OVERSIZE

STACK 6
RESERVE

Original

PROPERTY OF THE

5420.8

Public Library of the City of Boston

SIT ET PATRIBUS SIT DEUS NOBIS

BOSTONIA
CONDITA A.D.
1630.

CIVITATIS REGIMINE DONATA A.D. 1822.

From the Townsend Fund.
Added _____ No. _____

Digitized by the Internet Archive
in 2012 with funding from
Boston Public Library

http://www.archive.org/details/testamentvmnovvm00bzet

TESTAMENTVM
NOVVM,
SIVE
Nouum Fœdus Iesu Christi, D. N.

Cuius Græco contextui respondent interpretationes duæ: vna vetus:

TESTAMENTVM NOVVM,

SIVE

Nouum Fœdus Iesu Christi, D. N.

Cuius Græco contextui respondent interpretationes duæ: vna, vetus: altera, THEODORI BEZÆ, nunc quartò diligenter ab eo recognita.

Eiusdem Annotationes, quas itidem hac quarta edit. accuratè recognouit, & accessione non parua locupletauit: vt docebunt asterisci margini appositi, necnon eius ad lectorem epistolium.

Hæc QVARTA EDITIO, propter accessiones non paucas, duos Indices nouos habet: quorum prior priori parti, posterior posteriori subiunctus est.

Si Christum discas sanctam nescis: Si Christum nesciis nihil discis.

SEORSVM EDETVR

Recensio earundem in diuersis Noui Testamenti locis vocum (vulgò CONCORDANTIÆ NOVI TESTAMENTI*) cui etiam operam multum lectori profuturam idem Theodorus Beza & quidam alij impenderunt.*

Ex libris Hermanni Arcularii Hohinoensis

Iure Emptionis ab haeredib. Th. Ac p. m. possidet ne mine

Henricus Oraeus P. mens. Febr. 1636.

Cum excepit postremo Joh. Christoph. Emtio iure ab haeredib.

M. D. LXXXVIII.

Nashville
VANDERBILT
UNIVERSITY
LIBRARY
**5473

SERENISSIMAE REGINAE, & ſuis virtutibus non minus quàm regiis decoribus ſplendidæ,

D. ELISABETAE,

Angliæ, Franciæ, Hiberniæ & circumiacentium insularum Reginæ, Fidei Christianæ defensatrici, Theodorus Beza, Geneuensis Ecclesiæ minister Gratiam & pacem à Domino.

PRECOR Sereniſſimam tuam majeſtatem, Regina, vt me de huius operis, nunc ſub auguſto tuo nomine apparentis, ratione nonnihil diſſerentem, benignè & patienter audias. Annus iam agitur octauus ex quo noſtram hanc noui Fœderis verſionem, additis annotationibus, aggreſſus, aliquod eius operis ſpecimen edidi. Confidebam enim fore vt ij in quorum manus hæc noſtra incidiſſent, ſi quidem amici nobis eſſent, monitorum officio fungerẽtur: ſin verò vel inuidi vel maleuoli, ſeuerè in ſingula inquirendo, quædam vel inueniendi, vel diligentius conſiderandi, vel etiam corrigendi occaſionẽ ſaltem aliquam nobis præberent. Hanc enim ego ex ipſis etiam aduerſariorum calumniis vel maximam vtilitatem capiendam eſſe ſemper exiſtimaui. Itaque quod olim perfectis operibus Apellem ferunt factitaſſe, id ego mihi in iſto vixdum inchoato faciendum putaui: eóque conſilio nec Regiæ tuæ Majeſtati, quæ tum (vt omnes magno cum mœrore audiebamus) de capite ipſo, Euangelicæ veritatis cauſa periclitabatur, nec cuiquam etiam alij qualecunque illud meum ſcriptum dicaui, ſed omnibus Chriſtianæ religionis ſtudioſis veluti ſpectandum propoſui. Sed ecce, contra ſpem & expectationem noſtram, ab amicis nihil præter immodicas laudes, quas minimè omnium optabam aut ſperabam, retuli: altera verò ex parte duo tantùm apparuerunt, Sebaſtianus Caſtellio & Franciſcus Balduinus: quorum ille, vt nulla erat in his rebus doctrina nullóque iudicio præditus, multa quidem reprehendit, ſed temerè planè & imperitè (ſicut in mea reſponſione planum feci) adeò vt vix in vno & altero loco nos adiuuerit: alter verò, planè virulentus Apoſtata, contentus in genere culpare quod antea laudabat, nihil peculiare, quod quidem alicuius ſit momenti, obſeruauit. Et tamen eum noſtra legiſſe, atque adeò in ijs profeciſſe, ſic conſtat vt ne ipſe quidem id inficiari poſſit. Tum ſic egomet mecum, Quod tot amici & tales laudant, maleuoli verò tanto tempore nondum carpere ſine manifeſta calumnia potuerunt, dignum eſt fortaſſis quod ſemel inchoatum, pro viribus abſoluas. Itaque ex Gal-

Usus Cal

licis illis ciuilibus discordiis seruatus, hoc consilio ad opus iterum redij: in quo quid præstare studuerim, partim res ipsa ostendet, partim etiam optimè (opinor) aperuero, si eadem illa quæ initio superioris editionis fueram testatus, iterum repetiero, quibus videlicet de causis hoc quicquid est scripti (quod nonnulli fortassis si non inutile, at certè non ita necessarium arbitrari possent) tanta contentione sim aggressus.

QVAM necesse sit in Ecclesia Dei extare emendatam sacrarum nostrarum tabularum Latinam interpretationem, non est quod pluribus conemur ostendere, quum de eo nemo possit dubitare quin sese pietati ac religioni Christianæ inimicum esse profiteatur. Dicendum est igitur mihi potius quæ me causa impulerit vt post aliorum, ac præsertim Erasmi, interpretationes, in hoc argumento versarer: deinde etiam paucis est explicanda ratio quam in hoc opere absoluendo sum sequutus. Vulgatæ illius editionis qua iampridem vtimur, quis auctor fuerit, video inter doctos homines non constare. Hoc quidem constat, præterquam quòd plurimis locis à librariis est deprauata, sæpe illam à Græcis discedere, sæpe obscurè multa interpretari, quædá prætermittere quædam adiicere: vt eam minimè mirum sit eruditis hominibus nunquam satisfecisse, imperitis autem multis magnos errores obiecisse. Eruditos voco, non eos duntaxat qui præcipuè hoc nomine digni sunt, quales sanè perpauci semper extiterunt: sed eos etiam qui vel mediocrem vtriusque linguæ peritiam ad pietatis studium attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera esse video. Vnum eorum qui per imperitiam, quòd pleraque errata non modò non intelligãt, sed ne suspicari quidem possint, idcirco in recepta illa interpretatione acquiescunt: qui tamẽ proculdubio meliora amplecterentur siquis illa commonstraret. Alterum, eorum qui peruerso quodã ingenio præditi, ita in crassis illis & obscuris tenebris versantur vt veritatis lucem sponte refugiant. Illi commiseratione sanè aliqua digni sunt: isti verò planè indigni quorum corruptis & deprauatis iudiciis quisquam commoueatur: quinimo aperti sunt veritatis hostes. mirus enim est inter mendacium & ignorantiam, qua isti tantopere delectantur, consensus. Adferunt tamen ipsi aliquid, ne nihil dicere videantur. Maiores nostri (inquiunt) illa interpretatione fuerunt cõtenti. Cedo verò quos maiores appellatis? Nam Augustinum, Ambrosium, Hilarium, vllum denique scriptorem eruditum esse nego qui non ab illa sæpenumero discesserit. Id si pernegatis, ipsorum libros vobis iudices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, si Vetus illa editio tam erat emẽdata quàm vos esse vultis, cur ipse Damasi Romani Episcopi hortatu, idem in illa tentauit quod olim Origenes in veteris testamenti Græca interpretatione? Nam ista certè de qua agimus, si Hieronymo tribuatur, necesse est fateamur illum plurimis & iis quidem manifestissimis erratis teneri. Denique quum (vt olim idem conquerebatur) tot penè sint huius editionis exemplaria quot sunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa sit cæteris anteponenda. Veritas certè quanuis vetustior sit mendacio, tamen non perinde vt vinum probatur vetustate. Quum igitur in illa Vulgata editione (quàm tamen ego quoad eius fieri potuit integram seruauì) permulta requirantur. laudandus est profectò eorum labor qui illam emendare studuerunt. Ex illis autem alij, vt omnem nouitatis suspicionem effugerent, ex collatione anti-

quissimo-

quissimorum codicum conati sunt quæ luxata videbantur restituere: alij Hieronymi exemplum & Pontificum decreta, ipsamque adeò rationem sequuti, ad Græcorum vsque fontes recurrerunt. nam de Nouo testamento hîc à nobis quæritur. In vtrisque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo quòd antiquitati tantum honorem habuerint: in eo vitupero quòd dum à Latinorum codicum vestigiis nunquam volunt discedere, sæpenumero errata erratis cumularunt. Istorum verò consilium, eruditionem, diligentiam, sicut non possum non vehementer approbare, ita quædam (quod eorum pace dixerim) in ipsis desidero. Nam vt in genere de omnibus loquar, quum in ipsis Græcis codicibus maxima sit interdum varietas, videntur omnes vel satis multis exemplaribus non fuisse instructi, vel non satis de hac annotanda varietate soliciti. Video enim illos, cæteris neglectis, ea demum plerumque annotasse quæ ipsi probabant: quum singula potius annotare oportuerit, vt suum cuique iudicium relinqueretur. Id ergo ab illis factum esse vehementer cuperem. In singulis autem quid requiram, ac præsertim in Erasmo, qui superiores omnes magno post se interuallo reliquit, malo ex nostrarum annotationum collatione intelligi quàm ipse sigillatim explicare: nequis quod veritatis studio dico, vel ab inuidia, vel ab obtrectandi studio profectum putet. Pauca tamen commemorabo quæ ad consilij nostri explicationem pertinent. Veterem interpretem Erasmus meritò in eo reprehendit quòd vnum idémque vocabulum sæpe diuersis modis explicet. Atqui in eo ipso quoties peccat? Leuiculum hoc est, dices. Ego verò aliter censeo, nisi quum ita necesse est, in his quidem libris in quibus sæpe videas mirifica quædam arcana velut vnius vocabuli inuolucris tegi: vt quo propius abest à Græcis & Hebræis Latina interpretatio, eo mihi quidem magis probanda videatur: ita tamen vt simplicitate illa sermonis seruata, quæ in his Spiritus sancti oraculis planè diuina est & admirabilis, asperum illud & horridum scribendi genus vitetur. Deinde quàm immeritò multis Veterem interpretem reprehendit, tanquam à Græcis dissentientem? Dissentiebat, fateor, ab iis exemplaribus quæ ille nactus erat: sed non vno loco comperimus aliorum codicum, & quidem vetustissimorum, auctoritate eam interpretationem niti quam ille reprehendit. Quinetiam aliquot locis animaduertimus, Veteris interpretis lectionē, quanuis cum nostris Græcis exemplaribus interdum ei non conueniat, tamen ipsis rebus multo melius quadrare: nempe quòd ille quisquis fuit, emendatius aliquod exemplar nactus esset. Præterea quisquis ex veterum scriptis aut Græcis aut Latinis ista emendanda susceperit, nisi admodum attentè & consideratè id faciat, omnia certè corruperit potius quàm emendarit. Scriptores enim illos seu Græcos seu Latinos non est existimandum, quoties locum aliquem citarunt, toties vel libros inspexisse, vel singula verba numerasse. Fuisset enim hoc infiniti penè laboris, nec (vt ego quidem arbitror) prorsus necessarij: quum ne ipsi quidem Apostoli vel cum Hebræa veritate, vel cum Græca interpretatione totidem verbis semper consentiant, vt qui de sententia potius ipsa quàm de syllabis laborent. Itaque sicut Erasmi studium ac diligentiam in eo magnopere laudo quòd veterum scripta tam diligenter euoluerit: ita cogor, quod ad ipsam locorum collationem attinet, nonnullam in eo maiorem attentionem desiderare. qua in re ab ipso non semel & in Græcis & in Latinis theologis citandis peccatum fuisse animaduerti. Sed & illud fateor videre me

non posse, cur quod vno loco comprobauit, alio reiiciat: quod alibi mutauit alibi retineat. quod tamen poterat vel memoriæ vel librariorum culpæ tribui, nisi id esset plurimis locis admissum. Nam quòd interdum in ipsa interpretatione occurrunt quæ in annotationibus non probantur, in eo culpa est manifesta typographi, alioqui diligentissimi, qui interpretationem ipsam non satis diligenter cum annotationibus comparandam curauit. Denique vt sunt varij hominum sensus, partim eorum rationibus adductus qui hoc nostro felici & erudito seculo theologiam sanctissimè & eruditissimè explicarunt, partim etiam meum iudicium sequutus, nonnulla mihi animaduertisse videor ab eo præterita quæ mutanda existimarem: nonnulla rursus mutata quæ relinquenda potius fuisse viderentur.

Quid igitur? Nempe (vt de nostro tandem instituto aliquid dicam) si is esset omnium, ac præsertim Regum & Principum, animus qui esse debuit, & quem tibi esse audio, Regina, nihil certè haberent antiquius quàm vt primo quoque tempore doctissimos & religiosissimos quosque vndique cogerẽt, ex quorum iudicio & auctoritate, vtriusque Testamenti interpretatio quæpiam semel ederetur, cuius, quoad eius fieri posset, sacra & inuiolata esset auctoritas. Neque enim ab vno quopiam tantum opus ritè absolui posse videtur. Sed plerique aliud habent scilicet quod agant: & ea quoq; est in multis doctis alioquin hominibus ambitio, (quidni enim dicam quod res est?) ea φιλαυτία, is pruritus, vt vel aliud quiduis curare, vel in his etiam sacris tractandis, ab optimis malint discedere, quàm videri nihil ipsi dixisse aut scripsisse. Ea quoque typographorum quorundam auaritia est & impietas, quibusdam etiam in locis in quibus Euangelium docetur, vt dum lucrum captant, nihil tam sit ineptum, tam ridiculum, tam impium, quod Ecclesiæ Dei non obtrudant: homines planè digni qui communi omnium Principum auctoritate seuerè coerceantur. Quum igitur illud adhuc requiramus quod est in primis necessarium, nonnullam certè laudem merentur qui in ista senescentis mundi corruptione, sua omnia studia in rem istam omnium longè vtilissimam ac maximè necessariam conferunt. In iis autem etsi, Dei beneficio, possum nomen ipse meum profiteri, nunquam tamen profectò eò progressus essem vt in hoc argumenti genere quicquam scriberem quod publicè appareret, nisi me optimorum ac doctissimorum hominum auctoritas in hanc velut arenam inuitum ac reluctantem pertraxisset. Satis enim, Dei gratia, intelligo quàm non satis sim instructus omnium earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiendum requiruntur: & aliorum exemplo didici quàm facilè in omnium reprehensionem hoc scribendi genus incurrat: in quo videlicet, siquid noui adferas, cæteros reprehendere: sin verò ab aliis dicta commemores, actum agere videaris. Sed me quo primùm tẽpore ista sum aggressus, partim Roberto Stephano nostro, homine iuuandæ Ecclesiæ Dei nato, incitante: partim verò aliis permultis non desinentibus tum vt tardum & cunctantem accusare, tum etiam reprehendere quòd donum Dei in me (vt ipsi dicebant) collatũ, tam diu sepultum iacêre sinerem: constitui tandem, illorum iudicia diutius à me contemni non posse quin pro modestiæ & constantiæ laude, in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem. Parui igitur illorum consiliis, præsertim eximij illius serui Dei ac optimi mei in Christo parentis Iohannis Caluini auctoritate victus: cuius & viui iudicium tanti feci, & nunc (quando ita Deo visum est) nobis erepti memoriam

sic ve-

ſic veneror, vt quod hortatore illo ſuſceptum, nunc expolire ſtudeo, omnino confidam Eccleſiis inutile non fore.

Studui autem in primis vt non modò à Græcis, ſed etiam à recepta iam olim editione quam minimum deflecterem. Verborum proprietatem adeò ſtudioſè ſum ſectatus, vt etiam à ſynonymis, quoad eius fieri potuit, libens abſtinuerim. Singula Græca vocabula eodem vbiq; modo exprimere ſtudui, niſi quum diuerſa fuit ſignificatio, aut peculiaris aliqua ratio incidit: quam & ipſam breuiter plerumq; annotaui. Hebraiſmos tum in ſingulis dictionibus, tum in ſenſibus integris plurimos obſeruaui, partim doctiſsimorum hominum commentariis, partim quorundam amicorum & collegarũ meorum, ac præſertim Antonij Ceuallerij (hominis non vulgari doctrina, & ſingulari quodam in Hebræis iudicio præditi) diligentia ac eruditione ſic adiutus, vt quæ ſunt huius generis, non mihi ſed illis debeãtur. In ipſis porro Hebraiſmis Latinè exprimendis aliquoties malui non ſummam habere Latinitatis rationem, quàm temere Caſtellionis exemplo quicquam audere. Videtur enim Hebræus ille ſermo, præſertim in iis quæ ad religionis myſteria pertinent, plurima neſcio quomodo ἐμφατικάτατα ac diuinè prorſus exprimere, quæ nullo alio idiomate ſatis feliciter poſſis declarare. Quòd ſi Græcè loquens Spiritus ſanctus, ab iſtiuſmodi Hebraiſmis non abſtinuit, & doctiſſimi quoque Græcorum interpretes illos adeo non reiecerunt, vt iis etiam tanquam gẽmis quibuſdam ſcripta ſua exornarint, non eſt (opinor) cur hoc meum ſtudium quiſpiam reprehendat. Deinde quum in illis explicandis non ſemper conſentiant doctiſſimi etiam ſcriptores, ſatius eſſe exiſtimaui, integra omnia interdum relinquere quàm committere vt illata in ipſum contextum vna interpretatione, alias omnes viderer reieciſſe. Neque tamẽ nobis religio fuit in annotationibus illuſtrare quæ obſcurius dicta videbantur, & quid potiſſimùm ſequeremur, paucis indicare. In ipſis autem annotationibus ſtudui vt nihil prorſus appareret ad oſtentationẽ compoſitum, quum alioquin multæ ſeſe liberius exultandi occaſiones offerrẽt. Itaque verborum & formularum interpretatione contentus, addidi exempla ex prophanis auctoribus petita, nõ quoties licuit, ſed quoties (meo iudicio) ita neceſſe fuit. Res autem ipſas tum attigi quum viſa eſt ſententię expoſitio cum ipſa vocabulorũ interpretatione coniungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi eſſet propoſitum. Ex veteribus Origenẽ acerbe reprehendi, quem tantum abeſt vt cum Eraſmo veteribus omnibus anteponam, vt cõtrà liberè profitear, nullum mihi magis impurum ſcriptorem videri. Ex recentioribus verò Caſtellionem (de quo paulo antè dixi) aliquot locis pupugi, quòd intolerãdam ipſius audaciam exiſtimem. In his autem omnibus concinnandis, cum Vallæ, Stapulenſis, Eraſmi annotationibus, etiam veterum tum Græcorum tum Latinorum, & recentiorum quoque doctiſſima ſcripta diligenter contuli: à quibus me plurimùm adiutum eſſe vltro profiteor: quanquam ne his quidem aut illis ita fui addictus vt meum iudicium liberè non ſim ſequutus. Adhæc omnia acceſſit exẽplar ex Stephani noſtri bibliotheca cum vigintiquinque plus minus manuſcriptis codicibus, & omnibus penè impreſſis, ab Henrico Stephano eius filio, & paternæ ſedulitatis hærede, quam diligentiſſimè collatum: quæ res vna præ cæteris magnopere me in pleriſque ſubleuauit, quum interdum vide-

rem, quæ alioqui ſola interpretum coniectura nitebantur, alicuius codicis auctoritate confirmata: interdum autem ex veteris lectionis veſtigiis aditus ad cognoſcendam veritatem nobis pateficeret. in quo tamen hunc modum tenuimus, vt admonitione contenti, ex ingenio aut ſimplici coniectura ne apicem quidem mutaremus.

HÆC tum igitur, Regina, conſilia mea fuerunt: quæ ne nunc quidem mutaui, ſed quanta maxima fide ac diligentia potui, ſum perſequutus. Emendaui plurima, expunxi quæ videbantur redundare, adiunxi difficiliorum quorundam locorum expoſitiones: denique operam dedi, quantum quidem in me ſitum fuit, vt & multæ loquendi formulæ pleriſque non ſatis adhuc (quod ſine inuidia dictum ſit) perſpectæ, & ipſa in primis Apoſtolicarum diſputationum methodus, omnibus paterent. qua in re quantum ſit à nobis ſudatum, ij demum intelligent qui hæc ſingula diligenter expenderint. Sed quorſum hæc apud te, Regina? quaſi ſcilicet Regiam tuam Maieſtatem huius vel illius homunculi ſermonibus interpellari deceat. Ego verò (vt paucis reſpondeam) de me quidem nihil habeo quod dicam, quem tamen confido tuæ Maieſtati nec ignotum, nec inuiſum, imò ne moleſtum quidem eſſe, idque in Domini mei Ieſu Chriſti gratiam, cuius gloriæ ſic ſtudes vt omnes fidos eius ſeruos etiam amare conſueueris: ſed de excellentiſſimis tuis dotibus, & maximis in Eccleſiam Dei beneficiis, quæ me ad hoc ſuſcipiendum conſilium impulerũt, neceſſariò mihi agendũ puto, tum ne ingratus videar, tum etiam multo magis vt hac tam commoda occaſione Reges ac Principes omnes, propoſito ſibi tuæ Maieſtatis exemplari, ad verè regias laudes quærendas accendantur. Minimè quidem, fateor, pendet Dei regnum à Regum potentia, quos etiam plerunque (quæ eſt mundi perfidia) infeſtiſſimos habuit: ſed tamen ſiquid eſt in terris in quo liceat diuinæ gloriæ imaginem velut in ſpeculo intueri, illud eſt profectò quòd in te hodie præ cæteris orbis terrarum Principibus conſpicitur: Regia videlicet Maieſtas pura Dei notitia ac reuerentia exornata: quarum rerum illa Reges ſupra mortales plurimos attollit, iſta verò etiam Angelis penè exæquat. Verè autem hæc à me dici quum & pij omnes magno cum gaudio intelligant, & Antichriſtiani ipſi magno cum dolore intus agnoſcant, minimè vereor ne dum hæc de te prædico, in adulationis ſuſpicionem incidam. Quæ porro de tuis virtutibus, ſuperſtite adhuc altero illo noſtrorum temporum Ioſia, Eduardo Rege fratre tuo, fuerit expectatio, vel illud declarat quòd illo in cœlum recepto, certum ſit neminem pium fuiſſe qui non tacito ſaltem cum gemitu (quoniam apertè non licebat) iniuriam non ſolùm tibi ſed etiam toti Angliæ regno factam deploraret, atque adeò qui non mala illa quæ poſtea euenerunt, à Deo Optimo Maximo deprecaretur. Aſperrimis autem illis tempeſtatibus quæ tot pias & ſanctas animas, quibus indignus erat mundus, in cœlum vſque expulerunt, quis te tandem ab indigniſſima morte liberauit? Is vnus profectò qui te (ſicut omnes præſagiebant, & res ipſa declarat) pacandis tam multorum miſeriis deſtinarat. Quæ tunc in his quoque regionibus pro tua ſalute fuſæ ſint preces ac lacrymæ, tum à nobis exteris, tum à tuæ gentis exulibus, quibus tum hæc ciuitas perfugium erat: &

quæ vi-

quæ vicissim fuerint omnium gratulationes quum de tua inauguratione nuntius esset allatus, & cælum & terra penè ipsa testari possunt. Iam tùm enim præsagiebant omnes quæ posteà sunt consequuta, fore videlicet vt te apparēte, sæuissimam illam tempestatem placidissima quædam tranquillitas exciperet. Quod tamen euenit, nempe vt sine turbis & cæde, tum diuina tum humana penè omnia in Angliæ regno, vno veluti momento componerentur, hoc ne sperare quidem homines audebant. Est igitur hæc adeò subita rerum instauratio diuinitus quidem data, sed secundum Deum ab illa tua virtute profecta, qua teipsam planè, vt multis aliis, reliquos orbis terrarum Principes superasti. Clementiam dico & illam naturæ lenitatem, qua sic ipsa tibi vel ferocissimos quosuis deuinxisti, vt quanto sanctæ pacis artes omnibus illis virtutibus bellicis præstent, quæ cum humani generis pernicie efflorescunt, reipsa perspicuè demonstraris.

Anglia igitur tibi, Regina, secundum Deum Optimum Maximum, cuius nobilissimum es instrumentum, istud pacis beneficium debet: quod etsi per se est excellens, altero tamen illo inferius est, cuius gratia, pax ipsa hominibus est expetenda: quod & ipsum tibi debet Anglia, nempe verum Dei cultum, nunc tandem à sordidissimis illis Antichristianismi sordibus repurgatum. Hoc illud est igitur quod te meritò supra omnes horum temporum Reges, ipsis etiam è cælo consentientibus Angelis, attollit. Aliis enim quod placet, non licet: qui quidem carnis prudentia potiùs quàm Dei sapientia in consilium adhibita, pessimè tum sibiipsis, tum populis suis consulunt: alij qui plurimi & potentissimi sunt, apertum cum pietate bellum gerunt: nonnulli qui pauci sunt, religionem quidem profitentur, sed quomodo tandem institutam, & quàm multis adhuc næuis deformatam, præsertim si disciplinam Ecclesiasticam spectes? Idololatriam damnant aliqui, nec tamen idola profligant. Missam Papisticam eiiciunt nonnulli, sed vt suam introducant. Transsubstantiatio ab omnibus summo consensu repudiatur, sed ita vt non desint quidam qui nihilo ineptius delirium tanquam Christianæ religionis arcem tueantur: adeò quidem vt (quod non sine horrore dico) nonnullos iam non pudeat apertè Christum simul & quod ad naturas attinet, cum Nestorio diuidere, & quod ad proprietates, cum Eutychete confundere. Quid multa? non desunt alij qui Macedonij & Tritheitarum horrendas blasphemias tum voce tum scriptis asserant: quibus nunc hæresibus miseræ Polonicæ Ecclesiæ diuexantur. At tibi, Regina, tuisque populis quod haud scio an cuiquam nostra tempestate regno, per te datum est, puræ videlicet ac sinceræ Euangelij doctrinæ integra professio, ad quam si (vt boni omnes sperant, & fidelissimi quique tuarum regionum Episcopi iampridem desiderant) plenam quoque Ecclesiasticæ disciplinæ instaurationem adiunxeris, sanè non video quid amplius vel Anglia ipsa possit à te flagitare, vel tua Majestas in ipsam conferre. Iam verò cuiusmodi est duplex illud tuum heroicum planè facinus? Nota sunt illa vetera Scotorum cum Anglis dissidia: at tu illa omnia memorabili planè officio aboleuisti, quum Scotiam in extremum periculum adductam, Antichristi fraudulenta tyrannide, opportunissimis auxiliis summissis asseruisti. Bellorum inter Francos & Anglos gestorum celebres sunt historiæ & tamen nuper quum & regni ipsius Gallici status & Ecclesiarum Gallicarum

pericula promptum auxilium flagitarent, (nihil enim amplius de funeſtiſſimo illo bello dicendum arbitror, ne vulnerum cicatrices nondum perſanatas refricare velle videar) quæ tua tunc fuit in iuuandis piis voluntas? adeò quidem vt iſtam qualemcunque Gallicarum Eccleſiarum libertatem, aſſertore & vindice (vnà cum Inclyto D. Amiralio & magna Gallicæ nobilitatis parte) illuſtriſſimo Principe Condenſi, impetratam, Regiæ tuæ Majeſtati, & illuſtriſſimis Germaniæ Principibus, exemplum tuum ſequutis, omnes magna ex parte deberi meritò fateantur. Quominus autem plenum hoc beneficium fuerit, rectè profectò iudicant qui nulli æquè rei atque noſtris ipſorum peccatis imputandum eſſe arbitrantur. Id quod eo liberius teſtor quòd iſtis tum conſiliis tum etiam pleriſque rebus præſens (quandoquidem ita Deo viſum eſt) interfui. Itaque confecta pace quum in hanc vrbem, alteram videlicet patriam meam, ex qua viginti antè menſibus fueram ad Poſſiacenum illum conuentum euocatus, rediiſſem, cum alia multa mihi occurrerunt de quibus ſæpe ac multum cogitarem, tum verò maximè tanti beneficij accepti memoria non aliter animo meo obuerſari cœpit quàm obæratis perpetuæ de exoluendo ære alieno curæ ac ſolicitudines: nec prius mihi quieſcendum putaui quàm vt, quantumuis ceſſantibus aliis multo locupletioribus, non quidem illius beneficij (quod in æſtimationem non cadit) pretium perſoluerem, ſed grati ſaltem animi monimentum velut communi Gallię patriæ meæ nomine, Regiæ tuæ Majeſtati conſecrarem. Cui enim potius hæc conueniunt quàm tibi, quæ ſingulari Dei Optimi Maximi beneficio id etiam es conſequuta, vt non modò quid hîc dicatur, abſque interprete intelligere, ſed etiam tum de his linguis, tum de rebus ipſis vel optimè poſſis iudicare? En igitur tibi, Regina, qualecunque munus: quod ſi tibi gratum fuiſſe cognouero, non mediocrem laborum meorum fructum me percepiſſe exiſtimabo, atque adeò Eccleſiis iſtud quicquid eſt, non inutile fore, multo (vt mihi quidem videor) certius præſagiam. Dominus Regiam tuam Majeſtatem, Regina, Spiritu illo ſuo, quem Dauid Rex & ipſe נדיבה tanquam principum proprium appellat, magis ac magis locupletet: zelo gloriæ ſuæ vnà cum tuis populis veſtiat: templo denique ſuo penitus repurgando, omnibúſque Excelſis ſemel abolendis, inuicta ſua fortitudine quàm potentiſſimè fulciat ac confirmet.

Geneuæ, Anno à nato Ieſu Chriſto, M. D. LXIIII, Decembr. XIX, quo die ante biennium Gallica nobilitas, illuſtriſſimo Principe Condenſi Duce, Regiæ tuæ Majeſtatis & illuſtriſſimorum quorundam Germaniæ Principum ſubſidijs freta, non procul Druidum vrbe, fortiſſimè præliata, prima reſtituendæ in Gallijs Chriſtianæ religionis fundamenta ſanguine ſuo feliciter Deo conſecrauit.

HENRICVS STEPHANVS
LECTORI S. D.

Duabus hiſce paginis, alioqui vacaturis, ea quæ ſequuntur carmina, ex amicorum conſilio, mandaui, olim quidem à me penè adhuc puero ſcripta, & illi præclaræ Græci Noui Teſtamenti editioni præfixa quæ anno M. D. L. ex officina patris mei Rob. Stephani prodiit: nunc autem ex tempore ac raptim duntaxat (vt illi ipſi amici norunt) recognita, & ex parte tamen incudi etiam reddita.

EXHORTATIO AD LECTOREM

librorum N. Teſtamenti: & Deſcriptio illius verè ſummi boni, quod Chriſtus ſe naſcentem, morientem, & reſurgentem, nobis attuliſſe, illis à ſe obſignatis Fœderis noui tabulis teſtatum reliquit.

ΤΗΝ τριόθηϊον ὁρᾶς ἠ πλὴ πολύευκτον ἐκείνῳ,
Κείνῳ πλὴ γλυκερῷ ἠ πλὴ πολυτερπέα δέλτον,
Ἔνθεος ὦ ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν·
Ἡ μεγάλοιο Θεοῦ κραδίῃ οἰκτίρμονα φαίνει
Πᾶσιν ἀλιτροῖσιν, κοινῇ δέ τε πᾶσιν ἀνῴχθη
Οὗτος ἠελίοιο καταυγάζουσιν ὀπωπαί.
Ἡ μοιῴν στήθεσι φερέσβιον ἦδος ὀπάζει,
Καὶ πλὴ οὔλυμπόν δε καὶ εἰς ἄϊδαο φέρουσαν
Δείκνυσιν, ὄφρα Θεοῦ κατεναντίον ἄμμε καθίζῃ.
Νήπιος ὃς δέλτου ταύτης ἀπὸ θυμὸν ἐρύξας,
Μαστεύει θνητῆς σοφίης ἀλιήμονα θεσμόν.
Νήπιος ὃς φέγγους συγνὼ προβέβουλεν ὁμίχλῳ,
Ἡ φάος ἱμερόεν μέσῃ ἐνὶ δίζεται ὄρφνῃ.
Εἰ γὰρ καὶ πάσης σοφίης ἐπὶ μέτρον ἵκοιτο,
Γράμμασι δ' ὅσα Θεὸς μυστήρια τοῖσδε διδάσκει,
Τῶνδ' ἀμύητος ἔοι, σκοτίῳ πέρι δεινὸς ἀλᾶται,
Νηπιάας ὀχέων, κενεοῖς ἢ σώεσιν ὀνείροις.
Ὃς δὲ βίβλου λογίων ταύτης δεδαημένος ἐστὶν,
Εὗρε φάος γλυκερὸν, γλυκερῇ σωοποιὸν ὁμαρτοῦ
Ἐλπίδι, εὐφροσύνῃ μόνη ἢ πραπίδεσσιν ἀέξει,
Εὐφροσύνῃ πάσης ἀμιγῆ μελεδῶνος ἀνιγρῆς·
Καὶ μένος ἀμφιχυθεῖσα τόσον στήθεσσιν ἐγείρει,
Ὥστε τιν' ὀ Φάλαρις. καὶ οὐ Βούσιρις ὁμοκλῶν,
Οὐ βρόχοι, οὐ κλοιοὶ, ὅτε ξίφη, ὀ πυρὸς ὁρμὴ,
Οὐχ ἕτεραι κρυερῶν βασάνων ἐθρόησαν ἀνάγκαι.
Δὴ γὰρ οἴζυρὸν βίοτον βίου οἶδεν ἀμείβων
Ὀλβίου, ἀϊδίου, ἀγαθῶν πλέου αἰὲν ἐόντων·
Ὅντε μόρος Χριστοῦ, Χριστοῦ σωσίμβροτον αἷμα
Δωρεῖται βροτέῃσι καθάρσιον ἀμπλακίῃσι.
Χριστοῦ, ὃς ἡμετέροις ὀλεσιμβρότου ἄμματα ῥήξας
Δαίμονος, ἦλθ' ἐπὶ γῆν, καὶ σκῆπτρος τῆς ἔπι εἶται,
Ἀμπλακίης ἔξω, τὰ λ' εἴκελον ἡμετέροισι,
Σὺν θρόνον ἐκφορέων ἔδος ᾧ πατρὶ ὑψιμέδοντι.
Λείστῃ δ' ὁμοῦ σταυρὸν ποτὶ γῆα πέπαρται,
Ὡς καὶ ἀναίτιος ὤν, ἀλιτήματος ἀνδρομέοιο
(Πατρὸς ἑοῦ βουλῇσι) κακῶν ἀποτίνοι ἀμοιβήν.
Ἀλλὰ θανὼν ἀνόρουσεν ὑπὲκ τύμβοιο τριταῖος·
Γῆν τε λιπὼν μετέπειτα, φέρων ἔτι τάρκινον ὄγκον,
Οὐρανὸν εἰσανέβη, ὀλοὸν δεσμοῖσι πεδήσας
Δαίμονα, τοῖς ἡμᾶς δολερῶς μέλλεσκε πεδῆσαι·
Σὺν κείνῳ δοείλητον ἄγων πολὺν ἄλλον ὅμιλον,
Τόν τ' Ἄϊδα, Θάνατόν τε, καὶ Ἀμπλακίην ἀλεγεινὴν,
Τόν τε Νόμον τελεταῖσιν ἀγαλλόμενον πολυμόρφοις.
Κεῖθι ἢ δεξιτερῇφιν ἐῷ πρὸς πατρὶ κάθηται·
Πᾶσι δ' ἐπωνυμίην ἐπαληθεύουσιν ἀπ' αὐτῆς,
Θυμὸν ὀπωπείει κρατερόφρονα, καὶ μένος ἀδρὸν,
Οὐρανόθεν πρὸς ἀγῶνας ἐφοπλίζων πολυμόχθους·
Ἔστε δικαιόμορφος καταβῇ πάλιν, ὧν ἀδόκητος,
Τοῖς τ' ἤδη δόλιχον βίοτον διὰ πάντα δραμοῦσι,
Τοῖς τ' οὔπω βίοτον τελευτήσασιν ἐν χθονὶ τέρμα·
Καὶ ἐθλοῖς μὲν ἔπῃς μεταδῷ βασιληΐου ἀρχῆς,
Ἄπτεσθαι εἰς ἀγῶνα τιθεὶς ναετῆρας ὀλύμπου,
Τοὺς ἢ κακῶν ῥεκτῆρας ἐλᾷ ἐς ταρτάρου ὄρφνῃ.
Ταῦτα τὰ καλὰ πέλει παιδεύματα καὶ βιόδωρα,
Ὧν οὐδ' ἔστιν ὄναρ σοφίη γε διδάσκαλος ἡμῖν,
Ἀλλ' ἡ Χριστιανῷ δέλτος πολυήρατος ἥδε,
Σειρίων πολλῷ λιγυρωτέρη οὖσα δέλτος,
Χρυσοτέρη χρυσοῖο παρ' ὄμμασι Χριστιανοῖσι,
Τιμῆς τιμήεσσα πολὺ πλέον οὖσα προπάσης·
Ἔνθεος ὦ ἐχάραξε θεοπνεύστων χορὸς ἀνδρῶν,

Christiano Lectori Theodorus Beza Gratiam & pacem à Domino.

ANnus agitur sextus, ex quo, Christiane Lector, quid sit à nobis ope Dei Opt. Max. fretis, in tertia huius voluminis editione præstitum, sic paucis declaraui. Hos Noui Fœderis libros non modò cum variis septemdecim Græcorum codicum à Roberto Stephano, beatæ memoriæ viro, citatorum lectionibus rursum contulimus, sed etiam cum Syra interpretatione, vt est à doctissimo Emanuele Tremellio edita: et seorsim quoque Actorum Apostolicorum historiam, & vtranque ad Corinthios Epistolam cum Latina ex Arabico sermone versione fratris ac symmystæ nobis obseruandi Franc. Iunij, sedulò comparauimus. Multa quoque in priore horum librorum parte, id est, in quatuor Euangelistis & Actis Apostolicis, annotaui ex manuscripto Græcolatino, ex D. Irenæi cœnobio Lugdunensi eruto, & maiusculis vtrinque literis descripto, tantæq; vetustatis codice vt ipsius penè Irenæi temporibus extitisse videri possit, nisi ex Græcia fuisse ante aliquot secula importatum ex aliis indiciis constaret. In posteriore verò, id est, in Pauli Epistolis, ex alio paris vetustatis, sed accuratiùs descripto exemplari, in Claromontano apud Bellouacos cœnobio reperto, plurima non parui momenti obseruauimus. Denique in Latina ipsius contextus interpretatione nostra paucula quædam facere meliora studuimus: in annotationibus quædam, partim ab amicis admoniti, partim iudicio nostro emendauimus: quædam sustulimus, multa prius non animaduersa suis locis adiecimus. Hæc tum ego igitur: quæ verè à me scripta fuisse, spero candidos omnes lectores deprehendisse. Quartam autem hanc editionem idem à me expressit iuuandæ magis ac magis Ecclesiæ studium. Verum enim est profectò istud non esse vnius hominis quantumuis eruditi et diligentis, nedum alicuius nihilo quàm ego doctioris opus, sicuti sum præfatus quum illud initio, aliorum potius cohortationes quàm iudicium meum sequutus, aggrederer. Rursum igitur illa omnia placuit quartò conferre, dispicere, & diligentius etiam quàm vnquam antehac expendere. Obseruaui quoque locos non paucos tum ex veterum Græcorum et Latinorum patrum, tum ex eruditorum nostri seculi scriptis. Contuli quoque multa cum Sanctis Pagnini thesauro, ita vt est à clarissimis illis viris, beatæ memoriæ, Ioanne Mercero, & Antonio Ceualerio, itidemq; à doctissimo viro B. Cornelio Bertramo collega meo auctus, & variis N. Testamenti collatis testimoniis editus. Admonuit etiam me de non paucis Ioannes Drusius, vir certè magnam diligentiæ et eruditionis laudem, plurimis editis tractatibus, meritò consequutus. Sed, quod mihi minimè prætermittendum fuit, nisi ingrati animi, atque adeò plagij crimen subire velim, nihil æquè me adiuuit atque doctissimi viri Ioannis Piscatoris incredibilis penè in me benignitas, singulari cum animi candore coniuncta. Is enim quum ab initio ad finem meas istas annotationes non tantùm accuratissimè legisset, verumetiam summo adhibito iudicio expendisset, & in libellum non sanè paruum omnes suas animaduersiones coniecisset, omnia mecum communicare sustinuit: nedum vt eos sit imitatus qui ex aliorum reprehensionibus, vel etiam suggillationibus, nomen & famam aucupantur. Ego verò quum in iis legendis plurimum profecerim, nolui vicissim hoc ipsius, non tam in me quàm vniuersam Ecclesiam collatum beneficium reticere, profiteri minimè veritus id quod res est, nempe non paruam istarum emendationum partem illius eruditioni & candori deberi. Quænam autem illæ omnes sint lector ex asteriscis ad album libri adiectis cognoscet. Et hæc quidem ego hactenus pro virili præstare sum conatus, quibus si quid deinceps adiecero, seorsim excudendum curabo, ne huius operis toties emendi sumptu quisquam grauetur. Tu verò, Christiane lector, his nostris laboribus, vtinam tibi tam vtilibus, quàm illos sumus magnos ac diuturnos experti, feliciter fruere: & si quid ex iis fructus collegeris, Deo mecum gratias age: ad ea verò diiudicanda in quibus cæcutiuisse me existimaueris, eum, quæso, candorem adfer qui Christiano conueniat, & synceritati ac diligentiæ in his obseruandis meæ respondeat. Bene vale. Geneuæ, Kal. Sextilibus, Anno vltimi temporis, CIↃ. IↃ. LXXXVIII.

his commen-
tio.

EVANG

ΕΥ'ΑΓΓΕ'ΛΙΟΝ ΤΟ' ΚΑΤΑ' ΜΑΤΘΑΪ'ΟΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM MATTHÆVM.

Κεφάλαιον Α.

NOVA INTERPRET. CAPVT I.

VETVS. CAPVT I.

Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ.

Ἀβραὰμ ἐγέννησε τὸν Ἰσαάκ. Ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ. Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ.

Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν Φαρὲς καὶ τὸν Ζαρὰ ἐκ τῆς Θάμαρ. Φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐσρώμ. Ἐσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀράμ.

Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμιναδάβ. Ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ναασσών. Ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Σαλμών.

Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Βοὸζ ἐκ τῆς Ραχάβ. Βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὠβὴδ ἐκ τῆς Ρούθ. Ὠβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεσσαί.

Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν Σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου.

1 ‖ IBER generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham.

2 ‖ Abraham genuit Isaac. ‖ Isaac autem genuit Iacob. ‖ Iacob autém genuit Iudam & fratres eius.

3 ‖ Iudas autem genuit Phares & Zaram è Thamar. ‖ Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.

4 Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.

5 Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Iesse.

6 ‖ Iesse autem genuit Dauid regem illum. Dauid autem ille rex genuit Solomonem ex ea quæ *fuerat vxor* Vriæ.

1 *LIBER generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham.* Luc.3 24.

2 *Abraham genuit Isaac. Isaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam & fratres eius.* Gen.21.2. Gen.25.24. Gen.29.35.

3 *Iudas autem genuit Phares & Zaram de Thamar. Phares autem genuit Esrom. Esrom autem genuit Aram.* Gen 38 27. 1.Par.2.5. ruth 4 18.

4 *Aram autem genuit Aminadab. Aminadab autem genuit Naasson. Naasson autem genuit Salmon.*

5 *Salmon autem genuit Booz de Rahab. Booz autem genuit Obed ex Ruth. Obed autem genuit Iesse.*

6 *Iesse autē genuit Dauid regem. Dauid autem rex genuit Salomonem ex ea quæ fuit Vriæ.* 1.Reg.16.1 & 17.12. 2.Reg.12. 24.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

EVANGELIVM, Εὐαγγέλιον. Id est, historia eorũ quæ docuit & fecit Iesus Christus, iucundissimum illud salutis nuntium afferens. Sic enim Lucas ipse interpretatur, Act. 1.1. Nam quum euangelium Græcis quemuis bonum & optatum nuntium declaret, propriè dici cœpit de vera illa salutis doctrina, quæ non est excogitata ab hominibus, sed è cælo ad nos allata, sicut prædictũ fuit Esa.52.7. vt mutua sit inter fidem & Verbum prædicatum relatio, Rom. 10. 17. Sed & illud obseruandum est, interdum Euangelij nomine neque hos quatuor libellos, neque ipsam propriè doctrinam, sed eius potiùs doctrinæ annuntiationem significari, vt Rom 1.1, & 1.Cor.4.15, & 2.Cor.8.18, & alibi sæpe. Græcum autem hoc vocabulum, quasi Ecclesiæ Christi peculiũ, vt alia eiusmodi omnia, libenter retinuimus. ¶ *Secũdum Matthæum*, τὸ κατὰ Ματθαῖον. id est, vt scriptũ & traditũ est à Matthæo. Castellio cõuertit, *Authore Matthæo*: quod mihi duriusculũ videtur. Magis enim (vt opinor) propriè loquetur qui Deum huius Euãgelij authorẽ vocabit, scriptorem Matthæum. Fateor tamen, Euangeliũ Matthæi & aliorũ, nõ minus quàm Pauli vel Petri Epistolas, atq; etiã authorẽ pro scriptore dici solere: sed non puto temere scriptũ κατὰ Ματθαῖον potius quàm Ματθαίου, vel διὰ Ματθαίου, vel aliud eiusmodi. quoniã videlicet Euãgelij nomen hoc in loco non tã aliquod scripti genus declarat quàm ipsius scripti sententiã: cuius autor sit Christus, scriptor Matthæus. Idq; etiã magis liquet ex inscriptione quæ in Latinis codicib. reperitur, nempe Sanctũ Domini nostri Iesu Christi Euangeliũ, secundum Matthæum. Tertullianus & Cyprianus sæpe hos libros citantes Græcam præpositionem quamuis Latinè scribẽtes ita retinuerunt, vt sæpe scribant, Κατὰ Matthæum, &c.

1. *Liber*, Βίβλος. id est recensio, Hebræorum idiotismo, vt Genes.5.1, מפר תולדות [*Sepher tholedoth*] quanuis istud sit plurale, & posteros designet, hoc verò singulare, vt Christi πρωτόνυμος declaret. Subauditur autẽ, Hic est, vel aliquid eiusmodi: vt sit hic titulus non totius historiæ, sed sequẽtis genealogiæ. nam etiam hoc totum, βίβλος γενέσεως, nihil aliud quàm generis seriem declarat. Cicero eodem modo libellũ nominũ dixit. ¶ *Generationis*, γενέσεως. id est, maiorũ ex quibus ortus est Christus: vt Tertul. lib. de carne Christi vertit. Vocabulũ autẽ Generationis retinui, partim quòd Christianorum aures illi sint assuetæ, partim etiam quòd optimè videatur Christi ὑποστάσεως exprimere. quia æternus ille Dei Filius non potest dici ex Dauide & Abrahamo genitus, quin statim veniat in mentem illud Iohãnis, Et Sermo ille factus est Caro. ¶ *Filij Dauid*, υἱοῦ Δαβίδ. Fateor apud Hebræos filiorum appellatione, sicut etiam apud Latinos poëtas Nepotum vocabulo, posteros omnes intelligi. quæ res fecit vt nonnulli tum hoc, tum aliis locis maluerint dicere, Dauide prognatum. Sed ego illud malui: quia (nisi fallor) si quis diligenter expendat promissionum formulam, ad quas respexit Matthæus, intelliget Dominum disertè polliceri Abrahamo & Dauidi, fore vt non tam ex ipsorum posteritate quàm ex illis ipsis beatum illud semen exoriatur. Neque temere factũ est vt Christus peculiariter vocetur filius Abrahami & Dauidis: quasi non tam ex iis qui intercesserũt fuerit oriundus, quàm verus & proximus illorũ duorum filius, promissionis & fidei virtute. ¶ *Filij Abraham*, υἱοῦ Ἀβραάμ. Quanuis hæc possint de Dauide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere: malo tamen vtrunque ad Christum referre, vt idem & filius Dauidis & filius Abrahami dicatur, propter peculiares ipsis factas promissiones.

6 *Dauid, regem illum*, τὸν Δαβὶδ τὸν βασιλέα. Repetitus

articulus emphasi non caret: neq; tamen probabilis est Erasmi coniectura, qui putat sic Dauidem illum regem ab aliis, quibus idem nomen fuerit, discerni. Malim igitur ita hũc designari, non modò tanquã primũ illũ regia dignitate auctum ex tribu Iuda, sed in primis vt illum cuius suprà, versu 1, facta fuit mentio: cui videlicet Messias, vt perpetuus rex futurus, nominatim fuerat promissus. *Ex ea quæ [fuerat vxor] Vriæ*, ἐκ τῆς τοῦ Οὐρίου. Vulgata, *Ex ea quæ fuit Vriæ*: quod rectè emendauit Erasmus, vt eclipsi Græcis familiari non modò subaudiatur γυναικὸς, sed & participium aoristi secundi γενομένης addatur: ne videatur Solomon natus ex adulterio.

3.Reg.11. 43.& 1 par. 3.10.

Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ροβοάμ. Ροβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιά. Ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀσά.

7 ‖ Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abia autem genuit Asa.

7 *Salomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abiam. Abia autem genuit Asa.*

Ἀσὰ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσαφάτ. Ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωράμ. Ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ὀζίαν.

8 Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam.

8 *Asa autem genuit Iosaphat. Iosaphat autem genuit Ioram. Ioram autem genuit Oziam.*

Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωάθαμ. Ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἄχαζ. Ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐζεκίαν.

9 Hozias autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.

9 *Ozias autẽ genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autem genuit Ezeciam.*

2.Reg.20. 21.& 21.18. 1. Par.3.13.

Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν Μανασσῆ. Μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀμών. Ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσίαν.

10 ‖ Ezecias autẽ genuit Manasse. Manasses autẽ genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.

10 *Ezecias autem genuit Manassem. Manasses autem genuit Amon. Amon autem genuit Iosiam.*

4. Reg. 23. 34.& 24.1. 2.par.36.4. 4.Reg.24. 6.

Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὅτι τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.

11 ‖ Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius, in transportatione Babylonicã.

11 *Iosias autem genuit Iechoniam & fratres eius, in transmigratione Babylonis.*

2.Par.37.9. 1. par.3.16. 1.Esd 3.2, & 5.2.

Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν Βαβυλῶνος, Ἰεχονίας ἐγέννησε τὸν Σαλαθιήλ. Σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν Ζοροβάβελ.

12 Post transportationem *autem* Babylonicam, ‖ Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.

12 *Et post transmigrationem Babylonis, Iechonias genuit Salathiel. Salathiel autem genuit Zorobabel.*

Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀβιούδ. Ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιακείμ. Ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀζώρ.

13 Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autẽ genuit Azor.

13 *Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud autem genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor.*

Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν Σαδώκ. Σαδὼκ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἀχείμ. Ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλιούδ.

14 Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.

14 *Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem genuit Achim. Achim autem genuit Eliud.*

Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἐλεάζαρ. Ἐλεάζαρ δὲ ἐγέννησε τὸν Ματθάν. Ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακώβ.

15 Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.

15 *Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem genuit Matthan. Matthan autem genuit Iacob.*

Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰωσήφ, τὸν ἄνδρα Μαρίας, ἐξ ἧς ἐγεννήθη Ἰ Η Σ Ο Υ Σ ὁ λεγόμενος Χριστός.

16 Iacob autem genuit Ioseph, virũ Mariæ, ex qua genitus est I E S V S ille qui dicitur Christus.

16 *Iacob autem genuit Ioseph, virum Mariæ, de qua natus est I E S V S, qui vocatur Christus.*

11 *Genuit Iechoniam & fratres eius*, ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. Quum Iechonias & secundam tessaradecadem finiat, & tertiam inchoet, ac proinde alteri illarum deesse vnus videatur, neque dicatur in historiis Iosias Iechoniæ pater, sed auus, iampridem hunc locum emendandum nonnulli, Epiphanio teste, censuerunt. Itaque Robertus Stephanus (de cuius & doctrina & fide, ac etiam longè religiosissima in sacris præsertim excudendis diligentia, neminẽ pium ambigere arbitror) ex vetustis codicibus (quorum etiam fidem faciũt Stapulensis & Martinus Bucerus) excudit, Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰακείμ. Ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν Ἰεχονίαν. &c. id est, *Iosias autem genuit Iakim. Iakim autem genuit Iechoniam.* quam etiam lectionem in prioribus editionibus sum amplexus. Sed duabus de causis sententiam muto: quoniam videlicet non modò vetustissimam esse receptam lectionem, & illa emendatione priorem, ex Epiphanio, Chrysostomo, Hieronymo, Augustino, & aliis probatissimis patribus liquet: sed etiam multo magis quòd Iechoniæ nullos fratres in sacris historiis legimus. Quod si esset ab emendatoribus illis animaduersum, nihil, opinor, in vetusta lectione immutassent. Quid igitur? nempe vera est Epiphanij sententia, duos Iechonias, vnum videlicet, patrem, alterum, filium statuentis: quanuis in ipsa recensione patrum & filiorũ, (nisi, quod arbitror, corruptus est codex) hallucinetur. Omniũ autem appositissimè Hieronymus in hunc locum, *Sciamus* (inquit) *Iechoniam priorem, ipsum esse quem & Ioakim: secundum autem, filium, non patrem: quorum prior per K & M, sequens per C H & N scribitur. Quod scriptorum vitio & longitudine temporum apud Græcos Latinósque confusum est.* Hæc ille rectissimè. Quibus tamen illud adiecerim, hanc vel præcipuam fuisse corruptæ scripturæ causam, quòd nulla vox apud Græcos in literam M desinat: quo facilior fuit istorum nominum deprauatio.

In transportatione Babylonica, ὅτι τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, id est, quo tempore transportati sunt Babylonem. Vulg. *in transmigratione Babylonis*, impropriè: quoniam sponte sedem mutantibus id propriè conuenit. Erasm. *in exilio Babylonico.* quod etiã est ἄκωρον, quum exulare populus quispiã non dicatur. Itaq; vertere malui, in trãsportatione. Ponitur enim μετοικεσία pro μετοικισμός: quũ alioqui μετοικεῖν significet incolam esse: vnde metœci (de quibus agitur in l. Certa, Cod. de iure fisci) & μετοικία, ipse incolatus: quod huic loco nõ quadrare versiculus sequens ostendit: in quo Iechonias dicitur genuisse Salathielem μετὰ τὴν μετοικεσίαν, quem tamen in ipso incolatu genuit. Μετοικίζειν autem dicitur qui aliquos (vt loquitur Herodotus in Terpsichore, ἐξ ἠθέων ἐξαίσησιν, id est, suis sedibus abreptos, aliò transfert. Vndè μετοικισμὸς, ipsa videlicet captiuorum transportatio, Hebręis גולה [*golah.*] Verùm superest alia difficultas. Quinam enim dici potest Iosias vllos tempore transportationis liberos genuisse, qui octẽnio ante Iehoiakimi captiuitatem (cuius fit mentio Dan. 1.1.) ante captum verò Iechoniam annis vndecim, denique ante Sedechiæ transportationem annis minimum viginti duobus interiit? Itaq; istud ὅτι τῆς μετοικεσίας non est ad verbũ ἐγέννησε, sed ad ipsius Iosię liberos, quos genuit, referendũ: in quorũ videlicet tempora incidit illa tribus vicibus, & sub trib. regib. sub Iehoiakimo videlicet patre cœpta, sub Iechonia filio aucta, sub Sedechia deniq. cõsũmata transportatio, quam hic velut vnicam cõmemorat Matth.

16 *Genitus est*, ἐγεννήθη. Vulgata, *Natus*: quod idem valet. Idem enim Lucas 2. 11, de Christo loquens, ἐτέχθη ὑμῖν σωτὴρ, inquit: quum cap. 1. ver. 57, de Elizabetha dixisset, ἐγέννησεν υἱόν. Sed & apud Latinos Genitus & Natus permutantur. Pretuli tamen hoc quidem loco Erasmi versionem, ne vnum

ne vnum verbũ pluribus modis, nulla necessitate coactus, interpretarer: quod vitare constitui, quoad eius fieri poterit. Capite quidem secundo, quo dilucidior sit sensus, vertemus Natum, quia expressa naralis loci illic fiet mentio: & forma loquendi fortassis fuisset durior, si illic posuissem Genitus. ¶ *Qui dicitur*, ὁ λεγόμενος. Vulgatá, *Qui vocatur*, id est ὁ καλούμενος. ¶ *Christus*, Χριστός. Hebraicè משיח [*meschiah*] id est vnctus: verè rex, nimirũ vnicus ille Sacerdos, & Propheta, humano generi promissus. Latini Græcam vocem integram seruare maluerunt quàm vnctum vocare.

Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ Ἀβραὰμ ἕως Δαβὶδ, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ Δαβὶδ ἕως τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες· καὶ ἀπὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος ἕως τοῦ Χριστοῦ, γενεαὶ δεκατέσσαρες.

Τοῦ δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν. μνηστευθείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσὴφ, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ Πνεύματος ἁγίου.

Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέλων αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λάθρᾳ ἀπολῦσαι αὐτήν.

17 Vniuersæ igitur progenies ab Abraham vsq. ad Dauid, progenies quatuordecim: & à Dauid vsque ad transportationem Babylonicam, progenies quatuordecim: & à transportatione Babylonica vsque ad Christum, progenies quatuordecim.

18 Iesv verò Christi natiuitas ita fuit. ‖ Enimuero quum mater eius Maria desponsa esset Iosepho, priusquam ipsi cõuenissent inuenta est prægnans esse è Spiritu sancto.

19 Porro Ioseph vir eius, quum esset iustus, & nollet eã ‖ ignominiæ exponere, voluit clam eam dimittere.

17 *Omnes itaque generationes ab Abraham vsq. ad Dauid, generationes quatuordecim: & à Dauid vsque ad transmigrationem Babylonis, generationes quatuordecim: & à trãsmigratione Babylonis vsque ad Christum, generationes quatuordecim.*

18 *Christi autẽ generatio sic erat. Quum esset desponsata mater eius Maria Ioseph, antequã conuenirent, inuenta est in vtero habens de Spiritu sancto.* Luc. 1. 27.

19 *Ioseph autem vir eius, quum esset iustus & nollet eam traducere, voluit occultè dimittere eam.* Deu. 24. 1.

17 *Vniuersæ igitur progenies*, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. Id est, Omnes isti suis gradibus, prout alius alium genuit, in hac familiæ Dauidis descriptione enumerati. Itaque hoc demũ est quod Hebræi תולדות [*tholedoth*] vocãt, passiuè quidem acceptum pro singulis qui gignuntur. Generationis autem nomẽ, quod Vetus interpres & Erasmus vsurparunt, Græco quidẽ respõdet, sed mihi visum est obscurius. Castellio maluit Genera interpretari, vocabulo magis ambiguo: quãuis animaduerterim Herodotũ in Clio πέμπτον γένος dixisse, quum de abnepotis filio ageret. Vetus ipse interpres ita vt ego interpretat⁹ est Luc. 1. 50. quũ alioquin nõ ignorẽ progeniei vocabulo plerunque totã generis seriem significari.

18 *Natiuitas*, ἡ γένεσις. Vulgata, *Generatio*. quod huic quidem loco non videtur conuenire, quũ Matthæus explicandã non susceperit ipsius ἐναφκώσεως historiã, sed exponendũ vbi & quomodo illũ pepererit Maria, adiũctis quæ cũ hac narratione proximè cohærent. Latius ergo patet Gignere: sed quũ verbali nomine careat, coacti sumus synonymum quærere: quod & ipsum alibi quàm apud Vlpianũ non memini legere. Natiuitatẽ tamen maluimus dicere quàm ortũ, nequis cũ Serueto illo impio existimet Filiũ Dei tũ demũ exortũ, & quod ad hypostasin attinet à Patre fuisse distinctũ, quũ ex Virgine natus esset. quanuis constet. hoc loco de Filio Dei, quatenus homo factus est, institutam esse narrationẽ. ¶ *Ita fuit*, οὕτως ἦν. Verbũ ἦν positum est in aoristi secũdi significatione, sicut infrà 2. 15, & 12. 44. & Marci 11. 32. Erasmus cõuertit, *sic habet*. id est οὕτως ἔχει Terẽt. Adelph. *Nam ita est homo*. ¶ *Quum mater eius Maria esset desponsa Ioseph*, μνηστευθείσης τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας τῷ Ἰωσήφ. id est, spõsione promissa. Neque enim adhuc in eandẽ domũ cõuenerãt. Cõstat enim τὸ μνηστεύειν & τὸ γαμεῖν apud Græcos, sicut apud Hebræos ארש [*Arasch*] & illud quod ipsi per periphrasin dicunt לקח אשה [*Lakach ischah*] non minus inter se differre quàm apud Larinos sponsalia à nuptiis. & huc spectat ille Terentij versiculus, *Placuit, despondi: nuptiis hic dictus est dies*. Et hanc Iudæis consuetudinẽ fuisse vt inter spõsalia & nuptias tẽpus aliquod intercederet. cõstare potest ex Deuteronomij capite 21. 12. Porro particula γὰρ hoc loco non est causalis, sed expletiua, sicut apud Latinos Enimueró.

¶ *Priusquam ipsi cõuenissent*, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτούς. id est, Priusquã illã duxisset domũ. Siue (vt mox ait ipse Angelus vers. 20.) antequam eam accepisset vxorẽ. Erasmus, *Priusquam congressi fuissent*: eos nimirũ sequutus qui hoc ita exponunt quasi iam antea Maria fuerit Iosephi vxor, à qua tamẽ abstinuerit. & quidẽ ex virginitatis voto. Sed non dubito quin veteres hac in re sint planè hallucinati: quod videtur vnus penè Gerson inter illos recentiores animaduertisse, quem immeritò flagellat Erasmus hoc nomine. infrà, Luc. 1. 59.

* Alioqui τὸ συνέρχεσθαι de mutuo coniugij vsu honestè dicitur, vt Cor. 7. 5. cui respondet Latina vox coïre, sed minùs verecũda. Hinc factũ vt Theophylactus συνελθεῖν interpretetur μιγῆναι: quod mihi durius videtur. ¶ *Prægnans*, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. ἐλλειπτικῶς videlicet, ita vt subaudias Græcã fœtus appellationẽ ἔμβρυον, aut aliã. Vulg. *In vtero habens*. Eras. *Grauida*, i. ἔγκυος. Ad verbum, In ventre habens. quod dicendi genus proprium est Græcis medicis, præsertim Hippocrati: cuius loco apposui quod Latinis est vsitatius.

¶ *E Spiritu sancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *De Spiritu sancto*. Quãuis autẽ De pro E interdũ ponatur, tamẽ hoc loco minimè necesse fuit hãc enallagen accersere: quod annotauit Erasmus. Ista verò narrantur προλημπτικῶς, id est per anticipationẽ, & narrationis exitus habita ratione: quãuis aliter cẽseat Theophylactus. Nã alioquin minimè oportuisset Iosephũ in somnis admoneri eī rei quã satis antea intelligeret.

19 *Quum esset*, ὤν. Erasmus, *Quia erat*. Vulgatus interpres & Latinè loquutus est. & Græcorum participium eleganter expressit. *Ignominiæ exponere*, παραδειγματίσαι. Vel, In eam exẽplum statuere. Hęc enim est notatio Græci huius verbi, quod Augustinus ad verbũ Epist. 59. vertit *Exemplare*, & Vetus interpres, *Traducere*, quo passim vtitur Tertullianus, vt & verbo *publicare*. in tractatu de fuga Sed certe nec omnis infamia fit traductione, nec omnis traductio infamia est: sed ea demum quæ fit ignominię causa, veluti mulieres ἀνοβάπδες, apud Cretenses, & captiui Romæ in triũpho traducti Ad quẽ morem quum respexerit Paulus manifestè Coloss. 2. 15. ἐδειγμάτισεν rectè ibi conuersum est verbo *Traducere*. In epistola verò ad Hebręos 6. 6, παραδειγματίζοντες vulg. interpres vertit *Ostentui habentes*: quo sensu Sallustius vtitur Ostentus voce. Certe τὸ παραδειγματίζειν nihil aliud declarat quàm publice infamię exponere: sicut Gallicè dicimus, *Iſchaffauder*: dicitúrque interdum etiã quũ à iudice non infligitur pœna: vt apud Plutarchũ Archilochus scribitur editis parum honestis versiculis sese παραδειγματίσαι: (quod & mihi iuueni, necdũ in ecclesiam Dei adscito, euenit: quam tamen maculam spero me tum dictis tum factis eluisse.) citantur ab aliis exempla tum ex Demosthene κατὰ Ἀνδροτίωνος, tum illud quod maximè appositum est, ex Polybij historiarum libro 11. vbi de Aristomacho tyranno quodam differens, dignum illum esse ait πολλαχόθεν εἰς Πελοπόννησον καὶ μετὰ τιμωρίας παραδειγματιζόμενον, ὥστε ἐκλιπεῖν τὸ ζῆν. Sic etiam in hoc de quo agitur facto, proculdubio Mariæ infamiam nõ paruã inussisset Iosephus, si vel priuatim vel adscitis domesticis testibus eã repudiasset. Neq; puto hîc agi de Maria pœnę lapidationis eximẽda: quãuis Græci interpretes Num. 25. 4, verbum יקע [*iekah*] quod suspẽdere significat, hoc verbo Græco expresserint. Etsi enim iusti & probi hominis est priuatas iniurias obliuisci, tamen adulterij crimẽ, longè grauissimum, non fuit facilè tegendum, Domino tam seuerè edicẽte vt hoc malum è medio tollatur. Potiùs igitur, quum fieri etiam posset vt Maria ab alio quopiam ante desponsionem esset grauidata, maluit eam existimare grauidam ἀπὸ πορνείας (vt etiam loquitur Iustinus in Dialogo πρὸς Τρύφωνα) potius quàm ἀπὸ μοιχείας: vt viri boni solent omnia (quoad eius fieri potest) in meliorem partem accipere. Id autem si contigisset (id est, si ante sponsalia rem habuisset cum alio) Mariam ducere vxorem eum oportebat (sicut cauit Moses, Deut. 22. 28) ex parentum consensu, à quo vitium fuisset ipsi oblatum ante

desponsionem. quod tamen sine aliquo Mariæ dedecore fieri non potuisset, si de illius fraude conquestus fuisset Ioseph: cui etiã fas fuisset eam ducere, & non inuenta virgine, ad iudices lapidandã trahere, vt eodẽ loco cauetur. Itaque noluit (vt erat vir insigni probitate) vel vxorem alienã retinere, vel iniuriã suã summo iure persequi: sed clàm potiùs & causa nulla exposita (sicut Iudęi consueuerãt) spõsione & fide data, illã absoluere ac liberare. Syrus interpres vtitur vocabulo quod propriè significat operire, & de pudendis etiã dicitur: cõtraria quoq; significatione declarat, id quod turpe est palã facere. ¶ *Dimittere eã*, ἀπολῦσαι αὐτὴν. Eras. *Ab ea diuertere.* Docet Modestinus iurisconsultus, Diuortiũ inter virum & vxorẽ fieri, Repudium verò spõsę remitti. Erat autẽ hoc tẽpore Maria desponsã tãtùm, non nupta. propriũ ergo fuit repudiandi vocabulũ: sed malui vulgatam versionẽ retinere: quanuis potiùs respõdeat τῷ ἀφιέναι: quòd appareat Euangelistas, atque etiã Paulũ, in re durissima quæsiuisse mollissimum aliquod vocabulum, ideóque libentiùs dicere solitos ἀπολύειν, vel ἀφιέναι, quàm ἀποπέμπειν, vel ἐκβάλλειν: quæ propria quidem sunt, & eidem verbo Hebręo שלח [*schalach*] respõdent, sed sunt duriora. dicitur autẽ diuerti vxor quando è domo mariti ad suos reuerti iubetur, ἀπολύεσθαι verò propter solutum cõiugij vinculum.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων, Ἰωσὴφ υἱὸς Δαβὶδ μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου.

Luc.1.38. Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν.

Act.4 11. (Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

Esa.7.14. Ἰδοὺ, ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱὸν. καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ· ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός.)

20 Hæc autẽ quum in animũ induxisset, ecce, angelus Domini in somnio apparuit ei, dcens, Ioseph fili Dauid ne metue accipere Mariam vxorem tuam. Nam quod in ea genitum est, ex Spiritu sancto est.

21 Pariet autem filium, ‖& vocabis nomen eius IESVM. Ipse enim ‖liberabit populum suum ex peccatis ipsius.

22 (Totum hoc autem factum est, vt impleretur quod ait Dominus per prophetã, dicẽtem,

23 ‖Ecce, virgo illa prægnãs erit, & pariet filium, & vocabis nomẽ eius Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscũ Deus.)

20 *Hæc autem eo cogitante, ecce, angelus Domini apparuit in somnis ei, dicens, Ioseph fili Dauid noli timere accipere Mariam vxorem tuam. quod enim in ea natum est, de Spiritu sancto est.*

21 *Pariet autem filium, & vocabis nomen eius* IESVM. *ipse enim saluum faciet populum suum à peccatis eorum*

22 *(Hoc autem totum factum est vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam, dicentem,*

23 *Ecce, virgo in vtero habebit, & pariet filium, & vocabunt nomen eius Emmanuel: quod est interpretatũ Nobiscũ Deus.)*

20 *Cũ in animũ induxisset*, αὐτὸς ἐνθυμηθέντος. id est, ἐννοήσαντος, quum apud se cõstituisset, seruata aoristi significatione. Vulg. & Eras. *Eo cogitante.* ¶ *Ecce*, ἰδοὺ. Hebræis הנה, [*hinne*] qua particula singulis penè versibus vtũtur. Interdũ tamen hæc ipsius vis est vt lectorẽ præparet ad aliquid insigne & mirificũ audiẽdũ. ¶ *In somnio*, κατ' ὄναρ. id est, Nocturna visione. Nam κατὰ sæpè idẽ valet quod In, vel Per. Vulgata & Erasmus *In somnis* maluerũt interpretari, quasi scriptum sit ἐνύπνιον. Atqui ὕπνος & ὄνειρος siue ὄναρ inter se differunt, non minus quam somnus à somnio. quod indicat hic Homeri versiculus Iliad. β, θεῖός μοι ἐνύπνιον ἦλθεν ὄνειρος. nec semper seruatur discrimen inter ὕπαρ & ὄναρ. Herodotus in Terpsich. ὄψιν ἐνυπνίου vocat. ¶ *Ne metue*, μὴ φοβηθῇς. Vulg. *Noli timere*: quo modo vbique ferè conuertere solet prohibendi particulã. Erasmus, *Ne metuas.* Hæc autẽ indicãt, timore Dei adductum Iosephum cogitasse de sponsa repudianda. siue quòd (vt antè dixi) alij viro obnoxiã arbitraretur: siue quòd adulteram fouere nullo modo sibi fas aut honestũ esse sciret. ¶ *Accipere*, παραλαβεῖν, traditã videlicet tibi à parentibus vel cognatis. Nã hîc obseruari debet discrimen inter παραλαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν, quorum illud de eo dicitur quod tunc primũ ab alio traditũ accipitur: istud verò de eo quod possideres desieris, & postea recuperes, vt pluribus ostendit Demosth. in oratione περὶ τῆς ἀλονήσου. quo demum verbo vti debuit Matthæus, si Iosephus antea Mariam vel habuisset, vel habere desiisset. Malè quoq; igitur Eras. qui *adiungere* interpretatur, id est προσλαμβάνειν, *in consuetudinem vitæ* (inquit.) quæ interpretatio fauere videri potest eorum commento, qui votũ virginitatis in Maria comminiscuntur: quanuis illam quidem intactã virginem mansisse testetur mox ipse Euangelista. Nihil autem est ineptius Iudaica fabula quã Suidas in Ἰησοῦς recenset, & mirũ est à Christianis nõ paucis dignã visã fuisse quæ Latinè verteretur. ¶ *Vxorẽ tuã*, τὴν γυναῖκά σου. quæ tibi pacta est vxor. Nã quæ despõsa erat, iã vxor destinatione habebatur, nisi quid incidisset quod spõsalia dirimeret. quamobrẽ etiã vt adulter puniebatur nõ minus qui desponsam quàm qui nuptã corrupisset, Deut.22.23. & Iacob, Gen.29.21, loquens de Rachele sibi tantùm desponsa, *trade*, inquit, *mihi vxorem meã.* Possum & interpretari τὴν γυναῖκά σου, *Vt sit vxor tua*, vt Marci 12.23, vbi tamen nõ additur articulus, nec pronomen. Itaque nõ erit hîc simplex appositio, sed supplendum erit εἰς τὸ εἶναι. cuiusmodi ellipsis apud Hebræos passim occurrit. qui tamen suum ל addiceres sæpe consueuerunt, vt Exod.21.7, si quis vendiderit filiam לאמה [*leamah*] pro quo verterũt Græci εἰς παιδίσκην, id est *vt sit ancilla.* sed prior certè interpretatio vera est propter adiunctum articulũ τὴν. ¶ *Genitum est*, γεννηθέν. Hîc propriè accipitur τὸ γεννᾶσθαι, quũ suprà positum sit ἀντὶ τοῦ τίκτειν, vt Luc.1.57. Sed sciendum est, hoc verbũ, sicut apud Hebręos ילד [*ialad*] & Gignere apud Latinos, de iis etiã dici in quorũ ortu nullus pater interuenit: sicut hoc loco non est existimandum Spiritum sanctum ex sese generasse Christi corpus, sed ex ipsius virginis substãtia fecisse, siue condidisse. Vulg. *Natũ*, τεχθέν. Eras. *Conceptũ*. συλληφθέν. ¶ *In ea*, ἐν αὐτῇ. Sic in ea, vt etiã ex ea, Gal.4.4. vt grauiter vrget Tertull. in lib. De carne Christi. Nã alioqui non esset Filius ille ex Dauidis lũbis oriturus, nec verè frater noster. ¶ *Ex Spiritu sancto*, ἐκ Πνεύματος ἁγίου Vulg. *De Spiritu sancto.* Erasmus, *A Spiritu sancto.* Et sanè constat has prępositiones permutari: malui tamen ἐκ præpositionẽ retinere. quanquã siquis veretur ne hęc interpretatio fanaticis illis fauere videatur qui corpus Christi spirituale faciunt, tanquã ἐκ materiã declaret, illis licebit vti præpositione ἀ. qua de re multa eruditè scribit Basilius tractatu de Spiritu sancto. ad Amphilochium.

21. *Liberabit*, σώσει. Alibi vtor Seruãdi verbo, à quo tamen hîc abstinui, propter sequentẽ præpositionẽ ἀπὸ. Nam illud Virgilianũ, *Seruatũ ex vndis*, poeticum est. Vulgata & Erasmus, *Saluũ faciet*, periphrasi (vt opinor) minimè necessaria. Apparet autem vel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, Iesum Latini vocant, Hebr. dici יֵשׁוּעַ à יָשַׁע, [*Ieschuah* à *Iaschah*] quod declarat τὸ σώζειν: vt planè inepta sint Osiãdri & quorundam in hunc locum commenta. ¶ *Ipsius*, αὐτῶν. Ad verbum, *Eorum.* Numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata est, qui in nominibus collectiuis, eiusmodi dicẽdi genera frequenter vsurpant, vt & Græci & Latini interdum. Scitè autẽ annotat Cassianus lib. de Incarnatione 5. cap.1, ista duo, Liberare à peccatis & Populum suum, non conuenire nisi ei qui natura sit Deus.

22 *Impleretur*, πληρωθῇ. Vulgata, *Adimpleretur*, Eras. *Perficeretur.* i. τελειωθῇ. quia hoc dicẽdi genus (inquit) Latinis auribus est ignotum, nisi quũ sentimus addi quod decrat rei cõsummãdę. Atqui Cic. multis locis vsurpat Implere pro Prestare: quo sensu videtur hîc vsurpatũ. Neq; verò hoc annotassem nisi voluisse semel esse dictũ quod sępissime fuisset nobis repetendũ. ¶ *Per prophetã*, διὰ τοῦ προφήτου. Nõnulla exẽplaria nomen habẽt Esaiæ expressum. Vide infrà, 2.17.

23 *Virgo illa*, ἡ παρθένος. Articulus non temere additus est in Græcis, respondẽs ה [*he*] quintæ literæ expressæ in Hebręo contextu: nimirũ vt insignis quędã Virgo significetur, ab æterno videlicet selecta: & cuius semen erat contriturũ serpentis caput. ¶ *Prægnans erit*, ἐν γαστρὶ ἕξει. Vulg. ad verbum, *In vtero habebit.* Hieronymus ad Pãmachiũ legit ἔχει, id est *habet*: eodem sensu. Nam in Hebræo tã potuit subaudire

diri Est quàm Erit. Et Prophetæ sæpe tum præsenti tum etiã præterito tempore vtũtur, quanuis de re multis etiam pòst seculis futura loquãtur: vt prophetiæ veritatẽ sanciãt. ¶ *Et vocabis*, καὶ καλέσεις. Scio in plerisq; exẽplaribus legi καὶ καλέσουσι, id est, & vocabunt. vel, & vocabitur. Quam etiã lectionẽ sequitur Syrus interpres, & Iustin⁹ Martyr in Dialogo πρὸς Τρύφωνα: vrget quoq; Epiphanius in Anchorato. Sed præstat receptã lectionẽ sequi, vt sit apostrophe prophetæ spiritu Dei correpti, & Virginẽ post tot secula nascituram, quasi præsentẽ, alloquentis. quod magnã vim habet. Neq; leuiter prætereundum est quod est à doctis interpretibus obseruatũ, nõ temerè tribui matri ius nominis huic filio tribuendi: quod ius potius patri conueniebat, non autẽ matri, nisi ex patris cõsensu, vt liquet ex Luc. 1.60.62, & Gẽ.35.18. Fuit enim nominis impositio herilis potestatis & imperij testimoniũ, Gen.2.19. Dã.1.7. Itaq; significatur hac ratione filiũ hunc, quatenus homo est, esse ἀπάτορα. ¶ *Emmanuel*, Ἐμμανουήλ. Hebr. *Immanuel*. Sed vocales istæ sæpe dialectis variantur. Longè maioris est momenti quòd nonnulli hoc non referunt ad ipsam duarum naturarum hypostaticam coniunctionẽ: quod tamen nisi statuatur, nihil hîc dicetur de hoc Filio quod non etiã reliquis cõueniat, per quos Dominus suos liberauerit. Fuit igitur vnus iste Deus nobiscum, id est θεάνθρωπος, id est quàm sic fuit Deus (Act. 10. 38,) vt omnis plenitudo Deitatis habitet in ipso σωματικῶς, Colos.2.9. Immò in iis etiã quæ constituũtur ex materia & forma, (quod de Christo sõniat Apollinaris) forma magis proprie dcitur cũ materia quàm in materia. ¶ *Quod est, si interpreteris*, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. Vulgata, *Quod est interpretatum*. Erasmus, *Quod si quis interpretetur*, sonat. Illud est ambiguũ: hoc à Græcis recedit. ostendit autem hæc locus, vt & alij similes vel Matthæũ (quod nonnulli ex traditione opinãtur) Hebraicè nõ scripsisse Euangeliũ. Cur enim Hebraicè scribens intelligẽtibus, Hebræa interpretaretur?) vel Hebraicè & Græcè quoque scripsisse: vel hęc ab eo adiecta qui sit Hebræa Matthæi Græcis interpretatus.

---

24 Διεγερθεὶς ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος Κυρίου, καὶ παρέλαβεν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

25 Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκεν τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον· καὶ ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰ Η Σ Ο Υ Ν.

Κεφάλαιον β.

1 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ, μάγοι ἀπὸ ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἱεροσόλυμα,

24 Experrect⁹ autẽ Ioseph ex somno, fecit vt ei imperarat angelus Domini, & accepit vxorẽ suam.

25 Sed non cognouit eam, quousque peperisset filium illum suum primogenitum: vocauitque nomen eius IESVM.

CAP. II.

1 QVVM ergo natus esset Iesus in *ea* Bethleem *quæ est* Iudææ, temporibus Herodis regis, ecce, magi ab Oriente aduenerunt Hierosolyma,

24 *Exurgens autem Ioseph à somno, fecit sicut præcepit ei angelus Domini, & accepit coniugem suam.*

25 *Et non cognoscebat eam donec peperit filium suum primo genitum: & vocauit nomen eius IESVM.*

CAP. II.

1 *QVVM ergo, natus esset Iesus in Bethleẽ Iudææ, in diebus Herodis regis, ecce, magi ab Oriente venerunt Ierosolymam,* Luc.2.6.

---

24 *Experrectus autem Ioseph*, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσήφ. Erasmus, *Excitatus autem Ioseph*. sed hoc quidẽ loco plus est τὸ διεγείρεσθαι quàm excitari. Vulg. *Exurgens autem Ioseph*. id est, ἀναστὰς δὲ Ἰωσήφ. ¶ *Imperat*, προσέταξεν. Præterita perfecta & aoristi sæpe cùm plusquam perfectis confunduntur à Græcis. Vulg. *Præcepit*. quo vno vocabulo in hac re fere vti solet. Nos autẽ, quum diuersis vocabulis vtantur scriptores, conabimur cuiq; Græco Latinũ aliquod opponere. ¶ *Vxorem suam*, τὴν γυναῖκα αὐτοῦ. id est, Quam antea desponderat, vxorem duxit.

25 *Sed*, Καί. Vulg. & Erasm. *&*. Verùm nemo non videt aduersatiuã particulã melius cõuenire. Certum est autem Iosephũ religione tactũ illã non attigisse, quum eã ex Spiritu sancto grauidã esse didicisset: atque adeò vel ex eodẽ illo Angelo vel ex ipsa Maria plenius cognouisse huius facti mysteriũ. Itaq; conspuenda est fabula illa quam Proteuangelium vocãt, & tota illa falsissima narratio quæ apud Suidã tam multis recitatur in voce Ἰησοῦς. ¶ *Non cognouit*, οὐκ ἔγνω. Sic rectè significatur mariti cum vxore cõgressus etiã apud idoneos Græcos scriptores, pro quo Cæsar lib.6. de bello Gal. dicit fœminę notitiã habere. ¶ *Quousque*, ἕως οὗ. Notandũ est, aduersus Heluidianos, ἕως interdũ ita referri ad tẽpus præcedẽs vt de sequenti non affirmetur contrariũ. quod satis indicant vel postrema verba huius Euangelij, ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. id est, *Ecce, vobiscũ sum vsque ad consummationẽ seculi*. Ex quibus verbis colligere non possis Christũ non esse nobiscũ futurum post cõsummationem seculi. Neq; aliter interdũ accipitur particula עד [*hedh*] apud Hebręos, vt 2.Sam.6.23. vbi dicitur Michol nullos liberos sustulisse, vsq; ad diem obitus sui. Sed & interdũ hęc particula tẽpus interiectũ simpliciter declarat, vt possis etiã interpretari, Interim dum erat paritura, *tandis qu'elle deuoit enfanter*: vt infrà 5.25. ἕως ὅπου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ, *tandis que tu es en chemin*, & act.27.33. ἄχρι οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, *interim dũ oriturus erat dies*. ¶ *Filiũ illum suum*, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Vulg. & Erasm. *Filium suum*. Nobis autẽ non videtur Grękus articulus otiosus: ita tamen vt vis eius sit ἀναφορική. id est, vt de eo agi significetur cuius antè facta est ab angelo mentio: nõ autẽ vt filius hic ab aliis Mariæ filiis distinguatur, quos ego quidem nullos fuisse credo. Assentior enim iis qui de Maria virgine, vt selectissimo organo, sanctissimè sentiunt. ¶ *Vocauitque nomen eius Iesum*, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦ. id est (vt ferè dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦ τοὐνόμα. Latini, Vocauit eum Iesum nomine.

IN CAPVT II.

1 *Ergo*, δέ. Erasm. *autem*. Sed (vt existimo) hæc particula hoc loco non est discretiua, (vt vocãt) sed potiùs συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id est copulatiua sentẽtiæ (vt grãmaticorum more loquar) sicut sępe apud Latinos Ergo & Igitur. ¶ *Natus esset*, γεννηθέντος. Cur ita vertere hoc loco maluerim, vide superioris capitis vers.16. *In [ea] Bethleem [quæ est] Iudææ*, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquuntur Hebræi, vt Iudicum 19.18, dicitur Bethleem Iuda: id est, Bethleem quę est in tribu Iuda. quod addi solet ad alterius differentiam, quę est in tribu Zabulon, id est, in Galilæa inferiore. Vulgata vertit, *In Bethleem Iudææ*. Erasm. vt Hebraismum molliret, addidit *ciuitate* appellatiuum. Sed hoc quoque non satis exprimit differentiam illam: itaque aliquid amplius suppleui. Præpositionem autem hîc & aliis nõnullis locis seruare malui, quàm Latina terminatione vti. Iudæa verò hîc intelligitur regio: sic propriè dicta à tribu Iuda, sub qua etiam tribus Beniamin cõprehenditur. Hieronymus ad Pãmachium librariorũ errore factum putat vt pro Iuda scriberetur Iudææ. *Quæ enim est* (inquit) *aliarũ gentiũ Bethleẽ?* Est certè. Alia enim erat regio Iudææ quàm Galilæa. ¶ *Magi*, μάγοι. Plato in Alcibiade priore magos dicit fuisse Persarum sapiẽtissimos, & μαγείαν Zoroastris filij Horomazi vocat τῶν θεῶν θεραπείαν, id est, Deorum cultum, quem magi docuerint ipsos Persarum reges, vt etiam τὰ βασιλικά, id est regni iura. Apparet igitur magos fuisse tũ diuini tum humani iuris interpretes. quod etiam testantur seu vero, seu falso potius, Zoroastris nomine editi versiculi Græci, quos λόγια vocarunt, Phocylidæ & Theognidis sententiis non absimiles. Sed iampridẽ magi ad nefarias artes cõuersi (vt non tãtùm ex prophanis sed multo etiã magis ex sacris literis liquet) suam hanc sapientiam infamarunt. quo admirabilior est hæc historia de Christo vixdũ nato, tam procul (vt loquitur Theodoretus) diaboli vates ad sui adorationem præ cæteris euocãte, & Gentium primitias ex ipsis inferorum penetralibus ciente: ídque per extraordinariũ prorsus pręconẽ, nouum videlicet sydus, vt (quod copiosè in hunc locum disserit Chrysostomus) per nouã stellam docerentur veritatẽ qui veteribus illis stellis ad omnẽ impietatem erant abusi. Sydus enim extraordinarium prorsus fuisse tota narratio declarat. Sed muta certè stella docere illos tantum mysteriũ non potuit. Itaq; accessisse aliud oportuit, quo ad tantum suscipiendũ iter, & rem tã inuidiosam tanto feruore persequendam impellerentur: prophetiam videlicet Bileami, vnius proculdubio ex vetustissimis illis impurissimis magis, cuius prophetiæ verba (sicuti scripta sunt Num.24.17.) vsqueadeo cum horũ percontatione congruunt, vt omnino, siue id peculiari reuelatione (nã & Nebucadnezari Deus mysteria multa in somnis patefecit, & per Danielem explicanda curauit) siue quauis alia ratione cognouerint, eò prorsus respexisse videantur.

Sed & Danielis olim apud magos & dignitate penè regia, & diuinis prophetiis proculdubio celebratissimi scripta, dubium non est quin fuerint apud Persas pretiosa, ac fortassis etiam accuratiùs quàm apud ipsos Iudæos obseruata. Denique insignis est hic locus Suetonij, apud Tacitũ totidem penè verbis repetitus, quamuis ad Vespasiani tempora & rem ipsam non rectè accõmodatus. *Percrebuerat*, inquit, *Oriente toto vetus & constans opinio, esse in fatis, vt eo tempore Iudæa profecti terris potirentur.* istos autè, reges fuisse, temere omnino & falsò diu creditũ fuit, errore ex falsa interpretatione Psal. 72. 10, exorto, vbi dicuntur reges Scheba & Seba munus Christo oblaturi: quum ita significetur Euangelij siue regni Christi propagatio vndiq; sequutura: neq; ad istos, quamuis gentium vocationis primitias, istud restringi vllo modo possit aut debeat: minimè istorũ regiã dignitatẽ dissimulaturo Euangelista: nec sanè istos, si reges fuissent, & ab Arsacidis tunc Persidis regione potitis, missi, facilè admissuro Herode, Parthorum hoste iurato. Et tamẽ si Genebrardo, Parisiẽsi theologo, creditur, hæc est vetus Ecclesiæ traditio. Cedo quibus testibus? Tertulliano (inquit) Augustino, Hilario, Hieronymo, & recentibus aliis nonnullis scriptoribus. Atqui apud Chrysostomũ, Theodoretũ, Cyprianũ, Nyssenum, Cyrillum, etiam vbi hanc historiã pertractãt, nulla ne tenuissima quidẽ regiæ istius maiestatis mẽtio. Sed quid ait Tertullianus? locũ illũ Psalmi huc applicat aduersus Iudæos & Marcionẽ, *Nam & magos*, inquit, *reges ferè habuit Oriens, & Damascus Arabiæ retrò deputabatur.* Quis verò non videt, Tertullianũ in eo deceptum, quòd istos ex Arabia atq; adeò Damasco propinquissima regione educit, qui tamen ex Perside, aut fortassis etiã Media vltima (in qua Magos populos Herodotus, Strabo, Plinius, collocant) aduenerint? gentis nomine proculdubio, vt & Chaldæis accidit, ad eos homines tandẽ translato, qui sapientiæ illius specie sese venditabãt? Et quod Orientẽ ait Tertullianus magos ferè reges habuisse, quibus testimonis probari potest? Nã magos quidem maxima fuisse apud Persarum reges auctoritate (quibus tunc Arsacidæ Parthi imperitabãt quũ Christus natus est) tũ ex sacris tum ex prophanis historiis liquet. atque adeò sub Cambyse regnum ipsum Persidis aliquandiu occupasse, & magiæ quoque studiosos fuisse reges eorum, certissimũ est: imò verum etiam est quod scribit Cic. lib. de Natura deorum 3, neminem esse potuisse Persarũ regem, qui non antea magorum scientiam & disciplinam percepisset. magos tamẽ propterea dictos aut habitos fuisse reges, vix vnquã inuenias. Sed ita sane scripserit obiter Tertullianus, locũ illum Psal. detorquens. nũ propterea istud commentum, fuerit Ecclesiæ traditio? Hilarius autẽ locum Esa. 45. 14. cum altero illo Psal. 72. 10, comparat quidem, sed ita vt istos minimè dicat reges fuisse: in eo quidẽ certè hallucinatus, quòd laborem Ægypti partim allegoricè de magia interpretatur, partim de itinere à magis confecto Bethlehem vsque intelligit: quum Ægyptus non fuerit ad orientem sed ad meridiẽ Iudææ sita. Hieronymus verò in illum ipsum Psalmum scribens, nequaquam dicit istos fuisse reges, sed regum typos, nempe illius prophetiæ primitias de regionibus ipsis ad Christi cognitionem accessuris. Sed in August no præsertim citãdo manifestus error apparet. Sic enim apud illũ legitur lib. 3. de mirabilibus scripturæ, cap. 4. *Magi Hierosolymam venerunt, inde, inuentis Israelitarum oraculis vatum de eodem nato vbi nascendi locũ acciperet, monente subdolo sermone, reges alacres eunt.* Quis verò vel mediocris iudicij lector corruptam esse lectionem, & *monente subdolo sermone regis*, (Herodis videlicet) *alacres eunt*, legendum esse non videt? Sed de istis nugis plus satis: de quibus certè tantopere non laboraremus (quum etiamsi reges istos fuisse daremus, salua maneat historiæ veritas) nisi, præterquam quòd ferenda non est eorum audacia qui huiusmodi commẽta sacris historiis affuunt, longius etiam processisset eorum impudentia, qui nõ modò magorum numerum & nomina sunt commenti, sed & eorum cadauera (si credere dignum est) Coloniam vsque ad Rhenum deuexerunt, vbi etiamnum adoranda hodie miseris populis nescio quę cadauera proponũtur. Deniq; nequid ad impiam prophanationẽ deesset, mos etiã iste verè magicus, fauentibus imprimis bonis istis traditionũ Ecclesiæ defensoribus inoleuit, vt fictis illis Gasparis, Melchioris, Balthasaris nominibus, non sine crucis signo ter repetito, puræ chartę vel pergamenę inscriptis & collo appẽsis, quosuis morbos, scilicet, depellãt. Nũ verò Genebrarde, hæc quoq; vetus est Ecclesiæ traditio? & tamen tu & tui ista scitis, videtis, & silentio saltẽ probatis.

Λέγοντες, Πῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.	2	Dicẽtes, Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est? vidimus enim eius stellam in Oriente, & venimus vt adoremus eum.	2	*Dicentes, Vbi est qui natus est rex Iudæorum? vidimus enim stellam eius in Oriente, & venimus adorare eum.*
Ἀκούσας δὲ Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.	3	His autem auditis Herodes rex turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.	3	*Audiens autem Herodes rex, turbatus est, & omnis Ierosolyma cum illo.*
Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.	4	Et conuocatis omnibus primariis sacerdotibus & scribis populi, percõtatus est ab eis vbi Christus nasciturus esset.	4	*Et congregans omnes principes Sacerdotum & Scribas populi, sciscitabatur ab eis vbi Christus nasceretur.*

2 *Dicentes*, λέγοντες. Solent ferè Hebræi historias quæ narrantur, inductis ipsis personis explicare: Latini contrà plerunque obliquis narrationibus quas vocant, vtuntur: quo modo etiam Castellio nuper totam hanc periodum conuertit. Me verò istius simplicitatis quam Spiritus sanctus amplexus est, nunquam pudebit. Nam certè hæc narratio plus habet energiæ quàm si obliquè aliena dicta referrentur, eo quòd res non tam narrari quàm geri videatur. ¶ *Vbi est ille rex Iudæorum qui natus est?* ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Vulg. *Vbi est qui natus est rex Iudæorum?* Erasmus, *Vbi est ille qui natus est rex Iudæorum?* Ego vocabulorum collocationem mutaui, vt sensus esset dilucidior. Nã alioqui viderentur magi aliud quęrere: nempe, vbi sit ille qui minimè natus est priuatus, sed rex Iudęorum ab ipsis incunabulis. qui sensus non conuenit. Eadem traiectione vsus est Luc. 19. 38.

3 *Tota Hierosolyma*, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Erasmus, *Tota Hierosolymorum vrbs*: offensus mutatione declinationis, quia Hierosolyma paulo antè plurali numero vsurpat Euangelista: sed hoc ego nihil moror. Nam Cicero etiam ipse pro Flacco, vtroq; genere vsus est in hac vrbe appellãda. Quòd autem Hegesippus vocatã esse putat Hierosolymam quasi ἱερὸν σολύμων, & Eusebius quasi ἱερὸν Σολομῶντος, hoc certè arguit magnã Hebraicæ linguæ imperitiam: vnde etiam factũ puto vt librarij huic nomini aspirationem præposuerint.

4 *Primarijs sacerdotibus*, ἀρχιερεῖς. Sic vocabantur qui ex posteris Aaronis (nam ij soli, ἱερεῖς, id est sacerdotes, dicebantur) erant familiarum suarum capita, sicuti post captiuitatẽ fuerat earum distributio instaurata, vt refertur Nehem. 11. & 12. si modò vicissim istæ omnes ad hæc vsque tempora perstiterant. Quamobrem etiam vocantur principes sanctuarij, 2. Chr. 24. 5: & hoc ipso nomine principes sacerdotũ, 2. Chro. 36. 14. Itaq; fallitur Theophylactus: qui scribẽs in 14. Marci, putat sic vocatos qui aliquãdo põtifices maximi fuissent, non tunc perpetuo, sed venali facto pontificatu: sicut apud Romanos Prætorij, Quæstorij, Consulares dicebantur, prætura, quæstura, cõsulatu functi. Erasmus hoc loco *pontifices* interpretatur: quod nomen malui vni pontifici maximo propriũ seruare. Fuit autẽ hic cœtus ab Herode coactus, non illud συνέδριον ciuile, sed Ecclesiasticus senatus, ab illo ciuili distinctus. ¶ *Scribis populi*, γραμματεῖς τοῦ λαοῦ. Scribarũ tria genera in sacris literis reperio. Vnũ eorũ qui regibus apparebãt, (quodcũq; tandẽ eorũ munus fuerit) vt 2. Sam. 9 3, & 20. 25. itẽ 2. Reg. 12. 10, & 22. 3, & alibi sæpe. Alterũ, eorũ qui priuatorũ contractus & instrumẽta videtur descripsisse: quos notarios vocamus: cui rei operã solitos fuisse nauare Kinæos, nullã alioqui hæreditatẽ cũ tribubus sortitos, liquere opinor ex 1. Chro. 2. 55. Cuiusmodi etiã contractuũ quis mos fuerit, colligi potest ex Ier. 32. 11. quò videtur allusisse Propheta ps. 45. 2. Scribæ deniq; dicti sunt iuris diuini periti inter cęteros: (quo nomine laudatur Ezras, Ezrę 7. & 11.) quorũ munus fuit tũ in synagogis tũ in tẽplo legẽ docere. qua de causa νομικοὶ appellati sunt, vt cõstare potest ex Matt. 7. 29, & 17. 10, & 23. 10. Mar. 12. 28, & Luc. 7. 30. & 11. 46, &

1 Cor.

1.Cor.1.20.Sed quoniam ij quorum hic fit mētio,non simpliciter Scribæ sed Scribæ populi vocantur, apparet selectos fuisse ex illo ordine nonnullos, qui primarijs sacerdotibus adiuncti, Ecclesiasticum cœtum explerent: sicut etiā Scnioribus populi,id est Senatoribus, quos Sanhedrin Hebræi demum vocarunt (ex quorum numero fuit Iosephus ille Arimathæēsis,Marci 15.43)id est.ciuili illi septuaginta virorū σωεδρίῳ,adiuncti erant alij Scribæ, itidē Scribæ populi appellati,1.Macab.5 42: quos plerisque placet fuisse exequēdis synedrij iudiciis præfectos.Scribas autem illos dictos fuisse ex eo quòd legi scribendæ & interpretandæ vacarent,quasi sacrarum tabularum, custodes,constare potest ex Ierem.8.8. Vnde Thalmudistas hallucinatos esse apparet, qui Ezram volunt fuisse ordinis Scribarū auctorē,cuius potius fuit instaurator. Sed hoc quidē verum est, senatum Ecclesiasticum ante captiuitatē Babylonicā potius dici cōpositum ex sacerdotibus & prophetis, quā ex Scribis:vt Iercm. 26.11,& 29.2. In quibus locis prophetas istos oportet a prophetis illis distinguere qui vno spiritus diuini extraordinario afflatu futura prædicebāt:quū illi essent ordinarij, & humanitus in legis doctrina instituti. Quamobrem etiā Ionathas paraphrastes Scribas vtroque illo Ieremiæ loco interpretatur:& inde factū vt apud Paulum nō semel prophetādi verbum de prophetiarum interpretatione, etiā absq; futura prędicēdi spiritu,vsurpetur. Nec etiam dubium est quin isti præcipuè fuerint Leuitæ. quamobrē etiā plerūque Senatus hic Ecclesiasticus ex Sacerdotibus & Leuitis compositus dicitur,veluti Ioha.1.19. Quod autē Thalmudistę fuisse plerosque ex Symeonis tribu dicunt,ea qua solent audacia comminiscūtur. Sed scitè admodum Genebrardus, de Scribis ex Rabinorū lacunis hausta nobis reponens,*Certè*,inquit,*vt Pharisæi theologis respondebant, qui penitius mysteria scripturarum scrutantur: ita isti Canonistis,quia leges ciuiles & Mosaicas secundum legis corticem curabāt.* Hęc ille:quę quoniā barbarè & obscure scripta sunt,egent fortassis interpretatione. Vult igitur iste Pharisæos quidē id fuisse apud Iudæos, quod Theologi præsertim Sorbonici (quorū & ipse vnus est) hodie sunt Ecclesiæ Christianæ.quod vltrò ipsis concedimus, quos nimirum Christus,vt & Scribas,verbi sui flagello ex Ecclesia nūc exturbet: Scribas verò id olim fuisse quod sint hodie Doctores quos Canonistas appellant,leuiter admodum sacra explicantes.Quę quidē Genebrardi sentētia haud scio quàm sit Gregorio x i i i (canonistæ quōdam Doctori, nunc verò P.M.)grata futura.Sed audiamus etiam aliud. *Erāt autem & ipsi Scribæ*,inquit,*Catholici: vnde Math.23 vnà cū Pharisæis dicuntur sedisse supra cathedram Mosis, vt qui eam vacuam inuasissent dum sacerdotes diuitiis Ecclesiasticis abutentes suum officium desererent* Enimuero, Genebrarde, qui sedisse illos dixit super cathedram Mosis, annon etiam irrita eos fecisse Dei mandata, & ab eorum fermento esse cauendum,est vociferatus? Quòd si Pharisæum esse idē est atque Catholicū, hoc est, orthodoxū Christianum esse,quis tibi censetur Paulus, qui Pharisaismum eiuratū pro stercoribus duxit,vt Christianus esset? At idem (inquies) se Pharisæum esse clamat,Act.23.6.Nēpe in capite siue articulo de resurrectione,sicut disertè explicat: tu verò in genere loqueris. Et sanè dicis quod res est. nec enim est ouum ouo similius quàm vos Theologi & Canonistæ veteribus illis Pharisęis, vt pari prorsus iure Catholici vocari possint:siue dogma de operū iustitia,siue illam traditionum superstitiosissimarū atq; adeo impiissimarū colluuiē spectemus. ¶ *Nasciturus* esset, γενᾶται. id est, quo loco apud prophetas nascaē vel nascitur⁹ fuisse dicatur. quę phrasis petita est è medio.

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου, 5

Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. 6

Τότε Ἡρῴδης λάθρᾳ καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. 7

Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεὲμ εἶπε, Πορευθέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν προσκυνήσω αὐτῷ. 8

5 At illi dixerūt ei,In *ca* Bethleē *quæ est* Iudææ.Sic enim scriptum est per prophetam,

6 ‖Et tu Bethleem ᵃterra Iuda, ᵇnequaquam minima es ᶜinter duces Iuda. ex te enim exibit dux qui ᵈpascet ᵉpopulu illum meum Israel.

7 Tum Herodes clàm ᶠvocatis magis, ᵍexquisiuit ab eis ʰquo tempore stella apparuisset.

8 ᶦEt eis Bethleem dimissis,dixit,Profecti illuc, ᵏpenitus exquirite de puerulo: postquam autem inueneritis, renunciate mihi,vt & ego veniam & adorem eum.

5 *At illi dixerunt eis In Bethleem Iudæ. Sic enim scriptum est per prophetam,*

6 *Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es in principibus Iuda. ex te enim exiet dux qui reget populum meum Israel.* Mich. 5.2, & 4. ioh.7.41.

7 *Tūc Herodes clam vocatis magis, diligenter didicit ab eis tempus stellæ quæ apparuit eis.*

8 *Et mittēs illos in Bethleem,dixit Ite,& interrogate diligenter de puero: & quum inueneritis, renunciate mihi, vt & ego veniens adorem eum.*

---

6 *Terra Iuda*, γῆ Ἰούδα.id est, quæ in Iudæa sita es,quæ pars es tribus regionis Iuda.Nam mihi quidem durum videtur γῆν interpretari pro vrbe:quomodo tamen Euripides in Hecuba vsurpauit.Alia exemplaria habent τῆ Ἰουδαίας,Iudææ,quod planius est.In Michæa legitur *Bethleem Ephrata.* Est enim hoc alterum vrbis cognomentum, quo ab altera discernitur. ¶ *Nequaquā minima es*,οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ.Hanc lectionem sequitur etiam Iustinus: quum tamē in Hebræo legatur צעיר, [*tsehir*] & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ.vt quod Michæas 5.1. in Hebræo affirmat, videatur hic negare.Alij igitur existimant in posteriore membro subaudiri apud prophetam aduersatiuā particulam: quod videtur sensus ipse postulare,& alibi etiā reperitur,vt Psal.119.ver. 141,& 157, & Ioh. 9.30: vt totus locus ita sit legendus, *Et tu Bethleem Ephrata.paruula es inter chiliadas Iuda: ex te* [*tamē*]*egredietur mihi qui sit dominator in Israele.*Ita igitur fiet vt eadem sit Michææ & Matthæi sententia. Sed alij simpliciter sentiunt, Matthæum respexisse ipsius prophetiæ exitum, ac proinde non minimam,id est,per μείωσιν,excellentissimam dixisse, quam propheta, nondum videlicet nato Christo,minimā vocauit. In summa, apparet prophetā significare voluisse,hoc oppidulū,alioquin exiguum,Messiæ tamen exortu nobilissimū ac celeberrimū fore:quod paulo apertius declarat Græca hæc interpretatio. ¶*Inter duces*,ἐν τοῖς ἡγεμόσιν.Vulga.*In principibus.* In Hebræo legitur באלפי [*bealphe*] hoc est, in chiliadib. seu potius inter chiliarchas. Distributus enim erat populus Israeliticus in chiliadas, sicut apparet ex capite Exod.18. 25. & Gedeonis oratione, Iudi.6.15. ¶*Dux*,ἡγούμενος. Particip. est loco nominis,id est ἡγεμών.quod Hebræis est vsitatissimum. ¶ *Pascet*, ποιμανεῖ. Vulg.*reget*,quod respondet τοῦ οἰακίζειν.Erasmus,*gubernaturus est*.id est κυβερνήσει.Ego elegantē sanè metaphorā seruaui.Sic solet Homer⁹ reges ποιμένας λαῶν vocare.& præclarū est illud dictū Xenophontis παραπλήσια ἔργα ἐστὶ νομέως ἀγαθοῦ καὶ βασιλέως ἀγαθοῦ. ¶ *Populum illum meum Israel*, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.Articulū expressi,cuius emphasis hoc loco non fuit negligenda, quum bis repetatur à Domino, vt suā in illum vnum populum beneuolentiam singularem declaret.

7 *Vocatis*,καλέσας.Erasm.*Accersitis*,id est μεταπεμψάμενος. ¶ *Exquisiuit*.ἀκριβῶσε.Vul.*Diligenter didicit* Eras. *Accuratè perquisiuit.* Vocabulū Græcum significat in genere,summa & exquisita diligentia aliquid facere. ¶ *Quo tēpore stella apparuisset*,τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.Vul.*Tēpus stellæ quæ apparuit eis.*Ad verbū,*Tēpus apparētis stellæ.*Eras.(quē sequor) mihi videtur hunc hellenismū optimè expressisse.est enim positū φαινομένου pro φανέντος. Mirabiliter autē diuina prouidētia effecerat vt nō cōgrueret tēpora apparitionis stellæ Christi nascētis,quum illa toto biennio antecesserit,vt apparet ex vers. 16. Magorum autē aduentus Bethleemam incidisse omnino videtur circiter extremos dies τῶν λοχειῶν Mariæ, vt dicemus Luc.2.40.

8 *Et eis Bethleē dimissis*,καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ.Eras. expunxit pronomē,& vertit πέμψας,*iussis ire*,id est, κελεύσας ἰέναι.Ego verò existimo, regem illis à se dimissis, blande &

benignè iter cõmonstrasse. ¶ *Penitus exquirite*, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulgata, *Interrogate diligenter*, neutro duorum vocabulorum satis expresso. Erasmus, *Accuratè*, id est, ἐπιμελῶς.

9 *Præibat*, προῆγεν Vulga. *Antecedebat*. Erasmus, *Præcedebat*. quod & ipsum Latinis significat ita præcedere vt sis dux viæ. sed illud propius abest à Græco. Subauditur autem reciprocum pronomen, sicut accidit in coniugatione quam Hebræi Hithpahel vocant. Virg. lib. 8, *Haud secus Æneas se matutinus agebat*. quanuis ponatur etiam absolutè interdum pro Præire, vt infrà 21. 9, & Luc. 18. 39. ¶ *Supra [locum in] quo*, ἐπάνω οὗ. Vulgata, *supra vbi*. Supplevit Græcorum eclipsin Erasmus, quem sequuti sumus. Est autem hæc integra loquutio, ἐπάνω τοῦ τόπου ἐφ' οὗ. atque inde factum est vt οὗ degenerarit in aduerbium loci. Annotat Epiphanius καὶ τοῦ λόγου hîc non intelligi stabulum, sed domum quampiam. hæc enim biennio post natum Christum contigisse, Iosepho & Maria Bethleemam migrantibus ex Nazareth: quò post purificationem concesserant, Lucæ 2. 39. Sed præstat (meo quidẽ iudicio) sic istius narrationis seriem connectere, vt paulo post natum Christum magi aduenerint: quibus digressis, Iosephus, oblationis pro vxore faciẽdæ causa (sicut narrat Lucas) in vrbem venerit.

9 Οἱ δὲ, ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν· καὶ ἰδοὺ, ὁ ἀστὴρ ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐτοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

10 Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγάλην σφόδρα·

11 Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβανον, καὶ σμύρναν.

12 Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ μὴ ἀνακάμψαι πρὸς Ἡρώδην, δι' ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν.

13 Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν ἰδοὺ ἄγγελος Κυρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσὴφ, λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἴσθι ἐκεῖ ἕως ἂν εἴπω σοί. μέλλει γὰρ Ἡρώδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό.

14 Ὁ δὲ, ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

15 Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρώδου· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου.

Osee x. 11. 1.

16 Τότε Ἡρώδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ

9 Ipsi verò, audito rege, profecti sunt: & ecce, stella quã viderãt in Oriente, ¨præibat eis, donec venit stetitq; ¨supra *locum in* quo erat puerulus.

10 Visa autem stella, gauisi sunt gaudio magno valde:

11 Et ingressi domum, ¨inuenerunt puerulum cum Maria matre ipsius: & ¨procidẽtes adorauerũt eum: apertísque thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, & thus, & myrrham.

12 Et ¨diuinitus admoniti in somnio ¨ne reuerterẽtur ad Herodem, per aliam viam regressi sunt in regionem suam.

13 Ipsis autẽ regressis, ecce, angelus Domini ¨apparet in sõnio Iosepho, dicẽs, Experrectus accipe puerulum & matrem eius, & fuge in Ægyptũ: & esto illic vsquedũ dixero tibi. Futurum est enim vt Herodes quærat puerulum, ad eum perdendum.

14 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrẽ eius nocte, & ¨secessit in Ægyptum.

15 ¨Et fuit illic vsq; ad ¨obitũ Herodis: vt impleretur quod ait Domin⁹ per prophetã, dicentẽ, ‖Ex Ægypto vocaui filiũ meum.

16 Tum Herodes, quum vidisset ¨se illusũ esse à magis, ¨excãduit.

9 *Qui quũ audissent regẽ abierũt: & ecce, stella quã viderãt in Oriẽte, antecedebat eos, vsquedũ veniens staret supra vbi erat puer.*

10 *Videntes autem stellam, gauisi sunt gaudio magno valde:*

11 *Et intrãtes domum, inuenerũt puerum cum Maria matre eius: & procidentes adorauerunt eum: & apertis thesauris suis, obtulerunt ei munera, aurum, thus, & myrrham.*

12 *Et responso accepto in somnis ne redirent ad Herodem, per aliã viã reuersi sunt in regionem suam.*

Qui quum recessissent, ecce, angelus Domini apparuit in somnis Ioseph, dicens, Surge & accipe puerũ & matrem eius, & fuge in Ægyptum: & esto ibi vsquedum dicam tibi. futurum est enim vt Herodes quærat puerum, ad perdendum eum.

13

Qui consurgens accepit puerum & matrem, eius nocte, & secessit in Ægyptum.

14

Et erat ibi vsque ad obitum Herodis: vt adimpleretur quod dictum est à Domino per prophetam, dicentem, Ex Ægypto vocaui filium meum.

15

Tunc Herodes, videns quoniam illusus esset à magis, iratus est valde

16

11 *Inuenerũt*, εὗρον. In omnibus vetustis exẽplaribus scriptũ legimus εἶδον *viderunt*. ¶ *Procidẽtes*, πεσόντες. Eras. *prostrati*: ad verbum, *quũ cecidissent*. Significatur autẽ adorantium gestus. Sic Latinè Accidere alicui dicitur qui prostratus alicui supplicat. τὸ κυνεῖν verò est osculari, siue os, siue manum, siue genua: quæ demississima fuit adoratio. Ideo participium πεσόντες adiunctum fuit, quod tamen plerunque reticetur quasi verbo προσκυνεῖν inclusum.

12 *Diuinitus admoniti*, χρηματισθέντες. Vulgata, *Responso accepto*: non satis propriè, quia per contantibus demũ responsum datur. Eras. *Oraculo admoniti*. Ego verò etsi religionem nullã statuo in vocabulis, tamẽ Oraculũ libẽs refugio, veluti idolorũ superstitione contaminatum. Cæterùm quanuis verbis χρὰν & χρᾶσθαι, siue χρῆσθαι, ad diuinas patefactiones applicatis, non χρῆμα sed χρησμὸς prò diuino monito siue responso, deducatur: tamen & Deus ipse χρηματίζειν dicitur quũ homines alloquitur, & ij quos ita cõpellat, χρηματίζεσθαι, & eius sermo τὸ κεχρηματισμένον, vt Luc. 2. 16. vt χρηματισμὸς Rom. 11. Exẽplum verbi χρηματίζειν in illo significatur sanè rarò extat, vt Heb. 12. 25. Significat autẽ (vt ex hoc loco apparet) diuinitus admoneri, etiãsi quis prior Deũ non compellarit. Iustin⁹ ad Tryphonẽ, rectè interpretatur, κατ' ἀπόκλυψιν κελευσθέντες, Arcana declaratione iussi. ¶ *Ne reuerterẽtur*, μὴ ἀνακάμψαι. Vul. *Ne redirẽt*. id est, μὴ ἐπανελθεῖν. quod tamẽ discrimen leue est, eadẽ etiã manẽte sententia: verùm & hîc & aliis plerisq; locis (in quorũ etiã nõnullis eundem sensum diuersa alioqui verba habent) vt obiter aliquid iis etiã qui Græcę linguę sunt studiosi, gratificarer, ex synonymis Latinis ea deligere conatus sum quę Græcis planè respõdent: præsertim verò vbi eadẽ vtrobiq; metaphoræ est ratio, aut saltẽ aliqua est metaphoræ affinitas. quod videre hîc est in verbo ἀνακάμπειν. quãuis enim Latino verbo Reuerti Græcũ ἀναστρέφειν respõdeat, tamen verbũ etã ἀνακάμπειν quũ propriè sit Reflectere, ad verbũ illud Reuerti proximè accedit: quum is qui ἀνακάμπει cursum vertat. Siquidem ἀνακάμπειν nauale esse videtur, & propriè significat in contrariam partem flectere: sicut ἀναστρέφειν de peditibus & equitibus dicitur. Diodorus libro ιδ', ὁ δὲ πιμφθεὶς ναύαρχος ἀνέκαμψεν εἰς Καρχηδόνα. id est, *præfectus autem classis qui missus fuerat, versus Carthaginem cursum reflexit.*

13 *Apparet*, φαίνεται. Vul. *Apparuit*. Cõuenit tempus præsens narrationibus etiã rerum præteritarũ. Sextum exemplar scriptum habebat ἀποκτεῖναι: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ex Cicerone pro Sextio, *Ad necem*.

14 *Secessit*, ἀνεχώρησεν. Præpositio ἀνὰ hîc idem valet quod χωρὶς: paulò antè verò eodem verbo idem quod πάλιν.

15 *Et fuit*, καὶ ἦν. Vulg. *Et erat*. Vide caput primum, versiculo 18. ¶ *Obitum*, τελευτῆς. Ita vocant Græci mortem metonymicè, quòd (vt inquit Demosthenes) sit πέρας τοῦ βίου ἑκάστου. alioqui τελευτὴ extremum significat cuiuscunque rei: adeò quidem vt τελευτὴ θανάτου, periphrasticè mortem ipsam apud Hom. declaret. Latini ratione parum dissimili obitum vocant, sumpta metaphora ab iis qui iter faciunt. τελευτῶν igitur vbique interpretabimur obitum, & θάνατον mortem.

16 [*Se*] *illusissimè esse*, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vul. *Quoniam illusus esset*.

set. Sæpe enim vsurpat has particulas *Quoniam & Quia*, quæ in hoc dicendi genere sunt barbaræ, atque etiam perobscuræ multis. ¶*Excanduit*, ἐθυμώθη. Vulgata: *iratus est*. id est ὠργίσθη. Erasin. *indignatus est*. Cicero θυμὸν *excandescentiam* interpretatur, quem sequuti sumus.

Missis[*carnificibus*,] ἀποστείλας. Vulg. *mittens*. Verbum absolutum posuit Matthæus secundum phrasim Hebraicam Psal. 57. 4. שלח [*iischlach*] *Mittet è cælo: & liberabit me*, vt & Psal.105.20. quomodo etiã apud Græcos vsurpatur verbũ πέμπειν nullo addito casu. Herodot. in Clio, ἀπεῖπέ σφι πέμψας, ὅπλα ἀρήια μὴ ἀκτῆσθαι. Eras. ergo vt eclipsin suppleret, uertit, *missis satellitibus*. At ego, *missis carnificibus*: quod mihi meliùs visum est cõuenire sceleris atrocitati. in quo Erasmũ etiã ipsum sequor, qui ita loqui maluit infrà 14.10. Nuper Castellio hunc locũ his verbis est interpretatus, *Misit interfectũ*: quàm rectè, iudicẽt alij. Mihi quidẽ ἐμφατικώτερον esse videtur per alium interficere quàm mittere qui interficiat. ¶*Interemit*, ἀνεῖλε. Vide infrà 10.28. *Et in omni confinio*, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις. Vulg. & Eras. *in omnibus finibus*, ambigué. Nam τὰ ὅρια vocat non territorij Bethleemitici extrema, sed quicquid fuit σωόρον. ¶*Eius*, αὐτῆς: videlicet Bethleem. neque hîc vllam amphiboliam video, quæ nos cogat ad repetẽdum antecedens, sicut fecit Eras. ¶*A bimulis, & infrà*, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, *à bimatu, & infrà*. Nam etiam in quibusdã exemplaribus legitur κάτω, & eum legisse apparet ἀπὸ διέτους, id est ἀπὸ διετίας. Sed potiùs legẽdum esse ἀπὸ διετοῦς, præterquam quod omnium exemplariũ cõsensus probat, Hebræorum etiam idioma confirmat, qui opinor hoc loco dicerẽt מבן שנתים ולמטה [*miben schenathaiim vlematteh*] *à filio duorum annorum, & infrà*: seruata etiam enallage numeri singularis pro plurali. Erasmus, *Quotquot essent bimuli, & minores*: quę interpretatio longiùs recedit à Græcis. ¶*Secundum tẽpus*, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc non video cur minus sit Latinè dictum quàm Ciceronis illud, *Secundum naturam*. Erasinus autem non hoc tantùm loco, sed etiam aliis plurimis, mutauit *Secundum* in *Iuxta*: quod tamen posterius nusquam legi apud idoneos authores.

ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.

Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.

Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρώδου, ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,

Λέγων, Ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.

Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.

Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρώδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.

Καὶ ἐλθὼν, κατῴκησεν εἰς πόλιν λε-

valde: & ᵃmissis *carnificibus* ᵃinteremit omnes pueros qui erãt in Bethlehem, & in omni cõfinio ᵃeius, ᵃà bimulis & infrà, ᵃsecundum tempus quod exquisierat ex magis.

17 Tunc impletum fuit ᵃquod ait Dominus per Hieremiam prophetam, dicentem,

18 ‖Vox in Rhama audita est, ᵃlamentatio & ᵃfletus & ᵃciulatus multus, Rachel plorans filios suos: & noluit ᵃcõsolationẽ admittere, ᵃ*de eo* quòd non sint.

19 ᵃQuũ autẽ obiisset Herodes, ecce, angelus Domini in somnio apparet Iosepho in Ægypto,

20 Dicens, Experrectus accipe puerulũ & matrẽ eius, & ᵃproficiscere in terram Israel. ᵃMortui sunt enim qui petebãt ᵃanimam pueruli.

21 Ille verò experrectus accepit puerulum & matrem ipsius, & venit in terram Israel.

22 Quum autẽ audisset Archelaum regnare in Iudæa pro Herode ᵃpatre ipsius, timuit illuc abire: verùm diuinitus admonitus in somnio, secessit in partes Galilææ.

23 ᵃEt quum eò venisset, ᵃhabi-

& mittens occidit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimatu & infrà, secundum tempus quod exquisierat à magis.

17 *Tunc adimpletum est quod dictum est per Ieremiam prophetam, dicentem,*

18 *Vox in Rhama audita est, ploratus & vlulatus multus, Rachel plorans filios suos: & noluit consolari, quia non sunt.* Ierem.31.13

19 *Defuncto autem Herode, ecce, angelus Domini apparuit in somnis Ioseph in Ægypto,*

20 *Dicens, Surge & accipe puerum & matrem eius, & vade in terram Israel. defuncti sunt enim qui quærebant animam pueri.*

21 *Qui consurgens accepit puerum & matrem eius, & venit in terram Israel.*

22 *Audiens autem quòd Archelaus regnaret in Iudea pro Herode patre suo, timuit illò ire: & admonitus in somnis, secessit in partes Galilææ.*

23 *Et veniens, habitauit*

17 *Quod ait Dominus per Hieremiam prophetam, dicentẽ*, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Κυρίου διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. In codicibus impressis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος. Sed probatur hęc lectio quã sequutus sum, manuscripti exẽplaris authoritate: & ita solere loqui Matthæũ, superiora ostendũt. Certè magna vis est horũ verborũ, ex quibus intelligimus, nõ ipsos prophetas, sed Dominũ ore prophetarũ loqui.

18 *Lamentatio*, θρῆνος. Hoc vocabulũ prætermisit Vulgata, neque etiam legit Iustinus dialogo πρὸς Τρύφωνα. ¶*Fletus*, κλαυθμός. Vulg. *ploratus*. Mihi autem videtur Flere Latinorum à κλαίειν Græcorum deriuatum: quanuis Latinum illud diphthongo non scribatur. ¶*Eiulatus*, ὀδυρμός. Vulgata, *vlulatus*. Eras. *ploratus*. Ego malui eiulatũ conuertere quàm fletum vel vlulatum, quorum illud non satis magnã vim habet, hoc potiùs declarat τὸν ὀλολυγμόν. ¶*Cõsolationem admittere*, παρακληθῆναι. Vulg. *consolari*, quod passiuè rarò dicitur à Latinis. Itaque rectè fecit Erasmus qui periphrasin quæsierit. Cæterùm παρακαλεῖν interdum etiam Precari, interdũ Hortari declarat. quare variis etiã modis fuit alibi vertẽdum. ¶[*De eo*] *quòd non sint*, ὅτι οὐκ εἰσί. id est, quòd sublati sint, & peremptiʃ: siue, quòd desierint esse inter homines: more loquẽdi sacris etiã scriptoribus familiari, vt Psal.39.14, & Ierem.49.10. Addidi autẽ hæc verba [*de eo*] vt locum alioqui satis obscurũ illustrarẽ. Nam quòd Vulg. interpretatur, *quia non sunt*, videtur obscuriùs dictũ. Eras. *Propterea quòd non sint*: quod videtur sensum diuersum ostendere. Neque enim existimo, Euangelistam exponere causam quamobrem non admiserit consolationem, sed narrare potiùs de qua re noluerit consolatione vlla permulceri.

19 *Quum autem obiisset*, τελευτήσαντος δὲ Subaudi, τοῦ ζῆν, vitã: sic enim Herodotus lib. primo, τελευτᾶν τὸν αἰῶνα. Vulg. & Eras. *Defuncto autem*. vide suprà versu 15. Obire verò pro mori, absolutè & à Plauto & a Plinio vsurpatur.

20 *Proficiscere*, πορεύου. Vulg. & Eras. *Vade*. id est βάδιζε. *Mortui sunt*, τεθνήκασι. Vulg. & Erasin. *Defuncti sunt*, quomodo paulo antè verterant τὸ τελευτᾶν. ¶*Animam*, τὴν ψυχήν. id est vitã, Hebræorũ idiotismo, à quo nec Græci (præsertim poetæ) abhorrẽt, nec Latini. Differentiam enim illam animi & animæ subtilioribus relinquimus. Est tamen hoc medium dicendi genus, quum de eo quoque dicatur qui de seruanda vita alterius sit sollicitus: vt Psal. 42.5.

22 *Patre eius*, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni successor relictus à patre: sed postea ab Augusto factus Iudææ ethnarcha, quũ aliquãdiu regis nomine fuisset abusus, tãdẽ in exiliũ pulsus est.

23 *Et quum [eò] venisset*, καὶ ἐλθών. Hæc genera dicen-

di sumpta sunt ab Hebræis, quibus sunt isti pleonasmi frequentes: veluti quũ dicũt, *Et surgens abiit, Et respõdit, dicens:* & similia multa, quæ infinitis locis occurrũt, neque tamen putauimus immutanda. ¶ *Habitauit*, κατῴκησεν. id est, sibi domicilium delegit, in quo non commoraretur ad tempus, sed cum familia habitaret, patriæ valedicens. Nam apud Græcos differunt κατοικεῖν & παροικεῖν, sicut apud Latinos habitare & commorari. Sic enim Cicero, *Natura*, inquit, *domicilium nobis non habitandi, sed cõmorandi dedit.* Ideo etiam Petrus vitam nostram παροικίαν vocat eleganter, 1. Epist. 1. 17. Fateor tamen hanc differentiam non esse perpetuam. Illic autem domicilium fixisse Iosephum, vel ex eo liquet quòd propterea Christ⁹ vocatus est Nazarenus. ¶ *In vrbe*, εἰς πόλιν. Frequenter εἰς pro ἐν ponitur, vt Mar. 2. 1, ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι, pro ἐν οἴκῳ, & alibi sæpe. itaque satis fuerit semel id annotasse. Sic apud Hebræos אל [*el*] pro ב deseruiente ponitur, vt Gen. 49. 29, אל־המערה [*el-hame harah.*] ¶ *Per prophetas*, διὰ τῶν προφητῶν. Sic habent omnes codices Græci: neque propterea necesse est ex pluribus Prophetis petitum esse hoc testimonium, quum ita citari quoque soleat singularis quispiam Propheta: quòd vno volumine scripta prophetica aut certè duobus comprehenderentur. Sed & liber Iudicũ, vnde sumptus putatur hic locus, puta ex 13. 5 à pluribus Prophetis necessariò fuit scriptus. Syrus tamen Paraphrastes legit, *Per Prophetam*, singulari numero: & Hieronymus vult citari Esaiam cap. 11. 1, vbi perperam legit Nezir pro Netzer, quæ vox *surculum* declarat. ¶ *Fore vt Nazarenus vocaretur*, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται. Vulgata, & Erasmus, *Nazaræus vocabitur.* Nam fieri etiam potest vt abundet ὅτι, sicut alibi frequentissimè. Existimo tamen eam particulam indicare, hæc esse Euangelistæ verba, referentis non tam ipsa Prophetarum verba quàm sententiam. Quod autem ad Nazareni nomen attinet, Syrus quidem Paraphrastes illud scribit per Tsadi, quum ij qui voto obstringebantur, Nazaræi per Zaiin dicantur, quos Græci interpretes alicubi Hebręam vocem retinentes Ναζηραῖος, alibi ἡγιασμένος, vt Amos 2. 1, alibi ἁγιαζόντας & ἡγιασμένος interpretantur, 2. Numeror. 6. quò respexit etiam locus Act. 21. 23. & 26. Sed certum est apud Euangelistas Ναζωραῖον & Ναζαρηνὸν per ζ, esse gentile nomen à Nazareth ciuitate deductum: cuius vrbis quum nuspiam fiat in veteri Testamẽto mẽtio, necesse est locum ex Prophetis citatũ per allusionẽ intelligere, vt videlicet Iesus à Iudęis vocatus fuerit Nazarẹus siue Nazarenus, quasi Nazaretha ortus. Sed verè fuerit Nazaræus, cuius typus fuerit Simson, non ex voto sed perfectissima sanctitate. Huc pertinet insignis locus Tertulliani in lib. aduersus Marcionẽ quarto: *Nazaræus vocari habebat secundum Prophetiam Christus Creatoris. Vnde & ipso nomine nos Iudæi Nazarenos appellãt per eũ. Nã & sumus de quibus scriptũ est, Nazaræi exalbati sunt super niuem: qui scilicet retro luridati delinquẽtiæ maculis, & nigrati ignorantiæ tenebris. Christo autẽ Nazaræi appellatio competitura erat ex infantiæ latebris, ad quas apud Nazareth descendit, vitando Archelaum filium Herodis.* Nam commentitiam illam epistolam Lentuli, nescio cuius imaginarij Proconsulis, in quà describitur Christi forma & habitus, qualis (inquit) erat Nazaræorum, nemo sani iudicij homo est (opinor) qui non perspiciat ab homine Romano neque scriptam neque conuersam fuisse, sed ab indocto quopiam confictam: sicut infinita alia eiusmodi, quæ nobis hodie lucri causa à typographis, partim interpolata, partim ita vt sunt ineptissima, veteris alicuius scriptoris nomine proponuntur. Nazaræum autem quàm Nazωræum dicere malui, vt homonym am vitarem.

ρομένῳ Ναζαρέθ· ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφητῶν, ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται.

Κεφάλαιον γ.

Mar. 1. 4. hic. 3. 3.

1 Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς Ἰουδαίας,

2 Καὶ λέγων, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

tauit in vrbe quæ dicitur Nazareth: vt impleretur quod dictũ est per Prophetas, fore vt Nazarenus vocaretur.

CAP. III.

1 Temporibus autẽ illis adfuit Iohãnes Baptista, prædicans in deserto Iudææ,

2 Dicénsque, Resipiscite. appropinquauit enim regnũ cælorum.

in ciuitate quæ vocatur Nazareth: vt adimpleretur quod dictũ est per Prophetas, Quoniam Nazaræus vocabitur.

CAP. III.

1 *In diebus autem illis venit Iohannes Baptista, prædicans in deserto Iudææ,*

2 *Et dicens, Pœnitentiam agite. appropinquauit enim regnum cælorum.*

IN CAP. III.

1 *Temporibus autem illis*, ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις. Dierum appellatione apud Hebręos tempus significatur: quod non pigebit nos aliquando imitari: hoc tamen loco putauimus mutandum, propterea quòd inter eas historias quæ pręcesserunt ea de quibus hic agitur, satis longum temporis interuallum intercesserit oportet: quum Christus nonnisi circiter annum trigesimum fuerit baptizatus, nec multo antè tempore videatur Iohannes suum ministerium inchoasse. Tẽpus igitur illud significatur quo Christus Nazarethæ, vt priuatus apud parentes, latitabat. Et hîc mihi videtur incredibile penè Iudæorum veternũ, quos neque Prophetarum voces quas in synagogis legebãt, neque pastorum renunciatio, neque magorum aduentus infanticidio quoq. celebris, neque cygneus ille Simeonis cãtus, neque Annæ celebratissimæ viduæ in medio templo audita prædictio, excitare, & ad Christum perquirendum, & vbicunque latitaret, inueniendum, commouere potuerunt. Verè igitur ille venit ad suos, & ipsum sui non admiserunt. ¶ *Adfuit*, παραγίνεται. Vulgata, *Venit*, id est ἦλθεν. Erasmus, *Accedit*, id est προσέρχεται. Γίνεσθαι verò pro εἶναι accipi notius est quàm vt sit probandum. Deinde præsens tempus, quãuis narrationibus accommodatum, mutaui in præteritum: quod videtur melius cum sequentibus & præcedentibus (hoc quidem loco) cohęrere, quum hoc facilè patiatur Hebraicæ linguæ ratio. Contrà verò paulo pòst præteritum interpretabimur per præsens. ¶ *Prædicans*, κηρύσσων: id est, Concionnes habens, vel Proclamans: nisi malimus subaudire βάπτισμα μετανοίας, id est Baptismum resipiscentiæ, quod addidit Marcus: quanuis concio quæ sequitur, ad hoc etiam participium referri possit. Sed apud theologos hoc vocabulum absolutè ponitur ex consuetudine, à qua discedere noluimus. Quod autem dicitur Iohannes conc onatus in solitudine, non est ita accipiendum quasi fugerit hominum conspectum, vt ij postea fecerunt qui propterea dicti sunt Eremitæ: sed Desertum ex vulgi consuetudine hîc vocatur regio saltuosa, in qua habitabat Zacharias, vt scribitur Luc. 1. 40. Ibi quoque fuisse domum Ioab legimus, 2. Sam. 2. 34: & huius deserti sex oppida numerantur, Ios. 15. 51.

2. *Resipiscite*, μετανοεῖτε. Vulgata, *Pœnitentiam agite.* Erasmus quoque eodẽ modo, sed addidit, *Vitæ prioris.* quam interpretationem multas ob causas repudio: sed ob eam potissimùm, quòd multi imperiti occasionem ex hoc dicendi genere arripuerint falsarum opinionum de satisfactione, quibus hodie agitatur Ecclesia. Cęterùm μετανοεῖν, quum est verbum absolutũ, propriè significat Post factum sapere, & de errore admisso ita dolere vt corrigas: quod Latinis propriè significat Resipiscere. Itaque propriè nunquam ponitur nisi in bono: vt (meo quidem iudicio) Ausonius in illo suo epigrammate omnibus noto μεταμέλειαν potius quàm μετάνοιαν dicturus fuerit, si versus pentametri ratio permisisset. Semper enim cum μετανοίᾳ cohæret ὁ σωφρονισμός: sicut hæc duo rectè coniunguntur à Plutarcho in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα. At verò μεταμέλειαν declarat Post rem aliquam factam solicitum esse & anxium: pro quo Latini dicunt Pœnitere: atque id etiam vsurpari potest in vitio. Neque enim propriè complectitur vitæ & consilii mutationem in melius (vt quidam tradunt,) sed simpliciter solicitudinem quandam καὶ δυσαρέσκειαν (id est displicentiam) exprimit, quæ facit vt rem factam, seu bona seu mala sit, infectam esse velimus, etiam quum non est nouo consilio locus relictus. Plutarchus de discer. adul. (vbi etiam abutitur nomine μετανοίας pro μεταμελείας) δηγμὸν, id est morsum, vocat. Græci theologi κατάνυξιν, quòd animum fauciet. Latini recentiores Contritionem vocant, quæ si fuerit λύπη κατὰ θεὸν, tum gignit μετάνοιαν: (vt declarat Apost. 2. Cor. 7. 10.) sinminus, iter est ad maximum quodque scelus, & tandem ad desperationem. Itaque Matthæus de Iuda proditore loquẽs, μεταμεληθεὶς, inquit, ἀπέστρεψε, non μετανοηθείς: tristitiã significãs à qua est absorptus. Sic etiam apud Paulũ, 2. Cor. 7. 8, μεταμέλειαν declarat Doloré capere

ex eo

ex eo quod factum erat:& Rom. 11.29. dona Dei dicuntur ἀμεταμέλητα. id est, eiusmodi vt non possint ipsi displicere, quum semel placuerunt: quod Hebræis declarat vocabulum נחם [*nicham*,] quum μετανοεῖν potiùs significetur verbo שוב [*sibub*] vnde תשובה, [*theschubah*] id est Conuersio. Itaque Petrus Act. 3.19, quum μετανοήσατε dixisset, statim subiunxit, καὶ ἐπιστρέψατε, vt illud explicaret. Idem facit Paulus Act.26.20. Ergo μετανοεῖν & μετάνοιαν vbiq; interpretabimur Resipiscere & Resipiscentiam: (ita enim, quanuis auctore Ausonio nomen Latinum non habeat, loqui nobis liceat, auctore Lactãtio lib.6.cap.24, vbi recte & eleganter rem totam exponit.) μεταμέλεσθαι verò, Pœnitere. *Appropinquauit*, ἤγγικε. Vide infrà 4.17. *Regnum cælorum*, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. id est, regnum cæleste. Respicit autem hoc dicendi genus prędictiones de Messia, & ipsius regno: quod ab ipso etiam vulgo cæleste vocabatur, quia Messiam à Deo expectabat, quãuis quale hoc regnum futurum esset, pauci intelligerent.

Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς ὑπὸ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.	3	Nam hic est ille de quo dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, ‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, cõplanate semitas eius.	3 *Hic est enim de quo dictum est per Esaiã prophetã, dicentem, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.* Esa.40.3. mar.1.3. luc.3.4. iohan.1.23.
Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες καὶ μέλι ἄγριον.	4	‖ Ipse verò Iohannes habebat vestimentum suum è pilis camelorum, & zonam coriaceam circum lumbos suos. alimentum autem eius erat locustæ, & mel agreste.	4 *Ipse autem Iohannes habebat vestimentum de pilis camelorum, & zonam pelliceam circa lumbos suos. esca autem eius erat locustæ & mel sylnestre.* Mar.1.6.
Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου·	5	‖Tunc exiuit ad eum Hierosolyma, & tota Iudęa, totáque regio circumiacens Iordani:	5 *Tunc exibat ad eum Hierosolyma & omnis Iudæa, & omnis regio circa Iordanem:* Mar.1.5. luc.3.7.
Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	6	Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.	6 *Et baptizabantur ab eo in Iordane, confitentes peccata sua.*
Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;	7	Quum vidisset autem multos ex Pharisæis & Sadducæis venientes ad Baptismũ suum, dixit eis, Progenies viperarũ, quis vobis præmonstrauit vt fugeretis à futura ira?	7 *Videns autem multos Pharisæorum & Sadducæorum venientes ad Baptismum suum, dixit eis, Progenies viperarum, quis demonstrauit vobis fugere à ventura ira?*

3 *Vox clamantis*, φωνὴ βοῶντος. id est βοῶσα, clamans. vt sit sensus, Adest proclamator, dicens. *Complanate*, εὐθείας ποιεῖτε. id est, planas & æquabiles facite. quod vulgò dicimus, *Applanir, dresser & vnir*: sicut fieri solet principibus solenni comitatu in vrbem ingressuris. εὐθὺ enim planum & æquabile separatim non significat, sed vtrumque simul, ideóque à Cicerone ferè semper coniunguntur. Vulgata, & Erasmus, *Rectas facite*, satis significanter.

4 *E pilis cameli*, ἀπὸ τριχῶν καμήλου. villosum videlicet: cuiusmodi fuit prophetarũ amictus, vt 2.Regũ,1.8, & Zach. 13.4. Auctor epistolæ ad Hebr. vocat μηλωτὰς & αἰγεῖα δέρματα, ex villis videlicet & caprinis pellibus villosis cõfectam. Heb.11.37. *Locustæ*, ἀκρίδες. Laborãt plurimi in huius nominis explicatione. Nonnulli enim existimarũt ita vocari summas olerum partes. Alij cancros interpretãtur, quos ad Iordanis ripã, tanquã in Lege prohibitos, abiecerint piscatores. Sed hæc explicatio prorsus absurda est. Neq; enim vllos cancros Græci vocãt ἀκρίδας, sed squillas καρίδας dicũt. Vnde verò squillæ in Iordane, quũ præsertim ~~in mare non influat, sed arenis absorbeatur~~? Deinde non dubiũ est quin Iohãnes cibis in Lege prohibitis vesci nec debuerit nec voluerit. Denique sunt qui ex ἀκρίδας fecerint ἀκαρίδας, quo nomine Græci pira sylueſtria vocant: sed repugnat omniũ codicum consensus. Nos Veterem interpretem sequi non dubitauimus. nam solitos fuisse in Oriẽte & apud * Æthiopas quoq; nõnullos populos fumo & sale duratis locustis vesci, ex Plinio, Strabone, & alijs liquet: & à Mose numerãtur locustæ, vbi ciborũ discrimẽ explicat, vt quidẽ omnes Hebræum vocabulum ארבה [*arbeh*] interpretãtur. Vox autem Syriaca קמצא [*Kametza*] qua vtitur Syrus interpres, à verbo Hebræo deducitur quod colligere significat, sicut ארבה [*arbeh*] a multitudine, & quòd agminatim volitent, dicuntur eiusmodi bestiolæ: & reperitur ea significatione vocabulũ illud Syriacũ Esa.40.22. & Nahum 3.15. & 17. Sed & in Græcia ἀκρίδας (quæcunque sit tandẽ huius nominis significatio) fuisse inter viliores cibos numeratas, cõstat ex Aristophane in Acharnens. Et apud Plut. in Symposio Thales ita loquitur, γαργῶ δὲ ἀκρίδας καὶ ὄρνιθας αἰτὶ πυρῶν καὶ κριθῶν συγκομίζειν ἐθέλοντος οὐδὲν διαφέρει τύραννος, αἰδραπόδων μᾶλλον ἄρχων ἢ ἀνδρῶν βασιλεύων. Certum est autem significari hoc nomine tenuissimum victum & maximè parabilem. Annotat etiam Epiphanius κατ' Ἐβιωναίων, nonnullos Iudæos deprauatè ~~pro ἀκρίδες legisse ἐγκρίδες, quod~~ nomen declarat bellaria ex melle.

5 *Exiuit*, ἐξεπορεύετο. Erasm. *Egressa est*. id est ἐξέβη. nam πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, sæpe confunduntur. *Totáque regio circumiacẽs Iordani*, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata, *Et tota regio circũ Iordanẽ*. Erasmus, *Totaq; regio vndiq; finitima Iordani*. Nonnulla exẽplaria addunt ποταμοῦ, fluuio. Subauditur autẽ in Græco γῆ, terra, & vsurpatur cõtinens pro contento. περίχωρος enim idem valet quod περικειμένη, id est circumiacens. quo vocabulo vtitur T. Liuius.

6 *Confitentes peccata sua*, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. Confiteri peccata sua ab Hebræis dicuntur qui se modis omnibus peccatores esse profitentur, & veniam à Dei misericordia petunt, vt Dan.9.3, & deinceps. Hinc igitur apparet Iohannem non alios admisisse ad suum baptismum quàm qui doctrinam gratuitæ remissionis peccatorum seriò se amplecti testarẽtur: cuiusmodi etiam ἐξομολόγησις in vetere Ecclesia à catechumenis requirebatur. Differunt autem peccatorũ ἐξομολόγησις & ἐξαγόρευσις, quæ (auctore Plutarcho) in Cereris mysteriis superstitione vanissima vsurpabatur: quam haud scio an inde mutuati sint pontificij, sicut Iudaicas satisfactiones deprauarũt, adiecto etiam peculiari absolutionis ritu. Quòd si nolunt isti discrimen istud admittere, dicant ipsi quomodo potuerit summus pontifex totius Israëlis peccata confiteri, sicut iubet Dominus Leuit.16.21.

7 *Multos ex Pharisæis*, πολλοὺς τῶν Φαρισαίων. Vulg. *Multos Pharisæorum*. Græca est constructio, vt etiam notat Erasmus: quam sequutus Plinius alicubi dixit, *Degeneres canum, & nigras lanarum*. De Pharisæis autem, vnde sic vocati sint, sic scribit vir singularis & doctrinæ & iudicij Ioh. Mercerus piæ memoriæ, in animaduersionibus ad Sanctis lexicõ. Rabini Perusim dixerunt forma Paul Kal Pharisęos, quòd ab aliis affectata vitæ sanctimonia & munditie seiuncti essent, nõ, vt alij volũt, quòd legẽ populo interpretarentur: tum.n. scribendũ fuisset in Benoni Phorsim. & hãc sententiam cõfirmat illius Pharisæi arrogãs illa precatio Luc. 18. 11. *Progenies*, γεννήματα. Illud est quod vernaculo sermone inuidioso vocabulo dicimus *Engeance*. *Præmonstrauit*, ὑπέδειξεν. Dicuntur ista Pharisæis & Sadducæis, præsertim qui antea cõcionibus ipsius nõ interfuerãt: sed rei nouitate cõmoti potiùs quàm discendi studio, ad eum spectandum, ac fortassis etiam æmulatione adducti aduenerãt, minimè certè ad resipiscẽtiam cõparati: ac proinde tam acerba reprehensione, vt qui suæ iustitiæ ac generis falsò fiducia inflati turgerent, ad baptismum præparãdi, quorum magna

pars nihilo melior euasit, infra 21. 25. Vulgata, *Demonstrauit*: vt videatur legisse ἀπέδειξεν. Erasmus, *submonstrauit*: nouo vocabulo, id est (vt ipse exponit) clanculum indicauit: quod mihi quidem videtur penitus alienum ab hoc loco. Nam potiùs ὑπὸ idem hic valere puto quod περὶ, sicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφθάνειν, ὑποφήτης. sic etiã videtur vsurpari Act. 9. 16. vbi Erasmus cum Vetere interprete ὑποδείξω vertit *ostendam*: sicut ὑπόδειγμα accipitur pro παράδειγμα Hebr. 4. 11. ¶ *Futura*, τῆς μελλούσης. Ita etiam in antiquissimo codice Latino scriptum se reperisse testatur Erasmus: qui tamen dicere maluit *ventura*, quasi scriptum sit. μελλούσης ἐλθεῖν.

Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας.	8	Ferte igitur fructus cõueni entes resipiscentiæ.	8	*Facite ergo fructum dignum pœnitentiæ.*
Iohã. 8. 39. act 13. 26. Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δυνατὸς ὁ Θεὸς καὶ ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.	9	Et ne putate *vobis* dicẽdum apud vosipsos, Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis, Deum posse etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.	9	*Et ne velitis dicere intra vos, Patrem habemus Abrahã. dico enim vobis quoniam potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.*
Infrà 7. 19. Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.	10	Iam verò etiam securis ad radicem arborũ posita est. Omnis igitur arbor non ferẽs fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.	10	*Iam enim securis ad radicem arborum posita est. Omnis ergo arbor quæ non facit fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*
Marc. 1. 8. luc. 3. 16. ioh. 1. 26. act. 1. 5. & 11. 16. & 19. 4. Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστὶν, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.	11	Ego quidẽ baptizo vos aqua ad resipiscentiam: is verò qui ponè me venit, validior me est, cuius non sum dignus qui soleas portem: ipse vos baptizabit Spiritu sãcto & igne.	11	*Ego quidem baptizo vos in aqua in pœnitentiam: qui autem post me venturus est, fortior me est, cuius non sum dignus calceamenta portare: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.*

8 *Conuenientes resipiscẽtiæ*, ἀξίους τῆς μετανοίας. Vel (vt Erasmus vertit) *qui deceant resipiscentiam*, πρέποντας τῇ μετανοίᾳ. Nam τὸ ἄξιον παρὰ τὸ ἄγειν, propriè de eo dicitur quod æqualis est ponderis ac momenti, translatione à ponderandi ratione sumpta, in qua lanx lancem adducit in ponderis æqualis rebus: quamobrem etiam Syrus interpres rectè conuertit voce à ver. Hebr. שוה [*schaua*] deducta, quod significat æquale esse: & sic quoque Latinis dignus accipitur. Sed certè fructus digni pœnitentia (vt vetus interpres conuertit) vix aliter posset intelligi quàm contrario penitus sensu, digni videlicet quorum aliquem pœniteat.

9 *Et ne putate* [*vobis*] *dicendum*, καὶ μὴ δόξητε λέγειν. Id est, Ne putate causam esse cur de Abrahamo superbiatis. Vulgata, *Et ne velitis dicere*. Eras. *Ne hac mente sitis vt dicatis*. Cæterùm τὸ δοκεῖν, neque hîc simpliciter significat Videri, quod vulgò dicimus *sembler*: neque Putare aut Existimare, sicut Luc. 12. 40. 51, item 13. 2: sed aliquid sibi per arrogantiam & animi elationem persuadere, vel Sibi de aliquo placere: sicut etiam accipitur Philip. 3. 4, & Marci 10. 42 Itaque addidi pronomen *vobis*, & λέγειν conuerti *dicendum*, paulo liberius quàm soleam, vt aliquo modo hoc dicendi genus saltem adumbrarem: quod quidem vernaculo sermone satis commodè exprimimus, quum dicimus, *Ne pensez pas, ou ne cuidez pas dire*. ¶ *Apud vosipsos*, ἐν ἑαυτοῖς. id est ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, vt interpretatur Marcus cap. 2 8. ἑαυτοῖς enim hoc loco est secundæ personæ: & ἐν præpositionem in hoc genere dicẽdi Latini interpretantur Apud. Possemus tamen conuertere *Inter vos*, id est ἐν ὑμῖν, vt loquitur infrà cap. 20. 26, & alibi sæpe: quia præpositio ἐν idem quoque valet apud Græcos quod Inter apud Latinos: vt infrà cap. 11 11, ἐν γυναικῶν γεγηραῦν, id est *inter genitos ex mulieribus*. Sed prior illa expositio mihi magis arridet. Vulgata & Erasmus sæpe conuertunt, *Intra vos*: quod nõ modò non est Latinum (vt opinor,) sed etiam obscurum. ¶ *Etiam ex lapidibus*, καὶ ἐκ τῶν λίθων. Coniunctionẽ καὶ maguam hoc loco vim habere, & non incommodè à nobis expressam esse, nemo vt opinor) dubitabit. Eam autem addidimus, vetusti exemplaris fidem sequuti, & Theophylacti Romæ excusi. ¶ *Excitare liberos*, ἐγεῖραι τέκνα. Vulg. *Suscitare filios*. Erasmus, *Facere vt surgant filij*. Ego causam non video cur vtar periphrasi, quum ἐγείρειν propriè sit transitiuum. Deinde τέκνων, id est prolis nomen, seu liberorum, latius quàm filiorum patet. quod semel annotatum volui, quum idem infinitis penè locis occurrat.

10 *Iam verò etiam*, &c. ἤδη δὲ καὶ. Apparet Veterem interpretem & Erasmum in annotationibus legisse ἀρὰ: quod etsi malè non conuenit, tamen nullius exemplaris vetusti authoritate legimus confirmatum. ¶ *Abiicitur*, βάλλεται. Obseruanda est emphasis temporis præsentis, vt iudicium Dei non tanquam futurum procul demonstret, sed veluti iam præsens oculis subiiciat. Itaque non probo Castellionis interpretationem, qui conuertit, *Excindenda est, & in ignem iniicienda*. Erasmus & vulgata, *Mittitur*: quæ significatio etiam huic verbo conuenit, sed tum præcipuè quum de telis agitur, quæ ob eam etiam causam missilia dicuntur. Itaque verbum delegi quod maiorem rei inutilis contemptum declarat: composito tamẽ vsus pro simplici, sicut in Hebræorum scriptis facere sæpe necesse est. Infrà Erasmus, cap. 5. ver. 13. conuertit βληθῆναι, *vt proijciatur*.

11 *Ego quidem baptizo*, ἐγὼ μὲν βαπτίζω. Vel (si vetustum quoddam exemplar sequaris, in quo scriptum est, μὲν οὖν) *Ego igitur baptizo*. Significat autem τὸ βαπτίζειν Tingere, quum παρὰ τὸ βάπτειν dicatur, & quum tingenda mergantur, Madefacere & mergere. & à verbo δοῦναι differt quod Profundum petere & submergere declarat, vt ex illo veteris oraculi versiculo constat, Ἀσκὸς βαπτίζῃ, δοῦναι δέ τοι οὐ δύναμαι ἐστὶ, in quo hæc duo opponuntur. Nec alia est significatio verbi עמד [*hamad*] quo vtuntur Syri pro baptizare. Iulianus, aduersus quem eruditissimos libros scripsit Augustinus, perfundere interpretatus est: quam nouit item Augustinus reprehendens, *Baptizandi verbum*, inquit. *ex Græco Latina lingua sic habet, vt nõ soleat nisi in sacramento regenerationis intelligi*. Quanuis autem hoc meo quãtulocunque labore sic omnes iuuare cupiam vt à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximè: tamen hoc loco non possum dissimulare quorundam audaciam, quæ vtinam intra verba consisteret. Isti igitur (quorum princeps est Sebastianus Castellio) Baptizandi verbum, (quod quidem, si vocabulum ipsum spectes, respondet Hebræo טבל [*tabbal*] potius quàm רחץ [*rachatz*]) olim in nouo mysterio vsurpatum à sacris scriptoribus, tótque seculis postea omnium Ecclesiarum tacito consensu, huic vni sacramento cõsecratum, adeo vt in vulgaria etiam idiomata omnium penè gẽtium transierit, audent tamen temere immutare, vt Lauandi & Abluendi & Lotionis vocabulo, vsitata voce Baptizandi & Baptismi quasi eliminata & profligata, vtantur. Delicati certè homines, qui neque perpetua tot seculorum authoritate commouentur, neque quotidiana vulgi consuetudine in loquendo adduci possunt vt theologis licere putent quod cæteris artium magistris & professoribus omnes cõcedunt: hoc est, vt quę lõgo vsu & optima fide possederint, tanquam sua retineant. Neque est cur aliquot veterum scriptorum authoritatem prętexant, veluti quòd Cyprianus Tingentes dixit pro Baptizãtes, & Tertullianus quodam loco Christum Sequestrẽ pro Mediatore vocat. Nam quod illis veteribus quasi nouum erat, nobis vetus est: & iam tum ea ipsa vocabula quæ nunc vsurpamus, fuisse Ecclesiæ magis familiaria, & proinde illis ipsis magis placuisse, id conuincit, quòd admodum raro deprehenduntur aliter lo-

liter loquuti. Verùm quid agas cum istis malis geniis, qui pro Angelis nobis fabricant Genios, & quibus religio est Christum Mediatorem appellare? Nam de Trinitatis verbo minimè (vt opinor) dubitant quin sit expungendum qui sese in Deum credere erubescunt profiteri. Sed age, confidentibus istis hominibus suam confidē tiam reliquamus. ¶ *Aqua*, ἐν ὕδατι Vulgata, *In aqua*. Præpositio addita est (vt annotat Erasmus) ex Hebræorum idiotismo, apud quos scilicet ב [*beth*] prepositio causarum omne genus declarat. Itaq. Lucas qui minus interdū videtur hebraizare quàm reliqui tres Euangelistæ, præpositionē omisit, cap. 3. 16. Hoc autē annotaui, ne quis in hac particula vim aliquam subesse putaret: quod ij videntur sibi persuasisse qui pueros nō putant ritè baptizatos nisi prorsus immergantur. ¶ *Ad resipiscentiam*, εἰς μετάνοιαν. id est, *vt resipiscatis*. Extremum enim Baptismi signum eos admonebit de corrigenda vita: & ita quidem admonebar, vt insitionem in Christi venturi corpus, quo vetus homo moritur & nouus nascitur, verè & efficaciter in iis obsignaret qui Iohanni crederent. Vulgata, *In pœnitentiam*. Erasmus maluit conuertere *Ad pœnitentiam*. Illud constat, εἰς & πρὸς, id est, In & Ad, in hoc dicendi genere, eodem sensu vsurpari. Aristot. Eth. 2, οὐ δὲ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις εὖ καὶ κακῶς χρῆσθαι. Item lib. 10, δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν οἷς δεῖ. Ex quibus exemplis apparet, rem eandem vtraque præpositione explicatam. Sic etiam Latini sæpissime vtuntur præpositione Ad: vt quum dicunt aliquid cōferre ad vitam beatè transigendam. & multa similia. Terentius verò dixit, Piscículos emere in cænā: & Quint. Vti re aliqua in argumentum. Sed videtur interdum præpositione Ad vel instrumentum vel causa efficiens potius quàm finis significari. Itaque pro ratione eorum de quibus agitur, considerandum est vtra interpretatio magis conueniat: sicut infrà cap. 12. 41, εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim conuertere *In prædicationem*, sed *Ad prædicationem*. Neque verò hæc annotassem nisi frequentissimè occurreret hæc loquendi formula. ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, & Eras. *Qui venturus est*. Sed (ni fallor) Iohannes de re presenti loquitur: neque venturum notat, sed eum qui iam sit in via, atq. adeo proximus, digito commonstrauit. quamobrem etiam dixit ὀπίσω μου, id est ponè me, potius quàm μετ' ἐμὲ, post me: vt significet Christum iam à tergo imminere. ¶ *Validior*, ἰσχυρότερος. id est, δυνατώτερος. Vulg. & Eras. *Fortior*. rectè quidem: sed tamen quia pro ἰσχύν ferè dicere soleo Valere, idcirco etiam ἰσχυρὸν Validum potius quàm Fortem sum interpretatus. ¶ *Dignus*, ἱκανός. Erasmus, *Idoneus*. Atqui (ni fallor) non hic agitur quàm sit aptus aut accommodatus ad hoc officium præstandum, sed quam dignus sit qui cum Christo comparetur. Alioquin ἱκανὸς alicui rei præstandę parem significat: quo modo etiam Gallis dicuntur sufficientes, quorum non modò vires corporis aut virtutes animi sufficiant rei alicui præstandæ, sed etiam qui digni sint quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modum vtuntur voce ראויים [*rauim*]. Latinis tamen haud satis scio an Sufficiens hac significatione vsurpetur: itaque conuerti tanquam ἄξιος scriptum esset, Veterem interpretem sequutus tum hoc loco, tum etiam infrà 8. 8, & 1. Cor. 15. 9. quo modo etiam hæc duo inter se permutantur, Luc. 7. 4. & 6. & ita etiam Syrus interpres pro ἱκανὸς vertit ܙܟܝܐ [*Schaue*]. Alibi vero (vt Colossi. 1. 12. & 2, Cor. 3. 5) idoneum dicere malui. Sic etiam Herodianus, ἱκανώτατος ὢν πάντων ἀνθρώπων πρὸς συμπαίσαι τῷ εὐνοίᾳ, *Omnium hominum erat aptissimus ad simulandam benevolentiam*. ¶ *Soleas*, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci vocant quæ Latini soleas, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur. nisi malimus sic in genere calceos interpretari, quod infrà, ad pedes videlicet, alligentur: (vnde illud Maronis, *Tyrrhena pedum vincula*) vt διαδήματα & ἀναδήματα dicebantur capiti alligata. Est autem prouerbiale hoc dicendi genus, vsurpatū etiam à Dauide Psal 60. 10, quo vilissimum ministerium significatur: ortum (vt opinor) à consuetudine Iudæorum, qui aduenientium hospitum pedes lauare consueuerant, regione nimirum calidiore (quod ex variis locis intelligimus,) atque etiam sanctiorem aliquem locum ingressuri, calceos ponere. Itaque Mosen & alios aliquot iubet Dominus, cum illis colloquuturus, calceos exuere: accommodans sese (vt opinor) ad eius gentis ritum & consuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem esse ferunt, vt domos ingressuri, calceos exuant: sicut olim facere consueuerant qui erant accubituri. ¶ *Portem*, βαστάσαι. Hoc loco βαστάζειν simpliciter idem valet quod φέρειν, quum proprie de magnis oneribus dicatur, sicut Latinis Baiulare. Lucas habet λῦσαι τὸν ἱμάντα, soluere lorum solearum ipsius. cuiusmodi est Ouidianum illud, *Vincla duæ demunt pedibus*. vt βαστάσαι possit fortasse conuerti Sustinere, sicut sustinet pedem & calceum aliquis eius cui calceos exuit. ¶ *Spiritu sancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Rursus nobis abundat præpositio, quæ ex Hebræorum idiomate addita est. Adiungunt enim isti præpositionem casui instrumenti, item propriis nominibus locorum, alia ratione quàm vel Græci vel Latini. Per Spiritum autem sanctum intelligit vim & efficaciam Christi nos viuificantis & sanctificantis, quæ per Spiritum sanctum credentibus insinuatur, sicut exterior baptismus testatur. Ignis autem nomen videtur aquæ opponi: vt sciant vim quandam igneam & spiritualem nobis illustrandis & purgandis per baptismi aquam (elementum videlicet sordibus eluēdis aptissimum) efficacissimè repræsentari. ¶ *Et igne*, καὶ πυρί. Hoc deest in nonnullis vetustis codicibus, vt etiam obseruauit Erasmus: sed exprimitur apud Lucam, summo codicū omnium consensu: & ita citatur hic locus ab omnibus veteribus tum Græcis tum Latinis. Malè autem Æthiopes (quos hodie Abyssinos vocant) ignis vocem, quæ hic translatitiè accipitur, propriè intelligentes, igne baptizatos inurunt: vt superstitiosè pontificij cereos accensos baptismi ritui adiecerunt. Melius Græci, qui φωτισμὸν baptismum ab effectu appellarunt. Videtur verò hic ignis, purgans & illustrans hominū mētes, illi pœnarum igni sempiterno opponi, cuius superiore versiculo mentionem fecerat. Et est hic locus malè ad linguas igneas, quæ in die Pentecostes Apostolis insederunt, accommodatus: quum hic agatur de interiore baptismo omnibus electis communi, non de gratia peculiari cum apostolico munere coniuncta.

Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.	12	‖Cuius ventilabrum in manu ipsius, & perpurgabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleam autem exuret igni inextincto.	12	*Cuius ventilabrum in manu sua, & permundabit aream suam: & cōgregabit triticum in horreum suum, paleas autem cōburet igni inextinguibili.*	Luc. 3. 17.
Τότε παραγίνεται ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην πρὸς τὸν Ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ.	13	‖Tunc aduenit Iesus à Galilæa ad Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.	13	*Tunc venit Iesus à Galilæa in Iordanem ad Iohannem, vt baptizaretur ab eo.*	Mar. 1. 9. luc. 3. 21.
Ὁ δὲ Ἰωάννης διεκώλυεν αὐτὸν, λέγων, Ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;	14	At Iohannes obnixè prohibebat eum, dicens, Ego necesse habeo à te baptizari, & tu venis ad me?	14	*Iohannes autē prohibebat eum, dicens, Ego à te debeo baptizari, & tu venis ad me?*	

---

12 *Cuius ventilabrum in manu ipsius*, οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. id est, Qui manu gestat ventilabrum. Additum enim relatiuum sequente antecedente satis indicat Hebræam esse phrasin. quod magis etiam apparet ex hac lectione quam sequitur Iustinus Martyr πρὸς Τρύφωνα, Οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Id est, ad verbum, *Cuius ventilabrū eius in manu eius*. Est autem ventilabrum non vānus (vt nonnulli putarunt) quem Græci λίκνον appellant, sed pala, quam etiam Gallico nomine vocamus *vne pale*, quomodo etiam hunc locum conuerterunt, Tertull. de fuga, Cypr. epist. 51, & August. in Psalm. 92. Qui verò ventilatorem pala vtentem ipsis penè oculis depictum potius quàm descriptum volet intueri, legat Homeri versus hac de re ἰλιάδ. ε. ¶ *Perpurgabit*, διακαθαριεῖ. Id est, Omnino purgabit nam hæc est vis præpositionis διά. Eras. *Repurgabit*. ¶ *Exuret*, κατακαύσει. Vulgata, *Vret*. Erasmus recte addit præpositionem, quæ declarat totam fore exurendam. ¶ *Inextincto*, ἀσβέστῳ. id est, qui extingui nunquam potest, sicut inaccessus locus, quò accedi non potest.

14 *Obnixe prohibebat*: διεκώλυεν. verbis videlicet vrgēdo ne id

faceret. Vulg. & Eraſ. *Prohibebat.* Addidi aduerbium, ad vim præpoſitionis διὰ exprimendam: quæ certè non debuit prætermitti. ¶ *Neceſſe habeo*, χρείαν ἔχω. Vulgata, *Debeo.* id eſt ὀφείλω. Eraſmus, *Mihi opus eſt*: qua interpretatione minus quidpiam quàm illa ſignificari, declarat illud Ciceronis ad Lentulum, Legem Curiatam Conſuli ferre opus eſſe, non neceſſe eſſe. ¶ *Et tu venis ad me?* καὶ σὺ ἔρχῃ πρὸς με; Vide Mar. 4. 13.

15 Ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἄφες ἄρτι. οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.

16 Καὶ βαπτισθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἀνέβη εὐθὺς ἀπὸ τοῦ ὕδατος· καὶ ἰδοὺ, ἀνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοὶ, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.

17 Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Κεφάλαιον δ.

1 Πότε ὁ Ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.

2 Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκον-

1. Pet. 1. 17. Coloſſ. 1. 13. Inf. 17. 5.

15 Reſpondens autem Ieſus dixit ad eum, Omitte *me* nunc. ita enim decet nos implere omnem iuſtitiam. Tunc omittit eum.

16 Et baptizatus Ieſus aſcendit ſtatim ex aqua: & ecce, aperti ſunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei aſcendentem quaſi columbam, & venientē ſuper ipſum.

17 Et ecce, vox *adfuit* è cælis, dicens, Hic eſt Filius ille meus, dilectus ille, in quo acquieſco.

CAP. IIII.

1 Vnc Ieſus ſubductus fuit in deſertū à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.

2 Et quum ieiunaſſet dies qua-

15 *Reſpondens autem Ieſus dixit ei, Sine modò. ſic enim decet nos implere omnem iuſtitiam. Tunc dimiſit eum.*

16 *Baptizatus autem Ieſus, confeſtim aſcendit de aqua: & ecce, aperti ſunt ei cæli, & vidit Spiritum Dei deſcendentem ſicut columbam, & venientem ſuper ipſum.*

17 *Et ecce vox de cælis, dicens, Hic eſt Filius meus dilectus, in quo mihi complacui.*

CAP. IIII.

1 *Vnc Ieſus ductus eſt in deſertū à Spiritu, vt tentaretur à diabolo.*

2 *Et quum ieiunaſſet quadraginta diebus & qua-*

15 *Reſpondens*, ἀποκριθεὶς. Ex hoc verbo & oratione Chriſti perſpicuum eſt Iohannem & oratione & manu conatum fuiſſe Chriſti propoſitum impedire, ſingulari tamen vtrinque modeſtiæ exemplo. ¶ *Omitte [me]* ἄφες. Vulgata, *Sine.* Et paulo poſt, ἀφίησιν. *dimiſit.* Ego Eraſmi verſionem præiuli, quia melius reſpondet Græco verbo: quod tamen etiam interdum coactus ſum interpretari Permittere, Remittere, & Relinquere: vt ſunt interdum variæ vnius & eiuſdem vocabuli ſignificationes. ¶ *Nunc*, ἄρτι. Vul. *Modò.* Idem hic valet ἄρτι quod ἐς τὸ παρὸν. id eſt *in præſens*: alioqui ſignificat παρὰ ὀλίγον, & tempus præteritum notat. Vide infrà, 26. 29. ¶ *Implere*, πληρῶσαι. Eraſmus, *Vt compleamus*: quaſi ſubaudiatur ἄστε. Ego verò puto cum illo πρέπον ἐστὶν eſſe iungendum. ¶ *Omnem iuſtitiam*, πᾶσαν δικαιοσύνην. id eſt, quicquid ad perfectam iuſtitiam requiritur. Itaque vt legi Moſis ſatisfaceret oportuit eum circumcidi. At nondum poſita erat lex Baptiſmi, dixerit quiſpiam. Reſpondet, iam poſitam fuiſſe ex Dei decreto, & ab ipſo Iohāne promulgatam. Sed adiiciendum eſt, non ſui ſed noſtri cauſa fuiſſe tum circumciſum tū baptizatum. Omnis enim vis & circumciſionis patrum a Chriſto circumcidendo pependit, & noſtri baptiſmi eodē baptizato nititur.

16 *Et, αὐτῷ.* Iohanni ſcilicet. nouam enim periodum incipio ab his verbis, καὶ ἰδού. quanuis etiā ad Chriſtū hoc pronomen referri poſſit, ſi ἐπ' αὐτὸν accipias pro ἐφ' ἑαυτὸν. i. *ſuper ſe*, vt habēt aliquot veteres codices Latini, & citat Auguſtinus. Sed in Græco ſermone inuſitata eſt hæc enallage. Certè nō modò vtriq; viſum eſt hoc ſignū, ſed ipſi quoque circunſtanti turbæ. quod ſequēs Patris cæleſtis oratio ſatis declarat, & Lucas etiā cap 3, 21. 22, diſertè narrat. Vtitur autē Matthæus ſingulari verbo εἶδε *vidit*, propter Iohannē cui peculiariter fuerat iſta viſio promiſſa, Ioh. 1 33. ex quo etiā colligitur Chriſtum antea non fuiſſe Iohanni multū de facie cognitū, prouidente videlicet Deo nequid ex pacto geri inter Chriſtū & Iohannem quaſi coniuratos videretur. Fuit igitur Iohanni tunc diuinitus patefactum Chriſtum eſſe qui ad ipſum accederet, quamobrem etiam recuſat ipſum baptizare: & additum poſteà ſignum, quo magis confirmaretur Iohannes Ieſum ipſum Chriſtum eſſe.

17 *Filius ille meus* ὁ υἱός μου. Vide infrà, 17. 5. ¶ *Dilectus ille.* ὁ ἀγαπητὸς. id eſt, *mihi charus.* eſt enim ἀγαπητὸς nomen, vt etiā κλητὸς, quæ pari ratione explicari Latinè non poſſunt. nec temerè repetit eſt articulus. ¶ *In quo acquieſco*, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Vulg. *In quo mihi cōplacui.* Eraſ. ¶ *In quo mihi bene cōplacitum eſt.* Cypri nus lib. 1. teſtimoniorū aduerſus Iudæos, *benè ſenſi*, parū commodè. In hoc verbo explicādo quàm variè multi ſe torſerint, tū ex doctiſſimis Budæi cōmētariis, tū ex Eraſ. annotationib. intelligi poteſt. Ego paucis dicā qd ſentio. Δοκεῖν idē valet quod ſētire & exiſtimare: à quo deductū eſt εὐδοκεῖν, quod interdū caſum habet adiunctū, atq. idē valet quod approbare. Iam verò quia quæ approbamus, illis quoque fauemus, inde factum vt etiā ſignificet Bene erga aliquē eſſe affectū. Rurſus quia propenſio iſta animi ex eo naſcitur q̄ res aliqua planè nobis ſatisfacit, (neceſſe enim eſt vt iudiciū præeat animi aſſenſioni) idcirco idē quoque valet qd conquieſcere ſiue acquieſcere in re quapiā. ἀναπαύεσθαι καὶ ἀρέσκεσθαι: ſicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Chriſtum eū vnū eſſe quē quū intuetur, omnē in nos indignationē cōcepta depoſuit. Itaq vnus eſt μεσίτης & pacificator Chriſtus. qd optime intelligi poteſt ſi locus iſte cōparetur cum Exod. 28. 36. vbi ſummus ſacerdos iubetur apparere in cōſpectu Domini, laminā præferens in vertice, in qua ſculptum ſit, SANCTVS DOMINI, vt (inquit) *Dominus placetur ipſis.* Nā fuiſſe ſummum illū pontificē, Chriſti æterni noſtri pontificis typū, in Epiſt. ad Hebr. copioſè declaratur. Syrus autē interpres voce vtitur ab Hebr. verbo רצה [*ſtauad*] deducta, quod Chaldæis etiam declarat Placere & iucundū eſſe. Oritur autē à verbo εὐδοκῶ verbale εὐδοκία, frequēter in nouo Teſtamēto repetitum: cuius ſignificationes ad thema ſunt exigendæ, atq. ad id de quo agitur accōmodādę. Quòd autem præteritum cōuerterimus per præſens, nemo (vt opinor mirabitur, qui vel Pſalmorū lectioni aſſueuerit. Sed & hoc modo Græcos interdū loqui, vel illud Demoſt. πολὺ πρεσβύτερον oſtendit, Οἰκοδομήσαι τοὺς πρὸ ἡμῶν ταύτας τὰς δικαστήρια ὑπείληφα. i. *Maiores noſtros exiſtimo iſtas curias ædificaſſe.* Quanquā hîc etiā poteſt retineri ſignificatio præteriti perfecti, vt declaret Pater ſe iā eſſe in Filio hominibus reconciliatum. Alludit autem manifeſtè ad locum Eſ. 42. 1.

IN CAPVT IIII.

1 *Subductus fuit*, ἀνήχθη. Præpoſitio ἀνὰ idē hîc valet qd ἄνω i. ſurſum, ſi. ut Budęus exiſtimat, quod ſi verū eſt, habita fuit ratio ſitus deſerti, vt ſunt ferè mōtes deſerti & inculti: quo modo etiā accipitur idē verbū Luc. 4. 5. Nihil tamē impedit quominꝰ ἀνὰ ρ χωρὶς vel ἀπὸ accipiatur, vt vertas, *Abductus fuit.* i. ἀπήχθη: vel *ſeductus.* i. *ſeorſum deductus*: ſicut vſurpauit Cic. Epiſt. ad Att. lib. 5. *Quū hæc diſſeruiſſē*, inquit, *ſeducit me Scaptius.* & ſic explicare malo q̄ pro ſimplici ἤχθη *Ductus eſt*, cū vetere interprete. Videtur enim quaſi repētè poſt hanc viſionē abreptus fuiſſe in deſertū inacceſſum: turba quę hæc è cælis audiuerat, alioquin, vt probabile eſt, eū intēpeſtiuè ſequutura: qua etiā occaſione rumor de hoc facto repētè refrixit, Chriſto tanto tēpore nuſquā apparēte. ¶ *A Spiritu*, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Si libeat ἀναφορὰν articuli ſeruare, vertere licebit, *Ab eo Spiritu*: vt de eodē illo Spiritu hîc agi cōſtet cuius paulo antè mētio facta fuerat. i. de Spiritu ſancto. q̄ etiam animaduertit Eraſ. in annotationibus, quāuis non mutarit verſionem: quod neque ego ſum auſus. ¶ *A Diabolo*, ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Sic dicitur impurꝰ ille Spiritꝰ qui Deū apud Adamū impudētiſſimè calūniatus, quaſi homini inuidentē, nos in mortē præcipites dedit. quū enim τὸ διαβάλλειν propriè declaret traicere, ad criminationes præſertim iniuſtas hęc vox eſt trāſlata, quib. veluti venenatiſſimis telis boni tranſfiguntur. quam metaphoram ſæpe explicat Dauid in Pſalmis. Syriaca verò interpretatio אכל קרצא [*Acal Kareiza*] id eſt promulgatorem obtrectationis, idem prorſus, nempe falſum criminatorē publicum, declarat, vt differat ab eis qui ψιθυρισταὶ, id eſt ſuſurrones, dicuntur.

2 *Dies*, ἡμέρας. Vulgata, *Diebus.* Annotant grammatici tempus continuum fere quarto caſu poni: cuius etiam hoc loco aliquod eſt pondus.

τα καὶ νύκτας τεσσεράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.

Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Γέγραπται, Οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ.

Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἵστησιν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ.

Καὶ λέγει αὐτῷ, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν κάτω. γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πάλιν γέγραπται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν.

draginta & noctes quadraginta, postea esuriit.

3 Et quum venisset ad eum tentator, dixit, Si Filius es Dei, dic vt isti lapides panes fiant.

4 At ille respondẽs dixit, Scriptum est, ‖ Non è solo pane viuet homo, sed ex omni verbo prodeunte per os Dei.

5 Tunc assumit eum diabolus in Sanctam vrbem, & statuit eum super pinnas templi:

6 Dicitque ei, Si Filius es Dei, deiice teipsum deorsum. nam scriptum est, ‖ Quia angelis suis mandabit de te, & ipsi attollent te in manus, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

7 Dixit ei Iesus, Vicissim scriptum est, ‖ Non tentabis Dominum Deum tuum.

8 Rursum assumit eum diabolus in montem sublimem valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.

draginta noctibus, postea esuriit.

3 *Et accedens tentator dixit ei, Si filius Dei es, dic vt lapides isti panes fiant.*

4 *Qui respondens dixit, Scriptum est, Non in solo pane viuet homo, sed in omni verbo quod procedit de ore Dei.* Deut 8.3.

5 *Tunc assumpsit eũ diabolus in Sanctam ciuitatẽ, & statuit eum super pinnaculum templi:*

6 *Et dicit ei, Si filius Dei es, mitte te deorsum. scriptum est enim, Quia angelis suis mãdabit de te, & in manibus tollẽt te, ne fortè offendas ad lapidem pedem tuum.* Psal.90.11.12.

7 *Ait illi Iesus, Rursum scriptum est, Non tentabis Dominum Deum tuum.* Deut 6.16.

8 *Iterum assumpsit eum diabolus in montem excelsum valde, & ostendit ei omnia regna mundi, & gloriam eorum.*

---

3 *Quum venisset ad eum*, προσελθὼν αὐτῷ. Vulg. *Accedens:* qui etiam αὐτῷ, *ei*, coniunxit cum verbo εἶπε. Erasmus, *Quum accessisset.* Ego vti malui adeundi vocabulo, quoties licuit, vel (vt hoc loco, & aliis plurimis) dissoluere compositionem. ¶ *Tentator*, ὁ πειράζων. Tentare hoc loco ponitur in vitio, pro insidiosa exploratione, quod Satanæ & malorum proprium est: vt Iacobi 1.13, Generalius enim est δοκιμάζειν quàm πειράζειν, id est, explorare quàm tentare: quod posterius tum in vitio ponitur in sacris literis, tum etiam in laude. vt quum tentasse Abrahamum dicitur Dominus, Gen.22.1. & Ps.26.2, & 2.Cor.13.5. Sed & in vitio ponitur, pro Temerè vel incredulitate Deum adiram prouocare, vt sæpissimè in Psalmis dicitur: vnde Massæ & Meribæ appellationes Exod.17.7. Hæc est igitur altera nota impuri spiritus, quòd sit πειρασής, id est infidelis explorator. ¶ *Dic*, εἰπέ. Eras. *Iube*, id est, κέλευε. Atqui quum Deus quippiam dicit, etiam imperat: quò etiam respexit Satan, minimè videlicet ignorans mundum ipsum totum solo Dei mandato extitisse. Itaque (ni fallor) emphasis huius vocabuli seruanda fuit. Hebræis quoque verbum אמר [*Amar*] quod respondet τῷ εἰπεῖν, vtrunque significat, nempe & dicere & iubere.

4 *Viuet*, ζήσεται. Eras. suo more prætulit periphrasim, *Victurus est.* Constat Hebræorum more positum esse hoc loco futurum pro præsenti, cuius enallages ea vis est vt significet aliquid amplius: quasi dicas, viuere solet. ¶ *Prodeunte*, ἐκπορευομένῳ. Vulgata, *Quod procedit.* Erasmus, *Quod egreditur.* Ego causam nõ video cur repudietur participium. ¶ *Per*, διὰ. Hebræa simpliciter habent על־כל־מוצא פי יהוה [*Hal-kal-motza pi Iehoua*] de omni exitu oris Dei. Id est, omni eo quod egressum fuerit ex ore Dei, siue, quod Deus constituerit & decreuerit. Itaque apparet Græcos sentẽtiam non verba interpretatos. sensus autem est, homines non viuere ex solis causis physicis, quum Deus non sit illis adstrictus, quod Stoici somniabant: vt potuit etiam ex Mosis & Heliæ exẽplis patere. quod fortasse Christus innuit, Satanæ impudentiam acriter carpens, ipsius fame abutentem. Quod autem Rabbini ad legalium promissionum verbum istud referunt, ineptè dicitur, nisi ad ipsarum promissionum expressionem referatur.

5 *Assumit*, παραλαμβάνει. Hoc loco παραλαμβάνειν declarat acceptum transferre, vt paulo pòst versu 8. Itaq; Lucas cap.4, eãdem historiam narrans, maluit vti verbo ἀνάγειν. Est autem hic idiotismus Hebræorum, apud quos sæpe posito vno verbo intelligitur consequens, vt dicemus infrà, 13.43, & Mar.8.11, Luc.3.7. & 21.38. ¶ *Pinnas*, πτερύγιον. Vulg. & Erasmus, *Pinnaculum*, barbarè. Sic autem vocat Matthæus ambitũ quo planum templi tectum ambiebatur, ne quis inde posset decidere, sicut cautum erat Deut.22.8.

6 *Deiice teipsum*, βάλε σεαυτόν. Vulg. *Mitte te.* de qua interpretatione supra diximus cap.3.10. Eras. *Præcipita te*: audacius fortasse, quanuis sensum expresserit: nisi cũ verbo coniungas particulam κάτω, deorsum, pro quo Tertul. aduersus Praxeam legit ἐντοῦθεν, *hinc.* ¶ *Quia*, ὅτι. Prætermittere solet hanc particulã Eras. multis locis, & meritò quidem. Sed videtur hîc citari ab Euãgelista integer versic. Hebraicus, qui incipit à particula כי [*Ki*] qua videlicẽt redditur ratio eorũ quæ præcedunt. ¶ *Mandauit*, ἐντελεῖται. Ἐντέλλεσθαι mãdare, & ἐντολαὶ mãdata vbiq; conuertemus, non autẽ præcipere & præcepta, vt nobis cõstemus quũ præsertim Græci iuriscõsulti mandatũ vocent ἐντολώ. ¶ *Et* [*ipsi*] καὶ. Euãgelista non recenset singula Dauidis verba. prætermisit enim mẽbrum vnum, & particulã καὶ addidit. Ideo inserui pronomẽ, vt magis perspicua fieret sentẽtia. ¶ *Attollẽt te in manus*, ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε. i. *te manibus gestabũt.* Nã ἐπὶ præpositio, id est על [*Al*] quã Erasmus omisit, minimè redũdat: & τὸ αἴρειν hîc nõ declarat iacentem subleuare, sed aliquid in manibus ferre & gestare: ducta significationis origine ab iis qui onus aliquod gestaturi, attollũt in humeros: quamobrem etiã *In manus* malui interpretari, quàm *In mambus.* ¶ *Nequando*, μήποτε. Vulg. *Ne forte.* Atqui nullus hîc fortunæ locus, & hãc interpretationẽ plurimis locis rectè emendauit Eras. ¶ *Offendas*, προσκόψῃς. Sic vulg. interpretatio, quã miror hoc quidẽ in loco ab Erasmo repudiatã, quum in Luca cap.4, retinuerit. Nã præterquam quòd exprimit omnes particulas, est etiam Latina oratio: quũ Quintilianus dixerit ex Cicerone, *Offendere ad fornicẽ*: & Columella, *Cornu ad stipitẽ offendere.* Eras. *Impingas.* Græci προσκρούειν ferè dicunt, vt in illo senario, Δὶς πρὸς τὸν αὐτὸν ἀγχοῦ προσκρούειν λίθον. & προσκρούματα, offensiones animi ex quibus tandẽ odia nascũtur, Demosthenes vocat oratione κατ' Κόνωνος. ¶ *Vicissim*, πάλιν. id est, ἀνάπαλιν: nec enim ad verbũ ἔφη referri potest hæc particula, vt putauit Eras. repugnante omniũ codicũ lectione, aliter distincta. Christus autẽ non opponit hos duos scripturæ locos vt repugnãtes, sed sic inter se cõfert, vt falsam illius interpretationẽ ex alterius collatione cõuincat: ex quo docemur qua ratione sit falsis scripturæ explicationibus occurrendũ, Satana per os hereticorũ loquente. ¶ *Tentabis*, ἐκπειράσεις. Cõpositum pro simplici accipiendũ. τὸ πειράζειν autẽ paulo antè diximus de insidiosa exploratione dici, qua vtuntur etiã aduersus Deũ qui vel diffidẽtia promissionũ ipsius volut experiri an possit quę promisit. præstare, vel minas ipsius aspernati, callidè explorãt an seriò loquatur. Futurũ autẽ Indicatiui pro Imperatiuo positũ est, Hebræorũ more: quasi dictũ esset, *Ne tentato.* Prohibitiones enim Hebręi per futurum concipiunt.

8 *Ostendit*, δείκνυσιν. Videtur Latinum Indicare à Græco ἐνδείκνυσθαι sumptum: itaque mihi magis placet quàm

monstrare, vel Commonstrare: sed spectandum quid cui loco conueniat. Nanzianz. oratione in sanctum Baptismum scite istas tentationes, ad tria refert capita, quæ spectent etiam nobis aduersus eundem hostem subeunda certamina: nempe ad penuriam, animi elationem, & auaritiam.

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.	9	Dicitq; ei, Hęc omnia tibi dabo si procidens adoraueris me.	9	*Et dicit ei, Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.*	
Deut 6.13, & 10.20. Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε σατανᾶ. γέγραπται γὰρ, Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.	10	Tunc dicit ei Iesus, Abi Satana. scriptũ est enim, ‖ Dominum Deum tuum adorabis, & ei soli seruies.	10	*Tunc dicit ei Iesus, Vade Satana, scriptum est enim: Dominum Deũ tuum adorabis, & illi soli seruies.*	
Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος· καὶ ἰδοὺ ἄγγελοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.	11	Tunc omittit eum diabolus: & ecce, angeli accedebant, & ministrabant ei.	11	*Tunc reliquit eum diabolus: & ecce, angeli accesserunt, & ministrabãt ei.*	
Mar.1.14. luc 4.14. ioh.4.43. Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι Ἰωάννης παραδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.	12	‖Quum audisset autem Iesus Iohãnem traditum esse *in custodiam*, rediit in Galilæam.	12	*Quum autem audisset Iesus quòd Iohannes traditus esset, secessit in Galilæam.*	
Καὶ καταλιπὼν τὴν Ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς Καπερναὸμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις Ζαβουλὼν καὶ Νεφθαλείμ.	13	Et relicta Nazareth, venit & habitauit in Capernaum *vrbe* maritima, in finibus Zabulon & Nephthalim.	13	*Et relicta Nazareth, venit & habitauit in ciuitate Capharnaum maritima, in finibus Zabulon & Nephthali*	
Ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου λέγοντος,	14	Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem,	14	*Vt adimpleretur quod dictũ est per Esaiam prophetam,*	
Esa.9.2. Γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·	15	‖Terra Zabulon & terra Nephthalim: *ad* viam maris secus Iordanem, Galilęa Gentiũ:	15	*Terra Zabulon & terra Nephthali via maris trans Iordanem, Galilæa Gentium:*	
Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε	16	Populus positus in tenebris,	16	*Populus qui ambula-*	

10 *Abi*, ὕπαγε. Octo vetusti codices additum habent ὀπίσω μου, ponè me. quod videtur ex aliis locis additum. Vide Mar.8.33. Idem autem hic valet ὕπαγε, atque ἄπαγε, quo verbo vtuntur etiam Latini, & sic etiam loquitur Aristophanes. Citatur hic locus 9. Tertul. aduersus Gnosticos vbi etiam addit, *Scandalum mihi es*, ex Matt.16.23. ¶ *Ipsi soli*, αὐτῷ μόνῳ. Hæc particula exclusiua nõ adiicitur in Mosis contextu Deut.6.13, & 10.20. Sed includitur in pronomine emphatico αὐτῷ ipsi, vt Psal.2.6, pronomẽ σὺ alios omnes filios Dei vocatos excludit: deinde ex aliorũ etiam locorum collatione intelligitur, vbi scribitur, *Non habebis alios deos*, & *Deus tuus, Deus vnus est*. Simili ratione dicimus nos sola fide iustificari, addita exclusiua ex eo quod addit Apostolus χωρὶς ἔργων *absque operibus*. ¶ *Seruies*, λατρεύσεις. Eras. *Coles*. λατρεία dicitur qui & δουλεία, vt testatur Eustathius ex Aristophane grammatico in Iliad.φ, & Odyss.ξ. Itaque Paulus quũ dixisset Rom. 1.9, λατρεύω, eadem epistola 16.18. vsurpauit τὸ δουλεύειν: vt distinctio illa duleiæ latreiæ & hyperduleiæ, non modò inepta sit, sed etiam falsa. Potius enim constituenda fuit duplex adoratio: vna religiosa, quæ soli Deo debetur: altera ciuilis, quæ ad huius vitæ διαξίαν spectat.

13 *Traditũ esse*, παραδοθῆναι. id est, in carcerem coniectũ esse. Subaudiendũ enim est εἰς φυλακὴν. Quod nos expressimus, vt planior esset oratio. Sic Cicero ad Quintũ fratrem, *Hominem comprehendit, & in custodiã Ephesi tradit*. ¶ *Rediit*, ἀνεχώρησεν. id est, ἐπανῆλθεν. vel (vt Lucæ 2.39.) ὑπέστρεψεν. Suprà etiam, cap.2.12. dicuntur magi ἀναχωρῆσαι, id est ἐπαναστρέψαι. vt ἀνὰ idem hic valeat quod πάλιν Alij conuertunt, *Secessit*: quod occasionẽ præbuit hoc loco differendi de persequutionis fuga. Sed si secedere volebat Christus vt Herodis tyrannidem vitaret, cur iret in Galilæam, quæ erat in ditione Herodis Antipæ, ac non potius maneret in Iudæa, quæ iam erat redacta in prouinciam? Christus ergo persequutionis metu non secessit in Galilæã, vnde profectus erat vt baptizaretur à Iohanne: sed potius ad Galilæos statim accurrit, & ibi discipulos cœpit colligere, nihil veritus Herodis rabiem, donec Iohannẽ audiret interemptũ, & Herodẽ sibi quoq; minari. Nam tum demũ secessisse dicitur εἰς ἔρημον τόπον infrà 14.13. Ideo Marcus simpliciter dixit capite 1.14. ἦλθεν, & Iohãnes ἀπῆλθεν, cap.4.43. Neq; tamẽ nego Christum suo tempore persequutionem vitasse, vt scribit Matth.cap. 12.15, hoc eòdem verbo vtens.

13 [*Vrbe*] *maritima*, τὴν παραθαλασσίαν. Hic sciendum est articulum non esse additum, vt distinguatur hæc vrbs ab alia eiusdẽ nominis, sed duntaxat ad ipsius vrbis situ exprimẽdum: vt sciamus Iesum patria expulsum non fugisse lucem, quum vrbs ista ad lacum sita multo celebrior esset quàm Nazareth.

15 [*Ad*] *viam maris*, ὁδὸν θαλάσσης. Vulgata, *Via maris*, sexto casu, vt opinor. Eras. *Iuxta viam maris*. id est, vergens ad mare, Galilææ videlicet inferior, id est, lacum Tiberiadis & Genesareth Subauditur autẽ χώρα vel πόλις, vt annotat Theophylactus. quæ eclipsis sanè dura est, Hebræis tamen satis familiaris. Sed apparet locum Esaiæ non esse integrũ citatũ ab Euangelista. Significatur ergo his verbis, ἡ παραλία, id est ea portio Galilææ quæ est ad lacũ Tiberiadis, in qua sitæ sũt Capernaũ, Bethsaida & Chorazin vrbes prædicatione Christi celeberrimę. ¶ *Secus Iordanẽ*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & Erasmus, *Trans Iordanem*, quæ etiã propria est Græcæ vocis πέραν declaratio. Sed constat, habita Iudææ ratione, Galilæam vtranque esse cis Iordanem: vt planè τὸ πέραν respondeat Latinæ voci secus in hoc significatu. Plin.lib.24, cap.15. Nascitur secus fluuios, folio Populi. Quintil. lib. 8. cap.2. Conductus est cæcus, secus viam ferre. Sic Hebræis עבר [*heber*] latus significat, quod vt aduerbialiter sumptum, non minus declaret citerius littus quàm vlterius: sicut in Deuteronomio frequenter dicitur de Mose, qui Iordanem nunquam traiecit. Quare videri potest hoc loco non tam designari Peræa, id est, Trans Iordania sita regio, quàm ora & littus quod Iordanis alluit, vt aliis aliquot locis: Vide infrà 19.1 Quòd si quis tamen vrgere velit proprietatẽ Græci vocabuli πέραν, id est trãs, dicam, quod etiam planius erit, vicinas & cõtinuas quatuor regiones hîc designari, nempe tribum Zabulon, tribum Nephthalim, oram lacus vlteriorem: (id est, Peræam regionem, in qua sunt Chorazin & Genezareth, quas regiones frequenter Christus inuisit) denique etiã Galilæam Gentium, superiorem vocatam: quæ etsi aliqua ex parte comprehendat tribum Nephthalim, tamen ad tribum Aser potissimum pertinet, quæ maritima erat, & Tyri finibus vicina: quò etiam peruenit Christus, vt narratur infrà, cap.15.21. Atque hoc modo ter repetendum erit vocabulũ γῆ, terra: & copulatiua, per asyndeton omissæ, supplendæ fuerint: perinde acsi ita integrè scriptum esset, γῆ Ζαβουλὼν καὶ γῆ Νεφθαλείμ, καὶ ἡ παρ' ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν Ἰορδάνου, καὶ Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. ¶ *Gentium*, ἐθνῶν. Hoc nomen retinuimus vt familiare sacris scriptoribus, quo vocabant Iudæi cæteros populos in Dei fœdere non comprehensos. Sic autem dicta est Galilæa superior, non solùm quòd Tyriis & Sidoniis esset finitima: sed etiam propter viginti illas vrbes à Solomone datas Tyriorum regi, sicut refertur 1.Reg.9.11. Intellige igitur Galilæã & partes vicinas. Nonnulli tamen apud Esaiam גליל [*ghelil*] appellatiua significatione pro confinio accipiunt quòd גליל [*ghelil*] circuitum siue ambitum generaliter declaret. Sed quòd quidam interpretãtur Galilæam gentium, quasi scriptum sit Galilæa, עמים [*hammim*] ac si dicas Galilæa populosa, probare nullo modo possum. quanuis sic verterit Syrus interpres hoc loco.

16 *Positus*, ὁ καθήμενος. id est, qui versabatur. Vulg. *qui ambulabat*. ita enim habent Hebræa. Sed in quibusdam codicibus

dicibus Latinis Legimus *sedebat*. ¶ *Positis*, καθημένοις. Vulg. *Sedentibus*. Erasmus, *Qui sedebant*. Nam hoc quoque significat Græcum vocabulum. Sed Sedere ex Hebræorum idiomate hîc ponitur pro Habitare & incolere. qua significatione non memini legere hoc verbum apud idoneos auctores, quanuis Latini sedem domiciliũ vocent. ¶ *Vmbra mortis*, σκιᾷ θανάτου. Hebraismus, id est vmbrosa siue tenebricosa morte. Quanquam hic צלמות [*tzalmaueth*] vnicum vocabulum est ex duobus conflatum, vt rectè annotat Erasmus.

φῶς μέγα, καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

17 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς κηρύσσειν, καὶ λέγειν, Μετανοεῖτε. ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

18 Περιπατῶν δὲ ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφοὺς, Σίμωνα τὸν λεγόμενον Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

19 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

20 Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

21 Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφοὺς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.

22 Οἱ δὲ, εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

23 Καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

24 Καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζο-

vidit lucem magnam: & positis in regione & vmbra mortis, lux exorta est.

17 ¶ Ex eo tempore cœpit Iesus prædicare, & dicere, Resipiscite. appropinquauit enim regnum cœlorum.

18 Ambulans autem Iesus ad mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonem, qui dictus est Petrus, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare: (erant enim piscatores)

19 Et dicit eis, Sequimini me, & faciã vos piscatores hominum.

20 Illi verò statim omissis retibus sequuti sunt eum.

21 Tunc progressus illinc, vidit alios duos fratres, Iacobum filium Zebedæi, & Iohannẽ fratrem eius, in nauigio cum Zebedæo patre suo, sarcientes retia sua: & vocauit eos.

22 Illi autem statim omisso nauigio & patre suo, sequuti sunt eum.

23 Et circumiit totam Galilæam Iesus, docens in synagogis ipsorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quemuis morbũ, & quemuis languorem in populo.

24 Tunc exiit fama eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè affectos, variis morbis & cruciatibus detentos, & dæmoniacos, & lu-

bat in tenebris vidit lucem magnam: & sedẽtibus in regione & vmbra mortis, lux orta est eis.

17 *Exinde cœpit Iesus prædicare, & dicere, Pœnitentiam agite. appropinquauit enim regnum cœlorum.* Marc 1. 15.

18 *Ambulans autem Iesus iuxta mare Galilææ, vidit duos fratres, Simonẽ, qui vocatur Petrus, & Andreã fratrẽ eius, mittentes rete in mare: (erant enim piscatores.)*

19 *Et ait illis, Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum.*

20 *At illi cõtinuò relictis retibus sequuti sunt eũ.*

21 *Et procedẽs inde, vidit alios duos fratres, Iacobum Zebedæi, & Iohannem fratrem eius in naui cum Zebedæo patre eorum, reficientes retia sua: & vocauit eos.*

22 *Illi autem statim relictis retibus & patre, sequuti sunt eum.*

23 *Et circumibat Iesus totam Galilæam, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans omnem languorẽ & omnem infirmitatem in populo.*

24 *Et abiit opinio eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè habentes, variis languoribus & tormentis cõprehensos, & qui dæmonia habebant, & lunaticos,*

17 *Ex eo tempore*, ἀπὸ τότε. Vulg. *Exinde*. Ad verbũ, *Ex tunc*. id est (vt loquuntur Hebræi) מעת [*meheth*] ¶ *Appropinquauit*, ἤγγικε. Erasmus *Instat*. id est ἐνέστηκε. quod non probo. Neque enim dicere voluit Christus, regnum cælorum non procul abesse, sed iam ad eos peruenisse. quamobrem etiam maluimus interpretari *Appropinquauit*, quàm *Appropinquat*. Alludit autem manifestè ad Es. 56. 1.

18 *Ad mare*, παρὰ τὴν θάλασσαν. Hebraismus, pro lacu. ¶ *Qui dictus*, τὸν λεγόμενον. Vulg. *Qui vocatur*. id est, τὸν καλούμενον. Eras. *Qui vocabatur*. Atqui nondũ ei cognomentũ hoc inditum erat à Christo: sed sic iam tum illum voluit Euangelista ab altero Simone Cãnita. ¶ *Iacientes*, βάλλοντας. Vulg. *Mittẽtes*. Illud autem (vt magis propriũ) sum amplexus: siquidẽ iactꝰ retis Latinè quoq; dicitur, sicut Græcè ὁ βόλος. ¶ *Rete*, ἀμφίβληστρον. Sic dictũ ab ἀμφὶ & βάλλειν, quòd quũ iacitur, in orbem cõplectatur ingẽs aquę spatiũ. Est autẽ (opinor) retis species quæ Gallis dicitur *Vn espreuier*. ἀπὸ δὲ τοῦ τρόπου (inquit Ruffus lib. 2. De appellationib. partiũ corporis humani) εἰς τὸ πλάτος ἀνευρύνεται, καὶ κατλάμνει. id est, *ex angusto in latũ expanditur & incurnatur*. Nec illud est (meo iudicio) quod Latini *Verriculũ* appellãt. Itaq; Vallæ interpretationẽ non recipio. Quæ fuerit autẽ huius retis forma, ex ea oculi parte rectissimè cognosci potest, quæ ab ea denominata est ἀμφιβληστροειδὴς. Sed huius vocis propriam appellationẽ apud Latinos non reperio, quare generis nomen retinui.

19 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. Vulg. & Eras. *Venite post me*. pro quo dicere malim *ponè me*. Est autẽ δεῦτε propriè aduerbium hortãtis, sicut Hebraicũ לכו [*lekhu*] vt etiã non ineptè verti possit, Agite ponè me. id est, adeste, sequimini me.

20 *Statim*, εὐθέως. Vulgata, *Cõtinuò*, συνεχῶς. Erasmus, *Illico*. id est, παραυτίκα.

21 *Sarcientes*, καταρτίζοντας. Vulgata, *Reficiẽtes*: ad verbum *redintegrantes*. nam ἄρτιον dicitur quod integrum est. Sed de hoc verbo plura Mar. 1. 19, & Rom. 9. 22.

23 *Circumiit*, περιῆγεν. Ad verbũ, *Circumegit*. sed ἄγειν pro ire accipitur, vt alibi annotatũ est. Circumagere verò à Latinis pro circumducere accipitur. ¶ *Synagogis*, συναγωγαῖς, i. cœtibus & cõuentibus sacris. Collegiorũ autẽ nomen, quod Castellioni placuit, angustioris est significationis, vt ipsa verbi notatio declarat: neq; Græco nomini respõdet, quũ hîc dicatur Synagoga locus ipse in quem cõueniebãt Iudæi ad audiendũ Dei verbũ. Sed illũ fefellit nimirũ quòd sicut συναγωγὴ παρὰ τὸ συνάγειν, sic collegiũ à colligẽdo dici, falso existimauit. Quũ autẽ hoc nomẽ Iudæorũ Ecclesiis factũ sit peculiare, putaui omnino esse retinendũ. ¶ *Ipsorũ*, αὐτῶν. Galilęorũ videlicet, quod tamẽ nõ prœcessit. ¶ *Regni*, τῆς βασιλείας. id est, annuntiãs felicẽ illũ nuntiũ regni Messiæ tãdiu expectati. Quòd ergo Euãgeliũ regiũ cõuertit Castellio, obscurũ, atq; etiã (vt dicã quod sentio) parũ appositũ. ¶ *Sanans*, θεραπεύων. Admonet Eras. eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hic vsurpari, quũ apud medicos significet propriè pharmacis, manu, aut victus ratione sanare: quod mederi dicũt. ¶ *Quemuis*, πᾶσαν. Sic etiã interpretatur infrà Eras. 10. 1. Est enim hæc particula hoc loco nõ vniuersalis simpliciter, sed indefinita, vt idem rectè notat. quod si nonnulli animaduertissent, non adeo interpretarẽtur illud, Deus vult omnes homines saluos fieri, & similes locos, quibus abutuntur ad euertendam prędestinationis doctrinã. ¶ *Languorẽ*, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignauiã stomachi significat μαλακία, quã aliter vocant κόπον: sed pro iis morbis hîc accipitur quibus correpti, etsi non decumbunt, tamen languent & contabescunt.

24 *Exiit*, ἀπῆλθεν. Vulg. ad verbũ, *Abiit*. id est, יצא [*iatzá*]

vt Ps.19.5. Eras. *Dimanauit*, quod respõdet potius τοῦ διελθεῖν, quo vtitur Plato in Epistol. in ea significatione. Cic. pro Amerino, *Ego etiamsi omnia quæ dicēda sunt, liberè dixero, nequaquā tamē similiter oratio mea exire & in vulgus emanare poterit.* ¶*Fama*, ἀκοή. Vulg. *Opinio*. i. δόξα. Ad verbũ, *Auditio*: quod vocabulum Cęsar & Cicero vsurpāt pro fama & rumore, sicut Hebr. suũ שמע [*schemaa*] vt 2. Sam. 4. 4. Nos tamen illud, vt magis familiare, prætulimus. ¶*Obtulerunt*, προσήνεγκαν. Eras. *Adduxerunt*. i. προσῆγον. ¶*Affectos*, ἔχοντας. Vulg. ad verbum, *Habentes*: quod rectè mutauit Eras. nam Malè habere simpliciter positum pro Ægrotum esse, Latinũ esse negat. Galli seruato hellenismo dicũt *Auoir mal*. ¶*Cruciatibus*, βασάνοις. Vulgata, *Tormentis*. id est στρέβλαις, vt Attici vocant. Eras. *Torminibus* cõuertit, vt vitaret amphiboliam, quę tamen etiam in Græco locum habet: sed facilè vocabulo præcedente tollitur. Deinde Torminum appellatione certus tantùm morbus continetur, quũ βασάνους vocet Euãgelista sæuos omnes morbos qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quasi tormentis & equuleo impositos. ¶*Detentos*, συνεχομένους. Vulgata, *Comprehensos*. id est συνειλημμένους. Erasmus, *Constrictos*. id est συνεσφιγγμένους, vel συνδεδεμένους. Certè τὸ ἔχεσθαι hîc idem valet quod captum teneri & veluti haberi à morbo. ¶*Dæmoniacos*, δαιμονιζομένους. Quidam nuper vertit *furiosos*, vocabulo certè nimium generali, & periculosa etiam versione. Nec enim desunt quibus dæmonium siue diabolus nihil aliud est quàm μανία, morbus videlicet naturalis, & qui pharmacis sanari possit: qui tamen tum sacris tum prophanis historiis, & frequente experientia refelluntur. Veteres vocarunt ἐνεργουμένους: qui tamen Christo nomen dederant, & inter catechumenos censebantur: quibus in integrum restituendis adhibebantur quos exorcistas vocabant, certis adiurationibus adhibitis, quæ iam olim, magno errore, sicut & alia non pauca solis adultis conuenientia, in formulam baptismi puerorum irrepserunt.

μένους, καὶ σελληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας καὶ Δεκαπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

Κεφάλαιον ε.

Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος· καὶ καθίσαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς, λέγων,

Luc 6. 20. Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Luc 6 21. esa.61.23. Μακάριοι οἱ πενθοῦντες· ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται.

Psal.37.11. Μακάριοι οἱ πραεῖς· ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν.

Esa.65.13. Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην· ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται.

Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες· ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται.

Psal.14.4. Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.

Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί· ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται.

Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης· ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

naticos, & paralyticos: sanauitque eos.

Et sequuta est eum turba multa à Galilæa ac Decapoli & Hierosolymis & Iudæa, & *regionibus* trans Iordanem *sitis*.

CAP. V.

QVum vidisset autem turbam, ascendit in montem: & quum consedisset, adierunt eum discipuli eius.

Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens,

Beati pauperes spiritu: quoniã ipsorũ est regnum cælorum.

Beati qui lugent: quoniam ipsi consolationem accipient.

Beati mites: quoniã ipsi terram obtinebunt.

Beati qui esuriunt & sitiunt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

Beati misericordes: quoniam ipsis misericordia tribuetur.

Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.

Beati pacifici: quoniam filij Dei vocabuntur.

Beati qui persequutione inuaduntur iustitiæ causa: quoniã ipsorum est regnum cælorum.

& paralyticos: & curauit eos.

Et sequutæ sunt eum turbæ multæ de Galilæa. & Decapoli, & de Hierosolymis & de Iudæa, & de trans Iordanem.

CAP. V.

Videns autem Iesus turbas ascendit in montem: & quum sedisset, accesserunt ad eum discipuli eius.

Et aperiens os suum, docebat eos, dicens,

Beati pauperes spiritu: quoniam ipsorum est regnum cælorum.

Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur.

Beati mites: quoniam ipsi possidebunt terram.

Beati qui esuriunt & sitiũt iustitiam: quoniam ipsi saturabuntur.

Beati misericordes: quoniam ipsi misericordiam consequentur.

Beati mundo corde: quoniam ipsi Deum videbunt.

Beati pacifici: quoniã ipsi filij Dei vocabuntur.

Beati qui persequutionem patiuntur propter iustitiam: quoniam ipsorum est regnũ cælorum.

25 *Et Iudea, καὶ Ἰουδαίας.* Vide Mar. 3. 7. Et [*regionibus*] *trans Iordanem* [*sitis*,] καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad verbum, *Et de trans Iordanem*. quæ loquutio est præcisa. Itaque rectè fecit Erasmus qui suppleuerit aliquot vocabula, ne videretur καὶ accipi pro Etiam: quasi dicerẽtur ex his regionibus sequuti Iesum, etiam trans Iordanem.

IN CAPVT V.

1 *Turbam*, ὄχλους. Turbas in plurali non memini legere alia significatione quàm pro tumultu. Itaque vbique vtemur numero singulari.

2 *Aperto*, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cuius tamen hanc emphasin nonnulli esse volunt, vt iis demum tribuatur qui serium & eximium aliquid dicturi sunt. Sed hoc perpetuum non est.

3 *Pauperes spiritu*, πτωχοὶ τῷ πνεύματι. Vocãt πτωχοὺς propriè mendicos, id est, ad extremam inopiam redactos. quo modo etiam placuit Tertulliano libr. aduersus Marcionem 4. hunc locum conuertere. Sed additum spiritus nomen ostendit sic vocari hoc loco qui, siue paupertate aliísue calamitatibus domiti, siue vltrò sensu peccatorum suorum tacti, & ab omni superbia remoti, sese Deo subiiciunt. Ii Prou. 16.19, & Es. 57.15. (qui loci sunt istorum Christi verborũ interpretes) vocantur שפלים רוח [*schephalim ruah*] & ענוים [*anjim*] & לבנרכאים [*leb nidkaim*,] oppositos ferocibus & superbis, vt idem Tertull. in libr. De patientia copiosissimè exponit. Syrus Paraphrastes conuenientissimè πτωχοὺς πνεύματι, seruata metaphorica trãslatione מסכינא ברוח [*Maskine beruah*] interpretatur.

4 *Qui lugent*, οἱ πενθοῦντες. opponuntur lugentes iis qui voluptatibus vacant: & alludit Christus ad Esaiæ verba, 57.18.

5 *Mites*, οἱ πραεῖς, oppositi feris & agrestibus hominibus. ¶*Terrã obtinebũt*, κληρονομήσουσι τὴν γῆν. Id est, pacificè hac vita & bonis suis fruentur, eáque ad posteros suos transferent. plus enim est κληρονομεῖν quàm τὸ κτᾶσθαι. Est autem petita hæc sentẽtia ex Psal. 37. 11, quam in hominibus etiam alioqui veræ religionis ignaris ipsa communis experientia confirmat: sicut cõtra, teste etiam Platone, αὐθαδείας ξυνοικος est ἐρημία, id est, morositatis consors solitudo. Quanto igitur magis id eueniet iis quos ipsa pietas amabiles reddiderit, quantumuis sint impiis exosi? Itaque Christiani ouibus comparantur. Hæc autem benedictio sic terrena est vt piis sit etiam melioris vitæ & multo certioris pignus: sicut contra, &c.

9 *Vocabuntur*, κληθήσονται. id est erunt. Significat enim Hebræis verbum vocandi קרא [*Kara*] sic acceptum, aliquid eiusmodi esse vt hoc nomine ab omnibus celebretur.

11 *Cumi-*

Μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν, ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ. 11

Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε· ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς. οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν. 12

Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. 13

Ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη. 14

Οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν· καὶ λάμπει πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ. 15

Οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δοξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς. 16

Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πλῆρῶσαι. 17

‖Beati eritis quũ conuitiati fuerint vobis, & persequuti fuerint, & mentientes dixerint quiduis mali aduersus vos, ‖propter me. 11

Gaudete & exultate: quoniã merces vestra multa est in cælis. ita enim persequuti fuerunt prophetas qui *fuerũt* ante vos. 12

‖Vos estis sal terræ. quòd si sal infatuatus fuerit, quo salietur? ad nihil valet amplius nisi vt abiiciatur foras, & conculcetur à quibusuis. 13

Vos estis lux mũdi. Non potest vrbs occultari supra montem posita. 14

‖Neque accẽdunt lucernam, & ponũt eam subter modium, sed in candelabrũ: & splendet omnibus qui sunt in domo. 15

‖Ita splendeat lux vestra coram hominibus, vt videant vestra bona opera, glorificéntque Patrem vestrũ qui *est* in cælis. 16

Ne existimate me venisse vt dissoluam Legem, aut prophetas: non veni vt dissoluam, sed vt impleam. 17

Beati estis quum maledixerint vobis homines, & persequuti vos fuerint, & dixerint omne malum aduersum vos, mentientes, propter me. 1.Pet.4.14.

Gaudete & exultate: quoniam merces vestra copiosa est in cælis. sic enim persequuti sunt Prophetas qui fuerunt ante vos. 1.Pet.4.14.

Vos estis sal terræ. quòd si sal euanuerit, in quo salietur? ad nihilum valet vltrà, nisi vt mittatur foras, & conculcetur ab hominibus. Mar.9.50. Luc.14.34.

Vos estis lux mundi non potest ciuitas abscondi supra montem posita.

Neque accendunt lucernam, & ponunt eam sub modio, sed super candelabrum, vt luceat omnibus qui in domo sunt. Mar 4.21. Luc. 8.16, & 11.33.

Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona, & glorificent Patrem vestrum qui in cælis est. 1. Pet. 2.12.

Nolite putare quoniam veni soluere Legem, aut prophetas: non veni soluere, sed adimplere.

---

11 *Conuitiati fuerint vobis*, ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς. Vulg. *Maledixerint vobis homines*, id est, κακολογήσωσιν ὑμᾶς. Cæterùm addidit Vetus interpres rectũ, qui deesse videbatur ad explendam constructionem: sed is in plerisque linguis suppleri solet. Sic enim Cicero, 1.Off. *Deserendi* (inquit) *officij plures solent esse causæ. nam aut inimicitias suscipere nolunt: aut suis studiis sic impediuntur, vt quos tutari debeant desertos esse patiantur.* Erasmus vertit, *Probra iecerint in vos.* Quòd si phrasis mihi placuisset, dicere maluissem, *Probris affecerint vos*, nulla addita præpositione. Tertull. in Scorpiaco vertit *Dedecorauerint*, dilutè. ¶ *Persequuti fuerint*, διώξωσιν. Διώκειν (id est persequi) forense verbum est, quo eas potissimum iniurias hîc puto significari quibus viri innocentes afficiuntur, quum ex tyrannorum edictis ad iudicum tribunalia pertrahuntur, id est, ad publicam iniuriam, quæ authoritate magistratus armatur. sicut primum illud ὀνειδίσωσιν ad conuicia priuatorum hominum refero: postremum autem εἴπωσιν, ad testium & iudicum iniquitatem. Quarum omnium iniuriarum manifestissima exempla nobis hodie suppeditant ij qui veritatem Dei in nobis persequuntur. quanquam hæc omnia generaliter accipere commodè possumus. ¶ *Quiduis mali*, πᾶν πονηρὸν ῥῆμα. Vulg. *Omne malum*. neque enim legit ῥῆμα: quod etiam non reperitur apud Chrysostomum lib. 3. περὶ ἱερωσύνης. Erasmus, *Omne malum verbum.* Nos verò suprà ostendimus, πᾶν indefinitè accipi, 4.23. ῥῆμα verò respondet דבר [*davar*] Hebræorum. quod & ipsum pro indefinita particula vsurpatur: vt à nobis sine vlla sensus iniuria potuerit prętermitti. Nã etiã in meo vetustissimo exẽplari deerat. quod tamẽ verbis ὀνειδίζειν & εἰπῶν optimè conuenit: vt possimus etiã de omnibus quantũuis atrocib⁹ maledictis hoc intelligere. ¶ *Propter me*, ἕνεκεν ἐμοῦ. Secundum exẽplar scriptũ habebat, ἕνεκεν δικαιοσύνης, iustitiæ causa. Alibi ἕνεκα soleo causa interpretari: sed vitanda fuit absurditas sentẽtiæ. Latinis enim *causa* ferè semper causam finalẽ designat, cui nullus hîc locus, vbi significatur causa persecutionem efficiens, quanuis per accidens.

13 *Infatuatus fuerit*, μωρανθῇ. Id est, omni acrimonia deperdita, qua res cæteras solet aduersus putredinẽ condire, (quæ vis est Spiritus sancti, ministerio verbi ad coercendam in nobis omnem corruptionem vtentis) insipidus euaserit. sicut betæ, fatuæ, id est saporis expertes, dicuntur. Vulg. *euanuerit*, sicut in Gallico nostro dicimus *estre euenté.* ¶ *Quo*, ἐν τίνι. id est, *per quod.* Vulgata ad verbum, *In quo.* *In* pro *Per*, Hebræorum idiotismo, de quo alibi dixi. ¶ *Salietur*, ἁλισθήσεται. id est, Quid tandem supererit quo vti possis ad saliendum? Vel, Sal ipse infatuatus, quo tandem salietur? vt est apud Marcum 9.50. ¶ *Amplius*, ἔτι. Vulgata & Erasmus, *Vltrà*. id est πρόσω τέρω. ¶ *Nisi vt*, εἰ μὴ ἵνα. Genus dicẽdi petitum è medio. Nec enim vlla ex sale euanido vtilitas ne ad fimum quidẽ inde conficiendũ colligi potest. Huc autem pertinet illud Os. 4.6, quod tandem in Ecclesia Romana impletum cernimus: *Quia scientiam spreuisti, spernam quoque te, ne officio fungaris mihi.* ¶ *A quibusuis*, ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ab hominibus*. sicut vernaculo sermone dicimus, *Des gens, ou D'vn chascun.*

14 *Vrbs*, πόλις. Eras. *Oppidum.* Ego vbique vrbem conuerti, sicut Vallę placet: quòd ciuitatis nomẽ latiùs pateat.

15 *Accendunt*, καίουσι. Imperſonaliter, vt admonuimus suprà, ver. 11. Cæterùm Græcis hoc verbum non tam accẽdere quàm vrere significat, vt in illo Virgilij, *Vrit odoratam nocturna in lumina cedrum.* Sed apparet hîc habere significationem Hebraicæ coniugationis quam vocant Hiphil. מדליקים [*medolekim*]. Nam qui accẽdit, facit vt aliquid vratur: sicut apud eosdem Græcos καθίζειν interdum neutrum est, interdum verò, μεταβατικόν, vt infrà 21.7. Apertius Lucas, qui pro καίουσιν scripsit ἅπτουσιν. Sic Aristophanes in Nebulis, ἅπτε πολὺ λύχνον. ¶ *Lucernam*, λύχνον. Ita vocatur vel instrumentum ipsum, puta lampas, cui oleum aut aliud quippiam imponitur quod accendatur: uel id ipsum quod ardet, puta fax aut cãdela. ¶ *In candelabrum*, ἐπὶ λυχνίαν. vel, *Supra candelabrum*, instrumentum videlicet eminenti loco positum, cui imponebatur aut infigebatur lucerna. Homerus Odyss. σ, λαμπτῆρας vocat.

16 *Glorificéntque*, καὶ δοξάσωσιν. id est, Gloriam Dei prædicent: pro quo Basilius dicit δοξολογεῖν. Glorificandi autem vocabulum vsitatum & familiare sacris scriptoribus, interdum significat gloriosè Dei maiestatem & laudes prædicare: interdum verò, gloriam & splendorem alicui afferre. quæ posterior significatio non videtur propriè conuenire hominibus, quibus satis est Dei gloriam profiteri, quam reipsa amplificare non possunt.

17 *Vt dissoluam*, καταλῦσαι. id est violem, eleganti translatione: quoniam videlicet homines legibus quasi vinculis astringuntur. ¶ *Legem, aut prophetas*, τὸν νόμον, ἢ τοὺς προφήτας. Legem quidem in genere Christus pro nobis impleuit: sed de ritibus & ceremoniis præcipuè & speciatim Christus hîc loquitur: quòd de his præcipuè isti hypocritæ laborarent, & cum Christo iurgarentur ipsius aduersarij: quanuis & moralem & ceremonialem legem suis falsis interpretationibus deprauarent. Legis autem ritus tantum abest vt Christus neglexerit, aut violare docuerit, vt con-

trà & illos,&quicquid in iis adumbrabatur,reipsa impleuerit: quod hîc voluit significatum. Et hoc quidem semel de hac legis impletione dictum esto. Per prophetas autē prophetica prædictiones intelligit,quas itidē omnes præstitit:

Luc.16.17. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.

18 ¶ Amen quippe dico vobis, vsquedum præterierit cælum & terra, iota vnū aut vnus apex nequaquā pręterierit ex Lege, vsquedum omnia facta fuerint.

18 *Amen quippe dico vobis, donec transeat cælum & terra, iota vnum aut vnus apex non præteribit à Lege, donec omnia fiant.*

Luc.2.10. Ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλαχίστων, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

19 ¶ Quisquis igitur soluerit vnum ex mandatis hisce minimis, & ita docuerit homines, minimus vocabitur in regno cælorum: quisquis autem fecerit & docuerit, iste magnus vocabitur in regno cælorum.

19 *Qui ergo soluerit vnum de mandatis istis minimis, & docuerit sic homines, minimus vocabitur in regno cælorum: qui autem fecerit & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.*

Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Luc.11.39.

20 Dico enim vobis, nisi abundauerit vestra iustitia plus quā *iustitia* Scribarum & Pharisæorum, vos nequaquam ingressuros in regnum cælorum.

20 *Dico enim vobis, quia nisi abundauerit iustitia vestra plusquam Scribarum & Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum.*

Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

Exod. 20 13. deut.5. 17.

21 Audistis dictū fuisse à veteribus, Nō occides: quisquis autē occiderit, tenebitur iudicio.

21 *Audistis quia dictum est antiquis, Non occides: qui autem occiderit, reus erit iudicio.*

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ

22 Ego verò dico vobis, quicunque irascitur fratri suo temere, tenebitur iudicio: qui-

22 *Ego autem dico vobis, quia omnis qui irascitur fratri suo, reus erit iudi-*

18 *Amen*, ἀμὴν. id est, verè & certò. Hebræorum autem vocabulum ab אמונה [*emuna*] deriuatum, (quod veritatem significat) quum non modo Græci omnes noui Testamenti scriptores retinuerint, sed vulgata quoque linguarum idiomata, ne hîc quidem volui expungere: quāuis id licuerit, quoniam in hoc dicendi genere vulgata idiomata non solent id vsurpare. Quintum exemplar habebat bis scriptum ἀμὴν. ¶ *Vsquedum præterierit*, ἕως ἂν παρέλθῃ. Verbum Hebræum יחליף, [*iachaliph*] cui Græcum παρέλθῃ ex aduerso respondet, significat sic āliquid præterire vt etiam mutetur: quo modo vsurpatur Psalmo 102:27. ¶ *Nequaquam*, οὐ μὴ. Duplex est negatio in Græco: sed quæ magis neget quàm simplex, contrà quàm apud Latinos. Nos verò ita vertimus vt à simplici negatione distingueremus: quod idē fecimus in οὐδαμῶς. ¶ *Ex*, ἀπὸ. Vulgata, à. Præpositiones ἐκ & ἀπὸ sæpe apud Græcos permutantur: veluti quū dicimus, εἰκὼν ἀπὸ ξύλου: id est, *imago è ligno*, vt suprà, 3.4.

19 *Soluerit*, λύσῃ. Id est violarit, cui opponitur τὸ πιεῖν. ¶ *Vnum*, μίαν. Id est, vel vnicum, κἂν μίαν, vt Mar.6.versu 56. ¶ *Hisce minimis*, τούτων τῶν ἐλαχίστων. id est, quæ isti præclari doctores pro minimis habent: vt, qui quæ potissima erant legis, negligerent, vt externis ceremoniis & suis traditionibus præcipuè inhærētes: sicut illis passim prophetæ etiam ipsi exprobrarant. Nec tamen negandum est, non omnia paris esse momenti præcepta, quanuis nullum non sit grauissimum. ¶ *Et ita docuerit*, καὶ οὕτω διδάξῃ. id est, malæ vitæ exemplo (tota autem hæc concio in pharisæos & scribas, partim moribus hypocritas, partim legē in synagogis falsa interpretatione deprauantes, dirigitur) auditores corrumpunt. Nisi malimus καὶ pro κἂν accipere, & interpretari, *Licet ita docuerit homines*. id est, qui quod ad vitam attinet, præcepta quidē violat, docet tamen quod lex præcipit. de quibus loquitur Dominus infrà, 23.2. & 3. ita vt οὕτω referatur non ad verbum λύσῃ, sed ad ipsam legem. Et certè sic melius sibi constabit oppositio inter eos qui dicunt & non faciunt, vt isti, & eos qui dicunt & faciunt. Nā qui neq; faciūt neq; dicūt quod rectum est, imò etiam falsam doctrinā spargūt, nō modò minimi habēdi sunt in Ecclesia, sed sunt etiam fugiendi, atque adeò abigendi: vt qui non sint pastores, sed lupi: de quibus dixit Dominus, Cauete à pseudoprophetis. Neque ignoro, ἐλαχίστους propterea plerosque exponere, non qui infimo, sed qui nullo prorsus sint loco. Verùm hæc interpretatio coacta est. Itaque hāc posteriorem explicationem amplector. ¶ *Vocabitur*, κληθήσεται. Id est, erit & censebitur. de quo Hebraismo diximus suprà, vers.9 ¶ *In regno cælorum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Id est, in Ecclesia, siue verè piorum cœtu rectè instituto Considerat enim Christus instaurationem mox sequutura, ruituro Pharisaismo, cæterisque veræ doctrinę corruptelis per Apostolos detegendis ac corrigēdis.

20 *Vestra iustitia*, ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν. Iustitiæ nomine intellige sinceram tum doctrinam tum vitam, cum verbo Dei videlicet, quod est iustitiæ vera norma, congruentem. Sed de doctrina potissimùm hîc agi liquet ex sequenti reprehēsione falsarū Legis interpretationū. Est autem repetendū Iustitiæ vocabulū, acsi scripturū esset, τῆς τῶν Φαρισαίων. Vide infrà, 16.11. ¶ *Nequaquā ingressuros in regnū cælorum*, ὅτι οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Id est, indignos fore qui in Ecclesia doceatis. Nec enim de quorūuis piorū officio, sed de solis doctoribus agit: & nomine regni cælorum, vt alibi sæpe, non triumphantem (vt vulgo loquuntur) sed adhuc militantem & ministerio pastorum egentem Ecclesiam intelligit.

21 *Audistis*, ἠκούσατε. His verbis significat falsas legis interpretationes iam pridem in Iudeorum synagogis receptas. Præstat enim τοῖς ἀρχαίοις explicare quasi scriptum sit ὑπὸ τῶν ἀρχαίων, (vt sic notentur synagogæ doctores, iam pridē sic docentes, qui solebant patrum & maiorū nomina suis falsis interpretationibus prætexere) quàm ad auditores referre. Et diligenter obseruandum est, ita præcipuè notari adiectas à Scribis appendices, qualis est ista, *Quisquis occiderit, tenebitur iudicio*. Cæterùm prorsus ineptiunt, neque quod sit Euangelij & Legis discrimen intelligunt, qui ex hac Christi disputatione constituunt, Christum idcirco etiam venisse, vt nos arctioribus quàm veterem populum vinculis cōstringeret: quum è contrario idcirco fuerit missus vt nos à maledictione legis absolueret. Semper igitur Lex ita fuit intelligenda vt nunc a Christo explicatur, spiritualis nimirum, vt loquitur Apostolus Rom.7.14. id est, non tantùm ipsas exteriores actiones, sed imprimis intimas etiam cogitationes arguēs: sed quum aliter à Scribis explicaretur, & recta explicatio ad intelligendū & expetendum Euangelij beneficium prorsus requiratur, atque præire remissioni peccatorum resipiscentiam oporteat, nec ad resipiscentiam adduci possit nisi qui se coram Deo reum esse cognouerit: idcirco fuerunt etiam falsæ istæ opiniones, præsertim longo iam vsu inueteratæ, detegendæ ac refellēdæ, vt cognito morbo ad vnicum hunc medicū homines accurrerēt: quodomnibus quoque fidis Euangelij doctoribus est sedulò faciendum.

22 ¶ *Temere*, εἰκῇ. Non est igitur omnis ira damnanda, vtpote quæ zeli nomine commendetur, & quam etiam non immeritò Peripatetici fortitudinis cotem vocāt: sed ea demū vituperāda est quæ vel iniusta est vel immoderata, Ephes.4.26. ¶ *Tenebitur*, ἔνοχος ἔσται. Vulgata, *Reus erit*. Erasmus, *Obnoxius erit*. Neuter, meo iudicio, satis expressē. nam reus etiam esse potest qui sit innocens: & obnoxius interdum de insontibus quoque dicitur, vt quum bonos

bonos dicimus esse multis periculis & iniuriis obnoxios: hîc verò ἐνέχεσθαι siue ἔνοχον εἶναι significat αἱρεῖσθαι καὶ ἀλίσκεσθαι, & ei conuenit qui apud iudicem non vt audiendus, sed vt damnandus, sistitur.

κρίσει· ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὸν γέενναν τοῦ πυρός.

Ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,

Ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε· πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.

cunque verò dixerit fratri suo, "raca, tenebitur" consessu: quisquis autem dixerit, fatue, tenebitur" gehenna" ignis.

23 Igitur si munus tuum attuleris ad altare, & illic memineris fratrem tuum habere aliquid contra te,

24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abi: "primùm reconciliator fratri tuo, & tum veniens offer munus tuum.

cio: qui autem dixerit fratri suo, racha, reus erit concilio: qui autem dixerit, fatue, reus erit gehennæ ignis.

23 *Si ergo offers munus tuum ad altare, & ibi recordatus fueris quia frater tuus habet aliquid aduersum te,*

24 *Relinque ibi munus tuum ante altare, & vade: prius reconciliare fratri tuo, & tunc veniens, offeres munus tuum.*

22 *Iudicio*, κρίσει. id est, pœnis quæ à iudicibus infliguntur. Christum autem certum est non de ciuilibus iudiciis & pœnis à magistratu infligendis, sed de ipsius Dei tribunali agere: apud quem pœna homicidij ob violatum hoc præceptum teneantur, non modò qui vitam alteri eripuerint, sed etiam qui proximo nocendi affectum habuerint, aut conuiciis siue leuibus siue grauioribus eũ affecerint: quanuis neque paria hæc sint peccata, neque paribus pœnis vindicanda. Etsi enim quoduis peccatũ suapte natura mortem æternam mereatur, ne ipso quidẽ merè originali excepto, (Rom. 5. 14, & 6. 23,) tamen æternarum etiam pœnarum aliquam futuram imparitatem, liquet ex ipsius Christi verbis infrà 10. 15. & ista quoque imparitas proculdubio in pœnis quoque seruatur quas Deus peccantibus in hac vita infligit. Sed Christus totam hanc orationem ad ciuilium iudiciorum formam Iudæis vsitatam accommodauit: apud quos (vt ex Thalmud multi annotarunt) triumviri de pecuniariis & minimis causis cognoscebant, ac proinde leuibus mulctis conuictos reos castigabant: συνέδριον autem eorum quos etiam Sanhedrin vocabant & in quo LXXII iudices considebant, de grauioribus causis decernebat, ac proinde grauiores pœnas infligebat. Summum autem consilium iudicum LXXI, de grauissimis rebus, veluti de certa aliqua tribu, de summo sacerdote, de pseudopropheta, de pace vel bello statuebat: ad quem morem Christus respexit.

¶ *Raca*, ῥακά. Vulgatæ Latinæ editionis codices legunt ῥαχὰ, sed perperam, vt apparet ex Syro interprete, qui רקא [*reka*] scribit per Coph, & ex Thalmudicis libris, vbi doctissimus Emmanuel Tremelius noster testatur sæpe sic legi, qua voce significetur homo imprudens, & quasi cerebro vacuus, à nomine Hebræo רק [*rik*,] quod vacuum & inanem declarat. Nos Gallico idiomate Follem eadem ratione vocamus, Latini fatuum, fortassis à voce Hebræa פתי [*pethi*.] Sed haud scio an sit leuius conuitium, ac non potius hoc ipsum quod mox voce μωρὲ significatur, pro qua Syrus interpres habet ללא [*lele*] à vocabulo Hebræo אליל [*Elil*] quod rẽ nihili declarat, neq; Græcæ voci respõdet. Græci profectò non temere hanc vocem retinuerunt, de qua sic Basilius, aut quisquis est author τῶν ἀσκητικῶν κατ' ὀπτιμῶν, ὅρῳ νά. Ῥακά ἐστιν ὀπισχώριον ῥῆμα, ὑπωτέρας ὕβρεως, πρὸς τοὺς εἰκιωτέρους λαμβανόμενον. id est, Raca est dictio illis locis vsitata, mitioris probri, qua aduersum domesticos & familiares vsurpant. Chrysostomus in hunc locum addit Syros hoc nomine vti pro T. V., non vt opinor, quod existimarit ita significari hoc pronomen, sed quòd per contemptum soleant Domini seruos, vt alij alios quos aspernantur appellare, quod est Gallis *Tutoyer*, Alij, (quod Ioh. Drusio diligẽti rerum in his libris multarum obseruatori acceptũ fero) putant deductum videri posse à themate Syro רח [*Rach*] quod spuere declarat, quod etymon sequutus Theophylactus καταπτυστὸν interpretatur, id est conspuendum & abominandum: quod certè conuitij genus grauius eo fuerit de quo tamen vt grauiore loquitur Christus. Itaque mihi ista conferenti maximè videtur probanda eorum sententia qui putant hic constitui tres eius aduersus proximum indignationis gradus, quæ hoc interdicti homicidij præcepto comprehenduntur, quamuis impari peccato. Vnum eorum qui leuitate aut aliquo inconsiderato affectu abrepti proximo malè volunt, etiam si eorum hunc infensum animum intus premant, vt qui non vsque adeo efferbuerit. Alterum eorum quibus indignatio non quidem apertum & atrox conuicium, sed tamen voculam aliquam contemptus insignis iudicem & quidem cum gestu quopiam suggerat, vt si Gallico sermone dicas fy, & simul despuas, cuiusmodi hæc vox RACA fuerit: cuiusmodi quiddam videtur notari, Num. 13. 14. & expressè Deut. 25. 9. quod non sic accipiendum est, ac sic illius de quo ibi agitur facies conspueretur, sed quod ipso cernente & in ipsius oculis spuereturr. Tertium deniq; eorum qui apertis conuiciis proximos lædũt. quorũ speciem vnã proculdubio vsitatissimam commemorat Christus vt si Gallice dicas *fot*, *fol*, *badin*. Est igitur hæc vox Syra: quo maxime idiomate, licet non puro Iudæos post captiuitatem vsos fuisse constat: imò & captiuitatis ipsius tẽpore, vt sic à Chaldæis, Babyloniis dignosci vulgo possent, sicut ex Xenophõtis insigni loco apparet, vbi Babylonis à Cyro captæ historiã describit. Itaque assentior iis qui Raca voluit inconditã esse voculã hominis indignantis: ita vt tres gradus hic constituantur eorũ qui contra hominum opinionẽ, pro homicidis apud Deum censentur. Vnus, eorum qui in vs dumtaxat aduersus proximum commouentur, quam scitè admodum Tertull. de patientia, Iram restricti animi vocat: alter, eorum qui eousque efferuescunt vt iracundum aliquid euomant: tertius denique, eorum qui in apertum aliquod conuitium erumpunt. Castellio *Balatroneme* est interpretatus: quàm rectè ipse viderit. ¶ *Consessu*, συνεδρίῳ. Vulgata & Eras. Concilio. Et certè fateor Concilij vocabulum id valere, sed illud propius abest a Græco. ¶ *Gehennæ*, εἰς τὸν γέενναν. Vocabulum hoc Hebræum est ex duobus compositum, & vallem Hinnon declarat, quæ etiam תופת [*Tophet*] dicitur: in qua olim Israelitæ superstitionibus vicinarum gentium addicti, filios suos diis adolebant, inaudita quadam immanitate. Inde factum vt acciperetur pro loco cruciandis in æternum reprobis destinato, atque adeo pro ipso supplicio & cruciatu, quo afficiuntur cum Satana & angelis ipsius: sicut Erasm. & alij multi annotarunt. Vide Ier. 7. 31.

triplex homici 1. 2. 3.

¶ *Ignis*, πυρός. id est, ardentem: ex Hebræorum idiotismo, qui simili ratione Carnem peccati pro carne peccatrice dicunt: & Hominem auaritiæ, pro homine auaro. Si tamen gehennam pro ipso cruciatu accipias, nulla erit enallage. Sed hoc quoque accommodarit Christus ad ius ciuile Israelitarum, apud quos (sicut ex libro Sanhedrin Babylonico constat) summum concilium quadruplici supplicio rum genere vtebatur, antequam Herodes & post Herodem Romani totum hunc ordinem perturbassent: nempe strangulatione, gladio, lapidatione, & combustione: inter quas non dubium est quin hæc grauissima fuerit. Inde factum vt æternas illas pœnas, cum ignis supplicio passim sacri scriptores comparent. Quàm autem verum sit nescio quod Kimhi notat in Ps. 27. in hac valle olim fuisse perpetuum ignem comburendis cadaueribus & corporibus pollutis, quo illò coniiciebantur, quò tamen Christũ allusisse nonnulli volunt.

Quadruplex pœna

23 *Attuleris*, προσφέρῃς. Opponit charitatem Christianam quæ illatas etiã iniurias obliuiscitur, iracũdiæ & malis inde nascentibus: simulque innuit plerunque accidere vt difficiliores sese ad reconciliationem præbeant, quos potius petere veniam oportuit. Sed hæc est grauissima sententia, non recipi à Deo qui à proximis diffideant: & litigiosos ac iuris sui nimium tenaces pessimè sibi consulere: quod sæpe etiam in forensibus controuersiis experiuntur, vnde lepidus ille scriptoris alioqui deteristandi versiculus, *Viginti litigat annis Quisquam qui vinci, Gargiliane, potest.* Sed metuendum imprimis Dei tribunal, apud quod implacabiles homines iudiciũ absque misericordia sensuri sunt. Vulgata, *Offers*. Erasmus, *Obtuleris*. Et fateor προσφέρειν hoc

NB. Communissimum

etiam significare: sed hîc videtur minus quiddam valere. vult enim Christus vt priusquam offeratur allatũ munus, reconciliatio fiat. Nisi fortè quis malit hoc accipere acsi dictum esset, In ipso etiam oblationis actu (vt loquuntur) prius esse cogitandum de reconciliatione quàm de offerendo reipsa munere. Est autem obseruandum, Christum accommodare totum hũc sermonem ad temporum suorum rationem. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco habenda nunc esse altaria & vsurpandas eiusmodi oblationes colligunt: sed ij longè sunt ineptissimi qui quod dictum est de mutua reconciliatione ad purgatorium suum transferunt.

14 *Primùm*, πρῶτον. Hanc particulam alij coniungunt cum ὕπαγε, alij cum διαλλάγηθι. quod posterius videtur melius conuenire.

Luc. 12. 13. Γ'ᾶθι δυνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχὺ, ἕως ὅτου εἶ ἐν τῇ ὁδῷ μετ' αὐτοῦ· μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.

25 ‖Esto amicus aduersario tuo citò, dum es in via cum eo: nequando te tradat aduersarius iudici, & iudex te tradat ministro, & in custodiã coniiciaris.

25 *Esto consentiẽs aduersario tuo citò, dum es in via cum eo: ne fortè tradat te aduersarius iudici, & iudex tradat te ministro, & in carcerem mittaris.*

Ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως ἂν ἀποδῷς τὸ ἔσχατον κοδράντην.

26 Amẽ dico tibi, nequaquam exibis illinc vsquedum reddideris vltimum quadrantem.

26 *Amẽ dico tibi, non exies inde donec reddas nouissimum quadrantem.*

Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Ex. 20. 14. Οὐ μοιχεύσεις.

27 Audistis dictum fuisse à veteribus, ‖Non mœchaberis.

27 *Audistis quia dictum est antiquis, Non mœchaberis.*

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

28 Ego verò dico vobis, Quicunque aspicit mulierem vt eam concupiscat, iam adulterauit eam in corde suo.

28 *Ego autem dico vobis quia omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, iam mœchatus est eam in corde suo.*

25 *Esto amicus*, ἴσθι δυνοῶν. Erasmus, *Habeto beneuolentiam.* Ad verbum, Esto beneuolus. Id est, Redi in gratiam, & fac vt sis amicus. Nec enim monet tantùm vt animo bene velimus aduersario, sed vt cum eo transigamus: quod fiet si cum ipso colloquuti reconciliemur. Vulgata vertit. *Esto consentiens.* Et indicat Augustinus (sicut annotat Erasmus) nonnullos vertisse, *Esto concors.* Ex quibus coniicio veterem interpretem legisse σωνοῶν: facilis enim fuit lapsus δ in σ: atque adeo hęc lectio fortassis est verior, quum Veteris interpretis auctoritate nitatur, & sensum habeat (ni fallor) pleniorem. Vnum tantùm obstat, quòd σωνοεῖν apud idoneos auctores (vt semel arque iterum initio Alcibiad. s posterioris apud Platonem) reperiatur pro Secum cogitare aliquid, id est ἐνοεῖν, potius quàm pro ὁμονοεῖν, id est consentire. quanuis hanc quoque significationem facilè admitrere videatur particula σώ, ex qua componitur. ¶ *Aduersario*, τῷ ἀντιδίκῳ. Ad verbum, Contralitigatori. Neque enim ἀντίδικος tam latè patet Græcis quam Latinis Aduersarius, nisi quum est verbum forense: quia tunc idem valet atq. pars aduersa, vt vulgus loquitur. ¶ *Dum*, ἕως ὅτου. Alibi verti *Quousque*, quod huic loco non conuenit. Hîc enim idem valet quod Interim dum, vt infrà 14. 22. in quo genere dicendi etiam vsurpatur ἕως simplex, sine vlla adiectione, vt Marci 6. 45. ¶ *Nequando*, μήποτε. Vulg. *Ne fortè*: quod rectè mutatũ est ab Erasmo plurimis locis, vt annotauimus suprà, 4. 6. ¶ *Tradat*, παραδῷ. id est, causam apud iudicem obtineat, qui te in carcerem adducendum apparitori tradat. ¶ *Ministro*, ὑπηρέτῃ. id est lictori, vel apparitori. ὑπηρέται tamen in genere dicuntur qui subseruiunt: quasi subremiges, metaphora à re nauali sumpta: Hebræi שוטרים [*schoterim*] vocant. à Græcis διάκονοι vocantur, vt infrà 20. 26. Itaque vtrunque Græcum vno Latino exprimere solemus, nisi quum de Diaconis Ecclesiasticis fit mentio. hos enim maluimus ex consuetudine Diaconos Græco nomine vocare. Tertull. totũ hunc locum falsa interpretatione depravans in libro De anima, interpretatur Angelum executionis. ¶ *Custodiam*, φυλακὴν. Græci honesto vocabulo sic carcerem vocant: quem etiam ob eam causam οἴκημα dicebant Athenienses (id est domicilium) auctore Plutarcho in Solone. Sed & Latinis custodia vocatur carcer. Cicero ad Quintum fratrem libro 1, Hominem comprehendere, & in custodiam tradere. ¶ *Coniiciaris*, βληθήσῃ. Ad verbum, *Iaciaris.* Vulg. *Mittaris*: quod paulo lenius videtur. In secundo manuscripto exemplari legitur βληθῇς, rectius.

26 *Reddideris*, ἀποδῷς. Erasmus, *Persolueris.* id est ἀποτίσῃς. Nam hoc declarat verbum ἀποδιδόναι hoc in loco, vt mox quoque versu 33. ¶ *Vltimum*, ἔσχατον. Vulgata, *Nouissimum.* id est νεώτατον. Erasmus, *Extremum*: quo propriè τὸ ἄκρον declaratur. Græci ἔσχατον dicunt à ἔχειν, id est à continendo & cohibendo, id videlicet in quo necesse est vt consistamus: sicut Latinè illud dicitur vltimum, vltra quod pergere nõ liceat. ¶ *Quadrantem*, κοδράντην. Latina vox Græcè declinata, vt multæ aliæ passim apud Euangelistas: cuiusmodi ista sunt, à nobis semel collecta, ἀσσάριον, δηνάριον, ἰσοῦς, κεντυρίων, κῆνσος, κολωνία, κουστωδία, λεγεὼν, λέντιον, λιβερτῖνος, λίτρα, μίλιον, μακέλλον, μεμβράνα, μόδιος, ξεστὸς, πραιτώριον, ῥέδα, σημικίνθιον σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνη, φόρον, τίτλος, φραγέλλιον, φραγελλοῦν. id est, Assarius, Denarius, Iustus, Centurio, Census, Colonia, Custodia. Legio, Linteum, Libertinus, Lirra, Milare, Macellũ, Membrana, Modius, Sextarius, Prętorium, Rheda, Semicinctium, Sicarius, Sudarium, Speculator. Taberna, Forum, Titulus, Flagellum, Flagellare. Sed vt ad rem redeam. Ad vltimum quadrantem soluere, prouerbialiter dicitur is quicum summo iure agitur. Quod autem Castellio annotauit, id esse quod Latini dicunt. Ad denarium soluere, citato loco ex oratione Ciceronis pro Quintio, falsum est. Illic enim ad denarium soluere est denario soluere: sicut vulgo dicimus *payer en escus, ou en testons.* Sed alio loco, nempe postrema ad Attic. lib. 5. ad numum soluere simili prorsus sensu scribitur: quod vulgò dicimus *payer iusques au dernier denier.* Cæterum series ipsa & scopus sermonis satis ostendit, extra viam vagari quicunque quod hîc dicitur de mutua hominum inter se reconciliatione, trahant ad nostram cum Deo per conuersionem & remissionem peccatorum reconciliationem: quod tamen in patrum scriptis sæpe inculcatur, & excusari applicatione quapiam potest. Sed quis illos ferat qui ad purgatorij satisfactiones istud referunt? quasi verò si exploui posset peccata nostra à nobis illis pœnis, Christi perpessionibus fuerit nobis opus: vel Christus sit nobis datus duntaxat pro solutionis à nobis præstandæ supplemento. Deinde, si valet hæc allegoriæ applicatio, quis hîc sustinuerit aduersarij personam præter Deum, cum quo redire nos in gratiam oporteat, dum in via, id est, in hac vita sumus? Atqui carceris & integræ solutionis mulcta iis demum denũciatur, qui in gratiam nõ redierint: istis verò num ignem purgatorij, ac non potiùs æternas inferorum pœnas ipsi purgatorij faurores destinant?

27 *A veteribus*, τοῖς ἀρχαίοις. Hæc neque apud Syrum interpretem, neque in meo venerandæ imprimis antiquitatis codice adiiciuntur hoc loco, in quo nimirum purum Dei præceptum recitatur. Apparet tamen ex iis quæ subiiciuntur, deprauatam huius quoq; præcepti sententiam à Scribis fuisse proprię significationi verbi μοιχεύειν inhęrẽtes, vt hîc quoque verba illa retineri possint. ¶ *Nõ mœchabis.* μοιχ. Vtitur Dominus apud Mosen verbo נאף, [*Naaph*] quod nõ nisi in nuptam competit. iraque sola adulteria & quidẽ reipsa patrata docebant Scribæ hoc præcepto inhiberi.

28 *Quisquis aspicit*, πᾶς ὁ βλέπων. Vulg. *Omnis qui videt.* Atqui plus est τὸ βλέπειν quàm ὁρᾶν. Notat enim intentionem animi oculos ad rem aliquam cernendam adiicientis. Totum autem illud Græci verbo dicũt ἐγκυκᾶν & ἐπιφθαλμιᾶν, de libidinoso eorum aspectu quorum pupillæ πόρναι sunt, non κόραι. *Mulierem*, γυναῖκα. Sic rectius vetus interpres quàm Erasmus, qui vxorem interpretatur, quum non sit adiectum πινὸς vel ἀδελφῆς: neque duntaxat dictum velit Christus adulterium etiam oculis committi, sed aliquid amplius, nempe omnem libidinosum aspectum concupiscentis mulierem, siue nuptam alteri, siue innuptã, hoc præcepto prohiberi. ¶ *Adulterauit eam*, ἐμοίχευσεν αὐτὴν. Sic vtuntur hoc

tur hoc Latino verbo idonei scriptores, vt periphrasi non sit opus. Et sic quoque transitiuè accipitur verbum Hebræum *Naaph* aliquoties: quod quanuis differat à זנה [*zanah*] quod Scortari significat (vt liquet ex Oseæ 4. 14.) tamen hîc Scortationem quoque comprehendit: acsi diceret Christus, legislatorem omnem impudicitiam verbo Mœchari (quo grauissimum scelus arguitur) notâsse, aduersus eos qui scortationis flagitium eleuabant. Seneca in declamat. Incesta est & sine stupro quæ stuprum cupit.

Εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν. 29

Καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. συμφέρει γάρ σοι ἵνα ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου βληθῇ εἰς γέενναν. 30

Ἐρρέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον. 31

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, μοιχᾶται. 32

Πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, Οὐκ ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ Κυρίῳ τοὺς ὅρκους σου. 33

‖ Quòd si oculus tuus dexter facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum coniiciatur in gehennam. 29

Et, si dextera tua manus facit vt tu offendas, excinde eam, & abiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum ex membris tuis, ac nõ totum corpus tuum coniiciatur in gehennam. 30

Dictum est autem, ‖ Quisquis dimiserit vxorem suam, det ei libellum discessionis. 31

Ego verò dico vobis, eum qui dimiserit vxorẽ suam, extra rationem scortationis, facere vt ea mœchetur: & eum qui dimissã duxerit, mœchari. 32

Rursum audistis dictũ fuisse veteribus, ‖ Non peierabis, sed reddes Domino quæ tu iuraueris. 33

Quòd si oculus tuus dexter scandalizat te, erue eum, & proiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum mittatur in gehennam ignis. 29

Et, si dextera manus tua scãdalizat te, abscinde eam, & proiice abs te. expedit enim tibi vt pereat vnum membrorum tuorum, quàm totum corpus tuum eat in gehennam. 30

Dictũ est autẽ; Quicumque dimiserit vxorẽ suã, det ei libellum repudij. 31

Ego autem dico vobis quia omnis qui dimiserit vxorem suam, excepta fornicationis causa, facit eam mœchari: & qui dimissam duxerit, adulterat. 32

Iterum audistis quia dictũ est antiquis, Nõ periurabis, reddes autem Domino iuramenta tua. 33

Infrà 11.8. mar.9.47.

Infrà 19.7. deut. 24.1. mar. 10.4. luc.16.18. 1.cor.7.10.

Exo.20.7. leu.19.12. deut.5.11.

29 *Facit vt tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vulg. *Scandalizat te.* Erasmus, *Tibi est obstaculo*, id est, ἐμποδίζει. Idem paulo pòst, Obstiterit tibi. Cæterùm ea faciunt vt offendamus quæ impediunt quominus inoffenso cursu pergamus in Lege Domini. Peccata enim sunt veluti saxa ad quæ impingimus, vel etiam corruimus. vnde illud, Qui stat videat ne cadat, 1.Cor.10.12. ¶ *Erue eum*, ἔξελε αὐτόν. Allegoricè & hyperbolicè hæc dicuntur, aptissimè tamen ad significandum quàm sollicitè, si effugere volumus æternũ illud exitium, vitandæ sint, etiam cum charissimarum rerum iactura, omnes occasiones quibus ad obscœnas cogitationes impelli mentes nostras sensermus. quamobrem etiam oculi dextri & manus dextræ fit mentio, quòd dextræ partes sint chariores: quum istis alioqui partibus etiam sinistris non minus quàm dextris homines abutantur.

30 *Conijciatur*, βληθῇ. Vulgata, *Eat*, ἀπέλθῃ. quod habet vetustissimum illud meum exemplar.

31 *Dictum est autem*, ἐρρέθη δὲ ὅτι. Redundat particula ὅτι, vt apparet ex verbo δότω. Neque hic additur illud *veteribus*. Nam hîc non peccabant Scribæ aliqua adiectione ad legis verba: sed in eo quòd falsa interpretatione legem deprauabant: quasi videlicet tradito libello diuortij vel repudij putarent absolui conscientiam coram Dei tribunali: quod negat Christus. Aliud enim esse aliquid vt iustũ præcipere, quàm quod mutare non possis, mitigare quantum possis. Obligatio enim ista ad dandum diuortij libellum multos non penitus impudentes proculdubio retinebat quominus vxores amandarent, quòd eiusmodi libellis quibus cauebatur potius mulieri dimissæ quam viro dimittenti, maritorum leuitas aut improbitas arguebatur: sicut declaratur infrà, 19. 8. ex quo etiam loco apparet hac quidem falsa Scribarum explicatione pacatas fuisse aliquorum conscientias, & fuisse in synagogis disputatum an libello diuortij ob quascunque causas dato, conscientiæ satis caueretur de quo respondet apertè Christus hoc loco, & Paulus
* 1.Cor.7.10.11. ¶ *Discessionis*, ἀποστασίου, quasi Abscessionale dicas. Nam ἀφιστάναι actiuum significat Sursum ponere siue Amouere, & opponitur τῷ συνάπτειν. ἀφίστασθαι verò neutropassiuum significat abscedere. Non licebat autem vxori recedere a marito, siue libellum vel repudij vel diuortij dare marito, vt apparet tum ex legis ipsius contextu Deut.24.1. tum in primis ex Malach. 2. 16. sed maritus ab vxore sese seiungebat. vt hic libellus videri possit non vxoris dimissæ, sed mariti ab vxore secedentis respectu ἀποστάσιον vocari, & quidem non sine mariti vxorem à se amandantis infamia: Deo videlicet eiusmodi maritorum factum non approbante: quanuis ob duritiẽ cordis istud a Magistratu toleraretur. *

32 *Extra rationem*, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, *Excepta causa.* Erasmus, *Nisi causa.* id est, εἰμὴ ἕνεκα. *Extra* hîc est in exceptione positum, sicut apud Terentium in Phormione, *Neque cognatus, extra vnam aniculam, quisquã ei aderat.* Quo etiam modo Græci suum ἔξω interdum vsurpant. Verti autem λόγου rationem, non causam, id est, αἴτιον. *Scortationis*, πορνείας. Erasmus, *Stupri.* Vulgata *fornicationis.* Hic autem poni constat πορνείαν pro adulterio, sicut adulterij & stupri nominibus Latini quoque interdum promiscuè vtuntur. Sed & πορνεύεσθαι, id est scortari, dicitur de vxore quæ palam omnibus prostat, vno & altero adultero non contenta: quo modo vsurpauit Dion extremo libro quinquagesimo octauo, de Messalinæ & Silij nuptiis loquens. apparet autem ex hac adiecta exceptione, tunc temporis fuisse quoque negligenter apud Iudæos obseruatam legem de adulterorum lapidatione: quæ si fuisset ita vt decuit vsurpata, superuacanea hæc exceptio fuisset, quam quidem in altero membro huius versiculi repetendam esse res ipsa demonstrat.

33 *Rursum*, πάλιν. In vno exemplari vetusto scriptum offendimus πλείω. id est, præterea, vel cæterùm. ¶ *Peierabis*, ἐπιορκήσεις. id est, violabis iusiurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere supra iusiurãdum, & illud transgredi. Latinis quoque (vt inquit Cicero Offic. tertio) *Peierare, non est falsum iurare: sed, quod ex animi tui sententia iuraris, id non facere, periurium est.* Cuius rei lectorem admonere placuit, quia quæ sequuntur, alioqui non videtur cohærere. Hinc autem apparet Scribas dupliciter hoc præceptu falsasse. Primùm quidẽ quòd Exo.20.7. & Deut.5.11. acceperint לשוא [*Laschaué*] & Leuit.19. לשקר [*Laschaker*] pro vno & eodẽ: quum illo vocabulo temerarium iusiurãdum, isto verò periurium prohibeatur. Deinde superstitiosa quadam vel potius cum Dei ludibrio coniuncta simulatione obliquas & indirectas formulas pro nihilo habebant. Ad hoc autem posterius respondet priore loco Christus, ostendens, Deum istiusmodi strophis decipi non posse, quibus homines non modò non excusentur, quum Dei nomen in totidem literis & syllabis non sit positum, sed etiam impietatis arguãtur, quum quoties iurandum est, per ipsius Dei nomen non per res creatas illas sit iurandum: vt qui sit vnicus καρδιογνώστης, & in iureiurando non simpliciter vt testis, sed etiam vt conscientiæ iudex, nuncupetur. ¶ *Reddes*, ἀποδώσεις. Erasmus, *Persolues*, id est, ἀποτίσῃς. vt suprà, versu 29. ¶ *Quæ tu iuraueris*, τοὺς ὅρκους σου. Cicero de Legibus, *Cautè vota reddunto: vt pote quæ*

interposito Dei nomine cõcipiantur. quãquam latius patet τοῦ ὅρκου nomen. Quod si præstãdum est ipsius Dei respectu imprimis quicquid iuratũ est, quo pudore audent nonnulli sequẽtia Christi verba citare, quasi iurare nullo modo liceat?

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν μὴ ὀμόσαι ὅλως· μήτε ἐν τῷ οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ·	34	Ego verò dico vobis, ne iurate omnino: neque per cælũ, quia thronus Dei est:	34 *Ego autem dico vobis, non iurate omnino: neque per cælum, quia thronus Dei est:*
Μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα· ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως.	35	Neque per terram, quia scabellum est pedum eius: neque per Hierosolyma, quia vrbs est magni regis.	35 *Neque per terrã, quia scabellũ est pedum eius: neque per Ierosolymam, quia ciuitas est magni regis.*
Μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι.	36	Neque per caput tuum iures, quia non potes vnum capillum album aut nigrum facere.	36 *Neque per caput tuũ iurauerris, quia non potes vnum capillum album facere aut nigrum.*
Iac.5.12. Ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναὶ ναί, οὐ οὔ· τὸ δὲ περισσὸν τούτων ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.	37	‖ Esto autem sermo vester, etiam etiam, non non: quod autem supra hæc redundat, à malo est.	37 *Sit autem sermo vester, est est, non non: quod autem his abundantius est, à malo est.*
Exo.21.24. leu.24.20. deut.39.21. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.	38	Audistis dictũ fuisse, ‖ Oculũ pro oculo, & dẽtem pro dẽte.	38 *Audistis quia dictum est, Oculum pro oculo, & dentem pro dente.*

34 *Ne iurate, μὴ ὀμόσαι.* Vulgata, *Non iurate.* τὸ ὀμόσαι positum est pro ὀμόσατε, imperandi modo: nisi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, *iubeo vos*: sicut etiam paulo post versu 39. Cæterùm etsi neque mei est propositi commentaria scribere, neque libens quenquam reprehẽdo, in hoc præsertim scribendi genere, in quo non dubito quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen monendum esse putaui lectorem, vt quædam ab Erasmo scripta in hunc locum de iureiurando, & superiorem de litigando, cum summo iudicio legat. Nam etsi malo omnia in meliorem partem accipere, quoad eius fieri potest, & eius laboribus tam faueo quam qui maximè, tamẽ dissimulare non possum pleraque sic ab eo explicari in his capitibus, vt videri possit vel ab opinione Anabaptistarum, vel à fanaticorum illorum distinctione, qui hæc omnia ad solos quosdam perfectos pertinere credunt, non prorsus dissentire. ¶ *Omnino*, πάντως. id est, per vllam rem cre tam: vt apparet ex proximè sequentibus quas Christus damnat formulis: ex quibus liquet indirectas iurandi species, non ipsum iusiurandum legitimè cõceptum reprehendi: ac proinde vniuersalem particulam à nonnullis temerè hoc loco vrgeri. ¶ *Per cælum*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Ad verbum, *In cælo*: quæ phrasis sæpe repetitur infrà. cap. 23.16. Est autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos ב [*Beth*] litera sæpe ponitur pro iurantis aduerbio, vt Gen.22.16. & Iosue 2.12. Cæterùm fuit hæc iurisiurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, vt liquet ex illo Virgilij loco, *Per sidera iuro.* ¶ *Thronus*, θρόνος, siue solium, ac sedes regia.

35 *Scabellum*, ὑποπόδιον. Erasmus. *subsellium*: fortassis non satis rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo sedemus, (siue sedes sit siue subsellium) sed quod sedentis pedibus est subiectum: & à Latinis Scamnum à scandendo, itémque scabellum forma diminutionis dicitur, quo scilicet in sedem altiorem ascenditur. Ouidius, *Et caua sub tenerum scamna dedisse pedem.* Græci elegantiores βάθρον appellant. Cyprianus lib. 2. aduersus Iudæos, suppedaneum interpretatur.

36 *Per caput*, ἐν τῇ κεφαλῇ. Sic Iulus apud Virgil. *Per caput hoc iuro.* ¶ *Album aut nigrum*, λευκὴν ἢ μέλαιναν. Octauum exemplar tollit particulam ἢ: vt sit hic sensus, non posse homines capillum qui sit albus, nigrum reddere: itaque nõ videri capitis sui dominos.

37 *Esto autem*, ἔστω δέ. Vel, *Sit autem.* Erasmus, *Erit autem*, ἔσται δέ. ¶ *Etiam etiam*, ναὶ ναί. Vulg. & Eras. *Est est.* Idem tamen Infrà 21.16. καὶ interpretatur *quidni?* i. πῶς οὐ; & vertit vt ego hic feci, 2.Cor. 1.17. Quod autem existimat conduplicationem hanc ad eundem pertinere, sed priorem particulam esse interrogantis, posteriorem respondentis, nullius (quod sciam) exemplaris authoritate confirmatur. Ita enim scribendum fuisset, ναί; ναί. οὔ; οὔ. quod nusquam legi. Idem rursus aliam affert interpretationẽ, quasi nimirum iubeat Dominus vt si sermo noster affirmat, verè affirmet: si negat, verè neget. Sed ea quæ statim subiiciuntur, indicant hic agi de affirmandi & negandi formula, non autem de ipsius affirmationis & negationis veritate. Quomodo enim hæc cohæreant non video, *Verè affirmatis quæ affirmatis: & vere negetis quæ negatis. quod autem supra hæc redundat, à malo proficiscitur.* Non desunt igitur qui putent geminatam vtranque particulam emphaseos causã, quasi Dominus, propterea quòd fere iuramus vt nobis credatur, iubeat vt gemina potius affirmatione & negatione vtamur, quam Dei nomen temerè vsurpemus. Hanc enim consuetudinẽ in asseueratione fuisse apud Hebræos vsurpatã, apparet ex 2.Reg.10.15: vbi legimus יש ויש [*Iesh vaiesch*] pro eo quod hic dicitur ναί. Sed tamen quia in omnibus codicibus interponitur distinctio, sunt qui existiment in his verbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, *Esto autem sermo vester*, prolepsin esse, qua diuiditur λόγος in duas species, affirmantem videlicet & negantem: id est, in ναί & οὔ. Sic enim vsurpari has particulas liquet ex 2.Cor.1.17. vbi sermonem suum testatur Apostolus non fuisse ναί & οὔ, id est varium & inconstantem, vt rem eandem modo affirmaret, modò negaret. sicut parasitus ille apud Terentium loquitur *Negat quis? nego: ait? aio.* Quare hæc Christi verba perinde possunt accipi ac si ita scriptũ esset, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος, ὁ μὲν ναὶ (id est καταφατικὸς) ναί. ὁ δὲ οὔ, (id est ἀποφατικὸς) οὔ. Hoc est, Vester sermo sit, affirmãs quidem, etiam: negans verò, non. Nam simplici & nudę affirmationi aut negationi quod ita adiicitur vt redundet, à malo proficiscitur. Idque prorsus respondet totidem fere Iacobi verbis 5.12. vbi sic scribit, ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναί, ναί· καὶ τὸ οὔ, οὔ. quæ verba simili ratione interpretor de non iurando, non autem de affirmationis aut negationis veritate: quum totum illum locũ Iacobus ex hoc Christi sermone sit mutuatus. Sed & Basilius in Psal. 14. ita vt nos, interpretatur hunc locum de nuda vel affirmatione vel negatione. ¶ *Quod autem supra hæc redundat*, τὸ δὲ περισσὸν τούτων. Vulgata, *Quod autem his abundantius est.* Erasmus, *Quod vltra hæc adiungitur.* Ego sic coactus sum interpretari, vt quæ sit hoc loco vis τοῦ περισσοῦ exprimerem: quo nimirum vocabulo non hic significatur simplex adiectio iurisiurandi sed superflua redundantia. Quod videntur illi non consideraſſe qui ex his Christi verbis cẽsent penitus interdictum esse iusiurandum: quum tamen id vnum iurisiurandi genus reprehendat Christus, quod quum alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat: id est, quod simplici affimationi vel negationi additur, quum minimè sit necessarium. Nam & ipse Dominus, & Prophetæ, & Apostoli, quoties necesse est iurant: atque adeo in Dei cultu numeratur quoque iusiurandum. ¶ *A malo illo*, ἐκ τοῦ πονηροῦ. ἐκ pro ἀπὸ. id est à diabolo. Significat autem πονηρὸς à πόνος, vt à μοχθὸς μοχθηρὸς, aliquid amplius quàm κακὸς, nempe eum qui sit in omni scelere exercitatus: & ad iniuriam cuiuis inferẽdam totus comparatus: cui opponitur ὁ χρηστός. qui est vsui omnibus. Ideóque per antonomasiam sic vocatur Satan: quanuis hæc differentia non semper obseruetur.

38 *Audistis*, ἠκούσατε. Ne hîc quidem fit veterum mentio, quos tamen ex verbis Domini apparet legem talionis ad iudicia pertinentem perperam ad priuatam vindictam retulisse. ¶ *Oculum*, ὀφθαλμὸν. sub *eruc.* Hæc est lex talionis, de qua vide apud A. Gellium Phauorini disputationẽ: quem tamen certum est sophisticè legem illam exagitasse, vt & alteram de debitorum secretione, qui soluendo non essent. Sed quum hæc sint ipsa diuinæ legis verba, sine vlla adiectione,

ctione, num aut Mosen reprehendit Christus, aut Mosaïcæ legis onus auxit? Neutrum certè verũ est, sed receptam in Synagogis huius legis falsationem reprehendit: qua id quod de pœna talionis à iudice, legitima cogitatione præeunte, infligenda caueba tur, isti ad priuatam vindictam referebant.

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ· ἀλλ' ὅστις σὲ ῥαπίσει ἐπὶ τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην.	39	Ego verò dico vobis, ‖ ne obsistite improbo: sed qui te cædet in dexterã tuam maxillam, obuerte ei & alteram:	39	*Ego autem dico vobis, non resistere malo: sed siquis te percusserit in dexteram maxillam tuam, præbe illi & alteram.*	Luc 6. 29. Ieu 12. 17. 1.Cor.6 7.
Καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον·	40	Et ei qui velit tecum contendere, ac tunicam tuam capere, dimitte illi etiam palliũ:	40	*Et ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium:*	
Καὶ ὅστις σὲ ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.	41	Et quisquis te angariabit ad miliare vnũ, abi cu eo duo.	41	*Et quicunque te angariauerit mille passus, vade cum illo & alia duo.*	
Τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς.	42	‖ Petẽti abs te dato: & volentẽ mutuari abs te, ne auersere.	42	*Qui autẽ petit à te, da ei: & volenti mutuare à te, ne auertaris.*	Deut. 15.8.

* 39 *Ne obsistite*, μὴ ἀντιστῆναι. Hic seruanda est propria vis huius verbi. Nec enim ἀντιστῆναι dicuntur quicunque se aduersus iniuriam vel illatam, vel inferendam tuentur, quum & iure agere apud magistratum possimus, & honestis rationibus iniuriam arcere: sed de eo dicitur qui vim vi opponat, vt par pari referat: quum apertæ vi potiùs cedere nos oporteat, & patientia obniti. Sic vbi agitur de iis qui sanæ doctrinæ resistunt, Paulus τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. 1 Tim.2. 25.
* discernit ab iis quos ἀνυπόδοτους appellat, 2.Tim.3.8.

¶ *Improbo*. τῷ πονηρῷ siue scelerato, à quo videlicet per manifestum scelus læsus fueris. Heb. לרשע, vt Ex.2.13. Vulg. *Malo*: nõ malè, sed ambiguè, ne quis id accipiat neutro genere pro iniuria, quam non liceat iniuria pensare, vt accepisse videtur Chrys. quod verè quidem dicitur: sed præstat πονηρὸν de persona potiùs quam de re accipere, vt si Gallice dicas *meschant*, cum articulo indefinitè posito. Nisi malimus neutro genere τῷ πονηρῷ intelligere pro τὴν πονηρίαν, id est, nequitiæ, siue improbitati. ¶ *Qui*, ὅστις. Vulg. *Siquis*, id est εἴτις. quod mollius cohæret cum iis quæ subiiciuntur.

¶ *Te cædet*, σὲ ῥαπίσῃ. Vulgata, *Te percusserit*. id est, σὲ παταξῃ.
* Erasmus, *Impegerit alapam*. & dubium non est quin de alapa quoque istud dicatur, qui fuit etiam manumissionis cuiusdam modus. Videtur tamen Græcum vocabulum fidelius hoc quidem loco expressisse Vetus interpres. nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis qui contumeliæ causa, virga, aut fuste, aut etiam crepida, aliũ cædit: (nam ῥαπὶς & virgam & crepidam significat) sicut Omphale sandalio caput Herculis verberabat. Plut. in Themistocle, τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι παρεξαναστάντας ῥαπίζεσι. i. *Eos qui in certaminibus intempestiuè surgunt, cædunt*. Et paulo post, id explicans, ἐπαρεμβάς, inquit, τὴν βακτηρίαν ὡς πατάξοντος. hoc est, *Quum baculum extulisset, veluti percussurus*. vide infrà, 26. 67, & Marci 14. 65. Quòd autem dextræ fit potius mẽtio quàm sinistræ, quum in sinistram potius feratur impetus ferientis, id quoque non puto esse negligendum. Duplex enim est iniuria, quum ad illam accedit contemptus. Quos autem contemnimus, eos ferè solemus auerso ictu cædere, nimirum in sinistrum latus, iubẽtes à nobis facessere, quasi etiã indignos quos verberemus. Sed hoc tamen fortassis nimium est argutum.

¶ *Obuerte*, στρέψον. Ad verbum, *Verte*. Vulgata, *Præbe*, id est, πάρεχε. In vno codice scriptum erat τρέψον, eodem sensu.

¶ *Alteram*, τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non obseruatur tam diligenter quàm inter Alius & Alter apud Latinos: neq; Hebrei hęc distinguunt, quum pro vtroque vnicam vocem אשר [*Ascher*] vsurpẽt.

40 *Ei qui velit tecum contendere*, τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι. Vulgata, *Ei qui velit iudicio tecum contendere*. Erasmus, *Ei qui te velit in ius trahere*. Atqui in hac significatione vtendum esset verbo κρίνειν cum quarto casu, τῷ θέλοντί σε κρίνειν. & quoniam sicut τὸ κρίνειν de eo qui in ius vocat, ita κρίνεσθαι dicitur de eo qui in ius vocatur, vertendus fuisset hic locus ita vt σοὶ acciperetur pro ἐπὶ σοῦ, ei qui velit à te in ius trahi. id est, qui occasionem tibi præbet ipsum in ius vocandi erepto tibi pallio, &c. quæ interpretatio præterquam quòd violenta est, duabus certis (ni fallor) rationibus euertitur. Nam fuisset τὸ λαβεῖν præponendum τῷ θέλοντι. Nec enim eiusmodi quispiã vellet in ius vocari vt eriperet palliũ, sed pallium potius eriperet vt occasionẽ secum litigãdi præberet. Deinde agit Christus de tolerandis iniuriis quæ vi contra omnem iuris speciem inferuntur, & potius quàm iniuriam etiam grauissimam (qualis est prædonum, & eorum qui publica auctoritate abutuntur) priuata vindicta retaliemus, paratos esse nos oportere docet ad alteram quoque grauiorem perferendam. Nihil igitur ista pertinent ad iudicia & magistratus, coram quibus, modò publicæ offensionis, & charitatis summam rationem habeamus, nihil prohibet quominus iustam causam tueamur. Itaque τὸ κριθῶμαι omnino mihi persuadeo respõdere verbo Hebręo רוב [*Duv*] quod etsi de forensibus cõtrouersiis propriè dicitur, vt Græcis τὸ κρίνειν καὶ κρίνεσθαι: tamen etiam rixari & cõtendere declarat (quod Gallico idiomate dicimus *quereller*) veluti Ier. 15.10. & Prou.21.25, & 26. 21, & 27.15. Idem erit igitur τὸ σοὶ κριθῶμαι, atque μαχεῖν καὶ ἐρίζεσθαί σοι. quæ vsitatissima est horum verborum constructio apud Græcos: vt dixit poeta, *Cui nec certauerit vlla*. id est, Quicum. Et sic etiam litis & litigandi vocabulis vtuntur promiscuè Latini.

¶ *Tunicam*, τὸν χιτῶνα. Lucas 6.29. priore loco ponit ἱμάτιον, *
quod meliùs cõuenit: quum res ipsa postulet vt potiùs spolietur quispiam exteriore quàm interiore veste. Nam χιτὼν de interiore, id est de tunica, dicitur manifestè Ioh.19. 23. quanuis de veste quoque extima siue ὑποπολὴς interdum dici obseruet Eustathius Iliad. 6. vt generaliùs etiam ἱμάτιον nonnunquam pro omni indumento dicatur. Budæus Gallicam vocem *haqueton* putat merè Græcam esse ὁ χιτών.

41 *Angariabit*, ἀγγαρεύσει. Erasmus, *Adegerit te*. Duabus de causis hoc verbum retinui: primùm quia Latinum nullum habeo quod satis vim illius exprimat: deinde quia Vlpianus etiam iurisconsultus illud non repudiauit libro x L. Pandectarum, De priuilegiis veteranorum. Angari autem (vt notant Erasmus & Budæus) Persis dicebantur quos hodie *Postas* vocamus. Sed hoc interest, quòd hodie certis spatiis collocati sunt qui principum stipendiis aluntur, vt equos habeant ad cursum paratos: Persarum verò cursoribus (sicut etiam hodie Turcarum) fas erat cuiusuis equos, vel naues, aut ipsos etiam homines rapere ad cursum. Vnde factum vt Angariare accipiatur pro adigere ad currendum, vel ad ferendum aliquid: sicut infrà, cap. 27.32. refertur de Cyrenæo illo, quem adegerunt Iudæi ad baiulandum crucem. Proponitur ergo à Christo seruitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiam vocabulo declarandum. Hoc est quod Hebręi verbo נגס [*Nagas*] *
declarant: vnde fortassis translatis literis Angaria vocabulum Persicum deductum, & Græcum ἄγχω & Latinũ Ango. ¶ [*Ad*] *miliare vnum*, μίλιον ἕν. Addidi præpositionem, vt constructionem lenirem alioquin asperiorem. μίλιον autem Latinum est vocabulum corruptum, quum Græci potius stadiis soleant metiri locorum interualla, vt Persæ parasangis, Ægypti schœnis. ¶ *Duo*, δύο. Vulgata, (vt est in quibusdam exemplaribus) *Et alia duo*. id est, ἔτι ἄλλα δύο, scilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretem, propterea quòd conuerterat μίλιον Mille passus, addidisse *alia* de suo, ne ambigua esset oratio. Ita conficientur miliaria tria, quum hic fiat duorum duntaxat mentio. Sed si sententiam ipsam spectemus, hæc discrepantia nullius est momenti.

42 *Volentem*, θέλοντα. Vel (vt Erasmus) *Cupientem*. Nam velle respondet τῷ βούλεσθαι: sed τὸ θέλειν aliquando expressius aliquid declarat. Videntur autem hæc duo membra distinguenda, sic vt prius ad mendicos & prorsus inopes pertineat, quibus donandum sit, non mutuandum: posterius autem de mutuatione generaliter accipiatur, quum Iudæis fœnerari per legem non licuerit.

Leu 19. 18. Ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. 43

Ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦντας ὑμᾶς· καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· 44

Luc. 6. 27.

Ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. 45

Luc. 23. 24. act. 7 9. 60. 1. Cor. 4 13. Luc. 6. 31.

Ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσι; 46

Καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; 47

Ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι. 48

Audistis dictum fuisse, ‖ ⁂ Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. 43

Ego verò dico vobis, ‖ Diligite inimicos vestros, ⁂ benedicite ⁂ iis qui deuouent vos, benefacite ⁂ iis qui oderũt vos, ‖ & ⁂ precamini pro iis ⁂ qui vos infestãt, & persequuntur vos: 44

‖ Vt ⁂ sitis filij Patris vestri qui est in cælis. ⁂ facit enim vt sol suus exoriatur super malos ac bonos, ⁂ & pluit super iustos & iniustos. 45

Nam si dilexeritis eos qui diligunt vos, quã mercedem ⁂ habebitis? nónne & ⁂ publicani idem faciunt? 46

Et si ⁂ complexi fueritis ⁂ fratres vestros solùm, quid ⁂ amplius facitis? nónne ⁂ & publicani ita faciunt? 47

⁂ Estote igitur vos perfecti, vt Pater vester qui est in cælis, perfectus est. 48

Audistis quia dictũ est, Diliges proximum tuum, & odio habebis inimicum tuum. 43

Ego autẽ dico vobis, Diligite inimicos vestros, benefacite iis qui oderũt vos, & orate pro persequentibus & calumniantibus vos: 44

Vt sitis filij Patris vestri qui in cælis est: qui solem suum oriri facit super bonos & malos, & pluit super iustos & iniustos. 45

Si enim diligitis eos qui vos diligunt, quam mercedem habetis? nónne & publicani hoc faciunt? 46

Et si salutaueritis fratres vestros tantùm, quid amplius facitis? nónne & ethnici hoc faciunt? 47

Estote ergo vos perfecti, sicut & Pater vester qui in cælis est, perfectus est. 68

---

43 *Diliges*, ἀγαπήσεις. Futurum pro imperatiuo: sicut paulo post μισήσεις, *oderis*. Nonnulli conuerterunt, *Amato*: quoniam amare amplius quiddam significat quàm diligere, ex Ciceronis quodam loco.

44 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. Hebraica phrasis, pro Bene precamini. Alioquin εὐλογεῖν idem valet quod ἐπαινεῖν, laudare: quæ significatio huic loco minimè conuenit: neque enim mendacij præceptor est Spiritus sanctus. Totum autem hoc membrum, εὐλογεῖν τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non est in vulgata editione: & fortassis ex Luca irrepsit. est tamen in Syriaca interpretatione. Vide infrà, c. 25. 34, & 26. 26. ¶ *Iis qui deuouent*, τοὺς καταρωμένους. Vel, *Iis qui imprecantur*. hoc enim propriè declarat τὸ κατάρασθαι. ex quo Chryses ab Homero dicitur ἀρητὴρ, id est precator, seu sacerdos. ¶ *Iis qui oderunt*, τοὺς μισοῦντας, vel, τοῖς μισοῦσιν, vt in vetustis omnibus exemplaribus scriptum reperimus. ¶ *Precamini*, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpositio significationem augere. nam εὔχεσθαι, optare vel vouere significat: & προσεύχεσθαι, aliquid optare ab aliquo. quod videtur etiam Augustinus confirmare Epist. 59. ad Paulinum. ¶ *Qui vos infestant*, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulg. *Calumniantibus*: permutato vocabulorum ordine, quasi prius factâ sit mẽtio τῶν διωκόντων quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. Cui interpretationi fauet Petrus duobus locis, hac ipsa in re vtens verbo καταλαλεῖν, 1. Petr. 2. 12. & 3. 16. Erasmus, *Qui lædunt*, τῶν βλαπτόντων. Vtrunque nimis dilutè. hoc enim verbo, vt obseruant Græci grãmatici, ab ἔρις deducto, hostilis ac veluti bellicus insult' notatur: quod postea, vt & ipsum τὸ μάχεσθαι, ad iurgia priuatorũ traductũ est: & τὸ κρίνειν & κρίνεσθαι forenses voces euaserunt. Ego verò studuj significantiùs hanc vocẽ exprimere, Christo videlicet significãte, siue apertissima vi & infestissima quispiã Christianus homo appetatur, siue iuris obtentu ad magistratus trahatur (nam τὸ δικάζειν euasit propriè forense verbum) non esse illi committendum quod in alio, vt iniustè agente, meritò condemnet: sicut obseruauimus suprà, vers. 39, in verbo αἰτησῆναι. Ius autem suum aduersus iniustè agentem tueri, non dubito quin iure & diuino & humano Christianis liceat: quanuis tunc quoque singulare patientiæ exemplum præstare, ipsius in primis Christi exemplo, oporteat, ac iuri quoque suo potiùs renuntiare quàm aliquid committere quod Dei gloriæ officiat, & fratrum ædificationi. Sed & illud obseruandum est, hoc verbum apud scriptores elegantiores, cum tertio potiùs quàm quarto casu siue Rei siue Personæ construi consueuisse. Syrus interpres, *Qui vos trahunt in vincula*, exponit: quasi de foro duntaxat agatur, ac etiam decrescat oratio. Pronomen autem vt non temere bis repetitum, bis etiam expressi.

45 *Sitis*, γένησθε. Γίγνεσθαι interdum idem valere quod εἶναι vel illud Homericum epitheton ostendit, quo vocat θεοὺς αἰειγενέτας, id est (vt alibi dicit) αἰὲν ἐόντας, id est, semper existentes. Sed enim quum nemo nisi actus Spiritu illo patris præstet quod hic exigitur, & rursum nemo nisi qui iam filius Dei factus est illius Spiritus donatione, καὶ ἀναγεννήσει: quinam hæc filiatio consequi dicetur illud ipsum cui causam præbet? Itaque in hoc dicendi genere valet illa regula, Tunc dici sæpe aliquid esse, quum esse intelligitur. Vt sis ergo idem valet atque vt Esse reipsa comperiaris. Sic dicit Abrahamum Iacobus ex operibus iustificatum, agẽs videlicet non de causis iustificationem efficientibus, sed de effectis ex quibus demum quis sit iustificatus declaratur. ¶ *Facit enim*, ὅτι ἀνατέλλει. Vulgata vertit, *Qui*. videtur enim legisse, ὅστις: & fortassis rectius quàm ὅτι. melius enim videtur cohærere. Est autem in verbo ἀνατέλλει forma coniugationis Hebræorum quam vocant Hiphil: quam non satis videtur exprimere Erasm. quum interpretatur *Exoriri sinit*. Plus est enim facere quippiam quàm sinere fieri. ¶ *Et pluit*, καὶ βρέχει. Ad verbum, *Et rigat*, videlicet pluuia. Erasm. *Pluuiam mittit*: eadem nimirum forma qua modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν.

46 *Habebitis*, ἔχετε. Videtur enim ἔχετε pro ἕξετε hic vsurpari, & alibi quoque, vt infrà 6. 1, & in meo vetustis, exemplari legitur ἕξετε. Quod si legimus ἔχετε cum vetere interprete, sensus erit, Quam mercedem habetis? id est, quam mercedem meremini? vel, quid vobis debetur? ¶ *Publicani*, οἱ τελῶναι. Sic dicuntur qui vectigalia redimunt. Erant autem isti reliquis Iudæis exosi, tum quòd profanis hominibus (id est equitibus Romanis) operam suam quasi ad opprimendam populi Dei libertatem locassent, tum etiam quòd hoc hominum genus auaritiæ nomine pessimè semper audierit. Postremò quòd Iudæi iniquissimè ferrent Romanorum iugum. vide infrà, 9. 10. Neque illud omittendum est, Iudæos quibus olim publicani tantopere fuerunt exosi, hodie esse Turcarum publicanos, admirabili quodam Dei iudicio.

47 *Complexi fueritis*, ἀσπάσησθε. Vulgata, *Salutaueritis*. ἀσπάζεσθαι salutare quidem significat, sed osculo & complexu: qui mos istarum gentium erat. Hic autem hoc vno officio cætera etiam comprehendit: alioqui contenti fuissemus vulgata versione, quam frequenter in Epistolis Pauli sequuti sumus. ¶ *Fratres*, τοὺς ἀδελφοὺς. In omnibus vetustis codicibus legimus τοὺς φίλους, amicos. ¶ *Amplius*, περισσόν. Idem hic valet περισσὸν quod πλέον: & subauditur, *Quàm alij*. Sic etiam infrà, 27. 23. *Et publicani ita faciunt?* καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; Vulgata, *ethnici*, sicut etiam in duobus codicibus & in vetustissimo meo scriptum offendi, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Et ethnici (id est exteræ & profanæ gentes) idem faciunt?

48 *Estote*, ἔσεσθε. Erasmus ad verbum, *Eritis*: qui videlicet existimauit hanc Christi concionem ad solos quosdam perfectos pertinere: quæ opinio falsissima est. Nemo autem ignorat

ignorat apud Hebræos sæpissime futurum indicatiui accipi pro imperandi modo, vt infrà, 6. 6. & perfecti estote idem hic declarat atque planum facite, patrem illum cælestem imitando, vos esse germanam eius spiritualem videlicet sobolem, & quum in eo perfecta sint omnia ne hanc virtutem patiamini in vobis requiri. Τέλειοι itaque vocantur verè Christiani, tum quod ad perfectionem illam contendant, Ephes. 4. 13. & Philipp. 13. 15. tum quod omnium verarum virtutũ semina sint ipsis à spiritu Dei insita, quamuis nondum adoleuerint.

Κεφάλαιον ς.

Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὸ θεαθῆναι αὐτοῖς· εἰ δὲ μήγε μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν τῇς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

Σοῦ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου.

CAP. VI.

ATtendite ne iustitiã vestram exerceatis coram hominibus, vt spectemini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui *est* in cælis.

Itaque quum dabis eleemosynam, ne curato buccina cani coram te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in plateis, vt gloriam consequantur ab hominibus. amen dico vobis retulerunt mercedem suam.

Quum verò tu das eleemosynam, ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

CAP. VI.

ATtendite ne iustitiam vestrã faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis: alioqui mercedem non habebitis apud Patrem vestrum qui in cælis est.

Quum ergo facis eleemosynam, noli tuba canere ante te, sicut hypocritæ faciunt in synagogis & in vicis, vt honorificentur ab hominibus. amen dico vobis, receperũt mercedem suam. Rom. 12. 8.

Te autem faciente eleemosynam, nesciat sinistra tua quid faciat dextera tua:

IN CAPVT VI.

1 *Attendite*, προσέχετε, vel cauete, vt vertit Augustinus lib. de sermone Domini in monte, secundo cap. vt & accipitur Luc. 12. 1, & infrà 7. Possemus etiam vertere, *Adhibete animum*. Nam προσέχειν adhibere significat: & subaudiri videtur τὸν νοῦν, quod etiam sæpe exprimitur: iungitúrque tertio casui apud Græcos: vt ante particulam μὴ, quæ sequitur, videatur subaudiendus articulus τῷ. ¶ *Ne iustitiam vestram exerceatis*, τὴν δικαιοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν. Quamuis plerique Græci codices pro δικαιοσύνη, scriptum etiam hic habeant, vt paulo post, ἐλεημοσύνη, eleemosynam, de qua voce mox dicemus: tamen & duorum manuscriptorum codicum vetustissimorum, & veteris interpretis, & antiquissimorum aliquot patrum auctoritatem, rationem ipsam denique (ni fallor) sequutus iustitiæ nomen prætul. Quod enim de eleemosyna, de precibus quoque & ieiunio postea Christus præcipit, quibus tum charitatis in proximum, tum pietatis in Deum, argumentis testari suam probitatem homines consueuerunt. Est autem Hebræis Iustitiam facere idem atque iustè & rectè viuere, quod generaliter initio dictum, postea speciatim illis tribus applicatur, vt: meo quidem iudicio, rectè locus iste ab Augustino explicatur libro de Sermone in monte, 2. cap. quamuis non ignorem Hebræos, quos etiam sequutus est hoc loco Syrus interpres, Iustitiæ nomine interdum speciatim eleemosynam intelligere, vt verterunt etiam Græci Deut. 24. 13, & Dan. 4. 25. ¶ *Vt spectemini*, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulgata, *Vt videamini:* quæ loquutio est ambigua, vt ex Augustino annotat Erasmus. Deinde θεᾶσθαι plus est quàm ὁρᾶσθαι, sicut apud Latinos plus est Spectari quàm Videri. ¶ *Mercedem*, μισθόν. Mercedis nomen passim in sacris Scripturis accipitur pro constituto quidem præmio, sed eo tamẽ gratuito: vt frustra Scholastici mutuam meriti & mercedis relationem somnient.

2 *Quum das eleemosynam*, ὅταν ποιῇς ἐλεημοσύνην. Hac voce quam Latini theologi suam fecerunt, pro stipe quæ pauperibus erogatur, generaliter intelligitur alioquin genus omne beneficij quod in miseros confertur: sic etiã ea vtente Callimacho in Hymno in Delum. ¶ *Ne curato buccina cani*, μὴ σαλπίσῃς. Σαλπίζειν illud est omnino quod Latini buccinare dicunt. Hic autem accipitur tanquam in Hæbrea coniugatione Hiphil הריע [*Horiah.*] Vulgata, *Noli tuba canere*. Erasmus rectius, *Ne tubis canatur*: mutato actiuo in passiuum. ¶ *Hypocritæ*, ὑποκριταί. id est simulatores: quod vocabulum theologi retinuerunt. Dicitur autem propriè de Histrionibus personam aliquam sustinentibus in fabula: conuenítque (vt annotat Erasmus) cum eo quod dixerat paulo antè, *Vt spectemini*, tanquam in theatro videlicet: quod & ipsum tibicinibus perstrepebat, vt tota hæc actio planè histrionica videri posset, in qua simulatè cuncta agerentur. ¶ *Synagogis*, συναγωγαῖς. Vocabulum Græcum retinuimus, vt supra 4. 23. quum videlicet agitur de conuentu, seu loco ipso in quem conuenire solebant Indæi ad Scripturam tractandam, quo modo hic quoque accipi videtur: sicut per plateas intelligitur forum quòd ciuilibus negotiis & commerciis est accommodatum. Celebriores igitur omnes vrbium locos captabant ij de quibus hic agitur: sicut histriones quærere solent πανηγύρεις, vel lucri vel ostentationis causa. ¶ *Plateis*, ῥύμαις. Sic malui interpretari quàm *Vicis*: tum ad vitãdam amphiboliam, tum etiam quia non quoslibet vicos, sed plateas & fora verissimile est istos quæsiuisse. quæ potissimum significatio videtur conuenire Græco vocabulo ῥύμη, quum deducatur à ῥύω, id est, ἑρμῶ. vt eum in vrbe locum significet in quem omnes certatim confluunt. Idem enim est Polluci quod πλατεῖα. Stephanus autem στενωπὸν, id est angiportum siue compitum exponit, vbi videlicet plures vici terminantur: qui loci propterea sunt laxiores, & frequentiores, vt postea seq. vers. 5. ¶ *Vt gloriam consequantur*, ὅπως δοξασθῶσιν. Vulgata, *Vt honorificentur*, nam δοξάζεσθαι idem hic valet quòd τιμᾶσθαι. Δόξα autem tum opinionem significat & existimationem, tum etiam gloriam. itaque Erasmus interpretatus est *Glorificentur*: quo modo etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. ¶ *Retulerunt*, ἀπέχουσι. præteritum vsurpans, quoniam nemo habet nisi quod antea accepit. Virg. *Egregiam verò laudem & spolia ampla referris*, nempe gloriosam illam sed inanem prædicationẽ, quæ ab hominibus proficiscitur. Vulgata, *Receperunt*. Erasmus vertit, *Habent*. ἀπέχειν abesse significat. hic autẽ idem valet quod ἀπολαμβάνειν, id est, ab aliquo perceptam ac persolutam habere: vnde ἀποχὴ dicitur scriptum quo creditor debitorem absoluit. Plutarchus in Solone, de scortatoribus loquẽs, quorum filios Solon constituit ad alendum patrem non cogi, ὁ δὲ ἐν γάμῳ παρορῶν τὸ καλὸν, ὃ τέκνων ἕνεκα δῆλός ἐστιν ἀλλ' ἡδονῆς ἀγόμενος γυναῖκα, τόν τε μισθὸν ἀπέχει, καὶ παῤῥησίαν αὐτῷ πρὸς τοὺς γενομένους οὐκ ἀπολείπει, οἷς αὐτὸ τοῦτο γενέσθαι πεποίηκεν ἔνεκα. id est, Qui enim honestatem illam ac decus nuptiarum despexit, declarat sese non liberorum sed voluptatis gratia mulieris consuetudinem quæsiuisse: itaque mercedem suam refert, neque sibi ius illum reliquum facit eos conueniendi qui ex eo concubitu nati sunt, vt qui effecerit vt ne nasci quidem sine infamia & dedecore potuerint. Sic etiam apud Lucam τὸ ἀπελπίζειν significat ex mutuo lucrum sperare: & apud Aristotelem libro οἰκονομικῶν β, ἀποπροδίεσθαι, ab alio discedere.

3 *Quum verò tu das*, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulgata ad verbum, *Te autem faciente*: quod paulo obscurius videbatur. Erasmus, *Cæterùm quum præstabis*. ¶ *Ne nouerit sinistra*, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά. Prouerbiale & hyperbolicum dicendi genus, vt sese frustra Augustinus in hoc explicando loco fatigarit, libro paulo ante citato.

Ὅπως ἦ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

Καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὡσπερ οἱ ὑποκριταί· ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

Σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἰσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου προσεύξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

Προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὡσπερ οἱ ἐθνικοί· δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

Μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς, ΠΑΤΕΡ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

Luc. 11. 2.

4 Vt sit tua eleemosyna in occulto: Pater autem tuus qui te aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

5 Et quũ precaberis, ne esto vt hypocritæ. amãt enim in conuentibus & in angulis platearũ stãtes precari, vt appareãt hominibus. amen dico vobis, retulerunt mercedem suam.

6 Tu verò quum precaris, introito in conclaue tuũ, & clauso ostio tuo precare Patrem tuum in occulto: & Pater tuus qui te aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

7 Precantes autem ne eadem blaterate vt Ethnici. putãt enim fore vt sua illa loquacitate exaudiantur.

8 Ne igitur ipsis assimilamini. nouit enim Pater vester quibus sit vobis opus, antequam vos petatis ab eo.

9 Vos igitur ita precamini. PATER noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.

4 *Vt sit eleemosyna tua in abscondito: & Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.*

5 *Et quũ oratis, non eritis sicut hypocritæ, qui amant in synagogis & in angulis platearum stantes orare, vt videantur ab hominibus. amen dico vobis, receperunt mercedem suam.*

6 *Tu autem quum oraueris intra in cubiculum tuum, & clauso ostio ora Patrem tuum in abscondito: & Pater tuus qui videt in abscondito, reddet tibi.*

7 *Orantes autem nolite multum loqui sicut Ethnici. putant enim quod in multiloquio suo exaudiantur.*

8 *Nolite ergo assimilari eis. scit enim Pater vester quid opus sit vobis, antequam petatis eum.*

9 *Sic ergo vos orabitis,* PATER *noster qui es in cælis, sanctificetur nomen tuum.*

---

4 *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Hebr. pro occulta. ¶ *Qui [te] aspicit*, ὁ βλέπων. *siue*, *Qui [hoc] aspicit.* Ad verbum, *Qui videt.* quo modo Vulgata & Erasmus. Atqui βλέπειν dicitur quasi βάλλειν ὄψας, id est adiicere oculos, quod plus est quàm videre, vt diximus supra 5. 18. Abundat autem relatiuum αὐτὸς, Hebraico more: vel additum est (vt annotauit Erasmus) vt personam Patris distinguat ab eo in quem confertur beneficium. Deerat tamen in vetustis exemplaribus. 4. 6. 8. ¶ *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc desunt apud Veterem interpretem. Et testatur Augustin. lib. sæpius iam à me citato, non fuisse in Græcis exemplaribus. In meo quidem vetustissimo neque hoc loco, neque in consequente legitur. Syrus tamen interpres vtroque loco plenam hanc habet antithesin.

5 *Quum precaberis*, ὅταν προσεύχῃ. Vulgata, legit pl. num. ὅταν προσεύχεσθε, οὐκ ἔσεσθε, Quum precabimini, non eritis. ¶ *Non esto*, οὐκ ἔσῃ, Hebr. enallage futuri pro imperandi modo. Amant enim, ὅτι φιλοῦσι. Hoc loco videtur Erasmus rectè nouam periodum inchoasse, vt sensus esset aptior. Vulg. autem interpres habet Qui, vt legisse videatur οἱ pro ὅτι. At φιλοῦσι vertit Eras. *Solent*, id est εἰώθασιν. Ego verò etsi hunc sensum esse non nego, & φιλεῖν sæpe accipi pro solere, tamen vulgatam interpretationem probo, quia Græcis respondet: & hoc dicendi genus video & ab Horatio, & à Plinio, & à Cornelio Tacito vsurpatum. Sic etiam vulgò Galli, *Qui aiment à prier.* ¶ *In conuentibus*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Atqui synagogæ sacris lectionibus, ac proinde etiam precibus erant destinatæ. Itaque fortassis (vt accepit etiam Erasmus) συναγωγὰς appellat non sacros conuentus neque loca iis sacrata, sed quosuis hominum in foro & celebrioribus locis cœtus siue circulos, vt & suprà accipi potest hoc vocabulum versu 2. sicut Græcis συμπόσια etiam συναγωγαὶ dicuntur. nos vertere possumus Gallico idiomate *es compagnies*, *ou*, *assemblees.* ¶ *Angulis*, γωνίαις. id est, vbi desinunt viæ in angulos. ibi enim sunt biuia, aut triuia, in quibus ferè habẽtur hominum conuentus. Catullus, *Nunc in quadriuiis & angiportis.* quod moneo ne quis angulum pro loco abdito interpretetur. ¶ *Stantes*, ἑστῶτες. Nam Iudæi interdum etiam stantes expansis manibus precabantur. Possumus tamen stantes simpliciter accipere pro eo quod dicimus nostro idiomate, *estans.* ¶ *Vt conspicui sint*, ὅπως ἂν φανῶσι. Vulgata, *Vt videantur*, nimium dilutè.

6 *Conclaue*, ταμιεῖον: *Cubiculum.* Latius patet Græcis ταμιεῖον, significat enim generaliter locum secretiorem in quo recondimus aliquid. Hic autem conuenire videtur Conclauis vocabulum alioqui penarium vel cellam dixissem, si ageretur de rebus ad familiæ victum pertinentibus: sicut Luc. 12. 24. & infrà, 24. 26. τὰ ταμιεῖα vertit Eras. cum Vetere interprete penetralia. ¶ *In occulto*, ἐν τῷ κρυπτῷ. Sic legit vetus interpres, & rectè meo iudicio: vt etiam scriptum legi in duobus manuscriptis codicibus, & in illo meo vetustissimo. Alij legunt τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ, qui est in occulto, id est, qui non est conspicuus: vt opponatur Deus inconspicuus, & tamen omnia etiam occultissima perspiciens, hominibus quorum laudem isti simulata pietate captabant. ¶ *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Iterum hæc desunt in editione Vulg.

7 *Ne eadem blaterate*, Μὴ βαττολογήσητε. Notum est deductum esse hoc verbum à Batto quodam, & eo significari vitium eorum qui eadem identidem molestissimè inculcant, cuius exemplum nullum aptius proferri possit eo sermone quem ab Erasmo appositissimè citatum, ingeniosissimus ille poeta Ouidius ipsi Batto in libris Metamorphoseon tribuit his verbis, *Montibus, inquit, erant, & erant in montibus illis:* cui par pari referens Mercurius, -- *& me mihi perfide prodis, Me mihi prodis? ait.* Neque tamen Christus hic vnum hypocritarum ardorem in precando ita simulantium notatum voluit, sed omnes istiusmodi non preces, sed ipsius numinis derisiones expressa vna molestissima sanè ipsisque etiam hominibus, precum specie, sic designauit. quarum nimium vera & vsitata exempla qui nosse volet, legat Romanensium breuiaria & horas quas vocant Canonicas, Rosaria, & infinita huiusmodi, quorum vel Satanam ipsum pudeat. ¶ *Vt Ethnici.* ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. Hoc etiam vocabulum Latini Theologi suum fecerunt, quo nomine Iudæi cæteras gentes veri Dei & diuini cultus ignaras vocabãt, sicut explicat Paulus Ephes. 2, 11.

8 *Assimilamini*, ὁμοιωθῆτε. id est, similes fiatis. Videtur enim mihi hoc verbum (quod etiam non reiecit Erasmus infrà, capit. 7. 21.) optimè respondere verbo Græco. Cicero quoque Assimilandus dixit. ¶ *Antequam vos petatis ab eo*, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exemplari manuscripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα. id est, Antequam vos aperueritis os.

9 *Sanctificetur*, ἁγιασθήτω. id est, Sanctum habeatur, & sanctè colatur. Est autem hoc vocabulum Theologis peculiare, respondens Hebreo יתקדש [*Iithkadesch*] cuius variæ sunt significationes, quæ suis locis explicandæ sunt.

Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς. 10

Veniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, ita etiam in terra. 10

Adueniat regnum tuũ fiat voluntas tua, sicut in cælo, & in terra.

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον. 11

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie. 11

Panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie.

Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν. 12

Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris. 12

Et dimitte nobis debita nostra, sicut & nos dimittimus debitoribus nostris.

Καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δυνάμις, καὶ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν. 13

Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos ab illo malo. Quia tuum est regnũ, & potẽtia, & gloria in secula. Amẽ. 13

Et ne nos inducas in tentationem, sed libera nos à malo. Amen. Infrà, 13.19

Ἐὰν γὰρ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις τὰ παραπτώματα αὐτῶν, ἀφήσει καὶ ὑμῖν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. 14

Nam si remiseritis hominibus lapsus ipsorum, remittet etiam vobis Pater ille vester cælestis: 14

Si enim dimiseritis hominibus peccata eorum, dimittet & vobis Pater vester cælestis delicta vestra: Mar. 11.25. eccle. 28.2.

Ἐὰν δὲ μὴ ἀφῆτε τοῖς ἀνθρώποις πα- 15

Sin autem nõ remiseritis ho- 15

Si autem non dimiseri-

---

10 [*Ita*] *etiam*, καὶ. Apud Hebræos sæpissimè deest particula similitudinis ὡσπερεὶ. Vide Mar. 3 26. ¶ *Quotidianum*, τὸν ἐπιούσιον. Hoc vocabulum veteres interdum παρὰ τὸ ἐπιέναι, vnde ἡ ἐπιοῦσα Græcis dies alterum proximè consequens dicitur, deductum interpretantur Crastinum, id est qui in crastinum sufficiat: quod vt prorsus coactum repudio, quamuis ab Hieronimo confirmetur Euangelij cuiusdam (quod secundum Hebræos vocat) auctoritate, qui etiam in comment. ad Ezech. 18. superuenturum interpretatur, vt Augustinus aduenientem, sermone De verbis Domini 28. Idem autem interdum ab ἐπὶ & οὐσία deriuantes hanc vocem, interpretantur supersubstantialem, quasi de Christo cælesti pane hic agatur, quasi (inquit Erasmus) in precatione tam cælesti Christus de eo pane non loquatur quem à suis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed hoc certè prorsus repudiandum est, quum Christum res ipsa ostendat hoc precationis compendio comprehendisse quicquid est nobis à Dei benignitate petendum: & quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν manifestè declaret de cibo hoc agi, quo in singulos dies nobis opus est, cuius quærendi non curam conuenientem, sed anxiam solicitudinem postea redarguens nos docet in cælestem illum patrem dietim recumbere. Ego igitur ab ἐπὶ & οὐσία quoque deduco, sicut Græci interpretes ἐφεστώτων, ὁμοιούσιον, σωούσιον, ἑτεροῦσιον, noua quadam etymologiæ forma dixerunt, & cum Græcis scholiis explico, ἐπὶ τῷ ἡμῶν οὐσίαν ἐπαρκοῦντα, siue cum Basilio in asceticis, definitione 242, πρὸς τὸν ἐφήμερον ζῶντα τῇ οὐσίᾳ ἡμῶν χρησιμεύοντα, id est frugalem, vt victum & vestitum habentes, iis contenti simus, quod vetus interpres satis commodè Quotidianum vertit, quum sic vocare quod vulgatum est & vsitatum soleamus. Huic autem interpretationi fauet etiam Syra interpretatio, quæ panem sufficientem siue necessarium vocat. Denique doctissimo viro sanctæ memoriæ D. Mercero assentio, qui hunc esse panem tradit, quem Solomon panem præscripti, id est, conuenientẽ, & naturæ nostræ tuendæ à Deo præscriptum appellat, Prouerb. 30, 8. Quia tamen quotidianum sic quoque potest accipi quasi cibus in vnum tantùm diem petatur, huic autem interpretationi id obstat, quod in hoc orationis compendio Lucas non contentus ἐπιοῦσιον dixisse, etiam addit τὸ καθ' ἡμέραν: idcirco fortassis prestiterit Panem cibarium interpretari, vocabulo Latinis vsitato in hac quoque significatione: vel per periphrasin, Panem sustentandis nobis idoneum. Verùm tanti apud me non fuit hæc amphibolia, vt quicquam hîc innouandum putarim quo quisquam offendi posset.

12 Remitte, ἄφες. Vulgata, *Dimitte*. quomodo ipse quoque Cicer. 5. Verrina dixit, Dimittere de summa: sed illud prætuli, non modò quia Latinis magis vsitatum, sed etiam quia Vetus ipse interpres aliis plerisque locis ita est interpretatus. ¶ *Debita*, ὀφειλήματα. id est peccata, ex Syri sermonis idiotismo: nempe quoniam qui peccat tum pœnam Deo, tum iniuriæ compensationem proximo debet. Itaque non modò falsa sed etiam inepta & fatua est opinio sophistarum, existimantium retenta pœna peccatum remitti: quum remittere peccatum nihil sit aliud quàm eius pœnam non exigere.

13 *Inducas*, εἰσενέγκῃς id est εἰσάγῃς. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur. Induxit autem Dominus in tentationem eos quos vt iustus iudex, non vt peccatorum auctor, Satanæ arbitrio permittit, vt cor eorum impleat: sicut loquitur Pet. Act. 5, 3. Est enim vis præpositionis εἰς diligenter consideranda. Cypr. post Tertull. lib. de oratione citato ab August. lib. de bono perseu. cap. 6. vertit, *Ne nos patiaris induci*, sententiam potius explicans quam verba interpretans. Quæ sit autem ista permissio, pete ex eodem Augustin. lib. aduersus Iulianũ 5. cap. 2. ¶ *Libera* ῥῦσαι Tertull. de fuga, vertit *Erue*, quod prorsus Græco verbo respondet. Idem lib. de oratione vertit *Euehe*. Ego in formula tam vsitata nihil nisi optima de causa mutandum censui. ¶ *Ab illo malo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. id est à Satana, qui dictus est ὁ πειράζων, suprà 4, 30. Nam πονηρὸς potiùs de persona quàm de re dicitur, & articulus masculinus adiunctus omnem dubitationem tollit, interprete ipso Iohanne 1. Iohan. 2, 13. & Tertulliano qui *Malignum* interpretatur in libro de Fuga. Ideò articulum expressi, non tam emphaseos causa, quæ tamen negligenda non fuit, quàm vt falsam eorum expositionem ostenderem, qui putant hîc peti malorum id est incommodorum & calamitatum auersionem. Vulgata, addit particulam *Amen*, quæ tamen in Græcis quibusdam non legitur, nec etiam est apud Augustin. lib. De sermone Domini in monte, 2. Notum est autem Christianos sic preces sacras omnes claudere consueuisse: ex qua etiam consuetudine non desunt qui existiment totam istam coronidem, *Quia tuum est regnum*, &c. in contextum irrepisse, magnificam quidem illam & longè sanctissimam, sed que tamen in vetustissimis aliquibus cod. Græcis desit, & à Cypr. Augustino & Chrysostomo non explicetur, etiam vbi ex professo totam hanc precationem, interpretantur. Extat tamen apud Syrum interpretem, & in plerisque Græcis aliis legitur. ¶ *In secula*, εἰς αἰῶνας. id est in perpetuum. Sic enim dicere solent Hæbræi לעולם [*Leholam*] apud quos tamen interdum hoc dicendi genus non perpetuum sed cõtinuum temporis spatium declarat. Sed quid cui loco conueniat, diligenter est considerandum. vsque ad præstitutum finem, eúmque in Dei potiùs voluntate absconditum, quàm hominibus speciatim notum, vt vsque ad legem, vsque ad Christum, vsque ad mundi consummationem, vsque ad vitæ exitum vnde nonteinere à grammaticis eius etymon refertur ad verbum עלם [*halam*] quod Hebræis est abscondere. Vanum autem esse quod ait Hieronymus in epist. ad Galatas nempe עולם [*holam*] cum Vau æternitatem, sine illo tempus diuturnum significare, iam est ab aliis annotatum, multis scripturæ locis refelli. Latina certè particula *Olim* quæ de præterito & futuro tempore dicitur, rectè traditur ab Hebræa illa voce deducta.

14 *Hominibus*, ἀνθρώποις, id est, æqualibus vestris. Iubet enim vt homines esse meminerimus, & planè nostri similes,

eos à quibus offendimur: quibuſcum deinde Pater ille cæleſtis confertur. Itaque ſi ſimpliciter conuertamus Aliis, erit quidem ſermo ornatior, ſed perierit hæc emphaſis. ¶ *Lapſus*, τὰ παραπτώματα. Sic conuerti potius quàm errata (id eſt, ἁμαρτήματα) vt vim Græci vocabuli exprimerem. Significat enim παραπίπτειν aliquid amplius quàm πταίειν, vt declarat Apoſtolus Rom. 11.11. id eſt, ita impingere & offendere ad aliquid vt concidas: quod eſt Latinis prolabi vt apud Gallos differunt *chopper & broncher*. Sic Cicero pedis offenſionem vocat τὸ ποδὶ πταίειν lib. de Diuinat. 2. & alibi, Si quid ait offenſum titubatúmque ſit. Eſt igitur παραπτώμα, quod Hebræis *Sekel*, quod de erratis temere & inconſideratè, potiùs quàm deſtinata improbitate factis dicitur. Sed hæc diſtinctio fuerit hoc loco periculoſa, quum grauiſſimas offenſas alij aliis remittere teneamur. Et promiſcuè Scriptura his vocibus vtitur, quibus peccatum in genere ſignificatur. Itaque offenſas vbique conuerti, qua voce ſignificatur id omne quo Deus vel proximus læditur, eòdem tranſlationis genere ſeruato. Vulgatus interpres, quum hic vertat priore loco Peccata, paulò pòſt vertit Delicta, id eſt πλημμελήματα. Eraſ. Errata, & cap. 18.35. Delicta. ¶ *Pater veſter ille cæleſtis*, πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Poſt οὐράνιος (id eſt cæleſtis) Vetus interpres addit, *Delicta veſtra*: & eadem verba omittit ſequenti verſiculo: vt facile appareat ex ſequente verſu in hunc eſſe tranſlata. Eſt autem geminati articuli magna vis, præſertim ſi Patris appellatio diligenter conſideretur. grauius enim peccatur in Patrem quàm in alium quenuis. Deinde quis hic Pater eſt? is nimirum qui nos creauit, quique in cælis dominatur. & ab hoc petemus veniam quam fratri noſtro negabimus?

παραπτώματα αὐτῶν, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

minibus ipſorũ lapſus, nec Pater veſter remittet vobis offenſas veſtras.

tis hominibus, nec Pater veſter dimittet vobis peccata veſtra.

16 Ὅταν δὲ νηστεύητε, μὴ γίνεσθε ὡς οἱ ὑποκριταὶ σκυθρωποί. ἀφανίζουσι γὰρ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, ὅπως φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις νηστεύοντες. ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

16 Quum autem ieiunatis, ne eſtote vt hypocritæ tetrico vultu. deformant enim facies ſuas, vt appareant hominibus ieiunare. amen dico vobis retulerunt mercedem ſuam.

Quum autem ieiunatis nolite fieri ſicut hypocritæ triſtes: exterminant enim facies ſuas, vt pareant hominibus ieiunantes. amen dico vobis, quia receperũt mercedem ſuam.

17 Σὺ δὲ νηστεύων ἄλειψαί σου τὴν κεφαλὴν, καὶ τὸ πρόσωπόν νίψαι·

17 Tu verò, quum ieiunas, vnge caput tuum & faciem tuam laua:

Tu autem quum ieiunas, vnge caput tuum, & faciem tuam laua:

18 Ὅπως μὴ φανῇς τοῖς ἀνθρώποις νηστεύων, ἀλλὰ τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

18 Vt ne appareas hominibus ieiunare, ſed Patri tuo qui eſt in occulto: & Pater tuus, qui aſpicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

Ne videaris hominibus ieiunans, ſed Patri tuo qui eſt in abſconſo: & Pater tuus, qui videt in abſconſo, reddet tibi.

19 Μὴ θησαυρίζετε ὑμῖν θησαυροὺς ἐπὶ τῆς γῆς, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσιν.

19 Ne theſauros cõgerite in terra, vbi tinea & eroſio corrumpit, & vbi fures perfodiunt ac furantur.

Nolite theſaurizare vobis theſauros in terra, vbi ærugo & tinea demolitur, & vbi fures effodiunt & furantur.

Luc. 12. 33. 1. m. 6. 19. 20 Θησαυρίζετε δὲ ὑμῖν θησαυροὺς ἐν οὐρανῷ, ὅπου οὔτε σὴς οὔτε βρῶσις ἀφανίζει, καὶ ὅπου κλέπται οὐ διορύσσουσιν οὐδὲ κλέπτουσιν.

20 ‖Sed cõgerite vobis theſauros in cælo, vbi neq; tinea neque eroſio corrumpit, & vbi fures non perfodiunt neque furantur.

Theſaurizate autem vobis theſauros in cælo: vbi neque ærugo neque tinea demolitur, & vbi fures non effodiunt nec furantur.

16 *Tetrico vultu*, σκυθρωποί. Vulgata, *Triſtes*. non ſatis expreſſe. ὄψις vocant Græci aſpectum & ipſius vultus compoſitionem: σκυθρὸν autem quod opponitur τῷ φαιδρῷ καὶ ἱλαρῷ, fronti videlicet ad hilaritatem moderatã compoſitæ. Videtur autem hoc cohærere cum γίνεσθε: vt ſit hæc ſententia, Ne eſtote tetrici, vt hypocritæ ſolent. ¶ *Deformant*, ἀφανίζουσι. Τὸ ἀφανίζειν propriè valet Sic delere quidpiam, & tollere è medio, vt nuſquam appareat: quamobrem etiam Vulgata vertit Exterminant, id eſt, ἐξοφρίζουσι, ſed parum appoſitè. Ideo magis placuit Hieronymo Demoliendi verbum, quo mox vtitur vetus interpres verſ. 20. * non minus tamen incommodè: neque aliud hîc declarat quàm ἀκαλλὲς ποιεῖν, vt Euſth, illam phraſin Homericam αἰσχύνειν πρόσωπον declarat Iliad. 3. Quid ſic vtitur corrumpendi verbo, vetans lachrymis oculos corrumpi: quomodo bis ſum mox interpretatus, quoniam aliquid amplius ibi declarant. Denique deformandi verbum optimè huic loco videtur conuenire, quum de ipſa vultus externa ſpecie, cui (ſicut ſolent hiſtriones ad eam quam in theatris ſuſtinent perſonam, aſſumptis etiam, ſi ſit opus, laruis, aut alia ratione vultum componere) iſti quoque hypocritæ comptum & munditiem omnem ſubtrahebant, illuuie & ſqualore fœdi prodeuntes, quaſi natiuum vultum è medio tollerent, qualem ſuum illum Piſonem perſonatum Stoicũ Cicero deſcribit: & quales pſeudo Ieſuitas illos præſertim hodie, & Capucinos cernimus obſtipo vultu & ſulphuris vapore infecto obambulantes, ne viduarum, imò nec * principum domos deuorent. Talis fuit Carapha ille Chietinorum princeps, ante quam Pontifex Maximus crearetur, Paulus quartus vocatus, in quẽ hoc epigrãma *luſimus*:

Pane & aqua Paulus contentus vixerat olim
Quum traheret rubræ ſyrmata longa togæ.
Idem nunc vino & dapibus ſe farcit opimis,
Cuius nunc onerat terna tiara caput.
Miraris factum? mirari deſine Roma.
Iuſsiſti eſſe lupum qui fuit ante canis.

20 ¶ *Appareant ieiunare*, φανῶσι νηστεύοντες. Vulg. ad verbum, *Appareant ieiunantes*. id eſt, vt omnes intelligãt ipſos ieiunare: nam certè ieiunabãt. Quod autẽ attinet ad verbum Appareãt, ſic animãduertimus vſurpari à Cicero. 2. de Finibus, *Membra nobis ita data ſunt* (inquit) *vt ad quandam rationem viuendi data eſſe appareant.*

17 *Vnge*, ἄλειψαι. Veteſtiſſimum fuiſſe vnguentorum * vſum ex ipſius Moſis libris apparet & hunc fuiſſe morem Iudæorum quum ſeſe ad hilaritatẽ componerent liquet ex Ruth. 3.2. Non tamen commendat luxum Chriſtus, ac ne ipſum quidem ſimpliciter vnguentorum vſum, quo nunc vix quiſquã ſine luxus ſuſpicione iuſta vtatur. Habẽda igitur in iſtis cõponendis ratio temporũ quibus eſt Chriſtus loquutus, & ſpectandus eſt loquẽtis ſcopus: nec propterea ad allegorias aut metaphoricas interpr. recurrendum.

18 *In propatulo*, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerant hoc loco in omnibus vetuſtis codicibus, neque leguntur in Vulgata.

19 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem valere ἐπὶ τῆς γῆς quod ἐν τῇ γῇ (id eſt in terra oſtendit antitheſis ἐν τῷ οὐρανῷ) id eſt in cælo. Eorum igitur auaritiam notat qui pecuniã ſolent non modò recondere, ſed etiam defodere. ¶ *Vbi tinea & eroſio corrũpit*, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulg. *Vbi ærugo & tinea demolitur*. Eraſmus, *Vbi ærugo & tinea corrupit*. Primùm demiror cur hæc duo vocabula σὴς καὶ βρῶσις fuerint permutata. neque enim dubium eſt quin σὴς tineam declaret, etymologia (ni fallor) Hebræa à DD [Sas] quæ vox tineam declarat, vt Eſaiæ 51.8. vnde veſtimenta Iacobo σητόβρωτα. Ærugo igitur reſpondet τῇ βρώσει quæ tamen poſteriore

teriore loco hîc ponitur. Deinde pro ærugine vbique lego ἰὸν (vt Iacobi 5. 3) βρῶσιν nusquam. Quare existimo hoc vocabulum latius patere, quo videlicet intelligantur metonymicè omnia quæ solēt depasci res in terra defossas, propterea quòd facta est thesaurorum mentio qui ferè in pecunia siti sunt qui ærugine corrumpuntur: idcirco vetus interpres Æruginis vocem vsurpasse. Itaque generaliter erosionem vertimus, quum βρῶσις etiā pro cibo accipiatur, quasi deuorationem dicas. Cyprianus (vt Erasmus notat) vertit alicubi Comestura: quod verbum apud Catonem quoque reperitur. Cæterùm ἀφανίζει hoc loco sum interpretatus corrumpit, ex Luca, qui in hac eadem re vtitur verbo διαφθείρειν. ¶*Perfodiunt*, διορύσσουσι. Vulgata, *Effodiunt*, id est ἐξορύττουσι, quod emendauit Erasmus.

Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία ὑμῶν. 21

Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ἐὰν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται· 22

Ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστὶ, τὸ σκότος πόσον; 23

Οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει· οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμμωνᾷ. 24

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε, καὶ τί πίητε· μηδὲ τῷ σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος. 25

Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; 26

Nā vbi est thesaurus vester, illic erit etiam cor vestrum. 21

‖ Lucerna corporis est oculus. itaque si oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit: 22

Quòd si oculus tuus malus fuerit, totum corpus tuum tenebrosum erit. Ergo si lumen quod est in te, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ? 23

‖ Nemo potest duobus dominis seruire. aut enim vnum habebit odio, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. Non potestis Deo seruire & mammonæ. 24

‖ Propterea dicò vobis, ne estote soliciti de anima vestra, quid esuri sitis, aut quid bibituri: neque de corpore vestro, qua re sitis induēdi nónne anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm vestitus? 25

Intuemini in volucres cæli: non serunt enim, neque metunt, neque cogunt in horrea, & Pater vester cælestis alit eas. nónne vos multo præstatis eis? 26

Vbi enim est thesaurus tuus, ibi est & cor tuum. 21

Lucerna corporis est oculus: si igitur oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit: 22 Luc. 11. 34.

Si autē oculus tuus fuerit nequā, totū corpus tuū tenebrosum erit. Si ergo lumen quod in te est, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ erunt? 23

Nemo potest duobus dominis seruire. aut enim vnum odio habebit, & alterum diliget: aut vnum sustinebit, & alterū contemnet. Non potestis Deo seruire & mammonæ. 24 Luc. 16. 13.

Ideo dico vobis, ne soliciti sitis animæ vestræ, quid manducetis: neque corpori vestro, quid induamini. Nónne anima plus est quàm esca & corpus plus quàm vestimentum? 25 Luc. 12. 22. phil. 4. 6. 1. tim. 6. 8. 1. tim. 5. 7. psal. 54. 23.

Respicite volatilia cæli, quæ non serunt, neque metunt, neque congregant in horrea, & Pater vester cælestis pascit illa. nónne vos magis pluris estis illis? 26

21 *Vbi est*, ὅπου ἐστὶν. Erasmus, *Fuerit*, id est, ὅπου ἂν ᾖ. neque tamen locum cū loco, sed res terrenas potius cum cælestibus intelligendum est hîc conferri.

22 *Simplex*, ἁπλοῦς. Quoniam oculi sunt præcipui mentis indices, ideo pro toto hominis ingenio apud Hebræos oculus ponitur. itaque mentis ipsius indicium hîc significatur: cui comparando potius quàm accumulandis opibus incumbere nos oportuit: vt sicut oculis corpus, ita etiam recta ratione (id est Spiritu Dei) illustrata tota vita nostra regeretur. Simplicem ergo intellig:t nimirum purum & integrum: cui opponitur *malus*, id est, aliquo vitio inquinatus: quem etiam in vernaculo sermone vocamus *vn mauuais œil*. Lucidum autem corpus vocat, quod luce oculorum, id est recto cernentis iudicio illustratur: cui opponitur tenebrosum, id est quod in tenebris positum est, vitiosis videlicet affectibus luminibus mentis officientibus.

24 *Duobus*, δυσί. Id est inter se repugnantibus. Nam alioqui plures inter se prorsus consentientes, pro vno ducuntur. ¶*Vnum*, τὸν ἕνα. Erasmus, *Hunc*. id est, τὸν μέν quia (inquit) alioquin bis videbitur res eadem inculcari. Atqui non est nouum bis idem dicere, in communi sermone, præsertim apud Hebræos: sed tamē propter coniunctionē disiunctiuā, videri possit inepta repetitio: sicut idē Eras. in Conuiuio religioso obseruauit. Perinde enim est acsi quis diceret, Aut Petrus me vincet, & ego cedā: aut ego cedam, & Petrus me vincet. quod omnino esset absurdum. Itaque præstat vtramque partem ad vtrumlibet referri, vt vtrumcunque delegeris, ei opponatur, quod significatur per alterum. veluti si dicas, aut A excludes & admittes B, aut A admittes & excludes B. Quod etiam de B potes dicere hoc pacto, Aut B excludes & admittes A, aut B admittes, & excludes A, ita videlicet vt manente eadā persona res transferatur. Nam ineptū esset dicere, Aut A excludes & B admittes, aut B admittes, & A excludes. Quod si prius illud, *Aut vnum diliget & alterum odio habebit*, ad ipsum mentis affectū: istud verò ad actiones qui affectus illos consequuntur, referamus: tum nobis ista subtiliore interpretatione nō erit opus. ¶*Aut vni adhærebit*, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, *Aut vnū sustinebit*: vt videatur legisse, ἢ ἕνα ἀνέξεται. quanuis apud Demosthenē Olynth. prima, & apud Xenophontē ἑλληνικῶν ἁ, ἀντέχειν pro sustinere accipiatur. ¶*Mamonæ*, μαμμωνᾷ. id est lucro & aggerendis opibus Vox est, Syra quā alij lucrum: vt August. punicè sermo. 35. de verbis Domini, alij opes, alij pecuniam interpretantur.

25 *De anima vestra*, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id est, de vita vestra sustentanda, id est quid edatis aut bibatis, quo vita videlicet fouetur, quum vestitus peculiari ratione quadam ad corpus ipsum referatur. ¶*Aut quid bibituri*, καὶ τί πίητε. Hanc particulam non habet vetus interpres, quam tamen reperi in omnibus exemplaribus Græcis, quæ quidem mihi videre contigit: quamuis superuacuam esse censeat Erasmus, quòd nomine cibi etiam potus intelligatur. ¶*Quàm alimentum*, τῆς τροφῆς. Vulgata, *Esca*, id est, βρώματος. quo verbo non videtur potus comprehendi, nisi συνεκδοχικῶς. Erasmus, *Quàm cibus*, id est πότου: rectè quidem, sed συνωνύμως.

26 *Intuemini*, ἐμβλέψατε. Vulgata, *Respicite*. id est, ἀναβλέψατε. ¶*In volucres*. εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Eras. *Volatilia*, quod nusquam legi non addito appellatiuo. Volantes simili prorsus genere dicendi Maro vocauit his versibus, *Quam super haud vllæ poterant impune volantes Tendere iter pennis.* ¶*Cæli*, οὐρανοῦ. id est aereas, siue in aere versantes. Nam cælum pro aere vsurpare, omnibus penè linguis vsitatum est. Appellatiuorum autem geni:iuis vtuntur Hebræi adiectiuorū loco, vt omnes norunt. ¶*Cogunt*, συνάγουσιν. Vulg. *Congregant*. id est, συναθροίζουσιν. Eras. *Conuehunt*, id est, συγκομίζουσι. Cicer. in hac significatione sæpe etiam vtitur verbo Conducendi, quod respōdet τῷ συνάγειν. ¶*Multo præstatis eis*, μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulg. *Magis pluris estis illis?* Eras. *Longè præcellitis illa?* Verbum διαφέρειν cōparationē declarat. significat enim præstare & excellere. Illud autē μᾶλλον Græci coniungunt per pleonasmū etiā cōparatiuis, maioris emphasis causa, cuius constructionis exēpla passim occurrunt: sicut apud Plautum aliquoties particula Magis redūdat. vt etiā hæc particula apud Syrū interpretem non legitur. Nos igitur, vt aliquo modo exprimeremus hunc pleonasmum, perinde vertimus acsi scriptum esset πολὺ διαφέρετε.

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

Καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμάθετε τὰ κρίνα ἀγροῦ πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

Εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

Μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες, Τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;

(Πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ.) οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.

Ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

27 Quis autem ex vobis ᵃsolicitè cogitando poteſt ᵃapponere ad ᵃſtaturam ſuam cubitum vnum?

28 Ac de veſtitu quid ſoliciti eſtis? ᵃdiſcite quomodo ᵃlilia ᵃagrorum augeſcant: ᵃnõ fatigantur, neque nent.

29 Sed dico vobis, ne Solomonem quidem ᵃcum vniuerſa gloria ſua, ſic ᵃamictum fuiſſe vt vnum ex iſtis.

30 Quòd ſi ᵃherbam agri, ᵃquæ hodie extat, & cras in clibanũ mittitur, Deus ita circũueſtit: ᵃnónne vos multo magis, ᵃô exigua fide præditi?

31 Ne igitur eſtote ſoliciti, dicentes, Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur?

32 (Nam omnia iſta gentes ᵃrequirunt.) nouit enim Pater veſter cæleſtis vos indigere his omnibus.

33 Sed quærite primò regnum Dei, & iuſtitiam eius, & iſta omnia ᵃadiicientur vobis.

34 Ne igitur eſtote ſoliciti ᵃde craſtino: nam craſtinus *dies* ᵃſolicitus erit de *rebus* ſuis. ſufficit diei ᵃſua vexatio.

27 *Quis autem veſtrũm cogitans poteſt adiicere ad ſtaturam ſuam cubitum vnum?*

28 *Et de veſtimento quid ſoliciti eſtis? Conſiderate lilia agri quomodo creſcunt: non laborant, neque nent.*

29 *Dico autem vobis quoniam nec Salomon in omni gloria ſua coopertus eſt ſicut vnum ex iſtis.*

30 *Si autem fœnum agri quod hodie eſt, & cras in clibanum mittitur, Deus ſic veſtit: quanto magis vos, modicæ fidei?*

31 *Nolite ergo ſoliciti eſſe dicentes, Quid manducabimus, aut quid bibemus, aut quo operiemur?*

32 *(Hæc enim omnia gentes inquirunt.) ſcit enim Pater veſter quia his omnibus indigetis.*

33 *Quærite ergo primùm regnum Dei, & iuſtitiam eius: & hæc omnia adiicientur vobis.*

34 *Nolite ergo ſoliciti eſſe in craſtinum: craſtinus enim dies ſolicitus erit ſibiipſi. ſufficit diei malitia ſua.*

---

27 *Solicitè cogitando*, μεριμνῶν. Vulgata, *Cogitans.* At plus eſt μεριμνᾶν (id eſt ſolicitum eſſe) quàm cogitare, vt annotat Eraſmus. cuius opinionem confirmat Ciceronis illud Tuſc. 4. *Solicitudo eſt ægritudo cum cogitatione.*" Itaque μεριμνᾶν deriuant Grammatici παρὰ τὸ μερίζειν quod ſolicitudo animum (vt inquit Virgilius) rapiat in partes varias. Neque verò hæc addidiſſem, niſi ex propria huius verbi vi & ſignificatione pẽderet tota explicatio huius doctrinæ, qua nonnulli otioſi ventres ad mendicitatem ſuam propugnandam abutuntur: quum ~~Chriſtus non vetet, imò~~ verò ~~iubeat, nos labore victum quærere, & curare~~ rem domeſticam ~~ſed ſolicitudi~~nem prohibeat, & anxietatem animi, cui ſemper ~~coniunctæ~~ eſt diffidentia. ¶ *Apponere* προσθεῖναι, id eſt addere, vt vertit Eraſmus, vel adiicere, vt interpretatur Vulgata. Horatius, *Et illi quos tibi dempſerit, apponet annos.* ¶ *Staturam*, ἡλικίαν. vel (ſi mauis) quantitatem, id eſt ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco, vt Lucæ 12.25. & 19. 3. non ſignificatur ætas, ſed ipſa corporis (vt ita dicam) quantitas ac magnitudo: formato nomine ab ἥλικος, id eſt quantus. Sic etiam accipitur apud Plutarchum libro περὶ παίδων ἀγωγῆς, vbi τοὺς παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id eſt αὐξάνεσθαι. & apud Lucianum libro verarũ narrationũ primo: vbi mentiens, viros memorat τὰς ἡλικίας ἡμιστασιαίους. & in dialogo de Syria dea agens de templi porticibus, ἡλικίαν, inquit, καὶ οἷδε πεντηκοσίων ὀργυιῶν.

28 *Diſcite*, καταμάθετε. Eraſ. cognoſcite. id eſt γινώσκετε. Vulgata, *Conſiderate*, θεώρησατε, vel καθανόησατε, ſiue σκέψασθε. ¶ *Agrorum*, ἀγροῦ. Hebraiſmus, pro agreſtia, ſiue, quæ paſſim in agris occurrunt. ¶ *Non fatigantur*, οὐ κοπιᾷ. Vulgata & Eraſmus, *Non laborãt.* id eſt οὐ πονεῖ, vel ἐργάζεται. Hebraicum quoque verbũ עמל [*Ahmal*] hæc omnia declarat.

29 *Cum*, ἐν. Ad verbum, In gloria, ſicut loquuntur Hebræi, & interdum Græci. Vide infrà cap. 11. 21. Gloriam autem vocat maieſtatem & ſplendorem illum qui reges illuſtriores reddit, vnde ab Hebræis הוד [*Hod*] vocatur. ¶ *Amictum fuiſſe*, περιεβάλετο. Vulgata, *Coopertus*, συνεκαλύφθη, nimium generaliter: quanuis id ſequatur paulo pòſt Eraſmus. Sed illud Latinum Græco prorſus reſpondet. Homerus Ἰλιαδ. β, περὶ δ' ὦμοιν μέγα βάλλετο φάρος.

30 *Herbam*, χόρτον. Vulgata, *Fœnum.* Eraſmus, *Gramen.* Ego verò herbam potius conuerti, quæ de ſegetibus etiam dicitur: fœnũ verò & gramen nõ itẽ. de ſegetibus autẽ hîc agitur, iiſque omnibus quorũ grana pinſi cõſueuerũt, quum clibani fiat mẽtio. & vt quidẽ videtur mihi Chriſt⁹ hîc agat de virẽtibus ſpicis quibus torrefactis vti mos fuit Hebræis, vt apparet ex Leuit. 2. 14. ¶ *Quæ hodie extat*, σήμερον ὄντα. Eraſ. *Quod hodie quũ ſit.* Sic Demoſth. περὶ στεφάνου, ζώντων Ἀθηναίων καὶ ὄντων: id eſt, viuis & ſuperſtitibus Atheniẽſibus. i. quod vulgò dicimus, Eſſe in natura. ¶ *Nónne vos multo magis?* οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς; Vulgata, *Quãto magis vos?* id eſt, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς; Eraſ. longiùs à Græco recedens, *Annon multo magis vobis id faciet?* ¶ [*O*] *exigua fide præditi?* ὀλιγόπιστοι; Vulg. *Modicæ fidei:* nõ ſatis exprimẽs τὸ ὀλίγον. Eraſ. Parum fidentes, & alibi. Exigua fiducia præditos interpretatur. Ego verò fidem à fiducia, vt cauſam ab affectu diſtinguo. Hoc autem obſeruandum eſt, in ſacris literis πίστιν dici fidem: à qua denominantur πιστοὶ, non tam qui fidem datam ſeruent quàm qui credant Dei promiſſis: de quo copioſius alibi dicemus.

32 *Requirunt*, ἐπιζητεῖ. Eraſmus, *Exquirunt.* id eſt ἐξετάζει. Vide infra 12. 39.

33 *Adiicientur*, προστεθήσεται. Paulò antè vſi ſumus Apponendi verbo, quod Græco reſpõdet, ſed hîc fuiſſet obſcurius. Adiici enim hoc loco ſignificat pro auctario & cumulo tribui. Vera enim & præcipua noſtra felicitas eſt in cælis, cuius quædã ſunt velut appendices huius vitę cõmoda.

34 *De craſtino*, εἰς τὴν αὔριον. id eſt, περὶ τὴν αὔριον, vt etiã legit Clemens in Pẽdagogo. Vulg. & Eraſ. ad verbũ, *In craſtinum.* Sed hoc dicẽdi genere ſignificatur, vel differri aliquid in diẽ ſequentẽ, vt Act. 4. 3: vel rei cõtinuatio ad certũ vſq; tempus. Homer. Odyſſ. ξ. - μεῖνα πλεσφόρον εἰς ἐνιαυτόν. Neutrũ autẽ hîc ſignificari puto, ac poti⁹ Hebręorũ phraſin eſſe, apud quos reperio ב [*beth*] interdũ ſignificare propter. Cui⁹ exẽplũ habes huic noſtro prorſus ſimile, Prouer. 27. 1. ¶ *Solicitus erit de* [*rebus*] *ſuis*, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Vulg. *Solicitus erit ſibiipſi.* i. μεριμνήσει ἑαυτῇ. ſicut in Victoriano codice ſcriptũ reperimus. Eraſ. *Curam habebit ſui ipſius.* i. φροντίσει ἑαυτῆς. ¶ *Suũ malũ*, κακία αὐτῆς. i. ærũna ſua, ſiue afflictatio. Acſi diceret Dominus, nihil aliud homines iſta ſolicitudine perpetua q̃ ſuam miſeriã augere, cui alioqui feret illos obnoxios peccatũ, iubẽte Domino hominẽ ſudoribus ac laboribus victũ ſibi parare. Hieronymus κάκωσιν interpretatur, ſicut Virgilius laborẽ improbũ vocauit. Vulg. *malitia ſua.* quod abſurdum eſt: quum alioqui, κακία, interprete Cicerone, vitioſitatem declaret. Tertull. lib. 2. in Marcionẽ, *Malitiæ*, inquit, *apud Græcos interdum pro vexationibus & laſuris, non pro malignitatibus ponuntur.* Ponitur autem κακία pro κάκωσις.

IN

Κεφάλαιον ζ.

1 Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.
2 Ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.
3 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς;
4 Ἢ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, Ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου;
5 Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.
6 Μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσὶ, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.
7 Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.
8 Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.
9 Ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν

CAP. VII.

NE iudicate, vt ne iudicemini.
Quo enim iudicio iudicatis, iudicabimini: & ‖qua mensura metimini, contrà metietur vobis.
Quid autem spectas festucã quę est in oculo fratris tui, trabem verò quæ est in oculo tuo non animaduertis?
‖Aut quomodo dices fratri tuo, Sine eiiciã festucã ex oculo tuo: & ecce trabes in oculo tuo?
Hypocrita, eiice primùm trabem illam ex oculo tuo, & tum dispicies vt eiicias festucam ex oculo fratris tui.
Ne date *quod* sanctum *est* canibus, nec proiicite margaritas vestras coram porcis: nequando conculcẽt eas pedibus suis, & cõuersi lacerent vos.
Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.
Quisquis enim petit, accipit, & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.
Nam quis est ex vobis ho-

CAP. VII.

NOlite iudicare, & nõ iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini. Luc 6.37. rom.2 1. 1.cor. 4 3.
In quo enim iudicio iudicaueritis, iudicabimini: & in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis. Marc. 4. 25. luc.6.38.
Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, & trabem in oculo tuo non vides?
Aut quomodo dicis fratri tuo, Frater, sine eijciam festucam de oculo tuo: & ecce, trabs est in oculo tuo? Luc.6.41.
Hypocrita, eijce primum trabem de oculo tuo, & tunc videbis eijcere festucam de oculo fratris tui.
Nolite dare sanctum canibus: neque mittatis margaritas vestras ante porcos: ne forte conculcent eas pedibus suis, & cõuersi dirumpant vos.
Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis. Infrà 21.21 mar 11 24. Luc 11.9. ioh.14.13, & 16.14. iac.1.6.
Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.
At quis est ex vobis

IN CAPVT VII.

1 *Ne iudicare.* μὴ κρίνετε. Vulg *Nolite iudicare*: quo modo fere solet explicare particulã μὴ sequente imperandi modo, quem etiam mutat in infinitũ: idque dicendi genus imposuit Augustino, qui ex hac voce Nolite (quæ tamẽ in Græco non est) arripit ansam philosophandi de libero arbitrio, libro de Gratia & Libero arbitrio, cap.2. quod vidit & annotauit superiore cap. Eras ¶ *Vt ne ne iudicemini.* ἵνα μὴ κριθῆτε. Vulg. *Et nõ iudicemini*, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε. Eras. omisit particulam *Vt*. Additur in Vulg. *Nolite cõdemnare, & nõ cõdemnabimini* (quod etiã arbitratur Eras. ex margine in contextũ irrepsisse) & in vno exẽplari manuscripto Græcè legimus; μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε. Cęterùm neq; de publicis siue ciuilib' siue ecclesiasticis, neq; de priuatis legitimè pro cuiusq; vocatione factis iudiciis, sed de cõtrariis & malignis rerũ vel ipsarũ etiã personarũ cẽsoribus hîc agi, extra cõtrouersiam est apud omnes non peruicacis ingenij homines.

2 *Quo enim*, ἐν ᾧ γάρ. Vulg. *In quo enim.* Eras. rectè expunxit particulam ἐν, quàm Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt. ¶ *Iudicabimini*, κριθήσεσθε. Eras. *Iudicabitur de vobis.* Illud enim reiicit, quia Latinè existimat iudicatum non dici eum de quo iudicatum est: atqui Liuius participio sic vtitur, quum inquit, Eximendo de medio ciues vestros, prohibendo iudicatos addictósque duci. ¶ *Contra metientur vobis*, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Vulg. ad verbũ, *Remetietur vobis*, impersonaliter. Erasmus, *Ea metientur vobis alij.* Mihi vero videtur Remetiri pleruncque idem valere quod iterum metiri. hîc autem addita particula ἀντὶ aliquid amplius declarat, fore videlicet vt mensura mensuræ respondeat ex aduerso, vt in lege talionis. Idque etiam optimè respondet Hebræorum prouerbio, quod apud illos circunfertur, מדה כנגד מדה, [*Midda Kenegued Midda*] id est mensura pro mensura: pro quo Latini dicunt par pari referre.

3 *Aspicis*, βλέπεις. Vulgata & Erasmus, *Vides.* Sed præterquam quod βλέπειν plus est (vt antè dixi) quàm ὁρᾶν sensus etiam videtur postulare vt illo verbo vtamur. Nec enim damnatur qui vel fratris vel suos errores videt & intelligit, sed qui in alienos intuetur studio reprehẽdendi, suos autẽ dissimulat: quod studiũ verbo Spectandi potius quàm Videndi declaratur: vt in illlo Terentij, me specta.

4 *Quomodo*, πῶς. id est qua fronte: sicut vulgò etiam dicimus, *Comment* Est enim admirantis potius quam simpliciter interrogantis. ¶ *Sine* ἄφες. Ad verbum, *Dimitte*, vel, *Omitte.* Interdum autem necesse est vt idiotismo linguarum aliquid demus. Abundat vocabulum *Frater* in Vulgata, vt annotauit Erasmus. Certè in nullis exemplaribus reperimus ἀδελφέ, videtur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare. ¶ *Eiiciam*, ἐκβάλω. Eras. *Eximam.* quod melius respondet τὸ ἐξαιρεῖν. Idem sequenti versiculo eiicere interpretatur. Est autem hoc prius Talmudistis etiam familiare. ¶ *Trabs*, vel *trabes*, ἡ δοκός. Vulgata, *Trabs est.* Sed regi puto hanc particulam ab aduerbio ἰδοὺ, *ecce.* Itaque abundat verbum substantiuum apud veterem interpretem, quod tamen vult suppleri Erasmus, ex Gaza. Poscit autem ratio antithesęos vt κάρφος hîc significet festucam potius quam paleam.

5 *Dispicies vt eiicias*, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν. id est, dispicies qualis sit, & quomodo euellenda. Vulgata, *Videbis eiicere.* Adverbum *Despicies eijcere.* Versionẽ quam sum sequutus, probauit etiam Eras. in annotationibus: quamuis in eius versione legatur Perspicies, quod respondet quoque eidem verbo διαβλέπειν, sed nonnihil diuerso sensu.

6 [*Quod*] sanctum [*est*,] τὸ ἅγιον. Sic rectè Erasmus vertit, vt ostenderet, Sanctum esse neutrius generis, quod apud Græcos ex articulo cognoscitur. Vulgata, *Sanctum.* In duobus vetustis exemplaribus legimus τὰ ἅγια, sancta. ¶ *Pedibus suis*, ἐν τοῖς ποσὶν αὐτῶν. Ad verbum, In pedibus suis id est inter pedes suos. nisi ἐν accipias pro Per, Hebræorum more: quod vtrũque notat Erasmus. ¶ *Conuersi*, στραφέντες. Id quia quibusdã videtur ad canes pertinere, ideo addunt pronomen *illi.* Potest tamẽ vtrunq; ad canes simul & porcos referri. ¶ *Lacerent*, ῥήξωσι. Vulg. *Dirumpant*, impropriè: quanuis τὸ ῥηγνύειν etiam rumpere declaret. Hîc autem agitur de laceratione quæ fit bestiarum morsibus, & canum ac porcorum. & alludens ad immunda hæc animalia secundum legem, homines desperatæ impuritatis intelligit.

8 *Quisquis*, πᾶς. Atqui infra scribitur, Non quisquis mihi dixerit, Domine, Domine &c. Intelligitur ergo dictum istud de iis qui petunt quæ petenda sunt, & à quo, & quomodo petitionem fieri Deus iubet.

9 *Nam quis*, ἢ τίς. vel, *nunquis.* Erasmus, *An quisquam.* ἢ particula vel interrogandi vim vel ratiocinandi hoc quidem loco commodè habere potest. Quod autem Vulgata conuertit *Aut quis*, certè non conuenit, quum hîc non sit locus disiunctiuæ. Idem etiam factum infra, cap. 12. 29. ¶ *Ex vobis homo*, ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. Erasmus, *Vestrûm homo*, eodem sensu. Quod autem additur appellatiuum Homo, id non modò (vt opinor) factum est ex Hebræorum idiotismo, (sicut alibi frequenter, vt infrà 12. 11.) sed

fortassis etiam aliquam vim habet, vt apparet ex conclusione: argumentatur enim a comparatis. ¶ *Qui si filius eius petierit ab eo panem*, ἢν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulgata ad verbũ, *Quem si filius suus petierit tamen*, Græca constructione seruata: quam imitatus Virgil us dixit, *Pacem te poscimus omnes*, pro à te. Erasmus, *Qui si filius eius petierit panem*: testatus se à Græcis paulum deflexisse. ¶ *Det ei lapidem?* μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulgata, *Nunquid lapidem porriget ei?* id est, μήτι λίθον παρέξει αὐτῷ; Erasmus, *Lapidem daturus sit illi?* Repetitio particulæ interrogantis, & eclipsis nominatiui ante verbum ἐπιδώσει, constructionem faciunt paulo duriorem: quod dicendi genus iterum occurrit infrà, 12.11, & 2.Cor.12.17. Itaque Erasmus, quem sum sequutus, vertit relatiuum nominandi casu, & μὴ interrogationis aduerbium sustulit. Verbum autem ἐπιδιδόναι hoc quidem loco idem valet quod simplex διδόναι, vt rectè interpretatus est Erasmus: qui tamen sequenti versiculo vti maluit verbo porrigendi post Veterem interpretem.

αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;

Καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

11 Εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὄντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

Luc. 6. 31. tob. 4. 16.

12 Πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς. οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται.

Luc. 13. 24.

13 Εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.

14 Ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ζωήν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

15 Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσὶ λύκοι ἅρπαγες.

Luc. 6. 43. 44.

16 Ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλὴν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;

17 Οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ· τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.

18 Οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.

mo, qui si filius eius petierit ab eo panem, det ei lapidem?

10 Et, si piscẽ petierit num serpentem dabit ei?

11 Si vos igitur, qui mali estis, nostis dona bona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester, qui est in cælis, dabit bona petentibus ab ipso?

12 ‖Quæcunque igitur volueritis vt faciant vobis homines, ita & vos facite eis. ista enim est Lex & Prophetæ.

13 ‖Introite per angustam portam: quoniam lata est porta & spatiosa via quę abducit in exitium, multique sunt qui introeunt per eam.

14 Quia angusta est porta, & stricta via quæ ducit ad vitam: & pauci sunt qui inueniant eam.

15 Cauete verò vobis à pseudoprophetis, qui veniunt ad vos cum vestimentis ouium, sed intrinsecus sunt lupi rapaces.

16 A fructibus eorum agnoscetis eos. ‖Num colligunt ex spinis vuam, aut ex tribulis ficus?

17 Ita omnis arbor bona fert fructus bonos: putris autem arbor fert fructus putres.

18 Non potest arbor bona fructus malos ferre, neque arbor mala fructus bonos ferre.

homo, quem si petierit filius suus panem, nunquid lapidem porriget ei?

10 *Aut si piscem petierit, nunquid serpentem porriget ei?*

11 *Si ergo vos, quũ sitis mali, nostis bona data dare filijs vestris, quanto magis Pater vester qui in cælis est dabit bona petentibus se?*

12 *Omnia ergo quæcunque vultis vt faciant vobis homines, ita & vos facite illis. hæc est enim Lex & Prophetæ.*

13 *Intrate per angustam portam: quia lata porta & spatiosa, via est quæ ducit ad perditionem, & multi sunt qui intrant per eam.*

14 *Quàm angusta porta & arcta via est quæ ducit ad vitam, & pauci sunt qui inueniunt eam!*

15 *Attendite à falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces.*

16 *A fructibus eorum cognoscetis eos: nunquid colligunt de spicis vuas, aut de tribulis ficus?*

17 *Sic omnis arbor bona fructus bonos facit: mala autem arbor malos fructus facit.*

18 *Non potest autem arbor bona malos fructus facere, neque arbor mala bonos fructus facere.*

11 *Bona dona*, δόματα ἀγαθά. Vulg. *bona data*, quam posteriorem vocem nonnulli expungunt, satis in verbo διδόναι expressam. Sed non donatur quicquid datur, & apud Syrum interpretem vtrunque ponitur.

13 *Qui introeunt*, οἱ εἰσερχόμενοι. Vetusta exemplaria tria habent οἱ ἐρχόμενοι. qui incedunt, vel gradiuntur.

14 *Quia angusta est*, ὅτι στενή: subauditur ἐστὶ, est. Vetus interpres, *Quàm angusta*. Itaque existimat Erasmus eum legisse ὡς στενή. in quo non dubium est quin fallatur. Siquidem in vetustis codicibus legimus τί στενή. idque Theophylactus Romanus interpretatur quasi particula τί sit admirantis, & ita scriptum esset, βαβαί, πόσον ἐστὶ στενή. id est, Papæ, quàm est angusta: & Syrus interpres habet מה [*ma.*] Non desunt etiam codices Latini qui pro Quàm habeant Quoniam. Fulgentius lib. 2. de peccatorum remissione cap. 4. citans hunc locum, in priore vers. legit Quàm lata: in isto verò, Quam angusta. ¶ *Stricta*, τεθλιμμένη Ad verbum, pressa: res enim compressione fiunt arctiores, nequis fortè πεπιεσμένη, id est tritam dici putet. Sed quid si τεθλιμμένη viam dixit in qua gradientes non quidem multitudine sed multis ærumnis premantur? Sic enim à Græcis hunc locum explicari obseruauit eruditissimus & beatæ memoriæ Camerarius. Sed hæc mihi quidem arguta potius quàm solida expositio videtur. Apparet igitur Veterem quoque interpretem hanc lectionem & interpretationem sequutum esse. Ego tamen, quia in codicibus impressis legimus ὅτι, nihil mutandum putaui.

15 *Cauete*, προσέχετε. Vulg. *Attendite*. quo modo nos etiam aliquoties. sed hoc loco Cauere significat, sicut rectè vertit Erasmus, vt etiam Luc. 12. 11. ita accipi ur verbum שמר [*Samar*] in Niphal sicut apud Gallos verbũ *garder*: cũ accusatiuo personæ accipitur pro seruare, adiuncto vero casu rei pro *Cauere*, *vt gardez cela, & gardez vous de cela.* ¶ *Ouium*, προβάτων. Translatitiè vocat oues mansuetos & fraudis nescios homines, quales isti se esse toto habitu simulant. & fortassis allusit Christus ad vestes ex quibus olim dignoscebantur Prophetæ, durioribus præsertim temporibus, quos isti simioli (vt hodie Monachi & Eremitæ) videri volebant moribus imitari. Vide Hebr. 11.37. ¶ *Intrinsecus*, ἔσωθεν pro ἔνδοθεν, sicut vulgo dicimus *par dedans*.

17 *Putris*, σαπρόν. id est vitiosa. Possis etiam Cariosam vel marcidam interpretari, vt non agat Christus de apertè flagitiosis hominibus, sed qui arbores referant foris quidem speciosas, intus verò carie vitiatas, quod ex fructibus demum putridis apparet. Sed antithesis τοῦ ἀγαθοῦ ostendit τὸ σαπρὸν hic pro Malo poni siue vitioso, sicut Tharghum (vt obseruat doctissimus Mercerus in Lex con Sanctis in radice באש [*baasch*]) pro רע [*ra.i*] sæpe vsurpat באש [*beesch*,] vt Syrus interpres pro σαπρὸν habet בישא [*bischa*] & ita etiam hæc vox accipitur infrà 13.48.

18 *Neque arbor*, οὐδὲ δένδρον. In quodã vetere exemplari legitur οὐδὲ πάλιν δένδρον. id est neque rursus, vel, neque contrà arbor.

16 *Quæcun-*

Πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

Ἄρα γε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

Οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι Κύριε Κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, Κύριε Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

Καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

Πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν·

Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ οὐκ ἔπεσε· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

Καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτοὺς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον·

19 ¶ Quæcunque arbor non fert fructum bonum, exciditur, & in ignem coniicitur.

20 Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

21 ¶ Nõ quisquis dicit mihi Domine Domine, introibit in regnũ cælorũ, sed qui facit quod vult Pater meus qui in cælis est.

22 Multi dicẽt mihi in illo die, Domine Domine, nónne *per* nomen tuũ prophetauimus, & *per* nomen tuum dæmonia eiecimus, & *per* nomen tuum multas virtutes edidimus?

23 Tunc autem profitebor eis, ¶ Certè nũquam noui vos. ¶ discedite à me qui operam datis iniquitati.

24 ¶ Quisquis igitur audit ex me sermones istos, & eos præstat, assimilabo eum viro prudenti, qui ædificauit domum suam super petram:

25 Decidit autem nimbus, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & inciderũt domui illi: sed non cecidit. fundata enim fuerat super petram.

26 Et quisquis audit ex me hos sermones, & eos nõ præstat, assimilabitur viro fatuo, qui ædificauit domũ suã super arenam:

19 *Omnis arbor quæ non facit fructum bonum exciditur, & in ignem mittitur.* Suprà 3.10

20 *Igitur ex fructibus eorum cognoscetis eos.*

21 *Non omnis qui dicit mihi Domine Domine, intrabit in regnum cælorum: sed qui facit voluntatem Patris mei qui in cælis est, ipse intrabit in regnum cælorum.* Rom. 2.13. Iac. 1.22.

22 *Multi dicent mihi in illa die, Domine Domine, nónne in nomine tuo prophetauimus, & in nomine tuo dæmonia eiecimus, & in nomine tuo virtutes multas fecimus?*

23 *Et tunc confitebor illis, Quia nunquam noui vos. discedite a me omnes qui operamini iniquitatem.* Luc. 13.25. 27. Psal. 6.9.

24 *Omnis ergo qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam super petrã:* Luc. 6.47.

25 *Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & non cecidit. fundata enim erat super petram.*

26 *Et omnis qui audit verba mea hæc, & non facit ea, similis erit viro stulto, qui ædificauit domũ suam super arenam:*

---

19 *Quæcunque arbor*, πᾶν δένδρον. Vnum vetus exemplar interpositam habebat particulam οὖν, ergo.

20 *Nempe igitur*. ἄρα γε. Vulgata & Erasmus, *Igitur*. Mihi verò videtur hæc particula idem valere quod ἄρα οὖν: & præter illationem habere etiam vim confirmandi.

21 *Qui facit*, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulg. Erasmus, *Qui fecerit*, id est, ὁ ποιήσας. ¶ *Quod vult*, τὸ θέλημα. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Voluntatem*, quod est ambiguum. Vetus interpres post *Qui in cælis est*, addit, *ipse intrabit in regnum cælorum:* quod per se satis intelligitur, neque in Græcis codicibus, neque in Syra paraphrasi legitur.

22 *Nónne*, οὐ. Particula οὐ, quũ propriè sit negans indefinita, interdum tamen interrogantis vice fungitur: quod ex sola pronunciatione intelligitur, idque quum affirmare volumus id de quo quæritur, vt hoc loco. Apud Hebræos autem huiusmodi interrogationes affirmationem augent. ¶ [*Per*] *nomen tuum*, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν Hebraico more in hoc dicendi genere: quod idcirco Vulgata expressit, quanuis in Græco sit prętermissum. Rectè autem Erasmus addidit præpositionem Per, quæ signum est causę. nam si vertas ad verbum, *nomine tuo*, intelliges τοῦ σοῦ, id est vice tua. Significat autẽ nomen hoc loco celebrẽ illam Dei virtutẽ, quã testatur quisquis Deũ appellat. ¶ *Dæmonia*, δαιμόνια. Sic in his sacris libris vocãtur impuri spiritus, qui sunt à prophanis pro diis culti & habiti, & hoc ipso nomine Græcè vocati, sed tanquã honorifico, quasi scientes siue sapiẽtes appelles: propter oracula videlicet: appellatione certè mirè congruente cum historia arboris scientiæ boni & mali. ¶ *Virtutes*, δυνάμεις. Ad verbũ, potestates Hoc autem nomine, ex Hebræorũ idiotismo (qui גבורות [*Gheburot*] dicunt) à consequenti intelliguntur quæcunque præter naturæ ordinem facta, illam Dei infinitam potentiam testantur. Ἐνεργήματα δυνάμεων vocat Paulus 1. Cor. 12.10. Accipiũtur igitur δυνάμεις pro cælestis δυνάμεως (id est virtutis & potentiæ) effectis extraordinariis, sicut etiam loquitur Iustinus Apologetico posteriore vbi agit de Simone mago, sed addit μεγάλας. ¶ *Edidimus?* ἐποιήσαμεν; Vulgata, *Fecimus?* Erasmus, *Præstitimus?* Atqui præstare virtutes non magis Latinè dicitur quàm facere: & ipse interpretatur infrà, cap. 13.58, ἐποίησεν edidit.

23 *Profitebor*, ὁμολογήσω. id est, palàm dicam. Vulgata & Erasmus, *Confitebor*. Et certè ὁμολογεῖν propriè significat confiteri: sed hoc loco amplius aliquid declarat, quum alioquin Confitendi vocabulum, vt Ecclesiis vsitatissimum, retinere soleam. Vide infrà, cap. 10.32. ¶ *Certè nunquam noui vos*, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. Etsi particula ὅτι potest videri in hoc dicendi genere redundare, tamen etiam confirmandi vim quandã videtur hic habere. quod exprimendum putaui, vt sit quædam ἀποσιώπησις: acsi diceret Christus, Scitote iam ac discite quòd vos ego nunquam nouerim. Sed obseruandum est hæc esse verba non ignorantis, (quid enim ignoret Deus?) sed istos acerbissimè repellẽtis, Christo proculdubio alludente ad Ps. 1.9. ¶ *Qui operam datis iniquitati*, οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν. id est, omnibus sceleribus & flagitiis addicti homines, Hebraico idiotismo, פועל יאון [*Pohale abuen*] & qui velut artem peccãdi exercent, sicut Latini Medicinam, Argentariam facere dicunt. Hi sunt qui in sacris libris passim ἁμαρτωλοὶ, id est peccatores, dicuntur, quibus 1. Ioh. 3.8, opponuntur nati ex Deo, non peccantes: quin alioquin eodem teste 1.8, nemo sit in hac vita qui peccatum non habeat. Sunt autem hæc Christi verba petita ex Psal. 6.9. Particulam autem vniuersalem πάντες, Omnes, à vetere interprete expressam, in duobus tantùm vetustis codicibus inuenimus.

24 *Assimilabo*, ὁμοιώσω. id est comparabo. Vulg. *Assimilabitur*. id est ὁμοιωθήσεται: sicut etiam scriptum legimus in vno vetere exemplari. ¶ *Prudenti*, φρονίμῳ. Vulgata, *Sapienti*, σοφῷ. Interdum tamen φρονεῖν vertemus Sapere, interdum Cogitare.

25 *Nimbus*, ὁ βροχὸς, βρέχειν, quod Rigare significat, manifestè ponitur pro ὕειν suprà 5.45, & Luc. 17.29, vnde βροχὴ pro ὑετὸς, vt verterunt Græci Psal. 68.10, & 105.32: quam Hebræi generali nomine מטר [*Matar*] vocant, quod sequutus est etiam Syrus interpres. Sed mihi quidem videtur hoc loco significari non quæuis pluuia, sed vehemens, & procella, quam terrarum eluiones sequuntur, & Hebrei peculiariter גשם [*Geschem*] Latini nimbum vocant, Homerus ἄσπετον ὄμβρον appellat. ¶ *Inciderunt domui*, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, *Irruerunt in domum*. id est ἐφάρμοσαν εἰς τὴν οἰκίαν. Liuius, Fuga trepidum, ac pauore incidentem portis. ¶ *Cecidit*, ἔπεσε. Erasmus, *Est prostrata*. Et paulo post, *Deiecta est*. id est καθῃρέθη.

Καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποτα- 27
μοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκο-
ψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ· καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ
πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

Mar. 1.12. Luc. 4.31. Καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς 28
τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

Ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν 29
ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.

Κεφάλαιον η.

Καταβάντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκο- 1
λούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.

Mar. 1.40. Luc. 5.12. Καὶ ἰδοὺ, λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει 2
αὐτῷ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί
με καθαρίσαι.

Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα ἥψατο αὐτοῦ 3
ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ
εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅρα μηδενὶ 4
εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱε-
ρεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέτα-
Leuit. 14. 4. ξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

Luc. 7. 1. Εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερ- 5
ναούμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος,
παρακαλῶν αὐτὸν,

Καὶ λέγων, Κύριε, ὁ παῖς μου βέ- 6

Descendit autem pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & *impegerunt in domũ illam: & cecidit, & fuit *casus eius magnus. 27

‖ *Et factum est, quum finisset Iesus sermones istos, *percellebatur turba super doctrina ipsius. 28

*Docebat enim eos vt habens *auctoritatem, & non vt *Scribæ. 29

CAP. VIII.

DEscendentem autem eum è monte, sequuta est turba multa. 1

‖ Et ecce, *leprosus veniens adorauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare. 2

Extensáque manu tetigit eum Iesus, dicens, Volo, *purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra. 3

Tunc dicit ei Iesus, Vide *vt nulli dicas: sed abi, ostende te sacerdoti, & offer *donum illud quod‖imperauit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio. 4

‖ *Ingressum autem Iesum in Capernaum adiit cẽturio, precans eum, 5

Et dicens, Domine, *puer 6

*Et descendit pluuia, & venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam: & cecidit, & fuit *ruina illius magna.*

Et factum est quum consummasset Iesus verba hæc, admirabantur turbæ super doctrina eius.

Erat enim docens eos sicut potestatem habens, & non sicut Scribæ eorum & Pharisæi.

CAP. VIII.

QVum autem descẽdisset de monte, sequutæ sunt eum turbæ multæ. *

Et ecce, leprosus veniens adorabat eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.

Et extendens Iesus manum, tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim mundata est lepra eius.

Et ait illi Iesus, Vide nemini dixeris: sed vade, ostende te sacerdoti, & offer munus tuum quod præcepit Moyses, in testimonium illis.

Quum autem introisset Capharnaum, accessit ad eum centurio, rogans eum,

Et dicens, Domine, puer

27 *Impegerunt in domũ illã,* προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, *Irruerunt*, vt suprà: quum hîc diuerso verbo vtatur Euangelista, quamuis eadem manente sententia. ¶ *Casus,* πτῶσις. Horatius, *-celsæ grauiore casu Decidunt turres.*

28 *Et factum est,* καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי [*Vajehi.*] ideo addere solet Erasmus particulam Vt: ego malui retinere Hebraismum, alioqui nimiũ sæpe fuisset mutandum. ¶ *Finiuisset,* συνετέλεσεν. Vulgata, *Consumasset:* quo etiam alicubi vti cogimur, vt Iohannis cap. 19.30. Idem autem hîc valet συντελεῖν quod simplex τελεῖν, cuius alioqui multiplex est significatio. ¶ *Percellebatur.* ἐξεπλήσσοντο, vel obstupescebat. Vulg. *Admirabantur*: id est ἐθαύμαζον. quod quidem minus aliquid significat quàm ἐκπλήττεται. Ad verbum, Excutiebantur. nam qui obstupescunt, illis veluti valido aliquo ictu mens excutitur.

29 *Docebat,* ἦν διδάσκων. Vulgata ad verbum, *Erat docens.* Periphrasis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cuius tamen interdũ ea vis est vt moram significet & perseuerantiam in aliqua re facienda: quamobrem etiam alicubi retinuimus. ¶ *Auctoritatem,* ἐξουσίαν. siue potestatem, vt conuertit Vetus interpres, id est δυνάμιν. nam hæc inter se parum differunt. Interdum autem ἐξουσία declarat ἀξίωσιν, id est dignitatem, vt Ioh 1.12. Sed licentiæ nomen, quanuis Græco vocabulo ἐξουσία respondeat, tamen vbique repudiaui, quia plerunque in vitio ponitur. Talem autem hîc sese præstitit Christus in doctrina cælesti promulganda, vt se planè Deum esse ostendens, à quo Lex ipsa esset perlata, quique pro suo iure de vita & morte differeret. Itaque pro eo quod prophetæ interpretes alienæ voluntatis, dicunt, Hoc dicit Dominus: ipse dicere solet, Amen amen dico vobis, vt ipsius legis auctor. Vide Luc.4.32. ¶ *Scribæ,* οἱ γραμμ. Vulg. scribit, οἱ γραμματεῖς αὐτοῦ καὶ οἱ φαρισαῖοι. Atque ita & Syrus interpres.

IN CAPVT VIII.

1 *Sequuta est,* ἠκολούθησαν αὐτῷ. Redundat αὐτῷ ex Hebr. idiotismo. ¶ *Leprosus,* λεπρός. Lepra non declarat morbum quẽ Græci elephantiasin, nos *ladrerie* vocamus, sed pertinacissimæ scabiei genus. qua de re multa apud Græcos medicos tradũtur. Herodotus in Clio λέπρεον per λεύκην exponit. Sed videri potest Dominus hoc morbo populum suum peculiariter castigasse: vnde etiam orta fabula de Iudæis Egypto propter tabẽ pulsis, quæ corpora fœdaret: quam vt veram Tacitus commemorat lib. histor. 5. Iustino & Arnobio dicitur Vitiligo. quam Seneca vocat fœdam cutis ex albo varietatem, lib. Nat. quæst. 3. cap. 25. Alij illud esse scabiei genus volunt. *

3 *Purgator,* καθαρίσθητι. Vulgata rectè ad verbũ, *Mundare,* vel *Munderis.* sed vitanda fuit amphibolia. quæ quidem in Græco nulla est. Erasmus, *Mundus esto,* quod potius exprimit neutrum absolutum, quum καθαρίζεσθαι sit passiuum.

4 [*Vt*] *ne cui dicas,* ἵνα μηδενὶ εἴπῃς. Ergo vel non præsente seu conscia turba illum tangendo sanauit, quæ fortassis illum propterea tanquam immundum refugisset: vel prohibet illum hoc longius spargere. Varias autem huius interdicti causas refert Basilius in longa ad Cæsarienses epistola. Ego verissimam & appositissimam esse credo quæ à doctissimo interprete affertur, ne turba in solis miraculis obstupescens, non satis ipsi spatij ad præcipuum illud sibi à patre impositum munus obeũdum, ad docẽdum videlicet, relinqueret. ¶ *Donum illud,* τὸ δῶρον. De certa oblatione loquitur. itaq; articulũ ab aliis omissum expressimus. Vulgata legit τὸ δῶρόν σου, id est, oblationem tuam, siue, tibi leproso præscriptam. & Syrus interpres quoque addit pronomen. Quàm autem ineptè nonnulli ex his verbis conentur auricularem illam confessionem elicere, in qua constituunt absolutionem à peccatis, vel ex eo constat, quòd ad sacerdotem non mundandi, sed iam mundati ablegantur.

5 *Ingressum autem Iesum,* εἰσελθόντι δὲ τοῦ Ἰησοῦ. Vide supra 1. ¶ *Precans,* παρακαλῶν. Vulgata, *Rogans.* id est δεόμενος. Erasmus, *Obsecrans,* id est ποτνιαζόμενος. Alij, *Supplicans,* id est ἱκετεύων. Studuimus enim quoad eius fieri potuit suam cuique Græcæ Latinam vocem apponere.

6 *Puer,* ὁ παῖς. Vel filius, vel seruus. Nã pueri etiam à Latinis serui dicũtur, sicut apud Hebræos נער, [*Naar*] & puerum & ministrum declarat. ¶ *Proiectus est,* βέβληται. in lecto videlicet prostratus, quasi cadauer, sicuti sunt paralytici. Sic Virgilius, *Sternitur & toto proiectus corpore terræ.* Vulgata, *Iacet,* id est κεῖται. Erasmus *Decumbit.* id est κατάκειται.

7 *Sana*

lia bona cum
ue petenda sunt
mino Ps. 83. Deo
ratur & nobis expedit
in ei modum tempus
psalmamur. Iudith 8. 13.

βλητας ἐν τῇ οἰκίᾳ ὠφδαλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμενος.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη, Κύριε οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγῳ καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας· καὶ λέγω τούτῳ πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐθαύμασε· καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν·

Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῳ, Ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας γενηθήτω σοι. Καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.

Καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν

meus proiectus est domi paralyticus, & vehementer torquetur.

7 Tunc dicit ei Iesus, Ego, quũ venero, sanabo eum.

8 Et respondens Centurio dixit, Domine non sum dignus vt sub tectũ meum ingrediaris: sed solùm loquere, & sanabitur puer meus.

9 Etenim ego sum homo sub potestate *constitutus*, & habeo sub me milites: & dico huic, proficiscere, & proficiscitur: & alteri, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.

10 *Hæc* autem quum audisset Iesus, miratus est: & ait sequẽtibus, Amen dico vobis, ne in Israel quidẽ tantẽ fidẽ inueni.

11 Dico autem vobis multos ab Oriente & Occidente venturos, & accubituros cum Abraham & Isaac & Iacob in regno cælorum:

12 Filios verò regni eiectum iri in tenebras illas exteras. illic erit fletus & stridor dẽtium.

13 Et dixit Iesus Centurioni, Abi, & vt credidisti fiat tibi. Sanatúsque est puer eius eo ipso momento.

14 Et quum venisset Iesus domum Petri, vidit socrum eius in lecto proiectam, & febricitantem.

15 Tetigítque manum eius, &

meus iacet in domo paralyticus, & malè torquetur.

7 *Et ait illi Iesus. Ego veniam, & curabo eum.*

8 *Et respondens Centurio ait, Domine non sum dignus vt intres sub tectum meum: sed tantùm dic verbo, & sanabitur puer meus.*

9 *Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, vade, & vadit: & alij, veni, & venit: & seruo meo, fac hoc, & facit.*

10 *Audiens autem hæc Iesus miratus est: & sequentibus se dixit, Amen dico vobis, non inueni tantam fidem in Israel.*

11 *Dico autem vobis quòd multi ab Oriente & Occidente venient, & recumbent cum Abraham Isac & Iacob in regno cælorum:*

12 *Filij autem regni eijcientur in tenebras exteriores. ibi erit fletus & stridor dentium.*

13 *Et dixit Iesus Centurioni, Vade, & sicut credidisti fiat tibi. Et sanatus est puer ex illa hora.*

14 *Et quum venisset Iesus in domum Petri, vidit socrum eius iacentem & febricitantem.*

15 *Et tetigit manum eius,*

Infrà, 22.13.

Mar. 1.29, Luc. 4.38.

7 *Sanabo*, θεραπεύσω. Vulgata, *Curabo*. Erasmus, *Medebor*: qui tamẽ hãc versionem meritò reiecit suprà cap. 4.23. Certè hic ponitur pro ἰάσομαι: quo vocabulo postea vtitur.

8 *Dignus*. ἱκανός. Erasmus. *Idoneus*. Vide suprà cap. 3.11. ¶ *Sub tectum meum* ὑπό με τὴν στέγην. Id est domum, per synecdochen. Gall. *sous mon couuert*. & notanda est rara pronominis transiectio. ¶ *Loquere*, εἰπὲ λόγῳ. Erasmus ad verbum, *Dic verbum*. sicut vulgò dicimus, *Dites vn mot*: sed pro loqui videtur simpliciter etiam accipi infrà 12. 32, Vulgata, *Dic verbo*. nam in quibusdam codicibus scriptum inuenimus εἰπὲ λόγῳ, sed eodem sensu. Nam εἰπὲ (id est dic) accipitur Hebraico more, pro iube. λόγῳ verò significat loquutione & verbis: perinde ac si diceret, Tantùm loquere: nam tantùm opus est vt verbo iubeas. Alioquin λόγος non verbum sed sermonem & orationem declarat. vide infrà versu decimosexto.

9 *Etenim ego*. Καὶ γὰρ ἐγὼ, Vulgata, *Nam & ego*, quę interpretatio sententiam deprauat. Nec enim à pari Centurio iste fidei plenus argumentatur, neque dixit Euangelista καὶ γὰρ, sed à minore ad maius sic colligit. Si ego sic aliis imperans vt tamen aliis subsim, tamen quod iubeo per subditos meos efficio, quid tu non effeceris vel solo verbo, qui videlicet suprà omnia emineas? ¶ *Sub potestate* [*constitutus*] ὑπὸ ἐξουσίαν, id est ὑπεξούσιος. Erasmus, *Alterius potestati subditus*. Ego Vulgatam interpretationem prętuli, non modò quia propius accedit ad Græca, sed etiam quia participium τεταγμένος (id est constitutus) suppleuit ex Luca.

11 *Accubituros* ὅτι ἀνακλιθήσονται. Translatio est sumpta à conuiuiis, quibus sæpe solet comparari vitæ æternæ felicitas. Itaque Accumbere idẽ hîc declarat atque promissionis Abrahamo factæ, id est æternæ felicitatis, cum eo fore participes: quod etiã declaratur appellatione collocationis in sinu Abrahami, sicut charissimi patrisfamiliãs: proximi quasi in sinum illius recumbebãt. quod de Iohanne in extrema illa Cœna commemoratur. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hîc ponitur. Latini recumbendi quidem verbo vtuntur (quod Vetus interpres vsurpauit, simili etiam significatione) sed raró.

12 *Filios regni*, οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας. id est indigenas, quos vocãt vulgò naturales subiectos. Intelligit autẽ Dei regnum, ad quod pertinebãt in genere quicunque erant ex Abrahæ genere, quum longè alia sit ratio coram Deo censendi filios Abrahæ, nimirum ex fide. Castellio regios interpretatur, duplici errore. Primùm enim, quanuis soleant Hebræi filios generaliter vocare qui sunt alicui rei peculiariter destinati, (vt infrà, 9.15. filij thalami dicuntur qui cum sponso versantur, & Iohan. 16.12, filius perditionis, id est exitio deuotus) tamen peculiaris est hoc loco emphasis huius nominis, adeo vt nullo modo expungendum fuerit, quoniam nullus in hoc regno censetur nisi idem sit Abrahami filius, quia Deus cum solo Abrahamo & eius sobole regnum æternum pactus est. Deinde non temerè scriptũ est FILII REGNI potius quàm FILII REGIS, quoniam multi sunt in regno quos tamen rex tandem vt infidos reiicit: omnes autem regis filij, sunt vnici illius naturalis filij coliæredes. ¶ *Illas exteras*, τὸ ἐξώτερον. id est quæ extra sunt, vt intelligas extra hoc regnũ nullam esse lucem, sed tenebras, id est pœnas illas æternæ felicitati oppositas, quibus nihil horribilius. Ideo articuli repetiti vim expressi.

13 *Eo ipso momẽto*, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulg. *Ex illa hora* Eras. *In illa hora*. Vide infrà, cap. 9. 22. Post hæc testatur Eras. (cui adstipulãtur nonulli veteres codices) se additũ reperisse, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα. id est, *Et reuersus Centurio domũ suam eo ipso momento inuenit puerũ suũ sanũ*. ὥρα, verò non simpliciter hîc significat duodecimã partẽ diei, sicut apud Iudæos dies diuidebatur, sed illud ipsum tẽpus quo Christus isto sermone fuit vsus, vt ab ipso non aliunde profectum hoc beneficium constaret: quamobrem momentum quàm Horam vel tempus malim interpretari.

αὐτῷ ὁ πυρετός· καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

Mar.1.31. Luc. 4. 40. Ὀψίας δὲ γενομένης προσήνεγκαν αὐτῷ δαιμονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.

Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάσταασεν.

Esa.53.4. 1.pet.2.24.

Luc.9.57. Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

Καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

Ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει

dimisit eam febris:& surrexit, ac ministrauit eis.

16 ‖ Quum autē serum *diei* esset, obtulerūt ei dęmoniacos multos, & eiecit spiritus verbo, omnésque malè affectos sanauit.

17 Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem, ‖ Ipse inualetudines nostras accepit, & morbos portauit.

18 ‖ Quum vidisset autem Iesus turbam multam circum sese, iussit vt abiretur in vlteriorem *ripam*.

19 Et quum accessisset quidam Scriba, dixit ei, Magister, sequar te quocunque abieris.

20 Tunc dicit ei Iesus, Vulpes habent lustra, & volucres cæli, nidos: filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

21 Alius autem ex discipulis eius dixit ei, Domine, permitte mihi primùm abire, & sepelire patrem meum.

22 Iesus autem dixit ei, Seque-

& dimisit eam febris, & surrexit, & ministrabat eis.

16 *Vespere autem facto, obtulerunt ei multos dæmonia habentes, & eijciebat spiritus verbo: & omnes malè habentes curauit.*

17 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiā prophetam, dicentem, Ipse infirmitates nostras accepit, & ægrotationes nostras portauit.*

18 *Videns autem Iesus turbas multas circum se iussit discipulos ire trans fretum.*

19 *Et accedens vnus Scriba ait illi, Magister, sequar te quocunque ieris.*

20 *Et dicit ei Iesus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput suum reclinet.*

21 *Alius autem de discipulis eius ait illi, Domine, permitte me primùm ire, & sepelire patrem meum.*

22 *Iesus autem ait illi, Se-*

---

16 *Quum autē serum [diei] esset*, ὀψίας δὲ γενομένης sub ἡμέρας. Vulgata, *Vespere autem facto*, id est ἑσπέρας δὲ γενομένης. Erasmus, *Quum autem appetisset Vespera.* Liuius, *Castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinuêre.* ¶ *Obtulerunt*, προσήνεγκαν Erasmus, *Adduxerunt*, id est προσήγαγον: quamuis quod ad sententiam attinet, nihil interest vtro verbo exponas. ¶ *Dæmoniacos* δαιμονιζομένους. id est à dæmonibus obsessos, non simpliciter furiosos, quos vetus Ecclesia ἐνεργουμένους vocabat, eos etiam, meo iudicio, intelligens qui interiore & à medicis sanabili furore corripiebantur, dilucida habentes interualla. Nam & Græci medici quoddam istiusmodi furoris naturalibus remediis sanabilis genus δαιμονιῶν vocant, in eo tamen reprehendendi quòd superstitiosa & magica quædam interdum admiscent, vt apud Nicolaum Damascenum videre est. Morbos autem istos etiam à corporis intemperie orientes à dæmonibus etiam interdum immitti & ex historia Iobi liquet, & ex iis qui σεληνιαζόμενοι in his historiis dicuntur, & ex incurua illa muliere cuius fit mentio. Luc. 13. 12. Sed & Euripides in Phœnissis, δαιμονῶντας vocat eos qui dæmonum agitatione insaniunt. Verbo, λόγῳ. id est, loquendo duntaxat & iubendo, vt ij solent quorum est summa potestas, Cic. 2. in Catil. *Ego vehemens ille Consul, qui verbo ciues in exilium eiicio.* Et paulò pòst, *Quod ego si verbo assequi possem, istos ipsos eijcerem qui hæc loquuntur.* Vide suprà, versu. 8.

17 *Inualetudines*, ἀσθενείας, id est, ἀῤῥωστίας. Hebr. חלים [*cholin*] quanuis certum sit Esaiam generaliter agere de iis omnibus quæ Christus propter nostra peccata pertulit, & spiritualia ipsius in nos beneficia propriè respicere, quorũ tamen specimen in sanandis ægrotis edidit. Vulgata & Erasmus solent Infirmitates interpretari, sed impropriè. Tertullianus lib. in Marcionem 4, valetudines conuertit, & βαστάζειν legit αἴρειν, quod verbum significat etiã Tollere.

18 *Iussit vt abiretur*, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν. id est Indixit profectionē, pro quo Gallicè dixeris, *Il cõmanda qu'on allast.* Nec enim ita est hoc accipiendum quasi discipulos trans lacum ablegarit, vt qui vnà cum ipsis traiecisse postea dicatur: sed significauit illis se traiicere lacum constituisse, nempe vt nauigium & cætera necessaria compararētur. Itaque Vulgatam interpretationem, *Iussit discipulos ire trans fretum*, (præterquam quòd addit de suo vocem *Discipulos*, neque τὸ πέραν fretum significat) vt ambiguam meritò mutaui. ¶ *In vlteriorem [ripam,]* εἰς τὸ πέραν. Vulg. *Trans fretum.* id est πέραν τῆς θαλάσσης, vel τοῦ πορθμοῦ. Erat enim sita Capernaum cis lacum Tiberiadis.

19 *Quidam Scriba*, εἷς γραμματεύς. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Vnus Scriba* quo genere dicendi vtimur etiã in vernaculo nostro sermone. ¶ *Magister*, διδάσκαλε. Vide inf. 19.16. Magistri nomē alioqui latius patet: & ὁδηγήτης potius quàm διδασκάλῳ respōdet. Sed tamē Hebræis Rabbi dicitur de doctoribus, interpretē Iohanne 20.10. Sed & Latini interdum Magistri nomen peculiariter præceptoribus, quos vocamus, tribuunt, vt ille apud Ciceronem de amicitia, Scæuolam magistrum suum appellat.

20 *Lustra*, φωλεούς. Vulgata & Erasmus, *Foueas* id est ὀρύγματα, vel διόρυγας. Ego lustra interpretor, seruata eiusdem etymologiæ ratione, si Grāmaticis credimus. ¶ *Nidos*, κατασκηνώσεις: id est hoc loco, κλίτας: nisi ad arborum ramos referre malimus, quò sese aues quotidie recipiunt. Significantur autem propriè hoc vocabulo Vmbracula. nam σκηνὴ à σκιὰ deriuatur, declarátque propriè tabernaculum ex ramis & frondibus contextum. Virgil. 1. Æneidos, *tum syluis scena coruscis Desuper*, &c. quo modo etiam nidi ab auibus construuntur. ¶ *Filius autem hominis*, ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Quòd nonnulli putant sic vocatum Christum quòd filius esset vnius tantùm hominis, (id est Mariæ) cæteri verò, filij potius hominum, eo refellitur quòd sic Ezechielem sæpe vocat Spiritus Dei: vt alios taceam. Rursus quòd nonnulli volunt humanam naturam Christi sic indicari, etsi verum est, tamen mihi quoque videtur plerisque locis non vsqueadeo magnum pondus habere. Assentior igitur illis qui Hebraicam phrasim esse volunt, pro homine, sicut Homerus sæpe υἱὸς Ἀχαιῶν (filios Achiuorum) vocat Achiuos. Sic enim omnino accipitur capite 49. Ieremiæ, & aliis locis plurimis: quanuis Vetus interpres ferè vertat plurali numero, Filij hominum. Sed hoc addo, propterea quòd familiare est Hebræis vt de se loquantur in tertia persona, ideo accipi loco pronominis primæ personæ, in Euangelica historia: in qua non memini quenquam, præter vnum Christum, filium hominis vocatum, idque tam demum quum ipse de se loquitur.

21 *Ex discipulis*, τῶν μαθητῶν. At non certè ex illis duodecim, assiduis eius comitibus: ex quo intelligitur Christum palàm indicasse suam traiectionem, ac proinde non paucos sese ad illum sequendum comparasse, vt etiam versum superiorem 18, Chrysost. & August. accipiunt. ¶ *Primùm abire*, πρῶτον ἀπελθεῖν. Vetustum quoddam exemplar hoc vocabulum πρῶτον non habet, & videtur expungi posse.

22 *Suos*,

μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

Καὶ ἐμβαντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἤγειραν αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; Τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ· καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

Οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες, Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

re me, & sine vt mortui sepeliãt mortuos ᵃ suos.

23 ‖Et ᵃquum ipse esset ingressus nauigium, sequuti sunt eum discipuli eius.

24 Et ecce ᵃconcussio magna facta est in mari, adeo vt nauis operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.

25 Et accedentes discipuli ᵃ excitauerunt eum dicentes, Domine serua nos, perimus.

26 Et dicit eis, Quid timidi estis, ô exigua fide præditi? Tunc ᵃexpertrectus ᵃ obiurgauit ventos & mare: & facta est tranquillitas magna.

27 Homines verò mirati sunt, dicentes, ᵃQualis est iste, ᵃvt venti quoque & mare ᵃ auscultent ei?

28 ‖Et quum ipse venisset ad vlteriorem ripam, in regionem ᵃGergesenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis prodeuntes: sæui valde, adeo vt non valeret quisquam præterire per viam illam.

29 Et ecce ᵃclamarũt, dicentes, ᵃQuid nobis tecũ, Iesu fili Dei? venisti huc vexatum nos ᵃ ante constitutum tempus?

quere me, & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.

23 *Et ascendente eo in naiculam, sequuti sunt eum discipuli eius.*

24 *Et ecce, motus magnus factus est in mari, ita vt naui ualde operiretur fluctibus: ipse verò dormiebat.* Mar.4.31. luc.8, 22.

25 *Et accesserunt ad eum discipuli eius, & suscitauerunt eum, dicentes, Domine saluos nos, perimus.*

26 *Et dicit eis Iesus, Quid timidi estis modicæ fidei? Tunc surgens, imperauit ventis & mari: & facta est tranquillitas magna.*

27 *Porro homines mirati sunt, dicentes, Qualis est hic, quia venti & mare obediunt ei?*

28 *Et quum venisset Iesus trans fretum, in regionem Gerasenorum, occurrerunt ei duo habentes dæmonia, de monumentis exeuntes, sæui nimis, ita vt nemo posset transire per viam illam.* Mar 5.2. luc.8.26.

29 *Et ecce clamauerunt, dicentes, Quid nobis & tibi Iesu fili Dei? venisti huc ante tempus torquere nos?*

---

22 *Suos*, τοὺς ἑαυτῶν. Leuiculum est quod admonet Erasmus, vertendum fuisse, *Suos ipsorum*, quia ἑαυτῶν additur. Constat enim loco simplicium pronominum reciproca à Græcis vsurpari in huiusmodi locis: vt paulo antè ὑπ' ἐμαυτὸν, pro ὑπ' ἐμέ. Sed hoc potius obseruandum erat, mortuos priore loco dici homines ψυχικοὺς, neque de Euangelij doctrina sollicitos, quod tamen studium oportuit, sine exceptione, cæteris rebus omnibus anteponi.

23 *Quum ipse esset ingressus*, ἐμβαντι αὐτῷ εἰς πλοῖον. Vulgata, *Ascendente eo in nauiculam.* id est, πλοιάριον. Erasmus, *Quum esset ingressus nauim.* id est τῷ ναῦν. Est autem πλοῖον quodcunque nauis genus, παρὰ τὸ πλεῖν, quod nauigare significat in genere. πλοιάριον, verò Lentulus dicit Nauigiolum, lib.12.Epistol.Gallis, *vne flette.*

24 *Concussio*, σεισμός. vel, Succussio. id est, vehementissima tempestas. plus enim est σεισμὸς quàm κίνησις: quamuis Terræ motum dicant Latini quem γῆς σεισμὸν vocãt Græci.

25 *Excitauerunt*, ἤγειραν. Hoc verbum quum est transitiuum conuerto Suscitare, vt suprà cap.3.9. quum de ortu rei alicuius agitur, Deo videlicet suisum ciente quæ prius non existebant: Excitare, quum de somno disseritur, vt hoc loco: quoties denique absolutè vel passiuè accipitur, interpretari soleo Surgere, vel Expergefieri, vel Excitari: vt suprà, cap.1.24, & 2.13.

26 *Expertrectus*, ἐγερθείς. vel, quum surrexisset, vt infrà 9.6. ¶ *Obiurgauit*, ἐπετίμησε. Vulgata, *Imperauit.* id est, ἐπετίλατο. Erasmus, *Increpauit*: quod potius respondet τῷ ὀπιπλήττειν. Interdum autem accipitur pro Additis minis præcipere, vt infrà, cap. 12.16. sicut apud Latinos accipitur Interminari. Est autem hæc phrasis Hebraica, vt apparet ex Psal. 106. 9, & Naum. 1.4. Et videtur vti hoc verbo Spiritus sanctus vbi de inhibenda maris tempestate agitur, quòd vis vi obiici & opponi videatur. qua etiam ratione de Satana dicitur, Increpet te Dominus, Zach. 3.2.

27 *Qualis*, ποταπός. Annotat Erasmus hanc particulam ita interrogare vt habeat admirationis emphasin: quod non est perpetuum. distingui tamen debet à ποδαπὸς, Cuias. ¶ *Vt ei*, ὅτι αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Quia ei.* quod dicendi genus Latinis est ignotum. Galli verò sic loquuntur, quum dicunt, *Quel homme est ceci, que les vents & la mer lui obeissent?* Sed particulam *Quia* nusquam memini legere hoc modo vsurpatam. ¶ *Auscultant*, ὑπακούουσιν. Erasmus & Vulg. *Obediunt*, id est πείθονται. Certè illa trãslatio in Latino sermone non est durior quàm in Græco.

28 *Gergesenorum*, Γεργεσηνῶν. Sic constanter legitur hoc ocoin Græcis codicibus. Syrus autẽ interpres & Epiphanius aduersus Manichæos habet τῶν Γαδαρηνῶν, *Gadarenorũ*: vt scribitur in græcis libris apud Marcũ & Lucam, vbi eadem describitur historia. apud quos rursus vetus interpres latinus legit *Gerasenorum*, Γερασηνῶν. Neque causa est cur quispiam hac varietate offendatur. Gergessa enim & Gezara vna & eadẽ vrbs est (vnde Gergesenos de quibus Iosephus lib.2. de bello Iudaïco cap.20.) quam mirum non est à Ptolomæo adscribi Petrææ Arabiæ, quũ eo tẽpore Damascus etiã Arabiæ adscriberetur vt patet ex 2. Cor. 11.3. Gadara verò à qua Gadaris regio fuit & ipsa Lacui Genesareth, quem Plinius Genesaram vocat, prorsus ὅμορος. vt vnus idémque tractus & his & illis tribui potuerit. Apud Strabonem autem, lib.16, perperam meo quidem iudicio Gadaris regio, inter Casium mõtem & Pelusium sita, pro Gazaris vel Gazeris legitur, à Gazera ciuitate sic dicta, quam ipse quidem non commemorat, sed legimus 2. Sam. 5.25. Nam Gadaridem à Gadara oppido munitissimo in Perea fuisse orientalem, videlicet Galilææ limitem interiecto Iordane, ex Iosepho liquet plurimis locis, ac præsertim ex libro de bello Iudaïco 3.cap. 2. & ex Plinio quoque lib.5.cap.18. ¶ *Sæui*, χαλεποὶ. id est, ὠμοὶ. nam (vt rectè notat Erasmus) varia declarat hoc vocabulum, de quo Plato in Protagora.

29 *Clamarunt*, ἔκραξαν. Eras. *Vociferabantur.* id est, ἀνεβόων. ¶ *Quid nobis tecum?* τί ἡμῖν καὶ σοὶ; Eras. *Quid rei nobis tecum?* & rectè quidem. nam subauditur πρᾶγμα: quum sic loquatur Demosthenes πρὸς στεφάνου, Διομνήμονος μηδὲν εἶναί σοι καὶ Φιλίππῳ πρᾶγμα. Et Herodot. in Tersich. σοὶ δὲ καὶ τί πεπ πρᾶγμα τόδε; Sed præcisè etiam interdum sic loquuntur Latini. vt Cicero, *Quid huic cum Fabio?* Idem, *Cum Latinij legionibus quid erat Antonio?* Vulgata, ad verbum, *Quid nobis & tibi?* obscurè & barbarè. ¶ *Ante constitutum tempus*, πρὸ καιροῦ. Diem illum videlicet vltimum, quem qui irrident, hinc dici possunt ipsis dæmonibus deteriores. Vsus sum igitur periphrasi vt propriam huius Græcæ vocis significationem exprimerem.

Ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη. 30

Οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν λέγοντες, Εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. 31

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑπάγετε. Οἱ δὲ, ἐξελθόντες ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. Καὶ ἰδοὺ, ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν. 32

Οἱ δὲ βοσκοντες ἔφυγον, καὶ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν ἀπήγγειλαν πάντα, καὶ τὰ τῶν δαιμονιζομένων. 33

Καὶ ἰδοὺ, πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συναντησιν τῷ Ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν. 34

Κεφάλαιον θ.

ΚΑΙ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπέρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν. 1

Καὶ ἰδοὺ, προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον· καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ, Θάρσει τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου. 2

Mar. 2. 3. Luc. 5. 18.

Erat autem longè ab eis grex porcorum multorum pascens. 30

Dæmones verò precabantur eum, dicentes, Si eiicis nos, permitte nobis abire in gregem porcorum illorum. 31

Et ait eis, Abite. Illi verò egressi abierunt in illũ gregem porcorum: & ecce, ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui sunt in aquis. 32

Pastores autem fugerunt: & quum abiissent in vrbem, renuntiarunt omnia, & quæ dæmoniacis facta fuerant. 33

Et ecce, tota vrbs exiuit in occursum Iesu: & quum vidissent eum, rogarũt vt digrederetur à finibus ipsorum. 34

CAP. IX.

INgressus igitur nauigium, traiecit, & venit in suam vrbem. 1

Et ecce, obtulerunt ei paralyticum in lecto proiectum: quúmque vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, Confide fili, remissa sunt tibi peccata tua. 2

Erat autem non longè ab illis grex multorum porcorum pascens.

Dæmones autem rogabant eum, dicentes, Si eiicis nos hinc, mitte nos in gregem porcorum.

Et ait illis, Ite. At illi exeuntes abierunt in porcos: & ecce, magno impetu abijt totus grex per præceps in mare, & mortui sunt in aquis.

Pastores autem fugerunt: & venientes in ciuitatem, nuntiauerũt hæc omnia, & de ijs qui dæmonia habuerant.

Et ecce, tota ciuitas exiit obuiam Iesu: & viso eo, rogabat eum vt transiret à finibus eorum.

CAP. IX.

ET ascendens Iesus in nauiculam, transfretauit, & venit in ciuitatem suam.

Et ecce, offerebant ei paralyticum iacentem in lecto: & videns Iesus fidem illorum, dixit paralytico, Confide fili, remittuntur tibi peccata tua.

---

30 *Longè*, μακρὰν. Vulgata, *Non longè*: repugnante quidem fide omnium Græcorum exemplarium, quæ nobis videre contigit: sed tamen rectius (ni fallor) quàm absque negante particula: quum testentur alij Euangelistæ porcos istos in montibus fuisse veluti in conspectu sitos, vt apparet ex articulo quasi δεικτικῶς adiũcto. Porcos autem illic & quidem gregatim pauisse mirum non est, præterquàm enim quòd Gadara & Hippon vrbes Pereę vicinas, (vtpote Galilæam interiecto Iordane ab Oriente finientes teste Iosepho lib. de bello Iud. 3. capite 2.) testatur idem Iosephus libro Antiq. 17. cap. 14. fuisse græcanici instituti, constat plurimis incircumcisis quos generaliter Græcos vocant plerásque ciuitates refertas illis iam tum temporibus fuisse: ne ipsa quidem Iudæa excepta, qua de re vide Iosephum lib. de bello Iudaico 2. cap. 19. & 20. Id autem etiam ex eo apparet quòd hic fit mentio monimentorum, vt loci sepulchris referti: quum Iudæorum instituto ad septem dies impurus haberetur qui in talibus locis versaretur, vt diserte scribit Iosephus, de Tiberiade ab Herode Antipa sub Tiberij nomine extructa differens lib. Antiquit. 16. cap. 3.

31 *Eiicis*, ἐκβάλλεις. Vulgata addit *Hinc*. id est ἐνταῦθεν. ¶ *Permitte nobis abire*, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν. Vulgata, *Mitte nos*. id est πέμψον ἡμᾶς. Vt etiam apud Marcum scribitur. Ridiculi sunt igitur qui permissionem voluntati opponunt, neque iniustus Deus quum rebus quas condidit, ad suam ipsius gloriam, etiam cum ipsarum exitio coniunctam, vtitur. Sed insigne est Tertulliani dictum libro de fuga, alioqui hyperbolicè scripto, qui ibi hinc euicit nullam esse potestatem Satanæ nisi ex permissu Domini vel probationis, vel reprobationis, vel coërcitionis causa. *possumus*, inquit, *dicere porcorum quoque setas fuisse apud Deum numeratas, nedum sanctorum capillos.* ¶ *Porcorum illorum*, τῶν χοίρων. Puto articulum hic poni δεικτικῶς, & gregem illum quasi in conspectu fuisse, quod exprimendum putaui.

32 *Ruit*, ὥρμησε: Vulg. *Impetu abiit*: non necessaria periphrasi. Eras. *Ferebatur*. id est ἐφέρετο. ¶ *E præcipitio*, κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Vulg. & Eras. *Per preceps*: nec id quidem Latinè, (vt opinor) nec satis appositè. Ponitur enim κατὰ pro ἀπὸ, vt in illo Homeri Odyss. ξ, κατὰ πέτρης βαλέειν, de saxo deiicere. ¶ *In mare* εἰς θάλασσαν. vide Marc. 5. 13. ¶ *Mortui sunt*, ἀπέθανον. Erasmus, *Perierunt*, id est ἀπώλοντο. *

33 *Pastores*, οἱ βοσκοντες. Erasmus, *Qui pascebant*. Vide infrà, cap. 19. 4. ¶ *Quum abiissent*, ἀπελθόντες. Vulg. *Venientes*. id est ἐρχόμενοι. Eras. *Digressi*. id est μεταβάντες. ¶ *Omnia*, πάντα. Vulgata, *Omnia hæc*. id est πάντα ταῦτα. quod etiam videtur cum iis quæ sequuntur melius conuenire. ¶ *Quæ dæmoniaticis facta fuerant*, τὰ τῶν δαιμονιζομένων. vel (vt Erasmus) quæ dæmoniacis accidissent. Sic enim rectè Hellenismus (alioquin obscurus) illustratur. Vulgata, *De iis qui dæmonia habuerant*. id est περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiam vtitur infrà, cap. 21. 21.

34 *Digrederetur*, μεταβῇ. Vulgata, *Transiret*. id est διαβαίνῃ. Eras. *Decederet*. id est ἀποχωρήσῃ. & infrà, cap. 12. 9, Progressus, id est προβάς. Sic quotidie vilissima etiam quæque mundus salutis suæ iactura redimit.

IN CAPVT IX.

1 *Ingressus*, ἐμβάς. Vulgata, *Ascendens*. id est ἐπιβαίνων: & addit, *Iesus* Ἰησοῦς. ¶ *Vrbem suam*, εἰς ἰδίαν πόλιν. in qua videlicet veluti domicilium habebat, totam alioqui regionem obiens, nempe Capernaum, Mar. 2. 1.

2 *Obtulerunt*, προσέφερον. Erasmus, *Adduxerunt*. quæ interpretatio neque Græco vocabulo propriè respondet, neque huic loco connenit. Neque enim ducebatur sed ferebatur paralyticus, & quidem in lecto decumbẽs, vt narratur Mar. 2. 1. ¶ *Quúmque vidisset*, καὶ ἰδὼν. id est, quum ex manifesto signo cognouisset. Sic in hoc codẽ cap. versu 4, ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις: & Exodi 20. 18, *Omnis populus videbat voces*. ¶ *Confide*, θάρσει. Erasmus *Bono animo esto*. Cic. in hac significatione dicere solet Cõfidere animo. θαρρεῖν autem idem etiam valere quod apud Latinos Confidere, vel illud Herodiani confirmat lib 4, ἐθάρρει δὲ αὐτῷ θεραπεύειν αὐτὸν ἤδη. id est Confidebat autem ei, vtpote iam pridem sui studioso. ¶ *Remissa sunt*, ἀφέωνται. Vulg & Erasm. *Remittuntur*, ἀφίενται. Sed est in tempore perfecto emphasis minimè negligenda. Vide Mar. 2, 5.

Καὶ ἰδοὺ, τινὲς τῶν Γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτος βλασφημεῖ. 3

Καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν, Ἱνατί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; 4

Τί γὰρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι, ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει; 5

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ,) Ἐγέρθεις ἆρόν σου τὸν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. 6

Καὶ ἐγερθεὶς ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. 7

Ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις. 8

Καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον λεγόμενον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ. 9

Καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ, πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. 10

Καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι, εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν; 11

Et ecce, quidam è Scribis dicebant apud se, Iste blasphemat. 3

Et quum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Quid cogitatis mala in cordibus vestris? 4

Vtrum enim est facilius, dicere, remissa sunt tibi peccata: an dicere, surge & ambula? 5

Vt autem sciatis potestatem habere Filium hominis in terra remittendi peccata, (tunc dicit paralytico,) Surge, attol e tuũ lectum, & abi domum tuam. 6

Tunc ille surrexit, abiitque domum suam. 7

Turba verò quum hoc vidisset, mirata est, & glorificauit Deum, qui dedisset talem potestatem hominibus. 8

Et quũ digrederetur Iesus illinc, vidit quendã sedentem ad telonium qui Matthæus dicebatur, & dixit ei, Sequere me. Atque is surgens sequutus est eum. 9

Et factum est quũ Iesus accumberet domi illius, ecce, multi publicani & peccatores qui venerãt, simul accubuerũt cum Iesu & discipulis eius. 10

Quúmque id vidissent Pharisæi, dixerunt discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus edit doctor vester? 11

Et ecce, quidam de Scribis dixerunt intra se, Hic blasphemat:

Et quum vidisset Iesus cogitationes eorum, dixit, Vt quid cogitatis mala in cordibus vestris?

Quid est facilius, dicere, dimittuntur tibi peccata tua: an dicere, surge & ambula?

Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (tunc ait paralytico,) Surge, tolle tuum lectum, & vade in domum tuam.

Et surrexit, & abiit in domum suam.

Videntes autem turbæ timuerunt, & glorificauerunt Deum, qui dedit potestatem talem hominibus.

Et quum transiret inde Iesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine, & ait illi, Sequere me. Et surgens sequutus est eum. Mar.2.14. luc.5.27.

Et factum est, discũbente eo in domo, ecce, multi publicani & peccatores venientes discumbebant cum Iesu & discipulis eius.

Et videntes Pharisæi dicebant discipulis eius, Quare cũm publicanis & peccatoribus manducat magister vester?

---

3 *Blasphemat*, βλασφημεῖ. id est impiè loquitur. Nam hac significatione peculiari vsurpatur à sacris scriptoribus nostris, quo modo etiam apud Platonem bis in Alcibiade posteriore, & in extremo de Rep. secundo libro ponitur. quum alioqui communi vsu apud Græcos disertiores idem valeat quod βλάπτειν τινὶ φήμῃ καὶ συκοφαντεῖν. id est calumniari, vel maledicere, siue alterius famam maledictis lædere.

4 *Quum vidisset*, ἰδών. Chrysostomus legit, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς. Quum sciret Iesus. ¶ *Quid*, ἱνατί. Hebr. למה [*lammah*] pro Quamobrem, vel Quorsum.

5 *Vtrum enim est*, τί δὲ ἐστιν, pro πότερον δὲ ἐστι. Vulgata ad verbum, *Quid est?* quod in Latino præsertim sermone nouum est. deinde etiam omisit coniunctionem.

* 6 *Attolle*, ἆρον. Id est tolle in humeros, vt appareret de viribus penitus ipsi restitutis: quod simplici Tollendi verbo Latinè non satis exprimitur.

7 *Tunc [ille] surrexit*, καὶ ἐγερθείς. Pro καὶ vertimus Tunc, quia (vt sæpe nobis dicendum erit) Vau Hebræorum ita etiam accipitur: & visa est mihi hæc significatio huic loco melius conuenire. Erasmus autem, quem sum sequutus, rectè fecit quod relatiuum addiderit, vt tolleretur amphibolia.

8 *Mirata est*, ἐθαύμασαν. Vulgata, *Timuerunt* id est ἐδάμησαν, vt existimat Erasmus. Sed etiamsi ita scriptum esset Græcè, potius dicendum fuerat, *Expauerunt*. Exemplar quoddam habet ἐφοβήθησαν: quod potius legit Vetus interpres.

9 *Quum digrederetur*, παράγων. Hic ἄγειν ponitur pro βαδίζειν: vt in illo Terentij, *Quò te agis*. Erasmus, *Præteriens*, παριών. Ponitur ergo hic τὸ παράγειν, multiplicis alioqui significationis, pro Digredi, sicut paulo post versu 27. id quod ostendit particula ἐκεῖθεν, domo videlicet egressus. ita tamen vt in ipso itinere id esse factum intelligamus. Alioquin idem valet quod παρέρχεσθαι & παριέναι, vt infrà cap. 20.30. ¶ *Sedentem*, καθήμενον. Sic Vetus intepres. Erasmus, autem maluit vertere Desidentem, id est otiosum sedentem, quod non probo. Nam & iudices καθημένοις eadem ratione dicas Desidere, non Sedere. Deinde vix vnquam est otiosum hoc hominum genus. ¶ *Ad telonium* ἐπὶ τὸ τελώνιον. id est Ad publicanorum mensam, quò videlicet tributa referebantur. Memini porro me apud Chrysostomum legere τελώνιον pro scrinio.

10 *Domi*, ἐν τῇ οἰκίᾳ. Matthæi videlicet, sicut liquet ex Luca. Quamobrem etiam Erasmus rectè addidit relatiuum Illius. ¶ *Ecce*, καὶ ἰδού. Particula καὶ omnino abundat hoc loco, vt à Vulgato interprete meritò sit prætermissa. Sic etiam infrà, cap. 28. 9: apud Lucam autem sæpissimé. cuius pleonasmi simile prorsus exemplum habemus Gen. 22.1. ¶ *Et peccatores* καὶ ἁμαρτωλοί. Publicani, siue potius publicanorum socij, qui ferè prouinciales erant, propterea quòd Iudæa in prouinciam redacta, operam suam ad exactionem tributorum Romanis locabant (quibuscum etiam plerunque versabantur) à cæteris Iudeis inter profanos censebantur, ideóque חטאים [*chataim*] (id est peccatores & scelerati) vocabantur. neque in synedria recipiebantur religionis quidem obtentu: quòd cum incircuncisis communem vitæ consuetudinem haberent, sed reuera Romanorum iugum exosi, quibus isti operam locabant. Qua verò rapacitate publicani prouinciales exugerent, ex historiis intelligitur. Sed nunc miro quodam Dei iudicio factum est vt publicanis illis in regnum Dei ingressis, ipsi Iudæi inter Turcas sint facti publicani. Τέλη propriè dicuntur Portoria, quæ significatio conuenit huic loco. Gesta enim hæc sunt in Capernaum, frequentissimo lacus illius portu.

11 *Edit*, ἐσθίει. id est (vt vertit Eras.) *Sumit cibũ*. Vetustum quoddam exemplar additum habet, καὶ πίνει, *& bibit*.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας εἶπεν, αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

Πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

Τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάνου, λέγοντες, Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστὶν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν.

Οὐδεὶς δὲ ἐπιβάλλει ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ

Osee 6.6. infrà, 12 7.
1.Tim.1.15
Mar.2.18. luc.5.33.

12 Iesus autem quum *hoc* audisset, dixit eis, Iis qui valent non est opus medico, sed male *se* habentibus.

13 Ite verò & discite quid sit ‖ Miserationem volo, & non sacrificium. non enim veni vocatum iustos, ‖sed peccatores ad resipiscentiam.

14 Tunc adeunt eum discipuli Iohannis, dicentes, ‖Quare nos & Pharisæi multũ ieiunamus, discipuli verò tui non ieiunãt?

15 Et dixit eis Iesus, Num possunt filij thalami lugere quandiu cum eis est sponsus? Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.

16 Nullus autẽ indit panniculum nouum in vestimentũ vetus: illud enim ipsi supplemẽtum tollit *aliquid* ex illo vesti-

12 *At Iesus audiens ait, Non est opus valentibus medicus sed malè habentibus.*

13 *Euntes autem discite quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium. non enim veni vocare iustos, sed peccatores.*

14 *Tũc accesserunt ad eũ discipuli Iohannis, dicentes, Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequẽter, discipuli autem tui nõ ieiunant?*

15 *Et ait illis Iesus, Nũquid possunt filij sponsi lugere quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies quum auferetur ab eis sponsus, & tunc ieiunabunt.*

16 *Nemo autem immittit commissuram panni rudis in vestimentum vetus: tollit enim plenitudinem eius à vestimento, & pe-*

13 *Ite verò*, πορευθέντες δέ. Erasmus, *Quin potius ite.* μᾶλλον δὲ πορευθέντες, sicut scribit Euangelista noster infrà, cap.10.6. Sic autem Latini quoque Eundi verbo vtuntur, rei alicuius aggressionem significantes. ¶ *Miserationem* ἔλεον. Hoc ipsum est quod ἐλεημοσύνη suprà vocauit, cap.6.1. vbi diximus hac voce contineri omnia charitatis officia, quæ inani externo cultui hoc in loco opponuntur. ¶ *Sacrificium*, θυσίαν. Causa (vt opinor) non fuit cur hac interpretatione offenderetur Valla. Nam etsi Thus Latinum vocabulum à θύω deriuatur, minimè tamen inde efficitur θύειν & θυσίαν de suffitibus tantum dici, quum τὸ θύειν mactare & occidere significet. vnde vocabulum Gallicum *Tuer*. Deinde nihil prohibet quominus θυσία interdum ipsum sacrificium, interdum verò victimam declaret. ¶ *Iustos*, δικαίους. Id est, eos qui sibi iusti videntur, siue qui se iustos esse somniant, quod fuit Pharisæorum dogma: quibus opponuntur peccatores, id est, qui suorum peccatorum sensu vulnerati ad vnam Dei misericordiam confugiunt. Vtrorumque exemplum proponitur Luc.18,10. ¶ *Ad resipiscentiam* εἰς μετάνοιαν. Hæc neque vetus interpres nec Syrus legit, nec Hieronymus quæ tamen minimè redundant. Accusabatur enim Christus quòd cum prophanis illis versaretur nimis familiariter: ac velut illis faueret. Fatetur Christus, se cum illis liberè & familiariter versatũ esse, sed vt eos ad bonã frugẽ reuocaret. At si requiritis cur ad vos potius non accedam: hoc idcirco facio quòd vos videamini vobis non egere resipiscentia, cuius tamen denuntiandæ causa sum missus à patre. præeat enim resipiscentia oportet peccatorum remissioni. Vtrumque autem donum largitur Spiritus Sanctus per Euangelij prædicationem: Lege quidem offendente, Euangelio verò purgante peccatum.

15 *Filij thalami*, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. Vulgata, *Filij sponsi.* Erasmus filios thalami interpretatur, vt ego in Marco & Luca. Nam (vt ipsè rectè notat) νυμφῶνος appellatione non significatur sponsus, sed thalamus. Vocantur autem filij thalami quos sponsus in suum vsque thalamum admittit, vt sodales & maximè familiares: sicut dicunt Hebræi filios plagarum, filios mortis, & alia id genus quæ passim occurrunt, sicut annotauimus suprà, cap.8. 12. Horum autem sponsi sodalium exemplum extat Iud. 14. 12, Græci παρανυμφίους appellant, qui apud prophanas gentes epithalamium carmen canebant. ¶ *Tolletur*, ἀπαρθῇ Legitur in vetere codice ἀφθῇ, eodem sensu. Vulgata, *Auferetur*, id est ἀφαιρεθῇ.

16 *Indit*, ἐπιβάλλει. Ad verbum, *immittit*, vt Vulgata & Erasmus. Budeus tamẽ maluit interpretari Assuit, vel Addit, cui non possum assentiri. Neque enim ἐπὶ hoc loco nota est adiectionis ad iustam mensuram, sed supplementum potius declarat eius cui deerat aliquid. Denique τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem valet quod ἐμβάλλειν. quamobrem malui apud Marcum interpretari ἐπιῤῥάπτει, Insuit, quàm Assuit. Tertull. diuersis locis vertit *recondit, committit, adsuit, immittit.* ¶ *Panniculum*, ἐπίβλημα ῥάκους. Vulgata, *Commissuram panni.* Erasmus, *Assumentum panni* Budæus *Additamentũ panniculi.* vt Tertul. ii. aduersus Marc. 4. qui tamen in lib. De oratione, *Plagulam* interpretatur. Existimat enim Budæus significari προσθήκην, id est additamentum & auctarium. quod mihi quidem non placet, nisi auctarium voces quod hianti vestis parti sarciendæ adhibetur. Sic enim Euangelista ipse postea exposuit quum πλήρωμα vocauit: neque Assumentum melius conuenit, quod etiam Latinum vocabulum esse non arbitror. Commissura autem non ineptè videretur dictionem Græcam exprimere, nisi potius commissionem ipsam & suturam declararet, quàm illud quod insuitur, & hoc loco dicitur ἐπίβλημα. Nos Galli (vt notat etiam Erasmus) vulgo peciam vocamus, *vne piece.* Tertull. lib 3. aduersus Marcionem, nouam plagulam eleganter vocat. Sed duo vocabula Græca vno Latino studui exprimere. Ῥάκος enim, quum vestem detritam & laceram propriè declaret, hic tamen est potius materiæ vocabulum, & pannum significat: vt idem omnino valeat ἐπίβλημα ῥάκους, atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον. id est pannus qui parti laceræ inditur. nos vulgò diceremus *vne piece de drap.* Quum autem panniculus Latinis idipsum quod insuitur & eius præterea materiam declaret, vtrunque illud Græcum putaui hoc vno Latino non ineptè exprimi posse. ¶ *Nouum*, ἀγνάφου, vel (vt Vulgata & Erasmus) *Rudem.* Budæus Impolitum interpretatur, eodem sensu. Ad verbum, cui fullo manum adhuc non adhibuit, ac proinde nouum, à consequenti. ¶ *In vestimentum*, ἐπὶ ἱματίῳ. Supra capite 5.40. ἱμάτιον sumus interpretati pallium: hic autem & aliis plurimis locis pro omni vestimenti genere accipi videtur. ¶ *Illud enim ipsius supplementum tollit*, αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου. Vulgata, *Tollit enim plenitudinem eius à vestimento.* Erasmus, *Aufert enim supplementum illius à vestimento.* Budæus, *Aufert enim illud supplementũ eius à veste.* Hi omnes videtur existimasse τὸ πλήρωμα positum quarto casu, & coniungi cum verbo αἴρει. Certè ita sensisse Veterem interpretẽ apparet ex eo quod vertit plenitudinẽ: & Eras. quoque, ex ipsius annotationibus. Offensus enim (inquit) dissimilitudine noui panni, postea detrahit, & deformior fit ruptura. Atqui τὸ πλήρωμα, (quo vocabulo idẽ illud significatur quod paulo antè vocauit ἐπίβλημα, illud videlicet quod ad implendã & sarciendã rupturã inditur) ponitur potius recto casu, dicitúrque detrahere aliquid de veste detrita, quum ipsum sit nouum. quo modo postea Vinum nouũ dicitur veteres vtres frãgere. Supplementũ autẽ eius vocat à quo videlicet inditũ est. Hoc enim melius videtur conuenire quàm si ad pallium referas, quũ statim repetatur nomẽ ἱματίου. Præterea articulum expressi, &

si, & addidi casum verbo, vt ambiguitatem illam constructionis vitarem, à qua illos dixi fuisse deceptos. ¶ *Fissura*, χάσμα. Erasmus, *Ruptura*, id est ῥῆγμα. Vulgata, *Scissura*. id est τομή, eadem tamen manente scriptura.

χεῖρον χάσμα γίνεται.

Οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήγνυνται οἱ ἀσκοὶ, καὶ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ, ἄρχων ἐλθὼν προσεκύει αὐτῷ, λέγων, Ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτὴν, καὶ ζήσεται.

Καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

(Καὶ ἰδοὺ, αἱμορροοῦσα δώδεκα ἔτη προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

Ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ, Ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπε, Θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης)

Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον,

Λέγει αὐτοῖς, Ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει. Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ.

17 mento, & fit peior fissura.

Neque iniiciunt vinum nouum in vtres veteres: alioqui rumpuntur, & vtres pereunt: sed iniiciunt vinum nouum in vtres recentes, & vtraque conseruantur.

18 ‖ Hæc eo loquente ipsis, ecce, quidam præfectus *synagogæ* venit, & adorauit eum, dicens, Filia mea modò defuncta est: sed veni & impone manū tuam super eam, & viuet.

19 Tunc surgens Iesus sequutus est eum, & discipuli eius.

20 (Et ecce, mulier sanguinis profluuio laborans à duodecim annis, accedēs à tergo, tetigit fimbriam vestimenti illius.

21 Dicebat enim apud se, Si solùm tetigero vestimentum eius, liberabor.

22 Iesus verò conuersus & intuitus eam, dixit, Confide filia: fides tua te seruauit. Et liberata fuit mulier, ab eo momento.)

23 Et quum venisset Iesus domum præfecti *synagogæ*, vidissétque tibicines & turbā tumultuantem,

24 Dicit eis, Recedite: non enim mortua est puella: sed dormit. Et deridebant eum.

17 *ior scissura fit*

Neque mittunt vinum nouum in vtres veteres: alioquin rumpuntur vtres, & vinum effunditur, & vtres pereunt: sed vinum nouum in vtres nouos mittunt, & ambo conseruantur.

+ & vinum effundit:

18 *Hæc illo loquente ad eos, ecce, princeps vnus accessit, & adorabat eū, dicens, Domine, filia mea modo defuncta est: sed veni, impone manū tuam super eam, & viuet.* Mar.5.22. lu c.8.41.

19 *Et surgens Iesus sequebatur eum, & discipuli eius.*

20 *(Et ecce, mulier quæ sanguinis fluxum patiebatur duodecim annis, accessit retro, & tetigit fimbriam vestimenti eius.*

21 *Dicebat enim intra se, Si tetigero tantùm vestimentum eius, salua ero.*

22 *At Iesus conuersus & videns, dixit, Confide filia fides tua te saluam fecit. Et salua facta est mulier ex illa hora)*

23 *Et quum venisset Iesus in domum principis, & vidisset tibicines & turbam tumultuantem,*

24 *Dicebat, Recedite: non est enim mortua puella, sed dormit. Et deridebant eum.*

17 *Recentes*, καινούς. Vulgata & Erasmus, *Nouos*. Ego diuersum vocabulum quæsiui, propterea quòd (vt annotauit Erasmus) Euangelista vtitur duplici vocabulo, νέος & καινός: quorum illud, eorum est qui ætatem sentiunt, hoc opponitur vetustati: vt νέος potius iuuenem significet quàm nouum, quod tamen discrimen non semper obseruatur. Ista verò vtraque similitudine, significat Christus haberi humanæ infirmitatis rationem à Deo, qui non sinat nos supra vires tētari, ideóque paulatim militiæ laboribus suos assuefaciat, quod in ipsis etiam Apostolis præstitit, sic moderatus hostium sæuitiem, vt primùm quidem minis agerent, vnde aliquanto pòst ad verbera, ac tandem ad cædes peruentum est, quò etiam respicit quod scribitur Ioh.17.11, & 12, & 1.Cor.10.13.

18 *Quidam præfectus* [*synagogæ*,] ἄρχων. Sic vulgò legunt, vt subaudiatur particula τις quam tamen reperimus expressam in tribus vetustis exemplaribus. Vulgata, *Princeps vnus*: vt legisse videatur εἷς. quod etiam scribitur in quatuor exemplaribus: de quo dicendi genere diximus suprà, 8.19, ne quis putet vnum à pluribus distingui. Addidi autem *synagogæ* nomen ex Marco 5.22. Irenæus latinus lib.5.cap.15. summum sacerdotem perperam interpretatur, quamuis ἀρχιερεῖς interdum dicantur qui ex Aarone genus ducebāt à Leuitis distincti. ¶ *Modo*, ἄρτι. Quidam non rectè *Nuper*. Nam illud maiorem emphasim habet Cicero 6. in Verr. *Quid dico nuper? imò verò modò ac planè paulo antè vidimus.*

20 *Sanguinis profluuio laborans*, αἱμορροοῦσα. Quod vno verbò Græci dicunt pluribus necessariò explicuimus. Sic autem propriè significatur sanguinis fluxus muliebri sexui peculiaris, & in iis quæ sanæ sunt, menstruus, in hac verò perpetuus: quātuis venas ani hæmorrhoidas appellēt. Vulgata, *Quæ sanguinis fluxum patiebatur*. id est αἱμορραγίαν πάσχουσα. Erasmus maluit interpretari *Quæ sanguinis profluuio laborauerat*: impropriè, ni fallor. Nondum enim laborare desierat. ¶ *A duodecim annis*, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc, 8,43, ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα. Ad verbum, *Duodecim annos*. Sed poscit Latinæ linguæ ratio præpositionem, si cum αἱμορροοῦσα iungas, sequutus receptam lectionem. Nam secundus codex distinctionem habebat post αἱμορροοῦσα: & deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ id est ad verbum, Duodecim annos habens in ea infirmitate. sicut dixit Virgilius, *-vna cū gente tot annos Bella gero.*

21 *Dicebat*, ἔλεγε. Id est cogitabat. Est enim (vt scitè ait Plato in Sophista) ἡ διάνοια, διὰ λόγος ψυχῆς αἴδιος λόγος. NB.

22 *Momento*, ὥρας. Vetus interpres ad verbum, *Hora*. Erasmus, *Tempore*. id est χρόνου. Mihi verò videtur momentum melius huic loco conuenire. quum hic significetur ille temporis articulus quo hæc dicta sunt. quanuis χρόνος magis propriè Momentum declaret. Respondet autem Chaldaico vocabulo שעתא [*schabatha*] quod vsurpatur apud Daniel.4. 30. & significat ipsum temporis momentum quo aliquid extat, à verbo שעא [*schabat*], id est Respexit.

23 *Tibicines*, τοὺς αὐλητὰς θρηνῳδοὺς videlicet, & μυραύλους, quos vocat Homerus in descriptione funeris Hectoris θρῴσαν ἐξάρχους, Latini peculiariter Siticines vocant, quem morem proculdubio Iudæi à prophanis gentibus hauserant, vt & reliquas funerum pompas, licet inhibuisset Dominus in Lege. Huc spectat quod refertur infrà 11. ¶ *Tumultuantem*, θορυβούμενον. Id est strepentem, & ad funeris pompam concurrentem.

24. *Puella*, κοράσιον. Augustinus lib. de Consensu Euang.2, cap.28, monet in quibusdā codicibus legi Mulier, quod tamen Hebraico more de virginibus etiam dicitur. ¶ *Dormit* καθεύδει, quia nimirum à Mortuis mox excitanda.

vnde Christianorum κοιμητήρια. Sed hæc tamen etiam per ironiam videtur Christus loqui occurrens etiam hoc miraculum calumniatoribus, quasi non mortuam, sed sopitam excitasset.

Ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον.

Καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην.

Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες, καὶ λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς υἱὲ Δαβίδ.

Ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ, καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

Τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων, Κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν.

Καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω.

Οἱ δὲ ἐξελθόντες διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ.

Luc. 11.14. Αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν, δαιμονιζόμενον.

Καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ.

Infrà, 12.24 mar. 3.22. luc. 11.15. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον, Ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

25 Quum autem fuisset eiecta turba ingressus prehendit manum eius: & surrexit adolescẽtula.

26 Et exiit hæc fama in totam illam regionem.

27 Quúmque digrederetur illinc Iesus, sequuti sunt eũ duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.

28 Quum autem venisset domum, adierunt eum cæci illi, & dicit eis Iesus, Creditis me hoc posse facere? Dicunt ei, Etiam Domine.

29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.

30 Et aperti sunt oculi eorum: & grauiter interminatus est eis Iesus, dicens, Videte nemo sciat.

31 At illi egressi sparserunt eius famam in tota illa regione.

32 ‖Ipsis autẽ egredientibus, ecce obtulerũt ei hominem mutum, dæmoniacum.

33 Et eiecto dæmonio loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens, Nunquam apparuit tale quidpiam in Israel.

34 ‖Pharisæi verò dicebant, Per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

25 *Et quum eiecta esset turba, intrauit, & tenuit manum eius, & dixit, Puella, surge. Et surrexit puella.*

26 *Et exiit fama hæc in vniuersam terram.*

27 *Et transeunte inde Iesu sequuti sunt eum duo cæci, clamantes, & dicentes, Miserere nostri fili Dauid.*

28 *Quum autem venisset domum, accesserunt ad eum cæci, & dicit eis Iesus, Creditis quia hoc possum facere vobis? Dicunt ei, Vtique Domine.*

29 *Tunc tetigit oculos eorum, dicens, Secundum fidem vestram fiat vobis.*

30 *Et aperti sunt oculi eorum: & comminatus est illis Iesus, dicens, Videte nequis sciat.*

31 *Illi autẽ exeuntes diffamauerunt eum in tota terra illa.*

32 *Egressis autem illis, ecce obtulerunt ei hominem mutum, dæmonium habentem.*

33 *Et eiecto dæmonio, loquutus est mutus: & miratæ sunt turbæ, dicentes, Nunquam apparuit sic in Israel.*

34 *Pharisei autem dicebant, In principe dæmoniorum eiicit dæmones.*

25 *Prehendit*, ἐκράτησε. Vulgata & Erasmus, *Tenuit*. id est εἶχεν. Infrà tamen cap. 12, 11, Erasmus vertit, *Apprehendit*. Rursus cap. 13. 3, κρατήσας interpretatur Cæperat. Vocabulum autem ipsum propriè significat vi adhibita aliquid retinere: veluti quum trahimus reluctantem iniecta manu: sicut etiam Erasmus interpretatus est infrà, cap. 18. 28. Hic autem & aliis locis multis idem valet quod ἅπτεσθαι, id est prehendere, vel tangere. Marci autem 7. 3, & 4, pro retinere, & studiosè quidpiam obseruare accipitur. Post hæc verba *Prehendit manum eius* Vulgata addit, *Et dixit, Puella surge*. καὶ εἶπε, κοράσιον ἐγείρου. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus. Sunt autem petita ex Lucæ 8. 54.

26 *Hæc*, αὕτη. id est, huius rei fama, vt Act. 2. 6. In secundo exemplari scriptum erat αὐτῆς, eius. id est de eo. Vide suprà cap. 4. 24. ¶ *Regionem*, γῆν, id est, χώραν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Terram*: quod poëticum est.

27 *Quúmque digrederetur illinc Iesus*, καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, *Et transeunte inde Iesu*, id est, διερχομένῳ. Erasmus, *Et quum discederet illinc Iesus*. id est ἀπερχομένῳ. Vide suprà, cap. 9. 9.

28 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Iesus domum venisse, eam nimirum in qua consueuerat habitare, quum in ea vrbe sibi domicilium delegisset. Nam qum ita loquitur, ea demum significatur domus quam is incolit qui venisse dicitur: nisi quidpiam addideris ex quo alia domus intelligatur: quod ex ipsa narratione satis liquet, vt & suprà 9. 10. ¶ *Cæci illi*, οἱ τυφλοί. Illi videlicet qui paulò ante ipsi occurrerant. itaque articulus non fuit omittendus.

29 *Secundum*, κατά Erasmus, *Iuxta*. quod magis etiam est insolens apud Latinos quàm illud.

30 *Aperti sunt*, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit παραχρῆμα, id est illico. Hebræis autem dicũtur oculi clausi, qui nihil vident, quibus opponuntur aperti. ¶ *Et grauiter interminatus est*, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi aduerbium Grauiter, ad vim vocabuli exprimendam. Nam ἐμβριμᾶσθαι significat, addita increpatione & cum fremitu aliquid edicere: vt plusculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo vtitur infrà, cap. 12. 16.

31 *Egressi* ἐξελθόντες, videlicet domo ipsius Christi. Eras. *Quum abiissent*. id est, ἀπελθόντες. ¶ *Sparserunt eius famam*, διεφήμισαν αὐτόν. Ad verbum, *Diffamarunt eum*, sicut etiam vertit Vetus interpres. Sed præterquam quod hoc verbum raro à Latinis vsurpatur, etiam in vitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν.

33 *Tale quidpiam*, οὕτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sic*. Ponitur autem οὕτως pro τοιοῦτο, sicut etiam Mar. 2. 12. & omnino hoc est quod Hebræi dicunt כזאת [*kezoth*]

34 *Principem dæmoniorum*, τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων. Apparet igitur impuros spiritus cuidam etiam capiti subiici, sicut è contrario caput electorum est Christus. Quamobrem etiam diabolus ab angelis suis distinguitur infra 25. 41. & nomen principatuum & potestatuum tribuitur etiam regno tenebrarum, Coloss. 2. 15. Hic est igitur qui & Satan, & Diabolus, & Tentator, & Princeps mundi & Beelzebub vocatur. Sed in meo vetustissimo codice manuscripto totus hic versiculus non legitur. Est autem illud quoque obseruandum tribui ipsi idolo nomen dæmonij.

35 *In*

Καὶ περιῆγεν ὁ Ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ. 35

Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐσκυλμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα. 36

Τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι. 37

Δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ. 38

‖Et obibat Iesus vrbes omnes ac vicos, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans quemuis morbum & quemuis languorem in populo. 35

‖ Quum vidisset autem turbam, commiseratione intima commotus est super eis, quòd essent dissipati & disiecti quasi oues non habētes pastorem. 36

Tunc dicit discipulis suis, ‖ Ipsa quidem messis multa, operarij autem pauci. 37

Rogate igitur Dominū messis vt emittat operarios in messem suam. 38

Et circuibat Iesus omnes ciuitates & castella, docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni & curans omnem languorem & omnem infirmitatem. Mar 6.6. luc.13.22.

Videns autem turbas, misertus est eis: & quia erant vexati, & iacentes sicut oues non habentes pastorem. Mar.6.34.

Tunc dicit discipulis suis, Messis quidem multa, operarij autem pauci. Luc.10.2, iohi4.36.

Rogate ergo dominum messis vt mittat operarios in messem suam.

Κεφάλαιον ι.

Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτὰ καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν. 1

Τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα. πρῶτος, Σίμων ὁ λεγόμενος Πέτρος, καὶ Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ· Ἰάκωβος ὁ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ. 2

Φίλιππος, καὶ Βαρθολομαῖος· Θωμᾶς, καὶ Ματθαῖος ὁ τελώνης· Ἰάκωβος ὁ τοῦ 3

CAP. X.

Tunc aduocatis duodecim discipulis suis, dedit eis potestatem aduersus spiritus impuros, vt eiicerēt eos, & sanarent omnem morbum & omnem languorem. 1

Porro duodecim Apostolorum nomina sunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Ioannes frater eius: 2

Philippus, & Bartholomeus: Thomas, & Matthæus ille publicanus: Iacobus *filius* Al- 3

CAP. X.

Et conuocatis duodecim discipulis suis, dedit illis potestatem spirituum immundorum, vt eijcerent eos, & curarent omnem languorē & omnem infirmitatem. Mar.3.15. luc.9.1.

Duodecim autem discipulorū nomina sunt hæc. Primus, Simon qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Philippus & Bartholomæus:

Iacobus Zebedæi, & Iohānes frater eius: Thomas & Matthæus publicanus: & Iacobus Al-

35 *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Hæc nō legit Vetus interpres, & in quibusdā Græcis exēplarib. nō inuenim⁹. Sed in quodā additū erat, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. Et multi sequuti sunt eū.

36 *Commiseratione intima commotus est*, ἐσπλαγχνίσθη.. Vulgata, *Misertus est*, Erasmus, *Affectu misericordiæ tactus est.* Indicat hoc verbum (quo Græci interpretes expresserunt Hebræum רחם [*racham*]) summam & vehementem commiserationem ex intimis visceribus profectam: vt explicat ipse Zacharias Luc.1.78. qualis est illius qui apud Virgiliū lib.10, *Ingemuit miserans grauiter, dextramque tetendit.* quod vt exprimerem, circumloquutionem adhibui ex Cic. Tusc. 4, *Nemo* (inquit) *parricidæ supplicio misericordia commouetur.* ¶ *Super eis*, περὶ αὐτῶν. id est eorum causa. sicuti Mar.14.23. τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον, id est ὑπὲρ πολλῶν. Similem cōstructionem habemus Psal.103.17. Vulgata, *Eis*, Erasmus, *Erga illos.* ¶ *Dissipati*, ἐσκυλμένοι. Ad verbum, *Exoluti*. quia quæ soluta sunt & deiuncta, eadem quoque sunt dissipata. Alioquin hoc vocabulū idem valet quod verbum simplex Soluere: veluti quum vires exolutas dicimus, & æs alienū exoluere. Vulgata vertit *Vexati*. id est ἐσκυλμένοι: quod etiam scriptum erat in sex vetustis codicibus: item apud Chrysostomum, Hieronymum, Hilarium. Theophylactū, sicut Erasmus obseruauit Sed hoc notandum videtur, σκύλλεσθαι propriè non de quauis molestia dici, sed de fatigatione & lassitudine ex via: quòd facilè (vt spero) mihi concedent quicunque vsum huius verbi obseruarunt. Itaque commiseratur hîc turbam Iesus, quòd de via plerique essent defessi: deinde, quod nemo ex illis quos oportebat huic vni rei intentos esse. curam salutis eorum gereret. adeo vt huc & illuc errarent, tanquam oues pastore destitutæ. ¶ *Et disiecti*, καὶ ἐρριμμένοι. id est, palantes: quod dixit Plutarchus in libello De virtutibus mulierū, ἀποφέρεσθαι πλάνῃ. Sic autē acciderat huic populo quod deprecatus est Moses Nu. 27.17.

38 *Emittat*, ἐκβάλῃ. vt infrà, cap.12.35. Vulgata, *Mittat.* * Eras. *Extrudat.* Ad verbū, *Eijciat* quā vocis hui⁹ proprietatē si sequi volumus, intelligemus operarios vel celeriter mittendos in opus Dei, vel etiam inuitos & cunctantes extrudendos. Sumus enim omnes in istis præsertim rebus tardissimi, adeò quidē vt Moses etiā ipse potiùs extrusus quàm * missus videri potuerit. Sic apud Hebræos שלח [*schalach*] tū de simplici missione, tum de coactione dicitur.

IN CAPVT X.

1 *Tunc aduocatis*, καὶ προσκαλεσάμενος. Vulg. *Conuocatis* id est συγκαλέσας. Eras. *Accersitis.* id est μεταπεμψάμενος. ¶ *Aduersus spiritus.* vel, *In spiritus*, κατὰ πνευμάτων. vt in duobus exēpl. scriptum inuenimus: sic etiam Theophylacti codex Romæ impressus: vt omnino idē sit κατὰ πνευμάτων, atque id quod dicit Lucas ἐπὶ δαιμόνια. & apud Syru interpretē additur על [*hal*]. Alij tamen codices non habēt κατά: sed omnino videtur vel addendū, vel supplendū, nisi malimus esse genus dicendi ei non absimile quo vulgò vtimur, vt si dicas Imperiū Galliæ, pro imperio in Galliā. Similis autem eclipseas exemplum habes infrà, cap.12.31, & Mar.6.7. *

2 *Apostolorum*, ἀποστόλων. Vulg. (vt quædā exēplaria habent) Discipulorū, id est μαθητῶν. Nos Græcū vocabulū (vt alia multa Ecclesiæ Christi familiaria) putamus retinendū. Latinè possis legatos vocare. Ἀπόστολος autem simili etymologia Hebræis שליח [*scheliah*] vocatur, Abdiæ 1. & hac Græca voce pro legato vtuntur etiam Herodotus & Demosthenes. ¶ *Primus*, πρῶτος. Quid si hoc vocabulum ab aliquo additum est qui Petri primatum vellet stabilire? nihil enim sequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem obseruauimus alibi vsurpatum simili ratione, vt dicemus Mar.3.16. Sed & reperimus ita scriptum in omnibus exemplaribus, & Theophylacto Romano, qui disertè admonet, primos idcirco recēseri Petrum & Andream quòd essent πρωτόκλητοι. In hoc autem ordine nihil mysterij latere, vel illud declarat, quod Marci 3, & Luc.6. idem prorsus ordo non obseruatur: & hoc etiam loco in Vetere translatione Philippus & Bartholomæus Iacobo & Ioanni præponuntur. Sed & apud Paulum ipsum Galat.2.9. Iacobus Petro præponitur: vt planè sint ridiculi qui volunt hoc argumento tyrannidem Antichristi confirmare: etiamsi primatum inter Apostolos libenter concedimus Petro, sed ordinis inter pares, non gradus supra inferiores.

3 *Publicanus*, ὁ τελώνης. siue, vt Erasmus, *Qui fuerat publicanus.* Non putaui tamen supplendum ὁ γενόμενος, cum Erasmo: quum satis intelligatur publicanum esse desiisse, ex

quo factus est Christi Apostolus. ¶ *Cognominatus*, ὁ ἐπικληθεὶς. Vulg. non legit totũ illud, Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς, quod tamen in omnibus Græcis nostris codicibus inueni. Lebbæum verò possimus Latinè Corculum interpretari, quod fuit apud Romanos Scipionis illius Nasicæ cognomentum.

Ἀλφαίου καὶ Λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς Θαδδαῖος·

Σίμων ὁ Κανανίτης, καὶ Ἰούδας Ἰσκαριώτης, ὁ καὶ παραδοὺς αὐτόν.

Τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων, Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαριτῶν μὴ εἰσέλθητε·

Act. 13. 46. Πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

Luc. 10. 9. Πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε.

Mar. 6. 8. luc. 9. 3, & 22. 35. Μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν·

phæi, & Lebbæus cognominatus Thaddæus:

4 Simon Cananites, & Iudas Iscariotes, qui etiam prodidit eum.

5 Hos duodecim misit Iesus, & addidit eis mandata, dicẽs, In viam Gentium ne abieritis, & in vrbem Samaritanorũ ne ingrediamini:

6 Sed proficiscimini potius ‖ad oues perditas domus Israel.

7 Profecti verò proclamate, ‖dicentes, Appropinquauit regnum cælorum.

8 Ægrotos sanate, leprosos purgate, mortuos excitate, dæmonia eiicite: dono accepistis, dono date.

9 ‖Ne comparate aurum, neque argentum, neque æs in zonis vestris:

phæi, & Thaddæus.

4 *Simon Cananæus, & Iudas Iscariotes, qui & tradidit eum.*

5 *Hos duodecim misit Iesus, præcipiens eis, dicens, In viam Gentium ne abieriris, & in ciuitates Samaritanorum ne intraueritis:*

6 *Sed potius ite ad oues quæ perierunt domus Israel.*

7 *Euntes autem prædicate, dicentes, Quia appropinquauit regnum cælorum.*

8 *Infirmos curate, mortuos suscitate, leprosos mundate, dæmones eijcite: gratis accepistis, gratis date.*

9 *Nolite possidere aurũ, neque argẽtum, neque pecuniam in zonis vestris.*

4 *Cananites*, Κανανίτης. Vulgata & Erasmus, Cananæus, id est Κανανάιος, vt etiam scriptum inueni in duobus vetustis codicibus. Existimant nonnulli potius legendum Κανίτης, Cannites, vel Κανναῖος, Cannæus: & rectè eos sentire, vel illud declarat quòd Lucas 6. 15, & Act. 1. 13, ζηλωτὴν vocat. zelus enim Hebræis & Syris est קנא [kana]. Itaque (vt rectè obseruat Caninius) nomen Cananæorum, quod crebrò occurrit in sacris libris, hoc loco vel librariis parum doctis, vel expositoribus Hebraicæ linguæ imperitis imposuit. Meritò tamen quæsierit aliquis cur appellatiuum nomen Hebræum Euangelista inflexerit Græca terminatione, & quidem huiusmodi vt gentile siue patrium nomen meritò videri possit à Cana Galileæ oppido deductum, & huic Simoni additũ vt à Simone Petro distingueretur. Sed hîc rursus duplex occurrerit difficultas. Vna, cur dicatur Cannites seu Cannæus, quum Cana simplici litera N scribatur. Altera, cur gentile nomẽ Lucas appellatiuo Græco ζηλωτὴς explicarit. ¶ *Iscariotes*, Ἰσκαριώτης. Recepta est hæc lectio, neque dubito quin verum sit quod Caninius felicissimè coniecit, hoc nimirũ esse quod Hebræis איש־קריות [*isch keriyot*] Vir Kerioth, id est Kereothites, ab vrbe sic vocata in tribu Iuda, cuius fit mentio Ios. 15. 25, sicut Gallico idiomate dicimus, *enfant de Paris*, de eo qui sit Parisiensis. Meus ille vetustissimus codex planè admirabilis, in hoc nostro Euangelista, itémque Marco & Luca scriptum habet σκαριώθης absque I, corrupta facilè voce Hebræa à Græcis illius ignaris, quod accidisse videmus in aliis vocabulis, vt in Boanerges, Golgotha, Belzebul. Hinc factum vt Syrus etiam interpres Græcam corruptam vocem vertens scripserit סכריוטא [*sekariuta*] per Samech, Caph, & Theth pro Sin, Coph, & Tau, affinibus literis. Sed veram lectionem, & Caninij sententiam idem meus codex apertissimè confirmat, vbique apud Ioannem (quinque nimirum locis) scriptum habens ἀπὸ Καριώτου in Græcis, & Latinè à Carioto, id est Cariotensis. Alterum autem etymon à שכר & נשח [*nata scheker*] vt is significetur qui accepta mercede esset defecturus, ne refutatione quidem videtur indigere: nec eorum quoque sententia qui à tribu Isachar deducunt. Chrysostomus certè Homilia in Matth. 33. sic à patria denominatum scribit. ¶ *Prodidit*, παραδοὺς. Vulgata, Tradidit: quæ propria etiam est huius vocabuli significatio, sed hoc loco & alibi sæpe accipitur ἀντὶ τοῦ προδοὺς.

5 *Addidit eis mandata, dicens*, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων. id est, addi tis mandatis, in hæc verba. Vulgata, *Præcipiens eis*. Erasmus, *Quibus præceperat*. Nos ferè παραγγέλλειν interpretabimur denuntiare: sed hîc studuimus perspicuitati. In meo illo vetustissimo codice legitur καὶ λέγων, Addidítque eis mandata, & dixit. ¶ *In viam Gentium*, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν. id est, iter ad exteras & profanas Gẽtes, Ierem. 2. 18. Nam alioqui vias Gentium vocant Prophetæ profanos & impios illarum mores: vt Ierem. 10. 3. ¶ *Vrbem*, πόλιν. Vulgata, *Ciuitates*, nulla sensus iniuria. Ponitur enim πόλιν indefinitè, neque de metropoli videtur posse intelligi, quum articulus non addatur.

8 *Mortuos excitate*, νεκροὺς ἐγείρετε. Hęc desunt apud veterem interpretem & Theophilactũ. ¶ *Dono* δωρεὰν. Terent. Eunucho, *Hanc tibi dono do*. Vulg. *Gratis*. Erasmus, *Gratuitò*.

9 *Ne comparate*, μὴ κτήσησθε. Vulgata, *Nolite possidere*, quæ interpretatio mala est, vsque adeo vt totam huius loci rectam sententiam peruertat. Neque enim hîc interdicitur harum rerum possessio, vt nonnulli Apostolorum peruersi imitatores fingũt: sed de hac vna profectione agitur, ad quam vult Dominus Apostolos accingi absque vllis sarcinis, atque adeo absque viatico: non modò vt nullis impedimentis retardentur, sed etiam vt hac prouidentiæ diuinæ quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam præparentur. Ideo quærit ex illis domum reuersis Dominus ecquid illis in via defuerit, Luc. 22. 35. Κτᾶσθαι verò magis propriè & frequentiore vsu idem valere atque quidpiam comparare siue acquirere quod postea possideas, extra controuersiam est: vnde κτητικὴ apud Aristotelem ars omnis qua sibi vnusquisque victum parat: & illud Demosthenis Olynth. 2, Natura sic comparatum esse vt quæ habeas facilius sit φυλάττειν, quàm κτᾶσθαι quæ non habeas. Pendet autem à propria huius verbi significatione conciliatio huius loci, itidémque Luc. 9. 3, & 22. 35, cum iis quæ scribuntur Mar. 6. 8, & 9. Nam & apud Matthæum & apud Lucam interdicuntur discipulis baculi & soleæ: apud Marcum autem iubentur baculum duntaxat gestare, & sandaliis subligatis itineri sese dare, quos locos Augustinus & alij vt conciliarent, ad allegoriis confugerunt. Atqui non vetat illos Dominus in hac quidem profectione baculis vti ex cõmuni more Iudæorum iter pedibus facientium, sicut ex sacrificij paschæ ritibus & aliis infinitis sacrarum historiarum locis liquet: neque ipsos simpliciter iubet absque soleis (pedibus videlicet prorsus nudis) istam legationem obire, vt ex Marci verbis constat: sed quum profectionem aliquam instituentes soleant ea sibi studiosè comparare quæ ad iter quàm commodissimè conficiendum requiruntur, contrà iubet Dominus discipulos nulla interposita mora, abiectáque prorsus rerum istarum omnium cura, ita vt erant, baculis videlicet quos manu, & soleis quas pedibus eo ipso tempore gestabant contentos, sese è vestigio in viam dare. Quamobrem etiam disertè dicitur apud Marcum illos non simpliciter misisse, sed binos, vt eo ipso momento iter ingressos fuisse intelligamus, quod ipsum de aliis quoq; septuaginta duobus cum eodem mandato emissis scribitur Luc. 10. 1. vbi etiam ob eam causam additur πρὸ προσώπου αὐτοῦ, Ante faciem suam. Κτᾶσθαι igitur hoc loco significauerit, quod Gallico idiomate dicimus, *faire prouision*, & οὐρὸν εἰς τὸν

τλὼ ἐδὸν, Itineris faciẽdi causa, extra ordinem videlicet aliquid sumere:& Luc.10.3.obseruãda est propria significatio verbi βασάζειν, perinde ac si diceret Dominus, Ne vos crumena, neque pera, &c. id est vllis sarcin's onerate.

¶ Æs, χαλκόν. Ænei enim erant asses & quadrantes. Emenda ex Mar.12.41.

Μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν.

Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε ἕως ἂν ἐξέλθητε.

Εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν.

Καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία, ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω.

Καὶ ὃς ἂν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενος τῆς οἰκίας ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόρρων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

Προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

10 Neque peram ad iter, neque binas tunicas, neq; solcas, neque baculum. ‖ nam dignus est operarius alimento suo.

11 ‖ In quamcunque verò vrbẽ aut vicum introieritis, exquirite quis in ea sit dignus: & illic manete vsquedum exeatis.

12 Introeuntes autem domum, salutate eam.

13 Et si quidem fuerit domus digna, venito pax vestra super eam: sin autẽ non fuerit digna, pax vestra ad vos reuertitor.

14 ‖ Et quicunque non exceperit vos, neque audierit sermones vestros, exeuntes domo aut vrbe illa, ‖ excutite puluerem pedum vestrorum.

15 Amen dico vobis, tolerabilior erit conditio terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm vrbis illius.

16 ‖ Ecce, ego mitto vos vt oues in medium luporum: estote igitur prudentes vt serpentes, & simplices vt columbæ.

17 Cauete verò ab hominibus. tradent enim vos in consessus, & in conuentibus suis flagellabunt vos.

10 *Non peram in via, neque duas tunicas, neque calceamenta, neque virgam, dignus enim est operarius cibo suo.* 1.Tim. 5.18 luc.10.7.

11 *In quamcunque autem ciuitatem aut castellum intraueritis, interrogate quis in ea dignus sit: & ibi manete donec exeatis.* Luc.10.8.

12 *Intrantes autem in domum, salutate eam, dicentes, Pax huic domui.*

13 *Et si quidem fuerit domus illa digna, veniet pax vestra super eã: si autem non fuerit digna, pax vestra reuertetur ad vos.*

14 *Et quicunque non receperit vos, neque audierit sermones vestros, exeũtes foras de domo vel ciuitate illa, excutite puluerem de pedibus vestris.* Mar. 6.11. luc.9.5. Act.13.51, & 16.8.

15 *Amen dico vobis, tolerabilius erit terræ Sodomorũ & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm illi ciuitati.*

16 *Ecce, ego mitto vos sicut oues in medio lupo ũ: estote ergo prudentes sicut serpentes, & simplices sicut columbæ.* Luc. 10.3.

17 *Cauete autem ab hominibus, tradent enim vos in cõciliis, & in synagogis suis flagellabũt vos.*

10 *Baculum* ῥάβδον. Hebr. מקל [*Makel*] vt Gen. 32. 10, Exod. 12, 11. & 1.Sam.17,40: vnde vox etiam illa Latina videtur deducta. Vulg. & Erasm. *virgam*, qua voce quum Latini tenuius quiddam significent quàm vt viatoribus magno vsui esse possit, baculum malui interpretari, i. est βακτηρίαν, παρὰ τὸ βαίνειν, sicut etiam nonnulli ῥάβδον dictam volunt, παρὰ τὸ ῥᾶον ποιεῖν βαδίζειν. ¶ *Alimento*, τῆς τροφῆς. Vulgata & Erasmus, *Cibo*. id est σίτου. Quoddã exemplar scriptum habebat τῷ μισθῷ, (id est mercede) quod etiam legitur Lucæ 10. 7, & 1. Timoth. 5. 18. Cæterùm mirifica hæc est demonstratio (quam vtinam plerique satis intelligerent) Dignus est operatius mercede sua. Ergo nobis merces non deerit. Nititur enim hoc promissum iustitia Dei, quæ fallere non potest: tanti est vocatione sua defungi. Sed meminerimus hanc mercedẽ (quod ad Deum attinet) esse gratuitam, & ab æternæ etiam vitæ dono distinguendam, & non aliis quàm fidis operariis soluendam.

11 *Dignus*, ἄξιος. Erasmus in annotationibus putat ἄξιον idoneum & commodùm hospitem significare. Ego verò existimo propriè accipi, & ad ministerij Ecclesiastici dignitatem hæc pertinere: quæ paucis quidem verbis, sed egregiè, describitur Heb.11.38. Sed dignus hic demum habetur qui se indignum esse cõfitetur, sicut paulo antè Centurio, cap.8.8. ¶ *Et illic manete*, κἀκεῖ μείνατε. Vetat hospitem talem mutare: vt facere solent qui diutius aliquo loco mansuri, quàm commodissima hospitia captant.

12 *Salutate*, ἀσπάσασθε. Suprà, 5.47, vertimus Complecti, quod hîc fuisset durius: quanquam hoc etiam vtrunque ferat sentẽtia huius loci. Domum enim vocat eos qui in eâdem domo versantur. ¶ *Eam*, αὐτήν. Quinque vetusti codices hæc addunt, λέγοντες, Εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ, id est, *Dicentes, Pax sit in hac domo.* quod etiam legit Vetus interpres. addit enim, *Dicentes, Pax huic domui.* Item sic habet Theophylacti codex Romanus, quem Erasmus non vidit. Cæterùm hæc salutationis formula ad Hebræorum morem pertinet, qui Pacis nomine fausta & prospera omnia intelligunt.

13 *Venito*, ἐλθέτω. Aut (vt in vno exemplari scriptum erat) εἰσελθέτω, introito: id est, ei bene precamini, quod etiam ratum erit. sin minus: illis frustra bene precati fueritis. Itaque noster Vetus interpres, vt & Syrus, legit futuro tempore, Veniet, & Reuertetur. vt scribit etiam Lu,10,6.

14 *Et quicunque non*, καὶ ὅς ἐὰν μή. Quoddam exemplar habuit scriptum in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς μηδὲ ἀκούσωσιν, Et quicũque non receperint vos, neque audierint: eodem manente sensu. ¶ *Domo* τῆς οἰκίας. Vulgata addit *Foras*, id est ἔξω, quod etiã in vno vetere exemplari legimus. ¶ *Vestrorum*, ὑμῶν. Quoddam exemplar addit ἐπ' αὐτῆς, id est κατ' αὐτῆς. vt apud Homer. Iliad. β, Τόσσοι ὅσσ' Τρῶες καρηκομόωντες Ἀχαιοὶ Ἐν πεδίῳ ἵσταντο.

15 *Amen*, ἀμὴν. Duo codices addunt γὰρ, *enim*.

16 *In medium luporum*, εἰς μέσον λύκων. Sic Herodotus εἰόλυκον. vocat eum qui solus sit inter lupos relictus, quod tamen veris Christianis nunquam cõtigit. vt qui à Deo nunquam minus deserantur, ac perinde nunquam minus soli sint, quàm quũ omni humano præsidio sunt destituti. Magni enim momenti est pronomen Ego in hac sententia. Huc pertinet locus 2.Reg.6.16, & 34.8. Ioh.8. 16, & 16, 32. & 2. Cor.8. ¶ *Simplices*, ἀκέραιοι. vel *synceri*, & versutiæ atque calliditatis prorsus expertes, quæ solent specie prudentiæ nobis imponere. Virtus autẽ ista passim in his libris dicitur ἁπλότης, & illa pręditi ἁπλοῖ, Simplices vocantur, etymo quoque Græcæ vocis id declarãte ab α priuante, & verbo κεράω deductæ, vt significetur id cui nihil alienũ sit admixtũ, quo adulteretur. Alij deducunt ab α & κέρας, vt hominem significet nulli noxium, translatione ab animalibus sumpta quæ natura nullis ad vim vi repellẽdã aut ad nocẽdũ cornibus armauit: quæ interpretatio eòdẽ penè recidit. Nã & colũbæ peculiari epitheto imbelles dicũtur, & ouibus cõparãtur verè Christiani, lupis ferísq; cęteris animãtibus oppositi. Requirit Christus in summa χρηστότητα συνίστι κεκραμμένῳ, vt loquitur Nazian. in senariis, ad hunc locũ alludens: nec alienũ est prorsus ab hoc loco illud Platonis, interprete Cicerone lib. Off. primo, *Scientia quæ est remota à Iustitia, calliditas potiùs quàm Sapientia appellanda est.* Syrus interpres priorem interpretationem probat, vt qui pro ἀκέραιοι verterit תמימא [*thamime*] Denique in illo meo vetustatis admirandæ codice pro ἀκέραιοι scriptum est ἁπλούστατοι, quod fortasse legit Vetus interpres noster.

17 *Ab hominibus*, ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων. Eras. addidit pronomẽ

Illis, vt exprimeret articuli vim: quã ego quidem hîc non agnosco. Videtur ergo potius additus articulus vt discipuli intelligerent quàm periculosam viã ingrederẽtur, in qua potius ab ipsis hominibus quàm à feris timendum esset. Nam precipuè in religionis causa verissimum est illud prouerbium, Homo homini lupus. *In conuentibus suis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν. Erasmus in *conciliabulis* vel *concionibus*, quasi συνέδρια sint aliarum gentium, Synagogæ verò Iudæorum: qua in re fallitur. Nam & illa & istæ Iudæorum fuerunt: illa quidem iudiciis exercendis, etiam quum iam Romanis subessent, vt ex istis historiis liquet, destinata: ista verò legendis & explicandis die Sabbathorũ scripturis consecrata, sicut apud Christianos Ecclesiastica presbyteria à ciuili foro distinguuntur. Sed tamen hoc in loco vel συναγωγαὶ accipit Christus pro conuentibus ordinariis ciuilibus quos à Synedriis, nẽpe 23 iudicum, & magno illo in quo sedebat Pontifex Max. distinguit, qua de re diximus suprà 5,22. vel existimandum fuerit reos in synedriis religionis causa ad verberum pænam damnatos, fuisse ad synagogam postea deductos, & ibi verberatos ex lege Deut.23,3. quod mihi tamen non fit verisimile. Huius autẽ prædictionis Christi exẽplum editũ legimus in magno synedrio Act.4,5.& 5, 21.& 40. Denique quum neque Synagogas allibi inueniam de iudicij domibus dici, vt loquuntur Hebræi, neque in synagogis fuisse sumptas ciuiles pœnas, mihi suspectus est hic locus.

Καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.	18	¨Sed & ad præsides ac reges ducemini mea causa, *vt hoc sit* ¨eis & Gentibus testimonium.	18	*Et ad præsides & ad reges ducemini propter me, in testimonium illis & Gentibus.*
Marc.13.11. luc.12.11. Ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε. δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τί λαλήσετε.	19	‖ Sed quum tradent vos, ne estote soliciti quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis illo momento quod loquamini.	19	*Quum autem tradent vos, nolite cogitare quomodo aut quid loquamini. dabitur enim vobis in illa hora quid loquamini.*
Οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.	20	Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri *is est* qui loquitur ¨in vobis.	20	*Nõ enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis.*
Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.	21	Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filiũ: & insurgent liberi in parentes, & ¨morte multandos eos curabunt.	21	*Tradet autẽ frater fratrẽ in mortẽ, & pater filium: & insurgent filij in parentes, & morte eos afficient.*
Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος οὗτος σωθήσεται.	22	Et eritis exosi omnibus propter nomen meum: ‖ verùm qui sustinuerit¨ ad finem vsque, is seruabitur.	22	*Et eritis odio omnibus hominibus propter nomen meum. qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*
Mar 13.13. luc.21.19. Ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ ἕως οὗ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.	23	Quum autem persequentur vos ¨in ea vrbe, ¨fugite¨ in aliã. Amen enim dico vobis, nequaquam¨ obieritis vrbes Israëlis ¨quin¨ venerit Filius hominis.	23	*Quum autẽ persequentur vos in ciuitate ista, fugite in aliã. Amẽ dico vobis, non consummabitis ciuitates Israel donec veniat Filius hominis.*
¹Luc.6.48. oh.13.16, & 15.20. Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.	24	‖ Non est discipulus supra doctorem, neque seruus supra dominum suum.	24	*Non est discipulus super magistrum, nec seruus super dominum suum.*
Ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ ἵνα γένηται ὡς	25	¨Sufficiat discipulo vt sit sicut	25	*Sufficit discipulo vt sit*

18 *Sed & ad Præsides*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ. Vulgata, *& ad Præsides*: non expressa particula δέ. Erasmus, *Quin & ad Prmcipes*. ἡγεμόνας autem hîc vocat Præsides prouinciarum, sicut accipitur infrà cap.27,& in Actis Apostolorum: quum alioquin hoc vocabulo in genere duces significentur. ¶ *Eis & Gentibus*, αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν. id est aduersus eos & aduersus Gentes, vt liquet ex Luc.9,15.

20 *In vobis*, ἐν ὑμῖν. id est per vos, vel intra vos.

21 *Morte multandos curabunt*. θανατώσουσιν. Vulgata & Erasmus, *Morte afficient*. Est hoc vocabulum plerunque forense: hîc autem accipitur veluti in coniugatione Hiphil: quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: tamen illo etiam modo accipi posse non nego. Nam iure dici potest interficere, qui interficiendum curat.

22 *Ad finem vsque*, εἰς τέλος. Vide infrà, 24.13. Sic autem declarat neque momentaneam neque perpetuam hanc conditionem fore.

23 *In ea vrbe* ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. In ea videlicet quam ingressi fueritis. Vulgata & Erasmus, *In ciuitate hac, vel ista*. Exemplar vnum habebat, διώκωσιν ἐκ τῆς πόλεως ταύτης. id est, Vos abegerint ex ea vrbe. ¶ *Fugite*, φεύγετε. Id est, Properate in aliam, nedum vt munus quod vobis impono perterrefacti deseratis. Potius enim hîc de perseuerantia quàm de vitanda persequutione disserit, sicut φεύγειν Græcis, & Fugere Latinis interdũ de sola cursus celeritate dicitur. quomodo accipitur verbum ברח [*barah*] Nehem. 10.& Cant.8,14. Rectè igitur Tertull. hunc locum citans, quanuis alioquin in hoc argumento immodicus, Non erat, inquit, tacitè in ciuitatem aliam transfugiendum, sed quasi vbique annuntiaturis, donec vbique replerent doctrinam suam. ¶ *In aliam*, εἰς τὴν ἄλλην. Exemplar quoddam additũ habebat, κἂν ἐκ ταύτης ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν. id est, Quòd si ex ea quoque vrbe vos exegerint, fugite in aliam. Alterum verò, & meum vetustissimum, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην, Si verò in alia vos persequuti fuerint, fugite in aliam. Verbum autem διώκειν modò conuertimus Persequi, modò Abigere & Exigere, propter additam variam constructionem. ¶ *Obieritis*. πτελέσητε. Vulgata, *Consummabitis*. Erasmus, *Perambulaueritis*. Ad verbum, *Finieritis*. Exemplar quoddam, πληρώσητε, *Impleueritis*, quo modo etiam loquitur Paulus Rom. 15.19. Sed verbum Latinum quo vsus sum, videtur satis commodè Græcum explicare: quia vtraque significatione accipitur, nempe pro Peragere & pro Circuire. ¶ *Quin*, ἕως οὗ. Videntur hæc accipi pro πρὶν ἢ: alioqui significant vsquedum: quo modo conuertere solemus. Itaque malè Vulg. vertit, *Donec veniat*. ¶ *Venerit filius hominis*, ἔλθῃ υἱὸς ἀνθρώπου. Id est, Quin ego venero. Atqui, dicet aliquis, iam venerat, vt qui in terris iamdiu esset versatus, & ista ipsis loqueretur. Hæc igitur vel nõ ad ipsum Christi in terras aduentum, sed ad ipsius aduentus patefactionem & perceptionem referũtur, nec ipsius Christi sed hominum respectu dicuntur: vel his verbis Christus simpliciter significauerit se rursus illis affuturum priusquam totam regionem peragrassent: ne videlicet sese à Magistro ablegari existimantes animum desponderent. Nam hæc ad ingressum illum Christi vltimum & celeberrimum in Hierusalem referre, mihi quidem argutum videtur. Posterior mea illa interpretatio est Theophylacti, & simplicissima videtur.

25. *Sufficiat*, ἀρκετόν. id est, sufficere debet. Hanc verò de seruo sententiam fuisse prouerbialiter apud Iudæos vsurpatam

vsurpatam docet Tremellius noster ex Thalmude, in tractatu de Benedictionibus, cap.9. Hoc autem loco improbè abusum fuisse Cherinthum, ad retinendum legalium ceremoniarum vsum, docet Epiphanius.

ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ· εἰ τὸν οἰκοδεσπότην Βεελζεβὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;

Μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς· οὐδὲν γὰρ ἐστι κεκαλυμμένον ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

Ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φωτί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δωμάτων.

Καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι· φοβήθητε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

Οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν;

Ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠριθμημέναι εἰσί.

Μὴ οὖν φοβηθῆτε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς.

Πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμ-

doctor suus, & vt seruus sit sicut dominus suus. ‖Si ipsum patremfamiliàs Beelzebul vocarunt, quanto magis domesticos eius?

Itaque ne eos timete: ‖ nihil enim est opertum quod nō futurum sit vt retegatur, & nihil occultum quod non futurum sit vt cognoscatur.

Quod dico vobis in tenebris, dicite in lnce: & quod in aurē auditis, prædicate in solariis.

Et ne timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed timete potius eum qui potest & animam & corpus perdere in gehènna.

Nónne duo passerculi assario veneūt, & vn ex eis nō cadet in terrā sine Patre vestro?

Vestri verò etiā ‖capilli capitis omnes numerati sunt.

Ne igitur timete: vos multis passerculis præstatis.

‖Quisquis igitur agnoscet

sicut magister eius, & seruo sicut dominus eius. Si patremfamiliàs Beelzebub vocauerunt, quanto magis domesticos eius? Inf. 12.24

Ne ergo timueritis eos. nihil enim est opertum quod non reueletur, & occultum, quod non sciatur. Mar.4.20 luc.8.17, & 12.2.

Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine: & quod in aure auditis, prædicate super tecta.

Et nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum qui potest & animam & corpus perdere in gehennam.

Nónne duo passeres asse vaneunt, & vnus ex illis non cadet super terram sine Patre vestro?

Vestri autem & capilli capitis omnes numerati sunt. 2 Reg 14.12.

Nolite ergo timere: multis passeribus meliores estis vos. act.27.34.

Omnis ergo qui cōfite Mar. 8.38. luc 9.26. & 12.8. 2.tim.2.12.

¶ *Et* [*vt*] *seruus*[*sit,*] καὶ ὁ δοῦλος. Dicendum potius fuerat, καὶ τῷ δούλῳ, Et seruo: vt ista cum superioribus cohærerent. & ita legit Vetus interpres. ¶ *Beelzebul*, Βεελζεβούλ. Vulgata vbique *Beelzebub*. Nam etiam quoddam exēplar legit Βεελζεβούβ: & scribendum esse β, non λ, apparet ex 2. Reg.1.2. Fuit autem Acaronitarum idolum, quod commodè possis dominum muscarum appellare: ac si Gallicè diceres *Maistre mousche*. Cuiusmodi fuit Græcorum Μύαγρος, ab Acaronitis profectus, vt testatur Plinius lib. 10. cap.28. vbi tamen pro Acaron perperam legitur Achorem, & apud eundem lib.29.cap.6, Myioden pro Μυάθλω. ¶ *Vocarunt*, ἐκάλεσαν. Quidam vetus codex scriptum habebat καλοῦσι, vocant.

26 *Quod non futurum sit vt cognoscatur*, ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulg. *Quod non sciatur*, non expressa futuri significatione, in quo tamen posita est vis huius sententiæ. Erigit enim suos discipulos, admonens fore vt tandē vincat Veritas, & tum ipsorū innocentia, tum aduersariorū improbitas appareat.

27 *In solariis*, ἐπὶ τῶν δωμάτων. id est, in ipsis ædium tectis, populo circunstanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ita fabricata ædium summa, vt in illis ambulare & versari possent: sicut liquet ex Deuteronomii 22.8, & 2.Sam.11.2, & Act.10.9. Itaque Græcis quidem scriptoribus, δῶμα idem omnino valet quod οἶκος, aut ea certè pars domus intra quam habitatur. Sed vt obseruat Erasmus ex Hieronymo significat supremam partem ædium, quam Græci vocant τέγος, vel ὑπῶρον. Hebræi verò גג [*Gag*] sic enim hanc vocem Græci verterunt passim in vetere testamento, vt Ios. 2.6. Iud.9, & 1.Sam.9.25. Soph.1.5. Plautus, *solarium* vocat, quod manifestè distinguitur ab ipsa οἰκίᾳ, id est, inferiore domo. Mar.13.15, & infrà 24.17.

28 *Qui trucidant*, τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus ἀποκτείνειν trucidare, quòd melius vocabulum non haberemus: est enim trucidare maius quidpiam quàm occidere. Virg. Æn. 2, *Fit via vi, rumpunt aditus, primóque trucidant*. φονεύειν verò occidere, & φόνον cædem, διαχειρίζεσθαι Interficere, αἰρεῖν Interimere: vt cuique Græco suum Latinū opponamus. Videtur autem Christus vsurpasse vocabulum quo declaretur cædes cum sænitia & crudelitate coniuncta, vt doceat nullos quantumuis immanes tyrannos esse nobis metuendos. ¶ *Potius*, μᾶλλον. Erasmus, *Magis*: & fateor hanc esse propriam huius vocabuli declarationem: (sicut etiam suprà conuertimus, 6.30, & 7.11.) sed hoc quidem loco nō est dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Christus vt hunc magis quàm illos timeamus, sed vt hunc vnum potius timeamus quàm illos. ¶ *Perdere*, ἀπολέσαι. æternis videlicet suppliciis, ac proinde neutrius substantia peritura, vt docet sol dissimè Tertull. lib. De resurrectione carnis.

29 *Passerculi*, στρουθία Vulgata, *Passeres*: non rectè quum magna hic sit emphasis diminutiui. ¶ *Assario*, ἀσσαρίου. Hoc vocabulum Romanum est, cuius mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem assarius (vt doctissimus Georgius Agricola primus, vt opinor, obseruauit) dimidia pars assis, non libralis illius veteris, sed semuncialis: quem testatur percussum lege Papyria Plinius libro 33.cap.3. adeo vt assarius tantùm fuerit quarta vnciæ pars, quasi Assiculum dicas. Quamobrem etiam vncia dicitur à Cleopatra in Cosmeticis πεντάασσον Italicū. Vulg. *Asse*. Erasmus vertit, *Minuto asse*: referens ad pretii vilitatē, vt vim exprimeret diminutiui. Syrus interpres Latinā vocem אסר [*asar*] retinuit. & ex collatione multorum locorum in Græcis scriptoribus videri possit generaliter hæc vox pro asse Romano vsurpari. Vide Mar.12.42. ¶ *In terram*, ἐπὶ τὴν γῆν id est χάσμαζε. Vulg. *Super terram*. Chrysostomus (vt annotat Erasmus) videtur legisse εἰς παγίδα, in laqueum. Cadere autem humi, Hebræorum more dicitur quod perit & aboletur, vt 2. Reg.10.10. ¶ *Sine*, ἄνευ. id est, non interueniente decreto & voluntate. Alioqui videretur significari Patrem cælestem simul cum passerculis cadere, vt quidem solet hæc particula plerunque vsurpari: quo modo sumitur apud Dem. ἄνευ στεφάνου, καὶ ταῦτα συνεστάχθη τῷ ναυάρχῳ ἄνευ τοῦ δήμου Ἀθηναίων, Et hæc quidem à classis præfecto comparata sunt sine populo Athenienses nō adhibita auctoritate & cōsensu populi Atheniēsis. ¶ *Vestro*, ὑμῶν. Addit quoddā exemplar, τοῦ οὐρανίου. i. qui est in cælis.

31 *Multis passerculis præstatis vos*, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Vulgata, *Multis passeribus meliores estis vos*. Erasmus, *Vos pluris estis quàm multi passerculi*. Idem tamen suprà, cap. 6.26, vti maluit verbo Præcellendi, quum illic Vetus interpres vertisset διαφέρετε, Pluris estis. Castellio, *Vos passeribus multo estis præstantiores*. quod non probo. Est enim in Christi verbis ἐλάττωσις quæ species etiam est amplificationis: acsi diceret Christus, Videtis tam viles esse passerculos vt duo non amplius quàm assario vaneant, qui tamen absque Patris vestri decreto non intereunt. Quid ergo metuitis? nam certè hac ratione oportuerit multos passerculos coniungi vt vos pretio superent. Tertullianus lib. de fuga vertit, Antistatis.

32 *Agnoscet*, ὁμολογήσει. Verbum Confitendi, quod alioqui vt Theologis familiare non repudio, vix inuenias

cum casu personæ coniunctum. Verbum autem Agnoscẽdi hac omnino significatione à Latinis, pręsertim iurisconsultis vsurpatur. Est autem ὁμολογεῖν amplius quidpiam quàm Agnoscere, vt apparet ex isto Ciceronis loco pro Rabirio, *Crimen susciperem, agnoscerem, confiterer.* Sed illud quod subiicitur, *Corã hominibus*, satis id videtur explicare: alioquin vertissem Palam agnoscet. Hoc est nimirũ quod vernacula lingua dicimus *Aduouer publiquement, & recognoistre.* Vnde factum vt confessiones vocet Ecclesia quas edunt Christiani suæ religionis professiones: sicut tiam sacrificia εὐχαριστικὰ in Lege תודות [*thodoth*] dicebantur. Cõiunctæ sunt enim istæ publicæ professiones cum eius laude quem nos agnoscere profitemur ¶ *Me, ἐν ἐμοί.* Et paulo post ἐν αὐτῷ, in eo, pro Eum, constructione Hebraica cuius exemplum habemus Nehem. 9,2. Hic enim ἐν respondet præpositioni על [*hal.*]

ᾳθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγὼ ἔμπροσθεν τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Luc. 12.51. Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν.

Ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.

Mich. 7.6.

Καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.

Luc. 14.26

Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

Infrà 16. 24 marc. 8.34 luc. 9.23. & 14.27.

Καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

Intrà 16. 25. marc. 8.35 luc. 9. 24. & 17.33.

Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

ioh. 12.20. Luc. 10.16. ioh. 13.20.

Ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

Ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.

Mar. 9.41.

Καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

me coram hominibus, agnoscam & ego eum coram Patre meo qui est in cælis:

33 Quisquis autẽ abnegauerit me coram hominibus, abnegabo eum & ego coram Patre meo qui est in cælis.

34 ‖ Ne existimate me venisse missurum pacem in terram: non veni missurus pacem, sed gladium.

35 ‖ Nam veni facturus vt dissideat filius à patre suo, & filia à matre sua, & nurus à socru sua.

36 Et inimici hominis *erunt qui sunt* domestici ipsius.

37 ‖ Qui amat patrem aut matrem supra me, nõ est me dignus: & qui amat filiũ aut filiã supra me, non est me dignus.

38 ‖ Et qui non accipit crucem suam, ac ponè sequitur me, nõ est me dignus.

39 ‖ Qui inuenerit animam suam, perdet eam: & qui perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

40 ‖ Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui misit me.

41 Qui recipit Prophetam nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustum nomine iusti, mercedem iusti accipiet.

42 ‖ Et quicunque potum dederit vni ex his paruis poculum frigidæ solũ, nomine discipuli, amen dico vobis, non perdiderit mercedem suam.

bitur me coram hominibus, confitebor & ego eũ coram Patre meo qui in cælis est:

33 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo qui in cælis est.*

34 *Nolite arbitrari quia pacem venerim mittere in terram: non veni pacem mittere, sed gladium.*

35 *Veni enim separare hominem aduersus patrem suum, & filiam aduersus matrem suam, & nurum aduersus socrum suam.*

36 *Et inimici hominis, domestici eius.*

37 *Qui amat patrem aut matrẽ plus quàm me, nõ est me dignus: & qui amat filium aut filiã super me, nõ est me dignus.*

38 *Et qui nõ accipit crucem suã, & sequitur me, non est me dignus.*

39 *Qui inuenit animam suam, perdet illam: & qui perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.*

40 *Qui recipit vos, me recipit: & qui me recipit, recipit eum qui me misit.*

41 *Qui recipit Prophetã in nomine Prophetæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui recipit iustum in nomine iusti, mercedem iusti accipiet.*

42 *Et quicunque potũ dederit vni ex minimis istis calicẽ aquæ frigidæ tantùm in nomine discipuli, amen dico vobis, nõ perdet mercedem suam.*

34 *Missurus*, βαλεῖν. Hebrai. להביא [*lehabia*]: vt si dicas, *Pour faire venir*, aut *Pour faire arriuer*. Sed tamen obseruãdum est, hîc non designari causam finalem quam vocant, id est scopum agenti propositum: sed Christum hîc significare non quò tendat ipsius aduentus, siue proprium Euangelij finem, sed duntaxat quæ ipsius aduentum, quamuis non absque iusto ipsius decreto, κατὰ συμβεβηκὸς erant sequutura, & quæ nos etiamnũ quotidie Euangelio nostra memoria veluti renato experimur. ¶ *Gladium*, μάχαιραν. Heb. חרב [*chereb*] cum sex punctis, pro belli calamitate.

35 *Filius*, ἄνθρωπον. Hebr. איש [*isch*] pro בן [*ben*] vt Deu. 22.30. quo modo etiam accipitur אדם [*adam*] Prouerb. 15. 20. Vulgata & Erasmus, *Hominem*. ¶ *Nurus*, νύμφην. Erasmus, *Sponsam*. Sed hîc opponitur socrui.

37 *Qui amat*, ὁ φιλῶν. Erasmus, *Qui amauerit*, ὁ φιλήσας. ¶ *Supra me*, ὑπὲρ ἐμέ. vel *præ me*. Vulgata, *Plus quàm me*. id est πλέον ἐμοῦ, eodem sensu. Horatius 3. Car. -- *tres* [*cyathos*] *prohibet supra Rixarum metuens tangere Gratia.* ¶ *Non est me dignus*, οὐκ ἔστι μου ἄξιος. id est, mihi non est idoneus seu conueniens, vt alibi de voce ἄξιος diximus. Nã alioqui nemo sanè, ne angelis quidẽ exceptis, dignus est quẽ Christus pro discipulo adsciscat, vel etiam adscitum agnoscat.

38 *Accipit*, λαμβάνει. Id est à me impositam admittit seu recipit. Nam τὸ λαμβάνειν ἀντὶ τοῦ δέχεσθαι, id est Accipere pro Recipere sæpe accipitur: sed τὸ δέχεσθαι nunquam nisi de receptis aliunde oblatis memini legere vsurpatum. ¶ *Ponè sequitur me*, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου. Ad verbum, *Retro me*. Vel post me, vt suprà cap. 3.11. Quod certè notãdum est, vt qui Deum colunt cultu à se excogitato, intelligant sese nõ sequi Christum, sed illi præire velle. Itaque ὀπίσω μου sum interpretatus Pone me: quia quum non Euangelista præter verbum ἀκολουθεῖν addendũ aliquid pręterea iudicarit, hoc quoque putauimus necessariò exprimendum, quod à Vetere interprete & ab Erasmo fuit neglectũ. Multi enim se Christum sequi dicunt, quũ illi soli sequantur qui ponè se quũtur: i. qui illum verbo suo præeuntẽ possunt ostendere.

39 *Qui inuenerit*, ὁ εὑρών. Vulgata, *Qui inuenit*. Animam inuenire (id est, vitam suam seruare) dicitur qui præsenti vitæ cõsulit. Videtur enim periisse qui in certo vitæ discrimine versatur, & è cõtrario veluti seipsum recuperare qui ex eo saluus euadit. Dicũtur tamẽ hæc ex vulgari opinione hominũ, qui, quoniã de futura vita nõ cogitant, periisse putãt eos qui moriũtur, & euasisse qui ex morte elabũtur.

41 *Nomine*, εἰς ὄνομα. i. ad verbũ, *In nomẽ*. εἰς pro ἐν posito. i. vt Prophetã, & eò quod est Propheta, sicut explicatur Mar. 9.41. Debemus. n. Christũ colere in ipsi⁹ seruis: alioqui nihil præstamus quod profanæ quoq; gentes cumulatè nõ præstẽt.

42 *Paruis*, μικρῶν. Vulg. *Minimis*, (sicut etiam legit Hilarius,

larius, vt annotauit Erasmus) id est ἐλαχίστων, quod etiam scriptum inuenimus in vno exemplari. Paruos autem vocat per concessionem suos discipulos, homines nimirum coram mundo viles & abiectos, quos Hebræi צעירים [*tsehirim*] vocant. ¶ *Solum.* μόνον. Vulgata & Erasmus, *Tantum.* Ego verò malui vt nomen interpretari. Id est in vno exemplari. ¶ *Nomine discipuli,* εἰς ὄνομα μαθητοῦ. Vide Marc. 9.41.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

2 Ὁ δὲ Ἰωάννης, ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

3 Εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

4 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε·

5 Τυφλοὶ ἀναβλέπουσι καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

6 Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

7 Τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς λέγειν τοῖς ὄχλοις περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κά-

CAP. XI.

1 ET factum est quum finē fecisset Iesus præcipiendi duodecim discipulis suis, digressus est illinc vt doceret, & prædicaret in vrbibus eorum.

2 ‖ Iohānes autem quū audisset in vinculis opera Christi, missis duob. ex discipulis suis,

3 Dixit ei, Túne is es qui venturus eras, an alium expectabimus?

4 Et respōdens Iesus dixit eis, Ite & renuntiate Iohanni quę auditis & videtis:

5 Cæci visum recipiunt, & claudi ambulant, leprosi mundantur, & surdi audiunt, mortui excitantur, & pauperibus euangelizatur.

6 Et beatus est qui non fuerit offensus in me.

7 Illis autem abeūtibus, cœpit Iesus dicere turbæ de Iohanne, Quid exiistis in desertū spectaturi? arundinem quæ a-

CAP. XI.

1 *ET factum est quum consummasset Iesus præcipiens duodecim discipulis suis, transiit inde vt doceret & prædicaret in ciuitatibus eorum.*

2 *Iohannes autem quū audisset in vinculis opera Christi, mittens duos de discipulis,* Luc. 7.18.

3 *Ait illi, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?*

4 *Et respondēs Iesus ait illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & vidistis:*

5 *Cæci vident, claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiunt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.*

6 *Et beatus est qui non fuerit scandalizatus in me.*

7 *Iis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere turbis de Iohanne, Qui exiistis in desertum vide-*

IN CAPVT XI.

1 *Quum finem fecisset,* ἐπὶ τέλεσεν. Vulgata, *Quum consummasset:* quod respondet τοῦ πωτελεῖν, & transitiuum est. ¶ *Præcipiendi,* διατάσσων Vulgata ad verbum, *Præcipiens.* Erasmus, *Mandandi,* ἐντελόμενος. Porrò διατάσσειν edicere declarat, vnde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principum edicta, vt Heb.11.23. Sed hoc loco nihil aliud declarat quàm præceptis aliquem formare & instituere. Nam tota illa concione Christus quales illos esse oporteret ostendit. ¶ *Eorum* αὐτῶν. Nempe discipulorum. id est in Galilæa, vnde plerique erant oriundi, vt apparet ex Act.2.7.

2 *In vinculis,* ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Erasmus, *In carcere.* Vocabulum Græcum (vt etiam notat Erasmus) a vinculis dictum est. Quum igitur Latinis vinculorum appellatione tam compedes quàm carcer ipse significetur, a Vetere interprete nolui discedere. ¶ *Opera,* τὰ ἔργα. Erasmus, *Facta* id est, τὰ πεπραγμένα. qui etiam hoc nomine Veterem interpretem reprehendit. Atqui si potius putauit Facta dicendum, cur toties in Epistolis Pauli operum nomen retinuit, & de Operibus hodie potius quàm de Factis disputatur? Et fateor quidem opera magis proprie esse officinarum, vt πράξεις potius quàm ἔργα, id est gesta vel actiones potius quam opera Christi dici oportuerit. Sed subtilitatem istam nihil moramur.

3 *Dixit ei,* εἶπεν αὐτῷ. Id est, ipsi per eos dici curauit. ¶ *Is qui venturus eras,* ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, *Qui venturus es:* neglecto articulo. Erasmus per præsens, *Ille qui venturus est:* Græcum participium est anceps ad vtrunque tempus: sicut apud Latinos Venturus potest cum omnibus temporibus verbi substantiui coniungi. Visum est autem mihi imperfectum optime omnium conuenire. ¶ *Expectabimus,* προσδοκῶμεν. Ad verbum, *Expectamus*: quo modo Vulgata & Erasmus. Mihi videtur præsens pro futuro positum, sicut ἔχει pro ἕξει suprà cap.5.46. Cæterùm non sui * sed discipulorum ab ipsomet Christo coarguendorū causa, misit suos Iohannes istud percunctaturos, quod nō obseruatum fefellit Tertullianum, indignissima facta Iohanni iniuria tribus locis, nempe de præscriptionibus: de baptismo, & lib.4. aduersus Marcionem.

4 *Videtis,* βλέπετε. id est ἑωρᾶτε. Vulgata, *Quæ audistis & vidistis.* Sed de re præsenti loqui videtur, & in eo conueniunt omnia exemplaria.

5 *Visum recipiunt,* ἀναβλέπουσι. Vulgata, *Vident,* non expressa præpositione ἀνά. Sic autem vsurpatur hoc verbum à Platone quoque & Aristophane, ita vt ἀνάβασιν significet: quum alioqui pro ἄνω quoque accipiatur, vt infra 14.19. & interdum redundet, nihil aliud significans, quàm βλέπειν, id est, Videre, absolutè, vel aspicere. μεταφορικῶς. ¶ *Euangelizantur,* εὐαγγελίζονται. id est, pauperibus annuntiatur Euangelium. Cæterum Euangelium Euāgelizare, & Euangelizari, vocabula Græca, tanquam in Latina Ecclesia iampridem vsurpata, libenter retinuimus. Hæc autem pertinent ad illum Esaiæ locum 61.1, Ad euangelizandum pauperibus misit me: cuius fit mentio Luc 4.18. vbi tamen legimus עניים [*hanuim*] i. mansuetis, & iis qui hominibus superbis & elatis opponuntur, non עניים [*hanijm,*] quos solent Græci interpretes πένητας & πτωχοὺς interpretari. Sed tenue est hoc discrimen, si rem ipsam spectemus. Vulg & Eras. *Pauperes euangelizantur,* eodem sensu manente: sed constructione paulo duriore.

6 *Qui non fuerit offensus in me.* ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί. id est, qui ex me non ceperit offendiculi ac proinde me nō audiendi, occasionem. Vulgata, *Qui non fuerit scandalizatus in me.* Erasmus, *Qui non fuerit offensus per me:* quod sic accipi posset, quasi dicat Christus eos fore beatos quos ipse non læserit: qui sensus non conuenit. Sic autem vt verti, loquitur etiam Cicero sæpe, vt libro 2. de Inuentione, *Si quo in vitio eius offenderemur.* Infra, cap.13.57, Erasmus vertit, *Offendebantur super eo,* ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Et cap. 26.31, *Offendiculum patiemini mea causa,* σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί. qui tamen variam istam & multiplicem interpretandi rationem sæpe, idque merito, reprehendit.

7 *Illis autem abeuntibus,* τούτων δὲ πορευομένων. Erasmus, *Euntibus autem illis.* at ego cum Vetere interprete πορευομένων existimo hic poni pro ἀναχωρούντων. ¶ *Quæ agitetur,* σαλευόμενον. Significat vocabulum Græcum vndarum more huc & illuc impelli: quod poëta dicit vndantē & fluctuantē, vim Græci vocabuli exprimēs: Galli vero, *qui flotte.* Heliodorus Æth.hist.lib.3, τῆς ψυχῆς ἀμφοτέρας εἰς ὕγρον τὸ πάθος σαλευούσας. id est, Animo vtriusq; ex humido affectu fluctuāte. Latini quoque dicūt segetes fluctuare, quū vēto agitantur. Vulg. *Agitatā.* Hoc autē dicendi genere prouerbiali, declarat rē ludicram & vilem. cuius spectandæ causa nullus meritò pedē moueat, potius quam inconstantis ac leuis ingenij hominē: id q; declarat antithesis hominis opulēti & cuius luxū ac magnificentiā spectare omnes gestiāt.

λαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ, οἱ τὰ μαλακὰ φορεῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν.

Ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

Οὗτος γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Ma. 3.1.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, μείζων Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ. ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων αὐτοῦ ἐστιν.

Ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

Luc. 16.16

Πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠ-

Mal. 4.5.

gitetur à vento?

8 Sed quid exiistis visuri? hominem mollibus vestibus amictum? ecce, qui gerunt molles vestes, in domibus regum sunt.

9 Sed quid exiistis visuri? Prophetam? certè dico vobis etiã amplius quàm Prophetam.

10 Iste enim est de quo scriptum est, ‖Ecce, ego mitto nũtium meum ante faciem tuã, qui prẹparabit viam tuam coram te.

11 Amen dico vobis, non est suscitatus inter genitos è mulieribus, quisquam maior Iohanne Baptista: sed qui est minimus in regno cælorum, maior eo est.

12 ‖Porrò à diebus Iohannis Baptistæ vsque nũc regno cęlorum vis affertur, & violenti rapiunt illud:

13 Nam omnes Prophetæ & ipsa Lex vsque ad Iohannem prophetarunt.

14 Et, si vultis recipere, ‖ipse est

re? arundinem vento agitatam?

8 *Sed quid exiistis videre? hominem mollibus vestitum? ecce, qui mollibus vestiuntur, in domibus regum sunt.*

9 *Sed quid exiistis videre? Prophetam? etiam dico vobis, & plus quàm Prophetam.*

10 *Hic est enim de quo scriptum est, Ecce, ego mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

11 *Amen dico vobis, non surrexit inter natos mulierum maior Iohanne Baptista: qui autem minor est in regno cælorum, maior est illo.*

12 *A diebus autem Iohannis Baptistæ vsque nunc regnũ cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

13 *Omnes enim Prophetæ & Lex vsque ad Iohannem prophetauerunt.*

14 *Et, si vultis recipere, i-*

8 *Sed*, ἀλλά. Sic vernaculo sermone dicimus. *Mais qu'estes vous allez voir?* Interrogat enim ἀλλὰ hoc loco. Eras. *Agé:* & paulò post, *At.* ¶ *Vestibus*, ἱματίοις. Accipitur ἱμάτιον generali significatione hoc loco, vt suprà cap. 9.16. Vulgata prætermisit. ¶ *Qui gerunt*, οἱ φορεῦντες. Vulgata *Qui mollibus vestiuntur*, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι.

9 *Amplius*, περισσότερον. Erasmus, *Excellentiorem.* Ego malui sic conuertere, siue vt nomen siue vt aduerbium accipias. Ad verbũ τὸ περισσόν dicitur quod superat & abũdat, interdũ in laude, vt hîc: interdũ in vitio, vt suprà, cap. 5.37.

10 *Nuntium meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum meum*: quod rectè mutauit Erasmus, quum de homine hîc agatur. ¶ *Præparabit*, κατασκευάσει. Hæc nimirum perita sunt à regum & principum consuetudine, quorum aduentus multo antè tempore solet nuntiari, vt ipsis maiore cum pompa occurratur.

11 *Est suscitatus*, ἐγήγερται. id est (vt Erasmus rectè exponit) exortus est. Sed maluì seruato genere passiuo, interpretari, Suscitatus est, vt significetur hæc Dei organa peculiari quadam numinis voluntate in hunc mundum prodire, vel iam natos ex reliquorum numero seligi: quamobrem etiam nolui cum vetere interprete vertere Surrexit. ¶ *Inter genitos è mulieribus*, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad verbum, *Inter natos mulierum.* Erasmus, *Inter eos qui nascuntur è mulieribus.* Ego verò puto hîc poni τοῖς γεννητοῖς in propria significatione, nempe vt hoc ad virum referatur qui prolem gignit ex vxore: quo modo nó potest dici Christus γεννητὸς γυναικός, quum conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen verbum ילד [*ialad*] tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrem Iob. cap. 15.14, & 25.4 natus vel generatus ex muliere, hominẽ declarat. infrà quoque Lucæ 1.13. de Elisabetha dicit Angelus Zacharię, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet τὸ γεννᾶν etiam de matre dici. Sed quomodocunque accipias, constat intelligi hæc Christi verba de iis qui consueto naturæ ordine gignuntur, ex semine viri videlicet: quod in Christum non cadit, quanuis natum ex muliere. Quod autem Erasmus annotat sibi videri γεννητοῖς neutrum esse, mihi ne probabile quidem videtur. nam quid tandem secundum naturam parere potest mulier præter hominem? ¶ *Sed*, δέ. Vulgata *Autem*, non satis commodè expressa particula δέ. Erasmus *Attamen*, id est μήτοι. ¶ *Minimus*, μικρότερος. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Minor.* Sẽd interdum solent Græci συγκριτικὰ vsurpare ἀντὶ τοῦ ὑπερθετικῶν, & contrà quoque hæc pro illis vsurpare: quam enallagen etiam in nostro sermone vernaculo vsurpamus. Sic enim hoc exprimas, *Le plus petit*, aut *le moindre*: quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem subiicitur, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactum coniungitur cum μείζων ἐστίν, quasi hæc de seipso Christus dicat: qui quum reipsa sit maximus, atque adeo Rex in regno Dei, tamen opinione hominum sit minimus, quem sensum etiã sequutus videtur Epiphanius aduersus Gnosticos. Sed in aliis omnibus codicibus adscripta erat distinctio post οὐρανῶν, vt plenissima illa lux quæ à Christi prædicatione mundo affulsit, cum ea veluti scintilla conferatur quæ ad Iohannem vsque emicuerat. Idque videntur ea quæ consequuntur, optimè declarare. Neque enim hîc comparantur inter se personæ, sed impar doctrinæ cælestis dispensatio, præconiũ videlicet Iohannis cum Lege & Prophetarum cõcionibus, & cum illo rursus clarissima illa Euangelij prædicatio. Et regnum cælorum declarat Ecclesiæ statum sub exhibito Messia, in quo vera Dei gloria elucet. Sic etiam accipitur Maioris appellatio, 1. Cor. 13, 13: & 14, 5.

12 *A diebus*, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraismus. id est, à tempore quo Iohannes Baptista prædicare cœpit. ¶ *Vsque nunc*, ἕως ἄρτι. id est, Ad hunc vsque diem. quo modo vertit Erasmus. At ego non video cur minus liceat dicere Vsque nunc, quam Vsque sub, Vsque adhuc, Vsque antè: quorum exempla frequenter occurrunt. Sic ἄρτι suprà, cap. 3.15, pro νῦν positum esse diximus, vt idem valeat ἕως ἄρτι atque ἕως νῦν. id est (vt loquuntur Hebræi) עד עתה [*had hattha.*] ¶ *Vis affertur*, βιάζεται. id est, quasi impetu quodam in illud perrumpitur. Est enim veluti omnibus expositus, auidè quibusuis arripiendus, hic Patris cælestis thesaurus, quem videri poterat antea occultasse, sicut explicatur Rom. 16.26. Ideóque Luc. 16.16, pro βιάζεται scribitur εὐαγγελίζεται, ex quibus locis inter se comparatis intelligimus & quomodo nobis offeratur receptio in regnum cæleste, nempe Euangelii prædicatione: & quomodo nobis oblatum recipiatur, vi nimirum nobis ipsis ad credendum facta, & zeli ardore perseuerante. Nec enim dubium quin βιάζεται hîc passiuè accipiatur. Vulgata & Erasmus *Vim patitur*: quod mihi visum est obscurius. ¶ *Rapiunt*, ἁρπάζουσιν. id est arripiunt, vel deripiunt. vt citatur ab Hilario, & vt testatur Erasmus se legisse in aureo codice. metaphora sumpta à castris, aut ab arce quapiam quæ irrumpentibus hostibus diripitur. Sic autem feruens illa vis Spiritus significatur, qua correpti fideles, summo studio ad vitam æternam feruntur.

13 *Prophetarunt*, προεφήτευσαν. Futura tantùm vaticinati sunt, quæ nunc præsentia clarè & perspicuè cernuntur. Cæterùm hoc quoque vocabulum tanquam Christianorũ auribus familiarissimum, nõ inuiti vsurpauimus.

14 *Elias*

λίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.

15 Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

16 Τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,

17 Καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.

18 Ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων· καὶ λέγουσι, Δαιμόνιον ἔχει.

19 Ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγουσιν, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.

20 Τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσαι δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν,

21 Οὐαί σοι Χοραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν

Elias ille qui venturus erat.

15 Qui habet aures ad audiẽdum, audiat.

16 ‖Sed cui assimilabo gentem istam? Similis est puerulis qui sedent in foris, & acclamant sodalibus suis,

17 Ac dicunt, Tibia cecinimus vobis, & nõ saltastis: lamẽtati sumus vobis, & non planxistis.

18 Venit enim Iohannes nec edens nec bibẽs, & aiunt, Dæmonium habet.

19 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicũt, Ecce homo edax & vini potor, publicanorum amicus & peccatorũ. Sed iustificata est Sapientia à filiis suis.

20 ‖Tũc cœpit cũ probris increpare ciuitates in quibus editæ fuerãt plurimæ virtutes ipsius, quòd non resipuissent, *dicens*,

21 Væ tibi Chorazin, væ tibi Bethsaidã: nã si in Tyro & Sidone editę fuissẽt virtutes quę

ipse est Elias qui venturus est.

Qui habet aures audiendi, audiat.

Cui autem similẽ æstimabo generationem istã? Luc.7.31.
Similis est pueris sedentibus in foro, qui clamãtes coæqualibus,

Dicũt, Cecinimus vobis & nõ saltastis, lamentauimus, & nõ planxistis.

Venit enim Iohannes neque manducans neque bibens: & aiunt, Dæmonium habet.

Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicunt, Ecce homo vorax & potator vini, publicanorum & peccatorũ amicus. Et iustificata est Sapientia à filijs suis.

Tũc cœpit exprobrare ciuitatibus in quibus factæ sunt plurimæ virtutes eius, quia nõ egissent pœnitentiam, Luc. 10.13.

Væ tibi Chorazain, væ tibi Bethsaida: quia si in Tyro & Sidone factæ essent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in ci-

---

14 *Elias*, Ἠλίας. Spiritu videlicet ac virtute Heliæ similis, Lucæ 1,17. non autem ipsa illius Eliæ persona, I h.1.21. ¶ *Qui venturus erat.* ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. id est (vt supra dixerat vno verbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem participia (vt rectè obseruat Erasmus) ad imperfectum etiam pertinent. Itaque non rectè vertit Vulgata, *Qui venturus est.*

15 *Qui habet aures*, ὁ ἔχων ὦτα. Prouerbiale dicendi genus quo in reb. seriis summa postulabatur attentio: specialiter autem à Christo sæpe vsurpatũ, vt significaret, cuius potissimum audiendę rei causa Deus hominibus aures ad audiendum tribuerit.

16 *Gentem istam*, γενεὰν ταύτην. id est, hoc hominũ genus, tam præfractum & contumax. Nationis nomen plerunque latius patet: quamuis quum familiarem huic genti peruicaciam exprobret, nationem hoc quoque loco non ineptè possis interpretari. Sed vocabulum Hebræum דור [*dor*] quod (vt ego quidem existimo) huic opponitur, ætatem propriè declarat: & deducitur non à generãdo, sed potius ab incolendo & habitando. Itaque significat hominum vniuersitatem, quæ eodem tempore in orbe terrarũ degit. Quamobrem etiam Ætatem conuertimus infrà, cap.24. 34. ¶ *Similis est*, ὁμοία ἐστί. Genus hoc dicendi petitum est è medio, ac proinde spectanda est dicti sentẽtia, nõ autem dictum ipsum. Neque enim Iudæi comparantur puerulis, sed iis quos cõpellant pueruli, in hac similitudine: & arguũtur, vt qui neq. Iohannis austeritate sese & in ratione ipsa docendi, & tũ in victu tum in vestitu ostendẽte, neque Christi sese ad communem captum accommodantis lenitate, qua singulos ad meliorem frugem tam blandè allicie- bat, non modo nõ commouerẽtur, sed etiam ad vtrunque falsissimè & impudentissimè calumniandum abuterentur. Solitos autem fuisse in plateis puerulos istiusmodi cantiũculis se oblectare probabile est, & Christum de industria sic voluisse Scribarum & Pharisæorum fastum deiicere. ¶ *Sodalibus*, τοῖς ἑταίροις. Vulgata, *Coæqualibus*, id est ὁμήλιξι. Quod autem legit, *Sedẽtibus in foro, qui clamantes coæqualibus, dicunt*, respõdet his Græcis quæ in vetustissimo nostro codice leguntur, καθημένοις ἐν τῇ ἀγορᾷ, ἃ προσφωνοῦντα τοῖς ἑταίροις λέγουσιν.

17 *Lamentati sumus*, ἐθρηνήσαμεν, id est, *Lugubres cantiones cecinimus.* Vulgata, *Lamentauimus.* Erasmus, *Lugubria cecinimus*: quod Græcis significat θρηνῳδεῖν. Cuius verbi vis optimè exprimitur Historiæ Æthiopicæ Heliodori lib. 5. his verbis, ἤδετο γυναικὸς λαθραῖόν τι καὶ γοερόν, οἷον ἐαρινῆς ἀηδόνος ᾠδὴ, ἐν νυκτὶ μυρομένης.

18 *Iohannes*, Ἰωάννης. Quoddã exemplar addit πρὸς ὑμᾶς, *Ad vos.* ¶ *Nec edens*, μήτε ἐσθίων. cõmuni videlicet cæterorũ hominũ more. Est enim figurata oratio κατ' ἀντίφρασιν.

19 *Edax*, φάγος, seu comessator. Vulgata, *Vorax*, id est βόρος. Erasmus, *Comedonem.* Sed hoc Comedonis vocabulum præterquam quòd est obsoletum, etiam plusculum aliquid declarat, eum videlicet qui bona & facultates suas abliguriat. Itaque Erasmus ipse infrà, Lucæ 7.34, Edacem interpretatur, non Comedonem. ¶ *Peccatorum*, ἁμαρτωλῶν. Vide suprà, 9.10. ¶ *Iustificata est*, ἐδικαιώθη. Hoc vocabulum Theologis admodum familiare, quamuis non eadem semper significatione accipiatur, tamen libens amplector. Cæterùm quod paulo ante hęc eadem verba reperimus scriptum Lucæ cap 7.29, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν, id est, Et omnis populus qui audierat, & publicani iustificauerunt Deum: id (ni fallor) optimè hunc locum explicat. Ait enim Lucas publicanos & turbam iustificasse Deum, id est, agnouisse Dei sapientiam & bonitatem in Christo & Iohanne elucentem: vt meritò postea Christus Pharisæis exprobrãs peruicaciam, dixerit iustificatam esse Sapientiam a filiis suis. i. eos demũ qui verè filij sapientiæ essent i. sapiẽtes (ex Hebræo idiotismo de quo sæpe iã diximus) Dei sapiẽtiã agnoscere in eo quẽ Pharisęi contẽnerẽt. Iustificatur igitur Sapiẽtia à filiis suis, quũ Euangeliũ Christi recipitur. eáq; interpretatio optimè cohæret cũ præcedentib. præsertim si Lucas cũ Matthæo cõiungatur. Quod etiam planius fiet si καὶ verteris Sed, vt nos fecimus. Nam illud ו [*vau*] Hebræorum (cui respondet καὶ Græcorum) hanc etiam significationem admittit, vt manifestè apparet Act.10.28, & infrà, 12.39. Castellio conuertit, *Estque suis aliena sapientia*: cui non assentior. Nam vt δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id est liberari, Rom.6.7: tamen nemo non videt aliud esse liberari quàm alienum fieri, & hunc sensum parum conuenire. Neque verò (vt ipse putat) cogimur in hanc sententiam descendere, quia scriptum est ἀπὸ non ὑπό. solent enim hæ particulæ permutari, vt apparet infrà, cap.16.21. Item Marci 8.31, Lucæ 9.22, & 17.25. Sed & in veteribus synodis Græcè scriptis passim reperitur hæc formula, ἀπὸ πάσης συνόδου ἐλέχθη. ¶ *Suis*, αὐτῆς. nempe τῆς σοφίας. Valla, *Eius.* refert enim ad γενεάν: sed perperam.

20 *Cœpit*, ἤρξατο. Quoddã exemplar addit ὁ Ἰησοῦς, Iesus. ¶ *Cum probris increpare*, ὀνειδίζειν. Alibi idẽ verbũ interpretati sumus Conuitiari: quę interpretatio huic loco nõ conuenit. Sic autem hoc verbum esse explicandum ostendit constructio cum quarto casu.

21 *Chorazin*. Χοραζίν. In vno exẽplari legimus Χορεζαΐν, sicut Vetus interpres conuertit. ¶ *Bethsaidan*, Βηθσαϊδά. In tribus exẽplaribus scriptum erat Βηθσαϊδά. quod Vetus

σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.

Πλὴν λέγω ὑμῖν, Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ ὑμῖν.

Καὶ σὺ Καπερναοὺμ μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ἅδου καταβιβασθήσῃ. ὅτι εἰ ἐν Σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.

Πλὴν λέγω ὑμῖν ὅτι γῇ Σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως ἢ σοί.

Luc. 10. 21. Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι, πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.

Ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

dit⁺ sũt apud vos, olim⁺ cũ sacco & cinere sedẽtes resipuissẽt:

22 ⁺Quinetiã dico vobis, Tyro & Sidoni ⁺tolerabilior erit cõditio in die iudicij quàm vestra.

23 Et tu ⁺Capernaum, ⁺quæ es vsque ad cęlũ sublata, vsque ad inferos ⁺deprimẽris. nam si Sodomis editæ fuissent virtutes quæ editę sunt apud te, ⁺mãsissent vsque ad hodiernũ diem.

24 ⁺Quinetiã dico vobis, terræ Sodomorũ tolerabilior erit cõditio in die iudicij quàm ⁺tua.

25 ‖In illo tẽpore ⁺respõdẽs Iesus dixit, ⁺Gloriã tibi tribuo Pater Domine cęli & terræ, q̃ abscõderis hęc à sapiẽtibus & ⁺intelligentibus: & ea detexeris ⁺infantibus.

26 ⁺Etiam ⁺Pater, ⁺quia ita placuit tibi.

licio & cinere pœnitentiam egissent.

22 *Veruntamen dico vobis, Tyro & Sidoni remissius erit in die iudicij quàm vobis.*

23 *Et tu Capharnaũ, nũquid vsque in cælum exaltaberis? vsque in infernũ descendes: quia si in Sodomis factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in te, fortè mansissent vsque in hanc diem.*

24 *Veruntamen dico vobis quia terræ Sodomorũ remissius erit in die iudicij quàm tibi.*

25 *In illo tẽpore respõdẽs Iesus dixit, Confiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quia abscõdisti hæc à sapientibus & prudẽtibus & reuelasti ea paruulis.*

26 *Ita Pater, quoniam sic fuit placitum ante te.*

---

interpres sẽquutus est. ¶ *Cum sacco & cinere [sedentes,]* ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ Particulã ἐν exprimo per σὺν, id est Cum: & suppleo ex Lucæ 10.13, participium καθήμενοι, sedentes: quod etiam hoc loco adscriptum erat in vno exemplari. Illa autem enallage In pro Cum, etsi nata videtur ex Hebræorum idiotismo, cuius exemplum habes prorsus simile Nehem. 10.1: tamen (vt alibi ostendimus) occurrit etiam interdũ apud Græcos disertis es. Cæterum fuisse veterum quoque hãc cõsuetudinẽ, inter profanas gẽtes, vt in graui luctu sese iacẽtes puluere & cinere aspergerẽt, vel ex Homeri versiculis liquet Iliad. σ, quibus Achillẽ lugentẽ non tam describit quam depingit eruditissimus poeta, Itémq; ex istis Plutarchi περὶ δεισιδαιμονίας verbis, quibus superstitiosum quendam ita describit, ἔξω κάθηται, φησὶ, σακκίον ἔχων, ἢ τοῦ ἐξωμίδος ῥάκιον ῥυπαρὸν, πολλάκις δὲ γυμνὸς ἐν πηλῷ κυλινδούμενος. quæ consuetudo postea fuit ad pœnitentes, quos vocarunt, (vtinam maiore cum iudicio & feliciore exitu) traducta.

22 *Quinetiam.* πλήν. Hebraicè אך [*ach*] Vulgata, *Veruntamen.* Erasmus. *Attamen.* Fateor enim hanc particulam absolutè positam plerunque idem valere quod ὅμως: (sicut accipitur Lucæ 10.11.20, & 22.22, & alibi aliquoties) sed interdum quoque poni videtur pro Sed (id est אבל [*abal*]) vt Lucæ 6.24, & 12.31, & 23.28. Hic autem vsurpatur in ea specie correctionis qua vtimur quum superiora quidem minimè reprehendimus vt falsa, sed tamen amplificamus. Sic etiam omnino accipitur אך [*ach*] Ps. 13, 6, pro ἀλλὰ καὶ, & hic quoque paulò pòst, versu 24, & infra, 26.64. Nonnullis tamen placet illatiuam esse, pro eo quod Galli dicunt *Mais pourtant:* Itali autem *ma.* quo modo commodissimè exponi posse videtur Lucæ 6.35. ¶ *Tolerabilior erit conditio,* ἔσται ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι inter cætera tolerare significat, idque (ni fallor) propria significatione. Vulgata, *Remissius.* Erasmus, *Tolerabilius.* Ego perspicuitatis causa malui tolerabiliorem conditionem interpretari.

23 *Capernaum.* Καφαρναούμ. In vno exemplari scriptum erat Καφαρναούμ, vt infrà quoque cap. 17.24. ¶ *Quæ es vsque,* ἕως. In quodam exemplari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ἅδου καταβήσῃ id est, Num vsque in cœlum extollẽris? vsque in infernum descendes. sicut legit & interpretatus est Vetus interpres. ¶ *Deprimẽris,* καταβιβασθήσῃ. Vulg. *Descendes.* legit enim καταβήσῃ. Porro verbũ καταβιβάζω, est, Exalto deiicio: vt ἀναβιβάζω (quod ei opponitur) significat In altum attollo: propriè, Descendere facio, & Ascendere facio. Itaque malui vertere Deprimẽris quod & fecit Erasmus infrà, Lucæ 10.15. quo tamen loco Vetus interpres legisse videtur καταβήσῃ. vt qui interpretetur, Demergẽris. Videtur autem esse allusio ad verba Esaiæ, 14.14, & 15. vt appareat prouerbialia fuisse hæc dicendi genera. ¶ *Mansissent.* ἔμειναν ἄν. Vulgata, *Fortè mãsissent.* Sed ἄν particula non semper est δυνατῶς, vt rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione.

24 *Tua,* σοί. In vno exemplari legimus ὑμῖν. id est vobis.

25 *Respondens,* ἀποκριθεὶς. Atqui nemo eum interrogarat. Sciendum est igitur verbum ענה [*hana*] dici quoque de eo, tum qui incipit, tum qui continuat sermonem. Sed tamen cognoscenda videtur historia ex Lucæ 10.17. Contigerunt enim hæc post septuaginta discipulos reuersos, quos verisimile est cum Iesu varios sermones habuisse. Inter loquendum igitur, quum Iesus ex discipulorum sermone intellexisset plebem auidè excepisse verbum Dei, quod à principibus & Pharisæis partim contemnebatur, partim etiam oppugnabatur, tandem in hæc verba erupit. ¶ *Gloriam tibi tribuo,* ἐξομολογοῦμαί σοι. id est, Agnosco coram te. Vel *Gratias ago,* vt rectè explicat Erasmus. Nam apud Hebræos sic etiam accipitur verbum ידה [*iadah*] in coniugatione Hiphil. Est autem apostrophe ad Patrem, quum antea Christus septuaginta illos discipulos alloqueretur. Itaque non tacet Lucas hæc dixisse Christum spiritu exultantem, & animi impetu correptum, quòd gloriam Patris videret mundo patefieri. ¶ *Intelligentibus.* συνετῶν. à συνίναι, vt rectè obseruauit Valla. Vulgata, *Prudentibus* id est, φρονίμοις. Dicuntur autem isti per concessionem. Tales enim oportuerat esse Scribas & Pharisæos, qui tamen erant omnium maximè rudes. ¶ *Infantibus.* νηπίοις id est rudibus alioqui & indoctis, cuiusmodi est plebecula, νήπιος Græcis dicitur à νὴ & ἔπος, sicut Latinis Infans ab in, & fari, quod ad animum transfertur. Vulgata & Erasmus, *Paruulis.* Videtur autem Christus translatitiè alludere ad illud Dauidis, Psal. 8.3, Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem tuam.

26 *Etiam,* Ναί. Particula est qua testatur Christus se in Patris consilio prorsus acquiescere. ¶ *Pater,* ὁ πατήρ. Pater vocandi casu, vt ὁ Θεός μου, Marci. 15.34. quo modo etiam à Paulo vsurpatur ad Rom. 8.15, & Gal. 4.6. sic infrà, 27, 29, & 40. Fortassis autem hic est Hebræorum idiotismus, qui suo illo ה [*he*] vtuntur partim pro nominatiuo articulo, partim pro vocandi aduerbio. Sed & Atticos ita loqui obseruauimus. sic enim Aristophan. in Ranis. ὁ παῖς ἀκολούθει δεῦρο. ¶ *Quia ita placuit tibi,* ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulã ὅτι, quam expunxit Erasmus nõ puto abundare. Addit enim Christus causam cur Patris factum probet, eam videlicet quæ apud Christianos omnes plurimum valere debet: id est Patris cælestis voluntatem. Cæterum εὐδοκία id declarat quod Gallicè vocamus *bon plaisir:* & ἐγένετο εὐδοκία, vel periphrasis est verbi εὐδόκησε, de quo diximus suprà, 3.17: vel declarat id factum esse quod Deo visum fuit, cuius consilij diuini scopus & finis itémque causa πρόνοια καὶ πίστις explicatur 1. Cor. 1, 21, & 27. Deinde alius est Hebraismus in ἔμπροσθέν σου, coram te. pro quo etiam dicunt In oculis tuis, pro apud te, vel simplicis pronominis loco, sicut fecimus interpretati.

27 *Omnia*

Πάντα μοὶ παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου, καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν εἰ μὴ ὁ πατήρ· οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ υἱός, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

27 Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filium nisi Pater, neque Patrem quisquam nouit nisi Filius, & cuicunque voluerit Filius retegere.

27 *Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filium nisi Pater: neque Patrem quis nouit nisi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.* Ioh.3.35, & 6.46.

Δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

28 Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam vt requiescatis.

28 *Venite ad me omnes qui laboratis & onerati estis, & ego reficiam vos.*

Ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

29 Attollite iugum meũ super vos, & discite à me quòd mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiem animabus vestris.

29 *Tollite iugum meum super vos, & discite à me quia mitis sum & humilis corde: & inuenietis requiẽ animabus vestris.* Ierem. 6. 16.

Ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

30 Iugum enim meum facilè est, & onus meum leue est.

30 *Iugum enim meum suaue est, & onus meum leue.* 1. Ioh. 5.3.

Κεφάλαιον ιβ.

CAP. XII.

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας καὶ ἐσθίειν.

1 Illo tempore ibat Iesus sabbatho per sata: discipuli verò ipsius esuriebãt, cœperúntque vellere spicas, & edere.

1 *In illo tempore abijt Iesus per sata sabbatho: discipuli autem eius esurientes cœperunt vellere spicas, & manducare.* Mar. 2.13. Luc. 6.1.

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες εἶπον αὐτῷ, Ἰδού, οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

2 Pharisęi verò, quum hoc vidissent, dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod nõ licet facere sabbatho.

2 *Pharisæi autem videntes dixerunt ei, Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet eis facere sabbathis.* Deut. 23. 25.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

3 Ipse autem dixit eis, Nõ legistis quid fecerit Dauid, quũ esuriret ipse, & qui erãt cũ eo?

3 *At ille dixit eis, Non legistis quid fecerit Dauid quãdo esuriit, & qui cum eo erant?* 1 Reg. 21. 6.

Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγον, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

4 Quomodo introierit domũ Dei, & panes propositionis ederit, quibus vesci nõ erat ipsi licitum, neque iis qui cum eo erant, sed Sacerdotibus solis?

4 *Quomodo intrauit in domũ Dei, & panes propositionis comedit: quos non licebat ei edere, neque ijs qui cum eo erant, nisi solis sacerdotibus?* Exo. 29 33 Leui. 8.32, & 24.9. num 28 9.

Ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς

5 Aut nõ legistis in Lege, sab-

5 *Aut non legistis in Lege, quia sabbathis Sacer-*

27 *Omnia*, πάντα. Est quidem hoc vniuersaliter verum, omnem administrationem rerum esse commissam Christo, excepto eo qui subiecit ei omnia: sed restringendum est hoc loco ad id de quo agitur, nempe ad salutem electis conciliandam: perinde ac si diceret Christus, Vtcunque isti, qui sibi sapere videntur, me & meos aspernentur, & sola me plebecula audiat: attamen is vnus sum ego in quo sita sunt omnia quæ ad felicitatem illam veram spectant, vt qui vnus verum illum Deum Patrem meum patefaciam. Itaque vos qui sub peccatorum vestrorum onere fatiscitis, adeste. ¶ *Nouit*, ἐπιγινώσκει. Alibi vsi sumus agnoscendi vocabulo pro ἐπιγινώσκειν: sed hîc videtur poni compositum pro simplici.

28 *Qui fatigati estis*, οἱ κοπιῶντες. Vulgata & Erasmus, *Qui laboratis*. Vide suprà, cap.6.28. Certè plus est κοπᾶν quàm πονεῖν, si propriam vtriusque significationem spectemus: sicut etiam apud Latinos plusculũ declarat fatigatum esse quàm laborare: quanuis interdum ista permutentur. Itaque animo delassati dicuntur, qui sub peccatorum graui sensu animo fatiscunt. ¶ *Faciam vt requiescatis*. ἀναπαύσω. Vulg. reficiam, sententia expressa, voce verò non itẽ, qua tacitè significatur irrequieta illorum omnium perturbatio qui hûc non confugiunt. Respondet autem hæc Græca vox Hebręæ נוח [*Nuah*] in coniugatione Hiphil.

29 *Attollite*, ἄρατε. Vulgata, *Tollite*. Vide suprà, 9.6. ¶ *Humilis corde*, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ. id est, ταπεινόφρων, vt interdum Græci vno vocabulo declarant. cui opponitur ὑψηφανος, homo videlicet superbus & ferox. Huius autem ταπεινοφροσύνης Christi explicationem, cui opponitur Pharisaica superbia, pete ex Philip.2.5, & deinceps.

10 *Facile*, χρηστός. siue commodum. id est quod facilè ferri & quo facilè vti possimus, παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis disserit Erasmus in hunc locum, nimirum qua ratione dicatur iugum Christi leue, planè explicatur 1.Ioh.5 2,& 3. Mandata eius (inquit) grauia non sunt: quia omne quod genitum est ex Deo, vincit mundũ: & hæc est victoria quæ vincit mundũ, fides nostra. Quisquis verò existimat ideo leue esse Christi iugũ quòd Dei dũtaxat amorem & proximi requirat, ille profectò seipsum ignorat, neque etiam nouit quod sit Legis & Euangelii discrimen.

IN CAPVT XII.

1 *Illo tempore*, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ. siue Per id tempus. Hæc autem verba significant hanc historiam non narrari ex tẽporis serie, sicut etiam constat ex Luca & Marco. ¶ *Ibat*, ἐπορεύθη, id est ἐβάδιζεν. Sic enim hoc loco accipitur hoc verbum, & aoristus pro imperfecto positus videtur. Vulgata, *Abiit*, ἀπῆλθεν. Nonnulli vertunt per plusquamperfectum, Iuerat: sed non satis commodè. ¶ *Sabbatho*, τοῖς σάββασι. Erasmus interpretatur Sabbathis & Veterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro singulari positum esse, satis indicant sequentia, vt etiam Marc.1. 21. Neque est quod de hebdomade intelligas. Nam de septimo demum die hîc agi, & eo quidem solenni, Lucas ostendit. neque hoc murmur Iudæorum alio die exoriri potuisset: siquidẽ non violassent Legem discipuli. Nam quòd Erasmus ait singulos dies hebdomadis fuisse sabbatha appellatos (quod etiam asserit Theophylactus infrà, cap.28.) etiamsi verũ esset, præsenti loco quadrare nõ posset. ¶ *Sata*, σπορίμων. Erasmus, *Segetes*. Illud longius abest à Græco.

2 *Quum [hoc] vidissent*, ἰδόντες. Duo exemplaria addũt αὐτοὺς. id est eos. ¶ *Licet*, ἔξεστι. Vetus interpres addit αὐτοῖς eis: quod tamen videtur expungendum. Est enim generale sabbathi mandatum. ¶ *In sabbatho*, ἐν σαββάτῳ. In quodam exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamẽ sensu: quod tamen satis indicat superiore loco esse numeri enallagen. quanuis hoc posteriore loco liceat interpretari sabbathis, plurali numero. Loquuntur enim Pharisæi in genere de quouis sabbatho.

4 *Proposititios*, προθέσεως. Hebræi panes facierum vocãt, quòd coram Domino appositi, tota hebdomade manerent in aurea mensa huic cultui consecrata: sicut edixit Dominus Leuit.24.6. Græci, interpretes interdum ἐνωπίους, interdum προκειμένους sunt interpretati. Quidã Latinè appositicios non ineptè vocauit: maluimus tamẽ appellationem vulgò vsurpatam retinere. ¶ *Sed*, εἰ μή. Hebr. אם־לא [*Im-lo*] pro Sed, vt Gen.24.38 Vide Gal.2.16. Vulg. & Eras. *Nisi*, sententia & hoc loco & alibi sæpe deprauata.

5 *Sabbathis*, σάββασι. Nulla hîc est numeri enallage, quia

σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ἐστὶν ὧδε.

Εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους.

Κύριος γάρ ἐστι καὶ τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν.

Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπος ἦν τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες, Εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ καὶ ἐγερεῖ;

Πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν.

Τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου· καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ ἐξελθόντες, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας.

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν·

Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος.

Osee 6.7.

Mar. 2 r.
luc 6.6.

bathis Sacerdotes in templo sabbathum profanare, & inculpabiles esse?

6 Dico autem vobis, *quendam* templo maiorem hic esse.

7 Quòd si nosletis quid sit, ‖ Misericordiam volo, & non sacrificium, non condemnassetis insontes.

8 Nam Dominus est etiam sabbathi Filius hominis.

9 ‖ Et digressus illinc venit in synagogam eorum.

10 Et ecce, quidã *illic* erat manũ habẽs aridã: & interrogarunt eũ, dicẽtes, Licẽtne sabbathis *quẽpriã* sanare? vt accusarẽt eu.

11 Ipse verò dixit eis, Quis erit ex vobis qui habeat ouem vnam, &, si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam & erigat?

12 Quantũ autem homo præstat oui? Itaque licet sabbathis benefacere.

13 Tunc dicit homini illi, Extende manum tuam. Et *is* extendit: éstque restituta sana vt altera.

14 Pharisæi vero egressi cęperunt consilium aduersus eum, vt eum perderent.

15 Iesus autem quum *hoc* nosset, secessit illinc, sequutáque est eum turba multa, sanauitque eos omnes.

16 Et interminatus est eis ne ipsum palàm facerent.

17 Vt impleretur quod dictum erat per Esaiam Prophetam, dicentem,

dotes in templo sabbathũ violant, & sine crimine sint?

6 *Dico autem vobis quia templo maior est hic.*

7 *Si autem sciretis quid est, Misericordiam volo, & non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes.*

8 *Dominus enim est Filius hominis etiam sabbathi.*

9 *Et quum inde transisset, venit in synagogam eorum.*

10 *Et ecce, homo manum habens aridam: & interrogabant eum, dicẽtes, Si licet sabbathis curare? vt accusarent eum.*

11 *Ipse autem dixit illis, Quis erit ex vobis homo qui habeat ouem vnam, &, si ceciderit hæc sabbathis in foueã nónne tenebit & leuabit eam?*

12 *Quanto magis melior est homo oue? Itaque licet sabbathis benefacere.*

13 *Tunc ait homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est sanitati sicut altera.*

14 *Exeuntes autem Pharisæi consilium faciebant aduersus eum, quomodo perderent eum.*

15 *Iesus autem sciens recessit inde, & sequuti sunt eum multi, & curauit eos omnes.*

16 *Et præcepit eis ne manifestum eum facerent.*

17 *Vt adimpleretur quod dictum est per Esaiam Prophetam, dicentem,*

---

de singulis sabbathis hoc intelligitur. ¶ *Profanare*, βεβηλοῦσι. Prophanari verò hic dicitur Sabbathũ à Sacerdotibus, non ipsorũ sed legis sabbathi respectu, si absq. exceptione accipiatur. vt isti velle videbãtur qui neque Christi opera à quotidianis quorumuis, neq. Christũ à cõmunihominum sorte discernebãt. ¶ *Inculpabiles esse*, ἀναίτιοί εἰσι. vt qui videlicet in Legem non peccent. Est autem eiusmodi argumentum. Sacerdotes quum Dei opus faciũt sabbatho, tamen Legem non violant. Itaque sabbathi Lege omnia opera non prohibentur sine exceptione. Quod si Sacerdotes quominus sabbatho quiescerent excusabat templi cultus, multo magis ipse templi & sabbathi Dominus, Dei opus faciens, sabbathi Lege non tenebatur. Apparet ergo Christũ propositã hypothesin ad thesin reuocare: & meritò quidem. Nam superstitiosè reprehensi fuerant discipuli à Pharisæis, ac proinde nulla excusatione egebant.

6 *Maiorem*, μείζων. Pleraque vetera exẽplaria & Theophylactus quoque legunt μεῖζον, id est maius quidpiam: subauditur enim π.

7 *Non*, οὐκ ἄν. Vulgata, *Nunquam*. id est οὐδέποτε. Erasmus, *Nequaquam*. Particula ἄν fac t vt finitus modus pro optatiuo accipiatur: neque quicquam addit significationi vel negantis particulæ, vel sequentis verbi.

8 *Etiam sabbathi*, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in veteribus exemplaribus: neque exprimitur à veteri interprete. Videtur tamen emphasin habere minimè negligendam. Vide Mar. 2. 28.

10 *Erat*. ἦν. Quatuor codices additum habebant ἐκεῖ, illic. Vetus interpres videtur neutrum legisse. ¶ *Licétne*, εἰ ἔξεστι. Vulgata ad verbum, *Si licet*. Sed εἰ apud Græcos sæpe pro μῶν ponitur: quod imitantur etiam aliquando Latini, sed in subiectione tantùm. Terentius, *Visam si domi est.*

12 *Quantum autem*, πόσῳ οὖν. Particulam οὖν non memini alibi legere in assumptione argumenti positam pro ἀλλὰ, vel δέ. Apparet tamen omnino ita esse accipiendam hoc loco, quum statim subiiciatur argumenti conclusio.

¶ *Benefacere*, καλῶς ποιεῖν. id est, hoc loco, εὐεργετεῖν, vt rectè vertit Erasmus: nisi malimus in genere significari legem de feria Sabbathi nullum rectũ opus, prioris videlicet vel posterioris tabulæ, impedire.

13 *Homini illi*, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exẽplaria ἐξηραμμένην ἔχοντα τὴν χεῖρα, arefactam manum habenti. quod tamen satis intelligitur præposito articulo quem expressimus. Hieronymus annotat in hunc locum quædam hic inseri ex Hebræo Euangelio Nazaræorum, quod nonnulli dictitabant esse Matthæi αὐθεντικόν. Sed hoc nullius est momenti.

14 *Cæperunt*, ἔλαβον. Vulgata, *Fecerunt*. Legimus etiam in vno exemplari ἐποίησαν. id est, consilium indixerunt: sicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci 3. 16, συμβούλιον ἐποίουν. ¶ *Vt*, ὅπως. Vel quomodo, id est πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demosthenes, σκοπεῖτε ὅπως τοὺς λόγους ἐρεῖτε.

16 *Interminatus est*, ἐπετίμησεν. id est, additis minis vetuit, Vulgata, *Præcepit* ad verbum, *Increpauit*. Vide suprà 8. 26. Terentius, *Interminatus sum ne faceres.*

Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ἡρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου· θήσω τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

Οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

Κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν·

Καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.

Τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος, τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὸν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

Καὶ ἐξίσταντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον, Μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες εἶπον, Οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια εἰ μὴ ἐν τῷ Βεελζεβὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα

18 ‖Ecce ᵃseruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo acquiescit anima mea: ponã Spiritum meum super eum, & ᵃiudicium Gentibus annuntiabit.

19 Non litigabit, neque clamitabit, neque audiet quisquam in plateis vocem eius.

20 Arundinem ᵃquassatam non confringet, & ᵃlinum fumigãs nõ extinguet: vsquedum ᵃproferat ad victoriam iudicium:

21 ᵃEt in eius nomine Gentes sperabunt.

22 ‖Tũc ᵃoblatus est ei dæmoniacus cæcus & mutus: & sanauit eum, adeo vt ᵃqui cæcus ac mutus *fuerat*, & lõqueretur & videret.

23 Et ᵃobstupuit tota turba, dicebãtque, ᵃNónne iste est ᵃfilius ille Dauid?

24 Pharisæi verò, quum *hæc* audissent, dicebãt, ‖Iste nõ eiicit dæmonia nisi per ᵃBeelzebul principem dæmoniorum.

25 Iesus autem, ᵃquũ sciret cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnũ ᵃdissidens aduersus

18 *Ecce puer meus quẽ elegi: dilectus meus in quo bene complacuit animæ meæ: ponã Spiritum meũ super eum, & iudicium Gentibus nuntiabit.*

19 *Non contendet, neque clamabit, neq. audiet aliquis in plateis vocẽ eius.*

20 *Arundinem quassatã non confringet, & linum fumigans non extinguet: donec eiyciat ad victoriã iudicium.*

21 *Et in nomine eius Gentes sperabunt.*

22 *Tunc oblatus est ei dæmonium habẽs, cæcus & mutus: & curauit eum, ita vt loqueretur & videret.* Sup.9.32. luc.11.14

23 *Et stupebãt omnes turbæ, & dicebant, Nunquid hic est filius Dauid?*

24 *Pharisæi autem audientes dixerunt, Hic nõ eyicit dæmones nisi in Beelzebub principe dæmoniorum.* Sup.9.34 mar.3.22. luc.11.17.

25 *Iesus autem, sciens cogitationes eorum, dixit eis, Omne regnum diuisum contra se, desolabi-*

18 *Seruus meus*, ὁ παῖς μου Nonnulli filium conuertunt: alij puerum, ambigua voce, nam apud Græcos ὁ παῖς vocabulum est ambiguum. Alij & puerum & filium interpretantur. Sic enim citat Cyprianus libello aduersus Iudæos, vt Erasmus obseruauit. Sed Cyprianum constat hunc locum ita citasse vt de verbis ipsis Prophetæ non fuerit solicitus: quod etiam Euangelistæ plerunque faciunt, sicut vel ex hoc loco apparet. Certè apud Hebræos עבד [*Heued*] semper pro seruo, nunquam (quod sciam) pro filio ponitur, quanuis aliud sentiat Erasmus, qui etiam existimat filij vocabulum melius Christo conuenire. Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui serui vocabulum vererentur tribuere filio Dei, quorum est Chrysostomus. Atqui ita loquitur ipse Paulus Philip.2.7, quum dicit Filiũ Dei se exinaniuisse, forma serui accepta. Neque verò à serui nomine abhorruit Latinus Interpres, quoties in aliis eiusdem Prophetæ locis Christus παῖς vocatur. Et hoc quoque videtur ad immensam ipsius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio, vt filium vertamus. ¶ *Iudicium Gentibus annuntiabit*, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ. Iudicii appellatione compositum statum intelligit: quia videlicet à Christo vera religio erat inter Gẽtes promulganda, eiectis superstitionibus. quod vbicũque fit, ibi regnare dicitur Dominus & iudicare, id est rebus præesse & moderari.

20 *Quassatam*, συντετριμμένον. Virgil. primo Æneidos, *Quassatam ventis liceat subducere classem.* Quassatum autem Latinis est quod vernaculo sermone dicimus *froissé*. Tertul. lib. aduersus Marc. 2. contusam vertit. & quassã Iudæorum fidẽ ita vult significari. Erasmus, *Comminutam*: id est contritam. quæ propria est verbi συντετριμμένον significatio. Sed hîc accipi pro quassatam indicat verbum sequens. nam quî fieri potest vt quod iam comminutum est & contritum, confringas? Itaque Grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differẽtiam esse ostẽdunt inter שבר & רצץ [*Reizatz* & *Scibbar*] quòd illud nõ declaret penitus cõterere & comminuere. ¶ *Linum*, λίνον i. ellychniũ, materiæ nomine posito pro eo quod ex ea materia confectum est, vt alibi λίνα dicuntur retia ex lineis seu tenuibus linis contexta. ¶ *Proferat* ἐκβάλῃ (vt infrà versiculo 35, pro ἐπιμένῃ καὶ προφέρῃ) id est, pronuntiet & ferat, sed cum vi quadam, (frustra videlicet obsistente Satana & mundo) iudicium ac sententiam, qua se verè & reipsa victorem declaret omnium inimicorum suorum. Tunc enim rebellium colla confringet, non iam clemens & humilis, sed seuerus iudex, & maiestate plenus. Vulgata & Erasmus ad verbũ *Eyiciat*. In Hebræo pro εἰς νῖκος legitur לאמת [*Leémeth*] id est εἰς ἀλήθειαν. Sed (vt antè dixi) Euangelista sententiam spectat, singula verba non numerat. Iustinus quoque in dialogo πρὸς Τρύφωνα, duas affert huius loci Græcas interpretationes, quarum neutra cum hac consentit in verbis.

21 *Et in eius nomine*, καὶ ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Omissa est hoc loco pars altera huius versiculi ita vt legitur in Hebræis: siue quòd Euangelistæ non soleant singulis verbis insistere, siue (vt scribit Hieronymus ad Algasiam, quæst.2.) librarij culpa, qui, propterea quòd nomen κρίσιν & superiorem versiculum & istius priorem partem terminat, idcirco facilè potuit inter scribendum integram lineam prætermittere. quod quàm sæpe librariis vsuuenerit, norunt optimè qui veteres codices manuscriptos cum excusis comparant. Deinde pro, Et in eius nomine Gentes sperabũt, legitur in Hebræo, Et legem eius insulæ expectabunt: sed eâdem manente sententia.

22 *Oblatus est*, προσηνέχθη. Erasmus, *Adductus est*. id est προσήχθη. Vide Mar.7.32. ¶ *Qui cæcus ac mutus [fuerat.]* τὸν τυφλὸν καὶ κωφόν Vetus interpres hæc non legit.

23 *Obstupuit*, ἐξίσταντο. id est ἐξεπλήσσοντο. Latinum vocabulum nullum habeo quo vno possit Græcum illud ἐξίστασθαι satis exprimi. Significat autem præ admiratione apud se non esse, & de statu mentis deiici. Vide Marci 2.12. ¶ *Nónne*, μήτι. Vulgata. *Nunquid*. Erasmus, *Num*: quæ particulæ ita quærunt vt subintelligatur negatio. Itaque nõ videntur huic loco satis conuenire. ¶ *Filius ille*, ὁ υἱός. In Complutensi editione legitur ὁ Χριστὸς ὁ υἱός. id est, Christus ille filius.

24 *Per Beelzebul*, ἐν τῷ Βεελζεβούλ. Vulgata ad verbum, *In Beelzebub*. Erasmus, *Præsidio Beelzebub*. Vide suprà, 10,22. Cur autem princeps dęmoniorum dicatur, diximus supra.9,34.

25 *Quum sciret*, εἰδώς. In vno exemplari legimus ἰδὼν, quum vidisset. ¶ *Dissidens*, μερισθεῖσα. Vulgata & Erasmus, *Diuisum*. id est διαιρεθεῖσα. quod non satis conuenit, si Latinæ linguæ vsum spectes. Nam τὸ μερίζειν (vt supra 10,35, τὸ διχάσαι). i. diuisum esse aut partitum, idem hîc valet ac dissidere, siue in varias factiones scissum esse, vt ait Maro, *Scinditur incertum studia in contraria vulgus*. sicut è contrario dicuntur vnum esse quibus optimè inter se conuenit. Itaque τὸ μερίζειν hac significatione respondet

πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.

Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;

Καὶ εἰ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.

Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει;

Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, Πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλασφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις.

Marc.3.28 Luc.12.10. 1. ioh. 5.13.

Καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

sese vastatur: & omnis vrbs aut domus dissidens aduersus seipsam, non stabit.

26 Sed si Satanas Satanam eiicit, aduersus seipsum dissidet: quomodo ergo stabit regnum eius?

27 Et, si ego per Beelzebul eiicio dæmonia, filii vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

28 Sin autem per spiritum Dei ego eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

29 Nam quomodo potest aliquis ingredi domum potentis *alicuius*, & vasa eius diripere, nisi primò vinxerit potentem illũ, & tũc domũ illius diripiet.

30 Qui non est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.

31 ‖Propterea dico vobis, quoduis peccatũ & blasphemia remittetur hominibus: blasphemia verò in Spiritum non remittetur hominibus.

32 Et quisquis loquutus fuerit aduersus Filiũ hominis, remittetur ei: quisquis autẽ fuerit loquut' aduersus Spiritũ sanctũ, nõ remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.

tur: & omnis ciuitas vel domus diuisa contra se, non stabit.

26 *Et si Satanas Satanam eijcit, aduersus se diuisus est: quomodo ergo stabit regnum eius?*

27 *Et, si ego in Beelzebub eijcio dæmones, filij vestri in quo eijciunt? ideo ipsi iudices vestri erunt.*

28 *Si autem ego in Spiritu Dei eijcio dæmones, igitur peruenit in vos regnum Dei.*

29 *Aut quomodo potest quisquam intrare in domum fortis, & vasa eius diripere, nisi prius alligauerit fortem, & tunc domum illius diripiet?*

30 *Qui non est mecum, contra me est: & qui non congregat mecum, spargit.*

31 *Ideo dico vobis, Omne peccatum & blasphemia remittetur hominibus: Spiritus autem blasphemia non remittetur.*

32 *Et quicunque dixerit verbum contra Filium hominis, remittetur ei: qui autem dixerit contra Spiritum sanctum, non remittetur ei neque in hoc seculo, neque in futuro.*

Hebræo verbo פרד [*Parad.*] ¶ *Vastatur.* ἐρημοῦται. Erasm. *Desolatur.* quod est translatitium, & μονοῦται significat: vnde μεμονωμένη dicitur vidua, quæ sola relicta est, 1.Tim.5.5.

26 *Sed si*, καὶ εἰ. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et si.* Ego verò omnino puto καὶ pro ἀλλὰ positum, cuius particulæ vsus est in assumptione argumentorum. Vt autem valeat huiusargumenti conclusio, oportet coniungere cum eiectione dęmonioruin doctrinam cuius sigillum erāt miracula, & qua præcipuè destruebatur Satanę regnũ. id est tyrannis quam in homines exercet. Nam alioqui non ex quauis eiectione dæmoniorum ex hominum corporibus potest adstrui quod hîc colligit Christus, quum ex pacto facilè possit pati Satan se ex corporibus eiici, vt in animis eo facilius reguet, falsa sic stabilita religione ex efficacia erroris iusto Dei iudicio, vt de pseudoprophetis admonetur populus Deuteron. 13.1, & infrà 29, 24. Itaque σύνοχον huius argumēti est in his verbis, Aut facite arborē bonā, &c. infrà 33.

27 *Filij vestri*, οἱ υἱοὶ ὑμῶν Heb. id est vestri, siue vestrates. De discipulis autem suis Christus hoc intelligit, quos reuersos & edita à se miracula narrantes turba audierat, potius quàm de exorcistis Iudęis, quorum fit mentio Act.19, 13. vt sit firmum argumētum. Nam potius cum istis collusit Satan quàm seriò ab ipsis eiiceretur, & quod illo Actorum loco refertur, versutè fecit Satan, sicut etiam quoties Christo gloriam tribuit: & idcirco ab eo tacere iussus. ¶ *Eiiciunt?* ἐκβάλλουσι; In duobus exemplaribus scriptũ erat ἐκβαλοῦσι, eiicient? ¶ *Ipsi erunt vestri iudices*, αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί. Erasmus, *Ipsi iudicabunt de vobis.* id est, αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς. Familiaris autem est hęc loquendi formula sacris scriptoribus, qua dicitur aliquis eum iudicare cuius vitia suæ virtutis exemplo etiam tacēs coarguit: quo modo accipiendum est quod paulo pòst de Nineuitis & regina Austri commemoratur.

28 *Sin autem*, εἰ δέ. Ita loquuntur Latini quum alterũ 31 præcessit, & hoc dicendi genus melius respondet Græcis quàm illud Quòd si, quo vtitur Erasmus. ¶ *Nempe* ἄρα. Vulgata, *Igitur*, Eras. *Ergo.* id est ἄν.

29 Nam, γὰρ. Vulgata, *Aut*: quod non conuenit huic loco. Erasmus, *Alioqui.* Particulam autem γὰρ interdum poni ἀπολογικῶς Budæus prolatis exemplis ostendit. ¶ *Potentis* [*alicuius*,] τοῦ ἰσχυροῦ. id est δυνατοῦ. siue ad copias & facultates, siue ad strenuũ animũ vel ad corporis robur referas, qui Hebraicè גבור [*ghibbor*] dicitur. quanquã hîc videtur potius significari qui Hebraicè à formidabili & aliis noxia potentia vocatur עריץ [*harits*] & alludit omnino Christus ad locum Es.49.24. Vulgata, *Fortis*: de quo diximus suprà, 3.11. Cæterùm articulus significationem habet quã Grāmatici vocant ἀόριστον, id est indefinitā. Itaque adieci particulā *alicuius.* ¶ *Vasa*, σκεύη. id est res & supellectilem omnem, siue instrumētum: quo modo vasorum vocabulũ à Latinis accipi constat. Τεύχεα etiã dixit Euripides in Andromacha, & Vasa Latini, vt Hebræis כלי *Keli.*

30 *Mecum.* μετ' ἐμοῦ. i. à meis partibus, sed ita vt ex meo prescripto agat quod agit. nã sese huius partis ducē constituit. significat autē nullum inter se & Satanã, siue inter veram & falsam religionem, dari posse mediũ, qua de re populum etiam admonuit Elias Reg. 18,21. Quid fiet igitur iis qui religionis controuersias, scilicet compositurì, viam inuenire se posse sperant qua concilietur carnis prudentia cum Spiritus sapientia?

31 *Blasphemia*, βλασφημία. Erasmus, *Conuitium.* Quidam *Maledictum.* Vocabulum Græcum quid valeat, & cur seruare illud maluerimus, antè diximus 9.3. ¶ *In Spiritũ*, τοῦ Πνεύματος. Vide suprà, 10.1. Quod sit autem peccatum in Spiritum sanctum, exposui 1.Ioh.5.16.

32 *Loquutus fuerit*, εἴπῃ λόγον. Vide suprà, 8.8. ¶ *In hoc*, ἐν τούτῳ. In decem vetustis exemplaribus legitur ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, id est in præsenti seculo. ¶ *Neque in futuro*, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι id est, neque in vita, neque post mortem. Notum enim est cuiuis Christiano, duplicis seculi mentionem fieri in sacris literis: quorum vnum ab eo die incipit quo nascimur, & huius vitæ spatio terminatur: alterum verò propriè ab eo die quo morimur initium capit, éstque infinitũ. Cęterùm quia peccatorũ remissio, quam quispiã in ipso mortis articulo consequitur, propriè respicit futurum seculum, ideo (opinor) dicit Christus fore vt blasphemia in Spiritum sanctum neque in hac vita constitutis, neque etiam morientibus (id est nunquam) remittatur: quum alioquin multa peccata in hac vita remittantur, (vt 2. Samuelis 12.13.) & rursus multorum absolutio in extremum vitæ momentum differatur. Præterea quanuis nulla peccata post mortem propriè remittantur, sed vel in vita, vel in ipsa

in ipsa morte: tamẽ quia huius remissionis plenum fructũ, non percipient fideles nisi ab extremo illo die iudicii futuri, videtur quodammodo ipsa peccatorum remissio in illum diem differri, ac vicissim declaratio eorum quæ non fuerint remissa. Neque nouum est hoc loquendi genus, quum fere semper soleat Spiritus sanctus, quoties agitur vel de salute nostra, vel de exitio diaboli & reproborum, nos in extremum illum diem perinde reiicere acsi interim neque Dei gloria fruerentur electorum animæ, neque cruciatum vllum sentirent reprobi. Hoc tamen vtrunque quum falsum sit, apparet & remissionem & condemnationem in futurum seculum non simpliciter reiici, sed κατὰ τὶ, quatenus videlicet Dominus eo demum die penitus sua iudicia reuelabit & exequetur. Sic ergo loquitur Paulus Rom.2.5, & 1. Cor.1.8, & 5.5, & 2. Cor.5.10, & 2. Tim.4.8, & alibi. Sic etiam Petrus 1. Epist.1.5. Itaque futurum seculum, siue à die mortis singulorũ, siue à die iudicii supremi, siue ab vtroque, diuersa tamẽ ratione inchoatur. Sed & aliter & quidem simplicius hũc nodum expedire facilè est. Notum enim est ex Hebræis vsitatissima μειώσει huiusmodi negationes in contraria maximè affirmare. Itaque *Non remittetur*, idẽ fuerit atque Certò & absque vlla venia punietur, tum in præsenti vita, tum in futura: quod in his ipsis impletum est quos hîc alloquitur Christus. Itaque modis omnibus ineptissimi sunt qui ex hoc loco suum illum Purgatorium ignem, & preces pro defunctis extruere sunt conati. Hoc autem vt magis norint veteribus quoque sanioris iudicij patribus non placuisse audiant quid in hunc * locum scripserit Fulgentius ante annos mille & centum, & quidem hoc argumentum tractans ex professo in libro de peccatorum remissione lib.1. c.24. *Hoc*, inquit, *verbo Dominus & Saluator noster non aliqua peccata in futuro seculo dimittenda quæ in hoc seculo dimissa non fuerint, sed bene intelligentibus ostendit non alia sed illa tantùm in futuro seculo dimittenda, quæ in hoc seculo in vna & vera Ecclesia Catholica fuerint vnicuique dimissa*. Hæc ille, dimittenda docens iam dimissa, quod tunc peccator verum & plenum remissionis peccatorum fructũ, vltimo illo die videlicet, cõsequetur.

Ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸν δένδρον σαπρὸν, καὶ τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ δένδρον γινώσκεται.

Γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ λαλεῖν πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.

Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσι περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.

Τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σου σημεῖον ἰδεῖν.

33 Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructum eius putrem. nam è fructu arbor cognoscitur.

34 Progenies viperarum, quomodo possitis bona loqui, quũ sitis mali? ‖ nam ex redundantia cordis os loquitur.

35 Bonus homo è bono thesauro cordis profert bona: & malus homo ex malo thesauro profert mala.

36 Sed dico vobis, quodcunque verbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddituros rationem in die iudicij.

37 Ex sermonibus enim tuis iustificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.

38 Tunc responderunt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicentes, Præceptor, ‖ velimus ex te signum videre.

33 *Aut facite arborẽ bonam, & fructũ eius bonum: aut facite arborem malam, & fructum eius malum. siquidem ex fructu arbor agnoscitur.*

34 *Progenies viperarum, quomodo potestis bona loqui, quum sitis mali? ex abundantia enim cordis os loquitur.* Luc.6.

35 *Bonus homo de bono thesauro cordis profert bona: & malus homo de malo thesauro profert mala.*

36 *Dico autem vobis quoniam omne verbum otiosum quod loquuti fuerint homines, reddent rationẽ de eo in die iudicij.*

37 *Ex verbis enim tuis iustificaberis, & ex verbis tuis condemnaberis.*

38 *Tunc responderunt ei quidã de Scribis & Pharisæis, dicentes, Magister, volumus à te signum videre.* Infrà 16.2. Luc.11.20. 1. Cor.1.22

---

33 *Facite*, ποιήσατε. id est, ponite vel statuite; in vestris videlicet de me sermonibus. Argumentatur enim Iesus (vt mihi quidem videtur) ab effectu ad causam. Quum * enim ipsius opus, Dæmoniorum videlicet eiectionem reprehendere non possent, ipsum tamen vt magum accusabant. At enim, inquit Christus, quale est opus talis est eius auctor. Aut igitur fatemini bonum eum esse à quo bonũ opus edatur, aut vtrunque malũ esse ostendite. Simul autem Christus eorum hypocrisin coarguit.

34 *Possitis*, δύνασθε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Potestis*. Sed res ipsa apertè ostendit indicatiuum pro optatiuo positum esse. Sic Aristoteles, οὐδὲν πώποτε ζῶον ἐγένετο, ὃ τὸ μὲν εἶδος ἔχειν ἑτέρου ζώου, τὸν δὲ διάνοιαν ἄλλου. pro, ὃ εἴη αὐ ἔχον. Gregorius de Baptismate, οὐδὲν τῷ Θεῷ μέγα ὃ μὴ καὶ πένης δίδωσι. pro δίδοι αὐ. quę exẽpla obseruauit Budæus ille Græcæ linguæ doctissimus. ¶ *Ex redundantia*, Ἐκ περισσεύματος. Vulg. & Eras. *ex abundantia*, non satis expressè. est enim hoc non generaliter accipiendum, quum neque semper intus sit multum eius rei de qua sermonem aliquis habeat, neque semper animus & os consentiant: sed est peculiariter à Christo in suorum obloquutorum desperatam improbitatem dictum, perinde acsi scriptum esset, Ex eo quod in corde vestro redundat, os vestrum istam blasphemiam euomit. Hũc etiam spectat Thesauri nomen in proximè sequente versiculo, vbi generaliter dicitur, homines id quod maximè ipsis intus allubescit, libenter velut ex cordis penu reconditum depromere.

36 *Otiosum*, ἀργόν. In quodam exemplari pro ἀργὸν scriptum erat πονηρὸν. id est malum. Rursus in alio neutrũ scriptum erat, sed receptam lectionem maximè probo. Argumentatur enim Christus à comparatis, comparans peccatorum maxima cum minimis: quæ tamen tam parua esse non possint quin reddenda sit eorum ratio, nisi Christi satisfactionem amplectamur. Otiosos autem sermones Tertullianus de patientia rectè vocat vana & superuacua dicta huiusmodi: est etiam ἀυτραπελία quam damnat Apostolus Eph.5.4.

37 *Iustificaberis*. δικαιωθήσῃ. id est absoluêris. Opponitur enim τῷ καταδικάζεσθαι. Itaque inepti sunt qui ex hoc loco & similibus conantur operum iustitiam (id est qualitatem, qua in nobis corã Deo iusti simus) stabilire: quum iustificari hoc loco non significet iustum fieri, sed iustum declarari. Diuersum autem est illud ex quo iusti simus, ab ipsius iustitiæ testimonio: & Paulus præsertim ex tota Scriptura testatur nos, quum in nobis iusti non simus, in Christo tamen (qui est iustitia nostra) per fidem apprehenso, iustificari, id est pro iustis censeri, ac proinde absolui. Sed hęc fides ex ipsius fructibus (id est ex operibus) censetur, nempe vt vera distinguatur à falsa & adulterina, vt docet Iacobus. Christus autem sermonis facit mentionem, non vt cętera hominis opera excludat, sed ad id de quo agebatur orationem dirigens. Et certè loquutio quum sit cogitationum index & character, vna est ex præcipuis hominis actionibus, & quidem maximi inter cæteras momenti, vt docetur copiosè Iac.3. ¶ *Et ex*, Καὶ ἐκ. In vno exemplari scriptum erat ἢ ἐκ, *vel ex*: fortassis rectius. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdum accipitur. Aristoteles, ἢ αἱρετὴ μετὰ λύπης καὶ ἡδονῆς. Et contrà ἢ pro καὶ, vt Rom.4.13.

38 *Responderunt*, ἀπεκρίθησαν. Eras. *Interrogarunt*. id est ἐπηρώτησαν. ¶ *Velimus*, θέλομεν. Vulgata & Erasmus. *Volumus*. quod nimium imperiosè dictum videtur.

Ο᾽ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. 39

Ἰωνᾶ 2.1. Ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας. 40

Ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὴν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε. 41

Ἰωνᾶ 3.5.

Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτὴν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε. 42

3.Reg.10.1 2.par 9.1.

Ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλ- 43

Ipse verò respondens dixit eis, "Gens mala & adulterina signum" requirit," sed signum non dabitur ei nisi signum illud Ionæ Prophetæ. 39

‖Sicut enim fuit Ionas in vẽtre ceti " tres dies & tres noctes, ita erit Filius hominis "in corde terræ tres dies & tres noctes. 40

"Ninenitę" resurgẽt in iudicio cũ gẽte ista, " & condẽnabunt eã: ‖ q̃ ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ: & ecce, plꝰ quàm Ionas *est* in hoc loco. 41

‖Regina "Austri surget in iudicio cũ gẽte ista, & condẽnabit eã: quòd venerit à "terminis terræ vt audiret sapientiã Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *est* in hoc loco. 42

" Cæterùm quum impurus 43

Qui respondens ait illis, Generatio mala & adultera signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ.

Sicut enim fuit Ionas in ventre ceti tribus diebus & tribus noctibus, sic erit Filius hominis in corde terræ tribus diebus & tribus noctibus.

Viri Niniuitæ surgẽt in iudicio cum generatione ista, & condemnabũt eam: quia pœnitentiam egerunt in prædicatione Ionæ: & ecce plus quàm Ionas hic.

Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, & condemnabit eam: quia venit à finibus terræ audire sapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hic.

Quum autem immun-

---

39 *Gens*, γενεά. Vulgata & Erasmus, *Generatio*. Ego illud malui vsurpare quod planum est, & vocabulum Græcum optimè exprimit, hoc quidem loco. nam γενεὰ etiam alia interdum declarat, vt alibi obseruauimus. Erasmus nationem interpretatus est infrà, Lucæ 11.29. ¶ *Mala*, πονηρά. Erasmus, *Prauа*. Ego verò malui semper interpretari eodem modo: quanuis fortassis rectius verterimus sceleratam. ¶ *Adulterina*, μοιχαλίς. Vulg. *adultera*. Alludit ad locum Esaiæ 57.3. Vsitatum enim est Scripturæ, adulteros vocare omnes eos qui à vero Dei cultu deficiũt, inter quos præcipuè numerandi sunt hypocritæ. Mihi videntur tamen hic potius Iudęi vocari spurii & degeneres, quos Hebræi vocant בני נכר [*bene nakar*] & Græci generali nomine ἀλλοτρίους. sicut Psalm. 144. בני נכר [*Bene nekar*] id est filij extraneæ dicuntur: quò spectant etiam Christi verba, Ioh. 8.39. & 44. Sed adulterij nomen optimè conuenit. quoniam ratio habenda est promissionis Abrahamo factæ, & eius soboli, videlicet legitimæ non adulterinæ. ¶ *Requirit*. ἐπιζητεῖ. Vulgata & Erasmus, *Quærit*. Sed aliqua est emphasis præpositionis ἐπὶ, adeo vt etiã pro desiderare, & summo studio aliquid efflagitare ἐπιζητεῖν à Græcis, & requirere à Latinis vsurpetur. ¶ *Sed signũ*, καὶ σημεῖον. Iterum καὶ pro ἀλλά. vt suprà, 11.19, & Act. 10.28.

40 *Tres dies*. τρεῖς ἡμέρας. Vulg. & Eras. *Tribus diebus*. Sed miror cur constructionem mutarint, quum præsertim Grammatici omnes testentur tempus continuũ (cuius hic est magna emphasis) quarto casu declarari. ¶ *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraicè בלב [*beleb*] id est Intra. Nam apud Hebræos cor pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, vt Exodi 15.8. quod in vernaculo sermone imitamur, vt quum dicimus, *Le cœur du bois, Le cœur de la pomme*. Sed & medium pro intimo vsurpatur omnibus linguis. Cor autem terræ vocat sepulchrum, quoniam qui sepulti sunt, velut in terræ visceribus sunt absorpti. neque appositè Hieronymus in Ionã, locũ putauit hic significari inferorum. Docet itaque Christus resurrectionem suam fore istis perfidis & impiis omnium signorum vice, idque in eorum perniciẽ. Quod autem ad trinoctij supputationem attinet, coniungenda est nox cum die, cuius est appendix, sicut ostendemus infrà 26,17.

41 *Nineuitæ*, ἄνδρες Νινευῖται. illud ἄνδρες addere ferè solent Græci, Latini prętermittunt. Hebræi quoque addunt, sed primitiuis, non deriuatiuis. dicunt enim Viri Nineuæ, sicut Viri Ierusalem. Hoc autem annotaui, quia nonnullos video parum appositè, arrepta occasione ex hac particula, quibusdam locis de humanæ vitæ conditione differere. Cæterùm illud παρέργως libet obseruare, literam υ, quæ respondet propriè literæ Latinę eorum, non autem ι, diphthongo, in his vocibus Hebræis Νινευῖται, Εὔα, Εὐίλα, Λεύι, Δαυὶδ, Ευαῖος, & cæteris, si quæ eiusmodi in his libris & Græca veteris testamenti editione occurrunt, non cohærere cum ι, vt efficiat diphthongum ευ, sed respondere literæ consonanti ו, Hebræorum, quæ est digamma æolibus solis inter Græcos notum, ideóque cum sequente vocali connectendum, quod quum exprimere ac proinde ne scribere quidem possent cæteri Græci, coacti sunt eius loco in peregrinis vocibus substituere & pronunciare modò per υ, vt in his Hebræis, modò per ι in Romanis vocibus, vt in ἰαλέμιος & similibus, quem sonum imperitia tandem inuexit in literam β Græcorum. Et hanc quidem causam vel præcipuam esse arbitror, non illam merè Iudaicam & superstitiosam, cur nomen illud tetragrammaton Iudæi conuerterint Κύριος, quòd illud videlicet Græcè nec scribi nec enuntiari possit. ¶ *Resurgent*, ἀναστήσονται. Vel Surgent, vt pro simplici accipiatur, atque referatur ad iudiciorum consuetudinem: solent enim assurgere qui in publicis cœtibus aliquid sunt dicturi: quò respexit Christus. Malo tamen ad ipsam resurrectionem hoc referre, perinde ac si scriptum esset, resurgentes cum hac natione. nam certum est hic agi de extremo iudicio, neque vtitur Christus præpositione κατὰ, sed μετὰ, pro qua Syrus interpres habet עם [*him*.] ¶ *Et condemnabunt*, καὶ κατακρινοῦσι, suo videlicet exemplo, vt suprà 27. Vide Rom. 2.27.

42 *Austri*, νότου. id est meridei. Ea vero 1. Reg. 10, Regina Sabæ vocatur, quam nonnulli volunt fuisse Meroës insulæ metropolin, ex Iosephi authoritate, qui hanc reginam ipsi quoque Ægypto præfuisse tradit. At ego Iosepho non possum in eo assentiri, quum nihil impediat quominus hæc potius accipiamus de Sabæorum regione, apud omnes authores celebri: cuius etiam situm (si diligenter metiamur) comperiemus esse aut eiusdem, aut certè nõ multum diuersæ à Iudæa longitudinis: hoc est, sub eodem fere meridiano ac Iudæam: (æquales enim locorum longitudines definiunt Geographi, quum loca ipsa sub vno & eodem meridiano sita sunt) adeo vt Sabæorum regionis situs, habita ratione Iudææ, sit prorsus meridionalis. ¶ *Terminis*, περάτων. id est extremis. Cicero, *Quum nullum tot calamitatibus & ærumnis terminum inueniremus*. Vulg. & Eras. *Finibus*, id est ὅρων. Indicant autem etiam ista hanc reginam è Sabæa potius quàm Meroë aduenisse. Sita enim est Sabæa & Saba eius metropolis in extremo Arabiæ felicis littore, non procul ab ipsis sinus Arabici faucibus.

43 *Cæterùm quum impurus*, ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον. Docet Christus eorum quos alloquebatur exemplo, homines qui Euangelij lucẽ ipsis illucescẽtem destinata præsertim malignitate suffocarint, deteriores eousque euadere, vt (sicut alibi dicitur) multo præstiterit ipsos nunquam quidquam de salutis doctrina degustasse. Hoc autem significat Christus sumpto ab iis exemplo quos à Dæmoniis reipsa corpore obsessos liberabat, vt postulabat sermo ab iis cœptus in quos horrendam hanc sententiam stringit, qui quum à Satana captiui non corpore sed animo tenerentur, (de quibus Paulus 2. Tim. 2,26.) cognoscere, vel inuiti, coacti fuerant oblatam sibi per Christum libertatem, & quamuis non affectu, intelligentia tamen & agnitione Christi fuerant illustrati, de quibus Christus Ioh. 7, 28. Itaque hoc

Christi

θη ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.

44 Τότε λέγει, Ἐπιστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, καὶ κεκοσμημένον.

45 Τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ· καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ.

46 Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ, ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦντες αὐτῷ λαλῆσαι.

47 Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι.

48 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου;

49 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, εἶπεν, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

50 Ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφός, καὶ ἀδελφὴ, καὶ μήτηρ ἐστί.

Κεφάλαιον ιγ.

1 Ἐν δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν.

2 Καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοὶ ὥστε αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει.

3 Καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέγων, Ἰδοὺ, ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν·

spiritus exierit à quopiam, ambulat per arida loca, quærens requiem, & non inuenit.

44 Tunc dicit, Reuertar domum meam, vnde exiui. Et quum venit, inuenit *eam* vacantem, versam & ornatam.

45 Tunc abit & accipit secum septem alios spiritus peiores quàm ipse *sit*: & ingressi habitant illic, ‖sitque vltima conditio hominis illius deterior priore. ita etiam erit genti isti malæ.

46 ‖Quũ autem adhuc loqueretur turbæ, ecce, mater & fratres eius adstiterũt foris, quærentes eius colloquium.

47 Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris adstant, quærentes tuum colloquium.

48 Ipse verò respondens dixit illi qui *hoc* ei dixerat, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?

49 Et protensa manu sua in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei,

50 Quisquis enim fecerit quod vult Pater meus qui est in cæis, is est meus frater, & soror & mater.

CAP. XIII.

1 ILlo verò die egressus Iesus domo, sedit apud mare.

2 Et coacta est ad eum turba multa, adeo vt nauigium ingressus sederet. tota autẽ turba supra littus stabat.

3 Et loquutus est eis multa per parabolas, dicens, Ecce, *quidam* sator exiit ad seren dum.

dus spiritus exierit ab homine, ambulat per loca arida quærens requiem, & non inuenit.

44 *Tunc dicit, Reuertar in domum meam, vnde exiui. Et veniens, inuenit eam vacantem, scopis mundatam & ornatam.*

45 *Tunc vadit, & assumit septem alios spiritus secum nequiores se: & intrantes habitãt ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus sic erit & generationi huic pessimæ.* Hebr.6.4. & 10.26. 2.pet...20

46 *Adhuc eo loquente ad turbas, ecce, mater eius & fratres stabant foris, quærentes loqui ei.* Mar.3.31. luc.8.20.

47 *Dixit autem ei quidam, Ecce, mater tua & fratres tui foris stãt, quærentes te alloqui.*

48 *At ipse respondẽs dicenti sibi ait, Quæ est mater mea, & qui sunt fratres mei?*

49 *Et extendens manum in discipulos suos, dixit, Ecce mater mea & fratres mei.*

50 *Quicunque enim fecerit voluntatem patris mei qui in cælo est, ipse meus frater & soror & mater est.*

CAP. XIII.

1 *IN illo die exiens Iesus de domo, sedebat secus mare.*

2 *Et congregatæ sunt ad eum turbæ multæ, ita vt in nauiculam ascendens sederet. & omnis turba stabat in littore.*

3 *Et loquutus est eis multa in parabolis, dicens, Ecce, exiit qui seminat seminare.*

Christi dictum nihil ad eos pertinet qui vera πληροφορίᾳ sunt donati, vtpote quæ sit ἀμεταμέλητον donum, quum solis electis, nunquam certè perituris, donetur. Et tamen necessaria est hæc doctrina imprimis, tũ aduersus offendicula, quum ex nobis exeunt qui ex nobis esse quidem videbantur, sed non erant: tum vt sicut firma est electio, cuius inuictum testimonium est vera fides, sic ea media summo studio retineamus quibus fides retinetur. ¶ *Per arida loca.* δι' ἀνύδρων τόπων. Neque allegoriis neque curiosis speculationibus indulgendum, & Spiritus impuros res ipsa ostendit nusquam efficacius quàm frequentissimis locis Dæmones regnare. Sed & istud mirandum non est increpatos à Domino & extra hominum cœtum quoties ei libuit ablegatos, in solitudine nouas redeundi occasiones quærere irrequietos. Quinetiam incultis & squalidis locis mirum est, & tamen experientia ipsa confirmatum, sagas & veneficas plerunque inneniri. Denique quantum illic valeant Satanicæ præstigiæ docent mala per Eremitas & Monachos iampridem in Ecclesiam inuecta,

44 *Versam,* σεσαρωμένον. à Verrendo, non à Vertendo: quo participio idonei authores vtuntur. Vulgata, *Scopis mundatam.* Erasmus, *Scopis purgatam.* His autem verbis, quæ quum ad homines ipsos referantur, necesse est allegoricè exponere, securitatem & otium videtur designare: quorum illa Satanæ aditum patefacit, istud autem eum etiam ad se vltrò allicit.

45 *Peiores,* πονηρότερα. Ita vertimus, ne à nobis diffidere videamur. Alioqui enim suprà admonuimus, πονηρὸν amplius aliquid significare quàm κακόν: vt mihi minimè displiceat Erasmiversio, qui interpretatur Sceleratiores. Vulgata, *Nequiores:* quod propriè libidinosiores declarat.

¶ *Ingressi* εἰσελθόντα. Erasmus, *Ingressus,* εἰσελθὼν: quod testatur se legisse in quodam exemplari. ¶ *Vltima conditio,* τὰ ἔσχατα. Vulgata, *Nouissima hominis illius* Erasmus *Postrema illius hominis.* Mihi verò visum est hoc dicendi genus perobscurum.

47 *Tuum colloquium,* σοὶ λαλῆσαι. Vulgata & Erasmus ad verbum *Tibi loqui.* In vno exemplari legimus σὲ ἰδεῖν, videre te. Fratres autem appellantur eius cognati, de quibus infrà 13,55.

48 *Et qui,* καὶ τίνες. Erasmus, *Aut qui.* id est ἢ τίνες.

50 *Meus frater,* ἀδελφός μου. id est mihi cõmune genus.

IN CAPVT XIII.

2 *Supra littus,* ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. loco videlicet superiore.

3 *Per parabolas,* ἐν παραβολαῖς. id est per comparationes & similitudines. Vocabulum autem Græcum seruaui, ipsi

etiam vulgo ſitis iam familiare. ¶ [*Quidam*] *Sator, ὁ σπείρων.* Vulgata, *Qui ſeminat.* Ad verbum, Seminans. Sciendum eſt autem articulum hoc loco. (cui reſpondet apud Hebræos litera ה [*he*] præfixa verbis & participiis) eſſe *ἀόριστον*, id eſt indefinitum: quaſi dixiſſet *σπείρων τις.* id eſt, quidam qui ſementem faciebat.

Καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν· καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ, καὶ κατέφαγεν αὐτά.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλὴν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς·

Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά·

Ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον αὐτῷ, Διατί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

Inf. 25 29 (Ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)

Διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσιν.

Esa 6.9. marc. 4 12 luc. 8.10. ioh. 12 40 act. 28.26 rom. 11.8 Καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προ-

4 Et interſerendũ alia quidem ceciderũt ſecundum viam: & venerunt volucres, & deuorauerunt ea.

5 Alia verò ceciderũt in petroſa, vbi non habebant terrã multã: & ſtatim exorta ſunt, propterea quòd non habebãt profundam terram:

6 Sole autẽ exorto ardore tactaſunt, & propterea quòd nõ habebant radicem, exaruerũt.

7 Alia verò ceciderunt in ſpinas: & aſcenderunt ſpinæ, & ſuffocarunt ea.

8 Alia verò ceciderũt in terrã bonã: & ediderunt fructũ, aliud quidem centena, aliud verò ſexagena, aliud verò tricena.

9 Qui habet aures ad audiẽdum, audiat.

10 Tunc accedentes diſcipuli dixerunt ei, Quare per parabolas loqueris eis?

11 Ipſe verò reſpondens dixit eis, Quia vobis datũ eſt noſſe myſteria regni cælorum, illis autem non eſt datum.

12 Quiſquis enim habet, dabitur ei, & amplius habebit: quiſquis autem non habet, etiam quod habet tolletur ab eo.

13 Propterea per parabolas loquor eis, quia videntes nõ vident, & audientes non audiũt, nec intelligunt.

14 Itaque completur in ipſis

4 *Et dum ſeminat, quædam ceciderunt ſecus viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt ea.*

5 *Alia autem ceciderũt in petroſa, vbi non habebant terram multam, & cõtinuò exortaſunt, quia non habebãt altitudinem terræ.*

6 *Sole autem orto æſtuauerunt, & quia non habebant radicem, aruerunt,*

7 *Alia autem ceciderũt in ſpinas, & creuerunt ſpinæ, & ſuffocauerunt ea.*

8 *Alia autẽ ceciderunt in terram bonam, & dabant fructum, aliud centeſimum, aliud ſexageſimum, aliud trigeſimum.*

9 *Qui habet aures audiendi, audiat.*

10 *Et accedentes diſcipuli dixerunt ei, Quare in parabolis loqueris eis?*

11 *Qui reſpondens ait illis, Quia vobis datum eſt noſſe myſteria regni cælorum, illis autem non eſt datum.*

12 *(Qui enim habet dabitur ei, & abundabit: qui autem non habet, & quod habet, auferetur ab eo.)*

13 *Ideo in parabolis loquor eis, quia videntes non vident, & audientes non audiunt, neque intelligunt.*

14 *Et adimpletur in eis*

4 *In ſeminando, ἐν τῷ σπείρειν.* Terentius, *In agendo partem oſtendent.* Vulgata, *Dum ſeminat.* Eraſmus, *Quum ſeminaret.* 5

5 *In petroſa, ἐπὶ τὰ πετρώδη.* Eraſmus, *In loca ſaxoſa.* Illud propi' abeſt à Græco, & frequẽter etiã apud Plin. occurrit.

6 *Ardore tacta ſunt, ἐκαυματίσθη.* Eraſmus, *Exuſta ſunt.* Vulg. æſtuarũt: quod de ſtirpibus & huiuſmodi rebus non memini legere vſurpatum. Adde quòd τὸ καῦμα ardorem declarat, à quo deducitur καυματίζεσθαι, id eſt ardore exhauriri, & torreri. Vertimus autem Ardore tacta ſunt, potius quàm Æſtuarunt: quod Æſtus propriè de alio caloris genere, humente videlicet eóque ſuffocante aut præfocãte dicatur, hoc eſt, de eo qui vdo cælo ſudorem nimium exprimendo, noſtra corpora penitus reſoluit. Vernacula lingua dicimus. *Vne chaleur ſoubs nue & eſtouffee.* ¶ *Et propterea quòd non, καὶ διὰ τὸ μή.* Sic etiã Eraſ. ſuperiore verſ. 10 15

7 *Alia verò, ἄλλα δέ.* Eraſmus, *Alia rurſus.* id eſt ἄλλα πάλιν. ¶ *Aſſurrexerunt, ἀνέβησαν.* i. excreuerunt. Plin. (quẽ ſequor) hac ſignificatione vti ſolet Aſſurgendi vocabulo. 20

8 *Centena, ἑκατὸν.* ſub. grana. Vulgata, *Centeſimum.* id eſt, ἑκατοστὸν. Eraſmus, *Centuplum.* id eſt ἑκατονταπλάσιον, vt loquitur Theophraſtus. Ad verbum, Centum, vt poſt ἄλλα ſubaudiatur σπέρματα, & poſt ὑμῖν ſubintelligitur κόκκος, propter mutatum genus in Græcis. 25

10 *Per parabolas, ἐν παραβολαῖς.* Intelligit quæ vocant Hebræi משלי [*Miſle*] qua voce non tantùm ſignificetur Comparatio ſiue ſimilitudo, quibus ſæpè non obſcuratur, ſed illuſtratur ſentẽtia, ſed figuratum dicendi genus, indigens interpretatione, quãuis ſæpe à rebus peruulgatis ſint petitæ, cuiuſmodi ſunt præſertim Allegoriæ. 30

11 *Quia, ὅτι.* Eraſmus omiſit hanc particulam tãquam redundantem, vt ſæpe alias πλεονάζει. Mihi autem videtur cauſæ vim habere hoc loco, & cum ſuperiore interrogatione cohærere. ¶ *Myſteria, μυστήρια.* Hic quoque vocabulum Græcum ſeruaui, quo frequẽter Cicero etiam ipſe vtitur, quo videlicet arcana, non quæuis, ſed ſacra, & prophanis hominibus minimè committenda ſignificantur: quamobrem etiam Græcis ita ſunt vocati ſacri ſymbolici, & figurati Chriſtianorum ritus, quos Latini ſacramẽta, à ſolenni, vt arbitror, iureiurando vocarunt. Myſteria verò dici meminerimus, non quæ in Eccleſia ſua Deus quibuſuis patẽre velit, ſed quæ ſoli Eccleſiæ ſuæ patefacit Filius, cæteros iuſto ſuo iudicio deſerens in tenebris: & preſertim hoc iudicium (vt ex hoc loco apparet) in eos ferens qui Dei beneficium ſunt pertinaciter aſpernati. 35 *

¶ *Illis autem non eſt datum, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.* In duobus exemplaribus ſcriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, illis verò per parabolas, quod eſt in Luca.

12 *Quiſquis enim habet, ὅστις γὰρ ἔχει.* Id eſt qui non contempſit Dei gratiam, ſed iam aliquantulum ſaltem in ea profecit. Huic opponitur qui non habet, niſi in ſpeciem videlicet: cuiuſmodi erant Iudæi plerique, quanuis ſibi ſolis res diuinas eſſe patefactas gloriarentur: idcirco digni quibus etiam illa lux qualiſcunque eriperetur, quâ in genere cæteris gentibus præſtabant. ¶ *Exuberabit, περισσευθήσεται.* Eraſmus, *Reddetur abundantior,* vt oſtenderet non ſignificari abundantiam, ſed incrementum. Sed qui non abundauit quomodo dicetur abundantior factus? ¶ *Quod habet ὃ ἔχει.* i. quod ſe putat habere, Luc. 8. verſ. 18. Euanida ſunt enim Dei dona in reprobis, de quibus nihilo minus ſuperbiunt. Vide infrà 25, 29.

13 *Quia, ὅτι.* In ſexto exemplari ſcriptum erat, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μηδὲ συνιῶσι. Καὶ τότε πληροῦται αὐτοῖς. Id eſt, Vt videntes (nam hic accipitur βλέπειν pro ὁρᾶν) non videant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur in eis. Ego receptam lectionem ſequor.

φητεία Η'σαΐου ἡ λέγουσα, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

Ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοί, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

Ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τοῦ παραβολοῦ τοῦ σπείροντος.

Παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας καὶ μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονη-

prophetia Esaiæ, quæ dicit, Auditu audietis, & nõ intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

Crassum factum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis conniuerũt: nequãdo cernant oculis, & auribus audiãt, & corde intelligãt, & se conuertant, & sanem eos.

Vestri verò beati sunt oculi, quòd videant: & aures vestræ, quòd audiant.

‖ Amen enim dico vobis, multi Prophetæ & iusti desiderarunt videre quæ videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.

Vos igitur audite parabolã eius qui seminat.

‖ Quoties quispiam audit sermonem de regno illo, & *prophetia Esaiæ, dicens, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non videbitis.*

Incrassatum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt: & oculos suos clauserunt nequando videant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & cõuertantur, & sanem eos.

Vestri autem beati oculi, quia vident: & aures vestræ, quia audiunt.

Amen quippe dico vobis quia multi Prophetæ & iusti cupierunt videre quæ videtis, & nõ viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt. Luc.10.24

Vos ergo audite parabolam seminantis.

Omnis qui audit verbum regni & nõ intelligit, venit Malus, & rapit Mar.4.15. luc.8.11.

---

14 *Auditu ἀκοῇ.* Sic rectius conuertit Vetus interpres quàm Erasmus, qui auribus interpretatur, quasi scriptum sit ἀκοῇς: & apud Esaiam non אוזנים [*ozenim,*] sed שמוע [*schemoah.*] Est autem hæc Hebraica phrasis, audiendo audire, & videndo videre, omnibus [vt existimo] satis nota. ¶ *Audietis, ἀκούσετε.* In duobus exemplaribus scriptum erat, ἀκούσετε καὶ βλέψετε. id est, audiatis & videatis: quod melius quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicatiui possumus per imperandi modum vertere hoc modo. Auditu audite & ne intelligite: & videntes videte, & ne cernite. Est enim familiarissima Hebræis hæc enallage. Quod autem attinet ad οὐ μὴ, quamuis plerũque sint hæ particulæ negantes (sicut annotat Erasmus, & Budæus quoque in Commentariis linguæ Græcæ) tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μὴ ἐρεῖς. Nequaquam dixeris. Aristoph. νεφέλαις, Οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἄπερ οἱ τρυγοδαίμονες ἔτι. id est, Nequaquam irriseris, neque feceris quæ fæculenti isti dii solent. Sic etiam commodius accipi posse videtur Gal. 5.16. ¶ *Non cernetis, οὐ μὴ ἴδητε.* vel, Non perspicietis. Vulgata, Non videbitis. Erasmus rectè mihi videtur distinxisse τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco τὸ βλέπειν videtur simpliciter accipi pro eo quod Latini dicunt Videre, quod non longè minus est quàm ἰδεῖν, id est perspicere & cernere. Hoc enim est potius animi quàm oculorum: sicut plus est Intelligere quàm Audire. Sed tam commodo & apto vocabulo non potest notari hęc differentia in aurium sensu. Nam συνιέναι, semper est mentis, quum vtrunque illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamen hanc differentiam perpetuam non esse. Siquidem etiam duobus versiculis sequentibus ἀκούειν dici videtur non de simplici auditione, sed de eo quod quum audieris, intelligas: contrà τὸ βλέπειν, versiculo 16, pro Cernere: versiculo autem 17, ἰδεῖν & βλέπειν de externa visione dicuntur, sine vllo discrimine. Hæc autem annotaui, partim nequis temere putet quicquam mutatum: partim quòd ista verborum notatione videtur hîc locus nonnihil illustrari.

15 *Crassum factum est, ἐπαχύνθη* Vulg. & Eras. *Incrassatum est*: quod non memini legere apud idoneos authores. Testantur autem physiognomi cor magnum & obesum declarare ingenium hebes & stolidum. ¶ *Grauiter audierunt, βαρέως ἤκουσαν.* Hos vocant Græci βαρηκόους. Latini surdastros appellant. Loquitur autẽ hîc de animi surditate affectata, de quibus Galli prouerbialiter dicunt, Nullos peius audire quàm qui audire nolũt. Sic dicuntur cõniuere non natura cæci, sed qui se videre dissimulant, quod vel inuiti vident. ¶ *Oculis suis conniuerunt, τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτῶν ἐκάμμυσαν.* Occludendi vocabulum (quo vtuntur Vetus interpres & Erasmus) nimiũ latè patet: quum καμμύειν pro καταμύειν Græcis propriè de oculis dicatur, sicut apud Latinos Conniuere. ¶ *Se conuertant, ὅπως ἐπιστρέψωσι.* Iam antè admonuimus שוב [*schub*] (id est conuerti) idem valere quod μετανοεῖν. i. resipiscere. Accipitur autem ὅπως ἐπιστρέψωσι passione reciproca, vt solent Hebræi sæpè accipere coniugationem Niphal & Hithpahel. Vide Act.3.26. *

19 *Quoties quispiam audit, παντὸς ἀκούοντος.* Vulgata, *Omnis qui audit.* id πᾶς ὁ ἀκούων. Erasmus, *Quum quisuis audit.* Ad verbum, *Omni audiente.* Sed constat huiusmodi casus absolutos in particulam Quum resolui solere. Hoc autem loco particula vniuersalis, addita participio, exprimenda fuit. Itaque pro Quum dixi Quoties: & verbo prepositi particularem Quispiam: quoniam τὸ καθόλου existimo referri ad tempus, orationem autem ipsam, quod ad subiectum attinet, potius indefinitam esse quàm vniuersalem. Neque enim παντὸς ἀκούοντος declarat Omnibus audientibus, sed Quoties aliquis audit. ¶ *Sermonem de regno illo, τὸν λόγον τῆς βασιλείας.* Vulgata, *Verba regni.* Erasmus ad verbum, *Sermonem regni*: quod mihi visum est obscurum. Dicimus enim Latinè Sermonem de re aliqua fieri, non alicuius rei: & rursus, Sermo eius dicitur à quo, non de quo habetur. Itaque haud satis scio quò respexerit ille qui nuper Sermonem regium conuertit. Nam etsi hæc est consuetudo Hebræi sermonis vt genitiuos appellatiuorum pro adiectiuis vsurpent, hoc tamen perpetuum non est, quũ sæpe appellatiua vim suã conseruẽt. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo ostenditur de certo regno hic agi, nempe cælesti & æterno: quam tamen emphasin non putauimus vbique obseruandam. ¶ *Non attendit, μὴ συνιέντος.* videlicet animum: id est animo non recondit, neque apud se auditum considerat. Pro quo Syrus interpres habet, לא מסתכל [*la mestacal*] à שכל [*schacal*] Hebræo quod declarat non tantùm animo percipere siue intelligere, sed etiam animum in aliquam rem circunspectè considerandam intendere, vt Psalmo 41, versu 2. Itaque verbum intelligendi, etsi respondet verbo Græco συνιέναι in significatione vsitata, tamen huic loco non conuenit. Nec enim hic agit Christus de hominibus prorsus rudibus & qui nihil eorum quæ audiant intelligant, sed de iis qui audita nihil curent: quibus opponuntur quos mox dicit audita amplecti cum gaudio. Inter hos autem hoc est discrimen, quòd audita illorum aures statim præteruolent. Satana prohibente ne animo infigantur: istis autem paulò post effluant quæ animo quidẽ, sed non satis altè recondiderant: idque ita esse, nec Christum agere de iis qui vel audire penitus recusent, vel audita nõ percipiãt, apparet ex eo quòd istis eripi dicit à Satana quod in ipsis satum fuerat, sed in via ipsa, vbi quũ solum non sit subactum, à terra quidem excipitur, sed terræ sinu recipi non potest.

ὁς, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·

Οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

Ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστι ὁ τὸν λόγον ἀκούων, καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

Ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιών, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα.

Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείραντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ.

Ἐν δὲ τῷ καθεύδειν τοὺς ἀνθρώπους ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἐσπειρεν ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου· καὶ ἀπῆλθεν.

Ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.

Προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;

non attendit, venit ¶ ille Malus, & ¶ rapit quod satum est in corde ipsius: is est qui secundũ viam ¶ semen excepit.

20 Qui verò in petrosa semen excepit, is est qui sermonẽ audit, & eum statim cum gaudio ¶ excipit:

21 Non habet autem radicem in sese, sed ¶ tẽporarius est: ortáque compressione ¶ velpersequutione propter sermonem, statim offenditur.

22 Qui verò in spinas semen excepit, is est qui sermonem audit: ¶ sed solicitudo seculi huius, & ¶ fallacia diuitiarum suffocat ¶ sermonem, qui fit ¶ fructus expers.

23 Qui verò in terram bonam excepit semen, is est qui sermonem audit & intelligẽtiam intẽdit, ¶ quividelicet ¶ fructum fert: editque alius quidem centena, alius sexagena, alius verò ¶ tricena.

24 Aliam parabolam proposuit eis, dicens, ¶ Simile est regnum cælorum homini ¶ serenti bonum semen in agro suo.

25 Quũ autem dormirẽt homines venit ei ¶ inimicus, & seuit zizania ¶ inter triticum: & abiit.

26 Quũ verò germinasset herba, & fructum edidisset, tunc apparuerunt etiam zizania.

27 Accedentes autẽ serui patrisfamiliâs, dixerũt ei, Domine, nõne bonũ semen ¶ seuisti in tuo agro? vnde ergo habet zizania?

quod seminatũ est in corde eius. hic est qui secus viam seminatus est.

20 *Qui autem super petrosa seminatus est, hic est qui verbum audit, & continuò cum gaudio accipit illud:*

21 *Non habet autem in se radicem, sed est temporalis: facta autem tribulatione & persequutione propter verbum, continuò scandalizatur.*

22 *Qui autem seminatus est in spinis, hic est qui verbum Dei audit: & solicitudo seculi istius, & fallacia diuitiarum suffocat verbum, & sine fructu efficitur.*

23 *Qui verò in terrã bonam seminatus est, hic est qui audit verbum, & intelligit, & fructũ affert: & facit aliud quidem cẽtesimum, aliud autem sexagesimum, aliud verò tricesimum.*

24 *Aliam parabolã proposuit illis, dicens, Simile factum est regnum cælorum homini qui seminauit bonũ semẽ in agro suo.*

25 *Quum autem dormirent homines, venit inimicus eius, & superseminauit zizania in medio tritici: & abiit.*

26 *Quum autem creuisset herba & fructum fecisset, tunc apparuerunt & zizania.*

27 *Accedentes autem serui patri familiâs, dixerũt ei, Domine nonne bonum semen seminasti in agro tuo? vnde ergo habet zizania?*

¶ *Ille Malus*, ὁ πονηρός. Erasmus rectè articulum expressit: & haud scio an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquã mutare, nequis nouitate nõ necessaria offenderetur. ¶ *Rapit*, ἁρπάζει. In quodam exemplari legitur αἴρει, tollit. ¶ *Semen excepit*, σπαρείς. Ad verbum Satus. Nam homo satus hîc dicitur eadem ratione qua satum agrum vocamus qui semen excepit, vt rectè obseruat Eras. ¶ *Qui excipit*, ὁ λαμβάων. i. δεχόμενος, vt loquitur Marcus 4.20. At τὸ δέχεσθαι pro λαμβάνειν vix vsquam inuenias.

21 *Temporarius*, πρόσκαιρος. Vulg. *Tẽporalis*: quod etiã vocabulũ pro eo quod nonnisi ad tẽpus perseuerat, à Quintiliano vsurpatur lib. 6. cap. 20. Illud autem apud vtrunque Plinium frequenter occurrit. Deinde quum vulgò in scholis opponantur temporalia spiritualibus, studui amphiboliam vitare. ¶ *Compreßione*, θλίψεως. Vulg. *Tribulatione*, id est πιέσεως, potius quàm θλίψεως. metaphora sumpta à tribulis. Eras. *Afflictione*. Sed Affligere significat prosternere, & ad terram dare ita vt elidas: quod Græci dicunt πρησσαρέσσειν καὶ πρησσρηγνύειν. Cic. in Pisonem, *Statuam deturbãt, affligunt, comminuunt, dißipant*. At θλίβειν significat πιέζειν, & tam arctè aliquid stringere vt opprimas: vnde Thlibię Eunuchi. quanuis interdum vehementiorem duntaxat pressuram declaret: vnde apud Paulum Rom. 8.35, & 2. Cor. 4. 8, & 6.4. θλίψις leuius quiddam quàm συνοχωρία. Itaque Afflictionis nomen exprimit quidem rem ipsam, sed non ita videtur Græco vocabulo respondere. ¶ *Vel*, ἢ. In quinto exemplari scriptum erat καὶ, &c.

22 *Sed*, καὶ. Vulgata & Erasmus, *Et*. Respondet autem particula καὶ Hebræorum literæ ו [*vau*] quæ interdum etiam ponitur pro אבל [*abal*,] id est Sed: vt Genes. 42.10. Et vsus etiam erat Euangelista in superiore membro particula δὲ: & ita Vetus ipse interpres conuertit 1. Iohan. cap. 2. vers. 20. Sed de hac enallage sæpe iam dictum est à nobis. ¶ *Fallacia*, ἀπάτη. Ἀπατᾶν significat Extra viam ducere, & facere vt aliquis à via aberret, vt doctè annotauit Erasmus: sed Latinum verbum non addidit: id autem est Seducere, eadem prorsus translationis ratione. Sed seductionẽ pro fallacia vix Latinè dicas. ¶ *Sermonem*, τὸν λόγον. Quoddam exemplar addit τοῦτον, hunc. ¶ *Fructus expers*, ἄκαρπος. Virg. *Steriles dominantur auenæ*.

23 *Qui videlicet*, ὃς δή. Miror placuisse Erasmo vt relatiuum referretur ad λόγον, quum appareat Christum non de vno aliquo homine, sed de vno hominum genere loqui, cuius postea varias species enumerat. Nam (vt ait Paulus 1. Corinth. 12.4) varia sunt dona. ¶ *Fructum fert*, καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci vno verbo, pro quo barbari dicunt Fructificare. ¶ *Tricena*, τριάκοντα. In duobus exemplaribus reperitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω: id est, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

24 *Simile est*, ὡμοιώθη ἡ βασιλεία. Id est simile quiddam accidit Regno Cælorum, Ecclesiæ videlicet, siue quum prædicatur Euãgelium, atque quum quispiam agrum, &c. ¶ *Serenti*, σπείροντι. Vulgata, *Qui seminauit*, id est σπείραντι. quod etiam scriptum inuenimus in duobus exemplaribus, & videtur melius cohærere cum iis quæ proximè consequuntur.

25 *Inter*, ἀνὰ μέσον. Vulgata, *In medio*. Ad verbum, Per medium. Sic Gallicè dicimus *parmi*. Hebræi בתוך [*bethoc*]

28 *Seminasti*, ἔσπειρας. Eras. *Seminaueras*. id est ἐσπάρκεις. Sed frequentissimè aoristi pro plusquamperfectis accipiuntur, vt infrà 6.5.

Ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, Ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. Οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, Θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;

Ὁ δὲ ἔφη, Οὐ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.

Ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, Συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

Ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ·

Ὃ μικρότερον μὲν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων· ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστί· καὶ γίνεται δένδρον· ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

Ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς, Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις· καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

Ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος, Ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου· ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ

28 Ille verò dixit eis, Inimicus quispiam hoc fecit. Serui autē dixerūt ei, Vis igitur abeamus & colligamus ea?

29 At ille dixit, Non: ne colligēdo zizania, eradicetis simul cum eis triticum.

30 Sinite vtraque simul crescere vsque ad messem: & tempore messis dicā messoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos, ad exurendum ea: triticum verò cogite in horreum meum.

31 ‖ Aliam parabolā proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seuit in agro suo:

32 Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autē excreuerit, maximum est olerum: & arborescit: adeo vt veniant volucres cæli & nidulentur in ramis ipsius.

33 ‖Aliā parabolam loquutus est eis, *dicens*, Simile est regnū cælorum fermento, quod acceptum mulier indidit in farinæ sata tria, vsquequo fermentaretur tota.

34 Hæc omnia loquutus est Iesus per parabolas ad turbam: ‖& absque parabola nihil loquutus est eis.

35 Vt compleretur quod dictum fuit per Prophetam, dicētem, ‖ Aperiam per parabolas os meū: eructabo occultata à iactis fundamentis mundi.

36 Tunc dimissa turba venit domū Iesus, & adierūt eū discipuli eius, dicentes, Edissere

28 *Et ait illis, Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei, Vis igitur imus, & colligimus ea?*

29 *Et ait, Non: ne fortè colligentes zizania, eradicetis simul cum eis triticum.*

30 *Sinite vtraque crescere vsque ad messem: & in tempore messis dicā messoribus, Colligite primùm zizania, & alligate ea in fasciculos ad comburendū: triticum autem congregate in horreum meum.*

31 *Aliam parabolam proposuit eis, dicens, Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod accipiens homo seminauit in agro suo:* Mat.4.30. luc.13.18.

32 *Quod minimum quidē est omnibus seminibus: quum autem creuerit, maius est omnibus oleribus: & fit arbor: ita vt volucres cæli veniant & habitent in ramis eius.*

33 *Aliam parabolam loquutus est eis, Simile est regnum cælorum fermento, quod acceptum mulier abscondit in farinæ satis tribus, donec fermentatū est totum.* Luc.13.20.

34 *Hæc omnia loquutus est Iesus in parabolis ad turbas: & sine parabolis non loquebatur eis.* Mar.4.34.

35 *Vt impleretur quod dictum erat per Prophetā, dicentem, Aperiam in parabolis os meum: eructabo abscondita à constitutione mundi.* Psal.73.8.

36 *Tunc dimissis turbis venit in domum, & accesserunt ad eum disci-*

---

30 *Ad exurendum*, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Erasmus, *Ad comburendum*. Vide suprà 3.12. Apud Epiphanium aduersus Manichæos citatur hîc locus multis vocabulis immutatis, vt satis appareat illum habuisse non verborum sed sententiæ rationem.

32 *Olerum*, τῶν λαχάνων. Erasmus, *Inter olera*. In tribus vetustis exemplaribus additur πάντων Omnium, sicut etiā legit Vetus interpres. ¶ *Venient*, ἐλθεῖν. In Complutensi editione legitur κατελθεῖν. i. descendant. ¶ *Cæli*. τοῦ οὐρανοῦ. id est aëreæ, epitheton auium Hebræis familiare. Sic tradit Herodotus in agro Babylonico milium & sesamum arborescere: & de Sinapi Iudæa mirabiliter excrescente penè incredibilia narrari testatur noster Tremellius in Syra interpretatione, ex Thalmudis tractatu De angulo agri, cap.2. ¶ *Et nidulentur*, καὶ κατασκηνοῦν. Sic Erasmus rectè conuertit. Nidos enim suprà vocauit κατασκηνώσεις, 8.20. quasi tabernacula vel vmbracula dicas: quæ etiam ratione à Græcis disertioribus καλιαὶ dicuntur, quòd sint ex bacillis & festucis compacti. Vulg. *Et habitent*.

33 *Loquutus est eis*, ἐλάλησεν αὐτοῖς. Quoddam exemplar addit λέγων, Dicens: cuius authoritatem sumus sequuti. ¶ *Indidit*, ἐνέκρυψεν. Vetusta omnia exemplaria scriptum habebant ἔκρυψεν, eodem sensu. Vulg. *Abscondit*. Erasmus, *Abscōdidit*. Ego verò quum τὸ κρύπτειν interpretari soleam Occultare, hîc malui Condendi vocabulo vti. Id enim occultare vel abscondere dicimur quod eo consilio seponimus vt vbi sit, ab aliis ignoretur, quod huic loco non quadrat: sed quod conditur, aufertur spectantium oculis. ¶ *Sata tria*, σάτα τρία. id est, epha vnum, siue modios quatuor & semis. Nam סאה [*seah*] apud Iudæos mensura fuit rerum aridarum, sesquimodium capiens, quam ter continebat epha. Sed existimo nonnullos intempestiuè in hac mensura philosophari. ¶ *Tota*, ὅλον. Vulgata & Erasmus, *Totum*. At ego repetendum puto ἄλευρον.

35 *Aperiam per parabolas*, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebræū dicendi genus, pro Loquar parabolas. ¶ *A iactis fundamentis*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata & Erasmus, *A constitutione*. καταβαλλὼν significat in inferiorem locum iacere: sicut fieri solet in ædificiorum fundamentis. Vnde καταβολὴ quæ vox quum de quouis ex superiore loco in inferiorem iactu dicatur, videtur subaudiri in hac locutione genitiuus τοῦ θεμελίου, id quod exprimere studui. Verùm quia hoc loco non res ipsa, sed tempus rei gestæ significatur, malui vti verborum ambitu: quem etiam probat Erasmus in annotationibus.

36 *Edissere*, φράσον. Id est, declara & explica: quo posteriore vocabulo vtitur hîc Erasmus, quum infrà 15.15, cum Vetere interprete maluerit simplex Differendi verbum vsurpare. Est igitur φράζειν hoc loco diuersum à λέγειν, vel λαλεῖν: vnde φράσις Græcis dicitur qui Latinis stylus. Permutantur hæc tamen interdum, vt φράζειν & λαλεῖν idem valeant. Itaque Cicero Theophrasti nomen in Oratore interpretans, eum dicit à diuinitate loquēdi nomen inuenisse.

μαθηταὶ αὐτῷ λέγοντες, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Ὁ δὲ ἀγρός, ἐστὶν ὁ κόσμος· τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια, εἰσὶν οἱ υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.

Ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτά, ἐστὶν ὁ διάβολος· ὁ δὲ θερισμός, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν· οἱ δὲ θερισταί, ἄγγελοί εἰσιν.

Ap 14 15. Ioel.3.13

Ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατακαίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.

Ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν·

Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Sap.3 7. dan.12.3.

Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ· ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.

nobis parabolam zizaniorum agri illius.

37 Ipse verò respondens dixit eis, Qui seminat bonum semen est Filius hominis:

38 Ager autem, est mundus: bonum verò semen, sunt filij regni: zizania verò, sunt filij illius Mali.

39 Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus: ‖ messis verò, consummatio seculi est: messores autem, Angeli sunt.

40 Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in consummatione seculi huius.

41 Mittet filius hominis Angelos suos, qui colligent ex ipsius regno omnia offẽdicula, & eos qui dant operam iniquitati:

42 Proiiciéntque eos in fornacem ignis: illic erit fletus, stridórque dentium.

43 ‖ Tunc iusti fulgebũt vt sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

44 Rursus simile est regnum cælorum thesauro occultato in agro: quem inuentum quispiam occuluit, & præ gaudio quod accipit ex eo, subducit sese, & omnia quæ habet vendit, emítque agrum illum.

puli eius dicentes, Edissere nobis parabolam zizaniorum agri.

37 *Qui respondens ait illis, Qui seminat bonum semen, est Filius hominis:*

38 *Ager autem, est mundus: bonum verò semen, hi sunt filij regni: zizania autem filij sunt nequam.*

39 *Inimicus autẽ qui seminauit ea, est diabolus: messis verò, consummatio seculi est: messores autem Angeli sunt.*

40 *Sicut ergo colliguntur zizania, & igni comburuntur: sic erit in consummatione seculi.*

41 *Mittet filius hominis angelos suos, & colligẽt de regno eius omnia scãdala, & eos qui faciunt iniquitatem:*

42 *Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.*

43 *Tunc iusti fulgebunt sicut sol, in regno Patris eorum. Qui habet aures audiendi, audiat.*

44 *Simile est regnum cælorum thesauro abscondito in agro, quem qui inuenit homo, abscondit, & præ gaudio illius vadit & vendit vniuersa quæ habet, & emit agrum illum.*

¶ *Agri illius*, τοῦ ἀγροῦ. id est, quæ in illo agro sata fuisse dixisti. Est enim articuli vis hoc loco ἀναφορική. suprà verò 6. 28, & 30, aliter accipitur ἀγροῦ, non addito articulo, nempe adiectiui loco.

38 *Est*, ἐστὶν. id est, Significat mundum, in hac videlicet parabol. Sic etiam quum symbola tũ Baptismi tum Cœnæ Domini, signa sint earum rerum quibus significandis adhibentur, simili metonymia dicuntur id esse quod significant: quod qui negant, meram peruicaciam ostendunt. Sed hoc in sacramentali metonymia non est omittendum, non esse nudam sacramentalem significationem, sicut in istis & similibus parabolis: sed quod verbo promittitur, & symbolis significatur, verè quoque à Deo præberi fide sumendum. ¶ *Regni*, τῆς βασιλείας. Vide suprà 8. 12. Filios autem regni non vocat vt suprà 8.12, omnes in genere regni Dei incolas, sed eos demùm qui sic sunt in Ecclesia vt sint etiam ex Ecclesia. ¶ *Illius Mali*, τοῦ πονηροῦ. Vulgata, *Nequam*. Erasmus rectè expressit articulum, non modò quia de diabolo agitur, (qui κατὰ διάκρισιν dicitur ὁ πονηρὸς) sed etiam vt distinguatur casus. Dicitur autem Diabolus istos gignere, non substantiæ, vt qui dixerunt duos esse Deos, vnum bonum, alterum malum, neque ita vt nostra memoria somniauit homo ille damnatæ memoriæ Flaccius Illyricus: sed partim qualitatis corruptæ respectu, partim quòd Satanæ astu talia hominum monstra in Ecclesiam irrepant, quorum videlicet vitia & crimina sequuntur ipsorum in Ecclesiam ingressum, vt scribit Apostolus, 1. Tim 5, 24. Filij verò illius mali sunt, nõ tantùm qui sunt hæretici, sed quicunque sic vitam instituunt vt, quantum in ipsis est, & sese & alios perdant: vt mox explicatur vers. 41.

39 *Angeli*, ἄγγελοι. Malè igitur hæc parabola à nonnullis ad hæreticos applicatur quasi illos agnitos & αὐτοκατακρίτους euellere magistratus prohibeatur, vt ipsis impunè grassari in oues liceat: quum hic non de humanis in hunc vel illum legitimis siue ciuilibus siue Ecclesiasticis iudiciis agatur, sed de integra Ecclesiæ repurgatione in vltimum illum diem differenda.

41 *Qui dant operam iniquitati*, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere vide supra 7.23. Sic autem, per epexegesin explicat quid Scandalorum nomine intelligat, eosdem postea vocans πονηρούς.

42 *In fornacem ignis*, εἰς κάμινον πυρός. 1. in fornacem ardentem, ex Hebræorum idiomate, vt Psal. 21 10.

43 *Patris sui*. τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In quodam exemplari, pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, scriptum erat, τῶν οὐρανῶν, cæloruni, id est cælestis.

44 Quispiam ἄνθρωπος. Hebr. pro τις. Vulgata *homo*.

¶ *Occuluit*, ἔκρυψε, id est inuentum ac proinde ipsi detectũ, rursus ingesta terra obtexit, ne quis videlicet ipsum re patefacta anteueterret. Itaque hoc verbo minimè significatur veritatem aut alia Dei dona esse aliis cælanda, vt ipsi soli in sinu fruamur, & pericula subterfugiamus, quod damnatur in talentorum parabola, & tum zelo gloriæ, tum charitati in cæteros, perpetuis veræ fidei comitibus, ex diametro repugnat: sed declarat hoc vnum Christus, inuento Euangelicæ gratiæ thesauro, summo studio dãdam operam, postpositis cæteris sine exceptione rebus, & vitatis omnibus quæ nos obturbare vel tanto bono priuare possunt, imped mentis, vt eo potiamur. Neque longius trahenda est hæc similitudo, quasi vel obtingat nobis fortuitò Dei agnitio, vel emi possint dona Dei, ac præsertim veritatis cognitio. ¶ *Præ*, ἀπὸ. In hoc dicendi genere Ibentius Græci vtuntur præpositione ἀπὸ: quanquam ita etiam interdum loquitur Thucydides ille ἀπιστότατος.

¶ *Gaudio quod accipit ex eo*, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ. id est, de eo thesauro reperto: nisi malimus ad ipsum inuentorem referre, & vti reciproco. Vulgata ad verbum, *Gaudio illius*, quod quia perobscurum est, circuitione vsi sumus. Erasmus, *Quod habet super eo.*

¶ *Subducit*

Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας·

45 Rursus simile est regnũ cælorum cuipiã negotiatori, quęrenti pulchras margaritas:

45 *Iterum simile est regnũ cælorum homini negotiatori quærenti bonas margaritas:*

Ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελθὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν αὐτόν.

46 Qui inuenta quapiam ¨magni pretij margarita, abiens venundedit omnia quæ habebat, & emit eam.

46 *Inuenta autem vna pretiosa margarita, abiit & vendidit omnia quæ habuit, & emit eam.*

Πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ·

47 Rursum simile est regnum cælorum ¨sagenæ iactæ in mare, ¨ & quæ res cuiusuis generis coëgit:

47 *Iterum simile est regnum cælorum sagenæ missæ in mare, & ex omni genere piscium congreganti:*

Ἣν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, καὶ καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγγεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον.

48 Quam impletam *piscatores* subduxerunt ¨in littus: & sedẽtes collegerunt bona in vasa, putria verò extra abiecerunt.

48 *Quam, quum impleta esset, educentes, & secus littus sedentes, elegerunt bonos in vasa, malos autem foras miserunt.*

Οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος· ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφορίσουσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων.

49 Ita erit in consummatione seculi: ¨prodibunt Angeli, & segregabunt malos ¨ e medio iustorum:

49 *Sic erit in consummatione seculi: exibunt Angeli, & separabunt malos de medio iustorum:*

Καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὴν κάμινον τοῦ πυρός· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς, καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

50 Proiiciéntque eos in caminum ignis: illic erit fletus & stridor dentium.

50 *Et mittent eos in caminum ignis: ibi erit fletus & stridor dentium.*

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Συνήκατε ταῦτα πάντα; Λέγουσιν αὐτῷ, Ναὶ Κύριε.

51 ¨Dicit eis Iesus, Intellexistis ¨hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

51 *Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τοῦτο πᾶς Γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

52 Ipse verò dixit eis, ¨Propterea omnis Scriba ¨edoct⁹ ¨ in regno cælorum, similis est cuipiã patrifamiliàs, qui ¨ profert è thesauro suo noua & vetera.

52 *Ait illis, Ideo omnis Scriba doctus in regno cælorum, similis est homini patrifamiliàs, qui profert de thesauro suo noua & vetera.*

¶ *Subducit* [*sese,*] ὑπάγει. id est, clàm discedit. Nam ὑπάγειν id videtur declarare hoc loco. & amplius aliquid significare quàm ἀποχωρεῖν, id est Abire: quo modo sumus alioqui plerunque interpretati.

46 *Qui inuenta*, ὃς εὑρών. Vulg. *Inuenta autem*, id est, εὑρὼν δέ. quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. ¶ *Magni pretii*, πολύτιμον. Hoc Græci vno verbo exprimunt. Vulg. & Eras. *Pretiosa*. id est τίμιον. Ouidius, *Exerces pretiosa odia & constantia magno.*

47 *Sagenæ*, σαγήνη. Hoc vocabulo vtitur Manilius lib. 5. Est autem sagena, retis genus, à quo vernaculum vocabulum *seinne* deductum videri possit. Erasmus *Verriculo*: quo nomine Valla (neque id rectè admodum, meo iudicio) interpretatur ἀμφίβληστρον. vt suprà 4. 19. monuimus, ex Ruffi medici descriptione lib. 2. quo loco de partibus oculorum agit. Nam tunica oculi quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδὴς, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου appellatur, omnino refert illud retis genus quod nostri dicunt *vn espreuier*, Latini verò (ni fallor) Fundam. Virg. lib. 1. Georg. *Atque alius fundæ latum iam verberat amnem, Alta petens, pelagóque alius trahit humida lina.* Quo loco Seruius Fundam interpretatur βόλον: Romani quoque iaculum. Atque adeo nostri piscatores, quod superiùs diximus appellari *l'espreuier*, (id est ἀμφίβληστρον) vocitant *vn iet*, vtraque lingua vim & etymon Græci vocabuli retinente. Fundam verò dictam volunt eo loco Grammatici quòd desuper in amnem fundatur, & mox cum præda in sublime referatur: quo modo etiã Gallico sermone dicimus, *l'espreuier fond d'enhaut*: nimirum de aue loquentes, quum toto impetu è sublimi deorsum fertur, & in prædam irruit: vnde appellationem quoque lingua nostra vernacula habuit genus illud retis quod ἀμφίβληστρον Græci dicunt. Cæterùm in superioribus Virgilij versiculis, Humida lina, omnes interpretantur Verriculum, id est (vt nonnulli volunt) πανάγραν. Quæ quidem etsi παρέργως, tamen libenter hoc loco annotauimus, quòd plerosque huiusmodi vocabulorum proprietates magnopere interdum obseruandas, parum intellexisse videam.

¶ *Et quæ res cuiusuis generis coegit*, καὶ ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ. Rursũ igitur particula vniuersalis indefinitè tãtũ ponitur, vt annotauimus suprà 4. v. 23. Vetus interpres addit piscium nomẽ, quoniã videlicet de piscatione agitur. nec inde videtur τῶν σαπρῶν epitheton piscibus cõuenire. Sed perpauci sunt pisces nullius vsus, & si qui fortè in aquis ipsis emortui computruerunt, quod raro accidit, quum supernatent, vix possint in sagenã dici incidisse. Itaque τὰ καλὰ potius dicendũ vocari pisces, σαπρὰ autẽ vocari algã, silices, arenulas, sordes denique quales solẽt ex aquarũ fundo à piscatoribus attrahi, & rursũ in aquas projici: quãuis fortasse nõ fuerit ineptũ de cęteris rebus inutilib⁹ accipere, quę vnà cum piscibus ex aquarũ fundo eucrriculo attrahũtur.

48 *In littus*, ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν. Vulg. legit καὶ ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν καθίσαντες, *Et in littore sedentes*, eadem manente sententia.

49 *Prodibunt*, ἐξελεύσονται, videlicet missi à Domino. Erasmus, *venient*. i. ἐλεύσονται, neque id malé. Nam Hebræorũ more sæpe intelligitur consequens ex antecedente, vt supra 4. 5. Et ita accipitur πορευθεὶς pro ἐλθὼν, Luc 14. 10, & 1. Pet. 3. 19, & infrà 18. 15. ¶ *E medio*, ἐκ μέσου. Sic Latini dicunt tollere è medio, sed sine adiectione. Hoc autem est quod in cõmuni sermone dicimus *d'entre*, id est de intra.

51 *Dicit eis Iesus*, λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. Vulg hæc nõ legit, neque sunt necessaria, & in meo vetustissimo exemplari non adduntur. ¶ *Hæc omnia*, ταῦτα πάντα. Id est has omnes parabolas, quãuis duas posteriores ipsis no explicasset.

52 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Id est, quandoquidem eo vsque video vos profecisse, vt per vos possitis quæ dic percipere, iam vos admoneo, vt reipsa verorum doctorũ munere defungamini, quandoquidem vobis Dominus suam familiam pascendam committet id est, vt sedulos patresfamiliàs imitemini, qui quæcunque habent seu prius seu recens congesta, in vsum familiæ alacriter depromunt.

¶ *Edoctus*, μαθητευθεὶς. Participium, non nomen, à verbo μαθητεύειν. i. διδάσκειν: quo vtitur infrà 28. 19: quod tamen etiam neutra significatione accipitur pro discipulum esse, vt infrà 27. 57. Quid sit autẽ Scriba diximus suprà 2. 4. Sed videtur hic in genere pro doctore accipi. quo cognomẽto Esras etiam ille sapientissimus appellatur. ¶ *In regno*, εἰς βασιλείαν. Eras. *Ad regnum*. Ego malo εἰς pro ἐν positum esse, quæ permutatio etiam apud idoneos auctores locum habet. Sic enim Sophocles in Aiace, ἐμοὶ μὲν ἀρκεῖ τοῦτον εἰς δόμοις μένειν, pro ἐν δόμοις. & vetustissimum meum exemplar habet ἐν τῇ βασιλείᾳ. Regnum autem cælorum vocat, vel Ecclesiam in qua regnat Deus, vel doctrinam ipsam quæ in Ecclesia regnat, per metonymiam. ¶ *Profert*, ἐκβάλλει. Vel extrudit, vt significetur copiosa & summa cum alacritate exhibita communicatio. Thesaurum autem penum appellat, siue cellam, neque id tamen absque emphasi, vt significet nihil esse tam pretiosum quod vltrò non effundatur ad fratrum ædificationem.

Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.

Καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν· ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, Πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;

Marc. 6.1. luc.4.16.

Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται Μαριὰμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωσῆς καὶ Σίμων καὶ Ἰούδας;

Ioh. 6.42.

Καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα;

Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Marc.6.4. luc.4.24. ioh.4.44.

Καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

Κεφάλαιον ιδ.

Ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὴν ἀκοὴν Ἰησοῦ.

Mar.6.14. luc.9.7.

Καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ, Οὗτός ἐστιν Ἰωάννης ὁ Βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

Ὁ γὰρ Ἡρώδης κρατήσας τὸν Ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ διὰ Ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

Mar.6.17. luc.3.19.

Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, Οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

Καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβή-

53 Et factum est quum finisset Iesus parabolas istas, transtulit se illinc.

54 ‖Et quum venisset in patriã suam, docuit eos in synagoga eorum: adeo vt percellerẽtur, ac dicerent, Vnde huic sapientia ista & virtutes?

55 Nõne iste est ille fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, ‖& fratres eius Iacobus & Ioses & Simon & Iudas?

56 Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde igitur isti hæc omnia?

57 Et offendebantur in eo. Iesus autem dixit eis, ‖ Non est Propheta inhonoratus nisi in patria sua & domo sua.

58 Neque edidit illic virtutes multas, propter incredulitatem eorum.

CAP. XIIII.

1 ILlo tempore audiuit Herodes tetrarcha famã *de* Iesu.

2 Et dixit pueris suis, Iste est Iohãnes ille Baptista: ipse surrexit à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.

3 ‖ Nam Herodes prehensum Iohannem vinxerat, & coniecerat in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.

4 Dicebat enim ei Iohannes, Non licet tibi eam habere.

5 Et quũ cuperet eum occi-

53 *Et factum est quũ consummasset Iesus parabolas istas, transiit inde.*

54 *Et veniens in patriam suam, docebat eos in synagogis eorum: ita vt mirarentur, & dicerent, Vnde huic sapientia hæc, & virtutes?*

55 *Nónne hic est fabri filius? nónne mater eius dicitur Maria, & fratres eius Iacobus & Ioseph & Simon & Iudas?*

56 *Et sorores eius nónne omnes apud nos sunt? vnde ergo huic omnia ista?*

57 *Et scandalizabantur in eo. Iesus autem dixit eis, Non est Propheta sine honore nisi in patria sua & in domo sua.*

58 *Et non fecit ibi virtutes multas, propter incredulitatem eorum.*

CAP. XIIII.

1 *IN illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam Iesu:*

2 *Et ait pueris suis, Hic est Iohannes Baptista: ipse surrexit à mortuis, & ideo virtutes operantur in eo.*

3 *Herodes enim tenuit Iohannem, & alligauit eum, & posuit in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui.*

4 *Dicebat enim illi Iohannes, Non licet tibi habere eam.*

5 *Et volens illum occide*

53 *Parabolas*, παραβολάς. Erasmus, *Sermones*, id est, λόγους.

54 *In patriam suam*, εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ. Nazareth videlicet: vt apparet ex eo quod scribitur illic non multa signa edidisse. Nam quũ duas etiam alias patrias habuerit, (vt loquitur Cicero) vnã videlicet ortus, nempe Bethleem: alteram habitationis, nempe Capernaum, vbi habitans plurima signa edidit vt ei exprobrat Luc. 10,15: nec vnquã legatur in Bethleem venisse, sequitur hæc de Nazareth accipienda. Sed hæc profectio ab ea distinguenda est quæ refertur Luc. 4. quamuis eadem de vtraque referantur. Nazarethanis priore reprehensione nihilo factis melioribus. ¶ [*Adeo*] *vt percellerentur*, ὥστε ἐκπλήττεσθαι. Vide suprà 7.82. ¶ *Sapientia*, ἡ σοφία. Quoddam exemplar legit πᾶσα ἡ σοφία, Omnis sapientia.

55 *Fratres*, οἱ ἀδελφοί. Id est cognati vt mox etiam sororum appellatione cognatæ intelligantur, ex communi Hebræorum idiotismo.

57 *In eo*, ἐν αὐτῷ. Vide suprà 11.6. ¶ *Inhonoratus*, ἄτιμος. Nonnulli, *Inglorius*, id est ἄδοξος. Vulgata, *Sine honore*. Erasmus, *Expers honoris*. In legibus autem sanciendis infamem notat, illa formula, ἄτιμος ἔστω.

58 *Incredulitatem*, ἀπιστίαν. Quidam interpretari malunt Diffidentiam: quod non probo. Fiducia enim à fide & diffidentia ab incredulitate sic differunt, vt effecta distinguuntur à causis.

IN CAPVT XIIII.

2 *Pueris*, παισίν. id est seruis, vel *famulis*, vt Eras. conuertit, iis denique quorum opera vtebatur. Nam de huius Herodis Antipæ filiis nihil traditur. ¶ *Iste*, οὗτος. In secundo codice scriptum erat, μήτι οὗτος. id est, Num iste? ¶ *Baptista*, ὁ Βαπτιστής. Veteres duo codices additum habent, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id est, quem ego decollaui. ¶ *Agunt*, ἐνεργοῦσιν. Vide marci 6.14.

3 *Vinxerat*, ἔδησεν. Vulg. *Alligauit*. Erasmus rectè mutauit tempus. Hæc enim antea contigerant, & ab Euangelista, quoniam mentionem mortui Baptistę fecerat, commodissimè sunt hîc veluti per digressionem & parenthesin inserta, à vers. 3. ad 12. finitum: inde postea ad intermissam narrationem redit. ¶ *Philippi*, Φιλίππου. Deest hoc nomẽ in plurimis vet. cod. vt & Luc. 3.19. sed scribitur summo omnium exemplarium consensu Marci 6.17. & est apud Syrum interpretem. Iosephus verò non Philippi vxorem fuisse tradit, sed Herodis secundi, qui frater fuit ὁμοπάτριος huius Herodis cognomento Antipæ. Sed absit vt Euangelistarum potius quàm Iosephi fidem in dubium vocemus. quũ præsertim apud Iosephũ Gorionidẽ eadẽ hęc historia similiter narretur, lib. 6, c. 63. Tres autẽ Herodes ab Euangelistis commemorantur. Vnus cognomẽto Magnus, sub quo natus est Christus: alter Tetrarcha, dictus Antipas: tertius Herodes Agrippa, Magni nepos ex Aristobulo filio, cuius Agrippæ fit mentio Act. 12. Nam alteri Agrippæ filio istius non additur auitum Herodis prænomen, Act. 25.13.

5 *Quum cuperet*, θέλων. Plus enim est hoc loco τὸ θέλειν (pro quo Syrus habet צבא [*tsaba*]) quàm simpliciter quidpiam velle. Quod autem scribit Marcus de Herode quasi religiosè Iohannem metuente, cum hoc Matthæi dicto non pugnat. Nec.n. Herodes vero pietatis sensu, sed à conscientia ipsa conuictus Iohannem reformidabat potius quàm amabat: & quum illam incestuosam perditè deperiret, à Iohanne reprehensus, proculdubio id fecisset quod & ira suadebat, & quod eiusmodi fœmina ipsi dictabat, amplius aliquid iam tum ausurus, nisi populum magis quàm Deum metuisset, qua ratione sæpe Dominus cohibuit tyrannicam sæuitiem. Neque his obstat quod postea dicitur vers. 9. Nam & hac eadem causa ne commoueretur populus, & ipsius rei indignitate, præsertim quum nulla prę-iuisset causæ cognitio, siue iudicij forma, perturbatus videtur aliquandiu substitisse.

Timuerat,

θη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

Γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρώδου, ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέσῳ· καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρώδῃ.

Ὅθεν μετὰ ὅρκου ὡμολόγησεν αὐτῇ δοῦναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.

Ἡ δὲ προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, Δός μοι, φησὶν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

Καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους ἐκέλευσε δοθῆναι.

Καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

Καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ· καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς.

Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.

Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν. καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.

Καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἶδε πολὺν ὄχλον· καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.

Ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.

dere, timuerat, turbã, quòd eum haberent vt Prophetam.

Quum autem agerẽtur natalitia Herodis, saltauerat filia Herodiadis in medio: & placuerat Herodi.

Vnde cum iureiurando spoponderat se daturum ei quicquid petiisset.

Illa verò producta à matre sua, Da mihi (inquit) hic in patina caput Iohannis Baptistæ.

Et contristatus fuerat rex: sed propter iusiurãdũ, & eosq; simul accũbebãt, iusserat dari.

Et misso *carnifice* decollauerat Iohannem in carcere.

Et allatum fuerat caput eius in patina, datúmque puellæ: & *ipsa* obtulerat matri suæ.

Et accesserãt discipuli eius, & sustulerant corpus, ídque sepelierant: & venientes renuntiauerant Iesu.

Hæc igitur quũ audisset Iesus, secessit illinc è nauigio in desertũ locum priuatim: & quũ *hoc* audisset turba, pedib⁹ sequuta est eum ab vrbibus.

Et egressus Iesus vidit multam turbam: & misericordia commotus est erga eos, sanauitque eorum ægrotos.

Quum autem serum diei esset, adierunt eum discipuli eius, dicẽtes, Desertus est locus, & tẽpus iam præteriit: dimitte turbam, vt abeant in vicos, & emant sibi escas.

Iesus autem dixit eis, Non habent necesse abire: date eis vos quo vescantur.

re, timuit populum: quia sicut Prophetam eum habebant. Insi 21.26

D autẽ natalis Herodis saltauit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.

Vnde cum iuramento pollicitus est ei dare quodcunque postulasset ab eo.

At illa præmonita à matre sua, Da mihi, inquit, hic in disco caput Iohannis Baptistæ.

Et contristatus est rex: propter iuramentum autem, & eos qui pariter recumbebant, iussit dari.

Misitque & decollauit Iohannem in carcere.

Et allatum est caput eius in disco, & datum est puellæ: & illa attulit matri suæ.

Et accedentes discipuli eius tulerunt corpus, & sepelierunt illud: & venientes nuntiauerũt Iesu.

Quod quum audisset Iesus, secessit inde in nauicula in locum desertum seorsum: & quum audissent turbæ, sequutæ sunt eum pedestres de ciuitatibus. Mar. 6.32. luc. 9.10.

Et exiens vidit turbam multam: & misertus est eis, & curauit languidos eorum.

Vespere autem facto accesserunt ad eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & hora iam præteriit: dimitte turbas, vt euntes in castella emãt sibi escas. Mar. 6.35. luc. 9.12. ioh. 6.5.

Iesus autem dixit eis, Non habent necesse ire: date illis vos manducare.

¶ *Timuerat*, ἐφοβήθη. ¶ *Turbam*, ὄχλον. Eam turbam intelligit quę Iohannem assectabatur. Erasmus, *Multitudinem.* id est, τὸ πλῆθος. Vulgata. *Populum.* i. τὸν δῆμον vel τὸν λαόν.

6 *Quum autem agerentur natalitia*, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè conuertit. Vulg. *Die autem natalis*, Eras. *Quum autem celebraretur natalis.* ¶ *In medio*. ἐν τῷ μέσῳ. id est, palàm & spectantibus omnibus: sicut etiam Latini Ponere in medio & Proferre in medium dicunt.

7 *Spoponderat*, ὡμολόγησε. Propriè vsurpatur in mutua stipulatione hoc verbum, significátque factam stipulationem responso suo ratam habere: vt quũ vnus quęrit, Spondes? alter respondet, Spondeo, posterior iste dicitur ὁμολογεῖν, id est assentiri, & confessione sua sese ad id præstandũ obligare. Inde factũ vt pro ὑπισχνεῖσθαι generaliter accipiatur, sicut etiam apud Latinos Spõdere vsurpari cœpit. Sed quorsum hoc? nempe vt intelligatur qua ratione ὁμολογεῖν toties verterimus confiteri, hic verò spondere. ¶ *Petiisset*, αἰτήσειεν. Vulg. addit, *ab eo.*

8 *Producta*, προβιβασθεῖσα. id est inducta prius & persuasa. Plinius lib. nono cap. quinto, *Nulla sponsione ad hoc productus.* Id autem verbum omnino Græco respondet: neque me deterret ipsius homonymia, quum Græci vocabuli προβιβάζεσθαι non minus sit varia significatio. Vulgata, *Præmonita.* Erasmus, *Prius instructa.*

9 *Contristatus fuerat*, ἐλυπήθη. Eras. *Indoluit.* Sed Contristandi verbum, quo vsus sum cum Vetere interprete, licet asperum sit, apud idoneos tamen authores inuenitur. ¶ *Sed*, δὲ. Vulgata, *Autem.* Sed particula δὲ est hoc loco discretiua. Erasmus, *Attamen.* id est μὴν τοι.

10 *Et misso [carnifice,]* καὶ πέμψας. Vide suprà 2.16. Addidit Marcus accusatiuum quem supplcuimus. Erasmus, *Missis carnificibus.*

12 *Corpus*, σῶμα. Quoddam exemplar legit πτῶμα, id est cadauer, sicut etiam loquitur Marcus 6.29. Præterea in quibusdam codicibus additur relatiuum αὐτοῦ.

13 [*Hæc*] *igitur quum audisset*, καὶ ἀκούσας, id est ἀκούσας οὖν, sub. ταῦτα, Iohannem videlicet fuisse interemptum, & Herodem sibi minari. Redit enim Euangelista ad narrationem abruptam, iam inde à vers. 3. ¶ *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus *Seorsum.* id est χωρίς. & sanè nihil hic aliud significatur quàm Iesum aliquem remotum à communi frequentia locum reuersis duodecim discipulis capessisse, vt illis consuleret, sicut ex Marco & Luca cõstare potest. ¶ *Pedibus*, πεζῇ. Vulg. legit πεζοὶ, pedestres, eodem sensu. Alibi nempe Act. 20.13. τὸ πεζεύειν vertit per terram iter facere, vt etiam Syrus interpres accipit. Et constat τοῖς πεζοῖς interdum opponi equitibus, interdum nauigantibus. Sed prior interpretatio & huic & alteri loco accommodatior est. Quomodo verò pedibus, si traiiciendus erat lacus? nempe τὸ πέραν non declarat ripam alteram, totius lacus, sed tantùm sinus habita ratione. Nam tota hæc regio cis lacum sita fuit in Galilæa inferiore.

14 *Eorum ægrotos*, τοὺς ἀῤῥώστους αὐτῶν. Vulg. *Languidos eorum.* i. παρέτους Eras. *Ex illis qui malè valebant.*

16 *Non habent necesse*, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi conuertimus χρείαν ἔχειν, Opus esse, & Indigere. Sed necesse fuit interdũ variæ constructionis habere rationem.

Οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ, Οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους καὶ δύο ἰχθύας.

Ὁ δὲ εἶπε, Φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.

Καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοὺς χόρτους, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.

Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν. καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις.

Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.

Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν, προσεύξασθαι. Ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

Mar. 6.46 ioh.6.16.

Τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

Τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

17 Ipsi verò dicunt ei, Non habemus hic nisi quinque panes & duos pisces.

18 Ipse autem dixit, Adferte mihi eos huc.

19 Et iussa turba per herbas discũbere, acceptis quinque illis panib⁹ ac duobus piscib⁹, suspiciẽs in cælũ benedixit: & quũ fregisset, dedit discipulis panes, discipuli verò turbæ.

20 Et comederũt omnes, & saturati sunt. sustulerúntq. quod superfuerat fragmẽtorũ, duodecim cophinos plenos.

21 Qui autẽ ederant, fuêre viri quasi quinquies mille, absque mulieribus ac puerulis.

22 Et statim adegit Iesus discipulos suos inscendere in nauigiũ, & præire sibi in ripã alterã, dum dimitteret turbam.

23 Dimissa igitur turba ascendit in montem priuatim, ad orandum. ‖Quum autem serum diei esset, solus erat illic.

24 Nauigium verò iam in medio maris erat, vexatũ à fluctibus. Nã ventus erat cõtrarius.

25 Quarta autem noctis vigilia abiit ad eos Iesus, ambulãs super mare.

17 *Respondérunt ei, Non habemus hic nisi quinque panes & duos pisces.*

18 *Qui ait eis, Adferte mihi illos huc.*

19 *Et quum iussisset turbam discumbere super fœnum, acceptis quinque panibus & duobus piscibus, aspiciens in cælum, benedixit: & fregit, & dedit discipulis panes, discipuli autem turbis.*

20 *Et manducauerunt omnes & saturati sunt. Et tulerunt reliquias, duodecim cophinos fragmẽtorum plenos.*

21 *Manducantium autem fuit numerus quinque millia virorum, exceptis mulieribus ac parvulis.*

22 *Et statim compulit Iesus discipulos ascendere in nauiculam, & præcedere eum trans fretũ, donec dimitteret turbas.*

23 *Et dimissa turba ascẽdit in montem solus, orare. Vespere autem facto solus erat ibi.*

24 *Nauicula autem in medio mari iactabatur fluctibus: erat enim contrarius ventus.*

25 *Quarta autem vigilia noctis venit ad eos, ambulans super mare.*

---

17 *Ipsi verò dicunt ei, οἱ δὲ λέγουσι αὐτῷ.* Vulgata, *Respondérunt ei, ἀπεκρίναντο αὐτῷ.*

19 *Herbas, χόρτους,* vel gramina. Vulgata, *Fœnum,* quod (vt ego quidem existimo) nonnisi de herbis resectis dicitur. In qua etiam significatione accipi videtur 1.Cor.3.12. ¶ *Et acceptis, καὶ λαβών.* Particula καὶ non erat in vetustis codicibus, neque reperitur in Vulgata versione. ¶ *Suspiciens, ἀναβλέψας.* Aoristus pro præsenti ἀναβλέπων. Significatur enim præcantis gestus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν supra 11, 5. interpretati sumus Visum recipere. Sed hoc loco ἀνὰ idem valet quod ἄνω sursum. Vulgata, *Aspiciẽs,* id est βλέπων. Eras. *Sublatis oculis.* id est, ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς, vt infrà loquitur Matthæus 17.8. ¶ *Benedixit, εὐλόγησεν.* id est, εὐχαρίστησε, bene precatus est, & gratias egit Deo Patri. sicut etiam loquitur noster Euangelista infrà 15.36. quod annotaui, nequis rudior benedictionis appellatione intelligat crucis signum in aërem sparsum, aut consecrationem magicam.

20 *Quod superfuerat, τὸ περισσεῦον.* Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus *le pardessus.* Vulg. *Reliquias.* id est λείψανα. ¶ *Fragmentorum, τῶν κλασμάτων* Vetus interpres post περισσεῦον distinguit, & hæc connectit cum πλήρεις, molliore certè iunctura. Vertit enim, *Duodecim cophinos fragmentorum plenos.* Erasmus post τῶν κλασμάτων distinguit, sicut & plerique codices, & interpretatur De fragmẽtis, id est, ἀπὸ κλασμάτων: quũ nusquam legatur addita præpositio. Quinetiam sequenti cap.15.37, quod hoc loco vsurpauit, ipse repudiat. ¶ *Cophinos, κοφίνους.* In hac historia etiam apud cæteros Euangelistas fit mentio κοφίνων, quod non obseruauit Erasmus, qui tradit Lucam non cophinos, sed σπυρίδας (id est sportulas) vocare: quum σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco dũtaxat, idque in altero miraculo quod proximo capite commemoratur, & Marci 8.19. Est autem cophinus, mensuræ genus vtrasque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Iulio Polluce teste. Et quod ad liquidas attinet, idem tradit tres choas, id est (vt Latini loquuntur) congios tres cępisse. Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere. Neque hoc curiosè scrutandum quasi de exactæ certæque mensuræ vasis hic agatur: quanuis hoc verum videatur, minores fuisse cophinos sportis, quum infrà 16,10, κόφινοι & σπυρίδες distinguantur.

21 *Quasi, ὡσεί.* id est, ferè. Sic enim vsurpatur etiam à Cicerone & Terentio. Vetus interpres non legit, neque Syrus interpres. Erasmus, *Fermè.* id est χεδόν. Vide Mar.5.13. ¶ *Ac puerulis, καὶ παιδίων.* Erasmus in annotationibus legit παίδων, & Pueros interpretatur.

22 *Adegit, ἠνάγκασε.* Vulg. & Eras. *Compulit.* Nam probabile est Euangelistam hoc vocabulum vsurpasse vt ostẽderet discipulos inuitos à Domini latere discessisse. ¶ *Præire sibi, προάγειν αὐτόν.* Vulg. & Eras. præcedendi verbo vtuntur. Vide suprà 2.9. In quibusdam codicibus deest αὐτόν. Rursus in aliis legitur προσάγειν, sed mendosè. ¶ *In ripam alteram, εἰς τὸ πέραν.* oppositam videlicet nõ traiecto lacu in peræam, sed sinu dũtaxat: quod significare volens vetus interpres vertit *trans fretum.* Tota enim hæc regio cis Iordanẽ est sita. ¶ *Dum, ἕως οὗ.* Vulg. & Eras. *Donec:* non minus impropriè quàm si ego (ita vt soleo) hic quoque conuertissem Vsquequo. Neque enim hic declaratur finis temporis alicuius, sed medium potius interuallum, quemadmodum apud Hebræos עד pro עוד vsurpatur. Sicut suprà 5.25 positum est ἕως ὅπου, & ab vtroque interprete rectè conuersum. Item Ioh.12.35, vbi iterum perperam verterunt Donec.

25 *Vigilia, φυλακῇ.* Propriè custodia. Nemo autem (opinor) ignorat veteres in quatuor vigilias diuisisse noctes, quibus videlicet excubiæ agebantur, quas eadem ratione Græci φυλακὰς vocant. Eas autem sic distinguit Arnobius in Psalm. vt prima incipiat à vespera: secunda ad μεσονύκτιον pertingat: tertia ad gallicinium transeat: quarta in ortu luminis adimpleatur. Kimki contra, vt obseruat Ioh. Dusius sæpè à me, & quidem meritò, in his libris appellatus, tres tantum ponit. Fit autem primæ mentio vt idem citat Thren.2.19: medię Iud.7, 19. matutinæ Exod.14,24. Sed quid si media illa dicta est, non primæ & matutinæ, ita vt tres tantum fuerint, respectu, sed quod media nocte terminaretur? Nam vt diebus, ita etiam noctibus duodecim horæ semper attribuebãtur, commodissimè in ternas horas quatuor quadrantibus attributæ. Manifestior est hic locus quàm vt de eo dubitari possit.

26 Spectrum

Καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, Ὅτι φάντασμά ἐστι· καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

Εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Θαρσεῖτε· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

Ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐλθέ. Καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρὸν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταποντίζεσθαι, ἔκραξε, λέγων, Κύριε σῶσόν με.

Εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίσασας;

Καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

Οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς εἶ.

Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν Γεννησαρέτ.

Καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην· καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.

Καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα μόνον ἅψωνται τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ ὅσοι ἥψαντο, διεσώθησαν.

Κεφάλαιον ιε.

Τότε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι, λέγοντες.

Διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ

26 Et eo viso super mare ambulante, discipuli turbati sunt, dicentes, Spectrum est: & præ metu clamarunt.

27 Sed statim loquutus est eis Iesus, dicens, Confidite: ego sum, ne timete.

28 Respondẽs autem ei Petrus dixit, Domine, si tu es, iube me ad te venire super aquas.

29 Ipse verò dixit, Veni. Et quũ descendisset è nauigio Petrus, ambulauit super aquas vt veniret ad Iesum.

30 Videns autem vẽtum validum, timuit: & quum cœpisset demergi, clamauit, dicens, Domine serua me.

31 Statim verò Iesus, extenta manu, apprehendit eum, dicitque ei, O exigua fide prædite, quid dubitasti?

32 Et quum ipsi essent ingressi nauigiũ, pacatus fuit vẽtus.

33 Qui autem erãt in nauigio, venientes adorauerunt eum, dicentes, Verè Dei filius es.

34 Et quum traiecissent, venerunt in terram Gennesaret.

35 Et quum agnouissent eum viri loci illius, miserunt in totam circumiacentem illam regionem: & obtulerunt ei omnes malè affectos.

36 Et precabantur eum vt solùm tangerent fimbriam pallii ipsius. & quotquot tetigerunt, liberati sunt.

CAP. XV.

1 Vnc quidã qui Hierosolymis aduenerãt Scribę & Pharisęi, adierunt Iesum, dicentes.

2 Quare discipuli tui trãsgrediuntur traditionẽ Seniorum?

26 *Et videntes eum super mare ambulantem, turbati sunt, dicentes, Quia phantasma est: & præ timore clamauerunt.*

27 *Statimque Iesus loquutus est eis, dicens, Habete fiduciam: ego sum, nolite timere.*

28 *Respondens autem Petrus dixit, Domine, si tu es, Iube me ad te venire super aquam.*

29 *At ipse ait, Veni. Et descendens Petrus de nauicula ambulabat super aquam vt veniret ad Iesum.*

30 *Videns verò ventum validum timuit: & quũ cœpisset mergi, clamauit dicens, Domine, salium me fac.*

31 *Et cõtinuo Iesus extẽdens manum, apprehendit eũ, & ait illi, Modicæ fidei, quare dubitasti?*

32 *Et quum ascendissent in nauiculam, cessauit ventus.*

33 *Qui autem in nauicula erant, venerunt, & adorauerunt eum, dicentes, Vere filius Dei es.* Mar. 6. 54

34 *Et quum transfretassent, venerunt in terram Genesar.*

35 *Et quũ cognouissent eũ viri loci illius, miserunt in vniuersam regionem illam, & obtulerunt ei omnes male habentes*

36 *Et rogabant eum vt vel fimbriam vestimenti eius tangerent. & quicũque tetigerunt salui facti sunt.*

CAP. XV.

1 *Vnc accesserunt ad eum ab Ierosolymis Scribæ & Pharisæi, dicentes.* Marc. 7. 1.

2 *Quare discipuli tui transgrediuntur traditio-*

26 *Spectrum*, φάντασμα. Vulg. Græcam vocẽ retinuit, qua etiam vsus est Plinius iunior epistola ad Suram elegantissima. Significat autem hæc vox hoc loco non imaginem aliquam animo duntaxat conceptam, aut cuiusmodi nobis videmur seu vigilantes seu dormientes videre, sed quippiã præter naturæ ordinem, forma visibili sese conspiciendum præbens: quo modo non tantùm angeli sæpe apparuerunt, sed etiam Dæmones, mortuorum præsertim hominũ formam repræsentantes, siue eliciti, vt ab illa venefica cuius fit mentio 1. Sam. 28, siue vltrò sic hominibus illudentes, quomodo proculdubio Christum ipsum est in deserto aggressus. Ideo in re simili Lucas 23. 37, vtitur nomine πνεύματος, vt & nos in vulgato idiomate Gallico. Euripides autẽ Hecubæ initio idolum Polydori inducens, pro quo Latini Manes & Vmbram dixerunt, simili significatione vtitur φαντάσματος voce.

30 *Videns*, βλέπων. id est, Animaduertens, translatione à corpore ad animum.

31 *Quid*, εἰς τί. vel, Quorsum. Ad verbũ, *Ad quid*: quod vernaculo sermone dicimus *A quoy faire?* Vulgata, *Quare*, id est διὰ τί Erasmus, *Cur*. Cic. Attico, *Ad quid laboramus res Romanas?* Quem tamen locum suspicor corruptum. ¶ *Dubitasti?* ἐδίσασας; Sicut Latinè dubius dicitur qui ex duabus viis nõ satis nouit vtram sequatur, sic à Græcis dicũtur δισάζειν quorũ animus nunc huc nunc illuc rapitur. Itaque mihi nõ displicuit hoc loco Vetus interpres: quum alioqui Dubitãdi vocabulũ etiã respondeat τῷ ἀμφισβητεῖν.

* 32 *Ipsi*, αὐτῶν. Christus videlicet & Petrus. ¶ *Pacatus fuit*, ἐκόπασεν. quasi videlicet flando delassatus. Quum enim κόπος grauem laborem declaret, videtur τὸ κοπάζειν propriè de ea demum quiete dici quæ vehementissimam aliquam motionem consequatur: & hoc verbo similiter vti Herodotum in Polymnia obseruauit doctissimus ille amerarius, itidem agentem de tempestate a Magis (vt quidẽ tradit) sedata. Vulg. *Cessauit*. Erasmus, *Conquieuit*. Syrus autem interpres magis propriè שלית [*scheleiat*.]

34 *Gennesaret*, Γεννησαρέτ. In duobus exemplaribus legimus Γεννησαχὰ, Gennesara. In alio quodam, Γεννησαρεθ, *Genesareth*. Vulgata legit Γενησὰρ, *Genesar*: & Iosue 11. 2 pro eo quod Hebræi habẽt כנרות [*Kinnerot*] Chaldæus paraphrastes habet גנוסר [*genusch.ar*] qua de re etiã antea diximus.

35 *Miserunt*, ἀπέστειλαν. Erasmus, *Miserant nuntios*, vt plena esset constructio. Sed illam ellipsin idonei authores imitantur: vt Terent. Eunucho, *Misit porro orare vt ad se veniam*. Et Cic. ad Atticũ, *Itaque obuiam illi misimus Athenas*.

36 *Vt solùm*, ἵνα μόνον. Vulgata, *Vt vel*, ἵνα καὶ quod non legitur hoc loco, sed Mar. 6. 56. ¶ *Vestimenti*, ἱματίου. nempe summæ vestis: id quod ad emphasin facit, vt rectè notat Erasmus. ¶ *Liberati sunt*. Vulg. & Eras. *Salui facti sunt*, id est à morbo liberati.

IN CAPVT XV.

1 *Quidam* [*qui*] *Hierosolymis aduenerant*, οἱ, (id est τινὲς ἀπὸ Ἱεροσολύμων) sub. ἐλθόντες, vt ex articuli traiectione apparet. *

2 *Seniorum*, πρεσβυτέρων; id est maiorum, vt Erasmus rectè interpretatus est Mar. 7. 3. Nitebantur enim illorum (vt hodie nostrorum) temporum Pharisæi, non vnico verbo

Dei scripto,(à quo tamẽ neque ad dextram neque ad sinistrã deflectẽdum fuisse Dominus disertis verbis edixerat) sed traditionibus ἀγράφοις quas adiiciebant,varia prętexẽtes isti audaciæ & quidem in primis longæ consuetudinis & Patrum auctoritatem , ipso etiam impudentissimè annumerato Mose , quasi suæ Cabalæ nugacissimæ doctore & δευτεροσίων auctore præcipuo:quas tamen Iosephus lib. antiq.13,vt à Pharisæis ortas,negat probatas fuisse Sadducęis.Itaque Seniores hîc non vocãtur Sanhedrin , vt quidã existimarũt, quorũ decretis vniuersus populus tenebatur, sed veteres doctores,quos etiã ἀρχαίους suprà cap.5 vocauit, ita significantur.

νίπτονται τὰς χεῖρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.

Ο ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς. Διατί καὶ ὑμεῖς παραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν;

Ο ὁ γὰρ Θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καὶ, Ο κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

Υ μεῖς δὲ λέγετε, Ο ς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, Δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς· καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ ἢ τὴν μητέρα αὐτοῦ.

Καὶ ἠκυρώσατε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.

Υ ποκριταὶ, καλῶς προεφήτευσε περὶ

Exo.20.12 & 21.17. deut. 5.16. ephes.6.2. Exo.21.17 leui. 20.9. prouerb. 20. 20.

non enim lauant manus suas, quum ¨edunt panem.

At ille respondens dixit eis , Quare & vos transgredimini mandatum Dei ¨ per traditionem vestram ?

Nam Deus mandauit , dicens, ‖¨ Honora patrem tuum & matrem. &, ‖ Qui maledixerit patri aut matri, ¨ morte moriatur.

Vos autem dicitis, Quicunque dixerit patri aut matri, ¨ Donum *est* quocunque à me iuuari posses, ¨ *insons erit* : ¨ & nequaquam honorauerit patrem suum aut matrem suam.

Et ¨ irritum fecistis mandatum Dei per traditionem vestram.

Hypocritæ, ¨ bene de vobis

nem Seniorum? non enim lauant manus suas quum panem manducant.

Ipse autem respondens ait illis , Quare & vos transgredimini mandatũ Dei , propter traditionẽ vestram?

Nam Deus dixit, Honora patrem & matrem. &, Qui maledixerit patri vel matri , morte moriatur.

Vos autẽ dicitis, Quicunque dixerit patri vel matri, Munus quodcunque est ex me, tibi prodeerit : & non honorificabit patrem suum aut matrẽ suam.

Et irritũ fecistis mandatum Dei propter traditionem vestram.

Hypocritæ, bene pro-

¶ *Edunt panem*, ἄρτον ἐσθίωσιν, i. cibum capiunt, ex Hebræorũ idiotismo qui passim occurrit.

3 *Per traditionem*, διὰ τὴν παράδοσιν. id est Traditione. Eras. *Propter*. Et certè hac significatione plerunque hæc præpositio secundo casui iungitur: hîc tamen potius significari videtur causa per quam aliquid fit. Traditionis autem vocabulum doctrinam declarat quæ Iudæis Cabala dicitur, ore videlicet traditam, & tandem ab insanis hominibus in blasphemos Talmudis libros relatam. Institutũ Latinè dicas, aut constitutionẽ. vt censet Eras. qui etiã ita interpretatur Marci 7.4. Eiusdem autem capitis versiculo quinto, ritum traditum exponit: nono verò & decimo, cõstitutionem. Ego verò retinui vocabulum quod Græcò respõdet, & à Gellio etiam vsurpatur lib.3.cap.21. In his autẽ libris hoc nomine non aliqua doctrinæ Christianæ mysteria extra Apostolorum scripta significantur, vt falsò docẽt Antichristiani, sed ipsa doctrina scriptis Apostolicis perfectissimè comprehensa: quanuis postea traditiones Apostolicæ (& quidem falsò plerũque) vocatæ sint, constitutiones antiquæ ad certos aliquos ritus, pro circunstantiarum ratione mutabiles, non ad ipsa dogmata spectantes.

4 *Honora*, τίμα. Honoris appellatione intelligitur omne genus officij aut potius pietatis filiorum erga parentes, sicut rectè & piè annotauit Erasmus. ¶ *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Mar.cap.7.10.

5 *Donum [est,] quocunque à me iuuari posses*, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς. *Donum [est]* id est, Deo cui persoluenda sunt omnino vota, & cuius priores sunt partes (nec enim dubium est quin eiusmodi religionis speciem isti obtenderent) iam antea consecraui id omne quo alioqui posses à me ex meis bonis in hac egestate subleuari. Hæc enim interpretatio nullam verbis vim affert, suppleto verbo substantiuo, ellipsi Hebræis præsertim vsitatissima: & iis quæ sequuntur est accommodatissima. Illud autem ὅ ἐὰν satis notum est sæpissimè vniuersale menuntiationem declarare vt *Quodcunque* potius quàm simplex relatiuum *Quod* significet: & ὠφελεῖσθαί τι ἀπὸ τινός, id est A quopiam aliqua re iuuari, siue emolumentum aliquod consequi, Græcè elegantiùs quàm tertio casu dicitur. Denique ἐξ ἐμοῦ non simpliciter pro ὑπ' ἐμοῦ, sed pro eo quod Gallicè dicimus *de ma part*. Erasmus, *Quicquid doni à me [profecturũ erat,] id in tuum vertitur commodum.* Idem autem apud Marcum, *Donum, quodcunque ex me, in tuum cedet commodum.* Vulgata, *Munus quodcunque ex me, tibi proderit*, mutata passiua constructione in actiuam, quasi δῶρον quarto casu ponatur, constructione Atticis familiari, pro δώρῳ. Erasmi verò interpretationem non sequor, multas ob causas. Primùm enim nimium procul recedit à Græcis: deinde nouum verbum adscisci, idque per præteritum imperfectum explicat, nulla necessitate. Quinetiam coniunctiuum interpretatur per præsens indicatiui, quum potius per futurum vertendum sit: nisi propriam significationem seruare malis. Postremò videtur illud δῶρον post articulum collocare: perinde acsi scriptum esset, ὃ ἐὰν δῶρον ᾖ ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς ἑαυτῷ. Quod autem in annotationibus dicit sibi videri potius legendum esse ὠφεληθῇ, vt sit Iuuaris, (sunt enim hæc ipsius verba) planè non intelligo. ¶ *Insons erit*, ἀναίτιος ἔσται. Supplendum aliquid esse ad explendam sententiam ipsa Grammatica constructio manifestè conuincit: & quanuis hæc ellipsis dura videri possit, tamen nec ratione caret nec exemplo. Christus enim proculdubio ipsa traditionis verba recitauit, in huiusmodi autem citandis testimoniis solent prætermitti quæ sunt omnibus nota, vt contenti sunt Iurisconsulti prima ipsa legum, quas vocant, verba proferre, aut earum particulam, auditore vel lectore ad totas illas inspiciendas ablegato. Suppleuimus autem id quod exprimitur suprà 12. 5, & respondet Hebræorum formulæ ינקה [iinnake] Gen.24.8. & Exod.22.19. cui opponitur ὀφείλει & ἔνοχος ἔσται. ¶ *Et nequaquam honorauerit*, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ. id est, & ita fiet vt, contra Dei mandatum, neque patri neque matri officium filius præstiterit. Honoris enim appellatione significatur quicquid liberi parẽtibus debẽt. Sunt autem hæc non ipsius traditionis verba (vt aliquando existimauimus) sed Christi, ex Pharisaica traditione sic violari diuinum mandatũ colligentis, vt apparet ex Marco 7.12.

6 *Irritum fecistis*, ἠκυρώσατε. Deriuatur hoc verbum à κῦρος, quo plena auctoritas ac imperium declaratur. Itaque ἀκυροῦν propriè significat omni imperio & auctoritate spoliare. Apparet igitur eos qui Dei verbo quicquam detrahunt aut adiungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minus esse nocentes quàm si Deum ipsum conarentur è suo solio detrahere : quod vt melius intelligeretur, placuit indicare huius verbi etymon. Est autem hoc referendum ad hominum conatus. Nam, quod ad rem ipsam attinet , inuito Satana & ipsius organis frustra laborantibus, stant Dei præcepta in Ecclesia ipsius.

7 *Bene*, καλῶς. Erasmus, *Rectè*. id est ὀρθῶς.

¶ *Prophetauit*

εἰ ὑμᾶς Ἡσαΐας, λέγων,

8 Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

9 Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

10 Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς, Ἀκούετε καὶ συνίετε.

11 Οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

12 Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἶπον αὐτῷ, Οἶδας ὅτι οἱ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον ἐσκανδαλίσθησαν;

13 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, Πᾶσα φυτεία ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος ἐκριζωθήσεται.

14 Ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.

15 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν ταύτην.

16 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;

17 Οὔπω νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ εἰς στόμα εἰσπορευόμενον εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;

18 Τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

19 Ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι,

prophetauit Esaias, dicens,

8 ‖ Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labiis me honorat: cor autem eorum procul abest à me.

9 Sed frustra me colunt, docẽtes doctrinas *quæ sunt* mandata hominum.

10 ‖ Et aduocata turba dixit eis, Audite & intelligite.

11 Non quod ingreditur in os, polluit hominem, sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

12 Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Nosti Pharisæos audito isto sermone offensos fuisse?

13 Ipse verò respondens dixit, ‖ Omnis planta quam non plantauit Pater ille meus cælestis, eradicabitur.

14 Missos illos facite: ‖ duces sunt cæci cæcorum. quod si cæcus cæcum per viam duxerit, ambo in foueam cadent.

15 ‖ Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.

16 Iesus autem dixit, Adhuc & vos intelligentia caretis?

17 Nondum intelligitis, quicquid ingreditur in os, in ventrem cedere, & in latrinam eiici?

18 Quæ autem proficiscuntur ex ore, ex ipso corde egrediuntur, & illa polluunt hominem.

19 ‖ Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, scortationes, furta,

phetauit de vobis Esaias, dicens,

8 *Populus hic labiis me honorat: cor autem eorum longè est à me.* Esa. 29.13.

9 *Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas, mandata hominum.*

10 *Et conuocatis ad se turbis, dixit eis, Audite & intelligite.* Mar. 7.17.

11 *Non quod intrat in os, coinquinat hominem, sed quod procedit ex ore, hoc coinquinat hominem.*

12 *Tunc accedentes discipuli eius dixerunt ei, Scis quia Pharisæi, audito verbo hoc, scandalizati sunt?*

13 *At ille respondens, ait, Omnis plantatio quam nõ plantauit Pater meus eradicabitur.* Ioh. 15.8.

14 *Sinite illos: cæci sunt duces cæcorum. cæcus autem si cæco ducatum præstet, ambo in foueam cadunt.* Luc. 6. 39.

15 *Respondens autem Petrus dixit ei, Edissere nobis parabolam istam.* Mar. 7 17.

16 *At ille dixit, Adhuc & vos sine intellectu estis?*

17 *Non intelligitis quia omne quod in os intrat, in ventrem vadit, & in secessum emittitur.*

18 *Quæ autem procedunt de ore, de corde exeunt, & ea coinquinant hominem.*

19 *De corde enim exeunt cogitationes malæ, homicidia, adulteria, fornica-* Gen. 6.5. & 21.

¶ *Prophetauit*, προεφήτευσεν. Erasmus, *Prædixit*. Alij, *Vaticinatus est*. sicut etiam Erasmus vertit Marc. 7.6. Ego neque volui, neque (vt opinor) debui vocabulum tam familiare Christianorum auribus, immutare. Quòd si mihi nouitas placeret (vt quibusdam, qui vtinam verbis tenus Scripturam profanarent) mallem vti Prædicendi verbo, quod Græco vocabulo prorsus respondet, Nam Vaticinari opponitur potius τῷ μαντεύεσθαι.

8 *Appropinquat*, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legisse ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, *Populus iste labijs me honorat*. Erasmus autem existimat studiosum aliquem suppleuisse cætera ex editione Græcorum.

9 *Frustra*, μάτην. Vulgata malè, *Sine causa*. ¶ [*Quæ sunt*] *mandata*, ἐντάλματα. Hæc dicuntur per appositionem, vt rectè obseruat Erasmus. Simile exemplum habes Rom. 8.23. quia tamen id obscurius erat, addidi [*quæ sunt*,] ad locum illustrandum.

11 *Polluit*, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotismo dicitur quod Latini vocant profanum, quasi commune dicas, id est, quod promiscuo omnium vsu veluti inquinatum est ac contaminatum, sicut exponitur Act. 10. 14. Inde deriuatur verbum κοινοῦν, pro quo nonnulli Communicandi verbo vtuntur, vt Vetus interpres Marc. 7.15. & Tertullia. de patientia: sed quos nolim imitari. Vulgata vertit *Coinquinare*: nisi potius aliquis sic scribendum putauit pro Communicare. Erasmus in annotationibus, Impurum reddere. Itaque quod in ipsius versione legitur Impurat, typographorum incuria accidit. Idem apud Marcum vertit *Inquinare*.

14 *Cæcum per viam duxerit*, τυφλὸν ὁδηγῇ. Hoc significat ὁδηγεῖν. Vulgata, *Ducatum præstet*. Erasmus, *Dux fuerit*. ¶ *Foueam*, βόθυνον. In vno exemplari legimus βόθρον, eodem sensu. Notandum est autem vtrunque addici exitio, tum eum qui præit, tum eum qui sequitur: sicut etiam dicit Dominus Ezech. 14.10.

14 *Parabolam istam*, τὴν παραβολὴν ταύτην. id est Istud figuratè dictum, de eo nimirũ quærens de quo Christus respondet, quod licet simpliciter dictum & accipiendũ, Petrus tamen idcirco figuratè dictum suspicatur, quòd eo alioqui tolli ciborum discrimen in lege positum putabat: qua de re multò post expressa etiam visione ipsum doceri oportuit, quum tamen nondum ea de re ageret Christus, sed de Pharisaicis duntaxat traditionibus.

16 *Intelligentia caretis?* ἀσύνετοί ἐστε; Vulgata, *Sine intellectu estis?* Et apud Marcum, *Imprudentes estis?*

17 *Intelligitis*, νοεῖτε. Idem est hoc loco τὸ νοεῖν quod συνιέναι. Alioquin Cogitare significat & Animo versare. ¶ *Cedere*, χωρεῖ. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Erasmus, *Abit*, ἀπεισι. ¶ *Latrinam*, ἀφεδρῶνα: à seorsum sedendo, sicut Latinis vocatur *Latrina* à lauãdo, seu latendo. Vulg. & Eras. *Secessum*: quod non memini legere hac significatione apud idoneos auctores. Græci tamẽ ἀφοῦν, quasi diuerticulũ, fere vocãt.

19 *Cogitationes*, διαλογισμοί. Hoc modo etiam interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις, quòd melius vocabulũ non habeamus. Potest tamen διαλογισμὸς quibusdam locis cõuerti Ratiocinatio, item Disceptatio: quod tamẽ postremum respondet τῇ διαπείρᾳ. ¶ *Cædes*, φόνοι. Vulgata, *Homicidia*: id est ἀνδροφονίαι. Indicat Erasmus scriptum esse in nonnul-

lis codicibus φθόνοι, inuidiæ. ¶ *Scortationes*, πορνεῖαι. Vulgata, suo more, *Fornicationes*. Erasmus, *Stupra:* quo vocabulo magis videtur significari vis mulieri illata. ¶ *Maledicta*, βλασφημίαι: id est, sermones quibus aliena fama læditur. Nam hæc vocabuli Græci vis est, παρὰ τὸ τὴν φήμην βλάπτειν. id est, à lædenda fama & existimatione. Itaque Demosthenes & alij passim vsurpant pro Calumnia, vt supra annotauimus cap. 9.3. Nos in rebus sacris & ad Deum pertinentibus vocabulum Græcum retinuimus. Hic autem Christus videtur ea duntaxat recensere quæ ad mutua hominum inter se dissidia spectant. Cic. ad Quint. fratrem. *Quum omnia maledicta, & versus etiam obscænissimi in Clodium, & Clodiam dicerentur.* Vulgata, *Blasphemiæ.* Nos vernacula lingua vocamus *blasines*, Græco vocabulo per syncopen contracto. Sed sanè execranda est Castellionis audacia qui propterea quòd obtrectationem alicubi Cicero zelotypiam interpretatur, Dominum ausus est obtrectatorem vocare: quum obtrectator nunquam nisi in vitio, & eo quidem maximo, ponatur.

κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.

Ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον· τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Mar. 7.24. Καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη Τύρου καὶ Σιδῶνος.

Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ Χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα, Ἐλέησόν με Κύριε, υἱὲ Δαβίδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.

Ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. Καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Ἀπόλυσον αὐτὴν· ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ.

Supr. 10.6.

Ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα, Κύριε βοήθει μοι.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια

falsa testimonia, maledicta.

20 Hæc sunt quæ polluunt hominem: illotis autem manibus vesci, non polluit hominem.

21 ‖Et egressus illinc Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.

22 Et ecce, mulier Chananæa à finibus illis egressa, clamitauit, dicens ei, Miserere mei Domine, fili Dauid, filia mea malè à dæmonio vexatur.

23 Ille verò non respondit ei quicquam. Tunc accedentes discipuli eius rogarunt eum, dicentes, Dimitte eam: nam clamat post nos.

24 Ipse verò respondens dixit, ‖Non sum missus nisi ad oues perditas domus Israël.

25 Illa autem venit & adorauit eum, dicens, Domine succurre mihi.

26 Ipse verò respondens dixit, Non est bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

27 Ipsa autem dixit, Etiam Do-

tiones, furta, falsa testimonia, blasphemiæ.

20 *Hæc sunt quæ coinquinant hominem: non lotis autē manibus mãducare, nõ coinquinat hominem.*

21 *Et egressus inde Iesus secessit in partes Tyri & Sidonis.*

22 *Et ecce, mulier Chananæa à finib⁹ illis egressa, clamauit, dicens, Miserere mei Domine, fili Dauid, filia mea malè à dæmonio vexatur.*

23 *Qui non respondit ei verbum. Et accedẽtes discipuli eius rogabant eum, dicentes, Dimitte eam: quia clamat post nos.*

24 *Ipse autem respondens ait, Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israel.*

25 *At illa venit & adorauit eum, dicens, Domine, adiuua me.*

26 *Qui respondens ait, Non est bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.*

27 *At illa dixit, Etiam*

21 *Partes*, τὰ μέρη. id est, regiones vicinas Tyro & Sidoni. Partes autem pro regione ipse etiam Cic. vsurpauit ad Atticum lib. 3. *Sine te*, inquit, *non esse nobis illas partes tenendas, propter Antonium.*

22 *Mulier*, γυνή. In Complutensi editione additur τις, quædam. ¶ *Chananæa*, Χαναναία. Legitur Hebraicè כנענית, [*cheuahanith*] non autem קנית [*kanith*] à Cana maiore, oppido tribus Aser: quod tamen in hoc tractu situm est, vt apparet ex Iosue 19.28. Vt autem ita sentiam vel hæc ratio me impellit, quòd Χαναναῖος vbique per χ scribi inuenio: quæ scribendi ratio non videtur locum habere posse in altero vocabulo quod incipit à ק. ¶ *Clamauit, dicens ei*, ἐκραύγασεν, αὐτῷ λέγουσα. Erasmus, *Clamauit ad eum, dicens*. Ego verò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè coniunctum cum participio λέγουσα. In quodam exemplari scriptum erat, ἔκραξεν ὀπίσω αὐτοῦ. id est Clamauit à tergo ipsius: quod indicat Iesum se ab illa auertisse, aut ipsam præ pudore non ausam in ipsius conspectum venire. ¶ *Malè*, κακῶς. Erasmus, *Miserè*, id est ἀθλίως. ¶ *A dæmonio vexatur*, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci vno verbo. Erasmus, *A dæmonio agitatur.* Castellio, *Est furiata:* quam versionem non probo, nequis morbum naturalem faciat ex malo quod præter naturam est. Itaque malui crassius & apertius loqui, sicut diximus suprà 4.24.

23 *Quicquam*, λόγον. Ad verbum, *Sermonem.* Sed videtur hîc ex Hebræorum idiotismo (de quo alibi diximus sæpe) λόγος poni pro indefinita particula, vt infrà 22.46. ¶ *Rogarunt*, ἠρώτων. id est, ἐδέοντο. Nam sicut apud Latinos Rogandi verbum ambiguum est, ita etiã τὸ ἐρωτᾶν apud Græcos: vt Luc. 7.3. & 2. Thess. 2.1. & infrà 16.1. τὸ ἐπερωτᾶν eadem significatione accipitur. ¶ *Dimitte*, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Erasmus, *Amitte:* quod Latinum quidem est, sed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulo post, versu scilicet 32. vertit ἀπολῦσαι, Dimittere.

24 *Non sum missus*, οὐκ ἀπεστάλην. Hinc factum vt Christo etiam ipsi tribuatur Apostoli appellatio Heb. 3.1. vt qui & ipse sit ἀπόστολος missus à patre: eorum alioqui propria quibus illud specialiter conuenit, Sicut misit me pater, ita & ego mitto vos. ¶ *Ad*, εἰς. εἰς ἀντὶ τῆς πρὸς, quum illud inanimatis, illud animatis vsitatius tribuatur, vt annotat Gaza lib. Grammatices 4. ¶ *Domus Israël*, οἴκου Ἰσραήλ. id est gentis Israëliticæ. Habebãt enim omnes tribus communem patrem Israëlem. quod non puto de vlla alia gente dici posse. Nã improprie Virg. 1. Aneid. Romanos Assaraci domum vocauit, si Seruij interpretationem sequamur, in hoc versu, *Quum domus Assaraci Phthiam clarásque Mycenas Seruitio premet.*

25 *Succurre*, βοήθει. Græcũ verbum (vt obseruat Erasmus) significat ad vocem alicuius accurrere auxilij ferendi causa. Itaque Latino illo vocabulo propriè exprimitur. Vulgata, *Adiuua*, id est, ἐπικούρησον.

26 *Bonum*, καλόν Erasmus, *Honestum:* quod plerunque pertinet ad decorum, quod Græci τὸ πρέπον vocant. Nam honestum pro virtute apud Græcos dicitur τὸ καλὸν, adiuncto articulo: fateor tamen honestos etiam dici qui boni sunt & virtute præditi. Sed quum hîc agatur de eo quod iustum & fas est, & opponatur potius τῷ ἀδίκῳ, quàm τῷ ἀσφαλεῖ, malui Veterem interpretem sequi. In quodam exemplari scriptum erat, οὐκ ἔξεστι, non licet.

27 *Etiam*, ναί. Est autem hæc particula in hoc loquendi genere assentientis, sed ita vt obsecrationi subseruiat. Solent enim supplices si quid minus commodè sibi responsum est ab iis quibus supplicant, blando quodam assensu gratiam eorum captare: vt etiam apparet ex subiecta particula causali. Quinetiam supplices interdum partim asseuerationis causa, partim veluti prospicientes quid sibi possit in cõtrariam partem obiici, vti solent particula Etiam, vt apud Plautũ in Aulularia: & ad Philemonẽ, 20. Sic Hebr. suam particulam N A vsurpant in vehementiore precatione. Nec tamen Græcorum ναί deductum arbitror.

¶ *Etenim*

ἐσθίει ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τῶν κυρίων αὐτῶν.

Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ὦ γύναι, μεγάλη σου ἡ πίστις· γενηθήτω σοι ὡς θέλεις. Καὶ ἰάθη ἡ θυγάτηρ αὐτῆς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς ἦλθε παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἀναβὰς εἰς τὸ ὄρος, ἐκάθητο ἐκεῖ.

Καὶ προσῆλθον αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ, ἔχοντες μεθ' ἑαυτῶν χωλοὺς, τυφλοὺς, κωφοὺς, κυλλοὺς, καὶ ἑτέρους πολλοὺς· καὶ ἔρριψαν αὐτοὺς παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

Ὥστε τοὺς ὄχλους θαυμάσαι, βλέποντας κωφοὺς λαλοῦντας, κυλλοὺς ὑγιεῖς, χωλοὺς περιπατοῦντας, καὶ τυφλοὺς βλέποντας· καὶ ἐδόξασαν τὸν Θεὸν Ἰσραήλ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ εἶπε, Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι· καὶ ἀπολῦσαι αὐτοὺς νήστεις οὐ θέλω, μήποτε ἐκλυθῶσιν ἐν τῇ ὁδῷ.

Καὶ λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν ἡμῖν ἐν ἐρημίᾳ ἄρτοι τοσοῦτοι, ὥστε χορτάσαι ὄχλον τοσοῦτον;

Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτὰ, καὶ ὀλίγα ἰχθύδια.

mine? ᵃetenim catelli vescuntur micis quæ cadunt è mensa dominorum suorum.

28 Tunc respondens Iesus dixit ei, O mulier, magna *est* fides tua: fiat tibi vt vis. Et sanata fuit filia eius ab eo momento.

29 ‖Et digressus illinc Iesus venit iuxta mare Galilææ: & quũ ascendissent in montem, sedit illic.

30 ‖Tunc adiit eum turba multa, ᵃhabens secum claudos, cæcos, mutos, ᵃmancos, & alios, multos: & abiecerunt eos ad pedes Iesu: & sanauit eos:

31 *Adeo* ᵃvt turba mirata sit, quũ videret mutos loquẽtes, ᵃmancos sanos, claudos ambulantes, cęcos videntes: & ᵃglorificarunt Deum Israel.

32 ‖Iesus autem aduocatis discipulis suis dixit, Commoueor misericordia erga turbam: quia iam triduum ᵃpermanent apud me, & non habent quo vescantur: & dimittere eos ᵃieiunos nolo, ᵃne ᵃviribus deficiant in via.

33 Tunc dicunt ei discipuli eius, ᵃVnde nobis in deserto ᵃtot panes vt ᵃsaturemus turbam tantam?

34 Dicit igitur eis Iesus, Quot panes habetis? Illi autem dixerũt, Septẽ, & paucos pisciculos.

Domine: nam & catelli edunt de micis quæ cadũt de mensa dominorum suorum.

28 *Tunc respondens Iesus ait illi, O mulier, magna est fides tua: fiat tibi sicut vis. Et sanata est filia eius ex illa hora.*

29 *Et quum transisset inde Iesus, venit secus mare Galilæa & ascendens in montem sedebat ibi.* Mar.7.31.

30 *Et accesserunt ad eum turbæ multæ habentes secum mutos, cæcos, claudos, debiles, & alios multos:* Esa.35.5. *& proiecerunt eos ad pedes eius: & curauit eos:*

31 *Ita vt turbæ mirarentur, videntes mutos loquentes, claudos ambulantes, cæcos videntes: & magnificabant Deum Israel*

32 *Iesus autẽ cõuocatis discipulis suis dixit, Misereor turbæ: quia triduo iã perseuerãt mecũ, & non habent quod manducent: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in via.* Mar.8.2.

33 *Et dicunt ei discipuli, Vnde ergo nobis in deserto panes tantos, vt saturemus turbam tantam?*

34 *Et ait illis Iesus, Quot habetis panes? At illi dixerunt, Septem, & paucos pisciculos.*

¶ *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. id est (vt in quodam exemplari scriptum erat) καὶ γὰρ καὶ. Vide Mar.7.28.

30 *Habens*, ἔχοντες. Eras. *Ducentes*, Nam id etiam (inquit) significat ἔχω. Atqui nusquã reperi ab alio annotatam hanc significationem. Obseruant quidem Grammatici vsurpari ἀντὶ τοῦ φέρω, vt in illo Hom. Iliad. α, στέμματ' ἔχων ἐν χερσὶ Item pro ἐλαύνω. i. ago. Sed hæ omnes significationes ad verbum HABEO referri commodè possunt, atque etiam debent. Alioqui licebit hoc modo infinitas verborum significationes fingere: quod video libẽter facere eos omnes qui Græca lexica scripserũt, non sine temporis iactura, & maximo studiosorum incommodo: quum hoc modo Græca lingua non doceatur, sed fœdissimè corrumpatur. ¶ *Mancos*, κυλλοὺς. Vulg. *Debiles*, ἀδυνατοῦς. Eras. *Mutilos*. At ego existimo mancos hîc vocari non quibus manus esset truncata (sicut propriè dicuntur infrà 18.8.) sed quorum membra debilitata essent, vt paralysi, & aliis id genus morbis: aut etiam naturæ vitio. Id autem partim coniicio ex eo quòd postea illis opponit τοὺς ὑγιεῖς. id est sanos: partim quòd nusquam legitur Christus aut pedes, aut manus, aut alia membra cuiquam largitus: quãuis id illi difficile nõ fuit. Etsi autem mancus propriè is dicitur qui manu caret, tamen ad cætera etiam membra id interdum transfertur, vt πηρὸν significet. Præterea pro eo quoque vsurpatur qui membra habet debilitata: perinde enim est ac si illis careret. Sic Cic. pro Rabirio perduell. reo, *Mancus*, inquit, *& membris omnibus captus & debilis* qua significatione accipitur hoc loco. Illud autem obiter etiam obseruare liceat, apud Plautum in Mercatore, eadem ista & quidem pari ordine posita in hoc versiculo inueniri, *Ad mandata claudus, cæcus, mutus, membris omnibus captus ac debilis.*

31 *Vt turba*, ὥστε τοὺς ὄχλους. In quodam exemplari additur πάντας. id est, tota. ¶ *Mancos sanos*, κυλλοὺς ὑγιεῖς. Hieronymus hæc verba non legit. nec etiam August. lib. de consensu Euangelistarum 2. cap. 50. & Eras. supposititia esse arbitratur: reperimus tamen in omnibus nostris vetustis codicibus, & extant in Syra interpretatione. Sed in vno vetere codice pro κωφοὺς λαλοῦντας, legimus κωφοὺς ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας. id est, surdos audientes, mutos loquentes: lectione fortassis ab aliquo deprauata qui κωφὸν ignorauit pro muto quoque accipi, quoniam iidem sunt natura muti qui surdi, vnde apud Comœdos κωφὸν πρόσωπον persona inducta quidem in proscenium, sed cuius nullæ essent in loquendo partes. ¶ *Glorificarunt*, ἐδόξασαν. i. magnificè extulerunt & collaudarunt. Vulgata, *Magnificarunt*, id est ἐμεγάλυναν. cuius significatio aut eadem est, aut non multum diuersa.

32 *Permanẽt apud me*, προσμένουσί μοι. id est, à meo latere non discedunt. quod alio vocabulo dicunt Græci παραμένειν, vnde Parmenones dicti serui qui dominos assectabantur. Nam hæc etiam vis est præpositionis πρὸς. Vulgata & Erasmus. *Perseuerant*. id est διατελοῦσι, vel διαμαρτυροῦσι. Apud Marcum autem 8.2, Vetus interpres vertit *Sustinent*, id est ὑπομένουσιν. Erasmus, *Manent*. ¶ *Ieiunos*, νήστας. id est impastos vt loquitur Virgilius. Nam alioqui nihil illos cibi tot diebus sumpsisse ne verisimile quidem est. Vsus est autem Christus hac etiam circunstantia vt miraculi magnitudo tanto magis appareret, & vt famelicos cibum cælestem esurientes, nunquam ab ipso deseri intelligamus. ¶ *Ne*, μήποτε. Aliâs vertimus Nequando, sed particula ποτὲ hoc loco παρέλκει. ¶ *Viribus deficiant*, ἐκλυθῶσιν. i. λειποψυχῶσι, vel ἐκκάμνωσιν: ad verbum, *Exoluantur*. Vide Marc.8.3.

33 *Vnde nobis*, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, *Vnde ergo nobis*. id est πόθεν οὖν ἡμῖν, sicut scriptum legimus in vno exemplari. ¶ *Tot*, τοσοῦτοι. Hoc vocabulo propriè significatur discreta quantitas. Vulgata, *Tantos*, id est τηλικοῦτοι, quod declarat quantitatem continuam. Interdum tamen Tantus etiam de discreta dicitur pro Tam multus. Itaque eodem versiculo turbam tantam interpretati sumus. ¶ *Saturemus*, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. Nam χόρτος Græci vocant gramen aut pabulum: sic Gallico idiotismo *repaistre & repas* honestè tribuitur etiam hominibus.

Καὶ ἐκέλευσε τοῖς ὄχλοις ἀναπεσεῖν ἐπὶ τοῦ χόρτου. 35

Καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους καὶ τοὺς ἰχθύας, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις. 36

Καὶ ἔφαγον πάντες καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις. 37

Οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων. 38

Καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά. 39

Κεφάλαιον ιϛ.

Marc. 8. 11. luc. 12. 54. sup. 12. 39.

ΚΑΙ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς. 1

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὀψίας γενομένης λέγετε, Εὐδία· πυρράζει γὰρ ὁ οὐρανός. 2

Καὶ πρωΐ, Σήμερον χειμών· πυρράζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. Ὑποκριταί, 3

Tunc iussit turbam discumbere humi. 35

Et acceptis septem illis panibus ac piscibus, quum gratias egisset, fregit, deditque discipulis suis: discipuli verò turbæ. 36

Comederúntq. omnes, & saturati sunt: & sustulerunt quod superfuerat fragmentorum, septem sportas plenas. 37

Erant autem qui comederāt, quater mille viri, absque mulieribus & puerulis. 38

Tunc dimissa turba inscendit in nauigium: venítque in fines Magdala. 39

CAP. XVI.

ET quum accessissent Pharisæi & Sadducæi, tentantes rogarunt eum vt signum è cælo ipsis ostenderet. 1

Ipse verò respondens dixit eis, Quando serum est diei, dicitis Serenitas *erit*: rubet enim cælum. 2

Et manè, Hodie *erit* tempestas: rubet enim cælum triste. Hypocritæ, faciem quidem 3

Et præcepit turbæ vt discumberent super terram. 35

Et accipiens septem panes & pisces, gratias agēs fregit, & dedit discipulis suis: & discipuli dederunt populo. 36

Et comederunt omnes, & saturati sunt: & quod superfuit de fragmentis tulerunt, septem sportas plenas. 37

Erant autem qui manducauerant, quatuor millia hominum, extra parvulos & mulieres. 38

Et dimissa turba, ascendit in nauiculam: & venit in fines Magedā. 39

CAP. XVI.

ET accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi, tentantes: & rogauerunt eum vt signum de cælo ostenderet eis. 1

At ille respondens ait illis, Facto vespere dicitis, Serenum erit: rubicundum est enim cælum. 2

Et mane, Hodie tempestas: rutilat enim triste cælum. Faciem ergo cæli 3

35 *Discumbere*, ἀναπεσεῖν. Græcis (inquit Erasmus) ἀναπεσεῖν, significat humi considere, non in lectis: sed hoc quidem fateor me nusquam legisse. Docet Athenæus lib. 1. ἀναπίπτειν, quum de animo dicitur, idem valere quod ἀδυμεῖν, id est animo concidere, vt Budæus ex Cicerone interpretatur: quum verò de corporis habitu, dici de remigibus, qui quum impellunt remos, dicuntur à Græcis πρηνεύειν, quod corpore propendeant in caput: quum remos adducunt, ἀναπίπτειν, quòd corpus resupinent. Inde suspicor factum vt accipiatur pro ἀνακλίνεσθαι, & ἀνακεῖσθαι, id est, accumbere vel recumbere, vel in lectis, vel humi, ad cibum capiendum. quod satis declaratur eò quòd Lucas de vltimo illo Paschæ conuiuio loquens, ἀνέπεσε inquit: Matthæus autem, ἀνέκειτο, eadem prorsus significatione.

36 *Ac piscibus*, καὶ τοὺς ἰχθύας. Hoc deest in vno codice, fortasse quòd Frangendi verbum non conueniat piscicu-lis. Sed ne de panibus quidem verbum illud est præcisè accipiendum, quasi in totidem aut minutissima frustra fregerit, sed vt patresfamiliàs panes illos non ita solidos vt nunc solemus, sed liborum instar suis domesticis distribuendos tradentes, primi decerpere solebant, ita Christus hîc fecerit, relicta discipulis frangendi frustulatim ac distribuendi cura, crescente proculdubio inter illorum, vel accipientium manus, panum copia, adeo vt longè etiam plures superfuerint quàm ipsi fregissent. ¶ *Turbæ*, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, *Dederunt populo*. id est ἔδωκαν τῷ λαῷ.

37 *Quod superfuerat fragmentorum*, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide suprà cap. 14. 20.

38 *Absque*, χωρίς. Vulgata. *Extra*, ἔξω.

39 *Fines*, ὅρια. Erasmus, alicubi dicit se scriptum reperisse ὄρη, id est montes. ¶ *Magdala*, Μαγδαλά. Vulgata, *Magedan*. Aliud autem exemplar Μαγαδαν, Magadan. Inde suspicor hunc tractum esse qui Maceda sæpe in libro Iosue vocatur. Nescio an ab hoc loco Maria illa sumpserit Magdalenæ cognomentum. Marcus habet Dalmanutha, quod fuisse videtur generalius illius tractus nomen. Syrus interpres legit Maggeda. Hieronymus, vt obseruauit Erasmus, legit Magedan, & locum esse ait in tribu Iuda.

IN CAPVT XVI.

1 *Et quum accessissent*, καὶ προσελθόντες. Erasmus, *Et aggressi*. Vetus autē interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his coniungit, addita καὶ coniunctione. Sic enim vertit, *Et accesserunt ad eum Pharisæi & Sadducæi tentantes: & rogauerunt*, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι πειράζοντες καὶ ἐπηρώτησαν: quo modo etiam videtur mollior verborum constructio. ¶ *Tentantes*, πειράζοντες. id est, vt experirentur ecquid hoc posset præstare quod petebant, sed captiosè, & malo animo ad id petendum ipsos instigante, nempe quòd sperarent se reperturos aliquid in eo vnde iustæ reprehensionis occasionem arriperent: vel impellente ipsos diffidentia, aut curiositate importuna: quibus omnibus modis dicitur Deus tentari, id est ad iracundiam prouocari, quasi cum eo velint homines certare. Alioquin dicitur etiā Dominus suos tentare, i. explorare: & Diabolus tētare, i. ad malum solicitare. ¶ *Rogarunt*, ἐπηρώτησαν. vel petierūt ab eo: qd alioqui significat Interrogare, vt fortassis isti suos maiores imitati qui dicebāt in deserto, Nō poterit mēsam nobis parare in deserto, huiusmodi apud Christū oratione potius quàm blandis precibus vsi fuisse significentur. ¶ *E cælo*, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. quale videlicet signū edidit Iosue Solem sistēs: Samuel, tonitrua eliciēs: Iesaias, vmbrā regredi iubens in solario: vel potius Moses quū Mānam Deus cælitus deplueret, quod esse verisimilius videtur ex verbis Christi Ioh. 6, colligi posse. ¶ *Ostenderet*, ἐπιδείξαι. quasi nimirum tot miracula in terris edita satis illustria nō essent. Videtur enim quædā hic vis esse verbi ἐπιδεικνύειν, vnde genus ἐπιδεικτικὸν apud Rhetores, quod Latini Demōstratiuū vocāt.

2 *Serenitas* [*erit*] εὐδία. Hæc eadem prognostica licet apud Aratum legere, communi etiam vsu obseruata, vnde illud Gallis vsitatum,

Rouge soir & blanc matin,
C'est le plaisir du pelerin.

3 *Faciem quidem*, τὸ μὲν πρόσωπον. Hebraicè פנים [*panim*] Quòd si verterimus Vultum, nō erit fortasse dictū illepidius quàm illud Maronis 5. Æneid. *Mē ne salis placidi vultum fluctúsq. quietos Ignorare iubes?* Nam ratio carminis ferre potest Faciē, quū tamē poëta disertissimus maluerit Vultum dicere: qua voce proprie quidē ipsa faciei constitutio affectuū index significatur, sed interdū quoq; facies ipsa intelligitur, quem etiam transferre ad bruta animantia idem non dubitat quum ait, *Induerat Circe in vultus ac terga ferarū*. Adeo quidē vt vanissimū esse somnium appareat quòd nuper quidā voluerit Vultū de faciei tātùm parte dici quę oculos, frontem, & supercilia complectitur, neque de cęteris quoque rebus dici posse. Vulg. *Faciem ergo*, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Eras. prætermisit μὲν. Cæterùm Facies (Hebræorum more) dicitur externa species, & quasi vultus rerum omniū: quo modo etiam Latinè loqui licere Gellius ostendit lib. 13.

lib. 13. cap. 28, Sed tamen (ni fallor) τὸ πρόσωπον nonnisi de homine dictum inuenias apud Græcos disertiores: quo modo etiam Plinius faciem tantum hominis esse dicit, pro vultu: cætera enim os aut rostrum habere dicuntur. Aristoteles autem Rhetoric. 3. Lycophronem in eo reprehendit quòd cælum vocarit πολυπρόσωπον, argutius fortasse quàm solidius, quum soleant poëtæ rebus quibusuis personas induere, & prophani homines pro numinibus terram ipsam & cælum colere solerent. ¶ *Discernere*, διακρίνειν. vel (vt alij vertunt) diiudicare: sed illud videtur Græco vocabulo prorsus respondere. ¶ *Temporum illorum*, τῶν καιρῶν. Illorum videlicet temporum de quibus tot extant prophetarum prædictiones, & quæ vestrum fuit potissimum nosse & cæteris indicare. Itaque articulum exprimendum putaui, & propria τῶν καιρῶν notatio hic obseruanda est, vt etiam Tempus apud Latinos vsurpatur, nempe, pro certo & opportuno temporis puncto. ¶ *Non potestis?* οὐ δύνασθε; In vno exemplari scribitur οὐ δοκιμάζετε, *Non probatis?* In quatuor aliis, οὐ συνίετε; *Non intelligitis?*

τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν· τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε;

Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς ἀπῆλθε.

Καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὁρᾶτε καὶ προσέχετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν.

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς, ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε;

Οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους ἐλάβετε;

Οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων, καὶ πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;

Πῶς οὐ νοεῖτε ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων;

Τότε συνῆκαν ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς

cæli nostis ¨discernere, signa verò ¨temporum illorum ¨non potestis?

4 ‖Gens mala & adulterina signum ¨requirit: sed signũ non dabitur ei nisi ¨signum illud ‖Ionę Prophetę. Et relictis ipsis ¨abiit.

5 ‖Et quum venissent discipuli eius in vlteriorẽ ripam, ¨obliti fuerant sumere panes.

6 Iesus autem dixit eis, Videte & cauete à fermẽto Pharisæorum & Sadducæorum.

Ipsi verò ¨disceptabant inter se, dicentes, Panes non sumpsimus,

8 ¨*Id* autem quum nosset Iesus dixit eis, Quid disceptatis inter vos, exigua fide præditi, quòd panes non ¨sumpsistis?

9 ‖Nondum animum aduertitis, neque ¨meministis quinque illos panes ¨*hominum* quinquies mille, & quot cophinos acceperitis?

10 ‖Neque septem illos panes quater mille *hominum*, & quot sportas acceperitis?

11 ¨Quomodo non animaduertitis me non ¨dixisse vobis ¨de pane, ¨vt caueretis à fermento Pharisæorũ & Sadducæorum?

12 Tunc intellexerũt eum non ¨dixisse vt cauerẽt ¨à fermento

diiudicare nostis: signa autem temporum non potestis.

4 *Generatio mala & adultera signum quærit: & signum non dabitur ei nisi signum Ionæ Prophetæ. Et relictis illis abiit.* Suprà 12. 34. Ionæ. 2 1.

5 *Et quum venissent discipuli eius trans fretum, obliti sunt panes accipere.* Mar. 8 14. luc. 12. 1.

6 *Qui dixit illis, Intuemini & cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum.*

7 *At illi cogitabant inter se, dicentes, Quia panes non accepimus.*

8 *Sciens autem Iesus dixit, Quid cogitatis inter vos, modicæ fidei, quia panes non habetis?*

9 *Nondum intelligitis, neque recordamini quinque panum in quinque millia hominum, & quot cophinos sumpsistis?* Suprà 14. 17. iohan. 6. 9.

10 *Neque septem panum, & quatuor millium hominum, & quot sportas sumpsistis?* Suprà 15. 34.

11 *Quare non intelligitis quia non de pane dixi vobis, cauete à fermento Pharisæorum & Sadducæorum?*

12 *Tũc intellexerunt quia non dixerit cauendum à*

4 *Requirit*, ἐπιζητεῖ. vel insuper querit, tot aliis signis non contenta, vt præpositio ἐπὶ declaret adiectionem. ¶ *Signum illud*, τὸ σημεῖον. De certo illo & celebri facto loquitur. Itaque articulum ab aliis omissum expressi. ¶ *Abiit*, ἀπῆλθε. Traiecisse lacum cum discipulis declarat apertè Marcus cap. 8, 13. quod notandum fuit, vt intelligatur quomodo sequens versiculus cum isto cohæreat.

5 *Obliti fuerant*, ἐπελάθοντο. Est etiam hoc dicendi genus petitum è medio, pro, Tunc demum animaduerterant se oblitos esse panes sumere: quod illos sic exercuit quasi penè ipsis esset fame pereundum.

7 *Disceptabant inter se*, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. Ἐν pro inter, non pro intra, seu apud. Nam verisimile est de ea re inter se esse colloquutos.

8 [*Id*] *autem quum nosset*, γνοὺς δέ. Indicat fortassis hoc verbum Iesum hanc illorum disceptationem non cognouisse ex aliis: sed (quæ vis diuinitatis ipsius erat) per se cognouisse qua de re illi inter se contenderent. Non dubium est enim quin alij in alios culpam reiicerent. ¶ *Sumpsistis*, ἐλάβετε. In vno exemplari scribitur ἔχετε. id est habetis: sicut etiam vertit Vetus interpres.

9 *Meministis*, μνημονεύετε. Vulgata, *Recordamini*. id est ἀναμιμνήσκεσθε. Erasmus, *Memoria tenetis*. id est διὰ μνήμης ἔχετε. ¶ [*Hominum*] *quinquies mille*. πεντακισχιλίων. id est, quibus paui quinque hominum milia. quod genus dicendi à vulgi consuetudine petitum est, sicut pleraque alia. Vulgata, quia id obscurius videbatur, vertit, *In quinque millia hominum*. Erasmus, longiore circuitu, *Quum homines essent quinquies mille*: quasi τῶν πεντακισχιλίων ponatur absolutè.

11 *Quomodo non animaduertitis*, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco non declarat simplicem interrogationem, sed cum admiratione coniunctam. Vulgata, *Quare non intelligitis?* id est διὰ τί; Erasmus, elegantius, *Qui fit vt non intelligatis?* Ego crassius malui, quum præsertim particula Quomodo, apud ipsum etiam Ciceronem, admirationem declaret. Sic enim scribit lib. de Amicitia, *Quomodo (vt alia omittam) mortem filij tulit?* ¶ *Dixisse vobis*, εἶπον ὑμῖν. Eras. addidit pronomen illud, vt melius cohærerent sequentia. Sic enim interpretatur. Me non de pane dixisse vobis illud? quod satis per se intelligi puto. Est autem Hebræorum more permutata negans particula in Græcis. ¶ *De pane*, περὶ ἄρτου. In duobus vetustis codicibus, 4. & 8. videlicet, legimus περὶ ἄρτων, de panibus. ¶ *Vt caueretis à fermento Phar.* προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Duo ex vetustis codicibus scriptum habent, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν· προσέχετε δέ. id est, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis: cauete verò. vel, sed cauete. ita vt repetas, εἶπον, & sit hic sensus, quòd non de pane dixi vobis vt caueretis, sed potius dixi vobis cauete à fermento.

12 *Dixisse vt cauerent*, εἶπε προσέχειν. Vulg. *Dixerit cauendum*. id est, προσεκτέον, vel potius φυλακτέον. Erasmus, *Iussisset cauere*, id est, ἐπέλευσε προσέχειν. Nam alibi admonuimus, Dicere

pro Iubere sæpe vsurpari in Hebræo sermone. ¶ *A [fermento]doctrinæ.* Sic conuerto, vt videatur postulare sententia vt τῆς ζύμης repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, cuiusmodi ellipsin annotauimus suprà 5.20, & 1.Pet.1.7.

διδαχῆς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

Mar.8.27. Luc.9.18. 13 Ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς Φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου;

14 Οἱ δὲ εἶπον, Οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν, ἄλλοι δὲ Ἠλίαν, ἕτεροι δὲ Ἰερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν προφητῶν.

15 Λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;

Ioh. 6. 69. 16 Ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος εἶπε, Σὺ εἶ ὁ χριστὸς, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

17 Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος εἶ Σίμων βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Ioh.1.42. 18 Κἀγὼ δέ σοι λέγω ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου

panis, sed à fermento doctrinæ Pharisæorum & Sadduceorum.

13 ‖Quũ venisset autẽ Iesus in partes Cęsareę *quæ dicitur* Philippi, interrogauit discipulos suos, dicens, Quẽ me dicũt homines esse, Filium hominis?

14 Illi verò dixerũt, Alij quidem Iohannem Baptistam, alij verò Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.

15 Dicit eis, Vos autem quem me dicitis esse?

16 ‖Respondẽs verò Simon Petrus dixit, Tu es christus ille Filius Dei viuentis.

17 Tũc respondẽs Iesus dixit ei, Beatus es Simõ bar-Iona: quia caro & sanguis *hæc* non retexit tibi, sed Pater meus qui est in cælis.

18 ‖Sed & ego tibi dico, Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meam Ecclesiam: &

fermẽto panum, sed à doctrina Pharisæorum & Sadducæorum.

13 *Venit autem Iesus in partes Cæsareę Philippi: & interrogabat discipulos suos, dicens, Quem me dicunt homines esse, Filium hominis?*

14 *At illi dixerunt, Alij Iohãnem Baptistam, alij autem Eliam, alij verò Ieremiam, aut vnum ex Prophetis.*

15 *Dicit illis Iesus, vos autem quem me esse dicitis?*

16 *Respondens Simon Petrus dixit, Tu es Christus filius Dei viui.*

17 *Respondens autem Iesus dixit ei, Beatus es Simon bar-Iona: quia caro & sanguis non reuelauit tibi sed Pater meus qui in cælis est.*

18 *Et ego dico tibi quia tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Eccle-*

13 *Cæsareæ[quæ dicitur]Philippi,* Καισαρείας τῆς Φιλίππου. Supplendum fuit aliquid ad articulum illum exprimendum, quo videlicet distinguitur hæc Cæsarea ad radicem Libani ædificata à tetrarcha Philippo, vt Tiberio gratificaretur, de qua Iosephus lib.18, ab ea quam Herodes Magnus condidit Octauij Augusti memoriæ, ad mare mediterraneum: cuius idem Iosephus meminit lib.15. ¶ *Me, με.* In plerisque exemplaribus Veteris versionis, & vno ex nostris Græcis, non reperimus hoc pronomen: & certè si sustuleris, mollius cum istis connectentur verba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, Filium hominis. Et Hieronymum constat ex ipsius commentariis in hunc locum hoc pronomen non legisse, adeo vt vel *με* pronomen, vel hoc totum τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, videri possit redundare, quum Christus de se loquatur vt de tertio quopiã, sicut solet, quoties Filium hominis se vocat: adeo quidem vt excepto hoc vno loco nusquam (ni fallor) reperias additum pronomen. Imo Bernardus in Tractatu de gradibus humilitatis expressè annotat Christum populi carnalis sententiam de carne inquirentem nomen carnis (quod propriè est *Filius hominis*) posuisse: Spirituales verò discipulos de sua dignitate interrogantem, non Filium hominis sed signãter *Me* dixisse. Sed contrà testatur Eras. se in nõnullis Græcis codicibus duntaxat reperisse scriptum, *Quem me dicunt esse?* vt in sequente interrogatione vers.15. Itaque meritò suspicari possit quispiam hoc pronomen ab aliquo annotatum in albo libri, ne illa verba τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου perinde acciperentur acsi Christus non de se, sed de tertio quopiam discipulo interrogaret: postea ab aliquibus fuisse contextui insertum: ab aliis verò perinde acceptum acsi aliqua esset diuersa lectio annotata: qui propterea τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου expunxerint. Neque verò id fuit factu difficile, quum hæc formula loquendi de seipso quasi de tertio aliquo, sit à cõsuetudine Latini & Græci sermonis aliena: plerique autẽ ex veteribus etiã eruditissimis sacrarũ literarũ interpretibus, Hebræorũ idiωma non modò non tenuerint, sed etiã contẽpserint: quæ res fecit vt plerisque in locis miserabiliter sanè cæcutierint. Quia tamen apud Epiphanũ in Anchorato & in veteribus manuscriptis & impressis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; absit vt quicquã detrahamus. Imò verò per appositionem hoc erit explicandum, acsi diceret Dominus, Videtis me nunc vt vnum quempiam ex hominum numero in mundo versari: quid igitur de me sentiunt homines? Sed & omnia cohærebunt si post εἶναι non simplicem distinctionem scribas, sed accentum interrogantem: & sic interpreteris, Quem me dicunt homines esse? *An* Filium illum hominis? id est, promissum illum Messiam? Erit enim subaudienda particula AN. quam ellipsin inuenio infrà, 18.21, in duplici etiam interrogatione, sicut hoc loco: & τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου seruata vi articuli, pro Messia positum reperio Luc.17.16. Sed tamen absit vt apicem ex nuda coniectura immutem, & secundam interpretationem vt germanã complector, Syri presertim interpretis auctoritate confirmatam.

16 *Christus ille,* ὁ χριστὸς. id est Messias ille. ponitur enim hoc loco christi nomen pro officij appellatione, nõ proprio nomine vt alibi sæpe, ideoque minusculis literis scribi debet, quanuis hic christus ab omnibus aliis distinguatur. *

17 *Bar-Iona.* βὰρ Ἰωνᾶ. Quum Græcè scribens Euangelista, vocabula peregrina vsurparit, nos quoque retinuimus. Annotat Hieronymus corruptum locum videri, & legẽdum βὰρ Ἰωαννᾶ: sicut etiam legitur apud Veterem interpretem in quibusdam codicibus, & vetustis aliquibus exemplaribus Græcis, Iohan. 1.42, & 21.17. Syrus tamẽ interpres Ionam scriptum habet. ¶ *Caro & sanguis,* σὰρξ καὶ αἷμα. Carnis appellatione Hebræis sæpe homines dicuntur, vt humana imbecillitas significetur, sicut Psal. 78.39. quod & ipsum de equis dicitur Es.31.3. Sed in Nouo Testamento aliquoties caro & sanguis totã humanam naturam σωεκδοχικῶς significant, eámque interdũ ita vt est corrupta & infirma sicut hoc loco, & 1.Corinth.15.20: vel simpliciter qualis est in sese, vt à spirituali videlicet & excellentiore natura distinguatur. vt Gal. 1.16, & Ephes.6.12, & Hebr.2,14. & alibi sæpe, quum de altera Christi natura differitur.

18 *Sed & ego,* κἀγὼ δέ. Vulgata, *Et ego,* omissa particula δὲ quæ etiam in vno vetere codice deest. Erasmus, *At ego vicissim.* i. κἀγὼ ἀμείβω. vt sit sensus, Sicut tu me professus es id esse quod ego sum: ita vicissim tibi dico, &c. vel, vt ad proximè præcedentia istud referatur, perinde acsi diceret Christus, Sed & istud præterea tibi dico. vel, sicut hoc tibi patefecit pater, ita etiam ego tibi dico, &c. ¶ *Tu es Petrus, & super hanc petram,* σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τῇ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquens nulla vsus est agnominatione, sed vtrobique dixit Cepha: quemadmodũ & vernaculum nomẽ *Pierre* tam de proprio quàm de appellatiuo dicitur. In Græco quoque sermone πέτρος & πέτρα non re, sed terminatione tantùm differunt. Sed videtur Matthæus (aut si quis fuit eius interpres) hoc terminationis discrimine voluisse Petrum (qui pars est ædificij) ab ipsa petra, cui innititur ædificiũ (id est à Christo ipsõ) distinguere, ipsiusque adeo Petrum à fidei professione, quæ toti Ecclesiæ est communis. quod veteres etiam apertè testantur: vt planè sit ridiculus Antichristus, quum ex hoc loco tyrannidem suam conatur stabilire. ¶ *Ecclesiam,* ἐκκλησίαν. Vocabulo ἐκκλησίας significari ciuium conuentum, nemo est qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act.19.32, & 39. Hebræi עדה, & קהל [*hedah* & *kahal*] vocãt. Sed postea commu-

nis

nis loquendi consuetudo fecit vt pro eorum cætu accipiatur qui Christũ profitentur: sicut synagoga de Iudæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum verò pro Senatu ecclesiastico vsurpatur, vt infrà, 18.18, quia nimirum cogitur nomine totius Ecclesiæ cui præest. Alibi vocatur à Paulo πρεσβυτέριον, 1. Tim. 4.14. Nos igitur receptum vocabulum mutare noluimus, quanuis nostra ætate nonnulli sint qui ciuitatis & reipublicæ nominibus vti malint: sed quos absit vt vel in eo imitari velim. ¶ *Portæ inferorum* πύλαι ἅιδου. Euripides quoque initio Hecubæ commemorat ἅιδου πύλας, sed pro ipsis locis inferis. Hic autem de aduersariis Dei & Ecclesiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum στόμα, interdum ἅιδου pari ratione vocat: cuius regni princeps est Diabolus. Itaque portarũ appellatione vrbes & cõsilio & propugnaculis munitas intelligimus. id est, quicquid vel cõsilio vel vrib. potest Satan, tenebrarum princeps. id denique quod Hebræi vocant מצורה [*metsudah*,] & Paulus ὀχυρώματα, 2. Cor. 10.4 ¶ *Superabunt eam*, κατισχύσουσιν αὐτῆς. Vulgata, *Præualebunt aduersus eam*. Erasmus, *Valebunt aduersus illam*. id est ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum est valere aliquid Satanam aduersus Ecclesiam, à quo sæpe grauissimè premitur. sed hactenus tamen vt nunquam opprimatur. Quare quum neque (vt existimo) Vulgata versio satis sit Latina, neque Erasmica satis expressa, quærendum fuit aliud vocabulum. Iam verò quum nullum in promptu haberem quod Græcè & Hæbræo יובלו [*iuchelu*] posset opponi, vsus sum synonymo, quo res eadem significatur.

τὴν ἐκκλησίαν· καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

19 Καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.

21 Ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων, καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

22 Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ, λέγων, Ἵλεώς σοι Κύριε· οὐ μὴ ἔσται σοι τοῦτο.

23 Ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, σκάνδαλόν μου εἶ· ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

portæ inferorum non superabunt eam.

19 ‖Et tibi dabo claues regni cælorum: & quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cælis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cælis.

20 Tunc interdixit discipulis suis vt nemini dicerent, ipsum esse Iesum illum Christum.

21 Ex eo tẽpore cœpit Iesus indicare discipulis suis oportere se abire Hierosolymam, & multa pati à Senioribus & primatiis Sacerdotibus, & Scribis, & occidi, & tertio die suscitari.

22 Et prehensum eum Petrus cœpit obiurgare, dicens, Propitius tibi esto Domine: nequaquam erit tibi hoc.

23 At ille sese conuertens dixit Petro, Abscede à me satana, offendiculo es mihi: nam non sapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.

siam meam: & portæ inferi non præualebunt aduersus eam.

19 *Et tibi dabo claues regni cælorum: & quodcunque ligaueris super terram, erit ligatum in cælis: & quodcunque solueris super terram, erit solutum in cælis.* Ioh. 20 21.

20 *Tunc præcepit discipulis suis vt nemini dicerent quia ipse esset Iesus Christus*

21 *Exinde cœpit Iesus ostendere discipulis suis quia oporteret eum ire Hierosolymam, & multa pati à Senioribus & principibus Sacerdotum & occidi, & tertia die resurgere.*

22 *Et assumens eum Petrus, cœpit increpare illũ, dicens, Absit à te Domine: non erit tibi hoc.*

23 *Qui conuersus dixit Petro, Vade post me satana, scandalum es mihi: quia non sapis ea quæ Dei sunt, sed ea quæ hominum.*

19 *Claues*, τὰς κλεῖς. Hac metaphorica loquutione significatur œconomi potestas (sicut apparet Esaiæ 22.22) qua funguntur omnes ministri in Ecclesia Dei, vt apparet infrà, 18.18. Ministerium enim Euangelicum rectè dici potest clauis regni cælorum, quum Euangelium sit virtus Dei ad salutem cuiuis credẽti: & vicissim odor mortis in mortem cuiuis non credenti. Ostẽdat igitur Antichristus hanc clauẽ, & nos illi credemus. Cæterùm quum posceret metaphorę analogia vt Matthæus vteretur aperiendi & claudendi vocabulis (sicut fecit Esaias, & post Esaiam Iohannes Apoc. 3 7.) maluit Spiritus sanctus ligandi & soluendi verba vsurpare: nempe vt intelligamus quàm misera sit conditio eorum quibus cælum clauditur. id est, quorum retinentur peccata: (sicut Iohannes interpretatur infrà, 20. 21) qui videlicet quum nolint oblatum Christum fide amplecti, manent obstricti peccatorum vinculis: contrà verò, quàm beati sint illi quibus apertum est cælum, vt qui à filio Dei liberati, sint ipsius cohæredes, quia Euangelio crediderunt. Quorsum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichristi tyrannidem?

20 *Vt nemini*, ἵνα μηδενί. Erasmus. *Ne cui*, id est μή τινι. ¶ *Iesum illum Christũ*. Ἰησοῦς ὁ Χριστός. In tribus exempl. non legebatur Ἰησοῦς: & sanè videtur abũdare, vt annotat Eras.

21 *A*, Ἀπό. ἀπὸ pro ἐπὶ iterum hîc positum est. de qua enallage suprà diximus, 11.19. ¶ *Senioribus*, πρεσβυτέρων. Hebraicè זקנים [*zekenim*,] vt Deut. 21.2. Est autẽ nomẽ non tam ętatis quam dignitatis: & eos designat qui adiecto epitheto alibi dicuntur Seniores populi, penes quos, nimirum Sacerdotibus & Scribis selectis adiunctos, erãt iudicia, quę Hebræi Græco vocabulo vocant Sanhedrin, id est συνέδρια: vt ij planè sint πρεσβύτεροι quos Latini eadẽ ratione Senatores vocant. Sic apud Homerum aliquoties dicuntur γέροντες iidem qui ἀρίστοι, vt Iliad. β. ¶ *Suscitari*, ἐγερθῆναι. Vulg. *Resurgere*, ἀνιστάναι. Eras. *Resuscitari*. i. iterum suscitari.

22 *Prehensum*, προσλαβόμενος. i. manu prehẽsum seduxisset, vt solent familiarius aliquid dicturi. Erasmus, *Abduxisset*, id est, ἀπαγαγών. qui tamen in annotationibus in Mar. 8.33, adfert eam interpretationem quam sum sequutus. Vulgata, *Assumens*, id est, προσλαμβανών. ¶ *Propitius tibi sis*, Ἵλεώς σοι. Sic rectè Erasmus. Latinè dicas, *Respice te*. Vulgata, *Absit*, id est, μὴ γένοιτο. Græci in hoc significatione dicunt optandi modo, ἱλάκοις. & hoc ipsum significauit his verbis Maro, *Et vos mihi Manes, Este boni*.

23 *Abscede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade post me*. Erasmus, *Abi post me*. Vide Mar. 8.33. ¶ *Satana*, σατανᾶ. Per antonomasiam propriè vocatur Satan (id est aduersarius) ab Hebræis, à verbo שטן [*satan*,] qui à Græcis dicitur διάβολος, id est calumniator: & ὁ πειράζων, id est tentator, Apoc. 12 9, & 10. Sed hoc nomen iis etiam accommodatur qui Dei voluntati aduersantur, vel obstinata malitia, (vt Iudas Iohan. 9.70.) vel incogitãtia quadam aut etiam arrogantia, vt hoc loco Petrus: cui in hoc quidem cognomine successisse Antichristum libens concesserò, vtcunque clamitet se errare non posse, & à nemine iudicandum. ¶ *Offendiculo es mihi*, σκάνδαλόν μου εἶ. In meo vetustissimo exemplari scribitur ἐμοὶ εἶ, vt etiã vertit Vulg. & quidem rectè. Sensus est autem, non stare per Petrum quominus Christus crucis cogitatione perterrefactus, iter suę vocationis abrumpat: sicut iis accidit quibus aliquò proficiscẽtibus impedimentũ obiicitur quod ipsos pergere prohibeat, aut etiam ad quod impingẽtes retrocedant. ¶ *Sapis*, φρονεῖς. Hoc verbo significatur Petrũ arrogãtia & falsa quadã de se persuasione peccasse, quã σοφίαν Pindarus ἔνθεον vocat. Et hinc licet animaduertere multiplices etiam esse co-

gnitionis ipsius Christi gradus, quum eum agnoscens Petrus esse Dei viui filium (vt vocari solebat Messias ex Psal.2.)nihilominus non illud cæleste sed terrenum Messiæ regnum, communi & adhuc apud Iudæos perdurante errore, somniaret.vnde factum se posse ducem esse suo magistro existimaret. *

Suprà 10. 38 mar.8.34. luc. 9. 23. & 14. 27.

Τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

24 ‖Tunc Iesus dixit discipulis suis, Si quis vult ponè me venire abdicet semetipsum, & at tollat crucem suam, ac sequatur me.

Tunc Iesus dixit discipulis suis, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum & tollat crucem suam, & sequatur me.

Suprà 10. 39. mar. 8.35. luc. 9 24, & 17. 33. iohã 12. 5. mar. 8.36. luc 19.25

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν. ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.

25 ‖Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autem perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet eam: qui autem perdiderit animam suam propter me, inueniet eam.

Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

26 Quid enim prodest cuipiam si totum mundum lucratus fuerit, anima verò sua mulctetur? aut quã dabit quispiam compensationem animæ suæ?

Quid enim prodest homini si mundum vniuersum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur? aut quam dabit homo commutationem pro anima sua?

Μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

Psal 61 12. rom 2 6

27 Futurum est enim vt Filius hominis veniat cũ gloria Patris sui cum Angelis suis: ‖& tunc reddet vnicuique secundum facta eius.

Filius enim hominis venturus est in gloria Patris sui cum Angelis suis: & tunc reddet vnicuique secundum opera eius.

Mar. 9. 1. luc.9. 17

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

28 ‖Amen dico vobis, sunt quidam ex his qui hic adstant, qui nequaquã gustabunt mortem, vsquedum viderint Filium hominis venientẽ in regnũ suum.

Amen dico vobis, sunt quidam de hic stantibus, qui non gustabunt mortem donec videant Filium hominis venientem in regno suo.

24 *Ponè me venire*, ὀπίσω μου ἐλθεῖν. id est discipulus meus esse. Nec enim præire solent verè discipuli magistro vt cœperat Petrus quasi quid Christum deceret melius prospiceret quàm ipse Christus. ¶ *Abdicet semetipsum*, ἀπαρνησάσθω ἑαυτόν. id est, nullam sui rationem habeat, quæ ipsum vel tantillum ab iis quæ Deo debet, abducat. Vulg. & Erasmus, *abneget semetipsum*, admodum obscurè, & nimiùm ambiguè, quum Negare seipsum, dicatur de eo qui quod ipse dixerit aut fecerit inficietur, vt 2. Tim.2. 13. Itaque quamuis ἀρνεῖσθαι idem propriè valeat quod Negare, cui etiam verbo videtur vim adiicere addita præpositio: tamen à consequenti idem declarat aliquid perinde habere atque si nihil ad se attinere quispiam testetur, quod fieri inficiatione consueuit: cuius exemplum habemus in Leui, Deut. 33 10 quod Latini videntur verbo Abdicandi optimè significare. Talis fuit illa vsitata in adultorum baptismo formula, Abrenuntias? abrenuntio. imprudenter postea ad infantium baptismum accommodata, pro quo tamen Græci verbo ἀποτάσσεσθαι non ἀπαρνεῖσθαι vsi sunt, & adhuc vtuntur. Nostræ interpretationi fauet etiam Syrus interpres. ¶ *Attollat crucem suam*, ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. id est: onere quantumuis duro & graui in humeros alacriter sublato, alacriter pergat aut currat potius ad metam, me præeuntem sequutus. Heb. 12.2. Crucis enim nomine in his libris notum est afflictionum pro Christi nomine genus omne significari nempe, vt arbitror, non tam quòd crux in genere Latinis etiam dicatur quicquid animum excruciat, quàm vt Christianorum cum Christo in eiusmodi ærumnis consociatio quædam significetur. Vide suprà 9,6.

25 *Animam suam seruare*, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι. id est vitam: nisi malimus animæ appellatione totum hominem comprehendi, synecdoche Hebræis familiari. Et certè hæc est (nisi fallor) huius loci germana interpretatio quam etiam videtur apertè Lucas confirmare cap. 9. 25. quum hæc Matthæi & Marci verba, τὴν ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ, i. sua ipsius anima mulctetur, interpretatur ἑαυτὸν ζημιώθεις. id est si seipso mulctetur. Bellissimè ergo cohærebunt omnia hoc modo, Siquis seipsum voluerit seruare (loquitur enim Euangelista ex communi hominum opinione, quibus nihil hac vita est charius) is seipsum perdet. hæc enim præpostera cupiditas in æternum exitium ipsum præcipitabit. Contrà verò, qui Christi & Euangelij causa seipsum perdiderit, (ita enim rursus loquitur Euãgelista ex eorum sensu qui omniũ hominum stultissimos & miserrimos eos esse opinantur qui vitã malint profundere quàm Christum abnegare) is quum videatur periisse, seipsum tandẽ aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo seipsum seruauerit, alioquin periturum. ¶ *Inueniet eam*, εὑρήσει αὐτήν. id est recipiet eã, aut potius seipsum lucrifecerit: vt qui sibi, alioquin morituro, æternam vitam parauerit: sicut Lucas ipse exponit cap.17.33. Nam εὑρίσκειν apud Græcos etiam declarat labore suo aliquid consequi, vt exponit Vlpianus in oratione Demosthenis κατὰ Τιμοκράτους: & Inuenire à Latinis vsurpatur pro Parare sibi & acquirere, teste Donato in Terẽtij Eunuchũ. Erit igitur vehementior antithesis, si dixerimus illos, qui vt sibi consulant, Christum abnegant, non modò lucrum non facere quod captant, sed etiam eius rei quam seruatam esse volunt (id est suiipsius) iacturam facere, quod damnum est omnium maximum: istos verò contrà, qui pro Christo mori non dubitant, non modò nullum detrimentum pati, sed seipsos potius lucrifacere, alioqui perditos: quo lucro nullum maius possit homini contingere.

26 *Anima verò sua mulctetur?* τὴν δὲ ψυχὴν ἑαυτοῦ ζημιωθῇ; id est seipsum perdat, vt Lucas interpretatur. Vulgata ζημιοῦσθαι vertit *Detrimentum pati*. Erasmus, *Iacturam facere*. Ego verò non video cur periphrasis quærenda fuerit, quum de iudicio Dei hîc agatur: quemadmodum proximus versiculus declarat: & ζημιοῦν apud Græcos sit vocabulum forense, sicut mulctare apud Latinos. ¶ *Compensationem animæ suæ*, ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. id est, quo seipsum redimat: quod vernaculo sermone dicas, *Qu'est-ce que l'homme baillera en eschange de sa personne?* Vulgata ad verbum, *Commutationem pro anima sua?* quæ interpretatio mihi visa est obscurior. Erasmus, *Cuiu permutatione redimat animam suam?* perspicua periphrasi, sed non prorsus necessaria. Itaque in annotationibus in Marcum interpretationem Veterem amplectitur.

27 *Cum gloria*, ἐν δόξῃ. ἐν pro σὺν, vt alibi sæpe. Vide suprà, 6.29. ¶ *Angelis*, ἀγγέλων. In secundo exemplari additur ἁγίων. id est Sanctis. ¶ *Secundum facta*, κατὰ τὴν πρᾶξιν. Erasmus, *Iuxta facta*. Vulgata, *Secundum opera*. id est κατὰ τὰ ἔργα, sicut etiam legimus in vno exemplari.

28 *Amen*, ἀμὴν. In quodam codice additum erat γὰρ, *enim*. ¶ *Ex his qui hic adstant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulgata, *De hic stantibus*. Erasmus, *Hic stantes*, id est ὧδε ἑστῶτες, quod scriptum inuenimus in duobus vetustis codicibus. ¶ *Gustabunt mortem*, γεύσωνται θανάτου, id est morientur. sicut Heb.2.9. ¶ *In regnum suum*, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. ἐν existimo pro εἰς positum esse. Ceteri ad verbum interpretantur, *In regno suo*. In vno veteri codice legitur, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ.

αὐτῶν. id est in gloriam suam. quibus verbis ista optimè explicantur de Christi ascẽsione, & iis quę postea consequuta sunt: de quibus magnificè scribit Paulus Ephes. 4. 10, & 1. Cor. 15. 23, & Dominus ipse meminit infrà. 16. 26, & 28. 18.

Κεφάλαιον ιζ.

ΚΑΙ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάνν̃ην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

1 Καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν· καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

2 Καὶ ἰδοὺ, ὤφθησαν αὐτοῖς Μωσῆς καὶ Ἠλίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

3 Ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπε τῷ Ἰησοῦ, Κύριε καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνὰς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσῇ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ.

4 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς. καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· αὐτοῦ ἀκούετε.

5 Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

6 Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν, Ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

7 Ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν Ἰησοῦν μόνον.

8 Καὶ καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

9

CAP. XVII.

SEXto verò post die assumit Iesus Petrum ac Iacobũ & Iohannem fratrẽ eius, & subducit eos priuatim in montem sublimem.

1 Transformatúsque est coram eis, & splenduit facies eius vt sol: vestimẽta autem eius facta sunt alba vt lux.

2 Et ecce, conspecti sunt eis Moses & Elias, cum eo colloquentes.

3 Respondens autem Petrus dixit Iesu, Domine, bonum est nos hic esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.

4 Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbrauit eos: & ecce vox è nube, dicẽs, ‖Hic est Filius ille meus, dilectus ille in quo acquiesco: ipsum audite.

5 Et quum *hæc* audissent discipuli, ceciderunt in faciẽ suam, & timuerunt vehementer.

6 Tunc accedens Iesus tetigit eos, dixítque, Surgite, & ne timete.

7 Sublatis autem oculis suis neminem viderunt, nisi Iesum solum.

8 Et quum descenderent de monte, mandauit eis Iesus dicens, Nemini dixeritis quod

9

CAP. XVII

1 *ET post dies sex assumit Iesus Petrum & Iacobum & Iohannem fratres eius, & subducit illos in montem excelsum seorsum.* Mar. 9. 2. luc. 9. 17.

2 *Et transfiguratus est ante eos: & resplenduit facies eius sicut sol: vestimenta autem eius facta sunt alba sicut nix.*

3 *Et ecce, apparuerunt illis Moyses & Elias, cum eo loquentes.*

4 *Respondens autem Petrus dixit ad Iesum, Domine, bonum est nos hic esse: si vis, faciamus hic tria tabernacula, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.*

5 *Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida obumbrauit eos: & ecce vox de nube dicens, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui: ipsum audite.* Suprà 3. 17. 2. pet. 1. 17.

6 *Et audientes discipuli ceciderunt in faciem suam, & timuerunt valde.*

7 *Et accessit Iesus, & tetigit eos, dixítque eis, Surgite, & nolite timere.*

8 *Leuantes autem oculos suos neminem viderunt, nisi solum Iesum.*

9 *Et descendentibus illis de monte, præcepit eis Iesus, dicens, Nemini dixe-*

IN CAPVT XVII.

1 *Sexto post die* μεθ' ἡμέρας ἓξ. Vul. & Eras. *Post sex dies.* Vide Mar. 9. 2. ¶ *Subducit*, ἀναφέρει. id est ἀνάγει: quod etiam legimus in quodam exẽplari. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur: vt infrà hoc eodem capite, vers. 17, & suprà, 4. 1.

2 *Alba*, λευκά. Candidum, quod vsurpat Erasmus, potius significat splendidum & fulgens, id est τὸ λαμπρόν: (quod quidem propriè de igne dici solet, vt auctor est Aristoteles sectione octaua Problematum) quãuis id postea de albo colore dici quoque cępit, omnium videlicet splendidissimo. ¶ *Lux*, τὸ φῶς. In quodam exemplari legitur ὁ χιών, Nix: quod sequutus est Vetus interpres. Aristoteles porro libro primo De coloribus, φῶς colorem ignis esse scribit his verbis, τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρός ἐστι χρῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ μηδεμίαν ἄλλῳ ἢ ταύτῃ ἔχειν εὑρίσκεσθαι χρόαν, &c. id est, Quòd autem lumen, aut lux, sit color ignis, perspicuum ex eo est, quoniam nullum alium, præter hunc, habere colorem reperitur, &c. φῶς autem Lucem vertimus, quanquam non dubitem apud philosophos differentiam lucis & luminis obseruari, quæ tamen apud reliquos scriptores fere negligi solet.

3 *Conspecti sunt*, ὤφθησαν. Vulgata, *Apparuerunt.* id est ἐφάνησαν. ¶ *Colloquentes*, συλλαλοῦντες. Erasmus admonet in annotationibus, potius verti debuisse *Confabulantes*: à quo tamen verbo quidam merito refugiunt, quum neque respondeat Græco verbo συλλαλεῖν, neque Scripturæ maiestati conueniat, neque etiam tritum sit apud Latinos scriptores: quanuis fabulari à fando deriuetur. Addit autem Lucas de propinquis Christi perpessionibus fuisse cum eo colloquutos. Neque hîc curiosè quærendum, an verè in suis corporibus Moses & Elias apparuerint: quod si dicamus, consequetur Mosen iam tum resurrexisse, & videri poterit Elias numquam fuisse mortuus: nisi malimus ecstaticam fuisse visionem. Sed hoc quidem certum est vel ex sermonibus ipsis, quorum etiam sententiam Lucas exponit, vel aliunde extra ordinem Mosen & Eliam fuisse ab Apostolis spectatoribus agnito. Tertullianus lib. de resur. Carnis, vult Mosen quidem in imagine nondum receptæ carnis, Eliam verò in veritte nondum defunctæ apparuisse.

4 *Respondens*, ἀποκριθεὶς. Hebraismus, de quo alibi lximus. nam propriè respondent qui sunt rogati.

5 *Lucida*, φωτεινή. In quarto codice scriptum erat φωτοῖς, lucis, Hebraico idiotismo. ¶ *Filius ille meus*, ὁ υἱός μου. Articulum duplicẽ expressi, cuius videtur hîc esse emphasis maxima, nõ tam vt distinguatur à filiis aliis (quũ sit vnigenitus) quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim non natura, sed adoptione sumus filij: qua ratione etiam Christus ipse dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licet vnicus sit proprio iure, princeps tamen est inter multos, quatenus adoptionis fons est ac caput.

6 *Ceciderunt in faciem suam*, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phrasis Hebræa. נפלו אל־פניהם [*napheln hel penehem*] id est proni adorarunt. nisi malimus præ metu cecidisse quasi semianimes, quamobrem etiam Dominus eos erexisse dicitur. ¶ *Timuerunt*, ἐφοβήθησαν. Erasmus suo more, *Territi sunt*, per passiuum: quum tamen actiuæ sit significationis τὸ φοβεῖσθαι.

8 *Sublatis autem* ἐπάραντες δὲ. Vulgata, *Leuantes.* Erasmus per periphrasin minimè necessariam, *Vbi verò sustulissent.* Hoc interdum vnico verbo ἀναβλέψαντες declaratur: vt suprà, 14. 19.

9 *Nemini*, μηδενί. Eras. *Necui*, μή τινι, vt suprà, 16. 20. ¶ *Quod vidistis*, τὸ ὅραμα. i. ἃ εἶδον, vt scribit Marcus 9, 9. Vulg. & Eras. ad verbum, *Visionem.* ambiguè, articulo etiam prætermisso. Alioqui ὅραμα de visis nocturnis pro-

priè dicitur, & Hazon vox Hebræa propheticis patefactionibus extraordinariis attribuitur, à quibus hoc quod hîc narratur non procul abfuit, vt Visionis etiam nomen retinere liceat.

Μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

10 Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Τί οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι Ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

Mal. 4.5. sup. 11.14. mar.9.11. 11 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα·

12 Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν· οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παθεῖν ὑπ' αὐτῶν.

13 Τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

14 Καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

15 Καὶ λέγων, Κύριε ἐλέησόν μου τὸν υἱόν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

Mar.9.14. luc.9.37. 16 Καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

17 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

vidistis, vsquequo Filius hominis à mortuis resurgat.

Tunc interrogauerunt eum discipuli sui, dicẽtes, Quid igitur Scribæ dicunt, ‖oportere vt Elias primùm veniat?

Iesus autem respondens dixit eis, Elias quidẽ veniet primùm & restituet omnia:

Sed dico vobis, Eliam iam venisse, quem non agnouerunt, sed fecerunt ei quæcunque voluerunt: ita futurum est vt & Filius hominis patiatur ab eis.

Tunc intellexerunt discipuli *eum* de Iohanne Baptista *hæc* ipsis dixisse.

Et quum venissent ad turbam, adiit eum quidam, procidens ei ad genua,

Et dicens, Domine miserere filij mei, quoniam lunaticus est, & male afficitur: nam sæpe cadit in ignem, & sæpe in aquam.

‖Et obtuli eum discipulis tuis, nec potuerunt eum sanare.

Respondens autem Iesus dixit, O gẽs incredula & peruersa, quousque tãdem ero vobiscum? quousque tandem tolerabo vos? adducite mihi eum huc.

ritis visionẽ, dõnec Filius hominis à mortuis resurgat.

Et interrogauerũt eum discipuli, dicentes, Quid ergo Scribæ dicunt quòd Eliam oporteat primùm venire?

At ille respondens ait eis, Elias quidem venturus est primùm, & restituet omnia:

Dico autem vobis quia Elias iam venit, & non cognouerunt eum: sed fecerunt in eo quæcunque voluerunt. sic & filius hominis passurus est ab eis.

Tunc intellexerunt discipuli quia de Iohanne Baptista dixisset eis.

Et quum venisset ad turbam accessit ad eum homo genibus prouolutus ante eum,

Dicens, Domine miserere filio meo, quia lunaticus est, & malè patitur: nam sæpe cadit in ignem, & crebrò in aquam

Et obtuli eum discipulis tuis, & non potuerunt curare eum.

Respondens autem Iesus ait, O generatio incredula & peruersa, quousque ero vobiscum? vsquequo patiar vos? afferte huc illum ad me.

10 *Igitur*, οὖν. Audita mentione resurrectionis à mortuis quod adduci non poterãt vt præceptori tribuerent, vsque deo vt quid hoc sibi vellet inter se disceptarent, sicut scribit Marcus) venit illis in mẽtem quod in Synagogis docebtur de Eliæ aduentu Messiam præcessuri, quem quum nudò colloquentem cum præceptore vidissent, quærunt quinam ista quæ viderant, & que ex præceptore audiebant, cum Scribarum doctrina congruant.

11 *Elias quidem veniet.* Ἠλίας μὲν ἔρχεται. ἔρχεται pro ἐλεύσεται, & ὁ ἐρχόμενος pro ὁ ἐλευσόμενος passim in his libris inueniũtur. Hæc autẽ intelligenda sunt forma dicendi è medio petita perinde ac si diceret Christus, Verum quidem est quod Scribæ dicunt, Eliam videlicet antegressurum fuisse Messiam, & sequuturæ instaurationi viam aperiturum, sed &c.

12 *Quem non agnouerunt*, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν. In nono exemplar. scribitur, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, Et non crediderunt ei ¶ Εἰς ἐν αὐτῷ. ad verbum, *In eo.* In vetustis duobus codicibus deest præpositio ἐν

14 *Quidam.* ἄνθρωπος. In duobus exemplaribus additur τις, id est homo quidam: quod expressit Erasmus. ¶ *Procidens ei ad genua*, γονυπετῶν αὐτῷ. Vulg. *Prouolutus ante eum.* id est κυλινδούμενος ἐναντίον αὐτοῦ. Erasmus, *Flectens genua illi.* Atqui γονυπετεῖν (vt ipse Erasmus obseruauit in annotationibus) amplius aliquid significat, eum nimirum supplicantium gestum quem depingit elegantissimè Homerus Iliad. α, in extremo, vbi Thetidem describit Ioui supplicantem.

15 *Lunaticus est*, σεληνιάζεται. Lunatici vocantur qui certis lunæ temporibus comitiali morbo, lycanthropia, cynanthropia, & qui melancholia morbo laborant, quæ Græcis medicis θηριώδης (id est fera & immanis) dicitur, aut alio furoris genere agitantur: de quibus poëta in hunc modum, *Quam multos etiam furiis hinc sæpe videmus, Vexari, sortémque animo indignamur acerbam.* Quorum etiam meminit Iurisconsultus Paulus l. Bouem Tit. de Ædilitio edicto. Cæterùm hoc ita accipiendum est, hoc quidem loco, vt ad morbum, cuius causa naturalis fuerit, sciamus diabolicum quoque furorem accessisse, sicut indicant ea quæ paulò pòst commemorantur. Nec enim dubium esse potest quin Diabolus humores naturales perturbare & morbos quosuis incompertos quidem hominibus alios, alios verò compertos ciere facile possit, Deo potestatem illi faciente: sicut ex vlcere quoque illo Iobi apparet. Minimè est ergo nobis admittenda Photij opinio, existimãtis hunc dici lunaticum ex vulgi opinione, non quòd talis esset, aut quòd Lunæ mutatio quicquam in dæmoniaco efficeret. Sunt autem hæc distinguenda, ne in eorum errorem incidamus qui profanè ridere solent quæcunque de dæmoniacis sacræ literæ testantur, quasi hæc omnia videlicet ad merè naturales morbos pertineant: quum suprà, 4.24, apertè lunatici à dæmoniacis distinguantur: & profana illa opinio infinitis Scripturæ locis possit cõuinci. ¶ *Malè afficitur*, κακῶς πάσχει. In vno codice legimus, κακῶς ἔχει. Vulgata, ad verbum, *Malè patitur.* Erasmus, *Malè affligitur*, ἀθλίως θλίβεται.

16 *Obtuli*, προσήνεγκα. In duobus veteribus codicibus legitur προσηνέγκαν, id est obtulerunt, pro oblatus est. de quo dicendi genere alibi diximus.

17 *Peruersa*, διεστραμμένη. Sic Cicero, Roscij oculos peruersissimos fuisse dicit, id est διεστραμμένω ὄψει. Eras. *Distorta.* cui opponitur quod simplex & rectum est. ¶ *Tolerabo*, ἀνέξομαι: vel ad verbum, *Sustinebo.* Vulgata & Erasmus, *Patiar.* Sed aliquid amplius videtur significare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inuiti & repugnantes multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur translatitiè qui volentes onus subeunt, & sub eo perdurant.

18 *Increpa-*

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον· καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

18 Et increpauit dæmonium Iesus, exiitque illud ab eo: & sanatus est puer ab illo momento.

18 *Et increpauit illum Iesus, & exiit ab eo dæmonium: & curatus est puer ex illa hora.*

Τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ κατ' ἰδίαν, εἶπον, Διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

19 Tunc adeuntes discipuli Iesum priuatim, dixerunt, Quare nos non potuimus illud eiicere?

19 *Tunc accesserunt discipuli ad Iesum secretò, & dixerunt, Quare nos non potuimus eiicere illum?*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται· καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν.

20 Iesus autem dixit eis, Propter incredulitatem vestram. ‖amen quippe dico vobis, si habeatis fidem quantulum est granum sinapis, dicetis huic monti, Transgreditor hinc illuc: & demigrabit: & nihil impossibile vobis erit.

20 *Dixit illis Iesus, Propter incredulitatem vestram. amen quippe dico vobis, si habueritis fidem sicut granum sinapis, dicetis monti huic, Transi hinc illuc: & transibit, & nihil impossibile erit vobis.* Luc.17.6.

Τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

21 Hoc verò genus *dæmoniorum* non egreditur nisi per precationem & ieiunium.

21 *Hoc autem genus non eiicitur nisi per orationem & ieiunium.*

Ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

22 ‖Versantibus autem ipsis in Galilæa, dixit eis Iesus, Futurum est vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

22 *Conuersantibus autem illis in Galilæa, dixit illis Iesus, Filius hominis tradendus est in manus hominum.* Infr.20.17. marc.9.31. luc.9.44.

Καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. Καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.

23 Et trucidabunt eum, sed tertio die suscitabitur. Et contristati sunt vehementer.

23 *Et occident eum, & tertia die resurget. Et contristati sunt vehementer.*

Ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς Καπερναούμ, προσῆλθον οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες, τῷ Πέτρῳ καὶ εἶπον, Ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα;

24 Quum autem venissent Capernaum, venerunt ad Petrum qui didrachma accipiunt: dixerúntque, Præceptor vester non soluit didrachma?

24 *Et quum venissent Capharnaum, accesserunt qui didrachma accipiebant, ad Petrum: & dixerunt ei, Magister vester nõ soluit didrachma?*

Λέγει, Ναί. Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέφθασεν αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοι δοκεῖ, Σίμων; οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον;

25 Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset domũ, præuenit eum Iesus, dicens, Quid tibi videtur Simõ? Reges terræ à quib⁹ accipiũt tributa siue cẽsum?

25 *Ait, Etiam. Et quum intrasset in domũ, præuenit eum Iesus, dicẽs, Quid tibi videtur Simon, Reges terræ à quibus accipiunt tributũ vel censum?*

---

18 *Increpauit dæmonium*, ἐπετίμησεν αὐτῷ. Hoc exprimit disertè Lucas infrà 6.42. vt neque ambigere debuerit Hieronymus, neque recte Theophylactus ad puerum retulerit. Est autem ex Hebræorum idiotismo relatiuum præpositum antecedenti, vt infrà 26.23.

20 *Quantulum [est] granum sinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Sicut granum sinapis:* quod quum nobis videretur obscurum & ambiguum in Latino sermone, coacti sumus à verbis Græcis aliquantulum deflectere, vt planius loqueremur. ¶ *Transgreditor*, μετάβηθι, vel, *Abi.* nam Digrediendi vocabulum, quo solemus vti in transferendo hoc verbo, nullum hîc locum habet.

21 *Egreditur*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Eiicitur.* id est ἐκβάλλεται.

22 *Versantibus*, ἀναστρεφομένων, vel fortassis *Reuertentibus*: quæ significatio huius vocabuli etiam vsitata est, & non malè conuenit huic loco. Nam inde digressus rediit Capernaum per Galilæam, vt constat ex Marci 9.30. Hanc autem posteriorem interpretationem si sequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν positum erit: & ita scriptum inuenimus in vno vetere codice. ¶ *Hominum*, ἀνθρώπων. In vno exemplari additur ἁμαρτωλῶν, id est peccatorum: quo vocabulo Gentes intelliguntur à fœdere Dei alienæ. Auget enim hæc quoque circunstantia sceleris atrocitatem.

23 *Contristati sunt*, ἐλυπήθησαν. Erasmus, *Mœrore affecti sunt:* qui tamen verterat ἐλυπήθη, indoluit, suprà capite 14. versu 9.

24 *Non*, οὐ. Hæc particula nihil hîc negat, sed interrogat, vt alibi sæpe. Erasmus, *Num.* quo tamen aduerbio vtimur quum negatum esse volumus id de quo quærimus. ¶ *Soluit*, τελεῖ id est soluere solet. ¶ *Didrachma?* τὰ δίδραχμα; Hoc est sicli Sanctuarij dimidium, quod Israëlitæ pendebant olim ex Lege scripta, Exodi 30.13. Romani verò postea exegerunt, Iudæa subacta: qua de re scribit Iosephus, de Vespasiano loquens, Stipendium vbicunque degerent, Iudæis indixit, quos binas drachmas singulis annis inferre in Capitolium iussit, ita vt antea Hierosolymorum templo solebãt. Sed hoc postea factũ. Itaque quod hîc agitur intelligitur de Capitatione cuius fit mẽtio infrà 22.17. vt apparet etiam ex subsequente versiculo. Imposuit autem Augustus prouinciis, sublatis vectigalibus omnibus, tributa ordinaria: alia in caput, quæ hîc vocantur τέλη, cuiusmodi fuisse istud de quo hîc agitur, apparet ex eo quod certæ summæ fit mentio, nempe stateris, Christi & Petri nomine persoluti: alia in agros, quę propterea Census nomine significãtur, Romana etiam voce, tum hoc loco, tum infrà 22.17: quamobrem etiam iussit Augustus omnes prouincias censeri Luc. 2.1. Hoc autem tributum singulis ædibus siue familiis impositum disertè scribit Iosephus libro antiq. 19. cap. 15. Agrippam maiorem sub Claudio Iudæis remisisse. Huius verò numi, id est dimidij statêris argẽtei, qui integer quatuor drachmarũ erat, quales ipsi Iudæi olim signarant, veram imaginem hic exprimendã curaui, expressam ex vero & puri puti argenti numo, mihi à fido illo Christi seruo & beatæ memoriæ viro, Domino Ambrosio Blaurero, donato. Habet autem hic numus Samaritanis literis in-

signis, vna ex parte vrnam illam sacram, in qua recondita fuit Manna, superposita litera Aleph, qua declaratur simplex hic fuisse siclus, duarum videlicet drachmarũ, quum duplus esset drachmarum quatuor, cum inscriptione שקל ישראל [SCHEKEL IISRAEL,] id est siclus Israël: ex altera verò, virgam illam Aaronis florentem, cum inscriptione ירושלם קדשה [IERVSCHALAIM KODSCHAH,] id est Ierusalem Sancta.

ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων;

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων. Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄρα γε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί.

Ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς, πορευθεὶς εἰς τὴν θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον· καὶ τὸν ἀναβάντα πρῶτον ἰχθῦν ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, εὑρήσεις στατῆρα· ἐκεῖνον λαβὼν δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ.

Κεφάλαιον ιη.

Marc. 9.33. luc. 9.46. Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες, Τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν;

Καὶ προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν,

Infr. 19.14. 1. corin. 14. 20. Καὶ εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

Ὅστις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παι-

à filiis suis, an ab alienis?

26 Dicit ei Petrus, Ab alienis. Ait ei Iesus, Nempe igitur liberi sunt filij.

27 Sed ne offendiculum eis præbeamus, profectus ad mare, mitte hamum: & eum piscem qui ascenderit primus, tolle: & aperto ore eius inuenies statêrem: acceptum illum da eis pro me & pro te.

CAP. XVIII.

1 EO ipso tempore adierunt Iesum discipuli, dicentes, Quisnam maximus est in regno cælorum?

2 Et quum aduocasset puerulum Iesus, statuit eum in medio eorum.

3 Et dixit, Amen dico vobis, nisi vos conuerteritis, & fiatis vt pueruli, nequaquam ingrediemini in regnum cælorum.

4 Quisquis igitur demiserit sese sicut est puerulus iste, is

à filiis suis, an ab alienis?

26 *Et ille dixit, Ab alienis. Dixit illi Iesus, Ergo liberi sunt filij.*

27 *Vt autem non scandalizemus eos, vade ad mare, & mitte hamum: & eum piscem qui primus ascenderit tolle: & aperto ore eius, inuenies statêrem: illum sumens, da eis pro me & te.*

CAP. XVIII.

1 *IN illa hora accesserũt discipuli ad Iesum, dicentes, Quis putas maior est in regno cælorum?*

2 *Et aduocãs Iesus paruulum, statuit eum in medio eorum,*

3 *Et dixit, Amen dico vobis, nisi conuersi fueritis, & efficiamini sicut paruuli, non intrabitis in regnum cælorum.*

4 *Quicunque ergo humiliauerit se sicut par-*

---

25 *A filiis suis*, ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν. id est *à familia sua*. Hîc enim dubium non est quin filiorum nomen propriè accipiatur. Nam si Hebræorum more filios intelligi dicas pro veris & naturalibus, quos vocant, subiectis, quibus opponantur populi vi armorum subacti, falsa fuerit Petri responsio, quum & ipsi Romani ciues tributa soluerent: vt docet Dionysius libro Antiquitatum quarto, vsque ad L. Pauli Macedonici triumphum. Sed hic quæritur primùm quo sensu sit accipiendum quod dicit Christus, se Regiæ esse familiæ, ac proinde huius tributi lege nõ teneri. Deinde cur pro Petro etiam persolui didrachmã, ac non etiam pro reliquis vndecim discipulis, qui & ipsi erant eius domestici, iusserit. De priore respondeo, si de tributo templi ista narratio accipiatur, Christo vt ipsius Dei filio & vero templi Domino, debitum potius fuisse tributum, quàm ipse illud deberet. Sin verò de tributo intelligatur quod Romani, vt Iudæorum domini, exigebant, ad Christum, vt regia Dauidis familia ortum, potius quàm ad Romanos vsurpatores regiũ ius pertinuisse. De posteriore verò dico, Petrũ, vt apparet ex iis quæ narrauit Mat. suprà 7.5. & 14. habuisse in illa vrbe domicilium & familiam, quod de reliquis Apostolis non dicitur. Exacta autem fuisse tributa dubium non est vbi familiæ sedem habebant.

26 *Nẽpe igitur*, ἄρα γε. Vulg. & Eras. *Ergo*. Vide sup. 7.20.

27 *Offendiculum eis præbeamus*, σκανδαλίσωμεν αὐτοὺς. quasi videlicet subiectos doceamus Magistratibus esse rebelles: aut ne alij hoc exemplo abutantur. Vnde ergò Antichristiani pontificis potestas ciuilis suprà Magistratus? ¶ *Ascenderit*, ἀναβάντα, id hamum videlicet. Eras. *Prodierit*. quod respondet τὸν προϊόντα, vel ἐξιόντα. ¶ *Statêrem*, στατῆρα. Is igitur numus erat tetradrachmus, sicut etiam veteres estantur: ita tamen vt à statêre aureo distinguatur, quorum alij vnciales, id est octo drachmarum, alij didrachmi fuerunt. ¶ *Pro*, ἀντί, id est ὑπέρ. Nam propriè ἀντί τινος significat Loco aut vice alicuius. Vide Marc. 10.45. Fortassis autem ab re non fuerit hîc annotare piscem qui à Plinio Faber, & Zeus à Narbonensibus Gallis, à Normanis autem & Picardis, *Doree* dicitur, Romæ ab hac historia piscem S. Petri vocari, nempe vt nihil sit in Euangelio quod Romæ non sit ludibrio expositum. quæ de re vide, si libet, Rondeletium de piscibus, lib. 10. cap. 9.

IN CAPVT XVIII.

1 *Quisnam*, τίς ἄρα. Vulgata, *Quis putas*. Erasmus, *Quis?* omissa particula expletiua, quam tamen Latini videntur exprimere, ipso etiam approbante infrà 24.45. ¶ *Maximus*, μείζων. Id est præstantiore ac eminentiore gradu dignus, ac proinde cæteris præponendus. Somniabant enim Messiæ regnum quoddam terrenis imperiis simile, sicut tandem etiam est in imaginem bestiæ, id est imperij Romani, ab Antichristo transformata Ecclesia. Contra verò Christus ad virtutem ambitioni contrariam suos discipulos reuocat, non quòd ciuilium Magistratuum gradus, aut Ecclesiasticarum functionum sanctam distinctionem, i. ad diuini verbi amussim exactam, damnaret, sed vt diuersam esse prorsus doceret administrandi regni sui rationem, & eiusmodi disceptationum causam tolleret.

2 *Puerulum*, παιδίον. Vulgata, *Paruulum*: quod non tam est ætatis quàm staturæ. itaque meritò reprehenditur. Erasmus, *Puellum*. Nonnulli parum probabiliter scribunt, hunc fuisse Ignatium illum insignem sub Traiano Christi martyrem.

3 *Vos conuerteritis*, στραφῆτε. Phrasi Hebræa dictum est pro Resipueritis, vt alibi docuimus. & vbique in his libris στρέφεσθαι passione reciproca vsurpatur. Vide Act. 3.26. *

4 *Demiserit*, ταπεινώσει. Vulg. ad verbũ, *Humiliauerit*. Nã ταπεινοῦν grãmatici dictũ volunt quasi ἐδάφεινον: sicut humilis Latinis ab humo dicitur. Sed humiliãdi verbũ apud idoneos authores non legi, vnico. Cic. loco excepto lib. 2. de Nat. deorũ, vbi Humiliata animantia quædã appellat. Demissum autẽ eundẽ esse cum humili, vel illud Cic. indicat ex 5. Tusc. *Non est ausus* inquit, *elatè & amplè loqui, quum humiliter demisseque sentiret*. Quid sit autem puerulo similem fieri, docet propheta suo exemplo Psal. 131. ¶ *Sicut est puerulus iste*, ὡς τὸ παιδίον τοῦτο. Id est eo vsque vt puerulum, qualis

qualis hic est, moribus ambitionis & fastus nesciis referat. Ideo addidi verbum EST: nequis videlicet putet hunc puerum specialiter commendari, quum potius in istius exemplo proponatur puerilis ætas, istiusmodi rerum adhuc ignara, vt & aliorum multorũ affectuum, quorum semina adhuc in pueris sese non produnt.

δίον τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

5 Καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτο ἓν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται.

6 Ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ ἵνα κρεμασθῇ μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ καταποντισθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης.

7 Οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τῶν σκανδάλων. ἀνάγκη γὰρ ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται.

8 Εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ὁ πούς σου σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον αὐτὰ καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοί ἐστιν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλόν, ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

9 Καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτόν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοί ἐστι μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

10 Ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέ-

est maximus ille in regno cælorum.

Et quisquis exceperit aliquem puerulum talem nomine meo, me excipit.

‖Quisquis autem offendiculo fuerit alicui ex paruis istis qui in me credunt, præstiterit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius, ac demergatur in profundo maris.

Væ mundo ab offendiculis. necesse est enim vt eueniant offendicula: veruntamen væ homini illi per quem offendiculum euenit.

‖Si verò manus tua vel pes tuus facit vt tu offendas, excinde ea, & abiice abs te. bonum est tibi ad vitam ingredi claudum aut mancum *potius* quàm duas manus vel duos pedes habẽtem coniici in ignem æternum.

Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum, & abiice abs te: bonum est tibi luscum ingredi in vitam, *potius* quàm duos oculos habentem coniici in gehennam ignis.

Videte ne contemnatis aliquem ex paruis istis: ‖dico enim vobis, angelos eorum in

uulus iste, hic est maior in regno cælorum.

5 *Et qui susceperit vnum paruulum talem in nomine meo, me suscipit.*

6 *Qui autem scandalizauerit vnum de pusillis istis qui in me credunt, expedit ei vt suspendatur mola asinaria in collo eius, & demergatur in profundum maris.* Mar.9.42. luc.17.2.

7 *Væ mundo à scandalis. necesse est enim vt veniant scandala: veruntamen væ homini illi per quem scandalum venit.*

8 *Si autem manus tua, vel pes tuus scandalizat te, abscinde eum, & proiice abs te. bonum tibi est ad vitam ingredi debilem vel claudum, quàm duas manus, vel duos pedes habentem mitti in ignem æternum.* Sup. 5.30. ma. 9. 43.

9 *Et si oculus tuus scandalizat te, erue eum, & proiice abs te. bonum tibi est vnum oculum habentem in vitam intrare, quàm duos oculos habentem mitti in gehennam ignis.*

10 *Videte ne contemnatis vnum ex his pusillis: dico enim vobis quia an-* Psal. 34.8.

---

5 *Puerulum talem*, παιδίον τοιοῦτο. Id est quempiam, vt dixi, ita sese demittentem vt puerum referat. Nec enim propriè de pueris agit: sed hoc adiecit aduersus eos qui de modestia retinenda admoniti, & vt de iure suo potius vltro cedant quam altiora cogitent, obiicere vulgatum illud prouerbium consueuerũt, Eum qui sese ouem faciat luporum lanienæ sese exponere. Istos igitur contrà maximè sibi curæ esse, Dominus testatur: nec impurè laturos quicunque in simplicitate incedentes interturbarint, præbita ipsis impingendi occasione: tantum abest vt eos vi & iniuriis opprimi patiatur.

6 *Paruis*, τῶν μικρῶν. Vulg.& Eras. *Pusillis.* Rursum autem paruos fideles non ætatis, sed ταπεινοφροσύνης ratione à Christo designari arbitror. Quod si quis tamen contendat de ætate puerili hic agi, quam etiam nõ nego peculiari quadã Dei prouidentia regi, non rectè tamẽ concluserit infantes esse fide præditos quæ non sit ex auditu, quoniam adiicitur istos paruos in Deum credere, quũ de iis demum fatendum sit Christum disserere; qui malis dictis aut factis possent à fide & recto cursu auerti, quod in infantes non cadit, nulla dũ intelligentia præditos. ¶ *Præstiterit ei*; συμφέρει αὐτῷ. Ad verbum, *Confert ei.* Sed hoc videtur comparatè accipiendum, sicut fecimus, mutato etiam tempore: Sic etiã paulo post videtur καλὸν vsurpari pro ἄμεινον. Vulg. & Eras. *Expedit.* Hunc autem fuisse tunc Iudęorum morem testatur in hunc locum. Hieronymus, vt sic mergerentur atrocium scelerũ conuicti: cuiusmodi quiddam in pari iudij pœna fuit constitutum. ¶ *Asinaria*, ὀνικὸς. id est grandis: vt opponatur trusatili, sicut annotat Hilarius. Nõnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος vocatur, & crassior esse solet, quum superiori substernatur. In vno manuscripto exemplari scriptum inuenimus λίθος μυλικός, lapis molaris. ¶ *In ὅτι.* Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant εἰς: in vno tamen legimus περὶ, circa. Latini in hoc dicendi genere fere vtuntur præpositione De, vel Ex. ¶ *Pr fundo*, πελάγει. id est τῷ βάθει. Dicitur enim πέλαγος quod Latini Altum vocant. postea verò pelagus pro ipso mari cœptũ est vsurpari: & ita interpretatus essem nisi adderetur τῆς θαλάσσης.

7 *Necesse est*, ἀνάγκη ἐστίν. Et tamen nemo inuitus est alteri offendiculo, sed vel per incogitantiam; vel ἐκ προαιρέσεως. Discrimen est igitur inter Necessitatem & Coactionem. Item non est hæc necessitas à Deo, sed ab homine, corruptione voluntaria: Ergo necessitas non inuoluit Deum peccato. Item quanuis offendicula necessariò eueniant: væ tamen est mundo propter offendicula. Non est igitur vera consequutio, Iniustè puniri peccatores, si necessariò peccant.

8 *Facit vt tu offendas*, σκανδαλίζει σε. Vide suprà, 5.29, & 30. ¶ *Ea*, αὐτά. Vulgata, *Eum.* id est αὐτόν. ¶ [*Potius*] *quàm ἢ.* Aut καλὸν positum est pro ἄμεινον, aut subauditur μᾶλλον, sicut apud Homerum in illo versiculo, βούλομαι ἐγὼ λαὸν σόον ἴμμεναι, ἢ ὀπυέσθαι, lib. Iliad. α. Et in illo impio senario, θέλω τύχης σταλαγμὸν ἢ φρενῶν πίδον. Sic quoque apud Hebræos fere subauditur particula יותר [*iother*] ante מן [*min*] vt Psalm.118.8, & 9. item Prouerb.3.13. ¶ *In*, εἰς. Vulgata & Erasmus, *Ad.* id est πρός. Nam etiam permutantur sæpe istæ præpositiones, sicut apud Hebræos ב pro אל.

9 *Luscum*, μονόφθαλμον. Vulgata, *Vnum oculum habentem.* Plautus Vnioculum dixit. Ego autem cum Erasmo Luscum interpretari malui. Nã luscus Latinis dicitur qui altero captus est oculo, non is quem Galli vulgò vocant *vn louche*, Latini strabonem, Græco etiam vocabulo.

10 *Angelos eorum*, ἀγγέλοις αὐτῶν. Id est Angelos ipsis peculiariter adhibitos custodes aduersus Satanã, & impu-

ros ſpiritus, vt ex plurimis veteris præſertim teſtamenti teſtimoniis liquet. Nec enim de pueruli duntaxat ætate, quam tamen Deus peculiari cura dignatur, ſed de verè piis omnibus agit, quos cur paruulos vocet, præpoſito puerili exemplo, antea diximus. ¶ *Per omne* [*tempus*,] διὰ παντός. Subauditur χρόνου, quod ego expreſſi. Neque video cur minus Latinè dicatur Per omne tẽpus, quàm Ad omne tempus. Vulgata & Eraſ. interpretari ſolent, *Sẽper*, id eſt ἀεί. ¶ *Intueri faciẽ patris mei* ὅτι βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου. Id eſt apparent coram patre meo vt miniſtri, ab eo ſeruandis piis omnibus, quantumlibet vilibus in hominum conſpectu, deſtinati, & ipſius iuſſa ſingulis momentis expectantes.

πουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Luc.19. 10 Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

Luc.15. 4. Τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐνενηκονταεννέα, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

Καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτό, ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον ἢ ἐπὶ τοῖς ἐνενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.

Οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

Leu.19 17. eccl. 19. 13. luc. 17. 3. iac.5.18. Ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε, καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου. ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου·

Ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο· ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.

Deut.19.5. ioh. 18. 17 2. cor.13.1. heb. 10.28. 1. cor,5 9. 2.theſ.3.14. Ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκ-

cælis per omne *tempus* intueri faciem Patris mei qui in cælis eſt.

11 ‖ Venit enim Filius hominis vt ſeruet quod perierat.

12 ‖ Quid vobis videtur? ſi fuerint alicui homini centum oues, & errauerit vna ex iis, nonne relictis ipſis nonagintanouem, profectus in montes, quærit eam que aberrauerat.

13 Quod ſi acciderit vt inueniat eam, amẽ dico vobis, gaudet ſuper ea magis quàm ſuper illis nonagintanouem quæ non aberrarant.

14 Ita non vult Pater veſter qui in cælis eſt, vt pereat vllus ex paruis iſtis.

15 ‖ Si verò peccauerit in te frater tuus, ito, & argue eum inter te & ipſum ſolum: ſi te audierit, lucratus es fratrem tuum.

16 Sin verò te non audierit, aſſume tecum adhuc vnum aut duos: ‖ vt ex ore duorum aut trium teſtium confirmetur res tota.

17 Quòd ſi neglexerit eos au-

geli eorum in cælis ſemper vident faciem Patris mei qui in cælis eſt.

11 *Venit enim Filius hominis ſaluare quod perierat.*

12 *Quid vobis videtur? ſi fuerint alicui centum oues, & errauerit vna ex eis, nónne relinquit nonagintanouem in montibus & vadit quærere eam quæ errauit?*

13 *Et ſi contigerit vt inueniat eam, amen dico vobis quia gaudet ſuper eam magis quàm ſuper nonagintanouem quæ non errauerunt.*

14 *Sic non eſt voluntas ante Patrem veſtrum qui in cælis eſt, vt pereat vnus de puſillis iſtis.*

15 *Si autem peccauerit in te frater tuus, vade, & corripe eum inter te & ipſum ſolum: ſi te audierit, lucratus es fratrem tuum:*

16 *Si autem te non audierit, adhibe tecum adhuc vnum vel duos: vt in ore duorum vel trium teſtium ſtet omne verbum.*

17 *Quòd ſi non audierit*

11 *Venit enim*, ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur.

12 *Homini*, ἀνθρώπῳ. Vetus interpres vel hoc non legit, vel prætermiſit, ſed nulla ſenſus iniuria: quanuis, niſi exprimas, ſubaudiri neceſſe ſit, vt vis comparationis intelligatur. ¶ *Profectus in montes*, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Eraſmus Veterem interpretem ſequutus vertit, *In montibus, & vadit.* Coniungit enim ἐπὶ τὰ ὄρη cum præcedentibus: quo modo etiam legit Theophylactus, per Montes Cælum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ita eſt vſitatum, & in pleriſque antiquis exemplaribus hæc ita diſtincta ſunt vt ἐπὶ τὰ ὄρη coniungatur cum participio πορευθείς, quod meliùs conuenit, vt tanto maius quærendæ per ſolitudines medias aberrãtis ouis ſtudium demonſtretur. Syrus tamen interpres vult oues 99. in mõtibus relinqui à paſtore, aberrantem ouem alibi quæſituro.

14 *Non vult Pater veſter*, οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Vulgata & Eraſ. ad verbum, *non eſt voluntas coram Patre veſtro.* qui Hebraiſmus mihi viſus eſt obſcurior. ¶ *Vllus*, εἷς. Ita ſcriptum reperimus in veteribus codicibus. Eraſmus autem mauult legere εἷν, vt ſubaudiatur παιδίον. Idem autem valet εἷς atque, vel Vnus, id eſt Vllus, vt ſenſus ipſe oſtendit.

15 *Si verò*, ἐὰν δέ. Optimè iſta cohærent. Vbi enim de iis diſſeruit qui ſunt aliis offendiculo, nunc quid ſit iis agendum declarat quibus obiectum eſt offendiculum: quos ita vult eſſe comparatos vt ſaluti fratrum conſulant, & ſit eorum zelus fraterna charitate ſic temperatus, vt ad extrema remedia non niſi tentatis mitioribus omnibus remediis deueniant. ¶ *In te*, εἰς σέ. id eſt, te vel dicto, vel facto læſerit. Læditur autem quiſpiam non tantùm in priuato ſuo negotio ſiue (vt ita loquar) directè, ſed etiam omni iniuſte in alterum, ac in primis in Deum, dicto vel facto. Itaque non tam in hoc Chriſti mandato ſpectatur vnus an plures ſint offenſi, quàm, priuatim & aliis cõmuni offendiculo admiſſa, à palam & publicè geſtis diſtinguuntur: monente Chriſto vt contra quàm facere conſueuerunt qui ex aliorum reprehenſionibus laudem zeli captant, alij alios humanè redarguentes leniter in viam reuocare ſtudeamus, nec latiùs ſpargamus mala quibus mederi priuatis remediis poſſumus. Nam in publico offendiculo peccantes quo modo ſint arguendi docuit Apoſtolus 1. Tim. 5. 10. & ſuo quoque exemplo oſtendit Petrum Antiochiæ reprehendens, Gal. 2. 14. Sed & in iis peccatis quæ tam priuata ſunt & occulta, vt qui ea inficietur nullis teſtibus poſſit conuinci, vel nullus, vel perexiguus locus huic Chriſti dicto relinquitur.

16 *Ex ore*, ἐπὶ στόματος. Hebraicè, על־פי [*hal-pi*] id eſt ſermone ac teſtimonio. Sic enim accipitur interdum Oris vocabulum pro ſermone & loquutione: vt Num. 3. 16. atque adeo pro tacito etiam teſtimonio, id eſt quum res ipſa per ſe loquitur, vt infrà, 21. 16. ¶ *Confirmetur*, σταθῇ. id eſt ratum firmúmque habeatur, vt ad Eccleſiam vocatus reus pertinax inficiari factũ & pertinaciã non poſſit. quod Hebreis explicatur verbo יקום [*iakum.*] ¶ *Res tota*, πᾶν ῥῆμα. Hebraicè דבר [*dabar*] id eſt negotium de quo agitur.

17 *Neglexerit audire*, παρακούσῃ. id eſt, non ſit audire dignatus, aut ſe audire diſſimularit. Nam hoc ſignificat παρακούειν: ſicut παρορᾶν dicuntur qui non dignantur aſpicere, vel fingunt ſe non videre. Vulgata & Eraſmus, *Non audierit.*

audieri:. id est *μὴ ἀκούσῃ.* ¶ *Ecclesiæ, ἐκκλησίᾳ.* Quidam nuper conuertit Reipublicæ, huc fortasse respiciens quòd in Iudicum consortium etiam Leuitæ & Sacerdotes olim in repub. Israëlitica legebantur, aut quia existimauit de negotiis forensibus hic agi: quod etiamsi illi concederem, minimè tamen ipsius interpretationē approbarem, quum Reipubl. vocabulum pro ipso Senatus aut populi cōuentu vsurpari non soleat: vt quid illud sit, dicere Reipub. vix à quoquam intelligi posse videatur. Sed de animi offensionibus hic agi & Senatu ecclesiastico, (cuius iurisdictio à Politici magistratus functione, in Ecclesia præsertim Christiana, apertissimè distinguitur) vel ex eo constat quod de ligando & soluendo postea commemoratur. Neque enim Christus politicas leges præscribit. Hæc autem potestas ac iurisdictio penes eos erat qui *ἀρχισυνάγωγοι* propterea vocantur Mar 5.22. & huius consuetudinis exemplum extat apud Iohan. 9.22, item 12.42, item 16.2. vt apud Iudæos idē fuisse videatur pœnæ genus, *ἀποσυνάγωγον γίνεσθαι*, atque apud Christianos Excommunicari. Porro de ecclesiæ vocabulo diximus supra 16.18. Sed notandum est turpiter errare qui ex hoc loco confici volunt, de singulis rebus referendum esse ad totius multitudinis cœtum. Aiunt enim Ecclesiæ nomen nusquam aliter accipi: quod vel ex hoc ipso loco falsum esse conuincitur. Nam certè tanquam de Iudæis hæc dici apparet saltem ex eo quod addit, Sit tibi sicut Ethnicus & publicanus. Sed iudicia de his rebus penes Seniores fuisse apud Iudeos, nec semper cogi consueuisse totū populi cœtum, omnes illarū rerum scriptores testantur. & certè nisi Christus ad suorum temporum consuetudinem totum hunc sermonem accommodasset, quis eum loquentem intellexisset? Quod si quis excipiat, tyrannicam fuisse illam consuetudinem, ne id quidem verè dixerit, quum Christus sic loqui nō potuerit quin eum morem vt legitimum approbaret. Neque verò quum hæc dico, Oligarchiā velim in Ecclesiam Dei inuehi, quæ illam tantopere deformauit, atque adeò penitus transformauit: sed doceo Aristocratiam Christianam non esse nouum aliquod institutum, Dei verbo & Democratiæ Ecclesiasticæ repugnans: sicut nonnulli ex vnica vocula temere arrepta sunt arbitrati. Postremò obseruādum etiam est Ecclesiæ nomen hoc vno loco totius nōui Testamenti de Iudæis dici: quorum alioqui generales cœtus solent Synagogæ peculiari nomine vocari. quanuis Græci interpretes in vetere Testamēto aliquoties Hebræā vocem קהל [*cahal*] verterint *ἐκκλησίαν*, & quidem de hoc ipso cœtu agentes vt 1. Paralip. 13.2. & 9. Itaque Euāgelista pro Seniorum collegio *ἐκκλησίαν* dixit. Lucas autem *πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ*, 22.66. Vide inf. Mar. 5.22. ¶ *Qui [est] Ethnicus, ὁ Ἐθνικός.* id est *ὁ ἐθνικὸς ὤν.* Nam alioqui certus quispiā videbitur intelligi, nisi Enallagē numeri ponamus. Ethnicus autem, ex illa vetere distinctione Israëlis à cęteris, qui *ἔθνη* & Gentes dicuntur, dicitur qui profanus est & prorsus alienus à religione. Nā solent sacri scriptores *ἔθνη* & *ἐθνικοὺς* Græcè vocare eos qui Hebraicè גוים [*goïm*] dicuntur, id est, qui erāt alieni à Republica Israëlis, & fœdere promissionis non comprehendebātur: vt ait Paulus Eph. 2, 12. Latini theologi postea (quorum auctoritatem libens sequor) Ethnicos Græco nomine appellarunt. Articulū autem conati etiam sumus exprimere, qui hoc quidem loco est *ἄθεμιστος.*

κλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοι ὥσπερ ὁ Ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

18 Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ. καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

19 Πάλιν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς, περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται, γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

20 Οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν.

21 Τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος εἶπε, Κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ, ἕως ἑπτάκις;

22 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Οὐ λέγω σοι ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.

23 Διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συναραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ.

24 Ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων.

25 Μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέ-

dire, dic Ecclesiæ: quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi velut qui *est* Ethnicus & qui est publicanus.

18 Amen dico vobis, quæcunque ligaueritis in terra, erunt ligata in cælo: & quæcunque solueritis in terra, erunt soluta in cælo.

19 Rursum dico vobis, si duo ex vobis consenserint in terra, de omni re quam petierint, fiet eis à Patre meo qui in cælis est.

20 Vbi enim sunt duo vel tres coacti in nomine meo, illic sum in medio eorum.

21 Tunc adiens eum Petrus dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? *an* vsque septies?

22 Dicit ei Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.

23 Propterea simile est regnum cælorum regi, qui voluit conferre rationem cum seruis suis.

24 Et quum cœpisset conferre, oblatus est ei quidam debitor decies mille talentorum.

25 Quum autem is non posset

eos aic Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut Ethnicus & publicanus.

18 *Amen dico vobis, quæcunque alligaueritis super terram, erunt ligata & in cælo: & quæcunque solueritis super terram erunt soluta & in cælo.*

19 *Iterum dico vobis, quia si duo ex vobis consenserint super terram, de omni re quācunque petierint, fiet illis à Patre meo qui in cælis est.*

20 *Vbi enim sunt duo vel tres congregati in nomine meo, ibi sum in medio eorum.*

1 *Tunc accedens Petrus ad eum dixit, Domine, quoties peccabit in me frater meus, & dimittam ei? vsque septies?* Luc. 17. 4.

22 *Dixit illi Iesus, Non dico tibi vsque septies, sed vsque septuagies septies.*

23 *Ideo assimilatum est regnum cælorum homini regi, qui voluit rationem ponere cum seruis suis.* Luc. 17. 4.

24 *Et quum cœpisset rationem ponere, oblatus est ei vnus qui debebat ei decem millia talenta.*

25 *Quum autem non ha-*

---

18 *In cælo, ἐν τῷ οὐρανῷ.* Quæ hoc loco philosophatur Origenes in hoc genere dicendi, quum paulo antè Christus Petrum alloquens, 16.19, dixerit plurali numero, *ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, (si quidem hæc sunt Origenis) non modò inepta sunt, sed etiam Hebræorum linguæ summam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebræi cælos plurali numero שמים [*schamaiim*] & in vno vetere exemplari disertè scriptum inuenimus *ἐν τοῖς οὐρανοῖς.* Res ipsa denique ostendit istas speculationes prorsus vanas esse & inanes.

19 *Rursum, πάλιν.* In antiquis omnibus codicibus additur *ἀμὴν*, amen. ¶ *Consenserint, συμφωνήσωσι.* Translatio est à corpore ad animum. nam de voce & cantu propriè id dicitur. ¶ *Fiet eis γενήσεται αὐτοῖς.* nempe, sicuti petierint.

22 *Septuagies septies, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά.* Ad verbum, *Septuagies septem*, videlicet peccata: Sed tamen potius videtur *ἑπτὰ* pro *ἑπτάκις* positum ex Hebræorum more, apud quos שבע [*schebah*] vtrunque declarat.

25 *Non posset reddere, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι.* *ἔχειν* pro *δύνασθαι*, (id est habere pro posse) frequenter ponitur.

Itaque hæc interpretatio simplicissima est. Vulg. *Non haberet vnde redderet.* Erasmus etiam longius à Græcis recedens, *Non esset soluendo.* quod Græcis significat οὐχ εἶχε τὶ ἀποδοῦναι. ¶ *Reddi* [*debitum*,] ἀποδοθῆναι. Subaud. τὸ ὀφειλόμενον, vt loquitur infrà 30. Erasmus, *Fieri solutionem*, sensu rectè expresso.

λύσειν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι, καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι.

26 Πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, Κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ πάντα σοι ἀποδώσω.

27 Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ.

28 Ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ, ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια· καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων, Ἀπόδος μοι εἴ τι ὀφείλεις.

29 Πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτὸν, λέγων, Μακροθύμησον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι.

30 Ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν· ἀλλ' ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν εἰς φυλακὴν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

31 Ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὐτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

32 Τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ, Δοῦλε πονηρὲ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με·

33 Οὐκ ἔδει καὶ σὲ ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς κἀγώ σε ἠλέησα;

hæc reddere, iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & liberos, & omnia quæ habebat, & "reddi *debitum*.

26 Procidens "ergo" seruus ille "adorabat eum, dicens, Domine, "cohibe iram erga me, & omnia tibi reddam.

27 Commotus autem intima misericordia dominus serui illius, "dimisit eum, & "mutuum remisit ei.

28 Egressus verò seruus ille inuenit vnum ex conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & prehẽsum eum "suffocabat, dicẽs, Redde "quod debes.

29 Procidens ergo conseruus eius "ad eius pedes, precabatur eum, dicens, Cohibe iram erga me, & "omnia reddam tibi.

30 Ille verò noluit: sed "abiens cõiecit eum in carcerem, quousque redderet debitum.

31 Quum autẽ vidissent cõserui eius "quæ facta fuerant, doluerunt vehementer: & quum venissent, "declararunt domino suo omnia quæ facta fuerant.

32 Tunc eo aduocato dominus ipsius dixit ei, Serue male, totũ debitum illud remisi tibi, quia precatus es me:

33 "Nónne oportuit & te misereri conserui tui, vt & ego tui misertus sum?

beret vnde redderet, iussit eum dominus eius venundari, & vxorem eius, & filios, & omnia quæ habebat, & reddi.

26 *Procidens autem seruus ille orabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.*

27 *Misertus autem dominus serui illius dimisit eum, & debitum dimisit ei.*

28 *Egressus autem seruus ille inuenit vnum de conseruis suis, qui debebat ei centum denarios: & tenens suffocabat eum, dicens, Redde quod debes.*

29 *Et procidens conseruus eius rogabat eum, dicens, Patientiam habe in me, & omnia reddam tibi.*

30 *Ille autem noluit: sed abiit, & misit eum in carcerem, donec redderet debitum.*

31 *Videntes autem conserui eius quæ fiebant, cõtristati sunt valde: & venerunt, & narrauerunt domino suo omnia quæ facta fuerant.*

32 *Tunc vocauit illum dominus suus, & ait illi, Serue nequam, omne debitum dimisi tibi, quoniam rogasti me:*

33 *Nónne ergo oportuit & te misereri conserui tui, sicut & ego tui misertus sum?*

26 *Ergo*, οὖν. Vulgata & Erasmus, *Autem*, id est δέ. ¶ *Seruus ille*, ὁ δοῦλος. In tribus vetustis codicibus, additur ἐκεῖνος, ille. quo modo etiam legit Vetus interpres: quãuis appositus articulus satis declaret διαφορὰν. ¶ *Adorabat*, προσεκύνει. Admonet Erasmus se in nonnullis exemplaribus legisse παρεκάλει, id est precabatur. pro quo Vetus interpres, *Orabat*: nisi corrupta sint exemplaria. Sed suspicor corruptum fuisse locum à quopiam, qui ciuilem adorationem in Oriente passim vsurpatam, non potuit à Dei cultu distinguere. ¶ *Cohibe iram erga me*, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. Hoc loco θυμὸς iram significat, & quidem præcipitem, quam Galenus propriè ὀξυθυμίαν appellat: iræ acerbitatem & præcipitationem dicere possumus: quod Cicero excandescentiam commodissimè interpretari videtur: animum autem Horatius in illo versiculo, *Ita furor breuis est, animum rege.* Vnde & animosi Græcis dicuntur θυμώδεις, vel θυμοειδεῖς, atque adeò θυμικοί. Est autem Galeno non parua differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις: quo modo etiam apud Latinos non tantùm inter iræ præcipitis, sed etiam inter acerbæ vehementísque iracundiæ homines, & animosos, differentia maxima est. Irã igitur qui cohibere & veluti procul abiicere possunt dicuntur μακροθυμεῖν: quos nonnulli longanimes vocant, vocabulo parum Latino: & μακροθυμία idem penè est quod πραότης, lenitas & clementia: quæ tamen & à lentitudine. i. ἀργησίᾳ, & animi desponsione & demissione (quam Græci quoque μικροθυμίαν & ἀθυμίαν vocant) distinguitur. Vulgata, *Patientiam habe.* Erasmus, *Esto patiens*, quæ eodem recidunt. Sed Tertullianus & Cyprianus eum sequutus, non rectè vertunt Magnanimitatem, quæ μεγαλοψυχία dicitur.

27 *Dimisit*, ἀπέλυσεν. Nempe queniam vinciri & venire ipsum iusserat. Eras. *Absoluit.* Atqui (ni fallor) absoluere dicitur debitor qui soluit quod debet: non creditor, qui debitum condonat. ¶ *Multum.* δάνειον. Vel, vt Erasm. *Æs alienum.* quum alioqui significet propriè quod mutuo sumptum est. Hîc autem accipitur pro eo quod ex bonis heri seruus interuerterat, ac proinde cui restituendo tenebatur, id est vt mox scribitur τὸ ὀφειλόμενον.

28 *Suffocabat*, ἔπνιγε. Eras. longo vsus circuitu, *Obtorto collo trahebat*, sensu tamen fideliter expresso. Nec enim eum strangulatum cupiebat, sed faucibus abreptum ita premebat. vt strangulaturus videretur. ¶ *Quid*, ὅ, τι. In omnibus vetustis legitur εἴ τι, siquid: sed perperam.

29 *Ad pedes eius*, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hæc omissa sunt à Vetere interprete & ab Eras. quæ tamen in omnibus nostris vetustis codicibus Græcis reperi. ¶ *Omnia*, πάντα. Hoc deest in sex veteribus codicibus, nec tamen videtur redundare.

30 *Abiens*, ἀπελθὼν. Vel abundat hoc participium ex vulgata loquendi consuetudine, sicut pleraque alia: vel simplicem motum declarat. Neque enim existimãdus est creditor ab illius latere discedere, sed potius illum per vim rapere in carcerẽ. Itaque rectius fortassis verterimus Pergens quàm Abiens, nisi malimus intelligere, abiisse cum eo, videlicet quem ipsemet in carcerem rapiebat.

31 *Quæ facta fuerant*, τὰ γενόμενα. In quibusdam codicibus legitur γινόμενα, *Quæ fiebant*: quo modo vertit Erasm. & Vetus interpres. ¶ *Declararunt*, διεσάφησαν. Vulg. *Narrrarunt*: id est, διηγήσαντο.

33 *Nónne oportuit*, οὐκ ἔδει. In quodam exemplari additur οὖν, *ergo.*

Καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ. 34

Οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν. 35

Κεφάλαιον ιθ.

ΚΑΙ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. 1

Καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ. 2

Καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; 3

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ ἀνέγνωτε ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς; 4

Καὶ εἶπεν, Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν; 5

Et iratus dominus eius tradidit eum tortorib[9], vsquequo redderet id omne quod sibi debebatur. 34

Ita & Pater meus cælestis faciet vobis, nisi remiseritis suo quisque fratri ex cordibus vestris, lapsus eorum. 35

CAP. XIX.

ET factum est, quum finiisset Iesus sermones istos digressus est à Galilæa, & venit in fines Iudeæ, secus Iordanem. 1

Et sequuta est eum turba multa, sanauitque eos illic. 2

Tunc adierunt eum Pharisæi, tentantes eum, & dicentes ei, Licétne homini dimittere vxorem suam quauis ex causa? 3

Ille verò respondens dixit eis, Non legistis opificem ab ab initio fecisse masculum & fœminam? 4

Et dixisse, Propterea derelinquet homo patrem & matrem, & agglutinabitur vxori suæ: & qui duo *fuerant*, erunt vna caro? 5

Et iratus dominus eius tradidit eum tortoribus, quoadusque redderet vniuersum debitum. 34

Sic & Pater meus cælestis faciet vobis, si non remiseritis vnusquisque fratri suo de cordibus vestris. 35

CAP XIX.

ET factum est, quum consummasset Iesus sermones istos, migrauit à Galilæa, & venit in fines Iudææ trans Iordanem. 1 Mar.10 1.

Et sequutæ sunt eum turbæ multæ: & curauit eos ibi. 2

Et accesserunt ad eum Pharisæi tentantes eum, & dicẽtes, Si licet homini dimittere vxorẽ suam quacunque ex causa? 3

Qui respondens ait eis, Non legistis quia qui fecit ab initio, masculum & fœminam fecit eos? 4 Gen.1. 14.

Et dixit, Propter hoc dimittet homo patrem & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna? 5 Gen.2.24. 1.cor. 6.16. ephes. 5.31.

---

35 *Lapsus eorum*, τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Hæc non legit Vetus interpres, neque Hieronymus: sed, nisi addas, absolutè ponetur verbum ἀφιέναι: quod vix alibi reperias. Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc scripta inueni.

IN CAP. XIX.

1 *Finiisset*, ἐτέλεσεν. Vulgata & Erasmus, *Consummasset:* quod melius respondet composito συντελεῖν. Interdum tamen etiam consummandi vocabulo vtimur, præsertim in passiuo, vt amphiboliam vitemus. ¶ *Digressus est*, μετῆρεν. Vulgata, *Migrauit*. Erasmus, *Demigrauit*, id est μετῴκισεν: vterque impropriè, quum hîc non agatur de domicilio mutando, veluti quũ Nazaretha venit Capernaumam habitatum. ¶ *Secus Iordanem*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Eras. ad verbum, *Trans Iordanem*, quasi per Peræam siue Transiordaninam Christus traiecto Iordane vel lacu Tiberiadis in Iudæam venerit ex Gallilæa, quod verum non est, quum turba dicatur eum sequuta, neque rursum dicatur fluuium traiecisse quum Iudęam ingrederetur. Significatur ergo Christus non per Samariam, sed ea ad dextram relicta iter tenuisse secundum Iordanem. qua de re diximus etiam suprà 4.15.

2 *Sanauit*, ἐθεράπευσεν. Id est ἴασεν, vt loquitur Aristoteles: quum alioqui non quisquis θεραπεύει, etiam sanet.

3 *Dimittere*, ἀπολῦσαι. De hoc verbo diximus suprà 1.19. Erasmus, *Diuortium facere:* periphrasi minimè necessaria. ¶ *Quauis ex causa?* κατὰ πᾶσαν αἰτίαν; Nam αἰτία quidem & causam & crimen declarat: & in vno exemplari legimus ἁμαρτίαν, peccato. Sed causæ nomen potius conuenit, quum etiam ob deformitatem Iudæi dimittere sæpe solerent vxores, vt Deut.24.1.

4 *Non*, οὐκ. Id est, Annon? de quo diximus suprà, capite 19, versu 13. ¶ *Opificem*, ὁ ποιήσας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Qui fecit:* quod perobscurum est, nisi addideris ἄνθρωπον, id est hominem. Placuit igitur potius ex Hebræo idiotismo accipere pro participio absoluto, id est הבורא [*habore*] vel העשה [*habosseh*,] vt loquuntur Hebræi. Græci disertiores dicerent ὁ δημιουργός. Latinè autem verbali nomine hoc explicandum est. Sic etiam suprà 8.33, appellatione τοῦ βοσκόντων intelliguntur pastores. ¶ *Fecisse*, ὅτι ἐποίησεν. Sustulimus pronomen αὐτοὺς, Eos: quia sic redundat ex Hebr. idiotismo, vt sensum huius loci possit etiam perturbare in Latino sermone.

5 *Derelinquet*, καταλείψει. Vulgata, *Dimittet:* quod respondet τοῦ ἀφήσει. Erasmus, *Deseret.* quod durius est, & melius videtur respondere τοῦ ἐγκαταλείπειν. Hoc autem loco nihil aliud significatur quàm liberos ducta vxore nouam familiam instituere, relicto videlicet paterno & materno conuictu, vt rectè verbum Hebræum quo vsus est Moses Gen.2.24. exposuerit Chaldaicus Paraphrastes, cubile patris & matris, id est (vt ego interpretor) habitationem domesticam deserere. ¶ *Agglutinabitur*, προσκολληθήσεται. Vulgata, *Adherebit*, κολληθήσεται. Erasmus, quem hîc sequor, optimè expressit Græcum vocabulum, quo significatur arctissima coniunctio viri & vxoris, quasi glutine coniunctorum. Huiusmodi firmissimam & tenacissimam coniunctionem, significauit Plato in Conuiuio verbis συντήξαι εἰ συμφύσαι εἰς τὸ αὐτὸ, ὥστε δύο ὄντας ἕνα γεγονέναι. ¶ *Qui duo [fuerant,] erunt vna caro*, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Erunt duo in carne vna*, vel, *in carnem vnam.* Syrus interpres τοὺς δύο accipit pro ἀμφὼ, *Ambo.* Ego putaui primùm explicandam esse vim articuli οἱ, quo significatur conditio coniugum ante matrimonium: quod commodissimè exprimeremus totidem verbis vernacula nostra lingua, *Les deux seront vne personne.* Latinè verò non item. Deinde illustrandus est omnino hic Hebraismus, quo vix quicquam dici potest obscurius in Latino sermone. Itaque sciendum est verbum ἔσονται, erunt, accipi pro γενήσονται, id est fient: vt in illis dicendi formulis, Esto mihi in protectorem, Eris nobis in caput. Præterea præpositio à Latinis exprimi non solet in hoc dicendi genere, nisi quum dicimus, Esse pro amico, id est amici loco: quod Hæbræi dicerent Esse in amicum, qui sensus huic loco non conuenit. Denique vna caro nihil aliud declarat, quàm vnum corpus: vt explicatur 1.Cor. 7.16. quem Hebraismum retinuimus, quia non est tam obscurus quin facilè intelligi possit: quum frequentissimè soleat in Sacris scriptoribus occurrere. Hic ergo sensus est, Qui ante duo erant homines: incipiunt quasi vnus homo esse, quod ipse postea explicat. Moses autem duorum non meminit, nec propterea (vt volunt qui polygamiam audent adstruere) additum est quicquam verbis Mosis, quum de duobus ibi agi, non de pluribus constet.

Ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία. ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

Λέγουσιν αὐτῷ, Τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;

Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν· ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.

Λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Εἰ οὕτως ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικός, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λόγον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.

Deu. 24.1.

Supra, & 5. 32. mar.10.11. luc 16. 18. 1.cor.7.11.

6 Itaque non amplius sunt duo, sed vna caro. quod ergo Deus coniunxit, homo ne separat.

7 Dicunt ei, Cur ergo Moses mandauit dare libellum discessionis, & eam dimittere?

8 Dicit eis, Moses pro duritia cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: cæterùm à principio non fuit ita.

9 Dico autem vobis, quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, eum mœchari: & qui dimissam duxerit, mœchari.

10 Dicunt ei discipuli eius, Si tale est negotiũ hominis cum vxore, non expedit vxorem ducere.

11 Ipse verò dixit eis, Non omnes sunt capaces huius sermonis, sed ij quibus datum est.

6 *Itaque iam non sunt duo, sed vna caro. quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.*

7 *Dicunt illi, Quid ergo Moyses mandauit dare libellum repudij, & eam dimittere?*

8 *Ait illis, Quoniã Moyses ad duritiam cordis vestri permisit vobis dimittere vxores vestras: ab initio autem non fuit sic.*

9 *Dico autem vobis quia quicunque dimiserit vxorem suam, nisi ob fornicationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissam duxerit, mœchatur.*

10 *Dicunt ei discipuli eius, Si ita est causa hominis cum vxore, non expedit nubere.*

11 *Qui dixit illis: Non omnes capiunt verbum istud, sed quibus datum est.*

---

6 *Deus*, ὁ Θεός. Hinc fit vt quum cæteri contractus humanæ societatis, sicut consensu mutuo contrahuntur, sic etiam dissoluãtur: coniugij tamẽ vinculum ipsi cõiuges soluere nequeant, sed solus Deus qui coniuges conciliauit: ac proinde leges de coniugiorum diremptione ne Impp. quidem ponere præter Dei verbum licuerit. ¶ *Coniunxit*, συνέζευξεν. Inde cõiuges dicti, & coniugium: quod vocabulum Græco penitus respondet, seruata etiam translatione à iugo. Erasmus, *Copulauit*. ¶ *Seiungat*, χωριζέτω. Vulgata & Erasmus, *Separet*. quod vocabulum melius exprimit τὸ ἀφορίζειν, vt alibi diximus. Neque tamen ignoro, seiungere opponi τῷ ἀποζευγνύειν, quo verbo vtitur Euripides de hac eadem re (id est de matrimonij dissolutione) loquens. Sed quum necessariò quærendum esset synonymum, illud præ cæteris delegi quod cum superiore συζευγνύειν pugnat ex diametro. Sic autem antiquari legem illam Mosis constat, largiore videlicet Spiritu Dei nobis per Euangelium concesso, vt planè repudianda sit eorum sententia, qui nunc quoque illam valere posse in Ecclesia Christiana censent: etiam si nonnulli inter eos qui Christiani sunt nomine, reperiantur non minus duri & iniqui quàm olim Iudæi fuerint.

8 *Pro duritia cordis vestri*, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. Hoc loco πρὸς accipitur vel pro κατ', vt apud Plutarchum, πρὸς ἀρετὴν, id est, habita virtutis ratione, & pro meritis: vel pro διὰ, vt apud Aristophanem πρὸς ταῦτα, pro, διὰ ταῦτα, id est idcirco: quæ vtraque significatio conuenit Latinæ præpositioni Pro. Dicunt enim Latini, Pro amore mutuo, id est, Amoris mutui causa: &, Pro loco & tempore, id est, quod ineptè dicitur, pro loci & temporis qualitate. nisi malimus subaudire participium, vt dicamus *respiciens ad vestri cordis duritiem*. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ad duritiem cordis vestri*. ¶ *Permisit*, ἐπέτρεψεν. Lex moralis, quam vocant, simpliciter præcipit bona, & prohibet mala, quoniam conscientiam spectat: leges autem ciuiles, si bene sunt constitutæ, nihil quidem præcipiunt quod Deus prohibuerit, & nihil prohibent quod Deus præceperit, sed improbitate hominum cogantur multa duntaxat moderari, quæ penitus tollere non possunt: & hæc sunt quæ permitti legibus dicuntur. Exempli causa, Fœnerari prohibet Christiana charitas: fœnus tamen, propter hominum commercia, multi magistratus vident se simpliciter prohibere non posse. Itaque (quod vnum reliquum est) fœnoris modum certum constituunt. An verò proprerea fœnerari bona conscientia licet? Minimè profectò. Neque enim à ciuilibus legibus sed ex Dei verbo petenda est conscientiæ regula. Imò ne ciuiles quidem leges probant, sed damnant potius, quod duntaxat tolerant, cogente hominum improbitate. Sic etiam Dominus per Mosen ciuiles leges condens, non præcipit diuortia: (ita enim fuisset sibi contrarius) sed iis à quibus impetrari non poterat vt vxores retinerent, præcepit vt vxoribus darent diuortij libellum, nempe vt iis aduersus maritorum sæuitiam consuleretur. Nec tamen propterea desinebant adulteri esse coram Deo, qui vxores repudiabant.

9 *Ob fornicationem*, ἐπὶ πορνείᾳ. Vulgata, *Fornicationem*, à fornicibus in quibus Romæ solebant meretrices prostare, solet interpretari. Est autem πορνείας nomen hoc loco generale, ita vt μοιχείαν comprehendat: non excepta tamen fornicatione, quã occideretur etiam ea quæ quum pro virgine ducta fuerat, stuprata fuisse comperiebatur, & sine distinctione ante vel post sponsalia esset vitiata, id est vel si fornicata esset, vel si adulterium commisisset. Sed hoc fortassis non addidisset Christus, nisi vel erepta Iudæis, vel neglecta tunc fuissent capitalia in adulteros iudicia, ex Mosis præscripto. Neque enim repudio locus erat vbi capitali supplicio dirimebatur matrimonium. Vide 1. Corinth. 7,15. Sed tamen quum, etiamsi viguissent leges in adulteros positæ, posset fugâ, aut latitando effugere iudicij cognitionem adultera, & apud gentes inter quas dispersi erant Iudæi, plerique magistratus adulteria capitè non punirent, horum etiam conscientiis, vt & hodie consulendũ fuit. ¶ *Dimissam*, ἀπολελυμένην. Extra causam adulterij videlicet, & ita vt passim fieri à Iudæis consueuerat.

10 *Tale est*, οὕτως ἐστίν. Vulgata ad verbum, *Ita est*. Terentius in Phormione, *Ita ingenium eius fuit*. Erasmus, *Ad istum modum habet*. Αἰτίαν verò non conuerti Causam, sed Negotium, vt perspicuitati studerem. ¶ *Vxorem ducere*, γαμῆσαι. Græcis γαμεῖν propriè de marito dicitur, sicut γαμεῖσθαι de vxore: quo modo etiam Latinis vir vxorem ducere dicitur, mulier verò nubere. Vide infrà, cap. 22. 30.

11 *Sunt capaces*, χωροῦσι. Id est. Non ita sunt comparati, vt hoc præstare, id est vxore carere possint: sicut angustum locum dicimus non posse res multas capere. vnde χωρίον locus dicitur. Alioqui quum neutrum est τὸ χωρεῖν, aliud declarat, vt suprà 15. 17. Vulg. *capiunt*, rectè quidem, sed ambigué. ¶ *Huius sermonis*, τὸν λόγον τοῦτον. Id est istius quod dicitis, nempe (propter varia videlicet impedimenta, non quòd regnum Dei alioqui positum sit per se in cœlibatu vel coniugio) expedire vxorem non ducere, quod copiosè exponit Paulus 1. Corinth. 7. ¶ [*Ij*] *quibus datum est*, οἷς δέδοται. Diuinitus videlicet, ex mera gratia, eáque in plurimis ad tempus: non quòd in nobis id sit positum, vel quòd in fide peti possit: nisi quis fortasse peculiarem habuerit promissionem. Itaque perpetuæ continentiæ

tinentiæ votum præterquam quòd meræ est temeritatis, peccatum etiam est, quũ ex fide esse nõ possit, sicut etiam omni præcepto & puræ Ecclesiæ exemplo caret, vt ipsa tot iam seculis experientia comprobauit: quum è contrario coniugium omnibus qui vruntur, nempe vt ad coniugium à Deo vocatis, præcipiatur.

Εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐγεννήθησαν οὕτω· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. Ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

12 Sunt enim eunuchi qui ex matris vtero nati sunt ita: & sunt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrarunt propter regnum cælorum. Qui potest capax esse, capiat.

12 *Sunt enim eunuchi qui de matris vtero sic nati sunt: & sunt eunuchi qui facti sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum. Qui potest capere, capiat.*

Τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖρας θῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

13 Tunc oblati sunt ei pueruli vt manus eis imponeret, & precaretur: discipuli autem obiurgarunt eos.

13 *Tunc oblati sunt ei paruuli, vt manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem increpabant eos.* Suprà.18.3. mar.10.13 luc.18.15

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

14 Iesus autem ait, Sinite puerulos, & ne prohibete eos ad me venire. talium est enim regnum cælorum.

14 *Iesus verò ait eis, Sinite paruulos: & nolite eos prohibere ad me venire. talium est enim regnum cælorum.*

Καὶ θεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκεῖθεν.

15 Et quum imposuisset eis manus, profectus est illinc.

15 *Et quum imposuisset eis manus, abiit, inde.*

Καὶ ἰδοὺ, εἷς προσελθὼν εἶπεν αὐτῷ, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;

16 Et ecce, quidam accedens dixit ei, Doctor bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?

16 *Et ecce vnus accedens ait illi, Magister bone, quid boni faciam vt habeam vitam æternam?* Mar.10.17. luc.18.28.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν, τήρησον τὰς ἐντολάς.

17 Ipse verò dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus. Si vis autem ad vitam ingredi, serua mandata.

17 *Qui dixit ei, Quid me interrogas de bono? vnus est bonus, Deus. Si autem vis ad vitam ingredi serua mandata.*

Λέγει αὐτῷ, Ποίας; Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, τὸ, Οὐ φονεύσεις, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις.

18 Dicit ei, Quæ? Iesus autem dixit, ‖ Non occides, Non mœchaberis, Non furaberis, Non dices falsum testimonium,

18 *Dicit illi, Quæ? Iesus autem dixit, Non homicidium facies. Non adulterabis, Non facies furtum, Non falsum testimonium dices.* Exod. 10. 13.

Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· καὶ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

19 Honora patrem & matrem. Et, Diliges proximum tuum vt teipsum.

19 *Honora patrem tuum & matrem tuam. Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

12 *Eunuchi*, εὐνοῦχοι. Eunuchi nomen est propriè actionis & muneris, eorum videlicet qui in gynecæo adhibebantur, quasi fæminarum cubilis custodes: qui quum plerunque deligerentur castrati, hinc factum vt de castratis quibusuis diceretur. Hunc autem morem sunt qui volunt à Persis cœpisse, nominante etiam Stephano pagum quendam Persidis Spadam, in quo cœperit istiusmodi castrationis consuetudo. ¶ *Ex vtero*, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad verbum, *E ventre*. Certè nemini dubium esse potest quin de vtero loquatur, vt catachresis ista in omnibus linguis locum habet: sed quia paulò durior erat Latinis, vt ferè fit poëtica, sequutus sum Veterem interpretem & Erasmum. κοιλία porro & γαστὴρ non modò apud medicos, verumetiam apud reliquos omnes ferè scriptores, nunc pro ventriculo, nunc pro ventre propriè dicto, nunc pro vtero accipiuntur. ¶ *Castrati sunt*, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Erasmus, *Eunuchi facti sunt*: vt citat etiam Cypr. tractatu de habitu virginum, vbi mendosè legitur *Coacti* pro *Sic facti sunt*, in nonnullis codicibus. iidem tamen paulo pòst interpretãtur εὐνουχίζειν Castrare. εὐνοῦχος autem Græcis medicis (quod etiam institutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus testantur) generis nomen est, quod in spadones, thlibias, & castratos diuiditur. ¶ *Seipsos castrarunt*, εὐνούχισαν ἑαυτούς. Id est, à coniugio abstinent, & continentiam seruant, ex Dei dono videlicet, vt Deo seruiant liberius, ac si partibus illis carerent quibus viri sunt: qualis est etiam amputatio manus, aut pedis, & exoculatio, quarum suprà meminit.

14 *Talium*, τοιούτων. Id est & horum & similium, vt suprà 18.

16 *Doctor*, διδάσκαλε. Siue *Præceptor*. Nam Præcipere potius est Docere quàm mandare. vt apud Flaccum, *Quicquid præcipies, esto breuis*. Vulgata & Erasmus, *Magister*: quod generalius est, & præfecturam etiam quandam declarat: quanuis illud non vbique repudiarim.

17 *Dicis*, λέγεις. In duobus vetustis exemplaribus & meo vetustissimo legitur, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. εἰ δὲ θέλεις. id est, *Quid me interrogas de bono? vnus est bonus. Si vis autem*, &c. quam lectionem sequutus est Vetus interpres, interposito tantùm Dei nomine. sic enim vertit, *Vnus est bonus, Deus*. Pro quo mallem dicere, *Vnus Deus bonus est*: vel addere particulam *Nempe*, sicut fecit Erasmus, ad illustrandam sententiam. Appositissimus autem est hic locus iis qui suis meritis vllo modo gloriantur, ad perfectionem doctrinæ legalis, ex legislatoris maiestate, non ex iis quæ se præstitisse somniant, æstimãdam, reuocandis, nedum vt suas θελοθρησκείας in hunc album referant,

18 *Quæ?* ποίας, id est πίνας; Nam τὸ ποῖον propriè de qualitate quærit. Sic in vernaculo sermone vtimur interrogantibus particulis, *quels* & *desquels*, etiam quum de substantia quærimus. ¶ *Non occides*, τὸ, Οὐ φονεύσεις: id est, Ne occidito. quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Erasmus verterunt per periphrasin, *Non facies homicidium*. Quod autem attinet ad voculam τὸ, solet à Græcis præponi iis quæ πτωτικῶς accipiuntur. ¶ *Non mœchaberis*, Οὐ μοιχεύσεις. Nomine τῆς μοιχείας quamuis scortationem intelligit.

19 *Matrem*, μητέρα. In quodam vetere exemplari erat additum pronomen σου, id est *tuam*. ¶ *Et*, καί. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes autem totum hoc supposititicium esse arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν: primùm, quòd apud Marcum & Lucam nihil addatur eiusmodi: deinde, quòd

res eadem iteretur. Postremò, quia quum (vt testatur Apostolus Rom. 13. 9.) his verbis tota Lex contineatur, non conuenit vt dicatur adhuc aliquid ei deesse qui hæc omnia præstiterit. Respondeo, Si hoc præscriptum sequamur, vt quæ in eadem historia explicanda apud omnes Euangelistas non reperiuntur, ea vt adulterina repudiemus, fore vt bonam Euangeliorum partem deleamus. Deinde hæc iterationis species facilè excusari potest, non modò si καὶ dixerimus poni in epexegesi, (vt in illo Virgilij, *Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ*) sed etiam si rem ipsam spectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον qui diligere iubet quàm qui vetat damno afficere. Præterea quanuis in loquendo & scribendo frequentius soleat præponi totum quidpiam, quod deinde in suas partes secetur: interdum tamen contrarius ordo instituitur, quum nulla ratio prohibeat quominus id rectè fiat, vt 1. Corinth. 10. 32. Quod autem ad postremam rationem attinet, ea satis indicat Origenem non vidisse quid ageretur. Neque enim iuuenis iste verè respondit sese præcepta illa omnia impleuisse: neque sua responsione hoc illi concedit Dominus: sed quum longissimè abesset ab eo quod sese existimabat consequutum, hunc morbum in ipsius animo latentem detexit Dominus, proposito illi peculiari charitatis mandato ad personam Christi & hoc tempus accommodato, ex quo is demum intelligeret quàm temerè respondisset. Sed hîc quoque hallucinatum esse Origenem nemo mirabitur, qui ipsius in Epistolam ad Romanos commenta legerit, quibus præcipuum religionis nostræ caput vir ille fœdissimè profanauit. Nec minus hallucinantur qui hanc Legis interpretationem accipiunt pro cônsilio Euangelico, vt vocant, quod certos quosdam perfectos obliget. Quasi verò Christus venerit vt Legem aliquam nouam conderet, ac non potius vt à Legis maledictione nos liberaret. Sed & illud notandum est, Christum hîc arguere Pharisaicam superbiam ex posteriore duntaxat tabula. Quid si igitur priorem jussisset? & hûc sanè postea illum reuocat, veram charitatem in proximum docens eius esse qui Deum suprà omnia diligat, quod ex obedientia apparet, quacunque illum via Deus incedere iubeat.

---

20 Λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος, Πάντα ταῦτα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου. τί ἔτι ὑστερῶ;

21 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε, πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς. καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι.

22 Ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυπούμενος. ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

23 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

24 Πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος διελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, Τίς ἄρα δύναται σωθῆναι;

20 Dicit ei adolescens, Omnia hæc obseruaui à iuuentute mea: quo adhuc deficior?

21 Ait ei Iesus, Si vis perfectus esse, abi, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & adesdum, sequere me.

22 Quum audisset autem adolescens cum sermonem, abiit contristatus. habebat enim bona multa.

23 Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis, diues difficulter introibit in regnum cælorum.

24 Rursum verò dico vobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitem in regnum Dei introire.

25 *His* autem auditis discipuli eius perculsi sunt valde, dicentes, Quis ergo potest seruari?

20 *Dicit illi adolescens, Omnia hæc custodiui à iuuentute mea: quid adhuc mihi deest?*

21 *Ait illi Iesus. Si vis perfectus, esse, vade, vende quæ habes, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*

22 *Quum audisset autem adolescens verbum, abiit tristis: erat enim habens multas possessiones.*

23 *Iesus autem dixit discipulis suis, Amen dico vobis quia diues difficile intrabit in regnum cælorum.*

24 *Et iterum dico vobis, Facilius est camelum per foramen acus transire quàm diuitem intrare in regnum cælorum.*

25 *Auditis autem his discipuli mirabantur valde, dicentes, Quis ergo poterit saluus esse?*

---

20 *Obseruaui*, ἐφυλαξάμην. Vulgata *Custodiui*, sicut & nos solemus τὸ φυλάττειν interpretari, sed diuersa significatione. Nam custos legum dicitur qui impedit quominus ab aliis violentur. ¶ *Quo adhuc deficior?* τί ἔτι ὑστερῶ; Ὑστερεῖν significat à tergo remanere, & tardius venire. Inde factum vt etiam pro defici accipiatur, neutri absoluti significatione. Vulgata & Erasmus, *Quid adhuc mihi deest?*

21 *Perfectus*, τέλειος. id est si talem vis re ipsa te demonstrare qualem esse te iactas. Hæc enim Christi verba non in quo posita sit per se vita æterna declarant, quum hæc vocatio non sit vniuersalis: sed hûc spectant vt istum falsa suæ iustitiæ spe deceptum redarguant. ¶ *Quæ habes*, σοῦ τὰ ὑπάρχοντα. id est, bona tua & facultates. ¶ *Pauperibus*, πτωχοῖς. Πτωχοὶ si credimus grammaticis, propriè dicuntur qui mendicando propter summam egestatem victum, sibi parãt, παρὰ τὸ πτώσσειν, quod ad pedes diuitũ accidant: πένητες autem, pauperes, id est, qui honestam inopiam tolerant. Itaque nonnulli suprà 5. 3, & Lucę 4. 8, & 6. 20, πτωχοὺς malunt conuertere mendicos quàm pauperes. Sed hæc differentia non est perpetua: nec vtique obseruanda. Nam verè quidẽ dicitur Lazarus fuisse πτωχὸς Luc. 16, 20. At christus potius πένης, quanuis dicatur πτωχύσας, 2. Cor. 8. 9. minimè certè istorum mendicabulorum similis, quos locustarum nomine Spiritus sanctus significat Apoc. 9, 3. Videtur autẽ pauperes hîc vocare qui à Solomone dicuntur דלים [*dallim*] Prouerb. 22. 9. id est, quos inopia totos exedit, qui alia ratione אביונים [*ebionim*] dicuntur, nisi malimus egenos generaliter intelligi. ¶ *Adesdum*, δεῦρο. Ad verbum, *& huc*, scilicet ades. ἐλλειπτικῶς.

22 *Habebat enim.* ἦν γὰρ ἔχων. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Erat enim habens*: quem Hebraismum minimè necesse fuit hoc loco retinere. ¶ *Bona*, κτήματα. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Possessiones*: sed (ni fallor) apud Latinos non tam latè patet hoc vocabulum quàm quæ Græci κτήματα vocant, illis enim possessio tantùm fundos & loca non mouentia declarat, quum κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo possidetur.

24 *Facilius*, εὐκοπώτερον, id est ῥᾷον. Nam Græcorum copiam assequi non possumus. Itaque sæpius quàm velimus vti cogimur synonymis. Ad verbum, *Lenioris est laboris.* ¶ *Camelum*, κάμηλον. Prouerbialis loquutio, quam apud Thamuldistas obseruauit Caninius. sed de Elephãto cuius loco Christus Camelum vt animal Syriæ notius substituit, coniecit vir diligentissimus Dusius. Sed fortassis ita vulgus etiã ipsum in Syria loquebatur. Aristophanis scholiastes ait κάμιλον per ι, significare rudentem siue funem nauticum, quod non reperio vlla scriptoris idonei auctoritate confirmatum. Sed & Syrus interpres de Camelo animali interpretatur: & ita magis etiam est hyperbolica comparatio. ¶ *Introire*, εἰσελθεῖν. Erasmus, *Ingredi.* quo modo etiam nos plerunque. Sed hîc studuimus seruare paranomasiam τοῦ διελθεῖν & εἰσελθεῖν. Vtroque tamen loco legimus εἰσελθεῖν, quinque vetustis codicibus.

25 *Perculsi sunt*, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9, Æneidos, *Obstupuit magno laudum perculsus amore Euryalus.* Vulgata, *Mirabantur*, id est ἐθαύμαζον. Erasmus, *Expauerunt*, id est ἐθάμβησαν. Vide supr, 7 28. ¶ *Ergo*, ἄρα. Hoc loco ἄρα non tantùm

tantùm est particula interrogans, sed etiam illatiua, vt grammatici loquuntur. Itaque rectè conuersa est quasi scriptum esset ὡς: quanuis Erasmus in annotationibus malit interpretari τίς ἄρα, *Quisnam.*

Ἐμβλέψας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Παρὰ τοῖς ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστι· παρὰ δὲ τῷ Θεῷ πάντα δυνατά ἐστι. 26

Τότε ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι. τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; 27

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ. 28

Καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει. 29

Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι. 30

Κεφάλαιον κ.

Ὁμοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωὶ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. 1

Συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. 2

Καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, 3

Intuitus autem *eos* Iesus dixit eis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt. 26

‖Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis? 27

Iesus autem dixit eis, Amen dico vobis, vos qui sequuti estis me, in regeneratione, quum sederit Filius hominis in throno gloriæ suæ, sedebitis etiam vos *inquam* super thronos duodecim, ‖ iudicantes duodecim tribus Israël. 28

Et quisquis reliquerit domos, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut liberos, aut agros, causa nominis mei, cẽtuplicia accipiet, & vitam æternam hæreditatis iure possidebit. 29

‖Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi. 30

CAP. XX.

Simile enim est regnum cęlorũ patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducendos operarios *quos mitteret* in vineam suam. 1

Pactus autem cum operariis denario in diem, misit eos in vineam suam. 2

Et egressus circa horam ter- 3

Aspiciens autem Iesus dixit illis, Apud homines hoc impossibile est: apud Deum autem omnia possibilia sunt. 26

Tunc respondens Petrus dixit ei, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te: quid ergo erit nobis? 27 Mar 10.21. luc.18.28.

Iesus autem dixit illis, Amen dico vobis, quòd vos qui sequuti estis me, in regeneratione, quum sederit Filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim: iudicantes duode cim tribus Israël. 28 Luc.22.30.

Et omnis qui reliquerit domum, vel fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut vxorem, aut filios, aut agros, propter nomen meum, centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit. 29

Multi autem erunt primi, nouissimi: & nouissimi, primi. 30 Mar 10.31. luc.13.30.

CAP. XX.

Simile est regnũ cælorum homini patrifamiliâs, qui exiit primo mane conducere operarios in vineam suam. 1

Conuentione autem facta cum operariis ex denario diurno, misit eos in vineam suam. 2

Et egressus circa horam 3

26 *Omnia, πάντα.* Apparet expropositа hypothesi diuites hîc excludi à Dei regno, nõ omnes, sed eos qui à diuitiis pendent, quod omnes faciunt, nisi quorũ mentes Deus immutauit. Sicut ergo talis quispiã diues, quãdiu talis est, ingredi nequit in regnũ cęlorum, ita neque camelus qualis est natura, ingredi possit per foramen acus: ille quidẽ quoniã per peccatũ, iste verò quoniã natura talis est. At Deus vtrumque immutatum, & illum quidem docens ab ipso vno totum pendere, istum verò tam gracilem efficiens quàm fieri necesse est, in vtroque infinitam suam virtutem re ipsa demonstrauerit. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco colligunt Deum efficere posse vt Christi corpus, manens verum corpus, eodem tempore sit totum siue multis siue omnibus locis essentialiter: neque tamen quum hoc negamus, Deum naturæ legibus alligamus, sed in suo proposito semper eundem esse asserimus.

27 *Ecce, ἰδοὺ.* In quodam exemplari legimus, ἰδοὺ, Κύριε, id est, *Ecce, Domine.*

28 *In regeneratione, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ.* Hæc ita distincta sunt in quinque veteribus codicibus vt ad sententiam sequentem pertineant, quo modo etiam fere legi solent, id quod magis amplector: in aliis autem sic vt cum præcedentibus cohæreant. Si prior illa lectio magis arridet, παλιγγενεσία pro eo die sumitur quo incipient electi re ipsa toti nouam illam vitam viuere, quum videlicet corpore & animo fruentur hæreditate illa cælesti, in seculo venturo, vt explicat Marc. Sed si cum præcedentibus, id est cum participio ἀκολουθήσαντες coniungamus, regenerationis nomine intelligemus Euangelij prædicationem, quod ipse Christus in terras attulit, quia tum veluti de integro conditus est mundus: nec aliter solẽt Prophetæ de Messiæ aduentu loqui. ¶ *Throno, θρόνου.* Vulgata & Erasmus, *Sede*, id est καθέδρας. Thronus autem augustius aliquid significare videtur. ¶ *Gloriæ, δόξης.* Hebraismus, id est glorioso & maiestatis pleno.

29 *Domos, οἰκίας.* In duobus codicibus legimus οἰκίαν, id est domum. ¶ *Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα.* Vulgata & Erasmus, *Centuplum.* Vide Marci 10.30. ¶ *Hæreditatis iure possidebit, κληρονομήσει.* Vide suprà 5.5.

IN CAP. XX.

1 *Simile enim, ὁμοία γάρ.* Vulg. malè omittit particulam causalem. Omnino enim adhibetur hæc similitudo confirmandæ proximè præcedenti sententiæ, vt etiam liquet ex eius conclusione, versu 16. ¶ *Patrifamiliâs, ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ.* Abũdat ἀνθρώπῳ. vel pro τινὶ ponitur ex Hebræi sermonis consuetudine. Sic etiam Herodotus in Thalia dixit ἀνὴρ ἁλιεύς. Homerus βουληφόρον ἄνδρα. Et Sallustius, Mulier ancilla, pro Ancilla quædam. ¶ *Cum prima luce, ἅμα πρωί.* Sic loqui solet Cicero. Nam hoc est quod ait Demosthenes ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad verbum, *Cum mane.* Vulgata, *Primo mane.* Erasmus, *Diluculo.* id est ὄρθρῳ. ¶ [*Quos mitteret*] *in vineam suam, εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ.* Illud suppleuimus quoniam deest ex Hebreorum idiotismo, cuius manifestum exemplum inuenio Gen. 45.4.

2 *Pactus, συμφωνήσας.* Vulgata & Erasmus, *Conuentione facta.* συμφωνεῖν (vt diximus 18.19) vocabulũ est musicorum proprium, quum ex diuersis vocibus vnum efficiunt concentum. Inde factum vt pro consentire accipiatur, & in contractibus faciendis communi consensu aliquid pacisci: quo modo etiam Erasmus infrà interpretatur. versu 13. ¶ *Denario, ἐκ δηναρίου.* Vulgata ad verbum, *Ex denario.* Sed (vt annotat Erasmus) Latini non exprimunt præpositionem. ¶ *In diem, τὴν ἡμέραν.* Subauditur κατὰ distributiua particula: sed cuius non videtur propria significatio hîc vsurpari, quum de vno tantùm die agatur, cui tota vita hominis confertur. Sic Ouidius, *Inque diem alipedum iuss & moderamen equorum.* Itaque non malè conuertit Vetus interpres *Diurno*, si sensum spectes. Erasmus autem non item, qui interpretatur, *In singulos dies.*

3 *Egressus, ἐξελθών.* Quum ter repetatur hoc ver-

bum in hac similitudine, eodem semper modo cõuertere malui, quàm modò per participium Egressus, modò per verbum Exiit: sicut video fecisse Veterem interpretem, quem sequitur Erasmus.

εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς.

Καὶ κείνοις εἶπεν, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν.

Οἱ δὲ ἀπῆλθον. Πάλιν ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ ἐνάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

Περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

Λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. Λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον λήψεσθε.

Ὀψίας δὲ γενομένης λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ, Κάλεσον τοὺς ἐργάτας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθὸν, ἀρξάμενος ἀπὸ τῶν ἐσχάτων, ἕως τῶν πρώτων.

Καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον.

Ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι ἐνόμισαν ὅτι πλείονα λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

Λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδεσπότου,

Λέγοντες, Ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίησαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν, Ἑταῖρε, οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς μοι;

Ἆρον τὸ σὸν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐσχάτῳ δοῦναι ὡς καὶ σοί.

Sup. 19. 13. mar. 10. 31. luc. 13. 40. infrà. 22. 14.

Ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν

tiam, vidit alios stantes in foro otiosos:

4 Et illis dixit, Abite & vos in vineam, & quodcunque iustum fuerit, dabo vobis.

5 Illi autem abierunt. Rursum egressus circa sextam & nonam horam, fecit itidem.

6 Circa horam autem vndecimam egressus, inuenit alios stantes otiosos, ac dicit eis, Cur hîc statis totum diem otiosi?

7 Dicunt ei, Quia nemo nos cõduxit. Dicit eis, Abite & vos in vineam: & quicquid fuerit iustum accipietis.

8 Quum autem serum diei esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde eis mercedem, incipiens ab vltimis, vsque ad primos.

9 Et quum venissent qui circa vndecimam horam *conducti fuerant*, acceperunt singuli denarium.

10 Venientes autem & primi, existimarunt se plus esse accepturos: sed acceperunt ipsi quoque singuli denarium.

11 Et quum accepissent, murmurabant aduersus patremfamiliâs,

12 Dicentes, Isti vltimi vnam horam *opus* fecerunt, & eos æquales nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & æstum.

13 Ipse verò respondens dixit vni eorum, Amice, non facio tibi iniuriam: nónne denario pactus es mecum?

14 Tolle quod tuum est, & abi. volo autem huic vltimo dare vt & tibi.

15 ‖Annon licet mihi quod vo-

tertiam vidit alios stantes in foro otiosos:

4 *Et dixit illis, Ite & vos in vineam, & quod iustum fuerit, dabo vobis.*

5 *Illi autem abierunt. Iterum autem exiit circa sextam & nonam horam: & fecit similiter.*

6 *Circa vndecimam verò exiit, & inuenit alios stantes, & dicit illis, Quid hîc statis toto die otiosi?*

7 *Dicunt ei, Quia nemo nos conduxit. Dicit illis, Ite & vos in vineam.*

8 *Quum serò autem factum esset, dicit dominus vineæ procuratori suo, Voca operarios, & redde illis mercedem, incipiens à nouissimis vsque ad primos.*

9 *Quum venissent ergo qui circa vndecimam horam venerant, acceperunt singulos denario.*

10 *Venientes autem & primi arbitrati sunt quod plus essent accipiuri: acceperunt autem & ipsi singulos denarios.*

11 *Et accipiẽtes murmurabãt aduersus patremfamiliâs,*

12 *Dicentes, Hi nouissimi vnam horam fecerunt, & pares illos nobis fecisti, qui portauimus pondus diei, & æstus.*

13 *At ille respõdens vni eorum dixit, Amice, non facio tibi iniuriam: nónne ex denario conuenisti mecum?*

14 *Tolle quod tuum est, & vade. volo autem & huic nouissimo dare sicut & tibi.*

Aut non licet mihi

7 *Vineam*, ἀμπελῶνα. In duobus exemplaribus additum erat μου id est, meam. Quæ autem sequuntur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, λήψεσθε, id est, *Et quicquid fuerit iustum, accipietis*: neque apud Veterem interpretem reperitur, neque legitur apud Hieronymum, vt obseruat Erasmus. Legitur tamen apud Syrum interpretem, & in omnibus nostris vetustis codicibus, excepto vetustissimo, cuius sæpe memini.

9 *Horam*, ὥραν. Subauditur μισθωθέντες id est, qui conducti fuerant. ¶ *Acceperunt singuli denarium*, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. Hoc loco ἀνὰ significat æqualem distributionem, quomodo etiam vsurpatur à medicis in medicamentorum compositionibus. Vulgata, *Singulos denarios.*

12 [*Opus*] *fecerunt*, ἐποίησαν. Hebraicè עבדו [*habedu*]. subauditur autem ἔργον, vt sit periphrasis, pro εἰργάσαντο. Sic vulgò dicimus, *Qui ont faict vne heure.* Vulgata ad verbum, *Fecerunt.* Erasmus, *Fuerunt in opere.* Est autem illa ellipsis ab Hebræis orta, qui in verbo includunt verbale nomen: vt Psal. 12. 4, Ne dormiam mortis, videlicet dormitionem. Alibi tamen de temporis spatio peracto simpliciter dicitur, vt Act. 15. 33, & 18. 23, & 20. 3, & 2. Cor. 11, 25, & Iacob. 4. 13. Tale est & illud Basilij, Τρεῖς ἡμέρας ποιήσας ὅλης τῆς πόλεως: vt etiam interpretari possimus, Vnam horam peregerunt. Certè non procul ab estab ista phrasi Demosthenicum illud χρόνον ἐμποιεῖς τῆς παρόδου. ¶ *Æstum*, καύσωνα. In duobus exemplaribus scriptum est hoc vocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potius, καύσωνα; æstum? Solet autem particula καὶ & εἶτα in eiusmodi dicendi genere, peculiari quadam significatione vsurpari. Sic Virgilius- *& quisquam numen Iunonis adoret Præterea?*

13 *Amice*, ἑταῖρε. Propriè hoc vocabulo sodalis intelligitur. Neque verò quisquis sodalis est, amicus est: nos tamen alios sequuti, amicum interpretati sumus: quòd hoc fere vocabulo soleamus ignotos etiam compellare. Sic in vernaculo sermone quempiam ignotum compellantes, vocamus interdum *compagnon*, Græcam phrasin imitati. Sed & Christus ipsum Iudam vt suum domesticum & familiarem sic compellat infrà 26. 50. ¶ *Pactus es mecum?* συνεφώνησάς μοι; In vno codice legimus, συνεφώνησά σοι; pactus sum tecum?

15 *In meis?* ἐν τοῖς ἐμοῖς; Si vitare velis amphiboliam, adde appellatiuum cum Erasmo, *in* [*rebus*] *meis.* id est, de meo;

meo: ſicut Auguſtinus interpretatur Sermone 39. de Verbis Domini, vt obſeruat Eraſmus. Vetus autem interpres hoc non legit. ¶ *Malus*, πονηρός. Id eſt, An inuides iſtis benignitatē meā. Nam Hebrēis עין רעה [*hen raha*] id eſt, oculus malus, inuidentiam declarat, quoniam videlicet elucent huiuſmodi affectus potiſſimùm in oculis. Sed ſuprà 6. 25 oculus malus pro vitioſo in genere accipi videtur, cui opponitur ſimplex, id eſt purus & ſincerus: quāobrem etiam diſceſſi à Vetere interprete, qui oculum nequam conuertit.

τοῖς ἐμοῖς; ἢ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;

16 Οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ οἱ πρῶτοι, ἔσχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

17 Καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα, παρέλαβε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ εἶπεν αὐτοῖς,

18 Ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ·

19 Καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι, καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

20 Τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παρ' αὐτοῦ.

21 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Τί θέλεις; Λέγει αὐτῷ, Εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ ἀριστερῶν σου, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

22 Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Λέγουσιν αὐτῷ, Δυνάμεθα.

23 Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ ἀριστερῶν μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου.

lo facere in meis? an oculus tuus malus eſt quia ego bonus ſum?

16 Sic vltimi, erunt primi: & primi, vltimi. multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.

17 Et aſcendēs Ieſus Hieroſolyma, aſſumpſit duodecim diſcipulos ſuos priuatim in via, & dixit eis,

18 ‖Ecce, aſcendimus Hieroſolyma, & Filius hominis tradetur primariis Sacerdotibus ac Scribis, & condemnabunt eum morte:

19 ‖Tradéntque eum Gentibus, vt illudant, & flagellēt, & crucifigant: † ſed tertia die reſurget.

20 ‖Tunc venit ad eum mater filiorū Zebedæi cum filiis ſuis, adorans & petēs aliquid ab eo.

21 Ipſe verò dixit ei, Quid vis? Ait ei, Dic vt ſedeāt iſti duo filij mei, vnus ad dextrā tuam, & alter ad ſiniſtram, in regno tuo.

22 Reſpondens autem Ieſus dixit, Neſcitis quid petatis. poteſtis bibere poculum quod ego bibiturus ſum, & baptiſmate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Poſſumus.

23 Tunc dicit eis, Poculum quidem meum bibetis, & baptiſmate quo ego baptizor, baptizabimini: ſedere autem ad dextram meam & ſiniſtram meam, non eſt meum dare, ſed *dabitur* quibus paratum eſt à Patre meo.

quod volo facere? an oculus tuus nequam eſt quia ego bonus ſum?

16 *Sic erunt nouiſſimi, primi: & primi, nouiſſimi. multi enim ſunt vocati, pauci verò electi.*

17 *Et aſcendens Ieſus Ieroſolymā, aſſumpſit duodecim diſcipulos ſecretò, & ait illis,*

18 *Ecce, aſcendimus Ieroſolymam, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum, & Scribis, & condemnabunt eum morte:* Mar. 10. 31. luc. 18. 31.

19 *Et tradent eum Gētibus ad illudendum, & flagellandum, & crucifigendum: & tertia die reſurget.* Ioan 18. 32. † diſjunctiua pro copu

20 *Tunc acceſſit ad eum mater filiorum Zebedæi. cum filiis ſuis adorans, & petens aliquid ab eo.* Mar. 10. 35.

21 *Qui dixit ei, Quid vis? Ait illi, Dic vt ſedeant hi duo filij mei, vnus ad dexteram tuam, & vnus ad ſiniſtram, in regno tuo.*

22 *Reſpondens autem Ieſus dixit; Neſcitis quid petatis. poteſtis bibere calicem, quem ego bibiturus ſum? Dicunt ei, Poſſumus.*

23 *Ait illis, Calicem quidem meum bibetis: ſedere autem ad dexteram meam, & ſiniſtram, non eſt meum dare vobis, ſed quibus paratum eſt à Patre meo.*

17 *Priuatim in via*, κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ καὶ εἶπεν. In vno exemplari legimus κατ' ἰδίαν καὶ ἐν τῇ ὁδῷ εἶπεν: id eſt, priuatim, & in via (id eſt inter eundum) dixit eis: quam lectionem maximè probo. Vetus autem interpres illud ἐν ὁδῷ non legit. Sed & ἐν ὁδῷ malim accipere pro εἰς τὴν ὁδόν, vt ſit ſenſus, Chriſtum hos duodecim ſeorſim ſelectos voluiſſe iſtorum quæ mox erant ſequutura admonere.

19 *Sed tertia die*, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide ſuprà 13. 22.

22 *Quod ego bibiturus ſum*, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In tribus exemplaribus legimus, ὃ ἐγὼ πίνω καὶ τὸ βάπτισμα, &c. quod ego bibo: aut baptiſmate: in aliis autem duobus, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; & baptiſmate quo ego baptizor, baptizari? neque in hoc verſiculo, neque in proximo habentur: & ſuſpicantur nonnulli addita ex Marco, quum apud veterem interpretem non legantur. Sunt autem quaſi prouerbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè poculum pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde poculi appellatione intelligitur apud Hebræos modus vel pœnæ quæ peccatis noſtris infligitur, (vt Pſal. 11. 6. & infrà cap. 26. 39. vbi Dominus perſonam noſtram ſuſtinet) vel afflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, vt hoc loco: vel lætitiæ, qua cumulantur fideles, vt Pſal. 23. 5. Significat denique cuiuſque ſortem & conditionem, vt Pſal. 16. 5. tranſlatione ſumpta à familiis in quibus pro varia domeſticorum conditione diſtribuuntur cibus ac potus. Porrò Eraſmus Veterem interpretem merito in eo reprehendit quod ποτήριον vertat calicem, id eſt κύλικα. quod tamen ipſe non emendauit infrà, 26. 39. Baptiſmi autem nomen refero ad metaphoram Scripturis familiarem, ac præſertim Dauidi, qua comparātur afflictiones, gurgitibus aquarum, quibus veluti ſubmergantur qui miſeriis & calamitatibus vexantur. In ſumma verò declarat Chriſtus regnum ſuum non eſſe mundanum imperium vt iſti cum Iudæis ſomniabant: & qua via Rex ipſe in huius regni poſſeſſionem mittitur, eadem oportere illos incedere, qui gloriæ ipſius participes fieri volunt, quod per ſeſſionem ad dextram intelligitur.

23 *Non eſt meum*, οὐκ ἔστιν ἐμόν. Loquitur Chriſtus ex eorum ſententia à quibus compellabatur: & qui mundanum Meſſiæ regnum ſomniabant, quod delirium ne poſt reſurrectionem quidem ante diem pentecoſtes depoſuerunt. Vult igitur illos & ad cæleſte regnum ſubuehere, & ad patrem, vt mediator, attollere. *Dare*, δοῦναι. In tribus codicibus legitur, τοῦ δοῦναι, id eſt hoc dare. Hebraica repetitione relatiui. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, Vobis: quam lectionem ſi ſequamur, nihil ſupplendum erit in proximo mēbro. ſed neque in Græcis codicibus, neque apud Syrum interpretem, extat: & omnino vi-

detur addi nó debuisse quũ minimè voluerit discipulos ex eorum numero eximere quibus erat regnum destinatum à patre. ¶[*Dabitur*]*quibus*, οἷς. Erasmus, *Iis continget quibus*: quod vocabulum quoad licet libens refugio. Verbum autem δοθήσεται, quod in Græco suppletur, Latinè expressi. Vide Mar. 10. 40.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἠγανάκτησαν περὶ τῶν δύο ἀδελφῶν.

Mar 10. 41. Luc 12. 25.

24 ‖Et quũ *hæc* audissent *alij* decem, idignati sunt de duobus fratribus.

24 *Et audientes decem indignati sunt de duobus fratribus.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν, Οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait, Scitis principes Gentiũ in eas dominari, & magnates potestatem exercere in eas.

25 *Iesus autem vocauit eos ad se: & ait, Scitis quia principes Gentium dominantur eorum: & qui maiores sunt, potestatem exercent in eis.*

Οὐχ οὕτως δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος.

26 Verùm non ita erit inter vos: sed quicunque voluerit inter vos magnus fieri, esto vester minister:

26 *Non ita erit inter vos sed quicunque voluerit inter vos maior fieri, sit vester minister:*

Καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος.

27 Et quicunque voluerit inter vos primũ esse, sit vester seruus.

27 *Et qui voluerit inter vos primus esse, erit vester seruus.*

Ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

Phil. 2. 7.

28 Sicut Filius hominis non venit vt sibi ministretur, sed vt ministret, ‖detque animã suam in redemptionis pretium pro multis.

28 *Sicut Filius hominis nõ venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis.*

Καὶ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἱερειχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

Mar. 10. 46. Luc 18. 35.

29 ‖Egredientibus autem ipsis ex Iericho, sequuta est eum turba multa.

29 *Et egredientibus illis ab Iericho, sequuta est eum turba multa.*

Καὶ ἰδοὺ, δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.

30 Et ecce, duo cæci sedentes apud viam, quum audissent Iesum præterire, clamarunt, dicentes, Miserere nostri Domine, Fili Dauid.

30 *Et ecce, duo cæci sedẽtes secus viam audierunt quia Iesus transiret & clamauerunt, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.*

Ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα σιωπήσωσιν· οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες, Ἐλέησον ἡμᾶς Κύριε, υἱὸς Δαβίδ.

31 Turba autem obiurgabat eos vt silerent: illi verò magis clamabant, dicentes, Miserere nostri Domine, Fili Dauid.

31 *Turba autẽ increpũbat eos vt tacerent: at illi magis clamabant, dicentes, Domine miserere nostri, Fili Dauid.*

Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ

32 Et quũ substitisset Iesus, vo-

32 *Et stetit Iesus, & voca*

234 [*Alij*]*decem*, οἱ δέκα. Addidi particulam *Alij*, vt vim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam Latini sermonis vitarem.

25 *In eas dominari*, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute, *Ita enim senectus honesta est, si ad extremum spiritum dominatur in suos.* Ita igitur volui exprimere vim præpositionis κατὰ, tum in hoc verbo, tum in eo quod sequitur proximè, resoluta compositione, quod etiam placet Erasmo in annotationibus. Vulgata, *Dominantur eorum*: duplici errore, quum repetendus sit genitiuus Gentium: & hoc verbum apud Latinos tertio casui iũgatur. Sed quod idem Erasmus censet acerbiorem aliquam dominationem hîc significari, non probo. vtitur enim Lucas verbis simplicibus non compositis, & hos dicit vocari Euergetas, quod * Tyrannis non conuenit. Deinde si ita esset, Christus abusum duntaxat potestatis damnaret: quasi vt inter Ciuiles Magistratus nõ dãnatur res ipsa, sed Tyrannis, sic in Euangelica functione sit eiusmodi potestati locus, qua vti liceat non abuti. At hoc ipsum est quod redarguit Christus, docens nulli licere in Ecclesiastico munere quod Regibus & principibus in suos subiectos liceat. Omnes enim esse vnius legislatoris & Domini seruos, inter quos is demum excellat, qui fuerit omnium diligentissimus, & ab omni ambitione in alios conseruos vsurpanda remotissimus. Vnde igitur duplex ille gladius, spiritualis videlicet & temporalis, quem sibi papa & alij quàm plurimi vsurpãt, qui tamen neutrum habent? Quid igitur, inquies, nullámne habent potestatem diuini verbi ministri? nullam certè ipsi ne in conscientias quidem, quibus tamen sunt destinati: sed Christi dũtaxat sunt legati, vt eius nomine dicant & agant sacra, non ciuilia, penes quem vnum est omne ius imperandi, illos quidem audiri, sed vt legatos non vt dominos, iubens. 1. Cor. 7. 35 & 1. pet. 5. 3.

26 *Quicunque voluerit*, ὃς ἐὰν θέλῃ. Nequaquam docet Christus quibus artibus, simulatæ videlicet modestiæ, ambitiosi soleant summum gradum aliquem (qua ambitione tum laborabant ipsi Zebedæi filij) adipisci, sed contrà docet in Ecclesia eminere in terris, idem esse atque publicum in omnium salute procuranda seruum esse. Itaque hallucinantur in hoc explicando loco qui moneri putant pastores vt modestiæ exẽplum cæteris præbeant (quod & ipsum tamen vt necessarium passim præcipitur) quũ hîc de ipsius ministerij natura & ratione qua a Ciuilis politiæ forma distinguitur, Christus occasionem nactus differat.

28 [*In*] *redemptionis pretium*, λύτρον. Vulgata, *Redemptionem.* Verùm (vt obseruat Erasmus) τὸ λύτρον ipsam redemptionem non declarat, sed eius pretium: id est, quicquid datur ad eos redimendos qui captiui tenentur. Homerus ἄποινα vocat. ¶*Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν. vide Marci 10. 45. Hîc in illo meo admirandæ vetustatis codice ista inserũtur non iisdem verbis prorsus, quanuis eadem prorsus sententia scripta Luc. 14. 8, ὅταν κληθῇς ὑπὸ τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὸν πρωτοκλισίαν, μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας ἐρεῖ σοι, δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετὰ αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν. ἀλλ' ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον, ἵνα ὅταν ἔλθῃ σου ὁ καλέσας σε, ἐρεῖ σοι, φίλε, προσανάβηθι ἀνωτέρω· τότε ἔσται σοι τοῦτο χρήσιμον. id est, *Vos verò quæritis ex parte augeri, & ex eo quod maius est, minui. Ingressi verò & aduocati ad prandium, ne accumbite eminentioribus locis, ne quispiam te honoratior superueniat: & inuitator accedens tibi dicat: recipe te quoque inferius: & pudefias. Quod si inferiore loco accubueris, & quispiam te inferior superuenerit dicet tibi inuitator, collige te quoque superius: eritque tibi vtile.*

29 *Egredientibus*, ἐκπορευομένων. In vno exemplari legitur in numero singulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ: id est, Egrediente eo.

30 *Præterire*, παράγει. Vel Prætergredi, vt supra 9. 9. Sic autem verto vt melius exprimatur præpositio παρά. Vulgata & Erasmus, *Transiret*: id est, διέρχεται.

32 *Quum substitisset*, στὰς. Ad verbum, *Quum stetisset*: quum tamen στὰς hoc locó non opponatur sedenti aut iacenti, sed ambulanti. ¶*Vocauit*, ἐφώνησεν. Voce videlicet, non per alium. Hoc enim potius significat τὸ καλεῖν, quũ de quopiam præsente: & τὸ μετατέμπεσθαι, quum de absente agitur.

34 *Oculi*

εἶπε, Τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;

Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί.

Σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Κεφάλαιον κα.

ΚΑΙ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦλθον εἰς Βηθφαγὴ πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,

Λέγων αὐτοῖς, Πορεύθητε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, καὶ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι.

Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ Κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.

Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου, λέγοντος,

Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιὼν, Ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραΰς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

Πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ, καὶ ποιήσαντες καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς,

cauit eos, & ait, Quid vultis faciam vobis?

33 Dicunt ei, Domine, vt aperiantur oculi nostri.

34 Commiseratione autem intima commotus Iesus tetigit oculos eorum: & statim visum receperunt oculi eorum, & ipsi sequuti sunt eum.

CAP. XXI.

ET quũ appropinquassent Hierosolymis, & venissẽt ad Beth-phage ad montem Olearũ, tũc Iesus misit duos discipulos,

2 Dicens eis, Ite in vicum qui vobis est ex aduerso, & statim inuenietis asinam ligatam, & pullum cum ea: soluite eos, adducite mihi.

3 Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite, Domino his opus est: statim autem remittet eos.

4 Hoc autem totum factũ est vt impleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,

5 Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mitis, & insidẽs asinæ, ac pullo fœtui subiugis *asinæ*.

6 Profecti autem sunt discipuli, fecerúntque sicut imperarat eis Iesus.

uit eos, & ait, Quid vultis vt faciam vobis?

33 *Dicunt illi, Domine, vt aperiantur oculi nostri.*

34 *Misertus autem eorum Iesus, tetigit oculos eorũ: & confestim viderunt, & sequuti sunt eum.*

CAP. XXI.

1 *ET quum appropinquassent Ierosolymis, & venissent Beth-phage ad montem Olineti, tunc Iesus misit duos discipulos.* Mar.11.1. luc.19.29.

2 *Dicens eis, Ite in castellum quod contra vos est, & statim inuenietis asinam alligatam, & pullũ cum ea: soluite & adducite mihi.*

3 *Et siquis vobis aliquid dixerit, dicite quia Dominus his opus habet: & cũ festim dimittet eos.*

4 *Hoc autem factum est vt adimpleretur quod dictum est per Prophetam, dicentem,*

5 *Dicite filiæ Sion, Ecce, rex tuus venit tibi mansuetus, & sedens super asinam, & pullum, filium subiugalis.* Zach.9.9. esa.62.11. ioh.12.15.

6 *Euntes autem discipuli fecerunt sicut præcepit illis Iesus.*

34 *Oculi eorum*, αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc desunt in duobus vetustis codicibus, neque etiam reperiuntur apud Veterem interpretem. Vulgata, *Viderunt*: id est εἶδε φαν. Solent autem Hebræi oculos clausos vocare qui videndi vsu carent, ac proinde dicuntur iis aperiri quibus videndi vsus restituitur.

IN CAPVT XXI.

1 *Ad Beth-phage*, Βηθφαγὴ. Id est, non procul Beth-phage. Antiqua omnia legunt Βεθσφαγὴ, id est Bethsphage. Hebræa enim hæc omnia variè sunt à Græcis corrupta. Syrus interpres scribit בית־פגא [*Beth-phage*,] & domum fontis interpretatur noster Tremellius, vt phage sit quod Græcis πηγὴ, cuiusmodi Græcas multas voces vulgus iam tum vsurpabat. ¶ *Olearum*, ἐλαιῶν. Vulgata, *Olineti*. id est ἐλαιῶνος, sicut etiam vocatur Act.1.12.

2 *Ex aduerso*, ἀπέναντι: id est, e regione, εὐθυπτικῶς. Sicut apud Virgilium 1. Æn. Carthago dicitur sita Italiam contra. Sic ab Hebræis quoque vsurpatur נגד [*neghed.*]

3 *Aliquid dixerit*, εἴπῃ τι. In quodam exemplari scribitur εἴπῃ, Τί ποιεῖτε, *dixerit, Quid facitis?* ¶ *Statim autem* εὐθέως δὲ. Vulg. *Confestim*. Malè. Nam vetus quidem interpres putauit hæc esse verba Christi præmonentis discipulos, fore vt Domini asinæ & pulli statim facerent illis eos abducendi potestatem, quod etiam euenit. Erasmus autem qui pro ἀποστελεῖ legit ἀποστέλλει (vt etiam Theophylactus & nonnulli veteres codices) putauit hæc dici ab Euangelista, Christum videlicet his dictis iussisse vt discipuli statim sese darent in viam. Vertit enim, *Et confestim emittit eos.* Atqui particula δὲ, ostendit hæc quoque à Christo mandari & præscribi discipulis quæ illis respondeant à quibus rogentur, cur, illa inuenta, non interpellatis prius dominis, soluant & abducant: quod videlicet id faciant Domini mandato, cui sit illis opus, & qui statim sit eôdem illos remissurus. Sic etiam vertit Syrus interpres hunc locum, adiecta particula ὧδε hûc, quæ etiam legitur apud Marcum. Dicuntur enim hæc μιμητικῶς Hebræorum more, in ipsorum discipulorum persona. ¶ *Remittet* ἀποστελεῖ. Eras. *emittit*, ἀποστέλλει de quo modo diximus. Vulgata, *dimittet*. Sensus postulat vt pro Remittere accipiatur, cuius significationis exẽpla ex Demost. citat doctissim° Budęus

5 *Filiæ Sion*, τῇ θυγατρὶ Σιών. Id est, Ciuitati Sion. Nam familiare est Hebræis filiarum nomen vrbibus ipsis accommodare: cuius phrasis exempla plurima vel vnus Threnorum liber suppeditabit, & aliquoties ita loquitur Pindarus. ¶ *Insidens asinæ*, ὀπιθεβηκὼς ὀπὶ ὄνου. Nonnulli, propterea quòd hoc loco non additur fœmininus articulus, vt paulò pòst, non de asina, sed de asino hoc dictum intelligunt, vt illud καὶ πῶλον, *& pullum*, per epexegesin dicatur, quia Christus disertè ab aliis Euangelistis memoratur super pullum sedisse, vtpote cui nullus vnquam hominum insedisset, quod de ipsa asina intelligi nõ potest. Et fateor nomen חמור [*chamor*] quo vtitur Zacharias 9.9, quanuis toti speciei tribuatur, tamẽ magis propriè de mare intelligi: quum alterum habeant vocabulum Hebræi quo asina significatur, & quo etiam vtitur Propheta in posteriore membro. Sed non temerè est quòd Matthęus tum asinæ tum pulli disertè facit mentionem. Iam verò quum in tota hac historia distinguantur ὄνος & πῶλος, necesse non fuit fœmininum articulum semper exprimere. Quod igitur dicere videtur Propheta Christũ super asinam & pullum sedisse, nemo non videt quomodo sit intelligendum. Nam quia pullo, quem conscendit Dominus, adiuncta erat asina, pulli videlicet comes, ideo dicitur & matre & pullo vectus fuisse, communi loquendi consuetudine, sicut etiam vernacula nostra lingua dicitur aliquis ire tribus aut quatuor equis, si totidem habeat comites. ¶ *Fœtui subiugis* [*asinæ,*] υἱὸν ὑποζυγίου. Hoc est quod Latinis est Iumentum. Nam subiugalis nomen quo vtitur Vulgata, barbarum est. Subiuges autem equas memorat Plinius, sed adiectiuè. Filij verò vocabulum etiam vsurpat Columella, de onagris loquens, libri 6.c.37. vt etiam Maro caprum vocat virum gregis. Sed malui quod est vsitatius retinere.

Ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ, τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισαν ἐπάνω αὐτῶν.

7 Et adduxerunt asinã & pullum, & eis imposuerunt vestimenta sua, & * collocarunt *ipsum* * super ea.

Ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐν τῇ ὁδῷ. ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων, & ἐστρώνυον ἐν τῇ ὁδῷ.

8 Plurima autẽ turba strauerũt vestimenta sua in via: alij verò cædebãt ramos ex arboribus, & sternebant in via.

Οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

9 Porro turba * quæ præibat & quæ sequebatur, clamabat, dicens, * Hosanna Filio Dauid: * benedictus * qui venit in nomine Domini: hosanna * *ó qui es* in *cælis* altissimis.

Καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐσείσθη πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, Τίς ἐστιν οὗτος;

10 Et quum introisset Hierosolymam, commota est vniuersa vrbs, dicens, Quis est hic?

Οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ προφήτης ὁ ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας.

11 Turba autẽ dicebat, Hic est Iesus ille Propheta ortus Nazaretha *vrbe* Galilææ.

Mar. 11.11. luc. 19 45. ioh. 2 13. Deut. 4.25

Καὶ εἰσῆλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐξέβαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερά.

12 ‖Et introiuit Iesus in templum Dei, & eiecit omnes‖ vẽdentes & ementes in templo: mensásque numulariorum, & cathedras vendentium columbas * subuertit.

Esa. 56.7. Iere. 7.11.

Καὶ λέγει αὐτοῖς Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

13 Et dixit eis, ‖Scriptum est, Domus mea, domus precum * vocabitur: ‖ at vos fecistis eã speluncam * latronum.

Mar. 11.17 luc. 19. 46.

Καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

14 ‖Tunc venerunt ad eum cęci & claudi in templo: & sanauit eos.

7 *Et adduxerunt asinam & pullum, & imposuerunt super eos vestimenta sua, & eum desuper sedere fecerunt.*

8 *Plurima autem turba strauerunt vestimẽta sua in via: alij autem cædebant ramos de arboribus, & sternebant in via.*

9 *Turbæ autem quæ præcedebant & quæ sequebantur, clamabant, dicẽtes, Hosanna Filio Dauid: benedictus qui venit in nomine Domini: hosanna in altissimis.*

10 *Et quum intrasset Ierosolymam, commota est vniuersa ciuitas, dicens, Quis est hic?*

11 *Populi autem dicebãt, Hic est Iesus Propheta à Nazareth Galilæa.*

12 *Et intrauit Iesus in templum Dei, & eiiciebat omnes vendentes & ementes in templo: & mensas numulariorum, & cathedras vẽdentium columbas euertit.*

13 *Et dicit eis, Scriptũ est, Domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis illam speluncam latronum.*

14 *Et accesserunt ad eum cæci & claudi in templo: & sanauit eos.*

---

7 *Collocarunt*, ἐπεκάθισαν. Quædã exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, *insedit*. Et alia rursus ἐκάθισεν, *sedit*. ¶ *Super ea*, ἐπάνω αὐτῶν. Vulg. legit ἐπάνω αὐτόν, videlicet τὸν Ἰησοῦν. cui lectioni fauet Syrus interpres, vt est sanè simplicissima. Frobenius excudit ἐπάνω αὐτῆς, super eam, asinam scilicet. Sed ex aliis Euangelistis liquet Dominum vectum fuisse non asina, sed pullo. Lego igitur vel αὐτὸν singulari numero, cum vetere interprete, vel (vt habent Græci codices) αὐτῶν plurali numero, & ad vestimenta refero, quibus stratis insedit: vel ad asinam & pullum. vt consentiat Matthęus cum Zacharia. Quomodo autem intelligendum sit Dominum vtroque vectum fuisse, quum reliqui Euangelistæ pulli tantùm meminerint, paulò antè diximus.

9 *Quæ præibat*, προάγοντες. In quodam codice additur αὐτὸν, id est, *ei*. ¶ *Hosanna*, Ὡσαννὰ. Vel Ὡσανὰ, *Hosana*. Ita enim in quibusdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè scriberetur הושענא [*hoschahna*] vocabulo ex duobus corruptis, & per syncopen contractis composito: quũ potius dicendum fuerit הושיעה־נא [*hoschiha-na*] id est, Serua, vel opitulare, quæso. Fuit autem hæc solennis formula acclamationis, ideóque Hebraicè expressa ab Euangelistis: qua vtebantur Iudæi in festo Tabernaculorum, quum ramos gestarent ex Domini mandato, Leuitic. 23. 40. Hac de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν 4.5. qui rursus in Thesei vita simile quiddam refert de Atheniensium festo, quod ὠχροφόρια, à gestandis ramis, vocabant: si modò sacra cũ profanis licet comparare. In illo igitur festo quum hanc vocem identidem multi ingeminarent, tandem eò ventum est vt ipsos etiam salicum & cæterarum deinceps arborum ramos Hosanna vocitarent: sicut Caninius, vir eruditus & diligens, obseruauit ex Rabbinorum libris. & simili prorsus more vulgo Maïos vocant arbores, quæ Calendis Maij cædi solent, & coram ædibus certis magno cum luxu plantari. Itaque existimat hac significatione hoc esse accipiendum perinde acsi gestiẽs turba declararet sese hos ramos Filio Dauidis ferre, eúmque Deum ac Messiam agnoscere. Nam alioquin (inquit) si Hosanna significat Salua quæso, quid erit Salua quæso, Filio Dauid? Videtur enim potius dicendum fuisse υἱῷ Δαβίδ, Filii Dauid, vel υἱὸν Δαβίδ. Filiũ Dauid. At ego malo, propriam verborum declarationem sequutus, interpretari, Opitulare quæso. Nec enim Christum pro Deo habebant, cui festum hoc celebraretur, vtpote quem postea prophetã vocant. Deinde quæ proximè sequuntur satis ostendunt hæc omnia ex Psalmo 118 esse petita, & huiusmodi acclamationibus plebem prosperum successum suo Messiæ à Domino petiisse. Neque est cur ista constructio nos moretur, quum sæpe etiam reperiatur verbum הושיע [*hoschiah*] absolutè positum pro Opitulari & Salutem adferre: sicut liquet ex multis locis, ipsóque adeo versiculo Psalmi 118, ex quo hæc esse petita diximus. Quinetiam prorsus similis constructionis exemplum habemus Psalmo 86.16. ¶ *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraismus, id est, Laudandus & extollendus. siue, Bene sit ei qui venit in nomine Domini: quem videlicet Dominus Regem nobis dedit. ¶ *Qui venit*, ὁ ἐρχόμενος. Vel, Is qui venturus erat. Nam (vt alibi annotauimus) hoc verbum etiam tempore præs. passim de futuro dicitur, quasi de eo qui iam sit in via. Dicitur autem in nomine Domini venire, Hebraico idiotismo, qui peculiaris est Dei veluti legatus. ¶ [*O qui es*] *in* [*cælis*] *altissimis*, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Hebraismus. Quia verò obscurum erat alioqui hoc dicendi genus, ideo putaui aliquid supplẽdum quo illustraretur. Suppleui autem quod maximè visum est accommodatum, quum præsertim similis ellipsis exemplũ reperissem Psal. 148.1, & 7. Quòd si magis placebit altera sentẽtia de salicũ ramis, quos testarẽtur se in Dei honorẽ gestare, cõuertes, *Hosãna* [*ei qui est*] *in* [*cælis*] *altissimis*. i. Deo.

12 *Subuertit*, κατέστρεψε. Idem hic valet κατ' quod κάτω. Vulgata & Eras. *Euertit*.

13 *Vocabitur*, κληθήσεται. Id est, erit: de quo Hebraismo sæpe diximus. ¶ *Latronum*, λῃστῶν. Pietate videlicet populi ad quæstum abutentium: cuiusmodi sunt quos Nazianzenus χρηστοκαπήλους & χρηστεμπόρους vocat. Alludit autem Christus ad Pharisæorum nomen de quo dix mus suprà, 3,7. eleganti paronomasia ad פרושים [*pherusim*] id est, Pharisæos à verbo פרש [*parasch.*] & פריצים [*perusjhim*] id est, latrones siue τοιχωρύχους, à verbo פרץ [*paratz*] vt eruditissimus D. Mercerus obseruauit,

16 *Etiam*

Ἰδόντες δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς τὰ θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, Ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.

Καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; Ὁ δὲ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε, Ὅτι ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω αἶνον;

Καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς, ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως εἰς Βηθανίαν, κἀκεῖ ηὐλίσθη.

Πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε.

Καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἦλθεν ἐπ' αὐτὴν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον· καὶ λέγει αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

Καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ ἐθαύμασαν, λέγοντες, Πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ κἂν τῷ ὄρει τούτῳ εἴπητε, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν, γενήσεται·

Καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, πιστεύοντες, λήψεσθε.

Καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν, προσῆλθον αὐτῷ διδάσκοντι οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ, λέγοντες, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα· ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑμῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ·

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου πόθεν ἦν; ἐξ

15 Quum vidissent autē primarij Sacerdotes & Scribæ miranda illa quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hosanna Filio Dauid, indignati sunt.

16 Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Iesus autem dixit eis, ¶Etiam. nunquam legistis, ‖Ex ore infantium & lactentium ¶perfecisti laudem?

17 Et eis relictis, abiit Bethaniam extra vrbem, & diuersatus est illic.

18 Manè autem rediens in vrbem, esuriit.

19 Et quum vidisset ¶ficū quandā apud viā, venit ad eā, & nihil inuenit in ea nisi folia solùm: tunc dicit ei, ‖Ne amplius ex te fructus nascitor in æternum. Et exaruit illico ficus.

20 Quum igitur hoc vidissent discipuli, mirati sunt, dicētes, Quomodo illico exaruit ficus?

21 Respōdens autem Iesus ait eis, Amē dico vobis, si habueritis fidē, neque ¶addubitaueritis nō solùm ¶hoc *quod factū est* ficui, facietis, verumetiam si monti isti dixeritis, Tollitor, & ¶proiicitor in mare, fiet:

22 ‖Et quæcūq. ¶precādo petieritis, ¶si crediderit is, accipietis.

23 Quū autē venissent in templū, primarij Sacerdotes & seniores populi ¶eū docentē adierunt, dicentes, ¶Qua auctoritate facis ista? & quis tibi dedit istam auctoritatem?

24 Respōdens verò Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego ¶rē quandā: quam si dixeritis mihi, dicam & ego vobis qua auctoritate ista faciam:

25 ¶Baptisma Iohānis vnde erat?

15 *Videntes autem principes Sacerdotū & Scribæ mirabilia quæ fecit, & pueros clamantes in templo & dicentes, Hosanna filio Dauid, indignati sunt.*

16 *Et dixerunt ei, Audis quid isti dicunt? Iesus autem dixit eis, Vtique. nunquam legistis, Quia ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem?* Psal.8.3.

17 *Et relictis illis, abiit foras extra ciuitatem in Bethaniam, ibique mansit.*

18 *Manè autem reuertēs in ciuitatem, esuriit.*

19 *Et videns fici arborem vnam secus viam, venit ad eam, & nihil inuenit in ea nisi folia tātùm: & ait illi, Nunquam ex te fructus nasciatur in sempiternum. Et arefacta est continuò ficulnea.* Mar.11.13.

20 *Et videntes discipuli mirati sunt, dicētes, Quomodo continuò aruit?*

21 *Respondens autem Iesus ait eis, Amen dico vobis si habueritis fidē, & non hæsitaueritis, non solùm de ficulnea facietis, sed & si monti huic dixeritis, Tolle, & iacta te in mare, fiet:*

22 *Et omnia quæcunque petieritis in oratione, credentes, accipietis.* Mar.11.27. luc.10.1.

23 *Et quū venisset in tēplum, accesserunt ad eum docētem principes Sacerdotū & seniores populi, dicentes, In qua potestate hæc facis? & quis tibi dedit hanc potestatem?*

24 *Respondens Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego vnū sermonem: quem si dixeritis mihi, & ego vobis dicam in qua potestate hæc facio.*

25 *Baptismus Iohannis*

16 *Etiam*, καί. Vulg. *Vtique*. Eras. *Quidni?* id est, πῶς οὐ. ¶ *Perfecisti*, κατηρτίσω. i. ἐτέλεσας. Nam τὸ ἄρτιον idem hic valet quod τέλειον. i. quod omnibus suis partibus constat, ita vt nihil neque desit neque supersit: sumpta nimirum metaphora à numero quem τέλειον appellant Geometræ, qui τῶν ἑαυτῶ μέρεσιν ἴσος ἐστιν. Nam ἄρτιος ἀριθμὸς numerus par dicitur, is nempe qui in duas tantùm æquales partes diuidi potest: ἄρτιος autē ἄνθρωπος pro τελείῳ vsurpatur 2. Tim. 3.17. Vnde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν, quæ frequenter occurrunt, interdum pro τελειοῦν. i. perfectum & integrum reddere: interdum pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν. i. aptare & præparare, vt Rom. 9.22, 2. Tim. 3.16, & alibi. Cæterū quod in Hebræo legitur יסדת [*yssadta*,] ab interpretatione non dissentit. Nā quæ sunt perfecta etiā sunt firmissima. Sed & Oris vocabulū pro voce & testimonio accipitur. Vide suprà 18.16.

19 *Ficum*, συκῆν: arborem videlicet. Itaq. Vulg. & Eras. per periphrasin interpretantur *Arborem fici*: à qua tamen periphrasi hoc eodem versiculo discesserunt. neque certè necessaria erat, quum amphibolia omnis postea tollatur.

21 *Addubitaueritis*, διακριθῆτε. Qui hæsitat, altercantibus sententiis secum ipse quasi litigat, & disceptat, vt annotat doctissimus Budæus in Commentariis: quamobrem etiā alicubi vsi sumus disceptandi verbo. Sic etiā accipitur Rom. 4.20. & Act.10.20. Denique διακρίνεσθαι est quod vernaculo sermone dicimus, *faire difficulté*. ¶ *Hoc* [*quod factum est*] *fici*, τὴς συκῆς. sub. γενόμενον. Vulg. *De ficulnea*. Ad verbū, *Illud ficus*. Vide suprà 8.33. Erasmus, *Quod accidit ficui*. ¶ *Proiicitor*, βλήθητι. Sic Erasmus in annotationibus. Vulg. *Iacta te*: passiuo per actiuum expresso, sicut etiam antea ἄρθητι vertit *Tolle*, pro *Tollitor*, quod respondet Hebraicè coniugationi Hithpahel.

22 *Precando*, ἐν τῇ προσευχῇ. Id est, inter precandum. Vulg. & Eras. ad verbum, *In oratione*, nimium obscuré. ¶ *Si crediderit is*, πιστεύοντες. Ad verbum, *credentes*: sed participium hoc loco conditionem in se includit.

23 *Eum adierunt*, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc verba colloco, Princeps Sacerdotum & Seniores populi eum docentem adierunt: ídque propter amphiboliam quæ est in Latina vetere versione nam alioqui videri posset Principes quarto casu dici. ¶ *Qua auctoritate*, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ: siue *Qua potestate*. nam inter istā parum interest. Quæsiuimus autem quod minimè ambiguum videri possit. ποίᾳ verò pro τίνι annotauimus suprà, 19, 18. Vide 1. Cor. 14, 29.

24 *Rem quandam*, λόγον ἕνα. Ad verbum, *Sermonem vnum*. Sed Hebræis (vt iam antè monuimus) דבר [*dabar*] rem omnē in genere significat, atque adeo pro particula indefinita vsurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα vsurpant. Poni autē ἕνα (id est vnū) pro τινὰ, sæpe iā est à nobis annotatū. Hoc igitur omnino illud est, quod vernaculo sermone dicimus, *Ie vous demanderay vn mot*.

25 *Baptisma*, τὸ βάπτισμα. Sic vocabatur οἰκονομία Iohannis prædicatio, totúmque adeo eius ministerium.

Prædicabat enim Baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum, Mar.1.4. Vide Act.19.3. Nec temerè vel quasi tergiuersans Christus de baptismate Iohannis istos vicissim interrogans. Sic enim eos ad Iohannis testimonium reuocat, ex quo discere ipsos oportuerat quis esset Christus, & quo iure hæc ageret.

ὐρανοῦ, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; Οἱ δὲ διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ ἡμῖν, Διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· φοβούμεθα τὸν ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην.

Sup. 14.15.

Καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ εἶπον, Οὐκ οἴδαμεν. Ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτός, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ, εἶπε, Τέκνον ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε.

Καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡσαύτως. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγώ κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ· οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ· ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

Esa.51.5. iere. 2. 21. mar 11.1. luc. 20.9.

Ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε, Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον· καὶ ἐξέδετο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.

Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους

è cælo, an ex hominibus? At illi ratiocinabãtur apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis ei?

26 Sin autem dixerimus, Ex hominibus, timemus turbam. ‖omnes enim habent Iohannem vt Prophetam.

27 Et respondentes Iesu dixerunt, Nescimus. Ait eis & ipse, Nec ego vobis dicam qua auctoritate ista faciam.

28 Quid autem vobis videtur? Quidã habebat duos filios: & accedẽs ad priorẽ, dixit, Fili abi, hodie operare in vinea mea.

29 Ille verò respondẽs ait, Nolo: sed postea quum resipuisset abiit.

30 Et accedẽs ille ad secundũ, dixit itidẽ. Is verò respõdẽs ait, Ego *abeo* domine. Sed nõ abiit.

31 Vter è duobus fecit quod voluit *eius* pater? Dicũt ei, Prior. Dicit eis Iesus, Amẽ dico vobis, publicani & meretrices præeunt vobis in regnũ Dei.

32 Venit enim ad vos Iohannes via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani verò & meretrices crediderunt ei. vos autem qui *hoc* vidistis, non resipuistis postea, vt ei crederetis.

33 ‖Aliam parabolã audite, Fuit quidam paterfamiliâs qui plãtauit vineã, & sepem circumposuit ei, foditque in ea torcular, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregrè profectus est.

34 Quum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, vt eius fructus perciperent.

35 Agricolæ verò, captis eius seruis, aliũ quidem cæciderũt,

vnde erat? è cælo, an ex hominibus? At illi cogitabant inter se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis illi?

26 *Si autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam omnes enim habent Iohãnem sicut Prophetam.*

27 *Et respondentes Iesu, dixerunt, Nescimus. Ait illis & ipse, Nec ego dico vobis in qua potestate hæc facio.*

28 *Quid autem vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios: & accedẽs ad primum, dixit, Fili vade, hodie operare in vinea mea.*

29 *Ille autem respondens ait, Nolo: postea autẽ pœnitentia motus abiit.*

30 *Accedẽs autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait, Ego domine: & non iuit.*

31 *Quis ex duobus fecit voluntatẽ patris? Dicunt ei, Primus. Dicit illis Iesus, Amen dico vobis quia publicani & meretrices præcedũt vos ĩ regnũ Dei.*

32 *Venit enim ad vos Iohannes in via iustitiæ, & non credidistis ei: publicani autem & meretrices crediderunt ei. vos autem videntes, nec pœnitẽtiam habuistis postea, vt crederetis ei.*

33 *Aliam parabolam audite: Homo erat paterfamiliâs qui plantauit vineam, & sepẽ circundedit ei, & fodit in ea torcular, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregrè profectus est.*

34 *Quũ autẽ tempus fructuũ appropinquasset misit seruos suos ad agricolas vt acciperẽt fructũ ei.*

35 *Et agricolæ, apprehensis seruis eius, alium cæci*

¶ *E cælo*, ἐξ οὐρανοῦ: id est à Deo. Ita enim melius apparet antithesis, & cælum pro Deo Syriacè vsurpari, quidam Syriacæ linguæ peritus obseruat: quod tamen est ad imperium referendum, vt sursum homines mentem attollant quum de Deo agitur. ¶ *Ratiocinabantur*, διελογίζοντο. Id est, Rationes conferebant in vtranque partem, vt constat ex sequente dilemmate. Itaque sic conuertere malui quàm *Cogitabant* cum Vetere interprete, quem sequitur Erasmus. Suprà tamen idem verbum διαλογίζεσθαι conuerti Disceptare, id est διαπιέπεσθαι. vbi de mutua colloquutione agitur, quam Latini Dialogum vocant Vide Mar.2,6. ¶ *Apud se*, παρ' ἑαυτοῖς. Vulgata, *Inter se*: id est ἐν ἑαυτοῖς.

29 *Quum resipuisset*, μεταμεληθείς. Vulgata & Erasmus, per periphrasin, *Pœnitentia motus* Hic autem & paulò post μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν ponitur: de quo suprà diximus 3.2. Hoc est quod dicimus vernaculo sermone, *se rauiser*.

30 *Ego* [*abeo*,] ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expressi. Origenes legit, ναὶ κύριε, Etiam domine: & meum vetustissimum exemplar, ἐγὼ κύριε ὑπάγω. *Ego, Domine, abeo.*

31 *Præeũt vobis*, προάγουσιν ὑμᾶς. i. cessantibus & recusantibus vobis, properant ad regnum Dei, vt vos oportuerit saltem eorum exemplum imitari. Itaque præire impropriè hîc dicuntur quos nemo sequatur.

32 *Via iustitiæ*, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Eras. eodem sensu, *Per viam iustitiæ*. i. vita & moribus integer, in quo nihil reprehendi posset. nam דרך [*derech*] pro vita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ possumus accipere pro εἰς ὁδὸν, vt sit hæc sententia, Iohannem venisse qui eos in viam iustitiæ induceret. Prior tamen sensus magis est genuinus. ¶ *Vt crederetis ei*, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ. Iter igitur ad fidẽ est μεταμέλεια, quoniam cogit morbus vel inuitos ad medicũ confugere.

33 *Elocauit*, ἐξέδετο. Cic. 5. in Verrẽ, *Xenon ad se pertinere negabat, elocatum esse fundum dicebat.* Vulg. & Eras. *Locauit.* nulla quidem sensus iniuria: sed ostendere volui nullam esse causam cur simplex pro composito vsurpemus.

35 *Cæciderunt*, ἔδειραν. Sic lego ex fide vetusti codicis, non ἔδειραν à δέρω quod significat pellem detrahere. Sed & Syrus interpres & Vulgata nostra sic legerunt.

αὐτῶ, ὃν μὲν ἔδηραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων· καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ λέγων, Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, Οὗτος ἐστὶν ὁ κληρονόμος, δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.

Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος καὶ ἀπέκτειναν.

Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;

Λέγουσιν αὐτῷ, Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.

Καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλα-

alium verò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

Rursum misit alios seruos plures prioribus, & fecerũt eis itidem.

Postremò autẽ misit ad eos filium suum, dicens, Reuerebuntur filium meum.

Agricolæ verò viso filio dixerunt inter se, ‖Iste est hęres, venite, trucidemus eũ, & obtineamus hæreditatem eius.

Et captum eũ eiecerunt extra vineam, & trucidarunt.

Quum igitur venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?

Dicũt ei, Malos ipsos malè perdet: & vineã suam elocabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.

Dicit eis Iesus, Nunquã legistis in Scripturis, ‖Quẽ lapidem reprobarunt ædificantes, is factus est caput anguli: A Domino factũ est istud, & est mirabile in oculis nostris?

Propterea dico vobis, fore vt tollatur à vobis regnũ Dei, & detur genti quæ ferat eius fructus.

‖Porro qui ceciderit super lapidem istum, confringetur:

derunt, alium occiderunt, alium verò lapidauerũt.

36 *Iterum misit alios seruos plures prioribus: & fecerunt illis similiter.*

37 *Nouissimè autem misit ad eos filiũ suum, dicens, Verebuntur filium meũ.*

38 *Agricolæ autem, videntes Filium, dixerunt intra se, Hic est hæres, venite, occidamus eum, & habebimus hæreditatem eius.* Infrà 26.3 & 27.1 ioh.11.53

39 *Et apprehensum eum eiecerunt extra vineam, & occiderunt.*

40 *Quũ ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis?*

41 *Aiunt illi, Malos malè perdet: & vineam suã locabit aliis agricolis, qui reddent ei fructum temporibus suis.*

42 *Dicit illis Iesus, Nunquam legistis in Scripturis, Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?* Ps.118.22 act.4.11 rom 9.33 2. petr.2.7

43 *Ideo dico vobis quia auferetur à vobis regnũ Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.*

44 *Et qui ceciderit super lapidem istum, confringe-*

---

37 *Reuerebuntur.* ἐντραπήσονται. i. αἰδέσονται. Orta significatione ex eo quod ij quos pudet, soleant faciem ab iis auertere quorum aspectum non sustinent. Nonnulli addunt particulam Fortasse, vel (vt ipsi loquuntur) Fortè, quia apud Lucam etiã diserte additur ἴσως. Alioqui.n. (inquiũt) videtur Deus ignorare quid sit futurum, quum Iudæi Filium ipsius nõ sint reueriti. Vnde postea curiosæ quæstiones ortæ sunt de prouidentia, de quibus multa Erasm. hoc loco. Ego in nullis Græcis cod. reperi particulam ἴσως vel τάχα additam hoc loco: & quod ad quęstiones illas attinet, puto manes esse argutias. Loquitur enim hic Deus in persona patrisfamiliãs, hominum more affirmãs quod est verisimile futurum: sicut pœnitere quoque Deum dicimus, quum tamen consilium non mutet.

38 *Inter se,* ἐν ἑαυτοῖς. Vulg. *Intra se,* id est Apud se. Nostram interpretationem Eras. in annotationibus affert, & sequentia etiam confirmant. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς vtroque modo verti potest, vt diximus suprà 3.9. ¶ *Obtineamus,* κατάσχωμεν. Idem hic valet ἔχειν quod κρατεῖν. i. vi occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur.

41 *Malos malè perdet,* κακοὺς κακῶς ἀπολέσει. Transiit apud Græcos hoc dictum in prouerbiũ, ex ipsius natura cõmuni sensu: vt apud Aristoph. in Pluto, ἀπὸ σ' ὀλῶ κακὸν κακῶς, vt & alibi passim ex hac præclara sententia, ἡ δὲ κακὴ βουλὴ τῷ βουλεύσαντι κακίστη.

42 *Quem lapidem,* λίθον ὅν. Mutaui collocationem verborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nã illud Virgilij, *Vrbem quam statuo, vestra est,* planè est poëticum. ¶ *Ædificantes,* οἱ οἰκοδομοῦντες. i. architecti, sicut suprà 19.4. ponitur ὁ ποιήσας pro ὁ ποιητὴς, vel ὁ δημιουργός; ex Hebræorum consuetudine. Familiaris est autem ista translatio sacris scriptoribus, quoties agitur de Ecclesia. i. de cælesti Ierusalem. ¶ *Is factus est caput anguli,* οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Hic factus est in caput anguli:* quod dicendi genus Hebraicum est, pro Cœpit esse caput anguli. Nam ita hic accipitur verbũ γίνεσθαι, vt ἐγένετο suprà cap. 19.5. Caput autem anguli dicitur lapis in angulo præcipuus, qui totius ædificij iuncturam sustinet, ac proinde alibi dicitur ἀκρογωνιαῖος. qua de re vide Ephes. 2.20. ¶ *Factum est istud,* ἐγένετο αὕτη. Tres sunt omnino huius relatiui interpretationes, quantum intelligere possum. Nam alii censent enallagen esse Hebræam fœminini relatiui pro neutro, quo Hebræi carent, & perinde interpretantur acsi τοῦτο scriptum esset, quod referatur ad complexum orationis: vt sit hic sensus, Lapis reiectus ab architectis cœpit esse caput anguli: quæ res facta est à Domino, & cum summa admiratione à nobis spectatur. Hæc est, inquam, quorundam interpretatio, quæ mihi simplicissima videtur. Plerique tamen ex Græcis & Latinis interpretibus (inter quos pauci omnino fuerunt Hebrææ linguę periti) vel ad caput, vel ad angulum referunt. Nam vtrunque, & κεφαλὴ, id est Caput, & γωνία, id est Angulus, Græcis fœminimum est, cum relatiuo conueniens. Hanc postremam sententiam si sequamur, vertendum erit, A Domino factus est iste, videlicet Angulus: quo modo explicat Theophylactus, & postea θαυμαστὴ, Mirabilis. & ita citatur hic locus à Cypriano, lib. De oratione. Si autẽ referas ad κεφαλὴ, id est Caput, vertes quidem neutro genere, sicut fecimus, sed diuerso sensu. Neque enim relatiuũ pertinebit ad totum orationis complexum: sed ad Caput duntaxat. Sed (quod veterum pace dixerim) vtraque hæc interpretatio mihi videtur incommoda, neque aliũde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione. Augustinus quodam loco habet, *Factum est ei,* (αὐτῇ,) *& est admirabilis,* quod non probo.

43 *Quæ ferat eius fructus,* ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulg. & Eras. ad verbũ, *Facienti fructus eius.* Nos verò, quia de re iam præsenti non loquitur, in participio conuertendo vsi sumus periphrasi, & nostro more, ferre fructum maluimus dicere quàm fructum facere. Cæterum fructus regni Dei ferre dicuntur qui tota sua vita se regni cælestis ciues esse comprobant, & fructus illos edunt nõ carnis, sed Spiritus, de quibus agit Apostolus Gal. 5.22.

44 *Confringetur,* συνθλασθήσεται. Vetus interpres & Erasmus conuerterunt *Conquassabitur,* apud Lucam, cap. 20. 18. sed hic rectius verterunt, *Confringetur.* Nam θλαστὰ sunt Aristoteli quę in frusta dissilinnt, vt glacies, vitrum, testa: quassari verò possunt quæ tamen non confringuntur. Cadendi autem verbo hic vtitur de iis qui ad Euangelij prædicationem velut ad scopulum impingunt.

θήσεται ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ αὐτῶν λέγει.

Καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπειδὴ ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

Κεφάλαιον κβ.

Luc. 14.16 apoc.19.9

ΚΑΙ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων,

Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ·

Καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ καλέσαι τοὺς κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους. καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.

Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων, Εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, Ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.

Οἱ δὲ ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ.

Οἱ δὲ λοιποὶ, κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν.

Ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε.

Τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ, Ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι.

Πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.

Καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, συνήγαγον πάντας ὅσους εὗρον, πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.

super quẽ verò ceciderit, dissipabit eum.

45 Et quũ audissent primarij sacerdotes acPharisęi parabolas eius, cognouerũt *hæc* de se dici.

46 Et quũ studerent eũ prehendere, timuerunt turbã, quoniã vt prophetam eum habebat.

CAP. XXII.

1 TVnc respõdẽs Iesus, rursum loquutus est eis per parabolas, dicens,

2 Simile est regnũ cęlorũ cuidã regi q fecit nuptias filio suo:

3 Et misit seruos suos qui vocarent vocatos ad nuptias: sed noluerunt venire.

4 Rursus misit alios seruos, dicens, Dicite vocatis, Ecce, prãdium meũ paraui, tauri mei & altilia mactata sunt, & omnia parata: adeste ad nuptias.

5 Illi autem quum *hoc* neglexissent, abierunt, alius quidem in agrum suum, alius verò ad mercaturam suam.

6 Reliqui verò prehensos seruos eius contumeliis affecerũt, & trucidarunt.

7 Rex autẽ quum *hoc* audisset, iratus est: & missis copiis suis, perdidit homicidas illos, & vrbem eorum incendit.

8 Tũc dicit seruis suis, Nuptiæ quidẽ paratæ sunt: sed qui vocati fuerant, non erant digni.

9 Ite ergo ad compita viarum, & quotcunque inueneritis, vocate ad nuptias.

10 Et egressi serui illi in vias, congregarunt omnes quos inuenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ conuiuis.

tur: super quem verò ceciderit, conteret eum.

45 *Et quũ audissent principes Sacerdotum & Pharisæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ipsis diceret.*

46 *Et quærentes eum tenere, timuerunt turbas: quoniam sicut prophetam eum habebant.*

CAP. XXII.

1 *ET respondens, Iesus, dixit iterum in parabolis eis, dicens.*

2 *Simile factum est regnum cælorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo:*

3 *Et misit seruos suos vocare inuitatos ad nuptias: & nolebant venire.*

4 *Iterum misit alios seruos, dicens, Dicite inuitatis, Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia occisa sunt, & omnia parata: venite ad nuptias.*

5 *Illi autem neglexerunt: & abierunt, alius in villam suam, alius verò ad negotiationem suam.*

6 *Reliqui verò tenuerunt seruos eius, & cõtumeliis affectos occiderunt.*

7 *Rex autem quum audisset, iratus est, & missis exercitibus suis perdidit homicidas illos & ciuitatem illorum succendit.*

8 *Tunc ait seruis suis, Nuptiæ quidem paratæ sunt, sed qui inuitati erant non fuerunt digni.*

9 *Ite ergo ad exitus viarum, & quoscunque inueneritis, vocate ad nuptias.*

10 *Et egressi serui eius in vias, congregauerunt omnes quos inuenerunt, malos & bonos: & impletæ sunt nuptiæ discumbentium.*

¶ *Dissipabit*, λικμήσει. Vulg. & Eras. *Conteret*. Ad verbũ, Ventilabit: id est, ita comminuet vt minutæ partes in auras dispergantur. Intelligitur enim ex consequenti antecedens. Cic. in Pisonem, Statuam deturbare, affligere, comminuere, dissipare. vt sit hoc verbum etiam vehementius quàm διασείειν.

45 *Ac Pharisæi*, καὶ οἱ Φαρισαῖοι. In quodam exemplari scribitur καὶ οἱ Γραμματεῖς, & *Scribæ*.

IN CAPVT XXII.

1 *Respondens*, ἀποκριθεὶς. Aut impropriè accipitur hoc verbum, sicut apud Hebræos sæpe ענה [*hanah*] aut (quod verisimilius est) varij hinc & inde agitati sunt sermones quum ita cœpit loqui Dominus. ¶ *Loquutus est*, εἶπεν, i. ἐλάλησεν. Hoc enim commodius est propter sequens participium λέγων.

3 *Vocatos*, κεκλημένους. Vulg. & Eras. *inuitatos*. Atqui in Græco idem est verbum ingeminatum: & vocandi quoque verbum in hoc argumẽto Theologis est peculiare, ad res videlicet spirituales translatum. Sed & apud Hebræos קרואים [*keruim*] pro inuitatis conuiuis accipitur, vt 1. Sam. 9.13.

4 *Altilia*, τὰ σιτιστά. à σιτίζειν, quod declarat cibare & alere, sicuti annotat Eras. vnde etiam apud Irenęum legitur Saginata, cuiusmodi sunt Athenæo lib. 9. χῆνες καὶ μόσχοι σιτευτοί. ¶ *Mactata*, τεθυμένα. Hoc verbum θύειν quum de sacrificiis propriè dicatur, postea ad alias etiam epulas tractum est. Sed hoc quoque certum est, profanos etiam ipsos principes olim solennia conuiuia fuisse à sacrificiis auspicatos.

5 *In agrum suum*, εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν. Vel, *rus suum*. Vulg. *Villam*, quod Erasmus improbat in annotationibus.

7 *Rex*, ὁ βασιλεύς. In codicibus vetustis additur ἐκεῖνος, *ille*. ¶ *Copiis suis*, τὰ στρατεύματα αὐτοῦ. Notandus locus, vt sciamus Deum quidem non esse vllius sceleris auctorem, sed tamen sceleratorum etiam operam exequendis iustis suis iudiciis adhibere, si quidem copias hîc suas appellat Romanos Latrones, qui licet inscij diuinorum decretorum, Ierosolyma deuastarunt. Copias autem quàm Exercitus dicere malui ex Latinæ linguæ vsu. Habac. 1.

9 *Compita*, διεξόδους. Vulg. & Eras. ad verbum, *Exitus*: quod mihi visum est obscurius. Cõpita autem Latini vocant laxiora in vrbibus spatia, in quæ vici plures exeunt. i. desinunt. Alij interpretantur vicos vrbis frequentes, quos vernaculo sermone vocamus *les rues passantes*. i. quibus plerique prætereunt. Sic autem allegoricè intelligit Christus gentes, per orbem terrarum dispersas, prædicatione Euangelij aggregatas.

10 *Illi*, ἐκεῖνοι. Vulg. *Eius*, id est αὐτοῦ, quod etiam reprehendit Eras. in annotat. ¶ *Nuptiæ*, γάμος, id est nuptiale cõuiuium. In vno exemplari legitur νυμφὼν, i. thalamus, quod melius conuenit. ¶ *Conuiuis*, ἀνακειμένων. Vulg. & Eras. ad verbum, *Accũbentibus*. Sed sæpe iam diximus ista participia

Εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου·

11 Ingressus autem rex vt spectaret conuiuas, vidit illic hominem nõ indutum veste nuptiali:

11 *Intrauit autem rex vt videret discumbentes: & vidit ibi hominem nõ vestitum veste nuptiali:*

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; Ὁ δὲ ἐφιμώθη.

12 Tunc dicit ei, Amice, quomodo huc introisti non habẽs vestem nuptialem? At illi os occlusum est.

12 *Et ait illi, Amice, quomodo huc intrasti nõ habens vestem nuptialẽ? At ille obmutuit.*

Τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις, Δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

13 Tunc dicit rex ministris, Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & coniicite in tenebras exteriores: ‖ illic erit fletus & stridor dentium.

13 *Tunc dixit rex ministris, Ligatis manibus & pedibus eius mittite eum in tenebras exteriores. ibi erit fletus, & stridor dentium.* Sup.8.12, & 13.42 inf.25.30

Πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

14 Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.

14 *Multi enim sunt vocati, pauci verò electi.* Sup.20.16.

Τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.

15 ‖Tunc profecti Pharisæi cõsilium ceperunt vt illaquearent eum in sermone.

15 *Tunc abeuntes Pharisæi consilium inierunt vt caperent eum in sermone.* Mar.12.13 luc.20.26

Καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν, λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων·

16 Itaque mittunt ad eum discipulos suos cũ Herodianis, dicentes, Præceptor, scimus te veracem esse, & viam Dei in veritate docere, nec quẽquam curare: non enim respicis ad personam hominum.

16 *Et mittunt ei discipulos suos cum Herodianis, dicentes, Magister, scimus quia verax es, & viam Dei in veritate doces, & non est tibi cura de aliquo: non enim respicis personam hominum.*

Εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ; ἔξεστι δοῦναι κῆνσον Καίσαρι, ἢ οὔ;

17 Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet censum dare Cæsari, an non?

17 *Dic ergo nobis, quid tibi videtur? licet censum dare Cæsari, an non?*

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε, Τί με πειράζετε, ὑποκριταί;

18 Cognita autem Iesus malitia eorum, ait, Quid me tentatis, hypocritæ.

18 *Cognita autem Iesus nequitia eorum ait, Quid me tentatis, hypocritæ?*

---

participia apud Hebræos, loco verbaliũ nominũ vsurpari.

12 *At illi os occlusum est,* ὁ δὲ ἐφιμώθη. Ad verbum, Capistratus est, id est, prorsus obmutuit, quasi capistro aut freno iniecto. Vulg. & Eras. *Obmutuit.* Sed hoc eodem cap. v. 34, Vet. interpres conuertit ἐφίμωσε, silentium imposuit. Eras. *os obturauit.* Certè interdũ pro σιωπᾶν accipitur translatitiè, etiam mari accommodatum, vt infrà Marci 4.39.

13 *Ministris,* διακόνοις, id est, iis qui conuiuis ministrabãt. Alioqui potius dixisset τοῖς ὑπηρέταις, vt suprà 5.25. ¶ *Tollite eum,* ἄρατε αὐτόν. Hæc non legit Vetus interpres: reperimus tamen in omnibus vet. codic. atque etiam apud Theophylactum Romanum.

15 *Vt,* ὅπως. Vel, *Quomodo.* Potest enim vel coniunctio esse τελικὴ, vel pro infinito subiuncto accipi, vt Linacer loquitur. ¶ *Illaquearent,* παγιδεύσωσιν. Vulg. *caperent,* i. ὁπλάσωσιν, vt loquitur Lucas 20.20.

16 *Herodianis,* Ἡρῳδιανῶν. Quinam Herodiani vocentur à Matthæo & Marco, non satis constat. Quidam, auctore Epiphanio, quod etiã ante ipsum scripsit Tertullianus de præscript. ita vocatos esse arbitrantur quosdam ex Iudæis qui velut ex Iacobi prophetia Gen. 49,10, Herodem haberent pro Messia, quòd alienigenarum primus apud Iudæos regnarit. Id verò quũ de Herode magno Antipatri filio sit intelligendum, qui iampridem obierat, quum hæc agerentur, & ipsi etiam Iudæorum genti maximè fuerat inuisus, non video qua ratione hæc opinio probabilis videri possit. Alij igitur existimant Herodianos apellari qui censerent tributa Cæsari soluenda, quibus videlicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Augusto esset constitutus. At ego fateor me nusquam hoc legisse: quanuis non negem Herodem veluti precariò regnum possedisse: idque ὀπὶ φόρῳ πεταγμένοις, vt ait Appianus Ἐμφυλίων lib. 5. Sed vt hoc concedam, quorsum tamẽ ista nunc factio commemoraretur, mortuo iampridẽ Herode, & Iudæa in prouinciam redacta? Fortassis igitur, Herodiani ab Herode illo magno cognominati sunt, qui, vt erat ille homo profanus, nouam quandam religionem ex Paganismo & Iudaismo conflabant. Nec dubium est quin Herodes Antipas & reliqui illius liberi paterna vestigia sequerentur. quam sententiam videtur confirmare quod Io. Dusius, homo in his perscrutandis eruditus & summè diligens, citat ex Lexico iuris, nempe Herodem regem secum ex deserto adduxisse Græcos, quos in terra habitata fouerit, qui sectam fecerũt, & ex eius nomine sunt Herodiani appellati: Dorsiothitæ quoque siue Dorsiani in quodam Talmudis loco appellati, videlicet à loco vnde abducti fuerunt. Hæc ille, de quibus, vt admodum incertis, ἐπέχω. Sed & illud facilè coniici potest siquis conferat Matth. 16.6, cum Mar.8.6, Sadducæorum opinionibus fauisse Herodem cum suis. Denique probabile est eos qui tributum Cæsari dandum non esse defendebãt (quorum sectæ principes fuerunt Iudas Gaulonites, & Sadducus quidam Pharisæus, vt scribit Iosep. li. Antiq. 18, 2.) ab Herode & aulicis assentatoribus sub publicæ libertatis specie fuisse defensos, quatenus quidem id tutò facere poterant, quum videlicet paterno regno se fuisse magna ex parte à Romanis spoliatos ægerrimè paterentur magni illius Herodis liberi. Hinc illud fermentum Herodis, Mar. 8.15, & fortassis illæ simultates quarum fit mentio Luc.23.12. quæ huc tandem deuenerunt vt Herodes Antipas proditionis accusatus Lugdunum deportaretur. Sed expensis omnibus placet mihi Syrus interpres, qui Herodianos interpretatur רבית הרודס, [*debeth Hiraudis*] id est Herodis domesticos, siue aulicos, à Pharisæis nimirum idcirco adscitos vt in quancunque partem respondisset Christus, irretitus teneretur. Futurum enim vt si censum Romanis soluendum esse negaret, pro seditioso ab ipso Herode in Galilæa captus pœnas daret: sin verò soluendum diceret, in Herodis maleuolentiam incurreret, qui & ipse libenter illorum iugum excussisset. ¶ *Viam Dei,* τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Heb. id est, qua via sit hominibus incedendum vt ad Deum & felicitatem æternam perueniant. ¶ *In veritate,* ἐν ἀληθείᾳ, i. verè & sinceré: quod apud Demosthenem declarat ἐπ' ἀληθείας, apud Hebræos באמת [*beemeth.*] ¶ *Ad personam,* εἰς πρόσωπον. Id est ad externam hominum speciem, sine videlicet quispiam diues an pauper, vt ad eius voluntatem sermonem inflectas.

17 *Censum,* κῆνσον. Vocabulum est Latinum, quo propriè significatur facultatum æstimatio, pro cuius ratione, prout tempora tulerunt, prouinciales, auctore eius rei Augusto, sublatis omnibus vectigalibus, tributum pependerunt. Quid autem istud rei fuerit, vide supra 17 25, & Mar. 12.14.

18 *Malitia,* τὴν πονηρίαν. Vulg. *Nequitia,* vt & alibi sæpe, nimium angustè.

Dorsiam.

Herodianos in corpora C-19

Ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. Οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

19 Ostendite mihi numisma census. Ipsi verò obtulerunt ei denarium.

19 *Ostendite mihi numisma census. At illi obtulerunt ei denarium.*

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή;

20 Tunc dicit eis, Cuius est imago ista & inscriptio?

20 *Et ait illis Iesus, Cuius est imago hæc & superscriptio?*

Λέγουσιν αὐτῷ, Καίσαρος. Τότε λέγει αὐτοῖς, Ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος, Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ.

Rom. 13.7

21 Dicunt ei, Cæsaris. Tunc dicit eis, ‖ Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari, & quæ sunt Dei, Deo.

21 *Dicunt ei, Cæsaris. Tunc ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.*

Καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν· καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

22 Quum igitur *hoc* audissent, mirati sunt: & omisso eo abierunt.

22 *Et audientes mirati sunt: & relicto eo abierunt.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ Σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν· καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν,

Mar. 12.18. Luc. 24.27. Act. 23.6

23 ‖In illo die adierunt eũ Sadducæi, ‖qui dicũt nõ esse resurrectionẽ: & interrogarunt eũ,

23 *In illo die accesserunt ad eum Sadducæi (qui dicunt non esse resurrectionem) & interrogauerũt eum,*

Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς εἶπεν, Ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἐπιγαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Deut. 25.5

24 Dicẽtes, præceptor, ‖Moses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filios, eius frater ducet affinitatis iure vxorem eius, & suscitabit sobolem fratri suo.

24 *Dicentes, Magister, Moyses dixit, Siquis mortuus fuerit non habens filium, vt ducat frater eius vxorem illius, & suscitet semen fratri suo.*

Ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί. καὶ ὁ πρῶτος, γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

25 Fuerũt autẽ apud nos septẽ fratres: & primus vxore ducta obiit: & quũ nõ haberet semẽ, reliquit vxorem suã fratri suo.

25 *Erant autem apud nos septem fratres: & primus vxore ducta functus est: & non habens semen, reliquit vxorem suam fratri suo.*

Ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.

26 Similiter etiam secundus & tertius, vsque ad illos septem.

26 *Similiter secundus & tertius, vsque ad septimũ.*

Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

27 Post omnes autem mortua est & mulier.

27 *Nouissimè autem omnium & mulier defuncta est.*

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή; πάντες γὰρ ἔχον αὐτήν.

28 In resurrectione ergo cuius è septẽ erit vxor? omnes enim habuerunt eam.

28 *In resurrectione ergo, cuius erit de septẽ vxor? omnes enim habuerũt eã.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ.

29 Respondens autẽ Iesus dixit eis, Erratis, neque Scripturas scientes, neque potentiã Dei.

29 *Respondens autem Iesus ait illis, Erratis, nescientes Scripturas neque virtutem Dei.*

Ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμίζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

30 Nam in resurrectione neque vxores ducunt, neque nuptũ dãtur: sed sunt vt ‖Angeli Dei in cælo.

30 *In resurrectione enim neque nubent, neque nubentur: sed sunt sicut Angeli Dei in cælo.*

---

19 *Denarium, δηνάριον.* Numus hîc Romanus est, cuius loco in Oriente drachmis ferè vtebantur, perexiguo in istis ponderis discrimine. Iudæi verò siclis vtebãtur, vt numo ὀβολῷ, cuius quarta pars itidem fuit drachma. Vide sup. 17,24.

21 *Reddite, ἀπόδοτε.* i. Persoluite, vt suprà 5. 26. Admonet Erasmus hoc conuerti etiam posse præsenti tempore, Redditis: vt intelligamus Christum arrepta occasione notasse illorum vitam: quasi diceret, Redditis Cæsari quod illius habet imaginem, & illud reddite Deo quod Dei habet inscriptionem atque imaginem, nempe animam. Sed fateor me nõ videre quomodo hæc interpretatio cum regulis Grammaticæ cohæreat. Omnino enim scribendum fuisset, ἀποδίδοτε τὰ Καίσαρος Καίσαρι, ἀπόδοτε οὖν καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ. nec enim hæc responsio cum interrogatione cohæreret. Est autem hoc à Christo additum ad pungendam eorum conscientiam, allusione simul facta ad ea quæ templo Dei ex legis præscripto persoluebantur: innuens etiam ipsorum peccatis hanc seruitutem acceptam ferendam, cuius tamen onus patienter ipsis esset ferendum, nisi Deo vellent obsistere.

24 *Filios, τέκνα.* Ad verbum, liberos. τέκνων autem appellatione cõstat etiam filias intelligi. Sed hîc agi de mascula tantum prole, colligi videtur ex ratione condendæ Legis. Nam si quis filias duntaxat reliquerit, perinde est, quod ad familiæ quidem nomen attinet, ac si orbus decessisset: quum nomen ad posteros per filias transire non possit. Præterea Deut. 25.7, non fit mentio seminis. i. posteritatis in genere (quod Erasmus tamen arbitratus est) sed filii & nominis. Cæterùm quum Vetus interpres conuerterit filium, & Erasmus quoque, vt quidem extat impressa eius versio, ego plurali numero verti filios, Græca sequutus: quod tamen ita intelligendum est vt sciamus hîc agi de specie, non de numero, quum satis esset vel filium reliquisse, vt idem Eras. rectè obseruauit. ¶ *Frater, ὁ ἀδελφός.* vel, illo recusante, proximus agnatus, vt ex Ruthæ historia liquet. Hoc autem intelligitur de eo qui maritus nõ esset, vt apparet ex his legis verbis, Si quum habitarint fratres pariter. Nam coniugati seiunctam familiam habebant. ¶ *Ducet affinitatis iure, ἐπιγαμβρεύσει.* Vulg. & Erasm. *Vt ducat.* Hoc vocabulum respõdet Hebræo יבם [*iabam,*] quod non dicitur de quauis vxore, sed de ea demum quæ ex hac lege ducitur, quia videlicet cognata est, id est affinitate coniuncta: vt magis speciale quiddam videatur hoc quidem loco significare τὸ ἐπιγαμβρεύειν, quàm τὸ κηδεύειν. quo posteriore verbo vtitur Euripid. in Hecuba pro eo quod Latini dicunt Affinitatẽ cum aliquo cõtrahere, & Sibi affinem ascisceré, Hebræi verò חתן [*chathan.*] Itaque adhibenda fuit periphrasis, vt vis huius verbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Græcis non modò generum, sed affinem etiam in genere significat, atque adeò vxoris interdum fratrem, vt apud Sophoclem in Tyranno. ¶ *Sobolem, σπέρμα.* Hebraicè זרע (*zerah*] quo nomine significatur in genere posteritas. Sed quum in Hebræo fiat mẽtio non feminis, sed nominis, σπέρμα de mascula tantùm prole hoc loco accipiendum.

29 *Potentiam Dei, τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ,* à qua nimirũ pendet corporum resurrectio & futura illa vita omnem humanum captum superans, Philip. 3,21.

30 *Vxores ducunt, γαμοῦσιν.* Erasm. *Matrimonium contrahunt:* quod tam mulieri quàm viro conuenit. Vulgata, *Nubent:* quod est mulieris tantum. Atqui γαμεῖν de viris dicitur, sicut γαμεῖσθαι de mulieribus, vt superius monuimus. itaque neutram interpretationem sum sequutus. Differentia tamen illa inter γαμεῖν & γαμεῖσθαι perpetua non est: (quũ velit Paulus mulieres viduas γαμεῖν, i. nubere, 1. Tim. 5.14.

5.14:& 1.Cor.7.34, mulier dicatur γαμήσασα pro γαμηθεῖσα) sed hoc tamen loco & plerisque aliis videtur obieruanda. ¶ *Nuptum dantur*, ἐκγαμίζονται. Dicũtur ἐκγαμίζεσθαι quas parentes ἐκγαμίζουσιν, id est nuptum tradunt, in aliorum potestatem, 1. Cor.7.38. vt vel ex hoc verbo colligendum sit in filiabus præsertim collocandis requiri eorum consensum in quorum sunt potestate, & eas dici γαμεῖσθαι passiua significatione, eorum respectu à quibus nuptum dantur. Vulgata, *Nubentur*: quod barbarum est. Erasmus, *Elocantur*, id est ἐκδίδονται. ¶ *Angeli*, ἄγγελοι. nempe quod ad nuptias & reliquas huic vitæ proprias conditiones attinet, non quòd sint corporei futuri: qua de re copiosè Paulus 1 Cor.15.

Περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, λέγοντος,	31	De resurrectione verò mortuorum non legistis quod vobis dictum est a Deo, dicente,	31	*De resurrectione autem mortuorum non legistis quod dictum est à Deo, dicente vobis,*	
Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ; οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων.	32	‖Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob? Deus non est Deus mortuorum, sed viuentium.	32	*Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob? Non est Deus mortuorum, sed viuentium.*	Exodi 3.6.
Καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.	33	Et quum *hoc* audisset turba, percussa est ob doctrinã eius.	33	*Et audientes turbæ mirabantur in doctrina eius.*	
Οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες ὅτι ἐφίμωσε τοὺς Σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό.	34	‖Pharisæi verò, quum audissent *eum* occlusisse os Sadducæis, coacti sunt in vnum:	34	*Pharisæi autem, audiẽtes quòd silentium imposuisset Sadducæis, conuenerunt in vnum.*	Mar.12.28
Καὶ ἐπηρώτησεν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς, πειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων,	35	Tunc interrogauit *eum* quidam ex ipsis Legis interpres, tentans eum, & dicens,	35	*Et interrogauit eum vnus ex eis Legis doctor, tentans eum.*	
Διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ;	36	Præceptor, quod est mandatum magnum in Lege?	36	*Magister, quod est mãdatum magnum in Lege?*	
Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.	37	Iesus autem dixit ei, ‖Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua.	37	*Ait illi Iesus, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & in tota anima tua, & in tota mente tua.*	Deut.6.5. Luc.10.27.
Αὕτη ἐστὶ πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή.	38	Istud est primum & magnũ mandatum.	38	*Hoc est maximum & primum mandatum.*	
Δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.	39	Secundum autem simile est huic, ‖ Diliges proximu tuum vt teipsum.	39	*Secundum autem simile est huic, Diliges proximum tuum sicut teipsum.*	Leu.19.18. mar. 12.34.
Ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος	40	Ab istis duobus mandatis	40	*In his duobus manda-*	

---

31 *Vobis*, ὑμῖν. Vulg. hanc particulam ponit post λέγοντος; Dicente vobis.

32 *Ego sum*, Ἐγώ εἰμι. in Hebræo non additur verbum: quod quum suppleri etiam possit præterito tẽpore, videntur regerere potuisse Sadducæi Deum his verbis testatum esse non quòd esset, sed quòd fuisset illorum Deus, quandiu videlicet superstites in vita extitissent. Tota vis igitur argumenti pendet à recta explicatione horum verborum Deum esse Deum alicuius, quibus nimirum significatur vbique in sacris literis non temporarium quoddam, sed perpetuum beneuolentiæ fœdus, quo Ecclesiam, id est electorum cœtum, à reliquo mundo seiungit Deus. Quod si quis excipiat ne sic quidem stabiliri corporum resurrectionem, sed significari duntaxat piarum animarum immortalem beatitatem, imò sic euerti corporum resurrectionem, quum illos corpore mortuos esse constaret, dicat autem Christus Deum non esse Deum mortuorum: respondendum est primùm, Sadducæos id non potuisse excipere, vt qui negarent etiam aliquem esse Spiritum à morte superstitem, vt testatur Lucas Act.23,8. Deinde, aliud esse Abrahamum quàm Abrahami animam, illo enim personam, isto alteram tantum eius partem significari: ac proinde sic futurum vt Deus altera tantùm ex parte dici possit Abrahami Deus, quod absurdissimum est, præsertim si spectetur quo tempore & quibus consolandis hoc dixerit Deus apud Mosen, tum videlicet quum de viuis Israelitis ex Ægypto liberandis ageretur, quod dictum minimè cõueniret si Deus esset duntaxat animarum seruator Superest alia obiectio ex Rom. 14,9, vbi dicitur Deus etiam Dominus esse mortuorum. Sed ne ista quidem repugnant, imò sic confirmatur corporum resurrectio. Quînam enim Christus imperium obtinere in mortuorum corpora dici posset, si mors illis perpetuò dominaretur? Non est igitur mortuorum Deus ex Sadducæorum hypothesi, qui corpora nunquam resurrectura sentiebant, quum Deus tamen dici non possit eorum respectu qui neque existant, neque sint vnquã extituri. Sed est Deus etiam mortuorum, ex Pauli hypothesi, quæ ipsiusmet Christi resurrectione nititur, quoniam videlicet corpora, ne mortua quidem, sunt in nihilum redacta, & Christus illa suo tempore animis rursum adiuncta in æternum viuificabit, vt sit verax in fœdere cum patribus illis sancito. Quomodo enim felices (inquit Tertul. de resurrectione carnis) si ex parte perituri?

34 *Occlusisse os*, ἐφίμωσε. Vide supra 12. ¶ *In vnum* ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad verbum, In idem: id est, simul & eodẽ loco.

35 *Legis interpres* νομικὸς id est γραμματεὺς, Scriba: vt disertè dicit Marcus 12.28 Hebræi מורה [*moreh*] vocant. Vnde & תורה [*torah*] sicut Græcis νομικὸς & νόμος sunt παρώνυμα.

36 *Magnum*, μεγάλη. i. omnium maximum. Nam alioquì nihil paruum est quod Deus mandat. Hinc autem apparet cuiusmodi fuerint isti legis interpretes, præcipuum videlicet ipsius finem ignorantes, vt & nostri huius seculi Pharisæi.

37 *Ex*, ἐν. Ad verbum *In*: quod miror in hoc primo membro fuisse mutatum, in duobus sequentibus seruatum à vetere interprete & Erasmo. ¶ *Et ex tota cogitatione tua*, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, Et totis viribus tuis. Apud Marcum autem & Lucam fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partium meminerunt, nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας, καὶ ἰσχύος, quum in Hebræo Deut. 6.5 tres tantùm commemorentur, nempe לבב נפש מאד [*lebab nepheſch meod*] id est, καρδία, ψυχὴ, καὶ ἰσχὺς, siue δύναμις. ἰσχὺς hîc prætermittitur, & διάνοια addunt Marcus & Lucas, nempe vocabula non numerantes, sed sententiam ipsam explicantes, quum διάνοια sit ipsius & mentis & voluntatis virtus.

39 *Simile*, ὁμοία. Id est similiter vniuersale. ¶ *Proximum*, τὸν πλησίον. Vide Luc 10,29.

40 *Ab istis pendent*, ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Erasm. ad verbũ *In his*. sic. n. apud Hebræos construitur verbum תלה [*talah*,] vt 2. Sam. 18. תלוי באלה [*talui baelah*] sed in hac præsertim significatione Latini ita nõ loquuntur, Fortassis autẽ hæc respicitur ad טוטפות [*totaphoth*,] quæ appẽdi iusserat Dominus vt legis μνημόσυνα, de quibus dicemus infra.

ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται κρέμανται.

Mar.12.35. luc. 20.41. Συνηγμένων δὲ τῶν Φαρισαίων, ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς,

Λέγων, Τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ Χριστοῦ; τίνος υἱός ἐστι; Λέγουσιν αὐτῷ, Τοῦ Δαβίδ.

Λέγει αὐτοῖς, Πῶς οὖν Δαβὶδ ἐν πνεύματι Κύριον αὐτὸν καλεῖ; λέγων,

Psal. 109.1 Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

Εἰ οὖν Δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν Κύριον, πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστι;

Καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο ἀποκριθῆναι λόγον. οὐδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι.

Κεφάλαιον κγ.

ΤΟτε ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

2 Esd.8.4. Λέγων, Ἐπὶ τῆς Μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμματεῖς & οἱ Φαρισαῖοι.

Πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε & ποιεῖτε· κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε. λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.

Luc.11.46 act.15.10. Δεσμεύουσι γὰρ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων. τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά.

Πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι δὲ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

Num.15.38 deu.6.8, & 22.21.

tota Lex & Prophetæ pendẽt.

41 ‖Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus,

42 Dicens, Quid vobis videtur de Christo illo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauidis.

43 Dicit eis, Quomodo ergo Dauid per Spiritũ vocat eum dominum? dicens,

44 ‖Dixit Dominus domino meo, Sede ad dextram meam, vsquedum ponam inimicos tuos scabellũ pedum tuorum?

45 Si ergo Dauid vocat eũ dominũ, quomodo filius eius est?

46 Et nemo poterat ei respondere quicquam: neque ausus fuit quisquam ab illo die amplius eum interrogare.

CAP. XXIII.

1 TVnc Iesus loquutus est turbæ & discipulis suis,

2 ‖Dicens, In cathedra Mosis sedent Scribæ & Pharisęi:

3 Omnia ergo quę dixerint vobis vt seruetis, seruate & facite: sed secundũ opera corũ ne facite. dicunt. n.& nõ faciunt.

4 ‖Ligant enim onera grauia difficiliáque portatu, & imponũt in humeros hominũ: digito autẽ suo nolunt ea mouere.

5 Omnia verò opera sua faciunt vt spectentur ab hominibus. dilatant enim ‖phylacteria sua, & producunt fimbrias palliorum suorum.

tis vniuersa Lex pendet & Prophetæ.

41 *Congregatis autẽ Pharisæis, interrogauit eos Iesus.*

42 *Dicens, Quid vobis videtur de Christo? cuius filius est? Dicũt ei, Dauid.*

43 *Ait illis. Quomodo ergo Dauid in spiritu vocat eum Dominum? dicens,*

44 *Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

45 *Si ergo Dauid vocat eum Dominum, quomodo filius eius est?*

46 *Et nemo poterat ei respondere verbum: neque ausus fuit quisquam ex illa die eum amplius interrogare.*

CAP XXIII.

1 *TVnc Iesus loquutus est ad turbas & ad discipulos suos,*

2 *Dicens, Super cathedrã Moysi sederunt Scribæ & Pharisæi:*

3 *Omnia ergo quæcunque dixerint vobis, seruate & facite: secundum opera verò eorum nolite facere. dicũt enim, & non faciũt.*

4 *Alligant enim onera grauia & importabilia, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea mouere.*

5 *Omnia verò opera sua faciunt vt videantur ab hominibus. dilatant enim phylacteria sua, & magnificant fimbrias.*

---

42 *De Christo illo,* περὶ τοῦ Ἰησοῦ. i. illo promisso Messia, ponitur enim hîc Christi nomen, appellatiuè simul, & antonomasticè, vt Act.17.3. & alibi sæpé. ¶ *Cuius filius est,* τίνος υἱός ἐστι; i. Ex cuius gente & familia illum oriri oportet? Ex Hebræorũ idiomate, qui posteros omnes vocant filios. 5

43 *Per spiritum,* ἐν πνεύματι. Vide Mar.12.36.

44 *Ponam,* θῶ: id est, Faciam vt sint. Hebraicum dicendi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Eurip. in Hecuba, ἐγώσε θήσω τῶν σ' ἐλεύθερον φόβου. ¶ *Scabellum,* ὑποπόδιον. In duobus exemplaribus scribitur ὑποκάτω, id est *sub.* 10 Vide suprà 5.35.

45 *Vocat,* καλεῖ. In quatuor vetustis codicibus repetitur ἐν πνεύματι: id est, Spiritus prophetici impulsu.

46 *Quicquam,* λόγον. Vide suprà 15.23. Neque verò duntaxat apud Hebræos דבר [*dabar*] pro qualibet re ponitur, 15 sed etiam λόγος ἀντὶ τοῦ πράγματος apud ipsos disertiores Græcos. Sopho. in Trachiniis, τῷ λόγῳ σ' οὐ χρὴ φθόνον γνώμῃ προστίθεσθαι, Ζεὺς ὅπου πράκτωρ φανῇ.

IN CAPVT XXIII.

2 *Sedent,* ἐκάθισαν. Vulgata ad verbum, *Sederunt.* Sed vsurpatur aoristus pro præsenti, vt suprà 3.17, & alibi sæpe. 20 Significat autem Dominus hunc ordinem interpretandæ Legis (cuius fit mentio Numer.11.16) diuinitus esse constitutum, ac proinde audiendam esse veritatem, etiam ex ore mercenariorum & hyprocritarum doctorum: sicut etiam 25 nostra memoria in Papatu Deus conseruauit Verbũ suum & Baptismum. Sed quid si etiam isti Verbum deprauabãt? an eis erat credendum? Minimé. Hæc enim non est Mosis sed Satanę cathedra. Vult ergo credi Dei doctrinę, etiamsi vitiosissimi sint doctores: sed ita vt à fermento caueatur, sicut dixit suprà 16.6. Ex quo loco restringenda est particula vniuersalis quæ hîc vsurpatur. Quòd siquis roget an propterea tolerandi sint mercenarij: certa est responsio, tolerandos quidem esse priuatis, quibus illos coërcere non licet, addita tamen distinctione vt siqui sunt sinceri doctores, & si quæ puræ Ecclesiæ in terris, cum iis nos aggregemus. Itaque non rectè faciunt hodie qui à Papistis petunt vel doctrinam Verbi vel Baptismum, quum alibi, Dei gratia, purè administrentur. Sed interea fidelis magistratus officium est non modò hæreticos, sed etiam vitiosos doctores seuerè coërcere, & purum Dei cultum inter suos subditos stabilire.

3 *Vt seruetis,* τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deerat quoque in vno vetere exemplari.

4 *Ligant enim,* δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari scriptum reperimus, δεσμεύουσι δέ: id est, ligant verò. Cæterùm non est hoc accipiendum de Verbi diuini corruptelis, quas omnino vitare oportuit: sed de externa illa Legis exactione, in qua plerunque sunt immodici qui sibi maximè indulgent.

5 *Vt spectentur.* πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulg. *Vt videantur:* id est ἵνα ὀφθῶσι. ¶ *Ab hominibus,* τοῖς ἀνθρώποις. Hoc est quod vernaculo sermone dicimus, *des gens,* id est palàm & ab omnibus. ¶ *Dilatant enim,* πλατύνουσι δέ: id est faciunt quàm amplissima: quòd nimirum in his rebus quasi summam pietatis collocarent: in quo errore etiam nostro hoc tempore Iudæi versantur. Cæterùm particulam δὲ tanquam causalem sum interpretatus. nam cõmodius sic accipi, res ipsa ostendit: & γάρ in vno exemplari legimus.

¶ *Phylacteria,* φυλακτήρια. Ita significauit quæ Moses Exodi 13.16, & Deut.6.8, טוטפות [*totaphoth*] Rabbini Chaldaicè vocant תפילין [*tephilin*] His igitur vocabulis existimauit Epiphanius significari limbos siue fascias quibus prætexerentur vestes. Ego verò censeo fuisse potius laminas, aut membranulas quasdam, quas hodie etiamnum Iudæi corio inclusas partim fronti alligant, partim brachio, inscriptis quatuor quas vocant פרשות [*paraschoth*] id est lectionibus sacris. Eas autem Græci (nouo nomine nouæ rei quæ-

rei quæsito) vocarunt φυλακτήρια, à conseruando: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem postea Iudæi suis superstitionibus contaminarunt) à Domino constitutus, vt esset veluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipsos contulerat: nisi malimus sic dicta, quasi cautiones quasdam, quòd iis se tutos crederent superstitiosi. Vult enim Sosipater Grammaticus hæc esse quæ Amolita ipse, alij verò Amuleta, ab Amoliendo siue Auertẽdo Latinè vocãt. quod & ipsum respõdet verbo φυλαττέσθαι. Sed hoc mihi subtilius videtur. De his qui volet plura cognoscere, & quæ sit in his rebus Iudæorũ cæcitas, legat Pauli Fagij, hominis diligẽtissimi, annotationes in cap. Exodi 13. Huiusmodi sunt quæ superstitiosi quidam etiamnum hodie pro Amuletis ex collo suspendunt, inscripto præsertim initio Euangelij secundum Iohannem: quam magicam superstitionem iam olim damnauit Antiochena Synodus, expresso etiam nomine φυλακτηρίων. ¶ *Et producunt fimbrias*, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα. id est, Faciunt quàm longissimas, vel (vt alij interpretari malunt) Magnificè iactant & efferunt, quasi certum pietatis argumentum. Sic enim etiam accipitur verbum μεγαλύνεσθαι apud Euripidem in Bacchis: & Magnificare apud Varronem & Plinium. illam tamen interpretationem magis probo, quòd cum superiore verbo πλατύνειν melius consentiat. Cæterùm κρασπέδων appellatione intelliguntur contorti quasi cincinni filorum quæ ab extrema vestium ora pendebant, & ציצת [*tsitsith*] vocantur, Num.15.38. cap. verò Deut.22.12. גדלים [*gedilim*,] quanuis non desint qui inter ista discrimen aliquod constituant. Erat autem hæc vestium forma à Deo constituta Israelitis: quæ tamen profanis etiam gentibus non fuit ignota. siquidem non dissimilem vestem tribuit Nestori Homerus Iliad.κ. Galli vocant *franges*. Cic. in Pisonem, *Erant illi compti capilli, & madentes cincinnorum fimbriæ.* Et ita certè vidi in antiquissimo numo huius Pisonis fimbriatam comam. *

Φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς·	6	‖Amántque primos accubitus in cœnis: & primos consessus in conuentibus:	6 *Amant autem primos recubitus in cœnis, & primas cathedras in synagogis:*	Mar.12.38. luc. 11.43. & 29.46.
Καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββί, ῥαββί.	7	Et in foris salutationes, & vocari ab hominibus Rabbi, Rabbi.	7 *Et salutationes in foro, & vocari ab hominibus Rabbi.*	
Ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί. εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητής, ὁ Χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε.	8	Vos autem ne vocemini Rabbi. vnus est enim doctor vester, *nempe* Christus: omnes autem vos, fratres estis.	8 *Vos autem nolite vocari Rabbi. vnus est enim magister vester: omnes autem vos, fratres estis.*	
Καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.	9	‖Et patrem vestrum neminem vocetis in terra: vnus est enim Pater vester qui in cælis est.	9 *Et patrem nolite vocare vobis super terram: vnus est enim Pater vester qui in cælis est.*	Malac.1.6.
Μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γὰρ ὑμῶν ἐστιν ὁ καθηγητής, ὁ Χριστός.	10	Nec vocemini doctores: vnus enim vester est doctor, *nempe* Christus.	10 *Nec vocemini magistri: quia magister vester vnus est, Christus.*	
Ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος.	11	Sed qui maximus est vestrûm, sit minister vester.	11 *Qui maior est vestrûm, erit minister vester.*	

6 *Primos conseßus*, πρωτοκαθεδρίας, quasi præsidentias dicas, vt rectè explicat Erasmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, *Primo sedere loco.* Vulgata, *Primas cathedras.* ¶ *Conuentibus*, συναγωγαῖς. id est, quando coguntur conuentus & concilia. Neque enim hîc designari puto locum ipsum: alioqui retinuissem vocabulum Synagogæ. Vide suprà 6.2.

7 *Rabbi, Rabbi*, ῥαββί, ῥαββί. רב [*rab*] eminentem declarat, & eum qui multorum sit instar. Erat ergo valde fastuosus hic titulus. Quod etiam intelligitur ex repetitione, quanuis vulgata eam negligat: sicuti hodie qui Pharisæis & Scribis successerunt, nulla re magis afficiũtur quàm quũ salutantur Domini magistri nostri. Obseruarunt præterea nonnulli titulum רב [*rab*] iis fuisse attributum qui in Babylonicis Academiis magisterium consequebantur: רבי [*rabbi*] autem iis qui in regione Israel per impositionem manuum sapientes essent declarati: titulum denique רבנין [*rabbenin*] peculiarem fuisse sapientibus domus Dauid.

8 *Ne vocemini*, μὴ κληθῆτε. id est, Ne ambiatis hunc honorem. Neque enim vetat Christus ne suum honorem exhibeamus magistratui, vel doctoribus: sed ambitionem damnat, vt declarat Augustinus Sermone de Verbis Domini, ex Matth.11. quod rectè annotauit Eras. ¶ *Doctor*, καθηγητής. In duobus codicibus legimus διδάσκαλος, eodem sensu: & fortasse rectius, ne postea videatur eadẽ inculcare: quanuis aut nullum, aut certè exiguum sit in re ipsa discrimen. Videtur autem Dominus respicere quod scriptum est Esaiæ 54.13, & Ierem, 31.34. ¶ [*Nempe*] *Christus*, ὁ Χριστός. Hoc neglexit Vetus interpres: quod tamen scriptum inueni in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantùm excipias. Erasmus autem rectè addidit particulam *Nempe*, ad illustrandam sententiam, sicut etiam suprà 19.17. ¶ *Omnes autem vos, fratres estis*, πάντες δὲ ὑμεῖς, ἀδελφοί ἐστε. Totum hoc deest in vno exemplari, in hoc quidem versiculo: sed additur sequenti, cui etiam videtur melius conuenire.

9 *Vestrum neminem vocetis*, μὴ καλέσητε ὑμῶν. Vulgata & Erasmus, *Nolite vocare vobis.* legerunt enim ὑμῖν. Sed in omnibus manuscriptis codicibus, & Complutensi editione, atque adeo Theophylacto Romano, legimus ὑμῶν: excepto vno vetusto exemplari, in quo neutrum legebatur. Hæc autem respiciunt Iudæorum consuetudinem: apud quos non modò אבות [*aboth*,] id est patres, sed etiã אבות ני [*abothenu*,] id est patres nostri, salutabantur Rabbini qui prouectioris erant ætatis. Itaque quanuis inter πατέρα ὑμῶν sit aliquid interiectum, tamen non puto ὑμῶν pro ὑμῖν positum, sed pro ὑμέτερον, per traiectionem. cuius aliud exemplum habes suprà 8.8. neque referendum ad καλέσητε, sed ad πατέρα. Particulam autem μὴ cõuerti quasi scriptum sit μηδένα, vt perspicuitati studerem. ¶ *Qui in cælis est*, ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. In quodam exemplari hæc verba, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε, id est, *Vos autem omnes, fratres estis*, ex superiore versiculo in hunc erant translata: & sanè videntur isti melius conuenire quàm superiori.

10 *Doctores*, καθηγηταί. Hebraicè מורים [*morim*] vel מלמדים [*melãmedim*:] de quibus agitur 2. Paral.17.9. Græci à præeundo καθηγητὰς vocant, qui & διδάσκαλοι dicuntur, à docendo. Apparet autem huiusmodi titulos perlibenter fuisse à Scribis vsurpatos. Neque enim temere est quod Paulus inter cætera hoc quoque illis obiicit, quòd se confiderent ὁδηγοὺς εἶναι τυφλῶν, id est, cæcorum esse duces, Rom. 2.19: quò etiam videtur Dominus respexisse suprà 15.14. & hoc eodem capite, versiculo 16.

11 *Sed qui maximus est*, ὁ δὲ μείζων. Particulam δὲ prætermittunt Vetus interpres & Erasmus, quæ tamen est necessaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem conuertimus tanquam ἀλλὰ, vt melius intelligatur quæ sit vis ipsius hoc loco. De enallage comparatiui pro superlatiuo alibi diximus. ¶ *Sit*, ἔσται. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Erit.* Constat autem futura pro imperatiuis sæpissime ab Hebræis vsurpari: quam enallagem nisi serues, certè obscurior erit hic locus. Adde quòd etiam in manuscripto vno exemplari scriptum erat ἔσω, vt suprà quoque 20.26. & 27.

Luc.14.15. & 18.14. Ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις ταπεινώσει ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

12 ‖Porro qui sese ˣextollet ˣdeprimetur: & qui sese demiserit, extolletur.

12 *Qui autem se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur.*

Οὐαὶ δὲ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

Luc. 11.52.

13 Sed væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniã ˣpræcluditis regnum ˣcælorum ˣhominibus: ‖ vos enim nõ introitis, nec ˣintroeuntes sinitis introire.

13 *Væ autem vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia clauditis regnum cælorum ante homines: vos enim non intratis, nec introeuntes sinitis intrare.*

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

Mar.12.40 luc.20.47.

14 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniã ˣexeditis domos viduarum, ˣidque in speciem vtentes longis precibus: propterea ˣauferetis grauiorem condemnationem.

14 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia comeditis domos viduarum, orationes longas orantes: propter hoc amplius accipietis iudicium.*

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

15 Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritę, quoniã circumitis mare & ˣaridam, vt faciatis vnum ˣproselytum: & quum fuerit factus, facitis eum ˣfilium gehennæ ˣduplo magis quàm vos *sitis.*

15 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia circumitis mare & aridam, vt faciatis vnũ proselytum: & quum fuerit factus, facitis eum filium gehẽnæ duplo quàm vos.*

Οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ, οἱ λέγοντες, Ὃς ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

16 Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quisquis iurauerit ˣper templum, nihil est: quicunque autẽ iurauerit per aurum templi, ˣreus est.

16 *Væ vobis duces cæci, qui dicitis, Quicunque iurauerit per templum, nihil est: qui autem iurauerit in auro templi, debet.*

Μωροὶ καὶ τυφλοὶ, τίς γὰρ μείζων ἐστὶν, ὁ χρυσὸς, ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

17 Stulti & cæci, vtrum enim maius est, aurum, an templum ˣquod sanctificat aurum?

17 *Stulti & cæci, quid enim maius est, aurum, an templum quod sanctificat aurum?*

---

12 *Extollet*, ὑψώσει. vel (vt vertit Vulgata & Erasmus) *Exaltabit*. Ad verbum, Sublimabit: quo vocabulo vtitur Plinius. Videtur autem Christus alludere ad ipsum Rabbinorum nomen, qui sic dicuntur à verbo רבב [*rabab*,] quasi Magnum dicas. ¶ *Deprimetur*, ταπεινωθήσεται. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Humiliabitur*. Vide suprà.18.4, vbi Dem ttere sumus interpretati, actiuo verbo nimirum, sicut hic quoque in proximo membro.

13 *Præcluditis*, κλείετε. Videtur mihi Christus alludere ad illud traditionum genus quod Thalmudistæ vocant סיג לתורה [*sig letorah*] id est sepimentum Legis, quibus arceri dicunt homines à transgressione Legis. Contrà verò Christus dicit à vitæ æternæ ingressu sic prohiberi homines, quia nimirum in illis externis subsistant. ¶ *Cælorum*, τῶν οὐρανῶν. In vno codice scribitur τοῦ Θεοῦ, Dei. ¶ *Hominibus*, ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων. Vulg. & Erasm. ad verbum *Coram hominibus*. Ego vt particulam ἔμπροσθεν exprimerem Præcludendi verbo vti malui. Est autem varia eius significatio, vt etiam ostendit in Elenchis Aristoteles. Itaque nonnulli pro temporis aduerbio accipiunt: vt significetur, istos qui videri volebant cæteris aditum in cælum patefacere, non modò id non facere, sed etiam multò antè præcludere cęlorum fores. Ego verò malo opponere πρὸ ὀπισθεν, vt fores coram hominibus claudere dicantur qui alioquin ingressuris coràm & in os ianuam occludunt: quod vernaculo sermone dicimus *fermer l'huis au visage*. ¶ *Introeuntes*, εἰσερχομένους: id est, iam habentes pedem in limine. Erasmus, vt planius loqueretur, vertit, *Aduenientes*. id est προσερχομένους.

14 *Exeditis*, κατεσθίετε. Quæ vis sit præpositionis κατὰ in his verbis, suprà exposuimus. Vulgata & Erasmus, *Comeditis*. ¶ *Idque in speciem vtentes*, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Ad verbum, *Et prætextu longum præcantes*. Vetus interpres, *Orationes longas orantes*: vt planè videatur, expuncta καὶ particula, legisse μακρᾷ tertio casu, & προφάσει interpretari προσευχὴν, id est orationem: quum id potius declaret quod illi obtendebant auaritiæ suæ. Opponitur enim τῇ ἀληθείᾳ, etiam apud Paulum Philip.1.18. Et negligenda non fuit cõiunctio καὶ, quam Erasmus rectè interpretatur. Idque, acsi duplex notetur istorum improbitas: vna, quòd facultates viduarum vorarent: altera, quòd tantum scelus pietatis studio tegerent. In aliquibus Veteris editionis exemplaribus non hoc tantùm loco, sed etiam versiculo superiore & aliquot sequentibus, nempe 23.25.27.29. legitur Qui, nõ quia, id est, οἱ, non ὅτι, quæ fortassis est vera lectio. Sic enim paulo post, versu scilicet 16, dicitur, οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες. Æquipollent enim οἱ λέγοντες, & οἱ λέγετε.

¶ *Auferetis grauius iud.* λήψεσθε περισσότερον κρίμα. id est (vt vertit Erasmus) Grauius puniemini. Vulgata ad verbum, *Accipietis amplius iudicium*. Sed accipere iudicium apud Latinos aliud significat. Κρίμα verò manifestè hoc loco pro κατακρίσει accipitur, vt alibi sæpe. & περισσότερον quod interpretamur βαρύτερον, id est grauius, sic dicitur hoc loco, vt Cicero luculentiorem plagam dixit. Sed obseruãdum est totum hunc versiculum 14, nec Origenem, nec Eusebium, vt ex eius canonibus apparet, legisse, quem etiam non habet meus ille vetustissimus codex, vt videri possit ex Marco & Luca huc translatus, quum in nonnullis etiam veteribus Latinis codicibus desit, nisi repugnaret diuersa cõstructio. Syrus autem interpres hunc quidem habet sed proximè precedenti præpositum, quo etiam ordine legit & interpretatur Chrysostomus.

15 *Aridam*, τὴν ξηρὰν. Ita dicitur Hebræis ea terræ portio ex qua Deus nostri causa aquas repulit: cuius beneficij recordatio fecit vt hoc nomen non inuitus retinerem. Sed & Phanias in Epigrammate εἰς ἰχθύας, τριμέτρα Epigrammatũ Græcorum. ξηρὸν aut ξερὸν ita vsurpat in hoc versiculo, Ἀκῆτα καλαμυτὰ ποτὶ ξερὸν ἔλθ' ὑπὸ πέτρας: dixit autem ξερὸν pro ξηρὸν poëticè: quod etiam Latinè verti potest Siccum. Virg. *Postquam exhausta palus, terræque ardore dehiscunt, Exilit in siccum.* Et alio in loco, *Donec rostra tenent siccum, & sedère Carinæ Omnes innocuæ.* ¶ *Proselytum*, προσήλυτον. Ita Græco vocabulo nuncupabantur, qui patria relicta superstitione Iudaismum erant amplexi, quasi Aduentitios dicas: quod vocabulum, Theologis etiam Latinis satis familiare, retinendũ putauimus. Hebræi quoque suum illud גר [*gher*] quo omnis aduena significatur, ad istos peculiariter transferunt. ¶ *Filium gehennæ*, υἱὸν γεέννης. id est exitio & interitu dignum. Vide suprà 5.22. & 8.12. ¶ *Duplo magis*, διπλότερον. Ad verbum, duplicius. Colum. libro primo, capite octauo, sic vtitur absoluto. *Duplicia*, inquit, *ferramenta, quàm seruorum numerus exigit.* id. duplo plura.

16 *Per*, ἐν. Ad verbum *In*: qui Hebraismus est à nobis annotatus suprà 5.34. ¶ *Reus est*, ὀφείλει. Vulgata ad Verbum *Debet*: sicut à Græcis ij quibus imposita est multa, dicuntur οἱ ὀφλοντες, vel ὀφλησκόντες, sub. pœnam. pro quo Latini, Damnum esto. Sed hæc præstat ad Syriacam dialectõ referre, qua vsus est Dominus. Syriacè autem qui peccat dici ur

dicitur חיב, [*chaiab,*] id est debitor: & peccatum חובא, [*choba*] id est debitum, vt apparet ex Chaldaica paraphrasi Gen.50,17, & Psalm.1.1. Vnde ortum illud dicendi genus, *Et remitte nobis debita nostra, sicut & nos remittimus debitoribus nostris.*

17 *Quod sanctificat,* ὁ ἁγιάζων. id est, facit vt aurum pro re sancta habeatur, diuinis nimirum vsibus consecratum. Hæc autem vna est ex significationibus verbi Hebr. קדש, [*kadasch*] quod Græci vertunt ἁγιάζειν, & Latini quoque Theologi Sanctificare.

Καὶ, Ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀφείλει.

Μωροὶ καὶ τυφλοί, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζων τὸ δῶρον;

Ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.

Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ καὶ ἐν τῷ κατοικοῦντι αὐτόν.

Καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ ἄνηθον καὶ τὸ κύμινον, καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν κρίσιν καὶ τὸν ἔλεον καὶ τὴν πίστιν· ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

Ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.

Φαρισαῖε τυφλέ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκτὸς αὐτῶν καθαρόν.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ὀστέων νεκρῶν καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.

18 Et, Quisquis iurauerit per altare, nihil est: quicunque autem iurauerit per donum quod est super ipsum, reus est.

19 Fatui ac cęci, vtrũ enim maius est, munus an altare quod sanctificat munus?

20 Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipsum & per omnia quæ super illud sunt.

21 ‖ Et qui iurauerit per tẽplum, iurat per ipsum & per eum qui habitat in eo.

22 Et qui iurauerit per cælum, iurat per thronum Dei & per eum qui sedet super ipsum.

23 ‖ Væ vobis Scribæ & Pharisęi hypocritæ, quoniam decimatis mentham & anethum & cuminum, & omittitis quæ grauiora sunt Legis, iudiciũ & misericordiam ac fidẽ: hæc oportuit facere, & illa non omittere.

24 Duces cæci, qui percolatis culicem: camelum autem deglutitis.

25 ‖ Vę vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam purgatis exteriorem poculi patinæque partem, intus autem *illa* plena sunt rapina & intemperantia.

26 Pharisæe cęce, purga primum quod est intra poculum & patinam, vt id quoque quod extra est, purum fiat.

27 Vę vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam assimiles estis sepulchris dealbatis, quæ extrà quidẽ apparent speciosa, intus verò plena sunt ossib. mortuorum, omníque immunditia.

18 *Et, Quicũque iurauerit in altari, nihil est: quicunque autẽ iurauerit in dono quod est super illud, debet.*

19 *Cæci, quid enim maius est? donum an altare quod sanctificat donum?*

20 *Qui ergo iurat in altari, iurat in eo & in omnibus quæ super illud sunt.*

21 *Et quicunque iurauerit in templo, iurat in illo & in eo qui habitat in ipso.* 3. Reg. 8.13; 2. par. 6.2.

22 *Et qui iurat in cælo, iurat in throno Dei & in eo qui sedet super eum.*

23 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum & cyminum, & reliquistis quæ grauiora sunt Legis, iudicium & misericordiam & fidem: hæc oportuit facere, & illa non omittere.* Luc. 11.42

24 *Duces cæci, excolantes culicem, camelum autem glutientes.*

25 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia mundatis quod deforis est calicis & paropsidis intus autem plena sunt rapina & immunditia.* Luc. 11.39.

26 *Pharisæe cæce, munda prius quod intus est calicis & paropsidis, vt fiat & id quod deforis est, mundum.*

27 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia similes estis sepulchris dealbatis, quæ à foris parẽt hominibus speciosa, intus verò plena sunt ossibus mortuorum, & omni spurcitia.*

19 *Fatui ac,* μωροὶ καὶ. Hæc non legi in tribus exemplaribus, neque etiam extant apud Veterem interpretem. Est autem ellipsis è medio petita, ac si dicas, O fatuos & cæcos, vt apparet ex subiecta sentẽtia, desũpta ex Exo.29,37.

* 23 *Decimatis,* ἀποδεκατοῦτε. Id est decimam soluitis, etiam ex minimis quæ decimari alioqui non consueuerant, nihil interim de iis in quibus propriè posita est pietas, solliciti. Decimas autem etiam istos soluisse mirum non est. Nec enim erant necessariò ex Sacerdotũ ordine: & Leuitæ etiã ipsi decimas decimarum soluebant sacerdotibus, Num.18.28. Decimandi autem verbum similiter accipitur Luc.18.12, non pro decimas exigere, vt Heb.7.5, sed pro decimas accipere, sicut vtrunque apud Hebræos eodem verbo עשר [*hasar*] significatur. ¶ *Omittitis.* ἀφήκατε. Vel (vt Vulg. & Eras.) *Reliquistis.* Apparet tamen ex præcedente verbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præsentis positũ esse. ¶ *Iudicium.* τὴν κρίσιν. Id est quod istum & æquum est, in communi vitæ vsu. ¶ *Misericordiam,* τὸν ἔλεον. Id est humanitatis officia. ¶ *Fidem.* τὴν πίστιν. id est, dictorum & conuentorum constantiam ac veritatem, vt rectè definit Cicero: quod explicandum putaui, ad vitandam homonymiam. Nam solet alioquin accipi pro fiducia quę in Christum recumbit. hic autem Christus agit duntaxat de mutuis hominum inter se officiis.

25 *Patinæ,* παροψίδος. Vulg. *Paropsidis*: quo vocabulo vtuntur etiam Latini poëtæ. Sed paropsis videtur hic generaliùs accipi: & in duobus vetustis exemplaribus legitur τοῦ πίνακος. Quare de paropsidis vsu & forma nullus est hic, (vt opinor) differendi locus. Vide (si libet) Athenæum initio libri noni, & Erasmum in hunc locum. ¶ *Plena sunt γέμουσιν.* Plena sunt, videlicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicẽdum fuerat præposito articulo, τὰ δὲ ἔσωθεν, interiora verò, sicut loquitur Lucas 11.39. aut certè pro γέμουσιν scribendum erat γέμει. Ideo [illegible] pleui relatiuum. ¶ *Rapina,* ἐξ ἁρπαγῆς. In quatuor antiquis exemplaribus legimus ἐξαρπαγῆς coniuncte, & (ni fallor) rectius. Respondet autem hoc vocabulum Hebræo חמס [*chames,*] quo omne sceleris genus significatur ad interuertendas res alienas comparatum. Itaque latius patet quàm Græcũ aut Latinum nomẽ. ¶ *Intemperantia,* ἀκρασίας. In septem vetustis codicibus scribitur ἀδικίας, iniustitia. Vulg. legit, hic quoque ἀκαθαρσίας. i. immunditia, vt infrà 17. Cæterùm rapinę & intemperantiæ nomine dapes intelligit ex alienis interuersis facultatibus ad luxum comparatas.

27 *Assimiles estis,* παρομοιάζετε. Addit aliquid significationi præpositio παρὰ, quam non putaui negligendam. Vulg. & Eras. *Similes estis.* Id Græci vno verbo exprimunt: Latini assimilare quidem dicunt, sed actiuè. ¶ *Dealbatis,* κεκονιαμένοις. Id est, opere tectorio inducti: à κονία, quod calcem & tectorium opus declarat, vt exponit doctissimus Budæus. ¶ *Immunditia,* ἀκαθαρσίας. Vulg. & Eras. *spurcitia*: quod potius respondet τῇ ῥυπαρίᾳ.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δὲ μεστοί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.

28 Ita & vos extra quidē appare tis hominib⁹ iusti, int⁹ autē pleni estis hypocrisi & iniquitate.

28 *Sic & vos à foris quidē paretis hominibus iusti, intus autē plenie stis hypocrisi & iniquitate.*

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων.

29 Vę vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quoniam ędificatis sepulchra Propherarum, & ornatis monumenta iustorum.

29 *Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ, quia ædificatis sepulchra Prophetarū, & ornatis monumenta iustorum.*

Καὶ λέγετε, Εἰ ἦμεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.

30 Et dicitis, Si fuissemus temporibus patrum nostrorū, non fuissemus eorum socij in cæde Prophetarum.

30 *Et dicitis, si fuissemus in diebus patrum nostrorum, nō essemus socij eorum in sanguine Prophetarum.*

Ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.

31 Itaque testamini aduersus vosmetipsos, vos esse filios eorum qui Prophetas occiderūt.

31 *Itaque testimonio estis vobismetipsis, quia filij estis eorū qui Prophetas occiderunt.*

Καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.

32 Vos quoque complete mēsuram patrum vestrorum.

32 *Et vos implete mensuram patrum vestrorum.*

Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;

33 Serpentes, progenies viperarum, quomodo effugere possitis cōdemnationem gehennę?

33 *Serpentes, genimina viperarum, quomodo fugietis à iudicio gehennæ?*

Διὰ τοῦτο ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφοὺς, καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε· καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν.

34 Ideo ecce, ego mitto ad vos Prophetas, & Sapientes, & Scribas, & ex ipsis nōnullos trucidabitis & crucifigetis: & ex ipsis nonnullos flagellabitis in conuentibus vestris, & persequemini oppidatim.

34 *Ideo ecce, ego mitto ad vos Prophetas & Sapiētes & Scribas, & ex illis occidetis & crucifigetis: & ex eis flagellabitis in synagogis vestris, & persequemini ex ciuitate in ciuitatē.*

Ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, ὃν ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου.

35 Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, effusus super terrā à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinē Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.

35 *Vt veniat super vos omnis sanguis iustus, effusus super terrā à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter tēplum & altare.*

2. Par. 24. 22.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.

36 Amen dico vobis, venient hæc omnia super ætatem istā.

36 *Amen dico vobis, venient hæc omnia super nationem istam.*

Ἰερουσαλὴμ Ἰερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου ὃν τρόπον ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

Luc. 13. 34.

37 Ierusalē, Ierusalē, trucidatrix Prophetarū, & lapidatrix eorū q ad te missi sūt, quoties volui congregare liberos tuos quēadmodū gallina cōgregat pullos suos sub alas, & noluistis?

37 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina cōgregat pullos suos sub alas, & noluisti?*

4. Esd. 1. 3.

Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.

38 Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta.

38 *Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta.*

Λέγω γὰρ ὑμῖν, Οὐ μή με ἴδητε ἀπ'

39 Dico enim vobis, nequaquā

39 *Dico enim vobis, Non*

---

28 *Hypocrisi*, ὑποκρίσεως. i. simulatione: sed Græcum vocabulum vsitatum retinere malui.

29 *Aedificatis*, οἰκοδομεῖτε. Id est Extruitis. Nam certè sepulchra non sunt ædes. Sic dicunt Græci οἰνοχοεῖν ὕδωρ.

30 *In cæde*, ἐν τῷ αἵματι. Ad verbū In sanguine: quod fuisset, hoc quidem loco, obscurum.

32 *Vos quoque complete*, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Ironicè dictū. Est autem Hebræis familiare istud dicendi genus. Pergite vos quoque imitari maiores vestros, vt tandem vestra improbitas ad summum gradum perueniat. Meus codex vetustissimus habet ἐπληρώσατε, impleuistis.

33 *Quomodo?* πῶς. In vno vetere codice scriptum erat πδ, id est, quó.

34 *Prophetas*, προφήτας. Vtitur nominibus Iudæorū gēti vsitatis, eos designans qui sunt aliis postea nominibus appellati. si prophetarum appellationem excipias. Lucas autē sicut pro ἐγὼ obscurius in tertia persona dicit ἡ τοῦ θεοῦ σοφία, Dei sapientia, ita apertius Apostolos pro Sapientibus & Scribis dicit: & ita fit vt vicissim vnus ex altero explicetur. ¶ *Ex ipsis [nōnullos]*. ἐξ αὐτῶν Subauditur τινάς: id est, Nonnullos: quod expressimus etiam in hoc membro. Vide infrà cap. 27. 9.

¶ *Oppidatim*, ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν. Vulg. obscurius ad verbum, *Ex ciuitate in ciuitatem*, sicut vulgò dicimus *de ville en ville*.

35 *Vt veniat*, ὅπως ἔλθῃ. Hebræum dicendi genus, quod imitantur quodammodo Latini iurisconsulti, quum dicunt noxam caput sequi. Est autem hæc huius loci sententia, Vt rei & obnoxij sitis: vel, vt in vestrum caput redundet sanguis iustus. ¶ *Sanguis iustus*, αἷμα δίκαιον: id est, iustorum & innocentum cædes. ¶ *Occidistis*, ἐφονεύσατε. In quodā exemplari legimus ἐφόνευσαν, Occiderunt. Assentior autem iis qui hæc referunt ad ea quæ scripta sunt Paral. 24. 30. & Ioiadam binomium fuisse existimant. Quod enim de Zacharia Iohannis Baptistæ patre à nonnullis licet veteribus interpretibus dicitur, ne probabile quidem videtur, & idoneo testimonio caret.

39 *Super ætatem istam*, ἐπὶ γενεὰν ταύτην. Soleo γενεὰν interpretari gentem in hoc dicendi genere: sed hic puto aliquid amplius notari, fore nimirum vt eius ipsius seculi plerique hoc horrendum iudicium Dei experirentur. Incidit enim ipsius vrbis excidium post alias plurimas huius gētis calamitates, in annum à Christi morte circiter quadragesimū. Est igitur γενεὰ hoc loco quod דור [dor] Hebræis. Vide suprà 11. 16, &c.

37 *Trucidatrix*, ἡ ἀποκτείνουσα. id est quæ trucidare consueuisti, quod vt exprimerem, sic conuerti hoc participiū vt & alterum sequens, ac si verbalia essent nomina, quæ Enallage est Hebræis familiaris. ¶ *Ad te*, πρὸς αὐτήν. In vno codice scriptum erat πρός σε, eodem sensu. positum enim illud fuerit pro σεαυτήν. ¶ *Volui*, ἠθέλησα. De externo ministerio loquitur, & quatenus ipse in genere fuerat huic genti seruandæ promissus, de qua etiam fuit peculiariter, iam inde à promissione Abrahamo facta, solicitus. ¶ *Gallina*, ὄρνις. Hoc enim vocabulum generaliter auem declarans, gallinæ per antonomasiam tribuitur, quæ alioqui proprie dicitur ἀλεκτρυών.

39 *Ab hac*

ἀρτι ἕως αὐ εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον κθ.

ΚΑΙ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον, ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

Καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς σῆς παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ Χριστός· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.

Μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους, καὶ ἀκοὰς πολέμων. ὁρᾶτε, μὴ θροεῖσθε. δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ λοιμοὶ, καὶ σεισμοὶ κατὰ τόπους.

Πάντα δὲ ταῦτα, ἀρχὴ ὠδίνων.

Τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν καὶ ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθε μισού-

me videbitis ab hoc tẽpore vsquedũ dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

1 ET egressus Iesus è tẽplo, abibat: & accesserunt discipuli eius, vt ostenderent ei ædificia templi.

2 Iesus autẽ dixit eis, Nónne videtis hæc omnia? amẽ dico vobis, nõ relinquetur hic lapis super lapidẽ, q̃ nõ dissoluatur.

3 Sedente autem eo in monte Olearum, adierunt eum discipuli priuatim, dicentes, Dic nobis, quando hæc erunt, & quod *erit* signum aduentus tui, & consummationis seculi?

4 Et respõdens Iesus dixit eis, Videte nequis vos seducat.

5 Multi enim venient sub nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: multósque seducent.

6 Futurũ est autem vt audiatis bella, & rumores bellorũ: videte, ne turbemini. oportet n. oĩa *hæc* fieri, sed nondũ erit finis.

7 Insurget enim gens in gentem, & regnum in regnũ: & erunt pestilentiæ, & fames, & terræmotus singulis locis.

8 Hæc autem omnia principiũ *erunt* dolorum *partus*.

9 Tunc tradent vos compressioni, & trucidabunt vos: &

me videbitis amodo, donec dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XXIIII.

1 *ET egressus Iesus de templo, ibat: & accesserũt discipuli eius vt ostenderent ei ædificationes templi.* Mar.13.1. luc.21.5. & 19.44.

2 *Ipse autem respondẽs dixit illis, Videtis hæc omnia? amen dico vobis, non relinquetur hic lapis super lapidem, qui non destruatur.*

3 *Sedẽte autẽ eo super montẽ Olineti, accesserũt ad eum discipuli secretò dicẽtes, Dic nobis quãdo hæc erunt? & quod signum aduentus tui, & consummationis seculi?*

4 *Et respõdens Iesus dixit eis, Videte ne quis vos seducat.* Ephes.5.6. colos.2.28

5 *Multi enim veniẽt in nomine meo, dicẽtes, Ego sum Christus: & multos seducent.*

6 *Audituri enim estis prælia & opiniones prælioruṁ: videte, ne turbemini: oportet enim hæc fieri, sed non est finis.*

7 *Cõsurget enim gẽs in gẽtẽ, & regnũ in regnũ: & erũt pestilẽtiæ, & fames, & terræmotus per loca.*

8 *Hæc autem omnia, initia sunt dolorum.*

9 *Tunc tradent vos in tribulationẽ, & occident* Suprà 10. 17. luc.21.12. ioh 15.20. & 16.2.

39 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι. Hebraismus מעתה [*mehatta*] Ex nunc. Vulg. ad verbum, *Amodo*. Vide infrà 26.29.

IN CAPVT XXIIII.

1 *E templo, abibat*, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Quoddam exemplar legit, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο: quæ lectio melius conuenit.

2 *Iesus autem dixit eis*, ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In duobus vetustis codicibus scribitur, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς. id est, ipse verò respondens dixit eis. Eam lectionẽ sequitur Vetus interpres, quem hoc loco immeritò flagellat Erasmus: quum idem ipse suprà annotarit verbum Respondendi ab Hebræis sæpe impropriè accipi, & habitum inter eos sermonem constet antequam hæc diceret Iesus. ¶ *Nónne*, οὐ. Hanc particulam non legit Vetus interpres, & deesse comperimus in quinque vetustis codicibus. ¶ *Dissoluatur*, καταλυθήσεται. In ædificio coniuncti lapides & coagmentari dicuntur dissolui quum diruuntur. Sic loquitur Cic. de Senect. *Opus ipsa suum eadem quæ coagmentauit natura dissoluit*. Vulg. & Eras. interpretantur, *Destruatur*.

3 *Priuatim*, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Erasmus, *Secretò*: id est ἀπορρήτως. ¶ *Aduentus*, παρουσίας. à παρεῖναι, id est Adesse, pro Aduenire, sicut etiam infrà accipitur vers. 27. Nã propriè non aduentum, sed præsentiam declarat. Sed hîc quispiam non immeritò quæsierit, quinam hæc interrogatio iis conueniat, qui non aliud Messiæ quàm mundanũ regnum somniarent, vt ex plurimis historiæ Euangelicæ locis liquet? Respondeo huic interrogationi occasionem præbuisse Christi sermonem præcedentem, qui proculdubio non ita paucis verbis fuit ipsis loquutus de templi excidio, sed nonnulla quoque de altero suo aduentu & mundi totius instauratione disseruerat, quæ cupiunt ipsi sibi postea copiosius explicari, vtpote quæ non satis intelligerent, ac proinde quibus non ita crederent, vt rebus benè intellectis assentimur. Huius autem responsionis & totius concionis Christi summã doctissimè simul & breuissimè declarat his verbis Tertull. libro de resurrectione carnis, *Interrogatus à discipulis quando euentura essent quæ interim de templi exitu eruperat, ordinem temporum. primò Iudaicorum vsque ad excidium Ierusalem: dehinc communium vsque ad conclusionem seculi digerit.*

4 *Seducat*, πλανήσῃ. Hîc πλανᾶν accipitur forma coniugationis Hebrææ Hiphil: nam propriè neutrum est, ideo verti oportuit perinde acsi scriptum esset ἀπατήσῃ. Homer. Iliad. β, οἵ με μάλα πλάζουσι. id est, ἀπατῶσι. vnde apud Latinos Planus pro impostore.

5 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι. Vulg. *in nomine meo*, ambigué. Sic enim fere in his libris significãtur, qui se à Christo mandatum habere seu verè seu falso dicunt. Hîc autem vẽturos istos dicit Christus, sub ipsius nomine, id est ipsiusmet Messiæ siue Christi nomen vsurpantes, vt Dositheus ille, cuius meminit Theophylactus, item Simon, Theudas, Ægyptius ille, quorum fit mentio in actis Apostolicis: & post hos etiam Manes, delectis etiam sibi duodecim quos Apostolos vocabat. Sic & nostra memoria Monasteriense Anabaptistæ idem ausi sunt comminisci: & post illos Dauid Georgius, Libertinorum princeps.

6 *Rumores*, ἀκοάς. Vulg. *Opiniones*: id est δόξας. Nos suprà 4.24. ἀκοὴν, Famam conuertimus. Sed quia plurali numero vtendum erat, synonymum quæsiuimus. ¶ *Videte*, ὁρᾶτε. Rectè monet Stephanus noster, post ὁρᾶτε oportere ὑποστίζειν, vel est, inquit, legendum μὴ θροεῖσθαι. Ego malim μὴ θροῦσθε. ¶ *Omnia*, πάντα. In quodam exemplari additur ταῦτα, *Hæc*: quod expressimus. ¶ *Erit*, ἔσται. Annotat Eras. sese alicubi legisse ἔσται, *erit*: quam lectionem maximè probo. Est autem hæc sententia, ne illis quidẽ peractis finem fore malorum, vt subiectæ prædictiones ostendunt, & adhuc probat experientia. Idem autem erit omnium malorum qui & mundi finis.

7 *Singulis locis*, κατὰ τόπους. id est passim. Nam κατὰ hoc loco distributiuum est. Vulg. *Per loca*, præpositione non satis expressa. Erasmus, *Varias locis*.

8 *Dolorum* [*partus*.] ὠδίνων. Mundo videlicet sese ad istos eiiciendos comparante, quos tamdiu velut in vtero gestauerit, vt loquitur Paulus Ro.8.22. nisi per partẽ intelligamus significari iudicium illud horrendum subsequuturum quum hæc antecedẽt, sicut partus dolores ipsum enixum: siue hæc Christi verba ad vltimum illum diem, siue ad Ierosolymorum excidium referas.

μθροι ὑπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

Καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοί· καὶ ἀλλήλους παραδώσουσι, & μισήσουσιν ἀλλήλους.

Καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ πλανήσουσι πολλούς.

Καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσεται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

Ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

Mar. 13.14 Luc.21.20 Dan.9.27 Ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ἐν τόπῳ ἁγίῳ· (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη·

Ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαίνετω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

Καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ.

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, & ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Act.1.12 Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ.

Ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται.

Καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖ-

eritis exosi omnibus gentibus propter nomen meum.

10 Et tunc offendentur multi: & alius alium prodet, & odio habebit alius alium.

11 Et multi pseudoprophetæ excitabũtur, ac seducẽt multos.

12 Et quoniam multiplicata erit iniquitas, refrigescet charitas multorum.

13 Sed qui sustinuerit ad finẽ vsque, is seruabitur.

14 Et prædicabitur istud Euãgelium regni in vniuersa terra vt sit testimonio omnibus gẽtibus: & tunc veniet finis.

15 ‖Quum ergo videritis abominationem illam vastatricẽ quæ dicta est ‖à Daniele Propheta, positam in loco sancto: (qui legit, animaduertat)

16 Tunc qui in Iudæa *fuerint*, fugiant in montes:

17 Qui in solario, non descendat vt sumat quicquam è domo sua.

18 Et qui in agro, non reuertatur retrò vt sumat vestimẽta sua.

19 Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.

20 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme, ‖neque sabbatho.

21 Erit enim tunc compressio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc vsque tẽpus, neque erit.

22 Et nisi decurtati fuissẽt dies il

vos: & eritis odio omnibus gentibus propter nomen meum.

10 *Et tunc scandalizabuntur multi: & inuicem tradent, & odio habebũt inuicem.*

11 *Et multi pseudoprophetæ surgẽt, & seducẽt multos.*

12 *Et quoniam abundabit iniquitas, refrigescet charitas multorum.*

13 *Qui autem perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit.*

14 *Et prædicabitur hoc Euãgelium regni in vniuerso orbe, in testimoniũ omnibus gentibus: & tũc veniet consummatio.*

15 *Quum ergo videritis abominationẽ desolationis, quæ dicta est à Daniele Propheta, stantẽm in loco sancto: (qui legit, intelligat)*

16 *Tũc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes:*

17 *Et qui in tecto, non descendat tollere aliquid de domo sua.*

18 *Et qui in agro, non reuertatur tollere tunicam suam.*

19 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*

20 *Orate autem vt nõ fiat fuga vestra in hyeme, vel sabbatho.*

21 *Erit enim tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modò, neque fiet.*

22 *Et nisi breuiati fuissent dies illi, non fiet,*

---

9 *Gentibus*, ἐθνῶν. In vno codice non additur hoc vocabulum, quo etiam sublato videtur plenior esse sententia.

10 *Prodet*, παραδώσουσι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Tradent*. Sed τὸ παραδιδόναι existimo positum αἰτὶ τοῦ προδιδόναι, sicut etiam infrà cap. 26.16. Sic etiam Hebræis נתן [*nathan*] non modò tradere, sed etiam prodere significat, vt Ier. 38. 18. ¶ *Odio habebunt*, μισήσουσιν. Hoc quoque commodius Græci vno vocabulo exprimunt quàm Latini. ¶ *Alius alium*, ἀλλήλους. Hoc Græci vno vocabulo exprimunt. Erasmus addit, *Inuicem*: quod abundat & magis respondet τῷ ἀναλλάξ.

12 *Multiplicata erit*, πληθυνθῆναι. Vulg. & Eras. *Abundabit*, περισσεύσῃ.

12 *Qui sustinuerit*, ὑπομείνας. Vulgata & Erasmus, *Qui perseuerauerit*: id est ὁ διαμαρτυρήσας.

14 *In vniuersa terra*, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad verbum, *In vniuersa habitabili*. Vulgata, *In vniuerso orbe*: id est, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Vocat autem Euangelium regni, felicem de regno cælorum nuntiationem. ¶ *Finis*, τὸ τέλος. Vulgata & Erasmus, *Consummatio*: id est συντέλεια.

15 *Abominationem illam vastatricem*, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Vel, *Abominandam vastationem*. ad verbum *Abominationem desolationis*: qui Hebraismus est obscurior. Sic etiam infrà Apocalypseos cap. 17.1, legimus, κρίμα τῆς πόρνης. i. damnationem meretricis illius, pro Damnatam illam meretricem. Est autem locus hic petitus ex Dan. 12. 11, vbi Hebraicè legimus שקץ שומם [*schikkuts schomem*] quod etiam interpretari possumus, Abominationem stupendam. Sic autem designat Propheta profanationem templi, collocata ibi aquila, & multis patratis quæ per Legem non licebant: vnde etiam mox sequutum est & templi & vrbis & gentis excidium, vt ex historiis apparet. ¶ *Animaduertat*, νοείτω: vel, *secum consideret*. Vulgata & Erasmus, *Intelligat*: quæ interpretatio non satis videtur conuenire huic loco, quanuis interdum pro σωτίνα vsurpetur, vt suprà ca. 15.17, & 16.11. In Marco autem 8.17, alterum ab altero apertè videtur distingui.

17 *In solario*, ἐπὶ τοῦ δώματος: id est, In superiore ædium parte. Vulgata & Erasmus, *In tecto*. Vide suprà 10.27. ¶ *Vt sumat quicquam è domo sua*, ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. In vetustis exemplaribus legitur, ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας, (quo modo etiam legit Theophylactus & Valla) id est, ad tollenda ea quæ sunt è domo sua: nempe res suas quas domi habet.

18 *Retrò*, ὀπίσω. Vel, *rursus*: sicut dixit Virgilius. *Rursus & incipiant in corpora velle reuerti.* ¶ *Vestimenta*, τὰ ἱμάτια. Vestimentum hoc loco generaliter accipitur, cuius latè patet significatio, vt testantur iurisconsulti. Cæterum in quatuor vetustis exemplaribus legitur in singulari τὸ ἱμάτιον, id est pallium, nimirum quod fugienti in primis necessarium est aduersus aëris iniuriam. Idem ergo de cæteris eiusmodi rebus statuendum: & significatur summa trepidatio & necessitas fugæ.

20 *Hyeme*, χειμῶνος. nempe propter tempestates alieno à fuga tempore. ¶ *Sabbatho*, ἐν σαββάτῳ. In quatuor codicibus legimus σαββάτου secundo casu, sicut paulo ante, χειμῶνος. Fuit autem sabbatho indicta quies minimè ad res suas colligendas & fugam idonea. Hoc ipsum autem Iudæis contigit, Azymorum festo obsessis.

21 *Neque erit*, οὐδὲ οὐ μὴ γένηται. Triplex negatio est adhibita (vt annotat Erasmus) emphaseos causa, quum Latinis contrà vel duplex negatio affirmet. Censet autem idem in annotationibus, verti posse, *Neque fiat*: vt sit abominantis. Atqui si hoc recipiamus, potius scribendum fuerit, οὐ μὴ γένοιτο. Ex infinitis vero exemplis apparet Coniunctiui præsens in hac constructione pro futuro Indicatiui vsurpari ab hoc Euangelista. Id autem verè prædixisse Christum, exitus ostendit, quum in ea obsidione testetur Iosephus præter captiuorum 97 millia, periisse hominum vndecies centum millia, cui similis clades nulla in vllis historiis commemoratur.

ναι, ἐκ αὐ ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλ' ἕνεκεν τῶν ἐκλεκτῶν κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι.

Τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ ὧδε, μὴ πιστεύσητε.

Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα· ὥστε πλανῆσαι (εἰ δυνατὸν) καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν.

Ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ, ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστὶ, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ, ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Οὗ γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

Καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ

li, periret omnis caro: sed propter electos decurtabũtur dies illi.

23 Tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hîc Christus, aut hîc: ne credite.

24 Excitabuntur enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & edent signa magna & miracula: ita vt seducant (si fieri possit) etiam electos.

25 Ecce, prædixi vobis.

26 Itaque si dixerint vobis, Ecce, in deserto est: ne egredimini. Ecce, ĩ cõclauib. ne credite.

27 Sicut enim fulgur exit ab Oriente, & apparet vsque in Occidẽtem: ita etiam erit aduentus Filij hominis.

28 Vbicũque. n. fuerit cadauer, illuc congregabuntur aquilæ.

29 Statim autem post compressionem dierum illorum sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum, & stellę cadent è cælo, & potestates cęlorum concutientur.

30 Tunc apparebit signũ Filij hominis in cælo: & tũc omnes tribus terræ plangent, & videbũt Filiũ hominis venien-

salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi.

23 Tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hic est Christus, aut illic: nolite credere. Mar. 13. 21. luc. 17. 23.

24 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ, & dabunt signa magna & prodigia: ita vt in errorem inducantur (si fieri potest) etiam electi.

25 Ecce, prædixi vobis.

26 Si ergo dixerint vobis, Ecce in deserto est, nolite exire. Ecce, in penetralibus: nolite credere.

27 Sicut enim fulgur exit de Oriente, & paret vsque in Occidentem: ita erit & aduẽtus Filij hominis.

28 Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ. Luc. 17. 37

29 Statim autem post tribulationem dierũ illorũ, sol obscurabitur, & luna nõ dabit lumen suum, & stellæ cadent de cælo, & virtutes cælorum commouebuntur. Mar. 13. 24 luc. 21. 25 esa. 13. 10 ezech. 32. 7 joel. 2. 31, & 3. 15.

30 Et tunc parebit signum Filij hominis in cælo: & tunc plangent omnes tribus terræ, & videbũt Filiũ hominis venien- Apoc. 1. 7 dan. 7. 13 zach. 12. 11

---

22 *Omnis caro periret*, οὐκ αὐ ἐσώθη πᾶσα σάρξ. i. tota gens funditus interiret. vel, *Non seruaretur vlla caro.* Duplex Hebraismus, Non seruaretur, pro, periret. Est enim μείωσις. (nam in his loquutionibus negans particula non cohæret cum signo vniuersali OMNIS, sed cum verbo, vt liquet ex Eph. 4. 29) & Caro pro homine synecdoche, partis pro toto: & homo pro Iudæo, synecdoche generis. ex quibus illum mutauimus, vt obscuriorem: hunc vt satis vsitatum retinuimus. possis tamen non ineptè interpretari, *Non seruaretur vlla caro*, vel, *Nulla caro seruaretur.*

23 *Aut hic*, ἢ ὧδε. In quodam codice legitur ἢ ἐκεῖ, aut illic: idque melius.

24 *Excitabuntur*, ἐγερθήσονται: i. exorientur, vt suprà 11. 11. ¶ *Et edent signa*, καὶ δώσουσι σημεῖα. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et dabunt signa.* Idem autem valet διδόναι quod ἀποδεικνύειν: i. palam aliquid designare insigne, quod omnibus spectandũ proponatur. Sic enim vsurpant Hebræi verbũ נתן [*nathan*] interdum, vt Nehem. 6. 10. ¶ *Seducãt*, πλανῆσαι. In quodam exemplari scribitur πλανηθῆναι: i. vt seducantur, vel, (vt conuertit Vetus interpres) In errorem inducantur.

27 *Sicut enim*, ὥσπερ γὰρ. De fulgore Euãgelij accipi debet nõ de prædicationis celeritate: & seruãda vis est particulæ causalis. Opponitur enim istud deserto ac conclauib. ac si diceret Christus, fore vt perspicuè lucem suam vbique patefaceret post vrbis pręsertim excidium, ac proinde cauendos, qui, Christi nomen mentiti, seorsim discipulos cogerent. Rectè igitur Paulus, 2. Cor. 4. 3, Si opertum est Euangelium nostrum, iis qui pereunt opertum est.

28 *Cadauer*, τὸ πτῶμα. Vulgata, *Corpus*: id est τὸ σῶμα. qua occasione arrepta nonnulli Ecclesiam quam falsò vocant, pro Christo ipso substituũt: quod quidem facilè refelli potest etiãsi legamus τὸ σῶμα. Sed certè omnes codices quos mihi videre contigit, scriptum habebant τὸ πτῶμα. Ita etiam habet Theophylactus Romanus, & Theodoritus κατὰ πτῶσιν λέγων, & ita disertè vertit Syrus interpres tum hoc loco tum Lucæ 17, 37. Sed ἀετὸς non legit, nec Vetus etiam interpres. Ego verò retinendum censeo, & causale esse, ita tamen vt non proximo versiculo attexatur, sed & iste versiculus & proximè præcedens, ad admonitionem vers. 26. comprehensam referantur, & ita cohæreat sententia, Si qui insusurrarint hic aut illic quasi latitantem Christum quærendum, ne credite. Palam enim se conspiciendum præbebit Christus vt fulgur ab Oriente ad Occidentem emicans & terrarum vniuersum orbem irradians: & sicut aquilæ ad cadauer statim aduolant mira sagacitate, ita piis omnibus æquè demum erit concurrendum vbi viuificum mortis Christi nidorem percipient. Est autem prouerbialis quidem hęc loquendi forma quam etiam illustrat locus Iobi 39. 30, sed mirè conueniens Christo crucifixo, veræ & vnicæ notæ ex qua licet veram Ecclesiam, cui nos oportet adiungere, à falsa internoscere, quam vitare nos oportet. ¶ *Aquilæ*, οἱ ἀετοί. Vulgata, *Et aquilæ*: redundante copulatiua. Nec temerè vocantur aquilæ qui Christo aggregãtur, quum nemo cum illo vniatur, nisi qui eius carne & sanguine vescitur, sed mente non dente, id est, fide & spe, quibus velut alis ad ipsum in cælos, porcis deorsum relictis, euehimur. Coloss. 3, 1.

29 *Statim*, εὐθέως. Hoc est quod dicitur 2. Pet. 3. 9, nõ tardare Dominum. Nec enim hæc referunt ad id tẽpus quo discipulos alloquebatur Christus, neque ad tempora mox sequutura Ierosolymorum excidium, quem sermonem finiit vers. 22, inchoatum vers. 15. sed persequutiones illas respicit quibus exerceri Ecclesiam oportet ad illum vsque diem de quo nunc incipit differere Christus, ita vt non sint ista signa metaphoricè sed propriè accipiẽda. ¶ *Potestates cælorum*, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Aut (vt alij vertũt) Virtutes, modò intelligas non ἀρετὰς, sed δυνάμεις scriptum esse. Cæterùm existimo ex Hebræorum idiotismo Potestates cælorum pro ipsis cælis potentibus dici. Nolui tamen temere quicquam immutare. Sed potentes cælos dici existimo tum ob illorum corporum inenarrabilem firmitatẽ, tum etiam ob illorum minimè vanam in moderanda inferiorum corporum temperie facultatem. ¶ *Concutientur*, σαλευθήσονται: vel vacillabunt, instar fluctuantis nauis in mari. Vulg. & Eras. *Commouebuntur*: quod non tantam habet emphasin: respondet enim τοῦ συγκινεῖσθαι.

30 *Signum*, τὸ σημεῖον. Qui hoc referunt ad crucis figuram, mihi quidem videntur sine ratione loqui. Describitur enim mox quod sit futurum hoc signum, summa gloria videlicet, & maiestas, quæ restabitur Christum illum dominum cæli & terræ (qui, quo tempore hæc dicebat, inter vulgares homines censebatur, ac nunc quoque in suis membris contemnitur) aduentare, vt orbem terrarum iudicet.

¶ *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. In vno codice legimᵒ, τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, Qui est in cælis. ¶ *Omnes tribus*, πᾶσαι αἱ φυλαί, i. omnes gẽtes, seu populi. Alludit.n.vel ad dispersionẽ quę refertur Gen.10.& 11, vel ad Israeliticæ gẽtis distributionẽ. ¶ *Plangent*, κόψονται. Ouid. *Plangere nuda meis conabar pectora palmis*. Inde factũ vt plangere accipiatur absoluta significatione.

τῷ νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

1.Cor.15. 52.1.thes. 4.16. Καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης· καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.

31 *Et mittet Angelos suos cum tuba & voce magna, & congregabunt electos eius à quatuor vẽtis, à summis cælorum vsque ad terminos eorum.*

Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλὸς, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος·

32 *Ab arbore autem fici discite parabolam: quum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas:*

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦτα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

33 *Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote quia propè est in ianuis.*

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.

34 *Amen dico vobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiant.*

Mar 13.32 Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

35 *Cælum & terra transibunt: verba autem mea non præteribunt.*

Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.

36 *De die autẽ illa & hora nemo scit, neque Angeli cælorũ, nisi solus pater.*

Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

37 *Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus Filij hominis.*

Luc.17.28 gen.7.5 1.pet.3.20 Ὡσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρι ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν·

38 *Sicut enim diebus qui præcesserũt diluuium edebant & bibebãt, vxores ducebãt & nuptum dabãt, ad eum vsque diẽ quo ingressus est Noë in arcã:*

Καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

39 *Nec agnouerunt diluuium vsque dum venisset, & sustulisset omnes: ita erit & aduentus Filij hominis.*

Luc.17.35 1.thes.4.17 Τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

40 *Tunc duo erũt in agro: vnus assumetur, & vnus relinquetur.*

tem in nubibus cæli cum potentia & gloria multa.

31 Is verò mittet Angelos suos cum tubæ voce magna, & cogent electos eius à quatuor vẽtis, à cælorum extremo ad eorum extremum.

32 Ficu autem discite parabolam: quum iam ramus eius tener fit, & folia germinat, nostis propè esse æstatem:

33 Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote *illum* propè esse & ad fores.

34 Amen dico vobis, nequaquam pręterierit ætas hæc vsquedum omnia ista facta sint.

35 Cælum & terra præteribunt: sermones autem mei nequaquam præteribunt.

36 De die autem illo & hora nemo scit, ne Angeli quidem cælorũ, sed pater meus solus.

37 Sicut autẽ *erãt* dies Noe, ita erit & aduentus Filij hominis.

38 Sicut enim diebus qui pręcesserũt diluuium edebant & bibebãt, vxores ducebãt & nuptum dabãt, ad eum vsque diẽ quo ingressus est Noë in arcã:

39 Nec agnouerunt diluuium vsque dum venisset, & sustulisset omnes: ita erit & aduentus Filij hominis.

40 Tunc duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

lium hominis venientem in nubibus cæli cum virtute multa & maiestate.

Et mittet Angelos suos cum tuba & voce magna, & congregabunt electos eius à quatuor vẽtis, à summis cælorum vsque ad terminos eorum.

Ab arbore autem fici discite parabolam: quum iam ramus eius tener fuerit, & folia nata, scitis quia propè est æstas:

Ita & vos, quum videritis hæc omnia, scitote quia propè est in ianuis.

Amen dico vobis quia non præteribit generatio hæc donec omnia hæc fiant.

Cælum & terra transibunt: verba autem mea non præteribunt.

De die autẽ illa & hora nemo scit, neque Angeli cælorũ, nisi solus pater.

Sicut autem in diebus Noe, ita erit & aduentus Filij hominis.

Sicut enim erãt in diebus ante diluuiũ comedẽtes & bibentes, nubentes & nuptui tradẽtes, vsque ad eum diem quo intrauit Noe in arcam:

Et non cognouerunt donec venit diluuium, & tulit omnes: ita erit & aduentus Filij hominis.

Tunc duo erũt in agro: vnus assumetur, & vnus relinquetur.

¶ *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν: vel, supra nubes, i. nubibus insidentem: quomodo etiam sublatus est in cælum, & diuinissimè describitur Psal.50, & 104. Est autem totus hic locus translatus ex Danielis 7, & Zachariæ 12.

31 *Voce*, φωνῆς. In quatuor codicib. vetustis scribitur μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς πολλῆς, cum tuba & voce magna: quomodo conuertit Vetus interpres. ¶ *A cælorum extremo ad eorum extremum*, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν. i. ab vno extremo ad alterũ. siue, à toto terrarum orbe qui cælo tegitur. Vulg. & Eras. obscurè, *A summis cælorum vsque ad terminos eorum*, quã interpretationem meritò Valla reprehendit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut.4.32.& 28.64.

32 *Ficu*, συκῆς. Vulg. *Arbore fici*: quomodo etiam suprà 21.19. quia ficus Latinis est anceps. Sed hanc ambiguitatem tollunt ea quæ sequuntur. ¶ *Parabolam*, τὴν παραβολήν. Eras. *Similitudinem*: nequis (ait) somniet ficũ parabolas dicere. Sed hæc certè ambiguitas vocis vix cuiquam in mentem veniat, vtpote nimium absurda. neque est hic amphibolia, quæ est constructionis, sed homonymia vocis ἀπὸ, quæ non docentem, sed doctrinam ipsam seu doctrinæ materiem declarat. Quum autem articulus & hoc loco & Mar.13,28. contra Græcæ linguæ vsum exprimatur, vt mihi concedent omnes vel mediocriter Græcè periti, puto illum omnino ex Hebræorum idiotismo respondere literę ה [*He*] quam notificatiuã vocãt, vt idem valeat atque τούτου, eius parabolæ commendandæ causa. ¶ *Tener*, ἁπαλός: vel potius læuis. Hoc enim refero ad corticem & librũ, cuius læuor indicat succum illum vitalem è radice ad librum euasisse: quod vernaculo sermone dicimus, *quand la seue est montee*. Eras. ad gemmam refert eodẽ manente sensu. Tertul. eleganter libro de resurrect. vertit, *Tenerescit*. ¶ *Germinat*, ἐκφύῃ: vel Edit. Accipitur autem illud etiam transitiuè: quum apud Plinium lib 7.cap.6, dicatur fœtus capillũ germinare: metaphora ab arboribus sumpta. Vulg. *Nata*. Eras. *Enata*. i. ἐκφυῇ. Ego verò malo actiuè accipere.

34 *Amen*, ἀμὴν. In quibusdam exemplaribus additur δὲ, *autem*. ¶ *Ætas*, γενεά. Vulgata ad verbum *Generatio*. Sed γενεὰ (vt obseruat Eras.) pro eo hic vsurpatur quod Latini ætatem vel seculum vocant: velut quum dicitur Nestor τρεῖς γενεαί, tres ætates vixisse. Vide suprà 11.16.& 23.36. ¶ *Omnia hæc*, πάντα ταῦτα, quæ videlicet de gentis & vrbis excidio prædixerat: siquidem excisa est vrbs anno à morte Christi 38. Quòd siquis vrgeat particulam vniuersalem, vertere licebit *Fiant*, omnia videlicet quæ vltimum illum diem præcessura dixit. Nam ab eo tempore cœperunt fieri, & adhuc perseuerant illa signa, suo demum tempore filio hominis venturo.

36 *Et hora*, καὶ τῆς ὥρας. In vno codice scribitur, ἢ τῆς ὥρας, vel hora. ¶ *Sed*, εἰμή. Vulg. & Eras. ad verbum, *Nisi*. Vide suprà 12.4.

38 *Edebant*, τρώγοντες: id est ἐσθίοντες, quum illud propriè de brutis dici velint Grammatici: vt etiam videatur magna esse huius verbi emphasis, quo significatur homines brutorum instar fore ventri deditos. Nam alioqui edere & bibere, per se non est vitium.

39 *Agnouerunt*, ἔγνωσαν. Vulg *Cognouerunt*, Atqui Noë quem Petrus (2.Petr.2.5) præconem iustitiæ vocat, hoc illos minimè celarat, arcam etiam suam illam extruens. Cognouerunt igitur isti diluuium sequuturum dici à Noë, sed alij irriserunt non credentes, alij suis voluptatib. intenti non animaduerterunt: nulli denique illorum quod vel inuiti norant, agnouerunt.

4 *Accipietur*, παραλαμβάνεται. Præsentia pro futuris, vt apparet ex Luca, 17.34.

Δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι, μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

Ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ἤδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὴν οἰκίαν αὐτοῦ.

Διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος, καὶ φρόνιμος, ὃν κατέστησεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν.

Καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων·

Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει.

Καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Κεφάλαιον κε.

Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

41 Duæ molentes in pistrino: vna accipietur, & altera relinquetur.

42 Vigilate ergo, nescitis enim qua hora Dominus vester venturus sit.

43 Illud autem scitote, si sciret paterfamilias qua vigilia fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

44 Propterea & vos estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venturus est.

45 Quis igitur est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus super familiam suum, vt det illis alimentum in tempore?

46 Beatus seruus ille, quem, quum venerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

47 Amen dico vobis, omnibus bonis suis præficiet eum.

48 Quòd si dixerit seruus ille malus in corde suo, Differt dominus meus aduentum:

49 Cœperitque verberare conseruos, quinetiam edere & bibere cum ebriis:

50 Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & qua hora non nouit.

51 Et separabit eum, ac partem ei assignabit cum hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium.

CAP. XXV.

1 Vnc erit simile regnum cælorum decem virginibus, quæ sumptis lampadibus suis exierunt in occursum sponsi.

41 *Duæ molentes in mola: vna assumetur, & vna relinquetur.*

42 *Vigilate ergo, quia nescitis qua hora dominus vester venturus sit.* Mar.13.35

43 *Illud autē scitote, quoniam si sciret paterfamilias qua hora fur venturus esset, vigilaret vtique. & non sineret perfodi domum suam.* Luc 12.19 2 thes.5.2 apoc. 16.18

44 *Ideo & vos estote parati, quia qua nescitis hora, Filius hominis venturus est.*

45 *Quis putas est fidelis seruus & prudens, quem constituit dominus suus super familiam suam, vt det illis cibum in tēpore?* Luc. 12. 42

46 *Beatus ille seruus quē, quum venerit dominus eius, inuenerit sic facientē.*

47 *Amen dico vobis quoniam super omnia bona sua constituet eum.*

48 *Si autem dixerit malus seruus ille in corde suo, Morā facit dominus meus venire:*

49 *Et cœperit percutere cōseruos suos, manducet autem & bibat cū ebriosis:*

50 *Veniet dominus serui illius in die qua nō sperat, & hora qua ignorat.*

51 *Et diuidet eum, partémque eius ponet cū hypocritis: illic erit fletus & stridor dentium.* Suprà 13. 42 infrà 25. 33

CAP. XXV.

1 *Vnc simile erit regnum cælorum decem virginibus, quæ accipientes lampades suas exierunt obuiam sponso & sponsæ.*

---

41 *Pistrino*, μύλωνι. In tribus codicibus legitur μύλῃ, eodem sensu. Vulg. & Eras. *Mola*. i. μύλη. Consueuisse verò mulieres tum apud Græcos, tum apud barbaros, molere & coquere, apertè constat ex Plutarcho, qui in libro problematum Romanorum quærit cur id apud Romanos fieri non soleret. ¶ *Relinquetur*, ἀφίεται. i. ἀφεθήσεται. Quidam codex addit δύο ἔσται κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται, *Duo erunt in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquatur.* Relinqui verò significat, deseri periturum.

43 *Qua vigilia*, ποίᾳ φυλακῇ. Ad verbum, *Qua custodia.* Vide supra 14,25. Vulg. & Eras. *Qua hora*. ποίᾳ ὥρᾳ.

44 *Non putatis*, οὐ δοκεῖτε. Vulgata, *Nescitis*, οὐκ οἴδατε. Vide supra 3.9.

45 *Quis igitur*, τίς ἄρα. Vulgata, *Quis putas*. Eras. *Quisnam*, Ego vero existimo particulam ἄρα ita adhiberi in huiusmodi interrogatione vt superioris sermonis nascentem cōclusionem declaret, vt supra 19,25. alioquin nō video quomodo hæc cohæreant. ¶ *Famulitium*, θεραπείας. In quodam codice legitur οἰκείας, eodem sensu. Vulgata, *Familiā*: nimium generali nomine. Nomine verò τῆς τροφῆς demensum significatur.

48 *Differt aduentum*, χρονίζει ἐλθεῖν, Vulgata, *Moram facit venire*. Erasmus, *Cunctatur venire*.

49 *Conseruos*, συνδούλους. Quatuor codices addunt αὐτοῦ Suos, vt vertit Vetus interpres. ¶ *Quinetiam edere*, ἐσθίειν δέ. Sic puto vertendam hanc particulam hoc loco: in quo dicendi genere disertiores Græci dixissent, καὶ ἐσθίειν δέ. Erasmus in annotationibus legit, ἐσθίειν τε. In quatuor autem exemplaribus & Theophylacto scribitur ἐσθίῃ δὲ καὶ πίνῃ, Edat autem & bibat: quod legit Vetus interpres.

51 *Separabit eum*, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. *Diuidet*. Eras. *Dissecabit*. Et certè hæc est propria huius vocabuli significatio: vnde luna διχότομος dicitur, quum dimidiata lucet. Sed quod proximè sequitur, omnino declarat διχοτομεῖν hoc loco vsurpari pro ἀφορίζειν. Significatur enim fore vt Dominus eum seruum non habeat in reliquorum numero, sed separatum ita tractet vt dignus est. Hom. Iliad. α. τὸν δ' ἀβουλεύοντα διέτμαγον: id est, διεχωρίζοντο: quum proprie διατμήγειν declaret τὸ διχοτομεῖν. i. διαλύειν καὶ διαιρεῖν. Alij putāt grauissimum supplicium hoc vocabulo declarari: cuius exemplum habemus 1. Sam. 15.33, & Dan. 3.29. sed vera est prior explicatio. ¶ *Ac partem ei assignabit cum hypocritis*, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ ὑποκριτῶν θήσει. Hebraismus, pro, Ita tractabit vt solēt serui qui boni videri mallūt quam esse. Videtur autem sumptum hoc dicēdi genus a dominorum consuetudine in demensō seruis & ancillis assignādo, prout se fidos præstabāt. Vulg. & Eras. *Ponet partē eius cū hypocritis.*

IN CAPVT XXV.

1 *Lampadibus*, τὰς λαμπάδας. siue *lucernis*. Nec enim faces siue funalia intelligit, quæ tamen etiam lampadum nomine apud Græcos intelliguntur, sed eas lucernas quę vasculis imposito elychnio, oleo fouentur. Scopus autem huius parabolæ atque item sequentis est, ostendere quid sit piis agendum, tantisper dum aduētantem Dominū expectant. Primùm quidem vt vnusquisque sit suæ fouendæ fidei intentus. Deinde vt donis pro vocationis ratione a Deo nobis concessis sedulo ad ipsius gloriam lucrifaciendo proximos exercendis vacemus. ¶ *Sponsi*, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, *Et sponsæ*, καὶ τῆς νύμφης. Solebat autem nuptiarum pompa noctu fere celebrari idque à puellis. Per Sponsum NB

verò Christum ipsum intellige, vt vocatur passim à Paulo, ac præsertim Ro.7.4, & Eph.5, vt & apud Prophetas. Virginum denique appellatione significantur omnes Euangelium professi, qui adueniente Domino partim resurrexerint, partim viui fuerint deprehensi, omnes hîc dicti virgines quòd idololatriæ & huius seculi pollutionibus se renuntiasse professi fuerint 2.Cor.11, in quorum numero qui temporariã duntaxat fidẽ habuerint, & pręnegligẽtia fidẽ meditatione verbi Dei & precibus fouere, & (vt loquitur Paulus 2.Tim.1,6) ἀναζωπυρεῖν destiterint in medio itinere, fidei elichnio extincto deficient, cæteris Christo occursuris, & cum eo in æternum regnaturis, 1.Thes.4. 17. Itaque pari ratione, lampadum ~~quidem nomine~~ verbũ Dei fide in cordibus nostris veluti accẽsum, & gressus nostros dirigẽs. per oleum verò Spiritus sancti gratiam assiduis precibus in nobis perseuerãtem, qua fides hęc fouetur, intelligimus.

Πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε, μωραί.	Quinque autem ex eis erant prudentes, & quinque, fatuæ.	*Quinque autem ex eis erant fatuæ, & quinque prudentes.*
Αἱ τινὲς μωραὶ, λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυτῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον·	Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus suis, non ceperant oleum secum:	*Sed quinque fatuæ acceptis lampadibus, non sumpserunt oleum secum.*
Αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις αὐτῶν μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.	Prudentes verò ceperant oleum in vasis suis vnà cum suis lampadibus.	*Prudentes verò acceperunt oleum in vasis suis cum lampadibus.*
Χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι, καὶ ἐκάθευδον.	Morante autem sponso, nictarunt omnes, ac dormierunt.	*Moram autem faciente sponso, dormitauerunt omnes, & dormierunt.*
Μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, Ἰδοὺ, ὁ νυμφίος ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.	Media verò nocte clamor ortus est *dicentium*, Ecce, sponsus venit, exite in occursum eius.	*Media autem nocte clamor factus est, Ecce, sponsus venit, exite obuiam ei.*
Τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.	Tunc surrexerunt omnes illæ virgines, & adornarunt lampades suas.	*Tunc surrexerunt omnes virgines illæ, & ornauerunt lampades suas.*
Αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον, Δότε ἡμῖν ἐκ τοῦ ἐλαίου ὑμῶν· ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.	Fatuæ verò prudentibus dixerunt, Date nobis ex oleo vestro: quia lampades nostræ extinguuntur.	*Fatuæ autem sapientibus dixerunt, Date nobis de oleo vestro: quia lampades nostræ extinguntur.*
Ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι, Μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ ἡμῖν καὶ ὑμῖν· πορεύεσθε μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυταῖς.	Responderunt autẽ prudentes illæ, dicentes, Ne quaquã, ne non sufficiat nobis & vobis: ite verò potius ad eos qui vendunt, & ipsæ vobis emite.	*Responderunt prudẽtes, dicentes, Ne fortè non sufficiat nobis & vobis ite potius ad vendentes & emite vobis.*
Ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος· καὶ αἱ ἕτοιμαι εἰσῆλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους· καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.	Quum autem irent emptum, venit sponsus: & quæ paratæ erant, introierunt cum eo ad nuptias: clausáque est ianua.	*Dum autem irent emere, venit sponsus: & quæ paratæ erant, intrauerunt cum eo ad nuptias: & clausa est ianua.*
Ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι, Κύριε κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν.	Postea verò veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine, aperi nobis.	*Nouissimè veniunt & reliquæ virgines, dicentes, Domine domine aperi nobis.*
Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.	Ipse verò respondens ait, Amen dico vobis, non noui vos.	*At ille respondens ait, Amen dico vobis, nescio vos.*
Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν	‖Vigilate itaque, quia neque	*Vigilate itaque, quia*

Suprà 24. 43. mar. 13.33.

5 *Nictarunt*, ἐνύσταξαν: *dormitarunt*, vt Vulgata, & Erasmus, sensu rectè expresso. Vt in illo Flacci, *quandoque bonus dormitat Homerus*, & Plutarchus in vita Ciceronis, νυστάζειν, inquit, *quandoque videtur Demosthenes Ciceroni.* Nos vulgo dicimus, *sommeiller.* ¶ Nam τὸ νυστάζειν, est propriè oculis somno grauatis conniuere: tamen quum sequatur ἐκάθευδον, proprium verbum Latinum vsurpare malui. ¶ *Omnes*, πάντες. Quis enim vigilat vt oportuit? Sed excitati tamen electi, animum recipiunt, vt qui hodie voce veluti renati Euangelij seriò expergefiunt.

ἐνύσταξαν, ψ Nürbg. γρηγ. t. nos Germani Nürbg.

* 6 *Media verò nocte*, μέσης δὲ νυκτὸς. id est profundissima, qualem videlicet Mahumedes in orientem, Antichristus Romanus in occidentem inuexit, vt compleatur quod dixit Domiuus Luc.18,8. Quod autem in hunc locum scribit Hieronymus solitos Christianos in vigilia Paschę, propterea non dimitti ante mediam noctem exactam, idque ex Iudaica traditione, qua dicitur Christus media nocte venturus, fundamento caret. quanuis Christum quidem constet venisse, id est natum esse nocte, vt ex historia liquet Luc.2, 8. Sed alterius aduentus nemo scit diem neque horam, suprà 24,36.

NB

7 *Adornarunt*, ἐκόσμησαν. i. κατεσκεύασαν. Inde κοσμήτορες λαῶν apud Homerum dicuntur Duces, ab instruendis ac disponendis copiis. 8 *Date*, δότε. Sic frustra doceri petent qui prædicationis tempus neglexerint.

9 [*Nequaquam*,] *ne non sufficiat*, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ: vel (vt legimus in quatuor codicibus) μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Est autem μήποτε particula non tam percontantis quàm addubitantis, vt obseruat doctissimus ille Budęus, prolatis exemplis. Ego verò præterea puto ellipticum esse dicendi genus, & supplendum aliquid pro ratione eius de quo agitur: sicut fecit Erasmus hoc loco. Vulgata, *Ne fortè non sufficiat.* Cæterùm in vno codice pro πορεύεσθε δὲ μᾶλλον, scriptum, πορεύεσθε μᾶλλον: quam lectionem si sequamur, nulla erit ellipsis. Ita enim licebit omnia connectere, *Ne non sufficiat nobis & vobis, ite potius*, &c. Sic autem significatur tempus illud præteriisse mutuæ fidei communicationis. Iam enim aduenire illum apud quem vnusquisque sit sua fide victurus.

¶ *Ite potius*, πορεύεσθε δὲ μᾶλλον. Salsa est derisio non cohortatio. Nec enim pecuniâ emitur hoc oleũ, sed gratuito datur in tempore beneplaciti, Es.55.1, & 61.2. vt si hodie Christo adueniente (cuius etiam dies non procul videtur abesse) pij, rogitantibus hypocritis Christianis, gratiam Euangelij à se iam pertinaciter neglecti, sibi communicari, respondeant, Nobis nunc non de vobis sed de nobisipsis cogitandum est. Ite potius ad vestros illos Sacrificos & Põtifices: & venias ac merita sanctorum ab ipsis emite. ”

10 *Ad nuptias*, εἰς τοὺς γάμους. præpositio εἰς declarat nomine τῶν γάμων hîc significari (vt etiam vertit Syrus interpres) locum ipsum celebrandis istis nuptiis. i. beatæ vitæ in sempiternũ fruendæ destinatũ. qui nobis nunc est (durantibus adhuc nimirũ sponsalibus) oculis fidei considerandus.

13 *Qua*

ἡμέραν οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

Καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἕν· ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

Πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, ἐργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα.

Ὡσαύτως καὶ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε καὶ αὐτὸς ἄλλα δύο.

Ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

Μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον.

Καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα λέγων, Κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ὅτι ὀλίγῳ ἦς πιστὸς, ὅτι πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν εἶπε, Κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε, ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

illum diem neque illam horã scitis, qua Filius hominis veniet.

14 ‖ *Ita* enim *est* vt *quum* quispiam peregrè proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit eis bona sua.

15 Et huic quidẽ dedit quinque talenta, alij autẽ duo, alij verò vnum: vnicuique secundum ipsius facultatẽ: & peregrè profectus est statim.

16 Profectus autem qui quinque talenta acceperat, negotiatus est ex iis: & fecit altera quinque talenta.

17 Itidẽ & qui duo acceperat, lucratus est & ipse altera duo.

18 Qui autem vnum acceperat, abiẽs defodit *illud* in terrã, & abscondit pecuniã domini sui.

19 Post multũ verò tempus venit dominus seruorum illorũ, & confert rationem cum eis.

20 Tunc accedens is qui quinque talenta acceperat, attulit altera quinq; talẽta, dicẽs, Domine quinque talẽta tradidisti mihi, ecce, altera quinque talenta lucratus sum ex iis.

21 Dixit autẽ ei dominus eius, Bene *est*, serue bone & fidelis: in exiguo fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.

22 Accedẽs autẽ & qui duo talenta acceperat, ait, Domine, duo talẽta tradidisti mihi, ecce, alia duo lucratus sum ex iis.

nescitis diem neque horam.

14 *Sicut enim homo peregrè proficiscens vocauit seruos suos, & tradidit illis bona sua.* Luc. 19. 12

15 *Et vni dedit quinque talenta, alij autem duo, alij verò vnum: vnicuique secundum propriam virtutem: & profectus est statim.*

16 *Abijt autẽ qui quinque talẽta acceperat, & operatus est in eis, & lucratus est alia quinque.*

17 *Similiter & qui duo acceperat, lucratus est alia duo.*

18 *Qui autem vnum acceperat, abiens fodit in terram, & abscondit pecuniam domini sui.*

19 *Post multum verò tẽporis venit dominus seruorum illorum, & posuit rationem cum eis.*

20 *Et accedẽs qui quinque talenta acceperat, obtulit alia quinque talẽta, dicens, Domine, quinque talenta tradidisti mihi, ecce, alia quinque superlucratus sum.*

21 *Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.*

22 *Accessit autem & qui duo talenta acceperat, & ait, Domine, duo talenta tradidisti mihi: ecce, alia duo lucratus sum.*

---

13 *Qua Filius hominis veniet*, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hæc non legit Vetus interpres, neque reperimus in tribus vetustis codicibus.

14 [*Ita*] *enim* [*est*] *vt*, &c ὥσπερ γὰρ &c. Res ipsa ostendit hoc dicendi genus petitum esse è medio, ac proinde supplendum esse aliquid vt iusta sit loquutio. Vulg. & Eras. *Sicut enim homo*: admodum obscuré. Vide Mar. 13. 34. ¶ *Peregrè proficiscens*, ἀποδημῶν. In cælum videlicet ascendens ad patrem, ac proinde à nobis corpore absens, qua ratione dicimur vicissim ab illo abesse 2. Cor. 5. 6: fide tamen cum illo per spiritus arrhabonem cõiunctissimi. ¶ *Tradidit eis*, παρέδωκεν αὐτοῖς. Ascendens enim in cælũ dona dat hominibus 1. Cor. 12. 7, & Eph. 4. 8, quorum rationem exiget vltimo illo die.

15 *Ipsius facultatem*, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. *Virtutẽ*: quod non conuenit huic loco. Facultatẽ enim hîc appellat prudentiam & peritiam in negotiando: humano more loquẽs: quum alioqui vt gratuitum est donum, ita non nisi per alteram gratiã eo bene vtamur. ἰδίαν autem, quod alij interpretantur propriam, malui pro relatiuo αὐτοῦ accipere, vitato etiam reciproco propter amphiboliam. Hoc est autẽ quod Gallico idiotismo dicimus, *selon sa portee*.

16 *Negotiatus est*, ἐργάσατο. Propriè ἐργάζεσθαι, in hoc genere dicitur non quisquis negotiatur, sed is demum qui lucrum facit. id est, de ipsius laboris fructu, sicut etiam accipitur infrà Luc. 19 16. & Herodotus in Clio, μεγάλα χρήματα ἐργασάμενος. Hîc autem generaliter accipitur pro πραγματεύεσθαι. Plinius medicos dicit animas negotiari, eadem significatione. Arist. οἰκονομικῶν β, τὸ δίκαιον μέρος παρ' ἑκάστου ἐλαβε, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐκέλευσεν ἐργάζεσθαι. & Demosth. κατὰ Διονυσόδ. δὶς καὶ τρὶς ἐργάσασθαι τῷ αὐτῷ ἀργυρίῳ. vnde ἔνεργα χρήματα, quibus opponitur apud Iurisc. otiosa pecunia. Neque tamen fœnerationes iniquas magis approbat Christus, aut Euangelij cauponatores, quàm furtum laudat quum dicit se venturum vt furem. Vulgata ad verbum, *Operatus est*: quod verbum Latini hac significatione (quod sciam) nunquam vsurpant. Galli dicunt, *trafiquer ou practiquer*. ¶ *Ex eis*, ἐν αὐτοῖς. Vulg. ad verbum, *In eis*. Erasm. *Per ea*. ¶ *Fecit*, ἐποίησεν. Cic. 4. in Verrem, *Quibusnam*, inquit, *rebus in ea prouincia maximam vno anno pecuniam facere posset*. Eras. *Confecit*. In duobus autem exemplaribus scribitur ἐκέρδησεν, lucratus est: sicut conuerit Vet. interpr.

18 *Abiens*, ἀπελθὼν. Redundat ex heb. idiotismo, & deest in duobus codicibus.

20 *Ex iis*, ἐπ' αὐτοῖς: vel *per ea*, vt rectè vertit Erasmus. Nam in quibusdam etiam codicibus scribitur, ἐν αὐτοῖς. Itaque nolui ὅτι interpretari pro παρὰ, i. præter. Vetus autem interpres hæc non legit: quia videlicet non ἐκέρδησα sed ἐπεκέρδησα scriptum habuit, id est Supetlucratus sum, vt ipse conuertit.

21 *Bene* [*est*] εὖ. id est, καλῶς ἔχει. Nam subauditur verbum, quod expressimus declarationis causa. Vulgata, *Euge*: id est, εὖγε: quod nusquam reperi scriptum in Græcis codicibus. ¶ *Ingredere in gaudium*, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν. Hebræum dicendi genus, quasi diceret, Adesdum vt fructum percipias benignitatis meæ, & re ipsa sentias quàm gratum sit mihi officium tuum. Simile dicendi genus habes Psal. 69. 28.

Ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ, Εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ὅτι ὀλίγα ἦς πιστὸς, ὅτι πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

Προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς εἶπε, Κύριε, ἔγνων σε ὅτι σκληρὸς εἶ ἄνθρωπος, θερίζων ὅπου οὐκ ἔσπειρας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ διεσκόρπισας.

Καὶ φοβηθεὶς, ἀπελθὼν ἔκρυψα τὸ τάλαντόν σου ἐν τῇ γῇ· ἴδε, ἔχεις τὸ σόν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ κύριος αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ, Πονηρὲ δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ἤδεις ὅτι θερίζω ὅπου οὐκ ἔσπειρα, καὶ συνάγω ὅθεν οὐ διεσκόρπισα·

Ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου τοῖς τραπεζίταις· καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην αὖ τὸ ἐμὸν, σὺν τόκῳ.

Ἄρατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.

Suprà 13. 12 luc. 8. 18. mar. 4. 25. & 19. 26. (Τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ περισσευθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.)

Suprà 8. 12 & 22. 13. Καὶ τὸν ἀχρεῖον δοῦλον ἐκβάλλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ.

Καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἀφορίσει αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὡς περ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων.

Καὶ στήσει, τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἔρίφια ἐξ εὐωνύμων.

Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν

23 Ait ei dominus eius, Bene *est*, serue bone & fidelis, in exiguo fuisti fidelis, super multa te constituam: ingredere in gaudium domini tui.

24 Accedens autē & qui vnum talentū acceperat, ait, Domine, noueram te hominē durum esse, qui metas vbi non seuisti & inde cogas vbi non sparsisti:

25 Itaque timēs abij & occultaui talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.

26 Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & ignaue, sciebas me metere vbi non seui, & inde cogere vbi non sparsi:

27 Oportuit ergo te committere pecuniam meam mensariis: veniēs autem ego recepissem meum, cum fœnore.

28 Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.

29 (Omni enim habenti dabitur, & exuberabit: qui verò non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.)

30 Et inutilem seruum eiicite in tenebras extimas: illic erit fletus & stridor dentium.

31 Quum autem venerit Filius hominis cum gloria sua, & omnes S. Angeli cū eo, tunc sedebit super thronum gloriæ suæ.

32 Et cogentur corā eo omnes gentes, & separabit eos, alteros ab alteris, vt pastor separat oues ab hœdis.

33 Et statuet, oues quidem ad dextram suam, hœdos autem ad sinistram.

34 Tunc dicet Rex ijs qui ad

25 *Ait illi dominus eius, Euge serue bone & fidelis, quia super pauca fuisti fidelis, super multa te constituam: intra in gaudium domini tui.*

24 *Accedens autem & qui vnum talētum acceperat, ait, Domine, scio quia homo durus es, metis vbi non seminasti, & congregas vbi nō sparsisti:*

25 *Et timens abij & abscondi talentum tuum in terra: ecce, habes quod tuum est.*

26 *Respondens autem dominus eius dixit ei, Serue male & piger, sciebas quia meto vbi non semino, & congrego vbi non sparsi:*

27 *Oportuit ergo te committere pecuniam meam numulariis, & veniens ego recepissē vtique quod meum est, cum vsura.*

28 *Tollite itaque ab eo talentum, & date ei qui habet decem talenta.*

29 *(Omni enim habenti dabitur, & abundabit: ei autem qui non habet, & quod videtur habere, auferetur ab eo.)*

30 *Et inutilem seruum eiicite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium.*

31 *Quum autem venerit Filius hominis in maiestate sua, & omnes Angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ.*

32 *Et congregabūtur ante eum omnes gentes, & separabit eos ab inuicem, sicut pastor segregat oues ab hœdis.*

33 *Et statuet oues quidem à dextris suis, hœdos autem à sinistris.*

34 *Tunc dicet rex his qui*

---

24 *Et inde cogas*, καὶ συνάγων ὅθεν. Bis idem exprimit, diuersis modis, Hebræorum more: nec dubito quin hæc fuerint vulgò prouerbialiter vsurpata. Semen enim dispergendo seritur, & metendo cum fructu veluti rursum colligitur. Sumptum est autem hoc prouerbium ab auarorū moribus qui duri semper sunt in operis vrgēdis. Et ita significatur Deum seuerissimè acturū esse cum iis, qui donorum ad ipsius largitoris veluti propagandas in proximis lucrifaciendis opes acceptorum, sanctam quandam negociationem neglexerint. Neque hinc concludi potest operum dignitas, sed domini benignitas, in eos qui pro virili & ex gratia fuerint officio functi.

26 *Ignaue*, ὀκνηρέ. Vulg. & Eras. *Piger*, id est ῥάθυμε.

27 *Committere*, βαλεῖν, vel ponere: sicut Alphius ille fœnerator apud Flaccum in Epodo, *Quærit calendis ponere.* ¶ *Pecuniam*, ἀργύριον: id est χρήματα. Nam latiore significatione hîc accipitur: sicut vulgò dicimus *de l'argent*, pro omni pecunia: quo modo etiam Hebræi כסף [*chesaph*] dicunt.

29 *Omni habenti*, τὸ γὰρ ἔχοντι παντί. In meo vetustissimo exemplari deest παντὶ, quod etiam non legit Syrus interpres. Cæterùm eadem quidem sentētia vsus est suprà Dominus 13.12, sed fine diuerso. Nam ibi agitur de iis qui sibi per superbiam arrogant quod non habent, qua superbia offensus omnium donorum auctor, paucula etiam quæ ipsis largitus erat, eis eripit, sicut Pharisæis & Scribis accidit: contra verò iis qui in timore Domini ambulant cū omni modestia, & in eo toti vt Dei gloriæ pro suo modulo seruiant, magis ac magis beneficum se præbet. Hîc verò disserit de pigris & desidiosis, apud quos dona Dei inutilia iacent. Itaque hîc dicitur habere is qui iam diues est, quoniam donis à Deo sibi cōcessis bene vsos idē magis ac magis locupletat. Contrà verò dicitur non habere qui eo quod habebat nō minus caruerit quàm si nō habuisset: qua negligētia Deus offensus, illi verè eripit quo sic est abusus. ¶ *Quod habet*, ὃ ἔχει. Nam & isti habent quod à Deo acceperunt, sed quum id defodiant dicuntur postea id non habere, sicut auaris dicitur tam deesse quod habent quàm quod non habent. In nonnullis Græcis codicibus pro ὃ ἔχει scribitur ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod videtur habere: & ita legit etiam Vetus interpres, proculdubio ex Luc. 8.18. sed perperam. Neque enim istud huius parabolæ scopo conuenit, nec legitur etiam apud Syrum interpretem.

31 *Cum gloria*, ἐν τῇ δόξῃ. i. μετὰ δόξης, sicut loquitur noster Euangelista suprà 16.27, & 24.30. Respōdet igitur particula ב illi Hebræorum, cuius multiplex est significatio; quum etiam idem valeat quod CVM: vt Exod. 15.19, dicitur Pharao ingressus in curru suo & equitibus suis. Vide infrà, Act. 1.10.

34 *Benedicti,*

αὐτῶ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

Ἐπείνασα γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·

Γυμνὸς, καὶ περιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πρός με.

Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες, Κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθρέψαμεν; ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;

Πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυμνὸν, καὶ περιεβάλομεν;

Πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλθομεν πρός σε;

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ βασιλεὺς ἐρεῖ αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.

Τότε ἐρεῖ καὶ τοῖς ἐξ εὐωνύμων, Πορεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι, εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

Ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με·

Ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνὸς, καὶ οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐκ ἐπεσκέψασθέ με·

Τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, λέγοντες, Κύριε πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον, ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

Τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

Καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον· οἱ δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

dextram ipsius *erunt*, Venite ¶benedicti Patris mei, possidete regnum paratum vobis ¶à iactis fundamentis mundi.

35 ‖Esuriui enim, & dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & dedistis mihi potum: hospes eram, & collegistis me:

36 Nudus, & amiciuistis me: ‖¶ægrotaui, & inuisistis me: in carcere erã, & venistis ad me.

37 Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & ¶aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

38 Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum & amiciuimus?

39 Aut quando te vidimus ægrotum, aut in carcere, & venimus ad te?

40 Et respondens Rex dicet eis, Amen dico vobis, quatenus id fecistis vni ex istis fratribus meis minimis, mihi fecistis.

41 Tunc dicet etiam iis qui ad sinistrã *erunt*, ‖Execrati, abite à me in ignẽ æternũ, ¶qui parat[9] est ¶diabolo & Angelis eius.

42 Esuriui enim, & non dedistis mihi *quo* vescerer: sitiui, & nõ dedistis mihi potum:

43 Hospes eram, & non collegistis me: nudus & non amiciuistis me: ægrotus, & in carcere *eram*, & non inuisistis me.

44 Tũc ipsi quoque respõdebunt ei, dicẽtes, Domine, quando te vidimus esurientẽ, aut sitientem, aut hospitem, aut nudum, aut ægrotum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?

45 Tunc respondebit eis, dicens, Amen dico vobis, quatenus *id* non fecistis vni ex istis minimis, nec mihi fecistis.

46 ‖ Et abibunt isti ad suppliciũ æternum: iusti verò ad vitam æternam.

à dextris eius erunt, Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.

35 *Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: sitiui, & dedistis mihi bibere: hospes eram, & collegistis me:* Esa 58.7. eze c.18.7

36 *Nudus, & operuistis me: infirmus, & visitastis me: in carcere eram, & venistis ad me.* Eccl.7.39.

37 *Tunc respondebunt ei iusti, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, & pauimus? sitientem, & dedimus tibi potum?*

38 *Quando autem te vidimus hospitem, & collegimus te? aut nudum, & cooperuimus te?*

39 *Aut quando te vidimus infirmum, aut in carcere, & venimus ad te?*

40 *Et respondens rex dicet illis, Amen dico vobis, quandiu fecistis vni de his fratribus meis minimis mihi fecistis.*

41 *Tunc dicet & iis qui à sinistris erunt. Discedite à me maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & Angelis eius.* Psal 6.9. suprà 7.23. luc.13.17.

42 *Esuriui enim, & non dedistis mihi manducare: sitiui & non dedistis mihi potum:*

43 *Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non operuistis me: infirmus, & in carcere, & non visitastis me.*

44 *Tunc respondebunt ei & ipsi, dicentes, Domine, quando te vidimus esurientem, aut sitientem aut hospitem, aut nudũ, aut infirmum, aut in carcere, & non ministrauimus tibi?*

45 *Tunc respondebit illis, dicens, Amen dico vobis, quandiu non fecistis vni de minoribus his, nec mihi fecistis.*

46 *Et ibunt hi in supplicium æternum: iusti autem in vitam æternam.* Dan.11.1. ioh.5.29.

---

34 *Benedicti*, εὐλογημένοι i. beati & felices, quos Pater meus suis beneficiis cumulauit. Vide sup. 5.44. Dicuntur.n. homines Deo benedicere quum eius laudes prædicant: contrà verò Deus benedicere hominibus, quum illos beat.

¶ *A iactis fundamentis*, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata, *A constitutione*. i. ἀπὸ καταστάσεως. Erasmus, *Ab exordio*: id est, ἀπ' ἀρχῆς. Vide supra 13.35.

36 *Ægrotaui*, ἠσθένησα id est, ἠρρώστησα. Sic Plinius libro 8. cap.51, suem ægrotantem vocat inualidam. Vulgata, & Erasmus, *Infirmus*: quod nusquam legi pro ægroto positum.

37 *Aluimus?* ἐθρέψαμεν. Vel. *Nutriuimus?* Vulgata & Erasmus, *Pauimus?* id est, ἐβοσκήσαμεν.

40 *Quatenus* ἐφ' ὅσον. Vulg. *Quandiu*: perperam, quasi subaudiatur χρόνον.

41 *Qui paratus est*, τὸ ἡτοιμασμένον. In vno exemplari scribitur, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήρ μου, quem parauit pater meus.

¶ *Diabolo*, τῷ διαβόλῳ Nunquã hoc vocabulum numero multitudinis dicitur, & quum hic ei adiungantur ipsius Angeli, liquet quempiam esse istorum principem & caput, omnium videlicet impurorum spirituũ, qui dæmonia passim dicuntur: is nimirum qui Satan passim dicitur & Beelzebub supra 12.24, nisi hunc non summum illum principem, sed ex inferioribus præcipuis dæmoniis vnum malimus existimare. Nam & istorum aliquos esse subordinatos gradus liquet ex Eph.6.12. Sed in his rebus cauendum ne verbi diuini limites transgrediamur, de bonis siue malis spiritibus philosophantes. Diabolum autem inde vocatum arbitror, quòd is primus sit Deum apud Euam calumniatus. qui & Satan id est hostis Dei & hominũ capitalis dicitur. Luciferi verò nomen quum ex falsissima & ineptissima Esaiæ loci, ex cap.14.12, interpretatione sit ortum, mirari satis non possum à nonnullis illud crassum delirium intellgentibus retineri.

Κεφάλαιον κς.

Mar.14.2 Luc.22.1 ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

Οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

Ioan.11.47 Τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα.

Καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.

Ἔλεγον δὲ, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.

Mar.14.3 ioan.11.2 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,

Προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ἀνακειμένου.

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἠγανάκτησαν, λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.

Γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν ἠργάσατο εἰς ἐμέ.

CAP. XXVI.

1 ET factum est quum finisset Iesus omnes istos sermones, dixit discipulis suis,

2 Scitis post biduum Pascha fore, & Filius hominis tradetur vt crucifigatur.

3 Tunc coacti sunt primarij Sacerdotes & Scribæ & seniores populi in aulam Pontificis maximi qui dicebatur Caiapha.

4 Et simul consultarunt vt Iesum dolo prehenderent, & trucidarent.

5 Dicebant autem, Non in festo, ne tumultus fiat in populo.

6 Quum autem Iesus esset Bethaniæ in domo Simonis leprosi,

7 Venerat ad eum mulier, habens alabastru vnguenti grauis pretij, & effuderat super caput ipsius accumbentis.

8 Videntes autem discipuli eius indignati sunt, dicentes, Quorsum perditio hæc?

9 Potuit enim istud vnguentum venundari magno, & dari pauperibus.

10 Quum autem *hoc* cognouisset Iesus, ait eis, Quid molestiam exhibetis isti mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

CAP XXVI.

1 *ET factum est quum consummasset Iesus sermones hos omnes dixit discipulis suis,*

2 *Scitis quia post biduum Pascha fiet, & Filius hominis tradetur vt crucifigatur.*

3 *Tunc congregati sunt principes Sacerdotum & seniores populi in atrium principis Sacerdotum qui dicebatur Caiphas.*

4 *Et consilium fecerunt vt Iesum dolo tenerent, & occiderent.*

5 *Dicebant autem, Non in die festo ne fortè tumultus fieret in populo.*

6 *Quum autem Iesus esset in Bethania, in domo Simonis leprosi,*

7 *Accessit ad eum mulier habens alabastrum vnguenti pretiosi, & effudit super caput ipsius recumbentis.*

8 *Videntes autem discipuli indignati sunt, dicentes, Vt quid perditio hæc?*

9 *Potuit enim istud venundari multo, & dari pauperibus.*

10 *Sciens autem Iesus ait illis, Quid molesti estis huic mulieri? opus enim bonum operata est in me.*

IN CAPVT XXVI.

2 *Post biduum*, μετὰ δύο ἡμέρας. Vide Mar.8.31. ¶ *Fore*, γίνεται. Vulgata, in futuro, *Fiet*: id est γενήσεται. Et paulo post *Tradetur*, pro traditur: vt obseruat Eras. Apparet tamen enallagen esse temporis, ex Vulgata loquendi consuetudine petitam, qua dicitur id iam fieri quod mox omnino futurum est.

3 *Et Scribæ*, καὶ οἱ Γραμματεῖς. Hoc deest in plerisque vetustis codicibus, nec etiam extat apud Veterem interpretem. ¶ *In aulam*, εἰς τὴν αὐλήν. Vulgata & Erasmus, *In atrium*. Vide Luc.11.21.

4 *Simul consultarunt*, συνεβουλεύσαντο. Vulg. *Consilium fecerunt*: id est, συμβούλιον ἐποίησαν. Erasmus quoque per periphrasin, Consilium inierunt.

5 *Non in festo*, μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ. Vel, *Ne in festo*, vt sit prohibentis. Cæterum nomine τῆς ἑορτῆς non vnus dies aliquis certus, sed totum Azymorum spatium hic intelligitur, quorum primus & octauus dies ita erant sacri vt esset ab omni opere abstinendum. Ideo nolui diem festum dicere cum Vetere interprete. Cæterùm non temere ab istis iniicitur dierum festorum mentio. Nam quia scriptũ est Deut. 17.12, & 13, ita puniendos esse qui Pontificis aut iudicum maiestatem læserint, vt totus populus eorum pœnis erudiatur, idcirco hic mos obtinuerat apud Iudæos (sicut obseruat Fagius ex Maymoni, in tract. de rebellibus) vt in huiusmodi reos sub tribus illis solennibus festis animaduerteretur. Deliberant ergo Sanhedrin cum primariis sacerdotibus, an sint hũc morem sequuturi: quod quanuis iis nõ placuit, tamen Dei prouidentia ac voluntate ita accidit, vt Christus æterni sui sacrificij testem totum Israelem haberet, & figuræ veritas per omnia responderet.

7 *Venerat ad eum*, προσῆλθεν αὐτῷ. Apparet ex Iohanne 12.2, hæc gesta esse antequam Christus ingrederetur Ierosolyma. Nam certe circumstantiarum varietas tanta non est vt diuersam hanc historiam ab illa possimus constituere, cum Osiandro. Sed quum Euãgelista accederet ad narrationem proditionis, distulit in hunc locum historiam eius facti, vnde Iudas occasionem arripuit prodendi Dominum. Ideo conuertimus προσῆλθεν & κατέχεεν per plusquam perfectum: cuius enallages multa passim exempla occurrunt, vt Gene 12.1, & supra 25.4. & hoc eodem capite versu 48. ¶ *Alabastrum vnguenti*, ἀλάβαστρον μύρου. Alabastra dicta sunt vascula vnguentaria, quòd alabastritem lapidem veteres plerunque excauarent ad eos vsus, quoniã optimè seruare vnguenta incorrupta traditur, vt refert Plinius libro 13. cap.2, & rursus libro 35. cap 8. quanuis etiamsi ex alia materia fierent, alabastra ex communi vsu dicerentur, quum apud Theocritum etiam χρύσεα ἀλάβαστρα legamus. Aliam etymologiam planè (vt existimo) ridiculam adfert Erasmus, quanuis ex Suida repetitam. Sed hæc ad nostrum scopum non pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyses per legatos ad regem Æthiopum misit, recenset μύρου ἀλάβαστρον. ¶ *Grauis pretij*, βαρυτίμου. Sic loquitur Sallustius, *Cœpit* (inquit) *grauis pretium per omnem prouinciam fructibus esse*. Nam olim (vt rectè hoc loco annotat Erasmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua consuetudine orta sunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete pretiosum interpretari, id est πολύτιμον. In tribus vetustis codicibus scribitur πολυτίμου, magni pretij, vt suprà 13, 46.

8 *Discipuli*, οἱ μαθηταί. Sic vulgò tribuitur aliquibus in genere, quod non est tamen singulorum. Vnicus enim Iudas hoc reprehendit. Sic infrà 27, 44. dicuntur latrones conuitiati fuisse Christo. ¶ *Perditio*, ἀπώλεια, id est inutilis profusio.

10 *Molestiam exhibetis*, κόπους παρέχετε; vel, estis labori: id est, molesti estis, vt verterunt Vulgata & Erasmus, sensu expresso. Ad verbũ, *Laborem præbetis*, siue (vt loquitur Liuius) *curam*. Laborem enim appellat animi molestiam.

11 *Semper*

Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

Βαλοῦσα γὰρ αὕτη τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαί με ἐποίησεν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

Τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς·

Εἶπε, Τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; Οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

Καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.

Τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα;

11 ‖ Semper enim pauperes habebitis vobiscum: me verò non semper habebitis.

12 Quòd enim hæc vnguentũ hoc iniecit corpori meo, ad funerandum me fecit.

13 Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, etiam quod hæc fecit, dicetur ad memoriam ipsius.

14 ‖ Tunc profectus vnus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad primarios Sacerdotes:

15 Ait eis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? Ipsi verò appenderunt ei triginta argenteos *numos*.

16 Et ex eo tempore quærebat opportunitatem vt eum proderet.

17 ‖ Primo autem *die* Azymorum venerunt discipuli ad Iesum, dicentes ei, Vbi vis paremus tibi ad edendum Pascha?

11 *Nam semper pauperes habetis vobiscum: me autem non semper habetis.* Deu.15.11

12 *Mittens enim hæc vnguentum hoc in corpus meum, ad sepeliendum me fecit.*

13 *Amen dico vobis, Vbicunque prædicatum fuerit hoc Euangelium in toto mundo, dicetur & quod hæc fecit, in memoriam eius.*

14 *Tunc abijt vnus de duodecim qui dicebatur Iudas Iscariotes, ad principes Sacerdotum.* Mar.14.12 luc.22.7

15 *Et ait illis, Quid vultis mihi dare, & ego vobis eum tradam? At illi constituerunt ei triginta argenteos.*

16 *Et exinde quærebat opportunitatem vt eum traderet.*

17 *Prima autem Azymorum accesserunt discipuli ad Iesum, dicentes, Vbi vis paremus tibi comedere Pascha?* Mar.14.12 luc.22.7.

---

11 *Semper*, πάντοτε. Hæc particula & de locò & de tempore dicitur: quæ postrema significatio conuenit, commodè autem altero Latino aduerbio (quod sciam) exprimi nõ potest. Itaque soleo vertere perinde acsi scriptum esset ἀεί. ¶ *Habebitis* ἔχετε. Vulgata & Erasmus ad verbum *Habetis*: sed præsens pro futuro manifestè ponitur, sicut etiam suprà 1.46, & 6.1.

12 *Quòd enim hæc iniecit*, βαλοῦσα γὰρ αὕτη. Vulg. *Mittens enim hæc*: quæ interpretatio obscura est, neque Græcis respondet. Itaque Erasmi versionem sum sequutus. Ponitur enim βάλλειν pro ἐκχέειν, quòd Iniicicndi vocabulo videtur melius exprimi. ¶ *Ad funerandum me*, πρὸς τὸ ἐνταφιάσαί με. Vulg. & Eras. *ad me sepeliendum*, malè. Nam aliud est θάπτειν quam ἐνταφιάζειν, vt Latinis Sepelire est sepulchro condere, Funerare verò, vel pollincere, cadauer sepulchro mandandum prius curare, vnde pollinctores à libitinariis distincti. Hæc autem distinctio ad rem facit. Vnctionis enim hîc fit mentio cuius hæc mulier dicitur veluti præscia fuisse in funeratione Domini breui sequutura, quãuis ita diuina prouidẽtia statuẽte, illam omnem curationem respuerit Dominus, cadauere ipsius festinanter intra sepulchrum condito, & ipsam mortem ac putrefactionem sua non illorum aromatum virtute euicturo. Ablutionibus autem & vnctionibus iustis mortualibus vsi sunt Hebræi ab omni æuo, quasi sequuturæ resurrectionis corporum pignoribus: vnde quoque sumpsit argumentum Paulus 1. Cor.15, 29: qui ritus postea à plerisque populis & præsertim Ægyptiis profanatus est & exenteratione & operosissimis condituris auctus, vt videre est ex Gen.50, 26. vbi vtitur Moses pro ἐνταφιάζειν verbo *Hanac.* qua de re plurima Herodotus in Euterpe.

13 *Hoc Euangelium*, τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο. Syrus interpres addit pronomen Meum. Itaque Euangelium suum vocarit Dominus totius suæ prędicationis historiã, non hanc duntaxat particulam. ¶ *Dicetur*, λαλησθήσεται: id est λεχθήσεται. Erasmus, *Narrabitur*. ¶ *Memoriam*, μνημόσυνον: id est μνήμη, vt etiam annotauit Erasmus. In quodam exemplari scribitur μαρτύριον, id est testimonium.

15 *Appenderunt*, ἔστησαν. Vulgata & Erasmus, *Constituerunt*, id est, pacti sunt, non expressa vi Græci vocabuli. Nam τὸ ἱστάναι hoc loco respõdet Hebræo verbo שקל [*schacal.*] vt Ierem.32,9. & Zachar.15,12. Neque huic interpretationi obstat quòd Marcus vtitur verbo ἐπηγγείλαντο polliciti sunt, Mar.14,15. Agit enim Marcus de ipsa proditionis prima pactione: Matthæus verò de pecuniæ pactæ sequuta numeratione. ¶ *Argenteos* [*numos*,] ἀργύρια. Ita legitur in omnibus Græcis codicibus: nec dubium est quin ἀργύρια vocet quæ Hebræi כספים [*chesaphim*] siue denarios Romanos intelligas, siue siclos Hebræos, siue Stateras tetradrachmos, vt hunc locum citat Eusebius lib.10, ἀποδείξεως. Iosephus autem libro Antiquitatum secundo ἀργυροῦν meminit, nõ ἀργυρίων: idque rectius fortassis, vt aliquid sub audias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariam ἀργυρῖς scribunt, non ἀργύρια. Solet certè Iosephus ἀργυροῦν appellatione siclos intelligere, (vt liquet ex libro 9. cap.2. si conferantur quæ illic commemorat de fame quæ in Samaria erat, cum capite 6. secundi Reg.) eósq. τετραδράχμους, vt ipse disertè dicit libro Antiq.3.c.9. quam rationem si sequamur, æstimabimus triginta istos argentos numos tetradrachmos francicis libris plus minus xxi. Ioachimus autem Camerarius beatæ memoriæ vir, & quẽ sæpe honoris caussa appello, quũ iam olim in libello de Græcorum ac Latinorum numis scripsisset se ex Græcorum commentariis didicisse ἀργύρια idem valuisse atque minam Atticam centenariam videlicet, id est centum Drachmarum Atticarum, siue Romanorum denariorum, quòd nimirum parum admodum inter illas & hos interesset, ac proinde hoc calculo, (qui est Budæi decem coronatis francicis minam æstimantis) Christum proditum fuisse coronatis Francicis trecentis, hoc nomine ab illo execrandæ memoriæ Illyrico, Ecclesiæ Cristianæ seculo nostro renouatæ peste, in illo partim ex plagiis, partim ex putidissimis commentis consuto volumine, cui titulum fecit, Sacræ scripturæ clauem, exagitatus, postea suis in nouum testamentum notis anno 1572 Lipsiæ editis, inseruit scholion ex vetustissimo codice Græco Budæ allato, & anonymo, in quo scribitur fuisse quosdam argenteos numos librales, imaginibus regum insculptis insignes, centum videlicet denariis æstimatos, qui solerent denariis & assariis (assaria veró septeni denariũm valuisse) à collybistis permutari. Rem autem quum in medio relinquat, & mendosum etiam sit istud scholion, quid attinebat vel Camerarium vel me quasi absurdæ rei auctores ab isto reprehendi.

16 *Proderet*, παραδῷ. Vulgata & Erasmus, *Traderet* Mihi in tota hac historia videtur τὸ παραδιδόναι positum αὐτὶ τοῦ παραδιδόναι excepto vers. superiore, in quo Iudas ipse loquens introducitur, quem probabile non est suum scelus proditionem appellasse, & infrà vers. 46, sic postulante cõstructione. In vno exemplari additur αὐτοῖς, εἰς.

17 *Primo autem die Azymorum*. τῇ δὲ πρώτῃ τῶν Ἀζύμων. sub. ἡμέρᾳ. Is autem erat decimus quartus mensis Nisan, antecedens decimum quintum qui ex diuina institutione Le-

uit 23 5,6, & 7, festus erat, & primus septiduani festi Paschæ. Quartum decimum autem hunc intellige non ab ipsius initio, id est ab occasu diei decimi tertij finem excipiente: sed ab vltima eius parte, quam consequebatur decimi quinti initium. Hæc autē postrema pars diei ab Hebræis בין הערבים, id est spatium inter duas vesperas, nominatur, incipiens, teste Iosepho, lib. belli Iudaici 6. à nona hora ad duodecimam, id est, ad Solis occasum, qui sequentem diem incipiebat. Harum verò trium horarum duæ priores, nēpe decima & vndecima sacrificio vespertino, siue illi quotidiano, siue alij superuenienti, puta sabbatario, vel neomeniæ, vel alicuius festi impendebantur: vltima verò cœnis domesticis, vel etiā epulis eucharisticis cōmuniter quidem vt probabile est, in Azymorū autē festo, Agni assationi, & reliquo apparatui cœnæ illius dabatur: quæ cœna ex Dei mandato occasum, id est finē decimi quarti diei excipiebat, ac proinde à crepusculo incipiebat diem decimum quintum. Itaque decimus quartus hic dies distinguendus est à reliquis septem (quorum primus, nempe decimus quintus mensis Nisan, & vicesimus primus erant festi, intermedij verò quinque ἐνεργοὶ) & primus Azymorū vocatur καταχρηστικῶς & συνεκδοχικῶς: quod nimirum inter duas eius vesperas, siue postrema ipsius parte, Agnus ille Pesach mactaretur, & fermento ex omnibus ædibus eliminato ad eius demum diei occasum, à quo decimi quinti nox incipiebat, Agnum comedere cum Azymis incipiebant: quo sensu accipiendum est quòd Iosephus lib. Antiqu. 2, c. 5. Azymorum festo dies octo attribuit: quod tamen fuisse septi duanum (initio videlicet, non à præparatione Agni, quam diximus in decimum quartum diem extremum incurrere, sed ab ipsius Cœnæ Pesach celebratione, sua ipsius Agni domestica manducatione, sumpto) non tantùm ex ipso Mose constat, sed ex ipsius etiam Iosephi disertis verbis Antiq. lib. 12. 20. Hinc verò apparet illos magnopere hallucinatos qui diem illum decimum quartum ob occasu decimi tertij incipiunt: qui error duplici ratione manifestissima refellitur. Primùm enim spatium illud quod inter duas vesperas appellatur, & Agni partim mactationi partim assationi erat destinatum Leuit. 23, 5. (vbi explicatur vocabulum בערב, id est, in vespera, quo vsus erat Moses Exod. 12, 18) nunquam incipiebat diem sequentem, sed præcedentem semper finiebat, vt ex plurimis locis, ac præsertim ex iugis, siue quotidiani sacrificij institutione liquet. Exod. 29, 39, & Num. 28. 4. Præterea in lege disertis verbis præcipitur septiduanus tantum Azymorum vsus: qui tamen octiduanus fuerit, si quartus decimus dies, non à postrema, sicuti faciendū esse diximus, sed à prima sui parte, occasum decimi tertij excipiente numeratus, aliis septem τῆς ἑορτῆς accenseatur. Iudæorum autem Doctores contra quàm nonnulli existimant, arbitror rectè per vltimum duarum vesperarum spatium non ipsam duodecimam & vltimam decimi quarti diei horam (quæ, sicuti diximus, assationi Agni, post illius in templo iugulationem, & vespertinum sacrificium, necessariò dabatur, quum die festo coquere, vel vllum opus seruile facere nefas esset.) verùm de crepusculo occasum diei decimi quarti excipiente, & noctem, siue primam diei decimi quinti festi partem inchoante, fuisse interpretatos: quod ὀψίας nomine infrà vers. 20. significatur. Cæterùm grauissima hic exoritur quæstio: quinam videlicet Christus dici possit Pascha celebrasse ex legis diuinæ præscripto, id est decimo quarto die exeunte, siue inter duas eius vesperas, quum, si ita est, sequētem diem, id est decimum quintum festum esse oportuerit, vt expressè in lege cauetur Leuit. 23, 5 & 6. Festum autem illum minime fuisse ex eo liquet manifestissimè, quòd ea ipsa nocte Christus captus fuit, ad Iudices pertractus, & crucifixus, & sepultus, quorum nihil omnino Sabbatho vel vllo die festo, factum fuisset. & quòd etiam constet Iudæos posterum demum diem, nempe decimum sextum, festū habuisse. At contrà, preterquā, quòd impiū fuerit existimare Christum a Legis præscripto, vel tantillū discessisse hæc Discipulorum verba, *Vbi vis vt paremus tibi ad edendum Pascha?* & illud Marci 14, 12. τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν Ἀζύμων ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον. Id est, *primo die Azymorum quando Pascha mactabant.* & illud Lucæ 22. versic. 7, Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν Ἀζύμων ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα. *Aduenit autem dies Azymorum quo oportebat mactari Pascha*, omnino ostendunt nihil hic noui, & a Legis præscripto aberrans, vel à Discipulis fuisse cogitatum, vel ab ipso Christo factum. Stat igitur illud, Legem prorsus à Christo fuisse obseruatā. Num verò etiam à Iudæis? Hic variant sententiæ, Nam alij contendunt Iudæos ex vetere traditione diem decimum quartum mensis Nisan (qui eo anno fuit Iudæis quinta Sabbathi, siue hebdomadis, nobis autem quarta feria, siue dies Iouis, quo desinente comedendus erat Agnus ex Legis præscripto) propter sequuturam alioqui duorum Sabbathorum continuationem in diem sequentem transtulisse, ita vt eo demum die extremo, quo Christus passus est, id est sexta Iudæorum, quinta verò nostra feria, siue die Veneris extremo, Agnum manducarint. Alij verò contendunt diem quidem festum qui ex lege decimus quintus erat, & ab occasu diei decimi quarti incipiebat, fuisse à Iudæis ex illa antiquissima traditione, propter duorum Sabbathorum continuationem, translatum in alterum diem sequentem, nempe decimum sextum, qui propterea μέγα σάββατον à Iohanne vocatur, cap. 19, 31. nobis autem fuerit sexta feria: ac proinde Christum & Iudæos volunt eadem die, nempe decima quarta inter duas vesperas, Agnum ex præscripto Legis mactasse, & diei sequentis ineunte crepusculo, comedisse. De festi verò translatione propter duorum Sabbathorum continuationem nihil attinet hic quærere licitáne fuerit an illicita. Fateor tamen mihi vsque adeò iustam, ac penè necessariam illam videri, vt diuinitus institutam & semper ab illo populo obseruatam fuisse mihi quidem credibile videatur. Quid enim illos alioqui facere oportuit duobus coniunctis diebus, quibus nihil coquere, nec vllum opus seruile exercere ipsis fas erat? Sicut autem quoties ita ferebat dierum calculus, primum diem festum qui ex Lege decimus quintus erat, in decimum sextum, id est, εἰς σάββατον μεγα transferebant, ita ne in idem incommodum in huius festi exitu inciderent, necesse fuit illis, vel sextum nihilominus à decimo quinto diem festū habere, qui semper erat vicesimus primus Nisan, vel dies festi Azymorum, non à decimo quinto, sed à decimo sexto numeratos, ad vicesimum secundum diem vsque desinentem producere. Itaque quoties hæc translatio incidebat, de qua ex Hebræorum libris manifestè cōstat, vel septem tantùm diebus, vt Lex præscribebat, nempe decimo quinto ineunte non festo, decimo sexto festo, decimo septimo, decimo octauo, decimo nono, vicesimo ἐνέργοις, & vicesimo primo festo Azymis vescebantur, quod quidem mihi verisimilius videtur: vel, si, vt primum diem festum, sic vltimum transferebant, & nihilominus Agno vescebantur ineunte decimo quinto die, tum certè nouem diebus totis illos à fermēto abstinere oportuit, nempe à decimo quinto ineunte ad vltimum festum diem, nempe vicesimum secundum exeuntem, siue alterum Sabbathum μεγα. Ego, quum grauissimos auctores habeat vtraque hæc sententia, rem totam in medio relinquo, & vt prior illa melius intelligatur quæ Christum & Iudæos statuit non eodem die Agnum manducasse, ipsius rei gestæ diagramma, additis etiam nonnullis, quæ ad huius historiæ explicationem pertinent, subieci. Minimè tamen dissimulo magis probabilem, & Euangelistarum verbis accommodatiorem videri eorum sententiam, qui translatum quidem festum diem, Christum autem & Iudeos nihilominus eodem die, nempe decimo quinto ineunte (id est, sexta Sabbati Iudæorum, qui nobis dies est Veneris à præcedentis diei, id est Iudæorum quintæ, nostræ verò feriæ occasu incipiente) Agnum Pesach manducasse, ita vt typicus quidem Agnus inter duas vesperas mactatus, & assatus fuerit illo primo die Azymorum: ineunte verò festo, crepusculo videlicet primi dici festi comestus: ac deinceps nouis noui fœderis sacramentis in veterum locum eodem conuiuio substitutis, verus ille Agnus ea nocte & die sequente verè per seipsum oblatus, vt impleret quæ à Daniele prædicta fuerunt, cap. 9, 24, & 27.

Triduũ cũ trinoctio iunctũ Iudæorum more.
Dies hebdomadis qua passus est Christus, ex consuetudine Iudæorum.
Dies septẽ Azymorum ex traditione Iudæis obseruata.
Dies Azymorũ ex Lege quã Christus seruauit.
Supputatio dierum primi mẽsis ex more Iudæorum à vespera ad vesperam.
Supputatio dierum primi mẽsis more Chaldæorum, ab ortu solis ad ortum.
Dierum hebdomadis appellatio ex nostra consuetudine.

		Huius diei nocte cœnat & capitur: ipso verò die damnatur, crucifigitur, moritur, sepelitur.	*Integrum hunc diem quiescit in sepulchro.*	*Huius diei nocte transiit in sepulchro, die verò resurgit.*						
		1	2	3						
	5.sabbathi	6.sabbathi	sabbathũ	1.sabbathi.	2	3	4	5	6	
		Parasceue Paschæ	Pascha Festus dies. 1	2	3	4	5	0	Festus dies. 7	
	Parasceue Paschæ, inter duas vesperas i. die 14. finiente.	Pascha Festus dies. 1	2	3	4	5	6	Festus dies. 7		
13	DIES NOX 14 D	15 N. D.	16 N. D.	17 N. D.	18 N. D.	19 N. D.	20 N. D	21 N. D.	22 N. D.	
$\frac{1}{2}$	13	14	15	16	17	18	19	20	21	$\frac{1}{2}$
	Dies Mercurij.	*Iouis.*	*Veneris.*	*Sabbathi.*	*Domini.*	*Lunæ.*	*Martis.*	*Mercurij.*	*Iouis.*	*Veneris.*

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ, Ὁ διδάσκαλος λέγει, Ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρὸς σὲ ποιῶ τὸ Πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.

Καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ Πάσχα.

Ὀψίας δὲ γενομένης ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

18 Ipse verò dixit, Abite in vrbem ad quendam, & dicite ei, Præceptor dicit, Tempus meũ prope est, apud te faciã Pascha cum discipulis meis.

19 Et fecerunt discipuli sicut præceperat eis Iesus: & parauerunt Pascha.

20 Quum autem serum diei esset discubuit cum duodecim.

18 *At Iesus dixit, Ite in ciuitatem ad quẽdam, & dicite ei, Magister dicit, Tempus meum prope est, apud te facio Pascha cum discipulis meis.*

19 *Et fecerunt discipuli sicut constituit illis Iesus, & parauerunt Pascha.*

20 *Vespere autem facto discumbebat cum duodecim discipulis suis.*

18 *Ad quendam, πρὸς τὸν δεῖνα.* Rectè sic conuertitur *δεῖνα.* Designat enim Christus certum quempiam sibi bene notum, cuius tamen, vt ex Marco & Luca constat, neque nomen neque domum discipulis expressit, sed ex iis quæ ipsis in vrbem introeuntibus occursura diuinitus prædicit, ab ipsis cognosci voluit: nempe vt magis ac magis intelligerent discipuli nihil temere in vrbe magistro euenturum, sed quæ ad minutissimas vsque circunstantias penitus perspecta haberet: vt ita aduersus tam propinquum illud grauissimum crucis offendiculum, hoc etiam diuinæ prouidentiæ exemplo confirmarentur. Quod autem ex rancida nescio qua traditione repetit Nicephorus, has nimirum ædes fuisse Iohannis Euangelistæ, quas paulo ante permutatis amplis bonis quæ in Galilæa possidebat, ex Caiapha pontifice emisset (somnium proculdubio inde ortum, quòd in passionis historia fiat mentio discipuli qui pontifici notus fuerit, cuius tamen nomen reticetur) ne verisimile quidem videtur, quum ipse quoque Iohannes cum aliis rediisse post Christi mortem ad suam piscationem dicatur. Quod si quis hic est coniecturæ locus, fuerunt hæ potius ædes Mariæ matris Iohannis, cognomento Marci, in quibus dicitur cœtus Ecclesiæ, sæuissimæ illius persequutionis tempore congregatus, Act.12. 12, vt insignem fuisse illius familię pietatem oporteat. Sed quid attinet sese in istis nullius momenti quæstionibus fatigare? ¶ *Faciam, ποιῶ.* alij, *Facio.* Ego malo positum esse pro futuro, sicut paulo ante dixi versiculo 11.

19 *Præceperat, συνέταξεν.* Aoristus pro plusquãperfecto.

* 20 *Serũ diei, ὀψίας.* Vide suprà 17. ¶ *Discubuit, ἀνέκειτο.* Atqui Exo.12.11, iubet Dominus Agnũ à stantibus, calceatis, & ad iter accinctis, cũ festinatione, comedi. Sciendũ est igitur illa, vt & mandatum de postibus, & superliminari ædium sanguine aspergendis, ad illam vnicã noctem pertinuisse, qua fuit Israelitis quàm celerrimè ex Ægypto migrandum: quod summo cõsensu Doctores omnes Hebræorum testantur. Quis verò fuerit huius sacri conuiuij peculiaris ritus, iam inde à primo in Chanaanitidẽ ingressu, sicuti probabile est, obseruatus, & ad quos apparet ex hac historia Christum sedulò respexisse, operæpretiũ est ex ipsis Iudæorum vetustissimis scriptis cognoscere. Sciendum est igitur, prodẽte Iosepho, lib. de bello Iudaico 6, cap.31. agitata fuisse hæc conuiuia in priuatis ędibus. *κατὰ φρατρίας*, i. per cõtubernia, nõ pauciorum quam denũm virorum, interdum etiam vicenũm, qui nisi pedibus de more lotis, totis etiam nonnulli corporibus, nõ sedebant, sed discumbebãt, Agno illo solido, cũ panibus azymis vescentes. Hac autem cœna peracta, consurgentes altera pedum ablutione sese, rursum discũbentes, ad secũdas mensas comparabant. In has verò secundas mensas, pro bellariis, inferebatur in triblio acetarium ex intybis & lactucis agrestibus: quarum amaritudinem, adhibito quodam embammate, quod מרורות in Canone Iudæorum rituali vocatur, temperabant. Tum verò paterfamiliãs panem azymum integrum in duas partes diuidens, sic vni benedicebat, *Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, qui eis panis azymi.* Alteram autem partem sub mappa reconditam ad finem conuiuij seruabat: quo peracto, idem paterfamiliãs totam illam alteram depromens, in tot frusta fractã, quot erant in illo contubernio conuiuatores, primus ipse sumebat, reliqua verò frusta, sigillatim & ordine discumbentibus cæteris porrigebat cum his verbis: *Iste est panis ærumnæ, quem comederunt maiores nostri in terra Ægypti. Quisquis esurit, accedat, & Paschatizet: cui cunque opus est accedat, & Paschatizet.* deinceps poculum acceptum & degustatum, præeunte hac benedictione, *Benedictus es Domine qui fructum vitis creasti*, idem paterfamiliãs proximo tradebat, ille secũdo, donec poculum per totum conuiuium circunferretur: quibus omnibus absolutis Psalmus 113. cũ quinque aliis proximè sequentibus canebatur, quẽ solemnem hymnũ adhuc hodie magnũ Hallelua vocant: neque post hoc poculũ, quod propterea כוס הלל, i. poculũ hymni, siue laudationis dicebatur, comedere quicquã illa nocte fas erat. Hæc igitur illi, quæ partim Paulo Burgensi in Psal. 112. partim à doctissimo Hebræo Emanueli Tremelio beatæ memoriæ accepta fero, partim ex magni illius Iosephi Scaligeri, amicissimi mei, hominis à recondita doctrina & tum iudicij acumine, tũ indefatigabili diligẽtia, nunquam satis laudati, libro de emẽdatione temporũ sexto, nõ immeritò descripsi. Ex iis enim demũ intelligitur cur Marci 14.15, & Lucæ 22.12, mẽtio fiat cœnaculi magni strati: quî-

nam Ioh.13.23. dilectus ille discipulus in sinũ Christi dicatur recubuisse: sic nimirũ ferente discubitus illius antiqui ratione, quid δείπνου χρωμένου nomine intelligatur, Ioh.13 2: cur à mensa cõsurgens, & pedibus discipulorũ in medio cõuiuio, cõtra cõmunem morẽ ablutis, rursũ discubuerit: quod sit illud trybliũ in quo intinxit offulã Iudæ proditori porrectã: quæ nã illa panis benedictio, fractio, & porrectio, itidémq. poculi mutua præbitio: quomodo deniq; Iudaico seu veteri δείπνῳ ἀπολυτικῷ, substitutis noui fœderis sacramentis, finem imposuerit, totius Paschalis conuiuij figuram re ipsa postridie sui mactatione & oblatione impleturus. ¶ *Cum duodecim*, μετὰ τῶν δώδεκα. In quodam codice additur τῶν μαθητῶν, *Discipulis*. Vetus interpres addit pronomen *Suis*: neque hic fit vlla patrisfamiliâs, in cuius ędibus cœna hæc peracta est, aut ipsius domesticorum mentio.

Mar.14.18 luc.22.14 iohan.13.21

Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

Καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕκαστος αὐτῶν, Μή τι ἐγώ εἰμι, κύριε;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ τρυβλίῳ τὴν χεῖρα, οὗτός με παραδώσει.

Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται· καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

Ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, εἶπε, Μή τι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; Λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶπας.

1 Cor. 11. 24

Ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον· καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς· καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

Τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου, τὸ τῆς

21 ¶Et edentibus ipsis, dixit, Amen dico vobis, vnus vestrũm me prodet.

22 Tũc contristati vehementer, cœperunt singuli eorum ipsi dicere, Nũ ego *is* sum, Domine?

23 Ipse verò respõdens ait, Qui intingit mecum manum in catino, iste me proditurus est.

24 Filius quidem hominis abit, sicut scriptum est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonũ erat homini illi si natus non fuisset.

25 Respondens autẽ Iudas qui prodebat eum, dixit, Num ego sum, rabbi? Dicit ei, Tu dixisti.

26 ¶Edẽtibus autẽ eis, Iesus quũ accepisset panem: & benedixisset, fregit *eum*, deditque discipulis, & ait, Accipite, comedite: hoc est corpus meum.

27 Et accepto poculo, ac gratiis actis, dedit eis, dicens, Bibite ex eo omnes.

Hoc est enim sanguis meus,

21 *Et edentibus illis, dixit, amẽ dico vobis quia vnus vestrũm me traditurus est.*

22 *Et contristati valde, cœperũt singuli dicere, Nũquid ego sum, Domine?*

23 *At ipse respondens ait, Qui intingit mecum manum in paropside, hic me tradet.*

24 *Filius quidem hominis vadit, sicut scriptum est de illo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei si natus non fuisset homo ille.*

25 *Respondẽs autem Iudas qui tradidit eum, dixit, Nunquid ego sum, rabbi? ait illi, Tu dixisti.*

26 *Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panẽ: & benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, & ait, Accipite, & comedite, hoc est corpus meum.*

27 *Et accipiens calicẽ gratias egit, & dedit illis, dicens, Bibite ex hoc omnes.*

Hic est enim sanguis

* 21 *Edentibus ipsis*, ἐσθιόντων αὐτῶν. Nempe quũ ad secũdas mẽsas discubuisset, cœna priore iã peracta, vt apparet ex Ioh.13.2, & 21. vide suprà 20. 23 *Qui intingit*, ὁ ἐμβάψας. Eras. ad verbũ, *Qui intinxit*. Ego tamẽ malo cõuertere per præsens, vt sit Qui intingit, idẽ atque Qui intingere cõsueuit. Sic enim vulgò loqui solent: & attingere videtur quod ait Dauid Psal.41.10, Qui comedebat panẽ mecũ: i. ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ, vt loquitur Marcus: is videlicet quem eadẽ mensa dignabar. Sed & in quodã exẽplari scribitur ὁ ἐμβαπτόμενος: sicut legitur Mar.14.20: quod tamen nõ est ita accipiendũ quasi eo ipso tẽpore quo hæc à Domino dicebãtur, Iudas manũ haberet in patina, (fuisset enim hoc manifestũ & indubitatũ signũ, vt rectè obseruat Eras.) sed ad mutuũ conuictũ referendum est, sicut paulo antè dixi. ¶*In catino*, ἐν τῷ τρυβλίῳ. Sic vocatur vas escarium. Vulg. *In paropside*, Græcam vocẽ altera Græca interpretatus, quam etiam Latini nonnulli scriptores vsurparunt.

24 *Homini illi*, αὐτῷ. Hebraismus, vt suprà 17.18.

25 *Qui prodebat*, ὁ παραδιδοὺς: i. qui in eo iã totus erat vt proderet: ἐδίδου tamẽ paulo post vsurpatur significatione aoristi secundi.

* 26 *Edentibus autem eis*, ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν. Vulgata, *Cœnantibus*. δειπνούντων, malé. Est enim hoc factum μετὰ τὸ δειπνῆσαι, Luc.22.19, & 1.Cor.11.25. Itaque δεῖπνον in hac historia vocatur Cœna legalis, quam abrogans postea Dominus, suũ τὸ κοινακὸν δεῖπνον, ei ad fines vsque seculorũ substituit. Verbũ autẽ ἐσθίειν ad vtrãque actionẽ videtur pertinere. nisi malimus aoristi secũdi significatione interpretari. *Quũ autem cibũ sumpsissent.* ¶*Benedixisset*, εὐλογήσας. In 7. cod. vet. legitur εὐχαριστήσας, gratiis actis, eodem sensu: & Mar.8.6, & 7, hæc duo εὐχαριστεῖν καὶ εὐλογεῖν pro eodẽ vsurpãtur, sicut hoc loco accipere necesse est: nisi velimus nõ poculũ sed panẽ duntaxat fuisse consecratũ. Sed hoc quidẽ verũ est, nos Cõsecrationis voce totã actionẽ intelligere, qua res alioquin cõmunes in sacramenta mutantur, agentes quæ præcepit Dominus: cuius sacræ actionis pars est duntaxat istud quod hic benedictionis & gratiarum actionis, id est solennium precum nomine intelligitur. Itaque non est cur Consecrationis (quam vocant) vocabulo magicam aliquam verborum sacramentalium murmurationem intelligamus. Hoc tamen certum est, ratam esse in cælo ceremoniam quæ ex Dei præcepto in sacramentorum vsu peragitur: ac proinde panem & vinum in sacra illa actione qualitate mutari, quum fiant corporis & sanguinis Domini symbola: quod neque ex sui natura, neque ex virtute certarum vocum pronuntiatarum habent, sed ex Filij Dei institutione, quæ recitari & explicari debet, vt habeat fides quod amplectatur, tum in verbo, tum in elementis. ¶*Est*, ἐστί, metonymicè: ita tamen, vt sciamus præter signum à credentibus verè percipi per fidem spirituali modo id quod externo symbolo repræsentatur, totum videlicet Christum cum suis donis. neque tamen vel transsubstantiatio, vel realis (quam vocant) coniunctio, vel transfusio, aut commistio cogitanda, sed signi & rei coniunctio symbolica & sacramentalis. Nam illa neque consistere possunt cum veritate humanitatis Christi, neque ad salutem sunt necessaria. Neque enim vt Christi participes fiamus, eius corpus oportet realiter in terris adesse, sed nos potius Spiritus sancti virtute & fide in cælum ascendere, & illic eum amplecti, vt cum eo consideamus in cælestibus. In summa, verè nos coniungi & vnum fieri cum toto Christo Deo & homine necesse est, vt salui simus: quod nõ alio quàm spirituali modo fit per fidem. Hæc autem fides in nobis creatur & cõfirmatur per Spiritum sanctum: idque prædicatione verbi Dei, & adiunctis prædicationi symbolis, quibus omnes nostri sensus excitantur & percelluntur, vt verè mittamur in Christi ipsius possessionem.

27 *Ex eo*, ἐξ αὐτοῦ. Vulg. & Eras. *Ex hoc*: id est ἐκ τούτου. ¶*Omnes*, πάντες. Num igitur habendi sunt pro Ecclesiæ pastoribus qui sacramentum dimidium sustulerũt illis quos laicos vocant? scilicet, quoniam Apostolis hoc præbetur non laicis: quæ responsio si quid valet, toti certè huic actioni conueniet. Quo igitur iure Cœna Domini facta est toti Ecclesiæ communis?

28 *Hoc*, τοῦτο. Vulgata & Erasmus, *Hic*: referentes scilicet ad αἷμα, id est sanguinem. Atqui si ita interpretemur, nullum erit huius propositionis subiectum, præter ipsum sanguinem qui Christi esse dicatur. Panem autem & vinũ esse subiecta de quibus prædicẽtur Corpus & sanguis, apertè

apertè liquet ex Luc. 22.20, qui addit nomen ποτήριον: ita tamen vt continens pro contento accipiatur, vulgata & trita omnibus linguis consuetudine loquendi. Clamitabũt autem (sat scio) nonnulli, sacrilegam esse meam audaciam: sed ego contrà non dico sed vociferor, fraude Satanę & incogitantia pastorum factum vt hoc erratum in Ecclesiam inueheretur, ea occasione arrepta quòd quum in Græcis subiectum τοῦτο in vtriusque symboli enuntiatione sit generis neutrius, sicut vtrunque attributum (nempe τὸ σῶμα & τὸ αἷμα, quod in Latina quoque enuntiatione priore vsuenit in Corporis vocabulo) interpretes in posteriore enuntiatione eandem interpretationem sequuti sunt, quum tamen nomen attributi, nempe Sanguinis, genere variet in Latino sermone à subiecto. inde factum vt hæ enuntiationes perinde sint acceptæ ac si essent identicæ, id est corpus tantùm & sanguis, præterita subiectorum, id est panis & vini, mentione, a Christo demonstrarentur. ita certè loquitur Lucas vt ambigi non possit quin Christus poculum indicarit quum hæc diceret, vt, velint nolint, tropum agnoscere cogantur in pronomine demonstratiuo. Omnino igitur dicendum est, sicuti de altero Symbolo, HOC, id est, Hic panis, est corpus meum: ita in hoc dicto, HOC, id est, poculum seu vinum hoc quod manibus teneo, & vobis præbeo, EST SANGVIS MEVS: sacramentaliter nimirum, id est ea significationis specie qua res significatæ non minus verè præbentur fide spiritualiter sumendæ, quàm Symbola ipsa corporeis organis percipienda tradũtur. Denique ne quid hic innouasse primus videar, apud Cyprianum lib.2, Epist.3. legitur, Hoc est sanguis meus, in * bonæ fidei codicibus, nonnullis. Neque etiam negligendũ illud videtur quòd Syrus interpres in hac institutione, vt & Ioh.6, vtitur voce פגרא [*Pagra*] quæ cadauer declarat: Vide Ioh.6,51. ¶ *Fœderis*, διαθήκης. Vulg. & Erasm. *Testamenti*, * quæ propria est notatio Græcę vocis, sed quam cõstet hic respondere Hebræo nomini BERITH, ideóque συνθήκη declarare, quæ est conuentio inter viuentes inita, quomodo etiam Hieronymus in Ierem. 11, & Malach.2, testatur Aquilam & Symmachum semper Hebręum illud vocabulum fuisse, magis certè propriè, interpretatos. quãuis τὸ διατίθεσθαι interdum in genere, pro stipulatione pacisci apud idoneos etiam Græcos auctores accipi prolato Aristophanis exẽplo doceat Budæus. Denique apud ipsos Veteris fœderis interpretes, διαθήκη pro συνθήκη accipi in humano quoq; negotio cõstat ex 1.Sam.11,1. & aliis passim locis. Neque obstat quod scribitur Heb.9,16. vt ibi dicam. Deus certè durè dictũ fuerit duo cõdidisse testamẽta, quæ ratafuerint, quum morte demũ testatoris testamentũ obtineat, bis autem non sit Christus mortuus: vetus autem fœdus valuerit vsque ad Christi mortem: ac proinde Testamentum dici propriè nequeat, ac ne donatio quidem mortis causa. Fœdus autem quàm pactionem ideo interpretari malui, quoniã pactio generis nomẽ est, fœdus autẽ propriè iniri inter eos dicitur qui prius diffidebant, quæ circunstantia in primis in hoc argumento est obseruanda.

καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου.

Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

Τότε λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γὰρ, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης.

Μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ, Εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοὶ, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι.

Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι,

Noui fœderis, qui pro multis effunditur in remissionẽ peccatorum.

29 Dico autẽ vobis, Non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu vitis, vsque ad diem illum quum ipsum bibam vobiscum nouum in regno Patris mei.

30 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem Olearum.

31 ‖Tunc dicit eis Iesus, Omnes vos ista nocte offendemini in me. scriptum est enim, ‖Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.

32 Postquam autem resurrexero ‖præibo vobis in Galilæam.

33 Respondens verò Petrus dixit ei, Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

34 Dixit ei Iesus, ‖ Amen dico

Noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.

29 *Dico autem vobis, Nõ bibam amodo de hoc genimine vitis vsque in diem illum quum illud bibam vobiscum nouum in regno Patris mei.*

30 *Et hymno dicto exierũt in montem Oliueti.*

31 *Tunc dicit illis Iesus, Omnes vos scandalum patiemini in me in ista nocte. scriptũ est enim, Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis.* Mar.14.27 ioh.16.30. & 18.8. Zach. 13.7

32 *Postquam autem resurrexero, præcedam vos in Galilæam.* Mar 14.28 & 16.7.

33 *Respondens autem Petrus ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint in te, ego nunquam scandalizabor.*

34 *Ait illi Iesus, Amen*

¶ *Pro*, περί: i. ὑπέρ. Vide suprà 9.36.

¶ *Effunditur*, ἐκχυνόμενον. id est effundetur. Loquitur enim de re mox futura, tanquam iam præsenti. vt Ioh.10,17. Pono animam meam: quæ enallage in linguis omnibus locum habet. * Sed præterea mihi videtur Dominus in huius mysterij institutione, licet de re futura loquens, tamen præsentis temporis verba vtrobique vsurpasse, vt admonerentur discipuli hunc esse istorum symbolorum vsum vt oculis fidei res mox futuræ quasi iam præsentes in is spectarentur, sicut nos illas, licet iam olim peractas, & non reipsa sed recordatione præsentes fide in hac actione, quasi ob oculos obiacentes, contemplari oportet: totam videlicet passionis historiam, ac si ipsis oculis ipsius corporis, pendens, & confossum Christi corpus, & sanguinem ex ipsius vulneribus stillantem cerneremus.

29 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι: id est ἀπὸ τοῦ νῦν. Nam ἄρτι idem etiam valet quod νῦν, vt suprà diximus cap.3.15. Vulg. barbarè, *Amodo*. ¶ *Fructu*, γενήματος. A γεννᾶσθαι, id est Gignendo, dicitur γέννημα, quod etiam stirpibus conuenit Latini (quod sciam) aliud commune vocabulum non habent quàm fructum: id est καρπόν. Nam genimen, quo vtitur Vetus interpres, barbarum est. Columella Progeniem vitis dixit, sed alio sensu. Quantopere verò sint hac * voce abusi Eunomiani ostendit Basilius lib. aduersus Eunom.2. ¶ *Bibam*, πίνω. Iterum præsens pro futuro. Hic autem Christi sermo vel metaphoricè accipiendus est in posteriore membro de conuictu, ac si diceret Dominus, Adhuc vobiscũ vixi vt homines cum hominibus consueuerunt: ab hoc tempore verò desinet istius vitæ consuetudo, siquidem vobiscum non ero nisi in regno illo æterno, vbi aliam vitam viuemus: vel, hoc referendum ad id quod scribit Lucas Actorum initio, Christum videlicet ad faciendam resurrectionis suæ fidem, quadraginta diebus cum suis discipulis cibum etiam sumpsisse, non necessitate, neque quotidianæ tamen vitæ vsu, vt qui infirmitatem omnem corporis iam exuisset: quòd hic significatum fuerit regni patris nomine, quò etiam videtur referendum * quod scribitur suprà, 16,28.

30 *Quum hymnum cecinissent*, ὑμνήσαντες. Vulgata, *Hymno dicto*: quod rectè mutauit Erasmus, vt intelligatur Apostolos ipsos vnà cum Christo hymnum cecinisse. De hac * ὑμνήσει qua conuiuium soluebatur, vide suprà 20.

Ioh. 13 38. ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κἂν δέῃ με σὺν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον.

Mar. 14. 31. Luc. 22. 39. Τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ Ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς, Καθίσατε αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξομαι ἐκεῖ.

Καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς Ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

Τότε λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ.

Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον αὐτοῦ, προσευχόμενος καὶ λέγων, Πάτερ μου, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.

Καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;

tibi, ista nocte antequam gallus vocem mittat, ter me abnegabis.

35 Dicit ei Petrus, Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te ¶abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

36 ‖Tunc venit Iesus cum eis in ¶locũ qui dicitur ¶Geth-semane: & dicit discipulis, Sedete hîc, vsquequo abiens precatus fuero illic.

37 Et assumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari, & ¶grauissimè angi.

38 Tunc dicit eis Iesus, ¶Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hic, & vigilate mecum.

39 Et progressus paululũ, procidit in faciẽ suã, precãs & dicẽs, Pater mi, si possibile est, ¶abeat à me ¶poculũ istud: ¶veruntamẽ non vt ego volo, sed vt tu.

40 Tunc venit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, ¶Itánc non potuistis ¶vnam horam vigilare mecum?

dico tibi, quia in hac nocte antequam gallus cantet, ter me negabis.

35 *Ait illi Petrus, Etiãsi oportuerit me mori tecũ, non te negabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.*

36 *Tunc venit Iesus cum illis in villam quæ dicitur Gethsemani: & dixit discipulis suis, Sedete hic donec vadam illuc, & orem.*

37 *Et assumpto Petro & duobus filiis Zebedæi, cœpit contristari & mœstus esse.*

38 *Tunc ait illis, Tristis est anima mea vsque ad mortem: sustinete hic, & vigilate mecum.*

39 *Et progressus pusillum, procidit in faciem suam orans & dicens, Pater mi, si possibile est, transeat à me calix iste: veruntamen non sicut ego volo, sed sicut tu.*

40 *Et venit ad discipulos suos, & inuenit eos dormientes: & dicit Petro, Sic non potuistis vna hora vigilare mecum?*

¶ *Offendemini*, σκανδαλισθήσεσθε, Vide suprà 11, 6.

35 *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. In quatuor vetustis codicibus scribitur in subiunctiuo ἀπαρνήσωμαι, abnegauero. Vulgata & Erasmus, *Negabo*, ἀρνήσομαι.

36 *Locum*, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, vt opinor. Vulgata & Erasmus, *Villam*. ¶ *Geth-semane*, γεθσημανῆ. Variis modis hæc vox, vt & alia Hebræa nomina, in codicibus Græcis scribitur. Hebraicè verò vallis ista Hierosolymis proxima scribitur גיא־שמנים [*ghe-schemanim*] quasi vallis pinguium ab vbertate soli dicta. Syrus autem scribit גד־סמן [*ghed-siman*] vt pro θ scribere oportuerit δ.

37 *Grauissimè angi*, ἀδημονεῖν Vulg. *Mœstus esse*. Erasmus, *Affici mœstitudine*. Prudenter verò hæc sunt intelligenda. Nam τὸ ἀδημονεῖν significat Præ mœrore concidere animo & Inopem consilij esse: quæ omnia sic in Christo fuerunt vt tamẽ ab omni peccato fuerit immunis: has autem horribiles pœnas sustinuerit quòd lueret iram Dei in nos accensam, quorum peccata in ipso vlciscebatur Pater. Vnde etiam profecta est vox illa, Deus meus, Deus meus, cur dereliquisti me? Alioqui, nisi hoc diligenter obserues videbuntur multi martyres ipso Christo constantiores: quod absit vt cogitemus. Exhorruit ergo Christus non mortem per se, sed iram Dei in peccatum, cuius põdus illi erat nostra causa sustinendum. Quid verò miseris illis fiet quos Christus non subleuabit? Iam igitur Christus inferorum atrium ingreditur, vt suos inde liberet.

38 *Vndiquaque tristis*, περίλυπος. Præpositio περὶ auget significationem. Declarat enim animum vndique mœrore obsessum & circumuallatum. Vulg. *Tristis*. Eras. *Mœsta*.

39 *Abeat*, παρελθέτω: id est, Prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Transeat*. quod fortassis tolerari posset, nisi adderetur præpositio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. de Benef. 2. cap. 28, dicitur grando pessimi cuiusque agros transire: id est intactos relinquere. Hoc idem exprimunt Hebræi verbo עבר [*habar*,] duplici tamen, eáque contraria, significatione. Nam aliquãdo idem valet quod accedere & capiti incumbere, vt Thren. cap. 4. 21, Etiam (inquit Propheta) super te trãsibit calix. Id est, etiam ad te perueniet ira & furor Domini. Aliquando verò contrà idem valet quod Prætermittere & Intactum relinquere, vt hoc loco: & Insalutatum præterire, vt Gen. 18. 3, Ne transeas (inquit Abraham) à seruo tuo. Id est, ne me insalutatum prætereas. Sic apud Græcos accipitur τὸ παρελθεῖν, vt in istis Anacreontis versiculis sanè perlepidis, Ὁ πλοῦτος εἴγε χρυσοῦ τὸ ζῆν παρῆγε θνητοῖς, Ἐκαρτέρουν φυλάττων, ἵν' αὖ θανεῖν ἐπέλθῃ, Λάθῃ τε, καὶ παρέλθῃ. Simili dicendi genere petit Iobus à Deo vt transire faciat peccatum suum, Iob 7, 21. & Nathan 2. Sam. 12, 13. Sed meminerimus transire peccati pœnam à nobis in nostrum redemptorem, Esa. 53, 11. sicut è contrario dicitur ira Dei manere super incredulos, Iohan 3, 36.

¶ *Poculum*, ποτήριον. Vulg. & Eras. *Calix*. Quum autem paulo antè Erasmus Veterem interpretem flagellarit quòd vocabulum Græcum πρυφλίον alio Græco vocabulo conuerterit, & suprà etiam 20. 22, disertè hanc versionem emendarit, miror eum hoc loco idem non fecisse. Quòd si profanis pictoribus hîc quoque credendum est, hæc omnia scilicet ad execrãdum illud non Christi, sed Antichristi sacrificium pertinent. Nam quia calicis hîc fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ita pingunt vt Christus procidens Missam illam execrandam obire videatur: nec istos pudet imperitorum vulgus, tam impiis & tam crassis erroribus, in superstitionis tenebris retinere. Poculi autem appellatione ex Hebræorum idiotismo significatur ira Dei, & supplicium pro peccatis nostris. Vide suprà 20. 22. ¶ *Veruntamen*, πλήν. Obseruandum est hac particula non corrigi superiorem petitionem, (ita enim fuisset in Christo vitium) sed explicari qua conditione id peteret. Quod autem additur, non significat repugnantiam voluntatum quæ peccato non caruisset: sed diuersitatem quæ per se vitiosa non est, ne in hominibus quidem, si modò hominis voluntas cognitæ Dei voluntati libens acquiescat. At hanc, inquies, optimè norat Christus, quam toties etiam prædixerat discipulis. Concedo: sed iræ paternæ in nostra peccata, & magnitudinis pœnæ apprehensio, qua nulla terribilior esse potest, humanam mentem ad tempus hactenus ita totam retinuit vt in eam vnam esset defixa, donec sese erigeret: quæ lucta vt in nobis vix ac ne vix quidem vitio careat, tamen in Christo, vero quidem homine, sed omnis peccati-experte, pura fuit ab omni peccati labe.

40 *Itáne*, οὕτως. Vulgata, *Sic*. Erasmus, *Adeó*. Quinque Veteres codices sic distingũt οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; id est, Itáne? non potuistis vnam horam vigilare mecum? Quæ repetitio interrogationis, aut expostulationis potius, magnam videtur emphasin habere.

¶ *Vnam horam*, μίαν ὥραν. Vulgata & Erasmus, *Vna hora*. Ego malui vertere quarto casu, quo videlicet tempus continuum declaratur.

42 *Rursum*,

Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

Πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν προσηύξατο, λέγων, Πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

Καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας. ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.

Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

Τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδοὺ, ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

Ἐγείρεσθε, ἀγωμεν· ἰδοὺ, ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

Καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ, Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα, ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

Ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

Καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε, Χαῖρε ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; Τότε προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

Καὶ ἰδοὺ, εἷς τῶν μετὰ Ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ· καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀπόστρεψόν σου τὴν μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν

41 Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus, sed caro infirma *est*.

42 Rursum secundò abiit, & precatus est, dicens, Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me quin bibam ipsum, fiat voluntas tua.

43 Et quum venisset reperit eos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati.

44 Et relictis eis, rursum abiit: & precatus est tertiò, eundem sermonem dicens.

45 Tunc venit ad discipulos suos, & dicit eis, Dormite quod superest, & requiescite: ecce, appropinquauit hora illa, & Filius hominis trāditur in manus peccatorum.

46 Surgite, eamus: ecce appropinquauit qui me prodit.

47 ‖ Et adhuc eo loquente, ecce, Iudas, vnus ex duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, à primariis Sacerdotibus & Senioribus populi.

48 Is verò qui prodebat eum, dederat eis signū, dicens, Quem osculatus fuero is est: prehendite eum.

49 Itaque statim quum venisset ad Iesum, dixit, Aue rabbi. Et deosculatus est eum.

50 At Iesus dixit ei, Amice, quorsum ades? Tunc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & prehenderunt eum.

51 Et ecce, vnus ex iis qui *erant* cum Iesu, extēsa manu distrinxit gladium suum: & percusso seruo Pōtificis maximi, abstulit auriculam eius.

52 Tunc ait ei Iesus, Conuerte gladiū tuum in locū suum. ‖ quicunque enim acceperint gla-

41 *Vigilate & orate, vt non intretis in tentationem. spiritus quidē promptus est, caro autem infirma.*

42 *Iterum secundò abiit, & orauit, dicens, Pater mi, si non potest hic calix transire nisi bibam illum, fiat voluntas tua.*

43 *Et venit iterum, & inuenit eos dormientes: erāt enim oculi eorum grauati.*

44 *Et relictis illis, iterum abiit: & orauit tertiò, eundem sermonem dicens.*

45 *Tunc venit ad discipulos suos, & dicit illis, Dormite iam, & requiescite: ecce, appropinquauit hora, & Filius hominis tradetur in manus peccatorum.*

46 *Surgite, eamus: ecce, appropinquauit qui me tradit.*

47 *Adhuc eo loquente, ecce, Iudas, vnus de duodecim, venit, & cum eo turba multa cum gladiis & fustibus, missi à principibus Sacerdotum & senioribus populi.* Mar.14.43 luc 22.47. Ioh.18.3.

48 *Qui autem tradidit eum, dedit illis signum, dicens, Quemcunque osculatus fuero, ipse est: tenete eum.*

49 *Et confestim accedens ad Iesum, dixit, Aue rabbi. Et osculatus est eum.*

50 *Dixitque illi Iesus, Amice, ad quid venisti? Tūc accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & tenuerunt eum.*

51 *Et ecce vnus ex iis qui erant cum Iesu, extendens manum, exemit gladium suum: & percutiens seruū principis Sacerdotum amputauit auriculam eius.*

52 *Tunc ait illi Iesus, Cōuerte gladium tuum in locum suum. omnes enim* Gen 9.6. apoc. 13. 10.

42 *Rursum secundò*, πάλιν ἐκ δευτέρου. Erasmus, *Rursus altera vice*. Sic etiam Latinè Plautus dixit, Rursum denuó. ¶ *Quin*, ἐὰν μή. Vulgata, & Erasmus, *Nisi*. Vide Marcum cap.10.30.

43 *Reperit eos rursum*, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In duobus codicibus legimus, καὶ ἐλθὼν πάλιν, εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας: id est, *Et quum rursum venisset, inuenit eos dormientes:* sicut conuertit Vetus interpres.

45 *Quod superest*, τὸ λοιπόν. Vel, *De cætero*. Vulgata & Erasm. *Iam*, ἤδη. Est autem σαρκασμὸς, quo egebat discipulorum torpor.

47 *A*, ἀπό. Vulgata & Erasmus addunt participium Missi, ἀπεσταλέντες: quod facilè subauditur.

48 *Prehendite*, κρατήσατε, vel retinete, ita vt elabi, ne si velit quidem, possit. Nam vocabulo Græco significatur aliqua vis afferri.

49 *Aue*, χαῖρε. Ad verbum, Gaude. Latini Salue aut Aue dicunt. Fuit autem hic ritus osculo salutandi, orientalibus familiaris, cuius sæpe fit mētio apud Paulum in extremis epistolis.

50 *Quorsum*, ἐφ' ᾧ: id est εἰς τί, vt suprà dixit vers.8. Nonnulla exemplaria obseruat Erasmus scriptum habuisse ἐφ' ὅ, & nouè vsurpatum esse articulum postpositiuum, pro τίνι, vel τί. quum tamen sic etiam apud Thucydidem vsurpetur, & apud Herodotum legerim ἐπ' οἷσι pro quamobrem. Fateor tamen ἐφ' ᾧ plerunque indefinitè poni pro ὥστε, vel idem valere quod In quo, vel quoad: id est ἐφ' ὅσον. Syrus autem interpres postremo loco ponit ἑταῖρε, & ad verbum habet, Ob istúdne venisti, mi socie? vt sit sensus, hoccine illud est cuius causa venis? id est, an venisti me salutandi aut alterius rei causa? siue, méne oscularis, de mea salute an de re alia cogitans?

51 *Abstulit*, ἀφεῖλεν. Cic. ad Quintum fratrem, libro 3, *Auriculam fortasse mordicus abstulisset*. Vulgata & Eras. *Amputauit*, id est ἀπέκοψεν.

52 *Qui acceperint*, οἱ λαβόντες: id est, qui vsurparint. Ita enim accipitur interdum apud Hebræos נשא: quod respondet τῷ λαμβάνειν, vt Exodi 20. vers.7, & Psal 50. ver.16. Sic etiā in vernaculo nostro sermone, *mettre la main à l'espee*, id est manū ensi apponere, significat gladium exerere feriēdi causa. Dicuntur autem ipsi accipere gladium, quibus à Domino non traditur, id est, qui præter vocationem gladio vtuntur

μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

Ἢ δοκεῖς ὅτι οὐ δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν πατέρα μου· καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

Πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ, ὅτι οὕτω δεῖ γενέσθαι;

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ τῶν προφητῶν. Τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν ἔφυγον.

Οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήγαγον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, ὅπου οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως τῆς αὐλῆς τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, καὶ τὸ συνέδριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι·

Καὶ οὐχ εὗρον. καὶ πολλῶν ψευδομαρ-

dium gladio peribunt.

An putas me non posse nunc precari Patrem meum, qui huc sistat mihi plures quam duodecim legiones Angelorum?

Quomodo ergo implerentur Scripturæ, *quæ dicunt* sic oportere fieri?

In illa hora dixit Iesus turbæ, Vt aduersus latronem exiuistis cum gladiis & fustibus, vt cóprehenderetis me. quotidie apud vos sedebam docens in tẽplo, nec prehendistis me.

Hoc autem totũ factum est vt implerẽtur Scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes, relicto eo, fugerunt.

Illi verò prehensum Iesum abduxerũt ad Caiapham Pontificem maximum, vbi Scribæ & seniores coacti erant.

Petrus autem sequebatur eũ longo interuallo vsque in aulam Pontificis maximi, & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

Primarij verò Sacerdotes & Seniores & totus consessus quærebãt falsum testimonium contra Iesum, vt eum morte multarent:

Et non inuenerunt: etiam

qui acceperint gladium gladio peribunt.

An putas quia non possum modò rogare Patrem meum, & exhibebit mihi plus quàm duodecim legiones Angelorum?

Quomodo ergo implebuntur Scripturæ, quia sic oportet fieri?

In illa hora dixit Iesus turbis, Tanquam ad latronẽ exiistis cum gladiis & fustibus comprehendere me, quotidie apud vos sedebam docens in templo, & non me tenuistis.

Hoc autem totum factũ est vt adimplerentur scripturæ Prophetarũ. Tunc discipuli omnes relicto eo fugerunt.

At illi tenentes Iesum, duxerunt ad Caipham principem Sacerdotum, vbi Scribæ & seniores conuenerant.

Petrus autem sequebatur eum à longè, vsque in atrium principis Sacerdotum: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, vt videret finem.

Principes autem Sacerdotum & omne concilium quærebant falsum testimonium contra Iesum, vt eum morti traderent.

Et non inuenerunt,

Isa.53.10.

Suprà 31.

Mar.14.53. Luc.22.54 Ioh.18.14.

Mar.14.55

¶ *Peribunt*, ἀπολοῦνται In quinque vetustis codicibus ἀποθανοῦνται, morientur.

53 *Qui huc sistat mihi*, καὶ παραστήσει μοι. Vulg.& Erasm.ad verbum *Et exhibebit mihi*: quanuis Exhibere potius respõdeat τὸ παρέχειν. Cæterùm animaduerti Hebræos in huiusmodi transitionibus personarum sæpe vsurpare copulatiuam coniunctionem, contra Græcorum & Latinorum consuetudinem, qui simplici prouocabulo potius vtuntur, vt ex hoc loco apparet. Sic etiam infra 27.v.53, & alibi sæpe. ¶ *Legiones* λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus.

54 *Quomodo ergo*, πῶς οὖν. Præcisa est loquutio: neque enim cum superiore versu videntur ista posse connecti. Respondet igitur tacitæ obiectioni, cur subsidium à Patre non petat in extremo periculo: & ita quidem respondet vt interrogare videatur. quod schema Rhetores vocant ἐπερώτησιν. ¶ *Implerentur*, πληρωθῶσιν. In vno exemplari legitur πληρωθήσονται, Implebuntur. ¶ *Sic*, ὅτι οὕτω. Subaudiendum videtur participium λέγουσαι: quod expressimus, vt particula ὅτι accipiatur εἰδικῶς, sicut annotat Eras.

55 *Aduersus*, ὅτι. Vulgata & Erasmus, *Ad*, id est πρός. ¶ *Vt comprehenderetis me*, συλλαβεῖν με. In vetustis omnibus exemplaribus adscripta erat nota interrogationis, vel potius expostulationis.

56 *Implerentur*. πληρωθῶσιν. vel impleantur: si malimus esse ipsius Christi quàm Euangelistæ verba.

58 *Longo interuallo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vulg.ad verbũ, *A longè*, barbaré. Abundat ἀπὸ, quod etiam non erat in tribus vetustis codicibus. Sic tamen reperias apud Homerum ἀπ' ἠερόθεν. *Procul* autem est ambigua vox. Itaque periphrasin quæsiui. Sic Virgilius Æneid.5, *longo sed proximus interuallo.* * Plinius lib.7 *è longinquo* dixit. vt vertendum est. Mar.15.40. ¶ *Vsque in aulam*, ἕως τῆς αὐλῆς. Vulgata, *in atrium*. Et certè fuerunt priuatis ædibus atria, quod aulæ magnatibus, areę videlicet sub dio inter vestibulum & interiorem domum. Nos Gallice vocamus Curiam. Gallica enim vox licet è Græco & Latino sermone petita, *vne sale*, non est locus ἀπαίθριος, sed tectus, quem Græca voce *basilicam* Latini vocarunt.

59 *Totus consessus*, τὸ συνέδριον ὅλον. Scribæ videlicet siue legisperiti, pleruncque ex Leuitis selecti. Fuit enim hoc cõcilium magnum illud quod ex septuaginta & vno iudicibus constabat, & in quo de causis grauissimis cognoscebatur, veluti de blasphemia, cuius Christus insimulabatur, vt suprà diximus cap.5. In meo exemplari non legitur καὶ οἱ πρεσβύτεροι, & Seniores: nulla sensus iniuria, quum postea totius concilij fiat mentio. Seniores autem populi intellige, id est qui ex tribubus, quum id licuit, allegebantur primariis Sacerdotibus & Scribis. ¶ *Morte multarent*, θανατώσωσι. Vulg.& Eras. *morti traderent*. Vide suprà 10.21. In quodam codice scribitur ἀπολέσωσι, perderent.

60 *Etiam quum multi*. καὶ πολλῶν In vetere quodam exẽplari non repetitur οὐχ εὗρον in hoc membro, neque ante πολλῶν adscribitur καὶ: quam lectionem sequutus est Vetus interpres Latinus, & Syrus quoque. Mihi tamen non videtur ociosa repetitio. Vetustissimus autem ille meus codex hîc habet nouum & admirabile quidpiam, nempe, καὶ οὐχ εὗρον τὸ ἑξῆς καὶ πολλοὶ προσῆλθον ψευδομάρτυρες, καὶ οὐχ εὗρον τὸ ἑξῆς. Latina verò interpretatio κατὰ πόδας, in eodem codice habet repetitum, *& non inuenerunt sequentia*: ex quo liquet prorsus pro οὗρον τὸ ἑξῆς, scribendum fuisse οὗρον τὰ ἑξῆς, & ita hæc esse cõuertenda, Et non inuenerũt quæ cõgruerẽt. i. falsa quidẽ testimonia facilè reperta, sed non inuenta eiusmodi vt inter se cohærerẽt, quu videlicet vel idem prorsus dicunt testes, vel saltem quum quod vnus dicit, alterius testimonio sequitur, quod ad probationem requiritur. Marcus ἴσας μαρτυρίας eleganter vocat. Causam tamen non video cur a recepta lectione Græca siue Latina Vulgata discedatur. Sed hîc potius obseruandum est quod ad rem maximè pertinet, voluisse nimirum Deum vt omnibus modis liqueret nobis de Christi innocentia testatissima, prius quàm de damnatione: vt sciamus illum non propter sua, quæ nulla fuerunt, sed propter nostra peccata fuisse damnatum.

¶ *Postremò*

τύφον προσελθόντων οὐχ εὗρον· ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. *Postremò verò aduenientes duo falsi testes,

Εἶπον, Οὗτος ἔφη, Δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

61 Dixerunt, Iste dixit, ‖Possum *destruere templum Dei, & *triduò ipsum *ædificare.

Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Οὐδὲν ἀποκρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

62 Et exsurgens Pontifex maximus dixit ei, Nihil respondes? *quid *illud est quod* isti *aduersum te testificantur?

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἀρχιερεὺς εἶπεν αὐτῷ, Ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος ἵνα ἡμῖν εἴπῃς εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

63 Iesus autem silebat. Et respondens Pontifex maximus dixit ei, *Adiuro te per Deum viuentem vt dicas nobis an tu sis Christus ille Filius *Dei.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Σὺ εἶπας· πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

64 Dicit ei Iesus, *Tu dixisti: *quinetiam dico vobis, *Abhoc tempore videbitis ‖Filium hominis sedentem *ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem *in nubibus cæli.

Τότε ὁ Ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, Ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε, νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

65 Tunc Pontifex maximus *dirupit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid amplius egemus testibus? ecce, nunc audistis blasphemiam eius.

Τί ὑμῖν δοκεῖ; Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἔνοχος θανάτου ἐστί.

66 Quid vobis videtur? Ipsi verò respondentes dixerunt, *Tenetur mortis pœna.

Τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν· οἱ δὲ ἐρράπισαν,

67 ‖Tunc inspuerunt in faciem eius, & colaphos ei inflixerunt: alij verò *bacillis eum ceciderunt,

*quum multi falsi testes accessissent. Nouissimè autem venerunt duo falsi testes,

61 *Et dixerunt, Hic dixit, Possum destruere templum Dei, & post triduum reædificare illud.* Ioh.2.19.

62 *Et surgens princeps Sacerdotum ait illi, Nihil respondes ad ea quæ isti aduersum te testificantur?*

63 *Iesus autem tacebat. Et princeps Sacerdotum ait illi, Adiuro te per Deum viuum vt dicas nobis si tu es Christus Filius Dei.*

64 *Dicit illi Iesus, Tu dixisti: veruntamen dico vobis, Amodo videbitis Filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei, & veniẽtem in nubibus cæli.* Suprà 16. 27. rom.14. 10 1.thess.4. 14.

65 *Tunc Princeps Sacerdotum scidit vestimenta sua, dicens, Blasphemauit: quid adhuc egemus testibus? ecce, nũc audistis blasphemiam.*

66 *Quid vobis videtur? At illi respondentes dixerunt, Reus est mortis.*

67 *Tunc expuerunt in faciem eius, & colaphis eum ceciderunt: alij autem palmas in faciem eius dederunt,* Esa.50.6.

¶ *Postremò verò*, ὕστερον δέ: id est, ὕστατα δέ. Assentior enim Erasmo, qui comparatiuum pro superlatiuo positum putat.

61 *Destruere*, καταλῦσαι. Ad verbum, *dissoluere*. vide suprà 24.2. ¶ *Triduò*. διὰ τριῶν ἡμερῶν. Sic vulgò Galli *en trois iours*: vt sit διὰ positum pro ἐν. Plin. lib. 9, cap. 51, *Cateræ fœminæ in triduo excludunt.* Vetus interpres *Post triduum*: id est μετὰ τρεῖς ἡμέρας. quomodo etiam accipitur Marci 2. 1, & Galat. 2. 1. Idem infrà Marci 14. 58, interpretatur, *Per tres dies*: & Erasmus, *Tribus diebus.* ¶ *Ædificare*, οἰκοδομῆσαι. Vulgata, *Reædificare*: id est ἀνοικοδομῆσαι, quia mentio facta est destructionis.

62 *Quid* [*illud est quod*] τί. Vulgata, *Ad ea quæ*: id est, πρὸς ἃ, nulla adscripta distinctione post ἀποκρίνῃ: quum tamen in omnibus codicibus, quos mihi videre licuit, ista dirimantur duplici interrogatione hoc loco. Erasmus ad verbum, *Quid?* Nos verò aliquid addendum putauimus vt magis perspicua esset sententia. ¶ *Aduersum te testificantur?* σοῦ καταμαρτυροῦσιν; Eras. *Testimonium dicunt aduersum te?* Videtur enim particulam τί accepisse pro aduerbio: vt sit hic sensus, Quî fit vt isti aduersum te testimonium dicant?

63 *Adiuro*, ἐξορκίζω: id est, Interposito iureiurando & Dei auctoritate præcipio, vt intelligas te coram Deo cõsistere, & velut à Deo ipso rogari. Græcis tamen scriptoribus hoc verbum significat Iureiurando aliquem astringere, quod non videtur Caiaphas à Christo postulasse, aut si postulauit, Christus recepisse. Sic etiam à Theologis accipi consueuit pro eo quod Coniurare dicunt, id est, per Dei nomen adhibitum præcipere. Vnde in illis primis Ecclesiæ incunabulis Exorcistæ dicti qui miraculorũ dono pollentes, inuocato Christi nomine, diabolos eiiciebant. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Quoddam exemplar addit τοῦ ζῶντος, viuentis, formula loquẽdi admodum vsitata.

64 *Tu dixisti*, σὺ εἶπας. Vox est assentientis atque vel modestè respondentis, vt quum ex aliquo quidpiam quæritur quod agnoscere non potest quin sibi aliquid tribuere magnum videatur: vel eum cui respondetur ex ipsiusmet sermone conuincentis. Itaque Marcus pro *Tu dixisti*, habet disertis verbis, *Ego sum*. Fuisse verò hanc assentiendi formulam apud Græcos etiam vsurpatam docet D. Camerarius, prolatis ex Euripide & Xenophonte exemplis. ¶ *Quinetiam*, πλήν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen*. Vide supra 11.c.22. ¶ *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι, deinceps, siue posthac. Idẽ enim hoc valet quod μετέπειτα: distinguitque hæc particula priorem Christi aduentum à posteriore quem expectamus. Vulgata & Erasmus, *Amodo*. ¶ *Ad dextram potentiæ* [*Dei*,] ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως. Nomen Dei suppleuimus ex Luc.22.69. Idem autem valet Ad dextram potestatis Dei, atque, Ad dextram potentis Dei: & Deus hîc nobis instar principis alicuius proponitur. Nam qui assident ad dextram principis, ij sunt principi longè charissimi, atque adeo veluti principis collegæ, vt qui honoratiore loco sedeant. Vulgata & Erasmus, *A dextris virtutis*. ¶ *In nubibus*, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. Vide suprà 24.c.30.

65 *Dirupit*, διέρρηξε. Hanc consuetudinem omnibus ferè priscis gentibus in luctu solẽnem fuisse, ex multis Homeri locis constat: maximè vero ex illo Iliad. χ, in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus est 5. AEneid. his versiculis, *Tum pater AEneas humeris abscindere vestem, Auxiliióque vocare deos*, &c. Atque adeo illud idem Persis commune fuisse ostendit Herodotus in Thalia, Cambysæ mortem describens. Sed & Iudæi id facere tenebantur si ab Israelita quopiam audissent blasphemiam in Deum: ídque ex traditione quæ scripta extat in Talmud. volumine De magistratibus, Tit. De quadruplici morte.

66 *Tenetur mortis pœna*, ἔνοχος θανάτου ἐστί. Cic. ad Q. fratrem, libro 2, *Vt qui non discessissent, ea pœna quæ est de vi, tenerentur.* Id est obnoxij essent pœnæ. Vulgata & Erasm. *Reus est mortis.* Vide suprà 5.21.

67 *Bacillis ceciderant*, ἐρράπισαν. Vulg. *Palmas in faciem*

eius dederunt. Atqui hoc ipsum est τὸ κολαφίζειν, à quo manifestè hoc ipso loco distinguitur τὸ ῥαπίζειν. Vide suprà 5.29, & Marc.14.69. Quidam tamen κόλαφον idem esse volunt quod κόνδυλον, ictum videlicet pugno in genam inflictum, ῥάπισμα verò impingi explicata manus palma, quod vulgò vocamus *vnsouflet.* Syrus autem interpres pro ῥαπίζειν vtitur verbo מחא [*mecha*] quod significat in genere τὸ παπάσσειν, id est cædere, siue ferire.

Marc.14. 66. luc.22.55 ioh.18.25.

Λέγοντες, Προφήτευσον ἡμῖν Χριστέ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

Ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ· καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα, Καὶ σὺ ἦσθα μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

Ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων, Οὐκ οἶδα τί λέγεις.

Ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη· καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ, Καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

Καὶ πάλιν ἠρνήσατο μετ' ὅρκου, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

Μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες εἶπον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δηλόν σε ποιεῖ.

Τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν, καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον. Καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

Καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, εἰρηκότος αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. Καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

68 Dicentes, Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te percussit.

69 Petrus autem sedebat extra in aula: & accessit ad eum quædam ancillula, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.

70 Ipse verò negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicas.

71 Eum autem egredientem in vestibulum vidit alia *ancilla:* & dixit iis qui *erant* illic, Et iste erat cum Iesu Nazareno.

72 Tunc rursus negauit cum iureiurando, *dicens,* Non noui hominem.

73 Paulo pòst autem accesserunt qui astabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex ipsis es: nam & loquutio tua te manifestum facit.

74 Tunc cœpit, seipsum deuouere, & iurare, *dicens,* Non noui hominem. Et statim gallus misit vocem.

75 Et recordatus est Petrus verborũ Iesu, qui dixerat ei, Priusquàm gallus vocem mittat, ter me abnegabis. Et egressus extra, fleuit amarè.

68 *Dicentes, Prophetiza nobis Christe, quis est qui te percussit.*

69 *Petrus verò sedebat foris in atrio: & accessit ad eum vna ancilla, dicens, Et tu cum Iesu Galilæo eras.*

70 *At ille negauit coram omnibus, dicens, Nescio quid dicis.*

71 *Exeunte autem illo ianuam, vidit eum alia & ait iis qui erant ibi, Et hic erat cum Iesu Nazareno.*

72 *Et iterum negauit cum iuramento, Quia non noui hominem.*

73 *Et post pusillum accesserunt qui stabant, & dixerunt Petro, Verè & tu ex illis es: nam & loquela tua manifestum te facit.*

74 *Tũc cœpit detestari, & iurare quia non nouisset hominem. Et continuò gallus cantauit.*

75 *Et recordatus est Petrus verbi Iesu quod dixerat, Priusquam gallus cãtet, ter me negabis. Et egressus foras, fleuit amarè.*

Κεφάλαιον κζ.

Mar.15.1. luc.22.66 ioh.18.28

Πρωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.

Καὶ δήσαντες αὐτὸν ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.

CAP. XXVII.

1 Mane autem quum esset, consiliu ceperunt omnes primarij Sacerdotes & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morte multarent.

2 Et vinctũ eum abduxerunt, ac tradiderunt Pontio Pilato præsidi.

CAP. XXVII.

1 *Mane autem facto consilium inierunt omnes principes Sacerdotum & seniores populi aduersus Iesum, vt eum morti traderent.*

2 *Et vinctum abduxerunt eum & tradiderunt Pontio Pilato præsidi.*

68 *Vaticinare,* προφήτευσον. Vide Mar.14.65.

69 *Extra,* ἔξω. Extra porticum videlicet in qua consederat Pontifex, nõ autem extra domum, siue foris, vt Vulgata & Erasmus interpretantur. Erat enim in cortem ingressus, vt dictum est suprà versu 58: & paulo pòst ex corte dicitur sese in vestibulum recepisse.

71 *Eum autem egredientem,* ἐξελθόντα δὲ αὐτόν. Deest pronomen αὐτὸν in vno codice: & certè quum postea addatur, abundabit secundo loco, nisi vertas tanquam absolutè positum, sicut Vetus interpres: quem in eo quoque sequutus sum, quòd ἐξελθόντα sum interpretatus præsenti tempore. Existimo enim hæc contigisse non iam egresso Petro, sed in ipso egressu. ¶ *Iis qui [erant] illic,* τοῖς ἐκεῖ. Tria exemplaria legunt, λέγει αὐτοῖς, Ἐκεῖ καὶ οὗτος. *dicit eis, Illic & iste.*

72 *Non noui,* ὅτι οὐκ οἶδα. In vno exemplari scribitur, idque (ni fallor) rectius, λέγων, Οὐκ οἶδα, *dicens, Non noui.* quæ tamẽ ἔλλειψις est Hebræis familiarissima.

73 *Paulo pòst,* μετὰ μικρόν: id est μετ' ὀλίγον. Vulgata & Erasmus, *Post pusillum.* ¶ *Qui astabant,* οἱ ἑστῶτες: id est οἱ παρεστῶτες, vt loquitur Marcus. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Qui stabant.*

74 *Seipsum deuouere,* καταναθεματίζειν. Ita exprimo vim præpositionis κατὰ, quasi scriptũ sit καθ' ἑαυτὸ. ἀνάθεμα Græci Theologi vocant quod Hebræi חרם [*cherem.*] Vnde ἀναθεματίζειν: id est, extremis diris & execrationibus deuouere. Vulgata, *Detestari.* Erasmus. *Execrari.* Vide Rom.9.3. ¶ *Non noui,* ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, *Quia non nouisset.* Erasmus, *Quòd non nosset:* quasi scriptum sit, ὅτι οὐκ εἶδε. Ego verò potius existimo particulam ὅτι abundare, & subaudiendum participium Dicens, ex Hebræorum idiotismo: de quo dicemus Mar.10.33.

75 *Fleuit amarè,* ἔκλαυσε πικρῶς. Huc spectat elegans illud Augustini dictum De Ciuit.lib.14, cap.13. Audeo dicere, superbis vtile esse cadere in aliquod apertum manifestumque peccatum vnde sibi displiceant, qui iam sibi placendo ceciderant. Salubrius enim Petrus sibi displicuit, quando fleuit: quàm sibi placuit, quando præsumpsit.

IN CAPVT XXVII.

1 *Mane autem quum esset,* πρωΐας δὲ γενομένης. Ad verbũ, Matutino autem facto tempore. Nam subauditur ὥρας. Latini plerunque simpliciter dicunt *Mane.* Vulgata & Erasmus, *Mane autem facto.*

2 *Præsidi,* ἡγεμόνι. Promiscuè vtuntur Euangelistę voce ἡγεμόνος, quum alioqui non ἔπαρχος sed ὕπαρχος id est non Præses sed Cæsaris Procurator, Præsidi Syriæ obnoxius, in Iudæam mitteretur, vt ex historia Cumani & aliorum apud Iosephum liquet. Erant autem duo istorum Procuratorum Cæsaris genera. Nam alij Rationales proprie dicti solis vectigalibus colligendis vacabant: alij præterea prouinciis minutioribus vice præsidis præerant cum aliqua potestate, & iurisdictionem sibi aliquam, nullo præside præsente, inter prouinciales sumebãt, quum alioqui apud solos Magistratus prouinciarum præsides, puta proconsules & proprætores lege agere liceret. Tacitus autẽ lib.15, disertè Pilatum vocat Tiberij procuratorem.

3 *Prodiderat*

Τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, ὅτι κατεκρίθη, μεταμεληθεὶς ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀργύρια τοῖς Ἀρχιερεῦσι, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,

3 Tunc Iudas qui eum prodiderat, videns eum damnatum esse, pœnitens, retulit triginta argenteos *numos* ad primarios Sacerdotes, & seniores.

Tunc videns Iudas qui eum tradidit, quòd damnatus esset pœnitentia ductus, retulit triginta argenteos principibus Sacerdotum, & senioribus,

Λέγων, Ἥμαρτον παραδοὺς αἷμα ἀθῶον. Οἱ δὲ εἶπον, Τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.

4 Dicens, Peccaui prodito sanguine innoxio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

Dicens, Peccaui tradens sanguinem iustum. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu videris.

Καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε· καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.

5 Ipse verò proiectis *illis numis* argenteis in templum, secessit: & abiens strangulauit sese:

Et proiectis argenteis in templo, recessit: & abiens laqueo se suspendit. Act.1.18.

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια εἶπον, Οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν· ἐπεὶ τιμὴ αἵματός ἐστι.

6 Primarij autem Sacerdotes acceptis *numis* illis argenteis, dixerunt, Non licet eos mittere in corbanan, quoniam pretium sanguinis est.

Principes autem Sacerdotum acceptis argenteis, dixerũt, Non licet eos mittere in corbanan: quia pretium sanguinis est.

Συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.

7 Consilio autem capto, emerunt ex eis agrum illum figuli, ad sepulturam hospitum.

Consilio autem inito, emerunt ex illis agrum figuli, in sepulturam peregrinorum.

Διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως τῆς σήμερον.

8 Quapropter vocatus est ager ille, ager sanguinis, vsque in hodiernum diem.

Propter hoc vocatus est ager ille, Hacel-dama, hoc est ager sanguinis, vsque in hodiernum diem. Act.1.19.

(Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ.

9 (Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam Prophetam, dicentem, Et acceperunt triginta *numos* argenteos, pretium æstimati, qui æstimatus fuit à filiis Israel.

(Tunc impletũ est quod dictum est per Ieremiam prophetã, dicentẽ, Et acceperũt triginta argenteos, pretium appretiati, quem appretiauerunt à filiis Israel. Zach.11.13.

---

3 *Prodiderat*, παραδιδοὺς: significatione præteriti plusquam perfecti. In vno codice legitur παραδιδὺς, & quidem rectius. Vulgata, *Tradidit.* ¶ *Pœnitens*, μεταμεληθεὶς. non μετανοηθεὶς. Nec enim resipiscit quemcunque pœnitet, sed sæpe in deterius ruit. Vide suprà 3.2. ¶ *Retulit*, ἀπέστρεψε: ab Hebræo השיב [*heschib*] id est Restituit. Sic in quibusdam Galliæ partibus vulgò dicunt *retourner l'argent*, pro eo quod rectius dicitur, *rendre l'argent.*

4 *Innoxio*, ἀθῶον. Vulgata, *Iustum*: id est δίκαιον, sicut in quodam codice legimus, eodem sensu. Est autem Hebraismus, quo significat Iudas nihil commeritum hominem à se proditum ad cædem. Nam θωὶ vocant Græci pœnam atque multam quæ persolui debeat.

5 *Secessit*, ἀνεχώρησε: id est abiit ex hominum conspectu. Nam secretum aliquem locum quæsiuisse nõ dubium est, torquente ipsum conscientia, & adigente ad suspendium. Vulgata & Erasmus, *Recessit.* ¶ *Strangulauit* [*sese*,] ἀπήγξατο. Vide Act.1.v.18.

6 *Corbanan*, κορβανᾶν: id est templi ærarium. Vocabulum est Syriacum: quod quum Euangelistæ Græcè scribentes noluerint mutare, ego quoque retinui. ¶ *Sanguinis*, αἵματος: id est vitæ, aut cædis. Tanti enim æstimant vitam Filij Dei, religiosi isti homines, nostris Pharisæis planè similes, quibus religio est iudiciis capitalibus interesse, quũ interim pios omnibus modis persequantur ad necem, & aliis tradant iugulandos quos suis præiudiciis damnarunt. Non prorsus dissimile factum de Chis refert Herodotus, qui quum Pactyam quendam ipsorum opem implorantem Harpago præfecto dedidissent, & proditionis mercedem accepissent agrum Atarnensem, nihil penitus ex eo agro diis ritè offerri posse statuerunt.

7 *Agrum illum figuli*, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Quum articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putaui hoc non temerè esse factum, sed Euangelistam de hoc agro loqui vt celebri & omnibus noto, vt apparet ex verbis Petri, Act.1.19. quem etiam designarat Propheta Zacharias 11.23. cuius oraculum postea recitat. Itaque articuli vim expressi. ¶ *Hospitum*, τοῖς ξένοις. Ad verbum, hospitibus: id est peregrinis & exteris: veluti Romanis & aliis, quibus, etiam mortuis, coniungi religio erat Iudæis.

9 *Ieremiam*, Ἱερεμίου. Sic habent constanter omnes codices: & hic nodus vetustissimos quosque interpretes torsit: quia videlicet testimonium ex Zacharia sumptum est, non ex Ieremia, vt planè videatur esse ἁμάρτημα μνημονικὸν: sicut censet Augustinus libro De consensu Euangelistarum tertio cap. 7: itémque Eusebius ἀποδείξεως libro 20. Quod si quis hunc errorem malit vel librariis tribuere, vel (quod potius arbitror) alicuius imperitiæ, qui Ieremiæ nomen adscripserit, quum Euangelista, vt alibi sæpe, ita etiam hoc loco tantùm scripsisset διὰ τοῦ προφήτου: necesse tamen est vt fateamur iam olim hunc errorem in sacros codices irrepsisse, quod expressè dicit Hieronymus, De Opt. genere interpretandi, Ad Pammachium. Alias multas rationes adfert Erasmus ex veteribus scriptoribus collectas. Sed in ista postrema coniectura illud quoque me confirmat, quòd in Syriaca paraphrasi, (quam sanè cõstat non posse non esse vetustissimam) non adscribitur vllius Prophetæ nomen. Deinde in literarum compendiis facilè potuit ζῶ in ιῶ mutari. ¶ *Et acceperunt*, καὶ ἔλαβον Quia hæc prædictio, vt Græcè scribitur, parum videtur respondere Hebraicæ veritati, in primis tenendum est. ita plerunque citari solere Vetus testamentum à sacris Noui testamenti scriptoribus, vt sensum respexerint, & Prophetiæ potius impletionem quàm oraculi ipsius verba recensuerint. Id autem nemini mirum aut temerarium videbitur, qui sibi persuaserit quod res ipsa connincit, eundem Spiritum ore Euangelistarum loquutum esse, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuisse quid futurum esset prædicere: Euangelistarum verò quid sit factum narrare. Itaque quum Spiritus Dei illorũ prædictiones in nouo Testamento non exscribat, sed interpretetur, minimè certè debuit itidem enumerandis vocabulis adstringi. Deinde & hoc notandum est versionem illã Græcam Prophetarũ quæ extat sub nomine Septuaginta interpretum, vel suppositiam esse, (quod partim ex Iosepho, partim ex infinitis, & iis quidem crassissimis erroribus licet intelligere) vel certè aliam & plerunque diuersam ab ea qua vtuntur noui Testamenti scriptores: quod vel ex hoc loco licet intelligere: quem tamen constat va-

riis modis fuisse conuersum. Nam vt cætera omittam, de quibus copiosè agit Eusebius libro ἀποδείξεις τ, Septuaginta interpretes, & Symmachus, pro eo quod Euangelista mentionem facit κεραμέως, verterunt χωνευτήριον, id est Fornacem: in qua videlicet aurum & argentum exploratur. Aquila verò re consentiens cum nostro Euangelista, πλάστου interpretatur. Sed nunc age, ad rem accedamus. Zacharias sic habet ad verbum, *Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit Dominus ad me, Proiice illud ad figulum, honestum pretium quo æstimatus sum ab eis. Accepi igitur triginta argenteos, & proieci eos in domo Domini ad figulum.* Nunc cum illis conferamus Euangelistæ verba, quæ sic habent, *Et acceperunt triginta argenteos, pretium illius æstimati, quem filij Israel æstimarunt, & dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.* Hæc autem siquis conferat, intelliget Euangelistam non tam vaticinium ipsum Prophetæ repetere quàm eius impletionem narrare: quãuis videatur in ipsius Prophetæ persona loqui. Itaque Zacharias de seipso loquens, vtitur prima persona, *Accepi & Proieci.* Euangelista verò contrà, narrans quod ab aliis est factum, tertiis personis vtitur ἔλαβον & ἔδωκαν. vt legitur in Græcis & Latinis codicibus, summo consensu. Sed ἔλαβον potest etiam verti *Accepi:* & Syrus interpres legit ἔδωκα *Dedi*, quod errore fortassis altero librariorum mutatũ est in ἔδωκαν. Sed age, à recepta lectione ne recedamus. Narrauerit igitur Zacharias quid ipse fecerit Domini iussu. Euãgelista verò neque de Zacharia Propheta, neque de Iuda loquitur, sed narrat quid fecerint Iudæi: eos nimirum accepisse triginta illos argenteos à Iuda proiectos in domum Domini: & ex iis agrum emisse à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum est, Proieci eos ad figulum: id est, quos futurum erat vt darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר [*iotser*] accipi à Propheta propria significatione: & eos falli qui Kimhi auctoritatem sequuti, putant in eo vocabulo mutatum esse א in י, vt significet eum qui præerat templi ærario: id est Seniores & Sacerdotes quibus restituti fuerunt triginta argentei. Neque enim melior interpres quærendus, quàm Euangelista, qui disertè facit figuli mentionem: ita vt hæc verba Prophetæ, Ad figulum, Gallicè verti debeant, *pour vn potier*, potius quàm *au potier*. Cæterùm hæc verba Prophetæ, *Honestum pretium quo æstimatus sum ab eis*, Euangelista his verbis exposuit, *Pretium illius æstimati, quem filij Israel æstimarunt:* mutata prima persona in tertiam, quia inducit Propheta Deum ipsum loquentem: Euangelista verò ipse in persona sua loquitur. Deinde passiuum dicendi genus in actiuum transfert. Postremò explicat emphasin relatiui Eis, quo vtitur Propheta ad rei indignitatem amplificandam. Significatur enim Dominus triginta tantùm argenteis æstimatus: idque ab iis ipsis quos Dominus pro populo peculiari complexus erat. Et hæc quidem hactenus de huius loci explicatione Cæterùm quod ad verborum interpretationem attinet, hæc verba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, interpretatur Erasmus, *Quem æstimatum emerunt* (Pharisæi videlicet) *à filiis Israel*: id est à Iuda Israelita. Vulgata, *Quem appretiauerunt à filiis Israel.* At ego puto commodius sic verti posse, *Quem æstimarunt qui sunt ex filiis Israel*: id est, qui æstimatus fuit à filiis Israel: perinde acsi dixisset, τινὲς, vel οἱ ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ. Nam ita conueniunt Græca cum Hebræis Deinde τιμᾶσθαι, pro Emere rem æstimatam, nusquã legi. Præterea præpositio Latinorum A, in illo dicendi genere quod vsurpat Erasmus, ferè respondet τῇ παρά. Vix enim dicere licet ἀγοράζεσθαι ἀπὸ τινος, sed potius παρά τινος. Itaque mihi videtur subaudiendus articulus οἱ, vel τινὲς, ante ἀπὸ, vt hæc verba, ἀπὸ υἱῶν Ἰσραήλ, ordine constructionis præponantur verbo ἐτιμήσαντο, non subsequantur: ἀπὸ autem idem valeat quod ἐξ, vt infrà 21. In quo dicendi genere etiam hæc ellipsis est bis vsupata suprà 23. 24, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ ἐξ αὐτῶν σταυρώσετε, pro τινὰς ἐξ αὐτῶν: id est Occidetis ex ipsis, & crucifigetis ex ipsis, pro Nonnullos ex ipsis. Sed & multo apertius in recto casu eadem omnino ellipsis apparet, Actorum 21.16, & Ioh.16.17.

Καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι Κύριος.)	10	Et dederunt eos ¨ ad *emendũ* illum agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.)	10 *Et dederunt eos in agrum figuli, sicut constituit mihi Dominus.)*
Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμὼν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, Σὺ λέγεις.	11	¶Iesus autem stetit corã præside, & interrogauit eum præses, dicens, ¨Tú*nc* es rex ille Iudæorum? Dixit autem ei Iesus, Tu dicis.	11 *Iesus autem stetit ante præsidem, & interrogauit eum præses, dicens, Tu es rex Iudæorum? Dixit illi Iesus, Tu dicis.*
Καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.	12	Et quum ipse accusaretur à primariis Sacerdotibus & senioribus, nihil respondit.	12 *Et quum accusaretur à principibus Sacerdotum & senioribus, nihil respondit.*
Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;	13	Tunc dicit ei Pilatus, Non audis quàm multa aduersum te testificentur?	13 *Tunc dicit illi Pilatus, Non audis quãta aduersum te dicunt testimonia?*
Καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.	14	Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt mirareretur prę-ses valde.	14 *Et non respondit ei ad vllum verbum: ita vt miraretur præses vehementer.*
Κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.	15	Præses autem ¨singulis festis cõsueuerat turbæ dimittere vnum vinctum, quẽ voluissent.	15 *Per diem autem solennem cõsueuerat præses populo dimittere vnum vinctum, quem voluissent.*
Εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.	16	¨Habebant verò tunc vinctũ insignem, qui dicebatur ¨Barabban.	16 *Habebat autem tunc vinctum insignem, qui dicebatur Barabbas.*
Συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν;	17	Ipsis igitur congregatis, dixit eis Pilatus, Vtrum vultis dimittam vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?	17 *Congregatis ergo illis, dixit Pilatus, Quem vultis dimittã vobis? Barabban, an Iesum qui dicitur Christus?*
Ἤδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν.	18	Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum.	18 *Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eũ.*

Mar.15.3. luc 23.3. ioh.18.33.

---

10 *Ad* [*emendum*] *agrum illum figuli*, εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Vetus Latina interpretatio, testante Hieronymo ad Pammachium, interpretata est *Ad conflatorium:* ipse autem Hieronymus, *Ad statuarium.*

11 *Tu* [*ne*] *es rex ille?* σὺ εἶ ὁ βασιλεύς; Ad verbum, Tu es ille rex. Sed adiuuanda est interrogatio pronuntiatione: ideo addidi particulam NE, vt hic locus corrumpi facilè non possit. Vim quoque articuli seruaui, sicut Erasmo placuit in annotationibus.

15 *Singulis festis*, καθ' ἑορτὴν. Vide Mar.15,6.

16 *Habebant*, εἶχον. Vulgata & Erasmus *Habebat*, εἶχεν. ¶ *Barabban*, Βαραββᾶν. Syriacum est בר־אבא [*bar-abba*] vel, vt alij

καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα, Μηδέν σοι καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν.

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; Οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν.

Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; Λέγουσιν αὐτῷ πάντες, Σταυρωθήτω.

Ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, Σταυρωθήτω.

Ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων, Ἀθῶός εἰμι ἀπὸ τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου· ὑμεῖς ὄψεσθε.

Καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς εἶπε, Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν.

Τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ.

Τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν.

Καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ χλαμύδα κοκκίνην·

19 Sedente autem eo in tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi rei sit cum iusto illo: multa enim passa sum hodie in somnio propter eum.

20 ‖Primarij verò Sacerdotes & seniores persuaserunt turbæ vt peteret Barabban, Iesum verò perderet.

21 Respondẽs autem præses dixit eis, Vtrum è duobus illis vultis vt vobis dimittam? Ipsi verò dixerunt, Barabban.

22 Dixit eis Pilatus, Quid igitur faciã Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes, Crucifigatur.

23 Præses autem ait, Enimuero quid mali fecit? At illi amplius amabant, dicentes, Crucifigatur.

24 Videns autem Pilatus se nihi proficere, sed maiorem tumultum fieri, accepta aqua abluit manus coram turba, dicẽs, Innoxius ego sum à sanguine huius iusti: vos videritis.

25 Et respondens vniuersus populus dixit, Sanguis eius super nos & super filios nostros.

26 Tunc dimisit eis Barabban: Iesum autem quum flagellasset, tradidit vt crucifigeretur.

27 ‖Tunc milites præsidis, quũ abduxissent Iesum in prætoriũ, coëgerunt ad eum vniuersam cohortem.

28 Et quum exuissent eum, circumposuerunt ei chlamydem coccinam:

19 *Sedente autem illo pro tribunali, misit ad eum vxor eius, dicens, Nihil tibi & iusto illi: multa enim passa sum hodie per visum propter eum.*

20 *Principes autem Sacerdotum & seniores persuaserunt populis vt peterent Barabban, Iesum verò perderent.* Mar 15 11 luc 3 18. ioh. 18.40 act 3.14.

21 *Respondens autem præses ait illis, Quem vultis vobis de duobus dimitti? At illi dixerunt, Barabban.*

22 *Dixit illis Pilatus, Quid igitur faciam de Iesu qui dicitur Christus? Dicunt omnes, Crucifigatur.*

23 *Ait illis præses, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, dicentes, Crucifigatur.*

24 *Videns autem Pilatus quia nihil proficeret sed magis tumultus fieret, accepta aqua lauit manus coram populo dicens, Innocens ego sum à sanguine iusti huius: vos videritis.*

25 *Et respondens vniuersus populus dixit, Sanguis eius super nos, & super filios nostros.*

26 *Tunc dimisit illis Barabban: Iesum autem flagellatum traddidit eis vt crucifigeretur.*

27 *Tunc milites præsidis suscipiẽtes Iesum in prætorium, congregauerunt ad eum vniuersam cohortem* Mar. 15.16 ioh.19.1

28 *Et exuẽtes eum, chlamydem coccineam circundederunt ei:*

vt alij volunt בר־רבא [*bar-rabba*] cuius rectus Græca inflexione est Barabbas.

19 *Nihil tibi* [*rei sit,*] *μηδέν σοι.* Vide suprà 8.29. ¶ *In somnio, κατ' ὄναρ.* Id est nocturno viso. Vide suprà, 1.20.

21 *Vtrum, πότερον.* Id est πότερον, vt propriè loquũtur Græci. ¶ *E duobus illis, ἀπὸ τῶν δύο.* Particula ἀπὸ manifestè hic ponitur pro ἐκ, sicut suprà hoc eodem capite, versu nono. Sic etiam Appianus, Ἐμφυλίων α, Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ὄντες ἀπὸ τῆς βουλῆς τοῦ Σύλλα σωῆσαν, ἐψηφίζετο τοὺς πολεμίους. Id est, Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant, hostes iudicauit.

22 *Iesu, Ἰησοῦ.* Ad verbum Iesum, quarto casu. Est autem Hellenismus. Vulgata. *De Iesu.*

23 *Enimuero quid, τί γὰρ.* Vel, *quidnam.* ¶ *Amplius, περισσῶς.* Vulgata, *Magis:* id est μᾶλλον. Vide suprà 5. 47.

24 *Se nihil proficere, ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ.* Vel, hoc nihil eum iuuare, vt non subaudiatur αὐτὸς, sed τοῦτο. ¶ *Sed maiorem tumultum fieri, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται.* vel, Sed potiùs tumultum oriri. Vulgata & Erasmus, *Sed quòd magis tumultus fieret.* At tumultus non nunc primũ cœpit sed excreuit. ¶ *Abluit manus, ἀπενίψατο τὰς χεῖρας.* Similis quædam cæremonia instituitur Deut. 21, 6. ad quam tamen non fit mihi verisimile Pilatum respexisse. Triclinius verò Sophoclis interpres, versiculum illum ex Aiace explicans, ἀλλ' εἶμι πρός τε λουτρὰ, &c. ita scribit, ἔθος ἦν τοῖς παλαιοῖς, ὅτε μὴ φόνον ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἐποίουν, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας, εἰς κάθαρσιν τοῦ μιάσματος. Id est, Veteribus mos erat, in hominũ cæde aliisve mactationibus, aqua abluere manus, expiationis causa. Vnde illud Virg. 2. Æn. *Me bello è tanto digressum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine viuo Abluero.* ¶ *Coram turba, ἀπέναντι τοῦ ὄχλου.* ἀπέναντι hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν Vulgata & Erasmus, *Coram populo.* ¶ *A sanguine, ἀπὸ τοῦ αἵματος* id est cæde, ex Hebræorũ consuetudine: quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur.

25 *Sanguis eius, τὸ αἷμα αὐτοῦ.* Hebraismus non ita facilis ad explicandum, nisi longo circuitu. Est enim hic sensus, Siquid peccabitur in eo occidendo, nos & posteritas nostra pœnas luamus.

26 *Quum flagellasset, φραγελλώσας.* Quod scribit in hunc locum Erasmus, Christum à Pilato virgis cæsum, quòd damnatos, ante vltimum suppliciũ, virgis cædere ex more esset Romano, huic loco non conuenit, quum neque damnatus adhuc esset à Pilato Christus, neque etiam alia ratione fuerit ab eo flagellatus quàm vt rationem inueniret eius liberãdi, si Iudæorum crudelitati aliqua ex parte satisfecisset, sicut ex Iohanne constat.

27 *Quum abduxissent, παραλαβόντες.* Vulgata & Erasmus ad verbum, *Suscipientes.* Ego verò arbitror ex antecedente intelligi consequens sicut diximus suprà 4.5. ¶ *Cohortem, σπεῖραν.* Spira contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis ita circumuolutis vt in se non recurrant. Inde factum vt pro militum caterua accipiatur hoc loco, & apud Ennium, vt Festus testatur. Sed & apud Appianum, ἐμφυλίων α. Sic etiam Hebræis idem vocabulũ חבל [*chebel*] funem propriè declarat, translatitiè verò pro caterua & cœtu accipitur: vt primo Samuelis cap. 10. 5.

28 *Circumposuerunt, περιέθηκαν.* Ita loquitur quia superiniicitur chlamys & circumuoluitur, carens nimirum manicis. Vulgata & Erasmus, *Circundederunt.* ¶ *Coccinam, κοκκίνην.* Marcus & Iohannes ἁλῶνον πορφυροῦν commemorant. Paruum fuit enim discrimen inter coccinum & purpureum colorem quanuis preciosior esset & suauius ruberet purpura. Hinc Horatius lib. Ser. 2, Satyra 6, *Rubro vbi cocco Tincta super lectos canderet vestis eburnos.* Et mox, *Ergo vbi purpurea porrectum in veste locauit Agrestem.*

Καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ· καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ, ἐνέπαιζον αὐτῷ, λέγοντες, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

Καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τὸν κάλαμον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

Mar.15.22. luc.23.26. Ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον, ὀνόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

Mar.15.22. luc.23.32. ioh. 19.16. Καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,

Ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγμένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

Mar.15.24 Σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ προφήτου, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον.

Psal. 22.19

Καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.

Καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰτίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝ ΙΗΣΟΥΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσταὶ εἷς ἐκ δεξιῶν, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.

Οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν.

Ioh.2.19. Καὶ λέγοντες, Ὁ καταλύων τὸν ναὸν,

29 Et coronam è ſpinis contextam impoſuerunt eius capiti, & arundinem in dextram eius: & genu ante eum ſummiſſo, illudebant ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.

30 Et quum inſpuiſſent in eum, ceperunt arundinem illam, & verberabant caput eius.

31 Et poſtquã illuſiſſent ei, exuerũt eum chlamyde, induerúntque veſtimentis ſuis: & abduxerunt eum vt crucifigerent.

32 ‖Exeuntes autem inuenerunt quendam Cyrenæum, nomine Simonem: hũc angariauerunt vt attolleret crucem eius.

33 ‖ Et quum veniſſent in locũ qui dicitur Golgotha, quod eſt Caluariæ locus,

34 Dederunt ei acetum bibendum cum felle miſtum: & quũ guſtaſſet, noluit bibere.

35 ‖Poſtquam autem crucifixerunt eum, partiti ſunt eius veſtimenta, ſortem iacientes vt impleretur quod dictum eſt à Propheta, ‖Partiti ſunt ſibi veſtimenta mea, & ſuper veſtem meam iecerunt ſortem.

36 Et ſedentes ſeruabant eum illic.

37 Et impoſuerunt ſuper caput eius crimen ipſius ſcriptum, HIC EST IESVS REX ILLE IVDÆORVM.

38 Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: vnus ad dextram, & alter ad ſiniſtram.

39 Qui verò præteribant conuiciabantur ei, mouentes capita ſua,

40 Et dicẽtes, ‖Tu qui diſſoluis

29 *Et plectentes coronam de ſpinis, poſuerunt ſuper caput eius, & arundinem in dextra eius: & genu flexo ante eum, illudebãt ei, dicentes, Aue rex Iudæorum.*

30 *Et expuentes in eum, acceperunt arundinem, & percutiebant caput eius.*

31 *Et poſtquam illuſerunt ei, exuerunt eum chlamyde, & induerunt eum veſtimentis eius: & duxerunt eum vt crucifigerent.*

32 *Exeuntes autem inuenerunt hominem Cyrenæum, nomine Simonẽ: hunc angariauerunt vt tolleret crucem eius.*

33 *Et venerunt in locum qui dicitur Golgotha, quod eſt Caluariæ locus,*

34 *Et dederunt ei vinum bibere cum felle miſtum: & quum guſtaſſet, noluit bibere.*

35 *Poſtquam autem crucifixerunt eum, diuiſerunt veſtimenta eius, ſortem mittentes: vt impleretur quod dictum eſt per Prophetam, dicentem, Diuiſerunt ſibi veſtimẽta mea, & ſuper veſtem meã miſerunt ſortem.*

36 *Et ſedentes ſeruabant eum.*

37 *Et impoſuerunt ſuper caput eius cauſam ipſius ſcriptam,* HIC EST IESVS REX IVDÆORVM.

38 *Tunc crucifixi ſunt cum eo duo latrones: vnus à dextris, & vnus à ſiniſtris.*

39 *Prætereuntes autem blaſphemabant eum, mouentes capita ſua.*

40 *Et dicentes, Vah qui*

29 *Contextam*, πλέξαντες. id eſt, Implexis ſpinis concinnatam. Apparet igitur milites per laſciuiam & ludibrium regiam quandam ſpeciem Chriſto affinxiſſe. ¶ *Ante*, ἔμπροσθεν. Vertere ſolemus ἔμπροσθεν *Coram*, ſed hîc aliquid amplius videtur ſignificari. ¶ *Rex*, ὁ βασιλεύς. pro, ὦ βασιλεῦ. Vide ſuprà 11.26.

30 *Verberabant*, ἔτυπτον. Vulgata & Eraſ. *Percutiebant*, ἐπάτασσον. ¶ *Caput*, εἰς τὴν κεφαλήν. Ad verbum, *In caput:* quomodo etiam Gallicè loquentes dicimus, *en la teſte*. Latini omittũt præpoſitionem. Hinc autem perſpicitur quæ fuerit iſtorum inſolentia: qui tamen omnia purè agere videri volebant. Non eſt enim hoc ita exponendum quaſi Chriſti imbecillitatis miſerti crucis onus totum in hunc Simonem reiecerint, ſed quod ita requireret Chriſti tam miſerè totam noctem habiti imbecillitas, vt alius non ad expiãda noſtra peccata, ſed ad externum crucis onus ſubleuandum ipſi adiungeretur: qua de re vide Ioh.19,17.

32 *Angariauerunt*, ἠγγάρευσαν. Vide ſuprà 5.41.

33 *Golgotha*, γολγοθᾶ. Ita reperimus ſcriptum in omnibus codicibus, perperam tamen, pro γολγολθᾶ, poſteriore λ detracto, ſicut Syrus interpres ſuſtulit prius, ſcribens Gugultha. ¶ *Quod eſt*, ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad verbum, *Qui eſt dictus*. In quodã codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον. id eſt, Quod eſt, ſi interpreteris: ſicut ſuprà 1.23.

34 *Acetum*, ὄξος. In quodã exemplari & illo meo vetuſtiſſimo legitur οἶνον, id eſt *Vinum:* ſicut etiam conuertit Vetus interpres: & hanc lectionem, quanuis diſſentiente Syro interprete, veriſſimam arbitror, auctore ipſo Spiritu ſancto, Mar. 15.23. Itaque etiam ſi ὄξος ſcripſiſſe Euangeliſtam Græcè, aut Syriacè ܚܠܐ [*chala*,] aut Hebraicè חומץ [*chomets*] dicamus, non ſignificauerit tamen acetum quod vocamus, ſed vinum conditum: neque χολῆς voce *Fel* intellexerit, ſed amarorem, cuiuſmodi eſt myrrhæ genuinæ, leniter, inquit Plinius, amarę. Vide Mar.15.23.

35 *Vt impleretur*, ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ teſtimonio in nullis vetuſtis codicibus reperimus, neque legitur in Syra interpretatione, adiectum proculdubio ex Ioh.19.24.

37 *Crimen*, αἰτίαν. Vulgata & Eraſmus, *Cauſam:* quod etiam declarat Græcis αἰτία, ſed illa tamen ſignificatio videtur huic loco melius conuenire; & ita ſignificatur inſcriptio quam vocat Iohannes Titulum, continentem, Idcirco damnatum & crucifixum quòd regnum Iudææ affectaſſet. Auguſtinus ep.8. legit, Cauſam mortis eius, αἰτίαν τοῦ θανάτου αὐτοῦ, & vetuſtam hanc eſſe lectionem, liquet ex Syro interprete.

40 *Qui diſſoluis*, ὁ καταλύων. In quodam codice additur οὐαὶ, quod rectè Vulgata vertit *Vah*. Eſt enim χλευαστικόν. Ponitur autem ὁ καταλύων quaſi in vocandi caſu, vt paulò antè annotauimus, 23.14.

ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν. εἰ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, ἐμπαίζοντες μετὰ τῶν Γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον,

Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. εἰ βασιλεὺς Ἰσραήλ ἐστι, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.

Πέποιθεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέλει αὐτόν. εἶπε γὰρ, Ὅτι Θεοῦ εἰμι υἱός.

Τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ λῃσαὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐτῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.

Ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐνάτης.

Περὶ δὲ τὴν ἐνάτην ὥραν ἀνεβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἠλὶ, Ἠλὶ, λαμὰ σαβαχθανί; τοῦτ' ἔστι, Θεέ μου, Θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

Τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

Καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ ἐπότιζεν αὐτόν.

Οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον, Ἄφες, ἴδωμεν εἰ

41 templũ, & triduo ædificas, ser-
ua temetipsum: si Filius Dei es, descendito è cruce.
41 Similiter autem etiam primarij Sacerdotes illudentes cũ Scribis & senioribus, dicebãt,
42 Alios seruauit, seipsum non potest seruare. si rex Israel est, descendat nunc è cruce, & credemus ei.
43 ‖Cõfidit in Deo, eruat ipsum nunc, si placet ei. dixit enim, Filius Dei sum.
44 Id ipsum autem etiam latrones qui crucifixi erant cum eo, exprobrabant ei.
45 A sexta autem hora tenebrę factæ sunt super vniuersam regionẽ, vsque ad horam nonam.
46 Circiter verò horam nonam exclamauit Iesus voce magna, dicẽs, ‖Eli, Eli, lama-sabachthani? Hoc est, Deus mi, Deus mi, cur deseruisti me?
47 Quidam autem ex iis qui illic stabant, quum *hoc* audissent, dicebant, Eliam vocat iste.
48 Et statim currẽs quidã ex eis, ‖quum acceptam spongiã impleuisset aceto, & circumposuisset calamo, dedit ei vt biberet.
49 Reliqui verò dicebant, Sine, videamus an veniat Elias ser-

destruis templum Dei, & in triduo illud reædificas, salua temetipsum: si Filius Dei es, descende de cruce.
41 Similiter & principes Sacerdotum illudentes cũ Scribis & senioribus, dicebant,
42 Alios saluos fecit. seipsum non potest saluum facere. si rex Israel est, descendat nunc de cruce, & credemus ei.
43 Confidit in Deo, liberet nunc eum si vult. dixit.n. Quia Filius Dei sum. Psal.21.9. sap.1.28.
44 Idipsum autem & latrones qui crucifixi erant cum eo, improperabant ei.
45 A sexta autem hora tenebræ factæ sunt super vniuersam terram, vsque ad horam nonam.
46 Et circa horam nonam clamauit Iesus voce magna, dicens, Eli, Eli, lama sabachthani? Hoc est, Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me? Psal.22.2.
47 Quidam autem illic stãtes & audientes dicebant, Eliam vocat iste.
48 Et continuò currens vnus ex eis acceptam spongiam impleuit aceto, & imposuit arundini, & dabat ei bibere. Psa.69.22.
49 Cæteri verò dicebant, Sine, videamus an ve-

41 *Et senioribus*, καὶ πρεσβυτέρων. In vetustis omnib. cod. vt & apud Syrũ interpretẽ, additur, καὶ Φαρισαίων, & Pharisęis.

42 *Seruare* σῶσαι. Additur nota interrogationis, aut ridiculę potius percontationis in sex vetustis codicib. ¶*Ei*, αὐτῷ. Vetusta exemplaria pleraque scriptũ habent ἐπ' αὐτῷ: quoddam etiam ἐπ' αὐτόν. Nec enim certè inter se differũt credere Deo, & credere in Deum: quorum illud respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adiungi solet: istud verò litera ב effertur, eodem prorsus sensu, vt Exod.14,31. & 2. Paral.20,20. Sic tamen vt oporteat Domini auctoritatem à seruorum, per quos loquitur, ministerio semper & accuratè discernere. Sed aliud est sanè Credere Deum, quàm Credere Deo, vel In Deum.

43 *Si placet ei*, εἰ θέλει αὐτόν. Id est, εἰ ἀρέσκει αὐτῷ. Ipsum videlicet eruere: vel si ipse gratus est ei. Vulg. *Si vult*. ita vt αὐτὸν *eum* non repetatur: quod tamen reperio in omnibus Græcis codicibus: & Syrus etiam interpres illud legit Hebræa constructione interpretatus אן צבא בה [*en tsabe beh*] i. Si placuit sibi in eo, pro quo Hebręi vterentur verbo חפץ [*chapheis*] vel רצה [*Ratsah*:] sed cum præpositione ב. Itaque fateor hunc locum mihi suspectum esse, quum neque verba illa Hebræa, neque Græcum τὸ θέλειν, construi cum casu quarto personæ sic vsquam consueuerint. Quid si igitur legamus ῥυσάσθω, εἰ θέλει, αὐτόν, id est, *Seruet, si libet, ipsum*: Sed hoc videretur in Deum ipsum, potius quàm in Christum dici. Et fortasse nouitas huius locutionis, *Si vult eum*, fecit vt *eum* tanquam redundans expungeretur. Hæc autem varietas nihil in ipsa sententia immutat.

44 *Id ipsum autem*, τὸ δ' αὐτό. Integrum hunc versiculũ non reperi in quodam vetere codice, sed sublatum puto à quopiã qui hæc pugnare censuerit cum iis quæ tradit Lucas de altero latronũm. Nam extat etiam apud Syrum interpretem. Sed nulla hic repugnantia, nec etiam idiotismus solis Hebræis familiaris. Sed est dicendi genus è medio petitum, & omnibus vsitatum, quo indefinitè dicitur quod singulis minimè conuenit. Sic dicitur lapis anguli reiectus ab architectis, non tamen, sine exceptione, singulis. Sic citatur locus ex Prophetis Ioh. 6,45. qui tamen apud vnum Esaiam extat.

45 *Vniuersam regionem*, πᾶσαν τὴν γῆν. i. χώραν. Vulg. & Erasm. *Vniuersam terram*, quasi omnes mundi plagæ fuerint obscuratæ. Vide Mar.15.53.

46 *Exclamauit*, ἀνεβόησεν. Nam ἀνὰ vim addit verbo, quę non fuit negligenda. Vulgata & Erasm. *Clamauit*. ¶*Lama*, λαμά. In tribus exemplaribus legimus λεμμά. in septem λιμά. in vno λεμά. quæ variatio nata est partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diuersa apud ipsos Hebræos vocalium pronuntiatione. Sed & apud Marcum 15, 34. pro Ἠλί legitur Ἐλωΐ, quod Syriacum est. Ego verò Christum omnino arbitror ipsas Dauidis voces Hebræas vsurpasse, & sic totum hunc locum esse scribendũ: id quod etiam apparet ex manifestiore paronomasia Eli, & Eliæ. ¶*Deseruisti*, ἐγκατέλιπες, In hac tanta calamitate videlicet. Nam plus est (vt notat Erasmus) ἐγκατέλιπες, quàm κατέλιπες: sicut deserere plus videtur esse quàm derelinquere, quo posteriore vsus est Vetus interpres. Quomodo verò mihi videatur hic locus explicandus, reperiet lector Heb. 5.7. quem mihi quidem videtur Bernardus pulcherrimè paucis istis verbis exposuisse Serm.5. de verbis Esaiæ, *Diceréne audebimus quod aliquando fuerit etiam Christus sine Patre? Nemo id præsumeret, nisi prior ipse dixisset Deus meus, Deus meus, inquit, quare dereliquisti me? Quædã enim est derelictio vbi nulla fuit in tanta necessitate virtutis exhibitio, nulla maiestatis ostensio.*

47 *Eliam*, Ἠλίαν Alludunt isti (vt solent irrisores) ad nomen Eli, quod significat Deus mi, non imperitia linguæ, vt nonnulli stultè opinati sunt, sed quòd profanus & crudelis animus huc eos impelleret. Non posset autem amarissima ista paronomasia intelligi nisi Euangelista Hebræa illa verba recitasset, totidem verbis. Vide Mar.15,34.

48 *Et circumposuisset*, καὶ περιθείς. i. ὑπθείς, imposuisset, extremæ nimirũ arundini circumuolutã. Vide Ioh.19,28.

49 *Seruaturus*, σώσων. Vulgata, *Liberans*: id est σώζων, aut potius ἐλευθερῶν. Erasmus, *Liberaturus*: id est ἐλευθεροῦσων, vel ῥυσόμενος. Cæterùm in duobus vetustis codicibus, post σώσων αὐτὸν, additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην, ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευρὰν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα. id est, Alius autem accepta lancea confodit ipsius latus, & exiit aqua & sanguis. Quæ opinor ex Iohanne annotata, postea librariorum culpa in contextum irrepsisse, idque alieno loco, quum hæc sint Christi mortem consequuta, vt ex Iohanne apparet.

ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα.

Καὶ ἰδοὺ, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ
2.Par.3.14 ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν.

Καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν· καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη.

Καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες, Ἀληθῶς Θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ.

Ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ μήτηρ τῶν υἱῶν τοῦ Ζεβεδαίου.

Mar.15.42 Ὀψίας δὲ γενομένης ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσήφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθητεύσε τῷ Ἰησοῦ.
luc. 23.50. ioh.19.38.

Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ἠτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. Τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

Καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσὴφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ.

Καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν.

Ἦν δὲ ἐκεῖ ἡ Μαρία Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ

uaturus eum.

50 Iesus autem quum rursum clamasset voce magna, emisit spiritum.

51 ‖Et ecce, *velum templi *fissum est *in duas partes à summo vsque ad imum: & terra mota est, & petræ fissæ sunt.

52 Et monumenta *aperta sunt: & multa corpora sanctorũ qui dormierant, surrexerunt.

53 * Qui egressi è monumentis post resurrectionem eius, *introierunt *in sanctam vrbem, & *apparuerunt multis.

54 Cẽturio verò & qui cum eo erant *seruãtes Iesum, viso terræmotu & iis quæ facta fuerãt, timuerunt vehementer, dicentes, Verè *Filius Dei erat iste.

55 Erant autem illic * mulieres multæ è longinquo spectantes, quæ sequutæ fuerant Iesum à Galilæa, ministrantes ei.

56 Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria mater Iacobi & *Iose, & mater filiorũ Zebedæi.

57 ‖Quum autem serum diei esset, venit homo dines * Arimathæensis, nomine Ioseph, qui & ipse *discipulus fuerat Iesu:

58 Is adiit Pilatũ, & petiit corpus Iesu. Tũc Pilatus iussit reddi corpus.

59 Et Ioseph quum accepisset corpus, inuoluit illud sindone pura?

60 Posuitque in monumẽto suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto saxo magno ad ostium monumenti, abiit.

61 Erat autem illic Maria Ma-

niat Elias liberans eum.

50 *Iesus autem, iterum clamans voce magna, emisit spiritum.*

51 *Et ecce, velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum: & terra mota est, & petræ scissæ sunt.*

52 *Et monumenta aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierãt, surrexerunt.*

53 *Exeuntes de monumẽtis post resurrectionem eius, venerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerũt multis.*

54 *Centurio autem, & qui cum eo erant custodientes Iesum, viso terræ motu & iis quæ fiebant, timuerunt valde, dicentes, Verè Filius Dei erat iste.*

55 *Erant autem ibi mulieres multæ à longè, quæ sequutæ erãt Iesum à Galilæa, ministrantes ei.*

56 *Inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi & Ioseph mater, & mater filiorũ Zebedæi.*

57 *Quum autem serò factũ esset, venit quidam homo dines ab Arimathæa, nomine Ioseph, qui & ipse discipulus erat Iesu:*

58 *Hic accessit ad Pilatum & petijt corpus Iesu. Tunc Pilatus iussit reddi corpus.*

59 *Et acceptio corpore, Ioseph inuoluit illud in sindone munda:*

60 *Et posuit illud in monumento suo nouo quod exciderat in petra: & aduoluit saxum magnũ ad ostiũ monumẽti, & abijt.*

61 *Erant autem ibi Ma-*

---

51 *Velum*, τὸ καταπέτασμα. Aulæum illud intelligit quo suspenso diuinebantur Sancta sanctorum à Sancto.

¶ *Fissum est*, ἐσχίσθη. Vulgata, & Erasmus, *Scissum est*. id est ἐτμήθη. ¶ *In duas partes*, εἰς δύο. s. μέρη, quod tamen in meo vetustissimo codice expressum reperi.

52 *Aperta sunt*, ἀνεῴχθησαν. Contextus narrationis huc nos deducit vt fissis petris, intelligamus aperta fuisse sepulchra, quæ videlicet testarentur Christi morte deuictam fuisse mortem. Quæ verò postea referuntur de sanctorũ quorundam resurrectione & apparitione, etsi continenter ab Euangelista narrantur, ne vnius & eiusdem facti historiam veluti discerperet, tamen Christi resurrectionem esse consequuta, ex proximè sequenti versiculo apparet.

53 *Qui egressi*, καὶ ἐξελθόντες. Eras. ad verbum, *Et egressi*. Vide suprà 26,53. ¶ *Introierunt*, εἰσῆλθον. Vulg. & Erasm. * *Venerunt*, ἦλθον. ¶ *In sanctam vrbem*, εἰς ἁγίαν πόλιν. Id est Hierosolymã, vbi cultus diuini sedes erat. Es. 48,2. & Nehem. 11,1. ¶ *Apparuerunt*, ἐνεφανίσθησαν. In quodam codice legimus ἐνεφάνισαν, eodem sensu. Declarat autem hæc apparitio istos non resurrexisse vt iterum inter homines versarentur, rursus morituri, sicut Lazarus & alij, sed potius vt in vitam æternam Christum, cuius virtute resurrexerant, comitarentur: idque vt viuificæ Christi virtutis certa * testimonia extarent, vt in hunc locũ rectè meo iudicio sentit Hieronymus, licet ab eo dissentiat Augustin. epist. 99, ad Euodium. Quòd si quis roget quibus apparuerint, quos sermones habuerint, an & quãdo in cælum ascenderint, dicam me hæc omnia, quę Deus nos celauit, libenter ignorare. Sed fabulam de animę Christi descensu ad inferos hinc quoque ortam puto, fabulã, inquam, vt quidẽ hic articulus Symboli explicari consueuit, quem alioqui, licet in Symbolis quibusque vetustissimis non adscriptum, tamen rectè expositum, absit vt expungendum censeam.

54 *Seruantes*, τηροῦντες. Vulg. & Eras. *Custodientes*, φυλάσσοντες. ¶ *Filius Dei*, υἱὸς θεοῦ. Nullus additus articulus, & quod prophanus erat hic Centurio, nẽpe ex Pilati cohorte, ostẽdunt hoc nomine nihil aliud istũ significare voluisse, quàm Christũ fuisse nõ modò insontẽ, sed etiã planè iustũ, vt inducitur loquẽs Luc. 23,47. & velut heroëm quempiam, quasi Diis ipsis hoc cælitus testantibus, id quod declarat etiam verbum ὢν, erat, quasi esse desisset. At Iudęis longè aliud erat quod vt blasphemiam accusabant.

55 *Mulieres*, γυναῖκες. In duobus vetustis codicibus scribitur, καὶ γυναῖκες, *Etiam mulieres*.

56 *Iose*, Ἰωσῆ. Nempe vt dicitur Θωμᾶς Θωμᾶ. Vulgata, * *Ioseph*. Vide Mar. 15,47.

57 *Arimathæensis*, ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Sic conuerti potius quàm ab Arimathæa, vt significetur non vnde hic venit, sed cuias fuit, subaudito participio ὤν.

¶ *Discipulus fuerat*, ἐμαθητευσε. Vulgata & Erasmus, *Discipulus erat*: id est ἐμαθήτευεν. Est autem hoc verbum interdum etiam transitiuum pro docere, vt infrà 28.19. à quo passiuum deducitur μαθητευθεὶς, quod vsurpatur suprà 13.52.

61 *Contra*,

ἄλλη Μαρία, καθήμεναι ἀπέναντι τοῦ τάφου.

Τῇ δὲ ἐπαύριον, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν, συνήχθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς Πιλάτον,

Λέγοντες, Κύριε, ἐμνήσθημεν ὅτι ἐκεῖνος ὁ πλάνος εἶπεν ἔτι ζῶν, Μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι.

Κέλευσον οὖν ἀσφαλισθῆναι τὸν τάφον ἕως τῆς τρίτης ἡμέρας· μήποτε ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ νυκτὸς κλέψωσιν αὐτὸν, καὶ εἴπωσι τῷ λαῷ, Ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἔσται ἡ ἐσχάτη πλάνη χείρων τῆς πρώτης.

Ἔφη αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε, ἀσφαλίσασθε ὡς οἴδατε.

Οἱ δὲ πορευθέντες ἠσφαλίσαντο τὸν τάφον, σφραγίσαντες τὸν λίθον, μετὰ τῆς κουστωδίας.

Κεφάλαιον κα.

Ὀψὲ δὲ σαββάτων τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων, ἦλθε Μαρία ἡ Μαγδαλιὴνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μαρία, θεωρῆσαι τὸν τάφον.

gdalene & altera Maria, sedentes contra sepulchrum.

62 Postero autem die quæ est post Parasceuen, coacti sunt primarij Sacerdotes & Pharisęi ad Pilatum,

63 Dicentes, Domine, meminimus planum illum dixisse quũ adhuc viueret, Tertio post die suscitabor.

64 Iube ergo muniri sepulchrũ vsque in diem tertium: nequãdo veniant discipuli eius nocte, & furentur eum, dicántque populo, Suscitatus est è mortuis: & erit vltimus error peior priore.

65 Dixit eis Pilatus, Habetis custodiam: abite, munite sicut scitis.

66 Ipsi autem profecti munierunt sepulchrum, obsignato lapide, cum custodia.

CAP. XXVIII.

1 EXtremo autem Sabbatho, quum lucesceret in primum *diem* hebdomadis, venit Maria Magdalene & altera Maria, vt spectarent sepulchrũ:

ria Magdalene & altera Maria sedentes contra sepulchrum.

62 *Altera autem die quæ est post Parasceuen, conuenerunt principes Sacerdotum & Pharisæi ad Pilatum,*

63 *Dicentes, Domine, recordati sumus quia seductor ille dixit adhuc viuẽs, Post tres dies resurgã.*

64 *Iube ergo custodiri sepulchrum vsque in diem tertium: ne forte veniant discipuli eius, & furentur eum, & dicant plebi, Surrexit à mortuis: & erit nouissimus error peior priore.*

65 *Ait illis Pilatus, Habetis custodiam: ite, custodite sicut scitis.*

66 *Illi autem abeuntes munierũt sepulchrum, signantes lapidem, cum custodibus.*

CAP XXVIII.

1 *VEspere autem Sabbathi quæ lucescit in prima Sabbathi, venit Maria Magdalene & altera Maria videre sepulchrum:* Mar. 16.6. Ioh. 20 11.

61 *Contra*, ἀπέναντι. id est, E regione vt in illo Virgilij loco, *Vrbs antiqua fuit. (Tyrij tenuere coloni) Carthago, Italiam contra, Tyberinaque longè Ostia*, &c.

62 *Quæ est post Parasceuen*, ἥτις ἐστὶ μετὰ τὴν παρασκευήν. Ac proinde quæ Iudæorum more incipiebat ab eius diei vespera quo crucifixus ac sepultus fuerat: secundum autẽ Romanorum morem à media nocte illum diem consequẽte.

63 *Planum*, πλάνος. id est Præstigiator, quem γόητα Græci vocant: qualem fuisse Christum Iudæi etiam hodie dicere non verentur. Vocabulum hoc Græcum vsurpat Cicero pro Cluentio, & Horatius libro 1. Epist. Vulg. *Seductor*, non malè. παρὰ τὸ πλανᾶν. ¶ *Suscitabor*, ἐγείρομαι. Id est, *Resurgam*, ἀναστήσομαι: præsens pro futuro. Interpretor autem μετὰ τρεῖς ἡμέρας, tertio post die, vel intra tres dies, vt annotauimus Mar. 8. 31.

64 *Nocte*, νυκτός. Hoc deest in Vulgata, neque scriptum erat in duobus vetustis codicibus.

65 *Habetis*, ἔχετε. Potest etiam imperandi modo verti, Habete, vt notat Erasmus: sed malo per indicatiuum interpretari. ¶ *Custodiam*, κουστωδίαν. id est, Præsidiarios milites, templi nimirũ custodiæ designatos. Virg. -- *noctem custodia ducit Insomnem ludo.* Itaque sæpe commemoratur in Actis Apostolorum ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, & Pharisæis ac Pontificibus adiungitur. Erat autem collocatum hoc præsidiũ ad templum in Antonia, vt liquet ex Ioseph. Antiq. 18 cap. 6. Mirum est autem istos superstitiosissimos homines nulla magni illius Sabbathi religione inductos fuisse vt à muniendo & obsignando sepulchro abstinerent, quod per Legem vix eis licuisset. Hæc enim gesta fuisse ineunte iam Sabbatho, apparet ex versu 62.

IN CAPVT XXVIII.

1 *Extremo autem Sabbatho*, ὀψὲ δὲ σαββάτων. i. Exeunte iam Sabbatho, quod excipitur à primo die sequentis hebdomadis. Nam ὀψὲ absolutè positum idem valet quod serò, aut vespere. i. ἑσπέρας: & ita sumus semper interpretati. quum autem habet casum adiunctum, idem valet quod ὑστέρῳ. i. In extremo. Itaque hoc loco extremã partem Sabbathi significat, Romanorum more, qui à media nocte, nõ autem Hebræorum, qui à vespera diem inchoant. Iam enim corrupta erat maxima ex parte veterum consuetudo: quam etiam ob causam suprà diximus decimum quartum diem vocatum esse primum diem Azymorum. Hoc quum non obseruaret Osiander, existimauit vesperam hîc Hebræorum more vocari extremam diei festi partem, id est initium noctis quæ inter Sabbathum & primum à Sabbatho diem (quem Dominicum vocamus) intercedit: ideóque in iis quæ sequuntur, non subaudit ἡμέρᾳ, vt sit plena hæc loquutio τῇ ἡμέρᾳ ἐπιφωσκούσῃ: sed contra subintellegit νυκτὶ, docétque ex Thalmudis quodam loco, lucis appellatione interdum noctis initium. i. primam facem, intelligi. Ego verò malo ad diluculum hæc referre, aut certè tempus diluculo proximum, quòd mihi videatur hæc interpretatio simplicissima, & cum aliorum Euangelistarũ narratione consentiens. Eras. *Vespera autem Sabbathorum:* quam interpretationem repudiaui: primùm quia Euangelista (vt antè dixi) non primam noctis partem, quæ vespera dicitur, sed vltimam designat, quam diluculum vocant, aut eã certè quę proxima est diluculo. Deinde quòd τὰ σάββατα conuertere potius oportuit singulari numero, quum hîc sit enallage numeri, de qua diximus supra 12, 1. aut certè Sabbathum pro die solenni, festo Paschæ accipiatur. ¶ *Quum lucesceret in primum [diem] hebdomadis*, τῇ ἐπιφωσκούσῃ εἰς μίαν σαββάτων. Id est, Quum iam primus à sabbatho dies imminneret, siue Primi a sabbatho diei lucescente diluculo. Cæterùm sciendum est (quanus diuersum existimet Osiander) subintelligi ἡμέρᾳ ante illud τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Nam alioquin ista cohærere cum superioribus non possunt: sicut tamen videtur velle Vetus interpres, & eum sequutus Eras. qui interpretantur, *Quæ lucescit*: quasi scripserit Matth. ἑσπέρᾳ τῇ ἐπιφωσκούσῃ. Sic autem plenè loquitur Herodot. in Thalia, ἅμα ἡμέρῃ δὲ διαφωσκούσῃ οἱ ἑξ, καθὰ συνεθήκαντο παρῆσαν. i. Quum primùm autẽ diluxisset dies, sex illi, sicut constituerant, affuerunt. Nam & hoc sciendũ, ἡμέραν hic vsurpari pro luce: sicut dies interdum apud Latinos quoque accipitur. Itaq; potuissem interpretari, Die lucescente: vel, Quum dies lucesceret: sed malui præcisè dicere, Quum lucesceret: quo modo etiam Terentius loquitur. Postremò sciendum μίαν σαββάτων dici diem à Sabbatho proximum, quem Dominicum vocamus. i. hebdomadis sequentis primũ. μία enim pro πρώτη accipitur Hebræorum more. i. Vna pro Prima: (quam enallagen etiam apud Homerum Iliados π, annotat Eustathius) idque ita esse liquet ex Mar. 16. v. 9. Denique σαββάτων vocabulo non iam septimus dies, (vt paulo antè) nec singuli dies hebdomadis, (quos communi nomine vocare cœperunt Ferias) sed ipsa potius septimana intelligitur: vocabulo etiam deducto ab Hebræis, apud quos plurali numero שבתות [*schabbathoth*] vocatur septimana, vt Leuit. 23. 15, & 25. 8.

Καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας. ἄγγελος γὰρ Κυρίου καταβὰς ἐξ οὐρανοῦ, προσελθὼν ἀπεκύλισε τὸν λίθον ἀπὸ τῆς θύρας, καὶ ἐκάθητο ἐπάνω αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἡ ἰδέα αὐτοῦ ὡς ἀστραπή, καὶ τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ λευκὸν ὡσεὶ χιών.

Ἀπὸ δὲ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἐσείσθησαν οἱ τηροῦντες, καὶ ἐγένοντο ὡσεὶ νεκροί.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἄγγελος εἶπε ταῖς γυναιξί, Μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς· οἶδα γὰρ ὅτι Ἰησοῦν τὸν ἐσταυρωμένον ζητεῖτε.

Οὐκ ἔστιν ὧδε· ἠγέρθη γὰρ, καθὼς εἶπε. δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον ὅπου ἔκειτο ὁ Κύριος.

Καὶ ταχὺ πορευθεῖσαι εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὅτι ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν· καὶ ἰδοὺ προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε. ἰδοὺ, εἶπον ὑμῖν.

Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἀπὸ τοῦ μνημείου μετὰ φόβου καὶ χαρᾶς μεγάλης, ἔδραμον ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.

Ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ὁ Ἰησοῦς ἀπήντησεν αὐταῖς, λέγων, Χαίρετε. Αἱ δὲ προσελθοῦσαι ἐκράτησαν αὐτοῦ τοὺς πόδας, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

Τότε λέγει αὐταῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβεῖσθε· ὑπάγετε, ἀπαγγείλατε τοῖς ἀδελφοῖς μου ἵνα ἀπέλθωσιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κἀκεῖ με ὄψονται.

Πορευομένων δὲ αὐτῶν, ἰδού τινες τῆς κουστωδίας ἐλθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἅπαντα τὰ γενόμενα.

2 Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini quum descēdisset è cęlo, accessit, & auoluit saxum ab ostio, sedebátque super illud.

3 Erat autē visus eius vt fulgur, & vestimentū eius albū sicut nix.

4 Custodes autem perculsi sunt præ ipsius timore, & facti sunt sicut mortui.

5 Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Vos verò ne timete: scio enim vos Iesum crucifixum quærere.

6 Non est hic: resurrexit enim prout dixit. Adeste, videte locum vbi iacebat Dominus.

7 Et citò profectæ dicite discipulis eius eum surrexisse à mortuis. Et ecce præit vobis in Galilæam: illic eum videbitis. ecce dixi vobis.

8 Tunc egressæ citò à monumento cum timore & gaudio magno, currebant vt renuntiarent discipulis eius.

9 Quū autem proficiscerētur vt hoc renuntiarēt discipulis eius, ecce, Iesus occurrit eis, dicens, Auete. Illę autem accesserunt, & prehenderunt pedes eius, & adorauerunt eum.

10 Tunc ait eis Iesus, Ne timete: abite, annuntiate fratribus meis vt abeant in Galilæam. illic me videbunt.

11 Proficiscentibus autem ipsis, ecce, quidam ex custodia venerunt in vrbem, & nunciauerūt primariis Sacerdotibus omnia quæ facta fuerant.

2 *Et ecce, terræmotus factus est magnus. Angelus enim Domini descendit de cælo, & accedens reuoluit lapidem, & sedebat super eum.*

3 *Erat autem aspectus eius sicut fulgur, & vestimentum eius sicut nix.*

4 *Præ timore autem eius exterriti sunt custodes, & facti sunt velut mortui.*

5 *Respondens autem Angelus dixit mulieribus, Nolite timere vos: scio enim quod Iesum qui crucifixus est quæritis.*

6 *Non est hic: surrexit enim, sicut dixit. Venite, videte locum vbi positus erat Dominus.*

7 *Et citò eūtes dicite discipulis eius quia surrexit. Et ecce præcedit vos in Galilæam: ibi eum videbitis. ecce prædixi vobis.*

8 *Et exierunt citò de monumento cum timore & gaudio magno, currentes nunciare discipulis eius.*

9 *Et ecce, Iesus occurrit illis, dicens, Auete. Illæ autem accesserunt, & tenuerunt pedes eius, & adorauerunt eum.*

10 *Tunc ait illis Iesus, Nolite timere: ite, nunciate fratribus meis vt eant in Galilæam. ibi me videbūt.*

11 *Quæ quum abiissent, ecce, quidam de custodibus venerunt in ciuitatem, & nunciauerunt principibus Sacerdotum omnia quæ facta fuerant.*

---

3 *Visus, ἰδέα.* Erasm. in annotationibus speciem siue formam interpretatur: quæ videtur mihi latius patere, quum hic de facie tantùm agatur: imò verò ne de facie quidem tota, sed de oculorum radiis. Vulg. *Aspectus*: idque non malè, nisi vsurparetur potius pro actione ipsa videndi, quàm pro specie & acie oculorum. Possumus tamē per synecdochen interpretari Vultum, qui hac ratione ὄψις quoque dicitur à Græcis.

4 *Custodes, οἱ τηροῦντες.* i. φύλακες. Ad verbum, Ii qui seruabant, subauditur τὸν τάφον, sepulchrum. ¶ *Pre timore,* * ἀπὸ τοῦ φόβου. Ἀπὸ pro ὑπὸ, vt suprà diximus 13.44. Hoc autem intelligendū est contigisse ipso resurrectionis Christi momento, antequam mulieres ad locum ipsum peruenissent, vtpote quæ diluculo profectæ in itinere substitissent, incertæ & consilij inopes super saxi amolitione quo fuerat monimentum obstructum: imò etiam ignaræ custodiam adhibitam sepulchro fuisse, & obsignatum fuisse saxum: hoc videlicet serius à Iudæis facto. Nec enim ausas fuisse accedere probabile est, si istud resciuissent, aut fuisse constantiores futuras custodibus, si terræmotus ille præsentibus ipsis incidisset. Repererunt ergo sepulcrū iam apertum, custodibus quoque in vrbem regressis.

5 *Respondens, ἀποκριθεὶς.* Sæpe iam annotaui huiusmodi participia apud Hebræos redundare, ac præterea verbum ענה [*hanac*] quod Græci vertunt ἀποκρίνεσθαι, etiam dici de eo qui sermonem inchoēt. ¶ *Vos* [*verò*] *ne timete, μὴ φοβεῖσθε ὑμεῖς.* Videtur magna esse emphasis pronominis ὑμεῖς, quam conatus sum exprimere. Apparet enim Angelum voluisse perterritis custodibus mulieres confirmare: acsi diceret, Istis quidem terrorem, vobis autem consolationem affero.

6 *Prout dixit, καθὼς εἶπε.* In quodam exemplari additur ὑμῖν, vobis. ¶ *Iacebat, ἔκειτο.* Vulg. & Eras. *Positus erat:* quo modo etiam vertimus suprà 3.10, & 5.14. Sed quum hoc loco propria significatione accipiatur, minimè necesse fuit synonymon quærere. 7 *A mortuis, ἀπὸ τῶν νεκρῶν.* * Vulg. hoc non legit: quod etiam satis per se intelligitur.

9 *Quum autē proficiscerentur vt ren. dis. eius, ὡς δὲ ἐπορεύοντο ἀπαγγεῖλαι τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ.* Illud ὡς melius exprimimus Gallicè hoc modo, *comme elles alloyent.* Sic Plautus in Menæchmis, *Nam rus vt ibat.* quod ferè Græci dicunt ἐν τῷ πορεύεσθαι. Ita etiam Lucas Act. 1.10. Deest autem totum hoc membrum apud Veterem interpretē, & in meo vetustissimo exemplari. ac certè etiamsi sustuleris, integra manet sententia: & alioqui copula καὶ, mox sequens, redundabit. ¶ *Ecce, καὶ ἰδού.* Hebraicè והנה [*vehinne.*] Vulg. & Eras. ad verbum, *Et ecce:* & rectè quidem Vetus interpres qui præcedens membrum non legit. Eras. autem, qui legit & interpretatus est, debuit omittere copulatiuam hoc loco redundantem, sicut suprà 9.10, & infinitis locis apud Lucam, qui hoc pleonasmi Hebraici genere mirum in modum delectatur.

10 *Fratribus meis, τοῖς ἀδελφοῖς μου.* In quodam exēplari scribitur τοῖς μαθηταῖς μου, *Discipulis meis.* ¶ *Illic, κἀκεῖ.* Erasmus ad verbum, *Et illic:* sed videtur iterum abundare καὶ: ideo Veterem interpretem sum sequutus.

21 *Quæ facta fuerant, τὰ γενόμενα.* Erasm. *Quæ acciderant.* id est τὰ συμβεβηκότα.

Καὶ συναχθέντες μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, συμβούλιόν τε λαβόντες, ἀργύρια ἱκανὰ ἔδωκαν τοῖς στρατιώταις,

Λέγοντες, Εἴπατε, Ὅτι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, νυκτὸς ἐλθόντες, ἔκλεψαν αὐτὸν, ἡμῶν κοιμωμένων.

Καὶ ἐὰν ἀκουσθῇ τοῦτο ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος, ἡμεῖς πείσομεν αὐτὸν, καὶ ὑμᾶς ἀμεριμνους ποιήσομεν.

Οἱ δὲ λαβόντες τὰ ἀργύρια, ἐποίησαν ὡς ἐδιδάχθησαν· καὶ διεφημίσθη ὁ λόγος οὗτος παρὰ Ἰουδαίοις μέχρι τῆς σήμερον.

Οἱ δὲ ἕνδεκα μαθηταὶ ἐπορεύθησαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὸ ὄρος οὗ ἐτάξατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς.

Καὶ ἰδόντες αὐτὸν προσεκύνησαν αὐτῷ· οἱ δὲ ἐδίσταζαν.

Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων. Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς.

Πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος·

Διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἀμήν.

12 Ipsi autem coacti cum Senioribus, consilióque capto, numos multos dederunt militibus,

13 Dicētes, Dicite, discipuli eius nocte venerunt & cum furati sunt, nobis dormientibus.

14 Quòd si hoc auditum fuerit apud præsidem, nos persuadebimus ei, & securos vos præstabimus.

15 Ipsi verò accepta pecunia fecerunt sicut erāt edocti: & diuulgatus est ille sermo apud Iudæos vsque ad hodiernum diē.

16 Vndecim autem illi discipuli profecti sunt in Galilæam, in montem vbi constituerat eis Iesus.

17 Et quum vidissent eum, adorauerunt eum: quidam autem dubitauerunt.

18 Et accedēs Iesus loquutus est eis dicēs, ‖ Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra:

19 ‖Profecti ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomen Patris & Filij & Spiritus sancti.

20 Docentes eos seruare omnia quæ mandaui vobis: & ecce, ego vobiscū sum omnibus diebus vsque ad consummationē seculi. Amen.

12 *Et congregati cū senioribus, consilio accepto pecuniam copiosam dederūt militibus.*

13 *Dicentes, Dicite, Quia discipuli eius nocte venerunt, & furati sunt eum, nobis dormientibus.*

14 *Et si hoc auditum fuerit à præside, nos suadebimus ei, & securos vos faciemus.*

15 *At illi accepta pecunia fecerunt sicut erant edocti: & diuulgatum est verbum istud apud Iudæos vsque in hodiernum diē.*

16 *Vndecim autem discipuli abierunt in Galilæā, in montem vbi constituerat illis Iesus.*

17 *Et videntes eum, adorauerunt: quidam autem dubitauerunt.*

18 *Et accedens Iesus loquutus est eis, dicens, Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* Ioh.17.2. heb.1.2.

19 *Euntes ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritus sancti.* Mar.16.15

20 *Docentes eos seruare omnia quæcunque mandaui vobis: & ecce, ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi.*

---

12 *Numos multos*, ἀργύρια ἱκανά. In meo vetustissimo codice legi ἀργύριον ἱκανόν. Sed ἀργύρια vidimus iam suprà positum pro ipsis argenteis numis. ἱκανὸς autem quum propriè declaret sufficientem, accipitur hoc loco & alibi sæpe pro πολύς. quod hoc quidem loco Gallicè ita exprimeremus, *donner de l'argent à l'aduenant.*

13 *Nobis dormientibus*, ἡμῶν κοιμωμένων. Hanc lectionem cum Veteribus codicibus contentientem sequuti, non expressimus particulam ὅτι præcedentem. Ea verò non redundabit si legeris ὑμῶν κοιμωμένων, Vobis dormientibus, vt excudit Colinæus Parisiensis.

14 *Apud præsidem*, ἐπὶ τοῦ ἡγεμόνος. id est à Præside, siue Coram præside: vt dixit Lucianus ἐπὶ Ῥαδαμάνθυος, Corā Rhadamantho. Vide 1. Timoth.6.c.13, & Apoc.10.v.11. Nam periculum erat ne hoc nomine milites apud Pilatum deferrentur. Vulgata & Eras. ad verbum, *Sub præside.* Nec enim præfectum custodiæ templi, sed Pilatum ipsum designant, vt in tota superiore historia.

17 *Quidam*, οἱ δὲ. Id est τινὲς δὲ, vt Græci loqui consueuerunt, quum οἱ μὲν non præcedat.

18 *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. Apud Syrum interpretem hoc loco repetuntur ista ex Iohan.20.21, Sicut misit me pater meus, ego mitto vos.

19 *Ergo*, οὖν, Deest in nostris vetustis codicibus & in meo vetustiss. pro οὖν legitur νῦν, *Nunc.* ¶ *Docete*, μαθητεύσατε. Quidam subtilius interpretantur τὸ μαθητεύειν, Discipulos facite, quasi in coniugatione Hiphil dicas, Discipulate. nec etiam alio quam discipulorum nomine initio fuerunt vocati, ac meritò quidem quum Christianum esse nihil sit aliud quàm verbo nobis de Christo per Prophetas & Apostolos prædicato credere. Superest autem illud obseruatu non indignum, apud Syrum interpretem inscribi & finiri hoc Matthæi scriptum, his verbis, *Euangelium sanctum prædicatione Matthæi Apostoli, quod prædicauit Hebraicè in regione Palæstina:* de quo viderint qui longè aliò ipsum tam citò ablegant. ¶ *In nomen*, εἰς τὸ ὄνομα. id est, Inuocato Patre, Filio, & Spiritu sancto. Nam baptismo consecramur Deo patri, quoniam ibi nostra adoptio in Christo per Spiritum sanctum sancitur.

20 *Omnibus diebus*, πάσας τὰς ἡμέρας. id est, In omne tempus. Alloquitur enim Ecclesiam. Quum autem idem ipse Dominus paulò antè dixerit, *Me verò non semper habebitis*, & mox in cælum ascenderit, apparet distinguendum esse præsentiæ & absentiæ modum, vt qui corpore est absens, virtute tamen sit totus præsentissimus, qua & seipsum & sua omnia nobis verè per fidem spiritualiter communicat.

CAETERVM in vetustissimo manuscr. codice quod nuper sum nactus, sic ista scripta inueni, Τέλος δὲ κατὰ Ματθαῖον ἁγίου εὐαγγελίου. Ἀμήν. Ἐξεδόθη τοῦτο μετὰ χρόνους ἑπτὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως. Id est, *Finis sancti secundum Matthæum Euangelij. Amen. Editum est istud ab eo, octauo post anno à Christi sursum assumptione.*

Codex quod lt. in Pal. cosmagrep.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΟΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM MARCVM.

NOVA INTERPR. | VETVS.

Κεφάλαιον Α.

ΑΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου. ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

CAPVT I.

1 PRINCIPIVM Euanglij Iesu Christi Filij Dei:

2 Vt scriptum est in Prophetis, ‖ Ecce, ego mitto nuncium illum meum ante faciem tuam, qui parabit viam tuam coram te.

3 ‖ Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

CAPVT I.

1 INITIVM Euangelij Iesu Christi filij Dei:

2 *Sicut scriptum est in Esaia Prophetia, Ecce, ego mitto Angelũ meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.*

3 *Vox clamantis in deserto. Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*

Mal.3.1.

Esa.40.3. ioh.1.15. luc.3.4.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

SECVNDVM *Marcũ*, κατὰ Μάρκον. Syrus interpres habet *Euangeliũ sanctum annuntiationis Marci Euangelistæ.* id est sicut prædicatum est, videlicet à Marco, non Apostolo, sed Euangelista. Sed & istud nolui prætermittere, in illo meo vetustissimo exempla i, Matthæo Iohannem, Iohanni Lucam, Lucæ denique Marcum subiici: Euangelistas nimirum duos Apostolis duobus, seruata quoque, vt verisimile est, temporum ratione, quòd videlicet Euangelium Matthæus ante Iohannem scripserit, & post Lucã Marcus.

IN CAPVT I.

2 IN *Prophetis*, ἐν προφήταις. Ita scriptum reperimus in omnibus nostris codicibus vetustis, exceptis duobus, & illo meo vetustissimo, in quibus legimus ἐν Ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ: id est, In Esaia propheta: quo modo interpretatus est hunc locum Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi, & hanc fuisse receptam lectionem, à Porphyrio exagitatam, constat ex Chrysostomi in hũc locum homilia, si modo (quod non arbitror) est illarum auctor quæ in Marcum sub eius nomine sunt editæ. Mihi verò si quis hîc est coniecturę locus, fit verisimile, veterem lectionem in Esaia prophieta, germanum esse, & quum ex albo irrepsisset in contextum locus Malachiæ, hîc repositam ex Matth.11.10, inde factũ fuisse vt hîc scriberetur ἐν προφήταις: in qua sententia illud quoque me confirmat quòd vnius Esaiæ testimonium & Mat.3,3, & Luc.3,4, & Ioh.1.15, citatur, vbi de Iohanne ministerium suum ineunte disserunt. Hinc nata illa quæstio, cur geminum vaticinium adducens Euangelista, vnum videlicet ex Malachia, alterum ex Esaia: hunc tamen vnum nominet. Illud quidem constat appellatione Prophetarum intelligi ipsorum libros: quod tamen dicendi genus præcipuè vsurpatur quum ex minoribus Prophetis aliquod testimonium petitur, etiamsi vnus tantum ex illis citetur, vt Act.7.42. nempe quod hi duodecim essent in vnum volumen compositi, vt docent Hebræi interpretes. ¶ *Mitto*, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re iam præsenti, vt solent etiam alij Prophetæ: nimirum de re futura tam certi quàm si eam oculis cernerent. In Græca tamen editione legitur ἐξαποστελῶ, *Mittam.* ¶ *Nuncium illum meum*, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, *Angelum*: sed hoc quidem loco de homine agitur, & rectè annotat Erasmus certum aliquem nuncium designari articulo, quum omnes alioqui Prophetæ venturum Christum nunciarint. Quod discrimen præterea declaratur in his verbis πρὸ προσώπου σου, id est Ante faciem tuam: quibus indicatur hîc agi de eo demum nuncio qui Messiam non procul positum, (vt alij) sed præsentem commonstraret. ¶ *Ante faciem tuam*, πρὸ προσώπου σου. In Hæbreis & Græca editione legitur Meam, & hoc loco non ponitur, sed post verba sequentia, vbi legimus ἔμπροσθέν σου, Ante te: quod in Syriaca interpretatione non legitur. His autem Hebraismus ille explicatur. Sumpta enim est metaphora à regum consuetudine qui solent habere suos anteambulones. Hæc autem varietas inde orta videtur, quòd apud Prophetam inducitur Deus ipse populum compellans: Euangelista verò patrem inducit, vt qui filium alloquatur: idque prorsus nulla sensus iniuria. ¶ *Viam tuam*, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomen, & pro κατασκευάσει in Græca editione legitur ὀπτανεῖται. i. inspiciet non satis rectè, quum in Hebræo non legatur ופנה [*vphanah*] in Cal, sed ופנה [*vphinnah*] in Pihel, quod significat è conspectu sordes remouere, & Græca editio vertit apud Esaiam ἐπιμελεῖσθαι à consequenti. Fit enim sordium eiectione purgatio, & purgatione præparatio. Itaque cùm ex hoc loco tum ex aliis multis liquet Græcos illos interpretes vsos fuisse codicibus, qui punctis carerent, & nostros Euangelistas non vsos fuisse Græca illa veteris testamẽti interpretatione quę nunc circumfertur. 3 *Eius*, αὐτοῦ. Hebræa veritas habet לאלהינו [*Lelohenu*] & Græci interpretes τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Idem autem in precedente membro Iehoua vocatur. Itaque quum hic versiculus de Messia, id est Christo necessariè intelligatur, est hoc quoque testimonium irrefragabile veræ & ὁμοουσίου Deitatis Christi. vt non possim satis mirari Erasmum in hunc locum scribentem affirmare hoc vaticinium, vel ad patrem vel certè ad totam trinitatem referri.

4 *Baptizabat*

4 Ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

5 Καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται· καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

6 Ἦν ὁ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.

7 Καὶ ἐκήρυσσε, λέγων, Ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.

8 Ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

9 Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲθ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.

4 ‖Baptizabat Iohãnes in deserto, & prędicabat baptismum resipiscentiæ ad remissionem peccatorum.

5 ‖Et exibat ad eum omnis Iudaica regio ac Ierosolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata sua.

6 Indutus autem erat Iohannes pilis camelorum, & zona coriacea circa lumbos suos:‖ & edebat locustas & mel syuestre.

7 ‖Et prædicabat, dicens, Venit ponè me qui validior me est, cuius non sum dignus qui incuruatus soluam corrigiam solearum.

8 ‖Ego quidem baptizaui vos aqua: ipse verò baptizabit vos Spiritu sancto.

9 ‖Et factum est diebus illis, venit Iesus à Nazareth *vrbe* Galilææ, & baptizatus est in Iordane à Iohanne.

4 *Fuit Iohannes in deserto baptizans, & prædicãs baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum.* Mat.3.4

5 *Et egrediebatur ad eum omnis Iudæa regio, & Ierosolymitæ vniuersi: & baptizabãtur ab illo in Iordanis flumine, confitentes peccata sua.* Mat.3.5

6 *Et erat Iohannes vestitus pilis cameli, & zona pellicea circa lumbos eius: & locustas & mel syluestre edebat.* Leu.11.22

7 *Et prædicabat, dicens, Veniet fortior me post me, cuius non sum dignus procumbens soluere corrigiam calceamentorum eius.* Mat 3.12 luc.3.16 ioh 1.27

8 *Ego baptizaui vos aqua, ille verò baptizabit vos Spiritu sancto.* Act 1.5.& 2.4.& 11.10.& 19.4

9 *Et factum est in diebus illis venit Iesus à Nazareth Gælilææ, & baptizatus est à Iohanne in Iordane.* Mat.3.14 luc.3.22 ioh.1.33

---

4 *Baptizabat*, ἐγένετο βαπτίζων Verbum ἐγένετο nonnulli ad ἀρχὴ referunt, vt testimonia Prophetarum parenthesi includantur: sed primum versiculum ego malo seorsim legere: quod & Erasmo placet. Sic enim vetustissimi quique scriptores Hebræi, & ex Græcis quoque Herodotus, Thucydides & Ephorus libros historiarum inchoant. Cæterùm existimat Valla verbum ἐγένετο à sequentibus esse separandum, vt sit hæc sententia, quendam Iohannem extitisse qui in deserto baptizaret. Nam (inquit) incipiendum fuit à nuncupatione viri potius quàm ab eius actione, tanquam de eius nomine fuisset iam facta mẽtio: vt apud Iohannem, Fuit homo, missus à Deo cui nomen erat Iohannes. Nec dicitur, Fuit homo missus, sed Fuit homo: deinde, missus à Deo. i. qui missus fuit à Deo. At ego existimo, si hoc verum esset, addendum fuisse post ἐγένετο, vel τὶς, vel ἄνθρωπος. Quod autem Marcus à Iohãnis prædicatione perinde exorditur acsi mentionem eius aliquam antea fecisset, id commune habet cum Matthæo. Erat enim Iohãnis nomen celebrius quàm vt esset exordium altius petendũ. Sed hanc tamen partem egregiè persequutus est Lucas. Erasmus igitur rectè coniunxit verbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων, periphrasi Græcis etiam familiari, pro ἐβάπτιζεν. i. Erat baptizans, pro Baptizabat: sicut dixit Plautus in Curcul. Sunt bibentes, pro Bibunt. Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere. vt sit hæc sententia, Fuisse (id est versatum) Iohannem in deserto, vbi baptizaret & prædicaret. Sed repugnat verborum series vt hîc locus legitur. Dicendum enim fuisset, ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, vt paulo pòst, nempe versiculo 13. Sicut etiam legitur in vetustissimo meo exemplari, & apud Syrum interpretem. ¶ *Ad remissionem*, εἰς ἄφεσιν. vel, In remissionẽ. Sed IN præpositio præparationem significat, non effectum, inquit Erasmus. At ego (quod veterum pace dixerim) non puto resipiscentiam posse à remissione peccatorum separari, nec quod ad finem & efficaciam attinet alium fuisse Baptismũ à Iohanne administratum arbitror, quàm eum qui est à Christo Ecclesiæ demãdatus. Quòd autem Erasmus subiungit, Iohannem prius baptizasse, deinde prædicasse Baptismum, eiusmodi est vt ne refutatione quidem videatur indigere. Quid enim? quum diceret Iohannes, Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cælorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò verò nisi prius docuisset in quem finem baptizaret, quis tandem ad eius baptismũm accessisset? Certè quum sacramenta sint σφραγῖδες necesse est vt præeat doctrina quàm obsignent. Neque est cur Catabaptistæ hæc arripiant aduersus pædobaptismũ, quum hîc negotium Iohanni fuerit cum adultis: ac ne tum quidem quum infantes baptizantur, verbum à signo separetur in Ecclesia Dei. Iohannem verò etiam post baptismi administrationem consueuisse de vero illius vsu differere, ex versu 8 apparet.

5 *Omnes*, πάντες. In quodam codice non scribitur πάντες, hoc loco, sed post Ἱεροσολυμῖται, in membro præcedente, & fortasse rectius, sicut etiam legit Vetus interpres, & in illo meo vetustissimo codice legitur, vt & apud Syrum interpretem. Est autem hyperbolica locutio in communi sermone vsitata, & κατ' ἐξοχὴν nominantur inter cæteros Iudææ incolas Ierosolymitani. *

7 *Venit*, ἔρχεται. Hoc tam in præsenti quàm in futuro accipi potest, vt alibi diximus: sed præsentis significatio magis cõuenit: vt Christum intelligas iam fuisse in via: &, Venisse pro Adesse, positum. ¶ *Qui validior me est*, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expressit Erasmus, à Vetere interprete prætermissum. ¶ *Dignus*, ἱκανὸς, Vide Mat. 3.11. Eras. *Idoneus*, id est ἐπιτήδειος. ¶ *Incuruatus*, κύψας. Vulg. & Eras. *Procumbens*: id est προσπεσὼν. Voluit enim Euangelista infimi serui conditionem significare. Deesse tamen comperimus hoc participium in vno manuscr. & in vetustiss. nostro codice.

8 *Quidem*, μὲν. Hanc particulam à Vetere interprete intempestiuè prætermissam in antithesi, rectè Erasmus restituit: quanquam animaduertimus illam in vno vetere exemplari non adscribi. ¶ *Baptizaui*, ἐβάπτισα. In vno codice, sicut apud Matthæum & Lucam, legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hæc esse dicta à Iohanne, vt totam Baptismi vim doceret à Christo manare, qui interius baptizat. i. vt rem ipsam à signo distingueret. Syrus tamen interpres legit in præterito, ita vt significetur Iohannes huiusmodi conciones post administratum Baptismum habere consueuisse, ne quis in externo baptismi ritu, siue, vt loquuti sunt postea Scholastici, in opere operato subsisteret. ¶ *Aqua*, ἐν ὕδατι. De pleonasmo præpositionis ἐν, alibi diximus: qui quidem notandus est hoc loco, ne quis prorsus imperitus, In aqua pro Intra aquam accipiat: cuiusmodi ineptiis plenì sunt Sophistarum libri.

9 [*Vrbe*] *Galilææ*, Γαλιλαίας. Suppleui quod deerat constructioni. Est autem hoc additum non discriminis alicuius causa, (sicut in vrbe Cana factum est Iohan. 2.1) sed ad situm vrbis exprimendum. Hoc verò pertinet non modò ad finem faciendam historiæ, sed etiam ad intelligendum cur Iesus diceretur. Nazarenus & Galilæus per contumeliam, vt eum vocabat Iulianus ille apostata, Iudæos

ſequutus, quorum ſit mentio Ioh.7.52. ¶ *In Iordane*, εἰς τὸν Ιορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν ſæpe iam diximus. Demoſth. περὶ στεφ. Τοσούτῳ ἀμείνων πολίτης γέγονα εἰς αὐτὰ ταῦτα ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις, id eſt, tanto in his rebus quas dico præſtantior ciuis fui.

Καὶ εὐθέως ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸ Πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν, καταβαῖνον ἐπ' αὐτόν.	10	Et *is* ſtatim aſcendẽs ex aqua vidit findi cælos, & Spiritum quaſi columbam deſcẽdere ſuper eum.	10	*Et ſtatim aſcendens de aqua, vidit cælos apertos, & Spiritum tanquam columbam, deſcendentem & manentem in ij ſe.*
Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα.	11	Et vox extitit è cælis, Tu es Filius ille meus dilectus, in quo acquieſco.	11	*Et vox facta eſt de cælis, Tu es Filius meus dilectus, in te complacui.*
Καὶ εὐθὺς τὸ Πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὸν ἔρημον.	12	‖Statímque Spiritus eũ expellit in deſertum.	12	*Et ſtatim Spiritus expulit eum in deſertum.*
Καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων. καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.	13	Et fuit illic in deſerto dies quadraginta, tentante eum Satana: erátque cum feris: & Angeli miniſtrabant ei.	13	*Et erat in deſerto quadraginta diebus & quadraginta noctibus, & tẽtabatur à Satana: erátque cum beſtiis: & Angeli miniſtrabant illi.*
Μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάνην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ Εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ·	14	‖Poſtquam autem traditus fuit Iohannes in cuſtodiam, venit Ieſus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei:	14	*Poſtquam autem traditus eſt Iohannes, venit Ieſus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei.*

Mat. 4.1. Luc. 4.1.

Mat. 4.12. Luc. 4.14. Ioh. 4.43.

10 *Et is ſtatim aſcendens*, καὶ εὐθέως ἀναβαίνων, videlicet Iohannes. Deſcendera enim cum Ieſu in aquam, vt Philippus cum Eunucho, Act.8.v.38. Eraſmus, *Et ſtatim quũ aſcenderet.* Exiſtimauit enim ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος poſitum, ad Ieſum poſſe referri: verbum autem εἶδε, ad Iohannem: quum ipſa ratio conſtructionis declaret participium eſſe cum verbo coniungendum, vt vtrunque ad eandem perſonam pertineat. Etſi ergo videtur mollior verborum ſyntaxis ſi de Ieſu hæc omnia accipias: (quum præſertim vox illa cæleſtis ad eum dirigatur, vt quidem hîc refertur à Marco) tamen quum ipſius potiſſimùm Iohannis cauſa ſit editum hoc ſignum, vt apparet Ioh.1.33, & 34, (quam etiã ob cauſam Matthæum opinor hæc ita deſcribere, vt Pater è cælo Iohannem & circunſtantes potius quàm Filium ipſum videatur compellare) non dubito quin relatiuum quod ſubauditur, ad Iohannem pertineat, qui hæc dicatur vidiſſe. Ac, ne longius abeamus, ſimilem in relatiuo amphiboliam reperies infrà 2.13, vbi αὐτὸς, quod ante verbum ἐξῆλθε ſubauditur, non refertur ad paralyticum, cuius mẽtio proximè facta illic erat, ſed ad Ieſum, ab octauo vſque verſiculo repetitum. Simile exemplum extat infrà 11.6 & 7, vbi quum tria hæc verba εἶπον, ἀφῆκαν, ἤγαγον, ita connectantur vt ad eandẽ perſonã omnino videantur pertinere: apparet tamẽ εἶπον & ἤγαγον de diſcipulis dici, ἀφῆκαν verò de iis qui diſcipulos interpellarent. Poſtremò (vt ad rem redeam aduerbium εὐθέως ex Matthæo didici non eſſe cum verbo εἶδε, ſed cum participio ἀναβαίνων coniungendum, vt etiam conuerti potuerit, εὐθέως ἀναβαίνων, pro εὐθέως ἀναβὰς, ſimulac aſcendiſſet: id eſt ἅμα τῷ ἀναβῆναι. ¶ *Findi*, σχιζομένους. Participium poſitum eſt loco verbi, Atticorum more. In quodam exemplari ſcriptum erat ἠνοιγμένους, id eſt, Apertos, ſicut conuertit Vetus interpres, & in veruſtiſſimo noſtro codice legitur. ¶ *Super eum*, ἐπ' αὐτόν. In quodam codice ſcriptum reperimus ἐπ' αὐτοῦ, conſtructione magis vſitata: niſi fortaſſis quartum caſum ideo vſurpauit quod ſignificetur motus ad locum. Cæterùm quod apud Veterem interpretem additur, Et manentem, καὶ μένον additum videtur ex Iohanne, 1.32.

11 *In quo*, ἐν ᾧ, Vulgata. *In te*, ἐν σοὶ, quæ lectio videtur melius conuenire, vt vitetur mutatio perſonæ, quãtumuis apud Hebræos frequens. Certè ita quoque ſcriptum reperi in tribus vetuſtis exemplaribus, & in illo meo veruſtiſſimo, vt etiam vertit Syrus interpres. Cur autem εὐδόκησα verterimus *Acquieſco*, diximus Matth.3.17.

12 *Spiritus*, τὸ Πνεῦμα. In quodam exemplari manuſcr. & meo veruſtiſſimo additur ἅγιον, ſanctus, quod vocabulum magnam lucem affert huic loco. Nam ne illud quidem quod additur apud Matthæum, ſubductum fuiſſe à Spiritu vt tentaretur à diabolo, ſatis videtur omnem amphiboliam tollere, quum apud Hebræos ſæpe antecedens relatiui loco repetatur, vt Pſal.48.1. nec regula illa Didymi ſit perpetua quæ tradit πνεύματος appellatione Spiritum ſanctum intelligi, quoties illi præponitur articulus, vt liquet ex Ioh.3.8, & aliis locis. ¶ *Expellit*, ἐκβάλλει. Vallæ viſa eſt hæc expoſitio paulo durior. Et certè conſtat τὸ ἐκβάλλειν interdum idem valere atque τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, vt Mat.12. 35, Ioh. 10 4. Quod etiam declarat verbum פַּעַן [*appik*] quo hîc vtitur Syrus interpres: vt & Matthæus in hac hiſtoria verbo ἀνάγειν, & Lucas ἄγειν. Itaque ſunt qui Emittendi verbo vtantur, & hoc putent repræſentari veritatem cuius typus fuit caper ille emiſſarius, cuius fit mẽtio Num.16. quod mihi quidem argutum potius quàm ſolidum videtur. Sed hoc verbo potius videtur notari repentina quædam mutatio, qua Chriſtus, qui adhuc inter homines tanquam plebeius & priuatus vixerat, quaſi noua quadam perſona induitur, & cæleſti planè ratione non modò proximæ luctæ, ſed etiam toti ſuo muneri præparatur. Non eſt igitur hoc verbum accipiendum, quaſi fuerit inuitus & reluctans extruſus, ſed vt diuinæ potius virtutis in ipſo corporaliter habitantis motu & impulſu ad tempus ex hominum conſpectu abreptus, idque noſtra cauſa: vt nobis ſanctificatus, Diabolum ſuperaret.

13 *Fuit*, ἦν. Vulgata & Eraſmus, *Erat* Mihi verò videtur huic loco melius conuenire ſignificatio aoriſti poſterioris. ¶ *In deſerto*, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hæc addere non fuit neceſſe, quum præcedat relatiuum ἐκεῖ. Itaque comperimus veruſtos codices hîc variare, quum in vno hæc deſint, quemadmodum etiam in editione Vulgata: in altero verò ἐκεῖ non eſſet adſcriptum. ¶ *Dies quadrag.* τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, *Et quadraginta noctibus*, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in vno etiam vetere exemplari ſcriptum legimus. ¶ *Tentante*, πειραζόμενος. Hoc participium ita conuertendum fuit, tum quòd à Latinis rarò vſurpetur præſentis temporis paſſiuum participium: tum verò quia verbum ὦν non ſic cohæret cum πειραζόμενος, vt pro præterito imperfecto ἐπειράζετο ponatur, vt ſuprà verſu 6. imò verò ſignificatur, in eo deſerto tentatum fuiſſe Chriſtum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes ſit verſatus. ¶ *Feris*, θηρίων. Θηρίον apud Græcos non minus latè patet quàm beſtia apud Latinos: ſed pro feris beſtiis hîc accipitur, quæ in deſertis illis verſantur. Itaque Eraſmi verſionem ſum ſequutus.

14 *Poſtquam traditus eſſet*, μετὰ τὸ παραδοθῆναι, in cuſtodiam videlicet: vt diximus ſuprà Mat.4.12. Vſurpari autem hoc vocabulum ſæpe cum ellipſi, quæ pro ratione eius de quo agitur ſupplenda ſit, vel illud exemplum docet Demoſthenis κατὰ Νεαίρας, Παρακαλῶ σύμβουλον παραδοῦναι τὰς θεραπαίνας: id eſt, Poſtulaui vt ancillas traderet, nimirum ad quæſtionem habendam.

15 *Euangelio*,

Καὶ λέγων, Ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ.

Περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ, (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

Καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα·

Καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτοὺς· καὶ ἀφέντες τὸν πατέρα αὐτοῦ Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.

Καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς συναγωγὴν, ἐδίδασκε.

Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ Γραμματεῖς.

Καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,

Λέγων, Ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε

15 Et dicens, Impletum est tempus, & appropinquauit regnum Dei: resipiscite, & credite Euãgelio.

16 ¶ Ambulans autem apud mare Galilææ, vidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare, (erant enim piscatores)

17 Et dixit eis Iesus, Sequimini me, & faciam vt sitis piscatores hominum.

18 Et *ipsi* statim omissis retibus suis, sequuti sunt eum.

19 Tunc progressus illinc paululum, vidit Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem eius, qui & ipsi in nauigio sarciebant retia:

20 Statimque vocauit eos: & *ipsi* omisso patre suo Zebedæo in nauigio cum mercenariis, sequuti sunt eum.

21 ¶ Et ingrediuntur Capernaũ: statimque sabbatho ingressus Iesus in synagogam, docebat.

22 ¶ Et percellebantur super doctrina eius. docebat enim eos vt auctoritatem habens, & non vt Scribæ.

23 ¶ Fuit autem in synagoga eorum quidam in quo erat spiritus impurus: qui exclamauit,

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu Nazarene? venisti vt

15 *Et dicens, Quoniam impletum est tempus, & appropinquauit regnũ Dei: & pœnitemini, & credite Euangelio.*

16 *Et præteriens secus mare Galilææ, vidit Simonẽ & Andream fratrem eius, mittentes retia in mare, (erant enim piscatores)* Mat 4.18. luc 5.2.

17 *Et dixit eis Iesus, Venite post me, & faciam vos fieri piscatores hominum.*

18 *Et protinus relictis retibus, sequuti sunt eum.*

19 *Et progressus inde pusillum, vidit Iacobum Zebedæi & Iohannem fratrem eius, & ipsos componentes retia in naui:*

20 *Et statim vocauit illos: & relicto patre suo Zebedæo in naui cum mercenariis, sequuti sunt eum.*

21 *Et ingrediuntur Capharnaum: & statim sabbathis ingressus in synagogam, docebat eos.* Mat. 4.23. luc. 4.31.

22 *Et stupebant super doctrina eius. erat enim docens eos quasi potestatem habens, & non sicut Scribæ.* Mat.7.28. luc.4.32.

23 *Et erat in synagoga eorum homo in spiritu immundo, & exclamauit,* Luc. 4.32.

24 *Dicens, Quid nobis & tibi, Iesu Nazarene? ve-*

---

15 *Euangelio*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. Præpositio ἐν hoc loco abundat, nisi malimus existimare ἐν pro εἰς positum esse: sicut Credere Deo, & Credere in Deum dicunt Theologi.

16 *Ambulans*, περιπατῶν. In duobus exemplaribus, & meo vetustissimo legitur παράγων, id est præteriens: quod sequitur etiam Vetus interpres. ¶ *Rete*, ἀμφίβληστρον. Vulgata, *retia*, τὰ δίκτυα, vt legitur in meo vetustissimo exemplari. Sed inter ista nihil interest. Vide Marci 4. vers.18.

17 *Sequimini me*, δεῦτε ὀπίσω μου. i. ἀκολουθεῖτέ μοι, vt rectè conuertit Erasmus. ¶ *Vt sitis*, γενέσθαι. Γίγνεσθαι accipio pro εἶναι: id est, esse, potius quàm pro fieri, vel effici. Sic Homerus Deos vocat ἀειγενέτας: id est, qui sint semper. Ita verò construitur verbum ποιεῖν apud Græcos: quum Latini per subiunctiuum hoc efferant cum vt ποιήσω. Dicunt enim, Faciam vt sitis. Galli phrasin Græcam sequuntur, *ie vous feray estre*. Sic Demosthenes πεποίηκε. Τοῦτο ψήφισμα τὸν πόλεμον τῇ πόλει πεποιηκότα κίνδυνον παρεσκευάσειν ἐποίησεν.

19 *Sarciebant*, καταρτίζοντας. Ad verbum, *Redintegrantes*. nam ἄρτιον dicitur quod perfectum est & integrum, quum alioquin ex multis partibus constet. Vnde etiam factum vt pro coagmentare & componere accipiatur Rom. 9.22. & pro complere, & omnibus suis numeris absolutum reddere, vt nihil desit aut redundet: vt 2.Tim.3.17. Vulgata, *Componentes*. Erasmus *Reconcinnabant*.

20 *Sequuti sunt eum*, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. Id est ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam scriptum inueni in meo vetustiss. & alio præterea manuscr. exemplari.

21 *Et ingrediuntur*, καὶ εἰσπορεύονται. In quodam exemplari legi καὶ εἰσπορεύεται, *tunc ingreditur*. In meo autem vetustiss. καὶ εἰσεπορεύοντο, & ingressi sunt Capernaum, quæ lectio maximè congruit. Et paulò post pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legi in vno exemplari ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, docebat in synagoga, εἰς pro ἐν posita, absque participio εἰσελθὼν, vt etiam legit Syrus interpres. Item in proximo versiculo post ἐξεπλήσσοντο, additum erat πάντες, omnes. ¶ *Sabbatho*, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Erasmus, *Sabbathis*. Sed satis apparet pluralem numerum positum pro singulari, vt diximus Matth.12.1, & Act.16.13. quæ permutatio videtur in Latino sermone obscurior.

23 *In quo erat spiritus impurus*, ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. sic infrà 5. versu 2. id est, vt loquitur Lucas 4.35, habens Spiritum impurum: quo genere dicendi vtentes Græci dicũt ἐν ἐγκλήματιν εἶναι: & Latini, in culpa esse. Sed tamen nimis obscura fuerit interpretatio si vertas ad verbum, *In spiritu immundo*, cum Vetere interprete: sicut vulgò dicimus, *estre en fiebure*, pro eo quod Latini dicunt, *Febre teneri*. Ideo Erasmus maluit interpretari, obnoxius spiritui: sensu ita expresso vt discedat à Græcis, à quibus studuimus propius abesse. Cæterùm quòd initio huius versiculi καὶ interpretati sumus *Autem*, nemo (opinor) reprehendet qui variũ huius particulæ vsum in sacris scriptoribus obseruarit. Itaque in hoc eodem versiculo eiusdẽ particulæ loco substituimus prouocabulum, vt melius cohæreret oratio.

24 *Ah*, ἔα. vel *Hem*. quæ particulæ conueniunt exclamationi, partim à dolore, partim à rei nouitate proficiscẽti. Ad verbum, Sine, παρὰ τὸ ἐᾶν: sed multa verba in aduerbia degenerant, vt ἄγε, ἄπαγε, & pleraque eiusmodi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque Syrus interpres. Valla legit, ἔα. Vide Luc.4.34. ¶ *Nazarene*, Ναζαρηνέ. Alibi Ναζαρηνὸς dicitur Iesus nomine gentili, à Nazareth Galilæę ciuitate & patria Mariæ, in quã se receperat Ioseph: vnde factum vt (sicut prædictum erat) Nazarenus sit Christus vocatus Matth.2.13. Consideranda est igitur fraus Satanæ, qui quum illum sciret esse natum in Bethleem, vt Prophetæ prædixerant de Messia, & Sanctum illum Domini esse fateretur, populi tamen errorem fouebat, ne Christum, quem sciebant omnes in Bethleem nasciturum ex familia Dauid, (Matth.2.5.) pro Messia haberent. Neque Satanam fefellit hæc expectatio, vt apparet Iohan.7.42.

τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.

Καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

Καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγοντας, Τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.

Καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

Matt. 8.14 Luc. 4.32.

Ἡ δὲ πενθερὰ Σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα. καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς.

Καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς. καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

Ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους.

Καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.

Καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις· καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια ὅτι ἤδεισαν αὐτόν.

perderes nos? noui te quis sis, nimirum Sanctus ille Dei.

25 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo.

26 Tunc, quum discerpsisset eũ spiritus impurus, & clamasset voce magna, exiit ex eo.

27 Et expauerunt omnes, ita vt mutuò quærerent inter se, dicẽtes, Quid est hoc? quæ doctrina noua hæc, quòd per potestatem imperat etiam spiritibus impuris, & auscultant ei?

28 Peruenit autẽ fama eius statim in totam regionem circum iacentem Galilææ.

29 ‖Et statim è synagoga egressi, venerunt domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Iohanne.

30 Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & statim dicunt ei de illa.

31 Tunc accedens erexit eam, prehensa manu eius: & dimisit eam febris statim, & ministrauit eis.

32 Quum autem serum *diei* esset, occidente sole, adducebant ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos.

33 Et ciuitas tota coacta erat ad ostium.

34 Et sanauit multos malè affectos variis morbis: & dæmonia multa eiecit, & non sinebat loqui dæmonia quòd ipsum nossent.

nisti perdere nos? scio quis sis, Sanctus Dei.

25 *Et comminatus est ei Iesus, dicens Obmutesce, & exi de homine.*

26 *Et discerpens eum spiritus immundus, & exclamans voce magna, exiit ab eo.*

27 *Et mirati sunt omnes: ita vt conquirerent inter se, dicentes, Quidnam est hoc? quænam doctrina hæc noua quia in potestate & spiritibus immundis imperat, & obediunt ei?*

28 *Et processit rumor eius statim in omnem regionem Galilææ.*

29 *Et protinus egredientes de synagoga, venerunt in domum Simonis & Andrææ cum Iacobo & Iohanne.*

30 *Decumbebat autem socrus Simonis febricitans: & statim dicũt ei de illa.*

31 *Et accedens eleuauit eam, apprehensa manu eius: & continuò dimisit eam febris, & ministrabat eis.*

32 *Vespere autem facto, quum occidisset sol, afferebant ad eum omnes malè habentes, & dæmonia habentes.*

33 *Et erat omnis ciuitas congregata ad ianuam.*

34 *Et curauit multos qui vexabantur variis languoribus: & dæmonia multa eiiciebat, & non sinebat ea loqui quoniam sciebant eum.*

¶ *Noui te quis sis*, οἶδά σε τίς εἶ. Hellenismus, pro, Noui quis tu sis. Sic Terentius in And. *Observa filium quid agat.* In quodam codice legitur οἶδαμεν, scimus. ¶ [*Nimirum*] *Sanctus ille Dei*, ὁ ἅγιος. Particula NIMIRVM rectè addita est ab Erasmo ad leniendam transitionem. Simile dicendi genus extat Matthæi 19.17 Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiarę inscriptum erat, vt scriptum est Exod. 28.36.

26 *Quum discerpsisset*, σπαράξαν. Vide infrà capite 9.20. Sic autem hoc fieri voluit Dominus, vt verè non ipsum hominem, sed dæmonem per hominem verè dæmoniacum esse loquutum, ac proinde de hoc miraculo cunctis constaret.

27 *Ita vt mutuò quærerent inter se*, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. Conquirendi verbum (quo vsus est post Veterem interpretem Erasmus) Latinis significat diligenter aliquid inuestigare. συζητεῖν autem hoc loco est hominum attonitorum, qui mutuò sese rogitant & interpellant. Sed συζητήσει vtraque pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat, alter tuetur: vnde factum vt συζητεῖν interdum vertamus altercari. ¶ *Quod*, ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap. 4.41, & 6.2. Vulgata & Erasmus, *Quia*, barbaré. ¶ *Per potestatem*, κατ' ἐξουσίαν. Cicero 6. in Verr. *Non per præstigias, sed palàm per potestatem vno imperio ostiatim totum oppidum compilarit.* Id est pro suo iure & auctoritate, seu pro imperio, vt loquitur Terentius. Alioquin ἐξουσίαν fere solemus interpretari auctoritatem, & δυνάμιν potestatem. Vetus interpres vertit, In potestate: id est (vt sæpe alibi scriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco est nota causalis: velut etiam quum dicunt Græci κατὰ τύχην, id est (vt vernaculo sermone loquuntur) *par fortune*. Erasmus, *Cum auctoritate*: id est μετ' ἐξουσίας, vt Act. 26.12.

¶ *Auscultant*, ὑπακούουσιν. Vulgata & Erasmus, *Obediunt*: id est πείθονται.

28 *Circumiacentem Galilææ*, περίχωρον τῆς Γαλιλαίας: Vulgata, *Regionem Galilææ*: id est, χώραν τῆς Γαλιλαίας: quum tamen subaudiatur γῆν ante περίχωρον: & ita dicatur fama Iesu non modò per totam Galilæam, sed etiam per vicinas regiones sparsa.

32 *Occidente sole*, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad verbum, *Quum occideret sol.* Sed noluimus repetere particulam *Quum*. Dicuntur autem δύεσθαι & καταδύεσθαι quæ aquam subeunt: vt appareat hoc dicendi genus profectum ex vulgi opinione, qui solem mergi putabat Oceano: sicut ex alio non minus inepto errore, in vernaculo nostro sermone dicimus, solem, quum occidit, ire cubitum, & occidentem solem appellamus cubantem. Vulgata & Erasmus, *Quum occidisset*, significatione aoristi posterioris: quum optimus Marci interpres Lucas 4.40, vtatur participio præsenti. δύοντος quanquam quod ad rem ipsam attinet, aut nullum, aut paruum est discrimẽ. Significatur enim in genere, extremum diem, adducendis ægrotis datum fuisse, quoniam videlicet tunc desinebat Sabbathum, quo durante plerique nefas esse putabant ægrotis sanandis operam dare.

33 *Tota*, ὅλη. Vulgata, *Omnis*: id est πᾶσα. quod rectè mutauit Erasmus, ne omnes ciuitates concurrisse intelligas. Interdum tamen τὸ πᾶν etiam in quantitate discreta vsurpari constat, vt infrà cap. 2.13.

24 *Fiebat*, ἐξέβαλε. Vulgata & Erasmus, *Eijciebat*: id est ἐξέβαλλε. Sed illud melius conuenit, quia mollius cum superiore verbo cohæret. ¶ *Sinebat*, ἤφιε. Ita habent omnia exemplaria, quum potius dici solear ἀφίει. Puto igitur aoristum secundum esse ab ἵεμι τὸ πίεμπω Sic infra capite 11. 16. ¶ *Quòd ipsum nossent*, ὅτι ἤδεισαν αὐτόν. Possent hæc ita explicari, vt non sit passus eos dicere, sibi cognitum esse Iesum: vel, (vt etiam vertit Syrus interpres) nõ passum omnino loqui, idque propterea quòd ipsum sciebant esse Messiam. Nam quatuor codices addunt χριστὸν εἶναι, sicut scribit

ſcribit Luc. 4. 41. Cauſa autem huius interdicti eſt (ſi credimus Eraſmo) ne id ante tempus effutirent. Ego verò aliam potius rationem eſſe puto, quòd videlicet diaboli munus non ſit prædicare Euangelium. Quamobrem etiam Paulus ægrè fert Pythonis teſtimonium, Actorum 16. verſu 18.

Καὶ πρωὶ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.

Καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ Σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ.

Καὶ εὑρόντες αὐτὸν, λέγουσιν αὐτῷ, Ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀγωμὲν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω. εἰς τοῦτο γὰρ ἐξεληλύθα.

Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν Γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων.

Καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων αὐτῷ, Ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ, Θέλω· καθαρίσθητι.

Καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.

Καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν αὐτόν·

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

Ὁ δὲ ἐξελθὼν ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διαφημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύασθαι φανερῶς εἰς πόλιν εἰσελ-

35 Et mane, valde multa nocte quum ſurrexiſſet exiit, & abiit in deſertum locum, & illic precabatur.

36 Et proſequuti ſunt eum Simon & qui cum ipſo erant.

37 Et quum inueniſſent eum, dicunt ei, Omnes te quærunt.

38 Tunc dicit eis, Eamus in contigua oppidula, vt & illic prædicem. ad hoc enim ſum egreſſus.

39 Et prædicabat in ſynagogis eorum in tota Galilæa: & dæmonia eiiciebat.

40 ‖Venítque ad eum leproſus precãs eum, eíque ad genua accidens, ac dicens ei, Si velis, potes me purgare.

41 Ieſus autem commiſeratione intima commotus, extenſa manu, tetigit eum, & dixit ei, Volo: purgator.

42 Et quũ hæc dixiſſet, ſtatim abiit ab eo lepra, & purgatus fuit.

43 Et grauiter interminatus ei Ieſus, ſtatim ablegauit eum:

44 Dixítque ei, Vide vt nemini quicquam dicas: ſed abi, oſtende te ipſum ſacerdoti, & offer pro purgatione tui quæ ‖imperauit Moſes, vt hoc ſit eis teſtimonio.

45 ‖Ille verò egreſſus cœpit prédicare multa, & rem diuulgare, ita vt iam non poſſet Ieſus manifeſtè introire, in ciuitatẽ:

35 *Et diluculo valde ſurgens, egreſſus abiit in deſertum locum: ibíque orabat.*

36 *Et proſequutus eſt eum*
37 *Simon & qui cũ illo erãt.*

Et quum inueniſſent eum dixerunt ei Quia omnes quærunt te.

38 *Et ait illis, Eamus in proximos vicos & ciuitates, vt & ibi prædicem. ad hoc enim veni.*

39 *Et erat prædicãs in ſynagogis eorum, & in omni Galilæa: & dæmonia eiiciens.*

40 *Et venit ad eum leproſus deprecans eum, & genu flexo dicit ei, Si vis, potes me mundare.* Matth. 8. luc. 5. 12.

41 *Ieſus autem miſertus eius extendit manũ ſuam, & tangens eum, ait illi, Volo: mundare.*

42 *Et quum dixiſſet, ſtatim diſceſſit ab eo lepra, & mundatus eſt.*

43 *Et comminatus eſt ei, ſtatímque eiecit illum:*

44 *Et dicit ei, Vide nemini dixeris: ſed vade. oſtende te principi Sacerdotum, & offer pro emundatione tua quæ præcepit Moyſes, in teſtimonium illis.* Leu. 14. 4.

45 *At ille egreſſus cœpit prædicare & diffamare ſermonem: ita vt iam non poſſet manifeſtè introirem ciuitatẽ, ſed foris in deſer-* Luc. 5. 18.

35 *Manè, valde multa nocte*, πρωὶ ἔννυχον λίαν. Vulgata, *Diluculo valde*: prætermiſſo aduerbio ἔννυχον, vel ἔννυχα, vt legimus in tribus vetuſtis codicibus, quo ſignificatur tempus adhuc veluti intra noctem latens. Nos verò quum hoc exprimere altero vocabulo Latino non poſſemus, neceſſariò receſſimus à Græcis. Eraſmus pro λίαν vertit *adhuc* id eſt ἔτι.

36 *Et proſequuti ſunt*, καὶ κατεδίωξαν: videlicet velut fugientem, vt ſæpe ſolebat ad precandum ſolitudinem captare. Vulg. & Eraſ. legerunt κατεδίωξεν, ſigulari numero, ſicut in duobus vetuſtis codicibus ſcriptum legimus.

38 *Eamus*, ἄγωμεν. Syrus interpres legit ἄγετε, *Ite*, ſed perperam omnino. ¶ *Contigua*, τὰς ἐχομένας: id eſt (vt vertit Vulgata & Eraſmus) proxima: παρὰ τὸ ἔχεσθαι, quod hærere & quaſi affixum eſſe ſignificat. Legimus autem in vno codice, ἄγωμεν ἀλλαχοῦ εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, Eamus aliò in contigua oppidula. ¶ *Oppidula*, κωμοπόλεις. Ita vocat compoſito nomine quæ neque merentur duntaxat vici nomen, neque etiam dici poſſunt vrbes, quòd non ſint mœnibus cinctæ: ideóque vſi ſumus diminutiuo quo vtcunque id explicaretur. Nã pagi nomen latius patere exiſtimo. Hebræi פרזים [*parazim*] Galli *bourgades* appellant. Scribitur autem in ſecundo exemplari εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id eſt, in propinquos vicos & ciuitates: quam lectionem ſequutus eſt Vetus noſter, itémque Syrus interpres. ¶ *Ad hoc*, εἰς τοῦτο. Sic Columel. lib. 7. capite, 8, *Sub vmbra*, inquit, *cratibus in hoc factis*: id eſt, ad eum vſum. Sed vitare ſtudij amphibolíam, permutantur autem viciſſim inter ſe prepoſitiones iſtę ad finalem, quam vocant, cauſam ſignificandam. ¶ *Egreſſus ſum* ἐξεληλύθα. In manuſcr. codice, legi ἐλήλυθα, id eſt Veni: & ita Vetus interpres, & Syrus quoque conuerterunt. Lucas autem habet cap. 4. 43, ἀπέσταλμαι, Miſſus ſum: ne quis iſtam egreſſionem de eo accipiat quòd egreſſus ex vrbe in deſertum ſeceſſerat.

40 *Si velis*, ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad verbũ, *Quòd ſi velis*. Particula ὅτι (vt alibi infinitis locis) abundat. Sed eius loco ſcriptum erat in quodam exemplari, Κύριε, Domine.

42 *Quum* [*hæc*] *dixiſſet*, εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc deſunt in vetuſtis duobus exẽpl. & in Syra interpretatione nõ extant.

43 *Ablegauit*, ἐξέβαλεν. Eiiciendi verbum, quo vſus eſt Vetus interpres, non quadrat: & tamen videtur aliquid amplius ſignificare Euãgeliſta quàm declaret verbũ Emittere: quod vſurpat Eraſmus, quia additur interminatio.

44 [*Vt*] *nemini*, μηδενὶ Subauditur particula ἵνα, quam expreſſi. Quòd autem negationes duas adſcriptas habemus, Atticorum moris eſt, apud quos duæ negationes fortius negant. ¶ *Sacerdoti*, τῷ ἱερεῖ. Vulgata, *Principi Sacerdotum*: id eſt Ἀρχιερεῖ. Nec video cur ita conuerterit Vetus interpres, niſi fortaſſis quòd addatur articulus. Sed liquet ex Leu. 13. 2. non modò penes ipſum ſummum Pontificem, ſed etiam penes omnes ex Aaronis poſteritate Sacerdotes fuiſſe iudicium de lepra. Itaque articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, ſed potius (vt ex Magentino Budæus obſeruauit) ἰσοδυναμεῖ τῷ προσδιορισμῷ τῷ καθόλου: veluti ſi de tota hominis ſpecie loquens dicas ὁ ἄνθρωπος. Syrus interpres optimè legit numero plurali לכהנא [*lecahane*] Sacerdotibus. ¶ *Pro* περὶ: id eſt ὑπὲρ, vt annotauimus Matt. 9. 36, & 26. 28.

45 *Rem*, τὸν λόγον. Ad verbum, ſermonem. Sed Hebraiſmus eſt, de quo iam ſæpe diximus. ¶ *Diuulgare*, διαφημίζειν. Vulgata, *Diffamare*. Sed hoc verbum à Latinis ſemper in vitio ponitur. ¶ *Non poſſet*, μὴ δύασθαι. Intellige tantam turbam fuiſſe vt periculum ſæpe incur-

rerit ne elideretur: & paratam idcirco nauiculam habere ipsum oportuerit, vt explicatur infrà cap.3.9. ¶*Iesus*, ὢτ.ν. Ad verbum, *Ipse*. Sed quum hoc ita Græcè scriptum sit vt dubitare possis an ad purgatum leprosum, an verò ad Iesum pertineat, rectè Erasmus (quem sequuti sumus) pro relatiuo ipsum antecedens posuit.

θεῖν· ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τόποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.

Κεφάλαιον β.

Matth 9.2. luc.5.17. 1 ΚΑΙ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι' ἡμερῶν καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.

2 Καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοί, ὥστε μηκέτι χωρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν· καὶ ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον.

3 Καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν, παραλυτικὸν φέροντες, αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων.

4 Καὶ μὴ δυνάμενοι προσενεγκεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν· καὶ ἐξορύξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτικὸς κατέκειτο.

5 Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ, Τέκνον, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

sed foris in desertis locis erat, & veniebant ad eum vndique.

CAP. II.

1 ET rursus intrauit Capernaũ interiectis *aliquot* diebus, & auditum est eum domi esse.

2 Statimque coacti sunt multi, *adeo* vt iam non caperẽt *eos* ne ea quidem *loca* quæ *erant* ad ostium: & loquebatur eis sermonem *Euangelij*.

3 Tunc venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.

4 Et quum non possent ei appropinquare propter turbam, detexerunt tabulatum *loci* in quo erat, eóque perfosso, *funibus* demiserunt grabbatum in quo paralyticus iacebat.

5 Quum autem vidisset Iesus fidem eorum, dixit paralytico, Fili, remissa sunt tibi peccata tua.

tis locis esset: & conueniebant ad eum vndique.

CAP. II.

1 *ET iterum intrauit Capharnaũ post dies, & auditum est quòd in domo esset.*

2 *Et conuenerunt multi, ita vt non caperet neque ad ianuam: & loquebatur eis verbum.*

3 *Et venerunt ad eum ferentes paralyticum, qui à quatuor portabatur.*

4 *Et quum non possent offerre eum illi præ turba, nudauerunt tectum vbi erat, & patefacientes submiserunt grabbatum in quo paralyticus iacebat.*

5 *Quum autem vidisset Iesus fidem illorum, ait paralytico, Fili, dimittuntur tibi peccata tua.*

IN CAP. II.

1 *Interiectis* [*aliquot*] *diebus*, δι' ἡμερῶν. Sic Lucas Act. 24.17, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων, pluribus autem annis interiectis. Vulgata, *Post dies*. Eras. *Post aliquot dies*. id est μεθ' ἡμέρας, quo modo etiam loquitur Marcus noster infrà cap.9.2, & 14.58. sed addito dierum numero. Paulus quoque hoc dicẽdi genus (id est præpositionem διὰ pro μετὰ) vsurpat Galat. 2.1 & Matthæus 26.61, sed expresso certo dierũ numero: quum tamen absolutè dicant διὰ πολλοῦ id est, multo interiecto tempore. Sed & in veteribus Latinis codicibus testatur Erasmus se legisse scriptum *Post dies octo*, quãuis eam lectionem ipse non probet. Ego verò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum qui ita solent dicere indefinitè מקץ ימים [*mikkets iamim*] vt Gen.4.3. Ita enim exponi à Græcis מקץ [*mikkets*] ostendemus infrà cap.8,31. Sed & Danielis 8, vers. vltimo sic ponitur ימום [*iamim*] absolutè, pro Aliquot diebus. Addidimus autem particulam indefinitam ex Erasmo, & propositionem διὰ vertimus per participium *Interiectis*: quòd eius significatio ita videatur hoc loco melius expressa quàm si verta *Post*, id est μετά. vt vertit Syrus interpres: quanuis quod ad sensum attinet, etiamsi ita interpreteris, in sententia nihil immutetur. ¶*Domi*, εἰς οἶκον. Ad verbum, in domo, id est ἐν οἴκῳ. vt etiam legimus in vno exemplari. Intelligit autem domum eam in qua cõmorari solebat. nam eam vrbem sibi delegerat; relicta Nazareth, vt scribitur Matth.4.13.

2 *Ne ea quidem*, μηδὲ τά. Vulgata, *Neque* Erasmus, *Nec illa*. Sed particula μηδὲ in hoc dicendi genere id declarat quod Latinè, Ne quidem. ¶[*Loca*] *quæ*[*erant*] *ad ostium*, τὰ πρὸς τὴν θύραν. Vulgata, *Ad ianuam*: omisso articulo τά. Sensus planus est, nempe nec domũ ipsam, nec vestibulum & loca vestibulo vicina capere potuisse multitudinem quæ ad eum audiendum conuenerat. Itaque quod in vetere Latina interpretatione legitur Caperet, si de vestibulo intelligatur, eundem sensum habet. ¶*Sermonem*, τὸν λόγον. Euangelij sermonem intelligit, quod expressi: nam ideo additur articulus. Nec enim mihi pleonasmus esse videtur.

3 *Venerunt*, ἔρχονται. Sic rectè vetus interpres, vt ex verbo sequente ἀπεστέγασαν apparet, quum alioqui in narrationibus sæpe præsens tempus non sine emphasi vsurpetur: vt etiam mox scribitur χαλῶσι pro ἐχάλωσαν.

4 *Appropinquare*, προσενεγκεῖν. In quodam codice scribitur, προσενέγκαι: id est Offerre, in ipsius videlicet cõspectum, vt explicat Lucas 5.19. Ita etiam cõuertit Vetus interpres. ¶*Propter turbam*, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Erasmus, *Præ turba*: id est, ἀπὸ vel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim vsurpata est particula ἀπὸ Matth. 28. 4, & Lucæ 22.45. ¶*Detexerunt tabulatum*, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Vulgata, *nudauerunt tectum* Erasmus, *detexerunt tectum*, seruata paronomosia, sed non expresso sensu Latinis enim Tectum summam sedium partem, non quæ δῶμα à Matthæo 10.27. dicitur: sed tectum. στέγη verò tabulatum ipsum τοῦ δώματος, quod vocamus *vn plancher*. Christus autẽ vt apparet ex vers.2. docebat intra ædes ipsas. Itaque ἀποστεγάζειν τὴν στέγην commodissimè verteris *deplancher le plancher*. ¶[*Loci*] *in quo*, ὅπου. Vulg. ad verbum, *Vbi erat*, nimium obscurè, quum Christus non esset in ipso solarij tabulato, sed in loco inferiore. Itaque tabulato, quod teste Luca cap. 5.9. testaceum erat, demiserunt paralyticum in subiectum locum in quo Iesus cõcionabatur: quod perrumpere alioqui in ipsius conspectũ non possent. ¶*Eóque perfosso*, καὶ ἐξορύξαντες. Vulgata, *Et patefacientes*: id est, καὶ ἀνοίξαντες. Erasmus, *Perfossóque tecto*. ¶[*Funibus*] *demiserunt*. χαλῶσι Vulgata, *Submiserunt*. Erasmus, quem sequor, vsus est periphrasi, vt vim Græci vocabuli exprimeret. Est autem præsens pro præterito, quę enallage narrationibus conuenit, & Marco est familiaris. ¶*Grabbatum*, τὸν κράββατον. Ita vocant Latini propriè lectos humiliores, lecticas etiam vocatos, quos Græci σκιμπόδας & σκιμπόδια vocabãt, qua voce, sicut refert Nicephorus, quum vsus esset in huius historiæ enarratione Episcopus quidam disertior, tam fuit offensus Spiridon celebris & fortasse morosior episcopus, vt in media concione surrexerit. Quid si igitur ille pro Ecclesia, Rempublicam, pro Baptisare, Lauare: pro Baptismo, lotionem: pro Angelis Genios: & cæteras huiusmodi κενοφωνίας audiret. In iis meridiari solebant veteres, non autem vel accumbere ad mensam, vel nocte quiescere. Latini à Græcis hoc vocabulum mutuati sunt, sed correpta antepenultima, & penultima producta: vt in illo Martialis, *Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati*. Nam etiam in quibusdam Græcis exemplaribus scribitur κράβαττον, in aliis rursum, κράββαττον.

5 *Remissa sunt*, ἐφέωνται: id est ἀφεῖνται, vt post Herodianum interpretatur Budæus in commentariis. Sed & accipi potest pro Remissa sunto, vel Remittũtur: tertia videlicet persona plurali coniũctiui pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mãdatiuum vocat. vt ἀφέῃ pro ἀφῇς. dicitur πολυασμῷ τῷ ε, Illiad. ω, sicut disertè in eum locum scribit Eustathius: & ἀφέω pro ἀφῶ, vt idem scribit Odyss. τ. Itaque nulla causa erat cur Erasmus ab eo se decessũ quereretur, qui quærenti responderat conuerti posse Remittuntur. Vulgata, *Remittuntur*, id est ἀφέονται, sicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus ἀνέονται. non ἀνέωνται.

6 *Ex Scri-*

Ἦσαν δέ τινες τῶν Γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν,

Τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός;

Καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτως διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς, Τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, Ἀφέωνται σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι, καὶ ἆρον σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας, (λέγει τῷ παραλυτικῷ)

Σοὶ λέγω, Ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

Καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον ἐξῆλθεν ἐναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν Θεὸν, λέγοντας, Ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

Καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

Καὶ παράγων εἶδε Λευὶν τὸν τοῦ Ἀλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. Καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ, καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ἦσαν γὰρ πολλοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

6 Erant autem illic quidam ex Scribis sedẽtes, & ratiocinantes in cordibus suis,

7 Quid iste ita loquitur blasphemias? quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

8 Et quum statim cognouisset Iesus spiritu suo, eos ita ratiocinari apud se, dixit eis, Quid ista ratiocinamini in cordibus vestris?

9 Vtrum est facilius, dicere paralytico, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge, & attolle grabbatum, tuum & ambula?

10 Vt autem sciatis Filium hominis habere potestatem remittendi peccata in terra, (ait paralytico)

11 Tibi dico, surge, & attolle grabbatũ tuũ, & abi domũ tuã.

12 Tunc *ille* statim surrexit: sublatóque in humeros grabbato, egressus est coram omnibus: adeo vt obstupescerẽt omnes, & glorificarent Deum, dicentes, Nunquam tale quicquam vidimus.

13 Et egressus est rursus ad mare: totáque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.

14 Et quum prætergrederetur, vidit Leuin Alphæi *filiũ* sedentem ad telonium: dixítque ei, Sequere me. Et *is* surgẽs sequutus est eum.

15 Et factum est quum Iesus accũberet in domo illius, multi etiam publicani & peccatores simul discumbebant cũ Iesu & discipulis eius: erant enim multi, & sequuti fuerant eum.

6 *Erant autem illic quidam de Scribis sedentes, & cogitantes in cordibus suis.*

7 *Quid hic sic loquitur? blasphemat. Quis potest dimittere peccata, nisi solus Deus?* Esa. 43. 15. ihh. 14. 4.

8 *Quo statim cognito Iesus spiritu suo quia sic cogitarent intra se, dicit illis, Quid ista cogitatis in cordibus vestris?*

9 *Quid est facilius, dicere paralytico, Dimittũtur tibi peccata: an dicere Surge, tolle grabbatum tuum, & ambula?*

10 *Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet potestatẽ in terra remittẽdi peccata (ait paralytico)*

11 *Tibi dico, Surge, tolle grabbatum tuum, & abi in domum tuam.*

12 *Et statim surrexit ille, & sublato grabbato abiit coram omnibus: ita vt mirarentur omnes & honorificarent Deum, dicentes, Quia nunquam sic vidimus.*

13 *Et egressus est rursus ad mare: omnísque turba veniebat ad eum, ac docebat eos.* Matt. 9. 9. luc. 5 27.

14 *Et quum præteriret, vidit Leuin Alphæi sedentem ad telonium: & ait illi, sequere me. Et surgens sequutus est eum.*

15 *Et factum est, quum accũberet in domo illius, multi publicani & peccatores simul discũbebant cum Iesu & discipulis eius: erant enim multi, qui & sequebantur eum.*

---

6 *Ex Scribis*, γραμματέων. Syrus interpres addidit, καὶ Φαρισαίων, & *Phariseis*. ¶ *Ratiocinantes*, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Erasmus, *Cogitantes*, id est διανοούμενοι. Neque ignoro διαλογίζεσθαι sæpe pro διανοεῖσθαι poni, vt alibi diximus: sed tamen quum proprium verbum haberem, nolui synonymum quærere. Est autem διαλογίζεσθαι idem omnino quod Ratiocinari: id est, rationes secum vel cum aliquo subducere: vnde factum vt pro Cogitare & Animo versare accipiatur. Nam qui secum aliquid in vtranque partem versat, duplicem quodammodo personam sustinet. Vide Matth. 21. 25.

11 *Dico*, λέγω. Syrus interpres exprimit pronomen אנא [*ana*] ἐγὼ, quod loco præsertim postremo positum magnam habet emphasin, ac si diceret Christus, Agnoscite igitur me verum quoque Deum esse. Nam ego ipse, vt auctoritate præditus, tibi paralytico dico, &c.

12 *Statim*, εὐθέως. Hæc particula neque apud Syrum interpretẽ neque in meo vetustissimo codice legitur: quæ tamen minimè videtur expungenda. ¶ *Obstupescerent*, ἐξίστασθαι. Vel, Percellerentur Vulg. *Mirarentur*, θαυμάζειν. Nam ἐξίστανα Græcis significat mentem alicuius veluti loco emouere: quod etiam significatur verbo Græco ἐκπλήττειν, & Latino Percellere: vt in illo Ciceronis pro Milone, *Martem communem adde, qui sæpe spoliantem iam & exultantem euertit & perculit.* Idem pro domo sua, *Desinant homines iisdem machinis sperare me restitutum posse labefactari quibus stãtem perculerunt.* ¶ *Tale quicquam*, οὕτως. Vide Matth. 9. 33.

14 *Leuin*, Λευΐν. Hoc fuisse alterum ipsius nomen ex eo cõstat quòd ipse sese Matthæum vocet, Matth. 9. 9. Itaque Caninius non rectè videtur existimasse Matthæum fuisse Leuitam. Basiliensis editio habet Λευεὶ, sed Λευΐν scriptum reperimus in omnibus vetustis codicibus, excepto meo vetustiss. qui pro Leui legit Ἰάκωβον Iacobum, perperam tamen, (opinor) & orto inde errore quòd Iacobus quoque vnus ex illis duodecim, & ab altero Zebedæi filio diuersus, dicatur etiam Alphæi, quanuis, vt arbitror, non eiusdem filius. Additum autem Matthæo epitheton publicani, Matth. 9. 9, & 10. 3. hũc errorem arguit. Cæterùm etsi quod * ad sententiam attinet, nihil interest siue λευΐ terminatione natiua id est Hebræa legamus, siue λευΐν terminatione græcanica: tamen placet mihi D. Iohannis Piscatoris doctissimi viri, & cui emendata non pauca in hoc opere meo accepta fero, coniectura, qui rectam scripturam esse opinatur λευΐ, duobus videlicet punctis impositis perperam literæ, iotæ, quæ putauit quispiam vim habere notæ quæ à Latinis descriptoribus & typographis Titulus vocatur, & pro m, & n, literis scribi solet, vnde factum vt λευΐν legerent. At sunt illa duo pũcta διαλύσεως nota, ex qua significatur literam υ non constituere diphthongum in hac voce, vt etiam in Δαυΐδ & Νινευΐται, neque vocalis vim habere, sed contra Græcæ linguæ morem, in his peregrinis vocibus poni pro digammate Æolico, sicut perperam pronuntiari solet adhuc à plerisque litera β, & υ in diphthongis αυ & ευ. de qua re diximus etiam Matth. 12. 41.

piscatoris honesta commendatio.

15 *Quiũ Iesus accum.* ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν. Ad verbũ, *In discũbere ipsum*. vbi IN pro INTER ponitur. Latini autem in hoc dicẽdi genere nomen aut pronomẽ ab anteriore parte

non vsurpāt. Dicunt enim Inter discumbendū, Inter prandendū, absolutè: à posteriore verò interdū vt Liuius, *Inter spoliandum corpus hostis veruto percussus.* Itaque necessariò mutanda fuit phrasis Græca. ¶ *Sequuta fuerant*, ἠκολούθησαν. Vulg. *Sequebantur*: id est ἠκολουθοῦν. quod etiam scriptum inuenimus in quodam exemplari.

Καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἰδόντες αὐτὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Τί ὅτι μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει;

16 Quúmque Scribæ ac Pharisęi vidissent eum edentem cum publicanis & peccatoribus, dixerunt discipulis eius, "Quid *est* quòd cum publicanis & peccatoribus "edit ac bibit?

16 *Et Scribæ & Pharisæi videntes quia manducaret cũ publicanis & peccatoribus, dicebant discipulis eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducat & bibit magister vester?*

Καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

1. Tim. 1. 13.

17 Et quum *hoc* audisset Iesus, dicit eis, "Iis qui valent non opus est medico, sed iis qui malé *se* habent. ‖ non veni vt vocarem iustos, sed peccatores "ad resipiscentiam.

17 *Hoc audito Iesus ait illis, Non necesse habent sani medico, sed qui male habent. non enim veni vocare iustos, sed peccatores.*

Καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ Ἰωάνου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάνου καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων νηστεύουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι;

18 Discipuli autem Iohannis "ac Pharisæorum ieiunabant: veniunt igitur & dicunt ei, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant, tui autem discipuli non ieiunant?

18 *Erat discipuli Iohãnis & Pharisæi ieiunantes: & veniunt & dicunt illi, Quare discipuli Iohannis & Pharisæorum ieiunant: tui autem discipuli non ieiunant?*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, νηστεύειν; ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, οὐ δύνανται νηστεύειν.

Matt. 9. 14. Luc. 5. 33

19 ‖Tunc ait eis Iesus, Num possunt filij thalami, "quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunare? quandiu habent secum sponsum, non possunt ieiunare.

19 *Et ait illis Iesus, Nũquid possunt filij nuptiarum, quandiu sponsus cum illis est, ieiunare? Quanto tempore habent secum sponsum, non possunt ieiunare.*

Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

20 Venient autem dies quum sublatus erit ab eis sponsus, & tunc iciunabunt illis diebus.

20 *Venient autem dies quũ auferetur ab eis sponsus, & tunc iciunabunt in illis diebus.*

Καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιῤῥάπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλήρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται.

21 "Sed nemo panniculum impexum "insuit vestimento veteri: alioquin, illud "ipsius supplementum nouum tollit" *aliquid* ex vetere *vestimento*, & fit peior fissura.

21 *Nemo assumentum panni rudis assuit vestimento veteri: alioquin aufert supplementum nouum à veteri, & maior scissura fit.*

Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μή, ῥήσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον.

22 Et nemo injicit vinum nouum in vtres veteres: alioquin vinum effunditur, & vtres pereunt: sed "vinum nouum in vtres recentes injiciendum est.

22 *Et nemo mittit vinum nouum in vtres veteres: alioquin disrũpet vinum vtres, & vinum effundetur, & vtres peribunt: sed vinum nouum in vtres nouos mitti debet.*

Καὶ ἐγένετο πάλιν παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας.

Matt. 12. 1. Luc. 6. 1.

23 ‖Factum est autem "vt ipse pręteriret Sabbatho per sata, & cœperunt discipuli eius "iter faciendo vellere spicas.

23 *Et factum est iterum quum Sabbathis ambularet per sata, & discipuli eius cœperunt progredi & vellere spicas.*

16 *Quid* [*est*] *quòd*, τί ὅτι. Vulg. *Quare?* i. διατί? sicut etiam lēgimus in quodam codice. ¶ *Edit ac bibit*, ἐσθίει καὶ πίνει. In quodam exemplari, vt & apud Syrum interpretem, additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν, *Doctor vester.* quod etiam conuertit Vetus interpres, & disertè legit August. de consensu Euang. lib. 2. cap. 27.

17 *Iis qui valent*, οἱ ἰσχύοντες. id est, Qui sunt integris viribus. Vulgata, *Sani*, id est ὑγιαίνοντες. Erasmus, *Qui bene valent.* ¶ *Ad resipiscentiam*, εἰς μετάνοιαν. Erasmus, *Ad pœnitentiam*: de quo alibi diximus. Hæc autem non legit Vetus interpres, neque etiam duo ex vetustis exemplaribus.

18 *Ac Pharisæorum*, καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων: videlicet discipuli. In quibusdam codicibus legitur, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, & Pharisęi, vt habet etiam Vetus interpres eodem sensu. Nam Pharisæorum discipuli, & ipsi Pharisæi erant. Quod autem putat Erasmus hæc etiam conuerti sic posse, *Et qui sunt ex Pharisæis*, id est ex factione Pharisaica: sensum quidem eundem habet, sed non satis conuenit. Dixisset enim Euangelista οἱ ἐκ τῶν Φαρισαίων. sicuti sæpe in Actis loquitur Lucas: & apud Paulum reperias τινὲς ἐκ τῶν Φαρισαίων. Sed hoc quidem obseruatione dignum videtur, nusquam nisi hoc loco nominari Pharisæorum discipulos, & Matth. 22. 16. Luc. 5. 24, in huius historiæ narratione.

19 *Quo* [*tempore*] ἐν ᾧ. Subaudi χρόνῳ. quæ ellipsis est Græcis in hoc dicendi genere familiaris. Erasmus, *In quo*: vt repetatur νυμφῶνι: id est thalamo. Sed illa interpretatio videtur melius conuenire cum iis quæ proximè consequuntur. Subiicitur enim ὅσον χρόνον: id est quanto tempore, siue quandiu. Itaque idem Erasmus Luc. 5. 32, ἐν ᾧ interpretatur Dum, pro Interim dum.

21 *Sed nemo*, καὶ οὐδεὶς. καὶ deest in quinque exemplaribus. ¶ *Insuit*, ἐπιῤῥάπτει. Vulg. & Erasmus, *Assuit.* quod neque memini legere apud idoneos auctores, neque sensum huius loci declarat: vt copiosius ostendimus Matth. 9. 16. vnde petenda sunt quæ ad hunc versiculum pertinent.

15 ¶ *Ipsius*, αὐτοῦ. Id est ab isto insutum, quod tamen pronomen neque vetus versio legit, nec habet meus vetustissimus codex. ¶ [*Aliquid*] *ex vetere*, ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ. Particulam ἀπὸ vt necessariam in Græco contextu restitui, auctoritate Syri interpretis, vetustiss. mei codicis, Latinæ denique receptæ versionis fretus.

20 *Vinum iniiciendum est*, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον, id est vinum, ponitur quarto casu. Dicunt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολὴν, i. l. est, scribendum est mihi epistolam: quod dicendi genus imitatus Virgilius dixit, *-pacem Troiano à rege petendum.* Et Cicero, *Iterandum eadem ista mihi.* Sed hæc sunt Latinis admodum rara.

23 *Vt ipse pretteriret*, παραπορεύεσθαι αὐτόν. In quodã exemplari legitur (quo modo etiam vertit Vulg.) πάλιν ἐν τῇ

τῆς σάββασι διαπορεύεσθαι. i. vt rursus ipse Sabbatho iret, vel iter faceret. Nam πορεύεσθαι pro ἰέναι hic accipitur, sicut & Matth.12.1. Alij legũt ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτόν. i. quum ipse præteriret. ¶ *Iter faciendo*, ὁδὸν ποιεῖν. vel ὁδοποιεῖν vnico verbo, vt legit Theophylactus. Videtur autem permutata verborum collocatio. nam planior erit oratio si dicas, Iter faciendo vellere spicas, quam si ad verbum interpreteris, Iter facere vellendo spicas. Itaque illo modo malui conuertere. Vulgata, *Pr gr di*, id est προβαίνειν. Erasmus, *Inter viam*: id est ἐν τῇ ὁδῷ, παρὰ τὴν ὁδόν.

Καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ, Ἴδε, τί ποιοῦσιν ἐν τοῖς σάββασιν ὃ οὐκ ἔξεστι;

Καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς, Οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ;

Πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγον, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι;

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον.

Ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

Κεφάλαιον γ.

Καὶ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα.

Καὶ παρετήρουν αὐτὸν εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτόν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

Καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειρε εἰς τὸ μέσον.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Οἱ δὲ ἐσιώπων.

Καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς

24 Tunc Pharisæi dixerunt ei, Ecce, cur faciunt Sabbatho quod non licet?

25 Et ipse dixit eis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid quũ egeret, & esuriret ipse, & qui cum eo *erant*?

26 Quomodo ingressus sit domum Dei sub Abiathar Pōtifice maximo, & panes propositionis ederit, quos nō licet edere nisi Sacerdotibus, & dederit etiam iis qui secum erant?

27 Dixit etiam eis, Sabbathum propter hominem factum est, nō homo propter Sabbathum.

28 Itaque Filius hominis est etiam Sabbathi dominus.

CAP. III.

1 Et introiuit rursus in synagogam: erátque illic quidam arefactam manum habēs:

2 Et obseruabāt an Sabbatho sanaturus esset eum: vt ipsum accusarent.

3 Tunc ait homini habenti manum arefactam, Surge in medium.

4 Eis autem dixit, Licet Sabbatho benefacere, an malefacere *cuipiã*? hominē seruare, an trucidare? Ipsi verò silebant.

5 Et quũ circũspexisset eos cũ ira, simul dolens quòd occal-

24 *Pharisæi autem dicebant ei, Ecce, quid faciũt Sabbathis quod no licet?*

25 *Et ait illis, Nunquam legistis quid fecerit Dauid quando necessitatem habuit, & esuriit ipse & qui cum eo erant?* 1. Reg. 21. 6.

26 *Quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe Sacerdotũ, & panes propositionis manducauit, quos non licebat manducare nisi Sacerdotibus, & dedit eis qui cum eo erant.* Exod. 29. 33. Leuit. 8. 31. & 24. 9.

27 *Et dicebat eis, Sabbathũ propter hominem factum est, & nō homo propter Sabbathum*

28 *Itaque dominus est Filij hominis etiã Sabbathi.*

CAP III.

1 *Et introiuit iterum in synagogam: & erat ibi homo habens manum aridam:* Matth. 12. 9. luc 6. 6.

2 *Et obseruabant eum si Sabbathis curaret, vt accusarent illum.*

3 *Et ait homini habenti manum aridam, Surge in medium.*

4 *Et dicit eis, Licet Sabbathis benefacere, an male? animam saluam facere, an perdere? At illi tacebant.*

5 *Et circumspiciens eos cum ira, cōtristatus super*

25 *Quũ egeret*, ὅτι χρείαν ἔχε. Cibo vide licet. Vulg. *necessitatẽ haberet*. Eras. *opus haberet*. quod rarissimè dicũt Latini.

26 *Sub Abiathar Pontifice max.* ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ Ἀρχιερέως. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus, quum 1. Sam. 21. 1. Pontifex ipse vocetur Achimelech, pater ipsius Abiathar. Sed præterquam quòd apparet, ex 1. Paralip. 24. 2. & 3, duos fuisse Pontifices qui vicissim fungerentur sacerdotio, (quanuis vnus præcipuus esset, alter verò ab eo secundus, vt liquet ex 2. Reg. 25. 18.) si quis hunc locum Paralipomenon, & præterea 2. Sam. 8. 17. contulerit cum 2. Sam. 15. 29. 35, & 1. Reg. 2. 26. 27, & 2. Reg. 25. 18: comperiet & patrem & filium binomios fuisse, quum vterque modò Achimelech, modò Abiathar dicatur. Sed mirum est, totam hanc particulam in illo meo vetustissimo codice non legi, vt ex albo vbi malè fuerit hoc annotatũ, videri possit in contextum irrepsisse, & quidem iam olim, quum multos ex veteribus hic locus torserit, & Syrus etiam interpres hæc legat.

28 *Sabbathi dominus*, κύριος σαββάτου. Id est, Sabbathũ habet in sua potestate, vt possit pro suo imperio illi moderari. Videtur autem mihi propter particulam ὥστε, sumptum esse argumentum à comparatis Nam si Sabbathum propter hominem constitutum est, ac proinde maior est habenda vitæ hominis ratio quàm Sabbathi, multo magis Sabbathum debet Christo subiici.

IN CAP. III.

2 *Sabbatho*, τοῖς σάββασιν. Vulg. *Sabbathis*. Atqui Sabbatho illo ipso gestum est id omne quod hîc narratur: vt manifesta sit numeri enallage, sicut etiam loquitur Lucas 3. 1. quod est in Latino sermone obscurius.

4 *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι: id est beneficio afficere: qua significatione raro vsurpatur verbum illud apud Latinos, tametsi ab eo dicuntur benefici homines, & benefacta & beneficia. Ideò addidi pronomen CVIPIAM, ne posset locus deprauari. Paulus 1. Tim. 6. 38, eadem significatione vtitur verbo ἀγαθοεργεῖν. In quodam codice legitur τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν; id est, quid Sabbathis licet? vt triplex sit interrogatio in hoc versiculo. ¶ *Hominem seruare, an trucidare?* ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres suo more vertit σῶσαι saluam facere, & ἀποκτεῖναι perdere: id est ἀπολέσαι, vt etiam scriptum inuenimus in duobus exemplaribus. Cæterum Animæ vocabulum vel pro vita accipi potest, vel potius, Hebraica synecdoche, pro homine. Illo modo si accipias, durior erit loquutio, Trucidare vitam. Itaque Animæ vocabulum non repetes ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, sed τὸ ἀποκτεῖναι oppones his duobus coniunctis, ψυχὴν σῶσαι. Sin autem pro homine accipias, (vt ego interpretor) plana erit sententia, & hoc est quòd Gallicè dixeris *vne personne*. Dicitur autem homo perdi quanuis anima maneat immortalis: quoniam homo per mortem sic dissoluitur vt homo esse desinat.

5 *Simul dolens*, συλλυπούμενος. Est (ni fallor) peculiaris quædam vis hoc loco præpositionis σύν: neque idem valet συλλυπούμενος vel quod simplex participium λυπούμενος, vel pro συμπάσχειν accipi potest, sicut apud Latinos Condolere & Condolescere dicuntur, qui aliorum dolore ad commiserationem commouentur. Nec enim isti obdurati suam vicem dolebant, sed aduersus Christum frendebant. Hoc igitur verbo significatur, Christum fuisse quidem grauiter illorum desperata improbitate offensum, sed ita vt eorum etiam misereretur: minimè videlicet iratũ hominũ more, in quibus ira nihil aliud est quàm vindicãdæ iniuriæ summa appetitio: ideo cũ maleuolentia semper coniuncta est,

& cum dolore quidē, sed quē ex iniuria nobis facta concipimus, non autē ex eius vel improbitate vel imprudentia à quo lædimur. At cōtrà Dominus ita iratus erat istis vt nihil prætermitteret quo illos reuocaret ad officiū, tantū aberat vt vlciscendi rabie ferretur. ¶ *Quòd occalluisset cor eorum*, διὰ τὴν πωρώσιν τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulg. & Eras. *Super cæcitate cordis eorū*. Atqui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν constat vel ex cap. Ioh. 12. 40. Declarat enim πῶρος. callum & duritiē in articulis, vnde oritur πωροῦσθαι, id est Callū obducere, & πώρωσις: quod postremū quū altero vocabulo Latino non possem interpretari, vsus sum periphrasis subsidio. Videtur autē Vetus interpres non πωρώσει sed πήρωσιν legisse, aut hęc duo confudisse, cùm hoc in loco, tū alii plurimis. Quidam nuper vertit torporē, quasi tarditas & sopor hìc accusetur in Iudæis, sicut alibi sępe in Apostolis, ac nō potius summa cōtumacia & obduratus animus. ¶ *Sana vt altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Hoc non legit Vetus interpres, neque meus vetustissimus codex, & forsan irrepsit ex Matth. 12. 10.

καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. Καὶ ἐξέτεινε· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

6 Καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.

7 Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησαν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,

8 Καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.

9 Καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.

10 Πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ ἵνα αὐτοῦ ἅψωνται ὅσοι εἶχον μάστιγας.

11 Καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

luisset cor eorum, dicit homini, Extende manum tuam. Et *is* extendit: restitutáque est manus eius sana vt altera.

6 Tunc egressi Pharisæi, statim cum Herodianis consilium inierunt aduersus eum, vt eum perderent.

7 Sed Iesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo sequuta est eum à Galilæa, & à Iudæa,

8 Et ab Hierosolymis, & ab Idumæa, & *regione quæ est* trans Iordanem: & qui circa Tyrum ac Sidonem *habitabant*, magna multitudine, quum audissent quanta faceret, venerunt ad eum.

9 Ipse autem dixit discipulis suis vt nauigiolum sibi semper adesset propter turbā, ne ipsum opprimerent.

10 Multos enim sanauerat, adeo vt inciderent in eum, vt ipsum tangerent quotquot tenebantur flagellis.

11 Et Spiritus impuri quum eum conspexerant, accidebant ei *ad pedes*, & clamabant dicentes, Tu es Filius ille Dei.

cæcitate cordis eorum, dicet homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus illi.

6 *Exeuntes autem Pharisæi, statim cum Herodianis cōsilium faciebant aduersus eum, quomodo eum perderent.*

7 *Iesus autem cum discipulis suis secessit ad mare: & multa turba à Galilæa & Iudęa sequuta est eum,*

7 *Et ab Ierosolymis, & ab Idumæa, & trans Iordanem: & qui circa Tyrum & Sidonem, multitudo magna, audientes quæ faciebat, venerunt ad eum.*

9 *Et dixit discipulis suis vt nauicula sibi deseruiret propter turbam, ne comprimerent eum.*

10 *Multos enim sanabat, ita vt irruerent in eum vt illum tangerent quotquot habebant plagas.*

11 *Et spiritus immundi quum illum videbant, procidebant ei, & clamabant, dicentes, Tu es Filius Dei.*

6 *Cum Herodianis*, μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν. Vide Matth. 22. 16.

7 *Et à Iudæa*, καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hierosolyma, cuius statim fit mentio, in ea regione sita est quæ Iudææ nomine peculiariter intelligitur: sed digna erat cui speciatim fieret mētio. Sic inf. 16. 7, *Dicite*, inquit Angelus, *discipulis & Petro.*

8 *Et [regione quæ est] trās Iordanē*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vul. & Eras. *Et trans Iordanē*: quod dicendi genus certè obscurū est, quū repetēda sit prępositio ἀπὸ, vt (si vitare volueris amphiboliam) dicendum fuerit, Et à trans Iordanem. Ideo perinde verti ac si scriptū esset, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Iosepho Peræa dicitur. ¶ *Et qui circa Tyrum*, καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα. Hæc ita distinguēda sunt vt pertineant ad verbum ἦλθον, quod sequitur, sicut superiora cohærent cum verbo ἠκολούθησαν, quod in plerisque codicibus impressis non est obseruatum, neque etiam ab Erasmo: idcirco coactus est repetere paulo pòst prouocabulum Qui. Vertit enim ἀκούσαντες, Qui quum audissent: perinde ac si scriptum esset, οἱ ἀκούσαντες. ¶ *Magna multitudine*, πολὺ πλῆθος. Vulgata & Erasmus: *Multitudo magna*, per appositionem. Ego per sextum casum malui, vt subaudiatur prępositio κατά. ¶ *Quanta*, ὅσα. id est, quàm immensa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ἡλίκον sæpe permutantur: & verior est sensus si ad qualitatem potius quàm ad multitudinem referas. Vulgata & Erasmus, *Quæ*, id est ἅ. Nam sæpe accipitur ὅσον loco prouocabuli, præsertim apud Atticos: sed ita vt plerunq; pręcedat τὸ πᾶν, vel aliquid eiusmodi. Mallē igitur interpretari vel Quāta, (sicut fecimus) vel Quæcunq;. Sic etiā accipitur infrà c. 5. 18.

9 *Vt semper adesset*, ἵνα προσκαρτερῇ. Vulg. & Erasmus, *Deseruiret*: quod non respondet Græco vocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, In re aliqua aut apud aliquem perseuerare, ita vt semper præstò sis: ideóque de pedisequis dicitur: neque tamen hinc consequitur idem valere quod deseruire. Budęus Græcę linguę doctissimus vertit. *Vt assidua comes esset.* Alibi verò etiā pro perdurare accipitur, vt Act. 1. 14. ¶ *Opprimerent*, θλίβωσιν. Vulgata, *Comprimerent*. Erasmus, *Premerent*: quod (inquit) Latinius est & accommodatius ad Græcum sermonem. Atqui neque θλίβειν simpliciter significat Premere, sed vehementius premere, vt diximus Matth. 13. 21. neque recusabat premi Christus. Nam quod infrà cap. 5. 24. & 31, & aliis aliquot locis, συνθλίβεσθαι dicitur Christus & ἀποθλίβεσθαι, quum tamē elisus non fuerit, apparet per hyperbolen dictum esse, propterea quod tam grauiter premebatur vt penè opprimeretur.

10 *Inciderēt*, ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero prò Plancio *Non illum accuso* (inquit) *qui est in summa sacra via quum ad Fabium fornicem impellor, sed eum qui in meipsum incurrit & incidit.* Vulgata & Erasmus, *irruerent*, id est ἐφορμᾶν. ¶ *Tenebantur flagellis*, εἶχον μάστιγας: id est, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5. 29. Vulg. *Habebant plagas*, Eras. *Affligebantur*, Ego malui retinere flagelli vocabulum. Nam in hoc loquendi genere magna quædam emphasis esse videtur: ex quo intelligimus quæ vera sit morborum origo, & quo consilio à Deo immittantur: qua de re agit Apostolus 1. Cor. 11. 30, & Hebr. 12. 6: eodem etiam vocabulo vsurpato. Itaque nouum hoc dicendi genus malui retinere quàm Latinorum consuetudini seruiendo non tam piè loqui. Syrus interpres hæc coniunxit cum sequētis versiculi initio ac si scriptū esset, καὶ ὅσοι εἶχον μάστιγας πνευμάτων ἀκαθάρτων, id est, & qui habebāt flagella spirituū impurorū. Sed nusquā hoc reperi in Græcis.

11 *Spiritus*, πνεύματα. In iis videlicet quos inuaserant ¶ *Accidebant ei [ad pedes,]* προσέπιπτεν αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, Ad pedes, vt planior & magis Latina esset oratio: quum sic etiam scribatur infrà cap. 7. 25. Vulgata & Erasmus, *Procidebant ei.*

12 *Multum;*

Καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.

Καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός· καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.

Καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν.

Καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.

Καὶ ἐπέθηκε τῷ Σίμωνι ὄνομα Πέτρον.

Καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ Ἰακώβου· (καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα Βοανεργές, ὅ ἐστιν υἱοὶ βροντῆς)

Καὶ Ἀνδρέαν, καὶ Φίλιππον, καὶ Βαρθολομαῖον, καὶ Ματθαῖον, καὶ Θωμᾶν, καὶ Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου, καὶ Θαδδαῖον, καὶ Σίμωνα τὸν Καναναῖον.

Καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν. καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον.

12 Ipse verò multum obiurgabat eos, ne ipsum palàm facerent.

13 ‖Tunc ascendit in montem, & aduocauit ad se quos ipse voluit: & venerunt ad eum.

14 Et constituit duodecim vt secum essent, & vt mitteret eos ad prædicandum *Euangelium*:

15 Et vt haberent potestatẽ sanandi morbos, & eiiciendi dæmonia.

16 Primum Simonem: (cui imposuit nomen Petrum)

17 Et Iacobum *filium* Zebedæi, & Iohannem fratrem Iacobi, (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui)

18 Et Andream, & Philippum, & Bartholomęũ, & Matthęum, & Thomam, & Iacobum Alphæi *filium*, & Thaddæum, & Simonem Cananiten.

19 Et Iudam Iscarioten, qui & prodidit eum. venerúntque domum.

12 *Et vehementer comminabatur eis ne manifestarent illum.*

13 *Et ascendens in montem, vocauit ad se quos voluit ipse: & venerunt ad eum.* Infrà. 6.7. matt. 10.1. luc. 9.1.

14 *Et fecit vt essent duodecim cum illo, & vt mitteret eos prædicare:*

15 *Et dedit illis potestatem curandi infirmitates, & eiiciendi dæmonia.*

16 *Et imposuit Simoni nomen Petrus:*

17 *Et Iacobum Zebedæi, & Iohãnem fratrem Iacobi: (& imposuit eis nomina Boanerges, quod est filij tonitrui)*

18 *Et Andream, & Philippũ, & Bartholomæum, & Matthæum, & Thomam, & Iacobũ Alphæi, & Thadæum, & Simonem Cananæum.*

19 *Et Iudam Iscarioten, qui & tradidit illum. & veniunt ad domum.*

---

12 *Multum*, πολλά. Vulgata & Erasmus, *Vehementer*, id est σφόδρα.

13 *Tunc ascendit*, καὶ ἀναβαίνει. Ita placuit cõuertere coniunctionem καὶ, vt melius cohæreret oratio. Nam penè infinitum esse huius particulæ vsum, quæ respondet literæ Hebræorum ו vocabulis præpositæ, iam sæpe diximus. ¶ *Venerunt*, ἀπῆλθον. Compositum pro simplici positum, vt Luc. 23.33.

14 *Et cõstituit duodecim* καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Eras. Veterem interpretem sequutus, quũ putaret esse traiectionem particulæ ἵνα, interpretatur, *Fecitque vt duodecim secum essent*. & legitur in meo vetustissimo codice, absque traiectione, ἐποίησεν ἵνα ὦσιν δώδεκα μὲ' αὐτοῦ. Retineo tamen receptam lectionem, & existimo ex vulgi consuetudine petitũ esse hoc genus loquendi, Fecit duodecim: id est elegit ac designauit duodecim qui secum familiariter versarentur. quod satis indicat particulę ἵνα repetitio, & quidem copulatiua interiecta, quæ indicat verbum ἐποίησε repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sensus autem nullus erit si in hoc quoque membro, vt in superiore, particulam ἵνα per traiectionem explices. Accipitur ergo τὸ ποιεῖν pro καθιστάναι, vt Iohan. 6.15. quod vt melius intelligeretur, maluimus interpretari Cõstituit, quàm Fecit: quum alioquin, quoad eius fieri potest, non soleamus à Græcis discedere. Testatur autem Erasmus post δώδεκα se legisse in nonnullis exemplaribus οὓς ἀποστόλους ὠνόμασεν, Quos etiam Apostolos vocauit: quæ verba si adiicias, nostram interpretationem valde confirmabunt: quanuis videri possint adiecta ex Lucæ 6.13. ¶ *Ad predicandum* [*Euangelium*,] κηρύσσειν. Nouè ponitur τὸ κηρύσσειν absoluté. Ideo addidi nomen Euangelij, plerunque expressum, quod etiam in meo vetustissimo codice adiicitur.

* 15 *Et vt haberent*, καὶ ἔχειν. Erasmus interpretatur, *Vtque haberent*, quum antè verterit κηρύσσειν ad prædicandum: vt hîc quoque debuerit potius interpretari, Et ad habendum. Nam quod existimat cum superioribus posse cohærere, quasi scriptum sit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, eiusmodi est vt ne refutatione quidem indigere videatur. Necesse est ergo repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum ἀποστέλλῃ, & ita potius conuertere, Eósque mitteret vt prædicarent & potestatem haberent. Vulgata, *Et dedit*, legit enim καὶ ἔδωκεν, assentiente vetustissimo exemplari meo, & molliore sanè constructione.

16 *Primum Simonem*, πρῶτον Σίμωνα. Hæc verba testatur Eras. in nonnulis Græcis codicibus non extare, & ex Matthæo desumpta arbitratur. Ego verò non dubito quin hæc sit germana lectio. nam præterquam quòd ita loquitur Matth. & Lucas, nisi ita legas, versiculus proximus incipiens à particula καὶ, cum duobus sequentibus, nullũ prorsus verbum habebit cum quo connecti possit. Neque est quod quispiam miretur post πρῶτον non sequi δεύτερον, τρίτον, & similes particulas, quum sæpe occurrat eiusmodi dicendi genus, vt Matth. 10.2. Act. 26.20. Rom. 1.8, & 3.2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, scriptum est ἐπέθηκε Σίμωνι, natum est ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe ponitur posteriore loco antecedens, pręterito relatiuo, vt Psal. 48.1. quamobrem etiam ista sum interpretatus vt si scriptum esset ᾧ ἐπέθηκε. Simon autem non tunc fuit cognominatus Petrus, sed tum demum quum ex illa legatione reuersus præclaram illam confessionem edidisset. Matth. 16,18.

17 *Et Iacobum*, καὶ Ἰακώβον. Syrus interpres legit καὶ Ἰακώβῳ &c. ἐπέθηκεν ὀνόματα, omissa coniunctione καὶ, & absque pronomine αὐτοῖς, ita vt nihil hiet, & huius versiculi constructio sic cohæreat cum superiore, Et imposuit Simoni nomen Petrum: & Iacobo &c. imposuit nomina &c. quos proinde satis declarat Marcus fuisse ab ipso electos. Sed receptam lectionem amplector. ¶ *Boanerges*, βοανεργές. Ita scribitur hoc nomen in omnibus codicibus, pro בני רגש [*bene reghesch*] vt facilè appareat expungendum esse ο. Sed vix vllum peregrinum vocabulum inuenias Græcis literis incorruptè scriptum. Hieronymus in capite Danielis 1. vult legi בני רעם [*bene rehem*] vnde * factum fuisse [*bene-rgen*] ν per γ enuntiato, vt in Gomorrha & aliis similibus, & post expunctum μ vt in Maria, & gehenna, additum σ fuisse coniicit Ioh. Dusius criticus in his rebus diligentissimus: sic vt, aliis Bane, aliis Bone pro Bane Syriacè pronunciantibus, conflatum tandem fuerit ab imperitis Boane. Hæc ille. Sed quid si, vt hanc coniecturam adiuuemus, dicamus pro ργεμ nonnullos legisse ργες, id est pro Mem finali legisse Samech characteris similitudine deceptos? Sic autem vocatos illos dicit Nazianzenus διὰ τὸ μεγαλόφωνον, quòd nescio quàm sit probabiliter excogitatum.

18 *Thaddæum*, Θαδδαῖον. In quodam codice legitur Λεββαῖον Lebbæum, cui videlicet cognomen fuit Thaddæo: qui idem & Iudas (vt ex Luca apparet) dictus est: adeo vt trinomius fuerit. Itaque Iudas proditor, vt ab eo distinguatur, vbique dicitur Ἰσκαριώτης. ¶ *Cananiten* Καναναῖον, Vide Matth. 10.4.

19 *Venerúntque domum*, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Quum hæc soleant cum sequente versiculo connecti, nos contra superioribus adiunximus. Omnino enim videtur hæc esse sententia, duodecim illos, quum essent à Domino selecti ex reliqua discipulorum turba, vt posthac cum eo versarentur, domum cum eo reuertisse: quod ante facere non solebant, quum ipsos Dominus in suum contuberniũ nondum adsciuisset. Copulandum est igitur verbum ἔρχονται cum ἐποίησε, quod positum est versiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ'

αὐτῷ, & quæ consequuntur vsque ad πρόσωπον construenda sunt διαβατικῶς, vt loquuntur Grammatici. Neque nos offendere debet temporis mutatio, Hebręis, ac Marco præsertim, familiaris: quamobrem etiam prius ἔρχονται sum interpretatus Venerunt, ne quem offenderet hæc enallage Latinis non ita frequens.

Καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος ὥς τε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. 20

Conuenit autem rursum turba, adeo vt ne capere quidem cibum possent.

Et conuenit iterũ turba, ita vt non possent neque panem manducare.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ, Ὅτι ἐξέστη. 21

Et quum *hæc* audissent ipsius propinqui, venerũt vt prehenderent eum: dicebãt enim eum apud se non esse.

Et quum audissent sui, exierunt tenere eum: dicebant enim, Quoniam in furorem versus est.

Καὶ οἱ Γραμματεῖς οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβάντες ἔλεγον, Ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. 22

Matt. 9. 34. & 12. 24. Luc. 11. 14.

Scribę verò qui Hierosolymis descenderant, dicebant, Certè habet Beelzebul, & certè ‖ per principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

Et Scribæ qui ab Ierosolymis descẽderant, dicebant, Quoniam Beelzebub habet, & quia in principe dæmoniorum eiicit dæmonia.

Καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν; 23

Quum autem eos aduocasset, dixit eis per parabolas, Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?

Et cõuocatis eis, in parabolis dicebat illis. Quomodo potest Satanas Satanam eiicere?

Καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη· 24

Neque si regnum aduersus sese dissideat, potest stare regnum illud:

Et si regnum in se diuidatur, non potest regnum illud stare:

Καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη· 25

Neque si domus contra semetipsam dissideat, potest stare domus illa:

Et si domus super semetipsam dispertiatur, non potest domus illa stare:

Καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν καὶ μεμέρισται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει. 26

Sic quoq. si Satanas insurrexit & dissidet aduersus semetipsum, stare non potest, sed finem habet.

Et si Satanas consurrexerit in semetipsum, dispertitus est, & non poterit stare, sed finem habet.

Οὐ δύναται οὐδεὶς τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρ- 27

Non potest quisquã potẽtis *alicuius* vasa, ingressus domum

Nemo potest vasa fortis, ingressus in domum

---

20 *Adeo vt ne*, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Frequens Hebraisf. Edere panem, pro Cibum capere.

21 *Ipsius propinqui*, οἱ παρ' αὐτοῦ. Ad verbum, Qui ab eo erant: quo modo vernaculo sermone dicimus, *Ceux qui luy estoyent quelque chose:* id est, ipsius gentiles & agnati: qui quàm parum æqui fuerint Christo, liquet ex Iohanne 7.3, 4.5. In hoc tamen dicendi genere Græci fere vtuntur præpositione πρὸς, & cognatos τοὺς πρὸς τινὸς, vel τοὺς πρὸς αἵματος appellãt. Nonnulli de iis hoc accipiunt qui quũ domi apud ipsum essent, exierunt vt furentem turbam compescerent. Nam relatiuum ἀυτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Iesum. Sed vt taceam quæ de cognatorum Christi incredulitate ac maleuolentia narrat Iohannes, certe ea quæ in hoc extremo capite narrantur de iisdem Christum accersentibus, quos ipse contempsit, videntur indicare de ipsius cognatis hæc quoque esse accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc scelus conspirasse, quum paulo pòst inter eos etiam Maria ipsius mater recenseatur: de qua absit vt tale quicquam cogitem. Deinde etiam verbum κρατῆσαι, quo vis quædam significatur, impedit quominus illi sententiæ assentiar. Quis enim studeat furentem multitudinem vi coercere? Quod etiam si concederem, tamen non erat eo tempore tantus discipulorum zelus, vt hoc ipsis vel in mentem veniret. Et quòd mox dicitur de Scribis, eum vt dæmonio correptum accusantibus, prorsus cum illo cognatorum dicto consentit. Sed & Cypr. lib 1, epist. 3. *Videmus*, inquit, *ipsum Dominum à fratribus esse deseruum, & ab eo quem inter Apostolos delegerat, proditum.* Vulgata, οἱ παρ' αὐτοῦ interpretatur *Sui:* quod vocabulum nimium latè patet. Erasmus, *Qui ad eum [attinebant,]* quum potius dicendum fuisse videatur, Qui eum sanguine attingebant, Conuenit igitur hæc Iudęorum consuetudo cum lege XII. Tab. qua cauetur vt qui furiosi sunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur.

* Quod autem attinet ad verbum ἐξελθεῖν, vel pro simplici accipiendũ est, (quomodo etiam sumus interpretati tum hoc loco, tum etiã infrà cap. 8. 11, & 11. 11) vel certè ad Nazareth referẽdum est, totámque eam regionem, (quæcumque tandem ea fuerit) ex qua isti eo consilio sunt profecti vt Iesum quasi insanum abducerent, cogerẽntque domi se continere: veriti fortassis Herodem & Pharisęos, ipsósque adeo Romanos, siquis hac occasione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Christum vellent regem creare, vt docetur Iohan. 6. 18. ¶ *Eum apud se non esse*, ὅτι ἐξέστη. Vel, ex potestate exisse. Sic enim Cicero 3. Tuscul. vt Budæus obseruauit *Exisse*, inquit, *ex potestate qui dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sunt in potestate mentis, cui regimen totius animi à natura tributum est.* Conatus sum tamen hunc eundẽ sensum ita explicare vt à Græco vocabulo propius abessem, quum ἐξίστασθαι ad verbum declaret Extra se esse, Suprà 2.12, Alibi sæpe idem hoc verbum cõuertimus Obstupescere, quando idem valet quod ἐκπλήττεσθαι. Vulgata & Erasmus, *In furorem versus est*: id est ἐμάνη: vel potius, εἰς μανίαν ἐτράπη. Cęterum in meo vetustissimo codice sic scriptum hunc locum inueni, καὶ ὅτε ἤκουσαν πάντες οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ λοιποὶ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν· ἔλεγον γὰρ ὅτι ἐξίστατο αὐτούς. Id est, Et quum de eo audiuissent Scribæ & reliqui, venerunt vt prehenderent eum: dicebant enim quòd ipsos in amentiam induceret.

24 *Neque si regnum*, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Erasmus, *Et si regnum.* Ego verò quum viderem particulam καὶ neque in hoc versiculo, neque in proximo satis cohærere posse, & duas istas similitudines probandæ superiori negationi adhibitas, putaui καὶ cum οὐ, quod proximè consequitur, prorsus coniungendum: vt sit καὶ οὐ pro οὐδὲ positum.

26 [*Sic*] *quoque si Satanas*, καὶ εἰ ὁ Σατανᾶς. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et si Satanas:* sed nemo non videt, ne hoc quidem loco satis commode posse copulatiuam vsurpari, quum declaret similitudinis accommodationem. Sciendum est igitur Hebraicam esse enallagen ו pro כן [*chen*,] quæ sæpissimè in Prouerbiorũ libro vsurpatur, vt cap. 25. 25, & 26. 9, & 27. 15. nisi malimus subaudire οὕτως, vt Matthæi 6. 10.

27 *Potentis*, τοῦ ἰσχυροῦ. Vide Matth. 12, 19. ¶ *Diripiet*, διαρπάσει. In quinque codicibus scribitur διαρπάσει, quod sanè melius cohæret cum præcedentibus. Nam alioquin præcisum erit dicendi genus, Et tunc diripiet, pro, Quod si fecerit, tum demum diripiet.

28 *Filijs*

πάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει.

eius, diripere, nisi primò validum illum vinxerit: & tunc domum eius diripiet.

eius, diripere, nisi prius fortem alliget: & tunc domum eius diripiet,

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁμαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφημίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν·

28 ‖Amen dico vobis, quæ uis peccata remittentur filiis hominum, & blasphemiæ quibuscunque blasphemarint:

28 *Amen dico vobis, quoniam omnia dimittentur filiis hominum peccata, & blasphemiæ quibus blasphemauerunt.* Mar.12.38. luc.12.10. 1.ioh.5.16.

Ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰωνίου κρίσεως.

29 Sed quicunque blasphemarit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed tenetur æterno iudicio.

29 *Qui autem blasphemauerit in Spiritum sanctum, non habet remissionem in æternum, sed reus erit æterni delicti.*

Ὅτι ἔλεγον, Πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει.

30 Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

30 *Quoniam dicebant, Spiritum immundum habet.*

Ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ· καὶ ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν, φωνοῦντες αὐτόν.

31 ‖ Veniunt igitur fratres & mater eius: & foris stantes, miserunt ad eum, & eum vocarunt.

31 *Et veniunt mater eius & fratres: & foris stantes, miserunt ad eum, vocantes eum.* Matth. 12 46. luc.8.19.

Καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν· εἶπον δὲ αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦσί σε.

32 Sedebat autem circa eum turba: illi verò dixerunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.

32 *Et sedebat circa eum turba: & dicunt ei, Ecce, mater tua & fratres tui foris quærunt te.*

Καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων, Τίς ἐστιν ἡ μήτηρ μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου;

33 Tunc respondit eis, dicens, Quæ est mater mea, aut fratres mei?

33 *Et respondens eis, ait, Quæ est mater mea & fratres mei?*

Καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, λέγει, Ἰδὲ ἡ μήτηρ μου καὶ οἱ ἀδελφοί μου.

34 Et quum circunspexisset in circuitu eos qui circum sedebant, ait, Ecce mater mea, & fratres mei.

34 *Et circunspiciens eos qui in circuitu eius sedebant, ait, Ecce mater mea & fratres mei.*

Ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, οὗτος ἀδελφός μου, καὶ ἀδελφή μου, καὶ μήτηρ ἐστί.

35 Quicũque enim fecerit quod Deus vult, is est frater meus, & soror mea, & mater.

35 *Qui enim fecerit voluntatem Dei, hic frater meus & soror mea & mater est.*

Κεφάλαιον δ.

CAP. IIII.

CAP. IIII.

1 ΚΑΙ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασσαν· καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολὺς, ὥστε αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ τῆς γῆς ἦν.

1 ET ‖ rursus cœpit docere apud mare: & coacta est ad eum turba multa, adeo vt ipse nauigium ingressus sederet in mari. tota autem turba apud mare in terra erat.

1 *Et iterum cœpit docere ad mare: & congregata est ad eum turba multa, ita vt nauim ascẽdens sederet in mari. & omnis turba circa mare super terram erat.* Matt. 13. luc.8.4.

---

28 *Filiis hominum*, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraismus: id est hominibus: vt Homerus υἷας Ἀχαιῶν, Achiuos vocat.

29 *Iudicio*, κρίσεως: id est κατακρίσεως, Condemnatione: vt sæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In quodam manuscr. codice & illo meo vetustissimo legitur ἁμαρτίας, id est Peccato: quam lectionem sequutus Vetus interpres, interpretatur *reus erit æterni delicti.* vt citans etiam hunc locum Cyprianus in epistolis, legit, Æterni peccati, id est nunquam delendi.

30 *Dicebant enim*, ἔλεγον γάρ. Verba sunt Euangelistæ causam afferentis cur Iesus mentionem fecisset peccati in Spiritum Sanctum. Itaque præcisum est hoc dicendi genus: quo etiam vtitur Marcus noster infrà cap.5.8.

31 *Veniunt igitur*, ἔρχονται οὖν Vulgata & Erasmus legerunt, καὶ ἔρχονται, *Et veniunt.* Est autem hoc loco particula οὖν epanalepseos nota. Redit enim Marcus ad historiam quam narrare cœperat versu 21, de ipsius propinquis. ¶ *Fratres & mater eius*, οἱ ἀδελφοὶ, καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Mater eius & fratres:* quem etiam ordinem seruat editio Græca Basiliensis. Nos tamen in veteribus omnibus, atque adeo in Complutensi editione, item apud Theophylactum, fratres inuenimus priores appellatos hoc quidem loco, sicut paulo post contrà, priore loco mater nominatur. Neque verò huius rei mentionem fecissem, nisi suspicarer veterem lectionem superstitione quorundam inuersam: qui magnam putant iniuriam matri Domini fieri, nisi nomen ipsius cæteris præponatur. Illud autem omnibus notum esse credo, fratrum & sororum appellatione apud Hebræos passim intelligi omnes qui eiusdem sint cognationis. ¶ *Et vocarunt*, φωνοῦντες: id est Accersentes. Erasmus, *Qui euocarent*, id est φωνήσοντας.

32]*Illi*] *verò dixerunt ei*, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *Et dicunt*, καὶ λέγουσι. quod in vno tantùm codice scriptum inuenimus. itaque alterum sumus amplexi. Neque enim hæc dicta sunt à circunstante turba, sed ab iis quos miserant propinqui vt eum accersérent. ¶ *Et fratres tui*, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In quinque vetustis exemplaribus & in meo vetustissimo additur καὶ αἱ ἀδελφαί σου, Et sorores tuæ: & postea Christus facit sororis, vt & fratris & matris mentionem.

33 *Aut fratres mei?* ἢ οἱ ἀδελφοί μου; Vulg. & Erasmus, legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; & fratres mei?

34 *Et quum circunspexisset in circuitu*, & cætera. καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους. Vulgata legit τοὺς κύκλῳ αὐτῷ καθημένους, id est, Eos qui in circuitu ipsius sedebant. Erasmus autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους. id est, in circuitu circum se discipulos sedentes. Sed quancunque harum lectionum sequaris, eadem manebit sententia.

Καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλὰ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, 2

Ἀκούετε, ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπείρειν· 3

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτό. 4

Ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε γῆν πολλὴν· καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔχειν βάθος γῆς· 5

Ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος ἐκαυματίσθη, καὶ διὰ τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη. 6

Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας· καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτὸ, καὶ καρπὸν οὐκ ἔδωκε. 7

Καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλὴν· καὶ ἐδίδου καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξάνοντα· καὶ ἔφερεν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν. 8

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. 9

Ὅτε δὲ ἐγένετο κατὰ μόνας, ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα, τὴν παραβολήν. 10

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστήριον τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω, ἐν παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται· 11

Ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι· μήποτε ὀπτραφῶσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα. 12

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν ταύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε; 13

Esa.6.9. mat.13.14. luc.8.10. ioa.12.40. act.28.26. rom.11.8.

Et docebat eos per parabolas multa, dicebátque eis in doctrina sua: 2

Audite, Ecce, *quidam* sator exiit satum: 3

Et factum est inter serendum, aliud quidem cecidit secũdum viam: venerúntque volucres cæli, & deuorauerunt illud. 4

Aliud verò cecidit in petrosa, vbi non habebat terrã multam: & statim exortum est: propterea, quòd non habebat profundam terram: 5

Sole autem exorto, ardore tactũ est, & propterea quòd non habebat radicem, exaruit. 6

Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, ac suffocarunt illud, & fructũ non edidit. 7

Et aliud cecidit in terram bonam, edidítque fructum assurgentem ac crescentem: & tulit aliud tricena, & aliud sexagena, & aliud centena. 8

Tunc dixit eis, Qui habet aures ad audiendum, audiat. 9

Quum autem esset solus, interrogarunt eum qui circũ eum erãt cũ duodecim, de parabola. 10

Et dixit eis, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: iis autẽ qui foris sunt, per parabolas omnia *ista* fiunt: 11

Vt videntes videant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando se conuertant, & remittantur eis peccata. 12

Præterea dixit eis, Nescitis parabolam istam? & quomodo omnes parabolas cognoscetis? 13

Et docebat eos in parabolis multa, & dicebat illis in doctrina sua: 2

Audite, Ecce, exiit seminans ad seminandum: 3

Et dum seminat, aliud cecidit circa viam: & venerunt volucres cæli, & comederunt illud. 4

Aliud verò cecidit super petrosa, vbi non habebat terram multam: & statim exortum est, quoniam non habebat altitudinem terræ: 5

Et quando exortus est sol, exæstuauit, & eo quòd non habebat radicem, exaruit. 6

Et aliud cecidit in spinas: & ascenderunt spinæ, & suffocauerũt illud, & fructum non dedit. 7

Et aliud cecidit in terram bonã, & dabat fructum iscendẽtem & crescentem: & afferebat vnum triginta, & vnũ sexaginta, & vnũ centum. 8

Et dicebat, Qui habet aures audiendi, audiat. 9

Et quum esset singularis, interrogauerunt eum ij qui cum eo erant duodecim, parabolam. 10

Et dicebat eis, Vobis datũ est nosse mysterium regni Dei: illis autem qui foris sunt, in parabolis omnia fiunt: 11

Vt videntes videant, & non videant: & audientes audiant, & non intelligãt: nequando conuertantur, & dimittantur eis peccata. 12

Et ait illis, Nescitis parabolam hanc? & quomodo omnes parabolas cognoscetis? 13

IN CAPVT IIII.

2 *In doctrina sua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Accipio διδαχὴ pro actione verbi διδάσκειν, vt perinde sit acsi dixisset Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, inter docendum.

5 *Petrosa*, τὸ πετρῶδες. id est, τὰ πετρώδη, vt infrà versu 16.

8 *Aliud tricena*, ἓν τριάκοντα, Omnes nostri vetusti codices scriptum habebant ἐν τριάκοντα, id est cum tricesimo, ἐν ἑξήκοντα, cum sexagesimo, ἐν ἑκατὸν, cum centesimo, vt loqui solent rei rusticę scriptores. sed malui quidem ego ἓν legere, ita vt distributiuè accipiatur, & subaudiatur σπέρμα.

10 *Solus*, κατὰ μόνας. Ad verbũ Solitarié. Est enim aduerbium, sed commodius vertitur per nomen. Vulgata, *Singularis.* ¶ *Qui circum eum erant*, οἱ περὶ αὐτόν. Vel (vt Vulgata) Qui cum eo erant. Codex Erasmi scriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) sensu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περί τινα appellant eos qui sunt cuipiam dediti & addicti, ita vt eum sectentur, sintque ipsius velut factionis. Æsch. κατὰ Κτησ. Φέροντας μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας κενὰς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοὺς περὶ αὐτόν. id est, Populo quidem vanam spem afferentes, Demostheni autem & eius sectatoribus, pecuniam. Sic etiam (vt citat Budæus) Plutarch. in Demetrio, τοὺς περὶ Φαληρέα vocat eos qui Phalerei partes sequebantur. Igitur hoc loco minimè significantur externi aliqui homines qui Christo adessent, (turbam enim amandarat) sed ij demum qui solebant eum affectari, & discipuli ipsius erant: quales habuit quidem, præter selectos illos duodecim, etiam alios multos. Isti igitur eum vel domum, vel in desertũ sequuti, quæsierunt de parabola. Vulg. legit οἱ περὶ αὐτὸν δώδεκα, Ij duodecim qui cum ipso erant: & in vetustissimo meo exẽplari legitur, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Discipuli eius, quod vtrumuis probo: quoniã domi & inter solos domesticos hęc dicta fuisse videtur ostẽdere quę sequũtur.

11 *Iis qui foris sunt*, τοῖς ἔξω, id est, exteris. Sicut autem Ecclesia siue domus Dei interdũ omnes comprehẽdit qui veram religionem profitentur, etiamsi hypocritæ sint plerique: interdũ verò electos duntaxat & verè credentes: ita etiam exterorum appellatione intelliguntur modò quicunque non accensentur cœtui fidelium, (vt 1. Corinth. 5. 12.) modo verò ij qui vt in Ecclesia sint, tamen ex vera Ecclesia non sunt, de quibus agitur hoc loco & Rom. 9. 9. ¶ *Omnia* [*ista*,] τὰ πάντα. Vis articuli proculdubio est ἀναφορικὴ: ideòque quum particulam vniuersalem restringat ad præcedentia nempe ad doctrinam de regno cælesti, fuit exprimenda. In meo tamen vetustissimo codice, totum istud membrum non legitur.

12 *Cernant*, ἴδωσιν, Vulg. & Erasm. *Videant*, quum tamen hoc quidem loco τὸ ὁρᾶν aliquid amplius declaret quàm τὸ βλέπειν, ita videlicet vt significet actionem animi id quod videt diiudicantis: sicut plus est τὸ συνιέναι quàm τὸ ἀκούειν, vt diximus Matth 13. 14. ¶ [*Se*] *conuertant*, ὀπτραφῶσι. vt. in coniugatione Hithpael Vide Act. 3. 26. *

13 *Præterea dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. Vide infrà. versu 24. ¶ *Et quomodo*, καὶ πῶς. Id est, Quomodo igitur? Est autem petitum à vulgo hoc dicẽdi genus, vt suprà diximus, Matt. 3. 14. Sic, Homerus Iliad. α, Καὶ νυὸ ἐν Δαναοῖσι θεοπροπίων ἀγορεύεις. Virg. *Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea?*

15 *In qui-*

Ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.

Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδόν, ὅπου σπείρεται ὁ λόγος· καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

Καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἱ ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν·

καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται·

Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες·

καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

Καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούουσι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται καὶ καρποφοροῦσιν ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ;

Οὐ γὰρ ἐστί τι κρυπτὸν ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ· οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

14 Sator ille, sermonem serit.

15 Isti autem sunt qui iuxta viam *semen excipiunt*, in quibus *videlicet* seminatur sermo: sed postquam audierunt, statim venit Satanas, & tollit sermonem qui seminatus fuerat in cordibus eorum.

16 Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui *videlicet* quum audierint sermonem, statim cum gaudio excipiunt eum:

17 Et non habent radicem in se, sed temporarij sunt: deinde orta afflictione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

18 Hi sunt autem qui in spinas semen excipiũt, hi sunt *inquam* qui sermonem audiunt:

19 Sed solicitudines seculi huius, & fallacia diuitiarum, & cupiditates quæ in cæteris rebus *versantur*, introeuntes suffocant sermonem, ísque redditur fructus expers.

20 Hi sunt verò qui in terram bonam semen exceperunt, qui *videlicet* audiunt sermonem, & excipiunt: & fructum ferunt, aliud tricena, aliud sexagena, aliud centena *grana*.

21 Dixit etiam eis Num lucerna venit vt subter modium pónatur, aut subter lectum? nónne vt candelabro imponatur?

22 Non est enim quicquam occultum quod non futurum sit vt manifestetur neque *quod* abscõdatur, sed *oportet* vt palàm proferatur.

14 *Qui seminat, verbum seminat:*

15 *Hi autem sunt qui circa viam, vbi seminatur verbum, & quum audierint, confestim venit Satanas, & aufert verbum quod seminatum est in cordibus eorum.*

16 *Et hi sunt similiter qui super petrosa seminantur, qui quum audierint verbum, statim cum gaudio accipiunt illud:*

17 *Et non habent radicem in se, sed temporales sunt: deinde orta tribulatione & persecutione propter verbum, confestim scandalizantur.*

18 *Et alij sunt qui in spinis seminantur, hi sunt qui verbum audiunt:*

19 *Et ærumnæ seculi, & deceptio diuitiarum, & circa reliqua cõcupiscentiæ introeuntes suffocant verbum, & sine fructu efficitur.* 1. Tim. 6. 17.

20 *Et hi sunt qui super terram bonam seminati sunt, qui audiunt verbum & suscipiunt: & fructificant, vnum triginta, & vnum sexaginta, & vnum centum.*

21 *Et dicebat illis, Nunquid venit lucerna vt sub modio ponatur, aut sub lecto? nónne vt super candelabrum ponatur?* Mat. 5. 15. luc. 8. 16. & 11. 33.

22 *Non est enim aliquid absconditum quod non manifestetur: nec factum est occultum, sed vt in palam veniat.* Mat. 10. 26. luc. 8. 17. & 12. 2.

---

15 *In quibus*, ὅπου. Vulg. & Eras. *Vbi*, quæ interpretatio obscura est. Neque enim hoc aduerbium refertur ad ὁδόν, se ad eos qui viæ comparantur. Itaque perspicuitati studere malui, quum præsertim in vno codice legerim οἷς, Quibus.

16 *Excipiunt*, λαμβάνουσιν. Id est παραδέχονται, vt mox scribitur vers. 20. Vide Matth. 13. 20.

18 *Hi sunt autem*, καὶ οὗτοί εἰσιν. Vulgata & Erasmus, *Et alij sunt*, καὶ ἄλλοι εἰσίν. sicut etiam scriptum legimus in quodam exemplari, Cæterùm quòd bis repetitur οὗτοί εἰσιν, excusandum est per epanalepsin, vel potius alterum redundat: nam si tollas, planior erit sententia, & posteriore loco deest in quatuor manuscriptis codicibus. Contra verò Syrus interpres priore loco legit οἱ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι. quod mihi maximè probatur.

19 *Seculi huius*, τοῦ αἰῶνος τούτου Id est, Ad huius vitæ negotia pertinentes. ¶ *Fructus expers*, ἄκαρπος. Vulg. *Sine fructu* ambiguè, quum non sit infructuosum quicquid est sine fructu. Erasmus, *Infructifer*, nouo vocabulo.

20 *Aliud tricena*, ἓν τριάκοντα Subauditur participium τὸ σπειρόμενον. Alioqui dicẽdum fuerat potius εἷς, in accommodatione parabolæ.

21 *Venit*, ἔρχεται. Id est affertur. In quodam codice scriptum est ἅπτεται, id est, *Accenditur*, vt vertit Eras. quum tamen in Basiliensi editione legatur κάεται, id est Ardet.

22 *Non futurum sit vt manifestetur*, ἐὰν μὴ φανερωθῇ. Vel, Non manifestetur: modò intelligas esse modum potentialem: ponitur enim ἐὰν pro ἂν. Quod autem Erasmus in annotationibus legit ἢ εἰ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neque in vetustis codicibus reperimus, neque videtur conuenire ¶ *Neque [quod] abscondatur, sed [oportet] vt in apertum veniat*, οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quanuis plana sit huius loci sententia, (præsertim si conferatur cum capite Lucæ 8. 17.) tamen quomodo cohæreat verborum constructio non facilè indicari potest. Est enim ellipsis in hac oratione, quam nonnulli vel neglexerunt, vel non animaduerterunt, nonnulli parum commodè videtur expleuisse. Vulg. igitur ita vertit, *Nec factum est occultum, sed vt in palam veniat.* Erasmus hoc modo, *Neque fuit secretum, sed vt in propatulum veniat.* Sic autem supplet in annotationibus, *Neque factum est occultum [vt maneat occultum] sed vt in apertum veniat.* Atqui nemo est qui non videat aliquid præterea deesse quod à parte anteriore coniungatur cum illo *factum est*. Deinde si ita libeat pro arbitrio supplere integras sentẽtias, non video quid non eadem nobis corrumpere liceat. Castellio nimis audacter (vt pleraque alia) sic interpretatus est, *Neque quicquam tam arcanè fit quòd non palam futurum sit*: id est, οὐδὲ τι γίνεται οὕτως ἀπόκρυφον ὥστε μὴ αὐτὸν εἰς φανερὸν ἐλθεῖν. Ego verò hãc licentiã nolui imitari. Itaque relatiuũ ὃ repetij ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Est enim (vt opinor) hęc ellipsis minimè coacta, nec a Vulgata loquendi consuetudine remota: & mutationẽ temporis facile excusat Hebraismus, Illud autem, ἐγένετο ἀπόκρυφον quum potuissemus ad verbũ interpretari, Factum vel redditum sit absconditum: malui vertere per verbum cuius est periphrasis, perinde ac si scriptũ esset ἀποκρυφθήσεται. Bis enim idẽ dicit Euãgelista noster, quum μὴ φανερωθῆναι, id est Non manifestari, idem valeat atque ἀποκρυφθῆναι, id

est Abscondi. Postremò supplendum fuit aliquid necessariò, cui subiungatur ἵνα. Id igitur supplcuimus quod maximè visum est esse accommodatum, nempe δεῖ oportet: cuius ellipsis exemplum habes infra cap. 9.12, & 14 49. item 1. Iohannis 2.19, & quidem eodem prorsus dicendi genere.

* Neque causa est cur quisquā offendatur hac cōstructione δεῖ ἵνα φανερωθῇ pro δεῖ φανερωθῆναι, quum occurrat non tantùm in his libris, vt Matthæi 5.29, & 18.6. sed etiam apud idoneos scriptores, tum Græcos, (qua de re vide Marc. 9. 12.) tum etiam Latinos, vt apud Cæs. Damnatum pœna sequi oportebat vt igni cremaretur. Sed & aliter hunc totum locum interpretari licebit, nempe, Οὐ γὰρ ἐστιν (λυχνία, lucerna videlicet) *quidpiam occultum quod non manifestetur: neque facta est vt occultetur, sed vt palam proferatur.* ita videlicet vt ab ipso lucernæ vsu argumentum ducatur. Sed hoc fortassis argutum est potius quam firmum. ¶ *Palam proferatur.* εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Vulgata, *In palam veniat.* Erasmus, *In propatulum veniat.*

Εἴτις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Βλέπετε τί ἀκούετε· ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν.

Ὅς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Καὶ ἔλεγεν, Οὕτως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,

καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.

Αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρες σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ.

Ὅταν δὲ παραδοῖ ὁ καρπός, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.

Καὶ ἔλεγε, Τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ

Matt. 7.2. luc.6.38.

Mat. 13 12. & 15.29. luc.8.18.& 19 26.

Matt 13 31. luc. 13. 19.

25 Siquis habet aures ad audiendum, audiat.

24 Præterea dixit eis, Videte quid audiatis: ‖qua mēsura metimini, vobis metietur, & adiicietur vobis qui auditis.

25 ‖Qui enim habet, dabitur ei: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.

26 Item dicebat, Ita est regnum Dei vt si quispiam iaciat semen in terram,

27 Et dormiat, & exurgat nocte ac die: & semē germinet, & assurgat quomodo ipse nescit.

28 Sponte enim terra fructum fert, primùm herbam, deinde spicam, deinde plenum frumentum in spica:

29 Quum autem prodiderit *sese* fructus, statim mittit messores: quoniam adest messis.

30 ‖Dicebat etiā, Cui *rei* assimilauerimus regnum Dei? aut qua

23 *Siquis habet aures audiendi, audiat.*

24 *Et dicebat illis, Videte quid audiatis: in qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.*

25 *Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet auferetur ab eo.*

26 *Et dicebat, Sic est regnum Dei quemadmodum si homo iaciat sementem in terram,*

27 *Et dormiat, & exurgat nocte & die: & semē germinet, & increscat dum nescit ille,*

28 *Vltro enim terra fructificat primùm herbam, deinde spicā, deinde plenum frumentum in spica:*

29 *Et quum produxerit fructus, statim mittit falcem, quoniam adest messis.*

30 *Et dicebat, Cui assimilabimus regnum Dei?*

---

24 *Præterea dixit eis,* καὶ λέγει αὐτοῖς. Familiaris est Marco ista transitio, qua vel diuersos sermones, vel diuersas eiusdem sermonis partes connectit, sicut infinitis locis in Deuteronomio legimus, ET DIXIT MOSES. Solemus autem in hoc presertim scriptore particulam καὶ non tantum per copulam ET interpretari, sed etiam per Tum, autem, præterea, etiam, igitur, verò, prout requirit sententia. ¶ *Videte quid audiatis,* βλέπετε τί ἀκούετε. id est Attendite diligenter istis quę vobis dicuntur. Pars ista huius versiculi cum sequente toto, non vno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis scriptum est, βλέπετε τί ἀκούετε· καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id est, *Videte quid audiatis: etiam adiicietur vobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo. qua mensura metimini, alij metientur vobis qui auditis, & adiicietur vobis.* Theophylactus Romanus, & vetusta nostra exemplaria consentiunt in lectione quam sequuti sumus: vt mirer Erasmum in Theophylacto diuersam lectionem annotasse. In duobus tamen manuscriptis codicibus pro μετρηθήσεται legitur ἀνταμετρηθήσεται, sicut apud Matthæum, id est, Vicissim alij metientur: & in meo vetustissimo exemplari deest καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. quæ etiam Vetus interpres non legit: sed Syrus etiam interpres habet.

26 *Ita vt,* οὕτως ὡς. Sic Plautus, *Vt voles esse me, ita ero.* Vulgata & Erasmus, *Sic quemadmodum.*

27 *Et dormiat, & exurgat nocte & die,* καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. Id est, Semente facta, transigat securus noctes & dies, minimè videlicet dubitans quin semen germinet. Est autem prouerbiale illud dicendi genus Hebræis, cuius exemplum habemus Psalmo 3. vers. 6. Nam quod Eras. existimat referri illud καὶ ἐγείρηται, ad semē, non potest conuenire propter copulam interiectam dicendum enim fuerat, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπόρος, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum est opponi τῷ καθεύδειν. vt sit simile quiddam ei quod dicunt Hebræi Exire & Introire, pro Versari in loco aliquo, & officium suum facere: de quo dicemus, Act. 1. 21. ¶ *Assurgat,* μηκυνήται. id est, Crescat & adolescat. Ad verbum, Prolongetur. Vulgata, *Increscat,* ἐπαύξηται Erasmus, *Surgat in altum.* rectè quidem, quum sic loquatur Columella: sed vno verbo satis id potuit declarari. ¶ *Quomodo ipse nescit,* ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his verbis intelligimus, ministrorum officium esse agrum studiosè excolere, cętera Domino commēdare, qui pro bona sua voluntate dabit successum. Debent igitur agricolæ tantùm operam præstare: atque vt fructus non respondeat animi voto, non est quod vana ægritudine seipsos macerent, siquidem officio suo fini defuncti. Vis enim illa qua semen in iis qui filij Dei sunt, adolescit, sicut ab vno sancto Spiritu promanat, ita etiam est hominibus tam occulta vt nonnisi ex fructu possit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinitè pro ὅπως. Vulgata & Erasmus, *Dum nescit ille.* Nam hac quoque significatione accippitur ἕως, vt Mat. 26.36. nempe pro Interim dum Sed alia interpretatio certior est, & magis congruit cum proximo versiculo. Annotat Erasmus αὐτὸς etiam ad σπόρον, id est semen, referri posse, quòd exurgat vi naturæ, quum ipsum hoc nesciat: sed quorsum hoc cuiquam in mentem veniat?

28 *Sponte,* αὐτομάτη. Nomē pro aduerbio αὐτομάτως, quo significatur aliquid fieri vi quadam seipsam mouente. Vulgata & Erasmus, *Vltro:* id est ἑκουσίως: quòd de solo dici vix potest, quum prius coli & seri oporteat

29 *Prodiderit [sese],* παραδοῖ. Forma huius verbi, vt μεταβάλλειν, ἀναστρέφειν, ἀσκεῖν, & aliorum aliquot, respondet coniugationi Hebræorum Hithpael: quod vt melius intelligeretur, malui exprimere reciprocum quàm per passiuum interpretari. Vulgata, *Produxerit:* id est παράγῃ, vel παρέφερε, & quidem absolutè: quod nusquam memini legere, nisi pro ὅς καρπὸς legas τοὺς καρπούς. Erasmus. *Productus fuerit.* ¶ *Mittit messores,* ἀποστέλλει τὸ δρέπανον. Vulg. & Erasmus, *Mittit falcem,* quod Latinè significat ipsam messoris actionem. Atqui, (etsi quod ad sententiam ipsam attinet, parum interest,) τὸ ἀποστέλλειν quod de personis non de ipsis falcibus dici potest, ostendit τὸ δρέπανον hoc loco, metonymia quadam populari, ipsos messores cum falcibus significare, quod vt exprimerem, δρέπανον Messores conuerti.

30 *Cui [rei] πίνι.* In duobus codicibus scribitur, πῶς, quomodo. Vulgata & Erasmus, *Cui.* Nos vertimus, *Cui [rei,]* vt neutrum esse intelligatur.

παραβάλωμεν αὐτήν;

31 Ὡς κόκκῳ σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερος πάντων τῶν σπερμάτων ἐστὶ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·

32 Καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων· καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.

33 Καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν.

34 Χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.

35 Καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, Διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

36 Καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ· καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ.

37 Καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· καὶ τὰ κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε αὐτὸν ἤδη γεμίζεσθαι.

38 Καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ ἐπὶ τὸ προσκεφάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀπολλύμεθα;

39 Καὶ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε τῇ θαλάσσῃ, Σιώπα, πεφίμωσο. Καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

40 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν;

41 Καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ;

Κεφάλαιον ε.

1 ΚΑΙ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν.

collatione contulerimus illud?

31 Velut grano ſinapis: quod quum ſeritur in terra, minimũ eſt omnium ſeminum quæ in terra ſunt:

32 Sed quum ſatum fuerit, aſſurgit, & fit maximum omnium olerum: editque ramos magnos, ita vt poſſint ſub eius vmbra volucres cæli nidulari.

33 ‖ Et talibus multis parabolis loquebatur eis ſermonẽ *Euangely*: prout poterant audire.

34 Abſque parabola verò nõ loquebatur eis: priuatim autẽ diſcipulis ſuis explicabat omnia.

35 ‖ Dixit autem eis dſe illo, quũ ſerum *diei* eſſet, Tranſeamus in vlteriorem *ripam*.

36 Dimiſſa igitur turba acceperunt eum vt erat in nauigio: ſed & alia nauigiola erant cum eo.

37 Tunc oritur turbo venti magnus: & fluctus irruebant in nauigium, ita vt iam impleretur.

38 Erat autem ipſe in puppi, ceruicali indormiens; tunc expergefaciunt eum, dicúntque ei, Magiſter, nõ eſt tibi curæ quòd perimus?

39 Experrectus igitur obiurgauit ventum, dixitque mari, Sile, obmuteſce. Tũ quieuit ventus, factáque eſt trãquillitas magna.

40 Dixit autem eis, Quid ita timidi eſtis? quomodo fidem non habetis?

41 Et timuerũt timore magno, dicebántque alius ad alium, Quiſnã iſte eſt, quòd etiam vẽtus & mare auſcultent ei?

CAP. V.

1 ET ‖ venerũt in vlteriorem *ripam* maris, in regionem Gadarenorum.

aut cui parabolæ comparabimus illud?

31 *Sicut granum ſinapis: quod quum ſeminatum fuerit in terra, minus eſt omnibus ſeminibus quæ ſunt in terra:*

32 *Et quum ſeminatum fuerit, aſcendit, & fit maius omnibus oleribus, & facit ramos magnos, ita vt poſſint ſub vmbra eius aues cæli habitare.*

33 *Et talibus multis parabolis loquebatur eis verbũ, prout poterãt audire.* Matt.13.34

34 *Sine parabola autem nõ loquebatur eis: ſeorſum autem diſcipulis ſuis ediſſerebat omnia.*

35 *Et ait illis in illa die, quum ſero eſſet factum, Tranſeamus contrã.* Matt. 8.23 luc.8.22

36 *Et dimitentes turbã, aſſumunt eum ita vt erat in naui: & aliæ naues erant cum illo.*

37 *Et facta eſt procella magna venti, & fluctus mittebat in nauim, ita vt impleretur nauis.*

38 *Et erat ipſe in puppi ſuper ceruical dormiens: & excitant eum, & dicũt illi, Magiſter, non ad te pertinet quia perimus?*

39 *Et exurgens comminatus eſt vento, & dixit mari, Tace, obmuteſce. Et ceſſauit ventus, & facta eſt tranquillitas magna.*

40 *Et ait illis, Quid timidi eſtis? necdum habetis fidem?*

41 *Et timuerunt timore magno, & dicebant ad alterutrum, Quis, putas, eſt iſte, quia ventus & mare obediunt ei?*

CAP. V.

1 *ET venerũt trans fretum maris in regionẽ Geraſenorum.* Matt. 8.28 luc. 8.26

¶ *Contulerimus*, παραβάλωμεν. In quibuſdam codicibus notat Eraſm. legi θῶμεν. i. Componemus, eodem ſenſu. Sed pro ὁμοιώσωμεν & παραβάλωμεν, rectius ſcriptum legimus in nõnullis exemplaribus, ὁμοιώσομεν & παραβαλοῦμεν.

31 *Velut grano*, ὡς κόκκῳ. Vulgata & Eraſmus, *Sicut granum*, i. ὡς κόκκος. In ſex codicibus ſcribitur, ὡς κόκκον, quarto caſu. Sed neutra lectio cum ſuperioribus ſatis cohæret, niſi multa ſubaudias.

33 *Sermonem*, τὸν λόγον. Nẽpe Euãgelij, vt ſup. 2.2. ¶ *Prout*, καθώς. Hoc eſt quod barbarè dicunt, Secundũ quod. Latini dicere ſolẽt Prout, vel Vt. Cic. *Pro ſe quiſque, vt in quo erat auctoritatis plurimũ, ad populum loquebatur.* Vide Act. 2.4.

34 *Explicabat*, ἐπέλυε: nempe tanquã ænigmatũ nodos. Vulg. *Ediſſerebat*. i. ἔφραζεν: vt Mat 13.36. Eraſ. *Exponebat.*

35 *In vlteriorem [ripam,]* εἰς τὸ πέραν. Vulgata, *Contrã.* id eſt, εἰς τοὐναντίον, vel εἰς τὸ κατέναντι.

36 *Acceperunt*, παραλαμβάνουσιν. i. In altum prouehere incipiunt. Superiorem enim ſermonem habuerat ex naui.

37 *Turbo*, λαῖλαψ. Vulg. & Eraſ. *Procella*. i. θύελλα. ¶ *Irruebant*, ἐπέβαλλεν. Vulgata *mittebat*, videlicet ἡ λαῖλαψ. quòd ſi ita eſſet, ſcribẽdum fuerit, καὶ τὰ κύματα. Itaque ἐπιβάλλειν hoc loco declarat cum impetu ſeſe proiicere, vt in coniugatione Hithpahel, ſicut infrà 14,72. ¶ *Impleretur*, γεμίζεσθαι. i. πληροῦσθαι. In vno codice ſcribitur βυθίζεσθαι. i. In profundum iret, ſiue mergeretur.

40 *Quid ita timidi eſtis? quomodo fidem non habetis?* τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidem ita lego vt increpantis ſint potius quàm interrogantis: ſed ita vt admirationem habeant connexam. Sed in duobus manuſcriptis codicib. ſic legitur, τί δειλοί ἐστε; οὔπω ἔχετε πίστιν; i. *Quid timidi eſtis? nondum habetis fidem?* quomodo etiam conuertit Vulgata. Valla diſtinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὔπω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; i. *Quid timidi eſtis? nũdum? quomodo non habetis fidem?*

41 *Alius ad alium*, πρὸς ἀλλήλους. Vulg. *Ad alterutrũ*: idque barbarè, vt Valla obſeruauit. Eraſmus, *Inter ſeſe.* id eſt πρὸς ἑαυτούς. ¶ *Quod*, ὅτι. Vulg. *Quia*, Eraſmus, *Quoniam.* Vide ſuprà 1.27.

IN CAPVT V.

1 *Venerunt*, ἦλθον. In duobus cod. legimus, ἦλθεν, *Venit.* ¶ *Gadarenorum*, Γαδαρηνῶν. In duobus exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, Gergeſenorum: in alio verò Γερασηνῶν, Geraſenorum: ſicut etiam vertit Vetus interpres. Quibus nominibus idem tractus Perææ, vbi Gadarenorum & Geraſenorum ſiue Gergeſenorum contigui fuerunt fines, ſignificatur, in tribu Manaſſe ſita trans Iordanẽ, vt liquet ex Luca 6.26. Eam vocat Gadarida Ioſ. lib. de bello Iud. 3, cap. 2. Vide Matth. 8.28.

Καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπήντησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ·

Ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι·

Διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι δεδέσθαι, καὶ διεσπάσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύσεις, καὶ τὰς πέδας συντετρίφθαι· καὶ οὐδεὶς αὐτὸν ἴσχυε δαμάσαι.

Καὶ διαπαντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων, καὶ κατακόπτων ἑαυτὸν λίθοις.

Ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ·

Καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν Θεὸν μή με βασανίσῃς.

(Ἔλεγε γὰρ αὐτῷ, Ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου)

Καὶ ἐπηρώτα αὐτόν, Τί σοι ὄνομα; Καὶ ἀπεκρίθη λέγων, Λεγεὼν ὄνομά μοι· ὅτι πολλοί ἐσμεν.

Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τὰ ὄρη ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

Καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες, Πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς· Καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, (ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι) καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

2 Egresso autem ipsi è nauigio, statim occurrit è monumentis homo in quo erat spiritus impurus:

3 Qui domicilium habebat in monumentis, & ne catenis quidē quisquā poterat eum vincire:

4 Propterea quòd sæpe pedicis & catenis vinctus fuerat, sed discerptæ fuerant ab eo catenæ, & pedicæ contritæ: neque quisquā potuerat cum domare.

5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus & in monumētis erat clamans, & concidens seipsum lapidibus.

6 Quum vidisset autem Iesum procul, cucurrit & adorauit eū:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? adiuro te *per* Deū ne me torqueas.

8 (Dicebat enim ei *Iesus*, Exi spiritus impure ex isto homine)

9 Tunc interrogauit eū, Quod tibi nomen *est*? Et respondit dicens, Legio mihi nomē *est*: quia multi sumus.

10 Et multum precabatur eum ne ipsos mitteret extra illam regionem.

11 Erat autem illic apud montes grex porcorum magnus pascens.

12 Et precati sunt eum omnes *illi* dæmones, dicētes, Mitte nos ad porcos, vt in eos introeamus.

13 Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus illi impuri introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in mare, (erant autem quasi bis mille) & suffocati sunt in mari.

2 Et exeunti ei de naui, statim occurrit de monumentis homo in spiritu immundo:

3 Qui domicilium habebat in monumētis, & neque catenis iam quisquam poterat eum ligare:

4 Quoniam sæpe compedibus & catenis vinctus, dirupisset catenas, & cōpedes comminuisset: & nemo poterat eū domare.

5 Et semper die ac nocte in monumentis & in mōtibus erat clamās, & concidens se lapidibus.

6 Videns autem Iesum à longe, cucurrit & adorauit eum:

7 Et clamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi Iesu Fili Dei summi? adiuro te per Deum ne me torqueas.

8 (Dicebat enim illi, Exi spiritus immunde ab homine)

9 Et interrogabat eum, Quod tibi nomen est? Et dicit ei, Legio mihi nomen est: quia multi sumus.

10 Et deprecabatur eum multum ne se expelleret extra regionem.

11 Erat autem ibi circa montem grex porcorum magnus pascens.

12 Et deprecabantur eum spiritus, dicentes, Mitte nos in porcos, vt in eos introeamus.

13 Et concessit eis statim Iesus. Et exeuntes spiritus immundi introierunt in porcos: & magno impetu grex præcipitatus est in mare, ad duo millia: & suffocati sunt in mari.

---

2 *Egresso autem ipsi*, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ. Duo vetusti codices scriptum habent, καὶ ἐξελθόντος αὐτοῦ. Et egresso eo: alius verò καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν, Et egressis ipsis. Vtrumuis autem sequaris, non abundabit αὐτῷ, quod sequitur. ¶ *In quo erat spiritus*, ἐν πνεύματι. Vide suprà 1. 23. vbi diximus ideo dici quempiam in spiritu, quòd eum spiritus quasi inclusum teneat ac deuinctum.

3 *Et ne catenis quidem*, καὶ οὔτε ἁλύσεσιν. Vulg. & Erasm. *Et neque catenis*: quum in hoc dicēdi genere οὐδὲ non significet Neque, sed Ne quidem. In vno codice additur οὐκέτι, *Amplius*. Alioqui δῆσαι non significabit simpliciter Vincire, sed Vinctum continere.

4 *Discerptæ fuerant*, διεσπάσθαι. Vel Distractæ. Sic enim Cicero, *Conueniunt*, inquit *bonorum emptores ad reliquias vitæ lacerandas ac distrahendas*. Vulg. *Dirupisset*: quod respondet τοῦ διαῤῥηγνύειν. ¶ *Ab eo*, ὑπ' αὐτοῦ In quodā manuscripto exemplari scribitur ἀπ' αὐτοῦ: quod confirmat has duas particulas interdum permutari, sicut annotauimus suprà, Matth. 11. 19.

5 *Erat*, ἦν. Id est versabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων, pro ἔκραζεν: id est erat clamans, pro clamabat. Nam etiam in vetustis codicibus post ἦν additur distinctio.

7 *Adiuro te* [*per*] *Deum*, ὁρκίζω σε τὸν Θεόν. id est Confirma mihi, interposito per Dei nomen iureiurando, fore vt non me vexes. Nam ὁρκίζειν significat iusiurandum ab aliquo exigere, vt tibi caueas. Inde factum vt etiam acciperetur pro Imperare aliquid, diuini numinis auctoritate interposita, vt accipitur Act. 19. 13, & 1. Thess. 5. 27. Exemplū autem hoc est horrendum impudentiæ sceleratorum spirituum, ab ipso Filio Dei iusiurandum postulātium, in quo tamen nō fuerunt exauditi, sicut etiam Caiaphæ Christus, quanuis iusiurandum exigenti, simpliciter tamē respondit.

10 *Precabatur*, παρεκάλει. Is videlicet dæmon eum precabatur, qui legatione fungebatur etiam pro cæteris: quod notandum est propter relatiuum αὐτοὺς, quod proximè sequitur. ¶ *Ipsos mitteret*, ἀποστείλῃ. Vulgata, *Expelleret*: id est ἐκβάλῃ.

11 *Apud montes*, πρὸς τὰ ὄρη. In manuscriptis codicibus legitur, πρὸς τῷ ὄρει, i. Apud montem. Est autem tota hæc regio maxima ex parte aspera, intercursantib. montibus Galaad. ¶ *Pascens*, βοσκομένη. In vno codice scribitur βοσκομένων, pascentium.

12 *Omnes*, πάντες. Deest hæc particula in tribus manuscriptis codicibus & apud Vet. interpretem. & fortassis aliquos offendit qui non considerarunt vim articuli sequentis ἀναφορικῶς: quamobrem etiam expressi nomen 1211.

13 *Quasi bis mille*, ὡς δισχίλιοι. Vel, vt Vulg. vertit, *Ad duo millia*: quanuis in hoc dicendi genere haud satis scio an supplēda sit potius particula Vsque, & certus numerus significetur. Ponitur autem ὡς pro περίπου, vel μᾶλλον, quæ enallage in nostro vulgato sermone locum habet. diceremus enim, *Il y en auoit comme deux mille, c'est à dire, enuiron deux mille*. Sic eadem particula vsurpatur Luc. 8. 42, & Act. 1. 15. Vide infrà 6. 44.

Οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους ἔφυγον, καὶ ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. Καὶ ἐξῆλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.

14 Qui verò pascebant porcos, fugerunt, & renuntiarunt in vrbem & in agros. Et *illi* egressi sunt vt viderẽt quid illud esset quod factum fuerat.

14 *Qui autem pascebant eos, fugerunt, & nuntiauerunt in ciuitatem & in agros. Et egressi sunt videre quid esset facti.*

Καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα, καὶ ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν.

15 Veniunt igitur ad Iesum, & conspiciunt eum qui fuerat dęmoniacus, sedentem ac vestitũ, & ⁂ sanæ mentis, ⁂ eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

15 *Et veniunt ad Iesum, & vident illum qui à dæmonis vexabatur, sedentem, vestitũ, & sanæ mentis: & timuerunt.*

Καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.

16 ⁂Et qui *id* viderant, narrauerunt eis ⁂ quomodo actum esset cum dæmoniaco, & de porcis.

16 *Et narrauerunt illis, qui viderant, qualiter factum esset ei qui dæmonium habuerat, & de porcis.*

Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

17 Tunc *illi* cœperunt eum rogare vt abiret ex finibus ipsorum.

17 *Et rogare cœperunt eũ vt discederet de finibus eorum.*

Καὶ ἐμβαντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθεὶς ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.

18 Ipso verò ingresso in nauigiũ, rogabat eum ille qui fuerat dæmoniacus vt esset cum ipso.

18 *Quumque ascenderet navim, cœpit illum deprecari qui à dæmonio vexatus fuerat vt esset cũ illo.*

Οὐ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτόν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σοὺς, καὶ ἀνάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ Κύριος ἐποίησε, καὶ ὅτι ἠλέησέ σε.

19 Iesus autem non permisit ei, sed ei dixit, Abi domum tuam ad tuos, & eis renuntia ⁂quanta tibi Dominꝰ præstiterit, & *quòd* misertus sit tui.

19 *Et non admisit eum, sed ait illi, Vade in domũ tuam ad tuos, & annuntia illis quanta tibi Dominus fecerit, & misertus sit tui.*

Καὶ ἀπῆλθε, καὶ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ Δεκαπόλει ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· καὶ πάντες ἐθαύμαζον.

20 Abiit igitur *ille*, & cœpit prędicare in Decapoli quanta ipsi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.

20 *Et abiit, & cœpit prædicare in Decapoli quanta sibi fecisset Iesus, & omnes mirabantur.*

Καὶ διαπεράσαντος τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη, ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν· καὶ ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν.

21 Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in vlteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum: érátque ⁂apud mare.

21 *Et quum transcendisset Iesus in naui rursum trãs fretum, conuenit turba multa ad eum: & erat circa mare.*

Καὶ ἰδοὺ, ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι Ἰάειρος· καὶ ἰδὼν αὐτὸν πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

22 ‖Et ecce, venit ⁂vnus ex præfectis synagogæ, nomine Iairus: & quum vidisset eum, accidit ad pedes eius.

22 *Et venit quidam de archisynagogis, nomine Iairus: & videns eum procidit ad pedes eius.* Matt.9.18. luc.8.41.

Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, λέγων, Ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει· ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς

23 Et multũ precabatur eum, dicẽs, Filiola mea ⁂in extremũ adducta est: ⁂*rogo* vt venias, & im-

23 *Et deprecabatur eũ multũ dicẽs, Quoniam filia mea in extremis est, Veni, im-*

---

15 *Sanæ mentis,* σωφρονοῦντα. Participium Græcum hac periphrasi optimè exprimitur. Nam σωφρονεῖν dicitur περὶ τὸ σῶα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν. Quamobrem etiam Paulus Act. 26.25, opponit σωφροσύνῃ τῇ μανίᾳ. & Plato initio posterioris Alcibiadis, opponit τὸ σωφρονεῖν τῷ μαίνεσθαι. ¶ *Eum [inquam] qui habuerat legionem,* τὸν ἐσχηκότα τὸν λεγεῶνα. Hæc nõ reperi in meo vetusto codice, neque etiam expressa sunt à Vetere interprete, quum tamen non sint frustra apposita. Conferunt enim multũ ad emphasin miraculi, vt prudenter notat Erasmus. Nam ista (opinor) coniungenda sunt cum καὶ σωφρονοῦντα i. & sanæ mentis. sicut in superiore mẽbro, is qui dæmoniacus fuerat, (id est miserrimè vexatus) adeo vt immanissimę belluę similior esset quàm hominis, opponitur homini quieto & composito. Neque tamẽ duo homines inter se comparãtur, sed eiusdem hominis dispares atque adeo prorsus contrarij habitus. Quanquam fortassis hæc possunt non ineptè accipi per epexegesin, vel epanalepsin. Nam similes loquendi formulæ sæpe apud hunc nostrum occurrunt, vt infrà capite 12.44.

16 *Et qui [id] viderant, narrauerunt eis,* καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες. Vulgata & Erasmus, *Et narrauerunt illis, qui viderant:* qui ordo in Græcis etiam seruatur, sed absque amphibolia, quam vt in Latino sermone vitaremus, collocationem verborum necessariò mutauimus. In quibusdam exemplaribus scribitur, διηγήσαντο δὲ, &c. id est, Qui autem viderant, narrauerunt eis. ¶ *Quomodo actum esset, &c.* πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ. Vulgata, *Qualiter factum esset.* Erasmus, *Qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat.*

19 *Quanta,* ὅσα. ¶ *Et quòd.* καὶ ἠλέησέ σε. Vulg. ad verbũ, *Et misertus sit tui:* quod certè parũ videtur cohærere cum præcedentibus, vt etiam annotat Erasmus. Sed in meo vetustissimo codice, legitur καὶ ὅτι ἠλέησε σε, quam lectionem vt germanam restitui etiam in Græcis, adstipulante quoque Syro interprete.

21 *Apud mare,* παρὰ τὴν θάλασσαν. Erasm. & Vulgata, *Circa mare:* id est περὶ.

22 *Vnus ex præfectis synagogæ,* εἷς ἀρχισυναγώγων. siue τὶς. Quidam, vt habent nonnulli codices. Hinc autem apparet non temere conuenisse cœtus singulis sabbathis, sed certos homines solitos fuisse multitudini moderari in singulis synagogis, vbi Moses explicabatur (Act.14.21) à doctoribus, qui Pharisæi & Scribæ dicuntur Matth.23.2. Hi sunt igitur qui archisynagogi dicuntur, qui particularium etiam Ecclesiarum negotiã administrabant, & propterea censentur Ecclesiæ nomine, Matth.18.17. Malui verò præfectum quàm principem vocare, vt Ecclesiasticum munus hoc etiã modo à merè ciuili discernerem, quanuis ista non essent, eo præsertim tempore, inter Iudæos distincta. Syrus etiam רבא [*rabba*] vocat.

23 *In extremum adducta est.* ἐσχάτων ἔχει. Ad verbum, Extremè habet. Sic enim loquuntur Græci. Vulgata, & Erasmus, *In extremis est:* obscuré. ¶ [*Rogo*] *vt venias,* ἵνα ἐλθών. In meo vetustissimo exemplari, vt & apud Syrum interpretem, legitur ἐλθὲ, ἵνα ἐλθὼν, Veni, vt quum veneris, imponas ei manus. quam lectionem si cum Vetere interprete sequamur, nulla ellipsi opus erit, quæ alioqui est prorsus necessaria, sed tamen non ita frequens: vt planè mirer ab Erasmo non fuisse annotatam. ¶ *Viuet,* ζήσεται. Vulg. *Viuat.* i. ζήσῃ, quod etiam legitur in meo vetustissimo codice: sed malo legere ζήσεται, ne sit ταυτολογία, Marci breuitati parum conueniens. Denique ex Mat.9.18, apparet hanc esse germanam lectionem.

χεῖρας, ὅπως σωθῇ καὶ ζήσεται.

Καὶ ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ· καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, καὶ συνέθλιβον αὐτόν.

(Καὶ γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἔτη δώδεκα·

Καὶ πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, καὶ δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, καὶ μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα·

Ἀκούσασα περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

Ἔλεγε γὰρ, Ὅτι κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι.

Καὶ εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς· καὶ ἔγνω τῷ σώματι ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος.

Καὶ εὐθέως ὁ Ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, Τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων;

Καὶ ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, καὶ λέγεις, Τίς μου ἥψατο;

Καὶ περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν.

Ἡ δὲ γυνὴ, φοβηθεῖσα καὶ τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθε καὶ προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· ὕπαγε εἰς εἰρήνην, καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου)

Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες, Ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;

ponas ei manus, vt seruetur: & viuet:

24 Abiit igitur *Iesus* cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.

25 (Tunc mulier quædam quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim:

26 Fuerátque multa perpessa à multis medicis, & impenderat omnia sua, & nihil adiuta fuerat, sed potius in deterius venerat:

27 Quum audisset de Iesu, venit in turba à tergo, & tetigit vestimentum eius.

28 Dicebat enim, Si vel vestimẽta eius tetigero, seruabor.

29 Et statim exaruit fons sanguinis eius: & sensit corpore se sanatam esse ex eo flagello.

30 Statim autẽ Iesus quũ apud se cognouisset vim quæ ex ipso prodierat cõuersus in turba, dixit, Quis tetigit vestimẽta mea?

31 Et dixerũt ei discipuli ipsius, Vides turbam te cõprimẽtem, & dicis, Quis me tetigit?

32 *Ipse* verò circunspiciebat vt videret eam quæ hoc fecerat.

33 Mulier autem timens & tremẽs, quum sciret quod in se factum fuerat, venit, & accidit ei *ad pedes*, dixítque ei omnem veritatem.

34 Ille autem dixit ei, Filia, fides tua te seruauit: abi in pace, & esto sana ex flagello tuo)

35 Adhuc eo loquente veniunt *quidam* à præfecto synagogæ, dicentes, Filia tua mortua est: quid amplius vexas magistrum?

pone mãnus super eam, vt salua sit, & viuat.

24 *Et abiit cum illo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.*

25 *(Et mulier quæ erat in profluuio sanguinis annis duodecim,*

26 *Et fuerat multa perpessa à compluribus medicis, & erogauerat omnia sua, nec quicquam profecerat, sed magis deterius habebat:*

27 *Quum audisset de Iesu, venit in turba retro, & tetigit vestimentum eius.*

28 *Dicebat enim, Quia si vel vestimentum eius tetigero, salua ero.*

29 *Et confestim siccatus est fons sanguinis eius, & sensit corpore quia sanata esset à plaga.*

30 *Et statim Iesus in semetipso cognoscens virtutem quæ exierat de illo, conuersus ad turbam, aiebat, Quis tetigit vestimẽta mea?*

31 *Et dicebant ei discipuli sui, Vides turbam comprimentem te, & dicis, Quis me tetigit?*

32 *Et circunspiciebat videre eam quæ hoc fecerat.*

33 *Mulier verò timens & tremens, sciens quod factum esset in se, venit, & procidit ante eum, & dixit ei omnem veritatem.*

34 *Ille autẽ dixit ei, Filia, fides tua te saluam fecit: vade in pace, & esto sana à plaga tua)*

35 *Adhuc eo loquente veniũt ab archisynagogo, dicentes, Quia filia tua mortua est, quid vltrà vexas magistrum?*

---

25 *Quæ erat*, ἔσα. Erasmus, *Quæ fuerat*. Ego Veterem interpretationem restitui, quia de eo tempore hæc narrantur quo nondum eo morbo laborare desierat. ¶ *In fluxione*, ἐν ῥύσει. Sic Cic. 3 & 4. Tusc. sanos opponit iis qui sunt in morbo: id est, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν autem verti Fluxionem, Pliniũ sequutus lib. 20. cap. 14. Erasmus, *Obnoxia profluuio sanguinis*: quæ interpretatio præterquam quod à Græcis discedit, etiam videtur non satis indicare perpetuum fuisse morbum, & significationi verborũ multum detrahit. ¶ [*Ab*] *annis duodecim*, ἔτη δώδεκα. Vide Matth. 9. 20.

29 *Sensit*, ἔγνω. Ad verbum, Cognouit: sed illud magis proprium est hoc loco. Verbum autem γινώσκω non minus latè patet quàm αἰσθάνομαι. ¶ *Ex eo flagello*, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè conuertit Erasmus expresso articulo. Quid autem flagelli appellatione intelligatur, suprà diximus, cap. 3. 10. Vulgata, *A plaga*, id est ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutensis editio addit αὐτῆς, suæ.

30 *Apud se*, ἐν ἑαυτῷ. Erasmus, *In semetipso*: quod obscurum est, & (ni fallor) parum Latinum. ¶ *Quæ ex ipso prodierat*, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν, id est, quæ sese in illa sananda muliere exeruerat. Erasmus, *Ex sese prodiisse*: non expresso articulo, vt planè mirer ab eo reprehensum esse hoc loco Veterem interpretem.

31 *Comprimentem*, συνθλίβοντα. Vide suprà cap. 3. 9.

33 *Accidit ei ad pedes*, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulg. *Procidit ante eum*, ἔπεσεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. Erasmus, *Accidit ei*. Vide suprà 3. 11. ¶ *Omnem veritatem*, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν: id est, rem totam ita vt gesta erat: quo modo etiam vulgò dicimus *Toute la verité*. Erasmus testatur se alicubi legisse, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, totam causam suam: & in nonnullis etiam exemplaribus additum fuisse ἔμπροσθεν πάντων, Coram omnibus.

34 *In pace*, εἰς εἰρήνην, pro ἐν εἰρήνῃ: quomodo etiam scriptum legi in manuscripto exemplari, id est σὺν εἰρήνῃ, cum pace. Sicut Hebræi dicunt לכי לשלום [*lechi leschalom*] 1. Samuelis 1. 17. pro eo quod Latini dicunt, Feliciter.

35 *A præfecto synagogæ*, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id est, ab ædibus principis synagogæ. nam Iairus ipse cum Iesu erat. Quod dicendi genus non satis intellectum, obiecit nonnullis errorem qui pro Ab archisynagogo, legunt Ad archisynagogum, vt eruditè admonet Erasmus: cui tamẽ in eo non assentior quòd præcisum hunc sermonem esse putat, veluti quum Græci dicunt ἐν ᾄδῃ, quum ad verbum sic loquatur Terentius in Hecyra, *Sed quid Bacchidem à nostro affine exeuntem video?* id est, ab affinis domo. Idem Phorm. *Quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo?* id est, à domo fratris, vt Donatus explicat. Cicero. *Malo tecum apud te ambulare*, id est, domi tuæ.

36 *Statim*,

Ὁ δὲ Ἰησοῦς, εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ, Μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε·

36 Iesus autem, statim vt audiit hunc sermonem qui dicebatur, dicit præfecto synagogæ, Ne metue, solummodo crede.

36 *Iesus autē, audito verbo quod dicebatur, ait archisynagogo, Noli timere, tantummodo crede.*

Καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.

37 Neque permisit vt quisquam ipsum vna sequeretur nisi Petrus & Iacobus & Iohannes frater Iacobi.

37 *Et non admisit quenquam se sequi, nisi Petrū & Iacobum & Iohannē fratrem Iacobi.*

Καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.

38 Venit igitur domū præfecti synagogæ, & tumultu cōspicit, flentes & eiulantes multum.

38 *Et veniunt in domum archisynagogi, & vidit tumultum, & flentes, & eiulantes multum.*

Καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς, Τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

39 Et ingressus dicit eis, Quid tumultuamini & fletis? puella non est mortua, sed dormit.

39 *Et ingressus ait illis, Quid turbamini & ploratis? puella non est mortua, sed dormit.*

Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. Ὁ δὲ, ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου καὶ τὴν μητέρα, καὶ τοὺς μετ' αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.

40 Et deridebant eum. Ipse verò, eiectis omnibus, assumit patrem & matrem puellæ, & eos qui secum erant, & ingreditur eò vbi puella erat iacens.

40 *Et irridebant eum. Ipse verò, eiectis omnibus, assumit patrem & matrē puellæ, & qui secum erant, & ingrediuntur vbi puella erat iacens.*

Καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ, Ταλιθὰ κοῦμι· ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι.

41 Prehensáque manu puellę, dicit ei, Talitha cumi: quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

41 *Et tenens manum puellæ, ait illi, Talitha cumi quod est interpretatum, Puella (tibi dico) surge.*

Καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.

42 Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.

42 *Et confestim surrexit puella, & ambulabat: erat autem annorum duodecim. & obstupuerunt stupore magno.*

Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο· καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.

43 *Ipse* verò multum imperauit eis nequis id resciret: dixítque vt daretur puellæ quo vesceretur.

43 *Et præcepit illis vehementer vt nemo id sciret: & dixit dari illi manducare.*

Κεφάλαιον ς.

CAP. VI.

ΚΑΙ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ· καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

1 Et egressus est illinc, venítque in patriam suam: & sequuti sunt eum discipuli eius.

1 *Et egressus inde, abijt in patriam suam, & sequebantur eum discipuli sui.* Mat.13.54. luc.4.16.

Καὶ γενομένου σαββάτου ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν. καὶ πολλοὶ ἀκούοντες ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;

2 Quúmque aduenisset Sabbathum, cœpit in synagoga docere: multíque audiētes percellebantur, dicētes, Vnde huic ista? & quę est hęc sapiētia quæ data est ei, quòd etiā virtutes tales per manus eius edantur?

2 *Et facto Sabbatho cœpit in synagoga docere: & multi audientes admirabantur in doctrina eius, dicentes, Vnde huic hæc omnia? & quæ est sapientia quæ data est illi, & virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?*

---

36 *Statim*, εὐθέως. Hoc non legit neque Syrus interpres, neque meus vetustissimus codex.

38 *Eiulantes*, ἀλαλάζοντας. Rectius fortassis ὀλολύζοντας. vt Iacob.5,1. Sic enim ista differunt, vt illud exultationi, istud tristitiæ tribuatur, sicut apud Hebræos הלל & ילל [*ialal & hillel*] differunt, vnde & Gallica vox *Helas* in lamentatione, vt *la la* in læticia. Cymbali acutum sonitum sic significauit Paulus 1. Cor.13.1.

40 *Eiectis*, ἐκβαλών. Id est, exire iussis, vt indignis qui miraculi spectatores essent, & vt placida esset tota hęc actio. Vide Act.9.40. ¶ *Eos qui secum erant*, τοὺς μετ' αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Qui erant cum illo*, videlicet patre. Ego verò hoc dictum accipio de tribus discipulis, quos certè minimè introduxerat vt postea eiiceret. positum est igitur αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ. ¶ *Eò vbi*, ὅπου. Vulgatà ad verbum, *Vbi*: quod Latinis durius est, nisi exprimas antecedens ἐκεῖ, eò. Itaque Erasmum sum in eo sequutus. ¶ *Erat iacens*, ὦν ἀνακείμενον: id est iacebat, compositum pro simplici. Nam alioqui τὸ ἀνακεῖσθαι significat Recumbere & Discumbere, vt alibi diximus: & κείμενον scribitur in vetustis exemplaribus duobus.

41 *Ei*, αὐτῇ. In vetusto quodam codice legimus αὐτῷ, idque (ni fallor) rectius: certè magis accommodatè ad regulas Grammatices, quum præcesserit παιδίον: quod nomen diminutionis forma deducitur à παῖς, & tam de puero quàm de puella dicitur. Sic etiam interdum loqui solent Attici, vt Thucydides, Ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις, λεγόμενον μὲν πρότερον πολλαχόσε ἐγκατασκῆψαι. quasi in priore membro pro νόσος præcedat νόσημα. ¶ *Talitha*, ταλιθά. Sic omnino scribendum est, non *Tabitha*, vt habent multi Latini, & Græci etiam aliqui codices, Hebrææ linguæ inscitia, & deprauationis occasione arrepta ex Act.9,40. ¶ *Quod est*, ὅ ἐστι. Græcè igitur scripsit Marcus: propterea voces Hebræas, alioqui non intelligendas interpretans, vt postea faciendum esse in Ecclesia monet Apostolus 1.Cor.14,27.

43 *Multum*, πολλά. Vulgata & Erasmus, *Vehementer*: id est δεινῶς, vel σφόδρα.

IN CAPVT VI.

1 *Patriam*, τὴν πατρίδα. Nempe Nazareth, ex vulgi opinione.

2 *Quúmque aduenisset*, καὶ γενομένου. Vulgata ad verbum, *Et facto Sabbatho*. Sed γίνεσθαι accipitur hoc loco pro Aduenire, vt in illa dicendi formula quæ sæpe occurrit, ὀψίας γενομένης. quanuis etiam accipi commodè possit γενομένης pro ὄσης, & γενομένου pro ὄντος, vel παρόντος: id est quum adesset, vt interpretatur Erasmus. Mihi tamen videtur altera significatio, hoc quidem loco, magis propria, quum ita accipiatur τὸ γίνεσθαι, Iohan.6. 20.21. Sic etiam Herodotus in Clio, (exemplo tamen non prorsus simili)

ἐπείτε δὲ ὁ Κῦρος πορευόμενος ὅπι τὸν Βαβυλῶνα, ἐγένετο ὅπι Γώνδῃ ποταμῷ: id est, quum Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluuium peruenisset. Sic etiam legimus Exodi 10.v.13, הבוקר היה [habbuker haiah,] id est mane fuit. ¶ *Percellebantur*, ἐξεπλήσσοντο: id est obstupefiebant. In meo vetustissimo codice & apud Veterem interpretem additur ὅπι τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id est, *super doctrina eius.* ¶ *Ista?* ταῦτα; Vulgata addit *Omnia?* πάντα; ¶ *Hæc sapientia,* ἡ σοφία. Vulgata & Erasmus prætermittunt articulum, qui tamen mihi videtur omnino fuisse exprimendus, quum ponatur ἐξοχῆς ἕνεκα. ¶ *Quod etiam virtutes tales per manus eius edantur?* ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται; Vulgata vertit, *Et virtutes tales quæ per manus eius efficiuntur?* vt subaudiatur τίνες εἰσί: perinde acsi tertia hęc sit interrogatio, atque ita scriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γινόμεναι, quod etiam scribitur in vno vetere exemplari: quanquam melius fortasse conueniet hæc lectio, si pro τοιαῦται legas ταῦται, id est istæ. Erasmus autem ita legit vt nos, sublata tantùm particula ὅτι, quæ tamen omnino videtur necessaria. Complectitur enim hoc membrum rationem superioris admirationis: neque post αὐτοῦ, proximè præcedens, scribenda est interrogationis nota, sed simplex distinctio: sicut etiam scriptum habent omnia tum vetera manuscripta, tum impressa exemplaria quæ vidimus: alioqui non video quomodo cum præcedentibus ista cohærere possint. Ergo vt redeam ad nostram interpretationem ὅτι particula hoc loco accipitur, sicut etiam suprà capite primo 27, & 4.41. δυνάμεις autem vocantur mirifica illa Christi facta, quæ diuinam ipsius virtutem ac potestatem declarabant: sicut admonuimus Matthæi capite 7.22. Superest vt admoneam, in duobus vetustis exemplaribus legi ἵνα καὶ, id est vt etiam, & γίνωνται, id est fiant: quæ propius accedũt ad Latinam loquendi rationem. Posita enim erit coniunctio ἵνα pro ὅστι. Denique per manus eius, Hebræorum more, significat eius opera & virtute.

Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς Μαρίας, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ καὶ Ἰούδα καὶ Σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; Καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.

Mar.4.44 Ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ οὐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.

Matt. 9.33. luc.13.22. Καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν· καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ, διδάσκων.

Matt. 10.1. supri 3.14 luc.9.1. Καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο· καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.

Καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδόν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον, μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν.

3 'Nónne iste est faber ille, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioſe & Iudæ & Simonis? nónne & ſorores eius hic ſunt apud nos? Et offendebantur in ipſo.

4 Dicebat autẽ eis Ieſus, ‖Non eſt Propheta inhonoratus niſi in patria ſua, & inter cognatos, & domi ſuæ.

5 Neque potuit illic virtutem vllam edere, niſi *quod* quum paucis ægrotis impoſuiſſet manus, ſanauit *eos.*

6 ‖Mirabatúrque propter incredulitatem eorum, & circuibat vicos in orbem, docens.

7 ‖Tunc aduocauit duodecim illos, cœpítque eos mittere binos: deditque eis poteſtatẽ *aduerſus* ſpiritus impuros.

8 Et præcepit eis vt nihil ſumerent ad iter, niſi virgam tantùm, non peram, non panẽ, non æs in zona:

3 *Nónne hic eſt faber, filius Mariæ, frater Iacobi & Ioſeph & Iudæ & Simonis? nónne & ſorores eius hic nobiſcum ſunt? Et ſcandalizabantur in illo.*

4 *Et dicebat illis Ieſus, Quia nõ eſt Propheta ſine honore niſi in patria ſua, & in domo ſua, & in cognatione ſua.*

5 *Et non poterat ibi virtutem vllam facere: niſi paucos infirmos impoſitis manibus curauit.*

6 *Et mirabatur propter incredulitatem eorum: & circuibat caſtella in circuitu, docens.*

7 *Et vocauit duodecim, & cœpit eos mittere binos: & dabat illis poteſtatem ſpirituum immundorum.*

8 *Et præcepit eis ne quid tollerent in via niſi virgam tantùm, non peram, non panem, neque in zona æs:*

---

3 *Faber ille, filius,* ὁ τέκτων, ὁ υἱός. Erasmus legit in nonnullis codicibus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ Μαρίας, filius ille fabri illius & Mariæ. Sed omnia nostra vetusta exemplaria in priore lectione consentiebant: quam fortasse mutauit aliquis, existimans hanc artem Christi maiestati parum cõuenire. Sed vt præteream vetustorum codicũ consensum, Iustinus antiquissimus scriptor, disertè testatur Christum antequam munus illud suum exerceret, fabrum fuisse lignarium, & aratra ac iuga cæteráque eiusmodi fabricasse. ¶ *Ioſe,* Ἰωσῆ. Vulgata, *Ioſeph.* Nonnulla Græca exemplaria Ἰώσητος, Iosetis. ¶ *Sorores eius,* αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ In quodam exemplari additur πᾶσαι, *omnes.* More autem Iudæorum, agnati & cognati, fratres & sorores dicebantur. ¶ *Apud nos,* πρὸς ἡμᾶς: id est παρ' ἡμῖν, sicut Iohan.1.1, πρὸς τὸν Θεόν, apud Deum, & 1.Corinth.16.6. Vulgata & Erasmus, *Nobiscum.* id est μεθ' ἡμῶν.

4 *Inhonoratus,* ἄτιμος. Vel expers honoris, sicut ἄλογος, expers rationis. videtur tamen hoc loco eum significare, cui tantum abest vt iustus honos tribuatur, vt etiam afficiatur contumelia. Vulgata vertit, *Sine honore:* & Erasmus, *Contemptus:* id est καταφρονητός. quò etiam respexit Syrus interpres. ¶ *Inter cognatos,* ἐν τοῖς συγγενέσι. Vetus interpres, *In cognatione sua:* id est ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui restituendus videtur, quum ita vt nos vertimus habeant omnia tum manuscripta, tum impressa exemplaria: & in hac enumeratione videatur Euangelista retrogradiendo sequi ordinem constitutionis humani generis a natura institutum, quem pulchrè describit Aristoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non cõuerti familiam, sed domum, ne bis idem inculcare videatur. Puto enim domum hoc loco minus latè patere quàm συγγένειαν, id est gentem ac familiam totam: quum alioqui sæpe his omnibus vocabulis idem declaretur.

5 *Neque potuit,* καὶ οὐκ ἠδύνατο. Hieronym. dialogo aduersus Pelagianos 2. hũc locum manifestè torquet, quum ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatẽ in regeneratis, quanuis de re ipsa sentiat. Sed tamẽ notandũ est hoc dicendi genus, quo significatur homines incredulos & ingratos quasi Deo manus vincire, ne ipsis opem ferat, quò spectant illa Dei verba ad Mosen Exod. 32.10, *Nunc igitur sine me.* ¶ *Virtutem,* δύναμιν, i. miraculum, metonymia efficientis. ¶ *Sanauit* [*eos*], ἐθεράπευσε, Relatiuum suppleui: quam ellipsin vt vitaret Vetus interpres, conuertit, *Paucos infirmos impositis manibus curauit*: perindè acsi scriptum sit, ὀλίγοις ἀῤῥώστοις, ὅπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε: quomodo etiam legi potest eadem manente sententia.

6 *In orbem,* κύκλῳ. Vel, vt Vulgata, *In circuitu.* Erasmus, *Vndique circumiacentes*: id est τοὺς ἐν κύκλῳ πάντοθεν κειμένους. Ego verò malui ἐν κύκλῳ referre ad verbum περιῆγεν, (quum articulum non habeat adiunctum) quàm ad κώμας.

7 *Duodecim illos,* τοὺς δώδεκα. In vno codice additũ erat μαθητὰς αὐτοῦ, Discipulos suos. Expressimus autem articulũ vt planior esset sententia. ¶ *Binos,* δύο δύο. Ad verbũ, *Duos duos* Nam Hebræi distributiuis carent. Vide infrà v.39. ¶ [*Aduersus*] *spiritus,* τῶν πνευμάτων. Vulg ad verbũ, *Spirituũ.* Sed omnino subandienda est præpos. κατὰ, vt diximus Matt. 10.1 & 12.31. quam etiam Syrus interpres expressit.

8 *Vt nihil,* ἵνα μηδέν: vt Vulg. & Eras. *Ne quid.* i. μή τι. ¶ *Ad iter,* εἰς ὁδόν. Vulg. *In via,* ἐν ὁδῷ. Vide Mat.10.v. 10. ¶ *Virgã,* ῥάβδον. Vide Matth.10.10. ¶ *Æs,* χαλκόν. Vide infrà 12.41.

Ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύσασθαι δύο χιτῶνας.

9 Sed vt calcearentur sandaliis: & ne induereutur binis tunicis.

9 *Sed calceatos sandaliis, & ne induerentur duabus tunicis.* Act.12.8

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.

10 Et dicebat eis, Vbicunque introieritis domum, illic manete vsquedum exeatis illinc.

10 *Et dicebat eis, Quocũque introieritis in domum, illic manete donec exeatis inde.*

Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις ἢ Γομόρροις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

11 Et quicunque non exceperint vos, neque audierint vos, egressi illinc, excutite puluerem qui suberit pedibus vestris, vt hoc sit testimonium aduersus eos. Amen dico vobis, tolerabilior erit Sodomorum conditio aut Gomorrhorum in die iudicii, quàm vrbis illius.

11 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes inde, excutite puluerem de pedibus vestris, in testimonium illis.* Mat.10.14 luc.9.5 Act.13.51, & 18.6

Καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι.

12 Egressi igitur *illi* proclamabant vt resipiscerent *homines.*

12 *Et exeuntes prædicabãt vt pœnitentiam agerent.*

Καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον· καὶ ἤλειφον ἔλαιῳ πολλοὺς ἀρρώστους, καὶ ἐθεράπευον.

13 Et dæmonia multa eiiciebãt, vngebántque oleo multos ægrotos, & sanabant *eos.*

13 *Et dæmonia multa eiiciebant, & vngebant oleo multos ægros, & sanabãt.* Iac.5.14

Καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρῴδης, (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, Ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.

14 Audiuit autem *hæc* rex Herodes, (clarum enim factum erat nomen eius) dixítque, Iohannes ille qui baptizabat, surrexit à mortuis, & propterea virtutes agunt in eo.

14 *Et audiuit rex Herodes (manifestum enim factum est nomen eius) & dicebat, Quia Iohannes Baptista resurrexit à mortuis, & propterea virtutes operantur in illo.* Mat.14.1 luc.9.7

---

9 *Calcearentur,* ὑποδεδεμένους. Ad verbum, *Calceatos esse.* Nam subauditur εἶναι, vt sit periphrasis pro ὑποδεδέσθαι vnde dicta sunt ὑποδήματα, quasi subligacula dicas, quòd solerent loris & vinculis accommodari: de quibus Virg. lib.8, *Et Tyrrhena pedum circundat vincula plantis.* Quod autem videtur Marcus à Matthæo dissentire, facilè explicari potest. Neque enim simpliciter prohibet Dominus Apostolis apud Matthæum ne sint calceati, non magis quàm vt sint vestiti, sed non vult vllis rebus studiosè comparatis onerari: inter quas numerat peram, vestes, calceos, virgas, & cætera eiusmodi, vt in Matthæo diximus. ¶ *Sandalia,* σανδάλια. Vocabulum Græcum, quod Terentius ipse vsurpauit, nos quoque post alios interpretes nõ inuiti retinuimus. Testantur autem Græci auctores ita vocari muliebre calceamentum. Sed tum ex hoc loco, tum etiam ex Act. 12.8. apparet Euangelistas inter ὑποδήματα & σανδάλια nullum posuisse discrimen, vt rectè obseruauit Erasmus. ¶ *Et ne induerentur,* καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In duobus codicibus legimus eodem sensu ἐνδεδύσθαι, i. indutos esse. Nõnulli verò legũt καὶ μὴ ἐνδύσησθε, Et ne induamini quod durius videtur. Quanquam apud Hebræos frequentes sunt eiusmodi personarum mutationes. Cæterùm indui simul binis tunicis, haud scio an quisquam consueuisset, nisi tunicam in genere pro vestitu exteriore & interiore accipias. Est igitur spectanda sententia potius quàm dictum ipsum, sicut in plerisque idiotismis facere necesse est: vt binis tunicis indui dicantur qui vna non contenti, alteram etiam habent, vt modò hac, modò illa vtantur. Fuisse verò eiusmodi aliquod vestium genus quas propterea Hebræi חליפות [*haliphoth,*] id est mutatorias vocant, ex plurimis Scripturæ locis apparet. Cæterùm considerandus est Christi scopus, vt videlicet nullo prorsus impedimento retardentur Apostoli, quos vult omnino ad hanc obeundam peregrinationem velut ad cursum paratos & expeditos esse.

10 *Vbicunque,* ὅπου: id est, quocunque loco constiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι εἰς οἰκίαν pro καταλύειν, id est Diuertere, & hospitium sibi deligere: quum alioquin εἰς οἰκίαν videatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap.7.24. ¶ *Illinc,* ἐκεῖθεν: id est ex eo loco. Vetat enim hospitium mutare in ista veluti peruolitatione. Nonnulli referunt non ad ὅπου ied ad οἰκίαν, sensu prorsus inepto.

11 *Et quicunque,* καὶ ὅστις. Anantapodoton ex vulgi sermone petitum. id est, si qui non exceperint. Nam si ita loquaris, Quicunque non crediderit, condemnabitur: tum demum plena & iusta est oratio. Sic Virgilius, *Quicquid erit, superanda omnis fortuna ferendo est.* ¶ *Vt hoc sit testimonium, aduersus eos,* εἰς τὸ μαρτύριον αὐτοῖς, Sic conuerti hunc locum perspicuitatis causa. Testimoniũ enim intelligit quo conuictis adimatur omnis excusatio. ¶ *Amen,* ἀμὴν. Hæc periodus in omnibus nostris exemplaribus Græcis legitur, exceptis tantùm duobus & meo vetustissimo. in Vulgata tamen versione prætermittitur, & fortassis ex Matthæo adscripta fuit: quamuis apud Syrum etiam interpretem legatur.

12 *Egressi igitur [illi,]* καὶ ἐξελθόντες, Vulgata ad verbum, *Et exeuntes.* Erasmus, *Et egressi.* Ego verò existimo καὶ hoc loco & aliis multis pro οὖν vsurpari: quàm enallagen sæpe iam diximus inde ortam esse quòd ו Hebræorum varias habeat significationes.

13 *Vngebántque,* καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum symbolum mirificæ istius virtutis, non autem medicamentum quo morbos curarent. Iam verò quum temporaria hæc dona iampridem cessarint, quorsum hæc cæremonia retineatur?

14 *Herodes,* Ἡρῴδης. Quoddam exemplar habebat, τοῦ ἀκοῦσαι Ἰησοῦ: i. auditionem, siue rumorem, qui de Iesu ferebatur: quod nisi addas, non modò manca fuerit constructio, sed etiam hæc pertinere videbuntur ad prodigia illa per Apostolos edita, quorum proximè meminit: quum potius ad Christum ipsum pertineant, vt declarant sequentia. Quòd autem Herodes ab Euangelista ornatur regis nomine, quum duntaxat esset Tetrarcha, ad vulgi, ac præsertim aulicorum, morem referendum est. ¶ *Clarum,* φανερόν. Erasmus, *Innotuerat:* id est ἐγνωρίσθη. Vulgata, *Manifestum.* quomodo etiam solemus alibi interpretari. ¶ *Factum erat,* ἐγένετο. Vel, *erat:* quum γίγνεσθαι & εἶναι sæpe permutentur. ¶ *Ille qui baptizabat,* ὁ βαπτίζων, In vno codice legimus eodem sensu, ὁ βαπτιστής, Baptista: id est baptizator. Solent enim (vt sæpe diximus) Hebræi participia vsurpare loco nominum quæ verbalia vocamus: & Vetus interpres ita legit. ¶ *Virtutes agunt in eo,* ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Eras. vertit: in eo tantùm dissentiens à Vetere interprete quòd maluit agendi verbo vti quàm operãdi. Vocat autem Marcus δυνάμεις hoc loco, non (vt paulo antè) facta illa Christi mirifica & vim omnem humanam superantia, sed ipsam potius vim & facultatem illa efficiendi. Quòd si pro factis ipsis accipere libeat, videtur etiam hic locus commodè sic posse passiuo verbo explicari, Efficiũtur istæ virtutes ab eo. Nam verbum ἐνεργοῦσι, pro ἐνεργοῦνται, accipi passiua significatione potest, vt ἀσκεῖν pro ἀσκεῖσθαι, apud Xenophontem: & τόποις ἀποκεχωρηκότας pro ἀποκεχωρημένοις, apud Herodotum. ἐν αὐτῷ verò pro ὑπ' αὐτοῦ vel δι' αὐτοῦ intelligi etiam potest, quum apud Hebræos ב (cui respondet præpositio Græca ἐν) omne causarum genus declaret. Et ita vertit Syrus interpres.

Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι Ἠλίας ἐστίν. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Ὅτι προφήτης ἐστὶν, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.

15 Alij dicebant, Elias est. Alij verò dicebant, Propheta est, vel vnus ex Prophetis illis.

15 *Alij autem dicebant, Quia Helias est. Alij verò dicebant, Quia Propheta est, quasi vnus ex Prophetis*

Ἀκούσας δὲ ὁ Ἡρώδης εἶπεν, Ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν· αὐτὸς ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν.

Luc.3.19

16 ‖Quum igitur *hæc* audisset Herodes, ait, Iste est Iohannes quem ego decollaui: ipse surrexit à mortuis.

16 *Quo audito Herodes ait, Quem ego decollaui Iohãnem, hic à mortuis resurrexit.*

Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης, ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ, διὰ Ἡρωδιάδα τὸν γυναῖκα Φιλίππου, τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.

17 Ipse enim Herodes missis *carnificibus* prehenderat Iohannẽ, & vinxerat eum in carcere, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam vxorem.

17 *Ipse enim Herodes misit, ac tenuit Iohannem & vinxit eum in carcerem, propter Herodiadem vxorem Philippi fratris sui, quia duxerat eam.*

Ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ, Ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.

Leu.18.16

18 Dicebat enim Iohannes Herodi, ‖Non licet tibi habere vxorem fratris tui.

18 *Dicebat enim Iohannes Herodi, Non licet tibi habere vxorem fratris tui.*

Ἡρωδιὰς δὲ ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, καὶ οὐκ ἠδύνατο.

19 Herodias autem imminebat ei, & cupiebat eum trucidare: nec poterat.

19 *Herodias autem insidiabatur illi, & volebat occidere eum: nec poterat.*

Ὁ γὰρ Ἡρώδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν· καὶ ἀκούσας αὐτοῦ, πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.

Mat.22.26

20 Herodes enim metuebat Iohannem: sciens eum *esse* ‖virum iustum ac sanctum, & obseruabat eum, auditóque eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.

20 *Herodes enim metuebat Iohannem, sciens eum virum iustum & sanctum, & custodiebat eum: & audito eo multa faciebat, & libenter eum audiebat.*

Καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρώδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας·

21 Quum igitur dies opportunus adesset, quo tempore Herodes in natalitiis suis cœnam faciebat proceribus suis ac chiliarchis & primariis Galilææ:

21 *Et quum dies opportunus accidisset, Herodes in natali suo cœnã fecit principibus & tribunis & primis Galilææ:*

Καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς

22 Et introisset filia ipsius

22 *Quúmque introisset filia*

---

15 *Vel vnus ex Prophetis illis, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν.* Hic locus varias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, *Quasi vnus ex Prophetis*, omissa particula ἢ, quam etiam in sex vetustis exemplaribus non legimus, neque vertit Syrus interpres: vt sit hic sensus, Quosdam habuisse Iesum pro Propheta, eóque minimè vulgari, sed qui cum excellentissimo quouis veterum illorum conferri iure potuerit. Erasmus autem conuertit, *Vel tanquam vnus ex Prophetis.* vt sit hæc sententia, Alios dixisse Eliam esse, alios Prophetam in genere: alios neque pro Iohanne, neque pro Elia habuisse, sed admiratos ipsius facta, cunctabundos pronuntiasse, ipsum videri posse aliquem ex veteribus illis Prophetis * qui resurrexisset. Cæterùm apparet ex collatione huius loci cum Luc.9,7 & 8. quadruplicem de Christo fuisse opinionem, sed tres tantùm fuisse opinãtium ordines. Nam Herodes quidem conscientia ipsum pungente suspicabatur Christum esse rediuiuum Iohannem: alij dicebant Eliam esse: alij denique esse Prophetam, vel vnum ex veteribus illis, quorum videlicet libri legebantur: vel illis veteribus nihilo inferiorem.

16 *Iste est Iohannes quem ego decollaui, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν.* Ad verbum, Quem ego decollaui Iohannem, iste est: Græca constructione, sicut dixit Quintilianus, *Ne, quos porrexerim cibos, venena fiãt.* Vetus interpres, *Quem ego decollaui Iohannem, hic à mortuis resurrexit.* Nam non legit οὗτός ἐστιν, & pro αὐτὸς ἠγέρθη, legit οὗτος ἠγέρθη, sicut etiam in vno vetusto exemplari scriptum legimus. Erasmus, *Cui ego præcidi caput, Iohannes iste est:* id est ᾧ ἐγὼ ἀπέταμον τὴν κεφαλὴν, οὗτός ἐστι. Cæterùm illud ἀκούσας δὲ interpretatus sum, *Quum igitur audisset*, potius quàm, *Quum audisset autem*, cum Erasmo: vel, *Quo audito*, cum Vetere interprete: quia existimo hæc esse dicta per epanalepsin. Apparet enim Euangelistam, ex his Herodis verbis, describendæ mortis Iohannis occasionem quæsiuisse.

17 *Ipse enim Herodes αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρώδης.* In quodam exemplari scribitur, ὁ γὰρ Ἡρώδης, Herodes enim: idque fortassis rectius.

19 *Imminebat ei, ἐνεῖχεν αὐτῷ.* Vulgata & Erasmus, *Insidiabatur.* id est ἐπεβούλευεν αὐτῷ. Ego verò nusquam memini legere ἐνέχειν pro Insidiari. Interpretatur Hesychius ἀρχίζειν: sed aliquid etiam amplius videtur significare, nempe summam offensionem, quæ facit vt omnes captemus occasiones quibus cuipiam noceamus: quod Latini translatitiè declarant verbo Imminere. Itaque melius (opinor) explicat Eustathius Odyss. τ, κατά τινος ἔχειν, vt hic noster loquitur infrà 11.25, & Iohannes Apoc.2.4.14.20 sed addito casu. Galli (vt opinor) hoc exprimunt, quum dicunt, *en auoir à quelcun.*

20 *Auditóque eo, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ.* In quodã codice legimus καὶ ἀκούων αὐτοῦ, Et eum audiens. ¶ *Multa faciebat, πολλὰ ἐποίει.* In quodam codice legitur, πολλὰ ἠπόρει: id est, multum hæsitabat: vt qui animo esset ancipiti & dubio, vt planè nesciret quò se verteret. Hæc enim est vis verbi Dei, vt conscientias excitet, neque sinat reprobos torpere, quin saltem exagitent eos anxiæ cogitationes, donec in barathrum desperationis precipitentur. prior tamen lectio magis est recepta, adstipulante quoque Syro interprete. *

¶ *Libenter, ἡδέως*, id est ἀσμένως. Mirum est tyrannum libenter audiisse sententiam Domini in se latam. Sed ea est vis veritatis vt etiam qui illam pessimè oderunt, tamen reuereantur: nec dubium est quin aliquos bonos motus habuerit Herodes: sed cadebat semen in saxosa loca: itaque radices non egit.

21 *Proceribus, τοῖς μεγιστᾶσιν.* Vulg. *Principibus.* Erasmus *Primatibus*: quod non memini apud idoneos auctores legere. Nonnulli, magnates vocant, vocabulo (vt ego equidem existimo) parum Latino. Apparet autem in Oriente Megistanas appellatos qui à Latinis Proceres vocantur, quasi maximates dicas. Itaque non modò Suetonius, de Persarum rege loquens, Græcum vocabulum retinuit (vt obseruauit Erasmus) sed etiam Cornelius Tacitus de Armeniis agens. ¶ *Primariis, τοῖς πρώτοις.* Vulg. *Primis.* Erasmus, *Primoribus*: quum illd vocabulum hac significatione magis Latinum sit, & Græco optimè respondeat.

22 *Filia ipsius Herodiadis, τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρωδιάδος.* In quodam exemplari scribitur αὐτοῦ: quam lectionem si sequaris, cõuertes hoc modo, Filia eius, scilicet Herodis, Herodias. Sed apparet ex Matthæo. Herodiadem esse matris ipsius nomen: quam etiam testantur omnes veteres, non ex Herode Antipa, sed ex marito Philippo, hanc filiam sustulisse. Eius autem filiæ nomen Euangelistæ quidem non exprimunt, sed Iosephus Salomen vocat: in eo dissentiens

à nostris

à nostris: id est à veritate, quòd Herodiadem dicit non Philippo, sed Herodi secundo nuptam fuisse, quum eam Herodes iste, cognominatus Antipas, abduceret à marito.

τῆς Ἧρῳδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἧρῴδῃ Ϛ σωνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, Αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοι.

Καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, Ὅτι ὃ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοὶ, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.

Ἧ δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς, Τί αἰτήσομαι; Ἧ δὲ εἶπε, Τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.

Καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ἠτήσατο, λέγουσα, Θέλω ἵνα μοὶ δῷς ἐξ αὐτῆς ὅτι πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ.

Καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς σωνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.

Καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ· καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κορασίῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν μνημείῳ.

Καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα, καὶ ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, Ϛ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. Ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι Ϛ οἱ ὑπάγοντες πολλοί· καὶ οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρουν.

Herodiadis, ac saltasset, placuissétque Herodi, & simul accumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quodcũque volueris, & dabo tibi.

23 Iurauitque ei, Quodcunque à me petieris, dabo tibi, vsque ad dimidium regni mei.

24 At illa egressa dixit matri suæ, Quid petã? Illa verò dixit, Caput Iohannis Baptistæ.

25 *Puella* igitur cũ festinatione statim ad regem ingressa, *id* petiit, dicens, Velim vt iam nũc des mihi in patina caput Iohãnis Baptistæ.

26 Rex autem valde tristis factus, noluit *tamen*, propter iusiurãdum & eos qui simul accumbebant, eam reiicere.

27 Et statim rex misso spiculatore, imperauit vt afferretur caput eius.

28 Ille verò abiit, ac decollauit eum in carcere: attulitque caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.

29 Quúmque *hoc* audissent discipuli eius, venerunt, & sustulerunt cadauer eius, & posuerunt in monumento.

30 Coacti sunt autẽ Apostoli ad Iesũ, & annũtiauerũt ei omnia, & quæ egerãt, & quæ docuerãt.

31 Et dixit eis, Venite vos priuatim in desertũ locũ, & requiescite paululũ. Erãt enim multi veniẽtes & abeuntes: & ne cibũ quidẽ capere ipsis vacabat.

ipsius Herodiadis, & saltasset, & placuisset Herodi, simúlque recumbentibus, rex ait puellæ, Pete à me quod vis, & dabo tibi.

23 *Et iurauit illi, Quia quicquid petieris, dabo tibi, licet dimidium regni mei.*

24 *Quæ quum exiisset dixit matri suæ, Quid petã? At illa dixit, Caput Iohannis Baptistæ.*

25 *Quúmque introiisset statim cũ festinatione ad regẽ, petiuit, dicẽs, Volo vt protinus des mihi in disco caput Iohannis Baptistæ.*

26 *Et contristatus est Rex: propter iusiurandum & propter simul discumbentes, noluit eam contristare.*

27 *Sed misso spiculatore præcepit afferri caput eius in disco.*

28 *Et decollauit eum in carcere: & attulit caput eius in disco, & dedit illud puellæ, & puella dedit matri suæ.*

29 *Quo audito discipuli eius venerunt, & tulerunt corpus eius, & posuerunt illud in monumento.*

30 *Et conuenientes Apostoli ad Iesum, renuntiauerunt ei omnia quæ egerant & docuerant.* Luc. 9.10.

31 *Et ait illis, Venite seorsum in desertum locũ, & requiescite pusillũ. Erant enim qui veniebãt & redibant multi: & nec spatiũ manducãdi habebãt.*

24 *Egressa*, ἐξελθοῦσα: rectè. Nec enim solebant mulieres cũ viris accumbere, vt etiam liquet ex Balsasaris conuiuio, quod apud Danielem describitur: nec apud Græcos vt testatur Cic. 3. in Verrem.

25 *Cum festinatione*, μετὰ σπουδῆς. Ad verbũ, Cum studio. σπουδὴ enim Græcis dicitur studium, i. (vt Cicero interpretatur) assidua & vehemens ad aliquã rem magna cum voluntate applicatio. quod duobus modis hic vrgetur, nẽpe quòd & nulla interposita mora sese in viam dederit, & quòd celeriter ad regem accurrerit. Et certè à verbo σπεύδω deriuatur σπουδή. ¶ *Velim*, θέλω. Vulg. & Eras. *Volo*: quod Latinis videtur imperiosum. Vide infrà 10.35. ¶ *Iam nũc*, ἐξ αὐτῆς. Ad verbum, ex hac, videlicet hora. subauditur ὥρας: quod aliquando exprimitur, vt Matth. 15. v. 28. Vulg. & Erasmus, *Protinus*: quod aduerbium est variæ significationis, ideóque à nobis repudiatum. Deerant autem hæ duæ voces in duobus vetustis exemplaribus, & sanè rarò occurrunt. Vsurpantur tamen etiam à Paulo Philip. 2. v. 23.

26 *Valde tristis factus*, περίλυπος γενόμενος. Vulgata, *Contristatus est*: id est ἐλυπήθη. Erasmus, *Dolore affectus*. Neuter satis expressit vim præpositionis περί. de qua diximus suprà Matth. 26. 38. quam etiam non omisit Syrus interpres. ¶ *Noluit [tamen]*, οὐκ ἠθέλησεν. Particula quam addidimus videtur sententiam illustrare: & sæpe apud Hebræos desideratur, vt diximus Matth. 2. v. 6. ¶ *Propter*, διὰ. Hoc refertur ad sequens verbum ἠθέλησεν, non autem ad præcedẽtia: & post ὁ βασιλεὺς, in quodam exemplari additũ erat ὡς ἤκουσεν, Vt audiuit. Hîc autẽ habemus exemplum hominis religione abutentis, vt tamen religiosus habeatur. ¶ *Reiicere*, ἀθετῆσαι. Vulgata, *Contristare*: id est λυπῆσαι. Hoc vocabulum propriè rei inanimatæ tribuitur: & opponitur τῷ πθέναι. i. ponere & statuere. Nam ἀθετεῖν νόμον, declarat Legem irritam facere, & quasi deponere. Inde factum vt acciperetur pro Reiicere & contemnere.

27 *Et statim*, καὶ εὐθέως. In vno codice legimus ἀλλ' εὐθέως, Sed statim. Vetus quoque interpres legit ἀλλὰ: sed prætermisit ὁ βασιλεὺς, tanquam minimè necessariũ. ¶ *Spiculatore*, σπεκουλάτορα. Vox Latina corrupta, ι in ε mutato, sicut pleraque alia passim reperiuntur, de quibus diximus Mat. 5. 29. vt λεγεὼν, in quo vocabulo eadẽ fit vocaliũ permutatio. Erant autem spiculatores, principũ satellites, sic dicti à gerendis spiculis: quorum mentionẽ facit Cornelius Tacitus. Vnde Spiculatoria caliga apud Suetonium in Caligula, sicut Bayfius rectè emendauit. ¶ *Vt afferretur*, ἐνεχθῆναι Eras. *Inferri*. quòd accumberet videlicet: quasi iusserit Herodes caput mensæ vt ferculum aliquod inferri. Vetus autẽ interpres post ἐνεχθῆναι legit τὸν δίσκῳ vel πίνακι, in disco: quũ id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus.

29 *Cadauer*, πτῶμα. Vulg. *Corpus*: id est σῶμα, sicut apud Matthæum scribitur 14. 12. nullo quidem discrimine, si Grammaticis credimus, qui πτῶμα propriè dici volunt τὸ ἄψυχον. Sed nimirum hoc ferre non possunt aures quorundam, ne cadauera videantur adorare.

31 *Venite vos priuatim*, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν. In meo vetustissimo codice legitur, δεῦτε, ὑπάγωμεν, Venite eamus. Vulgata non legit ὑμεῖς αὐτοὶ, nec Syrus etiam interpres. Erasmus interpretatur, *Vos soli*: hoc est, dimissis cæteris. Positũ enim est (inquit) αὐτοὶ pro Soli, quemadmodũ καθ' ἑαυτὸν esse dicitur qui solus est absque arbitris. quã expositionẽ iudico planè esse violentam. Itaque putarim potius

alterum redũdare, vel etiam ὑμεῖς ex albo irrepsisse in contextũ. ¶ *Et ne cibum quidem capere ipsis vacabat*, καὶ οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρουν. Vulgata, *Et nec spatium manducandi habebant*: quum in hoc genere dicendi μηδὲ idẽ valeat quod Nequidẽ: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius significet quàm spatiũ habere. In quodã codice legimus, οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρως εἶχον, eodẽ sensu.

Mat.14.13. luc.9.19. Καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ' ἰδίαν.

32 ‖Abierunt igitur in desertum locum nauigio seorsim.

Et ascendentes in nauim, abierunt in desertum locum seorsum.

Καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντας οἱ ὄχλοι· καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί· καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτοὺς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν.

33 Vidit autem eos abeuntes turba, & agnouerunt eũ multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præuenerúntque eos, & conuenerunt ad eum.

Et viderunt eos abeuntes, & cognouerunt multi: & pedestres de omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, & præuenerunt eos.

Matt. 9.36 & 14.14 luc.9.11. Καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα· καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά.

34 ‖Tunc egressus vidit turbam multam Iesus, & cõmiseratione intima commotus est super eis, quoniam erant vt oues non habentes pastorem: cœpítque eos docere multa.

Et exiens vidit turbam multam Iesus, & misertus est super eos, quia erant sicut oues non habentes pastorem: & cœpit illos docere multa.

Καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, Mat.14.15. προσελθόντες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγουσιν, Ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή·

35 ‖Quum autem iam multus dies esset, adierunt eum discipuli eius, dicentes, Desertus est locus, & iam multus dies est:

Et quum iam hora multa fieret, accesserunt discipuli eius, dicentes, Desertus est locus hic, & iam hora præteriit:

Ἀπόλυσον αὐτοὺς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσιν.

36 Dimitte eos, vt profecti in circumiacẽtes agros ac vicos, emant sibi panes: nam quo vescantur non habent.

Dimitte illos, vt euntes in proximas villas & vicos, emant sibi cibos quos manducent.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν δηναρίων διακοσίων ἄρτους, καὶ δώσομεν αὐτοῖς φαγεῖν;

37 At ille respondens dixit eis, Date vos ipsis quo vescantur. Tunc dicunt ei, Num profecti emerimus ducentis denariis panes, & dederimus eis quo vescantur?

Et respondens ait illis, Date illis vos manducare. Et dixerunt ei, Euntes emamus ducentis denariis panes, & dabimus illis manducare?

Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. Καὶ γνόντες, λέγουσι, Πέντε, καὶ δύο ἰχθύας. Matt.4.17. luc.9.13 ioh.6.9.

38 Ipse verò dixit eis, Quot panes habetis? abite & videte. ‖Et illi re cognita, dixerunt, Quinque, & duos pisces.

Et dicit eis, Quot panes habetis? ite & videte. Et quum cognouissent dicũt, Quinque, & duos pisces.

Καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάν-

39 Tunc iussit eos facere vt dis-

Et præcepit illis vt ac-

32 *Abierunt igitur*, καὶ ἀπῆλθον. Erasmus legit ἀπῆλθεν, *abiit*, singulari numero. Aliter hoc legit Vetus interpres.

33 *Turba*, οἱ ὄχλοι. Hoc non legit Syrus interpres, neque noster Vetus, nec etiam in veteribus codicibus reperimus. ¶ *Agnouerunt eum*, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In quatuor exemplaribus scribitur αὐτοὺς, eos: quod videtur legisse Vetus interpres, quia noluit repetere tanquam superuacuum. ¶ *Pedibus*, πεζῇ. Vulgata, *Pedestres*: id est πεζοὶ, sicut etiam legimus in vetustis duobus exemplaribus. Erasmus, Pedestri itinere, vt subaudias ὁδῷ. ¶ *Et conuenerunt ad eum*, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In vno codice, pro πρὸς αὐτὸν, scribitur αὐτῷ, id est eó. Syrus & Vetus noster interpres totum hoc membrum non legerunt. Complutenses verò pro συνῆλθον Conuenerunt, impresserunt ἦλθον, Venerunt.

35 *Quum autem iam multus dies esset*, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulgata ad verbum, *Et quum iam hora multa fieret*: quæ versio est obscura & parum Latina. Dicunt enim Latini multum diem, non multam horam. Cicero Attico, *Multus sermo ad multum diem.* Item Cæsar, *Multo die cognouit à suis montem teneri.* Itaque miror Erasmum sic maluisse interpretari, *Et quum iam multum diei præteriisset*: id est, καὶ ἤδη πολλὴς ὥρας, vel ἡμέρας, διελθούσης. ¶ *Iam multus dies est*, ἤδη ὥρα πολλή. Vulgata, *Hora præteriit*: id est ὥρα παρῆλθεν. vt loquitur Matth.14.15. Erasmus, *Multum temporis effluxit*: quæ Græcis non respondent. Quoddam exemplar pro ἤδη, scriptum habet articulum fœminimum ἡ.

36 *Circumiacentes agros*, τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς. Hic videtur κύκλῳ quodammodo degenerare in aduerbium: paulo aliter tamen quàm suprà hoc eodem capite versu 6, vbi vertimus, In orbem, quoniam articulum non habebat adiunctum. hic autem videtur elliptica esse oratio, quam sic explere possis, τοὺς ἐν κύκλῳ κειμένους: id est πλησιόχωρους: Vulgata vertit, *Proximas*: id est τοὺς ἐγγύς, quod etiam scribitur in quodam exemplari. ἀγροὺς verò conuerti agros potius quàm villas: id est ἀγρωτικίας: qua de re diximus aliquid Matth.22.5. ¶ *Emant sibi panes: nam quo vescantur non habent*, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους. τί γὰρ φάγωσιν οὐκ ἔχουσι. Positum videtur τί pro ὅ, τι. Vetus interpres, *Emant sibi cibos quos manducent.* Nam etiam in quodam codice scribitur ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν.

37 [*Num*] *profecti emerimus*, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quãuis in nonnullis codicibus hæc periodus legatur absque nota interrogante, tamen quum hæc à discipulis dicantur non inter sese deliberantibus, sed alloquentibus Dominum, existimo cum interrogationis aut admirationis potius nota legi oportere. Est enim interrogatio sed cum admiratione, atque adeo cum ironia quadam coniuncta: quo dicendi genere vtimur etiam quum indignantes aliquid negamus nos facturos: vt supplere necesse sit quippiam, sicut hoc loco fecimus. Quòd si ἀγοράσωμεν legas, & paulo pòst δώσομεν, sicut etiam in duobus manuscriptis codicibus scribitur, subaudienda tantùm erit particula interrogans, quæ sæpe prætermittitur, adiuuante pronuntiationem accentu: & ita conuertemus, *Num abeuntes ememus panes ducentis denariis, & dabimus eis ad vescendum.* Quod autem ad ducẽtorum denariorum summam attinet, si ex Budæi calculo singulos denarios tribus assibus regiis & semisse æstimemus, fient vnciæ (quas turonos vocamus) 8400, vt satis appareat sufficere nullo modo potuisse quinque virorum millibus, præter mulieres & pueros. Sed ex coniectura loquuti sunt discipuli, quum turbam non recensuissent, quod postea facile fuit facere illis, per centenos & quinquagenos distributis.

37 *Re cognita*, γνόντες, sub. τοῦτο: nempe quot panes haberent. Vulgata & Eras. *Et quum cognouissent*: nimium obscurè.

39 *Facere vt accumberent*, ἀνακλῖναι. Hoc verbum quum propriè neutrum sit, hic degenerat in formam coniugationis Hiphil. In editione verò Basiliensi legitur ἀνακλιθῆναι passiua significatione, quasi dicas, Reclinari. Vulgata & Erasmus *Vt facerent accumbere*. Vide infrà 7. versu 37.

¶ Per

τας συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.

Καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαὶ, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.

Καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους· καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.

Καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.

Καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, καὶ ἀπὸ τῶν ἰχθύων.

Καὶ ἦσαν οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.

Καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς Βηθσαϊδὰν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.

Καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

Καὶ ὀψίας γενομένης ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θαλάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύνειν (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς) καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς αὐτοὺς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης· καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς.

cumberent omnes ¶ per conuiuia ¶ super viridi gramine.

40 Discubuerũt igitur sigillatim ¶ per areolas, ¶ *partim* centeni & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piscibus, suspiciẽs in cælũ, ¶ benedixit, ac fregit panes: deditque discipulis suis vt illis apponerent: & duos pisces ¶ partitus est omnibus.

42 Comederúntque omnes, & saturati sunt.

43 Et sustulerunt fragmentorum duodecim cophinos plenos, & ex piscibus.

44 Erant autem ¶ qui comederãt ¶ quasi quinquies mille viri.

45 Et statim coëgit discipulos suos inscendere nauigiũ, & preire in vlteriorem *ripam* ¶ Bethsaidæ oppositam; dum ipse dimitteret turbam.

46 ¶ Et quum amandasset ¶ eos, abiit in montẽ ad precandum.

47 ‖ Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigium in medio mari, & ipse solus in terra.

48 Viditque eos vexatos ¶ in *nauigio* prouehendo: (erat enim ventus eis contrarius) ¶ & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans super mare: volebátque eos præterire.

cumbere facerent omnes secundum contubernia super viride fœnum.

40 *Et discubuerũt in partes per centenos & quinquagenos.*

41 *Et acceptis quinque panibus & duobus piscibus, intuens in cælum, benedixit, & fregit panes: & dedit discipulis suis vt ponerent ante eos: & duos pisces diuisit omnibus.*

42 *Et manducauerunt omnes, & saturati sunt.*

43 *Et sustulerũt reliquias fragmentorum, duodecim cophinos plenos, & de piscibus.*

44 *Erant autem qui manducauerunt, quinque millia virorum.*

45 *Et statim coegit discipulos suos ascendere nauim, vt præcederent eum trans fretum ad Bethsaidam, dum ipse dimitteret populum.*

46 *Et quum dimisisset eos, abiit in montem orare.*

47 *Et quum serò esset, erat nauis in medio mari, & ipse solus in terra.* Matt.14.23 ioh.6.16.

48 *Et videns eos laborantes in remigando: (erat enim ventus cõtrarius eis) & circa quartam vigiliam noctis venit ad eos, ambulans supra mare: & volebat præterire eos.*

¶ *Per conuiuia*, συμπόσια συμπόσια. Vulg. *Secundum cõtubernia.* Eras. *Distributis cõuiuijs.* Neuter satis cõmodè, ni fallor. Hebræi, pro distributiuis, quibus carent, vti solent vocabulis geminatis: veluti si binos intelligãt, dicunt δύο δύο. vt suprà 6.7. i. vt vernaculo sermone dicimus, *deux à deux.* Græci verò adhibent in eum vsum præpositionẽ κατά. Itaque conuerti perinde acsi scriptũ esset κατὰ συμπόσια, & paulo pòst πρασιὰ πρασιά, i κατὰ πρασιάς. συμπόσια autẽ (id est cõuiuia) vocat quæ vulgò vocamus *tablees:* id est, numerũ hominũ quantũ potest vna mensa capere. Necesse enim fuit tãtam multitudinẽ in varias tanquã turmas conuiuarum distribui. Hoc vidit Erasmus, sed obscurè admodũ explicauit.

¶ *Super*, ἐπί. Erasmus, *In.* Sed illa certè interpretatio melius conuenit, & propria est huic præpositioni, quoties tertio casui iungitur. Itaque Vulgatam versionem retinui.

40 *Per areolas*, πρασιὰ πρασιά. Vel, vno vocabulo, Areolatim. Dicuntur enim πρασιαί, hortorũ areolæ. Distributis igitur turmis conuiuarũ super viridi gramine, videri poterant prata in totidem veluti areolas distincta. Vulg. *Per partes:* i. κατὰ μέρη. Eras. *Diuisi in viridaria:* id est κήποις.

¶ [*Partim*] *centeni, & [partim] quinquageni*, ἀνὰ ἑκατὸν, καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνὰ præpositione diximus Matth.20.9. cuius loco in vetustissimo meo codice legitur κατά. Vulgata, *Per centenos & quinquagenos.* Erasmus, *Centeni & quinquageni*: quæ vtraque versio sic posset intelligi quasi singulæ conuiuarum caterue centum quinquaginta conuiuas fuerint complexæ. Itaque vt eam amphiboliam vitarem, quæ non est in Græco sermone, addidi particulã partim. Quanuis autem in ea re parum esse momenti quibusdam videri possit, nemini tamen hæc diligentia displicere debet.

41 *Benedixit*, εὐλόγησεν: id est, gratias egit Deo patri, & nomen eius inuocauit: etiamsi ex Luca τοὺς ἄρτους commodè repeti potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt dicemus Luc.9.16. Hoc autem placuit admonere, quia multi verbum Benedicendi, quoties occurrit, nimis cupidè sine iudicio arripiunt, vt transferant in alienum sensum: præsertim superstitiosi, qui pro suo more imaginantur signum crucis in aërem sparsum. quod quidem non minus hic est absurdum quàm si quis eum dicat istis panibus egisse gratias. Nam εὐλογεῖν hoc loco idem valere quod εὐχαριστεῖν, nemo dubitabit qui hunc versiculum compararit cum cap.8.v.6. ¶ *Partitus est*, ἐμέρισεν. Syrus interpres legit ἐμέρισαν, Partiti sunt, videlicet discipuli: & fortassis rectius. quanuis id possit dici fecisse Christus, quod eius mandato fecerunt discipuli, vt quum dicitur panes fregisse, quum non sit verisimile panes totos fuisse ab ipso frustulatim confractos.

44 *Qui comederant*, οἱ φαγόντες. Cõplutensis addit τοὺς ἄρτους, panes illos. ¶ *Quasi*, ὡσεὶ. i. ferè. Terẽtius, *Quasi ad talẽta decem coëgi.* Vet. interpres hanc particulã nõ legit, nèque etiã vetusti nostri codices addunt: neque Syrus interpres.

45 *Bethsaidæ oppositam*, πρὸς Βηθσαϊδάν. i versus Capernaũ, quæ interiecto sinu obuersa est Bethsaïdæ, vt liquet ex Ioh.6,17, & 21. Itaque non est hoc connectendũ cum verbo προάγειν, sed sic declaratur τὸ πέραν.

46 *Et quum amandasset eos*, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς: vel, Et quum valedixisset eis. Nam hoc idem verbum etiam significat Valedicere: sed de iis propriè dicitur quibuscum nihil amplius commercij sumus habituri: sicut etiam vernaculo sermone dicimus, *dire à dieu*, vt Luc.9.61. quod tamen non esse perpetuũ apparet, tum ex hoc loco, tum etiam ex Luc.9.61, Act.18.21, & 2.Corint.2.13. Vulgata & Erasmus, *Quum dimisisset*, id est ἀπολύσας, vel potius ἀποπεμψάμενος.

¶ *Eos*, αὐτοῖς. Discipulos videlicet. Nam quanuis ad turbam etiam referri posse videatur, tamen verisimile est de discipulis intelligendum, quos iusserat traiicere: quum subducere se potius à turba soleat, quàm palàm illi valedicere.

48 *In prouehendo*, ἐν τῷ ἐλαύνειν, subaudi τὸ πλοῖον, nauigio. Est enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis prouehunt nauẽ: & metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem Prouehendi vtitur etiam absolutè Plinius lib. 21. cap.13, *In Hispania* (inquit) *mulis prouehunt*, loquens de nauibus, quibus imposita aluearia prouehuntur. Vulgata & Erasmus, *In remigando.* id est ἐν τῷ ἐρέσσειν, vel κωπηλατεῖν.

¶ *Et circa quartam vigiliam*, καὶ περὶ τετάρτην φυλακήν. Erasm. pro καὶ vertit *At*, quod non videtur huic loco satis conuenire. Certè in vetusto quodã exemplari, initio huius versiculi, pro καὶ εἶδεν scribitur καὶ ἰδὼν, neque hoc loco repetita erat copula: quæ lectio non est repudianda.

Οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι. καὶ ἀνέκραξαν·

(Πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον καὶ ἐταράχθησαν) καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ' αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

Καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον. καὶ ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος· καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσταντο, καὶ ἐθαύμαζον.

Οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις· ἦν γὰρ ἡ καρδία αὐτῶν πεπωρωμένη.

Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεννησαρέτ. καὶ προσωρμίσθησαν.

Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπιγνόντες αὐτὸν,

Περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραβάττοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι.

Καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας· καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ ἐσώζοντο.

Κεφάλαιον ζ.

Matt.15.2 ΚΑΙ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι, καί τινες τῶν Γραμματέων, ἐλθόντες ἀπὸ Ἱεροσολύμων.

Καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ

49 Illi verò viso eo ambulante super mare, putarunt spectrum esse: & exclamauerunt:

50 (Omnes enim videbāt eum, & turbati sunt) sed statim loquutus est cum eis, & dixit Cōfidite, ego sum, ne timete.

51 Tunc ascendit ad eos in nauigium, quieuitque vētus: ¨ & ipsi multo magis apud sese obstupescebant, ¨ & mirabantur.

52 ¨Non enim intellexerāt *quod factum fuerat* illis panibus: quoniam cor eorum ¨ stupidum erat.

53 Et quum traiecissent venerunt in terram Genezaret: & ¨ appulerunt.

54 Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agnito eo,

55 ¨Quū percurrissent totam illam circumiacētem regionem, cœperunt in grabatis malè affectos circumferre ¨ vbi audiebant eum esse,

56 Et quocunque introisset in vicos, aut vrbes, aut agros, ¨ in foris ponebant ægrotos: & precabantur eum vt vel fimbriam palli ijpsius tangerent: & quotquot ¨ tangebant eum, seruabantur.

CAP. VII.

1 ¶ ¨Vnc coguntur ad eum Pharisæi, & quidam ex Scribis, qui venerant Hierosolymis.

2 Et quum vidissent quosdam

49 *At illi vt viderunt eū ambulantem supra mare, putauerūt phantasma esse, & exclamauerunt:*

50 *(Omnes enim viderunt eum, & conturbati sunt) & statim loquutus est cū eis, & dicit eis, Confidite, ego sum, nolite timere.*

51 *Et ascendit ad illos in nauim: & cessauit ventus, & plus magis intra se stupebant.*

52 *Non enim intellexerāt de panibus: erat enim cor eorum obcæcatum.*

53 *Et quum trāsfretassent venerunt in terram Genezareth: & applicuerūt.*

54 *Quúmque egressi essent de naui, continuò cognouerunt eum,*

55 *Et percurrentes vniuersam regionem illam, cœperunt in grabbatis eos qui se male habebant circumferre, vbi audiebant eum esse.*

56 *Et quocunque introibat in vicos, vel in villas aut ciuitates, in plateis ponebant infirmos, & deprecabantur eum vt vel fimbriam vestimenti eius tāgerent: & quotquot tangebant eum, salui fiebant.*

CAP. VII.

1 *ET conueniunt ad eum Pharisæi, & quidam de Scribis venientes ab Ierosolymis.*

2 *Et quū vidissent quos-*

---

51 *Et multo magis*, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. i. καὶ πολλῷ μᾶλλον. Vulgata, *Et plus magis*. quod est barbarè & obscurè dictum. Erasmus, *Et vehementer supra modum*: id. καὶ σφόδρα ὑπερμέτρως. Cæterum λίαν idem valet quod πάνυ: ἐκ περισσοῦ verò, est Ex abundanti, pro quo etiam vulgò dicimus *d'abondant*. quasi dicat Euangelista, tantum abfuisse vt quum cognouissent spectrum non esse, desierint obstupescere, vt etiam multò magis quam antea sint perculsi, quum viderent vētos ac mare ipsius imperio acquieuisse. ¶ *Et mirabantur*, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc desunt in vetusto vno codice: & sanè videri possunt adiectitia: quod etiam suspicatus est Erasmus: nisi dicamus idem valere atque, Præ admiratione. Nam ἐξίστασθαι longè plus est quam θαυμάζειν.

52 *Non enim intellexerant [quod factum fuerat] illis panibus*, οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id est, Miraculum illud quinque panum non satis consideraverant: adeo vt ista Christi virtus illis non minus esset noua quàm si miraculo illi recens facto non interfuissent. Vulgata & Erasmus, *Non enim intellexerant de panibus*: id est, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid supplere. Nam alioqui noua est ista constructio verbi συνίημι. Itaque sic videntur etiam Græca explenda, οὐ γὰρ συνῆκαν τὸ προσχὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. Quòd si non placet hæc ellipsis, accipies τὸ συνιέναι ἀντὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, & ita conuertes, Non enim animum aduerterant ad panes illos, id est, ad miraculum illud quinque panum. ¶ *Stupidum erat*, ἦν πεπωρωμένη. Vulgata & Erasmus, *Erat obcæcatum*: id est ἦν δὲ πεπηρωμένη. Supra autem cap. 3.5, docui πώρωσιν aliud esse quàm πήρωσιν, adeo quidem vt aliquid etiam amplius quàm σκληροκαρδίαν declaret: quanuis hoc in loco stupiditatem & vecordiam duntaxat significet. Cæterùm in tribus vetustis codicibus pro ἦν δὲ, scribitur, ἀλλ' ἦν πεπωρωμένη, id est, Sed occalluerat.

53 *Appulerunt*, προσωρμίσθησαν. Vulgata, *Applicuerunt*: quod verbum latius patet quàm προσορμίζεσθαι: id est ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Erasmus vertit, *Applicuerunt in portum*. Ego verò malui verbo Appellendi vti, quod & ipsum proprie dicitur, quum ex pelago aut freto aliquis πρὸς ὅρμον (id est ad littus) accesserit: vt ait idoneus auctor Donatus.

55 *Quum percurrissent*, περιδραμόντες. In quodam codice additū erat, οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου, id est eius loci homines. quod apud Matthæum etiam habetur: & sanè, si addatur, mollior erit iūctura duorum participiorum ἐπιγνόντες & περιδραμόντες: alioqui cogemur supplere coniunctionem, quam expressit etiam Erasmus. Nisi potius περιέδραμον legas, id est Percurrerunt: sicut in vno vetusto codice scribitur, & paulo pòst καὶ ἤρξαντο, addita videlicet copula. ¶ *Vbi audiebant eum esse*, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι. Erasmus, *Quum audissent eum illic esse*. Putauit enim ὅπου esse aduerbium temporis, sicut apud Latinos interdum Vbi pro Postquam accipitur: quasi hoc sit ad eos referendum qui quum Iesum agnouissent, statim cæteris nuntiarint illum adesse: illi verò quum hæc audissent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν, ostendit istos huc & illuc discursasse, eò nimirum vbi Iesum esse intelligebant, qui regionem illā peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, sequente versiculo pluribus explicatur: vt minimè dubium sit quin Vetus interpretatio retinenda sit. Nam aduerbium ἐκεῖ ex idiotismo Hebræorum redundat, & in vno etiam vetusto exemplari non legimus.

56 *In foris*, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vulg. *In plateis*, id est ἐν πλατείαις, sicut in quodam exemplari legimus. Quanquam (vt annotat Erasmus) paruum in eo sit discrimen, quum platea pro foro esse possit. ¶ *Tangebant eum*, ἥπτοντο αὐτοῦ, vel tangebāt eam, videlicet fimbriam. Potest enim vel ad κράσπεδον referri, vel ad ipsum Christum. Nam de ea quæ vestimentum illius tetigerat, dicit Dominus. Quis me tetigit?

IN CAPVT VII.

1 *Tunc coguntur*, καὶ συνάγονται. Vulg. & Erasm. *Et conueniunt*, id est καὶ συνέρχονται: quum plerunque τὸ συνάγεσθαι vertant

vertant Congregari Particulam autem καὶ expressi (vt alibi sæpe) per aduerbium temporis. Nam præterquà quòd ea significatio melius videtur conuenire, Matthæus quoque cap. 15. 1, scriptum habet, τότε προσέρχονται.

κοιναῖς χερσὶ (τοῦτ' ἐστιν ἀνίπτοις) ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.

Οἱ γὰρ Φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.

Καὶ ἀπὸ ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ ἐσθίουσι. καὶ ἄλλα πολλά ἐστιν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν καὶ χαλκίων καὶ κλινῶν.

ex discipulis eius pollutis manibus (id est illotis) edere panē, conquesti sunt.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi pugno lauerint manus, non edunt, tenentes traditionem seniorum.

4 Et à foro *venientes*, nisi loti fuerint, nō edūt. Et alia multa sunt quæ acceperūt tenēda, nēpe lotiones poculorū, & sextariorū, & æramētorū & lectorū.

dam ex discipulis eius cōmunibus manibus (id est non lotis) manducare panes, vituperauerunt.

3 *Pharisei enim & omnes Iudæi, nisi crebrò lauerint manus, non manducant, tenentes traditionem seniorum.*

4 *Et à foro, nisi baptizētur, non comedūt. Et alia multa sunt quæ tradita sunt illis seruare, baptismata calicū & urceorū, & æramētorū & lectorū.*

2 *Pollutis*, κοιναῖς. Vulg & Eras. ad verbum, *Communibus*, id est (vt ipse explicat) illotis. Neque tamen nostra interpretatio falsa est. Nam idcirco Pharisæi illotis manibus cibum capi nolebant, veriti ne forte rerum aliquarum interdictarum attrectatione per imprudentiam illas polluissent. Vide Matth. 15. 11. Act. 10. 14. ¶ *Edere panem*, ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos sæpe participia pro infinitis verborum modis ponuntur. Edere antē panem, Hebræorum idiotismo, idem valet quod Cibum capere, vt alibi diximus. ¶ *Conquesti sunt*, ἐμέμψαντο. Vulgata, *Vituperauerunt*. Erasmus, *Incusabant*, siue *accusarunt*. quas omnes significationes admittit verbum Græcū μέμφεσθαι: quia nimirum eos de quibus conquerimur, vituperare & accusare solemus. Ego eam significationem sum amplexus quæ huius verbi propria est, ni fallor: præsertim quoties absolutè ponitur: quam etiam Erasmus annotauit.

3 *Pugno*, πυγμῇ. Sic citatur etiam hic locus apud Epiphanium, lib. 1, vbi agit de de Scribis. Vulgata & Erasmus verterunt, *crebrò*: vt meritò suspicetur Erasmus Veterem interpretem legisse non πυγμῇ, sed πυκνῇ. Et certè in meo vetustissimo codice legitur πυγμῇ fortasse pro πυκνῇ: nisi in interpretatione Latina non minus vetusta, & quæ Græcis è regione est opposita, legeretur non Crebrò, sed Primò, fortasse pro Pugno. Verùm præterquam quòd hæc lectio nullius alterius veteris codicis, quem mihi inspicere licuerit, auctoritate fulcitur, & hoc aduerbium non minus est inusitatum quàm πυγμῇ (potius enim dicimus πυκνά, vel πυκνῶς) vereor ne ipsa etiam sententia aliam interpretationem postulet. Theophyl. interpretatur, ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id est Ad cubitum vsque: quasi cubitaliter dicas. Sed πυγμὴ neque πῆχυς declarat, id est cubitum, (nisi pro cubiti mēsura, eáque decurtata, accipias: quanuis aliter scribat Erasmus) neque ἀγκῶνα, id est, ipsam lacerti iuncturam, vbi os exterius eminet, quod nonnulli volunt ab Hippocrate κυβιτον vocari. Deinde huius ritus ac consuetudinis nulla (quod sciam) apud alios scriptores fit mentio, vt hæc Theophylacti interpretatione verisimilis quidē mihi videatur. Ego igitur simplicem Græci vocabuli significationem sequutus sum, ex quo intelligamus summo studio affectatas fuisse istas ablutiones à Iudæis, vt facere solent qui manum manui affricant, & pugnum inferunt alterius palmæ: assentiente mihi quoque Svra interpretatione quę pro πυγμῇ habet דבטילאית [*dubbetilaith*] id est sedulò & accuratè, vt qui Luc. 1. 39, μετὰ σπουδῆς verterit בטילאיא [*betilai.*] Id verò quàm bene conueniat constabit ex iis quæ Munsterus de his rebus annotauit in Deuteron. 8, ex Centum benedictionum libro. *Tradunt*, inquit, *manus primùm abluendas & tergendas: alioqui panis qui comeditur, immundus iudicatur.* Et mox, *Fundenda est aqua tribus vicibus super manus: in prima fusione sunt digiti sursum leuandi, in posterioribus demittendi. Sunt manus simul lauandæ, non vna post alteram. Denique opus est vt in ablutione manuum, sinistra tanquam famula, subseruiat dextræ.* ¶ *Tenentes*, κρατοῦντες. id est, studiosè ac pro viribus obseruantes. quod etiam obtinendi verbo significatur, vt in illo Terentij, *Antiquum obtines.* Est autem quædam emphasis τοῦ κρατεῖν, hoc loco: quam optimè videtur Cicero his verbis explicare pro Flacco, *O morem*, inquit, *præclarum, disciplinámque quam à maioribus accepimus, si quidem teneremus: sed nescio quo pacto iam de manibus elabitur.* Declaratur enim hoc verbo vis quædam quæ à Græcis κράτος vocatur. Ideo interdum significat Vi capere, quod vno verbo dicimus Prehendere: interdum verò Coërcere: interdum etiam, Totis viribus retinere, vt hoc loco. Quod autem attinet ad Traditiones & Seniorum nomen, vide Matth. 15. v. 2.

4 *A foro* [*venientes*] ἀπὸ ἀγορᾶς. In meo vetustissimo exemplari additur, ὅταν ἔλθωσι, quod etiam in quibusdam veteris editionis exemplaribus est expressum. Designatur autem hoc loco peculiaris circunstantia: quasi videlicet isti etiam quum domi tantum sua curabant, diligenti tamen ablutione manuum vsi fuerint: quum verò in forum procedebant, publicum videlicet munus obituri, vel cum vario genere hominum, vt fieri necesse est, versaturi, quorum aliqui essent foris vel intus immūdi, tum vniuersi corporis ablutionem vsurparint. ¶ *Loti fuerint*, βαπτίσωνται. Vulg. *Baptizentur*. quod meritò mutauit Eras. quum de solenni illa ablutione non agatur, cui (vt antè dixi) longa iam consuetudine Ecclesiarum omnium dicata & consecrata est Baptismi appellatio. Plus autē est βαπτίζεσθαι hoc in loco, quàm χερνίπτειν, quod illud videatur de corpore vniuerso, istud de manibus duntaxat intelligēdum. Neque verò τὸ βαπτίζειν significat Lauare, nisi à consequenti. Nam propriè declarat Tingendi causa immergere. Plut. περὶ δεισιδαιμονίας, Βάπτισον σαυτὸν εἰς θάλασσαν. Nazianze. oratione, εἰς τὸ ἅγιον βάπτισμα, Μὴ γλωμέθα χρυσοκάπηλοι καὶ χρυσέμπορε μηδὲ φορτιδωμῷ πλέον ἢ δυνάμεθα φέρειν, ἵνα μὴ αὐτανάδρῳ τῷ νηῒ βαπτιδῶμῳ, καὶ τὸ χάρισμα ναυαγήσωμῳ. Ideo etiam translatitiè accipitur pro μεθύσκεσθαι apud Plat. in Symp. Sicut Latinis qui ebrius est, madidus interdum vocatur: cui opponitur siccus, id est sobrius. Vide Matth. 3. 11. ¶ *Non edunt.* οὐκ ἐσθίουσι. Vulgata, superiore versiculo vertit, *Non manducant:* hoc autē loco, *Non comedunt.* Eras. qui hanc Veteris interp. inconstantiā reprehēdit, priore loco interpretatur, *Capiunt cibum:* posteriore, *Non comedunt.* Ego verò iam antè admonui, pro φαγεῖν, nos Vesci dicere, pro ἐσθίειν, Edere: nisi quum Latinæ linguæ ratio nos cogit ista permutare. ¶ *Acceperunt tenenda*, παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Erasmus, & nos exposuimus Matth. 1. 20. Vulg. *Quæ tradita sunt illis seruare.* Eras. *Quæ susceperunt seruanda.* ex cuius annotationibus apparet nōnullos codices nō κρατεῖν, sed τηρεῖν scriptū habere, eodē tamē sensu seruato. Ab hac autē cōsuetudine de qua hic agitur, Pharisæi peculiari epitheto vocātur βαπτισταὶ à Iustino, in dialogo πρὸς Τρύφωνα. ¶ *Et sextariorum*, καὶ ξεστῶν. Vulg. & Eras. *Vrceorū.* Ξέστου Romanā esse vocē corruptā, vel ex Galeno cōstare potest, qui lib. 1. De cōpositione medicamentorū secundū genera, sic ait, de Andromacho iuniore loquēs, καίτοι θαυμάσειεν ἄν τις ὅπως ἐν Ῥώμῃ διατείβων, αὐτὸ λιτρῶν ὠνόμαζε κοτύλας. ὅπερ χώρια γὰρ ταῦτα ὀνόματα τό τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ Ξέστου, καὶ τὸ τῆς ἐγγίας. Ἰδοῦ, παρὰ μὲν τοῖς Ἀθηναίοις ἔστι τὸ μέτρον ἰσῶν, κἄστι τοιοῦτον τὸ τοῦ. νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ Ῥωμαῖοι κρατοῦσι, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἐστὶν τῇ Ἑλληνικῇ διαλέκτῳ χρωμένοις ἔθνεσιν, αὐτὸ δὲ τὸ μέτρον οὐκ ἴσον τῷ Ῥωμαϊκῷ. Ξέστης igitur (qui Latinis sextarius) partim mensurā declarat duarū heminarū apud Romanos capacē, vt docet harum rerū peritissimus Georgius Agricola: partim etiā vas eius mensuræ capax, cuius tamen appellatione hoc loco cætera tum maiora, tū minora quotidianis vsibus destinata cōprehendūntur, ex quib. videlicet vinū aut aqua fundebatur: sicut ποτηρίων nomine existimo cōprehendi vasa ex quib' potatur. Itaque mirari subit, Erasmū maluisse ξεστῶν derivare à neutro ξεστά, & lignea vasa intelligere, sic appellata, inquit, q' torno poliātur, aut quòd sculpturis ornata sint: quę ipsi' interpretatio lōgiore refutatione nō indiget. Nā si a verbo ξέειν deriuare placet, (vndè λιθοξόοι lapidicidę vocātur) mallē de hydriis intelligere, quæ ex more Iudæorū lapideæ erāt, de quibus agit Ioh c. 2. 6. ¶ *Æramentorum*. χαλκίων. Sic in genere vocantur ærea vasa, quæ tamen placet nonnullis ad culinarias ollas & cacabos speciatim referre.

Ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, Διατί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ ἀνίπτοις χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν, ὡς γέγραπται, Οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

Ματαίως δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

Ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Καλῶς ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.

Exo. 20 12. deut. 5.16. ophes. 6.2. Exo 21.17. leuit. 29 9. pro.20.20.

Μωσῆς γὰρ εἶπε, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου. καὶ, Ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω.

Ὑμεῖς δὲ λέγετε, Ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ ἢ τῇ μητρὶ, κορβᾶν (ὅ ἐστι, δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς.

Καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·

Ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν ᾗ παρεδώκατε. καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

Mat 15.10.

Καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄχλον, ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀκούετέ μου πάντες, καὶ συνίετε. ζυνιάρη μόι ὦκι.

Οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου εἰσπορευόμενον εἰς αὐτὸν, ὃ δύναται αὐτὸν

5 Deinde interrogarunt eum Pharisæi & Scribæ, Quare discipuli tui *non ambulāt secundum * traditionem Seniorum, sed * illotis manibus edunt panem?

6 Ille verò respondens dixit eis, Bene certè prophetauit Esaias de vobis hypocritis: vt scriptum est, ‖Populus iste labiis me honorat, cor autem eorum procul *abest à me.

7 Frustra verò me colunt, docentes doctrinas, *quæ sunt* mandata hominum.

8 Nam omisso mandato Dei, tenetis traditionem hominum, lotiones sextariorum & poculorum: aliáque *similia huiusmodi multa facitis.

9 Præterea dixit eis, *Sanè bene *abrogatis mandatum Dei, vt traditionem vestram seruetis.

10 Moses enim dixit, ‖ Honora patrem tuum & matrem tuam: &, ‖Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.

11 Vos autem dicitis, Si dixerit quispiam patri vel matri *Corban (id est donum) *est* quocũque à me iuuari posses: *insons erit.*

12 Nec permittitis amplius eum quicquam præstare patri suo aut matri suæ:

13 Abrogantes sermonem Dei *traditione vestra quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.

14 ‖Aduocata etiam *tota turba, dixit eis, Audite me omnes, & *attendite.

15 Nihil est extra hominē quod ingrediens in eum, possit eum

5 *Et interrogabant eum Pharisæi & Scribæ. Quare discipuli tui non ambulant iuxta traditionem seniorum, sed communibus manibus manducant panem?*

6 *At ille respondens dixit eis, Bene prophetauit Esaias de vobis hypocritis: sicut scriptum est, Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longè abest à me.*

7 *In vanum autem me colunt, docentes doctrinas, præcepta hominum.*

8 *Relinquentes enim mãdatum Dei, tenetis traditiones hominum, baptismata vrceorum & calicum: & alia similia his facitis multa.*

9 *Et dicebat illis, Bene irritum facitis præceptum Dei, vt traditionem vestram seruetis.*

10 *Moyses enim dixit, Honora patrem tuum & matrem tuam: &, Qui maledixerit patri vel matri, morte moriatur.*

11 *Vos autem dicitis, Si dixerit homo patri aut matri, Corban (quod est donum) quodcunque ex me, tibi profuerit.*

12 *Et vltrà non dimittitis eum quicquam facere patri suo aut matri.*

13 *Rescindentes verbum Dei per traditionem vestram quam tradidistis: & similia huiusmodi multa facitis.*

14 *Et aduocans iterũ turbam, dicebat illis, Audite me omnes, & intelligite.*

15 *Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum coinqui-*

---

5 *Non ambulant*, οὐ περιπατοῦσιν. i, est non instituunt vitam, ex Hebræorum idiotismo, apud quos ambulare idem valet quod viuere: & via dicitur vitę genus quod aliquis tanquam viam sequatur: quò pertinet ille Posidippi, siue (vt alij volunt) Cratetis versiculus, ποίῳ τῆς βιότου τάμαι τρόπον; ¶ *Traditionem*, παράδοσιν. Erasmus, *Ritum traditum*: qui paulo antè verterat Instituta, & hoc eodem capite versibus 9 & 10, Constitutionē. Vide Mat. 15.3. ¶ *Illotis*, ἀνίπτοις Vulg. *Communibus*, κοιναῖς, quod in meo quoque vetustissimo exemplari scribitur.

6 *Abest*, ἀπέχει. vel distat: id est, ἄπεστι, sicut scriptum * legimus in quodam vetere codice. Demosth. Philipp. 3. πόλλ' ἀπέχουν τῆς πόλεως τὰ δίκαια.

8 *Similia huiusmodi*, παρόμοια τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, *Similia his*: id est παρόμοια. vel, vt quidam excuderunt, παρόμοια τούτοις: quod postremũ in nullis codicibus reperimus. Quinquam si τοιαῦτα legas, videtur alterum abundare. Sed tamen ita legunt omnes, & interpretantur paulo pòst, versiculo 13. Ego ex Syro interprete puto germanam esse lectionem, καὶ πολλὰ παρόμοια τούτοις, Et multa istis similia: & verbum ποιεῖτε ex versu 13, in hunc irrepsisse.

9 [*Sanè*] *bene*, καλῶς. Vulgata & Erasmus, *Bene*. Nos autem particulam SANE addidimus, vt ironia melius intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adel. vt annotat Donatus. Et Aristophanes quoque ironicè dicere solet, πάνυ καλῶς: & in vno codice manuscripto, vt paulo antè versu 6, ita hic quoque legimus ὅτι καλῶς. quæ particula videtur non abundare, sed respondere causali coniunctioni Hebræorum כי [*chi*,] quæ sæpe ponitur confirmationis causa, præposita huic particulæ litera ה, vt 2. Sam. 23. c. 19. Sic etiam interdum Græci ita vsurpant: vt in illo Platonis in Apologia, οὐκ οἶδ' εἰ ὅτι κακῶν ὄντων, eorũ quæ certò scio esse mala: vt commodè etiam conuertere licuerit *Enimuerò bene*. Cæterũ nonnulli post καλῶς subiiciunt distinctionē, vt subaudiendum sit aliquid: quasi dicat Dominus, Rectè sanè facitis. Sed hoc non satis probo. Neque enim satis cohæreret sequens verbum, nisi præterea subaudias particulam aliquam. Itaque coniungo cum ἀθετεῖτε, sicut legitur in veteribus omnibus codicibus. Rursus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorsus abhorrent. Sic enim Galli, *vous reiectez bien*: id est, vos bene reiicitis: pro, At vos, vel, vos verò reiicitis. ¶ *Abrogatis*, ἀθετεῖτε. Erasmus, *Reiicitis*, astipulante Cypriano. Ego verò existimo τὸ ἀθετεῖν idem hic significare quod τὸ ἀκυροῦν infrà, versu 3, & Matth. 15. 6. & respondere verbo Hebræo חמס [*chamas*,] vt accipitur Soph. 3. 4. Vide suprà cap. 6. 26.

10 *Morte moriatur*, θανάτῳ τελευτάτω: id est Absque vlla spe veniæ impetrãdæ morte mulctetur. Est enim hæc emphasis Hebraica, quam tamen melius exprimas ad verbum, si dicas, θανάτῳ θνησκέτω: id est, מות יומת [*moth iumath*] seruata paronomasia.

11 *Corban*, κορβᾶν. Vide Matth. 15. 5.

13 *Traditione vestra*, τῇ παραδόσει ὑμῶν. In meo vetustissimo codice additur, τῇ μωρᾷ, stulta.

14 *Tota*, πάντα. Vulgata, *Iterum*, id est πάλιν: quod in duobus vetustis codicibus legimus, ¶ *Attendite*, συνίετε. Vide Matth. 13, 19.

15 *Polluere*,

κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.

Εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰς πορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι;

Ὅτι οὐκ εἰς πορεύεται εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἀλλ' εἰς τὴν κοιλίαν· καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα.

Ἔλεγε δὲ ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Ἔσωθεν γὰρ, ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχείαι, πορνείαι, φόνοι,

Κλοπαὶ, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρὸς, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη.

Πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια Τύρου καὶ Σιδῶνος· καὶ εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν, οὐδένα ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

Ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προσέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ.

polluere: sed quæ egrediuntur ex eo, illa sunt quæ polluunt hominem.

16 Siquis habet aures ad audiẽdum, audiat.

17 Et quum introisset domum *digressus* à turba, interrogarunt eum discipuli eius de parabola.

18 Tunc dicit eis, Itáne & vos desipitis? non intelligitis quicquid extrinsecus ingreditur in hominem, non posse eum polluere?

19 Non enim ingreditur in cor eius, sed in ventrem: & in latrinã abit, purgans omnes escas.

20 Dicebat autem, quod ex homine egreditur, illud polluere hominem.

21 Intus enim, ex corde hominum malæ cogitationes egrediuntur, adulteria, scortationes, cædes,

22 Furta, augendę rei artes, scelera, dolus, proteruia, oculus malus, obtrectatio, superbia, amentia.

23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.

24 Et illinc surgens abiit in confinia Tyri ac Sidonis: & ingressus domum, neminem volebat *hoc* scire: sed non potuit latere.

25 Quum enim de eo audisset mulier, cuius filiola habebat spiritum impurum, venit, & accidit ad pedes eius:

nare: sed quæ de homine procedunt, illa sunt quæ communicant hominem.

16 *Siquis habet aures audiendi, audiat.*

17 *Et quum introisset in domum à turba, interrogabant eum discipuli eius parabolam.*

18 *Et ait illis, Sic & vos imprudentes estis? Non intelligitis quia omne extrinsecus introiens in hominem, non potest eum cõmunicare?*

19 *Quia non intrat in cor eius, sed in ventrem vadit: & in secessum exit, purgans omnes escas.*

20 *Dicebat autem, quoniã quæ de homine exeunt, illa communicãt hominem:*

21 *Abintus enim de corde hominum malæ cogitationes procedunt, adulteria, fornicationes, homicidia,* Gen. 6.5, & 8.21

22 *Furta, auaritiæ nequitiæ, dolus, impudicitiæ, oculus malus, blasphemia, superbia, stultitia.*

23 *Omnia hæc mala abintus procedunt, & communicant hominem.*

24 *Et inde surgens abiit in fines Tyri & Sidonis: & ingressus domum, neminem voluit scire: & non potuit latere.* Matt. 15.21

25 *Mulier enim statim vt audiuit de eo, cuius filia habebat spiritum immundum, intrauit, & procidit ad pedes eius:*

---

15 *Polluere*, κοινῶσαι. Vide Matth. 15.11, & Act. 10, 14. ¶ *Quæ egrediuntur ex eo*, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Quæ de homine procedunt*, id est τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα: quod in vno manuscripto codice legimus.

17 *A turba*, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Erasmus, *Semotus à turba.* Significat enim ἀπὸ, vel (vt alij scribunt) ἄπο, absentiam & separationem, vt in illo Homerico, αἱ γὰρ ἀπ' ἄτος εἴη ἐμεῦ ἔθεν. 5

18 *Itáne & vos intelligentia carctis*, οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Erasmus, *Adeo & vos*: qui tamẽ in annotationibus eam versionem præfert, quam nos sequuti sumus. ¶ *Non*, οὔ. Erasmus, *Nondum*: legit enim οὔπω.

19 *Abit*, ἐκπορεύεται. Vulgata, *Vadit*, βαδίζει. Erasmus, *Exit.* Intelligitur autem ex antecedente consequens, sicut εἰσέρχεσθαι ponitur pro regredi Luc. 17.7. ¶ *Purgans*, καθαρίζον. Erasmus legit, *Expurgãs*, ἐκκαθαρίζον, eodem sensu. Dicitur enim id quod in latrinam eiicitur, expurgare omnes cibos, quoniã est cibi fæx & purgamentum: vt videri etiam possit actiuũ pro passiuo vsurpatum. Nam certè purgamentũ potius dici videtur quod expurgetur quã quod expurget.

20 *Dicebat autem*, ἔλεγε δέ. Mihi magis placuerit quod legit Syrus interpres, expungens totum illud ἔλεγε δὲ ὅτι, & ista cũ superiore versiculo connectens, acsi scriptũ sit, τὸ δὲ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου &c. Quod autem ex homine egreditur, &c.

21 *Intus*, ἔσωθεν: id est ex corde: vt mox explicatur. Sic autem hæc particula sæpe vsurpatur à Plauto vt motum ex loco declaret: veluti in Cistellaria, *Dic me orare vt aliquis intus prodeat.*

22 *Augendæ rei artes*, πλεονεξίαι. Ita significantur infinita versutiarum genera, quibus alij ex aliorum incommodis sua captant commoda, dum nemo sua sorte contentus manet. Notandum enim est non tam affectum illum prauum significari, quam Auaritiam vocamus, quàm eius effecta, siue actiones, inde promanantes, quæ sunt infinitæ: quã ob causam vsus est Euangelista multitudinis numero: quanuis Syrus interpres singulari numero ista cõuerterit. ¶ *Scelera*, πονηρίαι. Πονηρὸν propriè vocant Græci vt (alibi diximus) hominem ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία (cuius effecta hic notantur. i. πονηρήματα) inueteratam malitiam declarat, omnium scelerum matrẽ. Vulgata, *Nequitiæ* quo vocabulo libidinosæ illecebræ & illiciæ significantur. Eras. *Fraudes.* ¶ *Proteruia*, ἀσέλγειαι, vel Nequitia. Quòd si plurali numero legas ἀσέλγειαι (sicut scriptũ legi in tribus veteribus codicibus) malim conuertere Flagitia, quàm Impudicitiæ, cum Vetere interprete, i. ἀκολασίαι, vel ἀκρασίαι. Syrus interpres pro οἰνοφλυγία videtur accepisse. ¶ *Oculus malus*, ὀφθαλμὸς πονηρός. Hebraismus, pro inuidia. Mat. 20.15. ¶ *Obtrectatio*, βλασφημία. Vide Matth. 15.19. ¶ *Amẽtia*, ἀφροσύνη. Vulg. & Eras. *Stultitia.* i. μωρία.

24 *Surgens*, ἀναστὰς. i. Profectus, πορευθεὶς, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *In confinia*, εἰς μεθόρια. Vulg. *In fines.* i. εἰς τὰ ὅρια: quod legimus in vno codice. Nam sic etiã paulo pòst loquitur versu 31: & pro μεθόρια Matthæus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæstinæ fines quibus à Tyro & Sidone, id est, à Phœnicia, dirimitur: quod quidem annotare placuit, nequis existimet Dominum in eam regionem venisse quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit: quod opinatur Eras. Neque enim superioris Galilææ fines vnquam est egressus, vt ad profanas gentes proficisceretur. ¶ *Ac Sidonis*, καὶ Σιδῶνος. Hoc deest in vno vetere exemplari: sed ab aliquo deletum esse opinor, qui non intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. ¶ *Ingressus domum quandam*, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν. i. quum in hospitium aliquod diuertisset: quicunque tamen eius hospes fuit. Neque enim hîc habitabat, sed in Capernaum potius Itaque quum quidam excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expungendum putauimus articulum, nequis τὸ ἔρχεσθαι εἰς οἰκίαν, opponat τῷ ἀποδημεῖν. sicut accipitur Matth. 9.18. quum hîc potius declaret τὸ καταλύειν, vt etiam annotauimus sup. 6.10. ¶ *Sed*, καί. Vulg. & Eras. *Nec*: id est οὐδέ. Vide Matth. 13.22.

25 *Quum enim audisset*, ἀκούσασα γάρ. Vulg. & Eras. *Mulier enim statim vt audiuit.* i. ὡθεὶς γὰρ ἀκούσασα γυνή: vt scriptũ inueni in quodã codice, nisi quòd pro ὡς legebatur ἀλλὰ, Verũ

(Ἦν δὲ ἡ γυνὴ Ἑλλὰς, Συροφοίνισσα τῷ γένει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλλῃ ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Ἄφες πρῶτον χορτασθῆναι τὰ τέκνα. οὐ γὰρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρτον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

Ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε· καὶ γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίουσι τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.

Καὶ εἶπεν αὐτῇ, Διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε· ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.

Καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς εὗρε τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης.

Καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων Δεκαπόλεως.

Καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον· καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.

26 (Erat autem mulier Græca, Syrophœnissa gente) & rogauit eum vt dæmonium eiiceret ex filia sua.

27 Iesus autē dixit ei, Sine prius saturari liberos: non est enim bonum accipere panem liberorum, & obiicere catellis.

28 Ipsa verò respondit, & dixit ei, Etiam Domine: etenim catelli edunt sub mensa ex micis puerorum.

29 Tunc dixit ei, Propter istum sermonem abi, exiit dæmonium ex filia tua.

30 Quum autem *illa* abiisset domum suam, inuenit dæmonium exisse, & filiam proiectam super lectum.

31 Tunc regressus è finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare Galilææ, per medios fines Decapolis.

32 Et offerunt ei surdum difficulter loquentem: & precantur eum vt imponat ei manum.

26 *(Erat enim mulier Gentilis, Syrophœnissa genere) & rogabat eum vt dæmonium eiiceret de filia eius.*

27 *Qui dixit illi, Sine prius saturari filios: non est enim bonum sumere panem filiorum, & mittere canibus.*

28 *At illa respondit, & dixit illi, Vtique Domine: nam & catelli comedunt sub mensa de micis puerorum.*

29 *Et ait illi, Propter hunc sermonem vade: exiit dæmonium à filia tua.*

30 *Et quum abiisset domum suam, inuenit puellam iacentem supra lectum & dæmonium exisse.*

31 *Et iterum exiens de finibus Tyri, venit per Sidonem ad mare Galilææ, inter medios fines Decapolæos.*

32 *Et adducunt ei surdum & mutum & deprecabantur eum vt imponat illi manum.*

---

26 *Erat autem*, ὦν δέ. Vulgata & Erasmus, *Erat enim*, id est ὦν γάρ: quod non conuenit. Erasmus quoque in annotationibus legit, ὦν δέ. ¶ *Græca*, ἑλλὰς. Vulgata *Gentilis*: id est religione profana, ἐθνικὴ. Nā qua ratione posset Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem est ex Paulo, omnes Gentes profanas & diuersæ à Mosaica religionis, eo tempore à Iudæis generali Græcorū nomine fuisse comprehensas. Vide Gal.3,28. ¶ *Syrophœnissa*, συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui testatur non modò Tertullianus lib.3.in Marcionem (vt Erasmus annotat) sed etiam Iustinus dialogo cum Tryphone habito, attributam fuisse Damascum. Matthæus hanc eandem ex vetusto totius illius tractus nomine, vel, ex Iudæorum more, Chananæam vocat. Cæterùm in veteribus codicibus duobus scribitur συροφοινίκισσα, eodem sensu. Rursus in septem aliis exemplaribus & Complutēsi editione legitur σύρα φοίνισσα, duobus distinctis vocabulis, quorum altero videtur totum quiddam significari, altero verò pars illius. Latè enim patet Syriæ nomen, adeo vt ipsam etiam Babyloniam & Mesopotamiam complectatur, vt scribit Plinius libri quinti capite duodecimo. Itaque miror cur hanc lectionem mēdosam esse scripserit in hunc locum Erasmus. Nam quòd regionem Phœnicem arbitratur fuisse Iudęorum, id oportuerat idonei alicuius scriptoris auctoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, ἑλλὰς τῷ γένει.

27 *Obiicere*, βάλλειν. Vulgata, *Mittere*: quam interpretationem nemo non videt parum conuenire. Erasmus, *Proiicere*: quod & ipsum, quanuis sit tolerabilius, tamen non satis quadrat. Itaque rectius videtur idem cōuertisse Obiicere, Matth. 15.cap.26. ¶ *Catellis*, κυναρίοις. Vulg. *Canibus*. Erasmus autem rectè expressit diminutiuum, quo vsus videtur Dominus vt maiore contemptu loqui videretur.

28 *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*. Erasmus, *Nam quoque*. Vtraque interpretatio (ni fallor) parum est commoda. Confirmat enim his verbis mulier quod Christus dixerat, quasi id non impediat quominus illi cōcedatur quod petit. Ita se res habet, inquit illa, vt tu dicis: nam satis esse debet catellis si vel micas excipiant: micas igitur peto, nō filiorum panem.

29 *Propter istum sermonem*, διὰ τοῦτον τὸν λόγον. Syrus interpres præponit verbum ὕπαγε. Abi, & hoc connectit cum sequente membro, idque rectè. Nec enim propter hunc sermonem iubetur discedere, sed illi dicitur sanatam filiam.

31 *Regressus*, πάλιν ἐξελθών. Vetus interpres, *Iterum exiens*. Eras. *Rursum egressus*. Neuter (vt opinor) sensum expressit. Eum enim semel egressum esse oportet qui rursum egreditur. Sciendum est igitur, πάλιν hoc loco non significare iterationem, sed idem valere quod εἰς ὀπίσω: vt πάλιν ἐξελθεῖν declaret ex illis finibus egressum, vt eò reueteretur vnde in itio digressus erat. Quū enim ad externos Israelitarum fines peruenisset, progredi amplius non poterat, nisi vellet externis etiam Gentibus annuntiare Euangelium. Itaque significatur eum protinus ad oues perditas Israelis rediisse. Erat enim (vt ait Paulus) Circuncisionis minister. ¶ *E finibus Tyri ac Sidonis, venit ad mare*, ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου καὶ Σιδῶνος, ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vulg. *E finib. Tyri venit per Sidonem ad mare*. i ἐκ τῶν ὁρίων Τύρου ἦλθε διὰ Σιδῶνος: quod legi in duobus codicibus. Sed deprauatam esse hanc lectionem, ex eo primùm constat quòd Christum nusquam legimus Israelitarum fines egressum. Nam quorsum id faceret? Tyrum enim & Sidonem profanæ Gentes incolebant. Deinde quum Sidon à Galilæa sit remotior quàm Tyrus, Septentrionem versus, quî dici potest per Sidonem in Galilæam reuertisse? ¶ *Decapolis*, Δεκαπόλεως. Regiuncula est à numero decem vrbium sic vocata, quas (inquit Plinius lib.3.capite 18) intercursant & cingūt tetrarchiæ: vt per medios eius regionis fines Christum reuertisse, minimè sit mirandum. Syrus interpres vertit, In confinium, siue fines.

32 *Offerunt*, φέρουσιν. Vulg & Eras. *Adducunt*. Et certè constat φέρειν & ἄγειν sępe permutari, vt inf.9.17. sed seruanda est propria verborum significatio, quoad eius fieri potest. Malo igitur simplex φέρειν pro composito προσφέρειν positum esse, quo plerūque vti solet Matth.8.16. item 9.2, item 12.22. ¶ *Difficulter loquentem*, μογιλάλον. Vulg. *Et mutum*, καὶ ἄλαλον: & videtur pro hac interpretatione facere quod dicit turba vltimo huius capitis versu. Sic videndum est nū de balbo potius quam de muto loquatur. Primum, quia hæc est propria huius vocabuli significatio: deinde, quia si de muto hîc ageretur, hoc addi nihil erat necesse, quum qui natura surdus est, idem etiam mutus esse intelligatur, ac proinde κωφὸς hoc loco surdastrum potius quam surdum significet, ex communi loquendi vsu hyperbolico: quanquam ad hoc responderi potest, istum non natura sed casu aliquo, aurium quidem penitus, linguæ verò aliquatenus vsum amiisse. Sed quum paulò post non dicat simpliciter Euangelista eum loqui cœpisse, sed rectè loqui, ex eo probabilis saltem coniectura elicitur, eum etiam potuisse loqui, sed admodum impeditè. Quòd autem turba mentionem facit τοῦ ἀλάλου, idcirco fit quia communi loquendi vsu, qui difficulter loquitur, absolutè dicitur loqui non posse: vel quòd præter hunc balbum alios prorsus mutos sanasset Dominus, sicut Matthæus indicat cap.15.30. Nam alioquin de vno loquentes, singularem numerum vsurpassent.

Καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ' ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ· καὶ πτύσας ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

33 *Ipse* verò quum abduxisset eum è turba priuatim, misit digitos suos in auriculas eius: & quum spuisset, tetigit linguam eius.

33 *Et apprehendens eum de turba seorsum, misit digitos suos in auriculas eius: & expuens tetigit linguam eius.*

Καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἐφφαθὰ, ὅ ἐστι διανοίχθητι.

34 Ac suspiciens in cælum, ingemuit, dixitque ei, Ephphatha, quod est, Adaperitor.

34 *Et suspiciens in cælum ingemuit, & ait illi, Ephpheta, quod est, adaperire.*

Καὶ εὐθέως διηνοίχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαὶ· καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.

35 Et statim adapertæ sunt eius aures: & solutum est vinculum linguæ ipsius, & loquebatur rectè.

35 *Et statim apertæ sunt aures eius: & solutum est vinculum linguæ eius, & loquebatur rectè.*

Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.

36 Et interdixit eis necui dicerent, sed quantumcunque ipse eis interdixisset, multo magis *hoc* prædicabant.

36 *Et præcepit illis necui dicerent. quanto autem eis præcipiebat, tanto magis plus prædicabant.*

Καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, Καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

37 Et supramodum percellebantur, dicentes, Bene omnia fecit: facit vt & surdi audiant, & muti loquantur.

37 *Et eo amplius admirabantur, dicentes, Bene omnia fecit: & surdos fecit audire, & mutos loqui.*

Κεφάλαιον η.

Cap. VIII.

Cap. VIII.

Ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις πάμπολλου ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς,

1 Diebus illis, quum multa omnino turba esset, nec haberent quo vescerentur, aduocauit Iesus discipulos suos, dixitque eis,

1 *In diebus illis iterum quum turba multa esset, nec haberent quod manducarent: conuocatis discipulis, ait illis,* Mat. 15.32.

Σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον· ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.

2 Intima misericordia commoueor erga turbam: quia iam triduum manent apud me, nec habent quo vescantur.

2 *Misereor super turbã: quia ecce, iam triduò sustinent me, nec habẽt quod manducent.*

Καὶ ἐὰν ἀπολύσω αὐτοὺς νήστεις εἰς οἶκον αὐτῶν, ἐκλυθήσονται ἐν τῇ ὁδῷ. τινὲς γὰρ αὐτῶν μακρόθεν ἥκουσι.

3 Quòd si dimisero eos ieiunos domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis procul venerunt.

3 *Et si dimisero eos ieiunos in domum suam, deficient in via. quidam enim ex eis de longè venerunt.*

Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας;

4 Responderunt autem ei discipuli eius, Vnde istos quispiam possit hîc satiare panibus in deserto?

4 *Et responderunt ei discipuli sui, Vnde illos quis poterit hic saturare panibus in solitudine?*

---

33 *Quum abduxisset*, ἀπολαβόμενος: id est, ab illorum manibus acceptum abduxisset. Nam ex antecedente intelligitur consequens, Hebræorum more. Vulg. *Apprehendens.* Erasmus, *Quum apprehendisset:* id est ἀπολαβόμενος, vt legitur in Complutensi editione. ¶ *Quum spuisset*, πτύσας. Vulgata, *Expuens*, id est ἀποπτύων: quod est auersantis & abominantis. Erasmus per periphrasin, *Sputo emisso.*

34 *Adaperitor*, διανοίχθητι. Aperti dicuntur Hebræis quibus oculorum meatus non sunt occlusi, vt Exod.4.11.

* 36 *Sed quantumcunque ipse eis imperasset*, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vulgata, *Quanto autem eis præcipiebat.* Erasmus, *Sed quo magis ipse eis præceperat.* Existimarunt igitur ὅσον hîc poni comparatiuè: quod non possum probare. Omnino enim dicendum fuisset ὅσῳ, & comparatiuum aliquod adiungendum. Deinde etiam subiungẽdum fuisset τοσούτῳ, vt appareret esse ἀπόδοσιν: cuius exẽpla profert Hermogenes De inuentione, tomo 4.cap. περὶ περιόδου. Superest ergo vt aduerbium esse dicamus indefinitè positum, vel certè nomen, vt ita conuertas, Sed quicquid ipse eis inhibuisset, multo amplius prædicabant. sicut in illo Horatij, *Quicquid delirant reges, plectuntur Achiui.* Sic etiam vernaculo nostro sermone, *Mais quoy qu'il leur eust defendu ils le publioyent tant plus.* ¶ *Multo magis*, μᾶλλον περισσότερον: subaudi, quàm si ille non prohibuisset: quæ ellipsis in huiusmodi generibus dicendi, est omnibus linguis vsitata. Cæterùm abundat quidem particula μᾶλλον: (sicut in illo Euripidis versiculo, ἐν Ἑκάβῃ, Θανὼν δ' ἂν εἴη μᾶλλον ἢ τυχὸν ἔρως. de quo pleonasmo diximus Matth.6.26.) sed tamen quoniam hoc dicendi genus videtur aliqua emphasi non carere, nos perinde sumus interpretati acsi scriptum esset, πολλῷ περισσότερον. Vulgata, *Tanto magis plus.* Erasmus, *Hoc potius amplius.* Existimauit enim supplendum τοσούτῳ, & μᾶλλον hîc poni in correctione. Atqui non præcessit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro Imò vel Potius, fere adiungitur aliqua particula, vt μᾶλλον δὲ, vel μᾶλλον γάρ. Denique hanc interpretationem quiuis (opinor) intelligere potest Græcis, quod ad ipsas attinet voces, non respondere, quum alioqui sententiam non immutet.

37 *Supramodum*, ὑπερπερισσῶς, id est ὑπερμέτρως. Ad verbum, *Superabundanter.* Vulgata, *Eo amplius.* id est τοσούτῳ μᾶλλον. ¶ *Facit vt & surdi audiant*, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vulgata, *Et surdos fecit audire:* quam interpretationem meritò reprehendit in annotationibus Erasmus. Latinis enim Facio, cum infinito modo, id significat quod Fingo vel pono, id est ὑποτίθημι.

IN CAPVT VIII.

1 *Multa omnino*, πάμπολλα. Sic Cicero hanc particulam cum superlatiuo coniungit interdum, vt 1. Offic. *Miserrima est omnino ambitio, honorúmque contentio.* i. παράθλιος δὴ σπουδαρχία καὶ φιλοτιμία. Vulgata, *Iterum multa:* id est πάλιν πολλοῦ, sicut scriptum legi in exemplaribus duobus. Erasm. *Admodum multa:* id est πάνυ πολλοῦ.

3 *Deficient*, ἐκλυθήσονται. Ad verbum, Exoluentur: quòd in deliquio animi nerui resoluantur: alioquin ἐκλύεσθαι etiam Dissipari declarat, vt Matth.9.36.

4 *Vnde*, πόθεν. Id est, quo ex loco: quum videlicet in solitudine versemur. Cæterùm in vno codice additum erat ὅπ, cuius aliqua vis est in interrogatione: vt ita conuerti possit, Nam vnde possit quispiam istos satiare panibus in deserto? vt in illo Virgilij, *Nam quis te, iuuenum confidentissime, nostras Iussit adire domos?* ¶ *Panibus*, ἄρτων.

Panis appellatione apud Hebræos sæpe iam admonuimus omnem cibum significari: hìc tamen id ipsum intelligitur quod panem vocamus: vt sit argumentum à comparatis sumptum, quasi dicerent discipuli, ne panes quidem posse eo loco satis multos inueniri, nedum aliquid opsonij tantæ alendæ multitudini.

Καὶ ἐπηρώτα αὐτοὺς, Πόσους ἔχετε ἄρτους; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

Καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἵνα παραθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.

Καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα· καὶ εὐλογήσας, εἶπε παραθεῖναι καὶ αὐτά.

Ἔφαγον δὲ, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας.

Ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι· καὶ ἀπέλυσεν αὐτούς.

Καὶ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά.

Καὶ ἐξῆλθον οἱ Φαρισαῖοι, καὶ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν.

Καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει, Τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.

Καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.

Καὶ ἐπελάθοντο οἱ μαθηταὶ λαβεῖν ἄρτους· καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.

Καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων, Ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρῴδου.

Interrogauit autē eos, Quot panes habetis? Ipsi verò dixerunt, Septem.

Tūc denūtiauit turbæ vt discumberet humi: & acceptis septem illis panibus, quum gratias egisset, fregit, dedítque discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.

Habebant autem pisciculos paucos: & quum benedixisset, dixit vt hos etiam apponerent.

Comederunt autem, & saturati sunt: & sustulerunt fragmentorum quæ superfuerant, septem sportas.

Erant autem qui comederāt, quasi quater mille: dimisitque eos.

Et statim ingressus in nauigium cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

Et venerunt Pharisæi, cœperúntque altercari cum eo, quærentes ab eo signum è cælo, tentantes eum.

Ipse verò quum altè ingemuisset spiritu suo, dixit, Cur gens ista signum requirit? amen dico vobis, si dabitur isti genti signum.

Et eis relictis, ingressus rursus nauigium, abiit in vlteriorē ripam.

Fuerant autē obliti discipuli sumere panes, & panē non nisi vnum habebāt secū in nauigio.

Tunc interdixit eis, dicens, Videte, cauete à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.

Et interrogauit eos, Quot panes habetis? Qui dixerunt, Septem.

Et præcepit turbæ discumbere super terram: & accipiens septem panes, gratias agens fregit, & dabat discipulis suis vt apponerent: & apposuerunt turbæ.

Et habebant pisciculos paucos: & ipsos benedixit, & iussit apponi.

Et manducauerunt, & saturati sunt: & sustulerunt quod superauerat de fragmentis, septem sportas.

Erant autem qui manducauerant, quasi quatuor millia: & dimisit eos.

Et statim ascendens nauim cum discipulis suis, venit in partes Dalmanutha.

Et exierunt Pharisæi: & cœperunt conquirere cum eo, quærentes ab illo signum de cælo, tentantes eum.

Et ingemiscens spiritu, ait, Quid generatio ista signum quærit? amen dico vobis, si dabitur generationi isti signum.

Et dimittēs eos, ascendit iterum nauim, & abiit trans fretum.

Et obliti sunt panes sumere: & nisi vnum panem non habebant secum in naui.

Et præcipiebat eis, dicens, Videte, & cauetè à fermento Pharisæorum, & fermento Herodis.

Mat. 15.39.

Matth. 16.1

Matt. 16.4

Matt. 16.5

Mat. 16.6

7 *Quum benedixisset*, εὐλογήσας. Vide Matth. 14.19, 26.26. ¶ *Vt apponerent*, παραθεῖναι. Vulgata & Erasmus, *Apponi*: id est παρατεθῆναι. Nam mendosè legitur in annotationibus Eras. παραθεῖναι.

9 *Quasi*, ὡς. Vide suprà 5.13.

10 *Dalmanutha*, Δαλμανουθά. Annotat Erasmus quendā Græcum codicem habuisse Μαγδαλά, cuius meminit Matthæus, siue (vt quidam legunt) Magedam. Augustinus autem scribit plerosque codices habuisse Mageda. Sed & in nostro vetustissimo & alio præterea codice pro εἰς τὰ μέρη Δαλμανουθά, scribitur, εἰς τὰ ὅρια Μαδεγαδά, in fines Madegada.

11 *Et venerunt*, καὶ ἐξῆλθον. Vulg. *Et exierunt*. Erasmus, *Et egressi sunt*: vterque ad verbum. Est autem hoc dicendi genus Hebræis familiare, quo significatur Pharisæos eo consilio profectos domo vt eum aggrederentur: vel ex antecedente intelligitur consequens. Priusquam enim ad Iesum venirent, necesse fuit eos domo egredi. Inde factum vt πορεύεσθαι, ἀπέρχεσθαι & ἐξέρχεσθαι sæpe ponantur pro simplici ἔρχεσθαι. Vide suprà 3.21, & infrà 11.11. ¶ *Altercari cum eo*, συζητεῖν αὐτῷ. Vulgata, *Conquirere*. Eras. *Disputare*. Vide sup. 1.27. Sic certè accipitur Act. 6.9.

12 *Quum altè ingemuisset spiritu suo*, καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vulgata, *Ingemiscens spiritu*. Nam etiam in vno Græco exemplari deerat αὐτοῦ. Eras. *Quum ingemuisset spiritu suo*: rectè obseruata temporis aoristi ratione. Cæterùm στενάζειν (teste Aphrodisæo) à cordis angustia dicitur, éstque στενάζειν καὶ στενοχωρεῖν quod Latini dicūt Gemere & suspirare. Addidi aduerbium altè, quia præpositio ἀνὰ non videtur otiosa, vt intelligamus Dominū tanta istorum infidelitate vehemēter offensum, intus æstuasse. Quamobrē etiam Euāgelista addidit τῷ πνεύματι αὐτοῦ, spiritu suo: vt sciamus ex intimo corde & ipsis animi penetralibus profecta hæc suspiria. ¶ *Cur*, τί. Tota huius orationis indoles intelligitur ex pronuntiatione. Neque enim hoc loco simpliciter interrogat Dominus, sed potius expostulat de tāta peruicacia, & quidē summo cū dolore, quòd illos videret sibiipsis pernicie accersere. ¶ *Si*, εἰ. Hæc sunt per aposiopesin dicta: quæ figura conuenit grauiter cōmotis, sicut Psal. 95.11. Solet autem particula DN [*im*] ab Hebræis adhiberi in iureiurando, imprecationis loco: quia qui iurat, Deum simul aduocat vltorē. Deus quum per seipsum iurat, de fide & gloria sua permittit iudicium fieri ex verbis quæ affirmat. Christus autē suā denuntiationē hoc loco ita confirmat, acsi diceret, Patiar haberi mēdax ac impostor, vel aliquid simile. Quum plenā sententiā cōcipiunt Hebræi, imprecatio ipsa disertè ponitur, Hæc faciat mihi Dominus, pro quo dicunt profani homines, Emoriar, vel Dispereā: quod fidelibus, nedum Christo ipsi, parum cōuenit. Quod autē * fortasse rectius est, assentiente Syro interprete, in vno codice legimus οὐ δοθήσεται, *non dabitur*.

14 *Et panem non nisi vnum habebant*, καὶ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον. Sic Vetus interpres, quem nos sequuti sumus, mutata

mutata tantùm verborum collocatione. Erasmus, *Nec præter vnum panem habebant.* Sic autem loquitur, vt nos fecimus, Cicero De amicitia, *Sed hoc primùm* (inquit) *sentio, non nisi in bonis amicitiam esse posse.*

15 *Cauete, βλέπετε*: id est (vt ait Matth. 16. 6) *προσέχετε.* Nam *βλέπειν* quum de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum transfertur. ¶ *Herodis, Ἡρῴδου.* Annotat Erasmus quosdam codices pro *Ἡρῴδου* habere *Ἡρῳδιανῶν*, Herodianorum, cuius factionis fit mentio suprà 3. 6. Nos de iis diximus Matth. 22. 16.

Καὶ διελογίζοντο πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.

16 Disceptabant igitur alij aduersus alios, dicentes, Panes non habemus.

16 *Et cogitabant ad alterutrum dicentes, Quia panes non habemus.*

Καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Τί διαλογίζεσθε ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε; ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;

17 *Id* autem quum nosset Iesus, dixit eis, Quid disceptatis quod panes non habetis? nondum animũ aduertitis, nec intelligentia præditi estis? adhuc stupidum habetis cor vestrum?

17 *Quo cognito ait illis Iesus, Quid cogitatis quia panes non habetis? nondũ cognoscitis, nec intelligitis? adhuc cæcatum habetis cor vestrum?*

Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε; καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε; καὶ οὐ μνημονεύετε;

18 Quum oculos habeatis non cernitis? & quum aures habeatis, non auditis? neque memores estis?

18 *Oculos habentes non videtis? & aures habentes non auditis? nec recordamini?*

Ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; Λέγουσιν αὐτῷ, Δώδεκα.

19 ‖Quum quinque illos panes fregi illis quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.

19 *Quando quinque panes fregi in quinque millia, & quot cophinos fragmentorum plenos sustulistis? Dicunt ei, Duodecim.* Ioh. 6. 11.

Ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἑπτά.

20 Quum autem septẽ illos *panes* illis quater mille, quot sportas fragmentis plenas sustulistis? Illi verò dixerunt, Septem.

20 *Quando & septem panes in quatuor millia quot sportas fragmentorum tulistis? Et dicũt ei, Septem.*

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Πῶς οὐ συνίετε;

21 Tunc dixit eis, Quomodo *hæc* non intelligitis?

21 *Et dicebat eis, Quomodo nondum intelligitis?*

Καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν· καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.

22 Venit autem Bethsaidan: & obtulerunt ei cæcum, & precati sunt eum vt ipsum tangeret.

22 *Et veniunt Bethsaidã: & adducunt ei cæcum, & rogabant eum vt illum tangeret.*

Καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης· καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἴ τι βλέπει.

23 Tunc prehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & quum inspuisset in oculos eius, imposuissétque ei manus, interrogauit eum ecquid videret.

23 *Et apprehensa manu cæci, eduxit eum extra vicum: & expuens in oculos eius, impositis manibus suis, interrogauit eum siquid videret.*

Καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, Βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας.

24 Qui quum oculos sustulisset, dixit, Video homines instar arborum ambulantes.

24 *Et aspiciens ait, Video homines velut arbores ambulantes.*

---

16 *Alij aduersus alios, πρὸς ἀλλήλους.* Vulg. barbarè, *Ad alterutrum.* Erasmus, *Inter sese.* Ego verò studui Græci pronominis tanquam vestigia sectari.

17 [*Id*] *autem quum nosset, καὶ γνούς.* Vide Matth. 16. 8. ¶ *Animum aduertitis, νοεῖτε.* Vulg. *Cogitatis.* Eras. vno verbo, *Animaduertitis.* Sed hoc vtrunque ponitur rarò absolutè. Cæterùm *τὸ νοεῖν* interdum pro *συνιέναι* accipitur, vt suprà cap. 7. 18. Hîc autem quum vtrunque addatur, videtur minus quidpiam significare. Neque enim quicquid consideramus, statim intelligimus. Reprehendit verò Dominus discipulorum incogitantiam, qui non satis attentum animum haberent ad ea consideranda quæ ab ipso fiebant: ex quo consequebatur vt ea non intelligerent. ¶ *Stupidum, πεπωρωμένην.* Vide suprà 6. v. 52.

18 *Neque memores estis? οὐ μνημονεύετε;* In nonnullis codicibus, & Romano Theophylacto non adscribitur nota interrogationis, sed cõiungitur hoc verbum cum proximo versiculo, sicut etiam apud Matth. cap. 16. 9. Sed Apostolorũ responsio, & repetita similis interrogatio ver. 20. satis ostẽdit ita distinguendum esse hunc locum vt nos fecimus, Frobenianam editionem sequuti.

19 *Quinque illos panes, τοὺς πέντε ἄρτους.* Vulgata & Erasmus hoc quoque loco prætermittunt articulum, quem nos in tota illa historia putamus habere vim *αἰκφορᾶς*, vel (vt loquuntur Grammatici) *δευτέρας γνώσεως.* Itaque putauimus exprimendum.

20 *Quot sportas fragmentorum plenas, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων.* Ad verbum, Quot sportarum complementa fragmentorum: quod nemo intelligeret. Itaque Vulg. interpretatur, *Quot sportas fragmentorum*: id est, *πόσας σπυρίδας κλασμάτων*, vel *πόσων σπυρίδων κλάσματα.* Erasmus autem conuertit, *Quot sportas ex reliquiis fragmentorum.* Putat enim *πληρώματα* idem valere quod *περισσώματα*: quod ego quidem non ausim affirmare.

21 *Quomodo [hæc] non intelligitis? πῶς οὐ συνίετε;* Id est Quî fieri potest vt tam aperta támque manifesta non intelligatis? Vide Matth. 16. 11. Frobeniana editio habet, *πῶς οὐ νοεῖτε;* Quomodo non aduertitis animum? Sed & in tribus vetustis codicibus scriptum legi, *οὔπω συνίετε;* nondùm intelligitis? Rursus in alio quodam, *πῶς οὔπω συνίετε,* quomodo nondum intelligitis? vt vertit Vetus interpres. Sunt autem ista non interrogãtis, sed admirantis simul & expostulãtis.

22 *Obtulerunt, φέρουσιν*: vel (vt Vulg. & Eras.) *Adducunt.* Cæcum enim adduci oportuit.

24 *Qui quum oculos sustulisset, καὶ ἀναβλέψας*, vel Quum respexisset. Erasmus, *Et recepto visu.* Ego verò existimo particulam *καὶ* vim habere relatiui pronominis, vel potius relatiuum *αὐτὸς* subaudiendum, vt ita conuertas, Et quum is aspexisset. vel, Quum autem is aspexisset. de quo dicendi genere alibi diximus. *Ἀναβλέπειν* verò hîc non declarat videndi facultatem amissam recuperare, vt alibi sæpe: (neque enim adhuc visum receperat nisi tenuiter admodum, sicut ex ipsius responso apparet) sed exprimit ipsum cæci gestum & habitum, oculos attollentis, & explorantis ecquid oculorum aciem recepisset. Aut idem valet quod simplex *βλέπειν*, declarans ipsam videndi actionem. Itaque exprimi etiam poterat verbo Aspicere absolutè posito. Sic Plinius, *Cancri*, inquit, *in obliquum aspiciunt.* & ita etiam accipitur *ἀναβλέπειν* infrà 16. 4. ¶ *Instar arborum ambulantes, ὡς δένδρα περιπατοῦντας.* Hæc est germana lectio, quam sequutus est Vetus interpres, assentiente Complutensi editione & vetustissimo meo codice. Erasmus, *Quoniam velut arbores cerno ambulantes, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας*: quod etiam sic accipi posset, quamuis absurdissimo

ſenſu,quaſi participium Ambulãtes, ad arbores pertineat. Hæc autem oſtendunt cæcum iſtum potuiſſe motum hominum percipere,non autem formam ipſam diſtinguere: quaſi diceret, Video homines incedentes ſed proceros vt arbores.Ego igitur,vt amphiboliã vitarem,(quæ nulla eſt in Græco ſermone)ὡς δένδρα conuerti Inſtar arborum.

Εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι· καὶ ἀποκατεστάθη, καὶ ἐνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.

25 Deinde rurſum impoſuit manus oculis eius, ¨fecitque vt *denuò* oculos attolleret:& reſtitutus fuit,¨viditque ¨procul & dilucidè¨omnes.

25 *Deinde iterum impoſuit manus ſuper oculos eius, & cœpit videre:& reſtitutus eſt,ita vt clarè videret omnia.*

Καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων, Μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.

26 Tunc *Ieſus* miſit eum domũ ſuam, dicens, ¨Neque in vicum illum ingreditor, neque *hæc* dicito cuiquam in vico.

26 *Et miſit illum in domũ ſuam,dicens,Vade in domum tuam:& ſi in vicum introieris, nemini dixeris.*

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου· καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς, Τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;

Mat.16.13. Luc.9.19

27 ‖¨Egreſſus eſt autem Ieſus ac diſcipuli eius in vicos Cæſareæ *quæ cognominatur* Philippi: & in via interrogauit diſcipulos ſuos, dicens eis,Quem me dicunt homines eſſe?

27 *Et egreſſus eſt Ieſus & diſcipuli eius in caſtella Cæſareæ Philippi: & in via interrogabat diſcipulos ſuos dicens eis, Quem me dicunt eſſe homines?*

Οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν· καὶ ἄλλοι Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.

28 Illi verò reſponderunt, Iohannem Baptiſtam: & alii Eliam: alij verò ¨ vnum ex Prophetis.

28 *Qui reſponderunt illi, dicentes, Iohãnem Baptiſtam:alij Eliam: alij verò quaſi vnum de Prophetis.*

Καὶ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστός.

29 Tunc ipſe dixit eis, Vos autem quem me dicitis eſſe? Reſpondens verò Petrus dicit ei, Tu es¨ille Chriſtus.

29 *Tunc dicit illis,Vos verò quem me eſſe dicitis? Reſpondens Petrus ait ei, Tu es Chriſtus.*

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.

30 Tunc¨interminatus eſt vt nulli¨*id* dicerent de ſe.

30 *Et cõminatus eſt eis ne cui dicerent de illo.*

25 *Fecitque vt*[*denuo*]*oculos attolleret,* καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι. id eſt, Iterum iuſſit vt reipſa exploraret an perſpicuè iam cerneret. Itaque particulã πάλιν repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, & ἀναβλέψαι accipio ſicut in verſiculo ſuperiore. nam etiam in vno vetuſto codice ſcribitur βλέψαι, nõ ἀναβλέψαι. Eraſmus, *Et fecit vt viſum reciperet:*quam interpretationem non probo. nam proximè ſequitur καὶ ἀποκατεστάθη. Itaque inanis hîc eſſet battologia,Marci breuitati minimè conueniens. Vetus interpres, *Et cœpit videre.* Legit enim καὶ ἤρξατο ἀναβλέψαι: (ſicut etiam in noſtro vetuſtiſſimo codice legitur) quod mallem interpretari, Et cœpit aſpicere:repetita (vt ante dixi) particula πάλιν, & verbo ἀναβλέψαι ſimiliter expoſito, ſicut & paulo pòſt accipitur. Cæterùm τὸ ποιεῖν ponitur hoc loco pro Auctorem eſſe cuipiam alicuius rei faciendæ, vt etiam accipitur Act.3.12.Sic vernaculo ſermone dicimus, *Il le fit regarder*: quæ eſt circumloquutio coniugationis Hiphil. ¶ *Viditque,* καὶ ἐνέβλεψε. In quinque vetuſtis exemplaribus & editione Complutẽtenſi ſcribitur ἀνέβλεψε: quod Eraſmus interpretatur, *Ac denuò videbat:*idque(ni fallor) non ſatis commodé.Omnino enim hîc ponitur compoſitum pro ſimplici ἔβλεψε,vt liquet ex particula ἅπαντας adiuncta. Vulgata, *Ita vt videret* ὥστε ἀναβλέψαι, ſicut ſcribitur in meo vetuſtiſſimo & alio quodam exemplari.Sed mihi placet in primis Frobeniana editio,quæ habet διέβλεψε,id eſt Peruidit.Initio enim nonniſi ex parte aliqua viſum receperat. ¶ *Procul & dilucidè,* τηλαυγῶς. Vulgata, *Clarè.*Eraſmus,*Dilucidè.* Nos verò ſtuduimus Græci aduerbij ſignificationem paulò clarius explicare. Componitur enim ex τῆλε,id eſt Eminus,& αὐγὴ, quod lucem & ſplendorem declarat. In vno vetere exemplari ſcribitur διαυγῶς, id eſt perſpicuè, ſiue pellucidè. ¶ *Omnes,* ἅπαντας. Vulgata, *Omnia*, id eſt πάντα, conſentiente vno manuſcr. & meo quoque vetuſtiſſimo codice.

26 *Neque in vicum illum,* μήτε εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus, ne videatur generale Chriſti interdictum.Sed ſi hanc lectionem ſequamur, illud ἐν τῇ κώμῃ In vico,redundabit, niſi (quod durum eſt) accipias pro ἐκ τῆς κώμης,,ex vico.Quinam enim potuit loqui in vico, in vicum niſi eſſet regreſſus? Et tamen ſic legit etiam Syrus interpres. Totus autem hic locus ad finem vſque verſiculi variè legitur in Græcis exemplaribus. Nam teſtatur Eraſmus ſe codicem habuiſſe in quo poſt λέγων ſcriptum eſſet ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ id eſt,*Si in vicum introieris,nemini dixeris, ne in vico quidem.* Veterem autem interpretem legiſſe apparet, λέγων, Ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· καὶ ἐὰν εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδενὶ εἴπῃς. Sic enim conuertit,*Dicens, Vade domum tuam: &,ſi in vicum introieris, nemini dixeris:*quod bene quadrat. Denique in vno vetuſto codice deeſt totum illud,μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ: quẽ ſi ſequamur,vertendum erit,*Ne ingreditor quidem in vicum illũ.* Certè videtur poſterius hoc membrum abundare,niſi pro ἐν τῇ κώμῃ legas ἐκ τῆς κώμης: quod tamen nuſquam reperi. In meo denique vetuſtiſſimo ſic legitur, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ μηδενὶ εἴπῃς εἰς τὴν κώμην. Id eſt, *Vade domum tuam,& nemini dixeris in vico*: quaſi videlicet iſte fuerit Bethſaidenſis:quod ſi verum eſt,quomodo igitur illum domum ſuam remiſerit,ſi prohibuit ne in ipſum vicum regrederetur?Origenes denique, ſiue alius quiſpiam eiuſdem ingenij ſcriptor,Homilia in Marcum nona, legit, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ εἰς τὴν κώμην μὴ εἰσέλθῃς, καὶ μηδενὶ εἴπῃς, Id eſt, *Vade domum tuam & ne in vicum ingrediaris, & nemini dixeris:* & quoniam, ſi cæcus iſte Bethſaidenſis fuiſſe ſtatuatur, videt iſta ſibi repugnare, ad allegorias refugit. Ego verò Veteris interpretis, vel hanc lectionem germanam eſſe arbitror:ſed ita vt iſte quanuis à Bethſaidenſibus Chriſto ſit oblatus & commendatus, tamen Bethſaidæ non habitarit: quamobrem etiam extra vicum abductus eſt, & ſanatus à Chriſto,vt inde non regreſſus in vicum, rectà domum ſiue ad ſuos ablegaretur.

27 *Egreſsus eſt,* ἐξῆλθεν. Id eſt, profectus eſt,iturus in vicos Cæſareæ,de quo dicẽdi genere vide ſuprà v.11.In meo vetuſtiſſ.codice legitur εἰς Καισάρειαν, id eſt *Cæſaream verſus.*

28 *Vnum,* ἕνα. Vulgata, *Quaſi vnum*: id eſt ὡσὶ ἕνα,vt & legitur in meo vetuſtiſſimo codice.

29 *Ille Chriſtus,* ὁ Χριστός. Rectè hic Eraſmus articulum expreſſit,à Vetere interprete prętermiſſum. Additum autem hic quoque,vt apud Matthęum,reperi in vno vetuſto exemplari ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, *Filius Dei*: & Syrus interpres addit ζῶντος,Viuentis,Quum verò Petrum Marco Euangelicam hanc hiſtoriam dictaſſe veteres magno conſenſu tradant, quis crediderit vel ipſum Petrum,vel Marcum prætericturum fuiſſe illud,Tu es Petrus,ſi Eccleſiæ Chriſtianæ fundamentum eſſe exiſtimaſſent?

30 *Interminatus eſt,* ἐπετίμησε. Vide Matth.8.26,& 12.16. Id eſt, adhibitis minis prohibuit.Terent.in And.*Interminatus ſum ne id faceres.*Paulo pòſt accipitur pro Obiurgare,vt alibi ſæpe. ¶ [*Id*] *dicerent,* λέγωσι. Addidi relatiuum pronomen,quod ſæpe alibi prętermittitur:hic autem omnino ſupplendum putaui,non modò quia dicere de ſe,proloqui de ſe,videtur obſcurius dictum:ſed etiã quia ex Matthæo apparet cap.16.20,& ex Luca 9.21,hoc Chriſti interdictum non eſſe generale,ſed ad ea referendum quæ proximè præceſſerunt.

31 Καὶ ἤρξατο,

Καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι.

Καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ.

Ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων, Ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων.

31 Et cœpit cos docere quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & primariis Sacerdotibus, ac Scribis, & trucidari: & tribus pòst diebus resurgere.

32 Et apertè eum sermonem loquebatur. Tunc prehendit eum Petrus, cœpítque obiurgare.

33 Ipse verò conuersus, & intuitus discipulos suos, obiurgauit Petrum, dicens, Abscede à me Satana: nam non sapis quę Dei sunt, sed quæ sunt hominum.

31 *Et cœpit docere eos quoniam oportet Filium hominis pati multa, & reprobari à senioribus & à summis Sacerdotibus & Scribis, & occidi: & post tres dies resurgere.*

32 *Et palàm verbum loquebatur. Et apprehendens eum Petrus, cœpit increpare eum.*

33 *Qui conuersus & videns discipulos suos, comminatus est Petro, dicens, Vade retro me Satana: quoniam nõ sapis quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum.*

---

31 Ἀ, ἀπὸ, id est ὑπό. Vide Matt.11.19. In meo tamen & alio manuscr. scribitur ὑπό. ¶ *Tribus pòst diebus*, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Post tres dies*: quæ interpretatio ambigua est, quia sic videntur passiuè tres exacti dies intelligi. Itaque magnas peperit controuersias inter doctissimos viros, qui hunc locum cum aliis multis conciliare student: in quibus disertè dicitur Christus non post tres dies, sed ipso die tertio resurrecturus. Dicam igitur & ego quod sentio, vt eruditiores iudicent. Certè genus dicendi quo vsus est Dominus in suo sermone, minime ambiguum fuisse, declarat Pharisæorum oratio, Matt. 27. 63, petentium à Pilato vt iubeat muniri sepulchrum in tertium vsque diem: quia (inquiunt) meminimus impostorem illum dixisse, quum adhuc viueret, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus si ambiguum fuisset, trium dierum mentionem non fecissent Pharisæi, quibus elapsis se nihil metuere testãtur, quum in id duntaxat spatium à Pilato præsidium petunt. Hoc igitur quum videret Stapulensis, homo tam pius quàm eruditus, alia via aggressus est hunc nodum explicare. Ostendit enim ex Apollonio grammatico præpositionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Græcos, veluti quum dicunt μετὰ χεῖρας ἔχειν, pro ἐν χερσί: id est in manibus habere. Sed hoc fateor non satis conuenire, quum in eiusmodi exemplis (qualia permulta reperiuntur) nullum temporis interuallum significetur. Erasmus igitur aliam excogitat rationem, nempe vt triduum supputetur à captiuitate Christi, non ab occisione: sed hanc interpretationem satis refutat illud quod ex Pharisæorum oratione collegimus. Deinde quum resurrectio morti opponatur, constat tempus futuræ resurrectioni constitutum, potius ab ipsa morte quàm à captiuitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare non dubito, fieri non posse vt in hoc dicendi genere & similibus μετὰ sic respondeat Latinæ præpositioni Post, cum quarto casu, vt dies tertium consequens, id est quartus, vel alius quispiam intelligatur. Idque liquet ex illa Pharisæorum petitione. Nam si μετὰ τρεῖς ἡμέρας declarat *Post tres dies*, quid tandem ineptius fingi potest hac oratione, Iube muniri sepulchrum in tertium vsque diem, quia iste post tres dies exactas sese dixit resurrecturum? Nam potius ante tertium diem exactum nihil illis metuendum fuisse, aut certè post tertium diem maximè fuisse custodiendum sepulchrum, ea loquutio declarat. Dico igitur ב præpositum vocabulis apud Hebræos, quum propriè respondeat Græcæ præpositioni ἐν, & Latinæ In, tamen interdũ idem valere quod μετὰ, id est Post: idque interdum, ita vt res nõ post tempus exactum, sed intra ipsum geri dicatur: sicuti accipitur Leuit.12.6. Quinetiam interdum pro μετὰ accipitur, ita vt tempus præteritum excludatur, vt Deut. 4. 46, & eiusdem libri 9.4 & Esa.20.1. Itaque quum in hoc dicendi genere, ἐν τρισὶν ἡμέραις sit locus ב Hebræorum, nihil mirum est Euangelistas, ita Græcè scribentes vt plerũque hebraissent, illud ב modò per ἐν, modò per μετὰ expressisse: eodem tamen sensu. Denique hoc etiam dico, apud ipsos disertiores Græcos præpositionem μετὰ sæpe pro ἐν & εἰς vsurpari, idque etiam quum certum aliquod tempus nondum præteritum declaratur: vt in illo versiculo Homeri, Odyss χ, μνησῆρσιν ἀτιτόλλος μετὰ δαῖτα, id est ἐν δαῖτι, seu potius μεταξὺ δαιτὸς aut παρὰ δαῖτα: pro quo Latini dicerent, inter prandendum, aut in prandio: non autem, Post prandium. Sic Euripides Βάκχαις, τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελῶν: id est interdiu: quod & apud Aristophanem & apud Plutarchum reperias in dialogo, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, vbi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non semper declarare consequens tempus, sed etiam interiectum, & adhuc vigens. Quamobrem Deut.21.10, pro eo quod in Hebræo legitur, A fine septem annorum, Græcus interpres vertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, quum tamen de anno remissionis (id est de ipso anno septimo) agatur, sicut declarant ea quæ proximè consequuntur: quanuis nonnulli Hebræorum interpretes aliter sentiant. Videtur enim illud מקץ [mikkets] respondere præpositioni μετὰ, pro ἐν vsurpatæ in hoc quidem dicendi genere, quod Galli sic ad verbum exprimerent, *Au bout de sept ans*, septimum ipsum annum intelligẽtes, eúmque vel inchoatũ, sicut accipitur manifeste Deut. 15.1: vel penè peractum, vt eo loco quem paulo antè citaui. Græci verò hoc exprimunt nonnunquam per μετὰ, vt modò ostendimus: interdum per ἐν, vt infra 15 29, ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel per διὰ, vt Deut.15.1. & infrà 14.58, & Matth.26. 61, διὰ τριῶν ἡμερῶν: vel per εἰς, præsertim quum de futuro agitur, vt Æschines, εἰς ἕκτην ἡμέραν προσχθήσεται. Itaque (vt ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας idem omnino declarat atque ἐν τρισὶν ἡμέραις: vel διὰ τριῶν ἡμερῶν, vel εἰς τρίτην ἡμέραν: id est (vt ipse Matthæus explicat.16.21) τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ: & (vt ferè loquũtur Latini) tertio pòst die, vel tribus pòst diebus. quam interpretationem germanam esse vel illud declarat: quòd si eã sequaris, optimè cohærebit illa Pharisæorum petitio, nempe vt ad diem vsque tertium muniatur sepulchrum, eo quòd dixisset ille sese tribus pòst diebus resurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipsum diem à Latinis intelligi satis constat ex oppositis dicendi generibus, in quibus nimirum vsurpatur præpositio Ante. Veluti quum dicimus præcisè III, III, vel v. Nonas, Idus, Calendas, & sic deinceps, quum sit plena loquutio III, IIII, vel v. die ante Nonas, Idus, Calendas: sicut loquitur Cornelius Tacitus lib.12: quum, inquam, id dicimus, præpositio Ante, non excludit diem ipsum Nonarum, Iduum, Calendarum, sed significatur dies II, vel III, vel IIII ante Nonas, Idus, Calẽdas. Sic etiam Priscianus, quum ita loquimur, Annos x natus, existimat subaudiri præpositionem Ante: quum tamen id de eo dicatur qui decimum ipsum annum agit. Vtramuis igitur harum interpretationum sequaris, nempe Tribus pòst diebus, siue Tertio pòst die, amphiboliam vitaris. Quamobrem aliis aliquot locis eandem loquutionem similiter conuerti.

32 *Et apertè eum sermonem loquebatur*, καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulgata, *Et palàm verbum loquebatur*. Atqui soli discipuli aderant quum hæc diceret. Rectius igitur Erasmus, παῤῥησίᾳ vertit *Apertè*, id est σαφῶς: sermone minimè obscuro vel ambiguo, vt Iohan.16.21. Cæterùm quod Vetus interpres vertit Verbum, & Erasmus Sermonem, planè obscurum erat, ex Hebræorum videlicet idiomate. Itaque expressimus articulum, quo generalis illa SERMONIS significatio ad id restringitur de quo disserebat Dominus.

33 *Abscede à me*, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, *Vade retro me*. Videtur enim hæc Christi verba ita accepisse quasi Petrus non præire, sed sequi iubeatur, sicut discipulum decet. Præire autem velle videbatur qui præceptorem reprehẽ-

dere auderet. Ita etiam ex ſuo illo Origene expoſuit hũc locum Eraſmus in annotationibus in 4. Matth.cap. Atqui ὕπαγε (vt ipſe quoque rectè annotauit) non ſignificat Vade,(i.βάδιζε, vel ἴθι) ſed ἄπιθι, i.abi, ſiue diſcede. Is autem qui nos ſequitur à tergo,certè nõ diſcedit à nobis:& Chriſtus tanta Petri temeritate meritò commotus, non modò iubet Petrum locũ mutare , ſed à ſe faceſſere, tanquam à Dei regno alienum : minimè id quidẽ vt hac acerbiſſima obiurgatione diſcipulum abigeret, ſed vt ille deinceps ſeſe diſceret modulo ſuo metiri. Itaque illud ὀπίσω μου Vetus interpres non rectè cõuertit Retro me : quod dicendi genus ne Latinum quidem eſt. Nec totum dicit Eraſmus, quum interpretatur Poſt me. neque enim ὀπίσω idem hic valet quod ponè & à tergo, (ſicut Matth.4.19, δεῦτε ὀπίσω μου, Venite ponè me. & 1.Tim.5.15, ὀπίσω Σατανᾶ, ſequutæ Satanã.& 2.Pet.2.10, τοὺς ὀπίσω σαρκὸς qui carnis veſtigia ſequuntur : ſicut denique vſurpatur verſu proximo) ſed abſceſſionem & diſceſſionem declarat propter verbũ ὑπάγειν adiunctum. Nam qui prorſus diſcedit à nobis , auerſis in contrariã partem veſtigiis abit : ſicut in vernaculo noſtro ſermone, *Aller derriere quelqu'vn*, aliud declarat quàm *Aller arriere de quelqu'vn:* quod vtrunque tamẽ à Græcis vna particula ὀπίσω exprimi poteſt pro ἔμπαλιν poſita: & quidẽ adiecto caſu , ſicut dixit Herodianus , ἔμπαλιν ἑαυτῷ τρέχειν, retrorſum currere.quod vernacula lingua diceremus, *courir en arriere*.vnde boues ὀπισθονόμοι quos Plinius Retro paſcentes vocat.Vſus ſum igitur abſcedẽdi verbo, quod mihi videtur illud ὑπάγειν ὀπίσω optimè exprimere,tranſlatitia ſignificatione:ſicut hic accipitur,nimirum pro abire ex alicuius conſpectu. ¶ *Sapis*, φρονεῖς. Vide Mat.26.23.

Καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Ὅς τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

Mat.10.38, & 16.24 luc. 9.2,& 27.34

34 Et quum aduocaſſet turbam cum diſcipulis ſuis , dixit eis, ‖ Quicũque vult pone me venire,abdicet ſemetipſum , & tollat crucẽ ſuam, ac ſequatur me.

34 *Et conuocata turba cũ diſcipulis ſuis, dixit eis, Siquis vult me ſequi , deneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam , & ſequatur me.*

Ὅς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν.

Mat.10.39, & 16.25 luc. 9.24, & 17.33 ioh.12.25

35 ‖ Quiſquis enim voluerit animam ſuam ſeruare,perdet eam: quiſquis autem perdiderit animam ſuam cauſa mea & Euangelij, ¨is ſeruabit eam.

35 *Qui enim voluerit animam ſuam ſaluam facere perdet eam: qui autẽ perdiderit animam ſuam propter me & Euangelium, ſaluam faciet eam.*

Τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;

36 Quid enim ¨ profuerit cuipiã ſi lucratus fuerit mundum totum, & anima ſua mulctetur?

36 *Quid enim proderit homini ſi lucretur mundum totum , & detrimentum animæ ſuæ faciat?*

Ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

37 ¨ Aut quam dabit quiſpiam compenſationem animæ ſuæ?

37 *Aut quid dabit homo commutationis pro anima ſua?*

Ὅς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτὸν ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

Mat.10.33 luc.10.26, & 22.8

38 ‖Nam quencunque ¨puduerit mei ac meorum ſermonum in gente iſta adultera & peccatrice, Filium etiam hominis pudebit eius, quando venerit in gloria Patris ſui cum ¨ Angelis illis ſanctis.

38 *Qui enim me confuſus fuerit & verba mea in generatione iſta adultera & peccatrice , & Filius hominis confundetur eum quum venerit in gloria Patris ſui cum Angelis ſanctis.*

Κεφάλαιον θ.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.

Mat.16.28 luc.9.27

Καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους· καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Mat.17.1 luc.9.28

CAP. IX.

1 P‖ Ræterea dixit eis , Amen dico vobis , ſunt quidam ex iis ¨ qui hic adſtant, qui nequaquam guſtabunt mortem, vſquedum viderint regnũ Dei veniſſe ¨cum potentia.

2 ‖¨Sexto verò pòſt die aſſumpſit Ieſus Petrũ & Iacobum & Iohannẽ, & ſubduxit eos ſolos in montem ſublimem priuatim & transformatus fuit corã eis.

CAP. IX.

1 *Et dicebat illis, Amen dico vobis, quia ſunt quidam de hic ſtantibus qui non guſtabunt mortem donec videant regnum Dei veniens in virtute.*

2 *Et poſt dies ſex aſſumit Ieſus Petrum & Iacobum & Iohannem, & ducit illos in montem excelſum, ſeorſum ſolos: & transfiguratus eſt coram ipſis.*

35 *Is*, ἕτος. Deeſt hoc loco pronomen in vno vetuſto codice,& à Vetere interprete non exponitur. Mihi tamen videtur magna eſſe emphaſis huius repetitionis, quam Grammatici epanalepſin vocant.

36 *Profuerit cuipiam.* Vſurpat Euangeliſta ἄνθρωπον indefinitè pro τινὰ,ſicut alibi ſæpè obſeruauimus. Pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἄνθρωπος. ſed nuſquam legi ὠφελεῖν neutropaſſiui forma vſurpatum. Vetus quidam codex legit ὠφελεῖ,Iuuat.

37 *Aut quam dabit*, ἢ τί δώσει.In quodam vetere exemplari ſcribitur , τί γὰρ δώσει, Quam enim dederit : & fortaſſis rectius.

38 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ.Vulg.*Cõfuſus fuerit:* barbarè omnino.Infrà autem Luc.9.26,vſus eſt Erubeſcendi verbo. ¶ *Angelis illis ſanctis*, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repetitio articuli à nobis expeſſa eſt,qua vtitur(ni fallor)Euãgeliſta,vt maieſtatis illius amplitudinẽ oculis noſtris ſubiiciat, alludens fortaſſis ad celebrem illam Eſaiæ viſionem,Eſa.6.1.

IN CAPVT IX.

1 *Qui hic adſtant*, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id eſt τῶν ὧδε παρόντων, Qui hic adſunt. Ponitur enim ἑστηκέναι pro εἶναι, vt apud Latinos adſtare dicitur quiſpiam,etiamſi ſedeat. Sic accipitur Act.7.55,& paulo pòſt,infrà 11.5,& 29. ¶ *Cum potentia* , ἐν δυνάμει. Vulgata & Eraſmus δύναμιν vertunt *Virtutem*,de quo alibi dicemus. Regnum autem Dei vocat tempus illud quo Deus in Eccleſia ſua patefacto Euangelio,regnum ſuum veluti inchoaturus erat:quod ſtatim à reſurrectione fieri cœpit, fruſtra ringẽte & fremente mundo. Antea verò,quum Chriſtus adhuc infimus hominum eſſet,paucis quibuſdam diſcipulis, iiſque infirmiſſimis eum aſſectantibus , quodammodo ſepulta erat immenſa Regis noſtri poteſtas.

2 *Sexto poſt die*, μεθ' ἡμέρας ἓξ,vel Sex pòſt diebus.Vulg.& Eraſmus, *Poſt dies ſex* : quod dicendi genus antiquum eſt, vt diximus ſuprà 8,31. Hæc igitur geſta ſunt ſexto die ab eo quo Dominus ſermonem præcedentem habuerat: geſta,inquam, ſunt ſexto ipſo die, & quidem ſub veſperam. Hoc enim eſt quod ait Lucas, non octauo, ſed ferè octauo pòſt die iſta eueniſſe : quia videlicet inclinante iam die ſeptimo geſta ſunt. Numerat enim Lucas eum etiam diem quo

quo superiorē sermonē Christus habuerat, & præterea tēpus obseruat quo in montē ascenderūt: imminēte nimirū nocte, quæ octauū diem auspicabatur, quo tēpore Dominus de more in montē cōscendit vt oraret, nō tamē solus, vt ferè solebat, sed tribus assumptis discipulis. Id autē vel ex eo liquet, quòd idē Lucas narrat discipulorū oculos somno fuisse grauatos, & postero demū die, octauo videlicet, è mōte descēdisse, in quo nimirū pernoctarāt. Scio tamen Chrysostomū alia ratione Lucā cū Matthæo & Marco cōciliare: quasi toti sex isti dies inter sermonē habitum & transformationē Domini intercesserint, quia particulā ἀστὶ non ad initiū octaui diei, vt ego, sed ad finem refert.

Καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι.	3	Et vestimenta eius facta sunt coruscantia, candida valde vt nix, qualia non potest fullo in terra dealbare.	3	*Et vestimenta eius facta sunt splendentia, & candida nimis velut nix: qualia fullo non potest super terram cādida facere.*
Καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ· καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.	4	Et visus est eis Elias cum Mose, qui colloquebātur cum Iesu.	4	*Et apparuit illis Elias cum Moyse, & erant loquentes cum Iesu.*
Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Ῥαββί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ Ἠλίᾳ μίαν.	5	Tunc respondens Petrus dicit Iesu, Rabbi, bonum est nos hic esse: faciamus igitur tabernacula tria, tibi vnum, & Mosi vnum, & Eliæ vnum.	5	*Et respondens Petrus ait Iesu, Rabbi, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, tibi vnum, & Moysi vnum, & Eliæ vnum.*
Οὐ γὰρ ἤδει τί λαλήσῃ· ἦσαν γὰρ ἔκφοβοι.	6	Nec enim sciebat quid loqueretur: erant enim exterriti.	6	*Non enim sciebat quid diceret: erant enim timore exterriti.*
Καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς· καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.	7	Et extitit nubes quæ inumbrauit eos: venitque vox è nube, dicens, Hic est Filius ille meus, dilectus ille, ipsum audite.	7	*Et facta est nubes obumbrās eos: & venit vox de nube, dicens, Hic est Filius meus charissimus, audite illum.*
Καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐκέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ' ἑαυτῶν.	8	Et repentè quum circunspexissent, non amplius viderunt quenquam, nisi solum Iesum secum.	8	*Et statim circunspiciētes, neminem amplius viderunt, nisi Iesum tantùm secum.*
Καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.	9	‖Quum verò descenderent è monte, interdixit eis vt nemini narrarent quæ viderant, nisi postquam Filius hominis à mortuis resurrexisset.	9	*Et descendentibus illis de monte præcepit illis ne cuiquā quæ vidissent narrarent, nisi quū Filius hominis à mortuis resurrexerit.* Matt. 17.9
Καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτούς, συζητοῦντες τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.	10	Ipsi igitur hanc rem continuerunt apud se, mutuò quærentes, quid illud esset, A mortuis resurgere.	10	*Et verbum continuerūt apud se, coquirentes quid esset, Quum à mortuis resurrexerit.*

3 *Coruscantia*, στίλβοντα. Vulgata & Eras. *Splendentia*, vel *splendida*: id est λαμπρά. Mihi verò videtur verbū στίλβειν aliquid amplius significare quàm λάμπειν. ¶ *Qualia*, οἷα. Vulg. *qualia*. Eras. *Quàm*, nomine in aduerbium mutato, vt (inquit) vitetur sermonis absurditas: quam ego quidē non video. ¶ *In terra*, ἐπὶ τῆς γῆς. vel (vt Vulgata & Erasmus) super terram: id est, nullus prorsus fullo. Hoc enim additum est ex vulgo vsurpata loquendi consuetudine, vt omnes semel fullones excipiantur. Sic nos quoque vernaculo nostro sermone diceremus, *Il n'y a foulon au monde.* Vel, *Il n'y a foulon sur la terre.* ¶ *Dealbare*, λευκᾶναι. Vulgata & Erasmus, *Candida facere*: periphrasi (vt ego quidem existimo) minimè necessaria.

5 *Faciamus igitur*, καὶ ποιήσωμεν. Vel, Faciemus igitur, id est, καὶ ποιήσουμεν, vt in vno vetere codice legimus. Ponitur autem καὶ pro οὖν, vt alibi sæpe. Erasmus etiam alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν: id est, Vis faciamus: quod optimè quadrat, sed addenda erit interrogationis nota. ¶ *Mosi*, Μωσεῖ. In hoc nomine scribendo, sicut in plerisque Hebraicis & Syriacis, mirum in modum variare comperimus vetera exemplaria. Quædam enim μωσῇ, quædam μωϋσεῖ, alia μωσεῖ, alia μωϋσεῖ, scriptum habebant.

6 *Loqueretur*, λαλήσῃ Vel potius, vt in quatuor exemplaribus legimus) λαλῆσαι. Hoc (inquit Euangelista) dixit Petrus, quòd nesciret quid sibi dicendum esset: quod vernaculo sermone diceremus, *Il ne sçauoit qu'il deuoit dire.* ¶ *Exterriti*, ἔκφοβοι: i. præ metu apud se non erant, ὑπὸ φόβου ἐξέστησαν. Id enim valet præpositio ἐκ. In Complutensi editione legitur ἔμφοβοι: id est, metu occupati. Erasmus, *Expauefacti*: id est ἔκθαμβοι.

8 *Nisi*, ἀλλὰ, i. εἰ μὴ, vt contrà εἰ μὴ pro ἀλλὰ non semel in his libris ponitur. Vide Gal. 2. 16. quo Græci ἀλλ' ἢ dicūt.

10 [*Ipsi*] *igitur hanc rem continuerunt*, καὶ ἐκράτησαν τὸν λόγον. Erasmus ad verbum, *Hoc tenuerunt.* Tenere enim risum & linguam dicimus, pro continere & coërcere. Terent. *Quæ vera audiui, taceo & conteneo optime.* Indicat autem τὸ κρατεῖν (si Græci vocabuli etymologiam spectemus) discipulos non sine vi quadam & labore hoc arcanum tandiu reticuisse. Nam cæteros probabile est ex iis quæsiuisse ecquid in monte gestum esset, & quos sermones habuisset. Cæterùm τὸν λόγον conuertimus *hanc rem* ex Hebr. idiotismo, nequis hæc referret ad illud duntaxat quod dixerat Dominus, quum de tota historia transformationis potius sit intelligendum. Expressimus etiam relatiuum ad emolliendum transitionem. ¶ *Mutuò quærentes*, συζητοῦντες. Vulg. *Conquirentes.* Eras. *Disputantes.* Vide sup. 1. 27. potest autem ita quoque locus iste distingui, vt πρὸς ἑαυτοὺς cū hoc participio cohæreat, hoc modo videlicet, *Ipsi igitur hanc rem continuerunt mutuò inter se quærentes.* ¶ *Quid illud esset, A mortuis resurgere*, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Vulg. *Quid esset, Quum à mortuis resurrexerit*, id est, τί ἐστιν ὅταν ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Erasmus, *Quid esset hoc quod dixerat, A mortuis resurgere*, longiore vsus circuitu, vt articulum explicaret, à Vetere interprete omissum: & ita scribitur in meo vetustissimo codice, sicut etiam legit Syrus interpres. Hæc autem quæstio de qua hic disceptatur inter tres illos Christi primarios discipulos, non est simpliciter accipienda, quasi de futura resurrectione dubitarent: (nam etsi erant admodum rudes, tamen non ita erant, opinor, imperiti vt hominis felicitatem huius vitæ spatio terminari putarēt) sed quum nullam corporum resurrectionem præter illam vniuersalem intelligerent, & Pharisaicis opinionibus essent imbuti de terrestri Messiæ regno & Eliæ aduentu, non poterāt capere quod Christus dixerat de singulari illa & peculiari sua resurrectione tertio die futura. Quamobrē etiā quū Dominus iam esset in cælū conscensurus, nō verentur ex eo quærere an esset eo tēpore regnū Israelis restituturus, Act. 1. 6, vt intelligamus quā necesse sit Christū corpore à

Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν λέγοντες, Ὅτι λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι Ἠλίαν δεῖ
Malac. 4.3 ἐλθεῖν πρῶτον.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποκαθιστᾷ πάντα·
Esa. 53.4 καὶ πῶς γέγραπται ἵνα τὸ υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ παθῇ, καὶ ἐξουδενωθῇ.

Ἀλλὰ λέγω ὑμῖν ὅτι καὶ Ἠλίας ἐλήλυθε, καὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, καθὼς γέγραπται ἐπ' αὐτόν.

Mat. 17.14 Luc. 9.38 Καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοὺς, καὶ Γραμματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς.

Καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέχοντες ἠσπάζοντο αὐτόν.

Καὶ ἐπηρώτησε τοὺς Γραμματεῖς, Τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;

Καὶ ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου εἶπε, Διδάσκαλε, ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.

Καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν· καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπον τοῖς μαθηταῖς σου ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ λέγει, Ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με.

Καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν.

11 Et interrogarunt eum dicentes, Cur Scribæ dicunt oportere vt Elias priùs veniat?

12 Ipse verò respondens dixit eis, Elias quidem priùs veniens restituet omnia: & vt scriptũ est de Filio hominis, *oportet* vt multa patiatur, & pro nihilo habeatur.

13 Sed dico vobis, & Eliam venisse, & *istos* ei fecisse quæcunque voluerunt, sicut scriptum est de eo.

14 Et quum venisset ad discipulos *suos*, vidit turbam multam circa eos, & Scribas cum eis altercantes.

15 Et statim tota turba viso eo expauit: & accurrentes salutauerunt eum.

16 Tunc interrogauit Scribas, Quid altercamini inter vos?

17 Et respondens quidam è turba dixit, Magister, adduxi filium meum ad te, habentem spiritum mutum.

18 Qui vbicunque eum corripuerit, lacerat cum: *ipse* verò spumat, & stridet dentibus suis, & exarescit. Et dixi discipulis tuis, vt eum eiicerent, sed non potuerunt.

19 Ipse verò respondens ei dixit, O natio incredula, quousque apud vos ero? quousque tolerabo vos? adducite eum ad me.

20 Illũ igitur adduxerunt ad eũ.

11 *Et interrogabant eum dicentes Quid ergo dicunt Pharisæi & Scribæ quia Eliam oportet venire primùm?*

12 *Qui respondens ait illis, Elias quũ venerit primò, restituet omnia: & quomodo scriptum est in Filiũ hominis, vt multa patiatur & contemnatur.*

13 *Sed dico vobis quia & Elias venit, & fecerunt illi quæcunque voluerũt, sicut scriptum est de eo.*

14 *Et veniens ad discipulos suos, vidit turbam magnam circa eos, & Scribas conquirẽtes cum illis.*

15 *Et confestim omnis populus videns Iesum stupefactus est, & expauerũt: & accurrentes salutabant eum.*

16 *Et interrogauit eos, Quid inter vos cõquiritis?*

17 *Et respondens vnus de turba dixit, Magister, attuli filium meum ad te, habentem spiritum mutũ.*

18 *Qui vbicunque eum apprehenderit, allidit illum & spumat, & stridet dẽtibus, & arescit. Et dixi discipulis tuis vt eicerent illum, & non potuerunt.*

19 *Qui respondens eis dixit, O generatio incredula, quandiu apud vos ero? quandiu vos patiar? Afferte illum ad me.*

20 *Et attulerunt eum.*

---

nobis abesse, vt eũ nõ in terra, sed in cęlo quęrere discam[9].

11 *Cur*, ὅ τι. Vulg. *Quid ergo*, τί οὖν. Erasmus, *Quid est quod*, τί ἐστιν ὅ, τι. Atqui ὅτι particula interdum pro διατί accipitur, etiam indefinitè: sicut paulo pòst versiculo 28, iidem interpretes rectè exposuerunt. Sic etiam apud Homerum Odyss. τ, καὶ ἐξερέεινον ἕκαστα Οὐλιὺ ὅτι πάθοι.

12 *Restituet*, ἀποκαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus, forma quadam concessionis dictum: quasi diceret Dominus, Verum quidem est quod illi dicunt, Eliam videlicet (vt prædixit Malachias) primùm venturum, qui instauret omnia: sed vobis dico ista iam esse completa. ¶ *Et vt*, καὶ πῶς. Hæc phrasis est obscura. Nusquam enim alibi legi πῶς pro ὡς vel ὅπως positum, & tamen necesse est (ni fallor) vt ita potius vertatur, quàm *Quomodo scriptum esset*, quasi transitio sit à directa oratione ab obliquam, & hoc referatur ad εἶπεν αὐτοῖς, *dixit eis*: quod durum mihi videtur & insolens. Deinde deest verbum cui subiiciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex superioris capitis vers. 31, & Luc. 9. 22, supplendum putauimus. Sed in quodam vetusto codice scriptum erat non καὶ πῶς, sed καθὼς: quòd maximè probarem nisi viderem copulatiuam coniunctionem necessariò hic requiri quam addit quoque Syrus interpres, vt mihi quidẽ germana lectio videatur καὶ καθὼς, & sicut. Hoc denique obseruandum est ἵνα hoc loco non esse τελικὸν, sed εἰδικὸν potius. periphrasis enim est infiniti, sicut in illo Homeri Iliad. α, ἢ ἐθέλεις ὄφρ' αὐτὸς ἔχῃς γέρας. pro ἢ ἐθέλεις αὐτὸς ἔχειν γέρας. Sequitur enim, αὐτὰρ ἐμὶ αὖτως ἥδε δευήσεται. Vide Ioh. 15, 8. Sic eadem particula vsurpatur, Mat. 5, 29. & 18. 6. Et Soph. in Aiace, δεῖ σ' ὅπως παῖδος δείξῃς ἐν ἐχθρᾶς εἶος ἐξ οἴκου ἐπράφης. ¶ *De filio hominis*. ὅτι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου: vel, super Filio hominis. Sic vsurpauit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ, Κύρον γὰρ φασὶ τὸν πέμψαντα πρὸς Ἄμασιν ὅτι πλὴν δυνατέρα, *Cyrum enim eum esse qui ad Amasin super filia legatos miserit.* ¶ *Pro nihilo habeatur*, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Erasmus, *Contemnatur*, id est καταφρονηθῇ: quod verbum est nimis dilutum. Alludit tamen (opinor) ad illum Psalmi 22, versiculum, *Vermis sum, & non homo.*

14 *Ad discipulos*, πρὸς τοὺς μαθητάς. Reliquos discipulos intelligit quos pridie eius diei reliquerat, quum in montẽ ascenderet cum Petro Iohanne & Iacobo.

16 *Scribas*, τοὺς γραμματεῖς. Vetus interpres legit αὐτοὺς eos, discipulos videlicet vel salutatores, adstipulante vetustissimo meo exemplari. ¶ *Inter vos?* πρὸς αὐτούς; Frobeniana editio habet πρὸς αὐτοὺς, aduersus eos, nimirum aduersus discipulos meos. Vulgata, vertit, *inter vos*, ἐν ὑμῖν, vt habet etiam vetustissimus meus codex.

17 *Mutum*. ἄλαλον, id est, à quo puer mutus reddebatur, metonymia est, vt pallida mors dicitur. *

18 *Vbicunque*, ὅπου ἄν. Erasmus, *Quandocunque*. Sed hoc quidem loco rectè mihi videtur Vetus interpres propriã huius aduerbij significationem amplexus. Melius enim ex circunstantia loci, quàm temporis, declaratur huius periculi magnitudo. ¶ *Lacerat*, ῥήσσει. Vulgata, *Alludit*: id est ἀράσσει, siue προσαράσσει, quod etiam optimè conuenit. Est autem hæc laceratio ad internum dolorem viscerum referenda, quod spiritu illum inuadẽte (sicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur quàm si reuera sentiret viscera discerpi. Cicero verò ad Atticum scribens, etiam ad animi dolorem transtulit, quum sese diceret mœrore suo lacerari.

19 *Quousque*, ἕως πότε. Vulgata, *Quandiu* Erasm. *Quousque*. Vide Matthæum 17. 17. ¶ *Adducite*, φέρετε. pro * ἄγετε. Vulgata, *Afferte*, quod Latinis durius est. Sic vtuntur verbo *pringhen* Germani.

20 *Et eo*

καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν· καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφίζων.

Καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, Πόσος χρόνος ἐστὶν ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπε, Παιδιόθεν.

Καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι, πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.

Καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου μετὰ δακρύων ἔλεγε, Πιστεύω κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ, Τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγώ σοι ἐπιτάσσω, Ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.

Καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν, ἐξῆλθε· καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρὸς, ὥστε πολλοὺς λέγειν, Ὅτι ἀπέθανεν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτὸν τῆς χειρὸς, ἤγειρεν αὐτόν· καὶ ἀνέστη.

Καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, Ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

Et eo conspecto, statim spiritus discerpsit eum: & *ille* quum cecidisset in terram, volutabat sese spumans.

21 Tunc interrogauit *Iesus* patrem eius, Quantum temporis est quòd hoc accidit ei? Ipse verò ait, Ab infante.

22 Et sæpe eum tum in ignem abiecit tum in aquas, vt perderet eum. Sed siquid potes, succurre nobis, intima misericordia commotus erga nos.

23 Iesus autem dixit ei, Si potes hoc credere, omnia fieri possunt credenti.

24 Pater verò pueri statim clamans cum lacrymis dixit, Credo, Domine: succurre incredulitati meæ.

25 Quum vidisset autem Iesus turbam simul accurrere, obiurgauit spiritum illum impurum, dicens ei, *Tu* spiritus mute & surde, ego tibi impero, Exi ab eo, & ne amplius ingreditor in eũ.

26 Et quum clamasset *spiritus*, multúmque discerpsisset eum, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeo vt multi dicerẽt, Certè mortuus est.

27 Iesus verò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

28 Quum autem esset ingressus domum, discipuli eius interogarunt eũ priuatim, Cur nos non potuimus *spiritum* illum eiicere?

29 *Ipse* verò dixit eis, Hoc genus *dæmoniorum* nulla re potest exire nisi precatione & ieiunio.

Et quum vidisset eum, statim spiritus conturbauit illum: & elisus in terram volutabatur spumãs.

Et interrogauit patrem eius, Quantum temporis est ex quo ei hoc accidit? At ille ait, Ab infantia.

Et frequenter eum in ignem & in aquas misit, vt eum perderet. Sed si quid potes, adiuua nos, misertus nostri.

Iesus autem ait illi, Si potes credere, omnia possibilia sunt credenti.

Et continuò exclamans pater pueri cum lacrymis aiebat, Credo Domine: adiuua incredulitatem meã.

Et quum vidisset Iesus concurrentem turbam, cõminatus est spiritui immundo, dicens illi, Surde & mute spiritus, ego præcipio tibi, Exi ab eo, & amplius ne introeas in eum.

Et exclamans, & multum discerpens eum, exiit ab eo: & factus est sicut mortuus, ita vt multi dicerent, Quia mortuus est.

Iesus autem tenens manum eius, eleuauit eum: & surrexit.

Et quum introisset in domum, discipuli eius secretò interrogabant eum, Quare nos non potuimus eiicere eum?

Et dixit illis, Hoc genus in nullo potest exire nisi in oratione & ieiunio.

---

20 *Et eo conspecto*, καὶ ἰδὼν αὐτόν. Erasmus, *Et viso illo.* Significatur, simulatque Iesus puerum in conspectum suum adductum aspexisset, spiritum cœpisse pro suo more sæuire, sicut Græca manifestè ostendunt: quia ἰδὼν est masculinum, πνεῦμα neutrum. ¶ *Discerpsit*, ἐσπάραξεν, seu vellicauit, sed cum sensu grauissimo. Idem enim hoc loco valet σπαράττειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulo anté. nisi de totius corporis conuulsione intelligere malis, quam Græci σπάραγμα vocant. Vulgata, *conturbauit*: id est ἐτάραξεν. Nam hæc quoque significatio τοῦ σπαράττεσθαι tribuitur ab Hesychio: & in duobus vetustis codicibus scriptum legimus ἐτάραξεν. ¶ *Volutabat sese*, ἐκυλίετο. Vulg. & Eras. *volutabatur.* Ego puto hic seruandam reciprocationem coniugationis Hebraicæ Hithpahel.

21 *Quòd*, ὡς. Plinius, *Tertius hic dies est quòd audiui.* Vulgata, *ex quo*, ἐξ οὗ, sicut etiam in quodam exemplari scriptũ inuenimus. ¶ *Ab infante*, παιδιόθεν. Vulgata, *Ab infantia*, seruato quidem sensu, sed non sine mutatione, quæ minimè fuit necessaria. Sic enim loquitur Columella libro primo capite octauo: *Eligendus* (inquit) *rusticis operibus ab infante duratus.* Erasmus, *à puero*: id est παιδόθεν.

22 *Succurre*, βοήθησον. Vulgata, *Adiuua.* Erasmus, *Subueni.* Vide Matth. cap. 15. 25.

23 *Si potes hoc credere*, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermisit articulum. & meus quoque vetustiss. codex scriptũ habet, εἰ δύνῃ πιστεῦσαι, vt legit etiam Syrus interpres. Articulum tamen maximo consensu in reliquis exemplaribus reperi, & quidem cum verbo πιστεῦσαι coniunctum: vt eorum sententiam probare non possim qui cum superiore verbo εἶπεν connectunt. Positum est igitur τὸ pro τοῦτο, quòd durum est soluta oratione: & hæc Christi verba cum illius petitione optimè cohærent. Quum enim dixisset ille, Si potes, succure nobis: respondet vicissim Dominus, Si tu hoc potes credere, me ninirum tibi posse succurrere, nihil est quod à me non impetres. ¶ *Fieri possunt*, δυνατά. Vulgata & Erasmus, *Possibilia.* Ego verò studui amphiboliam vitare. Neque enim Christus (vt opinor) significat, eum qui fide sit præditus, omnia posse, quod tamen rectè intellectum, verum est: sed potius, nihil esse quod ipse non possit ac velit eius causa, qui ipsius verbis fidem habuerit.

24 *Pueri*. παιδίου: id est παιδός. Nam παιδίον (teste Hippocrate) de primo vitæ septennio dicitur, παῖς autem de secundo. Hũc verò iam puerum extitisse declarat patris responsio, vers. 19. & disertè etiam παῖς vocatur, non παιδίον, apud Matthæum & Lucam.

25 *Simul accurrere*, ὅτι ἐπισυντρέχει. ad ipsum videlicet Iesum, quid futurum esset expectantem, vt plenius exposuit Syrus interpres. Vulg. *Concurrendi* vocabulo vtitur, quod respondet τῷ συντρέχειν. Rectè autem Erasmus vt emphasin præpositionis, ἐπὶ exprimeret, compositionem resoluit. ¶ [*Tu*] *spiritus*, τὸ πνεῦμα. In Græco non est pronomen, sed id addidi vt vim articuli minimè otiosi exprimerem Spiritum autem mutum & surdum ab effectu vocat.

28 *Cur*, ὅτι. Nouè, pro διότι, quod etiam in vno codice manuscr. legimus, vt & τί ὅτι, in alio vno. Et constat quidẽ particulam כי [*Ki*] apud Hebræos interdum etiam interrogatiuè vsurpari, sed paulo aliter.

29 *Nulla re*, ἐν οὐδενί: id est, nulla alia ratione. Abundat enim ἐν addita casui instrumenti, ex Hebræorum idiotismo. Vulgata, *In nullo*: quæ interpretatio est valde obscura.

Mat.17.22. Luc.9.22 Καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας· καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τις γνῷ.

30 ‖Et illinc egressi, vnà iter faciebant per Galilæam: nec volebat vt quisquam id sciret.

30 *Et inde profecti prætergrediebantur Galilæã: nec volebat quenquam scire.*

Ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

31 Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis, Filius hominis tradetur in manus hominum, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget.

31 *Docebat autem discipulos suos, & dicebat illis, Quoniam Filius hominis tradetur in manus hominum, & occident eum: & occisus, tertia die resurget.*

Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

32 Ipsi verò ignorabant hoc dictum, & timebant eum interrogare.

32 *At illi ignorabant verbum, & timebant interrogare eum.*

Matt.18.1 Luc.9.45 Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ. καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτοὺς, Τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;

33 ‖Venit igitur Capernaum. & quum venisset domum, interrogauit eos, Quid in via inter vos disceptabatis?

33 *Et venerunt Capharnaum. qui quũ domi esset interrogabat eos, Quid in via tractabatis?*

Οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.

34 Ipsi verò siluerunt: nam alij aduersus alios disseruerant in via, quis *esset futurus ipsorum* maximus.

34 *At illi tacebant: siquidem in via inter se disputauerant quis eorum maior esset.*

Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.

35 Et quum consedisset, vocauit duodecim illos, & dixit eis, Si quis vult primus esse, erit omnium vltimus, & omnium minister.

35 *Et residẽs vocauit duodecim, & ait illis, Siquis vult primus esse, erit omnium nouissimus & omnium ministet.*

Καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν· καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, εἶπεν αὐτοῖς,

36 Et acceptum puerulum statuit in medio eorum: eóque in vlnas recepto, dixit eis,

36 *Et accipiens puerum, statuit eum in medio eorũ: quem quum complexus esset, ait illis,*

Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.

37 Quisquis vnum ex talibus puerulis exceperit meo nomine, me excipit: & quicunque me exceperit, non me excipit, sed eum qui misit me.

37 *Quisquis vnũ ex huiusmodi pueris receperit in nomine meo, me recipit: & quicunque me susceperit, non me suscipit, sed eum qui misit me.*

Luc. 9.49 Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης,

38 ‖Respondit autẽ ei Iohannes,

38 *Respondit illi Iohãnes,*

---

30 *Vnà iter faciebant*, παρεπορεύοντο: id est, Adiunctis sibi discipulis suis, iter fecit per Galilæam. Vulgata, *Prætergrediebantur*. Erasmus *Iter fecerunt*. Idem autem existimat ex præpositione παρὰ intelligendum illos clam, aut celeriter & velut obiter fecisse iter per Galilæam, ita vt nec aperirent se vsquam, nec commorarentur: & videri poterant (inquit ille) declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret præpositio διά. At ego quanuis confitear παρὰ præpositionem in quibusdam verbis hanc vim habere, tamen nusquam legi παραπορεύεσθαι in ea significatione positum, sed pro συμπορεύεσθαι, id est, vnà & quasi ad latus incedere: vel pro adambulare, siue ambulando proximè iter facere: sicut accipitur infrà 11. 20. Quum autem Cæsareà Philippi veniret Capernaum, omnino fuit ipsis obeunda Galilæa, nisi Iordane traiecto maluissent regionem admodum incultam peragrare. Celerem verò & veluti clandestinam fuisse hanc profectionem, ex iis quæ sequuntur satis intelligi potest: sed ita vt aliquandiu tamen illic sint versati, quum Matthæus cap.17. versu 22, vtatur verbo ἀναστρέφεσθαι.

31 *Tradetur*, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præsenti vtitur pro futuro, vt sæpe alibi. ¶ *Hominum*, ἀνθρώπων. In quodam exemplari additur ἁμαρτωλῶν, Peccatorum.

32 *Hoc dictum*, τὸ ῥῆμα. Vulg. *Verbum*: quæ interpretatio est perobscura. Eras. *Quod dixerat*. ὃ εἶπεν.

33 *Et quum venisset domum*, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Erasmus, *Et quum venisset domum*, siue in ædes, inquit, non vtique suas. Atqui cuiuscunque essent ædes istæ, eas sibi pro domicilio delegerat Dominus, sicut intelligimus ex Matthæo 4.13. Itaque nunc dicitur ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, id est, ad verbum, Factus domi: Capernaum scilicet reuersus, in qua vrbe domicilii sui sedem posuerat, vt quum ea abesset, domo abesse videretur. De verbo γίνεσθαι vide suprà 6. vers.2. ¶ *Inter vos*, πρὸς ἑαυτοὺς. Vulg. hoc non legit, neque in meo vetustissimo codice inueni.

34 *Quis [esset futurus cæteris] maior*, τίς μείζων. Vulgata, *Quis eorum maior esset*: id est, τίς μείζων γένηται αὐτῶν, sicut in quodam exemplari erat annotatum. Ponitur autem μείζων maior, pro μέγιστος, maximus: & eos de terreno regno cogitantes ostendit res ipsa, non de statu præsenti pauperrimo in quo tum versabãtur, sed de regno illo terreno quod sequuturum somniabant, ista intelligere: quæ res etiam faciebat vt quod de morte sua & resurrectione prædixerat Christus, præoccupatis illa cogitatione animis non intelligerent. Ideo nõ suppleui ἔσται, Esset, sed ἔσται vel γένηται, Futurus esset. Quod si in functione Apostolica futurus erat aliquis primatus, cur (obsecro) Christus id hoc loco reticuisset: aut si iam illũ Petro cæteris audientibus detulerat, quæ fuit istius inter Apostolos disceptationis occasio?

35 *Erit*, ἔστω. In quodam exemplari scriptum erat ἔστω, esto: & mihi quidem videtur vberior sensus si hanc lectionem sequamur: nisi malimus futurum indicatiui pro imperandi modo positum esse, ex Hebræorum idiomate. nolui tamen temere quicquam mutare. Idem obseruandum est infrà 10.43.

36 *Eo in vlnas recepto*, ἐναγκαλισάμενος. Erasmus rectè pluribus verbis Græci vocabuli vim expressit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2.18. Vulgata *Amplexus*. Nos quidem in hoc scribendo vocabulo comperimus Græca exemplaria tum hoc loco, tum etiam proximo capite, non consentire: sed hanc esse germanam lectionem non dubium est.

37 *Nomine meo*, ἐπὶ ὀνόματί μου: id est mea causa, quòd mihi hunc honorem habeat. Paulo post autem aliter accipitur. ¶ *Non me excipit, sed eum qui misit me*, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Erasmus testatur nonnullos Græcos codices scriptum habuisse, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με. id est, non me solum recipit, sed etiam eum qui me misit. In quo dicendi genere particula μόνον interdum subauditur, vt Romanorum 4.9. Sed recepta lectio mihi magis probatur. nec enim hic negatio (vt ab illo eruditè obseruatum est) illud remouet, sed corrigit potius: quasi dicat, Non tam me recipit, quàm eum qui misit me. Sic etiam accipitur Iohan. 5.30, & 6.38.

38 *Vidimus*

λέγων, Διδάσκαλε, εἴδομέν τινα τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε, Μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γὰρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με.

Ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

Ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστε, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

Καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

Καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν σοί ἐστι κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν· καλόν σοί ἐστι εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλόν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν· καλόν σοί ἐστι μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός·

Ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

dicēs, Præceptor, vidimus quēdam per nomen tuum eiicientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eum, quia non sequitur nos.

39 Iesus autem ait, Ne illū prohibete. ‖nullus enim est qui edat virtutem per nomen meum, & possit citò malè loqui de me.

40 Nam qui non est contra nos, pro nobis est.

41 ‖Quisquis enim potum dederit vobis poculum aquæ in nomine meo, *id est* quòd sitis Christi, amen dico vobis, nequaquā perdiderit mercedem suam.

42 ‖Et quisquis offendiculo fuerit vni ex paruis istis qui credūt in me, bonum esset ei potius si circumponeretur saxum molare circa collum eius, & proiiceretur in mare.

43 ‖Quòd si manus tua facit vt tu offendas, abscinde eam: bonū est tibi ad vitam ingredi mancū *potius* quàm duas manus habētē abire in gehennam, *id est* in ignem illum inextinctum:

44 ‖Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

45 Et si pes tuus facit vt tu offendas, abscinde eum: bonum est tibi ingredi in vitam claudum, *potius* quàm duos pedes habētem proiici in gehennam, *id est* in ignem inextinctum.

46 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

47 Et si oculus tuus facit vt tu offendas, erue eum: bonū est tibi introire in regnum Dei luscum, *potius* quàm duos oculos habētem proiici in gehennam ignis:

48 Vbi vermis eorum non interit, & ignis non extinguitur.

dicens, Magister, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, qui non sequitur nos: & prohibuimus eum.

39 *Iesus autem ait, Nolite prohibere eum. nemo est enim qui faciat virtutem in nomine meo, & possit citò malè loqui de me.* 1. Cor. 12.3

40 *Qui enim nō est aduersum vos, pro vobis est.*

41 *Quisquis enim potum dederit vobis calicem aquæ in nomine meo, quia Christi estis, amen dico vobis, non perdet mercedem suam.* Mat. 10.42

42 *Et quisquis scandalizauerit vnum ex his pusillis credentibus in me, bonum est ei magis si circundaretur mola asinaria collo eius, & in mare mitteretur.* Mat. 18.6 luc. 17.1

43 *Et si scandalizauerit te manus tua, abscinde illā: bonum est tibi debilem introire in vitam, quàm duas manus habentem ire in gehennam, in ignem inextinguibilem.* Matt. 5.29. & 18.8

44 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.* Esa. 66.24

45 *Et, si pes tuus te scandalizat, amputa illum: bonum est tibi claudum introire in vitam æternam, quàm duos pedes habentem mitti in gehennam ignis inextinguibilis:*

46 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

47 *Quòd si oculus tuus scādalizat te, eiice eum: bonum est tibi luscum introire in regnum Dei, quàm duos oculos habētem mitti in gehennam ignis:*

48 *Vbi vermis eorum non moritur, & ignis non extinguitur.*

---

38 *Vidimus*, εἴδομεν. In quodam vetere exemplari scribitur οἴδαμεν, nouimus. ¶ *Per nomen tuum*, τῷ ὀνόματι σου. Erasmus ad verbum, *Nomine tuo*: quæ interpretatio visa est mihi obscurior hoc loco. Neque enim hoc dicendi genere idem hic significatur quod paulo anté. itaque aliter sumus interpretati, quū præsertim in nostro vetustissimo, & aliis duobus vetustis codicib. addatur præpositio ב, & litera ב apud Syrū interpretem, quam certū est ex Hebræorum idiomate idem valere quod διά, vel cum accusatiuo, (quum videlicet significatur causa propter quā fit aliquid, vt in versiculo superiore) vel cum genitiuo, sicut hoc loco, & quoties agitur de causa per quā fit quidpiā: vt illic quidè ἐν τῷ ὀνόματι, ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hic verò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod discrimē Erasm. paulo pòst animaduertit. ¶ *Quia non sequitur nos*, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν Hęc nō legit Vetus interpres, & in nostro vetustissimo & alio quodam codice non legimus. Contrà verò Syrus interpres hoc quidem legit, sed in priore membro non habet ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν, Qui non sequitur: & ego hanc lectionem maximè probarim.

39 *Malè loqui de me*, κακολογῆσαί με. Sic rectè hoc loco Vetus interpres, pro eo quod βλασφημεῖν etiam dicūt Græci, id est alterius famam lædere, siue cuipiam obloqui. Suprà verò 7.10, accipitur pro imprecatione.

40 *Contra nos, pro nobis*, καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulgata, *Contra vos, pro vobis*, καθ' ὑμῶν ὑπὲρ ὑμῶν, sicut legitur in plurimis tū manuscriptis, tum etiam excusis exemplaribus. Sed altera illa lectio mihi quidem magis probatur.

41 *Quòd sitis Christi*, ὅτι Χριστοῦ ἐστε. Hæc verba explicant quid apud Matthæum significet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ 10.42.

42 *Bonum esset ei potius*, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Erasmus, *Melius foret ei*: id est, ἄμεινον αὐ εἴη αὐτῷ. Cōiunxit enim particulam μᾶλλον cum absoluto καλόν, vt sit periphrasis τοῦ ἄμεινον. Sed hæc traiectio sanè dura est, nec (vt ego quidem arbitror) necessaria. ¶ *Saxum molare*, λίθος μυλικός. Vulg. & Syrus interpres hîc quoque, vt apud Matt legerūt μύλος ὀνικός, mola asinaria, cui videlicet agitandę asini adhibebantur.

43 *Quòd si*, καὶ ἐάν. Vulg. & Eras. ad verbum, *Etsi*. Sed nemo non videt idē valere καὶ ἐὰν & εἰ δέ, quo vtitur Matthęus. Hæc causa cur καὶ sæpe etiā interpretati sumus *Autē* & *Verò*, quando sententias potius quàm verba connectit. ¶ *In ignem illum inextinctum*, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον. Vulg. legit πυρὸς ἀσβέστου, *ignis inextinguibilis*, proximo versiculo. Syrus autem interpres nihil addit post Gehennæ vocem: & certè videtur istud esse illius explicatio, quæ fortassis ex albo libri in ipsum contextum irrepsit. Vide Matt. 3 2.

44 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet qui in illam flammā fuerint proiecti. Relatiuum ergo ponitur absque antecedente expresso, ex Hebræorum more, vt Psal. 87.1. vel hæc ellipsis (adiiciendum enim fuit ἐκεῖσε βληθέντων, illuc proiectorum) inde euenit quòd integer prophetæ locus, Es. videlicet 66,24. non citetur.

Πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται· καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται.
Leuit. 2.13

Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις.
Matt.5.13 luc.14.34

Κεφάλαιον ι.

Κἀκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτόν· καὶ, ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς.
Matt.19.1

Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι ἐπηρώτησαν αὐτόν, εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι, πειράζοντες αὐτόν.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς;

Οἱ δὲ εἶπον, Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι.
Deut.24.2

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.

Ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ Θεός.
Gene.1.27 matt.19.4 Gen. 2.24

Ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ·
2.cor. 6.16 ephes.5.31

Καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ.

Ὃ οὖν ὁ Θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.
1.Cor.7.10

Καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐπηρώτησαν αὐτόν.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν.
Matt. 5.32 & 19.9 mar.,10.11 luc 16.18 1.cor. 7.10

Καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐ-

49 Nam omnis *homo* igne salietur: ‖ & omnis oblatio sale salietur.

50 ‖Bonus est sal: si verò sal insulsus fuerit, quónam ipsum cõdietis? habete in vobisipsis salem, & pacẽ habete alij cũ aliis.

CAP. X.

1 ET illinc digressus, venit in fines Iudææ per oram Iordanis: & conuenit rursum turba ad eum: &, vt consueuerat, rursum docebat eos.

2 Tunc accedentes Pharisæi interrogarunt eum an liceret viro vxorem dimittere: tentantes eum.

3 Ipse verò respondens dixit, Quid vobis mandauit Moses?

4 Ipsi autem dixerunt, ‖Moses permisit libellum abscessionis scribere, & dimittere *vxorem*.

5 Tunc respondens Iesus dixit eis, Pro duritia cordis vestri scripsit vobis mandatum istud.

6 A principio verò creationis, ‖masculũ & fœminã fecit Deus.

7 ‖ Propterea relinquet homo patrem suum & matrem, & agglutinabitur vxori suæ:

8 Et qui duo *fuerant*, erunt caro vna. Itaque nõ sunt amplius duo, sed vna caro.

9 ‖Quod ergo Deus coniunxit, homo ne seiungat.

10 Et domi rursum discipuli eius eadem de re interrogarunt eũ.

11 *Ipse* verò dixit eis, ‖Quicunque dimiserit vxorem suam, & duxerit aliam, mœchatur adversus eam.

12 Et, si mulier dimiserit virũ suũ,

49 *Omnis enim igne salietur: & omnis victima sale salietur.*

50 *Bonum est sal: quòd si sal insulsum fuerit, in quo illud condietis? Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos.*

CAP. X.

1 *ET inde exurgens venit in fines Iudææ vltra Iordanem: & conueniunt iterum turbæ ad eum: &, sicut consueuerat, iterum docebat illos.*

2 *Et accedentes Pharisæi interrogabant eum, Si licet viro vxorem dimittere: tentantes eum.*

3 *At ille respondens dixit eis, Quid vobis præcepit Moyses?*

4 *Qui dixerunt, Moyses permisit libellum repudij scribere, & dimittere.*

5 *Quibus respondens Iesus ait, Ad duritiã cordis vestri scripsit vobis præceptum istud.*

6 *Ab initio autem creaturæ, masculum & fœminam fecit eos Deus.*

7 *Propter hoc relinquet homo patrem suũ & matrem, & adhærebit ad vxorem suam:*

8 *Et erunt duo in carne vna. Itaque iam nõ sunt duo, sed vna caro.*

9 *Quod ergo Deus coniunxit, homo non separet.*

10 *Et in domo iterum discipuli eius de eodem interrogauerunt eum,*

11 *Et ait illis, Quicunque dimiserit vxorem suam, & aliam duxerit, adulterium committit super eam.*

12 *Et, si vxor dimiserit*

---

49 *Nam omnis [homo,] πᾶς γάρ.* Sic legitur hæc particula masculino genere in omnibus quæ vidi exemplaribus: & videtur omnino ad homines traduci anagogicè quod de saliendis victimis in lege cautum erat, quum ea quorum antea monuerat præstari non possint quin carnem mordeant: sed sic ait Dominus illã macerari, & hominẽ à putredine sic prohiberi, vt Deo sese totum consecret. Syrus tamen interpres videtur particulam כל [*cul*] accepisse pro re omni, quasi Græcè πᾶν neutro genere sit scribẽdum, & sint hæc ipsius Legis Mosaicę verba. ¶*Oblatio, θυσία.* Heb. מנחה [*minchah*] Vulg. & Eras. *Victima.* ¶*Sale salietur, ἁλισθήσεται.* Id est necessariò salienda est, vt placeat sacrificiũ. Sic quoque quũ dicit omnes esse sale saliendos, non prædicit aliquid futurum, sed ostẽdit quid ab omnib. requiratur, nẽpe vt verbo incorrupto cõditi sese Deo consecrẽt.

50 *Bonus est sal, καλὸν τὸ ἅλας.* Eras. *Bona res est sal:* eodem manente sensu. Idem tamen ita vertit vt nos fecimus, Lucæ 14.34. Significat autem eos quibus commissa est verbi * diuini administratio, velut salis instar esse, quo saliãtur homines, vtpote Euangelicæ doctrinæ præcones, qua per fidem recepta, auditores ab omni corruptione vindicentur. Quod si insusi sint ipsimet doctores, quid superest nisi vt pereant auditores, vel alios doctores immittat Dominus? Sicut autem hoc loco dicũtur fidi pastores vera videlicet doctrina suos auditores salire, ita eosdem dicuntur tanquã victimas Deo præparare, quò respicit Paulus Rom.15.16. vt impleatur quod scribit Iesaias 66,20.

IN CAPVT X.

1 *Digressus, ἀναστάς.* Vulg. *quum surrexisset:* ex Hebræorũ dialecto, apud quos Sedere idem valet quod Habitare & manere aliquo in loco: & Surgere, idem quod Abire, siue dare se in viam. ¶*Per oram Iordanis, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.* Hebr. בעבר [*Beheber*] non autem מעבר [*Meheber*]. Scripsisset enim Matth. *διὰ τῆς πέρας*, scilicet χώρας, si peraam significare voluisset. Et hoc etiã liquet ex eo quòd dicitur turba cum ipso συμπορευθῆναι, i. iter fecisse, Samaria videlicet ad dextram relicta. Vide Mat.4.15, & 19,1. ¶*Conuenit, συμπορεύονται.* i. illũ absentẽ sequuta, sicut apud Heb. ex antecedẽte significatur etiã cõsequẽs, vt Surgere ‗p Digredi. * 1

5 *Mandatum, τὴν ἐντολήν.* Mandatum videlicet de scribendo diuortij libello, siquis pro sua duritia non posset vxorem ferre. Neque enim Moses præceptum dedit de repudiandis vxoribus, sed vxoribus potius contra inflexibilem maritorum duritiem prospexit. Vide Matth.19.8.

6 *Creationis, τῆς κτίσεως.* Vulg. *Creaturæ,* perperam omnino. Syrus autem & meus vetustissimus codex istud non legunt, quod etiam per se satis intelligitur.

11 *Aduersus eam, ἐπ' αὐτήν.* Ne hoc quidem legit Syrus interpres, vt in sequente versu non additur ἐπ' αὐτόν, vbi tamen magis videbatur requiri, quum vxorem dimittens maritus ei videatur quærendæ nouæ conditionis occasionem præbere.

τῆς, καὶ γαμ θῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.

Καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.

Ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρὸς με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

Καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὰ, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὰ κατηύλογει αὐτά.

Καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν, προσδραμὼν εἷς καὶ γονυπετήσας αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτὸν, Διδάσκαλε ἀγαθὲ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, Μὴ ἀποστερήσῃς, Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, διδάσκαλε, ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἕν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς· καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν σταυρόν.

Ὁ δὲ, συνοιάσας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

Καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Πῶς δυσκόλως

& nupserit alteri, mœchatur.

13 ‖Tunc obtulerunt ei pueros vt tãgeret eos: discipuli verò obiurgabant eos qui offerebãt.

14 Quod quum vidisset Iesus, indignatus est, & dixit eis, Sinite puerulos venire ad me, & ne prohibete eos. talium enim est regnum Dei.

15 Amen dico vobis, quicunque non exceperit regnum Dei vt puerulus, nequaquam in id ingredietur.

16 Et quum accepisset eos in vlnas, impositis in eos manibus, benedixit eis.

17 ¨Egrediente autem ipso *vt se daret* in viam,‖ ¨quidam, quum accurrisset, ¨ & accidisset ei ad genua, interrogauit eum, Pręceptor bone, quid faciam vt vitam æternam ¨obtineam?

18 Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonum? nullus est bonus, nisi vnus, *nempe* Deus.

19 Mandata nosti,‖Ne mœchator, Ne occidito, Ne furator, Ne falsum testimonium dicito, ¨Ne damno afficito *quenquam*, Honora patrem tuum & matrem.

20 Ille verò respondens dixit ei, Magister, hæc omnia obseruaui à ¨iuuentute mea.

21 Iesus autẽ eũ intuitus, dilexit eũ, & dixit ei, Vnũ te deficit: abi, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me, ¨sublata *in humeros* cruce.

22 Ille verò ¨mœstus factus ¨propter hunc sermonem, abiit contristatus: habebat enim possessiones multas.

23 Et quũ circũspexisset Iesus dicit discipulis suis, Quàm diffi-

virum suum, & alij nupserit, mœchatur. Mat 19.13

13 *Et offerebant illi paruulos, vt tangeret illos: discipuli autem comminabantur offerentibus.* luc.18.15

14 *Quos quum videret Iesus, indignè tulit, & ait illis, Sinite paruulos venire ad me, & ne prohibueritis eos. talium enim est regnum Dei.*

15 *Amen dico vobis, quisquis non receperit regnum Dei velut paruulus, non intrabit in illud.*

16 *Et complexans eos, & imponens manus super illos, benedicebat eos.*

17 *Et quum egressus esset in viam, procurrens quidam genu flexo ante eum, rogabat eum, Magister bone, quid faciam vt vitam æternam percipiam?* Mat. 19 16 luc.18.18

18 *Iesus autem dixit ei, Quid me dicis bonum? nemo bonus, nisi vnus, Deus.*

19 *Præcepta nosti, Ne adulteres, Ne occidas, Ne furetur, Ne falsum testimonium dixeris, Ne fraudem feceris, Honora patrem tuum & matrem.* Exo. 20.13

20 *At ille respondens ait illi, Magister hæc omnia obseruaui à iuuẽtute mea.*

21 *Iesus autem intuitus eum, dilexit eum: & dixit ei, Vnum tibi deest: vade, quæcunque habes vende, & da pauperibus: & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*

22 *Qui contristatus in verbo, abijt mœrens: erat enim habẽs multas possessiones.*

23 *Et circũspiciẽs Iesus ait discipulis suis, Quàm dif-*

---

17 *Egrediente autem eo [vt se daret] in viam,* καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν Vulgata, *Et quum egressus esset in viam.* Videtur enim viam accepisse pro vico, vt Egredi in viam, idẽ valeat atque Foras exire, & Domo progredi in publicum. At ego significari puto hæc esse gesta quum domo egressus, ad iter se cõpararet, atque adeo iter ipsum iniret. Scribit enim Matthæus, postquam pueris bene precatus esset, eum illinc esse profectum cap.19.15. ¶ *Quidam quum accurrisset,* προσδραμὼν εἷς. In quodam exemplari scriptum erat ἰδοὺ τις πλούσιος προσδραμὼν, ecce quidam diues quum accurrisset. In Complutensi verò editione pro εἷς scriptum erat τὶς, de quo diximus Matth. 8.19. ¶ *Et accidisset ei ad genua,* καὶ γονυπετήσας αὐτὸν. In quodam exemplari scriptum reperimus αὐτῷ, & fortasse rectius. Vide Matthæum 17.14. Alius codex pro αὐτὸν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, coram eo, vt legit Vetus interpres. ¶ *Obtineam?* κληρονομήσω; Vulgata, *Percipiam?* Id est ἔχω, vt loquitur Matth.19.16. De huius verbi propria significatione diximus Matthæi 5.5. Hic autem translatitiè accipitur ἀπὸ τοῦ κτᾶσθαι, sicut in vernaculo nostro sermone omne genus prædiorum & possessionũ solemus hæreditates vocare.

19 *Ne damno afficito [quenquam,]* μὴ ἀποστερήσῃς. Vulgata, *Ne fraudem feceris*: & alibi sæpe, ἀποστερεῖν, fraudare. Atqui fraudare propriè is dicitur qui per fraudem in eruertit alienum. Verbum autem ἀποστερεῖν latius patet apud Græcos. Significat enim quempiam re sua priuare, siue eam retineas, siue fraude aut vi eripias. Itaque generali vocabulo conuertimus, Damno afficere, Erasmi interpretationem sequuti, 1.Cor.6.8. sed addito quarto casu. Cæterùm videtur hoc mandatum compendio quodam superiora omnia complecti. Deest tamen in vno manuscripto codice, & fortassis redundat.

20 *Iuuentute mea,* νεότητός μου. In quodam codice additur, τί ἔτι ὑστερῶ; quo adhuc deficior?

21 *Sublata [in humeros] cruce,* ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres: quæ tamen legit Syrus. Addidit autem Eras. *In humeros*, vt amphiboliam vitaret. Vnus codex post σταυρὸν addit σου, tua: & in hoc versiculo post ὑστερεῖ, additum reperio in duobus codicibus, εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, si vis esse perfectus: quod tamen ex Matthæo videtur additum.

22 *Mœstus factus,* συνοιάσας. Erasmus, *Molestia affectus*: id est χαλεπαινόμενος. Atqui molestiam à tristitia differre puto, sicut causa ab effectu diuersa est. ¶ *Propter hunc sermonem,* ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulgata, *In verbo*: quæ interpretatio & barbara est & obscura, vt taceam Verbum potius declarare τὸ ῥῆμα quàm τὸν λόγον. Erasmus, *Propter sermonem*: rectè quidem expressa præpositione, (ponitur enim ἐπὶ pro διὰ, sicut iterum versu 24) sed omisso articulo.

οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελεύσονται.

culter qui ᵃopes habent, in regnum Dei introibunt.

ficile qui pecunias habẽt, in regnũ Dei introibunt.

24 Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς, Τέκνα, πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρήμασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

24 Discipuli verò expauerunt ad hos sermones ipsius. Iesus autẽ rursum respondens dixit eis, Filij, quàm difficile est ᵃvt qui cõfidunt opibus, in regnum Dei ingrediantur.

24 *Discipuli autem obstupescebant in verbis eius. At Iesus rursus respondẽs ait illis, Filioli, quàm difficile est confidentes in pecuniis, in regnum Dei introire.*

Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τῆς τρυμαλιᾶς τῆς ῥαφίδος διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Facilius est camelum per foramen acus ᵃtransire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

25 *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

Οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς ἑαυτούς, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

26 Illi verò amplius percellebantur, dicentes inter se, ᵃEt quis potest seruari?

26 *Qui magis admirabantur, dicẽtes ad semetipsos, Et quis potest saluus fieri?*

Ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς λέγει, Παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ Θεῷ, πάντα γὰρ δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

27 Intuitus autem eos Iesus dicit, Apud homines ᵃhoc fieri nõ potest, sed non apud Deum: nã omnia possibilia sũt apud Deũ.

27 *Et intuens illos Iesus ait. Apud homines impossibile est, sed non apud Deum: omnia enim possibilia sunt apud Deum.*

Mat.19.27. luc.18.28 Καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

28 ‖Tunc Petrus cœpit dicere, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

28 *Et cœpit ei Petrus dicere, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν ἢ ἀδελφοὺς ἢ ἀδελφάς, ἢ πατέρα ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου,

29 Respondens autem Iesus ait, Amen dico vobis, nullus est qui reliquerit domum, aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, ᵃaut vxorem, aut liberos, aut agros, mea causa & Euangelij.

29 *Respondens Iesus ait, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum aut fratres, aut sorores, aut patrem, aut matrem, aut filios, aut agros, propter me & propter Euangelium,*

Ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελ-

30 ᵃQuin accipiat ᵃcentuplicia ᵃnũc isto tẽpore, domos, & fra-

30 *Qui non accipiet centies tantum nunc in tempore hoc, domos, & fra-*

23 *Opes*, χρήματα. Vulgata & Erasmus, *Pecunias*. Sed pecuniæ appellatione, etiam quum latissimè patet, bona nõnisi mouẽtia appellantur: vt propriè id declaret quod vernaculo sermone dicimus *cheuance*. Græcum autem vocabulum (vt ait Aristoteles Ethicorum 4.) ea omnia cõplectitur ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται, id est, quorum pretium numis æstimatur. Sic enim appellantur παρὰ τὸ χρήσιμα εἶναι, vt docet Budæus ex Xenophontis OEconomico.

24 *Vt qui confidunt*, τοὺς πεποιθότας. Vulgata, *Confidentes*. Sed rectè monet Erasmus ex Cicerone, confidentem apud Latinos participium non esse, sed nomen, & aliud declarare. Itaque quærenda fuit periphrasis. Hîc autem quiddam ex illo meo vetustissimo codice obseruatum minimè velim præterire, in quo subsequẽs versiculus decimus quintus attexitur decimo tertio, & isti præponitur: idque (vt opinor) optima ratione, quanuis recepta lectione nihil immutarim. Nam alioqui non video quid in habito à Christo sermone tantopere discipulos perterrefacere debuerit. Attonitos autẽ illos Christus postea erigit, docens eos demũ diuites illa sententia comprehendi qui à diuitiis potius possideantur, quàm eas ipsi possideant: quę tamen responsio illis ideo non satisfecit, quòd vix alios esse vllos diuites satis nossent.

25 *Transire*, διελθεῖν. Erasmus, *Ingredi*, εἰσελθεῖν, sicut in plerisque codicibus legitur. Sed & Complutensis editio post δύκοπώτερον, addit γὰρ, enim: & ista quæ sequuntur ad finem vsque versiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν, animaduertimus in duobus vetustis codicibus deesse, quæ etiam vt non addas, ex præcedenti versiculo per se intelliguntur.

26 *Et quis potest*, καὶ τίς δύναται; Cõiunctio ET hoc loco & aliis similib. nõ est copulatiua, sed illatiua potius: sed cũ interrogatione semper, vt Mat. 3. 14. Sic Virgil. Æneid. 1, *Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea?* In quo tamen genere dicendi Græci ferè vsurpant particulam εἶτα, vt Aristophanes in Pluto, ὦ μαρτυρότατε ἀνδρῶν ἁπάντων, εἶτ' ἐσίγας, Πλοῦτος ὤν, Scelestissime virorum omnium, & tu silebas, Plutus quum sis? ¶ *Hoc fieri non potest*, ἀδύνατον. Apud Syrum interpretem & in meo vetustissimo codice exprimitur pronomen τοῦτο, quod etsi non adiiciatur, necessariò tamen subauditur. Sed quò istud pertineat quæritur. Nam alij ad diuitum in regnum Dei ingressum referunt, alij ad cameli per foramen acus penetrationem, vt postquàm inde collegerint Deum non adstringi naturæ legibus, transubstantiationem, salua nihilominus manente naturalis corporis Christi veritate, stabiliant. Atqui extra controuersiam est, Deum posse suo, sine vlla exceptione, arbitrio non modò naturæ leges refigere, sed etiam funditus omnia in nihilum abolere: neque de hoc disceptatur, sed num saluam simul rerum naturam præstare & eam abolere possit. Hoc autem ideo illum posse negamus, non quòd non sit omnipotẽs, sed quòd mentiri ac proinde contradictoria simul velle nequeat: posse verò mentiri non sit potentiæ alicuius, sed infirmitatis ac vitij longè maximi, quod in Deum nõ cadit. Huc autem ipsa nos comparatio ista deducit, siue ad camelum, siue ad diuites confidentes, siue (quod omnino faciendũ est) ad hoc vtrunque istam apud Deum possibilitatem referas. Num igitur, quęso, Deus efficere possit vt quispiam diues simul & confidat suis diuitiis, & in regno cælorum censeatur? Nequaquam certè, quoniam solos credentes & in ipsum respicientes admittit Dominus, pronuntians neminem posse Deo & Mammonæ seruire. Quid igitur ipse vnus potest efficere? nimirum vt qui diuitiis confidebat, illis repente renuntians, euadat cælestis regni ciuis. Sic num potest facere Deus vt camelus talis permanens qualis est natura, per acus foramẽ transeat, id est simul maior sit & minor? nequaquã. Sed ex maiore minorem efficere solus extra ordinem potest, vt tumore deposito per acus foramen facillimè pertranseat.

29 *Aut vxorem*, ἢ γυναῖκα. Hæc suspicatur Erasmus ex Matthæo & Luca perperam à quopiam addita, propterea quòd mox quum repetuntur res relictæ, nulla fit vxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 *Quin*, ἐὰν μὴ. Vulgata, *Qui non*: id est ὃς οὐ μὴ, sicut scribitur Luc. 18. 30. Omnia tamen nostra exemplaria constanter ἐὰν μὴ scriptum habent hoc loco. Et simile exemplum occurrit Matth. 26. 42. & apud Homerum Iliad. β, in his versiculis, Οὐ γὰρ παυσωνή γε μετάσσεται οὐδ' ἀδαμάντῃ, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινέειεν μάχας ἀνδρῶν. Videtur autem id esse quod Hebræi dicunt אלו [*velo*,] vt Amos 3. 5. ¶ *Centuplicia*, ἑκατονταπλασίονα: id est, quæ centies tanti sint, nempe quod ad verum vsum & cõmoda huius etiam vitæ attinet, si modò illa non ex cupiditate nostra, sed ex Dei nostri voluntate (quæ vna est certissima bonorum regula) metiamur: adeò vt fideles in media etiam egestate huius promissionis euentum sentiant. Itaque perridiculus erat Iulianus ille Apostata, quum hunc locum exagitans, quæreret num centum etiam vxores habituri essent

essent Christiani. ¶ *Nunc isto tempore*, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc verba in Theophylacti Romani codice sequentibus annectũtur, adscripta distinctione post ἑκατονταπλασίονα: vt primùm sit in genere proposita promissio cẽtuplicis compensationis, quæ deinde duas diuersorũ bonorum species cõplectatur, nimirũ præsentis huius vitæ cõmoda, & perpetuã æternæ vitæ hæreditatẽ. Itaque hanc distinctionem probo. ¶ *Et matres*, καὶ μητέρας In trib. vetustis scriptũ legimus, καὶ πατέρα καὶ μητέρα, & patrẽ & matrẽ. Neque certè verisimile est Christũ in hac promissione id quod vel præcipuum erat prætermisisse. Ego verò legendũ puto καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, vt omnia centuplicia promittantur: & Theophylactum ita legisse apparet ex ipsius interpretatione. ¶ *Cum persequutionibus*, μετὰ διωγμῶν. Non promittit persequutiones Dominus, (quod absurdũ esset) sed fore dicit vt in mediis etiam persequutionibus centuplo sint feliciores quàm vnquam antea, qui Christũ omnibus huius vitæ commodis antepoſuerint.

φοὺς, καὶ ἀδελφὰς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγεροὺς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

Πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι.

Ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. Καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν.

Ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς Γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι·

Καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ, καὶ μαστιγώσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

Καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες, Διδάσκαλε, θέλομεν ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν ποιήσῃς ἡμῖν.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν;

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ; Δὸς ἡμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου καὶ εἷς ἐξ ἀριστερῶν σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι;

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Δυνάμεθα. Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε· καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε·

Τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ ἀριστερῶν μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται.

Καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

tres, & sorores, & matres, & liberos, & agros, & cum persequutionibus, & in seculo venturo vitam æternam.

31 ‖Multi autem primi, erunt vltimi: & vltimi, primi.

32 ‖Erant autẽ in via ascendentes Hierosolyma: & præibat eis Iesus, & expauescebãt, & sequẽdo timebãt. Ipse verò assumptis rursum duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura.

33 *Dicens*, Ecce, ascẽdimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condẽnabunt eum morte, tradẽntque eũ Gẽtibus:

34 Et *ipsa* illudent ei, & flagellabunt eum, & inspuent in eũ, & trucidabunt eum: sed tertia die resurget.

35 ‖ Tunc accedunt ad eum Iacobus & Iohãnes filij Zebedæi, dicentes, Magister, velimus vt quicquid petierimus, præstes nobis.

36 Ipse verò dixit eis, Quid me vultis vobis præstare?

37 Illi autem dixerũt ei, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alter ad sinistram tuam sedeamus in gloria tua.

38 Iesus autem dixit eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere poculum quod ego bibo, & baptismo quo ego baptizor, baptizari?

Ipsi verò dixerũt ei, Possumus.

39 Iesus autem dixit eis, Poculum quidẽ quod ego bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

40 Sed sedere ad dextrã meã & ad sinistrã meã, nõ est meũ dare, sed *dabitur* quibus paratũ est.

41 Et quum *hæc* audissent *alij* decem, cœperũt indignari de Iacobo & Iohanne.

tres, & sorores, & matres, & filios, & agros, cum persequutionibus, & in seculo futuro vitam æternam.

31 *Multi autem erunt primi, nouissimi: & nouissimi, primi.* Mat.19.30 luc.13.30

32 *Erant autem in via ascendentes Ierosolymam: & præcedebat illos Iesus, & stupebãt, sequentes & timebant. Et assumens iterum duodecim, cœpit illis dicere quæ essent ei euentura.* Mat.20.17 luc.18.31

33 *Quia ecce ascendimus Ierosolymã, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis & senioribus: & damnabunt eum morte, & tradent eum Gentibus:*

34 *Et illudent ei, & conspuent eum, & flagellabunt eum & interficient eũ: & tertia die resurget.*

35 *Et accedunt ad eum Iacobus & Iohannes filij Zebedæi, dicentes, Magister, volumus vt quodcũque petierimus, facias nobis.* Mat.20.20

36 *At ille dixit eis, Quid vultis vt faciam vobis?*

37 *Et dixerunt, Da nobis vt vnus ad dextram tuam & alius ad sinistrã tuam sedeamus in gloria tua.*

38 *Iesus autem ait eis, Nescitis quid petatis. potestis bibere calicem quem ego bibo, aut baptismo quo ego baptizor, baptizari?*

39 *At illi dixerũt ei, Possumus. Iesus autem ait eis, Calicem quidem quem ego bibo, bibetis: & baptismo quo ego baptizor, baptizabimini:*

40 *Sedere autem ad dexteram meam vel ad sinistram, non est meum dare, sed quibus paratum est.*

41 *Et audientes decem cœperunt indignari de Iacobo & Iohanne.*

31 *Primi*, πρῶτοι. Sic cõstruendam esse hanc vocẽ cum verbo ἔσονται, à parte videlicet anteriore, vt ἔσχατοι à posteriore, sensus ipse docet. vt etiam vertit Syrus interpres.

33 [*Dicens*] *Ecce*, ὅτι ἰδού. i. כי הנה [*chi hinneh*,] vt loquuntur interdum Hebræi, etiam in initiis: vt Amos 4.3. vbi videtur eadem vsurpari transitio ab oratione recta ad obliquam, subaudito לאמור [*lemor*,] quod hîc expressimus. Vide infrà 11.31, & 14.70.

35 *Velimus*, θέλομεν. Ad verbum, Volumus. id est optamus. Est enim rogandi, non imperandi significatione positum. Cicero, *Eum honorem dcos tibi fortunare volo.* Sic autẽ solent Græci cõuertere verbum Hebræum חפץ [*chaphets*] per θέλειν vel ζητεῖν, vt Malach.3.1.

38 *Et baptismo*, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, *Aut baptismo*, ἢ τὸ βάπτισμα, vt legitur in meo vetustissimo & alio præterea manuscr. exemplari. Quid autem significetur hoc dicendi genere diximus Matth.20.26.

40 *Et ad sinistram*, καὶ ἐξ ἀριστερῶν. Hîc iterum Vulg. pro καὶ legit ἢ, & ita scribitur in meo vet. & alio manuscr. codice. ¶ *Sed dabitur*, ἀλλὰ, sub. δοθήσεται. Mihi enim magis placet ellipsin esse, ex præced. verbo supplendã, quãuis ἀλλὰ vbiq. apud Cyrũ interpretẽ ponatur pro ἀλλ' ἢ. Vide sup. 9.6.

42 Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς, Οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν, κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

Luc. 22.25

43 Οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν·

44 Καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

45 Καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

46 Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱερειχώ· καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ Ἱερειχὼ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, υἱὸς Τιμαίου Βαρτίμαιος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

Mat. 29.29
Luc. 18.35

47 Καὶ ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν, καὶ λέγειν, Υἱὸς Δαβὶδ Ἰησοῦ, ἐλέησόν με.

48 Καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ ἵνα σιωπήσῃ· ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με.

49 Καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλὸν, λέγοντες αὐτῷ, Θάρσει, ἔγειραι· φωνεῖ σε.

50 Ὁ δὲ, ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

51 Καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί θέλεις ποιήσω σοι; Ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ, Ραββουνὶ, ἵνα ἀναβλέψω.

42 Iesus autem quum eos aduocasset, dixit eis, ‖Scitis eos qui censentur imperare Gentibus, dominari in eas: & earum magnates, potestatem habere in eas.

43 Verũ nõ ita erit inter vos: sed quicũque voluerit fieri magnus inter vos, sit minister vester.

44 Et quicunque voluerit ex vobis fieri primus, sit omnium seruus.

45 Nam & Filius hominis non venit vt sibi ministraretur, sed vt ministraret, & daret animam suam redemptionis pretiũ pro multis.

46 Tunc veniunt Hiericho: ‖eóque egrediente ab Hiericho, ac discipulis eius, & turba multa, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat apud viam mendicans.

47 Et quum audisset ipsum esse Iesum illum Nazarenum, cœpit clamare, & dicere, Fili Dauid Iesu, miserere mei.

48 Obiurgabãt autẽ eũ multi vt sileret: ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.

49 Tunc Iesus quum substitisset, iussit eum vocari. vocant igitur cæcum, dicentes ei, Confide, surge: vocat te.

50 Ipse verò abiecto pallio suo quũ surrexisset, venit ad Iesũ.

51 Et respondens dixit ei Iesus, Quid vis tibi præstem? Cæcus autem ait ei, Rabboni, vt visum recipiam.

Iesus autem vocãs eos, ait illis, Scitis quia ij qui videntur principari gentibus, dominantur eis: & principes eorum potestatem habent ipsorum.

Non ita est autem in vobis: sed quicunque voluerit fieri maior, erit vester minister:

Et quicunque voluerit in vobis primus esse, erit omnium seruus.

Nam & Filius hominis nõ venit vt ministraretur ei, sed vt ministraret, & daret animam suam in redemptionem pro multis.

Et veniunt Iericho: & proficiscente eo de Iericho, & discipulis eius, & plurima multitudine, filius Timæi Bartimæus cæcus sedebat iuxta viam mendicans.

Qui quum audisset quia Iesus Nazarenus est, cœpit clamare, & dicere, Iesu fili Dauid, miserere mei.

Et comminabantur ei multi vt taceret: at ille multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.

Et stans Iesus præcepit illum vocari. & vocant cæcum, dicentes ei, Animæquior esto, surge: vocat te.

Qui proiecto vestimento suo, exiliens, venit ad eum.

Et respondens Iesus dixit illi, Quid tibi vis faciam? Cæcus autem dixit ei, Rabboni, vt videam.

---

42 *Qui censentur*, οἱ δοκοῦντες. id est, ij quos Gentes habent & agnoscunt, quorum imperio pareant. Nam οἱ δοκοῦντες idem valet atque οἷς δέ δοκεῖν, ab ipsis videlicet populis. Vulgata & Erasmus, *Qui videntur*, quòd dici solet de iis qui reipsa non sint id quod esse videntur: quod huic loco non conuenit, quanuis τὸ δοκεῖν sic sæpe accipiatur, vnde δόξα pro opinione, & Hæretici appellati δοκῆται, qui carnem Christi non reipsa extitisse, sed talem visam fuisse docuerunt. Vide Matth. 20.20.

43 *Voluerit*, ἂν θέλῃ. Hoc verbo respondet in præcedente versiculo participium δοκοῦντες. Sed illic quidem ambitio damnatur, hìc verò rectum studium excellendi inter pastores ostẽditur: quo fit videlicet vt non supra alios efferri, sed in gloriæ Dei recto zelo & Ecclesia solicitè nostro ministerio ædificanda alij alios superare, sancta quadam contentione studeant. ¶ *Sit*, ἔσται. id est (vt in multis codicibus legitur) ἔστω, esto. Consueta Hebræis enallage futuri Indicatiui pro Imperatiuo, vt ex Decalogi præceptis apparet, ita conceptis.

45 *Pro multis*, ἀντὶ πολλῶν: id est, multorum vice. Subiit enim vicem nostram, & peccata nostra portauit. Vel pro multis, id est multorum causa, vt ἀντὶ pro ὑπὲρ vel ἕνεκα ponatur: veluti quum dicimus ἀνθ' ὧν, id est ἕνεκεν, quo modo etiam accipitur Matth. 17.27.

46 *Filius Timæi*, υἱὸς Τιμαίου. Si vera est hæc lectio, dubiũ non est quin hæc explicatio nominis Syri, ex albo libri in contextum irrepserit. Sed mihi omnino rectum videtur quod habet Syrus interpres, nempe *Timæus, filius Timæi.* Non est autem temere nomen cæci istius expressum, quũ dicatur postea Iesum sequutus, vt probabile sit celebrem fuisse postea inter discipulos. Sed & Hieronymus lib. De nominibus Hebraicis, aliam lectionẽ annotat, nempe, *Filius Timæi Bar semia*, i. Filius cæcus, quæ est certè vera lectio, quanuis corruptam esse existimet.

47 *Fili*, υἱὸς. Rectus pro vocandi casu, sicut alibi annotauimus. Scribitur tamẽ hoc etiam loco in duobus vetustis codicibus υἱὲ & nomen Ἰησοῦ in vno deest. Sed & in alio quodam hæc quæ sequenti versu legimus, non habentur, ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβὶδ, ἐλέησόν με, *Ille verò multo magis clamabat, Fili Dauid, miserere mei.*

49 *Quum substitisset*, στὰς. Vulg. & Eras. Standi vocabulo vtuntur. Ego vti illo malui, vt melius intelligatur opponi τῷ προσιέναι. ¶ *Iussit*, εἶπε. Ad verbum, Dixit: ex Hebræorũ idiotismo, de quo diximus Mat. 4.3. In duobus autẽ codic. scriptum legimus, εἶπαν, Φωνήσατε αὐτὸν, *dixit, Vocate eum.*

50 *Quum surrexisset*, ἀναστὰς. In meo vetustissimo & alio codice scribitur ἀναπηδήσας, exiliens, vt Vetus interpres conuertit.

51 *Rabboni*, ῥαββουνὶ Legitur alicubi ῥαββουωὶ, perperã: quãuis hoc discrimẽ nõ sit positũ in re ipsa, sed in pronũtiatione, quã ego video inter Iudæos esse multiplicem. Annotat autẽ Caninius Ribbõ Syriacè dici nõ quẽuis dominũ, sed αὐτοκράτορα, & soli Deo propriè tribui: quod si verũ est, certè hic cæcus multo apertius Christi diuinitatẽ asseruit q̃ quisquã alius ante ipsius resurrectionẽ. Nã quod idẽ Caninius tradit, Christũ ante mortẽ à nemine fuisse vocatum Rabboni, ex hoc loco refelli potest. Itaque mihi fit verisimile, differentiã illã inter Rabb. & Rabboni inanẽ esse. Neque enim Deus simpliciter vocatur Ribbon, sed cũ adiectione שלעולם [*shel holam.*] Et Iohãnes Rabboni nõ aliter quam διδάσκαλον interpretatur 20.16. Syrus autem interpres & meus vetustiss. codex habent ܪܒܝ, Rabbi.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ὑπάγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. Καὶ εὐθέως ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ Ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

52 Iesus autem dixit ei, Abi, fides tua te saluum fecit. Statim igitur recepit visum, & sequebatur Iesum in illo itinere.

52 *Iesus autē ait illi, Vade, fides tua te saluum fecit. Et confestim vidit, & sequebatur eum in via.*

Κεφάλαιον ια.

Καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς Ἱεροσολύμα, Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

1 Et quum appropinquarent Hierosolymis ad Bethphage & Bethaniam apud montem Olearum, misit duos è discipulis suis,

Cap. XI.

1 *Et quum appropinquarēt Ierosolymæ & Bethaniæ ad montem Oliuarum, mittit duos ex discipulis suis,* Matth.21.1 luc.19.29

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν. καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

2 Et dicit eis, Abite in vicum qui vobis est ex aduerso: & statim vt ingrediemini in eum, inuenietis pullum ligatum, supra quem nullus hominum sedit: soluite eum & adducite.

2 *Et ait illis, Ite in castellum quod contra vos est: & statim introeuntes illuc, inuenietis pullum ligatum, super quem nemo adhuc hominum sedit: soluite illum & adducite.*

Καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει· καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε.

3 Quòd siquis vobis dixerit, Cur hoc facitis? dicite, quia Dominus eo opus habet: & eum statim huc mittet.

3 *Et siquis vobis dixerit, Quid facitis? dicite, Quia Domino necessarius est: & continuò illum dimittet huc.*

Ἀπῆλθον δὲ καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου· καὶ λύουσιν αὐτόν.

4 Abierunt igitur & inuenerunt pullum ligatum ad ostium foris in biuio: & soluerunt eum.

4 *Et abeuntes inuenerunt pullum ligatum ante ianuam foris in biuio: & soluunt eum.*

Καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον;

5 Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerunt eis, Quid facitis qui soluitis pullum?

5 *Et quidam de illic stātibus dicebant illis, Quid facitis soluentes pullum?*

Οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἀφῆκαν αὐτούς.

6 Ipsi verò dixerūt eis prout mādarat Iesus: & *illi* dimiserūt eos.

6 *Qui dixerunt eis sicut præceperat illis Iesus: & dimiserunt eos.*

Καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐκάθισεν ἐπ' αὐτῷ.

7 ‖Adduxerunt igitur pullum ad Iesum, & iniecerunt ei pallia sua, sedítque super eum.

7 *Et duxerunt pullum ad Iesum, & imponunt illi vestimenta sua: & sedit super eum.* Ioh.12.14.

Πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἔστρωνον εἰς τὴν ὁδόν.

8 Multi verò pallia sua strauerunt per viam: alij autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in viam.

8 *Multi autem vestimenta sua strauerunt in via: alij autem frondes cædebant de arboribus, & sternebant in via.*

Καὶ οἱ παράγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες, Ὡσαννὰ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

9 Et qui præibāt, quique sequebātur, clamabant dicentes, Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini.

9 *Et qui præibant, & qui sequebantur clamabant, dicentes, Hosanna, benedictus qui venit in nomine Domini.*

Εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι Κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις.

10 Benedictum regnum patris nostri Dauid, quod venit in nomine Domini: hosanna ô qui es in *cælis* altissimis.

10 *Benedictum quod venit regnum patris nostri Dauid: hosanna in excelsis.*

IN CAPVT XI.

1 *Ad Bethphage*, εἰς Βηθφαγή Id est, circiter Beth-phage siue non procul Beth-phage. Munsterus scribit בית־פאגי [*beth-page*] & tradit magistros etiam Hebræorum hunc locum commemorare. Vtcunque sit, hîc quoque produnt Græci librarij Hebraicæ linguę imperitiam. nam in omnibus vetustis codicibus, atque adeo apud Theophylactum, perperam scriptum reperimus Βηθσφαγή. Vetus autem interpres, vt & Syrus, solam Bethaniam commemorat, meo quoque vetustissimo codice adstipulante, vt hic ipse sit vicus in quem discipulos mittit. Apud Lucam tamen duo hæc loca vt prorsus inter se proxima commemorantur.

2 *Vicum*, κώμην. In quodam exemplari legimus πόλιν, vrbem: & video nonnullis placuisse hæc intelligere de ipsa Hierusalem. sed perperam. Multi quoque imperiti homines multa hîc garriunt de eo quod addidit Dominus, κατέναντι ὑμῶν, Qui contra vos est: quum κατέναντι idem valeat quod E regione & ex aduerso. ¶ *Statim vt ingrediemini*, εὐθέως εἰσπορευόμενοι. Vulg. & Eras. *Statim ingredientes*: sensu aliquātulum diuerso, aut loquutione (ni fallor) parum Latina. ¶ *Nullus hominum*, οὐδεὶς ἀνθρώπων: id est nullus prorsus. Abundat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων. veluti quū Latini Nemo homo dicunt, & Nusquam gentium. Vetus interpres, *Nemo adhuc hominum*. Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων, sicut in duobus exemplaribus scriptum inuenimus: mallem tamen conuertere, Nōdum quisquam hominum. * vel, Nondum vllus homo. Neque temerè hoc ita factum voluit Dominus quasi ad hunc ipsum vsum destinatus hic pullus fuerit, sic regiam suam Maiestatē, hac licet in speciem vili pompa, Christo cęcis Iudæis testificante. Sic Palæstini plaustro nouo & vaccis vsi sunt ad reducendam arcam quibus iugum nunquam fuerat impositum.

3 *Hoc?* τοῦτο; Vulgata, *Quid facitis?* τί ποιεῖτε; expuncta hac particula.

5 *Qui soluitis*, λύοντες, Sic loquuntur Latini per periphrasin participij. Vulgata & Erasmus, *Soluentes*.

7 *Super eum*, ἐπ' αὐτῷ, id est super pullum. Frobenius excudit ἐπ' αὐτὸν, eodem manente sensu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ' αὐτῶν, super ea, videlicet vestimenta, sicut in Matthæo diximus. Annotat præterea Erasmus quosdam codices habere ἐπ' αὐτῷ vt ad asinam referatur, quod (inquit) cum Matth. consentit. Sed nos illic eā lectionem deprauatā esse ostendimus, quum Lucas & Iohannes solius pulli mentionē faciant, quo vectus fuerit Dominus.

8 *Ex arboribus*, ἐκ τῶν δένδρων. In vno exemplari scribitur ἐκ τῶν ἀγρῶν, ex agris. Nam etiam nonnullis placet στιβὰ herbæ seu fruticis genus esse quo solebant tori infarciri: quos idcirco στιβάδας, vel στιβάδας, vocabant. Malo tamen veterem lectionem sequi, vt Marcus cum Matthæo prorsus consentiat.

9 *Benedictus*, εὐλογημένος. Hebraismus, id est Bene sit ei qui ad nos venit. ¶ *In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. i. diuinitus, & à Deo missus. Omnia autem hæc respiciunt promissiones de venturo Messia, quanuis quod ipsius regnum esset non intelligerent.

10 *Benedictum*, εὐλογημένη. Id est felix ac prosperum sit. ¶ *In nomine Domini*, ἐν ὀνόματι Κυρίου. Hæc verba in hoc quidem versiculo desunt in meo vetustissimo & alio præterea codice, & apud Syrũ quoque interpretem, nec sanè sunt necessaria: quæ tamen si retineantur, obseruandu est ad participiũ ἐρχομένη pertinere ista ἐν ὀνόματι Κυρίου, illa verò τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαυὶδ, ad βασιλεία referri, sicut ostendit distinctio in codicibus emendatis adscripta post Κυρίου. Nisi existimare malimus genitiuum πατρὸς regi à Κυρίου, vt sit hic sensus, Benedictum regnum quod venit in nomine eius qui dominus est patris nostri Dauid. Solet enim sæpe Dauid in Psalm. Messiam vocare Dominum, vt Christus ipse paulo post explicat capite 12.36. Sed illa sententia longè est planior. Itaque vt omnem ambiguitatem vitarem ausus sum verborum Græcorum collocationem mutare. Nam in Græcis nulla est eiusmodi amphibolia, quoniam scriptum non est τοῦ Κυρίου καὶ πατρὸς, vel τοῦ Κυρίου πατρὸς, sed Κυρίου, τοῦ πατρὸς. [O qui es] in [cælis] altissimis, ἐν τοῖς ὑψίστοις. Syrus interpres hoc non addit. Vide Matthæum 21.9.

Mar.12.20 luc. 19. 45 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα.

11 ‖Et ingressus est Hierosolymã Dominus, & in tẽplum: quúmque circunspexisset omnia, ⁂ & vespera iam hora esset, ⁂ exiit ad Bethaniam cum duodecim.

11 *Et introiuit Ierosolymam in templum: & circunspectis omnibus. quum iam vespera esset hora, exiit in Bethaniam cum duodecim.*

Matt. 21.19 Καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθανίας, ἐπείνασε.

12 ‖Et postero die quum exisset Bethania, esuriit.

12 *Et alia die quũ exiret à Bethania, esuriuit.*

Καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλθεν εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ· καὶ ἐλθὼν ἐπ' αὐτῇ, οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα. οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύκων.

13 Quúmque procul vidisset ficum habentem folia, venit ⁂ *visurus* videlicet num inueniret aliquid in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit nisi folia. non enim erat tempus ficuum.

13 *Quúmque vidisset à longe ficum habentem folia, venit, siquid fortè inueniret in ea: & quum venisset ad eam, nihil inuenit præter folia: non enim erat tempus ficorum.*

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ, Μηκέτι ἐκ σοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. Καὶ ἤκουον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

14 Tũc respõdens Iesus dixit ficui, Ne amplius ex te in seculũ quisquã fructũ comedat. Et *hoc* audierunt discipuli eius.

14 *Et respondens dixit ei, Iam non amplius in æternum ex te fructum quisquam manducet. Et audiebant discipuli eius.*

Καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. Καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστερὰς κατέστρεψε.

15 ⁂Veniũt igitur Hierosolymã. Et ingressus Iesus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebãt & emebãt in templo, & mensas numulariorũ, & cathedras vendentium columbas subuertit.

15 *Et veniunt Ierosolymã. Et quum introisset in tẽplum, cœpit eiicere vendentes & ementes in templo, & mensas numulariorum, & cathedras vendentium columbas euertit.*

Καὶ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.

1 ⁂Nec sinebat vt quisquam deportaret ⁂ vas per templum.

16 *Et nõ sinebat vt quisquam transferret vas per templum.*

Καὶ ἐδίδασκε λέγων αὐτοῖς, Οὐ γέγραπται, Ὅτι ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.

Esa.56.7 Iere.7.11

17 Et docebat dicens eis, Nónne scriptum est ‖domum meam domum precationis ⁂ vocatum iri ab omnibus Gentibus? ‖vos autem eam fecistis speluncam latronum.

17 *Et docebat dicens eis, Nónne scriptum est, Quia domus mea, domus orationis vocabitur omnibus Gentibus? vos autem fecistis eam speluncam latronum.*

Καὶ ἤκουσαν οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, καὶ ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσουσι. ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

18 Et *hoc* audierunt Scribæ & primarij Sacerdotes, & quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quia tota turba percellebatur super doctrina ipsius.

18 *Quo audito, principes Sacerdotum & Scribæ quærebant quomodo eum perderent. timebant enim eum, quoniam vniuersa turba admirabatur super doctrina eius.*

Καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως.

19 Quũ verò vespera aduenisset, egressus est Iesus extra vrbem.

19 *Et quum vespera facta esset, egrediebatur de ciuitate.*

11 *Et vespera*, &c. ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας. Erasmus, ὥραν rectè annotat pro tempore vsurpari, & tempus vespertinum interpretatur. Ego verò cũ Vetere interprete Græcam loquutionem integram seruaui, quòd Latinos etiam videam ab ista enallage non abhorrere. Plin. lib. 19, *His horæ rigandi, matutina & vespera.* ὀψίας verò conuerti perinde acsi scriptum esset ἑσπέρας: quia serotinum apud Latinos non vespertinum, sed tardum declarat. ¶ *Exiit*, ἐξῆλθεν. Bethania nomen est tractus montis oliueti, non certus aliquis vicus, qua de re vide Act. 1, 12.

12 *Et postero die*, καὶ τῇ ἐπαύριον: id est (vt loquuntur Hebræi) In crastino. Nam disertiores Græci dicunt τῇ ὑστεραίᾳ, vel τῇ ἑπομένῃ. Vulgata, *Alia die:* quod dicendi genus idem interpres exponit modò Altera die, vt Matth. 27.62. id est Secunda, vt etiam loquitur Liuius: modò In crastinum, vt Iohan. 1.43: modò Sequenti die, vt Act. 10. 13: modo Postero die, vt nos hic fecimus. Ita enim loquũtur Latini.

13 [*Visurus*] *videlicet num inueniret*, εἰ ἄρα εὑρήσει. De εἰ quum in subiectione ponitur, alibi diximus. Subauditur autem participium Visurus: vt in illo Virgilij, ---*equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Siquibus eiectus syluis aut montibus errat.* Sic etiam Homerus Iliad. α, Εἰμ' αὐτῇ προὸς ὄλυμπον ἀγάννιφον, αἴκε πύθηται. Expressimus igitur quod subaudiebatur, & simile est exemplum Act. 27.12.

14 *Respondens*, ἀποκριθείς. Hic manifestè apparet Hebraismus, de quo aliquoties diximus. Quis enim dicatur ficui respondere? Abundat igitur hoc participium, & de eo quoque dicitur qui loqui incipit: imò etiam Syrus interpres legit duntaxat, καὶ εἶπεν αὐτῇ, *& dixit ei.*

15 *Veniunt*, ἔρχονται. Quoddam exemplar habebat additum πάλιν, *rursum.*

16 *Nec sinebat*, καὶ οὐκ ἤφιεν. Ita reperi scriptũ in omnibus codic. Necesse est autem vt ab aoristo posteriore verbi ἀφίημι deducatur, addito præpositionis augmento, sicut in ἤπειγμαι ab ἐπείγω, ἠπεχθανόμην ab ἀπεχθάνομαι, & quibusdam aliis verbis, quæ tamen pauca sunt. Sic etiam suprà 1.34. ¶ *Vas*, σκεῦος. Id est instrumentũ vllum, profanũ videlicet, cuiusmodi plurima habebant isti, quibus atrium templi esse cœperat pro foro. Extat etiam de hoc abusu Canon 87. Synodi Constantinopolitanæ sub Iustiniano coactæ.

17 *Vocatum iri*, κληθήσεται: id est, palàm erit & habebitur: de quo Hebraismo alibi diximus.

20 *Adamlu-*

Καὶ πρωΐ παραπορευόμενοι εἶδον τὴν συκῆν ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.

Καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος λέγει αὐτῷ, Ῥαββί, ἴδε, ἡ συκῆ ἣν κατηράσω, ἐξήρανται.

Καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς, Ἔχετε πίστιν Θεοῦ.

Ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τούτῳ, Ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ μὴ διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμενοι αἰτῆσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε· καὶ ἔσται ὑμῖν.

Καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι ἔχετε κατά τινος· ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

Εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.

Καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι·

Καὶ λέγουσιν αὐτῷ, Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς; καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν, ἵνα ταῦτα ποιῇς;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον· καὶ ἀποκρίθητέ μοι, καὶ ἐρῶ ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων; ἀποκρίθητέ μοι.

Καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς λέγοντες, Ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ ἐρεῖ, Διατί

20 ‖Et manè adãbulantes ficui, viderũt eam exaruisse radicitus.

21 Tunc recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce, ficus illa cui imprecatus es, exaruit.

22 Et respondens Iesus dixit eis, Habete fidem Dei.

23 Amen enim dico vobis, quicunque dixerit mõti huic, Tolle te & proiice te in mare: nec hęsitauerit in corde suo, sed crediderit futura quæ dicit, fiet ei quicquid dixerit.

24 ‖Propterea dico vobis, quæcũque precãtes petitis, credite vos accepturos: & erunt vobis.

25 ‖ Et quum adstiteritis precãtes, remittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater ille vester qui in cælis est, remittat vobis offensas vestras.

26 Nam si vos non remiseritis, nec Pater ille vester qui in cęlis est, remittet offensas vestras.

27 ‖Tunc veniunt rursus Hierosolyma: & quum ipse ambularet in templo, veniunt ad eum primarij Sacerdotes, & Scribæ & Seniores:

28 Et dicunt ei, Qua auctoritate ista facis? & quis tibi dedit auctoritatem istã, vt hæc facias?

29 Iesus autem respondens dixit eis, Interrogabo vos & ego rem quandam. Respondete igitur mihi, & dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

30 Baptisma Iohãnis è cælo erat, an ex hominib. respõdete mihi.

31 Ratiocinabantur autem apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non

20 *Et quum manè transirent, viderunt ficum aridam factam à radicibus.* Matt.21.19

21 *Et recordatus Petrus dixit ei, Rabbi, ecce ficus cui maledixisti, arruit*

22 *Et respondens Iesus ait illis, Habete fidem Dei*

23 *Amen dico vobis, quia quicunque dixerit huic monti, Tollere & mittere in mare & non hęsitauerit in corde suo, sed crediderit quia quodcũque dixerit, fiat: fiet ei.*

24 *Propterea dico vobis, Omnia quæcunque orantes petitis, credite quia accipietis: & euenient vobis.* Matt.7.7 luc.11.9

25 *Et quum stabitis ad orandum, dimittite siquid habetis aduersus aliquem: vt & Pater vester qui in cælis est, dimittat vobis peccata vestra.* Matt. 6.14

26 *Quòd si vos non dimiseritis, nec Pater vester qui in cælis est, dimittet vobis peccata vestra.*

27 *Et veniunt rursus Ierosolymam. Et quum ambularet in templo, accedunt ad eum summi Sacerdotes & Scribæ & seniores:* Mat.21.14 luc.20.1

28 *Et dicunt ei, In qua potestate hæc facis? & quis dedit tibi hanc potestatem vt ista facias?*

29 *Iesus autem respondens ait illis, Interrogabo vos & ego vnum verbum: & respondete mihi, & dicã vobis in qua potestate hæc faciam.*

30 *Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominibus? respondete mihi.*

31 *At illi cogitabant secũ dicentes, Si dixerimus,*

---

20 *Adambulantes*, παραπορευόμενοι: vel, iuxta ipsam ficũ iter facientes: si cui displicet verbi Adambulãdi nouitas. Erat enim apud viam, vt dicit Matthæus Itaque παρὰ idẽ hic arbitror valere quod apud Latinos præpositio A D, id est iuxta, in compositione. Vulgata, *Quum transirent:* id est διερχόμενοι. Eras. *Prætereuntes.* Vide supra 9.30.

21 *Imprecatus es*, κατηράσω. Vulgata, *Maledixisti*, quod respondet τῷ κακολογεῖν. Erasmus, *Execratus es.* Nos (vt opinor) magis propriè vertimus Imprecari. Nam ἀρᾶσθαι idem valet quod εὔχεσθαι, Precari: & tam in vitio quàm in laude vsurpatur. Itaque apud Homerum Iliad.α, Chryses promiscuè dicitur ἱερεὺς & ἱερεύς.

22 *Habete fidem Dei*, ἔχετε πίστιν Θεοῦ. In quodã exemplari scripta erat interrogatio post Θεοῦ. Sed præstat indefinitè legere: quod liquet ex versic.23, in quo explicatur hæc sententia: ex quo etiã apparet fidẽ Dei passiuè dici, quæ Deo habetur. Erasm. *Confidite Deo.* i. πιστεύετε τῷ Θεῷ, sensu tamen rectè expresso. Nam fidem Dei habere, nihil aliud declarat quàm certum esse Deum præstaturum quod promisit.

23 *Amẽ enim dico vobis*, ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. Vulg. & Eras. non legerunt particulam γὰρ, aut putarunt redundare.

* ¶*Tolle te & proiice te*, ἄρθητι καὶ βλήθητι. Vulgata, *Tollere & mittere.* Erasmus, *Tollaris, ac mittaris.* Sed præstat rursum hæc interpretari vt in corrupta. Hithpahel.

24 *Accepturos*, λαμβάνετε. Verbum, Accipitis. Sed de hac temporum enallage sæpe iam diximus, cuius tamen aliqua videtur esse emphasis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam iam esset præsens. Sed & in vno vetusto codice scriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam est ἐμφατικώτερον. In alio tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum scribitur Matth.21.22.

25 *Et quũ adstiteritis orantes*, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι. i. quũ apparueritis corã altari Domini preces vestras fundentes. Vulg. & Eras. στήκητε interpretãtur *stabitis* & ex hoc etiã loco colligit Eras. Israelitas stãtes precari solitos: quũ potius verisimile sit, si non semper, at certè plerunque solenni ritu, flexis genibus orasse, vt apparet ex Dan.6.10. adeo quidem vt Flectere genua pro toto Dei cultu interdum accipiatur, vt 1.Reg.19.18. Mich.6.6, & alibi sæpe. Itaque στῆναι declarat τὸ παρίστασθαι καὶ παρεῖναι: i. sistere se in conspectum & adesse, siue stes, siue sedeas: cuius significationis exempla passim occurrunt, vt Exodi 33.10. & 2. Paral.32.21 Esa.3.12, & alibi. Vide suprà 8.1.

26 *Nam si vos*, εἰ δέ. Vulg. & Eras. *Quòd si.* Sed præstat δὲ pro γὰρ accipere, vt in illo Homeri Iliad.α, (apud quem etiam frequens est ista enallage,) Μὴ σύγ' ἀδυσθένε ἐμεῖο λιλαίεσθαι πολεμίζειν Τρῶσι σὺν ἱππολόμοισιν. ἀπυότερον δέ με θῆκας. Annotat autem Erasmus in plerisque Græcis codicibus totum hũc versiculum non addi, & à Theoph. etiam non legi. Nos tamen in plerisque vetustis exemplaribus reperimus, atque adeo in Theophylacto Romano.

27 *Seniores*, οἱ πρεσβύτεροι. In meo vetustissimo libro additur τοῦ λαοῦ, *populi:* qui quum à primariis sacerdotibus, itémque à Scribis distinguantur, apparet ipsius magni Synedrij nomine, quod ex illis tribus ordinibus constabat, sacerdotibus nimirum, legisperitis & iis qui ex populo legebantur, Christum fuisse ex composito interpellatum.

28 *Et quis tibi*, καὶ τίς σοι. In vno codice scriptum erat,

οὐῶ ἐκ ἐπιςεύσατε αὐτῷ;

Ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· ἐφο 32
βοῦντο τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν
Ἰωάννην, ὅτι ὄντως προφήτης ἦν.

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ, 33
Οὐκ οἴδαμεν. Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς
λέγει αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ
ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Κεφάλαιον ιϛ.

Matt. 21.33 Luc.20 9 esa 5.1 iere.2.21

ΚΑΙ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς 1
λέγειν, Ἀμπελῶνα ἐφύτευσεν ἄν-
θρωπος, καὶ περιέθηκε φραγμόν, καὶ ὤ-
ρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύρ-
γον, καὶ ἐξέδετο αὐτὸν γεωργοῖς. καὶ ἀ-
πεδήμησε.

Καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ 2
καιρῷ δοῦλον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν
λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος.

Οἱ δὲ, λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ 3
ἀπέστειλαν κενόν.

Καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλ 4
λον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐ-
κεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμω-
μένον.

Καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε· κἀκεῖνον 5
ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν
δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

credidistis ei?

Sed si dicamus, Ex homi- 32
nibus: timemus populum. omnes
enim sentiebant de Iohanne,
eum verè Prophetam fuisse.

Tunc respondẽtes dicunt Ie- 33
su, Nescimus. Et Iesus respon-
dens dicit eis, Nec ego dicã vo-
bis qua auctoritate hæc faciã.

CAP. XII.

ET cœpit eis per parabo- 1
las dicere, Vineam plan-
tauit quidam, & circumposuit
sepem, & fodit lacum, & ædifi-
cauit turrim, & elocauit eam a-
gricolis: ac peregrè profectus
est.

Misitque seruum ad agricolas 2
suo tempore, vt ab agricolis
acciperet ex fructu vineæ.

Illi verò captum eum cæci- 3
derunt, ac remiserunt inanem.

Et rursum misit ad eos alium 4
seruum, & illi huic quoque lapi
dato, caput comminuerunt, &
remiserunt dedecoratum.

Et rursum alium misit: & iliũ 5
trucidarunt: multósque alios,
hos quidem cædentes, illos ve-
rò trucidantes.

De cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

Si dixerimus, Ex hominibus: timebant populum. omnes enim habebant Iohannem, quia verè Propheta esset. 32

Et respondentes dicunt Iesu, Nescimus. Et respõdens Iesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc faciam. 33

CAP. XII.

ET cœpit illis in parabolis loqui, Vineam pastinauit homo, & circundedit sepem, & fodit lacum, & ædificauit turrim, & locauit eam agricolis: & peregrè profectus est. 1

Et misit ad agricolas in tempore seruum, vt ab agricolis acciperet de fructu vineæ. 2

Qui apprehensum eum cæciderunt, & dimiserunt vacuum. 3

Et iterum misit ad illos alium seruum: & illum in capite vulnerauerunt, & contumeliis affecerunt. 4

Et rursum alium misit: & illum occiderunt: & plures alios, quosdam cædentes, alios verò occidẽtes. 5

ἤ τίς σοι, aut quis tibi. In aliis autem duobus totum hoc membrum non additur, nec in meo vetustissimo libro.

32 *Sed si dicamus*, ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν. Veteres codices & Complutensis editio non habent ἐάν: & post ἀνθρώπων adscribunt interrogationem, vt sit deliberantium & adhuc incertorum hominum oratio. Sed mihi magis arridet recepta lectio, quam etiam sequitur Theophylactus. Apparet autem ab iis corruptam fuisse qui offensi sunt subita ista transitione orationis rectæ ad obliquam. Potius enim dicendum videbatur (vt etiam conuertimus) φοβούμεθα, vt scribitur apud Matthæum 21.26, quàm ἐφοβοῦντο: vt etiam hic habent veteres Latini non pauci libri. Sed huiusmodi transitiones Hebræis sunt familiares, quarum alia exempla habemus Luc.5.14, & 7.4, & 5. item Act. 15.5. quanuis Lucas multo minus hebraisset quàm Marcus. Vide suprà 10.33. ¶ *Sentiebant de Iohanne*, εἶχον τὸν Ἰωάννην: id est εἶχον περὶ τοῦ Ἰωάννου: sic enim potius loquuntur Græci. Vulg. & Erasmus, *Habebant Iohannem*: quæ interpretatio non satis videtur conuenire cum iis quæ sequuntur. ¶ *Fuisse*, ὤν. Vulgata, *Esset*: quod rectè emendauit Erasmus, quum hęc sint gesta post Iohannis mortem.

IN CAPVT XII.

1 *Per parabolas*, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur passim in Euangelio non tam comparatio, aut collatio, quales adhiberi à plerisque scriptoribus solent ad ea illustrãda quæ alioquin videri possent obscurius dicta, quàm allegorica oratio quæ non facilè ab omnibus intelligatur. Hebræi משל & חידה [*chidah maschal*] vocant. Siquis autem roget cur ἐν παραβολαῖς dixerit Marcus potius quàm ἐν παραβολῇ, quum vnam tantùm parabolam hic recenseat: respondeo, quanuis vnam duntaxat commemoret, multas tamẽ fuisse à Domino propositas, quæ copiosè a Matthæo referuntur. Deinde etiam existimo, his verbis non tam multitudinem parabolarum significari, quàm genus ipsum orationis quo Christus vsus est, ob eam causam quã ipse explicat Matth. 13.35. vt ἐν παραβολαῖς, idem valeat quod παραβολήσω, vt loquitur Nonnus, i. δι' αἰνιγμάτων. ¶ *Dicere*, λέγειν. Quædam exemplaria habent καλεῖν, *loqui*, vt conuerterunt Vulgata & Erasmus: quam lectionem si sequaris addendum erit participium, λέγων, *dicens*, ellipsi Hebræis familiari, de qua diximus aliquid suprà 10.33.

2 [*Suo*] *tempore*, τῷ καιρῷ. Erasmus, *Quum opportunũ esset*: id est ὅτι καιρὸς ἦν. Vulgata, *In tempore*, sensu nonnihil diuerso. Nam *in tempore* significat *bien à poinct*: *suo tempore* verò, *en saison*, id est, tempore quo colligi fructus solet.

3 *Cæciderunt*, ἔδειραν. Sic & hoc loco & paulo post, & Matth.21,35, & mox ver.5. & Luc.20.10.& 11. & Act 5.40, scribitur δέρω pro δαίρω in omnibus quæ vidimus exẽplaribus, quo verbo intelligo virgis inflictas plagas, quod peculiari etiam infamia non caret. ¶ *Inanem*, κενόν: vel, vacuum, vt conuertit Erasmus. Sed quia cæteris fere locis inanem interpretatur, vt etiam apud Lucam Vetus interpres conuertit, eandem vbique rationem seruare malui.

4 *Lapidato*, λιθοβολήσαντες. Hanc esse significationẽ proprià verbi Lapidare, Quintilianus innuit lib.8 cap.2, nempe pro Lapides in aliquem coniicere. Sed sciendum est, βάλλειν de eo dici propriè apud Græcos qui nõ modò ictu petit, sed etiam ferit quod petiit. Vetus interpres hoc non legit, & animaduertimus etiam in duobus vetustis codicibus deesse. ¶ *Caput comminuerunt*, ἐκεφαλαίωσαν. Sic rectè Eras. sicut vernaculo sermone dicimus, *Rompre la teste*. Vulg. eodem sensu, sed dilutius, *In capite vulnerauerunt*. Syrus autẽ interpres vtitur verbo צלף [*tsalaph:*] quod generaliter significat Ictibus inflictis contundere, vt in lapidatione aut aliqua pulsatione seu verberatione accidit, cuiusmodi vulnus propriè πληγὴ à Græcis dicitur, sicut τραύματα, propriè vocant quæ aliter incisa vel pertusa cute infliguntur. Mentionem autem facit Marcus vulnerum capitis, quasi grauissimorum. Sed noua est hæc significatio verbi κεφαλαιοῦν, vt hoc planè sit quod Græci dicunt ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus vsitatam significationem retinens, ἐκεφαλαίωσαν interpretatur συνετέλεσαν καὶ ἐκορύφωσαν τὸν ὕβριν: i. omni contumeliæ genere quasi in summam quandam redacto, affecerunt, omnémque iniuriam in eo veluti consumpserunt. ¶ *Dedecoratum*, ἠτιμωμένον. Verbũ ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, video tot modis partim à Vetere interprete, partim ab Erasmo conuerti, Contumelia afficere, id est ὑβρίζειν: Ignominia afficere, quod mihi non displicet: Contemptui habere, id est καταφρονεῖν: Inhonorare, Deliones tare, Exhonorare: quæ non memini legere apud idoneos auctores, quanuis inhonoratum Latinè dicamus eum cui honos non est habitus. Theophylacti codex scriptum habet ἠτιμωμένον: quod verbũ, si Eustathio credimus, Homericũ est. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμωσαν, & ignominia affecerunt: sicut in duobus codicibus scriptum reperimus.

6 *Reuere-*

6 Ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτῷ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, Ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

7 Ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτοὺς, Οὗτος ἐστὶν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

8 Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

9 Τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; Ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

10 Οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας·

11 Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;

12 Καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

13 Καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Ἡρῳδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

14 Οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις· Ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν;

6 Quum ergo vnũ adhuc haberet filium suum dilectũ, misit etiam illũ vltimũ ad eos, dicẽs, Reuerebuntur filium meum.

7 Illi verò agricolæ dixerunt inter se, Iste est hæres: venite, trucidemus eum, & nostra erit hæreditas.

8 Et captum eum trucidarũt, & eiecerunt extra vineam.

9 Quid ergo faciet Dominus vineæ? Veniet, & perdet agricolas, & dabit vineam aliis.

10 Ne hãc quidem Scripturam legistis, ‖Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli:

11 A Domino factum est istud & est mirabile in oculis nostris?

12 Studebant igitur eum prehendere, sed timuerũt turbam: norant enim eum aduersus ipsos illam parabolam dixisse. itaque omisso eo abierunt.

13 ‖Et miserunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis vt eum irretirent captum sermone.

14 Illi verò quum venissent, dicũt ei, præceptor, scimus te veracem esse, neque curare quenquam: nõ enim respicis ad personam hominum, sed in veritate viã Dei doces: Licet censum Cæsari dare, an non? demus, an non demus?

6 *Adhuc ergo vnum habens filium charissimum, & illum misit ad eos nouissimũ, dicens, Quia reuerebuntur filium meum.*

7 *Coloni autem dixerunt adinuicem, Hic est hæres: venite, occidamus eum, & nostra erit hæreditas.*

8 *Et apprehendẽtes eum occiderunt, & eiecerunt extra vineam.*

9 *Quid ergo faciet dominus vineæ? Veniet & perdet colonos, & dabit vineã aliis.*

10 *Nec Scripturã hanc legistis, Lapidẽ quẽ reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli:* Psa.118.22. esa.28.18 mat.21.42

11 *A Domino factum est istud, & est mirabile in oculis nostris?* act 4.11 rom.9.33. 1.pet.2.8

12 *Et quærebant eum tenere, & timuerunt turbam: cognouerunt enim quoniam ad eos parabolam hanc dixerit. Et relicto eo abierunt.*

13 *Et mittunt ad eũ quosdam ex Pharisæis & Herodianis, vt eum caperent in verbo.* Mat.22.15. luc.20.20

24 *Qui venientes dicunt ei, Magister, scimus quia verax es, & non curas quenquam: nec enim vides in faciem hominum, sed in veritate viam Dei doces: Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus?*

---

6 *Reuerebuntur*, ἐντραπήσονται. Id est pudore moti, ab eo deflectent: nec eius vultum aspicere sustinebunt, vt eum offendant. Hæc enim propria est huius verbi notatio.

7 *Agricolæ*, οἱ γεωργοί. Quoddam exemplar hæc addit, ἰδόντες αὐτὸν ἐρχόμενον πρὸς αὐτοὺς. i. quum vidissent eum venientem ad se.

8 *Et captum eum*, καὶ λαβόντες αὐτόν. Vulgata, *Et apprehendentes eum*, καὶ κρατοῦντες αὐτόν. Erasmus, *Et arreptũ eum*, καὶ ἁρπάσαντες αὐτόν.

9 *Agricolas*, τοὺς γεωργούς. In quodam codice additur τούτους, istos.

11 *Istud*, αὕτη. Id est res ista. Est enim Hebraismus manifestus, de quo diximus Matth.21.42. Errant igitur qui vel ad κεφαλὴν, vel ad γωνίαν referunt: ac multo etiam magis qui legit, Factus est iste: vt ad lapidem & Christum referatur.

12 *Studebant*, ἐζήτουν: id est affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos verbum Studere cum quarto casu coniunctum, cuius vice hîc ponitur infinitus modus. Respondet ergo τὸ ζητεῖν hac significatione verbo בקש [*bikkesch.*] Vulg. & Eras. ad verbum, *Quærebant.* ¶*Enim*, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum verbum ἐφοβήθησαν, sed ad ἐζήτουν: & rursus, καὶ ἀφέντες pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod est remotius. Quæ synchysis vt melius intelligatur, & quamobrem καὶ primo & tertio loco conuerterimus vt συλλογιστικὸν, secundo verò vt διακριτικόν: ita disponendum puto hunc versiculum, docendi gratia, alioquin nonnihil obscurum, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον: id est, Studebant igitur eum prehendere: norant enim quòd aduersus ipsos parabolam illam dixisset: sed timuerunt turbam. itaque omisso eo abierunt. ¶*Aduersus ipsos*, πρὸς αὐτοὺς. Sic rectius conuertit Erasmus quàm Vetus interpres *Ad eos.* Declarat enim πρὸς hoc loco ἀντίωσιν, vt in illo Chrysostomi, πρὸς τοὺς ἀναλυσάμενοι τὰς πρὸς τὸν Θεὸν ἀχαριστίας.

13 *Pharisæis*, τῶν Φαρισαίων. Hi sunt quos vocauit γραμματεῖς, vt qui peritissimi legis haberi vellent. De Herodianis autem diximus Matth.22.16. ¶*Irretirent captum*, ἀγρεύσουσι. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat Venari, etiam de eo dicitur qui prędam cepit quam venabatur. Sic Isiodorus in Epigrammatibus, ἀγρευτὴς δὲ ἄγρευσεν: id est εἷλε δὲ ἄλλοις, vt ab aliis est annotatũ. In vno exemplari legimus, παγιεύσωσι, illaquearent, vt apud Matth. ¶*Sermone*, λόγῳ. Vulgata, *Verbo*: id est ῥήματι, vt alibi dictum est. Potest autem hoc vel ad eorum orationem qui Christo insidiabantur, vel ad Christi responsionem, qua illi sperabant fore vt sese in laqueos indueret, vel ad vtrosque referri.

14 *Respicis ad personã*, βλέπεις εἰς πρόσωπον. Vulg. *Vides in faciem.* Intueri faciem, vel Accipere, genus est dicẽdi Hebræis familiare, non tantùm in vitio, sed etiam in laude, vt Gen.19.20. & 1.Sam.25.15, & 2.Reg.3.14. & propriè significat aliquid in quopiam nobis adstante considerare in os incurrens, quò gratiam erga ipsum mereamur: quod vt vitarent Areopagitæ, dicuntur in tenebris iudicia exercuisse. πρόσωπον igitur Faciem declarat hominis, seu vera sit, seu fictitia: nisi mauis os aut vultum interpretari. Sed & hoc nomine significantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiã rerum externarũ, quæ à rhetoribus vocantur personæ attributa: seu vera sint illa, seu ficta, & ad tempus quæsita, vt in theatris fieri solet. Errant igitur, & quidem periculoso errore, qui vbi mẽtio fit προσωποληψίας, agi putãt de ipsis (vt vulgò loquimur) personis, id est, ipsis hominibus: & hoc testimonio eludunt quæcunque de æterna prædestinatione non minus sanctè quàm verè traduntur. Errant & illi qui quum alioquin Personæ appellatione rectè intelligant significari qualitates illas de quibus diximus, tamen non animaduertũt non damnari personarum omnium discrimina: (quod fieri non potest quin summa rerum omnium ἀταξία inuehatur) sed eam demũ προσωποληψίαν dici & reprehẽdi quæ tenebras offundit veritati. Sed hoc fortasse πυρέγως, quæ tamen placuit semel

annotare, vt quæ vis sit horum vocabulorum intelligatur. ¶ *Viam Dei*, τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ. Heb. דרך יהוה [*derech Iehouah*] quo dicendi genere interdum significatur via qua ad Deũ peruenitur, i. sancti mores, & cum Lege Dei cõsentientes, vt hoc loco & alibi sæpe: interdum verò ipsa Dei facta & gesta, vt Psalmo 18.31. plurali præsertim numero. ¶ *Licet*, ἔξεστι. In duobus codicibus ante ἔξεστι legimus εἰπὲ οὖν ἡμῖν. *dic ergo nobis*: quod fortassis irrepsit ex Matth. ¶ *Censum*, κῆνσον. Sic vocat ordinarium tributum ab Augusto, sublatis omnibus aliis, pro facultatum ratione in agrorum capita singulis prouinciis impositum. Nam in hominum capita viritim soluebatur didrachmæ τέλος, vt diximus Mat. 17.25. In meo vetustissimo codice pro κῆνσον legi δηνάριον. Latini Capitationem vocant. Et ita videtur omnino legisse Syrus interpres, vt qui cõuertat כסף רישא [*cheseph rischah*] i. pecuniam capitis. Vide Matt. 22.17. ¶ *Annon?* ἢ οὔ; Totum hoc, ἢ οὔ; δῶμεν, deest apud Veterem interpretem. Simpliciter enim cõuertit, Licet dare tributum Cæsari, an non dabimus? Sed iteratã interrogationẽ in omnibus codic. & apud Theophylactũ quoque inuenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo: quasi dicas, Debemus dare, an non debemus dare? quod rectè Eras. obseruauit.

Ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς, Τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω.

Οἱ δὲ ἤνεγκαν. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Καίσαρος.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς,
Rom. 13.7 Ἀπόδοτε τὰ Καίσαρος, Καίσαρι· καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ, τῷ Θεῷ. Καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ.

Καὶ ἔρχονται Σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτὸν, οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι· καὶ
Mat. 22.25 luc. 22.27 ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες,

Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν
Deut. 25.5 ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα.

Καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτὴν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως.

Καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτὰ, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα· ἐσχάτη πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ Θεοῦ;

Ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται· ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ

15 Ipse verò, quum sciret eorũ hypocrisin, dixit eis, Quid me tentatis? proferte mihi denarium, vt videam.

16 Illi verò protulerũt. Tũc dicit eis, Cui est imago ista & inscriptio? Illi verò dixerũt ei, Cęsaris.

17 Et respõdens Iesus dixit eis, ‖ Reddite quæ *sunt* Cęsaris, Cęsari: & quę Dei *sunt*, Deo. Et admirati sunt super eo.

18 ‖ Tunc veniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: & interrogarunt eum, dicentes,

19 Præceptor, ‖ Moses scripsit nobis, vt si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit vxorem, & filios non reliquerit, accipiat ipsius frater vxorem eius, & excitet semen fratri suo.

20 Septem ergo fratres fuerũt: ac primus accepit vxorem, & moriens non reliquit semen.

21 Et secundus accepit eam, & mortuus est, & ne ipse quidem reliquit semen: & tertius itidẽ.

22 Et acceperunt eam septẽ illi, neque reliquerũt semẽ: vltima omnium mortua est & mulier.

23 In resurrectione ergo, postquam resurrexerint, cuius eorum erit vxor? nam septem habuerunt eam vxorem.

24 Tunc respondens Iesus dixit eis, Nónne propterea erratis quòd non sciatis Scripturas, neque potentiam Dei?

25 Postquã enim à mortuis resurrexerint, neque vxores ducũt, neque nuptũ dãtur: sed sũt vt Angeli qui in cælis *sunt*.

26 De mortuis verò, quòd susci-

15 *Qui sciens versutiam illorum, ait illis, Quid me tentatis? afferte mihi denarium, vt videam.*

16 *At illi attulerunt ei. Et ait illis, Cuius est imago hæc & inscriptio? Dicunt ei, Cæsaris.*

17 *Respondens autem Iesus dixit illis, Reddite igitur quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. Et mirabantur super eo.*

18 *Et venerunt ad eum Sadducæi, qui dicunt resurrectionem non esse: & interrogabant eum, dicentes,*

19 *Magister, Moyses nobis scripsit, vt si cuius frater mortuus fuerit, & dimiserit vxorem, & filios nõ reliquerit, accipiat frater eius vxorem ipsius, & resuscitet semen fratri suo.*

20 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus est, non relicto semine.*

21 *Et secundus accepit eã, & mortuus est, & nec iste reliquit semen: & tertius similiter.*

22 *Et acceperunt eã similiter septẽ, & non reliquerunt semẽ, nouissima omniũ defũcta est & mulier.*

23 *In resurrectione ergo, quum resurrexerint, cuius de iis erit vxor? septẽ enim habuerunt eam vxorem.*

24 *Et respondens Iesus ait illis, Nónne ideo erratis non scientes Scripturas, neque virtutem Dei?*

25 *Quum enim à mortuis resurrexerint, neque nubent, neque nubentur. sed sunt sicut Angeli in cælis.*

26 *De mortuis autem quòd resurgãt, non legistis*

---

15 *Hypocrisin*, ὑπόκρισιν. Vulgata, *Versutiam*: i. πανουργίαν, vt est apud Lucam.

19 *Reliquerit*, καταλίπῃ. Vulgata, *Dimiserit*: quæ interpretatio melius conuenit Diuortio. Ita enim conuertere solet τὸ ἀπολύειν. Sed vsus est Vetus interpres Dimittendi verbo propter sequens verbum ἀφῇ, quod ipsum exponere cogimur Reliquerit. neque enim possumus Græcorũ copiam assequi. ¶ *Filios*, τέκνα. Erasmus, *Liberos*: quam interpretationem cur non probem, dixi Mat. 22.24. Sed in vno vetere exemplari scriptum inueni τέκνον, & apud Matthæum quoque constanter legitur in Vulgata editione Filium, singulari numero: quam lectionem maximè probo. Satis enim erat vel vnum filium reliquisse, vt absolueretur frater à suscitandi fraterni seminis lege.

20 *Septem ergo*, ἑπτὰ οὖν. Erasmus non legit particulam οὖν, quæ tamen videtur requiri, vt narrationis exordiũ declaret. Addidi ergo, partim ex Veteris interpretis auctoritate, partim quia in vno vetusto codice scriptã inueni.

21 *Et ne ipse*, &c. καὶ οὐδὲ αὐτὸς, &c. In vno exemplarĩ additur, μὴ καταλιπὼν σπέρμα. non relicto semine.

22 *Mulier*, γυνή. Erasmus, *Vxor*. Est enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretationem melius conuenire liquet ex conclusione quæstionis.

23 *Postquam resurrexerint*, ὅταν ἀναστῶσι. Hoc deest in duobus codicibus, & potest expungi, nulla sensus iniuria.

24 *Nónne propterea*, οὐ διὰ τοῦτο. Sic solent Hebræi per interrogationem enuntiare quod maximè volũt haberi pro vero. Deest tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. ¶ *Quòd non sciatis*, μὴ εἰδότες. Vulg. ad verbum, *Non scientes*. Sed quia præcessit διὰ τοῦτο, necesse fuit aliquantulum à verbis deflectere: quum ne sic quidem Græci loqui soleant.

26 *Quomo-*

ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ Μωσέως, ἐπὶ τῆς βάτου ὡς εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, λέγων, Ἐγὼ ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ;

Οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ θεὸς ζώντων· ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.

Καὶ προσελθὼν εἷς τῶν γραμματέων ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτὸν, Ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ, Ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, Ἄκουε Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, κύριος εἷς ἐστι·

Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.

Καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν· μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Γραμματεὺς, Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ' ἀληθείας εἶπας· ὅτι εἷς ἐστι Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ·

Καὶ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος· καὶ τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν.

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ, Οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, Πῶς λέγουσιν οἱ Γραμματεῖς ὅτι ὁ Χριστὸς υἱός ἐστι Δαβίδ;

Αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ Πνεύ-

tandi sint, non legistis in libro Mosis, quomodo in rubo loquutus sit ei Deus, dicens, ‖Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

Non est Deus *deus* mortuorum, sed deus viuentium: vos ergo multum erratis.

‖Et quum accessisset quidam è Scribis qui audierat eos disceptãtes, & sciebat eum bene illis respondisse, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

Iesus autem respondit ei, Primum omnium mandatorum *est*, ‖Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est.

Diliges igitur Dominũ Deũ tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua, & ex totis viribus tuis. hoc est primum mãdatum.

Et secundũ *illi* simile, hoc *est*, ‖Diliges proximũ tuũ vt teipsũ. maius istis aliud mãdatũ nõ est.

Tunc dixit ei Scriba ille, Bene, præceptor, in veritate dixisti. nam vnus est Deus, nec alius est præter eum:

Et diligere eum ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis viribus: ac diligere proximũ vt seipsum, plus est quàm omnia holocautomata & sacrificia.

Tũ Iesus quũ vidisset eũ cordatè respõdisse, dixit ei, Nõ lõgè es à regno Dei. Et nemo iam plius audebat eũ interrogare.

‖Et respõdẽs Iesus dicebat, docens in tẽplo, Quomodo dicunt Scribæ Christũ esse filiũ Dauid?

Nam ipse Dauid dixit per

in libro Moysis, super rubum quomodo dixerit illi Deus, inquiens, Ego sum Deus Abraham & Deus Isaac, & Deus Iacob? Ex. di. 3 6 mat. 22 32.

Non est Deus mortuorum, sed viuorum: vos ergo multum erratis.

Et accessit vnus de Scribis qui audierat illos conquirentes: & videns quoniam bene illis respondérat, interrogauit eũ quod esset primũ omnium mandatum. Mat. 22. 35.

Iesus autẽ respondit ei, Quia primum omnium mandatorũ est, Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus vnus est: Deut. 6. 4.

Et diliges Dominum Deum tuũ ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota virtute tua, & ex tota mente tua. Hoc est primum mandatum.

Secundum autem simile est illi, Diliges proximum tuum tanquam teipsum. Maius horum aliud mandatum non est. Leui. 19. 18 mat. 22. 39. rom. 13. 9 gal. 5. 14. iacob. 2. 8.

Et ait illi Scriba, Bene, magister, in veritate dixisti, quia vnus est Deus, & non est alius præter eum:

Et vt diligatur ex toto corde, & ex toto intellectu, & ex tota anima, & ex tota fortitudine: & diligere proximum tanquam seipsum, maius est omnibus holocautomatibus & sacrificiis.

Iesus autẽ videns quòd sapienter respondisset, dixit illi, Non es lõgè à regno Dei. Et nemo iam audebat eum interrogare.

Et respondens Iesus dicebat, docens in tẽplo, Quomodo dicunt Scribæ Christum filium esse Dauid? Mat. 22. 42 luc. 20. 41.

Ipse enim Dauid dicit

---

26 *Quomodo*, ὡς, vel πῶς, vt in vno codice legimus. Est autem per traiectionem construendum hoc membrum, vt post αὐτῷ subiiciatur ὅτι τῆς βάτου. Similis traiectionis exẽplum occurrit Rom. 13. 3.

* 27 *Non est Deus* [*deus*] *mortuorum*, οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν. Suppleui ex Matthęo nomen τοῦ θεοῦ repetitum & quidem minusculo theta scriptum, vt & in posteriore membro habens videlicet rationem attributi.

29 *Primum*, πρώτον i. primarium ac præcipuum. Rectius autem istum sensisse quàm Pharisæi cõsueuissent, ex ipsius responso liquet.

30 *Diliges igitur*, καὶ ἀγαπήσεις. Vulg. & Erasm. *Et diliges.* Sed apparet καὶ positam esse pro οὖν: quæ enallage etiam apud Græcos disertiores reperitur. Demosthenes περὶ στεφ. Ὁ δὲ γραμματεὺς διόνδας τὸ πέμπτον μέρος τῶν ψήφων οὐκ ἔλαβε. καὶ μετὰ ταῦτα τὰ ψηφίσματα. Sic quoque paulo post accipitur, versu 37. ¶ *Cogitatione*, τῆς διανοίας: id est συνέσεως, vt Scriba responso suo explicat. Deest tamen hæc particula in meo vetustissimo codice. Vide Matth. 22. 37.

31 *Hoc* [*est*,] αὕτη. Subaudi ἐστὶν. Vulgata, *Illi*: id est αὐτῇ. quomodo scriptum legi in duobus codicibus vetustis.

33 *Plus est*, πλεῖόν ἐστι. Vulg. *Maius est*, μεῖζόν ἐστι. In quodã codice legitur περισσότερον, *amplius.* ¶ *Holocautomata & sacrificia*, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata vel holocausta interpretantur Græci id sacrificiorum genus in quo tota victima Deo adolebatur, vt ipsa verbi notatio declarat. Hebræi עולות [*holoth*] vocant, à verbo quod significat Ascendere: quoniam videlicet tota victima cremata sursum ascẽdebat. θυσίας autem appellãt ea sacrificia quæ sicut à Græcis à θύσω macto, sic ab Hebræis dicuntur זבחים * [*zebachim*]: in quibus pars aliqua Sacerdotibus & cõuiuio decidebatur, vt rectè notat Hieronymus in caput Esaiæ 56. Comprehenditur verò his duobus sacrificiorum generibus vniuersus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant.

34 *Cordatè*, νουνεχῶς, id est ad verbum vt qui mentem * haberet, siue vt intelligentia præditus. Hinc illud Ennij, *Egregiè cordatus homo Catus Ælius sextus:* & apud Plautum hæc tria συνονύμως iunguntur cordatè, sapienter, doctè. ¶ *Amplius*, οὐκέτι. Abundat negatio, vt alibi dixi. Vulgata, *Iam*, ἤδη. Erasmus, *Post illa*, μετὰ ταῦτα.

35 *Respondens*, ἀποκριθεὶς: id est verba faciens, vt alibi docuimus. Seruari tamen potest propria huius verbi significatio. Nam scribit Matthæus fuisse in tẽplo coactos Pharisæos, quum hæc diceret Cristus. Est autem verisimile, multum vtrinque habitum sermonem, cuius conclusionem duntaxat scripserint Euangelistæ.

36 *Per Spiritum sanctũ*, ἐν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Vel, In Spiritu sancto. Est enim quædam in hoc dicẽdi genere energia, quo significatur nõ tã Dauidem loquutũ fuisse, quàm Spiritũ Dei, qui quodãmodo Dauidẽ ipsum possederit. Dicitur, inquã, nescio quomodo ἐμφατικώτερον Dauid in Spiritu loquut', quàm Spiritus in Dauide. Nequis tamẽ hoc arbitretur subtilius cõsideratũ, solem' interpretari *Per Spiritũ.*

Psal.109.1 ματι τῷ ἁγίῳ, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

Αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον· καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; Καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, Βλέπετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,

Matt.23.6 luc. 11.43, & 20.45

Καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

Οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

Mat. 23.54 luc.20.47

Καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά.

Luc.21.1

Καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

Spiritum sanctum, ‖ Dixit Dominus domino meo, Sede ad dextram meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

37 Ipse ergo Dauid dicit eum dominum: vnde igitur filius eius est? Et multa turba audiebat eũ libenter.

38 ‖ *Ipse* autẽ dicebat eis ¨in doctrina sua, ¨ Cauete à Scribis, ¨qui amant ¨ stolati ambulare, & salutationes in foris,

39 ¨Primósque consessus in conuentibus, & ¨primos accubitus in cœnis.

40 ‖ ¨Qui deuorant domos viduarum, ¨& in speciem vtuntur lõgis precibus: isti auferent grauius iudicium.

41 ‖ Et quum sedisset Iesus ¨ ex aduerso gazophylacij, spectabat quomodo turba iniiceret ¨æs in gazophylacium. multi igitur diuites iniiciebant multa.

42 Et quum venisset quędam vidua pauper, iniecit ¨minuta *æreola* duo, ¨quod est quadrans.

in Spiritu sancto, Dixit Dominus Domino meo, sede à dextris meis, dones ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.

37 *Ipse ergo Dauid dicit eum Dominum: & vnde est filius eius? Et multa turba eũ libenter audiuit.*

38 *Et dicebat eis in doctrina sua, Cauete à Scribis, qui volunt in stolis ambulare, & salutari in foro,*

39 *Et in primis cathedris sedere in synagogis, & primos discubitus in cœnis.*

40 *Qui deuorant domos viduarum sub obtẽtu prolixæ orationis: hi accipient prolixius iudicium.*

41 *Et sedens Iesus contra gazophylacium aspiciebat quomodo turba iactaret æs in gazophylacium. & multi diuites iactabant multa.*

42 *Quum venisset autem vidua vna pauper, misit duo minuta, quod est quadrans.*

---

38 *In doctrina sua*, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. id est, inter docendũ, ἐν τῷ διδάσκειν. Vide suprà capite 4.2. ¶ *Cauete*, βλέπετε: id est φυλάττεσθε: vt infrà cap.13.9. Sic apud Latinos quoque Videre pro Cauere accipitur, sed diuersa constructione ab ea quæ hîc vsurpatur. Cicero 4. Academic. *Sapientis hanc censet Arcesilas vim esse maximam, cauere ne capiatur, ne fallatur videre.* ¶ *Qui amant*, τῶν θελόντων: id est τῶν φιλούντων, vt loquitur Matthęus capite 23.4. ideóque summo studio expetunt & ambiunt. Respondet enim τὸ θέλειν verbo חפץ [*chaphets*,] vt diximus suprà 10 35, quo significatur voluntas cum summa cupiditate coniuncta, vt Gen. 34.19. Cæterùm hoc quoque notandum est, articulum hîc poni ἀπολογικῶς, sicut Rom.1.18. perinde enim est acsi dixisset Marcus, θέλουσι γὰρ, Volunt enim. ¶ *Stolati*, ἐν στολαῖς: id est ἐστολμένοι. Idem autem valet stola quod vestis in genere: quãuis postea de muliebri veste ad talos vsque demissa dici cœpit, vt rectè obseruat Bayfius. Hîc tamen videtur exterior illa vestis fimbriata significari, cuius fit mẽtio Deut.22.12. Vulgata ad verbum, *In stolis*: sicut alibi annotauimus Suetonium scripsisse, Caligulam modò in crepidis vel cothurnis, modò in spiculatoria caliga processisse in publicum. id est crepidatum, vel caligatum.

39 *Primósque consessus*, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulgata, *Et in primis cathedris sedere*: nomine in verbum conuerso. Erasm. *Primásque sellas*: quum tamen accipiendum sit Græcũ vocabulum non de sellis ipsis, sed de sessione. ¶ *Primos accubitus*, πρωτοκλισίας. Hîc rectè reprehendit Erasmus Veterem interpretem, quòd, vt sibi constaret, non potius verterit, Primi accumbere, nomine per verbum expresso. Sed quod hîc reprehendit, ipse suprà admisit, Matth. 23.6, & quidem mutata vetere editione.

40 *Qui deuorant*, οἱ κατεσθίοντες. Bellè quidem conueniunt Latina, quia versu 38, conuertimus τῶν θελόντων, qui amãt: in Græcis verò manifestum est solœcum, quum potius dicendum fuerit τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, vel οἱ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, vt loquitur Lucas 20. 47. Nam οὗτοι quod sequitur, non minus pertinere existimo ad versiculum 38 & 39, quàm ad hunc 40. Similia verò dicendi genera etiam apud disertiores scriptores reperiuntur, vt Homerus Iliad.α, quum exorsus esset hanc comparationẽ à recto casu, Τρῶες δ' ὥστ' οἶς πολυπάμμονος ἀνδρὸς ἐν αὐλῇ, subiicit hanc ἀπόδοσιν, diuerso casu, Ὡς Τρῶων ἀλαλητὸς ἀνάστατον ὄβριμον ὄρνυ· Idem Iliad.β, Φημὶ γὰρ οὐδ' κατανεύσαι ὑπερμενέα Κρονίωνα Ἀστράπτων ἀπιδέξι', ἐναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀστράπτοντα & φαίνοντα: vbi Eustath. similia nonnulla in Eurip. & Soph. obseruat. Sed & Paulus 1.Ti.4.2, & 3. videtur pro rectis genitiuos ter vsurpare. ¶ *Et in specie*, καὶ προφάσει. Vide Mat.23.14.

41 *Ex aduerso*, κατέναντι: siue Contrà, vt vertit Vulgata. Accipitur autem interdum ἐμπροσθεν: id est coram & in oculis: vt ferè loquuntur Hebræi, vt Rom.4.17. ¶ *Æs*, χαλκόν. Id est, χαλκοῦς, æreos videlicet numulos, quales quadraginta octo, vt mox ostendam, denarium Romanum constituebant. Terent. *mulierem ære emptam suo.* Vsus est autem hac voce Euãgelista potius quàm ἐλωαρίων, vel ἀργυρίων, de voluntariis oblationibus differens, quæ maxima ex parte tenuiores esse consueuerant, plerisque (vt in rebus sacris fieri solet) munusculum parcè afferentibus, vt legi satisfecisse videretur quæ prohibebat quenquam ad solẽnes illos dies festos in æde Domini vacuum apparere. Syrus interpres vertit עורפנא [*hurphana*] sic nimirum omne minutorum numorum genus significans, quo denarij numique alij grauiores à Collybistis in ipso templo permutari cõsueuerant, de quibus agitur Ioh.2.15. Sic etiam æris nomẽ pro pecunia in genere cœpit vsurpari, vnde etiam ærarium apud Romanos appellatum.

42 *Minuta* [*æreola*] *duo*, λεπτὰ δύο. Expressi χαλκῶν, id est æreolorum nomen, quòd necessariò locus iste sit ita intelligendus, quoniam bina quadrantem dicuntur efficere: alioqui non conueniente calculo, si de iis λεπτοῖς hoc accipiatur, quæ septena singulis chalcis attribuebantur. Syrus interpres latina Minutorum voce Syriacè inflexa, מנין [*menin*] vocat. ¶ *Quod est quadrans*, ὅ ἐστι κοδράντης. Quadrans videlicet oboli Italici, quod vt intelligatur (quum præsertim locus iste me diu torserit) sic de hac re numaria statuendum opinor. Iudæi ex captiuitate Babylonica reduces, sub Persarum Græcis Asiaticis imperantium imperio, drachmis vti plurimùm cœperunt, nomine etiam ipso Hebræa terminatione inflexo, & ad aureos etiam numos accommodato, vt apparet ex Nehem.7. Græcis autem ipsis Orienti dominantibus, vsque adeo vsi sunt drachmis vt siclorum penè nomen euanuisse videretur, quorum alios simplices δίδραχμα, alios à sanctuario nuncupatos, tetradrachma vocarunt. Romanis verò postea rerum potitis, & publicanis per prouincias regnantibus, denariis cæterisque Romanis numis cœptum est agi, vt ex his quoque libris colligi manifestè potest: sic tamen vt drachmæ vocabulum & eius minutiarum distributio, ipsi denario Romano accommodaretur, impari tamen supputatione, quum denarius Romanus sit septima parte drachma Attica, passim vsitata, granior, vt doctissimus Georgius Agricola certis testimoniis demonstrauit. Hinc illa duplex apud Cleopatram drachma, Italica videlicet & Attica, quarum

quarum vtraque ſex obolis, ſed aliis rurſum Italiçis, aliis Atticis æſtimatur: & oboli quidem Italici, chalchis octo: Attici verò ſeptem chalchis, permutabantur. Huius autē ſupputationis qua obolo Italico non ſeptem ſed octo chalci attribuuntur, ita vt duo chalci, quorum hîc fit mentio, fuerint eius quadrans, teſtis eſt Cleopatra in Coſmeticis, his verbis ab Agricola citatis, τὸ Ἰταλικὸν δίωβελον ἔχει δραχμὴν ἕν· ἡ δραχμὴ ὀβόλοις ϛ̄, χαλκοῖς μη̄. Id eſt, Italicus denarius, habet drachmam vnam, drachma verò obolos ſex, chalcos quadraginta octo. Et Poll. lib. 10, ὁ μὴν τοι ὀβολὸς ὀκτὼ χαλκοῖς εἶχε, Obolus verò octo habuit chalcos. Et mox, οἱ δύο χαλκοὶ τεταρτημόριον ἐκαλοῦντο, ὅτι ἓν τοῦ ὀβόλου τέταρτον. Duo chalci (qui & Dichalcum vocantur) vocabantur Quadrans, quod eſſent quarta oboli pars. quod poſtea Diphili Comici Syracuſij auctoritate confirmatur, Sed & huic ſententiæ fauet Syrus interpres, hoc loco & Luc. 12, 59, & 21.2. τὸ λεπτὸν שמונא [ſchamuna] id'eſt octau im partem, interpretans. Itaque Chryſoſtomus locum iſtũ Lucæ 21,2 exponēs, δύο λεπτὰ non rectè interpretatur δύο ὀβόλοις, quibus nulla ratione conuenire poſſit quadrantis appellatio. Sed etiamſi nũmariæ huius ſupputationis ratio non habeatur, quid ſignificatum voluerit Chriſtus optimè intelligi poteſt.

Καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτωχὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ γαζοφυλάκιον.

43 Tunc *ille*, quum aduocaſſet diſcipulos ſuos, dixit eis, Amen dico vobis, vidua hæc pauper plus iniecit quàm omnes *aly* qui miſerunt *pecuniam* in gazophylacium.

43 *Et conuocans diſcipulos ſuos ait illis, Amen dico vobis, quoniam vidua hæc pauper plus omnibus miſit qui miſerunt in gazophylacium.*

Πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶχεν ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.

44 Nam omnes ex eo quod ipſis redundat, iniecerunt: hæc verò è penuria ſua iniecit omnia quæ habebat, totum *inquam* victum ſuum.

44 *Omnes enim ex eo quod abundabat illis miſerunt, hæc verò de penuria ſua omnia quæ habuit miſit, totum victum ſuum.*

Κεφάλαιον ιγ.

CAP. XIII.

ΚΑΙ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐτῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.

1 QVVM autem egrederetur è templo, dixit ei quidã e diſcipulis eius, Præceptor, vide quales lapides, & qualia *iſta ſint* ædificia.

1 *ET quum egrederetur de tẽplo, ait illi vnus ex diſcipulis ſuis, Magiſter, aſpice quales lapides, & quales ſtructuræ.* Matt. 24.1 luc. 21.5

Καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Βλέπεις ταύτας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.

2 Tunc Ieſus reſpondens dixit ei, ‖ Vides iſta magna ædificia? non relinquetur lapis ſuper lapidem, qui non deſtruatur.

2 *Et reſpondens Ieſus ait illi, Vides has omnes magnas ædificationes? nõ relinquetur lapis ſuper lapidẽ, qui non deſtruatur.* Luc. 19.43

Καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κατέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν Πέτρος καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάνης καὶ Ἀνδρέας,

3 Et quum ſederet in monte Olearum ex aduerſo tẽpli, interrogarunt eũ priuatim Petrus & Iacobus & Iohãnes & Andreas,

3 *Et quum ſederet in mõte Oliuarum contra templum, interrogabant eum ſeparatim Petrus & Iacobus & Iohãnes & Andreas,*

Εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι.

4 Dic nobis quando hæc erunt, & quod ſignum *erit* quando futurum eſt vt omnia hæc finem accipiant.

4 *Dic nobis quando iſta fient, & quod ſignum erit quando hæc omnia incipient conſummari.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν, Βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

5 Ieſus autem eis reſpondens cœpit dicere, ‖ Videte nequis vos ſeducat.

5 *Et reſpondens Ieſus cœpit dicere illis, Videte nequis vos ſeducat.* Epheſ. 5.6 2.theſ.2.3

Πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν.

6 Multi enim venient ſub nomine meo, dicẽtes, Ego ſum *Chriſtus:* multóſque ſeducent.

6 *Multi enim venient in nomine meo, dicentes, Quia ego ſum: & multos ſeducent.*

Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέμων, μὴ θορυβεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι. ἀλλ' οὔπω τὸ τέλος.

7 Quum autem audieritis bella & rumores bellorum, ne turbamini: oportet enim *iſta* fieri. at nondum *erit* finis.

7 *Quum audieritis autẽ bella & opiniones bellorum, ne timueritis: oportet eum fieri. ſed nondum finis.*

Ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους, καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί.

8 Surget enim gens in gentem, & regnum in regnum: eruntque terræmotus ſingulis locis, & erunt fames ac turbæ.

8 *Exurget enim gẽs cõtra gentem, & regnum ſuper regnum: & erunt terræmotus per loca, & fames.*

44 *Ex eo quod ipſis redundat*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata. *Ex eo quod abundat illis.* Eraſmus rectius, *Ex eo quod ſupererat ipſis.* Hæc enim vis eſt τοῦ περιττοῦ. vt diximus Matth. 5.37. Legimus in vno manuſcr. exemplari ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν: eodem ſenſu, & fortaſſe rectius. Sequitur enim poſtea, ἐκ τῆς ὑστερήσεως, non ἐκ τοῦ ὑστερουντος.

IN CAPVT XIII.

2 *Vides*, βλέπεις. Nonnulli (vt teſtatur Eraſmus) legunt βλέπει. Sic enim reſpondet Dominus quaſi ab vno prouocatus communi cæterorum nomine. ¶ *Non relinquetur*, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In duobus codicibus vetuſtis additur ὧδε, Hîc. quod & apud Matthæum legitur.

4 *Finem accipiant*, συντελεῖσθαι. Id eſt deſtruantur, vt dixerat Chriſtus verſu 2. Nam ταῦτα pronomen huc refertur, diſcipulis proculdubio templi molem è regione ſitam indicantibus. Vulg. igitur admodũ impropriè vertit μέλλει συντελεῖσθαι, *incipient conſummari*: neque rectè ſatis Eraſ. *Conſummabuntur.* quamuis diſcipuli, vt ex Matthæo apparet, iſtam templi deſtructionem cum vltimo illo vniuerſalis iudicij die quaſi res eodem temporis ſpatio euenturas cõiunxiſſent, nondũ videlicet iſtorum arcanorum cognitione pleniſſimè inſtructi: quod etiam occaſione præbuit Chriſto, de vtroque coniunctim diſſerendi.

6 *Sub nomine meo*. ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id eſt, qui nomen meũ mutuabuntur. Vide Matth. 24.5. ¶ *Ego ſum* [*Chriſtus*,] Ὅτι ἐγώ εἰμι. Præciſa eſt oratio, quã rectè ex Matthæo videtur expleuiſſe Eraſmus. Nam quod idẽ obſeruat hæc ita poſſe accipi quaſi dicat, Multi venturi ſunt, dicentes ſe eum eſſe qui ego ſum, eodẽ prorſus ſenſu dicitur: ſed mihi non placet, propter longiorem circuitum, & duriorem ellipſin.

7 [*Iſta*] *fieri*, γενέσθαι. In quodam codice additur ταῦτα: & הן [*Hu*,] apud Syrum interpretem & neceſſario ſupplendum eſt. ¶ *Nondum*, οὔπω: id eſt ἐκ εὐθέως, non ſtatim, vt explicat Lucas 12.9.

Ἀρχὰ ὠδίνων ταῦτα. βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς· παραδώσουσι γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια καὶ εἰς συναγωγὰς δαρήσεσθε, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

Καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι τὸ Εὐαγγέλιον.

Mat. 10.19 luc. 12.11, & 21.14 Ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προμεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον.

Παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον· καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου· ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Mat. 24.15 Ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη·

Dan. 9.25

Luc. 21.20

Ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω αἴρᾶί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

Καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὤν, μὴ ὀπισθρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ.

9 Principia *erunt* dolorũ *partus* ista. sed ¨cauete vos vobisipsis: tradent enim vos in consessus ¨& conuentus: cædemini, ¨& coram præsidibus ac regibus ¨ sistemini propter me, ¨ *vt hoc sit* testimonio aduersus eos.

10 Et ¨apud omnes gentes oportet primùm prædicari Euangelium.

11 ‖Quum autem vos traditos duxerint, ¨ne antè soliciti estote quid dicturi sitis, ¨neque meditamini: sed quicquid datum fuerit vobis illo momento, id loquimini. non enim estis vos qui loquimini, sed Spiritus sanctus.

12 Tradet autem frater fratrem ad mortem, & pater filium: & insurgẽt liberi aduersus parentes, & eos curabũt morte mulctandos.

13 Et eritis exosi omnibus ¨propter nomẽ meum: sed qui perseuerauerit ad finem vsque, is seruabitur.

14 ‖Quum autem videritis abominationem illam vastatricem, ¨ quæ dicta est à ‖ Daniele Propheta, ¨positam ¨vbi non oportet, (qui legit animaduertat) ‖ tunc qui *fuerint* in Iudæa, fugiant in montes:

15 Qui verò *fuerit* in solario, ne descendat domum, nec ingrediatur vt quicquã sumat è domo sua.

16 Et qui fuerit in agro, ne reuertatur ¨ retro vt sumat pallium suum.

9 *Initium dolorum hæc. videte autem vosmetipsos: tradent enim vos in conciliis & in synagogis: vapulabitis, & ante præsides & reges stabitis propter me, in testimonium illis.*

10 *Et in omnes gentes primùm oportet prædicari Euangelium.*

11 *Et quum duxerint vos tradentes, nolite præcogitare quid loquamini: sed quod datum vobis fuerit in illa hora, id loquimini: non enim vos estis loquentes, sed Spiritus sanctus.*

12 *Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & consurgent filij in parentes, & morte afficient eos.*

13 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum: qui autem sustinuerit in finẽ, hic saluus erit.*

14 *Quum autem videritis abominationẽ desolationis stantem vbi non debet, (qui legit intelligat) tũc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes.*

15 *Et qui super tectum, ne descendat in domum, nec introeat vt tollat quid de domo sua.*

16 *Et qui in agro erit, non reuertatur retro tollere vestimentum suum.*

---

9 *Cauete vobis*, βλέπετε ἑαυτοῖς: i. φυλάττεσθε ἑαυτοῖς, vt diximus suprà 12.38. Vulg. *Videte vosmetipsos*: & barbarè & obscuré. Sed hoc notandũ est, quum φυλάττεσθαί τινα Græcis ferè declaret, Cauere ab aliquo, hîc contrà accipi βλέπειν. i. φυλάττεσθαι ἑαυτοῖς, pro Cauere sibiipsis. Apud Lucã, ὁρᾶν & φυλάττεσθαι vnà cõiunguntur, cap. 12.15. ¶ *Et conuentu*, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria post συναγωγὰς distinctionem adscribunt, quæ sequuti sumus. Nõnulli tamẽ vt & Syrus interpres, cum verbo δαρήσεσθε hæc cõiungunt, ita vt εἰς pro ἐν accipiatur. Sed & in quodam codice scriptum inuenimus, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, Et in synagogis ipsorum cædemini: quæ lectio prorsus consentit cum Matthæo 10.v.17. ¶ *Et coram præsidibus*, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων. In duobus codicib. legitur, καὶ ἔμπροσθεν ἡγεμόνων δὲ, Sed & coram præsidibus. Ponitur autẽ ἔμπροσθεν pro Corã vel Ante, vt etiam accipitur 1. Tim. 6. cap. 13. ¶ *Sistemini*, σταθήσεσθε. Vulg. *Stabitis*. Erasm. *Ducemini*, ἀχθήσεσθε, vt legitur in Theophylacti cõmentariis. Sed hanc lectionẽ si sequamur, positũ videbitur ἔμπροσθεν ἡγεμόνων pro ἐπὶ ἡγεμόνας: i. ad reges, vt loquitur Matthæus, propter me, ἕνεκεν ἐμοῦ. i. δι' ἐμέ. Vide Matth. 5.11. ¶ [*Vt hoc sit*] *testimonio aduersus eos*, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. Id est, Vt vobis auditis, tanto magis conuincantur, nec possint ignorantiam prætexere. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *In testimonium ipsis*: nimium obscuré.

10 *Apud omnes gentes*, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demosthenes πρεσβεύσας. Καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, Et progressus dixi apud vos. Vulg. *In omnes gentes*: quam interpretationem si sequamur, vertemus κηρυχθῆναι, promulgari.

11 *Ne antè soliciti estote*, μὴ προμεριμνᾶτε. Ita rectè explicat Erasmus in annotationibus. Nam Præcogitandi vocabulum, quod Vetus interpres vsurpat, neque Erasmus repudiat, non memini apud idoneos auctores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, sed solicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiscitur, vt diximus Matth. 6.27. ¶ *Neque meditamini*, μηδὲ μελετᾶτε. Hoc ego refero ad artificiosam illam dicendi rationem, cuiusmodi multa oratores tradunt exercẽdis suis discipulis in declamationibus fictitiis, quas μελέτας vocant. Vult ergo Christus suos quantumuis indoctos & rudes, in cælum respicere, vt Dei fide & causæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquẽtia præsidium expectent. In quodam codice scribitur προμελετᾶτε, Præmeditamini: quod melius videtur conuenire, quum præcesserit προμεριμνᾶτε.

13 *Propter nomen meum*, διὰ τὸ ὄνομά μου: i. propter me, cuius doctrinam annuntiabitis.

14 *Quæ dicta est*, &c. τὸ ῥηθέν, &c. Hoc membrum non legit Vetus interpres, neque Augustinus lib. de Cons. Euãg. 2. cap. 77. neque etiã inuenimus in duobus codicibus: quod tamen vertit Syrus interpres. ¶ *Positam*, ἑστώς. Vel, stantẽ. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Est autem huius loci hæc sententia, fore vt profanę gentes ciuitatem Dei ipsúmque templum non modò contaminent ac polluant suo ingressu, sed etiam funditus euertant. Cæterùm in vetustis nostris exemplaribus omnibus legitur ἑστὼς, vno tantùm excepto, & editione Complutẽsi, quam sequi maluimus, & quodam alio præterea, in quo scriptum legimus ἑστηκός. ¶ *Vbi non oportet*, ὅπου οὐ δεῖ. In vno exemplari legitur, ἐν τόπῳ ἁγίῳ, in loco sancto.

16 *Retrò*, εἰς τὰ ὀπίσω. Erasm. *Ad ea quæ reliquit à tergo*: id est εἰς τὰ ὄπισθεν καταλειφθέντα. Atqui sæpe apud Græcos aduerbia pluraliter efferuntur: & εἰς τὰ ὀπίσω idem declarat quod ὀπίσω simplex.

Οὐαὶ δὲ τοῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ τοῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος.

Ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλῖψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως ἧς ἔκτισεν ὁ Θεὸς, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται.

Καὶ εἰ μὴ Κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας.

Καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, Ἰδοὺ, ὧδε ὁ Χριστὸς, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ πιστεύσητε.

Ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται· καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς.

Ὑμεῖς δὲ βλέπετε. Ἰδοὺ, προείρηκα ὑμῖν πάντα.

Ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν θλῖψιν ἐκείνην ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς.

Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται.

Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης.

Καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ.

Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν. ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.

Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ

17 Væ autem prægnantibus & lactantibus per illos dies.

18 Orate verò ne fiat fuga vestra hyeme.

19 Erunt enim dies illi *talis* afflictio, qualis non fuit à principio rerum conditarum quas condidit Deus, vsque ad hoc tempus, nec erit.

20 Et nisi Dominus decurtasset dies illos, omniscaro periret: sed propter electos quos elegit, decurtauit dies illos.

21 Tunc autem siquis dixerit, Ecce hic Christus, vel, ecce illic, ne credite.

22 Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & edent signa ac miracula ad seducendu, si fieri possit, etiam electos.

23 Vos autem cauete. Ecce, prædixi vobis omnia.

24 Cæterùm per illos dies, post afflictionem illam, sol obscurabitur, nec dabit luna splendorem suum.

25 Et stellæ cæli excident, & potestates quæ in cælis *sunt* concutientur.

26 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cũ potentia multa & gloria.

27 *Ipse* verò tunc mittet Angelos suos, & suos electos coget à quatuor ventis, ab extremo terræ vsque ad extremum cæli.

28 A ficu verò discite parabolã, Quum ramus eius iam tener fit, & germinat folia, nostis propè esse æstatem:

29 Ita & vos, quum hæc videritis fieri, agnoscite propè esse & ad fores *regnum* Dei.

30 Amen dico vobis, nequaquã præteriet hæc ætas vsquedum facta sint hæc omnia.

31 Cælum & terra præteribunt, sermones autem mei nequaquã præteribunt.

32 Sed de die illo ac hora nemo scit, ne Angeli quidem qui in

17 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus.*

18 *Orate verò vt hyeme non fiant.*

19 *Erunt enim dies illi tribulationes tales, quales non fuerũt ab initio creaturæ quã condidit Deus, vsque nunc, neque fient.*

20 *Et nisi breuiasset Dominus dies, non fuisset salua omnis caro: sed propter electos quos elegit, breuiauit dies.*

21 *Et tunc siquis vobis dixerit, Ecce, hic est Christus, ecce illic: ne credideritis.* Mat.24.25 luc.21.8

22 *Exurgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & dabunt signa & portenta ad seducendos, si fieri potest, etiam electos.*

23 *Vos ergo videte. Ecce prædixi vobis omnia.*

24 *Sed in illis diebus post tribulationem illam sol contenebrabitur, & luna nõ dabit splendorem suũ.* Ezec. 32.7 esa.13.10. ioel.2.10. 31.& 3.15

25 *Et stellæ cæli erunt decidentes, & virtutes quæ in cælis sunt mouebuntur.*

26 *Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum virtute multa & gloria.*

27 *Et tunc mittet Angelos suos, & congregabit electos suos à quatuor ventis, à summo terræ vsque ad summum cæli.*

28 *A ficu autẽ discite parabolam. Quũ iam ramus eius tener fuerit, & nata fuerint folia, cognoscitis quia in proximo sit æstas:*

29 *Sic & vos, quũ videritis hæc fieri, scitote quòd in proximo sit in ostiis.*

30 *Amen dico vobis quoniam non transibit generatio hæc donec omnia ista fiant.*

31 *Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.*

32 *De die autem illo vel hora nemo scit, neque An-*

18 *Ne fiat fuga vestra hyeme*, μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. In quodam codice scribitur, μὴ χειμῶνος ταῦτα γένηται, ἢ σαββάτου, *ne hyeme fiant ista, vel sabbatho.* Vet. expungit ταῦτα, & ἢ σαββάτου, vt qui legerit ἵνα χειμῶνος μὴ γένηται, Vt hyeme non fiant: sicut etiam scribitur in meo vetustissimo libro. Accidisse verò ipso Paschæ festo vrbis obsidionem narrat Iosephus.

19 *Erunt enim*, ἔσονται γάρ. Hebræum dicendi genus, cuius magna est emphasis. ita enim significatur fore vt toto illo tempore calamitas calamitatem excipiat: perinde ac si tempus ipsum nihil aliud esset quàm ipsissima (vt ita dicam) miseria Sic Amos 5.20, dicit diem Domini fore tenebras, non lucem. Sic à Latinis interdum sceleratissimus aliquis homo dicitur scelus. Legit autem Vetus interpres θλίψεις πολλαὶ, & quæ consequuntur, plurali numero: sicut etiam hæc scripta inueni in quodam exemplari. ¶ *Rerum conditarum*, κτίσεως. Vulgata ad verbum, *Creaturæ*, quod vocabulum nullo modo quadrat. Significat autem κτίσις interdũ conditionem ac creationem mundi, vt suprà 10.6. & Ro.1,20. interdum res creatas, vt hoc loco, & Rom.8.21. interdum omnes conditos homines, vt infrà cap.16.15.

27 *Et coget*, καὶ ἐπισυνάξει. In quodã codice scribitur καὶ ἐπισυνάξουσι. i. qui cogãt: de qua formula loquẽdi dixim⁹ alibi.

28 *Germinat*, ἐκφύῃ. Vulg. *Nata fuerint*, ἐκφυῇ: quod rarò dicitur.

30 *Facta sint*, γένηται. Intellige partim completa: (nam intra annum a Christi morte 38, excidium gentis Iudaicæ contigit) partim cœpta aduersus Ecclesiam, & cum vltima mundi ætate, quæ a Christi aduentu incipit, terminanda.

32 *Ac hora*, καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi sæpe Momentum vertimus, eodem sensu. Rectè quoque Erasmus interpretatur, *Ac tempore*: id est καὶ τοῦ καιροῦ. quo vocabulo vtitur Euangelista paulo pòst. Sed in sex vetustis codicibus scribitur ἢ ὥρας, vel hora, vt Vetus etiam interpres conuertit: vt facilè appareat non esse cur subtiliter hic inter diem & horam distinguamus, quum vtroque hoc vocabulo

intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo cóstitutum secundo Christi aduĕtui. Hoc autem placuit annotare propter eos qui iam inde à multis seculis se torserunt, vt futuri iudicij tempus ex Scripturis elicerent: quibus si obiicias hæc Christi verba, respondere solent, incertum quidem esse diem & hora, tempus autem & annum minimé. Quasi verò ratio illa, propter quam noluit Deus vt hoc tempus cuiquam esset cognitum, (nempe vt de re ipsa certi cuius euentum ignoramus, perpetuò in excubiis ageremus) minus valeat in tempore & anno, quàm in die & hora. Sed istos partim præterita secula conuincunt, partim etiam futura redarguent. Piis autem omnibus hæc Christi doctrina sufficiet, vt eius aduentum religiosè expectent, in Dei verò arcana curiosè nō inquirant. Neque verò possum dissimulare mihi non probari eorum sententiam qui dictum illud tanquam diuinum oraculum inculcare solent, Duo annorū millia ante Legem, duo millia sub Lege, duo millia post Legem. Nam vt de præteritorum annorum calculo nihil dicam, quî potest dictum illud cum his Christi verbis, sine manifesto cauillo, consentire? Eliæ verò prophetiam hanc esse si negaro, vt ego sanè pernego, vnde tandem probabitur? Nempe ex antiqua traditione. Quasi verò non satis sint notæ Iudæorum nugæ, aut quasi nunc primùm cœperint homines audacter mentiri, & licentiosè quiduis audere. ¶ *Sed, εἰ μή.* Vulg. & Erasm. *Nisi.* Vide Matth.12.v.4, & Gal.2.v.16.

ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ.

Mat.24.13 Βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε. οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.

Ὡς ἄνθρωπος ἀπόδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ.

Γρηγορεῖτε οὖν· (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωΐ)

Μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας.

Ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω Γρηγορεῖτε.

Κεφάλαιον ιδ.

Mat.26.1 Luc.22.1 Ἦν δὲ τὸ Πάσχα καὶ τὰ Ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας· καὶ ἐζήτουν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες ἀποκτείνωσιν.

Ἔλεγον δὲ, Μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.

Καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ ἐν τῇ οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου, νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς· καὶ συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ κατὰ τῆς κεφαλῆς.

cælo sunt, nec ipse Filius, sed Pater.

Cauete, vigilate & orate: nescitis enim quando tempus illud sit futurum.

Nam Filius hominis ita est vt quispiam qui peregrè abiēs relicta domo sua, dataque seruis suis potestate, ac suo cuique opere, ianitori mandauit vt vigilaret.

Vigilate igitur: (nescitis enim quādo dominus domus veniet, vespere, an media nocte, an in gallicinio, an manè)

Ne quum repentè venerit, inueniat vos dormientes.

Quæ autem dico vobis, omnibus dico, Vigilate.

CAP. XIIII.

ERat autē Pascha, & Azyma post diebus, & quærebant primarij Sacerdotes & Scribæ quomodo eum dolo prehensum trucidarent.

Dicebant autem, Non in festo, ne tumultus sit populi.

Quum autē *Iesus* esset apud Bethaniā in domo Simonis Leprosi, accumbente eo, venerat mulier habens alabastrum vnguenti nardi liquidæ multi pretij: & confracto alabastro, effuderat ei in caput.

geli in cælo, neque Filius, nisi Pater.

Videte, vigilate, & orate: nescitis enim quando tempus sit.

Sicut homo qui peregrè profectus reliquit domū suam, & dedit seruis suis potestatem cuiusque operis, & ianitori præcepit vt vigilet.

Vigilate ergo: (nescitis enim quādo dominus domus veniat: serò, an media nocte, an galli cantu, an manè)

Ne quum venerit repentè, inueniat vos dormientes.

Quod autem vobis dico, omnibus dico, Vigilate.

CAP. XIIII.

ERat autē Pascha & Azyma post biduum & quærebant summi Sacerdotes & Scribæ quomodo cum dolo tenerēt & occiderent.

Dicebant enim, Non in die festo, ne fortè tumultus fieret populi.

Et quum esset Bethaniæ in domo Simonis Leprosi, & recumberet, venit mulier habens alabastrum vnguenti nardi spicati pretiosi: & fracto alabastro, effudit super caput eius.

---

34 *Vt quispiam*, ὡς ἄνθρωπος. Nemo est qui non videat multa explendæ non modò sententiæ, sed etiam constructioni deesse, quæ ab aliis interpretibus omissa suppleuimus. Quia igitur paulo antè facta erat mentio Filij hominis venientis in nubibus, (quem etiam paulo pòst vocat τὸν κύριον τῆς οἰκίας) ideo in supplenda ἀπόδημος, Filium hominis exprimendum putauimus. Ellipsin verò non dissimilem annotauimus Matth.25.14. ¶ *Peregrè abiens*, ἀπόδημος, vel potius ἀπεδήμησε, vt legitur in meo vetustissimo exemplari. Nec enim de eo loquitur qui domo absens sed qui profectionem parans ista seruis mandaret. ¶ *Potestate*, τὴν ἐξουσίαν. Annotat Erasmus se alicubi legisse τὴν οὐσίαν, id est bonis & facultatibus suis. quod fortassis melius conuenit. ¶ *Ianitori*, τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abundare ostēdit ratio Græcæ constructionis. Itaque expungendam putauimus. Vide Matth.28.9. Est autem hoc dicendi genus petitum ex veterum consuetudine, qui atriensis seruos & ianitorem in primis habere consueuerant, abundante seruorum multitudine.

IN CAPVT XIII.

1 *Trucidarent*, ἀποκτείνωσιν. Vide Luc.22.2.

2 *In festo*, ἐν τῇ ἑορτῇ. Vide Matth 26.5.

3 *Apud Bethaniam*, ἐν Βηθανίᾳ. Vulg. & Eras. *Bethaniæ.* At ego sentio Bethaniam non vici sed loci & tractus alicuius nomē fuisse. Vide Act.1.12. ¶ *Liquidæ*, πιστικῆς. i. πιστῆς, παρὰ τὸ πεῖν, quasi potabilem dicas. Nardum enim pro ipso nardino vnguento vsurpat passim Athenæus. & conuiuiis liquida vnguenta conueniunt quibus perfundantur conuiuæ, non autem spissa, quibus liniantur. quod tamen inuexit tandem luxuria: vt apparet ex his Plinij verbis, lib.13.cap.3, *Quosdam*, inquit, *crassitudo maximè delectat, liniri que iam, non solùm perfundi, vnguentis gaudent.* Vnde illud Flacci in Satyris, *Nec sicut simplex Naeuius, vnctam Conuiuij præbebit aquam.* Æschylus autem ἐν Δεσμώτῃ, vocat φώμαγμα πιστὰ, liquida & quæ potanda præbentur, vt dicuntur βρώσιμα, quæ vorantur: & χριστὰ, quibus iungimur. Apud Artemidorum lib.2.cap.33, legere memini γυναῖκα πιστὴν οἰκούρον, καὶ πιθανῷ τῷ ἀνδρί. Vbi omnino videtur fida mulier significari. quam significationem huius vocis sequutus Theophylactus πιστὴν interpretatur ἄδολον. i. germanam & minimè adulteratam: quam neutro genere Tibullus in hoc versiculo puram vocat, *Illius puro distillent tempora nardo.* & Ouidius liquidam vocat, *Nec coma vos fallat liquida nitidissima nardo.* Nardinum enim multipliciter fuisse corruptum idem Plinius obseruat. Vulg. vt habent multi vetusti codices πιστικῆς hoc loco vertit *Spicati*, quasi corrupta Latina vox pro σπικατῆς scripta sit, siue communi vulgi errore apud peregrinas gentes, siue scioli alicuius correctoris audacia, qui Latinam vocem sic Græca terminatione deprauatam non intelligeret: sicut φενάκη & φακέλη pro peruila

nula ſcribitur 2. Timoth.4.13. Laudatur enim maximè in vnguentis (inquit Plinius) ea nardi ſpecies quæ in ariſtas aſſurgit: quam Galenus ναρδόσταχυ, Plinius Nardiſpicam, officinæ Spicam nardi, & Spicam etiam abſolutè vocant. Et ne cui nouum illud videatur, Galenus De medic. κατὰ τόπους, lib 8.cap.1, & Ægineta lib.3. cap.33; Latinas voces φολιατὸν & σπικατὸν vſurpant, etiam non expreſſo Nardi vel Nardini vnguenti nomine, quaſi ſaris id per ſe intelligatur: & in meo vetuſtiſſimo codice Ioh.12.3, legitur πιστικῆς μύρου. i. vnguenti ex Spicata, ſub. Nardo. Itaque hanc quoque interpretationem non poſſim improbare: cui etiã videri poſſit fauere Syrus interpres. Vertit enim πιστικοῦ דישיא [diſchaia,] quod commode capitatam dixeris, ſicut capitatos porros vocamus. Nardum enim veram deſcribens Plinius, *Eius*, inquit, *cacumina in ariſtas ſe ſpargunt.* Quod autem Auguſtinus in illum Iohannis locum, ſic putat à quopiam loco piſticum nardinum vocari, haud ſcio an refutatione indigeat, quanuis Nonnus apud Ioh. penultimam in πιστικῆς producat, & addat epitheton φαιδρομύρης, id eſt celebratæ.

Ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτοὺς, καὶ λέγοντες, Εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν;

Ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. Καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄφετε αὐτήν· τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον ἠργάσατο εἰς ἐμέ.

Πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

Ὃ εἶχεν αὕτη, ἐποίησε· προέλαβε μυρίσαι μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἂν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

Καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.

Οἱ δὲ, ἀκούσαντες, ἐχάρησαν· καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.

Καὶ τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;

Καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν· καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος

4 Quidam autem indignabantur apud ſeſe, & dicebãt, Quorſum perditio iſta vnguenti facta eſt?

5 Nam poterat hoc vendi amplius quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.

6 Ieſus autem ait, Omittite eã: quid ei moleſtiã exhibetis? bonum opus operata eſt erga me.

7 Semper enim pauperes habebitis vobiſcum, & quandocunque volueritis, poteritis eis benefacere: me verò non ſemper habebitis.

8 Hæc quod potuit fecit: occupauit enim vngere meũ corpus ad funerationem.

9 Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam id quod iſta fecit, dicetur in memoriam ipſius.

10 ‖Tunc Iudas Iſcariotes, vnus ex illis duodecim, venit ad primarios Sacerdotes, vt eum ipſis proderet.

11 Illi verò *eo* audito gauiſi ſũt: & polliciti ſunt ſe pecuniam ei daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eũ proderet.

12 ‖Primo autẽ die Azymorum, quãdo paſcha mactabatur, dicũt ei diſcipuli ipſi, Vbi vis vt profecti parem vt edas paſcha?

13 Tunc mittit duos è diſcipulis ſuis, & dicit eis, Abite in Vrbem: & occurret vobis quidam

4 *Erant autem quidam indignè ferentes intra ſemetipſos, & dicentes, Vt quid perditio iſta vnguenti facta eſt?*

5 *Poterat enim vnguentum iſtud venũdari plus quàm trecentis denariis, & dari pauperibus. Et fremebant in eam.*

6 *Ieſus autem dixit, Sinite eam: quid moleſtiæ eſtis? bonum opus operata eſt in me.*

7 *Semper enim pauperes habetis vobiſcum, & quũ volueritis, poteſtis illis benefacere: me autem non ſemper habetis.*

8 *Quod habuit hæc, fecit: præuenit vngere corpus meum in ſepulturam.*

9 *Amen dico vobis, vbicunque prædicatum fuerit Euangelium iſtud in vniuerſo mundo, & quod fecit hæc, narrabitur in memoriam eius.*

10 *Et Iudas Iſcariotes, vnus de duodecim, abijt ad ſummos Sacerdotes, vt proderet eum illis.* Mat.26.14. luc.23.4

11 *Qui audientes gauiſi ſunt: & promiſerunt ei pecuniam ſe daturos. Et quærebat quomodo illum opportunè traderet.*

12 *Et primo die Azymorũ quãdo paſcha immolabãt, dicunt ei diſcipuli, Quò vis eamus, & paremus tibi vt manduces paſcha?* Mat.26.17 luc.22.7

13 *Et mittit duos ex diſcipulis ſuis, & dicit eis, Ite in ciuitatem: & occurret vobis homo lage-*

5 *Amplius*, ἐπάνω. Ad verbum, Suprá. Sic Horatius, *Paulatim mercaris agrum fortaſſe trecentis, Aut etiam ſupra nummorum millibus emptum.* ¶*Trecentis denarijs*, τριακοσίων δηναρίων. Id eſt libris Francicis quinquaginta duabus cũ dimidia, ſi Budæi calculum ſequamur. ¶*Fremebant in eam*, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, diuiſa verbi compoſitione. Apparet enim Latinum verbum Fremere à Græco βρίμειν ſeu βριμᾶν aut βριμᾶν deduci. Alibi frequenter ἐμβριμᾶσθαι vertimus Interminari, quoties videlicet pro ἐπιπλήττειν vel ἀπειλεῖν accipitur. Hic autem murmur & fremitus indignantium ſignificatur, potius quàm interminatio.

8 *Occupauit*, προέλαβε: id eſt προέφθασε. Vulg. & Eraſm. *Præuenit.* Liuius, *Occupat Tullius in agrum Sabinum tranſire.* Quod dicẽdi genus mihi viſum eſt proximè ad hoc Græcum accedere. ¶*Ad funerationem*, εἰς τὸν ἐνταφιασμόν. Vide Matth.26.12.

11 *Polliciti ſunt*, ἐπηγγείλαντο. Vide Matth.26.15.

12 *Quando*, ὅτε: id eſt quo die, nimirum ad veſperam, quæ finiebat diem 14. & initium erat diei decimiquinti, vt liquet ex Leuit.23.5. ſicut pluribus oſtendimus Matth.26.17. Eraſmus, *Quum paſcha immolarent*: quam interpretationem vt ambiguam reieci. Ita enim videretur ſignificari, hæc geſta eſſe inter conuiuium ipſum Paſchæ. ¶*Paſcha*, τὸ πάσχα. id eſt, agnũ illum cuius mactatio in feſto Paſchæ certis ritibus fiebat. Neque enim hic accipitur pro ipſo die feſto Paſchæ: ſed manifeſta eſt metonymia, ſacramentis peculiaris, qua rei ipſius nomen ſigno tribuitur. Simili ratione Chriſtus etiam ipſe à Paulo Paſcha noſtri vocatur, 1.Cor.5.7. ¶*Mactabatur*, ἔθυον. i. mactare ſolebant, vt infrà cap.15.6, Dimittebat, pro dimittere ſolebat. Marcus enim nullam habet rationem Iudaicæ traditionis, cuius meminimus Matth. 26.17. ſed reſpicit partim Dei conſtitutionem, partim quod frequentius fieri à Iudæis etiam ipſis ſolebat. Neque enim erat illi traditioni locus, niſi quũ in primum Azymorum diem, i. decimum quintum primi menſis, incidebat προσάββατον, ſicut hoc ipſo anno cõtigiſſe liquet ex paſſionis hiſtoria. Vſus ſum autem mactãdi potius quàm ſacrificandi verbo, vt conuiuia Paſchæ domeſtica à ſacrificiis illis diſcernantur, quæ in templo peragebantur à ſacerdotibus, & erant δυχαριστικά, quorum exemplum magnificum extat, 2.Paralip.35.

κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ·

Καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἰπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, Πῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

Καὶ αὐτὸς ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν.

Καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἦλθον εἰς τὴν πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

Καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα.

Καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν καὶ ἐσθιόντων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ.

Οἱ ἤρξαντο λυπεῖσθαι καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ' εἷς, Μήτι ἐγώ; Καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον.

Ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

Καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

Καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς· καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης, τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου ἕως

Matth.26.20 Luc.22.14 Ioh.13.21

Matth.26.62 1. cor. 11.24

baiulans amphoram aquæ: sequimini eum:

14 Et quocunque introierit, dicite patrifamiliâs, Præceptor dicit, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

15 Tunc ipse vobis monstrabit cænaculũ magnũ stratum, paratum: illic parate nobis *pascha*.

16 Abierunt igitur discipuli eius, venerúntque in ciuitatẽ, & inuenerunt *omnia* prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

17 Et quum serum *diei* esset, venit cum duodecim.

18 Quúmque discubuissent, & ederent, ait Iesus, Amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me, qui edit mecum.

19 Ipsi verò cœperunt cõtristari & ei dicere sigillatim, Num ego? Et alius, Num ego?

20 Ipse autem respondens dixit eis, Vnus ex duodecim qui *manum* intingit mecum in catinũ, *me prodet*.

21 Filius quidem hominis abit, prout scriptum est de eo: sed væ homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat homini illi si natus non fuisset.

22 Et edentibus ipsis, quum accepisset Iesus panem, & benedixisset, fregit, deditque eis, & ait, Accipite, edite: hoc est corpus meum.

23 Et accepto poculo, quum gratias egisset, dedit eis: & biberũt ex eo omnes.

24 Et dixit eis, Hoc est sanguis meus Noui illius fœderis, qui pro multis effunditur.

25 Amen dico vobis, nõ bibam amplius ex fructu vitis vsque ad

nam aquæ baiulans: sequimini eum:

14 *Et quocunque introierit, dicite domino domus, Quia Magister dicit, Vbi est refectio mea vbi pascha cum discipulis meis manducem?*

15 *Et ipse vobis demonstrabit cœnaculum grande stratum: & illic parate nobis.*

16 *Et abierunt discipuli eius, & venerunt in ciuitatem, & inuenerunt sicut dixerat illis: & parauerunt pascha.*

17 *Vespere autem facto, venit cum duodecim.*

18 *Et discumbentibus eis & manducãtibus, ait Iesus, Amẽ dico vobis, quia vnus ex vobis tradet me, qui manducat mecum.*

19 *At illi cœperunt contristari, & dicere ei singulatim, Nunquid ego?*

20 *Qui ait illis, vnus ex duodecim qui intingit mecum in catino.*

21 *Et Filius quidem hominis vadit, sicut scriptũ est de eo: væ autem homini illi per quem Filius hominis traditur: bonum erat ei si non esset natus homo ille.*

22 *Et manducantibus illis, accepit Iesus panem, & benedicens fregit: & dedit eis, & ait, Sumite: hoc est corpus meum.*

23 *Et accepto calice, gratias agens dedit eis: & biberunt ex illo omnes.*

24 *Et ait illis, Hic est sanguis meus Noui testamẽti, qui pro multis effundetur.*

25 *Amẽ dico vobis, quia iam non bibam de geni-*

13 *Amphoram*, κεράμιον Ita Græci vocant amphoras, quòd fere fictiles essent, vt apparet ex hoc Horatij versiculo, ---*amphora cœpit Institui currente rota, cur vrceus exit?* Vetus interpres *Lagenam*: qui tamen Lucæ 22.10, amphoram rectè conuertit. Erasmus, *Hydriam*. Idem apud Lucam Vas testaceum, περὶ θραστικῶν interpretatur. Videtur enim in genere pro fictili vase vsurpari, sed grandiore, vt ostendit verbum βαστάζειν, quod propriè de grauibus oneribus dici opinor.

14 *Diuersorium*, κατάλυμα. Id est locus in quem diuertã, tota vrbe tunc proculdubio turbæ ad festum aduentanti hospitia sedulò præparante. Vulg. *Refectio mea*, barbarè & ineptè. Additur tamen pronomen μου in meo vetustissimo codice.

15 *Cœnaculum*, ἀνώγεον. Græca vox declarat contignationem ædium superiorem, cuicunque tandem vsui sit destinata, vt ex Varrone & Vitruuio liquet. Quia verò moris erat in ea domus parte cœnare, ideo cœnaculum dici cœpit. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse triclinium, id est Græcum vocabulum altero Græco interpretari, præterquam quòd non tres sed 14. nimirum lectos strui huic conuiuio oportuit, vide Matth.26.20.

¶ *Paratum*, ἕτοιμον. Hoc deest in quodam exemplari, & sanè videtur initio fuisse scriptum in albo, vt explicaretur illud ἐστρωμένον quod præcessit.

16 *Abierunt*, ἐξῆλθον. Erasmus ad verbum. *Exierunt*. Sed apparet positũ esse ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo vtitur Lucas.

¶ *Inuenerunt [omnia,]* εὗρον. Addidimus quod explendæ cõstructioni deesse videbatur. In vno codice scriptum legitur ἐποίησαν, *fecerunt*, fortassis ex Matthæo.

17 *Serum diei*, ὀψίας. i. crepusculum excipiens 4. diei siue quintæ feriæ occasu, & decimi sexti diei siue sextæ feriæ noctem incipiens. Vide Matth.26.20.

19 *Sigillatim*, εἷς καθ' εἷς. Ita scriptum vbique legimus, vno exemplari excepto, in quo scribitur καθεῖς. Ego verò existimo scribendum esse καθεῖς, sicut legitur Ioh. 8.6. vel, si distinguere licet vocabula καθ' εἷς. Est enim κατὰ ex καὶ εἶτα contractum, vt εἷς καθ' εἷς ad verbum declaret vnum & deinde vnum: quod vernaculo sermone dicimus *Vn a vn*, vel *L'vn apres l'autre*. Vetus interpres in Iohanne conuertit, *Vnum post vnum*. ¶ *Et alius, Num ego?* καὶ ἄλλος, Μήτι ἐγώ; Hæc desunt in duobus cod. & sanè videntur redundare.

20 *Qui [manum] intingit*, ὁ ἐμβαπτόμενος. i. qui mecum vesci consueuit, vt exposuimus Matth.26.23. Suppleuimus autem ex Matthæo quæ omnino requiruntur vt plena sit sententia. De hoc autem embammate vide Matth.26.20.

21 *Homini illi*, αὐτῷ. Vide Matth.26.24.

22 *Edentibus ipsis*, ἐσθιόντων αὐτῶν. Velut in aoristo secũdo, Quum cibum sumpsissent. Fuit enim hic secundarum mensarum. Vide Matth.26,21.

24 *Fœderis*, διαθήκης. Vide Matth.26.28.

25 *Non amplius bibam*, οὐκέτι οὐ μὴ πίω. Alludit ad morem quo nefas erat post illud poculum ἀπολυπεῖν quicquam cibi in posterum diem capere. Vide Matth.25.20.

26 Quum

τῆς ἡμέρας ἐκείνης ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ὑμνήσαντες ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

Καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅτι γέγραπται, Πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα.

Ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ, Καὶ εἰ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με.

Ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, Ἐὰν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. Ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.

Καὶ ἔρχονται εἰς χωρίον οὗ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ· καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Καθίσατε ὧδε ἕως προσεύξωμαι.

Καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην μετ' ἑαυτοῦ· καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.

Καὶ λέγει αὐτοῖς, Περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου· μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

Καὶ προελθὼν μικρὸν, ἔπεσεν ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ προσηύχετο ἵνα, εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ ἡ ὥρα.

Καὶ ἔλεγεν, Ἀββᾶ ὁ πατὴρ, πάντα δυνατά σοι· παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο· ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

Καὶ ἔρχεται, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας· καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μίαν ὥραν γρηγορῆσαι;

Γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

diem illum quum ipsum bibam nouum in regno.

26 Et quum hymnum cecinissent, exierunt in montem olearum.

27 ‖Tunc dicit eis Iesus, Omnes offendemini in me nocte ista. Nam scriptum est, ‖Percutiam pastorem, & dispergentur oues.

28 ‖Sed postquã surrexero, præibo vobis in Galilæam.

29 Petrus autem dixit ei, Etiamsi omnes offendantur, at non ego.

30 Tunc dicit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie nocte ista, priusquàm bis gallus vocem miserit, ter abnegabis me.

31 At ille multo magis dicebat, Si me oportuerit commori tibi, haudquaquam te abnegabo. Itidem autem etiam omnes dicebant.

32 ‖Veniunt igitur in locũ cuius nomen *est* Gethsemane. Tunc dicit discipulis suis, Sedete hîc vsquedum precatus fuero.

33 Et assumit Petrum & Iacobũ & Iohannem secum: cœpitque expauescere & grauissimè angi.

34 Et dixit eis, Vndiquaque tristis est anima mea vsque ad mortem: manete hîc, & vigilate.

35 Progressúsque paululum, procidit in terram: & orauit vt, si possibile esset, abiret ab ipso hora illa.

36 Dixítque, Abba, Pater, omnia possibilia sunt tibi: transfer à me istud poculum. verùm non quid ego velim, sed quid tu.

37 Tũc venit & inuenit eos dormientes: dicitque Petro, Simõ, dormis? non potuisti vnam horam vigilare?

38 Vigilate & precamini, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus *est*, sed caro infirma.

mihi vitis vsque in diem illum quum illud bibam nouum in regno Dei.

26 *Et hymno dicto exierũt in montem oliuarum.*

27 *Et ait Iesus, Omnes scãdalizabimini in me in nocte ista, quia scriptum est, Percutiam pastorem, & dispergentur oues.* Ioh.16.32 Zach.13.7

28 *Sed postquam resurrexero, præcedam vos in Galilæam.* Inf.16.7

29 *Petrus autem ait illi, Etsi omnes scandalizati fuerint, sed non ego.*

30 *Et ait illi Iesus, Amen dico tibi, quia tu hodie in nocte hac priusquam gallus vocem bis dederit, ter me es negaturus.*

31 *At ille amplius loquebatur, Etsi oportuerit me simul commori tibi, non te negabo. Similiter autem & omnes dicebant.*

32 *Et veniunt in prædium cui nomen Gethsemani: & ait discipulis suis, Sedete hîc donec orem.* Mat.26.30 luc.22.19

33 *Et assumit Petrum & Iacobum & Iohannem secum: & cœpit pauere & tædere.*

34 *Et ait illis, Tristis est anima mea vsque ad mortẽ: sustinete hîc, & vigilate.*

35 *Et quũ processisset paululum, procidit super terram: & orabat vt, si fieri posset, trãsiret ab eo hora.*

36 *Et dixit, Abba, pater, omnia tibi possibilia sunt: transfer calicem hunc à me. sed non quod ego volo, sed quod tu.*

37 *Et venit & inuenit eos dormientes: & ait Petro, Simon, dormis? non potuisti vna hora vigilare?*

38 *Vigilate & orate vt nõ intretis in tentationem. spiritus quidem promptus est, caro verò infirma.*

---

26 *Quum hymnũ cecinissent*, ὑμνήσαντες. Vide Mat.26.20.

27 *Oues*, τὰ πρόβατα. In quodã codice additur τῆς ποίμνης, Gregis. fortassis ex Mat. Certè nõ additur apud Zachariã.

29 *Offendantur*, σκανδαλισθήσονται. Complutensis editio addit ἐν σοι, in te.

30 *Hodie*, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, tu hodie: cuius pronominis videtur non contẽnenda emphasis. Nam ideo etiam non contentus dixisse σήμερον, addit τῇ νυκτὶ ταύτῃ.

31 *Multo magis*, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad verbum, Magis ex abundanti. Vulgata non legit μᾶλλον, neque meus vetustissimus codex. Nam certè redundat: sed ita tamen vt ista conduplicatio magis exprimat vehementem Petri asseuerationem: sicut Erasmus rectè obseruat. Nos igitur vt hãc emphasin ostenderemus, cõuertimus *Multo magis*, acsi scriptum esset πολλῷ μᾶλλον, vel πολλῷ περισσοτέρως. Erasm. autem distinguit post ἔλεγε, & μᾶλλον annectit iis quæ consequuntur: ideóque interpretatur, *Imò si me oportuerit*, &c. Sed preterquam quòd hæc aliter distincta in omnibus codicibus reperiũtur, vix etiam (opinor) reperias μᾶλλον, pro Imò vel Potius positum alicuius membri initio, nisi addatur particula δὲ: sicut in Matthæo annotauimus. ¶ *Abnegabo*, ἀπαρνήσομαι. Syrus interpres addit מרי [*mari*,] Domine mi.

34 *Et dixit eis*, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exemplaribus hæc coniunguntur cum præcedentibus: & pro λέγει scribitur λέγειν, Dicere. ¶ *Vigilate*, γρηγορεῖτε. Complutensis liber addit μετ' ἐμοῦ, mecum.

36 *Abba, pater*, ἀββᾶ ὁ πατήρ. Vnum istorum est Syriacum, alterum Græcum: vt videri possit posterius additum esse vt prius illud peregrinum declararet. Malo tamen otiosam non esse hanc iterationem, quum Syrus ipse interpres verterit אבא אבי [*abba abi*,] id est Abba, pater mi. ¶ *Non quid ego*, &c. οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hic locus variis modis scribitur in vetustis codicibus. Certè planior erit sentẽtia si pro τί, scribatur ὅ, *quod*, vt legit Vetus interpres: vel ὡς, *sicut*: quod vtrunque in meo vetustissimo exemplari legitur: vt subaudiatur γενηθήτω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam verò, quanuis imperfectam, idcirco non expleuimus, quòd hæc aposiopesis non videtur sua emphasi carere in oratione tam ardenti.

Καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών.

Καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, (ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι) καὶ οὐκ ἤδεισαν τί ἀποκριθῶσι.

Καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Καθεύδετε τὸ λοιπὸν καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ ὥρα· ἰδοὺ, παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.

Ἐγείρεσθε, ἀγωμεν· ἰδοὺ, ὁ παραδιδούς με ἤγγικε.

Matth.26. 47 luc.22. 47 ioh.18.3

Καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται Ἰούδας, εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν Ἀρχιερέων καὶ τῶν Γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

Δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσημον αὐτοῖς, λέγων, Ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτὸν, καὶ ἀπάγετε ἀσφαλῶς.

Καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει, Ῥαββὶ, ῥαββί· καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

Οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν· καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

Εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με;

Καθ' ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με· ἀλλ' ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.

Καὶ ἀφέντες αὐτὸν, πάντες ἔφυγον.

39 Et quum rursum abiisset, precatus est, & eundem sermonem dixit.

40 Et reuersus inuenit eos rursum dormientes, (erant enim oculi eorũ granati) neque sciebant quid ei responderent.

41 Et venit tertiò, dicítque eis, Dormite quod superest, & requiescite: sufficit, venit hora: ecce, traditur Filius hominis in manus peccatorum.

42 Surgite, eamus: ecce, qui prodit me, appropinquauit.

43 Et statim, adhuc eo loquente, adest Iudas qui erat vnus è duodecim, & cũ eo turba multa cum gladiis & fustibus, à primariis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.

44 Dederat autem eis iste qui eum tradebat, commune inter ipsos signũ, dicens, Quemcumque osculatus fuero, is est: prehendite eum, & abducite tutó.

45 Quum igitur venisset, statim accedens ad eũ, dicit ei, Rabbi, rabbi: ac deosculatus est eum.

46 Illi verò iniectis in eum manibus prehenderunt eum.

47 Quidam autem adstantium stricto gladio percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit eius auriculam.

48 Respõdens autem Iesus dixit eis, Vt aduersus latronem existis cum gladiis & fustibus ad comprehendendum me.

49 Quotidie erã apud vos in tẽplo docens, nec prehendistis me. Sed *oportet* vt impleantur Scripturæ.

50 Tunc relicto eo, omnes fugerunt.

39 *Et iterum abiẽs orauit, eundem sermonem dicens.*

40 *Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes, (erant enim oculi eorum granati) & ignorabant quid responderent ei.*

41 *Et venit tertiò, & ait illis, Dormite iam, & requiescite: sufficit, venit hora: ecce, Filius hominis tradetur in manus peccatorũ.*

42 *Surgite, eamus: ecce, qui me tradet, propè est.*

43 *Et adhuc eo loquẽte venit Iudas Iscariotes vnus de duodecim, & cũ eo turba multa cum gladiis & lignis à summis Sacerdotibus & Scribis & Senioribus.*

44 *Dederat autem traditor eius signum eis, dicens, Quemcũque osculatus fuero, ipse est: tenete eum, & ducite cautè.*

45 *Et quũ venisset, statim accedens ad eum ait, Rabbi: & osculatus est eum.*

46 *At illi manus iniecerunt in eum: & tenuerunt eũ.*

47 *Vnus autem quidam de circunstantibus educens gladium, percussit seruum summi Sacerdotis, & amputauit illi auriculam.*

48 *Et respondens Iesus ait illis, Tanquam ad latronem existis cum gladiis & lignis comprehendere me?*

49 *Quotidie eram apud vos in templo docens, & non me tenuistis. Sed vt impleantur Scripturæ.*

50 *Tunc discipuli eius relinquentes eum omnes fugerunt.*

---

40 *Et reuersus*, καὶ ὑποστρέψας. In quodã codice scribitur καὶ πάλιν ἐλθὼν, Et quum denuò venisset, expuncto πάλιν quod ante καθεύδοντας hîc positum est. Vulgata, *Et reuersus, denuò inuenit eos dormientes*, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας.

41 *Sufficit*, ἀπέχει. Dubitanti mihi de hac interpretatione, tandem occurrit locus Anacreontis in Odario, Ἄγε ζωγράφον ἄριστε, vbi postquam multa pictori præcepit, tandem veluti perfecta imagine, subiicit, Ἀπέχει· βλέπω δὴ αὐτά. Id est, Sufficit: iam enim ipsam intueor, Erasmus annotat se in quibusdam codicibus legisse ἀπέχει τὸ τελὸς, quod interpretarer, *Abest finis*: i. solus iã finis superest. vel, Habẽt finem, ista videlicet quæ de me prædicta sunt, vt Luc. 22. 37. quod scriptum etiam inueni in illo meo vetustissimo exemplari. Sed & Syrus interpres habet מטת חרתא [*metath chartha*,] id est, Inclinans finis, sicut inclinata dies ad finem vergens dicitur, vt fortasse pro ἀπέχει legerit ἐνέχει, *Vrget*, vel προσέχει, *instat*, videatur legisse. ¶ *Traditur*, παραδίδοται. Vulgata, *Tradetur*: quam interpretationem nõ probo. Est enim omnino seruanda præsentis temporis significatio hoc loco. Sic in proximo versiculo, ὁ παραδιδοὺς, non rectè interpretatus est, *Qui tradet*.

43 *Adest*, παραγίνεται. i. πάρεστι. Videtur enim, si ita accipias τὸ παραγίνεσθαι, vberior esse sensus. ¶ *Iudas*, Ἰούδας. In quodam codice & Vulgata editione additur Ἰσκαριώτης Iscariotes.

44 *Commune inter ipsos signum*, σύσημον. Id est de quo vnà conuenerant: vt rectè explicat Erasm. ¶ *Tutò*, ἀσφαλῶς: id est, ita diligenter & tanto cum præsidio vt elabi nõ possit. adeo sibi metuit mala cõscientia, quam illis postea Christus exprobrat versu 48. Vulgata, *Cautè*. i. πεφυλαγμένως, vel εὐλαβῶς. Syrus interpres hoc coniungit cum præcedente verbo κρατήσατε prehendite.

45 *Rabbi*, Ῥαββί. In duobus exemplaribus semel tãtùm hoc scriptum inueni, in cæteris repetitum, vt & apud Syrum interpretem.

47 *Quidam autem*, εἷς δέ τις. In hoc genere dicendi vel τις redundat, vel (quum addatur secũdus casus) traiectioni locus est: acsi scriptũ esset, τὶς δὲ εἷς τῶν παρεστηκότων: id est, quidam verò qui vnus erat ex circunstantibus. Sed postponitur τὶς, quia est encliticum. Vulgata, *Vnus autem quidam*. Erasmus, *Vnus autem quispiam*. Cicero dicere solet, Vnus aliquis, sed tum demũ quum incerta est persona. Hîc autẽ certus & notus homo designatur. Neque enim quis hic esset ignorabat Marcus, præsertim si verum est quod magno consensu tradunt veteres, eum videlicet ex ipso Petro hoc Euangelium excepisse. quod tamen hic locus videtur refellere, ipso Petro minimè istud non magis quã abnegationem illam triplicem dissimulatuo.

49 *Sed* [*oportet*] *vt*, ἀλλ' ἵνα. Vide suprà 4. 22. licet etiam * supplere commodè cum Syro interprete factum est istud, ex Matth. 26. 56.

50 *Omnes*, πάντες. Omnes videlicet discipuli, vt exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: ne de illis agere Marcus videatur, quos Iesus superiore oratione compellarat.

51 *Sindone*,

Καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνῷ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

Ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν.

Καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Ἀρχιερέα· καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ Γραμματεῖς.

Καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως· καὶ ἦν συνκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ ηὕρισκον.

Πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ· καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.

Καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, λέγοντες,

Ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.

Καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.

Καὶ ἀναστὰς ὁ Ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

51 Quidam autem iuuenis sequebatur eum, amictus sindone super nudum *corpus*: & prehenderunt eum iuuenes.

52 Ipse verò derelicta sindone, nudus effugit ab illis.

53 ‖Tunc abduxerunt Iesum ad Pontificem maximũ: cum quo conuenerunt omnes primarij Sacerdotes, & Seniores, & Scribæ.

54 Petrus autem longinquo interuallo sequutus est eum intrò vsque in aulam Pontificis maximi: & considebat cu ministris, & calefaciebat *sese* ad ignem.

55 ‖Primarij verò Sacerdotes & totus consessus quærebant testimonium aduersus Iesum, vt eum morte mulctarent: nec inueniebant.

56 Nam multi falsum testimonium dicebant aduersus eum: sed non erant paria ipsorum testimonia.

57 Tunc quidam surrexerunt, & falsa testati sunt aduersus eum, dicentes,

58 Nos audiuimus eum dicentem, ‖Ego destruam templum hoc quod est manibus factum, & intra triduum aliud absque manibus factum ædificabo.

59 Sed ne sic quidem par erat testimonium eorum.

60 Tum Pontifex maximus quũ assurrexisset in mediũ, interrogauit Iesũ, dicẽs, Non respõdes quicquã? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

51 *Adolescens autẽ quidam sequebatur eum, amictus sindone super nudo: & tenuerunt eum.*

52 *At ille reiecta sindone nudus profugit ab eis.*

53 *Et adduxerunt Iesum ad summum Sacerdotem: & conuenerunt omnes Sacerdotes, & Scribæ, & Seniores.* Mat.26.57 luc.22.54 Ioh. 18.24

54 *Petrus autem à longè sequutus est eum vsque intrò in atrium summi Sacerdotis: & sedebat cum ministris ad ignem, & calefaciebat se.*

55 *Summi verò Sacerdotes & omne concilium quærebant aduersus Iesum testimonium, vt eum morti traderent: nec inueniebant.* Mat 26.59

56 *Multi enim testimoniũ falsum dicebant aduersus eum: & conuenientia testimonia non erant.*

57 *Et quidam surgentes, falsum testimonium ferebant aduersus eum, dicentes,*

58 *Quoniam nos audiuimus eum dicentem, Ego dissoluam templum hoc manufactum, & per triduum aliud non manufactum ædificabo.* Ioh.2.19

59 *Et non erat conueniens testimonium illorum.*

60 *Et exurgens summus Sacerdos in medium, interrogauit Iesum, dicens, Non respondes quicquam ad ea quæ tibi obiiciuntur ab his?*

---

51 *Sindone*, σινδόνα. Sic vocatur tenuissima linea vestis, quam, si fuerit intima, vocamus *vne chemise*, à Sidone ciuitate vt volunt Grammatici, sic appellata, vbi texi tenuissima illa consueuerant. ¶ *Super nudum* [*corpus*,] ἐπὶ γυμνῷ. Sic vernaculo sermone dicimus, *Sur le nud*. Latinos verò non existimo ita loqui. Addidimus ergo aliquid, quanuis non summa hîc à nobis habeatur Latinitatis ratio. Ad sindonem autẽ quod attinet, sic puto vocari linteum quo amictus ille, audito nocturno tumultu, repentè accurrerat. Nec enim ista alio consilio narrantur ab Euangelista quàm vt intelligatur qua licentia isti latrones fuerint in quosuis, prætextu auctoritatis Magistratus, grassati: vt nunc quoque in eadem causa & aduersus eundem Christum in seruorum ipsius persona fieri solet. ¶ *Iuuenes*, οἱ νεανίσκοι. Insolentes videlicet inter cæteros, vt illa fert ætas. Vulg. tamen nec Syrus interpres, hoc legunt.

53 *Cum quo conuenerunt*, καὶ συνέρχονται αὐτῷ, nempe τῷ ἀρχιερεῖ. Dicuntur autem cum eo conuenisse non quod ipse priùs absens cum istis vnà venerit, quem verisimile est domi mansisse & cęteros capto Christo expectasse, sed quod eius domum venerint, vt in communi tractarent Christi causam. ¶ *Omnes*, πάντες. Rectè. cogi enim oportebat summum concilium, quum accusaretur Christus vt blasphemus & pseudopropheta. Nam tertium crimen, læsæ Cæsareæ maiestatis, tandem fraude sacerdotum comparatum est in illum, vt Pilatum ad eum damnandum adigerent.

54 *Longinquo interuallo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vide Matth.26.58. ¶ *Ad ignem*, πρὸς τὸ φῶς: id est πρὸς τὸ πύρ. Nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi testatur Hesychius, à consequenti videlicet, sicut etiam Syrus interpres vtitur hoc loco vocabulo נורא [*nura*] quod proprie significat Lucernam, vt possimus etiam commodè Focum interpretari. Vulgata hoc præteriisit. Erasmus interpretatur, *Ad lumen*, refértque ad participium συγκαθήμενος. Siquidẽ, inquit, lumen illum prodidit. Sed nimium est insolens hęc traiectio: & Hebræi quoque אור [*hor*] tam lucẽ quàm ignẽ vocant, vnde Vrendi verbum apud Latinos & ὁρᾶν Græcorum.

56 *Sed non erant*, καὶ οὐκ ἦσαν. Vulg. *Et non erant*. Erasmus, *Non erant*. Sed si καὶ pro ἀλλὰ accipias, vt alibi sæpe, planior erit sententia. ¶ *Paria*, ἴσαι: id est, congruentia, siue (vt non malè sensum expressit Vetus interpres) *Conuenientia*: quod rectè explicat Erasmus in annotationibus. Idem tamen conuertit, *Satis idonea*: ἱκαναὶ, nempe propter versiculum 59. Sed τὸ ἴσον nusquam legi hac significatione vsurpatum.

59 *Par*, ἴση. Videntur tamen hæc ita fuisse paulo antè commemorata quasi prorsus conuenirent inter testes. Itaque Erasmus iterum ἴσαι conuertit, *Satis idonea*. Legit enim ista plurali numero, cõtra vetustorum codicum fidẽ. Sed si Euangelistas inter se cõparemus, apparebit cur istorum testimonium Marcus impar fuisse scribat. Nam scribit Matthæus istos esse testatos se ex Christo audiuisse quòd posset templum destruere, & aliud ædificare: Marcus verò, quòd destructurus esset templum, & intra triduum instauraturus: quæ plurimum inter se differunt. Poterat enim illud pro inani dumtaxat iactantia accipi. Iam verò quum duos testes fuisse disertè dicat Matthæus, necesse est fateamur sic imparia fuisse ipsorum testimonia.

Ὁ δὲ ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. Πάλιν ὁ Ἀρχιερεὺς ἐπηρώτα αὐτὸν, καὶ λέγει αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐγώ εἰμι. καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

Mat.24.30

Ὁ δὲ Ἀρχιερεὺς διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, λέγει, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

Ἠκούσατε τῆς βλασφημίας· τί ὑμῖν φαίνεται; Οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θανάτου.

Καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύπτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτὸν καὶ λέγειν αὐτῷ, Προφήτευσον· καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

Mat.26.69 luc.22.55 ioh.18.25

Καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται μία τῶν παιδισκῶν τοῦ Ἀρχιερέως·

Καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμβλέψασα αὐτῷ, λέγει, Καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ Ἰησοῦ ἦσθα.

Ὁ δὲ ἠρνήσατο, λέγων, Οὐκ οἶδα, οὐδὲ ἐπίσταμαι τί σὺ λέγεις. Καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον· καὶ ἀλέκτωρ ἐφώνησε.

Mat 27.71 luc.22.56 ioh.18.25

Καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν,

61 Ipse verò silebat, & nihil respondit. Rursum Pontifex maximus eum interrogauit, & dixit ei, Túne es ille Christus Filius illius Benedicti?

62 Iesus autem dixit, Ego sum. ‖& videbitis Filiũ hominis sedentem ad dextram potentiæ *Dei*, & venientem cum nubibus cæli.

63 Pontifex maximus verò diruptis vestibus suis dixit, quid adhuc nobis opus est testibus?

64 Audistis blasphemiam: quid vobis videtur? Illi verò omnes contra eum iudicarunt, ipsum teneri mortis pœna.

65 Et cœperunt quidã inspuere in eu, & obtegere faciẽ eius, & colaphos ei infligere: & dicere ei, Vaticinare: ministri verò bacillorũ ictibus eũ cędebant.

66 ‖Quum verò Petrus esset in aula inferiùs, venit quædam ex ancillis Pontificis maximi:

67 Et quum vidisset Petrum se calefacientem, intuita in eũ, dixit, Et tu cum Nazareno Iesu eras.

68 Ipse verò negauit, dicens, Nõ noui, neque scio quid tu dicas. Et exiuit extrà in vestibulum: & gallus vocem emisit.

69 ‖Tunc ancilla quum rursus

61 *Ille autem tacebat, & nihil respondit. Rursum summus Sacerdos interrogabat eum, & dixit ei, Tu es Christus Filius Benedicti?*

62 *Iesus autẽ dixit illi, Ego sum: & videbitis Filiũ hominis sedentem à dextris virtutis, & venientem cum nubibus cæli.*

63 *Summus autem Sacerdos scindens vestimenta sua ait, Quid adhuc desideramus testes?*

64 *Auditis blasphemiam: quid vobis videtur? Quomnes condemnauerunt eũ esse reum mortis.*

65 *Et cœperunt quidam conspuere eum, & velare faciem eius, & colaphis eum cædere: & dicere ei, Prophetiza: & ministri alapis eum cædebant.*

66 *Et quum esset Petrus in atrio deorsum, venit vna ex ancillis summi Sacerdotis:*

67 *Et quum vidisset Petrum calefacientem se, aspiciens illum, ait, Et tu cum Iesu Nazareno eras.*

68 *At ille negauit, dicens, Neque scio, neque noui quid dicas. Et exiit foras ante atrium: & gallus cantauit.*

69 *Rursus autem quum*

---

61 *Benedicti*, τοῦ εὐλογητοῦ. id est Dei, qui omni laude dignus est. Hoc autem est, quod sæpe in Hebræorum commentariis reperias ברוך הוא [*baruch hu*,] quod ipsum Dei nomen exprimere vereantur Estque εὐλογητὸς, nomẽ à participio εὐλογημένος distinguendum. quod discrimen non video quî satis commodè possimus Latinè exprimere, nisi synonyma vel periphrasin queras. Sed maluimus tritum apud Theologos vocabulum vsurpare. In quodam codice pro εὐλογητοῦ, scribitur τοῦ Θεοῦ ζῶντος id est, *Dei viuentis.*

62 *Potentiæ* [*Dei*,] τῆς δυνάμεως. Per antonomasian intelligitur potentia Dei: id est, potens ille Deus. Itaque articulus τῆς ponitur ἀντονομαστικῶς: quem quum exprimere non possemus, suppleuimus Dei nomen ex Lucæ 22.69. Videtur autem Marcus ab Hebræorum consuetudine mutuatus hanc Dei appellationẽ. Sic enim eorum magistri Deũ interdum vocant הגבורה [*hagheburah.*] nisi malimus abstractum pro concreto positum, id est τὴν δύναμιν ἀντὶ τοῦ δυνάστου, vt vocatur in Mariæ Cantico, Luc.1.49.

64 *Audistis*, ἠκούσατε. In quodam codice additur πάντως, omnino. Rursus in quodam alio post βλασφημίας adscripta est nota interrogationis. ¶ *Contra eum iudicarunt*, κατέκριναν αὐτόν. Vulgata & Erasmus, *Condemnarunt*: quod non satis cohæret cum iis quæ consequuntur. ideo dissoluimus compositionem.

65 *Vaticinare*, προφήτευσον. Vulgata, *Prophetiza*: cuius vocabuli formam repudio. Itaque προφητεύειν vertere soleo Prophetare, quod & ipsum fateor Latinum non esse. Sed profanos vates placuit a sacris ita distinguere, vt alibi dixi. Hîc tamen, vt amphiboliam verbi & nominis vitarem, malui interpretari *Vaticinare* quàm *Prophetare*, quanuis Vaticinandi verbum potius respõdeat τῷ μαντεύεσθαι. Erasmus, *Diuina*: quæ etiam interpretatio est ambigua. Cæterùm in vno codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, Quis sit qui te percussit. ex Matthæo fortassis. ¶ *Bacillorum ictibus eum cædebant*, ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Ostendimus ex Plutarcho, Matt.5.39, eos dici ῥαπίζειν qui fuste aut virga quẽpiam feriunt: vt illis non possim assentiri qui de iis hoc dici putant qui alapam (vt loquuntur) infligunt: nisi fortassis alicubi καταχρηστικῶς ita vsurpetur. Videtur autem hic locus nostram interpretationem optimè confirmare. Nam ὑπηρέτας vocat præsidis apparitores, qui in prouinciis ῥαπίδας siue ῥάβδους, id est (vt idem Plutarchus in Romulo disertè explicat) bacillos gestabant: vnde etiam ῥαβδοῦχοι vocãtur, Act.16.35. Meritò igitur de istis loquens Marcus, hoc verbo vtitur, quod nos quoque ob eam causam vertimus per periphrasin, Bacillorum ictibus cædere. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur tum etiam quando cominus infligitur vulnus, vt ex his Homeri versiculis apparet Iliad. ιγ, Τὸν μὲν Φυλείδης δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν Βεβλήκει κεφαλῆς κατὰ ἰνίον ὀξέϊ δουρί. Vide Matth.26.27.

66 *Inferiùs*, κάτω. Vulgata, *Deorsum*, prorsus inepté. Notandum tamen est hîc non agi de contignatione inferiore, quasi Christus in superiore causam dixerit. Nam si id ita esset, non satis esset (opinor) probabile quod narrat Lucas 22.61, Christum post tertiam abnegationem respexisse Petrum: nisi Petrum dicamus post secundam abnegationem quæ in ipso vestibulo cõtigit, sese in eum ipsum locum recepisse vbi Christi causa agebatur, quod mihi idcirco non videtur verisimile, quòd simulatque se deprehẽsum agnouit, se recepit in vestibulum, cogitans nimirum de fuga si amplius vrgeretur. Aulam igitur sciendum apud veteres non fuisse basilicam, quam ex Latina voce mutuati vulgo dicimus, *vne sale*, sed locum sub Dio, in magnatum præsertim ædibus amplioribus, quam *vne court*, id est Cortem vocamus: cui proculdubio porticus gradibus aliquot altior supereminebat, vbi confidebat Pontifex cum suis, in Christum inquirens, ita vt prospectus ex porticu in cortẽ, & ex corte vicissim in porticum pateret: quamobrem etiam infrà 15.16, Aula Pilati dicitur fuisse prætorium.

68 *In vestibulum*, εἰς τὸ προαύλιον. Vestibulũ vocat locum portæ proximum, & ipsi aulæ oppositum, qui tamen intra ædes ipsas esset. Ideò enim hoc addidit Marcus vt explicaret aduerbium ἔξω, nequis Petrum existimaret domo exiisse: quod demum fecit post tertiam abnegationem.

69 *Rursus*, πάλιν. Hæc particula coniungitur ab Erasmo cum verbo ἤρξατο, contra omnium codicum fidem. Videtur au-

tur autē, vt hæc ita distingueret, eo adductus quòd disertè testetur Matt. 26.71, alteram hanc ancillā fuisse. Sed si quis Euangelistas inter se cōferat, reperiet Petrum fuisse simul à pluribus agnitū, suggerentibus ancillis. quamobrem etiā apud Lucam vbi agitur de secunda abnegatione, fit mētio serui, non ancillæ. ¶ *Ex ipsis*, ἐξ αὐτῶν. Sic solent interdū Hebræi subiicere relatiua eorum rerum quarum nulla antè facta est mētio. Sed tamen opinor hęc indicare aliquē habitū esse de Christo & ipsius discipulis sermonem inter seruos & ancillas, priusquam deprehenderetur Petrus.

ἤρξατο λέγειν τοῖς παρεστηκόσιν, Ὅτι ἐκ τούτων ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

70 Ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. Καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ, Ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

71 Ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, Ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὃν λέγετε.

72 Καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος οὗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δίς, ἀπαρνήσῃ με τρίς. Καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

Κεφάλαιον ιε.

1 ΚΑΙ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωΐ συμβούλιον ποιήσαντες οἱ Ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν Ἰησοῦν ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

2 Καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ, Σὺ λέγεις.

3 Καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ Ἀρχιερεῖς πολλά.

4 Ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου καταμαρτυροῦσιν.

5 Ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν τὸν Πιλάτον.

6 Κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον ὅν περ ἠτοῦντο.

7 Ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστασιαστῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποιήκεισαν.

vidisset eum, cœpit dicere adstantibus, Hic est *vnus* ex ipsis.

70 Ipse verò rursum negauit. Et rursus paulo post qui adstabant dixerunt Petro, Vere ex ipsis es: etenim Galilæus es, & loquutio tua similis est.

71 Ipse autem cœpit execrari & iurare, *dicens*, Non noui hominem istum quem dicitis.

72 ¶ Tũc secundò gallus vocem emisit. & recordatus est Petrus verborum quæ dixerat ei Iesus, Priusquam gallus vocē bis miserit, ter me abnegabis. Et quũ se proripuisset, fleuit.

CAP. XV.

1 ¶ Statim autem, manè consilio inito, summi sacerdotes cum senioribus & Scribis, totúsque cõsessus, vinctum Iesum abduxerunt, tradiderúntque Pilato.

2 Et interrogauit eum Pilatus, Tú*ne* es ille rex Iudæorum? Ipse verò respõdẽs dixit ei, Tu dicis.

3 Et accusabant eum primarij Sacerdotes de multis.

4 ¶ Pilatus autem rursus interrogauit eum, dicẽs, Non respõdes quicquam? ecce, quam multa aduersus te testificantur.

5 Iesus autem nihil amplius respondit, adeo vt miraretur Pilatus.

6 Cæterùm singulis festis dimittebat eis vnum ex vinctis, quemcunque postulassent.

7 Erat verò quidam qui dicebatur Barabbas, vinctus cũ seditionis sociis, qui cædem per seditionem fecerant.

vidisset illum ancilla, cœpit dicere circumstantibus, Quia hic ex illis est.

70 *At ille iterum negauit. Et post pusillum rursus qui adstabant dicebãt Petro, Verè ex illis es: nam & Galilæus es.*

71 *Ille autem cœpit anathematizare & iurare, Quia nescio hominem istum quem dicitis.*

72 *Et statim gallus iterum cantauit, & recordatus est Petrus verbi quod dixerat ei Iesus, Priusquam gallus cantet bis, ter me negabis. Et cœpit flere.* Mat. 27.57 ioh. 13.38

CAP. XV.

1 *Et cõfestim manè consilium facientes summi Sacerdotes cum senioribus & Scribis, & omnis consilio, vinctum Iesum duxerunt, & tradiderunt Pilato.* Matt. 27.1 luc. 22.66

2 *Et interrogauit eum Pilatus, Tu es rex Iudæorum? At ille respondens ait illi, Tu dicis.*

3 *Et accusabãt eum summi Sacerdotes in multis.*

4 *Pilatus autem rursum interrogauit eum, dicens, Non respõdes quicquam? vide in quãtis te accusant.* Mat. 27.12 luc. 23.3 ioh. 18.33.

5 *Iesus autem amplius nihil respondit ita vt miraretur Pilatus.*

6 *Per diem autem festum solebat dimittere illis vnum ex vinctis quemcunque petiissent.*

7 *Erat autem qui dicebatur Barabbas. qui cum seditiosis erat vinctus, qui seditione fecerat homicidium.*

70 *Et loquutio tua similis est*, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc nõ legit Vetus interpres, neque meus vetustiss. codex. Nõ esse tamen addititium videtur, quũ id habeat Syrus interpres.

71 [*Dicens*,] *Non noui*, ὅτι οὐκ οἶδα. Vel est mutatio personæ Hebræis familiaris: vel subaudiendum est participium, quod expressi. Vide suprà capite 10.33.

72 *Tunc secundò*, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulgata, *Et statim*, καὶ εὐθύς. quod legitur in quodam codice. Erasmus, *Et iterum*, καὶ πάλιν. ¶ *Quum* [*se*] *proripuisset*, ἐπιβαλών. Id est quum sese foras proripuisset, vt ex Matthæo apparet. Nam præpositio ἐπὶ refertur ad locum ædibus Pontificis proximum, in quem se proiecit Petrus quũ se ancillæ excusasset: & ἐπιβαλὼν omnino idem est atque נידחף [*nidchaph*,] Ester 6,12. ¶ *Fleuit*, ἔκλαιε. Vulgata, *Cœpit flere*, ἤρξατο κλαίειν, vt legitur in meo vetustiss. codice, & vertit Syrus interpres. Erasm. *Prorupit in fletum*, id est ἐπέβαλε τῷ κλαίειν. Possit etiam aliquis interpretari ἐπιβαλὼν, Quũ hoc animaduertisset, id est re animaduersa. Fuerat enim Petrus intuitu Christi & galli clamore velut ex profundissimo somno expergefactus.

IN CAPVT XV.

1 *Tradiderunt*, παρέδωκαν. Tradunt Christum Iudæi Pilato præsidi prouinciæ, quoniam illum omnino constituerant capitali supplicio afficere: quod ipsis non licebat, quoniam capitalium criminum cognitio fuerat eis erepta, primùm ab Herode Magno, deinde à Romanis, anno (vt ipsi Iudæi tradunt) 40 ante templi euersionem, id est biennio antequam Christus crucifigeretur. Siquidem Dominus annum agẽs 34, fuit crucifixus, & euersum est templum anno ab ipsius ortu 71.

3 *De multis*, πολλά. Addit Complutensis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, Ipse verò nihil respondit. idque videtur optimè conuenire cum iis quæ subiiciuntur.

6 *Singulis festis*, καθ' ἑορτήν. Syrus interpres addit particulam vniuersalem כבל [*becul*,] *omni die festo*, nec additur articulus in Græco contextu: ideo plurali numero sum vsus. & κατὰ, cuius vis hîc est distributiua, verti *Singulis*. Intelliguntur enim tria illa solennia festa, nempe Paschæ, Pentecostes, & Tabernaculorũ: quod ostendit non additus articulus, quanuis Paschæ festum specialiter nominet Iohannes. Sic autem κατὰ cum singulari quoque nomine sumitur distributiuè vt Tit. 1,5. κατὰ πόλιν oppidatim, & Act. 2,46 κατ' οἶκον domatim. ¶ *Dimittebat*, ἀπέλυεν. Vel, Absoluebat: id est absoluere & liberare solebat, vt planius explicat Matthęus. Simile dicendi genus annotauimus suprà capite 14.12.

7 *Seditionis sociis*, συστασιαστῶν. Ad verbum, Conseditiosis. Vulg. *seditiosis*, στασιαστῶν, vt legitur in meo vetustissimo codice. Erasmus, *Seditionis auctoribus*: quod tamen Græco

vocabulo non significatur. ¶ *Cædem fecerant*, φόνον πεποιήκεισαν. Vulgata, *Fecerat homicidium.* Erasmus, *Cædem patrauerat.* Videtur enim vterque legisse ὅστις ἐπεποιήκει: quanuis repugnet Frobenij editio. Cæterùm in vetustis codicibus scriptum cõstanter reperimus πεποιήκεισαν pro ἐπεποιήκεισαν, vno excepto in quo legebatur πεποιήκασι.

Καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι καθὼς ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.

8 Et vociferans turba cœpit petere vt *faceret* prout semper ipsis fecerat.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς λέγων, Θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

9 Pilatus autem respondit eis, dicens, Vultis dimittam vobis regem illum Iudæorum?

(Ἐγίνωσκε γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς)

10 (Nouerat enim eum per inuidiam traditum fuisse à Primariis sacerdotibus)

Οἱ δὲ Ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον ἵνα μᾶλλον τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.

11 Primarij verò sacerdotes, concitarunt turbam vt potius Barabbam ipsis dimitteret.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς, Τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

12 Tum Pilatus respondẽs, rursum dixit eis, Quid ergo vultis faciam isto quem dicitis regem Iudæorum?

Οἱ δὲ πάλιν ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

13 Ipsi verò rursum clamauerunt, Crucifige eum.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἔλεγεν αὐτοῖς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; Οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, Σταύρωσον αὐτόν.

14 Pilatus autem dicebat eis, Enimuerò quid mali fecit? Illi autem amplius clamauerunt, Crucifige eum.

Ὁ δὲ Πιλάτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ.

15 Pilatus igitur volens turbæ satisfacere, dimisit eis Barabbam, & Iesum flagellatum tradidit vt crucifigeretur.

Οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν.

16 Milites verò abduxerunt eum intra aulam, id est prætorium, & conuocauerunt totam cohortem:

Καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον.

17 Et induerunt eum purpura, & circumposuerunt ei plexam coronam spineam:

Καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτὸν, Χαῖρε βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων.

18 Et cœperunt eum salutare, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

Καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ τιθέντες τὰ γόνατα προσεκύνουν αὐτῷ.

19 Et verberabant eius caput calamo, & inspuebant in eũ, ac summissis genib⁹ adorabãt eũ.

Καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια· καὶ ἐξάγουσιν αὐτὸν ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν.

20 Quum autem illusissent ei, exuerunt eum purpura, & induerunt eum vestimentis propriis *ipsius*: eduxerúntque vt crucifigerent eum.

Mat 27.32 Luc.23.26

Καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα Σίμωνα Κυρηναῖον (ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ,

21 ‖Præterea angariarunt prætereuntem quendam Simonem Cyrenæum (veniẽtem rure, pa-

8 *Et quum ascendisset turba, cœpit rogare sicut semper faciebat illis.*

9 *Pilatus autem respondit eis, & dixit, Vultis dimittam vobis regem Iudæorum?*

10 *(Sciebat enim quòd per inuidiam tradidissent eum summi Sacerdotes)*

11 *Pontifices autem concitauerũt turbam vt magis Barabbam dimitteret eis.*

12 *Pilatus autem iterum respondens ait illis, Quid ergo vultis faciam regi Iudæorum?*

13 *At illi iterum clamauerunt, Crucifige eum.*

14 *Pilatus verò dicebat illis, Quid enim mali fecit? At illi magis clamabant, Crucifige eum.*

15 *Pilatus autẽ volens populo satisfacere, dimisit illis Barabbam: & tradidit Iesum flagellis cæsum vt crucifigeretur.*

16 *Milites autem duxerũt eum in atriũ prætorij, & conuocant totam cohortẽ:*

17 *Et induunt eum purpura, & imponunt ei plectentes spineam coronam:*

18 *Et cœperunt salutare eum, Aue rex Iudæorum.*

19 *Et percutiebant caput eius arundine, & cõspuebant eum, & ponentes genua, adorabant eum.*

20 *Et postquam illuserunt ei, exuerunt illum purpura, & induerunt eum vestimentis suis: & educunt illum vt crucifigerent eũ.*

21 *Et angariauerunt prætereuntem quempiam Simonem Cyrenæum (veni-*

8 *Vociferans*, ἀναβοήσας. Vulgata, *Quum ascendisset:* id est ἀναβάς, in prætorium videlicet, vt legitur etiam in meo vetustiss. exemplari: quod tamen non facilè probarim, quum disertè dicatur Ioh. 18.18, noluisse ingredi in prætorium Iudæos. ἀναβήσας verò quod annotat Erasmus, nusquam memini legere. ¶ [*Vt faceret*] *prout*, καθώς. Ellipsin ex vulgi sermone petitam rectè Erasmus suppleuit, quam Vetus interpres neglexit.

11 *Concitarunt turbam*, ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον. Meus vetustiss. codex habet ἔπεισαν τῷ ὄχλῳ, *persuaserunt turbæ.* quod videtur sequutus Syrus interpres.

* 14 *Enimuerò quid?* τί γὰρ, vel, Quídnam.

15 *Satisfacere*, τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι. Vide Act.17.9. ¶ *Flagellatum*, φραγελλώσας. Est ergo construendus hic locus, καὶ τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας παρέδωκεν sub. αὐτὸν.

16 *Intra aulam*, ἔσω τῆς αὐλῆς. Id est in intimam partem aulæ, quæ prætorium à præcipua ipsius parte vocabatur. Egisse enim Pilatum cum Christo intra ipsum prætorium liquet ex Ioh.18.28, & 29.

18 *Eum salutare*, [*dicentes,*] ἀσπάζεσθαι αὐτόν. Ellipsin huius participij suprà annotauimus cap.10.33, & 14.71. Cõplutensis autem editio addit καὶ λέγειν, *& dicere.*

21 *Et Rufi*, καὶ Ῥούφου. In quibusdam codicibus legit Erasmus τοῦ Ῥούφου: i. qui filius erat Rufi: vt Rufus iste videlicet auus fuerit Alexandri, pater autẽ Simonis. Nam hoc ita ille explicat: quod non video quî possit conuenire, nisi perperam illic impressum est τοῦ Ῥούφου pro τὸν Ῥούφον. Cæterùm notos & celebres in Ecclesia Dei istos fuisse oportet, quorum nuda nomina Marcus exposuerit. Mentio quidem fit Alexandri, Act.19.33, & Rufi, Rom.16.13. sed incertum est an hi sint quorum hic fit mentio: neque de eo magnopere solicitos esse nos oportet, qui tamen non temerè à tribus Euangelistis nominatim appellatur: ex hac ipsa infamia quã illi conciliare studuerunt isti insolentissimi, perennem gloriam est adeptus. Dicitur autem portasse crucem, cuius extremũ Christo præeunte portaret. Vide infrà Ioh.19.17.

22 *Golgotha,*

τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου) ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ.

Καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, κρανίου τόπος.

Καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον. ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε.

Καὶ σταυρώσαντες αὐτὸν, διεμέριζον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτὰ, τίς τί ἄρῃ.

Ἦν δὲ ὥρα τρίτη, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

Καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ, ἐπιγεγραμμένη, Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Καὶ σὺν αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς· ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ.

Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

trem Alexandri & Rufi) vt attolleret crucem eius.

22 ‖Duxerúntque eum in locum Golgotha: quod est, si interpreteris, Caluariæ locus.

23 Et dederunt ei bibendum myrrhatum vinum: ipse verò non sumpsit.

24 ‖Quúmque crucifixissent eũ, partiti sunt vestimẽta eius, iacta sorte super ea, quisquid tolleret.

25 Erat autem hora tertia quando crucifixerunt eum.

26 Erátque inscriptio criminis ipsius inscripta *his verbis*, REX ILLE IVDAEORVM.

27 Crucifixerunt etiam cum eo duos latrones: vnum ad dextrã, & alterum ad sinistram eius.

28 Et impleta est scriptura quæ dicit, ‖Et cum sceleratis numeratus est.

entem de villa, patrem Alexandri & Rufi) vt tolleret crucem eius.

22 *Et perducunt illum in Golgotha locum: quod est interpretatum, Caluariæ locus.* Mat.27.33 luc.23.33 ioh.19.23

23 *Et dabant ei bibere myrrhatum vinum: & non accepit.*

24 *Et crucifigentes eum, diuiserunt vestimẽta eius, mittentes sortem super eis, quis quid tolleret.* Matt.27.35 luc.23.35 ioh.19.23

25 *Erat autem hora tertia & crucifixerunt eum.*

26 *Et erat titulus causæ eius inscriptus,* REX IVDAEORVM.

27 *Et cum eo crucifigunt duos latrones: vnum à dextris, & alium à sinistris eius.*

28 *Et impleta est scriptura quæ dicit, Et cum iniquis reputatus est.* Esa.53.12

---

22 *Golgotha*, Γολγοθᾶ. Nonnulla exemplaria scriptum habent Γολγοθᾶν: Græca videlicet inflexione, apud quos hæc nomina mirum in modum sunt corrupta, propter Hebrææ & Syriacæ linguæ imperitiam. Nam propriè scribẽdum fuit Golgoltha.

23 *Myrrhatum*, ἐσμυρνισμένον. id est Myrrha conditum. Distinguendum est autem hoc Vinum ab aceto quod est postea ipsi iam crucifixo & sitienti propinatum. Agitur itaque hoc loco de Vino condito, quod Latini Murinam vocant, de quo sic Plinius lib. 14, cap. 13, *Laudatissima apud priscos vina erant myrrhae odore condita, ~~vt apparet ex Plauti fabula, quae Persa inscribitur~~.* Et mox, *Ex quibus*, inquit *apparet non inter vina modo murinam, ~~sed inter dulcia numeratam~~.* Veram enim myrrham idem auctor testatur leniter amaram esse, quam etiam probabile est ~~aliis aromatibus adiunctis~~ fuisse in hoc condiendo vino temperatam. Neque hic est omittendum quod obseruauit Galatinus ex libro Sanhedrin, Cap. Niginar Haddin: *~~Edita~~*, inquit, *~~criminis confessione, potatur reus vino thure condito, vt inde mens eius turbetur, & vehementius inebrietur, iuxta illud quod dicitur, Date siceram perituro, & vinum iis qui amaro sunt animo~~.* Addũt nonnulli fuisse honestas matronas Hierosolymis, ~~quae hoc vinum~~ iis qui ad supplicium ~~ducebantur~~ suppeditare consueuissent. Hæc ille ex Rabbinorum lacunis: quibus facilè assentior in eo quod ex hac etiam longè certissima historia liquet, non defuisse nimirum mulieres præsertim quæ commiseratione motæ, solerent nocentes damnatos hoc officij genere solari. Sed tam insaniuisse iam tum Iudæos, vt quod de cõsolatione miseris afferenda metaphoricè dixit Solomon, vsque adeo ineptè ac etiam impiè interpretarentur, id verò mihi Rabbini non magis quàm suas innumerabiles & ineptias & blasphemias persuaserint, quibus refellẽdis potius quàm recudendis vtinam operam impenderent nonnulli, qui hac certè in re Iudæorũ potius numos captasse quàm salutem quæsiuisse meritò videri possunt. Vtcunque verò sese res habeat, ex isto quorundam in Christum officio qualicunque magis eluxit ceterorum crudelitas. Christus autem amarissimum potius illud iræ paternæ poculum pro nobis ebibiturus, tum quoque hoc solatium recusauit, fuit tam immemor quàm paterni mandati memor, & de sceleribus nostris semel expiandis ad extremum vsque halitum sollicitus.

25 *Hora tertia*, ὥρα τρίτη. Ita scriptum inuenimus summo consensu in omnibus nostris codicibus tum manuscriptis, tum impressis: & ex veteribus (vt Augustino & Hieronymo) apparet iampridem eam lectionem fuisse receptam, quanuis in speciem non videatur consentire cum eo quod scribitur Iohan. 19.14, circiter horam sextam fuisse condemnatum à Pilato Christum. Laborat igitur Augustinus libri de consensu Euangelistarum tertij cap. 13, in eo explicando nodo: sed (quod tanti viri pace dictum esse velim) satis infeliciter, vt eius opinionem minimè necesse sit commemorare. Duplici autem ratione soluitur. Primùm enim ex consueto loquendi modo hora tertia esse dicitur quum tertium signum datum est: & tertiam horam vocamus illud potius spatium quod inter tertiam & quartam intercedit, quàm quod inter secũdam & tertiam: quum tamen hæc verè pro hora tertia sit habẽda. Deinde & hoc notandum est, veteres, quanuis in duodecim vncias singulos dies diuiderent, id est totum illud spatium quod inter ortum solis & occasum intercipitur: tamen interdum has vncias in quatuor quadrantes solitos diuidere, sicut & noctem pariter secabant. Sed noctis quadrantes vocabant φυλακὰς, id est custodias: quod nulla probatione indiget: diei verò quadrantes sumebant eius horæ nomen à qua exordiebantur. Hac ergo ratione primus quadrans primæ horæ nomine interdum intelligebatur, secũdus tertiæ, tertius sextę, quartus nonæ: vt minimè pugnet quod dicit Marcus, horam fuisse tertiam quum crucifigeretur Christus, cum eo quod scribit Iohannes, damnatum fuisse circiter horam sextam. Imò verò ita explicat Iohannes quod obscurius dixerat Marcus, quum hora tertia complectatur horas, quartam, quintam, sextam, vel potius, (vt vulgum loqui diximus) tertiam quartam, quintam, quam consequitur sexta, quæ propriè septima est. Ita verò solitos fuisse veteres diem distinguere apparet ex parabola quæ scribitur Matt. 20.1: vbi dies in istos quadrantes secatur, ex recepta nimirum cõsuetudine. Altera solutio violẽtior est, nempe si à librariis corruptus locus dicatur. Nam quum à Græcis designentur numeri per notas, & hac nota Γ pingatur hora tertia, hoc autem signo ϛ hora sexta, lubricus fuit vtrinque lapsus. Hæc opinio est Hieronymi Psalmo 77, sicut etiam Erasmus obseruauit. Sed si libet existimare depraua tam esse numeri notam, quod ad me quidem attinet, malim existimare apud Iohãnem potius reponendum esse ὥρα τρίτη, quàm apud Marcum ὥρα ἕκτη. Præterquam enim quòd Nonnus, Euangelij Iohannis interpres non recens, sic legit, & vetus D. Camerarij codex, & meum vetustissimum exemplar hoc confirmãt, ipsa historiæ series hoc postulat. Nam si hora erat penè sexta quum damnatus est Christus, quî potuit tam breui spatio abduci, crucifigi cum latronibus, ita otiosè derideri à prætereuntibus? Necesse fuerit enim vt his omnibus vix dimidium horæ tribuatur, quum à sexta ad nonam tenebræ terram inuoluerint. Oportet ergo, quum primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Christus, tres penè horas fuisse in ipsius causæ cognitione consumptas, vtqui hora penè tertia damnatus fuerit: deinde hora tertia crucifixũ, ad horam vsque sextam fuisse omnium ludibriis expositum, sicut copiosè explicant Euangelistæ: & hora demum nona post trium horarum tenebras, mortuum: quod autem diei superfuit, fuisse sepulturæ datum. Sed liberum hîc cuiuis iudicium esto. ¶ *Quando crucifixerunt*, καὶ ἐσταύρωσαν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et crucifixerunt*: sed καὶ pro ὅτι positum esse, apparet ex Hebræorum idiotismo, apud quos ו interdum ponitur pro כאשר [*caascher*,] vt docent Grammatici.

28 *Cum sceleratis numeratus est*, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Ἀνόμων

vocat τοὺς παρανόμους: id est legis præuaricatores, quasi exleges, aut extra legis orbitam ambulantes, quos Hebræi dicunt פושעים [*poschehim.*] Cæterùm verbum λογίζεσθαι, quod Vetus interpres vertit *Reputare*, Erasmus, *Deputare*, vocabulum ipsum τῆς λογιστικῆς, quæ species est Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμεῖσθαι vsurpari: quam significationem hîc seruandam fuisse inde apparet quòd respõdet verbo מנה [*manah*] quo vtitur Esaias capite 53. 12, ex quo petitum est hoc testimonium: & historia etiam ipsa (ni fallor) ostendit. Dicitur enim Christus non modò habitus fuisse pro impio & peccatore, (qualis etiamnum habetur hodie à Iudæis) sed vnà cum latronibus numeratus: quia nimirum quum publicè inter duos latrones penderet, pro tertio latrone propter pœnæ similitudinem numerabatur. Denique plus est inter ipsos latrones coràm conspici & numerari, quàm haberi pro latrone. Superest vt ex Vigilij antiqui & eruditi scriptoris libris aduersus Eutychen, annotemus, hunc locum ab Eutychianis fuisse impudentissimè deprauatum, quum ad stabiliendum suum errorem de vnica Christi natura, pro μὴ νεκρῶν legerent μὴ νεκρῶν, cum mortuis: vt inde colligerent, non fuisse verè mortuum, sed pro mortuo habitum.

Καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες, Οὐὰ, ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν· 29
Ioh.2.19

Σῶσον σεαυτὸν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ. 30

Ὁμοίως δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν Γραμματέων ἔλεγον, Ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. 31

Ὁ Χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. Καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν. 32

Γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης. 33

Καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐνάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἐλωὶ Ἐλωὶ, λαμμὰ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες; 34
Psal. 22. matth. 27. 46.

Καί τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλεγον, Ἰδοὺ, Ἠλίαν φωνεῖ. 35

Δραμὼν δὲ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον ὄξους, περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐ- 36
Ps.69.22

Qui verò præteribant, conuitiabantur ei, mouentes capita sua, & dicentes, Vah, ‖ *Tu* qui destruis templum, & triduò ædificas: 29

Serua teipsum, & descende è cruce. 30

Similiter autem & primarij Sacerdotes illudentes, dicebãt alij ad alios cum Scribis, Alios seruauit, seipsum seruare non potest. 31

Christus ille rex Israel descẽdat nũc è cruce, vt videamus & credamus. Et qui crucifixi erãt cum eo, probris afficiebant eũ. 32

Quum verò aduenisset hora sexta, tenebræ factæ sunt super totam regionem vsque ad horam nonam. 33

Et hora nona clamauit Iesus voce magna, dicẽs, ‖ Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est, si quis interpretetur, Deus mi, Deus mi, cur me deseruisti? 34

Et quidã adstantium quũ audissẽt, dicebãt, Ecce, Eliã vocat. 35

Cucurrit autem quidam, ‖ & impleta spongia aceto, & arundini circumposita dedit ei po- 36

Et prætereũtes blasphemabant eum, mouentes capita sua, & dicentes, Vah, qui destruis Templum, & in tribus diebus reædificas: 29

Saluum fac temetipsum descendens de cruce. 30

Similiter & summi Sacerdotes illudentes, ad alterutrum cum Scribis dicebant, Alios saluos fecit, seipsum non potest saluum facere. 31

Christus rex Israel descẽdat nunc de cruce, vt videamus & credamus. Et qui cum eo crucifixi erãt, conuitiabantur ei. 32

Et facta hora sexta, tenebræ factæ sunt per totam terram vsque in horam nonam. 33

Et hora nona exclamauit Iesus voce magna, dicens. Eloi, Eloi, lamma sabacthani? quod est interpretatum, Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me? 34

Et quidam de circunstantibus audientes, dicebant, Ecce, Eliam vocat. 35

Currens autem vnus, & implens spongiã aceto, circumponénsque calamo, 36

29 *Vah*, οὐά. Erasmus, *Væ*, id est οὐαί: cuius particulæ vsus est potius in maledicendo quàm irridendo. ¶ [*Tu*] *qui destruis*, ὁ καταλύων. Hieronymus, *Qui destruit*, vt Erasmus obseruat. Sed sequens verbum σῶσον satis indicat accipienda hæc esse vocandi casu: quod vt melius intelligeretur, pronomen Tu expressimus. Similem loquendi formam annotauimus Matt. 23. 14.

30 *Et descende*, καὶ κατάβα. Atticus imperatiuus pro κατάβηθι, vt ἀνάστα pro ἀνάστηθι. Vulgata, *Descendens*: id est καταβάς: sicut etiam legimus in vno codice.

31 *Illudentes*, ἐμπαίζοντες. Illudentes videlicet Christo. Est enim post hoc participium adscribenda distinctio, vt πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, sicut rectè legitur in Græco Theophylacto: alioquin pro ἐμπαίζοντες potius dicendum erat συμπαίζοντες, vt significetur ipsos vnà inter se lusisse. Itaque ne posthac posset hic locus corrumpi, vitauimus verborum traiectionem. ¶ *Seruare*, σῶσαι. In vetustis codicibus & Græco Theophylacto adscripta est interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, vel sarcasmo potius.

32 *Credamus*, πιστεύσωμεν. In quodam codice additur αὐτῷ, ei.

33 *Totam*, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quæritur autem à multis an de Iudæa duntaxat, an verò potius de vniuerso orbe terrarum hæc sint accipienda: quod posterius videtur amplecti Tertullianus Apolog. cap. 21, hoc Solis deliquium vocans mundi casum, quem Romani in suis archiuis habeant. Sed ego iis potius assentior qui de Ierusalem & tota vicina regione hoc dictum accipiunt. Nam in archiuis annotari iustius etiam prodigium istud potuit, quoniam fuit Iudæę peculiare. Familiare est autẽ sacris scriptoribus, terræ appellatione, etiamsi nihil adiiciatur, intelligere terram Chanaan, & γῆν pro χώραν, id est Terrã pro Regione reperimus alibi: vt Matt. 9. 16, & Luc. 4. 25. Confert autem hoc ad prodigij nouitatem, si intellexerimus non modò die Paschæ, id est in plenilunio, accidisse hanc Solis eclipsin, sed etiam reliquum orbem illustrante Sole, atque adeo in ipso meridie, hunc vnum orbis terrarum angulum in quo tantum facinus patrabatur, in densissimis tenebris delituisse. Nam quod de Dionysio illo refertur, quem Areopagitam vocant, apud me non minus fide caret quàm multæ aliæ fabulæ quæ eiusdem auctoris nomen præferunt: & si vniuersale fuisset hoc prodigium, esset proculdubio omnium astrologorum monumentis celebratum. Videtur autem hoc opponi miraculo prorsus contrario, quum tenebris Ægyptios obtegentibus, Israelitis solis in terra Gosen Sol luceret: tum videlicet Ægyptiis quidem imminens exitium, suis verò partam libertatem, Deo significante: nunc verò contra, Iudæis quidem miserrimam illam cæcitatem, qua nunc quoque puniuntur: cæteris verò populis mox exorituram Euangelij lucem, cælitus denuntiante.

34 *Eloï, Eloï*, ἐλοΐ, ἐλοΐ. Sic legitur in græcis nostris omnibus. Mihi tamen verisimilius videtur Christum ipsa Dauidis verba Hebræa non Syriaca potius vsurpasse, vt diximus Matth. 27, 46. Sic etiam hunc ipsum Marci locum citante Eusebio libro ἀποδείξεως 10. quamuis pro ἠλὶ legat ἤλει.

35 *Adstantium*, τῶν παρεστηκότων. i. τῶν παρόντων, præsentiũ, de quo alibi diximus. Aderat autem Centurio cum suis, donec vitam finirent capitali supplicio addicti, vt intelligere licet ex Matt. 27. 36, & 54.

47 *Eloi*-

τὸν λέγων, Ἄφετε· ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας καθελεῖν αὐτόν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, ἐξέπνευσε.

Καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.

Ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας αὐτοῦ, ὅτι οὕτως κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν, Ἀληθῶς ὁ ἄνθρωπος οὗτος, υἱὸς ἦν Θεοῦ.

Ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι· ἐν αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη·

Αἱ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἠκολούθουν αὐτῷ, καὶ διηκόνουν αὐτῷ· καὶ ἄλλαι πολλαὶ αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱεροσόλυμα.

Καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, (ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, ὅ ἐστι προσάββατον)

Ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βουλευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς προσεδέχετο τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ἠτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Ὁ δὲ Πιλάτος ἐθαύμασεν εἰ ἤδη τέθνηκε· καὶ προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν αὐτὸν εἰ πάλαι ἀπέθανε.

Καὶ γνοὺς ἀπὸ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ σῶμα τῷ Ἰωσήφ.

Καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καθελὼν αὐτὸν, ἐνείλησε τῇ σινδόνι· καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας· καὶ προσεκύλισε λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.

Ἡ δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία ἡ Ἰωσῆ ἐθεώρουν ποῦ τίθεται.

tum, dicens, Sinite: videamus an veniat Elias ad eum detrahendum.

37 Iesus verò emissa voce magna, expirauit.

38 Et aulæum templi fissum est in duas partes, à summo vsque ad imum.

39 Quum vidisset autem Centurio qui adstabat ipsi ex aduerso, eum ita emisso clamore expirasse, dixit, Verè homo iste Filius erat Dei.

40 Erant autem etiam & mulieres *è longinquo spectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi parui & Iose mater, & Salome:

41 Quæ, etiam quũ esset in Galilæa, ‖ sequutæ fuerant eum, & ministrauerant ei: aliæque multæ quæ simul cum eo ascenderant Hierosolyma.

42 ‖ Quum autem serum *diei* iam esset, (quoniam erat parasceue, hoc est, *ante sabbathum)

43 * Veniens Ioseph *ortus* Arimathæa, *honoratus Senator, qui & ipse expectabat regnum Dei, *fidenti animo introiit ad Pilatum, & petiit corpus Iesu.

44 Pilatus autem miratus est *si iam mortuus esset: & aduocato Centurione, interrogauit eum: an *iamdudum mortuus fuisset.

45 Et *re* cognita ex Centurione, donauit corpus Iosepho.

46 Is autem emit sindonem, & detractum eum inuoluit sindone: deposuitque in monumento quod erat excisum è petra: & aduoluit saxum ad ostium monumenti.

47 Maria Magdalene verò & Maria *mater* *Iose spectabant vbi poneretur.

*potum dabat ei, dicens, Sinite: videamus si veniat Elias ad deponẽdum eum.

37 *Iesus autem emissa voce magna, expirauit.*

38 *Et velum templi scissum est in duo, à summo vsque deorsum.*

39 *Videns autem Centurio qui ex aduerso stabat, quia sic clamans expirasset, ait, Verè hic homo Filius Dei erat.*

40 *Erant autem & mulieres de longè aspicientes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi minoris & Ioseph mater, & Salome:*

41 *Et quum esset in Galilæa, sequebantur eum & ministrabant ei: & aliæ multæ quæ simul cum eo ascenderant Ierosolymam.* Luc.8.2.

42 *Et quum iam sero esset factum, (quia erat parasceue, quod est Ante sabbathum)* Mat.27.57 luc.25.50 ioh.19.38

43 *Venit Ioseph ab Arimathæa, nobilis decurio, qui & ipse erat expectãs regnum Dei, & audacter introiuit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu.*

44 *Pilatus autẽ mirabatur si iam obijsset, & accersito Centurione interrogauit eum si iam mortuus esset.*

45 *Et quum cognouisset à Centurione, donauit corpus Ioseph.*

46 *Ioseph autem mercatus sindonem, & deponens eum, inuoluit sindone: & posuit eum in monumento, quod erat excisum de petra: & aduoluit lapidẽ ad ostium monumenti.*

47 *Maria autẽ Magdalene & Maria Ioseph aspiciebant vbi poneretur.*

---

* 40 *E longinquo*, ἀπὸ μακρόθεν. Vide Matth.26.58.

42 *Ante sabbathum*, προσάββατον: id est dies quæ sabbathum antegreditur. Vetus Ecclesia Vigiliam olim vocabat. Est autem nouum hoc vocabulum in re noua, sed non infeliciter (vt opinor) à Vetere interprete confictũ. Eras. *Quæ præcedit Sabbathum*: quæ interpretatio non satis videtur explicare quid sit παρασκευή.

43 *Veniens*, ἐλθὼν. Ita legimus ex quodam codice. Nam si legas ἦλθεν, (vt in omnibus aliis exemplaribus legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. ¶ *Honoratus*, εὐσχήμων: id est plenus grauitatis & auctoritatis. Vulgata, *Nobilis*: id est εὐγενής. Senatorem autem intelligo vnum ex eorum numero quos Sanhedrin vocãt Hebræi: nisi malimus fuisse etiam in concilium adscitum à Pilato, sicut mos erat præsidibus prouinciarum, ex ipsis prouincialibus aliquos interdum in consilium adscisscere, ad explicandas priuatorum controuersias. Vulg. *decurionem* interpretatur, ἀκύρους. Decuriones enim fuerunt coloniarum & municipiorum: nisi velimus hunc fuisse Arimathæensem decurionem. ¶ *Fidenti animo*, τολμήσας. Ad verbum, Audens. Vulg. *Audacter*. Erasmus, *Sumpta audacia*. Ego audaciæ nomen repudiaui, quoniam in vitio plerunque ponitur. Idem autẽ valet hoc loco τολμήσας, quod θαρρῶν, vel πεποιθώς. Et certè mira fuit istius hominis fiducia. Nam corpus Iesu postulare non poterat quin sese non modò Iudæis omnibus, sed ipsi etiam Pilato palàm opponeret: & tamẽ eo tempore videbatur actum esse de Christo. Itaque miror nostro seculo aliquos inueniri posse tam impudentes, vt ausint huius Iosephi & Nicodemi exempla suæ diffidentiæ prætexere. Hunc enim illi in sepultura Iesu comitem adiungit Iohannes.

44 *Si*, εἰ Sic Terentius, *Mirabar, hoc si sic abiret.* Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur εἰ pro ὅτι, vt rectè obseruauit Erasmus. ¶ *Iamdudum*, πάλαι. Vulg. *Iam*, id est ἤδη: quod etiam testatur Erasmus scriptum esse in nonnullis exemplaribus.

47 *Iose*, ἡ Ἰωσῆ. Vulg. *Ioseph*. quod etiã inuenio in vetust. meo codice, nõ in hoc loco. sed Mat.2.56. Nã hic pro Ἰωσῆ, scribit Ἰακώβου. Nomen autem Ἰωσῆς nusquam aliàs in sacris scriptis inueni: & idem vetustissimus codex supra vers.40. vbi de hac ipsa muliere agitur, pro Ἰωσῆ legit Ἰώσητος Iosetis. *Mater* verò suppleui ex Matthæo.

Κεφάλαιον ιϛ.

Luc.24.1 ioh.20.1 ΚΑΙ διαγενομένου τοῦ σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγδαλινὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώμη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν αὐτόν.

Καὶ λίαν πρωὶ τῆς μιᾶς σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

Καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς, Τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

Καὶ ἀναβλέψασαι θεωροῦσιν ὅτι ἀπεκύλισται ὁ λίθος· ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

Mat.28.1 ioh.20.12 Καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκήν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

Ὁ δὲ λέγει αὐταῖς, Μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον· ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε· ἴδε ὁ τόπος ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

CAP. XVI.

1 ET exacto intercedente Sabbatho, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater* & Salome emerant aromata, vt venientes vngerent eum.

2 Et valde mane, primo die hebdomadis, veniunt ad monumentum, exorto sole.

3 Dicebántque inter sese, Quis auoluet nobis saxum ab ostio monumenti?

4 Intuitæ verò conspiciunt saxum esse auolutum: nam erat magnum valde.

5 Ingressæ autem in monumentum, viderunt iuuenem sedentem ad dextram, amictum stola candida: & expauerunt.

6 Ipse verò dixit eis, Ne expauescite: Iesum quæritis Nazarenũ, illum qui fuit crucifixus: resurrexit, non est hîc: ecce locus vbi posuerant eum.

CAP. XVI.

1 *ET quũ transiisset Sabbathum, Maria Magdalene & Maria Iacobi & Salome emerunt aromata, vt venientes vngerent Iesum.*

2 *Et valde mane vnæ Sabbathorum veniunt ad monumentum, orto iam sole.*

3 *Et dicebant ad inuicem, Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti?*

4 *Et respicientes viderunt reuolutum lapidem: erat quippe magnus valde.*

5 *Et introeuntes in monumentum, viderunt iuuenem sedentem in dextris, coopertum stola candida: & obstupuerunt.*

6 *Qui dicit illis, Nolite expauescere: Iesum quæritis Nazarenum crucifixum: surrexit, non est hîc: ecce locus vbi posuerunt eum.*

IN CAPVT XVI.

1 *Exacto intercedente sabbatho,* διαγενομένου τοῦ σαββάτου. Mira est Græcorum vetustorum codicum varietas in hoc capite, quod Hieronymus testatur ad Hedibiam, in plerisque huius Euangelij exemplaribus non extare, quòd in eo non pauca inueniantur ab aliorum Euangelistarum narratione dissidentia. Ego verò id omnino temerè expunctum fuisse, & sic facilè restitui ac explicari posse arbitror, vt omnia pulchrè inter se consentiant. Primus igitur occurrit hic versiculus, quem arbitror finire superius caput oportuisse, vt prorsus respondeat Luc.23.56. & superiorem narrationem finiat. Et hic magnopere nos adiuuat vetustissimus meus codex, qui hunc versiculũ sic legit, καὶ προσθεῖσαι ἠγόρασαν &c. *& profectæ emerunt aromata:* neque repetit vllius mulieris nomen, quod & ipsum prodest ad huius loci conciliationem. Omnino verò postea sequens resurrectionis historia ab his verbis commodè incipiet, Καὶ διαγενομένου σαββάτου, Μαρία, &c. λίαν πρωὶ &c. id est *Exacto verò intercedente sabbatho Maria Magdalena* &c. *valde mane* &c. Cæterùm τὸ διαγίνεσθαι non simpliciter significat transire, vt vertit Vetus interpres, sed ita significare voluit Euangelista solum illum diem festum inter sepulturam & ista quæ postea narraturus est, intercessisse, vt intra triduũ resurrexisse Christum liqueat, sicut prædixerat. Et ego quidem ita restituendum hunc locum censuerim, quem tamen vt integrum, sicut extat etiam apud Syrum interpretem, seruarem, ἠγόρασαν cum Tremellio nostro verti per præteritum plusquamperfectum, ne quis exacto demum sabbatho empta fuisse hæc aromata existimet, Luca repugnante, neque id ferente temporis circunstantia, nisi ipsa nocte quæ primum diem hebdomadis inchoabat, empta fuisse hęc aromata dicamus, quum primo diluculo mulieres sint vrbe egressæ.

2 *Valde,* λίαν. Hæc particula non extat in meo vetustissimo codice, & certè repugnat ei quod mox subiicitur de solis ortu: & fortassis adiecta est ab iis qui putarunt Marcum hanc historiam vt alios Euangelistas contexuisse. Ego tamen in recepta lectione nihil immutare sum ausus. ¶ *Exorto Sole,* ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου. Sic etiam legit Syrus interpres præterito נ֫ד [*denach*] vtens, non participio. Sed in Græcis codicibus variè hoc legitur. Vetus enim interpres videtur omnino legisse ἀνατείλαντος ἤδη ἡλίου *orto iam sole*, vel certè ἐπὶ ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, vt in vno manuscripto legimus, & apud Euseb. libro ἀποδείξεως 10, capite 8. ita vt ἐπὶ accipiatur pro ἤδη, sicut accipiunt hanc particulam nonnulli Luc.1.15. Meus autem ille vetustissimus codex totum hunc locum sic legit, Καὶ ἔρχονται πρωὶ μιᾶς σαββάτων ὅτι τὸ μνημεῖον, ἀνατέλλοντος τοῦ ἡλίου, id est, Et mane primi diei hebdomadis veniunt ad sepulchrum, oriente sole. quæ lectio plenissima est, nec vllum repugnantiæ locum relinquit, præsertim si ἔρχονται interpretemur peruenerunt, nempe nõ de egressu ex vrbe, sed de accessu ad sepulchrũ. Nam alioqui videtur recepta lectio vix conciliari posse cum eo in quo reliqui tres Euangelistę prorsus consentiũt. Scribit enim Matthæus τῇ ὀπιφωσκούσῃ, *quum lucesceret:* Lucas, ὄρθρου βαθέος, *profundo diluculo:* & Iohannes multo etiam apertius, σκοτίας ἔτι οὔσης, *quum adhuc essent tenebræ.* Itaque aliquando existimaui videri posse Marcum scripsisse, οὐκέτι ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, *nondum orto sole.* quæ coniectura si periculosa videatur, age legamus ἀνατέλλοντος, *oriente,* sequuti vetustissimi codicis mei auctoritatem: vt sub ipsum ortum Solis eò dicantur mulieres istę adueniſse. Vtcunque sit autem, etiam si receptam lectionem sequamur, ista inter se non dissidebunt, si quis propius rem totam expendat. Apparet enim ex Euangelistarum coniunctione, neque solas istas tres mulieres (quanuis aliarum duces fuisse videantur) ad sepulchrum venisse, ac neque simul venisse, neque etiam pariter inde reuertisse: quam tamen narrationem Marcus, vt & alias aliquot, sicuti mox dicemus, simul ita contexuit, quasi eodem momento ista contigissent. Deinde alios Euangelistas dico profectionis, Marcum verò aduentus ad ipsum sepulchrum tempus notare. Profectas igitur domo fuisse apparet vix apparente diluculo, nẽpe vt ipsarũ ex vrbe egressio facilè obseruari nõ posset: & (vt in tanto periculo fieri solet) subtitisse dum aliæ alias expectant. & de lapide præsertim auoluendo consiliũ capiunt, vt sub ortũ solis demũ propius accesserint, nihil vt apparet de custodibus sepulchri sollicitæ: quod totum ipsas ignorasse vel illud ostendit, quòd nõ de hoc impedimento longè maximo, sed de lapide duntaxat alicuius opera tollendo dicuntur inter se deliberasse. Sic igitur Dei Opt. Max. prouidentia totam hanc profectionem disposuit, vt tam manè domo profectæ, tamen non prius ad sepulchrũ peruenirent quàm ipse Christus resurrexisset, in ipsa videlicet aurora: & custodibus in vrbẽ regressis, nihil offenderent istæ mulieres quod ipsas absterreret. Vide Mat.28.4. *

4 *Intuitæ,* ἀναβλέψασαι, i. ἐπιβλέψασαι: quum sepulchrũ versus conuertissent oculos. Vide suprà 8.24. ¶ *Nam erat,* ἦν γάρ. In meo vetustissimo codice ista huius versiculi particula superiori annectitur: idque sanè rectius. Nec enim viderunt auolutum lapidem, quòd ingens esset, sed ideo de illo amouendo laborarunt.

5 *In monumentum,* εἰς τὸ μνημεῖον. Id est, in speluncam, in qua excisum erat sepulchrum.

6 *Qui fuit crucifixus,* τὸν ἐσταυρωμένον, Vulgata, *Crucifixũ.* Erasmus autem rectè vsus est periphrasi: vt significetur agi de re præterita. Adscribitur autem interrogationis nota in duobus

duobus codicibus. Sed præstat indefinitè legere, vt melius appareat Angelum declarare quod illæ in animo habebãt. Vnus tamen Deus est καρδιογνώστης. Sed hoc Angeli ex manifestis etiam signis collegerunt: & legationis suę rationem procul dubio ex eo intellexerant à quo fuerant huic obeũdo muneri destinati.

Ἀλλ' ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.

7 Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, *ipsum* præire vobis in Galilęam: illic eum videbitis, ‖prout dixit vobis.

7 *Sed ite, dicite discipulis eius & Petro, quia præcedit vos in Galilęam: ibi eum videbitis sicut dixit vobis.* Mat. 26.32 sup. 14.28

Καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου· εἶχε γὰρ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις. Καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον. ἐφοβοῦντο γάρ.

8 Tunc abeuntes citò, fugerũt à monumento: tenebat enim eas tremor & stupor. neque cuiquam quicquam dicebant: timebant enim.

8 *At illæ exeuntes, fugerunt de monumento: inuaserat enim eas tremor & pauor. & nemini quicquam dixerunt: timebant enim.*

Ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου, ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

9 Quum autem resurrexisset Iesus, manè, primo die hebdomadis, ‖apparuit primùm Marię Magdalenę, ‖ex qua eiecerat septem dæmonia.

9 *Surgens autem manè prima sabbathi, apparuit primò Mariæ Magdalenæ, de qua eiecerat septem dæmonia.* Ioh. 20. 26 Luc. 8. 2

Ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι.

10 Illa profecta annuntiauit iis qui cum ipso fuerant, lugentibus ac flentibus.

10 *Illa vadens nuntiauit ijs qui cum eo fuerant, lugentibus & flentibus.*

Κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν.

11 Illi verò quum audissent eum viuere, & conspectum fuisse ab ea, non crediderunt.

11 *Et illi audientes quia viueret, & visus esset ab ea, non crediderunt.*

Μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.

12 Postea autem ‖duobus ex ipsis ambulãtibus apparuit alia forma, quum rus proficiscerentur.

12 *Posthæc autem duobus ex his ambulantibus ostẽsus est in alia effigie, euntibus in villam.* Luc. 14.13

Κἀκεῖνοι ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.

13 Et illi abierunt, & annuntiauerunt reliquis: *qui* ne illis quidem crediderunt.

13 *Et illi euntes nuntiauerũt cæteris: ne illis crediderunt.*

Ὕστερον δὲ, ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕν-

14 ‖Postremò verò vnà seden-

14 *Nouissimè recumben-* Luc. 24.36 ioh. 20.19

---

8 *Citò*, ταχύ. Hoc deest in vetustis codicibus. ¶ *Enim*, δέ. Δὲ pro γὰρ, quam enallagen sæpe annotauimus. ¶ *Neque cuiquam quicquam dicebant*, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον. Ne hoc quidem aliorum Euangelistarum narrationi repugnat, si (quod partium huius historiæ collatio demonstrat) dixerimus mulieres istas neque simul ad sepulchrum accessisse, neque à sepulchro discessisse.

9 *Quum autem resurrexisset*, ἀναστὰς δὲ. In Complutensi editione additur ὁ Ἰησοῦς, Iesus. Admonet autem Theophylactus adscribendam esse distinctionem, qua significetur πρωῒ ad sequentia pertinere: quod ante eum obseruarat Hieronymus in Epistola ad Hedibiam, quæstione tertia, vt Erasmus in annotationibus docet. Causam verò huic distinctioni quærendæ præbuit quòd alioquin videatur Marcus contraria cęteris Euangelistis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) scribit, vespere sabbathi illucescente in vnam sabbathi, Dominum surrexisse. Marcus autem, manè resurrectionem eius factam esse, cõmemorat. Hunc igitur nodum vt soluat, recurrit ad illam distinctionem de qua antè dixi: *aut* (inquit) *Marci testimonium non recipimus quod in raris fertur Euangeliis, omnibus penè Græciæ libris hoc capitulum in finem non habentibus.* Hæc Hieronymus. Ego verò in hoc capite nihil animaduerto quod cum cæterorum Euangelistarum narratione pugnet, vel diuersi auctoris stylum arguat: & testor in omnibus vetustis codicibus quę nobis videre contigit, hoc caput inueniri. Reperimus tamen in vno codice quædam interiecta. Nam post ἐφοβοῦντο δὲ hæc addita erant eadem manu in ipso contextu, πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας. id est, *Omnia autem quæ ipsis fuerant imperata, celeriter Petro & ipsius comitibus renuntiarũt. Postea verò etiam Iesus ipse ab Oriente ad Occidentem per eos sacrum illum & incorruptũ æternæ salutis nũtium promulgauit.* Sed quis hæc non animaduertat à diuerso prorsus auctore profecta? Quod autem ad illam quæstionem attinet, non est quòd in ea soluenda multum laboremus. Nata enim est ex falsa verborum Matthæi interpretatione, de qua suo loco diximus. Dominum verò ex iis quæ narrantur Matth. 28. 2. 3. 4. satis liquet primo tertij diei diluculo resurrexisse, atque adeo circa auroram, vt disertè scribit Eusebius eo loco quem paulo antè citaui, receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans.

10 *Iis qui cum ipso fuerant*, τοῖς μετ' αὐτοῦ. Ita significantur non soli vndecim illi selecti discipuli, sed alij quoque ipsum affectati, vt ex 12. versiculo apparet.

11 *Quum audissent*, ἀκούσαντες. Syrus interpres addit, λέγουσας, *Dicentes*: & mox, pro ἐπ' αὐτῆς, *Ab ea*, ἐπ' αὐτοῖς, *Ab eis*, vt in vno etiam Græco exemplari legimus. vt videlicet Mariam Magdalenam intelligamus alias sibi comites adiunctas habuisse, quod aliorum Euangelistarum narrationi melius conuenit.

12 *Alia forma*, ἑτέρᾳ μορφῇ. Vide Luc. 24 v. 16.

14 *Postremò*, ὕστερον. Vulgata, *Nouissimè*. Erasmus, *Postea*, μετέπειτα. Ita enim alium nodum soluit, quem nectit Augustinus libri de consensu Euangelistarum 3. cap. 25. Nam existimat hæc euenisse antequàm appareret Christus ad mare Tiberiadis, sicut refert Iohannes: ideóque quærit qua ratione hæc apparitio dici possit postrema. Respondeo, Marcum summo iudicio, vt breuitati studeret, declarationem resurrectionis Domini in tres veluti partes distribuisse. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non semel factum fuisse, ex aliis Euangelistis intelligitur. Marcus verò hęc omnia in vnum velut corpus coniungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conspectus qui rus ibant. In postrema demum parte commemorat quomodo discipulis apparuerit, incipiẽs à prima illa apparitione quæ facta est in eo ipso die quo resurrexit, quam aliæ postea multæ consequutæ sunt. Sed eas omnes rursus in vnam velut historiam contrahit: ideóque postremam hanc apparitionem vocat, quæ ab ipso die resurrectionis ad ascensionem vsque porrigitur, vt liquet ex versiculo 19. Eandem prorsus rationem sequitur Lucas postremo capite, in quo ita connectit primam illam apparitionem cum postrema, vt nisi quis hoc, quod dixi, consideret, sit existimaturus Dominum eo ipso die quo primùm apparuit discipulis, (id est quo resurrexerat) in cælum ascendisse, quum dies XL. intercedant, vt ipsemet refert Act. 1. 3. ¶ *Vnà sedentibus*, ἀνακειμένοις: id est, quum vnà domi essent. Vulg. & Eras. de accubitu interpretantur, & ita adhuc conuertimus τὸ ἀνακεῖσθαι. Hic autem non agi de accubitu, quasi ipsis cœnantibus interuenerit Dominus, probabilius est ex temporis circumstãtia

quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in via apparuit Dominus, quum iam appeteret vespera, domum ingressi sunt, vbi tempus aliquod incipiendæ cœnę datum est. Inde agnito Domino, statim reuersi sunt Hierosolymam, vt ista discipulis nuntiarent. Iam verò quum Emmaus, vnde regredi sunt, sexaginta stadiis ab vrbe distaret, vt disertè dicit Lucas, certè vt maximè etiam properarint, nónisi valde profundâ iam nocte potuerunt ad discipulos peruenire: in quod tempus haud satis scio an discipuli cœnam reiecerint, vt & maximè sit probabile Christum ipsis lugentibus & precantibus potius quàm cœnantibus interuenisse. Itaque existimo ἀνακειμένοις optimè hoc loco explicari posse συνηθροισμένοις, vel συνηγμένοις: quibus verbis vtuntur Lucas & Iohannes eandem historiam narrantes. Ponitur enim ἀνὰ pro σὺν interdum, sicut in isto Homeri versiculo, Iliad. α, χρυσέῳ ἀνὰ σκήπτρῳ: vt τὸ ἀνακεῖσθαι idem valeat quod συγκεῖσθαι, quod etiam declarat simul & vnà esse, vt in illo Sophoclis, βαλεῖτε κἀμὰς τρεῖς ἐμοὶ συγκειμένους

Significa pro d. fuerit Iudæis fact. historia fabula, q. m. h. π. r. p. f. l. c.

5 ¶ *Non credidissent*, οὐκ ἐπίστευσαν. Hic obseruat Erasmus ex Hieronymi dialogo secundo aduersus Pelagianos, in quibusdam Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus hæc scripta fuisse, *Et illi satisfaciebant, dicentes, Seculum istud iniquitatis & incredulitatis substantia est, quæ non sinit per immundos spiritus veram Dei apprehendi virtutem: idcirco iam nunc reuela iustitiam tuam.* Sed quàm parum hæc verba conueniant Apostolorum personæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non est (opinor) cur pluribus ostendere conemur. NB

δεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν· ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον οὐκ ἐπίστευσαν.

Matth. 28. 19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.

Ioh. 12. 48 Ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθεὶς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.

Act. 16. 18 Σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι, ταῦτα παρακολουθήσει, Ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι· γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς·

Act. 2. 4, & 10. 46

Act. 28. 5 Ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψει· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσιν.

Act. 28. 8

Luc. 24. 51 Ὁ μὲν οὖν Κύριος μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Ἐκεῖνοι δὲ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ Κυρίου συνεργοῦντος, καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων.

Heb. 2. 4

tibus ipsis vndecim exhibuit sese, & exprobrauit incredulitatem eorum, & cordis duritiem: eo quòd iis qui ipsum cōspexerant excitatum non credidissent.

15 Et dixit eis, ‖Profecti in mūdum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.

16 Qui crediderit & baptizatus fuerit, seruabitur: ‖qui verò nō crediderit, condemnabitur.

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc consequentur, ‖Per nomen meum dæmonia eiicient: ‖linguis loquētur nouis:

18 ‖Serpentes tollent: & siquid lethale biberint, nequaquam nocebit eis: ‖ægrotis manus imponent, & bene habebunt.

19 ‖Dominus igitur postquam loquutus fuisset eis, sursum receptus est in cælum, & sedit ad dextram Dei.

20 Illi verò egressi prædicarunt vbique, ‖Domino cooperante, & sermonem *eorum* confirmāte per signa subsequentia.

tibus illis vndecim apparuit, & exprobrauit incredulitatem eorum, & duritiem cordis: quia iis qui viderant eum resurrexisse non crediderunt.

15 *Et dixit eis, Euntes in mundum vniuersum, prædicate Euangelium omni creaturæ.*

16 *Qui crediderit & baptizatus fuerit, saluus erit: qui verò non crediderit, condemnabitur.*

17 *Signa autē eos qui crediderint, hæc sequentur, In nomine meo dæmonia eiicient: linguis loquentur nouis.*

18 *Serpentes tollent: & si mortiferum quid biberint, non eis nocebit: super ægros manus imponent, & bene habebunt.*

19 *Et Dominus quidē Iesus postquam loquutus est eis, assumptus est in cælū, & sedit à dextris Dei.*

20 *Illi autē profecti prædicauerunt vbique, Domino cooperante, & sermonem confirmante sequentibus signis.*

---

15 *Omni creaturæ*, πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13. 19, annotauimus varium vsum huius vocabuli in his libris: quanuis non satis Latini, tamen veluti latij iure à Theologis donati. Hic verò pro humano omni genere accipitur, siue pro omnibus gentibus, vt loquuntur Matthæus & Lucas: idque non sine magna emphasi, quam vt indicarem malui Omnem creaturam, quàm Totum mundum, vel Omnes homines interpretari. Perinde enim est acsi diceret Dominus, sibi iam decretum esse, sicut omnium hominum conditor est, ita etiam per vniuersum orbem terrarum promulgare gratuitæ remissionis nuntium: quum antea vnam duntaxat gentem Iudæorum hoc beneficio esset dignatus, quasi non etiam reliquas gentes condidisset. Et significatur hoc dicendi genere (quod explicat Petrus Act. 10 34, & 35, quod tamen ipse quum audiret non intellexit: & quod Galat. 3 28. dicit Paulus) in Euangelio non esse Iudæum neque Græcum, non seruum neque liberum, nō masculum aut fœminam. Denique declaratur his verbis, Apostolicam functionem, quæ tunc demum est duodecim discipulis mandata, non vnius aut alterius Ecclesiæ angustiis terminari, sed totius orbis terrarum finibus cōprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut vni Petro demandatum, aut in Ecclesia Dei perpetuum. Subtilis autē illa & sanè vana ratio cur omnis creaturæ nomine Homines significentur, quòd nimirum nullum sit creaturæ genus quod in Homine non possit agnosci, prorsus est repudianda, vt horum scriptorum simplicitati minimè conueniens, quanuis ab Augustino, non vno loco proferatur.

16 *Qui crediderit*, ὁ πιστεύσας, nempe prædicationi. Atqui non prædicatur Euangelium infantibus, neque hoc præcepit Christus cuiquam. Ergo abutuntur hoc loco qui quod de satis adultis dicitur ad infantes pertinere cēsent, ac eo tandem delabuntur vt fidem actu infantibus inesse velint. Sed insaniūt multò magis Anabaptistæ qui ex hoc loco concludunt baptizandos non esse infantes.

17 *Nouis*, καιναῖς. Nouas linguas appellat, nō recēter fabricatas, sed peregrinas, & quas nunquā antea nossent, qui singulari Spiritus munere repentè euadebant earum periti. Planius ergo loquitur Lucas Act. 2. 4, quum ἑτέραις. i. alias & diuersas vocat.

18 *Tollent*, ἀροῦσι. In quodam codice manuscr. legitur, ἐν ταῖς χερσὶν ὄφεις ἀροῦσι, manibus tolient, i. prehendent serpētes: quod est apertius, vt etiam euenit Paulo Act. 28, 3.

20 *Cooperante*, συνεργοῦντος. Propriè dicitur συνεργεῖν, qui est συναίτιον. At Deus est κύριον αἴτιον. Itaque hoc in loco τὸ συνεργεῖν Deo tribuitur, non vt ὑπουργοῦντι in prædicatione Euangelij: multò minus in edendis miraculis, sed respectu finis & scopi tum prædicationis verbi, tum miraculorum, quod vtrunque Deus sua vnius vi reddidit efficax. Vide Ro. 2. 19, & 1. Cor. 3. 7, & 12. 6, & Gal. 3. 5. ¶ *Subsequentia*, ἐπακολουθούντων. Subsequentia videlicet eorū doctrinā, quæ istis tanquā sigillis obsignabatur. Neque enim hęc ad subsequentem aliquem librū referri possunt. Ex significatione verò huius vocabuli obseruandū est, oportere cū signis semper cōiungere doctrinā: & ita quidē vt illi priores partes semper tribuamus, cui nimirum confirmādæ ista adhibeātur: vt si falsa est doctrina, idē quoque de signis & prodigiis ipsis statuamus, quemadmodum docet Dominus Deut. 13. 1. Syrus interpres pro *Subsequentia*, vertit, *Quæ faciebant*, eadem manente sententia. Deinde hæc addit, *Finit Euangelium sanctum prædicationis Marci, qui prædicauit & loquutus est Latinè Romæ*, quę subscriptio confirmat eorum opinionem qui Marcum volūt Petri fuisse Romæ comitē, minimè profectò mutum, ibique ex ore Petri hoc scriptū excepisse, quod etiam nonnulli, sed (vt arbitror) falsò, ex Latino sermone in Græcum fuisse translatum censent.

ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ

ΕΥ' ΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ' ΚΑΤΑ' ΛΟΥΚΑ̃Ν.

EVANGELIVM SECVNDVM LVCAM.

Κεφάλαιον Α.

	NOVA INTERPR. CAPVT I.	VETVS. CAPVT I.
ΕΠΕΙΔΗ'ΠΕΡ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων,	QVONIAM multi aggressi sũt componere narrationem earum rerum, quarum plena fides nobis facta est,	QVONIAM quidem multi conati sũt ordinare narrationem, quæ in nobis completæ sunt, rerum.
Καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·	Prout tradiderunt nobis qui à principio spectatores ipsi & ministri fuerunt sermonis:	Sicut tradiderunt nobis qui ab initio ipsi viderunt, & ministri fuerunt sermonis:

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

SECVNDVM *Lucam*, κατὰ Λουκᾶν. Syrus interpres hanc inscriptionem habet, *Euangelium sanctum prædicationis Lucæ Euangelistæ, qui loquutus est & prædicauit Græcè in Alexandria magna.* quod eos verum expendere qui Marco potius has partes tribuunt. quanquã hac de re non est nobis magnopere laborãdum: sed de hoc potius vt sacrosancta hæc scripta mentibus nostris insculpantur.

1. *Aggressi sunt*, ἐπεχείρησαν. Vulg. *Conati sunt*. Significat autem τὸ ἐπιχειρεῖν (vt rectè obseruat Eras.) aliquid in manus sumere: quod Latini, ratione non prorsus dissimili, Aggrediendi vocabulo declarant, translatione non a manibus, sed à pedibus sumpta: quæ significatio diligẽter est annotanda, nempe vt istos qui scribendi occasionem nostro Euangelistæ tribuerant, sciamus minimè id satis commodè præstitisse quod erant aggressi, sed aliunde accepta confusè perscripsisse. Nec tamen fortasse Lucas illas fabulosas & putidas ac etiam impias narrationes intellexit, quas iampidem sub Nicodemi, Nazarẽorum, Thomæ, Ægyptiorum, proteuangelij nominibus editas & damnatas nõnulli rursum nostro seculo reponunt. Sed & forsitan ex hoc loco vtcunque colligi potest Lucam ante Matthæum quoque & Marcum hanc suam historiam edidisse. ¶ *Componere*. ἀνατάξασθαι. Vulgata, *Ordinare*. Erasmus, *Contexere & digerere*: quæ vt translatitia repudiaui. Budæus, *Adstruere*: quod nusquam memini legere ea significatione vsurpatum quæ possit huic loco accommodari. Ego verò existimo ἀνὰ pro συὶ poni, vt diximus Marci 16.14, & ἀνατάττεσθαι idem declarare atque τὸ συντάττεσθαι, i. Componere, siue conscribere & conficere. ¶ *Narrationem*, διήγησιν. Distinguere oportet, auctore Aphthonio, διήγησιν & διήγημα, vt totum & partem. Itaque διηγήσεως appellatione Lucas intelligit libros ipsos de Christi dictis ac factis conscriptos, quemadmodum ipse explicat Act. 1.1. vt ἀνατάττεσθαι διήγησιν, nihil aliud declaret quàm historiã conscribere. ¶ *Earum rerum quarum plena fides nobis facta est*, περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Ad verbum, De rebus quæ inter nos fuerunt prorsus certificatæ, vel certioratæ neque enim possum Græcum vocabulum πληροφορεῖσθαι, altero Latino explicare. Vulg. *Quæ in nobis completæ sunt rerum*, quæ interpretatio Græcis non respondet. Neque enim τὸ πληροφορεῖν declarat τὸ πληροῦν, id est implere, sed plenè certiorare, vt sæpe loquitur Vlpianus Iurisconsultus: vnde πληροφορεῖσθαι, quum ad personam refertur, significat certiorem ab aliquo fieri, ita vt de re quapiam nulla sit amplius dubitatio. sin autem ad res ipsas accommodetur, πεπληροφορημένα πράγματα dicuntur quę certis testimoniis ita sunt comprobata vt de iis ambigi nõ possit, nisi quis velit apertam veritatem inficiari. Inde factũ vt Paulus πληροφορίαν vocet partim quidem testimoniũ illud Spiritus sancti, per quem in corda electorũ effunditur dilectio qua nos Deus dilexit, quũ peccatores essemus: partim verò illius testimonij efficaciam in nobis, cuius vi certò scimus fore vt nihil nos possit separare a dilectione illa qua nos Deus in Christo dilexit ab æterno. Huic autem πληροφορίᾳ coniuncta est πποίδησις illa quæ facit vt in mediis afflictionibus gloriantes, cum fiducia clamemus, Abba, Pater: sũntque hi proprij & peculiares in electis effectus fidei, à qua fideles appellamur. Itaque qui hanc doctrinam oppugnant, sciant sese ipsi Christo & toti Christianæ religioni bellum indixisse. Vetus autem interpres, quanuis alioqui videatur summa religione sacros libros interpretatus, tamen quæ significatio sit horum vocabulorum non videtur cognouisse, nedum vt vim illorum intellexerit. Erasm. *Earum quæ inter nos certissimæ fidei sunt rerum*. i. (vt ipse in annotationibus explicat) Quæ sunt indubitatis argumentis persuasæ. Budæus autem interpretatur, *De rebus inter nos exploratis*. Atqui (ni fallor) Lucas hũc non respexit, neque dicere voluit fidem adhibitã esse Apostolorum testimonio, sed de iis rebus se scripturũ esse quarum plena fides antè sit facta, & quidem ab oculatis testibus. Neque enim hîc quæritur sítne creditum Apostolorum testimonio, annon: sed quàm certo testimonio possint ea confirmari de quibus ipse dicturus est, quũ sint alioquin incredibilia.

2. *Prout tradiderunt*, καθὼς παρέδοσαν. Ex hoc loco apparet, Lucam ea scripsisse quæ auditione acceperat, nõ tam à Paulo (vt tamen veterum nonnulli tradunt) quàm ab Apostolis qui cum Christo iam inde ab initio erant versati. Deinde hoc quoque videtur eorum ineptias refellere qui Lucam scribunt vnũ fuisse ex septuagintaduobus discipulis, cui cũ Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem somnia nobis peperit quorundam πανουργία, qui iampridem vsus est Satanas, vt (si fieri posset) sacris scriptoribus omnẽ fidem adimeret. Id fecit hoc fortassis, patrum memoria, commiseratione potius quàm insectatione dignum, quũ densissimæ tenebræ omnem lucis conspectum hominibus eripuissent: nũc vero in tam manifesta luce veritatis, quid non illi merentur quos non pudet Ecclesiæ Dei ista somnia obtrudere, quibus ipsa Euangelij veritas in dubiũ reuocatur? ¶ *Spectatores ipsi*, αὐτόπται. i. διὰ τοῦ. Sic enim satis commodè mihi videtur conuerti posse Græcum illud vocabulum, quo significatur qui suis oculis aliquid vidit: quem Plautus oculatum testem festiuè vocat, & testi aurito opponit. Neque enim quisquam alienis oculis propriè dicitur quidpiam contemplari. Vulg. *Qui ipsi viderunt*. Erasm. *Qui oculis suis viderunt*. Hũc autem pertinet

quod scribitur 1.Iohan.1.1,& 3. ¶ *Ministri*, ὑπηρέται. Ita vocat Apostolos honesto vocabulo, qui nimirum Christo adfuerunt, publica Euangelij prædicatione occupato: ita tamen vt ipse potuis illis ministrarit, quanuis illorum magister esset ac Dominus, vt testatur infrà.22.c.27. ¶ *Sermonis*, τοῦ λόγου. Si cui placet de Filio Dei intelligere, qui ὁ λόγος etiam a Luca vocetur, non reclamo: quoniam alioqui Lucas non meminerit eius de quo scribere constituit, sed in genere dixerit se scripturum esse de rebus quibusdam quas ab idoneis testibus acceperit. quod exordiũ obscurum ac fortasse vitiosum videri posset. Et Epiphanius aduersus Marcellianos, sic diserte exponit. & Athanasius 3, oratione aduersus Arrianos. Erasmus interpretatur, *Eorum quæ narrabant*: vt significet se hæc didicisse ex iis qui rebus ipsis non modò interfuerint, sed etiam pars eorum magna fuerint, vt loquitur Æneas ille Virgilianus: quoniam apud Hebræos דבר [*dabar*] interdum id declarat, vt mox versu quarto, sed plurali numero.

Ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶσιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε·	3	Visum est etiã mihi, omnia altè *repetita* penitus assequuto, ordine *illa* ad te scribere, præstantissime Theophile:	3	*Visum est & mihi, assequuto omnia à principio diligenter, ex ordine tibi scribere, optime Theophile:*
Ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν.	4	Vt agnoscas earũ rerũ veritatem quas auditione accepisti.	4	*Vt cognoscas eorũ verborum de quibus eruditus es, veritatem.*
Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρῴδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀ-	5	Fvit diebus Herodis illius regis Iudææ, Sacerdos quidã nomine Zacharias, ‖ ex classe	5	*Fvit in diebus Herodis regis Iudææ, Sacerdos quidã nomine Zacharias,*

1.Par.24.1.

3 *Omnia*, πᾶσιν. Hoc nonnulli ad Apostolos referunt, quos affectatus fuerit Lucas, vt rem totam ex ipsis cognosceret. Sed præstat ad ea referre de quibus se scripturũ profitetur. ¶ *Alte* [*repetita*,] ἄνωθεν. Sic à Latinis dicuntur prooemia altè repetita quæ à primis initiis & ipsa vsque origine ducuntur, quam particulam Syrus quidem interpres non legit, ego verò retinendam censeo. Vulgata & Erasmus, *Ab initio*: id est ἀπ' ἀρχῆς. Alij, *Denuò*: quæ interpretatio non conuenit cum participio παρηκολουθηκότι. Budæus interpretatur *Pridem*: id est πάλαι. Sed res ipsa ostendit quomodo sit hoc aduerbium accipiendum hoc loco, quum Lucas multo altius quàm cæteri Euangelistæ hanc historiam sit exorsus. Addidi autem participium Repetita, partim vt planior esset sententia, partim vt mollius cohærerent duo aduerbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. ¶ *Penitus*, ἀκριβῶς. Græcum hoc vocabulum (vt etymologia ostendit) illi Latino prorsus respondet. *Penitus* enim Latinis idem declarat atque Intrinsecus, & ad intima vsque, vt apud Virgilium Æneid.3, *-- & penitus causas tentare latentes.* ἀκριβῶς autem à Græcis dicitur παρὰ τὸ εἰς ἄκρον βαίνειν, id est quòd ab imo ad supremum ascendatur: quod est exquisitæ & perfectæ diligentiæ. Vulgata, *Exactè*, quod Latinum puto non esse. Erasmus, *Exacta diligentia*: quæsita periphrasi propter aduerbiũ ἄνωθεν proximè præcedẽs. Quidam, *Accuratè*: id est ὀπτιμελῶς. Alij, *Diligenter*. ¶ *Assequuto*, παρηκολουθηκότι, id est καταμαθόντι καὶ πεπυσμένῳ, Quum perdidicerim & intellexerim: vt rectè (mea quidem sententia) explicat Budæus in Commentariis. Nam verum quidem est quod Erasmus tradit, τὸ παρακολουθεῖν propriè significare aliquem affectari, vt Græci loquuntur, τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθεῖν καὶ συμπαραμαρτεῖν: & de rebus etiam ipsis dici, quas qui ita consectetur vt nihil prætermittat, dicatur παρακολουθῆσαι. Sed Lucam opinor aliquid amplius significare, se nimirum ita hæc esse consectatum vt etiam perdidicerit. Nam alioquin non assequimur omnia quæ consectamur aut peruestigamus: vt accipiendum est illud Ciceronis 2. in Verr. *Habeo autem certam viam atque rationem qua omnes illorum conatus inuestigare & consequi possim.* Itaque non puto satis exprimi Lucę sententiam ab iis qui vel Cõsectandi vel Peruestigandi vocabulo vti maluerunt: quum alioquin τὸ παρακολουθεῖν multis locis optimè possimus eo etiã modo interpretari: & Peruestigare potius respondeat τὸ διϊχνεῖν, quo vtitur Lycophron initio Alexandræ Vide 2. Timoth.3.10. ¶ *Ordine*, καθεξῆς, id est, distinctè & distributè, vt ij solent qui ad scribendam historiam aliquod iudicium adferunt: quam laudem Ambrosius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, *Ex ordine*. Erasmus, *Deinceps*. Græcum autem aduerbium propriè declarat Cohærenter, παρὰ τὸ ἑξῆς. Facit verò hic locus, vt in harmonia Euangelistarum scribenda, rectiorem ordinem seruari putem, si in iis quæ habent communia, reliqui ad Lucam potius accommodentur, quàm Lucas ad cæteros. ¶ *Præstantissime*, κράτιστε. Vulgata & Erasmus, *Optime*: id est ἄριστε. Annotat tamen Erasmus diuersas interpretationes. Potest enim κράτιστος deduci vel à κράτος, quod robur & imperium declarat: vel à κρατῶν, id est vincire, siue compotem esse, quasi plurimum pollentem aut potentissimum dicas: vel à κρείττων, quod etiam potentiorem & potiorem significat: quam postremam expositionem vt simplicissimam selegi. Conuenit autem hoc epitheton viris principibus, & qui magna sunt auctoritate. Itaque tribuitur Felici Act. 23.26, & Festo, Act.26.25, vtrique Iudææ præsidi. Fuisse igitur hic Theophilus videtur, cui Lucas vtrunque suum librum inscribit, vir quispiam amplissimæ dignitatis, quales paucos semper habuit Ecclesia Dei. Adiunctum enim epithetum omnino videtur ostendere proprium alicuius nomen esse: neque inde efficitur, vni duntaxat homini Lucam, aut potius Spiritum sanctum, ista scripsisse.

4 *Agnoscas*, ἐπιγνῷς. Vulgata, *Cognoscas*, id est γνῷς. quod rectè emendauit Erasmus, Theophylacti auctoritatem sequutus, qui hoc verbum ita exposuit, vt significet Eius rei quam vtcunque semel cognoueris, maiorem deinceps integro cognitionem nanciscaris. ¶ *Earum rerum veritatem quas auditione accepisti*, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν ἀσφάλειαν. Λόγους vocat (Hebræorum more) idipsum de quo dicturus est. Κατηχεῖν autem declarat Voce aliquid significare, & κατηχεῖσθαι dicuntur qui ex aliorum relatu quippiam acceperunt, vt Act.21.vers.21, & 24. Vnde factum vt in genere pro ἀπὸ στόματος διδάσκειν accipiatur, vt 1. Corinth.14.v.19. Act.18.v. 25. Rom. 2.v.18. Gal.6.v.6. Sed postea vt apud Hebræos חנך [*chanach*] in Pihel: ita apud Græcos in Ecclesia τὸ κατηχίζειν de iis demum dici cœpit qui prima religionis rudimenta in Ecclesia viua voce docebant, quorum discipuli propterea κατηχούμενοι vocabantur. Meminit etiam Porphyrius initio ἐμπειρικῶν ζητημάτων, παιδικῆς κατηχήσεως: quod annotare placuit propter eos qui apud profanos scriptores hoc vocabulum negant inueniri. Cæterùm ἀσφάλειαν non conuerti *Certitudinem*, cum Erasmo, (nam hoc vocabulum apud idoneos auctores non legi) sed *veritatem*, id est ἀλήθειαν, cum Vetere interprete, quanuis firmitatem propriè declaret. Neque enim hîc quęritur (opinor) quàm firma, sed quam vera sit Euangelij doctrina: quæ duo vt separari vix possint, distingui tamen debent.

5 *Diebus*, ἐν ταῖς ἡμέραις. Id est temporibus: pro quo disertiores Græci dicerent ἐπὶ Ἡρῴδου. Illum autem Hebraismum libens retineo: quo nimirũ optimè exprimitur quàm breuis & caduca sit bonorum etiam regum potestas, nedum vt sit perpetua quorundam tyrannis. ¶ *Illius regis*, τοῦ βασιλέως. Articulum expressi, cuius vis est hoc loco διακριτική. Voluit enim (ni fallor) Lucas Herodem illum magnum Iudææ regem ab Herode Galilææ Tetrarcha distinguere. ¶ *Sacerdos quidam*, ἱερεύς τις. Mirũ est Ambrosium & Augustinum ita potuisse hallucinari vt Zachariã existimarint fuisse Pontificem maximum. Nam quod ad suffitum attinet, distinguendus hîc est quotidianus, ab illo solenni qui die expiationis fiebat à solo Pontifice Maximo, in sanctum sanctorum eo demum die quotannis ingrediẽte. ¶ *Ex classe*, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi vocant מחלוקות [*mehalukai*] & פקודה [*pekudah*] & משמרת [*meschimrat*,] id Græci interpretes non modò διαίρεσιν, ὀπισθεν & κλῆρον, id. distributionem siue classem, munus & sortem conuertunt, sed etiam ἐφημερίαν: idcirco nimirum quòd sorte distributis sacerdotibus ex posteritate Aaron, (vt scribitur 1. Paral. 24.1) singulæ familiæ certis hebdomadum vicibus sacerdotij munus obibant. 2. Paralipom. 23 8.

¶ *Abia*,

¶ *Abiæ*, Ἀβιά. Hæ vices nõ semel variarunt, prout tulerunt tẽpora. Classis enim Abiia, quum vices istæ primùm instituerentur, fuit octaua, 1. Paralip. 24. 10. Post reditum autem ex Babylone sub Ieschuha duodecima, Neh. 12. 1. sub Ioiakimo, vndecima, Nehem. 12. 17. ¶ *Ex filiabus* ἐκ θυγατέρων: id est posteritate. quod Hebræorum idioma alibi exposuimus. Minimè autem mirandum est Elisabet cognatam fuisse Mariæ, quæ ex tribu Dauidis erat. Lex enim illa qua cauetur vt filiæ nubant viris ex sua tribu, (sicut scriptum est Num. 36. 8.) quum huc spectaret ne tribuum distributiones confunderentur, non impediebat quominus cæteræ tribus cum Leuitica affinitatem inirent, quia Leuitis nulla propriè assignata fuerat portio. Sed & lex illa * videtur ad ea tantum pertinere quæ deficientibus maribus in paternam hæreditatẽ succedebant & eo tempore, distinctio illa tribuum vel nulla vel perexigua fuit.

βία· καὶ ἡ γυνὴ αὐτῆς ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρὼν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.

Ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ Κυρίου ἄμεμπτοι.

Καὶ οὐκ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι Ἐλισάβετ ἦν στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ ἔναντι τοῦ Θεοῦ,

Κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε

Abiæ: vxor verò ipsius *erat* ex filiabus Aaron, & nomen eius Elisabet.

6 Erant autem iusti ambo in conspectu Dei, incedentes in omnibus mandatis & constitutionibus Domini inculpatè.

7 Nec erat eis proles, eo quòd esset Elisabet sterilis, & ambo prouecti iam essent ætate.

8 Factum est autem quum is sacerdotio fungeretur in ordine suæ classis ante Deum,

9 Secundum ritum functionis sacerdotalis, sortitus est

de vice Abia: & vxor illius de filiabus Aaron: & nomẽ eius Elisabeth.

6 *Erant autem iusti ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis & iustificationibus Domini sine querela:*

7 *Et non erat illis filius, eo quod esset Elisabet sterilis: & ambo processissent in diebus suis.*

8 *Factum est autẽ quum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum,*

9 *Secundum consuetudinem sacerdotij, sorte exiit*

6 *In conspectu*, ἐνώπιον. Hebraicè בעני יהוה [*bchene Iehouah*,] id est, in oculis Domini. Vulgata, *Ante*: id est ἐναντίον. Est autem hic Hebraismus diligenter obseruandus, & planè dignus qui omnibus linguis vsurpetur. Ita enim optimè distinguitur vera illa & germana pietas à falsa & adulterina: vt eos demum sciamus bonos viros esse qui non ex opinione aut longa consuetudine, sed ex verbo Dei vitam instituunt: deinde qui quales videri volunt, tales sunt reipsa in intimo animi recessu, quousque penetrare vni Deo licet. Hæc, inquã, est huius Hebraismi emphasis. Qui verò ex hoc loco & similibus conantur iustitiam operũ stabilire, quorũ meritis salus nostra vel in solidũ vel ex aliqua parte nitatur, illi se & indoctos & blasphemos esse sciant, quum tota Scriptura ipsis repugnet. ¶ *Incedentes*, πορευόμενοι, id est Viuentes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι, & in epistolis Petri & Iudæ sæpe: quum reliqui potius vtantur verbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi הלך [*halach.*] Erasmus, *Versantes*: id est διαστρεφόμενοι. Nos hunc quoque Hebraismum seruauimus: ex quo perspicuè intelligitur, mandata Dei quasi instar viæ esse probis & integris hominibus, intra quorum fines sese contineant: vt neque ad dextram, neque ad sinistram deflectant, donec perueniant ad metam. ¶ *In omnibus mandatis & constitutionibus*, ἐν πάσαις ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in sacris literis, vbi agitur de Lege Dei, tria hæc vocabula coniunguntur מצוות חוקים משפטים [*mitsuoth, chukkim, mischpatim:*] quæ Græci interpretes conuertunt ἐντολὰς, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autem mihi eorum opinio probabilis, qui quoties ista coniunguntur, τὰς ἐντολὰς exponunt eam Legis partem quam Moralem vocant, in qua præcipitur quid Deo, quid proximo debeamus: δικαιώματα verò sacros ritus totamque adeo cæremonialem Legem: κρίματα denique eam partem quæ ad ciuilem politiam & forenses controuersias pertinet, quam Iudicialem appellant. Causa autem manifesta est cur Lucas non solùm mentionem fecerit τῶν ἐντολῶν, sed etiam τῶν δικαιωμάτων: quia nimirum Zacharias vnus erat ex Sacerdotum principibus. itẽ cur tertiam speciem Legis præterierit: quia videlicet iudicia, maxima ex parte, penes Romanos erant. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè, apud Græcos, declarant quæcunque profert aliquis vt ius suum tueatur: vt apud Thucydidem libro primo, Δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τὰς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demosthenes περὶ στεφ. vocat, τὰ δίκαια, & Terentius in Phormione *Iusta* interpretatur. Sed Græci Bibliorum interpretes hoc vocabulum postea ad totam Legem Dei ac præsertim ad sacros ritus trãstulerunt: ita nimirum maximè commendata Lege, quòd certa sit omnis iustitiæ regula. Itaque vulgò solent ad verbum conuertere Iustificationes: quam interpretationem idcirco tantùm reieci, vt hanc quoque occasionem calumniandæ iustificationis ex fide præciderem: quum alioquin τὸ δικαιοῦν Iustificare, & τῶν δικαίων Iustificationem interpretari malim, quam noua vocabula quærere cum infirmorum offensione. Quidam conuertit *Instituta*: sed hoc vocabulo videtur significari consuetudo non perscripta, quæ vsu potius quàm legislatoris auctoritate inualuit: vt apparet ex illo Ciceronis loco in Pisonem, *Qui eius ciuitatis, in qua in principum numero vultis esse, non leges, non instituta, non mores, non iura noritis.* Hic verò agitur de ritibus sacrorum a Deo acceptis, & à Mose promulgatis ac perscriptis, vt ipsa Hebraici vocabuli notatio declarat. ¶ *Inculpatè*, ἄμεμπτοι, id est ἀμώμητοι, vt loquitur Homerus. eiusmodi quos nemo iure posset culpare, *quum essent* (vt Erasmus conuertit) *irreprehensibiles*: id est ἀνεπίληπτοι, vt loquitur Paulus 1. Timoth. 3. 2. Nomen autem conuerti per aduerbium vt amphiboliam vitarẽ. Vulg. *Sine querela*, id est de quibus nemo vnquam questus fuerat: quam laudem Erasmus maiorem esse putat quàm siquis innoxius dicatur, id est ἀβλαβής. At ego contrà, quum non sit æstimanda probitas ex vulgi iudicio, qui ferè optimos quosque persequitur, magis laudabilem eius vitam esse puto qui nihil admiserit iusta reprehensione dignum, & (quod Catoni accidit) sæpissimè tamen sit accusatus, quàm qui flagitiosè vixerit, & nullum inuenerit reprehensorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto non qui improbis etiam ipsis satisfecerit, sed qui verè fuerit (vt inquit ille) *Integer vitæ, scelerisque purus*: qualis verè fuit Christus Dominus noster, toties ab improbis vexatus. Sed hic obseruandum est quod Paulus scribit Rom. 4. 2, *Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet quod glorietur, sed non apud Deum* Item 1. Corinth. 4. 4, *Nullius mihi sum conscius, sed non in hoc iustificatus sum.* Quum enim quæritur de ea iustitia quæ nos facit Christi cohæredes, tota eius laus Christo in solidum tribuenda est: quæ quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, vt stet illud Dauidis firmum, *Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens*: & illud Pauli Galat. 2. 21, *Si ex Lege est iustitia, frustra nimirum Christus mortuus est.* Denique hoc loco & similibus aliis sciamus, iustitiæ ipsius in nobis ex gratia creatæ, fructus duntaxat & testimonia, non autem efficientem causam, ac multò minus illam gratis imputatam nobis Christi iustitiam, cuius vnius merito coronamur, describi.

9 *Sortitus est*, ἔλαχε. Vulgata, *Sorte exiit.* Erasmus, *Sorte illi obuenit.* Ego non video cur quærenda fuerit periphrasis, quum apud Latinos Sortiri, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò significet sortem proiicere, sed etiam sortitione aliquid consequi. Liuius libro quarto belli Maced. *Illa tacita suberat cura ne nouus COS. Græciam prouinciam sortiretur.* ¶ [*Munus*] *suffitus faciendi*, τοῦ θυμιάσαι. Vulgata, *Vt incensum poneret.* Solet enim pro suffimento Incensum dicere. Erasmus, *Vt odores incenderet.* Ego eam interpretationem sum sequutus quæ

propius abest à Græcis. Docent enim grammatici, quando τὸ λαγχάνειν coniungitur secundo casui, subaudiendum esse μέρος vel ἔργον, quod nos expressimus: ideóque in sequente participio conuertendo vsi sumus periphrasi. ¶ *In templũ*, εἰς τὸν ναόν. Hîc manifestè distinguit Atrium à Templo, quod in Sanctum & Sanctum sanctorum diuidebatur. Dicitur enim populus foris fuisse, extra Sanctum videlicet, in quo erat ara suffitus collocata, quum populo non liceret Atrij fines egredi. Atrium ipsum vocatur ἱερὸν Matthæi 21.12. & in Actis Apostolorum sæpe.

τῷ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Κυρίου.

Leu.18 17. exod.30.7. Καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσεύχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος.

Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.

Καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδὼν, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβοῦ Ζαχαρία. διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου· καὶ ἡ γυνή σου Ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην.

Καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γενέσει αὐτοῦ χαρήσονται.

Ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ· καὶ Πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ·

Καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν αὐτῶν.

Malach.4. 5. mat.11.14. Καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα,

munus suffitus faciendi, postquam ingressus esset in templum Domini.

10 ‖Et tota multitudo populi foris precabatur tempore suffitus.

11 Visus autem est ei Angelus Domini, stans ad dextram altaris suffitus.

12 Et Zacharias eo viso turbatus est, & timor incidit in eum.

13 Dixit autem ei Angelus, Ne time Zacharia. Nam exaudita est deprecatio tua: vxórque tua Elisabet gignet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.

14 Et erit tibi gaudio & exultationi, multíque super eius natiuitate gaudebunt.

15 Erit enim magnus in conspectu Domini, & vinum sicerámque non bibet: & Spiritu sancto implebitur etiam a ventre matris suæ:

16 ‖Multósque filiorum Israël conuertet ad Dominum Deum ipsorum.

17 Nam ipse præcedet in conspectu eius, cum spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda

vt incensum poneret, ingressus in templum Domini.

10 *Et omnis multitudo populi erat orans foris hora incensi.*

11 *Apparuit autem illi Angelus Domini stans à dexteris altaris incensi:*

12 *Et Zacharias turbatus est, videns, & timor irruit super eum.*

13 *Ait autem ad illum Angelus, Ne timeas Zacharia. quoniam exaudita est deprecatio tua: & vxor tua Elisabeth pariet tibi filium, & vocabis nomen eius Iohannem.*

14 *Et erit gaudium tibi & exultatio, & multi in natiuitate eius gaudebũt.*

15 *Erit enim magnus coram Domino, & vinum & siceram non bibet: & Spiritu sancto replebitur adhuc ex vtero matris suæ:*

16 *Et multos filiorum Israël conuertet ad Dominum Deum ipsorum.*

17 *Et ipse præcedet ante illum in spiritu & virtute Eliæ, vt conuertat corda patrum in filios, &*

14 *Gaudio*, χαρά. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Gaudium*. Sed puto nomen Iohannis repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt locus sit appositioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio casu.

15 *In conspectu Domini*, ἐνώπιον τοῦ Κυρίου. Hebraismus, quo significatur singularis quædam præstantia: vt Genes. 10.9, dicitur Nimbrod, quanuis in re dissimili, robustissimus venator coram Domino. ¶ *Siceram*, σίκερα. Vocabulum Hebræum retinuimus quo significatur, vt inquit Basilius κατὰ μεθυόντων, παῦ τὸ δωάμβρον μέθυ ἐμποιῆσαι, à שכר [*sch.char*,] quod declarat Inebriare, vt rectè obseruat Erasmus. Inde fortassis Galli potionem illam, quam conficiunt ex pomis, vocant *Sidre*. Sed quòd quidam (vt etymologiam Hebræam adumbraret) temetum conuertit, mihi non placet. Sicera enim manifestè hoc loco distinguitur à vino, vt Leuit.10.9. Temetum autem antiquum fuisse nomen quo significabatur vinum, declarat Plin.14.cap.13. ¶ *Etiam*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc*, quæ interpretatio non conuenit, nisi pro ἐκ κοιλίας *Ab vtero*, legas ἐνκοιλίᾳ, *In vtero*, vt etiam legit aut intellexit Syrus interpres. Omnino enim videtur respicere ad id quod hoc eodem capite scribitur vers. 41. quo loco certè abutuntur qui contẽdunt fide actuali præditos esse infantes nisi prius euicerint hoc non fuisse personale in Iohanne. Istud ergo Ab vtero (κοιλίαν enim vulgi more pro vtero vsurpauit Euangelista, vt diximus Matt.19.12) non ad partũ sed ad conceptũ referre fuerit necesse, id est, pro Ex eo tempore quo fuerit in vtero. Eras. *Iam inde ab vtero*, vt videatur ἔτι accepisse pro ἤδη, quã enallagẽ admitterẽ si idonei auctoris testimonio esset confirmata. Mihi autem videtur ἔτι hoc loco esse particula ἀναφορικὴ, quæ respondet Hebræo aduerbio גם [*gam*], sicut vsurpatur Psal.14.vers.3: aut certè accipi pro Præterea, ita vt cohereat cum verbo πλησθήσεται, quasi scriptum sit, καὶ ἔτι πλησθήσεται Πνεύματος ἁγίου ἐκ κοιλίας, *& præterea implebitur Spiritu sancto ab vtero.*

16 *Conuertet*, ἐπιστρέψει. Id est, Faciet vt multi resipiscentes se conuertant ad Deum à quo desciuerant. Nam (vt alibi ostendimus) resipiscentia vocatur ab Hebræis Conuersio: quod in vernaculo nostro sermone retinuimus. Castellio vertit, *Reconciliabit*: qui quamobrem à Græcis discesserit, nescio. Nam si proprium vocabulum quærebat, non video quem potuerit meliorem Latinitatis auctorem sequi Cicerone, qui sic loquitur lib. de Natura deorum primo, *Quò facilius* (inquit) *animos imperitorum ad deorum cultum à vitæ prauitate conuerterent.* Deinde impropriè loqui existimo qui à Iohanne dicat Israëlitas Deo reconciliatos. Hoc enim vnius Christi est: quanuis Deus in ore ministrorum Euangelij posuerit reconciliationis sermonem: neque memini vbi sic loquatur Spiritus sanctus.

17 *In conspectu eius*, ἐνώπιον αὐτοῦ: ita nimirum vt solent qui reges & principes antegrediuntur. Solent enim habere qui antecedant: quos vbi conspexeris, statim intelligas regem non procul abesse. Loquitur ergo ἐμφατικώτερον quàm si dixisset, *Antecedet eum*, vt nuper Castellio interpretatus est, ne Hebraissare videretur. Nã omnes Prophetæ antecesserunt Christum: sed vnus Iohannes quasi apparitoris vice fuit, vt annotauimus Mar.1.2. ¶ *Cum spiritu & virtute Eliæ*, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου. De enallage præpositionis ἐν pro σὺν alibi diximus. Spiritum autem per metonymiam vsitatum est sacris scriptoribus vsurpare, pro gratuitis donis quæ in nobis efficit Spiritus sanctus. Additur δυνάμις ad significãdam illorum donorum præstantiam quæ in Elia fuerunt, quem vnum cum Iohanne confert Angelus, non modò habita personarum ratione, sed etiam eorum temporum in quæ vterque incidit, & eius rationis vitæ quam vterque fuit sequutus. Mira enim est inter tempora Eliæ & Iohannis, inter Achabum & Herodem, inter Iezabelem & Herodiadem similitudo.

¶ *Vt conuertat*, ἐπιστρέψαι. In editione Græca veteris Testamenti legimus ἀποκαταστήσει, id est in pristinum statum restituet.

ſtituet.eodem ſenſu. Placuit tamen hoc annotare, vt ſcianius illam editionem qua nunc vtimur, diuerſam eſſe ab ea qua vſi ſunt Apoſtoli: vt facilè intelliget qui vtramque compararit. Cæterùm quia quod hîc dicitur de Iohannis munere, cum eo videtur prorſus pugnare quod Chriſtus de ſe dicit infrà 12.51, & 53, ſciendum eſt diuerſum prorſus eſſe ſcopum Malachiæ: ex quo hæc ſunt deſumpta,& Chriſti, de prædicationis Euangelij, non fine proprio ſed euentu contingenti, idque hominum culpa, differentis. Malachias enim per Patres intelligit quos in altero membro vocat δικαίους, veros nimirũ illos patriarchas Abrahamum Iſaacum,Iacobum, vt prophetas, à quibus quum & doctrina & moribus deſciuiſſent Iudæi, miſſus fuit Iohannes, qui iſtos poſteros ἀπειθεῖς ad veram illam cum veris ſuis patribus coniunctionem a qua prorſus ab rrarant revocaret: Chriſtus autem prædi it fore vt quum vnica ratio cóciliandæ inter Deũ & homines pacis a ſe afferatur, homines tamẽ inde inter ſeſe quoque diſſentiẽdi, ipſis etiã naturę legibus violatis, occaſiones quærant & inueniant: quod & ipſi in primis & tori deinceps Eccleſiæ euenit.

ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων· ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.

Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον, Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ, Ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρός σε, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

Καὶ ἰδοὺ, ἔσῃ σιωπῶν καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα. ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

Καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν Ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ.

Ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς· καὶ ἐπέγνωσαν ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς· καὶ διέμενε κωφός.

patrum in filios, & rebelles ad prudentiam iuſtorum: vt paret Domino populum inſtructum.

18 Tunc dixit Zacharias Angelo, Quo *argumento* iſtud noſcam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea prouecta eſt ætate.

19 Et reſpondens Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui adſto in cõſpectu Dei: miſſúſque ſum vt te alloquar, & hæc tibi læta nuntiem.

20 Et ecce, ſilebis, nec loqui poteris *ad eum* vſque diem quo hęc fiant: eo quòd non credidiſti ſermonibus meis, qui implebuntur tempore ſuo.

21 Erat autem populus expectans Zachariam: & mirabantur quòd is tardaret in templo.

22 *Ille* verò egreſſus non poterat eis loqui: & cognouerunt eum viſionem vidiſſe in templo. Nam ipſe innuebat eis: permanſitque mutus.

incredulos ad prudẽtiam iuſtorum parare Domino plebem perfectam.

18 *Et dixit Zacharias ad Angelũ, vnde hoc ſciam? ego enim ſum ſenex, & vxor mea proceſſit in diebus ſuis.*

19 *Et reſpondens Angelus dixit ei, Ego ſum Gabriel qui adſto ante Deum, & miſſus ſum loqui ad te, & hæc tibi euangelizare.*

20 *Et ecce eris tacens, & non poteris loqui vſque in diem quo hæc fiant: pro eo quod nõ credidiſti verbis meis, quæ implebuntur in tempore ſuo.*

21 *Et erat plebs expectans Zachariam: & mirabantur quòd tardaret ipſe in templo.*

22 *Egreſſus autem non poterat loqui ad illos: & cognouerunt quòd viſionem vidiſſet in templo. Et ipſe erat innuens illis & permanſit mutus.*

¶ *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulgata, *Incredulos*, id eſt ἀπίστους, quemadmodum ἀπειθεῖν & ἀπιστεῖν ſæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc vitia coniuncta, ſed tamen diſtinguenda, hoc præſertim loco vbi agitur de filiorum erga patres officio: vt nemo non videat de filiorum contumacia potius quam de diffidentia loqui Prophetam. Eraſmus *Inobedientes* conuertit: quod vocabulum non legi apud idoneos auctores. Ad verbum *Imparentes*, quod reperias apud Feſtum. Sed malui ſynonymon quàm obſoletam vocem vſurpare. Nam Inobſequentes apud vnum Senecam reperio, Immorigeros nuſquam. ¶ *Ad prudentiam iuſtorum*, ἐν φρονήσει δικαίων. Nonnulli interpretantur, *Prudentia iuſtorum:* id eſt, non vi, vt homines inconſiderati faciunt: ſed prudenti & ſobria oratione, vt boni viri ſolent. Sed hanc interpretationem non admitto primùm quia nihil tale legitur in Malachia, vnde petitus eſt hic locus: deinde quia hoc membrum ita videtur explicandum vt ſuperiori reſpondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς poſitũ eſſe, vt infra 23.42: ſicut in hunc locum obſeruat Eraſmus, & nos ſæpe iam annotauimus. Idẽ autem valet εἰς quod ὅτι ſuperiore membro, id eſt πρὸς, ſicut Latinè In, pro Erga vel Aduerſus, poni ſolet. Pulchrè igitur Angelus ita citat vaticinium Prophetæ, vt ſimul explicet. Nam pro eo quod ſcripſit Malachias, *Erga patres*, dixit Angelus, *Ad prudentiam iuſtorum*: attingens nimirum duas illas res quibus adduci poſſunt filij ad reuerendos patres: nempe ſi & prudentes & bonos viros eſſe cognouerint, quales nimirum illos effectura erat Iohannis prædicatio, vt viciſſim his artibus ſibi filios adiungerent: nempe vt Dominus paulo pòſt ſuccedens, paratos haberet auditorum animos. Neque enim locus eſſe poteſt Euangelio vbi nec patres nec filij officium faciunt: id eſt, vbi pacis ac concordiæ ſpiritus non regnat. Ideo etiam Angelus hanc appendicem adiunxit, quæ apud Prophetam non extat, vt huius coniunctionis ſcopus ac finis intelligeretur. Caſtellio ἐν φρονήσει interpretatur *Ad frugalitatem*, id eſt εἰς σωφροσύνην: quàm rectè, ipſe viderit. Ad me quidẽ quod attinet, φρόνησιν ἀντὶ τῆς σωφροσύνης nuſquã legi: neque de frugalitate hîc agi puto. ¶ *Populũ inſtructũ*, λαὸν κατεσκευασμένον. Vul. 15 *Plebem perfectã*. id eſt δῆμον κατηρτισμένον: quod neque vſquam legimus, neque putamus conuenire. Quanuis enim Baptiſmus Iohannis non fuerit nudum reſipiſcentiæ ſymbolum, ſed annexam habuerit peccatorum remiſſionem in ſanguine Chriſti ſtatim morituri: tamen conſtet ipſius mi- 20 niſterium, ſi cum Chriſti prædicatione conferatur, quaſi rudem fuiſſe doctrinæ Euangelicæ informationem, vt populum perfeciſſe dici non poſſit, ſed vias tantùm Domino venienti præparaſſe.

18 *Quo* [*argumento*,] κατὰ τί: id eſt, τίνι, vel ἐκ τίνος. Vul- 25 gata, *Vnde*, id eſt πόθεν, ſenſu rectè expreſſo. ¶ *Prouecta eſt ætate*, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς. Vulgata ad verbum, *Proceſſit in diebus ſuis*, vt ſuprà quoque verſu 7: quem Hebraiſmum non putaui neceſſario retinendum.

19 *Qui adſto*, ὁ παρεστηκώς. id eſt, Qui appareo Domino, vt 30 Latini loquũtur. Eraſ. *Qui adſtiti*. Sed nõ video cur mutãda fuerit Vetus interpretatio. Vtitur enim præterito perfecto, quaſi dicat Adſtare cõſueui: quia vbicũque ſunt Angeli, ſunt in Dei conſpectu, parati videlicet ad capeſſenda eius imperia. Sic enim Hebræi de regum & principum miniſtris loqui ſolent, quemadmodum à Latinis vocantur ap- 35 paritores qui in magiſtratus conſpectu ſolent apparere.

20 *Nec poteris*, καὶ μὴ δυνάμενος. Nullus hîc eſt pleonaſmus. Nam alij voluntate, alij neceſſitate ſilent, quòd ne ſi velint quidem poſſint.

21 *Erat autem*, καὶ ἦν. De vario vſu literæ ν apud Hebræos non attinet repetere quæ toties iam diximus. Verbum autem ἦν, quãuis videatur πλεονασμῶς positum, vt ſit ἦν προσδοκῶν, pro προσεδόκα, tamen ſeruaui, quòd videatur longiorem quandam moram ſignificare: quaſi dicas, 45 Manebat vel perſeuerabat expectans.

Καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν Ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ· καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα,

Ὅτι οὕτω μοὶ πεποίηκεν ὁ Κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις.

Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ἧ ὄνομα Ναζαρὲτ,

Πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου Δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, Μαριάμ.

Καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε, Χαῖρε κεχαριτωμένη· ὁ Κύριος μετὰ σου· εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν.

Ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ· καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος.

23 Et factum est, vt impleti sunt dies ministerij ipsius abiit domum suam.

24 Post illos autem dies concepit Elisabet vxor eius: & occultauit se mensibus quinque, dicens,

25 Nempe ita mihi fecit Dominus diebus quibus *me* intuitus est, *vt* auferret probrum illud meum inter homines.

26 Mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in vrbem Galilææ cui nomen Nazaret,

Mat. 1.18. 27 Ad virginem desponsam viro cui nomen erat Ioseph, ex domo Dauid: nomen autem virginis *erat* Maria.

28 Ingressus igitur Angelus ad eam, dixit, Aue gratis dilecta: Dominus tecum *est*: benedicta tu inter mulieres.

29 Illa verò quum *eum* vidisset, perturbata est super eius sermone: & cogitabat qualis esset salutatio ista.

23 Et factum est vt impleti sunt dies officij eius, abiit in domum suam.

24 Post hos autem dies concepit Elisabeth vxor eius, & occultabat se mensibus quinque, dicens,

25 Quia sic fecit mihi Dominus in diebus quibus respexit auferre opprobrium meum inter homines.

26 In mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in ciuitatem Galilææ cui nomen Nazareth,

27 Ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Ioseph, de domo Dauid: & nomen virginis, Maria.

28 Et ingressus Angelus ad eam, dixit, Aue gratia plena: Dominus tecum: benedicta tu in mulieribus.

29 Quæ quum vidisset, turbata est in sermone eius: & cogitabat qualis esset ista salutatio.

---

23 *Ministerij*, τῆς λειτουργίας. Hebræis כהנה [*chehunna.*] Vide Actorum 13.2. Vulgata, *officij*. mallem Muneris dixisset.

* 24 *Occultauit*, περιέκρυβεν. An ex grauidarum mulierum Hebræarum more? an ob rei nouitatem sibiipsi penè diffidens? an vt repente ex vetula sterili prodiens apertè grauida, illustrius esset miraculum?

27 *Desponsam*, μεμνηστευμένην, id est sponsione promissam. neque enim adhuc Iosephus eam duxerat domum. Ideóque quum cogitaret de ipsa repudianda, iussus est ab Angelo eam accipere, id est ducere vxorẽ, vt in Matthæo exposuimus. Itaque quod Erasmus hîc tradit, μνηστεύεσθαι Græcis propriè declarare Sponsam proco tradere, sic accipiendum est, vt non reipsa tamen, sed sponsione tantùm tradita intelligatur. Sed prorsus hallucinãtur qui Iosephum volunt illam duntaxat ambiuisse. Quorsum enim de illa clàm dimittenda Iosephus cogitasset, quæ ipsi nullo modo esset obligata? ¶ *Ex domo*, ἐξ οἴκου. Eras. annotat, Chrysostomum homilia in Matthæum secunda addere, καὶ πατρίας, id est, & familia: sicut etiam additur infrà, 2.5. Eadem addita nos quoque reperimus in vno vetere codice: & certè quum Christus disertè dicatur filius Dauid, addendum fuisse videtur nomen τῆς πατρίας, vt intelligeretur ex ipsis Dauidis posteris natus. Nam domus appellatio etiam eos comprehendit qui vel cognatione attingebant familiam Dauidis, vel ex ipsius fratribus erãt oriundi. Quod autem de Iosepho dicitur, de Maria quoque necessario intelligendum est: alioquin Christus non posset dici ex lumbis Dauidis prodiisse. Imò etiam istud *Ex domo Dauid*, tam potest ad ipsam Mariam quàm ad Iosephum, grammatica constructione referri.

28 *Aue*, χαῖρε: id est Gaude. Nam Auere (vt ait Festus) etiam significat gaudere. Est autem hoc omnibus gentibus familiare vt in primo congressu soleant occurrentibus bene precari. ¶ *Gratis dilecta*, κεχαριτωμένη. Hebraicè נרצה: [*nirtsah.*] quod participium Lucas nouo Græco vocabulo expressit. id est, quam Deus pro sua gratuita bonitate, gratam & acceptam habuit. Ad verbum, Gratificata: participio passiuo deducto à verbo χαριτόω, quo vtitur Paulus Ephes. 1.6. sicut infrà 2.14. eodem prorsus sensu, dicuntur ἄνθρωποι εὐδοκίας, id est εὐδοκημένοι. & Es. 57.1. * viri חסד [*Chesed.*] Et hoc quidem quum animadtuerterit Erasmus, miror cur *Gratiosam* sit interpretatus, id est κεχαρισμένη. Etsi enim hoc epitheto exprimitur propensus Dei fauor, tamen negligitur quod præcipuum erat, ex quo videlicet intelligi possit huius fauoris causam in sola Dei gratuita beneuolentia, atque adeo in eo ipso Christo residere, cuius mater erat futura. Vulgata conuertit, *Gratia plena*, vt & Syrus interpres: quæ tamen interpretatio non respondet Græcis, & multis occasionem præbuit multa parum appositè in hunc locum scribendi. Castellio interpretatus est *Acceptam*: sed ne hoc quidem satis ostendit quæ sit huius gratiæ origo. Mallem igitur conuertere, Gratiam consequutam: quum præsertim Angelus paulo pòst velut hoc participium explicans, ipsam dicat χάριν εὑρηκέναι. Sed participium passiuum altero passiuo malui interpretari: & quia nostris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid cõsequi, ideo quęsiui vocabula quibus omnem falsæ interpretationis ansam præciderem. ¶ *Tecum* [*est*,] μετὰ σου. Expressi verbum ἐστὶ, quod deerat: nequis suppleat ἔστω, id est Sit. Videtur enim Angelus narrare potius & gratulari beneficium præsens, quam futurum precari. Nihil tamen prohibet quominus hoc etiam modo interpretemur. Scriptum est enim, *Qui iustificatus est, iustificetur adhuc*: & ipsis sanctis Paulus gratiam ac pacem vbique solet optare. ¶ *Benedicta*, εὐλογημένη. Benedicta videlicet à Deo: id est, felix & beata effecta prę cęteris mulieribus. Itaque non videtur satis conuenire Erasmi opinio, qui *Laudatam* interpretatur, & de qua omnes bene loquantur: quod & ipsum verum esse, non inficior. Quis enim vltro non fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præstantiam superare? Sed mihi videtur Angelus potius explicare quid sit illud κεχαριτωμένη: sicut consueuerunt Hebræi bis idem inculcare, partim emphaseos, partim perspicuitatis causa.

29 *Quum* [*eum*] *vidisset*, ἰδοῦσα. Deerat hoc participium in quodam codice. In quibusdam autem veteris editionis exemplaribus legitur, Quum audisset, ἀκούσασα. sublata nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ita legendum putauit, vt ista quæ sequuntur melius cohærerent. Sed facilè intelligi potest Mariam, conspecto Angelo, (in quo procul dubio maiestas aliqua cælestis apparebat) deinde etiam audita mirifica ista salutatione, vtraque re tam insolenti fuisse non mediocriter commotam. Nam quòd nonnulli existimant vel assuetam fuisse virginem his visionibus, vel tam blandam salutationem suspectam habuisse, mihi non probatur. Νεανικὴ. ¶ *Qualis*, ποταπὸς: id est, quo tandem spectaret, & quæ esset huius salutationis sententia. vel *Cuius*, id est, vnde profecta. Voluit enim probare spiritum.

Καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ, Μὴ φοβοῦ Μαριάμ· εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ Θεῷ.

Καὶ ἰδοὺ, συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱόν· καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.

Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.

Εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον, Πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σε, καὶ

30 Tũc dixit ei Angel⁹, Ne time Maria: ⁺es enim in gratia apud Deum.

31 ‖Et ecce, concipies ⁺in vtero, & paries filium: ‖& vocabis nomen eius Iesum.

32 Hic erit magnus, & Filius ⁺Altissimi ⁺vocabitur, dabítque ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius,

33 ‖Regnabítque super domum Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.

34 Dixit autem Maria ad Angelum, ⁺Quomodo ⁺erit istud, quãdoquidem ⁺virum ⁺non noui?

35 Et respondens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus ⁺superueniet

30 *Et ait Angelus ei, Ne timeas Maria: inuenisti enim gratiam apud Deum.*

31 *Ecce, concipies in vtero, & paries filium: & vocabis nomen eius Iesum.* Esa. 7. 14. Infrà 2. 21. matt. 1. 21.

32 *Hic erit magnus, & Filius Altissimi vocabitur, & dabit illi Dominus Deus sedem Dauid patris eius*

33 *Et regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Dan. 7. 14. 27. mich. 4. 7.

34 *Dixit autem Maria ad Angelum, Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?*

35 *Et respõdens Angelus dixit ei, Spiritus sanctus*

---

30 *Es enim in gratia*, οὗρες χάριν. Vel, (vt Vulgata & Erasmus, ad verbum) *Inuenisti*, siue, *Nacta es enim gratiam*. Hæbraicè autem מצא חן [*matso chen*] id est inuenisse gratiã dicitur qui est in gratia cũ aliquo. neq; hic quicquã valet quod de meritis quidã nugantur. Nã ne Græcis quidem, τὸ εὕρεσθαι, semper dicitur de eo quod labore tuo vel collatis beneficiis fueris adeptus, (quemadmodum explicatur ab Vlpiano grammatico, & vsurpatur Rom. 4. 1.) sed interdum etiam de eo quod tibi nihil tale quærenti vel speranti obtigerit, nedum vt studueris promereri. Sic Gregorius de Saule loquens, Israelis rege designato præter omnem spem & expectationem, ὃς (φησὶ) τοῖς ἔθνεσι τοῦ πατρὸς ἐπιζητῶν, βασιλείαν εὕρετο. Neque tamen casum aut fortunam vllam hîc agnosco, sed hoc potius constituo quod ait Paulus, nos esse dilectos à Domino, quum peccatores essemus, vt quisquis gloriatur, in Domino glorietur.

31 *In vtero*, ἐν γαστρί. Hebræus pleonasmus.

32 *Altissimi*, τοῦ ὑψίστου. Hebraismus. nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebræos etiam dicitur עליון [*helion*] id est summus vel supremus. Vnde Græci solem (cuius impia veneratio longè antiquissima est) ἥλιον vocarunt, quem Hebræi idololatræ, (quoniam fœminina voce Solem appellant) Reginam cæli passim apud Prophetas nuncupant: hoc nomine postea non minore cum blasphemia, ad Mariam virginem ab iis accommodato, qui tamen soli Christiani dici & haberi volunt. ¶ *Vocabitur*, κληθήσεται. Filius Dei vocabitur, quia re vera Filius Dei est ab æterno vnigenitus, suo tamen tempore manifestatus in carne. Non est ergo quod יקרא [*jikkare*] simpliciter ita accipiamus pro יהיה [*jijeh*] cum impio illo Serueto, qui Samosateni errorem renouauit: sed potius manifestationem æterni Filij Dei sciamus hoc vocabulo declarari.

34 *Quomodo*, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei nouitate, nec prorsus assentientis Angelo: quidam verò simplicem quæstionem esse volunt, cupientis amplius erudiri. Ego vtranque opinionem coniungo: ita tamen vt hanc admirationem non à diffidentia profectam, sed ex eo potius ortam esse credã, quòd quum verbis Angeli credidisset, ipsa rei tum nouitas (virgo enim adhuc erat quanuis desposa) tum etiam magnitudo coge-ret sciscitari quo tandem modo id implendum esset: num videlicet nubendo, an verò potius extraordinario & incomperto aliquo modo, quum diuina & cælestis prorsus, vtpote interitus omnis expers, proles illi promitteretur. ¶ *Erit*, ἔσται, Vulgata, *Fiet*, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum erat pronomen μοι, mihi: quod nisi exprimatur, necessario fuerit subaudiendum. ¶ *Virum*, ἄνδρα. Viri nomen hoc loco ~~sexum de~~clarat, neque maritũ Iosephũ significat. Dixisset enim τὸν ἄνδρα aut τὸν ἄνδρα μου, additoeriã pronomine. ¶ *Non nouisse*, γινώσκω, id est, Sum enim virgo, & intacta. Hebræis enim cognoscendi verbo significatur honestè viri & mulieris congressus: vt intempestiuum sit omnino quod Epiphanius in hunc locum aduersus Antidicomarianitas obseruauit, quo alioqui ἐν ἀγκυρωτῷ rectè interpretatur. Etsi verò paulo post Maria nupturam se probabiliter sperabat, vtpote quæ iam esset desponsa: tamen valde nouum fuit virgini conceptum & partum, nulla matrimonij consumandi, vel Iosephi sponsi mentione facta, perinde vt iam nuptæ prænũtiari. Potest autem verbum γινώσκω, vel præsenti tempore verti cũ vetere interprete: acsi dicat, Quandoquidem cum viro mihi negotium non est, & marito careo: vel præterito tempore, vt vertit Syrus interpres, & quidem passiuo verbo vtens, Quandoquidem vir non fuit cognitus mihi, id est, quandoquidẽ nunquam adhuc cum viro consueui: quam interpretationem sum vt simplicissimam amplexus. Sed & futuro tempore vertere possimus, *Non sum cognitura*, sicut hoc ipsum verbum γινώσκειν vsurpatur Ioh. 7. 27: modò quidem istud non ad votum vllum, sed ad rei ab Angelo nuntiatæ qualitatem referatur, vnde Maria in scriptis propheticis diligentissimè versata, & Spiritu quoque prophetico, (vt ex diuinissimo ipsius cantico liquet) abundè prædita, collegerit non nisi extraordinario & inaudito quodam modo hunc æternum regem cõcipi, & nasci posse. vt sit hæc sententia, Quandoquidem in eo quod mihi nuntias perficiendo, nullus erit vulgari & consuetæ matrimonij coniunctioni locus, age, significa igitur mihi quanam id ratione fit in me implendum. Et hanc quidem interpretationem in prioribus editionibus sequutus, ne nunc quidem prorsus repudio, quanuis alteram in contextu nunc reposuerim, quod illam eruditis quibusdam viris argutam potiùs quàm solidam videri intellexerim. Quod autem de virginitatis voto nonnulli etiam ex veteribus, Mariæ affingũt, neque exemplo vllo, nec vlla certè ratione nititur. Cur enim si antè sponsalia virginitatem vouisset, Iosepho postea se nupturam spopondisset? Nec enim quò tenderet coniugium ignorabat: & quum liberius ac tutius seruare virginitatem aliter posset, cur & qua conscientia nomine coniugij ad Iosephum fallendum abusa fuisset? Post contracta verò sponsalia, si quid tale ipsi in mentem venisset, sponsi tamen consensu non adhibito, inane futurum fuisse votum æquitas ipsa testatur, & etiam liquet ex Numer. 30, 13. quum sponsa pro vxore, quod ad vinculi obligationem, censeatur. Quæ verò de Maria Iosephi fidei à sacerdotibus commissa, in illo ridiculo ac etiam impio scripto, quod Proteuangelium vocant recitantur, & quod à Sutla repetitur, & similes aniles nugæ, ne refutatione quidem egent.

35 *Superueniet*, ἐπελεύσεται. Hoc vocabulo aptissimè significatur fore vt Spiritus sancti virtus, i. vis, & efficacia, (sic enim δυνάμις hoc loco accipitur) quasi patris generantis vices suppleat Sed in eo summum est discrimen, quod homines corrupti, ex sua substantia filios gignunt in corruptis mulieribus: in hoc autem mysterio quod humana ratione comprehendi non potest, Spiritus sanctus à Patre & Filio vnigenito procedens, carnem Christi non gignit ex sese, sed creat ex selectæ virginis substantia, cui deinde animam indit, vtranque ipse sua vi sanctificans: cui deinde (eodem tamen momento) æternus ille Dei Patris Filius Deus in vnam eandémque personam coniungitur: ita vt nec Deus in hominem: nec homo in Deum mutetur: nec rursus duo Christi cõstituantur, quorũ vnus sit Dei, alter verò Mariæ filius: sed vnus sit Filius Dei in carne mani-

festatus,& vnus inter Deũ & homines mediator. Castellio ἐπελεύσεται vertit *Innadet :* quod verbũ mihi non probatur hoc loco. Solet enim plerunque in vitio vsurpari, neque satis videtur exprimere discrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & εἰσέρχεσθαι, quod rectè obseruat his verbis Epiphanius adeuersus Theodotianos, Εἰ Γαβριὴλ εἶπε, Πνεῦμα ἅγιον εἰσελεύσεται εἰς σε, οὐκέτι υἱὸν τοῦ Θεοῦ λοιπὸν ἡγεῖσθαι ἐν σαρκὶ παραγενόμενον, ἀλλὰ Πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ παραγενέσθαι : id est, *Si Gabriel dixisset, Spiritus sanctus veniet in te, non iam liceret existimare Filium in carne venisse, sed Spiritum sanctum.* Hæc Epiphanius. Ex quo apparet quanta fuerit impuri illius Serueti audacia, qui libro de Trinitate primo, quum hunc locum citaret, pro Spiritu sancto substituit πνεῦμα λόγον : quasi λόγος hoc loco dicatur ἅγιον Πνεῦμα, ac non potius vtriusque hypostases sint distinctæ. In quo etiam errore fuit ille cuius extant commentarij in Matthæum, in quinquagintaquatuor Homilias distributi, & falsò inscripti Chrysostomo, vt Erasmus sua in eum librum præfatione rectè obseruauit.

δυνάμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐκ σοῦ ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς Θεοῦ.

in te, & virtus Altissimi inumbrabit te: ¶propterea *id* etiam quod nascetur ¶ex te ¶sanctum, ¶vocabitur Filius Dei.

superueniet in te, & uirtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideóque & quod nascetur sanctum, vocabitur Filius Dei.

36 Καὶ ἰδοὺ, Ἐλισάβετ ἡ συγγενίς σου, καὶ αὐτὴ συνείληφεν υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.

36 Et ecce, Elisabet cognata tua: & ipsa concepit filium in senectute sua: ¶& hic mensis est sextus ipsi quæ vocabatur sterilis.

36 Et ecce Elizabeth cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & hic mensis sextus est illi quæ vocatur sterilis.

37 Ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τῷ Θεῷ πᾶν ῥῆμα.

37 Quia apud Deum non erit impossibile ¶vllum ¶verbum.

37 Quia non erit impossibile apud Deum omne verbum.

38 Εἶπε δὲ Μαριάμ, Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

38 Dixit autem Maria, ¶Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Et abiit ab ea Angelus.

38 Dixit autem Maria, Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum. Et discessit ab illa Angelus.

39 Ἀναστᾶσα δὲ Μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὸ ὀρεινὸν μετὰ σπουδῆς εἰς πόλιν Ἰούδα.

39 Consurgens verò Maria per eos dies, profecta est ¶in montanam *regionem* cum festinatione ¶in vrbem Iuda.

39 Exurgens autem Maria in diebus illis, abiit in montana cum festinatione in ciuitatem Iuda.

40 Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον Ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν Ἐλισάβετ.

40 Et ingressa est domum Zachariæ, & salutauit Elisabet.

40 Et intrauit in domum Zachariæ, & salutauit Elisabeth.

¶*Propterea* [*id*] *etiam quod nascetur*, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον: vel quod gignetur. Potest enim τὸ γεννᾶσθαι, vel ad conceptum, vel ad partum accommodari. Particulam autem καὶ quanuis non legerit Syrus interpres, annotãt tamẽ veteres minimè otiosam esse, & non ad verbum κληθήσεται, sed ad τὸ γεννώμενον, pertinere: qua de re libet eiusdem Epiphanij verba subiicere cum iis cohærentia quę modò citauimus: Γαβριὴλ (inquit) οὐκ εἶπε μόνον, Διὸ τὸ γεννώμενον ἀλλὰ Διὸ καὶ τὸ γεννώμενον, ἵνα δείξῃ δοὺς τὸν Θεὸν λόγον καὶ ἐν μήτρᾳ γεννώμενον καὶ τῶν ἑαυτοῦ ἐναντιοφρόνων. id est, *Non dixit solùm, Propterea quòd gignetur, sed Propterea etiã quod gignetur, vt ostẽderet Deũ Verbũ qui est ex alto, etiã in vtero genitũ quũ homo fieret.* Hęc Epiphanij, ostẽdẽs hac particula designari vtriusq. naturæ in vna Filij Dei persona coniunctionẽ. quæ emphasis vt melius intelligeretur, volui exprimere antecedens: quũ præsertim istud totidẽ pænè verbis inculcet Tertull. vel potius vt alij obseruarũt, Nouatianus. in libello de Trinit. ¶*Ex te*, ἐκ σοῦ. Sic etiã legit Syrus interpres, & ita scriptum inuenimus in nonnullis veteris editionis codicibus, & editione Complutensi, atque adeò pluribus locis apud Epiphaniũ. Athanasius denique in epistola quadã ad Epictetũ Corinthiorum episcopũ, ita legendũm esse, his verbis ostendit, ὁ Γαβριὴλ ἀσφαλῶς διηγείζετο τῇ Μαρίᾳ, λέγων οὐχ ἁπλῶς, Τὸ γεννώμενον ἐν σοί, ἵνα μὴ ἔξωθεν ἐπεισαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθείη· ἀλλ' Ἐκ σοῦ, ἵνα φύσει τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθείη: id est *Gabriel planè ac certò nuntium exposuit Mariæ, quũ non simpliciter diceret, Quod gignetur in te, nequis existimaret corpus in ipsam extrinsecus introductum: sed, Ex te, nempe vt natura fore ex ipsa crederemus quod gigneretur.* Hæc Athanasius aduersus Dimœritas, qui corpus Christi censebant esse ipsius diuinitati coëssentiale: quorum errorem postea sequuti sunt alij. Minimè igitur dubitaui hæc verba restituere, ex Græcis & Latinis plerisque codicibus aut temere aut malitiosè expuncta. nec dubito quin idem facturus fuerit Erasmus si Athanasij locum illum obseruasset. ¶*Sanctum*, ἅγιον: id est, quum purum sit, & ab omni peccato prorsus immune, templum denique Dei in ipso corporaliter habitantis. Nam (vt rectè dicit Augustinus) eum oportuit sine peccato concipi & nasci, qui venit vt mundi tolleret peccatum. ¶*Vocabitur*, κληθήσεται. Hic quoque (quemadmodum suprà versu 32) Vocandi verbo manifestatio intelligi debet potius quàm essentiæ principium, vt rectè in Seruetum doctissimus Caluinus obseruauit. Neque enim qui ex Maria natus est, duntaxat homo est, sed Deus in carne manifestatus. Quamobrem rectè constituit Ecclesia aduersus Nestorium, vt Maria θεοτόκος diceretur: & Cyrillus hoc verbum *Vocabitur*, sic explicat lib. in Iohan. 2. cap. 3. Vide 1. Ioh. 3. 1.

36 *Et hic mensis*, καὶ οὗτος μὴν. Hebraismus: id est, sextum iam mensem agit a conceptu. Dicit autem vocatam fuisse sterilem, quòd nimirum sterilem adhuc fuisse inter omnes constaret, & ætate iam esset prouectiore.

37 *Vllum*, πᾶν. Vulgata & Erasmus, *Omne*. Solent enim Hebræi quoties enuntiatio generaliter negat, pro nullo dicere לא־כל [*lo chol*,] collocata tamen ante verbũ negante particula. Sed apud Græcos & Latinos, *Non omne* declarat orationem specialem & indefinitam potius quàm generalem negationem. ¶*Verbum*, ῥῆμα: id est, quicquid Deus semel futurum dixerit. Vel, *res vlla*, vt quidam sunt non malè interpretati. Sed illam tamen interpretationem prætuli, quod melius videatur conuenire Gabrielis nuntio, & Mariæ ipsius responsioni.

38 *Ecce ancilla Domini*, ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου. Petitum est hoc dicendi genus ex consuetudine Hebræorum, qui de se perinde ac tertio quopiam loquentes, dicere solent, Ecce seruus Domini mei. Sed parum firmum illud est quod August. epist. 78, huc applicat verba illa Prophetæ, ps. 116. 16, Ego filius ancillæ tuæ, id est Mariæ.

39 *In montanam* [*regionem*,] εἰς τὸ ὀρεινόν. Vulgata & Eras. *In montana.* Intelligit autem montes Iuda expositos ad Meridiem Hierosolymorum, vt paulo pòst declarabimus. ¶*In vrbem Iuda*, εἰς πόλιν Ἰούδα. In nullis codicibus inuenimus adscriptum ciuitatis nomen, In vno tamen exemplari scribitur, εἰς πόλιν Δαβίδ, quasi appellatione ciuitatis Iuda significetur vel Bethlehẽ, vel ipsa Hierusalem Iudęæ metropolis: quæ & ciuitas Dauid dicitur propter arcem Mello in ea conditam, vt scribitur 2. Sam. 5. 9. Sed hoc plane repudio. Cogitanti verò mihi cur Euangelista non adscripserit ciuitatis nomen, venit fortassis in mentẽ id quod res est. Scribitur Iosue cap. 21. 9, in sorte Leuitarum, filiis Aaronis data fuisse nouẽ oppida de tribu Iuda & Simeon, inter quæ primo loco nominatur Ciriath-arba, quæ & Hebron dicitur, & disertè etiam adiicitur sitam fuisse in monte Iuda, quemadmodum copiosius refertur eiusdem libri cap. 14. Quum igitur Zacharias ex familia Aaronis esset, & vna hęc vrbs sacerdotum commemoretur in montibus Iuda, non fuit necesse vt Euangelista de Zachariæ domicilio loquens, eius vrbis nomen disertè exprimeret, quum nemo esset qui vbi mentio fieret sacerdotum & ciuitatis Iuda, non satis intelligeret Hebronem intelligi.

41 *Factus*

Καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ Ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς Μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου ἡ Ἐλισάβετ.

Καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, Εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου.

Καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ Κυρίου μου πρός με;

Ἰδοὺ γὰρ, ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

Καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα· ὅτι ἔσται τελείωσις τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ Κυρίου.

Καὶ εἶπε Μαριάμ, Μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν Κύριον,

Καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ σωτῆρί μου.

Ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί·

41 Et factum est, vt audiuit Elisabet salutationem Mariæ, subsiliit fœtus in vtero eius, & repleta est spiritu sancto Elisabet.

42 Exclamauitque voce magna & dixit, Benedicta tu inter mulieres, quia benedictus fructus vteri tui.

43 Et vnde hoc mihi, vt veniat mater Domini mei ad me?

44 Ecce enim, vt extitit vox salutationis tuæ in auribus meis subsiliit fœtus exultans in vtero meo.

45 Et beata [est] quæ credidit: nam perficientur ea quæ dicta sunt ei a Domino.

46 Tunc ait Maria, Magnificat anima mea Dominum,

47 Et exultat spiritus meus super Deo seruatore meo.

48 Quia respexit humilem ancillam suam. ecce enim ex hoc *tempore* beatam me prædicabunt omnes ætates:

41 *Et factum est vt audiuit salutationem Mariæ Elisabeth, exultauit infans in vtero eius: & repleta est Spiritu sancto Elisabeth.*

42 *Et exclamauit voce magna, & dixit, Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus vteri tui,*

43 *Et vnde hoc, mihi vt veniat mater Domini mei ad me?*

44 *Ecce enim, vt facta est vox salutationis tuæ in auribus meis, exultauit in gaudio infans in vtero meo.*

45 *Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.*

46 *Et ait Maria. Magnificat anima mea Dominum.*

47 *Et exultauit spiritus meus in Deo salutari meo.*

48 *Quia respexit humilitatem ancillæ suæ. ecce enim ex hoc beatam me dicent omnes generationes:*

---

41 *Fœtus*, βρέφος: id est ἔμβρυον. Nam propriè dicitur βρέφος de partu recens edito. Hæc interdum apud alios etiam auctores permutantur. Aphrodisæus, ἐν μήτρᾳ δεκαμηνιαῖον βρέφος παραμένει. Dioscorides, τοῦτο καὶ τὰ βρέφη ἐκτιτρώσκει. Phocylides autem vtrunque coniunxit in hoc versiculo, Μηδὲ γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἐμβρυον ἔνδοθι γαστρός, vt est ab aliis annotatum. Sed fortassis vsus est Lucas nomine βρέφους, potius quàm ἐμβρύου, vt hunc motum inusitatum fuisse ostenderet, & puero iam nato magis conuenientem quà adhuc intra vterum delitescenti. Nam alioquin minimè nouum est fœtus in vtero subsilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu sancto profectum esse, satis etiam per se testatur Elizabetæ oratio de Christi conceptu vaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoscere non potuerat,

42 *Quia benedictus*, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Christus humanæ naturæ ratione: id est quatenus vnctus est, acceepto Spiritu supra omnem mensuram, vt primogenitus sit inter multos fratres. Particulam autem καὶ tanquam causalem conuerti, Theophilactum sequutus qui ita interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen confirmat, de qua alibi diximus. Videtur autem vberior sensus si ita accipiamus, vt intelligatur benedictionem Mariæ ab eo ipso manare quem in vtero gestabat. ¶ *Vteri tui*, τῆς κοιλίας σου. parum certè illud firmum est quod Irenæus hanc formulam vrget, quasi sic significetur, Christum, quatenus homo est, esse ἀπάτορα. Nam verissimum hoc quidem est, sed de aliis etiam dicitur communi hominibus lege prognatis, vt Psal. 127.3.

43 *Domini mei*, τοῦ κυρίου. nempe Filij Dei, ac proinde veri Dei, vt vel ex hoc loco expresse constet Mariam rectè dici θεοτόκον, aduersus Nestorium.

44 *Extitit*, ἐγένετο. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Facta est*. Vide Mar. 9.33, & Iohann. 6.19, & 21.

45 *Quæ credidit*, ἡ πιστεύσασα. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus legitur, *Quæ credidisti*: & paulo post, *Fient tibi*: quasi scriptum sit σοὶ pro αὐτῇ. Sunt autem frequentes apud Hebræos istæ personarũ mutationes. ¶ *Nam* ὅτι. Vel, *perfectum ri*, vt post πιστεύσασα nõ adscribatur distinctio, & ὅτι non ἀπολογικῶς sed εἰδικῶς accipiatur, sicut explicat Theophylactus. ¶ *A Domino*, παρὰ Κυρίου: id est quod barbarè vulgò dicunt, ex parte Dei. Distingui enim debet παρὰ ab ὑπὸ quanquam quod ad rem ipsam attinet, nullum est discrimen, Dicitur enim Deus ipse facere quod eius ministri faciunt ipsius mandato.

46 *Magnificat*, μεγαλύνει: id est altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant verbo גידל [*ghiddal.*] Vide Matth 22 5

47 *Exultat*, ἠγαλλίασε. Vulgata & Erasmus ad verbum: *Exultauit*. Sed manifesta est temporis enallage, nisi καὶ iterum malis pro ὅτι, id est, *Et* pro *Enim* accipere, Nam oportuit præire intelligentiã Spiritus de tanto beneficio exultantis, vnde postea natum gaudium, quo totus est animus ita perfusus vt lingua in apertas Dei laudes erumperet. ¶ *Super Deo*, ὅτι τῷ Θεῷ. Vulgata & Erasmus, *In Deo* quasi ὅτι pro ἐν ponatur. Ego malo ὅτι declarare causam, ipsamque adeo gaudij materiam. ¶ *Seruatore*, σωτῆρι Vulgata, *Salutari*: id est σωτηρίῳ, vt scriptum legimus in quodam codice, eodem sensu.

48 *Quia respexit*, ὅτι ἐπέβλεψεν Respicere pro diligere & gratuito fauore complecti, etiam a Latinis vsurpatur. Solent enim homines, ficuius ipsos capit commiseratio, in eum intueri: si quem autem aspernantur, ab eo auertere oculos. Itaque eosdem etiam habitus Deo tribuũt, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια. ¶ *Humilem ancillam suam*, ὅτι τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum, *Ad humilitatem ancillæ suæ*. Sed humilitas ancillę pro humili ancilla ponitur ex Hebræorum idiotismo: de quo diximus Mat. 24.15. Significat autem ταπείνωσις humilitatem. i. vilem & abiectam conditionem, qualis est nimirum vilium seruulorum: Itaque inepti sunt qui modestiam cæterásque Mariæ virtutes hoc loco prædicant: quasi ταπείνωσις illud sit quod Græci ταπεινοφροσύνην vocant, Galli verò vernaculo sermone *humilité*: quasi denique Maria vlla sua merita, ac non potius infinitam Dei misericordiam collaudet, vt rectè obseruat Erasmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti verba: quæ iterũ libuit exscribere, vt pręposteri isti Marię cultores intelligãt, si quid illis mẽtis ac cordis superest, sanis hominibus nunquã placuisse ista quæ ipsi tam pertinaciter tuẽtur. Sic igitur ille, Ἡ παρθένος τελεώτερον πληροφορηθεῖσα, δοξολογεῖ τὸν Θεὸν, ἐκείνῳ ὑπογράφουσα τὸ θαῦμα, οὐχ ἑαυτῇ ἐπιτίθησι τοῦτο, φησὶν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὲ τὴν ταπεινὴν, οὐκ ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα ἐκεῖνός με ἠλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐξήτησα. καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶσαι αἱ γενεαί· οὐ μόνη Ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῷ πιστεύσαντι γενεαί. διὰ τί δὲ μακαριοῦσιν; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησε μετ' ἐμοῦ μεγάλεια ὁ Θεός: id est, *Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adscribens, non sibi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi: ille mei misertus est, nõ ego illum quæsiui: & ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes: non sola verò Elisabet, sed & omnes credentium generationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? num propter meam virtutem? Non: sed quia mihi magnifica fecit Deus.* Hactenus Theophylactus, & quidem Romę excusus annis a hinc tredecim. ¶ *Ætates*, γενεαί Hebraicè דורות [*doreth*] vt diximus Mat. h. 11. 16 Quidam *Nationes* interpretantur: quasi dicat Maria, fore vt vniuersus orbis terratum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo.

	Ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατὸς καὶ ἅγιον τὸ ὄνομα αὐτοῦ.	49	Quia magnificè mecum egit potens ille cuius sanctum *est* nomen:	49	*Quia fecit mihi magna qui potens est: & sanctum nomen eius.*
	Καὶ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβουμένοις αὐτόν.	50	Et cuius misericordia in omnes ætates *parata est* timentibus ipsum.	50	*Et misericordia eius à progenie in progenies, timentibus eum.*
Esa.51.9.	Ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ· διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας	51	‖Forte facinus fecit brachio suo:‖ dissipauit superbos cogitatione cordis ipsorum.	51	*Fecit potentiam in brachio suo: dispersit superbos mente cordis sui.*
Psal.33.10. esa.29.15.	αὐτῶν.				
	Καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.	52	Detraxit potentes è thronis, & extulit humiles.	52	*Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*
1.Reg.2.6. psal.34.11.	Πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.	53	‖Famelicos impleuit bonis, & diuites ablegauit inanes.	53	*Esurientes impleuit bonis, & diuites dimisit inanes.*
Esa.30.18. & 41.8.& 54.5.	Ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους	54	‖Suscepit Israel puerum suum, vt memor esset misericordiæ	54	*Suscepit Israel puerum suum, memorari misericordias suæ*

49 *Quia magnificè mecum egit*, ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Hebraicè עשה נפלאות [*hoseh niphlaoth*,] vt Psal. 98.vers. 1. ad quem locum videtur Maria respexisse. Deflexi autem aliquantulum à verbis ipsis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, vt obscuriores Hebraismos illustrarem. ¶*Potens ille*, ὁ δυνατός. Articulus hoc loco præstantiam declarat, & ὁ δυνατὸς Deum Græcis significat, sicut האל [*hael*] Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὸν ἰσχυρὸν plerunque dicunt. Annotandus præterea Hebraismus, quo repetitur antecedens loco relatiui. Videbatur enim potius dicendum αὐτὸς, vel ἐκεῖνος: id est Ipse vel Ille. ¶*Cuius nomen*, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebraicè ושמו [*vschemo.*] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et nomen eius.* Apparet autem Hebraismum esse à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd soleant Hæbræi sua quæ vocant affixa nominibus subiicere.

50 *In omnes ætates*, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, in omnem posteritatem. In quibusdam codicibus legitur eodem sensu, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Significatur autem γενεὰς appellatione id quod Heb. דור, vel עד, vel עולם [*dor, had, holam*] vocant, Græci etiam αἰῶνα, Latini æuum, vel seculum, vel ætatem: vt intelligamus promissiones Dei complecti perennia ac perpetua bona: denique nunquam excidere verbum Dei, quemadmodum loquitur Paulus: vt illud sit quod Hebræi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים [*ledor dorim* aut *leholam holamim.*] Vel hoc vocabulo declarātur nepotes cęterique deinceps posteri: vt sit hęc sententia, tantam esse Dei misericordiam vt non solos ipsos credentes, sed etiā eorum posteros faciat bonorum suorū participes in mille vsque progenies, quemadmodum ipse testatur Exodi 20.6. Quòd si hanc interpretationem sequamur cum Vetere interprete, qui vertit, *A progenie in progenies*, id est ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, & cum Erasmo, qui ad verbum interpretatus est, *In progeniem & progeniem*: tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים [*libne banim*,] id est *in filios filiorum.* Respicit autem Maria, atque adeo totidem verbis repetit quod scriptum est Psal. 103.17. vbi vtriusque interpretationis exemplum extat. ¶*Timentibus*, φοβουμένοις: id est religiosè ac reuerenter ipsum colentibus. Nam apud Hebræos יראה [*jireah*] totum Dei cultum declarat. Verbū autē suppleui quod explendæ constructioni deerat.

51 *Forte facinus fecit*, ἐποίησε κράτος. Sic apud Hebræos עשי חיל [*hoseh chajil*,] vt Psal. 118.16. & Num. 24,18. Vulgata, *Fecit potentiam.* Erasmus, *Præstitit robur*: vterque nimium obscurè, quum eiusmodi enallage vix habeat locum in Latino sermone. Syrus interpres vertit, perinde ac si scriptū esset, ἐκράτησεν pro ἐνίκησεν, *obtinuit victoriā.* ¶*Brachio suo*, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonasmus hic est maximæ energiæ, & Hebræis familiaris, apud quos etiam זרוע [*zeroah*] accipitur pro robore. ¶*Dissipauit*, διεσκόρπισεν: id est פיזר [*pizzar*,] translatione sumpta à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc spargit: quæ similitudo frequenter occurrit in Prophetis, & optimè declarat fore vt superborum consilia à ventis (quod aiunt) auferantur: id est tanquam res inanissimæ pereant, vt scribitur Esaiæ capite vicesimonono: quod quidem caput videtur Maria hoc suo cantico quasi commentariis quibusdam illustrare. Vel הפיץ [*hephits*,] id est, ita comminuit vt frustra hinc & inde dissilierint: quæ interpretatio videtur respondere illi quod paulo antè dixerat ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam Dispergendi verbo declarant, vt apud Terentium, *An tibi manus cerebrum dispergi?* Itaque nō reprehendo Veterem interpretem quod ad sententiam attinet: sed tamen hoc vocabulum repudiaui vt ambiguum. Quid si verò διεσκόρπισεν idem valeat atque apud Hebræos הזר [*hephir?*] Video enim in sententia prorsus simili hoc vocabulū frequenter vsurpari, vt Psal. 33.10, & 2.Sam. 15.34, & Iob. 5.12. Quocunque autem modo accipias, videtur Dissipandi vocabulum optimè conuenire. ¶*Cogitatione*, διανοίᾳ. Accōmodari hoc potest diuerso sensu ad verbum διεσκόρπισεν, vt significetur à Domino dissipari superbos, ídque iis ipsis consiliis & artibus quibus conantur alios euertere: (comprehendit enim eos Dominus in astutia sua: & malum consilium, vt aiunt, ipsi consultori pessimum esse solet) aut dissipari superbos cum suis consiliis, aut denique propter praua eorum consilia. Vel cōiungi potest cum nomine ὑπερηφάνους: vt sit hæc sententia, eos à Domino dissipari qui sibi in consiliis suis placent. Mihi verò satis fuit Græca simpliciter conuertisse, vt nulli expositioni præiudicium adferrem.

52 *Potentes*, δυνάστας. Græco vocabulo vtitur ipse Cicero Philippica vndecima, & Seneca in Thyeste, *Anxius sceptrum tenet, & mouentes Cuncta dynastas*, &c. adeo vt appareat in Oriēte ita vocatos qui principes quidem essent, sed regibus & tetrarchis inferiores: iidē fortasse atque illi quos Persæ satrapas vocabant. Nos tamē hic noluimus nimium esse curiosi, quum satis constet ex antithesi, quos suis hic significari qui opibus aut genere sint insignes: id est δυνατοὺς potius quàm ἐξοχοι. ¶*E thronis*, ἀπὸ θρόνων: vel è soliis. Videtur enim his nominibus augustius aliquid significari quam sedis appellatione declaretur: quo tamen vocabulo Vetus interpres & Erasmus vti maluerunt. ¶*Humiles*, ταπεινοὺς: id est vilis & abiectæ conditionis homines. quod placuit rursus obseruare, nequis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum discrimen constituat: quanuis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines sunt infimi, sed etiam coram Deo nihil prorsus sibi tribuunt & verè pauperes sunt spiritu, quales sunt plærique veri Ecclesiæ ciues.

53 *Famelicos*, πεινῶντας. Vulgata & Erasmus ad verbū, *Esuriētes*: quibus opponuntur πλουτοῦντας. Sed apparet participia loco nominum, quæ verbalia vocant, esse posita, Hebræorum more. Deinde verò ostendit antithesis non vocari famelicos, id est רעבים [*rehebim*] eos qui simpliciter esuriant. (possunt enim esurire etiam qui ditissimi sunt) sed eos qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebræi אביונים [*ebionim*] vocant ab אבה [*abah*] quod Concupiscere & desiderare declarat. Est igitur vehementior antithesis quàm si πένητας opposuisset πλουσίους. Conueniunt autem hæc Mariæ verba cum iis quæ ab Hanna referuntur 1.Sam. 2.6. ¶*Ablegauit*, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Eras. *Dimisit*: id est ἀφῆκον, vel ἀπέλυσεν. Sed vtendum certè hic est vocabulo duriore, quale est Ablegare à se, & amandare.

54 *Suscepit*, ἀντιλάβετο: id est prostratum, porrecta manu subleuauit vt explicatur Iobi 8.20. Est enim (vt inquit Galenus) τὸ ἀντιλαμβάνεσθαι manus proprium, & ex antecedente intelligitur consequens. quod Hebræi declarant verbo תמך [*tamach*,] vtiturque eo Esaias 41.10. quē etiam locum videtur

videtur Maria cantico suo accommodare. Cicero sic solet hæc duo SVSCIPERE & TVERI, coniungere. * Vide Rom.14.1. ¶ *Puerum suum*, παῖδος αὐτοῦ: id est seruum suum: quanquam etiam vocatur filius, & quidem primogenitus. Exodi 4.22. Sed videtur Maria (vt modò dixi) ista repetere ex Esa.41.8.& 9. vbi disertè dicitur Israël à Domino עבדי [*habdi*,] id est Seruus meus. Simpliciter tamen Græca conuerti, vt suum cuique iudicium integrum maneat. ¶ *Vt memor esset*, τοῦ μνησθῆναι. Id est לפקד [*liphkod*] * quod perinde est ac μνησθεὶς recordatus, vt vertit Syrus. Id est vt se promissæ misericordiæ memorem esse reipsa declararet. intelligitur enim consequens ex antecedente: Alioqui recordatio promissi ordine antegreditur eius præstationem.

(Καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.

55 ‖ (Prout loquutus est patribus nostris, *nimirum* Abrahamo, & semini eius) in æternum.

(Sicut loquutus est ad patres nostros, Abraham & semini eius) in se cula. Gen.17 19. & 22.15. psal.123.11.

Ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς· καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

56 Manſit autem Maria cum illa quasi menses tres: & *postea* reuertit domum ſuam.

Manſit autem Maria cum illa quasi menſibus tribus: & reuerſa eſt in in domum ſuam.

Τῇ δὲ Ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτόν· καὶ ἐγέννησεν υἱόν.

57 Eliſabetæ verò impletum eſt tempus pariendi: & peperit filium.

Eliſabeth autem impletum eſt tempus pariendi: & peperit filium.

Καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς ὅτι ἐμεγάλυνε Κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς· καὶ συνέχαιρον αὐτῇ.

58 Et audierunt accolæ & cognati eius, Dominum magnifica miſericordia ſua vſum eſſe erga eam: ‖ & ei gratulabantur.

Et audierunt vicini & cognati eius quia magnificauit Dominus miſericordiã ſuam cum illa: & congratulabantur ei.

Καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτεμεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, Ζαχαρίαν.

59 Et factum eſt, die octauo venerunt vt circunciderent puerulum, & vocabant eum ex nomine patris ipſius, Zachariam.

Et factum eſt, in die octauo venerunt circunciderе pueruin, & vocabant eum nomine patris ſui Zachariam. Suprà 14.

Καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπεν, Οὐχί· ἀλλὰ κληθήσεται Ἰωάννης.

60 Sed reſpondens mater eius ait, Nequaquam: ſed vocabitur Iohannes.

Et reſpondens mater eius, dixit, Nequaquam, ſed vocabitur Iohannes.

Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὴν, Ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγγενείᾳ σου ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ.

61 Et dixerunt ad eam, Nemo eſt in cognatione tua qui vocetur iſto nomine.

Et dixerunt ad illam, Quia nemo eſt in cognatione tua qui vocetur hoc nomine.

Ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τί ἂν θέλοι καλεῖσθαι αὐτόν.

62 Innuebant autem patri eius quid vellet eum vocari.

Innuebãt autẽ patri eius quem vellet vocari eum.

Καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, Ἰωάννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Καὶ ἐθαύμασαν πάντες.

63 Iſque poſtulata tabella ſcripſit, dicens, ‖ Iohannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt omnes.

Et poſtulans pugillarem ſcripſit, dicens, Iohannes eſt nomen eius. Et mirati ſunt vniuerſi. Suprà 13.

Ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ γλῶσσα αὐτοῦ· καὶ ἐλάλει εὐλογῶν τὸν Θεόν.

64 Apertum eſt autem os eius illico, & lingua eius: & loquebatur bene dicens Deo.

Apertum eſt autem illico os eius, & lingua eius, & loquebatur benedicens Deum.

Καὶ ἐγένετο φόβος τοῖς περιοικοῦσιν αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς Ἰουδαίας διελαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα.

65 Ortus eſt igitur timor omnibus accolis eorum: & in tota montana regione Iudæa diuulgata ſunt omnia verba iſta.

Et factus eſt timor ſuper omnes vicinos eorum: & ſuper omnia montana Iudæa diuulgabantur omnia verba hæc.

---

55 *Loquutus est*, ἐλάλησε: id est pollicitus est. Sic enim etiam accipitur apud Hebræos אמר [*amar.*] ¶ [*Nimirum*] *Abrahamo*, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Erasmus Lucam variasse constructionem verbi ἐλάλησε: quod vt planius esset, adiecit particulam *nimirum*, & *Abrahamo* Latina terminatione conuertit. ¶ *Et semini eius*, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. Hebræi זרעו [*zarho*] id est posteritati eius, vt alibi diximus. Intelligit autem Isaacum, Iacobum, Dauidem, quibus nominatim Dominus renouauit promissionem factam Abrahamo, nisi aliter placeat explicare, vt statim dicam. ¶ *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibusdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, in æternum vsque. Cæterùm in vetustis exemplaribus, atque adeo in Theophylacto Romano, ista sic distinguuntur vt hæc omnia καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includantur parenthesi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cum superiore versiculo. Ego verò quanuis nihil immutarim contra tot exemplarium consensum, tamen puto hæc posse etiam legi sine parenthesi. Neque enim video cur non potius Lucas hæc annexuisset ipsi versiculo superiori. Fortassis igitur hæc est sententia, Dominum misertum esse Israëlis extremo hoc tempore, vt ostenderet se memorem esse misericordiæ, quemadmodum pollicitus est maioribus, sese videlicet misericordia vsurum tum erga Abrahamum, tum erga ipsius posteros: idque non ad certum vsque gradum posteritatis, sed in infinitum vsque.

58 *Magnificauit misericordia suam vsum esse*, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulg. *Magnificauit misericordiam suam:* id est, (vt loquuntur Hebræi) ויגדל חסדו [*vajagdel chasdo:*] sicut scriptum est Genes.19.19.

62 *Innuebant*, ἐνένευον: id est, signis & nutibus petebant, quod loquẽdi genus ortũ est ex vulgi consuetudine, vt alia multa, veluti quod paulo antè vsurpauit, quũ diceret, Venisse vt circunciderẽt puerum, pro, Venisse vt circuncisioni pueri interessent. ¶ *Quid*, τί: id est quo nomine. Abundat autem articulus, pleonasmo Atticis familiari, vt in illo Aristoph. exemplo quod citat Budæus, εἰπὲ δὴ νῦν ἐμοί. Σωκρατ. τί;

63 *Dicens*, λέγων: id est In hæc verba: vel est pleonasmus quem alibi diximus Hebræis esse familiarem, apud quos infinitis locis abundat לאמור [*lemor:*] vt apud Herodotum, ἔφη λέξας.

64 *Apertum est*, ἀνεῴχθη: id est, restitutus est illi vsus vocis quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum qui loqui nõ possit: qua ratione dicuntur etiã cęcorum oculi, & surdorum aures aperiri, vt scribitur Esa. 35. versu 5. ¶ *Lingua eius*, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutensi additur διηρθρώθη: quo verbo significatur soluta fuisse linguæ vincula, vt iam posset articulatè & distinctè loqui. Sed videtur repeti posse verbum ἀνεῴχθη, id est נפתח [*niphtah*,] quo apud Hebræos etiam significitur solui ac liberari è vinculis, vt Iob.12.14.

65 *Ortus est*, ἐγένετο. Vulgata, *Factus est*. Erasmus, *Peruasit*, id est διῆλθεν. Infrà verò Act.5.5, ita vertit vt nos hoc loco. ¶ *Accolis*, τοῖς περιοικοῦσι. Sic Cicero Ennen-

ſes, Sicilę populũ vocat Cereris accolas, q̃ apud eos Ceres diceretur habitaſſe. Vulg. & Eraſ. *Vicinos* interpretãtur. i. ſείτονας. cui vocabuli viſa eſt mihi nimis anguſta ſignificatio. Dicuntur enim hoc loco Perioeci, id eſt accolæ, omnes illi qui totum illum regionis tractum incolebant, vt declarat ſequens mẽbrum. Alioquin apud geographos multo latius patet perioecorum appellatio, qua intelliguntur omnes ij qui ſub eodẽ parallelo habitant. ¶ *Diuulgata ſunt*, διελαλεῖτο: id eſt ad verbum, ſermonibus omnium celebrata ſunt. pro quo dixit Matth. 28, 15, διεφημίθησαν. Poſitus enim hic eſt παραπτικὸς ἀντὶ ἀορίστου. ¶ *Omnia verba iſta*, πάντα ῥήματα ταῦτα: id eſt quicquid ibi dictum aut factum fuerat.

Καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῶν, λέγοντες, Τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; Καὶ χεὶρ Κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ.

66 Et omnes qui audierunt, repoſuerũt *ea* in corde ſuo, dicentes, Quis ſnã puerul hic erit? Manus autẽ Domini erat cum eo.

Et poſuerunt omnes qui audierãt in corde ſuo, dicentes, Quis, putas, puer iſte erit? Etenim manus Domini erat cum illo.

Καὶ Ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη Πνεύματος ἁγίου· καὶ προεφήτευσε λέγων,

67 Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto: prophetauitque, dicens,

Et Zacharias pater eius repletus eſt Spiritu ſancto: & prophetauit, dicens.

Infrà 2.30. matt. 1. 22. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραήλ, ὅτι ἐπεσκέψατο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ.

68 Benedictus Dominus Deus Iſraëlis quòd inuiſerit & redemerit populum ſuum.

Benedictus Dominus Deus Iſraël: quia viſitauit & fecit redemptionem plebi ſuæ.

Pſ. 132. 17. Καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ·

69 Et erexerit cornu ſalutis nobis in domo Dauid pueri ſui:

Et erexit cornu ſalutis nobis, in domo Dauid pueri ſui:

Pſa. 132. 18. ier. 23. 6. & 30. 10. Καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,

70 Prout loquutus eſt per os ſanctorum, qui à ſeculo fuerunt, Prophetarum ſuorum,

Sicut loquutus eſt per os ſanctorum, qui à ſeculo ſunt, Prophetarũ eius,

Σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν, καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς.

71 *Fore vt nos* ſeruaret ex inimicis noſtris, & è manu omnium qui oderunt nos.

Salutem ex inimicis noſtris, & de manu omnium qui oderunt nos.

Ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ·

72 Vt vteretur miſericordia erga patres noſtros, ac memor eſſet fœderis ſui ſancti:

Ad faciendam miſericordiam cũ patribus noſtris, & memorari Teſtamenti ſui ſancti:

Ge. 22. 16. iere. 31. 33. hebr. 6. 13. 17. Ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,

73 Et iuriſiurandi quod iurauit Abrahamo patri noſtro, *nimirum ſe* daturum nobis,

Iuſiurandum quod iurauit ad Abrahã patrem noſtrum, daturũ ſe nobis,

66 *Repoſuerunt*, ἔθεντο. Hebraicè שמו [*ſchamu:*] id eſt diligenter & attentè cõſiderarũt, & velut infixerũt animo. Sic apud Homerum ſæpe, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι pro quo Virgilius, *Senſibus hæc imis (res eſt non parua) reponas.* Et alibi, *memori quæ condita mente teneto.* ¶ *Manus autẽ Domini*, &c. καὶ χεὶρ Κυρίου, &c. Hebraicè יד יהוה היה עליו [*iad Iehouah haiah halau,*] præſens Dei fauor & ſingularis quædam virtus in eo apparebat, ſicut Ezechielis 1. 3, appellatione Manus Dei intelligitur Spiritus prophetiæ. Non diſſimili ratione Pindarus Olymp. 10, dixit, Θεοῦ σῶν πυλάμᾳ: id eſt τῇ τοῦ Θεοῦ δωράμει καὶ βοηθείᾳ. Cæterum Vulg. conuertit *Etenim manus*, καὶ γὰρ χείρ: quod etiam ſcriptum legimus in quodam codice. & videtur non malè conuenire.

68 *Benedictus*, εὐλογητός. Subauditur ἔστω. Perinde enim eſt acſi diximus, ἐπαινείσθω, vel δοξασθήτω: id eſt, laudetur ac prædicetur. Vel εὐλογητὸς declarat omni gloria & laude dignũ, vt incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autẽ libenter retinuimus hoc etiã loco Benedicendi vocabulum, tanquam theologis familiare, cuius ſignificationem alibi expoſuimus. ¶ *Quod inuiſerit*, ὅτι ἐπεσκέψατο. Hebraice פקד [*pakad:*] id eſt quòd ſe memorem eſſe declarauerit popopuli ſui: adeo quidẽ vt filiũ miſerit qui præſens eos inuiſeret, & infinito pretio redimeret. Ita enim loquitur Dominus Exodi 3. 8. quẽ locum videtur reſpexiſſe Zacharias: ſimul tamẽ deſignãs Deũ re ipſa iam præſtitiſſe quod olim adũmbrabat: id eſt vt velut è cælis vere filiũ ipſum ſuũ miſiſſe vt verum Iſraël ẽ a captiuitate diaboli, peccati & mortis, ſanguine ipſius redimeret. Itaque propriã ſignificationem verbi פקד [*pazad*] retinẽdã putaui, quo ipſa Filij Dei in carnẽ miſſio & præſentia diſertè exprimuntur. Caſtellio nuper, admodũ frigidè & ambignè, totũ hunc locum eſt interpretatus, quũ diceret Deũ procuraſſe populi ſui liberationẽ. Nã (vt emphaſin verbi ὅτι ἐπέσκεψατο præteream, de qua modò dixit) vel Chriſti beneficiũ quantũ in nos extet, non ſatis intelligit, vel nimiũ parcè illud prædicat, qui ex Ieſu, id eſt vno & ſolo noſtræ ſalutis auctore, facit ſalutis noſtræ procuratorẽ. Denique nimium ieiunè Deum laudat qui ab eo dicit id eſſe procuratũ aut etiã adminiſtratũ, quod ipſe ſolus vltro & inchoauit & perfecit. ¶ *Redemerit*, ἐποίησε λύτρωσιν. Hebraicè עשה גאלה [*haſah gheullah.*] Eſt autem periphraſis quã vno verbo maluimus explicare, vt cõſtructio quę Hebræa potius eſt quàm Græca vel Latina, meli cohæreret. Nã ſolere interdũ diuerſas cõſtructiones ſic cõiungi ab Heb. vel illud Ier. 3. 16. ſatis oſtendit ולא יזכרו בו ולא יפקדו [*velo ïz.cheru bo velo ïphkedu*]. i. nec recordabũtur eius, nec viſent eã videlicet. Sed hoc obſeruandũ eſt, quũ multę ſint liberationis ſpecies, eã demũ ſignificari λυτρώσεως nomine, quæ nec vi, (vt olim cõtigit, quũ Dominus populũ eriperet Pharaoni) nec cũ bona hoſtium gratia (vt quũ populus Babylone reuerteretur) ſed iuſto perſoluto pretio impetratur. Ideo toties repetit Apoſtolus nos ſanguine Chriſti redẽptos, ingẽti videlicet illo pretio quod olim adumbrabatur victimarũ cruore, vt de ſalute noſtra dubitare ſit nefas. Hoc itaque videtur idẽ Caſtellio nuper non ſatis conſideraſſe, quum λύτρωσιν interpretaretur liberationem.

69 *Et erexerit cornu ſalutis*, ἤγειρε κέρας σωτηρίας. Hebr. הרים קרן הישועה [*herim keren haieſchuhah.*] Eſt autẽ totum hoc dicendi genus tranſlatitiũ, quo ſignificatur, quum planè collapſæ viderentur vires Iſraëlis, ac in primis actum eſſe videretur de magnificis illis promiſſis Dauidi factis, Dominum excitaſſe Chriſtum illum ſuum, ſicut ſcriptum eſt Amos 9, qui inuicto ſuo robore, tanquam cornu quodam, proſtratis aduerſariis Iſraëlis, æternum illud regnum aſſereret. Eſt enim Hebræis familiare קרן [*keren*] id eſt cornu, pro vi & robore vſurpare, tranſlatione ſumpta ab animalibus cornuperis, vt 2. Sam. 22. 3, & quidem adiecto verbo הרים [*herim,*] quod reſpondet τῷ ἐγείρειν, quum agitur de amiſſę poteſtatis aut viriũ inſtauratione, vt 1. Sam. 2. 10. & nominatim etiam vbi agitur de Meſſia, vt Pſal. 132. 2.

70 *Loquutus eſt*, ἐλάλησε. Heb. אמר [*amar:*] id eſt diſertè promiſit, vt ſupra diximus ver. 55. ¶ *A ſeculo*, ἀπ' αἰῶνος. Heb. מעולם [*meholam*] i. à condito mundo, vt Pſal. 119. 52. & Act. 3, 21. Interdum verò idem declarat ἀπ' αἰῶνος quod ab æterno, vt Pſalm. 52. 2. & alibi ſæpe.

71 [*Fore vt nos*] *ſeruaret ex inimicis*, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν. Vul. ad verbũ, *Salutẽ ex inimicis.* Refertur autẽ σωτηρίαν ad verbũ ἐλάλησε, quẽadmodũ & ſequẽtes verſiculi duo, Sed quia durior videri poſſet iſta traiectio, rectè fecit Eraſ. qui quæſita periphraſi ſtuduerit illã emollire. Sed in ipſa periphraſi ab eo diſſentio. Interpretatur. n. *Fore vt ſeruaremur ab inimicis:* cuius interpretationis amphiboliam nemo non videt. Malui igitur vti verbo ἐκφυγόντας, & ſeruare præpoſitionem ἐξ.

72 *Vt vteretur miſericordia*, ποιῆσαι ἔλεος. Vulgata ad verbum, *Ad faciendam miſericordiam.* Sic Hebr. לעשות חסד [*laſaſoth, cheſed,*] quod eſſet in Latino ſermone obſcurius. ¶ *Memor eſſet* μνησθῆναι: id eſt, re ipſa declararet ſe memorem eſſe: quomodo etiam accipitur hoc verbum ſuprà verſu 54. ¶ *Fœderis*, διαθήκης, Vel, teſtamenti. Vide Matth. 26. 28.

73 *Et iuſiurandi quod iurauit*, ὅρκον ὃν, &c. Apud Theophylactum legitur ὅρκον ὃ, & rectius, (opinor) vitata videlicet

cet mutatione constructionis. Nam etiamsi legas quarto casu ὅρκον, non videtur tamen subaudienda præpositio κατὰ (quæ ellipsis in hoc dicendi genere est prorsus inusitata) sed erit potius mutatio constructionis Hebraica. Hebræis enim verbũ זכר [zachar,]iũgitur & genitiuo casui, absque articulo videlicet, & accusatiuo, vt Græcis μέμνημαι,& Latinis Memini:apud quos tamen vix reperias diuersas eiusdem verbi in eadem periodo constructiones, nisi varietur etiam significatio. Ponitur ergo ὅρκον vel ὅρκου in appositione,sicut loquuntur Grammatici,vt explicetur vocabulum διαθήκης præcedens.Ideo addidimus coniunctionem *Et* vt intelligatur epexegesis. ¶ [*Se*]*daturum nobis*, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו[*latheth lanu.*] Deut. 26. 3. Eras.*Vt daret nobis:*vt videatur etiam τοῦ ποιῆσαι retulisse ad verbum ἐλάλησε,quod non possum probare. Apparet enim potius explicari his verbis iusiurandum ipsum, id est quid illud sit quod Deus iureiurando promiserat Patribus.Ideo hæc accipio εἰδικῶς potius quàm πλατικῶς.Nam etsi videtur articulus τοῦ indicare subintelligendum esse ἕνεκα,(quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraismum esse, & articulum τοῦ respondere seruili literæ ל,quæ non minus accipitur εἰδικῶς quàm πλατικῶς. Itaque Deut.4. 21. & Heb.legimus לבלתי עברי [*lebilti hobri*] & ולבלתיבוא [*vlebiltibo,*] Græci verterũt ἵνα μὴ διαβῶ, & ἵνα μὴ εἰσέλθω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι & ὅτι μὴ εἰσελεύσομαι.Præterea τοῦ δοῦναι perinde conuerti acsi scriptũ esset δώσειν, vel ὅτι ἔμελλε δοῦναι, Veterem interpretem sequutus: à quo tamen in ea re dissentio quòd hæc videatur præcedentibus coniunxisse,vt nunc quidem ista imperitè in templis cantantur,quum potius pertineant ad sequentia.

Ἀφόβως, ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ	74	Vt sine metu,è manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus ipsi	74	*Vt sine timore,de manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus illi.*
Ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν.	75	‖Cum sanctitate & iustitia in ipsius conspectu, cunctis vitæ nostræ diebus.	75	*In sanctitate & iustitia coram ipso, omnibus diebus nostris.* 1.Petr.1.15.
Καὶ σὺ παιδίον, προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου Κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ.	76	Tu verò puerule, Propheta Altissimi vocaberis: præibis enim ante faciem Domini, vt pares vias eius:	76	*Et tu puer, Propheta Altissimi vocaberis:præibis enim ante faciẽ Domini parare vias eius:*
Τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ, ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν	77	Et des cognitionem salutis populo eius, per remissionem peccatorum ipsorum	77	*Ad dandã scientiã salutis plebi eius, in remissionem peccatorũ eorum*
Διὰ σπλάγχνα ἐλέους Θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπεσκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους·	78	Ex intima misericordia Dei nostri, qua inuisit nos‖is qui prodit ex alto:	78	*Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos, oriens ex alto.* Malac 4.2 zach. 3. 9. & 4.12 suprà 17.

74 *Sine metu,* ἀφόβως.Hebr.לבטח[*labetach:*]id est(vt loquitur Paulus Eph. 4.12)ἐν πεποιθήσει Neque enim φόβον hîc vocat religiosum illũ timorẽ qui alio vocabulo dicitur εὐλάβεια,& præcipua pars est pietatis: sed futuri mali ægritudinem, quam Latini metum vocant. Ea verò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide iustificati pacẽ habẽt,vt loquitur Paulus Rom.5.1. Hæc igitur vt distinguerem, ἀφόβως potius conuerti *Absque metu*, quàm *Sine timore*, cum Vetere interprete & Erasmo. Cæterùm Theophylactus hoc aduerbium coniungit cum participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδυνῶς, id est sine vllo nostro periculo.Christus enim, inquit,quiescentibusnobis crucifixus est.Sed vberior erit sensus & minus coacta interpretatio si ad λατρεύειν potius retulerimus.

75 *In ipsius conspectu,* ἐνώπιον αὐτοῦ.Heb.לעיניו[*lehenau,*].i. quã ipse Deus animorũ scrutator approbet vt minimè sisimulatã,vt diximus sup.6. ¶*Vitæ nostræ*, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In duobus codicibus nõ legitur τῆς ζωῆς: neque etiã Vetus interpres legit.Est autẽ hic vers.desũptus ex ps.56 extremo.

76 *Tu verò,* καὶ σύ. Videtur καὶ omnino accipi pro δὲ hoc loco, vt alibi sæpe. Ita enim melius notatur apostrophe. In quodam codice scriptum legimus, καὶ σὺ δὲ, Sed & tu. ¶*Puerule*, παιδίον. Vulgata & Erasmus,*Puer.* Videtur autem aliqua esse emphasis diminutiui, hoc saltem loco minimè negligenda,perinde acsi diceret Zacharias, Tu verò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Christi regno veluti primas tenebis.Eris enim Altissimi præco, & viam ab salutem cæteris præmunies. ¶*Altissimi*, ὑψίστου. Hebraicè העליון[*habelion,*] id est Dei, vt diximus suprà versu 35. ¶*Vocaberis,* κληθήσῃ:id est eris,& quidem publico testimonio.Vide Matth.5.9.& 1.Iohan.3.vers.1,

77 [*Et*]*des,* τοῦ δοῦναι. Iterum putaui particulam[*Et* adiiciendam,vt intelligatur epexegesis. Explicat enim quomodo Iohannes præparaturus sit viam Domino,nimirum quòd annuntiaturus esset salutẽ in sanguine agni illius quem etiam erat commonstraturus digito.Dare autem cognitionem,ex Hebræo ũ idiomate, id est לתת מדע [*latheth maddah*]hoc loco dicitur qui aliis aditum parefacit ad rem quampiam cognoscendam. Nam quem idem dicitur de Deo,longè maiorẽ habet emphasin,vt Dan.1.17. ¶*Per remissionem*, ἐν ἀφέσει Hebraicè בסליחת עונות [*baselichath hauonoth.*] Nam alioquin admodum rarò additur præpositio huic casui,quum causam declarat instrumentalem aut quasi instrumentalẽ. Est autẽ remissio peccatorum,modus ipse per quẽ Deus Pater nos in Filio seruat,vt docet Paulus Rom.4.7,ex illo Dauidis versu, *Beati quorũ remissæ sunt iniquitates.* Vulg.*In remissionem.*i.εἰς ἄφεσιν. Nam sæpe permutantur ἐν & εἰς. sed præstat accipere ἐν ἀφέσει pro διὰ ἀφέσεως.

78 *Ex intima misericordia*, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè ברחמים חסדו [*berachamim chesdo:*] id est inde ex ipsis visceribus sese exerentem misericordiam. Alij putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo solent matres complecti sua viscera, id est suos natos.quæ interpretatio sensum eundem gignit atque superior. Sed videtur hîc adumbrare Zacharias Christi ἐνσάρκωσιν,qui ex ipso Patris sinu ad nos missus est. Est igitur magna vis huius Hebraismi: de quo etiam antea diximus, quum explicaremus verbum σπλαγχνίζεσθαι, quod respondet Hæbræorum verbo רחם[*racham.*[Vulgata & Erasmus conuerterunt *Per viscera*: id est διὰ σπλάγχνων: quanquam, quod ad sententiam attinet,exiguum est in istis discrimen,nisi quum subtilius distinguendæ sunt causæ salutis nostræ. ¶*Quæ*, ἐν οἷς: id per quæ viscera, & qua misericordia impellente. Vulgata ad verbum, *In quibus*,nimium obscurè.Abundat auem iterum præpositio ἐν ex Hebræorum idiomate,quod paulo ante exposuimus. ¶*Is qui prodit*, ἀνατολή.Hebr.צמח [*tsemach.*] vocatur enim hoc nomine Messias ipso etiã teste Chaldæo paraphraste, Ierem 23.5.Zach. 3.8.& 6.12. quibus locis Græci interpretes conuerterunt ἀνατολῶ,noua id quidem significatione.Nam ἀνατολὴ quum de Sole dicitur, vel ipsum Solis exortũ vel eam cæli partẽ declarat vnde Sol exoritur: quum autem rerum aliarum aut etiam ipsorum hominum ortui translatitiè tribuitur (vt Hebr.7.14. dicitur Dominus ἀνατετάλκεναι ἐξ Ἰούδα) nihil aliud declarat quam earum rerum exortum. In illis verò locis Ieremiæ & Zachariæ, & hîc quoque, idipsum quod exoritur, vocatur צמח [*tsemach*,]& Græci disertiores (quod sciam) ἀνατολῶ nusquam, sed βλαστὸν vel βλάστημα vocant. Homerusautem ὀζον sæpe appellat, vt Latini Stirpem.Neque verò dubito quin eò respiciẽs alter hic Zacharias in hoc suo cantico. Filij Dei manifestationem in carne, & diuinum ipsius conceptus & ortus arcanum his verbis indicarit.Addit enim ἐξ ὕψους:id est ex alto, pro quo Hebræi dicunt ממרום [*mimmarom*]è cælo videlicet,vt sit antithesis cæterarũ velut plantarum, quæ omnes è terra germinant:hæc autem è cælo,vnde panis ille viuus in partes inferiores terræ descendit. Vulgata & Erasmus, *orientem* interpretantur. Nam & propria hæc significatio est ἀνατολῆς, & mox fit tenebrarum & lucis mentio. Neque verò hãc interpretationem prorsus repudio, quum

Messias passim Lux & Sol dicatur. Sed quum in illis Ier. & Zachar. citatis locis Græci interpretes vsisint ea, quam dixi significatione, nomine ἀνατολῆς, & durum sit ἀνατολῶ pro Sole ipso accipere, atque adeo quum nihil obstet quominus Zachariam dicamus ad diuersas prophetias respicientem, diuersas etiam metaphoras in vno vocabulo coniunxisse, sicut in re prorsus simili psal. 97. 11. dicitur Lux sata esse iusto: puto sanè Germen potius quàm Solem hoc loco intelligi, quomodo etiam in prioribus editionibus hanc vocem sum interpretatus. Nunc verò quum nonnullos audirem hac nouitate offensos, conuerti perinde acsi scriptum sit ὁ ἀνατέλλων, partim ne quis per Orientem, intelligat illam cæli plagam: partim etiam quòd hæc interpretatio vtrãque illam explicationem nullo cum præiudicio admittat. Cæterùm in quodam codice Argentoratensis editionis scriptum legi ἀνατολῇ tertio casu, vt sit hæc sententia, Dominum nos respexisse suo exortu ex alto: qui sensus bene quidem conuenit, sed ei repugnat summus reliquorum exemplariorum etiam manuscriptorum consensus: & manifesta est allusio huius loci ad vaticinia illa Ieremiæ & Zachariæ quæ paulo antè citaui, in quibus Messias dicitur ἀνατολὴ recto casu, & quasi proprio nomine. postremò, istud quoque lectionem illam tefellit, quòd ita videretur ipsi patri tribui incarnatio. *

Ἐπιφανῆναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης.	79	Vt appareat iis qui in tenebris & vmbra mortis positi sunt, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.	79	*Illuminare iis qui in tenebris & in vmbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.*
Τὸ δὲ παιδίον ἠὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ.	80	Ipse autem puerulus crescebat & corroborabatur Spiritu: fuitque in desertis ad eum vsque diem quo se ostenderet apud Israëlem.	80	*Puer autem crescebat & confortabatur Spiritu: & erat in desertis vsque in diem ostensionis suæ ad Israël.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.	1	Factum est autem diebus illis, venit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur totus orbis.	1	*Factum est autem in diebus illis, exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis.*
(Αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου)	2	(Hæc descriptio prima facta est præsidente Syriæ Cyrenio)	2	*(Hæc descriptio prima facta est à præside Syriæ Cyrino)*

79 *Vt appareat*, ἐπιφανῆναι. Hîc germen illud è cælo exoriens confertur cum sole, quemadmodum Messias sæpe Sol iustitiæ & Lux ipsa in vtroque Testamento dicitur: præterquam quòd in genere apud Hebræos Tenebrarum appellatione calamitas intelligitur, ac vicissim Lucis nomine liberatio, & quæ illam consequitur felicitas. ¶ *Vmbra mortis*, σκιᾷ θανάτου: id est vmbrosa & tenebricosa morte. Vide Matth. 4. 16. ¶ *In viam pacis*, εἰς ὁδὸν εἰρήνης: id est, in eam viam quæ ad veram felicitatem ducit. Nam Hebræi Pacis nomine eum statum intelligunt in quo aliquis meritò acquiescat. Etsi autem multi multos sibi & diuersos fines proponunt, tamen res ipsa ostendit, eos demum rectam viam ingredi qui Christum vnicum ducem sequuti, ad alteram illam vitam contendunt.

80 *Ad eum vsque diem quo se ostenderet*, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad verbum, *Vsque ad diem ostensionis suæ*. Ego, vt perspicuitati studerem, à Græcis aliquantulum deflexi, nulla sensus iniuria.

IN CAP. II.

1 *Venit*, ἐξῆλθε. Vel, vt Vulg. & Erasmus, *Exiit*, id est in publicum emanauit. Vide Mar. 8. 11. ¶ *Vt describeretur*, ἀπογράφεσθαι, id est vt descriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur quæ cuiusque regionis, vrbis, familiæ, domus facultates essent. Ideóque vertit Erasmus, *Vt censeretur*: rectè quidem: sed tamen hoc potius respondet τῷ τιμᾶσθαι: & Latini etiam Describendi vocabulo vtuntur eadem significatione qua Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. ¶ *Totus orbis*, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad verbum, Tota habitabilis, ita vt subaudias γῆν Terra. Sed hoc dictũ est ἀποδολικῶς, quum significetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. quod explicans Syrus interpres vertit παραφρασικῶς כלה עמא דאוחרנה [*chulleh hamma deuchdeneh*]. i. omnis populus ditionis ipsius. Arrogãter enim Romani sese vniuersi orbis terrarũ dominos vocarũt, vt hodie illius bestię imago sese œconomicũ patriarchã appellat. Regnabat autẽ in Iudea Herod. sed precariò, & ὑπὸ φόρῳ πεπαγμένος, vt testatur App. Est igitur hæc descriptio prorsus alia quàm illa cuius meminit Iosephus lib. antiq. 18. cap. 1. quod plerosque mirum est nõ animaduertisse. Nam hæc quidẽ fuit vniuersalis, illa verò Iudææ & Syriæ duntaxat: & rursum ista sub Herode Magno instituta est, illa non paucis pòst annis, quũ videlicet, Archelao post nouẽ annorũ imperium Viennam Allobrogũ relegato, Iudæa tunc primùm in prouinciæ formam redigeretur. Hæc denique quum ad Romani imperij statum vniuersum pertineret, absque vllo tumultu peracta est, neque à Iosepho commemoratur: illa verò Iudæis tum primùm Romanorũ iugũ penitus subire coactis, multis seditionibus causam præbuit. Ac videri quidem posset hoc illud ipsum esse quod refert Dio lib. 56. *August*°, inquit *quum alendis exercitibus, quibus imperiũ Romanũ continebatur, vicesimam instituisset, & id tributũ omnes egerrimè ferrent, adeo vt quiduis passuri viderẽtur, constituit tributum ex agris & ædibus colligere. Statim igitur*, inquit, μηδὲν εἰπὼν, μηθ' ὅσον, μηθ' ὅπως ἀπὸ δώσουσιν, ἔπεμψεν ἄλλοις ἄλλη, τοὺς τῶν ἰδιωτῶν καὶ τὰ τῶν πόλεων κλήματα ἀπογραψομένους. id est, *quum non dixisset vel quantum, vel quemadmodũ illud daretur, alios aliò misit, qui priuatorum hominũ ipsarúmque ciuitatũ bona describerent.* Possent igitur hæc Dionis verba videri ad hanc orbis descriptionẽ pertinere, cuius hîc fit mẽtio, nisi repugnaret temporis series. Id enim ipse refert ad annum Imperij Augusti penultimum quum Christus annũ iam ageret decimũ quartum. Itaque si quis hîc est coniecturæ locus, existimarim Augustũ pro suo iure, quum Romani imperij breuiariũ cõficeret, huiusmodi descriptionẽ instituisse: non vt noua tributa exigeret, sed vt totius imperij facultates, copias, vires, ac prouentus quotidianos intelligeret. Quamobrẽ etiã nullus est eo tempore in Iudæa excitatus tumultus, sicut postea factum est quum Archelao pulso, & Iudęa à Cyrenio in prouinciã redacta, tributa à Romanis exigerẽtur. Neq; enim alia ratione confici potuit hoc breuiariũ, de quo post Suetoniũ hîc scribit Dio eodẽ libro, *Ab Augusti morte*, inquit, *prolata sunt quatuor ipsius volumina, quorũ tertiũ*, τότε τῶν γραπτῶν καὶ τὰ τῶν φορολόγων, τῶν τε ἀναλωμάτων τῶν δημοσίων, πόσα τε πλῆθος τῶν ἐν τοῖς δημοσίοις χρημάτων, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα εἰς τὴν ἡγεμονίαν φέροντα ἦν εἴχε: id est. *Complectebatur quæ ad milites, quæque ad reditus, sumptusque publicos pertinebant, item quanta pecuniæ summa in fisco esset, & quæcunque eiusmodi ad imperium spectabant.*

2 *Prima*, πρώτη.) Hęc nõnulli cum ἀπογραφῇ construunt, vt hæc prior dicatur, ab altera illa de qua diximus, diuersa: alij cũ ἐγένετο copulãt, quasi prima dicatur, nõ respectu sequentis alterius, sed quoniã nunquã antea tale quicquã in Iudęa factũ fuerit: & cęperit quidẽ sub Herode Magno, sed non nisi Archelao relegato peragi potuerit. Sed prior sententia vera est, vt ostendit τῆς οἰκουμένης nomen. ¶ *Præsidente Syriæ*, ἡγεμονεύοντος Συρίας. Nomine ἡγεμόνος vtuntur generalius hi scriptores, immò & Iosephus ipse, quanuis inter præsides prouinciarum & procuratores Cæsaris, qui propriè ἐπίτροποι vocabantur, plurimũ interesset. Vulg. *à præside Syriæ Cyrino*, quod ex Euãgelistæ verbis colligi nõ potest, vt qui potius quando, quàm à quo sit ista facta descriptio dicere videatur, nisi malimus factùm à Cyrenio dici, quod ipsius vt præsidis imperio sit factum. Nec enim temere scripserit Tertull. lib. 4. aduersus Marcionẽ hoc census actos fuisse per Sentium Saturninum, quẽ etiam his ipsis

οἰκουμενικός.

ipsis temporibus Syriæ præsidem edit Iosephus libro antiquitatum 16. cap.13.Titij successorem.(Nam mēdosè apud Iosephum libro 16.cap.12 legitur Τίτος pro Τίτιος) vt ex Strabone lib. 16 & fastis Capitolinis liquet) sicut rursum Saturnino Quintilius Varus successit. Fuerúntque omnes isti consulares,nempe M.Titius Rufus A.v.c. 722.Messalæ suffectus.Sentius Saturninus autē A.V.c.c.734.Quintilius Varus A.v.c. 740. Denique P. Sulpitius Quirinius A.v.c.741, qui fuit annº imperij Augusti 35,vndecim circiciter annis ante Christum natum.de quo Quirino multa Tacitus lib. Annaliū 3. Quinam igitur Syriæ tunc Cyrenius præfuerit? Nam mortuo quoque Herode Varum Syriæ præsidem fuisse constat ex eodem Iosepho lib.17. cap. 13.Hic certè nodus diu multúmq; me fatigauit, donec illū mihi Iustinus Apolog.2.solueret,hūc ipsum Cyreniū vocās πρῶτον ἐν Ἰουδαίᾳ Καίσαρος ἐπίτροπον. id est primum in Iudæa Cæsaris procuratorem, eò videlicet,adhuc superstite Herode Magno, ad hos tùm in Iudæa, tùm in Syria τῆς οἰκουμένης census peragēdos missum.Neque his obstat vel quòd præsidis Syriæ appellatio Quirino consulari tribuitur, qui tamen fuerit duntaxat Cæsaris procurator, vel quòd per Saturninum dicit Tertullianus hos cēsus esse peractos.Etsi enim magnum erat inter ipsos præsides, & Cæsaris procuratores,ex equitibus vel libertis Cęsaris delectos,discrimen,quorū alij in minores prouincias præsidibus maiorum obnoxias mittebantur, alij ipsis maiorū prouinciarū præsidibus adiūcti rationes dūtaxat Cęsaris procurabāt: tamen dubiū non est quin præsides gratiā Cęsaris ambientes istis procuratoribus plurimum tribuerēt, atque adeò cum ipsis sæpe suam iurisdictionem quasi cōmunicarent. Huius rei testis,est de his ipsis tēporibus Herodis agēs,Iosephus Saturnino consulari Syriæ præsidi Volumnium adiungens, quē de bello Iudaico lib.1. cap.17. vocat Cæsaris procuratorē,vtrunque tamē lib.antiq.16.cap.13.vocat Συρίας ἐπιτροπεύοντα,& eiusdē lib cap.17.cōmuni nomine appellat ἡγεμόνα. Præterea dubiū non est quin Quirinū extraordinariæ huic τῆς οἰκουμένης descriptionis causa in Syriā & ipsum Herodis regnum mittēs Augustus,illū Legati nomine, hominē videlicet cōsularem & ipsi gratiosissimum,honestarit, atque adeo velut alterum Syriæ præsidem cum imperio miserit: quod & postea secūdò fecit,quum Archelao relegato, Iudea in prouinciā redacta Syrię attribuerētur,vt idem Iosephus scribit lib.Antiq.18.cap.1. ¶*Cyrenio*, Κυρηνίῳ)Sic constanter scribitur hoc nomen in omnibus exemplaribus, vt & apud Iustinum Apolog 2. & Iosephum lib.antiq.18. cap.1. Tacitus lib.2. annalium Quirinum nominat. Fasti denique Romani Quirinum. quod etiam legisse videtur Syrus interpres. Ratis autem constat Romana istiusmodi nomina varis modis fuisse apud Græcos tum scripta, tum et annuntiata.

Καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι, ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

4 Ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν, εἰς πόλιν Δαβὶδ, ἥτις καλεῖται Βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ·

5 Ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ.

6 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν.

7 Καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ· διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.

8 Καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὴν ποίμνην αὐτῶν.

9 Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα Κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς· καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.

10 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος, Μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ.

3 Ibāt igitur omnes vt describerētur,in suam quisque vrbē.

4 Ascendit autē etiā Ioseph à Galilęa,ex vrbe Nazaret,in Iudæā, ‖in vrbē Dauid quæ vocatur Bethlehē,propterea ꝙ esset ex domo & familia Dauid:

5 Vt describeretur cum Maria desponsa sibi vxore, que erat prægnans.

6 Factum est autem quum essent illic, completi sunt dies quibus ipsa pareret.

7 Peperit igitur filium suum primogenitum, & fasciis eum inuoluit, reclinauitque eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio.

8 Erant autem pastores in eadem regione excubantes, & agentes vigilias noctis super gregem suum.

9 Et ecce, Angelus Domini supernenit ipsis,& gloria Domini circunfulsit eos: & timuerunt timore magno.

10 Tunc dixit eis Angelus, Ne timete: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit toto populo:

3 *Et ibāt omnes vt profiterentur,singuliin suam ciuitatem.*

4 *Ascēdit autē & Ioseph à Galilęa,de ciuitate Nazareth, in Iudæā,in ciuitatem Dauid quę vocatur Bethlehē, eo quòd esset de domo & familia Dauid:* Ioh. 7. 41.

5 *Vt profiteretur cum Maria desponsata sibi vxore,prægnante.*

6 *Factum est autem quum essent ibi, impleti sunt dies vt pareret.*

7 *Et peperit filium suum primogenitum, & pannis eum inuoluit, & reclinauit eum in præsepio: quia non erat eis locus in diuersorio*

8 *Et pastores erant in regione eadem vigilantes, & custodientes vigilias noctis super gregē suum.*

9 *Ecce, Angelus Domini stetit iuxta illos, & claritas Dei circunfulsit illos: & timuerunt timore magno.*

10 *Et dixit illis Angelus, Nolite timere: ecce enim euangelizo vobis gaudium magnum, quod erit omni populo:*

---

4 *Ascendit*,ἀνέβη.Hebraicè עלה [*halah*] id est profectus est.Sunt tamen qui putent haberi rationem situs Hierosolymorum,vel templi potius.

5 *Desponsa*, μεμνηστευμένῃ. Differre μνηστεύειν & τὸ γαμεῖν, non minus quàm Sponsalia à nuptiis, alibi diximus. Cur igitur,dices, μεμνηστευμένη vocatur Maria quum iam nupsisset?nam probabile est ante profectionem apparuisse Iosepho Angelum à quo iussus est eam ducere. Respondeo,fieri posse vt in ipsa profectione Iosephus eam deprehenderit esse grauidam, & admonitus sit ab Angelo:vel,etiamsi nupsisset, tamen Lucam maluisse desponsam vocare quàm nuptam,propterea quòd Ioseph ab Angelo prēmonitus, non secus abstineret ab ea quàm si nondum eam duxisset. Possunt autem hæc coniungi vel cum ἀπογράψασθαι,vel cum ἀνέβη.

8 *Excubantes*.ἀγραυλοῦντες Sic apud Hesiodum in Theogonia,ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur ἐν ἀγροῖς αὐλιζόμενοι,vt hīc explicat Theophylactº: quod Latini simili ratione declarant Excubandi verbo, quasi extrà cubare dicas, id est foris atque adeo sub dio pernoctare. Idem etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας,τοὺς ἀγροτικὸν αὐλοῦντας,quasi rusticis cantibus noctem transegerint pastores:quam interpretationem plane repudio.Vulgata & Erasmus,*Vigilantes*,id est γρηγορῶντες. ¶*Agentes vigilias*, φυλάσσοντες φυλακὰς.Ad verbum,Custodientes custodias,quam paronomasiam vt explicaret Erasmus conuertit, *Excubantes excubias*. ¶*Noctis*,τῆς νυκτός. Hebræus est pleonasmus: neque enim villæ sunt diei vigiliæ,Erasmus. *nocte*, i. νυκτός: non addito articulo.

9 *Superuenit*,ἐπέστη.id est repentè venit, quum nihil minus expectarēt. Nam inter omnes verbi ἐφίστασθαι significationes hæc mihi visa est huic loco maximè accommodata. Sic autē Latini Superueniēdi verbo vtuntur: vt Horatius, *Grata superueniet quę nō sperabitur hora.* Vul.*Stetit iuxta illos*: & Eras. *Adstitit*,id est παρέστη.Idē tamen in annotationibus explicat,*Imminuit exalto*:qui nimirū cælitus apparuit An-

gelus & ὅτι etiam declarat Super vel Supra. ¶ *Gloria*, δόξα. Vulg. *Claritas*, nẽpe vt amphibolia vitaretur: quia interdũ apud Hebr. כבוד יהוה [*chebod Iehouah*] pro ipso glorioso Deo accipitur, vt Exodi 16.10, & alibi sæpe. Vide 1. Cor. 15.41. Ego malim Splendorem vel fulgorem vertere, si gloriæ nomen non placeret. *

Ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, (ὅς ἐστι Χριστὸς Κύριος) ἐν πόλει Δαβίδ.	11	*Nempe* natum esse vobis hodie Seruatorẽ, qui est Christus Dominus, in vrbe Dauid.	11	*Quia natus est vobis hodie Saluator qui est Christus Dominus, in ciuitate Dauid,*
Καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον, Εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.	12	Hoc autem vobis signum *erit*, Inuenietis infantem fasciis inuolutum, iacentem in præsepi.	12	*Et hoc vobis signum, Inuenietis infantem pannis inuolutum, & positum in præsepio.*
Καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν Θεὸν, καὶ λεγόντων,	13	Et repentè adfuit cum Angelo multitudo exercituum cœlestium, laudantium Deum, & dicentium,	13	*Et subitò facta est cum Angelo multitudo militiæ cœlestis, laudantium Deum, & dicentium,*
Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.	14	Gloria in *cælis* altissimis Deo, & in terra pax, in homines beneuolentia.	14	*Gloria in altissimis Deo & in terra pax, hominibus bonæ voluntatis.*

11 [*Nempe*] *natum esse*, ὅτι ἐτέχθη. Vulgata & Erasmus, *Quia natus est*, quasi ὅτι accipiatur ἀπολογικῶς. At ego malo εἰδικῶς interpretari.

13 *Adfuit*, ἐγένετο: id est παρεγένετο. Vulgata & Erasmus, *Facta est*: quæ interpretatio non conuenit huic loco. ¶ *Exercituum cælestium*, στρατιᾶς οὐρανίου. Ita vocantur ab Hebræis copiæ Angelorum, quibus circunsepta est Dei, tanquam potentissimi cuiusdam monarchæ, maiestas. Vulgata & Erasmus, *Militiæ cælestis*. Ego verò militiam pro exercitu nusquam legi. Deinde vt melius conuenirent sequẽtia, singularem numerum per pluralem conuerti.

14 *Gloria*, δόξα. Subauditur ἔστω vel ἐστὶ, id est *esto*, vel *est*, sensu aliquantulum diuerso propter sequens membrum. Nam si *Esto* subaudias, aut videbuntur Angeli non tam annuntiare factam pacem quàm futuram precari: aut καὶ pro δὲ accipias necesse est: quo modo etiam Theophylactus explicat. vt sit hæc sententia, Gloria sit Deo, quòd pax, in terris sit hominibus concessa. Quòd si vtrobique subaudiamus ἐστὶ, Angeli videbuntur & Deo ipsi magnam ipsius gloriẹ amplificationem, & hominibus singulare Dei beneficium gratulari. ¶ *In* [*cælis*] *altissimis*, ἐν ὑψίστοις. Hebraicè במרומים [*bemaromim*,] de quo aliquid diximus Matthæi 21.9. Non desunt etiam qui conuertãt, *Gloria Deo qui est in cælis*, quasi scriptum sit τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam sequuti sumus, videtur melius conuenire sequenti antithesi. Nam alioquin simili ratione dicendum esset, *Pax hominibus qui sunt in terra* ¶ *In homines*, ἐν ἀνθρώποις. vel inter homines. Sed malim ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen sæpe iam annotauimus. Alioquin si ἐν ἀνθρώποις conuertamus, in hominibus, aut coniungenda hæc erunt membro superiori, vt εὐδοκία seorsim legatur: aut certè abundabit præpositio ἐν, vt alibi sæpe: nisi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo sensu quem paulo pòst explicabimus. Vulgata, *hominibus*, absque præpositione, quam etiam annotat Erasmus, in nonnullis Græcis codicibus non inueniri. Syrus autem interpres εἰς accepit pro ל, quæ tertium casum notat: vt qui conuerterit לבני נשה [*labennai nascha*] id est *filiis hominum*, quod mihi rectissimum videtur: annotat etiam Erasmus hanc præpositionem in nonnullis Græcis codicibus hoc loco non addi, & in plerisque veteris editionis codicibus deesse constat. ¶ *Beneuolentia*, εὐδοκία. Hanc particulam omnia Græca exemplaria quæ vidimus, atque adeo Theophylactus & Eusebius libro ἀποδείξεως ὅλ, & Epiphanius κατ' Ἐζιωνιτῶν, & Chrysostomus tomo quinto, homil. 56, quæ est De monachorum vita, & in Epistolam ad Colossenses connectunt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ita vt tria sint huius gratulationis membra. Syrus denique interpres vsque adeò hæc distinguit, vt etiam addat copulam & εὐδοκία præponat ἀνθρώποις. Vertit enim וסברא טבה לבני נשה [*vesabra taba labennai nasca:*] id est *& bonum nuntium filiis hominum.* εὐδοκίας enim voce Euangelium ipsum intelligit, in quo illa Dei in homines propensa voluntas patefacta est. nisi malimus *Sabra*, Existimationem vertere, ab eadem radice quæ (vt apparet Matth. 24. 44) respondet etiam verbo Græco εὐδοκεῖν, vt εὐδοκία nostro idiomate interpretemur, *bon aduis*, quòd in Christo deum vel Deus rectè in homines sit affectus, vel ipsi homines rectè de Deo sapere condiscant. Alij seorsim hæc legunt ita vt post ἐν τοῖς ἀνθρώποις adscripta distinctione, εὐδοκία seorsim veluti pacis illius fons & origo prædicetur. Significat autẽ passim in his libris εὐδοκία idipsum quod Heb. רצון [*ratson*] Latini beneuolentiã (id est propensam animi volũtatem) vocant, diciturque tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipse prior ante tẽpora æterna in Filio dilexit, vt Ephes. 1.5. & 9. pro quo Vetus interpres solet Beneplacitum dicere: vnde ex Es. 61.2. * annus acceptationis, qui δεκτὸς dicitur infrà. 4. 19. & 2. Corinthiorum 6.2. ex Esaiæ 49.8. tum verò de mutua hominum inter se amicitia, qua fit vt alij aliorum commodis studeant, vt Rom. 10.1: atque adeo de ea charitate qua homines ipsum Deum diligunt, vt Philip. 1.15. quam postremam notionem Erasmus videtur non animaduertisse. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hîc agi de hominum in Deum εὐδοκία, quum potius gratulentur Angeli hominibus gratuitã Dei cum ipsis reconciliationem. Rectè igitur Chrysostomus ad Colossenses εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγὴν: quanuis hæc ab illa differat, vt consequẽs à causa. Non malè etiã Theophylactus ἐπαπάστοις, modò intelligamus Deũ nõ in ipsis hominibus, sed in vno Filio acquiescere, in quo vno dilectos suos ἐχαρίτωσεν. Cæterùm vetustissimus meus codex, itémq; Origenes homilia in Lucam 13. & Chrysostomus plurimis locis, vt Homilia in Mat. 36. in Sermone de ascensione Domini, & Homilia De natiuitate Domini: vetus deniq; interpres, pro εὐδοκία legerunt εὐδοκίας. Hebræos autem nemo est qui nesciat solere adiectiuorum loco vti genitiuis appellatiuorum. Sic filij promissionis & electionis, vasa iræ, vasa misericordiæ, vasa electionis, Hebraicè dicũtur ij, quibus Deus destinauit promissiones, quos elegit, in quos iram vel misericordiam decreuit exercere, quorũ opera in rebus magnis vti constituit. Ita igitur hoc loco (sicut rectè Erasmus annotauit) vocati fuerunt ἀνθρωποι εὐδοκίας, *Homines beneplaciti*, vel (vt Vetus interpres conuertit) *homines bonæ voluntatis*, perinde ac si εὐδοκημένους scripsisset Euangelista, sicut dicitur Maria κεχαριτωμένη: quod Gallicè dixeris, *biẽ voulus*. Hebraicè verò אנשי רצון [*anschè ratson*] id est, quos Deus ex gratuito suo proposito diligit & complectitur in Filio. sicut Daniel dicitur איש חמודות [*isch chamudoth*,] id est vir desideriorum, pro viro multis modis desiderato. Sed hunc Hebraismum veteres (quod cum eorum pace ac venia dictum esse velim) quum non considerarent, variè corruperunt. Nam alij, vt Origenes (de quo quid sentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας coniungunt cum εἰρήνη, traiectione prorsus violenta: Chrysostomus in sermone De natiuitate Domini, manifestè ad bonam hominum voluntatẽ retulit. Veteres Latini ita etiam sunt interpretati, & cum errorem recentiores Sophistæ auxerunt. Ad me verò quod attinet, quanuis (vt antè dixi) in omnibus exemplaribus excepto illo meo vetustissimo, legerim εὐδοκία, & ita sim in contextu interpretatus: tamẽ Origenis, Chrysostomi, Veteris interpretis auctoritatem, ipsam denique rationem sequutus, non recusem legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantùm membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις Θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id est *Gloria in*

ria in [*cælis*] *altissimis Deo, & in terra pax in hominibus dilectis*, vel *complacitis*. Neque enim hæc pax ad omnes pertinet sed ad eos demum quos Deus gratia sua dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antithesis,
* & nihil prorsus hiulcum aut detortum apparebit. Quod 5 si tria membra constituamus (ne quis miretur copulam in secundo membro expressam, quum potius vel totam orationem esse ἀσύνδετον, vel tertio demum membro copulam exprimi, ex omnium Linguarum more oportuerit) erit tertium hoc membrum quasi ὑπόφανμα, pronuntiatione adiuuandum, vt sic designetur omne illud suum beneficium ex illa immensa Dei φιλανθρωπίᾳ exoriri.

Καὶ ἐγένετο, ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεέμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὃ ὁ Κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.

Καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

Ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου

Καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.

Ἡ δὲ Μαριὰμ πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

Καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰνοῦντες τὸν Θεὸν ὅτι πάσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον, καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.

Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ

15 Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, tunc pastores illi dixerunt alij ad alios, Eamus sanè Bethlehem vsque, & videamus factum istud quod Dominus notum fecit nobis.

16 Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Iosephum, & infantem iacentem in præsepi.

17 *Eo* autem viso, diuulgauerunt *id* quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.

18 Et omnes qui audierunt, mirati sunt ea quæ ipsis dicta fuerant à pastoribus.

19 Maria verò ista omnia conseruabat, conferens *ea* in corde suo.

20 Reuersi sunt autem pastores, glorificantes & laudantes Deum super omnibus quæ audierant & viderant, prout ipsis dictum fuerat.

21 ‖ Et quum aduenisset dies

15 *Et factum est, vt discesserunt ab eis Angeli in cælum, pastores loquebãtur ad inuicem, Transeamus vsque Bethlehem, & videamus hoc verbum quod factum est, quod fecit Dominus & ostendit nobis.*

16 *Et venerunt festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem positum in præsepio.*

17 *Videntes autem cognouerunt de verbo quod dictum erat illis de puero hoc.*

18 *Et omnes qui audierunt mirati sunt de iis quę dicta erant à pastoribus ad ipsos.*

19 *Maria autem conseruabat omnia verba hæc, conferens in corde suo.*

20 *Et reuersi sunt pastores glorificantes & laudantes Deum in omnibus quæ audierant & viderant, sicut dictum est ad illos.*

21 *Et postquam consum-* Gen.17. 8. leuit. 12. 3.

---

15 *Tunc pastores illi*, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hîc est hebraisinus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in subiectione, vt apud Hebræos אז [*az*] nisi malimus καὶ abundare: de quo pleonasmo diximus Matth.28. 9. Neque Vetus certè Latinus interpres neque Syrus hãc particulam legerunt, vt expungi posse videatur. Deinde appositio est speciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים הרועים [*anaschim harohim.*] quod dicendi genus imitãtur quidem interdũ Græci & Latini, vt alibi obseruauimus, sed raró. Itaq; Veterẽ interpretẽ sequutus, prętermisi οἱ ἄνθρωποι tãquã redundans. Eras. autẽ ad verbũ cõuertit *Et homines pastores*, neglecto articulo, quẽ putaui potius exprimendũ. ¶ *Eamus*, διέλθωμεν. Heb. נעבור [*nahabor*.] Vulg. & Eras. ad verbũ *Transeamus*. Sed apparet compositum pro simplici accipiendum esse vt Act.11.v.22, sicut aliquoties apud Terentium verbum Trãseo simili significatione vsurpatur. Nunquam tamen apud Græcos disertiores διέρχεσθαι legi pro ἰέναι καὶ πορεύεσθαι. ¶ *Sanè*, δή Vulgata hanc particulam vt abundantem prætermisit. Erasmus conuertit, *Iam:* id est ἤδη vel νυνὶ. Sed Latinos constat similiter vsurpare aduerbium Sanè, præsertim in concessione. ¶ *Factum illud*, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονός. הדבר הזה אשר היה [*haddabar hazze ascher haia*] Vulgata, *Hoc verbum quod factum est.* Erasmus, *Hoc quod audiuimus accidisse.* Putauit enim ῥῆμα, id est (vt Hebræi loquuntur) דבר [*dabar*,] dici rem nouam quæ rumore diuulgetur: quod vt interdum verum sit, (sicut apud Latinos nonnunquã rumor pro eo dicitur quod ipso rumore spargitur) tamẽ non est perpetuũ. Imò verò hoc vocabulum non minus latè patet apud Hebræos quàm πρᾶγμα apud Græcos; & res apud Latinos: & ita hoc loco vsurpari credo, quum præsertim addatur participium γεγονὸς. Possumus tamen pro ipso Angelorum nuntio accipere, & interpretari, *Illud de quo nobis facta sunt verba*: vt sequentia per epexegesin explicentur. Ideo etiam in vno codice expunctum reperimus participium γεγονὸς, quasi redundans. ¶ *Notum fecit*, ἐγνώρισεν. Hebraicè הודיע [*hodiah.*] Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν significat τὸ γνώσκειν vel ὅτι γνώσκειν. Interdum tamen accipitur, vt hoc loco, pro eo quod Ouidius vno verbo dixit Notificare: vt apud Athenæum dicitur rex Persarum præmia proposuisse πᾶσι τοῖς ἡδέσι αὐτῷ γνωρίζουσι. Vulgata, *Ostendit:* id est ἔδειξεν. Erasmus, *Aperuit:* id est ἤνοιξεν.

17 [*Eo*] *autem viso*, ἰδόντες δὲ nempe, τὸ παιδίον, quod demum postea subiicitur, Hebræo idiotismo. ¶ *Diuulgauerunt*, διεγνώρισαν: id est διεφήμισαν, vt Marci 1. 45. Vulgata, *Cognouerunt.* pro quo Erasmus in annotationibus substituit *Pernouerũt:* vt significetur, pastores tum demum pernosse quod antè audierãt ex Angelis. Sed prior expositio mihi videtur multo simplicior. ¶ *Id*, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè על הדבר [*hal haddabar*] pro את־הדבר [*eth haddabar*,] vt Thren.2.14. Vulgata & Erasmus, *De verbo.* Sic in proximo versiculo ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων, pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alij Euangelistæ fere vsurpant præpositionem ὅτι.

19 *Conseruabat*, συνετήρει Id est animo retinebat, ne sibi * excideret, & in eorum euentum erat intenta, quod solet passim declarari verbo φυλάττειν. Sed hoc videtur ad πρᾶξιν, illud verò ad θεωρίαν accommodãdum, sicut in Ethicis, σωτήρησις & συνείδησις distinguuntur. Vtrumque verò respondet Hebrææ voci שמר [*schamar*] quod Latinè quoque exprimitur eodem obseruandi verbo. ¶ *Conferens*, [*ea*] συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participiũ, vel supplendum est relatiuũ quod expressimus: vt in illo Virgilij, *clypeóque sinistram Insertabam aptans.* συμβάλλειν autem dicitur Maria, vel quòd simul ea omnia in animo veluti reponeret, vel quòd singula diligenter secum expenderet.

21 *Et quum aduenisset dies octauus*, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. Vulgata & Erasmus, *Et postquam consummati sunt dies octo.* Vide Act.2.1. ¶ *Vocatum est.* καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ particula videtur expungenda, quanuis in omnibus codicib⁹ Græcis (meo illo vetustissimo excepto) illam inuenerimus, quam tamen nec vetus Latinus nec Syrus interpres legũt. Vetus autem ille meus codex, absque coniunctione scriptum habet ὠνόμασθη, Nominatum est. Vide

suprà, 15. Sed cur iuquies, circũcisus est qui venerat circuncisionem aboliturus, & ipsemet aliorum corda circuncidit? nempe tum vt totam legem pro hominibus impleret, Gal. 4.4. & antecedẽtem patrum circuncisionem in sua ipsius sanctificaret: sicut baptismus noster ab ipsius baptismo vires accipit.

παρεστῆσαι τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦς, τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.

Suprà 1.31. math. 1.21. ioh. 7.12.

Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῆς κατὰ τὸν νόμον Μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς Ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ Κυρίῳ,

Leui. 12.6.

(Καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ Κυρίου, Ὅτι πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται)

Exod 13.2. nume. 8.6.

καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ Κυρίου, Ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.

Leu. 12.16.

Καὶ ἰδοὺ, ἦν ἄνθρωπος ἐν Ἱερουσαλὴμ ᾧ ὄνομα Συμεὼν· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλαβὴς, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ Ἰσραήλ· καὶ Πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν.

Καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν Χριστὸν Κυρίου.

Καὶ ἦλθεν ἐν τῷ Πνεύματι εἰς τὸ ἱε-

octauus vt circunciderent puerulum, ‖ vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum fuerat ab Angelo priusquam ipse in vtero conciperetur.

22 Et quum impleti fuissent dies purgationis Mariæ ‖ secundum legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, vt sisterent eum Domino,

23 (Prout scriptum est in lege Domini, ‖ Omnis masculus primogenitus, sanctus Domino erit)

24 Et vt darent oblationem, ‖ secundum *id* quod dictum est in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

25 Et ecce, quidam erat in Hierusalem cui nomẽ Simeon: *erátque* homo iste iustus ac religiosus, expectans consolationem Israël: & Spiritus sanctus erat super eum.

26 Fuerátque ipsi diuinitus nuntiatum à Spiritu sancto, *ipsum* non visurum mortem, priusquam vidisset Christum illum Domini.

27 Is igitur venit impulsore

mati sunt dies octo vt circunciderentur puer, vocatum est nomen eius Iesus, quod vocatum est ab Angelo priusquam in vtero conciperetur.

22 *Et postquam impleti sunt dies purgationis eius secundum legem Moysi, tulerunt illum in Ierusalem, vt sisterent eum Domino,*

23 *(Sicut scriptum est in lege Domini, Quia omne masculinum adaperiens vulua m, sanctum Domino vocabitur)*

24 *Et vt darent hostiam secundum quod dictum est in Lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.*

25 *Et ecce, homo erat in Ierusalem cui nomen Simeon: & homo iste iustus & timoratus, expectans consolationem Israël: & Spiritus sanctus erat in eo.*

26 *Et responsum acceperat à Spiritu sancto, non visurum se mortem nisi prius videret Christum Domini.*

27 *Et venit in Spiritu in*

---

22 *Mariæ, αὐτῆς.* Vulgata, *Eius.* Mariæ videlicet. Oportuit enim impleri Legem, quanuis Maria Christi partu potius esset sanctificata. Expressimus autem ipsum antecedens, vt vitaremus ambiguitatem. In plerisque codicibus legitur αὐτοῦ, & ita etiam legit Origenes, quem sequitur Erasmus. Sed non video quî hoc conueniat, quum lex purificationis ad solam matrem pertineat. Itaque veterem editionem sequi malui, cui Complutensis adstipulatur. Verisimile est autem ab iis deprauatam fuisse veram scripturam, qui sic aliquid detractum Mariæ sanctitati somniarunt. ¶ *Vt sisterent,* παραστῆσαι. vel *Vt commendarent,* inquit, Erasmus. Ego verò nusquam legi hoc verbum in ea significatione. Et tamen si hoc concederem, apparet τὸ παραστῆσαι respondere verbo חעביר [*hebebir*,] quo vtitur Moses Exodi 13.11: quod ad verbum declarat Transire facere: id est, sistere in conspectum.

23 *Primogenitus*, διανοῖγον μήτραν. Ad verbum, Adaperiens matricem, Hebraicè פטר רחם [*peter rechem:*] id est πρωτότοκον. Neque enim simpliciter declarat eum qui nascitur, (vt putauit Erasmus) sed eum demum qui primus nascitur. Itaque hunc Hebraismum vt obscuriorem non retinui. ¶ *Erit*, κληθήσεται. Vel ad verbum, *Vocabitur.* Ponitur autem futurum indicatiui pro imperatiuo, Esto. Sed vtrunque hunc Hebraismum sæpe iam exposuimus.

24 *Oblationem*, θυσίαν. Hebraicè מנחה [*minchah*,] id est προσφορά: nisi sacrificium malimus vocare. Nam alioquin plurali numero dicendum erat Hostias. ¶ *Quod dictum est*, τὸ εἰρημένον: id est, quod est mandatum. Ponitur enim אמר [*amar*] pro צוה [*tsiuah*] vt alibi annotauimus. In quodam exemplari legimus τὸ γεγραμμένον, Quod scriptum est.

25 *Religiosus*, εὐλαβής. Vulgata barbarè, *Timoratus:* quà de re copiosius dicemus Hebr. 5.7. Erasmus cõuertit *Pius*, id est εὐσεβής: quod scriptum inueuimus in duobus codicibus vetustis. ¶ *Super eum*, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו [*halau:*] quo genere dicendi declaratur, vim illam Spiritus sancti cælitus illabi. Appellatione autẽ sancti Spiritus familiare est sacris scriptoribus per metonymiã ipsa Spiritus sancti dona significare: vt hoc loco prophetiæ donũ intelligitur. Itaq; noluimus à verbis vsitatis discedere.

26 *Diuinitus nuntiatum*, κεχρηματισμένον. Vide Matth. 2. 12. Accidit autem proculdubio Simeoni, plenitudinem temporum religiosè scrutanti, illud ipsum quod Danieli cap. 6. vers. 2. ¶ *Non visurum mortem*, μὴ ἰδεῖν θάνατον, id est mortem non sensurum. Hebrea periphrasis, לבלתי ראות המות [*lechilti reoth hãmaueth*,] pro בי לא ימות [*chi lo iamuth*,] vt Psal. 89.49. Latini non dissimili forma loquendi, Somnum non vidisse dicunt, pro Non dormiuisse. ¶ *Christum illum Domini*, τὸν Χριστὸν Κυρίου. Hebraicè המשיח יהוה [*hammeschiach Ichouah.*] Est autem hæc appellatio omnibus regibus communis apud Hebræos, qua nimirum significatur quod ait Solomon Prouerbiorum 8.15. reges à Domino accipere imperium, vt ipsi quoque prophani scriptores agnouerunt. Sed Messiæ (id est Christi & regis) nomen peculiari prorsus ratione conuenit Iesu Seruatori. Ideo expressimus articulum.

27 *Impulsore Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. Erasmus, *Per spiritum.* Vulgata ad verbum, *In Spiritu*, id est ברוח [*beruach:*] quem Hebraismum retinuimus Matth. 22.43: hîc verò propter amphibolam explicuimus, ne quis arbitretur ista non re vera, sed per spiritualem aliquam visionem euenisse. ¶ *Parentes*, οἱ γονεῖς. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus hoc loco, & paulo pòst, versu 41: sed non dubium est quin Euangelista spectet vulgi opinionem potius quam quod res erat. Nam (vt postea commemorat) habebatur Iosephus pro Christi patre. Et paulo pòst, versu 33 & 48. ita appellatur: quum tamen (vt pulchrè dicit Nazianzenus) Christus, quatenus Deus est, ἀμήτωρ sit, quatenus homo, ἀπάτωρ: & rursus, Quia vnus est, vnum tantùm patrem & vnam matrem habeat: sed illum quidem, Deum: hanc autem, hominem, quia in ipso diuersæ distinctæque naturæ in vnam personam coaluerunt. Itaque non est cur Hebionitæ aut alij hæretici ex hoc loco & aliis similibus

milibus concludant Iesum fuisse Iosephi filium. In Vulgata editione additur relatiuum Eius, ἀυτȣ̃. ¶ *Quod ex Lege consuetum erat*, κ̃ τὸ εἰθισμένον τȣ̃ νόμου. Vulgata, & Erasmus ad verbum, *Secundum consuetudinem Legis.* obscuré.

εὸν. καὶ ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον Ἰησοῦν, τȣ̃ ποιῆσαι αὐτοὺς κ̃ τὸ εἰθισμένον τȣ̃ νόμου περὶ αὐτȣ̃·

Καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν Θεὸν, καὶ εἶπε, 28

Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα, κ̃ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ· 29

Ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου, 30

Ὃ ἡτοίμασας κ̃ πρόσωπον πάντων τȣ̃ λαῶν· 31

Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν & δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ. 32

Καὶ ἦν Ἰωσὴφ & ἡ μήτηρ αὐτȣ̃ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ. 33

Καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεὼν, & εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτȣ̃, Ἰδού, οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν & ἀνάστασιν πολ- 34

Spiritu in templum. Et quum introducerent puerulum Iesum parentes, vt eius causa facerent quod ex Lege consuetum erat:

Tunc ipse recepit eum in vlnas suas, & benedixit Deo, & dixit, 28

Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace: 29

Quia viderunt oculi mei salutem tuam, 30

Quam parasti in oculis omnium populorum: 31

Lumen patefaciendum Gentibus, & gloriam populi tui Israëlis. 32

Ioseph autem & mater eius mirabantur super iis quæ dicebantur de eo. 33

Et benedixit eis Simeon, dixitque Mariæ matri eius, ‖ Ecce positus est iste in casum & resurrectionem multorum in 34

templum. Et quum inducerent puerum Iesum parentes eius, vt facerent secundum consuetudinem Legis pro eo:

Et ipse accepit eum in vlnas suas, & benedixit Deum, & dixit, 28

Nunc dimittis seruum tuum Domine, secundum verbum tuum, in pace: 29

Quia viderunt oculi mei salutare tuum, 30

Quod parasti ante faciem omnium populorum: 31

Lumen ad reuelationem Gentium, & gloriam plebis tuæ Israël. 32

Et erat pater eius & mater eius mirantes super iis quæ dicebantur de illo. 33

Et benedixit illis Simeon, & dixit ad Mariam matrem eius, Ecce, positus est hic in ruinam & in resurrectionem mul- 34 Esa.8.14. rom.9.32 1 Pet.2.8

28 *Tunc ipse*, καὶ ἀυτός. Vulgata, *Et ipse.* Erasmus, *Ipse quoque:* quasi videlicet alij quoque sint Christum amplexi: quod non puto. Vide suprà, versu 15.

29 *Dimittis*, ἀπολύεις: id est, liberas, ex corpore videlicet mortis huius, vt loquitur Apostolus Rom. 7. 24. ex qua voce intelligimus quæ assidua fuerint huius sanctissimi senis vota, nempe eadem quæ Eliæ 1. Reg. 19. 4. quum omnia desperatissima videret, accedente præterea desiderio cuius fit mentio 1, Petr. 1. 10. ipso procul dubio tempus aduentus Messiæ, ac præsertim Danielis hebdomadas supputante. Syrus interpres legit ἀπόλυε, vt qui verterit שרי [*scheri*] *Dimitte.* nisi (quod in illo idiomate interdum accidit) imperatiuum pro indicatiuo præteriti vsurpatum dicamus. ¶ *Seruum tuum*, τὸν δοῦλόν σου. Hebraicè עבדך [*habdecha*] id est me qui sum seruus tuus. ¶ *Secundum verbum tuum*, κατὰ τὸ ῥῆμά σου. Hebraicè, כאמרתך [*cheimrathecha*] id est, Quemadmodum mihi pollicitus es. Respicit enim illud quod diuinitus intellexerat, vt paulo antè narrauit Lucas.. ¶ *In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebr. בשלום [*beschalom:*] id est feliciter & beatè, vt alibi exposuimus.

30 *Viderunt oculi mei*, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Heb. ראו עיני [*rau henai.*] Est autem huius pleonasmi magna emphasis, vt quum Latinè dicimus, His ego oculis vidi, vt videri possit pleonasmus non esse. Nam animo quoque & opinione dicimur aliquid videre. Hic autem de corporeo Christi conspectu sibi gratulatur Simeon: quem tamen antea fide iam erat verè cõplexus, vt Abrahamus dicitur diem Domini vidisse, Ioh. 8. versu 56. Apud Homerum Vlysses Circen alloquens, vt verum conspectum à falso & imaginario distingueret, λδσον, inquit, ἵν' ὀφθαλμοῖσιν ἴδω ἐρέμβας ἑταίρους. ¶ *Salutem tuam*, σωτήριόν σου. Hebraicè ישועתך [*ieschuhathecha*] vt Psal. 50. 23, id est Eum quem seruandis electis tuis destinasti: vnde etiam factum vt vocetur Iesus. quod nomen Simeon adumbrat. Vulgata & Erasmus, *Salutare tuum.* Sed iidem rectius Ephes. 6. cap. 17. Salutem interpretantur. Siquis obiiciat *Salutem tuam* posse etiam passiuè accipi, respondeo absurdiorem esse hanc amphiboliam quàm vt vitanda fuerit.

31 *In oculis*, κ̃ προσώπον. Hebr. לפני [*liphne:*] id est (vt alicubi dixit Virgilius) Ante ora. Sic Homer Odyss. κ, Πρὶν λύσαθ' ἑτάρους, καὶ ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἰδέσθαι. Vulgata ad verbum, *Ante faciem:* id est tanquam signum aliquod edito loco positum, quò conuertantur omnium oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipitur pro eo quod barbari dicunt Secundum apparentiam, vt 2. Cor. 10. 1.

32 *Patefaciendum Gentibus*, εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, Chald. לאתגלאה לעממין [*leithghelaah lehamemin*] id est, Lucem quæ Gentibus manifestetur & illucescat. Alludit enim ad Psal. 98. 2, & Esa. 9. 2. & 42. 6. & 49. 6. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ad reuelationem Gentium.* quæ interpretatio nimium est obscura: & tamen commodum sensum habet, si passiuè accipiamus, dici ad reuelationem gentium id fieri, quo gentes illustrentur.

33 *Ioseph autem*, καὶ ἦν Ἰωσήφ. Sic legitur in vetustis codicibus omnibus & in Syra interpretatione. Vulgata verò pro Ioseph legit ὁ πατὴρ, *pater*, quæ fortassis vera est lectio, quum supra vers. 27. γονεῖς, id est *parentes*, nominarit plurali numero, & mox patris nomen eidem ab ipsa Maria tribuatur. nempe ex communi hominum opinione. ¶ *Mirabantur*, ἦσαν θαυμάζοντες. Aut legendum est ἦσαν, aut repetendum est ἦν in posteriore membro, vt cõgruat participium. Nam poëticum est illud Hesiodi, in Theogonia, τῆς δ' ἦν τρεῖς κεφαλαί.

34 *Positus est*, κεῖται. Hebraicè נצב [*nitsab:*] id est, pro scopo est constitutus & destinatus à Deo, cui sic placet gloriæ suę consulere. Siquidem particula εἰς non tãtùm euentum rerum, sed etiam in primis consilium & decretum Dei designat: sed quum ad huius consilij executionem deuenitur, tunc, vt inter seruandi decretum & salutem electorum gratuita vocatio, & per eam fides interuenit: sic inter reproborum casum & Dei consilium interuenit ipsorum corruptio & spontanea infidelitas: quæ res facit vt totam exitij sui culpam merito sustineant, quum Deus non aliter exequatur suum consilium quàm ipsorum scelera iustè vindicando. ¶ *In casum & resurrectionem*, εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In casum videlicet reproborum sua ipsorum culpa pereuntium, & in resurrectionem electorum, quibus datur vt credant. quod multo antè prædixit Esaias 8. 14 & 15. Nam vocabulum πολλῶν sigillatim est applicandum, non coniunctim: adeo quidem vt in meo vetustissimo codice legatur, repetita præpositione εἰς, εἰς πτῶσιν καὶ εἰς ἀνάστασιν, *In casum & in resurrectionem.* Similis extat loquendi formula 1. Cor. 1. 12. Sed operæpretium est hoc loco considerare sacrilegam Castellionis audaciam, qui vtrunque Testamentum nuper ita conuertit vt suo arbitrio quiduis non modo detraxerit aut addiderit, sed etiam mutarit. Is igitur quia inter cæteros errores hunc etiam tuetur, qui homini liberum naturale arbitrium cum Pelagio concedit, à cuius voluntate pendeat diuini consilij

constantia, id est qui causarum ordinem prorsus inuertit: videbat autem verbum κεῖσθαι non posse sine violenta interpretatione ad solum euentum referri, sed potius æternam Dei destinationem declarare, idcirco in locum vnius copulatiuæ coniunctionis, duas disiunctiuas substituit, & totum hunc locum ita interpretatur, Scito hunc multorum vel casui, vel resurrectioni in Israëlitis destinatum esse. Hoc est, scilicet, diuinæ prouidentiæ religiosè patrocinari. ¶*In signum*, εἰς σημεῖον. Hebraicè, למטרא [*lemattara*,] vt Thren.3.12. Significat igitur Christum veluti scopum fore, quem omnes certatim figere contendant. Sed paulo pòst discedit a translatione. Origenes autem suo more planè ridiculus est, sic explicans hunc locum, Rom.4. *Contradicebatur*, inquit, *signo in quo Christus venerat, quia aliud in eo videbatur, aliud intelligebatur: caro videbatur, & aliud credebatur.*

λαὸν ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον·

(Καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.

Καὶ ἦν Ἄννα προφῆτις θυγάτηρ Φανουὴλ ἐκ φυλῆς Ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς.

Καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοήκοντα τεσσάρων, ἣ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν.

Καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα ἀνθωμολογεῖτο τῷ Κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν Ἱερουσαλήμ.

Καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν Ναζαρέτ.

Τὸ δὲ παιδίον ηὔξανε καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πλησθὲν σοφίας· καὶ χάρις Θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό.

Israël, & in signum cui contradicatur:

(Quin & tuam ipsius animam traiiciet gladius) vt detegantur ex multis cordibus cogitationes.

Erat etiã *quædam* Anna prophetissa, filia Phanuelis, ex tribu Aseris: hæc processerat in multam ætatem, postquam vixisset cum viro annos septem à virginitate sua.

Et *quum esset* vidua quasi annorum octoginta quatuor, non abscedebat à templo, ieiuniis ac deprecationibus seruiens *Deo* noctem ac diem.

Hæc igitur eo ipso momento quum superuenisset, vicissim confitebatur Domino, & loquebatur de eo omnibus qui redemptionem expectabant Hierosolymis.

At *illi* vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in vrbem suam Nazaretam.

Puerulus autem crescebat, & corroborabatur Spiritu implebatúrque sapientia: & Dei gratia erat super eum.

torum in Israël, & in signum cui contradicetur:

(Et tuam ipsius animam pertrãsibit gladius) vt reuelentur ex multis cordibus cogitationes.

Et erat Anna prophetissa filia Phanuel, de tribu Aser: hæc processerat in diebus multis, & vixerat cum viro suo annis septem à virginitate sua.

Et hæc vidua vsque ad annos octogintaquatuor, quæ non discedebat de templo, ieiuniis & obsecrationibus seruiens nocte ac die.

Et hæc ipsa hora superueniens, confitebatur Domino, & loquebatur de illo omnibus qui expectabant redemptionem in Ierusalem.

Et vt perfecerunt omnia secundum Legem Domini, reuersi sunt in Galilæam, in ciuitatem suam Nazareth.

Puer autem crescebat, & cõfortabatur Spiritu, plenus sapientia: & gratia Dei erat in illo.

35 *Traiiciet*, διελεύσεται. Vulgata, *Pertransibit*: quam interpretationem non reiicerem, nisi (vt rectè obseruat Erasmus) inde arripuisset occasionem Augustinus parum aptæ expositionis, quasi significare voluerit Simeon fore vt hic dolor non insideret animo Mariæ, sed pertrãsiret duntaxat. Atqui Græcè non scriptum est παρελεύσεται, sed διελεύσεται. Itaque Erasmus, vt hoc incommodum vitaret, maluit Penetrandi vocabulum vsurpare. Sed ne hæc quidem interpretatio Græco verbo respondet. Nam ferrum quidem quod traiicit, idem etiam penetrat: sed non contrà, quodcunque penetrat illud etiam dici potest traiicere: quo verbo significauit Simeon penitus vulnerandum esse ipsius animum acerbissimis doloribus. Videtur autem alludere ad locum Ps.105.18.

* 36 *A virginitate sua*, ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς. i. ex quo virgo illi nupserat, nuptiis videlicet cũ nullo postea repetitis.

37 *Et [quum esset] vidua*, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Erasmus, *Et hæc vidua*. Apparet Hebraicam esse repetitionem in αὕτη & ἣ, quam noluimus imitari, ne non satis cohæreret oratio: sed duplicis relatiui loco expressimus participium οὖσα, quod in Græco sermone subauditur. Eiusmodi verò honestæ viduæ, quarum fieri videtur mentio 1. Sam.2.v.22. quotidianis templi & pauperum ministeriis multis occupabantur: quem morem aliquatenus postea retinuerunt Apostoli. ¶*Quasi*, ὡς. Vulgata, *Vsque ad*: id est ἕως, * quod scriptum legimus in duobus codicibus. ¶*Non abscedebat*, οὐκ ἀφίστατο. Huiusmodi religiosarum fœminarum fit mentio Exod.38.8. & 1. Sam. 2.22. ¶*Deprecationibus*, δεήσεσι. Sic rectè Erasmus, vt annotabimus Act.1.c.14. Vulgata, *Obsecrationibus*: quum Græcis Obsecrare significet τὸ ποτνιᾶν, vt idem Erasmus in hunc locum annotauit. ¶*Seruiens [Deo,]* λατρεύουσα. Quid sit λατρεύειν, diximus Matth.4.10. Addidimus autem tertium casum, vt amphiboliam vitaremus.

38 *Eo ipso momento*, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth.9. capite 22. ¶*Vicissim confitebatur*: id est ἀνθωμολογεῖτο. Vulgata, *Confitebatur*, id est ὡμολογεῖτο. Sed (vt rectè obseruat Erasmus) non erat negligenda particula ἀντὶ, qua significatur Annam quasi succinuisse Simeoni in prædicando Messiæ aduentu, vel palàm & in omnium conspectu præsentiam Christi annuntiasse. ¶*Hierosolymis*, ἐν Ἱερουσαλήμ. In vno codice scriptum legimus ἐν τῷ Ἰσραὴλ, in Israël. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis simpliciter legitur, *Redemptionem Israël*. Syrus interpres legit Ierusalem, vt in gignendi casu, prætermissa * præpositione ἐν.

39 *Reuersi sunt*, ὑπέστρεψαν. Hic inserenda est ex Matth. * historia peregrinationis in Ægypto, quũ Magi Bethleemã venissent sub finẽ dierum τοῦ κοχειὼν Mariæ in lege præscriptorũ, vt videatur omnino Iosephus in somnis admonitus, Hierosolymis, absoluta oblatione pacificationis rectâ in Ægyptum sese recepisse, Herode mox infanticidia Bethlehemę patrante. Nam magnopere certe falluntur qui Magorum aduentũ in longius tempus differunt, vt ipsa historiæ series ostendit. quæ ipsos ostendit Mariam reperisse eo ipso loco vbi puerulum pepererat, & vbi consistere illam oportuit tantisper dum præscriptus purificationis dies aduenisset. Neque his obstat biennij tempus in Herodis edicto præscriptum. Refertur enim illud diuina prouidentia sic disponente ad apparitionis illius stellæ, non autem ad nati Christi tempus, ipsis etiã Magis primò incompertum.

40 *Implebatúrque*, πληρούμενον. Vulg *Plenus*, πλήρης. Eras. autẽ rectè expressit vim participij, quo significatur, Deitatis effecta pro ætatis progressu in assumpta vera humanitate sese exeruisse. ¶*Super eum*, ἐπ' αὐτό. Vide suprà, ver. * 25. Vulgata, *in illo* ἐν αὐτῷ.

Καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς Ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα.

41 Ibant verò parentes eius quotannis Hierosolymam ‖ in festo Paschæ.

41 *Et ibant parentes eius per omnes annos in Ierusalem, in die solenni Paschæ.* Deut.26.d.

Καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς,

42 Quum igitur factus esset annorum duodecim ipsique ascendissent Hierosolymam secundum morem illius festi:

42 *Et quum factus esset annorum duodecim, ascendentibus illis in Ierosolymam secundum consuetudinem diei festi:*

Καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτοὺς, ὑπέμεινεν Ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ· καὶ οὐκ ἔγνω Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ.

43 Et peregissent illius dies, quũ reuerterẽtur illi, remansit puer Iesus Hierosolymis: quod nesciuit Ioseph nec mater eius.

43 *Consummatisque diebus, quũ redirent, remansit puer Iesus in Ierusalem: & non cognouerunt parentes eius.*

Νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδόν· καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς.

44 Existimantes autem eum esse in comitatu, ierunt viam *vnius* diei: & requirebant eum inter cognatos & inter notos.

44 *Existimantes autem illum esse in comitatu, venerunt iter diei, & requirebant eum inter cognatos & notos.*

Καὶ μὴ εὑρόντες αὐτὸν ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, ζητοῦντες αὐτόν.

45 Et quum eum non inuenissent, reuersi sunt Hierosolymam quærentes eum.

45 *Et non inuenientes regressi sunt in Ierusalem, requirentes eum.*

Καὶ ἐγένετο, μετὰ ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς.

46 Et factum est, triduo post inuenerunt eum in templo, sedentem in medio Doctorum, & audientem eos & eos interrogantem.

46 *Et factum est, post triduum inuenerunt illum in templo, sedentem in medio doctorum, audientem illos & interrogantem eos.*

Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ.

47 Percellebantur autem omnes qui eum audiebant, super intelligentia & responsis eius.

47 *Stupebant autẽ omnes qui eum audiebant, super prudẽtia & respõsis eius.*

Καὶ ἰδόντες αὐτὸν, ἐξεπλάγησαν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε, Τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδοὺ, ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε.

48 Et eo viso facti fuerũt *parẽtes eius* attoniti: & dixit ad eum mater ipsius, Fili, cur ita fecisti nobis? ecce, pater tuus & ego anxij quærebamus te.

48 *Et videntes admirati sunt, & dixit mater eius ad illum, Fili, quid fecisti nobis sic? ecce, pater tuus & ego dolentes quærebamus te.*

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ἤδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με;

49 Tunc dixit ad eos, Quid est quòd querebatis me? *an* nesciebatis oportere me in iis esse quę Patris mei sunt?

49 *Et ait ad illos, Quid est quòd me quærebatis? nesciebatis quia in iis quæ Patris mei sunt oportet me esse?*

Καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς.

50 Sed ipsi non intellexerunt verba quæ ipsis fuerat loquutus.

50 *Et ipsi non intellexerunt verbum quod loquutus est ad eos.*

Καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ. καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. Καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

51 Descendit autem cum eis venitque Nazaretam: & erat eis subiectus. Et mater eius conseruabat verba hæc omnia in corde suo.

51 *Et descendit cum eis, & venit Nazareth: & erat subditus illis. Et mater eius conseruabat omnia verba hæc in corde suo.*

Καὶ Ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ, καὶ χάριτι παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις.

52 Iesus verò proficiebat sapientia, & statura, ac gratia apud Deum & homines.

52 *Et Iesus proficiebat sapientia, & ætate, & gratia apud Deum & homines.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

Ἐν ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας Τιβερίου Καίσαρος, ἡγεμο-

1 ANno autem decimoquinto imperij Tiberij Cæ-

1 *ANno autẽ quintodecimo imperij Tiberij Cæsaris, procurante*

44 *Ierunt*, ἦλθον. Vulgata & Erasmus, *Venerunt.* Apparet autem ἔρχεσθαι positum esse pro εἶναι: id est iter facere.

46 *Interrogantem*, ἐπερωτῶντα. Vide 1. Corinth. capite decimoquarto versu decimonono.

48 *Anxij*, ὀδυνώμενοι. Vulgata & Erasmus, *Dolentes*, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι videtur ἐμφατικώτερον.

52 *Et statura*, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc desunt in vno vetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuisse expuncta qui ἡλικίαν pro ætate accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit viuere, male igitur Vetus interpres & Erasmus, ἡλικίαν hoc loco *ætatem* interpretantur, quum accipiatur pro ipsa corporis statura, vt diximus Matthæi capite 6. versu 27. Idem error admissus est infrà Ephes. 4. cap. 13. In alio quodam exemplari primo loco scribitur ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ & χάριτι, qui ordo melius videtur conuenire.

IN CAPVT III.

1 *Decimoquinto*, πεντεκαιδεκάτῳ. Ita reperitur scriptum summo consensu in omnibus exemplaribus: quod pl cuit annotare, vt intelligamus non conuenire Epiphanij supputationem, qui quatuor Herodis magni postremos annos Christi vitæ tribuit. Nam si verum est Archelaum Herodis successorem nouem annis partim regem, partim tetrarcham Iudææ fuisse, cui deinde tres præsides per sex annos vsque ad annum Tiberij primùm successerint, vt intelligimus ex Iosepho: necesse est dicamus, cui annus tricesimus in annum decimumquintum Tiberij incidit, vltimo anno Herodis & natum esse, & in Ægyptum deportatum: vnde redierit quùm iam Archelaus in patris regnum successisset, ¶ *Imperij* ἡγεμονίας. Apparet Lucam minimè fuisse solicitum de Tiberii imperio à Pilati

procuratoris ipsius munere distinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meum morem idem vocabulum in eodem versiculo diuersis modis sim interpretatus. Sed & Græcos reliquos auctores, qui Cæsarum vitas scripserunt, video sibi non constare. Nam pro imperio interdum ἡγεμονίαν, interdum ἀρχὴν, modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρχίαν dicunt. Præsides autem prouinciarum fere vocant ἐπάρχους vel ὑπατικοὺς, nonnunquam etiam ἡγεμόνας. Sed propriè Cæsaris Procuratores dicebantur ὑπότροποι, Gallicè vocaris *Commissaires* vide Act. 9 4. ¶ *Abilenes*, Ἀβιλινῆς. Abellinam etiam dictam hanc regiunculam inuenio.

νοῦντος Ποντίου Πιλάτου τῆς Ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς Γαλιλαίας Ἡρώδου, Φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς Ἰτουραίας καὶ Τραχωνίτιδος χώρας, καὶ Λυσανίου τῆς Ἀβιλινῆς τετραρχοῦντος,

Act.4.6. Ἐπὶ Ἀρχιερέων Ἄννα καὶ Καϊάφα, ἐγένετο ῥῆμα Θεοῦ ἐπὶ Ἰωάννην τὸν Ζαχαρίου υἱὸν, ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Matth.3.2. marc.1.4. Καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ Ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

Esa.40.3. ioh.1.23.

Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας.

Καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ.

Ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ, Γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

Matth.3.7.

Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι δυνατὸς ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ.

Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται· πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

Καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, Τί οὖν ποιήσομεν;

saris, Pontio Pilato procurante Iudæam, tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem ipsius fratre tetrarcha Ituræę & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha,

2 ‖Sub Pontificibus maximis Anna & Caïapha, factum est verbum Domini ad Iohannem Zachariæ filium, in deserto.

3 ‖Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans Baptismum resipiscẽtiæ ad remissionem peccatorum:

4 Vt scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetę, dicentis, ‖Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, complanate semitas eius.

5 Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quæ curua sunt, fient *via* recta, & asperæ viæ *fient* planæ.

6 Videbítque omnis caro salutem Dei.

7 Dicebat igitur turbæ venienti vt baptizaretur ab ipso, ‖Progenies viperarũ, quis præmonstrauit vobis vt fugeretis à futura ira?

8 Ferte igitur fructus conuenientes resipiscentię, & ne cœperitis dicere apud vosipsos, Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis, posse Deum etiam ex lapidibus istis excitare liberos Abrahamo.

9 Iam verò etiam securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abiicitur.

10 Et interrogauit eum turba: dicens, Quid igitur faciemus?

Pontio Pilato Iudæam, tetrarcha autem Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituręę & Traconitidis regionis, & Lysania Abilinæ tetrarcha,

2 *Sub principibus Sacerdotum Anna & Caïpha, factum est verbum Domini super Iohannem Zachariæ filium, in deserto.*

3 *Et venit in omnem regionem Iordanis, prædicãs Baptismum pœnitentiæ in remissionem peccatorum:*

4 *Sicut scriptum est in libro sermonum Esaiæ Prophetæ, Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas eius.*

5 *Omnis vallis implebitur, & omnis mons & collis humiliabitur: & erunt praua in directa, & aspera in vias planas:*

6 *Et videbit omnis caro salutare Dei.*

7 *Dicebat ergo ad turbas quæ exibant vt baptizarentur ab ipso, Genimina viperarum, quis ostendit vobis fugere à ventura ira?*

8 *Facite ergo fructus dignos pœnitentiæ: & ne cœperitis dicere, Patrem habemus Abrahamum. dico enim vobis quia potens est Deus de lapidibus istis suscitare filios Abrahæ.*

9 *Iam enim securis ad radicem arborum posita est: omnis ergo arbor non faciens fructum bonum, exciditur, & in ignem mittitur.*

10 *Et interrogabant eum turbæ, dicentes, Quid ergo faciemus?*

2 *Sub Pontificibus maximis*, ὑπὸ ἀρχιερέων. Vide Mar.2.26. Præterquam autem quòd duo ex vetere instituto inter Sacerdotes eminebant, corruptissimo illo seculo quo venalis etiam erat pontificatus, colligi potest ex eo quod dicitur Ioh.11.49. & Act.4.6. vbi Annas iste põtifex Maximus dicitur, & huic Caïaphæ præponitur, istos per vices eo munere fuisse defunctos. ¶ *Ad Iohannem*, ὑπὸ Ἰωάννου: id est πρὸς Ἰωάννου, vt Hebræi vsurpant על pro אל.

5 *Fient*, ἔσται Hebr. יהיו: id est γενήσεται, fient, vt diximus Matth. 19. versu 5. vbi tres Hebraismos exposuimus qui hoc quoque loco vsurpãtur, Ponitur enim Esse pro Fieri, & additur præpositio contra Græcæ & Latinæ linguæ consuetudinem: caro denique pro homine accipitur.

6 *Salutem Dei*, σωτήριον Θεοῦ. id est Messiam, salutis vnicum organum, à Deo non vni duntaxat genti Iudęorum, sed toti mundo exhibitum. Vulgata & Erasmus, *Salutare Dei*, de quo diximus suprà, 2.30.

7 *Venienti*, ἐκπορευομένοις: id est, quæ domo profecta, ad eum venerat: vt diximus Marci 8.11. Nam familiare est Hebræis, posito vno verbo alterum consequens intelligere, quum Græci & Latini potius soleant ex consequenti sumere antecedẽs, vt prouerb.25.c.22. גחלים אתה חותה על ראשו: id est, Carbones tu accipies super caput eius: id est Accipies & pones.

8 *Ne cœperitis dicere*, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In quodam codice scribitur, μὴ δόξησθε λέγειν, sicut apud Matthæum legimus: id est, *ne putetis [vobis] dicendum:*

10 *Quid igitur faciemus?* τί οὖν ποιήσομεν; In eodem exemplari & meo vetustissimo additur ἵνα σωθῶμεν; vt seruemur?

11 *Imper-*

Ἀπκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς, Ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι· καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.

11 Respondens autem dixit eis, ‖Qui habet duas tunicas, ¨impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.

11 *Respondens autem dicebat illis, Qui habet duas tunicas, det non habenti: & qui habet escas, similiter faciat.* Iacob. 2.15. 1. ioh. 3.17.

Ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι· καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;

12 Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ei, Magister quid faciemus?

12 *Venerunt autem & publicani vt baptizarentur: & dixerunt ad illum, Magister quid faciemus?*

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.

13 Ipse verò dixit eis, Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis, ¨exigite.

13 *At ille dixit ad eos, Nihil amplius quàm quod constitutum est vobis, faciatis.*

Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες, Καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε· καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.

14 Interrogarunt autem eum etiam ¨milites, dicentes, Et nos quid faciemus? Et ait eis, Neminem concutite, neque ¨dolo opprimite: & contenti estote ¨stipendiis vestris.

14 *Interrogabant autem eum & milites, dicentes Quid faciemus & nos? Et ait illis, Neminẽ concutiatis, neque calumniã faciatis: & contenti estote stipendiis vestris.*

Προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ Ἰωάνου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός,

15 ¨Expectante autem populo, & cogitãtibus omnibus in cordibus suis de Iohãne, númnam ipse esset Christus ille,

15 *Existimãte autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Iohanne, ne forte ipse esset Christus,*

Ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάνης ἅπασι λέγων, Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς· ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.

16 Respondit Iohannes, dicens omnibus, ‖Ego quidẽ baptizo vos aqua: sed venit qui validior me est, cuius non sum dignus qui soluam corrigiam solearum: ipse vos baptizabit Spiritu ¨sancto & igni.

16 *Respondit Iohannes dicens omnibus, Ego quidem aqua baptizo: veniet autem fortior me, cuius nõ dignus soluere corrigiam calceamentorum eius: ipse vos baptizabit in Spiritu sancto & igni.* Matt 3 11. mar 1.8. ioh 1 26. act. 1 5 & 8 4 & 11. 16 & 19 4.

Οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἅλωνα αὐτοῦ· καὶ συνάξει

17 Cuius ventilabrum in manu ipsius, & qui perpurga-

17 *Cuius ventilabrum in manu eius, & purgabit*

---

11 *Impertiat*, μεταδότω. Vulgata, *Det*, id est δότω, sensu aliquantulum diuerso.

13 *Exigite*, πράσσετε. Vulg, *Faciatis*: quæ est altera verbi πράττειν significatio. Sed illam melius conuenire, vel illud ostendit quòd paulo pòst cap. 13.58, πράκτορες vocantur qui mulctas exigũt: vt obseruat Erasmus, & probat Budæus in Commentariis.

14 *Milites*, στρατεύομενοι: id est στρατιῶται. Nam alibi admonuimus Hebræos vti participiis loco nominum quæ verbalia Grammatici vocant ¶ *Dolo opprimite*, συκοφαντήσητε. Vulgata, *Calumniam facite*: quod certè potiùs togatæ quàm armatæ militiæ conuenit. Ego verò existimo διασείειν ad vim manifestam, συκοφαντεῖν ad rapinas cæteràsque fraudulentas potius quàm manifestè violentas iniurias referri, sicut apud Hebræos distinguuntur גזל [*Gazal*] & שׁשׁק [*haschak*.] ¶ *Stipendiis vestris*, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid opsonij appellatione intelligatur omnes norunt. Hic autem pro stipendio militari accipitur, quia non modò pecunia, sed etiam cibaria militibus dabantur. Polyb. lib. 6, Ὀψώνιον δ' οἱ μὲν πεζοὶ λαμβάνουσι τῆς ἡμέρας δύο ὀβολοὺς, οἱ δὲ ταξίαρχοι διπλοῦς, οἱ δ' ἱππεῖς δραχμὴν. σιτομετροῦνται δ' οἱ μὲν πεζοὶ πυρῶν ἀττικοῦ μεδίμνου δύο μέρη μάλιστά πως· οἱ δ' ἱππεῖς κριθῶν μὲν ἑπτὰ μεδίμνους εἰς τὸν μῆνα, πυρῶν δὲ δύο. τῶν δὲ συμμάχων οἱ μὲν πεζοὶ τὸ ἴσον, οἱ δ' ἱππεῖς, πυρῶν μὲν μέδιμνον ἕνα καὶ τέταρτον μέρος, κριθῶν δὲ πέντε. δίδοται δὲ τοῖς μὲν συμμάχοις τοῦτ' ἐν δωρεᾷ· τοῖς δὲ Ῥωμαίοις τοῦ τε σίτου καὶ τῆς ἐδωδῆς, κἂν τινος ὅπλου προσδεηθῶσιν, πάντων τούτων ὁ ταμίας τεταγμένου τιμὴν ἐκ τῶν ὀψωνίων ὑπολογίζεται. Id est, *Stipendium accipiunt pedites, obolos duos singulis diebus: ductores ordinum, duplum: equites drachmam. Triticum autem datur peditibus, Attici medimni ex tribus duæ circiter partes: equitibus hordei septem medimni, singulis mensibus, tritici, duo. Sociis, peditii æqua portio, equiti, tritici medimnus & tertia pars: hordei quinque medimni: datúrque id sociis muneri: sed Romanis, si frumento, veste aut armis aliquibus egerint, quæstor constitutum earum omnium rerum pretium ex eorum stipendiis subducit.* Hæc ille, ex quibus intelligi potest quæ fuerit olim ipsorum quoque militum Romanorum frugalitas. Nam drachma circiter tribus assibus regiis & semisse, obolus septem denariolis, medimnus sex modiis Romanis Budæi calculo æstimatur. Hoc autem vt melius etiam intelligatur cuiusmodi fuerit sub prophanis quoque, sed alioqui moderatis hac in re principibus, magno cum eorum dedecore qui nunc maximè Christiani videri volunt, adscribere placuit ex Vopisco quod olim Aurelianus, tribuno vicario suo totidem verbis rescripsit: *Si vis tribunus esse, imò si vis viuere, manus militum contine. Nemo pullum alienum rapiat: oueni nemo contingat: vuam nullus auferat: segetem nemo deterat: oleum, sal, lignum nemo exigat: annona sua quisque contentus sit: de præda hostis non de lachrymis prouincialium habeat: arma tersa sint ferramenta Samiata, calceamenta fortia, vestis noua vestem veterem excludat: stipendium in balteo, non in popina habeat: torquem brachialem & annulum opponat: equum saginarium suum defricet: mulum centuriatum comiter curet: alter alteri quasi seruus obsequatur: à medicis gratis curentur: aruspicibus nihil dent: in hospitiis castè se agant: qui litem fecerit, vapulet.* Hæc ille, licet Christianorum hostis, ex quibus etiam constare potest quid sit τὸ διασείειν, & contrà suis stipendiis esse contentum. Sed quinam isti milites fuerunt? Certè Iudæi: quorum cohortem aliquam habuisse Pontificem constat ex Pilati verbis, Matthæi 27. versu 65. Sed & Iudæos sub Romanis meruisse, a quibus etiam ad patrios deferendos ritus non cogerentur, constat ex Iosepho aduersus Apionem lib. 2.

15 *Expectante*, προσδοκῶντος. Id est, quum populus in expectatione esset, animis videlicet magnæ spei plenis in Iohannem respiciens. Sic enim poscit sententia vt hanc vocem explicemus, quum præsens Iohannes adesset: ac si nostro idiomate dicas *Il s'attendoit à Iehan*, vt optimè verterit Syrus interpres per verbum סבר [*sebar*] quod significat etiam *Sperare*, idque expresso Iohannis ipsius nomine. Vulgata, *Existimante*, quæ significatio etsi verbo etiam illi Syriaco, vt diximus suprà 2. 14. 5. vt & Græco προσδοκᾶν interdum conuenit, tamen hoc loco prorsus est absurda: etiam si Existimare, pro Apud se aliquid perpendere, accipias.

16 *Sancto*, ἁγίῳ. Sic legit Syrus etiam interpres, quanuis per se satis hoc intelligatur, & non legerit Augustinus de consensu Euangelistarum lib. 2. cap. 12.

τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.

Matt. 14.3. mar.6. 17.

Ὁ δὲ Ἡρῴδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρῳδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ Ἡρῴδης,

Προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

Matt 3.23. marc.1. 9. ioh.1 33.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαὸν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανόν·

Καὶ καταβῆναι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει, ὡσεὶ περιστερὰν, ἐπ' αὐτόν· καὶ φωνὴν ἐκ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν, Σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν σοὶ εὐδόκησα.

Καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, ὢν (ὡς ἐνομίζετο) υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἡλὶ,

τοῦ Μαθθὰτ, τοῦ Λευὶ, τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἰαννὰ, τοῦ Ἰωσὴφ,

τοῦ Μαθταθίου, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Ναούμ, τοῦ Ἐσλὶ, τοῦ Ναγγαὶ,

τοῦ Μαὰθ, τοῦ Μαθταθίου, τοῦ Σεμεὶ, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰούδα,

τοῦ Ἰωαννᾶ, τοῦ Ῥησὰ, τοῦ Ζοροβάβελ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Νηρὶ,

bit aream ſuam: & coget triticum in horreum ſuum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

18 Multa igitur etiam alia exhortans euangelizabat populo.

19 ‖Herodes autem tetrarcha quum argueretur ab eo de Herodiade vxore Philippi fratris eius, déque omnibus ſceleribus quæ ipſe fecerat,

20 Adiecit & hoc ſupra omnia quòd incluſit Iohannem in carcere.

21 ‖Factum eſt autem quum baptizaretur omnis populus, & Ieſus baptizatus eſſet & precaretur, vt apertum ſit cælum:

22 Ac deſcenderet Spiritus ſanctus corporea ſpecie, tanquam columba, ſupra eum: & vox de cælo exiſteret, dicens, Tu es filius ille meus dilectus, in te acquieſco.

23 Ipſe autem Ieſus incipiebat eſſe quaſi annorum triginta, filius (vt exiſtimabatur) Ioſeph, *filij* Heli,

24 *Filij* Matthat, *filij* Leui, *filij* Melchi, *filij* Ianna, *filij* Ioſeph,

25 *Filij* Mattathiæ, *filij* Amos, *filij* Naum, *filij* Esli, *filij* Naggæ,

26 *Filij* Maath, *filij* Mattathiæ, *filij* Semei, *filij* Ioſeph, *filij* Iuda,

27 *Filij* Ioanna, *filij* Rheſa, *filij* Zorobabel, *filij* Salathiel, *filij* Neri,

aream ſuam: & cõgregabit triticum in horreum ſuum, paleas autem comburet igni inextinguibili.

18 *Multa quidem & alia exhortans euangelizabat populo.*

19 *Herodes autem tetrarcha quum corriperetur ab illo de Herodiade vxore fratris ſui Philippi, & de omnibus malis quæ fecit Herodes,*

20 *Adiecit & hoc ſuper omnia, & incluſit Ioannem in carcerem.*

21 *Factũ eſt autem quum baptizaretur omnis populus, & Ieſu baptizato & orante, apertum eſt cælum:*

22 *Et deſcendit Spiritus ſanctus corporali ſpecie ſicut columba in ipſum: & vox de cælo facta eſt, Tu es filius meus dilectus: in te complacui mihi.*

23 *Et ipſe Ieſus erat incipiens quaſi annorũ triginta, vt putabatur, filius Ioſeph, qui fuit Heli,*

24 *Qui fuit Matthat, qui fuit Leui, qui fuit Melchi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioſeph,*

25 *Qui fuit Mattathiæ, qui fuit Amos, qui fuit Naum, qui fuit Heſli, qui fuit Nagge,*

26 *Qui fuit Maath, qui fuit Mattathiæ, qui fuit Semei, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda,*

27 *Qui fuit Iohanna, qui fuit Reſa, qui fuit Zorobabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri,*

---

18 *Exhortans*, παρακαλῶν. Παρακαλεῖν interdum etiam Precari, interdum Conſolari declarat. Hoc autem loco idem valet atque τὸ παραινεῖν.

19 *Ipſe*, ὁ Ἡρῴδης. Hebræa repetitio antecedentis loco relatiui, de qua alibi dictum eſt à nobis.

20 *Quòd incluſit*, καὶ κατέκλεισε. Vulgata & Eraſmus, *Et incluſit*: ita vt videantur iſta non ſatis cohærere. Puto igitur καὶ pro ἔτι vſurpari hoc loco, vt interdum apud Hebræos ו [*vau*] pro ש [*ſche*] vel אשר [*aſcher.*]

23 *Ipſe autem Ieſus*, & cætera, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς. Hic locus paulo aliter citatur ab Epiphanio κατὰ Ἐβιωναίων, & bis κατὰ τῶν Ἀνομοίων. Legit enim, ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος ἔτῶν τριάκοντα ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ. id eſt, Ieſus autem incipiebat eſſe quaſi triginta annorum, filius (vt exiſtimabatur) Ioſephi. Hanc autem lectionem maximè probo, quia ſi ὢν coniungas cum ἀρχόμενος, vt ſcriptum ſit ἦν ἀρχόμενος ὢν, durior erit hæc loquendi formula, pro ἤρξατο ὢν, vel ἦν. Eadem tamen eſt ſententia, vtramuis lectionem ſequamur. [*Filij*] *Heli*, τοῦ Ἡλί. De hac ellipſi alibi diximus. Nos autem eam ſuppleuimus, Syrum interpretem ſequuti, qui vbique nomen בר [*bar*] expreſſit. Non deſunt qui γαμβροῦ malint ſubaudire, quod mihi non placet. Videtur enim eadem potius ratione ellipſis ſupplenda in hoc membro, atque in aliis qui ſequuntur: neque nouum aut à ratione alienum eſt vt generi vocentur ſocerorum filij, quum nurus ſuas Noëmi filias vocet, Ruth. 1. 10. Deinde ſunt aliæ etiam rationes quibus Matthæus & Lucas in hac genealogia concilientur, quæ ex aliis peti poſſunt. Nunc verò ſatisfeciſſe videbor officio meo ſi diuerſas duntaxat lectiones annotaro, quæ quidem alicuius ſunt momenti. Nam comperio in his ſcribendis nominibus infinitam eſſe codicum varietatem, partim propter ſummam Hebrææ linguæ imperitiam in pleriſque non modò librariis, ſed etiam interpretibus alioquin piis & eruditis: partim etiam quia puncta vocalia non omnes Hebræi eodem modo pronuntiant. Sed hîc prætermiſſum nolim inexſpectatum quiddam, nempe in illo meo venerandæ ſanè vetuſtatis codice (cuius antea ſæpe memini) hanc genealogiam ſicut apud Matthæum deſcendendo, ſic hoc loco aſcendendo, iis tantùm adiectis quos Matthæus in teſſaradecadibus conſtituendis præterierat, ad Solomonem, non ad Nathanem, cæteris ſurſum ad Adamum vſque inuariatis, deduci. hac videlicet ſerie, υἱὸς Ἰωσὴφ, τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ματθὰν, τοῦ Ἐλεαζὰρ, τοῦ Ἐλιούδ, τοῦ Ἀχείμ, τοῦ Σαδὼκ, τοῦ Ἐλιακείμ, τοῦ Ἀβιούδ, τοῦ Ζοροβαβέλ, τοῦ Σαλαθιὴλ, τοῦ Ἰεχονίου, τοῦ Ἰωακείμ, τοῦ Ἐλιακείμ, τοῦ Ἰωσία, τοῦ Ἀμὼς, τοῦ Μανασσῆ, τοῦ Ἐζεκία, τοῦ Ἄχὰς, τοῦ Ἰωαθὰμ, τοῦ Ὀζεία, τοῦ Ἀμασίου, τοῦ Ἰωὰς, τοῦ Ὀχοζίου, τοῦ Ἰωρὰμ, τοῦ Ἰωσαφὰτ, τοῦ Ἀσὰ, τοῦ Ἀβία, τοῦ Ῥοβοὰμ, τοῦ Σολομῶν. Quinam autem id ſit factum neſcio, quum recepta lectio tum Syri ipſius interpretis auctoritate, tum ſcriptorum omnium ſacrorum (propterea de Matthæo cum Luca conciliando laborantium) conſenſu planè confirmetur: cui ſanè præiudicium vllum afferre nec velim, nec auſim. Tantùm dico, fieri potuiſſe vt ipſis Euangeliſtarum temporibus Iudæi genealogiam iſtam, quantum in ipſis fuit, depraauarint, quaſi fidem cæteris de Chriſto narrationibus abrogaturi: quæ fraus à pleriſque non animaduerſa, facilè obtinuerit. Sed vtcunque ſit, age recepta lectio ſalua & intacta permaneto. Lectorem tamen hoc cælatum nolui.

Τοῦ Μελχὶ, τοῦ Ἀδδὶ, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ Ἐλ-
μωδὰμ, τοῦ Ἤρ, 28

Τοῦ Ἰωσὴ, τοῦ Ἐλιέζερ, τοῦ Ἰωρεὶμ, τοῦ
Ματθὰτ, τοῦ Λευὶ, 29

Τοῦ Συμεὼν, τοῦ Ἰούδα, τοῦ Ἰωσὴφ, τοῦ
Ἰωνὰν, τοῦ Ἐλιακεὶμ, 30

Τοῦ Μελεᾶ, τοῦ Μαϊνὰν, τοῦ Ματταθὰ,
τοῦ Ναθὰν, τοῦ Δαβὶδ, 31

Τοῦ Ἰεσσαὶ, τοῦ Ὠβὴδ, τοῦ Βοὸζ, τοῦ Σαλ-
μὼν, τοῦ Ναασσὼν, 32

Τοῦ Ἀμιναδὰβ, τοῦ Ἀρὰμ, τοῦ Ἐσρὼμ,
τοῦ Φαρὲς, τοῦ Ἰούδα, 33

Τοῦ Ἰακὼβ, τοῦ Ἰσαὰκ, τοῦ Ἀβραὰμ, τοῦ
Θάρα, τοῦ Ναχὼρ, 34

Τοῦ Σαρούχ, τοῦ Ῥαγαῦ, τοῦ Φαλὲκ, τοῦ
Ἑβὲρ, τοῦ Σαλὰ, 35

Τοῦ Καϊνὰν, τοῦ Ἀρφαξὰδ, τοῦ Σὴμ, τοῦ
Νῶε, τοῦ Λάμεχ, 36

Τοῦ Μαθουσάλα, τοῦ Ἐνὼχ, τοῦ Ἰάρὲδ,
τοῦ Μαλελεὴλ, τοῦ Καϊνὰν, 37

Τοῦ Ἐνὼς, τοῦ Σὴθ, τοῦ Ἀδὰμ, τοῦ
Θεοῦ. 38

Κεφάλαιον δ.

Ἰησοῦς πνεύματος ἁγίου πλήρης ὑπε-
στρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ
πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον· 1

Ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος
ὑπὸ τοῦ διαβόλου· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν
ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν
αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε. 2

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Εἰ υἱὸς εἶ τοῦ
Θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ ἵνα γένηται ἄρτος. 3

Καὶ ἀπεκρίθη Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν λέ-
γων, Γέγραπται ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσε-
ται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι
Θεοῦ. 4

Καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς 5

Filij Melchi, *filij* Addi, *filij* Cosam, *filij* Elmodam, *filij* Er, 28

Filij Iose, *filij* Eliezer, *filij* Iorim, *filij* Matthat, *filij* Leui, 29

Filij Simeon, *filij* Iuda, *filij* Ioseph, *filij* Ionam, *filij* Eliacim 30

Filij Melca, *filij* Mainan, *filij* Mattatha, *filij* Nathan, *filij* Dauid, 31

Filij Iessæ, *filij* Obed, *filij* Boos, *filij* Salmon, *filij* Naassõn, 32

Filij Aminadab, *filij* Aram, *filij* Esrom, *filij* Phares, *filij* Iudæ, 33

Filij Iacob, *filij* Isaac, *filij* Abraham, *filij* Thara, *filij* Nachor, 34

Filij Saruch, *filij* Ragau, *filij* Phalec, *filij* Heber, *filij* Sale, 35

Filij Arphaxad, *filij* Sem, *filij* Noe, *filij* Lamech, 36

Filij Mathusala, *filij* Henoch, *filij* Iared, *filij* Mahalaleel; *filij* Cainan, 37

Filij Henos, *filij* Seth, *filij* Adam qui fuit Dei. 38

CAP. IIII.

IEsus autem plenus Spiritu sancto reuertit à Iordane, ‖ & actus est ab *eodem* Spiritu in desertum, 1

Dies quadraginta tentante *eum* diabolo. Neque comedit quicquam per illos dies, sed iis exactis postea esuriit. 2

Tunc dixit ei diabolus. Si Filius es Dei, dic isti lapidi vt fiat panis. 3

Et respondit ei Iesus dicens, Scriptum est, ‖ non pane solo victurum hominem, sed omni verbo Dei. 4

Tunc quum subduxisset eum 5

Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Cosam, qui fuit Elmodam, qui fuit Her. 28

Qui fuit Iesu, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, qui fuit Matthat, qui fuit Leui, 29

Qui fuit Simeon, qui fuit Iuda, qui fuit Ioseph, qui fuit Iona, qui fuit Eliacim, 30

Qui fuit Melcha, qui fuit Menna, qui fuit Mattatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid. 31

Qui fuit Iesse, qui fuit Obed, qui fuit Booz, qui fuit Salmon, qui fuit Naasson, 32

Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit Esrom, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ, 33

Qui fuit Iacob, qui fuit Isaac, qui fuit Abrahæ, qui fuit Thare, qui fuit Nachor, 34

Qui fuit Sarug, qui fuit Ragau, qui fuit Phaleg, qui fuit Heber, qui fuit Sade, 35

Qui fuit Cainam, qui fuit Arphaxad, qui fuit Sem, qui fuit Noe, qui fuit Lamech, 36

Qui fuit Mathusale, qui fuit Henoch, qui fuit Iared, qui fuit Malaleel, qui fuit Cainam, 37

Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, qui fuit Dei. 38

CAP. IIII.

IEsus autẽ plenus Spiritu sancto regressus est à Iordane: & agebatur in Spiritu in deserto, 1 Matth. 4. 1. marci 1. 12.

Diebus quadraginta, & tentãbatur à diabolo. Et nihil mãducauit in diebus illis: & consummatis illis, postea esuriit. 2

Dixit autem illi diabolus, Si Filius Dei es, dic lapidi huic vt panis fiat. 3

Et respondit ad illum Iesus, Scriptum est, Quia non in solo pane viuit homo, sed in omni verbo Dei. 4 Deut. 8. 3. matt. 4. 4.

Et duxit illum diabo- 5

---

36 *Filij Arphaxad*, τοῦ Αρφαξάδ. Ante hoc nomen legitur τοῦ Καϊνάν, quod non dubitaui expungere, sequutus auctoritatem Mosis Gen. 11. 12. & mei vetustissimi codicis.

38 *Qui fuit Dei*, τοῦ Θεοῦ. id est דמן אלהא [*demen Elaha*] à Deo, videlicet conditore. quum in aliis vbique בר [*bar*] id est Filij nomen rectè expresserit. In vetustissimo Latino codice, legi hic additum, ex albo libri (vt opinor) *Generationes septuaginta quinque.*

IN CAPVT IIII.

1 *Ab* [*eodem*] *Spiritu*, ἐν τῷ Πνεύματι. A Spiritu Sancto videlicet, cuius mentio facta est in superiore membro. Nam articulus vim habet διαφορᾶς. aut etiam repetitur antecedens pro relatiuo, Hebræorum more, vt suprà 3. 19. Vulgata, *In spiritu*, id est ברוח [*beruach.*] Solent enim Hebræi (vt sæpe iam diximus) causarum omne genus interdum exprimere præfixa litera ב, quæ, pro varia causæ ratione explicanda est. Hic autem nemo non videt ἐν τῷ Πνεύματι idem declarare atque ὑπὸ τοῦ Πνεύματος. Erasmus, *Per spiritum*: id est διὰ τοῦ Πνεύματος. quæ expositio non satis conuenit, & videtur etiam ambigua. Posset enim ita accipi quasi non re vera, sed κατ' ὀπτασίαν, id est imaginariè, fuerit actus in desertũ, vt etiam annotauimus suprà cap. 2. 26.

2 *Dies quadraginta*, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc cõiungit cum verbo ἤγετο, contra fidẽ omnium exemplariorum quæ vidimus. Ita tamen distinguit Eusebius ἀποδειξ. γ. κεφ. ϛ. & mihi quoque non displicet hæc distinctio, si modò ex Marco suppleas quod hîc deesse videtur perficiendæ sententiæ: acsi scriptum sit, *Et actus est ab eodẽ Spiritu in desertũ*, [*fuitque illic*] *dies quadraginta tentãte* [*eum*] *diabolo.* ¶ *Tentante* [*eum*] *diabolo*, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. Vulgata & Erasmus, *Et tentabatur à diabolo.* Annotauimus Marci 1. 13, rarò à Latinis vsurpari passiuum participium præsentis temporis, qua de re adhuc inter Grammaticos certatur. Itaque multò commodius exprimitur passiuo in actiuum mutato, vt hîc fecimus, & paulo pòst versu 15.

4 *Et respondit ei*, καὶ ἀπεκρίθη πρὸς αὐτόν. Hebraicè, ויאמר אליו [*vaiomer elau*] pro ויען לו [*vaiathan lo*] quã constructionem Latini & Græci quoque respuunt, nisi quum

de re agitur. Dicimur enim respondere ad aliquid, non ad aliquem. Nam illud Plinij, *Quum ad eos respondissem*, fortassis est ἄπαξ λεγόμενον: sed apud vnũ Lucã reperias hanc constructionem verbi ἀποκρίνεσθαι, cámque non ita frequenter, nimirum infrà cap. 6.5, & 14.5. & Act. 25.16. ¶ *Pane*, ἐπ' ἄρτῳ. Hebr. על־הלחם [*hal halechem*,] pro quo Vetus interpres ad verbum, *In pane*. Sed Latinos constat in hoc dicendi genere omittere præpositionem.

ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.

6 Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν, ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.

7 Σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πάντα.

8 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς Ὑπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ, γέγραπται γὰρ Προσκυνήσεις Κύριον τὸν θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

Deu. 6. 16. & 10. 20.

9 Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ. ¶ καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ Θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω.

10 Γέγραπται γὰρ, Ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε·

Psal. 91. 12.

11 Καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

12 Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι εἴρηται, Οὐκ ἐκπειράσεις Κύριον τὸν Θεόν σου.

Deu. 6. 16.

13 Καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

14 Καὶ ὑπέστρεψεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ¶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.

15 Καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς

diabolus in montem sublimem, ostendit ei omnia regna terræ puncto temporis.

6 Et ait ei diabolus, Tibi dabo potestatem hanc vniuersam, & gloriam illorum *regnorum*: nam mihi tradita est, & cuicunque voluero, do eam.

7 Itaque si tu adoraueris me, erunt tua omnia.

8 Respondens autem Iesus dixit ei, Abscede à me Satana. scriptum est enim, ‖ Adorabis Dominum Deum tuum, & ei soli seruies.

9 Tũ duxit eũ Hierosolymã, & eum statuit supra pinnas tẽpli: & dixit ei, Si tu filius Dei es, deiice teipsum hinc deorsum.

10 Scriptum est enim, ‖ Angelis suis mandabit de te, vt custodiant te:

11 Et in manus tollent te, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

12 Respondens autem Iesus dixit ei, Dictum est, ‖ Non tentabis Dominum Deum tuum.

13 Et finita omni tẽtatione, diabolus abscessit ab eo ad tẽpus.

14 Reuersus est autẽ Iesus cum virtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo exiit in totam circumiacentem regionem.

15 Et ipse docebat in synago-

lus in montem excelsum, & ostendit illi omnia regna orbis terræ in momento temporis.

6 *Et ait illi, Tibi dabo potestatem hanc vniuersam, & gloriam illorum: quia mihi tradita sunt, & cui volo, do illa.*

7 *Tu ergo si adoraueris coram me, erunt tua omnia,*

8 *Et respondens Iesus dixit illi, Scriptum est, Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.*

9 *Et duxit illum in Ierusalem, & statuit eum super pinnam templi: & dixit illi, Si Filius Dei es, mitte te hinc deorsum.*

10 *Scriptũ est enim, quòd Angelis suis mandauit de te, vt conseruent te:*

11 *Et quia in manibus tollẽt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum.*

12 *Et respondens Iesus ait illi, Dictum est; Non tẽtabis Dominũ Deũ tuũ.*

13 *Et consummata omni tentatione diabolus recessit ab illo vsque ad tempus.*

14 *Et egressus est Iesus in virtute Spiritus in Galilæam: & fama exiit per vniuersam regionem de illo.*

15 *Et ipse docebat in sy-*

5 *Puncto temporis*, ἐν στιγμῇ χρόνου. Hebræi רגע [*regah:*] id est *momento temporis*, vt vertit Vetus interpres, diuersa tamen translatione: nimirum à ponderibus sumpta. Momentum enim puto id esse quod Græci ῥοπὴν vocant.

6 *Potestatem*, ἐξουσίαν, Potestatem vocat Satanas metouymicè, (vt opinor) non tam ius ipsum monarchiæ quàm ipsas regiones orbis terrarum: quod modo Romanum imperium dicitur tota ditio Romano imperatori subiecta. Nam alioquin dicendum erat, Dabo tibi potestatem in hæc omnia. ¶ *Tradita est*, παραδέδοται. Tradita est, videlicet hæc potestas & gloria Et hoc quidem verè aliquatenus Satan, coactus tamen profiteri hanc potestatem se aliunde habere. Sed id reticet suo more, quod dictum in primis oportuit: nẽpe, etsi non nisi sic decernente Deo, vnico rerum à se creatarum propriè Domino, fraude tamen & vi non iure vllo hominibus dominari: & sic quidem dominari vt (quod postea coactus est agnoscere) ne in porcos quidem introire nisi copia sibi ab eo ipso quem hic tentat, concessa, nõ potuerit: nedum vt pro arbitrio regna in hunc vel illum transferre possit. Vulgata & Erasmus, *Tradita sunt*: quæ interpretatio non respondet Græcis, nisi pro αὐτῷ scribas αὐτά, vt etiam legit Vetus interpres.

7 *Si tu adoraueris me*, ἐὰν σὺ προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου. Vulg. ad verbum, *Si adoraueris coram me*. Eras. *Si adoraueris [pronolutus] coram me*. Ego malui ἐνώπιόν μου acc pere pro simplici pronomine, vt sæpe apud Heb. לפני [*liphne*] ponitur simplicis affixi loco. Sed notãda est traiectio pronominis σὺ, quam miror seruatã fuisse ab interpretibus quum in Latino sermone diuersam requirat constructionem. Referretur enim ad verbum posterius, vt omnino dicendum fuerit, Tu igitur si adoraueris me, omnia possidebis. In vno codice additũ erat πεσὼν, Procidens. ¶ *Omnia*, πάντα. Ita loquitur Satan, quia totius mundi regna illi ostentabat ex montis vertice: quod tamẽ non ita accipio quasi vel sit vllus mons tam sublimis vt ex eo despici possit vniuersus mundus, vel imaginariè hæc facta sint, vt putat Theophylactus: sed quòd ex editissimo monte Satã subiecta regione amplissima, situm regionum per singulas mundi partes Christo commonstrarct. Sed pro πάντα in omnibus vetustis codicibus legimus πᾶσα: quod videtur melius cohærere cum superiore versiculo, vt conuertas ἔσται σοῦ πᾶσα, tota tua erit, videlicet gloria illa τῆς οἰκουμένης, vel ipsa οἰκουμένη.

8 *Abscede à me Satana*, ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ. Vide Marci 8.33. In vulgata editione & in tribus vetustis codicibus, & illo meo vetustissimo, hæc non legimus. In reliquis tamen exemplatibus & apud Theophylactum reperiuntur. ¶ *Enim*, γάρ. Hæc particula deest in iisdem illis cod. ¶ *Seruies*, λατρεύσεις. Erasmus, *Coles*. Vide Mat. 4.10.

9 *Filius*, ὁ υἱός. Suspecta est mihi hæc lectio: quod neque apud Matthæum, vbi hanc historiam recitat, neque apud Syrum interpretem, neque supra vers. 3. addatur articulus: quem etiam in illo meo vetustissimo codice non reperi, vt mihi quidem Satan videatur (quod & Chrysostomus arbitratur) quanuis vocem illam cælitus demissam audiuisset, tamen incarnationis τοῦ λόγου mysterium ignorasse, & prophetias ita accepisse quasi Messias diuinissimus tantum homo, non autem θεανθρωπος esset futurus: in quam blasphemiam postea Samosatenum & alios impulit. *

14 *Cum virtute Spiritus*, ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος. Id est cælesti diuinaque planè virtute sese, quæ antea veluti delitucrat, in ipso exerente, quum superato in sese Satana inciperet eiusdem opera destruere.

15 *Et ipse*, καὶ αὐτός. Fortassis καὶ ponitur Hebræorum more pro Quia.

16 *Sabba-*

αὐτῷ, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων.

Καὶ ἦλθεν εἰς τὴν Ναζαρέτ, ὅ ἦν τεθραμμένος· καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, εἰς τὴν συναγωγήν· καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

Καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἠσαΐου τοῦ προφήτου· καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον ὅ ἦν γεγραμμένον,

Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν· ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει·

Κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

Καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρετῇ, ἐκάθισε· καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

Ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν.

gis eorum, omnibus ipsum glorificantibus.

16 ‖Venit igitur Nazaretam, vbi fuerat nutritus: & intrauit vt cõsueuerat, die Sabbathi, in synagogã: & surrexit vt legeret.

17 Tunc datus est ei liber Esaiæ prophetę: quúmque explicuisset librũ, inuenit locum *in* quo scriptum erat,

18 ‖Spiritus Domini super me, propterea quòd vnxit me: vt euangelizem pauperibus misit me, vt medear contritis corde, vt prædicem captiuis dimissionem, & cæcis visus recuperationem, vt confractos emittam in libertatem:

19 Vt prædicem annum Domini acceptum.

20 Et complicatum librũ quum reddidisset ministro, sedit: & omnium in synagoga oculi erant intenti in eum.

21 Cœpit autem eis dicere, Hodie impleta est hæc Scriptura audientibus vobis.

sinagogis eorum: & magnificabatur ab omnibus.

16 *Et venit Nazareth, vbi erat nutritus: & intrauit secundum consuetudinem suam die Sabbathi in synagogam: & surrexit legere.* Mat 13.54 mar.6.1 luc 4.43

17 *Et traditus est illi liber Esaiæ prophetæ. Et vt reuoluit librum, inuenit locum vbi scriptum erat,*

18 *Spiritus Domini super me, propter quòd vnxit me: euangelizare pauperibus misit me, sanare contritos corde, prædicare captiuis remissionem, & cæcis visum: dimittere confractos in remissionem:* Esa.61.1

19 *Prædicare annum acceptum, & diem retributionis.*

20 *Et quum plicuisset librum, reddidit ministro, & sedit: & omnium in synagoga oculi erant intendentes in eum.*

21 *Cœpit autem dicere ad illos. Quia hodie impleta est hæc Scriptura in auribus vestris.*

---

16 *Sabbathi*, τῶν σαββάτων. Erasmus, *Sabbathorum*. Sed rectius conuertit Vetus interpres. Est enim enallage de qua diximus Matth. 12.1: nisi post τῶν σαββάτων, adscribatur distinctio, vt hæc cohæreant cum participio εἰωθὸς, quemadmodum in Theophylacto Romano hæc distinguuntur. ¶ *Vt legeret*, ἀναγνῶναι. Intellige non simplicem lectionem sed cum interpretatione coniunctam, vt ex consequentibus apparet. Nec mihi tamen fit verisimile quosuis temere fuisse ad publicè loquendum in synagogis admissos, sed eorum hoc fuisse ordinarium munus qui γραμματεῖς & νομικοὶ dicebantur, Leuitis, hanc quoque ob causam per loca multa distributis, vnde super Cathedram Mosis dicuntur sedisse. Sed propterea inuitatos etiam interdum fuisse extra ordinem nõnullos ab Archisynagogis apparet ex Act. 13.15. Christo autem ipsi maiestas & miracula audientiam vbique faciebant. Vide 1.Cor.14,29.

17 *Quúmque explicuisset*, καὶ ἀναπτύξας. In vno codice legimus καὶ ἀνοίξας, & cum aperuisset. Est autem vtrunque hoc participium referendum ad eius temporis morem, quo libri non ita erant distinctis foliis compacti vt nunc sunt, sed terete baculo circunuoluti: cuius extrema vocabant vmbilicos, seu quòd vmbilici formam præferrent, seu quòd circumuoluto libro instar cuiusdam vmbilici in medio sita apparerent.

18 *Pauperibus*, πτωχοῖς. Sic verterũt Græci, quũ in Hebr. non legatur עניים [*haniym*,] sed ענוים [*hanauim*.] Verùm quod ad sensum attinet, nihil interest. ¶ *Vt medear contritis corde*, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν. Extãt hæc quidem apud Esaiam, & hoc etiam loco tum apud Syrum tum apud veterem Latinum interpretem: quæ tamen non legũtur in meo vetustissimo codice, & aliis plerisque manuscriptis. ¶ *Dimissionem*, ἄφεσιν. Vulgata & Erasmus, *Remissionem*, quod non videtur conuenire. Nam remittuntur debita, dimittuntur captiui. ¶ *Visus recuperationem*, ἀνάβλεψιν. Vulgata, *Visum*: quum ἀνάβλεψις potius declaret redditum visum, quasi reuidentiam dicas, vt Erasmus obseruat in annotationibus. De hoc autem mẽbro quid mihi videatur, statim dicam. ¶ *Vt confractos emittam in libertatem*, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Putauit Erasmus hoc membrum abundare: & certè necesse est vt vel redundet, vel quod proximè in Hebræis præcessit: id est καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod facilè intelliget quisquis Hebræa cum Græcis cõtulerit. Certè Ambrosius hoc posterius non legit, quantum ex eius interpretatione colligi potest. Eusebius quoque quum in libris ἀποδείξεως hoc testimoniũ citet quinquies aut sexies, nusquam tamen hęc addidit, nisi vno tantùm loco. Ego verò non dubito quin hîc factum sit quod alibi sæpe, vt quum ad marginem editionis Septuaginta (quam vocant) vel annotata esset diuersa aliqua eiusdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, vel non dissimilis sententiæ testimonium adscriptum, librarij deinde hęc omnia promiscuè in ipso contextu descripserunt. Sic igitur habent Hebræa, ולאסורים פקח־קוח [*velasurim pekach koach*,] pro quibus Septuaginta interpretes verterũt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Acceperunt enim פקח־קוח [*pekach-koach*] pro vno vocabulo, sicut etiam interpretatur Kimhi: & quia de oculorum apertione propriè dicitur, idcirco אסורים [*asurim*] putarunt translatitiè significare עורים [*hiuerim*] id est cæcos, vt constaret antithesis: quia nimirum qui vincti tenẽtur in carceris tenebris, non multo maiorem habent vsum lucis quàm qui oculis sunt orbati, vt declaratur Esaiæ 42.7. Hanc igitur interpretationem quum quispiam vel non intelligeret, vel putaret Hebræis non respondere, annotauit alium locum, quo putauit istum posse illustrari, petitum ex eiusdem Prophetæ capite 58.6, vbi in Hebræo legitur ושלח רצוצים חפשים [*veschallach retsutsim chopschim*:] in Græcis autem ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει: quæ deinde in contextum irrepserunt, mutato tantùm verbo ἀπόστελλε in ἀποστεῖλαι, quòd alioquin non cohæreret constructio. Sed quisquis hunc locum primus annotauit ad marginem, res sanè dissimillimas inter se comparauit: vt nulla possit subesse suspicio, duo eiusdem Prophetæ testimonia coniungi. Poterat autem quisquis ille fuit, alium locum prorsus similem conferre ex capite 42.7, vbi pro eo quod in Hebræis legitur לפקח עינים עורות להוציא ממסגר אסיר [*liphkoach henaym hiuroth lehotsi mimasgher asir*,] Græci habent ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους: id est, *Vt aperias oculos cæcorum, & educas ex vinculis vinctos.* qui locus hunc optimè explicat, quum in vtroque agatur de Christi officio. Hæc igitur mea sententia est. Sed mihi tamen religio fuit vel minimum apicem detrahere.

19 *Acceptum*, δεκτόν. In Hebræo legitur רצון [*ratson*,] id est εὐδοκίας, vt suprà 2.14. Addit autem Vulgata editio, *Et diem retributionis*: id est καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως: quæ verba in Hebræis quidem habentur, sed in nullis Græcis codicibus à me reperta sunt in hoc loco, neque adduntur à Syro interprete.

20 *Intenti*, ἀτενίζοντες. Vulgata, *Intendentes*. Erasm. *Defixi*. Vide Act. 1.10.

21 *Audientibus vobis*, ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Hebr. באזניכם [*beoznechem*:] id est, (vt Vetus interpres & Erasmus ad verbum interpretantur) *In auribus vestris*. Sic interdum reperias בעיניכם [*beheinechem*:] id est in oculis vestris, pro Videntibus vobis. Sed hoc dicendi genus Latini quoque vsurpant, illud repudiant.

Καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

22 Et omnes testimonium ei dabant, ac mirabantur super sermonibus *plenis* gratia, procedẽtibus ex ore ipsius, dicebántque, Nónne iste est filius Ioseph?

22 Et omnes testimonium illi dabant, & mirabantur in verbis gratiæ, quæ procedebant de ore ipsius, & dicebant, Nónne hic est filius Ioseph?

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Πάντως ἐρεῖτέ μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτόν· ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναούμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

23 Et dixit ad eos, Omnino dicetis mihi hoc prouerbium, Medice, cura teipsum: quæcunque audiuimus facta fuisse in vrbe Capernaum, fac etiam hic in patria tua.

23 Et ait illis, Vtique dicetis mihi hanc similitudinem, Medice, cura teipsum: quanta audiuimus facta in Capharnaum, fac & hic in patria tua.

Εἶπε δὲ, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ·

Ioh. 4.44

24 Dixit autem, Amen dico vobis, ‖nemo Propheta acceptus est in patria sua.

24 Ait autem, Amen dico vobis quia nemo Propheta acceptus est in patria sua.

Ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραήλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν·

1. Reg.17. 1.7,&c. Iac.5.27

25 Sed in veritate dico vobis, ‖multæ viduæ erant diebus Eliæ in Israel, quando clausum fuit cælum ad tres annos & sex menses, adeo vt fuerit fames magna per totam regionem:

25 In veritate dico vobis, multæ viduæ erãt in diebus Eliæ in Israel, quando clausum est cælum annis tribus & mensibus sex, quũ facta esset fames magna in omni terra:

Καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας εἰ μὴ εἰς Σαρεπτὰ τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

26 Et ad nullã illarum missus est Elias, sed Sareptam *vrbem* Sidoniæ, ad mulierem viduam.

26 Et ad nullam illarum missus est Elias, nisi in Sarepta Sidoniæ, ad mulierem viduam.

Καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισσαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραήλ· καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος.

2. Reg 5. 14

27 ‖Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta: & nullus eorum purgatus est, sed Naaman Syrus.

27 Et multi leprosi erant in Israel sub Elisæo propheta: & nemo eorum mundatus est, nisi Naaman Syrus.

Καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

28 Tum repleti sunt omnes excandescentia in synagoga, hæc audientes.

28 Et repleti sunt omnes in synagoga ira, hæc audientes.

Καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους ἐφ' ὃ ἡ πόλις αὐτῶν ὠκο-

29 Et quum surrexissent, eiecerunt eum extra vrbem: & duxerunt eum vsque ad supercilium montis super quem vrbs

29 Et surrexerunt, & eiecerunt illum extra ciuitatem, & deduxerunt illum vsque ad supercilium montis super quem

---

22 *Testimonium ei dabant*, ἐμαρτύρουν αὐτῷ. i. approbabant communi cõsensu ac voce de quibus ipse differebat. Nam τὸ μαρτυρεῖν hoc loco & aliis multis non declarat simpliciter testari de aliquo, vt solent testes à iudice rogati: sed publica professione quidpiam ita testari vt non modò assentiaris, sed etiam laudes ac cõprobes. Itaque mihi quidem videtur respõdere verbo Hebrẽo ידה [*iadah*,] pro quo sæpe sacri scriptores vsurpãt verbum ὁμολογεῖν, vnde תודה [*todah*,] i. μαρτυρία καὶ ὁμολογία, vt 1. Tim. 6.12, & 13. Sic apud Xenophontem lib. ἀπομν. α. Κἀγὼ μαρτυρῶ πάντα: id est, *Ego quoque testimonio meo hæc approbo.* ¶ *Ac mirabantur* καὶ ἐθαύμαζον. In quodam codice additur εἰ ὄχλοι, turba. Hinc autem licet duo colligere, quæ si fuissent conseruata, non tam facilè quibusdam licuisset tyrannidem suam constituere, nempe isti collationi Scripturarum non solos doctores, sed ipsam quoque plebem interfuisse: & vernaculum sermonem in hac actione fuisse vsurpatum, vt quiuis omnia intelligere, quiuis etiam rogare ac respondere posset: ritè tamen & certo ordine cõstituto, vt liquet ex Act. 13.15. quem optimum Ecclesiæ morem quum Satan iam cœpisset Pauli ætate deprauare, restituit pro viribus fidelis Apostolus, 1. Cor. 14.16, & deinceps. ¶ *Super sermonibus plenis gratiæ*, ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος. Vulgata perobscurè, *In verbis gratiæ.* Neque enim gratia hoc loco (i. vt Hebræi loquuntur חן [*chen*]) declarat gratuitam reconciliationem, sed vim illam planè diuinam quæ in Christi verbis totóque habitu inerat, vt qui illum audiebant, nisi qui planè erant ἀνάξιοι, non possent non illum amare, suspicere, complecti: quod etiam apparuit in illis quorum fit mẽtio Ioh 7.46, vt prædictum erat Psal. 45.3. Erasmus, *Super gratia sermonum*, ita vt sit hypallage, integro tamen sensu.

23 *Hoc prouerbium*, τὴν παραβολὴν ταύτην. Heb. זה המשל [*zeh hammaschal.*] Vulg. *Hanc similitudinem.* Nos vero alibi Græcum vocabulum seruauimus, quum videlicet allegorica quædam narratio instituitur: hic autem nemo nõ videt παραβολὴν dici quod Latini Prouerbium vocant, quia nimirum in plerisque prouerbiis, cuiusmodi hoc est, locus est similitudini & allegoriæ: quam rationem sequuti sunt Donatus ac Diomedes in Parœmia definienda.

25 *In veritate*, ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiam Quintilianus: de qua re diximus Mat. 22.16. ¶ [*Adeo*] *vt fuerit*, ὡς ἐγένετο. Vulg. & Eras. *Quum facta esset*, vt ὡς pro ὅτε vel ἐπεὶ accipiatur. Sed præstat (opinor) accipere pro ὥστε, quod à Græcis ὑποστατικὸν vocatur, & interdum etiam cum indicatiuo iungitur: quanuis frequentius construatur cum infinitiuo. ¶ *Totam regionem*, πᾶσαν τὴν γῆν. Vulg. & Erasm. *Omnem terram* interpretãtur. Ego verò non dubito quin ad vnicam Israeliticam regionem hoc factum pertinuerit, vt γῆ pro χώρᾳ ponatur, sicut etiam accipitur Matth. 27.45.

26 *Sed*, εἰ μή. Vulg. & Eras. *nisi.* idque perperam, quum hanc viduam non fuisse Israelitidem oporteat, vt valeat Christi argumentũ. De his autẽ particulis, vide Gal. 2.16. ¶ *Sareptam*, Σάρεπτα. Hebr. צרפת [*Tsorphath*,] pro quo legimus in quibusdã codicibus Σάρεφθα, & in aliis Σάρεπτα, sicut etiam apud Stephanum. ¶ *Sidoniæ*, τῆς Σιδῶνος: vel *Sidoniorum.* Est enim metonymia, vel subauditur χώρας, vel πόλεως, quo nomine apud Græcos nõ vrbs modò significatur: sed hominum cœtus quorũ vnum est corpus, etiam si per varios pagos habitent. Erasmus, *Sidonis:* i. ad Sidona spectantem, siue quæ erat in Sidoniorum agro & ditione: eodem quidem sensu, sed dicendi genere parum vsitato. ¶ *Mulierem viduam*, γυναῖκα χήραν. Hebraicè, אשה אלמנה [*ischah almanah*,] de quo pleonasmo sup. 2.15.

27 *Sub Elisæo*, ἐπὶ Ἐλισσαίου. Id est, quo tempore Elisæus functus est munere Prophetæ.

28 *Excandescentia*, θυμοῦ. Vulg. & Eras. *Ira.* i. ὀργῆς.

29 *Quum surrexissent*, ἀναστάντες: id est, dimisso conuentu egressi ex Synagoga. Erasmus, *Insurrexerunt*, i. ἐπαναστάντες. ¶ *Supercilium*, τῆς ὀφρύος. Sic metaphoricè vocat montis partem cacumini proximam, ex qua nimirum in planiciem despiciebatur: qua translationis specie eminentem montis cuiusdam partem vocauit μαστὸν, quasi protuberantem mammam, Xenophon lib. 4. ἀπομνημονευμάτων: vt doctissimus Camerarius in hunc locum obseruauit.

32 *Cum*

δύμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

Αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.

Καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

Καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

Καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ,

Λέγων, Ἐᾶ, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ· ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ῥίψαν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

Καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας· καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

Καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

Ἀναστὰς δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος· ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ. καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

Καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ· καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

Δυσόντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν· ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

Ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν,

ipsorum erat ædificata, vt præcipitarent eum.

30 Ipse verò quum transisset per medios ipsos, profectus est.

31 Et descendit Capernaum vrbem Galilææ, ‖ibique docebat eos Sabbathis.

32 ‖Et percellebantur super doctrina eius. Erat enim sermo ipsius cum auctoritate.

33 Erat autem in synagoga quidam habens spiritum dæmoniacum impurum, qui exclamauit voce magna,

34 Dicens, Ah, quid nobis tecũ Iesu Nazarene? venisti vt perderes nos? noui te quis sis: *nimirum* Sanctus ille Dei.

35 Et obiurgauit eum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ex eo. Tunc dæmonium, proiecto illo in medium, exiit ex eo, nihilque ei nocuit.

36 Et obortus est pauor in omnibus: & colloquebantur alij cum aliis, dicentes, Quid hoc rei est, quòd cum auctoritate ac potentia imperat impuris spiritibus, & exeunt?

37 Et dimanauit rumor de eo in omnem locum circumiacentis regionis.

38 ‖Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit domũ Simonis: socrus verò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eum pro illa.

39 Tunc *ipse* adstans supra eam, obiurgauit febrim: & *febris* eã dimisit. *illa* verò quum illico surrexisset, ministrauit eis.

40 Occidente autem sole, omnes qui habebant ægrotantes morbis variis, ducebant ipsos ad eum: ille verò vnicuique ipsorum impositis manibus, sanauit eos.

41 ‖Exibant autem etiam dæmonia ex multis, clamantia ac

ciuitas illorum erat ædificata, vt præcipitarent eum. 2.Reg.5.6

30 *Ipse autem transiẽs per medium illorum, ibat.*

31 *Et descendit in Capharnaum ciuitatem Galilææ, ibique docebat illos Sabbathis.* Mat.4.13 mar.1.21

32 *Et stupebant in doctrina eius: quia in potestate erat sermo ipsius.* Matt.7.29 mar.1.22

33 *Et in synagoga erat homo habens dæmonium immundum: & exclamauit voce magna,* Mar.1.23

34 *Dicens, Sine, quid nobis & tibi Iesu Nazarene? venisti perdere nos? scio te qui sis, Sanctus Dei.*

35 *Et increpauit illum Iesus, dicens, Obmutesce, & exi ab eo. Et quum proiecisset illum dæmoniũ in medium, exijt ab illo, nihilque illum nocuit.*

36 *Et factus est pauor in omnibus: & colloquebantur adinuicem, dicentes, Quid est hoc verbum quia in potestate & virtute imperat immũdis spiritibus, & exeunt?*

37 *Et diuulgabatur fama de illo in omnem locum regionis.*

38 *Surgens autem Iesus de synagoga, introiuit in domum Simonis: socrus autã Simonis tenebatur magnis febribus: & rogauerunt illum pro ea.* Mat.8.14 mar.1.30

39 *Et stans super illam imperauit febri: & dimisit illam. Et continuò surgens ministrabat illis.*

40 *Quum autem sol occidisset, omnes qui habebant infirmos variis languoribus, ducebãt illos ad eum: at ille singulis manus imponens, curabat eos.*

41 *Exibant autem dæmonia à multis, clamãtia &* Mar.1.35

32 *Cum auctoritate*, ἐν ἐξουσίᾳ. Vulgata ad verbum, *In potestate*. Sæpè autem annotauimus ἐν pro σὺν poni, & nomen ἐξουσίας exposuimus Mat.7.29, & Marci 1.27. Hoc autem refero, tum ad rationem illam docendi plenam diuinæ maiestatis, loquente Christo vt Domino, & suum illud *Amen amen dico vobis*, inculcante: tum ad miracula quæ itidem vt Dominus & pro imperio edebat, quum nihil simile à Scribis & Pharisæis fieret: quamobrem etiam addit Matthæus, Et non sicuti Scribæ, Matth.7.29.

33 *Spiritum dæmoniacum impurum*, πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου. Vulgata, *Dæmonium immundum*. sensu rectè expresso. Erasmus ad verbum. *Habens spiritum dæmonij impuri.* quæ interpretatio tolerabilis est si πνεῦμα pro impulsu & afflatu accipias, quo modo accipi constat in vtroque Testamento: vt quum dicitur Daniel habuisse Spiritum deorum sanctorum, Dan.4.5.6, & 5.11.14. Sed malo Hebræam esse geminationem: vt si spiritum diabolicum pro diabolo ipso dicas. Sic enim reperias טיט יאון [*tit iauen*] lutum cœni, pro luto cœnoso: i. cœno profundissimo, Psal.40.3. & אדמת עפר [*admath haphar*] terra puluieris, pro puluere terrestri, id est humo, Dan.12.2. Idem dicendi genus reperio. Apoc. 16.14. alibi verò nusquam in nouo testamento. ¶ *Qui exclamauit*, καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus Mar. 1.10. Potest autem relatiuum referri vel ad spiritũ ipsum, vel ad hominem qui erat dæmonij organum.

34 *Ah*, ἐᾶ. Vox est incondita, dolentis simul & indignantis, quæ extat etiam Marc.1.24. quam tamen ibi non legit Vulg. nec Syrus interpres. Hic autem vertit *Sine*, à verbo ἐάω. & Syrus habet שבוקיני [*Sebucaieni*,] Sine me.

36 *Quid hoc rei est?* τίς ὁ λόγος οὗτος; Vulgata, *Quod est hoc verbum?* Erasmus, *Quis sermo hic est?* Neuter malè, si placeat ista multitudinis verba nõ tam ad ipsa effecta, quàm ad rationem hæc efficiendi, ad Christi sermonem videlicet, referre.

37 *Rumor*, ἦχος: id est φήμη. Sic idem scriptor vsurpauit πρὸς φωνὴν, Act.2.6.

39 *Adstans supra eam*, ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς. Sic describitur gestus Christi sese ad lecti fulcrum inclinantis, vt febricitantem alleuaret. Dicunt enim alij Euangelistæ Christum prehendisse ipsius manum.

κράζοντα & λέγοντα, Ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν ὅτι ἤδεισαν τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

Γενομένης δὲ ἡμέρας ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον, & οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτὸν, & ἦλθον ἕως αὐτοῦ & κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι.

Καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλαίας.

Κεφάλαιον ε.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ.

Καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

Ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· & καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

Ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα, Ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

Καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ· διερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

Καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν

dicétia, Tu es Christus ille Filius ille Dei. Sed *ipse* obiurgans non sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum illum.

42 Orto autem die egressus profectus est in desertum locũ, & turba quærebat eum, venerúntque vsque ad ipsum, & retinebant eum ne ab ipsis discederet.

43 Ille verò dixit eis, Certè etiã aliis vrbibus oportet me euangelizare regnum Dei: nam ad hoc missus sum.

44 Et prædicabat in synagogis Galilææ.

CAP. V.

1 FActum est autẽ, quum turba immineret ei, audiendi verbi Dei causa, ipse stabat apud lacum Genezaret.

2 Vidítque duo nauigia quæ ad lacum erant: piscatores verò quum ex iis descendissent, ablucebant retia.

3 Ingressus autem in vnum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum vt à terra proueheret paululum: quúmque consedisset, docebat turbã ex nauigio.

4 Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem, Prouehito in altum, & demittite retia vestra ad capturam.

5 Tum respondens Simon ait ei, Magister, quum per totam noctem nos fatigauerimus, nihil cepimus, tamen ex tuo iussu demittam rete.

6 Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinẽ magnam: dirumpebatur autem rete eorum.

7 Et innuerunt sociis qui *erant* in altero nauigio vt venirent, & ipsis opitularentur.

dicentia, Quia tu es Filius Dei. Et increpans non sinebat ea loqui, quia sciebant ipsum esse Christum.

42 *Facta autem die, egressus ibat in desertum locum: & turbæ requirebant eum, & venerunt vsque ad ipsum: & detinebant illum ne discederet ab eis.*

43 *Quibus ille ait, Quia & aliis ciuitatibus oportet me euangelizare regnum Dei: quia ideo missus sum.*

44 *Et erat prædicans in synagogis Galilææ.*

CAP. V.

1 *FActum est autẽ quum turbæ irruerent in eũ vt audirent verbum Dei, & ipse stabat secus stagnũ Genezareth.*

2 *Et vidit duas naues stantes secus stagnum: piscatores autem descenderant, & lauabant retia.*

3 *Ascendens autem in vnam nauim quæ erat Simonis, rogauit eum à terra reducere pusillum: & sedens docebat de nauicula turbas.*

4 *Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonẽ, Duc in altum, & laxate retia vestra in capturam.*

5 *Et respondens Simon dixit illi, Præceptor, per totam noctem laborãtes nihil cepimus: in verbo autem tuo laxabo rete.*

6 *Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem copiosam: rumpebatur autẽ rete eorum.*

7 *Et annuerunt sociis qui erãt in alia naui vt venirent & adiuuarẽt eos. Et*

---

41 *Quòd scirent*, ὅτι ἤδεισαν. Vel, se scire. Vide Marci 1. versu 34.

42 *Orto autem die*, γενομένης δὲ ἡμέρας. Id est cum prima luce, eáque adhuc aduentante, vt liquet ex Mar. 1. 35.

IN CAPVT V.

1 *Quum immineret*, ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: i. quum quasi in illum incumberet præ visendi & audiendi studio: quæ res fecit vt cogeretur è naui docere. Hoc enim declarat τὸ ἐπικεῖσθαι hoc loco: quum alioqui etiam accipiatur pro instare, vt infrà cap. 23. 23. Vulgata, *Quum irruerent*. i. ἐν τῷ ἐφορμᾶν.

¶ *Apud lacum*, παρὰ τὴν λίμνην. Sic vbique Lucas pro eo quod θάλασσαν Mare, Hebraissantes scribunt. Vulgata, *Stagnum*, impropriè.

3 *Proueheret*, ἐπαναγαγεῖν: i. ἀναπλεῖν, cui opponitur τὸ καταγεῖν, quo vtitur paulo pòst, i. τὸ καταπλεῖν. Neque enim αὖε iterationem declarat in hoc verbo, vt putauit Vetus interpres, qui vertit Reducere: sed idem valet atque αὖω. Erasmus, *Abduceret*, ἀπάγειν.

4 *Demittite*, χαλάσατε. Vulgata & Erasmus, *Laxate*: quod nullo modo respondet Græco vocabulo, de quo diximus Mar. 1. 4.

5 *Magister*, ἐπιστάτα. Ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiã sit præfectus, quẽ vocãt Hebræi נציב [*netsib*] vel נשיא [*nasi.*] Sed & in eadẽ significatione interdum ponitur רב [*rab*,] sicut Dan. 2. 48, vt minimè dubitem ἐπιστάτην à Luca dici quem cæteri Euangelistæ Hebraico nomine seruato רבי [*rabbi*] appellãt. ¶ *Quum nos fatigauerimus*, κοπιάσαντες. Vulg. & Eras. *Laborantes*. Vide Mat. 6. 82. ¶ *Ex tuo iussu*, ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Hebr. כדברך [*chidbarecha*,] iuxta verbum tuum, pro quo Vulgata ad verbum, *In verbo tuo*, i. (vt vernaculo sermone exprimimus) *A vostre parole*. Ponitur autem ἐπὶ pro κατὰ, vt apud Platonem in Epist. legimus ἐπὶ νοῦ pro κατὰ νοῦν. i. ex animi sententia: & ῥῆμα pro mãdato ponitur, sicut Dicere pro Iubere, vt alibi annotaui.

7 *Vt opitularentur*, τοῦ συλλαβέσθαι: i. vt vnà secum manus admouerent reti, quod simili translatione dicunt Græci σωάρεσθαι. Vulgata & Erasmus, *Adiuuandi* vocabulo vtuntur, quod respondet τῷ ἐπικουρεῖν.

¶ *Perè*

ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥςτε βυθίζεσθαι αὐτά.

8 Ἰδὼν δὲ Σίμων Πέτρος προσέπεσε τοῖς γόνασι τοῦ Ἰησοῦ, λέγων, Ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, Κύριε.

9 Θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ἣ συνέλαβον·

10 Ὁμοίως δὲ καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάνην, υἱοὺς Ζεβεδαίου, οἳ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ Σίμωνι. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα ὁ Ἰησοῦς, Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν.

11 Καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

12 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας· καὶ ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων, Κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

13 Καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών, Θέλω, καθαρίσθητι. Καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ.

14 Καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

15 Διήρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ· καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

16 Αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

17 Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων· καὶ ἦσαν καθήμενοι Φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς Γαλιλαίας καὶ Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· καὶ δύναμις Κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.

18 Καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον ὃς ἦν παραλελυμένος· καὶ

Venerunt igitur, & impleuerũt ambas naues, ita vt penè mergerentur.

8 Quũ autem *hæc* vidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens, Discede à me. Nã homo peccator sum, Domine.

9 Pauor enim occuparat eum & omnes qui cum eo *erant*, super captura piscium quam cõprehenderant:

10 Similiter autem & Iacobum & Iohannem filium Zebedæi, qui erant socij Simoni. Tũc ait ad Simonem Iesus, Ne metue: ab hoc *tempore* viuos capies homines.

11 *Illi* autẽ quum subduxissent in terram nauigia, relictis omnibus, sequuti sunt eum.

12 ‖Et factum est, quum esset in quadam vrbe, tum ecce *adfuit* quidam plenus lepra: ac viso Iesu procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si velis, potes me purgare.

13 *Iesus* autem extẽsa manu tetigit cum, dicens, Volo, purgator. Et statim lepra abiit ab eo.

14 Ipse verò præcepit ei vt nulli *hoc* diceret: sed profectus, *inquit*, ostende teipsum sacerdoti, & offer pro purgatione tui, ‖ prout præcepit Moses, *vt hoc sit* eis testimonio.

15 Dimanabant autem eo magis sermones de eo: & conueniebat turba multa vt audirent, & per eũ sanarẽtur à morbis suis.

16 Ipse autem secedens, erat in desertis, & precabatur.

17 Et factum est quodam die, quũ ipse doceret, essẽntq. Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui venerant ex omnibus vicis Galilææ & Iudææ & *ex* Hierusalem: & potentia Domini adesset *ei* ad sanandum illos:

18 ‖Tunc ecce *adfuerunt* quidã ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & studebant

venerunt & impleuerunt ambas naiculas, ita vt mergerentur.

8 *Quod quum videret Simon Petrus, procidit ad genua Iesu, dicens, Exi à me, quia homo peccator sum, Domine.*

9 *Stupor enim circundederat eum & omnes qui cum illo erant, in captura piscium quam ceperant:*

10 *Similiter autem Iacobum & Iohannem filios Zebedæi, qui erant socij Simonis Et ait ad Simonem Iesus, Noli timere: ex hoc iam homines eris capiens.*

11 *Et subductis ad terrã nauibus, relictis omnibus, sequuti sunt eum.*

12 *Et factum est, quum esset in vna ciuitatum, & ecce vir plenus lepra: & videns Iesum, procidens in faciem, rogauit eum, dicens, Domine, si vis, potes me mundare.* Mat.8.2 marc.1.40

13 *Et extendens manum tetigit eum, dicens, Volo, mundare. Et confestim lepra discessit ab illo.*

14 *Et ipse præcepit illi vt nemini diceret: sed vade, ostende te Sacerdoti, & offer pro emũdatione tua, sicut præcepit Moyses, in testimonium illis.* Leui.14.4

15 *Perambulabat autem magis sermo de illo, & cõueniebant turbæ multæ, vt audirent & curarentur ab infirmitatibus suis.*

16 *Ipse autem secedebat in desertum, & orabat.*

17 *Et factũ est in vna dierum, & ipse sedebat docẽs: & erant Pharisæi sedentes & Legis doctores, qui venerant ex omni castello Galilææ & Iudææ & Ierusalem: & virtus Domini erat ad sanandum eos.*

18 *Et ecce viri portantes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant* Mat.9.2 mar.2.3

¶*Penè*, παρά π. Hoc adiecimus Græco contextui, quod & Syrus interpres habet, & in vetustissimo codice meo & alio præterea manuscr. inueni. Sed & istud in nonnullis Latinis vet. editionis libris legitur.

9 *Occuparat*, περιέσχεν. Heb. סבב [*sabab*,] vel אפף [*aphaph*] i. vndique conclusum tenebat, sicut Tacitus dixit, *Induere pauores.* ¶*Super captura*, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. Capturam hoc loco vocat ipsos pisces captos, vt ostendit relatiuum proximũ. Nam alioqui dicendum οὓς non ἣ. Sic Latini iactum retis interdum appellant quicquid piscium vno retis iactu capitur, & ipsum capturæ nomen sic vsurpatur pro re capta, apud Plinium lib.10, c.40, vt annotarunt Grammatici.

14 *Profectus* [*inquit*] *ostende*, ἀπελθὼν δεῖξον. Transitio est ab obliqua oratione ad directam, Lucæ familiaris, vt obseruauimus loco alioqui perobscuro, Act.15.5.

17 *Quodam die*, ἐν μιᾷ ἡμερῶν. Hebraicè באחד הימים [*beechad haiamim*,] pro quo Vetus interpres ad verbum, *In vnã dierum*: i. vt vulgò loquimur, *Vn iour.* Ponitur autẽ εἷς pro τὶς, vt etiã ἀνὴρ & ἄνθρωπος, sicut sæpe annotauimus. Sic paulo antè, vers.12, ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, in quadã ciuitate.

¶*Quum ipse*, καὶ αὐτός. Καὶ pro ὅτι ex Hebræorum idiotismo interdum vsurpari, sæpe iam diximus: hîc autẽ vel redundat, vel poni videtur ויו [*vau*] pro באשר [*caascher*.] i. pro ὅτι, vt respondeat initio versiculi sequentis, sicut Exodi 2. 21, & alibi sæpe. ¶*Ad sanandum illos*, εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. In vno codice pro αὐτοὺς legimus αὐτόν: quam lectionem si sequamur, αὐτὸν referet Iesum, & à parte anteriore construetur, vt sit hic sensus, Virtutem Domini ad sanandum (id est χάρισμα ἰαμάτων, vt loquitur Apostolus 1.Corinth 12.9) sese eo tempore exeruisse in Christo: alioquin pronomen αὐτοὺς referendum est ad eos quorum facta est mentio extremo vers.15.

18 *Tunc ecce* [*adfuerunt*] καὶ ἰδού. Suppleuimus constructionem hoc loco, vt paulo antè.

ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

19 Καὶ μὴ εὑρόντες διὰ ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεραμῶν καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον, ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

20 Καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ, ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

21 Καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες, Τίς ἐστιν οὗτος ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ Θεός;

22 Ἐπιγνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

23 Τί ἐστιν εὐκοπώτερον; εἰπεῖν, Ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, Ἔγειραι καὶ περιπάτει;

24 Ἵνα δὲ εἰδῆτε ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας, (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) Σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἆρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

25 Καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν· ἆρας ἐφ' ὃ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν Θεόν.

26 Καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεόν· καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, Ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

Mat.9.9 mar.2.14 27 Καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευὶν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

28 Καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

29 Καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευὶς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ· καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολὺς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ' αὐτῶν κατακείμενοι.

30 Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ

eum inferre, & ponere in ipsius conspectu.

19 Et quum non inuenissent quâ ipsum inferrent, propter turbã, ascenderũt in solarium & per fossio testaceo pauimento, demiserunt eum cum lectulo in medium, ante Iesum.

20 Qui fide eorum visa, dixit, Heus tu, remissa sunt tibi peccata tua.

21 Tunc cœperunt ratiocinari Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

22 Iesus autem quum nosset eorum ratiocinationes, respondẽs dixit eis, Quid ratiocinamini in cordibus vestris?

23 Vtrum est facilius? dicere, Remissa sunt tibi peccata: aut dicere, Surge & ambula?

24 Vt autem sciatis Filium hominis pręditum esse auctoritate in terra remittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, & sublato *in humeros* lectulo tuo, abi domum tuam.

25 *Is* autẽ illico quũ surrexisset in eorũ cõspectu, sublato *in humeros eo* in quo iacuerat, abiit domum suã, glorificans Deum.

26 Et stupor cępit omnes, & glorificabãt Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Certè vidimus inopinata hodie.

27 Posthæc verò exiit, & conspexit publicanum nomine Leui, sedẽtem ad telonium, & dixit ei, Sequere me.

28 Et *ille* relictis omnibus surrexit, & sequutus est eum.

29 Et fecit ei Leui epulum magnum domi suæ: erátque turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

30 Obmurmurabant autem eis

eum inferre, & ponere ante eum.

19 *Et non inuenientes qua parte illum inferrent præ turba, ascenderunt supra tectum: & per tegulas summiserunt eum cum lecto in medium ante Iesum.*

20 *Quorum fidem vt vidit, dixit, Homo, remittuntur tibi peccata tua.*

21 *Et cœperunt cogitare Scribæ & Pharisæi, dicentes, Quis est hic qui loquitur blasphemias? Quis potest dimittere peccata nisi solus Deus?*

22 *Vt cognouit autem Iesus cogitationes eorum, respondens dixit ad illos, Quid cogitatis in cordibus vestris?*

23 *Quid est facilius? dicere, Dimittuntur tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?*

24 *Vt autem sciatis quia Filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, (ait paralytico) Tibi dico, surge, tolle lectum tuum, & vade in domum tuam.*

25 *Et confestim consurgens coram illis, tulit in quo iacebat: & abijt in domum suam magnificans Deum.*

26 *Et stupor apprehendit omnes, & magnificabant Deum: & repleti sunt timore, dicentes, Quia vidimus mirabilia hodie.*

27 *Et post hæc exijt, & vidit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & ait illi, Sequere me.*

28 *Et relictis omnibus, surgens sequutus est eum.*

29 *Et fecit ei conuiuium magnum Leui in domo sua: & erat turba multa publicanorum & aliorum qui cum illis erant discumbentes.*

30 *Et murmurabant Pha-*

19 *In solarium*, ἐπὶ τὸ δῶμα. Id est in supremam domus partem. vide Matth. 10.27. ¶ *Per fisso testaceo pauimento*, διὰ τῶν κεράμων. Vulg. & Erasmus, *Per tegulas*. Ego, ne quis tegularum nomine intelligat imbrices quibus acuminata domorum fastigia tegere consueuimus, pauimentum testaceum ex Plinij lib. 36. cap. 25. malui interpretari. Præpositio verò διὰ perfossionem pauimẽti indicat, quam exprimit Marcus, 2.4. quod etiam magnitudinem fidei istorum amplius declarat, quàm si simpliciter ex tegulis, id est fastigio domus, demissus paralyticus diceretur. Christum enim intra ædes ipsas non sub dio tunc docuisse liquet ex eodem Mar. 2.2: turba alioqui facilè baiulis paralytici cessura.

20 *Visa*, ἰδὼν. Videre pro cognoscere, translatione Hebræis familiari. ¶ *Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulg. & Erasmus ad verbũ, *Homo*, pro quo sæpe apud Ezech. occurrit *Fili hominis*.

22 *In cordibus vestris*, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; In quibusdam Veteris editionis codicibus additur Mala, & in quodam Græco exemplari πονηρά.

24 *Sublato [in humeros]* ἄρας, Adieci nonnihil ad vitandã verbi Tollendi amphiboliam. Facit enim hoc ad rem plurimum, vt intelligatur miraculi tũ veritas tũ magnitudo.

26 *Inopinata*, παράδοξα. Sic Quintil. τὸ παράδοξον interpretatur lib. 9. Vulgata, *Mirabilia*, θαυμαστά. Erasmus, *Incredibilia*, ἀπίθανα.

29 *Epulum*, δοχὴν. i. ad verbũ acceptionẽ, quòd passim in eo omnes accipiantur. Annotat autem Eras. ex libro Athenæi δειπνοσοφιστῶν, splendidum epulum δοχὴν appellari.

30 *Obmurmurabant*, ἐγόγγυζον. Hunc locum in superioribus editionibus sũm interpretatus. *Qui autem ex eis erant Scribæ & Pharisæi*, perinde nimirum ac si genitiuus αὐτῶν sit partitiuus. Sed ab illo amicissimo meo admonitus fateor hanc interpretationem admitti non posse. Quinam enim isti alios conuiuas reprehendissent, si vnà cũ illis ipsi quoque accumbebant? Varia est autem huius loci scriptura: quem sic legit Vulgata, καὶ ἐγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμ-

οἱ γραμματεῖς αὐτῶν, λέγοντες πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτῶ. *Et murmurabant Pharisæi, & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius.* Syrus interpres ita etiam legit, sed expuncto pronomine αὐτῶν. Erasmus quoque non legit αὐτῶν, sed πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτῶ connectit cum verbo ἐγόγγυζον: quæ scriptura confirmatur illius vetustissimi mei codicis auctoritate. Ego, siquid in his libris ex coniectura licet emendare, quia pronomen αὐτῶν in græcis codicibus magno consensu legitur, sic existimauerim Lucam scripsisse. Καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν, καὶ οἱ Φαρισαῖοι, λέγοντες πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτῶ. *Scribæ verò obmurmurabant eis & Pharisæi, dicentes ad discipulos eius,* Vt significetur omnibus quidem conuiuis obmurmurasse, sed propriè Christi discipulos, vt istius rei auctores, compellasse.

οἱ Φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτῶ, λέγοντες, Διατί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

Οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνὰ, & δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν Φαρισαίων· οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

Ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς, Ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκοὺς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

Ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον· καὶ ἀμφότεροι σωτηρεῖται.

Καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν, εὐθέως θέλει νέον. λέγει γὰρ, Ὁ παλαιὸς χρηστότερός ἐστιν.

Κεφάλαιον ς.

Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν

Scribæ ac Pharisæi, dicentes ad discipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis?

31 Et respondens Iesus dixit eis, Non opus est iis qui sani sunt, medico, sed iis qui malè *se* habent.

32 ‖Non veni vocatum iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

33 ‖Ipsi verò dixerunt ei, Quare discipuli Iohannis ieiunāt crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & discipuli Pharisæorum: tui verò edunt & bibunt?

34 Ipse autem dixit eis, Num potestis facere vt filij thalami, quo *tempore* cum ipsis est sponsus, ieiunent?

35 Aderunt autem dies quum tolletur ab eis sponsus, tunc ieiunabunt illis diebus.

36 Dicebat autem eis etiam parabolam, Nemo pāniculum noui vestimenti indit in vestimentum vetus: alioqui & illud nouum findit *vetus*, & veteri non conuenit panniculus *sumptus* ex nouo.

37 Et nemo iniicit vinum nouū in vtres veteres: alioqui disrūpet vinum nouū vtres, & ipsum effundetur, & vtres peribunt.

38 Sed vinum nouum in vtres recentes iniiciendum est: & vtraque conseruantur.

39 Et nemo qui biberit vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus vtilius est.

Cap. VI.

1 FActū est verò vt sabbatho altero primo pertransiret

risæi & Scribæ eorum, dicentes ad discipulos eius, Quare cum publicanis & peccatoribus manducatis & bibitis?

31 *Et respondens Iesus dixit ad illos, Non egēt, qui sani sunt, medico, sed qui malè habent.*

32 *Non veni vocare iustos, sed peccatores ad pœnitentiam.* 1.Tim.1.35

33 *At illi dixerunt ad eū, Quare discipuli Iohannis ieiunant frequenter, & obsecrationes faciunt, similiter & Pharisæorum: tui autem edunt & bibunt?* Matt.9.14 mar.2.18

34 *Quibus ipse ait, Nunquid potestis filios sponsi, dum cum illis est sponsus, facere ieiunare?*

35 *Venient autem dies & quum ablatus fuerit ab illis sponsus, tūc ieiunabunt in illis diebus.*

36 *Dicebat autem & similitudinem ad illos, Quia nemo commissuram à nouo vestimento immittit in vestimentum vetus: alioquin & nouum rumpit, & veteri non conuenit commissura à nouo.*

37 *Et nemo mittit vinū nouum in vtres veteres: alioquin rumpet vinum nouū utres, & ipsum vinum effundetur, & vtres peribunt.*

38 *Sed vinum nouum in vtres nouos mittendū est: & vtraque conseruātur.*

39 *Et nemo bibens vetus, statim vult nouum. dicit enim, Vetus melius est.*

Cap. VI.

1 *FActum est autem in sabbatho secundo primo, quum transiret per* Mat.12.5 mar.3.1

33 *Deprecationes.* Vide Act.1.14.

35 *Quum tolletur,* ὅταν ἀπαρθῇ. In secundo codice deest καὶ: & sanè vel redundat vel est transposita hæc particula, quum potius debat construi cum τότε, sicut apud alios Euangelistas.

39 *Vtilius est,* χρηστότερος. Id est salubrius. Vulgata & Erasmus, *Melius*, id est ἀμείνων. Vide infrà, 6.35.

IN CAPVT VI.

1 *Altero primo,* δευτεροπρώτῳ. Duæ erant Sabbathorum species: vna eorum quæ septimo quoque die recurrebāt: altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, solennibus videlicet festis. Iam verò in festo plurium dierum (vt Paschæ & Tabernaculorum) duo erant Sabbatha, primus nimirum eius festi dies, & vltimus, eâdem paríque prorsus cęremonia, vt disertè cauet Dominus, Leuit. 23. Commode igitur Lucas posterius illud Sabbathum, id est vltimum diem Azymorum (id enim intelligitur ex eo quòd fit mētio spicatum, vt rectè notat Epiph. κατὰ τῶν αἱρεσεων) vocat sabbathum secundo primum, quem alterum primum Latine voces licebit. Sed hæc aliáque multa licebit ex variis commentariis petere: volui tamen paucis indicare quam sententiam maximè probarem. Iosephus Scaliger, vir exactæ eruditionis, mecum sentit, quod ad hunc diem attinet, sed putat δευτεροπρώτου vocari, quòd primā à postero die paschæ hebdomadem clauderet, inter illas septem quæ ab illo die ad Pentecosten vsque numerabantur: sed nullis exemplis, nec cuiusquam scriptoris auctoritate istud probat.

ποιεῖν· καὶ ἔπαλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώχοντες ταῖς χερσί.

Τινὲς δὲ τῶν Φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς, Τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

1.Reg.21.6 Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε ὃ ἐποίησε Δαβὶδ ὁπότε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες;

Exod.19.33 Leuit. 8.32. & 24.9 Ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ· οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς;

Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, Ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

Mat.12.9 Mar.3.1 Ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

Παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει· ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

Αὐτὸς δὲ ἤδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν· καὶ εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, Ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. Ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτοὺς, Ἐπερωτήσω ὑμᾶς, Τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

Καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ, Ἔκτεινόν σου τὴν χεῖρα. Ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω· καὶ ἀποκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

Αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας· καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

per sata. Vellebant autem discipuli spicas, edebántque, confricantes manibus.

2 Quidam autem Pharisæorum dixerunt eis, Cur facitis quod non licet facere Sabbathis?

3 Tunc respondens Iesus dixit eis, ‖ Ne hoc quidem legistis quod fecit Dauid quum esuriret ipse & qui cum eo erant?

4 Quomodo introierit domum Dei, & panes proposititios sũpserit, ederítque, ac dederit etiã iis qui secum *erant*: ‖ quibus *panibus* non licet vesci nisi solis sacerdotibus?

5 Et dicebat eis, Filius hominis dominus est etiam sabbathi.

6 ‖ Factum est verò etiam alio sabbatho vt ipse ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat autem ibi quidam cuius manus dextera erat arida.

7 Obseruabant autem eũ Scribæ ac Pharisæi an Sabbatho sanaturus esset *illum*, vt inuenirẽt accusationem *aduersus* eum.

8 At ipse norat cogitationes eorũ: & dixit homini qui habebat manũ aridam, Surge, & adsta in medio. Ille verò surgẽs adstitit.

9 Dixit igitur eis Iesus, interrogabo vos quiddã, Licet Sabbathis benefacere, an malefacere *cupiam*? hominem seruare, an perdere?

10 Et qum eos omnes circunspexisset, ait homini, Extende manum tuam. Ille autẽ ita fecit: & restituta est manus eius sana sicut altera.

11 Ipsi autem repleti sunt amentia: & colloquebantur alij cum aliis, quidnam facerent Iesu.

sata, vellebant discipuli eius spicas, & manducabant confricãtes manibus.

2 *Quidam autem Pharisæorum dicebant illis, Quid facitis quod non licet in Sabbathis?*

3 *Et respondens Iesus ad eos dixit, Nec hoc legistis quod fecit Dauid, quum esurisset ipse & qui cum illo erant?*

4 *Quomodo intrauit in domum Dei, & panes propositionis sumpsit, & manducauit, & dedit iis qui cum ipso erãt: quos non licet manducare nisi tantùm Sacerdotibus?*

5 *Et dicebat illis, Quia dominus est Filius hominis etiam Sabbathi.*

6 *Factũ est autẽ & in alio sabbatho vt intraret in synagogam, & doceret. Et erat ibi homo, & manus eius dextra erat arida.*

7 *Obseruabant autẽ Scribæ & Pharisæi si in Sabbatho curaret: vt inuenirẽt vnde accusarent eum.*

8 *Ipse verò sciebat cogitationes eorum: & ait homini qui habebat manum aridam, Surge, & sta in medium. Et surgens stetit.*

9 *Ait autem ad illos Iesus, interrogo vos si licet Sabbathis benefacere, an malè: animam saluam facere, an perdere.*

10 *Et circunspectis omnibus, dixit homini, Extende manum tuam. Et extendit: & restituta est manus eius.*

11 *Ipsi autem repleti sunt insipientia: & colloquebantur adinuicem, quidnam facerent Iesu.*

---

5 *Etiam Sabbathi*, καὶ τοῦ σαββάτου. In quodam exemplari & meo vetustissimo addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ὀπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου: id est, *Eodem die quum quendam conspexisset operantem Sabbatho, dixit ei, Heus tu, si quidem ipse nosti quid agas, beatus es: sin autem non nosti execrabilis es & Legis transgressor.* Sed hæc in Ecclesia non leguntur, neque mihi quidem videntur sapere maiestatem aut etiam veritatem Euangelicam. Vide Mar.2.28.

6 *Cuius manus*, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraismus de quo diximus suprà, capite 1.49.

7 *Accusationem [aduersus] eum*, κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulg. & Eras. *Vnde accusarent eum*, ὅθεν κατηγορήσουσιν αὐτοῦ, sensu tamẽ rectè expresso. Addidimus autem præpositionem Aduersus, id est κατὰ, quæ hîc necessariò subauditur, vt suprà Mat.10.1, quinetiam exprimitur apud Theophylactum, item in editione Frobeniana, atque etiam tribus vetustis codicibus.

9 *Interrogabo vos quiddam*, ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι. Triplex esse potest huius loci distinctio. Nam aut coniungitur τί cum ἐπερωτήσω: quam lectionem, vt simplicissimam, sequuti sumus: aut sequentibus adiungitur, idque duplici ratione. Nã Theophylactus post τί adscribit distinctionem, vt ita conuertas, *Interrogabo vos: quid? licet sabbathis benefacere, an malefacere?* In plerisque verò codicibus τί connectitur cum sequentibus sine distinctione, & pro πότερον accipitur, hoc modo, *Interrogabo vos ecquid licet*, &c. Est autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus, à quo nos quoque in vernaculo sermone nostro sæpe auspicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locum explicaremus, *Ie vous demande, Est-il loisible*, &c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ, *interrogo*: & pro τί videtur scriptum habuisse εἰ, id est *Si*, pro *An*: quam lectionem in vno demum exemplari reperi. ¶ *Benefacere*, ἀγαθοποιῆσαι. Benefacere legendum est coniunctim, vno vocabulo, sicut etiam malefacere, quod respondet τῷ κακοποιῆσαι. quod notandum est, nequis putet Christum simpliciter quærere num quid boni facere liceat Sabbatho. Id enim erat extra controuersiam: & qui precationi aut concioni aut lectioni vacat, dicitur in genere rem bonam facere. Sed percontatur Christus ecquid liceat Sabbatho charitatis officia proximo præstare. Vide Mar.3.4. ¶ *Perdere*, ἀπολέσαι. Ergo qui non iuuat proximum, quum iuuare possit, interficit.

10 *Ille autem ita fecit*, ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulg. *Et extendit*, καὶ ἐξέτεινε, vt legitur apud Matthæum & Marcum, & hîc quoque in quodam codice. Erasmus, *Ille autem fecit*, prætermissa particula οὕτω, quam adiecit Stephanus noster ex editione Complutensi, cum qua consentire comperimus quinque alios cod. vetustos. ¶ *Sana sicut altera*, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deest in quodam codice, neque reperitur in Vulg. editione.

12 *Et per-*

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ.

12 Factũ est autem illis diebus, abiit in montem ad precandum & pernoctauit *illic* in precatione ad Deum.

12 *Factum est autem in illis diebus, exijt in montem orare, & erat pernoctans in oratione Dei.*

Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ' αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε·

13 ‖Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos, & quũ ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit:

13 *Et quum dies factus esset, vocauit discipulos suos: & elegit duodecim ex ipsis, quos & Apostolos nominauit:* Infrà.9.2 matt.10.1 mar.3.13, & 6.7

(Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

14 (*Nempe* Simonem, quem etiam nominauit Petrũ, & Andream fratrẽ eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,

14 *(Simonem, quem cognominauit Petrum, & Andream fratrem eius, Iacobum & Iohannem, Philippum & Bartholomæum,*

Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ἀλφαίου καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτὴν,

15 Matthæum & Thomam, Iacobum Alphæi *filium* & Simonem qui vocatur Zelotes,

15 *Matthæum & Thomã, Iacobum Alphæi & Simonem qui vocatur Zelotes,*

Ἰούδαν Ἰακώβου καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης·)

16 Iudam Iacobi *fratrem* & Iudam Iscarioten, qui etiam fuit proditor:)

16 *Et Iudam Iacobi & Iudam Iscariotem, qui fuit proditor)*

Καὶ καταβὰς μετ' αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ· καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῆς παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἱ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν·

17 Et descendisset cum èis, substitit in loco cãpestri turbáque discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex tota Iudæa & Hierusalem, & à maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

17 *Et descendens cum illis, stetit in loco campestri: & turba discipulorum eius, multitudo copiosa plebis ab omni Iudæa & Ierusalem, & maritima Tyri & Sidonis, qui venerant vt audirent eum & sanarentur à languoribus suis:*

Καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· καὶ ἐθεραπεύοντο.

18 Et qui torquebantur à spiritibus impuris: & sanabantur.

18 *Et qui vexabãtur à spiritibus immundis, curabantur.*

Καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἴατο πάντας.

19 Et tota turba studebat cum tangere: quia virtus ab eo prodibat, & sanabat omnes.

19 *Et omnis turba quærebat eum tãgere: quia virtus de illo exibat, & sanabat omnes.*

Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε, Μακάριοι οἱ πτωχοί· ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

20 ‖Ipse verò sublatis oculis suis in discipulos, dicebat, Beati *estis* pauperes: quia vestrum est regnum Dei.

20 *Et ipse eleuatis oculis in discipulos suos dicebat, Beati pauperes: quia vestrum est regnum Dei.* Matth. 5.2

Μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν· ὅτι χορτασθήσεσθε. Μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν· ὅτι γελάσετε.

21 ‖Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. ‖Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.

21 *Beati qui nunc esuritis: quia saturabimini. Beati qui nunc fletis: quia ridebitis.* Esa.65.13

Μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

22 ‖Beati eritis quum vos oderint homines, & separauerint vos, & conuiciati fuerint *vobis*, & nomen vestrum vt malum eiecerint, propter filium hominis.

22 *Beati eritis quum vos oderint homines, & quum separauerint vos, & exprobrauerint, & eiecerint nomen vestrum tanquam malum, propter Filium hominis.* Esa. 61.3. & 7 Matth.5.3

Χάρετε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε·

23 Gaudete illo die, & salite.

23 *Gaudete in illa die & exultate: ecce enim mer-*

---

12 *Et pernoctauit illic precans Deum*, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Θεοῦ. Vulg. & Eras. ad verbum. *Et erat pernoctans in oratione* (vel *deprecatione*) *Dei.* Ego verò malui aliquantulum à Græcis deflectere, vt planius loquerer.

13 *Et quum elegisset*, καὶ ἐκλεξάμενος. Vulg. & Eras. *Et elegit.* At ego existimo hunc versiculum decimum tertium cum decimoseptimo coniungendum esse, ita vt tres interiecti includantur parenthesi. Simile hyperbaton est Marci 3.19.

* 14 *Nominauit*, ὠνόμασε, reuersum videlicet ab ea legatione, Matth.16, 18.

17 *Maritima* [*regione*] *Tyri*, τῆς παραλίου Τύρου. Vetus interpres, *Et maritima Tyri*, quum explere debuerit constructionem. Sed Erasmi explicationem non probo, qui existimat hanc esse sententiam, venisse nonnullos à maritima parte Tyri & Sidonis. i. ab extrema parte quæ spectat ad mare: aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone. Ego verò puto Tyrum & Sidonem vocari nõ ipsas vrbes, sed ipsis vicinam regionem & totum illum maris tractum qui Syrophœnicia dicitur. Itaque genitiuos seruaui Tyri & Sidonis, quum ipse conuerterit, Maritima Tyro & Sidone. Neque enim video cur addendum fuerit τῆς παραλίου. nisi per appositionem id explices, sicut ipse fecit. Verùm hæc appositio non satis videtur cohærere,

18 *Qui torquebantur*, οἱ ὀχλούμενοι. Ad verbũ, *molestabantur*, quo verbo vtitur Modestinus Iurisconsul. si modò is Latinè scripsit. Vulgata & Erasmus *Qui vexabantur*: id est οἱ βασανιζόμενοι. eodem tamen sensu. Videtur enim hîc esse μείωσις in verbo ὀχλεῖσθαι, quo vnus Lucas vtitur, & quidẽ duobus tantùm locis, hîc nimirum, & Act.5.16.

22 *Separauerint*, ἀφορίσωσιν: id est ἀποσυναγώγους ποιήσωσιν, Ex synagoga eiecerint, vt explicatur Ioh.16.2. Sed & paulo pòst Lucas ipse exponit quæ sit ista separatio, quum videlicet nomen alicuius expungitur è populo Dei: sicut apud Latinos dicebãtur capitis diminutionem pati qui ex albo à censoribus expungebantur. Est autem hæc pœna omniũ maximè formidabilis in Ecclesia Dei: sed ita demum si cẽsores fuerint Dei instrumenta, id est, si ex verbo Dei quispiam legitimo veræ Ecclesiæ iudicio damnetur: alioquin multo præstat ex impiorum cõsortio eiici quàm inter eos numerari, vt etiam explicat Dauid Psal.1.1 & 2. Hinc illud ἀφορίζέσθω toties in veteribus canonibus repetitum. quod postea Abstentos, & tandem Excommunicationem minorem vocarunt.

23 *Salite*, σκιρτήσατε. Dicuntur lasciuientes pecudes σκιρτᾶν. quod Hebræis significat רקד [*rakad*,] vt Psal.114.4. Latinis verò gestire, translatitiè de iis dicitur qui præ nimia

lætitia non possunt se continere quin varios gestus edant, hinc & inde subsilientes. Vulgata & Erasmus, *Exultate:* eodem quidem sensu, sed tamen verbo synonymo, quod potius respondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. ¶ *Iisdem*, κατὰ ταῦτα: id est ὡσαύτως. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Secundum hoc.* Existimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ positum, sicut in vno codice scriptum legimus infrà versu 26.

τήσατε. ἰδοὺ γὰρ, ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς
Amos 6.1 ecclesi. 31.8 προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

Πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις· ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.

Esa. 65 13 Οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι· ὅτι πεινάσετε. Οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν· ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

Οὐαὶ ὑμῖν ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ ταῦτα γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

Ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, Ἀγα-
Mat. 5.44 πᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς.

Εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

Mat. 5 39 Τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός
1. Cor. 6.7 σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

Παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.

Καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν
Mat 7.12 tob 4.16 οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

Mat. 5.46 Καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

Ecce enim, merces vestra multa *est* in cælis: nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

24 Sed væ vobis diuitibus: nam perceptum habetis solatium vestrum.

25 Væ vobis qui impleti estis: nam esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: nam lugebitis & flebitis.

26 Væ vobis quum bene vobis dixerint omnes homines: nam itidem faciebant pseudoprophetis patres eorum.

27 Sed vobis dico qui auditis: Diligite inimicos vestros: benefacite iis qui vos oderunt.

28 Benedicite iis qui deuouent vos, & precamini pro iis qui infestant vos.

29 Et qui tibi verberauerit maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam ne prohibeto.

30 Cuiuis autem petenti abs te da: & ab eo qui tollit *res* tuas, ne repetito.

31 Et prout vultis vt faciant vobis homines, vos etiam facite eis similiter.

32 Nam si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores diligunt eos à quibus diliguntur.

ces vestra multa est in cælo: secundum hæc enim faciebant Prophetis patres eorum.

24 *Veruntamen væ vobis diuitibus: quia habetis consolationem vestram.*

25 *Væ vobis qui saturati estis: quia esurietis. Væ vobis qui ridetis nunc: quia lugebitis & flebitis.*

26 *Væ quum benedixerint vobis omnes homines: secundum hæc enim faciebant pseudoprophetis patres eorum.*

27 *Sed vobis dico qui auditis, Diligite inimicos vestros: benefacite iis qui oderunt vos.*

28 *Benedicite maledicentibus vobis: & orate pro calumniantibus vos.*

29 *Et qui te percutit in maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui aufert tibi vestimentum, etiam tunicam noli prohibere.*

30 *Omni autem petenti te, tribue, & qui aufert quæ tua sunt, ne repetas.*

31 *Et prout vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis similiter.*

32 *Et si diligitis eos qui vos diligunt, quæ vobis est gratia? nam & peccatores diligentes se diligunt.*

24 *Sed*, πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen.* Vide Matth. 11.22. ¶ *Perceptum habetis.* ἀπέχετε: id est, quidquid boni vnquam vobis potest accidere, hoc totum iam ex vestris opibus consequuti estis. itaque non est quòd aliam felicitatem speretis. Vide Matth. 6.2, vbi huius vocabuli vim declarauimus. Vulgata & Erasmus, *Habetis*, i. ἔχετε. * Tertull. lib. 4. aduersus Marc. *Recepistis.* Vetus Irenæi interpres, *Percipitis.* ¶ *Solatium*, τὴν παράκλησιν. Sic malim * quàm consolationem hoc quidem loco vocem istam interpretari, quoniam latius istud patet: & ita significatum voluit Dominus quidquid gaudij, opis, & commodi homines in hac vita consequi sua opinione possunt. Tertull. nouè & audacius suo more, *Aduocationem* non semel conuertit, & Aduocatorē pro Consolatore, & Aduocare quoque pro Consolari: quæ postrema certè excusari nullo Græcæ vocis significatu possunt.

25 *Qui impleti estis*, οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. *Implentur veteris Bacchi, pinguisque ferinæ.* Vulgata & Erasmus, *Qui saturati estis.* οἱ κεχορτασμένοι, eodem tamen sensu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν, *nunc*, sicut in superioribus versiculis. Est autem hoc positum pro οἱ ἐμπίπλη- * σθε, alioqui dicendum erat, τοῖς ἐμπεπλησμένοις, vt superiore vers. πῆς πλουσίοις.

26 *Omnes*, πάντες. Hæc particula deest in vetustis codicibus omnibus, sed non est otiosa, quum certatim istis applaudere mundus consueuerit. *

32 *Nam si*, καὶ εἰ. Omnino poscit sententia, vt καὶ pro כי [*chi*] accipiatur. Vulgata & Erasmus, *Et si.* ¶ *Quæ vobis erit gratia?* ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; id est, quid est in hoc vestro opere quod Deo gratum esse possit? vel quid gratiæ possitis à Deo consequi hoc vestro facto? Videtur enim hęc ita explicare Matthæus, quum inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; quā mercedem referetis? Ex quibus etiam verbis apparet nonnullos frustra somniare mutuam inter meritum & mercedem relationem, quum idipsum à Luca χάρις dicatur quod μισθὸς à Matthæo. Possumus tamen hoc aliter etiam explicare, nempe si χάριν ad homines ipsos retulerimus, vt sit hæc sententia, *Quæ vobis est gratia?* id est, quæ est vestra in ea re liberalitas ac beneficētia? Nam qui eum diligit à quo vicissim diligitur, non potest dici quippiam largiri, sed reddere potius quod debet: adeo vt nisi id faciat, non possit vir bonus videri. Postremò qui eum demum diligit à quo se diligi putat, is profectò videtur non tam amicū quàm seipsum diligere, ideóque non aliis, sed sibiipsi gratificatur. Sed videtur mihi prima interpretatio maximè conuenire: quamobrem etiam ἐστὶ verti per futurum, sicut apud Matthæum ἔχετε interpretatus sum Habebitis, id est, ἕξετε quia de beneficiorum mercede differit Christus ex hypothesi: quasi diceret, Si in amando spectatis vestra commoda, quærite ea cómoda quæ verè commoda sunt. diligite igitur inimicos vestros. Nam ita ostendetis vos ea cōmoda expectare quæ non ab hominibus, sed à Deo proficiscuntur, quum homines propter Deū diligetis. alioquin si amicos duntaxat diligatis, non à Deo, sed ab ipsis amicis paria expectate, vt profani homines solent. Est autem insignis hic locus, in quo apertè ostenditur discrimen præceptorum Euāgelij ac philosophiæ, quum alioquin etiam Socrates apud Platonē de diligēdis quoq; inimicis doceat.

33 *Vobis*,

Καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

Καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

Πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολύς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς.

Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε·

Δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλὸν πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς, Μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

Οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκα-

33 Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis erit gratia? nam & peccatores idem faciunt.

34 ‖Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis vos recepturos quæ gratia erit vobis? nam & peccatores peccatoribus dant mutuum, vt recipiant paria.

35 Itaque diligite inimicos vestros, & benefacite, & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, ‖ac filij eritis illius Altissimi: nam ipse benignus est erga ingratos & malos.

36 Estote ergo misericordes, prout & Pater vester misericors est.

37 ‖Ne iudicate, & non iudicabimini: ne condemnate, & non condemnabimini: absoluite, & absoluemini:

38 Date, & dabitur vobis. ‖mensurā *inquam* bonam, pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem enim mensura qua metimini, contrametietur vobis.

39 Dicebat autem eis parabolam, ‖Num potest cæcus cæcum per viam ducere? nónne ambo in foueam cadent?

40 ‖Non est discipulus supra

33 *Et si benefeceritis iis qui vobis benefaciunt, quæ vobis est gratia? siquidem & peccatores hoc faciunt.*

34 *Et si mutuum dederitis iis à quibus speratis recipere, quæ gratia est vobis? nam & peccatores peccatoribus fœnerantur, vt recipiant æqualia.* Matt.5.42 deut.15.8

35 *Veruntamen diligite inimicos vestros, benefacite & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa, & eritis filij Altißimi: quia ipse benignus est super ingratos & malos.* Matt.5.45

36 *Estote ergo misericordes, sicut & Pater vester misericors est.*

37 *Nolite iudicare, & non iudicabimini: nolite condemnare, & non condemnabimini: dimittite, & dimittemini:* Mat.7.1

38 *Date, & dabitur vobis. mensuram bonam & confertam & coagitatam & superfluentem dabunt in sinum vestrum. Eadem quippe mensura qua mēsi fueritis, remetietur vobis.* Mat.7.2 mar.4.24

39 *Dicebat autem illis & similitudinem, Nunquid potest cæcus cæcum ducere? nónne ambo in foueam cadunt?* Mat.15.14

40 *Non est discipulus super magistrum: perfectus autē* Mat.10.24. Ioh.13.16 & 15.20

---

* 33 *Vobis*, ὑμᾶς. Nouè, ac si scriptum esset δυσεργετοῦντας.

35 *Inde sperantes*, ἀπελπίζοντες. Fateor me nusquam alibi legisse ἀπελπίζειν in hac significatione, quū propriè declaret τὸ ἀπογινώσκειν, i. desperare. Et certè videri possit Dominus hoc loco considerare quid plerunque soleat homines deterrere ne fratri inopi pecuniam credāt, (quia nimirum metuunt ne pereat quod inopi creditur) ideóque nobis istum metum velle extorquere, & nos huc adducere, vt quoties proximum in nomine Dei iuuerimus, nunquam illa cogitatio nostros animos subeat, nostro damno id esse à nobis factum: quum Deus ipse quasi vadē & sponsorem se interponat, fore vt multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc autem interpretationem si sequamur, pro *Inde sperantes*, dicendum erit, *Desperantes*: & ita hunc locum intellexit Syrus interpres. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, quum & ipsa commodum sensum habeat, & in multis verbis similem vim esse appareat præpositionis ἀπὸ, vt in, ἀπέχειν, & ἀπολαμβάνειν, id est ab alio accipere, & ἀπογράφειν, ab alio describere: & aliis plurimis. Itaque iubemur mutuum dare, non quia nos postea mutuum recepturos sciamus, sed solo iuuandi proximi affectu impulsi. Falluntur enim qui hunc locum ad fœnoris prohibitionem detorquent, quasi prohibeat Christus quicquam supra sortem pacisci vel exigere. Illud tamen certum est, si iuuādus est proximus, etiam nulla recipiendæ sortis habita ratione, multo magis prohiberi fœneratorias pactiones. ¶ *Benignus*, χρηστός. Hoc vocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam quum de re dicitur, aliquando id declarat quo facilè quis vti possit, vt Matth.11 30, Christus testatur iugum suum esse χρηστόν, id est facile: quo videlicet facilè & minima aut nulla potius cum molestia vtamur. Interdum verò declarat τὸ χρήσιμον, id est vtile & vsui nostro maximè accommodatum: quæ significatio vt non multum sit à superiore diuersa, tamen diuerso vocabulo exprimitur à Latinis, vt suprà, 5.39, οἶνος παλαιὸς, id est vinum vetus dicitur χρηστότερος, vtilius & magis salubre. Postremò quum personis accommodatur χρηστὸς, eum declarat qui facilem sui vsum aliis præbet, quem Latini benignum ac beneficum appellant, vt hoc loco, & Rom.2.4, & Ephes.4.32. vnde χρηστότης toties ab Apostolo laudata, quam nos benignitatem ac facilitatē interpretamur. Tertul. lib.4, in Mar. maluit Suauem interpretari, i. ἡδύς quod nullo modo probarim. *

36 *Misericordes*, οἰκτίρμονες. Hebr. חסידים [*chesidim*] quibus opponuntur crudeles & inhumani, vt Prou.11.17, quos Paulus ἄστοργους appellat, Rom.1.31. *

37 *Absoluite* ἀπολύετε. Vel, Remittite, & remittetur vobis. Sed absoluēdi verbum mihi magis placuit propter antithesin. Quum autem hîc non agatur de politicis iudiciis, constat absoluendi verbo significari bonitatem & æquitatem illam qua vtuntur Christiana charitate præditi in ferendis atque adeo condonandis iniuriis. cuius exemplum insigne cernimus in Iosepho, quum fratres à quibus tantam iniuriam acceperat, de vita sua penè desperantes alloquens, Vos (inquit, & quidem cum lacrymis) non misistis me huc, sed Deus.

38 *Pressam*, πεπιεσμένον. Vulgata & Erasmus, *Confertam*: à consequenti videlicet. Nam epitheta hæc omnia petita sunt ab eorum consuetudine qui res aridas, vt frumentū, vel legumina, vel aliquid eiusmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipsum quod admetiuntur, comprimere, deinde modium succutere, postremò etiam cumulare, adeo vt supra iustam mensuram aliquid redundet. Tertium tamen istud nempe σεσαλευμένον neque legit Syrus interpres, neque Tertul. hunc locum citans libro aduersus Marc.4. ¶ *In sinum vestrum*, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. Hebraicè, אל חיקם [*el chekam*] quæ loquutio Hebræis est familiaris, vt Psal.79.12. *

39 *Parabolam*, παραβολὴν. Apud Theophylactū reperio καὶ παραβολὴν, Etiam parabolam, quemadmodum legit Vetus interpres.

40 *Sed quisquis* [*erit*] *perfectus* [*discipulus,*] *erit vt magister*, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id est, Tum demum discipulus est perfectus quum præceptori suo par euasit. Itaque Vetus interpres sententiam rectè expressit, quum hunc locum ita interpretaretur, *Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius*: & Syrus interpres, *Et quisqis est perfectus, erit sicut præceptor eius.* vt videatur omnino legēdum ὢν ὡς, vel hoc participium subaudiendum. Erasmus

autem ἔσται videtur accipere pro ἔστω, i. sit, Theophylactum sequutus. Putat enim his Domini verbis prohiberi discipulo ne vsurpet sibi quæ præceptor non vsurpauerit: nam ita perfectum fore si per omnia suũ præceptorẽ imitetur. Rursus non inconimodè possis ἔσται cum κατηρτισμένος connectere, & conformem, i. σύμμορφον, nempe ad eandẽ veluti formam ac speciem compositum, interpretari: vt conueniat hæc sententia cum eo quod scribitur Rom. 8. 29, vt similitudo non autem perfectio significetur. Apud Epiphanium κατὰ Ἐβιωναίων sic legitur & explicatur hic locus, ἐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. οὕτω δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ' ἔστιν ἕτοιμος εἰς διωγμὸν καὶ κακολογίαν, καὶ πᾶν ὁτιοῦν ὑπομενεῖν. vbi tamen scribendum potius fuerit κατηρτυμένος. Sed omnino mihi videtur non conuenire hæc explicatio huic loco, quum de persequutionibus hic non agatur, sed de iis reprehensoribus qui nõ modò nihil prosunt, verumetiam nocent: perinde videlicet ac si quis cæcus velit cæco præire, aut si quis indoctus velit alios erudire. Quid enim aliud inde consequi possit quàm vt vterque cæcus in præcipitium ruat, & discipulus sub tali præceptore indoctior euadat? Siquidem discipuli sunt infra magistros, & summa laus est discipulorum tales esse quales sunt ipsorum magistri. Hanc autem esse germanam huius loci explicationem, & de priuatis ac fraternis admonitionibus hic agi, tum antecedentia tum consequentia declarant.

λον αὐτοῦ· κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

Mat. 7. 1 Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς;

41 ‖Quid autem aspicis festucã quæ *est* in oculo fratris tui, trabem autẽ quæ est in oculo tuo, non animaduertis?

41 *Quid autem vides festucam in oculo fratris tui, trabem autem quæ in oculo tuo est, non consideras?*

42 Ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, Ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; Ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

42 Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eiiciam festucam quæ in oculo tuo est: quum ipse trabem quę est in oculo tuo non respicias? Hypocrita, eiice primùm trabem illã ex oculo tuo: & tum dispicies vt eiicias festucam quæ est in oculo fratris tui.

42 *Aut quomodo potes dicere fratri tuo, Frater, sine eijciam festucam de oculo tuo: ipse in oculo tuo trabem non videns? Hypocrita, eijce primùm trabem de oculo tuo, & tunc perspicies vt educas festucam de oculo fratris tui.*

Matt. 7. 17 Οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν.

43 ‖Non est arbor bona quæ ferat fructum malum, neque arbor mala quæ ferat fructum bonum.

43 *Non est enim arbor bona quæ facit fructus malos: neque arbor mala faciens fructum bonum.*

Matt. 7. 16 marc. 12. 33 Ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

44 ‖Vnaquæque enim arbor ex fructu suo cognoscitur. Neque enim è spinis colligunt ficus, neque è rubo vindemiant vuã.

44 *Vnaquæque enim arbor de fructu suo cognoscitur. Neque enim de spinis colligunt ficus: neque de rubo vindemiant vuã.*

Ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν. ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malum. ex abundantia enim cordis loquitur os eius.

45 *Bonus homo de bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo de malo thesauro profert malum. Ex abundantia enim cordis os loquitur.*

Mat. 7. 12 rom. 2. 13 iac. 1. 21 Τί δέ με καλεῖτε Κύριε, Κύριε· καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω;

46 ‖Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico.

46 *Quid autem vocatis me Domine, Domine: & non facitis quæ dico?*

Πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τοὺς λόγους, καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

47 Quisquis venit ad me, & audit sermones meos, & eos præstat, indicabo vobis cui similis sit.

47 *Omnis qui venit ad me & audit sermones meos, & facit eos, ostendam vobis cui similis sit.*

Ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν. πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σα-

48 Similis est cuipiam ædificanti domum, qui fodit & excauauit, posuitque fundamẽtum super petram. Vbi autem venit inundatio, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam

48 *Similis est homini ædificanti domum, qui fodit in altum & posuit fundamentum supra petram. Inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, & non potuit eam*

---

* 41 Τῷ, τῷ ἰδίῳ. Id est σου. vt mox loquitur. Nam ἴδιον pro, ἐμοῦ, σοῦ, αὐτοῦ, consuetudine Græca dicitur.

43 *Non est* οὐκ ἔστι. Vulgata & Erasmus, *Non est enim*, οὐ γάρ ἐστι. Et fateor hanc esse receptam lectionem. Ego tamen, Syri interpretis, & vetustissimi codicis mei auctoritate, ratione ipsa denique fretus, particulam γὰρ expunxi: ne quis de huius loci connexione frustra laboret. Nec enim certè additur superiorum dictorum ratio sed arrepta occasione ex eo quòd mentio facta fuerat hypocritarum, qui laudem ex aliorum reprehensionibus captant, quum tota vita ipsos redarguat, nouam instituit aduersus eos disputationem, ostendens ex ipsis moribus veram sanctimoniam æstimari: quam doctrinam applicat ad Scribarum & Pharisæorum fastum cohibendum, ipsis etiam attributa per concessionem, veritatis cognitione.

48 *Fodit & excauauit*, ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Crescit oratio. plus enim est excauare quàm fodere. Vulg. & Eras. *Fodit in altum*: i. ἔσκαψεν εἰς βάθος, sensu tamen rectè expresso.

¶Quatere

λεῦσαι αὐτῷ. τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

Ὁ ὁ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τῆς γῆς χωρὶς θεμελίου ἣ προσέρρηξεν ὁ ποταμός· καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

Κεφάλαιον ζ.

Ἐπεὶ ὁ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

Ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔχων, ἤμελλε τελευτᾶν· ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

Ἀκούσας ὁ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

Οἱ ὁ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρεκάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες, Ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο.

Ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγωγὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

Ὁ ὁ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη ὁ αὐτοῦ οὐ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ, Κύριε, μὴ σκύλλου· οὐ γὰρ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς·

Διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν· ἀλλὰ εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

Καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμενος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας, καὶ λέγω τούτῳ, Πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, Ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, Ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν· καὶ στραφεὶς, τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε, Λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

quatere: fundata enim erat super petram.

49 Qui autem *meos sermones* audiuit, nec præstitit, similis est cuipiam qui ædificauit domum suam super solum absque fundamento: cui illisum est flumẽ: itaque statim cecidit, fuitque ruina domus illius magna.

CAP. VII.

1 QVum autẽ finiuisset omnia verba sua, audiente populo, ingressus est Capernaum.

2 Centurionis verò cuiusdam seruus malè affectus moribundus erat, qui erat ipsi pretiosus.

3 *Is* verò quum audisset de Iesu, misit ad eum Seniores Iudęorum, rogans eum vt veniret & seruaret seruum suum.

4 Isti autem quum venissent ad Iesum, precati sunt eum studiosè, dicentes, certè dignus est cui hoc præbeas.

5 Diligit enim gentẽ nostrã, & synagogam ædificauit nobis.

6 Iesus ergo ibat cum eis. Et quum iam non longè abesset ab illa domo, misit ad eũ Centurio ille amicos, dicens ei, Domine, ne vexator; nec enim sum dignus vt tectum meum subeas:

7 Ideo ne meipsum quidẽ sum dignum arbitratus qui venirem ad te: sed dic verbo, & sanabitur puer meus.

8 Etenim ego homo sum sub potestate constitutus, habẽs sub me milites, & dico huic, Vade, & vadit: & alteri, Veni, ac venit: & seruo meo, Fac hoc, ac facit.

9 Auditis autem his, Iesus admiratus est eum: & conuersus dixit turbæ quæ ipsum sequebatur, Dico vobis ne in Israele quidem tantam fidem inueni.

mouere: fundata enim erat supra petram.

49 *Qui autem audit & non facit, similis est homini ædificanti domum suam supra terram sine fundamento: in quam illisus est fluuius: & continuò cecidit, & facta est ruina domus illius magna.*

CAP. VII.

1 *QVum autẽ implesset omnia verba sua in aures plebis, intrauit Capharnaum.* Mat.8.5

2 *Centurionis autem cuiusdã seruus malè habẽs, erat moriturus: qui illi erat pretiosus.*

3 *Et quum audisset de Iesu, misit ad eum Seniores Iudæorum, rogans eum vt veniret & saluaret seruum eius.*

4 *At illi quum venissent ad Iesum, rogabant eum solicitè, dicentes ei, Quia dignus est vt hoc illi præstes.*

5 *Diligit enim gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis.*

6 *Iesus autem ibat cum illis. Et quum iam nõ longè esset à domo, misit ad eum Centurio amicos, dicens, Domine, noli vexari: non enim sum dignus vt sub tectũ meũ intres:*

7 *Propter quod & meipsum nõ sum dignum arbitratus vt venirem ad te: sed dic verbo, & sanabitur puer meus.*

8 *Nam & ego homo sum sub potestate constitutus, habens sub me milites: & dico huic, Vade, & vadit: & alij, veni & venit: & seruo meo, Fac hoc, & facit.*

9 *Quo audito Iesus miratus est: & conuersus, sequentibus se turbis dixit, Amen dico vobis, nec in Israel tantam fidem inueni.*

¶ *Quatere*, σαλεῦσαι. Paulo antè & alibi etiam aliquoties idem verbum conuertimus Agitare: hîc autem quia amplius quiddam significat, nimirum agitando subuertere, aliud vocabulum quæsiuimus. Vulg. & Eras. *Mouere*, id est κινεῖν.

IN CAPVT VII.

1 *Finiuisset*, ἐπλήρωσε. i. ἐτέλεσε. Vulg. ad verbum *Impleuisset*: quam interpretationem, vt ambiguam reieci. ¶ *Audiente populo*, εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ. Vide suprà, 4.21.

2 *Seruus*, δοῦλος. Hinc colligit Erasm. apud Matthæum 8,6. παῖδος appellatione non filium, sed seruum necessariò intelligi: sed non desunt qui negent quod assumit Erasm. eandem videlicet historiam à Matthæo & Luca commemorari: quibus tamen non assentior. ¶ *Moribundus erat*, ἤμελλε τελευτᾶν. Vulgata ad verbum, *Erat moriturus*. Ego verò malui moribundum dicere. Eras. *Agebat animam*, sensu quidem eleganter expresso, sed ita vt recedat à verbis Lucæ. ¶ *Pretiosus*, ἔντιμος: id est, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος, quod etiam in meo vetustiss. codice legitur. cui opponitur εὔωνος: id est vilis, & parui pretij. Eras. Charum mauult interpretari: quia, inquit, pretiosus de re dicitur, de homine non item, nisi translatitiè. Atqui constat mancipia in bonis numerari.

4 *Præbeas*, παρέξει. vel præstes. Rectam esse hanc orationem, non obliquam, ex subsequente vers. liquet, adstipulante quoque Syro interprete, & meo vetust. codice, in quo scribitur παρέξῃ, secunda nimirum persona futuri medij à παρέχομαι: quam personam dicuntur Attici scribere per diphthongum ει.

6 *Iesus ergo*, Ἰησοῦς δέ. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi commodè (ni fallor) potest, sicut rursus in sequẽti mẽbro videtur pro ἀλλὰ vsurpari. Ita enim meliʾ cohæret tota oratio. ¶ *Dicens ei*, λέγων αὐτῷ. Nẽpe per amicos, qui ei suo nomine hæc dicerẽt. Solent enim Hebræi (vt alibi etiã annotauimus) dialogis potius quàm obliquis sermonibʾ res gestas explicare. Est autem hæc cõsuetudo notanda hoc loco, vt Matthæus cũ Luca cõcilietur in huius historiæ narratione. ¶ *Dignus*, ἱκανός. Id est ἄξιος. vt suprà 4. Vide Matt.3.11.

7 *Dic verbo*, εἰπὲ λόγῳ. Id est. solo duntaxat verbo iube vt ita fiat. Nam Dicere pro Iubere accipi, sæpe iam annotauimus. Vide Matth.8.8.

8 *Sub potestate*, ὑπὸ ἐξουσίαν. Vide Matth.8.9.

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες, εἰς τὸν οἶκον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα.

10 Et domum reuersi qui missi fuerant, sanum inuenerunt seruum qui ægrotus fuerat.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῇ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν καλουμένην Naïν· καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς.

11 Et factũ est die sequenti proficiscebatur in ciuitatem quæ vocatur Nain: & proficiscebantur cum eo discipuli eius multi, turbáque multa.

Ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο τεθνηκὼς, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ, καὶ αὐτὴ χήρα· καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ.

12 Vt autẽ appropinquauit portæ ciuitatis, tum ecce, defunctus efferebatur, qui vnigenitus *fuerat* matri suæ, & ipsi *quidem* viduæ: turbáque ciuitatis multa erat cum ea.

Καὶ ἰδὼν αὐτὸν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Μὴ κλαῖε.

13 Dominus verò ipsam intuitus, intima misericordia cõmotus est super ea, & dixit, Ne fleto.

Καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ· (οἱ δὲ βαστάζοντες ἔστησαν) καὶ εἶπε, Νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρθητι.

14 Quúmque accessisset, tetigit loculum: (ij verò qui portabãt, substiterunt) & dixit, Adolescens, tibi dico, surge.

Καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν· καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

15 Tunc resedit qui fuerat mortuus, & cœpit loqui: & *ille* dedit eum matri suæ.

Ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ὅτι προφήτης μέγας ἐγήγερται ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ.

16 Accepit autem omnes timor: & glorificabant Deum, dicentes, Certè Propheta magnus surrexit inter nos, &, Certè Deus respexit populum suum.

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

17 Peruenítque iste de eo sermo in totam Iudæam, & in totam regionem circumiacentem.

Καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ πάντων τούτων. Καὶ
Mat. 11.2 προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,

18 ‖Et annuntiarunt Iohanni discipuli ipsius de his omnibus. qui aduocatos duos quosdam è discipulis suis,

Ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

19 Misit ad Iesum, dicens, Tú *ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

Παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες εἶπον, Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός σε, λέγων, Σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

20 Quum igitur venissent ad eũ viri illi, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicens, Tú *ne* is es qui venturus erat, an alium expectabimus?

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς

21 Eadem autẽ hora multos sa-

10 Et reuersi qui missi fuerant, domum, inuenerunt seruum qui languerat, sanum.

11 Et factum est deinceps, ibat Iesus in ciuitatem quæ vocatur Nain: & ibant cum eo discipuli eius, & turba copiosa.

12 Quum autem appropinquaret portæ ciuitatis, ecce, defunctus efferebatur, filius vnicus matris suæ: & hæc, vidua erat, & turba ciuitatis multa cum illa.

13 Quam quum vidisset Dominus, misericordia motus super eam, dixit illi, Noli flere.

14 Et accessit, & tetigit loculum: (ij autem qui portabant steterunt) & ait, Adolescens, tibi dico surge.

15 Et resedit qui erat mortuus, & cœpit loqui: & dedit illum matri suæ.

16 Accepit autem omnes timor: & magnificabant Deum, dicentes, Quia Propheta magnus surrexit in nobis: & quia Deus visitauit plebem suam.

17 Et exijt hic sermo in vniuersam Iudæam de eo, & in omnem circa regionem.

18 Et nuntiauerunt Iohanni discipuli eius de omnibus his. Et conuocauit duos de discipulis suis Iohannes,

19 Et misit ad Iesum, dicens, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?

20 Quum autem venissent ad eum viri, dixerunt, Iohannes Baptista misit nos ad te, dicens, Tu es qui venturus es, an alium expectamus?

21 In ipsa autem hora

---

11 [*Die*] *sequenti*, ἐν τῇ ἑξῆς. subauditur ἡμέρᾳ: vt quum dicimus τῇ ὑστεραίᾳ. In quibusdam codicibus atque adeo apud Theophylactum, legitur, ἐν τῷ ἑξῆς, subaudi καιρῷ, (vt initio sequentis capitis) id est *postea*, vel *deinceps:* vt exposuit Eras. cum Vetere interprete. ¶ *Multi*, ἱκανοί. Deest in vno exemplari, neque extat in editione Vulgata.

12 [*Qui*] *vnigenitus* [*fuerat*,] μονογενὴς. Vulg. & Eras. *Vnicus:* id est μόνος. Exposui autem participiũ ὤν, quod in Græco sermone commodè subauditur, vt melius cohæreant sequentia. ¶ *Et ipsi* [*quidem*] *viduæ*, καὶ αὐτῇ χήρα. Huius loci triplicem lectionem inuenio in manuscriptis codicibus. Quidam enim habent, καὶ αὕτη ἰδοὺ χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ, i. (vt conuerterunt Vetus interpres & Eras.) *Et hæc vidua erat, & turba ciuitatis multa cum ea.* Sed hanc lectionem si sequamur, nemo non videt duram esse repetitionem verbi ἰδοὺ in vltimo membro, quum illud καὶ ὄχλος non sit coniungendum cum καὶ αὕτη, sed cum καὶ ἰδοὺ, ἐξεκομίζετο. Itaque nonnulli codices habent ἰδοὺ posteriore loco, non autem priore: id est post ἱκανὸς, non autem post αὕτη: & pro καὶ αὕτη χήρα, legunt αὐτὴ χήρα. quam lectionem multo tolerabiliorem puto. Sed vtrique antepono eam quam sum sequutus, in nonnullis exemplaribus repertam, hanc videlicet, υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ αὐτῇ χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἰδοὺ σὺν αὐτῇ.

16 *Surrexit*, ἐγήγερται. Id est, exortus est, vt diximus Matthæi 11.11. ¶ *Certè*, ὅτι. Sæpe quidem redundat hæc particula, sed interdum tamen sua vi non caret: vt suprà, 4. & hoc loco non videtur otiosa, quum præsertim bis repetatur.

18 *Qui*, καὶ ὁ Ἰωάννης. Vulg. & Eras. ad verbum, *Et Iohannes.* Est autem Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quæ repetitio vt vitari posset, inuenta esse pronomina testatur Apollonius. Mittũtur autem à Iohanne ad Christum hi discipuli non quòd de Christo quicquam ambigeret, sed vt ipsum Christum cernentes & audientes, ab eo erudirentur, quem alioqui præpostera quadam æmulatione refugiebant. Quid sit autem de Christi tum persona tum officio sentiendum, certo compendio discere in hac legatione potuerunt: esse nimirũ verum Deum, quod edita ab ipso miracula testabantur, itémque verum hominẽ quod oculi renuntiabant, seruandis hominibus promissum per Prophetas, & nunc exhibitum.

20 *Viri illi*, οἱ ἄνδρες. Vulg. & Eras. prætermittunt articulũ, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc loco. Sed tamẽ hæc deesse comperimus in vno vetusto codice, nulla sensus iniuria.

21 *Eadem autem hora*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ: i. eo ipso tempore quo ad Iesum venerunt. Neque enim ὥρα hîc accipitur pro duodecima diei parte, quam etiam ob causam alibi conuertimus Momentum. Sed & in vno exemplari scribitur ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, *illo die.*

¶ *Gratifica-*

λοις ἀπὸ νόσων καὶ μαστίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν· καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

Καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

Ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου, Τί ἐξεληλύθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ, οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.

Ἀλλὰ τί ἐξεληλύθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

Οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται, Ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ οὐδείς ἐστιν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.

Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς,

nauit à morbis & flagellis & spiritibus malis: & cęcis multis visum ¶gratificatus est.

22 Et ¶respondens Iesus dixit eis, Profecti annuntiate Iohanni quæ vidistis & audistis: cæcos visum recipere, claudos ambulare, leprosos purgari, surdos audire, mortuos excitari, pauperibus euangelizari.

23 ¶Beatus est autem quicunque non fuerit offensus in me.

24 Et quum abiissent nuntij Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbam, Quid existis ¶in desertum spectaturi? arũdinem quæ à vento agitetur?

25 Sed quid existis visuri? hominem mollibus vestibus amictũ? ecce, qui vestitu ¶magnifico vtutur & in luxu versantur, sunt in palatiis regiis.

26 Sed quid existis visuri? Prophetam? certè dico vobis, etiam ¶amplius quàm prophetam.

27 Hic est de quo scriptum est, Ecce, mitto nũtium meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam coram te.

28 Nam dico vobis, inter genitos ex mulieribus, nullus est maior Propheta Iohanne Baptista: sed qui minimus est in regno Dei, maior est eo.

29 Et eo audito, totus populus & publicani ¶iustificarunt Deum, baptizati baptismo Iohannis.

30 Pharisæi verò & Legis interpretes consilium Dei ¶reie-

multos curauit à languoribus & plagis & spiritibus malis: & cæcis multis donauit visum.

22 *Et respondens dixit illis, Euntes renuntiate Iohanni quæ audistis & vidistis: quia cæci videẽt claudi ambulant, leprosi mundantur, surdi audiũt, mortui resurgunt, pauperes euangelizantur.*

23 *Et beatus est quicunque non fuerit scandalizatus in me.*

24 *Et quum discessissent nuntij Iohannis, cœpit de Iohanne dicere ad turbas, Quid existis in desertum videre? arundinem vento moueri?*

25 *Sed quid existis videre? hominem mollibus vestimentis indutum? ecce, qui in veste pretiosa sunt & deliciis, in domibus regum sunt.*

26 *Sed quid existis videre? Prophetam? Vtique dico vobis & plusquam Prophetam.*

27 *Hic est de quo scriptum est, Ecce, mitto angelum meum ante faciem tuam, qui præparabit viam tuam ante te.* Malac. 3.1

28 *Dico enim vobis, maior inter natos mulierum Propheta Iohanne Baptista nemo est: qui autem minor est in regno Dei, maior est illo.*

29 *Et omnis populus audiẽs & publicani iustificauerunt Deum, baptizati baptismo Iohannis.*

30 *Pharisæi autem & Legis periti consilium Dei*

¶ *Gratificatus est*, ἐχαρίσατο. Vulg. & Erasm. *Donauit*: ἐδωρήσατο: eodem quidem sensu: sed quum Gratificandi verbum ita vsurpetur frequenter ab ipso Cicerone, vt prorsus respondeat verbo χαρίζεσθαι tum significatione, tum etiam constructione, nulla est ratio cur synonymum quæramus. Itaque deinceps interpretabimur hoc modo, præsertim in Pauli epistolis.

22 *Respondens Iesus*, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Vulg. & Theophylactus hoc loco non habent ὁ Ἰησοῦς. & certè videtur potius superiori versiculo conuenire. Alludit autem proculdubio ad locum Es. 35.5. & 61.1.

23 *Beatus*, μακάριος. Hoc addit corrigens præposteram discipulorum Iohannis ęmulationem. quod rursus ne quis quasi in ipsum Iohannem dictum torqueret, subiicit quæ ad Iohannis muneris commendationem faciunt: quem inter prophetas & suum aduentum constituit medium. Nec enim hic personæ comparantur, vt quidam etiam ex veteribus existimarunt: sed prophetarum prædictiones cum Iohannis indicatione conferuntur: & hæc rursum cum ipsius Euangelij exhibitione, simúlque quanto & primam secunda, & vtrãque tertia patefactio antecellat, ostenditur.

24 *In desertum*, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Erasmus, in nonnullis Latinis exemplaribus post hæc verba subiici notam interrogationis, vt θεάσασθαι coniungatur sequentibus: quæ distinctio mihi non displicet.

25 *Magnifico*, ἐνδόξῳ: id est, quo vtuntur viri nobiles, & suis opibus illustres. Eras. *Splendido*, λαμπρῷ. Vulg. *Pretioso*, id est τιμίῳ.

26 *Amplius quàm prophetam*, περισσότερον προφήτου. In tribus vetustis exemplaribus, & apud Theophylactum non additur προφήτου, neque etiam apud Matthæum.

29 *Iustificarunt*, ἐδικαίωσαν: id est, Deum vt iustum, bonum ac fidelem, & misericordem prædicarunt. Nam apud Hebræos sæpe צדקה [*tsedakah*] fidem, benignitatem, ac misericordiã declarat: adeo vt Septuaginta illi, quos vulgò vocant, interpretes, interdum ἐλεημοσύνῃ interpretentur. Itaque τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atque ἐμολογεῖν, δοξολογεῖν, δόξαν δοῦναι. quæ verba alibi frequenter occurrunt. Nisi fortassis malimus dici Deum ab iis iustificari (id est iustum declarari) qui fide amplexi ipsius promissiones, cæteris hominibus præbent luculentum iustitiæ ac bonitatis diuinæ in ipsos collatæ specimen. Eos enim gratis iustificat Pater in Christi sanguine, vt iustitiam suam declaret, Rom. 3. 15. Vide Matth. 11. 19. Sed illa prior explicatio, simplicior & rectior est. Syrus autem interpres istos duos versiculos perinde conuertit acsi essent ipsius Christi verba, vt qui ver. 31, non habeat εἶπε δὲ ὁ Κύριος, *Dixit autem Dominus* Sed præstat receptam lectionem amplecti.

30 *Reiecerunt*, ἠθέτησαν. Sic accipitur verbũ ἀθετεῖν Gal. 2. 21. Castellio cõuertit *Rescideruntt*. Sed alibi testatur Paulus verbũ Domini nõ posse excidere: & absit vt de Deo minus diuinè sentiamus quàm de suo Ioue Homerus, quũ sic eum loquentẽ inducit, -- οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀπατηλὸν, οὐδ' ἀπαλεύστητόν γ', ὅπῃ κεν κεφαλῇ κατανεύσω. Itaque quãuis soli homines in culpa sint quoties nullum beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen consilium Dei rescindi posse nego.

μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.

Matt.11.16 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης; καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;

Ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν, Ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.

Ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ Βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων· καὶ λέγετε, Δαιμόνιον ἔχει.

Ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων· καὶ λέγετε, Ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων.

Ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ· καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.

Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἐν τῇ πόλει ἥτις ἦν ἁμαρτωλὸς, ὅπιγνοῦσα ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου·

Καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω, κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ.

Mar.15. 40 Ioh.20. 11

Ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ· ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς

cerunt aduersus semetipsos, nõ baptizati ab eo.

31 Dixit præterea Dominus, Cui ergo assimilabo homines nationis istius? & cui rei similes sunt?

32 Similes sunt puerulis qui sedent in foro, & qui acclamant alij aliis, & dicunt, Cecinimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentati sumus vobis, & non fleuistis.

33 Venit enim Iohannes Baptista, neque edens panem, neque bibẽs vinum: & dicitis, Dæmonium habet.

34 Venit Filius hominis edens ac bibens, & dicitis, Ecce homo edax & vini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

35 Sed iustificata est sapientia à filiis suis omnibus.

36 Rogauit autem eum quidam ex Pharisæis vt secum cibũ caperet itaque ingressus domum Pharisæi, discubuit.

37 Et ecce, mulier, quę fuerat in vrbe peccatrix, quum cognouisset eum discubuisse in domo Pharisæi, allato alabastro vnguenti:

38 Et stãs apud pedes eius retro, flens cœpit lacrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat, & deosculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.

39 Quum autem id vidisset Pharisæus qui vocauerat eum, dixit apud se, Hic si esset Propheta, nosset quæ & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: quòd *videlicet* sit peccatrix.

40 Tunc respondens Iesus di-

spreuerunt in semetipsos, non baptizati ab eo.

31 *Ait autem Dominus, Cui ergo similes dicam homines generationis huius? & cui similes sunt?*

32 *Similes sunt pueris sedentibus in foro, & loquẽtibus ad inuicem, & dicẽtibus, Cantauimus vobis tibiis, & non saltastis: lamentauimus, & non plorastis.*

33 *Venit autem Iohannes Baptista, neque manducans panem, neque bibens vinum: & dicitis, Dæmonium habet.*

34 *Venit Filius hominis manducans & bibens: & dicitis, Ecce homo deuorator & bibens vinum, amicus publicanorum & peccatorum.*

35 *Et iustificata est sapiẽtia ab omnibus filiis suis.*

36 *Rogabat autem illum quidam de Pharisæis vt manducaret cum illo: & ingressus domum Pharisæi, discubuit.*

37 *Et ecce, mulier quæ erat in ciuitate peccatrix, vt cognouit quòd accubuisset in domo Pharisæi, attulit alabastrum vnguenti:*

38 *Et stans retro secus pedes eius, lacrymis cœpit rigare pedes eius, & capillis capitis sui tergebat, & osculabatur pedes eius, & vnguento vngebat.*

39 *Videns autem Pharisæus qui vocauerat eum, ait intra se, dicens, Hic si esset Propheta, sciret vtique quæ & qualis est mulier quæ tangit eum, quia peccatrix est.*

40 *Et respondens Iesus*

¶ *Aduersus semetipsos*, εἰς ἑαυτούς: id est suo maximo damno. Neque enim Deum, sed seipsos lædunt qui Dei gratiam aspernantur. Potest tamen etiam accipi εἰς pro ἐν, vt εἰς ἑαυτοὺς significet, *Apud se*: quia videlicet isti non audebant palàm Iohannis doctrinam aspernari, quòd populum metuerent, vt traditur Matt.21.26. Castellio conuertit εἰς ἑαυτοὺς, *Quantum in se fuit*: quod genus dicendi nusquam memini legere, nec puto reperiri nisi pręposito articulo, vt τὸ εἰς ἐμὲ, τὸ κατ' ἐμέ. Poterat tamen videri hoc modo ista conuertisse vt leniret præcedentem interpretationem verbi ἠθέτησαν, nisi omnes nossent ita eum sentire de quibusdam Dei consiliis vt eorum firmitatem velit in hominis esse arbitrio ac potestate. Actum enim erat scilicet de Dei iustitia nisi eius patrocinium bonus iste vir suscepsisset.

31 *Dixit præterea Dominus*, εἶπε δὲ ὁ Κύριος. Hæc verba desunt apud Syrum interpretem & in plerisque vetustis codicibus, & nostro antiquissimo: ac fortassis ab aliquo sunt adiecta, qui præcedentes duos vers. non vt Christi, sed vt Lucæ, ipsius historiam narrantis, verba acceperit: quod tamen perabsurdum fuerit existimare, quum hæc dicta sint Iohanne iam captiuo, neque quenquam baptizante. Occurrunt tamen in sacris historiis sæpissimè istiusmodi veluti sectiones vnius & eiusdem sermonis.

35 *Omnibus*, πάντων. Hoc non legimus in quodam codice, & in Vulgata quadam editione. Vide Matt.11.19.

37 *Fuerat*, ὢν. Desierat enim esse, vt ex ardentissima resipiscentia liquet. 1. Corinth.6.11. Vulg. *erat*, ad id vsque tempus videlicet talis habita. peccatricem autem appellat, prostitutę pudicitiæ mulierem. ¶ *Quum cognouisset*, ὅπιγνοῦσα, id est γνοῦσα. Nam alioquin πὸ ὅπιγνῶναι interpretamur Agnoscere.

38 *Et stans*, καὶ στᾶσα, id est adstans ac manens ad pedes. Nam τὸ στῆναι non opponitur πρὸς κεῖσθαι hoc loco, sed nihil aliud declarat quàm παρεῖναι: sicut etiam accipitur Act.7.56, & alibi sæpe. Itaque non assentior Erasmo, qui ex hoc loco colligit, thorum tam altè fuisse extructum vt stans attigerit accumbentis pedes.

39 *Dixit*, εἶπε. In participio λέγων, quod statim subiicit, est Hebræus pleonasmus verbi לאמר [*lemor*] Sic infra, 20.2. ¶ *Qualis*, ποταπή. Id est ποῖα: nisi malis significari non fuisse Israelitidem, (quod probabile non est) vel pro Israelitide non habitam, quod prostibulum esset: quod expressè prohibetur lege diuina, Deut.23.18. Syrus interpres, pro *Qualis*, vertit παραφερεστικὸς, *Et quæ fama eius*, vt significet mulierem hanc notæ impudicitiæ fuisse. ¶ *Sit peccatrix*, ἁμαρτωλός ἐστι. Respicit Pharisæus legem de eorum pollutione qui alios pollutos contigissent.

40 *Respondens*, ἀποκριθεὶς. Respondere dicitur apud Hebræos etiam qui sermonem inchoat, vt sæpe iam obseruauimus: sed hoc loco res ipsa ostendit Christum, vt verum Deum & καρδιογνώστην, Pharisæum istum sic compellasse vt interea ipsius cogitationibus responderit.

41 [*Inquit*

αὐτὸν, Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. Ὁ δὲ φησι, Διδάσκαλε, εἰπέ.

Δύο χρεωφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· εἷς ὤφειλε δηνάρια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα·

Μὴ ἐχόντων δὲ αὐτῶν ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. Τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

Ἀποκριθεὶς ὁ Σίμων εἶπεν, Ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὀρθῶς ἔκρινας.

Καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη, Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ ἐπὶ τοὺς πόδας μου οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσιν ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε.

Φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθεν, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

Ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας· αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

Οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαὶ, ὅτι ἠγάπησε πολύ· ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

Εἶπε δὲ αὐτῇ, Ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι.

Καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς, Τίς οὗτός ἐστιν ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν;

Εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, Ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.

Κεφάλαιον η.

ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ·

xit eis, Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait, Magister, dic.

41 Duo debitores, *inquit Iesus*, erant cuidam creditori: vnus debebat denarios quingentos, alter verò quinquaginta:

42 Quum autem illi non essent soluendo, gratificatus est vtrisque. Horum igitur dic vter eũ plus diliget?

43 Respondens verò Simon dixit, Existimo eum cui plus gratificatus est. At ille dixit ei, Rectè iudicasti.

44 Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hãc mulierem? ingressus sum domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

45 Osculum mihi non dedisti: hæc autẽ, ex quo ingressa est, non intermisit deoscularipedes meos.

46 Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.

47 Cuius rei gratia, dico tibi remissa esse peccata eius multa. Nam dilexit multum: cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

48 Dixit autem ei, Remissa sunt tibi peccata.

49 Et cœperunt qui simul accumbebãt, dicere apud se, Quis est hic qui etiam peccata remittit?

50 Dixit autem ad mulierem, Fides tua te seruauit: vade in pace.

CAP. VIII.

1 ET factum est deinceps, ipse iter faciebat oppidatim & vicatim, prædicans & euangelizans regnum Dei. & duodecim illi *erant* cum eo:

dixit ad illum, Simon habeo tibi aliquid dicere. At ille ait, Magister dic.

41 *Duo debitores erant cuidam fœneratori: vnus debebat denarios quingentos, & alius quinquaginta:*

42 *Non habentibus illis vnde redderent, donauit vtrisque. Quis ergo eum plus diligit?*

43 *Respondens Simon dixit, Æstimo quia is cui plus donauit. At ille dixit ei, Recte iudicasti.*

44 *Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni, Vides hanc mulierem? intraui in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lacrymis rigauit pedes meos, & capillis suis tersit.*

45 *Osculum mihi non dedisti: hæc autem ex quo intraui, non cessauit osculari pedes meos.*

46 *Oleo caput meum non vnxisti: hæc autem vnguento vnxit pedes meos.*

47 *Propter quod dico tibi, remittũtur ei peccata multa, quoniam dilexit multum: cui autem minus dimittitur, minus diligit.*

48 *Dixit autem ad illam, Remittuntur tibi peccata.*

49 *Et cœperunt qui simul accumbebant, dicere intra se, Quis est hic, qui etiam peccata dimittit?*

50 *Dixit autem ad mulierem, Fides tua te saluam fecit: vade in pace.*

CAP. VIII.

1 *ET factum est deinceps, & ipse iter faciebat per ciuitates & castella, prædicans & euangelizãs regnum Dei. & duodecim cum illo.*

---

41 [*Inquit Iesus.*] Hoc suppleuim⁹ perspicuitatis causa.

* 44 *Capitis sui.* τῆς κεφαλῆς αὐτῆς. Vulgata, *Suis.* Et fateor satis per se intelligi hos fuisse capitis capillos. Sed non temerè videtur capitis nomen & antea expressum vers.38. & hìc repetitum, quòd capitis sui ornandi curam in primis habeant impudicæ præsertim mulieres, quod ista vsque adeo neglexerit, vt omni abiecto ornatu, suam etiam comam vilissimo præstando ministerio adhibuerit.

* 45 *Ex quo,* ἀφ' ἧς. sub. ὥρας. alioqui dicendum fuit ἐξ ἧς. ¶ *Ingressa est,* εἰσῆλθεν. Vulg.& Eras. *Intraui.* εἰσῆλθον. Restitui εἰσῆλθεν, sic poscente sententia, & Syri interpretis auctoritate fretus.

47 *Dico tibi remissa,* &c. Λέγω σοι ἀφέωνται. Particulam ὅτι expressi, quæ deesse videbatur hoc loco, & adscripta etiam erat in vno vetusto codice. Sic etiam paulo antè versu 9, & Mar.6.5. ¶ *Nam dilexit,* ὅτι ἠγάπησε. Vulg.& Eras. *Quoniam dilexit.* Ego verò malui illo modo interpretari, vt facilius intelligatur, in his verbis non ostendi causam remissionis peccatorum, sed ex consequente colligi antecedens. Deus enim prior nos dilexit, quum adhuc peccatores essemus. Itaque qui hoc loco abutũtur ad euertendã gratuitam ex sola fide iustificationem, nõ modò summam impudentiam, sed etiam infantiam suam patefaciunt. Negat enim Christus hanc esse peccatricem, sicut iste Pharisæus temere iudicarat. Testatur enim remissa ipsi fuisse vitæ prioris peccata: idque probat ex eo quod peccatorum remissionem consequitur, nempe ex charitate quam publicè erat testata. Charitas igitur non est iustificationis causa efficiens, sed effectum.

IN CAPVT VIII.

* 1 *Oppidatim & vicatim,* κατὰ πόλιν καὶ κώμην. Vulgata, *Per ciuitates & castella.* Sic autem κατὰ distributiuè cum singulari quoque numero construi dicemus, Act 2.46. Vtitur autem hic idem noster Lucas plurali numero infrà 9.6.

Καὶ γυναῖκές τινες αἱ ἦσαν τεθεραπευμένα ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μα-
Mar.16.9. γδαλινὴ, ἀφ' ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξε-
λήλυθει,

Καὶ Ἰωάννα, γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρῴδου· & Σουσάννα, & ἕτεραι πολλαὶ, αἵτινες διηκόνουν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὑπαρ-
Mar.13.3 χόντων αὐταῖς.
mar.4.2 Συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, & τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτὸν, εἶπε διὰ παραβολῆς,

Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ· καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὁ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδὸν, καὶ κατεπατήθη, & τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό·

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα·

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, & συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό·

Καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθὴν, & φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. Ταῦτα λέγων ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ λέγοντες τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη.

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ· τοῖς δὲ
Esa.6.9 λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες
mat.13.14 μὴ βλέπωσι, & ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν.
mar.4.12
ioh. 12.40 Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· Ὁ σπόρος,
act.18.26 ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.
rom.11.8
Matt. 13.18 Οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδὸν, εἰσὶν οἱ ἀκούον-
mar.4.15 τες· εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν.

Οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἱ ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἱ πρὸς καιρὸν πιστεύσουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται.

Τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσὸν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκούσαντες· καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ

2 Et quædam mulieres * quas sanauerat à spiritibus malis & morbis, Maria quæ vocabatur Magdalene, ‖ex qua septem dæmonia exierant,

3 Et Iohanna vxor Chuzæ * procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ ministrabāt ei ex facultatibus suis.

4 ‖ Quum autem multa turba cōueniret, & qui in singulis vrbibus erant * proficiscerētur ad eum, dixit per parabolam,

5 Quidam sator exiit vt sereret semen suum: & interserendum aliud cecidit secundum viam, & conculcatum est, & volucres cæli deuorarunt illud:

6 Et aliud cecidit super petras, & enatum exaruit, quia non habebat humorem:

7 Et aliud cecidit inter spinas: & simul enatæ spinæ suffocarunt illud:

8 Et aliud cecidit in terrā bonam: & quum enatum esset, edidit fructum centuplum. Hęc dicēs clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.

9 Interrogabant autem eum discipuli eius * dicentes quæ esset ista parabola.

10 Ipse verò dixit *eis*, Vobis datum est nosse mysteria regni Dei: reliquis autem * per parabolas *loquor*, vt ‖ videntes non videant, & audientes non intelligant.

11 ‖Est autem hæc parabola: Semen illud, est sermo Dei:

12 Qui autem secundum viam *semen excipiunt*, ij sunt qui audiūt: deinde venit diabolus, & tollit sermonē è corde eorū, ne, quum crediderint, seruentur.

13 Qui verò super petrā, *ij sunt* qui quum audierunt, cum gaudio excipiunt sermonem: sed isti radices non habent, qui ad tempus credunt, & tempore tētationis abscedunt.

14 Quod autem in spinas cecidit, ij sunt qui audierunt: sed * profecti, à solicitudinibus & di

2 *Et mulieres aliquæ quæ erant curatæ à spiritibus malignis & infirmitatibus, Maria quæ vocatur Magdalene, de qua septem dæmonia exierant,*

3 *Et Iohanna vxor Chuzæ procuratoris Herodis, & Susanna, & aliæ multæ quæ administrabant ei de facultatibus suis.*

4 *Quum autem turba plurima conueniret, & de ciuitatibus properarent ad eum, dixit per similitudinem,*

5 *Exijt qui seminat, seminare semen suum: & dum seminat, aliud cecidit secus viam, & conculcatum est, & volucres cæli comederunt illud:*

6 *Et aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem:*

7 *Et aliud cecidit inter spinas: & simul exortæ spinæ suffocauerunt illud:*

8 *Et aliud cecidit in terram bonam, & ortum fecit fructum centuplum. Hæc dicens clamabat, Qui habet aures audiendi audiat.*

9 *Interrogabant autem eum discipuli eius quæ esset hæc parabola.*

10 *Quibus ipse dixit, Vobis datum est nosse mysterium regni Dei: cæteris autem in parabolis, vt videntes non videant, & audientes non intelligant.*

11 *Est autem hæc parabola: Semen, est verbum Dei.*

12 *Qui autē secus viam, hi sunt qui audiunt: deinde venit Diabolus, & tollit verbum de corde eorum, ne credentes salui fiant.*

13 *Nam qui supra petram, qui quum audierint, cum gaudio suspiciunt verbum: & hi radices non habent, qui ad tempus credunt, & in tempore tentationis recedunt.*

14 *Quod autem in spinas cecidit, hi sunt qui audierunt, & à solicitudinibus & diuitiis & voluptati-*

---

2 *Quas sanauerat*, αἱ ἦσαν τεθεραπευμένα. Passiuum expressimus per actiuum, vt amphiboliam vitaremus.

* 3 *Procuratoris*, ἐπιτρόπου. Sic vocabantur à Græcis qui ab Imperatoribus mittebantur ad certas prouincias sibi peculiariter seruatas, qualis fuit Iudæa præsidibus Syriæ obnoxia. Hunc itaque verisimile est in tetrarchia Herodis, quasi vicarium ipsius, præfuisse rerum summæ administrandæ, quod non temere expressit Euāgelista, sicut infrà Act.13.1. fit mentio cuiusdam Manaheni συντρόφου eiusdem tetrarchæ. vt nouerimus Dominum habere suos etiam electos nonnullos velut in arcano, quales fuerunt Nicodemus & Ioseph Arimatheensis suo, demū tempore patefacti: & quos ex Cæsaris domo commemorat, nec tamen nominat Apostolus, Philipp:4.22.

¶*Ei*, αὐτῷ. In quatuor vetustis codicibus legimus αὐτοῖς, eis: id est Christo & eius discipulis.

4 *Proficiscerentur*, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Erasmus, *Properarent*, σπουδόντων.

5 9 *Dicentes*, λέγοντες. Hoc participium neque in veteribus codicibus duobus, neque apud Syrum interpretem, neque in Vulg. editione reperitur: nec potest conuenire, nisi pro εἴη legas ἐστὶ, vt sit recta oratio.

10 *Per parabolas* [*loquor*,] ἐν παραβολαῖς. Suppleui verbum ex Matth.13.13.

10

14 *Profecti*, πορευόμενοι. Id est, simulatque audito verbo redierunt ad curanda sua negotia, vel simpliciter expone *Pergentes*, in huius videlicet vitæ curriculo. Est enim per traiectionem explicandū hoc participium, quæ figura apud

apud Lucã singulis penè versiculis occurrit. Itaque (quod tanti viri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimium se torqueret, quasi sit passiuum participium à verbo πορεύω: quod, inquit, haud scio an significet Copiã adfero, vt significetur Copia diuitiarũ obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod sciam, accipitur, sed ne πορεῖν quidem aut πορεύεσθαι vsquam memini legere pro Abundare, vel Copiam adferre: sed εὐπορεῖν potius aut εὐπορεῖσθαι: quod miror ipsi non venisse in mentẽ. Sed & altera expositio nihilo est magis accõmodata, quasi πορευόμενοι dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, vt ad negotiatores pertineat. Castellio conuertit, *Eò veniunt*, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem adfert Erasmus, sed ego absurdissimam esse existimo.

πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι.

Τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ, ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι, καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸν σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

Οὐ γὰρ ἔστι κρυπτὸν ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

Καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων, Ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες.

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν οἱ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

uitiis ac voluptatibus vitæ suffocantur, nec fructũ perferunt.

15 Quod autem in bonam terrã cecidit, ij sunt qui in corde honesto ac bono auditum sermonem retinent, & fructum adferunt per tolerantiam.

16 ‖Nemo porrò qui lucernam accenderit operit eam vase, aut subter lectum ponit: sed cãdelabro imponit, vt qui ingrediũtur videant lumen.

17 ‖Non est enim *quicquam* occultum quod non sit futurum manifestum: nec absconditum, quod nõ sit futurum vt cognoscatur, & veniat in apertum.

18 Videte ergo quomodo audiatis: ‖ quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunque non habet, etiam quod videtur habere, tolletur ab eo.

19 ‖Venerunt autẽ ad eum mater & fratres eius, & non poterant eum conuenire propter turbã.

20 Et annũtiatum est ei, dicentibus *nonnullis*, Mater tua & fratres tui adstant foris, cupientes te videre.

21 Ipse verò respondens dixit eis, Mater mea, & fratres mei, ij sunt qui sermonem Dei audiunt, & eum præstant.

bus vitæ euntes suffocantur, & non referunt fructum.

15 *Quod autẽ in bonã terram, hi sunt qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum adferunt in patientia.*

16 *Nemo autem lucernam accendens, operit eam vase, aut subtus lectum ponit: sed supra candelabrum ponit, vt intrantes videant lumen.* Infr.12.33 mar.5.15 mar.4.22

17 *Non est enim occultum quod non manifestetur: nec absconditum quod non cognoscatur, & in palam veniat.* Infrà 12.2 mat.10.26 mar.4.22

18 *Videte ergo quomodo audiatis: qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod putat se habere, auferetur ab illo.* Mat.13.12 & 23.29 marc 4.25 inf.19.26

19 *Venerunt autem ad illum mater & fratres eius, & non poterant adire eum præ turba.* Mat.12.46 mar.3.32

20 *Et nuntiatum est illi, Mater tua & fratres tui stant foris, volentes te videre.*

21 *Qui respondens dixit ad eos, Mater mea & fratres mei hi sunt qui verbum Dei audiunt & faciunt.*

¶ *Fructum perferunt*, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib. 3.cap. 10, videtur Græcum hoc vocabulum eleganti periphrasi explicare. Puto autem deriuari non à τέλος vt existimat Eras. sed à τέλεος & φέρω, vt declaret fructum perfectum & absolutum ferre: id est vsque eò vt maturescat.

15 *Honesto ac bono*, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, *bono & optimo.* quam interpretationem rectè quidem emendauit Erasm. sed fortassis non satis feliciter exposuit. Putat enim Hebraicam esse conduplicationem pro egregiè bono, nempe sicut Ier.24.3, תאנים טובות טובות [*hatteenim hattoboth toboth,*] ficus bonas bonas vocat Propheta, ficus valde bonas. At ego puto merè Græcum esse hoc dicẽdi genus, & quidem ex ipsis philosophiæ adytis petitum: quanuis id etiam vulgus in ore haberet. Quia enim alia sunt externa, fortunæ videlicet (vt vocant) alia corporis, alia verò animi bona, hominem his omnibus ornatum Græci καλὸν κἀγαθὸν vocant, quanuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita est accommodandum hoc dicendi genus vt intelligamus postremum hoc hominum genus comparari primùm cum iis, qui quum externam quandam speciem fructus præ se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt, (de quibus etiam vernaculum extat prouerbium, Inutilem esse pulchritudinem absque bonitate) deinde cum iis qui nullum prorsus fructum ferunt. Isti igitur è contrario dicuntur καλοὶ κἀγαθοὶ, id est, qui nõ modò videri, sed etiam reipsa boni esse studeant: vt καλοὶ ad externam vitam, ἀγαθοὶ ad veras animi virtutes referatur. ¶ *Retinent*, κατέχουσιν. Notãda vis est huius vocabuli, quo significatur, non sine magno certamine posse istud bonum semen asseruari, luctante carne ac diabolo aduersus Spiritum Dei, nouum hospitem & capitalem ipsorum inimicum. Ideo etiam addit ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum sancti patiendo vincunt. Sed & in vno vetusto codice adscribitur πολλῇ, *multa.* ¶ *Per tolerantiam*, ὑπομονῇ. Id est patienter expectando, ita vt sub cruce non fatiscat, sed constanter expectet promissam opem Domini, sicut temporis spatio est opus, vt semen fructum ferat. Respõdet enim verbum ὑπομένειν verbo Hebræo חכה [*chachah,*] vt Daniel. 12.12, Vnde ὑπομονὴ, cui opponitur ὑποστολὴ, Heb.10.36. Vulgata, *In patientia*, nõ malè. sed Tolerantiæ nomen mihi videtur Græcam vocem expressius & propius declarare.

18 *Quomodo audiatis*, πῶς ἀκούετε. Id est, quomodo affecti ad audiendum Dei verbum accedatis, &, eo audito, quomodo vos geratis. ¶ *Videtur*, δοκεῖ: videtur, nimirum aut sibi aut aliis, vt rectè notat Erasmus: vel potius & sibi & aliis. Nam hoc hominum genere nihil est superbius, si quis videat quod intus celant, aut magis comparatum ad fallendos homines. Vulg. *Putat se habere*: quæ interpretatio alterum tantùm sensum admittit.

19 *Conuenire*, συντυχεῖν: id est συνέρχεσθαι, quomodo etiam accipitur interdum τὸ συνεῖναι. Vulgata, *Adire*, προσιέναι.

20 *Dicentibus* [*nonnullis,*] λεγόντων. Hebr. לאמור [*lemor.*] Non legimus hoc participium in nostro vetustiss. nec apud Syrum interpretem, neque in Vulgata editione. In duobus autem exemplaribus additur αὐτῷ, quod relatiuũ ad turbas refertur. Rarò certè reperias hoc dicendi genus, cuius tamen apud Plutarchum in Dialogo πότερον τῶν ζώων φρονιμώτερον, penè simile exemplum reperio, vbi miram cuiusdam canis historiam commemorat, Παρὼν γὰρ ὁ κύων μίμημα πλοκῆς ἔχοντι δραματικῶν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλας τε μιμήσεις ἀπεδίδου τοῖς ὑποκειμένοις σχήμασι καὶ πάθεσι προσφόροις καὶ φαρμάκου ποιούμενον ἐν αὐτῷ πεῖραν, τὸν ἄρτον ἐδέξατο. & paulo post,

ἔπειτα θαυμασάντων, ἐξαναστὰς ἐβάδιζε πρὸς ὃν ἔδει. ¶ *Te videre, ἰδεῖν σε.* Id est te conuenire, à consequenti vt sæpe hæc phrasis apud elegantes etiam scriptores Græcos occurrere solet.

Mat. 8. 23 mar. 4. 16

Καὶ ἐμβάντος αὐτοῦ εἰς πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ ἰδοὺ σεισμὸς ἐγένετο μέγας ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε καλύπτεσθαι τὸ πλοῖον ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε. καὶ προσελθόντες διήγειραν αὐτὸν λέγοντες, Κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα. καὶ λέγει αὐτοῖς, Τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν λέγοντες, Ποταπός ἐστιν οὗτος, ὅτι καὶ οἱ ἄνεμοι καὶ ἡ θάλασσα αὐτῷ ὑπακούουσιν;

Mat. 8. 28. mar. 5. 4

Καὶ ἐλθόντος αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέρα τῆς Γαλιλαίας. ἐξελθόντος δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν αὐτῷ ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν. ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε, Τί ἐμοὶ καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου μή με βασανίσῃς. παρήγγειλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν· καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος· καὶ διαῤῥήσσων τὰ δεσμά, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαίμονος εἰς τὰς ἐρήμους. ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων, Τί σοί ἐστιν ὄνομα; ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών· ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν. καὶ παρεκάλει αὐτὸν ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὸν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

22 ‖Factum est autem quodam die, ipse ingressus est in nauigiũ, ac discipuli eius: & dixit eis, Transeamus in vlteriorem ripam lacus. Et prouecti sunt.

23 Nauigantibus autem eis sopitus est: & descendit turbo vẽti in lacum: & complebantur ac periclitabantur.

24 Accedẽtes autem expergefecerunt eum, dicẽtes, Magister, magister, perimus. Ipse verò expertrectus obiurgauit vẽtum ac fluctuationem aquę: & cessauerunt, factáque est tranquillitas.

25 Dixit autem eis, Vbi est fides vestra? Timentes autem mirati sunt, dicẽtes alij ad alios, Quisnam iste est, vt vẽtis quoque & Aquę imperet, & ausculten ei?

26 ‖Et nauigarunt in regionem Gadarenorum, quæ est in opposita ripa Galilææ.

27 Ipsi autem egresso in terram, occurrit ex vrbe vir quidam qui habebat dæmonia a temporibus multis & vestimento nõ induebatur, neque in *vlla* domo manebat, sed in monumentis.

28 *Is* ergo quum vidisset Iesum, & exclamasset, accidit ei *ad pedes*, & voce magna dixit, Quid mihi tecum Iesu Fili Dei altissimi? rogo te ne me torqueas.

29 Præcipiebat enim spiritui impuro vt exiret ab eo homine. nam à multo tempore corripuerat eum: itaque vinctus *ille* catenis & pedicis, custodiebatur: sed diruptis vinculis agitabatur à dæmone in deserta.

30 Interrogauit autem eum Iesus, dicens, Quod tibi nomen est? Ipse verò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingressa erant in eum.

31 Et rogabant eum ne imperaret ipsis vt abirent in abyssum.

22 *Factum est autem in vna dierum, & ipse ascendit in nauiculam, & discipuli eius: & ait ad illos, Transfretemus trans stagnum. Et ascenderunt.*

23 *Et nauigantibus illis obdormiuit: & descendit procella venti in stagnum: & complebantur, & periclitabantur.*

24 *Accedentes autem suscitauerunt eum, dicentes, Præceptor perimus. At ille surgens increpauit ventum & tempestatem aquæ: & cessauit, & facta est tranquillitas.*

25 *Dixit autem illis, Vbi est fides vestra? Qui timẽtes mirati sunt, ad inuicem dicentes, Quis, putas, hic est, quia & ventis & mari imperat, & obediunt ei?*

26 *Et nauigauerunt ad regionem Gerasenorum, quæ est contra Galilæam.*

27 *Et quum egressus esset ad terram, occurrit illi vir quidam qui habebat dæmonium iam temporibus multis, & vestimento non induebatur, neque in domo manebat, sed in monumentis.*

28 *Is vt vidit Iesum, procidit ante illum, & exclamans voce magna dixit, Quid mihi & tibi est Iesu Fili Dei altissimi? obsecro ne me torqueas.*

29 *Præcipiebat enim spiritui immundo vt exiret ab homine. multis enim temporibus arripiebat illum: & vinciebatur catenis & compedibus custoditus: & ruptis vinculis agebatur à dæmonio in deserta.*

30 *Interrogauit autẽ illum Iesus, dicens, Quod tibi nomen est? At ille dixit, Legio. quia intrauerant dæmonia multa in eum.*

31 *Et rogauerunt illum ne imperaret illis vt in abyssum irent.*

22 *Prouecti sunt*, ἀνήχθησαν. Vide suprà 5.3. Vulgata, *Ascenderunt*, ἀνέβησαν. Erasmus, *Soluerunt*: id est ἀπῆραν.

23 *Sopitus est*, ἀφύπνωσε. Vulgata & Erasmus, *Obdormiuit*, ἐκάθευδε, eodem sensu: quanquam fortassis Lucas magis propriè loquutus est quàm Matthæus & Marcus. Testantur enim Grammatici τὸ ὑπνοῦν amplius quiddam significare quàm τὸ καθεύδειν: & profundissimum fuisse hunc soporem, declarat geminata illa inclamatio discipulorum in ipso excitando. ¶ *Complebantur*, συνεπλήρουτο. Hoc dicendi genus, vt alia multa, peritum est è medio. Neque enim (si rem propius spectes) ipsi complebantur, sed nauis potius quæ illos vehebat. Syrus interpres aliud quiddam legit, sed eodem manente sensu.

27 *Dæmonia*, δαιμόνια. Ita legi in omnibus nostris cod. & hoc conuenit cum legionis nomine. Syrus tamen interpres & Vulg. in singulari numero hanc vocem legerunt.

29 *Nam à multo tempore*, πολλοῖς γὰρ χρόνοις: id est iampridem. Videtur autem hæc interpretatio melius conuenire cum eo quod paulo antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Erasmus, *Frequenter*, id est πολλάκις: quam tamen interpretationem non improbo. ¶ *Itaque vinctus* [*ille*,] καὶ ἐδεσμεῖτο. Vulg. *Et vinciebatur* Ego verò studui vitare amphiboliam quę ex Hebræo idiomate nascitur. ¶ *Agitabatur*, ἠλαύνετο: id est cum impetu impellebatur, vt eques calcaribus equum agitat. Sic enim loquitur Plautus in Asin. Vulg. & Eras. *Agebatur*, ἤγετο. quod verbum nimis est dilutum in hoc loco.

31 *In abyssum*, εἰς τὸν ἄβυσσον. Græcum vocabulum retinuimus, quod in nostrum etiam (id est Gallicum) idioma transiit. Significat autem immensæ profunditatis voraginem, id est eum ipsum locum quem idem Lucas infrà 6.23, ἅδου vocat, in quo nimirum dæmones constricti tenentur caliginis tenebris, 2. Pet. 2.4. quod ne profani quidem scriptores ignorauerunt. Sed videndum est vt in istis sobriè sapiamus ex Dei verbo; ne pro veritate aniles fabulas substituamus, quales infinitas Gregorius ille in suis Dialogis commemorat.

Ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει· καὶ παρεκάλεν αὐτὸν ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. Καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

32 ¶ Erat autem ibi grex porcorum multorum pascentium in monte: & rogabant eum *dæmonia* vt permitteret ipsis in illos ingredi. Et permisit eis.

Ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους· καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην· καὶ ἀπεπνίγη.

33 Egressa autem dæmonia ex eo homine, ingressa sunt in porcos: & grex ruit è præcipitio in lacum: & suffocatus est.

Ἰδόντες οἱ βόσκοντες τὸ γεγενημένον, ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

34 Quum autem pastores vidissent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti annuntiarunt in vrbem & in agros.

Ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονός· καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐφοβήθησαν.

35 Exierunt igitur vt viderent quod factum erat: venerúntque ad Iesum, & inuenerunt hominem illum à quo dæmonia exierant, vestitum, ac sanę mentis, sedentem ad pedes Iesu: & timuerunt.

Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

36 Annuntiauerũt autẽ ipsis etiã ij qui viderãt, quomodo liberatus fuisset q̃ fuerat dęmoniac⁹.

Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο· αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

37 Et rogauit eũ tota multitudo circũiacentis regionis Gadarenorũ vt discederet ab ipsis, quia magno timore tenebantur: ipse aũt ingress⁹ nauigiũ reuersus est.

Ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ· ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

38 Rogauit autẽ eũ vir ille à quo dæmonia exierãt, vt esset cũ eo: sed dimisit eum Iesus, dicens,

Ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διηγοῦ ὅσα ἐποίησέ σοι ὁ Θεός. Καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς.

39 Reuertere domum tuam, & narra quanta tibi præstiterit Deus. Abiit igitur prædicans per totam vrbem quanta ipsi præstitisset Iesus.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν Ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος· ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

40 Factum est autem quum reuertisset Iesus, excepit eũ turba: nam omnes expectabant eum.

Καὶ ἰδοὺ, ἦλθεν ἀνὴρ ᾧ ὄνομα Ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε· καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ·

41 ‖Et ecce, venit quidã cui nomen Iairus, qui erat præfectus synagogæ: quúmque accidisset ad pedes Iesu, rogabat eum vt ingrederetur domum suam:

Ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (Ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτὸν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

42 Quoniam erat ei vnigenita filia quasi annorum duodecim, eáque moriebatur. Intereundum verò turba coarctabat eum.

Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα

43 Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat

---

32 *Erat autem*, ἦν δέ. Quomodo verò illic porci, animal * sub Lege immũdum? Hac de re vide quod annotauimus Matth. 8. 30. Cæterùm illustre exemplum hic habemus tum sceleratissimæ dæmonum naturæ, nihil aliud quàm nocere cupientium, nullo etiam suo commodo: tum etiam ipsorum astutiæ vaferrimæ, dum obtinendæ misericordiæ prætextu student Christum & Euangelium in odium hominum adducere: tum etiam desperatissimæ impudentię, quum suam improbitatem palam ipsos non pudeat profiteri. Ne calio sanè spiritu sunt affecti homines nimium multi. At cur hoc illis concedit Christus? partim vt sese ostendat verè ἀποκρέπρα: deinde vt manifestum diuinæ legis contemptum in Gadarenis qui ad hellinismũ transierant vlciscatur: denique vt quæ sit prophanorum hominum stoliditas ostẽdat, suæ saluti immundos etiam sues præferentium.

38 *Rogauit autem*, ἐδέετο δέ. Erasmus, *Rogauerat enim*: id est, ἐδέετο γὰρ. Nam etiam ita impressit Frobenius.

39 *Quanta*, ὅσα, vel quæcunque. Possumus enim vel ad multitudinem, vel ad qualitatem referre. Erasmus illud maluit, ego posterius delegi. *Quanta* verò hîc non declarat *Quàm multa*, sed quàm excellentia & diuina. ¶ *Per totam vrbem*, καθ' ὅλην τὴν πόλιν. Vrbem Gadarenorum proculdubio intelligit, cuius incolam hunc fuisse dixit suprà versu 27. Quod autem narrat Marcus istum in Decapoli prædicasse, non pugnat cum eo quod Lucas hoc loco commemorat, quum Plinius lib. 5. cap. 18. inter Decapolitanæ regionis oppida numeret etiam Gadara. fuit igitur Decapolis partim cis Iordanem, partim trans Iordanem sita.

40 *Quum reuertisset*, ἐν τῷ ὑποστρέψαι: id est καὶ τὸ ὑποστρέψαι, Vide Act. 2. 1.

λώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι·

44 Προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

45 Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Τίς ὁ ἁψάμενός μου; Ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ Πέτρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, Ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, τίς ὁ ἁψάμενός μου;

46 Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἥψατό μου τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ.

47 Ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι' ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

48 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, Θάρσει θύγατερ· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε· πορεύου εἰς εἰρήνην.)

49 Ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις, παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, Ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου· μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

50 Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων, Μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται.

51 Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν οὐδένα, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς καὶ τὴν μητέρα.

52 Ἔκλαιον δὲ πάντες καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπε, Μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

53 Καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

54 Αὐτὸς δὲ, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε λέγων, Ἡ παῖς, ἐγείρου.

55 Καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτῆς καὶ ἀνέστη παραχρῆμα· καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν.

56 Καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς· ὁ δὲ παρήγγειλεν αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός.

totum victum, nec ab vllo potuerat curari.

44 Quum accessisset à tergo, tetigit fimbriam pallij ipsius: & illico substitit fluxio sanguinis eius.

45 Tunc ait Iesus, Quis *est* qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus & qui cum eo erant, Magister, turba te constringit & opprimit, & dicis, Quis *est* qui me tetigit?

46 Iesus autem ait, Tetigit me aliquis. nam ego cognoui virtutem à me prodiisse.

47 Quum autem mulier illa vidisset se non latuisse, tremens venit, & accidēs ei *ad pedes*, declarauit ei incōspectu totius populi quā ob causā tetigisset eū, & quomodo sanata fuerat illico.

48 Ipse verò dixit ei, Cōfide filia, fides tua te seruauit: vade cum pace.

49 Adhuc eo loquēte, venit quidam à præfecto synagogæ, dicens ei, Mortua est filia tua: ne vexa magistrum.

50 Iesus autem *hoc* audito, respondit ei, Ne metue: crede solummodo, & seruabitur.

51 Ingressus verò domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrū & Iacobum & Iohannem, & patrē ac matrē puellæ.

52 Flebant autem omnes, & plāgebant eam: ipse verò dixit, Ne flete: non est mortua, sed dormit.

53 Et deridebant eum, quòd scirent esse mortuam.

54 Ipse verò eiectis foras omnibus, & prehensa manu eius, clamauit dicens, Puella surge.

55 Et reuersus est spiritus eius, ac surrexit illico: & *ipse* præcepit vt ei daretur cibus.

56 Et obstupuerunt parentes eius: ipse verò præcepit eis vt nulli dicerent quod factum fuerat.

dicos erogauerat omnem substantiam suam, nec ab vllo potuit curari:

44 *Accessit retro, & tetigit fimbriam vestimēti eius: & confestim stetit fluxus sanguinis eius.*

45 *Et ait Iesus, Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum illo erant, Præceptor, turbæ te comprimunt & affligunt & dicis, Quis me tetigit?*

46 *Et dixit Iesus, Tetigit me aliquis: nam ego noui virtutem de me exisse.*

47 *Videns autem mulier quia non latuit, tremens venit, & procidit ante pedes eius, & ob quam causam tetigerit eum, indicauit coram omni populo, & quemadmodū confestim sanata sit.*

48 *At ipse dixit ei, Filia, fides tua saluam te fecit: vade in pace.)*

49 *Adhuc illo loquente venit quidam ad principem synagogæ, dicens ei, Quia mortua est filia tua, noli vexare illum.*

50 *Iesus autem audito hoc verbo, respondit patri puellæ, Noli timere: crede tantùm, & salua erit.*

51 *Et quum venisset domum, non permisit intrare secum quenquam nisi Petrum & Iacobum & Iohannem, & patrem & matrem puellæ.*

52 *Flebant autem omnes & plangebant illam. At ille dixit, Nolite flere, non est mortua puella, sed dormit.*

53 *Et deridebant eum, sciētes quòd mortua esset.*

54 *Ipse autem tenens manum eius, clamauit dicens, Puella, surge.*

55 *Et reuersus est spiritus eius: & surrexit continuò. Et iussit illi dare manducare.*

56 *Et stupuerunt parentes eius: quibus præcepit ne alicui dicerent quod factum erat.*

---

43 *Totum victum*, ὅλον τὸν βίον: id est, omne ex quo antè victitabat. Nam apud idoneos etiam auctores βίος pro οὐσία ponitur. Sed si Eusebio credimus, non fuit ista tam inops quin superfuerit vnde statuam æneam sibi & Christo poneret Cæsareæ Philippi: vnde nonnulli non minus futile quàm ineptum argumentum colligunt constituendæ suæ idolomaniæ. ¶ *Curari*, θεραπευθῆναι. Alibi τὸ θεραπεύειν vertere solemus *Sanare*: sed hoc loco propriè accipitur, quum agatur de remediis quibus ad curandos morbos vtuntur medici. Vide Matth. 4. 23.

46 *Cognoui*, ἔγνω: i. sensi, & percepi. Vulgata & Erasmus, *Noui*: id est οἶδα.

50 *Respondit ei*, ἀπεκρίθη αὐτῷ: i. præfecto synagogæ, non autem ipsius seruo: quod quia ambiguum est, Vulgata & Erasmus maluerunt exprimere antecedens.

51 *Domum*, εἰς τὴν οἰκίαν. Nempe præfecti synagogæ.

54 *Eiectis foras omnibus*, ἐκβαλὼν ἔξω πάντας. Vet. interpr. hæc nō legit: reperimus tamen (vt extant etiam apud Syrum interpretē) in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos excipias, quorū mirificus est cum Vulg. editione cōsensus. Erasmus ex Marco addita suspicatur. Nā, inquit, iā antè testatus est Lucas Iesum nō passum esse quenquā eò ingredi vbi funus erat puellæ, præter patrē & matrem & tres discipulos. Verùm (quod Erasmi pace dixerim) vt hoc concedā, non tamen cōsequi videtur hæc addi nō debuisse. Refertur enim illud ad eā turbā quæ cū Iesu aduenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flētes ac eiulantes, vt disertè scribit Marcus? Hi sunt igitur à quib. deridebatur, & quos idcirco domo eiecit. Hoc quū non consideraret Erasmus, hic nodū nectit, quomodo possit turba dici eiecta quā non passus sit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit vt in vestibulo cōstiterit turba, & funus in interioribus ædibus positum fuerit. At ego existimo alios non esse passum ingredi, alios verò intus repertos, domo eiecisse.

55 *Surrexit*, ἀνέστη. Iacent cadauera: puella verò, recepta vita, vt verè illam nō modò reuixisse, sed etiam ab omni morbo liberatam esse constaret, surrexit è lecto.

Κεφάλαιον θ.

Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θεραπεύειν.

Καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀσθενοῦντας.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδὸν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀργύριον· μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν.

Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε.

Καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς.

Ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐαγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ.

Ἤκουσε δὲ καὶ Ἡρῴδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα· καὶ διηπόρει, διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων ὅτι Ἰωάννης ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν·

Ὑπό τινων δὲ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλλων δὲ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

Καὶ εἶπεν ὁ Ἡρῴδης, Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα· τίς δέ ἐστιν οὗτος περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦτα; Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν.

Καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι διηγήσαντο αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν· καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς, ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον

CAP. IX.

1 ¶Onuocatis autem *Iesus* duodecim discipulis suis, dedit eis vim & potestatem in omnia dæmonia, & morbos sanandi.

2 ¶Misitque eos vt prædicarent regnum Dei, & sanarent ægrotos.

3 ¶Et dixit eis, Nihil sumite ad iter, neque virgas, neque peram, neque panem, neque pecuniam: neque binas tunicas habete.

4 Et in quamcunque domum intraueritis, illic manete, & illinc exite.

5 ¶Et quicunque non receperint vos, exeuntes ex vrbe illa, etiam puluerem à pedibus vestris excutite, *vt sit* testimonio aduersus eos.

6 Exeuntes igitur obibant singulos vicos, euangelizantes & sanantes *morbos* vbique.

7 ¶Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, propterea quòd dicebatur à quibusdam Iohãnem excitatum esse à mortuis:

8 A quibusdam verò, Eliam apparuisse: ab aliis autem, Prophetam quempiam ex antiquis resurrexisse.

9 Tunc ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et studebat eum videre.

10 Reuersi autem Apostoli narrauerunt ei quæcunque fecerãt. ¶Et *ipse* assumptis illis, secessit priuatim in locum desertum

CAP. IX.

1 *Cõuocatis autem duodecim Apostolis, dedit illis virtutem & potestatem super omnia dæmonia, & vt languores curarent.* — Mat.10.1 marci 3.15, & 6.7

2 *Et misit illos prædicare regnum Dei, & sanare infirmos.* — Mat.10.7.

3 *Et ait ad illos, Nihil tuleritis in viam, neque virgam, neque peram, neque panem, neque pecuniam, neque duas tunicas habeatis.* — Mat.10.9 mar.6.8

4 *Et in quamcunque domum intraueritis, ibi manete, & inde exeatis.*

5 *Et quicunque non receperint vos, exeuntes de ciuitate illa, etiam puluerem pedum vestrorum excutite in testimonium supra illos.* — Inf.10.11 mat.10.14 mar. 6.11 act.13.51

6 *Egressi autem circumibant per castella, euangelizantes & curantes vbique.*

7 *Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo: & hæsitabat, eo quòd diceretur à quibusdam, Quia Iohannes surrexit à mortuis:* — Mat.14.1 marc.6.14

8 *A quibusdam verò, Quia Elias apparuit: ab aliis autem, Quia Propheta vnus de antiquis surrexit.*

9 *Et ait Herodes, Iohannem ego decollaui: quis est autem iste de quo ego talia audio? Et quærebat videre eum.*

10 *Et reuersi apostoli narrauerunt illi quæcunque fecerunt. Et assumptis illis secessit seorsum in lo-* — Mat. 14.13 marc.6.35

IN CAPVT IX.

1 *Duodecim discipulis suis*, τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octauo codice legimus τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, id est duodecim Apostolis, sensu nihil variato. Placuit tamen hoc annotare, nequis temere Veterem interpretem reprehendat. Theophylactus autem simpliciter legit τοὺς δώδεκα, vt & Syrus interpres; quòd vertas licebit, *illis duodecim*. Addit tamen *suis*, id est, αὐτοῦ.

2 *Et sanarent*, καὶ ἰᾶσθαι. Hic libuit quasi παρέργως subiicere, quæ Theophylactus in hunc locum annotauit, his verbis, Εἰ τὸν τῶν διδασκαλίαν ἐγκεχειρισμένον, καὶ κηρύσσειν καὶ θαυματουργεῖν· τὸ δὲ κήρυγμα διὰ θαυμάτων βεβαιοῦται, τάτε θαύματα διὰ τοῦ κηρύγματος. πολλοὶ γὰρ πολλάκις θαύματα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ' οὐκ ἦν αὐτῶν τὸ κήρυγμα ὑγιές. διὸ οὐδὲ τὰ θαύματα αὐτῶν ἀπὸ Θεοῦ. Hæc considerent qui miracula separant à verbo.

3 *Virgas*, ῥάβδους. Sic scriptum inuenimus in omnibus vetustis exemplaribus, præter vnum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id est *virgam*: quod etiam est in Syra interpretatione. Vide Matth. 10. 10. ¶ *Binas tunicas*, ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ distributionem declarat hoc loco: deest tamen in vno codice. ¶ *Habete*, ἔχειν: id est ἔχετε, enallage Græcis familiari quanuis sanè dura sit, quum præcedat αἴρετε, & μένετε subsequatur. Itaque in vno codice scriptum legimus ἔχετε, in alio verò simpliciter scriptũ est μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ita videlicet vt αἴρετε repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

4 *Et illinc exite*, καὶ ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In quodam codice scribitur, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε, Et ne illinc exeatis. quod in nonnullis etiam veteris editionis exemplaribus legitur, & à Valla & Erasmo reprehenditur. Mihi verò, etiamsi negationem addideris, videtur eadem manere sententia. Nam in summa prohibet Dominus ne hospitium mutent. Iubet igitur vt ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exeant quò primùm diuerterint: aut vetat ne quum aliquò semel ingressi fuerint, inde exeant ad alium quærendum hospitem: quoniam videlicet ista promulgatio Euangelij per Apostolos, erat duntaxat veluti discursio quædam, nequis in Iudæa posset ignorantiam aduentus Christi prætexere.

6 *Obibant*, διήρχοντο, Vulg. & Erasmus, *Circumibant*, id est περιῆγον. Cæterùm τὸ διέρχεσθαι alibi vertimus Transire: hic interpretari maluimus obire, quòd paulò melius videatur huic loco conuenire hæc significatio. ¶ *Singulos vicos*, κατὰ κώμας. Vulgata & Erasmus, *Per castella*. Ego exprimendam putaui particulam distributiuam.

7 *Hæsitabat*, διηπόρει. Hæsitandi verbum videtur potius respondere τῷ ἐνίσχεσθαι: sed tamen satis commodè exprimit τὸ διαπορεῖν, quum de iis dicatur qui ita perplexi & impediti quasi in luto tenentur, vt exitum non inueniant, quod Græcis declarat πόρον μὴ εὑρίσκειν. Huius rei verum exemplum qui requirit, consideret quid moliti sint aduersarij veritatis nostra memoria, & quam varia subinde consilia frustra captent.

ἔρημον πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά.

Οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο.

Mat.14.6 marc. 6.35 ioh.6.5

Ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν. προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα εἶπον αὐτῷ, Ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας καὶ τοὺς ἀγροὺς, καταλύσωσι, καὶ εὕρωσιν ἐπισιτισμόν. ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. Οἱ δὲ εἶπον, Οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ πέντε ἄρτοι καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μή τι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν βρώματα.

Ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

Καὶ ἐποίησαν οὕτω· καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες.

Λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτοὺς· καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

vrbis quæ vocatur Bethsaida.

11 Quod quum cognouisset turba, sequuta est eum: *ipse* autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos quibus sanatione opus erat, sanabat.

12 ‖Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim dixerunt ei, Dimitte turbam, vt abeuntes in circumiacentes vicos & agros, *illuc* diuertant, & inueniant cibaria: nam hîc in loco deserto sumus.

13 *Ipse* verò dixit eis, Date ipsis vos quo vescantur. Ipsi verò dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi nos profecti emamus toti huic populo escas.

14 Aderãt enim quasi viri quinquies mille. Ait autem discipulis suis, Facite vt discumbãt per singulos quosque discubitus quinquageni.

15 *Ipsi* igitur ita fecerũt, & discubuerunt *illi* omnes.

16 *Ipse* verò acceptis quinque illis panibus & duobus piscibus, suspiciens in cælum, benedixit eis: & fregit dedítque discipulis vt apponerent turbæ.

cum desertũ qui est Bethsaidæ.

11 *Quod cum cognouissent turbæ sequutæ sunt illum: & excepit eos, & loquebatur illis de regno Dei, & eos qui cura indigebãt sanabat.*

12 *Dies autem cœperat declinare: & accedẽtes duodecim dixerunt illi, Dimitte turbas, vt euntes in castella villásque quæ circa sunt, diuertant, & inuenant escas: quia hic in loco deserto sumus.*

13 *Ait autem ad illos, Vos date illis manducare. At illi dixerunt, Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces, nisi fortè nos eamus & emamus in omnem hanc turbam escas.*

14 *Erant autem fere viri quinque millia. Ait autẽ ad discipulos suos, facite illos discumbere per conuiuia quinquagenos.*

15 *Et ita fecerũt, & fecerunt discumbere omnes.*

16 *Acceptis autẽ quinque panibus & duobus piscibus, respexit in cælũ, & bene dixit illis: & fregit, & distribuit discipulis suis vt ponerent ante turbas.*

---

10 *Vrbis quæ vocatur Bethsaida*, πόλεως καλουμένης Βηθσαϊδά. Vulgata, *Qui est Bethsaidæ*, τὴν Βηθσαϊδά. In nonnullis codicibus legimus Βηθσαϊδαν. Cæterùm dicitur desertum esse eius ciuitatis à qua cognominabatur, quòd vel in eius agro censeretur, vel occurreret iis qui Tiberiade proficiscebantur in eam vrbem. Quomodo autem accipienda sit dictio πέραν apud alios Euangelistas in huius historiæ narratione, & qua ratione Matthæus & Marcus cum Iohanne concilientur, dicemus Iohan. 6.

12 [*Illuc*] *diuertant*, καταλύσωσιν. Alibi τὸ καταλύειν cõuertimus *Dissoluere*: quæ est propria huius verbi declaratio. Translatitiè autem accipitur pro recipere se in diuersoriũ: sed de iis tamen propriè dicitur qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos soluunt quum ad diuersorium ventum est: qua significatione videtur Martialis vti *Interiungendi* vocabulo. Apud Latinos autem, qui in hospitium aut potius tabernam concedunt, dicuntur diuertere quòd de via deflectant: & hospitia ipsa, diuersoria vocantur simili ratione. ¶ *Cibaria*, ἐπισιτισμόν. Vulg. & Eras. *Escas*. βρώματα. Est autẽ ἐπισιτισμὸς propriè (vt existimo) militare vocabulũ, & id declarat quod Latini Frumentationem dicũt.

13 *Plus*, πλεῖον. Erasmus, *Plures*, id est πλείους: quum in Frobenij editione legatur πλείω. Cic. *Opiniones quum tam variæ sint, alterum fieri potest, vt earum nulla: alterum certè non potest, vt plus vna vera sit.* Terentius, *Ancillas secum adduxit plus decem.* ¶ *Nisi*, εἰ μήτι. Sic sæpe in ellipsi adhibentur eiusmodi particulæ ex communi vsu loquendi. Potest autem hoc modo expleri sentẽtia. Non sunt nobis plus quàm quinque panes & duo pisces. Itaque non possumus eis dare quo vescantur, nisi fortè profecti, &c. Sed hoc præterea notandum est, hanc formulam loquẽdi ferè vsurpari quoties absurdum quippiam aut ἀδύνατον sequi significatur: ideo subiicitur, ἦσαν γὰρ, *aderant enim*, quibus verbis Lucas causam adfert cur hoc discipuli tam absurdum iudicarint. ¶ *Toti huic populo*, εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον. Heb. לכל העם הזה [*lechol haham hazzeh*,] id est, *qui toti huic populo sufficiat.* Vulg & Erasmus ad verbum, *In omnem hunc populum*, qua significatione interdum etiam vsurpatur præpositio In apud Latinos: sed ita ferè vt rei potius quàm personæ declarandæ adhibeatur: vt apud Terent. reperias, *Emptos pisciculos in cœnam seni.*

14 *Aderant enim*, ἦσαν γάρ. Vulg. & Eras. *Erant autẽ*, ἦσαν δὲ, contra omnium codicum & Syri interpretis fidem. ¶ *Per singulos quosque discubitus quinquageni*, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας vocat Lucas quæ συμπόσια vocantur Marci 6. 39. vbi exposuimus hanc loquendi formulam.

15 *Discubuerunt* [*illi*] *omnes*, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες. Sic scriptum inuenio in Veteris editionis pierisque exemplaribus: quam lectionem magis probo quàm si ἅπαντας legas & interpreteris, *Fecerunt omnes discumbere*: quanuis eiusmodi repetitiones sint Hebræis familiares.

16 *Benedixit eis*, εὐλόγησεν αὐτοῖς. In quodam codice legimus, προσηύξατο καὶ κατέκλασε, *precatus est & fregit.* Apud Iohannem verò in huius historiæ narratione 6. 11, scriptum est, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε, *Et gratiis actis, dedit.* Itaque non dubium est quin εὐλογεῖν (quod apud Græcos etiam disertiores significat ἐπαινεῖν laudare, quoniam laudatio cum beneficentiæ agnitione coniuncta est) hoc loco significet τὸ εὐχαριστεῖν, id est gratias agere, neque Syrus interpres addit pronomen relatiuum Quia tamen plerunque additur relatiuum αὐτοῖς, & nimis absurdum fuerit cogitare Christum egisse panibus gratias, aut precatum esse panes ac pisces, emollienda est hæc interpretatio. Dicitur ergo panibus benedixisse, id est de his panibus ac piscibus gratias egisse Deo Patri, (quamobrem etiam in meo vetustissimo codice rectè legitur ἐπ' αὐτοῖς, super ipsis) & simul eũ precatus vt tantilla panum ac piscium copia tantam multitudinem pasceret: denique vt totum hoc conuiuium ad Dei gloriam referretur. Sic de Samuele dicitur, 1. Sam. 9. 13. יברך הזבח [*iebarech hazzebach*:] id est benedicere solet sacrificio: & à Paulo 1. Tim. 4. 5, cibus dicitur sanctificari verbo & oratione, siue gratiarum actione. Vtrunque enim ibi coniungit Apostolus, vt hic quoque coniungendum est. Nam partim pro cibo præstito aguntur Deo gratiæ: partim autem petitur vt purè & sobriè eo vti liceat, vt reliquam vitam in Dei cultu consumamus. Inde factum vt Christiani dicantur benedicere mensæ, & cõsecrare mensam, quum tamen hæc benedictio non ad ipsos cibos, sed ad Deum potius & conuiuas pertineat: In poculo verò benedictionis, cui benedicimus, (vt scribitur 1. Cor. 10. 16) vt ipsum benedicendi verbum possit eodem modo explicari, tamen prorsus diuersus est benedictionis finis, vt suo loco explicabimus. ¶ *Deditque*, καὶ ἐδίδου. Vulg. & Erasmus, *Et distribuit*, καὶ μετεδίδου.

18 *Solus*,

Καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες· καὶ ἦρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα.

17 Comederunt igitur omnes illi, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit ipsis fragmẽtorum, cophini duodecim.

17 *Et manducauerunt omnes, & saturati sunt: & sublatum est quod superfuit illis, fragmentorum cophini duodecim.*

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον κατὰ μόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταί· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς, λέγων, Τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;

18 ‖Et factũ est, quum ipse solus precaretur, erant cum eo discipuli: interrogauitque eos, dicẽs, Quem me dicit esse turba?

18 *Et factum est quum solus esset orans, erant cum illo & discipuli: & interrogauit illos, dicens, Quem me dicunt esse turbæ?* Matt 16.13 mar.8.27

Οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν βαπτιστήν· ἄλλοι δὲ Ἠλίαν· ἄλλοι δὲ, ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη.

19 Ipsi autẽ respõdentes dixerũt, Iohannẽ Baptistã: alij autem Eliam: alij verò, Prophetã quempiam ex antiquis resurrexisse.

19 *At illi responderunt, & dixerunt, Iohannem Baptistam: alij autem Eliam: alij verò, quia vnus Propheta de prioribus surrexit.*

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπε, Τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

20 Dixit autem eis, Vos verò quem me esse dicitis? Respondens autem Petrus dixit, Christum illum Dei.

20 *Dixit autem illis, Vos autem quem me esse dicitis? Respondens Simõ Petrus dixit, Christum Dei.*

Ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο·

21 Ipse verò interminatus eis, præcepit vt nulli hoc dicerent:

21 *At ille increpans illos, præcepit ne cui diceret hoc:*

Εἰπὼν, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ Ἀρχιερέων, καὶ Γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

22 Dicens, ‖Oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à seniorib̃us & principibus Sacerdotum & Scribis, & trucidari, & tertia die excitari.

22 *Dicens, Quia oportet Filium hominis multa pati, & reprobari à senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi: & tertia die resurgere.* Mat. 17.22 mar.8.31

Ἔλεγε δὲ πρὸς πάντας, Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

23 ‖Dicebat autẽ omnibus, Siquis vult me sequi, abdicet semetipsum, & attollat crucem suam quotidie, & sequatur me.

23 *Dicebat autem ad omnes, Siquis vult post me venire, abneget semetipsum, & tollat crucẽ suam quotidie, & sequatur me.* Inf.14.27 matt 10.38 & 16 24 mar.8.35

Ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν.

24 ‖Quisquis enim voluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis verò perdiderit animam suam mea causa, is seruabit eam.

24 *Qui enim voluerit animam suam saluam facere, perdet illam. nam qui perdiderit animam suam propter me, saluam faciet illam.* Inf 17.33 matt.10.39 & 16.25 mar. 8.35 iob. 12.25

Τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς;

25 ‖Quid enim prodest cuipiam si lucretur vniuersum mundũ, se ipsum autẽ perdat, siue *seipso* multetur?

25 *Quid enim proficit homo si lucretur vniuersum mundum, se autem ipsum perdat, & detrimentum sui faciat?* Mat.16.26 mar. 9.36

Ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς, καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων.

26 ‖Quem enim puduerit mei ac meorum sermonum, eius pudebit Filium hominis, quando venerit cũ gloria sua & Patris, sanctorúmque Angelorum.

26 *Nam qui me erubuerit & meos sermones, hunc Filius hominis erubescet, quum venerit in maiestate sua & Patris, & sanctorum Angelorum.* Infrà 12.9 matt. 10.33 mar.8.38 2. tim.2.12

Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων οἳ οὐ μὴ γεύσονται θανάτου ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

27 ‖Dico autem vobis verè, sunt quidã ex iis qui hîc adstant qui nequaquam gustabunt mortem vsquedũ viderint regnum Dei.

27 *Dico autem vobis verè, sunt aliqui hîc stantes qui non gustabunt mortem donec videant regnum Dei.* Mat.26. marci 9. 1

Ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτὼ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι.

28 Factum est autem, post hæc verba, quasi dies octo *intercesserant*, quum assumptis Petro & Iohanne & Iacobo, ascendit in montem vt precaretur.

28 *Factum est autem post hæc verba fere dies octo, & assumpsit Petrum & Iacobum & Iohannem, & ascendit in montem vt oraret.* Mat.17.1 mar.9.2

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον,

29 Et facta est inter precandum species vultus eius alia, & vesti-

29 *Et facta est, dũ oraret, species vultus eius altera,*

---

18 *Solus*, κατὰ μόνας, i. separatus à turba: nisi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, quum fuisset, vt suprà 8.40. ἐν τῷ ὑποστρέψαι, quum reuertisset. aut fortassis quum solus oraret, interuenerunt discipuli. ¶*Discipuli*, οἱ μαθηταί. Vulg.& Eras. *Et discipuli*, καὶ οἱ μαθηταί, quum ne in Frobeniana quidem editione addatur καὶ, cui certè nullus hîc locus est. Nam ita significaretur alios præterea adfuisse: quod si verum est, quî dici possit Christus fuisse κατὰ μόνας;

23 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. Hoc neque apud alios Euangelistas additur, neque legitur in Complutensi editione & quinque vetustis codicibus, neque explicatur à Theophylacto. Extat tamẽ apud Syrum interpretem, & magna est eius emphasis, qua videlicet significatur fore vt sicut dies diem consequitur, ita crux crucem excipiat.

25 *Si lucretur*, κερδήσας: i. ἐὰν κερδήσῃ, vt Matthæus & Marcus loquuntur. Sic enim resoluendum est interdum participium apud Græcos, vt in illo Homeri versiculo, Iliad. ι, ἴσον μοῖρα μένοντι, id est ἐάν τις μένῃ. Subiicitur enim καὶ εἰ μάλα τὶς πολεμίζοι.

26 *Puduerit*, ἐπαισχυνθῇ. Vulg. *Erubuerit*. Optarim (inquit in hunc locum Erasmus) Latinum esse quod posuit Vetus interpres. Atqui sic loquitur Virgilius Æneid. 2, ---*sed iura fidémque Supplicis erubuit.* Sed hoc tamen est ποιητικώτερον.

28 *Factum est autem*, ἐγένετο δέ. Sic solent Hebræi suum illud ויהי [*Vaiehi*] vsurpare in connectẽdis narrationibus. ¶*Dies octo intercesserunt*, ἡμέραι ὀκτώ. sub. Extiterunt. Erasm. *Diebus octo*, ἡμέρας ὀκτὼ, ita vt redundet copula sequens, altero Hebræorum idiotismo. Et sic legit Syrus interpres, adiecta particula איך [*heich*,] id est ὡσεὶ, quasi. Quomodo verò sit calculus horum dierum supputandus diximus Marci 9, 2.

καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων.

30 Καὶ ἰδοὺ, ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας·

31 Οἱ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.

32 Ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ· διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ.

33 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοι, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ· μὴ εἰδὼς ὃ λέγει.

34 Ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίαζεν αὐτούς· ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην.

35 Καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός· αὐτοῦ ἀκούετε.

36 Καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

Mat. 17.14 mar. 9.14 Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

37 Καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε λέγων, Διδάσκαλε, δέομαί σου, ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

38 Καὶ ἰδοὺ, πνεῦμα λαμβάνει αὐτὸν, καὶ ἐξαίφνης κράζει καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ, συντρίβον αὐτόν.

tus eius albus ac refulgens.

30 Et ecce, duo viri colloquebantur cum eo, qui erant Moses & Elias:

31 Qui visi cum gloria, dicebant ipsius exitum, quo futurum erat vt defungeretur in Hierusalem.

32 Petrus verò & qui cum ipso erant, grauati erāt somno: quū autem euigilassent, viderūt gloriam eius, & duos illos viros qui stabant cum eo.

33 Et factum est quum isti discederent ab eo, dixit Petrus ad Iesum, Magister, bonum est nos hic esse: atque *adeo* faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Mosi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.

34 Hæc autem ipso dicente, extitit nubes quæ inūbrauit eos: timuerūt autem dum illi ingrederentur in nubem.

35 Et vox extitit è nube, dicens, Hic est filius ille meus, dilectus ille: ipsum audite.

36 Et postquam vox illa extitisset, inuentus est Iesus solus: ipsi autē siluerunt, & nulli declararunt per id tempus quicquam eorum quæ viderant.

37 ‖Factum est autem sequenti die, quum ipsi descendissent è monte, occurrit ei turba multa.

38 Et ecce quidam è turba exclamauit, dicēs, Præceptor, rogo te, respice ad filium meum: nam vnigenitus est mihi.

39 Et ecce, spiritus arripit eum, & *ipse* repētè clamat, & *spiritus* discerpit eum spumantem, & vix discedit ab eo, conterēs eum.

& vestitus eius albus & refulgens.

30 *Et ecce, duo viri loquebantur cum illo: erant autem Moyses & Elias:*

31 *Visi in maiestate: & dicebant excessum eius quem completurus erat in Ierusalem.*

32 *Petrus verò & qui cū illo erant, grauati erant somno: & euigilantes, viderunt maiestatem eius, & duos viros qui stabant cum illo.*

33 *Et factum est quū discederent ab illo, ait Petrus ad Iesum, Præceptor, bonum est nos hic esse: & faciamus tria tabernacula, vnum tibi, & vnum Moysi, & vnum Eliæ: nesciens quid diceret.*

34 *Hæc autem illo loquente, facta est nubes, & obumbrauit eos: & timuerunt intrantibus illis in nubem.*

35 *Et vox facta est de nube, dicens, Hic est filius meus dilectus: ipsum audite.*

36 *Et dum fieret vox, inuentus est Iesus solus: & ipsi tacuerunt, & nemini dixerunt in illis diebus quicquam ex iis quæ viderant.*

37 *Factum est autem insequenti die, descendentibus illis de monte, occurrit illi turba multa.*

38 *Et ecce vir de turba exclamauit, dicens, Magister, obsecro te, respice in filium meum, quia vnicus est mihi.*

39 *Et ecce, spiritus apprehendit eum & subitò clamat, & elidit, & dissipat eum cum spuma, & vix discedit, dilanians eum.*

---

31 *Exitum*, τὴν ἔξοδον. Vulgata & Erasmus, *Excessum*, rectè quidem & eleganter, sed ambigué. Itaque nōnulli hac ambiguitate decepti, quòd Græca ignorarent, perinde sunt interpretati acsi ἔκστασιν declararet: nonnulli rursus, tanquam excellentiam ac præstantiam, id est ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν, significet. Accipitur autem Exitus pro morte apud idoneos etiam auctores, vt annotat Valla. ¶ *Quo futurum erat vt defungeretur*, ἣν ἔμελλε πληροῦν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Quæ completurus erat*. Ego malui synonymū quærere, quo tamen optimè declaratur verbi Græci emphasis. Fuit enim mors illa omnium acerbissima, instar muneris imposita Christo, quo ipse non minus promptè quàm fideliter est defunctus, ita vt omnes Mediatoris partes impleuerit.

32 *Quum autem euigilassent*, διαγρηγορήσαντες δέ. Vulgata & Erasmus, *Expergefacti*. διεγερθέντες.

34 *Eos*, αὐτοὺς. Mosen videlicet & Eliam, è cōspectu abreptos, ad quos etiam referendum est verbum εἰσελθεῖν, vt rectè explicat Syrus interpres.

36 *Postquam vox illa extitisset*, ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνὴν: id est μετὰ τὸ γενέσθαι, cuius enallages exemplum aliud occurrit infrà 11.v.37. Itaque non videtur Vetus interpres rectè conuertisse, *Dum fieret vox*. ¶ *Per id tempus*, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In diebus illis*. Hunc autē Hebraismum quū alibi sæpe retinuerimus, hîc mutauimus, quòd disertè dicat Marcus discipulos non aliquot diebus duntaxat tacuisse, sed vsque quo Christus resurrexisset.

38 *Ad filium meum*, ἐπὶ τὸν υἱόν μου. Syrus interpres legit, εἰς ἐμὲ καὶ τὸν υἱόν μου. id est, In me & filium meum.

39 *Et [ipse] repentè*, καὶ ἐξαίφνης. Quoniā multa hîc verba copulantur, quorum alia ad ipsum Dæmonium, alia ad puerum dæmoniacū referuntur, expressi quæ ambiguitatē tollunt. ¶ *Clamat*, κράζει. Vulg. addit, *& elidit*. i. ῥήσσει. vt scribitur etiā in meo vet. cod. pro quo tamē rectius scriberetur ἀράσσει. ¶ *Et [spiritus] discerpit eum spumantem*, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ. Vulg. *dissipat eum cum spuma*, admodum improprié. Nec enim illo verbo significatur hoc in loco discerptio aliqua re vera, sed iactatio illa membrorū cum interioribus grauissimis cruciatibus, ac si viscera ipsa laniarentur, sicut secare dicitur podagra. Syrus interpres vertit ומחרך שנוהי [*vamecharek schenauchi*,] *& stridet dentibus suis*, τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ. vt Mar. 9.18. ¶ *Conterens*, συντρίβον. Vulgata & Erasmus, *Dilanians*, διασπαράττον. In nonnullis codicibus legit Erasmus συντρίβοντος, id est atterente seu conterente. Nam vt in morbo etiam comitiali accidit, solent isti membrorum conuulsione caput cæteráque membra terræ illidere, ita vt sese totos atterant.

43 *Magni-*

Καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου ἵνα ἐκβάλωσιν αὐτό, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

40 Et rogaui discipulos tuos vt ipsum eiicerent: sed non potuerunt.

40 *Et rogaui discipulos tuos vt eiicerent illum: & non potuerunt.*

Ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; Προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου.

41 Respondens autem Iesus ait, O natio incredula & peruersa, quousque tãdem ero apud vos, & tolerabo vos? Adduc filium tuum huc.

41 *Respondens autem Iesus dixit, O generatio infidelis & peruersa, vsque quo ero apud vos & patiar vos? Adduc huc filium tuum.*

Ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ, ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν· ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα· καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

42 Quũ autem adhuc accederet, allisit eum dęmonium, & discerpsit: obiurgauit autẽ Iesus spiritum impurum, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.

42 *Et quum accederet, elisit illum dæmonium, & dissipauit. Et increpauit Iesus spiritum immundũ, & sanauit puerum: & reddidit illum patri eius.*

Ἐξεθαμβοῦντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ Θεοῦ. Πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ,

43 Percellebantur igitur omnes super magnifica Dei virtute. omnibus verò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit discipulis suis,

43 *Stupebant autem omnes in magnitudine Dei. Omnibúsque mirãtibus in omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos,*

Θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους· ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

44 ‖ Reponite vos in aures vestras sermones istos: futurum est enim vt Filius hominis tradatur in manus hominum.

44 *Ponite vos in cordibus vestris sermones istos. Filius enim hominis futurũ est vt tradatur in manus hominum.* Mat.17.22. mar 9.35.

Οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.

45 Ipsi verò ignorabant dictum istud, erátque ipsis occultum, adeo vt illud non sentirent: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

45 *At illi ignorabant verbum istud, & erat velatum ante eos, vt non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc verbo.*

Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.

46 ‖ Incidit autem disceptatio inter eos, quis esset eorum maximus.

46 *Intrauit autem cogitatio in eos, quis eorum maior esset.* Matth.18.1 mar 9.33.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τῆς καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ·

47 Iesus verò visa cogitatione cordis ipsorum, acceptum puerulum statuit apud se:

47 *At Iesus videns cogitationes cordis illorũ, apprehẽdit puerum, & statuit illum secus se:*

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος ἐν πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας.

48 Et dixit eis, Quicunque exceperit puerulũ hũc nomine meo, me excipit: & quicũque me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter vos, is erit magnus.

48 *Et ait illis, Quicunque susceperit puerum istum in nomine meo, me recipit: & quicunque me receperit, recipit eum qui me misit. nam qui minor est inter vos omnes, hic maior est.*

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν, Ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν.

49 ‖ Respondens autem Iohannes ait, Magister, vidimus quẽdam sub nomine tuo eiiciẽtem dæmonia, & prohibuimus eum, quia *te* non sequitur nobiscum.

49 *Respondens autem Iohannes dixit, Præceptor, vidimus quendam in nomine tuo eiicientem dæmonia, & prohibuimus eum, quia non sequitur nobiscum.* Marc.9.38

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ οὐκ ἐστὶ καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν ἐστι.

50 Et dixit ei Iesus, Ne prohibete *illum*: qui enim nõ est aduersum nos, pro nobis est.

50 *Et ait ad illum Iesus, Nolite prohibere: qui enim non est aduersus nos, pro nobis est.*

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι

51 Factum est autem, interim dũ

51 *Factum est autem dum*

---

43 *Magnifica virtute*, μεγαλειότητι. Vulg. *Magnitudine*, μεγέθει. Erasm. *Magnificentia*, μεγαλοπρεπείᾳ. Ego periphrasin vsurpaui necessario. Nam vt solent mirifica illa Christi facta vocari μεγαλεῖα, ita virtus illa cælestis istorum operum effectrix, μεγαλειότης dicitur: nisi malimus Maiestatis nomen vsurpare: quod & ipsum tamen mihi videtur satis expressum ad id de quo speciatim agitur.

44 *In aures vestras*, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id est, attendite diligenter, & semel audita conseruate. Vulgata, *In cordibus vestris*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. pro quo dicere solet Homerus, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν. & Virgilius, --*memoríque condita mente teneto.*

45 *Occultum ipsis*, παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν. Sic vsurpatur apud Hebræos נכחד [*nichchad*] vt Psal.69.6. quum Latini potius tertio casu vtantur. Vulgata, *Et erat velatum ante eos*, vt legisse videatur ἐμπροσθεν αὐτῶν. Eras. *Absconditum ab illis*: quæ interpretatio etiam ambigua est. ¶ *Adeo vt*, ὥστε. Id est ὥστε cum infinito verbo, vt videtur sententia postulare, quod alibi obseruauimus.

46 *Incidit autem disceptatio*, εἰσῆλθε δὲ διαλογισμός. Vulg. & Eras. *Intrauit autem cogitatio.* Atqui apparet ex Mar.9. v.34. habitam fuisse in via disputationem de ea re inter discipulos, vbi vtitur Euãgelista verbo διαλογίζεσθαι. Itaque εἰς αὐτοὺς non rectè conuertit Vetus interpres *In eos*, quũ apud Marcum scriptum sit πρὸς ἀλλήλους.

47 *Visa*, ἰδὼν. Quod oculorum est, ad animum transfertur: quemadmodum etiam paulo antè positum est αἰσθάνεσθαι pro συνιέναι, i. Sentire pro Intelligere. In nonnullis autem codicibus legitur εἰδὼς, *Quum sciret.* ¶ *Cogitatione*, τὸν διαλογισμόν. Superiore versiculo Disceptationem sum interpretatus: sed pro Cogitatione hîc accipi, satis indicat cordis nomen. Nam ita in via de hac re disceptarant discipuli vt Christum id celatum vellent. Christus autem ambitionem, vnde omnis ista disceptatio orta fuerat, meritò studuit in primis præcidere.

48 *Erit*, ἔσται. Vulgata legit ἐστὶν, *est*, in præsenti: quam lectionem magis sinceram esse puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, *hunc puerulum*, fortassis legendum est τοιοῦτο παιδίον, *huiusmodi puerulum.*

50 *Ne prohibete* [*illum*,] μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus statim subiicitur, οὐ γάρ ἐστι καθ' ὑμῶν, Non est enim contra vos. deinde subiicitur, ὃς γάρ οὐκ ἐστι, &c. Syrus autem interpres vtrobique legit ὑμῶν, nempe *Aduersum vos*, & *Pro vobis.*

τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ.

Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ· καὶ πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

4 Reg. 8. 10. & 12 Καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, εἶπον Κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτοὺς, ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησε;

Στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς.

Mat. 8. 19 Ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. Καὶ ἐπορεύθησαν εἰς ἑτέραν κώμην.

Ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν, ἐν τῇ ὁδῷ εἶπέ τις πρὸς αὐτὸν, Ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρχῃ, Κύριε.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

Mat. 8. 22. Εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, Ἀκολούθει μοι. Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν πατέρα μου.

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. σὺ δὲ

cõpleretur tempus quo sursum reciperetur, tum ipse faciẽ suã direxit ad eundũ Hierosolymã.

52 Misitque nũtios ante faciem suam: qui profecti ingressi sunt in vicum Samaritanorum, vt pararent ei *hospitium*.

53 ‖Sed *illi* non receperunt eum, quòd facies eius esset proficiscentis Hierosolymam.

54 Quũ autẽ hoc vidissent eius discipuli Iacobus & Iohannes, dixerut, Domine, vis dicamus vt ignis descẽdat è cælo, & consumat eos, vt etiam Elias fecit?

55 Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens, Nescitis qualis spiritus vos sitis.

56 ‖Filius enim hominis non venit vt perderet animas hominum, sed vt seruaret. Abierunt igitur in alium vicum.

57 Factum est autẽ proficiscentibus ipsis, quidam in via dixit ei, Sequar te quocunque ieris, Domine.

58 Et dixit ei Iesus, Vulpes habent lustra, & volucres cæli, nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.

59 ‖Dixit autem ad aliũ *quẽdam*, Sequere me, Ille vero dixit, Domine, permitte mihi vt prius abeam, ac sepeliã patrem meum.

60 Dixit autem ei Iesus, Sine vt mortui sepeliant mortuos

complerentur dies assumptionis eius, & ipse faciem suam firmauit vt iret in Ierusalem.

52 *Et misit nuntios ante conspectum suum, & euntes intrauerunt in ciuitatem Samaritanorum, vt pararent illi.*

53 *Et non receperunt eum, quia facies eius erat euntis in Ierusalem.*

54 *Quum vidissent autem discipuli eius Iacobus & Iohannes, dixerunt, Domine, vis dicimus vt ignis descendat de cælo, & cõsumat illos?*

55 *Et conuersus increpauit illos, dicens, Nescitis cuius spiritus estis.*

56 *Filius hominis non venit animas perdere, sed saluare. Et abierunt in aliud castellum.*

57 *Factum est autem ambulantibus illis in via dixit quidam ad illum, Sequar te quocunque ieris, Domine.*

58 *Et dixit illi Iesus, Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: Filius autem hominis non habet vbi caput reclinet.*

59 *Ait autem ad alterum, Sequere me. Ille autem dixit, Domine, permitte mihi primùm ire, & sepelire patrem meum.*

60 *Dixitque ei Iesus, Sine vt mortui sepeliant mor-*

51 *Tempus quo sursum reciperetur*, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, *Dies assumptionis eius*. Sed (vt rectè obseruauit idem Erasmus Act. 1. 2) Assumi potius respondet τῷ παραλαμβάνεσθαι. cui tamen in eo non assentior quòd in voce ἀνάληψις putet præpositionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, i. rursum: quum potius ascensum in superiorem locum significet. quod vt exprimerẽ coactus sum periphrasin quærere, & à Græcis aliquantulum deflectere. Cæterùm quoniã apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα, opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, sicut apud Latinos Agnitio liberorum contraria est Abdicationi: existimat doctissimus Budæus ἀνάληψιν hoc loco significare id tempus quo Christus antea velut à Patre abdicatus, ab eodem est agnitus, & in paternam * domum receptus. Sed hæc argutia inanis est: & manifestè refellitur ex Act. 1. 11, vbi narratur res gesta, & eadem dictio vsurpatur, additur enim ἀφ' ὑμῶν i. à vestri conspectu. Verbo autem συμπληροῦσθαι non significatur hoc loco tempus completum sed mox implendum. Fuit enim hæc vltima ipsius ascensio Hierosolymam. ¶ *Faciem suam direxit*, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Hebraicè, הכין פניו [*hechin panau*,] vt Ezech. 4. 3. & Ierem. 42. 15. שים תשים [*sum tasim.*] Nam העז פנים [*hehez panim*] non lego nisi in vitio positum, vt Prouerb. 7, 13. & 21. 29. Fit autem mentio circunstantiæ * temporis, vt significetur Christũ certo iam moriendi proposito, sese in viam dedisse: inde orta ista loquendi formula quòd qui aliquò iter instituũt cò faciẽ dirigant oportet.

52 *In vicum*, εἰς κώμην. Sic habet etiam Syrus interpres. In quibusdam tamen codicibus legitur εἰς πόλιν, *in vrbem*: quod sequutus est Vetus interpres. Sed illud præfero: quia postea sequitur εἰς ἑτέραν κώμην, *in alium vicum*. Non fit igitur hoc loco mentio ipsius Samariæ metropolis, quam Euangelista non vocasset κώμην, quum iam esset magnificè constructa ab Herode Antipatri filio, qui Sebasten illam ab Augusto cognominauit: sed potius vicus aliquis obscurus eius regionis significatur. ¶ *Vt pararẽt ei* [*hospitium*,] ἐτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos vsurpari solent verba ἐλλειπτικῶς: & ita ponitur τὸ παρασκευάζειν Act. 10. 10.

53 *Quòd facies eius esset proficiscentis*, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον. Ad verbum, Quia facies eius erat vadens. Sed, (inquit Eras.) sicut oculi loqui dicũtur qui innuũt quod dictum velis, ita facies ire dicitur quæ præ se ferat iter aliquò destinatum esse. Mihi tamen durum & insolens videtur hoc dicendi genus. * Itaque etsi nihil in Græco contextu emendare sum ausus cõtra codicum fidem, tamen cum vetere Latino interprete existimo scribendum πορευόμενον, quoniam Christum tendere viderunt Hierosolymam versus, ipsius videlicet vultu illuc obuerso. Norunt autem omnes quæ fuerit Samaritanorum hæresis de templo Hierosolymitano, quæ paucis explicatur Iohan. 4. 20.

54 *Dicamus*, εἴπωμεν. i. iubeamus: quẽ Hebraismũ sæpe iã exposuimus. ¶ *Vt etiã Elias fecit?* ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησεν; Hæc nõ legimus in quodã cod. & in Vulg. editione: extant tamẽ apud Syrũ interpretẽ, & minimè videntur expungẽda, quũ insignẽ doctrinam cõtineant peruersę quorundam κακοζηλίας. Reperiuntur etiã & explicantur apud Theophylactũ.

55 *Qualis spiritus sitis*, οἵου πνεύματός ἐστε. Spiritũ hîc vocat, Hebræorum more, animi motum, qui partim ab interiore, partim ab externo aliquo afflatu proficiscitur, puta vel à Spiritu sancto, vel à spiritu malo. Inde factũ vt dona Dei vocentur Spiritus: & econtrario quoque vitia hoc etiam nomine appellentur, vt spiritus auaritiæ, superbiæ, furoris, & eiusmodi multa quæ passim occurrunt.

56 *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפשות האדם [*nephaschoth haadam:*] id est, homines ipsos, aut hominum vitam. Comperimus autem hæc omnia, καὶ εἶπεν οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deesse in quinque vetustis codicibus. Rursum in quibusdam annotat Erasmus non addi ἀνθρώπων, quod etiam omittitur in Vetere editione, nec legitur apud Syrum interpretem.

60 *Mortui*, οἱ νεκροί. Veræ videlicet vitæ expertes, & doctrinæ de vita æterna contumaciter reluctantes.

61 *Vt vale-*

ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Εἶπε δὲ καὶ ἕτερος, Ἀκολουθήσω σοι Κύριε· πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ι.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ Κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

Ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς, Ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ Κυρίου τοῦ θερισμοῦ ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

Ὑπάγετε, ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

Μὴ βαστάζετε βαλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε.

Εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, Εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

Καὶ ἐὰν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει.

Ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες

suos: tu verò profectus annuntia regnum Dei.

61 Dixit autem etiam alius, Sequar te Domine: sed permitte mihi prius vt valedicam iis qui sunt domi meæ.

62 Ait autem ei Iesus, Nemo qui manu sua admota aratro, respexerit ad ea quæ retro *sunt*, appositus est ad regnum Dei.

CAP. X.

1 POst hæc autem designauit Dominus etiam alios septuaginta, misitque eos binos ante faciem suam in omnem vrbem & locum quò futurum erat vt ipse veniret.

2 Dicebat igitur eis, ‖Messis quidem multa, sed operarij pauci: rogate ergo dominum messis vt emittat operarios in messem suam.

3 ‖Abite, ecce, ego mitto vos vt agnos in medium luporum.

4 Ne portate crumenam, neque peram, neque calceamenta: ‖& neminem in via salutaueritis.

5 ‖In quamcunque domum ingrediemini, primùm dicite, Pax *esto* huic domui.

6 Quòd si fuerit illic quispiam filius pacis, requiescet super eũ pax vestra: sin minus, ad vos reuertetur.

7 Manete autem in ea ipsa do-

tuos suos: tu autem vade, annuntia regnum Dei.

61 *Et ait alter, Sequar te Domine: sed permitte mihi primùm renuntiare ijs qui domi sunt.*

62 *Ait ad illum Iesus. Nemo mittens manum suam ad aratrum, & respiciens retro, aptus est regno Dei.*

CAP. X.

1 *POst hæc autem designauit Dominus & alios septuaginta duos, & misit illos binos ante faciem suam in omnem ciuitatem & locum quò erat ipse venturus.*

2 *Et dicebat illis, Meßis quidem multa, operarij autem pauci: rogate ergo Dominum meßis vt mittat operarios in messem.* Matt. 9.37

3 *Ite, ecce, ego mitto vos sicut agnos inter lupos.* Mat. 10.16

4 *Nolite portare sacculũ, neque peram, neque calceamenta: & neminẽ per viam salutaueritis.* 2.Reg.29

5 *In quamcunque domum intraueritis primùm dicite, Pax huic domui.* Mat.10.12. marci.6.10

6 *Et si ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra: sin autem, ad vos reuertetur.*

7 *In eadem autem domo*

---

61 *Vt valedicam*, ἀποτάξασθαι. Vulgata, *Renuntiare*. Vide Mar.6,46. ¶ *Domi meæ*, εἰς τὸν οἶκόν μου. Syrus interpres addit ܐܬܐ [*vithe*,] Et veniam.

62 *Admota aratro*, ἐπιβαλὼν ἐπ' ἄροτρον. Fortassis alludit ad Elisæi factum, sicuti refertur, Reg.19.19.

IN CAPVT X.

1 *Septuaginta*, ἑβδομήκοντα. In vetere editione legimus Septuaginta duos, casúne an errore, nescio, quum vetustissimi quique interpres, 70 tantùm recenseant, vt copiosius ostendit Erasmus in hunc locum. Sed in vno codice additum reperimus μαθητὰς, Discipulos: quo fit vt suspicer, in Vetere editione quum scriptum esset dlos, (vt sæpe librarij indocti ista compendia quæsiuerunt) postea nonnullos ex dlos, duos fecisse: qui deinde versiculum 17 corruperunt, quum ex huius capitis initio vellent eum emendare. Verùm in eodem illo codice scribitur οβ, nec addit μαθητὰς. vt planè nihil certi habeam quod constituam, nisi quòd præstat (opinor) *septuaginta* legere, quum cætera exemplaria in ea lectione consentiant. Nam quod veteres hûc adferunt de duodecim fontibus & 70 palmis, nihil habet solidi: neque verò res ista tanti est momenti vt de ea contendere oporteat.

4 *Neminem in via salutaueritis*, μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. Hyberbolica loquutio qua vtuntur Hebræi, quum alicui præcipitur vt celeriter & nulla prorsus interiecta mora aliquid obeat, 2. Reg.4.29. Alioqui comes & humanæ salutationes inter Christiana quoque officia numerantur. Hæc omnia igitur sunt κατὰ τι, & habita temporis ratione explicanda. vt planè ridiculi sint Monachi, quum votum illud fictitiæ paupertatis quam vocant, & Anabaptistæ quoque, quum suam illam κοινωνίαν conantur hoc testimonio confirmare.

6 *Quispiam filius pacis*, ὁ υἱὸς εἰρήνης. Filius pacis Hebraico more vocatur qui per Dei gratiã dignus est illius pacis impertitione vt videtur Matthæus ipse interpretari 10, 11 & 13. Sicut contra filij iræ nasci dicimur Eph.2,3, id est digni quibus indignetur & quos perdat Dominus.

7 *Manete*, μένετε: id est, hospitium vobis deligite. quod Græci dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν hic propriè accipitur pro ישב [*iaschab*] id est habitare, & sedes ponere, aut diutius hærere: sed pro חלין [*helin.*] id est diuertere & in hospitio tãtisper morari dum quieueris, vt cœptum iter persequaris. Vnde mansionis vocabulum pro hospitio & diuersorio vsurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebræi dicunt מלון [*malon.*] ¶ *In ea autem ipsa domo*, ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, *In eadem autem domo*, ἐν τῇ αὐτῇ δὲ οἰκίᾳ. quæ interpretatio etiam ambigua est. Possunt enim hæc ita accipi quasi omnes iubeantur eundem habere hospitem, vel quasi prohibeantur hospitium mutare, quod paulo pòst subiicitur: adeo vt si ita interpreteris, vix possit hæc battologia excusari. Erit autem plana sententia si à Græcis non discesseris. Nemo enim erit qui non intelligat præcipi discipulis ne de quærẽdo commodo hospite laborent, vti faciunt videlicet qui vel in aliquo loco constituerunt diutius commorari, vel delicias ac voluptates, commoda denique sua captant. Iubet igitur econtrario Christus vt discipuli in quamcunque domum fuerint ingressi, id est quæcunque domus illis venientibus patuerit, eam ipsam pro hospitio deligant. Neque enim hîc instituitur solennis quædam prædicatio Euangelij, qualis fuit à discipulis vsurpata quum iam Ecclesias constituerent: sed mittuntur isti tanquam Christi apparitores, qui eum significarent aduentare Hierosolymam, & verum ac vltimum Iubileum promulgarent, nempe vt Christus supremarum suarum concionum, & passionis item ac resurrectionis plurimos testes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hæc existimo gesta esse in vltima Christi profectione, quia superiore cap. versu 51, addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id est, *quũ impleretur tempus quo futurum erat vt sursum reciperetur.*

καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐρ-
Deut.14. 14 γάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστι. Μὴ μεταβαί-
matt.10.10 νετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.
1.rim.5.18
Matt.10.11 Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ
δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν·

Καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς, καὶ λέγετε αὐτοῖς, Ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε,

Suprà,9.5 Καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν ἀπομασσόμε-
act.13.51 & 18.6 θα ὑμῖν· πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

Λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Matt. 11.21 Οὐαί σοι Χωραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά· ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν.

Πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν.

Καὶ σὺ Καπερναούμ, ἡ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθεῖσα, ἕως ἅδου καταβιβασθήσῃ.

Mat.10.40 Ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει, καὶ ὁ ἀ-
iohã. 13.20 θετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με.

Ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες, Κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐθεώρουν τὸν σατανᾶν, ὡς ἀστραπὴν, ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα.

Ἰδοὺ, δίδωμι ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ

mo, edẽtes & bibentes quæ ab ipsis *apposita fuerint*: ‖dignus enim est operarius mercede sua. Ne transite è domo in domum.

8 ‖Sed & in quamcunque vrbem ingressi fueritis, & exceperint vos, edite quæ apponuntur vobis:

Et sanate ægrotos qui in ea fuerint, & dicite eis, Appropinquauit ad vos regnum Dei.

10 In quamcunque autem vrbẽ ingressi fueritis, & non exceperint vos, egressi in plateas eius, dicite,

11 ‖Etiam puluerem qui adhæsit nobis ex vrbe vestra, vobis abstergimus: tamen hoc scitote, appropinquasse ad vos regnum Dei.

12 Dico autem vobis, Sodomorum conditionem die illo tolerabiliorẽ fore quàm vrbis illius.

13 ‖Væ tibi Chorazin, væ tibi Beth-saida. nam si in Tyro & Sidone editæ fuissent virtutes quæ editæ sunt apud vos, olim cum sacco & cinere sedentes resipuissent.

14 Ideo Tyri & Sidonis tolerabilior erit conditio in iudicio quàm vestra.

15 Et tu Capernaum quæ vsque ad cælum elata es, vsque ad inferos deprimêris.

16 ‖Qui vos audit, me audit: & q vos reiicit, me reiicit: q verò me reiicit, reiicit eum qui misit me.

17 Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicẽtes, Domine, etiam dæmonia subiiciũtur nobis per nomen tuum.

18 *Ipse* autẽ dixit eis, Spectabã Satanã, vt fulgur, è cælo cadẽtẽ,

19 Ecce, do vobis potestatem

manete edentes & bibentes quæ apud illos sunt: dignus est enim operarius mercede sua. Nolite trãsire de domo in domum.

8 *Et in quãcunque ciuitatẽ intraueritis, & susceperint vos, manducate quæ apponuntur vobis:*

9 *Et curate infirmos qui in illa sunt: & dicite illis, Appropinquauit in vos regnum Dei.*

10 *In quãcunque autẽ ciuitatem intraueritis, & non susceperint vos, exeuntes in plateas eius, dicite,*

11 *Etiam puluerẽ qui adhæsit nobis de ciuitate vestra, extergimus in vos: tamẽ hoc scitote quia appropinquauit regnũ Dei.*

12 *Dico vobis quia Sodomis in die illa remissius erit quàm illi ciuitati.*

13 *Væ tibi Chorazaim, væ tibi Beth-saida: quia si in Tyro & Sidone factæ fuissent virtutes quæ factæ sunt in vobis, olim in cilicio & cinere sedentes pœniterent.*

14 *Veruntamen Tyro & Sidoni remissius erit in*
15 *iudicio quàm vobis.*

Et tu Capharnaum vsque ad cælum exaltata,
16 *vsque ad infernum demergẽris.*

Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit: qui autẽ me spernit, spernit eũ qui misit me

17 *Reuersi sunt autem septuaginta cum gaudio, dicentes, Domine etiam dæmonia subiiciuntur nobis in nomine tuo.*

18 *Et ait illis, Videbam Satanam, sicut fulgur, de cælo cadentem.*

19 *Ecce, dedi vobis potestatem calcandi supra serpẽ-*

¶ *Quæ ab ipsis [apposita fuerint,]* τὰ παρ' αὐτῶν: subaudi παραπιθεμενα, quod participum exprimitur sequente versiculo. Vulgata, *Quæ apud illos sunt*: id est τὰ παρ' αὐτοῖς, vt Erasmus recte annotauit: quanuis quod ad sententiam attinet, minimum intersit. ¶ *E domo in domum*, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. 5 Hic demum vetantur hospitium mutare, ob eam causam quam paulo antè dixi, & bellè quidẽ scilicet hoc quadrat Mendicantium, quos vocant, fratrum, aut ventrûm potius, instituto, quos tamen non pudet profiteri se Apostolicam vitam agere, quòd hostiatim victum mendicare 10 soleant.

8 *Sed & in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν δ' ἂν. Vulgata & Erasm. *Et in quamcunque*, καὶ εἰς ἣν ἂν, quum in emendatioribus exemplaribus addatur particula δὲ, & ita fere loqui soleant disertiores Græci. Nequis verò existimet hoc versiculo repeti quod superiore dictum fuerat, ac proinde inanem esse batthologiam, consideranda est ratio superiori versiculo adiuncta. Quum enim dixisset Dominus, *Edite & bibite quæ ab hospitibus apposita fuerint*, addit rationem, *Quia*, inquit, *dignus est operarius mercede sua*. Perinde est igitur acsi 20 dixisset, posse ipsos bona conscientia vesci hospitis bonis, etiamsi non haberent vnde soluerent, (mittebat enim eos ab omnibus rebus imparatos) quum ali etiam mercenarij soleãt. Hic autem alius est finis ipsi propositus. Vult enim vt contenti sint non modò quouis hospitio quod ipsis pa- 25 tuerit, sed etiam quouis apposito cibo, nempe ne seipsos quærant, eorum exemplo quorum Deus venter est.

9 *Ad vos*, ἐφ' ὑμᾶς. Vulgata & Erasmus, *In vos*. Sed constat ὅτι vsurpari ἀντὶ τοῦ πρὸς, vt suprà etiam annotauimus 3.2. Vtuntur autem hac enallage non modò Hebræi, sed etiam disertiores Græci. Sic enim Hom. Iliad. κ, ἐγὼ δ' ὅτε Νέστορα δῖον εἶμι.

11 *Nobis*, ἡμῖν. Meus vetustissimus codex addit εἰς τοὺς πόδας ἡμῶν, id est *pedibus nostris*, quod etiam vertit Syrus interpres. ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Id est aduersum vos, vt explicatur suprà, 9.5. Vulgata & Erasmus, *In vos*.

14 *Ideo*, πλὴν. Vulgata & Erasmus, *Veruntamen*. Vide Matth. 11.22.

16 *Reiicit*, ἀθετῶν. Vide Marci 6.26.

17 *Per nomen tuum*, ἐν τῷ ὀνόματί σου. Rectè. Nec enim discipuli in edẽdis miraculis plena illa potestate & summo imperio vtebantur, sicut ex Act. Apost. liquet, sed Cristi nomen inuocabant, cuius se duntaxat ministros esse fatebantur.

18 *Spectabam*, ἐθεώρουν. Annotat Erasmus se in quibusdam codicib. legisse, *Videbãt*: quam interpretationem planè repudio. ¶ *Cadentem*, πεσόντα. Collocatur Satan in aëre cum suis Angelis, Ephes. 6.12. Inde verò dicitur detrudi, & quidem cum impetu, quando voce Euangelij potestas ipsius aboletur.

19 *Nihil*

πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ· καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ.

20 Πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγγέγραπται ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

21 Ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν, Ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις· ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.

22 Πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱὸς, εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ πατὴρ, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

23 Καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατ' ἰδίαν εἶπε, Μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντες ἃ βλέπετε.

24 Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

25 Καὶ ἰδοὺ, νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων, Διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

26 Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

27 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

28 Εἶπε δὲ αὐτῷ, Ὀρθῶς ἀπεκρίθης· τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

29 Ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Καὶ τίς ἐστί μου πλησίον;

30 Ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἄνθρω-

calcandi ſerpentes & ſcorpiones, & ſupra omnem vim inimici: & nihil vos lædet.

20 Sed de eo ne gaudete quòd ſpiritus vobis ſubiiciãtur: gaudete verò potius quòd nomina veſtra ſcripta ſint in cælis.

21 Eo ipſo momento exultauit Ieſus ſpiritu, & dixit, Gloriam tibi tribuo Pater, Domine cæli & terræ, quòd hæc abſconderis à ſapientibus & intelligentibus, & detexeris ea infantibus: etiam Pater, quia ita placuit tibi.

22 Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo: & nemo nouit quis ſit Filius, niſi Pater: & quis ſit Pater, niſi Filius, & cuicunque voluerit Filius detegere.

23 Et conuerſus ad diſcipulos, priuatim dixit eis, ‖Beati oculi qui vident quæ vos videtis.

24 Dico enim vobis, multos Prophetas & reges cupiuiſſe videre quæ vos videtis, nec vidiſſe: & audire quæ auditis, nec audiuiſſe.

25 ‖Tum ecce, quidam Legis interpres ſurrexit, tentãs eum, & dicẽs, præceptor, quid faciẽdo, vitam æternam poſſidebo?

26 At ille dixit ei, In Lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis?

27 Ille verò reſpondens dixit, ‖ Diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis viribꝰ tuis, & ex tota cogitatione tua: ‖& proximum tuum vt teipſum.

28 Tum *ipſe* dixit ei, Rectè reſpondiſti: hoc fac, & viues.

29 Ille autem volens iuſtificare ſeip ſum, dixit Ieſu, Et quis eſt meus proximus?

30 Excipiens autem Ieſus dixit,

tes & ſcorpiones, & ſuper omnem virtutem inimici: & nihil vobis nocebit.

20 *Veruntamen in hoc nolite gaudere quia ſpiritus vobis ſubijciuntur: gaudete autem quòd nomina veſtra ſcripta ſunt in cælis.*

21 *In ipſa hora exultauit ſpiritu & dixit, Cõfiteor tibi Pater, Domine cæli & terræ, quòd abſcondiſti hæc à ſapientibus & prudentibus, & reuelaſti ea paruulis: etiam Pater, quoniam ſic placuit ante te.*

22 *Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo. Et nemo ſcit quis ſit Filius, niſi Pater: & quis ſit Pater, niſi Filius, & cui voluerit Filius reuelare.*

23 *Et conuerſus ad diſcipulos ſuos, dixit, Beati oculi qui vident quæ vos videtis.* Matt.13.16

24 *Dico enim vobis quòd multi Prophetæ & reges voluerunt videre quæ vos videtis, & non viderunt: & audire quæ auditis, & non audierunt.*

25 *Et ecce, quidam Legis peritus ſurrexit, tentans illum, & dicens, Magiſter, quid faciendo, vitam æternam poſſidebo?* Mat. 22.35 mar. 12.28

26 *At ille dixit ad eum, In Lege quid ſcriptum eſt? quomodo legis?*

27 *Ille reſpondens dixit, Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex omnibus viribus tuis, & ex omni mente tua, & proximum tuum ſicut teipſum.* Deut.6.1 Leui.19.18

28 *Dixitque illi, Rectè reſpondiſti: hoc fac, & viues.*

29 *Ille autem volens iuſtificare ſeipſum, dixit ad Ieſum, Et quis eſt meus proximus?*

30 *Suſcipiens autem Ieſus dixit, Homo quidam de-*

19 *Nihil vos lædet, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ*: vel (vt Vulg. & Eraſm.) *Nihil vobis nocebit.* ponitur enim τὸ ἀδικεῖν αὐτὶ τοῦ βλάπτειν, quum alioquin dicatur ἀδικῶν, quiſquis etiam aliquid præter iuſtum & æquum facere conatur: & omnium iniuriis nulli ſint æquè expoſiti atque ij quibus hoc vnum eſt curæ, vt Deum religiosè colant.

21 *Spiritu, τῷ πνεύματι*, i. animo. Quãuis in tribus vet. codicib. addatur τῷ ἁγίῳ, i. ſancto, vt in nõnullis etiã vetuſtis codic. Latinis, & apud Syrũ interpretẽ quoque legitur: tamen hanc eſſe germanã lectionẽ puto, nec magis cõmodè hæc poſſe exponi de Spiritu ſancto q̃ quòd dicitur Ioh.13. 21. turbatꝰ fuiſſe ſpiritu: qui locus optimè explicatur Mat. 26.38. Quod autẽ exiſtimat Eraſ. de Spiritu ſancto hæc intelligi, quia adiunctus eſt articulus, nõ ſatis firma ratione nititur, vt alibi oſtẽdimus. ¶*Ita placuit tibi, οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου.* Vide Matt.11.26. Cæterùm in vetuſtis codicib. additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶπε, *& conuerſus ad diſcipulos, dixit:* quæ verba non legit Vetus interpres, & ſanè puto hìc redundare, quanuis aliter ſentiat Valla.

23 *Priuatim, κατ' ἰδίαν.* Hoc deeſt in Vulgata editione. Videtur autem additum quia peculiariter pertinet ad diſcipulos quod dicturus eſt.

29 *Iuſtificare ſeipſum, δικαιοῦν ἑαυτόν*: i. ſeipſum à iuſtitia commendare, ſiue ſeſe vt iuſtum approbare. Sic dicitur Iacobo Abraham non modò ex fide, ſed etiam ex operibus iuſtificatus: quam homonymiã qui nõ animaduerterunt, conati ſunt Paulũ cum Iacobo cõmittere, & gratuitam ex fide iuſtificationẽ eiuſmodi teſtimoniis euertere.

30 *Excipiens, ὑπολαβὼν*: i. (vt loquitur Plato in Euthydemo) ἐνδεξάμενος. pro quo in vernaculo noſtro ſermone diceremus, *prenant la parole.* Sic Virg. lib. Æneid. 9, vtitur Excipiẽdi verbo, abſolutè poſito, vt annotauit Valla, prolato etiã Xenophõtis exẽplo. Idem igitur declarat τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco atque τὸ ἀπαμείβεσθαι apud Homerum. quamobrẽ Eraſmus cõuertit, *Reſpondens*, i. ἀποκριθείς: quum alioquin etiã ſignifitet Exiſtimare, vt ſæpe ſumus interpretati, & Surſum rapi, vt Act.1.9. ſiue Suſcipere: quã poſtremã notionẽ ſequutus hoc loco Vetus interpres, quũ conuertiſſet ὑπολαβὼν *ſuſcipiens*, ſciolus quiſpiam mutauit in *Suſpiciens*, quaſi hæc Chriſtus dixerit ſublatis in cælum oculis.

πός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱερειχὼ, καὶ λῃσαῖς περιέπεσεν, οἱ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες, ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

Κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ· καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν.

Ὁμοίως δὲ καὶ Λευίτης, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδὼν, ἀντιπαρῆλθεν.

Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ' αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη.

Καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον· ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ.

Καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐπιμελήθητι αὐτοῦ· καὶ ὅ, τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, ἀποδώσω σοι.

Τίς οὖν τούτων τῶν τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γεγονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

Ὁ δὲ εἶπεν, Ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά· γυνὴ δέ τις ὀνόματι Μάρθα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

Καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη Μαρία, ἣ καὶ παρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, ἤκουε τὸν λόγον αὐτοῦ.

Ἡ δὲ Μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακονίαν· ἐπιστᾶσα δὲ εἶπε, Κύριε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἡ ἀδελφή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐτῇ ἵνα μοι συναντιλάβηται.

Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μάρθα, Μάρθα, μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά·

Quidam descendebat ab Hierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & plagis impositis abierunt, eo seminece relicto.

31 Casu autem Sacerdos quidam descendit per eandē viam: qui viso eo, ex aduerso præteriit.

32 Similiter & Leuita, quum venisset ad eum locum, & illum vidisset, præteriit ex aduerso.

33 Samaritanus autē quidā iter faciēs, venit ad eū, & eo viso, misericordia intima cōmotus est.

34 Et accedens obligauit eius vulnera, infundens oleum ac vinum: & ipsum impositum suo iumento, duxit in diuersorium, & eius curam egit.

35 Postero autem die abiēs, prolatos duos denarios dedit hospiti, & dixit ei, Curam ipsius age: & quodcunque præterea insumpseris, ego quum redibo, reddam tibi.

36 Quis igitur horum trium tibi videtur proximus fuisse illi qui incidit in latrones?

37 Ille autem dixit, Is qui vsus est misericordia erga eum. Ait igitur ei Iesus, Abi, & tu fac similiter.

38 Factū est verò inter eundū, ipse ingressus est in quendā vicū: mulier autē quædā Martha nomine excepit eum domū suam.

39 Et huic erat soror quæ vocabatur Maria, quę etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat ipsius sermonem.

40 Martha verò distrahebatur circa frequēs ministerium: superueniens igitur ait, Domine, non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me vt sola ministrem? dic ergo ei vt mihi vicissim opituletur.

41 Respondens autem dixit ei Iesus, Martha, Martha, solicitaes, & satagis de multis:

scendebat ab Ierusalem in Iericho, & incidit in latrones qui etiam despoliauerunt eum, & plagis impositis abierunt, semiuiuo relicto.

31 *Accidit autem vt Sacerdos quidam descenderet eadem via: & viso illo præteriuit.*

32 *Similiter & Leuita, quum esset secus locum, & videret eum, pertransiit.*

33 *Samaritanus autem quidam iter faciens, venit secus eum: & videns eum, misericordia motus est.*

34 *Et appropinquans alligauit vulnera eius, infundens oleum & vinum: & imponens illum in iumentum suum, duxit in stabulum, & curam eius egit.*

35 *Et altera die protulit duos denarios, & dedit stabulario, & ait, Curam illius habe: & quodcunque supercrogaueris, ego quum rediero, reddā tibi.*

36 *Quis horum trium videtur tibi proximus fuisse illi qui incidit in latrones?*

37 *At ille dixit, Qui fecit misericordiam in illum. Et ait illi Iesus, Vade, & tu fac similiter.*

38 *Factum est autem dum irent, & ipse intrauit in quoddam castellum: & mulier quædam Martha nomine excepit illum in domum suam.*

39 *Et huic erat soror nomine Maria, quæ etiam sedens secus pedes Domini, audiebat verbū illius.*

40 *Martha autem satagebat circa frequens ministerium: quæ stetit, & ait, Domine non est tibi curæ quòd soror mea reliquit me solam ministrare? dic ergo illi vt me adiuuet.*

41 *Et respondens dixit illi Dominus, Martha, Martha, solicita es, & turbaris erga plurima:*

¶ *Plagis impositis*, πληγὰς ἐπιθέντες. Sic Latinè conuertit Vetus interpres, quum hoc dicendi genere vtatur Cic. pro Sestio, & alibi sæpe, vt minimè necesse fuerit à Græcis deflectere.

* 31 *Casu*, κατὰ συγκυρίαν: id est κατὰ συμβεβηκός, pro quo vulgò dicimus ad verbum *par rencontre*. à verbo κύρειν, quòd est Cadere, à verbo Hebræo קרה [*Karah*,] quod tamen ita est accipiendum vt sciamus hominum quidem consiliū ac deliberationem, non autem prouidentiam Dei excludi, quæ ita moderatur rebus omnibus vt quod ad ipsam attinet, casui ac fortunæ nullus prorsus locus relinquatur. ¶ *Ex aduerso præteriit*, ἀντιπαρῆλθεν. Vulgata & Erasmus, *Præteriit*. i. παρῆλθεν. Sed non erat (opinor) negligenda particula ἀντι, qua significatur, istum non modò non accessisse, sed etiam deflexisse de via, nempe quòd ei esset religio vel illum contingere, ~~ne cadaueris contactu polluereturr~~.

32 *Quum venisset ad eum locum*, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulgata, *Quum esset secus locum*. Erasmus, *Quum iret iuxta locum*. Vide Marci 6.2, & Iohan. 6.20. vbi τὸ γενέσθαι ponitur pro παραγίνεσθαι. Itaque videtur participium ἐλθὼν, quod in plerisque codicibus additur; redundare, neque etiam conuersum est à Vulgato interprete.

33 *Ad eum*, κατ' αὐτόν: i. eò loci vbi ille iacebat. aliud enim est κατ' αὐτὸν quàm πρὸς αὐτόν. ideo Vetus interpres conuertit *Secus eum*.

40 *Superueniens*, ἐπιστᾶσα. Vide suprà, 2.9. ¶ *Vt vicissim mihi opituletur*, ἵνα μοι συναντιλάβηται: vel, *vt vnā mecum manus admoueat* [*operi*.] Est enim metaphora ab oneribus sumpta quæ vtrinque admotis manibus sublevantur. Vulgata & Eras. *Vt me adiuuet*, i. ἵνα μοι ἐπικουρήσῃ. *

41 *Satagis*, τυρβάζῃ. Vulg. *Turbaris*, impropriè, quāuis vox hęc Latina ab illa Græca oriatur. Sic autē significatur varia Marthæ de commodè accipiendo hospite solicitę discursatio, & vtrunque verbum μεριμνᾷν & τυρβάζεσθαι respondet voci Hebraicè חרד [*charad*] quā vtitur Propheta in historia

historia persimili 2.Reg.4.13. Et hoc ipsum Latinè declarari Satagendi verbo, declaratur pulchris istis Quintiliani verbis lib.6.cap.4, *Afer venustè Manlium Suram multum in agendo discursantem, salientem, manus iactantem, togam deijcientem, & imponentem, non Agere dixit, sed Satagere.*

Ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. Μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

Κεφάλαιον ια.

42 Atqui vnare opus est. Maria verò bonam partem elegit, quę non auferetur ab ea.

Cap. xi.

Porrò vnum est necessarium. Maria optimam partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

Cap. xi.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προσευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτόν, Κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχεσθαι, καθὼς καὶ Ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

1 ET factum est quũ ipse precaretur quodam in loco, vt cessauit, dixit ei quidam ex eius discipulis, Domine, doce nos precari prout & Iohannes docuit discipulos suos.

ET factum est quum esset in quodam loco orans, vt cessauit, dixit vnus ex discipulis eius ad eum, Domine, doce nos orare, sicut docuit & Iohannes discipulos suos.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, Πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου· ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου· γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

2 ¶Dixit autem eis, Quum precamini, dicite, PATER noster qui es in cęlis, sanctificetur nomen tuum: veniat regnum tuũ: fiat voluntas tua, sicut in cælo, etiam in terra.

Et ait illis, Quum oratis, dicite, PATER, sanctificetur nomẽ tuum: adueniat regnum tuum: fiat voluntas tua, sicut in cælo, sic in terra. Mat.6.4

Τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ καθ' ἡμέραν.

3 Panem nostrum quotidianũ da nobis in diem.

Panem nostrum quotidianum da nobis hodie.

Καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν· καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀφίομεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

4 Et remitte nobis peccata nostra: etenim ipsi remittimus omnibus qui nobis debent. Et ne nos inducas in tẽtationem, sed libera nos ab illo malo.

Et dimitte nobis peccata nostra: si quidem & ipsi dimittimus omni debenti nobis. Et ne nos inducas in tentationem.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Τίς ἐξ ὑμῶν ἔξει φίλον, καὶ πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ, Φίλε, χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους·

5 Dixit etiam eis, Quis vestrũm habebit amicum, & proficiscetur ad eum media nocte, & dicat ei, Amice, da mihi mutuò tres panes:

Et ait ad illos, Quis vestrũm habebit amicum, & ibit ad illum media nocte, & dicet illi, Amice, commoda mihi tres panes:

Ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ;

6 Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod apponam ei?

Quoniam amicus meus venit de via ad me, & non habeo quod ponã ante illum?

Κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, Μή μοι κόπους πάρεχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν. οὐ δύναμαι ἀναστὰς δοῦναί σοι.

7 Et ille intus respondens dicat, Ne mihi molestiam exhibe: iam ostium clausum est, & pueruli mei mecum sunt in cubili: non possum surgere & dare tibi.

Et ille deintus respondens dicat, Noli mihi molestus esse: iam ostiũ clausum est, & pueri mei mecum sunt in cubili: non possum surgere, & dare tibi.

Λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον· διά γε τὴν

8 Dico vobis, etiamsi nõ dederit ei surgens, eo quòd amicus

Dico vobis, etsi non dabit illi surgens, eo quòd amicus eius sit, propter

IN CAPVT XI.

2 *Noster qui es in cælis*, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc non legit Vetus interpres, & apparet ex Augustino Enchirid. ad Laurent. cap. 116, Latina exemplaria Lucæ tũc habuisse in hac precatione quinque tantum petitiones, omissa videlicẽt tertia, & altera sextæ parte, quæ postea fuerunt ex Matthæo suppletæ: quod tamen iam olim factum fuisse, non tantum ex Græcis codicibus, sed etiam ex Syra interpretatione constat.

3 *In diem*, τὸ καθ' ἡμέραν: Id est quãto in hunc diem opus est: nempe vt apud Quintilianum, declamatione 13, feræ ac volucres dicuntur præsentis modò cibi memores, in diem viuere: ad quorum exemplũ nos reuocat Christus, non vt honestam curam tuendæ huius vitę nobis eximat, sed potius solicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia coniunctam, qua se plerique conficiunt. Hanc igitur interpretationem si sequamur, idem declarabit τὸ καθ' ἡμέραν, atque apud Matthęum σήμερον. sicut etiam scribitur in meo vetustis. codice. sed illud tamen multo est expressius: quamobrem nolui cum Vetere interprete cõuertere, *Hodie*. Possumus tamen τὸ καθ' ἡμέραν etiam exponere, *In singulos dies*, i. quotidie, vt legitur in Veteris editionis quibusdã codicibus, & in Erasmi versione: vt illud sit quod vulgò dicimus, *iour à iour*. Sic Euripides, ἐκάδη, Καὶ μὴν ἔμοιγε ζῶντι μὴ καθ' ἡμέραν, Κ' εἰ σμικρὰ ἔχομι πάντ' ἂν ἀφχρώστως ἔχοι. Sed minimè probo quod idem Erasmus adfert in annotationibus, nimirum hîc peti crastinũ panem. Nam inquit, qui vespere orat pro victu postridiano, quid aliud petit quàm victum quotidianum? Rectè sanè, quasi vespere duntaxat sit huic precationi locus. Syrus vertit כל־יום [*Cul-ium*] omni die. *

4 *Peccata*, ἁμαρτίας. Vetustiss. meus codex habet ὀφειλήματα *debita*, quod melius respondet participio ὀφείλοντι. ¶*Etenim ipsi*, καὶ γὰρ αὐτοὶ, vel, καὶ γὰρ καὶ αὐτοί. id est etenim & ipsi, vt in vno vetusto codice scriptum legimus. Vulg. & Erasm. *Siquidem & ipsi*, vt sit εἰ καὶ αὐτοί. Vetustiss. autem meus codex habet ὡς καὶ ἡμεῖς, Vt & nos. Etsi verò remissionis peccatorum causa vera est ipsius Dei misericordia, tamen quum promiserit ille hanc beneficentiam iis qui & ipsi peccata proximis suis condonant, videtur hæc nostra remissio speciẽ habere causæ interueniẽtis, siue, Sine qua non, vt in scholis loquimur. Sed multũ diuersæ sunt quæstiones, nec vnquam confundendæ. Vnde proficiscatur peccatorum remissio: &, Quibus remittantur peccata. *

5 *Da mihi mutuò*, χρῆσόν μοι. Vulg. *Commoda mihi*, impropriè, quia hic adfertur exemplum earum rerum quæ vsu consumuntur, quãuis Plautus semel atque iterum ita loquutus reperiatur: & χρῆσαι Græcis tam de cõmodato quàm de mutuo dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehẽdit Valla, cuius vestigia sequutus est Eras. Castellio vertit, *Muua*: quod verbum non memini lege-

re in ea significatione apud idoneos auctores.

7 *Dare tibi*, δοῦναί σοι. In vetustis Latinis nonnullis codicibus subiicitur, Et ille perseuerauerit pulsans. quod maximè videtur appositum: & citatur etiam ab Augustino, De verbis Domini, sermone 29.

ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς, δώσει αὐτῷ ὅσαν χρῄζει.

Mat.7.7, & 21.22 mar.11.24 ioh 14.13 & 16.22 iacob. 1.10 — Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

Πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

Matt.7.7 — Τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; καὶ ἰχθύν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

Matt.9.32, & 12.22 mar. 3.20 — Ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠόν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον;

Εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

Matt. 9.33, & 12. 22 marc. 3.10 — Καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν· ἐγένετο δὲ τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν, εἶπον, Ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

Matt.9.24 — Ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.

Αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς, Πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα ἐρημοῦται· καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

Matt.12.25 mar.3.24

eius sit: at certè propter importunitatem eius surget, ac dabit ei quotquot sunt ei opus.

9 ‖Et ego dico vobis, Petite, & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.

10 ‖Quisquis enim petit, accipit & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.

11 ‖Ecquis autem ex vobis pater, si filius *ab eo* petierit panem, lapidem ei dabit? aut si piscem, num pro pisce dabit ei serpẽtẽ?

12 Aut si petierit ouum, num dabit ei scorpium?

13 Si vos igitur qui mali estis, nostis bona dona dare liberis vestris, quanto magis Pater vester cælestis dabit Spiritũ sanctum petentibus ab ipso?

14 ‖Eiecit etiam dæmoniũ quod erat mutum: factum est autem, egresso dæmonio, loquutus est ille mutus, & mirata est turba.

15 Quidam verò ex eis dixerunt, ‖Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

16 Et alij *eum* tentantes, signum è cælo petebant ab eo.

17 Ipse verò quum nosset cogitationes eorum, dixit eis, ‖Omne regnum dissidens aduersus sese, vastatur: & domus aduersus sese *dissidens* cadit.

improbitatem tamen eius surget, & dabit illi quotquot habet necessarios.

9 *Et ego dico vobis, Petite & dabitur vobis: quærite, & inuenietis: pulsate, & aperietur vobis.*

10 *Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulsanti aperietur.*

11 *Quis autẽ ex vobis patrẽ petit panem, nunquid lapidem dabit illi? aut piscem, nunquid pro pisce serpentem dabit illi?*

12 *Aut si petierit ouum, nunquid porrigit illi scorpionem?*

13 *Si ergo vos quum sitis mali, nostis bona data dare filiis vestris, quãto magis Pater vester cælestis dabit Spiritum bonum petentibus se?*

14 *Et erat eiiciens dæmonium, & illud erat mutum: & quũ eiecisset dæmonium, loquutus est mutus, & admiratæ sunt turbæ.*

15 *Quidam autem ex eis dixerunt, In Beelzebub ptincipe dæmoniorum eiicit dæmonia.*

16 *Et alij tẽtantes, signum de cælo quærebant ab eo.*

17 *Ipse autẽ vt vidit cogitationes eorũ, dixit eis, Omne regnũ in seipsum diuisum, desolatur: & domus supra domum cadit.*

8 *At certè propter importunitatem*, διά γε τὴν ἀναίδειαν. Particulam γε conuerterunt Vetus interpres & Eras. *Tamen*, id est μήτοι: quum potius significet *Quidem certè*, vel *At certé*. Rursus quòd ἀναίδειαν exponunt *Improbitatem*, mihi non probatur. Improbitas enim declarat potius πονηρίαν vel κακίαν. neque puto ad rem pertinere quòd Virgilius laborem improbum vocauit. Significat autem in genere ἀναίδεια impudentiam: sed quia de certa specie impudentiæ hîc agitur, eorum videlicet qui nullo responso possunt abigi quominus molestè vrgeant, ideo importunitatem vertimus: quanquam, si spectemus quod hac similitudine Christus adumbrauit, hæc importunitas & quasi impudentia in Deo assiduè & singulis momẽtis die ac nocte rogando, vitium non est: imò verò in piis hominibus maximè commendatur.

11 *Ecquis autem*, &c. τίνα δέ. In quibusdam codicibus legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocunque legas, non vitaris ἀνακόλουθον, cuius simile exemplum habemus Exodi 32.1. Itaque vt planior esse oratio, non vertimus κατὰ πόδας, sed paulùm defleximus: sic tamen (ni fallor) vt minus procul discesserimus quàm alij interpretes quos nobis videre contigit. Videtur autem hoc fuisse vulgatum prouerbiũ, cui respondet Plautinum illud quod Erasmus obseruat. *Altera manu fert lapidem, panem ostentat altera.* Illi verò quod proximè sequitur, respondet Græcorum illud, ἀντὶ πέρκης σκορπίον: id est Pro perca scorpium: quod idem Erasmus in Chiliadibus commemorat. ¶ *Dabit*, ἐπιδώσει, id est δώσει, quum alioqui ἐπιδιδόναι μεταφορικῶς significet sese totum alicui rei dare, cum casu personæ: cum casu autem rei, aliquid supra iustam mensuram largiri.

13 *Cælestis*, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptæ interpretationi assentiri quàm quicquam mutare: sed mihi tamen non prorsus propriè videtur Deus Pater dici ὁ ἐξ οὐρανοῦ, quum potius dicatur ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ. Puto igitur expuncto articulo, ita potius legendum, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additum enim hoc pronomen inueni in vno codice & in Vulgata editione) ἐξ οὐρανοῦ δώσει Πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; id est, *quanto magis Pater ille vester dabit è cælo Spiritum sanctum iis qui ab eo petierint?* Nihil tamen sum ausus mutare ex coniectura. ¶ *Sanctum*, ἅγιον. In Vulgata editione legitur Bonum, id est ἀγαθόν. contrà verò in omnibus Græcis codicibus legimus ἅγιον, exceptis duobus, qui cum Vulgata editione consentiunt.

14 *Mutum*, κωφόν, ab effectu, quòd hunc hominem redderet mutum, vel potius quòd mutum hominem obsideret, vt duplex sit editum miraculum.

17 *Et domus aduersus sese dissidens, cadit*, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει. Vulgata & Erasmus, *Et domus super domum cadit.* Ac ego puto post ἐπὶ οἶκον repetendum esse per syllepsin participium μερισθεὶς, quod sententia ipsa ostendit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Matthæus quum de regno diuiso mentionem fecisset, subiicit, καὶ πᾶσα πόλις μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς. Marcus autem, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theoph. hunc locum explicans, repetit participium, *siue*, inquit, *de familia, siue de ipsius ædificij structura hoc accipias.* Dixit autem Lucas ἐπὶ οἶκον pro ἐφ' ἑαυτόν. Hebraica repetitione antecedentis pro relatiuo. ¶ *Aduersus sese*, ἐφ' ἑαυτόν. Valla potius conuertendum putat in seipso, vel supra seipsum: sed meritò reprehenditur ab Erasmo. Ponitur enim ἐπὶ pro κατὰ, vt in ἐπάρατος, pro κατάρατος, & ἐπὶ ὀπὶ Θήβας, quæ est Æschyli Tragœdia, pro ἐπὶ κατὰ Θήβας, vt rectè emẽdat Eustathius, quũ vulgò legant ἐπὶ ὀπὶ Θήβας.

20 Digito

Εἰ δὲ καὶ ὁ Σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

18 Quòd si etiam Satanas aduersus seipsum dissidet, quomodo stabit regnum eius? Nam dicitis, per Beelzebul eiicere me dæmonia.

18 *Si autem & Satanas in seipsum diuisus est, quomodo stabit regnum eius? quia dicitis, in Beelzebub me eijcere dæmonia.*

Εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοὶ ἔσονται.

19 Quòd si ego per Beelzebul eiicio dæmonia: filij vestri per quem eiiciunt? propterea ipsi erunt vestri iudices.

19 *Si autem ego in Beelzebub eijcio dæmonia, filij vestri in quo eiiciunt? ideo ipsi iudices vestri erunt.*

Εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

20 Sin autem ¨ digito Dei eiicio dæmonia, nempe peruenit ad vos regnum Dei.

20 *Porrò si in digito Dei, eiicio dæmonia, profectò peruenit in vos regnum Dei.*

Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλήν, ἐν εἰρήνῃ ἐστὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ·

21 Quum ¨ potens qui spiam armatus custodit ¨ aulam suam, ¨ in pace sunt ea quæ habet:

21 *Quum fortis armatus custodit atrium suum, in pace sunt ea quæ possidet.*

Ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ αὐτόν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαδίδωσιν.

22 Postquam verò quispiam eo potentior ¨ inuadens vicerit eũ, ¨ totam armaturam eius aufert qua confidebat, & spolia eius distribuit.

22 *Si autem fortior eo superueniens vicerit eum, vniuersa arma eius aufert in quibus confidebat, & spolia eius distribuit.*

Ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνάγων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

23 Qui nõ est mecum, aduersum me est: & qui non cogit mecum, spargit.

23 *Qui non est mecum, contrà me est: & qui non colligit mecum, dispergit.*

Ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνάπαυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκον, λέγει, Ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου ὅθεν ἐξῆλθον.

24 ‖ Quum impurus spiritus exierit a quopiam, transit per arida loca, quærens ¨ requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar domum meam vnde exiui.

24 *Quum immundus spiritus exierit de homine, perambulat per loca inaquosa, quærens requiem: & non inueniens, dicit, Reuertar in domum meam vnde exiui.* Mat. 12. 43

Καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον.

25 Veniens igitur inuenit eam versam ¨ & ornatam.

25 *Et quum venerit, inuenit scopis mundatam & ornatam.*

Τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ· καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων.

26 Tunc proficiscitur & assumit septem alios spiritus peiores quàm sit ipse, & ingressi habitant illic: ‖ fitque vitima conditio hominis illius deterior priore.

26 *Tunc vadit & assumit septem alios spiritus nequiores se, & ingressi habitant ibi: & fiunt nouissima hominis illius peiora prioribus.* Heb. 6. 4 1 pet. 2. 20

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπαίρασά τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ, Μακαρία ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας.

27 Factum est autem quum hęc diceret, attollens vocem quædã mulier è turba, dixit ei, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.

27 *Factum est autem quum hæc diceret, extollens vocem quædam mulier de turba, dixit illi, Beatus venter qui te portauit, & vbera quæ suxisti.*

Αὐτὸς δὲ εἶπε, Μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν.

28 Ipse autem dixit, Imò verò beati qui audiunt sermonẽ Dei, & eum ¨ obseruant.

28 *At ille dixit, Quinimo beati qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud.*

Τῶν δὲ ὄχλων ἐπαθροιζομένων ἤρξατο λέγειν, Ἡ γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

29 ‖ Quum autem turba aggregaretur apud eum, cœpit dicere, Gens ista ¨ mala est: signum requirit: sed signum non dabitur ei; nisi signum illud ‖ Ionæ Prophetæ.

29 *Turbis autem concurrentibus cœpit dicere, Generatio hæc, generatio nequam est: signum quærit, & signum non dabitur ei, nisi signum Ionæ Prophetæ.* Matt. 12. 38 Ionæ 2. 1

---

20 *Digito Dei*, ἐν δακτύλῳ Θεοῦ. Hebraicè באצבע אלהים [*beetsbah elohim*,] vt Exod. 8. 17. id est virtute ac potestate diuina. Est autem Patris ac Filij virtus essentialis, Spiritus sanctus.. Ideo apud Matthæum legimus pro Digito Dei, Spiritum Dei. 29.

21 *Potens*, ἰσχυρός. Vide Matth. 12. 19. ¶ *Aulam*, τὴν αὐλήν. i. regiam suam. Vulgata & Erasmus, *Atrium* Id enim propriè declarat αὐλή, videlicet ~~apertam & vacuam primam ædium partem~~. quam Galli vulgò Cortem vocant. Inde factum vt pro regum ac principum palatiis ac ciperetur, sicut notat Athenæus: quæ significatio optimè conuenit huic loco. ¶ *In pace*, ἐν εἰρήνῃ. Hebraicè בשלום [*beschalom*:] id est, tranquille ac beatè suis bonis perfruitur.

22 *Inuadens*, ἐπελθὼν: ve (vt Vetus interpres conuertit) *Superueniens*, id est ex inopinato veniẽs, vt apud Hom. Odyss. ο, πυθμὴν ἀφ' ὑψοῦ ἐπῆλθε. Sed illud est ἐμφατικώτερον. ¶ *Totam armaturam*, τὴν πανοπλίαν. i. res ipsius omnes, siue omne ipsius instrumentum. Nam latissimè patet ὅπλων appellatio Græcis vt Armorum quoque Latinis.

24 *Requiem*, ἐπανάπαυσιν. Id est vbi sedem ponat. Vnica enim est Satanæ quies, homines lædere.

25 *Et ornatam*, καὶ κεκοσμημένον. Imò fœdis sordibus deturpatam. Sed hic est nimirùm animi ornatus quem requirit Satan. In nonnullis editionis Latinæ codicibus ~~istud deest~~: quod etiam non desunt qui ex Matthæo putent irrepsisse.

28 *Obseruant*, φυλάσσουσιν. Id est reipsa præstant. Vide supra 2. 19.

29 *Mala est*, πονηρά ἐστι. Apud Veterem interpretem & in duobus codicibus Græcis repetitur γενεὰ, Gens ista est mala gens;

Καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευΐταις, οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ.

3. Reg. 10. 1 2. para. 9. 1 Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

Ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὴν· ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ, πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε. Ionæ 3. 5

Sup. 8. 16 mat. 5. 15 mar. 4. 21 Οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλὰ ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν.

Matt. 6. 22 Ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός· ὅταν οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου φωτεινὸν ἔσται· ἐὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου σκοτεινόν.

Σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος ἐστίν.

Εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέρος σκοτεινὸν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε.

Ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ, εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν.

Ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν ἐθαύμασεν ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου.

Mat. 23. 25 Εἶπε δὲ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε· τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

Ἄφρονες, οὐχὶ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

30 Nam prout fuit Ionas ſignum Nineuitis, ita etiam erit Filius hominis iſti genti.

31 ‖Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris gentis huius, & condemnabit eos: quòd venerit à terminis terræ vt audiret ſapientiam Solomonis: & ecce, plus quàm Solomon *eſt* hoc in loco.

32 Viri Nineuitæ exſurgẽt in iudicio cum gente iſta & condemnabunt eam: ‖quòd ad præconium Ionæ reſipuerint: & ecce plus quàm Ionas *eſt* hoc in loco.

33 ‖Nullus verò ſi lucernam accenderit in occulto ponit *eam*, neque ſubter modiũ: ſed in candelabrum, vt qui ingrediuntur, ſplendorem videant.

34 ‖Lucerna corporis eſt oculus: quum igitur oculus tuus fuerit ſimplex, totum quoque corpus tuum lucidum erit: quum verò malus fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit.

35 Conſidera ergo num lumen quod in te eſt, tenebræ ſint.

36 Itaque ſi corpus tuum totum lucidum *fuerit*, non habens aliquam partem tenebroſam, erit lucidum totum, vt quum lucerna fulgore te illuſtrat.

37 Quum autem *hæc* loquutus eſſet, rogauit eum quidã Phariſæus vt pranderet apud ſe. Ingreſſus igitur diſcubuit.

38 Phariſęus verò quum *hoc* vidiſſet, admiratus eſt eum non prius ablutũ fuiſſe ante prãdiũ.

39 Dixit autem ei Dominus, ‖Vos quidem Phariſæi exteriorem poculi patinæque partem purgatis: ſed quod intra vos eſt, plenum eſt rapina & ſcelere.

40 Amentes, nónne qui fecit quod foris eſt, etiam id quod intus eſt fecit?

30 *Nam ſicut fuit Ionas ſignũ Niniuitis, ita erit & Filius hominis generationi iſti.*

31 *Regina Auſtri ſurget in iudicio cum viris generationis huius, & condemnabit illos: quia venit à finibus terræ audire ſapientiam Salomonis: & ecce, plus quàm Salomon hic.*

32 *Viri Niniuitæ ſurgent in iudicio cum generatione hac, & condemnabunt illam: quia pœnitẽtiam egerunt ad prædicationem Ionæ: & ecce, plus quàm Ionas hic.*

33 *Nemo lucernã accendit, & in abſcondito ponit, neque ſub modio: ſed ſupra candelabrum, vt qui ingrediuntur, lumen videãt.*

34 *Lucerna corporis tui, eſt oculus tuus: ſi oculus tuus fuerit ſimplex, totum corpus tuum lucidum erit: ſi autem nequam fuerit, etiam corpus tuum tenebroſum erit.*

35 *Vide ergo ne lumẽ quod in te eſt, tenebræ ſint.*

36 *Si ergo corpus tuum totum lucidum fuerit, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totũ, & ſicut lucerna fulgoris illuminabit te.*

37 *Et quum loqueretur, rogauit illum quidã Phariſæus vt pranderet apud ſe. Ieſus autem ingreſſus recubuit.*

38 *Phariſæus autem cœpit intra ſe reputans dicere quare non baptizatus eſſet ante prandium.*

39 *Et ait Dominus ad illum, Nunc vos Phariſæi quod de foris eſt calicis & catini mundatis: quod autem intus eſt veſtrum, plenum eſt rapina & iniquitate.*

40 *Stulti, nónne qui fecit quod déforis eſt, etiam id quod deintus eſt fecit?*

---

33 *In occulto*, εἰς κρυπτόν. Sic loquitur Cæſar. Vulgata & Eraſmus, *In abſcondito*, quod nuſquam legi. In omnibus autem codicibus vetuſtis legimus εἰς κρυπτὸν, & fortaſſe magis accommodatè. Cryptas enim & cryptoporticus vocabant olim abditos & concameratos locos, quos vulgò dicimus Caueas. ¶ *Splendorem*, τὸ φέγγος: vel τὸ φῶς, *lumen*, vt legerunt & interpretati ſunt alij, eodem ſenſu.

35 *Num ſint*, μὴ ὦσιν. Vulg. *Ne ſint*, μὴ ᾖ. Et ita legit Syrus interpres, & in meo vetuſtiſſimo codice neque hic verſiculus nec proximè conſequens legitur.

38 *Quum [hoc] vidiſſet, admiratus eſt*, ἰδὼν ἐθαύμασεν. In meo vetuſtiſſimo & alio præterea exemplari legi ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγειν, quam lectionẽ ſequutus Vetus interpres conuertit, *Cœpit intra ſe reputans dicere*: quum τὸ διακρίνεσθαι alibi interpretetur hæſitare, vt Mar. 11. 23. ¶ *Eũ non prius*, &c. ὅτι οὐ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. *Quòd non baptizatus eſſet*, prætermiſſa particula πρῶτον, quæ videri etiam poteſt redundare. Sed τὸ βαπτίζεσθαι idem hîc declarat atque τὸ λούεσθαι καὶ χερνίπτειν, vt diximus Mar. 7. 4.

39 *Vos quidem*, νῦν ὑμεῖς. Vulg. & Eraſ. *Nunc vos*. Sed particula νῦν hoc loco non eſt temporis aduerbium, ſed potius coniunctio expletiua: niſi malimus interpretari, *At vos*, vel, *Vos verò*. Sic enim ſæpe ſolet à Demoſthene quoque vſurpari in aſſumptionibus argumentorum. ¶ *Quod intra vos eſt*, τὸ ἔσωθεν: i. animus veſter. Vulg. *Quod intus eſt veſtrum*. Eraſmus Vallam ſequutus, *Quod intus eſt veſtri*. Cæterùm ſi conferamus cũ hoc loco ea quæ ſcribuntur Matth. 23. 26, videri poſſit particula ὑμῶν potius pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per traiectionem, quæ huic noſtro Euangeliſtæ eſt familiariſſima. vt ſic interpretari poſſimus, Sed quod intus eſt, (nempe intra patinam) plenum eſt veſtra rapina. Matthæus enim apertè dicit patinas & pocula referta eſſe ipſorum rapinis. Agitur autem de puro ciborum vſu, contra Phariſæorum ſententiam, qui putabant mundatis patinis omnia eſſe munda. Quaſi verò (inquit Dominus) non ſit potius habenda ratio eius quod intra patinam eſt quàm ipſius patinæ. Atqui dapes iſtæ quas apponitis, quanuis vobis mundæ videantur, quoniam patinas mundaſtis, & ſunt ex earum genere quarum vſus in Lege conceditur: tamen alia ratione ſunt immundæ, nimirum per rapinam & ſcelus à vobis comparatæ. ¶ *Scelere*, πονηρίας. Vulgata, *Iniquitate*: id eſt ἀδικίας. Theophy. *inuidiæ* interpretatur. Eſt enim hoc vitiũ ſemper cum mala mente & malo animo coniunctum.

Inò

Πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην· καὶ ἰδοὺ, πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἔσται.

Ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. ταῦτα ἔδει ποιῆσαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς Φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς.

Οὐαὶ ὑμῖν Γραμματεῖς & Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν.

41 Immo, ea quæ penes vos sunt date in eleemosynam: & ecce, omnia erunt vobis pura.

42 Sed væ vobis Pharisæis, quoniam decimatis mentham & rutam, & quoduis olus, sed præteritis iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

43 ‖Væ vobis Pharisæis, quoniã diligitis primum consessum in conuentibus, & salutationes in foris.

44 ‖Væ vobis Scribæ & Pharisæi hypocritę: quoniam estis vt monumenta quæ non apparent, & quæ nesciunt ij qui super ea ambulant.

41 *Veruntamen quod superest, date eleemosynam & ecce, omnia munda sunt vobis.*

42 *Sed væ vobis Pharisæis quia decimatis mentham & rutam, & omne olus, & præteritis iudicium & charitatem Dei. hæc autẽ oportuit facere, & illa nõ omittere.*

43 *Væ vobis Pharisæi quia diligitis primas cathedras in synagogis, & salutationes in foro.* Inf. 20.46 mat.23.6 mar. 12.38

44 *Væ vobis, quia estis vt monumenta quæ non apparent, & homines ambulantes suprà, nesciunt.* Mat.23.27

---

41 *Immò date*, πλὴν δότε, vel, *Quin potius*: sicut infrà 12, 31. Itaque Christus rapinę & sceleri, quæ impediebant quo minus purè vesci possent, opponit Charitatẽ, qua futurũ sit vt sanct ficetur quod intra patinam est, etiamsi ablutæ non fuerint patinæ, sicut admonet Daniel Nebucadnezarem vt peccata redimat eleemosynis, id est pro eo quod tot regiones erat iniquissimè populatus, rapinas istas beneficentia pensaret. Est enim varius ac multiplex vsus istius particulæ, vt diximus Mat. 11.22. Vulg. & Erasm. *Verumtamen date*: vt sit hæc sententia, Impurè quidem vescimini, vt nunc facitis, & hallucinamini magnopere: sed tamen remedium huic malo adferri potest: putà si ex vestris istis facultatibus per fraudem partis, dederitis eleemosynam. quomodo videlicet furtorum partẽ sibi vendicabant olim Ægyptij sacerdotes, quibus postea Romani sacrifici successerunt qui suis sacrilegiis non contenti, sese pauperũ loco substituere cõsueuerunt, vt accepta prędæ parte, prędatores scilicet apud Deum absoluãt. Itaque hanc expositionem planè repudio. Quod autem attinet ad verbum δότε, adfert alteram etiam interpretationem Eras. putà si significet *Datis*, indicandi modo: vt sit hic sensus, Quod quum ita sit. i. quum intus abũdetis rapina & scelere, Dominus autem animi potius quàm patinarum purificationẽ requirat, tamen ita estis stulti, vt vos existimetis liberari ab omni rapina, si paululum ex ea contuleritis in pauperes. Sed væ vobis, &c. Nam alioquin (inquit idem Eras.) duriusculè cohæret hæc adhortatio cum iis quæ præcedunt ac sequuntur. Quî enim conuenit vt quos modò fecerit ita scelerosos, subitò data eleemosyna, velit vndiquaque mundos videri? Hæc ille. Atqui non videntur hęc pati posse grammaticorũ regulæ, vt δότε pro δίδοτε accipiatur, neque mihi facilè persuaserim vsquã extare similis enallages exemplum. Deinde hæc verba, Et ecce omnia munda sunt vobis, ironicè essent explicanda: quod fieri vix potest quin coacta sit interpretatio. Neque verò duriusculè cohæret hæc adhortatio, quum nihil magis sit consentaneum quàm explicato morbo adhibere remedium: quod quidem quale sit, non videtur Eras. (quod cum bona ipsius venia dictum esse velim) satis attentè considerasse. ¶ *Ea quæ penes vos sunt.* τὰ ἐνόντα. vel, Pro facultatibus, ita vt χρῆ subaudiatur, & τὰ ἐνόντα vocet τὰ παρόντα, vt intellexit Syrus interpres siue τὰ ὑπάρχοντα, vt infrà 12.33. Imò allusione quadam ad superius dicta, fortassis τὰ ἐνόντα vocat τὰ ἔσωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ πίνακος, id est quibus pocula & patinas replebãt: acsi diceret Christus, Pro eo quod rapina & malis artibus quæritis vnde viuatis, estote potius liberales in egenos, ex iis quæ vobis ad victum suppetũt. Vetus interpres cõuertit, *Quod superest*, id est τὸ λοιπὸν, seu potius τὸ περισσεῦον, quod non probo. Tertull. rectius, lib. 4. aduersus Marcionem, *Date quæ habetis eleemosynam.* Theophyl. rectè quidẽ τὰ ἐνόντα interpretatur τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν, id est *quæ vobis adsunt*, siue *facultates vestras*, sed quòd existimat Christũ maluisse dicere τὰ ἐνόντα quàm τὰ ὄντα, vt Pharisæorum auaritiam notaret, quia nimirum diuitiæ insunt atque adeo insident auari hominis animo, id mihi quidem subtilius videtur quàm vt admitti possit. Adfert Erasmus aliam interpretationem, vt τὰ ἐνόντα positum sit absolutè pro τὸ ἐνόν, vt intelligas, quæ facta sunt, fieri infecta non posse: illud autem restare, quod sit in eorum potestate, vt rapinas pensent eleemosynis. Sed hoc non est concedendum, nisi commoda interpretatione explicetur, ita videlicet vt restituo, quoad eius fieri potest, quod malis artibus quæsiuimus, de nostro simus liberales. Neque enim existimandum est eum facere quod Deo gratum esse possit, qui ex malè quæsitis partem sibi seruet, partem pauperibus aut Deo etiam ipsi decidat, nedum vt hac ratione pro peccatis satisfaciat. Hinc illæ querelæ toties apud Prophetas repetitæ aduersus eos qui externo cultu putabant se Dei fauorem mereri, quencunque animum ad hæc sacra attulissent, quum (vt rectè scribitur Ecclesiastici 34.24) qui è bonis pauperum sacrificat, similis sit ei qui mactat filium coram patre. ¶ [*In*] *eleemosynam*, ἐλεημοσύνην. Cohæret ἐλεημοσύνη cum τὰ ἐνόντα, per appositionem non modò Hebræis, sed etiam Græcis familiarem, quamobrem etiam Syrus interpres, præposita litera ב, vertit בזדקתא [*bezedqetha.*] Sic Isocrat. ad Demonicum: ἀπέσταλκά σοι τόνδε τὸν λόγον δῶρον, τεκμήριον μὲν τῆς πρὸς ἡμᾶς φιλίας, σημεῖον δὲ τῆς πρὸς Ἱππόνικον συνηθείας. Sic etiam Plautus in Trinumo, *Est ager* (inquit) *sub vrbe nobis, eum dabo dotem sorori.* In qua constructione interdum etiam additur prępositio, sicut nos hîc expressimus. Sin verò τὰ ἐνόντα interpretemur pro facultatibus, δότε ἐλεημοσύνην conuertemus ad verbum, *Date eleemosynam.* De quo vocabulo diximus Matthæi 6. versu 1. ¶ *Erunt*, ἔσται: id est ἔστω, vt etiam scriptum legimus in quodam exemplari, quanuis retineri etiam possit præsentis temporis significatio.

42 *Sed væ vobis*, ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν. Optimè hæc cohærent cũ superioribus, vt minimè dubium sit quin ἀλλὰ sic conuerti oporteat. Quum enim mentionem fecisset beneficentiæ, futurum erat vt hîc Pharisæi suas decimas obiicerent. Ostendit igitur Dominus quantum absint à vera liberalitate, quantumuis externam illius speciem præ se ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1. Cor. 1.3. ¶ *Quoniam* ὅτι. In plerisque Vulgatæ editionis codicibus non legitur *Quia*, sed *Qui*, tum hoc versiculo, tum etiam aliis sequentibus: quam lectionem germanam esse puto, & ab iis deprauatam qui, quum scriptum esset vt vides in isto margine, & hoc literarum compendium ignorarent, pro οἱ legerunt ὅτι. Neque verò mirum hoc cuiquam videbitur qui manuscripta exemplaria cum impressis contulerit, in quibus permulta similia errata tam sæpe occurrunt, vt nemini dubium esse possit ex vno loco infinitos alios postea fuisse deprauatos, & ex vno aliquo exemplari errorem in alia plurima emanasse. Nihil tamen volui mutare contra vetustorum codicum fidem, quum præsertim legat & interpretetur ὅτι Syrus interpres apud Matthæum.

¶ *Decimatis*, ἀποδεκατοῦτε, id est, decimam partem deciditis, nimirum ex Dei Lege persoluendam: quemadmodum Latinis dicebatur legio decimari, quum decimus quisque ad supplicium legebatur ex militari disciplina, vt infrà 18. versu 12. Alij contrà ad auaritiam Pharisæorum hoc referunt, qui ex quibusuis colligerent decimas. Et certè hoc etiam sensu accipitur verbum ἀποδεκατοῦν Hebr. 7.5.

Sed priorem interpretationem potius recipio. Mentionem autem fieri inter olera, menthæ & rutæ, quarum hodie rarus est in cibis vsus, nemo mirabitur qui Plinium, ipsúmque adeo Apitium legerit. ¶ *Et quoduis olus*, καὶ πᾶν λάχανον: vel, quoduis olus: id est omne genus olerum, vt rectè explicat Augustinus in Enchiridio ad Laurentium, cap. 99. simili ratione docens exponi oportere quod ait Apostolus 1. Timot. 2. 4, Deum velle omnes homines saluos fieri. ¶ *Iudicium*, τὴν κρίσιν. Hebraicè משפט [*mischpat*,] id est quod iustum & æquum est. Complectitur enim hoc vocabulum alteram illam partem iuris gentium, QVOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autem Dei ad primam tabulam spectat, quæ quidem præcipua est, adeo vt illa ab hac diuelli nullo modo possit. Erasmus autem iudicium facit duplex: vnum hominum, quando ex cultu externo metimur pietatem: alterum Dei, quum ex animi affectu pietas æstimatur. Duplicem item charitatem: vnam hominum, quum leuiculo beneficio afficitur proximus: alteram Dei, quum in iis succurritur homini quę ad æternam illius salutem pertinent. Sed hæc (vt opinor) ad hunc locum non spectant. Nam neque iudicium hîc accipitur pro animi opinione, aut sententia: neque vocabulum Θεοῦ est repetendum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: neque charitas Dei aliud hîc declarat quàm eum amorem quem Deo debemus. ¶ *Hæc autem oportuit*, ταῦτα δὲ ἔδει. Ita interpretatur Vulg. editio, & particulam δὲ additam reperimus in duobus codicibus vetustis. Erasmus, *Imò oportuit*, μᾶλλον δὲ ἔδει. Dicit autem Christus oportuisse illa fieri, quoniam ex Lege debebantur decimæ Leuitis.

Ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν λέγει αὐτῷ, Διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ἡμᾶς ὑβρίζεις.

Matt. 23. 4 act. 15. 10 Ὁ δὲ εἶπε, Καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις.

Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς.

Ἄρα μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτούς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα.

Διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ εἶπεν, Ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ ἐκδιώξουσιν.

Ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,

Gen. 4. 8 2. Paralip. 24. 21 Ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἄβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου, τοῦ ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναί, λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

Οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.

45 Respondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei, Præceptor, quum hæc dicis, etiã nos afficis iniuria.

46 Ipse autẽ ait, ‖ Væ vobis quoque Legis interpretibus, quoniam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, sed ipsi vno ex digitis vestris non attingitis onera.

47 Væ vobis: quoniam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri trucidarũt eos.

48 Nempe testimonio vestro comprobatis facta patrum vestrorum: quoniam illi quidem eos trucidarunt, vos autem ædificatis eorum monumenta.

49 Propterea etiam Sapientia Dei dixit, Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ex ipsis *quosdam* trucidabũt, & *quosdam* expellent.

50 Vt à gente ista requiratur sanguis omnium Prophetarum effusus à iactis fundamentis mundi,

51 ‖A sanguine Abel vsque ad sanguinem‖Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: profectò, dico vobis, requiretur ab hac gente.

52 Væ vobis Legis interpretibus, quoniam sustuliſtis clauem cognitionis: ipsi nõ introiſtis, & eos qui introibant prohibuiſtis.

45 *Respondẽs autem quidam ex Legisperitis ait, illi, Magister, hæc dicens, etiam contumeliam nobis facis.*

46 *At ille ait, Et vobis Legisperitis væ, quia oneratis homines oneribus quæ portare non possunt, & ipsi vno digito vestro non tanguis sarcinas.*

47 *Væ vobis, quia ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem vestri occiderunt illos.*

48 *Profectò testificamini quòd consentitis operibus patrum vestrorum: quoniã ipsi quidem eos occiderũt, vos autem ædificatis eorum sepulchra.*

49 *Propterea & Sapientia Dei dixit, Mittam ad illos Prophetas & Apostolos, & ex illis occident, & persequentur.*

50 *Vt inquiratur sanguis omnium Prophetarũ qui effusus est à constitutione mundi, à generatione ista,*

51 *A sanguine Abel, vsque ad sanguinem Zachariæ, qui periit inter altare & ædem: ita dico vobis, requiretur ab hac generatione.*

52 *Væ vobis Legisperitis, quia tuliſtis clauẽ scientiæ: ipsi non introiſtis, & eos qui introibant prohibuiſtis.*

---

48 *Testimonio vestro comp.* μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, *Testificamini quòd cõsentitis*, i. μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. vide suprà 4. 22. Testimonium autem hoc non sumit Christus à præpostera illa cura exornandi martyrum sepulchra, sed ab ipsorum Pharisæorum moribus, vt qui patrũ exemplo contra veros Dei seruos furerent, ac proinde, quanuis pietatis studium prætexerent, reuera tamen Prophetarum monumenta exornando, tanquã trophæa quædam auitæ crudelitatis erigerent.

* 49 *Ex ipsis [quosdam,]* ἐξ αὐτῶν, Subaudiendum est τινὰς in Græco, quod Latinè expressimus, Vide Matthæi 23. 34, & 27. 9, & Actorum 21. versu 16. ¶ *Expellent*, ἐκδιώξουσιν: id est, ita insectabuntur vt tandem expellant. Vulgata & Erasmus, *Persequentur*, id est διώξουσιν. Ita enim etiam excudit Frobenius. sed vetusti codices legunt ἐκδιώξουσιν: quod quidem est multo ἐμφατικώτερον.

50 *Vt requiratur sanguis*, ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Hebraicè דם כל־הנביאים ידרש [*dam chol hãnebiim ijdaresch:*] id est, vt ratio à vobis reposcatur, atq; adeo pœnæ exigatur fusi sanguinis Prophetarũ. Cæterùm illud ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id est, à gente ista, quum in Græcis ponatur in extremo versiculo, collocani potius in principio, vt studerem perspicuitati, nequis videlicet connectat cum participio, ἐκχυνόμενον Nam potius cohærere cũ ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi versiculi. ¶ *Effusus*, τὸ ἐκχυνόμενον. Eras. *Qui effunditur*. Atqui rectius (ni fallor) vetus interpres animaduertit præsens pro præterito, aut potius pro futuro exacto vsurpatum.

52 *Sustuliſtis*, ἤρατε: id est ἀπεκρύψατε καὶ ἠφανίσατε, abscõdiſtis & sustuliſtis è medio, vt nusquam compareat. Sic enim rectè (meo quidem iudicio) interpretatur Theophylactus. Nam quòd Erasmus existimat potius significari Scribas tuliſſe, id est in se recepiſſe & gestandas suscepiſse claues cognitionis, quia nimirum sibi solis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant: quanuis verè dicatur, tamen non possum probare. Neque enim verbum αἴρειν, sed αἱρεῖσθαι potius hac significatione solet à Græcis vsurpari.

Λέγοντος δὲ αὐτῶ ταῦτα πρὸς αὐτοὺς, ἤρξαντο οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων·

Ἐνεδρεύοντες αὐτὸν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

53 Quum autem hæc eis diceret, cœperunt Scribæ & Pharisæi vehementer *ipsi* imminere, & eum allicere ad loquendum de multis:

54 Insidiantes ei, & cupidè venantes aliquid ex ipsius ore, vt eum accusarent.

53 *Quum autem hæc ad illos diceret, cœperũt Pharisæi & Legis periti grauiter insistere, & os eius opprimere de multis:*

54 *Insidiantes ei, & quærentes aliquid capere de ore eius, vt accusarent eũ:*

Κεφάλαιον ιβ.

Ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

Οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστὶν ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται, καὶ κρυπτὸν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

Ἀνθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων.

Λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου, Μὴ

CAP. XII.

INterea quum coacta esset permulta turba, adeo vt alij alios conculcarent, cœpit dicere discipulis suis, In primis cauete vobis à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis.

Nihil enim opertũ est, quod non futurũ sit vt retegatur: neque occultum, quod non sit futurum vt cognoscatur.

Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti estis in conclauibus, prędicabitur in solariis.

Dico autẽ vobis amicis meis,

CAP. XII.

MVltis autem turbis circunstantibus, ita vt se inuicem conculcarent, cœpit dicere ad discipulos suos, Attendite à fermento Pharisæorum, quod est hypocrisis. Matt. 16.6 mar. 8.14.

Nihil autem opertum est, quod non reueletur: neque absconditum, quod non sciatur. Mat. 10.26 mar. 4.22 sup 8.17

Quoniam quæ in tenebris dixistis, in lumine dicentur: & quod in aurem loquuti estis in cubiculis, prædicabitur in tectis.

Dico autem vobis amicis meis, Ne timeatis Mat. 10.28.

53 *Quum autem hæc eis diceret*, λέγοντος δὲ αὐτῶ ταῦτα πρὸς αὐτοὺς. In quodam codice scriptum erat, καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντος αὐτοῦ, Et eo illinc egresso. ¶ *Imminere*, ἐνέχειν. Vulgata & Erasmus, *Insistere*. vide Mar. 6, 19. In Complutensi editione & quodam alio codice legimus σωέχειν, id est vrgere & quasi comprimere. Meus autem vetustissimus codex, habet δεινῶς ἔχειν, id est [istud] grauiter ferre. ¶ *Et eum allicere ad loquendum*, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic autem legimus in omnibus nostris vetustis codicibus, si duos tantùm excipias in quibus scriptum erat ἀποστομίζειν, eadem manẽte sententia. Sed vtrouis modo legas, rectè (vt arbitror) Erasmus in eo reprehendit Veterem interpretem quòd ἀποστοματίζειν verterit *Os opprimere*. quum id potius declaret τὸ ἀποστομίζειν, quo vtitur Apostolus Tit. 1. 11. neque vlla ratione videatur hæc expositio posse conuenire. Nam qui ex cuiuspiam ore aliquid aucupatur vnde creet illi periculum, potius eum conatur ad loquendum prouocare quàm os ipsi occludere. Theophylactus aliam præterea interpretationem adfert, quasi ἀποστοματίζειν declaret ἀπὸ τοῦ στόματος κρατεῖν: id est, vt vernaculo nostro sermone optimè explicamus, *prendre par le bec*. Sed neque hoc verbum vsquam reperio vsurpatum ea significatione, neque hæc expositio admitti potest, quin fateamur Lucam valde impropriè loquutum, vt qui dicat Scribas cœpisse ipsum ἀποστοματίζειν, id est (si hanc interpretationem recipiamus) in sermone illaqueare: quum potius dicendum fuerit ipsos id esse conatos quod tamen nunquam vel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Erasmus in hunc locum multa annotat eruditè: sed quid potissimùm sequatur non ostendit. Ego verò ingenuè dicam quod sentio. Ἀποστοματίζειν reperio apud Athenæum pro memoriter aliquid referre, cuius exemplum profert Erasmus: apud Platonem autem in Euthydemo, accipitur ἀμεταβάτως, dicitúrque de Grammaticis qui pueris ore suo verba præfantur, vt subsequantur illi, aut dictata excipiant: vnde Horatius, *Occidit miseros crambe repetita magistros*, loquens nimirum περὶ τοῦ ἀποστοματιζομένων, id est de iis quæ præceptor vna voce solet discentibus inculcare: quo verbo vtitur etiam in ea significatione Aristoteles Elenchorum capite tertio. Postremò apud Plutarchum in Theseo vsurpatum reperio μεταβατικῶς pro eo quod Latini dicunt Recitare & ore suo pronuntiare, sed cum quadam energia: vt furentes vates finguntur suos versus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllæ prædictione. Hæc autem omnia quum inter se comparo, venio in eam opinionem vt hoc loco putem ἀποστοματίζειν accipi forma Hebræa coniugationis Hiphil, sicut passim alia multa obseruauimus: & eo significari quod sequenti versiculo declaratur, nempe conatos fuisse Pharisæos, multis ac variis propositis quæstionibus, varia ab ipsius ore responsa elicere: quòd fore sperarent vt aliquid aut nimium liberè, aut ambiguè, aut denique non satis considerate effutiret, vnde arriperent calumniandi occasionem. Itaque conuerti ἀποστοματίζειν αὐτὸν, *eum allicere ad dicendum*, vel *loquendum*, vt Græci vocabuli vim aliquatenus saltem adumbrarem. Erasmus interpretatur, *Captiosè eum interrogare*: quæ interpretatio fere eandem habet sententiam, sed à Græci verbi genuina explicatione paulo longius discedit, vt sequens versiculus ostendit. Nam (vt paucis dicam) ἀποστοματίζειν αὐτὸν, nihil aliud declarat quàm θηρεύειν τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ: id est, Venari quippiam ab ipsius ore. quod statim subiicitur. Syrus autem interpres videtur tale quidpiam Græcè legisse. ἀγανακτεῖν· καὶ ὠργίζοντο καὶ ἔξθυον τοὺς λόγους αὐτοῦ, id est indignari: & irascebantur, & aucupabantur ipsius sermones. Meus verò vetustissimus codex pro ἀποστοματίζειν αὐτὸν habet συμβάλλειν αὐτῶ, *Cum ipso certare*. Sed hæc omnis varietas verborum est non rerum: inde, opinor, orta, quòd illa non admodum vsitata ἐνέχειν & ἀποστοματίζειν quum nonnulli aliis magis familiaribus formulis loquendi vel in albo librorum vel inter lineas annotassent, librarij quidem primi omnia in contextum reposuerunt, his autem successerunt qui vnis dispunctis, alia receperunt. Itaque receptam lectionem Græcam omnino retinendam censeo.

54 *Insidiantes ei*. ἐνεδρεύοντες αὐτῶ Hîc demum habet Syrus interpres πρὸς πολλῶν, *in multis*. quæ superiorem versiculũ finiunt. ¶ *Cupidè venantes*, ζητοῦντες θηρεῦσαι. Vulg. *Quærentes capere*. Eras. *Quærentes venari*: vterque nimium obscuré.

IN CAPVT XII.

1 *Interea*, ἐν οἷς. Ad verbum, *inter quæ*, id est, quæ dum gererentur. Hoc est omnino quod vernaculo sermone dicimus, *en ces entrefaictes*. Vulgata & Erasmus, *Autem*, id est δέ. ¶ *Quum coacta esset*, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, *Circunstantibus*, περιεστώτων. vel, vt meus vetustissimus codex habet, περιεχόντων κύκλῳ. Erasmus, *Quum conuenisset*, συνελθουσῶν. ¶ *Permulta turba*, μυριάδων Sic rectè Valla. positus est enim definitus numerus pro infinito. Vulgata, *Multis*, quod est nimis dilutum, Erasmus. *Innumera turba multitudo*.

3 *Propterea*, ἀνθ' ὧν. Vulgata & Erasmus, *Quoniam*: quasi sit ratio superioris dicti, quum potius sit consequutio quæ inde colligitur.

φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι.

Ὑποδείξω δὲ ὑμῖν τίνα φοβηθῆτε· φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν· ναὶ, λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε.

Mat 10.29 Οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο; καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ;

Act.27.34. Ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠριθμημέναι. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε.

Sup 9.26 matt.10.32 2. tim.2.12 Λέγω δὲ ὑμῖν, Πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ.

Matt.12.31 marc.3.18 1.ioh.5.13 Καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον Πνεῦμα βλασφημήσαντι, οὐκ ἀφεθήσεται.

Mat. 10.19 mar.13.12 Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε·

Τὸ γὰρ ἅγιον Πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν.

Εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου, Διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δικαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ' ὑμᾶς;

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Ὁρᾶτε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ τῆς πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ.

Ne timete *vobis* ab iis qui trucidant corpus, & postea non habent quod amplius faciant.

5 Præmonstrabo autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam trucidarit, præditus est auctoritate iniiciendi in gehenam: vtique, dico vobis hunc timete.

6 Nónne quinque passerculi vænéunt assariis duobus? & *tamen* vnus ex iis non est in obliuione apud Deum?

7 Quinetiam capilli capitis vestri omnes numerati sunt. ne igitur timete: multis passerculis præstatis.

8 Dico autem vobis, Quisquis me agnouerit coram hominibus, Filius quoque hominis agnoscet eum corã Angelis Dei.

9 Qui verò me abnegauerit in conspectu hominum, abnegabitur in conspectu Angeloru Dei.

10 Et quisquis loquutus fuerit aduersus Filium hominis, ei remittetur: ei verò qui aduersus Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.

11 Quum autem adduxerint vos ad synagogas & ad magistratus ac potestates, ne soliciti estote quomodo aut quid pro defensione allaturi aut quid dicturi sitis:

12 Spiritus enim sanctus docebit vos eo ipso momento, quę oporteat dicere.

13 Dixit autem ei quidam è turba, Præceptor, dic fratri meo vt partiatur mecum hæreditatem.

14 Ipse verò dixit ei, Heus tu, quis me vobis iudicem aut partitorem præfecit?

15 Dixit igitur eis, Videte, & cauete ab auaritia. nec enim cuiusquam vita ex iis quæ ipsi suppetunt, in eo sita est vt redundet.

ab iis qui occidunt corpus, & post hæc non habent amplius quid faciant.

5 *Ostendam autem vobis quem timeatis: timete eum qui postquam occiderit, habet potestatem mittere in gehennam: ita dico vobis, hunc timete.*

6 *Nónne quinque passeres vænéunt dipondio, & vnus ex illis non est in obliuione coram Deo?*

7 *Sed & capilli capitis vestri omnes numerati sunt. Nolite ergo timere: multis passeribus pluris estis.*

8 *Dico autem vobis, Omnis quicunque confessus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis cõfitebitur illum coram Angelis Dei.*

9 *Qui autem negauerit me coram hominibus, negabitur coram Angelis Dei.*

10 *Et omnis qui dicit verbum in Filium hominis, remittetur illi: ei autem qui in Spiritum sanctum blasphemauerit, non remittetur.*

11 *Quum autem induceut vos in synagogas & ad magistratus & potestates, nolite soliciti esse qualiter aut quid respondeatis, aut quid dicatis:*

12 *Spiritus enim sanctus docebit vos in ipsa hora quid oporteat vos dicere.*

13 *Ait autem ei quidam de turba, Magister dic fratri meo vt diuidat mecum hæreditatem.*

14 *At ille dixit ei, Homo, quis me constituit iudicem aut diuisorem super vos?*

15 *Dixítque ad illos, Videte & cauete ab omni auaritia: quia non in abundantia cuiusquam vita eius est ex iis quæ possidet.*

---

4 *Timete*, φοβηθῆτε. Vulgata & Erasmus, *Terreamini*: sensu non multum diuerso, sed tamen non satis rectè, quum τὸ φοβεῖσθαι nunquam (quod sciam) passiuè accipiatur.

5 *Præmonstrabo*, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet, quoniam improuisa vehementius feriunt. Itaque non est otiosa præpositio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Erasmus. Vide Matt.3.7.

6 *Assariis*, ἀσσαρίων. Vulg. *Dipondio*, i. assibus duobus. Erasm. *Minutis assibus*. Vide Matth.10.29. Iudicent tamen rei nummariæ peritiores, num vilior aliquis numulus significetur, cuiusmodi voluit quidam fuisse quos Assarim Hebræi vocarunt Latina corrupta voce, non tamen eiusdem pretij atque Asses, sed qui quaterni obolum, i. sextam drachmæ partem efficerent, vt diximus Matth.10.29. Sed ista certè perobscura sunt adhuc, nec etiam ad istorum Christi dictorum intelligendam sententiam prorsus necessaria. ¶ *Duobus*, δύο; Sic istum locum esse distinguendum, neque interrogationis notam ad posterius membrũ pertinere res ipsa ostendit. Nam hæc interrogationis nota innuit affirmationem certam, vt rei vulgò notæ: at posterioris sententiæ alia ratio est, vtpote quę consolationis vice addatur à Christo, contra vulgi opinionem, potius existimanti Deum ista vilia & tam exigua non curare. Idcirco adieci in posteriore membro aduersatiuam particulã: vt mox quoque vers.24.

8 *Me*, ἐν ἐμοί: vt paulo pòst ἐν αὐτῷ declarat αὐτὸν, *eum*, vt ex Matthæo liquet. Et quæ in hunc locum commentatur Theophylactus, certè ad rem non pertinent.

14 *Heus tu*, ἄνθρωπε. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Homo*. Vide suprà 5.20.

15 *Auaritia*, τῆς πλεονεξίας. Vulgata, *Omni auaritia*, id est πάσης πλεονεξίας, vt in quodam codice scriptum inuenimus. Significat autem πλεονεξία immodicam acquirendi cupiditatem, etiam cum aliorum detrimento. Itaque latius patet quàm φυλαργυρία. *Nec enim*, &c. ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidam codices ἐστὶν proximè coniungunt cum negante particula: & rectius, vt opinor. Præterea quædã exemplaria legunt ἡ ζωὴ αὐτοῦ, pro ἡ ζωὴ αὐτῷ: quædam etiam ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ, eadem tamen manente sententia. Syrus interpres simpliciter habet, Nec enim in redundantia facultatum est ei vita. vt planè videatur legisse. οὐ γὰρ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ ἡ ζωή ἐστι, quod planissimum est. Eadem tamen manet etiam sententia si receptam lectionem sequamur, quæ vt magis esset

esset perspicua, coactus sum constructionem verborum nonnihil immutare. Quia verò ita collocata sunt vocabula in hoc membro vt nonnulla sit huius loci obscuritas, aliorum sententias paucis explicabimus, & nostram quoque confirmabimus, nequis nouitate offendatur. Quidam igitur πνὶ construunt cum ὄφ. quorum sentẽtiam si sequamur, necesse est (opinor) dicamus relatiuum αὐτῶ, quod sequitur post ζωῆ, abundare ex Hebræorum idiotismo. Quidam coniungunt cum περισσεύειν, sed ita vt sit neutrius generis, neque de persona, sed de re dicatur, vt περισσεύειν πνὶ, significet re quapiam abundare: quorum sententiam multis de causis repudio. Coniungo tamen πνὶ cum περισσεύειν, ita vt pronomen αὐτῶ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν πνὶ, idem declaret atque ἐν τῷ περισσεύειν πνά: id est, quum quispiam abundat. Puto enim περισσεύειν vel impersonaliter poni, vt in illo Philostrati in Heroicis περίεστι σοφίας αὐτῶ: id est, abundat sapientia: vel, si hoc cuipiam videtur durius, subaudiendum relatiuum αὐτὰ videlicet ὑπάρχοντα. Non desunt etiam qui putent hîc damnari auarorum ingenium, plerunque inter medias opes esurientium. quo nomine iubeat Christus vt auaritiam detestemur. Sed præterquam quòd ne hoc quidem cohæret cum sequente similitudine, videtur etiam detorta expositio si hæc verba, *Non est ipsi vita ex facultatibus suis*, interpreteris, *Non fruitur bonis suis*. Theophyl. autẽ totũ hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῶ, in cõmentario non attingit: & illud ζωὴ ὄφ, exponit de vitæ prorogatione: quia (inquit) ὁ σωὴ κτίνεται τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περιουσίᾳ: id est, vitæ modus non producitur vnà cum facultatum incremento. quæ interpretatio congruit quidem exemplo quod mox subiicitur. sed mihi non satisfacit. Est igitur (vt arbitror) germana hæc sententia. Christus, vt suos ab ista immodica opum cupiditate deterreat, enertit illud ipsum quo nituntur eiusmodi hominum consilia. Solent autem homines vitæ suæ præsidia in opibus collocare, adeo vt quo quisque ditior est, eo minus omnia pericula atque adeo ipsam mortem reformidet. Hinc illa diuitum arrogantia & supinitas, quasi Deum ipsum in cistis & horreis inclusum habeant in potestate. Contrà verò ostẽdit Dominus, Primùm, neminem viuere ex eo quod ipsi * superest. Deinde incertam esse omnium istarũ rerum possessionem. nec illis posse vitam vel ad momentum prorogari, quòd ea sita sit in vnius Dei potestate, qui solus eam largitur, & conseruat quandiu ipsi libet: quod argumẽtum copiosissimè persequitur Solomon in Ecclesiaste. Quorsum igitur quisquam à diuitiis pendeat, vt ij solent qui de iis in dies accumulandis tantopere sunt soliciti? Est autem in primis seruanda propria notatio τοῦ περισσοῦ, de qua diximus Mat. 3, 37, & Mar. 12, 44. vt auarorum cupiditas infinita significetur, non autem vel res ipsæ ad vsum nostrum * creatæ damnentur, vel honestum tuendæ vitæ studium.

Εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς λέγων, Ἀνθρώπου πνὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα·	16	Dixit autem eis parabolam in hæc verba, ‖ Hominis cuiusdam diuitis exuberarat regio:	16	*Dixit autem similitudinẽ ad illos, dicens, Hominis cuiusdam diuitis uberes fructus ager attulit:*	Ecc. 11. 19
Καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων, Τί ποιήσω, ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου;	17	Itaque ratiocinabatur apud se, dicens, Quid faciam? nec enim habeo vbi cogam fructus meos.	17	*Et cogitabat intra se dicens, Quid faciam, quia non habeo quò congregem fructus meos?*	
Καὶ εἶπε, Τοῦτο ποιήσω· καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω· καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γενήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου·	18	Et dixit, Hoc faciam: destruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes prouẽtus meos, & bona mea:	18	*Et dixit, Hoc faciam: destruam horrea mea, & maiora faciam: & illuc cõgregabo omnia quæ nata sunt mihi, & bona mea:*	
Καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου, Ψυχή, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά· ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.	19	Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, oblectare.	19	*Et dicam animæ meæ, Anima, habes multa bona posita in annos plurimos: requiesce, comede, bibe, epulare.*	
Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Θεός, Ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ· ἃ δὲ ἡτοίμασας, πνὶ ἔσται;	20	Dixit autem ei Deus, Amens, hac nocte anima tua repetitur abs te: quæ verò parasti, cuius erunt?	20	*Dixit autem illi Deus, Stulte, hac nocte animam tuam repetunt à te: quæ autem parasti, cuius erunt?*	
Οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς Θεὸν πλουτῶν.	21	Ita *est* qui thesaurum congerit sibi, nec est in Deo diues.	21	*Sic est qui sibi thesaurizat, & non est in Deum diues.*	
Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.	22	Dixit autem discipulis suis, ‖ Propterea dico vobis, ne soliciti estote de anima vestra, quid esuri sitis: neque de corpore, quare sitis induendi.	22	*Dixitque ad discipulos suos. Ideo dico vobis, nolite soliciti esse animæ vestræ quid manducetis: neque corpori, quid induamini.*	Matt. 6. 25 1. pet. 5. 7 psal. 34. 23

---

16 *In hæc verba*, λέγων. Hebraicus pleonasmus, vt infrà 14. 3, & sic etiam Herodotus in Euterpe, ἔφη λέγων. ¶ *Exuberarat*, εὐφόρησεν. Vulg. & Erasm. per periphrasin, *Vberes fructus attulit.* ¶ *Regio*, ἡ χώρα. Vulg. & Eras. *Ager*, id est χωρίον. Videtur autem emphasis esse in hoc verbo, quã etiam annotat Theophylactus, quasi iste non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possederit, vt ij solent qui domum domo, agrum agro cõiungunt, de quibus Esaias 5. 8.

17 *Ratiocinabatur*, διελογίζετο. Mirè conuenit verbum λογίζεσθαι, quoniam istiusmodi homines totam vitam in subducendis rationibus consumunt.

19 *Oblectare*, εὐφραίνου. Sardanapali vox, ab Epicuro repetita, & ab ipsius harę porcis, hoc prę sertim tempore nimiùm multis, studiosè obseruata. Vulg. *Epulare*, quod non satis latè patet. Erasmus, *Gaude*, χαῖρε. Est autem hæc sui ipsius compellatio Hebręis familiaris. Sic etiam apud Homerum Vlysses seipsum adhortatur his quæ sequuntur verbis, τέτλαθι δὴ κραδίη.

21 *Sibi*, ἑαυτῷ: id est, sese respiciens. In vno codice legimus ἐν ἑαυτῷ, ex quo intelligatur dici aliquis πλούσιος εἰς Θεόν, quando omnia præsidia in vno Deo collocat, vt εἰς Θεὸν, idem declaret atque ἐν Θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. ¶ *In Deo*, εἰς Θεόν. vel apud Deum, id est Dei respectu. Iubet enim nos Deus thesaurizare in cælis, ac proinde ab vnica eius prouidentia pendere: qua de re Apostolus 1. Timot. 6. 17. 18. 19. Vulgata, *In Deum*. Erasmus, *Erga Deum*. Vtrãque interpretationem repudio, nequis ex ea occasionem arripiat statuendi operum merita, quanuis bonis operibus gratuitam mercedem constitutam esse non negem. Sed omnino, πλουτεῖν ἐν Θεῷ, dici videtur qui in dies augescit in * Dei cognitione. sic diuites iubet Apostolus 1. Timoth. 6, 18, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς. Cæterùm in quinque vetustis codicibus post πλουτῶν, id est *Diues est*, subiicitur, ταῦτα λέγων, ἐφώνει, Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκούετω, *Hæc dicens, clamabat, Qui habet aures ad audiendum, audiat.*

Ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.

23 Anima plus est quàm alimentum, & corpus quam vestitus.

Anima plus est quàm esca, & corpus plus quàm vestimentum.

Κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν· οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ Θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;

24 Considerate coruos, neque serere, neque metere: quibus nō est cella neque horreum, & tamen Deus alit eos: quanto vos præstatis volucribus?

Considerate coruos, quia non seminant, neque metunt: quibus non est cellarium neque horreum, & Deus pascit illos: quanto magis vos plurus estis illis?

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

25 Quis autem ex vobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitum vnum?

Quis autem vestrûm cogitando potest adiicere ad staturam suam cubitum vnum?

Εἰ οὖν οὐδὲ ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοιπῶν μεριμνᾶτε;

26 Itaque si ne rem quidem minimam *præstare* potestis, quid de residuis illis estis soliciti?

Si ergo neque quod minimum est potestis, quid de cateris soliciti estis?

Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ Σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

27 Considerate lilia, quomodo crescant: non fatigantur, nēque nent. dico autem vobis, ne Solomonem quidem in omni gloria sua amictum fuisse vt vnum illorum.

Considerate lilia quomodo crescunt: non laborant, neque nent. dico autem vobis, nec Salomon in omni gloria sua vestiebatur sicut vnum ex istis.

Εἰ δὲ τὸν χόρτον ἐν τῷ ἀγρῷ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον ὁ Θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

28 Quòd si herbam quæ hodie est in agro, & cras in clibanum coniicitur, Deus ita circumuestit, quanto magis vos, ô exigua fide præditi?

Si autem fænum quod hodie est in agro, & cras in clibanū mittitur Deus sic vestit, quanto magis vos, pusillæ fidei?

Καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε· καὶ μὴ μετεωρίζεσθε.

29 Vos igitur ne quærite quid esuri sitis, aut quid bibituri: & ne suspenso animo estote.

Et vos nolite quærere quid mānducetis, aut quid bibatis: & nolite in sublime tolli.

Ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ· ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν ὅτι χρῄζετε τούτων.

30 Hæc enim omnia gētes mundi requirunt: Pater autem vester nouit vos istis indigere.

Hæc autē omnia gentes mundi quærunt: Pater autem vester scit quoniam his indigetis.

Πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

31 Quin potiꝰ querite regnū Dei, & hæc omnia adiiciētur vobis.

Veruntamen quærite regnū Dei, & hæc omnia adiicientur vobis.

Μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι εὐδόκησεν ὁ πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.

32 Ne time, parue grex ille, nam visum est Patri vestro dare vobis regnum illud.

Nolite timere, pusillus grex: quia cōplacuit Patri vestro dare vobis regnū.

---

24 *Neque serere, ὅτι οὐ σπείρουσι.* Sic Terentius vt alibi annotauimus aliquoties, *Observa filium quid agat*, pro, *Observa quid filius agat.* Syrus vt suprà 11.41. videtur pro ὅτι legisse εἰ, idque (opinor) rectius. ¶ *Cella, ταμεῖον:* vel *Cellarium*, vt vertit Vetus interpres. sed illud est magis vsitatum. Erasmus, *Penuarium*, quod vocabulum non memini legere. Alibi ταμεῖον vertimus *Conclaue*, in re non prorsus simili. ¶ *Et [tamen] Deus, καὶ ὁ Θεός.* Ellipsin particulæ aduersatiuæ non dissimilem obseruauimus Mat. 2.6.

25 *Cubitum vnū, πῆχυν ἕνα.* Atqui cubiti mēsura non est minima staturæ humanæ portio. Nō est igitur istud ad cubiti mensurā, in sese, siue relatè, ad corporis totius staturā consideratā, sed ad vitæ ipsius & corporis conseruationem referendum: de quibus instituta est oratio, & præ quibus minima quædam res est corporis incrementum si vel ad cubitum vsque excreuerit. Sed & hoc obseruandum est, Christum sic nomen ἡλικίας & πήχους vsurpare, quoniam de corporis alimento & vestitu sermo erat institutus, vt tamē multo longius feratur ipsius oratio, nempe ad redarguendos in genere tum quicunque sua sorte non contenti, altissima quæque captant, & vt eò perueniant perpetua sese sollicitudine incerti excarnificant.

26 *De residuis illis, περὶ τῶν λοιπῶν.* Vulg. de cæteris, articulo malè prætermisso. Deinde τὰ λοιπὰ vocat non in genere cætera, sed res illas quas immodicè appetunt homines, quasi quo magis illis redundant, tanto sit ipsis vita certior & diuturnior futura. τὰ λοιπὰ igitur vocat ea quę vsui necessario & iusto supersunt, antea idcirco vsus verbo περισσεύειν.

29 *Ne suspenso animo estote, μὴ μετεωρίζεσθε.* Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur in sublime tolli, nempe vt ex astrorum cursu in futurum sibi consulant homines: quam interpretationem miror potuisse ab Erasmo approbari. Quidam de diuitum arrogantia explicant, vt idem declaret atque altum sapere. Quidam ad instabilem illam hominum cupiditatem referunt qui semper inhiant altioribus. Suum cuique liberum iudiciū esto. Ad me verò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui positus est in sublimi (vt Socrates ille apud Aristophanem ἀεροβατῶν καὶ τὸν ἥλιον περιφρονῶν) sed etiam à consequenti significat τὸν ταλαντευόμενον καὶ ἀβεβαίως ἔχοντα, id est eum cuius animus velut in aëre suspensus, modò hûc, modò illûc inclinat: ideo existimo τὸ μετεωρίζεσθαι accipi pro eo quod Latini dicunt Animi pendere, & dubio ac suspenso animo esse: quod iis eueniat necesse est qui de præsente vita sollicitiin humana duntaxat præsidia respiciunt.

30 *Indiger, χρῄζετε.* Clemens Alexādrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας; id est de cupiditate qua appetimus quæ minimè sunt necessaria: & in eam sententiam superiore versiculo Christum dixisse putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετέωρος ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονεία καὶ τρυφὴ πρεῖ. Sed hoc vocabulum χρῄζειν & ταῦτα πάντα, quod sequitur in proximo versiculo, indicant hanc Christi doctrinam longius porrigi. Reprehēdit enim Dominus eos omnes qui presenti vitę ita sunt addicti vt beatam illam ac sempiternam vitam vel prorsus obliuiscantur, vel illi certè postponant. Item qui huius vitæ necessaria præsidia vel in aliis hominibus, vel in sua diligentia ac industria collocāt. ex quo fit vt plerique anxij & irrequieti ne huius quidem vitæ commodis fruantur: quorum omnium vitiorum radix est diffidentia. Eam igitur his verbis Christus conatur suis eximere, non vt officio suo desint, sed [illegible]n primis quærant quod præcipuum esse debet, & ita laborent vt impiam illam animi ægritudinem vitent, omnes denique cogitationes in Patrem cęlestem reiiciāt, vt monetur 1. Pet. 5.7.

31 *Quin potius, πλὴν.* Vulg. *Veruntamen.* Vide suprà cap. 11.41, & Matt. 11.22. ¶ *Omnia, πάντα,* Deest hæc particula in tribus vetustis codicibus: sed mihi tamen videtur minimè otiosa.

32 *Parue grex ille, τὸ μικρὸν ποίμνιον.* Magna vis est hoc loco articuli, ideóque minimè negligenda, quum in eo lateat totius huius consolationis pondus. Videtur autem Christus alludere ad locum Es. 41.14.

Πολήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε ἐλεημοσύνην. Ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ παλαιούμενα θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς οὐρανοῖς· ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς διαφθείρει.

Ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

Ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ οἱ λύχνοι καιόμενοι·

Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων· ἵνα ἐλθόντος, καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.

Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος εὑρήσει γρηγορεῖν τας· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται, καὶ ἀναπλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.

Καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι.

Τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ἤδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἂν καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

Εἶπεν δὲ ὁ Κύριος, Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

Μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

Ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, Χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρ-

33 ‖Vēdite quæ habetis, & date eleemosynā. Parate vobis crumenas quæ nō veterascūt, thesaurum in cælis qui nunquā deficiat, quòd fur nō appropinquat, & *vbi* tinea non corrumpit.

34 Vbi enim thesaurus vester est, illic & cor vestrum erit.

35 ‖Sint lumbi vestri præcincti, & *vestræ* lucernæ accensæ:

36 Et similes *estote* vos iis qui expectant quando dominus suus regressurus sit à nuptiis, vt quu venerit, ac pulsauerit, statim aperiant ei.

37 Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes. amen dico vobis, præcinget se & faciet vt discumbant, & accedens ministrabit eis.

38 Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, atque ita inuenerit, beati sunt serui illi.

39 ‖Hoc autem scitote, si sciret paterfamilias qua hora fur venturus sit, vigilaret, nec sineret perfodi domum suam.

40 Et vos igitur estote parati. quia qua hora non putatis, Filius hominis veniet.

41 Dixit autem ei Petrus, Domine, nobis dicis istam parabolam, an etiam omnibus?

42 Dixit autem Dominus, Quisnam est fidus dispensator ac prudens, quem dominus præficiet famulitio suo, vt in tempore det demensum?

43 Beatus seruus ille quem, quum venerit dominus, inuenerit ita facientem.

44 Verè dico vobis, omnibus suis bonis præficiet eum.

45 Quòd si dixerit seruus ille in corde suo, Tardat dominus

33 *Vendite quæ possidetis, & date eleemosynam. Facite vobis sacculos qui non veterascunt, thesaurum non deficientem in cælis, quò fur non appropiat, neque tinea corrumpit.* Mat. 6.20

34 *Vbi enim thesaurus vester est, ibi & cor vestrum erit.*

35 *Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes:* 1.Pet.1.13.

36 *Et vos similes hominibus expectantibus dominum suum quando reuertatur à nuptijs: vt quum venerit, & pulsauerit, confestim aperiant ei.*

37 *Beati serui illi, quos quum venerit dominus, inuenerit vigilantes. amē dico vobis quòd præcinget se, & faciet illos discumbere, & transiēs ministrabit illis.*

38 *Et si venerit in secunda vigilia, & si in tertia vigilia venerit, & ita inuenerit, beati sunt serui illi.*

39 *Hoc autem scitote, quoniam si sciret paterfamilias qua hora fur veniret, vigilaret vtique, & nō sineret perfodi domum suam.* Mat. 24. 43. apoc.16.15.

40 *Et vos estote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis venit.*

41 *Ait autem ei Petrus, Domine, ad nos dicis hanc parabolā, an & ad omnes?*

42 *Dixit autem Dominus, Quis, putas, est fidelis dispensator & prudens, quem constituet dominus supra familiam suam, vt det illis in tempore tritici mensuram?*

43 *Beatus ille seruus quem quum venerit dominus, inuenerit ita facientem.*

44 *Vere dico vobis quoniā supra omnia quæ possidet, constituet illum.*

45 *Quòd si dixerit seruus ille in corde suo Morā facit dominus meus venire:*

---

34 *Cor, ἡ καρδία.* Id est intimus tuus affectus, qua ratione apud Hebræos כסל [*Kesel*] qua voce propriè significātur ilia & intima illa viscera. accipitur pro fiducia.

36 *Regressurus sit, ἀναλύσῃ,* translatione à nautis sumpta, eò cursum reflectentibus vnde soluerant, quòd Gallicè dicitur *relascher*. Itaque non ei qui udomnm egreditur, sed qui domum regreditur hoc verbum competit, de quo plura dicemus Philipp.1.23. Athen.lib.1, ὅπου τὴν ἀνάλυσιν ἀναλυοντες. Polyb.lib.4, ἀναλύοντα ἐκ μέθης οἱ γραπῶται ἀπέκτειναν.

37 *Accedens, παρελθών.* Vulgata & Erasmus, *Transiens*, quæ significatio non videtur conuenire huic loco; nisi eò referas, quòd eos qui ministrant conuiuis, subinde oporteat locum mutare. Sed præstat (ni fallor) illo modo interpretari, vt idem declarē atque παρειών, vt etiam accipitur infrà cap.17.7, vbi tamen agitur non de ministro, sed de eo qui ad mensam accumbit. Abundant autem huiusmodi participia ex Hebræorū idiotismo, vt in illis dicendi formulis, Respondens dixit, Surgens abiit, Profectus venit & similibus. Sic tamen loquuntur etiam disertiores Græci, quum significare volunt repentè & præter expectationem aliquem prodiisse in publicum. Æschines, ὁ δὲ σιμωῶς πάνυ παρελθὼν, τὸν Καλλίαν ἐφρεσκύνει. Demosthenes, ἐφάνλω τίνων ἐστὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐγὼ καὶ παρελθὼν ἔπον εἰς ὑμᾶς, &c. quæ emphasis fortasse non est hoc loco negligenda.

38 *In secunda vigilia ἐν δευτέρᾳ φυλακῇ.* Sic Terent. in Andriā, seruata præpositione, *Nolo me in tempore hoc videat senex.*

39 *Si sciret, εἰ ἤδει.* Vel *sciuisset.* & mox *vigilasset, nec siuisset*, vt agatur de eo cuius domus iam ui perfossa.

42 *Est, ἐστὶν.* In vno exemplari scribitur ἔσται erit. ¶*Dispensator, οἰκονόμος.* id est alendo famulitio destinatus, qualis fuit Eliezer in domo Abrahæ. Genes.15.2, vbi dicitur בן־משק [*ben-meschek*] vt plerique exponunt: & eiusmodi delectis seruis vsos fuisse Romanos quoque veteres liquet ex Suet. in Augusto, eius seruum dispensatorē, Diomedē cōmemorante. ¶*Demensum? σιτομέτριον*; Serui (inquit Donatus in Phormionē) quaternos modios frumēti accipiebāt in mensem, & id demēsum dicebatur. Vulg. *Mensurā frumēti.* Eras. *Demensum cibū*, vt loquitur Plaut. in Sticho.

χεσθαι· καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι·

46 Ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει· καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

47 Ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς·

48 Ὁ δὲ μὴ γνοὺς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας· παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολὺ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολὺ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

49 Πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη;

50 Βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ;

51 Δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγένομην δοῦναι ἐν τῇ γῇ, οὐχὶ, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.

52 Ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ διαμεμερισμένοι τρεῖς ἐπὶ δυσὶ, καὶ δύο ἐπὶ τρισί.

53 Διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρὶ, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί· πενθερὰ ἐπὶ τῇ νύμφῃ αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τῇ πενθερᾷ αὐτῆς.

Matt. 16.2 54 Ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις, Ὅταν ἴδητε τὴν νεφέλην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε, Ὄμβρος ἔρχεται· καὶ γίνεται οὕτω.

meus aduentum : cœperítque verberare ſeruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 Veniet dominus ſerui illius eo die quo non expectat, & ea hora quam non nouit: & ſeparabit eum, partémque cum infidis ei aſſignabit.

47 Ille autem ſeruus qui nouit voluntatem domini ſui, & neque *ſe* comparauit, neque fecit ex eius voluntate, cædetur multis *plagis*:

48 Qui verò non nouit & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Porro cuicunque multu datum fuerit, multũ repetetur ab eo, & apud quem depoſitũ fuerit multum, amplius repoſcetur ab eo.

49 Ignẽ veni miſſurus in terrã, & quid volo ſi iam accenſus eſt?

50 Sed baptiſmo oportet me baptizari, & quomodo conſtringor vſquequò *hoc* perficiatur?

51 Putatis me adueniſſe pacem daturum in terra? non, dico vobis, imò diſſidium.

52 Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in vna domo diſſidentes, tres aduerſus duos, & duo aduerſus tres.

53 Diſſidebit pater aduerſus filium, & filius aduerſus patrem: mater aduerſus filiã, & filia aduerſus matrem: ſocrus aduerſus nurum ſuam, & nurus aduerſus ſocrum ſuam.

54 ‖Dicebat autem etiam turbæ, Quum videritis nubem exoriẽtem ab Occaſu, ſtatim dicitis, Imber venit: & ita fit.

& cœperit percutere ſeruos & ancillas, & edere & bibere & inebriari:

46 Veniet dominus ſerui illius in die qua non ſperat, & hora qua neſcit: & diuidet eum, partémque eius cum infidelibus ponet.

47 Ille autem ſeruus qui cognouit voluntatem domini ſui, & non præparauit, & non fecit ſecundũ voluntatem eius, vapulabit multis:

48 Qui autem non cognouit, & fecit digna plagis, vapulabit paucis. Omni autem cui multum datum eſt, multum quæretur ab eo: & cui commendauerunt multum, plus petent ab eo.

49 Ignem veni mittere in terram, & quid volo niſi vt accendatur?

50 Baptiſma autem habeo baptizari, & quomodo coarctor, vſque dum perficiatur?

51 Putatis quia pacem veni dare in terram? Non, dico vobis, ſed ſeparationem.

52 Erũt enim ex hoc quinque in domo vna diuiſi, tres in duos, & duo in tres.

53 Diuidetur pater in filium, & filius in patrem ſuum: mater in filiam, & filia in matrem: ſocrus in nurum ſuam, & nurus in ſocrum ſuam.

54 Dicebat autem & ad turbas, Quum videritis nubem orientem ab Occaſu, ſtatim dicitis, Nimbus venit: & ita fit.

---

46 *Separabit*, διχοτομήσει. Vel ſegregabit, vt vertit Tertul. lib. in Marcionem. Vide Matth. 24.51.

47 *Neque fecit*, μηδὲ ποιήσας. Hoc non legit Syrus interpres, idque nulla ſenſus iniuria.

48 *Amplius*, περισσότερον. Amplius videlicet quàm ab eo cui non tam multa commiſſa ſunt: non autem amplius quàm ſit ipſi commiſſum. Theophylactus autem hoc diſcrimen conſtituit in verbis δίδοναι & παραθέναι. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc verò de Verbi miniſterio. Legit autem καὶ ᾧ παρακατέθεντο, idque (vt opinor) rectius. Nam præterquam quòd pro Commendare alicui & fidei committere, potius dicunt Græci παρακαταθέναι, Paulus etiam donum Spiritus ſancti παρακαταθήκην elegãter vocat 1. Tim. 6.20, & 2. Tim. 1.14. Sic tamen vſurpauit vẽrbum παραθέναι noſter Lucas infrà, 25.46, & in Actis Apoſtolorum aliquoties.

49 *Si iam accenſus eſt?* εἰ ἤδη ἀνήφθη; Ita legitur in omnibus vetuſtis codicibus quos vidimus, & apud Theophylactum, quem tamen miror, τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη, interpretari, πόσον θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη. Neque enim video quomodo hæc cohæreant, niſi potius legas ἀναφθῇ, vt εἰ pro ὅπως accipiatur, quemadmodum apud Homerum ſæpe: & interpreteris, *Quantopere velim vt iam accendatur?* Sed ne hoc quidem mihi ſatis placet. Vulgata, *Niſi vt accendatur.* Videtur enim legiſſe, καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀνῆφθαι; vel potius, καὶ τί θέλω ἤδη ἀνῆφθαι; id eſt, *& quid aliud velim quàm iam eſſe accenſum?* vt rectè coniicit Eraſmus: & ita accepit Syrus interpres. Clemens lib. Recognitionum, Ruffino interprete, citat his verbis hũc locũ, *Et quàm volo vt accendatur!*

50 *Oportet me baptizari*, ἔχω βαπτισθῆναι. Vulg. & Eraſ. *Habeo baptizari*: quo dicendi genere vtitur Suetonius: itaque nõ repudio, ſed malui planius loqui. Cæterùm in hoc verſiculo comperi Epiphanium plurimùm variare ab omnibus codicibus quos mihi contigit inſpicere. Sic enim ille καὶ Ἀρειομανιτῶν hunc locum citat, ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθω; id eſt, *Poculum habeo bibendum, & quid feſtino donec ipſum bibero? & baptiſmo oportet me baptizari, & quid volo ſi iam ſum baptizatus?* Sed cauſam non video cur hæc lectio magis amplectatur, quàm quòd idem auctor alibi refert de hoc loco à Marcionitis deprauato. Trita eſt autem in ſacris literis metaphora ab immerſione in aquã, & à potione, ad ſignificandas grauiſſimas quaſuis ærumnas ſumpta, vt ſuprà, 10,38.

51 *Diſſidium*, διαμερισμόν. Vulg. & Eraſmus, *Separationẽ*: rectè quidem, niſi mauis Diſparationem dicere: nam Diſpertitionem non dicimus. Sed Separare oppono τῷ ἀφορίζειν, ob eam cauſam quam alibi expoſuimus: alioquin Diſſidere reſpondet τῷ διίστασθαι.

52 *Aduerſus duos*, ἐπὶ δυσί. Vulgata, *In duos*: quæ interpretatio eſt obſcura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod vertit *Diuiſi*. Ponitur autem tertius caſus pro quarto, vt in illo Homeri verſiculo Iliados γ, Οἱ δὲ νῦν ἐπ' ἀλλήλοισι φέρον πολύδακρυν ἄρηα: pro ἐπ' ἀλλήλους, id eſt, κατ' ἀλλήλων. Sic Lucas paulo pòſt, ἐπὶ τῇ νύμφῃ & ἐπὶ τῇ πενθερᾷ. Sunt autem hæc repetita ex Michea 7.6.

57 *Diuidi-*

Καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, Ὅτι καύσων ἔσται· καὶ γίνεται.

Ὑποκριταί, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴδατε δοκιμάζειν· τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ δοκιμάζετε;

Τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον;

Ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρχοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ· μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτήν, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ σε βάλλει εἰς φυλακήν.

Λέγω σοι οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν ἕως οὗ καὶ τὸ ἔσχατον λεπτὸν ἀποδῷς.

Κεφάλαιον ιγ.

Παρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ τῷ καιρῷ ἀπαγγέλλοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷμα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Δοκεῖτε ὅτι οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

Οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

Ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύργος ἐν τῷ Σιλωὰμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτοὺς, δοκεῖτε ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώπους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ;

Οὐχί λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

Ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν, Συκῆν εἶχέ τις ἐν τῷ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένην· καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν.

Εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν, Ἰδού, τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον

55 Et quum Austrum flantem, dicitis, Aestus erit: & fit aestus.

56 Hypocritæ, faciē terræ & cæli nostis probare: hoc autem tempus quì fit vt non probetis?

57 Cur autem & per vos ipsos nō diiudicatis quod iustum est?

58 ¶ Enimuerò dum abis cum aduersario tuo ad magistratum, da operam in via vt libereris ab eo: ne pertrahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor coniiciat te in carcerem.

59 Dico tibi, non exibis illinc vsquequò vltimum etiam minutum reddideris.

CAP. XIII.

1 ADfuerunt autē eo ipso tēpore quidam annuntiātes ei de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuerat cum ipsorum sacrificiis.

2 Et respondens Iesus dixit eis, Putatis hos Galilæos præ omnibus Galilæis peccatores fuisse, quòd talia passi sint?

3 Nequaquam, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes itidem peribitis.

4 Aut illi decem & octo, supra quos cecidit turris in Siloam, & quos trucidauit, putatis debitores fuisse præ omnibus hominibus qui habitant Hierosolymis?

5 Nequaquam, dico vobis: imò nisi resipiscatis, omnes similiter peribitis.

6 Dixit autem hanc parabolam, Ficum habebat quidam plantatam in vinea sua: & venit quærens fructū in ea, neque inuenit.

7 Dixit autem vinitori, Ecce, anni tres sunt *ex quo* venio quærens fructum in ficu ista, & non inuenio: excinde eam:

55 *Et quum Austrum flātem, dicitis, Quia æstus erit: & fit.*

56 *Hypocritæ, faciem cæli & terræ nostis probare: hoc autem tempus quomodo non probatis?*

57 *Quid autem & à vobisipsis non iudicatis quod iustum est?*

58 *Quū autem vadis cum aduersario tuo ad principem, in via da operam liberari ab illo: ne fortetrahat te ad iudicē, & iudex tradat te exactori, & exactor mittat te in carcerē.* Matt. 5.25

59 *Dico tibi, non exies inde donec etiam nouissimū minutum reddas.*

CAP. XIII.

1 *ADerant autem quidam ipso in tempore, nuntiantes illi de Galilæis, quorum sanguinem Pilatus miscuit cum sacrificiis eorum.*

2 *Et respondens dixit illis, Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia passi sunt?*

3 *Non, dico vobis: sed nisi pœnitentiam habueritis, omnes similiter peribitis.*

4 *Sicut illi decem & octo supra quos cecidit turris in Siloē, & occidit eos: putatis quia & ipsi debitores fuerint præter omnes homines habitantes in Ierusalem?*

5 *Non, dico vobis: sed si pœnitentiam non egeritis, omnes similiter peribitis.*

6 *Dicebat autem hanc similitudinem, Arborem fici habebat qui iam plātatam in vinea sua: & venit quærens fructum in illa, & non inuenit.*

7 *Dixit autem ad cultorem vineæ, Ecce, anni tres sunt ex quo venio quærens fructum in ficulnea hac, & non inuenio: suc-*

---

57 *Diiudicatis, κρίνετε.* In quodam codice legitur διακρίνετε, discernitis.

58 *Enimuerò, γάρ.* Hanc particulam cōstat hoc loco causalem non esse, vt quæ non soleat iungi cum imperandi modo. Itaque vel est expletiua, vel ponitur pro οὖν, *Igitur.* Vulg. legit δὲ, *autem*, quod rectius videtur. ¶ *Da operam, δὸς ἐργασίαν.* Notandum hoc dicendi genus, quod non memini alibi legere, neque Syrus interpres videtur intellexisse: nec ipse quoque Theophylactus. ¶ *Pertrahat, κατασύρῃ.* Ambrosius legit, *Condemnet*: id est reum peragat: vt planè videatur pro κατασύρῃ, legisse καταδικάσῃ, sicut Erasmus rectè coniicit. ¶ *Exactori, πράκτορι*: id est, ei qui damnatos cogit iudicum sententiæ parēre.

59 *Minutum, λεπτόν.* Vide Mar. 12 42. Qui autē ex hoc loco statuunt purgatorium, saltem legant Theophylacti commentaria, Romæ ipsius Pontificis auspiciis excusa.

IN CAPVT XIII.

1 *De Galilæis, περὶ τῶν Γαλιλαίων.* Oportet igitur Samaritanos quoque fuisse Galilæorum nomine comprehensos, si hæc est historia quam describit Iosephus lib. Antiquit. 18, cap 5. qua de re amplius quærendum censeo.

2 *Præ omnibus Galilæis, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους.* In hoc dicendi genere, quod etiam paulo post reperitur, necessitio subauditur ἄλλους, vel λοιπούς, vt sit plena loquutio, Præ reliquis, vel, aliis omnibus Galilæis. Sic Plinius de obeliscis loquens, *Omnibus* (inquit) *quæ in mari visa sunt, mirabiliorem.* Pro, *omnibus aliis.*

4 *In Siloam, ἐν τῷ Σιλωάμ.* Subauditur πόπῳ vel ποταμῷ, propter adiūctum articulū Fuit enim Siloam riuulus vnde aquæductus in vrbem ferebatur, cuius meminit Iohannes 9.7, & Esaias 8.6, vbi Hebraice vocatur ח. ש [*schiloach.*] Itaque hoc nomen nihil pertinet ad vrbem שלה [*schiloh*] quam Græci vocant Σιλὼμ, iam olim vastatam, vt liquet ex Ieremiæ 7. cap. Existimandum est potius ad ipsam piscinam fuisse extructam turrim quampiā aut ipsius aquæductus castellum, quod repētè prostratum aliquot homines occiderit, sub hoc tempus quo Christus hunc habuit sermonem. ¶ *Debitores, ὀφειλέται.* i. ἁμαρτωλοὶ, *peccatores.* Vide Matth 23.16.

7 [*Ex quo*] ἀφ' οὗ Sic habet vulgata: quod vetustissimi codicis mei auctoritate confirmatur. Et ostendit hic locus hunc habitum sermonem quarto ineunte anno a baptismo Christi, vt qui à Septembri cœperit. Illud autem omnino subaudiendum est, nisi malimus sic loquutum Lucam vt scripsit Virgil. lib. Æneid. 1, *—vna cum gente tot annos Bella gero.* ¶ *Venio, ἔρχομαι.* id est, veni, vel venire soleo. Similem loquendi formulam obseruauimus Matth. 26.23.

αὐτῆς· ἵνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ, Κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτὴν, καὶ βάλω κοπρίαν·

Κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι.

Καὶ ἰδοὺ, γυνὴ ἣν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτὼ· καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυναμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ, Γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

Καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν Θεόν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ, Ἓξ ἡμέραι εἰσὶν ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου.

Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ ὁ Κύριος, καὶ εἶπεν, Ὑποκριτὰ, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

Ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

quorsum etiam terram inutilem reddit?

8 Ille verò respondens dixit ei: Domine, sine eam etiam hoc anno, vsquequo fodero circum eam, & misero stercus:

9 Et si quidem tulerit fructum, sines: sin minus, postea excindes eam.

10 Docebat autem in quadam synagoga Sabbatho.

11 Et ecce, mulier adfuit, habens spiritum inualetudinis ab annis decem & octo: erátque incurua, nec prorsus sese poterat recuruare.

12 Ipsam autem Iesus visam aduocauit, & dixit ei, Mulier, soluta es ab inualetudine tua.

13 Et imposuit ei manus: & illico surrecta est, & glorificabat Deũ.

14 Respõdens autem præfectus synagogæ, indignans quòd Sabbatho sanasset Iesus, dixit turbæ, Sex dies sunt quib' oportet operari: his ergo diebus venite & curamini, & non die Sabbathi.

15 Respondit ergo ei Dominus, & dixit, Hypocrita, vnusquisque vestrûm Sabbatho nónne soluit bouem suum aut asinam à præsepi, & ducit aquatum?

16 Hanc autem filiam Abrahæ, quã vinxerat Satanas ecce decẽ & octo annos, nõ oportuit à vinculo isto solui die Sabbathi?

cide ergò illam: vt quid etiam terram occupat?

8 *At ille respondens dicit illi, Domine, dimitte illam & hoc anno, vsque dum fodiam circa illam, & mittam stercora:*

9 *Et si quidem fecerit fructum: sin autem, in futurum succides eam.*

10 *Erat autem docens in synagoga eorum Sabbathis.*

11 *Et ecce mulier quæ habebat spiritum infirmitatis annis decem & octo: & erat inclinata, nec omnino poterat sursum respicere.*

12 *Quam quum videret Iesus, vocauit eam ad se: & ait illi, Mulier, dimissa es ab infirmitate tua.*

13 *Et imposuit illi manus, & confestim erecta est, & glorificabat Deum.*

14 *Respondens autem archisynagogus, indignans quia Sabbatho curasset Iesus, dicebat turbæ, Sex dies sunt in quibus oportet operari: in his ergo venite, & curamini: & non in die Sabbathi.*

15 *Respondens autem ad illũ Dominus, dixit, Hypocrita, vnusquisque vestrûm Sabbatho non soluit bouem suum aut asinã à præsepio, & ducit ad aquare?*

16 *Hanc autẽ filiã Abrahæ, quã alligauit Satanas ecce decẽ & octo annis, nõ oportuit solui à vinculo isto, die Sabbathi?*

¶ *Quorsum etiam terram*, &c. ἵνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ; Vulg. *Vt quid etiam terram occupat?* Erasmus, *Ad quid vel terram occupat?* id est onerat, sed inutili onere. hoc est enim (inquit) propriè καταργεῖν. At ego fateor me nusquam legisse καταργεῖν pro inutiliter onerare vel occupare. Hoc quidem constat τὸ ἀργὸν significare quod est ignauum & iners, ac nullis prorsus viribus: vnde τὸ καταργεῖν sæpe apud Paulum occurrit pro eneruare & cassum ac irritum reddere: deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Existimo igitur hîc dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquã quòd erat infructuosa, eam etiam terræ partem quam occupabat, sterilem reddebat: quæ alioquin vitibus consita, non fuisset inutilis. Cæterùm in quodam exemplari scriptum legimus ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ: id est, vt ne terrã etiam inertem reddat. Sed illa scriptura vera est, ἵνατί illud, est ἑλληνιστικῶς, quod Gallicè dicimus *A que faire.*

8 *Fodero circum eam*, σκάψω περὶ αὐτήν. Hoc est quod Latini vno verbo dicunt Ablaqueare, vt eleganter hunc locum vertere liceat, Donec eum ablaqueauero, & stercorauero.

9 *Et si quidem tulerit fructum* [*dimittes,*] κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. sub. ἀφήσεις, ex præcedente vers. *Hoc*, inquit doctissimus Budæus, *mutilatum videtur iis qui Græcè nesciunt. Est enim schema Græcum quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ proprium, oratio videlicet vno membro defecta.* Hæc Budæus, quæ prolatis etiam ex Aristophane & Cicerone exemplis confirmat, annotationibus prioribus in Pandectas. Me verò non piguit explere quod deest, vt perspicuitati studerem. ¶ *Postea*, εἰς τὸ μέλλον. id est μετέπειτα. Vulgata, *In futurum.* Erasmus, *in posterum.* Syrus interpres aliud prorsus legit, licet eadẽ manente sententia: vt qui verterit למא חי [*lema chai*] id est, cur viueret, ficus videlicet, dilata longius excisione?

11 *Adfuit*, ἦν, id est παρῆν. Sic enim malo accipere, quàm coniungere cum participio ἔχουσα. ¶ *Habens spiritum inualetudinis*, πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας. Vulgata, *infirmitatis*, id est, morbo à Satana inflicto laborans, vt explicatur postea versu 16. Sic spiritus auaritiæ, dicitur spiritus ad auaritiam impellens, & similia multa passim occurrunt. In vetustissimo meo codice legitur ἐν ἀσθενείᾳ ὑπὸ πνεύματος. *Erat in inualetudine spiritus*, id est laborabat morbo à Spiritu, nempe Satana immisso. quod planius est. ¶ *Incurua*, συγκύπτουσα, i. κατακύπτουσα, & ὀπισθότονος. Vulgata, *Inclinata*: huius vocabuli vi non satis expressa. Erasmus, *Contracta*: quod rectè quidem explicat in Annotationibus, sed tamen non satis conuenit. ~~Contractus enim esse potest~~ qui minimè sit nec incuruus, nec ~~resupinatus~~. Huic opponitur τὸ ἀνακύψαι, i. *recuruare.* Nam recuruus aduersatur incuruo, sicut apud Græcos, ὁ ἀνακεκυφὼς τῷ συγκεκυφότι, itẽ ἐμπροσθοτονικὸς τῷ ὀπισθοτονικῷ.

12 *Soluta es*, ἀπολέλυσαι. Vulgata, *Dimissa es.* Erasmus, *Liberata es.* Vterque Græci vocabuli propriam significationem neglexit, quam tamen seruare oportuerat. Tenebatur enim Satanæ quasi vinculis constricta, vt ne attollere quidẽ caput totis 18 annis potuerit, sicut Dominus ipse postea loquitur. Vtitur ergo verbo ἀπολύειν composito pro simplici, quod mox scribitur versu 16. sicut à Latinis etiam interdum Absoluere pro Soluere vsurpatur.

13 *Surrecta est*, ἀνωρθώθη, vel subrecta. Nam vtroque hoc participio vtuntur idonei auctores. Vulg. & Erasmus, *Erecta est.* Erigimus autem iacentia, surrigimus quæ deorsum pendent.

14 *Præfectus synagogæ*, ἀρχισυνάγωγος. Vnus videlicet eorum qui synagogæ illi præerant. Plures enim Archisynagogos fuisse apparet ex Marci capite 5. versu 22, & Act. 13. 15.

15 *Hypocrita*, ὑποκριτά. Complutensis editio cum quatuor vetustis codicibus legunt ὑποκριταὶ, *hypocritæ.* ita vt omnes istos doctores Christus appellet, quum sequatur ἕκαστος ὑμῶν, vnusquisque vestrûm.

19 Et

Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ· καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

Ἔλεγε οὖν, Τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν;

Ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ, καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

Καὶ πάλιν εἶπε, Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ;

Ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

Καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ.

Εἶπε δέ τις αὐτῷ, Κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σῳζόμενοι; Ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς,

Ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν·

Ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες, Κύριε, Κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν· καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν, Οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ.

Τότε ἄρξεσθε λέγειν, Ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας.

Καὶ ἐρεῖ, Λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀπόστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας.

Ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω.

Καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βορρᾶ καὶ νότου· καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἰδοὺ, εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι.

Ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες Φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ, Ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν· ὅτι Ἡρῴδης θέλει σε ἀποκτεῖναι.

17 Et quum hæc diceret, pudore afficiebãtur omnes qui se opponebant ei: tota verò turba gaudebat super omnibus gloriosis rebus quæ fiebant ab eo.

18 ‖Dixit autem *Iesus*, Cui rei simile est regnum Dei, & cui illud assimilabo?

19 Simile est grano sinapis, quod acceptum quis iniecit in hortum suum: & creuit, & euasit in arborem magnã, & volucres cæli nidulatæ sunt in eius ramis.

20 ‖Et rursum dixit, Cui *rei* assimilabo regnum Dei?

21 Simile est fermento quod acceptum mulier indidit in farinæ sata tria, vsque quo fermentaretur tota.

22 ‖Peragrabat igitur singulas vrbes & vicos, docens, & iter faciens Hierosolymam.

23 Dixit autem ei quidam, Domine, num pauci sunt qui seruẽtur? Ipse verò dixit eis,

24 ‖Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, studebunt intrare, & non poterunt:

25 Ex quo *videlicet* surrexerit paterfamilias, & occluserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, Domine, aperi nobis: qui respondẽs dicet vobis, Nescio vnde vos sitis.

26 Tũc incipietis dicere, Edimus in tui conspectu & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

27 ‖Et dicet, Dico vobis, nescio vnde vos sitis: ‖ abscedite à me omnes qfacitis quod iniustũ est.

28 Illic erit fletus & stridor dẽtium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autem expelli foras.

29 Tunc venient *homines* ab Oriente, & Occidente, & Borea, & Austro: & discumbent in regno Dei.

30 ‖Et ecce, sunt vltimi qui erũt primi, & sunt primi qui erunt vltimi.

31 Eo ipso die accesserunt quidam Pharisæi, dicentes, Exi & abi hinc: nam Herodes vult te trucidare.

17 *Et quum hæc diceret, erubescebant omnes aduersarij eius: & omnis populus gaudebat in vniuersis quæ gloriosè fiebant ab eo.*

18 *Dicebat ergo, Cui simile est regnum Dei, & cui simile æstimabo illud?* Mat.13.31. mar.4.31

19 *Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum: & creuit, & factum est in arborem magnam, & volucres cæli requieuerunt in ramis eius.*

20 *Et iterum dixit, Cui simile æstimabo regnum Dei?* Mat.13.33

21 *Simile est fermẽto quod acceptum mulier abscondit in farinæ sata tria, donec fermentaretur totum.*

22 *Et ibat per ciuitates & castella docens, & iter faciens in Ierusalem.* Mat.9.35 marc. 6.6

23 *Ait autem illi quidam, Domine, Si pauci sunt qui saluantur? Ipse autem dixit ad illos,*

24 *Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico vobis, quarent intrare, & non poterunt:* Mat.7.13

25 *Quum autem intrauerit paterfamilias, & clauserit ostium, & incipietis foris stare, & pulsare ostium, dicentes, Domine, aperi nobis: & respondens dicet vobis, Nescio vos vnde sitis.*

26 *Tunc incipietis dicere, Manducauimus coram te & bibimus, & in plateis nostris docuisti.*

27 *Et dicet vobis, Nescio vos vnde sitis: discedite à me omnes operarij iniquitatis.* Matt 7.13, & 25 41 Psal.6.13

28 *Ibi erit fletus & stridor dentium, quum videritis Abraham & Isaac & Iacob & omnes Prophetas in regno Dei, vos autẽ expelli foras.*

29 *Et venient ab Oriente & Occidente, & Aquilone & Austro, & accumbent in regno Dei.*

30 *Et ecce, sunt nouissimi qui erunt primi, & sunt primi qui erũt nouissimi.* Mat. 19.30 & 20 16 mar. 10.31

31 *In ipso die accesserunt quidam Pharisæorum dicentes illi, Exi, & vade hinc: quia Herodes vult te occidere.*

---

19 *Et euasit*, καὶ ἐγένετο. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et factum est.*

25 *Ex quo*, ἀφ' οὗ. Cohærent ista cum præcedente verbo, & causa adfertur cur volentibus ingredi non patebit aditus, quia nimirum sero venient, occlusis iam foribus. Vulg. & Erasmus, *Postquam autem*: quasi noua inchoetur periodus.

29 *Venient* [*homines*] ἥξουσιν, impersonaliter accipiendum. ¶ *Ab Oriente*, ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν. Græcas voces auctor libelli De Mundo vult plurali numero vsurpari, propter triplicẽ ortũ & occasum nempe Vernũ, Solstitialem, & Autumnalem. Vsurpatur tamen ἀπ' ἀνατολῶν singulari numero Matth.2,2. & Apoc.21.23, quod vix apud idoneos Græcos scriptores inuenias.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, Ἰδοὺ, ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἀπὸ τελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι.

Πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι· ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἱερουσαλήμ.

Matt. 23.37 Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὴν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

Ἰδοὺ, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξει ὅτε εἴπητε, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Κεφάλαιον ιδ.

ΚΑΙ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρι-

32 Tunc ait eis, Profecti dicite vulpi isti, Ecce, eiiciam dæmonia, & sanationes peragam hodie & cras: tertia autē die consummabor.

33 Veruntamē oportet me hodie & cras & perēdie iter facere: quia non contingit vt Propheta pereat extra Hierusalem.

34 Hierusalem, Hierusalē, trucidatrix Prophetarū, & lapidatrix eorum qui ad te missi sunt, quoties volui cogere liberos tuos, quemadmodū gallina pulliciem suā sub alas, & noluistis?

35 Ecce, relinquitur vobis domus vestra deserta. Amen autē dico vobis, non videbitis me, vsquedum venerit *tempus* quū dicatis, Benedictus qui venit in nomine Domini.

CAP. XIIII.

1 ET factum est, quū venisset domū cuiusdā ex primoribus Pharisæis Sabbatho ad ca-

32 *Et ait illis, Ite & dicite vulpi illi, Ecce, eijcio dæmonia, & sanitates perficio hodie & cras, & tertia die consummor.*

33 *Veruntamē oportet me hodie & cras & sequēti ambulare: quia non capit Prophetam perire extra Ierusalem.*

34 *Ierusalem, Ierusalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui mittuntur ad te: quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum auis nidum suū sub pennis, & noluisti?*

35 *Ecce, relinquetur vobis domus vestra deserta. Dico autem vobis quia non videbitis me donec veniat quum dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

CAP. XIIII.

1 *ET factum est quum intraret Iesus in domum cuiusdam principis*

---

32 *Eiiciam*, ἐκβάλλω. Vulg. & Erasmus, ad verbum, *Eijcio*. Mihi verò videtur esse enallage præsentis pro futuro, quæ tamen sua emphasi non caret. Ita enim declarat se iam esse in ipso opere, neque vel Pharisæorum inuidia, qui obiecto Herodis metu volebant eum abigere, nec Herodis conatibus & vllis consiliis posse impediri quominus quod semel est exorsus, ad finem perducat. Itaque Veterem etiam interpretationem non planè repudio. ¶ *Sanationes peragam*, ἰάσεις ἀπὸ τελῶ Vulg. & Eras. *Sanitates perficio*: quasi ἴασις & ὑγεία idem declarent. ¶ *Hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον*. Prouerbialiter dici hoc videtur pro Exiguo temporis spatio, vt interpretatur Theophylactus. Contigerunt enim hæc omnia in vltima Christi profectione, vt ego quidem arbitror. Nam quod ad historiæ seriem attinet, Lucam censeo quasi pro regula nobis esse proponendum, ad quam deinde Matthæi & Marci scripta accommodentur: quum ipse disertè testetur in proemio, se in historia ordine digerēda plurimum operæ posuisse. Sed hæc παρέργως. Potest tamen hoc dicendi genus etiam accipi sensu prorsus diuerso: quasi dicat sese, quicquid aduersarij moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id est & in præsenti & in posterum, quandiu nimirum libuerit, suo munere functurum. Postremò notandum, hoc ita dici quasi nuntij in ipsius Christi persona loquantur, qui mos est Hebræis familiaris. Sed ferè proponi solet aliquid ex quo id possit intelligi, vt apud Prophetas כה אמר יהוה [*choh amar Iehouah*,] id est, Hæc dicit Dominus: & in Iohannis Apocalypsi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, Hæc dicit primus & nouissimus: deinde inducitur Deus ipse loquēs. Itaque tale quidpiam hoc loco supplendum videtur. ¶ *Consummabor*, τελειοῦμαι. Iterum præsens pro futuro ponitur, vt etiam annotat Erasmus: cui tamen in eo non assentior, quòd τελειοῦμαι putat actiuè posse accipi pro τελεῶ: id est finiam [siue, absoluam] opus meum. Nam etsi hæc sententia bene conuenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere actiuè positum: & vt ita vsurpari posse concedam, absolutè tamen poni non potuit. Hoc quidem certum est, Christi mortem intra triduum futuram, (i. iam proximā & instantem) hîc designari, quæ vltima fuit peregrinationis Christi clausula, quum à resurrectione induerit immortalitatem. Sed malui Consummandi quàm Finiendi vocabulo vti: quia Finiri propriè dicuntur ea quæ imposito fine amplius non extant: (vt Finiri vita, dolor, morbus dicitur) mors autem Christi neque Christo ipsi, neque ipsius officio finem propriè imposuit, sed Christum potius consummauit: adeo quidem vt eadem hac oblatione suos dicatur consummasse, idque in perpetuum, quum sit etiam æternus sacerdos. Quinetiam fortassis vsus est Dominus verbo כלה [*chalah*] quod sacrificiis quoque conuenit: & Græcis Theologis dicuntur τελειοῦσθαι qui in mortē Christi baptizantur, & peculiariter τελειωθέντες absolutè vocantur qui pro Christo sanguinem fuderunt: quæ significatio an huc pertineat, & an hac ratione fideles dicātur in Christo πεπτελειωμένοι, iudicium penes lectorem esto.

33 *Veruntamen*, πλήν. Hæc nonnulli cum superioribus coniungunt, quasi iubeat Christus hæc quoque Herodi nuntiari. Sed malo distinguere, vt sit hic sensus, Quanuis quod mihi dicitis Herodem minari, non possit me impedire quominus fortiter pergam in eo quod cœpi, tamen non est quòd metuatis ne hîc maneam: discedam tamen, & quum aliquandiu oberraro, ipsam Hierosolymam breui perueniam: vbi res ipsa declarabit, quo studio me admoneatis vt mihi ab Herode caueam, quum vos ipsi sitis me interfecturi. ¶ *Hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον*. Syrus interpres legit in Græcis post hæc verba ἐργάζεσθαι operari: quā lectionem si sequamur, τὸ πορεύεσθαι, in proximo membro non significabit Iter facere, sed Abire, ex hac vita videlicet, vt respondeat verbo τελειοῦμαι præcedentis versiculi, & ita totum hunc locum liceat interpretari, *Veruntamen oportet me hodie & cras operari: sequente verò die discedere*. Sed huiusmodi ellipses sunt periculosæ, & in nullis Græcis codicibus reperitur verbum ἐργάζεσθαι. ¶ *Non contingit, οὐκ ἐνδέχεται*. Vulgata, *Non capit*, vt loqui solet Tertullianus: sicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, licet. Docēt autem subtilius Dialectici & Physici quomodo inter se differant τὸ μὴ ἐνδεχόμενον καὶ τὸ ἀδύνατον.

34 *Gallina*, ὄρνις. Vulgata, *auis*, quasi ignorarit hac voce peculiariter quoque gallinam significari, quum tamen Gallinam verterit Matth. 23.38. ¶ *Pulliciem*, τὰ νοσσία. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprij in his rebus sermonis obseruantissimus. Vulg. & Erasm. *Nidum*: id est καλιά. Sic tamen Virgilius lib. 4, --*ipsásque volantes Ore ferunt, dulcem nidis immitibus escam*. In duobus autem codicibus legimus τὰ ἑαυτῶν νοσσία, pullos suos.

IN CAPVT XIIII.

1 *Ex primoribus Phar.* τῶν ἀρχόντων τῶν Φαρ. Vel eos quos Sanhedrin vocabant, vel principes Synagogæ intelligo: quoniam inuenio apud Matthæum 9. versu 18, ἄρχοντα simpliciter vocari qui ἀρχισυναγωγὸς dicitur Marc. 5.22. & hi rursus distinguuntur à Senioribus & Scribis, & à Principibus sacerdotum infrà, 24.20, & Act. 4.5. Sed & illud probabile est distincta fuisse politicorum magistratuum & Archisynagogorum munera, sicut Deuteronom. 29.15, distinguit Moses. Non erant enim omnes Archisynagogi Pharisæi, sicut apparet ex Ioh. 7.48, quum Pharisæus sit sectæ nomen: sed tamen Pharisæos tum fuisse in magna existimatione liquet ex tota Euangelica historia.

3 *In*

σάων σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν.

Καὶ ἰδοὺ, ἄνθρωπός τις ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

Καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ Φαρισαίους, λέγων, Εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

Οἱ δὲ ἡσύχασαν· Καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτὸν, καὶ ἀπέλυσε.

Καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς, εἶπε, Τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ εὐθέως ἀναστάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

Ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολὴν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτοὺς,

Ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς πρωτοκλισίαν, μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ.

Καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι, Δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

Ἀλλ' ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον· ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι, Φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον· τότε ἔσται σοι δόξα ἐνώπιον τῶν συνανακειμένων σοί.

Ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Ἔλεγε δὲ καὶ τῷ κεκληκότι αὐτὸν, Ὅταν ποιῇς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα.

Ἀλλ' ὅταν ποιῇς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς·

Καὶ μακάριος ἔσῃ· ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι. ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ, Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς·

Καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις,

piendum cibum, ipsi obseruabant eum.

2 Et ecce, quidam hydropicus aderat coram eo.

3 Tum respondens Iesus dixit Legis interpretibus & Pharisæis, in hęc verba, Licétne curare Sabbatho?

4 Ipsi verò tacuerunt. Tum ipse prehẽsum eũ curauit, & dimisit.

5 Et respondens eis, dixit, Quis vestrûm *si ipsius* asinus aut bos in puteum incidat, non statim extrahet eum die Sabbathi?

6 Et non poterant ei ex aduerso ad ista respondere.

7 Dixit autem parabolam iis qui vocati fuerant, attendens quomodo primos accubitus eligerent, dicens eis,

8 Quum vocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbito primo loco: ne fortè honoratior te sit vocatus ab eo:

9 Et is qui te & illum vocauit veniens, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum pudore vltimum locum obtinere.

10 ‖ Sed quum vocatus fueris, vade discubitum in vltimũ locum, vt quũ venerit qui te vocauit, dicat tibi, Amice, ascende superius. tunc erit tibi gloria in cõspectu eorum qui tecum discumbunt.

11 ‖ Nam quisquis se extollit, deprimetur: & qui se depresserit extolletur.

12 Dicebat autem etiam ei qui ipsum vocauerat, ‖ Quum feceris prandium aut cœnam, ne vocato amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos tuos, neque vicinos diuites: nequando & ipsi te vicissim vocent, ac retribuatur tibi gratia.

13 Sed quũ facis epulũ, voca mẽdicos, mancos, claudos, cęcos:

14 Et beatus eris, quia non possunt *gratiam* retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.

15 Hæc autem quum audisset quidam ex iis qui simul discumbebant, dixit ei, Beatus qui cibum capit in regno Dei.

16 Ipse autem dixit ei, ‖ Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:

17 Misitque seruum suum hora cœnæ, vt diceret vocatis, Veni-

Pharisæorum Sabbatho manducare panem, & ipsi obseruabant eum.

2 *Et ecce, homo quidam hydropicus erat ante illum.*

3 *Et respondens Iesus dixit ad Legisperitos & Pharisæos, dicens, Si licet Sabbatho curare?*

4 *At illi tacuerunt. Ipse verò apprehensum sanauit eum, ac dimisit.*

5 *Et respondens ad illos, dixit, Cuius vestrûm asinus aut bos in puteum cadet, & non continuò extrahet illũ die Sabbathi.*

6 *Et non poterant ad hæc respondere illi.*

7 *Dicebat autem & ad inuitatos parabolam, intendens quomodo primos accubitus eligerent, dicẽs ad illos,*

8 *Quum inuitatus fueris ad nuptias, non discumbas in primo loco: ne fortè honoratior te sit inuitatus ab illo:*

9 *Et veniens is qui te & illum vocauit, dicat tibi, Da huic locum: & tunc incipias cum rubore nouissimum locum tenere.*

10 *Sed quum vocatus fueris, vade, recumbe in nouissimo loco: vt quum venerit qui te inuitauit, dicat tibi, Amice, ascende superius: tunc erit tibi gloria coram simul discumbentibus.* Prou. 25.7

11 *Quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.* Infrà 18.14 matt. 23.12

12 *Dicebat autem & ei qui se inuitauerat, Quum facis prandium aut cœnam, noli vocare amicos tuos, neque fratres tuos, neque cognatos, neque vicinos diuites: ne fortè te & ipsi reinuitent, & fiat tibi retributio.* Tob. 4.7 prou. 3.9

13 *Sed quum facis conuiuium, voca pauperes, debiles, claudos, & cæcos:*

14 *Et beatus eris, quia non habent retribuere tibi: retribuetur enim tibi in resurrectione iustorum.*

15 *Hæc quum audisset quidam de simul discumbentibus, dixit illi, Beatus qui manducat panem in regno Dei.*

16 *At ipse dixit ei, Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos:* Mat. 22 apoc. 19.9

17 *Et misit seruum suum hora cœnæ dicere inuita-*

3 *In hæc verba*, λέγων. Pleonasmus est huius participij, de quo diximus suprà, 12.16.

5 *Quis vestrûm*, τίνος ὑμῶν. Permutata est constructio verborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotismo, quẽ exposuimus suprà, 11.11. Ideo maluimus à Græcis aliquãtulum deflectere quàm verbum reddere pro verbo.

7 *Attendens*, ἐπέχων: i. προσέχων, animum videlicet: quomodo etiam accipi τὸ ἐπέχειν obseruat Eustathius in Homerum Odyss. τ.

13 *Mendicos*, πτωχούς. Vulg. *Pauperes*. πενητάς. Ego propriam illius vocis significationem hîc retinendam puto, de qua vide Matth. 19.11, & 2. Cor. 8.9.

Ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

Καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες. Ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ, Ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν καὶ ἰδεῖν αὐτόν· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

Καὶ ἕτερος εἶπε, Ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παρῃτημένον.

Καὶ ἕτερος εἶπε, Γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

Καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα. Τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ, Ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

Καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος, Κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

Καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον, Ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμοὺς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί. καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς,

Suprà 9.23 matt.10.37 & 16.24 Εἴτις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφὰς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

Mat. 10 38 & 16.24 mar. 8.24 Καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

Τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν;

Ἵνα μή ποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,

Λέγοντες, Ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.

Ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύσει εἰ δυνατός ἐστιν

te, quia iam parata sunt omnia.

18 Et omnes cœperunt vno ore se excusare. Primus dixit ei, Agrum emi, & necesse habeo exire, & eum inspicere: rogo te, habe me excusatum.

19 Et alter dixit, Iuga boum emi quinque, & proficiscor ad probãdum ea: rogo te, habe me excusatum.

20 Et alius dixit, Vxorem duxi, & propterea non possum venire.

21 Quum igitur seruus ille aduenisset, annuntiauit ista domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Exi citò in plateas & vicos vrbis, & mendicos ac mancos, claudósque & cæcos huc introducito.

22 Et ait seruus, Domine, factum est vt imperasti, & adhuc locus est.

23 Tunc ait dominus seruo, Abi ad vias & sepes, & coge ingredi, vt impleatur domus mea.

24 Dico enim vobis neminem virorum illorum qui vocati fuerant, gustaturum cœnam meam.

25 Ibat autem turba multa cum eo: & conuersus dixit eis,

26 Siquis venit ad me, & non odit patrem suum & matrem, & vxorem & liberos, & fratres & sorores, atque adeo etiam animam suam, non potest meus esse discipulus.

27 Et quisquis non portat crucem suam, & sequitur me, non potest meus esse discipulus.

28 Quis enim ex vobis, si velit turrim ædificare, non prius cõsidens computat sumptum, an habeat quæ ad *eius* perfectionẽ *requiruntur?*

29 Vt ne postquã posuerit fundamẽtum, & non potuerit perficere, omnes qui spectarint, incipiant ei illudere,

30 Dicentes, Homo iste cœpit ædificare, & non potuit *ædificium* perficere.

31 Aut quis rex proficiscens vt committat prælium aduersus alterum regem, non prius consultat considens, an possit cum

tis vt venirent, quia iam parata sunt omnia.

18 *Et cœperũt simul omnes excusare. Primus dixit ei, Villã emi, & necesse habeo exire, & videre illã: rogo te, habe me excusatũ.*

19 *Et alter dixit, Iuga boũ emi quinque, & eo probare illa: rogo te, habe me excusatum.*

20 *Et alius dixit, Vxorem duxi, & ideo non possum venire.*

21 *Et reuersus seruus nũtiauit hæc domino suo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit seruo suo, Exi citò in plateas & vicos ciuitatis, & pauperes ac debiles & cæcos & claudos introduc huc.*

22 *Et ait seruus, Domine factum est vt imperasti, & adhuc locus est.*

23 *Et ait dominus seruo, Exi in vias & sepes, & cõpelle intrare, vt impleatur domus mea.*

24 *Dico autem vobis quod nemo virorum illorum qui vocati sunt, gustabit cœnam meam.*

25 *Ibant autẽ turbæ multæ cum eo: & conuersus dixit ad illos,*

26 *Siquis venit ad me: & non odit patrem suum & matrem, & vxorem & filios, & fratres & sorores, adhuc autem & animam suam, non potest meus esse discipulus.*

27 *Et qui nõ baiulat crucem suam, & venit post me, non potest meus esse discipulus.*

28 *Quis enim ex vobis, volens turrim ædificare, non prius sedens cõputat sumptus qui necessarij sunt, si habeat ad perficiendum?*

29 *Ne posteaquam posuerit fundamentum, & non potuerit perficere, omnes qui vident incipiant illudere ei,*

30 *Dicentes, Quia hic homo cœpit ædificare, & nõ potuit consummare.*

31 *Aut quis rex iturus committere bellum aduersus alium regem, non sedens prius cogitat si possit*

18 *Vno* [*ore*,] ἀπὸ μιᾶς: id est ἐξ ἑνὸς σωματος, inquit Theophylactus, quasi ex compacto & constituto, pro quo dicimus vernaculo nostro sermone, *d'vn accord*, expressa etiam præpositione ἀπό. Quanuis enim isti aliquantulum diuersas causas adferant, tamen in eo conueniunt omnes quod sua negotia prætexunt ne ad cœnam adsint. Potest autem commodissimè suppleri γνώμης, aut βουλῆς; i. sententia vel consilio, sicut in illo Homeri versiculo Iliad. β, εἰ δέ ποτ' ἐς γε μίαν βουλεύσομεν, pro quo Latini dicunt, *vno ore*. Itaque Castellio qui nuper ἀπὸ μιᾶς conuertit *Ad vnum*, nõ videtur sensum assequutus, neque Vetus interpres qui interpretatur *simul*, id est ἅμα.

26 *Non odit*, οὐ μισεῖ. Id est amat supra me. Matt. 10. 37. ¶ *Animam suam*, τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. Id est seipsum, siue suam ipsius vitam, vt loquitur Matth. 16, 21.

28 *Considens*, καθίσας. Domi videlicet consilium capiens & omnia supputans, antequam opus aggrediatur, sicut dicit Varro, *Romani sedendo vincunt.*

31 *Consultat*, βουλεύεται: Consultat, adhibitis nimirum etiam aliis in consilium, quum de rege hîc agatur ac suscipienda expeditione. Vulg. & Erasm *Cogitat*, id est λογίζεται vel ἐνθυμεῖται.

35 *Appositus*

ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν;

Εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόρρω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας, ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.

Οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ καὶ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;

Οὔτε εἰς γῆν οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν· ἔξω βάλλουσιν αὐτό. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Κεφάλαιον ιε.

ΗΣαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἀκούειν αὐτοῦ.

Καὶ διεγόγγυζον οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Γραμματεῖς, λέγοντες, Ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων,

Τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐνενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλὸς, ἕως εὕρῃ αὐτό·

Καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων.

Καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός;

Λέγω ὑμῖν ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

Ἢ τίς γυνὴ, δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαρῶ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως οὗ εὕρῃ·

Καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας; λέγουσα, Συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

Οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ Θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρ-

cem millibus occurrere illi qui cum viginti millibus venit aduersus ipsum?

32 Alioquin, quũ adhuc ille procul est, legatione missa, rogat ea quæ ad pacem spectant.

33 Sic ergo quisquis vestrûm nõ valedicit omnibus bonis suis, non potest meus esse discipulus.

34 ‖Bonus est sal: si verò sal infatuatus fuerit, quo condietur?

35 Neque ad terram neque ad sterquilinium appositus est: foras eum abiiciunt. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

CAP. XV.

1 ACcedebãt autem ad eum omnes publicani & peccatores, vt eum audirent:

2 Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Iste peccatores recipit, & edit cum eis.

3 Ipse verò loquutus est ad eos hanc parabolam, dicens,

4 ‖Quis ex vobis, si habeat cẽtum oues, & perdiderit vnam ex illis, non relinquit illas nonagintanouem in deserto, & abit ad eam quæ periit, vsque dum eam inueniat:

5 Et inuentam imponit in humeros suos gaudens:

6 Veniénsque domum, conuocat amicos & vicinos, dicẽs eis, Gratulamini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat?

7 Dico vobis ita fore gaudium in cælo super vno peccatore resipiscẽte, magis quàm super nonagintanouem iustis, quibus non opus est resipiscentia.

8 Aut quæ mulier, si habeat drachmas decem, & perdiderit drachmam vnam, non accendit lucernam, & verrit domũ, quæritque accuratè, vsquequo eam inueniat:

9 Quum autem inuenerit, conuocat amicas ac vicinas? dicens, Gratulamini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram?

10 Ita dico vobis, gaudium est apud Angelos Dei super vno

cum decem millibus occurrere ei qui cum viginti millibus venit ad se?

32 *Alioquin adhuc illo lõgè agente, legationem mittens, rogat ea quæ pacis sunt.*

33 *Sic ergo omnis ex vobis qui non renuntiat omnibus quæ possidet, non potest meus esse discipulus.*

34 *Bonum est sal: si autem sal euanuerit, in quo condietur?* Matth. 5.13 mar. 9.50

35 *Neque in terram neque in sterquilinium vtile est: sed foras mittetur. Qui habet aures audiendi, audiat.*

CAP. XV.

1 *ERant autem appropinquantes ei publicani & peccatores vt audirent illum:*

2 *Et murmurabant Pharisæi & Scribæ, dicentes, Quia hic peccatores recipit, & manducat cum illis.*

3 *Et ait ad illos parabolam istam, dicens,*

4 *Quis ex vobis homo qui habet centum oues, & si perdiderit vnam ex illis, nõnne dimittit nonagintanouem in deserto, & vadit ad illam quæ perierat donec inueniat eam?* Matt. 18.12

5 *Et quum inuenerit eã, imponit in humeros suos gaudens?*

6 *Et veniens domum, conuocat amicos & vicinos? dicens illis, Congratulamini mihi, quia inueni ouem meam quæ perierat.*

7 *Dico vobis quòd ita gaudium erit in cælo super vno peccatore pœnitentiam agente quàm super nonagintanouem iustis qui non indigent pœnitentia.*

8 *Aut quæ mulier habens drachmas decem, si perdiderit drachmam vnam, nõnne accendit lucernam, & everrit domũ, & quærit diligenter donec inueniat:*

9 *Et quum inuenerit, cõuocat amicas & vicinas? dicens, Congratulamini mihi, quia inueni drachmam quam perdideram.*

10 *Ita, dico vobis, gaudiũ erit coram Angelis Dei super vno peccatore pœ-*

35 *Appositus*, εὔθετον, i. aptus & accommodatus: vt Varro agrum dixit appositum ad vitem: & Cicero dies ad agendum appositos. Vulg. & Erasm. *Vtilis* id est χρήσιμον.

IN CAPVT XV.

7 [*Magis*] *quàm*, ἢ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula יותר [*iother*,] sicut apud Græcos μᾶλλον, de quo alibi diximus. ¶*Quibus non opus est*, οἵ τινες οὐ χρείαν ἔχουσι. Quod simpliciter dicitur, intelligẽdum est κατὰ χρέσιν, eorum videlicet respectu qui penitus sunt à Deo auersi.

8 *Verrit*, σαρῶ. In vetustiss. codicibus Vulgatæ editionis (vt post Vallam Erasmus annotauit) perperam scriptũ est *Euertit* pro *Euerrit*: qui error Gregorio pontifici Romano & aliis Græcæ linguæ imperitis occasionẽ præbuit multa in hunc locum parum appositè comminiscendi.

10 *Apud Angelos*, ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων. Vulg. & Erasmus seruato obscuro Hebraismo, *Coram Angelis*. Leuiculum autem est quòd pro γίνεται, *Est*, interpretantur *Erit*, γενήσεται. quæ enallage etiam occurrit infrà, 20.33.

πολλῷ μετανοοῦντι.

Εἶπε δὲ, Ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς·

Καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρὶ, Πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. Καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον.

Καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακράν· καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως.

Δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην· καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι.

Καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἔπεμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους.

Καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ.

Εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε, Πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύουσιν ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι.

Ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου· καὶ ἐρῶ αὐτῷ, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου·

Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου.

Καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. Ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη· καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱὸς, Πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου.

Εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ, Ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας·

Καὶ ἐνέγκαντες τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε· καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν.

peccatore resipiscente.

11 Ait autem, Quidam habebat duos filios:

12 Quorum iunior dixit patri, Pater, da mihi partem substãtiæ *ad me* attinentem. *Ille* igitur diuisit eis facultates.

13 Post dies autem nõ multos, congestis omnibus, iunior ille filius peregrè profectus est in regionem longinquam: & illic dissipauit substantiam suam, profusè viuendo.

14 Quũ autem omnia ipse consumpsisset, orta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit *victu* deficí.

15 Abiit igitur & adhæsit vni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos vt pasceret porcos.

16 Et desiderabat implere ventrem suũ siliquis quas edebant porci: & nemo ei dabat.

17 Quum autem ad se rediisset, dixit, Quot mercenarij patris mei abundant panibus, ego verò fame pereo!

18 Surgẽs proficiscar ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:

19 Neque amplius sum dignus vocari filius tuus: fac me vt vnum ex mercenariis tuis.

20 Surgens igitur contendit ad patrẽ suum. Quum autem adhuc longè abesset, vidit eum pater ipsius, & intima misericordia motus est: & accurrens incidit in collum eius, & deosculatus est eum.

21 Dixit autem ei filius, Pater, peccaui in cælum & coram te, neque amplius sum dignus vocari filius tuus.

22 Dixit verò pater ad seruos suos, Afferte stolam illam præcipuam, & induite eum, & indite annulum in manum eius, & soleas in pedes:

23 Et adductum vitulum illum saginatum mactate: & edentes exhilaremur.

nitentiam agente.

11 *Ait autem, Homo quidam habuit duos filios:*

12 *Et dixit adolescentior ex illis patri, Pater da mihi portionem substantiæ quæ me contingit. Et diuisit illis substantiam.*

13 *Et non post multos dies congregatis omnibus adolescentior filius peregrè profectus est in regionem longinquam: & ibi dissipauit substantiam suam viuendo luxuriosè.*

14 *Et postquam omnia dissipasset, facta est fames valida in regione illa: & ipse cœpit egere.*

15 *Et abijt & adhæsit vni ciuium regionis illius, & misit illum in villam suã vt pasceret porcos.*

16 *Et cupiebat implere vẽtrem suũ de siliquis quas porci manducabant: & nemo illi dabat.*

17 *In se autem reuersus dixit, Quanti mercenarij patris mei abundant panibus, ego autem hic fame pereo?*

18 *Surgam & ibo ad patrem meum, & dicam ei, Pater, peccaui in cælum & coram te:*

19 *Iam non sum dignus vocari filius tuus: fac me sicut vnum de mercenarijs tuis.*

20 *Et surgens venit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè esset, vidit illum pater ipsius, & misericordia motus est: & accurrens cecidit super collum eius, & osculatus est eum.*

21 *Dixitque ei filius, Pater peccaui in cælum & coram te, iam non sum dignus vocari filius tuus.*

22 *Dixit autem pater ad seruos suos, Citò proferte stolam primam, & induite illum, & date annulum in manum eius, & calceamenta in pedes eius:*

23 *Et adducite vitulũ saginatum, & occidite: & mãducemus & epulemur.*

---

12 *Partem [ad me] attinentem*, τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Syrus interpres non ineleganter, Partem ad me redeuntem, id est τὸ καθῆκον μέρος, vt vulgò dicimus, *la part du bien qui me reuient*. Caius Iurisc. Partem alicui contingentem vocat: & ita loquuntur disertiores Græci interdum, etiam nomine μέρος non expresso. ¶ *Facultates*, τὸν βίον. Βίος (vt alibi diximus) tum vitam, tum illud ipsum declarat quo vitam tuemur. Ideo conuertimus interdum Vitam, interdum Victum, nonnunquam Substantiam, post Quintilianum, vt facturi eramus hoc loco, nisi in eodem hoc versiculo occurreret οὐσία.

13 *Profusè*, ἀσώτως. Deriuant Grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, vt eum declaret qui nihil sibi seruat: quem Latini Effusum & Profusum simili ratione vocãt. Vulg. & Eras. *Luxuriosè*, id est ἀσελγῶς.

18 *Peccaui in cælum*, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανόν: id est, peccaui in Deum & in te: siue reus sum non te solo, sed ipso etiam cælo, quacunque patet, teste. Cælum autem pro Deo vsurpari nisi figuratè non potest, nempe pro eo cuius sedes in cælis potissimum collocatur, vt illa quorundam obseruatio grammatica mihi planè frigere videatur: quasi Cælum sit vnum ex Dei nominibus.

20 *Contendit*, ἦλθε. Id est, in viam sese dedit, vt ad patrem veniret. Nec enim eò adhuc peruenerat, vt apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sic etiam accipitur τὸ ἔρχεσθαι, infra Act. 28, 14.

23 *Exhilaremur*, εὐφρανθῶμεν. Vulgata, *Epulemur*, nimis angustè. Hoc est quod dicimus *faisons bonne chere*, quod respondet Hebrææ voci שמח [*Samach*], sæpe apud Mosen vsurpatæ, vbi de sacrificiorum conuiuiis agitur.

26 *Vnum*

Ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. Καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι.

24 Quia filius iste meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur sese exhilarare.

24 *Quia hic filius meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Et cœperunt epulari.*

Ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

25 Erat autem filius ille ipsius senior ruri: qui vt veniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros.

25 *Erat autem filius eius senior in agro: & quum veniret & appropinquaret domui, audiuit symphoniam & chorum.*

Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα.

26 Et vocatum vnum ex pueris percontatus est quid istud esset.

26 *Et vocauit vnum de seruis, & interrogauit quid hæc essent.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει· καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν· ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν.

27 Is verò dixit ei, Frater tuus venit: & mactauit pater tuus vitulum illum saginatum: quòd valentem illum receperit.

27 *Isque dixit illi, Frater tuus venit: & occidit pater tuus vitulum saginatum: quia saluum illum recepit.*

Ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτόν.

28 Indignatus est autem *ille*, nec voluit introire. Pater ergo ipsius egressus, hortatus est eum.

28 *Indignatus est autem, & nolebat introire. Pater ergo illius egressus, cœpit rogare illum.*

Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρὶ, Ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ.

29 Ipse verò respondens dixit patri, Ecce, tot annos seruio tibi, nec vnquam mandatum tuum sum transgressus, nec vnquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis oblectarer:

29 *At ille respondens dixit patri suo, Ecce, tot annis seruio tibi, & nunquã mandatum tuum præteriui, & nunquam dedisti mihi hœdum, vt cum amicis meis epularer.*

Ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος ὁ καταφαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

30 Sed quum filius iste tuus, qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, venit, mactasti ei vitulum illum saginatum.

30 *Sed postquam filius tuus hic, qui deuorauit substantiam suam cum meretricibus, venit, occidisti illi vitulum saginatum.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.

31 Ipse verò dixit ei, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.

31 *At ipse dixit illi, Fili, tu semper mecum es, & omnia mea, tua sunt.*

Εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

32 Exhilarari verò & gaudere oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierátque, & inuentus est.

32 *Epulari autem & gaudere oportebat, quia frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.*

Κεφάλαιον ιϛ.

Ἔλεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, Ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον· καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ, ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

Καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου. οὐ γὰρ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν.

Εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος, Τί

Cap. xvi.

1 Dixit autem etiam discipulis suis, Fuit homo quidam diues, qui habebat dispensatorem: & is delatus est apud eum, vt qui dissiparet ipsius bona.

2 Vocauit eum igitur, & dixit ei, Quid istud audio de te? redde rationem dispensationis tuæ. non enim poteris amplius esse dispensator.

3 Dixit autem apud se dispen-

Cap. xvi.

1 *Dicebat autem & ad discipulos suos, Homo quidam erat diues qui habebat villicum: & hic diffamatus est apud illũ, quasi dissipasset bona ipsius.*

2 *Et vocauit illum, & ait illi, Quid hoc audio de te? redde rationem villicationis tuæ. iam enim nõ poteris villicare.*

3 *Ait autem villicus in-*

26 *Vnum ex pueris*, ἕνα τῶν παίδων. Frobenij codex addit αὐτοῦ, id est *suus*, quod videtur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα ἐκ τῶν παίδων δούλων: ac mihi quidem dubium non est quin δούλων culpa librarij ex albo libri in contextum irrepserit.

29 *Sum transgressus*, παρῆλθον: id est ὑπερείδω, vel *præterij*, id est *contempsi*: quia quæ aspernamur, ne aspicere quidem sustinemus. Theophylactus legit παρεῖδον, *Despexi*.

30 *Facultates tuas*, σοῦ τὸν βίον Vulg *Substantiam suam*, id est τὸν αὐτοῦ βίον. Sed illud est ἐμφατικώτερον, & Græci omnes codices in eo consentiunt.

IN CAPVT XVI.

1 *Dispensatorem*, οἰκόνομον. Vulgata, *Villicum*, nimis angustè. Sic vocatur qui Domini pecuniæ tum exigendæ tum dispensandæ præest, qui & Actor dicitur. Vnde etiam οἰκονομίαν Actum vocat Scæuola, qua voce Tertull. vsus est hanc parabolam citans. Ego verò vocem quæsiui minus ambiguam, nempe Dispensatoris, qua tum Cicero, tum Iurisconsulti sæpissimè vtuntur.

2 *Non enim poteris*, οὐ γὰρ δυνήσῃ: id est, tibi non fiet à me potestas. Nam alioquin dispensato esse poterat si hoc dominus ipsi concessisset. ¶ *Esse dispensator*, οἰκονομεῖν. Vulgata, *Villicare*. quod haud satis scio an aliud declaret quam rusticari: certè non tam latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod significat res domesticas administrare. Erasmus, *Dispensare*, quod verbum non legi absolutè positum.

ποιήσω, ὅτι ὁ Κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

Ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

Καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ, Πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

Εἶτα ἑτέρῳ εἶπε, Σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἑκατὸν κόρους σίτου. Καὶ λέγει αὐτῷ, Δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

Καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν εἰσι.

Κἀγὼ ὑμῖν λέγω, Ποιήσατε ἑαυτοῖς

sator, Quid faciam, quum dominus meus auferat à me dispensationem? fodere nō valeo, mendicare pudet.

4 Noui quid sim facturus, vt quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me *aliqui* domum suam.

5 Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo, Quantum debes domino meo?

6 Is autem ait, Centum batos olei. Tum ille dixit ei Accipe tabulas tuas, & sede citò, & scribe quinquaginta.

7 Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Is autem ait, Centum coros tritici. Tum ipse dixit ei, Accipe tabulas tuas & scribe octoginta.

8 Et laudauit dominus ille dispensatorē iniustum, quòd prudenter fecisset. Certe filij huius seculi prudentiores sunt filiis lucis in suo genere.

9 *Sic* etiam ego vobis dico, Fa-

tra se, Quid faciam, quia dominus meus auferet à me villicationem? Fodere non valeo, mendicare erubesco.

4 *Scio quid faciam, vt quum amotus fuero à villicatione, recipiant me in domos suas.*

5 *Cōuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dicebat primo, Quantum debes domino meo?*

6 *At ille dixit, Centum cados olei. Dixitque illi, Accipe cautionem tuam, & sede, citò scribe quinquaginta.*

7 *Deinde alij dixit, Tu verò quantum debes? Qui ait, Centum coros tritici. Ait illi, Accipe literas tuas, & scribe octoginta.*

8 *Et laudauit dominus villicum iniquitatis, quia prudenter fecisset: quia filij huius seculi prudentiores filiis lucis in generatione sua sunt.*

9 *Et ego vobis dico, Fa-*

---

6 *Batos*, Βάτους Syrus interpres מתרין [*mathren*] id est μετρητὰς vertit: item vetustissimus codex meus & alia duo manusc. exemplaria, Latina denique recepta versio legunt κάδους, nomine tantum variato, non mensura. Nam, vt apertè probat doctissimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת [*bath*] mensura fuit rerum liquidarum, prorsus respondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, sed etiam κάδος & κεράμιον dicitur. Immeritò igitur Erasmus hoc quidem loco Veterem interpretem reprehendit. ¶ *Tabulas*, γράμμα. Sic vocant Latini obligationis instrumentum, vt vel ex eo liquet quòd ipsi tabulas nouas appellant. Vulgata, *Cautionem*, quo vocabulo sic vtitur etiam Seneca. Hebræi generali voce ספר [*sepher*] vocant. vt Ier. 32. 11.

7 *Coros*, κόρους. Apud Hebræos (vt hoc quoque πυρίφρων dicamus) כור [*chor*] (pro quo Græci interpretes & ipse quoque Iosephus κόρον dicunt) mensura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat, vt testatur idem Iosephus libri Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Erasmus ex libri tertij vltimo capite, in quo videtur Corus æstimari medimnis Atticis quadraginta vno, omnino deprauatus est, vel in numeri nota, vel in eo quod pro ἀττικοὺς, scribendum est ἰταλικοὺς, vt rectè obseruat Georgius Agricola, homo (meo quidem iudicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem scripserunt. diligentissimus.

8 *Dominus ille*, ὁ κύριος. Expressi articulum vt intelligatur hîc agi de illius dispensatoris hero, non de ipso Christo, in quo videtur Syrus interpres hallucinatus. Cæterùm mihi comparationem istam diligenter expēdenti videtur Dominus hoc loco nos docere velle, bona ad hanc vitam spectantia nobis diuinitus concedi, non vt ea prout libuerit, tanquam illorum propriè domini, consumamus, sed vt illa tanquam penes nos deposita ex Domini voluntate optimáque fide dispensemus: homines autem, & quidem presertim eos quibus copiosius eiusmodi depositum commissum est, illis ad luxum & alia eiusmodi abuti consueuisse. Ita fieri vt Deus tandem istam suorum bonorum dilapidationem non ferens, de nobis amouendis meritò cogitet, siue bonis illis malos dispensatores priuando, siue ipsa quoque vita illis erepta eos ad suum tribunal euocando. Legitimam autem Domini placādi, & huius prorogādæ commissæ dispensationis, immò etiam amplioris beneficentiæ obtinendæ rationem hanc esse, si profusionem istam charitate erga pauperes compensemus. Sic enim fore tum vt, si Deus caducis istis bonis recte nos vti compererit, longè pretiosioribus nos dignetur, tum vt non frustra beneficos nos fuisse, & in hac ipsa vita (vt Deut. 24, 12 scribitur,) & in cælis ipsis tandem cum iis quibus benefecerimus collecti experiamur, sicut loquitur Christus Matth. 5, 7. Paulo quoque copiosè messuros testante qui copiose seuerint 2. Cor 9, 6. Non sunt igitur partes huius parabolæ subtilius accommodandæ vltra Christi scopum, qui etiam cum fure certo respectu confertur 1. Thes. 5. 2. vt Deus cum iniquissimo iudice Luc. 18, 2. Nam quisnam alioqui paterfamilias talem dispēsatorem furtum furto cumulantem, & ipsius benignitate tam turpiter abutentem tulerit, nedum laudarit? Neque vel ex alieno, vel ex malè partis liberalitas est exercenda: quanquam hoc posterius recte intellectum quadrat optimè Christi proposito Quū enim fiduciarij duntaxat possessores bonorum huius vitæ simus, idque ad tempus, & adiecta reddēdarum rationum conditione, consequitur nos de nostro neque quicquam profundere, neque liberalitatem propriè exercere. Quod autem nonnulli ex hoc loco merita eleemosynarum eliciunt, & eorum in cælis intercessionem in quos charitatem in hac vita exercuerint, ne refutatione quidē indiget. ¶ *Certè*, ὅτι. Vulgata & Erasm. *Quia*. Mihi verò videtur in iis quæ sequuntur collatio esse similitudinis, ita vt à cōparatis argumentetur. & כי Hebræorum sæpe hanc vim habet. ¶ *Filij huius seculi*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Sic apud Rabinos בני העולם הזה [*bene haholam hazzech.*] id est homines præsenti vitæ addicti, quos vocat Apostolus σαρκικοὺς & opponit πνευματικοῖς, qui hoc loco dicūtur filij lucis, id est בני אורה [*bene orah,*] quos Dominus sui spiritus luce illustrauit. ¶ *In suo genere*, εἰς τὴν γενεὰν ἑαυτῶν. Alicubi γενεὰ gentem, generationem, progeniem, ætatem denique exposui. est enim multiplex huius vocabuli declaratio. Sed mihi quidem videtur hîc accipi pro certo genere ac specie hominum, & εἰς pro ἐν vsurpari. Virgilius, *Parce pio generi*. Idem, *Quod genus hoc hominum?* Vulgata, *In generatione sua*. Erasmus, *In natione sua*. Nam Cicero quoque in hac significatione nationem candidatorum & nationem optimatium dicit. Sed illud planius est & magis tritum.

9 *Amicos*, φίλους. non sanè qui mortui pro viuo intercedant, sed quibus officia præstita fidem defuncti apud Deū testificentur, illa perinde ac in seipsum collata comprobantem, & gratis coronantem, vt loquitur ipse Dominus Deuter. 24, 13. & Matth. 25, versu 40.

¶ *Iniusto*,

φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας· ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς.

Ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν.

Εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει;

Καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει;

Οὐδεὶς οἰκέτης δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε Θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

Ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ Φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες· καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ Θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν· ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλόν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἐστιν.

Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάνου· ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται.

Εὐκοπώτερον δέ ἐστι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν.

Πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν ἑτέραν, μοιχᾶται· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχᾶται.

cite vobis ¶ amicos ex mamona ¶iniusto: vt quum ¶ defeceritis, recipiant vos in ¶æterna illa tabernacula.

10 Qui fidelis est ¶in pauco, etiã in multo fidelis est: & qui in pauco iniustus est, etiam in multo iniustus est.

11 Itaque si in fallaci mamona fideles non fuistis, ¶ veram *mamonam* quis credet vobis?

12 Et si in alieno fideles non fuistis, ¶ quod vestrum est quis dabit vobis?

13 ‖¶ Nullus seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnũ odio habebit, & alterũ diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mamonæ.

14 Audiebant autem hæc omnia etiam Pharisęi, qui erant auari: & ¶sannis eũ excipiebant.

15 Tũc dixit eis, Vos ij estis ¶qui iustificatis vosipsos in hominũ cõspectu: Deus autẽ nouit corda vestra: quia quòd apud homines sublime est, abominationi est in conspectu Dei.

16 Lex & Prophetæ vsque ad Iohannem: ab eo tempore regnũ Dei annuntiatur, & quiuis in illud vi perrumpit.

17 ‖Facilius est autem cælum & terram præterire, quàm Legis vnum apicem excidere.

18 ‖ Quisquis dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui à viro ¶dimissam ducit, mœchatur.

cite vobis amicos de mammona iniquitatis: vt quum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.

10 *Qui fidelis est in minimo, & in maiori fidelis est: & qui in modico iniquus est, & in maiori iniquus est.*

11 *Si ergo in iniquo mammona fideles non fuistis, quod verum est quis credet vobis?*

12 *Et si in alieno fideles nõ fuistis, quod vestrum est quis dabit vobis?*

13 *Nemo seruus potest duobus dominis seruire: aut enim vnum odiet, & alterum diliget: aut vni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire & mammonæ.* Matt.6.24

14 *Audiebant autem omnia hæc Pharisæi, qui erãt auari: & deridebant illum.*

15 *Et ait illis, Vos estis qui iustificatis vos coram hominibus: Deus autem nouit corda vestra. quia quod hominibus altum est, abominatio est ante Deũ.*

16 *Lex & Prophetæ vsque ad Iohanem: ex eo regnum Dei euangelizatur, & omnis in illud vim facit.* Matt. 11.12

17 *Facilius est autem cælum & terram præterire quàm de Lege vnum apicem cadere.* Matt.5.18

18 *Omnis qui dimittit vxorem suam, & alteram ducit, mœchatur: & qui dimissam à viro ducit, mœchatur.* Matt.5.32. & 19.9 1. cor.7.11

¶ *Iniusto*, τῆς ἀδικίας. id est רשקר [*Discar,*] vt vocat Chaldæus paraphrastes Hos.5,11. vel דעולא [*Dehauela,*] vt habet Syrus interpres, ab altera significatione verbi עול [*haual,*] quod ad omne iniuste factum accommodatur, vt & verbum ἀδικῶν. Opes igitur hic vocantur iniustæ, vel in genere quòd esse soleant hominum vitio illecebrę ad peccandum, siue, vt ait Ouidius, *malorum instrumenta:* vel habita propositæ hypotheseos ratione, quibus aliquis sit antea contrà Dei patrisfamiliâs voluntatem abusus. Nam de opibus malè partis hic non agi, proposita similitudo manifestè declarat. ¶ *Defeceritis*, ἐκλίπητε. Quum enim ex hac vita excedimus, veluti serui ab hero euocamur ad reddendas accepti & expensi rationes. Syrus interpres legit ἐκλίπῃ, *defecerit*, mamona nimirum, sed perperam, vel potius deprauatus est Syriacus contextus, exscriptoris culpa. ¶ *Æterna illa tabernacula*, τὰς αἰωνίας σκηνάς. Signatè additur epitheton: quum σκηνῶν appellatione significetur structura non habitationi sed commorationi temporariæ. qua de re vide Heb.11,9. Vsus est autem ista periphrasi vt illustrior sit antithesis.

10 *In pauco*, ἐν ἐλαχίστῳ, &c. Id est, qui sibi à Deo cõmissas ad vsum huius vitæ pertinẽtes facultates, quæ minimi sunt momẽti, ea qua opus est ratione administrat, is quoque existimandus est ea sicuti par est curare quæ longè maxima sunt, cælestia nimirum & æterna: sicut vicissim qui aliter se gerunt in hac vita quàm oporteat, alterã quoque aspernari se testantur.

11 *Veram [mamonam,]* τὸ ἀληθινόν. Μαμωνᾶ repetij ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Omnino enim id postulare videtur antithesis vt veræ opes, cælestes videlicet ac diuinæ, fluxis ac caducis opponãtur. In proximo versiculo similis est antithesis. Nam quæ prophani homines bona fortunæ & externa vocant, Christus appellat aliena, deposita nimirum, & nostræ fidei ad tempus & ad vsum certis conditionibus definitũ, commissa: eáque opponit τοῖς ὑμετέροις, non quasi possint iis obtingere qui aliena malè administrarint, sed quoniam qui sunt ea consequuti, verè possint illa vocare sua, nunquam videlicet ipsis auferenda.

12 *Quod vestrum est*, τὸ ὑμέτερον. Mirum est Tertull. lib. 4. aduersus Marcionem non tantum legere, sed etiam interpretari τὸ ἐμοῦ, *quod meum est*, contra omnium codicum fidem, & Syrum interpretem, & Cyprianum in libro de Eleemosynis.

13 *Nullus seruus* οὐδεὶς οἰκέτης. Vide Matth.6.24.

14 *Sannis excipiebant*, ἐξεμυκτήριζον. Vulgata, *Deridebãt*, κατεγέλων. Erasmus in annotationibus, *Subsannabant*. quod non memini legere apud idoneos auctores.

15 *Qui iustificatis*, οἱ δικαιοῦντες. Id est iusti videri & haberi vultis iustitia externa. Nam quod subiicitur non est sic accipiendum quasi solos homines Pharisæi habere vellent suæ iustitiæ testes, sed quod suis externis obseruationibus somniarent sese Deum ipsum promereri, vt apparet infrà, ex cap.18,11.

18 *Dimissam*, ἀπολελυμένῳ. Qui hinc colligunt, post repudium nullũ esse secũdo matrimonio locum, altera parte superstite, ineptè colligunt. Loquitur enim Dominus de repudiis apud Iudæos vsitatis, inter quæ numerari non potest repudium ob adulterium, quum adulteros ex Lege oporteret capitali pœna plecti. Et certè si valerent Leges, huic quæstioni nullus esset inter Christianos locus.

Ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.

Πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ ἑλκωμένος.

Καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

Ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχὸν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ· ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

Καὶ ἐν τῷ ἅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ.

Καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε, Πάτερ Ἀβραὰμ ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου· ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

Εἶπε δὲ Ἀβραὰμ, Τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὧδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι.

Καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἐντεῦθεν πρὸς ὑμᾶς μὴ δυνῶνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

Εἶπε δὲ, Ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου.

Ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφοὺς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

Λέγει αὐτῷ Ἀβραὰμ, Ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας· ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

Ὁ δὲ εἶπεν, Οὐχὶ, πάτερ Ἀβραάμ· ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτοὺς, μετανοήσουσιν.

19 Cæterùm quidã erat diues, qui induebatur purpura & byſſo, & ſeſe exhilarabat quotidie ſplendidé.

20 Erat verò quidam mendicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad veſtibulum eius, vlceroſus:

21 Et deſiderans ſaturari micis quæ cadebant è menſa diuitis: ſed & canes veniebãt ac lingebant eius vlcera.

22 Factũ eſt autem vt moreretur mẽdicus, & aſportaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ: mortuus eſt verò etiam diues, ac ſepultus eſt.

23 Et apud inferos ſublatis oculis ſuis, quũ eſſet in tormentis, vidit Abrahamum procul, & Lazarum in ſinu eius.

24 Tum ipſe clamans dixit, Pater Abraham, miſerere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digitum ſuum in aquã, & refrigeret linguam meam: quoniam grauiſſimè crucior in iſta flamma.

25 Dixit autem Abraham, Fili, memento te bona tua recepiſſe in vita tua, & Lazarũ ſimiliter mala: nunc autem hic ſolatio fruitur, tu verò cruciaris.

26 Et ad hæc omnia, inter nos & vos hiatus ingens conſtitutus eſt, vt ij qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint, neque iſtinc huc tranſire.

27 Dixit autem *ille*, Rogo te igitur pater, vt eum mittas domum patris mei.

28 Habeo enim quinque fratres, vt hæc teſtificetur eis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormẽti.

29 Dicit ei Abraham, Habent Moſen & Prophetas: audiant eos.

30 Ille verò dixit, Non, pater Abraham: ſed ſiquis ex mortuis abierit ad eos, reſipiſcent.

19 *Homò quidam erat diues, & induebatur purpura & byſſo, & epulabatur quotidie ſplendidé.*

20 *Et erat quidam mendicus nomine Lazarus, qui iacebat ad ianuam eius, vlceribus plenus:*

21 *Cupiẽs ſaturari de micis quæ cadebant de menſa diuitis: ſed & canes veniebant & lingebant vlcera eius.*

22 *Factũ eſt autem vt moreretur mendicus, & portaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ: mortuus eſt autem & diues, & ſepultus eſt.*

23 *In inferno. Eleuãs autem oculos ſuos, quum eſſet in tormentis, vidit Abraham à longè & Lazarum in ſinu eius.*

24 *Et ipſe clamans dixit, Pater Abrahã, miſerere mei, & mitte Lazarum vt intingat extremum digiti ſui in aquam, vt refrigeret linguam meam: quia crucior in hac flamma.*

25 *Et dixit illi Abrahã, Fili recordare quia recepiſti bona in vita tua & Lazarus ſimiliter mala: nunc autem hic conſolatur, tu verò cruciaris.*

26 *Et in his omnibus, inter nos & vos chaos magnum firmatum eſt: vt ij qui volunt hinc tranſire ad vos, non poſſint, neque inde huc tranſmeare.*

27 *Et ait, Rogo ergo te pater vt mittas eum in domum patris mei.*

28 *Habeo enim quinque fratres, vt teſtetur illis, ne & ipſi veniant in hunc locum tormentorum.*

29 *Et ait illi Abraham, Habent Moyſen & Prophetas: audiant illos.*

30 *At ille dixit, Non, pater Abraham: ſed ſiquis ex mortuis ierit ad eos, pœnitentiam agent.*

---

19 *Cæterùm quidam*, ἄνθρωπος δέ τις. In meo vetuſtiſſimo codice & alio manuſcr. exemplari legitur, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολὴν, Ἄνθρωπός τις ἦν, *Dixit autem aliam etiam parabolã, Quidam erat*, &c, quæ præfatio videtur penè neceſſaria fuiſſe, vt iſti ſermones inter ſe cohærerent.

20 *Lazarus*, Λάζαρος. Hebraicè *Eleazar*, vt legit etiam * Tertullianus, libro de Idololatria, & Prudẽtius in Hymno de ſanctorum exequiis.

23 *Et apud inferos*, καὶ ἐν τῷ ἅδῃ. Vulgata omiſit præpoſitionem καὶ: qui error in cauſa fuit cur ex veteribus nonnulli parũ appoſitè diſputarint de ſepultura diuitis in inferno. Sed hoc quidem verum eſt, in iſta narratione proponi nobis res ſpirituales ſub figuris ſenſui noſtro accommodatis, ac proinde velut in mediis illis flammis collocari diuitis illius ſepulchrum: quò etiam ſpectat quod hîc de ſinu Abrahæ, de colloquio cum Abrahamo, de mittendo in aquam digito, de refrigerãda lingua, denique de epulonis ſolicitudine pro cognatis ſuis commemoratur, quorum nihil neque corporibus in ſepulchro iacentibus, neque vel damnatorum vel beatorum animabus conuenit κατὰ τὸ ῥητόν.

26 *Ad hæc omnia*, ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id eſt πρὸς τούτοις, præter hæc: Vulgata, *In iis omnibus:* quod Eraſmus iure correxit. ¶ *Hiatus*, χάσμα. id eſt Vaſta vorago, παρὰ τὸ χαίνειν. Sic Virgilius, --*quæ nunc ſatis ima dehiſcat Terra mihi.* Vulg. *Chaos*, librariorũ errore. vt Budæus exiſtimat. ¶ *Conſtitutus eſt*, ἐστήρικται. Vulg. & Eraſ. *Firmatus eſt:* quod nõ ſatis conuenit huic loco, quum agatur de re minimè firma ac ſolida, ſed vacua potius ac inani: quæ tamẽ dicitur ἐστηρίκται. id eſt firmo & immutabili Dei robore conſtituta, vt diffluere non poſſit. Fortaſſis vſus eſt Dominus verbo רקע [*rakah*,] quod quũ propriè ſignificet expandere, Græci interpretes vertere ſolent στερεοῦν, quod parũ differt à στηρίζειν. vnde רקיע [*rakiah*] ipſi στερέωμα, id eſt firmamentũ, appellant. niſi malimus στηρίζειν conferre cum Hebræorum verbo כון [*chun*,] quod & ipſum commodè interpretari poſſumus, conſtituere & collocare: vnde מכון [*machon*] id eſt ſedes firma ac ſtabilis.

31 *Aſſentien-*

Εἶπε δὲ αὐτῷ, Εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ πεισθήσονται.

31 Abraham autem dixit ei, Si Mosen & Prophetas non audiunt, ne si quidem quispiam ex mortuis excitetur, assentientur.

31 *Ait autē illi, Si Moysen & Prophetas non audiunt, neque siquis ex mortuis resurrexerit, credent.*

Κεφάλαιον ιζ.

CAP. XVII.

CAP. XVII.

Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα· οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

1 Αit autem discipulis, ‖Cōtingere non potest vt non eueniant offendicula: sed væ illi per quem eueniunt.

1 *Et ait ad discipulos suos, Impossibile est vt non veniant scandala: væ autem illi per quem veniunt.* Matt. 18. 7 mar. 9. 42

Λυσιτελεῖ αὐτῷ εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ ἔρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

2 Expedit ei si mola asinaria circumponatur collo eius, & abiectus fuerit in mare, *potius* quàm vt offendiculum obiiciat vni ex paruis istis.

2 *Vtilius est illi si lapis molaris imponatur circa collum eius, & proiiciatur in mare, quàm vt scandalizet vnū de pusillis istis.*

Προσέχετε ἑαυτοῖς. Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

3 Cauete vobis. ‖Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei.

3 *Attēdite vobis. Si peccauerit frater tuus, increpa illum: & si pœnitentiā egerit, dimitte illi.* Matt. 18. 21

Καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμάρτῃ εἰς σὲ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ πρός σε, λέγων, Μετανοῶ· ἀφήσεις αὐτῷ.

4 ‖Et, si septies in die peccauerit in te, & septies *in* die reuertatur ad te, dicens, Resipui: remittes ei.

4 *Et, si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens, Pœnitet me: dimitte illi.* Matt. 18. 21

Καὶ εἶπον οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, Πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

5 Et dixerūt Apostoli Domino, Adde nobis fidem.

5 *Et dixerunt Apostoli Domino, Adauge nobis fidem.*

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Εἰ εἴχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, Ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

6 Dixit autē Dominus, ‖ Si haberetis fidem quantulū *est* granum sinapis, diceretis huic sycamino, Eradicator, & plātator in mari: & obediret vobis.

6 *Dixit autem Dominus, Si haberetis fidem sicut granum sinapis, diceretis huic arbori moro, Eradicare, & transplantare in mare: & obediret vobis.* Mat. 17. 20

Τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα, ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, Παρελθὼν ἀνάπεσαι;

7 Quis autem vestrûm habet seruum arantem, aut pascētem, qui regresso ab agro, dicat statim, Accede, & discumbe?

7 *Quis autem vestrûm habens seruum arantem aut pascētem, qui regresso de agro dicat illi, Statim transi, recumbe?*

Ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω· καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

8 Imò nónne dicit ei, Para, quod cænem, & præcinctus ministra mihi vsquedum edero ac bibero: & postea edito tu & bibito?

8 *Et non dicit ei, Para quod cænem, & præcinge te, & ministra mihi donec manducem & bibam: & post hæc tu manducabis & bibes?*

Μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ipsi præcepta fuerant? non puto.

9 *Nunquid gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ei imperauerat? non puto.*

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, Ὅτι δοῦλοι

10 Ita & vos quum feceritis omnia quæ præcepta sunt vobis,

10 *Sic & vos quum feceritis omnia quæ præcepta*

---

31 *Assentientur*, πεισθήσονται. Ad verbum, *Persuadebuntur.* Vulgata & Erasmus, *Credent.*

IN CAPVT XVII.

1 *Contingere non potest*, ἀνένδεκτόν ἐστι: id est necesse est, vt loquitur Matth. 17. 8. In tribus exemplaribus post μαθητὰς, id est discipulos, additur αὐτοῦ, id est suos. Item deest articulus τοῦ in vno exemplari.

5 *Adde*, πρόσθες. Vulgata & Erasmus, *Adauge*, id est προσαύξησον.

6 *Quantulum [est] granum sinapis*, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulum deflexerimus, diximus Matth. 17. 20. Miror autem potuisse cuipiam in mentem venire quod in hunc locum Erasmus scripsit, Nescio, inquit, an Interpres vsurparit κόκκον neutro genere. Nec enim esset sensus (mea sententia) absurdus, coccum velut habere fidem, quòd in speciem humile & abiectum, non ante prodit vigorem suum quàm attritu prouocatum. Sic alibi vocat nos ad exemplum passerculorum ac liliorum. Hæc ille. Atqui κόκκον nusquam memini legere neutro genere. Deinde quis non videt granū sinapis pro re minima, prouerbiali figura, vsurpari? Perinde enim est acsi diceret Dominus, Si vel tantillum fidei vobis inesset, quantulum est granum sinapis. Ergo quod de sinapis natura hîc traditur, planè est ἀπροσδιόνυσον. ¶ *Sycamino*, τῇ συκαμίνῳ: vel (vt alij volunt) sycomoro. Dioscorides enim cap. 144. lib. 1, sycomorum nonnullis eandem esse scribit quæ & sycaminus dicitur: nihilominus tamen sycaminum morum interpretatur: quæ etiam Athenæi lib. secundo, & Galeni sententia est, libro secundo De alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeo paulo post singulari capite de sycomoris disputat, quas inter ficum arborem & morum medias collocat: indéque nomen ipsis arbitratur esse positum, non autem (vt Dioscorides scribit) διὰ τὸ ἄτονον τῆς γεύσεως, id est propter inefficacem gustum: quasi fatuam ficum dixeris. Eandem ipsam arborem (quam etiam veluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria se vidisse scribit) dictionibus inuersis Celsius Morosycon appellat. Quare quū certò apud Galenum scriptorem tum doctissimum tum diligentissimum constet sycaminum diuersam esse à sycomoro, Erasmi sententiam non recipio: vt qui perperam sycaminum obseruasse videatur eandem esse quam συκομωραίαν infrà 19. 4, appellat Lucas. Propius enim vero est, quū diuersis nominibus vtatur Euangelista, diuersas quoque arbores notari: & sycaminum quidem morum significare, (quam etiam opinionem sequutus est Vetus interpres) sycomorum verò vel συκομωραίαν, eam quæ inter ficum & morum media est, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Ægyptia sit. Sed hæc tamen fateor non esse huius loci.

8 *Edito*, φάγεσαι. Futurum enorme vt & πίεσαι pro φαγῇ & πῖ secunda singulari persona futuri, à φάγομαι & πίομαι pro φαγοῦμαι & πιοῦμαι.

ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὅτι ὃ ὠφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἱεροσολύμα, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

Καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἱ ἔστησαν πόρρωθεν·

Καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνὴν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα ἐλέησον ἡμᾶς.

Καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς, Πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς, ἐκαθαρίσθησαν.

Levi. 14.2.

Εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε, μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν Θεόν.

Καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα που;

Οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ Θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

Ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν Φαρισαίων πότε ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως·

Οὐδὲ ἐροῦσιν, Ἰδοὺ ὧδε, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ. ἰδοὺ γὰρ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

Dei Regnum in nobis est. Luc. 14

dicite, Serui inutiles sumus: nam quod debuimus facere, fecimus.

11 Et factum est, inter eundum Hierosolymam, vt ipse transiret per mediam Samariam & Galilæam.

12 Quũ autem ingrederetur in quendam vicum, occurrerunt ei decem viri leprosi, qui steterunt procul:

13 Et extulerunt vocem, dicentes, Iesu magister miserere nostri.

14 Qui quum *eos* vidisset dixit eis, Profecti ‖ostendite vos Sacerdotibus. Et factum est vt inter eundum purgati sint.

15 Vnus autem ex ipsis vt vidit se sanatum esse, reuertit, glorificans Deum voce magna.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias ei agens: erátque iste Samaritanus.

17 Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem illi purgati sunt? nouem autem illi vbi *sunt*?

18 Non sunt reperti qui redierint vt tribuerent gloriam Deo nisi alienigena iste.

19 Et dixit ei, Surge & abi: fides tua te seruauit.

20 Interrogatus autem à Pharisæis quando venturum esset regnum Dei: respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei ita vt obseruari possit:

21 Neque dicent, Ecce hîc, aut ecce illic. ecce enim, regnũ Dei intus habetis.

sunt vobis, dicite, Serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus.

11 *Et factum est dum iret in Ierusalem, transibat per mediam Samariam & Galilæam.*

12 *Et quum ingrederetur quoddam castellum, occurrerunt ei decem viri leprosi qui steterunt à longè:*

13 *Et leuauerunt vocem, dicentes, Iesu præceptor miserere nostri.*

14 *Quos vt vidit, dixit, Ite, ostendite vos sacerdotibus. Et factum est dum irent, mundati sunt.*

15 *Vnus autem ex illis vt vidit quia mundatus est, regressus est, cum magna voce magnificans Deum.*

16 *Et cecidit in faciem ante pedes eius, gratias agens: & hic erat Samaritanus.*

17 *Respondens autem Iesus dixit, Nónne decem mundati sunt? & nouem vbi sunt?*

18 *Non est inuentus qui rediret & daret gloriam Deo, nisi hic alienigena.*

19 *Et ait illi, Surge, vade: quia fides tua te saluum fecit.*

20 *Interrogatus autem à Pharisæis quando venit regnum Dei, respondit eis, & dixit, Non veniet regnum Dei, cum obseruatione:*

21 *Neque dicent, Ecce hîc, aut, ecce illic. ecce enim regnum Dei intra vos est.*

---

20 *Ita vt obseruari possit, μετὰ παρατηρήσεως*: id est, cum externo quopiam maiestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioquin ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi, Christum esse Messiam illum cuius regnum tandiu fuerat expetitum. Sed de his signis & notis hoc accipiendum est, quæ Pharisæi animo conceperant, qui terrenum quoddam regnum Messiæ expectabant: in quo errore Iudæi etiamnum hodie versantur. Theophylactus mauult ad tempus referre quod obseruari non possit: quia, inquit, regno Dei non est aliquod tempus constitutum, sed semper est præsens ei qui velit credere, & viuere vt fidelem decet. Nonnulli demum *παρατήρησιν* putant vocari *παραδόσεις*: id est traditiones, in quibus illi summam pietatem ponebant: quasi Christus neget regnum Dei in istis externis rebus positum esse, sed potius in animo per fidem purgato. Ex his autem interpretationibus primã maximè probo quòd simplicissima videatur, & quæstioni propositæ in primis accommodata. Itaque non placuit ad verbum interpretari *μετὰ παρατηρήσεως*, *cum obseruatione*, ne nimis obscurè loquerer.

21 *Intus habetis*, *ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν*. Hebraicè בקרבכם [*bekirbechem*] id est ad verbum, *ἐν μέσῳ ὑμῶν*, in medio vestri. quod nihil aliud declarat quàm *ἐν ὑμῖν*, vt fere semper conuerterunt Græci in Vetere testamento, pro *παρ' ὑμῖν*, id est apud vos, vt loquuntur Latini: nisi quòd particulæ *ἐντὸς* hæc videtur esse emphasis, vt significetur, Messiam ita apud eos esse vt minimè lateat, sed in medio versetur, omnium conspectui expositus, vt loquitur Iohannes 1.27. Vel fortassis ita declaratur, eos non modò propinquum, sed intus etiam, id est domi suæ, Messiam habere: vt nisi peruersa illa opinio de terreno illius regno ipsis offunderet tenebras, non potuerint ipsum non agnoscere. Denique testatur eos vt absentem quærere quem domi præsentem reiicerent: & fontem eius erroris aperit, sicut etiam testatur Iohannes 1.11, Christum venisse in sua, & à suis non agnitum. Ideo malui *ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν* interpretari, *Intus habetis*, quam *Apud vos*, aut *In vobis*, aut *Inter vos est*. Sunt qui malint ad verbum exponere, *Intra vos est*, quasi significetur regnum Christi spirituale esse, non autem terrenum, vt Pharisæi imaginabantur. quæ sententia vt vera sit, fortassis tamen nõ est huic loco satis accommodata, tribus de causis. Primùm enim videtur mihi violenta hæc expositio, Regnum Dei intra vos est: id est, positum est in iis quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo splendore. Cuperem igitur aliquod exemplum proferri, nõ quo sententia hæc confirmaretur, (de cuius veritate non dubito) sed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ita esse explicandum. Deinde non dicit simpliciter *ἐντός ἐστιν*, intus est, vel *ἐν τοῖς ἐντός ἐστιν*. est in iis quæ intus sunt, vel *ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστιν*, intra hominem est, sed *ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν*, intra vos est. Omnino autem habenda est ratio eorum quos alloquitur, nimirum Pharisæorum, à quibus certè non est verisimile Christum sumere voluisse hypothesin ad regni sui naturam explicãdam. Postremo non hîc agitur (o inor) de regno Christi in Ecclesia, sed de ipsius aduentu in mundum. Itaque Christi responsum huc quoque accommodandum est: ex quo tamen postea rectè colligi potest generalis doctrina, quum eadem sit conditio membrorum & capitis.

22 *Vnum*

Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, Ἐλεύσονται ἡμέραι ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἰδεῖν καὶ οὐκ ὄψεσθε.

Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ὧδε, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλθητε, μηδὲ διώξητε.

Ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν, εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει· οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρι οὗ ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτόν· καὶ ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

Ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ· ἤσθιον, ἔπινον, ἠγόραζον, ἐπώλουν, ἐφύτευον, ὠκοδόμουν·

Ἧ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων, ἔβρεξε πῦρ καὶ θεῖον ἀφ' οὐρανοῦ καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας·

Κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

Μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ.

Ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν ζωογονήσει αὐτήν.

Λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

Δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό· μία παραληφθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

22 Dixit autem discipulis, Veniet tempus quum desiderabitis videre vnum ex diebus Filij hominis: nec videbitis.

23 ‖Et dicent vobis, Ecce hîc, aut, ecce illic: *sed* ne abite, neque prosequimini.

24 Nam sicut fulgur coruscans ex *vna* regione quę sub cælo est, in *alteram* quæ sub cęlo est splẽdet: ita erit & Filius hominis die suo.

25 Sed prius oportet eum multa pati, & reprobari à gente ista.

26 ‖Et prout factum est in diebus Noe, ita erit etiam diebus Filij hominis.

27 Edebant, bibebãt, vxores ducebant, & dabantur nuptum, ad eum vsque diem quo introiit Noe in arcam: venítque diluuium, & perdidit omnes.

28 Similiter etiam vt accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, vendebant, plantabant, ædificabant:

29 ‖Quo autem die Lot exiit Sodomis, pluit igni & sulphure è cælo, & omnes perdidit:

30 Secundum hæc erit dies quo Filius hominis detegetur.

31 In illo die qui fuerit in solarium, & vasa eius in ipsa domo, ne descendat ad ea tollenda: & qui in agro, similiter non reuertatur retro.

32 ‖Memineritis vxoris Lot.

33 ‖Quicunque studuerit animam suam seruare, perdet eam: & quicunque eam perdiderit, viuificabit eam.

34 ‖Dico vobis, illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus accipietur, & alter relinquetur.

35 Duæ erunt molentes simul: vna accipietur, & altera relinquetur.

22 *Et ait ad discipulos suos, Venient dies quando desideretis videre vnum diem Filij hominis: & nõ videbitis.*

23 *Et dicent vobis, ecce hîc, & ecce illic. Nolite ire, neque sectemini.* Mat.24.23 mar. 13. 21

24 *Nam sicut fulgur coruscans de sub cælo, in ea quæ sub cælo sunt fulget: ita erit Filius hominis in die sua.*

25 *Primùm autem oportet illum multa pati, & reprobari à generatione hac.*

26 *Et sicut factum est in diebus Noe, ita erit & in diebus Filij hominis.* Gen.7.5 mar.24.38 1.pet. 3.20

27 *Edebant, & bibebant, vxores ducebant, & dabantur ad nuptias, vsque in diem qua intrauit Noe in arcam: & venit diluuium, & perdidit omnes.*

28 *Similiter sicut factum est in diebus Lot: edebant & bibebant, emebant & vendebant, plantabant & ædificabant:*

29 *Qua die autem exiit Lot à Sodomis, pluit ignẽ & sulphur de cælo, & omnes perdidit:* Gen.19.24

30 *Secundum hæc erit qua die Filius hominis reuelabitur.*

31 *In illa hora, qui fuerit in tecto, & vasa eius in domo, ne descendat tollere illa: & qui in agro, similiter non redeat retro.*

32 *Memores estote vxoris Lot.* Gen.19.26

33 *Quicunque quæsierit animam suam saluam facere, perdet illam: & quicunque perdiderit illam, viuificabit eam.* Suprà 9. 24 mat. 10.39 mar.8.35 ioh.12.25

34 *Dico vobis, in illa nocte erunt duo in lecto vno: vnus assumetur & alter relinquetur.* Matt. 24. 41

35 *Duæ erunt molentes in vnum: vna assumetur, & altera relinquetur.*

---

22 *Vnum ex diebus Filij hominis*, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur vnum ex diebus malim interpretari quàm vnum dierum, alibi exposuimus. Loquitur autem de priore Christi aduentu in mundum, & tempus fore dicit quo discipuli ipsum absentem magna cum animi tristitia frustra requirant. Nam quid non perpessos fuisse probabile est ab ea nocte qua captus fuit, ad eum vsque diem quo sese rediuiuum ipsis exhibuit, imò verò vsquedum à Spiritu sancto confirmarentur? Sed paulo pòst, diem Filij hominis appellat diem posterioris aduentus Domini, quem ait fulguris instar tum repẽtinum, tum etiam clarissimum fore, ita vt nullus sit angulus terræ tam remotus quò non is fulgor perueniat. Itaque non esse audiendos eos qui vel hîc vel illic Christum dixerint latitare: sicut hodie loquũtur qui Christum è cælo eliciunt. Sed tamen hunc posteriorem aduentum possumus à promulgato inter Gentes: Euangelio auspicari. Tum enim cogi cœpit Ecclesia in vniuerso terrarum orbe, quam idcirco catholicam vocamus. Ex eo, inquam, cœpit Christus inter suos regnare, nec prius pugnare aduersus hostes desinet quàm subactis tandem damnatísque omnibus impiis, Deus sit omnia in omnibus.

23 *Aut ecce illic*, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ. Vetus interpres legit καὶ ἰδοὺ ἐκεῖ, *& ecce illic*: eadem quidem manente sententia: sed tamen placuit hoc annotare quòd alibi videantur interdum permutatæ hæ particulæ obscuritatem nonnullam adferte, vt Rom.4.c.13. sicut etiam annotauimus Matth.12.cap. 37. Cæterùm in duobus exemplaribus post ἐκεῖ additum reperimus ὁ Χριστὸς, *Christus*.

29 *Pluit*, ἔβρεξεν. Sub. *Deus*, quod expressit Syrus interpres, vsus etiam coniugatione Hiphil.

33 *Viuificabit*, ζωογονήσει, id est ζωοποιήσει, pro quo dicit Matthæus σώσει, seruabit. Nam hæc vita est salus æterna. Erasmus, *Vitam illi parabit*. Notius est autem quam vt id dicendum videatur, Animam in his loquutionibus Vitam declarare. *

Δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλημφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται.

Καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ, Ποῦ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί.

Matt. 24. 28

Κεφάλαιον ιη.

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,

Eccl.18.22 rom. 12.12 1.thes.5.17

Λέγων, Κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος·

Χήρα δὲ ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ· καὶ ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, λέγουσα, Ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

Καὶ οὐκ ἠθέλησεν ἐπὶ χρόνον· μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, Εἰ καὶ τὸν Θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι·

Διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τῇ χήρᾳ ταύτῃ, ἐκδικήσω αὐτήν· ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει·

Ὁ δὲ Θεὸς οὐ μὴ ποιήσει τῇ ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτὸς καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;

36 Duo erunt in agro: vnus accipietur, & alter relinquetur.

37 Tunc respondentes dicunt ei, Vbi Domine? Ipse verò dixit eis, Vbi corpus, illuc cogentur aquilæ.

CAP. XVIII.

1 DIxit autem eis etiam parabolam huc spectantem, quòd oporteret ipsos semper precari, nec segnescere,

2 Dicens, Iudex quidam erat in quadam vrbe qui Deum non timebat, nec quenquam reuerebatur:

3 Erat autem in illa vrbe quædam vidua, quæ venit ad eum, dicens, Vindica me ab aduersario meo.

4 Ille autem noluit per *multum* tempus: postea verò dixit apud se, Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

5 Tamen quia molestiam mihi exhibet vidua ista, vindicabo eam, ne tandem veniens, obtundat me.

6 Ait autem Dominus, Audite quid iudex ille iniustus dicat:

7 Deus autem non vindicabit electos suos, clamãtes ad ipsum die ac nocte, etiãsi iram differat super ipsis?

36 *Duo in agro: vnus assumetur, & alter relinquetur.*

37 *Respondentes dicunt illi, Vbi Domine? Qui dixit illis, Vbicunque fuerit corpus, illuc congregabuntur & aquilæ.*

CAP. XVIII.

1 *DIcebat autem & parabolã ad illos, quoniam oportet semper orare, & non deficere,*

2 *Dicens, Iudex quidam erat in quadam ciuitate, qui Deum non timebat, & hominem non reuerebatur:*

3 *Vidua autem quædam erat in ciuitate illa, & veniebat ad eum, dicens, Vindica me de aduersario meo.*

4 *Et nolebat per multum tempus: post hæc autem dixit intra se, Etsi Deum non timeo, nec hominem reuereor:*

5 *Tamen quia molesta est mihi hæc vidua, vindicabo illam, ne in nouissimo veniens fugillet me.*

6 *Ait autem Dominus, Audite quid iudex iniquitatis dicit:*

7 *Deus autem non faciet vindictam electorum suorum clamantium ad se die ac nocte, & patientiam habebit in illis?*

---

36 *Duo erunt in agro*, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ. Hunc versiculum omisit Erasmus tanquam ex Mattheo adiectum: extat tamen apud Syrum interpretem, & in editione Cõplutensi & aliquot vetustis codicibus.

37 *Corpus*, σῶμα. In vno exemplari & apud Theophylactum scriptũ est πτῶμα, id est cadauer: sicut etiam in nonnullis codicibus testatur se legisse Eras. videtúrque hæc lectio magis accommodata similitudini à carniuoris auibus sumptæ. Vide Matthæum 24.c.28.

IN CAPVT XVIII.

1 [*Huc spectantem,*] *quòd oporteret*, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Erasmus, vt Hellenismum explicaret. Vulgata. *Quoniam oporteret*, ὅτι δεῖ. ¶ *Segnescere*, ἐκκακεῖν: vel, afflictionibus & malis cedere. vt Gal.6.9. Nam κακὸς propriè dicitur de segni & meticuloso, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, vt annotat Eustathius. Vulg. *Deficere*, id est ἐκλιπεῖν. * Erasm. *Defatigari*, id est ἐκκάμνειν. Syrus de animi anxietate intelligit.

2 *Quenquam*. ἄνθρωπον. Vel, homines. vt fit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον sæpe pro particula τινὰ positum, iam antea obseruauimus. Puto igitur id esse quod vernaculo nostro sermone dicimus, *Il ne craignoit homme*. vel, *Il ne craignoit personne*. Sed & hoc placet παρέργως annotare (nequis miretur, impium & iniquissimum iudicem cum Deo cõparari) hoc loco paria inter se non conferri, sed minus cũ maiore: quasi dicat Dominus, Si etiam ab iniquissimis iudicibus per importunitatem ius obtinetur, quanto magis piorum assiduæ preces apud Deum valebunt?

4 *Per* [*multum*] *tempus*, ὅπὶ χρόνον. Erasmus, *Aliquandiu*. quam interpretationem non prorsus repudio: sed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis spatio dicitur, & ea significatio melius repræsentat eam μακροθυμίαν cuius postea fit mentio, Veterem interpretem sum sequutus. Nam etiam apud Homerum Odyss.ξ, reperio ὅπὶ χρόνον ita vsurpatum vt non paruum temporis spatium declaret. Et hanc sententiam sequutus est Syrus interpres.

5 *Tandem*, εἰς τέλος. Vulg. *In nouissimo*, perobscuré. Sunt qui εἰς τέλος exponant *Semper*, siue assiduè, & coniungant c ἐρχομένη, vt sit hæc sententia, ne assiduè ventitando me obtundat. Sed εἰς τέλος nusquam sic legi: & malo ἐρχομένη redũdare pleonasmo Hebræis familiari. ¶ *Obtundat me*, ὑπωπιάζῃ με. Sic omnino oportuit hunc locum interpretari, potius quàm vt Vetus interpres aut Eras. qui verterũt, *Sugillet*, i. vituperet ac deroget, vt Eras. explicat. Quorsum enim hoc adferat qui nec Deum timet, nec homines reuereur? Imò verò ὑπωπιάζειν propriè dicuntur pugiles quum pugnis aut cæstibus antagonistam obtundunt. vnde ὑπώπια dicuntur vulnera ex contusione accepta, præsertim in facie, (vt Grammatici tradunt) liuida nimirum ex collecto ad cutim sanguine. Inde factum vt accipiatur pro domare & quasi validis ictibus subiicere reluctantem, vt accipitur 1. Cor.9.27. vbi Paulus comparationem à pugilibus sumptam prosequitur. Hic verò de ea molestia dicitur quam sustinet quispiam, cuius aures ab importuno aliquo flagitatore quasi verberantur: sicut apud Latinos simili prorsus translatione vsurpatur verbum Obtundere. quod & ipsum propriè de pugilib⁹ dici ostẽdit illud Plauti in Amphitryone, *Fateor, nam sum obtusus pugnis peßimè* In quibusdam igitur exemplaribus nõ videtur rectè legi ὑπωπάζῃ, siue, vt scriptum est in Romano Theophylacto, ὑπωπίζῃ: id est opprimat aut affligat.

7 *Etiamsi iram differat super ipsis?* καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς; id est quantumuis tardus videatur in vlciscendis ipsorum iniuriis. Omnino enim accipitur καὶ pro κἂν siue καίπερ, vt rectè explicat Theophylactus: quam etiã enallagẽ annotauimus, Matth.15.6. Chrysostomus tamen in oratione posteriore πρὸς τὸν ψυχῆς legit, καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; i. & iram differet super ipsis? quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, *Et patientiam habebit super illis?* καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς; pro μακροθυμήσει, vt etiam legitur in meo vetustissimo cod. quasi neget Dominus se iram dilaturum vt suos vlciscatur, quia nimirum sequitur, eum vindicaturũ suos ἐν τάχει: quod alioquin pugnare videtur cum illa μακροθυμίᾳ. At ego non possum hanc sententiam amplecti, quum & vniuersa Scriptura & sanctorum innumerabiles historiæ testentur,

testentur, à Domino interdũ diu differri suppliciũ in impios & Ecclesiæ aduersarios constitutum: vnde illæ Dauidis & Prophetarũ querelæ, & vox illa martyrũ quæ commemoratur Apoc. 6. 10. Sic enim placet Domino suos exercere, & patientiam etiã erga vasa ad interitum compacta commendare: vt loquitur Apostolus Rom. 9. 22. Alioquin quorsum iuberet Dominus vt in precando simus velut importuni, si statim ad vindicandos suos prorueret? Quomodo autem intelligendum sit illud ἐν τάχει, tum in proximo versiculo, tum verò aliis multis Scripturæ locis, indicatur 1. Pet. 3. 8. & 9. Nisi malimus interpretari repẽtè aut subitò: vel ad irę Dei acerbitatẽ istud referre, quę quidem tanta futura est vt simulatque momentum illud aduenerit perdendis impiis constitutum, statim eos penitus absumat: vt canit Dauid Psal. 37. 10, & 73. 19. & 20. Castellio verò, pro sua intolerabili audacia, manifestè hunc etiam locum corrupit, quum sic interpretaretur, *Et tam erit in eos difficilis?*

Λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;

Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιπούς, τὴν παραβολὴν ταύτην·

Ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι· ὁ εἷς Φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος, τελώνης.

Ὁ Φαρισαῖος σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο, Ὁ Θεός εὐχαριστῶ σοι ὅτι οὐκ εἰμὶ ὡς οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοί· ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης.

Νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.

Καὶ ὁ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι· ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων, Ὁ Θεός ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.

Λέγω ὑμῖν κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος· ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται· ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

8 Dico vobis, vindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis quum venerit, num reperturus est fidem in terra?

9 Dixit autem etiam quibusdam qui sibi persuaserãt se iustos esse, & pro nihilo habebãt reliquos, parabolam istam:

10 Homines duo ascẽderunt in templum vt precarentur: vnus Pharisęus, & alter, publicanus:

11 Pharisęus consistens seorsim hęc precatus est, Deus, gratias ago tibi quòd nõ sim vt reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: vel etiã vt iste publicanus.

12 Ieiuno bis hebdomade, decimo quæcunque possideo.

13 Publicanus autem procul stans, nolebat vel oculos in cælum attollere: sed percutiebat pectus suum, dicẽs, Deus, placator mihi peccatori.

14 Dico vobis, descendit iste iustificatus domum suam potius quàm ille: quia quicunque se extollit deprimetur, & qui se deprimit, extolletur.

15 Adferebant autem ad eum etiam infantes, vt eos tãgeret: quum autem hoc vidissent discipuli, obiurgarunt eos.

8 *Dico vobis quia citò faciet vindictam illorum. Veruntamen Filius hominis veniens, putas inueniet fidem in terra?*

9 *Dixit autẽ & ad quosdã qui in se cõfidelãt tanquã iusti, & aspernabantur cæteros, parabolã istã:*

10 *Duo homines ascendebant in templum vt orarent: vnus Pharisæus, & alter publicanus.*

11 *Pharisæus stans hæc apud se orabat, Deus gratias ago tibi quia nõ sum sicut cæteri hominum, raptores, iniusti, adulteri: vel vt etiam publicanus.*

12 *Ieiuno bis in Sabbatho, decimas do omnium quæ possideo.*

13 *Et publicanus à longè stans nolebat nec oculos ad cælum leuare: sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus propitius esto mihi peccatori.*

14 *Dico vobis, descendit hic iustificatus in domum suam ab illo: quia omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.* Supr. 14. 11. mat. 23. 12.

15 *Adferebant autem ad illum & infantes, vt eos tangeret: quod quum viderent discipuli, increpabant illos.* Mat. 19. 13. mar. 10. 13.

8 *Dico vobis, vindicabit eos*, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Cõplutẽsi codice & manuscripto alio exẽplari legitur καὶ λέγω, *Etiã dico*. Rursus annotat Eras. in quodã codice extremã partẽ superioris versiculi cum isto connecti, hoc modo, καὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id est, Erasmo interprete, *Etiam dico, longanimis super illis faciet vindictam*. Sed receptam lectionem amplecti malo.

11 *Consistens seorsim*, σταθεὶς πρὸς ἑαυτόν. Id est, vt Gallicè cõmodè dixeris, *se tenãt à parte soy*, publicanũ videlicet procul à tergo vt impurũ auersatus, qui scopus est istius similitudinis superiore versiculo explicatus. Itaq; quod habet Vulg. *hæc apud se orabat*, nullo modo quadrat. Quorsum enim vel clara voce, vel tacitus apud se dicatur Pharisæus precatus? Syrus interpres (manifestè ostendẽs, sic interpũgendũ esse hunc locũ, vt post πρὸς ἑαυτὸν adscribatur distinctio, vt etiã testatur doctissimus Camerarius sic distinctũ hunc locũ in suo vetere codice legisse) habet ad verbum, *Stãs fuit inter se & animã suã, & ista precatus est*, qui idiotismus videtur nõ aliter explicari posse, quàm si no solus simpliciter (vt cõuertit Tremellius noster. quid. n. hoc ad rẽ?) sed seorsim, & publicano velut impuro procul in extima porticu relicto, progressus corã Deo adstitisse, & sese obfirmasse Pharisæus dicatur. Vetustissimus autẽ meus codex etiã Græcè scriptũ habet καθ' ἑαυτόν, & Latinè *Seorsim*, quod maximè probo, etiãsi in Græco contextu receptã lectionẽ sum sequutus. Donatus in Terẽt. Adelphos Consistere, inquit, est audacter & constanter stare. Itaque σταθεὶς dicitur confidens Pharisæus, quasi gradu fixo, & despecto publicano, qui procul ἐστὼς dicitur precatus.

12 *Hebdomade*, τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eras. *Sabbatho*. Vide Matth. 28. 1. Hoc autem refertur ad Magistrorũ, id est Pharisæorum traditionẽ in libro Taanith expressam, vbi dicũtur singulis hebdomadibus bina ieiunia instituisse, vnum die secundo, id est Lunę, alterũ die quinto, nempe Iouis, quod etiam commemorat Epiphanius. ¶ *Decimo*, ἀποδεκατῶ. Vide supr 11. 42.

13 *Procul*, μακρόθεν. In extima videlicet porticu, quã ingredi fas fuit etiã alienigenis, vt testatur Ioseph. cõtra Appionẽ, lib. 2. quod etiã non præteriit Solomon, 1. Reg. 8. 41.

14 [*Potius*] *quàm ille*, ἢ ἐκεῖνος. De ellipsi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus aduersus Pelagianos vertit, *Plus quàm ille*, & Augustin. epistola octogesimasexta, *Magis quàm ille*, mihi quidẽ non placet. Stat enim illud Dauidis, *Non iustificabitur in conspectu tuo vllus viuens*. Item illud, *Cor contritũ Deus non abiicies*: ex quibus efficitur non fuisse ambob. istis cõmunem iustitiã. Cęterùm in duobus codicibus manuscriptis legitur παρ' ἐκεῖνον, & in meo vetustissimo μᾶλλον παρ' ἐκεῖνον Φαρισαῖον, quod sequutus est Syrus interpres, eadem manẽte sententia. Sic enim Heb. 9. 23. ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας. Itaque nõ assentior Erasmo qui παρ' ἐκεῖνον conuertit *Præ illo*. Vetus autẽ interpres videtur potiùs legisse παρ' ἐκεῖνε, vt qui interpretatus sit, *Ab illo*, sententia prorsus inepta, quãuis eũ conetur Eras. excusare, prolato Gellij exẽplo. Sed quod plerique Græci codices scriptũ habẽt ἢ ἀφ' ἐκεῖνος, sanè nõ intelligo, nisi dicamus ἀφ' redũdare: & huc locũ suspicor variè fuisse deprauatũ, & insignem doctrinam cõtineat aduersus operum fiduciam. Nam hoc illud est quod facit vt mundus Euangelio tam pertinaciter resistat, quia nimirum arguitur de peccato.

15 *Obiurgarunt eos*, ἐπετίμησαν αὐτοῖς. id est eos à quibus adferebantur τὰ βρέφη, vt explicatur Marci 10. 15. teneri nimirum & adhuc ab vberibus pendentes pueruli. Est enim

aduersus hostes pædobatismi seruãda propria significatio verbi προσφέρειν & nominis βρέφος, vt liquet ex eo quòd Dominus dicitur εἰς ἀναγκαλίσασθαι, id est in vlnas seu brachia recepisse, Marci.10.16: deinde ex iis quæ scribuntur infrà versu 17.& explicantur 1.Pet.2.2.quanuis alioqui παιδίον nomen sit generalius.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ εἶπεν, Ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

16 Iesus verò quum puerulos aduocasset, dixit, Sinite puerulos venire ad me, & eos non prohibete: talium est enim regnum Dei.

16 *Iesus autem conuocans illos, dixit, Sinite pueros venire ad me, & nolite vetare eos: talium est enim regnum Dei.*

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

17 Amen dico vobis, quicũque nõ exceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

17 *Amen dico vobis, quicunque non acceperit regnum Dei sicut puer, non intrabit in illud,*

Mat.19 26 mar.10.17. Καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων, Διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

18 ¶Túc interrogauit eum quidam ex primoribus, dicẽs, Magister bone, quid faciendo, vitã æternam possidebo?

18 *Et interrogauit eum quidam princeps, dicens, Magister bone, quid faciens vitam æternam possidebo?*

Εἶπεν δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεός.

19 Dixit autem ei Iesus, Cur me dicis bonum? nemo bonus nisi vnus, *nempe* Deus.

19 *Dixit autem ei Iesus, Quid me dicis bonum? nemo bonus nisi solus Deus.*

Exo.20. 23. Τὰς ἐντολὰς οἶδας, Μὴ μοιχεύσῃς, Μὴ φονεύσῃς, Μὴ κλέψῃς, Μὴ ψευδομαρτυρήσῃς. Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.

20 Mandata nosti, ¶Ne mœchare, Ne occidito, Ne furare, Ne falsum testimonium dicito. Honora patrem tuum & matrem tuam.

20 *Mandata nosti, Non occides. Non mœchaberis Non furtum facies, Non falsum testimonium dices. Honora patrem tuum & matrem.*

Ὁ δὲ εἶπε, Ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

21 Ille autem dixit, Hæc omnia obseruaui à iuuentute mea.

21 *Qui ait, Hæc omnia custodiui à iuuentute mea.*

Ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.

22 Iesus verò his auditis dixit ei, Adhuc vnum tibi deest: omnia quæ habes, vende, & distribue pauperib⁹, & habebis thesaurũ in cælo: & adesdũ sequere me.

22 *Quo audito Iesus ait ei, Adhuc vnũ tibi deest: omnia quæcunque habes, vẽde, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo: & veni, sequere me.*

Ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.

23 At ille his auditis, valde tristis factus est: nam diues erat valde.

23 *His ille auditis contristatus est: quia diues erat valde.*

Ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε, Πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ!

24 Quum autem vidisset Iesus cum valde tristẽ factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, introibunt in regnũ Dei!

24 *Videns autem Iesus illum tristem factum, dixit, Quàm difficilè qui pecunias habent, in regnum Dei intrabunt!*

Εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Facilius est enim camelum per foramẽ acus introire quàm diuitem in regnũ Dei introire.

25 *Facilius est enim camelum per foramen acus trãsire quàm diuitem intrare in regnum Dei.*

Εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες, Καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

26 Qui verò *istud* audierãt, dixerũt, Et quis potest saluus fieri?

26 *Et dixerunt qui audiebant, Et quis potest saluus fieri?*

Ὁ δὲ εἶπε, Τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ.

27 Ipse autem dixit, Quę impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

27 *Ait illis, Quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deũ.*

Matth. 19. 27. mar 10.28. Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἰδοὺ, ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

28 ¶Dixit autem Petrus, Ecce, nos reliquimus omnia, & sequuti sumus te.

28 *Ait autem Petrus, Ecce, nos dimisimus omnia, & sequuti sumus te.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ,

29 Ipse verò dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquerit domum, aut parentes aut fratres, aut vxorem, aut liberos, regni Dei causa,

29 *Qui dixit eis, Amen dico vobis, nemo est qui reliquit domum, aut parentes, aut fratres, aut vxorem, aut filios, propter regnum Dei,*

16 *Quum puerulos aduocasset,* προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relatiuum αὐτά ad puerulos referri: (quod vt melius intelligeretur, expressi ipsum antecedens) sed ex eo non conficitur, Dominum compellasse ipsos puerulos, ac proinde eos iam fuisse natu grandiores. Imò ex vulgata loquendi consuetudine dicitur puerulum ad se vocare qui nutricem accersit quæ infantem ipsum adferat. Itaque sic est hoc accipiendum vt sciamus eos à quibus adferebantur pueruli, quos discipuli abigebant, iussos fuisse à Domino propius accedere, vnà cum infantibus quos gestabant.

18 *Ex primoribus,* ἄρχων. Vide suprà, 14.1.

19 *Cur me dicis bonum?* &c. τί με λέγεις ἀγαθόν; &c. Marcionem, qui vnius Lucæ Euãgelium admittebat, sed plurimis locis diminutum & corruptum, testatur Epiphanius hunc locum sic depranasse, μή με λέγε ἀγαθὸν· οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς ὁ πατήρ. id est, *Ne me dicas bonum: vnus est, [nempe] Deus Pater.* Deinde in proximo versiculo pro οἶδας *nosti,* substituerat οἶδα *noui,*

22 *Vnum.* ἕν. Imo omnia quum ne vnum quidem præceptum possit quisquam ita vt lex præscribit obseruare. * Loquitur ergo Christus sancta quadam ironia, cuius occasionem illi præbebat pharisaica ista superbia, cuius vt illũ ipsum intus argueret, proponit illi non aliquod opus supererogationis vt Monachi præsertim nugantur, vel vt Consilia præceptis diuinis adiiceret, quasi Lex Dei nobis condemnandis non sufficeret à qua maledictione venit nos liberaturus: sed vt proposito illi perfecto charitatis exemplo, quousque lex progreditur, doceret illum quantum ab eo abesset quod a se iam olim præstitũ somniabat.

30 *Multipli-*

Ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

30 Qui non recepturus sit multiplicia hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.

30 *Et non recipiat multo plura in hoc tempore, & in seculo venturo vitam æternam.*

Παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπεν πρὸς αὐτούς, Ἰδοὺ, ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

31 ‖Iesus autē assūptis illis duodecim, dixit eis, Ecce, ascendimus Hierosolymā, & perficiētur omnia quæ scripta sunt per Prophetas, de Filio hominis.

31 *Assumpsit autem Iesus duodecim, & ait illis Ecce ascendimus Ierosolymam, & consummabuntur omnia quæ scripta sunt per Prophetas, de Filio hominis.* Mat.20.17 mar.10.32.

Παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται.

Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumeliis afficietur, & conspuetur.

32 *Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & flagellabitur, & conspuetur:*

Καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

Et postquam eum flagellauerint, trucidabunt: sed die tertia resurget.

33 *Et postquā flagellauerint occident eum: & tertia die resurget.*

Καὶ αὐτοὶ οὐδὲν τούτων συνῆκαν· καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.

Ipsi vero nihil horum intellexerunt: erántque ista verba ipsis occulta, nec cognouerunt quæ dicebantur.

34 *Et ipsi nihil horum intellexerunt: & erat verbum istud abscōditum ab eis: & non intelligebant quæ dicebantur.*

Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἰερειχὼ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν, προσαιτῶν.

‖Factum est autem dum ipse appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat apud viam, mendicans.

35 *Factū est autem quum appropinquaret Iericho, cæcus quidam sedebat secus viam, mendicans.* Matth.20.29. mar.10.46.

Ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.

Quum igitur is audisset turbam prætereuntem, percontabatur quid hoc esset.

36 *Et quum audiret turbam prætereuntem, interrogabat quid hoc esset.*

Ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.

Nuntiauerūt autem ei Iesum Nazarenum transire.

37 *Dixerunt autem ei quòd Iesus Nazarenus transiret.*

Καὶ ἐβόησε, λέγων, Ἰησοῦ υἱὲ Δαβὶδ ἐλέησόν με.

Tunc clamauit dicens, Iesu Fili Dauid miserere mei.

38 *Et clamauit dicēs, Iesu fili Dauid miserere mei.*

Καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ ἵνα σιωπήσῃ· αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, Υἱὲ Δαβὶδ ἐλέησόν με.

Et qui præibant, obiurgabant eum vt sileret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.

39 *Et qui præibant increpabant eum vt taceret: ipse verò multo magis clamabat, Fili Dauid miserere mei.*

Σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν· ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ ἐπηρώτησεν αὐτὸν,

Iesus autem quum substitisset, iussit eum adduci, ad se: & qnum is appropinquasset, interrogauit eum,

40 *Stans autem Iesus iussit illum adduci ad se. Et quum appropinquasset, interrogauit illum,* Ἀχθῆναι. Ἀχθῆ.

Λέγων, Τί σοι θέλεις ποιήσω; Ὁ δὲ εἶπε, Κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.

Dicens, Quid tibi vis faciam? Ille verò dixit, Domine, vt visum recipiam.

41 *Dicens, Quid tibi vis faciam? At ille dixit, Domine, vt videam.*

Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἀνάβλεψον· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

Et Iesus dixit ei, Recipito visum: fides tua te seruauit.

42 *Et Iesus dixit illi, Respice: fides tua te saluum fecit.*

Καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ δοξάζων τὸν Θεόν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ Θεῷ.

Illico igitur visum recepit, ac sequebatur eum, glorificans Deum, & totus populus quum hoc vidisset, tribuit laudē Deo.

43 *Et confestim vidit, & sequebatur illum magnificans Deum: & omnis plebs vt vidit, dedit laudem Deo.*

Κεφάλαιον ιθ.

CAP. XIX.

CAP. XIX.

Καὶ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἰερειχώ.

IEsus autem ingressus Iericho, transibat:

1 *ET ingressus perambulabat Iericho:*

Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος· καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης καὶ οὗτος ἦν πλούσιος·

Et ecce, quidam qui nomine vocabatur Zacchæus, & qui magister erat publicāorum, ac is diues erat:

2 *Et ecce vir nomine Zachæus, & hic princeps erat Publicanorum, & ipse diues:*

---

30 *Multiplicia*, πολλαπλασίονα. id est multo plura, & æstimatione potiora. Cypr. de lapsis loquens alicubi legit ἑπταπλασίονα, *septupla*, eodem sensu.

31 *De filio hominis*, περὶ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Sic restitui ex fide vetustissimi mei codicis, & tum Syri, tū Latini veteris interpretis: quum in Græcis aliis legatur τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, * *Filio hominis*, id est à filio hominis, quod per traiectionem construendum fuerit cum verbo πληρωθήσεται.

32 *Cōtumeliis afficietur*, ὑβρισθήσεται. Vulg. *Flagellabitur*, id est μαστιγώσεται. Dicitur autem ὕβρις omnis maior improbitas ac flagitium per impotentiam perpetratum. Itaque non tantum ad id pertinet quòd flagellatus est Dominus, sed etiam quòd colaphis & bacillis cęsus est: imò verò seorsum fit mentio flagellationis in proximo versiculo.

34 *Ipsis*, ἀπ' αὐτῶν. Heb. מהם [*mehem*] ab ipsis: i. ita vt quasi ab ipsorum conspectu essent remota: quod postea ad animum transfertur. Expunximus autem præpositionem, vt vitaremus amphiboliam.

36 *Turbam*, τὴν ὄχλον. Id est strepitum turbæ prætereuntis, vt rectè explicat Syrus interpres.

43 *Laudem*, αἶνον. Vocabulū in oratione soluta inusitatū, pro ἔπαινον. Itaque vetustiss. cod. meus habet δόξαν, *gloriam*.

IN CAPVT XIX.

1 [*Iesus*] *autē ingressus*, καὶ εἰσελθών. Suppleuimus Iesu nomen vt magis perspicua esset oratio.

2 *Magister publicanorū*, ἀρχιτελώνης. Intelligo magistrum fuisse eius societatis quæ ibi coierat. Erant enim publicani necessariò in societates distributi, quę suos habebāt magistros, vt ex infinitis penè locis orationū Ci. apparet. Vulg. & Eras. *Principem publicanorum*, impropriè interpretantur.

Καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν τίς ἐστι· καὶ οὐκ ἠδυνάτο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν.

Καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν. ὅτι δι' ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.

Καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτόν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν, Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.

Καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων.

Καὶ ἰδόντες ἅπαντες διεγόγγυζον, λέγοντες, Ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.

Σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν Κύριον, Ἰδοὺ τὰ ἡμίσια τῶν ὑπαρχόντων μου, Κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν.

Mat.18. 11. Ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

Ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσ-

3 Studebátque videre quis esset Iesus: nec poterat prę turba, quòd statura paruus esset:

4 Præcurrens igitur ascendit in sycomorum, vt eum videret: quoniam futurum erat vt illac transiret.

5 Vt autē venit ad eum locum, suspiciens Iesus vidit eum, & dixit ei, Zacchæe, festinans descende. hodie enim domi tuæ oportet me manere.

6 Tum is festinans descendit, & excepit eum gaudens.

7 Et omnes quū hoc vidissent murmurabant, dicentes eū ingressum esse ad hominem peccatorem vt *ibi* diuersaretur.

8 Adstans autem Zacchæus dixit Domino, Ecce dimidiū bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & si quid cuipiam per calumniam eripui, reddo quadruplum.

9 Dixit autē ei Iesus, Hodie salus huic domui contigit, eo ꝙ ipse quoque est filius Abrahā.

10 ‖Venit enim Filius hominis vt quærat & seruet quod perierat.

11 Hęc autem ipsis audientibus,

3 *Et querebat videre Iesum quis esset: & non poterat præ turba, quia statura pusillus erat.*

4 *Et præcurrens ascendit in arborem sycomorum, vt videret eum: quia inde erat transiturus.*

5 *Et quum venisset ad locum, suspiciens Iesus vidit illū, & dixit ad eum, Zacchæe, festinans descende: quia hodie in domo tua oportet me manere.*

6 *Et festinans descendit, & excepit illum gaudēs.*

7 *Et quum viderent omnes murmurabant, dicentes quòd ad hominem peccatorem diuertisset.*

8 *Stans autem Zacchæus dixit ad Dominum, Ecce, dimidium meorum bonorum do pauperibus, & si quid aliquem defraudaui, reddo quadruplum.*

9 *Ait Iesus ad eum, Quia hodie salus domui huic facta est: eo quòd & ipse filius sit Abrahæ.*

10 *Venit enim Filius hominis quærere & saluum facere quod perierat.*

11 *Hæc illis audientibus*

---

4 *Præcurrens*, προδραμὼν ἔμπροσθεν. In Complutensi editione & manuscripto quodam codice legimus, προσδραμὼν ἔμπροσθεν, & quum antè accurrisset: quam lectionem magis amplector. nam alioquin abundabit aduerbium ἔμπροσθεν. Sic etiam legit Syrus interpres.

¶ *Sycomorum*, συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla capite 17. & multa commemorat in hunc locum Erasmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine scribendo miram esse vetustorum codicum varietatem. Nam præter συκομωραίαν. legimus, etiam συκομορέαν, & συκομωρέαν & συκομορίαν. ¶ *Illac*, δι' ἐκείνης. Sic rectè Eras. nam subauditur ὁδοῦ: quæ ellipsis in Græcis scriptoribus frequēter occurrit. Nisi malis repetere συκομωραίας. Vulg. *Inde*, i. ἐκεῖθεν, quod nō videtur posse conuenire.

8 *Si quid cuipiā per calumniā eripui*, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. * Sic placuit Tertul. li. aduersus Marcionē. 4. explicare Græcū vocabulū συκοφαντεῖν: cuius propria significatio videtur optimè cōuenire personæ magistri publicanorū. Istis enim fere mos est, suis latrociniis prętexere reipublicę cōmoda, & hoc obtētu ita impudēter prędari, vt siquis sese illorum rapacitati opponat, iniuriā sibi ac reipublicę fieri clamitēt. Vul. & Eras. *Siquid aliquē defraudaui*: quę interpretatio mihi videtur nimiū esse generalis, neque satis expressè declarare istorum hominum summā in latrocinando impudentiam.

9 *Eo quòd*, καθότι. Vel Quatenus, pro Quandoquidem, vt apud Quintilianum lib. 4, *Sed quatenus* inquit, *forte quadam peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de iis loquamur*. Itaque τὸ καθότι hoc loco causalis est particula ponitúrque pro διότι, teste etiam Syro interprete qui vertit מטול [*metul.*] ¶ *Ipse quoque es filius Abraham*, καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. Filium esse Abrahæ, nihil aliud declarat quàm gratis electum esse, Rom. 9. 8. & vestigiis fidei Abrahæ insistere, Rom 4. 12. & opera Abrahæ facere, Ioh. 8. 39. ex quibus demū rectè colligitur certa futuræ salutis expectatio, Rom. 8 24. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit vniuersalem conclusionem, id est, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ salutem, æstimandum est ex ratione fœderis quod cum ipso Abrahamo ita sancitum est vt eius etiam familiam comprehenderet. id enim ex fœderis tessera liquet, quæ cum tota Abrahami familia fuit communicata: ita tamen vt Domino interim maneat libera eligendi vel reprobandi facultas. Itaque frigida est ratio quam Erasmus adfert, domum vocari filiam Abrahæ, quòd talis esse solet familia qualis est paterfamiliâs. Idem verò hunc locum sic interpretatur *Eo quòd & ipsa filia sit Abrahæ*, quoniam nimirum credidit pronomen αὐτὸς, referri ad οἶκον, quod vocabulum apud Græcos masculinum est, quum Latinis domus fœmineo genere dicatur, ideóque pro υἱὸς, id est Filius, conuertit Filia, id est θυγάτηρ. Eadem quoque ratio persuasit Theophylacto & aliis nonnullis vt per domum intelligerent Zacchæum ipsum, quia durè de familia dicatur ipsam esse filium Abrahæ, quod omnino est absurdum. Verùm quod ad Erasmum attinet, licet confitear hoc loco domum accipi pro familia, eius tamen interpretationem non recipio. Quanus enim filiorum appellatione obseruent Iurisconsulti etiam filias comprehendi: tamen υἱὸν nullo modo possis Filiam interpretari. neque (vt arbitror) vsquam hoc dicendi genus vsurpatur. Deinde cur non potius Lucas vteretur vocabulo οἰκίας. & θυγατερὸς; Puto igitur αὐτὸς non referri ad οἶκον, sed pro σὺ positum esse, sicut etiam conuertimus, perinde nimirum acsi scriptum esset καθότι καὶ σὺ υἱὸς Ἀβραάμ εἶ. Excusatur autem hæc enallage duplici ratione. Sic enim alloquitur Dominus Zacchæum vt rationem habeat circunstantium. Itaque quum initio Zacchæum ipsum alloqueretur, postea ad illos se conuertit: quam personæ mutationem conati sumus emollire, quòd non ita frequenter soleat à Græcis aut Latinis vsurpari, nisi quum à recta oratione ad obliquam transitur, aut contrà. Sic tamen videtur Isocrates in Nicoclis persona loquutus, his verbis, ἵν' ὑπόπτευθε ὅτι πιστός ἐστιν ὑμῖν ὁ βασιλεύς, ὃς οὐ μόνον διὰ πόνου πρεσβύτου, ἀλλὰ καὶ δι' ἐμαυτὸν, δικαίως αὖ καὶ μείζονος τιμῆς ἢ τηλικαύτης ἀξιωθείη: vbi fit transitus in eadem orationis specie à tertia persona ad primam, contrà quàm hoc loco à prima ad tertiam. Deinde nequis de hac enallage amplius dubitet, simile prorsus exemplum reperitur Psal. 22. 26. vbi ponitur יראיו [*ierecau*] pro יראיך [*ierecha.*] Et Esaiæ 6. 10. vsurpatur ורפא לו [*verapha lo*] pro ורפאתי לו [*veraphati lo*,] & 48. 14. & Abd. 7. Syrus interpres pro αὐτὸς Ipse, legit הוא Iste. Vertit enim הנא [*hana*,] quo modo etiam citatur hic locus à Cypriano lib. 2. epist. 3. quam lectionem si sequamur, plana erunt omnia, eo excepto quòd tota oratio non ad Zacchæum sed ad circunstantes dirigetur, quum tamen Iesus dicatur πρὸς αὐτὸν loquutus. Sed quoquo modo accipias, plana est huius dicti sententia.

11 *Pergens*,

θεὶς εἶπε παραβολὴν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἱερουσαλὴμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἀναφαίνεσθαι.

Εἶπεν οὖν, Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε, πρὸς αὐτοὺς, Πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι.

Οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτὸν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες, Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο.

Παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου προσηργάσατο δέκα μνᾶς.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Εὖ ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

Καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, Κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς.

Εἶπε δὲ καὶ τούτῳ, Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων.

Καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων, Κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ·

Ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

Λέγει δὲ αὐτῷ, Ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε· ἤδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα.

Καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τὴν τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ ἂν ἔπραξα αὐτό;

Καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν, Ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

pergens, dixit parabolam, eo quòd esset prope Hierusalem, & quòd putarent fore vt illico regnum Dei appareret.

12 Dixit ergo, ‖ Homo quidam nobilis profectus est in regionem longinquam, vt acciperet sibi regnum, ac reuerteretur.

13 Vocatis autem decem seruis suis dedit eis decem minas, & dixit eis, Negotiamini donec veniam.

14 Ciues autem eius oderant eum, miserúntque legationem post eum, dicentes, Nolumus hunc regnare in nos.

15 Et factum est quum redisset, accepto regno, tũ iussit vocari seruos illos ad se, quibus dederat pecuniam: vt cognosceret quis quid negotiãdo cõfecisset.

16 Adfuit autem primus, dicens Domine, mina tua decem minas lucrifecit.

17 *Ille* autem ait ei, Bene *est* serue bone: quia in minimo fuisti fidelis, habeto potestatẽ super decem vrbes.

18 Et alter venit, dicens, Domine, mina tua confecit quinque minas.

19 *Ille* verò & isti dixit, Tu quoque præesto quinque vrbibus.

20 Et alius venit, dicens, Domine, ecce mina tua quam habui sepositam in sudario:

21 Timui enim te, quòd homo sis austerus: aufers quod non deposuisti, & metis quod non seminasti.

22 Tum *ille* dixit ei, Ex ore tuo te iudicabo, serue male: sciebas me hominem austerum esse, qui auferam quod non seminaui:

23 Quare igitur non dedisti pecuniam meam ad mensam, & ego veniens, cum fœnore ipsam exegissem?

24 Et astantibus dixit, Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

adiiciens dixit parabolã, eo quòd esset prope Ierusalem, & quia existimarent quòd confestim regnũ Dei manifestaretur.

12 *Dixit ergo, Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, & reuerti.* Mat.25.14

13 *Vocatis autem decem seruis suis dedit eis decem minas, & ait ad illos, Negotiamini dum venio*

14 *Ciues autem eius oderant eum, & miserunt legationem post illum, dicentes, Nolumus hunc regnare super nos.*

15 *Et factũ est vt rediret accepto regno, & iussit vocari seruos quibus dedit pecuniã: vt sciret quãtum quisque negotiatus esset.*

16 *Venit autem primus, dicens, Domine, mina tua decem minas acquisiuit.*

17 *Et ait illi, Euge bone serue: quia in modico fuisti fidelis, eris potestatem habens super decem ciuitates.*

18 *Et alter venit, dicens, Domine, mina tua fecit quinque minas.*

19 *Et huic ait, Et tu esto super quinque ciuitates.*

20 *Et alter venit dicens, Domine, ecce mina tua quam habui repositam in sudario:*

21 *Timui enim te, quia homo austerus es: tollis quod non posuisti, & metis quod non seminasti.*

22 *Dicit ei, De ore tuo te iudico, serue nequã: sciebas quòd ego homo austerus sum, tollens quod non posui, & metens quod non seminaui:*

23 *Et quare nõ dedisti pecuniã meam ad mensam, & ego veniens, cũ fœnore vtique exegissem illam?*

24 *Et astantibus dixit, Auferte ab illo mnã, & date illi qui decẽ minas habet.*

---

11 *Pergens*, πορευθείς. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Adiiciens*. Sed apparet hoc dicendi genus esse ab Hebræis petitum, qui sic vsurpare solent verbum יסף [*iasaph*] quod respondet τῷ προστιθέναι. Sed apud vnum Lucam reperio hunc Hebraismum, & quidem tribus præterea locis vsurpatum, nempe infrà, 20.11.& 12.& Act.12.3.alibi, in Nouo quidem testamento nusquam.

* 12 *Longinquam*, μακράν. videlicet ἀπόδημον, procul distantem.

* 15 *Negotiando confecisset*, διεπραγματεύσατο. Sic verto propter adiectam præpositionem διὰ sicut plus est διαπραττειν quàm πραττειν.

16 *Lucrifecit*, προσειργάσατο. Ad verbum, *Adoperata est*. Nos vocabulum quæsiuimus illi Græco proximum. Nam Grecis eleganter dicitur pecunia ἐργαζομένη vel ἀνηρ-γὸς, quæ fœnori data est: & contra ἀργὸς, id est otiosa, quæ domi asseruatur. Sic etiam genere dicendi non multum dissimili dicuntur ἐργάζεσθαι τὴν θάλασσαν apud Plutarchum, qui ex mari quæstum faciunt. Vulgata & Erasmus, *Acquisiuit*, προσεκτήσατο.

23 *Ad mensam*, ἐπὶ τὴν τράπεζαν: id est τοῖς τραπεζίταις, apud mensarios, vt legitur in Complutensi editione. quanuis propriè Mẽsarij vocati ab Argentariis siue nummulariis distinguebantur. Nam illi quidem publicam duntaxat rem numariam curabant, ad id munus auctoritate publica delecti: isti verò priuatim suo questui tum permutãdis tum fœnerandis pecuniis seruiebant, quos hodie nomine à Scamnis quibus assident deducto, Galli vocant *Banquiers*: humani certè generis perniciosissimas pestes plerique.

Καὶ εἶπον αὐτῷ, Κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς. 25

Supr.8. 18. matt.13.12. & 25.29. mar.4.25. Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. 26

Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτοὺς, ἀγάγετε ὧδε· καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου. 27

Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν, ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα. 28

Matt. 21.1. marc. 11.1. Καὶ ἐγγύς ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, 29

Εἰπὼν, Ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην· ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε. 30

Καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, Διὰ τί λύετε; Οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, Ὅτι ὁ Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει. 31

Ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς. 32

Λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτοὺς, Τί λύετε τὸν πῶλον; 33

Οἱ δὲ εἶπον, Ὅτι Κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει. 34

Καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. 35

Matt.21.7. joh.12.14. Καὶ ἐπιρρίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.

Πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ. 36

Ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες αἰνεῖν τὸν Θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων, 37

Λέγοντες, Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι Κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις. 38

Καί τινες τῶν Φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐτὸν, Διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου. 39

Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς, Λέγω ὑ- 40

Illi verò dixerunt ei, Domine, habet decem minas. 25

At ille, Nam, *inquit*, ‖ dico vobis, Omni habenti dabitur: ei verò qui non habet, etiam quod habet adimetur. 26

Quinetiam meos illos inimicos qui noluerunt me regnare supra se, adducite huc, & iugulate coram me. 27

Et his dictis, antegrediebatur ascendens Hierosolymam. 28

‖Et factum est quum appropinquasset Bethphagæ & Bethaniæ, ad montem qui vocatur Olearum, misit duos ex discipulis suis, 29

Dicens, Abite in vicum qui est ex aduerso: in quo introeuntes inuenietis pullũ alligatum, supra quem nullus vnquam hominum sedit: solutum cum adducite. 30

Et siquis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis, ei, Quoniam eo opus est Domino. 31

Profecti autẽ qui missi erant, inuenerunt prout eis dixerat. 32

Soluentibus autem ipsis pullum, dixerunt eis domini eius, Quare soluitis pullum? 33

Ipsi verò dixerunt, Quoniam eo opus est Domino. 34

‖Duxerunt igitur eum ad Iesum. Et palliis suis pullo iniectis, imposuerunt Iesum. 35

Eunte autem ipso, substernebant pallia sua in via. 36

Et quũ iam appropinquaret ad descẽsum montis Olearum, cœpit omnis multitudo discipulorum gaudentium laudare Deum voce magna de omnibus quas viderant virtutibus. 37

Dicentes, Benedictus *esto* Rex, ille qui venit in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in *locis* altissimis. 38

Et aliqui Pharisæorum è turba dixerunt ei, Præceptor, obiurga discipulos tuos. 39

Ipse verò respondens dixit 40

Et dixerũt ei, Domine, habet decem minas. 25

Dico autem vobis, quia omni habenti dabitur: ab eo autem qui non habet, & quod habet auferetur ab eo. 26

Veruntamen inimicos meos illos qui noluerunt me regnare super se, adducite huc: & interficite ante me. 27

Et his dictis, præcedebat ascendens Ierosolymam. 28

Et factũ est quũ appinquasset ad Bethphage & Bethaniam, ad mõtem qui vocatur Olineti, misit duos discipulos suos, 29

Dicens, Ite in castellum quod contrà est: in quod introeuntes, inuenietis pullum asinæ alligatum, cui nemo vnquam hominum sedit: soluite illum & adducite. 30

Et si quis vos interrogauerit, Quare soluitis? Sic dicetis ei, Quia Dominus operã eius desiderat. 31

Abierunt autem qui missi erant: & inuenerunt sicut dixit illis, stantem pullum. 32

Soluentibus autem illis pullum, dixerunt domini eius ad illos, Quid soluitis pullum? 33

At illi dixerunt, Quia Dominus eum necessarium habet. 34

Et duxerunt illum ad Iesum. Et iactantes vestimenta sua supra pullum, imposuerunt Iesum. 35

Eunte autem illo, substernebant vestimẽta sua in via. 36

Et quũ appropinquaret iã ad descẽsum mõtis Olineti cœperũt omnes turbæ discẽtium gaudentes laudare Deum voce magna, super omnibus quas viderant virtutibus. 37

Dicentes, Benedictus qui venit Rex in nomine Domini: pax in cælo, & gloria in excelsis. 38

Et quidam Pharisæorum de turbis dixerunt ad illum, Magister, increpa discipulos tuos. 39

Quibus ipse ait, Dico 40

---

26 [*At ille*] *Nam*, [*inquit*,] *dico vobis*, λέγω ὑμῖν. Necessariò fuit adiiciendum aliquid vt cohæreret hic versiculus cum superiore. Non dissimilis ellipsis exemplum inuenies 2. Reg. 10. 15. & Ioh. 1. 21. Syrus interpres legit εἶπεν αὐτοῖς λέγω ὑμῖν ὅτι, &c. Dixit ille Dico, vobis quod. &c. Meus autem vetustissimus codex hunc vers. cùm 24. subiicit, neque habet 25.

27 *Quin etiam*, πλὴν. Vide Matth. 11. 22.

28 *Antegrediebatur*, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν. Sic quoque Vetus interpres hoc accipit vt sit periphrasis verbi προηγεῖτο. quam expositionem maximè amplector. Nam hoc arguit singularem animi magnitudinem in Christo, tam alacriter ad mortem pergente, (quanuis iam cum terrore mortis & iudicio Dei luctaretur) vt etiam timentibus discipulis præiret, sicut disertè refertur Marci 4. 32. Erasmus, *Ibat pergens*. Nam Græcis interdum εἰς τὸ ἔμπροσθεν προιέναι accipitur ἀντὶ τοῦ προκόπτειν: id est promouere & pergere. Sed illa interpretatio mihi quidem planior & vberior videtur.

37 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulgata, *Discentium*, qua voce vtitur sæpe Tertullianus, vbique ἑλληνίζων. Sed quum hic interpres nusquam hoc vocabulum vsurpet, suspicarer barbaro aliquo scribendi compendio ortum hunc errorem, putà fortassis, *dscũm*, pro quo quum nonnulli scripsissent *Descendentium*, quoniam hic fit mentio descensus, emendator aliquis scripsit *Discentium*. Meus certè vetustissimus codex integrè scriptum habet *Discipulorum*.

40 *Mox*

μὴν ὅτι ἐὰν οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται.

Καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ,

Λέγων, Ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καὶ γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σου. νῦν δὲ, ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου.

Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σε, καὶ παρεμβαλοῦσιν οἱ ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν·

Καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί· καὶ οὐ ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ· ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου.

Καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας ἐν αὐτῷ καὶ ἀγοράζοντας·

Λέγων αὐτοῖς, Γέγραπται, Ὁ οἶκός μου, οἶκος προσευχῆς ἐστιν· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν.

Καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ· οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ

eis, Dico vobis, si siluerint isti, mox lapides clamaturos.

41 Et vt appropinquauit, visa vrbe, fleuit super ea,

42 Dicens, Si vel tu nosses hoc saltem tuo die, quæ ad pacem tuam pertinent. Sed ea nunc occulta sunt oculis tuis.

43 Nam veniet tempus aduersum te, quo circumiicient tibi inimici tui vallũ, & circuncingent te, & constringent vndique:

44 Téque solo æquabunt, & filios tuos intus, neque relinquent in te lapidem super lapidem: eo quòd non noueris tempus illud visitationis tuæ.

45 Et ingressus in templum, cœpit eiicere eos qui vendebant in eo & emebant:

46 Dicens eis, Scriptum est, Domus mea, domus precationis est: vos autem fecistis eam, speluncam latronum.

47 Et docebat quotidie in templo. Primarij verò sacerdotes & Scribæ, & primores plebis studebant eum perdere:

vobis quia si hi tacuerint, lapides clamabunt.

41 *Et vt ap propinquauit, videns ciuitatem, fleuit super illam,*

42 *Dicens, Quia si cognouisses & tu, & quidem in hac die tua quæ ad pacem tibi. nunc autẽ abscondita sunt ab oculis tuis.* Infrà, 21.6. matt. 24.1. marci 13.1.

43 *Quia venient dies in te: & circundabũt te inimici tui vallo, & circundabunt te, & coangustabunt te vndique:*

44 *Et ad terrã prosternãt te, & filios tuos qui in te sunt: & nõ relinquent in te lapidẽ super lapidem: eo quòd non cognoueris tẽpus visitationis tuæ.*

45 *Et ingressus in tẽplum cœpit eiicere vendentes in illo, & ementes.* Mat. 21.12. marc. 11.11.

46 *Dicens illis, Scriptum est, Quia domus mea, domus orationis est: vos autem fecistis illam speluncam latronum.* Esa. 56.7. Iere. 7.11.

47 *Et era: docens quotidie in tẽplo. Principes autem Sacerdotum & Scribę & principes plebis quarebant illum perdere:* Mat. 21.13. mar. 11.17.

---

40 *Mox clamaturos*, κεκράξουσι. Sic Erasmus, vt emphasin exprimat temporis paulo pòst futuri. Legimus tamen in quodam codice κράξουσιν, id est clamabunt.

41 *Fleuit*, ἔκλαυσεν Epiphanius in Anchorato, testatur quosdam, alioqui orthodoxos, hũc versiculum expunxisse, quasi fletus iste Christo non conueniret, qui tamen alibi quoque legitur fleuisse, vt Ioh. 11.35.

42 *Si vel tu nosses*, ὅτι εἰ ἔγνως Doctissimus Budæus prioribus in Pandectas annotationibus, rectè obseruat orationem esse defectiuam, hominis partim commiserantis instantem vrbis cladem, partim inauditã perfidiam ac contumaciam ipsi exprobrantis. Hanc igitur germanam esse huius loci sententiam non dubito, ita vt redundet particula ὅτι, vsitatissimo præsertim Lucæ pleonasmo; nisi malimus vertere *Quod si*. Apud Syrũ certè interpretẽ particula כי [*chi*] non est causalis, sed exclamationem declarat, & אלו [*illu*] optantis est, quomodo etiam particula εἰ nonnunquam accipitur. Quidam tamen interpretantur, *Vtinam nosses!* & fateor nonnunquam coniunctionem εἰ sic explicari, sed ita vt vel optandi modo vel subiunctiuo coniungatur, aut certè sequatur ἄν particula ὁμωνυμική. ¶ *Vel tu*, καὶ σύ. Vulgata & Erasmus, *Et tu*. Ego verò non video quînam hîc possit esse locus copulatiuę coniunctioni. Neque enim (opinor) deplorat Dominus ęt Hierusalem quoque non accepisset Euangelium, quod aliæ vrbes accepissent: sed hoc potius deflet, ęt ne ipsa quidẽ liberatorem agnosceret, sibi quasi propriè præ cæteris vrbibus ac peculiariter destinatũ: vnde futurum denuntiat vt multo acerbiores det pœnas contempti Messiæ, quàm vrbes reliquæ: nisi quòd videtur non dissimilia interminatus Chorazin & Bethsaidæ, & Capernaũ, in quibus oppidis plerũque fuerat minimo cũ fructu versatus. Ponitur ergo particula καὶ sicut apud Latinos *Vel* pro *Saltẽ*, quã tamen nõ habet Syrus interpres. ¶ *Saltem* καὶ γε. i. Si post tot Prophetas interfectos, & me quoq. Prophetarũ dominũ toties repulsũ, nũc saltẽ hac extrema profectione, aliquã tui ipsius rationẽ haberes. Ergo hîc quoq; particula καὶ accipienda est vt paulo antè: quod etiam liquet ex particula γε adiũcta. Vulg. *Et tu*. Eras. quoq; similiter interpretatur, sed in annotationib⁹ vehementer fallitur, nisi ego potius fallor. Putauit enim verbum ἔγνως absolutè poni, & in posteriore membro supplendum verbum, cui subiiciantur à tergo τὰ πρὸς εἰρήνην σου: vt sit hæc sententia, Si qua intelligentia tu quoque prædita esses, saltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alij verò nonnulli, sed recentiores, post ἔγνως subaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in posteriore membro itidem aliud verbum subaudiunt. Sed hæc nullius (quod sciam) interpretis idõnei auctoritate nituntur, & totam huius orationis emphasin eneruant. Deinde si ita libeat verba foris accersere, quem locum non liceat hæreticis depravare? Origenem autem annotat Erasmus non legere καὶ γε, quarum tamen particularum maximum esse pondus rectè obseruat. ¶ *Hoc tuo die*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ. Dies huius vrbis dicitur (Hebræorum more) tempus illud quo Dominus singulari beneficio eam dignatus erat, nisi ipsum non eminus vocantem, sed iam præsentem contempsisset. ¶ *Quæ ad pacem tuam pertinent*, τὰ πρὸς εἰρήνην σου. id est, ea in quibus posita est tota tua felicitas. Nam extra Christum non est salus: ex quo efficitur, nullos sibi peius consulere quàm qui oblatum Christum nolunt in se regnare. Quod igitur Gregorius Pacis nomine intelligit huius mũdi delicias, & alij quoque aliter interpretantur, ne refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (vt modò dixi) cum verbo ἔγνως, quod in hac oratione vnicum est, coniungenda, vt non ineptè possis totam hanc orationem sic explere, Si vel tu hoc saltem tuo die eum agnosceres à quo vno tota pax & salus tua dependet, quàm felix esses ac beata. Sed longè vehementiorem orationem efficit posterioris membri aposiopesis.

43 *Nam veniet tẽpus*, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι. Theophylactus hęc ita cõnectit cũ superioris versiculi fine, vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, in explanatione videlicet, hoc modo, Sed ea nunc sunt oculis tuis tecta, quoniã tẽpus imminet quo tui hostes, &c. Possem⁹ etiã (ni fallor) ὅτι accipere pro διότι, ita vt sit cõclusio ex superioribus nascens, & sic cõuertas, *Sed ea nunc tecta sunt oculis tuis. Quamobrem veniet tẽpus quo*, &c. Sed omnino præstat pro causali cõiunctione accipere, vt sit altera aposiopesis in fine versiculi superioris, cuius maximã esse energiam diximus. Sic igitur possit expleri sentẽtia. Sed hęc tibi iam sunt ignota. Itaque peribis. Nam veniet tẽpus, &c.

44 *Tempus illud visitationis tuæ*, τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου. i. hoc temporis punctum quo Deus ipse te inuisit. Puto enim habendã esse rationẽ proprię significationis τῆς ἐπισκοπῆς, vt annotauimus suprà 1.68. Nã alioquin Hebr. פקידה [*pekuddah*] pro quo Græci reddunt ἐπισκοπὴν, multo latius patet, & tum ad beneficentiæ tum ad iudiciorum Dei declarationem accommodatur.

47 *Quotidie*, τὸ καθ' ἡμέραν: vel Interdiu. Nam vespere solebat se extra vrbẽ recipere, vt apparet ex Matth. & Marc. ¶ *Primores populi*, οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ. Hi sunt qui paulo pòst vocantur Seniores, & Seniores populi, Matt. 21.23. & ἄρχοντες alibi, vt diximus suprà, 14.1.

48 Καὶ οὐχ εὗρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέμετο αὐτοῦ ἀκούων.

Κεφάλαιον κ.

Mat.21.23. mar.11.27. 1 ΚΑΙ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

2 Καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες, Εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δοὺς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

3 Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον. καὶ εἴπατέ μοι,

4 Τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

5 Οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, Ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ, Διὰ τί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

6 Ἐὰν δὲ εἴπωμεν, Ἐξ ἀνθρώπων· πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς. πεπεισμένος γάρ ἐστιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

7 Καὶ ἀπεκρίθησαν μὴ εἰδέναι πόθεν.

8 Καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, Οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Esa.5.1. iere.2.31. matt.21.33. marc.12.1. 9 Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην, Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδετο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

10 Καὶ ἐν καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δώσουσιν αὐτῷ. Οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν ἐξαπέστειλαν κενόν.

11 Καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον· οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες ἐξαπέστειλαν κενόν.

12 Καὶ προσέθετο πέμψαι τρίτον· οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

13 Εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, Τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἰδόντες ἐντραπήσονται.

48 Nec inueniebant quid facerent totus enim populus pendebat ab ipso, quum eum audiebat.

CAP. XX.

1 ET factum est quodam dierum illorum, quum ipse doceret populum in templo, & euangelizaret, superuenerunt primarij Sacerdotes & Scribæ cum Senioribus,

2 Et alloquuti sunt eum dicentes, Dic nobis qua auctoritate ista facias, aut quis ille sit qui dedit tibi istam auctoritatem.

3 Respondens autem Iesus dixit eis, Interrogabo vos & ego rē quandā. Dicite igitur mihi,

4 Baptismus Iohannis è cælo erat, an ex hominibus?

5 At illi ratiocinati sunt apud se, dicentes, Si dixerimus, E cælo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

6 Sin autem dixerimus, Ex hominibus: tota plebs lapidabit nos. persuasum enim est ei, Iohannem Prophetam fuisse.

7 Responderunt igitur se nescire vnde *esset*.

8 Tunc Iesus dixit eis, Nec ego dicam vobis qua auctoritate hæc faciam.

9 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Quidam plantauit vineam, & elocauit eam agricolis: & peregrè abfuit multum temporis.

10 Sed suo tēpore misit seruum ad illos agricolas, vt sibi darēt ex fructu vineæ. Agricolæ autem illi cæsum illum ablegauerunt inanem.

11 *Ille* verò perrexit, & alterum seruum misit: at ipsi hunc quoque cæsum & contumeliis affectum ablegarunt inanem.

12 Et perrexit mittere tertiū: at illi & istū vulneratū eiecerunt.

13 Dixit igitur dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium illum meū dilectū: vtique quum hunc viderint, reuerebuntur.

48 Et non inueniebant quid facerent illi: omnis enim populus suspensus erat audiens illum.

CAP. XX.

1 ET factum est in vna dierum, docente illo populum in templo, & euangelizante, conuenerunt principes Sacerdotum & Scribæ cum Senioribus,

2 Et aiunt, dicentes ad illum, Dic nobis in qua potestate hæc facis, aut quis est qui dedit tibi potestatem.

3 Respondens autem Iesus dixit ad illos, interrogabo vos & ego vnū verbum: respondete mihi,

4 Baptismus Iohannis de cælo erat, an ex hominib⁹?

5 At illi cogitabant intra se, dicentes, Quia si dixerimus De cælo dicet, Quare ergo non credidistis illi?

6 Si autem dixerimus, Ex hominibus: plebs vniuersa lapidabit nos. certi sunt enim Iohannem Prophetam esse.

7 Et responderunt se nescire vnde esset.

8 Et Iesus ait illis, Neque ego dico vobis in qua potestate hæc facio.

9 Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc, Homo quidam plantauit vineam, & locauit eam colonis: & ipse peregre fuit multis temporibus.

10 Et in tempore misit ad cultores seruum, vt de fructu vineæ darent illi: qui cæsum dimiserunt eum inanem.

11 Et addidit alterum seruum mittere. Illi autem hūc quoque cædentes, & afficientes contumelia dimiserunt inanem.

12 Et addidit tertium mittere: qui & illum vulnerantes eiecerunt.

13 Dixit autem Dominus vineæ, Quid faciam? mittam filium meum dilectum: forsitan quum hunc viderint, verebuntur.

---

* 48 *Quid facerēt*, τὸ τί ποιήσωσιν Atticus Pleonas. articuli. Meus autē vetustis. codex addit ὑμῖν, *Ei*, nēpe Christo.

IN CAPVT XX.

1 *Superuenerūt*, ἐπέστησαν. Vulg. *Conuenerūt*, συνήχθησαν. Eras. in annotationib. *Adortisunt*, i. ἐπῆλθον. Vide suprà, 2.9.

* 2 *Qua*, ἐν ποίᾳ Hebr. pleonasin⁹, & ποίᾳ pro τίνι. Sic hodie Antichristiani quū doctrinā Euāgelij à nostris instauratam cōuincere falsitatis nequeāt, percōtari nos cœperūt de nostra vocatione: qui simili ratione sūt à nobis ad ipsā Christi & Apostolorū doctrinā relegādi. Quod.n. Christus interrogationē interrogationi opponit, hoc nō facit quod tergiuersando velit illos eludere: sed vt eos solida respōsione, suoque ipsorum testimonio refellat. Perinde.n. est acsi diceret, Annō verè de hac auctoritate de qua me interrogatis iampridē vobis ex Iohannis prædicatione cōstat? nisi fortasse Iohannem diuinitus loquutum velitis inficiari. Videtur etiam alludere ad illam Patris cælitus emissam vocem, quum à Iohanne baptizaretur.

3 *Rē quandā*, ἕνα λόγον. Vul. *vnū verbū*. Notū est Hebr. sępe * דבר [*dabar*,] in genere significare id de quo agitur.

4 *E cælo*, ἐξ οὐρανοῦ. i. *diuina*, inde orta phrasi quod Deus in * cælis dicatur habitare. Neque hinc colligi posse videtur, cælum pro Deo accipi.

5 *Ratiocinati sunt*, συνελογίσαντο. Vulg. *Cogitabāt*, malè vt * ex dilemmate apparet. Nec enim, quisquis cogitat, rationes confert quod est propriè συλλογίζεσθαι.

10 *Sibi*, αὐτῷ. id est ἑαυτῷ, vel ei, i. Seruo. Sed illud malo. * Καιρὸν autem vocat tempus quo fructus colliguntur.

13 *Vtique*, ἴσως. Vulg. *forsitan*. Vide epist. Philem. vers. * 15. Syrus vertit כבר [*kebar*] Iam.

20 *Ita-*

Ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία.

Καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. Τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος.

Ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. Ἀκούσαντες δὲ εἶπον, Μὴ γένοιτο.

Ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε, Τί οὖν ἐστι τὸ γεγραμμένον τοῦτο, Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

Πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

Καὶ ἐζήτησαν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ· καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

Καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους, ὑποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος.

Καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν λέγοντες, Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ Θεοῦ διδάσκεις·

Ἔξεστιν ἡμῖν Καίσαρι φόρον δοῦναι, ἢ οὔ;

Κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τί με πειράζετε;

Ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον· τίνος ἔχει εἰκόνα καὶ ἐπιγραφήν; Ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, Καίσαρος.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀπόδοτε τοίνυν τὰ Καίσαρος Καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ.

14 Viso autem eo agricolæ colloquuti sunt inter se, dicẽtes, Iste est hęres: venite, trucidemus eum, vt nostra fiat hæreditas.

15 Et eiectũ eum extra vineam, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus vineæ?

16 Veniet & perdet agricolas istos & dabit vineam aliis. *Hoc* autem quum audissent, dixerunt, Absit.

17 Ille verò intuitus eos ait, Quid illud est ergo quod scriptum est, ‖ Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli?

18 Quisquis ceciderit super illum lapidem confringetur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

19 Tum studuerunt primarij Sacerdotes & Scribæ iniicere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim *eum* aduersus ipsos dixisse similitudinem istam.

20 Itaque obseruantes *eum*, miserunt insidiatores, qui se iustos esse simularent: vt carperent eius sermonem, tradituri eum imperio & potestati Præsidis.

21 ‖ Qui interrogauerunt eum, dicentes, Præceptor, scimus te recte dicere & docere, nec accipere personam, sed viam Dei in veritate docere:

22 Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?

23 Animaduersa autem eorum calliditate, dixit eis, Quid me tentatis?

24 Ostendite mihi denarium: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respondentes autem dixerunt, Cæsaris.

25 Tunc dixit eis ‖ Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo,

14 *Quem quum vidissent coloni cogitauerunt intra se dicentes, Hic est hæres: occidamus illum, vt nostra fiat hæreditas.*

15 *Et eiectum illum extra vineam occiderunt. Quid ergo faciet illis dominus vineæ?*

16 *Veniet & perdet colonos istos, & dabit vineam aliis. Quo audito dixerunt illi, Absit.*

17 *Ille autem aspiciẽs eos, ait, Quid est ergo hoc quod scriptum est Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli?* Ps 118 22. esa.28 16. act 4 11. rom 9.33. 1 petr. 2.8.

18 *Omnis qui ceciderit super illum lapidem conquassabitur: super quem autem cæciderit, comminuet illum.*

19 *Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ mittere in illum manus in hora: & timuerunt populum: cognouerunt enim quòd ad ipsos dixerat similitudinẽ hanc.*

20 *Et obseruantes, miserunt insidiatores qui se iustos simulauerunt: vt caperent eum in sermone, vt tradirent illum principatui & potestati Præsidis.*

21 *Et interrogauerũt eum, dicentes, Magister, scimus quia rectè dicis & doces, & non accipis personam, sed viam Dei in veritate doces:* Ma.22.26. mar.12.13.

22 *Licet nobis tributum dare Cæsari, an non?*

23 *Considerans autem dolum illorum, dixit ad eos, Quid me tentatis?*

24 *Ostendite mihi denariũ: cuius habet imaginem & inscriptionem? Respõdentes dixerunt Cæsaris.*

25 *Et ait illis, Reddite ergo quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo.* Rom.13.7.

---

20 *Itaque obseruantes* [*eum*,] καὶ παρατηρήσαντες, id est captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in vitio: nisi libeat subaudire τὸν καιρὸν, & seruata aoristi significatione, interpretari, Et obseruato tempore opportuno. ¶ *Iustos*, δικαίους. Id est rigidos iuris diuini exactores, & qui connuere ad nihil possent quod iniquè fieret. ¶ *Vt carperent eius sermonem*, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id est, vt aliquid in ipsius sermone arriperent, & hac occasione calumniam ei struerent. Sic enim hoc loco explicandum est τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι Vulgata & Erasmus, *Vt caperent eum in sermone*: pro quo dicere maluissem, *Vt interciperent eum*. Legerunt autem λόγῳ, & nos in cuibusdam codicibus legimus λόγον & λόγοις. Sed magis est vsitata constructio quam sumus sequuti, & confirmatur etiam simili exemplo paulo post, versu 26. ¶ *Imperio & potestati Præsidis*, τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος: id est, Præsidi, penes quem erat imperium ac potestas. Sic σεμνοφανεστέρως Cæsaream maiestatem pro ipso Cæsare dicimus. Vulgata & Erasmus, *Principatui*. Syrus vertit לדינא [*ledaiana*] id est Iudicio, siue iudicibus, vt ἀρχῇ possis etiam vertere Magistratui.

21 *Accipere*, λαμβάνεις, id est rationem habere. Personam autem appellat externas, quas vocant, circustantias, quas siquis respiciat, paria de paribus non constituat, vt alibi diximus. Vide Mar 12.14. *

22 *Tributum*, φόρον. nempe Censum, vt Matth. & Marcus interpretantur: quum magis propriè Vectigal aut Portorium græca voce significetur. *

23 *Animaduersa*, κατανοήσας. Vulgata; *Considerans*, id est ἐννοῶν, vel σκεπτόμενος. Erasmus, *Intellecta*, id est σωφίς. ¶ *Calliditate*, πανουργίαν. Vulg. *Dolo*, non satis expressè. Significat enim πανουργία quandam ad malè agendum solertiam, longo vsu & tractandis rebus omnibus quæsitam: sicut Latinis callidus dicitur à callendo, vel ab eo quòd vsu artis callum obduxerit. Eras. *Versutia*, id est πολυτροπία. Nam Cicero πολύτροπον versutum interpretatur.

Καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐναντίον τοῦ λαοῦ· καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρίσει αὐτοῦ, ἐσίγησαν.

26 Itaque non potuerunt eius verba carpere coram plebe: & mirati super eius respõso, siluerunt.

26 *Et non potuerunt verbum eius reprehẽdere coram plebe: & mirati in responso eius, tacuerunt.*

Προσελθόντες δέ τινες τῶν Σαδδουκαίων (οἱ ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι) ἐπηρώτησαν αὐτὸν,

Mat.22.23. mar.12.18.

27 ‖Accedentes autem quidam Sadducæorum, (qui contendunt non esse resurrectionem) interrogarunt eum,

27 *Accesserũt autem quidam Sadducæorum, (qui negant esse resurrectionem) & interrogauerunt eum,*

Λέγοντες, Διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, Ἐὰν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗτος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Deu. 25.5.

28 Dicentes, Præceptor, ‖Moses scripsit nobis, Si cuius frater mortuus fuerit habens vxorem, & sine liberis mortuus fuerit, vt eius frater accipiat vxorem illam, & excitet semen fratri suo.

28 *Dicentes, Magister, Moyses scripsit nobis, Si frater alicuius mortuus fuerit habens vxorem, & hic sine liberis fuerit, vt accipiat eam frater eius vxorem, & suscitet semen fratri suo.*

Ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν· καὶ ὁ πρῶτος, λαβὼν γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος.

29 Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus accepta vxore mortuus est sine liberis.

29 *Septem ergo fratres erant: & primus accepit vxorem, & mortuus est sine filiis.*

Καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος ἀπέθανεν ἄτεκνος.

30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mortuus est sine liberis.

30 *Et sequens accepit illam, & ipse mortuus est sine filio.*

Καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν· ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑπτὰ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον.

31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem & illi septem: nec reliquerunt liberos, & mortui sunt.

31 *Et tertius accepit illam: similiter & omnes septem: & non reliquerunt semen, & mortui sunt.*

Ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

32 Post omnes autem mortua est & mulier.

32 *Nouissimè omniũ mortua est & mulier.*

Ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα.

33 In resurrectione ergo, cuius eorum erit vxor? nã illi septem habuerunt eam vxorem.

33 *In resurrectione ergo cuius eorum erit vxor? si quidem septem habuerunt eam vxorem.*

Καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ γαμίσκονται·

34 Tum respondens dixit eis Iesus, Filij huius æui ducunt vxores, & nuptum dantur:

34 *Et ait illi Iesus, filij huius seculi nubunt, & traduntur ad nuptias:*

Οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν, καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται·

35 Qui verò digni habiti fuerint qui æuum illud consequantur, & resurrectionem ex mortuis, neque ducunt vxores, neque nuptum dantur:

35 *Illi verò qui digni habebuntur seculo illo & resurrectione ex mortuis, neque nubunt, neque ducunt vxores:*

Οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται· ἰσάγγελοι γάρ εἰσι καὶ υἱοί εἰσι τοῦ Θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ ὄντες.

36 Nec enim mori possunt amplius. pares enim Angelis sunt: & filij sunt Dei, quum sint filij resurrectionis.

36 *Neque vltrà mori poterũt æquales enim Angelis sunt: & filij sunt Dei, quum sint filij resurrectionis.*

Ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ.

37 Mortuos autem excitatum, iri etiam ‖Moses indicauit apud rubum, quum dicit Dominum Deum Abrahami, & Deum Isaaci, & Deum Iacobi.

37 *Quia verò resurgant mortui, & Moyses ostendit secus rubum, sicut dicit Dominum Deum Abraham, & Deum Isaac, & Deum Iacob.*

Θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.

38 Deus autem non est mortuorum, sed viuorum *deus*: omnes enim viuunt ei.

38 *Deus autem non est mortuorum sed viuorum: omnes enim viuunt ei.*

---

26 *Carpere*, ἐπιλαβέσθαι, id est reprehendere, vt Vulgata & Erasmus interpretantur. Sic Plato in Gorgia, ἐμοῦ δὲ λέγοντος, τοῦ λόγου ἐπιλαβοῦ.

28 *Sine liberis mortuus fuerit*, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quę vidi exemplaria ita scriptum habent. Vetus tamen interpres habet, *Sine liberis fuerit*, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectius quum huius verbi repetitio prorsus redundet.

31 *Et illi septem*, καὶ οἱ ἑπτά. Oratio imperfecta, forma loquendi è medio petita, pro, & cæteri quatuor, ac perinde omnes illi septem.

34 *Filij huius æui*, οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου. Vulg. & Erasmus, *Filij huius seculi.* Hebraismus est quem suprà exposuimus, 16.8, qui tamen hoc loco paulo aliter accipitur. Nam illic vocantur Filij huius seculi qui præsenti vitæ sunt addicti, & filiis lucis opponuntur: hîc verò dicuntur hoc nomine quicunque in hoc mundo adhuc versantur. alioquin videretur matrimonium ad filios Dei non pertinere, vt impius ille Cyricius Papa docuit, contra tot manifesta Scripturæ testimonia ac præsertim aduersus id quod scribitur Heb.13.4.

36 *Filij resurrectionis*, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id est resurrectionis participes. Est enim Hebraismus, quem sæpe iam exposuimus. Sicut autẽ verè dicuntur victuri qui æterna illa felicitate perfruentur, ita verè censentur resurgere qui in vitam æternam resurgunt: quum alioquin si resurrectionem in genere & per se consideremus, ex plurimis aliis Scripturæ testimoniis constet etiam impios resurrecturos vt ęternum exitium subeant: quod quidem non vita, sed mors dicitur: quia vita tam infelix, propriè dici vita non debet.

37 *Quum dicit*, ὡς λέγει, id est ὅτι λέγει, siue λέγων.

38 *Deus autem*, Θεὸς δὲ. propositio est syllogismi cuius conclusio & assumptio præcessit, vt sit integer hic syllogismus. Quorum Deus est deus, illi viuunt, vers. 38. Abrahami Isaaci, & Iacobi Deus est deus, vers. 37. Ergo illi viuunt, & quum nondum reuixerint corpore, necesse est vt suo tempore sint corporibus excitatis reuicturi.

¶ *Ei*, αὐτῷ: id est, quod ad ipsum attinet cui omnia futura sunt præsentia. Itaque nisi futurum esset vt Abraham, Isaac, & Iacob resurgerent, Deus non se vocaret eorum deum. Quòd siquis obiiciat, Deum non dicere se illorum

rum deum fore, ſed eſſe: ex quo conſequeretur, aut iam illos reſurrexiſſe, aut hæc non pertinere ad corporum reſurrectionem, ſed ad animi vitam: ſic reſpondet huic obiectioni Chriſtus, vt dicat, Deo iam viuere qui ſuo tempore ſunt reſurrecturi, ideóque Deum de re certò futura non aliter quàm de re præſenti loqui. Quanuis enim animi immortalitas nec debeat nec poſſit à corporis reſurrectione in hoc argumento ſeparari, tamen hoc accipiendum eſt de corporum reſurrectione potius quàm de animi immortalitate, de qua quæſitum non erat. Oſtendit autem particula δὲ ita tractandum eſſe hoc membrum vt ſit ad tacitam obiectionem reſponſio. Nam alioquin potius dicendum fuerat πάντες γὰρ, id eſt Omnes igitur, quàm πάντες δὲ, omnes enim. & τὸ καθόλου ad hypotheſin, reſtringendum eſt, nempe ad eos quorum Deus eſt deus, id eſt quos Deus fœdere ſuo comprehenſos gratia ſua ſaluifica dignatur.

Ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν Γραμματέων εἶπον, Διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.

Respondentes autem ei quidam ex Scribis dixerunt, Præceptor, bene dixiſti.

Reſpondẽtes autẽ quidam Scribarũ, dixerunt ei, Magiſter, bene dixiſti.

Οὐκέτι δὲ ἐτόλμων ἐπερωτᾶν αὐτὸν οὐδέν.

Nec amplius audebant eum quicquam interrogare.

Et amplius non audebant eum quicquam interrogare.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, Πῶς λέγουσι τὸν Χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι;

‖Dixit autem eis, Quomodo dicunt Chriſtum filium eſſe Dauid:

Dixit autem ad illos, Quomodo dicunt Chriſtum filium eſſe Dauid: Matth. 22. 44.

Καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

‖Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

Et ipſe Dauid dicit in libro Pſalmorum, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis, mar. 12. 35. Pſal. 109. 1.

Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

Vſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?

Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum?

Δαβὶδ οὖν Κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;

Dauid ergo Dominũ eũ vocat, & quomodo filius eius eſt?

Dauid ergo Dominum illum vocat, & quomodo filius eius eſt?

Ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

Audiente verò toto populo dixit diſcipulis ſuis,

Audiẽte autẽ omni populo, dixit diſcipulis ſuis.

Προσέχετε ἀπὸ τῶν Γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλούντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

‖Cauete à Scribis, qui volunt ambulare ſtolati, & amãt ſalutationes in foris, ac primos cõſeſſus in conuẽtibus, & primos accubitus in cœnis.

Atiẽdite à Scribis, qui volũt ambulare in ſtolis, & amant ſalutationes in foro, & primas cathedras in ſynagogis, & primos diſcubitus in conuiuiis. Sup. 43. 11. mart. 23. 6. mar. 12. 38.

Οἱ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται· οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

Qui deuorant domos viduarum, & in ſpecie precibus longis vtuntur: iſti recipient grauius iudicium.

Qui deuorant domos viduarum, ſimulãtes longam orationem: hi accipient dãnationẽ maiorem.

Κεφάλαιον κα.

Cap. xxi.

Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους.

‖Intuitus autẽ vidit diuites coniicientes dona ſua in gazophylacium.

Reſpiciẽs autem vidit eos qui mittebãt munera ſua in gazophylacium diuites Mar. 12. 41.

Εἶδε δὲ καί τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ δύο λεπτά.

Vidit autem etiam quãdam viduam pauperculã coniicientem illuc minuta *æreola* duo.

Vidit autem & quandam viduã pauperculam mittentẽ æra minuta duo.

Καὶ εἶπεν, Ἀληθῶς λέγω ὑμῖν ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν.

Et dixit, Verè dico vobis, vidua hæc pauper coniecit amplius quàm omnes.

Et dixit, Verè dico vobis quia vidua hæc pauper, plus quàm omnes miſit.

Ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ· αὕ-

Nam omnes hi ex eo quod ipſis redundat, coniecerũt que

Nam omnes hi ex abundanti ſibi miſerunt in

IN CAPVT XXI.

41 *Dicunt*, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινὲς Quidam: & Syrus interpres addit γραμματεῖς ſiue νομικοὶ, id eſt legis interpretes. Sed fortaſſis tertia perſona poſita eſt ſecundæ loco, vt diximus ſuprà 19. 9. niſi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta: ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd ipſi præſentes aderant quum Chriſtus hunc ſermonem haberet.

47 *In ſpeciem precibus longis vtuntur*, προφάσει μακρὰ προσεύχονται. Vulgata, *Simulantes longam orationem*, ſenſu rectè expreſſo: neque enim legendum opinor μακρᾷ, ſed μακρὰ, ſicut ſcribitur in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. Quanquam ſi μακρᾷ legas, facilè ſubaudietur, ex Hebræorum idiotiſmo, verbale nomen προσευχῇ.

1 *Intuitus autem*, ἀναβλέψας, id eſt βλέψας, vel ὀπτελέψας, vt expoſuimus Mar. 8. 24. Vulgata, *Reſpiciens*. quod quidem declarat flexis in tergum oculis aſpicere. Eraſmus, *Sublatis oculis*, quaſi gazophylacium in edito loco eſſet, aut quòd antea ſuos intuitus, oculos ſuſtulerit in eos qui longius aberant. ¶ *Minuta* [*æreola*] *duo*, δύο λεπτά. Id eſt (inquit Syrus interpres) duas octauas, oboli videlicet, vt diximus Mar. 12. 42.

4 *Ex eo quod ipſis ſupereſt*, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In quodam codice ſcriptum legimus ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτῶν, eodem quidem ſenſu, ſed fortaſſis accommodatius, quia ſequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. ¶ *Quæ donarent Deo*, εἰς τὰ δῶρα τοῦ Θεοῦ. Hebraicè, לתת ליהוה [*latheth laihouah*,] ita vt ל cauſam finalem declaret. Et commodè etiam explicare poſſis, Ad dandum Deo, τοῦ διδόναι τῷ Θεῷ. Nam dona-

Dei passiuè hîc dicuntur quæ Deo consecrantur, vt fides Dei quæ Deo habetur. Et apud Hebræos verbalia interdum pro infinitis verborum ponuntur, sûntque per gerundi modum explicãda, vt Esa. 7.1. למלחמה [lamilchamah,] pro להלחם [lehillachem.] Sed & εἰς τὰ δῶρα, positum est fortassis pro ἐν τοῖς δώροις. id est *Inter dona.* Aut potius Lucas τὰ δῶρα vocat ipsum templi ærarium seu gazophylacium, id est arculam ab Hebræis dictam ארון [aron,] cuius fit mentio. 2. Reg. 12. 10: idque Chaldæorum idiomate, qui simili ratione hoc ærarium vocabant Corbanam, vt Matt. 27. 6, quũ קרבן [korban] propriè declaret τὸ δῶρον, id est donum, & quidem, vt annotat Theophylactus, Deo consecratum. Vulgata & Erasmus, *In munera Dei*: perobscurè. *

τὴν ὂν ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς ἅπαντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.

Sup. 19. 34. mat. 24. 1. mar. 13. 1.

Καί τινων λεγόντων περὶ τοῦ ἱεροῦ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται εἶπε,

Ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ ὃς οὐ καταλυθήσεται.

Ἐπηρώτησαν δὲ αὐτὸν, λέγοντες, Διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι;

Eph. 5. 6. 1 thes. 1. 3.

Ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, Ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε· μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν.

Ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος.

Τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, Ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν.

Σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται, φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται.

Mat. 24. 8. mat. 13. 9.

Πρὸ δὲ τούτων ἁπάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακὰς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου.

Ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον.

donarent Deo: hæc autem coniecit ex penuria sua totum victum quem habebat.

5 ‖ Et quibusdam dicentibus de templo: quòd pulchris lapidibus ac donariis ornatum esset, dixit,

6 Hæccine spectatis? venient dies quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non destruatur.

7 Interrogauerunt autem eum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt: & quod *erit* signum quando futurum est vt ista fiant?

8 ‖ Ipse verò dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient sub nomine meo, dicentes, Ego sum *Christus*: & tempus illud appropinquat. Ne igitur sequimini eos.

9 Quum verò audieritis bella & seditiones, ne consternamini: oportet enim ista primùm fieri, sed non statim *erit* finis.

10 Tunc dixit eis, Insurget gens in gentem, & regnum in regnum:

11 Et magni terræmotus erunt singulis locis, & fames ac pestilentiæ, & terriculamenta, & signa è cælo magna erunt.

12 ‖ Sed ante hæc omnia iniiciẽt vobis manus, & *vos* persequẽtur, tradentes in conuentus & carceres, adductos ad reges ac præsides, propter nomen meũ.

13 *Hæc* autem cedent vobis testimonio.

munera Dei: hæc autem ex eo quod deest illi, omnem victum suum quem habuit, misit.

5 *Et quibusdam dicentibus de templo, quòd bonis lapidibus & donis ornatum esset, dixit,*

6 *Hæc quæ videtis, venient dies in quibus non relinquetur lapis super lapidẽ qui nõ destruatur.*

7 *Interrogauerunt autem illum, dicentes, Præceptor, quando hæc erunt? & quod signũ quum fieri incipient?*

8 *Qui dixit, Videte ne seducamini: multi enim venient in nomine meo, dicentes quia ego sum: & tempus appropinquauit: nolite ergo ire post eos.*

9 *Quum autem audieritis prælia & seditiones, nolite terreri: oportet primùm hæc fieri, sed nondum statim finis.*

10 *Tunc dicebat illis, Surget gens contra gentem, & regnũ aduersus regnũ:*

11 *Et terræmotus magni erunt per loca, & pestilentiæ & fames terroresque de cælo & signa magna erunt.*

12 *Sed ante hæc omnia iniicient vobis manus suas, & persequentur, tradentes in synagogas & custodias, trahẽtes ad reges & præsides, propter nomen meum.*

13 *Continget autem vobis in testimonium.*

5 *Donariis*, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα vocant donaria quæ templorum ærariis consecrantur, παρὰ τὸ ἀναθέναι id est (vt nonnulli explicant) quòd eiusmodi dona soleant ex reliquis bonis excepta cõsecrari: vel (vt quosdam malle video) quòd soleant de parietibus aut columnis templi suspendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תרומה [terumah] vocãt à רום [rum,] quod & ipsum declarat Sursum attollere: ita vt solebat solemni ritu sacerdos oblationes quas manu gestabat, quasi coram Dei conspectu attollere. Sed ἀνάθεμα diuersę significationis vocabulum, quanuis ab eodem verbo ἀναθέναι deriuetur, id declarat quod Hebræi חרם [herem] appellant, de quo dicemus Rom. 9.3. quod discrimen rectè obseruauit Budæus, neglexit autem Erasmus, quum in hunc locum scriberet.

6 *Hæccine spectatis?* ταῦτα ἃ θεωρεῖτε. Vnus codex legit ταῦτα θεωρεῖτε. Ad verbum, *Hæccine [sunt] quæ spectatis?* Quanuis enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio, (quæ etiam apud Hebræos sæpe omittitur) tamen * non dubitaui eam apponere ex Matthæo & Marco, assentiente Syro interprete. Erasmus, *Ex his quæ videtis*: quæ interpretatio non video quomodo cohæreat.

8 *Sub nomine meo*, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, nomẽ meum vsurpantes, vt ipse paulo pòst explicat. Nam alioquin dicuntur in nomine Christi venire pseudoprophetę, qui se fingũt à Christo missos. ¶ *Ego sum* [*Christus*] ὅτι ἐγώ εἰμι. Vide Marc. 13.6. Nonnius certe apud Athanasium sic vertit * ac si scriptũ esset σφᾶς εἶναι ὅτι ἐγώ εἰμι. *Se id esse quod ego sum.*

10 *Tunc*, τότε. Vide num hoc sit referendum Ad verbum ἐγερθήσεται, Insurget, ita vt ἔλεγε αὐτοῖς, Dixit eis, vt trinque dispungatur. Sin minus τότε idem valebit atque *Deinde* vel Præterea. Syrus totum hoc, *Tunc dixit eis* non legit, * & addita particula causali vertit, *Insurget enim*, vt legitur Matth. 24.7. & Mar. 13.8.

11 *Terriculamenta*, φοβητρά. Syrus addit *& expulsiones*, id * est cui respondet τὸ ἀστατεῖν 1. Cor. 4.11. ¶ *Erunt*, ἔσται. ὕψεται, & mox addit & magnę tempestates erunt, id est καὶ πολλοὶ χειμῶνες ἔσονται.

12 *In conuentus*, εἰς τὰς συναγωγάς. Vulg. & Eras. *in Synagogas.* Vide Mat. 10.17. ¶ *Adductos*, ἀγομένους. Vulg. & Eras. *Trahentes*, quasi scriptum sit ἄγοντες: quam lectionem si sequaris, subaudiẽda erit copulatiua καὶ, qua connectantur duo hæc participia. ¶ *Propter nomen meũ*, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός * μου. id est διὰ τὸ ὄνομά μου. Vide Matth. 5, 11.

13 [*Hæc*] *autem cedent*, ἀποβήσεται δέ. Id est, Is autem erit istarum rerum exitus, vt coram Deo & hominibus testata sit vestrorum hostium perfidia & crudelitas, ac vestra vicissim constantia. Vulg. & Eras. *Continget autem*, id est συμβήσεται δέ.

14 *Habete*

Θέσθε οὖν εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν μὴ προμελετᾶν ἀπολογηθῆναι.

14 ‖ Habete igitur fixum in cordibus vestris, non præmeditari defensionem.

Ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα, καὶ σοφίαν, ἣ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν.

15 Ego enim dabo vobis os, & sapientiam cui non poterunt contradicere neque resistere omnes qui se vobis opponent.

Παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων· καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν·

16 Prodemini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis: & morte mulctandos curabunt *aliquos* ex vobis:

Καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου·

17 Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

Καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται.

18 ‖ Sed pilus capitis vestri non peribit.

Ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

19 ‖ Per tolerantiam vestram possidete animas vestras.

Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

20 ‖ Quum autem videritis Ierosolymam cingi ab exercitibus, tunc agnoscite appropinquare vastationem eius.

Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

21 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes: & qui intra eam, excedant: & qui in agris, non ingrediantur in eam.

Ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πλησθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

22 Nam hi sunt dies vltionis, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.

Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ.

23 Væ autem prægnantibus & lactantibus in illis diebus. erit enim necessitas magna in hac regione, & ira in populo isto.

Καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

24 Et cadent acie gladij, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Hierusalem calcabitur à Gentibus, vsquequo impleantur tempora Gentium.

Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ

25 ‖ Tunc erunt signa in sole &

14 *Ponite ergo in cordibus vestris non præmeditari quemadmodum respondeatis:* Sup.12.12 mat.10.19 mar.13.11.

15 *Ego enim dabo vobis os & sapientiam cui non poterunt resistere & contradicere omnes aduersarij vestri.*

16 *Trademini autem à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte afficient ex vobis.*

17 *Et eritis odio omnibus propter nomen meum,*

18 *Et capillus de capite vestro non peribit.* Mat.10.32.

19 *In patiẽtia vestra possidebitis animas vestras.* Mat.10.12.

20 *Quum autem videritis circundari ab exercitu Ierusalem, tunc scitote quia appropinquauit desolatio eius.* Mat.24.15 mar.13.14. dan.9.17.

21 *Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes: & qui in medio eius discedant: & qui in regionibus, non intrent in eam.*

22 *Quia dies vltionis hi sunt, vt impleantur omnia quæ scripta sunt.*

23 *Væ autem prægnantibus & nutrientibus in illis diebus. erit enim pressura magna super terram, & ira populo huic.*

24 *Et cadent in ore gladij, & captiui ducentur in omnes Gentes: & Ierusalem calcabitur à Gentibus, donec impleantur tempora nationum.*

25 *Et erunt signa in sole* Esa.13.10. ezec.32.7. matth.24.29.

---

14 *Habete igitur fixum*, θέσθε οὖν. Sic Erasmus rectè expressit hoc dicendi genus, ipsis etiam Græcis disertioribus familiare. hoc enim est quod sæpe apud Homerum occurrit, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ, βάλλεο σῇσιν, pro quo Virg. --*memori quæ condita mente teneto.* Vulgata, *Ponite.*

15 *Os*, στόμα. i. facultatem loquendi, siue quod loquamini.

16 *Prodemini*, παραδοθήσεσθε. Id est προδοθήσεσθε vt Matth. 26.16. quanuis etiam retineri potest verbum Tradendi, vt Matth.10.21. & Mar.13.12.

19 *Tolerantiam*, ὑπομονῇ. Vide suprà 8.16. ¶ *Possidete animas vestras*, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Id est Quantumuis multa vos vndique mala circunstent, fruimini nihilominus virtute vestra, hæc omnia fortiter sustinendo. Nam vt mundus & Satan aduersus Ecclesiam coniurarint, & extrema quæque experiantur, non possunt tamen ipsius pacem ac tranquillitatem infringere, quum ex ipsis doloribus arripiat lætitię & exultationis argumẽtum, vt scribitur Rom.5.1.2.&.3. Hanc igitur expositionem si sequamur, Possidere animam nihil aliud declarabit quàm vita tranquilla ac beata perfrui, vt (sicut in causa longè impari dicit ille) impauidum feriant vel ipsius cæli ruinæ. Syrus interpres pro κτήσασθε, *possidete*, legit κτήσεσθε, *possidebitis.* Nonnulli verò proinde hoc explicant acsi significet, In hac vita versari: sensu nõ multum diuerso à superiore. Alij accipiunt pro Vitam suam & animum regere: quo modo iubet Paulus vt quisque vas suum possideat cum honore, 1.Thess.4.4. i. quisque corpus suum ab omni labe purum conseruet. Alij demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putãt idem declarare atque saluti suæ consulere: & (sicut hic noster Lucas alibi scribit) seipsum lucrifacere. nam (vt scribunt Matthæus & Marcus) qui perseuerauerit ad finem vsque, seruabitur. Quanuis autem istæ interpretationes parum varient, tamen quia nonnihil differunt, integrum Hebraismum seruare maluimus quàm cuiusquam opinioni præiudicium adferre.

21 *In agris*, ἐν ταῖς χώραις. Vulgata & Eras. *In regionibus:* quæ interpretatio nimium est obscura. Videtur enim Lucas hoc nomine intelligere, hoc quidem loco, villas, oppidula, prædia, ex quibus fere solent sese belli tempore in munitiorem locum recipere.

23 *Væ*, οὐαὶ. Denuntiantis futuram miseriam & commiserantis, non autem imprecantis particula, hoc in loco. ¶ *In hac regione*, ἐπὶ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, *Super terram*, non satis dilucidè, hoc quidem loco. ¶ *Ira*, ὀργή. Iram vocat, Hebræorum more, eas calamitates quæ ab irato Deo immittũtur: alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ conuertissem, *In hunc populum.*

24 *Acie*, στόματι. Vulgata ad verbum, *Ore.* Nam Hebræi gladiorum aciem vocant פי החרב [*pi hachereb*,] & Græci quoque στόμα, quòd ea parte quasi mordeat, vel sanguinem hauriat: vnde etiam gladius anceps dicitur à Græcis δίστομος & ἀμφίστομος. ¶ *Gentium*, ἐθνῶν. In quodam exemplari deest hoc vocabulum.

25 *Tunc erunt*, καὶ ἔσται: id est postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti & Iudæorum vltioni constituta: qua de re copiosè Paulus Rom. 11.25. Est autem notanda hæc particula, vt intelligamus qua ratione Christus ab excidio Hierosolymitano transeat ad futuri illius vniuersalis ac supremi iudicij narrationem. Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco, si vsquam aliás, per temporis aduerbium explicari. ¶ *In consilij inopia*, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata, *Præ confusione.* Erasmus, *Per desperationem.* neuter satis propriè: neque etiam video qua ratione Vetus interpres & Erasmus potuerint hæc con-

nectere cum participio ἠχούσης, quanuis Syrus sic ista construat, ita videlicet vt consternatio dicatur esse sonitus maris, quoniam homines hoc intuentes consternabuntur, quæ interpretatio mihi videtur arguta potius quàm solida. Sed & interpres non legit καὶ σάλου, & facit mentionem complosionis manuum, qui gestus est hominum in desperatione lamentantium. Sed hæc lectio nullius exemplaris Græci testimonio confirmatur.

mar.13.24 καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου·

Ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

26 Exanimatis hominibus præ timore & expectatione *malorum* eorum quæ inuadent in orbem terrarum. nam potestates cælorum concutientur.

Arescentibus hominibus præ timore & expectatione quæ superuenient vniuerso orbi. nam virtutes cælorum mouebuntur.

Καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

27 Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potentia & gloria multa.

Et tunc videbunt Filium hominis venientem in nube cum potestate magna & maiestate.

Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις ὑμῶν.

Rom.8.25.

28 Quum autem hæc fieri incipient, suspicite & attollite capita vestra; ‖quoniam appropinquat redemptio vestri.

His autem fieri incipientibus, respicite & leuate capita vestra, quoniam appropinquat redemptio vestra.

Καὶ εἶπεν παραβολὴν αὐτοῖς, Ἴδετε τὴν συκῆν καὶ πάντα τὰ δένδρα·

29 Dixit etiam eis parabolam, *inquiẽs* Videte ficum & omnes arbores:

Et dixit illis similitudinem, Videte ficulneam & omnes arbores:

Ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες, ἀφ' ἑαυτῶν γινώσκετε ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν·

30 Quum iam emiserint *folia*, *vos eas* cernentes, per vos ipsos agnoscitis iam propè esse æstatem:

Quum producunt iam ex se fructum, scitis quoniam propè est æstas:

Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ.

31 Ita & vos quum videritis hæc fieri, agnoscite propè esse regnum Dei.

Ita & vos quum videritis hæc fieri, scitote quoniam propè est regnum Dei.

Ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη ἕως ἂν πάντα γένηται.

32 Amen dico vobis, nequaquã præterierit hæc ætas quousque *hæc* omnia facta fuerint.

Amen dico vobis quia non preteribit generatio hæc donec omnia fiant.

Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

33 Cælum & terra præteribunt, verba autem mea nequaquam præteribunt.

Cælum & terra transibunt, verba autem mea non transibunt.

Rom.13.13. βαρύνωσιν

Προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μεριμναις βιωτικαῖς· καὶ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστῇ ἡ ἡμέρα ἐκείνη.

34 ‖Cauete autem vobis nequando grauentur corda vestra crapula & ebrietate, & curis huius vitæ: & repentè vobis superueniat dies ille.

Attendite autem vobis ne fortè grauẽtur corda vestra in crapula & ebrietate & curis huius vitæ: & superueniat in vos repentina dies illa.

Ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

35 Nam vt laqueus, inuadet in omnes qui habitant in superficie totius terræ.

Tanquam laqueus enim superueniet in omnes qui sedent super faciem omnis terræ.

Ἀγρυπνεῖτε οὖν, ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι ἵνα καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλλοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

36 Excubate igitur, omni tempore rogantes vt digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt: & consistatis coram Filio hominis.

Vigilate itaque, omni tempore orantes, vt digni habeamini fugere ista omnia quæ futura sunt, & stare ante Filium hominis.

26 *Exanimatis.* ἀποψυχόντων. Id est λειποθυμούντων. Vulgata, *arescentibus*, μαραινομένων siue ξηραινομένων, quæ etiam significatio sæpe tribuitur huic verbo, & huic etiam loco conuenire potest. Sed tamen illud malo, ita videlicet vt ἀ ψύχειν αὐτὸ τοῦ πνεῖν deducatur, vnde ψυχή. plena autem loquutio est ἀποψύχειν τὸν βίον, Efflare vitam, quo modo loquitur Sophocles in Aiace.

28 *Suspicite*, ἀνακύψατε. quasi videlicet resupinato collo, qui gestus est eorum qui auidè sursum oculos conuertunt.

30 *Emiserint* [*folia*,] προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν hoc loco absolutè pro ἐκφύειν seu βλαστεῖν vsurpat. Itaque Erasmus, vt constructionem expleret, suppleuit gemmas, quas Græci ὀφθαλμοὺς vocant. Vetus interpres ad fructum retulit, & ἀφ' ἑαυτῶν coniunxit cum προβάλωσι, neque legit participium βλέποντες, contra omniũ codicũ fidem. Castellio conuertit, *Pullularint*, quod planè est ἄπαξ. Ego verò quod cõstructioni deerat suppleui ex Matthæo & Marco.

32 [*Hæc*] *omnia*, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Syro interprete & vetustissimo codice meo. Intelligẽda est autem hoc versiculo particula vniuersalis de iis demum quæ de vrbis excidio prædixerat, ex Matthæo.

34 *Huius vitæ*, βιωτικαῖς. id est de victu & amictu vt exponitur Matth.6.25.

35 *Inuadet*, ἐπελεύσεται. vel ingruet, vel, vt Vulg. *superueniet omnibus*, diuinitus videlicet & ex insperato. ¶ *Qui habitant in superficie terræ*, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς: id est in omnes homines, vbicunque tandem fuerint. Ponitur enim verbum καθῆσθαι pro sedes ponere, sicut ab Hebræis vsurpatur ישב [*jaschab*,] vt diximus Matth.4.16. & πρόσωπον τῆς γῆς illud est quod Hebræi פני הארץ [*pene haarets*] Latini Superficiem terræ vocant.

36 *Vt digni habeamini*, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna est huius verbi emphasis, ex quo intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Erasmus igitur non satis expresse vertit, *Vt liceat vobis*, ἵνα ἐξῇ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus ἵνα καταχύσητε ἐκφυγεῖν,

Vt valea-

Vt valeatis effugere, nimirum per gratiam Dei quæ vobis aderit. ¶ *Consistatis*, σταθῆναι: id est ita appareatis vt intrepidè possitis vultum & sententiam iudicis sustinere. Hæc enim est filiorum Dei παῤῥησία καὶ πεποίθησις, quam pulchrè describit Paulus Rom.8.33 & 34. Cõsistere igitur & Cadere opponuntur hoc loco: quemadmodũ etiã Standi vocabulum à Terentio usurpatur: quod tamẽ vt ambiguum repudiaui Sic Psal.1.5, dicit Dauid, Impij in iudicio לא יקומו [*lo iakumu*,] id est non cõsistent: pro quo Græcus interpres perperam reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. Vnde postea emanauit eorũ error qui impios resurrecturos negarũt. tanti est momenti veram vocabulorũ significationem tenere.

Ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων· τὰς δὲ νυκτὰς ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν.

37 Docebat autem interdiu in templo: noctu verò exiens, pernoctabat in monte qui vocatur Olearum.

Erat autem diebus docens in templo: noctibus verò exiens, morabatur in monte qui vocatur Oliueti.

Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ ἀκούειν αὐτοῦ.

38 Et totus populus *diluculo veniebat ad eum, vt cum audiret in templo.

Et omnis populus mane ibat ad eum in templo, audire eum.

Κεφάλαιον κβ.

CAP. XXII.

Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πάσχα·

1 ‖Appropinquabat autem festum azymorum, quod dicitur pascha:

Appropinquabat autem dies festus azymorum, qui dicitur pascha: Mat.26.1. marc.14.1.

Καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὸ πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαόν.

2 Et quęrebant primarij Sacerdotes & Scribæ quomodo eum *interimerent: timebant enim plebem.

Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum interficerẽt: timebant verò plebem.

Εἰσῆλθε δὲ Σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ὀνομαζόμενον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.

3 ‖Introiit autem Satanas in Iudam cognominatum Iscariotem, qui erat è numero *illorum* duodecim.

Intrauit autem Satanas in Iudam qui cognominabatur Iscariotes, vnum de duodecim. Matth. 26. 14. mar. 14 10

Καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐτοῖς.

4 Qui abiens colloquutus est cum primariis Sacerdotibus *ac prefectis *templo*, *quomodo ipsis eum proderet.

Et abiit & loquutus est cum principibus Sacerdotum & magistratibus, quemadmodum illum traderet eis.

Καὶ ἐχάρησαν· καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι.

5 Qui gauisi sunt: ac pacti sunt *se* daturos ei pecuniam.

Et gauisi sunt: & pacti sunt pecuniam illi dare.

Καὶ ἐξωμολόγησε· καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παραδοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.

6 Et *ipse* *spopondit: quærebátque opportunitatem vt proderet eum ipsis *absque turba.

Et spopondit: & quærebat opportunitatẽ vt traderet illum sine turbis.

Ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ πάσχα.

7 ‖Venit autem dies azymorum, quo *oportebat mactari *pascha.

Venit autem dies azymorum, in qua necesse erat occidi pascha. Matt.26. mar. 14.13

Καὶ ἀπέστειλε Πέτρον καὶ Ἰωάννην εἰπών, Πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν.

8 Misit igitur Petrum & Iohãnem, dicẽs, Profecti parate nobis pascha vt vescamur.

Et misit Petrum & Iohannem, dicens, Euntes parate nobis pascha, vt manducemus.

Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;

9 Ipsi verò dixerunt ei, Vbi vis paremus *illud*?

At illi dixerunt, Vbi vis paremus?

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἰδοὺ εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄν-

10 At ille dixit eis, Ecce, postquam introieritis in vrbem, occurret vobis quidam aquæ am-

Et dixit ad eos, Ecce, introeantibus vobis in ciuitatem, occurret vobis

38 *Diluculo veniebat*, ὄρθριζε. Sic solent Septuaginta, quos vocant, interpretes, explicare verbum Hebræum * השכים [*haschchẽ*,] quasi dicas Diluculare: quod apud Gellium legitur. pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum vocabulum Manicare, quod ipsum etiam Augustinum offendit, vt Erasmus in hunc locum obseruauit. pro quo nonnulli scribendum putant Manitare pro Manè itare. Neque tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo venire, sed diluculo surgere: qua etiam significatione reperio participium ὀρθρευόμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (vt sæpe iam annotauimus, veluti Mar 8. 11. & suprà 3.7.) Hebræis est familiare, ex antecedente intelligere consequens, vt ὀρθρίζειν non tantùm declaret Manè surgere, sed etiam Manè aliquid curare.

IN CAPVT XXII.

2 *Interimerent*, ἀνέλωσιν. Passiuè, sicut etiam Dignari apud Latinos interdum accipitur. Verbum quidem Interimendi, non videtur conuenire vltimo supplicio, quod Magistratus sententia interueniente de aliquo sumitur: sed in- * uidiosè videtur hoc positum vt verbum ἀποκτείνειν. Mat.14, 1. Act.2.23, & 10.39. vt significetur Christus velut à latronibus potius quàm à iudicibus per summum scelus interfectus.

4 *Ac prefectis* [*templo*,] στρατηγοῖς. Vulgata & Erasmus, *Et Magistratibus*, quo nomine potius intellexerim τοὺς ἐκλελυτας siue ἄρχοντας. Vocatos autem fuisse στρατηγοὺς eos ex iudæis qui templi custodiæ præerant, (quorum fit mentio Matth 27.65) & distinctos fuisse à presbyteris & a primariis Sacerdotibus, liquet ex versu 52. huius capitis. Castellio *Antistites* conuertit: quàm rectè, ipse viderit. ¶ *Quomodo*, τὸ πῶς. Id est de modo & ratione illius prodendi. vt Act.4,21. *

6 *Spopondit*, ἐξωμολόγησε. Alibi τὸ ἐξωμολογεῖσθαι declarat palàm profiteri: hîc autem ad mutuam stipulationem refertur, in qua vnus rogat, Spondes? alter respondet, Spondeo. Nam ὁμολογεῖν ad verbum declarat, paribus verbis loqui, vt ij solent qui petentibus assentiuntur. ¶ *Absque turba*, ἄτερ ὄχλου, id est sine tumultu, ac proinde clã turba quæ eum solebat assectari. quamobrem etiam id tempus obseruauit quo solum esse sciebat in horto.

7 *Oportebat*, ἔδει. Oportebat, nimirum ex Legis prescripto. Sed hoc quoque Dei mandatum Iudæi plerique traditionibus suis violabant, vt annotauimus Matth.26.17. Vulgata & Erasmus, *Necesse erat*, ἀνάγκη ἦν. ¶ *Pascha*, τὸ πάσχα: id est Agnum illũ qui figura erat ipsius Phase: quæ metonymia alibi est à nobis annotata.

θρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν ὅ εἰς πορεύεται.

Καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας, Λέγει σοι ὁ διδάσκαλος, Ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

Κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.

Ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἴρηκεν αὐτοῖς· καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

Matt.26. 20 mar. 14.18 Καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν πρὸ τοῦ με παθεῖν.

Λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε, Λάβετε τοῦτο, καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως ὅτου ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἔλθῃ.

Mat. 26. 26 mar 14.22 1.cor.11.24 Καὶ λαβὼν ἄρτον εὐχαριστήσας ἔκλασε· καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων, Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

phoram baiulans: sequimini eum domum illam in quam ingredietur.

11 Et dicite patrifamiliâs illius domus, Dicit tibi Præceptor, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis edam?

12 Tunc ipse monstrabit vobis cœnaculum * magnum stratum: illic parate *pascha*.

13 Profecti autem inuenerunt omnia prout dixerat eis: & parauerunt pascha.

14 ‖ Quum igitur adesset * *constitutum* illud tempus, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.

15 Et dixit eis, * Desiderio desideraui hoc pascha edere vobiscum, antequam ego * patiar.

16 Dico enim vobis me non amplius comesturum ex eo, * vsquequo completum fuerit in regno Dei.

17 * Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit, Accipite hoc, & partimini vobis ipsis.

18 Dico enim vobis me non bibiturum ex fructu vitis, vsquequo regnum Dei venerit.

19 ‖ Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: & dedit eis dicens, Hoc est corpus meum quod pro vobis datur: hoc facite in mei * commemorationem.

homo amphoram aquæ portans: sequimini eum in domum in quam intrat.

11 *Et dicetis patrifamiliâs domus, Dicit tibi Magister, Vbi est diuersorium vbi pascha cum discipulis meis manducem?*

12 *Et ipse ostendet vobis cœnaculum magnũ stratum: & ibi parate.*

13 *Euntes autem inuenerunt sicut dixit illis: & parauerunt pascha.*

14 *Et quum facta esset hora, discubuit, & duodecim Apostoli cum eo.*

15 *Et ait illis, Desiderio desideraui hoc pascha mãducare vobiscum antequam patiar.*

16 *Dico enim vobis quia ex hoc non manducabo illud donec impleatur in regno Dei.*

17 *Et accepto calice, gratias egit, & dixit, Accipite, & diuidite inter vos.*

18 *Dico enim vobis quòd non bibam de generatione vitis, donec regnũ Dei veniat.*

19 *Et accepto pane gratias egit, & fregit: & dedit eis, dicens, Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: hoc facite in meã commemorationem.*

---

* 12 *Magnum*, μέγα. Erant enim minimùm tredecim accubituri. Vide Matth. 26.20.

14 [*Constitutum*] *illud tempus*, τὴν ὥραν. Tot vocabulis libuit
* τὴν ὥραν interpretari, vt planius loquerer. Ita enim significatur vespertinum crepusculum, excipiens 14. diei 5 occasum a quo conuiuium hoc incipiebat. Quod non satis videaris exprimere si cum Vetere interprete conuertas, *Quum facta esset hora:* vel cum Erasmo, *Quum iam esset tempestiuum.* Vide Matth. 26.17.

15 *Desiderio desideraui*, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. 1 תאוה תאוה [*hithauithi taauah*,] pro Summopere desideraui. Hunc autem versiculum testatur Epiphanius sic fuisse ab Hebionæis deprauatum, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μεθ' ὑμῶν; id est, Num desideraui desiderio pascha isto carne vesci vobiscum? ¶ *Patiar*, παθεῖν: 15 id est supplicio mortis afficiar. Libenter autem retinuimus hoc vocabulum, Ecclesiæ Dei familiare, alioqui in hoc dicendi genere Græcis & Latinis inusitatum.

16 *Vsquequo completum fuerit*, ἕως ὅτου πληρωθῇ. Vulgata, *Donec.* Quis sit autem huius loci sensus, optime 20 liquet ex his Pauli verbis 1. Corinth. 5. 7, Pascha nostrum immolatum est, nempe Christus. Nam ab eo tempore, completo reipsa quod illa figura designabat, Christus nobiscum verè epulatur, & nos cum illo in regno Dei.

17 *Et accepto*, &c. καὶ δεξάμενος. Sequuti sumus, vt parerat, quod in Ecclesia iam olim receptum fuit, vt apparet ex Augustino de Cons. Euang. lib.3, sic ista cum aliorum Euangelistarum duorum narratione conciliante, vt semel tantùm Christus hic quoque dicatur poculum vnum & idem, nempe sacramentale, discipulis præbuisse, sed Lucas narrationem perpetuo tenore non contexuerit. Alij verò priorem paschę cœnam volunt ista priore poculi propinatione, de more terminatam fuisse, & postea demum in secũdis mensis mysticam Cœnam fuisse institutam: quod optimè quadrat iis quæ ab aliis Euangelistis narrãtur, & ipse Lucas videtur manifestò indicare, addens vers. 20, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. *postquã cœnasset*, hãc cœnæ 5 partem à superiore distinguẽs: qua de re vide Matt. 26.26. Sed his obstat quòd Matth. 26.29, hæc ipsa verba de fructu vitis, ad mysticī poculi narrationem applicat. Quid amplius? Apud Syrum interpretem, maximæ meritò auctoritatis, non extant versiculi 17, & 18. Contrà verò in illo meo venerandæ sanè vetustatis cod. græcolatino, pars 1 vers. 19. posterior ab his verbis, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, *Et quod pro vobis datur*, & totus vers. 20, non leguntur. Ego nihil mutandum censeo. Quòd siquis hic esset coniecturæ locus dicerem transpositos fuisse versiculos, & 16. versiculo annectendos, qui nunc 19 & 20 habentur, quibus subiiciantur quos nunc 17, & 16, numeramus. Sic enim omnia prorsus inter se & cum Matthæo & Marco pulchrè consenserint: & in Apocalypsi duas fortasse non ineptè similes transpositiones obseruabimus. Fatigauit etiam hic lo- *
20 cus olim Fulgẽtium, qui libro Responsionũ ad Ferrandũ diaconum hunc nodum nectit quidem, sed nonsoluit.

19 *Commemorationem*, ἀνάμνησιν: vel recordationem. Sed *
illud malo cum vetere interprete. Agitur enim hic non de priuato singulorum victu per se, ita vt in singularibus 25 precibus: sed de communi & publica professione, quam Paulus verbo ἀναγγέλλειν declarat 1. Cor. 11.26. vnde factum vt Eucharistia dicta sit tota hæc actio sacra. Itaque τὸ ἀναμνήσκειν hic respondet verbo Hebræo זכר [*zacar*] in coniugatione Hiphil. Sed hæc commemoratio siue publica 30 declaratio neque ad Deum Patrem neque ad Christum refertur, quasi sit illi repræsentanda filij passio, vel filius rursum offerendus: sed credentium cætum respicit, cum quo & apud quem celebrandi huius beneficij & profitendæ communis fidei causa hæc instituta est actio.

20 *Post-*

Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.

Πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ παραδιδόντος με μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τῆς τραπέζης.

Καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ παραδίδοται.

Καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.

Ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐτῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.

20 Itidem etiam *dedit eis* poculum, postquã cœnasset, dicens, Hoc poculum *est*: Nouum illud fœdus per sanguinẽ meum, qui pro vobis effunditur.

21 ‖ Cæterum ecce manus eius qui me prodit, mecum *est* in mensa.

22 Et filius quidem hominis, ‖ prout definitum est, abit: veruntamen væ homini illi per quem proditur.

23 Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.

24 Orta est autem etiam contentio inter eos, quis eorum videretur esse maximus.

20 *Similiter & calicem postquam cœnauit, dicens, Hic est calix Nouũ testamentum in sanguine meo, qui pro vobis fundetur.* Matt. 26, 28. Marc. 14

21 *Veruntamen ecce manus tradentis me mecum est in mensa.* Matth. 26. 21. mar. 14. 19 ioh 13 18.

22 *Et quidem Filius hominis secũdum quod definitum est, vadit: veruntamen væ homini illi per quem traditur.* Psal. 40. 11

23 *Et ipsi cœperũt quærere inter se quis esset ex eis qui hoc facturus esset.*

24 *Facta est autẽ & contentio inter eos, quis eorum videretur esse maior.*

---

20 *Postquam cœnasset*, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hic libuit subiicere ex rituũ Iudaicorũ volumine, quod ipsi כל־בו [*chol-bo*] vocant, ceremoniam panis & poculi, quæ sumunt Iudæi sub finem cœnæ agni paschalis. Ea igitur eiusmodi est, Emanuele Tremellio, homine doctissimo, interprete. Paterfamiliâs initio conuiuij sumit panem azymum integrum, quem in duas partes diuidit: quarum vni sic benedicit, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, qui educis panem è terra: vel sic, Benedictus es Domine Deus noster, Rex vniuersi, in esu panis azymi. alteram autem partem recondit sub mappa, vt videntes pueruli rogent cur panem azymum abscondamus, & eum differamus comedere? deinde ne, si eum videant, comedant inter cœnandum imprudentes: postea peragit cœnam suam quisque lætus. qua peracta, resumit paterfamiliâs partem illam quam sub mappa absconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta est oliua, distribuitque singulis accumbentibus, in Paschæ memoriam: nec quicquam cibi deinceps ea nocte gustant, vt gustus panis azymi maneat in ore ipsorum. Deinde ad eundem modum discumbens bibit, & recitat gratiarum actiones, quibus, sumpto cibo, solent gratias agere Deo. Hæc est igitur illorum ceremonia, ad quam non desunt qui putent Christum respexisse quum sacrosanctam Synaxin instituerit: quod si verum est (neque enim hoc facilè concesserim) longè tamen aliter iudicandum est de sancta & solenni institutione qua in ipsius Christi possessionem mittimur, quàm de externo illo ritu & traditione. ¶ *Hoc poculum* [*est*,] τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum substantiuum quod hic deest, rectè suppletur ex 1. Corinth. 11. 25, sed à Vetere interprete non est positum suo loco. Vertit enim, *Hic est calix*, pro *Hic calix est*. Est autem hoc loco duplex metonymia, quam agnoscere coguntur etiam ij qui in hac formula non desinunt τὸ ῥητὸν vrgere, vt quod semel tuendum susceperunt, omnibus modis defendant. Primùm enim ponitur continens (vt grammatici loquuntur) pro contento, poculum videlicet pro vino quod ipso poculo continetur. Deinde vinum dicitur esse ipsum fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur, (nimirum sanguinis Domini) symbolum ac tessera: vera quidem illa & minimè inanis, sed tamen ab eo distinguenda quod ipsa repræsentat. Non est igitur quòd e cælo Christum eliciamus, vel Christi corpus immensum & inuisibile comminiscamur, vt propriam significationem verbi *EST* conseruemus. Est autem hæc metonymia non modò in Sacris literis frequens, vt est ab eruditissimis hominibus toties inculcatum, sed etiam ab Homero (communi videlicet loquendi consuetudine) vsurpata. Sic enim ille vbi mentionem fecit fœderis inter Græcos & Trojanos multis ceremoniis sanciti, libro Iliad. γ. Κήρυκες δ' ἀνὰ ἄστυ θεῶν φέον ὅρκια πιστά, Ἄρνε δύω. καὶ οἶνον ἐὐφρονα καρπὸν ἀρούρης Ἀσκῷ ἐν ἠγείῳ. In quibus versiculis nemo non videt (liceat enim nobis profana cum sacris hactenus comparare) agnis & vino, quæ duntaxat erant fœderis symbola, tribui ipsam fœderis appellationem, tum li proprius dicendi genere quo hic vsus Lucas poculum vocauit Nouum testamentum. Certum est enim, Christum vsum esse formulis dicendi, ipsi vulgò vsitatis, in hac præsertim ceremonia quam volebat ab omnibus intelligi. ¶ *Nouum illud fœdus*, ἡ καινὴ διαθήκη: Vulgata, *testamentum*. Vide Matth. 26. 28. Expressi verò articulum, idcirca additum vt discipulis veniret in mentem quod pollicitus fuerat Dominus iam olim, Ierem. 31. 31. quam promissionẽ probabile est in populo Dei celebrem fuisse: quamuis à Scribis & Pharisæis non rectè explicaretur. ¶ *Qui pro vobis effunditur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Quum hæc verba, si constructionem spectemus, nec. ssariò non ad sanguinem, sed ad poculum pertineant, neque tamen de vino (nedum de poculo) intelligi possint, aut manifestum est solœcophanes, quum dicendum fuerit τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένῳ, vt legit Basilius in Ethicis, ὅρῳ κα: aut potius quum hæc essent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, postea in contextum irrepserũt: quod eo quidem facilius est admissum, quòd, quum in superiore uersiculo adscriptum esset τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id est, Quod pro vobis datur, simile quippiam visum fuit adiiciendum vbi agitur de sanguine. Sed hoc non additur apud Paulum 1. Corinth. 11. 25, qui tamen videtur ex hoc loco descripsisse Cœnę institutionem. Quia tamẽ hoc etiam legitur apud Syrum interpretem, & in omnibus quos inspeximus Græcis codicibus, minimè prætermisi: & potest excusari Solœcismus, si ex Hebræorum idiotismo τὸ ἐκχυνόμενον, exponatur ὅπερ ἐκχυνέται.

21 *Cæterum*, πλήν. Vulg. *Veruntamen*, μέντοι. Et fateor sic optime cohærere hunc versiculum cum proximè præcedente. Sed apparet omnino ex aliis Euangelistis, ac præsertim Ioh. 13. 26. hunc sermonem habitum fuisse in secundis mensis Cœnæ legalis, quibus demum sublatis, suam sacram Cœnam instituit Dominus, vt ipse Lucas vers. præcedente expressit.

22 *Definitum est*, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus sanctus Act. 4. 27, & quidem apertius aliquanto nominans manum ac consilium Dei. Viderint igitur præposteri quidam iustitiæ Dei vindices scilicet ac patroni, qua fronte, quum de peccatis hominum agitur, prouidentiam Dei ab eius consilio & decreto separent. Nempe, inquiunt, ne Deum faciamus mali auctorem. Quid verò? Christum prodere, deridere, crucifigere, scelus non fuit? & tamen dicit ipse Christus, dicunt Apostoli id esse à Deo definitum, id inquam Dei manu & consilio prius, id est ab æterno, fuisse constitutum. sic, inquam, loquitur Deus ipse, cuius auctoritatem qui sequitur, emendatè sanè loquitur. Ergo, inquies, Deus fuit huius sceleris auctor? Absit. Clemens enim & bonus est Deus noster, mundum in Christo reconcilians sibi: & iustus quoque peccatorum nostrorum vindex in eo qui factus est execratio pro nobis: sceleratus autem est Iudas, qui innocentissimum hominem prodit vt auaritiæ suæ seruiat: scelerati Iudæi, qui Seruatorem suum postulant ad necém: sceleratus Pilatus, qui repugnante conscientia insontem damnat. Distingue igitur Dei consilium ac decretum à causis mediis, id est ab istorum mala cõscientia, & in vno eodémque facto, Dei iustitiam & bonitatem coles, diaboli & hominum iniquitatem & improbitatem detestaberis.

24 *Maximus*, μείζων. Id est, μεγίστος. Sic 1. Cor. 13. 13.

& mox vers.26. Mirum est autem Christum, si supra cæteros Petrus aliquo gradu Apostolatus excedebat, non respondisse, Petrum eum esse cui cæteros vt principi & capiti subiici oporteret.

Mat.20 marcio. 42. 25 Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται καλοῦνται.

Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέσθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακονῶν.

Τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; Ἐγὼ δὲ εἰμι ἐν μέσῳ ὑμῶν ὡς ὁ διακονῶν.

Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου.

Κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ πατήρ μου, βασιλείαν,

Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

Mat.19.28.

1.Petr.5 8. Εἶπε δὲ ὁ Κύριος, Σίμων, Σίμων, ἰδοὺ, ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς, τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον·

25 Ipse verò dixit eis, ‖ Reges gentium dominantur eis, & qui habent eas in potestate, ⁂ benefici vocantur.

26 Vos autem non ita *estote*: sed qui maximus est inter vos, esto sicut ⁂ qui minimus est: & ⁂ qui antecedit, sicut qui ministrat.

27 Nam vter maior est, qui discumbit, an qui ministrat? nónne qui discumbit? At ego sum ⁂ inter vos vt qui ministrat.

28 Vos autem ij estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.

29 Ego verò ⁂ paciscor vobis, prout ⁂ pactus est mihi Pater meus, regnum,

30 ⁂ Vt edatis & bibatis in mēsa mea in regno meo, ‖ & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.

31 ‖ Dixit etiam Dominus: ⁂ Simon, Simon, ecce, Satanas appetiit vos ⁂ quos ventilaret sicut triticum:

25 *Dixit autem eis, Reges gentium dominantur eorum: & qui potestatem habent super eos, benefici vocantur.*

26 *Vos autem non sic: sed qui maior est in vobis, fiat sicut iunior: & qui præcessor est, sicut ministrator.*

27 *Nam quis maior est, qui recumbit, an qui ministrat? nónne qui recumbit? Ego autē in medio vestrûm sum sicut qui ministrat.*

28 *Vos autē estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.*

29 *Et ego dispono vobis sicut disposuit mihi pater meus, regnum,*

30 *Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo, & sedeatis super thronos, iudicantes duodecim tribus Israel.*

31 *Ait autem Dominus, Simon, Simon, ecce, Satanas expetiuit vos vt cribraret sicut triticum:*

25 *Benefici vocantur*, εὐεργέται καλοῦνται: id est magnificis titulis ornantur. Sic enim mos semper fuit principes aliquibus cognomentis honestare, quæ postea transierunt etiam ad hæredes. Nominatim verò inter Ægypti reges numerantur duo Energetæ. Sed & ab Hebræis principes generali nomine נדיבים [*nedibim*] (id est munifici & liberales) dicuntur per antonomasiam, quò videtur Lucas respexisse.

26 *Qui minimus est*, ὁ νεώτερος. Propriè hoc dicitur de ætate, cuius tamen discrimina Dominus non tollit, nisi hactenus vt stulta & vana ambitio vitetur. Malo tamen νεώτερον accipere in genere pro eo qui minimæ sit auctoritatis: sicut apud Hebræos interdum vsurpatur vocabulum צעיר [*tsahir*] nempe quòd vt senectuti coniuncta est, ⁂ auctoritas, quia βελτίω sunt τῶν γερόντων, sic ferè contrarium accidit iuuentuti. ¶ *Qui antecedit*, ὁ ἡγούμενος. Id est qui gregi præit vt pastor, siue qui inter ipsos collegas non gradu superior, (est enim inter pastores communis & par auctoritas) sed ordine primus est. Hoc enim ostendit sequens argumentum à minore sumptum ad maius. Siquidem Christus, siue personam, siue officium spectes, etiam quatenus minister fuit Circuncisionis, omni eminentiæ gradu & ouibus & pastoribus ipsis superior est, cui propterea minus cōueniebat sese suis discipulis subiicere: ⁂ qui tamen sese ad infima quæque demisit.

27 *Inter vos*, ἐν μέσῳ ὑμῶν. Gallicè *Parmi vous*: pro quo dicūt Heb. בקרבכם [*bekirbechem*,] vt alibi etiā annotauimus.

בקרבתם

29 *Paciscor*, διατίθεμαι, Vulgata, *Dispono*. Alij etiam *Lego*, ex illa formula DO, LEGO, in testamentis vsitata. Nomen enim διαθήκης peculiariter de testamento dicitur: & hęc Christi ad mortē properātis verba speciem habent testamentariæ cuiusdam dispositionis, quò allusit Apostolus Hebr. 9. 17. atque adeo quum iure mortis Christi cesserit nobis cælestis hereditas, meritò Noui testamenti nomine ⁂ Euangelicum fœdus appellatur. Sed quum vox Hebræa ברית [*berith*] de omnibus inter viuos pactis (de qua vide Matth. 16. 28) dicatur: & totus iste sermo cœperit ex ea controuersia quæ inter illos duodecim de primatu minimè profecto opportunè exorta fuerat, apparet de illo cælesti regno cuius participes erunt pro suo modulo credentes omnes, ac proinde de illo fœdere siue testamento hîc non agi, sed de Apostolica in huius regni administratione, id est, in promulgando Euangelio, & constituendis per orbem terratum Ecclesiis, auctoritate: quam ipse ad Patrem abiens, ipsis committat, eadem qua illam à Patre acceperat conditione, nusquam ipse discedens à voluntate Patris, nec quicquam vt à seipso loquens, quoniam fuit Euangelij minister & μύστης, vt totics apud Iohannem inculcat: imò licet Dominus, discipulis suis ministrans, quod etiam ablutione pedum in hac ipsa cœna sancitum voluit. Quod si tale fuit Apostolicum regnum, imò Christi ipsius in Ecclesiastici ministerij functione, vnde ista Romanæ Antichristianæ totius hierarchiæ tyrannis, & vterque ille gladius? Syrus interpres pro διατίθεμαι vtitur verbo ידה [*iadah*,] quo etiam vsus est Mar. 14. 11, pro ἐπαγγέλλεσθαι, id est pacto & conuento spondere. ¶ *Pactus est*, διέθετο, videlicet hoc ipsum regnum, id est, regni cælorum promulgandi ministerium. Nec enim sequens versiculus ab hoc verbo, vt putauit Theophylactus, sed à tota huius vers. sententia dependet.

30 *Vt edatis*, ἵνα ἐσθίητε. Id est vt vos ritè, exemplo meo, vestro munere defunctos, pro meis assessoribus illo supremo die agnoscam.

31 *Simon, Simon*, Σίμων, Σίμων. De Apostolici muneris & Ciuilis imperij discrimine loquutus Christus, occasione oblata ex ea contentione quæ inter illos duodecim tam importuno tempore exorta fuerat, non temere sermonem ad Petrum specialiter dirigit, hac admonitione duplici de causa præ cæteris egentem, grauius videlicet quàm cæteri collegæ peccaturum, & tamen cæteris aliquando, singulari constantiæ exemplo præiturum. Quorsum autem hoc ad Antichristianum primatum? ¶ *Quos ventilaret*, τοῦ σινιάσαι: id est agitaret & dispergeret, vel etiam excuteret. Vulgata & Erasmus, *Vt cribraret*. Tertull. lib. ⁂ de fuga, vertit *discerneret*, vel, vt alij legunt, *cerneret*. Sed in ipsa huius sententiæ explicatione, vtitur *Concussionis* vocabulo, ad Satanæ conatum accommodatiore. Cypr. epi. 8. ad Clerum, *vexaret*. Ambrosius libr. 1. De vocatione Gentium capit. vlt. *Vt cerneret*. Sed hîc agitur de illo Satanæ studio, quo totus ardet Ecclesiæ cœtum modis omnibus agitatum ac vexatū dissipandi, fidem denique nobis excutiendi. Cribrandi autem & cernendi significatio tum demum conuenit vbi de Dei consiliis agitur in Ecclesia sua non perdenda sed repurganda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, id est turbare & lædere: quod potius respondet verbo σινιάσαι.

35 *Et so-*

Ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

32 Sed ego rogaui pro te, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquando quum te conuerteris confirma fratres tuos.

32 *Ego autem rogaui pro te, vt non deficiat fides tua: & tu aliquãdo conuersus, confirma fratres tuos.*

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

33 Ipse verò dixit ei, Domine tecum paratus sum & in carcerem & ad mortem proficisci.

33 *Qui dixit ei, Domine, tecum paratus sum & in carcerem & in mortem ire.*

Ὁ δὲ εἶπε, Λέγω σοι Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.

34 ‖At ille dixit ei, Dico tibi Petre, nequaquam emittet vocem hodie gallus, priusquam ter neges quòd tu me noueris.

34 *Et ille dixit, Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus, donec ter abneges nosse me.* Mat.26.34 mar.14.30 ioh.13.38.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; Οἱ δὲ εἶπον, Οὐδενός.

35 Dixit etiam eis, Quando misi vos ‖ absque crumena & pera & soleis, num quid defuit vobis? Ipsi verò dixerũt, Nihil.

35 *Et dixit eis, Quando misi vos sine sacculo & pera & calceamentis, numquid aliquid defuit vobis? At illi dixerunt, Nihil.* Mat.10.9.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς, Ἀλλὰ νῦν, ὁ ἔχων βαλάντιον, ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήρας· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

36 Dixit ergo eis, At nunc, qui crumenam habet, sumat eam, similiter & peram: & qui non habet, vendat pallium suum, & emat gladium.

36 *Dixit ergo eis, Sed nũc, qui habet sacculum, tollat, similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium.*

Λέγω γὰρ ὑμῖν ὅτι ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τό, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. Καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

37 Dico enim vobis, adhuc oportere in me perfici ‖ scriptum illud, Et cum sceleratis numeratus est. Nã ea quæ scripta sunt de me, finem habent.

37 *Dico enim vobis quoniã adhuc hoc quod scriptum est, oportet impleri in me, Et cum iniquis deputatus est. Etenim ea quæ sunt de me finẽ habent.* Esa 53.12.

Οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

38 At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hic. Ipse verò dixit eis, Satis est.

38 *At illi dixerunt, Domine, ecce duo gladij hic. At ille dixit eis, Satis est.*

Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

39 ‖Et egressus, profectus est ex more in montem Olearum: sequuti sunt autẽ eum etiam discipuli eius.

39 *Et egressus ibat secundum consuetudinem in montem Oliuarum: sequuti sunt autẽ illum & discipuli.* Mat.26.36 mar.14.32. ioh.18.1.

Γενόμενος δὲ ἐπὶ τοῦ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς, Προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

40 ‖ Quum verò peruenisset ad eum locum, dixit eis, precamini ne intretis in tentationem.

40 *Et quum peruenisset ad locum, dixit illis, Orate ne intretis in tentationem.* Mat.26.41 marc.14.38.

Καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο,

41 Tum ipse auulsus est ab eis quasi ad iactum lapidis, positisque genibus precatus est,

41 *Et ipse auulsus est ab eis quantum iactus est lapidis, & positis genibus orabat,*

Λέγων, Πάτερ, εἰ βούλει παρενεγκεῖν τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ· πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου ἀλλὰ τὸ σὸν γινέσθω.

42 Dicens, Pater, si velles transferre poculum hoc à me! veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.

42 *Dicens, Pater, si vis, transfer calicem istum à me! veruntamen non mea voluntas sed tua fiat.*

Ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ ἐνισχύων αὐτόν.

43 Conspectus est autem ei Angelus è cælo coroborrans eum.

43 *Apparuit autem illi Angelus de cælo confortans eum.*

Καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστε-

44 Et *ipse* constitutus in ango-

44 *Et factus in agonia*

35 *Et soleis*, καὶ ὑποδημάτων. Vide Matth.10.9.

36 *Sumat*. ἀράτω, numium vt eius pretio gladium redimat, sicut omnino apparet ex iis quæ subiiciuntur de pallio. Nisi malimus post ὁ μὴ ἔχων subaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorum consuetudine, priore loco omissum, exprimitur in posteriore, vice relatiui: vt sit hic sensus, Et qui non habet gladium, vendat pallium, & gladium emat. Hanc interpretationem sequutus est Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βαστάζέτω, id est ferat, quasi suos moneat Dominus ea tempora instare quibus ipsi sibi debeant humanis etiam præsidiis prospicere, quum antea præsente Domino, sola ipsius prouidentia tuti essent ac securi. Ego verò neque hoc prorsus admitto, neque video quid torquere debuerit veteres in hoc loco explicando, quasi de gladij aut belli iure hic agatur. Ostendunt omnes circunstantiæ Christum Apostolis suis denuntiare tempus illud instare quo non, vt antea, quietè secum essent versaturi, (minantibus potius quàm reipsa pugnantibus aduersariis) sed in extremum periculum venturi, tum huius vitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaque totus hic sermo allegoricus est: quasi dicat, Vixistis adhuc in pace, commilitones, nunc verò bellum instat acerrimum, & cæteris rebus omissis, de vnis armis cogitandum. Quænam autem illa sint arma, ipse, quum in horto precaretur, & Petrum gladio forientè reprehenderet, suo exẽplo docere maluit quàm importunè hoc loco stupidis adhuc & ad res istas nõ satis attentis discipulis explicare. Cæterùm in septẽ codicibus vetustis pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω, legimus, ἀρεῖ, πωλήσει, ἀγοράσει, id est tollet, vendet, emet: quam lectionem annotat etiam Erasmus ex Basilio in Asceticis, definit. 251. ita vt sermo sit prædicentis imminentem afflictionem, non autem exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego verò priorem & magis receptam lectionem potius amplector, quam etiam suspicor depranata à quopiam, qui non aliter potuerit hunc nodum expedire: vt permulti hoc loco nodum in scirpo quæsiuerunt.

37 *Numeratus est*, ἐλογίσθη. Vulgata & Erasmus, *Deputatus est*. Vide Mar. 15. 28.

40 *Quũ peruenisset*. γενόμενος. Vide Mar.6.2, & suprà, 10.32.

42 *Si velles transferre*, εἰ βούλει παρενεγκεῖν. Sic legimus in omnibus codicibus: sic videtur vehemẽtior oratio. Vulg. *transfer*, id est παρελθέτω, vt citat Epiphanius aduersus Arianos: vel παρένεγκε, vt in suo vetusto codice testatur se legisse doctissimus Camerarius.

44 *Constitutus in angore*, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad verbum, *Et factus in agonia*: quæ interpretatio nimium est obscura. Significat autem ἀγωνία summam Christi luctãtis angustiam. Neque enim cum mortis duntaxat terroribus

luctabatur Christus, vt cæteri homines solent, (alioquin videri possent multi martyres ipso Christo constãtiores) sed cũ terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari potest: quia nimirum peccatorum nostrorũ onus in se receperat. Itaque in hac Christi deiectione consistit nostræ consolationis summa: tantùm abest vt propterea quicquam de ipsius maiestate diminuatur. Nam, vt diuinè prorsus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τὸ ἄτιμος, ὅτι διὰ σὲ ταπεινός; id est, *Num propterea honore suo spoliandus est, quia propter te humilis factus?* ¶*Intentius*, ἐκτενέστερον. Vulg. & Eras. *Prolixius*. Ego verò malo ad ipsam orationis qualitatem referre, tum hoc loco, tum & alibi. ¶*Grumi*, θρόμβοι. Vulg. & Eras. *Guttæ*: quæ interpretatio nõ satis est expressa. alioqui nolim agyrtas illos imitari quos non pudet multa cõminisci vt mulierculas non tã ad resipiscentiã ac fidẽ excitẽt, quàm ad mollẽ quandã & inanẽ cõmiserationẽ cõmoueãt: id est, vt Iudæos ac Pilatum potius quàm sua peccata discant execrari. Sed vicissim digni sunt reprehẽsione qui, ne videãtur Christo tribuere tã insignia humanę infirmitatis argumẽta, partim ista extenuãt, in quibus tamen posita est nostrę pacis & cũ Deo recõciliationis summa: partim etiã eò impudentię prouecti sunt vt nõnulla tanquã ab hereticis infarta expunxerint. Siquidẽ (vt est ab Erasmo annotatũ) Hieronymus lib. cõtra Pelagianos secundo, & Hilarius lib. de Trinitate decimo, indicant in plerisque Græcorũ & Latinorũ codicibus non fieri mentionem neque de sudore sanguineo, neque de Angelo confortante. At ego sacrilegam eorum audaciam execror qui hæc deleuerunt. ¶*Descendentes*, καταβαίνοντες, Vel descendentis, id est καταβαίνοντος, vt in nonnullis codicibus legit Erasmus.

ἐν προσευχῇ. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

Καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

Matth. 26. 47. mar. 14. 43. ioh. 18. 3. Ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτοῦς, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ φιλῆσαι αὐτόν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

Ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ, Κύριε, εἰ παταξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

Καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ Ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Ἐᾶτε ἕως τούτου. Καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ, ἰάσατο αὐτόν.

Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ' αὐτὸν Ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ, καὶ πρεσβυτέρους, Ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

Καθ' ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ· ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστιν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

Matth. 26. 57. mar. 14. 53. ioh. 18. 24. Συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Ἀρχιερέως. Ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

Matth. 26. 69. marc. 14. 66. ioh. 18. 26. Ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συνκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε, Καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων, Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

---

re, intentius orabat. Erat autem sudor eius quasi grumi sanguinis descendentes in terram.

Et quum surrexisset à precatione, venissétque ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.

Et dixit eis, Quid dormitis? surgite, & precamini, ne introeatis in tentationem.

‖Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, vnus ex illis duodecim, præibat eis, & appropinquauit Iesu vt oscularetur eum.

Iesus autem dixit ei, Iuda, osculo Filium hominis prodis?

Videntes autem ij qui circa ipsum *erant*, quod futurum erat, dixerunt ei, Domine, percutiemúsne gladio?

Et quidam ex ipsis percussit seruum Pontificis maximi, & abstulit aurem eius dextram.

Respondens autem Iesus dixit, Sinite huc vsque. Et tacta illius auricula, sanauit eum.

Dixit autem Iesus iis qui aduersus ipsum venerant, *nempe* primariis Sacerdotib⁹, & præfectis templo, & senioribus, Vt aduersus latronem exiistis cum gladiis ac fustibus?

Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis mánus in me: sed hæc est hora illa vestra, & potestas tenebrarum.

‖Comprehẽsum autem eum duxerũt, & introduxerunt domũ Pontificis maximi. Petrus verò sequebatur procul.

‖Quúmque accendissent ignem in medio aulæ atque vnà consedissent, sedit & Petrus inter eos.

Quum autẽ eum vidisset ancilla quædam sedentem ad ignem, intentis in eum oculis dixit, Et iste cum eo erat.

Ipse verò abnegauit eum, dicens, Mulier, non noui eum.

---

prolixius orabat. Et factus est sudor eius sicut guttæ sanguinis decurrentis in terram.

Et quum surrexisset ab oratione, & venisset ad discipulos suos, inuenit eos dormientes præ tristitia.

Et ait illis, Quid dormitis? surgite, orate ne intretis in tentationem.

Adhuc eo loquente, ecce turba, & qui vocabatur Iudas, vnⁿ de duodecim, antecedebat eos, & appropinquauit Iesu vt oscularetur eum.

Iesus autem dixit illi, Iuda, osculo Filium hominis tradis?

Videntes autem ij qui circa ipsum erãt quod futurũ erat, dixerũt ei. Domine, si percutimⁿ gladio?

Et percussit vnus ex illis seruum principis Sacerdotum: & amputauit auriculã eius dextram.

Respondens autem Iesus ait, Sinite vsque huc. Et quum tetigisset auriculam eius, sanauit eum.

Dixit autem Iesus ad eos qui venerant ad se, principes Sacerdotum & magistratus templi, & seniores, Quasi ad latronem existis cum gladiis & fustibus?

Quum quotidie vobiscum fuerim in templo, non extendistis manus in me: sed hæc est hora vestra, & potestas tenebrarum.

Comprehendentes autem eum, duxerunt ad domum principis Sacerdotum. Petrus verò sequebatur à longé.

Accenso autem igne in medio atrij, & circũsedentibus illis, erat Petrus in medio eorum.

Quem quum vidisset ancilla quædam sedentem ad lumen, & eum fuisset intuita, dixit, Et hic cum illo erat.

At ille negauit eum dicens, Mulier, non noui illum.

Καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτὸν ἔφη, Καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. Ὁ δὲ Πέτρος ἔφη, Ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί. 58

Καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος τις διϊσχυρίζετο, λέγων, Ἐπ' ἀληθείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν. 59

Εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε, οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. Καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ ἐφώνησεν ἀλέκτωρ. 60

Καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ· καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, Ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς. 61

Καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος ἔκλαυσε πικρῶς. 62

Καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες· 63

Καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἔτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Προφήτευσον τίς ἐστιν ὁ παίσας σε. 64

Καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν. 65

Καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, Ἀρχιερεῖς τε καὶ Γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν, 66

Λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε· 67

Ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε. 68

Ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ Θεοῦ. 69

Εἶπον δὲ πάντες, Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ; Ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι. 70

Οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ. 71

Κεφάλαιον κγ.

ΚΑΙ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον. 1

Ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες, Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα Καίσαρι φόρους δι- 2

Et paulò pòst alius videns eum, dixit, Et tu, ex ipsis es. Petrus verò ait, Heus tu, non sum. 58

Et interposita quasi hora vna, alius quidã * *id* asseuerabat, dicens, * Verè & iste cum illo erat: etenim Galilæus est. 59

Ait autem Petrus, Heus tu, nescio quid dicas. Et illico, adhuc ipso loquente, vocem emisit gallus. 60

Tum conuersus Dominus intuitus est Petrum: & recordatus est Petrus sermonis Domini, quomodo *nimirum* dixerat ipsi, ‖ Priusquam gallus vocem emiserit, ter me abnegabis. 61

Et egressus foras Petrus fleuit amaré. 62

‖ At ij qui vna tenebãt Iesum, illudebant ei, cædentes *eum*: 63

Et quum eum obuoluissent, verberabant faciem eius, & interrogabant eum, dicentes, Vaticinare quis sit qui te percussit. 64

Et alia multa conuiciantes dicebant in eum. 65

‖ Et vt ortus est dies, coactũ fuit * presbyterium populi, & primarij Sacerdotes & Scribæ, & adduxerũt eum in suum consessum, 66

Dicentes, * Num tu es ille Christus? dic nobis. Dixit autem eis, Si vobis dixero, nequaquam credetis: 67

Quòd si etiam interrogauero, nequaquam respõdebitis mihi, neque [*me*] absoluetis. 68

* Ab hoc tempore erit Filius hominis sedens ad dextram potentiæ Dei. 69

Dixerunt autẽ omnes, Tu ergo es Filius Dei? Ipse verò dixit eis, Vos dicitis: * nã ego sum. 70

At illi dixerũt, Quid amplius egemus testimonio? Ipsi enim audiuimus ex ore ipsius. 71

CAP. XXIII.

TVm surgẽs vniuersa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum. 1

Cœperunt autem eum accusare, dicentes, Comperimus istum peruertere * gentem, ‖ & 2

Et post pusillum alius videns eum dixit, Et tu de illis es. Petrus verò ait, O homo, non sum. 58

Et interuallo facto quasi horæ vnius, alius quidam affirmabat, dicens, Verè & hic cum illo erat: nam & Galilæus est. 59

Et ait Petrus, Homo nescio quid dicis. Et continuò adhuc illo loquente cantauit gallus. 60

Et conuersus Dominus respexit Petrum: & recordatus est Petrus verbi Domini, sicut dixerat, Quia prius quàm gallus cantet, ter me negabis. 61 Mat.26.34. ioh.13.31

Et egressus foras Petrus, fleuit amaré. 62

Et viri qui tenebant Iesum, illudebant ei, cædentes: 63 Mat.26.67 mar.14.65

Et velauerunt eum, & percutiebant faciem eius: & interrogabant eum, dicentes, Prophetiza quis est qui te percussit. 64

Et alia multa blasphemantes dicebant in eum. 65

Et vt factus est dies, conuenerunt seniores plebis, & principes Sacerdotum & Scribæ, & duxerunt illum in concilium suum. 66 Mat.27.1 mar.15.1 ioh.18.28

Dicentes, Si tu es Christus, dic nobis. Et ait illis, Si vobis dixero, non credetis mihi: 67

Si autem & interrogauero, non respondebitis mihi, neque dimittetis. 68

Ex hoc autem erit Filius hominis sedens à dextris virtutis Dei. 69

Dixerunt autem omnes, Tu ergo es Filius Dei? Qui ait, Vos dicitis, quia ego sum. 70

At illi dixerunt, Quid adhuc desideramus testimonium? ipsi enim audiuimus de ore eius. 71

CAP. XXIII.

ET surgens omnis multitudo eorum duxerũt illum ad Pilatum. 1

Cœperunt autem illum accusare, dicentes, Hunc inuenimus subuertentem gentem nostrã, & prohi- 2 Mat.22.12 mar.12.17

---

59 [*Id*]*asseuerabat*, διϊσχυρίζετο. Vulg. *affirmabat*, nimiũ dilutè, vt ostendit Græcæ vocis etymon. Nam Affirmo ferè accipitur pro Aio quod est Græcis ἀποφημι. Cic. Att. lib. 13. *omne tibi asseueratione affirmo quod mihi credas velim.* Supplendum autem fuit relatiuum explendæ constructioni. * ¶ *Verè*, ἐπ' ἀληθείας. Heb. באמת [*b meth*] Vide Act. 10.34.

66 *Presbyterium populi*, τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ. Id est cœtus τοῦ βουλευτῶν, qui in prouinciis Latinè Decuriones dicebantur. In his autem libris Seniores populi vocãtur, qui Sacerdotibus & delectis legis doctoribus adiũcti magnũ illud συνέδριον cõstituebant. Vide 1. Tim. 4.14. vbi tamẽ de Christiano presbyterio non de isto Iudaico disseritur.

67 *Num tu es*, εἰ σὺ εἶ: vel, *si tu es*. Ita vt perpetua sit oratio.

69 *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν: id est deinceps. ¶ *Nã ego* * [*is*] *sum*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Sic præstat istud accipere ex Mar. 14. 62, & ex eo quod mox dicitur: quàm εἰδικῶς istud interpretari. Nam illud quidẽ est cõcedentis, vt diximus Mat. 26.64, Sed istud est apertius profitẽtis. Et Syrus interpres sic exponi potest.

IN CAPVT XXIII.

2 *Gentem*, ἔθνος. In tribus codicibus manuscriptis addi-

δόναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι.

Mat. 27.11 mar. 15.2 ioh. 18.33 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους, Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

Οἱ δὲ ἐπίχυον, λέγοντες, Ὅτι ἀνασείει τὸν λαὸν, διδάσκων καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησε εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

Καὶ γνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρώδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρώδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

Ὁ δὲ Ἡρώδης ἰδὼν τὸν Ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν, διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον.

Ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

Εἱστήκεισαν δὲ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Γραμματεῖς, εὐτόνως κατηγορεῖν αὐτοῦ.

Ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ Ἡρώδης σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα λαμπρὰν ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ Πιλάτῳ.

Ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ τε Πιλάτος καὶ ὁ Ἡρώδης ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

Πιλάτος δὲ, συγκαλεσάμενος τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν,

Mat. 27.23 mar. 15.4 ioh. 18.38. & 19.4 Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαόν· καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ.

Ἀλλ' οὐδὲ Ἡρώδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ, οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπραγμένον αὐτῷ.

Παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

vetare tributa dare Cæsari, dicēdo se Christū, *id est* regē esse.

3 ‖ Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tú*ne* es Rex ille Iudæorum? Ipse verò respondens ei dixit, Tu dicis.

4 Ait verò Pilatus ad primarios Sacerdotes & turbam, Nullam inuenio noxā in hoc homine.

5 At illi invalescebant, dicentes, Concitat populum, docens per vniuersam Iudæam, exorsus à Galilæa huc vsque.

6 Pilatus verò, audita Galilæa interrogauit num homo iste Galilæus esset.

7 Et quum cognouisset eum ad Herodis potestatem pertinere, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Hierosolymis erat per eos dies.

8 Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde: nā à multo *tempore* cupiebat eum videre, eo quòd audiuisset multa de eo: & speraret se signum aliquod visurum ab eo fieri.

9 Interrogauit autē eū multo sermone: sed ipse nihil ei respōdit.

10 Adstabāt autem primarij Sacerdotes & Scribæ, magna contentione eum accusantes.

11 Herodes autē cū militibus suis, quū eū pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictū veste splendida remisit ad Pilatum.

12 Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipso die: nā antea inimici erāt inter sese.

13 Pilatus verò, conuocatis primariis Sacerdotibus & magistratibus ac populo,

14 ‖ Dixit eis, Obtulistis mihi hunc hominem, vt qui auertat populum: & ecce, ego in vestri conspectu quæstione habita, nullam noxam inueni in homine isto, ex iis de quibus accusatis eum.

15 Sed ne Herodes quidē: nā remisi vos ad illū, & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.

16 Castigatum ergo eum dimittam.

bentem tributa dare Cæsari, & dicentem se Christum regem esse.

3 *Pilatus autem interrogauit eum, dicens, Tu es rex Iudæorum? At ille respōdens illi, ait, Tu dicis.*

4 *Ait autem Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas, Nihil inuenio causæ in hoc homine.*

5 *At illi invalescebant, dicentes, Commouet populum, docēs per vniuersam Iudæam, incipiens à Galilæa vsque huc.*

6 *Pilatus autem, audiens Galilæam, interrogauit si homo Galilæus esset.*

7 *Et vt cognouit quòd de Herodis potestate esset, remisit eum ad Herodem, qui & ipse Ierosolymis erat illis diebus.*

8 *Herodes autem viso Iesu, gauisus est valde: erat enim cupiens ex multo tēpore videre eum, eo quòd audiret multa de eo: & sperabat signum aliquod videre ab eo fieri.*

9 *Interrogabat autē eum multis sermonibus: at ipse nihil illi respondebat.*

10 *Stabāt autem principes Sacerdotum & Scribæ, constāter accusantes eum.*

11 *Spreuit autem illum Herodes cum exercitu suo, & illusit indutum veste alba, & remisit ad Pilatum.*

12 *Et facti sunt amici Herodes & Pilatus in ipsa die: nam antea inimici erant adinuicem.*

13 *Pilatus autem, conuocatis principibus Sacerdotum & magistratibus & plebe,*

14 *Dixit ad illos, Obtulistis mihi hūc hominē quasi auertētem populum: & ecce, ego coram vobis interrogans, nullam causam inueni in homine isto ex his in quibus cum accusatis:*

15 *Sed neque Herodes: nā remisi vos ad illum, & ecce, nihil dignum morte actum est ei.*

16 *Emendatum ergo illum dimittam.*

---

ditur ἡμῶν, nostram, & ita legit Syrus & Vetus Latinus interpres. ¶ *Tributa*, φόρους, Vide sup. 20.22. ¶ *Christum [id est] regem*, Χριστὸν βασιλέα. Vel, vnctum regem.

4 *Noxam*, αἴτιον. Vocabulum Causæ quo vtitur Vetus interpres Græcè quoque per se latè patet, sed est ad id de quo agitur accommodandum, quod Latinè non significatur Causæ nomine sine adiuncto. Differentia autem illa inter noxam & noxiā, quæ hoc loco repetitur ab Erasmo, infinitis idoneorum scriptorum testimoniis refutatur.

5 *Invalescebant*, ἐπίχυον. Vel, contrà nitebantur. nam vtrumque potest hoc verbo intelligi. ¶ *Hùc vsque*, ἕως ὧδε. Vere, quod ad rem ipsam attinet. Nam à Galilæa exorsus est Christus Euāgelij prædicationem. Est autem ellipsis è medio petita quia plena esset oratio, Et pergēs huc usque, nisi post τῆς Γαλιλαίας adiicere placeat ἀποτιμῶ.

11 *Cum militibus suis*, σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel copiis. Nam exercituum nomen videtur nimium militare, στράτευμα verò translatitiè hîc accipitur pro multitudine satellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa sequuti erant: sicut apud Latinos agmen, manus, acies, copiæ, simili translatione vsurpantur. Nam alioquin Pilatus non sustinuisset Herodem armatum cum suis in Iudæam ingredi.

13 *Et magistratibus*, καὶ τοὺς ἄρχοντας. Loquitur procul dubio de iis quos Iudæi Sanhedrin (id est Senatores) vocāt. Ideo *Magistratus* rectè conuertit Vetus interpres. Alibi verò aliquoties (vt suprà 14.1, & 18.v.18.) Primores dixi, quoniam incertum est Senatoresne an præfecti Synagogæ eo nomine illic significentur.

15 *Nam remisi vos ad illum*, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν. In tribus codicibus scriptum legimus ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, Remisit enim eū ad nos: quæ lectio mihi videtur

tur optimè conuenire. Illud.n. cõplectitur ex quo intelligi possit ne Herodẽ quidem vl ũ in eo crimen cõperisse. Nã, inquit, eum ad nos remisit: quod facturus alioquin non erat si dignum esse comperisset in quem animaduerteret.

Ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν ἕνα·	17	"Necesse autem habebat dimittere eis singulis festis vnũ quempiam:	17	*Necesse autem habebat dimittere eis per diem festum, vnum:*
Ἀνεκραξαν δὲ παμπληθεὶ, λέγοντες, Αἶρε τοῦτον, ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.	18	Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicẽs, Tolle hunc, dimitte verò nobis Barabbam:	18	*Exclamauit autem simul vniuersa turba, dicens, Tolle hunc; & dimitte nobis Barabbam:*
Ὅς τις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει καὶ φόνον, βεβλημένος εἰς φυλακήν.	19	Qui erat propter seditionem quandam & cædem factam in vrbe, coniectus in carcerem.	19	*Qui erat propter seditionẽ quandam factam in ciuitate & homicidium, missus in carcerem.*
Πάλιν οὖν ὁ Πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀπολῦσαι τὸν Ἰησοῦν;	20	Rursus ergo Pilatus alloquutus est *eos*, volens dimittere Iesum.	20	*Iterum autem Pilatus loquutus est ad eos, volens dimittere Iesum.*
Οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον αὐτόν.	21	Ipsi verò reclamabant, dicẽtes, Crucifige, crucifige eum.	21	*At illi succlamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum.*
Ὁ δὲ τρίτον εἶπεν πρὸς αὐτοὺς, Τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ· παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.	22	Ille autem tertiò dixit eis, Quid enim iste mali fecit? nullã noxã capitalẽ inueni in eo: castigatum ergo eum dimittam.	22	*Ille autẽ tertiò dixit ad illos, Quid enim mali fecit iste? nullã causã mortis inueni in eo: corripiam ergo illum, & dimittam.*
Οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις αἰτούμενοι αὐτὸν σταυρωθῆναι· καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ τῶν Ἀρχιερέων.	23	At illi instabãt vocibus magnis, petentes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum ac primariorum Sacerdotum.	23	*At illi instabant vocibus magnis postulantes vt crucifigeretur: & inualescebant voces eorum.*
Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα αὐτῶν.	24	Tum Pilatus "secundum eos iudicauit vt fieret quod ipsi petebant.	24	*Et Pilatus adiudicauit fieri petitionem eorum.*
Ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον βεβλημένον εἰς τὴν φυλακὴν, ὃν ἠτοῦντο· τὸν δὲ Ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.	25	Dimisit autem eis illum qui propter seditionem & cædem coniectus fuerat in carcerem, quem petierant: Iesum verò tradidit "illi eorum libidini.	25	*Dimisit autẽ illis eum qui propter homicidium & seditionem missus fuerat in carcerem, quem petebant: Iesum verò tradidit voluntati eorum.*
Καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν ἐπιλαβόμενοι Σίμωνός τινος Κυρηναίου τοῦ ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθηκαν αὐτῷ τὸν σταυρὸν, φέρειν ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ.	26	‖Quum igitur abducerent eum, prehenso Simone quodam Cyrenæo, qui veniebat rure, imposuerunt ei crucem ferendam "post Iesum.	26	*Et quum ducerẽt eum, apprehenderunt Simonem quendã Cyrenensem venientem de villa: & imposuerunt illi crucem portare post Iesum.* Mat.26.32. mar.15.21.
Ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ γυναικῶν, αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν αὐτόν.	27	Sequebatur autem eum magna multitudo populi & mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum.	27	*Sequebatur autẽ illum multa turba populi & mulierum: quæ plangebant & lamentabantur eum.*
Στραφεὶς δὲ πρὸς αὐτὰς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Θυγατέρες Ἱερουσαλὴμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμὲ, πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς κλαίετε, καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν·	28	Conuersus autem ad eas Iesus dixit, "Filiæ Hierusalem, ne flete super me, verùm super vobisipsis flete, & super liberis vestris:	28	*Cõuersus autem ad illas Iesus dixit, Filiæ Ierusalem, nolite flere super me, sed supervosipsas flete, & super filios vestros:*
Ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι ἐν αἷς ἐροῦσι, Μακάριαι αἱ στεῖραι, καὶ κοιλίαι αἱ οὐκ ἐγέννησαν, καὶ μαστοὶ οἱ οὐκ ἐθήλασαν.	29	Nam ecce venient dies quibus dicent, Beatæ steriles, & veteri qui non genuerũt, & vbera quæ non lactauerunt.	29	*Quoniam ecce venient dies in quibus dicẽt, Beatæ steriles, & ventres qui non genuerunt, & vbera quæ non lactauerunt.*
Τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, Καλύψατε ἡμᾶς.	30	Tum incipient dicere montibus, ‖Cadite super nos: & collibus, Operite nos.	30	*Tunc incipient dicere mõtib⁹, Cadite super nos: & collibus, Operite nos.* Esa.2.19. osee 10.8. apoc.6.16.
Ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ ξηρῷ τί γένηται;	31	‖Nam si in virente ligno ista faciunt, in arido quid fiet?	31	*Quia si in viridi ligno, hæc faciunt, in arido quid fiet?* 2 Pet 4. 17.
Ἤγοντο δὲ καὶ ἕτεροι δύο κακοῦργοι	32	‖Ducebantur autẽ etiam alij	32	*Ducebantur autem &* Mat.27.38 mar.15 27. ioh.19.18.

* 17 *Necesse habebat*, ἀνάγκην εἶχον. nempe, sic ferente consuetudine vt alij Euangelistæ explicant. Tanti est momenti Tyrannus ille Mos trium literarum. Cur autẽ κατὰ ὁρτὴν verterim *singulis festis*, dixi Mar.15.6.

* 24 *Secundum eos iudicauit*, ἐπέκρινε. Vulg. *adiudicauit*. Rectè quod ad sensum attinet: nam τὸ ἐπικρίνειν & τὸ κατακρίνειν opponuntur. Sed hæc constructio est Latinè inusitata. Syrus vtitur verbo פקד [*pecad*] quod hic respondet Latinæ voci forensi *Decreuit*.

* 25 *Illi eorum libidini*, τῷ θελήματι αὐτῶν. Vulgata, *voluntati*. dilutè: & videtur articuli vis hic quoque fuisse seruanda. Cic.4. Tusc. *voluntas est quæ quid cum ratione desiderat: quę autem rationi aduersa vehementius est incitata, ea libido est vel cupiditas effrenata.*

26 *Pone Iesum*, ὄπισθεν τοῦ Ἰησοῦ. id est à tergo ipsius * præeuntis Vide Matthæum capite 27. versu 32. & Iohannem cap.19. versu 17.

28 *Filiæ Hierusalem*, Θυγατέρες Ἱερουσαλὴμ. Hebraicè, בנות ירושלם [*benoth Ieruschalajim:*] id est, vos Hierosolymitanæ mulieres.

σὺν αὐτῷ, ἀναιρεθῆναι.

Καὶ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον Κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, καὶ τοὺς κακούργους· ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔλεγε, Πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ οἴδασι τί ποιοῦσι. Διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἔβαλον κλῆρον.

Καὶ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν. ἐξεμυκτήριζον δὲ καὶ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες, Ἄλλους ἔσωσε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός.

Ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ καὶ οἱ στρατιῶται, προσερχόμενοι, καὶ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ·

Καὶ λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, σῶσον σεαυτόν.

Ἦν δὲ καὶ ἐπιγραφὴ γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμμασιν Ἑλληνικοῖς καὶ Ῥωμαϊκοῖς καὶ Ἑβραϊκοῖς, ΟΥΤΟΣ ΕΣΤΙΝΟ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

Εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφήμει αὐτὸν, λέγων, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, σῶσον σεαυτὸν καὶ ἡμᾶς.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος ἐπετίμα αὐτῷ, λέγων, Οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίματι εἶ;

Καὶ ἡμεῖς μὲν δικαίως· (ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν ἀπολαμβάνομεν) οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

Καὶ ἔλεγε τῷ Ἰησοῦ, Μνήσθητί μου Κύριε, ὅταν ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν λέγω σοι, σήμερον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

Ἦν δὲ ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, καὶ σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.

Καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ἐσχίσθη τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

duo *qui erant* malefici cum eo, necandi.

33 Quum igitur venissent in locum qui vocatur Caluaria, illic crucifixerũt eum, & maleficos illos: vnum ad dextram, alterum ad sinistram.

34 Iesus autẽ dicebat, Pater, remitte *hoc* ipsis. nesciunt. n. quid faciant. Partientes verò vestimẽta eius, iecerunt sortem.

35 Et stabat populus spectans. sannis autẽ excipiebant eũ etiã primores cum eis, dicẽtes, Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est ille Christ *ille* Dei elect.

36 Illudebãt autẽ etiã ei milites, accedẽtes, & acetũ ei offerẽtes:

37 Dicẽtésque, Si tu es Rex ille Iudæorum, serua temetipsum.

38 Erat autẽ etiã inscriptio scripta super eum literis Græcis & Romanis & Hebraicis, HIC EST REX ILLE IVDÆORVM.

39 Vnus autẽ ex maleficis qui erant suspensi, conuiciabatur ei, dicens, Si tu es Christus ille, serua teipsum & nos.

40 Respondens autem alter obiurgauit eũ, dicens, Ne tu quidem Deum times, quum in eadem sis damnatione?

41 Et nos quidem iustè: (nam digna factis recipimus) iste verò nihil indecens fecit.

42 Dixítque Iesu, Domine, memẽto mei quum veneris in regnum tuum.

43 Tum dixit ei Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.

44 Erat autem quasi hora sexta, & tenebrę factę sunt super totam regionem vsque ad horam nonam.

alij duo nequam cum eo, vt interficerentur.

33 *Et postquam venerunt in locũ qui vocatur Caluaria, ibi crucifixerunt eum & latrones: vnum à dextris & alterum à sinistris.*

34 *Iesus autẽ dicebat, Pater, dimitte illis: non enim sciunt quid faciunt. Diuidentes verò vestimenta eius, miserunt sortes.*

35 *Et stabat populus spectans. Et deridebant eum principes cum eis, dicẽtes, Alios saluos fecit, se saluum faciat, si hic est Christus Dei electus.*

36 *Illudebant autem ei & milites, accedentes, & acetum offerentes ei:*

37 *Et dicentes, Si tu es rex Iudæorum, saluum te fac.*

38 *Erat autem & superscriptio scripta super eum literis Græcis & Latinis & Hebraicis,* HIC EST REX IVDÆORVM.

39 *Vnus autem de iis qui pendebãt, latronibus blasphemabat eũ, dicens, Si tu es Christus, saluum fac temetipsum & nos.*

40 *Respondens autẽ alter increpabat eum, dicens, Neq; tu times Deũ quòd in eadem damnatione es?*

41 *Et nos quidẽ iustè (nã digna factis recipimus), hic verò nihil mali gessit.*

42 *Et dicebat ad Iesum, Domine, memento mei quum veneris in regnum tuum.*

43 *Et dixit illi Iesus, Amen dico tibi, hodie mecum eris in paradiso.*

44 *Erat autem fere hora sexta, & tenebræ factæ sunt in vniuersam terrã vsque in horam nonam.*

---

* 32 [*Qui erant*] *malefici*, κακοῦργοι. Nempe latrones. Deest autem participium ὄντες quod expressi, ne Christum videatur Euangelista maleficis accensere, nisi malimus illum ex opinione Iudæorum loqui vt Ioh. 18. 30. Sed idem mox Christum, nempe versu proximè sequente, ab istis distinguit.

33 *Venissent*, ἀπῆλθον: id est ἦλθον, vt suprà, Marci versu 3. cap. 13.

35 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Generale est hoc nomen hoc in loco. Comprehendit enim ipsos etiam Sacerdotes primarios, & quicunque in populo aliqua erant dignitate. Vulg. & Eras. *Principes*, quod nomen videtur angustioris significationis. ¶ *Cum eis*, σὺν αὐτοῖς. Hoc deest in vno exemplari & apud Syrum interpretem, & per se satis intelligitur. ¶ [*Ille*] *Dei electus*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἐκλεκτός. Hebr. בחיר יהוה [*bechir iehouah*,] id est, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc fauore cõplexus est, vt ipsum designarit Messiam. Alioqui solent electi Dei vocari quos Dominus ad vitam æternam ab æterno selegit.

39 *Vnus autem*, εἷς δέ. Matthæus, alterius latronis præterita historia, vtrunque pari scelere inuoluit: quod Augustinus per numeri heterosin excusat. Fuit enim in genere propositum Matthæo narrare, à Christo conuiciis lacerando nullum genus hominum abstinuisse. Sed & verisimile est alterum ex latronibus, saltem silentio suo aliquandiu visum alteri conuiciatori consentire, donec victus aduersariorum Christi extrema improbitate, qui semimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil responsantem, sed etiam pro ipsis orantem, exagitare non desinebant, in pręclaram & sempiterna memoria dignam confessionem erumperet.

40 *Ne tu quidem Deum times*, οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν Θεόν. Vulgata, *Neque tu Deum times.* Traiectio est pronominis σύ. Nec enim minus cæteros Christo conuiciantes reprehendit, quàm hũc suum socium: quanuis ad hunc propriè suum sermonem dirigat.

41 *Indecens*, ἄτοπον. Vulgata & Erasmus, *Malum*: sicut etiam ἄτοπα & πονηρὰ videntur pro iisdem aut certè non multum dissimilibus accipi, 2. Thess. 3. 2. Hîc porro videtur ἄτοπον dici quicquid fit pręter officium, quod non malè videtur indecentis nomine exprimi. Et hoc illud esse arbitror quod Hebræi נבלה [*Nebalah*] vocant vt Gen. 34. 7. quod Græci interpretes modo ἄχρειον modo ἀφρόσυνα verterunt.

43 *Hodie*, σήμερον. Quærit Theophylactus quî hoc conueniat cum iis quæ dicuntur Heb. 11. 40, veteres illos sanctos, quorum illic fit mentio, non accepisse promissionem: & ad hũc nodum explicandum multa sanè absurda cõmemorat, quæ non attingo, ne à scopo videar aberrare. Tantùm dico, nimium audaces fuisse qui particulam σήμερον,

σήμερον, adiecta distinctione, cõiunxerunt cum verbo λέγω, quum in omnibus codicibus connectatur cum verbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo verò locus ille sit explicãdus, dicemus suo loco, & item alter ille Petri, cuius falsa interpretatio nobis genuit quem vocant Limbum. Vide de Paradiso 2. Corinth. 12.4.

Καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου. Καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν.

Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν Θεὸν, λέγων, Ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν.

Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη ὑπέστρεφον.

Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτοῦ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα.

Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος.

Οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων· ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ ἠτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος.

Καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευὴ, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε.

Κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ.

Ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν, κατὰ τὴν ἐντολήν.

Κεφάλαιον κδ.

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων, ὄρθρου βαθέος ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρ-

45 Et obtenebratus est sol, & aulęum templi fissum est medium.

46 Quúmque clamasset voce magna Iesus, ait, ‖Pater, in manus tuas ¨depono spiritu meum. Et quum hæc dixisset expirauit.

47 Quum vidisset autẽ Cẽturio quod factú fuerat, glorificauit Deum, dicens, Vere hic homo iustus erat.

48 Et omnis turba quę simul ad hoc spectaculu accesserat, spectans quæ facta fuerant, verberans pectora sua reuertebatur.

49 Stabant autem omnes noti eius procul, & mulieres quæ erant eum vnà sequutæ a Galilæa, videntes ista.

50 Tũ ecce vir nomine Ioseph, ¨senator, vir bonus ac iustus:

51 Qui non ¨assensus fuerat cõsilio ac facto eorum, ortus Arimathæa ciuitate Iudæorum: qui & ipse ¨ expectabat regnum Dei.

52 Hic, *inquam*, adiens Pilatum, petiit corpus Iesu.

53 Et detractum inuoluit sindone, posuitque illud in monumento quod erat ¨ in saxo incisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

54 Porro dies erat ¨Parasceues, ¨& Sabbathum succedebat.

55 Subsequutæ etiam mulieres quæ cum eo venerant ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum esset corpus eius.

56 Reuersę verò parauerunt aromata & vnguenta: ac Sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

CAP. XXIIII.

1 P‖Rimo autem *die* hebdomadis, ¨profundo diluculo

45 *Et obscuratus est sol, & velum templi scissum est medium.*

46 *Et clamãs voce magna Iesus, ait, Pater, in manus tuas commendo spiritum meum. Et hæc dicens expirauit.* Psal. 30 6

47 *Videns autẽ Centurio quod factum fuerat, glorificauit Deum, dicens, Vere hic homo iustus erat.*

48 *Et omnis turba eorum qui simul aderant ad spectaculum istud, & videbant quæ fiebant, percutientes pectora sua reuertebantur.*

49 *Stabant autem omnes noti eius a longè: & mulieres quæ sequutæ eum erant a Galilæa, hæc videntes.*

50 *Et ecce vir nomine Ioseph qui erat decurio, vir bonus & iustus:* Matt. 27. 57 mar. 15 43 ioh. 19. 38

51 *Hic non consenserat cõsilio & actibus eorum, ab Arimathæa ciuitate Iudææ, qui expectabat & ipse regnum Dei:*

52 *Hic accessit ad Pilatum, & petijt corpus Iesu.*

53 *Et depositum inuoluit sindone, & posuit illud in monumento exciso, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

54 *Et dies erat Parasceues, & Sabbathum illucescebat.*

55 *Subsequutæ autem mulieres quæ cum eo venerãt de Galilea, viderunt monumentum, & quemadmodum positum erat corpus eius.*

56 *Et reuertentes parauerunt aromata & vnguenta: & Sabbatho quidem siluerunt, secundum mandatum.*

CAP. XXIIII.

1 *VNa autẽ Sabbathi valde diluculo re-* Mar. 16. 1 ioh. 20. 1

46 *Depono*, παραθήσομαι. Vel *commendo*: i. σωίσημι. Sed illud magis est proprium, & huius loci sententiæ accommodatius. Eras. *Commendabo.* Nam etiam Psal. 31. 6, vnde petita sunt hæc Christi verba, legitur אפקיד [*aphkid*] futuro tempore. Sed præterquam quòd familiares sunt Hebræis omnium temporum permutationes, res ipsa ostendit significationem præsentis melius conuenire. Deinde in vetustis codicibus duobus & Theophylacto Romano scribitur παρατίθημι, & in aliis tribus παρατίθεμαι.

50 *Senator*, βουλευτὴς. Vulg. *decurio.* Vide Mar. 15, 43.

* 51 *Assensus fuerat*, συγκατατεθειμένος. Sic Græcæ vocem interpretatur Cicero in Lucullo, *Nunc de assensione siue approbatione, quam Græci* συγκατάθεσιν *vocant, paucа dicemus.* ¶*Expectabat*, προσεδέχετο. Vel exceperat, & amplexus fuerat: quæ est propria huius vocabuli significatio.

53 *In saxo incisum*, λαξευτῷ. Id est intra ipsam rupem excauatum. Vulg. *exciso.* Eras. *ex lapide excisum.* Neuter satis perspicué.

54 *Parasceues*, παρασκευή. Malo cum Vetere legere παρασκευῆς, quanuis illud excusari possit per appositionem, quam vocant: quum dies ipse alibi dicatur Parasceue.

5 ¶*Et Sabbathum succedebat*, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et Sabbatum illucescebat:* quæ interpretatio est perobscura, nisi siquis Oliandrum sequutus, vesperam proximam à qua inchoabant Sabbathũ, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego verò existimo Lucam hæc addidisse vt explicaret nomen Parasceues, & ὅτι pro Post accipiendum: vsum denique hoc verbo, habita potius ratione sequuturi diei quam imminentis noctis, inter parasceuen & diem sabbathi intercedentis, quanuis sabbathi quies a nocte inciperet. Nam quòd nomen Lucis nonnulli ad Hesperum referunt, mihi argutũ potius quam solidum videtur. Sum autem istud ita interpretatus, vt perspicuitati studuerim.

IN CAPVT XXIIII.

1 *Primo autem* [*die*] *hebdomadis*, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. *Vna autem Sabbathi.* Erasmus, *Vno autem Sabbathorum.* Nostram interpretationem hoc loco cõfirmat Theophylacti authoritas. Vide Matth. 28. 1. ¶*Profundo diluculo*, ὄρθρου βαθέος. Id est (vt inquit Marcus) valde ma-

ne, siue, (vt ait Iohannes) quum adhuc tenebræ essent, id est, quũ vixdum inciperet lucescere. Diuiditur enim crepusculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθρον propriè vocant primum diluculi punctum: vnde gallus dicitur ὀρθροβόας, quòd lucem prænuntiet primo statim diluculo. Huic succedit τὸ λυκαυγές, quũ dubia iam lux est, quam excipit aurora. Totum autem crepusculum matutinum vocant δείλω πρωΐαν, & interdum quoque ὄρθρον: quamobrem Lucas addidit βαθέος, vt primã diluculi partem apertius declararet. Sed & Marcus quũ dixisset πρωΐ, (quo vocabulo declaratur non modò crepusculum totum matutinum, sed etiam prima diei pars) addidit λίαν, i. valde: sicut Hom. Iliad. σ, quũ extremam partem crepusculi describens vsus esset vocabulo πρωΐ, subiunxit ἔτι μάλα, vt planius loqueretur. Rectè ergo Iohannes dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης, neque ab aliis Euangelistis dissentit. Loquitur enim non de noctis ipsius parte, sed vix adhuc lucescente die: & tempus hîc quoque notatur non quo ad ipsum sepulchrũ peruenerunt, sed quo ex vrbe profectę sunt vt eò venirẽt. quamobrem etiam ἦλθον conuerti *Iuerunt*. Sic enim sæpè accipitur ἔρχεσθαι pro ἴναι & pro προΐεσθαι. Vide Mar. cap. 16. vers. 2.

ρεσαν ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα· καὶ τινες σὺν αὐταῖς.

2 Εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου·

3 Καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

4 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδοὺ, δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις·

5 Ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν, καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτὰς, Τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

Suprà 9.22 matt.17.23 mar. 9.31

6 Οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,

7 Λέγων, Ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.

8 Καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

9 Καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

10 Ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαλινὴ Μαρία καὶ Ἰωάννα καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἱ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα.

11 Καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.

Ioh.20.6

12 Ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμε ἐπὶ τὸ μνημεῖον· καὶ παρακύψας βλέπει τὰ

iuerunt ad monumentum, ferentes quæ parauerant aromata: ¶ & nonnullæ cum ipsis.

2 Inuenerunt autem saxum auolutum à monumento:

3 Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.

4 Et factum est ¶ dum in ea re hæsitarent, ecce, duo viri superuenerunt eis, induti ¶ vestibus fulgurantibus:

5 Quum autem expauefactæ inclinarẽt faciem in terram, dixerunt eis, Quid ¶ inter mortuos quæritis eum qui viuit?

6 Non est hîc, sed surrexit. ¶ mementote vt ‖ loquutus sit vobis quum adhuc in Galilæa esset,

7 Dicens, Oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi: & die tertio resurgere.

8 Recordatæ sunt igitur verborum illius.

9 Et reuersæ à monumento annuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & reliquis omnibus.

10 Erant autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi *mater*, & reliquæ ¶ cum ipsis, quæ hæc dicebant Apostolis.

11 Sed ¶ visa sunt apud eos quasi deliramentum, verba ipsarum, neque crediderunt eis.

12 ‖ Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & ¶ quum introspexisset, videt

nerunt ad monumentum, portantes quæ parauerãt aromata.

2 *Et inuenerunt lapidem reuolutum à monumento.*

3 *Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.*

4 *Et factum est dum mẽte consternatæ essent de isto, ecce, duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti.*

5 *Quum timerent autem, & declinarent vultum in terram, dixerunt ad illas, Quid quæritis viuentem cum mortuis?*

6 *Non est hic, sed surrexit. recordamini qualiter loquutus est vobis quum adhuc in Galilæa esset.*

7 *Dicens, Quia oportet Filium hominis tradi in manus hominum peccatorum, & crucifigi, & die tertia resurgere.*

8 *Et recordatæ sunt verborum eius.*

9 *Et regressæ à monumẽto nuntiauerunt hæc omnia illis vndecim, & cæteris omnibus.*

10 *Erat autem Maria Magdalene, & Iohanna, & Maria Iacobi, & cæteræ quæ cum eis erant, quæ dicebant ad Apostolos hæc.*

11 *Et visa sunt ante illos sicut deliramentum verba ista, & non crediderũt illis.*

12 *Petrus autem surgens cucurrit ad monumentum: & procumbens viait*

¶ *Et nonnullæ cum ipsis*, καὶ τινες σὺν αὐταῖς. Hæc desunt in vno vetere exemplari, neque habentur in Vulg. editione.

4 *Dum in ea re hæsitarent*, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐταὶ περὶ τούτου. Vulg. & Eras. *Dum mente cõsternatæ essent de hoc.* De verbo διαπορεῖν diximus suprà, 9.7: sed rectè annotat doctissimus Budæus διαπορεῖσθαι plus esse quàm διαπορεῖν, sicut rursus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare videtur quam διαπορεῖσθαι, 2. Cor. 4.8. ¶ *Vestibus*, ἐσθήσεσιν. Sic habent omnes codices, quanuis annotent grammatici nomen poeticum esse ἔσθησις pro ἐσθής.

5 *Inter mortuos*, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulgata & Erasmus, *Cum mortuis.* sed præstat pro μεταξὺ accipere: quanuis in hac significatione fere iungatur cum tertio casu. Deinde sciendum est hoc pertinere ad verbum ζητεῖτε. Abundat enim Lucas verborum traiectionibus, quę sępenumero sententiam reddunt obscuriorem.

6 *Mementote*, μνήσθητε. Μνήσθητε, inquit Erasmus in hunc locum, anceps est Imperatiuíne sit modi an Indicatiui. Id verò quid sit, & quomodo probabile sit, non video.

10 *Cum ipsis*, σὺν αὐταῖς. Vulgata & Erasmus, *Quæ cum eis erant* i. αἱ σὺν αὐταῖς.

11 *Visa sunt*, ἐφάνησαν. Id est ἐδόκησαν. Nam φαίνεσθαι à φῶς deductum propriè de iis dicitur quæ in oculos incurrunt.

12 *Quum introspexisset*, παρακύψας. Vetus interpres, *Procumbens*, id est πρηνής. Idem Iohann. 20.5, & 11. vertit, *Quum se inclinasset*, magis propriè, ni fallor. Alibi, id est Iac. 1.25, & 1. Pet. 1.12, vti maluit verbo Prospiciendi, quod hîc quoque substituit Erasmus: quum Prospicere aliud prorsus declaret, nimirum procul conspicere: quod quidem fit diuerso corporis gestu ab eo qui hoc verbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν, à consequenti significat prono

prono capite & propenso collo diligentius introspicere, nisi quum παρὰ designat præteritionem ac contemptum. Tunc enim declarat, obiter & quasi prætereundo limis oculis aspicere: vt si præteriẽs alicuius ædes, caput immittas, & eo vix conspecto, statim discedas: pro quo Latini dicunt, A limine salutare. Est igitur Procumbendi vocabulum nimis generale, Prospiciẽdi verò improprium. Neque verò hæc obseruatio inanis est. ita enim significatur, Petrum rem totam diligenter esse perscrutatum: quo minus est nobis dubitandum de huius historiæ fide.

ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.

Καὶ ἰδοὺ, δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς.

Καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς καὶ συζητεῖν, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς.

Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καὶ ἐστε σκυθρωποί;

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς ᾧ ὄνομα Κλεόπας εἶπε πρὸς αὐτὸν, Σὺ μόνος παροικεῖς ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;

lintea sola *illic* iacẽtia: abiitque, apud semetipsum mirans factum.

13 ‖ Et ecce, duo ex iis ibant eo ipso die in vicum distantem stadiis ᵃ sexaginta ab Hierusalem, cui *vico* nomen *est* Emmaus:

14 Et ᵃ colloquebantur inter se de istis omnibus quæ euenerant.

15 Et factum est dum colloquerentur, & *se* mutuò rogitarent, ipse Iesus accessit, & vnà iter faciebat cum ipsis.

16 Oculi autem eorum ᵃ tenebantur ne ipsum agnoscerent.

17 Dixit autem eis, Qui sunt hi sermones quos confertis inter vos ambulantes? ᵃ & *quid* estis tetrico vultu?

18 Respondens autem alter, cui nomen ᵃ Cleopas, dixit ei, Tu solus ᵃ commoraris in *vrbe* Hierusalem, & ignoras quæ in ea facta sunt his diebus?

linteamina sola posita: & abijt, secum mirans quod factum fuerat.

13 *Et ecce, duo ex illis ibant ipsa die in castellum quod erat in spatio stadiorum sexaginta ab Ierusalem, nomine Emmaus:* Mar.16 12

14 *Et ipsi loquebantur adinuicem de ijs omnibus quæ acciderant.*

15 *Et factum est dum sabularentur, & secum quærerent, & ipse Iesus appropinquans ibat cum illis.*

16 *Oculi autem illorum tenebantur ne eum agnoscerent.*

17 *Et ait ad illos, Qui sunt hi sermones quos confertis adinuicem ambulantes, & estis tristes?*

18 *Et respondens vnus cui nomen Cleopas, dixit ei, Tu solus peregrinus es in Ierusalem, & non cognouisti quæ facta sunt in illa his diebus?*

13 *Sexaginta*, ἑξήκοντα. Sic apud Syrum interpretem & in omnibus nostris codicibus legitur. Itaque aut hic peccatum est in numero, aut apud Iosephum libri de bello Iudaico 7.cap.27, non rectè scribuntur stadia triginta.

14 *Colloquebantur*, ὡμίλουν. Eras. *Confabulabantur:* à quo verbo libens abstineo, ne fabulas narrasse isti videantur, Quanuis non ignorem Fabulari apud Plautum sæpe de omni sermone dici, vtpote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidem & αὐτολεξεὶ significat Vnà versari, sed hîc accipitur pro συλλαλῆσαι, quo verbo vtitur Nazianzenus.

16 *Tenebantur*, ἐκρατοῦντο: id est retinebantur & impediebantur, ita nimirum statuẽte Domino. Syrus interpres *clausos* interpretatur, quod κατέπ intelligendum est. Ex hoc autem loco apparet quàm inconsideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quæ vero corpori non possunt conuenire: veluti qui inuisibile, nulla quantitate, nullo loco circunscriptum imaginantur. Non multo minus errant qui Christum existimant à resurrectione varios vultus induisse: quia, inquiunt, corpus erat spirituale. Quanto melius Augustinus ad Consentium, corpus animale definit, quod propter mortis dissolutionẽ & corruptionem cæteris animãtibus simile est: spirituale verò, quod iam cum spiritu est immortale? Et paulo pòst, *Sicut*, inquit, *animale corpus non est anima, sed corpus: ita & spirituale corpus non spiritũ debemus putare, sed corpus.* Quid quòd idem in epistola ad Dardanum, ne animæ quidem Christi tribuit, nedum corpori, vt duobus simul locis existere potuerit? Quod autem ad formæ & characteris mutationẽ attinet, si ita est vt vultum & staturam mutarit Dominus, quid necesse fuit istorũ oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16.12, Christum duobus istis apparuisse ἑτέρᾳ μορφῇ, ita explicãdum est, vt vel μορφὴ pro ipso habitu & vestitu corporis accipiatur, (apparuit enim illis tanquã & ipse ad iter accinctus: sicut Mariæ visus hortulani specie, non antè est ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret) vel referatur ad eam formam qua ipsis visus est, non qua ipse esset reuera. Hactenus enim tenebantur ipsorum oculi, non vt nullam in eo formam viderent, sed vt veram non perspicerent, vnde agnosci posset: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diuersæ formę imaginem fuisse obiectam, quum reuera, sicut idem erat corpus, eadem etiam esset eius forma.

17 *Et [quid] estis tetrico vultu*, καὶ ἐστε σκυθρωποί; Addidi particulam quæ omnino ad explendã sententiam requiritur. In vno exemplari scribitur, καὶ ἔσπασαν σκυθρωποὶ, quod ego interpretarer, *At [illi] consiliterũt tristes.* Nam neque addita erat interrogationis nota, neque hæc cum superioribus erant coniuncta: quod mihi non displicet. Quod autem attinet ad σκυθρωποὶ, rectè quidẽ Vetus interpres hoc loco tristes interpretatur: sed cum tristitia proprie sit animi, & de vultus habitù hîc agatur, studui planius loqui, & vocabulum Græcum paulo expressius declarare.

18 *Cleopas*, Κλεόπας. Alterum fuisse hunc nostrum Lucam, quidam ex veteribus arbitrantur, quorum opinio refellitur ex præfatione Actis Apostolorũ præposita. Epiphanius autem aduersus Saturnilianos Nathanaelẽ fuisse tradit. Ita necesse vt repugnantia scribant qui curiosas quæstiones tractant ex cõiecturis. ¶ *Commoraris*, παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν, sicut apud Latinos Commorari & Habitare, obseruauimus Mat.2.23. Sed hoc quidem loco nol m eam differentiam subtilius obseruare. Si cui tamen hoc placuerit, ita licebit exponere cum Syro interprete, *Tu solus aduena [hoc videlicet festo,] in Hierusalem venisti, qui hæc non noueris?* Nisi fortè malimus παροικεῖν interpretari Accolere, ita vt exponatur, *Túne solus accolis Hierusalem, & ista non nosti?* Nam in vno codice legimus παροικεῖς Ἱερουσαλὴμ, nõ addita præpositione ἐν: & istos verisimile est suspicatos esse, eum quem non agnoscebãt, quique statim a solenni die ex vrbe profectus esset, ex vicino aliquo pago venisse ad quem sese reciperet. Vulg. & Eras. *Tu solus peregrinus es in Hierusalem:* vt παροικεῖν idẽ declaret atque πεδοδημεῖν, quo vtitur Lucas Act.2.10. Sed mihi non satis placet eorũ expositio qui addunt particulã Adeo, vt sit hæc sententia, *Túne solus es adeo peregrinus & hospes in Hierusalẽ vt ista non cognoueris?* Nã trãslatitiè dicitur hospes esse in aliqua ciuitate qui ignorat quod cęteri illic norint. Sic Cic. pro Milone, *An verò Iudices, vos soli ignoratis, vos hospites in hac vrbe versamini, vestræ peregrinãtur aures, neque in hoc pernagato ciuitatis sermone versantur?* Sed hoc dicendi genus nescio quomodo videtur à communi loquendi vsu remotius quàm vt Lucas cò respexerit. Deinde ista interpretandi libertas in his quidem libris mihi non placet, ne tum quidem quum de sententia nihil detrahitur.

Et videtur huic loco apprime

19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ποῖα; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ Θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ.

20 Ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

21 Ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ, ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο.

22 Ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

23 Καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον, λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἱ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

24 Καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

25 Καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται,

26 Οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

27 Καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ Μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διηρμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

28 Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο· καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρωτέρω πορεύεσθαι.

29 Καὶ παρεβιάσαντο αὐτὸν, λέγοντες, Μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. Καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

30 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

31 Αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ

19 Ipse verò dixit eis, Quæ? At illi dixerunt ei, Quæ *facta sunt* Iesu Nazareno, qui fuit Propheta, potens reipsa & verbis, coram Deo & toto populo.

20 Quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum & magistratus nostri vt morte damnaretur, & crucifixerunt eum.

21 Nos autem sperabamus illum esse qui redempturus esset Israelem. atqui præter hæc omnia, tertium hunc diem agit hodie ex quo hęc facta sunt.

22 Sed & mulieres quædam ex nobis perculerunt nos, quæ diluculo venerunt ad monumentum:

23 Et non inuento eius corpore venerunt, dicentes se etiam apparitionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.

24 Et abierunt quidam eorum qui erant nobiscum, ad monumentum, & ita inuenerũt prout mulieres dixerant, ipsum verò non viderunt.

25 Tum ipse dixit eis, O amentes & tardi corde ad credẽdum omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ,

26 Nónne hæc oportuit pati Christum, & introire in gloriam suam?

27 Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de se *scripta erant.*

28 Appropinquarunt igitur vico in quem proficiscebantur, & ipse simulabat se longius ire.

29 Sed *ipsi* adegerũt eum dicentes, Mane nobiscum: quoniam advesperascit, & inclinauit dies. Ingressus est igitur vt maneret cum eis.

30 Et factum est quũ accubuisset cum eis, sumpto pane benedixit, & fractum porrexit eis.

31 Adaperti sunt autem oculi

19 *Quibus ille dixit, Quæ? Et dixerunt, De Iesu Nazareno, qui fuit vir Propheta, potens in opere & sermone coram Deo & omni populo.*

20 *Et quomodo eum tradiderunt summi sacerdotes & principes nostri in damnationem mortis, & crucifixerunt eum.*

21 *Nos autem sperabamus quia ipse esset redempturus Israel: & nunc super hæc omnia, tertia dies est hodiequòd hæc facta sunt.*

22 *Sed & mulieres quædam ex nostris terruerunt nos, quæ ante lucem fuerunt ad monumentum:*

23 *Et non inuento corpore eius, venerunt, dicentes se etiam visionem Angelorum vidisse, qui dicunt eum viuere.*

24 *Et abierunt quidam ex nostris ad monumentum: & ita inuenerunt sicut mulieres dixerunt, ipsum verò non inuenerunt.*

25 *Et ipse dixit ad eos, O stulti & tardi corde ad credendum in omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ,*

26 *Nónne hæc oportuit pati Christum & ita intrare in gloriam suam?*

27 *Et incipiens à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de ipso erant.*

28 *Et appropinquauerunt castello quò ibant: & ipse se finxit longius ire.*

29 *Et coegerunt illum, dicentes, Mane nobiscum: quoniam advesperascit, & inclinata est iam dies. Et intrauit cum illis.*

30 *Et factum est dum recumberet cum eis, accepit panem, & benedixit ac fregit, & porrigebat illis.*

31 *Et aperti sunt oculi*

19 *Propheta*, ἀνὴρ προφήτης. Ad verbum, Homo propheta, de quo pleonasmo sæpe iam diximus. Cæterùm satis arguit Prophetę nomen, Cleopam vix tenuisse prima Christianismi rudimenta: nisi Prophetæ nomen lata significatione accipiamus, sicut vsurpatur Act.3.22. Hunc autem dicit re ipsa & verbis, id est doctrina, totáque vita excelluisse, ídque teste ipso Deo & approbantibus hominibus.

20 *Magistratus*, οἱ ἄρχοντες. Vide suprà, 22.13. ¶ *Vt morte damnaretur*, εἰς κρίμα θανάτου: vel vt Vulg.& Eras. *In condemnationem mortis.* Nam κρίμα pro κατάκριμα dici res ipsa ostendit, quum ij qui tradiderunt eum Pilato, noluerint in eum inquiri, sed vt conuictum damnari, & quidem capitali iudicio, præside frustra repugnante.

21 *Atqui*, ἀλλά γε. Vulg. *Et nunc*, καὶ νῦν γε. ¶ *Tertium hunc diem agit*, τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit, videlicet ille quem sperabamus fore Israelis liberatorem. Quanuis enim duriusculè hoc dicatur de eo quem ipsi adhuc mortuum esse putabant, tamen multo planior est hic sensus, & mollior ellipsis, quàm si cum nonnullis subaudias χρόνος, id est tempus: deinde hac etiam ratione potest hoc excusari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num resurrexerit: & in eam quoque sententiam videatur nonnihil propendere, vt ex sequentibus apparet. Vulg.& Erasm. *Tertius hic dies est.* Atqui hoc non est nodũ expedire, sed secare potius, quanuis sic verterit Syrus interpres, vt qui fortè legerit τρίτη ἡμέρα ἐστί.

22 *Ex nobis*, ἐξ ἡμῶν: id est nostri gregis. Itaque Vetus interpres, si sensum spectes, eleganter conuertit, *Ex nostris*, tum hoc loco, tum etiam versu 24. Budæus vertit, *à nobis nos alienarunt*, id est, de statu mentis nos deiecerunt. Malè. Cohærent enim ista cum γυναῖκες, sicuti mox scribitur τῶν σὺν ἡμῖν.

23 *Apparitionem*, ὀπτασίαν. Vulgata, *Visionem.* Vide Act.26,19.

26 *Et introire*, καὶ εἰσελθεῖν. Vulgata legit, καὶ οὕτω εἰσελθεῖν, *Et ita introire.*

31 *Ablatus*

ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἐξ αὐτῶν.

Καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους, Οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς;

Καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς,

Λέγοντας, Ὅτι ἠγέρθη ὁ Κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.

Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ. καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

Πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τί τεταραγμένοι ἐστε, καὶ διατί διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου· ὅτι αὐτός ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατέ με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

Ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς, Ἔχετέ τι βρῶσιμον ἐνθάδε;

Οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.

Καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγε.

Εἶπε δὲ αὐτοῖς, Οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα

corum, & agnouerunt eum: sed ipse ablatus est ex eorum conspectu.

32 Tum alter ad alterum dixerunt, Nónne cor nostrum ardebat in nobis dum loqueretur nobis in via, & quum adaperiret nobis Scripturas?

33 Et surgentes eo ipso momento, reuersi sunt Hierosolymam, & inuenerunt congregatos illos Vndecim, & eos qui cum ipsis erant,

34 *Et* qui dicebãt, Surrexit Dominus verè, & conspectus est Simoni.

35 Tum ipsi exposuerunt *eis* quę *gesta erant* in via, & vt fuerat agnitus ab ipsis in fractione panis.

36 ‖Hæc autem ipsis loquentibus, stetit ipse Iesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis.

37 Consternati verò & expauefacti videbantur sibi spiritum conspicere.

38 Tum dixit eis, Quid turbati estis, & quare cogitationes subeunt corda vestra?

39 Videte manus meas & pedes meos: nam ego ipse sum: contrectate me, & videte: nam spiritus carnem & ossa non habet, prout me conspicitis habere.

40 Et quum hoc dixisset, ostendit eis manus ac pedes.

41 Adhuc autem ipsis non credentibus præ gaudio, & mirantibus, dixit eis, Habetis hic esculentum aliquid?

42 Tum ipsi porrexerunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario.

43 Quæ *ille* accepit, & in eorum conspectu comedit:

44 Dixítque eis, Hi sunt sermones quos loquutus sum vobis quum adhuc essem vobiscum,

eorum, & cognouerunt eum: & ipse euanuit ex oculis eorum.

32 *Et dixerunt adinuicẽ, Nónne cor nostrum ardẽs erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis Scripturas?*

33 *Et surgentes eadem hora, regressi sunt in Ierusalem: & inuenerunt congregatos Vndecim, & eos qui cum illis erant,*

34 *Dicentes quòd surrexit Dominus verè, & apparuit Simoni.*

35 *Et ipsi narrabant quæ gesta erant in via, & quomodo cognouerunt eum in fractione panis.*

36 *Dum autẽ hæc loquuntur, stetit Iesus in medio eorum, & dixit eis, Pax vobis: ego sum, nolite timere.* Marci 16. 14 Ioh. 20 19

37 *Conturbati verò & cõterriti existimabant se spiritum videre.*

38 *Et dicit eis, Quid turbati estis, & cogitationes ascendunt in corda vestra?*

39 *Videte manus meas & pedes: quia ego ipse sum: palpate & videte: quia spiritus carnem & ossa non habet, sicut me videtis habere.*

40 *Et quum hoc dixisset, ostendit eis manus & pedes.*

41 *Adhuc autem illis non credentibus & mirantibus præ gaudio, dixit, Habetis hic aliquid quod mãducetur?*

42 *At illi obtulerũt ei partem piscis assi, & fauum mellis.*

43 *Et quum manducasset coram eis, sumẽs reliquias dedit eis.*

44 *Et dixit ad eos, Hæc sunt verba quæ loquutus sum ad vos quum adhuc essem vobiscum, quoniam*

---

31 *Ablatus est extra conspectum ipsorum*, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. Vulgata, *Euanuit ab oculis eorum.* Sed rectè admonet Erasmus Euanescendi vocabulum non satis conuenire, quum hic non de spectro, sed de vero corpore fiat mentio. Quòd autem idem interpretatur, *subduxit sese ab oculis eorum*, non satis videtur repentinam illam corporis subductionem declarare. Cæterùm ἐμφανεστέρον dixit Lucas ἀπ' αὐτῶν, quàm si dixisset αὐτοῖς, nempe ne quis existimet præsentem quidem Christum cum ipsis mansisse, sed corpore quod cerni non posset. Itaque dicere malui, Extra ipsorum conspectum, quàm ipsorum cõspectui aut oculis ablatum. Nostri verò vbiquitarij certè ne apud se quidem sunt quum ex hoc loco corpus Christi exempta circunscriptione, vel omnibus vel pluribus simul locis Essentialiter adesse posse somniant.

32 *Ardebat*, καρδία ἦν. In vno exemplari scriptum legimus κεκαλυμμένη ἦν, *obtectum erat.*

34 [*Et*] *qui dicebant*, λέγοντας. Vulgata, *dicentes*, quòd quum in Latino sermone referri ad hos duos possit, meritò mutauimus, inserta etiam copula. Nec enim scriptum est λέγοντες. & quod isti inuenerunt discipulos inter se narrantes, ignorabant ipsi, vt apparet ex vers. 24.

35 *In fractione panis*, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: id est, quum panem frangeret: qui mos erat huius gentis, atque etiamnum hodie à Iudæis seruatur cõuiuij initio, adhibita precatione. Eras. *Ex fractione panis*, quasi ex hoc facto Christus ab illis agnitus dicatur, quum tempus potius declaretur quo Christum agnouerunt, sicut etiam disertè exprimit Syrus interpres.

38 *Disceptationes*, διαλογισμοί. Id est, variæ & perplexæ ambages, quales solent in mentem venire quum aliquid nouum & per se probabile occurrit.

44 *Quum adhuc essem*, ἔτι ὤν. Atqui tum adhuc erat cum eis: sed breui prorsus discessurus alio nempe in cœlum, & vitam aliam, cælestem nimirum & æternã, victurus Deo, vt loquitur Paulus Rom 6 9.

ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως, καὶ προφήταις, καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.

Τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς,

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν Χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ·

Καὶ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.

Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων.

Ioh. 15.26 act.1.4 Καὶ ἰδοὺ, ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς· ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλὴμ ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους.

Ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω ἕως εἰς Βηθανίαν· καὶ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς.

Mar.16.19 act.1.9 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτοὺς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, καὶ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν.

Καὶ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτὸν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης.

Καὶ ἦσαν διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες καὶ εὐλογοῦντες τὸν Θεόν. Ἀμήν.

oportere impleri omnia quæ scripta sunt in lege Mosis, & Prophetis, & Psalmis de me.

45 Tunc aperuit eorum mentē, vt intelligerent Scripturas.

46 Et dixit eis, Ita scriptum est, & ita oportuit Christū pati, & resurgere à mortuis tertio die:

47 Et prædicari eius nomine resipiscentiam ac remissionē peccatorum apud omnes Gentes, incipiendo ab Hierusalem.

48 Vos autem estis horum testes.

49 Et ecce, ego emittam promissum Patris mei in vos: vos autem manete Hierosolymis vsquequo induamini virtute ex alto.

50 Eduxit autem eos foras ad Bethaniam vsque: & sublatis manibus suis, benedixit eis.

51 Et factum est, dum ipse benediceret eis, disiunctus ab eis sursum ferebatur in cælum.

52 Ipsi autem adorato eo reuersi sunt Hierosolymam cum gaudio magno.

53 Erántque omni *tempore* in tēplo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.

necesse est impleri omnia quæ scripta sunt in Lege Moysi, & Prophetis, & Psalmis de me.

45 *Tunc aperuit illis sensum, vt intelligerent Scripturas,*

46 *Et dixit eis, Quoniam sic scriptum est, & sic oportebat Christum pati, & resurgere à mortuis tertia die:*

47 *Et prædicari in nomine eius pœnitentiam, & remissionem peccatorum in omnes gentes, incipientibus ab Ierosolyma.*

48 *Vos autem testes estis horum.*

49 *Et ecce, ego mittā promissum Patris mei in vos: vos autem sedete in ciuitate quoadusque induamini virtute ex alto.*

50 *Eduxit autem eos foras in Bethaniam: & eleuatis manibus suis benedixit eis.*

51 *Et factum est dum benediceret illis, recessit ab eis, & ferebatur in cælū.*

52 *Et ipsi adorantes regressi sunt in Ierusalem cum gaudio magno.*

53 *Et erant semper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen.*

---

47 *Eius nomine*, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Id est eius mandato, & vt ipsius ὑπηρέται, 1.Cor.4.1. Nisi malimus per traiectionē ista subiicere resipiscentiæ ac remissioni peccatorum per ipsius nomen, i.per ipsum in Euangelio loquentem & sese patefacientem ad salutem, qualis est & re, & nomine, verus videlicet Iesus. ¶*Incipiendo*, ἀρξάμενον. Heb.Makor, מחל [*hechel*,] Vulgata, *Incipientibus:* id est ἀρξαμένων, videlicet ὑμῖν, vobis. Quòd autem Erasmus existimat istud ad Christum posse referri, non ob eam tantùm causam repudiādum est quam ipse commemorat, id est quia Christus non cœpit ab Hierusalem, sed Apostoli: verumetiam quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipsa clamat Christum hic agere de Apostolorum munere.

49 *Promissum*, τὴν ἐπαγγελίαν: id est quod promisi vobis à patre mittendum, Ioh.14.16. ¶*Manete*, καθίσατε. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Sedete:* id est moramini, quieti expectate. Sic enim apud Hebræos accipitur verbum ישב [*jaschab*,] quod huic Græco opponitur, vt alibi obseruauimus. ¶*Induamini virtute ex alto*, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: id est, vsquequo Spiritus sanctus è cælo in vos illabatur. Sic enim loquuntur Hebræi, vt Iud.6.34. Nos autem hunc quoque Hebraismum, quia perelegans videtur, libenter retinuimus.

50 *Ad Bethaniam vsque*, ἕως εἰς Βηθανίαν. Nomen est tractus montis Oliueti non certi alicuius vici: qua de re vide Act.1.12. ἡ opinionem omnium.

51 *Disiunctus*, διέστη. Vulgata & Erasm. *Recessit*, ἀνεχώρησεν.

53 *Amen*, Ἀμήν. In manuscr. codice quem nuper sum nactus, ista postea leguntur, Ἐξεδόθη τὸ κατὰ Λουκᾶν ἅγιον εὐαγγέλιον μετὰ χρόνους δεκαπέντε τῆς τοῦ Χριστοῦ ἀναλήψεως.

ΚΥ' ΑΓΓΕ-

ΕΥ'ΑΓΓΕΛΙΟΝ ΤΟ' ΚΑΤΑ' Ι'ΟΑ'ΝΝΗΝ.

EVANGELIVM SECVNDVM IOHANNEM,

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον Α.

CAPVT I. — CAPVT I.

Ε'Ν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος.

1 IN principio erat Sermo ille, & Sermo ille erat apud Deũ, eratque ille Sermo Deus.

1 *IN principio erat verbũ, & Verbũ erat apud Deum, & Deus erat Verbum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *In principio*, ἐν ἀρχῇ: id est ἀπ' ἀρχῆς, à principio, vt loquitur idem noster Iohannes suæ epist. cap 1.2. id est tum quum res omnes creatæ ex stere inciperent. quod putaui obseruandum, vt appareat non satis appositam esse eorum interpretationem qui seruata propria significatione præpositionis ἐν, principium interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Est autem hæc sententia, Sermonem non cœpisse existere quum Deus initium faceret creandi quicquid est conditũ est. Nã, inquit Iohãnes, iam tũ existebat Sermo ille quum res creatæ condi cœperunt, ac proinde ante omnium rerum principium iam erat. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuisse ab initio, infra 8. 44: id est, quum primus homo esset conditus, siue a primo homine condito, antequam videlicet genus humanum propagaretur. Nam nondum existente homine, quî potuit esse homicida? Hic autem agitur de eo quod omnium rerum creatarum exordium præcedit, sicut liquet ex iis quę consequuntur. Itaque locum illum de diabolo, & similes alios frustrà citant hæretici, vt hæc Iohannis verba eludant, quibus æterna Filij hypostasis manifestò confirmatur. ¶ *Erat*, ἦν: id est ὑφίστατο, *subsistebat*, vt rectè explicant Græci. Est enim proprietas ipsius verbi εἶναι obseruanda: quod quidem vni Deo propriè conuenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה [*Iehouah*,] à Græcis ὁ ὤν dicitur: neque ideam quandam declarat, (vt Samosatenus existimabat, & qui eius errorem renouauit Seruetus) sed quod reuera existit. Et habenda etia est in primis ratio præteriti imperfecti, quo videlicet significatur Sermonis hypostasis, id est æterna Filij generatio, principio caruisse, vt qui iam existeret quum conderetur quicquid conditum est, vt ipse de se testatur infrà 17.5. vnde scitè August. Epist. 66, *Non sicut in principio Deus fecit cælum & terram, ita in principio fecit Verbum. Sed in principio erat Verbum.* ¶ *Sermo ille*, ὁ λόγος. Vulgata, *Verbum*: id est τὸ ῥῆμα, quod rectè mutauit Erasmus, veterum etiam fretus auctoritate. puta Cypriani, Lactantij, Hilarij Hieronymi, Ambrosij, Augustini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & orationem, & rationem, & definitionem, & alia nonnulla declarat: vnde factum vt Græci, præsertim theologi, quorum vestigia sequuti sunt Latini, variè hunc locum sint interpretati, dum explicare volunt qua ratione Filius dicatur λόγος: quæ omnia videtur Nazianzenus his paucis verbis diligenter & perspicuè explanasse, Concione secunda πρὸς ὑμᾶς, Δοκεῖ δέ μοι λέγεσθαι λόγος ὅτι πρὸς τὸν πατέρα οὕτως ἔχει ὡς πρὸς νοῦν λόγος, οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ σωματικὸν καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. τάχα δὲ αὖ εἴποι τις ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. ὁ δὲ νενοηκὼς φησὶ, τὸν υἱὸν (τοῦτο γὰρ ὅτι τὸ ἑωρακὼς) νενόηκε τὸν πατέρα, καὶ σωματικὸς ἀπόδειξις καὶ ῥαδία τοῦ τοῦ πάθους φύσεως ὁ υἱός. γέννημα δὲ ἅπαν τοῦ γεννήσαντος σπαρὲν λόγος. i. *Sermo dicitur quòd eam rationẽ habeat cũ Patre quam sermo cũ mente, non solùm quia sit à Patre citra omnem perpessionem genitus, sed etiam quòd Patri sit connatus & eũ enuntiet. Sed & fortassis dicere possit aliquis eandem esse Filij cũ Patre rationẽ quæ finitionis cum definito. nam λόγος etiam finitionem declarat. Etenim qui mente complexus est Filium, (id enim est pro quo dixit, Qui vidit) is & Patrem complexus est: vt iam Filius non sit aliud quàm breuis ac facilis quædã demonstratio naturæ Patris. Siquidem omnis fœtus est ceu tacita quædam expressio eius à quo productus est.* Hæc ille. Basilius autem alias etiam rationes adfert Homilia in hunc locum scripta. Sed quãuis de rebus omnium abstrusissimis loquatur Iohannes, & hæc testimonia de Filio Dei verè ac sapienter dicta agnoscam, mihi tamen non fit verisimile tam subtiliter illum voluisse hoc loco disserere. Deinde habenda potius fuit (opinor) ratio idiomatis Hebræi quàm Græci. Quanuis enim Iohannes Græcè scripserit, tamen in tradenda theologia, ac præsertim in istis declarandis arcanis, neque à verbis neque à loquutionibus recessit, quæ in verbo Dei & in synagogis erant ita vsitatæ, vt ab ipso etiam vulgo, si non res ipsa, at certè vocabula intelligerẽtur. Iam verò apud Syrum interpretem pro λόγος legitur מלתא [*Meltha*,] qua voce significatur λόγος προφορικός. quam linguã multi existimant ætate Christi fuisse in Iudæa popularem: & in editione Chaldaica innumeris penè locis pro eo quod in contextu scribitur יהוה [*Iehouah*] scriptum inuenimus מימר [*memar*,] & Chaldęus interpres sæpe pro eodem habet PHITHGAM ADONAI. vt mihi verisimile videatur, Iohannem hoc nomen veluti è medio sumpsisse, quo soliti fuerint veteres illi Messiam vocare: quasi eum dicas de quo loquutus est, siue quem pollicitus est Dominus, nequis fortasse me existimet statuere Filium nõ esse ἔμφυτον λόγον & Patri ὁμοούσιον. Itaque ὁ λόγος benedictum illud semen Deum & hominem hoc sensu declarat, de cuo Adæ Abrahæ, Isaaco, Iacobo, Dauidi & electis omnibus loquutus est Dominus, quasi Sermonem seu promissum Dei voces. Nisi malis huc referre, quod sit vnicus Patris interpres: qua ratione etiam Angelus interdum appellatur, per quem videlicet Pater ipse semper loquutus, tandem extremis temporibus seipsum mundo patefecit, vt infrà declaratur versu 18. Sed tamen postrema hæc notatio videtur nonnihil impropria, quia λόγος nusquam alibi (quod sciam) accipitur pro interprete seu pro eo qui loquatur, sed pro eo potius quod aliquis loquatur. Cæteræ verò significationes huius vocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiunt, neque Syræ voci Meltha, neque Chaldaico certè vocabulo מימר [*memar*] possunt satis probabili ratione conuenire. Sed tamen hæc omnia atque adeo meipsum libens Ecclesiæ subiicio. Propterea etiam quod annotant veteres Gręcorum

ci, additum esse articulum vt hic Sermo ab aliis discernatur, (nam alioqui & Legem, & Prophetas, & omnia Dei mandata Sermonem Dei vocamus) quia videtur commodè & suo loco obseruatum, nullo modo negligendum censuimus: quanuis frequens illa pronominis *Ille* repetitio nonnullis fortasse parum placebit. ¶ *Et sermo ille erat apud Deum*, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν. Repetitur antecedens loco relatiui, non modò ex idiomate Hebræorum, sed etiam vt magis perspicua sit oratio.

* Verbum, inquit Augustinus, ep.49.quæst.2, *Neque dictum neque transactum, sed apud incommutabilem patrem, incommutabile manens incommutabiliter, sub cuius regimine vniuersa creatura spiritalis & corporalis pro congruentia temporum, locorum, & personarum administratur, cuius moderandæ & gubernandæ quid, quando, & vbi circa eam fieri oporteat, sapientia & scientia penes ipsum est.* Præpositio igitur πρὸς, hypostasin Filij ab hypostasi Patris distinguit, aduersus Sabellium, & eiusdem Filij declarat τὸ συναΐδιον καὶ ἐνύπαρκτον, vt appositissimè declarat Chrysostomus: ideóque non dixit ἐν τῷ Θεῷ, vt rectè obseruat Basilius Homilia εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην εὐαγγέλιον, & κατὰ Σαβελλιανῶν: quanuis vt τὸ ὁμοούσιον indicet, alibi se in Patre esse dicat, infrà 10.38, quod tamè accipi potest de diuinæ in Christo potentiæ manifestatione. Non desunt etiam qui præpositionem πρὸς existiment significare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id est assimilationem quandam, vt πρὸς τὸν Θεὸν idem declaret atque κατὰ Θεόν: veluti quum scribit Philo de Mundo, κατ' εἰκόνα Θεοῦ γεγονὼς ἄνθρωπος: id est, ad imaginem & exemplar Dei conditum esse hominem: in qua opinione is est qui libellum scripsit περὶ συντάξεως, præferentem Basilij Magni nomen. Est enim Filius Patris character & imago prorsus ἀπαράλλακτος: quæ interpretatio hypostases distinguit, & eandem οὐσίαν confirmat, quum in Deo nihil non οὐσιῶδες consideretur. Sed tamen hoc mihi subtilius videtur, quum in plurimis locis hæc propositio simpliciter accipiatur pro *Apud*, vt Mar.6.3, & 9.19. Rom.15.30, 1. Cor.16.6, pro quo dixit ipse Christus παρὰ σοὶ de Patre loquens, infrà, 17.5. Dicitur autem fuisse apud patrem ὁ λόγος, id est quasi sursum apud patrem resedisse, donec fieret Caro, sicut eius incarnationis respectu dicitur descendisse, infrà 3,13, & exiuisse à patre, infrà 13.3, & 16,28. & 17.15, & huc spectat illud Solomonis Prouerb. 8.22, *possedit me Deus initio viæ suæ.* ¶ *Eráque ille sermo Deus*, καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. Sic declaratur τὸ ὁμοούσιον aduersus Ariũ. Nam in Græco sermone additus articulus manifestè ostendit τὸν λόγον habere subiecti rationem, Θεὸν verò attributi, vt etiam infrà, 4.24 & Heb. 11.10. quod omnino fuit annotandum, quoniam alioqui si inuersa enuntiatione dicas καὶ Θεὸς ἦν ὁ λόγος, & Deus erat Sermo, personam Patris & Filij confuderis, cum Sabellio huius distinctionis auctore. Etsi enim de Deo indefinitè considerato ὁ λόγος, dici recto sensu potest, quum singulæ personæ sint vnus & idem Deus: tamen periculosa est hæc loquutio & inusitata. Nam Dei nomen vel essentialiter sine determinatione alicuius ex personis poni consueuit, vt quum dicimus Deũ esse spiritum æternum, omnipotentẽ &c. vel personaliter quidem accipi, sed ita vt Dei nomẽ attribuatur personæ, non autẽ persona Deo, nisi quum tres nominantur, vt si dicas, Deus est pater, filius, & spiritus Sanctus. Etsi verò huiusmodi prædicationes carent omni exemplo, quòd à rebus creatis desumi possit, (quoniam videlicet essentia diuina sese non habet ad personas, neque vt genus ad species, neque vt species ad individua, neque vt totum ad partes) tamen propter homonymiam vocis Dei, quæ modò essentialiter modò personaliter accipitur, sicut vsitatè dixeris Homo est animal, Petrus est homo, inusitatè verò animal est homo, homo est Petrus: sic etiã licet verè, tamen ambiguè & periculosè dicitur, Deus est Pater, Deus est ὁ λόγος, Deus est Spiritus sanctus: tutissimè verò Pater est Deus, Filius est Deus, Spiritus Sanctus est Deus. Imò etiam periculosa est propter Sabellianos & his oppositos Tritheitas, hæc enuntiatio, Deus est pater, Filius, & Spiritus sanctus, ac proinde minus est calumniis hæreticorum obnoxium dicere Sanctam Trinitatem esse vnum Deum, siue Trinitatis voce essentialiter vnum Deum, siue distinctè & sigillatim tres personas consideres: quam, Vnum & eundem Deum esse Trinitatem. Sed vt hoc omittamus, quum in superioribus duabus enuntiationibus ὁ λόγος habeat rationem subiecti, nempe, Sermo ille erat in principio, quo dicto asseritur Filij essentia æterna, &, Sermo ille erat apud Deum, quo persona Filij à persona Patris absque separatione distinguitur, contentiosi hominis fuerit terminos in tertia enuntiatione permutare, qua ὁ λόγος itidem dicatur esse non ὁ Θεός: (sic enim diceretur Filius esse Pater quoniam in secunda enuntiatione ὁ Θεὸς de persona Patris intelligitur) sed Θεὸς, id est verus essentialiter Deus Patri ὁμοούσιος, eodem etiam sensu, sed vsitatiore tamen & planiore enuntiationis formula, quam si terminis in tertia enuntiatione permutatis, ὁ λόγος non pro subiecto sed pro attributo nulla necessitate statuatur. Deinde impropriè dicas Deum esse Sermonem, quia ὁ Θεὸς in Scripturis vel ipsam οὐσίαν declarat, quæ tribus hypostasibus vna & eadem est: vel certè distinctam Patris hypostasin significat, quoties inter se comparantur Patris & Filij hypostases, vt in superiore membro. Itaque vt vitaremus periculosam amphiboliam, quæ non est in Græco sermone, naturalem ordinem constructionis sequuti, priore loco subiectum, posteriorẽ attributum collocauimus.

Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν.	2	Hic *Sermo* erat in principio apud Deum.	2	*Hoc erat in principio apud Deum.*
Colos.1.3 Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν.	3	Omnia per hunc *Sermonem* facta sunt, & absque eo factum est nihil quod factum sit.	3	*Omnia per ipsum facta sunt: & sine ipso factum est nihil quod factum est.*

2 *Hic* [*Sermo*] οὗτος. Expressi ipsum antecedens, nequis τὸν Θεὸν repetendum putet. Nam rectè quidem dicas Deũ ex Deo genitum: Deum autem apud Deum, impropriè, quia πρὸς declarat hypostasis distinctionem. Filius autem non distinguitur à Patre, quatenus Deus est, sed quatenus Filius. Coniunctim tamen dicere licebit, Hic Sermo Deus, erat apud Deum, videlicet Patrem, vt is rectè notat cuius aliquot extant in nostrum hunc Euangelistam Homiliæ sub Origenis nomine. Etsi autem iis assentior qui in his verbis putant epilogum quendam esse superiorum ἀξιωμάτων, tamen etiam existimo necesse fuisse hæc addi vt intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ in duobus posterioribus membris, quasi scriptũ sit ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ ἐν ἀρχῇ Θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ obseruatio, & Sabellij, & Samosateni, & Arrij, & vetustiorũ, nempe Hebionis & Cerinthi, hæreses manifestè conuincit. Annotat Augustinus libri de doctrina Christiana 3. capite 2, quosdã post καὶ Θεὸς ἦν adscripta distinctione, ὁ λόγος coniungere cum οὗτος, quasi ita scripserit Iohannes, *In principio erat Sermo, & Sermo erat apud Deum, eráque Deus. Sermo iste erat in principio apud Deum.* Quæ distinctio mihi non videtur peruertere sententiam, si modò ante tertium *Erat*, repetas ὁ λόγος, ita vt Deus à parte posteriore cõstruatur, tanquam attributum. Nam alioqui de Sermonis diuinitate testimonium impiè corruperis. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Quum non contentus Iohãnes dixisse ἐν ἀρχῇ, hæc etiam addat, neque tamen verisimile sit eum voluisse ταυτολογεῖν, apparet non satis solidam esse Cyrilli sententiam, qui In principio, interpretatur In Patre, qui est principium. Nam quæ esset hæc sententia, *Sermo erat in Patre apud Deum?*

3 *Per hunc* [*Sermonem*,] δι' αὐτοῦ. Iterum expressi antecedens, vt planior esset oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filij arguebant, quasi διὰ non causam efficientem, sed instrumentalem duntaxat declaret, eruditè & eleganter refutatur à Basilio Magno, libri de Spiritu sancto capite 50, ex Scripturæ auctoritate, quæ ἐξ οὗ & δι' οὗ tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui sancto tribuit, vt Rom.11.36. Ephes.4.16. Colos.2.19. infrà, 2.6. Rom 5.5, & alibi sæpe. Quomodo autem explicandus sit hic locus, nemo diuinius possit docere quàm Paulus Col. 1.15 & 16. ¶ *Absque eo*, χωρὶς αὐτοῦ. Is cuius extant Homiliæ sub Origenis nomine, interpretatur *Extra eum*, (nam χωρὶς etiam declarat seorsim ac separatim) & eius expositionis causam nescio quam adfert. Quia, inquit, quum *Extra* ait, nihil omnino reliquis quod in ipso & per ipsum factum non sit. Hi-

sit. Hilarius quoque libro De Trinitate primo obscuram quandam adfert huius loci interpretationem. Ego existimo Iohannem, quum dixisset omnia per ipsum condita, (quibus verbis, τὸ ὁμοούσιον καὶ παντοδυνάμον declarat) nunc iterum hypostasin distinguere, quum Filium adiungit Patri σωτῆρον, vt ipse de se testatur infra 5.17 & 19.

¶ *Nihil quod factum sit*, οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν: id est, ex iis quæ facta sunt, nihil factum est absque eo, siue (vt Epiphanij verbis vtar) πάντα τὰ γενόμενα, εἰ μὴ τοῦ ἐγένετο. Itaque obseruatio illa Vallæ distinguentis ἐγένετο & γέγονεν, nullius est momenti. Magis etiam sunt importuni qui appellatione Nihili putant peccatum aut malitiam intelligi. Fuit autem hic locus varia distinctione corruptus, præsertim à Latinis. Cõiungunt enim ὃ γέγονεν, *Quod factum est*, cum versiculo sequente: quem rursus trifariam distinguunt. Alij enim legũt, *Quod factum est, in ipso vita erat*. id est, quicquid factum est, subsistit etiam in eo, non in sese. Quam distinctionem sequitur ex Græcis Clemens in Pædagogo, lib. 1. cap. 6. & Cyrillus, & Latini fere omnes. Vel, *Quicquid factum est, iã erat vita in eo*, id est, iam in ipso quodãmodo viuebat, quod Augustino non displicet, & Platonis ideas resipit. Alij legunt, *Quod factum est in ipso, vita erat:* quam lectionem non rectè tribuit Augustino Erasmus in hunc locum scribens, quum disertè eam reprehendat lib. 5 de Genesi ad literam, cap. 13. Non, inquit, ita pronuntiare oportet, *Quod factum est in illo, vita est*: quid enim non in illo factum est? Theophylactus demum tertiam distinctionẽ adfert cuiusdam ex veteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ. id est, *& sine ipso factum est nihil, quod factum est in ipso.* Deinde adscripto puncto subnectit, *Vita erat, & vita erat lux hominũ.* Chrysost. verò omnes has distinctiones reprehendit, aduersus eos differens qui contendebant Spiritum sanctum, quem ipsi inter res creatas numerabant, intelligi in eo quod dicitur, *Quod factum est*, & ὃ γέγονεν ostendit ad οὐδὲ ἓν pertinere, ita vt ἐν αὐτῷ sit sequẽtis versiculi initium. Nanzianzenus quoque idem sentit in Oratione περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος: vt planè mirer quid Erasmo in mentem venerit vt eum existimaret cum Cyrillo sentire. Hæc sunt autem ipsius verba, οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθήσομαι, τὸ πάντα διὰ τοῦ υἱοῦ γεγονέναι λέγεσθαι, ὡς ἑνὸς τοῦ πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, εἴρηται, οὐχ ἁπλῶς ἅπαντα. οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ, οὐδ' ὅσα μὴ γέγονεν. Hæc ille, quæ manifestè ostendunt eum coniunxisse ὃ γέγονεν cum οὐδὲ ἓν, tanquam exceptionem, qua res creatæ à non creatis distinguantur. Epiphanius quoque contra Ariomanitas, & in Anchorato, duobus locis eos disertè reprehendit qui aliter distinguunt, vitiato tamen exemplari Græco, vt res ipsa ostendit. Idẽ κατ' Ἀνομοίων apertè post ὃ γέγονεν distinguit. Præterea in omnibus manuscriptis codicibus, vno duntaxat excepto, hanc distinctionem inuenimus. Theophylactus quoque pro nobis facit. Itaque non dubitauimus hanc lectionem cęteris anteponere, quia planam habet sententiam: & doctissimorum interpretum Græcorum auctoritate nititur. Quod autem adfert Erasmus, sibi magis placere lectionem quam hodie vulgò sequitur Latinorum vsus (quia apud hunc Euangelistam fere semper ex proximo membro sumitur gradus sequentis, vt, *In principio erat verbum, & verbum erat apud Deũ, & Deus erat verbum.* Et paulo post, *In ipso vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt:* quasi idcirco etiam legendum sit, *Et sine eo factum est nihil: quod factum est, in ipso vita erat,*) id non est eiusmodi vt magnopere nos debeat mouere.

Ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων·	4	In ipso vita erat, & vita erat Lux illa hominum:	4	*In ipso vita erat, & vita erat Lux hominum:*
Καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν.	5	Et Lux ista in tenebris lucet sed tenebræ eam non comprehenderunt.	5	*Et lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt.*

4 *In ipso*, ἐν αὐτῷ: id est *Per ipsum*, ipsius videlicet vi & efficacia, ac proinde Filius est verè Iehoua, quoniam idem vitam indidit qui fecit vt existerent. Loquitur enim de vita creata quam ipse Sermo creauit. Itaque præpositio ἐν idem declarat atque διὰ in superiore membro, & causam vitæ effectricem ac conseruatricem declarat, ex idiotismo Hebræorum, quem sæpe iam obseruauimus. Nã subtilius quàm par sit argutantur qui vitam explicant in Sermone fuisse antequam res conderentur, Platonicas ideas reuocando: quæ argutiæ mihi non placẽt. At illi impiè de Deo sentiunt qui vitam in eo esse existimant, quasi ipsius essentia rebus permisceatur: quam blasphemiam iam non puduit nostra memoria impurissimos illos Postellum & Seruetum affirmare: tanti est voculæ vnius obseruatio. Et tamen vel ipse quotidianus sermo potuerat illos erudire. Nam quum vitam ac salutem nostram in aliquo homine sitam esse dicimus, quis est cui in mentem veniat ista naturæ permistio? ac quis nõ potius de potestate, virtute, auctoritate alicuius hominis cogitet? Itaque Cyrillus quum hunc locum rectè explicaret, non simpliciter dixit ipsum cunctis commistum, vitam eorum fieri, sed QVASI commistum: quam particulam Erasmus, quum eius sentẽtiam annotaret, certè non debuit prætermittere. Nec aliter, opinor, Virgilius, quanuis sola naturali Dei notitia præditus, dixit, mundi molem à Deo siue Spiritu agitari, quæ magno illi corpori sese misceat. Eadem ratio est explicandi illius quod ait Paulus, Act. 17.28, nos in Deo viuere, moueri, & esse. ¶ *Vita*, ἡ ζωή. Additus articulus distinguit id vitæ genus de quo dicturus est, nimirum vitã humanam, ab ea quam indefinitè ζῶον vocarat, communem omnibus animantibus. Sed hæc distinctio non videtur satis propriè hoc loco exprimi in Latino sermone potuisse. Nam si dicas, *Vita illa*, quum vitæ nomen præcesserit, videbitur huius pronomis vis esse ἀναφορικὴ potius quàm διακριτική. Potest etiam Sermo dici ἡ ζωή, id est vita, ab effectu, quia videlicet is est qui viuificat. ¶ *Erat*, ἦν. Erat, videlicet iam tum quum per eum essent facta omnia: alioquin dixisset ἐστὶν, *est*. ¶ *Erat*, ἦν. Iterum habenda est ratio præteriti imperfecti, quod vsurpauit Euangelista potius quam præsens aut præteritum, vt significaret lucẽ istam homini prælluxisse ab ipso statim initio ipsius cõditi. ¶ *Lux illa*, τὸ φῶς. id est, vis illa rationis & intelligentiæ in hominum animis accensa ad ipsum tanti boni auctorem agnoscendum: nisi potius malimus Vitam illam, id est Sermonem viuificantem, ab effectu Lucem vocari, quòd hominem rationis luce donarit: quę interpretatio nititur veterum auctoritate, & optimè cohæret cum iis quæ proximè subiiciuntur. Siue autem pro huius lucis auctore, siue pro ipso lucis munere accipias, adiunctus erit articulus, declarandæ vel creatoris auctoritati, vel muneris præstantiæ. Nam alioqui dicendum erat ζωὴ ἦν τι φῶς ἀνθρώπων, sicut dixit, λόγος ἦν ὁ Θεός. Sed prorsus hallucinantur qui putant hic non agi de naturali humanæ rationis luce, qualis ante lapsum fuit, quòd ipsa orationis series demonstret Euangelistam sensim à creationis statu, ad tenebras, id est eius lucis amissionem, ac deinceps ad eius lucis instaurationem progredi.

5 *Et lux ista*, καὶ τὸ φῶς: id est, Quæ lux. Solẽt enim Hebræi loco relatiui sæpe copulatiuam coniunctionem vsurpare, adiecto aut suppleto antecedente, vt annotauimus Marci 1 10, & alibi sæpe. Quum autem lux ista non tantùm opponatur tenebris, sed etiam dicatur non potuisse à tenebris comprehendi: omnino cogimur lucis nomine non ipsam humanam rationem & intelligentiam, sed τὸν λόγον, creatorem illius lucis, intelligere. Ex quo etiam apparet Tenebras hîc vocari hominis mentem qualis post lapsum euasit, & ita vno verbo significasse Euangelistam tum qualis fuerit initio homo quum Sermo creator illum hac luce donaret, qua seipsum homo sic priuauit, vt nihil aliud sit quàm tenebræ, extra peculiarem in eo illo Sermone incarnato gratiam, & in integrum restitutionem eorum, quibus posta dicet datum esse vt sint Dei filij. Denique tenebras vocat intelligentiam carnis siue ψυχικὴν, de qua loquitus Apostolus Rom. 8, 7. Quod autem Chrysostomus, & alij nonnulli ipsum sequuti, κατέλαβον interpretantur, *Obruit*, siue *obscurauit*, quasi significetur nullis tenebris opprimi potuisse hanc lucem, mihi quidem absurdissimum videtur. ¶ *Lucet*, φαίνει. nempe in mundo, quatenus est sapientæ Dei speculum limpidissimum, in quo tamen tenebræ planè nihil vident. Rom. 1, 20. 1. Cor. 1. 21. ¶ *Non comprehenderunt*, οὐ κατέλαβον: id est percipere non potuerunt, vt ab ea illustrarentur, atque adeo non agnouerunt, vt ipse paulo post loquitur versu decimo, qua de re scribitur Act. 14. 17, & 17. 25, & Rom. 1. 20, & alibi passim.

Matth. 3.1 marci 1.1 luc. 3.2

Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ Θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ Ἰωάννης.

6 Fuit homo missus à Deo, cui nomen Iohannes:

6 Fuit homo missus à Deo cui nomen erat Iohannes:

Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ.

7 Is venit ad *dandum* testimonium, *id est* vt testaretur de illa luce, vt omnes per eum crederent.

7 Hic venit in testimonium, vt testimonium perhiberet de lumine, vt omnes crederent per illum.

Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.

8 Non erat ille Lux illa, sed *missus fuit* vt testaretur de illa Luce.

8 Non erat ille, Lux, sed vt testimonium perhiberet de Lumine.

Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.

9 *Hic* erat Lux illa vera quæ illuminat omnē hominem venientem in mundum.

9 Erat Lux vera quæ illuminat omnem hominem venientem in mundum.

Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.

10 In mundo erat, & mundus per eum factus est: sed mundus eum non agnouit.

10 In mundo erat, & mūdus per ipsum factus est: & mundus eum non cognouit.

Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.

11 Ad sua venit, & sui eum non exceperunt.

11 In propria venit, & sui eum non receperunt.

---

6 *Fuit*, ἐγένετο. Iam accedit Euangelista ad alteram ipsius lucis longè aliam patefactionem, quum videlicet ipsa Lux sese videndam in terris exhibuit, obiens etiam Euangelij ministerium. quamobrem etiam à Iohannis præconio incipit, non quòd tunc demum Sermo cœperit esse lux Ecclesiæ saluifica, sed quoniam tunc primùm ipse semetipsum antea duntaxat promissum, reipsa exhibuit Iohanne ipsi præsenti præeunte. ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. Etsi hæc vox sæpe ex idiotismo Hebræorum vsurpatur pro particula τὶς Quidam: tamen assentior Chrysost. qui existimat Euāgelistam ita voluisse eis occurrere, qui ex Iohanne Angelum fecerunt, Malachiæ nimirum testimonio abusi.

7 *Per eum*, δι' αὐτοῦ. Per ipsum videlicet Iohannem. id est, eius ministerio, sicut Syrus interpretatur. Nam quum de Christo ipso agitur, vsurpari potius solet particula εἰς vel ἐπὶ vel ἐν pro εἰς, præcedente verbo πιστεύειν. vt infrà, 12.36. Act. 9.42. Rom. 9.33.

8 *Lux illa*, τὸ φῶς. Lux illa videlicet de qua diximus, id est sermo ille, qui vnus potest nostras tenebras illustrare, vt infrà, 8.12. Est ergo vis articuli ἀναφορικὴ. Nam alioqui additur etiam articulus Matt. 5.15. vbi dicit Dominus Apostolis suis, Vos estis τὸ φῶς: id est lux mundi. Et, Luceat τὸ φῶς, id est lux vestra. Item infrà, 5.34. vbi de hoc ipso Iohanne loquēs Dominus, Ille, inquit, erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id est lucerna illa ardens, additis articulis duobus: quod miror non fuisse à Cyrillo annotatum.

9 *Erat*, ἦν. Nempe etiam antequàm mitteretur Iohannes aut ipsemet in mundum veniret, patefacturus sapientiam quam caro & sanguis (id est tenebræ) non capiunt. ¶ *Lux illa vera*, τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν: id est, quę proprie meretur Lucis nomen, id est (vt loquitur pro suo modulo Plato) αὐτοφῶς: quum natura luceat, non participatione & cæteros illustret. Hæc vitæ & lucis nomina accipio pro attributis. Itaque ante verbum ἦν subaudio οὗτος, vt sit hæc integra propositio, Iste, de quo nimirum hîc agitur, & qui cū Iohanne cōparatur, est Lux illa vera. Vetus interpres ad verbum, *Erat Lux vera*, neglectis etiam articulis. Erasmus, *Erat Lux illa, lux vera*: quasi scriptum sit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινὸν, scilicet φῶς: quæ verborum traiectio nimis est violenta: quanuis sententiam ipsam rectè alioqui expresserit, præsertim in Annotationibus. ¶ *Venientem in mundum*, ἐρχόμενον εἰς κόσμον, id est nascentem, vt explicat Christus ipse hoc dicendi genus infra, 18.37. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant posse ad τὸ φῶς referri, vt ita conuertas, Hæc est Lux illa vera quę veniens in mundum illuminat omnem hominem: id, inquam, videtur violentum, & tractationem huius argumenti, id est manifestationis Christi, confundere. Malo igitur significari, nullum hominem nasci huius Lucis expertem. Nam infantes etsi vsum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipso sunt præditi, qui suaptè natura iam tum facultate aptus est ad intelligendum ac ratiocinandum, vt alicubi rectè docet Lactantius: quānis quominus ἐνεργείᾳ id est actu, vt loquuntur, officium faciat, instrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim omnino ex iis quæ sequuntur & vi horum verborum propria, hoc esse accipiendum de beneficio Christi toti humanæ genti cōmuni, ante lapsum, vt minimè necesse fuerit nodum hunc nectere, Qua ratione dicatur omnem hominē illuminare Christus, quum tam multi in tenebris maneant: quasi de regenerationis gratia hîc agatur, quæ filius Dei peculiariter est destinata. Est enim hic versiculus cum proxime cōsequente ἐπεξεργασία vers. quarti & quinti.

10 *Et mundus per ipsum factus est*, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο. vel, *nam mundus*. Hoc enim additum est ad explicandum & confirmandum illud, In mundo erat. Nam, inquit, mundus per ipsum factus est: itaque tota ipsius dispositio, imo verò singularum mundi partium consideratio, æternam opificis potentiam ac diuinitatem oculis hominum obiiciebat, vt scriptum est Psal. 19.1, & Rom. 1.19 & 20. Ideo rursus verbum ἦν explicandum est per præteritum imperfectum, quo significatur hîc agi de Filij manifestatione, quæ cum ipso mundo cœpit, elucente ipsius gloria ac maiestate in rebus omnibus ab ipso conditis. Alteram verò, qua manifestatus est in carne, aggredietur proximo versiculo. ¶ *Per eum*, δι' αὐτοῦ. Per eum qui est vera illa Lux. Neque enim subaudiendum est φωτὸς, quia dura esset loquutio, mundum factum esse per Lucem. quamobrem etiam in hoc versiculo & duobus sequentibus non vsurpauit pronomen αὐτὸ in neutro genere, sed αὐτόν. Itaque initio versiculi noni non suppleui τοῦτο sed οὗτος: neque conuerti, *Hæc erat Lux illa vera*, sed, *Hic erat Lux illa vera*. ¶ *Non agnouit*, οὐκ ἔγνω. Vulg. & Eras. *Non cognouit*. Ego malui vsurpare vocabulum Agnoscendi: quia quanuis homines in densis illis tenebris versantes, quas peccatum inuexit, Deum propriè non cognouerint, tamen hactenus cognouerunt vt suo ipsorum testimonio conuincantur, quòd eum quem cognouerant, ne pro suæ quidem cognitionis modo agnouerint, id est coluerint, & gloria affecerint, vt declarat Apostolus Rom. 1.21, & Act. 14.16 & 17.

11 *Ad sua*, εἰς τὰ ἴδια. Gall. *chez soy, ou sur le sien*, id est *tum ad populum suum*, (fuit enim Israel populus Domino peculiaris,) *tum ad terram suam*: sicut Psalm. 84.1. Terra Israeli à Deo tradita, in qua vna verus Deus coleretur, terra Dei peculiari nomine dicitur, quū alioqui postea Domini sit facta terra vniuersa, & quicunque terram incolunt: sublato populorum discrimine. Vtraque verò hęc interpretatio in Latino sermone videtur perobscura, quum hoc dicendi genere nihil aliud declaretur quàm quod expressimus, vt etiam accipitur infrà 17.32, & Act. 21.6, pro quo dicūt Hebræi לעמו [*lehamo*,] vel אל ארצו [*el arisо*.] Infrà verò 19.27, significat אל בית [*el betho*:] i. domum suam, vel אליו [*elaw*,] i. ad se, & 1. Thes. 4.11, πράσσειν τὰ ἴδια, declarat, sua negotia curare. Hinc autem incipit Euangelista de altera illa Sermonis vitæ ac lucis peculiari & reali patefactione disserere, occurrens in primis illi obiectioni, Qui factum sit igitur, vt Sermo à nullis sit minus agnitus, quam domi suæ & a suis. ¶ *Exceperunt*, παρέλαβον. De propria significatione verbi παραλαμβάνειν diximus Matt. 1.20, quam hîc puto obseruandam. Ita enim significatur quòd ipse Christus alibi explicat, se nimirum a Patre exisse, à Patre missum, à Patre datum, vt qui credit non pereat: ex quibus manifestò intelligitur, hinc incipere Euangelistam loqui de Christi in carne manifestatione. Neque obstat quod mox vtitur simplici verbo ἔλαβον. Est enim hoc ex Hebræorum idiomate explicandum, qui eiusmodi compositis verbis carent: quamobrem etiam paulo antè, versu 10. positum est ἔγνω pro ἐπέγνω.

12 [*Hoc*]

Ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα Θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

Οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν.

Καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.

12 Quotquot autem eum exceperunt, dedit eis hoc ius vt Filij Dei sint facti, *nempe* iis qui credunt in nomen eius:

13 Qui non ex sanguine, neque ex libidine carnis, neque ex libidine viri, sed ex Deo geniti sunt.

14 ‖ Et sermo ille factus est Caro, & cõmoratus est inter nos, (& ‖ spectauimus gloriã eius, gloriã *inquam*, vt vnigeniti *egressi* à Patre) plen' gratię ac veritatis.

12 *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatẽ filios Dei fieri, iis qui credunt in nomine eius:*

13 *Qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Mat. 1.16 luc.2.7

14 *Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis, (& vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à Patre) plenum gratiæ & veritatis.* Matt.17.2 2.Pet. 1.17

---

12 [*Hoc*] *iure*, ἐξουσίαν. id est, hoc iure & hac dignitate eos dignatus est, vt eos pro filiis adoptaret. sicut & Cyrillus explicat. Nam hoc totum nihil aliud declarat quam gratiam υἱοθεσίας, quam meritò vocat ἐξουσίαν, i. ἀξίωσιν, vt scribit Paulus 2.Thes.1.5 & 11, quum hac ratione fi- 5 mus Dei hæredes, cohæredes autem Christi. Itaque Castellio & alij eiusdem farinæ, qui ἐξουσίαν interpretantur quasi duntaxat significet eligendi potestatem, & hoc loco abutuntur vt liberum suum arbitrium stabiliant, (quod & ipsum dicunt à gratia non penitus præstari, sed præuenirì 10 duntaxat & adiuuari) ij nunquam intellexerunt quid beneficij per Christum fide consequamur: nempe vt nõ modò filij Dei esse possimus si velimus, sed velimus & simus. Vulg. *Potestatem filios Dei fieri.* Quidam etiam Auctoritatem conuertunt: quæ interpretationes possunt etiam rectè explicari. Sed tamen quum alibi sæpe ἐξουσίαν conuerterimus Potestatem & Auctoritatem, vtrunque hoc loco repudiauimus: quia non agitur de potestate quam habemus in alios inferiores, sed de eo dignitatis gradu quem obtinemus apud eum qui est supra omnia. Eras. *Vt liceret* 20 *filios Dei fieri*, Sophistas fortassis sequutus, & suum in primis Origenem, quorum opinionem antea reiecimus. Idem tamen in Paraphr. & piè & eleganter totum hunc locum exposuit. ¶ *Sint facti*, γενέσθαι. Vel vt sint. Vide Matth. 5.45. Vulg. *Fieri*, γίγνεσθαι. ¶ *In nomen eius*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Poterat dicere εἰς αὐτὸν, in eum. Sed illud dicendi 25 genus videtur tacitè includere Euangelium prædicatum, quòd sit fidei obiectum.

13 *Ex sanguine*, ἐξ αἱμάτων. Heb. מדמים [*middamim*,] Sic vocat genitale semen & spurcã hominis γένεσιν φυσικὴν. de qua 30 Ezec.16. Neque verò hęc sunt indigna quæ hoc loco saltẽ attingãtur, quum ab istis non abhorreant ipsi etiam Prophetæ, vt oculis hominum subiiciant miseram & sordidã ipsorum originem. Hic autem nemo non videt spiritualem illam & sanctorum ex gratia in Christo ἀναγέννησιν cum impuro illo & naturali hominis ortu conferri: de quo quum loqueretur Dauid, *Ecce*, inquit, *in iniquitate sum formatus, & in peccato concepit me mater mea.* Cæterùm quod Augustinus de seminis paterni ac materni commistione differit, quasi idcirco Euangelista sit vsus multitudinis numero, 40 medicis relinquo: certè non videtur hoc suo loco obseruatum, quum sit potius enallage numeri ex Hebraico idiotismo. vt Gen.4.10 Ezech. 16,6, & 9 & alibi sæpe, Et Tertull. bis hunc locum citans, singulari numero rectè ex Latinæ videlicet linguæ more vsus est. ¶ *Ex libidine carnis*, ἐκ θελήματος σαρκὸς. Annotauimus Mar. 10.35, τὸ θέλειν accipi pro ὀπιθυμεῖν. Itaque quum de cupiditate omnium vehementissima hîc agatur, Voluntatis nomen quo vsi sunt Vetus interpres & Erasmus, non dubitaui expungere, tanquam non satis hoc quidem loco expressum. Quod autem nonnulli Carnis appellatione fœminam intelligunt (nimirum quia subiecit Iohannes οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς) non video cur approbem, quanuis nonnihil eiusmodi adferat etiã Theophyl. Imò verò Carnis nomine intelligitur fœda illa & impura hominis cõcretio naturalis siue carnalis, quę spiritui opponitur passim, ac præsertim infrà, 3.6. Nã tota illa Christi cum Nicodemo disputatio hûc pertinet. ¶ *Ex Deo*, ἐκ Θεοῦ. id est cælesti Sancti Spiritus virtute, illos, quod ad qualitates attinet, refingente. Nec enim præpositio ἐκ materiem, sed causam verè efficientem declarat.

14 *Factus est*, ἐγένετο. Assumptione videlicet humanæ naturæ in personæ vnitatem, non mutatione vlla immutabilis naturæ. Id est hypostasis τοῦ λόγου facta est hypostasis assumptæ humanitatis. Itaque non natura ipsa simpliciter sed hypostasis τοῦ λόγου dicitur esse homo. ¶ *Caro*, σάρξ. Heb. בשר [*baschar*,] id est, Homo per synecdochen, vt Esa.40.5, & Ioel.2.28. Itaque non minus ineptus quàm impius erat Apollinaris quum ex hoc loco vrgeret animam hominis non fuisse à Christo assumptam: quod si verum esset, adhuc hæreret animus noster in ea maledictione cui est obnoxius. ¶ *Commoratus est*, ἐσκήνωσεν. id est παρῴκησεν, de quo diximus Matth.2. versu 23. Videtur autem alludere ad veteris tabernaculi figuram. Est enim hoc vocabulum à tabernaculis seu tentoriis deductum: ex quo intelligitur, Christi morani apud nos temporariam fuisse. Nam quod nonnulli ex veteribus appellatione Tabernaculi, corpus intelligũt, (sicut etiam accipitur 2.Pet.1.13 & 14) putántque ita distingui duas in vno Christo naturas, quum alius sit qui habitat, alius in quo habitatur, mihi quidem non placet. Scimus enim Nestorium hac arrepta occasione, Christum in duas personas discerpsisse: & violenta est hæc expositio. Primùm quia σκηνοῦν & σκηνοπηγεῖν, non minus differunt quàm In tabernaculo commorari, & Tabernaculum ipsum construere: quod discrimen Erasmus in suis Annotationibus confundit. Deinde hæc eadẽ expositio cogit nos interpretari, *In nobis*, i. in corpore huic nostro simili: quam declarationem nemo non videt (opinor) esse detortam, quanuis quorundam veterum auctoritate nitatur. Certe quu Paulus de Deitate Christi loquitur Colos.2.9, non dicit Deitatem commoratam esse in ipsius corpore, sed ipsam Deitatem corporaliter (id οὐσιωδῶς) habitare in Christo. Christi autem nomen, totum Christum declarat, qui his verbis significatur verè & reipsa Deus esse, non participatione aut nuda sanctificatione ἐνεργητικῇ, vel quasi Deitas tanquam hospitio vsa sit ipsius humanitate: non autem illi, vt loquuntur in scholis, personalitatem suam vnitione personali tribuat. At enim, inquies, nihil dicitur esse in seipso. Neque verò nos dicimus λόγον esse in seipso, id est, hypostasin filij in sua hypostasi, sed esse in Christo toto, id est ὅλως considerato. Sicut spiritus hominis dicitur esse in homine, 1.Corinth.2, 11. Sic pars dicitur esse in toto, genus in specie, & species in indiuiduo. Deinde vtitur verbo κατοικεῖν, quo fixum & perenne domicilium declaratur: neque dicit κατῴκησεν, sed κατοικεῖ, præsenti tempore vtens, quum Iohannes vtatur verbo σκηνοῦν quod (vt antè dixi) temporariã commorationem, non autem habitationem declarat: & quidem præteritò tempore ἐσκήνωσεν, quia desiit ista commoratio Christi inter nos. quum iam in cælestibus sedeat, vbi nobis quærendus est per fidem. Ergo Pauli locus ille non rectè potest cum isto conferri. ¶ *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Vulg. *In nobis.* quam interpretationem proxima annotatione refutauimus: & hoc etiam quod subiicitur, Et spectauimus eius gloriam, satis refellit, nec dissentit Syrus interpres. Hoc quum rectè annotasset Erasm. postea à seipso visus est dissentire, quum sic interpretatur ἐσκήνωσεν, quasi significet, Habitaculum siue domicilium fecit in nobis, vt (inquit) intelligamus eum cœpisse habitare in nobis, nec tamen desisse. Hoc verò quid aliud est quàm Christi corpus adhuc in terris collocare? quod tamen Petrus testatur fore vt cæli capiant vsque ad tempora restitutionis omnium? Neque verò Christi præsentiam tollimus ex Ecclesia, cum qua se perpetuò futurum dixit: sed Spiritus sancti virtute præsentiæ carnis modum definimus, ne imaginariam Christi in cælum ascensionem constituamus. ¶ *Gloriam*, δόξαν. Sic vocat quicquid in Christo diuinam maiestatem velut hominũ oculis subiecit. Castellio *Splendorem* interpretatur, & ad Christi transfigurationem re-

ſtringit.ſed ineptè, vt alia pleraque, ſicut liquet ex iis quæ ſcribuntur infrà, vers.49, & 2.11, & aliis innumerabilibus locis. ¶ *Vt,ὡς.* Hoc eſt quod Heb.vocant כף אמיתית [*chaph amitith,*]qua particula videlicet non ſimilitudo dũtaxat, ſed ipſa rei veritas ſignificatur. vt etiam Chryſoſtomus rectè obſeruauit. ¶ [*Egreſſi*]*à Patre,παρὰ πατρός.* Suppleui participium ἐξελθόντος, quo vtitur ipſe Chriſtus infrà,16.27.& 28.item 17.8. Licuit etiam interpretari, Qui eſſet à Patre.ſubaudito participio ὄντος. ſic enim & ipſe loquitur infrà,7.29. Cyrillus tamen,& Valla & Eraſmus eũ ſequuti, malunt παρὰ πατρὸς coniungere cum δόξαν, vt ita conuertas, Gloriam vt vnigeniti à Patre, videlicet profectam. Sed hæc traiectio mihi videtur parum neceſſaria. Deinde quod idem Eraſ. poſt Vallam μονογενῆ putat conuerti poſſe *Vnicum*, mihi quidem non placet. nam Vnicus etiam dici poteſt qui ex multis fratribus ſolus patri ſupereſt:vnigenitus autẽ dicitur Chriſtus,diuinæ propriè naturæ reſpectu non humanæ:niſi quatenus hic homo in illa τοῦ λόγου hypoſtaſi ſubſiſtit vt vnus tantum ſit Dei Filius vnigenitus, Deus & Homo. quod totum myſterium pulcherrimè verbis iſtis in libello de Trinitate explicatur : quem alij Tertulliano alij Nouatiano tribuunt. *Hic eſt* inquit *legitimus Dei Filius qui ex ipſo Deo eſt,qui dum ſanctum iſtud aſſumit,& filium hominis ſibi annectit,& illum ad ſe rapit & traducit connexione ſua & permixtione præſtat, & Filium illum Dei facit quod naturaliter non fuit, vt principalitas nominis iſtius* FILIVS *Dei in Spiritu ſit Domini,qui deſcendit,& venit, & ſequela nominis iſtius in Filio Dei & hominis ſit,& merito conſequenter hic Filius Dei factus ſit, dum nõ principaliter Filius Dei eſt.* ¶ *Plenus,* πλήρης. Sic ſcriptum inueni in omnibus noſtris manuſcriptis exemplaribus, exceptis duobus, in quibus ſcribitur πλήρη: quæ lectio non video quomodo cohærere poſſit, niſi ad ἐθεασάμεθα referamus, ita vt maior fuerit habita ratio ſententiæ quàm verborum. Sed malo πλήρης legere,vt legit etiam Epiph.aduerſus Samoſatenianos,& connectere cum ὁ λόγος,ita vt illud καὶ ἐθεασάμεθα vſque ad πατρὸς includatur parentheſi. Vetus interpres conuertit,*Plenum*,ſed nominãdi caſu,vt rectè obſeruauit Valla, qui τὸν λόγον interpretatur *Verbum*: Quod autem Eraſmus coniectat poſſe hæc connecti cum ſequente verſiculo,quaſi his titulis ornetur Iohannes,poſſet fortaſſis etiam confirmari etymologia ipſius nominis,quia יוחנן [*Iochannan*] declarat gratioſum. Sed iſtæ argutiæ fruſtra captantur: & præterquam quòd hæc diſtinctio nullius exemplaris auctoritate confirmatur,ea quæ ſequuntur ſatis indicãt hæc de Chriſto dici,& ita accipienda, vt ipſa gratię & veritatis οὐσία vnctam fuiſſe Chriſti carnem intelligamus, hvpoſtatica vnione, ſicut omnia ipſius cum dictatum facta demonſtrarunt, id eſt iſtius vnitionis effecta in ipſa carne.

Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, λέγων, Οὗτος ἦν ὃν εἶπον, Ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.	15 Iohannes testatus est de eo, & clamauit, dicens, Hic est de quo dicebam, Is qui post me venit, antepositus est mihi: quia prior me erat.	15 *Iohannes testimonium perhibet de ipso, & clamat,dicens,Hic erat quem dixi, Qui post me venturus est,ante me factus est: quia prior me erat.*

15 *Testatus est,μαρτυρεῖ.* Vulgata & Eraſmus,*Teſtatur*.Sed exiſtimo temporis eſſe enallagen Hebræis familiarem, vt infrà, 4.28. quanuis durior ſit hic tranſitus à præſenti ad præteritum. Ideo Cyrilli interpres vertit, *Teſtatur & clamat*. Chryſoſtomi verò interpres ſibi non conſtat. Syrus autem interpres, per præteritum vertit. Mihi tamen non diſplicet quod ab aliis annotatur, vſurpatum eſſe tempus præſens ab Euangeliſta,vt ſignificetur perennis auctoritas huius teſtimonij: quaſi etiamnum hodie hæc teſtaretur Iohannes. quam emphaſin ſiquis ſeruatam voluerit, conuertat hoc modo. *Iohannes teſtatur de eo, & clamauit,dicens*, &c. ¶ *Clamauit,κέκραγε.* Id eſt apertè & liberè declarauit,vt rectè obſeruat Chryſoſt. ¶ *Hic eſt,οὗτος ἦν.* Vetus interpres & Eraſmus *Hic erat.* Ego verò non video quis locus ſit præterito imperfecto in hoc ſermone.Certè Cyrilli interpres vtitur præſenti in libro de Fide ad reginas, & hanc enallagen τοῦ ἦν pro ὄν doctiſſimus Budæus annotauit, citans hæc verba Aphrodiſ. in primum Topicorũ, vbi explicat Ariſtotelicum illud,τὸ τί ἦν εἶναι.Τῷ ἦν, inquit ἐχ ὡς παρελθόντος χρόνου δηλωτικῷ κέχρηται νῦν· ἀλλ' αὐτὸ τοῦ ὄντος σωνῆθης δὲ ἡ τοιαύτη ὄντι χρῆσις.ὁ γὰρ λέγων τοῦτο ἦν.ἴσον λέγει τῷ τοῦτό ὄντι· καὶ ὁ λέγων, τίς ὁ κόπτων ἦν τὴν θύραν, τίς ὄντιν ὁ κόπτων, λέγει. ¶ *Dequo,ὅν:*i.περὶ οὗ,vt ipſe explicat infrà, verſu 31. Sic Ariſtophanes, λέγε εἴ σοι δοκεῖ λακεδαίμονα,pro περὶ λακεδαίμονος. ¶ [*Is*] *qui poſt me venit,* ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος: id eſt, is qui me ſequitur, ſiue qui ad me etiam accedit, quaſi vnus ex baptizandis auditoribus. Quamobrem qui ad Chriſti ætatẽ hæc referunt,(in qua opinione video eſſe non tantùm Auguſtinum,ſed etiam Epiphanium aduerſus Ariomanitas,) quoniam v delicet Ioannes ſex menſibus maior natus fuit quàm Chriſtus,ij etſi nihil falſum aut impium tradunt,tamen non ſatis aptè hunc locum explicant. Quid enim eſt momenti in eo poſitum,quòd Iohannes aliquot menſibus maior natu eſſet quàm Chriſtus?Rectius ergo Chryſoſtomus & Cyrillus ad prędicationis munus referunt.Videbat enim Iohannes quæ eſſet Iudæorum de ſe opinio, à qua quum ipſos vellet reuocare,Quid in me obſtupeſcitis?inquit: imò verò ſcitote illum nunc ad me quaſi diſcipulum venire, qui tamen reipſa eſt infinitis partibus mihi anterior,illum igitur creſcere oportet, me verò minui, vt ipſe apertè dixit infrà,2.30.Cæterùm addidi particulam *Is*, vt perſpicuitati ſtuderem. Nec enim Eraſmus rectè conuertit,*Qui quum me ſequeretur*, quum hæc non cohæreant cum οὗτος,ſed cum verbo εἶπον.Nam alioqui ὃς ἐρχόμενος dicendum fuerat potius quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participiũ ἐρχόμενος attinet, poteſt quidem etiam conuerti per futurũ tempus,vt diximus Matt 3.11,& ita interpretantur Chryſoſtomus & Vetus interpres: (hæc enim quæ nunc præſente Chriſto repetit Iohannes, proculdubio dixerat ante quam Chriſtus ipſe Iohanni conſpiceretur) ſed tamen illud malui explicare præſenti tempore,vt Iohannem ſciamus de eo loqui cuius proximus ſit ad docendum aduentus atque adeò qui iam ſit in via. ¶ *Antepoſitus eſt mihi,ἔμπροσθέν μου γέγονεν.* Hoc nonnulli referunt ad Chriſti deitatem,quæ æterna eſt. Fateor τὸ ἔμπροσθεν etiam dici de tempore,ſed nuſquam in his librispoſitum aliter quam de ſitu loci inuenio : & propriè γίνεσθαι non ſignificat τὸ εἶναι,ſed fieri, ſiue exiſtentiæ reſpectu, veluti quum dicitur ὁ λόγος, σὰρξ ἐγένετο, *Sermo factus eſt caro* : & Gal. 4. 4. dicitur filius γενόμενος ἐκ γυναικὸς,*factus ex muliere:* ſiue de accidentibus ipſi exiſtentiæ, vt quum dicitur eodem loco Chriſtus γενόμενος κατάρα, quibus & aliis ſimilibus locis nego τὸ γίνεσθαι recte cõuerti Eſſe ſiue Exiſtere. Neque dixit Chriſtus infrà,8.58,ἔμπροσθεν τοῦ Ἀβραὰμ, ſed πρὶν τοῦ Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι, non ἐγω γέγονα. id eſt, *prius quàm Abraham fieret*, (ſic enim vertendum eſt τὸ γίνεσθαι, non autem Eſſet, vt ſitetiã antitheſis inter εἶναι & γίνεσθαι) Ego ſum Quum autem in prioribus editionibus hunc locum partim αὐτολέξει ſim interpretatus *Ante me fuit*,ex alterius potius quàm meo iudicio: partim etiam,expreſſa rectè ſententia(cuius habeo idoneos auctores Auguſtinum ſic diſertis verbis iſtud explicantem libro loquutionum ſeptimo : Chryſoſt. explicantem locum Apoſtoli Heb.1.4, & Cyrillum non aliter de hoc diſſerẽtem)verterim *prælatus eſt mihi*,nunc vti malui participio *Antepoſitus*,quod propius ad verba contextus accedat, metaphora quoque ſeruata. Hoc enim propriè dicitur de iis qui ordine ſunt ante alios collocati, vt Domini,quos pediſſequi: præceptores,quos diſcipuli ponè ſequuntur. Denique τὸ ἔμπροσθεν ſitum honoratiorem & à conſequenti præſtantiam declarat. Itaque Epiphanius κατ' Ἀρειομανιτῶν non ſatis aptè hæc explicat de eo præſentiæ modo quo æternus Sermo ſeſe mundo conſpiciendum præbuit, antequam homo fieret : qua de re dictum eſt ſuprà,verſu 10.Ineptiſſimè autem ille Pſeudorigenes hęc perinde accipit acſi Iohannes diceret Chriſtum ſibi obiectũ ac cognitum fuiſſe iamprídem, nempe quum Maria inuiſeret Eliſabetam: quæ hiſtoria refertur Luc.1.41. Sed non eſt negligendum quod Chryſoſtomus obſeruat, Iohannem,quanuis de re futura loquatur,(adhuc enim erat obſcura Chriſti fama quum Iohannes hæc diceret) tamen γέγονεν verbum præſentis temporis vſurpare, ex Prophetarum conſuetudine, quam & ipſam alibi obſeruauimus. Vulg.conuertit ad verbum, *Ante me factus eſt*, perobſcurè vnde factum fuit vt hic locus non vno modo à Sophiſtis corrumperetur, Arianis præſertim græcam vocem ἔγενετο, quam ille vertit Factus eſt,ſic accipientibus, quaſi hic à-

gatur

agatur de Christi ortu, aut quasi hæc perpetua vis sit verbi γίνεσθαι, vt naturæ alicuius conditæ originem declaret. Sic enim isti interpretabantur ἔμπροσθέν μου γέγονεν, siue ἐγένετο, vt nonnulli legunt. quasi significet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, creatus est priusquam ego. At ego istos libenter rogem vt vel vnum ex noui Testamenti libris exemplum proferant, in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde si quoties verbum γίνεσθαι occurret, ἀρχὴν initium imaginemur, quot vnius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex aliis licebit. ¶ *Quia prior me erat* ὅτι πρῶτός μου ἦν. Πρῶτος pro comparatiuo πρότερος positum est, vt ostendit quòd de duobus inter se comparatis est sermo. Nam alioqui principem & primarium declarat, vt Luc.19.47, Act. 25.2. & alibi sæpe. quamobrem etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur Princeps meus: quod mihi quidem durum & insolens videtur. Cæterùm hoc loco diligentius expenso quàm antea, ἀναπόκλασιν esse puto in nomine πρῶτος, quod & loco & tempore, & dignitate potiorem declarat. locum autem hîc significare non potest, quoniam idem per idem probaret Iohannes, quod ineptissimum est. Declarat igitur præstantiam, sed Christo peculiarem, & propriam ipsi vni ratione: nempe quasi diceret Iohannes, Qui me sequitur quasi magistrum præeuntem discipulus quispiam, mihi antepositus est, idque optimo iure, quia infinitis modis præstantior: quanuis ante docere cœperim quàm ille sese mundo patefecerit. Erat enim iam tum quum ego inciperem existere, Deus videlicet æternus, sicut postea disertè exposuit infrà versu 31. & 3.31, hunc locum velut interpretans. & ipse Christus de se testatur eodem loquendi genere infrà 8.58.

Καὶ ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος·	16	‖ Et ex plenitudine ipsius omnes accepimus, & ‡ gratiam pro gratia:	16	*Et de plenitudine eius nos omnes accepimus, & gratiam pro gratia:*
Ὅτι ὁ νόμος διὰ Μωσέως ἐδόθη· ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο.	17	Nam Lex illa per Mosen data est: gratia & veritas per Iesum Christum ‡ præstita est.	17	*Quia Lex per Moysen data est: gratia & veritas per Iesum Christum facta est.*

16 *Et ex plenitudine ipsius.* καὶ ἐκ πληρώματος αὐτοῦ. In duobus codicibus pro καὶ scriptum legimus ὅτι, id est *nam:* quã lectionem sequitur etiam Nonnus. Videntur enim ista cũ proximè præcedentibus ita posse cohærere, vt vel complectantur alteram rationem cur Christus fuerit Iohanni antepositus, vel declarent qua ratione Christus sit Iohanne præstantior: quod posterius probabilius est. Præstantior me est Christus, inquit Iohannes: nam & ego & omnes alij doctores, quicquid habuimus, ex hoc perenni fonte hausimus. Sic igitur explicat Theophylactus. Sed lectori expendendum relinquo annon sint potius ista Euangelistæ verba, perinde ac si in superiore versiculo vsus esset obliqua oratione in Baptistę testimonio commemorando. Est enim familiare Hebræis rectam loquutionem pro obliqua vsurpare, & ab illa ad hanc transire, vt infrà versu 19 & 20. & alibi sępe. Deinde quod hîc subiicitur de Christi plenitudine, ex qua omnes sumpsimus, videri potest multò probabilius & cõuenientius connecti cum eo quod sine controuersia dixerat Euangelista, Et habitauit in nobis plenus gratia & veritate. Deinde quia de ea gratia loquens quæ in homines est effusa per Christi prædicationem, Nos omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia. Atqui ij quos alloquitur Baptista, Christum adhuc ignorabant: & vt Christi officium nonnulli didicissent, tamen perobscura erat hæc cognitio: vt causa non videatur fuisse satis idonea cur vteretur particula vniuersali, & quidem Præterito tẽpore potius quàm Præsenti aut Futuro. Quòd si malimus ad eos Prophetas & sanctos referre qui Baptistam præcesserunt, quanuis vera erit sententia (vidit enim Abraham diem Domini, & gauisus est) tamen paulo longius petita videbitur, quia totus contextus ostendit hîc agi de gratiæ copia, in fideles nonnisi post Christi ascensionem effusæ: & manifestè Moses ac cum Mose omnes sancti qui sub Lege vixerunt, cõparantur cum Christo, & iis qui in temporis plenitudinẽ inciderunt: vt ipse quoque Christus apertè docet Matth. 11. 11, & 12, quæ antithesis perierit si hæc de Baptista & prioribus Prophetis accipias. Postremò, quũ vtatur præteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἐξηγήσατο, minus coactè ista accipiuntur dicta ab Euangelista de se & iis omnibus qui, quũ hæc scriberet, in Christum crediderant, & amplissimis donis Spiritus sancti fuerant donati. Ex quibus certissimè apparet Christi hominis diuinitas, cuius testimonia hoc loco ab Euangelista colliguntur. Huc enim pertinet quod scriptum est Marci 16.17, Lucæ 24.49. infrà, 7.39. Act 1.5, & 2.33. Fateor tamen hæc posse excusari ea ratione quam attulimus paulo antè, quum explicaremus illud ἔμπροσθέν μου ἐγένετο, quòd soleant Prophetę de re futura loqui tanquam de re quæ iam acciderit. Sed nolim ad hanc solutionem confugere nisi coactus. Itaque (vt tandem absoluam) si hæc accipiamus non pro Baptistæ, sed pro Euangelistæ verbis, totum hunc locum sic interpretabimur, Et Sermo ille caro factus est, & habitauit inter nos, plenus gratia ac veritate, & spectauimus gloriam eius vt Vnigeniti egressi à patre. Iohannes de eo testatus est & clamauit, dicens eum esse de quo dixisset, illum qui post se veniret, sibi esse antepositum, vt qui esset præstantior: & de ipsius plenitudine nos omnes sumpsimus. ¶ *Gratiam pro gratia,* χάριν ἀντὶ χάριτος: id est (vt quidam vir eruditus explicat) חן על חן [*hen hal chen.*] gratiam supra gratiam: pro quo eleganter dixeris, gratiam gratia cumulatam, vt significentur Spiritus sancti dona pleno cornu per Christum è cælis in suos effusa. Sed etiamsi concederem, apud Hebræos præpositionem על [*hal*] (quæ proprie respondet præpositioni ὑπὲρ, vt Esa.29.1, & 30.2) interdum poni pro תחת [*tachath,*] id est ἀντὶ, quod ipsum nusquam inuenio: tamen non sequitur ἀντὶ posse permutari cum ὑπὲρ, nisi quis huius Hebraismi exemplum proferat. Ego verò apud idoneos Græcæ linguæ scriptores duplicem tantùm reperio significationem huius particulæ: quarum vna est propria, quum accipitur pro vice seu loco, vt ἀντὶ βρέφους, *loco pueri,* ἀντὶ πολλῶν, *multorum loco,* ἀντὶ βεβρώσεως, Hebr.12.16. id est ad verbum, *pro edulio:* (agitur enim de permutatione) altera translatitia, quum accipitur pro διὰ, id est *propter:* ita tamen vt causam non finalem, sed quæ velut origo est, declaret: veluti quum dicimus αἰθ' ὅλου & αἰθ' ἂν, vt Luc.19.44. Act.12.23. & ἀντὶ τούτου, vt Ephes.5.31. Hic duas alias adiungo quas sacris scriptoribus peculiares opinor: vnam, quum accipitur pro ὑπὲρ, & commodum ac vtilitatem declarat: qua significatione reperio positum tribus locis, & quidem semper personæ coniunctum, non rei: nempe Matth. 17.27, & 20.28. Item Mar.10.45: alteram, quum finem designat, quo modo reperio duobus duntaxat locis vsurpatam, nempe Corinth.11.15, & Hebr.12.2. Ex his quatuor significationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam volet. Ad me quidem quod attiner, ego Chrysostomo, Cyrillo & Theophylacto assentior, qui primam ex his quatuor appositissimã putarunt. Nam præterquam quòd propria est & maximè vsitata, sequens versiculus, in quo vetus fœdus ac sacerdotium cum nouo comparantur, sicut Ierem.31.31.32.33.34, & in tota ad Hebræos Epistola, additus omnino videtur ad horum verborum explicationem, vt liquet ex particula causali. Appositissimè denique mihi videtur Augustinus epist.11. hunc locum his verbis explicasse, *pro Legis gratia quæ præteriit, gratiam Euangelij accepimus permanentem, & pro vmbris & imaginibus veteris instrumenti, gratia & veritas per Christum facta est.*

17 *Præstita est,* ἐγένετο. Vulgata, *Facta est.* Erasmus, *Exorta est:* quod non videtur satis expressum. Opponit autem Legi (quæ & ipsa erat Gratia, id est insigne Dei beneficium Israelitis peculiare, vt scribitur Psalm.147.19. & 20.) gratiam & veritatem, quoniam Lex moralis morbum indicabat, quem sinat Christus: & ceremonialis duntaxat adumbrabat quod Christus re ipsa præstat. Itaque legi morali respondet ex aduerso Gratia, Ceremoniali Veritas, id est signo res ipsa, siue vmbræ corpus, vt loquitur Apostolus Colos. 2.17.

Θεὸν ὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονο-
Ioh.4.12. 1.tim.6.17 γενὴς υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πα-
τρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου,
ὅτε ἀπέστειλαν οἱ Ἰουδαῖοι ἐξ Ἱεροσολύ-
μων ἱερεῖς καὶ Λευΐτας, ἵνα ἐρωτήσωσιν
αὐτὸν, Σὺ τίς εἶ;

Καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο·
καὶ ὡμολόγησεν, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ
χριστός.

Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, Τί οὖν; Ἠλίας
εἶ σύ; Καὶ λέγει, Οὐκ εἰμί. Ὁ προφή-
της εἶ σύ; Καὶ ἀπεκρίθη, Οὔ.

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τίς εἶ; ἵνα ἀπόκρι-
σιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς· τί λέγεις
περὶ σεαυτοῦ;

Ἔφη, Ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρή-
Esa.40.3 matt.3.3 luc.3.4 μῳ, Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· καθὼς
εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης.

Καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι, ἦσαν ἐκ τῶν Φα-
ρισαίων.

Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, καὶ εἶπον αὐτῷ,

18 ‖Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus ille Filius qui est in sinu Patris, ille *nobis* exposuit.

19 Hoc etiam est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi ab Hierosolymis Sacerdotes & Leuitas, vt interrogarent eum, Tu quis es?

20 Et professus est, neque negauit: professus est *inquam* se non esse christum illum.

21 Tunc interrogauerunt eum, Quid ergo *es*? Túne es Elias? *Ipse verò* dixit, Non sum. *Et illi*, Es tu Propheta ille? Qui respõdit, Non.

22 Dixerunt ergo ei, Quis es? vt responsum demus iis qui miserunt nos: quid dicis de teipso?

23 Ait, Ego *sum* vox clamantis in deserto, ‖Complanate viam Domini, prout dixit Esaias Propheta.

24 Qui verò missi fuerant, erant ex Pharisæis.

25 Et interrogauerunt eum, ac

18 *Deum nemo vidit vnquam: vnigenitus Filius qui est in sinu patris, ipse enarrauit.*

19 *Et hoc est testimonium Iohannis, quando miserunt Iudæi ab Ierosolymis sacerdotes & Leuitas ad eum, vt interrogarẽt eum, Tu quis es?*

20 *Et confessus est, & non negauit: & confessus est, Quia non sum ego Christus.*

21 *Et interrogauerunt eũ, Quid ergo? Elias es tu? Et dixit, Non sum. Propheta es tu? Et respondit, Non.*

22 *Dixerunt ergo ei, Quis es? vt responsum demus ijs qui miserunt nos? quid dicis de teipso?*

23 *Ait, Ego vox clamantis in deserto, Dirigite viam Domini: sicut dixit Esaias propheta.*

24 *Et qui missi fuerant, erant ex Pharisæis.*

25 *Et interrogauerunt eũ,*

---

18 *Vnigenitus*, ὁ μονογενὴς. Felix papa epist.3. citans hunc locum, videtur legisse εἰ μὴ ὁ μονογενὴς, Nisi vnigenitus ille. ¶ *In sinu*, εἰς τὸν κόλπον: id est, qui Patri est intimus ac coniunctissimus, non modo amoris, sed etiam naturæ coniunctione atque adeo essentiæ vnitate. Alibi quæ charissima sunt, vt liberi & vxores, dicuntur ab Hebræis esse בקיח [*bekech*,] id est in sinu, vt Num.11.12. Deuter.13.7, & alibi sæpe. Sed multò maiorem esse horum verborum emphasin hoc loco, contextus ipse declarat. Nam si nemo Deum vidit, ne Filius quidem vidit, nisi vnum cum Patre Deum esse concedas, qui vnus seipsum videt, ideóque vnus seipsum potuit patefacere. ¶ *Ille*, ἐκεῖνος. Nonnulli legunt ἐκεῖνον, *illum*. ¶ *Exposuit*, ἐξηγήσατο. id est nobis ad eius veram cognitionem eruendam dux & autor fuit, quæ est huius verbi genuina declaratio. Qui enim Filium videt & audit, videt & audit patrem, à quo separari non potest Spiritus sanctus, cuius gratia & veritas in Christo ipsis etiam cæcis illuxit. Est igitur notanda emphasis verbi ἐξηγεῖσθαι, quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obscuras planè ac dilucidè declarat, vt rectè annotat Erasmus: quanuis hîc personæ tribuatur. Huc quoque pertinet quod Sophoclis Græcus interpres obseruat, ἐξήγησιν propriè de rebus diuinis & excellentibus, ἑρμηνείαν de vulgaribus & passim obuiis dici. Et hoc fortassis eò spectat vt significetur Filium propterea vocari Patris λόγον, interpretem videlicet siue enarratorem, vt annotauimus suprà versu 1.

19 *Hoc etiam est*, καὶ αὕτη ἐστὶν. Existimo Euangelistam, postquam quædam de suo interposuit, quibus Christi Deitatem confirmat, reuerti ad pleniorem narrationem eius testimonij Iohannis Baptistæ, quam duntaxat attigerat suprà, versu 15. Quòd si quis maluerit totum superiorem sermonem vni Baptistæ tribuere, vt hæc historia nouum testimonium aut potius idem repetitum complectatur, illi licebit interpretari, *Hoc etiam est testimonium*, &c.

20 *Professus est*, ὡμολόγησε: id est palàm & apertè agnouit ac dixit. Vide Matth. 10.32. ¶ *Neque negauit*, καὶ οὐκ ἠρνήσατο. Pleonasmus Hebræus, cuius tamen magna est emphasis, vt Psalm.40.10.11.12, & Esa.58.1. Quin etiam statim repetit καὶ ὡμολόγησε, vt eo apertius & Iohannis modestiam vt singularem, & ipsius simplicem ac planam responsionem, tum etiam Iudæorum improbitatem declaret. ¶ *Se non esse christum illum*, ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Non sum ego Christus*. Ego verò etiam in hoc versiculo, sicut in superiore, pro recta oratione substitui obliquam, vt perspicuitati studerem. Deinde articulum expressi, quo summum aliquid significatur. Sic apud Virgilium, *Túne ille Aeneas?* & apud Hebræos quoque המשיח [*hammeschiach*.] Sed obseruandum est christi nomen hic poni non vt nomen proprium, sed vt muneris illius regij, tum sacerdotalis, tum prophetici appellationem, certo tamen illi in scripturis promisso attributum.

21 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Syrus interpres articulũ ὁ non legit, qui tamẽ scribitur in omnibus Græcis quos cõsului codicibus. Poscit autem omnino linguæ Græcæ ratio vt de vno & certo quopiam propheta hæc accipiantur, qui eximatur ex cæterorum numero. De Christo tamen ipso istud non quæri ex duabus causis apertè intelligitur. Iam enim ab initio palàm & sine ambagibus dixerat Iohannes se Christum non esse: cur igitur de eo iterum quærerent? Deinde quod infrà subiiciunt versu 25. *Si neque Christus es, neque Elias, neque Propheta ille*, &c. omnino ostendit ipsos à Christo distinguere Prophetam illum de quo percontantur. Itaque mihi non displicet Chrysostomi, Cyrilli & Theophylacti opinio, qui Iudæos tradunt in eo errore fuisse versatos, (quod etiam videtur confirmari ex eo quod scriptum est infrà 7.40, & 41, & 6.14) vt non modò Eliæ illius Thesbitæ παλιγγενεσίαν expectarent, ex loco Malach.4.5, perperam exposito: sed etiam venturũ quendam Prophetam sperarent, Mosi similem, huc detorquentes quod Moses scripsit Deut.18.15. quod tamen de omnibus Prophetis, & ipso in primis Prophetarum capite, nimirum de Christo, est accipiendum. Illud verò Malachiæ testimonium ad Iohannem quidem pertinebat, sed alio sensu quàm ipsi in animo haberent: vt nihil mirum sit Iohannem ipsum, quum ex eorum sensu loquatur quibuscũ erat ei negotium, negare se Eliam esse, quod tamen de eo Christus affirmat. Matth.11.14.

23 *Complanate*, εὐθύνατε. Vulgata & Erasmus, *Dirigite*, Diximus Matth 3.3, εὐθὺς declarare quod & planum est & æquabile. Itaque non dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id sit hoc loco quod Latinè dicitur, Viam complanare seu purgare. Nam, inquit Vlpianus, purgare viam propriè dicitur ad libramentum proprium redigere, sublato eo quod superest.

25 *Cur*

Τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς, οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων, Ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος ὑμῶν ἕστηκεν ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε·

Αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.

Ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾷ ἐγένετο πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.

Τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον, Ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν· ὅτι πρῶτός μου ἦν.

Κἀγὼ οὐκ ἤδειν αὐτόν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.

dixerunt ei, Cur ergo baptizas, si tu non es Christus, neque Elias, neque Propheta ille?

26 Respondit ei Iohannes, dicens, Ego baptizo aqua: sed in medio vestrùm stat quem vos nescitis:

27 ‖ Hic ille est qui ponè me venit, qui mihi antepositus est: cuius solearum ego non sum dignus vt soluam corrigiam.

28 Hæc in Bethabara facta sunt secus Iordanem, vbi Iohannes baptizabat.

29 Postero die videt Iohannes Iesum venientem ad se, & ait, Ecce Agnus ille Dei qui tollit peccatum mundi.

30 Hic est de quo dicebam, Ponè me venit vir qui antepositus est mihi, quia prior me erat.

31 At ego non noueram eum: sed vt manifestus fiat Israeli, propterea veni ego baptizans aqua.

& dixerunt ei, Quid ergo baptizas, si tu nõ es Christus, neque Elias, neque Propheta?

26 *Respondit eis Iohannes, dicens, Ego baptizo in aqua: medius autem vestrûm stetit quem vos nescitis:*

27 *Ipse est qui post me vẽturus est, qui ante me factus est: cuius ego nõ sum dignus vt soluam corrigiam calceamenti.* Mat.3.11 mar.1.7 luc.3.16 act.1.5, & 11.16. & 19.4

28 *Hæc in Bethania facta sunt trans Iordanem, vbi erat Iohannes baptizans.*

29 *Postera die videt Iohãnes Iesum venientem ad se, & ait, Ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi.*

30 *Hic est de quo dixi, Post me venit vir qui ante me factus est: quia prior me erat.*

31 *Et ego nesciebam eum, sed vt manifestetur Israeli, propterea veni ego in aqua baptizans.*

---

25 *Cur ergo baptizas?* τί οὖν βαπτίζεις; Hinc apparet Iudæos non ignorasse mutationem aliquam fore in religionis ritibus sub Messia, quod ex Ieremiæ cap.31, apertè discere potuerant.

26 *In medio vestrûm,* μέσος ὑμῶν: id est palàm & inter vos, vt alibi exposuimus. ¶*Stat,* ἕστηκεν. Vulg. *Stetit.* Itaque nonnulli hoc referunt ad historiam quæ refertur Lucæ 2. 46. sed parum accommodatè, ni fallor. Loquitur enim de re præsenti, & ἑστηκέναι significationem præsentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, vt Luc.8.20. Act.1.11. Rom.5.2, & alibi sæpe: & stare pro versari commodè accipitur.

* 27 *Qui mihi antepositus est,* ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν. Vide suprà vers.16.

28 *In Bethabara,* ἐν Βηθαβαρᾷ. Syrus interpres legit ἐν Βηθανίᾳ. quod etiam scribitur in omnibus vetustis codicibus, & Vulgata editione Latina. Sic etiã legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατὰ τοὺς Ἀνόητον. Sed tamen præstat assentiri Chrysostomo, qui hanc lectionem emendat. Constat enim Bethaniã Iudææ respectu sita fuisse cis Iordanẽ, & procul à Iordane. Nempe stadiis ab Hierusalẽ * quindecim, vt scribitur infrà, 11. versu 18. qua de re plenius dicam Act.1,12. Fit autem Bethabaræ, sic vocatæ quòd ibi traiiceretur Iordanis, mentio Iud. 7,24. sed in tribu Ephraim, ac proinde cis Iordanem. Hierosolymorum respectu. Malè igitur Vulg. & Erasm. πέραν verterunt *Trans*, vt diximus Matth.4,15. & alibi aliquoties.

29 *Videt,* βλέπει. Sic legunt emendatiores codices vetustæ editionis, quos neque Valla vidit, neque Erasmus, & pro Altera die, Postera die. ¶ *Agnus ille,* ὁ ἀμνός. Articulus adiunctus (vt ex Chrysostomo & Theophylacto Erasmus obseruauit) emphasin habet non modò dignitatis, vt à typico agno & cæteris legalibus victimis distinguatur, sed etiam relationis. Reuocat enim in mentem prophetias Esaiæ, & aliorum. ¶*Qui tollit,* ὁ αἴρων. Vulg. repetit particulam ἰδοὺ, *ecce.* Vide verò ne pro *tollit* legas *tollet.* Nam ita significatur hanc vim perpetuam ac natiuam Agno isti inesse: vt si dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, sed vim potius elleboro insitam. Hæc Erasmus Chrysostomum sequutus: rectè sa- * nè & appositè. Tollendi tamen vocabulũ ad tempus quo loquebatur ista Iohannes aliquatenus accommodo. Quoniam igitur externo baptismate, in quo occupatus erat Iohannes quum hæc diceret, abluuntur corporis sordes, * vocabulo *Agni* & *Tollendi*, sacrificium, cuius sanguine deleto chirographo expiamur ab omnibus peccatis, ac etiã naturalis illius labis ac maculę sublatio, designatur, qua fit * vt Christo per internum baptismum insitis nobis, vetus homo sensim in nobis moriatur, & nouus adolescat, donec vltimo illo die plena immortalitate induamur. Illud ergo ad Iustificationem imputatam, hoc autem ad Sanctificationem inchoatam pertinet, in quæ, velut membra, distribuere licet omne Christi in nos collatum beneficium. Itaque iis non assentior qui peccatum accipiũt angustius pro peccati pœnã, & αἴρειν interpretantur in se te veluti pondus attollere & recipere, sicut dicit Petrus Christum portasse omnia nostra peccata super lignum. Nam verè quidem hoc dicitur: sed ita duntaxat significatur Expiationis beneficium. ¶*Peccatum,* τὴν ἁμαρτίαν. Sic constanter scriptũ habẽt omnes nostri codices vetusti, quibus assentitur Augustinus libri aduersus Faustũ duodecimi cap.30, & Theophylactus quoque: Chrysostomus tamen videtur legisse ἁμαρτίας. i. peccata. Cyrilli autem interpres sibi non constat. Ego verò non dubito quin legendum sit singulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neque tamen arbitror art cultum significare duntaxat προσδιορισμὸν τοῦ καθόλου, i. rationem peccati formalem quam vocant: quasi scriptum sit πάσας ἁμαρτίας. i. omnia peccata, (vt explicat Theoph.) sed arbitror in primis illam peccatorum omnium radicem, originale videlicet peccatũ quod vocant, ac proinde ex consequenti fructus quoque huius ita declarari. quod quidem peccatum in iis mortificatur per Christi Spiritum, qui Christũ baptismo induerunt, vetere illo homine in ipsis crucifixo, mortuo, ac sepulto. qua de re copiosissimè disserit Apostolus toto capite 6 & 7 Epistolæ ad Romanos, vbique scribens τὴν ἁμαρτίαν numero singulari: quia ibi non agit de peccatorum remissione, quæ pars est altera iustificationis, sed de inchoata in nobis sanctificatione: quæ vt separari non possint, distingui tamen debent.

31 *Non noueram eum,* οὐκ ἤδειν αὐτόν. nõ nouerã, videlicet de facie. Nã alioquin nõ poterat ignorare Ioannes Messiam pro foribus esse quin vocatione suã ignoraret. Sed tamen ad eum diẽ non fuerat ipsi vlla cũ Christo cõsuetudo, vel vt ipsum posset ex vultu agnoscere: veluti nec postea videntur vnà fuisse diutius: nẽpe ita cõstituente Dei prouidentia, ne res ex cõposito inter ipsos geri videretur. Cęterùm quod dicit Iohannes, Nõ nouerã eũ, ad id tẽpus referendũ est quod præcessit Christi aduentũ ad Iohannẽ, vt ab ipso baptizaretur: quã de re scripserũt alij Euãgelistæ. Antea igitur illũ nõ norat, sed quũ ille ad baptismũ accederet, monitus est a Deo Iohãnes, eũ qui accedebat, Christum ilũ esse cui viã muniret, adiuncto etiã, de more, externo signo, quo hæc reuelatio postea cõfirmaretur. Iohãnes igitur etiã ante signũ præstitũ, ex ea videlicet reuelatione, Christum aduentanté agnouit: ideóque illũ ad baptismum venienté cõspicatus, Imò verò, inquit, ego sum abs te baptizandus, & tu ad me venis? quæ verba sanè cũ iis non pugnant quæ Iohannes hoc loco commemorat.

Καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων, Ὅτι τεθέαμαι τὸ Πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.

Mar.3.16 mar 1.10 luc.3.22

Κἀγὼ οὐκ ἤδειν αὐτόν· ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

Κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

Τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης, καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο·

Καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει, Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.

Στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας, λέγει αὐτοῖς,

Τί ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, Ραββὶ (ὃ λέγεται, ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;

Λέγει αὐτοῖς, Ἔρχεσθε καὶ ἴδετε. Ἦλθον καὶ εἶδον ποῦ μένει· καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα δὲ ἦν ὡς δεκάτη.

Ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ·

Εὑρίσκει οὗτος πρῶτος τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον Σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ, Εὑρήκαμεν τὸν Μεσσίαν, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον, ὁ Χριστός.

Καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν. Ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς εἶπε, Σὺ εἶ Σίμων ὁ υἱὸς Ἰωνᾶ· σὺ κληθήσῃ Κηφᾶς.

Matt.16.18

32 Tum *inquam* teſtatus eſt Iohannes, dicens, ‖Conſpexi Spiritum deſcendentem quaſi columbam è cælo, *qui* etiam manſit ſuper eum.

33 Et ego non noueram eum, ſed qui miſit me vt baptizarem aqua, ille mihi dixerat, Super quem videris Spiritum deſcendentem, ac manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat Spiritu ſancto.

34 Ego igitur vidi, & teſtor hũc eſſe Filium illum Dei.

35 Poſtero die iterum ſtabat Iohannes, & ex diſcipulis eius duo:

36 Et intuitus Ieſum ambulantem, dixit, Ecce Agnus ille Dei.

37 Audierunt autem eum duo illi diſcipuli loquentem, & ſequuti ſunt Ieſum.

38 Conuerſus verò Ieſus, & conſpicatus eos ſequentes ſe, dicit eis,

39 Quid quæritis? Illi verò dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, ſi interpreteris, præceptor) vbi moraris?

40 Dicit eis, Venite & videte. Venerũt viderũntque vbi moraretur: & apud eum manſerunt diem illũ. hora enim erat quaſi decima.

41 Erat Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus, qui audierant *illa* ex Iohanne, & ſequuti fuerant eum:

42 Inuenit hic prior fratrem ſuum Simonem, & dixit ei, Inuenimus Meſſiam, quod eſt, ſi interpreteris, Chriſtus.

43 Et adduxit eum ad Ieſum. Intuitus autem eum Ieſus dixit, Tu es Simon filius Iona: ‖ tu vocaberis Cephas, quod de-

32 *Et teſtimonium perhibuit Ioannes, dicẽs, Quia vidi Spiritum deſcendentem quaſi columbam de cælo, & manſit ſuper eum.*

33 *Et ego neſciebam eum, ſed qui miſit me baptizare in aqua, ille mihi dixit, Super quem videris Spiritum deſcendentem, & manentem ſuper eum, hic eſt qui baptizat in Spiritu ſancto.*

34 *Et ego vidi, & teſtimonium perhibui quia hic eſt Filius Dei.*

35 *Altera die iterum ſtabat Iohannes, & ex diſcipulis eius duo:*

36 *Et reſpiciens Ieſum ambulantem, dixit, Ecce Agnus Dei.*

37 *Et audierunt eum duo diſcipuli loquentem, & ſequuti ſunt Ieſum.*

38 *Conuerſus autem Ieſus, & videns eos ſequentes ſe, dicit eis,*

39 *Quid quæritis? Qui dixerunt ei, Rabbi (quod dicitur, interpretatũ, Magiſter) vbi habitas?*

40 *Dicit eis, Venite, & videte. Venerunt & viderunt vbi maneret: & apud eum manſerunt die illo. hora autem erat quaſi decima.*

41 *Erat autem Andreas frater Simonis Petri, vnus ex duobus qui audierant à Iohanne, & ſequuti fuerant eum:*

42 *Inuenit hic primùm fratrem ſuum Simonem, & dicit ei, Inuenimus Meſſiam, quod eſt interpretatum, Chriſtus.*

43 *Et adduxit eum ad Ieſum. Intuitus autem eum Ieſus dixit, Tu es Simon filius Iona: tu vocaberis Cephas, quod interpreta-*

---

32 *Tum [inquam] teſtatus eſt, καὶ ἐμαρτύρησεν.* Eandem hiſtoriam narrari puto. Neque obſtat huic expoſitioni quòd nouum ſermonem videatur inchoare. nam ſæpe apud Euangeliſtas in media oratione ſolent eiuſmodi verba interponi, vt Mar.4.9, & aliis plurimis locis. Si quis tamen hanc hiſtoriam malit à ſuperiore diſtinguere, is cõuertat, Teſtatus eſt etiam Iohannes.

34 *Et teſtor, καὶ μεμαρτύρηκα.* Hîc rurſus, quia de re præſenti loquitur Iohannes, præteritum per tempus præſens putaui exprimendum: quanquã hoc etiam poteſt ad tempus ipſum huius viſionis exprimendum referri. ¶ *Filium illum, ὁ υἱός.* Ne hîc quidem (vt rectè notat Chryſoſtom. Homilia 17.) omittẽdus fuit articulus, cuius ea vis eſt tum vt ſummum aliquid declaret, tum vt iſtum ab iis diſtinguat qui paſſim à Moſe & Prophetis filij Dei & filij Excelſi dicuntur: quod & Cyrillus obſeruauit.

39 *Quod dicitur, ὃ λέγεται.* Verba ſunt Euangeliſtæ, vt & alia eiuſmodi interpretamẽta, idcirco à Syro interprete omiſſa. Rabbi verò cognomen Doctoribus diuini verbi ordinariis tum attribuebatur ſpecialiter, quũ alioquin hominem ſignificet aliqua dignitate eminentem. ¶ *Vbi moratur? ποῦ μένεις*; id eſt, vbi tuum eſt hoſpitium? ſeu, Quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat: itaque eo in loco peregrinus erat. Niſi quis exiſtimet ad oppidum Nazareth hæc eſſe geſta: quod non arbitror, quum dicatur infrà verſu 43, hinc reuertiſſe in Galilæam. Vulgata & Eraſmus, *Vbi habitas? ποῦ κατοικεῖς*; Vide apud Lucam 10.7.

40 *Hora enim erat, ὥρα δὲ ἦν.* Vulg. & Eraſ. *Hora autem erat.* Ego verò arbitror cauſam adferri cur totum illum diem apud Ieſum manſerint: quia nimirum aduеſperaſcebat, quum Chriſtum conuenirent, a quo in hoſpitium deducti non potuerunt eo ipſo die ad Iohannem reuerti: qua occaſione pro ſua prouidentia vſus eſt Deus ad illos diutius retinendos cum Chriſto. ¶ *Quaſi, ὡς.* Vide Marc.5.13.

42 *Prior. πρῶτος.* Vulgata, *Primùm*, id eſt πρῶτον, vt ſcriptum erat in duobus vetuſtis codicibus & Theophylacto Romano. ¶ *Chriſtus, ὁ Χριστός.* Eraſmus, *Vnctus*, recte quidẽ: ſed nomen illud, quanuis Græcum, tamẽ magis in omnibus idiomatibus vſitatum, malui retinere.

43 *Iona, Ἰωνᾶ.* In vno codice ſcriptum legimus Ἰωάνου. Vide Matth.16.17. ¶ *Vocaberis, κληθήσῃ.* Alibi ſæpe καλεῖσθαι pro εἶναι, Id eſt Vocari pro Eſſe accipitur. Sed hoc loco ſeruatur propria huius vocabuli notatio (re nimirum ipſa nomini reſponſura) & præterea futuri temporis ſignificatio obſeruanda. Nam hoc nomen non tam illi nunc imponit, quam ſe impoſiturum pollicetur.

¶ *Petra*

ὁ ἑρμηνεύεται Πέτρος.

Τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐξ-
44 ελθεῖν εἰς τὴν Γαλιλαίαν· καὶ εὑρίσκει
Φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει
μοι.

Ἦν δὲ ὁ Φίλιππος ἀπὸ Βηθσαϊδὰ, ἐκ
45 τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου.

Εὑρίσκει Φίλιππος τὸν Ναθαναὴλ,
καὶ λέγει αὐτῷ, Ὃν ἔγραψε Μωσῆς
ἐν τῷ νόμῳ καὶ οἱ προφῆται εὑρήκαμεν,
46 Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ
Ναζαρέθ.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ Ναθαναὴλ, Ἐκ Ναζαρὲθ
δυνατόν τι ἀγαθὸν εἶναι; Λέγει
αὐτῷ Φίλιππος, Ἔρχου καὶ ἴδε.

Εἶδεν ὁ Ἰησοῦς τὸν Ναθαναὴλ ἐρχόμε-
48 νον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ, Ἴδε
ἀληθῶς Ἰσραηλίτης ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι.

Λέγει αὐτῷ Ναθαναὴλ, Πόθεν με
49 γινώσκεις; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν
αὐτῷ, Πρὸ τοῦ σε Φίλιππον φωνῆσαι
ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν εἶδόν σε.

Ἀπεκρίθη Ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐ-
50 τῷ, Ῥαββὶ, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, σὺ εἶ ὁ
βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὅ-
τι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συ-
κῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

Καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω
52 ὑμῖν, Ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳ-
γότα, καὶ τοὺς ἀγγέλους τοῦ Θεοῦ ἀναβαί-
νοντας καὶ καταβαίνοντας ὑπὲρ τὸν υἱὸν τοῦ
ἀνθρώπου.

Κεφάλαιον β.

1 ΚΑὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐ-
γένετο ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας καὶ
ἦν ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ ἐκεῖ.

2 Ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθη-
ταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.

3 Καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μή-
τηρ τοῦ Ἰησοῦ πρὸς αὐτὸν, Οἶνον οὐκ ἔ-
χουσι.

4 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Τί ἐμοὶ καὶ σοὶ
γύναι; οὔπω ἥκει ἡ ὥρα μου.

claratur Petra.

Postero die voluit Iesus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dixit ei, Sequere me.

Erat verò Philippus ex Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei, Inuenimus *illum* de quo scripsit ‖Moses in Lege, & ‖Prophetæ, *nempe* Iesum filium Iosephi, illum Nazarenum.

Tum dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

Vidit Iesus Nathanaelem venientem ad se, & dixit de eo, Ecce verè Israelita in quo dolus non est.

Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses subter ficum, videbam te.

Respondit Nathanael, & dixit ei, Rabbi, tu es ille Filius Dei, tu es ille Rex Israel.

Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis? maiora istis videbis.

Præterea dixit ei, Amen amen dico vobis, Ab hoc tẽpore videbitis cælũ apertũ, & Angelos Dei ascendentes ac descẽdentes super Filium hominis.

CAP. II.

Die autem tertio nuptiæ factæ sunt in Cana *oppido* Galilææ: erátque mater Iesu illic.

Vocatus est autẽ etiã Iesus ac discipuli eius ad nuptias illas.

Et quum defecisset vinum, mater Iesu dixit ei, Vinum non habent.

Dicit ei Iesus, Quid mihi tecum mulier? nondum venit hora mea.

tur Petrus.

In crastinum voluit exire in Galilæam: & inuenit Philippum, & dicit ei Iesus, Sequere me.

Erat autem Philippus à Bethsaida, ciuitate Andreæ & Petri.

Inuenit Philippus Nathanael, & dicit ei, Quẽ scripsit Moyses in Lege, & Prophetæ, inuenimus Iesum filium Ioseph à Nazareth. Genes. 49. 10 deut. 18.18 Esa 4.2, & 40. 10. & 45.8 iere. 25.5, & 23.14 ezech. 34. 23, & 37. 24 dan. 9.24

Et dixit ei Nathanael, A Nazareth potest aliquid boni esse? Dicit ei Philippus, Veni & vide.

Vidit Iesus Nathanael venientem ad se, & dicit de eo, Ecce vere Israelita in quo dolus non est.

Dicit ei Nathanael, Vnde me nosti? Respondit Iesus, & dixit ei, Priusquam te Philippus vocaret, quum esses sub ficu, vidi te.

Respondit ei Nathanael, & ait, Rabbi, tu es Filius Dei, tu es Rex Israel.

Respondit Iesus & dixit ei, Quia dixi tibi, Vidi te sub ficu, credis: maiora his videbis.

Et dicit ei, Amen amẽ dico vobis, A modo videbitis cælum apertum, & Angelos Dei ascendentes & descendentes supra Filium hominis.

CAP. II.

Et die tertia nuptiæ factæ sunt in Cana Galilææ: & erat mater Iesu ibi.

Vocatus est autem & Iesus & discipuli eius ad nuptias.

Et deficiente vino dicit mater Iesu ad eum, Vinum non habent.

Et dicit ei Iesus, Quid mihi & tibi est mulier? nondum venit hora mea.

¶*Petra*, πέτρος. Vulg. *Petrus*: quæ interpretatio propterea non conuenit, quia Petrus Latinis nomen est proprium duntaxat, Græcis verò πέτρος etiam appellatiuum est, vt diximus Matth. 16.17.

46 [*Illum*] *de quo scripsit*, ὃν ἔγραψε. Vulg. *Quẽ scripsit*. Vide suprà, v. 15. Mutauimus autem verborũ collocationem, vt planior esset constructio. Notanda quoque est emphasis verbi εὑρήκαμεν, quod à Græcis de lucro etiam insperato & repentè oblato dicitur, quod ipsi idcirco εὕρημα vocant: quæ significatio videtur hic obseruanda, quanuis Chrysostomus dicat εὑρίσκειν esse eius qui quærat, quod tamen non est perpetuum.

51 *Credis?* πιστεύεις; Nonnulli codices indefinitè legunt, sed in plerisque inueniimus additam interrogationis notã, quam etiam approbat Chrysostomus.

52 *Ab hoc tempore*, ἀπ' ἄρτι. Sic enim potius scribendum arbitror per ὑφὲν, quam cum apostrophо, quo aduerbio vti quoque Aristophanem rectè censet eruditissimus D. Camerarius. Vulgata barbarè, *à modo*. Erasm. *posthac*, non satis expressé. ¶*Ascendẽtes ac descendentes*, ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας. Ita significat diuinam virtutẽ quæ in toto ipsius ministerio erat conspicua futura, ministrantibus ei Angelis vt Ecclesiæ capitisimúlque ad scalam illam Iacobi alludit, quæ visio describitur Gen. 28.12.

IN CAPVT II.

1 *Die tertio*, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die nimirum tertio ex quo profectus erat à Iohanne, vel ex quo in Galilæam peruenerat. aut tertio post hæc gesta die. Sed illud primùm malo, quoniam superiore capite facta est duorum dierum mentio, vers. 35, & 44. Exactiorem autem horum dierum supputationem si quis requirat, consulat Epiphanium καὶ τοὺς Ἀνομοίους.

4 *Quid mihi tecum?* τί ἐμοὶ καὶ σοί; i. Quid mihi negotij tecum est? vt diximus Matth. 8.29. Est enim longe asperrima hæc obiurgatio, quasi non modò diuersa sed etiam prorsus repugnantia inter se committantur. veluti quum diceret Paulus, velut istiusmodi ellipsin supplẽs, τίς μετοχὴ,

συμφώνησις, κοινωνία, μερίς. 2.Cor.6.14 & 15. Aliter tamen aliquid loquutum Christum aut asperius quàm & persona matris & res ipsa ferret, nemo sine impietate dixerit. Hinc igitur discendum est quàm graue sit peccatum, Deo præire siue præscribere aliquid velle, quod etiam ex Petri reprehensione asperrima liquet, Matth.16.23. Deinde dubiũ non est quin sic Dominus occurrere voluerit sequuturis illis horrẽdis superstitionibus, quibus ex maternæ in filios auctoritatis iure arrepta occasione, tam fœdè contaminatum Dei cultum videmus, Maria eo vsque euecta vt etiam publicè illi accinatur, ROGA PATREM, IVBE NATVM, ET IVRE MATRIS IMPERA. Vulgata, *Quid mihi & tibi?* Quod nonnullos fefellit, ita lenientes huius respõsi asperitatem, quasi diceret Dominus, Quid hoc ad nos pertinet quòd vinum non habeant? quum res ipsa clamet Christum longè aliò respexisse, nempe vt à carnali matris suæ respectu ad contemplandam in futuro miraculo Dei gloriam conuiuas reuocaret. Quamobrem etiã mulieri illi acclamanti, *Beata viscera quæ suxisti*, respondit, *Imò beati qui audiunt verbum Dei & custodiunt illud.* Quò etiam spectant quæ scribuntur Luc.2. ver.49, & Matth. 12. versu 48.

Λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις, Ὅ,τι ἂν λέγῃ ὑμῖν ποιήσατε.	5	Dicit eius mater ministris, Quodcunque dixerit vobis facite.	5	*Dicit mater eius ministris, Quodcunque dixerit vobis facite.*
Ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι κατὰ τὸν καθαρισμὸν τῶν Ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς.	6	Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ amphoras binas aut ternas.	6	*Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex, positæ secundum purificationẽ Iudæorum, capientes singulæ metretas binas vel ternas.*
Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕδατος. Καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.	7	Dicit eis Iesus, Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur vsque ad summum.	7	*Dicit eis Iesus, Implete hydrias aqua. Et impleuerunt eas vsque ad summum.*
Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε τῷ ἀρχιτεικλίνῳ. Καὶ ἤνεγκαν.	8	Tunc dicit eis, Haurite nunc, & offerte architriclino. Obtulerunt igitur.	8	*Et dicit eis Iesus, Haurite nunc, & ferte architriclino. Et tulerunt.*
Ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτείκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον γεγενημένον, (καὶ οὐκ ἤδει πόθεν ἐστίν· οἱ δὲ διάκονοι ἤδεισαν οἱ ἀντλήσαντες τὸ ὕδωρ) φωνεῖ τὸν νυμφίον ὁ ἀρχιτείκλινος,	9	Vt autem gustauit architriclinus aquam illam quæ facta fuerat vinum, (nesciebat autem vnde esset: sed ministri sciebant qui hauserant aquã) vocat spõsum architriclinus,	9	*Vt autem gustauit architriclinus aquam vinũ factam, (& non sciebat vnde esset: ministri autem sciebant qui hauserant aquam) vocat sponsum architriclinus,*
Καὶ λέγει αὐτῷ, Πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι, τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶνον ἕως ἄρτι.	10	Et dicit ei, Omnes primo loco bonum vinum apponunt, & postquã *conuiuæ* affatim biberunt, tunc id quod minus bonũ est: tu seruasti bonum vinum vsque adhuc.	10	*Et dicit ei, Omnis homo primùm bonum vinum ponit, & quum inebriati fuerint, tunc id quod deterius est: tu autem seruasti bonum vinum vsque adhuc.*
Ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ Ἰησοῦς ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.	11	Hoc initiũ signorum fecit Iesus in Cana *oppido* Galilææ, & manifestã fecit gloriã suam: & crediderunt in eũ discipuli eius.	11	*Hoc fecit initium signorum Iesus in Cana Galilææ, & manifestauit gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius.*

6 *Hydriæ, ὑδρίαι*: id est aquales, vt explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamen Græcum vocabulum, quòd Cicero ipse frequenter eo vtatur in orationibus in Verrem. Cæterùm ostendit ipsa notatio nominis non vino, sed aquæ destinata fuisse hæc vasa, quod ad fidem historiæ faciendam pertinet, nequis aut fæces aut vini quippiam intus resedisse suspicetur, quod postea infusæ aquæ vini colorem ac saporem indiderit. Eiusmodi autem vasa in quibus sedentes lauabant, Latinis Solia dicebantur. ¶ *Secundum purificationem, κατὰ τὸν καθαρισμόν*: id est secundum ritum purificationis. Quòd si malimus conuertere *Ad purificationem Iudæorum*, id est Purificandis Iudæis, κατὰ posita fuerit pro εἰς, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Iudæorum superstitione, quam postea in Ecclesiam Dei inuehere conatus est Hebion, atque adeo reipsa tandem in Christianorum templa intulit Satan, pluribus disseritur Mat.7.3. ¶ *Amphoras, μετρητάς*: seu metretas, seu cados. Nam vtroque hoc vocabulo vtuntur Latini etiam scriptores. Illud tamen malui, vt Latinis magis vsitatum. Quod si amphoras Atticas accipiamus quæ Romanas dimidio, id est vrna, superant, capiebant istæ singulæ hydriæ ducenas aut trecenas vini libras, pondo singulas vnciarum duodecim. Pondus enim metretæ vini, centum libris æstimat doctissimus ac diligentissimus harum rerum scrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Christum suppeditasse magnam vini copiam, nimirum ad libras mille octingentas: quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem.

8 *Architriclino, ἀρχιτεικλίνῳ*. Ita vocat eum qui totum conuiuium curabat. Nõnulli cum eo confundunt qui Magister conuiuij dicebatur à Latinis, à Græcis συμποσίαρχος, vt conuertit Gaza libro De senectute, vbi fit istorum magisteriorum mentio: quorum munus quale fuerit, discere licet ex Plutarchi libro συμποσιακῶν α, κεφ. ᾱ. Fuit hic potius quem Græci ἐλέγχειν vocabant, ὁ ἐπιστάτης τῆς ὅλης διακονίας, qui & προγεύστης erat, id est prægustator, & προθέντης: id est cuius officium erat dapes conuiuis apponere. quę pulchrè explicantur Athenæi libro quarto, in Græcis autem dictionariis prætermissa sunt, quemadmodum & alia infinita. Is est denique qui Gen. 43.16, dicitur אשר על הבית [*ascher hal habbeth*] & à nobis simili prorsus ratione *maistre d'hostel*. Syrus interpres magistrum discubitus vocat.

10 *Omnes, πᾶς ἄνθρωπος*. Vulgata & Erasmus ad verbũ, *Omnis homo*. Sic paulo pòst τίθησι, *ponit*: nos verò, *Apponunt*, vt minus inculta esset oratio. ¶ *Bonum, καλὸν*. Id est præstans, cui opponitur ἐλάσσων id est minus bonum. Vt si Gallice dicas, *le bon vin*, & *le petit vin*. ¶ *Postquam [conuiuæ] affatim biberint, ὅταν μεθυσθῶσι*. Vulgata & Erasm. *Quũ inebriati fuerint*. Ego verò suppleui quod deerat explendæ constructioni: deinde mollius verbum quæsiui. Neque enim apud Hebræos שכר [*schachar*,] quod respondet Græco verbo μεθύειν, semper in vitio ponitur, vt Genes. 9.21, sed interdum declarat liberalem vini vsum, qui tamẽ modum non excedat, vt Genes. 43.34.

11 *In Cana, ἐν Κανᾷ*. Coniungẽda hæc sunt cum verbo ἐποίησε, non autem cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id est *principiũ signorum*, nequis cum nonnullis ineptis interpretibus existimet hoc primum fuisse signum non omnium quæ edidit Iesus, sed eorum duntaxat quæ edidit Canæ: quorsum enim hoc? Ergo vt amphiboliam vitarem, quę quidem in Græco sermone nulla est, verborum collocationem mutaui.

12 *Et fra-*

Μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς Καπερναοὺμ αὐτὸς καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας·

12 Postea descendit Capernaum ipse & mater, & fratres & discipuli eius: manserúntque illic non multos dies:

12 *Post hoc descendit Capharnaum ipse & mater eius, & fratres eius & discipuli eius: & ibi manserunt non multis diebus:*

Καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ Πάσχα τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ὁ Ἰησοῦς.

13 Nam propè erat Pascha Iudæorum. Ascendit igitur Iesus Hierosolymam.

13 *Et propè erat Pascha Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam.*

Καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.

14 Et inuenit in templo venditores boum & ouium & columbarum, & numularios sedentes.

14 *Et inuenit in templo vendentes boues & oues & columbas, & numularios sedentes.*

Καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας, καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέτρεψε·

15 Factóque flagello è funiculis, omnes eiecit è templo, & oues & boues, & argentariorum numulos effudit, mensásque subuertit:

15 *Et quum fecisset quasi flagellum de funiculis, omnes eiecit de templo, oues quoque & boues, & numulariorum effudit æs, & mensas subuertit:*

Καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν, Ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.

16 Et columbarum venditoribus dixit, Tollite hinc ista: ne facite domum Patris mei, domum mercatus.

16 *Et iis qui columbas vendebant, dixit, Auferte ista hinc: & nolite facere domũ Patris mei, domum negotiationis.*

Ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι γεγραμμένον ἐστὶν, Ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου κατέφαγέ με.

17 Recordati sunt autem eius discipuli, scriptum esse, ‖ Zelus domus tuæ deuorauit me.

17 *Recordati sunt verò discipuli eius quia scriptum est, Zelus domus tuæ comedit me.* Psal. 68.10

Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπον αὐτῷ, Τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν ὅτι ταῦτα ποιεῖς;

18 Responderunt ergo Iudæi, & dixerũt ei, Quod signum ostendis nobis quod ista facis?

18 *Responderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei, Quod signum ostendis nobis quia hæc facis?*

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.

19 Respondit Iesus & dixit eis, ‖ Destruite templum hoc, & triduo erigam illud.

19 *Respondit Iesus & dixit eis, Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud.* Mat.26.61 & 27.40 mar.14.58 & 15.29

Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;

20 Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatu est templum istud, & tu tribus diebus illud eriges?

20 *Dixerunt ergo Iudæi, Quadraginta & sex annis ædificatum est templũ hoc, & tu in tribus diebus excitabis illud?*

---

12 *Et fratres, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ.* Frequens illa repetitio relatiui Eius respondet Hebræorũ affixis, quæ vocant: nos verò sine vlla sensus iniuria interdũ illa expunximus. Fratres autem vocat cognatos, Hebræorum more.

13 *Nam propè erat, καὶ ἐγγὺς ἦν.* Vulgata, *Et propè erat.* Atqui vberior est sententia si καὶ accipias pro γάρ: quam particulam toties iam obseruauimus respondere Hebræorum ו, ideóque non modò copulatiuam esse, sed interdum quoque causalem, & discretiuam, atque adeo illatiuam, vt in hoc eodem versiculo.

15 *Argentariorum numulos, τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα:* Collybistas vocat eos qui ex collybo, id est pecuniæ permutatione quæstum faciebant, quos in Matthæo & Marco numularios sumus interpretati: hic verò malui dicere argentarios, quia κερματιστὰς superiore versiculo cõuerti Numularios: nempe nequis idem vocabulum in Græco repeti putet, quanuis nihil intersit quod ad sententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα quod alij *æs* exponunt, ego *numulos* interpretari malui, quia à κείρειν deriuatur, quod declarat in minuta frusta concidere.

17 *Zelus, ὁ ζῆλος.* Hoc vocabulum & alia ab eo deriuata, ζηλῶ & ζηλωτὴς, obseruaui variis significationibus in nouo Testamento vsurpari, quas omnes placuit compẽdij causa semel annotare. Interdum igitur ζῆλος honestum illud ac laudabile studium declarat quo accendimur ad alicuius virtutes imitandas aut etiam superandas, sine vllo tamen ipsius odio, vt 1 Corinth. 12.31. Item 14.1.12.39. 2. Corint. 9.2. Galat. 4.18. Tit. 2.14. Interdum verò Inuidiam ac liuorem, vt Act. 5.17, & 7.9, & 13.45, & 17.5, Rom. cap. 13. 13.1. Corinth. 3.3, & 13.4. 2. Corinth. 12.20, Gal. 5.20, Iac. 3.14, & 4.12. Tertiò, accipitur pro sancta quadam zelotypia, quæ non proficiscitur à cuiusquam odio, verùm ab eorum amore quos non nostri, sed ipsorum potius causa amamus, vt 2. Cor. 11.2. Quartò, pro sui ipsius amore, cui sancta illa zelotypia prætexitur, vt Gal. 4.17. Quintò, pro animi æstu ex indignatione de iis concepta quæ indignè fiunt aduersus eum quem amamus, putà vel aduersus homines nobis charos, vt 2. Corinth. 7.7, Coloss. 4.13, vel aduersus Deum ipsum. Est autem hic zelus duplex: vnus nimirũ, cum voluntatis Dei cognitione ac vera in eũ fide coniunctus, qualis est Christi zelus de quo hic agitur: item qui commendatur 2. Corint. 7.11, & Apocalyps. 3.19. alter verò qui non est secũdum scientiam, & cæcus potius impetus ac furor dici debet, vt Rom. 10. 2. Philip. 3.6. Act. 21.20, & 22.3. Gal. 1.14. Hinc demũ sexta significatio orta est quũ ζῆλος ad ignis ardorẽ trãsfertur, vt Heb. 10.27.

18 *Signum, σημεῖον.* Quia Christus hoc facto non modò rem nouam facit, sed etiam repurgationem templi ac cultus diuini restitutionem aggreditur, deinde etiam templũ vocarat Patris sui domum, isti signum quærunt, i. miraculum aliquod ex quo possit intelligi virtus ipsius ac auctoritas cælestis, quæ ius illi tribueret tum ita loquendi, tum ista etiam faciendi. Quidam σημεῖον interpretãtur argumentum, vt sit hic sensus, Quódnam nobis argumentum adfers quo comprobes tibi ista licere? Sed prior illa expositio est vberior, & melius quadrat Christi responso. Cæterùm quòd Castellio interpretatus est, *Quod nobis exemplum præbes?* quasi videlicet isti querantur Christũ hoc suo facto homines ad quanuis licentiam concitare: non modò ineptissimum est, sed etiam Græcis vocabulis vim adfert. ¶ *Quod*, &c. ὅτι, &c. Vel, *Quandoquidem ista facis?* Petitũ est autem è medio hoc dicendi genus, vt alia multa. Sic prorsus Gallicè dixeris, *Quel miracle fais tu que tu fais ces choses?* & hui⁹ locutionis aliud exẽplũ occurrit Ioh. 8.43. & 9.17.

20 *Quadraginta & sex annis, Τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν.* Loquuntur de secundo templo, quod magnificè quidem octo annorum spatio instaurarat Herodes Magnus, partim ambitione ductus, partim Iudæorum beneuolentiam captãs: qui tamen ita fuit exosus, vt omnis istius beneficij memoria fuerit obliterata. Videtur autem hic locus ita supputandus. Testatur Esras cap. 5.15, absolutum fuisse templum sexto Darij anno: (nempe filij Histaspis) quòd si annos 30 Cyro, consentientibus plerisque historicis, attribueris, Cãbysæ verò octo, Magis duos, completum hunc numerum inuenies. Sed quum non desint qui reditum Israelitarum, i. 70 annum captiuitatis, ad 23 annum Cyri referant, adhuc ἐπέχω: & quomodo subducturi sint hunc quadragintasex annorum calculum, expecto.

Ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ.

Ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς· καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς.

Ὡς δὲ ἦν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῷ Πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωρῶντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας·

καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

Κεφάλαιον γ.

Ἦν δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν Φαρισαίων, Νικόδημος ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν Ἰουδαίων·

Οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ῥαββεί, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν ἃ σὺ ποιεῖς ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ Νικόδημος, Πῶς

21 At ille loquebatur de templo corporis sui.

22 Postquam ergo excitatus fuit à mortuis, recordati sunt eius discipuli quòd hoc dixisset eis: & crediderunt Scripturę, & sermoni quem Iesus dixerat.

23 Quum autem esset Hierosolymis in Pascha, in festo, multi crediderunt in nomen eius, cõspicientes signa quæ edebat.

24 Ipse autem Iesus non credebat eis semetipsum, eo quòd nosset omnes:

25 Nec opus esset vt quisquam ei testaretur de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.

CAP. III.

1 Erat autem quidam ex Pharisæis, cui nomen erat Nicodemo, ex primoribus Iudęorum:

2 Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus te à Deo venisse doctorem: nemo enim potest hæc signa edere quæ tu edis nisi Deus sit cum eo.

3 Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus denuò, non potest videre regnum Dei.

4 Dicit ei Nicodemus, Quomo-

21 *Ille autem dicebat de templo corporis sui.*

22 *Quum ergo resurrexisset à mortuis, recordati sunt discipuli eius quia hoc dicebat: & crediderunt Scripturæ, & sermoni quem dixit Iesus.*

23 *Quum autem esset Ierosolymis in Pascha in die festo, multi crediderunt in nomine eius, videtes signa quæ faciebat.*

24 *Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis, eo quòd ipse nosset omnes:*

25 *Et quia opus ei non erat vt quis testimonium perhiberet de homine: ipse enim sciebat quid esset in homine.*

CAP. III.

1 *Erat autem homo ex Pharisæis, Nicodemus nomine, princeps Iudæorum:*

2 *Hic venit ad Iesum nocte, & dixit ei, Rabbi, scimus quia à Deo venisti magister: nemo enim potest hæc signa facere quæ tu facis nisi fuerit Deus cum eo.*

3 *Respondit Iesus & dixit ei, Amen amen dico tibi, nisi quis natus fuerit denuò, non potest videre regnum Dei.*

4 *Dicit ad eum Nicode-*

---

21 *De tẽplo corporis sui*, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. i. de corpore suo, quòd templum vocarat, idque iure, quum in eo (vt ait Apost. Col. 2. 9) omnis plenitudo Deitatis corporaliter inhabitet.

23 *In nomen eius*, εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ Heb. pro Ei, vel In eum, vt quidam loqui maluerunt: qua de re sic Nazian. in sermone de Spiritu sancto, ἕτερον τοῦ πιστεύειν εἴς τι, καὶ πεῖ τινος πιστεύειν. τὸ μὲν γὰρ ὅτι θεότητος, τὸ δὲ παντὸς πράγματος, id est, Non idem est credere in aliquid, & credere aliquid. Nam illud Deitatis est, hoc verò cuiusuis rei.

24 *Omnes*, πάντας. In vno codice scriptum legimus πάντα, omnia.

IN CAPVT III.

1 *Erat*, ἦν. Syrus addit aduerbium loci, *ibi*. ¶ *Ex primoribus*, ἄρχων. Vide Luc. 14. 1.

2 *Doctorem*, διδάσκαλος: id est, Scimus te missum diuinitus ad nos erudiendos. Vulgata, *Scimus quia à Deo venisti magister*. Ego vero verti per infinitum modum vt amphiboliam vitarem, nequis minimum acciperet Magister vocandi casu. ¶ *Edere*, ποιεῖν Sic etiam vertit ipse Eras. suprà 2. 23. quum alioquin edere opponatur potius verbo ἀποδεικνύειν. ¶ *Nisi Deus sit cum eo*, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotismo dicitur Deus esse cum illis in quibus diuina quædam præstantia elucet: quos simili penè ratione Græci vocant θείους καὶ ἀνθρώπους, id est diuinos, & quasi alteros deos. Quòd si Nicodemus Christum bene nosset, non modò dixisset Deum cum ipso esse, quasi ipsius συνεργόν: sed Deum esse in ipso, vt loquitur Paulus 2. Cor. 5. 19. quanuis hoc quoque dicendi genus de Christo & ab Esaia in appellatione Immanuelis, & ab ipso Petro, Act. 10, 38. vsurpetur: sed eo sensu quo explicatur suprà 10, 38.

3 *Respondit*, ἀπεκρίθη. Atqui nondum quicquam ab eo quæsierat Nicodemus. Christus ergo non ex eius verbis, sed vt Deus quid ab eo quærere constituisset, cognouit, & illius sermonem anteuertit. ¶ *Fuerit genitus*, γεννηθῇ. Vulgata & Erasmus, *Natus fuerit*. Ego verò in tota hac historia malui vti Gignendi quàm Nascendi verbo, quia de noua quod ad animi qualitates attinet, hominis creatione hîc agitur. ¶ *Denuò*, ἄνωθεν. Hebraicè שנית [*schenith*] Sic enim Vetus interpres (meo iudicio) rectius intellexit quã Erasmus qui interpretatur E supernis id est ממרומים [*mimmaromim.*] Nam etsi Græca vox ἄνωθεν vtroque modo accipi potest, quum cælitus renasci nos oporteat, & ita hoc aduerbium in his etiam scriptis sæpe vsurpetur, tamen considerandum fuit, hanc amphiboliam non esse in eo sermone quo vsus est Dominus. Nam responsum Nicodemi arguit, Christum vsum esse vocabulo quo nihil aliud quam iteratio significatur. Itaque Augustinus libri de Peccatorum remissione 2. cap. 27, ita hunc locum citat. Chrysostomus quoque quanuis vtranque interpretationem annotet, tamen non obscurè indicat se illam amplecti quam sequuti sumus: à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chrysostomo prorsus addictus. Maluit Erasmus Cyrillum hoc loco & suum illum Origenem sequi. Itaque τὸ ἄνωθεν γεννηθῆναι nihil aliud declarat quàm illam ἀναγέννησιν quæ describitur 1. Petr. 1, 3. Syrus interpres habet מן דריש [*Men derisch*,] inde fortassis (seruata etiam Capitis voce) Gallicum illud *derechef*, quasi recapitationem siue reinitiationem dicas, id est reditum ad suum caput & initium: quoniam videlicet in Christo instauratur homo ad amissam imaginem ad quam initio fuit cõditus, quò etiam verbum ἀνακεφαλαιώσεως fortassis spectat Eph. 1. 10. ¶ *Videre regnum Dei*, ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ: id est introire in regnũ Dei, vt explicatur infra, versu 5. Regnum autem Dei hoc loco vocatur non ipse Christus (quanuis ita explicarint nonnulli ex veteribus) aut ipsa etiam vita æterna ad quã conten limus, sed Ecclesia in qua Deus regnat. Differit enim Christus qua ratione ius ciuitatis Dei nanciscamur: Gratuita, inquit, adoptione per Spiritum sanctum, quo regeneramur in ipso Christo fide apprehenso.

4 *Qui sit*

δυνάται ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δυνάται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς, σάρξ ἐστι· καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.

Μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, Δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆναι ἄνωθεν.

Τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ ἀκούεις, ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, καὶ ποῦ ὑπάγει· οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Πνεύματος.

Ἀπεκρίθη Νικόδημος, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Πῶς δύνανται ταῦτα γενέσθαι;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;

do potest homo gigni ¨ qui sit senex? num potest in vterum matris suæ secundò introire, ac gigni?

5 Respondit Iesus, Amen amen dico tibi, nisi quis fuerit genitus ¨ ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.

6 Quod genitum est ¨ ex carne, ¨ caro est: & quod genitum est ex Spiritu, spiritus est.

7 Ne mireris me dixisse tibi, Oportet ¨ vos gigni denuo.

8 ¨ Ventus ¨ quò vult spirat, & ¨ sonũ eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat: ita est quisquis genitus est è Spiritu.

9 Respõdit Nicodemus, & dixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?

10 Respondit Iesus & dixit ei, Tu es doctor ille Israelis, & hęc non nosti?

mus, Quomodo potest homo nasci quum sit senex? nunquid potest in vẽtrem matris suæ iterũ introire, & nasci?

5 *Respondit Iesus, Amen amẽ dico tibi, nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu, non potest introire in regnum Dei.*

6 *Quod natum est ex carne, caro est: & quod natũ est ex Spiritu, spiritus est.*

7 *Non mireris quia dixi tibi, Oportet vos nasci denuo.*

8 *Spiritus vbi vult spirat, & vocem eius audis, sed nescis vnde veniat & quò vadat: sic est omnis qui natus est ex Spiritu.*

9 *Respondit Nicodemus, & aixit ei, Quomodo possunt hæc fieri?*

10 *Respondit Iesus & dixit ei, Tu es magister in Israel, & hæc ignoras?*

Christo hũ indi modum quo reg rat nos Deus per aqua & sp: Calum: aquam & sp plicatur pro spiritu qui aqua est. H sp: purgando & im aquæ vice fungi Inst. lib 4. c xvi simile exptm vide Ma

de generatione spirituali per fidem.

4 *Qui fit senex, γέρων ὤν.* Vulgata & Erasmus, *Quum sit senex?* quæ interpretatio planè est ἄκυρος hoc loco. Neque enim omnis homo senex est: quod tamen videtur affirmare qui sic loquitur. Sciendum est autem Nicodemum sic respondere vt Christi verba sibi applicet: id est, quod in genere Christus dixerat, ad hypothesin reuocare. Itaque sic omnino vertendus est hic locus.

5 *Ex aqua & Spiritu, ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματος.* Si Aquæ nomine baptismus specialiter intelligatur, vt qui peculiare sit nostræ regenerationis sacramentum, sic accipienda est hæc sententia vt respexerit Christus communem Ecclesiæ ordinem, neque tamẽ simpliciter gratiam Dei adstrinxerit Baptismi sacramento, quasi sit absolutè & sine exceptione necessarium, quum mox regeneratio Spiritui, nulla facta aquæ mentione, attribuatur, & idem alioqui sit statuendũ de manducatione carnis, & potu sanguinis Christi infrà 6, 53, idem etiam multò magis de fide actuali dicendum esset, ex Marc. 16, 16. & Heb. 11, 6. Sic quoque fides omnis erit ex auditu ex Rom. 10, 17: quæ omnia quum absurdissima sint omnino extra metas excurrit alicubi Augustinus defendendæ aduersus Pelagianos veritatis studiò abreptus: quod est etiã postea distinctionibus aliquot ab ipsis scholasticis mitigatum. Sin verò malimus Christum cum Pharisæo differentem Aquæ nomine ad externas ablutiones allusisse, tunc sic erit explicandum hoc dictum, vt Christus veram mundationem requiri significarit quæ intus à Spiritu sancto efficeretur, ita vt externa legalis per se considerata, nedum Pharisaica, res esset inutilis, & Spiritus nomen sit epexegesis nominis Aquæ: sicut alibi Spiritus & ignis in Baptismo coniunguntur: quanquam ordine inuerso. Nam hic præcedit aquæ vox, illic ignis appellatio posterior est. Ratio verò huius diuersitatis ex eo patet, quòd Aqua verè extat in sacramento baptismi vt spiritualis & diuinæ illius ad nos intus abluẽdos virtutis σημεῖον & σφραγίς. At quum ignis nomen subiicitur Spiritui, vox ignis nõ aliter quàm metaphoricè accipi potest. Hoc igitur loco Spiritus nomen adiectum Aquæ, est exterioris sacramentalis baptismi declaratio, illic autem ignis vox Spiritui addita, est virtutis diuinæ explicatio a re corporali sumpta. Sed de baptismo hic agi, siue simpliciter, siue aliqua ad legales ablutiones allusione, omnino existimo & rationem habuisse Christum sectæ Pharisæorum, qui omnem pene pietatem in ablutionibus ponebant, vt & hodie Mahumetani.

6 *Ex carne, ἐκ τῆς σαρκός.* Sic vbique legitur, & hoc poscit antithesis. Itaque nescio quid in mentem venerit Tertulliano vt hunc locum citans lib. de carne Christi, & aduersus Praxeam, legerit *in Carne*, malè quoque ista detorquẽs ad Christi personam. ¶ Caro σὰρξ, id est carnale, totum nimirum impurum & iræ Dei obnoxium. Neque enim carnis appellatione hoc posteriore loco significatur carnea illa corporis moles, sed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta. ídque ita esse vel ex eo liquet quòd Apostolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. 7 & νοῦν, Colos. 2. 18. Caro igitur pro carnali ponitur, vt apud Hebræos sæpe appellatiua pro adiectiuis vsurpantur, atque adeo apud Græcos & Latinos, vt quum quispiam dicitur κακόδαιμον, id est scelus, pro scelerato: & miseram hominis totius conditionem designat, vt Psal. 56. 5, & 78. 39. Poscit autem ratio antithesẽos vt vicissim Spiritus nomine posteriore loco non intelligamus hominis animum, sed totum hominem spiritualem, id est Spiritus sancti gratia Christo insitum, ac proinde in eo renouatum, qui & ipse Spiritus dicitur, vt natura ipsius perennis pura ac immortalis significetur: quanuis adhuc superstit lucta carnis, adeo vt vnus & idem homo fidelis, quãdiu hic versatur, & Caro & Spiritus diuersis respectibus dici possit, vt suo exemplo elegantissimè describit Paulus Epist. ad Rom. cap. 7.

7 *Vos, ὑμᾶς.* In quatuor codicibus scriptum legimus ἡμᾶς, nos, ita videlicet vt sese Christus aggreget hominibus reliquis. Sed quum sciamus nunquam in eo fuisse peccatum, vt qui ex Spiritu sancto fuerit conceptus, mihi videtur omnino altera lectio retinenda.

8 *Ventus, τὸ πνεῦμα.* id est ἄνεμος. auctor libri de Mundo, ἄνεμος οὐδέν ἐστι πλὴν ἀὴρ πολὺς ῥέων καὶ ἀθρόος, ὅσπερ ἅμα καὶ πνεῦμα λέγεται. λέγεται δὲ καὶ ἑτέρως πνεῦμα, ἡ ἐν φυτοῖς καὶ ζώοις καὶ διὰ πάντων διήκουσα ἔμψυχός τε καὶ γόνιμος οὐσία. Apud Hebræos verò רוח [*ruach*] magis etiam multiplicem habet significationem, apud quos etiam pro Spiritu illo Dei omnia viuificante accipitur, vt & apud Græcos ac Latinos theologos, qui ex Hebræorum fontibus hauserunt. Quum igitur Spiritus nomen sit πολύσημον, & à Latinis etiam quamuis raro pro vento accipiatur, ventum malui interpretari quã Spiritum. Nam hac significatione πνεῦμα hoc loco explicandum esse, apertè tradunt veteres, vt Chrysostomus, Cyrillus, Theophylactus, Augustinus De quæstionibus Veteris & noui Testamenti, quæstione 59. quanuis alioqui in hunc locum scribens, aliam sententiam amplectatur. Sed nostram explicationem, id quoque manifestè probat quòd de sonitu postea commemoratur. Regulam enim Didymi tradentis τὸ πνεῦμα Spiritum sanctum declarare propter additum articulum, iam ante ostendimus non esse perpetuam, quum prætermittatur etiam articulus supra, versu 5. vbi tamen constat agi de Spiritu sancto.

¶ Quò vult, ὅπου θέλει, id est libero & vago impetu. Est enim translatio ab iis animantibus sumpta in quibus propriè dicitur esse voluntas. Simili figura vtitur Paulus Rom. 8. 19. 20. 21. 22. ¶ Sonum, φωνὴν: id est ἦχον, vt Matth. 24. 31. item 1. Corinth. 14. 7, & 8. Sic etiam apud Hebræos accipi-

tur, לק [kul,] vt 2.Reg.6.32.Ezech.43 2.Quod si de Spiritu sancto hic ageretur, certè (vt scitè scribit Chrysost.) non dixisset Christus homini, infidelique & Spiritus sancti energiam nescienti, Audis vocem eius.

10 *Doctor ille, ὁ διδάσκαλος.* Hoc quoque loco videtur articulus suum pōdus habere, quo significatur Nicodemum non modò pro doctore, sed etiam pro excellenti doctore habitum fuisse ab Israelitis.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν μαρτυροῦμεν· καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.

Εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;

Καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανὸν εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.

Infrà.12.32 num.21.9 Καὶ καθὼς Μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

Ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

11 Amen amen dico tibi, quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: sed testimonium nostrum non recipitis.

12 Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?

13 Nullus enim ascēdit in cælum, nisi qui descendit è cælo, *nempe* Filius hominis qui est in cælo.

14 ‖Prout autem Moses extulit serpentem in deserto, ita extolli oportet Filium hominis:

15 Vt quisquis credit in eum, non pereat, sed habeat vitam æternam.

11 *Amen amen dico tibi, quia quod scimus loquimur, & quod vidimus testamur: & testimonium nostrum non accipitis.*

12 *Si terrena dixi vobis, & non creditis: quomodo si dixero vobis cælestia, credetis?*

13 *Et nemo ascendit in cælum nisi qui descendit de cælo, Filius hominis qui est in cælo.*

14 *Et sicut Moyses exaltauit serpentem in deserto, ita exaltari oportet Filium hominis:*

15 *Vt omnis qui credit in ipso, nō pereat, sed habeat vitam æternam.*

---

11 *Sed testimonium, καὶ μαρτυρίαν.* Vulg.& Eras. *Et testimonium.* Sed hic quoque poni καὶ pro ἀλλὰ sensus ipse ostendit. Est autem tacita quædam antithesis in his verbis, diligenter (meo quidem iudicio) obseruanda. Vos, inquit, tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur vobis: at nos certa & cognita docemus, & tamen doctrinam nostram non admittitis. Coniungit enim sese cum Prophetis, quorum scripta tam negligenter legerat Nicodemus.

¶ *Non recipitis, οὐ λαμβάνετε* id est non admittitis. Id enim est pro quo postea dicit, Non creditis. Nonnulli interpretantur, Non accipitis, vel Nō capitis, pro, Non estis idonei ad intelligendum: quam amphiboliam vt vitaremus, vertimus potius Recipitis quam Accipitis. Chrysostomus legit οὐδεὶς λαμβάνει id est Nemo accipit.

12 *Terrena, τὰ ἐπίγεια.* Id est, Si crasso & plebeio stylo loquentem non intelligitis, & ideo loquentem repudiatis. Nec enim doctrinam suam terrenam vocat sed eius elementa, & ipsius tradendæ modum, ruditati nostræ accommodatum, & similitudinibus desumptis à rebus communibus & sensui nostro obuiis illustratum. ¶ *Non creditis, οὐ πιστεύετε.* In vno exemplari scribitur οὐ δὴ πιστεύετε, *non credidistis:* & paulo pòst pro πιστεύετε, id est *credetis*, in alio quodam inuenimus πιστεύσετε, id est *credituri sitis*, eadem tamen manente sententia.

13 *Nullus enim, καὶ οὐδεὶς.* id est οὐδεὶς ἄρ, vt suprà, 2.13, & alibi sæpe. Reddit enim causam cur & ipse cælestia possit suo iure docere, & homines doctrinam cælestem non admittant: deinde hāc ipsam doctrinam explicat. Alioquin si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, *Et nemo*, non facilè possis æstimare quomodo tota hęc oratio cohęreat.

¶ *Ascendit in cælum, ἀναβέβηκεν εἰς οὐρανόν.* id est spiritualis intelligentiæ luce prędituS est. vel vnquam fuit: nisi Filius ille æterna patris sapientia, de qua suprà 1,9 & 18. & Matth. 16,17. & Ioh 16,14 & 15. Hic ille est igitur qui homo factus, ad nos vsque se demisit vt nos in cælum secum attollat.

¶ *Nempe filius hominis, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.* Abundat Iohannes huiusmodi appositionibus in subiectione positis, vt suprà, 1.12, & 45. Quod autem Christus se è cælo descendisse dicit, primùm ad diuinæ naturæ incarnationem, deinde etiam ad ipsum conceptionis modum referendum est, non ad corporis materiam, vt Apollinaris & alij hæretici existimarunt, & qui errorem eorum nostra memoria renouauit Schuenfeldius. Deinde quòd se Filium hominis (id est hominem) in cælo esse docet, apertè duas naturas distinguit, & vnam hypostasin confirmat. ¶ *Qui est in cælo, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.* Vel qui erat in cælo, vt idem ipse Christus loquitur infrà 6.62. Certum est tamē, quum Christus, quatenus homo est, cœperit existere à conceptu, impropriam esse hanc loquutionem. Impropriam dico, siquis naturas sigillatim consideret. nam alioquin maximè propria est loquutio, vt summa illa duarum in vno Christo naturarum coniunctio significetur. Christus enim adeo vnus est, vt quod ei secundum vnam tantum naturam est proprium, interdum toti Christo tribuatur, secundum personæ vnitatem: vt quum dicimus Christum crucifixum, passum, sepultum, &c. interdū verò quod vnius est naturæ de Christo dictum in concreto ad alteram transferatur, vt quum dicitur Dominus gloriæ crucifixus. 1.Cor.2.8. quam formulam loquendi vocarunt idiomatum (id est proprietatum) communicationem. cui propterea locus est in vocabulis concretis, putà Dei vel Hominis, a quibus sæpe tota persona denominatur: at nunquam in abstractis vocibus Humanitatis & Deitatis, quibus sigillatim & per se naturæ significantur. Itaque quam vera est hæc enuntiatio de Christo, *Hic Deus est homo*, & *Hic homo est Deus*, contra Nestorium diuidentem personam: tam impium est dicere Humanitatem Christi esse Deitatem Filij, quam Deitatē Filij esse Christi humanitatem, vt sentiebat Eutyches, naturas confundens. Quod autem de ipsis naturis statuitur, de proprietatibus etiam earum essentialibus censendum est. Itaque rursus tam est Nestorianum negare de Christo, hunc hominem esse æternum, increatum, omnipræsentem, &c. nempe non quatenus Homo, sed quatenus Deus est: quam est Eutychianum & blasphemum dicere Christi Humanitatem esse æternam, increatam, omnipræsentem, quum Homo quidē sit Deus, at Humanitatis non sit Deitas, ac proinde neque in Humanitatem proprietates Deitatis, neque in Deitatem proprietates Humanitatis cadat. Sed hoc quoque fortassis non minus commodè per synecdochen explicaretur: quæ quidem modò simplex est, modò duplex. Simplex, quum duntaxat subiecto toti tribuitur quod ad eum, alterius tantum naturæ respectu, propriè spectat, vt si dicas Christum passum esse pro nobis: altera duplex, quum & in subiecto pars pro toto ponitur, & in attributo tribuitur toti personæ in concreto quod vnius & quidem alterius naturæ proprium est, vt quum dicitur Dominus gloriæ crucifixus. Deus acquisiuisse Ecclesiam sanguine suo, Filius hominis fuisse in cælo antequam ascenderet. Nam in his totus Christus, est subiectum, quàuis ex vna duntaxat ipsius natura nominetur: & in attributo, toti Christo tribuitur quod vel hominis vel Dei proprium est: nempe vt Spiritus sanctus nos doceat Christi naturas ita distinguere, vt tamē alteram ab altera non separemus. Nam nisi idem ille Christus qui passus est, Deus est æternus, & vicissim nisi idem Deus ille æternus passus est in carne sua, vbi fides nostra? Nam nec seruare potest, nisi Deus sit: nec redimere, nisi sit hōmo: & neutrum potest, nisi vnus & idem sit Deus & homo. Partis autem & Totius nomen sic velim accipi vt hoc mysterium patitur. Itaque (vt ad rem redeam) tam licet nobis conuertere ὁ ὤν, *Qui erat*, quàm *Qui est*. Libuit autem hæc paucis annotare aduersus eos homines quos non pudet nostro hoc seculo nefandos illos errores Nestoris & Eutychetis, iam olim totius Ecclesiæ tam aperto ac perpetuo consensu & tantis veterum omnium Patrum laboribus ac vigiliis damnatos, ab inferis reuocare.

16 *Ita enim,*

Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

Ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται. ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.

Πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔργα αὐτοῦ·

Ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα.

Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ' αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν.

Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνὼν ἐγγὺς τοῦ Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ

16 ‖Ita enim Deus dilexit mundum vt Filium ſuum vnigenitum dederit, vt quiſquis credit in eum non pereat, ſed habeat vitam æternam.

17 ‖Non enim miſit Deus Filiũ ſuum in mundum vt damnet mundum, ſed vt ſeruetur mundus per eum.

18 Qui credit in eum, non condemnatur: qui verò non credit, iam condemnatus eſt: quia non credidit in nomen vnigeniti Filij Dei.

19 Hæc eſt autem cõdemnatio, ‖quòd Lux venit in mundum, ſed dilexerunt homines potius tenebras quam Lucẽ: quia ſunt eorum mala opera.

20 Quiſquis enim quæ mala ſunt agit, odit lucẽ, nec venit ad lucem, ne arguantur opera ipſius:

21 Qui verò dat operam veritati, venit ad lucem: vt manifeſta fiant facta ipſius, quòd ſecundum Deum facta ſint.

22 Poſtea venit Ieſus & diſcipuli eius in Iudææ territoriũ: & illic degebat cũ eis, & ‖baptizabat.

23 Baptizabat autem etiam Iohannes in Ænon prope Salim, quoniam aquæ multæ erant il-

16 *Sic enim Deus dilexit mundum vt Filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum nõ pereat, ſed habeat vitam æternam.* 1.Ioh 4.9

17 *Non enim miſit Deus Filium ſuum in mundum vt iudicet mundum, ſed vt ſaluetur mundus per ipſum.* Inf.9 39, & 22.47

18 *Qui credit in eum, non iudicatur: qui autem non credit, iam iudicatus eſt: quia non credidit in nomine vnigeniti Filij Dei.*

19 *Hoc eſt autem iudiciũ, quia Lux venit in mundum, & dilexerunt homines magis tenebras quàm Lucem: erant enim eorum mala opera.* Supra 1.4

20 *Omnis enim qui mala agit, odit lucem, & non venit ad lucem, vt non arguantur opera eius:*

21 *Qui autem facit veritatem, venit ad lucem, vt manifeſtentur opera eius, quia in Deo ſunt facta.*

22 *Poſt hæc venit Ieſus & diſcipuli eius in Iudæam terram: & illic demorabatur cum eis & baptizabat.* Infra.4.1

23 *Erat autem & Iohannes baptizans in Ænon iuxta Salim: quia aquæ*

---

16 *Ita enim*, οὕτω γάρ. Exiſtimat Eraſmus, ab hoc loco videri poſſe Euangeliſtæ verba, explanantis ſermonem quem Chriſtus cùm Nicodemo habuerat: ſed non video quamobrem hoc ſit comminiſcendum. Imò verò Chriſtum oportuit hæc omnia ſubiicere, niſi vellet ſermonem in medio veluti curſu abrumpere.

17 *Vt damnet*, ἵνα κρίνῃ: id eſt ἵνα κατακρίνῃ, vt diximus alibi. Vulgata, *Vt iudicet*: quæ interpretatio planè eſt repudianda propter amphiboliam. ſcimus enim Dominum iudicaturum viuos & mortuos. Hoc igitur Eraſmus rectè emendauit. Sed præterea annotandum fuit, Damnandi verbum non ſignificare ipſam actionem, ſed ipſius damnationis cauſam: veluti ſi dicas maleficum quempiam à ſua improbitate ſuiſque ſceleribus damnari, non autem a magiſtratu, qui ciues omnes bonos eſſe optaret. Sic igitur Chriſtus non damnat, id eſt damnationis cauſa non eſt, (quî enim poſſit mors à vita proficiſci?) ſed Chriſti conuiuium & peccata incredulos damnant. Et tamen Chriſtus iuſtus iudex in reprobos ſententiam feret. Denique Damnare nihil aliud hoc loco declarat quam perdere, vt liquet ex verbo ſeruandi, quod ipſi opponitur. ¶ *Vt ſeruetur mundus*, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος: id eſt no vna Iudæorum gens, ſed quicunque crediderit in eum, vt dixit ſuperiore verſiculo. Mundus ergo opponitur vni genti: & ineptè (nequid acerbius dicam) faciunt qui eiuſmodi teſtimonia citant vt æternam Dei prędeſtinationem (quę certè vniuerſalis eſſe non poteſt) euertant.

19 *Condemnatio*, ἡ κρίσις: id eſt condemnationis cauſa, ſicut ſuprà expoſuimus ipſum verbum κρίνειν. Nam quod Oſeas de Iſraelitis dixerat 13.9. Perditio tua ex te eſt, hoc Chriſtus in omnes incredulos pronuntiat. Sed qui propterea æternum Dei conſilium tollit, perinde facit acſi negaret reprobos Dei voluntate naſci, quoniam ab hominibus gignuntur. ¶ *Potius*, μᾶλλον. Vulgata & Eraſmus, *Magis*: quæ interpretatio ſic poſſet accipi quaſi & lucem & tenebras dilexerint homines, ſed magis tamen tenebras quàm lucem quum potius declaret Chriſtus homines cõtempta luce tenebras eſſe amplexos. Non diſſimilem errorem annotauimus Luc.18.14.

20 *Opera ipſius*, τὰ ἔργα αὐτοῦ. In vno codice additur ὅτι πονηρά ἐστιν, Quod mala ſint: quod membrum opponitur ei quod in proximo verſiculo additur, ὅτι ἐν Θεῷ ἐστιν εἰργασμένα id eſt, quòd ſecundum Deum facta ſint.

21 *Qui verò dat operã veritati*, ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν. Heb. עושה אמת [*hoſeh emeth*:] id eſt (vt ad verbum conuertit Vetus interpres & Eraſmus) *Qui facit veritatem*. Veritatis autem nomen hoc loco declarat vitam verè bonam & omnis fraudis expertem: cui opponitur φαῦλον πράσσων, id eſt qui animo ſibi malè conſcio à recta via deflectit, & aliud ſimulat, aliud agit. Sic facere pacem dicitur Iacob 3 18, qui paci dat operam. ¶ *Secundum Deum*, ἐν Θεῷ Heb. אל אלהים [*eth elohim*,] id eſt cum Deo, vt Gen. 6.9. Deo veluti duce præeunte, id eſt σὺν Θεῷ, vel κατὰ Θεόν ac proinde rectè & ex mandati diuini præſcripto. Alij interpretantur, *Per Deum*, quia Deus efficit in nobis velle & operari: ſed illa expoſitio eſt ſimplicior & accommodatior.

22 *In Iudææ territorium*, εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. Vulg. *In Iudæam terram*. Eraſmus, *In terram Iudæam*. Eſt enim mollior collocatio, ſi totum præcedat pars ſequatur. Sed Euangeliſtam opinor alio reſpexiſſe. nam quum ex Iudææ metropoli exiret Ieſus, non poterat ſimpliciter dici proficiſci in Iudęam: ideo additur γῆν, quo vocabulo territorium ipſius Hieruſalem, adeóque ipſa regio Iudææ vrbi circumiecta declaratur. Maluimus ergo territorium conuertere quam terram. Sicut autem hoc dicendi genus nouum eſt adeo vt putem eſſe ἅπαξ λεγόμενον, quod aiunt: ita vix (vt opinor) vſquam reperias qui annotarit quamobrẽ ſit ab Euangeliſta vſurpatum. Quinetiam in quodam vetuſto codice cõperimus ſimpliciter ſcriptum eſſe εἰς τὴν Ἰουδαίαν: quam lectionem ſi ſequaris, in aliam difficultatem incides multò maiorem, quomodo videlicet Chriſtus ex Iudæa in Iudæam dicatur profectus. ¶ *Baptizabat*, ἐβάπτιζεν. Diſcipulorum videlicet miniſterio, vt dicitur infra.4.2. Fortaſſis ~~vt eò apertius interior baptiſmus ab exteriore~~ diſtingueretur.

23 *Aquæ multæ*, ὕδατα πολλὰ. Multi videlicet riui quorum etiam in ~~eo tractu circa~~ Aroër fit mentio in libris Moſis, non quod Iordanis ibi inundaret. Nam ὕδατος appellatione ſingulari numero Iordanis intelligitur, vt Mat. 3,16 & alius fluuius quẽ nonnulli Eleuteram vocant circa Ægypti clauſtra, Act.8.36.

ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγίνοντο καὶ ἐβαπτίζοντο.

Οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ Ἰωάννης.

Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ Ἰουδαίων περὶ καθαρισμοῦ.

Καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ μεμαρτύρηκας, ἴδε, οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρχονται πρὸς αὐτόν.

Supra 1. 17, & 34.

Ἀπεκρίθη Ἰωάννης καὶ εἶπεν, Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε ὅτι εἶπον, Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου.

Supra 1. 20.

Ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται.

Ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.

Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν· ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν.

lic, & veniebant ac baptizabantur.

24 Nondum enim coniectus fuerat Iohannes in carcerem.

25 Orta est igitur quæstio *quibusdam* ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purgatione.

26 Venerúntque ad Iohannem, & dixerunt ei, Rabbi, is qui tecum erat apud traiectum Iordanis, cui tu ‖ testimonium dedisti, ecce baptizat, & omnes veniunt ad eum.

27 Respondit Iohannes & dixit, Homo non potest recipere quicquam nisi fuerit ei datum è cælo.

28 Vos ipsi mihi testes estis me dixisse, ‖ Non sum ego Christus, sed missus sum *qui apparerem* coram eo.

29 Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. hoc ergo gaudium meum impletum est.

30 Illum oportet crescere, me verò minui.

31 Qui supernè venit, supra omnes est: qui è terra est, terrenus est, & terrena loquitur: qui è cælo venit, supra omnes est.

multæ erant illic, & veniebant & baptizabantur.

24 Nondum enim missus fuerat Iohannes in carcerem.

25 Facta est autem quæstio ex discipulis Iohannis cum Iudæis de purificatione.

26 Et venerunt ad Iohannem, & dixerùt ei, Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium perhibuisti, ecce, hic baptizat, & omnes veniunt ad eum.

27 Respondit Iohannes & dixit, Non potest homo accipere quicquam nisi fuerit ei datum de cælo.

28 Ipsi vos mihi testimonium perhibetis quòd dixerim, Non sum ego Christus, sed quia missus sum ante illum.

29 Qui habet sponsam, sponsus est: amicus autem sponsi qui stat & audit eum, gaudio gaudet propter vocem sponsi. Hoc ergo gaudium meum impletum est.

30 Illum oportet crescere, me autem minui.

31 Qui de sursum venit, super omnes est: qui est de terra, de terra est, & de terra loquitur: qui de cælo venit, super omnes est.

---

25 *Igitur*, οὖν. Vulgata & Erasmus, *Autem*, rectè quidem, si sensum spectes: sed tamen interdum apud Latinos quoque istæ particulæ quanuis propriè accommodentur significandis conclusionibus, sermonis ingressum declarant, vt infrà 4.9. Sic apud Virgilium Ecloga 7, *Alternis igitur contendere versibus ambo Cœperunt.* ¶ *Cum Iudæis*, μετὰ τῶν Ἰουδαίων. In veteribus omnibus nostris codicibus scribitur μετ' Ἰουδαίου, id est cum Iudæo, videlicet quodam: & ita videtur legisse Chrysostomus. 5

* 26 *Apud traiectum Iordanis*, πέραν Ἰορδάνου. Nempe Bethabara. Vide supra, 1, 28. 10

27 *Homo*, ἄνθρωπος. Quidam hoc videntur ad Christum referre, vt pro relatiuo positum sit: quasi diceret Iohannes, Iste cui inuidetis, non excelleret tantis virtutibus nisi id esset cælitus consequutus: itaque Dei ipsius liberalitati inuidetis. Sed ad hanc exprimendam sententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος pro ἐκεῖνος, *ille*, vt Matth. 26. 72, & 74. Est igitur generalis sententia, quam tamen Iohannes sibi applicat: vt sit hic sensus, Quid conamini meæ conditioni aliquid adiicere? hæc sors est omnium hominum vt ex se ne tantillum quidem possint consequi, sed quicquid eximium habet id eis ex Dei liberalitate tribui necesse sit. Quæ sit autem illius præstantia, ipsi fatemini vos ex me intellexisse, & item quæ sit muneris mei ratio: illum videlicet esse Christum illum cui sum missus apparitor. Quid ergo me vultis cum illo committere? imò æquum est vt illius præstantia paulatim emineat, ego verò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil possit hac re iucundius accidere: & tantùm abest vt vos deterream quo minus & ipsi ad eum transeatis, vt contra moneam diligenter vt ab eo vno 15 20 25 30

* tanquam verè salutis auctore toti pendeatis. Sed videtur Hominis appellatio magnum habere momentum, ad declarandam humanæ naturæ miserrimam conditionem.

¶ *Recipere quicquam*, λαμβάνειν οὐδὲν, vel quicquam accipere. Sed illo verbo vti malui, propterea quòd (vt modo dixi) non significat Iohannes quid velint aut quid conétur ambitiosi homines: sed ostendit illos istis conatibus nihil obtinere ac consequi posse, quoniam nulla ratione possunt vlla dona à Deo extorqueri, sed ab illius vnica benignitate, prout, & quibus ipsi placet, qua mensura vnumquenque 35 40 contentum esse oporteat, & de eo laborare vt iis bene vtatur. Sic loquitur ipse Christus Matth. 20. 23. Sic etiam canitur Psal. 75, & Paulus scribit, 1. Cor. 12. 11. Syrus interpres addit מן צבות נפשה [*men tsebuth naphscheh*] ex voluntate animæ suæ, id est suo arbitratu & prout ipsi libet, sicut infra 5. 19, conuertit ἀφ' ἑαυτοῦ, à semetipso quod planè appositè videtur Græco contextui adiici hoc loco posse.

¶ *Nisi*, εἰμή. Hæ loquendi formulæ quibus plus significatur quàm verbis exprimatur, petitæ sunt è medio. Nam iusta loquutio fuerit. Sed oportet ei dari è cælo. Neque hoc spectat proprie ad ministerij vocationē, de qua dicitur Heb. 5. 5 quòd Christus summum pontificatum non arripuerit, sed a patre vocatus eum in se receperit: sed ad dona Spiritus sancti cuique vocationi necessaria refertur. Est tamē hæc quoque ambitio eorum qui aliquid videri volunt, in Ecclesiasticis præsertim functionibus, reprehendenda, vtpote quæ teste Antichristiana hierarchia, quam vocant, Ecclesiam eò vsque labefactarit, vt de ipsius instauratione pene desperandum videatur: quum hoc ipsum malum eorum quoque non paucos inuaserit, qui remedium pollicentur, & ex bonorum præcipuè accusationibus falsis quæstum faciunt, nedum vt in ordinem se redigi sustineant.

28 [*Qui apparerem*] *coram eo*, ἔμπροσθεν ἐκείνου. Vulgata & Erasmus, *Ante illum*: quæ loquutio est ambigua. Iam autem admonui ἔμπροσθεν nunquam reperiri in nouo Testamento pro temporis aduerbio. Sed & si conuertas, Missus sum coram eo: diuersa erit sententia. Itaque necessariò fuit supplendum, ex quo intelligatur Iohannem missum vt quasi apparitoris officio fungeretur.

29 *Gaudio gaudet*, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמח שמחה [*sameach simchah*,] pro eo quod Latinè dicas, mirificam quandam voluptatem capit ex ipsius sponsi sermone. Terent. *Nam hunc scio mea solidè gauisurum gaudia.* Plautus, *Bene ei qui hoc gaudio gaudet.* Ideo hanc paronomasiam libenter seruauimus.

31 *Supernè*, ἄνωθεν. Vulgata & Erasmus, *Ex superuis*: quod nusquam memini legere apud idoneos auctores. Virg. Æn. 6, *Vndè supernè plurimus Eridani per syluam volitur amnis.* *

¶ *Qui è terra est*, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id est, qui nihil aliud est quàm homo

homo, terrenæ videlicet fęcis opificium. Itaque ὢν hoc loco originem declarat: sed paulo pòst, quum subiicitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, significatur id quod originem redolet, ideóque
* Erasm. posteriore loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι rectè interpretatus est, *Terrenus est*, pro quo habet Augustinus *Terra est*, sicut suprà vers. 6, dicitur esse Caro qui carnalis est. Cæterùm ita duo significat Iohannes: vnum, cæteros homines ex sese nihil verè diuinum & cæleste sapere vel loqui posse, quum (vt inquit Apostolus 2. Cor. 3, 5,) ne cogitare quidem possint quæ Dei sunt, in doctrina nimirum salutis: alterũ, eos qui verè diuinum aliquid loquuntur, (loquũtur autem omnes quibus datum est & in quibus posuit Dominus sermonem reconciliationis, 2. Corin. 5, 19.) non nisi ex parte cognoscere, pro Spiritus mensura: & quicquid sapiunt, ipsos ex Christo vt perenni fonte haurire.

Καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ· καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.

Ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ Θεὸς ἀληθής ἐστιν.

Ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ λαλεῖ. οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα.

Ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωὴν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μένει ἐπ' αὐτόν.

Κεφάλαιον δι.

Ὡς οὖν ἔγνω ὁ Κύριος ὅτι ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι ὅτι Ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει ἢ Ἰωάννης·

(Καίτοιγε Ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)

Ἀφῆκε τὴν Ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.

Ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην Συχὰρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν Ἰακὼβ Ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

Ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ Ἰακώβ. ὁ οὖν Ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ· ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.

32 Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: sed testimonium eius nemo recipit.

33 Qui recipit eius testimoniũ, is obsignauit ‖quòd Deus verax sit.

34 Nã *is demum* quẽ misit Deus, verba Dei loquitur. non enim *huic* admetitur Deus spiritum.

35 Pater diligit Filium, ‖& omnia dedit ei in manum.

36 ‖Qui credit in Filium, habet vitam æternam: qui verò non obtemperat Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.

CAP. IIII.

1 VT ergo cognouit Dominus Pharisæos audisse ipsum plures discipulos facere ‖& baptizare quàm Iohannem:

2 (Quanquam Iesus ipse nõ baptizabat, sed discipuli eius)

3 Reliquit Iudæã, & abiit rursum in Galilæam.

4 Oportebat autẽ eum transire per Samariam.

5 Venit ergo in vrbem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit ‖Iacob Iosepho filio suo.

6 Erat autem ibi fons Iacob. Iesus ergo fatigatus ex itinere, ita sedit ad fontem: hora *enim* erat quasi sexta.

32 *Et quod vidit & audiuit, hoc testatur: & testimonium eius nemo accipit.*

33 *Qui accipit eius testimonium, signauit quia Deus verax est.* Rom. 3. 4

34 *Quem enim misit Deus verba Dei loquitur, non enim ad mensurã dat Deus Spiritum.*

35 *Pater diligit Filiũ, & omnia dedit in manu eius.* Mat. 11. 27

36 *Qui credit in Filiũ, habet vitam æternam: qui autem incredulus est Filio, non videbit vitam, sed ira Dei manet super eum.* Habac. 2. 4 1. ioh. 5. 10

CAP. IIII.

1 *VT ergo cognouit Iesus quia audierunt Pharisæi quòd Iesus plures discipulos facit & baptizat quàm Iohannes:* Sup. 3. 22

2 *(Quanquam Iesus non baptizaret, sed discipuli eius)*

3 *Reliquit Iudæam, & abijt iterum in Galilæam.*

4 *Oportebat autem eum transire per Samariam.*

5 *Venit ergo in ciuitatem Samariæ quæ dicitur Sichar, iuxta prædium quod dedit Iacob Ioseph filio suo.* Gen. 33. 19 & 48. 22 iosue 24. 32

6 *Erat autem ibi fons Iacob. Iesus fatigatus ex itinere, sedebat sic supra fontem: hora erat quasi sexta.*

32 *Quod vidit & audiuit, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε.* Id est, quod
* plenè & perfectè cognitum habet. ¶ *Nemo, οὐδεὶς.* id est perpauci, vt qui pæne nulli videri possunt cũ cæteris collati. Nam hæc Ecclesiæ conditio semper fuit.

34 * *Quem misit, ὃν ἀπέστειλεν.* Sic Terentius, *Vt placerent populo quas fecisset fabulas.* Ego perspicuitati studui. ¶ *Admetitur, ἐκ μέτρου δίδωσιν.* Ad verbũ, Dat ex mensura, quæ periphrasis illo vnico verbo clarius exprimitur. Vulg. & Eras. *Dat ad mensuram*: id est ἐν μέτρῳ, vel κατὰ μέτρον δίδωσιν. Rectè autem, meo iudicio, Eras. suppleuit pronomen αὐτῷ, ei, videlicet Filio quẽ misit: quàuis non desint qui hæc in genere explicẽt, quasi dicatur Deus nõ dare ex mẽsura, i. nõ depromere quasi ex vase sua dona, quũ sit veluti fons inexhaustus. Sed hæc ad vnum Filiũ pertinere satis liquet
* ex versiculo proximo. Verbum autem presentis temporis vel accipitur loco præteriti *admensus est*, vel actum continuum notat. Nostrorũ autem temporum Eutychianos ex hoc loco colligentes omnium Deitatis proprietatũ in assumptã humanitatem realem effusionem, vt inde suam illam vbiquitariam carnẽ eliciant, cogitare saltẽ oportuit, ei quod ad mensuram est datum, non opponi quod infinitum est, sed id quod totum est & integrum, etiam si totum ipsum sit finitum: cuiusmodi sunt qualitates quæcunque à Deitate in res creatas conferuntur ex participatione, ne carne quidem Christi, quantumuis glorificati, excepta, quum sola Deitas sit infinita.

35 *Dedit ei in manum, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ*: id est, arbitrio ac potestati eius permisit, vt ipse Christus explicat Matth. 28. 18. Altera autem interpretatio, *Dedit per manum eius*, quasi significetur omnia dare Pater per manum Filij, etsi verissima est, tamen nõ est accommodata, vel ob eam causam quòd potius dicẽdum fuisset δίδωσιν quàm δέδωκεν.

36 *Non obtemperat, ἀπειθῶν*: siue, qui non est dicto Filij audiens, vt conuertit Cyprianus libro aduersus Iudæos 2. cap. 26, sicut Erasmus obseruauit. Possumus etiam vertere, *Qui se persuaderi à filio nõ sinit*. Est enim duplex ἀπειθεία, vna posita in intellectu, quum videlicet quispiam doctrinæ veritatis non vult assentiri, quo sensu opponuntur τὸ πιστεύειν & τὸ ἀπιστεῖν vt hoc loco, & Act. 14. 2: altera posita in volũtate & moribus, quæ ἀπειθεία in multis quoque reperitur, qui tamen assentiũtur doctrinę: & hactenus dici possunt πιστεύειν, vt Act. 8, 13. & alibi sæpe. Itaque malui generalem notationem huius verbi sequi quàm vertere, *Incredulũ esse*. Syrus sensum optima fide expressit, quum ἀπειθῶν verteret, *Qui non acquiescit*. ¶ *Non videbit vitam, οὐκ ὄψεται ζωήν*. Hebraism. pro Vita nõ fruetur, vt alibi exposuimus. ¶ *Manet, μένει*. Theophyl. legit μενεῖ. i. Manebit, & ita citat Cyprianus eo loco quẽ modò citaui. Cyrillus quoque ita legit, & Syrus interpres: quod etiam est ἐμφατικώτερον. Vide *
Mat. 26, 39.

IN CAPVT IIII.

1 *Ipsum, ὅτι Ἰησοῦς.* Vulgata & Erasmus, *Quòd Iesus.* Est autem antecedentis repetitio pro relatiuo, ex Hebræorum idiotismo, vt Psal. 48. 1.

6 *Ita, οὕτως*: id est, ita vt lassus erat, vel idcirco quia lassus erat. Sic enim hæc particula reperitur vsurpata. Act. 20. 11, atque adeo apud Terentium & alios Idoneos auctores, vt Erasmus obseruauit. neque video qua ratione possis διακτικῶς aut μιμητικῶς accipere, quum hæc non dicantur forma dialogi. ¶ *Hora [enim] erat, ὥρα ἦν.* Apparet ex Cyrillo, Chrysostomo & Theophylacti commentario, scriptum fuisse in ipsorum codicibus ὥρα δὲ ἦν, vt suprà, 1.

39: ita vt δὲ pro ἀν accipiatur. Ita enim explicatur ratio cur ad fontem sederit: Quia (inquit) lassus erat de via, & instabat meridies, maximus vi delicet diei æstus. Non dubitaui igitur causalem particulam supplere, quum alioquin in narrationibus istæ particulæ non sine quadam etiam gratia omitti soleant, à nostro præsertim Euangelista, vt suprà, 1.27 & 30, & 39.40.41.42, & 45.47, & in omnibus penè narrationibus.

Ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ· λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Δός μοι πεῖν.

8 Οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.

9 Λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρῖτις, Πῶς σὺ Ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς Σαμαρείτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται Ἰουδαῖοι Σαμαρείταις.

10 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Εἰ ἤδεις τὴν δωρεὰν τοῦ Θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι, Δός μοι πεῖν· σὺ ἂν ἤτησας αὐτὸν, καὶ ἔδωκεν ἂν σοι ὕδωρ ζῶν.

11 Λέγει αὐτῷ ἡ γυνὴ, Κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ· πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;

12 Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἰακώβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

13 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῇ, Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν·

14 Ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

15 Λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ, Κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν.

16 Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

17 Ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν, Οὐκ ἔχω ἄνδρα. Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Καλῶς εἶπας, Ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.

18 Πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες· καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἰρηκας.

7 Venit mulier Samaritana vt hauriret aquam: dicit ei Iesus, Da mihi potum.

8 Nam discipuli eius abierant in vrbem vt cibos emerent.

9 Dicit igitur ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, potũ à me poscis quæ sum mulier Samaritana? (nõ enim vtũtur Iudęi Samaritanis.)

10 Respõdit Iesus & dixit ei, Si scires donum illud Dei, & quis sit ille qui dicit tibi, Da mihi potum: tu petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.

11 Dicit ei mulier, Domine, neque quo haurias habes, & puteus profundus est: vnde ergo habes aquam illam viuam.

12 Num tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis hũc puteum, ex quo ipse bibit, & filij eius, & eius pecora?

13 Respondit Iesus & dixit ei, Quisquis bibit ex aqua ista sitiet rursus:

14 Quisquis autem biberit ex aqua illa quã ego ei dabo, nõ sitiet in æternu: sed aqua illa quã ego dabo ei, fiet in eo fons aquę salientis in vitam æternam.

15 Dicit ei mulier, Domine, da mihi aquam istam, vt nõ sitiam, neque veniã hũc ad hauriendũ.

16 Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni hũc.

17 Respondit mulier & dixit ei, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Non habeo virum.

18 Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.

7 *Venit mulier de Samaria haurire aquam: dicit ei Iesus, Da mihi bibere.*

8 *Discipuli enim eius abierant in ciuitatem vt cibos emerent.*

9 *Dicit ergo ei mulier illa Samaritana, Quomodo tu Iudæus quum sis, bibere à me poscis, quæ sum mulier Samaritana? nõ enim vtũtur Iudæi Samaritanis.*

10 *Respõdit Iesus & dixit ei, Si scires donũ Dei, & quis est qui dicit tibi, Da mihi bibere: forsitan petiisses ab eo, & dedisset tibi aquam viuam.*

11 *Dicit ei mulier, Domine, neque in quo haurias habes, & puteus altus est: vnde ergo habes aquam viuam?*

12 *Nunquid tu maior es patre nostro Iacob, qui dedit nobis puteum, & ipse ex eo bibit & filij eius & pecora eius?*

13 *Respondit Iesus & dixit ei, Omnis qui bibit ex aqua hac, sitiet iterum:*

14 *Qui autem biberit ex aqua quam ego dabo ei, non sitiet in æternum: sed aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.*

15 *Dicit ad eum mulier, Domine, da mihi hanc aquam, vt non sitiam, neque veniam huc haurire.*

16 *Dicit ei Iesus, Vade, voca virum tuum, & veni huc.*

17 *Respondit mulier & dixit, Non habeo virum. Dicit ei Iesus, Bene dixisti, Quia nõ habeo virum.*

18 *Quinque enim viros habuisti: & nunc quem habes, non est tuus vir. hoc verè dixisti.*

9 *Igitur*, οὖν. Vide suprà, 3.c.25. Sic etiam accipitur infrà versu 28. ¶ *Vtuntur*, συγχρῶνται. Vulgata, *Communtur*, quod vocabulum planè est barbarum & obscurum. Erasmus, *Commercium habent*, recedens à Græcis, vbi minimè necesse est. Nam Vtendi verbum simili prorsus significatione vsurpant Latini, vt vel ex illo Ciceronis loco apparet, *Sextum*, inquit, *Alphenum propinquum nostrum, quo iste vtebatur plurimùm.* Sunt autem hæc Euangelistæ potius quàm huius Samaritanæ verba. Cur enim ab illa Iesus de re plus satis omnibus nota admoneretur. Idcircò illa inclusi parẽthesi. Cæterùm qui fuerint isti Samaritani, prius Chanæi dicti, qui tamen & ipsi à Iacobo per Iosephum mentiebantur se originem ducere, quę item fuerit illorùm religio, qui cultus in monte Garisin ab eis institutus, quæ ipsorum aduersus Iudæos, & Iudæorum vicissim aduersus illos odia, adeo quidem vt à Synagoga magna Samaritani fuerint seuerissimo anathemate notati, partim ex sacris literis, partim ex Iosepho & recentioribus etiam scriptoribus intelligitur, vnde illud iactatum aduersus Christum conuitium, Samaritanus es. infrà 8.48.

10 *Donum illud*, τὴν δωρεὰν. Non dicit indefinitè δωρεὰν, *donum*, neque plurali numero τὰς δωρεὰς, *dona*: itaque additus articulus ostendit Christum de eximio aliquo dono differere, de seipso videlicet quem Pater huic mulierculæ offerebat: & illud καὶ τίς ἐστιν accipiendum est pro epexegesi. ¶ *Tu petiisses*, αὐ ἤτησας. Vulg. *Forsitan petiisses*, quomodo etiam particula αὐ expressit infrà 5, 46, & 18, 19.

11 *Quo haurias* ἄντλημα. Aug. tract. in Ioh. 25, vertit prouinciali proculdubio vocabulo, *Hauritorium.* ¶ *Aquam illam viuam*, τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν. Id est verè perennem & profluẽtem. Hic quidem non dubium est quin allegorice per Aquam intelligatur immẽsa illa charitas Dei erga nos in Filio, effusa in corda nostra per Spiritum sanctum in vitam æternã, cuius fit mentio Rom. 5.5. neque video cur aliter sit explicandũ quod scriptum est suprà, 3.5. Cæterùm aquam viuã appellat quæ perpetuò scaturiat, ita vt quisquis eam habet, perennem in se fontem habeat. neque aliam aquam sitiat: opponẽs eam aquæ ex puteo haustæ, quæ in perpetuum vsum non possit sufficere. Deinde ab effectu sic appellat, quòd illa vitam æternam adferat, hæc verò caducã hanc vitã ad tempus reficiat. Sunt autem hæ metaphoræ Hebræis familiares, vt Ierem. 2.13, Ioel. 3.18, Zach. 13.1.

20 *In hoc*

Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

Οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τῷ τούτῳ ὄρει προσεκύνησαν· καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἐστὶν ὁ τόπος ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, πίστευσόν μοι ὅτι ἔρχεται ὥρα ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

Ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.

Ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ Πατρὶ ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν.

Πνεῦμα ὁ Θεός· καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν Πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

Λέγει αὐτῷ ἡ γυνή, Οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος Χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι.

Καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε, Τί ζητεῖς; ἢ τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς;

Ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις,

Δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός;

Ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.

Ἐν ᾧ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ, λέγοντες, Ῥαββὶ, φάγε.

19 Dicit ei mulier, Domine, video te Prophetam esse.

20 Patres nostri in hoc monte adorauerũt: & vos dicitis ‖ Hierosolymis esse locum illum vbi oporteat adorare.

21 Dicit ei Iesus, Mulier, crede mihi, venit tempus quando neque in monte hoc, neque Hierosolymis adorabitis Patrem.

22 ‖ Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.

23 Sed venit hora, & nunc est, quũ veri adoratores adorabunt Patrem Spiritu ac veritate: etenim Pater tales quærit qui ipsum adorent.

24 ‖ Deus est Spiritus: & qui adorant eum, oportet vt Spiritu ac veritate adorent.

25 Dicit ei mulier, Scio Messiam venturum (qui dicitur Christus,) quum venerit ille, nobis annuntiabit omnia.

26 Dicit ei Iesus, Ego *is* sum, qui loquor tibi.

27 Interea verò venerunt eius discipuli, & mirati sunt quòd cũ muliere loqueretur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

28 Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abiit in vrbem, dixitque eius loci hominibus,

29 Venite, videte hominem qui dixit mihi quæcũque feci: num iste est Christus?

30 Exierunt ergo ex vrbe, & venerunt ad eum.

31 Interim autem rogabãt eum discipuli, dicentes, Rabbi, comede.

19 *Dicit ei mulier, Domine, video quia Propheta es tu.*

20 *Patres nostri in monte hoc adorauerunt: & vos dicitis quia Ierosolymis est locus vbi adorare oportet.* Deut.12.6

21 *Dicit ei Iesus, Mulier crede mihi, quia venit hora quando neque in monte hoc, neque in Ierosolymis adorabitis Patrem.*

22 *Vos adoratis quod nescitis, nos adoramus quod scimus: quia salus ex Iudæis est.* 4.Reg.17.29

23 *Sed venit hora, & nũc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in Spiritu & veritate: nam & Pater tales quærit qui adorent eum.*

24 *Spiritus est Deus: & eos qui adorant eum, in Spiritu & veritate oportet adorare.* 2.Cor.3.17

25 *Dicit ei mulier, Scio quia Messias venit, qui dicitur Christus: quum ergo venerit, ille nobis annuntiabit omnia.*

26 *Dicit ei Iesus, Ego sum qui loquor tecum.*

27 *Et continuò venerunt discipuli eius: & mirabantur quia cum muliere loquebatur: nemo tamen dixit, Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?*

28 *Reliquit ergo hydriam suam mulier, & abijt in ciuitatem, & dicit illis hominibus,*

29 *Venite & videte hominem qui dixit mihi omnia quæcunque feci: nunquid ipse est Christus?*

30 *Exierunt ergo de ciuitate & veniebãt ad eum.*

31 *Interea rogabant eum discipuli, dicentes, Rabbi, manduca.*

20 *In hoc monte*, ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, nempe Garisin. qua de re vide Ioseph.antiq.lib.11.cap.8.

21 *Tempus*, ὥρα. i. καιρός. Gallicè, *La saison.* Vulg. *hora.*

22 *Quod nescitis*, ὃ οὐκ οἴδατε. Ergo sine fide: ex quo consequitur omnes semel damnandas esse ἐθελοθρησκείας. ¶ *Nos adoramus*, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν. Accenset sese homo hominibus, Iudæus Iudæis. Adorat igitur Christus vt homo seipso vt Deo minor, adoratur etiam ab Angelis vt Deus seipso vt homine maior

23 *Spiritu ac veritate*, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abũdat præpositio ἐν Hebræorum more, de quo diximus Matth.3.11. Spiritum autem opponit mandato quod carnale dicitur Heb.7.c.16, in sese videlicet cõsideratum, & quatenus cultus iste ritibus & materia caducis cõstabat: ac simili prorsus ratione veritati confert non mendacium, sed Legis ceremonias externas, quæ duntaxat adumbrabant quod reipsa præstat Christus. Itaque quæ de vero & falso Dei cultu, item de vtraque vita hîc differit Theophylactus, ad rem non pertinent.

24 *Deus est Spiritus*, Πνεῦμα ὁ Θεός. Iterũ adiunctus articulus ostẽdit Deum esse subiectũ. Spiritũ verò attributũ, quemadmodũ suprà 1.1. quod vt facilius intelligeretur, sequuti sumus naturalẽ cõstructionis ordinẽ. Cæterùm Spiritus appellatio naturæ diuinæ vniuersim consideratæ tribuitur, nequis de tertia hypostasi propriè hîc agi putet.

25 *Qui dicitur Christus*, ὁ λεγόμενος χριστός. Hæc sunt verba Euangelistæ, nomen Messiæ Græcè explicantis, nõ ipsius mulieris Græcè nescientis, ideo à nobis parẽtheseos signo inclusa: sicut sunt etiã à Syro interprete omissa. ¶ *Omnia*, πάντα. Ad salutem videlicet spectantia. Itaque particula vniuersalis ad id de quo agitur est restringenda, quod est sepissimè in his libris obseruandum.

27 *Interea*, ἐπὶ τούτῳ: hoc est omnino quod ad verbum dicimus in vernaculo sermone, *sur ce'a*, vel, *sur ce propos.* ¶ *Cum muliere*, μετὰ γυναικός: i. inquit Eras. cum ea, quæ nimirũ Samaritana esset: quo modo etiam video hunc locũ à plerisque explicari. Sed (vt mihi quidem videtur) exprimẽdæ huic sententiæ dicendũ erat cum articulo μετὰ τῆς γυναικός, vt infrà, versu 39 & 42, quod etiam annotauimus suprà, 3.27. Deinde cur tantopere offenderentur colloquio Christi cum Samaritana, qui ex ipsa vrbe venirent, vbi ex Samaritanis cibum emerant? Mirantur ergo potius, solum cum sola muliere extranea colloqui. Habenda enim est ratio temporis & loci: quum alioquin non repudiaret Christus etiam mulieres alloqui, vt pote quæ sunt illum Hierusalem vsque sequutæ, & ipsi ministrabant: sed tamẽ neque temere id fecit, neque frequenter, neque alloquutus est quasuis, neque vbiuis, sed ita vt omnis maledicendi occasio quantumuis suspiciosis hominibus eriperetur.

28 *Eius loci hominibus*, τοῖς ἀνθρώποις. Hîc demum valet quod in superiorem versiculum non ita appositè Erasmus annotarat. Si tamen simplici relatiuo vsus esset Euangelista, obscurè esset loquutus. Conati autem sumus articuli ἀναφορὰν paulo clarius exponere.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

Ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους, Μή τις ἤνεγκεν αὐτῷ φαγεῖν;

Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐμὸν βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.

Οὐχ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἔτι τετράμηνόν ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἰδού, λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.

Matt. 9.37 luc.10.2

Καὶ ὁ θερίζων, μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον· ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων.

Ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ἀληθινός, ὅτι ἄλλος ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων.

Ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκοπιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθατε.

Ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς μαρτυρούσης, Ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.

Ὡς δὲ ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμαρῖται, ἠρώτων αὐτὸν μεῖναι παρ' αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο ἡμέρας.

Καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον αὐτοῦ.

Τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον, Ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου ὁ Χριστός.

Μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

Αὐτὸς γὰρ ὁ Ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν ὅτι προφήτης ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.

Matt.13.58 mar.6.4 luc.4.2

Ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐτὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑω-

32 Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo quo vescar, quē vos nescitis.

33 Dicebant ergo discipuli alij ad alios, Nū quis attulit ei quo vescatur?

34 Dicit eis Iesus, Esca mea est exequi voluntatē eius qui misit me, & perficere ipsius opus.

35 Nónne vos dicitis, ¨Adhuc quadrimestre *spatium* superest, & messis aderit? ‖Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, & spectate regiones: nā albæ iam sunt ad messem.

36 Qui autem metit, mercedem accipit, & cogit fructum in vitam æternā: vt & qui seminat, ¨simul gaudeat, & qui metit.

37 Nam in hoc ¨dictū illud ¨verum est, Alius est qui seminat, & alius qui metit.

38 Ego misi vos ad *id* metendū in quo vos non laborastis: alij laborauerunt, & vos in labores eorum introistis.

39 Ex vrbe autē illa multi Samaritanorū crediderunt in eum propter sermonem mulieris, testantis *ac dicentis*, Certè dixit mihi omnia quæ feci.

40 Quū ergo venissent ad eum Samaritani, rogarunt eum vt apud ipsos maneret: & mansit ibi duos dies.

41 Ac multo plures crediderunt propter sermonem ipsius.

42 Et mulieri dicebāt, Non amplius ¨propter tuos sermones credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus hunc esse verè Seruatorem illum mundi, Christum.

43 Duobus autem post diebus exiit inde, & abiit in Galilæam.

44 Ipse enim Iesus‖¨testatus fuerat, Prophetam in sua patria honorem non habere.

45 Quum ergo venisset in Galilæam, exceperunt eum Galilæi,

32 *Ille autem dixit eis, Ego cibum habeo mandducare quem vos nescitis.*

33 *Dicebant ergo discipuli adinuicem, Nunquid aliquis attulit ei manducare?*

34 *Dicit eis Iesus, Meus cibus est vt faciam voluntatem eius qui misit me, vt perficiam opus eius.*

35 *Nónne vos dicitis quòd adhuc quatuor menses sunt, & messis venit? Ecce, dico vobis, leuate oculos vestros, & videte regiones, quia albæ sunt iā ad messem.*

36 *Et qui metit, mercedem accipit, & congregat fructum in vitam æternam: vt & qui seminat simul gaudeat, & qui metit.*

37 *In hoc enim est verbum verum, quia alius est qui seminat, & alius est qui metit.*

38 *Ego misi vos metere quod vos non laborastis: alij laborauerunt, & vos in labores eorū introistis.*

39 *Ex ciuitate autem illa multi crediderunt in eum Samaritanorum, propter verbum mulieris testimonium perhibentis, Quia dixit mihi omnia quæcunque feci.*

40 *Quum venissent ergo ad illum Samaritani, rogauerunt eum vt ibi maneret & mansit ibi duos dies.*

41 *Et multo plures crediderunt propter sermonem eius.*

42 *Et mulieri dicebant, Quia iam non propter tuā loquelam credimus: ipsi enim audiuimus, & scimus quia hic est verè Saluator mundi.*

43 *Post duos autem dies exijt inde, & abijt in Galilæam.*

44 *Ipse enim Iesus testimonium perhibuit quia Propheta in sua patria honorem non habet.*

45 *Quum autem venisset in Galilæam, exceperunt*

35 *Adhuc quadrimestre* [*spatium*] *superest*, ἔτι τετράμηνόν ἐστι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Adhuc quatuor menses sunt.* Sic autem loquuntur Hebræi, ex quorum idiotismo hoc petitum est, vt Genes. 40.12, & 18. Ionæ 3.4, & infrà, 7.33. Cæterùm in hoc toto allegorico sermone, per eos qui serunt Prophetæ: per messores Apostoli: per messem credentes, & in horreum Ecclesiæ colligendi significantur.

36 *Simul gaudeat*, ὁμοῦ χαίρῃ. Hoc est quod scriptum est Heb. 11.40.

37 *Dictum illud*, ὁ λόγος: i. paræmia seu prouerbiū illud, vt ex Chrysostomo diserte explicat Theophylact. Cic. de Oratore, *Bona dicta, quæ falsa sint: nā ea dicta appellantur proprio iā nomine.* Et huc spectat senarius ille à Camerario citatus, ἄλλοι μὲν σπείρουσ', ἄλλοι δ' αὖ ἀμήσουσ'. ¶*Verū*, ἀληθινός. Vulgò legitur ἡ ἀληθινός. Sed in Theophyl. Romano nullus est additus articul⁹, & quisquis Græcè vel mediocriter nouit, facilè iudicare potest nullū hic esse locum articulo.

42 *Propter tuos sermones*, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. Hoc loco λαλιὰ non declarat loquacitatem (quæ propria est huius vocabuli significatio) neque idioma linguę, (vt accipitur Mat. 26.73, & Mar. 14.70) sed idem prorsus quod λόγος, quo vsus est Euangelista suprà versu 39. Syro etiam interprete vtroque loco eandem vocem vsurpāte. Vetustissimus noster codex eodem sensu pro λαλιὰν habet μαρτυρίαν, quæ fortasse fuit illius interpretatio, & ex albo in contextum irrepens, illius expungendi occasionem præbuit, integra tamen manente sententia. Vetus autem interpres barbarè loquelam interpretatus est. Erasm. *Orationem:* quod vocabulum vt ambiguum hoc loco repudiaui.

44 *Testatus fuerat*, ἐμαρτύρησεν. Si ita conuertas, perspicuus erit locus, alioquin valde obscurus: quiq; valde torsit plerosque interpretes. Erit enim hæc sententia, Profectus est in Galilæam Christus, nempe Canan, Galilææ oppidū, vt mox declaratur versu 46, non autem in Nazareth patriam suam. Inde enim fuerat eiectus, adeo vt testatus esset Christus ex vetere prouerbio, Prophetas à suis non agnosci. Cæterùm nequis forsan moueatur quòd præterito perfecto tribuamus significationem plusquamperfecti, manifestum similis enallages exemplum suggeret proximus versiculus, in quo necesse est vt ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, *fecerat & venerant:* & rursus altero sequente versiculo, ἐποίησε, *fecerat.*

46 *In*

ρακότες ἃ ἐποίησεν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον εἰς τὴν ἑορτήν.

Ἦλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν Κανὰ τῆς Γαλιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. Καὶ ἦν τις βασιλικὸς, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.

Οὗτος ἀκούσας ὅτι Ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν ἵνα καταβῇ καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, Ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

Λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικὸς, Κύριε κατάβηθι πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. Καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν αὐτῷ Ἰησοῦς· καὶ ἐπορεύετο.

Ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγελλαν, λέγοντες, Ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.

Ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν ἐν ᾗ κομψότερον ἔχει· καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

Ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ ὅτι ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

Τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Γαλιλαίαν. Κεφάλαιον ε.

Μετὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἔστι δὲ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ, κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη Ἑβραϊστὶ Βηθεσδὰ, πέντε στοὰς ἔχουσα.

quum omnia vidissent quæ fecerat Hierosolymis in festo: nã & ipsi venerant ad festum.

46 Venit igitur Iesus rursum ‖ Cana *oppidum* Galilææ, vbi fecerat ex aqua vinum. Erat autem in Capernaũ regius quidam, cuius filius ægrotabat.

47 Is quum audisset Iesum venisse ex Iudæa in Galilæã, abiit ad eum, & eum rogauit vt descenderet ac sanaret ipsius filium: erat enim moribundus.

48 Dixit ergo Iesus ei, Nisi signa & miracula videritis, non credetis.

49 Dicit ei regius ille, Domine, descende priusquam moriatur puerulus meus.

50 Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus: & profectus est.

51 Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & annuntiauerunt dicentes, Filius tuus viuit.

52 Percontatus est ergo ab eis horam qua melius habuerat: & dixerunt ei, Heri *circiter* horam septimam dimisit eum febris.

53 Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ei Iesus, Filius tuus viuit. & credidit ipse, ac domus eius tota.

54 Hoc rursus, *id est* secundum signum edidit Iesus, quum venisset ex Iudæa in Galilæam.

CAP. V.

1 POst hæc erat festũ Iudæorum, & ascendit Iesus Hierosolymam.

2 Est autem Hierosolymis ad *portam* pecuariã, piscina quę nominatur Hebraicè Beth-esda, quinque porticus habens.

eum Galilæi, quũ omnia vidissent quæ fecerat Ierosolymis in die festo: & ipsi enim venerant ad diẽ festum.

46 *Venit ergo iterũ in Cana Galilæa, vbi fecit aquã vinum. Et erat quidã regulus, cuius filius infirmabatur Capharnaum.* Supra 2.5 12

47 *Hic quum audisset quia Iesus adueniret à Iudæa in Galilæam, abiit ad eũ, & rogabat eum vt descenderet, & sanaret filium eius: incipiebat enim mori.*

48 *Dixit ergo Iesus ad eũ, Nisi signa & prodigia videritis, non credetis.*

49 *Dicit ad eum regulus, Domine, descende priusquam moriatur filius meus.*

50 *Dicit ei Iesus, Vade, filius tuus viuit. Credidit homo sermoni quem dixit ei Iesus: & ibat.*

51 *Iam autem eo descendẽte, serui occurrerunt ei, & nuntiauerunt dicẽtes quia filius eius viuceret.*

52 *Interrogabat ergo horã ab eis in qua melius habuerit. Et dixerunt ei, Quia heri hora septima reliquit eum febris.*

53 *Cognouit ergo pater quia illa hora erat in qua dixit ei Iesus, Filius tuus viuit & credidit ipse & domus eius tota.*

54 *Hoc iterum secundum signum fecit Iesus, quum venisset à Iudæa in Galilæam.*

CAP. V.

1 *POst hæc erat dies festus Iudæorum, & ascendit Iesus Ierosolymam.*

2 *Est autem Ierosolymis super Probatica, piscina quæ cognominatur Hebraicè Bethsaida quinque porticus habens.* Leuit.24.2 deut.16.1

46 *In Capernaum*, εἰς Καφαρναούμ. Hoc ergo per traiectionem connecto cum verbo ἦν, quòd omnino id videatur postulare proximi versiculi sententia. Ideo vt traiectionem vitarem, mutaui verborum collocationem.

¶ *Regius quidam*, τὶς βασιλικὸς: i. ex Herodis aulicis & eorũ numero qui plurimum apud eum poterant. Quanuis enim Herodes non regis, sed tetrarchiæ nomen haberet, tamen si nominis ambitionem excipias, rex erat, ac saltem à vulgo rex dicebatur, vt apparet ex Mar.6.14. Vulg. *Regulum* interpretatur. qui à Græcis non βασιλικὸς sed βασιλίσκος dicitur: Syrus verò interpres *Seruum regis*, pro quo Gallicè dixerimus, *Officier du Roy*.

47 *Vt descenderet*, ἵνα καταβῇ: id est veniret. Sic enim vtuntur Hebræi verbis Ascendere ac Descendere, etiã non habita situs locorum ratione. Nam vrbs Capernaum erat in monte sita vt alibi dicitur. ¶ *Erat enim moribundus*, ἤμελλε γὰρ ἀποθανεῖν. Vide Luc.7.2. Vulg. *Incipiebat enim mori* Eras. *Agebat enim animam.* Vterque admodum improprié. Sed ex hoc loco apparet Aristotelem sapiẽter admodum inter τὸ μέλλον & τὸ ἐσόμενον distinguere.

50 *Viuit*, ζῇ: id est, valet, ex Hebræorum idiotismo. Huc pertinet quod ait quidam, *Non est viuere, sed valere vita.*

52 *Melius habuerat*, κομψότερον εἶχεν, i. ὅτι τὸ βέλτιον. Erit ergo κομψῶς ἔχειν, id omnino quod Latini dicunt bellè habere. Sed hoc tamen est ἅπαξ λεγόμενον.

IN CAPVT V.

1 *Festũ*, ἑορτή. Pẽtecoste videlicet quantũ colligere licet ex cap.7.2 vt etiã cõiicit in hũc locũ Cyril. Alij festũ hoc volũt fuisse Tabernaculorũ, alij Pascha: ꝗ in medio rẽlinquõ. *

2 *Ad [portã] pecuariã*, ὅτι τῇ προβατικῇ. Subaudi πυλῇ. Heb. שער הצאן *Schahar hatson*, Neh.3.1, & 32. & 12.39, vt Græcus etiã interpres vertit. & hæc ipsa fortasse fuit piscina quã extruxisse dicitur Ezechias 2.Reg.18 17, & 20.20. Malè igitur legit Theophyl. à vetustior. aliis deceptus προβατικῇ κολυμβήθρᾳ. Erat autẽ hæc porta templo propinqua, ideóque ab Eliasib Põtif. Max. extructa & sanctificata, Neh. 3.1. ideo προβατικὴ cognominata, ꝗ ibi pecora vænirẽt, vel eò saltẽ potissimũ adducerẽtur sacrificada, vbi peropportuna fuit piscina tum adaquãdis, tum etiã abluendis pecudibus antequã corã Domino sisterẽtur. Syrus autẽ interpres totũ hoc ἐν τῇ προβατικῇ nõ legit. ¶ *Piscina*, κολυμβήθρα. Sic rectè Vetus interpres, non habita ratione Græci etymi quod aquarũ collectionẽ designat ad natandi & vrinandi voluptatẽ comparatarũ, cuiusmodi illa fuit in qua Herodes Magnus Aristobulum fraude submersit, vt narrat Iosephus lib.antiq.15, cap.3, vt etiam Latini piscinas initio viuaria siue ἰχθυοτροφεῖα vocarunt, longiùs postea translato nomine, vt apparet ex Columel. lib.1. cap.5.

¶*Beth esda*, Βηθεσδά. In vulgata editione & apud Tertull. de baptismo, & aduersus Iudæos legitur *Bethsaida*, & Græcè in Theophylacto Romano, Βηθσαϊδά: scriptura proculdubio, propter horum nominum affinitatem, à librariis & aliis Hebrææ linguæ imperitis deprauata. Vetustissimus codex meus habet Βηζεθά, quod fortasse scriptum est pro *Bezetha*, quæ vna fuit ex Hierosolymorũ collibus, Ophlæ proxima, vt declarat Iosephus de bello Iudaico, lib.6.c.6. Græci codices emendatiores, summo consensu legunt *Beth-esda*, id est domum effusionis ab אשד [*esched*,] quod cognomen non à fundendo victimarum sanguine ductum est, vt nonnulli perperam senserunt, (nec enim ibi, sed apud altare mactabantur hostiæ) sed proculdubio ab aquęductu, cuius auctor fuisse dicitur Ezechias, 2.Reg.20.20. & cuius fit etiam mẽtio Es.8,6. & Neh.3.15. At Syrus interpres habet *Beth-chesda*, id est, Domum beneficentiæ, quod maximè probo: ex eo nimirum extraordinario miraculo quod illic in valetudinarios edi solebat, hac piscina tandem cognominata. Vide infrà 9.3.

Ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν.

3 In his iacebat multitudo magna ægrotorum, cæcorum, claudorum, aridorum, expectãtium aquæ motum.

In his iacebat multitudo magna languentium, cæcorum, claudorum, aridorum, expectantium aquæ motum.

Ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ· ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο ᾧ δή ποτε κατείχετο νοσήματι.

4 Angelus enim descendebat certo momento in piscinam, & turbabat aquam: itaque qui primus ingressus erat post aquæ turbationẽ, sanus fiebat à quocunque detineretur morbo.

Angelus autẽ Domini descendebat secundũ tempus in piscinam, & mouebatur aqua: & qui prior descendisset in piscinã post motionem aquæ, sanus fiebat à quacunque detinebatur infirmitate.

Ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακοντα ὀκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

5 Erat autem quidam illic tricesimum octauum annum agens in morbo.

Erat autem quidã homo ibi triginta & octo annos habens in infirmitate sua.

Τοῦτον ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, Θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι;

6 Hunc quum vidisset Iesus iacentem, & cognouisset eum iam multum temporis egisse *in morbo*, dicit ei, Cupis sanus fieri?

Hunc quum vidisset Iesus iacentem, & cognouisset quia iam multum tempus haberet, dicit ei, Vis sanus fieri?

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν, Κύριε, ἄνθρωπον οὐκ ἔχω ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλλῃ με εἰς τὴν κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δ' ἔρχομαι ἐγώ, ἄλλος πρὸ ἐμοῦ καταβαίνει.

7 Respõdit ei ægrotus ille, Domine, non habeo qui, quũ turbata fuerit aqua, immittat me in piscinã: sed interim dũ ego venio, alius ante me descendit.

Respondit ei languidus, Domine, hominem nõ habeo vt quum turbata fuerit aqua, mittat me in piscinam: dum venio enim ego, alius ante me descẽdit.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἔγειραι, ἆρον τὸν κράββατόν σου καὶ περιπάτει.

8 Dicit ei Iesus, Surge, attolle grabatum tuum & ambula.

Dicit ei Iesus, Surge, tolle grabatum tuum, & ambula.

Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος· καὶ ἦρε τὸν κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. Ἦν δὲ σάββατον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ.

9 Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autem Sabbathum die illo.

Et statim sanus factus est homo ille: & sustulit grabatum suum, & ambulabat. erat autem Sabbathum in die illo.

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ, Σάββατόν ἐστιν, οὐκ ἐξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον.

10 Iudæi ergo dicebant ei qui curatus fuerat, Sabbathum est, ‖non licet tibi attollere grabatum.

Dicebant ergo Iudæi illi qui sanatus fuerat, Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum tuum.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι εἶπεν, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει.

11 Respondit eis, Qui me sanum fecit, is mihi dixit, Attolle grabatum tuum, & ambula.

Respondit eis, Qui me sanum fecit, ille mihi dixit, Tolle grabatum tuũ, & ambula.

Ἠρώτησαν οὖν αὐτόν, Τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ εἰπών σοι, Ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει;

12 Interrogauerunt eum ergo, Quis ille est qui dixit tibi, Attolle grabatũ tuum, & ambula?

Interrogauerunt ergo eũ, Quis est ille homo qui dixit tibi, Tolle grabatum tuum, & ambula?

Ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ἤδει τίς ἐστιν· ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευσεν ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ.

13 Is autem qui sanatus fuerat, nesciebat quis esset: Iesus enim euaserat è turba quę erat in illo loco.

Is autẽ qui sanus fuerat factus, nesciebat quis esset: Iesus enim declinauit à turba constituta in loco.

4 *Angelus enim*, ἄγγελος γάρ. In duobus codicibus additur Κυρίου, *Domini*. Non est autem probabile Angelũ consueuisse visibili specie descendere: sed ex aquæ repentina turbatione & consequente miraculo, cuius is demum erat particeps qui primus in piscinam descendebat, satis constitisse diuinitus id fieri, quod tamen non ambigo quin ad naturalem causam aliquam plerique traduxerint. ¶*Certo momento*, κατὰ καιρόν. Sic Erasmus. nam καιρὸς propriè certum & constitutum temporis articulum declarat. Vulg. barbarè & ambiguè, *Secundum tempus*. Vide Act.1.7. Tertul. in libro de baptismo putat semel quotannis id factum.

5 *Agens in morbo*, ἔχων ἐν ἀσθενείᾳ. Vulg. ad verbum, *Habens in infirmitate*. Eras. *Morbo tenebatur*, paulo longius recedens à Græcis. Ego spectani quid vsus Latinæ linguæ ferret tum hoc loco, tum etiã in proximo versiculo. ἀσθένειαν autem Euangelista vocauit morbum, ab effectu, quo nimirum ita erat iste debilitatus vt consistere non posset.

7 *Qui immittat*, ἵνα βάλλῃ. Hebr. לשלח [*lischlach*,] pro quo dicunt ferè Græci τοῦ ἐμβάλλειν.

13 *Euaserat*, ἐξένευσεν. Hoc vocabulum nusquam in nouo Testamento reperitur nisi hoc vno loco. Significat autem clàm euadere, & se quodammodo surripere è turba, quum propriè dicatur de iis qui ex vndis enatant: fortassis quòd qui clàm nititur ex turba elabi, corpus non aliter summittat quàm qui ex vndis emergat: vnde etiam εἰσδύειν dicitur ratione translationis non dissimili, qui in locum aliquem subit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & vsitatum est, confertam & in varias partes velut exundantem multitudinẽ commoto mari conferre, vnde qui se recipiat, meritò dicatur quasi enatare. Quòd autẽ arbitratur Erasmus, potius deducendum esse ἐξένευσεν à verbo ξενεύω, quod declarat velut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidem non potest probari. Vulg. *Declinauit*. Nam ἐκνεύειν etiam hoc declarat: vnde viarũ diuerticula dicũtur

ἐκνεύσεις

ἐκνεύσας. Sed vtendum erat plusquamperfecto, & superior significatio videtur expressior. ¶[E]turba quæ erat in illo loco, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hæc (vt opinor) præstat coniungere cum ἐξένευσεν quàm accipere vt absolutè posita. Nam quod existimat Erasmus fuisse potius dicendum ὄχλου τοῦ ὄντος, non puto magni esse momenti.

Μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἴδε, ὑγιὴς γέγονας· μηκέτι ἁμάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τι σοὶ γένηται.

14 Postea inuenit eum Iesus in templo: & dixit ei, Ecce, sanus factus es: ne pecca amplius, vt nequid deterius tibi fiat.

14 *Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit illi, Ecce, sanus factus es: iam noli peccare, ne deterius tibi aliquid contingat.*

Ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ.

15 Abiit homo ille, & nuntiauit Iudæis Iesum esse qui sanum eũ fecerat.

15 *Abijt ille homo, & nũtiauit Iudæis quia Iesus esset qui fecit eum sanum.*

Καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει ἐν σαββάτῳ.

16 Ac propterea persequebãtur Iudæi Iesum, & studebant eum trucidare, quòd ista fecisset Sabbatho.

16 *Propterea persequebãtur Iudæi Iesum, quia hæc faciebat in Sabbatho.*

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, Ὁ πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι.

17 Iesus autem respõdit eis, Pater meus vsque adhuc operatur, & ego operor.

17 *Iesus autem respondit eis, Pater meus vsquemodò operatur, & ego operor.*

Διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν Θεόν, ἴσον ἑαυτὸν ποιῶν τῷ Θεῷ.

18 ‖Propterea ergo magis studebant eum Iudæi trucidare, quia nõ solùm soluisset Sabbathum, sed & Deum dixisset patrem suum, æqualem se faciens Deo.

18 *Propterea ergo magis quærebant eũ Iudæi interficere, quia nõ solùm soluebat Sabbathũ, sed & Patrem suum dicebat Deum, æqualem se faciens Deo.* Infrà, 7.19

Ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.

19 Respondit ergo Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, nõ potest Filius à semetipso operari, *id est* nisi viderit Patrem operantem: quęcunque enim ille facit, hæc etiam Filius pariter facit.

19 *Respõdit itaque Iesus, & dixit eis, Amen amen dico vobis, nõ potest filius à se facere quicquam, nisi quod viderit Patrem facientem: quæcunque enim ille fecerit, hæc & Filius similiter facit.*

* 18 *Deum*, τὸν Θεόν. Articulus ostendit τοῦ Θεοῦ nomen habere rationem subiecti cui nomen patris attribuatur: quod in Græco sermone planum est: in Latino verò ambiguum. Ideò verborum collocationem mutaui, quamuis ne sic quidem tota orationis ambiguitas tollatur. ¶ *Suum*, ἴδιον: id est sibi proprium ac peculiarem. Hoc autem illud est quo maximè offendebantur Iudæi, quum alioquin toti Israeli liceret Deum patris nomine compellare, vt Exo. 4. 22. Verùm quum Christus communem faciat Patri & sibi diuinam illam vim cuius manifestum specimen in illa sanatione ediderat, inde rectè colligens se non esse violatorem legis Sabbathi, qua humana tantum opera, non diuina, ne ea quidem quæ per homines exequenda præceperat Deus, interdicebantur: isti, neglecta responsionis istius vi, quia Christum ex hominis duntaxat specie metiuntur, & impedit ipsorum prauitas quominus Dei gloriam in tanto ipsius opere elucentem cernant: ideo quod verè dixit Christus, blasphemiam esse iudicant.

19 *Non potest*, οὐ δύναται. Annotauimus Marc. 6. 5, τὸ μὴ δύασθαι interdum poni pro μὴ θέλειν, id est, Non posse, pro Nolle. Nã inter species τοῦ ἀδυνάτου rectè numerat τὸ ἀβούλητον Nazianzenus λογ. β, περὶ υἱοῦ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè est ἀδυνάτον. Neque tamẽ hoc arguit vllam in Christo imbecillitatem, siue hæc diuinæ naturæ, siue humanæ, siue toti personæ tribuas: nisi quis hoc accipiat absurdissimè pro imbecillitatis argumento, quòd quum Pater & Filius sint vnicus Deus, (personæ videlicet sic numero duæ, vt sint essentiæ respectu vnum, suisque personalibus proprietatibus non separatæ sed distinctæ) Filius nihil velit aut possit nisi quod Pater in ipso, & ipse in Patre velit & possit. Quòd si potius, (vt omnino faciendum arbitror) non ad Filij deitatem per se, sed coniunctim cum assumpta humanitate cõsideratum, istud referatur, verum id quoque comperietur, singulari cum ipsius humanitatis Christi dignitate non imbecillitate: πρὸς λόγῳ nimirum sic dirigẽte sibi personaliter vnitam humanitatem vltrò obsequentissimam, vt sicut naturæ, sic etiam volũtates & operationes sint quidem duæ numero distinctæ, aduersus Eutychianos, Monophysitas & Monothelitas, at non separatæ, vt sentiunt Nestoriani, sed prorsus & inter se & cum Patre consentientes: adeo vt sicut vna est Christi persona, ita sit etiam duarum voluntatum & operationum vnicum apotelesma, siue ipsarum operantium naturarum effectum. ¶ *A semetipso*, ἀφ' ἑαυτοῦ. Id est suo vnius impulsu, siue solus, quasi sit Christus Patri separatim σωέργος sicut reliqui homines qui spiritu ipsius agũtur. quum sit vnum cum patre, quatenus Deus: vt patri ὁμοούσιος, quatenus Filius: vt vnicum cum Filio Dei ὑφεστάμενον, quatenus θεάνθρωπος, & vt plenissimè ab inhabitãte deitatis plenitudine ~~in sua carne ab~~ ipso conceptionis momẽto sanctificatus, ideóque nihil agat suo solius arbitrio, sed omnia ex Patris voluntate. ¶ [*Id est*] *nisi viderit*, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, *Nisi quod viderit*, vt pro τι videatur legisse ὅ, τι. Admonet Eras. ~~posse etiam expungi~~ particulam τι, quæ sæpenumero apud Græcos redundat. Sed τὸ ποιεῖν pro ἐργάζεσθαι absolutè positum non temere reperias: quanquam id potest vtcunque excusari idiotismo Hebręorum, de quo diximus Matth. 20. 12. Itaque supplendum esset ἐκεῖνο, id est *illud*, quod nimirum facit Filius. Sed maior hìc oritur scrupulus. Ea enim est natura particulæ *Nisi*, vt si conditionem ponas quam tollit, simul totum præcedens membrum vel ponatur, si negẽt: vel tollatur, si affirmet. Nam si dicas, Nemo venit ad me nisi Pater meus traxerit eum, consequitur aliquos venire si Pater eos traxerit, ~~imò~~ verò omnes quos traxerit, vt explicat disertè Christus infrà, 6. 37. & 45. Item, si dicas, Mors ~~manet super omnes~~, nisi Christo crediderint, efficitur, mortem non manere super quẽquam qui crediderit. Sic igitur hoc loco, si ita hæc conuertas, Filius non potest à seipso quicquam facere nisi quid [vel nisi quod] viderit Patrem facientem: videbitur consequi, Filium à seipso facere quod vidit Patrem faciẽtem. Sunt autem hæc inter se contraria ex diametro, vt simul consistere non possint. Quid si igitur dicamus particulam *Nisi* non constituere totum membrum præcedens, sed eius priorem partem duntaxat? vt si argumẽtationem ita nectas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quod prius viderit Patrem facientem. Ergo filius facit id quod facientem Patrem viderit: nempe vt illud *A seipso* non repetatur in conclusione contraria. Sed hoc planè durum est. Relinquitur ergo totum illud, Nisi quod viderit Patrem facientem, non esse partem propositionis alicuius hypotheticæ, sed potius epexegesin & interpretationem eius quod dixerat ἀφ' ἑαυτοῦ, i. à seipso. Itaque vt planior esset sententia, alioquin difficilis & impedita, non dubitaui particulam exegeticam supplere, quum præsertim viderem passim eiusmodi ellipses inueniri, vt infrà, vers. 30,

NB.

& 6 27 & 7.4. Postremò verò putaui illud quoque annotandũ, οὐδὲν ποιεῖν nihil aliud declarare q̃ οὐ ἐργάζεσθαι. ex quo etiã apparet τὸ ποιεῖν, idẽ prorsus significare quod simplex ἐργάζεσθαι, quod opponitur verbo שבת [*schabath*] i. feriari, vnde Sabbathum dictum: de cuius quiete violata Christus accusatus sese purgat. Ideo vt perspicuitati studerẽ, conuerti οὐδὲν ποιεῖν, *non operari*, & τὶ ποιοῦντα, *operantem*, sicut in nostro vulgato sermone, *Ne faire rien*, & *ne besongner point*, synonyma sunt, item *faire quelque chose*, & *besongner*.

¶ *Viderit Patrem operãtem*, βλέπῃ τὸν πατέρα τὶ ποιοῦντα. In hoc sermone duo verba vsurpantur quæ se mutuò respiciunt, Demonstrare & Videre. illud Patri, hoc Filio tribuitur: & quidem (vt opinor) humanæ naturæ respectu, quatenus quidem cum diuina hypostasi cè coaluit. Nam si simpliciter & per se ad diuinam naturam hæc referas, præterquã quòd subtilissimè hęc erunt explicanda, (vt facilè apparet ex iis quæ veteres Græci, ac præsertim Nazianzenus, in hunc locum aduersus Arianos disserunt) videbitur etiam Christus non magnam habuisse rationem ruditatis eorum quos alloquitur. Præterea, sicut veteres fatentur, propriè, humanæ assumptæ naturæ respectu, Filium dici missum in carnem, & Patrem illi iudicium dedisse, Filio datã esse cæli & terræ potestatem, & similia: sic etiam opinor propriè dici Patrem Filio demonstrare opera sua, item Filium videre Patrem operantem, quatenus videlicet Filius homo factus Spiritum accepit sine mensura, tum quatenus Christus est homo Deus essentialiter in Filij persona, tum quatenus est primogenitus inter multos fratres: quam posteriorem gratiam Scholastici habitualem vocant, ab altera meritò distinctam quam appellant vnionis gratiam: distinctione tantò studiosius obseruanda, quantò maiores hodie turbas parit eius ignoratio, siue dissimulatio. Nam Monstrare idem declaratque Docere: quo vocabulo vtitur infrà, 8.28, id est vim ac potestatem, suam denique deitatem Filio communicare: & Videre idem valet atque Intelligere ac discere, id est illam vim recipere: quod idem paulo post significatur Audiendi verbo. Ergo (vt paucis omnia complectar) testatur Christus nihil prorsus à se fieri cuius auctorem non habeat Patrem, à quo impellatur ac regatur omnibus in rebus: & quanuis hæc ita dicat vt, sese Iudæorum captui accommodans, omnia Patri in solidum tribuat, quemadmodum & aliis plurimis locis, séque veluti discipulum in artificis officina eruditum proponat: tamen diuinam suam maiestatem fortiter asserit, quum Deum Patrem vocat, quum sese dicit pariter cum eo operari, quum se vitæ ac mortis æternæ potestatem habere, se mundi gubernatorem constitutum, suam denique gloriam à Patris gloria separari non posse profitetur. Denique sic Athanasius in disputatione contrà Arrianos hoc mysterium planissimè simul & breuissimè his verbis explicat, *Quum Christus sit potentia Dei, quæcunque facit hæc potentia, facit & ipse pater: & omnia quæ indiscretè operatur pater, & ipse operatur.* Pater igitur dicitur demonstrare & Filius audire, quia Pater communicando essentiam communicat scientiam. ¶ *Pariter*, ὁμοίως. id est æquè ac non minus, atque adeo vnà & coniunctim. Nam hoc, inquit Nazianzenus, non est accipiendum κατὰ τὴν τῶν γινομένων ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὴν τῆς ἐξουσίας ὁμοτιμίαν: id est, quasi res à Patre factas Filius, similes alias faciendo, exprimat: sed quòd in agendo par ac coniuncta sit Patris ac Filij virtus ac dignitas. Non cõparari certè bona opera inter se, sed vnius eiusdémque ἀποτελέσματος siue effecti auctores dici Patrem & Filium, etiam incarnatum, & per carnem, quæ carnis sunt, efficientem, liquet etiam ex eo quòd non dixit Christus, τοῦτις ὅμοια ποιῶ, id est istis facit similia, sed ταῦτα ὁμοίως ποιεῖ, id est ista pariter facit. Sic enim interpretari malui quam *Similiter* vel *Itidem*, vt scopulum illum ad quem Samosateniani, & Arriani, & alij tam multi naufragium fecerunt, euitarem. Tertull. aduersus Praxeam hunc locũ citans ex professo particulam tamen istam non legit.

Ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.	20	Pater enim amat Filium, & omnia monstrat ei quæ ipse facit: & opera istis maiora monstrabit ei, vt vos miremini.
Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.	21	Sicut enim Pater excitat mortuos & viuificat, ita & filius quos vult viuificat.
Οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ·	22	Nec enim Pater iudicat quẽquam, sed omne iudicium dedit Filio:
Ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα· ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.	23	Vt omnes honorent Filium prout honorant Patrem: qui nõ honorat Filium, non honorat Patrem vt qui miserit eum.

	20	*Pater enim diligit Filium, & omnia demõstrat ei quæ ipse facit, & maiora his demonstrabit ei opera, vt vos miremini.*
	21	*Sicut enim Pater suscitat mortuos & viuificat, sic & Filius quos vult viuificat.*
	22	*Neque enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio:*
	23	*Vt omnes honorificent Filium, sicut honorificant Patrem: qui non honorificat Filium, non honorificat Patrem qui misit illum.*

---

20 *Vt*, ἵνα. Id est ὥστε ὑμᾶς θαυμάζειν, adeò vt miremini. * Nec enim finis hic videtur notari, sed euentus. & alibi quoque notauimus ἵνα pro ὥστε interdum vsurpari.

22 *Nec enim Pater iudicat quenquam*, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα. Iudicandi verbum hoc loco, & paulò post versu 27 & 30, respondet verbo שפט [*schaphat*] quo videlicet significatur ~~αὐτοδυναστεία~~ plenum imperium ac summa mũdi administrandi potestas: vt planè in duobus versiculis superioribus videatur sibi tribuere nomen illud Dei יהוה [*Iehouah*,] in hoc autem versiculo alludere ad nomen אלהים [*elohim*] Annotat etiam Erasmus, Cyprianũ duobus locis ita citare hunc locum vt eum appareat pro οὐδένα legisse οὐδὲν, id est *nihil*: quæ lectio sane aptior videtur quam altera. Noluimus tamen quicquam contra omnium codicum fidem mutare. Denique, vt semel hæc dicẽdi genera explicentur quæ in speciem videri possent absurda, & apud hunc Euangelistam plurimis locis inculcantur: sciendum est, has negantes orationes non simpliciter aliquid negare, sed κατά τι id est ex eorum hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Christus à Patre administrari hunc mundum, ita videlicet vt Iudæi arbitrabantur, qui Patrem à filio separabant, quum Pater contrà nonnisi in persona filij, manifestati in carne, mundum regat. Ergo nõ simpliciter remouetur Pater à mundi imperio, sed corrigitur in ea re Iudæorum error. Sic dicit se non venisse vt faceret voluntatem suam, sed volũtatem Patris, infrà versu 30, & capite 6.38: sic dicit hanc doctrinam suam non esse, sed eius à quo erat missus infrà, 7.16: neutrum simpliciter, sed ex eorum sensu qui ipsum à Patre separabant, quũ reuera vna sit Patris & ipsius potestas ac doctrina. Sic dicit cæcum illum aut parentes eius non peccasse, infrà, 9.3: hactenus videlicet vt ab iis peccatis orta esset eius cæcitas, quum alioquin & ille & parentes eius peccatores essent, quia homines erant, vt explicatur Rom. 5. versu 12, & 1. Iohan. 1.8. Omnibus autem istis, quibus nihil diuinius dici potuit, occasionem præbuit impia istorum calumnia, qui falso prætextu obseruandæ externæ quietis Sabbathi, Christum statuebant Deo aduersarium, id est Deum sibi ipsi & patrem Filio repugnantem.

23 *Honorent*, τιμῶσι. Ostẽdit verum vsum mandati Sabbathi, à quo illi potissimum aberrabant, opere diuino manifestissimo & extraordinario, quo ad Dei gratiam agnoscendam inuitabantur, ad illius effectorem calumniãdum abutentes, in quo tamen vno coli vult pater.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσονται τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται.

Ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.

Καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί.

Μὴ θαυμάζετε τοῦτο· ὅτι ἔρχεται ὥρα ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ·

Καὶ ἐκπορεύσονται, οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.

24 Amen amen dico vobis, qui sermonem meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in condemnationem non veniet: sed transiuit à morte in vitam.

25 Amen amen dico vobis, aduentat tempus, & nunc est, quũ mortui audient vocẽ Filij Dei: & qui audierint, viuent.

26 Sicut enim Pater habet vitã in seipso, sic dedit & Filio habere vitam in seipso.

27 Et auctoritatem ei dedit etiam iudicium exercẽdi, quatenus Filius hominis est.

28 Ne hoc miramini: nam veniet hora qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius:

29 ‖Et prodibunt, qui bona fecerint, in resurrectionem vitę: qui verò mala egerint, in resurrectionem condemnationis.

24 *Amẽ amen dico vobis, quia qui verbum meum audit, & credit ei qui misit me, habet vitam æternam, & in iudicium non venit: sed transit à morte in vitam.*

25 *Amẽ amen dico vobis, quia venit hora, & nunc est, quando mortui audiẽt vocem Filij Dei: & qui audierint, viuent.*

26 *Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit & Filio habere vitã in semetipso.*

27 *Et potestatem dedit etiam iudicium facere, quia Filius hominis est.*

28 *Nolite mirari hoc: quia venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem eius:*

29 *Et procedent qui bona fecerunt, in resurrectionẽ vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.* Mat. 25. 41

24 *Sermonem meum*, τὸν λόγον μου. Rursum attingit qua in re posita fuerit sanctificatio Sabbathi, & cuius causa iuberentur à suis operibus domesticis abstinere Israelitæ. ¶ *Condemnationem* κρίσιν. id est κατάκρισιν, vt annotauimus etiam suprà, 3.17. Id autem apparet ex antithesi. Nam condemnari & habere vitam æternam, contraria sunt. Est autem hæc Hebræorum consuetudo, vt quum volunt quippiam certissimè affirmare, istas antitheses vsurpent, vt supra, 1.20, & 3 15.16.17, & 36. ¶ *Transiuit*, μεταβέβηκεν. In quibusdam Veteris editionis codicibus perperam legitur Transibit. Vtitur enim præterito perfecto Christus, vt quod nondum nisi spe possidemus, tam certò sciamus futurũ acsi iam nobis reipsa datum esset. Sic loquitur Paulus Ephesiorum 2.5 & 6, & alibi sæpe. Itaque non est quòd grammatici vllam hîc somnient temporis enallagen.

26 *Habere in seipso*, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. id est, (inquit August. in Ioh. tractatu 99) Genuit filium, qui & ipse vita est. Idem de Trinit. lib. 1. cap. 11, Secundum formam Dei, sicut habet pater vitam in semetipso, ita dedit filio vitam habere in semetipso. Et hæc quidem ille, cui prorsus assentior. Sed hoc tamen adiicio, hunc spiritum viuificum, interuentu carnis, per fidem à nobis participatæ, nobis communicari. ac proinde non de nuda Deitate Filij, sed in carne manifestati hoc accipiendum, neque naturis, neque essentialibus earũ proprietatibus separatis, sed distinctis.

27 *Auctoritatem*, ἐξουσίαν: id est summum ius. Vulgata & Erasmus, *Potestatem*: rectè quidem, sed ambigué. ¶ *Iudicium exercendi*, κρίσιν ποιεῖν: id est gubernandi & administrandi omnia, adeo vt vitæ ac necis potestatem habeat. ¶ *Quatenus Filius hominis est*, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί id est, quatenus homo est. Filium hominis nihil aliud quàm humanam naturam in genere declarare quam Filius assumpsit, ideóque non esse additum articulum, rectè obseruat Erasmus, consentientibus veteribus, Chrysostomo, Cyrillo, Augustino, Theophylacto. Sed quod ad distinctionem attinet, non modo Syrus interpres hæc annectit proximè sequenti versiculo, sed etiam Chrysostomus, & qui eius quasi epitomen confecit Theophylactus, obseruant hæc esse coniungenda cum sequentibus & post ποιεῖν plenum punctum esse adscribendum: quanuis in Romano codice Theophylacti aliter sit distinctus contextus: vt sit hæc sententia, Quia Filius hominis est, nolite hoc mirari. Id est, ne miremini tantam homini datam esse potestatem. Nam idem homo est etiam Filius Dei. Filium autem Dei esse, apparebit ex generali mortuorum resurrectione. Hæc illi in summa, nisi quòd etiam addunt, impium illum Samosatenum hæc coniunxisse cum præcedentibus, quæ ad sequentia pertineant. At ego certè non video cur hæc non multo melius cum præcedentibus connectantur: neque Samosatenum puto huius distinctionis auctorem fuisse, quanuis falsa declaratione hunc locum corruperit. Certè coactam esse Chrysostomi expositionem, & verborum collocatio & sermonis ipsa series ostendit: & Augustinus eam distinctionem sequitur quam ille Samosateno tribuit: vt planè appareat Latinam Ecclesiam ita semper legisse. Consentiunt veteres omnes Græci codices quos vidimus. Cyrillus quoque non aliter distinguit: cuius verba Erasmus in hunc locum vel non satis attentè legit, vel nõ satis accuratè descripsit. Sic enim ille ad verbum, *Nolite*, inquit, *mirari si quum me hominem videatis, suscitaturum tamen mortuos me pollicear, & in iudicium deducturum miniter: dedit enim mihi viuificandi virtutem Pater, dedit iudicandi potestatem. Sed vt lubricam Iudæorum mentem his retinere studuit, sic aliorum quoque curam non paruam habuit. Quapropter causam quare hæc sibi data à Patre dixerit, illico subiecit, dicens, Quia Filius hominis est. Vt intelligamus omnia sibi data fuisse vt homini: qui quum creatura sit, nihil habet à seipso.* Hæc Cyrillus: ex quibus nemo non videt ipsum non modo ista connectere cum præcedentibus, id est cum verbo ἔδωκεν: sed etiam ita explicare illud μὴ θαυμάζετε τοῦτο, vt ad præcedentia referat. Assentior igitur Cyrillo, Augustino, & vetustis codicibus, atque adeo receptæ lectioni: & à Chrysostomo dissentio in huius loci distinctione. Sed in ipsa explicanda sententia ingenuè profiteor me non videre cur illorum opinionem sequar. Referunt enim ὅτι ad verbum ἔδωκεν, ita vt causa reddatur quamobrem dicatur Pater iudicandi potestatem dedisse Filio, sitque veluti responsio tacitæ obiectioni opposita, quia nimirum necesse sit vt homo aliunde accipiat quod ex se non habet. At ego non dubito quin potius referendũ sit ad illud quod est propinquius: vt sit hic sensus, Patrem dedisse hoc ius Filio, vt etiam quâ homo est, iudicet mundum: id est Filium, non modò quatenus Deus vnus est cũ Patre, (quod mysterium ignorabant Iudæi) esse mundi iudicem, sed hanc potestatem à Patre accepisse, vt etiam iudicet mundum, quatenus est homo: vt qui, excepto eo qui subiecit ipsi omnia, cæteris rebus in cælo & in terra dominetur: sicut rectè hunc locum exposuit doctiss. interpres. Hanc autem explicationem confirmat particula καὶ addita, quæ alioqui prorsus redundaret. Deinde (vt rectè annotat Chrysostomus) si ideo dicatur Filius iudicandi potestatem accepisse quia homo est, nihil prohiberet omnes homines iudices esse. Hoc enim absurdum illam expositionem sequi vidit ille, ideóque aliam distinctionem quæsiuit, de qua diximus: quia veram interpretationem non vidit. Postremò Christus, quum hæc diceret, totus in eo erat vt se ostenderet hominem quidem esse, sed ita vt opus Filij esset opus Patris, penitus quicquid ageret Filius approbantis, imò nihil nisi in Filio in carne manifestato agentis. Suam enim æternam hypostasin Christus in omnibus istis sermonibus non per se, sed vt carne indutam,

considerat: sic tamen vt paulatim Iudæos nihil aliud quàm hominem ipsum esse arbitrantes, ad intelligendum quod in ipso erat inuisibile, ex virtute planè diuina & αὐτοκρατορικῇ in ipsius dictis ac factis manifestè elucescente, alliciat, Iudæorum videlicet captui sese accommodans. Ergo germana hæc est huius loci distinctio & interpretatio: quæ vt melius intelligeretur, ὅτι conuerti *Quatenus*, quasi καθότι vel καθὼς scriptum sit: à qua interpretatione neque Augustinus neque Cyrillus hactenus dissentiunt, quum ille exponat καθὼς εἰς ἄνθρωπος ἐστι, *Velut homo est*: iste verò, *Vt homo est & creatura.*

29 *Prodibunt*, ἐκπορεύσονται: vel, exibunt, è sepulchris videlicet. Vulgata, *Procedent.* Recte autem annotat Erasmus, post ἐκπορεύσονται addendam esse hypodiastolen, vt intelligamus non solùm bonos prodituros, sed omnes qui in monumentis fuerint: deinde subnectantur duæ partes, vna bonorum, altera malorum. ¶ *In resurrectionem vitæ*, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς: id est, in eam resurrectionem quam perennis vita consequatur: quasi vitalem dicas, ex Hebræorum idiotismo, qui adiectiuorum loco vtuntur genitiuis appellatiuorum, vt sæpe iam diximus. Huic opponitur resurrectio condemnationis, id est damnatoria. Et manifestè alludit Dominus ad Danielem 12.2.

Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.

Inf. 8.14 Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

Matt. 3.17 Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ· καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

Suprà 1.27 Ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.

Ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω· ἀλλὰ ταῦτα λέγω ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.

Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων· ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιαθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ.

Ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατὴρ ἵνα τελειώσω αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.

Matt. 3.17, & 17.5 Καὶ ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. Οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε.

Deut. 4.12 Καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν· ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.

30 Non possum ego à meipso facere quicquam: prout audio iudico: & iudicium meum iustum est: quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me, id est Patris.

31 ‖Si ego testor de meipso, testimoniũ meum nõ est idoneũ.

32 ‖Alius est qui testatur de me, & scio idoneum esse testimoniũ quod testatur de me.

33 ‖Vos misistis ad Iohannem, & is testimonium dedit veritati.

34 Ego autem ab homine testimonium non capto: sed hæc dico vt vos seruemini.

35 Ille erat lucerna ardẽs & lucẽs: vos autem voluistis ad momentum exultare in eius luce.

36 At ego testimonium habeo maius *testimonio* Iohãnis: opera enim quæ dedit mihi Pater vt ea perficerem, ipsa *inquam* opera quę ego facio, testantur de me quòd Pater miserit me.

37 ‖Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neque vocẽ eius vnquam audistis, ‖neque speciem eius vidistis.

38 Et sermonem eius nõ habetis in vobis manentem: quia quem misit ille, huic vos non creditis.

30 Non possum ego à meipso facere quicquam: sicut audio, iudico: & iudicium meum iustum est: quia nõ quæro voluntatem meam, sed voluntatem eius qui misit me.

31 Si ego testimonium perhibeo de meipso, testimoniũ meum non est verum.

32 Alius est qui testimonium perhibet de me, & scio quia verũ est testimoniũ quod perhibet de me.

33 Vos misistis ad Iohannem & testimonium perhibuit veritati.

34 Ego autem non ab homine testimonium accipio: sed hæc dico, vt vos salui sitis.

35 Ille erat lucerna ardens & lucens: vos autẽ voluistis ad horam exultare in luce eius.

36 Ego autem habeo testimonium maius Iohanne: opera enim quæ dedit mihi Pater vt perficiã ea, ipsa opera quæ ego facio, testimonium perhibent de me quia Pater misit me.

37 Et qui misit me Pater, ipse testimonium perhibuit de me. Neque vocem eius vnquam audistis, neque speciem eius vidistis.

38 Et verbum eius nõ habetis in vobis manens: quia quem misit ille, huic vos non creditis.

---

30 *Non possum ego à meipso facere*, οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ. Vide suprà versu 19. ¶ *Prout audio*, καθὼς ἀκούω: id est, vt Pater mihi suggerit. Vide suprà, versu 19, in hæc verba, *Viderit Patrem operantem.* ¶ *Iudico*, κρίνω. id est, potestatem hanc exerceo, qua de re vide Psal. 98. ¶ *Iudicium meum*, ἡ κρίσις ἡ ἐμή. Id est (vt Gallicè loquimur) *mon gouuernement.* ¶ [*Id est*] *Patris*, πατρός. Deerat in duobus codicibus. Præstat autem (ni fallor) exegeticam particulam supplere quàm coniungere cum τοῦ πεμψαντος. Similem expexegesin exposuimus suprà, versu 19, in hæc verba, *Nisi viderit.*

31 *Testor*, μαρτυρῶ. Eras. vertit, *Si testimonium perhiberem.* Et paulo post, οὐκ ἔστιν, *non esset.* Atqui ista dicuntur à Christo per concessionem rhetoricam, idque non seriò, ac si diceret. Obiicietis mihi fortasse me testari de meipso, ac proinde meum testimonium idoneum non esse. Esto. habeo tamen alios duos testes omni exceptione maiores, Deum Patrem nimirum, in hoc opere videlicet, quòd nõ nisi diuina vi & potentia perfici potuit: (quamobrem etiam μαρτυρεῖ dixit tempore præsenti) & Iohannem baptistam. ¶ *Non est idoneum*, οὐκ ἔστιν ἀληθής. Vulgata & Erasmus, ἀληθὴς interpretantur *Verum*, fortassis nõ satis appositè, quia hic (vt opinor) verum non opponitur falso. Fieri enim potest vt quod aliquis de se testatur, verum sit. & rursus quod quispiam in aliquem testatur sit falsum: & tamen illud non erit idoneum, hoc verò contrà ratum habebitur, nisi quis firmam exceptionem adferat. Verum igitur hoc loco dicitur quod Hebręi vocant נאמן [*Neemã*] & Syrus interpres שרירא [*scharira*] id est fidele, dignum videlicet cui fides habeatur, & planè validum ac firmum: Latini idoneum vocant. Erat tamen (fateor) Christi testimonium idoneum, etiamsi solus ipse testis esset, sed habuit Christus eorum rationem quos alloquebatur, adeo vt hoc etiam ipsis largiatur, ne sibi credant, nisi alios idoneos auctores ac testes laudarit. Itaque hoc nõ repugnat & quod scribitur infrà 8.14, vt suo loco dicemus.

33 *Testimonium dedit*, μεμαρτύρηκε. Diuersa constructio diuersam significationẽ arguit, de qua diximus Luc. 4.22.

34 *Vt vos seruemini*, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε. Amplexi videlicet testimonium Iohannis, quo alioqui mihi non est opus.

35 *Lucens*, φαίνων. Vitæ videlicet integritate, & inaudita quadam sanctimonia: cuius tamen fulgore leuiter fuistis perstricti, spreta ipsius doctrina & testimonio de me.

36 *Maius* [*testimonio*] *Iohannis*, μείζω τοῦ Ἰωάννου. Vulgata, *Maius Iohanne.* quod meritò emendauit Eras. neque enim testimonium Patris cum Iohanne ipso comparatur, sed testimo-

testimoniũ Patris cum testimonio Iohannis. Itaque deest articu'us.plena enim loquutio erat μείζω τῆς τοῦ Ἰωάννου. quę ellipsis non obseruata, multis locis plerosque interpretes fefellit, vt Rom.8.2,& Iac.2.25,& 1.Pet.1.7. ¶*Ipsa [inquam] opera*, αὐτὰ τὰ ἔργα. Gaudet iohannes huiusmodi epanalepsi, cuius exemplum habes suprà, 1.20, & 28,& 45.

Ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν· καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.

39 "Scrutamini Scripturas, quia "vos videmini vobis in ipsis vitam æternam habere: " & illæ sunt quæ testantur de me:

39 *Scrutamini Scripturas, quia vos putatis in ipsis vitam æternam habere: & illæ sunt quæ testimonium perhibent de me:*

Καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με ἵνα ζωὴν ἔχητε.

40 "Sed non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.

40 *Et non vultis venire ad me, vt vitam habeatis.*

Δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω·

41 Gloriam ab hominibus non capto.

41 *Claritatem ab hominibus non accipio.*

Ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς.

42 Sed "noui vos charitatẽ Dei non habere in vobis.

42 *Sed cognoui vos, quia dilectionem Dei non habetis in vobis.*

Ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ οὐ λαμβάνετέ με. ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι τῷ ἰδίῳ ἐκεῖνον λήψεσθε.

43 Ego veni nomine Patris mei, nec recipitis me: si venerit alius nomine suo, illum recipietis.

43 *Ego veni in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius venerit in nomine suo, illum accipietis.*

Πῶς δυνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ τοῦ μόνου Θεοῦ οὐ ζητεῖτε;

44 Quomodo vos potestis credere, quum gloriam alij, ab aliis "captetis, & ‖gloriam quæ à solo Deo proficiscitur, nõ quæratis?

44 *Quomodo vos potestis credere, qui gloriam ab inuicem accipitis, & gloriã, quæ à solo Deo est, non quæritis?* Infrà, 22.4

Μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν, Μωσῆς, εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε.

45 "Ne putate me accusaturum vos apud Patrẽ: est qui accuset vos, Moses, in quo vos speratis.

45 *Nolite putare quia ego accusaturus sim vos apud Patrem: est qui accusat vos, Moyses, in quo vos speratis.*

Εἰ γὰρ ἐπιστεύετε Μωσῆ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ γὰρ ἐμοῦ ἐκεῖνος ἔγραψεν.

46 Si enim crederetis Mosi, crederetis mihi: ‖ nam ille de me scripsit.

46 *Si enim crederetis Moysi, crederetis forsitan & mihi: de me enim ille scripsit.* Gen. 3.15, & 22.18, & 49.10 deut. 18.15

Εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε;

47 Quod si scriptis illius non creditis, quomodo verbis meis credetis?

47 *Si autem illius literis non creditis, quomodo verbis meis credetis?*

Κεφάλαιον ε.

Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ Ἰησοῦς πέραν τῆς θαλάσσης τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος.

CAP. VI.

1 POst hæc abiit Iesus "trans mare "Galilææ, *quod est* Tiberiadis.

CAP. VI.

1 *Post hæc abijt Iesus trans mare Galilææ, quod est Tiberiadis.*

Καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἑώρων αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων.

2 Et sequebatur eũ turba multa, quia videbant eius signa quę edebat in ægrotis.

2 *Et sequebatur eum multitudo magna, quia videbant signa quæ faciebat super ijs qui infirmabantur.*

39 *Scrutamini*, ἐρευνᾶτε. Quanuis istud plerique, vt & Syrus interpres, accipiant Imperandi modo, assentior tamen Cyrillo disertè monenti hæc potius indicandi verbo intelligenda. Sic enim postulat notatio verbi δοκεῖτε, quam obseruans Chrysostomus rectè notat Christum non dixisse ἔχετε, *habetis*, sed δοκεῖτε ἔχειν, opinamini vos habere, de quo verbo diximus Matth.3,9. Alioqui certè dixisset Christus, *Quia in illis est vita æterna*, vel, *Quia vos existimatis vitam æternam in illis habituros.* Vtens autem verbo præsentis temporis ἔχειν, eorum falsam opinionem Pharisaicam carpit, qui sese iam æternam vitam sua illa diligenti scripturarum lectione adeptos somniarent, quum tamen nihil minus essent assequuti, minimè id quidem vllo sacrarum literarum vitio, sed quòd illum repudiarent in quo vno quærendam esse vitam ipsæ testentur. Hæc autem hodie non minus ab iis peccatur qui ad scripturarum lectionem, non veritatis inde inquirendæ studium, sed præiudicatas opiniones aut aliquid etiam deterius adferunt: ideóque nec videndo vident, nec audiendo audiunt, nec legendo discunt. ¶*Vos videmini vobis*, ὑμεῖς δοκεῖτε, vel, *Opinamini.* vt paulo antè diximus. ¶*Et illæ*, καὶ ἐκεῖναι. id est, Illę verò, si planius loqui velimus. Coheret autem copula non cum ὅτι δοκεῖτε, sed cum verbo ἐρευνᾶτε, hoc modo, *Vos scrutamini Scripturas, & illæ sunt quæ testantur de me.*

40 *Sed non*, καὶ οὐ. Vulg. *Et non.* Eras. *Nec.* non satis cohærentibus huius sententiæ membris. Καὶ verò pro ἀλλὰ ex Hebr. idiotismo, sæpissimè iam annotauimus.

42 *Noui vos non habere*, ἔγνωκα ὑμᾶς ὅτι οὐκ ἔχετε. Hunc hellenismum alibi iam aliquoties obseruauimus. perinde est autem acsi diceret, Charitas Dei non est in vobis, siue, Quòd aduersum me contẽditis, quasi de asserenda Dei gloria solliciti, falsò à vobis prætexi, nec Dei amore vos ad hæc in me dicenda impelli, constat, vt qui opus istud tanquam impium condemnetis, quo tamen Dei gloria summè illustratur. Et quid nos aliud hodie potius nostrorum temporum Pharisæis respondeamus de gratuita iustificatione, mortuorum inuocatione, purgatorio, ἐθελοθρησκείαις, primatu Papæ, cæterisque huiusmodi rebus nobiscũ, religionis prætextu, tam pertinaciter cõtendẽtibus?

44 *Captetis*, λαμβάνοντες. Vulg. & Eras. *Qui accipitis.* Ego Captandi vocabulo vti malo vbi de studio & conatu agitur. Itaque sic etiam sum interpretatus suprà, versu 34, & 41. Tale est argumentum Pauli Rom.3.27.

45 *Ne putate*, &c. μὴ δοκεῖτε. Hoc quoque dicẽdi genus è medio petitum est, & aliud quippiam declarat quàm verba ipsa præ se ferant. Neque enim negatio prorsus id remouet quod dicitur, sed corrigit: quasi diceret Christus, ipsos nullum habituros acriorem accusatorem Mose, cuius patrocinio confidebant. quemadmodum siquis hodie obiiciat hostibus Euangelij id quod res est, nullos ipsis fore magis infestos in iudicio quàm Mariam virginem & totum fidelium cœtum, quibus tamen vnis confidunt: neque tamen hoc impedit, quominus & Christus & con-

ſcientia reprobos omnes accuſent. Simile dicendi genus extat Mar.9.37.

IN CAPVT VI.

1 *Trans mare, πέραν τῆς θαλάσσης.* Siquis diligenter reliquos Euangeliſtas cum hoc noſtro cõparet, nempe Matt. 14.13,22.34, Mar.6.32,& 23.45.53, Luc.9.10, comperiet in hac hiſtoria particulam πέραν, non declarare aduerſum litus, quò peruenirì non poſſet niſi traiecto lacu: ſed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Deſertum, Bethſaida, Capernaum, cis lacum ſitas fuiſſe, Galilææ reſpectu. Vſus eſt tamen Euangeliſta aduerbio πέραν, & mentionem fecit traiectionis, quia propter amplos ſinus nauigatio quaſi compendium itineris erat: deinde quia ex vno ſinus 5 anfractu in alium traiectio fiebat, vt in hunc locum ſcripſit doctiſſimus interpres. ¶ *Galilææ, quod [eſt] Tiberiadis,* τῆς Γαλιλαίας τῆς Τιβεριάδος. In vno codice ſcriptum inuenimus duntaxat τῆς Τιβεριάδος, id eſt Tiberiadis, ita vt τῆς articulus non referat θάλασσαν.

Ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Leu.23.1 deut.16.1 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ Πάσχα, ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων.

Mat. 14 mar.6.38 luc.9.13 Ἐπάρας οὖν ὁ Ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ θεασάμενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτὸν, λέγει πρὸς τὸν Φίλιππον, Πόθεν ἀγοράσωμεν ἄρτους, ἵνα φάγωσιν οὗτοι;

(Τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν· αὐτὸς γὰρ ἤδει τί ἔμελλε ποιεῖν)

Ἀπεκρίθη αὐτῷ Φίλιππος, Διακοσίων δηναρίων ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν βραχύ τι λάβῃ.

Λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου,

Ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε ὃ ἔχει πέντε ἄρτους κριθίνους καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς τοσούτους;

Εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς, Ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους ἀναπεσεῖν. Ἦν δὲ χόρτος πολὺς ἐν τῷ τόπῳ. Ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες, τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.

Ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.

Ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.

Συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσε τοῖς βεβρωκόσιν.

Οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν

---

3 Subiit verò in montem Ieſus, & ibi ſedit cum diſcipulis ſuis.

4 Propè autem erat Paſcha, ‖feſtum Iudæorum.

5 ‖Quum ergo ſuſtuliſſet oculos Ieſus, & conſpexiſſet multã turbam ad ſe venire, dicit Philippo, Vnde ememus panes vt iſti veſcantur?

6 (Hoc autem dicebat, tentãs eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus.)

7 Reſpondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes nõ ſuffecerint eis, vt ſinguli eorum paululum quiddam accipiant.

8 Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, *nempe* Andreas frater Simonis Petri,

9 Eſt hîc puerulus quidam qui habet quinque panes hordeaceos & duos piſciculos: ſed hęc quid ſunt inter tam multos?

10 Dixit autem Ieſus, Facite vt iſti diſcumbant. Erat autẽ gramen multum in eo loco. Diſcubuerunt ergo viri illi numero quaſi quinquies mille.

11 Accepit autem panes illos Ieſus, & actis gratiis distribuit diſcipulis, diſcipuli vero diſcũbentibus: ſimiliter etiã ex piſciculis illis quantum volebant.

12 Vt autem expleti ſunt, dixit *Ieſus* diſcipulis ſuis, Cogite quę ſuperfuerunt fragmẽta, nequid pereat.

13 Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentis ex quinque illis panibus hordeaceis, quæ ſuperfuerãt iis qui comederant.

14 Illi ergo quum vidiſſent ſignum quod Ieſus ediderat, di-

---

3 *Subiit ergo in montem Ieſus, & ibi ſedebat cum diſcipulis ſuis.*

4 *Erat autem proximum Paſcha, dies feſtus Iudæorum.*

5 *Quum ſubleuaſſet ergo oculos Ieſus, & vidiſſet quia multitudo maxima venit ad eum, dicit ad Philippum, Vnde ememus panes vt mãducẽt hi?*

6 *(Hoc autẽ dicebat tentans eum: ipſe enim ſciebat quid eſſet facturus).*

7 *Reſpondit ei Philippus, Ducentorum denariorum panes non ſufficiunt eis, vt vnuſquiſque modicũ quid accipiat.*

8 *Dicit ei vnus ex diſcipulis eius, Andreas frater Simonis Petri,*

9 *Eſt puer vnus hîc qui habet quinq; panes hordeaceos & duos piſces: ſed hæc quid ſunt inter tãtos?*

10 *Dicit ergo Ieſus, Facite homines diſcumbere. Erat autem fœnum multum in loco. Diſcubuerũt ergo viri, numero quaſi quinque millia.*

11 *Accepit ergo Ieſus panes, & quum gratias egiſſet, diſtribuit diſcũbentibus: ſimiliter & ex piſcibus quantum volebant.*

12 *Vt autem impleti ſunt, dixit diſcipulis ſuis, Colligite quæ ſuperauerũt fragmenta, ne pereant.*

13 *Collegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmentorum ex quinque panib⁹ hordeacis, qui ſuperfuerant iis qui manducauerant.*

14 *Illi ergo homines quum vidiſſent quod Ieſus fecerat ſignum, dicebant,*

---

9 *Piſciculos, ὀψάρια.* Sic piſces vocat παρὰ τὸ ὀπτᾶν, i. ab aſſando, quos nimirum moris erat aſſare, ac fortaſſis etiã aſſatos diuendere: quales ſunt quos in Heluetia vocant *Albach:* ídque ita eſſe liquet ex iis quæ infrà cap.20. ſcribuntur. Errant igitur qui hoc nomen deriuant παρὰ τὸ ὀψέ, hoc eſt ſerò, vel quòd veſperi tantùm iis veſcerentur, vel quòd ſerò tandem voluptatis gratia in vſum venerint. Sic nimirum ſolent multi in confingendis etymologiis ludere: alioqui ὀψάριον pro condimento, atque adeo pro opſonio ac omni cibo qui pani adiicitur, vſurpari ſolet, vt apud Athenæum lib.8.

11 *Diſtribuit diſcipulis, diſcipuli verò diſcumb.* διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις. Vulg. *Diſtribuit diſcumbentibus*, i. διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, ſicut etiam vertit Syrus interpres, & vetuſtiſs. meus codex, contra reliquorum noſtrorum codicum Græcorum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti auctoritas. Vtrouis autem modo legas, eodem ſenſu licebit iſtud interpretari: quum etiam dictus ſit ſupra Chriſtus baptizaſſe quum diſcipulorum miniſterio vteretur, ſuprà 4.2. ¶ *Quantum volebãt,* ὅσον ἤθελον. In quibuſdam impreſſis exemplaribus legitur ὅσον ἤθελεν, *quantum volebat*, ipſe videlicet Ieſus. ſed non dubito quin illud ſit retinendum.

12 *Nequid pereat, ἵνα μή τι ἀπόληται.* Vulgata, *Ne pereant*, quaſi videlicet particula τι redundet.

ἀλ· θῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτὸν ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.

Ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν.

Καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς.

Ἥ τε θάλασσα, ἀνέμου μεγάλου πνέοντος, διηγείρετο.

Ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον· καὶ ἐφοβήθησαν.

Ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς, Ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

Ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον· καὶ εὐθέως τὸ πλοῖον ἐγένετο ἐπὶ τῆς γῆς εἰς ὃ ὑπῆγον.

Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, ἰδὼν ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον·

Ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος ἐγγὺς τοῦ τόπου ὅπου ἔφαγον τὸν

cebant, Hic est verè Propheta ille qui venturus erat in mundum.

15 Iesus ergo quum nosset venturos, & ipsum abrepturos vt facerẽt eum regem, secessit rursus in montem solus ipse.

16 ‖Vt autem serum *diei* factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.

17 Et ingressi nauigium, ibant trans mare versus Capernaum. iam autem erant tenebræ, nec venerat ad eos Iesus.

18 Et mare, vento magno flante, insurgebat.

19 Prouecti verò quasi stadia vigintiquinque aut triginta, cõspiciunt Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem naui: & timuerunt.

20 Ille verò dixit eis, Ego sum, ne timete.

21 Cupidè ergo receperunt eũ in nauigium: & statim nauigiũ peruenit ad regionem in quam ibant.

22 Postero die turba quæ substiterat cis mare, quum vidisset illic non fuisse aliud nauigiolum nisi vnum illud in quod ingressi fuerant discipuli eius, & Iesum non introisse cum discipulis suis in nauigium, sed solos eius discipulos, abiisse:

23 (Alia verò nauigiola Tiberiade venerunt prope locum vbi

Quia hic est verè Propheta qui venturus est in mũdum.

15 *Iesus ergo quum cognouisset quia venturi essent vt raperent eum, & facerent eum regem, fugit iterum in mõtem ipse solus.*

16 *Vt autem serò factum est, descenderunt discipuli eius ad mare.* Mat. 14.25 mar. 6 47

17 *Et quum ascendissent nauim, venerunt trans mare in Capharnaum. & tenebræ iam factæ erant, & non venerat ad eos Iesus.*

18 *Mare autem, vẽto magno flante, exurgebat.*

19 *Quum remigassent ergo quasi stadia vigintiquinque aut triginta, vident Iesum ambulantem supra mare, & proximum naui fieri: & timuerunt.*

20 *Ille autem dixit eis, Ego sum, nolite timere.*

21 *Voluerunt ergo accipere eum in nauim: & statim nauis fuit ad terram quam ibant.*

22 *Altera die turba quæ stabat trans mare, vidit quia nauicula alia non erat ibi nisi vna, & quia non introisset cum discipulis suis Iesus in nauim, sed soli discipuli eius abiissent:*

23 *Aliæ verò superuenerunt naues à Tiberiade iuxta locum vbi mandu-*

---

14 *Qui venturus erat*, ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Eras. *Qui venturus est.* Atqui, si iam venerat, improprie dicitur esse vẽturus: neque negligi debuit articul⁹, de quo vide suprà 1.22.

17 *Ibant trans mare, versus Capernaum*, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulgata & Erasmus conuertunt ἤρχοντο, *venerunt.* Atqui nondum eò venerant, sed viam tantùm erant ingressi. itaque debuit seruari propria significatio præteriti imperfecti, vt vir sanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotauit. Deinde πέραν τῆς θαλάσσης Erasmus nimium expressè conuertit *traiecto mari*, quum (vt antè docui) non traiecerint lacum, sed sinum duntaxat. Postremò εἰς Καπερναούμ declarat demum quò contenderet. Nam quod scribitur Marc. 6.45, iussos fuisse præire Bethsaida, ideo dictum est quòd Bethsaida in via occurrebat proficiscentibus Capernaum: & fortassis Christus dixerat se illuc ad eos venturum. Ideo malui interpretari *Versus Capernaum* quàm *In Capernaum*, cum Vetere interprete & Erasmo.

19 *Prouecti verò*, ἐληλακότες οὖν, sub. τὸν ναῦν, id est quum prouexissent nauem. Vulgata Remigandi verbo vti maluit quod respondet τοῦ κωπηλατεῖν. particula autem οὖν sæpissimè apud hunc Euangelistam non est illatiua, sed narrationis membra tantùm connectit.

21 *Cupidè ergo receperunt eũ*, ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg. & Eras. *Voluerunt ergo recipere eum.* Atqui ex Matt. 14.32, & 33. item Marci 6.51, omnino apparet eu esse ingressum nauim, & sedata tempestate, ab iis adoratum qui vnà vehebantur. Ergo illa interpretatio non videtur conuenire, qua significatur ipsos quidem paratos fuisse illum excipere, sed nauim statim appulisse: quod non respondet aliorum Euangelistarum narrationi. Puto igitur verbum ἤθελον opponi illi quod ante dixerat, eos fuisse perterritos: ex quo intelligitur ipsos initio fuisse eum auersatos: nunc verò agnita eius voce, & mutatis animis, eum quem fugiebant cupidè accepisse in nauim. Nam τὸ θέλειν alibi sæpe obseruauimus aliquid amplius significare quam simplex Velle. Sic igitur hunc locum in vernaculo nostro sermone interpretarer, *Ils le receurent dans le basteau.* ¶ *Peruenit*, ἐγένετο. Vulgata ad verbum, *Fuit*: sicut in vernaculo sermone dicimus, *Elle fut au lieu ou ils vouloyent aller*, pro, *Elle arriua.* Erasmus, *Appulerat.* putauit enim appulisse nauim eo ipso momento quo Christus parabat in eam cõscendere: quod falsum esse ex aliis Euangelistis apparet.

22 *Cis mare*, πέραν τῆς θαλάσσης. id est in altera ripa vbi editum fuerat miraculum, vt ostendit narratio. Hebræis enim עבר [*heber*] vtrũque littus declarat, vt diximus Matt. 4.15. ¶ *Non fuisse*, ὅτι οὐκ ἦν. ad verbum, Quod non fuerant: quũ videlicet ederetur illud miraculũ. Malè igitur Vulg. per præteritũ imperfectum vertit *non erat.* Nã hæc narratio spectat ad diem posterum. ¶ *Sed solos*, ἀλλὰ μόνοι. Totum hoc membrum deest in Syriaca versione, ex qua etiam apparet, vt in Latina quoque Vulg. interpretatione, vtrinque pro ἰδὼν, *quum vidisset*, scriptum legisse εἶδον, *viderunt*, siue *vidit*: aut participiũ ἰδὼν pro verbo accepisse, vt Hebræum benoni, hiante al ioqui constructione. Sed quid si distinctione post αὐτοῦ apposita, & ὄχλος cum ἀπῆλθον constructo, vertas *abijt*? nẽpe quòd in vicinia sese receperit ibi pernoctatura turba? Sed ita vel τῷ ἐπαύριον oportebat ab ea ipsa, noctemore Iudæorũ inchoare vel dicendus fuerit Euangelista coiunxisse quæ postera luce gesta sunt, traiectum videlicet turbæ, cũ iis quæ proximè sunt discipulorũ discessũ cõsecuta. Sed malo hiare constructionẽ quæ postea vers. 24. expletur per Epanalepsin.

23 *Venerunt*, ἦλθε. vel, *Venisse*, ita vt ὅτι subaudiatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sed malo hæc includi parenthesi. ¶ *Prope locum*, ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipsa historiæ ostendit, naues postridie, traiecto sinu, Tiberiade venisse, propè desertum Bethsaida, vbi editum fuerat illud signum.

ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ Κυρίου·

Ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνεβησαν καὶ αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναούμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.

Καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ, Ῥαββί, πότε ὧδε γέγονας;

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

Ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει· τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ Θεός.

Εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Τί ποιῶμεν ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ ἵνα πιστεύητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ;

Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς ἐστι γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.

Suprà 1.32 matt 3.17, & 17.3

1. Ioh. 3.23

Exo. 16.14 num. 11 7. psal 77. 24. sup. 16.20

comederant panem, posteaquã gratias egisset Dominus:)

24 Quum igitur *inquam* vidisset turba Iesum illic nõ esse, neque discipulos eius, ingressi sunt & ipsi in nauigia, & venerunt Capernaum, quærentes Iesum.

25 Et eo inuento trans mare, dixerunt ei Rabbi, quando huc peruenisti?

26 Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico vobis, quæritis me, non quia vidistis signa, sed quia comedistis panes illos & saturati estis.

27 Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: hũc enim Pater obsignauit, *id est* Deus.

28 Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur opera Dei?

29 Respondit Iesus & dixit eis, Hoc illud est opus Dei, vt credatis in *eum* quem misit ille.

30 Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu signum edis, vt videamus & credamus tibi? quid operaris?

31 Patres nostri comederunt illud manna in deserto illo: sicut scriptum est, Panem cælestem dedit eis vescendum.

cauerant panem, gratias agente Domino:

24 *Quum ergo vidisset turba quia Iesus non esset ibi, neque discipuli eius, ascenderunt in nauiculas, & venerunt Capharnaum, quærentes Iesum.*

25 *Et quum inuenissent eũ trans mare, dixerunt ei, Rabbi, quando huc venisti?*

26 *Respondit eis Iesus, & dixit, Amen amen dico vobis quæritis me, nõ quia vidistis signa, sed quia manducastis ex panibus, & saturati estis.*

27 *Operemini non cibum qui perit, sed qui permanet in vitam æternam, quem Filius hominis dabit vobis: hunc enim Pater signauit Deus.*

28 *Dixerunt ergo ad eum, Quid faciemus vt operemur opera Dei?*

29 *Respondit Iesus & dixit eis, Hoc est opus Dei, vt credatis in eum quem misit ille.*

30 *Dixerunt ergo ei, Quod ergo tu facis signum, vt videamus & credamus tibi? Quid operaris?*

31 *Patres nostri manducauerunt manna in deserto: sicut scriptum est, Panem de cælo dedit eis manducare.*

¶ *Posteaquam gratias egisset*, εὐχαριστήσαντος. Vulg. *gratias agẽte*, pro quo perperam scribitur in nonnullis codic. *Gratias agentes*. Deest autem hæc particula in meo vetustiss. exemplari, & aliis nonnullis: quam tamen omnino retinendam arbitror, quoniam vis miraculi in eo sita est, nõ quòd quinque hominum millia pauisset Christus, sed quòd sola precatione tam paucis panibus multiplicatis eos pauisset.

* 24 *Quum igitur* [*inquam*,] ὅτι οὖν. Hæc mihi quidem videtur quam commodissimè exponi per epanalepsim, propter vers. 23 interiectum, hiante quoque vers. 23 constructione.

* 26 *Non quia*, οὐκ ὅτι. id est non quòd credatis meæ doctrinæ, tot miraculis confirmatæ.

27 *Operemini non cibo*, &c. ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulgata & Erasmus, *Operemini non cibum*, &c. quod planè barbarum est. Respondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθε verbo Hebræo עבד [*habad*] quod significat operam suam alicui rei impẽdere. Reuocat igitur eos Christus ad studium rerum cælestium, ab iis abductos quæ ad ventrem siue huius vitæ alimoniam spectant: quæ admonitio quàm sit necessaria, nunc, si vnquam aliàs, experimur, quum nullos ferè habeamus Euangelio magis infensos hostes, neque domi, neque foris, quàm quibus religionis obtentus est ventris pabulum. ¶ *Quem*, ἣν: vel quam, vt ad ζωὴν referatur. * Sed ad βρῶσιν malo referri, propter vers. 51. ¶ *Obsignauit*, ἐσφράγισεν: id est, indita virtute sua, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, vt in eo tanquam visibili imagine Deus Pater appareat: tum etiam (quod Christo proprium est) huic rei præstandæ destinauit, Deo videlicet homines reconciliandi in vitam æternam. Hanc expositionem video Cyrillo & aliis multis eruditis interpretibus probari: quam etiam confirmat similis huius verbi vsus, quod ad priorem quidem partem attinet, 2. Corinth. 1. 22, & Ephes. 1. 13. Nam hic quoque Christus sese ad Iudæorum captum accommodans, omnia ad Patrem refert, nulli sui propriè facta mentione, quatenus Deus est: propriè inquam: nam ex consequenti diuinitatem quoque suam asserit, quæ à Patre separari non potest. Chrysostomus tamen & Theophylactus hoc referre malunt, idque non incõmodè, ad testimonia quibus Pater tum Christum ipsum pro Filio se habere ostendit, tum etiam ipsius munus confirmauit. Opera enim Christi in quibus diuina illa virtus clarè eminebat, aperta erant testimonia, quibus, tanquam apposito sigillo, Pater Filium approbabat. Simili ratione vsurpatum est verbum σφραγίζειν supra, 3. 33.

¶ [*Id est*] *Deus*, ὁ Θεός. Vide suprà 5. v. 19, in hæc verba, *Nisi viderit*, & vers. 30.

28 *Opera Dei?* ἔργα τοῦ Θεοῦ; Heb. pro operibus diuinis: id est quæ Deo grata sint: vt sacrificia Dei Ps. 51. 19. quasi verò * legem perscriptam non haberent. Sed sic Deo illudere cõsueuerunt homines, quum de pietatis officiis admonẽtur, prætexere nimirum ignorantiam & discendi studium præ se ferre: quasi satis sit ipsis Dei voluntatem intellexisse. Cõtrà verò Christus eos à lege, quæ illos etiam condemnat qui de Mose nihil cognouerunt, ad quærendam in Euangelio misericordiam reuocat.

29 *Opus Dei*, τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. Id est, Hoc demum opus est quod à vobis Deus flagitat, vt mihi credatis. Nec enim Fidem considerat vt habitum, sed ipsius habitus, * effectũ, nempe, *Credere*. Et fortassis etiã hoc dicendi genus petitum est è medio, & per μίμησιν explicandum. veluti si quis ad medicũ accedens, ab eo petat quanta accepta pecunia velit sibi remediũ adferre, & medicus his verbis respondeat, Omnis pecunia quã à te peto hæc est, vt mihi confidas, & tibi persuadeas me nihil aliud quàm salutem tuam quærere. Si medicus, inquã, ita respondeat, quis ex hoc responso eliciat, pecuniam esse istã confidentiam quam medicus ab ægroto flagitat, vt sanis consiliis obsequatur? Sunt igitur planè ridiculi (vt alios paralogismos omittam) qui ex hoc loco eliciũt fidẽ esse opus, & nos per opera iustificari.

31 *Panem cælestem*, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Erasmus, *E cælo*: quasi nimirum hoc pertineat ad verbum ἔδωκεν, vt sit hæc constructio, Panem ipsis dedit è cælo. Inde orta quæstio, Quomodo Christus neget in proximo versiculo panem

panem à Mose datum è cælo. Atqui Psalmo 78.c.24, vnde petitum est hoc testimonium, manna non dicitur datum è cælo, sed vocatur דגן שמים [*dagen schamaÿm*] id est frumentum cælorum, seu cæleste. Ergo non agitur de loco vnde datum sit manna, (quod tamen è cælo & nubibus pluisse constat) sed quæritur an hic panis verè sit cælestis. Hoc negat Christus, & se vnum potius dicit cælestem panem esse, vt qui in cælestem (id est sempiternam ac verè beatam) vitam pascat. Mannam tamen fateor, quatenus Christum adumbrabat, rectè à Paulo spiritualem escam dici. Sed hîc rursus loquitur Christus ex eorum hypothesi quibuscum disserit: qua de re copiose suprà diximus 5.22. Est igitur (meo quidem iudicio) duplex in proximo versiculo instituta collatio: vna Mosis, qui suos Israelitas pauerit manna, cum cælesti Patre, qui suis & ipse panem cælestem miserit: altera, ipsius manna cum Christo. Manna nõ propriè descendit è cælo, sed ex nubibus: Christus autem verè descendit è cælo, nempe è sinu Patris. Manna hanc duntaxat vitam sustinebat, eámque ad tempus: Christus suos in vitam æternam pascit.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ' ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.	32	Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, non Moses dedit vobis panem illum cælestẽ: sed Pater meus dat vobis panem illum cælestem verum.	32	*Dixit ergo eis Iesus Amen amen dico vobis, non Moyses dedit vobis panem de cælo: sed Pater meus dat vobis panem de cælo verum.*	
Ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.	33	Panis enim ille Dei is est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.	33	*Panis enim Dei est qui de cælo descendit, & dat vitam mundo.*	
Εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν, Κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.	34	Dixerunt ergo ei, Domine, da nobis semper panem istum.	34	*Dixerunt ergo ad eum, Domine semper da nobis panem hunc.*	
Εἶπε δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.	35	Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis ille vitæ: qui venit ad me, nequaquam esuriet: ‖ & qui credit in me, non sitiet vnquam.	35	*Dixit autem eis Iesus, Ego sum panis vitæ: qui venit ad me, non esuriet: & qui credit in me, non sitiet vnquam.*	Eccl.24. 19.
Ἀλλ' εἶπον ὑμῖν ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.	36	Sed dixi vobis, Etiam vidistis me, nec creditis.	36	*Sed dixi vobis quia & vidistis me, & non creditis.*	
Πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατήρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρός με οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω·	37	Quicquid dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, nequaquam eiecerim foras:	37	*Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet: & eum qui venit ad me, non eijciam foras:*	
Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ οὐχ	38	Quia descendi è cælo vt fa-	38	*Quia descendi de cæ-*	

32 *Panem illum cælestem*, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Erasmus additum articulum quo hic panis, nempe Christus, à manna distinguitur. Sed fuit etiam hoc notandum, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ subaudiendum esse articulum, quasi scriptum sit τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, id est τὸν οὐράνιον: siue τὸν ὄντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, hoc est *cælestem*, siue *qui est è cælo*, nequis putet coniungendum cum verbo δέδωκεν. Similis ellipsis exemplum habes suprà, 5,36. Rom.8.2, & Iacob.2.26. Non loquitur ergo Christus de Manna cibo illo terreno, quem cõstat Mosis ministerio datum diuinitus Israelitis, sed de cibo per Mannam adumbrato, seipso videlicet Seruatore, ac si diceret. Panis ille cælestis cui quotidie vos intentos esse oportuit, vt qui æternam alimoniam præbeat, non is est, quem patribus vestris Moses subministrauit, & qualem à me quotidie vobis præberi velletis, sed is est quem oblatum negligitis, ego ipse videlicet. ¶ *Verum*, τὸν ἀληθινόν. Cuius typus duntaxat fuit alter ille à Mose datus.

33 *Descendit*, ὁ καταβαίνων. id est ὁ καταβάς vt infrà, 38 & 51. Hic autem descensus neque mutationem loci declarat, neque simpliciter accipitur per ἀνθρωποπάθειαν, vt Gen.11.5. & 18,21. & Exod.3.8, & alibi sæpe sed incarnationem vnigeniti declarat, siue aduentum in carne vt loquitur Ioh. Epist.prima cap.4.2. Huic igitur descensioni perperam opponitur à nonnullis Ascẽsio, quasi sit eadem horum à Paulo oppositorum Eph.4,8. ac similis per omnia ratio. Sunt enim hæc longe diuersa, quoniam Descensus Deitati verbi tribuitur, ideóque mutationem loci non denotat. qui verò ascendit homo erat qui nec propriè descendisse, nec sine mutatione loci ascendisse verè dici potest.

35 *Vitæ*, τῆς ζωῆς: id est viuificum, seu vitalem, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis annotato.

37 *Eiecerim*, ἐκβάλω. vel ἐκβαλῶ eiiciam.

38 *Descendi è cælo*. καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Magna inter eos qui se Theologos profitentur de ista loquendi formula controuersia est. cuius etiam interpretatio falsa Ecclesiam iam olim penè pessum dedit, & per mille discrimina seruatam, rursum nostris temporibus in naufragij periculum pertrahit, quum tamen Ecclesiæ orthodoxæ & Christianarum synodorum perpetuo consensu satis supérque sit hæc omnis controuersia explicata. Sciendum est igitur, vt rem totam paucis complectar, neque humanitatis, neque Deitatis respectu, seorsim & in sese consideratarum, sed Deitatis habita ratione, quatenus sese hypostaticè assumptæ humanitati vniuit, Christum dici è cælo descendisse. Nam quod ad humanitatem per se consideratam attinet, etsi quodammodo cælitus delapsa dici potest, non ipsius substantiæ sed conceptionis respectu, tamen Euangelistam liquet, eò non spectare, vel ex eo quòd viuifica virtus quam hîc sibi Christus asserit, ne carni quidẽ Christi quatenus caro est, siue in sese consideratæ, quantumuis inenarrabiliter excellentissimis donis supra res cęteras creatas sit exornata, sed vni Deitati propria est, licet nonnisi eius carnis interuentu suos viuificanti: sicut licet anima corpori vnita nonnisi per cerebrum intelligit, tamen cerebrum ipsum intelligens dici non potest. Deitati verò in semetipsa consideratæ nec ascensus vel descensus localis, nec (si libeat descendendi verbum translatitiè, vt nõnullis placet, intelligere) deminutio vel auctio conuenit. Sed neque per ἀνθρωποπάθειαν, vt quum dicitur Deus irasci, loqui, pœnitere: neque visionis alicuius respectu, vt Gen.19.21, & Exo.3.8, istud intelligi potest. Sed neque toti personæ ὅλως siue complexim consideratę (vt quũ Christus Mediator dicitur) iste descensus è cælo tribui possit, quin Christi caro ex virginis substantia, ac proinde Messias verus esse denegetur. Superest ergo vt accipiatur de tota quidem Christi persona sed κατὰ μέρη, id est cum certo partium respectu, nẽpe vel humanitatis quatenus assumpta est à Deitate, vel Deitatis quatenus est incarnata, intelligatur. At humanitas potius ascendisse quàm descendisse dicenda videretur. Superest igitur vt istud Deitati nõ suipsius habita ratione, sed quatenus verbum caro factum est, tribuatur. At cur de cælo, inquies, descendisse dicitur, quum non esset neque sit Deitas magis in cælis quàm alibi? nempe quoniam etsi Deitas vbique est tota, omnia cõtinens nec vsquam comprehensa, vtpote quæ sit ipsamet infinitas: tamen vsitato scripturæ more sursum habere quodammodo regiam suam dicitur, quòd in illa cælesti machina extent longè magnificentiora Maiestatis ipsius vestigia. Inde igitur factum vt Verbum è cælis in terram descendisse, & à Patre in hunc mundum infimum mis-

ſum dicatur, quoniam veræ carni in terris creatæ ſeſe hypoſtaticè vnitum exhibuit, vnde rurſus rediiſſe in cælum ad Patrem vt Deus dicitur, ſimili ratione: quatenus videlicet carnem cælis intulit. Aſcenſus autem vox in ſymbolo non tribuitur Deitati neque in ſeſe, neque humanitatis aſſumptæ reſpectu, ſed humanitati per ſe cõſideratæ, & quidem propriè accepta pro corporali loci inferioris in ſuperiorem tranſitu. Quod igitur nonnulli Verbi deſcenſum è cælo metaphoricè intelligunt non pro incarnatione ipſa in terris facta, ſed pro ipſius incarnationis, vt ita loquar, qualitate, quam Apoſtolus exinanitionem vocat: quoniam videlicet Verbum accepta ſerui forma, & quidẽ morti crucis obnoxia, ex illius infinitæ Maieſtatis faſtigio (quod Cęli nomine tranſlatitiè ſignificari volunt) ſeſe in abiectiſſimam conditionem demiſit, falſò ab ipſis dicitur. Etſi enim veriſſima eſt hęc exinanitio, tamen nego Cælorum appellatione aliud vnquam in ſcripturis dici quam vel aërem, vel orbes illos cæleſtes, vel tertium illud cælum ab Apoſtolo vocatum, quod & paradiſus dicitur: locum videlicet ſupra omnes cęlos, hodie nobis incomprehenſibilem, vnde venturum Dominum expectamus, ibidem hæredes Dei & cohæredes ipſius futuri.

ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.

ciam non voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.

lo non vt faciam voluntatem meam, ſed voluntatem eius qui miſit me.

Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

39 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me, *id eſt* Patris, vt quicquid mihi dederit, nõ perdam ex eo, ſed ſuſcitem illud in vltimo illo die.

39 *Hæc eſt enim voluntas eius qui miſit me Patris, vt omne quod dedit mihi, non perdam ex eo, ſed reſuſcitem illud in nouiſſimo die.*

Τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

40 Hæc eſt autem voluntas eius qui miſit me, vt omnis qui conſpicit Filiũ, & credit in eum, habeat vitam æternam: ego verò ſuſcitabo eum vltimo illo die.

40 *Hæc eſt autem voluntas Patris mei qui miſit me, vt omnis qui videt Filium & credit in eum, habeat vitam æternam: & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.*

Ἐγόγγυζον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν, Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

41 Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat, Ego ſum panis ille qui è cælo deſcendit.

41 *Murmurabant ergo Iudæi de illo, quia dixiſſet, Ego ſum Panis qui de cælo deſcendi.*

Καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ υἱὸς Ἰωσὴφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; Πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα;

42 Et dicebant, Nónne hic eſt Ieſus, filius ille Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrẽ? quomodo ergo dicit iſte, E cælo deſcendi?

42 *Et dicebant, Nónne hic eſt filius Ioſeph, cuius nos nouimus patrem & matrem? Quomodo ergo dicit hic, Quia de cælo deſcendi?*

Matt.13.55

Ἀπεκρίθη οὖν ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Μὴ γογγύζετε μετ' ἀλλήλων.

43 Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Ne murmurate inter vos.

43 *Reſpondit ergo Ieſus & dixit eis, Nolite murmurare in inuicem.*

Οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτὸν, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

44 Nemo poteſt venire ad me, niſi Pater qui miſit me, traxerit eum: ego verò ſuſcitabo eum vltimo illo die.

44 *Nemo poteſt venire ad me niſi Pater qui miſit me, traxerit eum, & ego reſuſcitabo eum in nouiſſimo die.*

Ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, Καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ. Πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρός με.

45 Eſt ſcriptum in Prophetis, Et erunt omnes docti à Deo. Quiſquis ergo audiuit à Patre & didicit, venit ad me.

45 *Eſt ſcriptũ in Prophetis, Et erunt omnes docibiles Dei. Omnis qui audiuit à Patre & didicit, venit ad me.*

Eſa.54.13 ierem 32. 33.

¶ *Non voluntatem meam,* οὐ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc ſit intelligendum, expoſuimus ſuprà, 5.22. Annotat etiã Nazianzenus concione περὶ υἱοῦ ſecunda, in huiuſmodi dicendi generibus ſæpe nihil poni, ſed negari duntaxat omnia: veluti ſi dicas Chriſtum non eſſe traditum in mortem propter ſua peccata, ſed propter noſtra: non tamen ponis vllum in Chriſto fuiſſe peccatum. Item quum dicit Paulus Tit. 3.5, nos non eſſe ſeruatos ex operibus iuſtis quæ nos fecerimus, ſed ex Dei miſericordia, non ponit vlla in nobis iuſta opera, quibus noſtra ſalus tanquam cauſa nitatur: quod exemplum citat Nazianzenus eo loco. Sic igitur negat Chriſtus ſe veniſſe vt voluntatem ſuam faceret, id eſt propriam quandam voluntatem à Patris voluntate ſeparatam: quam certè nullam habuit. Nam quæcunque in ipſo fuit voluntas humana (nam de diuina non loquor) diſtincta quidem fuit in ſeſe ab ipſa Deitatis voluntate, at non ſeparata: ſicut Iudæi imaginabantur, vt qui Chriſtum non intelligerent eſſe ex Spiritu ſancto conceptum, ideóque ab omni peccati labe purum. Cæterùm in hoc verſiculo tranſpoſita eſt negans particula, vt etiam ſuprà, verſu 32. Eraſmus quoque τὸ θέλημά μου elegantius vertit, *Quod ego volo.* Idem tamen ab hac ſimplicitate loquendi non abhorruit, Matth. 7.21, & 12.49.

40 *Qui conſpicit,* ὁ θεωρῶν. Annotat Lactantius ex Triſmegiſto θεωρίαν propriè dici diuinarum rerum cõtemplationem: quæ ſignificatio haud ſcio an hîc conueniat. Sed notandum eſt ex hoc loco, duplicem eſſe cognitionem Chriſti, vnam vniuerſalem, qua etiam præditi diaboli dicuntur credere, Iac. 2 19: alteram fidelium propriam, qua ſibi applicant promiſſiones generales. Ideo quum dixiſſet * Iohannes ὁ θεωρῶν, addit καὶ πιστεύων. Nec enim quiſquis videt θεωρεῖ, nec quiſquis θεωρεῖ, πιστεύει. ¶ *Suſcitabo,* ἀναστήσω. Hoc verbo ſcite annotat eruditiſſimus D. Camerarius, prophanos etiam ſcriptores vti, eadem prorſus ſignificatione, prolato Ariſtotelis & Æſchyli teſtimonio.

42 *Nónne hic eſt Ieſus,* οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ Ἰησοῦς. In vulg. editione omittitur nomen Ieſus, quod tamen nõ videtur ſua carere emphaſi. Ita enim indicant illi ſe eũ optimè noſſe, atque adeo de ipſo nomine, vt falli nõ poſſint. Cyrillus quoque & Chryſoſtomus ita legunt, quanuis hanc rationem non adferant.

44 *Traxerit,* ἑλκύσῃ. Id eſt, vt rectè docet Auguſtinus, *ex nolentibus volentes fecerit.* Nam verũ quidem eſt, neminem credere inuitum, quum Fides ſit aſſenſus. Sed volumus quia datum eſt nobis vt velimus. Non eſt enim volentis hominis ſed miſerentis Dei.

45 *In Prophetis,* ἐν προφήταις. Ita ſcriptum habent omnes noſtri codices, quanuis ex vno Eſaia ſit petitus hic locus. Sed facilis eſt hic nodus ad explicãdum. Notum eſt enim Hebræos diuidere Vetus teſtamentum in tres ordines, videlicet in תורה [*thorah*] Legẽ, נביאים [*nebiim*] Prophetas, & כתובים [*chethubim*] ſcripta, ſiue Hagiographa. Hîc igitur citatur ſecũda ſectio illa Veteris teſtamenti, cuius pars eſt Eſaias & indefinitè quoq. ſic loqui vulgus ſolet, vt annotauimus Matt. 27,44. * ¶ *Omnes,* πάντες. Omnes videlicet filij Eccleſiæ, vt diſertè additur Eſa. 54.13, id eſt ordinati ad vitam, Act. 13.48. Nam ne omnes quidem audiũt, ſi de ſingulis accipias, nedum vt omnes accipiãt credendi (vt vulgò dicunt ſophiſtæ) poſſibilitatem. Qui ergo abutuntur hoc teſtimonio vt tollant diſcrimen inter vaſa honoris & vaſa contumeliæ deſtinata, aut nimium imprudenter, aut admodum impudenter faciunt. ¶ *Docti à Deo,* διδακτοὶ τοῦ Θεοῦ, למורי יהוה [*limmude Iehouah*] id eſt, vt habet ad verbum Syrus interpres, *Docti Dei.* Plus enim eſt διδακτὸν eſſe quàm μαθητώ. Multi enim diſcipuli diſcedunt quia non didicerunt, vt infrà verſu 66. Is demum autem eſt vt

loquitur

loquitur Paulus 1. Thess. 4.9. θεοδίδακτος qui trahitur: cui datum est & audire & discere, id est per fidem venire ad Filium, à quo nunquam eiicitur foras. Vulgata, *Docibiles Dei*, barbarè & non expresso sensu. Nec enim ὁ διδακτὸς εῦ significat qui se docendum præbet, sed eum quiiam didicerit quæ est edoctus. ¶ *Et didicit*, καὶ μαθών. Syrus interpres addit, *Ab eo.*

Οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τὶς ἑώρακεν εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ· οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα.

46 Non quòd Patrem viderit quisquam, ‖nisi is qui est à Deo: hic vidit Patrem.

46 *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi is qui est à Deo: hic vidit Patrem.* Mat. 11.27

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει ζωὴν αἰώνιον.

47 Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.

47 *Amen amen dico vobis, qui credit in me, habet vitam æternam.*

Ἐγώ εἰμὶ ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς.

48 Ego sum panis ille vitæ.

48 *Ego sum panis vitæ.*

Οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ ἀπέθανον.

49 Patres vestri comederunt ‖manna in deserto, & mortui sunt.

49 *Patres vestri manducauerunt manna in deserto, & mortui sunt.* Exo. 16.15

Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, ἵνα τὶς ἐξ αὐτοῦ φάγῃ καὶ μὴ ἀποθάνῃ.

50 Hic est panis ille qui è cælo descendit, vt qui eo vescitur, non moriatur.

50 *Hic est panis de cælo descendens, vt siquis ex ipso manducauerit, non moriatur.*

Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μου ἐστὶν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.

51 Ego sum ille panis vitæ qui è cęlo descendit. Siquis ederit ex hoc pane, viuet in æternum: panis autem quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita.

51 *Ego sum panis viuus qui de cælo descendi: siquis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum: & panis quem ego dabo, caro mea est, pro mundi vita.*

Ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν;

52 Pugnabant ergo Iudęi alij aduersus alios, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem *suã* dare ad vescendum?

52 *Litigabant ergo Iudæi adinuicem, dicentes, Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?*

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πί-

53 Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, nisi ederitis carnem Filij hominis, & bibe-

53 *Dixit ergo eis Iesus, Amen amen dico vobis, nisi manducaueritis carnẽ Filij hominis, & biberitis*

---

46 *Non quòd*, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè videtur mutila, qualia multa in communi ac populari sermone dicuntur. Est autem plena hæc sententia, *Omnes qui audierunt à Patre, & didicerunt, veniunt ad me.* neque tamen existimandum est quẽquam Patrem vidisse, à quo audiat ac discat. Nam nemo vidit Patrem nisi vnus Filius: Pater autem nonnisi per eum ipsum nos docet ad quem nos vocat. ¶ *Qui est à Deo*, ὁ ὢν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Quum hîc agatur de cognitione Dei, quam ait propriam esse Filio, non dubium est quin ex communi hominũ sorte se eximat. Ideo scripsit noster Euangelista suprà, 1. 18, Filium, qui in sinu Patris est, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ Θεοῦ aliquid amplius declarat quàm simplicem missionem à Deo, vt infrà 7.29. Nam παρὰ velut cognationem & coniunctionem declarat, vt Mar. 3.21. Quid autem patri coniunctius quàm filius ex ipso genitus? Sensim igitur Christus istos reuocat à contemptibili hominis specie ad cõtemplationem diuinæ naturæ cum homine coniunctæ: cuius tamen plenitudinem non in seipso, sed in Patre ipsis proponit, ad illorum captũ suam orationem accommodans.

47 *Qui credit in me*, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hîc nescio quid venerit in mentem Erasmo vt contra suum morem verteret, *Qui confidit mihi.* Certè confidentia ea est quam πεποίθησιν vocat Paulus, & à fide non minus distinguenda est quàm effecta distinguuntur ab efficientibus causis.

50 *Hic est*, οὗτός ἐστιν. Δεικτικῶς hæc sunt accipienda. nam quum hoc dicit, seipsum commonstrat, vt etiam infrà versu 58. ¶ *Vt qui*, ἵνα τις. Vulg. planius legit, & vertit, ἵνα ἐάν τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ, μὴ ἀποθάνῃ, *vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur.*

51 *Viuificus*, ὁ ζῶν: id est qui vitam dat mundo, vt suprà exposuit, versu 33. Itaque malui Viuificum interpretari quàm viuum, aut viuentem: quia vt aliquis viuat, non tamen necessariò intelligitur hanc vitam aliis impertiri: qui verò viuificus est, idem etiam viuat necesse est. Nam plus est ζωοποιεῖν quàm τρέφειν. Suprà tamen 4.10, ὕδωρ ζῶν aquam viuam conuerti, vt seruaretur antithesis aquæ ex puteo haustæ. ¶ *Ex hoc pane*, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilarium annotat Erasmus libro de Trinitate 10, ita hunc locum citare vt legisse videatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, *ex pane meo.* Quod autem idem Erasmus panis appellatione doctrinam intelligit, in eo non possum illi assentiri, quum Christus ipse apertissimè declaret seipsum potius esse illum panem de quo hîc agitur. imò verò ne fructus quidem ipsos, quos ex Christo percipimus, puto panem dici. Quanuis enim non alium Christum agnoscam quàm eum qui verbo Dei docetur, neque aliunde petam sapientiam, iustitiam, sanctificationem, redemptionem, quàm à Christo: tamen Christum ipsum & à doctrina & à symbolis, atque adeo à suis donis ac beneficiis distinguo. Agi autem hîc de ipso Christo, cuius nos oporteat per fidem fieri participes, apertius esse puto quàm vt quisquam inficietur qui hanc concionem attentè legerit. ¶ *Caro*, ἡ σάρξ. id est humanitas hæc mea, hoc corpore, & hac anima constans, quanuis distinctè postea faciat carnis & sanguinis mentionem, sicut etiam in huius, de qua hic agit, communicationis symbolis. hæc duo distinctè fidei consideranda proponuntur: nẽpe vt tum in sanguine consideretur ipsa huius corporis anima seu vita, tum vt non nisi coniunctim cum morte, & quatenus pro nobis est in mortẽ tradita hæc humanitas, à nobis consideretur. Et hinc factum videtur vt Syrus interpres vbique pro Carne vtatur vocabulo פגרא [*pagra*] quo nõ simpliciter corpus aliquod, sed corpus humanum & quidem mortuum significatur.

52 *Carnem suam*, τὴν σάρκα. Erasmus, *Carnem illam suam*, quasi vis aliqua sit articuli. Sed istos certè res ipsa ostendit sic accepisse Christi verba, ac si dicerent, Quî fieri possit vt iste sese nobis vorãdum præbeat? quod de quouis etiam alio dixissent. Rectè tamen Vetus interpres addidit pronomen *Suam*, inclusum in articulo τὴν.

τε αὐτῶ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.

54 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

55 Ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.

56 Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

57 Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ.

ritis eius sanguinem, ¨non habetis vitam in vobis.

54 ‖Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternam:¨& ego excitabo eum in vltimo illo die.

55 Caro enim mea verè est cibus,& sanguis meus verè est potùs.

56 Qui edit meam carnem,& bibit meumsanguinem,in me manet,& ego in eo.

57 Sicut misit me ¨viuēs ille Pater,¨& ego viuo¨per Patrem:*ita* etiam qui ederit me, viuet ipse quoque ¨per me.

eius sanguinem,non habebitis vitam in vobis.

54 *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, habet vitam æternã, & ego resuscitabo eum in nouissimo die.*

55 *Caro enim mea verè est cibus,& sanguismeus verè est potus.*

56 *Qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo.*

57 *Sicut misit me viuens Pater,& ego viuo propter Patrem:& qui manducat me, ipse viuet propter me.*

53 *Non habetis*, οὐκ ἔχετε. Quidam conuertunt, *Habebitis*, vt Matth.26.11. Sed mihi quidem videtur maxima esse emphasis temporis præsentis. Nam si futurum vsurpasset, videri poterat Christus non dare vitam, sed duntaxat conseruare: quasi dixisset, vitam deinceps habituros. id est, non amissuros. At quum dicit eos vitam non habere in se, id est eos non viuere qui Filium hominis non possideant, intelligimus Christum esse vitæ auctorem: siquidem eius præsentiam vita comitatur, & vbi non est, ibi mors regnat. Non est ergo temporis catachresis, vt Erasmus existimauit. Cæterùm in vno codice vetusto mirum quiddam deprehendimus. nam post ἐν ἑαυτῷ, qui est finis versiculi 56, adscripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τὴν ἄρτον τῆς ζωῆς, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν αὐτῷ. id est, *Sicut in me Pater [est,] ita & ego in Patre. Amen amen dico vobis, nisi acceperitis corpus Filij hominis vt panem vitæ, non habetis vitam in ipso.* Hæc ego sicut temerè non expunxerim, ac præsertim priorem partem, quæ totidem verbis alibi repetitur: ita non facile admiserim, quum in vno illo exemplari sint à nobis reperta. Certè alteram partem suppositam esse suspicor, quia simile nihil alibi inuenio. Neque enim vsquam fit mentio sumendi corporis, præterito sanguine: & exẽplar illud vnde hæc desumpsimus, fuerat in Italia collatum, vbi facile fuit aliquid subiicere in Bohemorũ (id est Euangelij) odium.

54 *Et ego*, καὶ ἐγώ: id est, quia ego. Nam καὶ hoc loco pro causali particula ponitur.

57 *Viuens ille Pater*, ὁ ζῶν πατήρ. Articulum neglexit Vetus interpres, & Erasmus quoque, minimè tamen otiosum hoc loco. Quum enim ostendere vellet Christus vnde manaret vita illa perennis quam suis impertitur, auditores suo more relegat ad Patrem, à quo significat se, quatenus videlicet manifestatus est in carne, vim istam viuificam accepisse. Ergo primo loco distinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidem factum est addito Viuẽtis epitheto, quod propriè vni Deo æterno & immutabili conuenit. Pendet autem hæc distinctio ab articulo.

¶ *Et ego viuo*, κἀγὼ ζῶ. Particula כ [*chen*,] id est ita, in accommodatione comparationis sæpe deest apud Hebræos, vt alibi annotauimus. Eam igitur nonnulli hoc loco supplentes, cõuerterunt, Ita & ego viuo. Atqui si hæc esset altera pars collationis, dicendum fuerat potius, Sicut viuit Pater qui me misit, ita & ego viuo: quemadmodum etiam Castellio ausus est interpretari. Ego verò id facere non ausim. Sequor igitur Cyrillum, qui alteram partem collationis differt in proximum membrum, vt sit hæc sententia, Miramini quòd carni meæ ac sanguini (.i. mihi qui homo sum) vim istã viuificandi tribuã, adeo vt extra me vita nulla sit: missus sum à Patre, qui fons est vitæ, atque adeo vita ipsa, neque alia est vita mea quàm Patris. quid mirum est igitur si quemadmodum Pater meus vita est, & me viuificat, ita & ego eadem vi polleo erga eos in quibus habito? Neque enim duntaxat sum profectus à Patre, sed ab eo sum missus. Cui tandem rei? Nempe viuificandis aliis, sicut ille me viuificauit. ¶ *Per Patrem*, διὰ τὸν πατέρα. Vulgata & Erasmus, *Propter Patrem*. & mox δι' ἐμὲ, propter me: quod etiam postulare fateor vsitatiorem huius prępositionis cum quarto casu constructionem. Sed quũ PROPTER magis propriè impellentem vel finalem quàm efficientem causam declaret, hîc autem omnino videatur κύριον ἄρτον æternę viuificationis notari, cẽseo quartũ casum pro secundo positũ, vt etiã Rom.8.11. qui locũ istũ prorsus illustrat. Est autem hæc constructio Gręcis, præsertim Atticis, vsitata. Sic enim Aristophanes in Pluto, κἂν μὴν ἀποφήνω μόνῳ Ἀγαθὸν ἁπάντων οὖσαν αἰτίαν ἐμοὶ τοῖν, δι' ἐμὲ τε ζῶν τοὺς ὑμᾶς. Et Cicero quoque Milonem dicit propter seruos viuere, per ipsos videlicet defensum. Sed duplex hic oritur grauissima quæstio. vna, Quo sensu dicatur Christus per Patrem viuere: altera, Quomodo & nos per Christum viuamus. Ad priorem respondeo, Christum Deitatis in sese consideratæ respectu, habere quidem hanc deitatem, id est suum esse, ac proinde vitam essentialem à Patre, sed ita vt quum hanc deitatem ab æterno, non decisione, non germinatione, non defluxu, aut alia vlla creaturis accommodata ratione, sed totius eiusdem vnicæ deitatis essentialis ineffabili communicatione nascẽdo acceperit, sit per seipsum Deus & Vita, Patri secundum personam ὁμοούσιος, & prorsus æqualis aduersus Arium, secundum οὐσίαν verò ταυτοούσιος & vnus idémque αὐτόθεος contra Tritheitas. Sed hoc addo, Christum hîc de se vt mediatore disserere, ac proinde quum neutra ipsius natura per se siue seorsim sit mediatrix, & sese Christus ad Iudæorum captum hîc etiã accommodans, in Humanitate Deitatem (& quidem ad personam Patris relatam) potius quàm in Deitate Humanitatem contemplandam proponat: veram quidem esse, sed non prorsus huic loco appositã, de Filij Deitate essentiali in sese considerata, susceptam aduersus Arianos disputationem. In summa igitur quũ viuere sese Christus per Patrem dicit à quo sit missus, hoc significat, carnem suam esse vera vita præditam, quoniam σωματικῶς in ipso habitet plenitudo θεότητος quam suo more ad Patris personam refert. Itaque ad gratiam vnionis non ad habitualẽ gratiam, siue ad ipsius vnitionis effectum in carne assumpta creatum respicit, sicut in scholis loquuntur. Hinc autẽ explicanda quoque est altera quæstio, qua ratione Christi caro (id est humanitas) sit nobis viuifica: nempe nõ virtute quapiam ἐκπακῆ, id est ipsi carni insita, (vt Vbiquitarij Eutychiani proprietatum essentialium confusionem reuehentes, & pro gratia vnionis habitualem gratiam imperitè substituentes, somniant) sed quia essentiali vitæ (quam Christus licet & ipse per seipsum habeat, non precariò, neque accidentaliter, totam tamen hoc loco ad Iudæorũ captum sese demittens, vt antè dixi, in Patre spectandam proponit) vnita est tam arctè vt vnicũ ὑφιστάμενον hæ duæ naturæ constituãt: vnde fit vt tũ quia hæc caro cui nostra peccata ad eorum expiationem sunt imposita, caro est Filij Dei, ideo mors eius satis pretiosa fuerit ad vitam nobis acquirendam, Act.20.28, & 1.Ioh.1.17. tum qui per fidem Christo sunt spiritualiter insiti, & concorpores facti, ab illa αὐτοζωῇ paulatim viuificati, tandem plenè ipsi conglorificentur. Itaque Spiritus quidem siue Deitas Christi sanctos viuificat, vt causa efficiens. Caro verò Christi nobis viuifica est, tum ratione meriti suæ obedientiæ, tum quia ipsius nobis per fidem spiritualiter communicatæ interuentu regeneramur, & tandem tum anima tum corpore conglorificabimur. Vt autẽ hæc viuificatio est merè spiritualis, ac cælestis: sic etiã prorsus spiritualis est ista Christi humanitatis κοινωνία, ac spirituale qua percipitur instrumentum, .i. fides, animę videlicet collatum diuinitus donũ, quod Spiritus in nobis auditione verbi, tum simplicis, tum sacramentalibus ritè præbitis & fide receptis signis velutì vestiti, creat & fouet, donec à sanctificatione inchoata ad plenam glorificationem eadem gratia nos perducat.

¶ *Per me*

¶ *Per me, δι' ἐμέ.* Vulgata & Erasmus, *Propter me.* qua de re paulo antè dixi. Syra interpretatio Viennensis & à Tremellio edita habet לעלם [*leholam*] in æternum, in quam vocem desinit etiã sequens versiculus: quod fortasse præbuit erroris occasionem descriptoribus. Poscit enim ratio antithesis vt legatur מט לתי [*metha letti.*]

Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς· οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον. ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.	58	Hic est panis ille qui de cælo descendit: non prout comederunt Patres vestri manna, & mortui sunt. qui ederit hunc panem, viuet in æternum.	58	*Hic est panis qui de cælo descẽdit: non sicut mãducauerunt patres vestri mãna, & mortui sunt. qui manducat hunc panem, viuet in æternum.*
Ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ, διδάσκων ἐν Καπερναούμ.	59	Hæc dixit in synagoga, quum doceret in Capernaum.	59	*Hæc dixit in synagoga docens in Capharnaum.*
Πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες, ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον, Σκληρός ἐστι οὗτος ὁ λόγος· τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;	60	Multi ergo ex discipulis eius *his* auditis dixerunt, Durus est hic sermo: quis potest eum audire?	60	*Multi ergo audientes ex discipulis eius, dixerunt, Durus est hic sermo, & quis potest eum audire?*
Εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς, Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;	61	Sciens autem Iesus apud se discipulos suos de hoc murmurare, dixit eis, Hoc vos offendit?	61	*Sciens autem Iesus apud semetipsum quia murmurarent de hoc discipuli eius, dixit eis, Hoc vos scandalizat?*
Ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον;	62	*Quid* si igitur spectaueritis Filium hominis ascendentem eò ‖ vbi erat prius?	62	*Si ergo videritis Filiũ hominis ascendentem vbi erat prius?* Sup. 3. 13
Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λελάλημαι ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν.	63	Spiritus est id quod viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego loquor vobis, spiritus sunt & vita sunt.	63	*Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quicquam: verba quæ ego locutus sum vobis, spiritus & vita sunt.*

62 *Filium hominis, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.* Id est me verum hominem, & vobis natura similem, quod nunc vobis est obstaculo quominus illud alterum in me consideretis, à quo tamen proprie aduentus mei effectum dependet. ¶ *Vbi erat, ὅπου ἦν.* Nempe non quatenus homo, nec quatenus diuinus, sed quatenus æternus est Deus. Nam in Christi persona est quidem Aliud & Aliud, contra Eutychen: Alius autem & Alius nequaquã, vt somniauit Nestorius. ¶ *Prius, τὸ πρότερον.* ab æterno videlicet, vt suprà, 1.1. & infrà 17.5, contra Samosatenum & Sabellium. Est autem huius loci hoc explicatio. Si nunc vos offendit quod dixi de carnis meæ quam in terris præsentem habetis esu: quanto magis id videbitur vobis incredibile, quum à vobis aberit in cælos recepta? Et tamen extra huius carnis meæ perceptionem vita æterna non potest cuiquam contingere. Quòd si per hunc in cælos ascẽsum, & per sessionẽ ad dexteram patris, vt voluit nonnulli, significaretur illa quam imaginantur realis omnipræsentia, siue Vbiquitas ipsius carnis essentiæ inuisibilis, ridicula foret certè hæc Christi oratio.

63 *Spiritus est, τὸ πνεῦμά ἐστιν.* Quantopere sit hîc locus variis expositionibus exagitatus vix credibile est. Neque id mirum, quum à vera ipsius explicatione pendeat nostrę in Christo salutis mysterium, & horrendæ idolomaniæ subuersio. Quid autem ea de re mihi videatur exponam ingenuè, nullo eorum præiudicio, quorum, etsi alioqui orthodoxa, mihi tamen videtur non satis apposita expositio. Scopus igitur Christi est Capernaitas verba Manducandi & Bibendi propria & natiua significatione interpretantes, ideóque Christi sermone offensos, refellere. Refellit autem ratione à communi sensu petita, ac si diceret, Quî fit vt me de naturali, & vsitato illo Comedendi & Bibendi vsu loquutum somnietis, quo cibus & potus in ventrem ingeruntur? Vos enim sensus ipse docet ne hãc quidem vitam animalem manare à carne quæ dentibus comeditur: siue à cibo & potu, qui in ventrem ingeritur neque hanc vitam præstat, vel adimit, vtpote quæ aliunde, nempe ab hominis spiritu corpus viuificante proficiscatur. Itaque quorsum ego vitam tali manducationi carnis meæ, & tali sanguinis mei potui attribuerim. Scitote igitur me non de corporali Edendi, vel Bibendi modo, imò ne de animali quidem vita, cuius vnius retinendæ studio teneri vos video, sed de mei spirituali perceptione, quæ non dente, sed mente peragitur, & ad vitam illam spiritualem & æternam spectat translatitiè fuisse loquutum. Et sic quidem ego appositissimè explicari Christi verba existimo, ita vt in Carnis & Spiritus vocabulis vsitata sit retinẽda significatio, & Christus non propriè nec singulariter de carne sua, (expressisset enim pronomen μοῦ ME A) sed generaliter de omni naturali cibi vsu sit loquutus, ne carnem quidem suam excipiens sic comesam vt Capernaitæ somniabant: à quibus certè ne tantillum quidem distant neque μετουσιαστῇ, neque συνουσιαστῇ, quocunque tandem fuco suum de ipsius Christi carnis essentiæ reali, & orali quam vocant, in corpus traiectione, tum dignis, tum indignis communi, dogma operiant. Non pugnat igitur carnem nihil prodesse, nempe ad vitam homini tribuendam: & quod antea de sua carne Christus dixerat, viuificũ esse suæ carnis esum, & sui sanguinis potum, quum esum & potum in illa quidem sententia propriè, in ista verò translatitiè dici, & ad mentis ac fidei actionem translatitiè applicari doceat hoc loco Christus: quo etiam sensu se panem viuum vocarat, Mannæ oppositum. Et quod hic à plerisque tràditur, carnis videlicet Christi appellatione humanitatem ipsius distinctè & in sese consideratam hic intelligi, per Spiritum verò λόγου θεότητα significari, a qua vna (quanuis carnis per fidem nobis spiritualiter communicatæ interuentu) vis illa viuifica proficiscatur, verè quidem sed fortasse parum appositè dicitur, quum Christus, vt antè docui, non adiecerit pronomen ME A, sed generaliter de cuiusuis carnis esu proprio seu corporeo sit loquutus: & istud totum ad aliam quæstionem pertineat: quatenus videlicet, & quo sensu caro Christi viuifica sit & dicatur: qua de re diximus paulo antè, nempe in vers. 52. Denique hallucinari quoque mihi videntur, tum qui Christum propriè & specialiter hic esse de Sacramentali suæ carnis esu & sui sanguinis potu loquutum, sentiunt, tum qui nihil ista ad cœnam Domini pertinere tam pertinaciter contendunt. Nam quod ad illos attinet, Christũ constat de iam tum iis quos alloquebatur, imò etiam Patribus (teste Paulo 1. Cor. 10) præsenti per fidem fruitione, minimè sanè ad sacræ Cænæ institutionem differenda loquutum. Sed illud vicissim verissimum est quod ad rem ipsam attinet, eandem esse statuendam eiusdem & vnius Christi perceptionem, spiritualem videlicet per fidem: siue in simplici verbo, siue adhibitis Sacramentalibus signis nostræ menti sumenda præbeatur. Isti vero Sacramentalẽ perceptionem ab ea quę in simplici verbo statuitur sic differre existimant, quasi in simplici verbo, ac etiam in Baptismo sola beneficia Christi per fidem sumenda proponãtur: in Cæna Domini vero præterea ipsa Christi realis, & essentialis caro, ore quoque quorumuis accedentium

sumenda In, Cum, vel Sub pane re ipsa sistantur, tres maximè pudendos errores admittunt: vnum quod cum Capernaitis corporeum esum pro mentali siue spirituali perèdem peragendo substituunt: alterum quòd quibusuis quantumlibet indignè accedentibus Christi carnem prostituunt: tertiũ quod tum Christi beneficia ab ipsius carne, tum ipsius carnem ab eius beneficiis, non tantùm distinguant, sed etiam reipsa disiungant.

Ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινὲς οἱ οὐ πιστεύουσιν. Ἤδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς τίνες εἰσὶν οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.

64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. nouerat enim à principio Iesus quinam essent qui non credebãt, & quis eum proditurus esset.

64 Sed sunt quidam ex vobis qui non credunt. Sciebat enim ab initio Iesus qui non essent credentes, & quis traditurus esset eum.

Καὶ ἔλεγε, Διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με ἐὰν μὴ ἦ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis neminẽ posse venire ad me nisi fuerit ei datũ à Patre meo.

65 Et dicebat, Propterea dixi vobis quia nemo potest venire ad me nisi fuerit ei datum à Patre meo.

Ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω· καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.

66 Ex eo *tẽpore* multi discipulorũ eius pedẽ retulerũt: nec amplius cum eo versabantur.

66 Ex hoc multi discipulorum eius abierunt retrò: & iam non cum illo ambulabant.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα, Μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;

67 Dixit ergo Iesus duodecim illis, Num & vos vultis abire?

67 Dixit ergo Iesus ad duodecim, Nunquid & vos vultis abire?

Ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις·

68 Respondit ergo ei Simon Petrus, Domine, ad quem abibimus? verba vitæ æternæ habes:

68 Respondit ergo ei Simõ Petrus, Domine, ad quem ibimus? verba vitæ æternæ habes:

καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν, καὶ ἐγνώκαμεν ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος.

69 Et nos credimus, & nouimus te esse Christum illum Filium Dei viuentis.

69 Et nos credimus, & cognouimus quia tu es Christus Filius Dei.

Mat.16.16.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐχ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην; καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν.

70 Respondit eis Iesus, ‖Nónne ego vos duodecim elegi? & *tamen* vnus ex vobis est diabolus.

70 Respondit eis Iesus, Nónne ego vos duodecim elegi, & ex vobis vnus diabolus est?

Ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτου· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.

71 Loquebatur autem de Iuda Simonis *filio* Iscariota: futurum enim erat vt hic proderet eum, quum esset vnus ex illis duodecim.

71 Dicebat autem Iudam Simonis Iscarioten: hic enim erat traditurus eum, quum esset vnus ex duodecim.

Κεφάλαιον ζ.

Cap. VII.

Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.

1 Vero Erſabatur autem Iesus post hæc in Galilæa: nolebat enim in Iudæa versari, quia studebant eum Iudæi trucidare.

1 Post hæc autem ambulabat Iesus in Galilæam: non enim volebat in Iudæa ambulare, quia quærebant eum Iudæi interficere.

Ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.

2 Propè autem erat festum Iudæorum ‖Scenopegia.

2 Erat autem in proximo dies festus Iudæorum Scenopegia.

Leuit. 23. 34.

Εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, Μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου ἃ ποιεῖς.

3 Dixerunt igitur ad eum fratres eius, Digredere hinc, & vade in Iudęam, vt tui quoque discipuli spectent opera tua quæ facis.

3 Dixerunt autẽ ad eum fratres eius, Transi hinc, & vade in Iudæam, vt & discipuli tui videant opera tua quæ facis.

64 *Qui non credebant*, οἱ μὴ πιστεύοντες. In vno codice scribitur οἱ πιστεύοντες, *qui credebant*, & ita legit Cyrillus, & Chrysostomus quoque.

* 66 *Ex eo [tempore,]* ἐκ τούτου Expressi temporis vocem, perspicuitatis causa. ¶ *Pedem retulerunt*, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulg. ad verbum, *Abierunt retro.* Erasmus, *Discesserunt, eo relicto.* Ego studui non tam procul recedere à Græcis, quin ipsam formulam translatitiè saltem exprimerem. Nam quod hic philosophatur Chrysostomus, allegoricũ est, nec satis (vt opinor) accommodatum.

67 *Duodecim illis*, τοῖς δώδεκα. Hic omnino videtur fuisse exprimendus articulus, quia istos duodecim opponit reliquis, tanquam selectos. Sic etiam infrà versu 71.

70 *Nónne ego*, οὐκ ἐγώ: id est, Ego certè. Solent enim Hebræi in huiusmodi affirmationibus adhibere interrogationem.

IN CAPVT VII.

1 *Versabatur*, περιεπάτει, id est ἀνεστρέφετο. Sic etiam accipitur suprà. 6.66: & in hoc eodem versiculo. ¶ *Nolebat enim*, οὐ γὰρ ἤθελεν. Sic habent omnes nostri codices. Apparet tamen Chrysostomum legisse οὐκ ἠδύνατο, vel οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, id est non poterat, sicut rectè obser-

5 uauit Erasmus. sic quoque videtur legisse. Augustinus. De Cyrillo nihil certi possum ex ipsius interpretatione colligere. Sed, vtcunque sit, eadem manet sententia. Nam idcirco non poterat quia nolebat: vt diximus Mar. 6.5. quã speciem ἀδυνάτου Nazianzenus ἀβούλητον appellat: & sic

10 etiam Atticos vti consueuisse verbo βούλεσθαι pro δύνασθαι docent prolatis exemplis grammatici.

2 *Scenopegia*, σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc festũ à fingendis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd sub tabernaculis totos septem dies agerent, ex Domini mandato. Leuitici cap. 23. vt etiam explicatur Heb. 8.2. Itaque miserabilis est eorum inscitia qui Scenophagia legunt & interpretantur. Cæterùm qui de hac re volet multas aduersus Iudæos quasi Bacchi cultores, excogitatas à prophanis hominibus, nugas audire, legat Plutarchum libri

20 συμποσιακῶν κεφ. ε'.

3 *Fratres eius*, οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Epiphanius vult fratres ipsius fuisse ὁμοπατρίους: alij generaliter cognatos ex Hebr. idiotismo interpretantur. ¶ *Discipuli quoque tui*, καὶ οἱ μαθηταί σου. Hoc certè de domesticis illis duodecim discipulis, & alijs fortassis eum plerunque affectantibus intelligi non potest. Sed quum hæc domi doceret & faceret Iesus,

25 vtqui

vt qui in Capernaum ſibi domicilium delegiſſet, ingrati iſti cognato ſuo inſultantes, diſcipulorum nomine alios intelligunt, à quibus cupidè in Iudæa ac præſertim Hieroſolymis fuerat auditus. Syrus interpres omittit particulam καὶ, quæ tamen minimè videtur expungenda.

Οὐδεὶς γὰρ ἐν κρυπτῷ τι ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι· εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.

4 Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipſe ⁂ celebris eſſe: ſi hęc facis, patefacito teipſum mundo.

4 *Nemo quippe in occulto quid facit, & quærit ipſe in palàm eſſ: ſi hæc facis, manifeſta teipſum mundo.*

Οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.

5 Nam ne fratres quidem eius credebant in eum.

5 *Neque enim fratres eius credebant in eum.*

Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.

6 Dicit ergo eis Iesus, Tempus meum nondum adest: tempus autem vestrum ſemper eſt paratum.

6 *Dicit ergo eis Iesus, Tẽpus meum nondum aduenit: tempus autem vestriũ ſemper eſt paratum.*

Οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.

7 Non poteſt mundus vos odiſſe: me autem odit, quoniam ego teſtor de eo, opera eius mala eſſe.

7 *Non poteſt mundus odiſſe vos: me autem odit, quia ego teſtimonium perhibeo de illo quòd opera eius mala ſunt.*

Ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.

8 Vos aſcendite ad hos dies feſtos: ⁂ ego nondum aſcendo ad feſtum, ‖quia tempus meu nondum impletum eſt.

8 *Vos aſcendite ad diem feſtum hunc: ego nondum aſcendo ad diem feſtum iſtum, quia meum tempus nondum impletum eſt.* Infrà 8.20

Ταῦτα δὲ εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ.

9 Hęc autem quum eis dixiſſet, manſit in Galilæa.

9 *Hæc quum dixiſſet ipſe, manſit in Galilæa.*

Ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτήν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ.

10 Vt aſcenderunt autem fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad feſtum, non manifeſtè, ſed velut in occulto.

10 *Vt autem aſcenderunt fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad diem feſtum, non manifeſtè, ſed quaſi in occulto.*

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;

11 Iudæi ergo quærebant eum in feſto, & dicebant, Vbi eſt ille?

11 *Iudæi ergo quærebant eum in die feſto, & dicebant, Vbi eſt ille?*

Καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις. οἱ μὲν ἔλεγον, ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Οὔ· ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον.

12 Et ⁂ muſſitatio multa erat in turba de eo. alij quidem dicebant, Vir bonus eſt: alij verò dicebant, Non: ſed turbam ſeducit.

12 *Et murmur multum erat in turba de eo. quidam enim dicebant, Quia bonus eſt: alij autem dicebant, Non: ſed ſeducit turbas.*

Οὐδεὶς μέντοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων.

13 Nullus tamen ⁂ palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum.

13 *Nemo tamen palàm loquebatur de illo, propter metum Iudæorum.*

Ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης, ἀνέβη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν καὶ ἐδίδασκε.

14 Feſto autem illo iam medio, aſcendit Iesus in templum, ac docebat.

14 *Iam autem die feſto mediante aſcendit Iesus in templum, & docebat.*

Καὶ ἐθαύμαζον οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;

15 Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo iſte literas nouit, quum non didicerit?

15 *Et mirabantur Iudæi, dicentes, Quomodo hic literas ſcit, quum non didicerit?*

---

4 *Celebris*, ἐν παῤῥησίᾳ. Ad verbum, *Cum celebritate*. Nam ἐν παῤῥησίᾳ quum propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, paſſiuè hìc videtur accipi, vt is dicatur eſſe ἐν παῤῥησίᾳ qui publicè omnium ſermonibus celebratur. ita vt ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι & ἐν κρυπτῷ opponantur, ac ſi ſcriptum eſſet ἐν φανερῷ, quod ſequutus eſt Syrus interpres. Sed & aliter licebit interpretari εἶναι ἐν παῤῥησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè dicat quod res eſt. quod de Chriſto profitentur ipſi eius aduerſarij, Matth. 22. 16. Hìc autem videtur ab iſtis obiici Chriſto, quaſi (quod nihil magis falsò dici potuit) ambitiosè nominis celebritatem captanti. Vulgata, *In palàm*, quia videlicet παῤῥησίᾳ interdum aduerbialiter accipitur pro φανερῶς, vt Mar. 8. 32, & infrà, verſu 13.

8 *Ego nodum aſcendo*, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In vno codice deeſt totum hoc membrum ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibuſdam verò non legitur ταύτην. Ego hanc varietatem lectionum inde ortam ſuſpicor, quòd in nonnullis codicibus ſcribitur ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non aſcendo. quam lectionem ſequitur etiam Cyrillus. Theophylactus videtur neſcio quid diuerſum legiſſe. Nam in ipſius Romano exemplari vitiosè ſcriptum eſſe puto οὔπω. Quoniam igitur Chriſtus paulo pòſt ad hos dies feſtos profectus eſt, multi in hoc explicando nodo ſe torſerunt. Cyrillus ita hæc conciliat, vt Iesum dicat non aſcendiſſe vt diem feſtum ageret, ſed vt Iudæos moneret. Alij expunxerunt ταύτην, quaſi ita impoſuerit cognatis, non deſignato die feſto ad quem ie non venturum diceret. Nonnulli etiam totum hoc membrum vt adulterinum reiecerunt. Sed plana eſt ſententia ſi legas οὔπω, *nondum*, vt ſcribitur in vetuſtis noſtris ferè omnibus. Chryſoſtomò quoque hanc lectionem approbante: vel vt Syrus interpres qui legit ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω νῦν, *ego nunc non aſcendo*.

12 *Muſſitatio*, γογγυσμός. Id eſt multi ſermones clancularij, abſque tamen indignatione vel offenſione aduerſus Chriſtum, vt propriè vox hæc declarat ſuprà 6. 41. 42. & 61. & fateor ſic à Latinis etiam Murmur dici, ſed ſtudere malui perſpicuitati.

13 *Palàm*, παῤῥησίᾳ: vel, *Liberè*: ex quo intelligimus Iudæorum principes nihil magis optaſſe quàm ſepeliri eius famam. ~~Hi ſunt enim quos vocat~~ Iudæos, ~~opponens eos Galilæis,~~ & rudi vulgo qui ad dies illos feſtos cõuenerat.

14 *Feſto*, ἑορτῆς. i. circiter quartũ diem Scenopegiæ. Nã de primo illo ſolenni, cui nõ interfuit Iesus, iſtud intelligi non poteſt: vltimi verò poſtea fiet mentio. Ἑορτὴς autem nomine octiduum illud totum intelligitur, cuius tamen duo duntaxat extremi dies, nempe primus & vltimus ſolennes erant: reliqui verò ἔνεργοι.

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμή, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

Ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.

Ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ· ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτόν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

Οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;

Exo. 24.3

Sup. 5.18

Ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος καὶ εἶπε, Δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.

Leuit. 12.3

Διὰ τοῦτο Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομήν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ Μωσέως ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.

Gen. 17.10

Εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ;

Deut. 1.18

Μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε.

16 Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.

17 Siquis voluerit eius voluntatem exequi, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.

18 Qui à semetipso loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit ipsum, hic verax est, & iniustitia in eo non est.

19 ‖ Nónne Moses dedit vobis Legem, & *tamen* nemo ex vobis præstat Legem? ‖ quid me studetis trucidare?

20 Respondit turba & dixit, Dęmonium habes: quis te studet trucidare?

21 Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus edidi, & omnes miramini.

22 Attamen ‖ Moses dedit vobis circuncisionem (non quòd ex Mose sit, ‖ sed *quia* ex Patribus) & Sabbatho circunciditis hominem.

23 Si circuncisionem accipit homo Sabbatho, ne soluatur Lex Mosis, mihi indignamini quòd totum hominem sanũ fecerim Sabbatho?

24 ‖ Ne iudicate secundum speciem, sed iustum illud iudicium ferte.

19 *Respondit eis Iesus & dixit, Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me.*

17 *Siquis voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, vtrum ex Deo sit, an ego à meipso loquar.*

18 *Qui à semetipso loquitur, gloriam propriã quærit: qui autem quærit gloriam eius qui misit eum, hic verax est, & iniustitia in illo non est.*

19 *Nónne Moyses dedit vobis Legem, & nemo ex vobis facit Legem? Quid me quæritis interficere?*

20 *Respondit turba & dixit, Dæmonium habes: quis te quærit interficere?*

21 *Respondit Iesus & dixit eis, Vnum opus feci, & omnes miramini.*

22 *Propterea Moyses dedit vobis circuncisionem, (non quia ex Moyse est, sed ex Patribus) & in Sabbatho circũcidis hominem.*

23 *Si circuncisionem accipit homo in Sabbatho vt non soluatur Lex Moysi, mihi indignamini quia totum hominem sanum feci in Sabbatho?*

24 *Nolite iudicare secundum faciem, sed iustum iudicium iudicate.*

---

16 *Non est mea*, οὐκ ἔστιν ἐμή. i. à me excogitata, vel mihi non est laboribus quæsita & ex doctorũ disciplina, sed data diuinitus à Patre: quam vulgò scientiam infusam vocant: quod Platoni præbuit occasionem comminiscendæ illius ἀναμνήσεως, tantopere à nonnullis Platonicis potius quàm Christianis celebratæ. Loquitur ergo Christus non simpliciter, sed ex Iudęorum hypothesi, vt diximus suprà 5.22. Vide Augustinum lib. de Trin. 1. cap. 12.

19 *Præstat*, ποιεῖ. Vulg. ad verbum, *Facit*. Sed Latinis facere dicitur legem, qui legem imponit.

21 *Vnum opus*, ἓν ἔργον. Superiore videlicet die festo de quo egit suprà c. 5, qui videtur omnino fuisse pentecostes, vt etiam existimat Cyrillus lib. in Ioh. 2. cap. 123. Etsi enim tempus aliquot mensium intercesserat, tamen hærebat in hostium animis illius facti memoria, in quo tam grauiter eos redarguerat Dominus in eo Legis capite de cuius exacta obseruatione præcipuè hypocritæ isti gloriabantur: nempe in Sabbathi mandato, vt hanc præsertim ob causam iam tum de ipso quoquo modo tollendo cogitarent. Christus autem omnia tempora diuinitus noscens, tãtum ab eo abfuit, vt eius facti memoriam aliqua specie conniuentię obrueret, vt contrà vltrò captet ex hoc ipso, hostiũ quidem redarguendorum, piorum autem magis ac magis confirmandorum occasionem.

22 *Attamẽ*, διὰ τοῦτο. Vel, *Atqui*. Vulg. & Eras. *Propterea*: & Syrus interpres מטול הנא [*methul hana.*] Itaque hic locus multos exercuit, dũ quærunt cuius rei adferatur ratio. Chrysost. non attingit: alij quoque multi transiliũt. Cyrillus obscurè refert ad id quod sequitur, Circuncisionẽ non esse ex Mose, sed ex Patribus, quũ hoc sit extra causæ statum, & dicti tantùm correctio: alij etiam aliud adferunt. Mihi verò in primis placet perturbatã esse distinctionem, & διὰ τοῦτο esse superiori versic. adiungendũ, vt legamus καὶ πάντες θαυμάζετε διὰ τοῦτο: i. *& omnes de eo* [vel *propterea*] *admiramini*: deinde sequatur Μωσῆς δέδωκεν, *Moses dedit*, &c. Hęc cõiectura pridem mihi in mentem venerat, quũ ecce in Theophylacto Romano disertè ita scriptum & distinctũ hunc locum inuenio: quæ res in ea coniectura magnopere me confirmauit, quũ præsertim similis costructio verbi θαυμάζειν occurrat Mar. 6.6. Nihil tamen volui in recepta lectione mutare, quũ alia ratione possit etiam perspicuus sensus elici, nempe si διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illatiuam particulam quam vocant, (i. quæ ex præcedentibus aliquid colligi ostendat) sed pro aduersatiua Atqui, Attamen, vel Sed tamen, sicut nos conuertimus. Nam cõstat inchoari nouum argumentum, quo aduersariorum opinio conuellatur. Est autem hæc significatio petenda ex Hebræorum idiotismo, apud quos לכן [*lechen*] quũ propriè significet διὰ τοῦτο, seu διό, vel διότι, i. Ideo vel Idcirco: interdum tamen accipitur pro Atqui & Attamẽ, vt Gen. 4. c. 15, & Oseæ 2. 14: vbi quum Dominus adulteræ vxoris scelera commemorasset, & multa esset illi comminatus, statim subiicit, Attamen ego blanditiis alliciam eam. qui locus videtur non satis fideliter adhuc fuisse expressus à Latinis interpretibus.

23 *Lex Mosis*, ὁ νόμος Μωσέως: i. si Lex circũcisionis à Mose data tanti fit apud vos vt non dubitetis etiã Sabbatho circuncidere hominem, num meritò apud vos reprehendor quòd hominẽ totum sanarim Sabbatho? Vera igitur & germana est hæc distinctio, quam etiam sequutum esse Epiphaniũ apparet ex iis quæ scripsit κατὰ Ἐβιωναίων, nõ procul à fine. Cyrillus tamen existimat ista aliter collocãda, hoc modo videlicet, Si circuncisionẽ accipit homo Sabbatho, mihi indignamini quod totum hominem sanum fecerim Sabbatho, vt non soluatur Lex Mosis? Quæ distinctio postea coegit illum nescio quid comminisci de curatione vulneris circuncisionis, quæ opponatur homini curationi. Sed quorsum hæc? Fefellit autem illũ hoc vnum quod putauit Legem Mosis vocari Legem Sabbathi, quũ agatur de Lege circuncisionis, quæ quomodo & quatenus dicatur Lex Mosis, præcedens versiculus ostendit.

24 *Secundum speciẽ*, κατ' ὄψιν: i. ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud esse quàm Galilæus, vilis & contempti fabri filius: sed spectate attentius rem ipsam, & ex fructibus arborem æstimate. ὄψις igitur vocat idipsũ quod sæpe πρόσωπον alibi dicitur: vnde προσωποληψία, quæ

iusto

iudicio opponitur, vt diximus Mar. 12.14. Vulgata & Erasmus *Aspectum* interpretantur. Sed hoc est potius quod Latini simili prorsus ratione Speciem vocant. ¶ *Iustum illud iudicium ferte,* τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. In Lege videlicet toties præscriptũ quod videtur articulus designare. Est autem Hebræis familiaris hæc constructio nominis verbalis cũ verbo, ab Atticis quoque studiosè vsurpata. Plato lib. 2. de Rep. τὴν κρίσιν αὐτῶν τῶν βίων κρίνας ὀρθῶς.

Ἔλεγον οὖν τινὲς ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι;

Καὶ ἴδε, παῤῥησίᾳ λαλεῖ καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσι· μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ Χριστός;

Ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ Χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν.

Ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων, Κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί· καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

Ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν.

Ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὴν χεῖρα, ὅτι οὔπω ἐλήλυθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

Πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι ὁ Χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μή τι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει ὧν οὗτος ἐποίησεν;

Ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με.

Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγώ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτούς, Ποῦ οὗτος μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων μέλλει πορεύεσθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς Ἕλληνας;

25 Dicebat ergo quidã ex Hierosolymitanis, Nónne hic est quem student trucidare?

26 At ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: númnam verè cognouerũt primores hunc vere esse Christum illum?

27 Sed nouimus vnde hic sit: quum autem venerit ille Christus, nemo cogniturus est vnde sit.

28 Clamabat ergo Iesus in templo, docens ac dicens, Et me nostis, & vnde sim nostis: & à meipso non veni, sed est verax qui misit me, quem vos non nostis.

29 Ego verò noui eum, quia ab ipso sum, & ille me misit.

30 Studebant ergo eum prehendere: sed nemo iniecit in eũ manum, quia nondum venerat hora eius.

31 Multi verò ex turba crediderunt in eum, & dicebant, Christus quum venerit, num signa plura edet iis quæ iste edidit?

32 Audierunt Pharisæi turbam ista murmurantem de eo, & miserunt Pharisæi ac primarij Sacerdotes ministros vt eum prehenderent.

33 Dixit ergo eis Iesus, Adhuc paulisper ero vobiscum, deinde abibo ad eum qui me misit.

34 Quæretis me, nec inuenietis: & vbi ego ero, eò vos non poteritis venire.

35 Dixerunt ergo Iudęi inter sese, Quò est iste profecturus, vt nos non inueniamus eum? num ad eos qui dispersi sunt inter Græcos iturus est, & Græcos docturus?

25 *Dicebat ergo quidam ex Ierosolymis, Nónne hic est quem quærunt interficere?*

26 *Et ecce, palàm loquitur, & nihil ei dicunt: nunquid verò cognouerunt principes quia hic est Christus?*

27 *Sed hunc scimus vnde sit: Christus autem quum venerit, nemo scit vnde sit.*

28 *Clamabat ergo Iesus in templo, docens & dicẽs, Et me scitis, & à meipso non veni, sed est verus qui misit me, quem vos nescitis.*

29 *Ego scio eum, quia ab ipso sum, & ipse me misit.*

30 *Quærebant ergo eum apprehendere: & nemo misit in illum manus, quia nondum venerat hora eius.*

31 *De turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant, Christus quum venerit, nunquid plura signa faciet quàm quæ hic facit?*

32 *Audierunt Pharisæi turbam murmurantem de illo hæc, & miserũt principes Sacerdotum & Pharisæi ministros, vt apprehenderent eum.*

33 *Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum tempus vobiscum sum, & vado ad eum qui me misit.* Infrà, 13.33

34 *Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego sum, vos non potestis venire.*

35 *Dixerunt ergo Iudæi ad semetipsos, Quò hic iturus est, quia non inueniemus eum? nunquid in dispersionem Gentium iturus est, & docturus Gentes?*

26 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc. 23.25.

27 *Cogniturus est*, γινώσκει. Vulg. & Eras. *Scit*: quum manifesta sit temporis enallage, de qua diximus Luc. 1.34. Hauserant autem hunc errorem Iudæi ex Prophetarum testimonniis perperam intellectis, vt ex eo quod scriptum est Matth. 5. 2, & Esa. 53.8, & aliis locis.

28 *Et me nostis*, κἀμὲ οἴδατε. Vel ironicè hoc accipiendũ est, vel dicuntur nosse quod verè nouissent, nisi vltro & pertinacissimè restitissent veritati. Sed Tertull. in praxeã prorsus diuersam lectionem sequutus, ita hunc locum citat, *Neque me scitis vnde sim.*

29 *Ego verò noui eum*, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν. In quibusdã Vulgatę editionis codicibus excusis sic legitur hic versiculus, *Ego scio eum: & si dixero me eum nescire, ero similis vobis, mendax.* Id est, ἐγὼ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῖν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepserunt in contextum, nec in scriptis codicibus Latinis leguntur, sũntque petita ex cap. 8.55, vt Eras. rectè annotauit.

30 *Prehendere*, πιάσαι. Hoc vocabulo vti solet Iohannes pro eo quod reliqui Euangelistæ vsurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iis quos fugientes arripimus, vt Prehendere apud Latinos, manu videlicet iniecta.

34 *Ero*, εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμι pro ἔσομαι, & δυνάσθε pro δυνήσεσθε. vt infrà 17.24. Seruari tamẽ etiam potest præsentis temporis significatio, per ἰδιωμάτων κοινωνίαν, vt suprà 3.13. Sed valde mihi placet Henrici Stephani nostri coniectura, qui scribendum & legendum putat εἶμι, *vado*. Sic enim explicat hanc ipsam sententiam ex hoc loco repetitam, ipsemet Christus infrà 13.33. sententia optimè conueniente, pro εἶμι dicens ὑπάγω: & eo verbo vtitur etiam in hoc quidẽ tempore Thucydides ἀπιὼν τάτος. Denique sic etiã legit Nonnus, & Theophylactus.

35 *Vt*, ὅτι. Hebr. כי [*chi*] vt 2. Sam. 7. cap. 10, quæ formula petita est è medio. Vide Matth. 8.27, & suprà, 2.18. ¶ *Ad eos qui sparsi sunt inter Græcos*, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν Ἑλλήνων. Vulgata & Erasmus, *In dispersionem Gentium*, seruato Hebraismo, qui frequentissimè occurrit apud Prophetas. Dispersionis autem nomine alij ipsas profanas Gentes hinc & inde sparsas volunt significari: alij Iudæos per orbem terrarum dispersos: quorum sentẽtiam amplector.

Vix enim conueniret ipsis indigenis populis nomen διασπορᾶς, vt eruditè obseruat doctissimus interpres: quod etiam confirmatur auctoritate: Iac. 1 v 1, & 1. Pet. 1. v 1. Γραικοί, πιὰ Ἕλλωας. Vel sic vocant Iudæos ipsos per prouintias dispersos, vel ex communi loquendi consuetudine sic appellant profanas ipsas gentes, vt aliquid amplius hoc membro significetur quàm superiore, nempe adeundarum exterarum synagogarum obtẽtu, fore vt ipsas profanas gentes doceret, quod pessimè Iudæos habebat mala zelotypia correptos.

Τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος ὃν εἶπε, Ζητήσετέ με, καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

36 Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & non inuenietis: & vbi ego ero, vos non poteritis venire?

36 *Quis est hic sermo quem dixit, Quæretis me, & nõ inuenietis: & vbi sum ego, vos non potestis venire?*

Levi. 23.36 Ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς εἱστήκει ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε, λέγων, Εἴ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω.

37 ‖Vltimo autem die illo *magno festi stetit Iesus, & clamauit, dicens, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.

37 *In nouissimo autem die magno festiuitatis stabat Iesus, & clamabat, dicẽs, Siquis sitit, veniat ad me, & bibat.*

Esa. 54.1 Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.

38 ‖Qui credit in me, *sicut dixit Scriptura, flumina aquæ viuæ ex ventre ipsius fluent.

38 *Qui credit in me, sicut dicit Scriptura, flumina de ventre eius fluent aquæ viuæ.*

Ioel. 2.28 act. 2.17 (Τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ Πνεύματος οὗ ἔμελλον λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ Ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη)

39 (Hoc autem dixit de ‖Spiritu quem accepturi erant credentes in eum. Nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nõdum erat glorificatus)

39 *(Hoc autem dixit de Spiritu quem accepturi erant credentes in eũ. nondum enim erat Spiritus sanctus, quia Iesus nondum fuerat glorificatus)*

Πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης.

40 Multi ergo è turba quum audissent hunc sermonem, dicebant, ‖Verè hic est Propheta ille.

40 *Ex illa ergo turba quum audissent hos sermones eius, dicebant, Hic est verè Propheta.*

Deut. 18.15

Ἄλλοι ἔλεγον, Οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, Μὴ γὰρ ἐκ τῆς Γαλιλαίας ὁ Χριστὸς ἔρχεται;

41 Alij dicebant, Hic est Christus ille. Quidam autem dicebant, Num enim è Galilæa veniet ille Christus?

41 *Alij dicebant, Hic est Christus. Quidam autem dicebant, Nunquid à Galilæa venit Christus?*

Mich. 5.2 matt. 2.5 Οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος Δαβὶδ καὶ ἀπὸ Βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν Δαβὶδ, ὁ Χριστὸς ἔρχεται;

42 Nónne Scriptura dicit, ex semine Dauid, & ex vico Bethlehem vbi erat Dauid, venturum illum Christum?

42 *Nónne Scriptura dicit quia ex semine Dauid & de Bethlehem castello vbi erat Dauid, venit Christus?*

Σχίσμα οὖν ἐν τῷ ὄχλῳ ἐγένετο δι' αὐτόν.

43 Dissidium ergo ortum est in turba propter eum.

43 *Dissensio itaque facta est in turba propter eum.*

Τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πάσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας.

44 Quidam autem ex ipsis volebant eum prehendere, sed nemo iniecit in eum manus.

44 *Quidam autem ex ipsis volebant apprehendere eum: sed nemo misit super eum manus.*

Ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς Ἀρχιερεῖς καὶ Φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, Διὰ τί οὐκ ἠγάγετε αὐτόν;

45 Venerunt ergo ministri ad primarios sacerdotes & Pharisæos: qui dixerunt eis, Quare non adduxistis eum?

45 *Venerunt ergo ministri ad Pontifices & Pharisæos, & dixerunt eis illi, Quare non adduxistis illum?*

Ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, Οὐδέποτε οὕτως ἐλάλησεν ἄνθρωπος ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.

46 Responderunt ministri, Nunquam ita loquutus est homo vt homo iste.

46 *Responderunt ministri, Nunquam sic loquutus est homo sicut hic homo loquitur.*

Ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ Φαρισαῖοι, Μὴ καὶ ὑμεῖς πεπλάνησθε;

47 Responderunt ergo eis Pharisæi, Num & vos seducti estis?

47 *Responderunt ergo eis Pharisæi. Nunquid & vos seducti estis?*

Μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτὸν, ἢ ἐκ τῶν Φαρισαίων;

48 Num quis *ex primoribus credidit in eum, aut ex Pharisæis?

48 *Nunquid ex principibus aliquis credidit in eũ, aut ex Pharisæis?*

Ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, ἐπικατάρατοί εἰσι.

49 Sed turba hæc quæ non nouit Legem, execrabilis est.

49 *Sed turba hæc quæ non nouit Legem, maledicti sunt.*

---

* 36 *Vbi ego ero*, ὅπου εἰμὶ ἐγώ. vel, *quo vado ego*, ὅπου εἶμι ἐγώ. vt vers. 34.

37 *Magno*, μεγάλῃ: i. solenni. Primo enim & vltimo die festi tabernaculorum, vt & Paschæ, solennes cœtus in templo habebantur, interiectis autem aliis non item.

38 *Sicut dixit Scriptura*, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli præcedentibus coniungunt, vt Chrysostomus & Theophylactus: alij sequentibus, quos potius sequor: puto tamen nullum locum proprium hîc citari, sed quæcunque in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritus sancti instar aquę effundendis, ac quidem in primis quod scribitur Esa. 55.1, hûc pertinere.

39 *Nondum erat Spiritus sanctus*, οὔπω γὰρ Πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum sanctum vocet, eodem versiculo exponitur, nempe visibilia illa dona quæ initio nascentis Ecclesię excellenter vigucrunt, vt prædictũ erat Ioel. 2, & μετωνυμικῶς intelliguntur Spiritus sancti appellatione, quòd sint eius effecta in nobis, vt docet Apostolus 1. Cor. cap. 12, penè integro, & Act. 19.2, & deinceps, & plurimis alus locis. Quidam pro ἅγιον, id est sanctus, substituerunt Datus, veriti nimirum ne hic locus pro iis faceret qui Spiritũ sanctum numerant inter res creatas, quum tamẽ de ipsa Spiritus essentia hîc non agatur.

40 *Propheta ille*, ὁ προφήτης. Ne hoc quidem loco potest otiosus esse articulus, & planè ostendere videtur hic locus Iudæos insignem aliquem Prophetam expectasse diuersum à Messiæ: sicut diximus suprà, 1. 21.

48 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc. 23.35.

51 *Ex*

Λέγει Νικόδημος πρὸς αὐτοὺς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς πρὸς αὐτὸν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν,

50 Dicit eis Nicodemus, ‖is qui venerat ad eum nocte, quum vnus esset ex illis,

Μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ πρότερον, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;

51 Num Lex nostra condemnat quempiam, nisi prius ᵃex ipso audierit, ‖& cognouerit ᵃquid faciat?

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς Γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ ἴδε ὅτι προφήτης ἐκ τῆς Γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.

52 Responderunt & dixerunt ei, Num & tu Galilæus es? scrutare & vide ex Galilæa Prophetam non surrexisse.

Καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

53 ᵃEt profectus est vnusquisque domum suam.

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

1 IEsus autem profectus est in montem Olearum.

Ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτὸν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς.

2 Et ᵃdiluculo rursus adfuit in templo, & ᵃtotus populus venit ᵃad eum, & sedens docebat eos.

Ἄγουσι δὲ οἱ Γραμματεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα, ἐν μοιχείᾳ κατειλημμένην. καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ,

3 Adducũt autẽ ad ᵃeum Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehẽsam: & quum statuissent eam in medio,

Λέγουσιν αὐτῷ, Διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατειλήφθη ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη.

4 ᵃDicunt ei, Præceptor, ᵃhæc mulier deprehẽsa est in ipso facto, quum mœcharetur:

Ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις;

5 ‖ᵃ In Lege autem Moses mandauit nobis vt tales ᵃlapidentur: tu ergo ᵃquid dicis?

Τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτὸν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. Ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

6 Hoc autem dicebant tentantes eum, vt possent ᵃeũ accusare. Iesus autẽ incuruatus deorsum, digito scribebat ᵃin terra.

Ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτὸν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ' αὐτῇ βαλέτω.

7 Quum autem perseuerarent eum interrogare, ᵃerexit se, & dixit eis, ‖Qui vestrũm immunis est à peccato, ᵃprimus in eam iaciat lapidem.

Καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν.

8 Et rursum incuruatus deorsum, scribebat in terra.

50 *Dixit Nicodemus ad eos ille qui venit ad eum nocte, qui vnus erat ex ipsis.*

51 *Nũquid Lex nostra iudicat hominem, nisi prius audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat?* Deut 17.8. & 29.15.

52 *Responderunt & dixerunt ei, Nunquid & tu Galilæus es? scrutare & vide quia à Galilæa Propheta non surrexit.*

53 *Et reuersi sunt vnusquisque in domum suam.*

CAP. VIII.

1 *IEsus autem perrexit in montem Olueti.*

2 *Et diluculo iterum venit in templum, & omnis populus venit ad eum, & sedens docebat eos.*

3 *Adducũt autem Scribæ & Pharisæi mulierem in adulterio deprehensam, & statuerunt eam in medio,*

4 *Et dixerunt ei, Magister hæc mulier modò deprehẽsa est in adulterio:*

5 *In Lege autem Moyses mandauit nobis huiusmodi lapidare: tu ergo quid dicis?* Leuit. 20. 10.

6 *Hoc autẽ dicebant tentantes eum, vt possint accusare eum. Iesus autẽ inclinans se deorsum, digito scribebat in terra.*

7 *Quum ergo perseuerarent interrogantes eum, erexit se, & dixit eis, Qui sine peccato est vestrũm, primus in illam lapidem mittat.* Deu. 17.7.

8 *Et iterum se inclinans scribebat in terra.*

---

51 *Ex ipso audierit*, ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neque enim lex ipsa, sed iudex cognoscit. Ideo Nonnus suppleuit δικαστὴς. ¶ *Quid faciat?* τί ποιεῖ; siue, Quid patrauerit, is videlicet qui defertur.

53 *Et profectus est*, καὶ ἐπορεύθη. Versiculus iste, & quæ ab eo intercedunt vsque ad πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς, id est ad versum sequentis capitis duodecimũ, neque apud Syrum interpretem, neque apud Chrysostomum, quanuis eius meminerit homil. in Iohannem 60, neque apud Theophylactum extant. Eusebius quoque in extremo libro tertio Historiæ Ecclesiasticæ apertè dicit à quodam Papia hanc historiã de muliere adultera scriptam fuisse, quæ habeatur in Euangelio quòd dicitur secundum Hebræos: sed & apud Nonnum nulla eius mentio. Testatur denique Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, in nonnullis codicibus non fuisse descriptam. Ex vetustis nostris codicibus septemdecim vnus duntaxat illam non habebat: in reliquis scripta quidem est, sed ita vt mira sit lectionis varietas, quam placuit bona fide suis locis annotare. Ad me quidem quod attinet, non dissimulo mihi meritò suspectum esse quod veteres illi tanto consensu vel reiecerunt, vel ignorarunt. Deinde quod narrat Iesum solum fuisse relictum cum muliere in templo, nescio quàm sit probabile: nec satis cohæret cum eo quod mox, id est versu 12. dicitur eos rursum alloquutus: & quod scribit, Iesum digito scripsisse in terra, nouum mihi & insolens videtur, nec possum coniicere quomodo possit satis commodè explicari. Tanta denique lectionis varietas facit vt de totius istius narrationis fide dubitem. Sed si expungenda est hæc historia, putarim quidem ego necessariò retinẽdum hunc versiculũ cum sequẽtis cap. duob. primis, quibus subiuciatur duodecimus. *

IN CAPVT VIII.

2 *Diluculo autẽ rursus adfuit*, ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, *profundo*: & pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, *venit*. ¶ *Totus populus*, πᾶς ὁ λαός. In vno codice scribitur πᾶς ὁ ὄχλος, *tota turba*. ¶ *Ad eum*, πρὸς αὐτόν. Hoc deest in duobus exemplaribus.

3 *Ad eum*, πρὸς αὐτόν. Et hoc deest in duobus codicibus.

4 *Dicunt ei*, λέγουσιν αὐτῷ. Vnus codex addit πειράζοντες, tentantes. ¶ *Hæc mulier*, αὕτη ἡ γυνή. Quinque exemplaria scriptum habent, παύτῳ δὲ ὁρῶμεν ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένην, Hanc deprehendimus adulteram in ipso facto. Et aliud quoddam non habet μοιχευομένη.

5 *In Lege autem Moses mandauit nobis*, ἐν δὲ τῷ νόμῳ ὑμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices scriptum habent καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, & in Lege nostra. Rursus in quinque aliis deest ἡμῖν. ¶ *Lapidentur*, λιθοβολεῖσθαι. In quinque codicibus legimus λιθάζειν: in aliis quinque λιθάζεσθαι. ¶ *Quid dicis?* τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς; *de ea?*

6 *Accusare eum*, κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinque exemplaria habent κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ, accusationem aduersus eum. ¶ *In terra*, εἰς τὴν γῆν. In quinque codicibus additur μὴ προσποιούμενος, id est dissimulans.

7 *Erexit se, ac dixit eis*, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς. In vno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, *suspiciens dixit eis*. ¶ *Primus*, πρῶτος. Duo codices habent πρῶτον, primũm.

Οἱ δὲ, ἀκούσαντες, καὶ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι, ἐξήρχοντο εἷς καθ' εἷς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ ἑστῶσα.

Ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνὴ, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγορόί σου; οὐδείς σε κατέκεινεν;

Suprà. 1. 5. infrà. 19. 5. Ἡ δὲ εἶπεν, Οὐδείς, Κύριε. Εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω· πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε.

Πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων, Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου· ὁ ἀκολουθῶν ἐμοὶ, οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς.

Suprà, 1. 5. infra. 9. 5.

Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Φαρισαῖοι, Σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς, ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.

Sup. 5. 31.

Ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.

Καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμὶ, ἀλλ' ἐγὼ καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.

9 Auditis autem his, arguente ipsos conscientia, singulatim alius post alium exibant, initio facto à senioribus vsq; ad vltimos: & relictus est solus Iesus, & mulier in medio stans.

10 Quum autem sese Iesus erexisset, & neminem cõspiceret pręter mulierem, dixit ei, Mulier, vbi sunt illi tui accusatores? nemo te condemnauit?

11 ‖Ipsa verò dixit, Nemo, Domine. Dixit autem ei Iesus, Nec ego te condemno: vade, & ne amplius pecca.

12 Rursum ergo Iesus eis loquutus est, dicẽs, ‖Ego sum lux illa mũdi: qui sequitur, me non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.

13 Pharisæi igitur dixerunt ei, Tu de teipso testaris, testimonium tuum non est idoneum.

14 Respondit Iesus & dixit eis, ‖Etiã si ego testor de meipso, idoneum est testimoniũ meum: quia scio vnde venerim, & quo vadam: vos autem nescitis vnde venerim, & quò vadam.

15 Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.

16 Quod si etiam iudicarem ego, iudicium meum idoneum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

9 *Audientes autem, vnus post vnum exibant, incipientes à senioribus: & remansit solus Iesus & mulier in medio stans.*

10 *Erigens autem se Iesus dixit ei, Mulier, vbi sunt qui te accusabant? nemo te condemnauit?*

11 *Quæ dixit, Nemo, Domine. Dixit autem Iesus, Nec ego te condemnabo: vade, & iam amplius noli peccare.*

12 *Iterum ergo lequutus est eis Iesus: dicens, Ego sum lux mũdi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen vitæ.*

13 *Dixerunt ergo ei Pharisæi, Tu de teipso testimoniũ perhibes, testimonium tuum non est verum.*

14 *Respodit Iesus & dixit eis, Etsi ego testimonium perhibeo de meipso, veriũ est testimonium meũ: quia scio vnde veni, & quò vado: vos autẽ nescitis vnde venio, aut quò vado.*

15 *Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.*

16 *Et si iudico ego, iudiciũ meum verum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.*

---

9 *Arguente ipsos conscientia*, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deest in editione Basiliensi, cuius etiam alias varias lectiones neglexi, vt κατακύψας pro κατανύψας & κατέγραφεν pro ἔγραφεν. ¶ *Singulatim alius post alium*, Εἷς καθ' εἷς, id est, εἷς καὶ εἶτα εἷς, vnus & deinde vnus. Gallicè, *Vn à vn*. Et quid si vitiosè καθ' pro καὶ scriptum est? ¶ *Vsque ad vltimos*, ἕως τῶν ἐσχάτων. Deest hoc quoque in duobus codicibus & in editione Basiliensi.

10 *Et neminem videret præter mulierem, dixit ei, Mulier*, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, Ἡ γυνὴ. In duobus exemplaribus scribitur, εἶδεν αὐτὴν, καὶ εἶπε, γυναῖ: id est, *vidit eam, & dixit, Mulier*. ¶ *Mulier*, ἡ γυνὴ. Deest in quatuor exemplaribus. ¶ *Illi*, ἐκεῖνοι. Deest in 4. exemplaribus.

11 *Ne amplius*, μηκέτι Sex codices habent, ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι, ab hoc tempore ne amplius. Cæterum qui ex his colligunt non esse punienda adulteria, non minus sunt inepti quàm si dicerent diuidendas non esse hæreditates, quoniam Christus noluit eas diuidere, Luc. 12. 14.

13 *Idoneum*, ἀληθής. Vulgata & Erasmus, *Verum*. Atqui hæc cõsequutio nimium esset inepta, Tu testaris de teipso: ergo falsum est quod testaris. Accipitur ergo ἀληθὴς pro eo quod Hebræi נאמן [*neeman*] vel נכון [*nakon*] vocant vt diximus suprà 5. 31.

14 *Etiamsi*, κἂν. Ergo quod ante negarat. 5. 31. accipiendum est per μίμησιν. & concessionem. Causam verò quam addit cur suum testimonium sit idoneum, non puto eo tantùm niti quòd supra communem hominum sortem ipse emineret, etiã quatenus homo est: sed hîc puto Christum altius conscendere quàm in superiore concione, quæ de eadem re habita fuit, cap. 5. Videtur enim hîc apertè diuinitatem suam asserere, humanitati coniunctam, quando ipse sese considerat duplici ac distincto respectu, nempe & vt testem, cui Patrem coniungit, vt iam duo sint testes: & vt eum de quo dicatur testimonium, tum à seipso vt teste, tum etiam à Patre. Perinde est igitur ac si diceret, Solus hîc vobis videor, ideóque testimoniumn eum non admittitis, quum præsertim videar de meipso testari. atqui tres sumus. Nam ego veluti duplex sum, Deus videlicet & Homo, & tamen vnus. Itaque mihi Deo licet de me homine testari. sic vnum testem habetis. Accedit demum Patris testimonium. ergo duo adsunt de me idonei testes. Quòd si secundum Legem tenemini duorum hominum testimonium admittere, quantò magis Patris ac Filij, qui non sunt homines, sed vnus Deus? At enim, dices, vbi est illud testimonium? Nempe quod dixerat se esse lucem mundi. Respondet autem se esse ἀυτόπτον, idque tum ex sua doctrina tum ex miraculis probat tam manifestè diuinis, quibus doctrinam suam obsignabat, vt non possent nisi mala conscientia hæsitare. Vnicam autem operationem Patri & sibi attribuens ἑνότητα & ταυτότητα οὐσίας in duabus personis demonstrat. Huic igitur probationi hoc fundamentũ substernit, quòd à Patre venerit: id est, quòd ita sit homo vt sit etiam Deus: quod illi ignorabant. Nam iudicabant secundum carnem: id est nihil amplius in eo agnoscebant quàm quod cernebant oculis, ideóque damnabant tanquam blasphemum & impium. Sic enim accipitur hoc loco verbum Iudicandi.

15 *Ego non iudico quẽquam*, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Is qui Cyrilli in Ioh. commentarium suppleuit, putat ἀπὸ τοῦ κανοῦ repetendum κατὰ σάρκα, Secundum carnem. Plerique verò laborant in hoc explicando, quomodo Christus neminem iudicet. Atqui plana est doctissimi interpretis expositio. Perinde enim est acsi Christus diceret, Vos de me sententiam fertis, & quidem planè iniquam, quia ex specie externa iudicatis, atqui nunc ego vos simpliciter doceo, neminem vestrûm condemno: & tamen si id facere libeat, sanè pro meo iure faciam, & longè certiore iudicio. Hęc autem extra causæ statum dicuntur: sed ratio quæ subiicitur, tum ad causam ipsam testimonij, tum ad digressionem pertinet. Neque enim (inquit) solus sum quem cernitis, sed mecum est Pater ille meus qui verè iudex est mundi. Quum autem me dico, eum etiam comprehendo quem vos non cernitis, quia secundum carnem iudicatis.

17 *Sed &*

Καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.

Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ἤδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ἤδειτε ἄν.

Ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς ἔπιασεν αὐτόν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε. ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν, ὅτι λέγει, Ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

Καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστέ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

Εἶπον οὖν ὑμῖν ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Σὺ τίς εἶ; Καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.

17 ¶Sed & in Lege vestra scriptum est, ‖ duorum hominum testimonium idoneum esse.

18 ¶Ego *is* sum qui testor de me ipso, & testatur de me qui misit me Pater.

19 Dicebãt ergo ei, Vbi est tuus ille Pater? Respõdit Iesus, Neque me nostis, neque Patrem meum: si me nossetis, Patrem quoque meum ¶nossetis.

20 Hæc verba loquutus est Iesus ¶in gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, quia nondum venerat hora eius.

21 Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quęretis me, & ¶in hoc peccato vestro moriemini. quò ego vado, vos non potestis venire.

22 Dicebant ergo Iudæi, Num trucidabit seipsum, qui dicat, Quo ego vado, vos non potestis venire?

23 Tũc dixit eis, Vos ¶ex *locis* infernis estis, ego sum ex supernis: vos ex hoc mundo estis, ego non sum ex hoc mundo.

24 Ideo vobis dixi vos morituros in peccatis vestris. Nam nisi credideritis ¶me *eum* esse, moriemini in peccatis vestris.

25 Dixerunt ergo ei, Tu quis es? Tũ dixit eis Iesus, ¶*Id* quod à principio dico vobis.

17 *Et in Lege vestra scriptum est, quia duorum hominum testimonium verum est.* Deut.17.6. & 19.15. mat.18.16. 2.cor.13. Hebr.10.28.

18 *Ego sum qui testimonium perhibeo de meipso, & testimonium perhibet de me qui misit me Pater.*

19 *Dicebant ergo ei, Vbi est Pater tuus? Respondit Iesus, Neq; me scitis, neque Patrem meum: si me sciretis, forsitan & Patrem meum sciretis.*

20 *Hæc verba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in templo: & nemo apprehendit eum quia nondum venerat hora eius.*

21 *Dixit ergo iterum eis Iesus, Ego vado, & quæretis me, & in peccato vestro moriemini. quò ego vado, vos non potestis venire.*

22 *Dicebant ergo Iudæi, Nunquid interficiet semetipsum, quia dicit, Quò ego vado, vos non potestis venire?*

23 *Et dicebat eis, Vos de deorsum estis, ego de supernis sum. Vos de mundo hoc estis, ego non sum de hoc mundo.*

24 *Dixi ergo vobis quia moriemini in peccatis vestris. si enim non credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro.*

25 *Dicebant ergo ei, Tu quis es? Dixit eis Iesus, Principium qui & loquor vobis.*

---

17 *Sed & καὶ δὲ*: id est ἀλλὰ καί. Vulg. prętermisit particulam δὲ, quæ tamen est necessaria. Ostendit enim applicandam esse rationem superiorem non modò præcedenti digressioni de iudicio quod ipse in eos non exerceret, sed etiam in primis ipsi causæ de qua agitur, id est confirmando suo testimonio quod illi oppugnabant.

18 *Ego[is]sum, ἐγώ εἰμι.* Hic apertè distinguitur diuinitas ab humanitate. Nam alioqui duo testes non essent, quum reus inter testes non numeretur: & tamen, ne duo Filij constituantur, *Ego* (inquit) *[is]sum qui testor de meipso,* Id verò facit vt ipse de seipso possit meritò testari, quia nõ tantùm homo est, (vt aduersarij temere atque adeo impiè iudicabant) sed homo Deus, & Deus homo.

* 19 *Nossetis, ἤδειτε ἄν.* Vulgata, *forsitan sciretis.* fortasse propter additam particulam ἄν, quæ tamen sententiã hanc dubiam non reddit. Quod si fortè legit ἴσως, tunc vertendum fuit *Vtique*, vel *nimirum.* vt ad Philem. v.15. Est autem verè & scitè scriptum in hunc locum à Tertulliano aduersus Praxeam, *Si ipsum nossent, Patrem nossent: non quidem, quasi ipse esset Pater & Filius: sed quia per indiuiduitatem neque agnosci neque ignorari alter sine altero potest.*

20 *In gazophylacio, ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ.* Ita vocat aliquam templi regionem conferendis oblationibus destinatam. Castellio Fiscum interpretatur. Ego siquid mutare velim, Ærarium malim vocare.

21 *In hoc peccato vestro, ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν.* Incredulitatis videlicet & obstinatę contumaciæ ex qua postea scaturierunt infinita alia peccata. Puto enim articulum hîc poni δεικτικῶς. Mori autem in peccato dicuntur, quos vndique peccato constrictos mors absorbet.

23 *Ex[locis]infernis. ἐκ τῶν κάτω.* sub τόπων. i. vt mox explicatur, ex hoc mũdo. Licuit etiã interpretari *Vos infernates estis, ego sum supernãs* Sic enim his vocabulis vtitur Plin. Sed ego inusitatas voces, tanquam scopulos, libens euito.

24 *Me eum esse, ὅτι ἐγώ εἰμι.* Vulg. *quia ego sum,* is videlicet quem esse me dico, id est, verus ille vobis promissus liberator: quod dicendi genus petitum est è medio. *

25 [*Id*]*quod à principio dico vobis, τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λέγω ὑμῖν.* Hanc expositionem etiam adfert Stapulensis: sed quia hic locus infinitis penè modis fuit expositus, & vera eius explicatio à significatione verborum pendet, primùm, explicabo cum bona lectoris venia diuersas interpretationes: deinde paucis dicam quomodo putem esse intelligendum. Augustinus ergo (vt Eras. obseruauit) τὴν ἀρχὴν putat nomen esse: & quia videt parum conuenire quartum casum interrogationis formulæ, sic conatur hoc excusare, vt dicat illud, *Tu quis es*, perinde valere ac si dixissent Iudæi, *Quem te esse dicis?* aut, *Quem te esse credemus?* Et quasi sic interrogassent, Christum respondisse quarto casu, *Principium.* Id est, *Quæritis quid debeatis credere? credite me esse principium.* Deinde particulam ὅτι pro causali interpretatur, hoc modo, *Quia & loquor vobis,* id est *quia humilis propter vos factus, ad ista verba descendo. Nam si principium sicuti est, maneret apud Patrem, & non acciperet formam serui, & homo loqueretur hominibus, quomodo ei crederẽt, quum infirma corda intelligibile verbum sine voce sensibili audire non possint? Ergo credite, inquit, me esse principium: quod vt credatis, non solum sum, sed & loquor vobis.* Hæc ille, quæ sanè piè dicta sunt, tamen tã non sunt apposita vt non putem illa, quod ad huius loci genuinam sententiam attinet, refutatione longiore indigere. Ambrosius in eadẽ est sentẽtia, nisi quòd pro *Quia* legit *Qui*, id est ὅς vel ὅστις, repugnãte omniũ codicum fide. Is cuius Commentariorum in Iohannem libros quatuor Clicthoueus sub Cyrilli nomine edidit, eãdem prorsus interpretationem adfert atque Ambrosius. Reliqui omnes eruditi quos mihi contigit inspicere, τὴν ἀρχὴν accipiunt pro aduerbio, (vt omnino poscit linguæ Græcæ ratio) sed diuerso sensu. Alij enim explicant, *Principio*, id est primo *

loco, *id vobis* videlicet *respondeo, me eum esse qui vobiscum loquar.* Verùm hæc expositio & coacta est, & frigidam sententiam parit: denique etiam Græcis codicibus repugnat in quibus legitur ὅτι non ὅς. Alij sic exponunt, *Principio id sum quod etiam dico vobis.* i. non statim vobis indignis explico quicquid sum, sed hoc primùm dico, dum aptiores eris reliquis audiẽdis, me missum esse à Patre, & præconem vitæ. Sed hæc quoque expositio (nequid aliud dicam) longius est petita. Quid Chrysostomus & Theophylactus senserint, difficile est explicare, quia singulis verbis non insistunt, & obscurè sane hæc connectunt. Videntur autem in summa hoc dictũ velle, *Quæritis quis sim? indigni estis quibus id dicam, sed digni quos grauiter arguam: ac quidem in primis quòd vobis sim loquutus, quo beneficio ostenditis vos esse indignos.* Atqui hæc etiam expositio non video quomodo cum verbis Euangelistæ cõsentiat. Erasmus præter omnes istas interpretationes, existimat posse etiam hęc connecti cum eo quod dixerat, *In peccatis vestris moriemini:* vt sit hic sensus, *In peccatis vestris moriemini: primùm ob id ipsum quòd hęc loquar vobis.* Deinde pro eo quòd subiici oportuit secundam & tertiam aliquam rationem, addit, *dicit Christus in genere, Multa habeo de vobis dicere.* Sed quorsum, ista interrogatione spreta, tam obscurè loquatur Dominus? Quidam denique ex recentioribus exponit, Prorsus id quod loquor vobiscum: id est, planè illud ipsum verbum sum quod loquor vobiscum. quia Christus est Verbum Patris, & quia se esse Verbũ testatur, vult in Verbo cognosci. Hæc verò interpretatio multo planior est quàm cæterę omnes superiores, neque vllum verbũ detorquet. Nam apud Græcos constat τὸ ἀρχὴ interdum declarare παντελῶς καὶ ὅλως. Sed mihi tamẽ videtur nimis arguta, si eos spectemus quos alloquebatur Dominus, quorum etiã ruditati omnibus modis sese accommodat. Deinde cur non potius dixisset ὃς καὶ λαλῶ, vel ὁ καὶ λαλῶ ὑμῖν, id est, qui loquor vobis? quum prę sertim ὁ λόγος apud Græcos masculino genere efferatur? Superest vna Nonni expositio, (nec enim plures libuit commemorare) quam vltimo loco adscripsi quòd eam cæteris anteponam. Quæsierunt (inquit) Iudæi, Τὶς σὺ πόλεις; καὶ Χριστὸς ἐδίδαχεν, Ὅ,τι περ ὑμῖν Ἐξ ἀρχῆς ὀάριζον. ἔχων νηεθικα δικάζειν Καὶ λαλεῖν· ἀλλ' ἔτι ἐτήτυμος ὃς με γλυεθλη Ἀνδρομέη προέηκε. Hi sunt illius versiculi, quos eo libentius adscripsi φ vulgò legantur corruptissimi, & videam à plerisque non fuisse commodè explicatos. Apparet autem ex illis τὸ ἀρχὴ nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, ídque per traiectionẽ cõstruendum esse cum verbo λαλῶ, deinde ὅ,τι scribendum esse, ita vt non sit coniunctio, sed prouocabulum. Postremò repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum εἰμὶ, vt in summa intelligamus, Christum, quærẽtibus Iudęis quis esset, respõdere se id esse quod ab initio ipsis dixisset: id est quod iampridem toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus est illis exponere quàm & quis esset, & vnde esset, & cur in hunc mundum venisset? Cur autem hanc expositionem præ cæteris amplecterer, plurimis rationib⁹ sum adductus. Nam quod ad remipsam attinet, plana est sentẽtia, neq; procul accersita neque detorta, sed ad quæstionẽ maximè accommodata. Deinde verò in verborũ explicatione seruatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad traiectionẽ attinet, infinita penè similia exempla occurrunt, quæ passim annotauimus, vt Rom. 12. 3. & apud Lucam sæpe, & infrà vers. 45. ὅ,τι verò non ὅτι scribendum esse docet maxima pars superiorum interpretationum, & ita etiam legitur in Theophylacto Romano. Postremò hæc est natura respõsionum vt in iis repetatur verbum positum in quæstione: vt hoc loco planè sit germana repetitio verbi substantiui quod fuerat in quæstione vsurpatum. Quod autẽ attinet ad particulam καὶ, quanuis ea possit non incommodè accipi pro Etiam: tamen malui tanquam redundantem pręterire. Est enim hic pleonasmus in Græco sermone non modò vsitatus, sed etiam elegans, ídque in eodem prorsus dicendi genere & eodẽ sequente verbo, vt apud Synesium, ἵν' εἰδῶμεν ὅ,τι καὶ λέγει, *vt sciamus quid ille dicat.* Sic apud Gregoriũ sæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν? Deinde vtitur præsenti tẽpore λαλῶ Euãgelista, nõ sine emphasi: quasi diceret, Ego id sum quod ab initio dixi vobis, & nunc etiam dico, nimirum Lux, Vita, Veritas, &c. Syrus autem interpres, particulam καὶ noluit redundare, sed per traiectionem coniungendam cum τὸ ἀρχὴ, quasi scriptum sit ὅτι καὶ τὸ ἀρχὴ, id est [*Id*] *sum quod etiam sum exorsus loqui vobis*, id est, quod etiam ab initio dixi Vobis: quod interpretationem meam confirmat.

Πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν, ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστι· κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.	26	Multa habeo quæ de vobis loquar ac iudicem: sed qui me misit, verax est: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor mundo.	*Multa habeo de vobis loqui & iudicare: sed qui me misit, verax est, & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.*
Οὐκ ἔγνωσαν ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.	27	Non cognouerunt eum de Patre ipsis loqui.	*Et non cognouerũt quia Patrẽ eis dicebat Deum.*
Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν, ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.	28	Dixit ergo eis Iesus, Quum in altum extuleritis Filium hominis, tunc agnoscetis me eum esse, & à meipso nihil facere, sed prout docuit me Pater hæc loqui.	*Dixit ergo eis Iesus, Quũ exaltaueritis Filium hominis, tunc cognoscetis quia ego sum, & à meipso facio nihil, sed sicut docuit me Pater, hæc loquor.*
Καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.	29	Nam qui me misit, mecum est. non reliquit me solum Pater, quia ego quę placita sunt ei facio semper.	*Et qui me misit mecum est: & non reliquit me solum, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper.*
Ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.	30	Hæc illo loquente multi crediderunt in eum.	*Hęc illo loquente multi crediderunt in eum.*
Ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους, Ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ.	31	Dicebat ergo Iesus iis Iudęis qui crediderãt ipsi, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.	*Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderunt ei Iudæos, Si vos manseritis in sermone meo, verè discipuli mei eritis.*

26 *Sed*, ἀλλά. Elliptica est oratio, ex communi loquendi vsu. Supplendum igitur fuerit, Sed non credetis, Pater meus tamen verax est, &c.

27 *Eum de Patre ipsis loqui*, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Syrus, Quòd de patre loqueretur eis. Vulg. *Quia Patrem eis dicebat Deum*, id est, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν τὸν Θεόν, quo modo scriptum inuenimus in meo vetustissimo & alio præterea codice, si duo tantùm vocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγεν scribitur αὐτοῦ λέγει. Ego verò pro his interpretarer, *Quòd de Deo Patre ipsis loqueretur*, vel *Quod Deum, Patrem suum diceret.* Non dissimili significatu vsurpatum est verbum λέγειν suprà, 6. 71.

28 *In altum extuleritis*, ὑψώσητε. Sic mihi videtur Christus duo significare, nempe genus mortis quod erant in ipsum comparaturi: & contrarium conatibus ipsorum euentum. Sic enim euectus est supra cælos, & patefacta ipsius gloria, præcone etiam per imprudentiam Pilato, ídque tribus linguis: & centurione clamante, *Hic erat verè Filius Dei.*

31 *Eritis*, ἐστέ. pro ἔσεσθε. Sic etiam infrà, 15. 14.

32 *In liber-*

Καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

32 Et cognoscetis Veritatẽ, & Veritas vos in libertatem vindicabit.

32 *Et cognoscetis Veritatem & Veritas liberabit vos.*

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, Ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;

33 Responderunt ei, Semen Abrahæ sumus, neque cuiquam seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis, vos in libertatem vindicabimini?

33 *Responderunt ei, Semen Abrahæ sumus, & nemini seruiuimus vnquam: quomodo tu dicis, Liberi eritis?*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.

34 Respondit eis Iesus, Amen amẽ dico vobis, quisquis committit peccatum, ‖ seruus est peccati.

34 *Respondit eis Iesus, Amen amen dico vobis quia omnis qui facit peccatum seruus est peccati.* Rom 6 20 2 pet. 2 19.

Ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα, ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

35 Seruus autem non manet in domo perpetuò: filius manet perpetuò.

35 *Seruus autem non manet in domo in æternum, filius autem manet in æternum.*

Ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.

36 Itaq; si vos Filius in libertatẽ vindicarit, verè liberi eritis.

36 *Si ergo vos Filius liberauerit, verè liberi eritis.*

Οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε· ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.

37 Scio vos semen Abrahæ esse, sed studetis me trucidare: quia sermo meus non habet locum apud vos.

37 *Scio quia filij Abrahæ estis: sed quæritis me interficere: quia sermo meus non capit in vobis.*

Ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρὶ μου λαλῶ, καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ποιεῖτε.

38 Ego loquor quod vidi apud Patrem meum, & vos facitis quod vidistis apud Patrem vestrum.

38 *Ego quod vidi apud Patrem loquor, & vos quæ vidistis apud patrem vestrum, facitis.*

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστι. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.

39 Responderunt & dixerũt ei, Pater noster Abrahã est. Dicit eis Iesus, Si filij Abrahę essetis, opera Abrahæ facerreis.

39 *Responderunt & dixerunt ei, Pater noster Abraham est. Dicit eis Iesus, Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.*

Νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ Θεοῦ· τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.

40 Nunc autem studetis me interficere, hominẽ qui veritatẽ vobis loquutus sum, quã audiui à Deo: hoc Ahraham non fecit.

40 *Nunc autẽ quæritis me interficere, hominem qui veritatem vobis loquutus sum, quam audiui a Deo: hoc Abraham non fecit.*

Ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν Θεόν.

41 Vos facitis opera patris vestri. Itaque dixerunt ei, Nos ex scortatione non sumus geniti: vnum patrem habemus nempe Deum.

41 *Vos facitis opera patris vestri. Dixerunt itaque ei, Nos ex fornicatione non sumus nati: vnum patrem habemus Deum.*

---

32 *In libertatem vindicabit*, ἐλευθερώσει. Vulgata, *Liberabit.* Erasmus, *Liberos faciet:* quæ nimium latè patent, neque proximæ obiectioni videntur locum relinquere. Manumittendi autem vocabulum non quadrat, quia dominus is est qui seruum manumittit. In hac autem specie, peccatum, cuius serui eramus, non potest aptè dici nos manumittere, sed Veritas, ab ipsius seruitute in libertatem nos vindicare.

33 *Semen*, σπέρμα. Id est Soboles. Retinuimus autem hoc loco & aliis multis hanc vocem, vt Ecclesiæ ciuitate donatam ¶ *Seruiuimus*, δεδουλεύκαμεν. Atqui dixit Dominus ipse seruituram progeniem Abrahami annis quadringentis: quod & factum est, Gen. 15. 13. & præfatio ipsa Decalogi satis eos conuincebat, vt tota Iudicum historia, & captiuitas Babylonica, imo eo ipso tempore Iudæa fuerat in prouinciam redacta. Sed ita solet superbia vilissimos etiam quosuis opinione nescio cuius præstantiæ fascinare. Christus autem omissa ista de corporali seruitute controuersia, de spirituali tum seruitute tum libertate (ea videlicet quæ conscientiam, & vel vitam vel mortem æternam respicit) se cum illis disceptare, & progeniem Abrahami legitimam ac proinde fœderis cum illo sanciti participem futuram, ex fide & fidei fructibus, non ex generis propagatione externa, æstimandam esse demonstrat.

35 *Non manet*, οὐ μένει. Seruos malę frugis vel aliis vendere, vel in pistrinum dedere, vel malè perdere domini consueuerant: contrà verò frugi seruos libertate donare. Istos igitur, quatenus Abrahæ soboles erant, veluti Dei vernas Christus malis seruis comparat, eiectionem & exitium ipsis prædicens: simúlque pronuntiat sese quem illi contemnerent, filium esse heri illius, cuius serui nequam essent: ac proinde, seu velint ipsi seu nolint, in ea ipsa domo vt filium permansurum, cui seruire ipsos, si veri serui essent, oporteret, & à quo vno veræ in vitam æternam manumissionis beneficium esset ipsis expectandum.

¶ *Perpetuò*, εἰς τὸν αἰῶνα. Sic apud Hebræos sæpe accipitur לעולם [*leholam*,] vt in sentẽtia prorsus simili Deu. 15. 17. pro totius vitæ cursu.

37 *Non habet locum*, οὐ χωρεῖ. Sic Aristot. lib. 9. de historia animalium vtitur hoc verbo. Sed impersonaliter, inquiens fucos ab apibus interfici, ὅταν μὴ χωρῇ αὐταῖς ἐργαζομένοις, quando locus siue spatium ipsis non est ad operandum. Sed & οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν commodè possimus interpretari, *non cadit in vos*, ita videlicet vt ἐν ὑμῖν pro εἰς ὑμᾶς accipiatur, frequentissima in his libris enallage. Tertullianus non penitus dissimili sensu vti solet verbo *Capit* pro ἐνδέχεται. Vulg. *non Capit.*

38 *Quod vidistis apud Patrem vestrum*, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus scribitur ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, quæ audiuistis à Patre vestro. Sic legit etiam Chrysostomus: eodem tamen sensu, quum ipse Christus, de se loquens, Audiendi vocabulum vsurparit suprà, 5. 30. & infrà, versu 4. nequis Videre & Audire putet inter se opponi. Loquitur autem ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla apud nos exempla in vtranque partem plus valent quàm domestica.

39 *Essetis*, ἦτε. Vetus interpres, *Estis*, id est ἐστέ, & paulò post etiam pro ἐποιεῖτε ἄν *faceretis*, legit ποιεῖτε, *facite*, contra fidem nostrorum vetustorum codicum.

40 *Nunc autem*, νῦν δέ. Particula *Nunc*, nõ est temporis aduerbium hoc loco, sed coniunctio quæ assumptionibus solet adhiberi, non modò a Græcis, sed etiam à Latinis, vt Valla obseruauit libri Elegantiarum 2. capite 51.

41 *Ex scortatione*, ἐκ πορνείας. Vulg. *Ex fornicatione.* Eras. *E stupro.* Vide Mat. 15. 19. ¶ [*Nempe*] *Deum*, τὸν Θεόν. Vide Matth. 19. 17.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ ὁ Θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ. ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον καὶ ἥκω· οὐδὲ γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε. 42

Διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε, ὅτι οὐ δύνασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν; 43

Ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετε ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἕστηκεν. ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. 44 1.Ioh.3.8.

Ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετε μοι. 45

Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis me: ego enim à Deo *prodij & *adsum: nec enim à meipso veni, sed ille me misit. 42

Quare *loquutionem istam meam non agnoscitis, *quòd non potestis audire sermonem meum? 43

‖Vos *ex patre diabolo estis, & cupiditates patris vestri vultis explere. Ille *fuit homicida *à principio, & *in veritate *non perstitit: *non est enim veritas in eo. Quotiescunque loquitur mẽdacium *de suo loquitur, quia mendax est, *& pater ille mendacij. 44

*Vos autem, quia ego veritatẽ dico, non creditis mihi. 45

*Dixit ergo eis Iesus, Si Deus pater vester esset, diligeretis vtique me: ego enim ex Deo processi & veni: neque enim à meipso veni, sed ille me misit.

*Quare loquelam meam non cognoscitis? quia non potestis audire sermonem meum.

*Vos ex patre diabolo estis, & desideria patris vestri vultis facere. Ille homicida erat ab initio & in veritate non stetit: quia non est veritas in eo. Quum loquitur mendacium, ex propriis loquitur, quia mendax, & pater eius.

*Ego autẽ quia veritatẽ dico, non creditis mihi.

* 42 – *Prodij*, ἐξῆλθον. Loquitur Christus meo quidẽ iudicio, de aduentu in carnem, non de æterna generatione, cui impropriè quoque tribueretur τὸ ἐξελθεῖν. Vulg. *processi*, id est ἐξεπορευσάμην, quod verbum Theologi ad personæ Spiritus sancti emanationẽ referunt, vt ab æterna Filij generatione discernatur. ¶ *Adsum*, ἥκω. id est παρείμι. Vulg. *Veni*, ἐλήλυθα,

43 *Loquutionẽ*, τὴν λαλιάν: id est idioma seu etiã linguam. Est enim hæc expositio magis expressa quàm si accipias ἡῆμα eo quod verbis ipsis significatur, vt suprà, 4.42. Nã perinde est acsi diceret Dominus, Quî fit vt quod dico, non magis intelligatis quàm si ignota ac peregrina lingua vobiscum loquerer? ¶ *Quòd non potestis*, ὅτι οὐ δύνασθε. Sic omnino legendum hoc videtur, vt interrogatio reiiciatur in finem huius membri, quo modo accipi ὅτι particulam annotauimus suprà, 2.18. & 8.43. Est autẽ illud quoque obseruandũ, quanuis simus prorsus inepti ad Deũ audiendũ, nisi ipse pro sua bonitate nobis nouas aures tribuat, nósq; adeo totos quasi de integro fingat, tamen τὸ δύνασθαι hoc loco non propriè huc pertinere, sed declarare potius summam Iudæorum peruicaciam, adeo vt ne aures quidem Christo audiendo vellent accommodare.

* 46 *Ex patre diabolo*, ἐκ πατρὸς διάβολου, Moribus videlicet, vt Ezech. 16. 3. pater tuus Amorrheus & mater tua Hitthæa. Sic etiam Hebræis אב [*Ab*] dicitur cuiusuis rei auctor & principium: vnde deducta videtur præpositio Græca ἀπὸ omnẽ primã originem declarans. ¶ *Fuit*, ἦν. Vulgata & Erasmus, *Erat*. improprié. Neque enim semper fuit homicida, quum homo semper non fuerit, sed statim ab initio, conditi videlicet mundi, & creati hominis, vtpote quem mox suo mendacio præcipitauit in mortem.

¶ *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Quotiescunque fit principij mentio significationẽ illius ad id de quo agitur accommodare necesse est. Quum ergo hîc agatur de homicidio cuius arguitur reus Satã ab initio, certè necesse est vt (quod etiam facit Nõnus) ad ipsius mũdi atq; adeo hominis initiũ referas, nõ autẽ ad Satanę ipsius initiũ, nisi quatenũ cœpit esse homicida: nedũ vt hinc cõstituas ab æterno diabolũ talem extitisse, aut illud testimoniũ de Filij Dei æternitate eludas, de quo dictũ est suprà, 1.1. Neq; enim hîc simpliciter dicitur diabolus fuisse ab initio, vt quum dicitur Sermo ab initio fuisse (id est extitisse) & quidẽ per præteritũ imperfectũ, vt sciamus eius hypostasin antiquiorẽ omnium rerum creatione (.i. æternã) esse: nihil, inquã, eiusmodi hîc dicitur de diabolo, sed de qualitate ipsius agitur, quã dicitur iam inde ab initio creati mundi induisse, quũ factus est homicida. Augustin. quẽ etiã citat qui Cyrillũ suppleuit, ad initiũ peccati refert: verè id quidẽ, si rem ipsam spectes (siquidẽ quũ Satã per peccatũ hominẽ interemerit, hinc demũ cœpit esse homicida, quũ peccatũ ingressum est in mũdum) sed tamen subtilius. Malo igitur paulò crassius hæc interpretari de ipsius humani generis exordiis: neque rursus subtiliter hęc refero ad illud primũ momẽtũ quo creatus est homo, sed principiũ hoc etiã extẽdo ad tẽpus creationi mũdi ac ipsius hominis vicinũ, quo videlicet homo est à diabolo occisus. ¶ *In veritate*, ἐν τῇ ἀληθείᾳ Hebr. באמת [*beemeth*] quo vocabulo significatur vel fidelitas quã nõ seruauit diabolus suo opifici: vel quod opponitur mendacio, ad quod videlicet defecit Satã, aut potius quod ipse primus excogitauit. Sed & fortassis, *In veritate* illud est pro quo scribitur Iob. 2.3. בתם מתו [*behtummatho:*] vt Veritatis vocabulo significetur integritas illa naturæ in qua conditus Angelus ille cũ suis, postea nò seruauit originẽ suã, vt scribitur Iudæ 6. ¶ *Non perstitit*, οὐκ ἕστηκεν. i. non permãsit, nec constanter perseuerauit, quod apud Hebræos significatur etiã verbo עמד [*hamad*,] vt Psal. 19.10, qd̃ alioqui respõdet verbo ἱστάω. cuius quũ ũt multiplex significatio, nõnulli hũc locũ peruertere conati sunt varia interpretatione: quãquã fortassis nõ minus rectè cõueniat huic loco verbũ אמן [*aman*] vt Psal. 78.37. si connecti possit cum eo quod sequitur. Sed germanã esse hãc expositionẽ liquet ex eo quod scribitur 2.Pet. 2.4. & Iudę 6. Vulg. & Eras. *Nõ stetit*: rectè quidẽ, quũ verbũ Stãdi sic etiam apud Latinos accipiatur, vt alibi diximus: sed studuimus omnem amphiboliam vitare. ¶ *Non est enim*, ὅτι οὐκ ἔστιν. Vulg. & Eras: *Quia*. Atqui hæc verba nõ ostẽdũt causam cur diabolus in veritate nõ perstiterit, sed cõsequutionẽ, ex qua rectè collegit Dominus à consequẽti, illũ à sua origine defecisse. Simile exemplũ occurrit Luc. 7.47. ¶ *De suo*, ἐκ τῶν ἰδίων, i. ἀφ' ἑαυτοῦ, ex suo vnius instinctu, & ex suo propriè ingenio, vel qd̃ verè suũ ac sibi propriũ est. ¶ *Et pater ille mendacij*, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. i. auctor, ex Heb. idiotismo vt Gen. 14 20. & 21. & alibi sæpe: vt etiã dixit Plato in Phędro οὐ πατὴρ ὢν ἐψεύσατο. quod eo libẽtius annotandũ putaui, & insaniam Manicheorũ de principio mali, & de ipsa essẽtia animę per Satanam corrupta, ab impurissimo Flaccio Illyrico nõ ita pridem renouatã, nõnullos infelices amplecti videã, & ista vocularũ aucupia captare. Nõ simpliciter autẽ dicitur πατήρ, sed addito articulo ὁ πατήρ: *pater ille*. nõ vt ab aliis patribus distinguatur, (primus enim diabolus mẽdaciũ genuit) sed vt siqua est in vitiis excellẽtia ac præstãtia, hæc omnis illi in solidũ tribuatur. Sic Dido apud Virgil. *Túne ille Aeneas?* Sed & pro relatiuo αὐτῶν substituim̃ antecedẽs, quod causa nulla erat cur Castellio in suis annotationibus subtili quadã ratione suppleret, quasi in nomine ψεύστης sit inclusum, quũ in precedẽte mẽbro disertè exprimatur. Suppleuimus igitur illud vt magis perspicua esset oratio. Nã hoc quoq; videtur Nõnũ fefellisse, quũ hęc ita interpretaretur, Ψεύστης αὐτὸς ἐφη, ψευδήμενος ἐκ γνωτῆρος. Epiphan. καὶ Ἀρχιπκῶν & καὶ Κοϊανὸν aliter legit hũc locũ, hoc modo videlicet, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, ὅτι ψεύστης ὄστιν. & paulo pòst ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψευδὴς ὢν. καὶ ἀφ' ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψευδὴς ὄστιν. d est, *Vos ex patre diabolo estis, quia mendax. Quũ loquitur mendaciũ, ex suo loquitur, quia pater eius est mendax. nã & pater ipsius mendax est.* Sed totus hic locus in Græco Epiphanij exẽplari mendosè legitur: neque minus incõmoda est interpretatio quam ipse adfert in hunc locum, quasi videlicet diabolus hoc loco sit Iudas, cuius pater sit Cain, & Rursus Caini pater sit Satan, imitatione non propagatione, vt illi Caiani tradebant.

45 [*Vos*] *autem, quia ego*, ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifesta hîc est traiectio, qualem suprà notauimus vers. 25. Suppleuimus autem pronomen *Vos*, vt melius appareat collatio ista indolis patris & filiorum. Nonnus verò videtur ita hæc accepisse

cepisse vt ὅτι ponatur εἰδικῶς, vt sit hæc sententia, Vos autem non creditis mihi quòd vobis veritatem dicam. Sic enim interpretatur, Ὑμῖν αὐτὸς ἐλέγξαι, καὶ οὐ πιστεύετε μοι.

Τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ δὲ ἀλήθειαν λέγω, διὰ τί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι;

46 Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?

46 *Quis ex vobis arguit me de peccato? si veritatem dico, quare vos non creditis mihi?*

Ὁ ὢν ἐκ τοῦ Θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ ἀκούει· διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἐστέ.

47 Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos non auditis, quia ex Deo non estis.

47 *Qui ex Deo est, verba Dei audit: propterea vos nõ auditis, quia ex Deo non estis.* 1.Ioh.4.6.

Ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι καὶ εἶπον αὐτῷ, Οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις;

48 Responderunt ergo Iudæi & dixerunt ei, Nónne bene dicimus te Samaritanum esse, & dæmonium habere?

48 *Responderunt ergo Iudæi & dixerũt ei, Nónne bene dicimus nos quia Samaritanus es tu, & dæmonium habes?*

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με.

49 Respondit Iesus, Ego dęmonium non habeo, sed honoro Patrem meum, & vos contumelia afficitis me.

49 *Respõdit Iesus, Ego dęmonium non habeo, sed honorifico Patrem meum, & vos inhonorastis me.*

Ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων.

50 Ego verò nõ quæro gloriam meã: est qui quærat & iudicet.

50 *Ego autem non quæro gloriam meam: est qui quærat & iudicet.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.

51 Amen amẽ dico vobis: siquis sermonẽ meũ seruauerit, mortem nõ conspiciet in æternum.

51 *Amen amen dico vobis, siquis sermonẽ meum seruauerit, mortem non videbit in æternum.*

Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις. Ἀβραὰμ ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, Ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσεται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;

52 Dixerunt ergo ei Iudæi. Nũc cognouimus te dęmonium habere. Abraham mortuus est, & Prophetę? & tu dicis, Siquis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in ęternum?

52 *Dixerunt ergo Iudei, Nunc cognouimus quia dæmonium habes. Abraham mortuus est & Prophetæ, & tu dicis, Siquis sermonem meum seruauerit, non gustabit mortem in æternum.*

Μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραὰμ, ὅς τις ἀπέθανε καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον· τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;

53 Num tu maior es patre illo nostro Abraham, qui mortuus est? etiã Prophetæ mortui sunt: quem tu teipsum facis?

53 *Nunquid tu maior es patre nostro Abraham, qui mortuus est? & Prophetæ mortui sunt: quem teipsum facis?*

Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, Ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτὸν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ἔστιν ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι Θεὸς ὑμῶν ἐστι.

54 Respõdit Iesus, Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: Pater ille meus, is est qui glorificat me, quem vos dicitis Deum vestrum esse.

54 *Respondit Iesus, Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: est Pater meus qui glorificat me, quem vos dicitis quia Deus vester est.*

Καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν. ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης· ἀλλ' οἶδα αὐτόν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.

55 Et nõ cognouistis eũ: ego autẽ noui eũ: & si dixero me eũ non nosse, ero similis vestri, *id est* mendax: sed eum noui, & sermonem eius seruo.

55 *Et nõ cognouistis eũ: ego autẽ noui eũ: & si dixero quia non scio eũ, ero similis vobis, mẽdax: sed scio eũ, & sermonẽ eius seruo.*

Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο

56 Abraham pater vester gesti-

56 *Abraham pater ve-*

---

* 46 *Arguit*, ἐλέγχει. Id est conuincere potest.

47 *Propterea*, διὰ τοῦτο Videtur permutatum argumentum, si verborum seriẽ spectes, & potius dici, *Propterea ex Deo non estis. Nam non auditis.* Nec enim vult concludere ipsos non audire verbum Dei quoniam ex Deo non sint: sed contra vult probare ipsos nõ ex Deo sed ex Diabolo esse, ex eo quòd verba Dei non admittant.

48 *Bene*, καλῶς. Id est rectè ac meritò, sicut Gallico idiomate dicimus, *Ne disons nous pas bien*, diuersa tamen nonnihil significatione huius particulæ, ab ea quàm obseruauimus Mar.7.9.

50 *Et iudicet*, καὶ κρίνων, id est, qui contemptum mei aut sui potius vindicet. Castellio conuertit, *Et cum ratione:* quiquam rationem habuerit, non video.

51 *Mortem nõ conspiciet*, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ. id est Non morietur, siue, Mortem non sentiet, vt Psalm. 89. 49. & Luc.2.26. Fideles enim in ipsa morte vident vitam. Nam huic opposita loquutio est, Vitam videre, quàm exposuimus, suprà, 3.36. Sic in proximo versiculo idem dicit, sumpta translatione a diuerso sensu, nempe à gustatu.

52 *In æternum*, εἰς αἰῶνα; Additur interrogationis nota in emendatis codicibus. Ista tamen ita accipienda sunt vt sciamus potius indignantium esse quàm interrogantium. * In æternum autem idem declarat atque Vnquam.

54 *Meipsum*, ἐμαυτὸν. Id est, quasi mihi quicquam tanquam ex me ipso arrogans. Sed hoc intelligendum ex eorum quos alloquitur sensu, & sicut suprà negauit se quicquam ex semetipso habere, vel facere. Nam alioqui etsi Deus non est à se, sed ἄπαιον habens patrem quatenus est Filius, ea tamen ipsa deitate Deus est quæ est per se, quum vnica & singularissima sit Deitas, in sese considerata, non autem Deitas per generationis communicationem multiplicata. Itaque digni sunt qui à Christianis omnibus conspuantur illi maledici duo Sophistæ Sorbonici (quorum nominibus paginas istas nolui conspurcare) ausi fidelem illum in Dei domo seruum Iohannem Caluinum Sabellianismi accusare, & nouum Autothcanorum cognomentum comminisci, quasi personarum reales proprietates negent, qui citra vllam essentiæ discerptionem, vna & eadem Deitate, quanuis non vno ὑπάρξεως τρόπῳ, tres personas vnum esse Deum, aduersus hos ipsos Sabellianos & renatos Arianos ac Tritheitas, soli nostris temporibus tutati sunt: bonis istis Magistris nostris, non quidem prorsus stertentibus, sed comparando sibi ex piorum insectatione Episcopatui, quanuis non pari inter ipsos successu, inuigilantibus.

¶ *Pater*, ὁ πατήρ. Non fuit negligendus articulus, non modo vt patris, sed etiam vt ipsius paternitatis discrimen obseruetur: Christo tamen vbique sese ad Iudæorum captum accommodante, ac propterea illos semper ad eum reuocante quem verè Deum esse vsque adeò concedebant, vt ipsum Christum propterea blasphemiæ accusarent, quòd sese illius filium esse peculiari quodam, & ipsis, sua ipsorum culpa, ignoto modo, doceret.

56 *Gestiuit*, ἠγαλλιάσατο. Vulgata & Erasmus, *Exultauit*.

quomodo consueuimus interpretari: sed quia hic significatur potius summum desiderium rei nondum præsentis, sed tamen futuræ, idcirco illud verbum præ- tulimus. ¶ *Diem istum meum*, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν Placet hoc dicendi genus nostro penè vni Euangelistæ: quod sanè est elegans, & interdum videtur ἐμφατικώτερον quàm si simplex pronomen vsurpetur. Cæterùm ex Hebræorum idiotismo יום פלמוני [iom palmoni] id est dies alicuius, nihil aliud declarat quàm spatium quo vixerit aliquis, aut insigne quidpiam ipsi vel facere vel ferre contigerit, quæ res notior est quàm vt testimonio egeat. Dies ergo Domini nihil aliud significat quàm ipsius aduentum in carnem. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei nimirum oculis, vt declaratur Hebr.11.13. ¶ *Ac gauisus est*, καὶ ἐχάρη. Gaudio nimirum illo quod pacem vocat Dominus quam mundus dare non potest, infrà 14.27. & de qua Apostolus Rom.5.1. Respicit autem expressè Christus ad id quod dicitur Gen.17.17. accepta de nascituro sibi illo semine promissione, sese prostrauisse & risisse, vnde & ipsi Isaaco nomen imposuit Dominus.

ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν· καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη.

Εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτόν, Πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;

Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμί.

Ἦραν οὖν λίθους ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν· Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν. ¶ παρῆγεν οὕτως.

Κεφάλαιον θ.

ΚΑΙ παράγων, εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς.

Καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες, Ῥαββί, τίς ἥμαρτεν; οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

Ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι.

uit vt videret diē istum meum. & vidit, ac gauisus est.

57 Dixerunt igitur ei Iudæi, Quinquaginta annos nōdum habes, & Abraham vidisti?

58 Dixit eis Iesus, Amen amen dico vobis, priusquam Abraham fieret, ego sum.

59 Sustuleruut ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem occultauit se, & exiuit è templo, quum transiuisset per medios ipsos: & ita præteriit.

CAP. IX.

1 PRæteriēs autē vidit quendam cæcum à natiuitate:

2 Et interrogauerunt eum discipuli eius, dicētes, Rabbi, quis peccauit, iste, an parentes eius, vt cæcus nasceretur?

3 Respondit Iesus, neque iste peccauit, neque parentes eius, *vt cæcus nasceretur*: sed *cæcus natus est* vt opera Dei manifesta fiant in eo.

4 Oportet me operari eius opera qui misit me, donec dies est: venit nox quum nemo potest operari.

ster exultauit vt videret diem meum: & vidit, & gauisus est.

57 *Dixerunt ergo Iudæi ad eum, Quinquaginta annos nondum habes & Abraham vidisti?*

58 *Dixit eis Iesus, Amen, amē dico vobis, antequam Abrahā fieret, ego sum.*

59 *Tulerunt ergo lapides vt iacerent in eum: Iesus autem abscondit se, & exiuit de templo.*

CAP. IX.

1 *ET præteriens Iesus vidit hominē cæcum à natiuitate.*

2 *Et interrogauerunt eum discipuli eius, Rabbi, quis peccauit, hic, aut parentes eius, vt cæcus nasceretur?*

3 *Respondit Iesus, Neque hic peccauit, neque parentes eius, sed vt manifestentur opera Dei in illo.*

4 *Me oportet operari opera eiꝰ qui misit me, donec dies est: venit nox quā do nemo potest operari.*

57 *Quinquaginta annos nondum habes*, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chrysostomus legit *Quadraginta*: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Erasmus autem quominus eam lectionē amplectatur, eo vno deterretur, quòd in omnibus exemplaribus, atque adeo apud Nonnum & Theophylactum, legitur πεντήκοντα. Certè quum Græci soleant numeros suarum literarum notis declarare, facilis fuit lapsus literæ μ in ν: qua ratione norunt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos scriptores ita esse deprauatos vt vix aut ne vix quidem restitui posse videantur. Sed tamen quod ad hunc locum attinet, si Iudæi quinquaginta annorum mentionem fecerint, sic loquuti sunt vt facere solent qui aduersario gratificantur, vt plus etiam concedant quàm ausit flagitare: & ita legit etiam Syrus interpres. Irenæus quoque lib.2.cap.39. legit *Quinquaginta*, & ita quidem hanc lectionem tuetur, vt quàm periculosè traditiones veterum, etiam quas pro Apostolicis venditant, pro irrefragabilibus habeantur, ipse vehementer in eo hallucinatus, demonstret.

58 *Priusquam Abraham fieret*, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Erasmus, *Antequam Abraham nasceretur*. Ego verò, quanuis non existimem Christum hic simpliciter agere de se, quatenus Deus est, sed quatenus est visus ab Abrahamo, Dei videlicet & hominum mediator, siue Deus in carne manifestatus, (nam alioqui nō videretur appositè disserere) tamen quia vt mediator considerari non potest nisi verè sit Emmanuel, & hac etiam ratione dicitur Agnus à constitutione mūdi occisus, imò verò Christus fuisse heri & hodie: putaui seruandam esse antithesin. Itaque γένεσθαι malui conuertere Fieri quàm Nasci: vt opponatur τοῦ εἶναι, quod illi demum propriè tribuitur qui solus verè existit.

59 *E templo*, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Quæ post hęc verba subiiciuntur ad finem capitis leguntur apud Syrum interpretem & in vetustis nostris omnibus græcis codicibus excepto vnico meo vetustissimo. Assentior Erasmo, qui priorem partem putat ex Luc.4.30. irrepsisse in contextum, culpa librariorum, qui in margine descripta inuenerunt: deinde vt hæc cum proximo capite cohærerent, additum fuisse καὶ παρῆγεν οὕτως. Vt autem ita credam, adducor non modò ea ratione quam ille adfert, quia videlicet nec Chrysostomus nec Augustinus istius appendicis meminerunt, nec Latina vetus versio: sed etiam quòd videantur ista parum probabiliter cohærere. Nam si sese occultauit, quomodo per ipsos medios transiit? nisi fortè aut illos excæcauit ad tempus, aut repentè diuina sua virtutē disparuit, quod Theophylactus & Clichtoueus Cyrillum supplens, commenti sunt, vt hunc nodum explicarent: quorum neutrum est probabile. Alibi quidem, fateor, dicitur per medios hostes elapsus, sed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neque oculos eorum excæcauit, neque euanuit ex hominum oculis, sed diuinam suam virtutem in eo ostendit quòd eorum manus ad homicidium paratas ita continuit, vt palàm per mediam ipsorum turbam saluus euaderet. Nihilominus tamen dici potest & ab iis qui in templo erant sese subduxisse, ac deinceps per eos medios quos foris reperiit transiuisse, Qui verò ex hoc verbo ἐκρύβη, colligunt corporis Christi visibilitatem non esse necessarium veri corporis Christi idioma, quid tandem isti suo palpabili delirio possint pretexere, ego quidem videre non possum. Cur enim absconderet se qui tam esset ἀόρατος quàm ὁρατός, quum libuisset, salua corporis veritate.

IN CAPVT IX.

2 *Iste*, οὗτος. At quinam potuit peccare antequam nasceretur? neque enim hic agitur de illo vniuersali lapsu in Adamo de quo Apost. Rom.5.12. sed de singulari & personali quodam peccato. Nempe imbuti erant Iudæi dogmate μετεμψυχώσεως, quod ab ipsis postea hauserunt nonnulli etiam ex Christianis. Hoc autem dogma Rabbi Dauid tribuit Psal.104.30. iis quos Sapientes MECAR appellat: de quibus vide 1.Cor.1.20.

3 *Neque iste peccauit*, οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Disputat Christus

non ſimpliciter de cauſa iſtius mali, ſed ex diſcipulorum hypotheſi, cuiuſmodi quiddã annotauimus ſuprà, 5.22. Non quærũt autẽ diſcipuli an peccarit iſte, ſed an peccarit vt cæcus naſceretur. Præſupponũt enim, morbos nõniſi propter peccata immitti: quæ hypotheſis in iſto cæco falſa erat, vt ex reſpõſo liquet, in quo propterea illã etiã particulã, *Vt cæcus naſceretur*, repetij. Tali etiã fuit amicorũ Iobi diſputatio, falsò nitẽs eodẽ fũdamẽto. Hoc nõ animaduertunt qui Græcos pleroſq; ſacros etiã interpretes, philoſophicè poti⁹ (imò ne philoſophicè quidẽ) quam Chriſtianè de prouidẽtia Dei diſſerẽtes, & Deũ Stoicorũ vitantes in Epicureorũ deliriũ imprudẽtes delapſi, nolunt iſta dici ἀπολογικῶς, id eſt vt de cauſa, ſed συμβατικῶς id eſt vt de euẽtu: quę interpretatio, vt cęteras maximi momẽti rationes prætereã, vel ex eo refellitur manifeſtè, ꝙ alioqui Chriſtus Sophiſtarũ more, de vno rogat⁹, de altero reſpondet.

Ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου.

Ταῦτα εἰπὼν, ἔπτυσε χαμαὶ καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ.

Καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ. ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. Ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων.

Οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος, καὶ προσαιτῶν;

Ἄλλοι ἔλεγον, Ὅτι οὗτός ἐστιν· ἄλλοι δέ, Ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ἐκεῖνος ἔλεγεν, Ὅτι ἐγώ εἰμι.

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ, Πῶς ἀνεῴχθησάν σοι οἱ ὀφθαλμοί;

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ εἶπέ μοι Ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, καὶ νίψαι. Ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα.

Εἶπον οὖν αὐτῷ, Ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; Λέγει, Οὐκ οἶδα.

Ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς Φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν.

Ἦν δὲ σάββατον ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς.

Πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ Φαρισαῖοι πῶς ἀνέβλεψεν. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω.

5 Quandiu fuero in mundo, ‖Lux ſum mundi.

6 Hoc quum dixiſſet, ¨ſpuit humi, & fecit lutum ex ſputo, & illeuit lutum oculis cæci:

7 Dixitque ei, Vade, ablue *oculos* in piſcina Siloam. ¨quod eſt, ſi interpreteris Miſſus. Abiit ergo, & abluit *oculos*, rediitque videns.

8 Vicini ergo, & qui prius viderant eum ¨cæcum eſſe, dicebant, Nónne hic eſt qui ſedebat & mendicabat?

9 Alij dicebant, Hic eſt: alij verò, ¨Similis eſt ei. ¨Ille *autem*, dicebat, Ego *is* ſum.

10 Dixerunt ergo ei, Quomodo ¨aperti ſunt tibi oculi?

11 Reſpondit ille, & dixit, Quidam qui dicitur Ieſus, lutum fecit, & illeuit *illud* oculis meis, & dixit mihi, Vade ad piſcinam Siloam & ablue *oculos*. Vt autem abij, & ablui *oculos* ¨vidi.

12 Dixerunt ergo ei, Vbi eſt ille? Ait, Neſcio.

13 Adducunt eum ad Phariſæos, eum *inquam* qui olim cęcus fuerat.

14 Erat autem Sabbathũ quum lutum faceret Ieſus, & aperiret oculos eius.

15 Rurſus ergo interrogarunt eum etiam Phariſæi quomodo ¨videndi facultatem eſſet adeptus. Ille verò dixit eis, Lutum impoſuit oculis meis, & abLui *oculos*, & video.

Quandiu ſum in mundo lux ſum mundi.

Hæc quũ dixiſſet expuit in terrã, & fecit lutũ ex ſputo, & linuit lutum ſuper oculos eius:

Et dixit ei, Vade, laua in natatoria Siloe. quod interpretatur miſſus. Abiit ergo & lauit: & venit videns.

Itaque vicini & qui viderant eum prius quia mendicus erat, dicebant, Nónne hic eſt qui ſedebat, & mendicabat?

Alij dicebãt Quia hic eſt. alij autẽ, Nequaquã, ſed ſimilis eſt ei. Ille verò dicebat, Quia ego ſum.

Dicebant ergo ei, Quomodo aperti ſunt tibi oculi?

Reſpondit, ille homo qui dicitur Ieſus, lutum fecit & vnxit oculos meos & dixit mihi, Vade ad natatoriam Siloe, & laua. Et abij, & laui, & video.

Et dixerunt ei, Vbi eſt ille? Ait, Neſcio.

Adducunt eum ad Phariſæos qui cæcus fuerat.

Erat autem Sabbathum quando lutum fecit Ieſus, & aperuit oculos eius.

Iterum ergo interrogabãt eum Phariſæi quomodo vidiſſet. Ille autem dixit eis, Lutum mihi poſuit ſuper oculos, & lauit, & video.

* 6 *Spuit*, ἔπτυσε. Non temerè ſignum iſtud adhibuit Chriſtus huic miraculo, vt qui cæci iſtius oculos vt aliorum plurimorum non ſanarit, ſed creatricis illius potentiæ vim in eo exeruerit, ideóque primi hominis ex humo macerata creationem hoc ſigno repræſentari, quam ne ipſi quidem poëtæ ignorantes ſuo Prometheo attribuerunt.

* 7 *Siloam*, Σιλωάμ. Sic dictus eſt riuulus vrbem influẽs. & ſic dictus quòd inde in hortos & pomaria deduceretur, vt tradit Kimki. Fit autẽ huius piſcinę mẽtio Nehem. 3.15. & in Cantico. illa ipſa, vt videtur, de qua diximus ſuprà, 5.1. ¶ *Quod eſt*, &c. ὅ ἐστι &c. Tota hęc particula deeſt apud Syrum interpretem, & meritò quidem, quum Græcis non ſcripſerit. Sunt igitur hæc ipſius Euangeliſtæ * verba Græcè ſcribentis, & ſimul explicantis cur huius in hoc fonte ablutionis myſterium Chriſtus huic miraculo adiunxerit, nempe vt omnes intelligerent non extrinſeca aliqua, ſed ipſius Chriſti vt miſſi a Deo patre filij, propria nec mutuatitia virtute iſtud peragi.

8 *Cæcum*, τυφλός. Vulgata, *Mendicus*, id eſt προσαίτης, quam lectionem in vno tantùm exemplari inuenimus. Ea verò ſicui placuerit, ita conuertat vt ὅτι non ſit εἰδικὸν, ſed cauſale. Quò ſi pro ὅτι legas ὅτε, id eſt *quum*, planior etiam erit ſententia: ſed ex coniectura nihil placet mutare. De hac autem piſcina diximus ſuprà 5.2. *

9 *Similis eſt ei*, ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Vulgata, *Nequaquam, ſed ſimilis eſt ei*: id eſt (vt in vno codice ſcribitur) οὐχὶ, ἀλλ' ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. ¶ [*Ille autem*,] ἐκεῖνος. In vno exemplari legimus ἐκεῖνος δὲ, quo modo ſumus interpretati.

10 *Aperti ſunt*, ἀνεῴχθησαν. Hebræorum more clauſi dicuntur oculi cæcorum, quoniam luci non ſunt peruij. Itaque iis dicuntur aperiri qui ex cæcis fiunt videntes. Sed * vt & peculiari ratione dicũtur diuinitⁿ teneri oculi ne hoc vel illud cernant, qui tamen cæci non ſunt: ſic etiam dicuntur aperiri, vt Luc. 24.16. & 31. & Gen. 21.19.

11 *Vidi*, ἀνέβλεψα. Impropriè pro ἔβλεψα, quum propriè ſignificet deperditum videndi vſum rurſus obtinere. quod cæco nato non conuenit. Sed aliter vix græcè potuit τὸ βλέπειν dici, pro Videdi facultatem accipere, pro quo ſcitè & eleganter Syrus interpres habet, ואתחזי לי [*vethchezi li*] factum eſt mihi videre, tum hoc loco tum vers. 15. Sed & vulg. vbique vtitur vnico videndi verbo, vt vbique illum appareat τὸ βλέπειν legiſſe.

15 *Videndi facultatem eſſet adeptus*, ἀνέβλεψε. Impropriè *

nisi dicamus istos sic voluisse eleuare istius miraculi magnitudinem quasi videlicet iste non fuisset cęcus natus, sed amissum duntaxat visum oculorum recuperasset: quem sensum si sequamur, scribemus, *Visum recepisset*. Vulg. *vidisset*, obscurè, & malè, etiam si legamus ἐβλέψε.

Ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν Φαρισαίων τινὲς, Οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ Θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. Ἄλλοι ἔλεγον, Πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; Καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς.

16 Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Homo iste non est à Deo: nam Sabbatum non seruat. Alij dicebant, Quomodo potest quispiam peccator talia signa edere? Et dissidium erat inter eos.

16 *Dicebant ergo ex Pharisæis quidam, Non est hic homo à Deo, qui Sabbathum non custodit. Alij autem dicebant, Quomodo potest homo peccator hæc signa facere? Et schisma erat inter eos.*

Λέγουσι πάλιν τῷ τυφλῷ, Σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ ὅτι ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; Ὁ δὲ εἶπεν, Ὅτι προφήτης ἐστίν.

17 Rursus dicunt cæco, Tu quid dicis de ipso, quòd aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Propheta est.

17 *Dicunt ergo cæco iterum, Tu quid dicis de illo qui aperuit oculos tuos? Ille autem dixit, Quia Propheta est.*

Οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ, τοῦ ἀναβλέψαντος.

18 Non crediderunt ergo Iudæi de eo quòd cæcus fuisset, & vidēdi facultatem esset adeptus, vsquequo vocarūt eius parentes, eius *inquam* qui vidēdi facultatem fuerat adeptus:

18 *Non crediderunt ergo Iudæi de illo quia cæcus fuisset, & vidisset, donec vocauerunt parentes eius qui viderat.*

Καὶ ἠρώτησαν αὐτοὺς, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

19 Et interrogauerunt eos, dicentes, Hiccine est filius ille vester, quem vos dicitis cęcum natum esse? quomodo ergo nūc videt?

19 *Et interrogauerunt eos dicentes, Hic est filius vester, quem vos dicitis quia cæcus natus est? quomodo ergo nunc videt?*

Ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ, καὶ εἶπον, Οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη·

20 Responderunt eis parentes eius & dixerunt, Scimus hunc esse filium illum nostrum, & cæcum natum esse:

20 *Responderunt eis parentes eius, & dixerunt, Scimus quia hic est filius noster, & quia cæcus natus est:*

Πῶς δὲ νῦν βλέπει οὐκ οἴδαμεν· ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν· αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε, αὐτὸς περὶ αὐτοῦ λαλήσει.

21 Quomodo verò nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos nescimus: ipse ętatem habet, ipsum interrogate, ipse de se loquetur.

21 *Quomodo autem nunc videat, nescimus: aut quis eius aperuit oculos nos nescimus: ipsum interrogate: ætatem habet, ipse de se loquatur.*

Ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους· ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστὸν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

22 Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos: iam enim constituerant Iudæi vt siquis cum confiteretur esse Christum, synagoga moueretur.

22 *Hæc dixerunt parentes eius, quoniam timebant Iudæos: iam enim conspirauerant Iudæi vt siquis eum confiteretur esse Christum, extra synagogam fieret.*

Διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, Ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

23 Propterea parentes eius dixerunt, Ætatem habet, ipsum interrogate.

23 *Propterea parentes eius dixerunt, Quia ætatem habet, ipsum interrogate.*

Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον ὃς ἦν τυφλὸς, καὶ εἶπον αὐτῷ, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

24 Secundò ergo vocarunt hominem qui fuerat cæcus & dixerunt ei, Tribue gloriā Deo: nos hunc hominem scimus peccatorem esse.

24 *Vocauerunt ergo rursum hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei, Da gloriam Deo: nos scimus quia hic homo peccator est.*

Ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος καὶ εἶπεν, Εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν οἶδα, ὅτι

25 Respōdit igitur ille & dixit, An peccator sit, nescio: vnum

25 *Dixit ergo eis ille, Si peccator est, nescio: vnum*

16 *Peccator*, ἁμαρτωλός. Hebr. חטא [*chuta*] homo impius, & qui velut artem peccandi exerceat, quem etiam simili ratione Græci poëtæ κακῶν ῥεκτῆρα vocant. ¶ *Talia* τοιαῦτα. Vulg. & Erasmus, *Hæc*, id est ταῦτα.

* 17 *Quòd aperuit*, ὅτι ἤνοιξε. Vulg. *Qui*, ὅστις, nisi perperam scriptum est *Qui* pro *Quia*. De hoc dicendi genere quod Gallis etiam familiarissimum est, vide suprà, 2.8. & 8.43.

19 *Filius ille vester*, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur Græcè articulus, vt certum ac bene notum hominem designari sciant.

* 22 *Constituerant*, συνετέθειντο. Vel pacti fuerant. Ostendit enim hoc verbum nō fuisse istud legitimè, sed, vt Latini loquuntur, ex composito factum decretum. Vulgata & Erasmus, *Conspirarant*. rectè quidem, sed tamen conspirare respondet alij verbo. ¶ *Synagoga moueretur*, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulg. *Extra synagogam fieret*, minùs obscurè. Eras. *E synagoga eiiceretur*, ambiguè. Potest enim eiici è cætu aut quopiam loco cui tamen ius redeundi non adimitur. Placuit igitur mihi illam Latinorum solennem ac magis perspicuam formulam potius imitari, apud quos dicebatur Senatu moueri cui dignitas Senatoria, Censoris auctoritate abrogabatur, quem Græci diuersa ratione, ἀπὸ δοκιμασιῶν & ἀμνημόνευτον dicebant. Eiici verò è synagoga, idē fuit atque in populo Dei non censeri, & velut prophanum haberi, vt loquitur Dominus Matt. 18. 17. Fuit autē prima hæc species excommunicationis ab Heb. * NIDDVI vocata, id est sūmotio & exclusio à cōmuni cętui: hodie minor excommunicatio in Ecclesiis dicta. Hæc si nihil pro fuerat peccatori non respiscenti, pronuntiabatur Cherem, id est ἀνάθεμα, quod videtur Apostolus per traditionem Satanæ intelligere: ac tandem etiam SAMATHA, quæ fuit vltima deuotio & execratio. qua de re vide 1. Cor. 16. 22. Est igitur Græcè ἀποσυνάγωγος qui Hebræis MENVDDEM dicitur. Hæc ex Elia in Thesbite.

24 *Tribue gloriam Deo*, δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Ios. 7. 19. & 1. Sam 6. 5. hanc fuisse solennem quandam formulā qua adigebatur aliquis ad culpam corā Deo agnoscendam. Perinde autem id erat acsi reo dictum esset, Cogita te coram Deo esse, qui rem totam nouit. Reuerere igitur ipsius maiestatem, & hunc illi honorem habe, vt palàm fateri rem totam malis quam coram eo mentiri.

τυφλὸς ὢν, ἀρτι βλέπω.

Εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, Τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς, Εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;

Ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτὸν, καὶ εἶπον, Σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου· ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.

Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι Μωσῆ λελάλησεν ὁ Θεός· τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.

Ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐν τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστὶ, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ἁμαρτωλοὺς ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει· ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τούτου ἀκούει.

Ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.

Εἰ μὴ οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Ἐν ἁμαρτίαις σὺ γεγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; Καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.

Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω· καὶ εὑρὼν αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ, Σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;

Ἀπεκρίθη ἐκεῖνος καὶ εἶπε, Τίς ἐστι, Κύριε, ἵνα πιστεύσω εἰς αὐτόν;

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Καὶ ἑώρακας αὐτὸν, καὶ ὁ λαλῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

Ὁ δὲ ἔφη, Πιστεύω, Κύριε. καὶ προσεκύνησεν αὐτῷ.

Καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς, Εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον· ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες, τυφλοὶ γένωνται.

scio, me quum cæcus fuerim, nunc videre.

26 Dixerunt autem ei rursus, Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

27 Respondit eis, Iam vobis dixi, & nõ audiuistis: cur iterum vultis audire? num & vos fieri vultis ipsius discipuli?

28 Itaque conuitiati sunt ei, & dixerunt, Tu discipulus illius es: nos autem Mosis discipuli sumus.

29 Nos scimus Deum esse loquutum Mosi: hic autem vnde sit nescimus.

30 Respondit eis ille, & dixit, At enim istud mirum est, quòd vos nesciatis vnde sit, & tamen aperuit meos oculos.

31 Scimus autẽ quòd Deus peccatores non audiat: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem eius exequitur, hunc audit.

32 Ab seculo non est auditum aliquem aperuisse oculos eius qui cæcus natus fuerit.

33 Nisi esset hic à Deo, non posset quicquam facere.

34 Responderunt & dixerũt ei, Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

35 Audiuit Iesus eum eiectũ foras: & quũ inuenisset eum, dixit ei, Tu ne credis in Filium Dei?

36 Respondit ille & dixit, Quis est, Domine, vt credam in eum?

37 Dixit autem ei Iesus, & vidisti eum, & qui loquitur tecum, ille est.

38 At ille ait, Credo, Domine. Et adorauit eum.

39 Et dixit Iesus ‖ Ad iudicium *exercendum* ego in hunc mundum veni: vt qui non vident, videãt, & qui vident, cæci fiãt.

scio, quia cæcus quum essem, modo video.

26 *Dixerunt ergo illi, Quid fecit tibi? Quomodo aperuit tibi oculos?*

27 *Respõdit eis, Dixi vobis iam, & audistis: quid iterũ vultis audire? nunquid & vos vultis discipuli eius fieri?*

28 *Maledixerunt ergo ei, & dixerunt, Tu discipulus illius sis: nos autem Moysi discipuli sumus.*

29 *Nos scimus quia Moysi loquutus est Deus: hunc autem nescimus vnde sit.*

30 *Respondit ille homo, & dixit eis, In hoc enim mirabile est quia vos nescitis vnde sit, & aperuit meos oculos.*

31 *Scimus autẽ quia peccatores Deus non audit: sed siquis Dei cultor est, & voluntatem eius facit, hunc exaudit.*

32 *A seculo non est auditum quia quis aperuit oculos cæci nati.*

33 *Nisi esset hic à Deo, non poterat facere quicquam*

34 *Responderunt & dixerunt ei, In peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.*

35 *Audiuit Iesus quia eiecerunt eum foras: & quum inuenisset eum, dixit ei, Tu credis in Filium Dei?*

36 *Respõdit ille & dixit, Quis est, Domine, vt credam in eum?*

37 *Et dixit ei Iesus, Et vidisti eum, & qui loquitur tecum, ipse est.*

38 *At ille ait, Credo Domine. Et procidens adorauit eum.*

39 *Et dixit ei Iesus, In iudicium ego in hunc mundum veni: vt qui non vident videant, & qui vident cæci fiant.* Supr. 3. 17. int. 12. 47.

---

27 *Et non audiuistis,* καὶ οὐκ ἠκούσατε Vetus interpres legit οὐ ἠκούσατε, *& audiuistis*: & rectius fortassis quoniam sic melius cohærent sequentia.

28 *Conuiciati sunt,* ἐλοιδόρησαν. Vulg. *maledixerunt*, quod respondet τοῦ καταρᾶσθαι, pro imprecatione videlicet. Nam pro κακολογεῖν raro dicitur. Quid sit autem τὸ λοιδορεῖν, sic eleganter docet Basil. in definitionibus breuioribus Ῥῆμα κοινὸν διαθέσεως τοῦ ἀτιμάσαι λεγόμενον, λοιδορία ἐστὶν. κἂν αὐτὸ τὸ ῥῆμα μὴ δόξῃ εἶναι ὑβριστικόν. ¶ *Es, εἶ* Vulg. *sis.* Sed antithesis ipsa videtur ostendere veram scripturam & sententiam.

29 *Vnde sit,* πόθεν ἐστὶν. Hoc quoque dicendi genus è medio petitum est, & aliud declarat quàm verba ipsa sonent. Nec enim de patriæ, vel familiæ nomine ambigebant, sed de ipsius munere & auctoritate dicunt sibi non constare: videri tamen à Deo non esse, quia Sabbathum violaret.

30 *Ille,* ὁ ἄνθρωπος. Id est ἀνής. Hebr. ad verbum Homo ille. ¶ *At enim,* γάρ id est *Certè.* Vulg. *In hoc enim,* ἐν τούτῳ γάρ. Huiusmodi formulæ loquendi plurimæ petitæ sunt ex communi loquendi vsu. sed non quibusuis linguis vsitatæ. in quibus explicandis non est in singulis vocibus hærendum. ¶ *Et [tamen]* καί. Similem ellipsin particulæ aduersatiuæ annotauimus Matth. 2. 6.

31 *Nõ audiat,* οὐκ ἀκούει. Hæc vna est ex cõmunibus notitiis quas Satã & peccatũ prorsus abolere in mẽtibus humanis non potuit, vnde recte Achilles Homericus, Ὅς κε θεὸς ὄπιθεν ἴκηαι, μάλα τ' ἔκλυον αὐτοῦ. Peccatoris autẽ nomine non intelligitur quẽ rectè pœnitet anteactæ vitæ, sed is in quo regnat peccatũ. Malè tamẽ hactenus hæc sententia vniuersaliter miraculis applicatur, quũ miraculorũ donum pseudoprophetis etiã interdũ tribuatur, Deut. 13. 2. Mat. 7. 22. & 24. 14. Et tamẽ demõstratiuè Christus à suis miraculis, non tantùm doctrinę suæ veritatẽ, sed etiam Deitatem suam probat, quum ea quæ vnius Deitatis propria est potestate, non autem mutuatitia virtute ederet miracula.

34 *In peccatis,* ἐν ἁμαρτίαις. id est peccatis coopertus & implicitus, quoniam videlicet cæcus natus erat. ¶ *Foras,* ἔξω. nempe extra Synagogam, siue templum, vt fuerit non simplex duntaxat extrusio, sed etiam cæremonialis, vt ἀποσυναγωγὸς factus esse intelligeretur. Sic autem tyrannicè extrudi quàm non sit damnosum, imò coram Deo pretiosum, ex hoc exemplo liquet, & quotidie nunc quoque pij multis locis experiuntur.

39 *Ad iudiciũ [exercendũ,]* εἰς κρίσιν. Id est, Cum summo imperio & auctoritate, vt statuã quod iustum & æquũ est.

Nam iudicium ſimpliciter hìc accipi pro condemnatione non poteſt, quum, vt obſeruat doctiſſimus interpres, ad illuminationis gratiã extẽdatur, ſed pro eo iure potius qd princeps aliquis habet hoc vel illud cõſtituendi: vt ipſe ſuprà expoſuit 5.27 & 30. qua de re pulchra narrat Dauid Pſal.2.7. & Pſal.50.1. Sed mihi tamẽ videtur, hoc quidẽ loco, iudicij vocabulum præterea etiam complecti iuſtum illius poteſtatis vſum. Exiſtimo enim Dominum, iniqua eorum ſententia offenſum, qui hunc tanquam profanum ac blaſphemum, ex fidelium albo expunxerant, eum conſolari, & ſuam iuriſdictionem cum illorum tyrannide comparare. quaſi diceret, Iſti pro arbitrio ſuo ſibi arrogant populi Dei adminiſtrationem, quaſi ſoli omnia videant, & ſint lumen verſantium in tenebris, vt Rom. 2. 18. at ego veni vt iſtos reprimam: mea eſt iuriſdictio, quam ego longè alia ratione exercebo quàm iſti ſoleant. nam quos iſti pro cæcis habent, illos ego luce donabo: iſtos autem ſuperbos & arrogantes, qui ſe ſolos putãt acutiſſimè cernere, illos, inquam, ego tractabo vt æquum eſt, quum illos in denſiſſimas ignorãtiæ tenebras demergam, vt prædictum fuit ab Eſaia, toto capite 29. ¶ *Qui vident*, οἱ βλέποντες. In cæcorum ac videntium nominibus ironica eſt μίμησις. Loquitur enim ex Phariſæorum opinione, qui reliquos in tenebris verſari, ſe ſolos omnia videre, ſibi perſuaſerant: quos graphicè prorſus deſcribit Paulus Rom.2.17.18.19.20 & 21. Nec verò huius iuſti Dei iudicij exempla longius quàm ab hoc noſtro ſeculo petere neceſſe eſt. Prodeant omnes Phariſæorum noſtri temporis Academiæ: habet, Dei beneficio, Eccleſia illa cæca & hæretica (quam vocant) ſeptennes pueros qui teſte vniuerſo mundo poſſint illos non ad pudorem quidẽ, (quem iampridem nullum habent) ſed ad inſaniam adigere.

Καὶ ἤκουσαν ὁι τῶν Φαρισαίων ταῦτα οἱ ὄντες μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ, Μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί ἐσμεν;

Εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχετε ἁμαρτίαν. νῦν δὲ λέγετε, Ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν ἁμαρτία ὑμῶν μένει.

Κεφάλαιον ι.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ μὴ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων, ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ καὶ ληστής.

Ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν προβάτων.

Τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούει· καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄνομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

Καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν αὐτῶν πορεύεται· καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ, ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

Ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξονται ἀπ' αὐτοῦ· ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν φωνήν.

Ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

Εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

Πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃσταί· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

40 Audierunt autem hæc quidam ex Phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerunt ei, Num & nos cæci ſumus?

41 Dixit eis Ieſus, Si cæci eſſetis, nõ haberetis peccatũ, nunc vero dicitis, Videmus: itaque peccatum veſtrum manet.

CAP. X.

1 AMen amen dico vobis, qui non ingreditur per oſtium in caulam ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro.

2 Qui verò ingreditur per oſtium, paſtor eſt ouium.

3 Huic aperit ianitor, & oues vocem eius audiunt: & ſuas oues vocat nominatim, & educit eas.

4 Quúmque ſuas oues emiſerit, antegreditur eas: & oues eum ſequuntur, quia norunt vocem eius.

5 Alienum autem nequaquam ſequentur ſed fugient ab eo: quia nõ norũt vocẽ alienorum.

6 Hanc ſimilitudinem dixit eis Ieſus. Illi verò non cognouerunt quænam illa eſſent quę loquebatur eis.

7 Ieſus ergo rurſum dixit eis, Amen amen dico vobis, ego ſum oſtium illud ouium.

8 Quotquot ante me venerũt, fures ſunt & latrones: ſed non auſcultarunt eos oues.

40 *Et audierunt quidam ex Phariſæis qui cum ipſo erant, & dixerunt ei, Nunquid & nos cæci ſumus?*

41 *Dixit eis Ieſus, Si cæci eſſetis, non haberetis peccatum: nunc verò dicitis, Quia videmus: peccatum veſtrum manet.*

CAP. X.

1 *AMen amen dico vobis, qui non intrat per oſtiũ in ouile ouium, ſed aſcendit aliunde, ille fur eſt & latro.*

2 *Qui autem intrat per oſtium, paſtor eſt ouium.*

3 *Huic oſtiarius aperit, & oues vocem eius audiunt: & proprias oues vocat nominatim, & educit eas.*

4 *Et quum proprias oues emiſerit, ante eas vadit: & oues illum ſequuntur, quia ſciunt vocem eius.*

5 *Alienum autem non ſequuntur ſed fugiunt ab eo: quia non nouerunt vocem alienorum.*

6 *Hoc prouerbium dixit eis Ieſus: illi autem non cognouerunt quid loqueretur eis.*

7 *Dixit ergo eis iterum Ieſus, Amen amen dico vobis, quia ego ſum oſtium ouium.*

8 *Omnes quotquot venerũt, fures ſũt & latrones: ſed nõ audierũt eos oues.*

---

41 *Si cæci eſſetis*, εἰ τυφλοὶ ἦτε. Id eſt, ſi vos cæcos eſſe noſſetis, lucis beneficium quereretis, & ita luce recepta beati eſſetis. ¶ *Manet*, μένει. firmum videlicet & immotum vobis incumbens, vt rectè explicat Syrus interpres.

IN CAPVT X.

3 *Ianitor*, ὁ θυρωρός. Loquitur ex illorum temporum more quo ſolebant patresfamiliâs ſeruum aliquem habere perpetuò ad fores domus aſſidentem, ~~interdum etiam catenis vinctum~~, vt ex illa Ouidij Elegia apparet, *Ianitor indigne dura relegate catena.*

6 *Hanc ſimilitudinem*, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Euangeliſtis dicitur παραβολὴ, ab vno Iohanne vbique dicitur παροιμία, quum alioqui Paræmia ~~diuerſum quiddam~~ declaret, vt alibi diximus. Sic nimirum voluit Iohannes exprimere quod Hebræi מָשָׁל [*maſchal*] vocant, ſermonem videlicet figuratum.

7 *Ouium*, τῶν προβάτων. id eſt quo ingreſſus in caulam patet ouibus. qua voce tum Eccleſiam in terris, tum celeſte illud regnum intelligi, in quod oues omnes veræ tandem colligentur.

8 *Ante me*, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deeſt in Vulgata Latina & apud Syrum interpretem, & in ſeptem exemplaribus: & pro εἰσὶ, *ſunt*, in vno ſcribitur ἦσαν, erant. Quanuis autem vniuerſale ſit hoc pronuntiatum, eſt tamen accommodandum ad id de quo agitur. Chriſtus dicit ſe eſſe oſtium, quo dicto alios omnes excludit. Itaque fures ac latrones vocat eos omnes qui oſtij nomen ſibi vindicarunt. Atqui ~~nullus vnquam ex ſanctis, nec Moſes, nec~~ Prophetæ, ſe ~~dixerunt eſſe oſtium, ſed Chriſtum potius pro oſtio indicarunt ouibus~~. Ergo ad eos non pertinet hoc Chriſti dictum.

dictum Augustinus quoque contra legis aduersarium lib. 2.cap.4.non legit πρὸ ἐμοῦ ab aduersario citatum, & inquit venisse hoc loco omnes eos intelligi qui missi non fuissent. Idem tamen contra Faustum, lib.6,cap.16, istud admittit, & inquit Mosen & Prophetas non venisse ante Christum, sed cum Christo.

Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται· καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει.

Ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ καὶ θύσῃ καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.

Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός· ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.

Ὁ μισθωτὸς δὲ, καὶ οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει· καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα.

Ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.

Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαι ὑπὸ τῶν ἐμῶν. καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα.

Καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.

Καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι· καὶ γενήσονται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν.

Διὰ τοῦτο ὁ πατήρ με ἀγαπᾷ ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.

Οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ ἐξουσίαν

9 Ego sum illud ostium: per me siquis introierit, seruabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

10 Fur non venit nisi vt furetur, & mactet ac perdat *oues*: ego veni vt vitam habeant, & abundent.

11 ‖ Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor animam suam deponit pro ouibus.

12 Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videns lupum venientem, relinquit oues, & fugit: lupus autem rapit & dissipat oues.

13 Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non est illi cura ouium.

14 Ego sum pastor ille bonus, & agnosco meas, & agnoscor à meis. prout nouit me Pater, & ego noui Patrem.

15 Et animam meam depono pro ouibus.

16 Alias etiam oues habeo quæ non sunt ex hac caula: illas quoque oportet me adducere: nam vocem meam audient: ‖ fiétque vnus grex, & vnus pastor.

17 Propterea Pater me diligit, quia ‖ ego depono animam meã vt eam rursus assumam.

18 Nemo tollit eam à me, sed ego depono eam per meipsum: potestatem habeo deponendi

9 *Ego sum ostium: per me siquis introierit, saluabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.*

10 *Fur non venit nisi vt furetur & mactet & perdat: ego veni vt vitam habeant, & abundantius habeant.*

11 *Ego sum pastor bonus: bonus pastor animã suam dat pro ouibus suis.* Esa.40.11 ezech.34.23

12 *Mercenarius autem, & qui non est pastor, cuius non sunt oues propriæ, videt lupum venientem, & dimittit oues, & fugit: & lupus rapit, & dispergit oues.*

13 *Mercenarius autem fugit, quia mercenarius est, & non pertinet ad eum de ouibus.*

14 *Ego sum pastor bonus, & cognosco meas, & cognoscunt me meæ. sicut nouit me Pater, & ego agnosco Patrem.*

15 *Et animam meam pono pro ouibus.*

16 *Et alias oues habeo quæ non sunt ex hoc ouili: & illas oportet me adducere, & vocem meam audient: & fiet vnum ouile & vnus pastor.* Ezech.37.22

17 *Propterea me diligit Pater, quia ego pono animam meam vt iterum sumam eam.* Esa.53.7

18 *Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à meipso: potestatem habeo po-*

9 *Ingredietur & egredietur,* εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Heb. יבא ויצא [*iabo veietse*,] id est securus vitam aget. Ita enim hoc quasi prouerbium accipitur apud Hebræos, vt Deut.28.6, Psal.121.8. Sicut Gallicè dicimus, *Aller & venir.* Hic tamen videtur peculiaris esse allusio ad pastorum officium, quoniam videlicet oues ad pascua educuntur quotidie, & inde rursus in caulas redeunt.: Vide Act 1.21.

10 *Et abundent,* καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Vulgata & Erasmus, *Et abundantius habeant:* quasi videlicet aliquid antè habuerint quàm ad eas veniret pastor. In vetustissimo exemplari meo istud deest, quod tamẽ non est superuacaneum, siue hoc referas ad donorum seu cælestis seu huius vitæ incrementa, siue ad æternæ vitæ commendationem referamus, quam qui adeptus est, verè summa felicitate veluti redundet.

11 *Deponit,* τίθησιν. Vetustissimus codex meus habet δίδωσι, *dat*, vt vertit etiam Vulg.

13 *Non est illi cura,* οὐ μέλει αὐτῷ. Vulg. *Non pertinet ad eũ:* barbarè & ambigué.

14 *Nouit,* γινώσκει: i. diligit, approbat, sibi coniunctissimum habet. Sic apud Hebræos accipitur verbum ידע [*iadah*,] vt Psal.1.6, & 37.18. Matth.7.23. Itaque ad hunc locum non pertinet disputatio illa subtilis potius quàm solida, quomodo Pater æternam suam sapientiam noscat. Nec enim particula καθὼς paritatem, sed similitudinem duntaxat arctissimæ consensionis declarat: & perperam antea distinctus fuit hic versiculus.

16 *Grex.* ποίμνη. Vulgata, *Ouile.* Qua voce non grex ipse, sed ouium stabulum declaratur: quod vnum vix vnquam fuit, & non modo falsò, sed etiam stultè & impudenter Romæ collocatur. ¶ [*Et*] *vnus pastor,* εἷς ποιμήν Sic apud Hebræos sæpe etiam inter duo incisa deest copula: apud Græcos autem & Latinos admodum raró. Nam tria minimùm incisa plerunque requiruntur, vt locus sit asyndeto. Similem ellipsin annotauimus semel apud Lucam, & 1.Timoth.4.3.

17 *Propterea,* διὰ τοῦτο. Notandus est hic locus aduersus eos qui διὰ τὸ Χριστοῦ & διὰ τὸν Χριστὸν subtili quadam ratione distinguunt, vt Christi meritum eneruent. Christus certè, quatenus homo est, sua obedientia ac perfecta iustitia promeritus est secundum Dei erga nos gratiam, vitam ac benedictionem quæ Legi est annexa, nobis omnibus qui hac iustitia per fidem nobis imputata iusti constituimur, vt vná cum ipso regnemus: sicut explicat Paulus Rom.5.19, & Philip.2.7.8.& 9. ¶ *Depono,* τίθημι. Vel, *Deponam.* Sed tamen præsens tempus seruare malui, quia Christus, ex quo natus est, quodammodo cœpit vitam suam pro nobis deponere, ita vt tota ipsius vita nihil aliud fuerit quam iugis quædam mors quam pro peccatis nostris subiit. Itaque iam tum moriebatur, quum hæc diceret, quãuis etiam proprie sacrificium crucis respiciat.

Act. 4.28. ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.

eam, & potestatem habeo rursus eam assumendi. ‖Hoc mandatum accepi à Patre meo.

nendi eam, & potestatem habeo iterum sumendi eã. Hoc mandatum accepi à Patre meo.

Σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις διὰ τοὺς λόγους τούτους.

19 Dissidium igitur rursum ortum est inter Iudæos propter istos sermones.

19 *Dissensio iterum facta est inter Iudæos propter sermones hos.*

Ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν, Δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται· τί αὐτοῦ ἀκούετε;

20 Dicebant autem multi eorũ, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?

2 *Dicebant autem multi ex ipsis, Dæmonium habet, & insanit: quid eum auditis?*

Ἄλλοι ἔλεγον, Ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου· μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοίγειν;

21 Alij dicebant, Hæc verba nõ sunt dæmoniaci: "num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

21 *Alij dicebant Hæc verba non sunt dæmonium habentis: numquid dæmonium potest cæcorum oculos aperire?*

Ἐγένετο δὲ τὰ Ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν.

1. Mach. 4. 59.

22 ‖Facta sunt autem "Encænia Hierosolymis, & hyems erat.

22 *Facta sunt autem Encænia in Ierosolymis, & hyems erat.*

Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος.

23 Et ambulabat Iesus in templo in porticu Solomonis.

2 *Et ambulabat Iesus in templo, in porticu Salomonis.*

Ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ, Ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ.

24 Cinxerunt igitur eum Iudæi, & dixerunt ei, Quousque animam nostram "suspendis? si tu es Christus dic nobis "aperté.

2. *Circumdederunt ergo eum Iudæi, & dicebant ei, Quousque animam nostram tollis? si tu es Christus, dic nobis palám.*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν καὶ οὐ πιστεύετε· τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

25 Respondit eis Iesus, Dixi vobis, nec creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hęc testantur de me.

25 *Respondit eis Iesus, Loquor vobis, & non creditis: opera quæ ego facio in nomine Patris mei, hæc testimonium perhibent de me.*

Ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· ὅτι οὐκ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν.

26 Sed vos non creditis: "non enim estis ex ouibus meis, "sicut dixi vobis.

26 *Sed vos non creditis, quia non estis ex ouibus meis, sicut dixi vobis.*

Τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι·

27 Oues meæ vocem meam audiunt, & ego eas agnosco, & sequuntur me:

27 *Oues meæ vocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me:*

Κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς, καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου.

28 Et ego vitam æternam do eis, nec peribunt in ęternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.

28 *Et ego vitam æternam do eis, & non peribunt in æternum, & non rapiet eas quisquã de manu mea.*

Ὁ πατήρ μου ὃς δέδωκέ μοι, μείζων

29 "Pater meus qui *eas* dedit

2 *Pater meus qui dedit*

---

21 *Num dæmonium*, μὴ δαιμόνιον. In vno codice legimus μὴ δαιμόνιον ἔχων, num qui dæmonium habet: quod maxim è probo.

22 *Encænia*, τὰ ἐγκαίνια. Sacer (vt quidam scribit) apud Iudæos hic dies erat ob memoriã instaurati templi, post diutinam sub Persis & successorum Alexandri, ac in primis illius Antiochi tyrannidem. Imò verò non vnius diei, sed octo dierum hoc sacrum erat, nec institutum in memoriam reditus ex Babylonia, (quæ & ipsa distincta est à Perside) sed à Iuda Machabæo; quũ, pulso Antiochi præsidio, templum ac cultum Dei instaurasset. Sic enim de his scribitur 1. Mach. 4. 59, Καὶ ἔστησεν Ἰούδας καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἐκκλησία Ἰσραὴλ, ἵνα ἄγωνται αἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτοῦ, ἐνιαυτὸν κατ' ἐνιαυτόν, ἡμέρας ὀκτώ, ἀπὸ τῆς πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασλεῦ, μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. Id est, *Constituit Iudas & fratres eius, totáque Israelis cõcio, vt dies dedicationis altaris suis temporibus agitarentur singulis annis, videlicet octo dies, à* x x v *die mensis Chasleu, magno cum gaudio ac lætitia.* Hæc ille: quibus hoc etiam addo, ἐγκαίνια non rectè ficto nouo vocabulo Castellionem interpretari *Renoualia*, quum ἐγκαινίζειν dicantur quæ sacro vsui veluti initiantur, vt Heb. 9. v. 18, & 10. v. 20. Liquet autẽ etiam ex illo quem citaui loco, cur addat Iohannes hyemem fuisse, quum mensis כסלו [*chisleu*] maxima ex parte Decembri nostro respondeat.

24 *Suspendis?* αἴρεις; id est anxiam ac suspensam tenes? Vulg. *Tollis?* Nec desunt qui αἴρειν accipiant pro tollere è medio ac perdere, veluti Latini dicunt, Quid me enecas? sed hæc interpretatio absurda est. ¶ *Apertè*, παῤῥησίᾳ. Vulg. *Palám.* Ego malo ad ipsum loquendi genus referre, vt etiam infrà accipitur, 11. 14. Neque enim poscunt vt publicè duntaxat respondeat, sed vt apertè & sermone minimè ambiguo dicat an sit promissus ille Messias. Idem annotauimus Mar. 8. 32.

26 *Non enim estis*, οὐ γάρ ἐστε. In quibusdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἐστέ, quia non estis. Sed vtcunque legas, sciendum est, causam altiorem adferri cur non credant, non autem consequutionem necti, vt suprà 8. 44, quum colligitur, diabolum non perstitisse in veritate, ex eo quòd veritas in eo non sit. Item Lucæ 7. 47, vbi ex magna dilectione colligitur remissio multorum peccatorũ, *Quia*, inquit, *cui pauciora peccata remissa sunt, is minus diligit.* In illis igitur exemplis res ipsa ostendit ὅτι notare consequens, ex quo antecedens colligitur. Hic verò ex contrario declarat antecedens, ex quo intelligitur consequens. Prius enim oues nos esse oportet (id est ouili Dei destinatos) quàm Pastoris vocem audiamus: prius nos diligi quàm diligamus: prius trahi, audire ac discere, quàm ad eum veniamus. Neque tamen propterea vel incredulitatis auctor vel damnationis reproborum causa censendus est Deus, quum voluntaria sit eorum contumacia, nec aliter quàm merentes damnentur. Isti igitur non audiunt, idcirco quia non sunt ex ouibus: quanquam rectè etiam hoc ex illo colligas, quia ouem esse, & suo tempore audire, ita sunt inter se cõiuncta vt distingui quidem possint, separari non possint.

¶ *Sicut dixi vobis*, καθὼς εἶπον ὑμῖν. Hæc à nonnullis connectuntur cum sequenti versiculo. Erasmus putat à quopiam addita. Ego verò non puto redundare, quum præsertim in omnibus nostris codicibus summo consensu & apud Syrum interpretem legantur.

29 *Pater meus*, ὁ πατήρ μου. Augustinus, & qui Cyrillum supplere studuit, legit ὁ πατήρ μου ὃ δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί. id est Quod mihi dedit Pater meus, maior est omnibus, vt Tertull.

vt Tertul. aduersus Praxeam. & August. qui de Ecclesia interpretatur, quæ omnem vim aduersariorũ superat: hîc verò de diuina Christi virtute, cui frustra se opponat Satan cum suis. Ego eam lectionem sum sequutus quam in omnibus exemplaribus reperi, & Nonnus etiam expressit.

πάντων ἐστί· καὶ οὐδὲς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου.

Ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν.

30 Ἐβάσασα· ἔν πάλιν λίθους οἱ Ἰουδαῖοι ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν.

31 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με;

32 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες, Περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας· καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν Θεόν.

33 Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, Ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε;

34 Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή.

35 Ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι;

36 Εἰ οὐ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύετέ μοι·

37 Εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις πιστεύσατε· ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

38 Ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.

39 Καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ.

40 Καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον, Ὅτι Ἰωάννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶπεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.

mihi, maior omnibus est: neque quisquam potest eas rapere e manu Patris mei.

30 Ego & Pater vnum sumus.

31 Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi vt eum lapidarent.

32 Respondit eis Iesus, Multa bona opera exhibui vobis ex Patre meo: propter quod illorum operum me lapidatis?

33 Responderunt ei Iudæi, dicentes, Ob bonum opus non lapidamus te, sed ob blasphemiã, id est, quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.

34 Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, Ego dixi, Dij estis?

35 Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:

36 Me, quem Pater sanctificauit & misit in mundum, vos dicitis me blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?

37 Si nõ facio opera Patris mei, nolite credere mihi.

38 Sin verò facio, etiamsi mihi non credatis, operibus *tamen* credite: vt cognoscatis & credatis Patrem in me esse, & me in eo.

39 Rursus ergo studebant eum prehendere: sed exiuit ex eorum manu.

40 Abijitque rursus ad traiectũ Iordanis, in eum locum vbi primùm fuerat Iohannes baptizãs, mansitque illic.

41 Multi autẽ veniebãt ad eũ, & dicebãt, Iohãnes quidẽ signum nullũ edidit: quæcunque autem de isto dixit, vera erant.

mihi, maior omnibus est: & nemo potest rapere de manu Patris mei.

30 *Ego & Pater vnum sumus.*

31 *Sustulerũt ergo iterum lapides Iudæi vt lapidarent eum.*

32 *Respondit eis, Multa bona opera ostendi vobis ex Patre meo: propter quod eorum opus me lapidatis?*

33 *Responderunt ei Iudæi, De bono opere non lapidamus te, sed de blasphemia, & quia tu homo quũ sis, facis teipsum Deum.*

34 *Respondit eis Iesus, Nónne scriptum est in Lege vestra, Quia ego dixi, Dij estis?* Psal. 81. 6

35 *Si illos dixit deos ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura:*

36 *Quem Pater sanctificauit & misit in mundum, vos dicitis, Quia blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum?*

37 *Si non facio opera Patris mei, nolite credere mihi:*

38 *Si autem facio, etsi mihi non vultis credere, operibus credite: vt cognoscatis & credatis quia Pater in me est, & ego in Patre.*

39 *Quærebant ergo eum apprehendere: & exiuit de manibus eorum.*

40 *Et abijt iterum trans Iordanem in eum locum vbi erat Iohannes baptizans primùm: & mansit illic.*

41 *Et multi venerunt ad eum, & dicebant, Quia Iohannes quidem signum fecit nullum: omnia autem quæcunque dixit Iohannes de hoc, vera erant.*

30 *Vnum*, ἕν. Nempe & naturæ siue essentiæ ταυτότητι, & vno in volendo & agendo consensu, distinctis tamen personis, quamobrem etiam dicit plurali numero Sumus, vt rectè obseruant Patres.

32 *Ex Patre meo*, ἐκ τοῦ πατρός μου. Id est, Patris mei auctoritate fretus.

33 *Id est*, καὶ. Sic conuerti, vt ostenderem καὶ hoc loco non proprie copulam esse, sed potius per epexegesin explicandum: quanuis sic etiam loquuntur Latini, vt Virg. *Iudicium Paridis, spretæque iniuria formæ.* Theophylactus Romanus omittit &. Similes autem ellipses multas iam annotauimus suprà, 5. 19.

34 *Vestra*, ὑμῶν. Id est, quam verè diuinam fatemini: vel quam à vobis solis verè intelligi iactatis. Legem autem appellat in genere sacra scripta.

35 *Solui*, λυθῆναι. Id est, violari, aut irrita fieri, vt Matth. 5. 17, & 15. aut destrui, vt suprà, 7. 23.

36 [*Me*] *quem Pater*, ὃν ὁ πατήρ. Supplendum fuisse pronomen primæ personę, liquet ex eo quod dixit βλασφημεῖς potius quam βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutauimus in obliquam, vt personæ mutationem vitaremus. qua de re diximus suprà, 1. cap. 20. ¶ *Sanctificauit*, ἡγίασε. Id est peculiari propriáque ratione Filium Dei existentẽ, nempe & ipsi ὁμοούσιον quatenus Deus, & qui Spiritum non acceperim ad mensuram quatenus homo sum, vt supra, 2. 34. & Psal. 45. 8.

37 *Opera Patris mei*, τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου. Id est, quæ nullus nisi solus Deus efficere potest, quem voco meum Patrem.

38 *In eo*, ἐν αὐτῷ. videlicet Patre. Nam sic etiam legit Vulgata, & in vno exemplari scribitur ἐν τῷ πατρὶ, vt citatur etiam hic locus ab Athanasio in tractatu de incarnatione. Esse autem Filium in Patre, & Patrem in Filio, τὸ ὁμοούσιον simul & ἰσοδυναμίαν declarat.

40 *Ad traiectum Iordanis*, πέραν τοῦ Ἰορδάνου Vulg. & Erasmus *trans Iordanem*. Vide suprà, 1. 28.

41 *Dixit*, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa est repetitio antecedentis pro relatiuo, quam studuimus vitare propter amphiboliam. Nam istud in vno exemplari deesse animaduertimus: & relatiua interdum, vbi etiam necessaria videntur, solet Iohannes negligere, vt suprà, versu 29. post δίδωκε.

42 Καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

Κεφάλαιον ια.

1 ΗΝ δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, ἐκ τῆς κώμης Μαρίας & Μάρθας τῆς ἀδελφῆς αὐτῆς.

2 (Ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν Κύριον μύρῳ, καὶ ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς· ἧς ὁ ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει)

Matt.26.7 infrà, 12.2

3 Ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι, Κύριε, ἴδε, ὃν φιλεῖς ἀσθενεῖ.

4 Ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν, Αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ· ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ δι' αὐτῆς.

5 Ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.

6 Ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας·

7 Εἶτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, Ἄγωμεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.

8 Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, Ῥαββὶ, νῦν ἐζήτουν σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;

9 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει·

10 Ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτὶ, προσκόπτει· ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.

11 Ταῦτα εἶπε· καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζαρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται· ἀλλὰ πορεύομαι ἵνα ἐξυπνίσω αὐτόν.

12 Εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτῷ, Κύριε, εἰ κεκοίμηται, σωθήσεται.

13 Εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ἐκεῖνοι δὲ ἐδόξαν ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.

14 Τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παρρησίᾳ, Λάζαρος ἀπέθανε·

15 Καὶ χαίρω δι' ὑμᾶς (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ. ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.

42 Et multi * illic crediderunt in eum.

CAP. XI.

1 AEgrotabat autem quidã *nomine* Lazarus, à Bethania * ex vico Mariæ & Marthæ sororis ipsius.

2 (¶Maria autem * ea erat quæ vnxit Dominum vnguento, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazar° ęgrotabat.)

3 Miserunt ergo sorores eius ad ipsum, dicentes, Domine ecce, *is* quem amas, ægrotat.

4 Iesus autem *hoc* audito, dixit, Morbus iste nõ est * *immissus* ad mortem, sed pro Dei gloria, vt per eum *morbum* glorificetur Filius Dei.

5 Diligebat autem Iesus Martham & sororem eius, & Lazarum.

6 Vt ergo audiuit *illum* ægrotare, * tum quidem mansit duos dies in eo loco vbi erat:

7 Deinde postea dixit discipulis, Eamus in Iudæam rursus.

8 Dicunt ei discipuli, Rabbi, modò studebant te Iudæi lapidare, & rursum illuc abis?

9 Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ dici? si quis ambulet interdiu, non impingit: quia lucem huius mundi videt:

10 Siquis autem ambulet nocte, impingit: quia lux ei non adest.

11 Hæc ait: & postea dixit eis, Lazarus, amicus ille noster, dormit: sed proficiscor vt à somno excitem eum.

12 Dixerũt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, seruabitur.

13 Hoc autem dixerat Iesus de ipsius morte: at illi putarunt eum de dormitione somni dicere.

14 Tunc ergo Iesus dixit eis * apertè, Lazarus mortuus est.

15 Et gaudeo propter vos (vt credatis) me illic non fuisse. sed eamus ad eum.

42 *Et multi crediderunt in eum.*

CAP. XI.

1 *ERat autem quidam languens Lazarus à Bethania, de castello Mariæ & Marthæ sororis eius.*

2 *(Maria autem erat quæ vnxit Dominum vnguẽto, & extersit pedes eius capillis suis: cuius frater Lazarus infirmabatur.)*

3 *Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes, Domine, ecce, quem amas, infirmatur.*

4 *Audiens autem Iesus dixit eis, Infirmitas hæc nõ est ad mortem, sed pro gloria Dei: vt glorificetur Filius Dei per eam.*

5 *Diligebat autem Iesus Martham, & sororem eius Mariam, & Lazarum.*

6 *Vt ergo audiuit quia infirmabatur, tunc quidẽ mansit in eodem loco duobus diebus.*

7 *Deinde post hæc dicit discipulis suis, Eamus in Iudæam iterum.*

8 *Dicũt ei discipuli, Rabbi, nunc quærebant te Iudæi lapidare, & iterum vadis illuc?*

9 *Respondit Iesus, Nónne duodecim sunt horæ diei? siquis ambulauerit in die, non offendit: quia lucem huius mundi videt.*

10 *Si autem ambulauerit in nocte, offendit: quia lux non est in eo.*

11 *Hæc ait, & post hæc dicit eis, Lazarus amicus noster dormit: sed vado vt à somno exsuscitem eum.*

12 *Dixerunt ergo discipuli eius, Domine, si dormit, saluus erit.*

13 *Dixerat autem Iesus de morte eius: illi autem putauerunt quia de dormitione somni diceret.*

14 *Tunc ergo Iesus dixit eis manifestè, Lazarus mortuus est.*

15 *Et gaudeo propter vos (vt credatis) quoniam non eram ibi. sed eamus ad eum.*

---

* 42 *Illic*, ἐκεῖ. Neque Vulg. neque Syrus interpres hanc particulam legerunt.

IN CAPVT XI.

1 *Ex vico Mariæ*, τῆς κώμης Μαρίας. Sic legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspexi. Syrus tamẽ interpres legit, & quidẽ, meo iudicio, rectius, τῆς κώμης, ἀδελφὸς Μαρίας, *vico, frater Mariæ*, &c. Bethania verò non fuit vicus, * ideóque addidit Euangelista præpositionem ἐκ, vt significetur vicus iste, cuius nomen hîc non editur, fuisse situs in eo montis Oliueti tractu qui Bethania dicebatur. Vide Act.1.12.

2 *Ea erat quæ vnxit*, ἡ ἀλείψασα. Notãdum est, quæ de vnctione referuntur, dici κατὰ προλῆψιν. neque enim adhuc id factum erat. Ideo seruauimus propriam aoristi significationem, qui alioqui ferè poni solet pro præterito perfecto, quod omnino est diligenter obseruandum, vt series historiæ intelligatur.

4 [*Immissus*] *ad mortem*, πρὸς θάνατον. Heb. למות [*lamuth*] i. idcirco immissus vt Lazarum perimat. Nam πρὸς finem declarat. alioqui dicendum fuerat ἕως, vel μέχρι θανάτου, i. עד־מות [*had-moth*,] vt Esa.38.1. Idcirco addidi participium Immissus. Meritò verò sic loquitur Christus, quum * ipsa mors Lazari non esset ad mortem. ¶ *Filius Dei*, ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ. In nonnullis Latinis codicibus legitur, Filius hominis, id est υἱὸς ἀνθρώπου, & ita etiam Nonnus.

6 *Tum quidem*, τότε μὲν. Notandum est particulæ μὲν nõ subiici δὲ, contra communem loquendi vsum.

14 *Apertè*, παρρησίᾳ. Vide supra, 10.24.

Εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς, Ἀγωμεν, καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ.

Ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.

Ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῆς Ἱερουσολύμων, ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε·

Καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.

Ἡ οὖν Μάρθα ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.

Εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν, Κύριε εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει·

Ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεὸν, δώσει σοι ὁ Θεός.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.

Λέγει αὐτῷ Μάρθα, Οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀναστάσει ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

Εἶπεν αὐτῇ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·

Καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. Πιστεύεις τοῦτο;

Λέγει αὐτῷ, Ναὶ Κύριε, ἐγὼ πεπίστευκα ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.

Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρᾳ, εἰποῦσα, Ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.

Ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.

(Οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην· ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα)

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτὴν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν ὅτι ταχέως ἀνέστη, καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, Ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.

16 Dixit autem Thomas qui dicitur Didymus, condiscipulis, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eum quartum iam diem in monumento agere.

18 Erat autem Bethania prope Hierosolymã ferè stadiis quindecim:

19 Multique ex Iudæis venerant ad Martham & Mariam vt consolarentur eas de fratre suo.

20 Martha ergo vt audiuit Iesum venire, occurrit ei: Maria verò domi sedebat.

21 Dixit autem Martha Iesu, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus:

22 Sed & nunc scio fore vt quæcunque petieris à Deo, det tibi.

23 Dicit ei Iesus, Resurget frater tuus.

24 Dicit ei Martha, Scio resurrecturum in resurrectione vltimo illo die.

25 Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:

26 Et quisquis viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?

27 Ait illi, Etiam Domine, ego credo te esse Christum Filium illum Dei, qui in mundum venturus erat.

28 Et quum hæc dixisset, abiit, & clàm vocauit Mariam sororem suam, dicens, Præceptor adest, & te vocat.

29 Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.

30 (Nondum autem venerat Iesus in vicum: sed erat in eo loco vbi occurrerat ei Martha)

31 Iudæi ergo qui domi erant cum ea, & consolabantur eam, quum vidissent Mariã citò surrexisse, & exiisse, sequuti sunt eam, dicentes, Abit ad monumentum, ut illic fleat.

16 *Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, ad condiscipulos, Eamus & nos, vt moriamur cum eo.*

17 *Venit itaque Iesus, & inuenit eum quatuor dies iam in monumento habentem.*

18 *Erat autem Bethania iuxta Ierosolymam quasi stadiis quindecim:*

19 *Multi autem ex Iudæis venerãt ad Martham & Mariam, vt consolarentur eas de fratre suo.*

20 *Martha ergo vt audiuit quia Iesus venit, occurrit illi: Maria autem domi sedebat.*

21 *Dixit ergo Martha ad Iesum, Domine, si fuisses hic, frater meus non fuisset mortuus:*

22 *Sed & nunc scio quia quæcunque poposcerit a Deo, dabit tibi Deus.*

23 *Dicit illi Iesus, Resurget frater tuus.*

24 *Dicit ei Martha. Scio quia resurget in resurrectione in nouissimo die.* Suprà, 5.29 luc.14.14

25 *Dixit ei Iesus, Ego sum resurrectio & vita: qui credit in me, etiamsi mortuus fuerit, viuet:* Suprà, 6.35.

26 *Et omnis qui viuit, & credit in me, non morietur in æternum. Credis hoc?*

27 *Ait illi, Vtique Domine, ego credidi quia tu es Christus Filius Dei, qui in mundum venisti.*

28 *Et quum hæc dixisset, abiit, & vocauit Mariam sororem suam silentio, dicens, Magister adest, & vocat te.*

29 *Illa vt audiuit, surgit citò, & venit ad eum.*

30 *(Nondum enim venerat Iesus in castellum: sed erat adhuc in illo loco vbi occurrerat ei Martha)*

31 *Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, quum vidissent Mariam quia citò surrexit, & exiit, sequuti sunt eam, dicentes, Quia vadit ad monumentum vt ploret ibi.*

---

16 *Autem*, οὖν, id est δέ. Hac enim particula passim vtitur variis modis Euangelista in hoc suo libro, vt & prima sua epistola: quum alioqui conclusionibus siue illationibus proprie conueniat.

17 *Agere*, ἔχοντα. Vulg. & Erasm. *Habentem:* quo modo dixit Quintil. lib. 6. c. 4, triginta annos habere, pro, tricesimum annum agere, vt suprà etiam conuertimus 8.57.

18 *Stadijs quindecim*, ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε. Vide Act. 1.

19 *Ad Martham & Mariam*, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν. Ad verbum, *Ad eas quæ erant circa Martham & Mariam.* Sed Græca est periphrasis admodum elegans, quam rectè expressit Vetus interpres, immeritò à Valla reprehensus. quanuis videatur legisse πρὸς Μάρθαν καὶ Μαρίαν, vt habet etiam vetustissimus meus codex. Interdum tamen hæc periphrasis simpliciter accipienda est, vt Act. 13.13.

20 *Venire*, ἔρχεται. Erasmus, *Venisset*, improprié: nam adhuc erat in via.

24 *In resurrectione*, ἐν τῇ ἀναστάσει, i. tum quũ omnes resurgent. Syrus vertit בנוחמא [*Benuchama,*] *in consolatione*, ἐν παρακλήσει: quæ lectio sequente quoque versiculo repetita mihi vel idcirco est suspecta, quod in his libris vbique vertit alia voce τὴν ἀνάστασιν.

Ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν ὁ Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτὸν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ, Κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.

32 Maria verò quum venisset cò vbi erat Iesus, Viso eo, accidit ad eius pedes, dicens ei, Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus.

Maria ergo quum venisset vbi erat Iesus, videns eum, cecidit ad pedes eius, & dicit ei, Domine, si fuisses hic, non esset mortuus frater meus.

Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτόν.

33 Iesus autem vt vidit eam flẽtem, & Iudæos, qui vnà venerant cum ea, flentes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum.

Iesus ergo vt vidit eã plorantem, & Iudæos, qui venerant cum ea, plorantes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum.

Καὶ εἶπε, Ποῦ τεθείκατε αὐτόν; Λέγουσιν αὐτῷ, Κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.

34 Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei, Domine, veni & vide.

Ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.

35 Lacrymatus est Iesus.

Et lacrymatus est Iesus.

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, Ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.

36 Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

Dixerunt ergo Iudæi, Ecce quomodo amabat eum.

Suprà, 9.6

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον, Οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ;

37 Quidam autem ex ipsis dixerunt, Non poterat hic ‖qui aperuit oculos cæci, facere vt & iste non moreretur?

Quidam autem ex ipsis dixerũt, Non poterat hic, qui aperuit oculos cæci, facere vt hic non moreretur?

Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. Ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.

38 Iesus ergo rursum fremens apud semetipsum, venit ad monumentum. erat autem spelunca, & lapis erat ei impositus.

Iesus ergo rursum fremens in semetipso, venit ad monumentum. Erat autem spelunca, & lapis superpositus erat ei.

Λέγει ὁ Ἰησοῦς, Ἄρατε τὸν λίθον. Λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα, Κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.

39 Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam olet: quatuor enim dierum est.

Ait Iesus, Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat, Domine, iam fœtet: quatriduanus est enim.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶπόν σοι ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψῃ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ;

40 Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, fore, si credideris, vt videas gloriam Dei.

Dicit ei Iesus, Nónne dixi tibi, quoniam si credideris, videbis gloriã Dei?

Ἦραν οὖν τὸν λίθον οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε, Πάτερ, εὐχαριστῶ σοι ὅτι ἤκουσάς μου.

41 Sustulerunt ergo lapidem *è loco* vbi mortuus ille fuerat positus. Iesus autem attollens sursum oculos, dixit, Pater, gratias ago tibi quod me audieris.

Tulerunt ergo lapidem, Iesus autem eleuatis sursum oculis dixit, Pater, gratias ago tibi quoniam audisti me.

Ἐγὼ δὲ ἤδειν ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις· ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

42 Ego verò sciebam me semper à te audiri: sed propter turbam circunstantem *hoc* dixi, vt credant me à te missum esse.

Ego autẽ sciebam quia semper me audis: sed propter populum qui circunstat dixi, vt credant quia tu me misisti.

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε, Λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

43 Et quum hæc dixisset, clamauit voce magna, Lazare, adesdum foras.

Hæc quum dixisset, voce magna clamauit, Lazare, veni foras.

Καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς, δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν.

44 Tum qui fuerat mortuus, prodiit pedes & manus vinctus fasciis, facies autem eius sudario erat obuincta. Dicit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.

Et statim prodijt qui fuerat mortuus, ligatus pedes & manus institis, & facies illius sudario erat ligata. Dixit eis Iesus, Soluite eum, & sinite abire.

Πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

45 Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam, & conspexerant quæ fecerat Iesus, crediderunt in eum.

Multi ergo ex Iudæis qui venerant ad Mariam & Martham, & viderant quæ fecit Iesus, crediderunt in eum.

Τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.

46 Quidam autem ex eis abierũt ad Pharisæos, & dixerunt eis quæ fecerat Iesus.

Quidam autem ex ipsis abierunt ad Pharisæos, & dixerũt eis quæ fecit Iesus.

Συνήγαγον οὖν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον, Τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ.

47 Coegerunt ergo primarij Sacerdotes & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid agemus? nam hic homo multa signa edit.

Collegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, & dicebant, Quid facimus? quia hic homo multa signa facit.

Ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τό-

48 Si sinamus eum ita, omnes ei credent: veniéntque Romani, & delebunt tum locum no-

48 *Si dimittimus eum sic, omnes credent in eum: & venient Romani, & tol-*

---

37 *Turbauit*, ἐτάραξεν. Id est vehementer commouit. Sed obseruandum est in maxima etiam Christi commotione nullam fuisse ἀταξίαν.

39 ~~Oletzeit~~ olet? olet̃um? Vulg. *Fœtet*, quod est inuerecundius.

48 *Delebunt*, ἀροῦσι. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Tollent*: quasi pro auferre & occupare accipiatur.

49 *Anni*

πον, καὶ τὸ ἔθνος.

49 Εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν·

50 Οὐδὲ διαλογίζεσθε ὅτι συμφέρει ἡμῖν ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

51 Τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ Ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους·

52 Καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συνάγῃ εἰς ἕν.

53 Ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

54 Ἰησοῦς οὖν οὐκ ἔτι παρρησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν· κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

55 Ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

56 Ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔλεγον μετ' ἀλλήλων ἐν τῷ ἱερῷ ἑστηκότες, Τί δοκεῖ ὑμῖν; ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ εἰς τὴν ἑορτήν;

57 Δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι ἐντολήν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως πιάσωσιν αὐτόν.

Κεφάλαιον ιβ.

1 Οὖν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

2 Ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ,

strum, tum gentem.

49 Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex maximus anni illius, dixit eis, Vos nihil scitis:

50 Nec cogitatis conducere nobis vt vnus homo moriatur pro populo, & tota gens non pereat.

51 Hoc autem ex semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex maximus anni illius, prophetauit fore vt Iesus pro gente moreretur:

52 Nec tantùm pro ea gente, sed vt etiam filios Dei dispersos cogeret in vnum.

53 Ab illo ergo die consultabant vnà vt trucidarent eum.

54 Iesus ergo palàm amplius non versabatur inter Iudæos: sed abiit illinc in regionem quæ est prope desertum, in vrbem quæ dicitur Ephraim: & illic agebat cum discipulis suis.

55 Propè autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Hierosolymam ex illa regione ante Pascha, vt purificarent se.

56 Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alij cum aliis in templo stantes, Quid videtur vobis? an venturum non esse ad festum?

57 Dederant autem primarij Sacerdotes & Pharisæi mãdatum, vt siquis nosset vbi esset, indicaret, vt prehenderent eum.

CAP. XII.

1 IEsus ergo sex ante Pascha diebus venit Bethaniam, vbi erat Lazarus ille qui fuerat mortuus, quẽ excitauerat à mortuis.

2 Fecerunt igitur ei cœnam il-

lent & nostrum locum & gentem.

49 *Vnus autẽ ex ipsis Caiphas, quum esset Pontifex anni illius, dixit eis, Vos nescitis quicquam.*

50 *Nec cogitatis quia expedit nobis vt vnus moriatur homo pro populo, & non tota gens pereat.* Inf.18.14

51 *Hoc autem à semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex anni illius, prophetauit quòd Iesus moriturus erat pro gente:*

52 *Et non tantùm pro gẽte, sed vt filios Dei qui erant dispersi, congregaret in vnum.*

53 *Ab illo ergo die cogitauerunt vt interficerent eum.*

54 *Iesus ergo iam non in palàm ambulabat apud Iudæos: sed abijt in regionem iuxta desertum, in ciuitatem quæ dicitur Ephrem: & ibi morabatur cum discipulis suis.*

55 *Proximum autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Ierosolymam de regione ante Pascha, vt sanctificarent seipsos.*

56 *Quærebant ergo Iesum, & colloquebantur ad inuicem in templo stantes, Quid putatis quia non venit ad diem festum?*

57 *Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatum, vt siquis cognouerit vbi sit, indicet, vt apprehendant eum.*

CAP. XII.

1 *IEsus ergo ante sex dies Paschæ venit Bethaniam, vbi Lazarus fuerat mortuus: quem suscitauit Iesus.* Matt.26.6 mar.14.3

2 *Fecerunt autem ei cœ-*

---

49 *Anni illius*, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Vide Mar.2.26, & Luc. 3.2. & Act.4,6.

50 *Pro populo*, ὑπὲρ τοῦ λαοῦ. Id est ἀντὶ τοῦ λαοῦ, *vice populi*, alioqui per Romanos destruendi, ex mente Caiaphæ, quò etiam spectat particula חלף [*chalaph*] qua vtitur Syrus interpres: sed *pro populo*, id est populi expiandi & Deo reconciliandi causa, vt intellexit Spiritus sanctus per os Caiaphæ imprudentis loquens: (nec enim quid per ipsum diceret Dominus, intellexit alio sensu loquens Caiaphas) quæ significatio propriè conuenit particulæ ὑπὲρ. quãquam etiam dici potest Christus mortuus vice nostri, quatenus vicem nostram subiit, receptis in sese peccatorum nostrorum pœnis, sicuti fideiussor qui sese debitoris loco statuit.

52 *Pro ea gente*, ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Magna vis est Græci articuli, vt certam gentem cum reliquarum gentium hominibus conferri intelligamus. Idcirco enim istos vocat dispersos, quòd non vt ipsi in vna regione habitarent, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde essent colligendi.

54 *Quæ est prope desertum*, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου: id est πλὴν ἐγγὺς ἐρήμου. Deest enim articulus: de qua ellipsi diximus suprà, 5.36. Cæterùm pro Ephraim in vno codice legitur Ephrẽ & apud Nonnum quoque, & in Vulgata editione, & apud Syrum, qui suo more mutauit Ἐφραὶμ in Ἐφρὶν, vt Ἀμὼ in Ἄμμιν, & Κηφᾶς in Κιφᾶ. Et vir reconditæ doctrinæ Ich. Dusius annotat sæpe scribere solitos veteres η pro αι. Itaque scribi Ἐφρὴμ, pro Ἐφραὶμ, sicut Ἱερουσαλὴμ, pro Ἱερουσαλαὶμ.

55 *Vt purificarent sese*, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς. Vide 2.Paralip.29.

56 [*An*] *venturum non esse?* ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ; id est ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται; Deliberant enim de re adhuc incerta, quum festus quidem dies instaret, sed nondum tamẽ aduenisset. Itaque vt planior esset sententia, suppleui particulam interrogantem. Nam Erasm. mihi quidem non videtur sensum assequutus, quum interpretaretur, *Quòd non venerit.*

IN CAPVT XII.

1 *Sex ante Pascha diebus*, πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ante sex dies Paschæ.* Quum festum pascha non esset sex, sed septem dierum. Est itaque in hoc idiotismo traiectio particulæ πρὸ, ac si scriptum esset, ἐξ ἡμέρας πρὸ τοῦ πάσχα. ¶ *Vbi erat Lazarus ille qui fuerat mortuus*, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς. Vulg. *Vbi Lazarus fuerat mortuus.* Ne sensu quidem rectè expresso.

ἡ Μάρθα διηκόνει· ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων αὐτῷ.

Ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία ἐπλήρωθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

Λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

Διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

Εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐτῷ, ἀλλὰ ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸν γλωσσόκομον εἶχε, καὶ τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς, Ἄφες αὐτὸν, εἰς τὴν ἡμέραν τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

Τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

Ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων ὅτι ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

Ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἀρχιερεῖς ἵνα τὸν Λάζαρον ἀποκτείνωσιν·

Ὅτι πολλοὶ δι' αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

Τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορτὴν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυμα,

Ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπάντησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον, Ὡσαννὰ, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

Εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ' αὐτὸ, καθὼς ἐστι γεγραμμένον,

lic, & Martha ministrabat: Lazarus autem vnus erat ex iis qui simul discumbebant cum eo.

3 Maria verò accepta libra vnguenti nardi liquidæ multi pretij, vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore vnguenti.

4 Dixit ergo quidam ex discipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius*, Iscariotes, qui erat eum proditurus,

5 Quare hoc vngüentum non væniit trecentis denariis, & datum est pauperibus?

6 Dixit autem hoc, non quòd pauperũ ipsi cura esset, sed quia fur erat, ‖& marsupium habebat, & ea quæ iniiciebantur gestabat.

7 Dixit ergo Iesus, Sine eam, in diem funerationis meæ seruauit istud.

8 Pauperes enim semper habebitis vobiscum, me verò non semper habebitis.

9 Cognouit ergo turba multa ex Iudæis eum illic esse: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed etiam vt Lazarum viderent, quem excitarat à mortuis.

10 Consultarunt autem primarij Sacerdotes, vt Lazarum etiam trucidarent:

11 Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Iesum.

12 ‖Postero die turba multa quæ venerat ad festum, quum audissent Iesum venire Hierosolymam,

13 Acceperunt termites palmarum, & egressi sunt ei obuiam, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, Rex ille Israelis.

14 Nactus autem Iesus asellum, insedit ei, sicut scriptum est,

nam ibi, & Martha ministrabat: Lazarus verò vnus erat ex discumbentibus cum eo.

3 *Maria ergo accepit libram vnguenti nardi pistici pretiosi, & vnxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: & domus impleta est ex odore vnguenti.*

4 *Dixit ergo vnus ex discipulis eius, Iudas Iscariotes, qui erat eum traditurus,*

5 *Quare hoc vnguentum non veniit trecentis denariis, & datum est egenis?*

6 *Dixit autem hoc, non quia de egenis pertinebat ad eũ, sed quia fur erat, & loculos habens, ea quæ mittebantur portabat.*

7 *Dixit ergo Iesus, Sine illam vt in diem sepulturæ meæ seruet illud.*

8 *Pauperes enim semper habetis vobiscum, me autem non semper habetis.*

9 *Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quia illic est: & venerunt non propter Iesum tantùm, sed vt Lazarum viderẽt, quem suscitauit à mortuis.*

10 *Cogitauerũt autẽ principes Sacerdotum vt & Lazarum interficerent:*

11 *Quòd multi propter illũ abibant ex Iudæis, & credebant in Iesum.*

12 *In crastinum autẽ turba multa quæ venerat ad diem festum, quum audissent quia venit Iesus Ierosolymam,*

13 *Acceperunt ramos palmarum, & processerunt obuiam ei, & clamabant, Hosanna, Benedictus qui venit in nomine Domini, rex Israel.*

14 *Et inuenit Iesus asellum, & sedit super eum, sicut scriptum est,*

Infrà, 13. 29

Mat. 21.8 mar. 11.7. luc. 19.35.

---

3 *Liquidæ*, πιστικῆς. Vide Mar. 14.3. Cæterùm pro eo quod λίτραν Iohannes scripsit, miror Nonnum τρία μίτρα interpretari: neque sanè vnquam potui istius interpretationis rationem inire. λίτραν verò vocabulum esse Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compositione medicamentorum secundum genera. Sunt, inquit, ὀνόματα ταῦτα, τό, τε τῆς λίτρας, καὶ τὸ τοῦ ξέστου, καὶ τὸ τῆς οὐγκίας, de Romanis loquens. Neque obstat quod ex Polluce citat Erasmus. Neque enim alios quàm Siculos poëtas, aut qui Siculos imitati sunt, citat Pollux: quos vt alia multa, sic etiam hoc vocabulum à vicinis hausisse, vel hoc indicat quòd nulli alij Græci auctores id vsurparunt, Latini autẽ non aliter loqui soleant. Sed hæc παρέργως.

4 *Iscariotes*, Ἰσκαριώτης. Id est ἀπὸ τοῦ Καριώτου, *Cariothitæ*, vt habet vetustissimus meus codex, prout alibi etiam annotauimus.

7 *Funerationis*, τοῦ ἐνταφιασμοῦ. Vulg. *Sepulturæ*. Vide Mat. 26.12. ¶ *Seruauit*, τετήρηκεν. Vulg. *Vt seruet*, ἵνα τηρήσῃ, sicut in vno codice scriptũ inuenimus. Ita etiam legit Nõnus. Dicitur autem seruasse in diem sepulturæ Maria vnguentum quod tunc effuderat, quasi paulo pòst moriturum & sepeliendum præsagiens, quod tum ex illo sacerdotum edicto, tum ex ipsius Christi habitis ea de re sermonibus cognouerat. nisi existimare malimus Mariam quidem de morte & sepultura nihil tunc cogitasse, sed Christũ testari temere factum istud non esse factum, sed Dei prouidentia ipsis proponi proximæ ipsius sepulturæ prænuntium spectaculum. Ridiculè verò hæc historia confunditur à nonnullis cum eo quod narratur Luc. 7 & hac occasione Mariam Lazari sororem cum illa peccatrice & cum Magdalena confuderunt.

8 *Habebitis*, ἔχετε. Vide Matthæum. 26. versu 11, & infrà, 16. versu 10. Alludit autem Dominus ad locum Deut. 15.11.

16 *Præsti-*

Μὴ φοβοῦ θυγάτερ Σιών. ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεται, καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.

Ταῦτα δὲ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶτον· ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ὁ Ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα ἐποίησαν αὐτῷ.

Ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ὢν μετ' αὐτοῦ ὅτι τὸν Λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος, ὅτι ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

Οἱ οὖν Φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς, Θεωρεῖτε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε, ὁ κόσμος ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν.

Ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ.

Οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ Βηθσαϊδὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, θέλομεν τὸν Ἰησοῦν ἰδεῖν.

Ἔρχεται Φίλιππος καὶ λέγει τῷ Ἀνδρέᾳ· καὶ πάλιν Ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ Ἰησοῦ.

Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων, Ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν, ἀποθάνῃ, αὐτὸς μόνος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέρει.

Ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

Ἐὰν ἐμοὶ διακονῇ τις, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται. καὶ ἐάν τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

Νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται· καὶ τί εἴπω; Πάτερ, σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης· ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλθον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

15 ‖Ne time filia Sion: ecce, Rex ille tuus venit, sedens super pullum asinæ.

16 Hæc autem non cognouerũt discipuli eius primò: sed quum glorificatus esset Iesus, tunc recordati sunt hæc esse scripta de eo, & sese hæc illi præstitisse.

17 Testabatur verò turba quæ erat cum eo, quòd Lazarum vocasset è monumento, & excitasset eum à mortuis.

18 Propterea etiam obuiam venit ei turba, quia audierat eum edidisse hoc signum.

19 Pharisæi ergo dixerunt inter se, Videtis nos nihil proficere? ecce, mundus eũ sequutus est.

20 Erant autem quidam Græci ex iis qui ascendunt vt adorent in festo.

21 Isti ergo venerunt ad Philippum qui *erat* à Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes, Domine, vellemus Iesum videre.

22 Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dicunt Iesu.

23 Iesus autem respõdit eis, dicens, Venit tempus illud quo glorificetur Filius hominis.

24 Amen amen dico vobis, nisi granum frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si verò mortuum fuerit, multum fructum adfert.

25 ‖Qui amat animã suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodiet eam.

26 Siquis mihi ministrat, me sequatur: & vbi ego fuero, illic & minister meus erit. & siquis mihi ministrauerit, honorabit eum Pater.

27 Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, libera me ab hac hora: sed propterea veni in horam hanc.

15 *Noli timere filia Sion: ecce, rex tuus venit, sedẽs super pullum asinæ.* Zach.9.9

16 *Hæc non cognouerunt discipuli eius primùm: sed quando glorificatus est Iesus, tũc recordati sunt quia hæc erant scripta de eo, & hæc fecerunt ei.*

17 *Testimonium ergo perhibebat turba quæ erat cũ eo quando Lazarum vocauit de monumento, & suscitauit eum à mortuis.*

18 *Propterea & obuiã venit ei turba, quia audierunt eum fecisse hoc signũ.*

19 *Pharisæi ergo dixerunt ad semetipsos, Videtis quia nihil proficimus? ecce mundus totus post eum abijt.*

20 *Erant autem quidam Gentiles ex his qui ascenderant vt adorarẽt in die festo:*

21 *Hi ergo accesserunt ad Philippum qui erat à Bethsaida Galilææ, & rogabant eum, dicentes, Domine, volumus Iesum videre.*

22 *Venit Philippus & dicit Andreæ: Andreas rursum & Philippus dixerunt Iesu.*

23 *Iesus autem respondit eis, dicens, Venit hora vt clarificetur Filius hominis.*

24 *Amen amẽ dico vobis, nisi granũ frumenti cadẽs in terram, mortuum fuerit, ipsum solum manet: si autem mortuum fuerit, multum fructum adfert.*

25 *Qui amat animam suã, perdet eam: & qui odit animã suam in hoc mundo, in vitam æternam custodiet.* Mat.10.39. & 16 25 mar.8.35. luc 9 24, & 17.33

26 *Siquis mihi ministrat, me sequatur: & vbi sum ego, illic & minister meus erit. Siquis mihi ministrauerit, honorificabit eũ Pater meus.*

27 *Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? Pater, saluifica me ex hac hora, sed propterea veni in horam hanc.*

---

16 *Præstitisse*, ἐποίησαν: id est ἐτέλεσαν, vt vertit Nonnus. Potest autem hoc referri vel ad discipulos, qui quum hunc asinum adduxissent Domino, (vt alij Euangelistæ narrant) meritò postea cognouerunt se, quum nihil tale cogitarent, Deo operam hanc præstitisse, vt vaticinium illud impleretur: vel ad turbam, quæ aduenientem Christum ita honorificè excepit vt Propheta prædixerat.

17 *Quòd Lazarũ vocasset*, ὅτι Λάζαρον ἐφώνησεν. Scio in plerisque codicibus legi, ὅτε Λάζαρον ἐφώνησεν: id est, quãdo Lazarum vocarat: sed quia μαρτυρεῖν rarò ita positum inuenio vt nihil prorsus habeat quod cohæreat, & planior est sententia si ὅτι legas: non dubitauimus ita scribere & interpretari, partim duorum vetustorum codicum, partim etiam Nonni auctoritate adducti

* 19 *Mundus*, ὁ κόσμος. ὑποβολικῶς, vt vulgo dicimus, *Le monde va apres luy*. Nam etiam Syrus interpres, Vulgata & * Nonnus addunt ὅλος, id est totus. ¶ *Eum sequutus est*, ὀπίσω αὐτοῦ ἀπῆλθεν. Id est, ei vt doctori sese addixit, eum assectatus. Vulg. ad verbum, *Post eum abijt.*

20 *Qui ascendunt*, τῶν ἀναβαινόντων. Id *ascendere solent*, vel *ascendere solebant*, Si Iohannes hæc scripsit euerso iam templo. Possunt autem Græcorũ nomine intelligi velipsi prophani & incircuncisi, de quibus ipse Solomon 1. Reg.8,4. vel proselyti. Vulg *Qui ascenderant*, τῶν ἀναβάντων.

21 *Vellemus*, θέλομεν. Vide Mar.10,35. ¶ *Videre*, ἰδεῖν. Id est, priuatim conuenire. Nam alioqui præsentem illum conspiciebant.

26 *Et erit*, καὶ ἔσται. Alij conuertunt, *Et esto*, vt futurum, Hebræorum more, positum sit pro imperandi modo, & ita explicetur quid sit, Dominum sequi: nempe vbicunque fuerit, illic eum comitari. Etsi autem hæc sententia vera est & optimè conuenit, tamen quia paulo antè non scriptum est ἀκολουθήσει, sed ἀκολουθείτω, videtur nõ preceptum sed promissio præcepto adiuncta. ¶ *Et siquis*, καὶ ἐάν τις.

Vulgata & Erasmus, *Siquis*. Atqui in omnibus vetustis codicibus additur καὶ, & apparet hoc esse additum vt explicetur præcedens promissio.

* 27 *Turbata est*, τετάρακται. Vide suprà, 11. v. 33. Causa verò huius longè maximæ & summè horrendæ conturbationis in Christi mente, fuit iræ diuinæ proximæ sensus, quo nihil terribilius cogitari potest. Scitè verò Augustinus, *Christi*, inquit, *perturbatio nos tranquillat, & infirmitas firmat.*

Πάτερ, δόξασόν σου τὸ ὄνομα. Ἦλθεν οὖν φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δοξάσω.

Ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βεβροντῆσθαι γεγονέναι. Ἄλλοι ἔλεγον, Ἄγγελος αὐτῷ λελάλησεν.

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν, Οὐ δι' ἐμὲ αὕτη ἡ φωνὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς.

Νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.

Κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν.

(Τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν)

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος, Ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου ὅτι ὁ Χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου;

Psal. 88. 37. & 109. 4. & 116. 2. Esa. 40. 8. Ezech. 37. 25.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστι· περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ· καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε που ὑπάγει.

Supra, 1. 9

Ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν.

Τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν·

28 Pater, glorifica nomen tuum. Venit ergo vox è cælo, *dicens*, Et glorificaui, & rursus glorificabo.

29 Turba ergo quæ adstabat & audierat, dicebat tonitru esse factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus est.

30 Respondit Iesus & dixit, Non propter me hæc vox extitit, sed propter vos.

31 Nunc damnatio adest mundi huius: nunc princeps mundi huius eiicietur foras.

32 Et ego si sublatus fuero è terra, omnes traham ad meipsum.

33 (Hoc autem dicebat, significans qua morte futurum erat vt moreretur)

34 Respondit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, Christũ manere in æternum: quomodo igitur tu dicis oportere tolli Filium hominis? quis est iste Filius hominis?

35 Dixit igitur eis Iesus, Adhuc paruo tempore lux vobiscũ est: ambulate dum lucem habetis, ne vos tenebræ deprehendant. nam qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.

36 Dum lucem habetis, credite in lucem, vt filij lucis fiatis. Hęc loquutus est Iesus: & quum abiisset, occultauit se ab eis.

37 Quum autem tot signa coram eis edidisset, non credebant in eum:

28 *Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de cælo, Et clarificaui, & iterum clarificabo.*

29 *Turba ergo quæ stabat & audierat, dicebat tonitruum esse factum. Alij dicebant, Angelus ei loquutus est.*

30 *Respondit Iesus & dixit, Non propter me hæc vox venit, sed propter vos.*

31 *Nunc iudicium est mũdi: nunc princeps huius mundi eijcietur foras.*

32 *Et ego si exaltatus fuero à terra, omnia traham ad meipsum.*

33 *(Hoc autem dicebat significans qua morte esset moriturus)*

34 *Respõdit ei turba, Nos audiuimus ex Lege, quia Christus manet in æternũ: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filiũ hominis? quis est iste Filius hominis?*

35 *Dixit ergo eis Iesus, Adhuc modicum, lumẽ in vobis est: ambulate dum lucem habetis, vt non vos tenebræ comprehendant. & qui ambulat in tenebris, nescit quò vadat.*

36 *Dum lucẽ habetis, credite in lucem, vt filij lucis sitis. Hæc locutus est Iesus, & abijt, & abscondit se ab eis.*

37 *Quum autem tanta signa fecisset coram eis, non credebant in eum:*

---

28 *Vox è cælo* [*dicens,*] φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Sic apud Hebræos sæpe subauditur לאמור [*lemor,*] vt annotauimus Mar. 10. 33. Sic autem loquitur Matth. 17. 5. Sed pro ὄνομά σου nomen tuum, in vno codice scribitur ὄνομά μου, nomẽ meũ.

* 31 *Eiicietur foras*, ἐκβληθήσεται ἔξω. Id est, deturbabitur ex illa sua tyrannide, quæ tot gentes sibi subiecit, promulgato videlicet per orbem terrarum Euangelio. Hũc enim respicit tota hæc historia, cui occasionẽ præbuit illa Græcorum petitio, quos tamen non videtur Christus ad priuatum colloquium admisisse, quòd nondum tempus illorum vocationi destinatum aduenisset.

32 *Sublatus fuero è terra*, ὑψωθῶ ἐκ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus, *Exaltatus fuero è terra.* Atqui quum ex hac oratione nascatur sequens Iudęorum obiectio, necesse est existimemus Christum in suo idiomate verbum ambiguæ significationis vsurpasse, quo significetur aliquid tum attollitum etiam è medio auferri. Nam alioquin neque Iudæis occasio data esset ista obiiciendi, neque etiam Christus tam commodè videri possit mortem suam significasse. Puto autem id omnino esse quod Latini dicunt Tollere: Græci autem magis propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebræi vel רום [*rum*] (quod etiam declarat Separare & eximere, vt Exod. 29. 27. vnde oblationem תרומה [*terumah,*] Chaldæus Paraphrastes exponit אפרשות [*ip'hraschuth,*] id est separationem.) vel potius עלה [*halah,*] quod respondet quidẽ verbo ἀναζώγειν, sed in Niphal accipitur pro ἐπαίρεσθαι & ὑψοῦσθαι, vt Græca editio habet Psal. 47. 10, & 97. 9. Sic factum est vt eleganti translatione vsurpetur pro Tolli è medio, vt Iob. 5. 26. vbi etiam de morte agitur: & pro euanescere, fumi ac vaporis instar, qui Hebræis dicitur ascendere è terra, vt Zach. 14. c. 13. quem locum Latini interpretes non rectè expresserũt: atque adeo pro Penitus deleri & excindi, vt Nahum 2. 7. pro eo quod in Hebræo legitur הועלתה [*hohalatha*] doctissimus Hebræorum habet נכרתה [*nichretha,*] id est deletum & excisum est. ¶ *Omnes*, πάντας. siue quosuis, id est non solos Iudæos, vt rectè explicant Chrysostomus & Theophylactus. Vulgata, *Omnia*, id est πάντα, vt scribitur in vetustissimo meo codice, & legit quoque Augustinus. In Græcis verò reliquis nostris exemplaribus scribitur πάντας.

34 *Manere in æternum*, μένει εἰς αἰῶνα: id est עמד [*hamad,*] vel קון [*kun:*] quæ quum opponantur verbo ὑψωθῆναι, apparet, quod modo dixi, ὑψοῦσθαι hic respondere verbo עלה [*halah.*] quod acceperint Iudæi translatitia significatione pro euanescere & tolli è medio.

35 *Adhuc paruo tempore*, ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulgata, *Adhuc modicum*, ἔτι μικρὸν, ita vt non exprimatur χρόνον, sed subaudiatur, aut potius μικρὸν degeneret in aduerbium, vt infrà, 13. 33. Quia verò idem interpres conuertit τὸ φῶς neutro genere, quidam per imprudentiam hæc coniunxerunt, perinde acsi dicat Dominus, adhuc pusillum luminis in ipsis superesse: in quo errore versatur etiam Augustinus. Atqui

Atqui (vt rectè Erasmus obseruat) hoc sensu dicendum fuerat non μικρὸν τὸ φῶς, sed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quoque errandi occasionem quod μθ' ὑμῶν, i. vobiscum, vertit In vobis, pro Inter vos. Legit enim ἐν ὑμῖν, vt etiam scriptũ inuenimus in tribus exemplaribus. Tanti est momenti, ad verum eruendum sensum, vel vnius particulæ obseruatio.

36 *Filij lucis*, υἱοὶ φωτός: i. Lucis participes, ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Luc.16.8. ¶ *Occultauit se*, ἐκρύβη. Passiua vox reciproca significatione, vt aliquando coniugatio Niphal apud Hebræos accipitur. Vide 1.Cor. 7.10.& 15.vt mox vers.40. ὑπεκρύβη.

Ἵνα ὁ λόγος Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη;

38 Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, ‖Domine, quis credidit ¨ sermoni nostro, & ¨ brachium Domini cui retectum est?

Vt sermo Esaiæ prophetæ impleretur, quem dixit, Domine, quis credidit auditui nostro, & brachium Domini cui reuelatum est? Esa 53.1 rom.10.16

Διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν Ἠσαΐας,

39 Propterea ¨ non poterãt credere, quia iterum dixit Esaias,

Propterea non poterãt credere, quia iterum dixit Esaias,

Τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν· ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

40 ‖Excæcauit oculos eorum, & ¨ obdurauit corda eorum: ne videant oculis, & intelligant corde, & ¨ sese conuertant, & sanem eos.

Excæcauit oculos eorũ, & indurauit cor eorum: vt non videant oculis, & non intelligant corde, & conuertantur, & sanem eos. Esa.6.9 mat. 13.14 mar. 4.12 luc.8.10 act 28. 26 rom.11.8

Ταῦτα εἶπεν Ἠσαΐας ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ.

41 Hæc dixit Esaias, quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

Hæc dixit Esaias quando vidit gloriam eius, & loquutus est de eo.

Ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν· ἀλλὰ διὰ τοὺς Φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται.

42 Veruntamen etiam ¨ ex primoribus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos *hoc* non profitebantur, ne synagoga mouerentur.

Veruntamẽ & ex principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non confitebantur, vt e synagoga non eijcerentur.

Ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἢ περὶ τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.

43 ‖Dilexerunt enim gloriam hominum ¨ potius quàm gloriam Dei.

Dilexerunt enim gloriã hominum magis quàm gloriam Dei. Supr.5.44

Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε, καὶ εἶπεν, Ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ, ἀλλ' εἰς τὸν πέμψαντά με.

44 Iesus autẽ clamauit & dixit, Qui credit in me, ¨ nõ credit in me, sed in eum qui misit me.

Iesus autem clamauit, & dixit, Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.

Καὶ ὁ θεωρῶν ἐμὲ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με.

45 Et qui conspicit me, conspicit eum qui misit me.

Et qui videt me, videt eum qui misit me.

Ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ.

46 ‖Ego ¨ lux in mundum veni, vt quisquis credit in me, in tenebris non maneat.

Ego lux in mundum veni, vt omnis qui credit in me, in tenebris non maneat. Sup. 3.19, &9.39

Καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων, καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. Οὐ γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον.

47 ‖Siquis autem audierit verba mea, & non crediderit, ego non ¨ damno ipsum. Non enim veni vt damnem mũdum, sed vt seruem mundum.

Et siquis audierit verba mea, & non custodierit, ego non iudico eum. Non enim veni vt iudicẽ mundum, sed vt saluificem mundum. Suprà.3.17

Ὁ ἀθετῶν ἐμὲ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν· ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

48 Qui reiicit me, nec recipit verba mea, habet qui condemnet ipsum: ‖sermo quem loquutus sum, ille damnabit eum vltimo illo die.

Qui spernit me, & non accipit verba mea, habet qui iudicet eum: sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in nouissimo die. Mar. 16.26

Ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα·

49 Quia ego ex meipso non sum

Quia ego ex meipso non

---

38 *Sermoni nostro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vide Rom.10.16. ¶ *Brachiũ Domini*, ὁ βραχίων Κυρίου. Brachiũ autẽ vocat Euãgelium, quod est potentia Dei in salutem omni credenti, vt definit Apost.Rom.1.16. Hanc expositionem id cõfirmat quòd plerunque soleat pars posterior vnius versiculi apud Hebræos alteram explicare: facta autẽ fuerat mentio τῆς ἀκοῆς, i. Verbi annuntiati, quod illis est opertum qui pereunt, vt ait idem Paulus 2.Corinth.4.3. Deinde Brachij nomine apud Hebræos notum est vim ac robur declarari, sicut annotauimus Luc.1.51. Non est igitur brachium Domini retectum iis quorum Dominus cor non aperuit, vt credant annuntiato Euangelio. Act.16.14.

39 *Non poterant*, οὐκ ἠδύναντο: i. noluerunt, inquit Theophylactus, ex Chrysostomo: quem norunt omnes pij plus æquo suum illud αὐτεξούσιον extollere solere. Et tamen, si rem ipsam spectes, verum est reprobos idcirco non credere quia credere nolunt. Atque adeo hæc est propinqua ac propria incredulitatis ipsorũ causa: sed altius conscendit Euangelistà, quum istos dicit credere non potuisse. Nam sicut credere nolunt reprobi, ita certum est non posse velle credere, quia tenebræ in quibus nati sunt, lucẽ comprehendere non possunt: *Deus autem* (inquit Paulus) *quos vult miseratur, & quos vult indurat.* Mira autem est hominum arrogantia, qui rogant cur Deus aliquos induret quum potius mirari debuerint, tantam ipsius esse bonitatem vt aliquos non induret.

40 *Obduraut cor eorum*, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vulgata, *Excæcauit*, πώρωσιν & πήρωσιν suo more confundens, vt diximus Mar 3.5. ¶ *Sese cõuertãt*, ἐπιστρέψωσι. Vide Act.3.26. *

42 *Ex primoribus*, ἐκ τῶν ἀρχόντων. Vide Luc.23.35.

43 *Potius quàm*, μᾶλλον ἢ περί. Vulg.& Erasm. *Magis quàm.* Vide Luc.18.14, & suprà, 3.19.

44 *Non credit in me*, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco nihil remouet, sed corrigit potius, vt diximus Marci 9.37.

46 *Lux*, φῶς. Vel per appositionem istud accipi potest, vt suprà, 1.8. vel à parte posteriore cõstrui cum verbo ἐλήλυθα, hoc sensu. *Ego veni in mundum Lux*, id est, vt ipsi lux essem. *

47 *Damno*, κρίνω. Vulg.& Eras. *Iudico*, Vide suprà, 3.17.

ἀλλ' ὁ πέμψας με πατὴρ, αὐτός μοι ἐντολὴν ἔδωκε, τί εἴπω καὶ τί λαλήσω.

50 Καὶ οἶδα ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ζωὴ αἰώνιός ἐστι· ἃ οὖν λαλῶ ἐγὼ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατὴρ, οὕτω λαλῶ.

Κεφάλαιον ιγ.

Matt. 26. 2 mar. 14. 1 luc 22 1

Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

2 Καὶ δείπνου γινομένου, (τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν Ἰούδα Σίμωνος, Ἰσκαριώτου, ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

3 Εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπάγει·

4 Ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια· καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν.

5 Εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος.

6 Ἔρχεται οὖν πρὸς Σίμωνα Πέτρον· καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος, Κύριε σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

7 Ἀπεκρίθη Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.

8 Λέγει αὐτῷ Πέτρος, Οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου εἰς τὸν αἰῶνα. Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν μὴ νίψω σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.

9 Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε, μὴ τοὺς πόδας μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.

10 Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει εἰ μὴ τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἐστὶ καθαρὸς ὅλος· καὶ ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.

Infrà, 15. 3

loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mãdauit quid dicam & quid loquar.

50 Et scio mandatum eius vitam æternam esse. quæ igitur ego loquor, prout dixit mihi Pater, ita loquor.

CAP. XIII.

1 ANte festum autẽ Paschæ, sciens Iesus venisse horam ipsius vt transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos illos qui erant in mundo, vsque ad finem dilexit eos.

2 Et cœna peracta, (quum diabolus iam immisisset in cor Iudæ *filij* Simonis, Iscariotæ, vt proderet eum)

3 Sciens Iesus Patrem omnia dedisse sibi in manus, & se à Deo prodiisse, & ad Deũ abire:

4 Surgit à cœna, & deponit pallium: acceptoque linteo, præcinxit se.

5 Deinde immisit aquã in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonem Petrum: qui dixit ei, Domine, tu mihi lauas pedes?

7 Respondit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis nunc, cognosces autem postea.

8 Dicit ei Petrus, Non lauabis meos pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Nisi lauero te, nihil mecum habebis commune.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non solùm pedes meos, sed etiam manus & caput.

10 Dicit ei Iesus, Ei qui lotus est, non opus est nisi vt pedes lauet, sed est purus totus: & vos puri estis, sed non omnes.

sium loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mãdatum dedit quid dicam, & quid loquar.

50 Et scio quia mãdatum eius vita æterna est. quæ ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, sic loquor.

CAP. XIII.

1 ANte diem autem festum Paschæ, sciens Iesus quia venit hora eius vt transeat ex hoc mũdo ad Patrem, quum dilexisset suos qui erant in mundo, in finẽ dilexit eos.

2 Et cœna facta, (quum diabolus iam immisisset in cor vt traderet eum Iudas Simonis, Iscariotes)

3 Sciens quia omnia dedit ei Pater in manus, & quia à Deo exiuit & ad Deum vadit.

4 Surgit à cœna & ponit vestimenta sua, & quum accepisset linteum, præcinxit se.

5 Deinde mittit aquam in pelum, & cœpit lauare pedes discipulorum, & extergere linteo quo erat præcinctus.

6 Venit ergo ad Simonẽ Petrũ: & dicit ei Petrus, Domine, tu mihi lauas pedes?

7 Respõdit Iesus & dixit ei, Quod ego facio, tu nescis modò, scies autẽ postea.

8 Dicit ei Petrus, Nõ lauabis mihi pedes in æternum. Respondit ei Iesus, Si non lauero te, non habes partem mecum.

9 Dicit ei Simon Petrus, Domine, non tantùm pedes meos, sed & manus & caput.

10 Dicit ei Iesus, Qui lotus est, non indiget nisi vt pedes lauet, sed est mundus totus: & vos mundi estis, sed non omnes.

IN CAPVT XIII.

* 1 *Ante festum*, πρὸ τῆς ἑορτῆς. Atqui hic ipse dies Matth. 26,17. & Mar. 14,12. & Luc. 22,7. Vocatur dies Azymorũ. quade re vide Matth. 26,17.

2 *Cœna peracta*, δείπνου γινομένου. Erasm. *Quum cœna fieret*, δείπνου γινομένου. Sed in vetustis codicibus omnibus, vno dũtaxat excepto, & in Theophylacto Romano, summo consensu legitur γινομένου. Et quũ mox sequatur versu. 4, Christum surrexisse è cœna, omnino legendum est γενομένου, significatione aoristi secundi. Sic tamen vt mensa nondum esset remota, quum postea dicatur Christus rursus discubuisse, & mentio quoque fiat intinctæ offulæ, ita vt sacra demum Christianæ cœnæ institutione finitum sit totum istud Christi ante ipsius mortem conuiuium: cuius institutionis præterita narratione Iohannes, ab aliis Euangelistis luculenter expositæ, sanctissimos illos sermones, & vtramque illam Cœnæ legalis actionem copiosissimè exponit. Vide Matth. 26. 20. ¶ *Iudæ [filij] Simonis*, Ἰούδα Σίμωνος. Vulg. & Eras. *Iudæ Simonis* Atqui perinde vertendum fuisse hunc locum acsi scriptum esset Ἰούδα τοῦ Σίμωνος, sub. υἱοῦ, quod à Syro interprete exprimitur, & non Iudam ipsum, sed ipsius patrem fuisse Simonem vocatum, apparet ex eodem hoc nostro Euangelista, suprà, 6. 71, & 12 4. & infrà, versu 26.

4 *Surgit à cœna*, ἐγείρεται ἀπὸ δείπνου. Sic postulabat ritus Cœnæ paschalis, vt diximus Matth. 26, 20. ¶ *Pallium*, τὰ ἱμάτια. Summas vestes hoc nomine declarari, alibi ostẽdimus. Itaq; vestimẽti nomẽ nimiũ latè patet, nequis somniet Dominu nudo corpore suis discipulis pedes abluisse.

8 *Nihil mecũ habebis cõmune*, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Non habes partem mecum*, id est אין לך חלק בי [*en lach chelek bi.*] Sic enim loquuntur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, Nihil tibi posthac negotij mecum erit, renuntio tibi omnem amicitiam ac coniunctionem, vt 1. Reg. 12 16, quo modo & nos in vernaculo nostro sermone dicimus, *Auoir à partir auec quelqu'vn.*

10 *Totus*, ὅλος. Exceptis videlicet pedibus, donec eos etiã lauerit: quæ sententia quum sit planissima, & nihil absurdi habeat neque in re ipsa, neque in loquendi formula, mirũ est quendam hic potuisse inuenire nodũ in scirpo, & vt eũ expediat, omnibus omniũ interpretationibus quasi in plena luce cęcutiermt, repudiatis, cõmin sci Christum hic de se in tertia persona agere, qui quum sit mundus totus nullo indigeat

indigeat à quo abluatur, sed aliorum pedes abluat, quod exemplum iubeat Christianos omnes imitari, ac præsertim qua excellentioribus donis aliquis est præditus, eò magis de abluendis infirmorum fratrum sordibus cogitare. Ego verò assentior quidem huic doctrinæ, explicationi verò nequaquam. Ipsa siquidem constructio declarat vnã eandémque personam dici lotam, quæ tamen necesse habeat pedes lauare, non alterius sed suos, (vt rectè Syrus interpres reciprocum expressit) totus alioquin mundus quia lotus: quod Christo certè non conuenit, vt qui sordidatus nũquam fuerit, ac proinde ablutus dici non possit. Est igitur hæc similitudo petita ex balneorũ more in quibus qui lauant, post frictiones & sudoris ablutiones, cætero corpore mundi, vltimos pedes in quos, nimirum, vt partes infimas, reliquę sordes defluxerunt, studiosè tandem abluunt. Triplex est autem huius similitudinis scopus Christo propositus. Vnus respiciens eam labem qua cœtus ille selectissimorũ discipulorũ à Iuda proditore aspergebatur, quam abstersurum sese Christus hoc symbolo testabatur: Alter, vt quãtum adhuc puritati suæ deesset, & à quo petendum esset augendæ puritatis beneficium cognoscerent: Tertius denique vt quorsum essent Apostoli designãdi, aliorum videlicet purgandis sordibus, suo tempore intelligerent: quò respiciens Paulus, dicit se factum esse omnibus omnia. ¶ *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres addit כלכון [*culcun*] *toti*, sed repugnante omnium Græcorũ codicum fide, nisi id intelligatur, addita rursus abluendorum pedum exceptione, vt in proximè antecedentibus.

Ἤδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν· διὰ τοῦτο εἶπεν, Οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.

Ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἔλαβε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς, Γινώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;

Ὑμεῖς φωνεῖτέ με, Ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος· καὶ καλῶς λέγετε· εἰμὶ γὰρ.

Εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νίπτειν τοὺς πόδας.

Ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαντος αὐτόν.

Εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε ἐὰν ποιῆτε αὐτά.

Οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξελεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὁ τρώγων μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν αὐτοῦ.

Ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμβάνει τὸν πέμψαντά με.

Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐταράχθη τῷ πνεύματι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν, Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

11 Norat enim eum qui ipsum prodebat: propterea dixit, Non estis puri omnes.

12 Postquam ergo lauisset pedes eorũ, & palliũ suum recepisset, rursum discumbẽs, dixit eis, Intelligitis quid fecerim vobis?

13 Vos me vocatis, Præceptor ac domine: & rectè dicitis: su enim.

14 Itaque si ego laui pedes vestros Dominus & præceptor, vos quoque debetis alij aliorũ pedes lauare.

15 Exemplum enim præbui vobis, vt prout ego feci vobis, *ita* & vos faciatis.

16 ‖Amen amen dico vobis, Seruus non est maior Domino suo, neque legatus maior eo qui ipsum misit.

17 Si hæc noueritis, beati eritis si ea feceritis.

18 Nõ de omnibus vobis loquor: ego scio quos elegerim: sed *oportet* vt impleatur Scriptura, ‖Qui edit mecum panẽ, sustulit aduersum me calcem suum.

19 Iam nunc dico vobis priusquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis me *eum* esse.

20 ‖Amen amẽ dico vobis, quãdo aliquẽ misero, quisquis *eum* recipit, me recipit: qui verò me recipit, recipit eũ qui me misit.

21 Quum hęc dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & testatus est, dixitque, Amen amen dico vobis, vnus ex vobis prodet me.

11 *Sciebat enim quisnam esset qui traderet eum: propterea dixit, Non estis mundi omnes.*

12 *Postquam ergo lauit pedes eorum, & accepit vestimenta sua, quum recubuisset iterum, dixit eis, Scitis quid fecerim vobis?*

13 *Vos vocatis me, Magister & domine: & bene dicitis: sumetenim.*

14 *Si ergo ego laui pedes vestros, dominus & magister, & vos debetis alter alterius lauare pedes.*

15 *Exemplum enim dedi vobis, vt, quemadmodum ego feci vobis, ita & vos faciatis.*

16 *Amen amen dico vobis, Non est seruus maior domino suo, neque apostolus maior est eo qui misit illum.* Inf.15.20 mat 10.24 luc. 6.40

17 *Si hæc scitis, beati eritis si feceritis ea.*

18 *Non de omnibus vobis dico: ego scio quos elegerim: sed vt adimpleatur Scriptura, Qui manducat mecum panẽ, leuauit contra me calcaneum suum.* Psal.40.10

19 *Amodo dico vobis priusquã fiat, vt quũ factũ fuerit, credatis quia ego sũ.*

20 *Amen amen dico vobis, qui accipit siquem misero, me accipit: qui autem me accipit, accipit eum qui me misit.* Matth.10.40 luc 10.16

21 *Quum autem dixisset Iesus, turbatus est spiritu, & protestatus est, & dixit, Amen amen dico vobis quia vnus ex vobis tradet me.*

---

13 *Præceptor ac domine*, ὁ διδάσκαλος καὶ κύριος. Erasmus, *Magistrum ac dominum.* Nam illa non conueniunt, inquit, nisi præsenti: sic autem Iesum discipuli etiam absentem appellabant, vt infrà 21.7. Id ego verò fateor: sed additum verbum φωνεῖν indicat hęc accipienda de communi sermone, quo solebat præsens à discipulis compellari. Sũt autem illa posita πτωτικῶς (vt loquuntur grammatici) ~~& rectus~~ pro ~~vocandi casu vsurpatus est.~~ quam enallagen alibi exposuimus. nisi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τοὺς Ἑβραίους.

16 *Legatus*, ἀπόστολος. Alibi seruauimus apostoli nomen: hîc verò quum generalis sit sententia, Erasmus meritò aliud vocabulum quæsiuit.

18 *Sed* [*oportet*] *vt impleatur*, ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ. De hac ellipsi diximus Mar.4.22, & 9.12, & 14.49. & suprà, 9.3. Simile etiam occurrit exemplum 1.Iohan.2.19. Potest tamen, fateor, ἵνα construi cum verbo ἐπῆρεν, quod sequitur. Sed quũ illius ellipsis tot occurrant exempla, malui sine traiectione ista interpretari.

19 *Iam nunc*, ἀπ' ἄρτι. Hebr. מעתה [*mehattah*,] quod plerunque significat Deinceps: hîc verò id declarat pro quo dicimus vernaculo sermone *dés maintenant*, vt infrà, 14.2.

20 *Quãdo aliquem misero, quisquis* [*eum*] *recipit*, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω. Hîc occurrit manifestum traiectionis exemplũ, vt rursum paulo post, versu 29, & c. 15.10. quo potest optimè confirmari interpretatio quam attulimus suprà, 8.25. Erasmus pro ἐάν τινα conuertit *quemcunque*, id est ὅν τινα ἄν. Sed præstat accipere ἐάν pro ὅταν, vt infrà, 14.3.

21 *Turbatus est*, ἐταράχθη. Vide suprà, 11.33. ¶ *Et testatus est*, καὶ ἐμαρτύρησε, id est palàm ac cum asseueratione loquutus est. Idem enim hîc declarat μαρτυρεῖν, atque διαβεβαίου λέγειν, siue ὁμολογεῖν. quod etiã annotauimus Luc.4.22.

Mat.26.21 mar.14.18 luc.22.21

Ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταί, ἀπορούμενοι περὶ τίνος λέγει.

22 ‖ Discipuli ergo aspiciebant alij ad alios, dubitantes de quo diceret.

22 *Aspiciebant ergo adinuicem discipuli, hæsitantes de quo diceret.*

Ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ κόλπῳ τοῦ Ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς.

23 Erat autem quidam ex discipulis Iesu recumbens "in sinu ipsius, *nimirum* is quem diligebat Iesus.

23 *Erat ergo recumbẽs vnus ex discipulis eius in sinu Iesu, quem diligebat Iesus.*

Νεύει οὖν τούτῳ Σίμων Πέτρος πυθέσθαι τίς ἂν εἴη περὶ οὗ λέγει.

24 Innuit ergo huic Simon Petrus *vt* percontaretur quisnam esset de quo diceret.

24 *Innuit ergo huic Simon Petrus, & dixit ei, Quis est de quo dicit?*

Ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ, Κύριε, τίς ἐστιν;

25 Ille verò "allapsus ad pectus Iesu, dicit ei, Domine, quis est?

25 *Itaque cum recubuisset ille supra pectus Iesu, dixit ei, Domine, quis est?*

Ἀποκρίνεται ὁ Ἰησοῦς, Ἐκεῖνός ἐστιν ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. Καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον δίδωσιν Ἰούδᾳ Σίμωνος Ἰσκαριώτῃ.

26 Respōdit Iesus, Ille est cui ego intinctam "offulam dedero. Et quum intinxisset offulam, dedit Iudæ *filio* Simonis Iscariotæ.

26 *Respondit Iesus, ille est cui ego intinctum panem porrexero. Et quum intinxisset panem, dedit Iudæ Simonis Iscariotæ.*

Καὶ μετὰ τὸ ψωμίον, τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

27 Et post *sumptam* offulam, tunc ingressus est in illum Satanas. Dicit igitur ei Iesus, Quod facis, fac "citó.

27 *Et post buccellam, tunc introiuit in eum Satanas. Et dicit ei Iesus, Quod facis, fac citius.*

Τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ.

28 Hoc autẽ "nemo accũbentium intelligebat quorsum ei dixisset.

28 *Hoc autem nemo sciuit discumbentium ad quid dixerit ei.*

Τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν, ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

29 Quidam enim putabant, quia marsupiũ habebat Iudas, Iesum ei dixisse, Eme quibus opus est nobis ad festum: aut egenis "vt aliquid daret.

29 *Quidam enim putabãt, quia loculos habebat Iudas, quod dixisset ei Iesus, Eme ea quæ opus sunt nobis ad diem festum: aut egenis vt aliquid daret.*

Λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν· ἦν δὲ νύξ.

30 Ille igitur accepta offula, "statim exiuit. erat autem nox.

30 *Quum ergo accepisset ille buccellam, exiuit continuò: erat autem nox.*

Ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς, Νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

31 "Quũ ergo exiuisset, dicit Iesus, Nũc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificat" est "in eo.

31 *Quum ergo exisset, dixit Iesus, Nunc clarificatus est Filius hominis, & Deus clarificatus est in eo.*

Εἰ ὁ Θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ Θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν.

32 "*Quòd* si Deus glorificatus est ĩ eo, Deus quoque glorificabit eũ in sese, & statim glorificabit eũ.

32 *Si Deus clarificatus est in eo, & Deus clarificabit eum in semetipso, & continuò clarificabit eum.*

Τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι· ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, Ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγώ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν· καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι.

Suprà, 7.34 — Infrà, 15.18 Ieui. 19.18 mar. 22.39 Iohã. 4. 21

33 Filioli, adhuc paulisper vobiscũ sũ. quęretis me: sed ‖ sicut dixi Iudęis, Quò ego vado, vos nõ potestis venire: *ita* & vobis nũc dico.

33 *Filioli, adhuc modicum vobiscum sum. quæretis me, & sicut dixi Iudæis, Quò ego vado, vos non potestis venire: & vobis dico modó.*

Ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους· καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

34 ‖ Mandatum "nouum do vobis, Vt alij alios diligatis: sicut *inquam* dilexi vos, vt vos etiam diligatis alij alios.

34 *Mandatum nouum do vobis, Vt diligatis inuicem: sicut dilexi vos, vt & vos diligatis inuicem.*

Ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

35 Ex hoc omnes cognoscẽt vos esse discipulos meos, si charitatem habueritis alij in alios.

35 *In hoc cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem.*

---

* 23 *In sinu*, ἐν τῷ κόλπῳ. Hoc refertur ad antiquorum discubitum in quo fiebat, pluribus discũbentibus, vt proximus quasi in priores recũberet, pedibus exterius repositis. Plinius epist. ad Sempronium Rufum: *Cœnabat Nerua cum paucis, Veiento recumbebat propius ac etiam in sinu.* Vide Matth. 26, 20.

* 25 *Allapsus ad pectus*, ἐπιπεσὼν ὅπι τὸ στῆθος. Vulg. *Quum recubuisset supra pectus*, quasi ipse discubitus Iohannis rursum significetur. At potius sic describitur Iohannis gestus propius sese Christi ori admouentis, vt in aurem indicaret proditorem. Nec enim dubiũ est quin hæc vtrinque summissa voce dicta sint, nec à quoquam præterea intellecta. Sic enim accipere oportet v. 28.

* 26 *Offulam*, τὸ ψωμίον. Vide Matth. 26, 20.

27 *Citò*, τάχιον. Vulg. & Eras. ad verbum, *Citius*. At ego puto comparandi gradum pro absoluto vsurpatum, (vt etiam 2. Tim. 1. 18, βέλτιον pro εὖ positum videtur) aut potius pro superlatiuo τάχιστα, vt dicemus Act. 25. 10. Sunt autem hæc verba non ad istud scelus cohortantis, sed declarantis sibi notam ipsius Iudæ coniurationem, & tantam perfidiã ipsi exprobrantis.

29 *Vt*, ἵνα. Notãda est traiectio huius particulæ, de qua dicemus infrà, Rom. 11. 31.

30 *Statim exiuit*, εὐθέως ἐξῆλθεν. Quũ igitur nonnisi mensis secundis sublatis Dominus sacrosancta sua mysteria instituerit, vt disertè ait Lucas 22. 20, & Iohannes non contentus dixisse, Iudam accepta offula exiisse, disertè etiam addat aduerbium εὐθέως, certa videtur esse eorum sententia qui existimant Iudam instituendæ sacræ Cœnæ non interfuisse, & quod sic narrat Lucas 22, 21. quasi demũ peracta sacræ Cœnæ institutione dixerit Dominus, Ecce, manus eius qui me prodit, mecum est in mensa, esse ex aliis Euangelistis explicandum, ex quibus liquet habitum fuisse hunc sermonem ante Cœnæ sacræ institutionem, quæ fuit vltima huius conuiuij clausula.

31 *Quum ergo exiuisset*, ὅτε οὖν ἐξῆλθε. In omnibus vetustis codicibus deest particula οὖν, & ista cum superioribus connectuntur, hoc modo, ἦν δὲ νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, Erat autem nox quum exiret. Sic etiam legit Theophylactus Romanus. Chrysostomi interpres variat. Ego tamen malui receptam lectionem sequi, ad quam etiam accedit Nonni auctoritas. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. Erasmus, *Per eum*. Sic enim sæpe vsurpari Hebraicũ ב, aliquoties iam annotauimus, vt paulo pòst versu 35. Sed quum hîc agatur non modò de ipsis Christi factis, sed de Christo ipso, malui, *In eo*, quàm *Per eum*, interpretari: & huic dicto respondet ἐν ἑαυτῷ, versu proximo. *

32 [*Quòd*] *si*, εἰ. Puto deesse particulam δὲ, quam suppleui: vt etiam legit Nonnus. Non est autem hæc coniunctio hoc loco sic accipienda quasi conditionem notet, sed vt causalis potius, vt etiam suprà, 10. 35.

34 *Nouum*, καινὴν. Vide 1. Ioh. 2. 7.

Λέγει αὐτῷ Σίμων Πέτρος, Κύριε ποῦ ὑπάγεις; Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

Λέγει αὐτῷ ὁ Πέτρος, Κύριε διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ μοῦ θήσεις; Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσει ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς.

Κεφάλαιον ιδ.

36 Dicit ei Simon Petrus, Domine, quò abis? Respõdit ei Iesus, ‖Quò abeo, non potes me nunc sequi: postea vero sequeris me.

37 Dicit ei Petrus, Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te deponam.

38 Respondit ei Iesus, Animam tuam pro me depones? amen amen dico tibi, non emittet vocem gallus donec ter me abnegaueris.

CAP. XIIII.

36 *Dicit ei Simon Petrus, Domine? quò vadis, Respondit Iesus, Quò ego vado non potes me modò sequi, sequeris autem postea.* Matth 26. 24 mar. 11.30 luc 22.34

37 *Dicit ei Petrus, Quare nõ possum te sequi modò? animam meam pro te ponam.*

38 *Respõdit ei Iesus, Animam tuam pro me pones? Amen amen dico tibi, non cantabit gallus, donec ter me neges.*

CAP. XIIII.

Μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία· πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

Ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ πατρός μου μοναὶ πολλαί εἰσιν· εἰ δὲ μή, εἶπον ἂν ὑμῖν.

Πορεύομαι ἑτοιμάσαι τόπον ὑμῖν· καὶ ἐὰν πορευθῶ καὶ ἑτοιμάσω ὑμῖν τόπον, πάλιν ἔρχομαι, καὶ παραλήψομαι ὑμᾶς πρὸς ἐμαυτόν· ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγώ, καὶ ὑμεῖς ἦτε.

1 NE turbator cor vestrum: creditis in Deum? etiam in me credite.

2 In domo Patris mei habitationes multæ sunt: alioqui dixissem vobis.

3 Proficiscor paraturus vobis locum: & quum profectus fuero, & parauero vobis locum, rursum veniam, & assumam vos ad meipsum: vt vbi ero ego, & vos sitis.

1 *NOn turbetur cor vestrum: creditis in Deum, & in me credite.*

2 *In domo Patris mei mãsiones multæ sunt: si quominus, dixissem vobis.*

3 *Quia vado parare vobis locum: & si abiero, & præparauero vobis locum, iterum venio, & accipiã vos ad meipsum: vt vbi sum ego & vos sitis.*

38 *Depones?* θήσεις; De hoc interrogationis genere vide infra 16.31.

IN CAPVT XIIII.

1 *Creditis in Deum?* πιστεύετε εἰς τὸν Θεόν; Propter amphiboliam verbi πιστεύετε, rectè annotat Erasmus quadrifariam posse hunc locum conuerti: nempe vel hoc modo: Creditis in Deum, & in me creditis: ergo ne turbemini. vos enim hæc fides inuictos præstabit. Vel, Credite in Deum, & in me credite. quo modo interpretantur Nonnus & Theophyl. Hilarius quoque ita citat lib. de Trin. 9. vt sit hic sensus, Ne turbemini. at quinam fieri poterit, dicetis, vt non perturbemur? nempe si in Patrem meum & in me credideritis. Vel, Creditis in Deum, etiam in me credite: quam interpretationem vt magis receptam sumus amplexi, cuius hæc est sententia, nempe, Nemo vestrûm est qui non dicat se in Deum credere: si ita est, credite etiam in me. Ita fiet vt verè demum in Deum credatis, neque vllis tempestatum procellis deiciamini. & similis interrogationis exemplo passim occurrunt, vt 1. Cor. 7, 18 & 21, & 27. Vel, Credite in Deum, & in me creditis. Id est Credite in Deũ: quod si facitis, eâdem operâ & in me creditis.

2 *Habitationes,* μοναί, siue domicilia. Hoc est quod dicit Paulus Ro. 8. 17, sanctos esse Dei quidẽ hæredes, cohæredes autem Christi. Sic enim Iohannes μονὴν pro οἰκίαν dixit: vt Hebr. בית [*beth*] pro מִשְׁכָּן [*mischchan*] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Mansiones*: quo vocabulo vtitur Suetonius sed pro diuersorio & hospitio, quod Hebræi vocant מלון [*malon.*] Plinius autem de locorum interuallis agens, mansionem id vocat quod a Græcis σταθμὸς, ab Hebræis מסע [*massah*] dicitur. ¶ *Alioqui.* εἰ δὲ μή: id est nisi ita esset vt dico, nempe, nisi in domo Patris mei, non mihi vni, sed etiam vobis, pateret locus nollem vos hac vana spe deludere sed ingenuè vobis id dixissem. Vulg. *Siquominus.* Sed totum hunc locum miserè corrupit non animaduersa vera distinctio: quam quum annotasset Valla, miror ab Erasmo reprehendi potuisse. Ea autem est eiusmodi, vt post οἰκίαν plenum punctum adscribatur: deinde alia sentẽtia incipiat, *Vado ad parandum vobis locum.* Erasmus tamen aliter explicat. cuius verba placuit subiicere, vt liberum sit penes lectorem iudicium. *Omnino*, inquit, *cohærent hæc duo, quum hic sensus sit In domo Patris mei iam paratæ sunt multæ mãsiones, vt non mihi vni, sed omnibus item meis sit locus. quod si secus esset, dixissem me iam abire ad parandas eas mansiones: nunc nihil opus est, quum paratæ sint, & vos breui sequuturos expectent.* Hæc Eras. Atqui non dicit Dominus paratas esse illas mãsiones (quod Erasmus assumit) sed mansiones illic esse dicit. Deinde sequenti versiculo apertè testatur se abire ad parandum locum, & postea ad eos reuersurum. Itaque ne deinceps hæc interpunctio deprauari possit, tertium versiculum inchoaui ab his verbis πορεύομαι ἑτοιμάσαι &c. quib. etiam Syrus interpres præponit particulam causalem Est autem tota hæc oratio allegorica, qua suos consolatur Dominus, significans se abire in amplissimam cę esset regiã, nõ vt illic solus regnet, sed vt suis breui sequuturis præeat: vt quum illi venerint, omnia parata inueniant. Hoc est nimirum quod ait Paulus, Nos electos esse ante tempora æterna: sed addit, In Christo: quia nõ aliter possumus quam per ipsum & in ipso ingredi in æternum illud domicilium, nobis ab æterno quidem destinatum, sed quod à Christo præparari oporteat: quia non possumus esse Dei hæredes nisi Christi cohæredes simus. Eius ergo discessum sic debemus accipere, vt si quis accepto mandato nos in paternam domum deducendi, functus sua legatione, nobis iam viam ingressis præiret, aduentum nostrum significaturus, vt domi parata omnia inueniremus: deinde nobis aduentantibus iret obuiam, vt nos domum secum introduceret. 2. Tim. 1, 9

3 *Et quum profectus fuero,* καὶ ἐὰν πορευθῶ. Vulg. & Erasm. *Et si abiero.* At ego existimo ἐὰν pro ὅταν seu ἡνικαὶ positũ esse, vt suprà, 13.20, ex Hebræorum idiotismo, apud quos אם [*im*] pro כאשר [*chaascher*] vsurpari constat, vt Gen. 38. 9. Exo. 20. 25. Amos 7. 2. & ita etiam Nonnus est hunc locum interpretatus. Sed & in Latino sermone *Si* pro *Quum* vel *Postquam* apud idoneos auctores poni obseruant grammatici, vt apud Virgilium libro Æneid. quinto, *Præterea si nona diem mortalibus almum Aurora extulerit*: id est, postquam extulerit, interprete Donato. Hanc igitur enallagen si obseruauerimus, plana erit sententia. Quum enim Dominus dixisset se abire ad parandum locum, queri poterant discipuli se nihilominus ab eo deseri. Hîc ergo subiicit ille, se quidem abire ad præparandum ipsis locum, id est vt communem hæreditatem tum suo tum suorum etiam nomine cernat: sed tamen postea rediturum, vt secum eos abducat, eiusdem regni participes futuros: quæ doctrina ad totam Ecclesiam pertinet. Ideo dicebant Angeli attonitis discipulis, Quid statis defixis in cælum oculis? Iesus iste ita veniet vt vidistis eum ascendere, Act 1.11. & passim in Scripturis plena consolatio Ecclesiæ in eum diem reiicitur, quo Deus erit omnia in omnibus: qui idcirco dies redemptionis & restitutionis dicitur, electorũ respectu. Cæterùm operæ pretium est intelligere quomodo Erasmus hũc versiculum cum superiore sua expositione connectat, quod ego subiiciã, non vt eũ incessam, (cuius laboribus in hoc argumento susceptis quis nõ plurimùm tribuat?) sed vt liberum sit lectori omnia pensitare. *Quòd*, inquit, *abeo, ad breue tempus abfuturus, non ob id abeo vt parem mansiones, quæ iã parata sunt, sed vt viam in cælum mea morte vobis aperiam. nã*

antè innium erat iter. Hæc Erasmus. quæ certè non video qua non dico ratione, sed rationis specie possint ex Euangelistæ verbis elici. Theophylactus autem, καὶ ἐὰν pro κἂν, id est etiamsi, interpretatur: quasi diceret Dominus, Si non essent parata vobis domicilia, ego proficiscerer ad ea vobis paranda. Etiamsi autem eius rei causa proficiscerer, tamen non vos relinquerem, sed vos vnà assumerem vt mecum essetis. Hæc Theophylactus, quæ ausim dicere non modò non esse apposita, sed prorsus etiam totã hanc consolationem nobis eripere. Ita enim efficietur, Christum neque profectum esse vt nobis locum appararet, neque nos secum assumpturum, quia nõ sit necesse: sed duntaxat, si fuisset necesse, id fuisse facturum. ¶ *Et parauero,* καὶ ἑτοιμάσω. In vno exemplari scribitur ἑτοιμάσαι, vt parem. Totum autem istud, Et quum profectus fuero, & parauero vobis locum, deest in Syra interpretatione: sed descriptorum errore id accidisse, quoniam clausula præcedens in eandem vocem desinebat, ex eo liquere potest, quòd nulla particula adiicitur, quæ sequentia cum prioribus copulet.

Καὶ ὅπου ἐγὼ ὑπάγω οἴδατε, καὶ τὴν ὁδὸν οἴδατε.

Λέγει αὐτῷ Θωμᾶς, Κύριε, οὐκ οἴδαμεν ποῦ ὑπάγεις· καὶ πῶς δυνάμεθα τὴν ὁδὸν εἰδέναι;

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. οὐδεὶς ἔρχεται πρὸς τὸν πατέρα, εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.

Εἰ ἐγνώκειτέ με, καὶ τὸν πατέρα μου ἐγνώκειτε ἄν· καὶ ἀπ' ἄρτι γινώσκετε αὐτὸν, καὶ ἑωράκατε αὐτόν.

Λέγει αὐτῷ Φίλιππος, Κύριε, δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα, καὶ ἀρκεῖ ἡμῖν.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ οὐκ ἐγνωκάς με; Φίλιππε, ὁ ἑωρακώς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, Δεῖξον ἡμῖν τὸν πατέρα;

Οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα.

Πιστεύετέ μοι ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μὴ, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει. ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι·

Infrà, 16. 23. mat.7.7 mar. 11.24 Καὶ ὅ, τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω· ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.

Ἐὰν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.

Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.

Καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα.

4 Et quò ego abeam scitis, & viam scitis.

5 Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò abeas: quomodo igitur possumus viam scire?

6 Dicit ei Iesus, Ego sum *via illa, & illa veritas, & vita illa:* nemo venit ad Patrem nisi per me.

7 Si nosset is me, Patrem etiam meum nosset is: & *iam nunc nostis eum, & vidistis eum.

8 Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrem, & sufficit nobis.

9 Dicit ei Iesus, *Tantùm temporis vobiscum sum, & nõ nosti me? *Philippe, qui vidit me, vidit Patrem: quomodo igitur tu dicis, Ostende nobis Patrem?

10 Non credis me in Patre, & Patrem in me esse? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: sed Pater qui in me manet, ipse facit opera.

11 *Credite mihi me in Patre, & Patrem in me *esse*: sin minus, propter ipsa opera credite mihi.

12 Amen amen dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora istis faciet. Nam ego ad Patrem meum proficiscor.

13 ‖ Et quicquid petieritis *in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.

14 Siquid petieritis *in nomine meo, ego faciam.

15 Si diligitis me, mandata mea seruate.

16 Ego verò rogabo Patrem, & *alium aduocatum dabit vobis vt mãneat vobiscum in æternum:

4 *Et quò ego vado scitis, & viam scitis.*

5 *Dicit ei Thomas, Domine, nescimus quò vadis: & quomodo possumus viã scire?*

6 *Dicit ei Iesus, Ego sum via, & veritas, & vita. nemo venit ad Patrem nisi per me.*

7 *Si cognouissetis me, & Patrem meum vtique cognouissetis: & amodo cognoscitis eum, & vidistis eum.*

8 *Dicit ei Philippus, Domine, ostende nobis Patrẽ, & sufficit nobis.*

9 *Dicit ei Iesus, Tanto tẽpore vobiscum sum, & nõ cognouistis me? Philippe, qui videt me, videt & Patrem. Quomodo tu dicis, Ostende nobis Patrem?*

10 *Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est? Verba quæ ego loquor vobis, à meipso non loquor: Pater autem in me manens, ipse facit opera.*

11 *Non creditis quia ego in Patre, & Pater in me est: alioquin propter opera ipsa, credite.*

12 *Amen amẽ dico vobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipse faciet, & maiora horum faciet. quia ego ad Patrem vado.*

13 *Et quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, hoc faciam: vt glorificetur Pater in Filio.*

14 *Siquid petieritis me in nomine meo, hoc faciam.*

15 *Si diligitis me, mandata mea seruate.*

16 *Et ego rogabo Patrem, & alium paracletum dabit vobis, vt maneat vobiscum in æternum.*

---

* 6 *Via illa,* ἡ ὁδός. Omnino debet hic obseruari vis articulorum: & hoc sensu hæc tria coniungenda, ac si diceret Christus, se esse viam illam certissimam qua vna ad vitã illam beatam peruenitur.

7 *Iã nũc,* ἀπ' ἄρτι. Vulg. *Amodo.* Eras. *Nũc.* Vide sup. 13.19.

9 *Tantũ temporis vobiscum sum,* τοσοῦτον χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι. Sic Virg. --*vna cum gente tot annos Bella gero.* ¶ *Philippe,* * Φιλίππε. Hoc nonnulli præcedẽtibus annectunt, & ex Græcis & ex Latinis.

11 *Credite,* πιστεύετε. Vulgata legit οὐ πιστεύετε, *Non creditis,* quod omnino scribi oportuit cũ interrogationis accentu. Sed ne hoc quidẽ satis respõdet particulæ, εἰ δὲ μὴ, *sin min⁹.*

13 *In nomine meo,* ἐν τῷ ὀνόματί μου. i. per me, siue, meo interuentu. Vulg. *Petieritis me in nomine meo:* & in duobus quoque Græcis codicibus legimus insertum pronomẽ μου. Sed alterum certè videtur redundare.

16 *Alium,* ἄλλον. Nam hypostasi alius est, non autem τῇ * οὐσίᾳ aliud quàm Filius: vt rectè exponit Tertull. aduersus Praxeã. Spiritus sanctus autẽ dicitur esse alius aduocatus, i. nõ tantũ numero, sed etiã diuersa ratione aduocatus quã Filius: qua de re vide 1. Iohan. 2. 1. Dari denique & mitti Spiritus sanctus dicitur, non quod ad ipsius essentiam attinet, vt phanatici somniant: sed ipsius in nobis effectorum & donorum specialium respectu, quæ & ipsa propterea Spiritus, id est dona diuinitus inspirata & indita dicuntur.

¶ *Aduocatum,*

* ¶ *Aduocatum*, παράκλητον, id est ὑπερεντυγχάνον ὑπὲρ ὑμῶν, vt explicat ipse Paulus Rom.8.26. Itaque licet παράκλησις consolationem quoque vt & exhortationem declaret, & optima quoque ratione consolator noster dici proprie debeat Spiritus sanctus, nostris infirmitatibus συναντιλαμβανόμενος, vt eo ipso loco scribit Apostolus: tamen seruata passiua forma huius epitheti, puto Aduocati vocem melius quam Consolatoris conuenire. Aduocati verò ex cõmuni more dicebantur qui Græcè παράκλητοι, i. à reis aduocati amici, qui pro reo deprecarentur, vt apud Demosth. περὶ παραπρεσβείας: & ab ipso patrono & oratore ipsius rei causam agente differebant, teste Vlpiano l. 1. & l. 3. D. de præuaricat. quanuis idem alibi latius aduocatos interpretetur omnes eos qui agendis causis quoquo modo operãtur. Hinc factum vt Christus quoque dicatur παράκλητος: sed vt peculiari ratione μεσίτης vnicus, ne Spiritu quidẽ sancto excepto, vt dicemus, 1. Ioh. 2. 1. & Rom. 8. 26. Vulg. vbique retinuit vocem Græcam παράκλητος, excepto 1. Ioh. 2. 1. vbi Aduocatum interpretatur. Syrus autem interpres vbique habet פרקלטא [*Paraclitha*] *a* in *i* suo more mutato. Sic barbarè in Latinis Ecclesiis legebatur & canebatur *Paraclitus*, & quidem penultima breui, pro *Paracletus* pen. lõga: quæ barbaries ab Erasmo detecta, magna ipsi mouit apud Onagros quosdam Matæologos certamina. Denique admoneo videri mihi vberiorem sensum, si παράκλητον non simpliciter construamus cum ἄλλον, sed perinde ac si scriptum esset εἰς παράκλητον, i. *Dabo vobis alium qui sit vobis aduocatus:* cuiusmodi quiddã simile notauimus suprà, 12. 46.

Τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν, ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό· ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.

17 "*Nempe* Spiritum illum veritatis quem mundus non potest recipere, quia non conspicit eũ, nec nouit eum: vos autem "nostis eum, quia apud vos manet, & in vobis erit.

Spiritum veritatis quẽ mundus non potest accipere, quia non videt eum, nec scit eum: vos autem cognoscetis eum, quia apud vos manebit, & in vobis erit.

Οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.

18 Non relinquam vos orbos: "redeo ad vos.

Non relinquam vos orphanos: veniam ad vos.

Ἔτι μικρὸν, καὶ ὁ κόσμος με οὐκ ἔτι θεωρεῖ· ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε.

19 Adhuc paululum, & mundus me non amplius conspiciet, vos autem conspicietis me: quia ego viuo, vos etiam viuetis.

Adhuc modicum, & mundus me iam nõ videt: vos autem videtis: quia ego viuo, & vos viuetis.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.

20 In illo die vos cognoscetis me esse in Patre meo, & vos in me, & me in vobis.

In illo die vos cognoscetis quia ego sum in Patre meo, & vos in me, & ego in vobis.

Ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτὰς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με· ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ ἐγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

21 Qui tenet præcepta mea, & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligã eum, & " conspicuum ei exhibebo meipsum.

Qui habet mãdata mea, & seruat ea, ille est qui diligit me: qui autem diligit me, diligetur à Patre meo: & ego diligam eum, & manifestabo ei meipsum.

Λέγει αὐτῷ Ἰούδας οὐχὶ ὁ Ἰσκαριώτης, Κύριε, τί γέγονεν ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;

22 Dicit ei Iudas, "non *ille* Iscariotes, Domine, "quid est cur te sis nobis conspicuum exhibiturus, & non mundo?

Dicit ei Iudas, non ille Iscariotes, Domine, quid factum est quia manifestaturus es nobis teipsum, & non mundo?

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει· καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.

23 Respondit Iesus & dixit ei, Si quis diligit me, sermonem meum seruabit, & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & apud eum manebimus.

Respondit Iesus & dixit ei, Si quis diligit me, sermonem meum seruabit: & Pater meus diliget eum, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.

Ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ. καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.

24 Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermo quẽ auditis, non est meus, sed eius qui misit me *nempe* Patris:

Qui non diligit me, sermones meos non seruat: & sermonem quem audistis non est meus, sed eius qui misit me Patris.

Ταῦτα λελάλημαι ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων.

25 Hæc loquutus sum vobis, apud vos manens.

Hæc loquutus sum vobis apud vos manens.

---

17 [*Nempe*] *Spiritum illum veritatis*, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particulæ huius exegeticæ ellipsi, quæ apud hũc Euangelistam frequentissimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoque notandum est, Spiritum sanctum dici Spiritum veritatis, non tam quia in sese verax est, vtpote Deus æternus, quàm ab effectu, quòd veritatem inspiret, vt infra, 16. 13. ¶ *Nostis*, γινώσκετε. Vulgata, *Noscetis*, γνώσεσθε. & mox, *Manebit*, μένει. vt legit etiam Nonnus.

18 *Redeo*, ἔρχομαι. id est ἐπανέρχομαι. seruata præsentis temporis emphasi, acsi diceret Christus se licet nondum profectum iam esse in reditu. Vulgata, *Veniam*, quo modo ἔρχεσθαι & ἐρχόμενος, sæpe in his libris futuri significationem habent. Syrus autem interpres totum hunc locum sic legit, ac fortasse rectius, ἔρχομαι γὰρ πρὸς ὑμᾶς ἔτι μικρόν, καὶ ὁ κόσμος. *Veniam enim ad vos paulo pùst, & mundus, &c.*

21 *Conspicuum exhibebo*. ἐμφανίσω. Vulgata, *Manifestabo*, id est, φανερώσω. Erasmus, *Aperiam*, ἀνοίξω. Idem declarat ἐμφανίζειν, significare Tacitè & clam indicare. At ego contrà existimo, plenam ac quasi humanis oculis aspectabilem declarationem hoc verbo significari, vnde εἰς τοὐμφανὲς, & ἐν τῷ ἐμφανεῖ, id est, palàm & in media luce. Est autem istius exhibitionis modus non corporalis sed spiritualis, & omnium maximè perspicuus. Nec enim loquitur de quadraginta illis diebus mortem ipsius consequutis, quibus suæ resurrectionis fidem fecit solis aliquot fidelibus: sed de perpetua ipsius in Ecclesia præsentia ἐνεργητικῇ in credentium animis, cuius ratione promisit se præsentem Ecclesiæ fore ad consummationem vsque mundi.

22 *Non* [*ille*] *Iscariotes*, οὐχὶ ὁ Ἰσκαριώτης. Non ille Iscariotes, sed alter ille Iacobi alterius frater. Est ergo in iis verbis ἀναντιπόδοτον, cuius aliud prorsus simile extat suprà cap. 6 versu 46.

¶ *Quid est*, τί γέγονεν: id est, quid causæ est. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Quid factum est*. nimium obscurè: quanuis Erasmus annotet sic loquutum esse impurum illum Martialem, cuius penè nomen hoc loco vsurpare mihi religio est.

Infrà,15.26

Ὁ δὲ παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.

Ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς· Εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν ὅτι εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ μου μείζων μου ἐστί.

Καὶ νῦν εἰρηκα ὑμῖν πρὶν γενέσθαι, ἵνα ὅταν γένηται, πιστεύσητε.

Οὐκέτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.

Ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα· καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ· ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.

26 ‖Aduocatus autem ille, *id est* Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & in memoriā reuocabit vobis omnia quæ dixi vobis.

27 Pacem relinquo vobis, pacem illam meam do vobis: nō prout mundus dat, ego do vobis. Ne turbator cor veſtrum, neque formidato.

28 Audiuiſtis me dixiſſe vobis, Abeo, & redeo ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quòd dixerim, proficiſcor ad Patrem. nā Pater maior me eſt.

29 Et nunc dixi vobis priuſquam fiat, vt quum factum fuerit, credatis.

30 Non loquar amplius multa vobiſcum: venit enim princeps mundi huius, ſed in me nō habet quicquam.

31 Sed vt cognoſcat mundus me diligere Patrem: & prout mandauit mihi Pater, ita facio: ſurgite, abeamus hinc.

26 *Paracletus autem, Spiritus ſanctus, quem mittet Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, & ſuggeret vobis omnia quæcunque dixero vobis.*

27 *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis: non turbetur cor veſtrum, neque formidet.*

28 *Audiſtis quia ego dixi vobis, Vado & venio ad vos. Si diligeretis me, gauderetis vtique quia vado ad Patrem: quia Pater maior me eſt.*

29 *Et nūc dixi vobis prius quàm fiat: vt quum factū fuerit, credatis.*

30 *Iam non multa loquar vobiſcū: venit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam.*

31 *Sed vt cognoſcat mūdus quia diligo Patrem: & ſicut mandatum dedit mihi Pater, ſic facio: ſurgite, eamus hinc.*

---

26 *In memoriam reuocabit*, ἀναμνήσει. Vulg.& Eraſ. *ſuggeret*, non malè quidem, ſed periculoſa ambiguitate. Nam ea quoque dicuntur ſuggeri quæ nūquam antea audieris: hic verò de iam auditis intelligendis, & in memoriam reuocandis agitur, quorum exemplum habemus ſupra 2.22,& 12.16. Imo quinim potuiſſet Euangelica hiſtoria ſcribi, niſi Spiritu ſancto tot Chriſti dicta & facta, hominibus alioqui rudibus & illiteratis in memoriam reuocāte, totidémque veluti verbis repetente? Ideo non dixit Chriſtus, *quæ dicam*, ſed *quæ dixi vobis*. Iam enim omne Patris de ſeruandis hominibus conſilium eis Chriſtus, quanuis nondum ſatis intelligentibus, aperuerat, vt ipſe teſtatur infrà 15.15, & eos in orbem terrarum mittens non iubet prædicare quæ audituri eſſent, ſed quæ iam audiuiſſent. Nullum ergo Chriſtianæ & ſaluificæ doctrinæ caput didicerunt aut docuerunt Apoſtoli poſt Domini diſceſſum, vt qui perfectè à magiſtro ſuo adhuc viuente fuerint edocti: ac proinde non niſi a ſpiritu mendacij profectum eſt quicquid ab iis qui ſeſe ſucceſſores Apoſtolorum falſò vocant, ad doctrinam ab Apoſtolis tum voce tum ſcriptis proditam, adiectum fuit, nedum vt pro Apoſtolico ſit recipiendum quod verbo per Spiritum ſanctum dictato repugnat, vel ei detractum, vel in ipſo fuit immutatum: quæcunque tandem auctoritatis ſpecies huic ſacrilegæ audaciæ prætexatur.

* ¶ *Dixi*, εἶπον. Vulg. *Dixero*. periculoſa temporis mutatione, quaſi viuens illos non docuerit omnia, quod repugnat ipſius Chriſti diſertis verbis Matth.28,20. & infrà,15,15.

28 *Redeo*, ἔρχομαι: id eſt ἐπανελθόμαι. Eſt enim ſimplex pro compoſito vſurpatum, ex Hebræorum more, vt ſuprà, verſu 18. Sic paulo poſt verſu 31, ἄγωμεν pro ἀπάγωμεν. Vide ſuprà 18. ¶ *Maior*, μείζων. Notum eſt quàm multipliciter ſit hic locus ab Arianis tum ἑτεροουσίοις. tum ὁμοιουσίοις exagitatus, quibus qui reſtiterunt, alij quidem iſtud Chriſti dictum ad Humanitatem retulerūt: alij ad Patris ἀξίωσιν, quoniam videlicet ordine & origine perſonali Pater præit Filio: quæ vtraque doctrina veriſſima eſt, & Arianos ſi ſanabiles fuiſſent, aut etiamnum eſſent, compeſcere debuit. Sed neutra ſatis appoſita comperietur, nec etiam Arianorum obiectio, ſi dictum iſtud non per ſe, ſed quatenus ſuperioris dicti orationem continet, cōſideretur: quod omnino faciendum hic & aliis multis locis fuit, vt vera locorū ſententia cognoſceretur. Ponamus ergo ſic argumentatū fuiſſe Chriſtum ex ſententia Arianorum, Pater eſt maior, id eſt excellētiæ gradu, Deus, quàm ego. Eſt enim ἀγένητος, ego verò ſum factitius Deus. Ergo vobis gaudendum eſt quòd ad illum diſcedam. Quænam erit, obſecro, in hoc dicto conſolatio? Num enim Patris potentiam vel præſentiā in terris impediebat, vel diſceſſus augebat? Ponamus etiā ſic colligere Chriſtum, Pater ad quem diſcedo maior me eſt ſecundum humanitatem, vel quia ego quatenus ſum Deus, ſum ab illo, non ille a me: quum tamen ſimus eſſentia vnus, &, perſonaliter conſiderata potentia, æquales. ergo vobis de meo diſceſſu gaudendum eſt. Ego quidem certe quæ ſit illius cōcluſionis vis, animaduertere nequeo. Itaque ſupereſt vt neque ad perſonarum ordinem, neque ad diſtinctionem vnius naturæ ab altera dictum iſtud referatur, ſed ſtatum infirmitatis Chriſtus cum glorificationis ſtatu contulerit, cuius auctorem facit Patrem, ſuo more ſeſe ad captum rudium adhuc diſcipulorum accommodans: non vt precariam deitatem ſibi tributam dicat, qua nihil abſurdius fingi poteſt, ſed vt qua in re ſit noſtra vnica ſpes ac expectatio repoſita, noſtris penè oculis ſubiiciat: ac ſi diceret, Vos adhuc iſta mea conſpicua præſentia freti, omnia pericula mecum ſubiiſtis, qui me tamen non modo hominem vt cæteros, ſed etiam præ cæteris calamitoſum eſſe animaduertiſtis ſemper, & multò magis quàm antea mox cognoſcetis. At enim ſi mea in hoc miſerrimo ſtatu præſentia vos ſuſtinuit, nec obſtitit hæc viliſſima conditio quominus amorem mei cæteris rebus anteponeretis, ſaltem mea cauſa non debetis meo a vobis diſceſſu turbari, quum hac mea ad patrem illum meum profectione, cuius conditio infinite ab hac mea vilitate differt, ad ipſius gloriam tranſiens, nihil ſim amiſſurus, ſed in gloriam illam paternam euehendus, ac tanto etiam vobis conſeruandis paratior futurus. Libet autem inſignem hic locum proferre ex Bernardo in Sermone De diligendo Deo, vnde diſcamus quo amore diligi velit à nobis Chriſtus. *Imò*, inquit, *diſcipuli, quia Chriſtum diligunt, dolent. Diligunt, & non diligunt. Diligunt dolenter, ſed non ſapienter.* *

30 *Huius*, τούτου. Hoc deeſt in vetuſtis codicibus, & apud Theodoritum libro 10 περὶ προνοίας. ¶ *Non habet*, οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus ſcribitur οὐχ εὑρήσει, non inueniet: quod videtur melius opponi verbo ἔρχεται. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis viribus, ſed in me nihil habet iuris, nec in me quicquam comperiet quale ſe inueniturum putat.

31 *Surgite*, ἐγείρεσθε. Sic à ſuperiore ſermone in extrema cœna habito diſtinguitur hęc poſterior cōcio, habita quū, * remotis menſis, ſeſe ad diſceſſum accingerent, & hymnum proximè vel antegreſſa vel conſequuta.

IN

Κεφάλαιον ιε.

1 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, καὶ ὁ πατήρ μου ὁ γεωργός ἐστι.

2 Πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπὸν, αἴρει αὐτό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτὸ, ἵνα πλείονα καρπὸν φέρῃ.

3 Ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελάλημαι ὑμῖν.

4 Μείνατε ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν ὑμῖν· καθὼς τὸ κλῆμα οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ ἐν τῇ ἀμπέλῳ· οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μείνητε.

5 Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα· ὁ μένων ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν· ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

6 Ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοὶ, ἐβλήθη ἔξω ὡς τὸ κλῆμα, καὶ ἐξηράνθη· καὶ συνάγουσιν αὐτὰ, καὶ εἰς πῦρ βάλλουσι, καὶ καίεται.

7 Ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν μείνῃ, ὃ ἐὰν θέλητε, αἰτήσασθε, καὶ γενήσεται ὑμῖν.

8 Ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε· καὶ γενήσεσθε ἐμοὶ μαθηταί.

9 Καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ ἐν τῇ ἐμῇ.

CAP. XV.

1 EGo ſum vitis illa *vera, & Pater meus eſt agricola ille.

2 ‖ Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnẽ qui fert fructum, purgat, vt plus fructus adferat.

3 ‖ Iam vos puri eſtis propter ſermonem quem loquutus ſum vobis.

4 Manete in me, & ego in vobis *manebo*: *ſicut palmes nõ poteſt ferre fructum à ſemetipſo, *id eſt* niſi manſerit in vite: ita nec vos, niſi in me manſeritis.

5 Ego ſum vitis, vos palmites: is qui manet in me, * & in quo ego *maneo*, hic fert fructu multum. nam * ſeorſim a me nihil poteſtis facere.

6 ‖ Niſi quis in me manſerit, *abiectus extra *vineam*, ſtatim * vt palmes areſcet: *deinde coguntur iſti *palmites*, & in ignem abiiciuntur, & ardent.

7 Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint, ‖quicquid volueritis, *petite, & fiet vobis.

8 In hoc glorificatus eſt Pater meus, vt fructum multum adferatis: *& eritis mei diſcipuli.

9 Prout dilexit me Pater, *ita* & ego dilexi vos: manete *in illa mea charitate.*

CAP. XV.

1 *EGo ſum vitis vera, & Pater meus agricola eſt.*

2 *Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollet eum: & omnem qui fert fructum, purgabit eum, vt fructum plus adferat.* Mat.15.13 Suprà, 13.18

3 *Iam vos mundi eſtis propter ſermonem quem loquutus ſum vobis.*

4 *Manete in me, & ego in vobis. ſicut palmes non poteſt ferre fructum à ſemetipſo, niſi manſerit in vite: ſic nec vos, niſi in me manſeritis.*

5 *Ego ſum vitis, vos palmites: qui manet in me, & ego in eo, hic fert fructum multum: quia ſine me nihil poteſtis facere.*

6 *Siquis in me non manſerit, mittetur foras ſicut palmes, & areſcet: & colligent eum, & in ignẽ mittent, & ardet.* Col.1.23

7 *Si manſeritis in me, & verba mea in vobis manſerint, quodcunque volueritis petetis, & fiet vobis.*

8 *In hoc clarificatus eſt Pater meus, vt fructum plurimum adferatis, & efficiamini mei diſcipuli.*

9 *Sicut dilexit me Pater, & ego dilexi vos: manete in dilectione mea.*

IN CAPVT XV.

1 *Vera*, ἀληθινή. In duobus exẽplaribus additur, ὑμεῖς τὰ κλήματα, id eſt *vos [autem] palmites.*

4 *[Id eſt] niſi manſerit*, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia præcedenti membro additum eſt ἀφ' ἑαυτοῦ, à ſeipſo, omnino cogimur ſupplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin conſequeretur ex hac oratione, palmitem qui manſerit in vite, ferre fructum à ſemetipſo: quod cohærere non poteſt. Idem enim declarat ἀφ' ἑαυτοῦ, atque ſua ac propria quadã vi, quam ab alio non mutuetur: quam ſi haberet palmes, fructum ſanè ferret, etiam quum reſectus eſt à vite. Sed de hoc eodem dicendi genere copioſius diximus. ſuprà, cap.5.verſu 19.

5 *Et in quo ego [maneo,]* κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. & Eraſm. *Et ego in eo*, ſeruata permutatione conſtructionis, ex Hebræorũ idiotiſmo, ואני בו [*vaani bo*] pro ואשר אני בו [*va iſcher ani bo.*] ¶ *ſeorſim à me*, χωρὶς ἐμοῦ. Vulg. & Eraſm. *Sine me*, ἄνευ ἐμοῦ, quod mihi dilutum videtur. quaſi videlicet Chriſtus ſit duntaxat συναίτιον. quum contrà ſit vera cauſa efficiens, extra quam non modò non ſatis firmas ſed nullas prorſus ad bene ſentiendum, volendum, aut faciendum vires habeamus, ſicut palmites viti non adhærentes eo vſque vt ſuccum inde hauriant: non magis denique quàm cadauera vitæ expertia vllo ſenſu vel motu ſunt prædita, vt loquitur Paulus Eph.2.1.

6 *Abiectus extra [vineam,] areſcet*, ἐβλήθη ἔξω καὶ ἐξηράνθη. Vulg. *Mittetur foras & areſcet*, mutatis præteritis in futura. Eraſmus, *Eiectus eſt foras & exaruit*, ſeruatis præteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, hàs cauſas habui. Primùm omnium nemo eſt qui neſciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorſus declarare atque βληθεὶς ἐξηράνθη. itaque ſic mihi licuit interpretari. Deinde pro *Foras*, conuertere malui, *Extra vineam*, quòd alioquin nimium dura videatur tranſlatio. Poſtremò ἐξηράνθη, id eſt *exaruit*, verti per periphraſin, *Statim areſcet*: quia non ſatis commodè videtur hîc ſeruari poſſe præteriti perfecti ſignificatio, cuius videlicet ea eſt emphaſis, vt quod futurum eſt, declaret certò & mox futurum, adeo vt pro eo poſſit haberi quod iam ſit factum: quod genus dicendi (vt multa alia) apparet petitum eſſe è medio. ¶ *Vt palmes*, ὡς τὸ κλῆμα. qui videlicet fuerit reſectus. ¶ *Deinde coguntur iſti [palmites]* καὶ συνάγουσιν αὐτά. Vulgata, *Et colligent eum*, vt in pleriſque exemplaribus ſcribitur. Legit enim αὐτὸ, quia præceſſit τὸ κλῆμα. Sed τὸ κλῆμα pro τὰ κλήματα poſitum eſt, & verbum συνάγειν non poteſt vni palmiti conuenire: quãuis ita ſcriptum inuenerimus in tribus codicibus, quorum auctoritate Vetus interpres facilè poteſt excuſari. Eraſm. *Et colligent eos*, rectè quidem, ſed tamen obſcurè, quia eiuſmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non ſolet vſurpari. Ideo expreſſi ipſum antecedens. Præterea συνάγουσιν per paſſiuum conuerti, quòd ſic potius Latini loqui ſoleant: qua de re diximus aliquid Matth. 5.11.

7 *Petite*, αἰτήσασθε. Vulg. & Eraſ. *Petetis*. Ego verò exiſtimo futurum indicatiui pro imperandi modo vſurpatum. Nam præterquam quòd ſenſus videtur ita poſtulare, in tribus etiam codicibus ſcriptũ inuenimus αἰτήσασθε. Nonnus commodiùs etiam legit, καὶ αἰτήσασθε, γενήσεται ὑμῖν, *& petieritis, fiet vobis.*

8 *Et eritis*, καὶ γενήσεσθε. Vulg. & Eraſ. *Et efficiamini*: quaſi videlicet hæc quoque pars pertineat ad coniunctionem ἵνα, quod ſanè fieri non poteſt niſi legas γένησθε, ſicut in tribus codicibus ſcribitur: & apparet ex commentariis id legiſſe Theophylactum, ſed perperam, vt opinor. Puto enim potius repetendum eſſe ἐν τούτῳ. vt ſit hæc ſententia, Ita glorificabitur Pater meus: & ita demum eritis mei diſcipuli ſi multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, ſed εἰδικῶς potius, veluti ſi dicas, in eo poſitam eſſe hominum ſalutem vt Chriſtum fide am-

plectantur. Nam in hac quoque loquutione ἵνα non declarat finem, sed illud ipsum explanat in quo posita est salus. Sic etiam accipitur infrà, versu 12. Vide Mar. 9. 12.

9 *In illa charitate mea*, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ. i. in charitate qua ego vos prosequor. Sic enim versiculo 10, vocat charitatem Patris eam qua Pater Filium cõplectitur. Est autem verè pretiosum hoc dictũ, quo veræ Christianæ charitatis causæ omnes diuino planè compendio explicantur.

Ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου· καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

10 Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea: sicut ego Patris mei mandata seruaui, & maneo in ei[9] charitate.

Si præcepta mea seruaueritis, manebitis in dilectione mea: sicut & ego Patris mei præcepta seruaui, & maneo in eius dilectione.

Ταῦτα λελάλημαι ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

11 Hæc loquutus sum vobis, vt gaudium illud meum in vobis maneat, & gaudium vestrum plenum fiat.

Hæc loquutus sum vobis, vt gaudium meum in vobis sit, & gaudium vestrum implcatur.

Suprà, 13. 34 1. thess. 4. 9

Αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.

12 ‖Hoc est præceptum meum, vt diligatis alij alios, prout dilexi vos.

Hoc est præceptum meũ, vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos.

Μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τὶς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

1. Ioh. 3. 11, & 4. 21

13 ‖Maiorem charitatem nemo habet, quam istam, vt quispiã animam suam deponat pro amicis suis.

Maiorem hac dilectionem nemo habet, quàm vt animam suam ponat quis pro amicis suis.

Ὑμεῖς φίλοι μου ἐστὲ ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.

14 Vos amici mei eritis si feceritis quęcũque ego mãdo vobis.

Vos amici mei estis si feceritis quæ ego præcipio vobis.

Οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδεν τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος· ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

15 Non amplius dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus ipsius: vos autem dixi amicos, quia omnia quę audiui à Patre meo, nota feci vobis.

Iam non dicam vos seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: vos autẽ dixi amicos, quia omnia quæcũque audiui à Patre meo, nota feci vobis.

Οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ, τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν.

Mat. 28. 19

16 Non vos me elegistis, sed ego elegi vos, & constitui ‖vos vt abeuntes fructum feratis, & fructus vester maneat: vt quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det vobis.

Nõ vos me elegistis, sed ego elegi vos, & posui vos vt eatis & fructum adferatis, & fructus vester maneat: vt quodcunque petieritis Patrem in nomine meo, det vobis.

Ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

17 Hæc mando vobis, vt diligatis alij alios.

Hæc mando vobis, vt diligatis inuicem.

Εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.

18 Si mundus vos odit, scitis me prius quàm vos, illis odio habitum.

Si mundus vos odit, scitote quia me priorem vobis odio habuit.

Εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι ὃ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

19 Si ex mundo essetis, mundus quod suum est amaret: quia verò ex mundo non estis, sed ego elegi vos ex mundo, propterea odit vos mundus.

Si de mundo fuissetis, mundus quod suum erat diligeret: quia verò de mundo non estis, sed ego elegi vos de mundo, propterea odit vos mundus.

Μνημονεύετε τοῦ λόγου οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, Οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.

Suprà, 13. 16 mat. 10. 24 Mat. 24. 9

20 Mementote sermonis illius quẽ ego dixi vobis, ‖Non est seruus maior domino suo. ‖ si me persequuti sunt, & vos persequẽtur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabũt.

Mementote sermonis mei, quem ego dixi vobis, Non est seruus maior domino suo. Si me persequuti sunt, & vos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & vestrum seruabunt.

Ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με.

Infrà, 16. 4

21 ‖Sed hęc omnia facient vobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui misit me.

Sed hæc omnia facient vobis propter nomen meũ, quia nesciunt eum qui misit me.

Εἰ μὴ ἦλθον καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ

22 Si non venissem & loquutus essem eis, peccatum non habe-

Si non venissem & loquutus fuissem, peccatum

---

10 *In eius charitate*, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandum est rursus huius traiectionis exemplum, quo confirmatur interpretatio quam attulimus suprà, 8. 25.

* 13 *Quam istam*, ταύτης. Sic vertere malui quàm *Hac*, vt non supplerem ἢ *quàm* cũ vetere interprete, & vt liqueat ἵνα vsurpari non τελικῶς sed εἰδικῶς.

* 14 *Eritis*, ἐστὲ. pro ἔσεσθε vt apparet ex eo quod additur, *Si feceritis*. Sic etiam suprà 8, 31.

18 *Scitis*, γινώσκετε. vel scitote, vt Vetus interpres cõuertit. ¶ *Prius quàm vos*, πρῶτον ὑμῶν: vel, me qui primus sum vestrũm. sed meo quidem iudicio præstat accipere πρῶτον aduerbialiter. Vulgata, *Priorem vobis*.

20 *Sermonis illius*, τοῦ λόγου. Hic omnino videtur fuisse vis * articuli seruanda. Vulg. addit *meus*, *mei*. quod & ipsum non caret emphasi.

22 *Peccatum non haberent*, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον. Apparet ex eo quòd proximè sequitur, non esse istud simpliciter accipiẽdum, sed per μίμησιν. veluti si de fure deprehenso ac conuicto dicas, Nisi iste conuictus teneretur, esset omnium innocentissimus, id est clamitaret se innocentissimum esse. Ita etiam hoc loco, Nisi venissem, inquit Dominus, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos, & planè alienos à peccato: denique essent viri omnium qui viuunt sanctissimi: sed quum ad eos venerim, & me plane reiiciant, ereptum est illis quicquid suæ improbitati alioquin prætexuissent: quia nihil possunt adferre cur me debeant odisse. Idem etiam mox repetit, nempe versu 24.

25 *Sed*

ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν.

Ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ.

Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον· νυνὶ δὲ καὶ ἑωράκασι, καὶ μεμισήκασι καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου.

Ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, Ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ.

Καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστε.

Κεφάλαιον ιε.

Ταῦτα λελάλημαι ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε.

Ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ Θεῷ.

Καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ.

Ἀλλὰ ταῦτα λελάλημαι ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην.

Νυνὶ δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις;

Ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάλημαι ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν.

Ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς· ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.

Καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας καὶ περὶ δικαιοσύνης καὶ περὶ κρίσεως.

rent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo.

23 Qui me odit, *is* etiam Patrem meum odit.

24 Si opera non fecissem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.

25 "Sed *oportet* vt impleatur sermo qui "in Lege "ipsorum scriptus est, ‖Oderunt me "immeritó.

26 Quum autem venerit "Aduocatus ille ‖ quem ego mittã vobis à Patre, Spiritus, *inquam*, ille veritatis, qui à Patre "emanat, ille testabitur de me.

27 Sed & vos "testabimini, quoniam à principio mecum estis.

CAP. XVI.

1 HÆc loquutus sum vobis, vt ne "offendamini.

2 Moucbunt vos synagogis: "imò veniet tempus "quum quisquis trucidabit vos putabit *se* cultum præstare Deo.

3 Et hæc facient vobis, quia nõ nouerunt Patrem neque me.

4 ‖Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit tempus illud, memineritis eorum, "quòd ego *hæc* dixerim vobis. hæc autem vobis à principio non dixi, quia vobiscum eram.

5 Nunc autem abeo ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, *dicens*, Quò abis?

6 Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum.

7 Sed ego veritatem dico vobis, cófert vobis vt ego abeam. Nisi enim abiero, "Aduocatus ille non veniet ad vos: "sin autem profectus fuero, mittam eum ad vos.

8 Et quum venerit ille, "arguet mundum de peccato & de iustitia & de iudicio:

non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo.

23 *Qui me odit, & Patrem meum odit.*

24 *Si opera non fecissem in eis quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & viderunt, & oderunt & me & Patrem meum.*

25 *Sed vt adimpleatur sermo qui in Lege eorũ scriptus est, Quia odio habuerunt me gratis.* Psa.35.15

26 *Quum autem venerit Paracletus, quem ego mittam vobis à Patre, Spiritum veritatis, qui à Patre procedit, ille testimonium perhibebit de me.* Luc.24.49 suprà,14.26

27 *Et vos testimoniũ perhibetis quia ab initio mecum estis.*

CAP XVI.

1 *HÆc loquutus sum vobis, vt non scandalizemini.*

2 *Absque synagogis facient vos: sed venit hora vt omnis qui interficit vos, arbitretur obsequium se præstare Deo.*

3 *Et hæc facient vobis, quia non nouerunt Patrẽ neque me.* Suprà,25.21

4 *Sed hæc loquutus sum vobis, vt quum venerit hora, eorum reminiscamini, quia ego dixi vobis. hæc autem vobis ab initio non dixi, quia vobiscum eram.*

5 *Et nunc vado ad eum qui misit me, & nemo ex vobis interrogat me, Quò vadis?*

6 *Sed quia hæc loquutus sum vobis, tristitia impleuit cor vestrum.*

7 *Sed ego veritatem dico vobis, expedit vobis vt ego vadam. si enim ego non abiero, Paracletus non veniet ad vos: si autem abiero, mittam eum ad vos.*

8 *Et quum venerit ille, arguet mundum de peccato & de iustitia & de iudicio.*

---

25 *Sed* [*oportet*] *vt*, ἀλλ' ἵνα. Vide suprà, 14.31. ¶ *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. Id est תורה [*torah.*] Est enim generale vocabulum, quo tota doctrina sacra nonnunquam intelligitur, vt etiam suprà, 10.34, quum interdum Moses Prophetæ & Psalmi distinguantur, vt Luc. 24.44. ¶ *Ipsorum*, αὐτῶν. Hæc quoque particula obseruanda est, quoniam eos minimè omnium oportuit à Lege damnari quibus propriè scripta Lex est, & quibus illam maximè familiarem esse decebat. ¶ *Immeritò*, δωρεάν. Hebraicè, חנם [*chinnam,*] id est αἰτίας vt 1.Sam.19.5. Vulg.& Eras. *Gratis*, improprié. Gratis enim fieri dicitur quod pretio vel mercede non fit, vt quum dicitur Christus nos gratis redemisse. i.nullo à nobis dato pretio.

26 *Aduocatus ille*, ὁ παράκλητος. Nomen, non participiũ, de quo vide suprà 14.16. ¶ *Emanat*, ἐκπορεύεται. Vel *Egreditur*, seu *Exit*. Certum est autem hîc non agi de ipsa Spiritus essentia sed de ipsius virtute & efficacia in nobis: cuius virtutis auctorem facit Patrem, nõ vt sese vel ipsum Spiritum sanctum excludat, sed vt discipulorum oculos à carnis infirmitate auersos, ad Deitatis intuitum euehat, vt norint videlicet qua virtute sint deinceps confirmandi. Itaque huiusmodi testimonia nec a Græcis, nec cõtra Græcos ad essentiã Sp.sancti probandã satis appositè sũt citata.

27 *Testabimini*, μαρτυρεῖτε. Vel, *Testamini*, si libet præsentis significationem seruare. Nonnulli conuertunt *Testemini*, modo videlicet imperandi. Addita verò ratio explicatur ab hoc ipso Euangelista, 1.Ioh.1.& à Petro Act.1.21.

IN CAPVT XVI.

1 *Offendamini*, σκανδαλισθῆτε. id est turbemini, vt re inexpectata & intolerabili.

2 *Imò*, ἀλλὰ. Particula αὐξήσεως hoc in loco: quod rarum est nisi adiuncta particula καὶ, vt Latinè dicimus Quinetiã Vulg. *Sed*, vsitata significatione. ¶ *Quum*, ἵνα εἰδικῶς rursum non πλικῶς, sicut suprà 15, 13. sed Latine vix sic liceat loqui. Male igitur Vulg *Vt* interpretatur.

4 *Quòd ego*. ὅτι ἐγώ. Expendenda est vis omnium istarũ particularum, quas qui prætereunt, vt nescio cui latinitati seruiant, vim huius sententiæ infringunt.

7 *Aduocatus ille*, ὁ παράκλητος. Vide suprà 15,26. ¶ *Sin autem profectus fuero*, ἐὰν δὲ πορευθῶ. vel, *Quum autem abiero*, vt

אם [*im*] pro אשר [*caascher*] accipiatur: sicut diximus supra 14.3.

8 *Arguet*, ἐλέγξει. Id est conuincet: ita vt nihil habeat quod prætexat, sicut suprà dixit, 15.22.& 24. Quum autē variè sit expositus hic locus, adferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Christum de Spiritus sancti in Ecclesia virtute ac efficacia agere aduersus mundum, id est aduersus eos qui Euangelio resistunt: tum verò maximè illud tempus respicere quod ipsius in cælum ascensionem consequutum est, quum effuso in Ecclesiam Spiritu, omnes contradicentes manifestò coarguit. Dicit ergo fore vt per vim illam diuinam, quam inspiraturus est Apostolis, atque adeo toti Ecclesiæ suæ, postquam in cælum ascenderit, conuincatur mundus peccati, id est, ipsi hostes à quibus reiectus, spretus, in crucem adactus fuit, cogantur conscientiæ suæ testimonio profiteri se magnopere in eo errasse quòd non potius in illum crediderint. Ideo dicebant illi quos Petrus tanquam homicidas coarguerat, Act. 2.37, Quid faciemus, viri fratres? Quid enim? ánnon hoc est mundum adigere ad homicidij confessionem voluntariam? Deinde, inquit, arguet mundum de Iustitia: non ipsius mundi certè, qui se peccatorem, velit nolit, agnoscet. sed de ipsius Christi iustitia, Quia, inquit, ad Patrem vado, nec amplius videbitis me. Id est, quum mundus præsens in Ecclesia spectabit Spiritum per me in vos effusum, fateri cogetur me verè iustum fuisse, qui ex hoc mundo discedens, non fuerim damnatus à Deo pro blasphemo & impio, sed approbatus & receptus à Patre, cuius quum me Filium dicerem, illi idcirco me vt blasphemum & impium damnarint. Hoc, inquam, fateri mundus cogetur, & causam meam Deo placere, quum vos, qui doctrinam meam asseretis, tot virtutibus planè cælestibus ornatos conspicient: quod & ille Centurio statim post Christi mortem agnouit, & qui reuertebantur plangentes, quum paulo antè iussissent illum tolli ac crucifigi. Postremò arguetur mundus de iudicio, id est hûc adigetur vt me, quem veluti fabri filium contempserit, adeo vt etiam cum ludibrio petierit vt de cruce descenderem: me, inquam, verè Dei Filium agnoscat, qui solutis mortis doloribus tunc ero dextra Dei exaltatus. Quia, inquit, princeps huius mundi iudicatus est, id est, quia reipsa intelligent & cognoscent me diabolo superato, imperiū in mundo exercere, quum viderint omnes sese frustra vobis opponere, quoniam vos armabo virtute illa cælesti, qua destruatis omnem celsitudinem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei, & captiuam ducatis omnem cogitationē ad obediendum mihi: qua de re multa Apostolus 2. Cor. 10.12, & Eph.1.19.20.21.22.23. Etsi autem hæ omnes Christi virtutes à condito mundo in ipsius sanctis excelluerūt, vt scriptum est toto cap.11, Epistolæ ad Hebræos: tamen à missione illa Spiritus sancti clarissimè cœperunt eminere, ita vt omnium oculos perstringerent: sicut prædixerat Ioel 1.28, & Dauid Psal.68.19, vt ex Actis Apostolorum licet intelligere. Non desunt tamen qui simplicius etiā exponant, Dei Spiritu per seruos suos quotidie loquentis, coargui mundum peccati, in quo videlicet sit demersus: coargui iustitiæ quòd veræ iustitiæ sit prorsus inscius: coargui denique iudicij, quòd eum ignoret atque etiam oppugnet cui tradita est omnis in cęlo & terra potestas: quoniam videlicet eum repudiat qui tollit peccatum, qui sua virtute nunc regnans nos iustificat, qui denique diabolum vicit. Quid si simpliciter intelligas, De peccato cuius rei omnes conuincentur spreto Euangelio? De iustitia quam videlicet sibi in Christo oblatam contempserint, nunquā mundo postea offerendam quum discesserit Christus ex mundo, nunquam nisi ad iudicium rediturus. De iudicio denique quod incredulis esse paratum & in ipsorum principe Satana iam aliquatenus exertum cogentur ex Apostolica doctrina & eius efficacia cognoscere.

Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ·	9	De peccato quidem, eo quòd non credunt in me:	9 *De peccato quidē, quia non credunt in me.*
Περὶ δικαιοσύνης δὲ, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα μου ὑπάγω, καὶ οὐκέτι θεωρεῖτέ με·	10	De iustitia verò, eo quòd ad Patrem abeam, & amplius non conspicietis me:	10 *De iustitia verò, quia ad Patrem vado, & iam non videtis me:*
Περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.	11	De iudicio autem, eo quòd princeps huius mundi condemnatus sit.	11 *De iudicio autem, quia princeps huius mundi iam iudicatus est.*
Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.	12	Adhuc multa habeo quę vobis dicam, sed nunc non potestis portare.	12 *Adhuc multa habeo vobis dicere, sed non potestis portare modó.*
Ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἂν ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	13	Quū autē venerit ille, *id est* Spiritus ille veritatis, introducet vos in omnē veritatē. non enim loquetur à semetipso, sed quæcunq. audierit loquetur: & quæ ventura sunt, renūtiabit vobis.	13 *Quū autem venerit ille Spiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem. non enim loquetur, à semetipso, sed quæcunque audiet loquetur, & quæ ventura sunt, annuntiabit vobis.*
Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	14	Ille me glorificabit, qa de meo accipiet, & renuntiabit vobis.	14 *Ille me clarificabit, quia de meo accipiet, & annūtiabit vobis.*
Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι· διὰ τοῦτο εἶπον ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.	15	Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi illū de meo accepturū & renūtiaturū vobis.	15 *Omnia quæcunque habet Pater, mea sunt: propterea dixi, quia de meo accipiet, & annuntiabit vobis.*
Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.	16	Paulisper, & non cōspicietis me: & rursū paulisper, & videbitis me, quia ego vado ad Patrē.	16 *Modicum, & iam non videbitis me, & iterū modicum, & videbitis me, quia vado ad Patrem.*

9 *Non credunt*, οὐ πιστεύουσιν. In vno exemplari scribitur, ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν, Quòd non crediderint: & fortassis rectius.

10 *Conspicietis*, θεωρεῖτε. Similis enallages exemplum vide suprà 12.8. Vulg. & Erasm. *Videtis*.

11 *De iudicio*, περὶ κρίσεως. Id est, (vt ego quidem existimo) de auctoritate illa ac potestate quam ego tum obtinebo in cælo & in terra: vt ipse videtur explicare, Matth.28.18, supra omnes cælos videlicet sublatus, Philipp.2.9.

13 *Introducet*, ὁδηγήσει. Vulgata, *docebit*, vt legisse videatur διδάξει ὑμᾶς πᾶσαν, &c. eodem manente sensu. & variè citatur in patrum scriptis hic locus, annotata quoque hac duplici scriptura ab Augustino, tractatu in Iohann. 96, & 100.

16 *Paulisper*, μικρόν. Id est, Vbi paululum temporis pręterierit. Est enim præcisum hoc dicendi genus è medio petitum, quod non potuissem nisi longa periphrasi explicare. Vulgata, *Modicum*. Erasmus, *Pusillum*. ¶ *Quia ego*, ὅτι ἐγώ. Id est, Quoniam transeo ad æternam gloriam, vnde futurū est vt vobis adsim multo etiam efficacius quàm vnquam antea. Tunc enim verè quis & quantus sim experiemini, qui verior est Christi conspectus, quàm qui ad carnis præsentiam refertur.

17 [*Quidam*]

Εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους, Τί ἐστι τοῦτο ὃ λέγει ἡμῖν, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με· καὶ, Ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

17 Dixerunt ergo quidam ex discipulis eius alij ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Paulisper, & non conspicietis me, & rursus, paulisper, & videbitis me: &, Quia ego vado ad Patrem?

17 *Dixerunt ergo ei discipuli eius ad invicē, Quid est hoc quod dicit nobis, Modicum, & non videbitis me, & iterum modicū, & videbitis me: &, Quia vado ad Patrem?*

Ἔλεγον οὖν, Τοῦτο τί ἐστιν ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

18 Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit paulisper? nescimus quid loquatur.

18 *Dicebāt ergo, Quid est hoc quod dicit modicum? nescimus quid loquitur.*

Ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτᾶν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, Περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων ὅτι εἶπον, Μικρὸν, καὶ οὐ θεωρεῖτέ με· καὶ πάλιν, μικρὸν, καὶ ὄψεσθέ με;

19 Cognouit autem Iesus eos velle ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quòd dixi, Paulisper, & nō conspicietis me: & iterum, paulisper, & videbitis me?

19 *Cognouit autem Iesus quia volebant eum interrogare: & dixit eis, De hoc quæritis inter vos, quia dixi, Modicum, & non videbitis me, & iterum, modicum, & videbitis me.*

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται, ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλ' ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

20 Amen amen dico vobis, flebitis vos, & lamētabimini, mūdus autem gaudebit: vos verò tristes eritis, sed tristitia vestra euadet in gaudium.

20 *Amen amē dico vobis, quia plorabitis & flebitis vos, mundus autē gaudebit: vos autem contristabimini, sed tristitia vestra vertetur in gaudium.*

Ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς· ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως διὰ τὴν χαρὰν, ὅτι ἐγεννήθη ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

21 Mulier, quum parit, dolorem habet, quia venit hora eius: quū autem pepererit puerulum, iam non meminit oppressionis, propter gaudium quòd homo sit natus in mundum.

21 *Mulier quum parit, tristitiam habet, quia venit hora eius: quum autem peperit puerum, iam non meminit pressuræ propter gaudium, quia natus est homo in mundum.*

Καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε· πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν.

22 Et vos igitur nunc quidē tristitia tenemini: sed rursum videbo vos, & gaudebit cor vestrum, & gaudium vestrum nemo tollet à vobis.

22 *Et vos igitur, nunc quidem tristitiam habetis: iterum autem videbo vos, & gaudium vestrum nemo tollit à vobis.*

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

23 Et illo die me non interrogabitis quicquam. ‖ Amen amen dico vobis, quæcunque petieritis à Patre in nomine meo, dabit vobis.

23 *Et in illo die me nō interrogabitis quicquā. Amen amen dico vobis, siquid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.* Suprà, 14. 13 mat. 7.7, & 21.22 mar. 11.24 luc. 11.9 iac. 1.5

Ἕως ἄρτι οὐκ ἠτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί μου· αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

24 Vsque modò non petiistis quicquam in nomine meo: petite, & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum.

24 *Vsque modò non petiistis quicquam in nomine meo: petite & accipietis, vt gaudium vestrum sit plenum.*

Ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάλημαι ὑμῖν· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ἀλλὰ παρρησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑμῖν.

25 Hæc loquutus sum vobis per similitudines: veniet tēpus quum iam non per similitudines loquar vobis, sed apertè de Patre meo renuntiabo vobis.

25 *Hæc in prouerbiis loquutus sum vobis: venit hora quum iam nō in prouerbiis loquar vobis, sed palam de Patre annuntiabo vobis.*

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσεσθε· καὶ οὐ λέγω ὑμῖν ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα περὶ ὑμῶν.

26 Illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis me rogaturum Patrem pro vobis.

26 *In illo die in nomine meo petetis: & non dico vobis quia ego rogabo Patrem de vobis.*

Αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε ὅτι ἐγὼ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθον.

27 Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, ‖ & credidistis me à Deo prodiisse.

27 *Ipse enim Pater amat vos, quia vos me amastis, & credidistis quia ego à Deo exiui.* Infrà, 17.8

Ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον· πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα.

28 Prodij à Patre, & veni in mūdum: iterum relinquo mundū, & proficiscor ad Patrem.

28 *Exiui à Patre, & veni in mundum: iterū relinquo mundum, & vado ad Patrem.*

Λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, Ἴδε, νῦν παρρησίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις.

29 Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc apertè loqueris, nec similitudinem vllam dicis.

29 *Dicunt ei discipuli eius, Ecce nunc palā loqueris, & prouerbiū nullū dicis.*

---

17 [Quidam] *ex discipulis*, ἐκ τῶν μαθητῶν. Subauditur τινὲς, de qua ellipsi diximus Matth. 27 9. eius autem alia etiam exempla extant Matth. 23.34. & Act 21.16.

24 *Vsque adhuc*, ἕως ἄρτι. Vide Matth. 11.12.

25 *Per similitudines*, ἐν παροιμίαις. Vide Ioh. 10.6.

* 27 *Ipse*, αὐτός. Id est, Sponte, etiam non rogante me: vt in illo Homerico prouerbio, σπεύδοντα καὶ αὐτὸν ἐπεύειν. Id est, *vltro properantem hortari*. Pulcherrimus locus ad intelligendam intercessionis Christi functionem adhuc perdurantem, quę duabus in rebus posita est: Vna, in eo quòd preces non offerimus Patri nisi ipsius interuentū freti, sicut Pater nōnsi in eo nos exaudit: altera, quę perpetuò viget ipsius obedientiæ vis ac meritū. Itaq; nouis supplicationib⁹ apud Patrē nobis nūc nō opus est, nedū vt Angeli vel sancti defuncti pro nobis sint in cælis deprecatores. ¶ *Prodijsse*, ὅτι ἐξῆλθον. Vide suprà, 8.42. *

Νῦν οἴδαμεν ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔχεις ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ἐξῆλθες.

30 Nunc ſcimus te ſcire omnia nec opus eſſe tibi vt quis te interroget: per hoc credimus te à Deo prodiiſſe.

30 *Nunc ſcimus quia ſcis omnia, & non opus eſt tibi vt quis te interroget: in hoc credimus quia à Deo exiſti.*

Ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἄρτι πιστεύετε;

31 Reſpondit eis Ieſus, ¨Nunc creditis?

31 *Reſpõdit eis Ieſus, Modò creditis?*

Ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον ἀφῆτε· καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐμοῦ ἐστι.

Matt. 26. 31 mar. 14. 27

32 ‖Ecce veniet tempus, & iam venit, ¨quum diſpergemini vnuſquiſque ¨ad ſua, méque ſolum relinquetis: ſed nõ ſum ſolus: nam ¨Pater mecum eſt.

32 *Ecce, venit hora, & iã venit, vt diſpergamini vnuſquiſque in propria, & me ſolum relinquatis: & non ſum ſolus, quia Pater mecum eſt.*

Ταῦτα λελάλημαι ὑμῖν ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἔξετε· ἀλλὰ θαρσεῖτε, ἐγὼ νενίκημα τὸν κόσμον.

33 Hæc loquutus ſum vobis vt ¨in me pacem habeatis. in mundo oppreſſionem habebitis: ſed confidite, ego vici mundum.

33 *Hæc loquutus ſum vobis vt in me pacem habeatis. in mundo preſſuram habebitis: ſed confidite, ego vici mundum.*

Κεφάλαιον ιζ.

Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπῆρε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ εἶπε, Πάτερ, ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱὸν, ἵνα καὶ ὁ υἱός σου δοξάσῃ σε·

Καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν αἰώνιον·

Mat. 28. 18

Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν.

Ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς· τὸ ἔργον ἐτελείωσα ὃ δέδωκάς μοι ἵνα ποιήσω·

Καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ σεαυτῷ τῇ δόξῃ ἣ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί.

Ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου

Cap. XVII.

1 Hæc loquutus eſt Ieſus, & ſuſtulit oculos ſuos in cælum, dixítque, Pater, venit hora illa, glorifica Filium tuum, vt & Filius tuus glorificet te:

2 ‖Sicut dediſti ei ¨auctoritatem *in* omnẽ carnem, vt ¨quotquot dediſti ei, det eis vitam æternam.

3 Hæc eſt autem vita æterna, ¨vt te cognoſcant *eſſe* ¨illum ſolum verum Deum, & quem miſiſti Ieſum Chriſtum.

4 Ego te glorificaui in terra: opus conſummaui quod dediſti mihi vt facerem:

5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud temetipſum ea gloria quam habui apud te prius quàm mundus eſſet.

6 Patefeci nomen tuum hominibus quos dediſti mihi *ſelectos*

Cap. XVII.

1 *Hæc loquutus eſt Ieſus, & ſubleuatis oculis in cælum, dixit, Pater, venit hora, clarifica Filiũ tuum, vt Filius tuus clarificet te:*

2 *Sicut dediſti ei poteſtatem omnis carnis, vt omne quod dediſti ei, det eis vitam æternam.*

3 *Hæc eſt autem vita æterna, vt cognoſcant te ſolum Deum verum, & quẽ miſiſti Ieſum Chriſtum.*

4 *Ego te clarificaui ſuper terram: opus conſummaui quod dediſti mihi vt faciam:*

5 *Et nunc clarifica me tu Pater ¨apud temetipſum claritate quam habui priuſquam mundus eſſet, apud te.*

6 *Manifeſtaui nomen tuũ hominib. quos dediſti mih*

---

31 *Nunc creditis?* Ἄρτι πιστεύετε; Vel, *Iam creditis?* Id eſt, ſi ccine vos iam fidẽ mihi habere iactatis! Nec enim hæc verba ſunt propriè interrogantis, ſed ſecuritatem reprehendentis, & de mox ſequutura diffidentia præmonentis, vt alloquutus fuit Chriſtus Petrum ſuprà 13.38.

32 *Quum, ἵνα.* Vide ſuprà, 15.13, & ſuprà, v.2. ¶ *Ad ſua, εἰς τὰ ἴδια,* Vel, *in patriam,* Galilęam videlicet, quò ſeſe illos recepiſſe, & ad piſcaturã reuerſos apparet ex huius Euangelij cap. vltimo, minimè id quidem quòd à præceptore deſciuiſſent, quem etiam reſurrexiſſe Hieroſolymis cognouerant: ſed tamen non ſine magna perturbatione, cui vt Chriſtus mederetur, iuſſit eos etiam illuc ad tempus proficiſci vbi ſeſe ipſis patefaceret, mentibus videlicet pacatioribus extra vrbẽ, velut extrà teli iactum futuris, quòd Galilæa non eſſet Pilato & Hieroſolymitanis obnoxia, Matth. 28.10. Vide ſuprà, 1.11. Caſtellio, *Alius alió.* Vulg. *In propria.* Eraſm. *In ſua.* ¶ *Pater, ὁ πατήρ.* Epiphanius contra Ariomanitas, addit ὁ γεννήσας με, qui genuit me.

33 *In me pacem habeatis, ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε.* Id eſt, In mei fiducia prorſus conquieſcatis, ne vos vllæ tempeſtates auferant. Nam pacem habere hîc opponitur perturbationi ac triſtitiæ. Dixi autem potius *In me,* quàm *Per me,* quòd noſtram illam cum ipſo Chriſto communicationẽ, qua in ipſum verè inſerimur, putem hoc dicendi genere expreſsè ſignificari.

IN CAPVT XVII.

2 *Auctoritatem [in] omnem carnem, ἐξουσίαν πάσης σαρκός.* Vulg. & Eraſ. *Poteſtatem omnis carnis,* nimium obſcuré. Subauditur enim χρ, vt ſuprà, Matth. 10.1, & 12.31. Carnem autem pro homine accipi ex Hebræorum conſuetudine, ſæpe iam annotauimus. ¶ *Quotquot, παῦ ὅ.* Vulg. *Omne quod.* Eſt autem in hoc ab Hebræis deſumpto dicendi genere manifeſtum ἀνακόλουθον, niſi pro παῦ legas παντὶ, & pro *Omne,* ſcribendũ ſit, *Omni.* Sed plana eſt ſententia, & Euangeliſtas apparet multa dicendi genera è medio petiiſſe vt rudi vulgo ſeſe accommodarent. Meus autem vetuſtiſs. codex pro δώσῃ αὐτοῖς, habet ἔχῃ, *Habeat,* & ita tollitur iſtud Soloecophanes.

3 *Vt, ἵνα, εἰδικῶς* non πολικῶς, vt ſuprà iam aliquoties. Dicitur autem hæc cognitio eſſe Vita æterna, quoniam illã notitiam beatitas conſequitur. ¶ *Illum ſolum verum Deum. τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν.* Vulg. *Solum verum Deum.* quæ ſententia ſic peruerti poteſt ac ſi ſolus Pater diceretur eſſe verus Deus, ita videlicet vt particula μόνον conſtruatur à parte anteriore cum verbo ſubſtantiuo neceſſariò ſubaudito, ideóque à me expreſſo: quum tamen articulus τὸν præpoſitus particulæ μόνον, oſtendat hanc eſſe à parte poſteriore cum illo verbo cõnectendã, vt pater dicatur eſſe ille verus Deus qui ſolus eſt, vtpote qui ſit vnicus & ſingulariſſimus, quo modo etiam conſtruendus eſt idem articulus cũ eadem particula, Rom. 16.27, & 1. Tim. 1.17. Itaque Arriani occaſionem ne leuiſſimam quidem habuerunt impietatis ſuæ ex hoc Chriſti dicto ſtabiliendæ. Nec enim valet hæc conſecutio, Pater eſt ille ſolus verus Deus, ergo neque Filius, neque Spiritus ſanctus ſunt ille ſolus verus Deus. Nec enim pluralitate perſonarum diſcerpitur eſſentiæ vnitas. Sed tum demum dicere viderentur aliquid Arriani, ſi ſic colligerent, Solus Pater dicitur eſſe verus ille Deus, Ergo nec Filius, nec Spiritus ſanctus, ſunt verus ille Deus. Sed negatur illis antecedens, ex huius loci & aliorum recta in Græco ſermone conſtructione: ex qua manifeſtè liquet, illum ſolum verum Deum dici Patrem, nõ vt Filius vel Spiritus ſanctus excludatur, ſed vt verus ille Deus qui ſolus & vnicus eſt, falſis diis opponatur, vt paſſim

* ſim patres Arrianis reſpondent. quum etiam diſertè Iudæ 4, Ieſus Chriſtus vocetur ὁ μόνος δεσπότης θεὸς καὶ κύριος ἡμῶν. Sed & commodè, ac certè magis appoſita ἐλλείψει, pro verbo εἶ ſupplori poteſt participium ὄντα, & ita hic locus conuerti, *vt te cognoſcant qui es ille ſolus verus Deus*, quod expreſsè tribuitur quoque Filio, 1.Ioh.5.10. Chryſoſtomus aliter quoque Arrianis reſpõdet, hunc locum ſic ordinãs, *vt cognoſcant te & quem miſiſti Ieſum Chriſtum, eſſe ſolum illum verum Deum:* citans illa Pauli verba 1.Corinth.9.6, An ſolus ego & Barnabas, &c. vbi particula SOLVS non excludit, ſed comprehendit Barnabam. Sed mihi videtur conſtructio ſimpliciſſima quam ſum ſequutus.

μου· σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.

Νῦν ἔγνωκαν ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι παρὰ σοῦ ἐστιν.

Ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἐπίστευσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

Ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ· οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.

Καὶ τὰ ἐμὰ πάντα σά ἐστι, καὶ τὰ σά, ἐμά· καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.

Καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσί, καὶ ἐγὼ πρός σε ἔρχομαι. Πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.

Ὅτε ἤμην μετ' αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου· οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ.

Νῦν δὲ πρός σε ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.

Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.

è mundo: tui erant, & mihi eos dediſti: & ſermonem tuum ſeruarunt.

7 ‖Nunc nouerunt omnia quæ dediſti mihi à te eſſe.

8 Quia verba quæ tradidiſti mihi, tradidi eis: & ipſi receperunt: & verè norũt me à te prodiiſſe, & crediderunt me à te miſſum eſſe.

9 Ego pro eis rogo: non pro mũdo rogo, ſed pro *iis* quos dediſti mihi, quia tui ſunt.

10 Et mea omnia, tua ſunt, & tua, mea ſunt: & glorificatus ſum in eis.

11 Et non ſum amplius in mundo, ſed iſti ſunt in mundo, & ego ad te venio. Pater ſancte, ſerua eos per nomen tuum, quos dediſti mihi, vt ſint vnum prout & nos.

12 Quũ eſſem cum eis in mundo, ego ſeruabam eos per nomẽ tuum: quos dediſti mihi, ego cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius ille perditionis: ‖ vt Scriptura impleretur.

13 Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum plenum apud ſe.

14 Ego tradidi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt ex mundo, prout & ego non ſum ex mundo.

de mundo: tui erant, & mihi eos dediſti, & ſermonem tuum ſeruauerunt.

7 *Nunc cognouerũt quia omnia quæ dediſti mihi, abs te ſunt.* Suprà 26. 27

8 *Quia verba quæ dediſti mihi, dedi eis: & ipſi acceperunt, & cognouerunt verè quia à te exiui, & crediderunt quia tu me miſiſti.*

9 *Ego pro eis rogo, non pro mundo rogo, ſed pro his quos dediſti mihi, quia tui ſunt.*

10 *Et mea omnia tua ſũt, & tua mea ſunt: & clarificatus ſum in eis.*

11 *Et iam non ſum in mũdo, & hi in mundo ſunt, & ego ad te venio. Pater ſancte, ſerua eos in nomine tuo quos dediſti mihi, vt ſint vnum ſicut & nos.*

12 *Quum eſſem cum eis, ego ſeruabam eos in nomine tuo: quos dediſti mihi, cuſtodiui, & nemo ex eis perijt, niſi filius perditionis: vt Scriptura impleatur.* Pſal.108.8

13 *Nunc autem ad te venio, & hæc loquor in mundo, vt habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis.*

14 *Ego dedi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt de mundo, ſicut & ego non ſum de mundo.*

---

6 *Tui erant, & mihi eos dediſti*, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας. Hæc nõnulli per parentheſin ſeparant, ita vt quod ſequitur, *Et tuum ſermonem ſeruarunt*, cum eo cohæreat quod dixerat, *Quos dediſti mihi* [*ſelectos*] *ex hoc mundo.* At ego nullam hîc admitto parentheſin: imò verò in iis verbis totam ſalutis noſtræ ſummam ſuis gradibus diuiniſſimè deſcriptam conſidero. Nam quum ait, *Tui erant*, æternam illam electionem declarat in ipſo Dei beneplacito abſconditam, quæ totius noſtræ ſalutis eſt baſis ac fundamentum. Deinde quum dicit, *Quos dediſti mihi, & quibus patefeci nomen tuum*, ſignificat æterni illius & abſconditi propoſiti declarationem in Chriſto factam, per quem demum fide apprehenſum iuſtificati ſumus & ſanctificati, vt electionis gloriam tandem conſequamur: ſicut paucis etiam hæc omnia complectitur Apoſtolus Rom.8.30, & Epheſ.1.4.&5.

* 7 *Nouerunt*, ἔγνωσαν. Syrus legit ἔγνωκα, *Noui*, quod etiam in vno ex Stephani noſtri codicibus ſcriptum inueni. Sed receptam ſcripturam probo.

12 *Filius ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Eraſmus, *Filium perditum.* Nam, inquit, alioquin quid eſt filius perditionis, niſi quem genuit perditio? Atqui abſurdior eſt hæc amphibolia quàm vt cuiquam in mentem veniat. quòd ſi placuiſſet ab Hebraiſmo deficere, maluiſſem hominem perditum interpretari. Sed Hebraiſmum vltro integrum ſeruaui: quia qui perditum hominem dicit, ipſum duntaxat euentum ac miſeram conditionem declarat: at Iudas dicitur filius perditionis, non modò quia periit, ſed etiam quia huic exitio erat deſtinatus ac deuotus, vt manifeſtè liquet ex iis quæ ſcripta ſunt Act.1. 16. & 4. 27 & 28. Neque tamen hæc faciunt vt vel Deus ſit in culpa, vel Iudas culpæ eximatur, ſicut copioſius alibi diximus: ſed hoc dixit Chriſtus ne videretur, perdito Iuda, labefactata æterna Dei electio. Ideo dicit alibi, *Scio quos elegerim*, ſuprà, 13.18.

Οὐκ ἐρωτῶ ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

Ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσὶ, καθὼς ἐγὼ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰμί.

Ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου· ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.

Καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον·

Καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτὸν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ.

Οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ·

Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοὶ, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν.

Ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.

Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα

Suprà, 12. 23.

15 Non rogo vt tollas eos è mundo, sed vt serues eos à Malo illo.

16 Ex mundo non sunt, sicut & ego non sum ex mundo.

17 Sanctifica eos tua veritate: sermo tuus veritas est.

18 Sicut me misisti in mundum, *ita* & ego misi eos in mundum.

19 Et eorum causa ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate.

20 Non tantùm autem pro istis rogo, sed & pro iis qui per sermonem eorum credituri sunt in me:

21 Vt omnes vnum sint sicut tu Pater in me, & ego in te: vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus me à te missum esse.

22 Et ego gloriam quam dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.

23 Ego in eis, & tu in me, vt sint consummati in vnum, & vt cognoscat mũdus me à te missum esse, téque eos diligere, sicut me dilexisti.

24 Pater, quos dedisti mihi, ve-

15 *Non rogo vt tollas eos de mundo, sed vt serues eos à Malo.*

16 *De mundo non sunt, sicut ego non sum de mundo.*

17 *Sanctifica eos in veritate. sermo tuus veritas est.*

18 *Sicut tu me misisti in mundum, & ego misi eos in mundum.*

19 *Et pro eis ego sanctifico meipsum, vt sint & ipsi sanctificati in veritate.*

20 *Non pro eis autem rogo tantùm, sed & pro eis qui credituri sunt per verbum eorum in me:*

21 *Vt omnes vnum sint, sicut tu Pater in me & ego in te, vt & ipsi in nobis vnum sint: vt credat mundus quia tu me misisti.*

22 *Et ego claritatem quã dedisti mihi, dedi eis: vt sint vnum, sicut & nos vnum sumus.*

23 *Ego in eis & tu in me, vt sint consummati in vnum, & cognoscat mundus quia tu me misisti, & dilexisti eos sicut & me dilexisti.*

24 *Pater, quos dedisti mi-*

15 *A Malo illo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Vide Matth. 5. 13.

17 *Sanctifica*, ἁγίασον. Id est sanctos efficito, magis ac magis videlicet. Sanctum autem dicitur quod Deo peculiariter deuotum ac consecratum est: quamobrem etiam Spiritus Sanctus seu Sanctificationis vocatur qui in fidelium cordibus efficit vt velint ac possint quæ Dei sunt. Est autem hoc vocabulum (vt alia multa) profectum ab Hebræis: quod quum Latini theologi reminuerint, nos quoque libenter seruauimus. ¶ *Tua*, σοῦ. Hoc non reperio in meo vetustissimo codice, neque legit vetus interpres. Veritatem autem hic appellat, veram eorum quæ de Deo & ipsius cultu hominibus ad salutem cognoscenda sunt, perceptionem, sicuti fuerant & à Prophetis antea, & ab ipso demum Christo exposita.

18 *Sicut*, καθὼς. Eodem videlicet fine, nempe vt vniuersam salutis doctrinam hominib. tradãt: quod munus sicuti abs te cõmissum fuit, & egomet adhuc mea voce obij: ita deinceps per ipsos, vtpote legatos meos, peragã. Eph. 4. 11. Itaque restringenda est hæc particula ad id de quo agitur. Nã alioqui penitus alia est Filij Dei quàm Apostolorum missio. Filius enim vnicus missus est σαρκωθείς, & vt Dominus: neque dũtaxat vt doceret, sed vt in sese homines Deo reconciliaret. Apostoli verò Christi quidẽ personã docendo repræsentarunt, sed vt serui plantantes & rigantes, operarum omni effectu à Christo in solidum dependente. ¶ *Misi*, ἀπέστειλα. Id est mittendos designaui.

19 *Eorũ causa*, ὑπὲρ αὐτῶν. Vulg. & Eras. *Pro eis*. Ego, in re tãti momenti, studui homonymiã vitare. ¶ *Sanctifico meipsum*, ἁγιάζω ἐμαυτόν. Nẽpe & Sacerdos simul & victima. idq; nõ pro se, in quo nullum fuit peccatũ, quòd precibus vel expiatione egeret, sed pro totius Ecclesiæ salute. Sic enim accipitur in hoc dicto sanctificandi verbum, & hæ preces altera fuerunt sacrificij Christi pars, quarum exauditarũ virtute stat Ecclesia. ¶ *In veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. Vel verè, vt externæ purificationes cum interiore reali in Christo per Spiritum sanctum sanctificatione comparentur.

20 *Per sermonem eorum*, διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν. Fides igitur vera & saluifica, est ex auditu doctrinæ Apostolicæ: & vera Apostolica doctrina est ea demum quæ nos ad vnicum Christum deducit.

21 *Vnum*, ἕν. Ergo sicut credentium inter se vnitio non in aliqua essentiarum ipsarum vel animi vel corporis singulorum, sed in fidei & charitatis vero consensu spirituali sita est: ita etiã istius vnitionis causa, id est credẽtium corporis in Christo capite vnio, minimè in eo consistit vt suam in nos substantiam transfundat siue in Verbo, siue in sacramentis, sed in eo quòd totus per organum fidei & sancti Spiritus virtute à nobis apprehensus, siue spirituali modo ac vinculo noster factus, suũ illum viuificum succum, vt vitis in adhærẽtes palmites, in nos effundat, bonáque sua omnia, ne excepta quidem æterna gloria, communicet: ipsius videlicet spiritu, velut anima quadam, totum Ecclesiæ mysticum corpus, noua cælesti vita viuificante, quam Petrus Naturam diuinam appellat, 2. Pet. 1, 3. & 4. Ex hoc autẽ & illud efficitur, hic non agi περὶ πολιτευσίου Patris & Filij, cuius respectu nostra neque inter nos, neque cum Christo cõiunctio est ἀνάλογος, sed de eo quod cum isto ὁμοουσίῳ penitus cohæret, nempe quòd Pater & Filius vt essentia, ita etiam potentia & voluntate (seruata personarum distinctione) vnum sint: & Filius quatenus homo, voluntatem, alteram quidem quàm Pater, sed paternæ, suæque diuinæ prorsus consentientem, habeat.

22 *Gloriam*, τὴν δόξαν. De illius κοινωνίας fructu, æterna videlicet beatitate nũc agit: & huc etiam referendum est, non ad superiorem κοινωνίαν, quod repetit de Patris & Filij, filij, inquam, in carne manifestati, vnitate: cuius gloriæ ac felicitatis, quæ vnica est, participatione, secundum cuiusque membri mensuram, singuli credentes dicuntur propterea hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi, Rom. 8. 17.

23 *Ego in eis*, &c. Iam vtramque κοινωνίαν connectit, quę vt perfectissima sit, tres habet gradus. Vnũ, eúmque summum & reliquorum κύριον ὅρον, Patris & Christi mediatoris vnionẽ: alterum, eúmque intermedium, à quo Christus hoc dictum inchoat, ipsius capitis cum Ecclesia κοινωνίαν: tertium denique, nostram inter nos sub eodem capite coniunctionem.

24 *Velim*, θέλω. Vulgata & Erasmus, *Volo*, id est opto, quo sensu Latini Iubẽdi quoque verbo vtuntur, vt quum dicunt, Saluere te iubeo. Sed mollior est in hac significatione modus optandi, quàm Indicãdi. Loquitur enim hoc loco Christus suo more, vt mediator intercessionis, cuncta, vt in aliis precibus, ad Patrem referens, vt Matth. 20.

23, 8.

23,& alibi sæpe. Non est igitur satis firmum Augustini argumentum epist. 78. Patris & Filij æqualitatem ex hoc loco parum appositè probantis. Non enim, inquit, diceret Volo, sed supplicans, Rogo. Nam & in hac ipsa precatione Christus antea sæpius vsus est verbo ἐρωτῶ, id est Rogo: & discipuli Christum ipsum compellantes vsurpant verbum Θέλομεν, Mar. 10.35, quem locum vide.

¶ *Sum*, εἰμί. Id est breui sum futurus, vt suprà 7.34. nisi malis id explicare per ἰδιωμάτων καινοτομίαν. ¶ *Ante iacta*, πρὸ καταβολῆς. Hanc particulam alij cum verbo ἠγάπησας, *Dilexisti*, coniungunt: alij cum verbo ἔδωκας, *Dedisti*, id est dare decreuisti.

ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ· ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν ἣν ἔδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.

lim vt vbi sum ego, & illi sint mecum: vt conspiciant gloriam illam meam quam dedisti mihi: quia dilexisti me ante iacta mundi fundamenta.

hi, volo vt vbi sum ego, & illi sint mecum, vt videant claritatem meam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante constitutionem mundi.

25 Πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

25 Pater iuste, mundus te non nouit: ego autem te noui, & hi nouerunt me à te missum esse.

25 Pater iuste, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & hi cognouerũt quia tu me misisti.

26 Καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω· ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ἐν αὐτοῖς ᾖ, κἀγὼ ἐν αὐτοῖς.

26 Et notum ipsis feci nomen tuum, & notum faciam: vt charitas qua dilexisti me, sit in eis, & ego in eis.

26 Et notum feci eis nomẽ tuum, & notum faciam: vt dilectio qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.

Κεφάλαιον ιη.

CAP. XVIII.

CAP. XVIII.

1 Ταῦτα εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τοῦ Κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

1 HÆc quum dixisset Iesus, egressus est cum discipulis suis trans torrentẽ Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius.

1 HÆc quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrentem Cedron, vbi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius. Matth. 26. 36 mar. 14. 32 luc. 22. 39 2. reg. 15. 23

2 Ἤδει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον· ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

2 Nouerat autem eum locum etiam Iudas qui prodebat eum, quia Iesus frequenter cum discipulis suis illuc conuenerat.

2 Sciebat autem & Iudas qui tradebat eum, locum: quia frequenter Iesus conuenerat illuc cum discipulis suis.

3 Ὁ οὖν Ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν καὶ ἐκ τῶν Ἀρχιερέων καὶ Φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.

3 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à primariis Sacerdotibus, ac Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis.

3 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Põtificibus & Pharisæis ministros, venit illuc cum laternis & facibus & armis. Matth 26. 47 mar. 14. 43 luc. 22. 47

4 Ἰησοῦς οὖν, εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν εἶπεν αὐτοῖς, Τίνα ζητεῖτε;

4 Iesus itaque sciens omnia quæ ventura erant in se, egressus dixit eis, Quem quæritis?

4 Iesus itaque, sciens omnia quæ ventura erant super se, processit, & dixit eis, Quem quæritis?

5 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐγώ εἰμι. Εἱστήκει δὲ καὶ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego *is* sum. Stabat autem cum eis etiam Iudas qui prodebat eum.

5 Responderant ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego sum. Stabat autem & Iudas qui tradebat eum, cum ipsis.

6 Ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, Ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί.

6 Vt ergo dixit eis, Ego *is* sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

6 Vt ergo dixit eis, Ego sum, abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram.

7 Πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε, Τίνα ζητεῖτε; Οἱ δὲ εἶπον, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον.

7 Iterum igitur rogauit eos, Quem quæritis, Iesum Nazarenum.

7 Iterum ergo interrogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

8 Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Εἶπον ὑμῖν ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν.

8 Respondit Iesus, Dixi vobis me eum esse. ergo si me quæritis, sinite hos abire.

8 Respondit Iesus, Dixi vobis quia ego sum. si ergo me quæritis, sinite eos abire.

IN CAPVT XVIII.

1 *Torrentem Cedron*, τοῦ χειμάῤῥου τοῦ Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exemplaribus, sed manifesto errore, quum Hebræi קדרון [*Kedron*] vocent, quasi tenebricosum dicas, sicut hodie Germani Hercyniam syluam *Schuartzwald.* id est nigrum nemus, appellant. Hoc verò quum quidam ignorarent, & putarent hic agi de cedris arboribus, (quas tamen vt recte doctissimus ille Capnio annotauit, Hebræi diuerso prorsus vocabulo ארזים [*arazim*] appellant) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, sed mutato, vt rectè omnino coniicit Stapulensis. Neque enim dubito quin initio scriptum fuerit, τοῦ χειμάῤῥου τοῦ Κέδρων, sicut 1. Reg. 15. cap. 13, scriptum est, ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τῷ Κέδρων, non autem τῷ Κέδρων, vt perperam legit Erasmus. Sed Κεδρὼν scribendum, & initio scriptum crediderim, non Κέδρων. vt Ἀβαδδὼν, Apoc. 9. 11. Syrus pro πέραν τοῦ χειμάῤῥου, habet לעברא דרגלת [*lehebra dargeltha*,] id est ad transitum pedis, id est ad vadum quo torrens traiiciebatur, ab vmbrosa valle quam prætefluebat cognominatus.

3 *Cohortem*, τὴν σπεῖραν. Additus articulus ostendit certam cohortem hic significari, eam videlicet de qua loquitur Pilatus, Matth. cap. 27. versu 65, cui præerat, ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ.

Γνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν, Ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.

Σίμων οὖν Πέτρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, καὶ ἔπαισε τὸν τοῦ Ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ Μάλχος.

Εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τῷ Πέτρῳ, Βάλε τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην· τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ οὐ μὴ πίω αὐτό;

Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν Ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἔδησαν αὐτόν.

Luc. 3.2

Καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς Ἄνναν πρῶτον· ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ Καϊάφα, ὃς ἦν Ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου.

Suprà, 11. 50.

Ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

Matth. 26. 58. marc. 14. 54. luc. 22. 54

Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ ὁ ἄλλος μαθητής. Ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀρχιερέως.

Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος ὃς ἦν γνωστὸς τῷ Ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.

Λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; Λέγει ἐκεῖνος, Οὐκ εἰμί.

Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ Πέτρος ἑστὼς, καὶ θερμαινόμενος.

9 Vt impleretur sermo quem dixerat, ‖Ex iis quos dedisti mihi, non perdidi quenquam.

10 Simon autem Petrus quũ gladium haberet, eduxit eum, & percussit seruum Põtificis maximi, & abscidit auriculam eius dextram. erat autem nomẽ seruo Malchus.

11 Dicit ergo Iesus Petro, Reconde gladium tuum in vaginam. annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

12 Cohors igitur & tribunus & ministri Iudęorum comprehenderunt Iesum, & vinxerunt eũ.

13 Et abduxerunt primùm ‖ad Annam: erat enim socer Caiaphę, qui erat Pontifex maximus anni i lius: is verò misit eum vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

14 Erat autem Caiaphas is ‖qui consilium dederat Iudęis expedire vt vnus homo moreretur pro populo.

15 ‖Sequebatur autem Iesum Simon Petrus, & alius discipulus. Discipulus verò ille notus erat Pontifici maximo, & simul introiit cum Iesu in aulam Pontificis maximi.

16 Petrus autem stabat extrà ad ostium. Exiuit ergo discipulus ille alter qui erat notus Pontifici maximo, & loquutus est ostiariæ, & introduxit Petrum.

17 Dixit ergo Petro ancilla ostiaria, Nũ & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Nõ sum.

18 Adstabãt autem serui & ministri qui prunas congesserant, quia frigus erat, & sese calefaciebant. erat verò cum eis etiam Petrus adstans, & sese calefaciens.

9 *Vt impleretur sermo quem dixit, Quia quos dedisti mihi non perdidi ex eis quenquam.*

10 *Simon ergo Petrus, habens gladium, eduxit eum, & percussit Põtificis seruum, & abscidit auriculam eius dexteram. Erat autem nomen seruo Malchus.*

11 *Dixit ergo Iesus Petro, Mitte gladium tuum in vaginam. calicem quem dedit mihi Pater non bibam illum?*

12 *Cohors autem & tribunus & ministri Iudæorum comprehenderunt Iesum, & ligauerunt eum.*

13 *Et adduxerunt eum ad Annam primùm: erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex anni illius.*

14 *Erat autem Caiphas qui consilium dederat Iudæis quia expedit vnum hominem mori pro populo.*

15 *Sequebatur autẽ Iesum Simõ Petrus & alius discipulus. Discipulus autem ille erat notus Pontifici, & introiuit cum Iesu in atrium Pontificis.*

16 *Petrus autem stabat ad ostium foris. Exiuit ergo discipulus ille alius qui erat notus Pontifici, & dixit ostiariæ, & introduxit Petrum.*

17 *Dicit ergo Petro ancilla ostiaria, Nũquid & tu ex discipulis es hominis istius? Dicit ille, Non sum.*

18 *Stabant autem serui & ministri ad prunas, quia frigus erat, & calefaciebant se. erat autem cum eis & Petrus stans, & calefaciens se.*

---

* 9 *Vt impleretur*, ἵνα πληρωθῇ. Verba sunt non Christi, sed Euangelistæ, ἐλλείψει sermonis è medio petita, vt infrà 19, 24. plenæ verò constructionis exemplum legitur ibidem, versu 36.

13 *Anni illius*, τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου. Post hæc verba legit Cyrillus, καὶ ἀπέστειλαν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα, quantum quidem coniicere licet ex Latina interpretatione: nam Græcum codicem mihi non contigit videre. Hanc igitur lectionem approbat Erasmus: cui sicut in eo assentior quòd hæc putet in contextum reponenda, ita quiddam præterea requiro. Cur reponenda existimem, his causis adducor: primùm quia Cyrillus, vetus ac nobilis interpres, & πολλῶν αὐτόξυλος ἄλλων, ita legit & interpretatur: deinde quòd alioquin non cohærebit narratio. Nam statim subiicitur, Petrum in aulam Pontificis fuisse introductum, in qua etiam fuerit Christus à Pontifice interrogatus, & ab ipsius ministro cæsus, quòd videretur non satis magnam habere Pontificiæ dignitatis rationem: quæ omnia non possunt ad alium quàm ad ipsum Caiaphã Pontificem referri. Præterea siquis cum istis conferat quæ ab aliis Euangelistis narrantur, fatebitur omnia hæc non in ipsius Annæ, sed Caiaphę domo gesta. Nec aliter sanè commodè possis Iohannem cum cæteris Euangelistis conciliare: siquidem ij magno consensu (vt rectè omnino Erasmus obseruat) tres Petri negationes ita narrant vt in vnis Caiaphæ ædibus factas esse appareat. Deinde nisi ita hæc esse fateamur, præterierit Iohãnes quicquid gestum est aduersus Christum ab ipso Caiapha, cui tamen vni ius fuit concilium cogendi & in Christum inquirendi. Postremò, epanalepsis illa quæ extat infrà versu 24, omnem mihi dubitationem exemit. nam sanè nimis durum esset superiora omnia accipere veluti κατ' ἀπόλειψιν aut κατ' ἀπόσιωπον dicta. Itaque suo loco hæc reposui. Sed vnum dixi præterea hic à me requiri. quum enim apud Cyrilli interpretem legatur, *Miserúntque*. i. καὶ ἀπέστειλαν, ego cõtrà partim ex ipsius narrationis serie, partim etiam ex illa epanalepsi didici legendum esse καὶ ἀπέστειλεν, & misit, ipse videlicet Annas, Iesum vinctũ ad Caiapham generum. Itaque in ipsius Annæ domo nihil gestum est quod commemorandũ putarit Euangelista. quo enim iure concilium ille cogeret, & in Christũ inquireret? sed quum ad eum, vt Pontificis socerum, Christus obiter esset deductus, statim eum curauit ad ædes generi rapiendũ. Ex quo rursus intelligitur cur cæteri Euangelistæ, nulla Annæ mẽtione facta, perinde hæc narrẽt acsi Christus rectà ad Caiapham Pontificem pertractus esset.

18 *Sese calefaciens*, θερμαινόμενος. Propriè, calefaciẽs. Sed hic est vsus cõiugationis Hebrææ Hithpahël, sæpe in aliis quoque verbis à me in iis libris obseruatus. *

20 *Mundo*,

Ὁ οὖν Ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐγὼ παρρησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ· ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντοθεν οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν.

Τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας, τί ἐλάλησα αὐτοῖς· ἴδε, οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, Οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ Ἀρχιερεῖ;

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ· εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

Ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἄννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν Ἀρχιερέα.

Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος· εἶπον οὖν αὐτῷ, Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν, Οὐκ εἰμί.

Λέγει εἷς ἐκ τῶν δούλων τοῦ Ἀρχιερέως, συγγενὴς ὢν οὗ ἀπέκοψε Πέτρος τὸ ὠτίον, Οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τῷ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;

Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ Πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.

Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τοῦ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα· καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.

Ἐξῆλθον οὖν ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτοὺς, καὶ εἶπε, Τίνα κατηγορίαν φέρετε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου τούτου;

Ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ, Εἰ μὴ οὗτος ἦν κακοποιὸς, οὐκ ἂν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.

19 Pontifex maximus ergo interrogauit Iesum de discipulis & doctrina ipsius.

20 Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sum mundo: ego semper docui in synagoga & in tẽplo, quò vndique Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:

21 Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid sim ipsis loquutus: ecce, hi sciunt quæ dixerim ego.

22 Hæc autem quum ipse dixisset, vnus ex ministris qui adstabat, bacillo cecidit Iesum, dicens, Itáne respondes Pontifici maximo?

23 Respondit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testificare de malo: sin bene, cur me cædis?

24 Miserat igitur eum Annas vinctum ad Caiapham Pontificem maximum.

25 Stabat autẽ Simon Petrus, & se calefaciebat: dixerunt igitur ei, Num & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.

26 Dicit ei quidam ex seruis Pontificis maximi, cognatus eius cuius abscíderat Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum eo?

27 Rursus ergo negauit Petrus, & statim gallus vocem emisit.

28 Ducunt ergo Iesum à Caiapha in Prætorium. erat autem manè: & ipsi non introierunt in Prætorium, ne polluerentur, sed vt ederent Pascha.

29 Exiuit ergo Pilatus ad eos, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus hominem istum?

30 Responderunt & dixerunt ei, Nisi iste esset facinorosus, non tradidissemus eum tibi.

19 *Pontifex ergo interrogauit Iesum de discipulis suis & de doctrina eius.*

20 *Respondit ei Iesus, Ego palàm loquutus sum mũdo: ego semper docui in synagoga, & in templo, quò omnes Iudæi conueniunt, & in occulto loquutus sum nihil:*

21 *Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus sim ipsis: ecce, hi sciunt quid dixerim ego.*

22 *Hæc autem quum dixisset, vnus astiens ministrorum, dedit alapam Iesu, dicens, Sic respondes Pontifici?*

23 *Respondit ei Iesus, Si malè loquutus sum, testimonium perhibe de malo: si autem bene, quid me cædis?*

24 *Et misit eum Annas ligatum ad Caiphan Pontificem.* Mat. 26 57 mar. 14.59 luc. 22.54

25 *Erat autem Simon Petrus stãs & calefaciens se: dixerunt ergo ei, Nunquid & tu ex discipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non sum.* Mat. 26. 69 mar. 14.59 luc. 22.55

26 *Dicit ei vnus ex seruis Pontificis, cognatus eius cuius abscidit Petrus auriculam, Nónne ego te vidi in horto cum illo?*

27 *Iterum ergo negauit Petrus, & statim gallus cãtauit.*

28 *Adducunt ergo Iesum à Caipha in Prætorium. erat autem manè, & ipsi non introierunt in Prætorium, vt non contaminarentur, sed vt manducarent Pascha.* Matt. 27.2 mar. 15.1 luc 23.1 act. 10.28, & 11 3

29 *Exiuit ergò Pilatus ad eos foras, & dixit, Quam accusationem adfertis aduersus hominem hunc?*

30 *Responderunt & dixerunt ei, Si nõ esset hic malefactor, non tibi tradidissemus eum.*

---

20 *Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id est quibusuis indefinitè. sicut in gallico idiomate vox ista vsurpari consueuit. ¶ *Vndique*, πάντοθεν. Vulg. & Eras. *Omnes.* id est πάντες. In vetustis codicibus legimus πάντοτε. Ego verò existimo vel legendum πάντες, vel πάντοθεν, quod facilè potuit à librariis mutari in πάντοτε.

22 *Bacillo cecidit*, ἔδωκε ῥάπισμα. Id est ἐρράπισεν. Vulg. & Erasmus, *Dedit alapam.* Vide Mar. 14. 65. Manifestè certè distinguuntur τὸ κολαφίζειν & τὸ ῥαπίζειν. Matth. 26. 67. vbi Vulgata & Erasmus interpretantur ἐρράπισαν, *in faciem dederunt.*

24 *Miserat igitur*, ἀπέστειλεν οὖν. Particulam οὖν restituimus ex fide duorum codicum. Est autem epanalepsis quę vsurpatur ab Euangelista redeunte ad superiora. Nam quum exorsus esset narrare de Petro suprà versu 18, quædã interiecerat quæ narrationis cursum abruperant. Nũc ergo eò rediẽs, vtitur epanalepsi, ex qua affirmo illa fuisse reponenda, quæ ex Cyrillo restituimus suprà versu 13, & Iohannem in referenda Petri historia prorsus cum aliis Euangelistis consentire.

28 *A Caiapha*, ἀπὸ τοῦ Καϊάφα. Id est, ab ædibus Caiaphę: quod genus loquutionis exposuimus Marci cap. 5. versu 35 Id verò quum nonnulli non intelligerent, pro *A Caiapha*, substituerunt *ad Caiaphãm:* sicut nimirum apud Marcum pro *Ab archisynagogo*, suppósuerant *Ad archisynagogum:* quæ res magnum errorem obiecit Augustino, frustra hîc laboranti, vt expediat quî fieri possit vt in Prætorium sit ductus Iesus, qui legatur adductus ad Caiapham: sicut etiam Erasmus in hunc locum annotauit. *

30 *Facinorosus*, κακοποιός. Id est, scelerum patrator, & capitalis criminis, blasphemiæ videlicet conuictus ac damnatus, vt ipsi postea plenius declarant 19.7. Vulg. *malefactor.* barbarè, & diluté. Erasmus, *nocens*, rectius quidem & expressius. Sed studui ipsum etymon Græcæ vocis, quãquam latius patentis exprimere. Cæterùm hoc dictum isti volunt, satis intelligere Pilatum, idcirco Iesum ab ipsis non adduci vt de ipsius causa cognoscerét, sed vt in cõuictum & capitis ex præscripto Legis ipsorum, ex causa videlicet propriè ex Iudæorum Lege diiudicanda damnatum, animaduerteret. Erat enim Iudæis αὐτονομία cõcessa à Romanis, eò vsque vt etiam ex Lege possent virgis cedere, vt apparet in Paulo, 2. Cor. 11. 24. Sed in capi-

talibus causis in iis quidem causis quæ ex ipsa Lege pendebant, caiusmodi fuit blasphemiæ crimen (at non in aliis, puta seditionis & homicidij, vt liquet ex Barabba in hac ipsa historia Luc.23.25.) relicta quidem illis erat cognitio & condemnatio, animaduersio verò Cæsaris procuratori commissa. Hoc igitur ægrè ferebant Iudei, quòd de causa ipsa Pilatus ab ipsis iam diiudicata vellet cognoscere, nec statim Iesum ad supplicium rapere, vtpote quem sciret per inuidiam ab ipsis in hoc discrimen adductum.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε 31
αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα.

Ἵνα ὁ λόγος τοῦ Ἰησοῦ πληρωθῇ ὃν 32
εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν.

Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν ὁ Πιλάτος, καὶ ἐφώνησε τὸν Ἰησοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; 33

Ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἀφ' ἑαυτοῦ σὺ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοι εἶπον περὶ ἐμοῦ; 34

Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Μή τι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί. τί ἐποίησας; 35

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου· εἰ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμή, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις· νυνὶ δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν. 36

Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Σὺ λέγεις ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. Πᾶς ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, ἀκούει μου τῆς φωνῆς. 37

Mat 20.19.

Mat.27.11. mar. 15.2. luc.23.3.

Dicit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & secundum legē vestram condemnate eum. Itaque Iudæi dixerunt ei, Nobis non licet occidere quenquam. 31

‖ Vt sermo Iesu impleretur, quē dixerat, significās "qua morte futurum erat vt moreretur. 32

‖Introiuit ergo rursus in Prętorium Pilatus, & vocauit Iesum, dixitque ei, Tú*ne* es rex ille Iudæorum? 33

Respondit ei Iesus, A teipso tu hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me? 34

Respondit Pilatus, Num ego Iudæus sum? gens tua & primarij Sacerdotes tradiderūt te mihi. quid fecisti? 35

Respondit Iesus, Regnum meum " non est ex hoc mundo: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei "certassent ne traderer Iudæis: " nūc autem regnum meum non est hinc. 36

Dixit ergo ei Pilatus, " Ergo rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis me regem esse. ego ad hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum vt dem testimonium veritati. Quisquis est " ex veritate, audit vocem meam. 37

Dixit ergo eis Pilatus, Accipite eum vos, & secundū Legem vestram iudicate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet interficere quenquam. 31

Vt sermo Iesu impleretur, quem dixit, significans qua morte esset moriturus. 32

Introiuit ergo iterum in Prætorium Pilatus, & vocauit Iesum: & dixit ei, Tu es rex Iudæorum? 33

Respondit Iesus, A te metipso hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me? 34

Respōdit Pilatus, Nūquid ego Iudæus sum? gēs tua & Pontifices tradiderunt te mihi. quid fecisti? 35

Respondit Iesus, Regnū meum non est de hoc mundo: si ex hoc mundo esset regnum meum, ministri mei vtique decertarent vt non traderer Iudæis: nunc autem regnum meum non est hinc. 36

Dixit itaque ei Pilatus, Ergo rex es tu? Respondit Iesus, Tu dicis quia rex sum ego, ego in hoc natus sum, & ad hoc veni in mundum vt testimonium perhibeam veritati. Omnis qui est ex veritate, audit vocem meam. 37

---

32 *Qua morte*, ποίῳ θανάτῳ. Dixerat Christus fore vt crucifigeretur, quod supplicij genus fuisse Iudæis ignotū testantur etiam ipsorum Rabbini, quanuis lapidatos ex stipite suspenderent. Non tam autem significare voluerat Christus pœnæ genus, quàm fore vt prophanis iudicibus traditus, ex illorum more damnaretur. Causa verò cur Iudæi expressè postularint vt Christus crucifigeretur, non hæc tantum fuisse videri potest, quòd hoc supplicij genus acerbissimum & ignominiosissimum esset, sed quòd hæc pœna esset in seditionis & concitati populi auctores, legibus Romanis statuta. Sic enim scribit Paulus Iurisc. lib. sent.5.Tit.22, *Auctores seditionis & tumultus concitato populo, aut in crucem tolluntur, aut bestiis obijciuntur* (puta si humilioris sint conditionis) *aut* (si honestiores) *in insulam deportantur.*

36 *Non est ex hoc mundo*, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Hoc dicit Christus refellens læsæ Cæsaris Maiestatis & affectati regni criminationem, Regem sese profitens simul ac negans, vt qui Rex quidem esset, verùm gubernationis ratione quæ prorsus a Regum huius mundi imperio differat: nempe quâ est Ecclesiæ suæ caput. Nam & quatenus Deus est, & quatenus etiam vt homo adeptus est potestatem omnem in cælo & in terra, est politiarum quoque omnium pleno iure Dominus, sed de hac potestate non loquitur hoc loco. Ista verò ab Antichristo violata distinctio inter ciuilem Magistratuum potestatem & spiritualem in Ecclesia dominationem, quam vnicus Christus à Patre acceptam per legitimè vocatos pastores certis legibus à se positis administrat, minimè prohibet quominus pij legibus & auctoritate piorum Magistratuū freti, sanæ religionis libertatem armis quoque tutari possint: non vt quenquam ad fidem adigant, aut hanc libertatem à prophano magistratu vi obtineant, (hoc enim esset ista confundere quæ Christus hoc loco & alibi distinxit) sed vt summam iniuriam, per ea quæ Deus constituit, repellāt. Nec enim Christianorū patientia inhibet legitima remedia: & Magistratum apud omnes, exceptis Anabaptistarū furoribus, constat, aduersus Ecclesiæ tum domesticos tum exteros hostes, vtriusque, & quidem in primis prioris tabulæ diuinæ legis custodem esse diuinitus constitutum. ¶*Certassent*, ἠγωνίζοντο αὖ. Cyprianus libro aduersus Iudæos 2, cap.28. (vt obseruauit Erasmus, citans hunc locum) legit Turbarentur. Itaque suspicor eum vel legisse ἠγωνιάζοντο, vel confudisse ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιάζεσθαι, quum tamen potius Græcè dicatur ἀγωνιᾶν vel ἀγωνιάζειν. ¶*Nunc autē*, νῦν δέ. Particula νῦν hoc quoque loco non est temporis aduerbium, sed coniunctio συλλογιστική, vt etiam suprà, 8.40.

37 *Ergo*, οὖν. Si sic legas, erit in his verbis conclusio superiorem Christi responsionem consequens. Potest tamen etiam legi οὐκ οὖν. pro *Nónne igitur*. Immò etiam οὖκουν paroxytonum, pro *Non igitur*: quæ oratio Iudici vafro cōueniet, ac si Pilatus volēs aliquid amplius ex ore Christi callidè elicere diceret: Ergo quantum ex responso tuo colligo, non es Rex, nempe qualem isti esse te dicunt, sed es vltramundanus quidam Rex. ¶*Ex veritate*, ἐξ ἀληθείας: Id est, Veritatem agnoscens & ei fauens, quem Hebræi vocarunt Filium veritatis, vt Filij sapientiæ dicuntur, Luc.7.35.

38 *Quid*

Λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Τί ἐστιν ἀλήθεια; Καὶ τοῦτο εἰπὼν, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.

Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα· βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες, Μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. Ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.

Κεφάλαιον ιθ.

Τότε οὖν ἔλαβεν ὁ Πιλάτος τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.

Καὶ οἱ στρατιῶται, πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.

Καὶ ἔλεγον, Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἐδίδοσαν αὐτῷ ῥαπίσματα.

Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ Πιλάτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε, ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ἰησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. Καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ὁ ἄνθρωπος.

Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ Ἀρχιερεῖς καὶ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες, Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος, Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε· ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.

Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι, Ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐποίησεν.

Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ Πιλάτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.

Καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ Ἰησοῦ, Πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.

Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Πιλάτος, Ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας, ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπο-

38 Dicit ei Pilatus, Quid est veritas? Et quum hoc dixisset, rursum egressus est ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio crimen in eo.

39 Est autem vobis consuetudo vt vnum dimittã vobis in Pascha: vultísne ergo dimittam vobis regem illum Iudæorum?

40 Clamauerunt autem rursum omnes dicentes, Ne istum *dimittito*, sed Barabbam. Erat verò iste Barabbas latro.

CAP. XIX.

1 Vnc ergo assumpsit Iesum Pilatus & flagellauit.

2 Et milites contexuerunt coronam è spinis, & imposuerunt ipsius capiti, & pallio purpureo induerunt eum.

3 Et dicebant, Aue rex Iudæorum. Et bacillis eum cædebant.

4 Egressus est ergo rursum Pilatus foras, & dixit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt noueritis me nullum in eo crimen inuenire.

5 Egressus est ergo Iesus foras, ferens spineam illam coronam, & purpureum illud pallium. Et dixit eis *Pilatus*, Ecce homo.

6 Quum autem intuiti essent eum primarij Sacerdotes & *eorum* ministri, clamauerunt, dicẽtes, Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eũ vos, & crucifigite. ego enim non inuenio in eo crimen.

7 Responderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & secundum legem nostrã debet mori, quia Filium Dei se fecit.

8 Quũ ergo audiuisset Pilatus hunc sermonẽ, magis timuit.

9 Et rursus ingressus est in Prætorium, & dixit Iesu, Vnde es tu? Iesus autem responsum ei non dedit.

10 Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis me potestatem habere crucifigendi te, & potestatem habere te

38 *Dicit ei Pilatus, Quid est veritas? Et quũ hoc dixisset, iterũ exiuit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullam inuenio in eo causam.*

39 *Est autem consuetudo vobis vt vnum dimittam vobis in Pascha: vultis ergo dimittam vobis regem Iudæorum?* Mat. 27.15 marc. 15.6 luc. 23.27

40 *Clamauerunt ergo rursum omnes, dicentes, Non hunc, sed Barabbam. Erat autem Barabbas latro.* Act. 3.14

CAP. XIX.

1 *Vnc ergo apprehendit Pilatus Iesum, & flagellauit.* Mat. 27.26 mar. 15.18.

2 *Et milites plectentes coronam de spinis, imposuerunt capiti eius, & veste purpurea circundederunt eum.*

3 *Et veniebant ad eum, & dicebant, Aue rex Iudæorum. & dabant ei alapas.*

4 *Exiuit ergo iterũ Pilatus foras, & dicit eis, Ecce, adduco vobis eum foras, vt cognoscatis quia nullã inuenio in eo causam.*

5 *Exiuit ergo Iesus foras, portans coronam spineam, & purpureum vestimentũ. Et dicit eis, Ecce homo.*

6 *Quum ergo vidissent eũ Pontifices & ministri, clamabant, dicentes, Crucifige, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Accipite eũ vos, & crucifigite. ego enim nõ inuenio in eo causam.*

7 *Responderunt ei Iudæi, Nos Legem habemus, & secundum Legẽ debet mori, quia Filiũ Dei se fecit.*

8 *Quum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.*

9 *Et ingressus est Prætoriũ iterum: & dicit ad Iesum, Vnde es tu? Iesus autem responsum non dedit ei.*

10 *Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis quia potestatem habeo crucifigere te, & potestatem*

38 *Quid est veritas?* τί ἐστιν ἀλήθεια; Fastidientis atque adeo irridentis vox, non interrogantis. ¶ *Crimen*, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, *Causam*. Vide Matth. 19.3.

39 *Iudæorum*, τῶν Ἰουδαίων: id est vestrum. Est enim Hebraica repetitio antecedentis, sed non sine sarcasmo: acsi diceret, Vestrum illum à vobis tam diu expectatum Messiam. Est enim omnino vis articuli seruanda.

40 *Ne istum* [*dimittito*] μὴ τοῦτον. Vulg. *Non istum*, οὐ τοῦτον. * Et fateor quidem istas particulas permutari, sed rarò: & asperior est oratio si μὴ propria significatione accipias, etiam non suppleto verbo.

IN CAPVT XIX.

1 *Flagellauit*, ἐμαστίγωσε. Vide Matth. 27.26.

3 *Et dicebant*, καὶ ἔλεγον. Vetus interpres legit, *Et veniebant: ad eum, & dicebant*, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exẽplaribus manuscriptis.

6 *Crucifige*, σταύρωσον. Crucifigi volunt quem ipsi alioqui ex recepta consuetudine lapidatum suspẽdissent, quasi blasphemiæ conuictum. ideo mox subiicitur, Secundum legem nostram debet mori.

7 *Fecit*, ἐποίησεν. Verbis videlicet hoc persuadere conatus. Τὸ ποιεῖν verò sic etiam vsurpari docet ipsum poetarum nomen.

8 *Magis timuit*, μᾶλλον ἐφοβήθη. Ergo iam etiam antea perculsus erat, alternante nimirum conscientia, & clamoribus Iudæorum, nunc etiam legem prætexentium: non temerè veritus ne tandem seditio aperta erumperet, nisi multitudinis voluntati obtemperaret. Itaque causa nulla est cur perturbatã narrationis seriẽ ab Euangelista fuisse, cum quodã in hunc locũ ita scribente, arbitremur.

λῦσαί σε;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, εἰ μὴ ἦν σοι δεδομένον ἄνωθεν· διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοὶ μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.

Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ Πιλᾶτος ἀπολῦσαι αὐτόν· οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἐκραζον, λέγοντες, Ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ Καίσαρος. πᾶς ὁ βασιλέα αὐτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ Καίσαρι.

Ὁ οὖν Πιλᾶτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἑβραϊστὶ δὲ Γαββαθᾶ.

Ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη· καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις, Ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.

Οἱ δὲ ἐκραύγασαν, Ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλᾶτος, Τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ Ἀρχιερεῖς, Οὐκ ἔχομεν βασιλέα εἰ μὴ Καίσαρα.

Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς ἵνα σταυρωθῇ. Παρέλαβον οὖν τὸν Ἰησοῦν καὶ ἀπήγαγον.

Mat. 27.31 marc.15.25 luc.23.26

Καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτῷ, ἐξῆλθεν εἰς τὸν λεγόμενον Κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ Γολγοθᾶ.

Ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους δύο, ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ἰησοῦν.

Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλᾶτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ τοῦ σταυροῦ. ἦν δὲ γεγραμμένον,

ΙΗΣΟΥΣ Ο ΝΑΣΩΡΑΙΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΙΟΥΔΑΙΩΝ.

dimittendi.

11 Respondit Iesus, Non haberes potestatē aduersum me vllam, nisi *hoc* tibi datum esset supernè: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

12 Ex eo *tempore* studebat Pilatus eum dimittere: Iudæi verò clamabant, dicentes, Si hunc dimiseris, non es amicus Cæsaris. quicunque se regem facit, contradicit Cæsari.

13 Pilatus ergo quum audisset hunc sermonem, eduxit foras Iesum, cōsedítque in tribunali, in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autē Gabbatha.

14 Erat autē parasceue Paschæ, hora verò quasi sexta: tum dicit Iudæis, Ecce rex vester.

15 Illi verò clamauerunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Responderunt primarij Sacerdotes, Non habemus regē nisi Cæsarem.

16 Tunc ergo tradidit eum ipsis vt crucifigeretur. ‖ Assumpserūt autem Iesum, & abduxerunt.

17 Et *ipse* baiulans crucem suam inde venit in eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha.

18 Vbi crucifixerunt eum, & cū eo alios duos, hinc & hinc, medium autem Iesum.

19 Scripsit autem etiam titulum Pilatus, & posuit super crucem. Erat verò scriptū, IESVS NAZARENVS REX ILLE IVDAEORVM.

habeo dimittere te?

11 *Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersum me vllam nisi tibi datum esset desuper: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.*

12 *Exinde quærebat Pilatus dimittere eum: Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hunc dimittis, non es amicus Cæsaris. omnis qui se regem facit, contradicit Cæsari.*

13 *Pilatus autem quū audisset hos sermones, adduxit foras Iesum, & sedit pro tribunali in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.*

14 *Erat autem parasceue Paschæ, hora quasi sexta: & dicit Iudæis, Ecce rex vester.*

15 *Illi autem clamabant, Tolle, tolle, crucifige eum, Dicit eis Pilatus, Regem vestrum crucifigam? Responderunt Pontifices, Nō habemus regem nisi Cæsarem.*

16 *Tunc ergo tradidit eis illum vt crucifigeretur. Susceperunt autem Iesum, & eduxerunt eum.*

17 *Et baiulans sibi crucem exiuit in eum qui dicitur Caluariæ locum, Hebraicè Golgotha.*

18 *Vbi crucifixerunt eum, & cum eo alios duos hinc & hinc, medium autem Iesum.*

19 *Scripsit autem & titulum Pilatus: & posuit super crucem. Erat autem scriptum,* IESVS NAZARENVS REX IVDAEORVM.

---

* 10 *Dimittendi*, ἀπολῦσαι. id est te à vinculis liberādi, non & pœnæ eximendi. Nam quod ad absolutionem à crimine intentato attinet, ter iam illum absoluerat. Itaque τὸ ἀπολύειν hic non opponitur τῷ καταφίνειν, sed verbo Crucifigendi.

13 *Lithostrotos*, λιθόστρωτος. Sic vocatur nobile pauimentorum genus, incrustatione exiguis lapillis facta: de quo sic Plinius libro 36. capite 25, *Pauimenta originem apud Græcos habent, elaborata arte, picturæ ratione, donec lithostrota expulere eam.* Meminit eorum etiam Varro aliquoties in libris De re rustica, Græco nomine seruato. Itaque nolui imitari Castellionis audaciam, qui nouo vocabulo Lapidipauiū est interpretatus. Huiusmodi pauimentum esse ferunt ædis diui Marci apud Venetos. Hebræum autem vocabulum Gabbatha, excelsum locum declarat, vt sunt iudicum tribunalia, pro quo Syrus interpres habet Gaphphata, ac si Græcè dicas θριβολον, Latinè *Septum*, Gallicè, *le parquet*. Et hîc ille est locus fortasse cuius meminit Nehemias 3.7. vel 2.8. vbi postea extructa fuerat Antonia.

* 15 *Parasceue Paschæ*, παρασκευὴ τοῦ πάσχα. Dies videlicet hebdomadis quintus, qui & primus Azymorum ideóque festus & solennis futurus, nisi ad vitandum duorum sabbathorum concursum Iudæi in posterum diem, id est ipsum sabbathum incipiens à vespera hunc sextum diem ex more Hebræorum excipiēte, esum agni reiecissent. Incipiebat autem παρασκευὴ ab hora nona & duodecima desinebat cum occidente sole. Sed nihilominus totus ille dies vulgò parasceue dicebatur. ¶ *Sexta*, ἕκτη. In vno codice scriptum inuenimus πέντη, vt videri possit γ, quæ est ternarij numeri nota, mutata in σ: quanuis non desint aliæ rationes quibus conciliari possit Iohannes cum Marco, vt diximus Marci 15. versu 25.

16 *Et abduxerunt*, καὶ ἀπήγαγον. Hîc variant exemplaria. Nam apud Theophylactum legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, & *duxerunt eum vt crucifigerent*: quæ lectio quod ad sententiam ipsam attinet, cum altera consentit. In vno autem codice scribitur ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, *duxerunt in Prætorium*. Suspicor verò nōnullos ita legere maluisse propter sequens verbum ἐξῆλθεν, *exijt*, quod non videtur posse conuenire, nisi iterum dicatur ingressus in Prætorium: siquidem extra Prætorium fuisse situm tribunal, apparet ex versu 13. Sed facilis erat solutio. Nam Exire sæpe accipitur ex Hebræorum idiotismo pro Ex aliquo loco proficisci, atque adeo pro Venire: vt sæpe annotauimus, ac præsertim Mar. 8 11. Deinde, si propriam significationē libuerit seruare, non minus commodè potest hoc referri ad locum tribunalis quàm ad Prætorium.

17 *Baiulans*, βαστάζων. Plut. de sera numinis vindicta, τῷ σώματι τῷ κολαζομένῳ ἕκαστος ἐκφέρει τὸν ἑαυτοῦ σταυρόν. id est, *vnusquisque eorum de quibus supplicium sumitur, suo corpore crucem exportat*. Hoc autem non ex more tantum inter Iudæos * factum fuisse videtur, qui damnatos, ac præsertim stipiti appendendos, ex legis præscripto pro impurissimis haberent. Deut. 21, 23. Gal. 3, 13. Sed præterea sic designauit Spiritus Sanctus vnicum Iesum Christum peccata nostra portasse super lignum. Quòd enim Simon ille Cyrenæus coactus fuit vi aperta, pondus crucis Christi sub onere labascentis aliquatenus in se recipere, non eo spectat quòd Christus solus pœnas peccatis nostris debitas non persoluerit, sed tum Iudæorum immanem insolentiam & sæuitiem declarat, tum etiam ostendit consociationem Christi

ſti patiẽtis, & ſanctorũ ipſius martyrũ, ſed citra expiatiõnẽ. ¶ *Inde venit, ἐξῆλθεν.* Prætorio vid. eductus. Vulg. *exijt.*

Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων· ὅτι ἐγγὺς τῆς πόλεως ὁ τόπος ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλληνιστί, Ῥωμαϊστί.

Ἔλεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ Ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, Μὴ γράφε, Ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων· ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων.

Ἀπεκρίθη ὁ Πιλάτος, Ὃ γέγραφα, γέγραφα.

Οἱ οὖν στρατιῶται, ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ἰησοῦν, ἔλαβον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ (καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος) καὶ τὸν χιτῶνα· ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄῤῥαφος, ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου.

Εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλλὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ, τίνος ἔσται· ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.

Εἱστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ἰησοῦ ἡ μήτηρ αὐτοῦ καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

Ἰησοῦς οὖν ἰδὼν τὸν μητέρα, καὶ τὸν μαθητὴν παρεστῶτα ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρί αὐτοῦ, Γύναι, ἰδοὺ ὁ υἱός σου.

Εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, Ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου. Καὶ ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν αὐτὴν ὁ μαθητὴς εἰς τὰ ἴδια.

Μετὰ τοῦτο εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι πάντα ἤδη τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφή, λέγει, Διψῶ.

Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν· οἱ δὲ πλήσαντες σπόγγον ὄξους, καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

20 Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerunt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus erat Iesus: "& erat ſcriptũ Hebraicè, Græcè, & Latiné.

21 Dixerunt igitur Pilato primarij Sacerdotes Iudæorũ, Ne ſcribito, Rex ille Iudæorum: ſed illum dixiſſe, Rex ſum Iudæorum.

22 Reſpõdit Pilatus, Quod ſcripſi, ſcripſi.

23 ‖ Milites ergo quum crucifixiſſent Ieſum, acceperunt eius veſtimenta, (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica inſutilis, à ſummo contexta "tota.

24 Dixerunt ergo inter ſe, Ne findamus eam, ſed ſortiamur de illa cuius futura ſit: vt Scriptura impleretur, dicens, ‖ Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi, & ſuper veſte mea iecerunt ſortem. Milites igitur hæc fecerunt.

25 Stabant autem iuxta crucem Ieſu, mater eius & ſoror matris eius, "Maria Clopæ *vxor*, & Maria Magdalene.

26 Quum vidiſſet ergo Ieſus matrem ac diſcipulum adſtantem quem diligebat, dicit matri ſuæ, Mulier, ecce filius tuus.

27 Deinde dicit diſcipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora recepit eam diſcipulus ille "domum ſuam.

28 Poſtea, quum ſciret Ieſus "*reliqua* omnia iam perfecta eſſe, ‖ "vt perficeretur Scriptura, dixit, Sitio.

29 Vas igitur *illic* "erat poſitum aceto plenum. Illi verò impleuerunt ſpongiam aceto, & "hyſſopo circumpoſitam admouerunt ori eius.

20 *Hunc ergo titulum multi Iudæorum legerũt: quia prope ciuitatem erat locus vbi crucifixus eſt Ieſus. Et erat ſcriptum Hebraicè Græcè, & Latiné.*

21 *Dicebant ergo Pilato Pontifices Iudæorum, Noli ſcribere, Rex Iudæorũ: ſed quia ipſe dixit, Rex ſum Iudæorum.*

22 *Reſpondit Pilatus, Quod ſcripſi, ſcripſi.*

23 *Milites ergo quũ crucifixiſſent eum, acceperũt veſtimenta eius (& fecerunt quatuor partes, vnicuique militi partem) & tunicam. Erat autem tunica incõſutilis, deſuper contexta per totum.* Mat.27.35. mar. 15.14 luc.23.33.

24 *Dixerunt ergo adinuicem, Non ſcindamus eam, ſed ſortiamur de illa cuius ſit: vt Scriptura impleretur, dicens, Partiti ſunt veſtimenta mea ſibi, & in veſtem meam miſerunt ſortem. Et milites quidem hæc fecerunt.* Pſal.22.19

25 *Stabant autem iuxta crucem Ieſu mater eius, & ſoror matris eius, Maria Cleopæ, & Maria Magdalene.*

26 *Quum vidiſſet ergo Ieſus matrem & diſcipulum adſtãtem quem diligebat, dicit matri ſuæ, Mulier, ecce filius tuus.*

27 *Deinde dicit diſcipulo, Ecce mater tua. Et ex illa hora accepit eam diſcipulus in ſua.*

28 *Poſtea ſciens Ieſus quia iam omnia conſummata ſunt, vt conſummaretur Scriptura, dicit, Sitio.* Pſal.68.22 mat.27.22.

29 *Vas ergo erat poſitum aceto plenum. Illi autem ſpongiam plenam aceto hyſſopo circumponentes obtulerunt ori eius.*

---

20 *Et erat ſcriptum, καὶ ἦν γεγραμμένον* Scriptum erat videlicet in eo titulo. Nam alioqui dicendum erat, *καὶ ἦν γεγραμμένος.*

23 *Tota, δι' ὅλου.* Siue per totum, vt loquitur Plinius, id eſt omnino.

25 *Maria Clopæ* [*vxor*,] *Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ.* In Latinis codicibus legitur Maria Cleopæ vel Cleophæ. Subaudiri autem poteſt vel vxor vel filia: ſed magis eſt vſitatũ vt mulieres ex maritis cognominentur. Vulg. tamẽ Calvin. *filiã.*

27 *Domum ſuam, εἰς τὰ ἴδια.* Siue, *Aliſe.* Gal. *chez ſoy.* Vulg. & Eraſ. *In ſua.* Nam quod in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur *In ſuam*, acceptum ferendum eſt eorum impudentiæ qui quicquid non intelligunt, putant mendo non carere. Vide ſupra, 1.11, & Act.20.6. Ambroſius interpretatur In ſua, i. in ſuum ius: quæ expoſitio mihi nullo modo probatur.

28 [*Reliqua*] *omnia, πάντα* Vulg. & Eraſm. *Omnia.* Atqui nondum omnia erant completa, quum vel hoc ipſum adhuc requireretur quod erat facturus: mors ipſa denique, ſalutis noſtræ *κεφάλαιον.* Apparet igitur id eſſe referendũ ad ea quæ præceſſerant, & ſubaudiri quod ſuppleuimus. Sic Plinius de quodam obeliſco loquens, *Omnibus*, inquit, *quæcunque in mari viſa ſunt, mirabiliorem*, i. *omnibus aliis*: vt alibi annotauimus. ¶ *Vt perficeretur, ἵνα τελειωθῇ.* Nempe proculdubio vehementiſſima quidem ſiti preſſus, ſed tamen de implendis ſingulis prophetiis noſtráque ſalute potius quàm de vlla ſiti ſollicitus.

29 *Erat poſitum, ἔκειτο.* Apparet ex aliis Euangeliſtis, etiam antea, quum iam eſſet crucifigendus, fuiſſe illi præbitum acetum cum felle mixtum, ſiue myrrhatum vinũ, vt loquitur Marcus 15.23. quod eſt ab hoc aceto prorſus diſtinguendum, vt ibi diximus. ¶ *Hyſſopo, ὑσσώπῳ.* Vide Matth.27.48. Mihi verò non diſplicet doctiſſimi Camerarij coniectura, ſcriptum fortaſſis fuiſſe *ὑσσῷ*, quæ vox nõ admodum ſæpe occurrens, facilè ſuperinducta linea quaſi *ὑσσῷ* pro *ὑσσώπῳ* ſcriptum eſſet, potuit ab imperitis de-

prauari: significat autem missile telum, Romanis militibus quasi peculiare, quod pilum vocabant, cuius descriptionem vide apud Vegetium lib.2.cap.15. Matthæus igitur & Marcus eius teli lignum vocant κάλαμον, siue à materia siue à forma, cuius ferro spongiam vnus ex circunstante Romanorum militum cohorte, præfixam Christo crucifixo præbuerit, conueniente quoque ligni longitudine, quam ait Vegetius fuisse quinque pedum & semis. Sed ex coniectura nihil volui immutare: quum Syrus etiã interpres hyssopũ legerit, nec ὑσσώπῳ sed ὑσσῷ scribatur, idque sic possit etiam commodè exponi, vt spongiam aceto immersam intelligamus fuisse hyssopo quoque adhibitæ circumuolutam, & ita vtranque de more fuisse ori pendentis Christi admotam, nempe arundini præfixam. Itaque sicut Matth. & Marcus arundinis meminerant (quod præteriit Iohannes, quoniam satis per se intelligatur non potuisse nisi alicui seu baculo, seu telo præfixum Christo crucifixo propinari) sic Ioh. testis horum omnium oculatus, non tantum aceti sed etiam hyssopi ab aliis præteritæ mentionem fecerit. Quod si κάλαμον appellatione intelligere malimus culmum hyssopi, tum dicendum erit in Iudæa hyssopum arborescere, vt Sinapi. Matt.13.32. nisi malimus iis assentiri qui אזוב [Æ z o B] (vnde proculdubio Latina appellatio hyssopi) dici volunt fruticem Libanotidem: quem rorem marinũ vocamus, saxosis locis illis frequentem & arborescentem: quo nunc etiam Iudæi in suis lustrationibus pro aspergillo ex maiorum traditione vtũtur. Sed hoc videtur parum conuenire ei, quod de hyssopo scribitur 1.Reg.4,33. tanquam de herba minima, adeo vt nonnulli sic velint muscum significari & lanuginem corticibus arborum adnascentem, & locis præsertim humidis, quo etiam madefacto Iudæi, vt & spongia, vti ad eundem vsum potuerunt.

Ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ἰησοῦς, εἶπε, Τετέλεσται· καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν, παρέδωκε τὸ πνεῦμα.

30 Quum autem accepisset Iesus acetum, dixit, Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.

30 *Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritũ.*

Οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἵνα μὴ μείνῃ ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, (ἦν γὰρ μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου) ἠρώτησαν τὸν Πιλάτον ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.

31 Iudæi ergo, vt non manerent in cruce corpora Sabbatho, quoniam erat Parasceue, (erat enim magnus dies illius Sabbathi) rogarunt Pilatum vt cõfrangerentur eorum crura, ac tollerentur.

31 *Iudæi ergo, quoniã Parasceue erat, vt nõ remanerent in cruce corpora Sabbatho, (erat enim magnus dies ille Sabbathi) rogauerunt Pilatum vt frangerentur eorum crura, & tollerentur.*

Ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου κατέαξαν τὰ σκέλη, καὶ τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος αὐτῷ·

32 Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis* confregerũt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo.

32 *Venerunt ergo milites, & primi quidem fregerũt crura, & alterius qui crucifixus est cum eo:*

Ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη·

33 Ad Iesum autem quum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non confregerunt eius crura:

33 *Ad Iesum autem quum venissent, vt viderunt eum iam mortuum, non fregerunt eius crura:*

Ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευρὰν ἔνυξε, καὶ εὐθὺς ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.

34 Sed quidam ex militibus lãcea latus eius fodit, & statim exiuit sanguis & aqua.

34 *Sed vnus militum lancea latus eius aperuit: & continuò exiuit sanguis & aqua.*

Καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐτοῦ ἐστιν ἡ μαρτυρία· κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέγει, ἵνα ὑμεῖς πιστεύσητε.

35 Et qui vidit, testatur, & verum est testimonium eius: ille *inquam* scit se vera dicere, vt & vos credatis.

35 *Et qui vidit, testimonium perhibuit, & verum est testimonium eius: & ille scit quia vera dicit, vt & vos credatis.*

---

30 *Consummatum est*, τετέλεσται. Sicut Latinè dicitur impersonaliter, *Actum est*. siue personaliter, *Acta, Transacta omnia*. Sed quum respiciat Christus ad prophetiarum præstationem, malui Consummandi verbum retinere. August. tractatu in Ioh.32. vertit, *perfectum* est. Intelligitur autem ex communi vsu loquendi, *Quod consummatum erat.* ¶ *Tradidit spiritum* παρέδωκε τὸ πνεῦμα. Latinè, *reddidit animam* vt Virgilius loquitur lib.Georg.3. Sed tamen quia παρέδωκε scriptum est, non ἀπέδωκε, & videtur Euangelista alludere ad ea verba quæ moriens Dominus protulit, ex Psal. 31.6, quibus animam in Patris manus deposuit: hanc formulã integrã libens retinui. Cæterùm post hæc verba Cyrillus subiicit, *Et postquam expirauit, velum templi scissum est à summo vsque deorsum.* id est, ἐπὶ δὲ ἐξέπνευσε, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐχίσθη ἄνωθεν ἕως κάτω. &, nequis hęc putet apud Cyrillum supposita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, vt annotauit Erasmus, nempe tricesimum septimũ libri vndecimi. Sed tamen suspicor ista ex aliis Euangelistis irrepsisse, quia Iohannes nihil istorum commemorat: facturus, vt opinor, etiam reliquorum mentionem si scissi veli meminisset.

31 *Sabbatho*, ἐν τῷ σαββάτῳ. Nec enim postridie licuisset illud è cruce tollere, omni opere seruili interdicto. Incipiebat autem dies sequens ab illa vespera. ¶ *Magnus dies illius Sabbathi*, μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνου τοῦ σαββάτου. Vulgata & Erasmus, *Magnus ille dies Sabbathi*, eodem sensu. Loquitur enim de die Paschæ, qui eo anno in Sabbathum incidebat, ex traditione quam exposuimus Matth. 26. 17. Ideo dicitur hoc Sabbathum magnum, id est valde solenne & celebre, concurrente videlicet duplici celebritate.

34 *Lancea*, λόγχη. Tertullianus de Corona militis, lonchum interpretatur, nisi corruptus est locus. Sed incredibilis est eorum inscitia qui λόγχῃ in ipsum percussorem admirabili metamorphosi transmutarunt, Longinum vocantes, quem etiam finxerunt Centurionem illum fuisse, cuius fit ab aliis Euangelistis mentio: & qui quum cæcus esset (egregius scilicet aliorum militum ductor) illitis quę ex vulnere Christi defluxerant, restituto visu, martyr etiã extiterit, cuius postea reliquiæ adorarentur. ¶ *Fodit*, ἔνυξε. Vel, *sauciauit*. Vulgata, *Aperuit*, vt videri possit legisse διοίξε. Quòd autem nonnulli hæc conuertunt per plusquam perfectum, quasi Christo adhuc viuenti facta sint, meritò reprehenduntur Clementina prima, vt Erasmus quoque annotauit.

35 *Et qui vidit*, καὶ ὁ ἑωρακὼς. Inter causas cur Iohannes tantopere hoc asseueret, hæc certè non est prætermittenda, quam Erasmus etiam attingit, nimirum hoc vulnere plenam fieri mortis Christi fidem. Nam effusa aqua ex illo lateris vulnere, indicauit ferrum vsque in ἀφεικάρδιον penetrasse, illius videlicet aquæ conceptaculum, quo vulnerato necesse est animal omne protinus mori. Alioquin calumniari possent veritatis hostes, Christum semimortuum e cruce detractum & tumulo illatum, vt resurrectionis

ctionis testimonium eleuaretur. Cæterùm id quoque obseruandum est, videri posse hoc etiam loco permutatam constructionem, ac potius fuisse dicendum, eum qui id testaretur, id vidisse, ac proinde idoneum esse ipsius testimonium. Non dissimilem hypallagen suprà annotauimus, 8.47.

Ἐγένετο γὰρ ταῦτα ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, Ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.

Καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει, Ὄψονται εἰς ὃν ἐξεκέντησαν.

Μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλάτον ὁ Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, (ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ, κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων) ἵνα ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πιλάτος. ἦλθεν οὖν καὶ ἦρε τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

Ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος (ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν νυκτὸς τὸ πρῶτον) φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀλόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.

Ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.

Ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος, καὶ ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινόν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη.

Ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον κ.

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἔρχεται πρωΐ σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου.

36 Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur, ‖ *dicens,* Non confringetur *vllum* os ipsius.

37 Et rursus alia Scriptura dicit, ‖ Videbunt quem transfixerũt.

38 ‖ Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph Arimathæensis (vt qui esset discipulus Iesu, sed occultus propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Iesu: quod permisit Pilatus. Venit ergo, & sustulit corpus Iesu.

39 ‖ Venit autem & Nicodemus, (is qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloes libras quasi centum.

40 Acceperunt ergo corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis funerare.

41 In eo autem loco vbi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

42 Ibi ergo, propter Parasceuen Iudæorum, quod monumentum illud propè esset, posuerunt Iesum.

CAP. XX.

1 ‖ Primo verò die hebdomadis, Maria Magdalene venit manè, quum adhuc tenebræ essent, ad monumentum: vidétque lapidem sublatum à monumento.

36 *Facta sunt enim hæc vt Scriptura impleretur Os non comminuetis ex eo.* Exod 12. 46.

37 *Et iterum alia Scriptura dicit, Videbũt in quem transfixerunt.* num. 9.12. Zach.12. 10.

38 *Post hæc autem rogauit Pilatum Ioseph ab Arimathæa (eo quòd esset discipulus Iesu: occultus autem propter metum Iudæorum) vt tolleret corpus Iesu. & permisit Pilatus. Venit ergo & tulit corpus Iesu.* Mat.27. 57. mar 15.42 luc.23.50.

39 *Venit autem & Nicodemus, (qui venerat ad Iesum nocte primùm) ferens mixturam myrrhæ & aloes, quasi libras centum.* Suprà, 3.2.

40 *Acceperunt ergo corpus Iesu, & ligauerunt illud linteis cum aromatibus, sicut mos est Iudæis sepelire.*

41 *Erat autem in loco vbi crucifixus est, hortus, & in horto monumentum nouum, in quo nondum quisquam positus fuerat.*

42 *Ibi ergo propter Parasceuen Iudæorum, quia iuxta erat monumentum, posuerunt Iesum.*

CAP XX.

1 *Vna autẽ Sabbathi, Maria Magdalene venit manè, quum adhuc tenebræ essent, ad monumentum: & vidit lapidem sublatum à monumento.* Mar. 16.1. luc.24.1.

36 [*Dicens,*] λέγουσα. Suppleui hoc participium quod etiam Syrus expressit, vt & noster Euangelista paulo antè, versu 24. Nec enim γραφῆς appellatione Scriptura sacra generaliter intelligitur, sed certus ex eo locus vt ex eo liquet, quod mox subiicit ἑτέρα γραφή, *alia scriptura.* ¶ *Non confringetur* [*vllum*] *os ipsius,* ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ. Vel, *non comminuentur ossa ipsius,* vt sit enallage numeri. Ita igitur scriptum inuenimus in vetustis codicibus, excepto vno, qui legit ἀπ' αὐτοῦ, cũ quo consentit Theophylactus. Vulg. & Erasmus, *Os non comminuetis ex eo:* quæ lectio Hebraicæ veritati respondet. Sed tamen quod ad sensum attinet, nullum est in istis discrimen.

37 *Transfixerunt,* ἐξεκέντησαν, id est דקרו [*dakeru:*] quum Græca editio habeat κατωρχήσαντο, *insultarunt,* id est רקדו [*rakedu,*] vt annotauit Erasmus ex Hieronymo. Ergo vel ista non citauit Iohannes ex Græca translatione, (quod tamen mihi non fit verisimile, vt qui Græcè scripserit, & quidem Orientis Ecclesiis, quæ Græcè maxima ex parte loquebantur) vel potius, aliam Græcam editionem vsurpabant Ecclesiæ, quum ista quæ nunc extat crassissimis erroribus plurimis scateat, & plurimum variet a testimoniis quæ passim in Nouo testamento citantur.

38 *Arimathæensis,* ἀπὸ Ἀριμαθαίας. Syriacè, Ramatha, quæ fuit Samuelis patria. ¶ *Vt qui esset,* ὢν. vel, vt Vulg. *Eò quòd esset,* vt obseruauit quoque rectè Syrus interpres. Significatur enim causa quæ Iosephum ad hoc audendum impulit.

40 *Funerare,* ἐνταφιάζειν. Vulg. *Sepelire.* Vide Matth.26, 12. Non est tamen pollinctum Christi cadauer, mulieribus alioqui non accessuris post alterum diem, ad illud vngendum. Sed tumultuariè fuit propter instantem & quasi iam præsentem parasceuen in illo monimento proximo ciuitati conditum, cum aromatibus à Nicodemo allatis, dilata in alterum à sepulto diem integra funeris pollinctura

41 *In quo nõdum quisquam positus fuerat,* ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. Ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις, ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus, id est Nequis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam ex eo sepulchro surrexisset. Ideo non contentus Euangelista dixisse nouum fuisse sepulchrum, hæc etiam addidit, quæ temerè in vno codice deleta inueni.

IN CAPVT XX.

1 *Primo verò die hebdomadis,* τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Vna autem Sabbathi.* Erasmus, *Vno verò die Sabbathorum.* Vide Matth.28.1. Quod autem existimat quidam à quo edita fuit seorsim Syra huius Euãgelij interpretatio, vna cum adiectis annotationibus, hîc potius agi de primo die festi Azymorum, ne refutatione quidem indiget. Sic enim Christus toto biduo anteuertisset agni esum: & dies istum antecedens vocatus fuit magnus & solennis dies, concurrente videlicet Sabbathi ordinarij quiete, cum die festo priore Azymorum, ex Iudæorum traditione. Denique quòd mulieres hoc die accedunt vngendi corporis Christi causa, ostendit eo licuisse seruile opus facere ac proinde hunc non fuisse primum illum Azymorum diem maximè solennem.

Τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς· καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν Κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητής, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον.

Ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ· καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον.

Καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μὴν τοι εἰσῆλθεν.

Ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα·

Καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον.

Τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε, καὶ ἐπίστευσεν.

Οὐδέπω γὰρ ἠδείσαν τὴν γραφήν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.

Ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί.

Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον.

Καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς καθεζομένους, ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσὶν, ὅπου ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ·

Καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι, Γύναι, τί κλαίεις; Λέγει αὐτοῖς, Ὅτι ἦραν τὸν

Matt.28.1. mar.16.5.

2 Currit ergo & venit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum discipulum quem amabat Iesus, & dicit eis, Sustulerunt Dominum è monumento, & nescimus vbi posuerint eum.

3 Exiuit ergo Petrus, & alter ille discipulus, & venerunt ad monumentum.

4 Currebant autem duo simul: sed alter ille discipulus præcucurrit citius Petro, venitque prior ad monumentum.

5 Et quum se incuruasset vidit posita lintea: nõ tamẽ introiuit.

6 Venit ergo Simon Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & conspexit lintea *ibi* posita:

7 Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteis positum, sed seorsum inuolutum in vnum locum.

8 Tunc ergo introiuit etiam alter ille discipulus, qui venerat prior ad monumentum, viditque, & credidit.

9 Nondũ enim nouerant Scripturam, videlicet quòd oporteret eum à mortuis resurgere.

10 Redierunt ergo illi discipuli ad suos.

11 Maria verò flẽs stabat ad monumentũ, foris. Dũ ergo fleret, incuruauit se in monumentum.

12 Et conspexit duos Angelos albatos, sedentes, vnum ad caput, & alterum ad pedes, *illic* vbi iacuerat corpus Iesu:

13 *Qui* etiam dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit eis, Sustu-

2 *Cucurrit ergo, & venit ad Simonem Petrum, & ad alium discipulum quem amabat Iesus: & dicit illis, Tulerunt Dominum de monumento: & nescimus vbi posuerunt eum.*

3 *Exiuit ergo Petrus, & ille alius discipulus, & venerunt ad monumentũ.*

4 *Currebant autem duo simul: & ille alius discipulus præcucurrit citius Petro, & venit primus ad monumentum.*

5 *Et quum se inclinasset, vidit posita linteamina, non tamen introiuit.*

6 *Venit ergo Simõ Petrus sequens eum, & introiuit in monumentum, & vidit linteamina posita.*

7 *Et sudarium quod fuerat super caput eius, non cum linteaminibus positũ, sed separatim inuolutum in vnum locum.*

8 *Tunc ergo introiuit & ille discipulus qui venerat primus ad monumentum, & vidit, & credidit.*

9 *Nondum enim sciebãt Scripturam, quia oporteret eum à mortuis resurgere.*

10 *Abierunt ergo iterum discipuli ad semetipsos.*

11 *Maria autem stabat ad monumentum foris, plorans. dum ergo fleret, inclinauit se, & prospexit in monumentum.*

12 *Et vidit duos Angelos in albis, sedẽtes, vnum ad caput, & vnũ ad pedes, vbi positum fuerat corpus Iesu:*

13 *Dicunt ei illi, Mulier, quid ploras? Dicit eis,*

9 *Nondum enim*, οὐδέπω γάρ. Ita scriptum inuenio in omnibus codicibus. Dupliciter autem explicari potest particula causalis. Potest enim verbum ἐπίστευσεν ad id referri quod visuri venerant Petrus & Iohãnes: atque adeo quod ipsi viderãt, Christi corpus videlicet nõ amplius superesse in sepulchro. Nam Mariæ id referenti si credidissent, nõ properassent ad sepulchrum. Erit ergo hęc sententia, ipsos tandem oculis suis testibus credidisse, Domini corpus surreptum fuisse è sepulchro, quia nõ nouerant quæ de Christi resurrectione fuerant prædicta. Hæc expositio mihi quidem videtur omnium simplicissima. Neque enim inusitatum est vt Credendi, verbum ad id referatur de quo agitur, vt Matth.24.23, Mar.16.11. Quòd si Credendi verbum libeat ad fidei initium referre, non erat subiicienda causalis coniunctio, sed locus erat potius particulæ *Tamẽ*, & ita scribendum, *Viditque & credidit, non tamen nouerat Scripturam*, &c. id est, Credebat quidem, sed ita vt tenuia essent fidei principia, quum verbo Dei non niteretur. Sed tamen alia expositio superest quę tolerabilis videtur etiãsi Credendi vocabulum ad resurrectionem referas, ita vt particula γὰρ causam declaret cur Iohannes non antè crediderit quàm viderit. quasi ita scriptum sit, *Tunc introiit etiam alter ille discipulus qui venerat prior ad monumentum, viditque vacuum sepulchrum, & tum demum credidit. Nam non intellexerat ex Scripturis, oportuisse Christum resurgere.*

¶ *Scripturam*, τὴν γραφήν. Ita vsus obtinuit vt Sacra ista scripta, quibus tanquam tabulis perscripta est ac consignata Dei voluntas, hoc nomine per antonomasiãm intelligantur. Castellio maluit, suo nescio quo more, ~~Literas inter~~ Litterate pretari.

10 *Redierunt*, ἀπῆλθον πάλιν. Vulgata & Erasmus, *Abierunt rursus*. At ego existimo πάλιν hoc loco idem declarare atque εἰς πύπισω, id est *retrò*, eò videlicet vnde venerant. Itaque ἀποχωρεῖν πάλιν conuerti tanquam esset periphrasis verbi ἐπανέρχεσθαι. ¶ *Ad suos*, πρὸς ἑαυτούς. i. אל מקומם [*el mekomam.*] Vulgata & Erasmus, *Ad semetipsos*, nimium obscuré. Dixit autem Euangelista *Ad se*, pro Domum suã, vt in vernaculo sermone dicimus *chez soy*, id est eò vbi tũc temporis manebant, & vnde fuerant profecti: sicut paulo antè, Ad Caiapham, pro ad ædes Caiaphæ. Iam verò quia ex sequentibus historiis liquet vndecim discipulos vnà fuisse saltem in vrbe versatos, ideo conuertere malui Ad suos quàm Ad se.

11 *Maria*, Μαρία, nempe Magdalene cum discipulis illis ad sepulchrum reuersa, neque cum illis in vrbem regressa. ¶ *Foris*, ἔξω. Id est, extra ipsam speluncam in qua excisum erat sepulchrum.

12 *Albatos*, ἐν λευκοῖς. Vulg. ad verbum, *In albis*. quod vix quisquam intelligat. Erasmus, *Albis amictos*, quum potius dicendum fuerit, *albo amictos*, vt Virg. *maculis distinctus & albo*. Subauditur vero ἱματίοις, vt Apoc. 3.4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, sicut alibi exposuimus. Latini vno verbo id cõmodè explicãt Cic. *Quũ epuli dominus Q. Arius albatus esset, tute in templum Castoris cum C. Figulo atrato cæterisque tuis furiis funestum intulisti.* ¶ *Ad caput*, πρὸς τῇ κεφαλῇ. Figuratè hęc accipiuntur pro ea parte in qua caput Christi fuerat. quod genus dicẽdi, vt & alia plurima, petitum est è medio. ¶ *Vbi iacuerat*, ὅπου ἔκειτο. Sic inueni scriptũ in omnibus nostris codicibus. Vulg. & Erasm *Vbi positum fuerat*. & Græci codices impressi plerique pro ἔκειτο habent ἐτέθειτο.

13 *Domi-*

κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

Καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ἰησοῦν ἑστῶτα, καὶ οὐκ ἤδει ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστι.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; Ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, Κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτόν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας, κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μαρία. Στραφεῖσα ἐκείνη λέγει αὐτῷ, Ῥαββουνί, ὃ λέγεται διδάσκαλε.

Λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, Μή μου ἅπτου· οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, Ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.

Ἔρχεται Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς μαθηταῖς ὅτι ἑώρακε τὸν Κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.

Οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς· καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, Εἰρήνη ὑμῖν.

lerunt dominum meum, nec scio vbi posuerint eum.

14 Et quum hæc dixisset, conuertit se retrorsum, conspexitque Iesum stantem, nec sciebat Iesum esse.

15 Dicit ei Iesus, Mulier, quid fles? quem quæris? Illa putans hortulanum esse, dicit ei, Domine: si tu ipsum asportasti, dicito mihi vbi posueris eum, & ego eum tollam.

16 Dicit ei Iesus, Maria. Illa se conuertens dicit ei, Rabboni, quod dicitur Præceptor.

17 Dicit ei Iesus, Ne me tangito: nondum enim ascendi ad Patrem meum: sed proficiscere ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum, & Deum meum & Deum vestrum.

18 Venit Maria Magdalene annuntians discipulis quòd vidisset Dominum, & *quod* ea sibi dixisset.

19 ‖ Quum ergo vespera esset, die illo primo hebdomadis, & fores essent clausæ *illic* vbi erant discipuli coacti propter metum Iudeorum, venit Iesus; stetitque in medio *ipsorum*, & dixit eis, Pax vobis.

Quia tulerunt dominum meum, & nescio vbi posuerunt eum.

14 *Hæc quũ dixisset, conuersa est retrorsum, & vidit Iesum stantem: & non sciebat quia Iesus est.*

15 *Dicit ei Iesus, Mulier, quid ploras? quẽ quæris? Illa existimans quia hortulanus esset, dicit ei, Domine, si tu sustulisti eum, dicito mihi vbi posuisti eum, & ego eum tollam.*

16 *Dicit ei Iesus, Maria. Conuersa illa dicit ei, Rabboni, quod dicitur magister.*

17 *Dicit ei Iesus, Noli me tangere: nõdum enim ascendi ad Patrẽ meum: vade autem ad fratres meos, & dic eis, Ascendo ad Patrem meum & Patrem vestrum, Deum meum & Deum vestrum.*

18 *Venit Maria Magdalene annuntians discipulis, Quia vidi Dominum, & hæc dixit mihi.*

19 *Quum ergo serò esset die illo, vna Sabbathorũ, & fores essent clausæ vbi erant discipuli congregati propter metum Iudæorum, venit Iesus: & stetit in medio, & dicit eis, Pax vobis.* Mar.16.14 luc.24.36. 2.cor.15.5.

---

13 *Dominum meum*, τὸν κύριόν μου. Loquitur Maria vulgi more, qui de cadauere sic loquitur vt si non hominis pars, sed homo esset. Notandum est hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoretus in Polymorpho, ad confirmandam κοινωνίαν ἰδιωμάτων, seu synecdochen, de qua diximus supra, 3.13.

16 *Præceptor*, διδάσκαλε. Ex hoc loco apparet, differentiam illam inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis constituitur, non ita magnum habere pondus. qua de re diximus etiam nonnulla Mar.10.51. Syrus habet Rabbuli vel mendosè posita Lamed pro Nun, vel pro Rabboni-li, Magister mihi, vt annotat noster Tremellius.

17 *Nondum enim*, οὔπω γὰρ. Quid igitur, an postquam ascendisset ad Patrem, licuit tangere? Ita certè, sed spiritualiter, & animis in cælum per fidem subuectis, quæ vna est saluificæ Christi carnis apprehensio, cui externa & carnalis illa præsentia plurimùm officiebat. Poterãt igitur vel istis Christi verbis doceri homines, carnalem illum Christi manducandi modum, quem tanta peruicacia defendunt, non modò imaginarium esse, sed etiam cum Dei verbo & institutione ex diametro pugnare. Nec tamen repudio D. Petri Martyris, viri beatę memorię & planè prestantissimi nostris temporibus theologi, seu pietatem, seu eruditionem spectes, coniecturam, qui perinde Christi dictum istud intelligit, acsi Mariam moneret ne in ipso amplectendo immoraretur, quum satis aliâs spatij esset habitura, ipso aliquandiu ante suum ascensum adhuc in terris versaturo. Volebat enim illam potius ad perturbatos discipulos accurrentem id quod viderat & audierat renuntiare. Sed quum Matth.28.9. dicantur mulieres quibus itidem in vrbem properantibus Christus occurrit, pedes eius hunc cultum minimè repudiantis, prehendisse, apparet Christum minimè sic prohibuisse Mariam quominus ipsum contingeret, sed, quum illa discipulis reuersis ibi subsistens, & eum præsentem nacta, videretur non aliter eius lateri hæsura quàm antea consueuerat, & humano affectu duntaxat duci, illam sic blandè commonefacere voluisse, vt huic affectui moderaretur, quòd resurrexisset, aliam vitam victurus, & aliter ab ipsis quàm manibus comprehendendus. ¶ *Fratres meos*, τοὺς ἀδελφούς μου: id est discipulos. Iam enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom.8.19. & Coloss.1.18: & doctissimo interpreti assentior, qui putat Christum allusisse ad id quod scriptum est Psal.22.23. Id verò non considerarunt qui fratres putant hîc duntaxat vocari Christi affines ac cognatos, quum in proximo versiculo disertè scribatur Maria, id quod iussa erat, annuntiasse discipulis. ¶ *Ascendo*, ἀναβαίνω. De re paulo pòst futura loquẽs vtitur tempore præsenti. Sed & illud ex Hebræorum consuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam vsurpat, vt annotauimus Luc.13.32. Nam scribendum potius videbatur, Et dic eis me ascendere ad Patrem, &c. ¶ *Et Patrem vestrum*, καὶ πατέρα ὑμῶν. Eruditè Erasmus in hunc locum obseruat, priore tantùm loco dixisse τὸν πατέρα addito articulo, vt communis hic vnus Pater ac Deus esse intelligatur: communis, inquam capiti ac membris. Hîc enim de se Christus vt mediatore loquitur, vt filij Dei fiant quicunque credunt in nomen eius. Nam si dixisset τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν, duos patres facere videretur. Item si non contentus dixisse τὸν πατέρα μου, etiam dixisset καὶ τὸν Θεόν μου, visus fuisset alium dicere Patrem suum, alium Deum suum.

18 *Quòd vidisset*, ὅτι ἑώρακε. Vulgata, *Quia vidi*, ὅτι ἑώρακα, pro *Certè vidi*, & mox pro αὐτῇ *sibi* ἐμοὶ *mihi*: quæ scriptura rectior videtur propter pronomen αὐτῇ.

19 *Stetit*, ἔστη. Vel igitur sponte patuerunt Christo fores domus siue loci illius vbi congregati erant: vel ipsi etiam parietes ei fuerunt peruij, quum ista non fuerint ei

difficiliora quàm super aquas ambulare. Qui verò hinc colligunt corpus Christi post resurrectionem fuisse ἀδιάκριτον, & hûc tandem delabuntur vt corpus Christi velint esse vbique, inuisibili modo, non video qua tandem rationis specie sic didicerint argumentari. Nam contrà ex eo quòd dicitur esse ingressus, liquet eum antea ab eo loco in quem ingressus dicitur, abfuisse: & postquam ingressus esset, ab eo loco in quo antea erat, recessisse.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν Κύριον.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς πάλιν, Εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς.

Mat. 28 18.

Καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς, Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον.

Ἀν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφέωνται αὐτοῖς· ἂν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.

Θωμᾶς δὲ, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν ὅτε ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς.

Ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ, Ἑωράκαμεν τὸν Κύριον. Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.

Καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν· ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων· καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, Εἰρήνη ὑμῖν.

Εἶτα λέγει τῷ Θωμᾶ, Φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου· καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.

Καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, Ὁ Κύριός μου καὶ ὁ Θεός μου.

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.

Infr. 21. 25.

Πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐ-

20 Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac latus suum. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.

21 Dicit autem eis iterum, Pax vobis: ‖ sicut misit me Pater, ita & ego mitto vos.

22 Et quum hæc dixisset, afflauit, *eos* & dixit eis, Accipite Spiritum sanctum.

23 Siquorum remiseritis peccata, remittuntur eis: siquorum retinueritis, retenta sunt.

24 Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis, quando venerat Iesus.

25 Dixerunt igitur ei alij discipuli, Vidimus Dominum. Ille verò dixit eis, Nisi videro in manibus eius vestigium clauorum, & immisero digitum meum in vestigium clauorum, & immisero manum meam in latus eius, nequaquam credam.

26 Octo ergo post diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus foribus clausis, & stetit in medio *ipsorum* & dixit, Pax vobis.

27 Deinde dicit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & profer manum tuã, & immitte in latus meũ, & ne esto incredulus, sed credẽs.

28 Respondit autem Thomas, & dixit ei, Domine mi, & Deus mi.

29 Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.

30 ‖ Multa verò etiam alia signa

20 *Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus & latus. Gauisi sunt ergo discipuli viso Domino.*

21 *Dixit ergo eis Iesus iterum, Pax vobis: sicut misit me Pater & ego mitto vos.*

22 *Et hoc quum dixisset, insufflauit, & dicit eis, Accipite Spiritum sanctum.*

23 *Quorũ remiseritis peccata, remittuntur eis: & quorum retinueritis, retenta sunt.*

24 *Thomas autem, vnus ex duodecim, qui dicitur Didymus, non erat cum eis quando venit Iesus.*

25 *Dixerunt ergo ei alij discipuli, Vidimus Dominum. Ille autem dixit eis, Nisi videro in manibus eius figuram clauorum & mittam digitum meum in locum clauorum, & mittam manum meam in latus eius, non credam.*

26 *Et post dies octo iterum erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis: venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax vobis.*

27 *Deinde dixit Thomæ, Infer digitum tuum huc, & vide manus meas, & adfer manum tuam, & mitte in latus meum: & noli esse incredulus, sed fidelis.*

28 *Respondit Thomas, & dixit ei, Dominus meus, & Deus meus.*

29 *Dicit ei Iesus, Quia vidisti me, Thoma, credidisti: beati qui non viderunt, & crediderunt.*

30 *Multa quidem & alia*

---

24 *Didymus*, Δίδυμος. Latinè Geminus, à ⊏⊐ NT [*tabam.*]

25 *In manibus eius vestigium clauorum*, ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Veteres autem nonnulli τύπον verterunt figuram, pro quo deinde sciolus quispiam substituit fixuram: quo modo etiam interpretatus est Trapezuntius in Cyrillo. ¶ *In vestigium clauorum*, εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων. Vulgata, *In locum clauorum*, vt qui fortasse pro τύπον legerit πόνον quam lectionem maximè probo, in hoc quidem posteriore loco. Apud Augustinum & alios nonnullos legitur *Fixuram*, sed proculdubio mendosè pro figuram, vt habet Irenæus; τύπος autem dicitur παρὰ τὸ τύπτειν quod non scribendo sed impressione seu percussione effigiatur, vnde ars typographica.

27 *Profer*, φέρε. Sequitur enim vox βάλε Vulgata, *adfer* ineptè

28 *Ei*, αὐτῷ. Hæc igitur verba quæ sequuntur, non sunt tantum admirantis Thomæ, vt hunc locum eludebant Nestoriani, sed ipsum illum Iesum vt verè Deum ac Dominum suum compellantis. ¶ *Domine*, ὁ Κύριος. Exclamatio est rectis vocatiui vice positis, vt supra 19. 3.

29 *Qui non viderunt*, οἱ μὴ ἰδόντες. Sic inquiunt nonnulli credendum est ipsum corpus Christi esse In, Sub, vel Cum panè, imò etiam vbique quanuis illud non videas. Imò verò credendum est Christum resurrexisse etiamsi illud non videamus, vt Apostoli viderunt, quia testati sunt Apostoli se eum vidisse. At non sunt testati corpus Christi nunc in terris esse vsquam, nedum vbique: sed in cælos ascendisse, & inde vltimo demum die venturum. Idem est Transubstantiatoribus respondendum.

30 *Multa verò*, πολλὰ μὲν οὖν. De harum particularum vsu Iohãni peculiari, quæ propriè cõclusionibus adhibentur, alibi diximus. Est autem hîc versiculus partim conclusio superiorũ apparitionum, partim transitio ad ea quæ subsequuntur: nec velim hos duos versiculos hinc diuellere, & extremo capiti sequenti adiungere, ex illius Hispani (cuius

(cuius tamen nomini nunc parco) audacia, cui si credatur, nõ tantũ hoc loco sed etiam aliis non paucis permutanda fuerit narrationis Euangelistæ series, nulla sanè neque ratione, neque codicum aut interpretum auctoritate.

ποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

Ταῦτα δὲ γέγραπται ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

Κεφάλαιον κα.

Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος. ἐφανέρωσε δὲ οὕτως·

Ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

Λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, Ὑπάγω ἁλιεύειν. Λέγουσιν αὐτῷ, Ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σύν σοι. Ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς πλοῖον εὐθύς· καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἔπιασαν οὐδέν.

Πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν· οὐ μέντοι ἤδεισαν οἱ μαθηταὶ ὅτι Ἰησοῦς ἐστι.

Λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, Οὔ.

Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. Ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸ ἑλκύσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

Λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, Ὁ Κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας ὅτι ὁ Κύριός ἐστι, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο, (ἦν γὰρ γυμνός) καὶ ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

Οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον, (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

edidit Iesus in discipulorum suorum conspectu, quæ non sunt scripta in hoc libro.

31 Hæc autem scripta sunt vt credatis Iesum esse Christum Filium Dei, & vt credentes, vitam habeatis per nomen eius.

CAP. XXI.

1 POstea patefecit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. patefecit autem sic:

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanaël qui erat ex Cana Galilææ, & *filij* Zebedæi, aliique ex discipulis eius duo.

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, Imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim: & illa nocte nihil ceperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus ad littus: non tamen cognouerunt discipuli Iesum esse.

5 Dicit igitur eis Iesus, Pueri, num quid obsonij habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Iacite rete in dextram nauigij partem, & inuenietis. Iecerunt ergo, & non amplius valebant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quẽ diligebat Iesus, Petro, Dominus est, Simon ergo Petrus quũ audisset Dominum esse, amiculum succinxit, (erat enim nudus) & abiecit se in mare.

8 Alij verò discipuli nauigio venerunt, (non enim longè aberant à terra, sed circiter cubitis ducentis) trahentes rete *plenum* piscium.

signa fecit Iesus in conspectu discipulorum suorum, quæ non sunt scripta in libro hoc.

31 *Hæc autem scripta sunt vt credatis quia Iesus est Christus Filius Dei, & vt credentes, vitam habeatis in nomine eius.*

CAP. XXI.

1 *POstea manifestauit se iterum Iesus discipulis ad mare Tiberiadis. manifestauit autem sic:*

2 *Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, & alij ex discipulis eius duo.*

3 *Dixit eis Simon Petrus, Vado piscari. Dicunt ei, Venimus & nos tecum. Et exierunt, & ascenderunt in nauim: & illa nocte nihil prendiderunt.*

4 *Mane autem iam facto stetit Iesus in littore: non tamen cognouerunt discipuli quia Iesus est.*

5 *Dicit ergo eis Iesus, Pueri, nunquid pulmentarium habetis? Responderunt ei, Non.*

6 *Dicit eis, Mittite in dexteram nauigij rete, & inuenietis. Miserunt ergo, & iam non valebant illud trahere præ multitudine piscium.*

7 *Dicit ergo discipulus ille quem diligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simõ Petrus quũ audisset quia Dominus est, tunica succinxit se, (erat enim nudus) & misit se in mare.*

8 *Alij autem discipuli nauigio venerunt, (non enim longe erant à terra, sed quasi cubitis ducẽtis) trahentes rete piscium.*

IN CAPVT XXI.

3 *Imus*, ἐρχόμεθα, Vel, *ibimus*. Ponitur enim ἔρχεσθαι pro ἰέναι. Sic Hom. Iliad. α, Ἔρχεσθον κλισίηνδε Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος. ¶ *Ceperunt*, ἔπιασαν. Vide supra, 7.30.

5 *Obsonij*, προσφάγιον. Vulg. & Castellio etiã nuper convertit *Pulmentarium*, ineptè profectò. Nam cur à piscatoribus pultem petat? Deinde quàm bene hoc cõuenit cum eo quod sequitur? Mittite rete in dextrã partem nauigij, & inuenietis. Est ergo προσφάγιον idem quod ὄψον & προσφαγία, de quo sic Athenæus libri septimi initio, Οὐκ ἀγνοῶ ὅτι ὄψον κυρίως καλεῖται παν τὸ συνεσθιόμενον εἰς εδωδήν. ἤτοι δὴ ὄψον ἐστιν, ἢ παρὰ τὸ ὀπτᾶσθαι ὠνόμασται. Paulo antè verò dixerat, πάντων τῶν προσφαγιῶν ὄψων καλουμένων, ἐξενίκησιν οἱ ἰχθῦς διὰ τὴν ἐξαίρετον εδωδὴν μόνοις οὕτως καλεῖσθαι, διὰ τὸ ὀπτᾶσθαι ἐχομένοις ταύτῃ τῇ εδωδῇ. λέγομεν οὖν ἐνοφάγους, τοὺς βόσκειν ἐθίοντας, &c. ἀλλὰ τὸν περὶ τὴν ἰχθυοπωλίαν διαστρεφομένοις. Hæc ille. ex quibus optimè intelligitur quid sit hoc loco προσφάγιον, quod Latini etiam obsonium vocant peculiariter piscibus accommodato nomine, vt ex Terentio Erasmus annotauit supra 6.9. Syrus interpres videtur legisse πρὸς τὸ φαγεῖν, ad edendum: vel προσφάγιον sic intellexisse.

7 *Amiculum succinxit*, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτης quidẽ constat à superinduendo sic vocari: Vulg. tamen *tunicã* vertit, quod Erasmo nõ displicet, *Quia*, inquit *quũ alioqui tunica sit vestis interior, verisimile est piscatoribus tunicã fuisse summã vestem.* Castellio vertit *Induſiũ*; non incõmodè. nam neque pallio neque tunicę vllus hic locus est; quũ hęc minimè sint natanti idonea. Sed ex Pollucis lib. 7. cap. 12. constat, hoc nomine intelligi χιτωνίσκον, id est amiculũ ex lino, quod videlicet natanti minimè obsisteret, & λινεῖον πέπλον vertit Nonnus. Sed & illud dicitur Petrus διεζώσαθαι; id est succinxisse, nempe pudoris causa: vnde subligacula vocant διεζώματα: & qui subligar præcinxit, dicitur διεζωμένος. ¶ *Nudus*, γυμνός. Id est vt Gallicè dicimus *en chemise*.

9 Ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κείμενον, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.

10 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων ὧν ἐπιάσατε νῦν.

11 Ἀνέβη Σίμων Πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον ἐπὶ τῆς γῆς, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντηκοντατριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.

12 Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, Δεῦτε, ἀριστήσατε. Οὐδεὶς δὲ ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτόν, Σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ Κύριός ἐστιν.

13 Ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.

14 Τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν.

15 Ὅτε οὖν ἠρίσησαν, λέγει τῷ Σίμωνι Πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, Σίμων, Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; λέγει αὐτῷ, Ναί, Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Βόσκε τὰ ἀρνία μου.

16 Λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, Σίμων Ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; Λέγει αὐτῷ, Ναί Κύριε, σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ, Ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.

17 Λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, Σίμων Ἰωνᾶ, φιλεῖς με; Ἐλυπήθη Πέτρος ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με; καὶ εἶπεν αὐτῷ, Κύριε, σὺ πάντα οἶδας· σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Βόσκε τὰ πρόβατά μου.

9 Vt autem descenderunt in terram, vident prunas positas, & piscem impositum, & panem.

10 Dicit eis Iesus, Adferte ex piscibus quos modò cæpistis.

11 Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus, centum quinquagintatribus: & quum tot essent, non est fissum rete.

12 Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Nullus autem discipulorum audebat eum interrogare, Tu qui es? quum scirent Dominum esse.

13 Venit ergo Iesus, & accipit panem, & dat eis, & piscem similiter.

14 Hac iam tertia vice patefecit sese Iesus discipulis suis, quum resurrexisset à mortuis.

15 Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon *fili* Ionæ, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, Certè, Domine, tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce agnos meos.

16 Dicit ei rursum secundò, Simon *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi, Certè, Domine, tu nosti quòd amem te. Dicit ei, Pasce oues meas.

17 Dicit ei tertiò, Simon *fili* Ionæ, amas me? Tristitia fuit affectus Petrus quòd tertiò dixisset ipsi, Amas me? Dixítque ei, Domine, tu omnia nosti: tu nosti quòd amẽ te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.

9 *Vt ergo descenderunt in terram, viderunt prunas positas, & piscem superpositum, & panem.*

10 *Dicit eis Iesus, Adferte de piscibus quos prendistis nunc.*

11 *Ascendit Simon Petrus, & traxit rete in terram, plenum magnis piscibus centum quinquagintatribus: & quum tanti essent, non est scissum rete.*

12 *Dicit eis Iesus, Venite, prandete. Et nemo audebat discumbentium interrogare eum, Tu quis es? scientes quia Dominus est.*

13 *Et venit Iesus, & accepit panem, & dat eis, & piscem similiter.*

14 *Hoc iam tertio manifestatus est Iesus discipulis suis quum resurrexisset à mortuis.*

15 *Quum ergo prandissent, dicit Simoni Petro Iesus, Simon Iohannis, diligis me plus his? Dicit ei, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.*

16 *Dicit ei iterum Simon Iohannis, diligis me? Ait illi, Etiam Domine: tu scis quia amo te. Dicit ei, Pasce agnos meos.*

17 *Dicit ei tertiò, Simon Iohannis, amas me? Contristatus est Petrus quia dixit ei tertio, Amas me? & dixit ei, Domine, tu omnia scis: tu scis quia amo te. Dicit ei Iesus, Pasce oues meas.*

---

9 *Piscem*, ὀψάριον. Athenæus lib. 7 & 8 piscículi meminit ex Aphyarum genere, quem ἰψηπὸν vocat, aut potius plurali numero ἰψηποί, sed à quo distinxerim ὀψάριον, quòd assabatur, quum illis potius elixis vescerentur. Hoc autem vocabulum quum alioqui non minus latè pateat quàm ὄψον, tamen peculiariter de piscibus dici idem Athenæus ex Platone Comico, Menandro, & aliis probat. Vide suprà, 6.9.

12 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν. Vulg. *Discumbentium*, mendose proculdubio, pro Discentium. Vide Luc. 19.37.

15 [*Fili*] *Ionæ*, Ἰωνᾶ. Vulg. & Eras. *Iohannis*, id est, Ἰωαννᾶ. Vide Matth. 16.17. Nos quidem hoc loco in omnibus vetustis codicibus, vno excepto, scriptum inuenimus Ἰωνᾶ. quod etiam fieri potest vt pro Ἰωαννᾶ per sincopen dicatur. ¶ *Plus quam hi?* πλεῖον τούτων; Hoc addit Christus, non vt aliis Petrum anteponat, sed vt in memoriam reuocet Petro inanem illam iactationem qua fretus dixerat, tacentibus cæteris, se vitam depositurum ipsius causa. ¶ *Certè, Domine*, Ναί, Κύριε, Perperam hęc responsio sic interpungitur, ac si toti interrogationi assentiretur Petrus, affirmans se diligere Dominum amplius quàm sui condiscipuli diligerent, quod impudẽtissimi hominis fuisset. Vno igitur tenore legendus est hic locus, & particula Ναί est affirmantis id quod subiiciturde ipsius Christi notitia, non autem eius qui simpliciter ei toti de quo rogatus erat, assentiretur. quamobrem etiam præstat hoc loco interpretari *Certè*, quàm *Etiam*. Quorsum autem istud ad Antichristianam tyrannidem? ¶ *Amem*, φιλῶ. Quod Augustinus de Ciuitate Dei, lib. 14. cap. 7. discrimen cõstituit inter ἀγαπᾶν & φιλεῖν, quasi istud amplius quàm illud declaret, nullius est momenti, imò fortassis etiam nõ satis peritè dicitur. Nam Pater ipse Filium vocat non φίλον sed ἀγαπητὸν, neque charitas Christiana dicitur φιλία, id est amicitia, sed ἀγάπη. ¶ *Pasce*, βόσκε. Syrus interpres addit pronomen ל [*li*] *mihi*, cuius potest aliquod videri pondus, quanuis in hoc genere dicendi sæpe redundet. ¶ *Agnos*, τὰ ἀρνία. Codex ille meus vetustissimus hoc etiã loco habet πρόβατα, oues. Syrus autem interpres tribus vtitur vocibus, sed idem significantibus, quod non annotassem nisi adoratores Bestiæ viderem hic etiam, ad stabiliendam illius Tyrannidem, non minus impudenter quàm impiè occasionem ex his voculis arripere, quasi per Agnos ipsi Apostoli reliqui intelligantur, quos tamen Christus non pascere, sed postquam resipuisset, confirmare suo videlicet exemplo, cæterisque virtutibus, Petro præcepit. Luc. 22.32.

16 *Rursum secundò*, πάλιν δεύτερον. Vetus interpres non legit δεύτερον. similis tamen pleonasmi exemplum reperio Matth. 26.42.

17 *Tertiò*, τὸ τρίτον. Nempe æquum erat vt triplici abnegationi triplex confessio opponeretur, ne de tanti peccati remissione & restitutione muneris Apostolici dubitaret Petrus.

18 *Cingebas*,

Ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου οὐ θέλεις.

18 Amen amen dico tibi, quum esses iunior, cingebas te, & ibas quò volebas: quum autem senueris, extendes manus tuas, & alius te cinget, & transferet quò noles.

18 *Amen amen dico tibi, quum esses iunior, cingebas te, & ambulabas vbi volebas: quum autem senueris, extẽdes manus tuas, & alius te cinget, & ducet quò non vis.*

Τοῦτο δὲ εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσει τὸν Θεόν· καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι.

19 Hoc autem dixit, significans qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

19 *Hoc autem dixit, significans qua morte clarificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.*

Ἐπιστραφεὶς ὁ Πέτρος βλέπει τὸν μαθητὴν ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, Κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε;

20 Conuersus Petrus videt illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, ‖ qui & recubuerat in cœna illa super pectus eius, & dixerat, Domine, quis est ille qui te prodit?

20 *Conuersus Petrus vidit illum discipulũ quem diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuit in cœna super pectus eius, & dixit, Domine, quis est qui tradet te?* Sup. 13.13.

Τοῦτον ἰδὼν ὁ Πέτρος λέγει τῷ Ἰησοῦ, Κύριε, οὗτος δὲ τί;

21 Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?

21 *Hunc ergo quum vidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?*

Λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρὸς σε; σὺ ἀκολούθει μοι.

22 Dicit ei Iesus, Si velim eum manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.

22 *Dicit ei Iesus, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te? tu me sequere.*

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει· καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει, ἀλλ', Ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε;

23 Exiit ergo sermo iste inter fratres, discipulum illum non moriturum: sed non dixerat ei Iesus, Non morietur: sed, Si eum velim manere donec veniam, qui ad te?

23 *Exiuit ergo sermo iste inter fratres quia discipulus ille non moritur. Et non dixit ei Iesus, Non moritur: sed, Si eum volo manere donec veniam, quid ad te?*

Οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα· καὶ οἴδα-

24 Hic est discipulus ille qui de his testatur, & hæc scripsit: & iustiore de causa quisquam damnatus est quàm Petrus, vt qui vxores à suis maritis, contra Christi & Apostoli doctrinam, abduceret. Sed absit vt hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Christianam religionem salutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis sententiis est descripta, vt nesciam vtrum magis debeam admirari, ipsiúsne Satanæ vecordiam, qui in istis confingendis maiorem astum non adhibuerit: an verò nostrorum maiorum stuporem, qui tam crassas fraudes non agnouerint.

24 *Hic est discipulus ille qui testimonium perhibet*

NB

18 *Cingebas te ἐζώννυες.* Huius loci explicatio pendet à verbo ζωννύειν Peregrè igitur profecturos, prẹsertim in Oriente & iis regionibus quarum incolæ laxioribus & prẹlongis vestibus vtuntur, nẹcesse est succingi: deinde cõstat solitos fuisse in zona pecuniam ferre in viaticum, vt Matt. 10.9. Inde factum vt Heb. חגר מתנים [*chagar mothnaw*] Grẹcis ζωννύειν, Latinis Præcingere & Accingere, significet Sese ad iter comparare: quãuis Grẹcum illud vocabulum ferè in re militari vsurpetur ἀντὶ τοῦ ὁπλίζειν. Iam verò quia non dissimili ratione captiui loris ac vinculis cinguntur, prẹsertim si quò mittendi sunt, huc respexit Christus quũ diceret, καὶ ἄλλος σε ζώσει, quasi diceret, Nunc liberè te accingis vt proficiscaris quò libuerit: atqui tempus erit quũ non te zona accinges, sed alius te vinculis constringet, vt te pertrahat. Sic autem apud Hebræos interdum accipi verbum חגר [*chagar*] pro Ligare & vinctum tenere, ostendit Kimhi in libro Radicum, explicans. Psal. 76.11. ¶ *Et transferet*, καὶ οἴσει, Vulgata & Erasmus, *ducet*. ac fateor quidem φέρειν & ἄγειν sæpe permutari: sed mihi videtur potius hic fuisse retinenda propria significatio, vt melius appareat antithesis, *Tu cingebas te zona, alius te cinget vinculis: ibas quò volebas, tunc non gradieris, sed vinctus transfereris, ac deportaberis ad supplicium.* ¶ *Quò noles*, ὅπου οὐ θέλεις. Hoc vero non est simpliciter ita accipiendum quasi futurum sit vt Petrus inuitus pro Dei veritate quicquam ferat, quum eum legamus gaudentem rediisse è concilio in quo fuerat flagris cẹsus, sed prẹterquam quòd hæc voluntas non proficiscetur à carne, mortem in sanctissimis etiam quibusuis reformidante, sed ab illo aduentitio Spiritus victoris dono, Christus naturalem illam libertatem captiuitati opponit.

19 *Qua morte*, ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuisse crucifixum, inẹptè argumentantur, quum Christus in genere prædicat Petri mortem violentam fore. Certè si credimus illi non modò ineptissimo, sed etiam planè impio libello qui inscribitur De Petri passione, sub Lini cuiusdam Episcopi nomine, vix vnquam iustiore de causa quisquam damnatus est quàm Petrus, vt qui vxores à suis maritis, contra Christi & Apostoli doctrinam, abduceret. Sed absit vt hæc cuiquam in mentem veniant qui vel à limine Christianam religionem salutarit. Imò tota illa narratio iis verbis, iis sententiis est descripta, vt nesciam vtrum magis debeam admirari, ipsiúsne Satanæ vecordiam, qui in istis confingendis maiorem astum non adhibuerit: an verò nostrorum maiorum stuporem, qui tam crassas fraudes non agnouerint.

20 *Recubuerat*, ἀνέπεσεν. Id est sese inclinarat, Christi interrogandi causa, non quòd in ipsius sinu, in illo conuiuio, contra omne decorum, & quidem de rebus tantis tam seriò loquente Domino, sterteret, vt ab imperitis pingi accubitus ille consueuit.

22 *Si velim*, ἐὰν θέλω. Iam olim in editione veteri Latina legitur *Sic eum volo manere*: vnde variæ sunt ortæ fabulæ, quodam etiam agyrta nostris temporibus auso sese hunc ipsum Iohannem esse palàm profiteri, quem insanus sed nihilo minus sceleratus Postellus, sese Adami Protoplasti animam habere iactitans, fratrem suum Lutetiæ vocitabat. Et ille quidem Tholosæ fuit crematus. Postellus verò quum hæc scriberem adhuc Lutetiæ post tot blasphemias à Sorboniſtis etiam ipsis tolerabatur. Sed minimè vana est eorum coniectura qui putant initio scriptum Græcè fuisse οὕτω, *Si sic*. quomodo etiam citatur hic locus apud Hieronymum, lib. in Iouinianum priore. Nulla est in Græco textu amphibolia: consentiunt interpretes non modò Græci sed etiam Latini non pauci, quum (vt eruditè annotat Erasmus) à librariis deprauatus sit Augustinus. ¶ *Manere*, μένειν. In vita videlicet, vt 1. Cor. 15.6.

23 *Exiit*, ἐξῆλθεν. Hebr. יצא [*iatsa*.] Id est dimanauit & sparsus est hic rumor, vt alibi exposuimus.

24 *Et scimus*, καὶ οἴδαμεν. Ista nescio quomodo nõ videntur conuenire, quum Iohannes ipse de se loquatur. Nam

siquis excipiat, ipsum de se loqui plurali numero, videtur omnino pro αὐτοῦ ipsius dicendum fuisse ἡμέτερον, nostrum. Certè Chrysostomus & Theophylactus videntur legisse οἶδα, noui, singulari numero. Verùm ne hoc quidem mihi satisfacit. nam quum de se ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) persona, omnino videtur dicendum potius fuisse καὶ οἶδεν ὅτι, & nouit verum esse suum testimonium, vt suprà, 21.35. Sed hęc possunt ex Hebręorum idiotismo excusari, apud quos vix quicquam frequentius occurrit istis personarum mutationibus.

μὴν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ.

Sup. 20.30. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ ὅσα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἅτινα ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. Ἀμήν.

scimus verum esse testimonium eius.

‖ Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus, quæ si scribantur sigillatim, ne mundum quidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur libros. Amen.

de his, & scripsit hæc: & scimus quia verum est testimonium eius.

25 *Sunt autem & alia multa quæ fecit Iesus: quæ si scribantur per singula, nec ipsum arbitror mundum capere posse eos qui scribendi sunt libros.*

* 25 *Fecit*, ἐποίησεν. Ergo de dogmatibus fidei istud nõ dicitur, sed de miraculis, vt suprà 21, 30. Nam illa quidem tota perscripta sunt, miracula verò non item: quorũ videlicet vel vnicum confirmandæ toti scripturæ sufficiebat.

ACTA

ΠΡΑΞΕΙΣ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ. ACTA SANCTORVM APOSTOLORVM.

Κεφάλαιον Α. — NOVA INTERPR. CAPVT I.

ΠΡΩΤΟΝ μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν,

1 ΠRIMVM quidem librũ cõfeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus & facere & docere.

2 Ad *eum* vsque diem quo quum mandata dedisset Apostolis, quos per Spiritum sanctum elegerat, sursum receptus est.

VETVS. CAPVT I.

1 PRIMVM *quidẽ sermonẽ feci de omnibus, ô Theophile, quæ cœpit Iesus facere & docere,*

2 *Vsque in diẽ qua præcipiens Apostolis per Spiritum sanctum, quos elegit, assumptus est.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Acta*, πράξεις. Nonnulli *Actus*, quidam *Gesta*, alij *Actiones* conuertunt, non modò ex recentioribus, sed etiam ex veteribus. Acta enim Latini vocant rerum publicè gestarum commentarios, publicæ memoriæ causa conscriptos. Est igitur fateor πράξεων significatio apud Græcos latior quàm Actorũ apud Latinos, sed quũ hic liber complectatur veluti publicos præcipuos commentarios & annales ad quos & initio dirigi, & nunc reuocari totius Ecclesiæ Christianæ administrationem oportuit, ego quidem malim Acta, quàm alio quouis nomine vocare. ¶ *Sanctorum Apostolorum*, τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. In plerisque codicibus non additur ἁγίων. In Complutensi autem editione hęc adscripta reperimus, τοῦ ἁγίου Λουκᾶ τοῦ εὐαγγελιστοῦ, id est, *Sancti Lucæ Euangelistæ*: vt nemini dubium esse debeat quin Lucas sit huius libri scriptor.

IN CAP. I.

1 *Primum quidẽ librum confeci*, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην. Vulg. *Primum quidem sermonem feci.* Erasmus, *Superiore quidem volumine diximus.* Nos neutram versionem sequuti sumus. nam meritò reprehendi putamus Veterem interpretem ab Erasmo quòd λόγον verterit sermonem: & Sermonem facere, pro habere, nemo Latinè dixerit. Idem tamen nulla necessitate coactus à Græcis discedit, quasi ita scripserit Lucas τῷ μὲν πρώτῳ λόγῳ εἶπον. Cæterùm quòd τὸ πρῶτον vertimus *Primum*, quum de altero Lucę libro agatur, id tueri possumus Ciceronis ipsius auctoritate, qui, quum duo tantùm sint De inuentione libri, sic in secundo illorum scribit, *In primo* (inquit) *libello diximus.* Deinde quanuis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdũ idem declaret quod Latinis Verba facere, vel, Sermonem habere: tamẽ adiuncta hæc verba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt vt potius existimem λόγον idem hîc valere quod σύγγραμμα. Nam alioqui scripsisset Lucas τὸ μὲν πρῶτον, vel πρῶτον μέν. Iraque Librum interpretamur, sicut idem Cic. Xenophontis λόγον οἰκονομικὸν, Librum Oeconomicum interpretatur. ¶ *Et facere & docere*, ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν. Duo igitur sibi proponunt Euangelistæ illis libris describenda, nempe Christi facta & dicta: & hæc est vera interpretatio nominis Euangelij, quod quatuor superioribus libris præfixum est.

2 *Ad* [εἰς] *vsque diẽ quo*, ἄχρι οὗ ἡμέρας. Vulgata, *Vsque in diem qua.* Augustinus quodam loco vertit, *In die quo*, diuersum aliquod à nostris exemplar sequutus. ¶ *Quum mandata dedisset*, ἐντειλάμενος. Vulg. *Præcipiens*, neglecta aoristi ratione, quæ hic fuit obseruanda. Significatur enim his verbis, Dominum non ante discessisse à suis quàm certis mandatis ipsos instruxisset, vt facere solent qui ab amicis, vel etiam ex hoc mundo discedunt. Sic autem etiam absolutè apud Hebræos accipitur צוה [*tsiuah*] id est præcipere pro Mandatis instruere, vt Num. 27. 19. & Ierem. 34. 22. ad verbum, Quum mãdasset. Sed hoc verbum non puto à Latinis absolutè vsurpari. ¶ *Apostolis quos per Spiritum sanctum*, τοῖς Ἀποστόλοις διὰ Πνεύματος ἁγίου. Vulgata, *Apostolis per Spiritum sanctum.* Erasmus, *Apostolis impertitus in hoc ipsum Spiritum sanctum.* Locus hic obscurus est, propterea quòd hæc verba διὰ Πνεύματος ἁγίου. vel cum præcedentibus, vel cum subsequentibus coniungi possunt. Si ad præcedentia referantur, nempe ad participium ἐντειλάμενος, ita significabitur quod Apostoli Christo mandante docuerunt, non humana sed diuina auctoritate niti. Alij de ea Spiritus sancti missione intelligunt quam refert Iohannes cap. 20. 22. quam posteriorem expositionẽ sequutus Erasmus, paulo fusius hunc locum explicuit. Sed præterquam quòd hæc interpretatio à Græcis nimium procul recedit, etiam vim facit particulæ διὰ: quum potius dicendum fuerit ἅμα τῷ Πνεύματι, vt intelligeremus vnà cum mandatis etiam Spiritum sanctum fuisse datum Apostolis. Præterea quum priore illa Spiritus inspiratione, cuius mentionem facit Iohãnes, asperũ potius quàm imbuti fuerint Apostoli, ideóque nouum alium Baptismum iubeãtur expectare: mallem quidem ego, si ad Spiritus sancti missionem hæc placeret referre, vti participio futuro impertiturus, quàm præterito impertitus. Alij post Ἀποστόλοις distinctionẽ adscribunt: & ita scriptum hunc locum inuenimus in vetustis duobus codicibus vt hæc verba διὰ τοῦ Πνεύματος ἁγίου cum sequente verbo ἐξελέξατο per traiectionem cõnectantur, sitque hæc sententia, Data esse à Christo mandata Apostolis quos per Spiritum sanctum delegerat, quæ distinctio Syri quoque & Arabis interpretũ auctoritate confirmatur, sic etiam vocum seriem ordinantiũ, vt nulla sit traiectio, vt qui totum hunc versiculum sic disposuerint, ἄχρι οὗ ἡμέρας ἀνελήφθη (vt etiam legitur in meo vetustissimo codice, & in Arabica interpretatione) ἐντειλάμενος τοῖς Ἀποστόλοις οὓς ἐξελέξατο διὰ Πνεύματος ἁγίου, id est, *Ad eum vsque diem quo sursum receptus est, quum mandata dedisset Apostolis quos delegerat per Spiritum sanctum.* Est autem planissima hæc sententia. Quod si etiam libeat receptã aliam vocum collationem seruare, huiusmodi traiectionum exempla passim occurrũt, vt Ioh, 8. 25. & 15. 10. & Rom 8. 3. Notũ est autem opera Trinitatis extrinseca quæ vocant, communia esse tribus personis, ac proinde vocationem interdum patri à quo Christus ipse dicitur missus: interdum Christo: vt Iohan. 20. 21. Ephes. 4. 11. Gal. 1. 1. interdum Spiri-

tui

tui sancto tribui, vt infrà 12.2.& 20.28.11. Itaque hãc interpretationem meritò cæteris prætuli. Idcirco enim totum hoc proœmium & quasi ἀνακεφαλαίωσιν contexit, vt intelligant lectores quanti fieri debeat hęc historia, eorum gesta cõplectens qui a Spiritu sancto munus acceperint, & quos ipse Filius Dei selegerit. Nam hæc verba οὓς ἐξελέξατο, videntur in epexegesi posita, quibus illud explicetur quod dictum fuerat, istos videlicet per Spiritum sanctum accepisse hæc mandata. Eodem dicendi genere vtitur Apostolus Gal. 1.1. vbi testatur se Apostolum esse οὐ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. ¶ *Sursum receptus est*, ἀνελήφθη. Vulg. *Assumptus.* Sed Assumi dicitur qui in consortium adiungitur, quod Græci dicunt παραλαμβάνειν vel προσλαμβάνειν: vt rectè obseruat Erasmus, qui quidẽ idcirco addidit particulam *Sursum.* Idem tamẽ in Annotationibus & infrà vertit *Receptus est*, nimirum in cælum vnde venerat, quasi videlicet ἀνὰ repetitionem declaret. At ego potius putarim ἀνὰ idẽ declarare quod ἄνω, vt ἀναλαμβάνεσθαι significet sursum (id est in cælum) recipi. Non desunt qui subtiliorem interpretationem afferant, quasi significetur Pater tum demum agnouisse & adsciuisse Filium: vnde ἀνάληψις τοῦ παιδὸς, quam iurisconsulti vocant liberorum agnitionem.

	Οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.	3	Quibus etiã sese, postquam passus fuit, exhibuit viuũ cum multis indubitatis signis, per dies quadraginta conspectus ab eis, & dicens quæ ad regnum Dei *spectant.*	3	*Quibus & præbuit seipsum viuum post passionem suam in multis argumentis, per dies quadraginta apparens eis, & loquens de regno Dei.*
Luc.24. 49. ioh.14. 25.	Καὶ συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν παρήγγειλεν αὐτοῖς ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρὸς, ἣν ἠκούσατέ μου.	4	Et cum illis conueniens denuntiauit eis ne abscederent Hierosolymis, sed vt expectarẽt promissionẽ Patris, Quam, *inquit*, audistis ex me.	4	*Et conuescens præcepit eis ab Ierosolymis ne discederent: sed expectarent promissionem Patris, Quam audistis (inquit) per os meum.*
Matt. 3. 11. mar.1.8. luc.3.12. ioh.1.26. infrà 2.2. & 11.16. & 19.4.	Ὅτι Ἰωάνης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.	5	Nam Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autẽ baptizabimini Spiritu sancto istis non multis post diebus.	5	*Quia Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autẽ baptizabimini Spiritu sancto non post multos hos dies.*

3 *Postquã passus fuit*, μετὰ τὸ παθεῖν αὐτόν. Vulgata, *Post passionẽ suam*, μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Eras. autẽ maluit per periphrasin interpretari, *Postquã supplicio fuisset affectus*, Nã pati à Latinis pro affici supplicio, vix vsurpatur absolutè: imò verò ne à Græcis quidem τὸ πάσχειν, vt opinor. Sed hoc sanè nobis vsurpare liceat, cui tãto iam tẽpore Christianorũ aures assueuerũt. ¶ *Cum multis indubitatis signis*, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις. Hæc verba nõnulli distinctione sublata, cũ sequenti participio ὀπτανόμενος cõnectunt. Nos verò plerosq; codices sequuti, superioribus adiunximus. Vulg. ad verbũ, *In multis argumẽtis.* Sed (vt rectè notat Eras.) *In multis*, Hebraico more dictũ est, pro *Per multa:* quas quidẽ particulas quũ vererer ne typographi per incuriã cõiungerẽt, sexto casu vti malui. Eras. de suo addidit particulã Idque, id est καὶ τοῦτο, nimirũ propter participiũ ζῶντα longius positũ. Vertit enim, *Idque compluribus argumentis.* At ego malui verborum constructionem in Latino sermone, perspicuitatis gratia, immutare, non hoc tantùm loco, sed etiam superiore versiculo, nulla (vt arbitror) sensus iniuria. Cęterùm vt nostræ interpretationis rationem afferamus, τεκμήρια Græci (sicut ex Aristotele testatur Quintilianus lib.5.capite 9) indubitata & necessaria signa vocant. sicut hæ actiones, loqui, ambulare, edere, bibere, τεκμήρια sunt vitæ. Item sese conspiciendum & manibus contrectandum præbere, τεκμήρια veri & naturalis corporis. Itẽ pedum manuũ & lateris vulnera exhibita, τεκμήρια sunt illud ipsum corpus resurrexisse quod crucifixũ & lãcea confossum fuerat. Itẽ sanguis & aqua ex cõfosso latere promanans, certissimũ vulneratorũ præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa sunt igitur quibus affirmat Lucas Christũ sue resurrectionis fidẽ fecisse, quę superiore libro copiosius narrauit. Quidã probationes interpretantur: rectè id quidem, sed tamen hoc vocabulũ mihi visum est latius patẽre. Vulg & Eras. verterunt *Argumenta*, nõ satis proprie, vt ostendit Quintilianus lib. 5.cap.9: cuius auctoritatẽ sequuti, exposuimus per periphrasin quod vno verbo satis cõmodè dici non posse videbatur. ¶ *Et dicens quæ ad regnum Dei [spectant,]* καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. Vulgata & Erasmus, *Et loquens de regno Dei*: id est, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ. vt habẽt etiam Syrus & Arabs interpretes. Prætermiserunt igitur articulum, & Hellenismum non expressetunt: cuius ea vis esse videtur vt intelligamus Christum discipulis suis vniuersam doctrinam Euangelicam copiosè ac luculenter exposuisse.

4 *Cũ illis conueniens*, συναλιζόμενος μετ' αὐτῶν. Hoc est quod cõmodè dixeris Gallicè *s'assemblant auec eux.* Etsi enim illud μετ' αὐτῶν, *Cum eis*, possit inclusum videri in particula συν, tamẽ quum in veteribus interpretationibus Syra, Arabica & Latina exprimatur, vt & in illo meo vetustissimo codice, restituẽdum id putaui. Verbum autem συναλίζεσθαι ab actiuo συναλίζειν deductũ idẽ valere atque συναθροίζεσθαι, & quidẽ passiuè acceptũ, ex perpetuo Græcorum scriptorum vsu satis omnibus Græcæ linguæ peritis constare arbitror: & ex eo quoque liquere potest quòd nullum casum habeat adiũctum, vt significatione media nullo modo accipi queat. Rectè igitur illud neutro absoluto conuersum est, cui alterũ neutropassiuũ Latinè vix ac ne vix quidem opponi possit: & plana est sentẽtia. Christus enim postquã quadraginta totos dies Apostolis in Galilæa dispersis, nec facilè absque expresso mãdato in vrbẽ, Christi sanguine adhuc madentẽ, reuersuris, subinde occurrens fidẽ suæ resurrectionis fecisset, illos volens habere suæ ascẽsionis testes: idque reipsa prestare quod per Prophetas prędictum fuerat, inchoandũ videlicet exhibiti Messię præconiũ ab Hierosolymis, illos ibidẽ coactos hac, quã nũc recitat Lucas, extrema concione cõpellauit. Vulg. *Conuescens*, pro quo nonnulli scribendum censuerunt *Conuersans*, sed perperam. Nam & Syrus interpres, & Arabs, τὸ συναλίζεσθαι putarunt idem valere atque συνεσθίειν, id est vnà cibum capere, quod Christum à resurrectione semel atque iterum fecisse Lucas & Iohannes testãtur, quoniam ἅλων, id est Salis, nomine Græci mutuum quoque conuictum interdum significant. Sed non puto apud vllum scriptorem extare huius significationis verbi συναλίζειν exẽplum, vtpote quod non ab ἅλες sed ab ἁλιὰ deducatur, quod aggregatum cœtum apud idoneos scriptores ac præsertim Herodotum significat. Eras. *Conuersans*, non satis rectè. Nec enim hac periodo declaratur quid egerit Christus, vt fidẽ suæ resurrectionis faceret quadraginta illis diebus, sed quid egerit cum Apostolis, quum iam iam esset, fide resurrectionis suæ abundè facta, in cælum ascensurus. Quidam legunt συναυλιζόμενος, quod declarat eodem vti hospitio, siue cõtubernalem esse ac proinde eadem ratione atque prius illud refellitur, nisi accipi velimus pro, Sub vnum veluti tectum conuenire, quæ significatio nostram interpretationẽ cõfirmat. Augustinus aduersus Felicem Manichæum, hunc locum citans, vertit *Conuersatus.* ¶ *Quam [inquit] audistis à me*, ἣν ἠκούσατέ μου. Mutatur oratio ex obliqua in rectam: quod frequenter apud hunc scriptorẽ occurrit, vt suprà 5.4. & 2.5. & infrà 15.5. Itaque addidi verbum *Inquit*, ad transitionem declarandam. Expressi prętereа prępositionẽ Ex, id est παρὰ, quæ apud Græcos interdũ sic vsurpatur vt exprimitur apud Plat. in epistolis, ἀκηκόατε παρ' ἐμοῦ: interdũ subauditur, vt hoc loco. Nonnulli interpretantur, De quo (videlicet promisso) audistis, id est, περὶ οὗ. Vulg. *Quod (inquit) audiuistis ex ore meo*, ἣν, φησιν, ἠκούσατε ἐκ τοῦ στόματός μου, vt habet etiam meus ille vetustissimus codex.

5 *Nam*, ὅτι. Vulg. *Quia.* Eras. *Quoniam.* Ego aliter malui vt melius appareret nouã esse periodũ. Quòd igitur nonnulli hęc cõnectũt cũ superiorib. quasi ὅτι nõ ἀπολογικῶς, sed εἰδικῶς accipiatur, id præterquam quòd durũ est, etiam videtur non rectè affirmari. Neque enim vsquã legimus discipulos hoc audiuisse ex Christo, sed ex Iohanne potius, cuius

cuius verba Christi ipsis in memoriã reuocat, vt ei prophetiæ euentũ eo certius expectent. ¶ *Spiritu sancto, ἐν πνεύματι ἁγίῳ.* Præpositio ἐν rectè est omissa. Nã siquis conuerterit *Per spiritũ sanctum*, ista perinde accipi possent acsi Spiritus sancti persona Iohanni opponeretur, quasi diceret Christus, Iohãnes quidẽ vos baptizauit, sed Spiritus sanctus vos baptizabit. Hic autẽ est antithesis duplex, ni fallor, vna Iohãnis cũ Christo vel Deo Patre: (nã post βαπτισθήσεσθε, id est baptizabimini, omnino necesse est vt subaudias ὑπ' ἐμοῦ, *à me*, vel ὑπὸ τοῦ πατρὸς, i. *à Patre*: vel ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρὸς. *à me & à Patre*, quũ ab vtroque emanet Spiritus sanctus) altera est aquæ à Iohanne effusæ, & Spiritus sancti Apostolis mittendi: quę Spiritus Sancti missio & effusio hic translatitiè vocatur Baptismus, vt antithesis melius intelligatur. ¶ *Istis non multis post diebus*, οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulg. *Non post multos hos dies.* Sed traiectio est constructionis. Dicendum enim erat potius μετ' οὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας: sicut ferè Græci loqui solent.

Οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, Κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;	6	Quũ igitur illi cóuenissent, interrogarunt eum dicentes, Domine, num hoc tẽpore restitues regnum Israëli.	6	*Igitur qui conuenerãt, interrogabant eum dicentes, Domine, si in tempore hoc restitues regnum Israel?*	
Εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς, Οὐχ ὑμῶν ἐστι γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.	7	Dixit autem ad illos, Non est vestrum nosse tempora siue opportunitates quas Pater in sua ipsius potestate posuit.	7	*Dixit autem eis, Non est vestrum nosse tempora vel momenta quæ Pater posuit in sua potestate.*	
Ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθε μοι μάρτυρες ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.	8	‖ Sed recipietis virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos, eritisque mihi testes & in Ierosolymis, & in tota Iudæa, & Samaria, & vsque ad vltimas terras.	8	*Sed accipietis virtutem superuenientis Spiritus sancti in vos, & eritis mihi testes in Ierusalem, & in omni Iudæa & Samaria, & vsque ad vltimum terræ:*	Infrà 2.1.
Καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.	9	‖ Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est: & nubes susceptum eum abstulit ab oculis eorum.	9	*Et quum hæc dixisset, videntibus illis eleuatus est: & nubes suscepit eum ab oculis eorum.*	Luc.24.52
Καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν, πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ.	10	Et quum essent intentis in cælum oculis, eo proficiscente, ecce, viri duo astiterunt illis albo vestitu:	10	*Quimque intuerentur in cælum euntem illum, ecce, duo viri astiterunt iuxta illos in vestibus albis:*	

---

6 *Quum igitur illi conuenissent*, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες. Vulg. *Igitur qui conuenerãt.* Sed existimo potius οἱ μὲν οὖν positum pro ἀυτὶ vel ἄτι μὲν οὖν. ¶ *Num*, εἰ. Vulg. ad verbum, *Si.* Vide Matth. 12.10. ¶ *Restitues*, ἀποκαθιστάνεις. Erasmus, *Restituis.* Sed apparet enallagen esse præsentis pro futuro: quia nimirum de eo quærũt Apostoli quod paulo post futurum arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà Luc. 24.49. nempe ἀποστέλλω pro ἀποστελῶ.

7 *Siue opportunitates*, ἢ καιρούς. Vulgata, *Vel momenta:* quæ interpretatio non satis conuenit. Significat enim momentum particulam aliquam temporis, etiamsi non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, *Articulos temporum.* Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerendę, quam Terentius articulum vocat. Malui tamẽ, vt perspicuitati studerem, opportunitates vertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hic considerari quatenus à Dei decreto pendent: ideóque non tam significare tẽpus agẽdis rebus opportunum, quàm tẽpus agendis rebus à Deo constitutum: quanquam hæc duo ita sunt inter se coniuncta vt diuelli non possint. ¶ *Sua ipsius*, ἰδίᾳ. Sic rectè conuertit Erasmus, vt amphibolia vitaret, perinde acsi scriptum esset τῇ ἑαυτοῦ.

8 *Virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in vos*, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς. Vel, Virtutem postquam superuenerit in vos Spiritus sanctus. Possunt enim hæc vel cum δύναμιν coniungi, vel vt absolutè posita conuerti: sed illud malo. Erasmus contrà vt absolutè posita interpretatur. in quo tamen hoc reprehendo quòd pro ἐπελθόντος vertit, *Quum aduenerit*, id est προσελθόντος, quum ὅτι præpositio hoc quidem loco idem valeat quod Ex superiore loco, vt significetur eam virtutẽ cælitus in Apostolos illapsuram: quod etiam postea ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum verticibus insidentes. Rectius ergo Vetus interpres videri poterat conuertisse ἐπελθόντος, superuenientis, nisi temporis rationem neglexisset: quam vt obseruaremus, coacti sumus verborum collocationem mutare. Castellio interpretatus est, *Qui inuadet*, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè: quum neque verbi illius Græci vim expresserit, neque inuadere dicatur qui iuuãdi causa accedit. Locus autem hic ,, insignis est etiam illius Montani scelere, qui Tertullianum ,, quoque fascinauit, in sese demum suáque Philumena post ,, Apostolos hoc impletum dictitans, eadem impudentia qua Antichristus hodie aliíq; Enthusiastæ suũ illud ἄγραφον Euãgelium, quod etiam ab ipsis quotidie augetur, Ecclesiæ obtrudunt. ¶ *Eritis*, ἔσεσθε. Scitè admodum Theophylactus hîc obseruat, hoc verbo non tantum prædici sed etiam præcipi quod futurum erat. ¶ *Et in Ierosolymis, & in tota Iudæa*, ἔν τε Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ. *Quia*, inquit Erasmus, *subiunxit Iudæam Ierusalem, totum parti, nõ potuit reddi gemina coniunctio neque per geminum Et, neque per Tum. Proinde nos reddidimus, Non solum Hierosolymis, verumetiam in vniuersa Iudæa.* Hæc Erasmus. Ego verò causam non video cur hoc sit in Latino sermone magis absurdum quàm in Græco. ¶ *Vsque ad vltimas terras*, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad verbum, *Vsque ad vltimum terræ.* Eras. *Vsque ad extrema terræ.* Vide Matt. 5.26.

9 *Et quum hæc dixisset*, καὶ ταῦτα εἰπὼν. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, *Atque hæc loquutus*, καὶ ταῦτα λαλήσας. ¶ *Aspicientibus ipsis*, βλεπόντων αὐτῶν. Vulgata, *Videntibus illis*, id est ὁρώντων ἐκείνων. Erasmus, *Videntibus iisdem*, id est τῶν αὐτῶν ὁρώντων. Vide Matth. 5.28. ¶ *Eleuatus est*, ἐπήρθη. Sic vtitur hoc vocabulo Plautus, *Capedum*, inquit, *hunc lapidem, & eleua.* Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, attollere, nisi quum participiis passiuis opus est. Eras. per periphrasin, *In altum sublatus est.* ¶ *Susceptum abstulit*, ὑπέλαβεν. Vel, vt Eras. vertit, *Subduxit.* Mihi tamen illud magis placuit, quia certum est Hebræorum more, ex antecedente significari cõsequens, vt παραλαμβάνειν accipitur pro accceptum transferre Mat. 4.5. imò etiam Græcos video interdũ exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, *Suscepit:* quæ est propria huius verbi significatio.

10 *Et quum essent intentis in cælũ oculis*, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν. Possunt quidem hæc verba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cum participio πορευομένου coniungi: sed ex oratione Angelorum apparet potius esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmum fecimus. Quod autẽ attinet ad particulam ὡς, vide Matth. 28.8. Cæterùm Vulg. ἀτενίζειν vertit *Intueri*, id est, ἐμβλέπειν, pro quo Eras. hoc quidẽ loco, *defixis oculis esse*, quum Intuendi verbum aliquoties retinuerit, vt infrà, 3.12. & 6.15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quàm ἐμβλέπειν, composito verbo ab α particula ἐπιτάσεως, & τείνω, id est tẽdo: quam ob causam Erasmus, modò defixis, modò immotis, modò intentis oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod visum est ad Græci verbi etymologiam proximè accedere.

,, Nota Notarum

Vtuntur quidem Angeli proximo versiculo verbo ἐμβλέπειν, de eadem re agentes, sed addito altero verbo ἑστήκατε, vt sit quædam velut periphrasis τοῦ ἀτενίζειν. ¶ *Eo proficiscente*, πορευομένου αὐτοῦ. Vulgata, *Euntem illum*: quasi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio constructionis. Eras. *Eunte illo*, id est οὐτος ἐκείνου. ¶ *Ecce*, καὶ ἰδού. Hebraismus, de quo vide Matthæi. 28. 9. ¶ *Albo vestitu*, ἐν ἐσθῆτι λευκῇ. Vulgata, *In vestibus albis*. de quo dicēdi genere diximus Matthæi 11.21. & 25.31. Huius autem exemplum etiam proferre possumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim scribit, de Neco Ægyptiorum rege differens, Ἐν τῇ δὲ ἐσθῆτι ἔτυχε ταύτα κατεργασάμενος, ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id est ad verbum, *Eam autem vestem in qua res istas gesserat, Apollini consecrauit*. Erasmus, *Amicti vestibus albis*, sensu optimè expresso. Nostra tamen interpretatio (ni fallor) & Latina est, & à Græcis propius abest.

Οἱ καὶ εἶπον, Ἄνδρες Γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς ὁ ἀναληφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.	11	Qui & dixerũt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cęlum? hic Iesus qui sursum receptus est à vobis in cælum, ita veniet quemadmodum conspexistis eum proficiscentem in cælum.	11 *Qui & dixerunt, viri Galilæi, quid statis aspicientes in cælum? hic Iesus qui assumptus est à vobis in cælum, sic veniet quemadmodum vidistis eum euntem in cælum.*
Τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἱερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.	12	Tũc reuersi sunt in Hierosolyma à mõte qui vocatur Olieti qui est propè Hierosolyma distans itinere Sabbathi.	12 *Tunc reuersi sunt Ierosolymam à monte qui vocatur Olieti, qui est iuxta Ierusalem, Sabbathi habens iter.*
Καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης, καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος	13	Et quum introissent, ascenderũt in cœnaculum vbi commorabantur & Petrus & Iacobus, & Iohannes, & Andreas, Philippus & Thomas, Bartho-	13 *Et quum introissent in cœnaculum, ascenderunt vbi manebant Petrus & Iohãnes, & Iacobus, & Andreas, Philippus & Thomas, Bar-*

11 *A vobis*, ἀφ' ὑμῶν. id est, è vestro cõspectu: quod annotare placuit, nequis ineptus hæc perinde accipiat quasi scriptum sit ὑφ' ὑμῶν. ¶ *Conspexistis*, ἐθεάσασθε. Vulgata & Erasmus, *Vidistis*. Vide Matt. 6.1. Cæterùm pro οὕτως, id est ita, in tribus vetustis codicibus scribitur οὗτος, *iste*, per epanalepsin: quæ quidem lectio magnã habet emphasin: & omnẽ cauillandi occasionẽ iis præcidit qui vt sui illius Iouis Eliciij corporalẽ præsentiã aduersus apertum hoc Angelorum testimonium tueantur, hærent in ista particula οὕτως. Quotidie enim, (aiunt) imò verò singulis momentis descendit, sed aliter quàm ascẽderit, inuisibiliter videlicet καὶ ἀπεριχώρητος. egregium certè cauillum! At nos fide in cęlum ascendamus, vt Christum illic re vera amplectamur potius quàm illum è cælo ante summum diem deducamus, & in terrestribus elementis hæreamus.

12 *Distãs itinere Sabbathi*, σαββάτου ἔχον ὁδόν. Id est ἀπέχον. vt vsurpatur hoc verbũ Luc. 24.13. Vulg. *Sabbathi habẽs iter*. Syrus interpres pro *itinere Sabbathi* habet *Septem stadia*. Et Latini quidem volunt iter Sabbathi fuisse duorum miliarium: omnes autem Hebræi, quibus hac in re potius credendum est, bis mille cubitorum: vt prolatis ex Thalmude locis Tremellius noster ostendit, sic ista concilians vt passum velit esse duplicem, vnum minorem qui & cubitus dicatur, alterum verò duplo maiorem, ac proinde duo miliaria Thalmudistarum de minoribus passibus siue de cubitis intellecta, efficere vnum miliare maiorum passuum, cui septem stadia tribuantur. Sed pręterquam quòd nullius idonei scriptoris auctoritate probari distinctio ista possit, ne sic quidem calculus conueniet. Constat enim miliari, id est mille passibus, tribui stadia octo, quæ pedes Græcos efficiunt quater mille octingentos, Latinos verò quinquies mille, quum pes Græcus Romanum sęmuncia id est vicesima quartà parte superet, ac proinde stadio tribuantur, omnium eruditorum confessione, Græci pedes sexcenti, siue passus centum, Latini verò sexcenti viginti quinque, siue passus centeni viceni quini. Sed hoc excusari posset supputatione nõ facta ὡς ἔγγιστα: quamobrẽ etiã addita fuerit particula *Ferè*. Verùm aliunde oritur magna & pene inexplicabilis difficultas, non in ipsa historię fide sed in numerorũ notis. Ait enim Luc. 24.50. hanc ipsam ascensionis historiam recitans, ductos fuisse discipulos à Christo ἕως εἰς Βηθανίαν, id est, non *Bethaniam versus* (ne quis hic fallatur) sed *Bethaniam vsque*, vnde in cælum ascenderit. Ergo qui hic dicitur mons Oliueti, dicitur à Luca Bethania, in eo videlicet monte sita. Atqui Ioh. 11.18. Bethania dicitur ab vrbe abfuisse stadiis quindecim. Quinã igitur septem stadia Lucas, Iohannes autem 15. stadia vnius loci ab vrbe Ierusalem distantię tribuerit? Sed & Iosephus lib. antiq. 20. cap. 16. hunc ipsum montem similiter prorsus describens atque Marcus cap. 13.3. quinque tantùm stadiis ab vrbe dissitũ fuisse testatur, supputatione prorsus congruente cum Thalmudistarum sententia, qui non duo miliaria, sed duo cubitorum millia, tradunt iter fuisse Sabbathi: ea ratione, si Origeni credimus quem Theophyl. testem citat, quòd olim tot cubitis tabernaculum in deserto à castris Israëlitarum distaret, quòd stadium singulis Sabbathis emetiri consueuissent ad sacrum cœtũ conuenientes, ex more quem etiam postea in ipsa Cananitide, post reditum quoque ex captiuitate, Iudęos obseruasse, tum ex historia Euangelica, tũ ex Act. 15.21. atque adeo ex 2. Reg. 4.25. liquet. Quum enim cubitus sit sesquipes, stadium verò pedum, vti diximus, sexcẽtorum, quinque stadia calculo exacto, duo millia cubitorum efficiunt: & qui sunt in illis regionibus nostris temporibus peregrinati, montem Oliueti testantur vix quingentis ab vrbe passibus interfluente Cedronis torrente, distare. Hunc autem nodum sic commodè expediri posse existimo, vt mons quidem Oliueti in genere consideratus quinque ab vrbe stadiis, vt ait Iosephus, siue itinere Sabbathi vt hic scribit Lucas, ceperit. Syrus verò interpres non ipsius montis initium, à quo tamẽ ipsius ab vrbe distantia propriè sumitur, sed eũ in monte locum designatũ voluerit, quò progressus Christus in cælum ascenderit, qui locus etiãnum hodie, seu verè, seu ex vetusta traditione, mõstratur. Quod autem Lucas sic istã historiam describit altero libro, cap. 24.50. vt ex Bethania Christum dicat in cælos ascẽdisse, Bethania verò Ioh. 11.18. dicatur quindecim ab vrbe stadiis abfuisse, sic commodè conciliatur, vt Bethaniam dicamus totum aliquem huius montis tractum fuisse, non autem certum aliquem vicum. Iohannem autem constat, de Lazari domo agere, quę in illo tractu duplo spatio vltra hunc locum sita fuerit, vnde Christus in cælum ascenderit. Bethaniã verò non fuisse certum quempiam vicum, potest aliquo modo liquere ex eo quòd Ioh. 11.1. quum dixisset Euangelista Lazarum fuisse Bethaniensem, addit ἐκ κώμης, ex vico Mariæ & Marthę, quasi hũc vicum ab aliis in eodem Bethaniæ tractu sitis distinguens: sed multò magis inde constat, quòd historia ipsa ostendit, Christum non ex aliquo loco vbi incolas multos siue alios testes suæ ascẽsionis haberet in cælũ ascendere voluisse, sed solos discipulos in aliquam mõtis Oliueti partem asciuisse, istius à nobis, quod ad humanam naturam attinet, ad vltimum vsque diem, demigrationis testes futuros.

13 *Et quum introissent*, καὶ ὅτε εἰσῆλθον. Domum ingressi sunt quàm sibi Ecclesia eo tempore ad communẽ cogendum cætum delegerat, quæcunque tandem ea fuerit. nam ista scrutari curiosorum est hominum. Quòd autẽ Nicephorus ineptus & ridiculus Ecclesiasticæ historię scriptor ex Euodio quodam prodidit, hanc videlicet fuisse domum Iohannis Euangelistæ Zebedæi filij, in quà etiam postremum Pascha egerit Dominus, id ne verisimile quidem est. Quòd si diuinandum hic esset, existimarem potius domum fuisse Mariæ matris Iohannis cognomento Marci, cuius fit mentio infrà, 12.12. ¶ *In cœnaculum*, εἰς τὸ ὑπερῷον: id est, in superiorẽ domus partem. vt explicant Varro & Vitruuius lib. 2. Erat enim ea pars à frequentia & conspectu

ſpectu hominum remotior. Itaque apud Homerum mulieres ἐν ἰφθίῳ collocantur, ſic vocato (vt ait Euſtathius à præpoſitione ἰφθί, & ὦον, quod Spartanorum lingua declarat οἴκημα, id eſt domicilium ſiue habitationem.

καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου καὶ Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου.

Οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν εἶπεν, (ἦν δὲ ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡς ἑκατὸν εἴκοσιν)

Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην ἣν προεῖπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν.

Ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν καὶ, ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας· καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

lomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes, & Iudas Iacobi *frater*.

14 Hi omnes perdurabant concorditer *in* oratione & deprecatione cum vxoribus & Maria matre Iesu, & cum ipsius fratribus.

15 Et per eos dies quum assurrexisset Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba capitum eôdem *loci* quasi centum viginti)

16 Viri fratres, oportuit impleri Scripturam hanc, ‖ quam prædixit Spiritus sanct⁹ per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux vię iis qui comprehenderunt Iesum:

17 Annumerabatur enim nobiscum, & sortitus erat sortem ministerij huius.

18 Is igitur acquisiuit agrum ex mercede iniustitiæ: ‖ & præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia viscera eius:

tholomæ⁹ & Matthæus Iacobus Alphęi & Simō Zelotes & Iudas Iacobi.

14 *Hi omnes erant perseuerantes vnanimiter in oratione cum mulieribus & Maria matre Iesu, & fratribus eius.*

15 *In diebus illis exurgēs Petrus in medio fratrum dixit, (erat autem turba nominum simul fere centum viginti)*

16 *Viri fratres, oportet impleri Scripturā quam prędixit Spiritus sanctus per os Dauid, de Iuda, qui fuit dux eorum qui comprehenderunt Iesum:* Psal. 49. 9. ioh. 15. 18.

17 *Qui connumeratus erat in nobis, & sortitus est sortem ministerij huius.*

18 *Et hic quidem possidit agrū ex mercede iniquitatis: & suspensus crepuit medius, & diffusa sunt omnia viscera eius.* Mat. 27. 5.

¶ *Iudas Iacobi* [*frater*,] Ἰούδας Ἰακώβου. Hic quoque ob eandem causam Fratris nomen adscribendum putauimus: quod quidem addi constat vt distinguatur fidelis Apostolus ab altero illo Iuda proditore: sed & apparet ex Epistolæ ipsius inscriptione, ita fuisse vulgò vocitatum, etiā post proditoris illius mortem, quum alioqui idem & Thaddęus & Lebbæus diceretur: sicut apparet ex Matth 10. 3. & Mar. 3. 18. Syrus interpres Iudam vocat בר [*bar*] id est non fratrem sed filium Iacobi, communi fortassis patri & alteri suorum filiorum nomine.

14 *Perdurabant*, προσκαρτεροῦντες. Vel, vt Vulgata, *Perseuerantes*. Illud tamen mihi videtur vocabulum Græcum melius exprimere. Significat enim καρτερεῖν, fortiter & inuicta quadam animi duritia & firmitate in aliqua re faciēda vel sustinenda pergere. De hoc eodem vocabulo diximus Mar. 3. 9. ¶ [*In*] *oratione*, τῇ προσευχῇ. Præpositionem addidimus vt Latinæ constructioni seruiremus. Cæterùm quòd Erasmus vertit, *In deprecatione*, potius conuenit illi quod proximè sequitur. deprecamur enim mala: προσευχὴ autem (vt ipsa nominis notatio ostendit) illud precum genus est quo bona petimus, ideóque in Græcis scholiis. i. Tim. 2. 1. definitur αἴτησις ἀγαθῶν: quæ propria huius vocabuli significatio vt non vbique locum habeat, hîc tamen videtur fuisse obseruanda. Significat enim Lucas (ni fallor) Apostolos his precibus partim Spiritum sanctum, partim liberationem à præsentibus periculis quibus circundabantur, à Domino assiduè flagitasse. ¶ *Et deprecatione*, καὶ τῇ δεήσει. Vulgata totum hoc membrum non legit. Erasmus, *Et obsecratione*. Cur deprecationem interpretari malimus, paulo antè dictum est à nobis. Nam certè videtur verbum δέομαι παρὰ τὸ δέος, id est à timore, oriri. Itaque δέησιν eadē illa Græca scholia definiunt ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην, id est, supplicationem oblatam, vt ab iis liberemur quæ nobis sunt molesta.

¶ *Cum vxoribus*, σὺν γυναιξί. Vel, vt Vulgata, *Cum mulieribus*. Sed illla interpretatio ipsi etiam Erasmo in annotationibus displicet: & certè aliquanto est vberior. Nam (sicut rectè ab aliis est obseruatum) conueniebat Apostolorum etiam vxores confirmari, quas partim peregrinationis illorum comites esse oportebat, partim illorum absentiam domi patienter expectare. Vetustissimus autem meus codex addit etiam καὶ τέκνοις, *& liberis*. Maria verò nominatim * recēsetur, κατ' ἐξοχήν: vt Petrus Mar. 16. 7. Sic Virg. *Troas relliquias Danaûm, atque immitis Achilli*. ¶ *Cum ipsius fratribus*, σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id est, Cū ipsius Iesu cognatis. Nam relatiuum αὐτοῦ apud Græcos minimè est ambiguum. Fratres autē isti sunt nimirū alterius Mariæ filij quatuor, nempe Iacobus & Ioses, Simon & Iudas, de quibus Matthæi 13. 55. & Mar 15. 40: nisi Iacobum placeat vnum fuisse ex vndecim, eum nimirum qui Minor & Alphæi filius dicitur: à quo tamen non desunt qui Iacobum fratrem Domini distinguāt. Quod igitur ex Hippolyto refert ineptus ille Nicephorus, istos nimirum fuisse Iosephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia, & priore ipsius vxore susceptos, ex Euangelistarum auctoritate refelli potest. quanquam de istis rebus non sit nobis laborandum.

15 *Discipulorum*, τῶν μαθητῶν Vulgata, *Fratrum*, id est ἀδελφῶν: sicut etiam nonnulli impresserunt. ¶ *Capitum*, ὀνομάτων, id est Nominum. Solent enim homines (vt rectè explicat Erasmus) nominatim censeri, quum exquiritur eorū numerus. Latini Capita vocant. Sic loquitur etiā Ioh. * Apoc. 3. 4. & 11. 13. ¶ *Eôdē* [*loci*,] ὅπερ τὸ αὐτό. Ad verbum, *In idē*: quo genere dicēdi vtitur Seneca lib 2. De benef. ca. 29.

16 *Dux viæ*, ὁδηγοῦ. Iudas enim præiuit cęteris, vt testatur Mat. 26. 48. Vulg & Eras. *Dux*, id est ἡγεμών. Addidi igitur appellatiuum Viæ, vt tollatur ambiguitas sermonis, quum præsertim id postulet Græci vocabuli compositio.

17 *Annumerabatur nobiscum*, κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν. In vno ex vetustis codicibus legitur ἐν ἡμῖν: quam lectionem si sequaris, optimè vertes ad verbum, *Numerabatur in nobis*. Nam καταριθμεῖσθαι loco simplicis hîc ponitur. Vulg. vtitur Connumerandi verbo, quod nusquam legi apud idoneos auctores. Erasmus autem vtēs periphrasi minimè necessaria vertit, *Cooptatus erat in numerum nostrum*, id est κατελέχθη εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν.

18 *Is igitur*, οὗτος μὲν οὖν. Vulg. & Eras. *Et is quidem*. i. καὶ οὗτος μὲν, quam lectionem non amplector, quia nulla sequitur antapodosis, & nullius exemplaris auctoritate confirmatur. ¶ *Acquisiuit*, ἐκτήσατο. Ita loquitur Euangelista, spectans videlicet non quid conatus sit Iudas, sed consiliorum ipsius euentum. Iudas igitur auaritia corruptus, agrum sane sibi acquisiuit ex triginta illis argenteis, prodi- * tionis suæ præmio, sed multo aliter quàm sperarat. Sic ,, Latinè dicitur aliquis sibi malum vel periculum quærere, ,, habita non consilij & voluntatis, sed euentus ratione, ,, & quispiam κτᾶσθαι συμφορεαὶ, id est calamitatem accersere, * apud Platonem. Vulgata, *Possedit*, quæ interpretatio non cōuenit. Eras. *Parauit*, ambigué. Vide Mat. 10. 10. & inf. 8. 20. * ¶ *Præcipitatus*, πρηνὴς γενόμενος. Hoc est nimirū quod Græci vno verbo dicunt καταπρηνίζεσθαι, id est pronum se in caput deiicere. Vulg. & Eras. interpretantur *Suspersus*, Vtitur enim disertè Matthęus verbo ἀπήγξατο, quod propriè significat Strangulare, id est constricta gula necare. Itaque nonnulli hāc periphrasin Petrū adhibuisse existimāt vt habitū exprimeret hominis laqueo prefocati: quod pluribus etiā verbis Arabs & Syrus interpretęs expressérunt. Sed & qui

Ἐν γὰρ δὲ αὐτῷ γρ. ἴσως τὸ πρῆνες

laqueo pręfocantur, solent ex editiore loco pręcipites deiici. verùm quocunque modo hoc accipias, πρηνὴς γενόμενος præcipitatum declarat, id est (vt Græca scholia explicant) καπηνεχθέντα. Quæ tamen à Græcis ex Papia seu nescio qua traditione de Iuda commemorantur, qui quum seipsum suspẽdisset, rupto laqueo superuixerit, & præcipitatus, mirum in modum inrumuerit, postremo à prætereũte curru fuerit elisus, cęteráque eiusmodi, vt incerta, prætermitto.

Καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Ἀκελδαμὰ, τουτέστι χωρίον αἵματος.

19 Innotuítque omnibus habitantibus Hierosolyma: adeo vt vocetur ager ille propria ipsorum lingua, Aceldama, hoc est ager sanguinis.

19 *Et notum factum est omnibus habitãtibus Ierusalem: ita vt appellaretur ager ille lingua eorum, Haceldema: hoc est ager sanguinis.*

Γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, Γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ. καὶ, Τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.

Psal. 69. 26
psal. 109. 8.

20 Scriptum est enim in libro Psalmorum, ‖ Fiat commoratio eius deserta, & non sit qui habitet in ea. Et, ‖ Episcopatum eius accipiat alius.

20 *Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat cõmoratio eius deserta, & nõ sit qui inhabitet in ea. Et, Episcopatum eius accipiat alter.*

Δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν παντὶ χρόνῳ, ἐν ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς ὁ Κύριος Ἰησοῦς,

21 Oportet igitur ex iis viris qui nobiscum cõuenerunt toto tempore quo Dominus Iesus versatus est inter nos,

21 *Oportet ergo ex iis viris qui nobiscũ sunt congregati, in omni tempore quo intrauit & exiuit inter nos Dominus Iesus.*

Ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου ἕως τῆς ἡμέρας ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων.

22 Exorsus à Baptismo Iohannis, ad eum vsque diem quo sursum receptus est à nobis, vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

22 *Incipiens à Babptismate Iohannis vsque in diem qua assumptus est à nobis, testem resurrectionis eius nobiscum fieri vnum ex istis.*

Καὶ ἔστησαν δύο, Ἰωσὴφ τὸν καλούμενον Βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη Ἰοῦστος, καὶ Ματθίαν.

23 Statuerunt igitur duos, Ioseph vocatum Barsaban, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam.

23 *Et statuerunt duos, Ioseph qui vocabatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Matthiam.*

Καὶ προσευξάμενοι εἶπον, Σὺ Κύριε καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ὃν ἕνα ἐξελέξω·

24 Et precantes dixerunt, Tu Domine, qui corda omnium nosti, ostende vtrum elegeris ex his duobus:

24 *Et orantes dixerunt Tu Domine qui corda nosti omnium, ostende quem elegeris ex his duobus vnum:*

19 *Propria ipsorum lingua*, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Vetus interpres, *Lingua eorum*. Erasmus, *Lingua illis vernacula*. Est autem illud ἰδίᾳ diligenter obseruandum. Nam hac quoque in parte proponitur à Petro considerandum Dei iudicium, quòd isti agro nomen publicè sit impositum, ea lingua quæ vernacula erat huius sceleris consciis vel auctoribus potius. Et hæc quidem causa est cur Petrus potius dixerit, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, propria ipsorum lingua, quàm ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id est nostra lingua: quãuis (ni fallor) Galilæi & Ierosolymitani (si quã pronuntiationem excipias, & aliqua fortassis idiomata) vna & eadem lingua vterentur.

20 *Et, Episcopatum*, καὶ, Τὴν ἐπισκοπήν. Post ET scribo distinctionem, vt intelligatur aliud testimonium Scripturæ citari. Episcopatum autem vocat munus & functionem, quasi inspectionem dicas. Hebræi פקודה [*pekudah*] eadem prorsus ratione vocant, vt Num 3.32. Nos vocabulum illud libẽter retinuimus, quia de Ecclesiastica & ea quidem Apostolica fũctione hîc agit Petrus, quum alioqui Dauid hæc propriè scripserit in Doëg regiis armẽtis præfectum. Solent autem pastorum, ouium, & gregis vocabula sæpissime ad Ecclesiasticam administrationem transferri.

21 *Viris*, ἀνδρῶν. Rectè. Excluduntur enim à ministerij verbi functione mulieres. ¶ *Versatus est inter nos*, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς. Vulg. ad verbũ *Intrauit & exiuit inter nos*. Est autem Hebraismus hic perobscurus, ideóque à nobis minimè expressus ad verbum: quem quidem haud satis scio an Erasmus sit assequutus quum verteret, *Perpetuam vitæ consuetudinem egit nobiscum*. Nam quæ proximè consequũtur, apertè ostendunt, Petrum de Christi prædicatione agere: & certè hoc genus dicendi declarat functionis publicæ eiúsque laboriosæ administrationem, quum de iis agitur qui publicum munus gerunt vt ex Deut. 31. 1. apparet, vbi Moses dicit sese propter senectutem non posse amplius ingredi & egredi, id est muneris sui laboribus satisfacere, quum alioqui vegeta esset ipsius senectus. Item ex 2. Par. 1. 10. vbi Solomon prudentiam & intelligentiam petit à Domino, vt possit ingredi & egredi coram populo, id est, non vt cum populo simpliciter versari, sed vt suum officium facere possit. Item 1. Par. 27. 21. Alioqui non nego ad priuatæ etiam vitæ officia hanc parœmiam pertinere, vt Deut. 28. 6. & Psal. 121. 3. & Ioh. 10. 9.

22 *A nobis*, ἀφ' ἡμῶν. Id est, *Ex nostro cœtu*. ¶ *Vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius*, μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Erasmus, *Vt vnus quispiam constituatur qui sit vnà nobiscum testis resurrectionis eius*. Nos maluimus veteris interpretis simplicitatem sequi, in eo tantùm variata interpretatione, quòd particulam τούτων propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν coniunximus, & verborum collocationem, perspicuitatis causa, mutauimus.

23 *Statuerunt*, ἔστησαν. Sic etiam legerunt interpretes, Syrus, Arabs, & Latinus. Augustinus autem (apud quem totum hoc caput valde mendosè citatur lib. contra Felicem 1. cap. 4. & 5.) interpretatur singulari numero, *Statuit*, periculoso errore. Nihil enim hic priuatim à Petro geritur, quasi excellentiore dignitate prædito, sed publicè & totius collegij suffragis. Fuit enim inter Apostolos conuenientes non graduum sed ordinis duntaxat distinctio, vt & in aliis Ecclesiasticis cœtibus: donec Episcopatus humanus in Ecclesiam inueheretur, qui mox in Satanicum euasit. ¶ *Ioseph*, Ἰωσὴφ. In vno vetere exemplari legimus Ἰωσῆ, *Iosen*. Contrà verò infrà, cap. 4. 36. pro Ἰωσῆς, in vno exemplari legimus Ἰωσὴφ, & ita vertit Vetus interpres: vt videri possit vtrobique idem designari. Nam etiam in cognomento Barnabæ & Barsabæ paruum est discrimen. ¶ *Iustus*, Ἰοῦστος. Vox ista Latina est, cuiusmodi pleraque alia in Euangelistis annotauimus. Rectè igitur Erasmus Glossam ordinariam, quam vocant, reprehendit, quæ tanquam Hebræum vocabulum interpretatur.

24 *Precantes*, προσευξάμενοι Eras. *Precatione facta*. Ego verò existimo temporis esse enallagen. ¶ *Ostende*, ἀνάδειξον. id est, Indica & declara. Idem enim valet hoc loco ἀναδεικνύειν quod simplex δεικνύειν. Sed Luc. 10. 1. accipitur pro constituere & creare, sicut Latini quoque interdum Designandi & Declarandi vocabulum vsurpant. ¶ *Vtrum*, ὃν ἕνα. Vulgata, ad verbum, *Quem vnum*. Cæterum non vno modo legitur hic locus. Nam in vno exemplari scriptum reperimus ἀνάδειξον ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, ὃν ἐξελέξω, id est, *designa ex his duobus vnum: [eum* videlicet] *quem elegisti*. In plerisque verò codicibus sic legitur ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο ἕνα, id est, *ostende vtrum*, (ponitur enim ὃν ἕνα pro πότερον) *ex his duobus elegeris*. Basiliensis autem editio Frobeniana anni 1519 & 1535. posteriorem hanc lectionem aptius, ni fallor, distinguit hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐκ τούτων τῶν δύο, ἕνα λαβεῖν. id est, *ostende quem elegeris ex his duobus, vt vnus accipiat*, &c.

Λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἐξ ἧς παρέβη Ἰούδας, πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον.

Καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτοῖς, καὶ ἔπεσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ Ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

Κεφάλαιον β.

ΚΑΙ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεντηκοστῆς ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

25 Vt accipiat sortem ministerij huius & Apostolatus, à quo aberrauit Iudas, vt abiret in locum suum.

26 Iecerunt igitur sortes eorum, & cecidit sors super Matthiam, qui communibus calculis allectus est cum vndecim Apostolis.

CAP. II.

1 QVum autem aduenisset dies Pentecostes, erāt omnes concorditer eôdem *loco.*

25 *Accipere locum ministerij huius & Apostolatus, de quo præuaricatus est Iudas, vt abiret in locum suum*

26 *Et dederunt sortes eis, & cecidit sors super Matthiam, & annumeratus est cum vndecim Apostolis.*

CAP. II.

1 *ET quum complerentur dies Pentecostes, erant omnes pariter in eodē loco.*

---

25 *Sortem*, κλῆρον. id est, vt sit ipse consors & particeps huius ministerij. Nam quod existimat Erasmus ex Hieronymo, κλῆρον referri hoc loco posse ad hæreditariam successionem, quoniam hîc agitur de successore & quasi hærede Iudæ deligendo, mihi non probatur: quum Petrus paulo antè loquens de ipso Iuda, qui nulli successit, eodem vocabulo vtatur. Idem ergo valet κλῆρος quod μερὶς, infrà 8.21. ¶ *A quo aberrauit*, ἐξ ἧς παρέβη. Vel, *à quo descuit*, Vulgata, *De quo præuaricatus est Iudas.* Erasmus, *Vnde præuaricatus excidit Iudas.* Sed primùm omnium nemo est qui nō videat Præuaricandi vocabulum non respondere Græco παραβαίνειν. deinde vt παραβαίνειν interdū idem valeat quod Transgredi (id est violare) tamen ipsa constructio ostendit non esse hoc loco in ea significatione vsurpatum. dicendum enim fuisset τῶν παρέβη. Quod autem attinet ad Erasmi versionem, primùm omnium miror eum vni Græco verbo tribuere duo Latina diuersæ significationis: deinde παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nusquam memini legere. Existimo igitur παρέβη positū esse pro παρεξέβη: quum præsertim ἐξ præpositio casui constructionis postea adiungatur, vt etiam accipitur Exo.32.8. Dicūt enim promiscuè Græci παραβάσεις & παρεκβάσεις, pro eo quod Latini digressionem vocant & aberrationem. Hanc autem esse germanam huius loci interpretationem, ex iis intelligi potest quæ proximè cohærent. Est enim cuiusuis vocatio, quasi via & stadium in quo currere nos oportet, si metam volumus contingere. Ab hac igitur via, id est ab Apostolatu, dicitur Iudas digressus: imò verò ea prorsus relicta in contrarium latus deflexisse, vt in eum tandem locum deueniret quem illi Deus iusto suo iudicio destinarat. Epiph in Caianos, legit ἀφ' οὗ, ita vt ad κλῆρον referatur, eodem manente sensu. ¶ *Suum*, τὸν ἴδιον. id est sibi destinatum.

26 *Iecerunt sortes*, ἔδωκαν κλήρους: id est Sortiti sunt, coniectis videlicet sortibus, vel in sinum: vt apud Solom. Prouerb.16.33. vel in vasculum aliquod. Nam apud Homerum Iliad.η, coniiciuntur in galeam: apud Plautum in Casina, in situlam: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: sicut apud Virgilium lib. Æneid.6, in vrnam: adeo variæ fuerunt sortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hîc ponitur pro πίπτειν κλήρους, sicut loquitur Euripides: & Leuit.16.8, vsurpatur verbum נתן [*nathan.*] quod etiā ponere significat: quum tamen Hebræi ferè vtantur verbo הפיל [*hippil*] vel ירה [*iarah,*] quæ respondent Græco verbo βάλλειν, quod vsurpatur ab omnibus Euangelistis in Passionis historia. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem suam alicui assignare, sicut ab Homero accipitur Odyss. ξ. Quamobrem, vt homonymiam vitaremus, noluimus ad verbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, dederunt sortes. ¶ *Eorum*, αὐτοῖς. Hoc dicendi genus, sicut & illud quod proximè sequitur, ex vulgi consuetudine petitum est. Dicuntur enim sortes esse illorum super quibus fit sortitio, & super eum cadere qui in sortitione euadit superior. ¶ *Communibus calculis allectus est*, συγκατεψηφίσθη. Vulgata, *Annumeratus est*, id est συναριθμήθη. Erasmus ex Vallæ sententia, *Cooptatus est.* Sed Græco verbo aliquid amplius significatur, quod nonnisi circuitu verborum potui explicare, nempe hunc sortis euentum communi omnium sententia fuisse comprobatum.

IN CAPVT II.

1 *Quum autem aduenisset*, καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι. Erasmus ad verbum, *Et quum compleretur.* Ego duplicem hîc Hebraismum esse puto, quæ causa fuit vt contra meam consuetudinem à Græcis discederem. Primùm enim si ἐν particulæ naturam consideres, significari videbitur aliquid nō præteritū, sed adhuc vigens, quod initio quidē existimari posset optimè huic loco conuenire, quum ea de quibus dicturus est Lucas, ineunte ipso die Pentecostes, euenerint: sed quominus id ita accipi possit, impedit verbum συμπληροῦσθαι. quod si accipiatur pro Compleri, (id enim propriè declarat) dies ipse Pentecostes, si non prorsus exactus, at certè iam ad vesperam declinās intelligetur: quod vtrunque cum historia rei gestæ pugnat. sin autem pro aduenire, id est pro eo quod vernaculo sermone dicimus *es hoir*, (quo modo intelligendum esse paulo pòst docebimus) apparet ἐν τῷ συμπληροῦσθαι positum pro μετὰ τὸ συμπληρωθῆναι. Nam profectò absurdum sit dicere hæc euenisse quū dies Pētecostes aduenirет: tunc demum autem dici potest dies Pētecostes aduenisse quum XLIX. dies toti præterierūt, & L. ipse dies est inchoatus. Ex quo efficitur ἐν pro μετὰ positum esse, sicut contrà ostendimus μετὰ pro ἐν vsurpatum Mar.8.31. Nam ב apud Hebræos, quod propriè respondet Græcorum præpositioni ἐν, infinito iunctum, interdum vigentem adhuc actionem declarat, vt initio Psal. 126.1. בשוב [*beschub.*] *quum conuerteret:* vel futurum exactum, vt Ier.31.23. בשובי [*beschubi*] *quū conuertero.* & Leu.12.6. במלאת [*bimloth*] *postquam impleti fuerint.* vel præteritum, vt Esa.20.1, בשלוח [*bischloach*] *postquam misisset.* & huius significationis alia exempla annotauimus Luc 9.36, & 10.35, ἐν τῷ ἐπανέρχεσθαί με, pro μετὰ τὸ ἐπανελθεῖν με, & 11.v.37. Deinde verò quod attinet ad verbum συμπληροῦσθαι, primum affirmamus, ex Hebrēorum idiomate, apud quos infinitus modus temporibus non distinguitur, positum esse præsens pro præterito συμπληροῦσθαι. Præterea hoc dicimus, verbum מלא [*male*] sæpe apud Hebræos vsurpari quum agitur de certo temporis præscripti spatio quod non fuerit prorsus expletum, sed cuius vltimus annus vel dies aduenerit: veluti si intra decem dies me facturū aliquid promisero, stati m post nouem exactos dies, ineunte decimo, dicerentur ab Hebræis decem dies completi, id est decimus dies aduenisse. Id autem verum esse, vel illud Ieremiæ probat, quod est cum hoc nostro prorsus simile, etiā cū ב, quod diximus Græcæ præpositioni ἐν respondere, cap,25,12, במלאת שבעים שנה [*bimloth schibhim schanah,*] id est (si nostrum hunc Euangelistam placet imitari) ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἑβδομήκοντα ἔτη. quū tamen anni ipsius septuagesimi initium significetur quo liberati sunt Israelitæ, vt ex chronographis liquet. Atque adeo vt iam nemo de hac interpretatione dubitare possit, Lucas noster in superiore libro, de Circuncisione Domini scribens, ita loquitur, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ. id est ad verbum, *quum impleti fuissent dies octo*, quum tamen ipse dies octauus non præteriisse, sed aduenisse intelligatur, in quo fuit Circuncisio facienda ex lege, non autem in diem nonum differenda, sicut scribitur Leu.12.3, & apud ipsum Lucam nostrum cap. 1.59, vbi circuncisionem describit. Rectè igitur illum locum interpretati sumus, *Quum aduenisset dies octauus:* & hunc quoque, *Quum aduenisset dies Pentecostes.* ¶ *Omnes*, ἅπαντες. In duobus vetustis codicibus additum est οἱ Ἀπόστολοι, *Apostoli:* & certè ista sic cohærent cum extremo superiore capite, vt solis Apostolis sit propria hæc Spiritus sancti missio quæ postea refertur. sicut & proprius fuit Apostolatus. Nam illos omnino oportuit, nouæ Ecclesiæ quasi duodecim patriarchas futuros, peculiari quadam forma diuinitus consecrari. sicut etiam ipsis peculiariter promissus fuerat Spiritus sanctus: id quod etiam ostendunt igneæ linguæ, iis demum conuenientes qui Euangelium erant per orbem terrarum sparsuri. Itaque paulo pòst quum ij in quos Spiritus sanctus illapsus erat, cœpissent loqui linguis, attonita turba omnes esse Galilæos dicit, nec aliorum fit mentio quàm duodecim Apostolorum, quorum causam agit Petrus,

veluti Apostolici collegij patronus. Conuenisse quidem cum Apostolis alios discipulos, atque adeo religiosas etiam illas & sanctas fœminas, ex superiore capite apparet: sed neque vnum cœnaculum potuit tot hospitibus commune esse domicilium, neque vllo modo probabile est omnes illos centum viginti, quorum facta est mentio, vnà „ semper fuisse, sed potius certis temporibus Ecclesiam in „ commune illud Apostolorum hospitium conuenisse. Manè igitur quum Apostoli vnâ soli essent, gesta sunt quæ Lucas hoc loco commemorat: & ridiculè faciunt qui, quũ hanc historiam pingunt, solent Mariam matrem Domini in medio Apostolorum collocare, nimirum vt Apostolici quoque collegij principem illam faciant: illi scilicet prædicandi quoque Euangelij, & baptizandi, vel etiam vt reginæ cæli demandata præcipuarum rerum cælestium cura. ¶ *Eôdem* [*loco*] siue *vnâ*. Hebr. ליחד [*leiachad*] 1. Paral. 12. 17. ¶ *Concorditer*, ὁμοθυμαδόν. Erasmus, *Vnanimiter*, quod nunquam apud Latinè loquentes legere memini. Vetus interpres hoc loco vertit *Pariter*, & eũ existimat Erasmus legisse ὁμαδόν: quam etiã lectionẽ probat. Ego verò neque id vsquam reperi in vetustis cod. neque possum etiam probare, propter illud ἅπαξ τὸ αὐτό, quod proximè cõsequitur.

Καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον οὗ ἦσαν καθήμενοι.	2	Tum extitit repentè sonitus è cælo tanquam ruentis flatus violenti, qui repleuit totam domum vbi erant considentes.
Καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσσαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.	3	Et visæ sunt eis dispertitę linguæ instar ignis, qui etiam sedit super vnumquẽque eorum.
Καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ Πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.	4	Repleti sunt autem omnes Spiritu sancto, cœperúntque loqui aliis linguis, prout Spiritus ille dabat eis effari.
Ἦσαν δὲ ἐν Ἱερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν.	5	Erant verò Hierosolymis habitantes Iudæi viri religiosi, ex omni natione *eorum* qui sub cælo *sunt*.
Γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.	6	Orto autem hoc rumore, conuenit multitudo, & confusa fuit, quòd audiret vnusquisque propria lingua sua eos loquentes.
Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους, Οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λαλοῦντες Γαλιλαῖοι;	7	Obstupescebãt autem omnes ac mirabantur, dicentes alij ad alios, Nónne ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

2	*Et factus est repentè de cælo sonus, tanquam aduenientis spiritus vehemẽtis, & repleuit totam domum vbi erant sedentes.*
3	*Et apparuerũt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis, seditque supra singulos eorum.*
4	*Et repleti sunt omnes Spiritu sancto, & cœperunt loqui variis linguis prout Spiritus sanctus dabat eloqui illis.*
5	*Erant autem in Ierusalem habitantes Iudæi, viri religiosi, ex omni natione quæ sub cælo est.*
6	*Facta autem hac voce, conuenit multitudo, & mente confusa est, quoniã audiebat vnusquisque lingua sua illos loquentes.*
7	*Stupebant autem omnes & mirabantur, dicentes, Nónne, ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?*

2 *Ruentis*, φερομένης. Τὸ φέρεσθαι Græcis significat Cum impetu venire, sicut apud Latinos quoque Ferri in ea significatione vsurpatur. Sed coacti sumus synonymõ quærere, & passiuum participium actiuè interpretari. Quòd si quis hæc malit, vt absolutè posita accipere, rectè verterit cum Augustino, *Tanquam ferretur*. Vulgata, *Aduenientis*, id est παρεπιφερομένης. Erasmus per periphrasin, *Impetu venientis*. ¶ *Flatus*, πνοῆς. Vulg. *Spiritus*, idque fateor non malé. Sed Πνεῦμα, cuius hîc fit mentio, volui à πνοὴ distinguere, id est, symboli significatum ab ipso symbolo: quum alioqui πνεῦμα quoque pro flatu & vento interdum ponatur, vt Ioh. 3. 8. πνοὴ tamẽ pro Spiritu sancto nusquam, quod sciam: quod etiam alicubi obseruauit August. ¶ *Violenti*, βιαίας. Vulg. *Vehementis*, id est σφοδρᾶς.

3 *Instar ignis*, ὡσεὶ πυρός. Erasmus, *Tanquam igneæ*, ad vitandam amphiboliam. Nam si interpreteris, Tanquam ignis, non minus id possis in recto quàm in gignendi casu accipere. Atqui si ὡσεὶ ita conuertas vt nos fecimus hoc loco, illud incommodum vitaris, neque à Græcis deflectes, ¶ [*Qui*] *etiam sedit*, ἐκάθισέ τε. Ignis ille videlicet, id est ignis linguarum specie, quæ symbolum erant Spiritus sancti. Itaque eadem manet sentẽtia, siue legamus ἐκάθισε cum vetere interprete & Arabica versione, multísque codicibus Græcis: siue scribatur ἐκάθισαν cum Erasmo, adstipulante Syro interprete, & meo vetustissimo codice. August. tractatu in Ioh. 99. ad ignem retulit, vertens *Qui & insedit*, quæ constructio est maximè genuina.

4 *Alijs*, ἑτέραις. Vulgata, *Variis*, id est ποικίλαις. Alias autem linguas vocat quæ diuersæ essent ab ea quæ Apostolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap. 16. 7. nouas appellat. ¶ *Prout*, καθὼς. Alibi hanc particulam conuertimus per similitudinis aduerbium: hîc tamen καθὼς vim habet distributiuam, vt annotauimus Mar. 4. v. 33. „ Significat enim Apostolos nec temerè, nec fanaticorum „ instar, modo hac, modo illa lingua loquutos, sed magnam „ eorum rationem habuisse in quos incidebant: nihil denique dixisse nisi Spiritu sancto linguam ipsorum moderante, qui nullius est confusionis auctor. ¶ *Effari*, ἀποφθέγγεσθαι. vel *Eloqui*, vt Vulgata & Erasmus, qui rectè, meo iudicio, existimarunt præpositionem ἀπὸ non abundare. Nam ἀποφθέγγεσθαι proprie dicuntur ij demum qui sententiosa quædam & mirifica loquuntur: cuiusmodi erant quæ paulo pòst Lucas vocat μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ: item qui non tam ex se quam numinis afflatu & impulsu loquuntur sicut de prophetis scribitur 2. Pet. 1. 21. quod omnino Lucas significare hoc verbo voluit, & Latini Fandi vocabulo expressiore quàm Loquendi, declarant. Quanuis non semper hoc obseruetur.

5 *Habitantes*, κατοικοῦντες. Alibi τὸ κατοικεῖν sic conuertimus Habitare, vt distinxerimus à παροικεῖν, quod declarat Commorari. Sed hoc quidem loco videntur κατοικοῦντες genera. iter dici quicunque exteri eo tempore Hierosolymis versabantur: adeo vt non modò exteros comprehendat, qui sedes illic vt in vrbe maxima ac frequentissima posuerant, sed eos quoque qui studiorum ac religionis discendæ causa illic ad tempus commorabantur, quorum distributa fuisse collegia intelligimus ex iis quæ narrantur infrà 6. & 9. 9, & 9. 29. eos denique qui ex variis gentibus ad diem festum confluxerant. ¶ [*Eorum*] *qui sub cælo* [*sunt*,] τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Vulgata prætermisit articulum. Erasmus repetit ἐθνῶν, admonens etiam ad homines referri posse: quam sententiam vt magis probabilem sum amplexus. Est autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, vt Deut. 2. 25. & sic impletum est quod prædixit Es. 43, 5. & 6.

6 *Orto autem hoc rumore*, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης. Græca scholia φωνὴν interpretãtur de vehementi illo vẽti sonitu qui totam ciuitatem commouerit: alij nonnulli ad Apostolorum voces referunt. Ego verò φωνὴν malo accipere pro rumore quem idem noster Lucas ἦχον, id est Sonitum, simili prorsus ratione vocat suprà 4. 37, & φάσιν infrà 21. 31. Sed & illud notandum est, figuratè Lucam dixisse φωνῆς ταύτης, pro φωνῆς περὶ τούτου, id est hoc rumore, pro huius facti rumore: quod genus dicendi animaduertimus etiam Matth. 9. 26. ¶ *Confusa fuit*, συνεχύθη. Id est συνεταράχθη, vt vertit Syrus interpres, id est animis conturbata fuit & tantæ rei nouitate perculsa: quamobrem etiam Vulg. interpretatur, *mente confusa est*. Arabs autem videtur ad multitudinis affluentis concursum hoc verbum retulisse.

Καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ ἡμῶν ἐν ᾗ ἐγενήθημεν;

Πάρθοι καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καππαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν,

Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,

Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ.

Ἐξίσταντο δὲ πάντες καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς ἄλλον λέγοντες, Τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;

Ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, Ὅτι γλεύκους μεμεστωμένοι εἰσί.

Σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα,

8 Quomodo igitur nos audimus eos suā quisque lingua in qua nati sumus?

9 Parthi & Medi & Elamitæ, & qui incolimus Mesopotamiam, Iudæámque & Cappadociam, Pontum, & Asiam,

10 Phrygiam, & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est secundum Cyrenen, & aduenæ Romani, tum Iudæi tum proselyti,

11 Cretes & Arabes, audimus eos loquentes nostris linguis magnifica Dei *facta*.

12 Obstupescebant autem omnes, & hæsitabant dicentes alius ad alium, Quid hoc *rei* esse possit?

13 Alij verò cauillantes dicebāt, Vino dulci pleni sunt *isti*.

14 Cōsistens autē Petrus cū vn-

8 *Et quomodo nos audimus vnusquisque linguam nostram in qua nati sumus?*

9 *Parthi, & Medi, & Elamitæ, & qui habitant Mesopotamiam, Iudæam & Cappadociam, Pontum & Asiam,*

10 *Phrygiam, & Pamphyliam, Ægyptum & partes Libyæ quæ est circa Cyrenen, & aduenæ Romani, Iudæi quoque & proselyti,*

11 *Cretes & Arabes, audimus eos loquētes nostris linguis magnalia Dei.*

12 *Stupebant autem omnes & mirabātur adinuicem, dicentes, Quidnam vult hoc esse?*

13 *Alij autem irridentes dicebant, Quia musto pleni sunt isti.*

14 *Stans autem Petrus*

---

8 *Sua quisque lingua*, ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ. Probabilius est (inquit Erasmus) Apostolos sua lingua fuisse loquutos, & miraculo factum vt nemo non intelligeret, perinde acsi suam quisque linguam audisset. Itáne verò? sanè si ita est, miraculum non in ipsis Apostolis, sed in eorum auditoribus editum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis, implicat contradictionem. Esto. sed vbi hoc factum esse ab Apostolis narrat Lucas? Imò narrat Apostolos variis linguis loqui cœpisse, id est modò hac, modò illa, non tamen confusè aut furiosè, sed prout hic vel ille in varias gentes incederat, & prout expediebat, præeunte, & animum ac mentem moderante Spiritu sancto. Hic verò nihil video quod (vt ipse ait) contradictionem implicet. Sed hoc illi facilè cōdonari potest, veterum nonnullorum vestigia sequuto. Verùm quod subiicit, Nunquam legi hoc miraculi accidisse aliâs, nisi fortè semel atque iterum, veluti Act. 10, de familia Cornelij: & quum Paulus scribens Corinthiis, gloriatur se omnium illorum linguis loqui: id verò miror ab Erasmo dici potuisse. Puto enim omnibus vel mediocriter in illorum temporum historiis versatis constare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam sanationum & prophetiæ, in primis illis Ecclesiis ita viguisse vt etiam Spiritus sancti appellatio interdum eiusmodi donis tribuatur: sicut apparet ex iis quæ scribuntur infrà 8. c. 15, & 16. item 19. 2, & 6. item 1. Cor. 12. 13, & 14. Διάλεκτον autem vocant ferè Græci, peculiarem aliquam in eadem alioqui lingua loquendi diuersitatem. Sed hîc latiore significatione accipitur.

10 *Et aduenæ Romani, tū Iudæi tū proselyti*, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι. De verbo ἐπιδημεῖν, dicemus 2. Cor. 5. 6. Erasmo autem assentior in eo quòd Iudæos hîc tradit non ex gente dici, id est Iudææ incolas, quum eorum iam antea fecerit mentionem: sed ex religione simul & genere: à quibus Lucas distinguat proselytos, genere videlicet prophanos, religione factos Iudæos. vt diximus Matth. 23, 15. Id enim ita esse ostendit manifesta Iudæorum & proselytorum antithesis. Sed ab illo tamen duabus in rebus dissentio in huius loci explicatione. Primùm quòd solos Romanos hîc putet in Iudæos & proselytos distingui: deinde quòd Cretenses & Arabes, quorum postea fit mentio, ita putet ad priorem recensionem referendos, vt tamen ad solos proselytos pertineant, quasi ex Creta & Arabia nulli venerint genere Iudęi, quòd eò non perfugissent, sed tantùm proselyti. At ego libenter quæsierim cur Lucas eorum dūtaxat Iudæorum mentionem faceret qui Roma aduenerant & quî sit probabile nullos in Cretam aut Arabiā Iudæos profugisse, quum Damascus in Arabia censeatur: vbi tam frequēs erat synagoga, & tamen nullos nisi proselytos venisse. Sunt autem hæc, meo iudicio, nimiū absurda, quæ tamen ex illa interpretatione sequi necesse est. Existimo igitur quum Lucas tot gentium mentionem fecisset, has omnes postea in duo quasi hominum genera distinguere, nempe in Iudæos & proselytos: (hanc enim vocē vt in Ecclesia vsitatā retinere maluimus quàm ascititios vocare) ídque optima sanè ratione. Verisimile enim est, eos, qui quāuis inter gentes exteras essent dispersi, tamen erant origine Iudæi, & in patria lege educati, quemadmodum hodie, sic etiam eo tempore, & quidem multo magis stante adhuc illorum tēplo ac religione, si nō omnes, at certè plerosque, & eos præsertim qui Hierosolymam venire consueuerant, vernaculam Iudæorum linguam aliquatenus saltem tenuisse. Ideo Lucas, ne quis calumniaretur, Apostolos potuisse a diuersis gentibus sine miraculo intelligi, disertè dixit vnumquenque audisse Apostolos loquentes proprio eius regionis idiomate in qua natus esset, & in qua habitaret: deinde vt omnis calūniandi occasio præcideretur, proselytos etiam, id est eos qui ex prophanis gentibus ad Iudaismum erant conuersi, distinxit à Iudæis, id est ab iis qui iam inde à maioribus Legem Mosis erant professi. Quod autem ad Cretenses & Arabes attinet, quanuis isti distinctioni subiiciantur, tamen eadem conditione censendi sunt qua superiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recensione non magnam habuisse ordinis rationem, rei potius ipsi quàm oratoriis præceptis intentum.

Dubiū admodū.

11 *Magnifica Dei* [*facta*,] τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ. Heb. נפלאות [*niphlaoth*] vt diximus Luc. 1. 49.

12 *Quid hoc* [*rei*] *esse possit*, τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι; Vulgata & Erasmus ad verbum, *Quidnam vult hoc esse?* id est τί θέλει τοῦτο εἶναι; pro quo potius dicas Latinè, *Quid hoc sibi vult?* At ego putaui potentialem modum exprimendum esse. Neque enim duntaxat quærunt quid hoc sit rei, sed quò tandem futurum sit vt ista euadant. Ponitur autem τὸ θέλειν, ἀντὶ τοῦ δυνάσθαι, id est, Velle pro Posse. vt si in vernaculo sermone dicas, *Que peut estre ceci?* quam enallagē annotat Corinthus in Attica dialecto, vt in illo Platonis, τὰ χωρία οὐδέν μ' ἐθέλει διδάσκειν. & elegans est hoc dicendi genus, quod tamen Latinè non facile exprimas.

13 *Cauillantes*, χλευάζοντες. Vulgata & Erasmus, *Irridentes*, id est καταγελῶντες: quum τὸ χλευάζειν aliquid amplius significet, quod Latino Cauillandi verbo melius exprimitur. ¶ *Vino dulci*, γλεύκους. Vulgata & Erasmus, *Musto*. quod fateor quidem à Græcis γλεῦκος dici: sed quum hæc gesta sint ipso die Pentecostes, quo tempore nullum est mustum, malo in genere pro vino dulci & præstanti accipere: quemadmodum etiam videtur accipi עסיס [*hasis*] Esa. 49. 26, quum alioqui vinum recens expressum eo nomine declaretur, vt ipsa notatio declarat. nam mustum rarò & multo minus quàm vinum inebriare testantur philosophi. Siquis tamen malit de musto accipere, non magnopere repugno, quia testatur Lucas hæc dicta esse χλευαστικῶς, id est, cum vafra & maledica derisione. Syrus & Arabs interpretes addunt, καὶ μεθυσοι & ebrij.

14 *Consistens*, σταθείς. Id est cum constitisset, *s'estant arresté*. Vulgata, *Stans*. non satis expressé. Est enim Consistere, vt rectè obseruat Donatus in Terentium, audacter & cōstanter stare, quod vt in genere de eo dicatur qui gradum sistit, interdum etiam à metu vt Luc. 18, 11. hîc tamen constantem & præsentem Petri animum declarat.

ἐπῆρε τὴν φωνὴν αὐτῆς, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, καὶ εἰ κατοικοῦντες Ἱερουσαλὴμ ἅπαντες, τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥήματά μου.

Οὐ γὰρ, ὡς ὑμεῖς ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύουσιν· ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·

Ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου Ἰωήλ,

Καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις, (λέγει ὁ Θεὸς) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα· καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν καὶ αἱ θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐνυπνιασθήσονται.

Καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου, καὶ προφητεύσουσι.

Καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σημεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα καπνοῦ.

Ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σελήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν Κυρίου τὴν μεγάλην καὶ ἐπιφανῆ.

Καὶ ἔσται, Πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τούτους· Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀποδεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σημείοις οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

Joel 2.28 esa.44.3

decim, sustulit vocē suā, & affatus est eos, dicēs, Viri Iudęi, vósque omnes qui cōmoramini Hierosolymis, hoc vobis notum esto, & auribus percipite verba mea.

15 Non enim, vt vos existimatis, isti ebrij sunt, quum sit hora diei tertia:

16 Sed hoc illud est quod dictū est per Prophetam Ioelem,

17 ‖Et erit vltimis temporibus, (dicit Deus) effundam ex Spiritu meo in quamuis carnem: & prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.

18 Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

19 Et edā miracula in cælo sursū, & signa in terra deorsum, sanguinē & ignē & vaporē fumi.

20 Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquā veniat dies ille Domini magnus & illustris.

21 Et futurum est vt quicunque inuocauerit nomē Domini, seruetur.

22 Viri Israelitæ, audite sermones istos: Iesum illum Nazarenum, virum à Deo approbatū apud vos præstātibus factis & miraculis & signis quæ edidit per eum Deus in medio vestri, sicut & ipsi nostis,

cum vndecim, leuauit vocem suam, & loquutus est eis, Viri Iudæi, & qui habitatis Ierusalem vniuersi, hoc vobis notum sit, & auribus percipite verba mea.

15 *Non enim sicut vos æstimatis, hi ebrij sunt, quū sit hora diei tertia:*

16 *Sed hoc est quod dictum est per Prophetam Ioel,*

17 *Et erit in nouissimis diebus, (dicit Dominus) effundam de Spiritu meo super omnem carnem: & prophetabunt filij vestri & filiæ vestræ, & iuuenes vestri visiones videbunt, & seniores vestri somnia somniabunt.*

18 *Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.*

19 *Et dabo prodigia in cælo sursum, & signa in terra deorsum, sanguinem, & ignem & vaporem fumi.*

20 *Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, antequā veniat dies Domini magnus & manifestus.*

21 *Et erit, Omnis quicunque inuocauerit nomē Domini, saluus erit.*

22 *Viri Israelitæ, audite verba hæc: Iesum Nazarenum, virum approbatū à Deo in vobis virtutibus & prodigiis & signis quæ fecit Deus per illum in medio vestri, sicut & vos scitis,*

¶ *Affatus est*, ἀπεφθέγξατο. Vide suprà, 4. ¶ *Viri Iudæi*, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι. In hoc dicendi genere Latini solo epitheto contenti sunt, quum Hebræi & Græci addere soleant speciei nomen. ¶ *Qui commoramini*, οἱ κατοικοῦντες. Vide suprà 5. Manifestè certè Iudæos hîc opponit, id est Hierosolymitanos ciues, Iudæis extraneis qui ex variis regionibus ad diem festum conuenerant. ¶ *Auribus percipite*, ἐνωτίσασθε. Finxerūt hoc vocabulum Græci interpretes, quod respondet verbo Hebræorum האזין [*heezin*,] ac si dicas Inaurisate.

15 *Tertia*, τρίτη. Tertia videlicet ab orto sole.

* 17 *Erit*, γενηθήσεται Vel *Fiet*. quo dicendi genere solent Hebræi narrationes ferè suas omnes distinguere. Dies verò pro temporibus, itidem apud eosdem poni solent synecdochicè. ¶ *In quamuis carnem*, ἐπὶ πᾶσαν σάρκα. Ponitur hîc quoque caro pro homine, vt alibi sæpè annotauimus. Libenter autem retinuimus hunc Hebraismum, vt intelligatur opponi carni spiritum, id est rem præstantissimam rei planè fragili ac caducæ: quam tamen Dominus pro singulari sua bonitate dignetur excellenti Spiritus sui munere. Sed & illud annotandum est, πᾶσαν non propriè hoc loco conuerti Omnem, sed potius indefinitam esse particulam, vt res ipsa ostendit, & sequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matt. 4.23. & dicemus 1. Tim. 2.4.

19 *Edam*, δώσω. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Dabo*. Vide Matth. 24. c. 24. ¶ *Sursum*, ἄνω. Deest istud vt & κάτω, *deorsum*, apud Syrum & Arabem interpretes, vt & apud Ioelem: ac fortassis fuit cæli & terræ explicatio, quæ postea in contextum irrepsit. Hæc autem peculiariter refero ad Iudæorum gentem, cuius excidium aduersus Euangelij pertinaces contemptores mox sequuturum prædicitur, vt loquitur etiam disertè Christus Matth. 24. coniungens tamen illa cum vltimo illo die, quoniam eadem calamitas quæ olim Hierosolymam, tunc vniuersum orbem eiusdem indomitæ contumaciæ scelere reum opprimet.

5 22 *Iesum illum Nazarenum*, Ἰησοῦν Ναζωραῖον. Expressimus articulum, cuius vis est hoc loco διακριτική. Vocat autem Iesum Nazarenum Petrus, non vt cōmuni Iudæorum errori patrocinetur, sed vt de illo ipso Iesu hîc agi intelligant quem ipsi per contemptum solebant ita vocitare, & addita hac inscriptione crucifixerant. ¶ *A Deo*, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ. Id est, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ: quam enallagen annotauimus Matth. 11. c. 19, & 16 c. 21. Mar. 8. 31. Luc. 9. 23, & 17. 25.

¶ *Approbatum*, ἀποδεδειγμένον. Id est, (inquiunt Græca scholia) οἷον μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ Θεός, ὅτι ἀπὸ Θεοῦ ὤν. Id est, eiusmodi vt de eo ambigi non possit, & qui sit, iis operibus quæ per eū fecit Deus, tanquam necessariis demonstrationibus, comprobatus à Deo fuisse: quomodo accipitur idem verbum infrà 25. 7. Itaque fallitur Erasmus tum in eo quòd Veterem interpretem putat legisse ἀποδεδειγμένον, ab ἀπόδειγμα, tum etiam in eo quòd maluit interpretari exhibitū quàm approbatum. Similis error admissus est infrà 1. Cor. 2. 4.

¶ *Apud vos*, εἰς ὑμᾶς. Vel, *Inter vos*, atque adeo spectantibus vobis. siue vt paulo pòst subiicit, In medio vestri. Demosthenes, πρὸς στεφ. Παραπρεσβ. εἶπον εἰς ὑμᾶς ἃ μου ἠκούσατε. Idem, εἶπον πάντα ἐν τῷ δήμῳ. Vulg. *In vobis*. Erasmus, *Erga vos*, sed neuter (vt opinor) sensum est assequutus. ¶ *Præstantibus factis*, δυνάμεσι. Alibi consueuimus δυνάμεις conuertere virtutes, ob eam causam quam exposuimus Matth. 7. c. 22. hîc autem studuimus vitare amphiboliam, nequis pro δυνάμεσι scriptum putet ἀφετῆς: quod vocabulum nimis est dilutum.

23 *Præstituto*

Τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ Θεοῦ ἔκδοτον λαβόντες, διὰ χειρὸς ἀνόμων προσπήξαντες ἀνείλετε.

23 Hunc *inquam* definito illo consilio & ᵃ præstituto Dei deditum quum accepisset is, ᵃ manibus sceleratis ᵃ *cruci* affixum ᵃ interemistis.

23 *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum per manus iniquorum affigentes interemistis.*

Οὗ ὁ Θεὸς ἀνέστησε, λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ' αὐτοῦ.

24 Quem Deus excitauit, solutis ᵃ doloribus mortis, ᵃ eo quòd fieri non poterat vt ipse ab ea retineretur.

24 *Quem Deus suscitauit solutis doloribus inferni, iuxta quòd impossibile erat teneri illum ab eo.*

Δαβὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτόν, Προωρῶμην τὸν Κύριον ἐνώπιόν μου διὰ παντός, ὅτι ἐκ δεξιῶν μου ἐστίν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.

25 ‖ Dauid enim dicit de eo, Prospiciebam Dominum coram me semper: quoniam est mihi ad dexteram, ne concutiar.

25 *Dauid enim dicit in eum, Prouidebam Dominum in cõspectu meo semper, quoniam à dextera est mihi, ne commouear.* Psal. 16.8

Διὰ τοῦτο εὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιάσατο ἡ γλῶσσά μου· ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκηνώσει ἐπ' ἐλπίδι·

26 Propterea oblectatum est cor meum, & exultauit lingua mea: atque adeo caro mea ᵃ commorabitur ᵃ cum spe.

26 *Propter hoc lætatum est cor meum, & exultauit lingua mea: insuper & caro mea requiescet in spe:*

Ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν

27 Quoniam non derelinques

27 *Quoniam non derelin-*

23 *Præstituto*, προγνώσει. Id est προνοίᾳ, siue præeunte, id est æterno decreto. de quo vide Rom.8.29. Cognitionis enim vocabulo non est quòd cum Epicureis otiosam aliquam in Deo rerum futurarum cognitionem imaginemur: quum prouidentia Dei nec debeat, nec possit ab eiusdem definito consilio ac decreto diuelli, vt hodie nonnulli se facere dictitant, ne Deum videantur malorum auctorem facere. Absit verò à nobis hæc blasphemia. Sed absit vicissim vt quicquam Deo vel conniuente vel inuito fieri aut accidere dicamus. Certè nullum vsquam facinus in terris editum est quod cum Iudæ perfidia & Iudæorum scelere sit comparandum: & tamen apertè dicit Spiritus sanctus Deum non modò hæc futura cognouisse ab æterno, sed etiam æterno & immutabili suo consilio in optimum finem definiuisse. Et nisi hoc fateamur, necesse est vt in nostra redemptione consilium Dei non interuenisse dicamus. An verò propterea vel innocens Iudas, vel eius sceleris causa seu particeps Dominus? Minimé. Nam bene semper agit Dominus, quibuscunque vtatur instrumentis: & in eodem opere aliud agit bonus Deus, mundum sibi in Filio reconcilians: aliud verò Iudas, sanguinem innoxium prodens. Nos igitur non pudeat Spiritus sancti sermonem vsurpare. Quòd siquid humana imbecillitas obganniat, Deo nihilominus summæ iustitiæ gloriam tribuamus, nobis totam culpam adscribamus. ¶ *Manibus sceleratis*, διὰ χειρὸς ἀνόμων. Vulgata & Erasmus, *Per manus iniquorum.* Hæc autem nonnulli cum nomine ἔκδοτον coniungunt, quo modo distinctus est hic locus in plerisque codicibus. Sed præterquam quòd præpositio διὰ non satis commodè connecti potest cum illo nomine, aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit sententia si adscripta distinctione post λαβόντες, (sicut in Græcis scholiis adscribitur) ista potius cum sequentibus construantur: nempe vel cum participio προσπήξαντες, vt Iudæis Petrus hoc quoque scelus obiiciat quòd Christum in manus profanorum hominum, id est Pilati & militum Romanorum dederint ad necem: vel cum verbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus est ac si sua manu interfecisset. Quod autem attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adiunctum articulum, apparet non esse subaudiendum ἀνθρώπων, vt conuertas *Per manus* [*hominum*] *iniquorum*, sed potius ita accipiendum vt sumus interpretati. ¶ [*Cruci*] *affixum*, προσπήξαντες. Vulg. *Affigentes*, neglecto tempore. Nam quòd in quibusdam exemplaribus legitur Affligentes, factum est librariorum negligentia, vel sciolorum audacia. Castellio vertit, Ad palum alligatum: falsa & inepta interpretatione. ¶ *Interemistis*, ἀνείλετε. Vide Luc.22.2.

24 *Doloribus mortis*, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου. Vulgata, *Inferni*, ᾅδου. vt legit etiam Epiphanius in Anchorato, qui tamen ἐν αὐακεφαλαιώσει legit θανάτου. Syrus quoque & Arabs retinent eam vocem nempe שאול [*scheol*] quam mox ipse Lucas interpretatur ᾅδου. Vtrouis autem modo legas, idem significabitur, quum vnum altero exponatur, Psal.18.5, & 6. Sed locus iste mihi quidem videtur obscurior quàm præ se ferat. Nec enim fas est arbitrari Christum, quum semel spiritum emisisset, in vllis doloribus fuisse postea versatum. Itaque quum mors finem cruciatibus ipsius attulerit, quî dici potest solutis seu mortis seu inferorum doloribus resurrexisse? Græci, vt hunc nodum expedirent, subtilem quidem sed parum solidam expositionem sunt commenti. sic enim dolores mortis explicant, quasi mors ipsa per prosopopœiam dicatur quodammodo partus doloribus laborasse, quum Christum inclusum teneret. At ego dolores mortis pro morte dolorum corporis & cruciatus animi plena accipio: sicut Abominatio vastationis pro Abominanda vastatione accipitur, Matth.24.15.& Damnatio meretricis pro Damnanda meretrice, Apocal.17 1, ex Hebræorum idiotismo. Deinde quanuis corpus in sepulchro iacens, omnis doloris atque adeo omnis sensus expers esset (quum verè ac certò Christus mortuus sit) tamen quum mors ipsa nihil aliud esse videretur quàm ipsorum cruciatuum ac dolorum quasi victoria ac plenum imperium, Christus meritò dicitur tum demum dolores istos lethales ac mortiferos superasse, quum mortuus mortem vicit, vt in æternum cum suis Deo viuat. Præterea annotandum est, apud Hebræos vnum idémque vocabulum modò dolorem, modò funem significare, leui tãtùm vnius puncti discrimine. Nam חבל [*chebel*] cum seri & segol Græci ὠδῖνα. id est partus dolorem: חבל [*chebel*] cum duobus segolin, σχοινίον id est funem, interpretantur. quòd si mihi liceret grammaticorum auctoritatem in dubium vocare, sanè dicerem non minus חבל [*chebel*] cum quinque punctis, quàm חבל [*chebel*] cum sex, declarare funem, & quicquid illud est quo aliquid vincitur: nec pro dolore seu morbo aliter quàm translatitiè accipi: ídque ita esse apparet ex eo quòd 2.Sam.22.6, & Psalm.18.6. quum priore loco scriptum sit חבלי שאול [*cheble scheol*,] subiicitur מקשי מות [*mokesche maueth.*] Scimus autem hanc consuetudinem esse Dauidis, vt plerunque pars vna versiculi alteram explicet: vt mihi quidem probabile videatur, חבלי & מקשי [*cheble* & *mokesche*] idem prorsus declarare. Suspicor igitur. Petrum, quum ad hunc Dauidis locũ alluderet, חבלי שאול [*cheble scheol*] id est vincula mortis dixisse, Lucam autem Græcam editionem sequutum, pro δεσμοὺς conuertisse ὠδῖνας. quod si ita est, conuertemus, Solutis vinculis mortis, & optimè conueniet tum participium λύσας, tum etiam verbum κρατεῖσθαι. nihil tamen velim mutare ex cõiectura. Simile quiddam in eadem voce accidisse videtur Zach.11.7. vt ibi annotat doctissimus interpres. ¶ *Eo quòd*, καθότι. Vetus interpres, *Iuxta quod*, barbarè & obscurè. Erasmus, *quatenus*, ambigué. Nam si pro καθ' ὅσον, id est in quantum, accipias, non conueniet sententia. Iidem multo rectius sunt interpretati, Luc.1.7. 26 *Commorabitur*, κατασκηνώσει. Heb. ישבן [*Iisbon*] In sepulchro videlicet, vbi reposita dicitur κοιμᾶσθαι dormire, sicut in tabernaculis tamen, non vt in fixo domicilio, quamobrem melius conuenire Commorationis vox quàm Habitationis mihi quidem visum est. Nã sic quoque corpus, cuiusmodi nunc est, dicitur tabernaculum 2.Cor.5, 4.& 2.Pet.1,13. ¶ *Cum spe*, ἐν ἐλπίδι. Vulg. & Eras. *In spe*. improprié.

μου εἰς ἅδου, οὐδὲ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθορά.

Ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου.

Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστιν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης.

Προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς

animam meam apud inferos, nec sines Sanctum illum tuum sentire corruptionem.

Notas mihi fecisti vias vitæ, replebis me iucunditate in tui conspectu.

Viri fratres, licet liberè dicere apud vos de patriarcha Dauid, ‖ eum & obiisse & sepultum esse, & monimentum eius esse apud nos ad hunc vsque diem.

Propheta igitur quum esset,

ques animam meam in inferno, nec dabis Sanctum tuũ videre corruptionem.

Notas mihi fecisti vias vitæ: replebis me iucunditate cum facie tua.

Viri fratres, liceat audenter dicere ad vos de patriarcha Dauid, quoniã & defunctus est, & sepultus est, & sepulchrum eius est apud nos vsque in hodiernum diem.

Propheta igitur quum

3.Reg.2.10. infrá,13.36.

27 *Animam meam apud inferos*, τὴν ψυχήν μου εἰς ἅδου. Qui propria significatione hoc vocabulum sunt interpretati, & per inferos intellexerũt locum quem vulgò vocamus *les enfers*, quasi eò reipsa descenderit Spiritus Christi, & ita suum, quem appellant, limbum fabricarunt, valde profectò sunt hallucinati, quum nihil eiusmodi testetur Scriptura: & Descendere ad inferos propriè quidem significet sepulchro condi, translatitiè verò de iis dicatur qui summis vel animi vel corporis doloribus ita opprimũtur, vt sint vltimo exitio proximi, vt Gen.37.v.35, & 42.v.38, 1. Sam.2.v.6, Psal.18.v.6, & 49.v.15. & alibi passim. Nam certè Hebræis שאול [*scheol*] idem propria significatione declarat atque בור [*bor*] & קבר [*keber*,] & שחת [*schachath*] quo vtitur Dauid in altero huius versiculi membro. quanuis Genebrardus id inficietur impudenter. Græci ἅδου verterunt, quasi tenebrosum locum dicas. Fateor tamen etiam de profundissimis illis subterraneis locis idem vocabulum interdum dici, quos alibi Scriptura vocat Abyssum, vnde etiam portæ inferorum nominantur Matth.16. v.18. & diues ille apud inferos collocatur in summo cruciatu, Luc.18.v.23. & rogant dæmones ne mittantur in abyssum, Luc.8.v.31. Sed quid quisque locus ferat diligenter animaduertendum. Dico igitur nunquam prætermissuros fuisse Euangelistas istiusmodi historiam descensus animæ Christi ad inferos, & arbitror (quod cum veterum pace dictum sit) somnia esse quæcunque de hac re apud illos commemorantur. Nam hic locus eò non spectat, vt apparet ex verbis ipsius Petri vers.29, vbi duntaxat mortis, sepulturæ & corruptionis Dauidis meminit: minimè certè, vt plena esset illius cum Christo collatio, prætermissurus illos inferos in quibus tandiu derelictus fuerit Dauid. Et quod attinet ad locum 1. Pet.3.v.19, nihil eiusmodi ibi significari, suo loco ostẽdemus. Sed eum errorem auxit quidam nõ ita pridem mirum in modũ, ausus scribere Christi animam verè ad loca illa puniendis reprobis destinata peruenisse, & ibi quoque pœnas nostris peccatis debitas luisse. Nam (inquit) alioqui non erit plena ipsius pro nobis satisfactio. Atqui si verum hoc esset, ne corpori quidẽ parcendum erat, & totus Christus ad inferos illos erat detrudendus, quum peccati stipendium sit mors æterna, non animæ tantùm respectu, sed etiam corporis. Quid verò? quum diceret Christus, *Tristis est anima mea vsque ad mortem*, quum sanguinis grumos sudaret, quum sese contentissima voce quereretur à Deo suo derelictum, annon luebat ipsius anima pœnas nostris peccatis debitas? Sed ad rẽ tandem venio. Dico igitur שאול [*scheol*] hoc in loco propria significatione accipiendum pro sepulchro & ANIMAM MEAM, vel loco pronominis ME accipi, sicut vulgo dicimus *ma personne*: vt dicitur Deus iurasse per animam suam id est per seipsum, Amos 6,8. & interfici dicitur anima, vt Ezec.41,15, vel pro VITAM MEAM, quæ quodamnodo videtur sepulchro obrui quandiu corpus illic mortuum iacet: vt quod dicit idem Propheta Psal.33. v.19, animam erui à morte. & Psal.89.v.49, erui animam è manu שאול [*scheol*,] id est sepulchri, sit vera huius loci explicatio. Nam ibi quoque Græcus interpres sic habet, Τίς ἐστιν ἄνθρωπος ὃς ῥύσεται τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐκ χειρὸς ἅδου; Denique simplicissima videtur expositio, quum cadauer in sepulchro deponatur, vt idem quoque dicatur in sepulchro non deseri. Neque enim Petrus hic disputat de animi immortalitate, sed de corporis resurrectione, eáque eiusmodi vt nulla præcesserit corruptio: quam resurrectionem Dauid non sibi (quem constat mortuum, sepultum & in sepulchro in puluerem redactum fuisse) sed Christo tribuit. Ac ne quis cauilletur, me inter istas interpretationes veluti fluctuare, animaduertat lector, quamcunque istarũ trium sequatur, eandem manere sentẽtiam. נפש [*nephesch*] autem, id est ANIMAM, & pro eo quod vulgo *personne* vocamus, & pro VITA non minus frequenter accipi, quam pro altera illa hominis parte, nemo inficiabitur qui fuerit in sacris libris versatus. Pro mortuo homine vsurpari negat quidẽ Castellio, atque adeo nomine שאול [*scheol*] sepulchrum significari. Quid enim nõ audent summè impudentes & nullo iudicio præditi homines? Ego verò, & Hebræos & rationem ipsam sequutus, affirmo נפש [*nephesch*] pro cadauere poni Leuit.19.v.27, & 21.v.1, & v.11, & Num.5.v.2, & 9.v.10. & Agg.2,14. sic enim Hieronymo * etiam explicante. Sed & animã Latinè dici de homine defuncto probatur ex Virg.lib.Æneid.11. *Ite ait: Æneas, Egregias animas quæ sanguine nobis Hanc patriã peperere suo.* Itaque in priore nostra editione rectè interpretatus eram, NON DERELINQVES CADAVER MEVM IN SEPVL. quod tamen nunc mutaui, vt iis obsequar qui conquesti sunt me à Græcis verbis discessisse, & nomine Cadaueris, (inscitia certè potius Latini sermonis quàm recto vllo iudicio) offenduntur. ¶ *Sines*, δώσεις. Heb. תתן [*titiẽ*:] quod etiam accipitur αὐτὸ τοῦτο ἐᾷν, καὶ συγχωρεῖν, vt Gen.31.7. Vulg. ad verbum, *Dabis*. ¶ *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. id est, Me qui sum tuus ille SANCTVS. Cæterùm in Hebræo contextu non scribitur קדוש [*kadosch*,] sed חסיד [*chasid*] quod munificum & ad benefaciendum propensum declarat: hîc verò & aliis multis locis, meo quidẽ iudicio, passiuè accipitur, & eum significat quem Deus singularibus beneficiis affecerit, quem Gallicè vocamus *fauorit*. ¶ *Sentire*, ἰδεῖν. Heb. לראות [*liroth*.] Vulgata & Erasmus ad verbum, *Videre*. Sed alibi diximus Videre interdum accipi pro αἰσθάνεσθαι, atque adeo pro πάσχειν, vt Ioh, 8.51. ¶ *Corruptionem*, διαφθορά. Græci interpretes rectè omnino hunc locũ expresserunt. Nam שחת [*schachath*] apud Hebræos ideo significat sepulchrum, quòd corpora corrumpat. Itaque dici quidem potest Dominus vidisse שאול [*scheol*,] vel בור [*bor*,] vel קבר [*keber*,] non autem שחת [*schachath*,] nisi ἀκύρως accipias: ac proinde Syrus & Arabs interpretes rectè vsurparũt vocem Hebræam כלה [*chalah*] quæ consumptionem declarat, siue quòd alicui rei finem imponat.

28 *Notas mihi fecisti*, ἐγνώρισάς μοι. Id est, aditum mihi ad verã vitã patefecisti: me denique fecisti veræ vitæ participẽ. Nam in hoc dicendi genere, cuius plurima extãt exẽpla, præsertim in Psalmis, docere dicitur Deus quos donorum suorũ participes facit. ¶ *Replebis me*, πλήσεις με. Hebr. שבע [*sabah*.] Itaque suspicor initio fuisse scriptum πλήρωσις, ita vt subaudiatur verbum ἐστι. *Est*, vt habent Hebræa, vel πλήρωσις εὐφροσύνης, sub. εἰσί, & pronomẽ με postea irrepserit: quanuis sic etiam legant Syrus & Arabs interpretes. Itaque μετὰ τοῦ προσώπου σου conuerti *In tui conspectu*.

29 *Licet*, ἐξόν. Id est ἔξεστι, ex Hebræorum idiotismo omnibus noto. Erasmus autem putauit hoc absolute poni, vt ferè solet apud Atticos. Ideo vertit, *Quandoquidem licet*: sed non satis cohærente versiculi sequentis constructione. ¶ *Ad hunc vsque diẽ*, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. Prodigiosum est tot barbaros & crudelissimos hostes qui vrbẽ postea euerterũt, regio sepulchro pepercisse: & fortassis non vana est eorũ coniectura, qui instaurata vrbe putant fuisse quoque regũ monumenta renouata. Sed quod scribit Iosephus de immẽsis thesauris tot seculis post sepultũ Dauidẽ & toties euersam vrbẽ, primùm ab Hyrcano, deinde ab Herode ex illius sepulchro erutis, mihi ne verisimile quidem videtur.

29 *Inter cin-*

ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

Προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅτι οὐ κατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν.

Τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ Θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες.

Τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ Θεοῦ ὑψωθεὶς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ ἀκούετε.

Οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς· λέγει δὲ αὐτὸς, Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

Ἀσφαλῶς οὖν γινώσκετω πᾶς οἶκος

& sciret ‖ Deum iureiurando sibi iurasse, fore vt ex fructu lumbi ipsius, quod ad carnem attinet, Christum excitaret, *quem* collocaret super eius throno:

31 Præscius loquutus est de resurrectione Christi, ‖non derelictam esse apud inferos animã eius, neque carnem eius sensisse corruptionem.

32 Hunc Iesum excitauit Deus: cuius *rei* omnes nos sumus testes.

33 Itaque dextera Dei euectus & promissum Spiritum sanctũ adeptus à Patre, effudit hoc quod vos nunc spectatis & auditis.

34 Nec enim Dauid ascendit in cælos: sed dicit ipse, ‖ Dixit Dominus Domino meo, Sede ad dextram meam,

35 Vsquedum ponam inimicos tuos scabellum pedũ tuorũ.

36 Certò sciat ergo tota domus Israelis quòd Deus hũc fecerit

esset & sciret quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius: Psal. 131. 11

31 *Prouidens loquutus est de resurrectione Christi, quia neque derelictu est in inferno, neque caro eius vidit corruptionem.* Psal. 16.10 infrà 13.55

32 *Hunc Iesum resuscitauit Deus, cuius omnes nos testes sumus.*

33 *Dextera igitur Dei exaltatus, & promissione Spiritus sancti accepta à Patre, effudit hunc quem vos viuetis & auditis.*

34 *Non enim Dauid ascẽdit in cælum: dicit autem ipse, Dixit Dominus Domino meo, Sede à dextris meis,* Psal. 110.1

35 *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

36 *Certissimè sciat ergo omnis domus Israel, quia*

---

30 *Iureiurando iurasse*, ὅρκῳ ὤμοσεν. Hebraicas eiusmodi repetitiones, quibus etiam interdum Attici vtuntur, alibi annotauimus non mediocre pondus addere sententię. Itaque dicitur Dominus iureiurando iurasse: id est, non simpliciter, sed solenni quadam formula & conceptis verbis, Dauidi promisisse id de quo agitur. ¶ *Ex fructu lumbi ipsius*, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. Hebraica veritas Psalmo 132 habet מפרי בטנך [*mippeni bitnecha*,] id est ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, *è fructu ventris tui*. vt verterunt etiam Græci. Vocant autem Hebræi sobolem fructum ventris, quibus verbis beata Maria virgo hîc significatur. ¶ *Quod ad carnem attinet Christum excitaturum*, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν Χριστόν. In OEcumenij scholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & subiicitur hoc membrũ proximè sequenti, hoc modo videlicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ὅτι τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν Χριστὸν, προϊδὼν ἐλάλησεν, quam lectionem non video cur amplecti non liceat, si καθίσαι & ἀναστῆσαι significatione futuri accipias, (vt sunt apud Hebræos frequentes istæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum participio προϊδὼν coniungas. Certè vt hanc lectionem non improbem, duæ causæ faciunt, vna, quòd nisi ita legas, videtur discerpi testimonium ex Psalmo 132, petitum: altera, quòd verbum ἀναστήσειν videtur melius præsenti argumento quadrare, si de resurrectione Christi accipiatur, quàm si ad Christi aduentum referas. Postremò sicut εἰδὼς ad iusiurandũ illud pertinet, ita videtur aliquid desiderari quod cum participio προϊδὼν cõnectatur. Scio tamen non deesse quæ istis opponantur. Videtur enim Petrus cum versiculo illo 11. Psalmi 132, coniungere quod scriptũ est 2. Sam. 7. 11. vbi vtitur Propheta verbo קום [*Kum*,] pro quo Græci interpretes verterunt ἀναστήσω. Neque quicquam impedit quominus verbum ἀνιστάναι hoc etiam loco de resurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Christum verè genuisse (id est reipsa quòd filius ipsius esset comprobasse) Pater eo die quo illum suscitauit à mortuis, vt interpretatur Paulus Rom. 1. 4, & infrà 13. 33. Postremò participium προϊδὼν commodissimè cũ iis quæ sequuntur construi potest. Itaque eam lectionem sum amplexus quam in omnibus vetustis codicibus inueni. Notandum est tamen, in Vulgata editione totum hoc membrum deesse. Sic enim in ea legitur, *Quia iureiurando iurasset illi Deus de fructu lumbi eius sedere super sedem eius: prouidens loquutus est.* neque hanc particulam etiam legit Irenæus hunc locum citans lib. 3. cap. 12. Arabs autem interpres legit, Ἐγὼ ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος σου ἀναστήσω, καθίσαι ὅτι τοῦ θρόνου σου. id est, *Ego ex fructu lumborum tuorum excitabo [quem] in throno tuo collocem*, vt & Syrus. Postremò sciendum est, Carnis appellatione serui formam intelligi, quã accepit Filius Patri æqualis: id est veram hominis naturam, non tamen quatenus corrupta est, sed duntaxat quatenus res est à Deo creata ex Mariæ substantia, vt fieret Adam secundus è cælo in Spiritum viuificantem.

¶ [*Quem*] *collocaret*, καθίσαι. Hebr. להשית [*leaschith*.] Vulgata & Erasmus Sedendi verbo vti maluerunt: sed mihi quidem videtur verbum actiuum respõdere verbo אשית [*aschith*,] quo vtitur ipse Dauid Psal. 132. 11.

32 *Cuius* [*rei*,] οὗ. Sic placuit interpretari, quasi videlicet neutro genere ponatur, potius quàm vel ad Christum, vel ad Deum referre: quæ tamen expositiones possunt etiam conuenire.

33 *Dextera*, τῇ δεξιᾷ. Hebr. בימין [*beiamin*] pro virtute ac potentia, vt Psalmo 44. 4. Arabs autem interpres legit, πρὸς τὸν δεξιὰν, ad dextram. vt Eph. 4. 10. ¶ *Et promissum Spiritum sanctum adeptus*, τὸν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαβὼν. Vulgata & Erasmus, *Promissione Spiritus sancti accepta:* quem Hebraismum exposuimus Matth. 24. 15, & suprà v. 24. ¶ *Hoc*, τοῦτο. Id est hoc linguarum donum, & mirificam arcanorum Dei cognitionem. Vulgata, *hunc*, videlicet Spiritum sanctum. Subaudiuit enim τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Sed illud malo quod etiam apertè dicitur infrà 38, & à Syro & Arabe interpretibus hîc exprimitur, vt qui legerint τοῦτο τὸ δῶρον.

34 *Ascendit in cælos*, ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς. Corpore videlicet putrefactioni sepulchri exẽpto, sed inde liberato, & in cælos, i. sursum, ad cælestem & æternam vitam euecto. Nam alioqui Spiritus in Domino morientium Christo aggregari testatur illud Pauli, Cupio dissolui & esse cum Christo, & quod ait Christus de Abrahæ sinu. Sed hîc agitur de prærogatiua Christi ad quem propriè refertur Psalmus 16, figuratè verò ad Dauidem: neque id sine exceptione: & hinc etiam liquet quàm hallucinati sint qui aliud quàm sepulchrum per Scheol intellexerunt, & per Animam in sepulchro aliud quàm corpus in sepulchro depositum.

35 *Ponam*, ἂν θῶ. Hebraismus, pro reddam & efficiam, vt declarauimus Matth. 22. 44.

36 *Fecerit*, ἐποίησε. Id est, Constituerit & in eam dignitatem euexerit: vt siquis dicatur rex aut potens imperator factus. Nam Christi nomen vt alibi passim, ita etiã hoc in loco Regem à Deo vnctum & designatũ declarat, vt norint Iudæi Iesum ideo Christum vocatum quòd reuera talis esset. Quod igitur Arriani hunc etiam locum proferebant vt docerent tempus fuisse quo Christus non erat, siquidem eum fecit Deus, ita est non modò impiè,

ſed etiam ineptè dictum, vt ne mereri quidem reſponſum videatur. Nam præterquam quòd in hac tota concione Petrus de Chriſto ſecundum carnem loquitur, quatenus videlicet mortuus ac ſepultus reſurrexit, & in cælos aſcendit, nimirum ſeſe iſtorum ruditati accommodans, illud etiam conſtat, Faciendi verbum hoc loco non referri ad οὐσίαν, ſed ad ſtatum & dignitatem ſummam, in quam eſt Chriſtus euectus, ſicùt deſcribit Apoſtolus Eph.2.v.21, & 4.v.10, & Phil.2.v.9, & 10.

Ισραὴλ ὅτι Κύριον καὶ Χριστὸν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε.

Ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί;

Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτοὺς, Μετανοήσατε, & βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν· καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου Πνεύματος.

Ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν.

Ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, Σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

Οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν· καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι.

Ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, & τῇ κοινωνίᾳ, καὶ τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, & ταῖς προσευχαῖς.

Dominum & Chriſtum, ¶ hunc ipſum *inquam* Ieſum, quem vos crucifixiſtis.

37 ¶ Qui verò hæc audierunt cõpuncti ſunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?

38 Petrus autem ait ad eos, Reſipiſcite, & baptizetur vnuſquiſque veſtrûm ¶ in nomen Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorum: & accipietis donum Spiritus ſancti.

39 Vobis enim *facta eſt* ¶ promiſſio, & liberis veſtris, & omnibus ¶ longè pòſt *futuris*, quoſcũque videlicet adnocauerit Dominus Deus noſter.

40 Aliiſque ſermonibus plurimis ¶ obteſtabatur, & exhortabatur *eos*, dicens, ¶ Seruamini ex natione iſta praua.

41 Qui ergo libenter receperunt ſermonem eius, baptizati ſunt. & ¶ additæ ſunt *Eccleſiæ* die illo animæ quaſi ter mille.

42 Erántque perdurãtes in doctrina Apoſtolorum, ¶ & communicatione, ¶ & fractione panis, & precibus.

& Dominum meum & Chriſtum fecit Deus, hunc Ieſum quem vos crucifixiſtis.

37 *His autẽ auditis cõpuncti ſunt corde, & dixerũt ad Petrũ & ad reliquos Apoſtolos, Quid faciemus viri fratres?*

38 *Petrus verò ad illos, Pœnitẽtiam (inquit) agite, & baptizetur vnuſquiſque veſtrum in nomine Ieſu Chriſti in remiſſionem peccatorũ veſtrorum: & accipietis donum Spiritus ſancti.*

39 *Vobis enim eſt repromiſſio, & filiis veſtris, & omnibus qui lõgè ſunt, quoſcunque adnocauerit Dominus Deus noſter.*

40 *Aliis etiam verbis plurimis teſtificatus eſt, & exhortabatur eos, dicens, Saluamini à generatione iſta praua.*

41 *Qui ergo receperũt ſermonẽ eius, baptizati ſunt. & appoſitæ ſunt in die illa animæ circiter tria millia.*

42 *Erant autem perſeuerantes in doctrina Apoſtolorum, & communicatione fractionis panis & orationibus.*

¶ *Hunc ipſum [inquam] Ieſum*, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν. In ſuperiore membro fieri poteſt vt redundet pronomen αὐτὸν, ex idiotiſmo Hebræorum. ideo etiam expunxit Eraſmus. Sed quum poſt ἐποίησε adſcripta ſit diſtinctio in omnibus codicibus, puto hic non redundare, & hæc potius per epanalepſin explicãda: cuius exempla annotauimus Iohan.1.16, & alibi ſæpe.

* 37 *Qui verò hæc audierunt*, Ἀκούσαντες δὲ ſub. ταῦτα, pro οἱ δὲ ἀκούσαντες, vt infrà 4.24. vide infrà 19,5.

38 *In nomen Ieſu Chriſti*, ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id eſt dans Chriſto nomen, cuius mortis ſepulturæ ac reſurrectionis ſimus in baptiſmo participes, cum peccatorum remiſſione. Nec enim hoc declarat formulam baptiſmi, ſed finem & ſcopum. Deeſt tamen hoc membrum apud Syrum interpretem.

39 *Promiſſio*, ἐπαγγελία. Vel, *Pollicitatio*. Neque enim deſunt qui inter Polliceri & Promittere hoc diſcrimen ſtatuant, quaſi illud de eo quod vltro promittas, iſtud verò de mutua ſtipulatione dicatur. Eſt autem notanda hæc propria ſignificatio ἐπαγγελίας à doctiſſimo Budæo obſeruata, quæ gratuitum Dei promiſſum declarat. Vulgata & Eraſmus *Repromiſſionem* interpretantur, neſcio qua ratione adducti. ¶ *Longè poſt [futuris,]* τοῖς εἰς μακρὰν ſub. ἐπιδημοῦσι. vt hoc ſit pro quo paſſim dicitur, In generationem & generationem, vel in ſecula ſeculorum, ſiue in mille generationes, Exod. 20. 6. Vulgata & Eraſmus, *qui longè ſunt*, τοῖς μακρὰν ſub. οὖσι. quod in nullis exemplaribus inueni, nec facilè admiſero. Opponuntur enim τοῖς ἐγγὺς nõ εἰς εἰς μακρὰν, ſed εἰς μακρὰν, τοῖς ἐγγὺς, id eſt iis qui prope, Iudęis videlicet, ij qui procul, Gentes nimirum, Eſa.57.19, interprete Paulo Eph.2.17. Gentium autem vocationis arcanũ Petrus nondum norat, nec etiam ſi noſſet, tunc Iudæis adhuc nouitiis id patefieri expediebat.

40 *Obteſtabatur*, διεμαρτύρετο. id eſt, Interpoſita Dei auctoritate, atque adeo per ipſius Dei nomen, monebat, vt præſcribit Timotheo ſuo Paulus 2.Epheſ.2.14. Vulgata & Eraſmus, *Teſtificatus eſt*. id eſt palàm ac apertè teſtatus: quę ſignificatio videtur hoc quidẽ loco non ſatis expreſſa. ¶ *Seruamini*, σώθητε. Id eſt eripite vos, vt vertit Arabs, ſicut vulgò dicimus, *ſauuez vous*. Hebr. השמרו [*hiſchſchameru*] in Niphal reciproca tranſitione, pro quo Vulgata vertit *Saluamini*, barbaré. Sed expreſſè vſus eſt hoc verbo Lucas, vt oſtenderet ipſarum animarum ſalutem poſitam eſſe in diſceſſione à prophanorum cœtibus.

41 *Additæ ſunt (Eccleſiæ)* προσετέθησαν. Suppleui Eccleſiæ vocem ex verſ. huius cap. vltimo.

42 *Et communicatione*, καὶ κοινωνίᾳ. Variat huius loci ſcriptura. Vetus enim Latinus interpres legit, καὶ κοινωνίᾳ κλάσεως τοῦ ἄρτου καὶ ταῖς προσευχαῖς, *& communicatione fractionis panis & precibus*. Syrum autem interpretem apparet legiſſe, καὶ ἐκοινώνουν ἐν ταῖς προσευχαῖς καὶ τῇ κλάσει τῆς εὐχαριστίας, *Et communicabant in precibus & fractione Euchariſtiæ*. quod etiam ſequitur Arabs interpres, eo excepto quòd pro τῆς εὐχαριστίας habet τοῦ ἄρτου. Hæc autem vtraque cõdem recidunt, & explicant duas iſtius communicationis ſpecies, preces videlicet & cibi ſumptionem in communi cœtu: quod mihi maximè probatur. Quod ſi quis præferre malit receptam lectionem, in qua etiam nihil volui immutare, iſtius κοινωνίας nomine, à fractione panis & precibus in illo communi cœtũ haberi conſuetis diſtinctæ, ſignificata fuerit illa facultatum communicatio, & alia Chriſtianæ charitatis officia. ¶ *Et fractione panis*, καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου. Nouum genus dicendi in re noua vſurpãdum fuit. Nouum autem appello, Græcorum ac Latinorum auribus inauditum, priuſquam Chriſti Eccleſiæ accenſerentur. Cæterùm apparet, ex Hebræorum more, (qui panis appellatione omnem cibum intelligunt, & panibus vtebantur latioribus ac minus ſpiſſis, vt frangerentur potius quàm cultris ſecarentur) factum eſſe vt mutuus cõuictus, ipſáque adeò conuiuia, quæ vnà agitare ſolebant, nomine fractionis panis intelligerentur. In illis autem cõuiuiis quæ Agapas vocabant, ſolitos etiam fuiſſe ſacram Domini Cœnam vſurpare, liquet ex 1.Corin.11. qua de re agitur Tertull. Apolog. cap.39, & alìs veterum ſcriptis.

Sed ta-

Sed tamen latius patere dico hanc panis fractionem, qua nimirum communis ille conuictus significetur: neque Syro interpreti assentior, istud ad Eucharistiam restringenti.

Ἐγίνετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος. πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.	43	Obortus est autem omnibus timor: multáque miracula & signa per Apostolos fiebant.	43	*Fiebat autem omni animæ timor: multa quoque prodigia & signa per Apostolos in Ierusalem fiebant: & metus erat magnus in vniuersis.*
Πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινά·	44	Omnes autem qui credebãt, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia.	44	*Omnes etiam qui credebant, erant pariter, & habebant omnia communia.*
Καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι αὖ τις χρείαν εἶχε.	45	Et possessiones ac facultates vendebant, & dispertiebant ea omnibus, prout cuique opus erat.	45	*Possessiones & substãtias vendebant, & diuidebant illa omnibus, prout cuique opus erat.*
Καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας·	46	Et quotidie perdurantes cõcorditer in templo, ac frangentes domatim panem, capiebãt cibum cum exultatione & simplicitate cordis:	46	*Quotidie quoque perdurantes vnanimiter in templo, & frangentes circa domos panem, sumebãt cibum cum exultatione & simplicitate cordis:*
Αἰνοῦντες τὸν Θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς ὅλον τὸν λαόν. Ὁ δὲ Κύριος προσετίθει τοὺς σῳζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.	47	Laudantes Deum, & habentes gratiam apud totum populum. Dominus autem addebat quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.	47	*Collaudantes Deum, & habentes gratiam ad omnem plebem. Dominus autem augebat qui salui fierent quotidie in id ipsum.*

43 *Omnibus*, πάσῃ ψυχῇ. Id est πᾶσι. Est enim Hebræa synecdoche ac periphrasis, nequis in Animę nomine aliquid mysterij subesse putet. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Omni animæ.* ¶ *Fiebant*, ἐγίνετο. Vulgata & Syrus addunt ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ, *in Ierusalem*, & Arabs, *in loco sancto*. Sed Latinus habet præterea, *& metus erat magnus in vniuersis*, καὶ φόβος ἦν μέγας ἐν πᾶσι, quod in nullis Græcis codicibus inueni.

44 *Eodem [loci]* ἐπὶ τὸ αὐτό. Vel, *Simul*, vt infrà 3.1. Vulgata, *Pariter*. Erasmus, *Coniunctim*. Ego verò communes Ecclesię cœtus ita existimo significari, cum mutua in eandem doctrinam consensione & summa animorum concordia. ¶ *Communia*, κοινά. Vsu videlicet charitatis quæ certa ratione exercebatur, vt ex proximo versiculo constat. Nimium igitur sunt impudentes qui Platonis delirium sequuti, MEVM & TVVM tolli Euangelica doctrina ex hominum societate volunt. Quid igitur de mendicabulis illis statuendum, qui paupertatis, id est ex alieno viuendi & animas negotiandi votum, Apostolicam vitam appellant?

45 *Possessiones ac facultates*, τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις. Quãuis vtroque hoc vocabulo in genere declaretur quicquid quispiam in bonis habet, puto tamen hoc loco ὑπάρξεις vocari mouentia, quę vocant, bona: κτήματα verò τὰ χωρία, id est prædia ac possessiones. Ita enim hoc vocabulum explicatur infrà 5.1. & 3. Sed nec Syrus interpres nec Arabs καὶ τὰς ὑπάρξεις legunt.

46 *Frangentes panem*, κλῶντες ἄρτον, id est Vescentes: vt paulo antè exposuimus. Quod igitur Græca scholia ex hoc loco eliciunt, parcè ac frugaliter eos vixisse, verum quidem est, sed non satis solido fundamento nititur, quum hæc formula apud Hebræos etiam in solennibus & lautis conuiuiis vsurpetur. vt Gen. 43.25, & 34, & alibi sæpe. ¶ *Domatim*, κατ' οἶκον. vt mox καθ' ἡμέραν, quotidie, & κατὰ πόλιν, oppidatim Luc. 8.10. & Tit. 1.5. pro quo magis vsitatũ fuerit κατ' οἴκους, vt etiam scribitur in meo vetustissimo codice. Vulgata, *Circa domos*, barbarè & obscurè. Subauditur autem particula vniuersalis distributiuè, vt apparet ex plena cõstructione, Act. 15, 2. κατὰ πᾶν στόμα, in quo vers. extat plenæ & ellipticæ orationis exemplum: & Act. 15, vers. 36. κατὰ πᾶσαν πόλιν. Ista autem duo, nempe, ἐν τῷ ἱερῷ in templo, vbi ad docendum publicè conueniebant quum spaciosæ ibi essent porticus, & κατ' οἶκον id est Domatim, inter se opponuntur, vt etiam infrà 5.42. ac proinde falsa est eorum interpretatio, qui κατ' οἶκον interpretantur ἐν οἴκῳ, & οἴκου nomine ipsum templum intelligunt. quanuis etiam κατ' οἴκους, numero multitudinis, interdum pro ἐν οἴκῳ, id est Domi accipiatur, vt apud Herod in Erato, μιλτιάδης δὲ ἀπικόμενος εἰς χερρόνησον εἶχε κατ' οἴκους, *continebat se domi*, & apud Euripidem Helena, τὰ μὲν κατ' οἴκους δυστυχοῦμεν ὦ φίλοι. Sed multitudo eorum qui iam nomen dederant Christo Hierosolymis iam tum proculdubio prorsus requirebat vt ad communem illum conuictum plures ad id domus commodæ deligerentur, sicut videmus in vrbibus populosis Ecclesiam cuiusque ciuitatis in plures παροικίας distributam. quod etiam indicat distributiua præpositio, quanuis cum numeri singularis nomine constructa, vt prolatis exemplis ostendimus. Erasmi verò interpretatio *per singulas domos*, videtur quidem idem esse atque Domatim, sed tamen repudianda est propter ambiguitatem: quoniam singularum domorum appellatione, cuiusque domus priuatæ significãtur, qua interpretatione communis ille in ædibus certis, quot opus fuit, conuictus tolli videretur. ¶ *Capiebant cibum*, μετελάμβανον τροφῆς. Erasmus, *Inuicem capiebant cibum*. Ego verò malim dicere, *Vnà capiebant cibum*, siquidem libeat præpositionem μετὰ ad communem illum victum referre. quò respiciens Syrus interpres vertit, *Et frangebant*, (id est in commune conferebant distribuendam) *portionem*, (id est quod quisque de suo afferebat) nisi malimus portionis nomine, ipsos cibos distributos intelligere. Nã ex more Hebręis vsitato panibus minime spissis vtendi, & eos frangendi potius quàm cultris secandi, notum est Frangere panem idem valere atque Cibum capere, vel præbere. ¶ *Cum exultatione*, ἐν ἀγαλλιάσει. Poni ἐν pro σὺν ex Hebræorum idiotismo, alibi obseruauimus. Sed hæc in quibusdam exemplaribus constituuntur cum verbo μετελάμβανον, in aliis verò cum participio αἰνοῦντες. ¶ *Et simplicitate cordis*, καὶ ἀφελότητι καρδίας. Simplicitatem cordis vocat quæ à Græcis dicitur etiam ἁπλότης, vnde ἁπλῶς, id est ἀδόλου καρδίας sed hæc significatio accommodanda est ad id de quo agitur. Itaque his vocabulis declaratur, omnia inter istos bona fide gesta fuisse initio, nullos fuisse μεμψιμοίρους, nullas exquisitas delicias, quosuis de suo libenter & alacri animo cum fratribus communicasse: quod Paulus 2. Cor. 9.13, vocat ἁπλότητα κοινωνίας: verè denique fuisse δαῖτας εἴτας, vt loquitur Homerus. Sed summa ista pax & coniunctio, ne in his quidem conuiuiis quibus prę-erant Apostoli, integra permanere potuit, vt apparet infrà ex initio capitis sexti, & iis quæ commemorat Paulus 1. Cor 11. & Iudas vers 12. Sic etiam veterum sacrarum scholarum cœnobia in superstitionum & omnium vitiorum lustra mox degenerarunt.

47 *Habentes gratiam*, ἔχοντες χάριν. Id est, Grati & accepti populo. Sic Plin. lib. 19. cap. 1, *Candor æquè in Fauentinis, sed lanugo nulla: quod apud alios gratiam, apud alios offensionem habet.* ¶ *Ecclesiæ*, ἐκκλησίᾳ. Eras. hoc loco vertit, *Congregationi*. Vulgata, *Augebat qui saluifierent quotidie in idipsum*, vt solet interpretari ἐπὶ τὸ αὐτό. Meus autem vetustissimus codex habet vtrumque, nempe ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐκκλησίᾳ: & tum Syrus interpres tum etiam Arabs, Ecclesiæ nomẽ legerunt. Sed mihi suspectus est articulus τοὺς additus participio σῳζομένους contra Græcæ linguæ vsum, si pro *Ser-*

nandis, siue, *Qui salui fierent* accipias. Itaque veram hanc esse scripturam & interpretationem coniicio, ἢ προσετίθει τινὰς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ, *Et aliquos quotidie addebat Ecclesiæ qui salui fierent*, vel, si libeat articulum τοὺς retinere, & ex meo vetustissimo codice legere ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ: *Et augebat* (numero videlicet) *eos qui sese quotidie seruandos recipiebant in Ecclesiam.* Illud verò ὅτι τὸ αὐτὸ Vetus interpres, (vt ex Chrysostomo quoque & Græcis codicibus liquet) malè isti periodo adiunxit, quum ad sequentem narrationem pertineat.

Κεφάλαιον γ.

ΕΠΙ τὸ αὐτὸ ὁ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀνέβαινον εἰς τὸ ἱερὸν ὅπὶ τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς τὴν ἐνάτην.

Καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ἐβαστάζετο· ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην Ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

Ὃς ἰδὼν Πέτρον καὶ Ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

Ἀτενίσας ὁ Πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ Ἰωάννῃ, εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

Ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐτῶν λαβεῖν.

Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐχ ὑπάρχει μοι· ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, Ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.

Καὶ πιάσας αὐτὸν τῆς δεξιᾶς χειρὸς ἤγειρε· παραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

Καὶ ἐξαλλόμενος ἔστη, καὶ περιπάτει, καὶ εἰσῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἀλλόμενος, καὶ αἰνῶν τὸν Θεόν.

Καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα καὶ αἰνοῦντα τὸν Θεόν.

CAP. III.

1 CÆterùm Petrus & Iohannes simul ascendebant in templum, sub horam precationis, nempe nonam.

2 Quidam autem vir claudus ab vtero matris suæ, portabatur: quem ponebant quotidie ad portã tẽpli quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynã ab iis qui ingrediebantur in templum.

3 Is quum vidisset Petrum ac Iohannem ingressuros in templum, rogauit vt eleemosynam acciperet.

4 Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne, dixit, Aspice ad nos.

5 Ille igitur attendebat eos, sperans se aliquid ab eis acceptum.

6 Petrus autem dixit, Argentũ & aurum non est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

7 Et prehensa manu eius dextera, erexit *eum*: illico verò cõfirmati sunt pedes ipsius ac malleoli.

8 Et exiliens stetit, & ambulauit, & ingressus est cum eis in templum, ambulans & saliens, & laudans Deum.

9 Vidítque eum totus populus ambulantem & laudantem Deum.

CAP. III.

1 *Petrus autem & Iohannes ascendebãt in templum ad horam orationis nonam.*

2 *Et quidam vir qui erat claudus ex vtero matris suæ, baiulabatur: quem ponebant quotidie ad portam templi, quæ dicitur Speciosa, vt peteret eleemosynam ab introeuntibus in templum.*

3 *Is quum vidisset Petrũ & Iohannem incipientes introire in templum, rogabat vt eleemosynam acciperet.*

4 *Intuens autem in eum Petrus cum Iohanne, dixit, Respice in nos.*

5 *At ille intendebat in eos, sperans se aliquid acceptum ab eis.*

6 *Petrus autẽ dixit, Argentum & aurum nõ est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.*

7 *Et apprehensa manu eius dextera, alleuauit eum, & protinus consolidatæ sunt bases eius & plantæ.*

8 *Et exiliens stetit & ambulabat: & intrauit cum illis in templum ambulãs & exiliens, & laudans Deum.*

9 *Et vidit omnis populus eum ambulantem & laudantem Deum.*

IN CAPVT III.

1 *Sub horam*, ὅπὶ τὴν ὥραν. Sic Thucyd. ὅπὶ τὴν ἕω, sub auroræ exortum. Vulgata & Erasmus, *Ad horam.* ¶ [*Nempe*] *nonam*, τὴν ἐνάτην. Nisi hoc addas aut aliquid simile, videbuntur horæ minimùm nouem constitutæ ad habendas preces, quum potius significetur horam nonam fuisse precationi consecratã, nempe sacrificio vespertino: Exod. 29.39, vbi tempus istud vocat *Inter duas vesperas*, ex quo etiam intelligitur quo tempore parari & edi Pascha consueuisset. Nona enim hora ab ortu ea est quæ tertia est ante occasum, vbi dies in duodecim horas inæquales diuiditur. vt in Iudæa Ioh. 1.9. Neque tamen Apostoli ad sacrificium conueniebant, quum scirent verum illum Agnũ qui tollit peccata mundi, suo sacrificio, Legis vmbras deleuisse: sed aderant potius vt hoc ipsum docerent, nempe id esse reipsa exhibitum quod ceremoniæ Legis adumbrarant. Neque tamen dubito quin, sese quoad eius fieri potuit, Legis ceremoniis accommodarint, tantisper dum infirmos ac rudes Christo lucrifacerent. Sed quorsum hoc ad illorum errorem confirmandum qui diabolicis blasphemiis non dubitant se polluere, & nihilominus isti impietati charitatem proximi prætexunt?

2 *Quotidie*, καθ' ἡμέραν. Syrus hoc non legit, quod tamen non redundat: quum ad narrationem pertineat hæc quoque circunstantia, quia sic contigit vt iste cunctis esset notus, calumniaturis alioqui aduersariis Apostolos, quasi appositus hic esset, claudicationẽ simulans, sicut nostris temporibus factitare sacrificuli consueuerũt, vt suis idolis auctoritatem illam quæstuosam concilient. Arabs autem interpres pro καθ' ἡμέραν videtur legisse, καὶ καθίσαται, *& collocabant.* Sed quorsum istud duplicatum?

5 *Attendebat*, ἐπεῖχεν. Animo nimirum & oculis.

7 *Confirmati sunt*, ἐστερεώθησαν. Vulgata & Erasmus vti maluerunt Consolidandi verbo, quod videtur iurisconsultis peculiare, & quidem significatione multùm diuersa. ¶ *Pedes ipsius*, αὐτοῦ αἱ βάσεις. Vulg. *Bases* conuertit. Erasmus, *Plantas.* Pollux ex Platone πόδας interpretatur. Est enim tibia quasi columnæ instar, cui subiicitur pes pro basi: & βάσις quoque tam significat ipsam ingressionẽ, quàm membra quæ sunt ingressionis organa. ¶ *Ac malleoli*, καὶ τὰ σφυρά. Vulgata interpretatur *Plantas*, imperité. Erasm. *Talos* conuertit, id est ἀστραγάλους, quum hoc vocabulo declarentur τὰ ὀπολήγοντα πρὸς τὸν ἀστραγάλῳ, καὶ ἐκ πλαγίου ἐξέχοντα, id est, extrema illa quæ ad talum desinunt, & ad latera extuberant, processus nimirum illi appendicum ossium quæ tibiam constituunt, quos Græci σφυρὰ, Latini malleolos vocant, quòd mallei speciem quodammodo repræsentent. Nos in vernaculo sermone pedis cauillas (id est clauos) vocamus, quòd in illa vertebra pes vertatur, quæ nisi firma fuerit, gradiri non possis. Castellio crura & talos conuertit: & fateor quidem interdum à parte totum significari, sed tamen non video cur id facere necesse fuerit hoc loco.

Ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ πρὸς τὴν ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ Ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ ἱεροῦ· καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους καὶ ἐκστάσεως ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

10 Et eum agnouerunt illũ esse qui ad *petendam* eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt pauore & stupore super eo quod ei cõtigerat.

10 *Cognoscebant autem illum quòd ipse erat qui ad eleemosynam sedebat ad Speciosam portam templi: & impleti sunt stupore & ecstasi in eo quod contigerat illi.*

Κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ Σολομῶντος, ἔκθαμβοι.

11 Quum autem claudus ille qui sanatus fuerat teneret Petrum & Iohannem, cucurrit totus populus ad eos in porticum quæ appellatur Solomonis, expauefactus.

11 *Quum tenerent autem Petrum & Iohannem, cucurrit omnis populus ad eos ad porticum quæ appellatur Solomonis, stupentes.*

Ἰδὼν δὲ Πέτρος ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ; ἢ ἡμῖν τί ἀτενίζετε ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποιηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

12 Quo viso Petrus respondit populo, Viri Israelitæ, quid miramini super hoc? aut quid intentos oculos in nos habetis, quasi propria potestate aut pietate effecerimus vt hic ambulet?

12 *Videns autem Petrus respondit ad populũ, Viri Israelitæ, quid miramini in hoc, aut nos quid intuemini, quasi nostra virtute aut pietate fecerimus hunc ambulare?*

Ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε αὐτὸν κατὰ πρόσωπον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

13 Deus ille Abraham & Isaac & Iacob, Deus *inquam* Patrum nostrorum glorificauit Filium suum Iesum, quem vos tradidistis & abnegastis in conspectu Pilati, quum ille iudicasset esse dimittendum.

13 *Deus Abraham & Deus Isaac & Deus Iacob, Deus patrum nostrorum glorificauit Filiũ suũ Iesum, quem vos quidem tradidistis & negastis ante faciem Pilati, iudicante illo dimitti.*

Ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ἠτήσασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν·

14 Vos autem sanctum illum & iustum abnegastis, & postulastis homicidam condonari vobis:

14 *Vos autem sanctum & iustum negastis, & petiistis virum homicidam donari vobis:*

Τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

15 Principem autem vitæ trucidastis, quem Deus excitauit à mortuis: cuius *rei* nos testes sumus.

15 *Auctorẽ verò vitæ interfecistis, quem Deus suscitauit à mortuis, cuius nos testes sumus.*

Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύτην ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

16 Et per fidem in nomẽ ipsius, hunc quem conspicitis ac nostis, confirmauit nomen ipsius: fides inquam quæ per ipsum *est*, dedit isti integritatem hanc coram omnibus vobis.

16 *Et in fide nominis eius, hunc quem vos videtis & nostis, confirmauit nomen eius: & fides quæ per eũ est, dedit illi integram sanitatem istam in conspectu omnium vestrum.*

---

10 *Illum esse*, ὅτι οὗτός ἐστιν. Syrus addit חדורא [*chadura*,] id est, ὁ πτωχός, *mendicus ille*.

11 *Quum autem claudus ille qui sanatus fuerat teneret*, κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ. Sic constanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inspeximus, & apud Œcumenium quoque. Veteris autem editionis codices duobus modis hîc sunt deprauati. Alij enim habent, *Quum viderent autem*, id est ἰδόντες δέ. Alij, *Quum tenerent*, κρατοῦντες δέ, & totum illud τοῦ ἰαθέντος χωλοῦ prætermittunt, vt & Syrus & Arabs interpretes. κρατεῖν autem hoc loco non declarat prehendere, sed ita quidpiam tenere vt id tibi elabi non sinas. quod arguit, claudum istum vel eorum amore à quibus curatus fuerat, vel fortassis metu ne si eos ex oculis semel amisisset, iterum claudus fieret, ab eorum latere non discessisse.

12 *Aut pietate*, ἢ εὐσεβείᾳ. Sic scriptum inueni in omnibus meis codicibus Græcis. Apparet tamen Syrum & Arabem interpretes legisse, ἢ δυνάμει, *& robore*, seu *viribus*. Et in nonnullis quoque veteris editionis Latinæ legitur, *Virtute aut potestate*, id est δυνάμει ἢ δυνατείᾳ. quæ lectio nõ displicet Erasmo, ac ne mihi quidem. Sed tamen altera inepta non est. Sic enim colligebat turba vt Nicodemus, Iohan.3.2,& cæcus ille oculatissimus, Iohan.9.31. *Peccatores*, inquit, *Deus non exaudit: sed siquis est* θεοσεβὴς, id est Dei cultor, *& voluntati eius paret, hunc audit.* ¶*Vt hic ambulet*, τοῦ περιπατεῖν τοῦτον. Noua constructio Hebraissans, sic, meo quidem iudicio, explicanda, vt articulus respondeat literæ Lamed in Makor, in לחלך [*lehaloc*] ac si Græcè dicas, ἕνεκα τοῦ περιπατεῖν, pro ὥστε περιπατεῖν, à qua phrasi non multum abest illud Hesiodi in Theogonia, ἕνεκα πλεῖσι, pro ἵνα πλεῖσι, quanuis ὥστε non simpliciter in hoc dicendi genere finem declaret. Sic construitur verbum κρίνειν, nouè cum secundo casu infrà 27.1,& 1.Cor. 2.2. Scio non deesse qui hunc Hebraismum aliter explicent. Sed mihi videor dixisse quod res est.

14 *Condonari*, χαρισθῆναι. Alibi, χαρίζεσθαι interpretati sumus Gratificari, quoties videlicet cũ casu rei (vt loquuntur) construitur,

15 *Principem*, ἀρχηγόν. Id est, eum qui vnus dux est ad vitam. Vulg.& Eras. *Auctorem.* ¶*Cuius* [*rei*,] οὗ. vel, *cuius Christi*, vt infrà 22.8. sed illud mihi planius videtur.

16 *Et per fidem in nomen ipsius*, καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Miror quid hîc venerit in mentem Erasmo doctissimo viro vt nodum in scirpo quæreret. Incertum est (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis sit nominatiuus verbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus sit casus an accusatiuus. Ego verò nõ video qui vel ambigere possit quisquam quin hæc sit legitima & naturalis horum verborum constructio, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ὅτι τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est, Et nomen ipsius (Christi videlicet quem Deus à mortuis excitauit) istum quem spectatis & nostis, confirmauit per fidem nominis ipsius. id est, quia fide amplexus est illum à mortuis excitatum, cuius nomen ex nobis audiit. Aliæ autem duæ interpretationes quas Erasmus affert, non video qua tandem ratione possint ex Petri verbis elici. Cæterùm vt planior sit huius loci explicatio, sciendum est ὅτι (quæ particula respondet literæ Hebræorum ב) idem hîc declarare atque διὰ, nimirum instrumentalem causam. Deinde πίστιν ὀνόματος passiuè dici fidem quæ habetur ipsius nomini, vt Marci 11.22,& Ro. 3.22. Postremò nomen Christi περιφραστικῶς pro Christo ipso poni, sicut Dei nomen pro Deo: quamobrem etiam

Syrus interpres, quem sequitur Arabs, pro ὄνομα αὐτῷ, vertit חד [*har*] *ipse*. Sed tamen sciendum est hanc periphrasin minimè esse superuacaneam. Ita enim significatur mutua quædam relatio inter Deum & Verbum, cuius prædicatione sese patefecit mundo, vt eam demum fidem esse sciamus quæ est ex Verbi auditu. ¶ *Fides, inquam, quæ per ipsum* [*est*] καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ. Vt hic locus commodè possit intelligi, conferat lector quæ scripta sunt 1.Pet.1. 21. ¶ *Integritatem*, ὁλοκληρίαν. Hebr. תמים [*tamim*] vt Esa.1. 6. Opponitur autem corpus integrum vitioso apud Ciceronem lib. de Diuin.1. & apud Celsum vitiosus sanguis integro. Sic Virg. --*vos ô quibus integer æui Sanguis, ait, solidæq; suo stant robore vires.* Vnde apud Ciceronem 4. de Finibus, integritas corporis pro valetudine dicitur. Vulg. *Integram sanitatem*. Irenæi interpres, Incolumitatem. Nam Græcum Irenæum mihi non contigit videre.

Καὶ νῦν ἀδελφοί, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε, ὥσπερ καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

Ὁ δὲ Θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάντων τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν Χριστὸν αὐτοῦ, ἐπλήρωσεν οὕτω.

Μετανοήσατε οὖν καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας· ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου,

Καὶ ἵνα ἀπόστειλῃ τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν Χριστόν·

Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ Θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων αὐτοῦ προφητῶν ἀπ' αἰῶνος.

Μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν, Ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς.

Deut.18 15 infrà 7.37

Ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευ-

17 Sed nunc fratres, scio vos per ignorantiam *ista* fecisse, sicut & primores vestros.

18 Deus autem quæ prænuntiauerat per os omnium Prophetarum suorum, Christum suum perpessurum, ita impleuit.

19 Resipiscite igitur, & cõuertite vos, vt deleantur peccata vestra: postquã venerint tempora refrigerationis à conspectu Domini,

20 Et miserit prænuntiatum vobis Iesum Christum:

21 Quem oportet quidem cæli capiant, vsque ad tempora restitutionis omniũ, quæ loquutus est Deo per os omniũ sanctorũ suorũ à seculo Prophetarum.

22 Moses etenim ad Patres dixit, Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus vestris, sicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit vobis.

23 Futurum est autem vt quisquis non auscultarit Prophetã

17 *Et nũc fratres, scio quia per ignorantiam fecistis, sicut & principes vestri.*

18 *Deus autem quæ prænuntiauit per os omnium Prophetarum, pati Christum suum, sic impleuit.*

19 *Pœnitemini igitur & conuertimini, vt deleantur peccata vestra: vt quum venerint tempora refrigerij à conspectu Domini,*

20 *Et miserit eum qui prædicatus est vobis, Iesum Christum:*

21 *Quem oportet quidem cælum recipere vsque in tempora restitutionis omnium, de quo loquutus est Deus per os sanctorũ suorum à seculo Prophetarum.*

22 *Moyses quidem dixit, Quoniam Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester de fratribus vestris tanquam me: ipsum audietis iuxta omnia quæcunque loquutus fuerit vobis.*

23 *Erit autem omnis anima quæ nõ audierit Pro-*

---

17 *Primores*, οἱ ἄρχοντες. Vide Luc.23.35.

19 *Conuertite vos*, ὅπως ἐπιστρέψατε. Vulgata, *Conuertimini*. Vide infrà vers.26. ¶ *Postquam venerint*, ὅπως ἂν ἔλθωσι. Hic locus à plurimis interpretibus mirum est quàm variè sit explicatus. Vetus enim interpr. conuertit, *Vt quũ venerint*, i. ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτε, vt tradidit Erasmus. Irenæi interpres, *Et veniãt*, καὶ ἔλθωσι. Eras. anantapodotõ esse putat, aut ὅπως ἂν poni pro Vtcunque. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδὰν, id est Postquam: quod idoneorum scriptorum auctoritate facilè potest confirmari. Sic enim Herodotus in Clio, ὅπως μὲν εἴη ἐν τῇ γῇ καρπὸς ἀφρὸς, πλοιοκαῦτα εἰστέβαλε πλοῖα τῷ ἀρπαλῷ. Idem Thalia ἐλοῦτο μὲν γὰρ ὑπὸ τοῦ Διὸς ὅπως ὑοί. Idem eodem libro, ὅπως δὲ ἴδοιτο Κλεομένης τὰ ποτήρια, ἀπεθαύμαζε. Sophocles Tyranno, ὅπως γὰρ ὀργῇ χρωμένη παρῆλθ' ἔσω. Idem πύλας δ' ὅπως εἰσῆλθ' ὀπῆρήξασ' ἔσω. Ex quibus exemplis apparet, sicut ὅπως & ὡς sunt synonyma, quando coniunctiones sunt & πλεικῶς ponuntur, sic etiam vtrunque interdum esse temporis aduerbium. Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atque ὡς ἂν. 1. Corinth.11.34. vt nõ possim satis mirari, interpretes tam multos, ac præsertim Erasmum, in hoc loco conuertẽdo sic potuisse hallucinari. Alludere verò mihi videtur Petrus ad Psalm.94. 15. Tertullianus lib.de resurrectione carnis, vertit, *Vt superueniant*, ὅπως ἀνέλθωσι. quod nusquam legi, nec probare possum. Syrus & Arabs, *vt veniant*, ἂν coniuncta cum ἔλθωσι.

20 *Prænuntiatum*, τὸν προκεκηρυγμένον. Veteres omnes Græci codices quos vidimus, scriptum habent προκεχειρισμένον, id est repræsentatum ac velut expromptum, vel destinatum, & vt citatur hic locus à Tertulliano, prædesignatum, & ita etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Sic enim accipitur verbum προχειρίζεσθαι infrà 22.c.14, & huc pertinet quod ait Paulus, Christum fuisse Circuncisionis ministrum.

21 *Cæli capiant*, τὸν οὐρανὸν δέξασθαι. Id est receptum contineant, ex idiotismo Hebræorũ sæpissimè à nobis obseruato, quo fit vt ex antecedente intelligatur consequens, vt quum παραλαμβάνειν accipitur pro acceptum transferre, ἐξελθεῖν pro digressum aliquò venire, & similia. Est autem in Græcis constructio, fateor, ambigua, sed in verbis, non in re ipsa. Constat enim agi de vera Christi carne, & de vera ipsius e veris terris in veros cælos ascẽsione. Quis autẽ nisi insanus dixerit, vel verę Christi carnis modũ excedere cælorum illud inenarrabile spatiũ, supra quos illa verè penetrauit: aut id quod maius est, ab eo quod infinitè penè quantitate seu mole minus est, contineri? Itaque immanis est eorũ audacia, qui cum Nestorio naturas separãt, nullã aliam Deitatẽ in Christo ponentes, quàm quæ proprietatum Deitatis omnium in carnem reali effusione definitur: & cum Eutychete realem essentialiũ proprietatũ effusionem statuentes, pro vnione hypostatica, confusionem naturarũ inuehunt: præcipua denique tria Christianæ religionis capita, nempe Verbi incarnationem, Christi in cælos ascensionem, & Sessionem ad dexterã Patris, funditus euersa, in Omnimaiestaticam siue Vbiquistaticam chimæram transformantes, cæli nomen pro cælesti gloria, & hanc rursus pro vbiquitaria omnipræsentia, i. Marcionis spectro, intelligi tam pertinaciter contendunt, vt aliter dissentientes auctoritate αὐτοκρατορικῇ condemnent. Syrus certè interpres nullum ambiguitati sermonis locũ reliquit, sic interpretãs vt nos fecimus, nempe *Quem oportet cæli capiant*, quam interpretationem ideò cæteris prætuli, quum antea vertissem passiuè, *Quem oportet cælo capi*, eadem prorsus manente sententia, vt istorum clamores compescam, qui mei, vt hæretici peruersissimi, damnandi occasionem ex eo arripuerunt, quòd actiuam loquutionẽ passiua expresserim. Sed de his alibi plenissimè. Ponitur autem δέξασθαι pro δέχεσθαι, quæ enallage passim occurrit, vt Matth.10.34. & 35. Luc.9.22, & 17.25. Notandum etiam est particulæ μὲν non subiici subiunctiuam δὲ: quod rarissimè apud idoneos Græcæ linguæ scriptores occurrit. ¶ *Loquutus est*, ἐλάλησεν. Vulgata, *De quo loquutus est*, i. περὶ οὗ ἐλάλησεν. Legimus in vno exemplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, *de quibus loquutus est*.

23 *Disper-*

θήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ.

24 Καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ Σαμουὴλ καὶ τοῦ καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας.

25 Ὑμεῖς ἐστε οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης ἧς διέθετο ὁ Θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, λέγων πρὸς Ἀβραάμ, Καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνδυλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς.

26 Ὑμῖν πρῶτον ὁ Θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον δ.

1 Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ Σαδδουκαῖοι·

2 Διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν.

3 Καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ

illum, disperdatur è populo.

24 Sed & omnes Prophetæ à Samuele & deinceps iis qui fuerunt, quotquot loquuti sunt, etiam prænuntiarunt dies istos.

25 Vos estis filij Prophetarum & pacti quod pepigit Deus erga patres nostros, dicens ad Abraham, ‖Et in semine tuo benedictionem consequentur omnes familiæ terræ.

26 Vobis primùm Deus excitatum Filium suum Iesum misit, qui benediceret vobis, vnoquoque *sese* auertente à prauitatibus vestris.

CAP. IIII.

1 Loquentibus autem ipsis ad populum, superuenerunt Sacerdotes & præfectus templo & Sadducæi:

2 Molestè ferentes quòd docerent populum, & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionem ex mortuis.

3 Et iniecerunt eis manus, posuerúntque eos in custodiam in posterum diem. Nam erat iam

phetam illum, exterminabitur de plebe.

24 *Et omnes Prophetæ à Samuele, & deinceps qui loquuti sunt, & annuntiauerunt dies istos.*

25 *Vos estis filii Prophetarum & testamẽti quod disposuit Deus ad patres nostros, dicens ad Abraham, Et in semine tuo benedicentur omnes familiæ terræ.* Gen. 12. 3. gal. 3. 8.

26 *Vobis primùm Deus, suscitans Filiũ suum, misit eum benedicentem vobis, vt conuertat se vnusquisque à nequitia sua.*

CAP. IIII.

1 *Loquẽtibus autem illis ad populum, superuenerũt Sacerdotes & magistratus tẽpli & Sadducæi:*

2 *Dolentes quòd docerent populum, & annuntiarent in Iesu resurrectionem ex mortuis.*

3 *Et iniecerunt in eo manus, & posuerunt eos in custodiam in crastinum*

---

23 *Disperdatur*, ἐξολοθρευθήσεται. Id est, Ex populo expungatur. Vulg. & Eras. vti maluerunt verbo Exterminandi, quod respondet τῷ ἐξοφείζειν.

24 *Prænuntiarunt*, προκατήγγειλαν. Vulgata & Erasmus, *Annuntiarunt*, κατήγγειλαν.

25 *Filii Prophetarum ac pacti*, υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης Id est, Ii estis quibus peculiariter destinati fuerũt Prophetæ, & quibuscum fœdus est sancitum, ex Hebræorum idiotismo quem suprà aliquoties annotauimus. Huc pertinet quod ait Paulus Rom. 9. 4. Sed & propriè accipi potest Filiorum nomen, vt dicantur Iudæi posteritas esse Prophetarum, Abrahami videlicet, Isaaci & Iacobi, & filij fœderis, id est semen illud Abrahę in fœdere comprehensum: ideo non recessimus à verbis Lucæ. ¶ *Pacti*, τῆς διαθήκης. vel fœderis. Vulgata, *testamenti*, quæ notatio non vbique conuenit.

26 *Vobis primùm*, ὑμῖν πρῶτον. Vobis videlicet Hierosolymitanis & aliis Iudææ incolis, idcirco Hebræis vocatis, & ab iis Iudæis distinctis qui dicuntur τῆς διασπορᾶς 1. Pet. 1. 1. & ἑλληνισταὶ infrà, cap. 6. 1. vt ibi copiosius exponemus. πρῶτον igitur hic declarat prædicationis Apostolicæ initium, quod ab Hierosolymitanis cœpit secundum Esaiæ & Micheæ prædictionem, quamobrem etiam rectè Syrus interpres vertit מן קדם [*Men kedin*] id est ab initio, non לוקדם [*Lukdam*] neque hoc ita accipitur vt Rom. 1. 16. comparatis inter se Iudæis & Gentibus. Nec enim Petrus adhuc intelligebat incircuncisorum vocationem vt apparet infrà toto cap. decimo, quòd & Hierosolymitana Ecclesia ignorabat, à quo errore deduci diu non potuerunt, & aduersus quos tanta fuit Paulo Gentium apostolo controuersia. Quod igitur discipulis mandarat suprà Dominus, 1. 8. fore ipsos Euangelij testes vsque ad vltimas terras, de solis prouincialibus Iudæis intelligebant, donec ex Petro & reipsa sublatum populorum discrimen cognouerunt. ¶ *Excitatum*, ἀναστήσας. Id est, Exhibitum mundo, siquidem libeat ad Christi conceptum referre. vel, excitatum à mortuis, & in regnum suum euectum: ad quod tempus Paulus accommodat illud Dauidis, *Hodie genui te*, Infra 13. 33.

¶ *Vnoquoque sese auertente*, ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον. In nonnullis codicibus additur ὑμῶν *vestrũm*, vt habet etiam Erasmus. Vulgata, *vt conuertat sese vnusquisque*: quasi ἐν τῷ ponatur pro εἰς τὸ qui sensus etiam rectus est. Syrus autẽ & Arabs legerunt ἐὰν ἀποστρέφητε καὶ μετανοῆτε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. *Si vos conuerteritis, & respiceritis à prauitatibus vestris.* Cæterùm non modò τὸ στρέφειν, vt Act. 7. 42. & ἀποστρέφειν, ἀμεταπότους, quod respondet verbo Hebræo שוב [*schub*,] vt Marc. 4. 12. Gal. 4. 9. 1. Thess. 1. 9. & alibi sæpe, sed etiam τὸ ἀποστρέφειν, vt hoc loco, atque adeò eorum passiua, vt στρέφεσθαι, ἀποστρέφεσθαι, ἀποστρέφεσθαι, vbique in his libris vsurpantur actione reciproca, pro Conuertere sese, & Auertere sese, vt in cõiugationibus Hebræis Niphal & Hithpahel: neque tamen propterea liberum arbitrium Pelagianorum stabilitur, quum nullus se conuertat, nisi cuius antea mancipata peccato voluntas per gratiam fuerit liberata, vt testatur Paulus 2. Timot. 2. 25. ¶ *A prauitatibus vestris*, ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. id est à vitiis quibus obnoxij estis. Sic legerunt etiam Syrus interpres & Arabs. Sed reperi in vno Stephani nostri codice αὐτῶν *suis* quod mollius cohæret cum voce ἕκαστον. Vulgata suo more πονηρίαν nimium angustè vertit *nequitiam*, & singulari numero legit ἀπὸ τῆς πονηρίας αὐτοῦ *à nequitia sua* Sed magna vis est numeri pluralis, quo, alioqui non ita vsitato, Plutarchus tamen vtitur in libello de odio & inuidia, sic eleganter & verè scribens αἱ ἄκρατοι πονηρίαι ἐπιπίπτουσι μίσος. quod in aduersariis meis quotidie experior. Cicero in paradoxis animi prauitates rectè vitia dicuntur. Scelera tamen etiam licebit interpretari, id est πονηρήματα, ipsa videlicet vitiorum effecta. Sed πονηρίας prestat pro ipsis vitiorum radicibus accipere: quibus demum sensim per Spiritum Sanctum extirpatis, (id quod per veteris hominis mortificationem intelligitur) non autem vitiorum duntaxat cohibitis effectis verè nos ad Deum conuertimus.

IN CAPVT IIII.

1 *Præfectus templo*, ὁ στρατηγὸς τοῦ ναοῦ. vide Matth. 27. 65. Vulgata, *Magistratus*, impropriè.

3 *Posuerúntque eos in custodiam*, καὶ ἔθεντο εἰς τήρησιν. id est custodiendos curarunt, alicuius videlicet fidei commissos. Nam carcer in his libris, non τήρησις sed φυλακὴ vocatur: & ita paulatim suos Dominus tanquam tyrones ferendæ cruci assuefecit. Nec enim Apostolorum duntaxat, verùm totius Ecclesiæ adhuc nascentis rationem habuit.

ἑσπέρα ἤδη.

4 Πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν· καὶ ἐγένετο ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε.

5 Ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς Ἱερουσαλήμ·

6 Καὶ Ἄννα τὸν ἀρχιερέα καὶ Καϊάφαν καὶ Ἰωάννην καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους ἀρχιερατικοῦ.

7 Καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυνθάνοντο, Ἐν ποίᾳ δυνάμει ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσατε τοῦτο ὑμεῖς;

8 Τότε Πέτρος πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου εἶπε πρὸς αὐτούς, Ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ,

9 Εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσωται·

10 Γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ Θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

11 Οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν οἰκοδομούντων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας.

12 Καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία. οὔτε γὰρ ὄνομά ἐστιν ἕτερον ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

Psal. 117. 22 esa. 28. 16 mat. 21. 42 mar. 12. 10 luc. 20. 17 rom. 9. 33 1. pet. 2. 7

vespera.

4 Multi verò eorum qui audierant hunc sermonem, crediderunt: & factus est numerus virorum quasi quinquies mille.

5 Factum est autem postero die vt cogerentur primores eorum & seniores & Scribæ Hierosolymis:

6 Et Annas Pōtifex maximus, & Caiaphas & Iohannes & Alexander, & quotquot erant ex genere Pontificiō.

7 Quum igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua potestate aut quo nomine vos hoc fecistis?

8 Tunc Petrus repletus Spiritu sancto dixit eis, Primores populi & seniores Israelis,

9 Quandoquidem de nobis hodie quæstio habetur super beneficio in hominem ægrotū collato, quomodo videlicet iste seruatus sit:

10 Notum sit omnibus vobis & toti populo Israel, per nomen Iesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus excitauit à mortuis, per hoc, inquam, istum adstare in vestro conspectu sanum.

11 ‖ Hic est lapis ille pro nihilo habitus à vobis ædificantibus, qui factus est caput anguli.

12 Nec est in alio quoquam salus. nec enim aliud nomen est sub cælo quod datum sit inter homines, per quod oporteat nos seruari.

erat enim iam vespera.

4 *Multi autem eorū qui audierant verbum, crediderunt: & factus est numerus virorum quasi quinque millia.*

5 *Factum est autem in crastinum vt congregarentur principes eorum, & seniores & Scribæ in Ierusalem:*

6 *Et Annas princeps Sacerdotum, & Caiaphas, & Iohannes, & Alexāder, & quotquot erant de genere sacerdotali.*

7 *Et statuētes eos in medio, interrogabant, In qua virtute aut in quo nomine fecistis hoc vos?*

8 *Tunc repletus Spiritu sancto Petrus dixit ad eos, Principes populi & seniores Israel,*

9 *Si nos hodie diiudicamur in benefacto hominis infirmi, in quo iste salus factus est:*

10 *Notum sit omnibus vobis & omni plebi Israel, quia in nomine Iesu Christi Nazareni quem vos crucifixistis, quem Deus suscitauit à mortuis, in hoc iste adstat coram vobis sanus.*

11 *Hic est lapis qui reprobatus est à vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli.*

12 *Et non est in alio aliquo salus, nec enim aliud nomen est sub cælo datum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri.*

---

5 *Primores eorum*, αὐτῶν ἄρχοντες. Quicunque isti fuerint, apparet isto loco significari distinctos aliquos a senioribus, & Scribis & principibus Sacerdotum. Mihi igitur similis iudicij formam consideranti, Ierem. 26, videntur השרים [*hassarim*] ἄρχοντες, id est primores siue principes dici, quos postea Sanhedrin, id est συνέδριον, vocarunt, qui erant ex tribu Iuda, antequā Herodes crudelissimè in Dauidis genus sæuiret. Seniorum autem nomine intelligo eos ex populo qui auctoritate & dignitate pollebant, & vna cum illis considebant in solennibus iudiciis. Istis adiuncti erant Scribæ, quos ibi Ieremias vocat הנבאים [*hannebiym*] & Græcus interpres προφήτας. Denique in isto numero recensentur הכהנים [*hachchohanim*,] id est Ἀρχιερεῖς, quorum maxima erat auctoritas, vt qui concilium cogerent, vt apparet infra, 5.22. Deest tamen Scribarum nomen in Arabica interpretatione, & sanè videri possunt nomine seniorum comprehendi: quamobrem etiam Petrus in sua defensione ipsos non compellat nominatim.

* ¶ *Hierosolymis*, εἰς Ἱερουσαλήμ. vel Hierosolymam, accersitis videlicet qui vrbe aberant, vt solennis esset hic conuentus. Sed malo εἰς pro ἐν accipi, & fortassis vt apud Hebræos frequentissimè subauditur אשר [*Ascher*,] plena locutio fuerit οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ, sub. ὄντες. Qui Hierosolymis erant.

* 6 *Annas*, Ἄννα. Vide Luc. 3, 2. & Ioh. 11. 49. ¶ *Pontificio*, ἀρχιερατικοῦ. Vulgata, *Sacerdotali*, nomine generaliore.

* 7 *Eos*, αὐτοὺς. Petrum videlicet & Iohannem. ¶ *Quo nomine*, ἐν ποίῳ ὀνόματι. Id est, Qua auctoritate, siue, quo mandante.

8 *Israelis*, Ἰσραήλ. Syrus & Arabs addunt ἀκούσατε, *Audite.*

9 *Quandoquidem*, εἰ. id est ἐπεὶ, vt rectè interpretantur Græca scholia: nempe sicut apud Hebræos אם [*im*] ponitur pro כי [*chi.*] Vulg. & Eras. *Si:* quæ particula interdum etiam est causalis, vt Rom. 11 24. ¶ *De nobis quæstio habetur*, ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα. Vulgata. *Diiudicamur*, barbarè & obscurè, in ea significatione quæ hic requiritur Erasmus, *Examinamur*: quod verbum passiuo genere nusquam legi. Est autem ἀνακρίνεσθαι verbum forense, & in eum dicitur de quo constituitur iudicium. Irenæi interpres vertit Redarguimur. ¶ *Super beneficio in hominem ægrotum* [*collato*,] ὅτι εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς. Vulg. prorsus barbarè, *In benefacto hominis infirmi.* Erasmus, *Eo quòd benefecerimus homini infirmo:* sensu sic quoque rectè expresso. ¶ *Quomodo*, ἐν τίνι. Vel, (vt Erasmus) *Qua ratione.* Sic apud Hebræos accipitur במה [*bammeh*,] vt Psalmo 119.9. de quo aliquid diximus Matth. cap. 5. versu 13.

10 *Per hoc* [*inquam*] ἐν τούτῳ. Per hoc videlicet nomen. Erasmus, *Per hunc*: eodem quidem sensu, sed tamen sine causa discedens à Græcis. Nam τούτῳ videtur necessariò referendum ad ὀνόματι.

12 *Aliud nomen*, ὄνομα ἕτερον. Id est, Alius, vel alia vis cuiusquam siue auctoritas. Ortum est autem hoc dicēdi genus Hebræis perfamiliare, ex eo quòd in periculis ac votis appellari soleant ij à quibus opē ac præsidiū expectamus. ¶ *Sub cælo*, ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Id est vspiam. Neque enim hoc loco cælum opponitur terræ, quasi in cælo sint alij præter Christum deprecatores, in terra verò non item: sed Hebr. est pleonasmus, cuius tamē hic videtur peculiaris quædā esse

esse energia. Ita enim significat Petrus imperij Christi amplitudinem: quanuis Petrus, vt apparet, infrà 10.34. mysterium vocationis gentium nondum nosset. Deest tamen hoc in nonnullis codicibus, & in OEcumenij scholiis.

¶ *Quod datum sit*, τὸ δεδοξασμένον. Id est, ὃ δέδοται. alioqui videtur prorsus redundare articulus, & sic etiam legimus apud Irenæum. Participium autem δεδοξασμένον nō accipio translatitie pro auditum, (vt placuit Erasmo) sed propria significatione, vt subandiatur ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, a Deo. Huc enim pertinet quod scriptum est Iohan. 3.16: & Petrum oportuit, quum Christum pro vnico Seruatore proponeret, ad Dei vsque assurgere, ne docere Iudæos videretur expectandā ab homine salutem. Sed tamen Petrus, Christi ipsius exemplo, ita sese istorum ruditati accommodat, vt illius diuinitatem videatur non aliter asserere quàm ex consequenti. Quum enim dixisset in eo vno positam esse omnium salutem, causam addit, quia Deus per eum vnum seruat: ex quo rursus consequitur, eundem Christum Deum esse: quum scriptum sit, Gloriam meam alteri non dabo. Sed in hanc disputationem Petrus non ingreditur, quòd nondum haberet idoneos istis mysteriis auditores.

¶ *Inter homines*, ἐν τοῖς ἀνθρώποις. Hebr. באדם [*beadam*,] id est hominibus, vt recte conuertit Vetus interpres, & Irenæus quoque libro 3.cap.12, sicut infrà, 7.44, ἐν τοῖς πατράσιν non aliud declarat quàm πατράσιν. Inter homines, (inquit Erasmus) additur ob Mosen cui fidebant Iudæi. At ego non puto Iudæos ita fuisse corruptis iudiciis vt à Mose salutem expectarint. Quòd siquis excipiat per Mosen intelligi legem à Mose traditam, respondeo, hanc declarationem magis etiam ineptam videri. Neque enim hic propriè agitur de Christi doctrina, quasi cum Lege aut cum traditionibus Pharisæorum comparetur, sed de ipsa Christi (vt ita dicam) persona, per quem vnum Deus homines seruet.

Θεωρεῖν τε τὴν τοῦ Πέτρου παρρησίαν καὶ Ἰωάννου, καὶ καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμματοί εἰσι καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνωσκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν.

Τόν τε ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶτα τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

Κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελθεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους,

Λέγοντες, Τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τούτοις; ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονε δι' αὐτῶν, πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἱερουσαλὴμ φανερόν, καὶ οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι·

Ἀλλ' ἵνα μὴ ἐπὶ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸν λαόν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς μηκέτι λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπῳ.

Καὶ καλέσαντες αὐτοὺς παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι μηδὲ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

Ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς εἶπον, Εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ὑμῖν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ Θεοῦ, κρίνατε.

Οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

Οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτοὺς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ πῶς κολάσωνται αὐτοὺς, διὰ τὸν λαόν· ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἐπὶ τῷ γεγονότι.

13 Conspecta verò Petri in dicendo libertate & Iohannis, compertóque homines esse illiteratos & idiotas, admirabātur, & agnoscebant eos cum Iesu fuisse.

14 Illum verò videntes stantem cum eis qui sanatus fuerat, nihil poterant contradicere.

15 Iussis autem ipsis extra concilium abire, conferebant inter se,

16 Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam conspicuum signum editum esse per eos, manifestum est omnibus habitantibus in Hierosolymis, nec possumus negare:

17 Sed ne *id* amplius serpat in populum, minaciter interminemur eis ne posthac vlli hominum loquantur in nomine isto.

18 Itaque vocatis ipsis, denuntiarunt ne omnino loquerentur vel docerent in nomine Iesu.

19 Petrus autem & Iohannes respondentes dixerunt eis, An iustum sit apud Deum vobis potius auscultare quàm Deo, iudicate.

20 Non enim possumus nos quę vidimus & audiuimus, non loqui.

21 Illi verò non inuenientes quomodo punirent eos, additis minis eos dimiserunt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

13 *Videntes autem Petri constantiam & Iohannis, cōperto quod homines essent sine literis & idiotæ, admirabantur, & cognoscebant eos quoniam cum Iesu fuerant.*

14 *Hominem quoque videntes stātem cum eis qui curatus fuerat, nihil poterant contradicere.*

15 *Iusserunt autem eos foras extra concilium secedere, & conferebant ad inuicem,*

16 *Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? quoniam quidem notum signum factum est per eos, omnibus habitantibus Ierusalem manifestum est, & non possumus negare:*

17 *Sed ne amplius diuulgetur in populum, comminemur eis ne vltrà loquātur in nomine hoc vlli hominum.*

18 *Et vocantes eos, denuntiauerunt ne omnino loquerentur neque docerent in nomine Iesu.*

19 *Petrus verò & Iohannes respondentes dixerunt ad eos, Si iustum est in cōspectu Dei vos potius audire quàm Deū, iudicate.*

20 *Nō enim possumus quæ vidimus & audiuimus non loqui.*

21 *At illi comminantes, dimiserunt eos, non inuenientes quomodo punirent eos, propter populum, quia omnes clarificabāt id quod factum fuerat, in eo quod acciderat.*

---

13 *Idiotas*, ἰδιώτας. Hoc Græco epitheto propriè significantur homines priuati, oppositi τοῖς πολιτευομένοις. Inde factum, vt quoniam plerique ex vulgo homines fere indocti sunt & rerum imperiti, idcirco idiotæ opponantur τοῖς πεπαιδευμένοις, & sic vocentur qui minimè ingeniosi sunt aut intelligentes: cuius translationis exempla passim apud Ciceronem occurrunt. Lucianus dialog. De luctu, Ὁ πολὺς ὅμιλος, οἷς ἰδιώτας οἱ σοφοὶ καλοῦσι. Plato verò in Sophista, ἰδιώτην quem & ἄτεχνον vocat, opponit τεχνίτῃ siue τέχνην ἔχοντι: quò respiciens Nonius Marcellus (scriptor alioqui non magni iudicij) Idiotas ait Græcè vocari homines inutiles, quasi sibi tantùm non plurimis vtiles. Iudæi scriptores corrupto Græco vocabulo הדיוט [*hidiot*] vocant, quibus opponitur מומחה [*mumcheh*,] i. homo auctoritate præditus, siue in rep. siue in ecclesia, vt accipitur 1. Cor. 14.16.

14 *Contradicere*, ἀντιπεῖν. Arabs addit, *vt auctoritate vterentur in illos*, id est (vt coniicit vir doctissimus Franciscus Iunius qui Arabicam illam versionem Latinè edidit) ἵνα καταχειροῦσωσιν αὐτούς. Ego malim καταξουσιάσωσι, & Gallicè verterim, *pour en faire à leur plaisir*. Latinè verò, *Vt eos haberent in potestate*.

15 *Abire*, ἀπελθεῖν. Meus vetustissimus codex habet ἀπαχθῆναι, *abduci*, & quidem rectius. Nec enim adhuc eis fiebat abeundi potestas. Vulgata, *secedere*. Syrus rectius, דיפקון [*deiappekun*,] vt exire facerent.

17 *Minaciter interminemur*, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα. Id est, grauissimis adhibitis minis interdicamus Hebraico pleonasmo.

21 *Non inuenientes*, μηδὲν εὑρίσκοντες. Id est, μὴ εὑρίσκοντες. Positum enim est nomen μηδὲν adiuerbij loco, pro-

pter sequentem articulum, quem quidem solet hic noster Lucas peculiari pleonasmo vsurpare, vt in Euang.9.6, & 22.2 & 4. ¶ *Quomodo punirent eos,* τὸ πῶς κολάσωνται αὐτούς. Id est, quo prætextu pœnam aliquam in ipsos decerunerent, siue qua pœna sic possent in eos animaduertere, vt populus non tumultuaretur. Syrus autem interpres vel nouam prorsus lectionem sequutus est, vel sentẽtiam potius quàm verba expressit, vt qui locum istum sic interpretetur, *Non enim inueniebãt occasionem quam imponerent capiti ipsorum.* Sic accipitur etiam τὸ πῶς. Luc.22,4.

Ἐτῶν γὰρ πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

22 Annorum enim erat amplius quadraginta homo ille in quẽ editum fuerat signum istud sanationis.

22 *Annorũ enim erat amplius quadraginta homo in quo factum fuerat signum istud sanitatis.*

Ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι εἶπον.

23 Dimissi autem *illi* venerunt ad suos, & annuntiauerunt quę primarij Sacerdotes & seniores ipsis dixerant.

23 *Dimissi autem venerunt ad suos, & annuntiauerũt eis quanta ad eos principes Sacerdotum & seniores dixissent.*

Οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ εἶπον, Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς·

24 Qui quum *hæc* audissent, cõcorditer sustulerunt vocem ad Deum, dixerúntque, Domine, tu es Deus ille qui fecisti cælum ac terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:

24 *Qui quũ audissent, vnanimiter leuauerunt vocem ad Deum, & dixerũt, Domine, tu es Deus qui fecisti cælum & terram, mare, & omnia quæ in eis sunt:*

Ὁ Πνεύματι ἁγίῳ διὰ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών, Ἵνα τί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

Psal.2.1.

25 Qui Spiritu sancto per os Dauid pueri tui dixisti, ‖ Cur fremuerunt Gentes & populi meditati sunt inania?

25 *Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, Quare fremuerunt Gentes, & populi meditati sunt inania?*

Παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κατὰ τοῦ Κυρίου καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.

26 Adstiterũt reges terrę, & principes coacti sunt simul aduersus Dominum, & Christum eius.

26 *Adstiterũt reges terræ, & principes conuenerunt in vnum aduersus Dominũ & aduersus Christum eius.*

Συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραήλ,

27 Coacti sunt enim in hac ciuitate verè aduersus sanctũ Filiu tuum Iesum quẽ vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus cũ Gentibus & populis Israel,

27 *Conuenerunt enim verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus, cũ Gẽtibus & populis Israel,*

Ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

28 Vt facerent quęcunque manus tua & cõsilium tuum prius definierat vt fierent.

28 *Facere quæ manus tua & consilium decreuerant fieri.*

Καὶ τὰ νῦν Κύριε ἔπιδε ἐπὶ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,

29 Nunc igitur Domine intuere in minas eorũ, & da seruis tuis vt cum omni libertate loquantur sermonem tuum,

29 *Et nunc, Domine respice in minas eorum, & da seruis tuis cum omni fiducia loqui verbum tuum,*

Ἐν τῷ τοῦ χεῖρα σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ.

30 Manu tua à te extẽsa ad sanãdũ, signísque & miraculis editis per nomen sancti Filij tui Iesu.

30 *In eo quòd manum tuã extendas ad sanitates, & signa & prodigia fieri per nomen sancti Filij Iesu.*

23 *Ad suos,* πρὸς τοὺς ἰδίους. Syrus & Arabs, addunt ἀδελφοὺς, *fratres,* alios videlicet Apostolos, vt colligitur ex vers. 29.30, & 31.

24 *Domine, tu es Deus ille qui fecisti,* Δέσποτα, σὺ ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας. In vno exemplari scriptum est, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας, *Domine, Deus ille noster qui fecisti.*

25 *Spiritu sancto,* πνεύματι ἁγίῳ. Hoc restituimus in Græco contextu, ex mei vetustissimi & aliorum manuscriptorum quinque codicum, itémque Syri, Arabis, & Latini veteris interpretis auctoritate, vt citatur etiam hic locus ab Irenæo.

27 *In hac ciuitate,* ἐν τῇ πόλει ταύτῃ. Hoc etiam ex iisdem codicibus Græcis & interpretibus in contextu reposuimus. ¶ *Verè,* ἐπ' ἀληθείας. באמת [*beemeth*] id est re ipsa & manifestè. ¶ *Cum gentibus,* σὺν ἔθνεσι. Recepta est hæc lectio, quam etiam amplector. Syrus tamen interpres legit σὺν τοῖς λαοῖς, & mox καὶ τῷ συνεδρίῳ Ἰσραήλ, *Cum populis & concilio Israel,* vt & Arabs, eo excepto quòd habet σὺν τῷ λαῷ *cum populo,* numero singulari. ¶ *Et populis Israel,* καὶ λαοῖς Ἰσραήλ. Hebr. עמי ישראל [*hamme Iisrael.*] Nam etsi plerunque singulari numero populus Israel dicantur Israelitæ, tamen interdum quoque pluralis numerus vsurpatur, non modò propter XII. tribus, quarum singulæ veluti populum quendam distinctum constituebant, vt precatus est Isaac Iacobo, Gen.28.3. & Deus ipse dicitur eidem pollicitus, Gen. 84. 4, sed etiam propter ingentem multitudinem: quasi plures simul gentes coissent, vt Iud.5.14.

28 *Vt facerent,* ποιῆσαι. Referendum est verbum ποιῆσαι non ad consilia & voluntates Herodis & Pilati, sed adipsorum consiliorum euẽtum, quod etiam à nobis annotatum est suprà 1,25. de Iuda. Habenda denique ratio est non operis illorum, qui scelerati fuerunt homicidæ & profani veritatis hostes, sed operis Dei, quod illi nihil tale cogitãtes peragebant. Hæc autem distinctio rectè obseruata, moderatis omnibus ingeniis satisfaciet, vt Dei consilium ac decretum à præscientia nunquã separent, & tamen scelerum culpam totam in secundis causis, diabolo videlicet & homine, constituant. Sic Deus indurat Pharaonem, sic rex Assur est serra quam agitat Dominus, sic Absalomo Deus tradidit patris vxores, sic decem tribuum rebellionem Deus suum opus vocat, sic impij à quibus exagitatur Dauid, sunt Dei manus, sic Caiaphas prophetauit, sic denique omnia fiunt vi proprositi Dei, iuxta voluntatis ipsius decretum, Eph 1.11. ¶ *Manus tua,* ἡ χείρ σου. Heb. ידך [*iadecha.*] Id est, Tu pro tua potestate tuóque iure. Sic paulo pòst manum vocat ipsius δύναμιν in edendis signis ac prodigiis. Verbum autem προωρίζειν Vetus interpres hoc loco interpretatur Decernere: quod non videtur satis expressum, quia negligitur præpositio πρό: ex qua intelligitur Dei decretum ac propositum cæteras omnes causas etiam ordine antegredi.

30 *Manu tua à te extensa,* ἐν τῷ τοῦ χεῖρά σου ἐκτείνειν σε. Vulg. barbarè & obscurè, *In eo quòd manum tuam extendas.* Erasm. rectè & dilucidè expressa sententia, *Manum tuam porrigendo.* Malui tamen actiuum dicendi genus in passiuum mutare, vt in interpretando nullum vocabulum deperiret.

32 Erat,

31 Καὶ δεηθέντων αὐτῶν ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι· καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παρρησίας.

32 Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία· καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

33 Καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ· χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

34 Οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων·

35 Καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδετο δὲ ἑκάστῳ καθότι αὐτοῦ τις χρείαν εἶχεν.

36 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρακλήσεως) Λευίτης, Κύπριος τῷ γένει,

37 Ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

Κεφάλαιον ε.

1 Ἀνὴρ δὲ τις Ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ἐπώλησε κτῆμα·

2 Καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ· καὶ ἐνέγκας μέρος τι, παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

3 Εἶπε δὲ Πέτρος, Ἀνανία, διατί ἐπλή-

31 Quum autem precati essent, concussus est locus in quo erant coacti: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquuti sunt sermonem Dei cum libertate.

32 Multitudinis autē eorum qui crediderant, erat cor & anima vna: nec quisquam aliquid eorum quæ habebat, suum esse dicebat, sed erant eis omnia communia.

33 Et Apostoli magna vi reddebant testimonium resurrectionis Domini Iesu: & gratia magna erat super eos omnes.

34 Nullus enim erat egens inter eos. quotquot enim erant possessores agrorum aut domorū, vendentes adferebāt pretia eorum quæ vendita fuerant:

35 Et deponebant ad pedes Apostolorum. distribuebatur autem *hoc* singulis prout cuique opus erat.

36 Ioseph ergo qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est, si interpreteris, filius cōsolationis) Leuites, Cyprius genere,

37 Quum haberet agrum, vēdidit *eum*, & attulit pecuniam, deposuitque ad pedes Apostolorum.

CAP. V.

1 Vir autem quidam nomine Ananias, cū Sapphira vxore sua vēdidit possessionem:

2 Et interuertit *aliquid* ex pretio, conscia etiā vxore sua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apostolorum deposuit.

3 Dixit autem Petrus, Anania,

31 *Et quum orassent, motus est locus in quo erant congregati: & repleti sunt omnes Spiritu sancto, & loquebantur verbum Dei cum fiducia.*

32 *Multitudinis autē credentium erat cor & anima vna: nec quisquam eorum quæ possidebat aliquid suum esse dicebat, sed erāt illis omnia communia.*

33 *Et virtute magna reddebant Apostoli testimonium resurrectionis Iesu Christi Domini, & gratia magna erat in omnibus illis.*

34 *Neque enim quisquam egēs erat inter illos. quotquot enim possessores agrorum aut domorum erant, vendentes adferebāt pretia eorum quæ vendebant:*

35 *Et ponebant ante pedes Apostolorum. diuidebantur autem singulis prout cuique opus erat.*

36 *Ioseph autem qui cognominatus est Barnabas ab Apostolis (quod est interpretatū, filius consolationis) Leuites, Cyprius genere,*

37 *Quum haberet agrum, vendidit eum, & attulit pretium, & posuit ante pedes Apostolorum.*

CAP. V.

1 *Vir autem quidā nomine Ananias, cum Sapphira vxore sua vendidit agrum:*

2 *Et fraudauit de pretio agri, conscia vxore sua: & adferens partem quandā, ad pedes Apostolorum posuit.*

3 *Dixit autem Petrus, A-*

---

32 *Erat, ἦν.* Augustinus Epistola octaua ad Lætum, quā existimat Erasmus Paulino potius tribuendam, legit, *Erat in Deum*, id est *ἦν εἰς Θεόν*: quam lectionem maxime amplecterer si accederet alicuius codicis auctoritas: mallem tamen interpretari *In Deo*, quàm *in Deum*, vt significetur Deū esse huius coniunctionis vinculum: sicut monet Apostolus Phil.4.2, *τὸ αὐτὸ φρονεῖν*, id est vt idem sentiamus, sed *ἐν Κυρίῳ*: quod tamen etiamsi nō addatur hoc loco, per se satis intelligitur, quum de iis agatur qui crediderant. Cordis autem & animæ vnius nominibus, intelligitur summa tum in doctrina, tum in voluntatibus consensio. Cæterùm in meo vetustissimo codice additur *καὶ ἐν ἦν ἐν αὐτοῖς διάκρισις οὐδεμία*, quod membrum Beda in retractat. in acta Apostolorum testatur in Græcis exemplaribus inueniri, citato etiam Cypriani lib. tertio, ad Quirinum. Sed Beda quidem ipse interpretatur, *Et non erat in eis separatio vlla*: Cyprianus verò, *nec fuit inter illos discrimen vllum.* Ego malim, *nec erat inter eos controuersia vlla*, quod Gallicè propriè dixeris, *Il n'y auoit entr'eux aucun different.*

33 *Super eos omnes, ἐπὶ πάντας αὐτούς.* Vulg. *In omnibus illis.* Ego malui præpositionem retinere, qua significatur diuinam fuisse hanc gratiam, & cælitus veluti delapsam.

36 *Ioseph, Ἰωσήφ.* Sic legerunt Syrus, Arabs, & Latinus interpretes, vt etiam scribitur in meo vetustissimo codice & aliis præterea duobus manuscr. Alia verò exemplaria scriptum habent *Ἰωσῆς. Ioses.* ¶ *Filius consolationis, υἱὸς παρακλήσεως*: id est, Consolator, à comitate proculdubio, & eximia in erigendis conscientiis facultate quadam sic vocatus, Syra (inquit Iunius noster) appellatione, qua Filius dicitur *Bar*, Consolatio *Nabba*, à verbo *Beia* dupliciter anomalo. Sed vide ne potius ab Hebræo נבא [*naba*] quod significat Prophetare. Munus enim Prophetandi a munere Docendi distinctum, (sicut *διδαχὴ* & *ἀποκάλυψις, σοφία* & *γνῶσις*: 1 Cor.14.6) positum est *ἐν παρακλήσει*, id est doctrinæ applicatione ad auditores, siue consolando, siue exhortando, quod vtrunque nomine *παρακλήσεως* declaratur. Dicitur autem nominatim Barnabas plenus Spiritu sancto, id est Propheta eximius, infrà 11.24. ¶ *Leuites, λευίτης.* In meo vetustissimo codice scribitur, idque fortasse rectius, *Κύπριος, λευίτης τὸ γένει, Cyprius, [&] genere Leuites.*

37 *Pecuniam, τὸ χρῆμα.* Heb. כסף [*cheseph:*] quum Græci plurali numero *χρήματα* dicant. Vulgata & Erasmus, *Pretium*, id est *τιμὴν*, vt infrà, 5.2.

IN CAPVT V.

2 *Interuertit, ἐνοσφίσατο.* Vel, *Auertit.* Significat autē Latinis vtrunque hoc verbum callidè quidpiam surripere, & quasi efficere ne quippiam ad Dominum perueniat, aut ab illius oculis remouere. Græci idem dicūt verbo *νοσφίζειν*, diuersa tamē translationis ratione, quia videlicet quod furatur quispiam id solet sibi seponere ac recondere: vt hoc locò Ananias & Sapphira, quum hoc prædium Domino consecrassent, postea per sacrilegium partem pretij seposuerunt, ne in Ecclesiæ conspectū veniret: quod tamen dissimulabāt, ita vt ad sacrilegium etiam accederet diffidētia & hypocrisis. Vulg. *Fraudauit*: quod non cōuenit huic loco. Eras. *Seposuit*: propriè id quidem, nisi *νοσφίζειν* translatitia significatione aliquid amplius significaret, pro quo Latini Auertere aut Interuertere dicunt, Seponere non item.

ἔφασεν ὁ Σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

Οὐχὶ μένον, σοι ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου τὸ πρᾶγμα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ Θεῷ.

Ἀκούων δὲ Ἀνανίας τοῖς λόγοις τούτοις, πεσὼν ἐξέψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

Ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέστειλαν αὐτὸν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

Ἐγένετο δὲ ὡς ὥρων τριῶν διάστημα, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς εἰσῆλθεν.

Ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος, Εἰπέ μοι εἰ τοσούτου τὸ χωρίον ἀπέδοσθε. Ἡ δὲ εἶπε, Ναὶ, τοσούτου.

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, Τί ὅτι συνεφωνήθη ὑμῖν πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; ἰδοὺ οἱ πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ, καὶ ἐξοίσουσί σε.

Ἔπεσε δὲ παραχρῆμα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι εὗρον αὐτὴν νεκρὰν, καὶ ἐξενέγκαντες ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα αὐτῆς.

Καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

Διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολ-

cur impleuit Satanas cor tuum vt mentireris *in* Spiritum sanctum, & interuerteres ex pretio istius prædij?

4 Nónne si seruasses, manebat tibi, & venundatum in tua erat potestate? quid *erat* cur induceres in animũ rem istam? non es mentitus hominibus, sed Deo.

5 Audiẽs autẽ Ananias hos sermones, cecidit, & exanimatus est. Et extitit timor magnus super omnes audientes ista.

6 Surgentes verò iuuenes subtraxerunt eum, elatúmque sepelierunt.

7 Intercessit autẽ ferme horarum trium interuallũ, quũ vxor quoque ipsius, nesciens quod factum fuerat, ingressa est.

8 Dixit autẽ ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædiũ vẽdidistis? Ipsa verò dixit, Etiam, tanti.

9 Petrus autem dixit ei, Quid *est* cur conuenerit inter vos vt tentaretis Spiritũ Domini? ecce, pedes eorum qui sepelierũt virum tuum, ad ostium *adsunt*, & efferent te.

10 Illico verò cecidit ad pedes eius, & exanimata est. ingressi autem iuuenes inuenerunt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta virum suum.

11 Et obortus est timor magnus toti Ecclesiæ, & omnibus qui hæc audiebant.

12 Per manus autem Apostolorum edebãtur signa & miracu-

nania, cur tentauit Satanas cor tuum, mentiri te Spiritui sancto & fraudare de pretio agri?

4 *Nónne manens tibi manebat, & venundatum in tua erat potestate? quare posuisti in corde tuo hanc rem? Non es mentitus hominibus, sed Deo.*

5 *Audiens autem Ananias hæc verba, cecidit, & expirauit. Et factus est timor magnus super omnes qui audierunt.*

6 *Surgẽtes autem iuuenes amouerunt eum, & efferentes sepelierunt.*

7 *Factum est autem quasi horarum trium spatiũ, & vxor ipsius nesciens quod factum fuerat, introiuit.*

8 *Respondit autem ei Petrus, Dic mihi, si tanti agrum vendidistis. At illa dixit, Etiam, tanti.*

9 *Petrus autem ad eam, Quid vtique cõuenit vobis tentare Spiritum Domini? ecce pedes eorũ qui sepelierunt virum tuum, ad ostium, & efferent te.*

10 *Confestim cecidit ante pedes eius, & expirauit. intrantes autem iuuenes inuenerunt illã mortuam, & extulerunt, & sepelierunt ad virum suum.*

11 *Et factus est timor magnus in vniuersa Ecclesia, & in omnes qui audierũt hæc.*

12 *Per manus autem Apostolorum fiebant signa*

3 *Impleuit*, ἐπλήρωσε. Id est, *Prorsus occupauit*. Nam omnis abundantia Hebræis significatur verbo מלא [*mela*] vt Psalm 83.17, *Imple facies eorum ignominia*. & Iob. 8.21, *Donec compleatur risu os tuum, & os tuum exultatione*. Vulgata, *Tentauit*. Nam pro ἐπλήρωσεν legit ἐπείρασεν. Fulgentius tamen epistola prima de Coniugali debito, nostram scripturam sequutus, legit & interpretatur, *Impleuit*. ¶ *Vt mentireris* [*in*] *Spiritum sanctum*, ψεύσασθαί σε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. Quia vsus est Lucas quarto casu, non tertio, idcirco possit etiam aliquis interpretari, *Vt falleres* (vel, *vt ludificareris*) *Spiritum sanctum*. Sed tamen quia paulo pòst vsurpatur tertius casus, & apud Hebræos reperio ista interdum confundi, (vnde orta illa dicendi genera, Benedico te, Euangelizo te, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rursum Latini sumpserunt) puto hunc versiculum explicandum ex eo qui proximè consequitur, quum præsertim, vtrouis modo explices, eadem maneat sententia. Cur tamẽ mallem vertere, [*In*] *Spiritum sanctũ* quàm *Spiritui sancto*, hanc causam habui quòd in vno Græco manuscripto codice scriptum reperi εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. quod etiam legerunt Syrus & Arabs interpretes. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi ψεύσασθαι accipi possit pro simulare, mihi non satis placet. Quanuis enim isti insignes essent hypocritę, tamẽ ex iis quę sequũtur, videtur Petrus multo grauioris sceleris eos accusare, nempe quòd quum Spiritus sancti impulsu prædium illud totum consecrassent Ecclesiæ, postea nón dubitassent partem pretij interuertere, & quidem ea spe quasi sibi non cum Deo, sed cum hominibus esset negotium, qui hoc sacrilegiũ non possent redarguere. Id enim est quod Petrus vocat, Spiritui sancto (id est Deo) mentiri, non hominibus: & paulo pòst, Tẽtare Spiritum Domini. ¶ *Istius prædij?* τοῦ χωρίου? Vel, *Agri*. Sed hoc posterius est ambiguæ significationis.

4 *Si seruasses, manebat tibi*, μένον σοι ἔμενε. Vulg. ad verbũ, *Manens tibi manebat*: quem Hebraismum tanquam hoc loco obscuriorem quum illustrare vellet Erasmus cõuertit, *Nónne prorsus tibi manebat?* Atqui τὸ μένον & τὸ πραθὲν puto potius opponi: quæ antithesis fuit explicanda. Potest tamen sic etiam hic locus conuerti, *Nónne dum manebat, tibi manebat?* i. Nónne tibi licebat illud vt tuum retinere antequam voueres? Sponte verò abs te vt tuo oblatum Deo, tuum esse desiit. Itaque per sacrilegium istam prædij partem interuertisti. Addis autem etiam ad sacrilegium mendacij scelus & quidem impudentissimè, ac si Deum ista latere possent. Quod enim addit Petrus potuisse Ananiam venditi quoque prædij pretium vt suum retinere, intelligendum non est sine exceptione, nempe si ante votum vel prædium seruasset vel vendidisset.

6 *Subtraxerunt*, συνέστειλαν. Id est à consequenti, vt suprà annotauimus 3.21. correptum sustulerunt ex adstantium conspectu, vt non malè quoque Vulgata verterit, *Amouerunt*. Syrus autem interpres συστέλλειν accepit pro componere ad sepulturam, & in capulum reponere, quæ significatio potius conuenit τοῦ πρωϊστέλλειν. Nec tamen incommodè verteris hoc loco, *obuoluerunt eum*, tum ne conspectu cadaueris terreretur cœtus, tum vt compositus & elatus humaretur. Omnino autem hoc est quod Gallicè dixerimus, *ils le retirerent*.

9 *Vt tentaretis Spiritum Domini?* πειράσαι τὸ Πνεῦμα Κυρίου; Notandum est diligenter hoc dicendi genus, profanis quidem scriptoribus ignotum, sed dignum de quo semper cogitent filij Dei. Nam quoties mala conscientia fit aliquid, toties homines in seipsos sententiam ferunt, & quantum in se est, Deum ad iram prouocant, quasi de industria volentes periculum facere an sit iustus & omnipotens.

13 Cate

λά· καὶ ἦσαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.

Τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς· ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

Μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ Κυρίῳ, πλήθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν.

Ὥστε καὶ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραββάτων, ἵνα ἐρχομένου Πέτρου κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

Συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων εἰς Ἱεροσολύμα, φέροντες ἀσθενεῖς καὶ ὀχλουμένους ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων· οἵτινες ἐθεραπεύοντο ἅπαντες.

Ἀναστὰς δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ πάντες οἱ σὺν αὐτῷ, ἡ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθησαν ζήλου.

Καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἤνοιξε τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, ἐξαγαγόν τε αὐτοὺς εἶπε,

Πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

la multa in populo: & erant cōcorditer omnes in porticu Solomonis.

13 Cæterorum autem nemo audebat ipsis appropinquare: sed magnificabat eos populus.

14 Imò verò adiiciebantur qui crederent Dominò, multitudo *videlicet* virorum simul ac mulierum.

15 Adeo vt in plateas efferrent ægrotos, & ponerēt in lectis ac grabbatis: vt veniētis Petri vel vmbra inūbraret aliquem eorū.

16 Conueniebat autem etiam vulgus vicinarum vrbiū Hierosolymam, adferentes ægrotos ac vexatos à spiritibus impuris: qui sanabantur omnes.

17 Insurgens autem Pontifex maximus, & omnes qui cum eo erant, quæ est secta Sadducæorum, repleti sunt inuidia.

18 Et iniecerunt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodia publica.

19 Sed Angelus Domini per noctem aperuit fores carceris, eductísque illis, dixit,

20 Ite, & *vos* sistentes loquimini populo in tēplo omnia verba vitæ huius.

& prodigia multa in plebe: & erant vnaniniter omnes in porticu Solomonis.

13 *Cæterorum autem nemo audebat se coniungere illis: sed magnificabat eos populus.*

14 *Magis autem augebatur credentium in Domino multitudo virorum ac mulierum.*

15 *Ita vt in plateas eijcerent infirmos, & ponerent in lectulis ac grabbatis, vt veniente Petro, saltem vmbra illius obumbraret quenquam illorum.*

16 *Concurrebat autem & multitudo vicinarum ciuitatum Ierusalem, adferentes ægros & vexatos à spiritibus immundis: qui curabantur omnes.*

17 *Exurgens autem princeps Sacerdotum & omnes qui cum illo erant, quæ est hæresis Sadducæorum, repleti sunt zelo.*

18 *Et iniecerunt manus in Apostolos, & posuerunt eos in custodia publica.*

19 *Angelus autem Domini per noctem aperiens ianuas carceris, & educens eos, dixit,*

20 *Ite, & stātes loquimini in templo plebi omnia verba vitæ huius.*

---

13 *Cæterorum*, τῶν δὲ λοιπῶν. Quum dicantur omnes, qui videlicet ex Ecclesia erant, summa constantia cum Apostolis ita perseuerasse, vt cœtus quoque maximè publicos, vtpote qui in celeberrima templi porticu habebantur, frequentarint, apparet Cæterorum nomine intelligi, non alios quam qui in Ecclesia non censebantur: qui rursus quū à plebe distinguantur sequentibus verbis, superest vt ij significentur quorum auctoritas erat maior, & quorum rabiem auditus iste casus Ananiæ & Sapphiræ cohibebat. ¶ *Ipsis appropinquare*, κολλᾶσθαι αὐτοῖς. Id est, *illos cominus aggredi*, siue, *cum illis congredi*, pro quo Gallicè dixeris, *s'attaquer, ou se prendre à eux*. Loquitur enim, vt modo diximus, de potentibus illis Ecclesiæ hostibus, metu eius quod Ananiæ acciderat, perculsis: & hanc explicationem sequitur Arabs interpres. Quia tamen passim τὸ κολλᾶσθαι in his libris de eo dicitur qui sese amicitiæ causa alicui penitus adiungat, vt infrà in re prorsus huic simili, 9.26, vsus sum verbo Appropinquandi, quod vtramuis expositionem admittit, vt & verbum קרב [*karab*] apud Heb. quo vtitur hoc loco Syrus interpres vnde קרב [*kerab*] pro prælio in quo videlicet pugnantes alij cum aliis collatis corporibus decertant, vnde illud Maronis ex Homero, *hæret pede pes, densúsque viro vir*. Sed & vbique idē interpres vti solet eo verbo, pro ἅπτεσθαι attingere, vt commodè quoque hunc locum interpretari possimus, *nullus audebat eos attingere*, Gallicè, *Aucun ne leur osoit toucher*. Arabs vero commodissimo vsus est verbo, quod luctatoribus propriè conuenit, mutuò corporum nexu sese arctissimè copulantibus. Alioqui in bonam partem accipi de familiari accessu consueuit, vt infrà 8.29, & 9.26.

14 *Imò verò*, μᾶλλον δὲ. Sic vti constat Græcos istis particulis quum superius dictum volunt amplificatione corrigere. Sensus est igitur, tantum abfuisse vt illo exemplo in Ananiam & eius vxorem edito decesserit aliquid Ecclesiæ, vt cōtrà, perculsi hostes nō ausi sint amplius illos vt antea impetere, plebs autē eos in maiore pretio habere cœperit, atque adeo mirum in modum auctus sit piorum numerus. Vulg. ad verbum, *Magis autem*, vt & Syrus & Arabs interpres, non intellecto fortassis Hellenismo, quanuis eōdem recidat sententia. ¶ *Adijciebantur*, προσετίθεντο. Vulg. vt & Arabs interpres legerunt αὔξανεν τῷ πιστεύοντων τῷ Θεῷ πλῆθος, *augebatur credentium Domino multitudo*, &c.

15 *Adeo vt in plateas*, ὥστε καὶ τὰς πλατείας. In vno codice legimus ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, *adeo vt etiam in plateas*. Idque rectius, vt opinor. ¶ *Venientis*, ἐρχομένου. Vel gradientis, per vrbem videlicet. 16 *Vulgus*, τὸ πλῆθος. Vulgata, *Multitudo*, id est πλῆθος, absque articulo. ¶ *Ac vexatos*, ἐχλουμένους. Vide Luc. 6.18.

17 *Secta*, αἵρεσις. Non dubium est quin hoc vocabulum propriè declaret electionem. inde factum vt pro eo acciperetur quod Latini Sectam vocant, id est (vt definit Cicero) pro certa quadam & peculiari quam sibi aliqui delegerint disciplinæ formula, factione, studio, ratione vitæ: fuitque initio vocabulum hoc μέσον, vt pleraque alia, sed tandem nonnisi in vitio poni cœpit: vnde hæreticus dicitur qui à recepta sana doctrina ita aberrat vt contempto Dei & Ecclesiæ ipsius iudicio, in sententia permaneat, & Ecclesiæ concordiā violet. Hic autē μετωνυμικῶς hæresis pro ipsis illius sectatorib. ponitur, quod obscurius fuisset seruato hæresis vocabulo. ¶ *Inuidia*, ζήλου. i φθόνου, vel præpostera ęmulatione atq; adeo zelotypia Legis. Vide Ioh. 2.17.

20 [*Vos*] *sistentes*, σταθέντες. Eiusmodi participia sæpe apud Hebræos redundant. Hoc autem loco putarim hoc participium cohærere cum ἐν τῷ ἱερῷ, vt hoc sit quod vernaculo sermone dicimus, *vous representans au temple*. ¶ *Verba vitæ huius*, τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Id est, verba quibus annuntiatur quæ sit ad hanc salutem via, vt Ioh. 6.68. Sed sanè præter morem additur pronomen ταύτης, vtpote quod quum adiungitur vocabulo Vitæ, non æternam sed præsentem potius vitam declarat, vt 1. Cor. 15.17. Itaque non desunt qui hæc explicent per hypallagen, quasi scriptum sit ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτα, hæc verba vitæ, vt ētiam legerunt aut certè sunt interpretati Syrus & Arabs. Est autem hæc hypallage Hebræis non infrequens, vt 2. Sam. 2.4, קשת גבורים חתים [*kescheth ghibborim chattim*,] id est, arcus fortium fractorum, pro קשת גבורים חתה [*kescheth ghibborim chattah*,] id est arcus fortium fractus. Sic etiam Exodi 25, עורות אלים מאדמים [*horoth elim meoddamim*] id est, pelles arietum rubro tinctorum, pro, pelles arietum rubro tinctas.

Ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. Παραγενόμενος δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

Οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ· ἀναστρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

Λέγοντες, Ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

Ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὅ, τε ἱερεὺς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ Ἀρχιερεῖς, διηπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

Παραγενόμενος δέ τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέγων, Ὅτι ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

Τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας. (ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν ἵνα μὴ λιθασθῶσιν)

Ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ Ἀρχιερεὺς,

Λέγων, Οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ; καὶ ἰδοὺ, πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος καὶ οἱ ἀπόστολοι εἶπον, Πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

Ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχείσασθε κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

Τοῦτον ὁ Θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα

21 *Illi* verò quum *hæc* audissent, introierunt sub diluculũ in tẽplum, & docebant. Adueniens autem Pōtifex Maximus, & qui cum eo *erant*, conuocauerunt *concilium & vniuersum senatum filiorum Israel: miserúntque in carcerem vt illi adducerentur.

22 Quum autem venissent ministri, non inuenerunt eos in carcere: *quod* reuersi annuntiaueruint,

23 Dicentes, Carcerem quidẽ inuenimus clausum quã tutissimè, & custodes extrà stantes ante fores: quum aperuissemus autem, neminem intus inuenimus.

24 Vt verò audierũt hos sermones, & *Pontifex & præfectus templo, & primarij Sacerdotes, ambigebant de illis *quónam hoc euasurum esset.

25 Adueniens autem quidam nũtiauit eis, Ecce, viri quos posueratis in carcere, stát in templo, & docent populum.

26 Tunc præfectus abiens cum ministris, adduxit eos, *non *tamen* per vim. (timebant enim populum ne lapidarentur)

27 Adductos igitur eos statuerunt in concilio: & interrogauit eos Pontifex maximus,

28 Dicens, *Nónne* etiam atque etiam denuntiauimus vobis ne doceretis nomine isto? & ecce, repleuistis Hierosolymam doctrina vestra, & vultis super nos inducere *sanguinem hominis istius.

29 Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo *potius quàm hominibus.

30 Deus Patrum nostrorum excitauit Iesum, quem vos interfecistis suspensum *in ligno.

31 *Hunc *inquam* Deus dextra

21 *Qui quum audissent, intrauerũt diluculo in tẽplum, & docebant. Adueniens autẽ princeps Sacerdotum & qui cum eo erant, conuocauerunt concilium & omnes seniores filiorum Israel: & miserunt ad carcerem vt adducerentur.*

22 *Quum autem venissent ministri, & aperto carcere non inuenissent illos, reuersi nuntiauerunt,*

23 *Dicentes, Carcerẽ quidem inuenimus clausum cum omni diligentia, & custodes stantes ante ianuas: aperientes autem, neminem intus inuenimus.*

24 *Vt autẽ audierunt hos sermones magistratus tẽpli, & principes Sacerdotum, ambigebant de illis quídnam fieret.*

25 *Adueniens autem quidam nuntiauit eis, Quia ecce, viri quos posuistis in carcerem, sunt in templo stantes, & docẽtes populũ,*

26 *Tunc abiit magistratus cum ministris, & adduxit illos sine vi. (timebant enim populum ne lapidarentur)*

27 *Et quum adduxissẽt illos, statuerunt in concilio. Et interrogauit eos princeps Sacerdotum,*

28 *Dicens, Præcipiendo præcepimus vobis ne doceretis in nomine isto: & ecce repleuistis Ierusalem doctrina vestra, & vultis inducere super nos sanguinem hominis istius.*

29 *Respondens autem Petrus & Apostoli dixerunt, Obedire oportet Deo magis quàm hominibus.*

30 *Deus patrum nostrorũ suscitauit Iesum, quem vos interemistis suspendentes in ligno.*

31 *Hunc principem & sal-*

21 *Concilium*, τὸ συνέδριον, siue *consessum*. sed hîc intellige hoc nomine alios primarios Sacerdotes & Scribas, istorũ collegas, sicut rectè vertit Syrus interpres: quibus adiungitur γερουσία, i. Seniorum populi cœtus. Nam alioqui Synedrij nomen generale, est magnum illud & summũ Concilium Iudicum LXXI. quod de grauissimis causis cognoscebat. Vide Matth. 5. 22.

24 *Pontifex*, ὁ Ἀρχιερεύς. Hoc non legit neque Syrus neque vetus Latinus interpres. Erasmus autem vertit *Sacerdos*, ὁ ἱερεύς. sicut in plerisque codicibus legitur, & apud OEcumenium quoque. sed in Complutensi editione rectius legitur ὁ ἀρχιερεύς. De præfecto templo vide Matth. 27. 65.

* ¶ *Quónam hoc euasurum esset*, τί ἂν γένοιτο τοῦτο. Genus etiam istud dicendi è medio petitum est, vt Gallicè dixerimus, *que cela deuiendroit*. Vulgatus, *quídnam fieret*, expuncto pronomine τοῦτο, pro, Quid faciendum esset. Syrus interserit καὶ διελογίζοντο, quod sequutus Arabs explicat perinde ac si scriptum esset καὶ συλλαλοῦντες ἠρώτων, *& colloquentes rogitabant*.

26 *Non [tamen] per vim*, οὐ μετὰ βίας. Addidimus particulam aduersatiuam, de cuius ellipsi diximus Matt. 2. 6. alioquin erit in hac oratione manifestum anantapodoton, cuius simile exemplum extat Rom. 8 12.

28 *Nónne*, οὐ. Id est οὐχί. Sic sæpenumero conuertimus hanc particulam, quod alioquin interrogatio non satis sentiatur nisi ex pronuntiatione. ¶ *Etiam atque etiam denuntiauimus*, παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν. Vulg. ad verbum, *Præcipiendo præcepimus*: quem Hebraismum, vt obscuriorem, Erasmus illustrauit. ¶ *Sanguinem*, τὸ αἷμα Id est cædem, & eius pœnam, vt exposuimus Matth. 27. 24.

29 *Potius quàm*, μᾶλλον ἤ. Vulg. & Eras. *Magis quàm*. Atqui in hac specie ne tantillũ quidem concedendum est hominibus, quod & Socrates ipse vtpote a natura insitũ cognouit, sic in Apologia respondens, ἐγὼ μὲν ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἀσπάζομαι ὑμᾶς, καὶ φιλῶ, πείθομαι δὲ τῷ θεῷ μᾶλλον ἢ ὑμῖν, id est, *Ego quidem vos amplectior & amo, viri Athenienses, sed Deo potius quàm vobis obtemperabo*. Vide Ioh. 3. 19.

30 *In ligno*, ἐπὶ ξύλου. Hebr. pro cruce seu stipite ligneo, vt infrà 10. 39, & 13. 29. & Deut. 21. 23.

31 *Hunc [inquam] Deus*, &c. τοῦτον ὁ Θεὸς, &c. Vetus interpres

terpres & Erasmus ita explicant hunc locum quasi τοῦτον prorsus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, quum potius hæc sint accipienda perinde acsi dictum esset, ὁ Θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα: id est ad verbum, Deus dextera sua hunc extulit in principem ac seruatorē. Quod vt intelligi commodius posset, mutaui verborum collocationem, nulla (vt opinor) sensus iniuria: deinde pro ὕψωσε conuerti *Euectum* [*constituit*,] quasi scriptum sit, ὑψωθέντα ἐποίησε, siue κατέστησε, fretus eiusdem Petri auctoritate, qui hanc eandem sententiam sic expressit suprà 2.36. vnde apparet hunc locum ita esse explicandum. Nam Syrus quoque & Arabs interpretes duo verba hic expresserunt nempe, κατέστησε in priore membro, & adiecta copula, καὶ ὕψωσε, in posteriore.

ὕψωσε τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτοῦ μάρτυρες τῶν ῥημάτων τούτων· καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ Θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο ἀνελεῖν αὐτούς.

Ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ Φαρισαῖος, ὀνόματι Γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος, τίμιος παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀποστόλους ποιῆσαι.

Εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, τί μέλλετε πράσσειν.

Πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς ἀνδρῶν· ὡσεὶ

sua euectum; *constituit* principem ac seruatorem, vt det ¨ resipiscentiam Israeli & remissionem peccatorum.

32 Et nos sumus ei testes ¨ horū quæ dicimus: atque etiam Spiritus sanctus, quem dedit Deus iis ¨ qui dicto sunt audiētes ipsi.

33 At illi *his* auditis ¨ frendebant, & consilium inibant eos ¨ interimendi.

34 Assurgens autem in concilio quidam Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, quem totus populus in pretio habebat, iussit vt paulisper ¨ abducerent foras Apostolos.

35 Et dixit illis, Viri Israelitæ, attendite vobis ipsis quod ad istos homines *attinet* quid facturi sitis.

36 ¨ Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, dicens ¨ se aliquē esse, cui ¨ adhæsit numerus

uatorem Deus exaltauit dextera sua, ad dandam pœnitentiam Israeli & remissionem peccatorum:

32 *Et nos sumus testes horum verborum, & Spiritus sanctus, quem dedit Deus omnibus obedientibus sibi.*

33 *Hæc quum audissent, dissecabantur, & cogitabant interficere illos.*

34 *Surgens autem quidā in concilio Pharisæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, honorabilis vniuersæ plebi, iussit pusillum foras Apostolos secedere.*

35 *Dixitque ad illos, Viri Israelitæ, attendite vobis super hominibus istis quid acturi sitis.*

36 *Ante hos enim dies extitit Theodas, dicens se esse aliquem, cui consensit*

¶ *Resipiscentiam*, μετάνοιαν. Est igitur à peccato μεταμέλεια, illius nimirum merces, &, nisi Deus succurrat, iter ad desperationem: μετάνοια verò quum ἀνάνηψιν & mentis in melius commutationem declaret, donum Dei est ex vera ipsius gratia. 2.Timot.2.25. quod Trahendi verbo significatur Ioh.6.44.

32 *Horum quæ dicimus*, τῶν ῥημάτων τούτων. vel, *rerum istarum.* ¶ *Qui dicto sunt audientes ipsi*, τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. Sic arbitror explicandum τὸ πειθαρχεῖν, potius quàm Obediendi vel Parendi verbo. Complectitur enim duo, nempe & imperium iubentis, & audientis animum, cui sit persuasum quod præcipitur. Opponuntur enim inter se τὸ πείθειν & τὸ βιάζειν. Quamobrē etiam Syrus & Arabs pro τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ habent τοῖς πιστεύουσιν αὐτῷ, *credentibus ipsi.* Nulla enim est vera obedientia absque fide, neque vera fides absque obedientia.

33 *Frendebant*, διεπρίοντο. Vulg.& Erasm. *Dissecabantur:* quod verbum nusquam legi vsurpatum hac significatione. Declarat autem διαπρίειν eorum gestum qui præ rabie dentibus strident, veluti siquis serram trahat.

¶ *Interimendi*, ἀνελεῖν. Id verò istis iure non licebat, quum capitalia iudicia essent eis adempta. Itaque non de eis iudicio puniendis, sed aperta vi potius interimendis cogitabant, quod impediuit Gamaliel. Ac proinde seruanda est propria significatio verbi ἀναιρεῖν, de qua diximus Luc.22.2.

34 *Abducerent*, ἔξω ποιῆσαι. Sic rectè Syrus. Ad verbum, *vt extrà facerent Apostolos.* Vulg.in antiquis codicibus, *foras fieri.* pro quo alij habent *Secedere.* ídque perperā. Nam secedunt qui volentes digrediuntur, non qui captiui aliò ducuntur. Vide suprà 4.15.

36 *Nam ante hæc tempora exortus est Theudas*, πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς. Cur tempora maluerim interpretari quàm dies, non tātùm hæc causa est quia vsitatum est Hebræis Dies vocare quoduis tempus quo dictum sit aliquid aut factum: sed etiam quia puto historiam non prorsus recentem hoc loco commemorari. Nam aut ego vehementer fallor, aut magnopere hallucinatus est Eusebius libro Ecclesiast. historiæ secundo, quum ad hunc locum accommodaret quæ Iosephus libri antiquitatum 20. cap.2. de quodam mago Theuda commemorat. ídque ita esse non admodum difficile fuerit intelligere. Testatur enim Iosephus hunc Theudam exortum simul & extinctū fuisse Cuspio Fado Iudæam administrante. Atqui hunc Fadum cōstat Iudææ præfuisse quum post Agrippæ mortem iterum in prouinciam esset redacta, anno videlicet Claudij quarto. Superest ergo vt ista vel post Agrippæ mortem a Gamaliele dicta sint, vel de alio Theuda accipiantur. Post mortem autem Agrippæ hæc gesta non esse, declarat totius historiæ series, quum infrà demum capite duodecimo, sub Herodis nomine mors illius horrenda commemoretur, Paulo iam non modò reuerso ex Arabia, vbi triennium prędicarat, sed etiam Tarsum profecto, & inde à Barnaba Antiochiam deducto, vbi cōstituta iam erat Ecclesia. Ergo (vt paucis absoluam) quum hæc acciderint longè ante Fadum præsidem, sub quo Theudam illum extitisse narrat Iosephus, imò verò (vt ego quidem existimo) etiam ante Agrippæ regnum, qui septem annis regnauit sub Caligula & Claudio: relinquitur, Theudæ istius nondum exorti non potuisse mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde quum alterum subiiciatur exemplum Iudæ illius qui fuit tempore descriptionis, (id est, decennio post Christum natum, quum Archelao pulso in exilium, Iudæa primùm redigeretur in prouinciam) qua tandem ratione Gamaliel in tam paucis exemplis tēporum seriem confunderet? Denique cur Iudam diceret post illum Theudam extitisse, qui tamen tot annis prior fuerit? Nam certè μετὰ τοῦτον nō potest accipi pro Præterea, quin violenta sit expositio: ad quam non est necesse nos confugere, si (quod verissimum esse ex superioribus rationibus apparet) Theudam hunc Gamalielis, à Theuda Iosephi, vt non paucis annis antiquiorem, distinxerimus. Quod si quid assequi possum cōiectura, putarim hanc historiam referri ad ea tempora quibus Iudæam scribit Iosephus lib. Antiquitatum 17.cap.25, innumeris seditionibus fuisse exagitatam, quas ægrè Varus, Sabino ab obsidione liberato, compescuerit. Incidunt autem hæc in id tempus quo post Herodis Magni mortem veluti interregnum in Iudæa fuit, Archelao Romam profecto, vt ex patris testamento regnum impetraret: quo tempore Dominus noster Iesus Christus in Ægypto exulabat. Nam descriptio hæc, cuius tempore exortus est Iudas Gaulonites, incidit in id demum tempus quo redacta est Iudæa in prouinciæ formā, pulso videlicet Archelao Herodis Ma-

gni filio, & Christo minimùm annos decem nato. Origenes certè contra Celsum libro primo, hunc ipsum Theudam facit Christo antiquiorem, in eo planè mecum faciēs quòd hunc a Iosephi Theuda distinguat. ¶ *Se esse aliquem, εἶναί τινα ἑαυτόν.* In tribus codicibus additur *μέγαν*, id est magnum, quòd etiam infra adicitur 8.9. & ita legit Syrus interpres, quanuis addi minimè sit necesse. Nam τις in hoc dicendi genere idem declarat atque *μέγας*, & ab idoneis scriptoribus tum Græcis tum Latinis ita vsurpatur, vt in illa præclara Pindari sententia, τί δέ τις, τί δὲ οὔ τις; σκιᾶς ὄναρ ἄνθρωπος. *Quid est Aliquis? quid est Nullus? Vmbræ somnium homo.* ¶ *Adhæsit, προσεκολλήθη.* Id est agglutinatus est: Veteres codices habent *προσεκλίθη*, adscitus est. Vulgata, *Consensit, προσετέθη*, vt Arabs etiam legit: quod tamen rectius verteretur, *adiunctus est.* Syrus videtur legisse, *ἠκολούθησε*, *sequutus est.*

τετρακοσίων· ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγένοντο εἰς οὐδέν.

virorum circiter quadringẽtorum: qui interẽptus est, & omnes qui assensi sunt ei, dissoluti sunt, & ad nihilum redacti.

numerus virorum circiter quadringentorum: qui occisus est, & omnes quicũque credebant ei dissipati sunt, & redacti ad nihilum.

37 Μετὰ τοῦτον ἀνέστη Ἰούδας ὁ Γαλιλαῖος ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάντες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διεσκορπίσθησαν.

37 Post hunc exortus est Iudas ille Galilæus temporibus descriptionis, & auertit populum multum post se: periit & ille, & omnes qui assensi fuerant ei, dispersi sunt.

Post hunc extitit Iudas Galilæus in diebus professionis, & auertit populũ post se: & ipse periit & omnes quotquot consenserunt ei, dispersi sunt.

38 Καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν, ἀποστῆτε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς· ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώπων ἡ βουλὴ αὕτη ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσεται·

38 Nunc itaque dico vobis, absistite ab hominibus istis, & sinite eos: quoniam si est ex hominibus consilium hoc siue opus istud, dissoluetur:

Et nunc dico vobis, discedite ab hominibus istis, & sinite illos: quoniam si est ex hominibus consiliũ hoc aut opus, dissoluetur:

39 Εἰ δὲ ἐκ Θεοῦ ἐστιν, οὐ δυνήσεσθε καταλῦσαι αὐτό, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.

39 Sin ex Deo est, non potestis illud dissoluere, & *videte* ne etiam cum Deo pugnare comperiamini.

Si verò ex Deo est, non poteritis dissoluere, ne fortè & Deo repugnare inueniamini.

40 Ἐπείθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν μὴ λαλεῖν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ· καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

40 Assensi sunt autem ei: & quũ aduocassent Apostolos, cæsis denunciarũt ne loquerentur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.

Consenserunt autẽ illi, & conuocantes Apostolos, cæsis denuntiauerunt ne loquerentur in nomine Iesu: & dimiserunt eos.

41 Οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου τοῦ συνεδρίου, ὅτι ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι.

41 Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à conspectu concilij, quòd digni habiti essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur.

Et illi quidem ibant gaudentes à conspectu cõcilij quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati.

42 Πᾶσάν τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.

42 Et quotidie in tẽplo & domatim non cessabant docere & euangelizare Iesum Christum.

Omni autẽ die non cessabant in templo & circa domos docentes & euãgelizantes Christum Iesum.

¶ *Assensi sunt, ἐπείθησαν.* Vulg. *crediderunt*, vt videatur legisse *ἐπίστευσαν*. Vide infra 40.

37 *Temporibus descriptionis, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς.* * Ergo distinguendus est hic Iudas ab alio Ezechiæ latronis filio, qui seditionem mouit Archelao Romam ad recipiendum regnum profecto, id est nouem circiter annis ante descriptionem Iudæę, quum in prouinciam redigeretur. cuius latronis mentionem facit Ioseph. Antiq. lib. 17, cap. 15. alterius verò istius lib. 18, cap. 1.

38 *Sinite, ἐάσατε.* Meus vetustissimus codex addit *μὴ μιάνοντες τὰς χεῖρας, non polluentes manus.* Nimium inepti sunt homines qui ex hoc loco confici putant nullum ius esse magistratui in Ecclesiæ perturbatores quos hæreticos vocamus. Nam illi ipsi Theudas & Iudas, de quibus hîc agit Gamaliel, fuerunt à Romano magistratu coërciti. Hûc igitur non spectat Gamalielis oratio, sed iudices quos videbat paratos rapere Apostolos ad cædem, (sicut postea in Stephano factum est) ab hoc facinore studet reuocare, non certe quòd Euangelio faueret, nisi discipuli sui Sauli fuit dissimilis (infrà 22.3) sed quòd homo esset moderatus, & vereretur ne cædem Apostolorum, contra Romanorũ auctoritatem factam, grauius aliquid sequeretur. Erant enim ipsis adempta capitalia iudicia: ac proinde sine magna præsidis offensione non fuissent hoc facturi. Ac nequis obiiceret, nullum interea fore malorum finem, excipit Gamaliel, & propositis exemplis docet fore vt Deus nihilominus alia ratione dissipet Apostolorum consilia, si quidem sint mala & impia. At enim (dices) si ita est, cur igitur Gamaliel nõ censet appellandum esse Romanum magistratum? Nempe quia nihil impatientius ferebant Iudæi quàm Romanorum tyrannidem vllo modo confirmari. Itique mirabili Dei consilio factum est vt Christum adducerent ad Pilatum: & Paulum iniquissimè tulerunt sibi à Tribuno ereptum. ¶ *Ex hominibus, ἐξ ἀνθρώπων.* Id est, fictum & commentitium: quod apparet ex antithesi, vt Mat. 21.25. Huc pertinet quod ait Demosthenes, πάντες φ. Σαθρὸν ὅτι φύσει παντὸς, τὸ μὴ δικαίως ἢ πεπραγμένον.

39 [*Et videte*] *ne etiam cum Deo pugnare comperiamini, μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.* Vulgata, *Ne forte.* Erasmus, *Nequando.* Ego verò non video qua ratione hæc possint cum præcedentibus satis commodè connecti. Puto igitur præcisum esse dicendi genus, quo modo sæpe vsurpari hanc particulam obseruauimus ex doctissimo Budæo, Matth. 25.9. cuius exemplum prorsus simile extat Gen. 3.22. Cæterùm in meo vetustissimo codice mira hîc occurrit scripturæ varietas. Sic enim in eo post *καταλῦσαι αὐτὸ* legitur, *οὔτε ὑμεῖς οὔτε βασιλεῖς οὔτε τύραννοι. ἀπέχεσθε οὖν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τούτων μήποτε* id est *neque vos, neque Reges neque Tyranni. Abstinete igitur ab hominibus istis ne fortè etiam cum Deo, &c.* *1

40 *Assensi sunt autem ei, ἐπείθησαν δὲ αὐτῷ.* ab ipso videlicet persuasi, quæ propria est significatio verbi *πείθεσθαι*. Ideo rectè prorsus Arabs hoc verbum expressit per periphrasim, vt qui verterit, *Et crediderunt voci eius.*

41 *Iesu, αὐτοῦ.* vel *Eius.* Sed repetere malui antecedens. In vno codice legi τοῦ Χριστοῦ: in alio Ἰησοῦ.

42 *Domatim, κατ' οἶκον.* Vulgata, *Circa domos.* Erasmus, *Per singulas domos, κατ' οἴκους*, de quo diximus suprà 2.46. Docuerunt igitur Apostoli tum publicè, audientibus etiã ac spectantibus incredulis Iudæis, tum etiã priuatim vbicũque opus erat, vt verè testatur de se Paulus, infrà 20.20. ¶ *Iesum Christum, Ἰησοῦν τὸν Χριστόν.* Apud Ireneum lib. 3. cap. 12, additur *Filium Dei, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ.*

IN CA.

Κεφάλαιον ς.

Ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις πληθυνόντων τῶν μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τῶν Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς Ἑβραίους, ὅτι παρεθεωρεῖτο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτῶν.

Προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν, εἶπον, Οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διακονεῖν τραπέζαις.

Ἐπισκέψασθε οὖν, ἀδελφοὶ, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ, πλήρεις Πνεύματος ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τῆς χρείας ταύτης.

Ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τοῦ λόγου προσκαρτερήσομεν.

Καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους, καὶ ἐξελέξαντο Στέφανον, ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ Πνεύματος ἁγίου, καὶ Φίλιππον, καὶ Προχορον, καὶ Νικάνορα, καὶ Τίμωνα, καὶ Παρμενᾶν, καὶ Νικόλαον προσήλυτον Ἀντιοχέα.

Οὗς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

Καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε, καὶ ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν Ἱερου-

CAP. VI.

1 CÆterùm per eos dies quũ multiplicarẽtur discipuli, ortum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, quòd ipsorum viduæ despicerẽtur in ministerio quotidiano.

2 Itaque duodecim illi, aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare mensis.

3 Dispicite ergo, ô fratres, ex vobis viros septem, idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapiẽtia, quos præficiamus huic negotio.

4 Nos verò in precibus & administratione Sermonis perdurabimus.

5 Placuit autem hæc oratio toti præsenti multitudini: & elegerunt Stephanum, virum plenum fide ac Spiritu sancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum proselytum Antiochensem.

6 Quos statuerunt in conspectu Apostolorum: qui quum precati essent, impoſuerunt eis manus.

7 Itaque sermo Dei crescebat, & valde multiplicabatur nu-

CAP. VI.

1 *IN diebus autẽ illis crescente numero discipulorum, factum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, eo quòd despicerentur in ministerio quotidiano viduæ eorum.*

2 *Conuocãtes autem duodecim, multitudinem discipulorum, dixerunt, Nũ est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis.*

3 *Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos constituamus super hoc opus.*

4 *Nos verò orationi & ministerio Verbi instantes erimus.*

5 *Et placuit sermo coram omni multitudine. Et elegerunt Stephanum virum plenum fide & Spiritu sancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenan, & Nicolaum aduenam Antiochenum.* Infrà 21.8

6 *Hos statuerunt ante cõspectum Apostolorum: & orantes impoſuerunt eis manus.*

7 *Et verbum Domini crescebat, & multiplicabatur*

IN CAPVT VI.

1 *Græcorum*, τῶν Ἑλληνιστῶν. Libenter Græcienses istos appellassem sicut salem Romanensem vocat Cato, qui Romæ venalis erat, & scimpodium Græciense Gellius, nõ in Græcia sed ad Græcorum similitudinem fabrefactum. Differunt igitur Ἑλληνισταὶ ab iis quos Paulus solet Ἕλληνας dictos Iudæis opponere, & Hebræi Gentium nomine significant. Sunt enim Ἕλληνες generali appellatione desumpta ab vna Græcorum gente, dicti omnes incircuncisi, iis etiam comprehensis, quandiu lex viguit, qui licet non circuncisi, ab idololatria tamen abhorrentes cognitione veri Dei erant imbuti, quos vocare in his libris Lucas consueuit σεβομένους, qualis fuit Cornelius, & alius ille Centurio cuius fidem tãtopere prædicat Christus: illi denique quorum fit mentio Ioh.12.20. Ἑλληνιστὰς verò Luc. hoc loco vocat genere quidem prophanos, sed in Iudæorum gentem per circuncisionem adscitos, & proselytos propterea vocatos. Falluntur enim qui Iudæos inter alias gentes dispersos putant Ἑλληνιστὰς dici: Iudaisantes autem incircuncisos secum versari minimè sustinuisset Hierosolymitana ecclesia, multo post tempore grauiter offensa quod Petrus ad Cornelium esset ingressus. Paulus verò quantumuis Tarsensis, sese Hebræum vocat 2.Cor.11.22. Itaque sicut religionis respectu Ἕλληνες Iudæis, ita propter stirpis discrimen Ἑλληνισταὶ Hebræis opponuntur. ¶ *In ministerio*, ἐν τῇ διακονίᾳ. nempe quasi vel in collegium viduarum non satis facilè allegerẽtur, vel quòd in eleemosynarum distributione parem sui curam non haberi conquererentur.

2 *Non est æquum*, οὐκ ἀρεστόν ἐστιν Erasmus ad verbum. *Placitum*. Sed hoc loco (vt ipse quoque rectè obseruauit) non narrant Apostoli quid sibi placeat, aut nõ placeat: imo potius hoc negant eiusmodi esse vt placere debeat. Itaque Vetus interpres, quem sequi maluimus, satis commodè videtur sententiam expressisse. Huic autem concioni non dissimilis est vsquequaque illa Mosis quæ narratur Deuteron.9. ¶ *Mensis*, τραπέζαις. Id est conuiuiis, aut in conuiuiis, de quibus dictum est suprà 2.46. quanquam συνεκδοχικῶς cætera etiam munera intelliguntur quæ cum isto erant coniuncta, atque adeo in primis quæ ad pauperum curam & Ecclesiasticæ pecuniæ distributionem pertinebant: sic tamen vt omnia ritè & ordine fierent, & Diaconi Presbyterio subessent. Idque ita vsurpatum fuisse antequam omnis Ecclesiasticus ordo prorsus euerteretur, liquet ex veterum Canonum decretis, atque adeo ex ipsis etiam Gregorij Episcopi Romani epistolis.

3 *Idoneo testimonio ornatos*, μαρτυρουμένους. Vulgata, *Boni testimonij* quod & actiuè accipi potest. Erasmus, *Spectatæ probitatis*. quorum verborum significatio nimium est (vt ita dicam) angusta. Quod autem Græci vno verbo declarant, id necessariò exposuimus pluribus verbis, Ciceronem sequuti, qui mihi quidem videtur id voluisse explicare in oratione De aruſp. respõsis, vbi de Deiotaro loquens, *Testimonis*, inquit, *clarissimorum imperatorum ornatus Deiotarus.*

4 *Perdurabimus*, προσκαρτερήσομεν. Vulgata, *Instantes erimus*. Erasmus, *Incumbemus*. Vide Mar.3.9.

6 *Qui quum precati essent*, καὶ προσευξάμενοι. Vulg. *Et quum orassent*. Connectit autem particula καὶ diuersas personas: quod quum in Latino sermone sit obscurius, maluimus vsurpare prouocabulum, qua de re diximus Mat.1.10. Simile dicendi genus reperio apud Plut. in dialogo πότερον τῶν ζώων φρόνιμον. vbi de pica sic loquitur, κουρδύς τις θαυμαστόν τι χρῆμα πολυφώνου καὶ πολυφθόγγου κίσσης ἔτρεφε, καὶ ἀνθρώπου ῥήματα καὶ θηρείους φθόγγους ἀνεπαιδεύδου. ¶ *Impoſuerunt eis manus*, ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, sicut & ritus ipse qui per eam significatur, ab Hebræis fluxit, qui hac ceremonia solebant vti partim in publicis ac solennibus victimarum consecrationibus, vt apparet ex Leuitico: partim etiãin precibus ac benedictionibus priuatis, vt liquet ex Gen.48.14. Hunc ritum deinde seruauit Ecclesia Christiana tum in ministris constituendis, vt ex hoc loco & 1. Tim.5.22, & aliis multis constat: tum etiam in conferẽdis Spiritus sancti donis, vt infra 8.16. & faustis precationibus, vt Mat.19.13. Sed nulla hîc chrismatis, rasuræ, crucis, lineæ vestis, cereorum, & huiusmodi portentorum mentio.

7 *Crescebat*, ηὔξανε. Vide infrà 12,24.

σαλὴμ σφόδρα· πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

merus discipulorum Hierosolymis: multáque turba ¨Sacerdotum auscultabat¨ fidei.

tur numerus discipulorum in Ierusalem valde: multa etiam turba Sacerdotũ obediebat fidei.

Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.

8 Stephanus verò plenus ¨fide ac¨ potentia, edebat miracula & signa magna¨ in populo.

8 *Stephanus autem plenus gratia & fortitudine faciebat prodigia & signa magna in populo.*

Ἀνέστησαν δέ τινες τῶν ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ.

9 Exorti sunt autem¨ è synagoga quæ dicitur¨ Libertinorum, ¨quidam, & Cyrenæorum, & Alexandrinorum, & eorum qui sunt ex Cilicia & Asia, ¨altercantes cum Stephano.

9 *Surrexerũt autem quidam de synagoga quæ appellatur Libertinorum, & Cyrenensium, & Alexandrinorum, & eorum qui erant à Cilicia & Asia, disputantes cum Stephano.*

Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ Πνεύματι ᾧ ἐλάλει.

10 Sed non potuerunt resistere ¨sapiẽtiæ¨ & Spiritui ¨per quem loquebatur.

10 *Et non poterant resistere sapientiæ & Spiritui qui loquebatur.*

Τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν Θεόν.

11 Tunc subiecerunt quosdam qui dicerent se audiuisse eum loquentem verba blasphema in Mosen & Deum.

11 *Tunc submiserunt viros qui dicerent se audiuisse eum dicentem verba blasphemiæ in Moysen & Deum.*

¶ *Sacerdotum*, τῶν ἱερέων. Mihi suspectum hoc videtur, quum vix probabile sit, vt ex Sacerdotibus etiam aliqui, iique nõ paúci, doctrinam salutis sint amplexi, sicut multi anteà ex principibus siue Senioribus populi, Ioh.12,42. tamen tã multos illos fuisse vt ὄχλα nomẽ, id est nõ paruæ multitudinis, iis cõueniat. Sed & Syrus habet מן יהודיא [*mẽ Iihudaie*] id est ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ex Iudæis. quod etiã non probo. Quorsum enim Iudæos nominaret, quum solis adhuc Iudæis promulgaretur Euangelium? Arabs autem simpliciter legit πολὺς ὄχλος, *multus populus*, siue, *multa turba*. Quòd siquid hic audere fas est, probo vehemẽter doctissimi viri Isaaci Casauboni, mei in hac schola collegæ, acutam coniectura, qui fortasse sic scriptum & distinctum hunc locum fuisse censet, καὶ πολὺς ὄχλος, καὶ τῶν ἱερέων (sub. τινες) ὑπήκουον τῇ πίστει. Id est, & multa turba, & sacerdotum nonnulli auscultabãt fidei. Hanc autem ellipsin alibi etiã annotauimus, vt Matth 23,34. Ioh.16,17. & infrà 21,16. cuius ignoratio expungendæ particulæ καὶ & huius loci deprauandi occasionem præbuerit. Nam quòd Græcus scholiastes πολὺ ὄχλον interpretatur τὸ σύστημα, id est cælum, violentum est, & parum quoque probabile. ¶ *Fidei*, τῇ πίστει. Id est, doctrinæ Euangelicæ, quæ metonymicè dicitur Fides, quia nihil est aliud quàm potẽtia Dei ad salutem omnium credentium. ὑπακούειν autem pro πείθειν ponitur, vt annotauimus Mat. 8.27. Est ergo notanda relatio inter ministrũ, verbum Dei, ac fidem, vt falsos ministros à veris, & fidem ab opinione distinguamus.

8 *Fide*, πίστεως. Hic aliter accipitur fides quàm in superiore versiculo, nimirum pro eo animi assensu quo oblatam in Christo iustitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus scriptum inuenimus, πλήρης χάριτος, plenus gratia, quam lectionem sequutus est Vetus interpres. ¶ *Potentia*, δυνάμεως. Id est, Eximiis & excellentibus illis donis Spiritus sancti, quæ δυνάμεις (id est potentiæ) nomine intelliguntur ab effectis, siue quòd sint virtutis illius ac potestatis cælestis testimonia. ¶ *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Id est δημοσίᾳ, palàm videlicet, quia ex ipso populo multos sanabat. Reperimus autem in duobus codicibus additum, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, *per nomen Domini Iesu Christi*.

9 *E synagoga*, ἐκ τῆς συναγωγῆς. Id est, ex cœtu & veluti gymnasio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam vndique Iudæi, tanquam ad communem Academiam, suos erudiendos mittebant, in varios cœtus distribui: quos quidem apparet ex hoc loco, pro nationum varietate fuisse distinctos, quemadmodum hodie etiamnum Lutetiæ multa (quæ vocant) collegia à variis gentibus cognominantur, quibus etiam peculiariter ac propriè sunt constituta. Vide 1. Cor.14.29. ¶ *Libertinorum*, λιβερτίνων. Sic legimus in omnibus Græcis & Latinis exemplaribus. Libertinos autem constat Latinè dici qui ex seruis liberi facti sunt, quorum conditio quum vilior videretur apud ingenuos & ex ingenuis natos, vt apparet ex illo Flacci versiculo, *Quem rodunt omnes libertini patre natum*, probabile est hanc synagogam fuisse illis attributam. Syrus autem & Arabs interpretes, fortasse quòd ignorarent Romanæ vocis significationem, vel meliorem scripturam sequuti, vertũt singulari numero, ex synagoga Libertini: quasi quispiã, proprio nomine sic appellatus, vel quòd ea conditione esset, synagogam aliam extruxerit, à quo sic fuerit denominata, vt si Centurionis Synagoga diceretur apud Capernaitas ea cuius fit mentio Luc.7.5. sicut obseruauit in Arabica editione noster Franciscus Iunius. Sed magis ad rem facit quod narrat Philo in legatione ad Caium: passum videlicet fuisse Tiberium bonam partem vrbis trans Tiberim à Iudæis teneri, quorum plerique erant Libertini, qui captiui abducti a Dominis, libertate donati fuerant, nihil mutare ex patriis institutis coacti: quanuis eos sciret habere suas προσευχάς, in quas præcipuè Sabbatis conuenirent. proseuchæ vero fuerunt quæ & Synagogæ dictæ, inter quas etiã ista a Libertinis fuit cognominata Romæ, vnde probabile est hanc etiam Hierosolymitanam deductam. ¶ *Quidam*, τινες. Ne quis miretur hanc particulam à me fuisse transpositam, habeo auctores locupletes, Syrum & Arabem interpretes, qui manifestè ostendunt non plures Synagogas, sed vnius synagogæ plures ex variis gentibus discipulos hic significari: quod non animaduersum præbuit in hunc locũ inquirendi occasionem, quinam ex istis primi à Status cõditione, reliqui à Patria cognominentur. ¶ *Altercantes*, συζητοῦντες. Vulg *Disputantes*, διαλογιζόμενοι. Et fateor verbum συζητεῖν etiam in optimam partim accipi. Sed istos apparet non cognoscendæ sed oppugnandæ veritatis studio aduersus Stephanum disputasse.

10 *Sapientiæ*, τῇ σοφίᾳ. In meo vetustissimo & alio præterea manuscripto exemplari additur τῇ οὔσῃ ἐν αὐτῷ, *quæ in ipso erat*. ¶ *Et spiritui*, καὶ τῷ Πνεύματι. Rursus in iisdem exemplaribus additur τῷ ἁγίῳ, *sancto*. ¶ *Per quem loquebatur*, id est ᾧ ἐλάλει. Vulg. *Qui loquebatur*, id est ὃ ἐλάλει, quæ lectio prorsus conuenit cum eo quod scriptum est Mar.13.11: sed nullius (quod sciam) exemplaris auctoritate confirmatur. Nam quod existimat Erasmus ᾧ positũ esse pro ὅ, propter datiuum Πνεύματι præcedentem, non facilè concesserim, quia huius emillages nullum vnquam exemplum meminilegere in constructione intransitiua. Alioquì vtrumque rectè dicitur: nempe & Loqui, immò Clamare Spiritu, & Sanctos clamare per Spiritum, Rom. 8.15. & Gala.4.6. Sed hoc maioris est momenti, quòd in illo meo vetustissimo codice reperi post ἐλάλει omnia hæc adscripta, διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτοῦ μὴ πάσης παῤῥησίας. μὴ δυνάμενοι οὖν ἀντοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον: id est, *Quòd ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaque quum non possent obniti veritati, tunc subiecerunt quosdam*, &c. Est autem ἀντοφθαλμεῖν verbum elegans, quod de iis dicitur qui aperta vi resistunt, & obuersis vultibus manum conferunt. Sic vsurpatur à Polybio lib. historiarum 4. vbi de Messeniis agit, & ab hoc nostro Luca dicitur de naui quæ prora vẽto obuersa rectum cursum tenet, infrà 27.15.

12 *Adorti*,

Συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν καὶ τοὺς πρεσβυτέρους καὶ τοὺς γραμματεῖς· καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον.

Ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας, Ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλασφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου καὶ τοῦ νόμου.

Ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, Ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς.

Καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν ἅπαντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

Κεφάλαιον ζ.

Εἶπε δὲ ὁ Ἀρχιερεὺς, Εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει;

Ὁ δὲ ἔφη, Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε, Ὁ Θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαρράν·

Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Ἐξελθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ ἐκ τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

Τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν ἐν Χαρράν. Κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

Καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ, οὐδὲ βῆμα ποδός· καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ' αὐτὸν, οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου.

Ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ Θεὸς, Ὅτι ἔσται

12 Commouerúntque plebem & Seniores & Scribas: & eum adorti, correptum adduxerunt in concilium.

13 Stiterúntque falsos testes qui dicerent; Homo iste non cessat loqui verba blasphema aduersus locum hunc sanctum & Legem.

14 Audiuimus enim eum quum diceret, Iesum istum Nazarenũ destructurum hunc locum, & mutaturum ritus quos tradidit nobis Moses.

15 Tunc intentis in eum oculis, omnes qui sedebãt in concilio, viderunt faciem eius quasi faciem Angeli.

CAP. VII.

1 DIxit autem Pontifex Maximus, Num igitur hæc ita habent?

2 Ipse verò dixit, Viri fratres & patres, audite, Deus ille gloriæ visus est patri nostro Abrahæ quum esset in Mesopotamia, priusquam habitaret in Charran:

3 Et dixit ei, Exi è terra tua, & ex cognatione tua, & veni in terrã quãcunque indicaro tibi.

4 Tunc exiit e terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et illinc postquam mortuus est pater eius, transtulit eum in terram hanc in qua nunc vos habitatis.

5 Nec dedit ei possessionem in ea, ne vestigium quidem pedis, quãuis pollicitus esset se illam daturum ei obtinendam, & semini eius post eum, quum non haberet prolem.

6 Loquutus autẽ est ita Deus,

12 *Commouerunt itaque plebem & seniores & Scribas: & concurrentes rapuerunt eum & adduxerunt in concilium.*

13 *Et statuerunt falsos testes, qui dicerent, Homo iste non cessat loqui verba aduersus locum sanctum & Legem.*

14 *Audiuimus enim eum dicentem, Quoniam Iesus Nazarenus hic destruet locum istum, & mutabit traditiones quas tradidit nobis Moyses.*

15 *Et intuentes eũ omnes qui sedebant in concilio, viderunt faciem eius tanquam faciem Angeli.*

CAP. VII.

1 *DIxit autem princeps Sacerdotum, Si hæc ita se habent?*

2 *Qui ait, Viri fratres & patres audite, Deus gloriæ apparuit patri nostro Abrahæ quum esset in Mesopotamia, priusquã moraretur in Charran:*

3 *Et dixit ad illum, Exi de terra tua, & de cognatione tua, & veni in terram quam monstrauero tibi.*

4 *Tũc exijt de terra Chaldæorum, & habitauit in Charran. Et inde, postquã mortuus est pater eius, transtulit illum in terram istam, in qua nunc vos habitatis.*

5 *Et non dedit illi hæreditatem in ea, nec passum pedis: & repromisit dare illi eam in possessionem, & semini eius post ipsum, quum non haberet filium.*

6 *Loquutus est antẽ Deus*

---

12 *Adorti, ὁρμήσαντες.* Plus enim est hoc loco ἐφιστάναι, quàm Superuenire, vt etiam infrà 17.5. Vulg. *Concurrentes:* id est συνδρομόντες. Eras. *Inuadentes,* ἐπιδραμόντες.

13 *Blasphema, βλάσφημα.* Hoc non repetitur in vulgata editione Latina, quod tamen certum est non fuisse à typis pręteritum, quum in eo posita sit tota vis accusationis: quanuis pro editione Latina faciant Syrus & Arabs interpretes, & meus quoque vetustissimus codex.

IN CAPVT VII.

2 *Deus ille gloriæ, ὁ Θεὸς τῆς δόξης,* i. gloriosus. Hebr. Vide 1. ad Corinth. 2.8. ¶ *In Mesopotamia, ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ.* Consentiunt omnes codices. Itaque quum paulo post dicat Abrahamum è Chaldæa egressum, omnino necesse est vt Mesopotamiam Stephanus vocet non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, sed etiam Babyloniam, cuius pars est Chaldæa, sicut etiam Plinius libri 6. cap. 27. Babylona tribuit Mesopotamiæ, vt vir ille felicis memoriæ Ioachimus Vadianus obseruauit, diligens planè ac eruditus harum rerum obseruator. Quòd autem videtur Stephanus à Mose dissentire, quum Gen. 12.1. ita perinde videantur narrari, ac si dicta essent Abrahamo post patris mortem, quum iam ex Charran esset profecturus: id, inquam, ortum est ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis 12. conuertere debuit per plusquamperfectum, *Dixerat autem,* &c. Itque ita fuit faciendum, vt illud satis declarat, quod iubetur ex terra sua & cognatione sua exire: ex quo liquidò apparet hæc pertinere ad id tempus quo primùm ex patria migrauit. Itaque non assentior iis qui vt hunc nodum soluãt, duplicem fecerunt Abrahæ vocationem, quarum vnam à Mose prætermissam recenseat Stephanus. Atqui si hæc Stephanus non accepit à Mose, à quo tandem accepit? deinde quis non videt Stephanum, si quædam à Mose discrepantia narrasset, maximam calumniandi occasionem fuisse aduersariis præbiturum?

5 *Ne vestigium quidem pedis, οὐδὲ βῆμα ποδός.* Id est, Ne tãtillum quidẽ, vt in solo suo posset pedem figere. Sic enim prouerbiali quadã figura loquuntur Hebręi מדרך כף רגל [*midrach chaph reghel*] Deuter. 2.5. ¶ *Quannis promisisset, καὶ ἐπηγγείλατο.* Vulg. & Eras. *Et promisit.* Irenæi interpres, *Sed promisit:* rectius profectò quàm illi. Sed ipsa tamen series ostendit καὶ pro καί τοι commodius accipi posse, vt Matth. 5.19, & 15.5. Item Luc. 18.7: sicut apud Hebræos ויו [*vau*] accipitur pro אף על פי [*aph hal pisch*] vt Ecclesiast. 9.16. Diximus autem alibi de verbo ἐπαγγέλλεσθαι. ¶ *Εἰ, αὐτῷ.* Cohæret pronomen cum verbo δοῦναι, vt apparet ex eo quod sequitur. Itaque in vno codice sic scriptum legimus, Καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι: quam lectionem sinceram esse puto.

9 *Ita, οὕτως.* In nõnullis codicibus Veteris editionis pro *ita* legitur *ei,* id est αὐτῷ, vt in vno etiam exemplari Græco scriptum legimus: in aliis verò expungitur.

Gen. 15.13, & 16. τὸ σπέρμα αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ, καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια.

Καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι κρινῶ ἐγὼ, εἶπεν ὁ Θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

Gen. 17.9 Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς· καὶ οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, καὶ ὁ Ἰακὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας.

Gen. 21.2 Gen. 25.24 Gen. 29.33, & 30.5 & 35.23

Καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες, τὸν Ἰωσὴφ ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ.

Gen 37.28

Καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ, καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡγούμενον ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Gen. 41.37

Ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χαναὰν, καὶ θλῖψις μεγάλη· καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

Καὶ κούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξαπέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον.

Gen. 42.1.

Καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ Φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

Gen. 45.4

Ἀποστείλας δὲ Ἰωσὴφ, μετεκαλέσατο τὸν πατέρα αὐτοῦ Ἰακὼβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν ψυχαῖς ἑβδο-

Erit, *inquit*, semẽ tuum inquilinum in terra aliena, vbi seruituti subiicietur, & malè accipietur annis quadringentis.

7 Sed gẽtem cui seruierint puniã ego, dicit Deus: & post hæc exibunt, & *ipsi* seruient mihi in loco isto.

8 Dedítque ei fœdus Circuncisionis: & ita *Abrahã* genuit Isaac, & circuncidit eũ die octauo: Isaac autẽ *genuit* Iacob, & Iacob duodecim patriarchas.

9 Patriarchæ verò inuidia moti, Iosephum vendiderunt *abducendum* in Ægyptum: sed erat Deus cum eo.

10 Et eruit eum ex omnibus ipsius afflictionibus, dedítque ei gratiam & sapientiam coram Pharaone rege Ægypti, qui cõstituit eum præfectum Ægypto, & toti domui suæ.

11 Venit autem fames in vniuersam terram Ægypti & Chanaan, & afflictio magna: & non inueniebant cibos patres nostri.

12 Quum audisset autem Iacob esse triticum in Ægypto, misit patres nostros primùm.

13 Et in secunda *profectione* agnitus est Ioseph à fratribus suis, & innotuit Pharaoni genus Ioseph.

14 Missis autem *nuntijs*, Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnémque cognationem suam,

Quia erit semen eius accola in terra aliena, & seruitutieos subijciẽt, & malè tractabunt eos annis quadringentis.

7 *Et gentem cui seruierint iudicabo ego, dixit Deus: & post hæc exibũt, & seruient mihi in loco isto.*

8 *Et dedit illi testamentum Circuncisionis: & sic genuit Isaac, & circuncidit eum die octauo: & Isaac Iacob, & Iacob duodecim patriarchas.*

9 *Et patriarchæ æmulantes, Ioseph vendiderunt in Ægyptum: & erat Deus cum eo.*

10 *Et eripuit eũ ex omnibus tribulationibus eius, & dedit ei gratiam & sapientiã in conspectu Pharaonis regis Ægypti, & constituit eum præpositum super Ægyptum, & super omnem domum suam.*

11 *Venit autem fames in vniuersam Ægyptum & Chanaan, & tribulatio magna: & non inueniebãt cibos patres nostri.*

12 *Quũ audisset autem Iacob esse frumentum in Ægypto, misit patres nostros primùm.*

13 *Et in secundo cognitus est Ioseph à fratribus suis, & manifestatum est Pharaoni genus eius.*

14 *Mittens autem Ioseph accersiuit Iacob patrem suum, & omnem cognationem, in animabus se-*

¶ *Semen*, τὸ σπέρμα. Id est posteri tui, Hebraismus. ¶ *Tuum*, αὐτοῦ. Sæpe iam annotauimus frequẽtes esse apud Hebræos istas personarũ mutationes, ac præsertim Lucæ vt cap. 19. 9, vbi similem prorsus enallagen obseruauimus. Omnino enim præstat recta loquutione istum versiculum explicare, vt cum proximo cohæreat. Sed in vno codice pro αὐτοῦ scriptum legimus σοῦ. ¶ *Vbi seruituti subijcietur*, καὶ δουλώσουσιν αὐτό. Quia post καὶ subaudiendum est ἐκεῖ ex Hebręorum idiotismo, qui (vt sæpe iam diximus) relatiui loco vtuntur coniunctione copulatiua vnà cum demonstratiuo aut relatiuo pronomine, eóque vel expresso vel subaudito, ideo perinde hoc conuerti acsi scriptum esset ὅπου: deinde relatiuum ἀυτὸ, siue ἀυτοὺ, (vt legit Vetus interpres, & quidam codices habent) tanquam in Latino sermone redundans expunxi. Postremò δουλώσουσιν & κακώσουσιν passiuè sum interpretatus, vt personæ mutatio nẽ vitarem. ¶ *Annis quadringentis*, ἔτη τετρακόσια. Erasmus testatur quandam editionem peruetustã legere CCCCXXX, adstipulatore etiam Rabano, neque suum hic iudicium interponit. Illud quidem certum est, Gen. 15.13, vnde hæc petita sunt, non plures annos numerari 400, vt nemo dubitare iure possit quin hæc sit germana lectio. Nam CCCCXXX anni quorum fit mentio Exod. 12.41, & Gal. 3. 17, ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, sicut 400 istos ab initio exorti seminis Abrahami, id est à nato Isaaco, necesse est auspicari, quum de semine agatur in hac prædictione. Quadrare verò exactè calculum annorum apertè demonstrant chronographi, ac præsertim Funccius, omnium qui in hoc argumento sunt versati (vt mihi quidem videtur) longè diligentissimus: à quo tamen in eo dissentio quòd peregrinationem Abrahami ab eo tempore inchoat quo profectus est ex Charran: quam ego potius auspicer ab eo tempore quò vna cum patre ex Vr Chaldæorum venit in Charran: vnde, quinquennium illic moratus, amisso patre, ad Chananæos peruenit. Puto enim veram esse Iudæorum supputationem quæ Israelis peregrinationi in Ægypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alias fortasse dabitur dicendi locus.

7 *Puniam ego*, κρινῶ ἐγώ. Vulg. ad verbum *Iudicabo*, barbaré. Est autem hoc in loco τὸ κρίνειν id quod Gallicè dicimus, *faire iustice de quelcun*: & minimè redundat pronomẽ ἐγώ. Sic enim promittit Dominus fore vt non humana vi quapiam, sed planè diuinitus, velut ipsemet sua manu pœnas de oppressoribus illis sumat.

8 *Fœdus*, διαθήκην. Vulgata, *Testamentum*. Vide Matth. 26, 28. & Hebr. 9, 16. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Erasmus, *Atque hic*, καὶ ὅδε. Ego verò potius Veterem Latinam editionem sequor, quia in vetustis & emendatissimis quibusque codicibus legimus καὶ οὕτως. Ponitur autem interdum hæc particula tanquam παρέλκον, vt orationis seriem connectat, sicut annotauimus Ioh 4.6.

9 *Vendiderunt* [*abducendum*] *in Ægyptum*, ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον. Ellipsis verbi consequentis vt apparet ex præpositione εἰς. vt infrà 9, 2. quod monere oportuit nequis εἰς pro ἐν poni existimet, repugnante historia. ¶ *Erat Deus cum eo*, ἦν ὁ Θεὸς μετ' αὐτοῦ. Hebręum est etiam hoc genus dicẽdi, quo peculiaris quidam Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodãmodo ab iis abesse quos iuuare non sustinet: contrà verò, præsens illis quos ex maximis quibusque periculis eripit.

14 *Missis* [*nuntiis*,] ἀποστείλας. Vide Matthæum cap. 2. versu 16.

¶ *Septu-*

μήκοντα πέντε.

Κατέβη ὁ Ἰακὼβ εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἐτελεύτησεν αὐτὸς καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.

Καὶ μετετέθησαν εἰς Συχέμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν τῷ μνήματι ὃ ὠνήσατο Αβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὼρ τοῦ Συχέμ.

capitum ¨ septuagintaquinque.

Descendit ergo Iacob in Ægyptum: obiitque ipse & patres nostri.

Et ¨ translati sunt in Sichē, & positi in monumento quod emerat ¨ Abrahā pretio argenti à filiis Emmor ¨ *patris* Sichem.

ptuagintaquinque.

Et descendit Iacob in Ægyptum: & defunctus est ipse & patres nostri.

Et translati sunt in Sichem, & positi sunt in sepulchro quod emit Abraham pretio argenti à filiis Hemor filij Sichem.

¶ *Septuaginta quinque*, ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inspeximus, & iampridem ita scriptū fuisse apparet ex Syra & Arabica editione, itémque Hieronymo & Augustino, qui multum laborarunt vt hunc locum conciliarent cum eo quod scriptum est Genes.46. c.27, vbi in Hebræa veritate LXX. capita duntaxat numerantur, consentiente etiam Iosepho, libro Antiquit.2.c.4. Hoc quidem certum est in eiusmodi controuersiis ad fontes esse recurrendum, id est ad Hebraicum contextum. Mendosa est igitur editio Græca, duplici errore, non ab interpretibus primis, quos certum est tam negligentes esse non potuisse, vt eorum saltem nomina non numerarent, qui tam diligenter apud Mosen supputantur, sed ab iis admisso, qui ex hoc loco depraua to Mosen emēdare voluerunt, quum istum potius ex illo corrigere oportuerit. Sic enim factum vt quum pro septuaginta scribendum censerent apud Mosen septuagintaquinque, neque totidem in Hebræo contextu viderent nominari: alij quidem adiectis quatuor Iacobi, & duabus Iudæ vxoribus (ipso in illa supputatione excluso Iacobo) numerum septuagintaquinque explendum putarint: alij verò Iosephi tres quidem nepotes, abnepotes autem duos Hebræo contextui adiicere sint ausi. Sed ab vtrisque peccatum esse existimo, quoniam non modò dicuntur omnes ibi nominati egressi fuisse ex fœmore Iacobi, (quod vxoribus ipsius non conuenit) sed etiam ineptum fuisset prius mortuas inter illos qui in Aegyptum descenderant, recenseri. Deinde corrigendæ essent particulares illæ quatuor familiarum summæ. Denique Genes.46 26. diserte scribit Moses non esse numerandas filiorum Iacobi vxores. Et quæso cur Iudæ vxores quarum etiam nomina illo loco nō eduntur, potius quam aliorum ipsius Iudæ fratrum in ea summa comprehenderentur? Neque his obstat quod duo filij Iudæ quanuis antea mortui à Mose nominantur. Nam nominantur quidē, sed in subductione summæ triginta trium excluduntur. Nepotes autem & abnepotes Iosephi quomodo iis adiungerentur qui in Ægyptum descenderunt cum Iacobo, quum, Iacobo in Ægyptum descendente vix septemnes essent? Liberatus enim est è carcere Iosephus, annos natus triginta, Gen.41. 45. Istis adde abundantiæ annos septem, sterilitatis duos, & duxerit vxorem Iosephus eo ipso anno quo liberatus fuerit, vix nouem annos fuerat maritus, quum Iacobus anno tertio famis in Ægyptum veniret, nedum vt nepotes & abnepotes haberet. Imo ne nasci quidem abnepotes Iosepho potuerunt, Iacobo superstite, vt qui annos septemdecim duntaxat in Ægypto exegerit. Deinde cur Iosephi potius nepotes & abnepotes quàm ipsius fratrūm commemorarii? Imò, inquies, etiam Iudæ duos abnepotes recenset, qui tamen tunc nati non erant quum Iacobus in Ægyptum descenderet, vt ex annorum supputatione manifeste colligitur. Fateor, sed peculiarem ob causam istos nominatos fuisse apparet, nempe vt locum duorum Iudæ filiorū in terra Chanaan mortuorum supplerent. Iterum igitur dico locum illum Genes 46.27. fuisse ex hoc Lucæ loco corrupto deprauatum, quod nequis factum demiretur, aio simili audacia vel imperitia hunc eundem errorem ex Gen.46. in Deut.10.22, dimanasse, vbi similiter, in codicibus quidem Græcis nostra memoria excusis, mentio fit septuagintaquinque animarum, quum diserte testetur Hieronymus suo tempore Græcā interpretationem eo loco ab Hebræa veritate non variasse. Quod siquis roget quānā hic locus iam olim fuerit deprauatus, perplacet mihi Bertrami Cornelij, mei in hac Ecclesia Geneuensi collegæ cōiunctissimi, cōiectura, qui Lucam putat non πέντε sed πάντες scripsisse, quam particulam vt maximè necessariam expressit etiam Moyses: vt ἐν ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πάντες, Latinè vertendum fit, *Qui omnes* (id est simul coniuncti) *erant animæ* (id est capita) *septuaginta*, Iacobo videlicet quocum descenderunt sexaginta sex, ad hunc numerum illis annumerato, vnà cum Iosepho & duobus ipsius filiis, qui tamen non descenderūt in Ægyptum cum Iacobo, sed in Ægypto inuenti sunt, ideóque seorsim & in extrema narratione à Mose recēsentur. Neque verò huius erroris obseruatio quēquam debet offendere, vel in dubium reuocare verbi diuini auctoritatē, quum & ex Hebræa veritate, vt diximus, emendetur, & salua nihilominus tum doctrinæ tum etiam historię ipsius fides permaneat: & res ipsa clamet non vno loco, temporis iniuria, persecutionum acerbitate, aduersariorum veritatis fraude, Hæreticorum audacia, pastorum denique inscitia & oscitantia, numerorum notas labefactari, & alia periculosiora in sacros libros inuehi potuisse: quæ tamen eruditi & sancti homines tum ex aliorum locorum collatione, tum ex fidei analogia, partim animaduerterunt & emendarunt, partim etiam posteris obseruanda & corrigenda reliquerunt, sic prospiciente suæ Ecclesiæ Domino, vt quanuis integri non paucilibri interciderint, & errata de quibus dixi, irrepserint, tamē salutis doctrinam totam his ipsis libris certissimè & verissimè comprehensam habeat Ecclesia, & ad finem vsque seculorū sit habitura. Denique siquis supputet quot annos quisque Patriarcha natus cum Iacobo in AEgytū descenderit, facilè viderit, vix ac ne vix quidè fieri potuisse, vt tot nepotibus cinctus tūc fuerit Iacobus, quū præsertim decē filij tribuantur Beniamino, minimo natu. Itaque hæc descēsio Iacobi in AEgyptum ad eius vsque obitum porrigi debet, & hi septuaginta totidem capita familiarum postea fuerunt sigillatim, videlicet in sua tribu.

16 *Translati sunt*, μετετέθησαν. Nempe duodecim patriarchæ, vt testatur oculatus testis Hieronymus in Paulę epitaphio, cui potius fides habenda est quàm Iosepho qui lib. Antiqu.2.cap.4. illos, Iacobi exemplo, dicit fuisse Hebronem, prout in Ægypto obierunt, à filiis deportatos, ibique eodē illo sepulchro conditos, excepto Iosepho cuius sepultura fuit ipsius mandato vsque in exitum ex AEgypto dilata, vt qui vnus fuerit in Sichem sepultus, Ios.24. 32. in agro videlicet illo quem ei propriè Iacobus moriēs legarat, Gen.48.22. Syrus autem & eum sequutus Arabs legerunt singulari numero καὶ μετετέθη εἰς Συχέμ, καὶ ἐτέθη ἐν μνημείῳ, *Et translatus est*, (ipse videlicet Iacobus) *in Sichem, & positus in monumento*, &c. sed perperam, quum Hebronē delatum ibique sepultum Moses diserte scribat. Quod enim Iunius noster in Arabica interpretatione perinde hoc accipiēdum putat, atque si fuerit Iacobi cadauer primùm quidem delatum Sichemam, inde verò à filiis Chamor, id est, à Sichemitanorum agro, tandem Chebronem vsque deportatum, ibique sicuti iusserat, sepultum: id, inquam, argutè quidem excogitatum est, sed tamen non facilè admittendū. Primùm enim si παρὰ τῶν υἱῶν Ἐμμὼρ, *à filijs Emmor*, non cum verbo ἠγόρασατο, *Emit*, sed cum verbo ἐτέθη, *positus est*, construas, dura fuerit admodum traiectio. Deinde vnde liquere potest Aream Athad in ipso transitu Iordanis sitam, (ibi enim substiterunt primùm qui funus Iacobi deducebant) Sichemam esse? Et, si Sichema est, cur filios Chamor maluerit Stephanus nominare, quàm vel Sichemæ nomen repetere, vel relatiuū ἐκεῖσε, *illinc*, vsurpare. Quòd si etiam istud *A filiis Emmor* sic velimus construere, nihil prohibet quominus vt Iosephi, sic etiam reliquorū ipsius fratrū ossa fuisse simul Sichemā deportata, dicamus, quæ postea à filiis Emmor, i. à Sichemæ territorio, Ephronem translata sint, solius Iosephi ossibus Sichemæ relictis. Et hac ratione fuerint Sichemæ quidem cenotaphia de quibus agit Hieronymus: in spelunca autem Hebronis vera patriarcharum sepulchra, de quibus scribit citato loco historicus Iosephus. ¶ *Abraham*, Ἀβραάμ. Atqui Abrahamum quidem constat non à filiis Emmor, sed à filiis Ephron, non Sichemæ, sed apud Hebronem agrum emisse, Iacobum verò eum demum esse qui agrū emerit à filiis Emmor, patris Sichem. quem nodum necit quidem Hieronymus in quæstionibus in Genesin,

& expediturum se promittit, sed nusquam tamen soluit. Ego verò iam pridem existimaui, & adhuc existimo subaudiendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ à præcedente versiculo Iacobi nomen, pro quo nomẽ Abrahami ab aliquo annotatum, qui deesse rectum ante verbum ὠνήσατο videns, ἁμαρτήματι μνημονικῷ deceptus fuerit, in contextũ irrepsisse, sicut Matt. 27.9. Zachariæ pro Ieremiæ, iam pridem scribitur: & annotat ipse Hieron. lib. de Opt. gen. interpretandi ad Pammachium, Matth. 13.35, in multos codices irrepsisse nomẽ Esaiæ, pro quo deinde fuerit nomen Asaphi substitutum, quum neutrum illic hodie legatur. Neque verò ista in numerorum notis vel nominibus propriis errata, non ipsorum auctorum culpa, quorum & mentem & calamum in his tradendis Spiritus sanctus certissimè gubernauit, sed descriptorum partim negligentia partim inscitia, aut etiã per aliquorum sciolorum audaciam admissa, quæ ex aliorum locorum collatione facilè agnosci possunt, vel doctrinæ, Christianæ, vel harum historiarum fidei quidquam derogant. ¶ [*Patris*] *Sichem*, τοῦ Συχέμ. Vulgata & alij, *Filij Sichem*, quoniam videlicet sic suppleri consueuit hæc Græca ellipsis. Sed præterquam quòd אב [*Abi*] exprimitur à Mose Gen. 33.19, subaudiri etiam interdum parentum nomen in hoc dicendi genere liquet ex his Herodoti verbis in Clio, Ἄδραστος ὁ Γορδίου, τοῦ Μίδεω, id est, *Adrastus nepos Gordij, qui pater fuit Midæ*. Et in Thalia, Κῦρος ὁ Καμβύσεω, *Cyrus Cambysæ pater*. Loquitur enim de Cambyse Cyri non patre sed filio. Et Luc. 24.10. Μαρία Ἰακώβου, Maria Iacobi mater, vt exprimit eo loco Syrus interpres, & vt loquitur Marc. 15.40. Syrus autem & Arabs interpretes non legerunt, τοῦ Συχέμ, vel non intellectum neglexerunt. quod tamen sic quoque possumus commodè interpretari, vt τοῦ Συχέμ accipiatur per epexegesin, sic videlicet *A filijs Emmor*, (id est ab Emorrheis) [*nempe*] *à Sichemo*.

Καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας ἧς ὤμοσεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ, ηὔξησεν ὁ λαὸς καὶ ἐπληθύνθη ἐν Αἰγύπτῳ,

17 Quum autem appropinquaret tempus promissionis à Deo iuratæ Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Ægypto,

17 *Quum autem appropinquaret tempus promissionis quam confessus erat Deus Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Ægypto,*

Ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος ὃς οὐκ ἤδει τὸν Ἰωσήφ.

18 Vsquequo exortus est alius rex, qui non nouerat Iosephum.

18 *Quousque surrexit alius rex in Ægypto qui non sciebat Ioseph.*

Οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκάκωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἐκθετα τὰ βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.

19 Hic aduersus genus nostrum ingeniosus, malè accepit patres nostros, *adeo* vt exponerent infantes suos ne sobolescerent.

19 *Hic circũueniens genus nostrum, afflixit patres nostros, vt exponerẽt infantes suos, ne viuificaretur.*

Ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη Μωσῆς, καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ Θεῷ, ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

20 Quo tempore natus est Moses, qui fuit diuinitus venustus, & nutritus fuit tribus mensibus in domo patris sui.

20 *Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo, qui nutritus est tribus mensibus in domo patris sui.*

Ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ Φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.

21 Expositum autẽ illum sustulit filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi pro filio.

21 *Exposito autem illo, sustulit eum filia Pharaonis, & nutriuit eum sibi in filium.*

Καὶ ἐπαιδεύθη Μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.

22 Et institutus est Moses omni sapientia Ægyptiorum: eratque potens dictis & factis.

22 *Et eruditus est Moyses omni sapientia Ægyptiorum: & erat potẽs in verbis & in operibus suis.*

Ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακοντα ἔτη χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὸν καρδίαν αὐτοῦ ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ.

23 Vt verò expletum est ei quadraginta annorum tempus, subiit in cor eius vt inuiseret fratres suos filios Israel.

23 *Quum autem impleretur ei quadraginta annorum tempus, ascendit in cor eius vt visitaret fratres suos filios Israel.*

Καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ καταπονουμένῳ, πατάξας τὸν Αἰγύπτιον.

Exod. 2.11.

24 ‖ Et quum vidisset quendam affici iniuria, tutatus est, & percusso Ægyptio, vindicauit eum qui opprimebatur.

24 *Et quũ vidisset quendã iniuriam patientem, vindicauit illum & fecit vltionẽ ei qui iniuriã sustinebat, percusso Ægyptio.*

Ἐνόμιζε δὲ συνιέναι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ ὅτι ὁ Θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν

25 Existimabat autem fratres suos intelligere Deum per ma-

25 *Existimabat autem intelligere fratres quoniam*

---

17 *A Deo iuratæ*, ἧς ὤμοσεν. Vulg. *Quam confessus fuerat*, ἣν ὡμολόγησεν. quod non probo: & si maximè probarem, mallem conuertere, *Quam spoponderat*.

19 *Aduersus genus nostrum ingeniosus*, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulg. & Eras. *Circũueniens*: quam significationem fateor quidem huic verbo tribui, sed tamen non putaui huic loco satis accõmodatam. Nam obsecro, in istis Pharaonis edictis quis non apertam potius crudelitatem perspiciat quàm fraudem? Sed in eo videtur astutè solers & ingeniosus Pharao, quòd rationem inuenerit Israelitas paulatim extinguendi, ita tamen vt magnas ex iis ipsis vtilitates caperet, quas alioquin erat amissurus si vel eos omnes semel perdidisset, vel Ægypto eiecisset. Idem ergo valet κατασοφίζεσθαι τὸ γένος ἡμῶν atque τεχνάζειν καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τῶν γένους ἡμῶν: i. solerter aliquid excogitare aduersus genus nostrum. Idque etiam ex eo liquet quòd Moses Exod. 1.9, nõ vtitur רומה [*ramah.*] sed נתחכמה לך [*nithchachchemah lo.*] inquit, id est, solerti & valido ingenio aduersus eũ vtamur: nam etiam tradunt doctissimi Hebræi intransitiuè id accipiendum. Meritò autem hoc dicitur de eo qui ex suis inimicis non modò nullum damnum, sed magnos etiam fructus tulit, si quidem ipsius consilia ex humana prudentia æstimes: quãuis postea senserit Pharao malũ consilium esse consultori pessimũ. ¶ *Ne sobolescerent*, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι. Vulg. male & obscurè, *Ne viuificarẽtur*. Eras. verò perperã ad ipsos fœtus retulit, quũ interpretaretur, *Ne vitales esset*.

20 *Diuinitus venustus*, ἀστεῖος τοῦ Θεοῦ. Ἀστεῖος quũ ad corpus refertur, venustã & bellam formam declarat, pro quo legimus Exo. טוב [*tob.*] sicut Terẽtius bonam formã dixit. Itaque Vulg. & alij interpretes nõ rectè conuerterũt, *Deo gratus*. Neque Syrus & Arabs rectius, Dilectus Deo, quanuis sic etiam Theophylactus interpretetur. Nil enim aliud significauit Stephanus quàm quod illic de Mose scribitur, fuisse videlicet venustissima forma, quo instrumento vsus est Dominus vt & eius parentes & postea Pharaonis filia ad misericordiam flecterentur. quod pluribus persequitur Iosephus lib. Antiq. 2. cap. 5. Cæterùm illud τοῦ Θεοῦ, quod nõ additur in Exodo neque etiã Heb. 11.23. ex Hebræorum idiotismo explicandũ est, vel DIVINITVS, vt 2. Cor. 10.4: vel DIVINE, id est excellẽter, & quasi supra communem hominum captum, vt Ionæ cap. 3. 3. Niniue dicitur fuisse גדולה לאלהים [*ghedolah lelohim,*] ad verbũ, magna Deo, pro quo Græci interp. habent, μεγάλη τοῦ Θεοῦ, id est ἐξαίρετος.

21 *Pro filio*, εἰς υἱόν. Heb. בכן [*bechen,*] id est (vt recte quoque vertit Eras.) *Vice filij*. Vulg. ad verbum, *In filium*.

24 *Quendam*, τινά. Syrus & Arabs addunt מן בני שרכתה [*men ben u scharchetheh*] *ex filiis generis sui*, id est Israelitam. quod in Græcis videtur desiderari.

25 *Salutem*

αὐτοῖς σωτηρίαν· οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις, καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών, Ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς· ἵνα τί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;

Ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰπών, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς;

Μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν Αἰγύπτιον;

Ἔφυγε δὲ Μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν γῇ Μαδιάμ, οὗ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.

Καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους Σινᾶ ἄγγελος Κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.

Ὁ δὲ Μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα· προσερχομένου δὲ αὐτοῦ κατανοῆσαι, ἐγένετο φωνὴ Κυρίου πρὸς αὐτὸν,

Ἐγὼ ὁ Θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ. Ἔντρομος δὲ γενόμενος Μωσῆς οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.

Εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Κύριος, Λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.

Ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τὸν στεναγμὸν αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς· καὶ νῦν δεῦρο, ἀποστελῶ σε εἰς Αἰγυπτον.

Τοῦτον τὸν Μωϋσῆν ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, Τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν; τοῦτον ὁ Θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέστειλεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.

num ipsius dare ipsis ¨ salutem: at illi non intellexerunt.

26 ‖Subsequente verò die visus est ipsis pugnantibus, & ¨compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres estis vos: cur alij alios iniuria afficitis?

27 Is autem qui iniuria afficiebat proximum, repulit eum, dicens, Quis te constituit principem & iudicem super nos?

28 Num tu me vis interimere, quemadmodum interemisti heri Ægyptium?

29 ¨ Ad hunc autem sermonem Moses fugit, & factus est aduena in regione Madiam, vbi genuit duos filios.

30 Expletis verò annis quadraginta ‖ visus est ei in deserto montis Sina Angelus Domini ¨in flammeo igne rubi.

31 Moses autē vt conspexit, admiratus est visum: & quu accederet ad *hoc* considerandū, exti tit ad eū vox Domini, *dicentis*,

32 Ego *sum* Deus ille patrum tuorum, Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moses non audebat considerare.

33 Dixit autē ei Dominus, Solue solcas pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.

34 ¨Vidi, vidi vexationē populi mei qui *est* in Ægypto, & suspiria ipsorum audiui, & descendi vt eruam eos: nunc ergo adesdum, mittam te in Ægyptum.

35 Hunc Mosen quē abnegauerant, dicentes, Quis te constituit principē & iudicem? hunc, *inquam*, Deus principem & ¨liberatorem misit, ¨ductu Angeli qui visus fuerat ei in rubo.

Deus per manum ipsius daret salutem illis: at illi non intellexerunt.

26 *Sequenti verò die apparuit illis litigantibus, & reconciliabat eos in pace, dicens, Viri, fratres estis: vtquid nocetis alterutrū?* Exo. 20.13

27 *Qui autem iniuriam faciebat proximo, repulit eū, dicens, Quis te constituit principem & iudicem super nos?*

28 *Nunquid interficere me tu vis, quemadmodum interfecisti heri Ægyptium?*

29 *Fugit autem Moyses in verbo isto, & factus est aduena in terra Madiam, vbi genuit filios duos.*

30 *Et expletis annis quadraginta apparuit illi in deserto montis Sina Angelus in igne flammæ rubi.* Exo. 3.2

31 *Moyses autem videns admiratus est visum: & accedente illo vt consideraret, facta est ad eū vox Domini,*

32 *Ego sum Deus patrum tuorum, Deus Abraham, Deus Isaac, & Deus Iacob. Tremefactus autem Moyses non audebat considerare.*

33 *Dixit autem illi Dominus, Solue calceamentum pedum tuorum: locus enim in quo stas, terra sancta est.*

34 *Videns vidi afflictionē populi mei qui est in Ægypto, & gemitum eorum audiui, & descendi liberare eos: & nunc veni, mittam te in Ægyptum.*

35 *Hunc Moysen quem negauerunt, dicentes, Quis te constituit principem & iudicem? hunc Deus principem & redemptorē misit, cum manu Angeli qui apparuit illi in rubo.*

---

25 *Salutem*, σωτηρίαν. Id est liberationem ex Ægyptiorum tyrannide. Sed quinam id existimabat? nempe eo spiritu ductus qui describitur Heb. 11. 24, & deinceps. Aberrauit tamen in temporis circunstantia, & liberationis ratione, quàm quum proculdubio ex iis prædictionibus cognouisset quas ipsemet postea descripsit, debuerat os Domini interrogare priusquam hoc aggrederetur, sicuti sapientissimè fecisse Dauidem regno ipsi, vnctione quoque adhibita, promisso, legimus: quem tamen errorem diuina prouidentia in maximum bonum conuertit, nimia Mosis alacritate quadraginta annorum exilio, maximísque miseriis ad moderationem reuocata, & ipso rerum vsu confirmata ipsius sapientia, qua tantæ sustinendæ moli opus erat.

26 *Compulit*, συνήλασε. Id est, vt Arabs rectè exponit, grauiter est exhortatus.

* 29 *Ad hunc sermonem*, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ. Id est, simulatque hic sermo illi excidisset, & è vestigio. Heb. ב vel אל, non sine emphasi.

* 30 *In flammeo igne*, ἐν φλογὶ πυρός. Hypallage pro ἐν πυρὶ φλογὶ, *In igne flammæ*, vt habet Vulg. Nam omnis quidem flamma est ignis, at non contrà.

34 *Vidi, vidi*, ἰδὼν εἶδον. Vulg. ad verbum, *Videns vidi*. Notum est autem Hebræos istiusmodi duplicatis vocibus ad amplificationem vti consueuisse.

35 *Liberatorem*, λυτρωτὴν. Vulgata & Erasmus, *Redemptorem*, quod vni Christo conuenit. Fuit enim & λυτρωτὴς & λύτρον. At Moses nullo persoluto pretio populum dici non potest redemisse, sed duntaxat liberasse, idque ne huius quidem liberationis auctor, sed eius duntaxat fidus minister. ¶ *Ductu*, ἐν χειρί. Hebr. ביד [*beiad*,] id est (vt Vulgata & Erasmus ad verbum interpretantur) *Per manum*: quæ interpretatio sæpe quidem conuenit, vt paulo antè versu 25, & infrà 15. 23: hic autem visa est paulo obscurior. Vocant autem Hebræi יד [*iad*,] id est manum, quicquid est vice instrumenti ad aliquid agendum, sed peculiaris atque adeo prorsus diuersa est hoc loco istius translationis ratio. Esset enim nimium frigida interpretatio, si quis hæc ita acciperet quasi diceretur Dominus Angeli ministerio, Mosen vocasse: quum (ni fallor) hoc quoque significetur, Mosen istius manu ac potestate fuisse armatum, vt Angelus ille, nimirum Christus, (sicut explicat Apostolus 1. Corinth. 10.9) verus fuerit liberator ac ductor, cuius minister fuerit Moses.

Exod.7.8. 9. 10. 11. 14 Οὗτος ἐξήγαγον αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ Αἰγύπτου, καὶ ἐν
Exod. 16.1 ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἔτη τεσσαράκοντα.

Οὗτός ἐστιν ὁ Μωϋσῆς ὁ εἰπὼν τοῖς
Deut.18.15 sup.3.22 υἱοῖς Ἰσραὴλ, Προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

Exod.19.2 Οὗτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ ὄρει Σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λόγια ζῶντα δοῦναι ἡμῖν.

Ὧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον·

Exod. 32.1 Εἰπόντες τῷ Ἀαρὼν, Ποίησον ἡμῖν θεοὺς οἳ προπορεύσονται ἡμῶν. ὁ γὰρ Μωϋσῆς οὗτος ὃς ἐξήγαγεν ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ.

Καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνοντο ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Amos 5. 25 Ἔστρεψε δὲ ὁ Θεὸς, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν προφητῶν, Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσενέγκατέ μοι ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραήλ;

Καὶ ἀνελάβετε τὸν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ Θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφὰν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς· καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος.

36 ‖Hic eduxit illos editis miraculis & signis in regione Ægypti, & in rubro mari, ‖ & in deserto, annis quadraginta.

37 Hic est Moses ille qui dixit filiis Israel, ‖ Prophetam suscitabit vobis Dominus Deus vester è fratribus vestris sicut me: audite ipsum.

38 ‖Hic ille est qui conueniente *populo* in deserto, fuit cum Angelo ipsum alloquente in monte Sina, & cum patribus nostris, quique excepit viua eloquia quæ nobis traderet.

39 Cui noluerunt auscultare patres nostri, sed repulerunt *eum*, & auersi sunt cordibus suis in Ægyptum:

40 Dicentes Aharoni, ‖Fac nobis deos qui præeãt nobis. Mosi enim isti qui eduxit nos ex regione Ægypti, nescimus quid contigerit.

41 Et vitulum fecerunt per illos dies, obtulerúntque sacrificium idolo, & oblectarunt sese operibus manuum suarum.

42 Vertit autem ‖ *sese* Deus, & tradidit eos vt seruirent exercitui cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarum, Numquid victimas & oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?

43 Imò baiulastis tabernaculũ Moloch, & sidus Dei vestri Remphan, quas figuras fecistis vt eas adoraretis: itaque transferam vos ad Babylonis fines.

36 *Hic eduxit illos, facies prodigia & signa in terra Ægypti, & in rubro mari, & in deserto, annis quadraginta.*

37 *Hic est Moyses qui dixit filiis Israel, Prophetã suscitabit vobis Deus de fratribus vestris tanquã me: ipsum audietis.*

38 *Hic est qui fuit in Ecclesia in solitudine, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Sina, & cum patribus nostris, qui accepit verba vitæ dare nobis.*

39 *Cui non voluerunt obedire patres nostri, sed repulerunt, & auersi sunt cordibus suis in Ægyptum:*

40 *Dicentes ad Aharon, Fac nobis deos qui præcedant nos: Moyses enim hic qui eduxit nos de terra Ægypti, nescimus quid factum sit ei.*

41 *Et vitulum fecerunt in diebus illis, & obtulerunt hostiam simulachro, & lætabãtur in operibus manuum suarum.*

42 *Conuertit autem Deus, & tradidit eos seruire militiæ cæli: sicut scriptum est in libro Prophetarũ, Numquid victimas auth stias obtulistis mihi annis quadraginta in deserto, domus Israel?*

43 *Et suscepistis tabernaculum Moloch, & sidus Dei vestri Remphan, figuras quas fecistis adorare eas: & transferam vos trans Babylonem.*

---

36 *Et in deserto, annis quadraginta*, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα. Id est, Et in deserto, vbi versatus est annos 40. Est enim præcisum hoc dicendi genus, & petitum è medio, sicut pleraque alia: cuiusmodi & illud est quod vsurpauit supra versu 9, quum diceret Patriarchas vendidisse Iosephum in Ægyptum, id est vt in Ægyptum abduceretur.

37 *Sicut me: eum audite.* ὡς ἐμέ· αὐτοῦ ἀκούσεσθε. Vulgata, *Tanquam meipsum: audietis.* Pro quo nonnulli corruptè impresserunt, Tanquam meipsum audietis, quasi ὡς ἐμὲ non pertineat ad superiora, & pro ἐμὲ scriptum sit ἐμαυτοῦ: quẽ errorem annotauit quidem Eras. sed ita vt eum immeritò videatur interpreti tribuere, nec etiam vnde ortus sit, cognouisse.

38 *Conueniente [populo,]* ἐν ἐκκλησίᾳ. Quod mox subiicitur de colloquio cum Angelo in monte Sina, & acceptis Legis tabulis, mihi quidem videtur manifestè ostendere specialem quendam vniuersi populi conuentum, eam videlicet historiam quæ commemoratur ab Exod. cap.19. ad 35. Vulgata, *in Ecclesia*, nimium obscuré. ¶ *Viua eloquia*, λόγια ζῶντα. Vocantur λόγια à Græcis (inquit Thucydidis interpres) τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ καταλογάδην λεγόμενα: id est, quæ à Deo dicuntur oratione soluta, quotidiano videlicet sermone, & quasi nobiscum colloquatur. Nam versus illos fatidicos quos furentes vates fundebant, χρησμοὺς Græci vocant. Non dubium est ergo quin λόγια Lucas appellet quæ Hebræi vocant חדברים [*haddebarim,*] & huc respiciat quòd Deus ipse dicatur ea pronuntiasse &, digito suo descripta, Mosi tradidisse. Vetus interpres conuertit, *Verba vitæ*, id est λόγοις ζωῆς. Quidam etiam codices legunt λόγον ζῶντα, id est *sermonem viuum.* Ζῶντα verò intellige ζωοποιοῦντα, viuifica.

40 *Mosi enim*, ὁ γὰρ Μωϋσῆς. Vulgata. *Moses cui*, Anacoluthon Hebræis frequens. *

42 *Vertit autẽ [sese,]* ἔστρεψε. Heb. ויתהפך [*vaÿthaphek.*] Hoc autem intelligo dictum non ipsius Dei, sed eorum respectu qui sunt iratum experti, quem prius tam benignum senserant. Vulgata, *Conuertit.* Quòd si dura videbitur hæc phrasis, licebit ἔστρεψε accipere pro ἀπέστρεψε *auertit* [*sese*] de quo verbo diximus suprà, 3.26. ¶ *Tradidit eos vt seruirent,* παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν. i. Eos à spiritu desertos, tradidit Satanæ & peruersis cupiditatibus, vt seruirent stellis. ¶ *Exercitui cæli,* τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Erasm. *Militiæ cæli:* de qua diximus Luc.2.13. Vocat tamen hoc loco exercitum cæli, non ipsos Angelos, sed solem, lunam, & reliqua sidera, vt manifestè apparet ex Deut.17.3. ¶ *Prophetarum,* τῶν προφητῶν. Vide Mar.1.2. ¶ *Et oblationes,* καὶ θυσίας. Heb. מנחה [*minchah.*] Ideo oblationes potius cõuerti quàm hostias, quum alioqui vertere soleant Græci θυσίας, quæ ab Hebræis dicuntur זבחים [*zebachim,*] vt diximus Marci 12.33. Accipitur tamen θυσία pro מנחה [*minchah*] etiam Marci 9.49, quum nonnulli sint qui θυσίαν à thure deriuent, vt propriè declaret thuris suffitus.

43 *Imò baiulastis,* καὶ ἀνελάβετε. Heb. ונשאתם [*vnesathem.*] id est, in humeros vestros sublatum tulistis: quod etiam de arca fœderis dicitur, 1.Reg.2.26. Idem ergo valet τὸ ἀναλαμβάνειν hoc loco atque τὸ αἴρειν, & ו [*vau*] positum est pro aduersatiua Vulgata & Erasmus, *Suscepistis*, perperam. Quidam per futurum cõuertunt: quos si sequamur, cõuertemus potius, *Baiulabitis igitur.* Sed repugnãt Hebræa, & Græci

& Græci omnes codices. Orta verò hæc scriptura ex eo videtur, quòd Israelitæ nihil tale in deserto, & aliquot post seculis, fecisse legantur. Sed propterea nihil fuit hîc mutandum. Nec enim quicquid hîc dicitur referendum est ad tempus illud peregrinationis in deserto. Sed Dominus per prophetam primùm reprehendit populi hypocrisin, qui nonnisi simulatè Deum verum coluerint in deserto, quod illis etiam exprobratur Psalm. 95, & .106. & postea subiicit tandem eos in apertam idolomaniam erupisse. ¶ *Tabernaculum Moloch*, τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ. Stephanum lingua sua loquentem certum est ipsa Prophetæ verba citasse. At Lucas Græcè scribens Græcam editionem sequutus est: quam fateor ab Hebraica veritate in hoc testimonio plurimùm variare: sed ita tamen vt verba quidem diuersa sint, sententia prorsus sit eadem. Non est ergo quòd hac varietate quisquã offendatur, quàm ego sigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebr. סכות מלככם [*sichchoth malchchechem*] id est, Siccuth regem vestrum (est enim Siccuth idoli nomen) Græci legerũt סוכות מלככם [*suchchoth malchchechem*] id est, tabernaculum Moloch vestro: quanuis pronomen hîc sit prætermissum. ¶ *Et sidus Dei vestri Remphan, & figuras quas fecistis*, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε. Hebraica sic habent, ואת כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם [*veet chijun tsalmechem chobab elohechem ascher hasithem lachem,*] id est, *Et Chiium imaginem vestram, stellam deorum vestrorum quos fecistis vobis.* Apparet igitur in Græcis perturbatum esse ordinem, vt qui priore loco legerint כוכב אלהיכם [*chobab eloechem.*] id est, stellam deorum vestrorum: deinde pro Chijun (quod nomen est idoli) subiectum fuisse aliud nomen, in quo etiam scribendo plurimùm variant codices, quum alij Ῥεμφαὶ, alij Ῥαφαὶ, alij Ῥαμφαὶ, alij Ῥεφαὶ, (vt Syrus & Arabs interpretes & Iustinus hunc locum citans) alij Ῥαφαὶ, alij denique Ῥεφὰ scribant, vt corruptum esse hoc saltem nomen facilè appareat. Postremò צלמיכם [*tsalmechem,*] pro quo verterunt, τοὺς τύπους ὑμῶν, id est imagines seu figuras vestras. coniunxerunt cum verbo עשיתם [*hasithem,*] id est ἐποιήσατε, fecistis, prætermisso pronomine לכם [*lachem,*] cuius demum loco substituerunt προσκυνεῖν αὐτοῖς, ad adorandum eas: nisi hoc fortassis, quemadmodum & alia multa, ex aliis locis annotatum, postea in contextum irrepsit. Id autem ita esse apparet ex Iustino, qui in Dialogo πρὸς Τρύφωνα, hunc locum citans legit, οὓς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς, neque quicquam addit amplius. Quod autem attinet, ad nomen illud Remphan, fortasse scribẽdum fuerit Ῥεφὰ, id est רפא * [*repha,*] quo nomine nemo nescit Gigantes significari. Nã extra cõtrouersiam est gigantea forma solitum fuisse pingi Herculem. Hunc autem Ægyptios vocare consueuisse Chonem obseruat Lilius in historia Deorum ex Antiocho quodam Xenophanis: vt verisimile videri possit, quum inter Chon & Chiiun non magnum sit discrimen, & peregrina illa nomina à Græcis plerunque sint valde deprauata, hoc idolum quod Ægyptij vocarunt Chon, Iudæos à gigantea forma & magnitudine רפא [*repha*] vocasse, quod sequutus sit Græcus interpres. Quid si verò potius mendosè scriptũ est Ῥεμφαὶ pro Ῥεμμὰν. quod idolum à Syris adoratum fuisse scribitur 2. Reg. 5. 18? Iunius noster vult vrbẽ fuisse in Ammonitarũ finibus, Rophon vocatã à Iosepho lib. Antiq. 12, c. 12. cuius vetus appellatio fuerit Kijun. Ego in meo codice Iosephi non Rophon, sed Raphan lego, 1. Macab. 5. 37, quam videtur Plinius Raphanam vocare lib. 5. c. 18. Sed & aliam quandam Gazæ vicinam vrbem Raphæam appellat Sed auctorem vetustioris illius appellationis adhuc requiro. ¶ *Ad Babylonis fines*, ἐπέκεινα Βαβυλῶνος. Hebraica veritas habet מהלאה לדמשך [*Mehaleah ledamaschech*] & Iustinus eo loco quem modò citaui, legit ἐπέκεινα Δαμασκοῦ, *vltra Damascum*, vt habet etiam Græca versio. Sed eadem manet sententia. Significatur enim captiuitas illa qua populus etiam ex regione quæ trãs Damascũ est, procul, nempe in Babyloniã vsque fuit summotus. * Nec possum hic aliter interpretari Prophetæ verba מהלאה [*Mehaleah*] ac proinde ἐπέκεινα non significabit *Trãs* sed ipsam Babyloniam cũ vicinis populis, vt hæc vox etiã apud idoneos scriptores Græcos vsurpatur. Sed & in illo meo vetustissimo codice pro ἐπέκεινα scribitur, quanuis fugiẽtibus literis, ὅτι τὰ μέρη, quod est fortassis illius interpretatio.

Ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν ἐν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῆ ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει.	44	Tabernaculum testimonij fuit patribus nostris in deserto, prout præceperat ‖ is qui dixerat Mosi vt faceret illud secundum exemplar quod viderat.	44	*Tabernaculum testimonij fuit patribus nostris in deserto, sicut disposuit illis Deus, loquens ad Moysen, vt faceret illud secundum formam quam viderat.*	Exod. 25. 40. heb. 8. 5.
Ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ἡμῶν μετὰ Ἰησοῦ ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, ὧν ἔξωσεν ὁ Θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ.	45	‖ Quod etiam acceptum introduxerunt patres nostri cum Iesu in ipsa occupatione Gentium, quas expulit Deus à conspectu patrum nostrorum, ‖ vsque ad dies Dauid.	45	*Quod & induxerunt suscipientes patres nostri cum Iesu in possessionem Gentium, quas expulit Deus à facie patrum nostrorum, vsque in diebus Dauid.*	Iosue 3. 14 2. Reg. 2. 16.
Οὗς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ ἠτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ Θεῷ Ἰακώβ.	46	Qui nactus est gratiam apud Deum, petiitque vt nanciscereturtabernaculum Deo Iacob.	46	*Qui inuenit gratiam ante Deum, & petiit vt inueniret tabernaculum Deo Iacob.*	psal. 13. 3.
Σολομὼν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.	47	‖ Solomon autem ædificauit ei ædem.	47	*Salomon autem ædificauit illi domum.*	3. Reg. 6. 1. 1. paral. 17. 12.
Ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις	48	‖ Sed Excelsissimus ille in ma-	48	*Sed nõ Excelsus in ma-*	Infrà 17. 24.

44 *Tabernaculum testimonij*, ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου. Sic Græci interpretes solent exprimere quod Hebr. dicitur אוהל מועד [*ohel mohed*] id est tabernaculum conditionis, siue vt aliis placuit vertere, *tentorium Conuentus*, in quo videlicet solebant Israelitæ conuenire: sicut non prorsus dissimili ratione hodie Christianorum templa vulgò solent Ecclesiæ, id est congregationes & conuentus, vocari. Videntur tamen Græci interpretes alienæ radicis עוד [*hod*] significationem sequuti.

45 *Acceptum*, διαδεξάμενοι. Id est per manus traditum. Nam διαδέχεσθαι id dicimus quod de manu (vt aiunt) in manum traditum ad nos peruenit, vt patrimonia & quæcunque alia per varios gradus successionis ad nos deueniunt. Erasmus, *Qui successerunt:* quæ interpretatio mihi non satis probatur, quia διαδέχεσθαι plerunque est actiuum.

* ¶ *In ipsa occupatione*, ἐν τῇ κατασχέσει. id est quum inciperent obtinere. Sic enim malo hanc vocem accipere, quàm μεταφορικῶς pro ipsa quæ obtinetur terra, & εἰς pro ἐν.

¶ *A conspectu patrum nostrorum*, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν. Hebræis מלפני אבותיכם [*miliphne abothechem,*] id est, quas Deus expulit, vt ingredientibus maioribus nostris cederent harum regionum possessione. perinde enim loquitur acsi Deus illis venturis iter muniens, gentes illas deleuisset, vt in vacuam hostibus possessionem mitterentur: quod etiam præstitit, sicuti se facturum promiserat Exodi 23, versu 28, & Iosue 24. v. 12, & Dauid agnoscit Psal. 44. 4, & exprobrat illis Esaias mirifica antithesi cap. 17. v. 9. Hæc igitur vis est huius Hebraismi, quem fœdè corrupit Castellio, quum interpretaretur, *Eorum causa.*

46 *Qui nactus est gratiam*, ὃς εὗρε χάριν. Vide Lucam cap. 1. vers. 30.

ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,

Esa.66.1. Ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι, λέγει Κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;

Οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;

Σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, ὑμεῖς· ἀεὶ τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς.

Ierem.9.26. ezec.44.9

Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε.

Exod.19.1 Οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε.

Ἀκούοντες δὲ ταῦτα διεπρίοντο τὰς καρδίας αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

Ὑπάρχων δὲ πλήρης Πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶδε δόξαν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶπεν, Ἰδοὺ, θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς ἀνεῳγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ Θεοῦ.

Κράξαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.

Καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.

nufactis templis non habitat, sicut Propheta dicit,

49 ‖Cælum mihi thronus est, terra autem scabellum pedũ meorum. Quam ædem ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis est locus requietis meæ?

50 Nónne manus mea fecit hæc omnia?

51 ‖Duri ceruice & incircuncisi corde & auribus, vos semper Spiritui sancto obnitimini, sicut patres vestri, ita & vos.

52 Quem Prophetarum nõ sunt persequuti patres vestri? trucidarunt, inquam, eos qui prænũtiarunt aduentum Iusti illius, cuius nunc vos proditores & occisores fuistis.

53 ‖Qui accepistis legem per dispositionem Angelorum, nec seruastis.

54 Audientes autem hæc, findebantur cordibus suis, & stridebant dentibus in eum.

55 Quum autem esset plenus Spiritu sancto, intentis in cælũ oculis vidit gloriam Dei, & Iesum adstãtem ad dextram Dei.

56 Et ait, Ecce, conspicio cælos apertos, & Filium hominis adstantem ad dextram Dei.

57 Exclamantes autem *illi* voce magna, continuerũt aures suas, & irruerunt cõcorditer in eum.

58 Et eiectum eum extra vrbem, lapidabant: testes autem deposuerunt pallia sua ad pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.

nufactis habitat, sicut Propheta dicit,

49 *Cælum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum. Quam domum ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut quis locus requietionis meæ est?*

50 *Nónne manus mea fecit hæc omnia?*

51 *Dura ceruice, & incircuncisis cordibus & auribus, vos semper Spiritui sancto resistitis, sicut patres vestri, & vos.*

52 *Quem Prophetarum nõ sunt persequuti patres vestri? & occiderunt eos qui pronuntiabant de aduentu Iusti, cuius vos nũc proditores & homicidæ fuistis.*

53 *Qui accepistis Legem in dispositione Angelorum, & non custodistis.*

54 *Audientes autem hæc, dissecabantur cordibus suis & stridebant dentibus in eum.*

55 *Quum autẽ esset plenus Spiritu sancto, intendens in cælum, vidit gloriam Dei, & Iesum stantem à dextris Dei.*

56 *Et ait, Ecce video cælos apertos, & Filium hominis stantem à dextris Dei.*

57 *Exclamantes autem voce magna, continuerũt aures suas, & impetum fecerunt vnanimiter in eũ.*

58 *Et eijcientes eum extra ciuitatem, lapidabant: & testes deposuerunt vestimenta sua secus pedes adolescentis qui vocabatur Saulus.*

---

48 *Non habitat*, οὐ κατοικεῖ. Similem metathesin particulæ negantis vnam & alteram obseruauimus in Iohanne: quam nisi obserues, anantapodoton esse videbitur vbi nusquam est.

51 *Incircuncisi corde & auribus*, ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circuncisionis mentio fit in Vetere testamento, vnius externæ, alterius verò interioris, quã Paulus vocat ἀχειροποίητον, cuius illa symbolum erat. Inde factum vt duas Iudæorum species idem constitueret, Rom.2.28 & 29: quæ nisi obserues, non possis intelligere quid illud sit de quo Stephanus Iudæos hoc loco reprehendit, id est, cur incircuncisi corde dicanturqui in naturę corruptæ vitiis adhuc hærent demersi, & incircuncisi auribus, qui vocem Dei ne audire quidem sustinent, quales quidẽ omnes sumus natura. ¶ [*Ita*] *& vos*, καὶ ὑμεῖς. Hæc certè videntur redundare, neque leguntur in multis antiquis Latinis codicibus.

53 *Per dispositionem Angelorum*, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων. id est, Angelorum ministerio. Nam mihi videtur διαταγὴ vsurpari hoc loco pro eo quod διακονία dicitur Hebr.1.14 quod annotandum fuit nequis Angelos putet ipsius Legis auctores, quum internuntij duntaxat fuerint, & adhibiti testes in Legis promulgatione à Deo facta. Sic accipiendum est quod ait Apostolus, Gal.3.c.19, Legem per Angelos fuisse ordinatam: qui locus istum optimè explicat. Augustinus aliquoties hæc citans, interpretatur, *In edictis*, quasi διαταγὴ & διάταγμα seu διάταξις idem declarent. quod vt concedam, tamen hanc explicationem apparet admodum esse impropriam. Syrus & Arabs legerunt singulari numero τοῦ ἀγγέλου, *Angeli illius*, nempe Christi, vt missi à Patre internuntij. Malim ego tamen receptam lectionem sequi.

55 *Gloriam Dei*, δόξαν Θεοῦ. Id est, gloriosum Deũ, quatenus quidem humanis oculis cerni potest. Vide Luc.2.9. ¶ *Adstantem*, ἑστῶτα. Id est παρόντα. Itaque ineptè quæritur quomodo hîc dicatur stare qui alibi dicitur sedere: de quo aliquid diximus Luc.18.13.

58 *Extra vrbem*, ἔξω τῆς πόλεως. Vide Hebr.13,12. ¶ *Testes autem*, καὶ οἱ μάρτυρες. Cautum erat in Lege vt testes lapidationem auspicarentur, Deut.17.v.7. Quanuis igitur omnia ista per tumultum sint facta, & quidem violata prę-sidis prouinciæ auctoritate, voluerunt tamen isti videri nihil agere nisi ex Legis diuinæ præscripto. Iosephus lib. 20. cap. 8. narrat simili audacia, procurante Iudæam Albino Festi successore, Ananiam Pontificem curasse lapidandum Iacobum fratrem Domini, cuius facinoris causa fuerit Pontificatus ipsi abrogatus & ad Iesum quendam translatus. ¶ *Adolescentis*, νεανίου. Meus vetustissimus codex addit τινὸς, id est *cuiusdam*, adstipulante quoque Syra & Arabica interpretatione, quam scripturam germanam esse arbitror, ex Deut.33.2.

Καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα, Κύριε Ἰησοῦ δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

Θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, Κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τὴν ἁμαρτίαν ταύτην. Καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐκοιμήθη.

Κεφάλαιον η.

Σαῦλος δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. Ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις· πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων.

Συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς, καὶ ἐποίησαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ.

Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς οἴκους εἰσπορευόμενος· σύρων τε ἄνδρας καὶ γυναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.

Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, εὐαγγελιζόμενοι τὸν λόγον.

Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.

Προσεῖχον δὲ οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

Πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρτα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο· πολλοὶ δὲ παραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.

59 Lapidarunt igitur Stephanũ, inuocantem & dicentem, Domine Iesu suscipe spiritum meũ.

60 Positis autem genibus, clamauit voce magna, Domine, ne statuas eis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset obdormiuit.

CAP. VIII.

1 Aulus autem vltrò cõsenseratin necem eius. Orta est verò illo die persequutio magna aduersus Ecclesiam quæ erat Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apostolos.

2 Extulerunt autem vna Stephanũ viri religiosi, fecerúntque planctum magnum super eum.

3 Saulus verò vastabat Ecclesiam, intrans in singulas domos: & tractos viros ac mulieres tradebat in custodiam *coniiciendos.*

4 At qui dispersi fuerant peragrabant *regionem*, euãgelizantes sermonem *Dei.*

5 Philippus verò quum deuenisset in vrbem Samariæ, prædicabat eis Christum.

6 Attendebant autem turbæ concorditer ea quæ à Philippo dicebantur, audientes & vidẽtes signa quæ edebat.

7 Spiritus enim impuri ex multis qui *eis* tenebantur, exibant, clamantes voce magna: multique paralytici & claudi sanati sunt.

59 *Et lapidabant Stephanũ inuocantem & dicentem, Domine Iesu suscipe spiritum meum.*

60 *Positis autẽ genibus clamauit voce magna, Domine, ne statuas illis hoc peccatum. Et quum hoc dixisset, obdormiuit.*

CAP. VIII.

1 *Saulus autẽ erat consentiẽs neci eius. Facta est autem in illa die persequutio magna in Ecclesia quæ erat Hierosolymis: & omnes dispersi sunt per regiones Iudæa & Samariæ, præter Apostolos.*

2 *Curauerunt autem Stephanum viri timorati, & fecerunt planctum magnũ super eum.*

3 *Saulus autẽ deuastabat Ecclesiam, per domos intrans: & trahens viros ac mulieres tradebat in custodiam.*

4 *Igitur qui dispersi erant pertransibant euangelizãtes Verbum.*

5 *Philippus autem descẽdens in ciuitatem Samariæ, prædicabat illis Christum.*

6 *Intendebant autẽ turbæ ijs quæ à Philippo dicebantur, vnanimiter audiẽtes, & videntes signa quæ faciebat.*

7 *Multi enim eorum qui habebant spiritus immundos, clamantes voce magna, exibant: multi autem paralytici & claudi curati sunt.*

---

60 *Ne statuas* μὴ στήσῃς. Statuendi vocabulo significari puto firmam ac perennem (vt ita dicam) peccati imputationem coram Deo, sicut contrà dicũtur deleri ac remitti peccata quæ condonantur. ¶ *Obdormiuit*, ἐκοιμήθη. Id est, Mortuus est. Vide 1 Thess. 4. cap. 13. In quibusdam Latinis codicibus additur *in Domino*, ἐν Κυρίῳ.

IN CAPVT VIII.

1 *Saulus autem*, Σαῦλος δέ. Videntur omnino ista rectius finire septimum caput, quàm octauum inchoare. ¶ *Vltrò consenserat*, ἦν συνευδοκῶν. Vulgata, *Erat consentiens.* Ego addidi particulam vlt ò, admonitus a Syro & Arabe interpretibus qui propriam verbi εὐδοκῶν significationem eruditè obseruantes, ἀφιφραστικῶς illud conuerterunt. Est enim quidam etiam vi aut metu extortus consensus.

2 *Extulerunt autem vnà*, συνεκόμισαν. Vel, comportarunt, ex eo loco nimirũ in quo iacebat lapidibus obrutus. Vulgata & Erasmus, *Curauerunt*: quod nimium latè patet, neque etiam Græco verbo respondet. Sed nulla hic mentio conditarum Stephani reliquiarum, aut precum pro mortuis, aut adorationis mortuorum. Cæterum aut ego prorsus fallor, aut minimè repudiãdum est quod est in meo vetustissimo codice, qui sic ista connectit cum præcedente versiculo, πλὴν τῶν ἀποστόλων, οἱ ἔμειναν ἐν Ἱεροσολύμοις, συνεκόμισαν τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλαβεῖς. Id est, *præter Apostolos qui manserunt in Ierusalem, & comportarunt* (vt habet vetustissima Latina editio in eodem meo codice illi Græcæ opposita) *Stephanum viri timorati.* Est autẽ propria notatio verbi κομίζειν diligenter obseruanda, qua significatur insignis fides & constantia non tantùm Apostolorum, qui nihilominus Ecclesiam minimè deseruerunt, sed etiam eorum qui proculdubio conscii Apostolis, Stephanum quem vel attigisse piaculum erat Iudæis, suis ipsorum humeris exportatum, nihil rabidos illos audacissimos & potentissimos carnifices veriti, aperto & manifesto cum planctu sepeliuerunt. ¶ *Religiosi*, εὐλαβεῖς. Vulgata barbarè, *Timorati.* Vide Luc. 2. 25. 3 *Tradebat*, παρεδίδου. scilicet Magistratibus, quorum postea mandato in carceres coniiciantur. Nam ipse quidem prehensionis ius non habebat nisi vt ex Magistratus mandato.

5 *In vrbem Samariæ*, εἰς πόλιν Σαμαρείας. id est, *in vrbem Samariam.* Virgil. *Hic tamen ille vrbem Pataui, sedésque locauit Teucrorum.* Neque his obstat quòd articulus non sit adiectus, quum paulo post addatur: & reliquæ vrbes videantur potius oppidula fuisse quàm vrbes. Dedit autem hæc metropolis toti regioni nomen, & sub nomine Sebastes ab Herode magno fuit instaurata, vt narrat Iosephus lib. De bello Iudaico 1. cap. 6.

6 *Audientes*, ἐν τῷ ἀκούειν. Hæc est Hebræa periphrasis gerundi modi.

7 *Spiritus enim impuri*, &c. πολλῶν γὰρ τῶν, &c. Vulgata legit, πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c ideo conuertit, *Multi enim eorum qui habebant*, & paulo post ἐξήρχοντο, *exibant.* Est autẽ omissum antecedens priore loco, deinde loco relatiui positum, ex Hebræorum idiotismo: qui nisi obseruetur, vix intelligere licebit quæ sit legitima istorum verborum structura. Est autem (vt opinor) eiusmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτα,] βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο, id est, *Spiritus enim impuri multorum qui eos habebant, clamantes magna voce, egrediebantur.* Erasmus autem præpositionem ἐξ cum πολλῶν coniunxit, & τῶν ἐχόντων [αὐτα] passiuè conuertit. Sic enim interpretatur, *Spiritus enim immundi à multis qui illis tenebantur, exibant.* quem sum sequutus.

¶ *Multique*, πολλοὶ δέ. Syrus & Arabs legerunt, καὶ ἄλλοι, & *alij.*

Καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ.

Ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων προϋπῆρχεν ἐν τῇ πόλει μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας, λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.

ὯΙ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ μεγάλη.

Προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.

Ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζομένῳ τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.

ἐβαπτίζοντο.

Ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι ὅτι δεδέκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην.

Οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, ὅπως λάβωσι Πνεῦμα ἅγιον.

(Οὔπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν ἐπιπεπτωκὸς, μόνον δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ)

Τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐλάμβανον Πνεῦμα ἅγιον.

Θεασάμενος δὲ ὁ Σίμων ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα.

Λέγων, Δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα ᾧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας λαμβάνῃ Πνεῦμα ἅγιον.

Πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτὸν, Τὸ ἀργύριόν σου σὺν σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν

8 Et gaudium magnum extitit in illa vrbe.

9 Vir autem quidam nomine Simon, antea in vrbe illa exercuerat artem magicam, & Gentem Samariæ obstupefecerat, dicens se esse quempiã magnũ.

10 Quem attendebant omnes à minimo vsque ad maximum dicentes, Iste est potẽtia illa Dei magna.

11 Attendebant autem eum propterea quòd multo tẽpore magicis artib. eos obstupefecerat.

12 Quum verò credidissent Philippo euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomẽ Iesu Christi *pertinent*, baptizabantur tum viri, tum mulieres.

13 Simon verò & ipse credidit: & baptizatus perdurabat apud Philippum: & conspiciens signa & virtutes magnas edi, obstupefiebat.

14 Quum autem audissent Apostoli qui erãt Hierosolymis, Samariam recepisse sermonem Dei, miserunt ad eos Petrum ac Iohannem.

15 Qui quum descẽdissent, precãti sunt pro eis vt acciperent Spiritum sanctum.

16 (Nondum enim in quenquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm fuerant in nomen Iesu)

17 Deinde imposuerunt eis manus, & receperunt *illi* Spiritum sanctum.

18 Quum autem conspexisset Simon per impositionem manuum Apostolorũ dari Spiritum sanctum, obtulit eis pecunias.

19 Dicens, Date etiam mihi potestatem istam, vt cuicunque imposuero manus, recipiat Spiritum sanctum.

20 Petrus autem dixit ei, Pecunia tua tecum pereat, qui do-

8 *Factum est ergo gaudiũ magnum in illa ciuitate.*

9 *Vir autem quidã nomine Simon, qui antè fuerat in ciuitate magus, seducens gentem Samariæ, dicens se esse aliquem magnum.*

10 *Cui auscultabãt omnes à minimo vsque ad maximũ, dicentes, Hic est virtus Dei quæ vocatur magna.*

11 *Attendebant autem eũ, propter quod multo tẽpore magis suis dementasset eos.*

12 *Quum verò credidissent Philippo euangelizanti de regno Dei & nomini Iesu Christi, baptizabantur viri & mulieres.*

13 *Tunc Simõ & ipse credidit: & quũ baptizatus esset adhærebat Philippo: videns etiam signa & virtutes maximas fieri, stupens admirabatur.*

14 *Quum autem audissent Apostoli qui erant in Ierosolymis, quòd recepisset Samaria verbum Dei, miserunt ad eos Petrum & Iohannem.*

15 *Qui quum venissent, orauerunt pro ipsis, vt acciperẽt Spiritum sanctum.*

16 *(Nõdum enim in quẽquam illorum superuenerat, sed baptizati tantùm erãt in nomine Domini Iesu)*

17 *Tunc imponebant manus super illos, & accipiebant Spiritum sanctum.*

18 *Quum vidisset autem Simon quia per impositionem manus Apostolorum daretur Spiritus sanctus, obtulit eis pecuniam,*

19 *Dicens, Date, & mihi hanc potestatem, vt cuicũque imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum.*

20 *Petrus autem dixit ad eum, Pecunia tua tecum sit in perditionem: quoniã*

---

9 *Et obstupefecerat*, καὶ ἐξιστῶν. Id est, ita sibi conciliarat suis præstigiis, vt cæco quodam furore amentes, toti essent illi addicti. Vulgata, *Seducens*: id est ἐξαπατῶν, vocabulo nimis diluto. Erasmus Dementandi verbo vti maluit, quod etiam vsurpat Vetus interpres proximo versiculo. Ego verò nusquam illud inuenio apud idoneos scriptores.

10 *Attendebant*, προσεῖχον. Erasmus, *Auscultabant*, non satis expressé. Suprà verò versic. 6, vsi sunt iidem interpretes Intendendi verbo, non satis Latina constructione. Sed idem Vetus interpres, tertiò iam à seipso dissentiens, προσεῖχον rectè conuertit *Attẽdebant*, quod Erasmus malè mutauit in *Auscultabant*.

12 *Et nomen*, καὶ τοῦ ὀνόματος. Syrus & Arabs legerunt ἐν τῷ ὀνόματι, *In nomine*. Vulg. verò neglexit articulum τοῦ, & fortasse legit τῷ, vt solet à Luca sæpe quadam pleonasmi specie vsurpari.

13 *Credidit*, ἐπίστευσε. Fide videlicet historica, & quæ leuiter animum tangeret, ideóque fuit πρόσκαιρος. ¶ *Perdurabat apud Philippum*, ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ. Vulgata & Erasmus, *Adhærebat*, προσεκολλᾶτο. Vide Mar. 3. 9. ¶ *Obstupefiebat*, ἐξίστατο. Nemo non videt (opinor) hoc verbum aliter quam paulo antè accipi hoc loco. Illic enim de eo dicitur qui mentem ac iudicium omne malis artibus amisit, hîc pro magna admiratione ponitur, quum perculsus animus non habet quid constituat. Vide Mar. 2. 12.

15 *Spiritum sanctum*, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia quibus ornatos esse oportebat eos præsertim qui præficiendi erant Ecclesiæ. Distinguendum enim est donum remissionis peccatorum omnibus in baptismo oblatum, à dono signorum. Sunt autem proculdubio missi Petrus & Iohannes à cæteris Apostolis, partim vt Philippi diaconi doctrinam ipsi confirmarent, partim vt Apostolica auctoritate Ecclesiam constituerent.

20 *Pereat*, εἴη εἰς ἀπώλειαν. Heb. יהי לאבדון [*iehi laabaddon*,] id est vt ad verbum interpretantur Vulgata & Erasmus, *Sit in perditionem*. ¶ *Qui existimaris*, ὅτι ἐνόμισας. Vulgata & Erasmus, *Quoniam existimasti*. Vide Iohannem cap. 2. versu 18.

¶ *Atq; iti,*

δωρεὰν τοῦ Θεοῦ νομίσας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

Οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ· ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης καὶ δεήθητι τοῦ Θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐπίνοια τῆς καρδίας σου.

Εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας ὁρῶ σε ὄντα.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπε, Δεήθητε ὑμεῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ ἐπ' ἐμὲ ὧν εἰρήκατε.

Οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱεροσόλυμα, πολλάς τε κώμας τῆς Σαμαριτῶν εὐηγγελίσαντο.

Ἄγγελος δὲ Κυρίου ἐλάλησε πρὸς Φίλιππον, λέγων, Ἀνάστηθι καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

num Dei existimaris pecuniis acquiri.

Non est tibi pars neque sors in hoc negotio: cor enim tuum non est rectum in Dei conspectu.

Resipisce igitur ab ista malitia tua, & roga Deum, si fortè remittatur tibi machinatio cordis tui.

Video enim te in felle amarissimo & nexu iniustitiæ positum.

Respondēs autem Simon dixit, Deprecamini vos pro me apud Dominum, nequid me inuadat *istorum* quæ dixistis.

Illi igitur testificati & loquuti sermonem Dei, reuersi sunt Hierosolymam, & multis vicis Samaritanorum euangelizarunt.

Angelus autem Domini loquutus est Philippo, dicēs, Surge, & vade meridiem versus, ad viam quæ ab Ierusalem descendit Gazam: quæ *via* est deserta.

donum Dei existimasti pecunia possideri.

Non est tibi pars neque sors in sermone isto: cor enim tuum non est rectum coram Deo.

Pœnitentiam itaque age ab hac nequitia tua: & roga Deum, si fortè remittatur tibi hæc cogitatio cordis tui.

In felle enim amaritudinis & obligatione iniquitatis video te esse.

Respondens autem Simon dixit, Precamini vos pro me ad Dominum, vt nihil veniat super me horum quæ dixistis.

Et illi quidem testificati & loquuti verbum Domini, redibant Ierosolymam, & multis regionibus Samaritanorum euangelizabant.

Angelus autem Domini loquutus est ad Philippum, dicens, Surge, & vade contra meridianum, ad viam quæ descendit ab Ierusalem in Gazam: hæc est deserta.

¶ *Acquiri, κτᾶσθαι.* Id est, tibi visus es acquirere. Vox enim κτᾶσθαι passiuè accipi potest. Vulgata, *Possideri*, impropriè, hoc quidem loco. Nec enim possidentes emimus, sed empta possidemus. & propriè κτᾶσθαι de acquisitione dicitur. Demosth. πολὺ ῥᾷον ἔχοντας φυλάττειν ἢ κτήσασθαι πάντα πέφυκεν. Idem error admissus est in eadem voce suprà 1.18.

21 *In hoc negotio, ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ.* vel (vt Vulg.) *In hoc sermone*, i. in ista doctrina quam annuntiamus. Erasmus, *In hac ratione:* quod mihi videtur obscurum. דָּבָר [*dabar*] autem Hebræis de re quauis dici, sæpe iam obseruauimus. ¶ *Rectum in Dei conspectu, εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.* Id est, verè rectum & sine simulatione. Vide Luc. 1.6.

22 *Si fortè, εἰ ἄρα.* Heb. אוּלַי [*Hulai*] vt Gen. 18.24. quæ particula dubitationē quidem designat, sed cum spe coniunctam sicut è contrario פֶּן [*phen*] est malè ominantis, vt Gen. 33.22. id est μήποτε. ¶ *Machinatio, ἡ ἐπίνοια.* Vulgata & Erasmus, *cogitatio*, nimium diluté. Certum enim est hic significari vafrum illud Simonis commentum, abuti ad ambitionem & quæstum Dei donis cogitantis, & Apostolos ex suo ingenio æstimantis: & ἐπίνοια prorsus hîc respōdet Hebrææ voci זְמָמ [*zamam.*]

23 *In felle amarissimo, εἰς γὰρ χολὴν πικρίας.* Alludit omnino Petrus ad locum Mosis Deut. 29 18. & fel amaritudinis (id est, amarissimum) vocat interiorem cordis malitiam, & virus illud diabolicæ impietatis quo magus iste totus erat oppletus. Nam idem vocabulum רֹאשׁ [*rosch,*] & venenum & fel declarat Hebræis, & vtraque significatio optimè quadrat: quia vtrouis modo accipias, nullum est magis mortiferum venenum, nullum etiam fel magis amarum peccato, quum semel consciētiam obtinuit. Cæterùm videri posset hoc dicendi genus, Esse in felle, per hypallagen esse explicandum, ac dicendum potius, Video fel amarissimum in te esse. ac fateor me aliquando in ea opinione fuisse vt hunc locum ita interpretandum putarem: sed tādem comperi mutari non posse hunc Hebraismum quin tota huius dicti emphasis pereat. Sic enim loquuntur Hebræi, vt hominem prorsus oppressum ac quasi intus sepultum declarent. Quemadmodum igitur quiquempiam in aquis esse dicit, aliquid significat multo grauius quàm si aquas in quopiam esse dixerit: sic, In felle esse, multo est vehementius dictum quàm Fel in aliquo esse. Sic accipio quod ait Dauid Psal. 51. 7, se in iniquitate natum & in peccato conceptum: & quod exprobrant Pharisæi cæco illi Ioh. 9. 34, ipsum totū natū esse in peccatis; item illud quod toties repetitur apud Paulū, in carne esse & in Spiritu. quorū dictorum emphasis nō intelligitur nisi hunc Hebraismū integrū seruaris. Castellio verò eadē audacia vsus in his explicandis atque in plerisque aliis, ita interpretatus est hunc locum, *Nam tibi acerbam imminere bilem video:* quasi fellis appellatione intelligatur ira Dei, in qua dicatur esse Simon, i. illi obnoxius. Hoc est videlicet interpretem agere, Deo tribuere fel amaritudinis.

¶ *Et nexu iniustitiæ. καὶ σύνδεσμος ἀδικίας* i. iniquitatis vinculis ac laqueis irretitū, sicut etiā loquitur Paulus 1. Tim. 2. 26. Sicut autē peccata vocātur Chald. חובין [*chobin,*] i. debita: sic etiā totū hoc dicendi genus à creditorū sæuitia ac crudelitate sumitur, quam Iudæis exprobrans Dominus Esa. 58. 6, iubet aperiri חרצובות רשע [*chartsubbothrasch*] i. colligationes iniquitatis, quæ ipsa verba Petrus trāslatitiè hîc vsurpat. Neq; enim tā arcta sunt vlla vincula, neq; tā molestus est vllus creditor, atque malæ cōsciētię testimoniū.

25 *Et multis vicis, πολλάς τε κώμας.* Vulg. *Et multis regionibus, πολλαὶς τε χώραις.* Vide Luc. 21. 21. & de verbo Euangelisandi. Heb. 4. 2.

26 *Quæ est deserta, αὕτη ἐστὶν ἔρημος.* Tradunt duas fuisse Gazas, vnam veterem, alteram nouam: ideóque oportuisse hanc ab illa distingui: quod non inuenio alterius cuiuspiam scriptoris auctoritate confirmatum. Quanuis enim ab Alexandro magno expugnatam & dirutam fuisse Gazam constet, tamen mox instauratam nec impotentem fuisse liquet ex eo quòd aliquot post seculis, nempe sub Ptolemæo Lathuro, qui penultimus fuit Ptolemæorum, denuò fuit magnis viribus expugnata ab Alexandro Iannæo Iudææ rege, vt disertè cōmemorat Iosephus lib. Antiq. 13. cap. 19. Deinde, qui Gazæ alicuius nouæ meminerit, quæ illis temporibus extaret, neminem sanè inuenio: imò verò, si Sozomeno credimus, verā esse nostram coniecturam apparebit. Is enim disertè scribit, Gazæorum nauale, ad Constantini Cæsaris tempora, non Gazam sed Maiumam vocatum fuisse: cuius quidem nominis etymologiam Hebræam esse puto, quasi marinam dicas: deinde quòd Christi religionem esset amplexa, à Constantino ius ciuitatis adeptam, & de filij Constantij nomine vocatam Constantiam, ad Iuliani vsque tempora, qui profanis Gazæis illam concessit, & Gazam nouam iussit vocari. Quū igitur à Iuliani temporibus cœperit Gazæ veteris ac nouæ discrimen, non videtur Lucas tanto antè tempore epithetum Desertæ addidisse, vt veterem à noua distingueret. Desertam tamen fuisse Gazam quo tempore Lucas hæc scribebat fateor. Testatur enim hoc Strabo qui sub Tiberio floruit. Sed in eo tamen deceptus quòd ab Alexandri Magni temporibus desertam mansisse putat. Fuerit igitur deserta. Non video tamen causam cur quum vnica esset Gaza, Philippum admoneri oportuerit deser-

tam esse, quum hoc sit omnino ad Alexandri Iannæi tempora referendum, vt Iosephus loco antea citato declarat. Itaque de ipsa via hoc dictum accipiendum est cum Syro & Arabe interpretibus: quæ via non admodum trita fuerit propter intercurrentes Casij montis solitudines, vt Strabo quoque lib.16. scribit. Huius tamen itineris admoneri Philippum necesse fuit, alioquin communem & magis tritam alteram viam ingressurum.

Καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη· καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ 27
Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης
τῆς βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ·

Ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος 28
ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἠσαΐαν.

Εἶπε δὲ τὸ Πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ, 29
Πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

Προσδραμὼν ὁ Φίλιππος ἤκουσεν 30
αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἠσαΐαν, καὶ εἶπεν, Ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις;

Ὁ δὲ εἶπε, Πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν 31
μή τις ὁδηγήσῃ με; Παρεκάλεσέ τε τὸν Φίλιππον ἀναβὰν καθίσαι σὺν αὐτῷ.

Ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς ἣν ἀνεγί- 32
Esa.53.v.7 νωσκεν, ἦν αὕτη, Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη· καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.

Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐ- 33

Is igitur surgens profectus 27
est: & ecce quidam Æthiops eunuchus, dynastes Candaces reginæ Æthiopum: qui præerat vniuersis illius opibus, venerat Hierosolymam adoraturus:

Reuertebatur sedens in curru 28
suo, legebátque Esaiam Prophetam.

Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & proximè adiungitor ad currum istum. 29

Accurrens autem Philippus 30
audiuit eum legentem Esaiam prophetam, & dixit, Nempe intelligis quæ legis?

At ille ait, Qui enim possim, 31
nisi quis mihi præierit? Et precatus est Philippum vt ascenderet, sederétque secum.

Locus autem Scripturæ quē 32
legebat, hic erat, ‖Vt ouis ad mactationem ductus est: & vt agnus coram suo tonsore mutus, ita non aperuit os suum.

In ipsius deiectione iudi- 33

Et surgens abijt: & ecce vir Æthiops eunuchus, potens Candaces reginæ Æthiopum, qui erat super omnes gazas eius, venerat adorare in Ierusalē: 27

Et reuertebatur sedens super currum suum, legénsque Esaiam Prophetam. 28

Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum istum. 29

Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Esaiam Prophetam, & dixit, Putásne intelligis quæ legis? 30

Qui ait. Et quomodo possum, si non aliquis ostēderit mihi? Rogauíque Philippum vt ascenderet, & sederet secum. 31

Locus autem Scripturæ quem legebat, erat hic, Tanquam ouis ad occisionem ductus est: & sicut agnus coram tondente se sine voce, sic non aperuit os suum. 32

In humilitate iudicium 33

---

27 *Quidam Æthiops eunuchus,* ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος. Ridiculum sanè ac tanti viri nomine indignum est quod quidā annotat, virum hic dici qui sit eunuchus: quum pugnent inter se virum esse & eunuchum esse: vnde & euirati dicūtur. Verùm (inquit) in Christo neque sexus est, neque cōditio, sed noua creatura. Obsecro quorsum hoc? verùm quidem illud est, eunuchis patêre Dei regnum non minus quàm aliis, quum in Veteri lege discrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, vt apparet ex Deuter.23.1. sed hoc nihil pertinet ad hanc antithesin, quæ certè nulla est. Neque enim ἀνὴρ hic aliud declarat quàm τὶς, id est quidam, vt & aliis infinitis penè locis annotauimus: idque non modò quia Hebræi suum איש [*isch*] ita solent vsurpare, sed etiam ex Græcorum more, vt aliquoties, apud Herodotum præsertim, annotauimus. neque eunuchi appellatio plerunque aliud quàm cubicularium declarat. ¶ *Dynastes,* δυνάστης. Vulgata, *Potens.* Erasmus, *Præfectus.* Vide Luc.1.52. ¶ *Candaces,* Κανδάκης. * Vide Plinium lib 6.cap.26. ¶ *Venerat,* ἐληλύθει. Sic rectè vetus noster interpres, expuncto relatiuo ὅς, quod in nostro quoque vetustissimo codice deest. Alioqui hiat cōstructio, vel post ἰδοὺ Ecce, subaudiendum erit συναντᾷ αὐτῷ, *occurrit ei,* vt legit Syrus interpres & Arabs.

29 *Proximè adiungitor,* κολλήθητι. Ita videlicet vt cum illo colloqui possis: quo mandato fretus Philippus currum etiam conscendere, & Eunucho assidere rogatus non dubitauit. Sic accipitur hæc vox infrà 9,26. Sed paulo aliter, & in malam partem suprà 5,13.

32 *Locus autem,* ἡ δὲ περιοχή. Certè non potuit magis Latinè hoc vocabulum conuertere Vetus interpres. vt planè mirer Erasmum maluisse Argumentum aut Sententiam interpretari. quanuis enim περιοχὴ idem declaret atque argumentum libri quod vocant, id est, summam eorum quæ in aliquo libro scripta sunt, paucis comprehensam, παρὰ τὸ περιέχειν: tamē quum Lucas ipsa Esaiæ verba citet, res ipsa ostēdit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi פרשה [*paraschah,*] id est sectionem, barbari vulgò Passum Scripturæ vocant, Latini scriptores Locum. Sic enim Terentius, *—eum Plautus locum Reliquit integrum: eum hic locum sumpsit sibi in Adelphos.* Sic Cicero 2. De legibus, *Et hunc locum satis in iis libris quos legistis, expressit Scipio.* Cur autem Lucas περιοχὴν ea significatione vsurparit, duplex causa adferri potest. Vna, quòd fortassis inter Græcos Iudæos hbraissantes vocabulum Hebræum פרשה [*paraschah*] in hoc Græcum degenerasset in synagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari sermone corruptè obseruata. Nam certè mira est affinitas inter פרשה [*paraschah*] & περιοχή. Sic Latina vocabula multa annotauimus Græca terminatione fuisse vsurpata Mat.5.26. Et Syrus pro περιοχὴ habet פסוקא [*pasuca.*] Altera ratio huius significationis hæc dari potest, quòd περιοχὴ, quum propriè significet complexionem, ac quantum vno ambitu contineri potest, optima ratione possunt istæ sectiones sic etiam vocari, quasi partem dicas certis terminis comprehensam, & à reliquis distinctam.

33 *In ipsius deiectione iudicium eius sublatum est,* ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Syrus & Arabs istud ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, adiungunt fini præcedentis versiculi. Hebr. veritas habet מעוצר וממשפט לוקח [*mehotser vmimmischppat lukkach,*] quæ sic interpretor, *E claustro & iudicio assumptus est.* Vocat autem claustrum (vt opinor) sepulchrum, ipsáque adeo mortis vincula. Nam עוצר [*hotser*] retentionem declarat. Iudicium verò accipio pro supplicio quo affectus est, & miserabili conditione quam subiit Christus, nostri causa, Patris iram sustinens. Inde igitur sublatus est, ruptis mortis vinculis, vt suprà dixit Petrus 2.24. Quod autem ad Græcam interpretationem attinet, in vno codice comperimus αὐτοῦ deesse, quòd si pro ἡ κρίσις legeretur καὶ κρίσει, prorsus responderet Hebræis, & ἡ pro καὶ facilè potuit non tantùm scribi, sed etiam ab interprete hoc loco vsurpari. Pro claustro verò siue carcere verterunt Græci ταπείνωσιν, vt melius appareret antithesis verbi αἴρειν, neque id incommodè, si sententiam spectes. Tum enim planè fuit depressus, & ad inferos vsque detrusus, quum in vmbra mortis & sepulchri tenebris clausus iaceret. Sed hæc ab interpretibus copiosius sunt explicata. certè, vt varient verba, idem tamen sensus manet, etiamsi legas, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη, vt habent omnia exemplaria. Tum enim sublatum est iudicium quum ex ipso iudicio saluus euasit.

¶ *Seculum*

¶ *Seculum autem eius*, τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ. Heb. דורו [*doro*] id est, quandiu æuũ ipsius sit duraturum. Nã (vt ait Paulus Rom. 6.9.) Christus excitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors illi nõ amplius dominatur. Ingressus enim est regnũ illud cuius nõ erit finis, vt Mariæ prædixit Angelus. Significat autẽ דור [*dor*] Hebræis quod Latini seculum aut ætatem vocãt. Itaque magis etiã propria est ista interpretatio quàm si de ipsius Christi progenie (id est de Ecclesia) accipias, quam Deo Patri genuit: quanuis eandem membrorum ac capitis conditionem esse non diffitear: siquidem vnà cum ipso in cælestibus considemus. quæ omnia doctissimus interpres in hunc locum piè ac doctè annotauit.

5 Veteres autem fefellit (quod bona cum ipsorum venia dixerim) Hebraicæ linguæ ignoratio, quum de Christi vel diuino & æterno, vel humano ortu, in huius loci explanatione differerent. Nam ista οὐδὲν πρὸς ἔπος.

τοῦ ἤρθη· τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε, Δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

Ἀνοίξας ὁ Φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν Ἰησοῦν.

Ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδὸν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ· καὶ φησὶν ὁ εὐνοῦχος, Ἰδοὺ ὕδωρ· τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

Εἶπε δὲ ὁ Φίλιππος, Εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. Ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, Πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν.

Καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα· καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ, τε Φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος· καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

Ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, Πνεῦμα Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος. ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

Φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς Ἄζωτον· καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς Καισάρειαν.

Κεφάλαιον θ.

Ὁ δὲ Σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ Κυρίου, προσελθὼν τῷ Ἀρχιερεῖ.

---

cium eius sublatum est: "seculum autem eius quis enarrabit? quoniam tollitur è terra vita eius.

34 Respondẽs autem eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo Propheta hoc dicit? de seipso, an de alio quopiam?

35 Tum Philippus aperto ore suo, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit ei Iesum.

36 "Quum verò pergerent in via, venerunt ad quandam aquam: tum ait eunuchus, En aquam: "quid prohibet me baptizari?

37 "Dixit verò Philippus, Si credis "ex toto corde, licet. Respondens autem *ille* dixit, Credo "Iesum Christum esse Filium illum Dei.

38 Iussítque sisti currum: ac descenderunt ambo in illam aquam, Philippus simul & eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

39 Quum autem ascendissent ex aqua, "Spiritus Domini rapuit Philippum, nec amplius vidit eum eunuchus. "Pergebat enim in via sua, gaudens.

40 Philippus autem "inuentus est Azoti: & peragrans *regionem* euangelizauit omnibus vrbibus, vsquedum veniret Cæsaream.

CAP. IX.

1 SAulus autem adhuc spirans minas ac cædem aduersus discipulos Domini, adiit Pontificem maximum.

---

eius sublatum est: generationem eius quis enarrabit? quoniam tollitur de terra vita eius.

34 *Respondens autem eunuchus Philippo dixit, Obsecro te de quo Propheta dicit hoc? de se, an de aliquo alio?*

35 *Aperiens autem Philippus os suum, & incipiens à scriptura ista, euangelizauit illi Iesum.*

36 *Et dum irẽt per viam, venerunt ad quandam aquam: & ait Eunuchus, Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?*

37 *Dicit autem Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Et respondens ait, Credo Filium Dei esse Iesum Christum.*

38 *Et iussit stare currum: & descenderunt vterque in aquam, Philippus & eunuchus, & baptizauit eum.*

39 *Quum autem ascendissent de aqua, Spiritus Domini rapuit Philippũ, & amplius nõ vidit eum eunuchus. Ibat autem per viam suam gaudens.*

40 *Philippus autem inuentus est in Azoto: & pertransiens euangelizabat ciuitatibus cunctis, donec veniret Cæsaream.*

CAP. IX.

1 *SAulus autem adhuc spirans minarum & cædis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum.* Rom. 9.3. galat. 1.13.

---

36 *Quum verò pergerent*, ὡς δὲ ἐπορεύοντο. In vno exemplari additum hîc inuenimus συζητοῦντες μετ' ἀλλήλων, vnà inter se sermonem conferentes. ¶ *Quid*, τί. Quidam Latini codices habent *Quis*, τίς. sed perperam, vt ex ipsa loci sententia liquere potest.

37 *Dixit verò*, εἶπε δέ. Totum hunc versiculum comperi deesse in quinque codicibus, atque adeo in Complutensi editione, itémque in Syra & Arabica interpretatione: quem tamen absit vt expungendum putem. Continet enim perspicuam confessionis quæ à baptizandis adultis exigebatur formulæ summam, veré Apostolicis temporibus vsurpatam: & apertè declarat quid sit in nomen Christi baptizari. ¶ *Ex toto corde*, ἐξ ὅλης τῆς καρδίας. Id est integro & minimè simulato. ¶ *Iesum Christum esse Filium illum Dei*, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν Ἰησοῦν Χριστόν. Articulus τὸν ante Ἰησοῦν declarat sic esse hanc enuntiationem construendam, quanuis reciprocari possit.

39 *Spiritus Domini*, Πνεῦμα Κυρίου. In vno codice legimus, Πνεῦμα ἅγιον ἔπεσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον, ἄγγελος δὲ Κυρίου ἥρπασε τὸν Φίλιππον, *Spiritus sanctus illapsus est in eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum*: quam lectionem Rabanus in glossa ordinaria annotauit. ¶ *Pergebat enim*, ἐπορεύετο γάρ. Iterum πορεύεσθαι verti Pergere, vt planius loquerer. Vulgata, *Ibat autem*, vt videatur pro δὲ legisse δέ. Commodissimè verò pro δὲ Syrus habet ܐܠܐ ἀλλὰ *Sed*, vt etiam Rom. 15. 2. Quod si legamus δὲ significabitur Eunuchum accepto Philippo perrexisse. Denique δὲ positum pro οὖν annotauimus apud hunc nostrum Lucam, 12.58. & apud Paulum Romanorum 6. 19. & 12.3. & 15.2.

40 *Inuentus est*, εὑρέθη. Erasmus, *Repertus est*. Nam, inquit, quis illum quærebat, vt illic fuerit inuentus? Ego verò non puto perpetuam esse differentiam illam inter Inuenire & reperire. Respondet autem εὑρέθη hoc in loco verbo נמצא [*matsa*] in coniugatione Niphal, vt hoc sit quod in vernaculo sermone dicimus *Il se trouua*, non autem, *Il fut trouué*.

Ἠτήσατο παρ᾽ αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς Δαμασκὸν πρὸς τὰς συναγωγάς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς Ἱεροσολύμα.

2 Et petiit ab eo epistolas *perferendas* Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset huius sectæ, tum viros tum mulieres, vinctos abduceret Hierosolymam.

2 *Et petiit ab eo epistolas in Damascum ad synagogas: vt siquos inuenisset huius viæ viros ac mulieres, vinctos perduceret in Ierusalem.*

Ἐν ᾧ δὲ πορεύεσθαι, ἐγένετο αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ Δαμασκῷ· καὶ ἐξαίφνης περιήστραψεν αὐτὸν φῶς τοῦ οὐρανοῦ.

3 Quum autem iter faceret, factum est vt appropinquaret Domasco: & repentè circũfudit eum vt fulgur lux è cælo.

3 *Et quum iter faceret, contigit vt appropinquaret Damasco: & subitò circumfulsit eum lux de cælo.*

Καὶ πεσὼν ἐπὶ τὸν χῶν, ἤκουσε φωνῆς λέγουσαν αὐτῷ, Σαοὺλ Σαοὺλ, τί με διώκεις;

4 Et quum cecidisset in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saul, Saul, quid me persequeris?

4 *Et cadens in terram, audiuit vocem dicentem sibi, Saule, Saule, quid me persequeris?*

Εἶπε δὲ, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

5 Dixit autem, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris. durum *fuerit* tibi contra stimulos calcitrare.

5 *Qui dixit, Qui es Domine? Et ille, Ego sum Iesus quem tu persequeris. durum est tibi contra stimulum calcitrare.*

Τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; Καὶ ὁ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀνάστηθι καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

6 *Saul verò* tremens & pauens dixit, Domine, quid me vis facere? Tum Dominus ad eum, Surge, & ingredere vrbem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.

6 *Et tremens ac stupens dixit, Domine, quid me vis facere? Et Dominus ad eum, Surge, & ingredere ciuitatem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.*

Οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἐνεοὶ, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ θεωροῦντες.

7 Viri autẽ illi qui cum Saulo iter faciebãt, cõstiterunt muti, audientes quidem *eius* vocem, neminẽ autem videntes.

7 *Viri autem illi qui comitabantur cum eo, stabant stupefacti, audientes quidem vocem, neminem autem videntes,*

IN CAP. IX.

2 [*Perferendas*] *Damascum*, εἰς Δαμασκόν. Similis ellipsis exemplum est suprà, 7.9. ¶ *Huius sectæ*, τῆς ὁδοῦ. Articulus (vt rectè annotat Erasmus) vim obtinet pronominis hoc loco, κατ᾽ ἀναφορὰν videlicet. ὁδὸν autem vocat αἵρεσιν. Ideo hæc vocabula vt synonyma connectit Paulus infrà, 24.14. Solent enim Hebræi דרך [*derech*,]id est viam, vocare omne vitæ genus quod aliquis insistat. Cæterùm ex hoc loco apparet Iudæos tum Damascenos tum alios passim fuisse in suæ religionis nogotio αὐτονόμους, & Pontifici Max. obnoxios, qui ius prehensionis & verberationis habebat, vt apparet supra, 5.40. Hinc illud Pilati, *Ite vos, & secundum legem vestram ipsum damnate*: & quod scribitur de Gallione Achaiæ proconsule, infrà, 18.15.

* 3 *Circunfudit eum vt fulgur*, περιήστραψεν. Vsus sum periphrasi necessaria. Nam circunfulgendi verbum μεταβατικῶς barbarè vsurpatur.

5 *Iesus*, Ἰησοῦς. In vno exemplari additum erat ὁ Ναζωραῖος, ille Nazarenus, vt etiã additur infra, 22.8. ¶ *Durum* [*fuerit*] *tibi*, &c. σκληρόν σοι. Æschyl. ἐν δεσμῷ τῷ, ὃν νῦν ἐμοὶ γε χρῶμενος διδασκάλῳ, Πρὸς κέντρα κῶλον ἐκπενεῖς. Cæterùm omnia hæc vsque ad πρὸς αὐτὸν, desunt tũ in Syra tum in Arabica interpretatione, & sanè in vetustis omnibus codicibus quos inspeximus, videntur addita ex iis quæ commemorantur infrà, 22.10. & 26.14. Sic autem in iis legitur, ὃν σὺ διώκεις. ἀλλ᾽ ἀνάστηθι, *quem tu persequeris. sed age, surge*, &c. Deinde & illud obseruandum in eadem illa interpretatione vtraque, istud, *Durum est tibi*, subiici, vers. non quinto, vt in Græcis codicibus legitur, sed quarto.

* 6 [*Saul verò*] *tremẽs*, τρέμων τε. Omnino legendũ. τρέμων δὲ Σαοὺλ. Sed & mirũ est totã priorẽ partẽ huius versiculi abesse in Syra interpretatione, sed præcedenti attexi, Ἀλλὰ ἀνάστηθι, *Sed surge*. ¶ *Et dicetur*, καὶ λαληθήσεται. In duobus exẽplarib⁹ scriptũ legimus, κἀκεῖ λαληθήσεται, *& illic dicetur*.

7 *Constiterunt*, ἐστήκεισαν. i. attoniti manserunt, tanquam * saxei. Nec enim hoc pugnat cũ eo quod infrà dicitur, 26.14. vnà omnes fuisse in terrã prostratos. Alij (vt hũc nodum expediant) collapsos quidem fuisse volunt, sed postea in pedes erectos: quod vt verum sit, tamen non videtur Lucas huc respexisse quum diceret eos attonitos constitisse. Puto enim potius stuporem hoc vocabulo significari, quum alioquin fuerint quam celerrimè aufugituri. Itaque τὸ ἐστήκεισαν opponitur τῷ πορεύεσθαι, non autem τῷ κατακεῖσθαι, vt Mar. 10.49. Itaque additur in Arabica editione, post συνοδεύοντες, *morabantur in via*, ἐγχρονίζειν ἐν τῇ ὁδῷ. ¶ *Muti*, ἐνεοὶ, præ stupore videlicet, vt commodè possis Gallicè vertere, *ayans perdu la parole*. Vul. *attoniti*, ἐξ ἑστηκότες, vt Syrus quoque, nõ male, si sensum spectes. Sed illud certe rectius est, vt hui⁹ effectũ. ¶ [*Eius*] *vocẽ*, τῆς φωνῆς. Ipsa ratio costructionis poscere videtur vt quũ paulo antè præcesserit αὐτῷ, hîc quoq; subaudiatur idẽ relatiuũ, quod ad Saulum videlicet referatur, potius quàm ἐκείνου quod loquentẽ Christum designet, sicut in proximo versiculo, quũ inquit, πορευθεῖσα δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν, necesse est idem pronomẽ subauditũ adiungas aut participio πορευθεῖσα, aut potius verbo εἰσῆλθον. Erat igitur istius stuporis causa duplex, vna, quod repẽtino fulgure prostrati essent in terram: altera quod Saulum audirẽt cum altero loquentem, & neminem tamen viderent, quicum videlicet colloqueretur. Ita conciliant hunc locum Græca scholia cum eo quod infrà scribitur 92.9. quod mihi maximè probatur. Primùm enim, si ita accipias, plana & simplex erit verborum costructio: deinde maximè probabile est Sauli vocem ab iis auditã qui aderãt, Christi verò non item, quum hæc fierent vnius Sauli causa, vt res ipsa ostendit: siquidem neque hoc loco, neque vsquam alibi, quoties narratur hæc historia, vlla fit mentio istorum Pauli comitum, quasi Christum sint amplexi, quod tamen verisimile est fuisse facturos si loquentis vocem audiuissent: sed putarunt nimirum eum repentino fulguris ictu perculsum existimasse se audire quod non audiret, vt attoniti homines solent: ita hæc disponente diuina prouidentia, vt qui postea suæ gentis hominibus ista narrarent, minus suspectæ fidei essent. Ideo etiam vnus Paulus dicitur excæcatus: ex quo intelligimus totã visionẽ ad ipsum pertinuisse, cæteros hactenus vidisse huius lucis scintillas, & prostratos fuisse, ac loquentem ipsum Paulum audiuisse, quatenus id necesse fuit, vt de hoc facto testari possent. Postremò videtur hoc disertè Paulus infrà explicare 22. 9. vbi vocem quam non audierint comites, disertè à sua distinguit. Nec enim simpliciter dicit, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, vt hoc loco scripsit Lucas ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς; sed addit τοῦ λαλοῦντός μοι, quum hîc (vt dixi) potius subaudiatur αὐτῷ. Adferuntur tamẽ alię etiam rationes quibus hæc concilientur, nempe vt ἀκούειν hoc loco accipiatur pro audire, & φωνὴ pro confuso quodam sono: illic verò ἀκούειν Intelligere, & φωνὴ Vocem declaret. Valla depraua tum hunc locum suspicatur, & legendum esse potius, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδένα δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere.

12 *Et vi-*

Ἠγέρθη δὲ ὁ Σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς· ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε· χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.

Καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων· καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲ ἔπιεν.

Ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνανίας, καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. Ὁ δὲ εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγὼ Κύριε.

Ὁ δὲ Κύριος πρὸς αὐτὸν, Ἀναστὰς, πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην Εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα Σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα. ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

Καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας, Κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἱερουσαλήμ.

Καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

Εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος, Πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοί ἐστιν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν, καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

Ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

Ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν· καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ὁ Κύριος ἀπέσταλκέ με (Ἰησοῦς ὁ ὀφθεὶς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου) ὅπως ἀναβλέψῃς καὶ πλησθῇς Πνεύματος ἁγίου.

Καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα· καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη.

Καὶ λαβὼν τροφὴν ἐνίσχυσεν. Ἐγένετο δὲ ὁ Σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμασκῷ μαθητῶν, ἡμέρας τινάς.

8 Surrexit autem Saulus è terra: apertísque oculis suis, neminem videbat: manu verò ductum eum introduxerunt Damascum.

9 Fuítque tribus diebus, non videns, & non comedit, neque bibit.

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias, ad quē dixit per visionem Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine.

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in vicum qui vocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine, Tarsensem, ecce enim precatur.

12 "Et vidit" per visionem virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manum vt visum reciperet.

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de viro isto, quot malis affecerit sanctos tuos Hierosolymis.

14 Quinetiam hoc loco habet potestatē à principibus Sacerdotum, vinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam instrumentum electum est mihi iste, vt portet nomen meum in conspectum Gentium, & regum & filiorum Israël.

16 Ego enim ostendam ei quàm multa oporteat ipsum pro nomine meo pati.

17 Abiit igitur Ananias, & introiuit "domum illam, & impositis manibus, dixit, Saul frater, Dominus misit me, (Iesus *inquā*" qui visus est tibi in via qua veniebas) vt visum recipias, & impleatis Spiritu sacto.

18 Statim autem deciderunt ab oculis eius quasi squamæ, & visum recepit illico: ac surgens baptizatus est.

19 Quúmque cepisset cibum, corroboratus est. Fuit autem Saulus cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.

8 *Surrexit autem Saulus de terra: apertisque oculis nihil videbat: ad manus autem illum trahentes introduxerūt Damascum.*

9 *Et erat tribus diebus non videns, & non manducauit neque bibit.*

10 *Erat autem quidam discipulus Damasci, nomine Ananias: & dixit ad illum in visu Dominus, Anania. At ille ait, Ecce, ego Domine.*

11 *Et Dominus ad eum, Surge, & vade in vicum qui vocatur Rectus: & quere in domo Iudæ Saulum nomine, Tarsensem. ecce enim orat.*

12 *Et vidit virum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manus vt visum recipiat.*

13 *Respondit autem Ananias, Domine, audiui à multis de viro hoc, quanta mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem.*

14 *Et hic habet potestatem à principibus Sacerdotum alligandi omnes qui inuocant nomen tuū.*

15 *Dixit autem ad eum Dominus, Vade, quoniā vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram Gentibus, & regibus & filiis Israël.*

16 *Ego enim ostendam illi quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

17 *Et abiit Ananias, & introiuit in domum: & imponēs ei manus, dixit, Saule frater, Dominus misit me Iesus, (qui apparuit tibi in via qua veniebas) vt videas & implearis Spiritu sancto.*

18 *Et confestim ceciderunt ab oculis eius tanquam squamæ, & visum recepit: & surgens baptizatus est.*

19 *Et quum accepisset cibum, confortatus est. Fuit autem cum discipulis qui erant Damasci, per dies aliquot.*

---

12 *Et vidit*, καὶ εἶδεν. Quidam hæc includunt parenthesi, quasi sint non Domini, sed Lucæ verba, quòd non videatur Dominus ita fuisse compellaturus ipsum Ananiam. Sed facilis est respōsio. Dicuntur enim hæc à Domino ipsius Sauli causa, cui alioquin Ananias erat ignotus. ¶ *Per visionem*, ἐν ὁράματι. Vulg. hoc non legit, quòd tamen habetur in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione.

15 *Instrumentum electum*, σκεῦος ἐκλογῆς. Vel, (vt Eras.) *organum electum*: quod & ipsum Græcum est vocabulum, sed à Latinis vsurpatur, præsertim in iis quæ ad architecturam pertinent. Scimus autem passim Ecclesiam ædificio comparari. Vulgata ad verbum, *Vas electionis*, nimium obscuré. Vide Matthæum capite 12.29.

17 *Domum illam*, εἰς τὴν οἰκίαν. Vulgata & Erasmus, *In domum*, nimis obscuré. Nam qui ita loquitur, omnino videtur domum eius significare qui dicitur ingressus. Est autem hoc loco articuli vis ἀναφορικὴ. Refertur enim ad id quod mandarat Dominus: nempe vt in domo Iudæ Saulum quæreret. ¶ *Qui visus est*, ὁ ὀφθεὶς. Vulg *qui apparuit*, ὃς ἐφάνη. Et sic vtitur Matth. cap. 1. & 2. verbo φαίνεται. Vide infrà 26.19.

Καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν Χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ.

20 Et statim in synagogis prædicauit Christum, *nempe* eum esse Filium illum Dei.

20 *Et continuò ingressus, in synagogis prædicabat Iesum, quoniam hic est Filius Dei.*

Ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν Ἱερουσαλὴμ τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομα τοῦτο· καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς Ἀρχιερεῖς;

21 Obstupescebant autem omnes qui eum audiebant, & dicebant, Nónne hic est qui perdidit Hierosolymis eos qui inuocabant nomen istud: & huc idcirco venit vt vinctos eos adduceret ad primarios Sacerdotes?

21 *Stupebant autem omnes qui eum audiebant & dicebant, Nónne hic est qui expugnabat in Ierusalem eos qui inuocabant nomen istud: & huc ad hoc venit vt vinctos illos duceret ad principes Sacerdotum?*

Σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυνε τοὺς Ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ, συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός.

22 Saulus autem magis inualescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, collatis testimoniis demonstrans eum esse Christum.

22 *Saulus autē multo magis connalescebat, & confundebat Iudæos qui habitabant Damasci, affirmans quoniam hic est Christus.*

Ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύσαντο οἱ Ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

23 Expletis autem multis diebus, inierunt simul Iudæi consilium illum interimendi.

23 *Quū autem implerentur dies multi, consilium fecerunt in vnum Iudæi vt eum interficerent.*

Ἐγνώσθη δὲ τῷ Σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτοῦ. παρετήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅπως αὐτὸν ἀνέλωσι.

24 Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum. adseruabant autem portas die ac nocte, vt eum interimerent.

24 *Notæ autē factæ sunt Saulo insidiæ eorum. Custodiebant autem & portas die ac nocte, vt eum interficerent.*

Λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

25 Acceptum igitur eum discipuli nocte, per murum demiserunt, func submissum in sporta.

25 *Accipientes autē eum discipuli nocte, per murum demiserunt eum, submittentes in sporta.*

Παραγενόμενος δὲ ὁ Σαῦλος εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ μαθητής.

26 Quum verò Saulus aduenisset Hierosolymam, tentabat se propius adiungere discipulis: sed omnes timebant eum, non credētes eū esse discipulū.

26 *Quū autem venisset in Ierusalē, tentabat se iungere discipulis: & omnes timebāt eū, non credentes quòd esset discipulus.*

Βαρνάβας δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ἐν τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν Κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ, καὶ πῶς ἐν Δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

27 Barnabas autem acceptum eum duxit ad Apostolos, & exposuit eis quomodo in via vidisset Dominum, & quod loquutus esset ei, & quomodo Damasci liberè loquutus esset in nomine Iesu.

27 *Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos: & narrauit illis quomodo in via vidisset Dominum, & quia loquutus est ei, & quomodo in Damasco fiducialiter egerit in nomine Iesu.*

Καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰς πορευόμενος καὶ

28 Versabatur ergo cum eis

28 *Et erat cū illis intrans*

20 *In synagogis*, ἐν ταῖς συναγωγαῖς. Vulgata legit εἰσελθὼν, ἐν ταῖς συναγωγαῖς, *ingressus in synagogis.*

* 21 *Perdidit*, ὁ πορθήσας, *vel populatus est.* Coniungitur enim hoc verbum etiā cum quarto casu personæ: Sophocl. ὄπερσεν δὲ ἐκεῖνος ἀνθρώπους. Sed Perdendi verbū mihi magis placuit, velut ab ipso græco πέρθω desumptū. Vul. *expugnabat*: duré. Præterea plus aliquid hoc verbo significari, nēpe euersionem, apparet ex isto Homeri versiculo Iliad. β. πόλις περιάμειο ἄνακτος χερσὶν ὑφ' ἡμετέρησιν ἁλοῦσαν περθομένην.

22 *Collatis testimoniis demonstrās*, συμβιβάζων. Id est, Collatis Scripturæ locis probans, nempe sicuti solent artifices aliquid compacturi, singulas partes inter se comparare, vt inter se alia aliis ad amussim quadrent. Ita enim hoc verbum accipiēdum est: quum alioquin possit etiam affirmari quod idoneis testimoniis probari non possit. Græca autem scholia interpretātur, μετ' ὀπιεικείας διδάσκων, id est, cum quadam animi æquitate ac moderatione docens, vt amicam collationem potius quàm altercationē fuisse sciamus. quæ interpretatio (meo iudicio) non est satis expressa.

* 23 *Multis diebus*, ἡμέραι ἱκαναί. Hebr. pro *multo tempore*, triennio videlicet, Gal. 1. 17.

25 *Discipuli*, οἱ μαθηταί. Hoc adhuc erat generale nomen eorū qui postea Christiani sūt appellati. Itaq. malè à quibusdā adiectū fuit pronomē *Eius* in Latinis nōnullis cod.

26 *Quum verò aduenisset*, παραγενόμενος δέ. Inter liberationem Pauli & aduentum ipsius in vrbem intercedunt anni tres, (vt nonnulli volunt) quos consumpsit partim Damasci partim in Arabia, vt narrat ipse Paulus Gal. 1. 17. & 18. neque enim omnia narrauit Lucas, sed præcipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, vt mollius ista connectantur, quum disertè dicat Apostolus illo loco, se Damasco in Arabiam, & inde rursus Damascum rediisse, vnde demum venerit Hierosolymam: putarim potius triennium illud comprehendi à Luca, eo quòd dixi versiculo 23, *Expleto autem multo tempore*, ita vt Paulū intelligamus, simulatque liberatus fuit, statim contendisse Hierosolymam. Ita nihil videbitur prętermisisse Lucas quod ad hanc historiam attinet. Nam ipsa Damascus Arabiæ tribuebatur, vt apparet ex 1. Corinth. 12. 23: neque ex loco illo Epistolæ ad Galatas intelligi potest quandiu in Arabia fuerit: ideo satisfecisse videtur historiæ Lucas, quū inquit Paulum post multum tēpus, trienniū videlicet, illic expletū, Damasci nimirum & in vnica regione, fuisse Iudæorum insidiis petitum. ¶ *Propius adiungere*, κολλᾶσθαι. Vide suprà, 8. 29. *

27 *Et quod*, καὶ ὅτι. Fortasse rectius καὶ ὅ, τι ἐλάλησεν αὐτῷ, * *& quid loquutus esset ei.* Videtur enim Barnabas totā illam historiā tenuisse, & Apostolis accuratè exposuisse. ¶ *Liberè loquutus esset*, ἐπαρρησιάσατο. Vulg. *Fiducialiter egerit*, barb.

28 *Versabatur*, ἦν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος. In nōnullis codic. deest καὶ ἐκπορευόμενος. Sed puto hæc esse ab aliquo expūcta, qui quum hūc Hebr. ignoraret, quē exposuimus sup. 1. 21. putauit ita significari Paulū egressū fuisse ex Hierusalē cū Apostolis. Itaq; pro eo quod Vulg. & Eras. seruato Hebr. conuerterūt, *Intrans & exiēs*, ego planius loqui sum conatus. ¶ *Cum eis*, μετ' αὐτῶν. i. cū Petro & Iacobo. Eos enim solos ex Apostolis sibi tum fuisse conspectos narrat Paulus Gal. 1. 28. & 29. ex quo etiā intelligimus, ita accidisse vt eo tēpore soli isti ex Apostolis fuerint Hierosolymis. Nam cur vel ipse alios non inuisisset, vel alij ab ipsius congressu abstinuissent? At quonam, dices, isti abierant? Id verò scrutari curiosorum est hominum: & quæ somnia in Dei Ecclesiam inuexerit ista curiositas, vel ex illis apparet quæ sub Abdiæ cuiusdam Babylonij nomine circūferuntur, scriptoris non tantùm inepti, sed etiam planè impij ac pro-

ac profani. Ac illa quidem non miror licuisse olim comminisci: (quid enim aliud merebatur hominum perfidia quàm vt in profundissimas tenebras demergerentur?) sed hoc ego non tam demiror quám ægerrimè fero, nunc quoque impunè quibusdam typographis licere Christo & ipsius Ecclesiæ illudere, atque adeo sacrosanctis passim quibusuis quantumuis execrandis blasphemiis lucrum facere.

ἐκπορευόμενος ἐν Ἱερουσαλήμ.

29 Καὶ παῤῥησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς· οἱ δὲ ἐπεχείρουν αὐτὸν ἀνελεῖν.

30 Ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν Ταρσόν.

31 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην οἰκοδομούμεναι, καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ Κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπληθύνοντο.

32 Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

33 Εὗρε δὲ ἐκεῖ ἄνθρωπόν τινα Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραββάτῳ ὃς ἦν παραλελυμένος.

34 Καὶ εἶπεν αὐτῷ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Καὶ εὐθέως ἀνέστη.

35 Καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σαρῶνα, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

36 Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγε-

Hierosolymis.

29 Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur, & disceptabat aduersus Græcos: illi verò conabantur eum interimere.

30 Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

31 Ecclesiæ igitur per totam Iudæam & Galilæã & Samariam habentes pacem, ædificabantur: & pergentes *in* timore Domini, & consolatione Sancti Spiritus, multiplicabantur.

32 Factum est autem vt Petrus, dum per omnes pertransiret, deueniret etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ.

33 Reperit autem illic quẽdam nomine Æneam, ab annis iam octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus.

34 Et dixit ei Petrus, Ænea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibi ipsi. *Is* autem statim surrexit.

35 Et viderunt eum omnes qui incolebant Lyddam & Sarona, qui conuerterunt *se* ad Dominum.

36 Ioppæ verò fuit quædã discipula nomine Tabitha, quæ, si

& exiens in Ierusalem.

29 *Et fiducialiter agẽs in nomine Domini. Loquebatur quoque gentibus, & disputabat cum Græcis: illi autem quærebant occidere eum.*

30 *Quod quum cognouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream & dimiserunt Tarsum.*

31 *Ecclesia quidẽ per totam Iudæã & Galilæam & Samariã habebat pacẽ, & ædificabatur ambulãs in timore Domini, & cõsolatione sancti Spiritus replebatur.*

32 *Factum est autem vt Petrus, dum transiret vniuersos, deueniret ad sanctos qui habitabant Lyddæ.*

33 *Inuenit autem ibi hominem quendam nomine Æneam, ab annis octo iacentem in grabato, qui erat paralyticus.*

34 *Et ait illi Petrus, Ænea, sanet te Dominus Iesus Christus: surge, & sterne tibi. Et continuò surrexit.*

35 *Et viderunt eum omnes qui habitabant Lyddæ & Saronæ, qui conuersi sunt ad Dominum.*

39 *In Ioppe autem fuit quædã discipula nomine Tabitha, quæ interpreta-*

29 Et *liberè*, καὶ παῤῥησιαζόμενος. Vulgata rursum barbarè, *Et fiducialiter*. Erasmus, *Et cum fiducialoquens*. Sed rectè Vetus interpres participium per aduerbiũ expressit. est enim hæc enallage Græcis familiaris, & multò commodius connectitur participium hoc cum verbo ἐλάλει quàm cum præcedentibus. ¶ *Loquebatur ac disceptabat*, Ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει. Hæc (vt modò dixi) coniungenda sunt cum participio παῤῥησιαζόμενος, ita vt καὶ connectat duo verba, nempe λῶ & ἐλάλει. Sed Vetus interpres conuertit, Loquebatur quoque cum Gẽtibus & disputabat cum Græcis, id est, ἐλάλει τε μὴ τοῖς ἐθνεσιν, καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς: quam lectionem neque in vllis codicibus Græcis inuenio, neque possum approbare. Nam hoc tempore Gentes opinor non modò non disputasse aduersus Euãgelium, sed etiam tum Iudæos tum Christianos derisisse. Quinam autem hîc dicantur Ἑλληνισταί, exposuimus suprà, 6.1. & cum eis Paulum vtpote Tarsensem, seorsim & peculiariter disputasse mirum non est, eò quidẽ cupidius quòd ab his ipsis orta contentione aduersus Stephanum, nullum reperierãt magis partibus ipsorum fauentem quàm hunc ipsum Paulum, eum etiã, vt ait alicubi Epiphanius, calumniati quòd quum obtinere coniugium cum Pontif. Maximi filia non potuisset, indignatus propterea Christianismum esset amplexus: cuiusmodi multas fabulas hodie quoque idem homicida spiritus aduersus fidos Dei seruos, tum viuos, tum mortuos comminiscitur.

* 31 *Ædificabantur*, οἰκοδομούμεναι. Permutaui constructionem vt commodius interpretarer participium passiuum οἰκοδομούμεναι. Quum enim hæc sint huius periodi verba, nempe εἶχον εἰρήνην & ἐπληθύνοντο, illud cum οἰκοδομούμεναι, istud cum πορευόμεναι construatur. Ità enim plana erit sententia, & ordo minimè perturbatus.

34 *Ænea*, Αἰνέα. Aliquantulum differt huius nominis scriptura à Græco peruulgato Αἰνείας. ¶ *Sanat*, ἰᾶται. Vulgata. & Eras. *Sanet*, id est, ἰάσθω. ¶ *Et sterne tibiipsi*, καὶ στρῶσον σεαυτῷ. Vulg. *Et sterne tibi*, stratum videlicet. Nam est familiare Hebræis. cognatæ significationis nomẽ in omnibus intransitiuis verbis subaudire, vt alibi annotauimus. Sed præterea annotandum est, sternere lectum hoc in loco videri vsurpatum pro lectum colligere, potius quàm pro apparare ad decubitum. quorsum enim hoc, quum surgere iubeatur? Iacebat autem in grabato, id est in lectulo, cuiusmodi erant strata in quibus sani etiam homines solebant meridiari, quæ deinde moris erat colligere, & suo loco reponere. Vnde illud sæpe dictum à Domino, *Tolle grabatum tuum & ambula.*

35 *Et Sarona*, καὶ τὸν Σαρῶνα. Regionis non vrbis nomen, quæ ab Hebræis dicitur שרון [*scharon*,] vt Esaiæ. 33. *
9. & 1. Paral. 27. 29. Vnde Sarona in recto etiam casu. *
Syriaca & *Saronos*, vt legit Vetus interpres: sicut à Satan, fit Satana & Satanas. Quod autem nonnulli scribunt Ἀσαρῶνα, inde factum est quòd apud Esaiam legitur השרון [*haschscharon*,] præposita litera ה, quam Græci interpretes sæpe coniunxerunt cum nominibus locorum & appellatiuis. Neque est quòd vrbis nomen esse putemus, quasi pro ἀσκάλωνα perperam scriptum sit ἀσαρῶνα. Nam præterquam quòd nulla vrbs hoc nomine recensetur in isto tractu, articulus masculinus qui hîc legitur sumpto omnium codicum consensu, & aliis etiam citatis locis, non patitur vt pro vrbe accipiamus. Est autem teste Hie *
ronymo sic vocata κατ' ἐξοχὴν campestris regio inter Taborni montem & lacum Tyberiadis à Cęsarea Ioppen vsque valde pinguis & ferax: cuius fit etiam mentio Esaiæ *
65.10. ¶ *Conuerterunt* [*se*,] ἐπέστρεψαν. Vulgata, *conuersi sunt*. Vide suprà, 3.26.

36 *Tabitha*, Ταβιθά. Syriacum vocabulum, pro quo dicunt Hebræi צביה [*tsebijah*,] Græci δορκάς. Latini capream, aut (vt alij censent) damam.

Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν· λούσαντες δὲ αὐτὴν ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

37 Factum est autem per illos dies vt ex morbo moreretur: quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

Ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτοῦ.

38 Quum autem Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito Petrum illic esse, duos viros miserunt ad eum, rogantes ne cunctaretur vsque ad ipsos progredi.

Ἀναστὰς δὲ Πέτρος συνῆλθεν αὐτοῖς· ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας, καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ' αὐτῶν ἡ Δορκάς.

39 Exurgens igitur Petrus venit cum eis: quem, vbi adfuit, duxerunt in cœnaculum: vbi adstiterunt ei omnes viduæ, flentes, & ostendentes tunicas & vestimenta quæ Dorcas faciebat quum vnà cum ipsis esset.

Ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο, καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε, Ταβιθά, ἀνάστηθι. Ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον ἀνεκάθισε.

40 Eiectis autem omnibus foras, Petrus positis genibus precatus est: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa verò aperuit oculos suos, & viso Petro resedit.

Δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν· φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

41 Data autem ei manu Petrus erexit eam: & vocatis sanctis ac viduis eam viuam repræsentauit.

Γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης· καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

42 Id autem innotuit per totam Ioppen, & multi crediderunt in Dominum.

Ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόππῃ παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ.

43 Factúmq; est vt dies multos maneret Petrus Ioppę apud Simonem quendam coriarium.

Κεφάλαιον ι.

Cornelij pietas

Ἀνὴρ δέ τις ἦν ἐν Καισαρείᾳ ὀνόματι Κορνήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλουμένης Ἰταλικῆς,

1 Cap. X. Porro quidã erat Cæsareæ, nomine Cornelius, cẽturio ex cohorte quę vocatur Italica,

Εὐσεβὴς καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, σὺν παντὶ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς τῷ λαῷ.

2 Pius ac timens Deum, cum tota domo sua, & præstans eleemosynas multas populo:

Καὶ δεόμενος τοῦ Θεοῦ διαπαντὸς, εἶδεν ἐν ὁράματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐνάτην τῆς ἡμέρας, ἄγγελον τοῦ Θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Κορνήλιε.

3 Qui quũ assiduè precaretur Deum, vidit per visionem manifestè quasi hora diei nona, Angelum Dei introeuntem & dicentem ipsi, Corneli.

interpreteris dicitur Caprea. Hæc erat diues operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat.

ta dicitur Dorcas. Hæc erat plena operibus bonis & eleemosynis quas faciebat.

Factum est autem in diebus illis vt infirmata moreretur. Quam quum lauissent posuerunt eam in cœnaculo.

Quum autẽ propè esset Lydda ab Ioppe, discipuli audientes quia Petrus esset in ea, miserunt duos viros ad eum, rogantes, Ne pigriteris venire vsque ad nos.

Exurgens autẽ Petrus venit cũ illis. Et quũ adueniſſent, duxerũt illã in cœnaculũ, & circũsteterunt illum omnes viduæ flentes, & ostendentes ei tunicas & vestes quas faciebat illis Dorcas.

Eiectis autem omnibus foras, Petrus ponens genua orauit: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. At illa aperuit oculos suos: & viso Petro resedit.

Dans autem illi manum, erexit eam: & quum vocasset sanctos & viduas, assignauit eam viuam.

Notum autem factum est per vniuersam Ioppem: & crediderunt multi in Domino.

Factum est autem vt dies multos moraretur in Ioppe, apud Simonem quendam coriarium.

Cap. X.

Vir autẽ quidã erat in Cæsarea, nomine Cornelius, cẽturio cohortis quæ dicitur Italica,

Religiosus ac timens Deum, cum omni domo sua, faciens eleemosynas multas plebi.

Et deprecãs Deũ semper, is vidit in visu manifestè, quasi hora diei nona. Angelum Dei introeuntem ad se, & dicentem sibi, Corneli.

¶ *Diues*, πλήρης. Id est πλουσία. Vulg. & Eras. ad verbũ, *Plena.*

* 37 *Quam quum lauissent*, καὶ λούσαντες αὐτὴν. Hæc ablutio inter sanctos fuit futuræ resurrectionis pignus & tessera superstitibus, quò respexit Apostolus. 1. Cor. 15. 29. Sed hũc morem postea vertit Satã in vanissimam superstitionem, tum apud Græcos quam passim ridet Lucianus, tum apud Latinos, vnde illud Ennianum, *Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit.*

38 *Ne cunctaretur*, μὴ ὀκνῆσαι. Vel, *Ne pigraretur.* Vtitur enim etiam Cic. hoc verbo, pro quo Vetus interpres barbarè dixit, *Ne pigriteris*, mutata etiam persona, quasi ὀκνῆσαι imperandi modo sit positum. Erasmus, *Ne grauaretur*, quasi duntaxat rogarent ne Petro graue aut molestum esset Ioppem venire. At ego existimo potiùs peti vt nulla interposita mora adesset. Neque enim videbatur ista res vllam dilationem ferre, quum iam mortua Tabitha esset sepelienda.

* 40 *Eiectis*, ἐκβαλών. Id est *exire iubis*, præceptorem suum Christum imitatus Mar. 5. 40. sed diuersam ob causam. Nam ille quidem offensus fuit tumultuante inaniter turba, vt fieri sæpe, dicis potius causa quàm serio consueuit in diuitum funeribus: Petrus autem contrà miseratus est istos potius, sed solitudinem quæsiuit vt eò liberius precaretur.

41 *Repræsentauit*, παρέστησεν. siue *sistit præsentem*, vel *exibuit.* Vetus interpres, *assignauit*, nescio quam lectionem sequutus. *

IN CAP. X.

3 *Qui quum precaretur*, καὶ δεόμενος. Id est καὶ αὐτὸς δεόμενος, vt sæpissime iam annotauimus. Alij cum superioribus construunt hoc participium. Ego verò malui coniungere cum verbo εἶδεν, quum alioqui videatur hiare constructio, adstipulante nobis vno codice.

4 *Quid*

Ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος, εἶπε, Τί ἐστι Κύριε; Εἶπε δὲ αὐτῷ, Αἱ προσευχαί σου καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Καὶ νῦν πέμψον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνά τινα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος.

Οὗτος ξενίζεται παρά τινι Σίμωνι βυρσεῖ, ᾧ ἐστὶν οἰκία παρὰ θάλασσαν· ὅστις λαλήσει σοι τί σε δεῖ ποιεῖν.

Ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ Κορνηλίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ·

Καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὴν Ἰόππην.

Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη Πέτρος ἐπὶ τὸ δῶμα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην·

Ἐγένετο δὲ πρόσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι· παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἔκστασις.

Καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖνον ἐπ' αὐτὸν σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ τῆς γῆς·

Ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

Καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτὸν, Ἀνάστας Πέτρε, θῦσον καὶ φάγε.

4 At ille intentis oculis in eum & expauefactus dixit, Quid est Domine? Dixit autem ei, Preces tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderunt in memoriam in Dei conspectu.

5 Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus.

6 Is diuersatur apud Simonem quēdam coriarium, cui est domus apud mare: is dicet tibi quid te oporteat facere.

7 Vt autem discessit Angelus qui loquebatur Cornelio, vocauit duos ex famulis suis & militem pium ex iis qui cum ipso erant assidui:

8 Et quum eis exposuisset omnia, misit eos Ioppen.

9 Postridie verò illis iter facientibus, & appropinquantibus vrbi, ascendit Petrus in Solarium vt precaretur, circa horam sextam.

10 Factum est autem vt valde esuriret, voluitque capere cibum: parantibus autem illis, incidit in eum mentis excessus.

11 Conspexitque cælum apertum, ac descendens ad se vas quoddam vt linteum magnum, quatuor extremis deuinctum, quod demittebatur in terram:

12 In quo erant quæuis quadrupedia terræ, & feræ, & reptilia, & volucres cæli.

13 Et extitit vox ad eum, Surge Petre, macta & vescere.

4 *At ille intuens eum, timore correptus dixit, Quis es Domine? dixit autem illi, Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascēderunt in memoriam in conspectu Dei.*

5 *Et nunc mitte viros in Ioppen, & accerse Simonem quendam qui cognominatur Petrus.*

6 *Hic hospitatur apud Simonem quēdam coriariū, cuius est domus iuxta mare: hic dicet tibi quid te oporteat facere.*

7 *Et quū discessit Angelus qui loquebatur illi vocauit duos domesticos suos, & militē metuentem Dominum ex iis qui illi parebant:*

8 *Quibus quum narrasset omnia, misit illos in Ioppen.*

9 *Postera autem die iter illis facientibus, & appropinquantibus ciuitati, ascendit Petrus in superiora vt oraret, circa horam sextam.*

10 *Et quum esuriret, voluit gustare. Parantibus autem illis cecidit super eum mentis excessus.*

11 *Et videt cælum apertum, & descendens vas quoddam velut linteum magnum, quatuor initiis submitti de cælo in terram:*

12 *In quo erāt omnia quadrupedia, & serpentia terræ & volatilia cæli.*

13 *Et facta est vox ad eum, Surge Petre, occide & manduca.*

---

4 *Quid est Domine?* Τί ἐστι Κύριε? Id est, *Quid me vis Domine?* Vulgata in nonnullis codicibus, *Quis es Domine?* Τίς εἶ Κύριε; perperam: neque enim dubitat Domini nuntium hunc esse, sed comparat se ad audiendum nuntium.

¶ *Ascenderunt,* ἀνέβησαν. Trāslatio ab holocausti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens est, in Vetere præsertim testamento. Huc enim pertinent illi vituli labiorum quorum fit mentio apud Hoseam, siue sacrificium laudis: cuius toties meminerunt sacri scriptores. Ideo mihi religio fuit hunc Hebraismum mutare. Falluntur autem vehementer qui Cornelium arbitrantur vera fide non fuisse præditum, quum εὐσεβὴς, & Deo tam gratas fuisse ipsius preces tam apertè dicatur. Hoc autem ipsi deerat, vt eum venisse crederet cui tanquam venturo credebat, licet carne incircuncisus. ¶ *In memoriam,* εἰς μνημόσυνον. Id est, Deus recordatus est eleemosynarum tuarum. Sic enim solet nobiscum interdum Scriptura quasi balbutire. Itaque Hebræorum idiotismo sicut Ascendere in cor dicitur id de quo cogitamus, sic etiam ascendere in memoriam id quod recordamur. Quamobrem etiam mox vers. 31, eleemosynæ dicuntur μνημόσυνα passiuè, vt etiam Apocal. 16. 19.

¶ *In Dei conspectu,* ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. id est apud Deum, siue Deo ipsi vt passim apud Hebræos, לפני [*lifne*] pro coram accipitur. Eorum autem quorum recordamur imago sese præsentem phantasiæ sistit.

7 *Ex iis qui cum ipso erant assidui,* τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ. Vulgata, *Ex iis qui illi parebant,* nempe vt milites suo Centurioni. Sed hic aliud significatur, nempe habuisse Cornelium certos ex suis militibus sibi & veræ religioni peculiariter addictos & familiares. Erasmus, *Ex iis qui adherebant,* non satis expressé. Syrus diuersam lectionem sequutus habet, *quem in pretio habebat,* ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος, quæ ipsa verba de alio Centurione leguntur Luc. 7. 2. vt inde fortassis in hunc locum irrepserint.

9 *In Solarium,* ὅπου τὸ δῶμα. Vulgata, *In superiora.* Erasmus, *In superiora domus.* Vide Matth. cap. 10. 27.

10 *Capere cibum,* γεύσασθαι. Vetus interpres, *Gustare.* Erasmus, *Gustare cibum:* neuter (vt opinor) rectè. Est enim γεύσασθαι præcisè dictum ex Hebræorum idiotismo, qui solent cognatæ significationis nomina supplere, quum plena sit locutio לטעם הלחם [*lithom hallechem,*] id est *gustare panē:* deinde γεύεσθαι, pro quo etiam Græci πάσασθαι dicunt, non id declarat quod Latinū verbū Gustare, hoc quidem in loco, sed τὸ ἐδίειν καὶ φαγεῖν. id est, Vesci ac Cibum capere. Sed & fortassis γεύσασθαι, non ineptè conuerteris Prandere. Nam (vt placet Eustathio in librum Odyss. β) τὸ ἄριστον, ἔστι τὸ κοινῶς λεγόμενον γεῦμα. ¶ *Mentis excessus,* ἔκστασις. Stuporis ac perculsionis nomen hîc non cōueniret, quum neque stupidus, neque perculsus Petrus dicatur, sed quasi semoto ad tēpus à corpore animo, cum Deo colloquutus. Nō stupet igitur Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria ipsius docetur: sed quasi secessit mēs eius altius euecta, breui tamen ad sedes suas reditura.

11 *Extremis,* ἀρχαῖς, id est ἄκροις. Vulgata & Eras. ad verbum *Initiis.* ¶ *Deuinctum,* δεδεμένον. Hoc non legit Vulg. neque copulam adiunctam.

12 *Quæuis quadrupedia,* παντὰ τὰ τετράποδα. Hîc manifestè apparet particulā vniuersalem pro indefinita poni, vt etiam accipiēda est 1. Tim. 2. 4. Appellatio verò quadrupedum non tam latè hîc patet atque apud Physicos, sed domestica duntaxat complectitur & quæ ad communem vsum hominum ali solēt, vt sunt cameli, equi, canes, boues,

oues, porci, & alia id genus. Ideo adiungit τὰ θηρία, id est feras, quas nó rectè prætermisit Vetus interpres. Eras. autem Bestias conuertit, vocabulo nimium generali. Sed rectius est fortassis quod Arabs & Latinus Vet. interpr. legerũt, nulla τῶν θηρίων mẽtione facta, nẽpe πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς. *quæuis quadrupedia & reptilia terræ.* Sed & Syrus sic habet, eo excepto quòd præponit speciebus genus. Legit enim πάντα τὰ ζῶα τετράποδα, &c. *Quæuis animalia quadrupedia, &c.* § *Reptilia*, τὰ ἑρπετά. Vetus interpres, *serpentia.* quod mihi non displiceret, nisi vsus obtinuisset vt serpentum nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè verò pateat nomen τῶν ἑρπετῶν (quę reptilia interpretor vocabulo Latinis non ita vsitato) apparet ex Leui. cap. 11.

Ὁ δὲ Πέτρος εἶπε, Μηδαμῶς κύριε· ὅτι οὐδέποτε ἔφαγον πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον.	14	Ait autem Petrus, Nequaquam Domine: nunquam enim edi quicquam * pollutum vel impurum.	14	*Ait autem Petrus, Absit Domine: quia nũquam manducaui omne commune & immundum.*
Καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτὸν, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.	15	Tum vox rursus ad eum secundò, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.	15	*Et vox iterũ secundò ad eũ: Quod Deus purificauit, tu cõmune ne dixeris.*
Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.	16	Hoc autẽ factũ est ter: & rursum receptum est vas in cęlum.	16	*Hoc autem factum est per ter: & statim receptum est vas in cælum.*
Ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ Πέτρος τί ἂν εἴη τὸ ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ, οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν Σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα.	17	Quum autem apud sese dubitaret Petrus quodnam esset visum illud quod viderat, tum ecce, viri qui missi fuerant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad vestibulum.	17	*Et dum intra se hæsitaret Petrus quidnam esset visio quam vidisset, ecce, viri qui missi erant à Cornelio, inquirentes domum Simonis, adstiterunt ad ianuam.*
Καὶ φωνήσαντες ἐπύνθανοντο εἰ Σίμων ὁ ἐπικαλούμενος Πέτρος, ἐνθάδε ξενίζεται.	18	Et euocato *quopiam*, percontati sunt an Simon, qui cognominaretur Petrus, illic diuersaretur.	18	*Et quum vocassent, interrogabant si Simon, qui cognominatur Petrus, illic haberet hospitium.*
Τοῦ δὲ Πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα, Ἰδοὺ, ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε.	19	Petro verò cogitante de visione dixit ei Spiritus, Ecce, tres viri quærunt te.	19	*Petro autem cogitante de visione, dixit Spiritus ei, Ecce, viri tres quærunt te,*
Ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς μηδὲν διακρινόμενος· διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.	20	Surgens itaque descende, & nihil addubitans proficiscere cum eis: nam ego eos misi.	20	*Surge itaque & descende, & vade cũ eis, nihil dubitans: quia ego misi illos.*
Καταβὰς δὲ Πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπεσταλμένους ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου πρὸς αὐτὸν, εἶπεν, Ἰδοὺ, ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε· τίς ἡ αἰτία δι' ἣν παρεστε;	21	Descendens * ergo Petrus ad viros illos * qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio, dixit, Ecce, ego *is* sum quem quæritis: quæ causa est propter quam adestis?	21	*Descendens autem Petrus ad viros, dixit Ecce, ego sum quem quæritis: quæ causa est propter quam venistis?*
Οἱ δὲ εἶπον, Κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δίκαιος καὶ φοβούμενος τὸν Θεὸν, μαρτυρούμενός τε ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν Ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ.	22	Ipsi verò dixerũt, Cornelius centurio, vir iustus & timens Deũ, & ornatus testimonio totius gentis Iudæorum, * diuinitus admonitus est ab Angelo sancto vt accerseret te domum suam, & abs te quædã audiret.	22	*Qui dixerũt, Cornelius centurio vir iustus & timens Deum, & testimonium habens ab vniuersa gente Iudęorũ, responsum accepit ab Angelo sancto accersire te in domum suã, & audire verba abs te.*
Εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. Τῇ δὲ ἐπαύριον ὁ Πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τῆς Ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.	23	Intrò vocatos igitur eos accepit hospitio. Postridie verò Petrus abiit cum eis, & quidam ex fratribus Ioppensibus comitati sunt eum.	23	*Introducẽs ergo eos, recepit hospitio. Sequenti autẽ die surgẽs profectus est cum illis: & quidam ex fratribus ab Ioppe comitati sunt eum.*
Καὶ τῇ ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν Καισάρειαν. Ὁ δὲ Κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτοὺς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.	24	Et altero post die introierũt Cæsaream. Cornelius autẽ expectabat eos, cõuocatis cognatis suis & * necessariis amicis.	24	*Altera autem die introiuit Cæsaream. Cornelius verò expectabat illos, cõuocatis cognatis suis & necessariis amicis.*

* 14 *Pollutum vel impurum*, κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. Vulgata, legit καὶ &, pro ἢ *vel*: malè. Crescit enim oratio, & habita legis ratione, Petrus κοινὸν vocat quod alioqui per se purum, tamen aliquo casu pollutum fuisset. Impura autem siue immunda, quædam erant, per se interdicto illarum vsu. Vide Mar. 7. 2.

15 *Ne polluito*, μὴ κοίνου. Id est, ne pro pollutis & impuris habeto, quamobrem etiam Arabs & Vetus interpres conuerterunt, *Ne cõmune dixeris.* Est enim hoc quoque genus dicẽdi petitum è medio, quoties factum pro dicto ponitur, vt in illo Virgilij ex Sileno, *Tum Phaëtontiadas musco circundat amaræ Corticis, atque solo proceras egerit alnos.* id est, canit circundatas, & erectas: sicut annotauit Linacer grammaticorum doctissimus.

17 *Quum autem apud sese dubitaret*, ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει· Meus vetustissimus codex habet, ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ ἐγένετο, διηπόρει ὁ Πέτρος, *Vt autem in sese factus est* (id est, quum ad se redisset, antea nimirum ἐξεστηκὼς) *incertus erat Petrus*, &c. similis locutionis exemplum est infrà 13. 11.

21 *Qui ad ipsum missi fuerant à Cornelio*, τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ Κορνηλίου. Totum hoc non legitur in Syra, Arabica, & vetere Latina editione, & Græco meo codice vetustissimo, nec addi necesse fuit, quum in τοὺς ἄνδρας, vis articuli sit ἀναφορικὴ, idcirco non rectè ab eodem illo vetere Latino interprete prætermissi.

22 *Diuinitus admonitus est*, ἐχρηματίσθη. Vulg. *Responsum accepit.* Vide Matth. 2. 12. & suprà, 2. 26.

24 *Necessariis amicis*, τοὺς ἀναγκαίους φίλους. Sic legitur in omnibus nostris exemplaribus. Malim tamen cum Syro interprete interponere copulam. Differunt enim inter se Cognati,

Cognati, Necessarij, & Amici, suis quibusdam peculiaribus notis. Sed mihi magis etiam arridet Arabs interpres qui pro φίλους legit ἁγίους, *Sanctis*. Præterquam enim quòd Necessariorum nomine facilè comprehenduntur amici, Cornelium certum est nullos temere aduocasse, sed solos eos quos ex suis habebat veræ religioni assentientes, quanuis incircuncisos, quum iam tum diuina prouidentia, ex tenebris lucem eruens, effecisset vt permixti cum dispersis Iudæis non pauci ex prophanis gentibus per orbem terrarum, idolatria abdicata, veram religionem amplexantes, ad audiendum Euangelium essent comparati.

Ὡς δὲ ἐγίνετο εἰσελθεῖν τὸν Πέτρον, συναντήσας αὐτῷ ὁ Κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας, προσεκύνησεν.

Ὁ δὲ Πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων, Ἀνάστηθι· κἀγὼ αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.

Καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συνεληλυθότας πολλούς·

Ἔφη τε πρὸς αὐτοὺς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμιτόν ἐστιν ἀνδρὶ Ἰουδαίῳ κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ Θεὸς ἔδειξε μηδένα κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον.

Διὸ καὶ ἀναντιρρήτως ἦλθον μεταπεμφθείς. Πυνθάνομαι οὖν τίνι λόγῳ μετεπέμψασθέ με.

Καὶ ὁ Κορνήλιος ἔφη, Ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας, ἤμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου· καὶ ἰδοὺ, ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ·

Καί φησι, Κορνήλιε, εἰσηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Πέμψον οὖν εἰς Ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι Σίμωνα ὃς ἐπικαλεῖται Πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος βυρσέως παρὰ θάλασσαν· ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

Ἐξ αὐτῆς οὖν ἔπεμψα πρὸς σε· σύ τε

25 Vt autem factum est vt introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidens ad eius pedes, adorauit.

26 Petrus verò erexit eũ, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.

27 Et colloquens cum eo, ingressus est, inuenítque multos qui conuenerant:

28 Dixítque eis, Vos scitis Iudæo nefas esse propius adiungere se aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus ne quem pollutum vel impurum hominem dicerem.

29 Quapropter etiam sine contradictione veni accersitus. Percontor igitur quam ob causam me accersiueritis.

30 Tum Cornelius ait, Nudiusquartus vsque ad hanc horam eram ieiunus, & hora nona precabar domi meæ: & ecce, quidam stetit coram me, veste splendida:

31 Dixítque, Corneli, exauditæ sunt preces tuæ, & eleemosynę tuæ in memoriam venerunt in conspectu Dei.

32 Mitte ergo Ioppẽ, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in ædibus Simonis coriarij apud mare: qui quũ adfuerit, loquetur tibi.

33 Eodem igitur *momento* misi

25 *Et factum est quum introisset Petrus, obuius venit ei Cornelius, & procidens ad pedes eius, adorauit.*

26 *Petrus verò eleuauit eum, dicens, Surge: & ego ipse homo sum.*

27 *Et loquens cum illo, intrauit, & inuenit multos qui conuenerant:*

28 *Dixítque ad illos, Vos scitis quomodo abominatum sit viro Iudæo cõiungi aut accedere ad alienigenam: sed mihi ostendit Deus neminem communem aut immundum dicere hominem.*

29 *Propter quòd sine dubitatione veni accersitus. Interrogo ergo quam ob causam accersistis me.*

30 *Et Cornelius ait, A nudiusquarta die, vsque ad hanc horam orans eram hora nona in domo mea: & ecce, vir stetit ante me in veste candida:*

31 *Et ait, Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ commemoratæ sunt in conspectu Dei.*

32 *Mitte ergo in Ioppen, & accerse Simonẽ qui cognominatur Petrus: hic hospitatur in domo Simonis coriarij iuxta mare: quũ venerit, loquetur tibi.*

33 *Confestim ergo misi ad*

---

25 *Vt autem factum est*, &c. ὡς δὲ ἐγίνετο. Id est, in ipso ingressu Petri, siue, quum Petrus in eo esset vt domũ Cornelij ingrederetur, vt rectè exponunt Syrus & Arabs: ponitur enim εἰσελθεῖν pro εἰσέρχεσθαι, neque ad ingressum in vrbem ista referuntur. Sunt enim hæc non palam sed domi apud Cornelium gesta, & quidem in ipso ædium vestibulo, vt apparet ex vers. 27. 28. Vulg. *Et factũ est*. ἐγίνετο δὲ, perperam autem omnino interpretatur εἰσελθεῖν, *Quum introisset*, vt videatur legisse, εἰσελθόντος Πέτρου, quod non quadrat, quum postea demum dicatur introiuisse.

26 *Surge*, ἀνάστηθι. Num igitur Cornelius cogitauit adorationem religiosam & vni Deo debitam ad Petrum tranferre? minimè profectò. Sed tanti serui Dei reuerentia perculsus, modum non tenuit. Nam merè ciuilem hanc adorationem non fuisse, liquet ex Petri verbis. Quid si verò pedes etiam voluisset deosculari, num eos illi Petrus præbuisset?

* 28 *Propius adiungere s.*, κολλᾶσθαι. Vide suprà 8. 29.

* ¶ *Ne quem pollutum*, μηδένα κοινὸν. Vulgata, *communem*. Vide suprà vers. 14. Sed quinam id prohibetur Petrus dicere, quum omnes impuri & polluti nascamur? Est igitur quod generalius hic dicitur ad id de quo agitur restringendum, nempe ad communem vitæ vsum, quod ex ipsa quoque Petri oratione intelligitur.

29 *Sine contradictione*, ἀναντιρρήτως. Vulgata, *Sine dubitatione*, rectius (vt opinor) quam Erasmus, qui interpretatur *Incunctanter*. Cunctari enim negligentis est potius quàm hæsitantis.

30 *Nudiusquartus*, ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας. Vulgata, *A Nudiusquarta die*, ambigué. Nam hæc ita dici viderentur quasi quartum iam diem Cornelius ieiunasset. Varia est autem lectio huius loci. Nam vulgata non legit νηστεύων, *ieiunans*. & pro καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν, legit καὶ τὴν ἐνάτην ὥραν, *hora nona*. Syrus autem interpres omnino videtur legisse ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἰδοὺ, ἤμην νηστεύων, *Die ab hac quarta ad hanc vsque horam eram ieiunus*. Arabs autem legit ἤμην προσευχόμενος, *orabam*, nulla ieiunij facta mentione, & κατὰ τὴν ἐνάτην ὥραν, id est *hora nona*. Beda verò notat Græcos scriptum habuisse μέχρι ταύτης τῆς ὥρας ἤμην νηστεύων, καὶ προσευχόμενος ἀπὸ τῆς ἕκτης ὥρας μέχρι τῆς ἐνάτης ὥρας, id est *Ad hanc vsque horam eram ieiunus, & orans ab hora sexta vsque ad horam nonam*. Nonnulli denique codices habent ἥμην, *sedens*, poëticum autem est prorsus ἤμην pro ἦν. ¶ *Vsque ad hanc horam*, μέχρι ταύτης τῆς ὥρας. Hæc quoque formula loquendi petita est è medio. Neque enim horam præsentem declarat, sed duorum diuersorum dierum nonam: quod mox ipse explicat. nam καὶ ponitur in epexegesi.

31 *In memoriam venerunt*, ἐμνήσθησαν. passiuè: id est Deus * recordatus est eleemosynarum tuarum. Vide suprà vers. 4.

33 *Eodem igitur [momento,]* ἐξ αὐτῆς οὖν. In Græcis sub-

auditur ἄφας, quod putaui exprimendum. Vulgata & Erasmus, *Confestim.* ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vetus Latinus, itémque Syrus & Arabs interpretes legerunt σοῦ, τοῦ, adstipulante quoque meo vetustissimo Græco codice.

καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. Νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προσταταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

ad te: & tu bene fecisti qui adueneris. Nunc ergo omnes nos in conspectu Dei adsumus, vt audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo.

te: & tu bene fecisti veniendo. Nunc ergo omnes nos in cõspectu tuo adsumus, audire omnia quæcunque tibi præcepta sunt à Domino.

Ἀνοίξας δὲ Πέτρος τὸ στόμα εἶπεν, Ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ Θεός·

34 Petrus autem ore aperto dixit, Verè comperio Deum non accipere personam:

34 *Aperiens autẽ Petrus os suum, dixit, In veritate cõperi quia nõ est personarum acceptor Deus:*

Ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

35 Sed in quauis gente acceptũ ei esse quemuis qui eum timeat, & operetur iustitiam.

35 *Sed in omni gente, qui timet eũ, & operatur iustitiam, acceptus est illi.*

Τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· οὗτός ἐστι πάντων Κύριος.

36 Quem sermonem significauit filiis Israëlis annũtians pacem per Iesum Christum, qui est omnium Dominus.

36 *Verbum misit Deus filiis Israel, annuntians pacem per Iesum Christum: hic est omnium Dominus.*

Ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν Ἰωάννης·

37 Vos nostis quod gestum est in tota Iudęa, initio facto à Galilæa, post baptisma quod prædicauit Iohannes:

37 *Vos scitis quod factum est verbũ per vniuersam Iudæam. incipiens enim à Galilea, post baptismum quod prædicauit Iohãnes:*

Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, ὡς ἔχρισεν

38 Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus, ac

38 *Iesum à Nazareth,*

Deut. 10. 17. 2.par.19. 12. iob.34. 19. sapien.6.8. eccl.35.16. rom.2.11. galat.2.6. ephes.6.9. colos.3.25. 1.pet.1.17.

34 *Non accipere personam*, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Mar.12.14.

35 *Quemuis qui eum timeat*, ὁ φοβούμενος αὐτόν. Articuli vis hoc loco est ἀόριστος, aut potius rationem rei formalem indicat, quam vocant. veluti si dicã ὁ ἄνθρωπος ὅτι λογικὸν ζῶον, non certum hominem designabo, sed ipsam hominis speciem. Ideo conuertendum potius fuit, *Quemuis qui timeat*, quàm, *Qui timet*. Cæterùm sæpe iam annotauimus, per timorẽ Dei apud Hebræos vniuersum Dei cultum declarari. ex quo intelligitur, quum sine fide nemo placere possit Deo, (vt diserte scriptũ est Heb.11.6) Cornelium, non modò antequam baptizaretur, sed etiam antequam Iesum sciret esse verum Messiã, verè tamen fidelem ac religiosum fuisse, quemadmodum ij omnes fuerũt qui in Christum venturum crediderunt. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco conantur opera quæ vocant præparatoria & liberum arbitrium constituere, perinde acsi possemus bonos fructus edere antequã viti inseramur. Inepti etiam qui Spiritum sanctum & ipsius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinã ex opere operato stabiliunt: quum idcirco potius adhibeantur vt in infantibus quidem adoptionem, in adultis verò etiam fidem obsignent.

36 *Quem sermonem significauit*, τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Hebr. את הדבר אשר [*Eth hadaber asher.*] Nã vsitatũ est Hebræis præponere antecedens relatiuo, etiam quando cũ illo construitur, vt suprà 21.42. λίθον ὃν pro ὃν λίθον. & infrà, 13.2. εἰς τὸ ἔργον ὅ, pro εἰς ὃ ἔργον. Articulũ autem τὸν respondet literæ ה in הדבר [*hadaber,*] vt significetur id referri ad præcedentia, per appositionem videlicet, nisi malimus subaudita præpositione κατὰ interpretari, *secundum eum sermonem quem misit*, &c. Hic ergo sensus est, Nũc demum reipsa deprehendo, quicunque bene ac religiosè viuat, siue Iudæus sit, siue ex alia quauis gẽte, gratum esse Deo. id quod significauit Israëlitis, quum annuntiaret pacem ac reconciliationem Dei cum hominibus, per Iesum Christum: qui non vnius gẽtis, sed omnium Dominus est. Hæc autem ita cohærẽt, vt ipsa series mihi quidem videatur istam explicationem planè confirmare. Est enim tacita quædam antithesis inter ministerium Mosis & Christi, id est inter Legem & Euangelium. Nam Moses Legis minister fuit, & quidẽ vnis Iudæis: Euangeliũ verò (id est Christus ipse) potentia est Dei in salutẽ cuiuis credenti, Iudæo primùm, deinde & Græco, Rom.1.16: Huc pertinet quod idẽ scribit Rom.3.19. Nunquid Iudæorum Deus tãtùm? Et dirutam esse maceriam, Eph.2.14. Denique nunc demum fatetur Petrus se intelligere quod nuntiarãt Angeli quum dicerent pacem esse in terra hominibus: item quod à resurrectione dixerat Dominus, sibi datam esse potestatem in cælo & in terra: id denique quod Dominus discedens ipsis cæterísque Apostolis præceperat, vt Euangelium annuntiarent omni creaturæ. Sunt tamẽ qui hæc cõnectant cum verbo εἶδατε, ac sequente versiculo: sed ex omnibus codicibus Græcis vel manuscriptis vel impressis, nullo est (quẽ mihi quidem inspicere licuerit) qui sic ista distinguat. Præterea durum fuerit per parenthesin includere, οὗτός ἐστι πάντων Κύριος. Et queri posset quomodo hęc dicat Petrus Cornelio, & ipsius amicis ac necessariis, ipsos videlicet nosse quid annuntiarit Christus, id est, ipsum Christi officium, quum ad hoc ipsum Cornelio prędicandum Petrus venisset. Etsi enim pius ac religiosus erat ille, tamen satis apparet eum de Iesu Christo nihil ante Petri aduentũ amplius cognouisse, quàm quod de signis & miraculis per cũ editis & singulari eius virtute ac pietate potuerat vel absens ex rumore, vel pręsens etiam suis oculis cognoscere. Messiam autem hũc esse qui sua morte homines cum Deo reconciliasset, Cornelius cum suis, ante hũc diem nescierat, idcirco iussus ab Angelo Petrum accersere, vt eum crederet venisse, in quem vt vẽturum sperabat. Quomodo igitur hæc istis nota esse Petrus diceret? Sed & τὸν λόγον ὃν. i. ὃν λόγον, perinde possis interpretari ac si scriptũ esset ὅτι, vel ὅσα, *id quod.* Notum est quod sępius iã annotaui דבר [*dabar*] apud Hebræos non minus latè patere quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos. Sed tamen hæc vox magis propriè videtur hoc loco vsurpari, quia de prædicatione Euangelij agitur: quod κατ' ἐξοχὴν scimus τὸν λόγον vocari. quod sequutus Syrus interpres, vertit *sermo enim is est quem misit.* Quod autem attinet ad verbum ἀπέστειλεν, in eo quoque sequutus est Lucas Hebræorum idiotismũ, apud quos sæpe ex antecedente intelligitur consequens, vt pluribus annotauimus Mar.8.11. & Luc.3.7. Hinc factum est vt ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν, id est Mittere pro Significare per nuntium, eius rei causa missum. Vulg. *Verbum misit Deus*, quasi articulum ὃν nõ legerit, nisi potius eum non intellectum prętériit. ¶ *Qui est*, ὅς ἐστιν. Demonstratiuum pronomen positũ est pro relatiuo, ex idiomate Hebræorum, cuius duo exempla prorsus similia extant Luc. 2.36. & 37. Item 7.12. & supra 8.26. Quòd si etiam libuerit propriam significationem seruare, adscribẽdum erit punctum post Χριστοῦ, id est Christi. Ita vt sit hæc periodus μονόκωλος, & quasi per epiphonema dictũ sit, Iste est omnium Dominus. Cur autem mihi non placeat ista per parẽthesin accipere, dixi in superiore annotatione. Est igitur in hoc vno versiculo triplex Hebraismus. Vnus in τὸν λόγον ὃν, pro ὃν λόγον: alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμανε, vel ἐξηγήσατο: tertius in οὗτός ἐστι pro ὅς ἐστι.

37 *Quod gestum est*, τὸ γενόμενον ῥῆμα. Vulg. *Verbum quod factum est.* Erasmus, *De quo sermone fama diuulgatum fuit.* Vide Luc.3.15.

38 *Vt Iesum Nazarenum vnxerit Deus*, Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ Θεός. Particula ὡς per traiectionem explicanda est, cuius exemplum aliud occurrit Rom 12.3. Prętérea abundat relatiuum ὃν, ex more Hebræorum: quem pleonasmum qui negligunt, vel duplicem epanalepsin cogunturhìc constituere, (quasi videlicet Ἰησοῦν pertineat

tineat ad verbum εἴδατε) vel aliquod verbum foris accersere: vt is fecit qui conuertit, *Iesum [dico] à Nazareta*. Syrus vertit, על ישוע [*hal Ieschuah*] *de Iesu*, περὶ τοῦ Ἰησοῦ. Arabs autem hoc mẽbrum superiori vers. extremo annectit. Quod autem ad verbum Vngendi attinet, hæc quoque formula loquendi orta est ex Hebræorum cõsuetudine, apud quos vngebantur Reges, Sacerdotes ac Prophetæ. Inde factum vt dicantur vngi à Deo quos ipse donis ac virtutib imbuit & exornat. Deinde peculiaris est allusio ad nomen משיח [*meschiah*,] quẽ Græci simili ratione vocãt Χριστὸν. i. *vnctum*.

αὐτὸν ὁ Θεὸς Πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν εὐεργετῶν καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ.

xerit Deus Spiritu sancto & potentia, qui obambulauit beneficiis afficiens & sanans omnes sub diaboli potestatem redactos, quoniam Deus erat cum eo.

quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute, qui pertransiit benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.

39 Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίησεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ· ὃν ἀνεῖλον κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

39 Quorum omnium quæ & in regione Iudæorũ & Hierosolymis fecit, nos testes sumus: quem interemerunt suspensum in ligno.

Et nos testes sumus omnium quæ fecit in regione Iudæorum & Ierusalem, quem occiderunt suspendentes in ligno.

40 Τοῦτον ὁ Θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι·

40 Huc Deus excitauit tertio die, fecitq; vt cõspicuus fieret:

Hunc Deus suscitauit tertia die, & dedit eum manifestum fieri:

41 οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκεχειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἡμῖν οἵτινες συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

41 Non toti populo, sed testibus quos ipse prius designauerat, *mihi*rum nobis qui comedimus ac bibimus vna cum eo, posteaquã resurrexit à mortuis.

Non omni populo, sed testibus præordinatis à Deo, nobis qui manducauimus & bibimus cum illo, postquam resurrexit à mortuis.

42 Καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ διαμαρτύραται ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

42 Præcepit autẽ nobis vt prædicarem populo, ac testificaremur eum esse qui definitus sit à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

Et præcepit nobis prædicare populo, & testificari quia ipse est qui constitutus est à Deo iudex viuorum ac mortuorum.

43 Τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάντα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

43 ‖ Huic etiam omnes Prophetæ testimonium dant, ‖ remissionem peccatorum accepturum per nomen eius quemuis quis crediderit in eum.

Huic omnes Prophetæ testimonium perhibent, remissionem peccatorum accipere per nomen eius omnes qui credunt in eum. Infrã. 15. 9. Iere. 1. 34. mich 7. 15.

44 Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον.

44 Adhuc loquente Petro verba ista, illapsus est Spiritus sanctus in omnes qui audiebant hunc sermonem.

Adhuc loquente Petro verba hæc, cecidit Spiritus sanctus super omnes qui audiebant verbum.

45 Καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συνῆλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐκκέχυται.

45 Et obstupuerunt fideles qui erãt ex circuncisione, & venerant cum Petro, quòd etiam in Gentes effusum esset donum Spiritus sancti,

Et obstupuerunt ex circuncisione fideles qui venerãt cum Petro, quia & in nationes gratia Spiritus sancti effusa est.

46 Ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ μεγαλυνόντων τὸν Θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος,

46 Audiebãt enim eos loquentes linguis, ac magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,

Audiebant enim illos loquẽtes linguis, & magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus,

¶ *Deus erat cum eo*, ὁ Θεὸς ἦν μετ' αὐτοῦ. Nempe vt pater in filio, vt ipsemet Christus exponit Ioh. 10. 37. & 38. non autem duntaxat παραστατικῶς & ἐνεργητικῶς, vt in sanctis, sicut docuit Nestorius. Vide Matth. 5. 20.

39 *Quorum omnium*, πάντων ὧν Hic quoque mutauimus collocationem quæ est in Græcis, nempe vt perspicuitati studeremus, propter relatiuum ὧν longius positum. Id autem meritò factum esse fatebitur (vt spero) quisquis nostram interpretationem cum aliis compararit. ¶ *Interemerunt*, ἀνεῖλον. Vide Luc. 22. 2. & supra, 5. 33.

41 *Quos ipse prius designauerat*, προκεχειροτονημένοις. Tot verbis vtendum fuit ad explicandam Græci vocabuli significationem. Vulg. *Præordinatis à Deo*. Eras. *Prius ad hoc delectis à Deo*: quas interpretationes minimè equidẽ reprehendo, sed tamen non piguit mutare, qui ista Dei χειροτονία declarat nõ esse priuatum hoc munus de quo agitur, sed publicum, atque adeo præcipuũ in Ecclesia. Quãuis enim Deus præsit Ecclesiæ suffragiis in legitima ministrorum designatione, tamẽ tacita quædã est hoc loco antithesis inter Dei χειροτονίαν & hominũ suffragia. Sunt enim Apostoli immediatè (quod aiunt) ab ipso Christo (id est à Deo) designati, vt disertè quoque expressit Lucas in huius libri proœmio. Ideo quũ de surrogãdo Iudæ successore quæreretur, res est sorti commissa, tanquã arcano ipsius Dei iudicio: quod in aliis factum esse, nusquã legimus, nec sanè (vt opinor) fieri temere debet. ¶ *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Arabs legit additũ, τεσσεράκοντα ἡμέρας, 40 diebus vt etiã habet vet. cod. meus.

43 *Huic etiam omnes*, τούτῳ καὶ πάντες. Addidimus particulam καὶ ex fide veteris codicis. Videtur autem optimè conuenire, quum ad superiora testimonia istud quoque adiungatur.

45 *Fideles*, πιστοὶ. Id est Christum fide amplexi. Sic enim peculiari significatione vox ista in his libris accipitur.

¶ *Qui [erant] ex circuncisione*, οἱ ἐκ περιτομῆς. Id est ex Iudæis, quos Petrus secum adduxerat. Orta verò tandem eorum hæresi qui Iudaismum cum Christianismo coniungendum contendebant, ij demum cœperunt hoc nomine censeri, qui hoc dogma pertinaciter tuebantur.

DIGRESSIO DE DONO LINGVARVM, ET APOSTOLICO sermone.

46 *Loquentes linguis*, λαλούντων γλώσσαις. Primùm istud teneatur in hoc toto argumento, cuius vsus exponitur copiosè 1. Cor. 14. λαλεῖν γλώσσῃ & γλώσσαις dici qui apud alios peregrino idiomate loquũtur, & cęteros quos alloquũtur

per se ignotos quod est Hebręis לעז [*laḥaz.*] Etsi nihil magis inuitus facio quam vt a quoquam dissentiam, in hoc præsertim genere scribendi, in quo satis scio fieri non posse quin ipse in varias reprehensiones incurram: tamen non possum hîc dissimulare, quæ Erasmus in hoc caput de linguarum dono disseruit, eiusmodi mihi videri, vt bonis doctísque omnibus meritò debeant displicere. Nam aut ego non sum assequutus quæ scribit, aut hûc tendunt omnia ipsius argumenta vt doceat sermonem Apostolorum non fuisse è Spiritu sancto. sic enim in margine annotatus est quęstionis status. Neque verò mihi quisquam hîc obiiciat, de verbis hîc quæri, nõ de rebus ipsis. Id ego verò vt concedam, tamen hæc quæstio multo maioris est momenti quàm præ se ferat. Ecquis enim nõ videat, si semel sit constitutum ita balbutisse Apostolos, vt que scripserunt melius dici potuerint, quæ fenestra omniũ audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me frustra non dici, vtinam nullis exemplis possem probare. Impurus ille Origenes dum iñ Epistolas Pauli suam illam synecdochen inuehit, quasi obscurè loquutus sit Paulus quum nos diceret fide iustificari, quid aliud eructat quàm infandam blasphemiã, quæ ex diametro pugnat cum præcipuo Christianæ religionis capite? Idem tractans locum illũ ex octauo capite Epistolę ad Romanos, τὸ γὰρ ἀδυνάτον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem ceremonialem refert, vt non modò id de quo agebatur, sed etiã suum idioma videatur ignorasse? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anãtapodotis, amphiboliis offendi, qui id vnũ videtur conatus vt Pauli doctrinam obscuraret? Erunt hæc plerisque fortassis παράδοξα, sed bene habet q̃ libri extant, ex quibus siquis incorruptè velit iudicium ferre, nihil vereor ne nimium audacter videar loquutus. Chrysostomus certè longè aliter de Paulo sentit. Hieronymi verò iudicium in his quidem rebus quid aliud prodit quàm Origenis discipulum? liceat enim mihi, cum tanti viri pace, pro veritate παρρησιάζεσθαι. *Paulus*, inquit, *Græci pene sermonis fuit imperitus.* Atqui de Paulo non ita iudicarunt Athenæ ipsæ: neque Portius Festus hoc de Paulo iudicium tulit, quòd barbarè nimis & obscurè loqueretur. *Erat*, inquit, *disertior in lingua Hebræa quàm in Græca.* Hoc verò vnde didicisti Hieronyme? nempe ex crebris Hebraismis qui in ipsius Epistolis occurrunt. Necessarium scilicet argumentum. Quid autem, Lucas ille Antiochenus an minus hebraissat quàm Paulus? Nempe multo minus, inquies: & scio multos in ea esse opinione. At ego hoc audeo affirmare, si vnũ Marcum & Petrum excipias, Lucam nec pauciores nec minus peregrinos Hebraismos quàm cæteros omnes habere, nec mihi credi postulo, nisi id ita esse comperiat quisquis attentè singula expenderit. Illud verò quàm ridiculum? *Diffidet*, inquit, *posterior Epistola Petri à phrasi prioris, quòd in ea sit alio vsus interprete. Paulus ob id Titum desiderat quòd is esset in Græci sermonis facultate promptior.* Hæc verò siquis neget, quomodo tandem probarit Hieronymus? Sed esto, an idcirco isti ita barbarè & obscurè loquuti sunt, vt sermo eorum videri non possit à Spiritu sancto profectus? Istud verò iudicium de scriptis Apostolicis vtinam nostra hæc ætas non sentiret quò tandem sit euasurum. Nam eò res iam deuenit vt non modò qui ex ingenio aliquid commentantur, à consuetis & familiaribus Scripturæ verbis, tanquam obscuris, insipidis, obsoletis abhorreant: sed etiam qui Scripturam é Græco conuertunt in Latinum, aut aliud aliquod idioma, quiduis sibi in interpretando licere putent. quos si reprehendas, statim audies, interpretis officio fungi non qui verbum conuertat è verbo, sed qui sententiam exprimat. Ita fit vt dum quisque iudicium suum liberè sequi mauult, quàm religiosè Spiritus sancti interpretem agere, plurima non tam conuertat quàm peruertat. Cui libidini & audaciæ nisi occurratur, næ aut ego vehementer fallor, aut intra paucos annos paulatim ipsarum quoque rerũ possessione depellemur. Ergo non de nihilo hîc agitur, sed de re omnium maximè necessaria. Audiamus igitur quid de linguarum dono sentiat Erasmus. Nempe hoc donum non fuisse perpetuum, id est, perpetuò illis non adfuisse sed quoties ita vsus postulabat: sicut, inquit, nec semper sanabant ęgrotos, nec semper excitabant mortuos. Hæc verò qua tandem ratione probat? *Semel*, inquit, *legimus Apostolos nouis linguis loquentes miraculo fuisse: & huius voluminis cap.19, narrantur qui baptizati Spiritum sanctum acceperant, linguis loquuti & prophetasse.* Ad hęc ego respondeo, Verum quidem illud esse, Apostolos ita vsos fuisse Spiritus sancti donis vt vsus postulabat: sed, obsecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona ipsis perpetuò non adfuisse? an medicus esse designet qui tum demũ medicina vtatur quum aut ad ægrotos vocabitur, aut ita flagitarit necessitas? Rationem autem illam quam adfert, suprà ostendimus nulla non modò ratione, sed ne idonea quidem coniectura niti. Certè debuerat Erasmus considerare quid hoc ipso capite commemoretur, vt hoc saltem Cornelij exemplum cæteris adiungeret. Viguisse autem in Ecclesiarum ordinariis cœtibus eo tẽpore linguarum donum, vel ex istis liquet, itémque ex Marci vltimo, & 1. Corinth.12.13.& 14. capitibus. Subiicit deinde Erasmus quale fuisse putet donum illud linguarum in Apostolis, nempe eiusmodi vt, quum vna lingua loquerẽtur, ab omnibus intelligerentur. Id verò etsi ex nõnullorum veterum sententia scribit, quis tamen non videt absurdissimè dici? Nam hac ratione non in ipsos Apostolos, sed in eorum auditores Spirit⁹ sanctus illapsus diceretur. Quid amplius? *Nõ est*, inquit, *necesse opinor, quidquid fuit in Apostolis, protinus tribuere miraculo. Homines erant, quædam ignorabant, in nonnullis errabant.* Hæc verò, quorsum tandem dicuntur? Nempe vt eò tandem deueniat, si donum illud linguę nõ semper adfuit Apostolis, ne tum quidẽ adfuisse quum scriberent: si hoc donum fuit eiusmodi non vt loquendi facultatem Apostolis adferret, sed auditores faceret illis intelligendis idoneos, frustra nos contendere, Apostolos, quod ad ipsum sermonem attinet, fuisse Spiritus sancti organa. Quid ergo? a quo præceptore Græcam linguam illi didicerunt? *Nil mirum*, inquit, *Apostolos citra miraculum Græcè nouisse, quum Ægyptus ac Syria totáque Cilicia vulgò Græcè loqueretur.* Id verò Erasmus probet, Iudæis Gręcum idioma tam fuisse familiare vt idiotis ac piscatoribus notum esse potuerit. *At illud postea cum Græcis versantes didicerunt.* Discere certè potuerunt, sed quum linguarum dono instructos esse oportuerit qui omnibus Gentibus essent Christũ annuntiaturi, & disertè testetur Lucas id eos vno momento esse consequutos, vt audirentur infinitarum penè gentium linguis loquentes, quæ obsecro hæc pertinacia est, malle hæc industriæ tribuere quàm miraculo? Sed vt hoc quoque largiar, (neque enim de eo propriè quæritur) an idcirco efficitur, sermonem Apostolorum non fuisse à Spiritu sancto, quia vsu & diligentia Græcam linguam perdidicerunt? Audiamus ergo tandem firmissimam rationem. *Quum*, inquit, *ea quæ fiunt virtute diuina, perfectiora sint iis quæ fiunt naturæ ordine vel hominum industria, quî fit vt Apostolorum sermo non solùm impolitus sit & inconditus, verumetiam imperfectius, perturbatus, aliquoties planè solœcissans? Placebat Spiritui sancto sermonis simplicitas, sed is carens incommodis quæ solent auditorum intelligentiam impedire. Atqui in his passim desudant Græci interpretes, quibus Demosthenes & Plato facilis erat & perspicuus.* Hæc ille: quæ si vera sunt, quid superest nisi vt dicam⁹ Apostolos in scribendo non adhibuisse eam perspicuitatem ac integritatẽ sermonis quæ necessaria erat, & quam ipse Spiritus sanctus requirebat? Sed absit à nobis, absit ista peruersa opinio, quæ (vt antè dixi) si semel inuecta fuerit in Ecclesiam Dei, actum est de Scripturæ auctoritate, ac proinde de totius Christianę religionis incolumitate: adeo vafer est Satanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnãdis. Sic igitur potius cõstituo, Simplicitatem in Apostolicis scriptis summam agnosco, hyperbata, anantapodata, solœcismos etiã aliquos non diffiteor. Sed illud ego virtutem non vitiũ appello: qua de re postea dicam. ab istis verò quis vel Demosthenem vel Homerum ipsum vindicarit? Sed hoc pręterea dicere ausim, multa in Paulo videri hyperbata, multa anãtapodata, quæ tamen nõ sunt: sed quia de rebus differit à nostro sensu prorsus alienis, & pauci semper fuerũt qui ad legenda Apostolica scripta purũ, religiosum, attẽtum animum attulerint: pauci qui Hebraicos fõtes adire sustinuerint, vnde isti tanquam riuuli deducti sunt: pauci qui precibus, vigiliis, assiduitate conati sint intelligentiæ lucem consequi: nihil mirum est plerosque in istis ita cæcutire vt sæpe nodum in scirpo inueniant, clamitent ambiguum esse quod est simplicissimum, putent nõ cohærere quæ tam exacta támque erudita methodo perscripta sunt, vt hoc ausim affirmare, nulla extare cuiusquam scripta in quibus par consensio ac omnium membrorum nexus appareat. Denique cæci homines, quia non agnoscunt tenebras in se esse inclusas, ideo Spiritus sancti sermonem vt tenebricosum refugiunt. Quod autem attinet ad sermonis simplicitatem, eam quidem ego non modò non reprehendo, sed etiam non possum satis admirari, & tamen quoties Paulo tonare libuit, non video quod fingi possit δεινότερον. In admonitionibus verò & exhortationib.que se prodit lenitas? quę sermonis illecebræ?

illecebræ? Legatur (vt vnum ex multis exemplum proferam) concio illa quam ad Ephesinam Ecclesiam habuit, solnens ex littore: quis illã absque lachrymis legerit? Quid quũ carnis & spiritus certamen depingit, ad Romanos scribens? quũ passim tonat, quod sit diuini spiritus in Apostolica functione robur, & animi magnitudine suis suppeditãda? quum Philippenses obtestatur? quum Corinthiorum vanam eloquentiam ridet? quum de suo in gentiles suos amore testatur? In Iohanne verò quę grauitas? in Petri concionibus quæ libertas, quæ maiestas apparet? Dicam certè quòd sentio, qui hac simplicitate pios animos magis afficiant, scriptores prorsus nullos extare. Neque de rebus ipsis loquor duntaxat, sed de verbis ac dicẽdi genere, quod quidem mirum & incredibile est, quum simplicissimum sit, ita tamen animos permouere vt diuinæ planè virtutis manifesti effectus sentiãtur. & fides vnius Dei reipsa comperiatur. Sed cur ista potius simplicitas placeret quàm ornata eloquutio, grauissimas cáusas habuerunt Apostoli: atque adeo cur interdum etiam balbutiendum, atque adeo solœcissandum cum vulgo putarent. Sic placuit Deo confundere huius seculi sapientes, vt ex professo Paulus aduersus Corinthios illos disertulos disserit. Deinde res illis erat maxima ex parte cum rudibus ac plebeiis hominibus: quorum sermonem siquis ad grammaticorum aut rhetorum præcepta exegerit, ineptè profectò fecerit. Vt autem Hebraismos permiscerent, non modò hæc causa fuit, quia Hebræi erant, (potuisset enim Spiritus sanctus hoc quicquid erat in ipsis emendare, si displicuisset) sed quia quum de i s rebus differerent quæ Hebraicis literis erant traditæ, necesse fuit multa retinere, ne doctrinam quampiã nouam adferre viderentur. Et certè tam multos Hebraismos ab illis seruatos fuisse minimè miror, quum plerique sint eiusmodi vt nullo alio idiomate tam feliciter exprimi possint; imò interdum ne exprimi quidem: vt nisi illas formulas retinuissent, noua illis interdum vocabula & noua dicendi genera comminiscenda fuerint, quæ nemo planè intellexisset. Postremò (vt tandem dicendi finẽ faciam) quum hos vnos delegerit Deus, per quos scribi vellet quęcunque ad nostrám salutem necessaria sunt, illud quoque nobis est constituendum, eundem illum Deum ita esse ipsorũ linguas moderatum, vt ne verbum quidem temere ipsis exciderit, imo verò cuncta sic planè, aptè & appositè dixerint, vt planius ac melius à quoquam de his dici nunquam potuerit. Quicquid in his scriptum est aut ambiguum aut occultũ, id partim nostræ cęcitati ac ignorantiæ tribuamus, partim ad acuendam nostram diligentiam id esse à Domino factum agnoscamus. Excitata sunt iterum nostris temporibus linguarum ac bonarum artiũ studia, accensa sunt diuinitus hominum ingenia veritatis ac lucis desiderio, patefacta plurimis Euangelij mysteria. Istis Dei donis certatim omnes pro fidei mensura vtamur, vt in timore ac tremore templũ illud Domini ædificetur. Absit autem à nobis in primis profana omnis cogitatio & blasphema audacia, vt sua Scripturæ maiestas & auctoritas sacra & inuiolabilis conseruetur. Hac enim salua non est quòd Satanam aut mundi insultus reformidemus: hac amissa, nihil iam superest quominus veritatis cognitio prorsus inter homines interierit.

Μὴ τὸ ὕδωρ κωλῦσαι δυνάταί τις, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους οἵτινες τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον καθὼς καὶ ἡμεῖς;

47 Num quis aquam prohibere potest, quominus *videlicet* baptizentur isti qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?

47 *Nunquid aquam quis prohibere potest, vt non baptizentur hi qui Spiritum sanctum acceperunt sicut & nos?*

Προσέταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς.

48 Iussitque eos baptizari in nomen Domini. Tunc rogauerunt eum vt *ibi* permaneret ad dies aliquot.

48 *Et iussit eos baptizari in nomine Domini Iesu Christi. Tunc rogauerunt eum vt maneret apud eos aliquot diebus.*

Κεφάλαιον ια.

CAP. XI.

CAP. XI.

Ἤκουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

1 AVdierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, Gentes etiam recepisse sermonem Dei.

1 *AVdierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, quoniam & Gentes receperunt verbum Dei.*

Καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

2 Quũ igitur ascendisset Petrus Hierosolymã, altercati sunt cũ eo qui *erant* ex circuncisione.

2 *Quum autem ascẽdisset Petrus Ierosolymam, disceptabant aduersus illum qui erant ex circuncisione,*

Λέγοντες, Ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

3 Dicentes, Ad viros præputiũ habentes introisti, & vnà edisti cum eis.

3 *Dicentes, Quare introisti ad viros præputiũ habentes, & manducasti cũ illis?*

Ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς λέγων,

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

4 *Incipiens autẽ Petrus, exponebat illis ordine, dicens,*

Ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνιον μέγα λίον, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις ἐμοῦ.

5 Ego erã in ciuitate Ioppe precans: & visum in mentis excessu vidi, *nẽpe* descendens vas quoddã, ceu linteum magnum, quod quatuor extremis demittebatur è cęlo, & ad mè vsque venit.

5 *Ego erã in ciuitate Ioppæ orans: & vidi in excessu mentis visionem, descendens vas quoddã velut linteũ magnum, quatuor initiis sũmitti de cælo, & venit vsque ad me.*

---

47 *Aquam*, τὸ ὕδωρ. Quidam hoc connectunt cum verbo βαπτισθῆναι, ita vt vel subaudiatur κατ', vel hoc sit dictum ex forma qua dicimus βαπτισθῆναι βάπτισμα. Sed præterquã quòd dura ac planè insolens fuerit ista traiectio, cuiusmodi est illud βαπτισθῆναι κατ' ὕδωρ, aut βαπτισθῆναι ὕδωρ pro ὕδατι, nisi quis κατ' ὕδωρ accipiat pro ἐν ὕδατι. Simpliciter igitur illud interpretari malo, & τοῦ μὴ sub. ἕνεκα explico per epexegesin: cuius exempla singulis penè versiculis occurrunt.

IN CAPVT XI.

* 2 *Qui* [*erant*] *ex circuncisione*, οἱ ἐκ περιτομῆς. Hinc iam incipit Lucas circuncisos credentes ab incircuncisis distinguere, sicut consueuit Paulus illos quidem Iudæos, istos verò Græcos appellare vt mox etiã Lucas v. 9, & 10. Cur igitur inquies Iudæos hic non appellauit? nempe quoniam nimium generalis fuisset appellatio, tum quoniam sic etiã comprehensi fuissent qui in Ecclesia non censebantur quibuscum tamen non fuit Petro negotium, tum vt isti ab ijs distinguantur, quos fratres vocauit, ab Apostolis videlicet & presbyteris Ecclesiæ, quos probabile non est cum Petro disceptasse. Denique sic voluit Lucas indicare huius controuersię originem, inde videlicet exortæ quod isti nondum nossent circuncisionis abolitionem, & legem cum Euangelio coniungendam censerent. Hinc factum, vt qui postea dicuntur Petri verbis acquieuisse, aut ex iis saltem nonnulli eò deuenerint, vt saltem post baptismum circuncidendos esse ethnicos censuerint, eoque nomine magnas turbas in Ecclesia excitarint.

3 *Introisti*, ὅτι εἰσῆλθες. Vulgata, *Quare introisti*, ita videlicet vt ὅτι pro διότι inteligatur. Ego verò in nullis codicibus adscriptam inuenio interrogationis notam. Itaque puto expostulationem potius esse quàm percontationem.

Εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

Ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι, Ἀνάστας Πέτρε θῦσον καὶ φάγε.

Εἶπον δὲ, Μηδαμῶς, Κύριε· ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

Ἀπεκρίθη δὲ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς. καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

Καὶ ἰδοὺ, ἐξαυτῆς τρεῖς ἄνδρες ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

Εἶπε δὲ μοι τὸ Πνεῦμα συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενον. Ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός.

Ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα καὶ εἰπόντα αὐτῷ, Ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον·

Ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

Ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

Ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος Κυρίου, ὡς ἔλεγεν, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

Εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς ὡς καὶ ἡμῖν, πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐγὼ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν Θεόν;

Ἀκούσαντες δὲ ταῦτα ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν Θεὸν, λέγοντες, Ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ Θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν.

Οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ Στεφάνῳ, διῆλθον ἕως Φοινίκης, καὶ Κύπρου, καὶ Ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

Ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες

6 In quod quum intendissem oculos, consideraui, & vidi quadrupedia terræ, & feras, & reptilia, & volucres cæli.

7 Audiui autem vocem dicentem mihi, Surge Petre, macta & vescere.

8 Dixi verò, Nequaquam Domine: nam nihil commune aut impurum vnquam introiuit in os meum.

9 Respondit autem mihi vox secundò è cælo, Quæ Deus purgauit, tu ne polluito.

10 Idque ter factum est, & rursus omnia sursum retracta sunt in cælum.

11 Tu ecce, eodē momento tres viri superuenerunt in ædes in quib. erā, Cæsarea missi ad me.

12 Dixit verò mihi spiritus vt irē cum eis, nihil ambigens. Venerūt autem mecum etiam sex isti fratres, & ingressi sumus domum viri illius.

13 Qui annuntiauit nobis quomodo vidisset Angelum domi suæ, qui adstitisset ac dixisset ipsi, Mitte aliquos Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:

14 Qui tibi ea dicturus est per quę tu seruerís & tota dom° tua.

15 Quū autē cœpissē loqui, illapsus est Sp. sanctus in eos, quē admodū & in nos in principio.

16 Recordatus sum verò illius dicti Domini, quum diceret, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos verò baptizabimini Spiritu sancto.

17 Postquā igitur par illud donū dedit eis Deus vt & nobis, quum crediderunt in Dominū Iesum Christum, quis eram ego qui Deum possem inhibere?

18 His autē auditis quieuerūt, & glorificauerūt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit ad vitam.

19 Cæterùm qui dispersi fuerant ex afflictione orta ob Stephanum, peruenerūt vsque in Phœniciam, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquētes sermonem Dei nisi solis Iudæis.

20 Erant autem quidam Cyprij & Cyrenenses, qui ingressi An-

6 *In quod intuens considerabam, & vidi quadrupedia terræ, & bestias, & reptilia, & volatilia cæli.*

7 *Audiui autem & vocem dicentem mihi, Surge Petre, occide & manduca.*

8 *Dixi autem, Nequaquam Domine, quia omne commune aut immundum nunquam introiuit in os meum.*

9 *Respondit autem mihi vox secundò de cælo, Quæ Deus mundauit, tu ne cōmune dixeris.*

10 *Hoc autem factum est per ter: & recepta sunt omnia rursum in cælum.*

11 *Et ecce, viri tres confestim adstiterunt in domo in qua eram, missi à Cæsarea ad me.*

12 *Dixit autem Spiritus mihi vt irem cum illis, nihil hæsitans. Venerunt autem mecum & sex fratres isti, & ingressi sumus in domum viri.*

13 *Narrauit autem nobis quomodo vidisset Angelum in domo sua, stantem & dicentem sibi, Mitte in Ioppen, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus:*

14 *Qui loquetur tibi verba in quibus saluus eris tu & vniuersa domus tua.*

15 *Quum autem cœpissem loqui, cecidit Spiritus sanctus super eos, sicut & in nos in initio.*

16 *Recordatus sum autem verbi Domini, sicut dicebat, Iohannes quidem baptizauit aqua, vos autem baptizabimini Spiritu sancto.*

17 *Si ergo eandem gratiā dedit illis Deus, sicut & nobis qui credidimus in Dominum Iesum Christū: ego quis eram qui possem prohibere Deum?*

18 *His auditis tacuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Ergo & Gentibus pœnitentiam dedit Deus ad vitam.*

19 *Et illi quidem qui dispersi fuerant à tribulatione quæ facta fuerat sub Stephano, perambulauerunt vsque Phœnicem, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquentes Verbū nisi solis Iudæis.*

20 *Erāt autem quidam ex eis viri Cyprij & Cyrenei*

---

6 *Et feras, καὶ τὰ θηρία.* Vide suprà 10.12.

12 *Vt irem cum eis, συνελθεῖν αὐτοῖς.* Rectē. Vsus enim est suprà verbo πορεύεσθαι, 10.20. ¶ *Virrillius, τοῦ ἀνδρὸς,* * eius videlicet, de quo mecum egistis, quod ad eum sim ingressus. Itaque malè fuit vis articuli ἀναφορικὴ neglecta.

* 14 *Per quæ, ἐν οἷς.* Vulg. *in quibus.* Hebraismus Latinis insolens, pro δι' ὧν.

17 *Postquam igitur, Εἰ οὖν.* Εἰ pro ἐπὶ vel ἐπειδὴ, vt annotauimus suprà, 4.9. ¶ *Quum crediderūt, πιστεύσασιν.* i. ὅτι ἐπίστευσαν. Vulg. *Qui credidimus*, perperam. Est enim hoc referendum non ad ἡμῖν *nobis*, sed ad ἔθνεσιν *gentibus.* vt ex Syra & Arabica interpretatione liquet. ¶ *Ego quis eram, ἐγὼ τίς* 5 *ἤμην.* Expūxi particulam δὲ, fretus veteris interpretis Latini, & vetustissimi codicis mei auctoritate. Sed & fortasse rectius legeris εἰμὶ, *sum.* Nam istud ἤμην penitus poëticum est, vt etiam suprà annotaui, 10.30.

19 [*Dei*] τοῦ Θεοῦ. Hoc suppleui ex vers. 1.

20 *Loquuti*

εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλλληνιστὰς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν Κύριον Ἰησοῦν.

Καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν Κύριον.

Ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν· καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

Ὃς παραγενόμενος καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ Κυρίῳ.

Ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ πλήρης Πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως. καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ Κυρίῳ.

Ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον· καὶ εὑρὼν αὐτὸν ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν.

Ἐγένετο δὲ αὐτοῖς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανὸν, χρηματίσαί τε πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς Χριστιανούς.

Ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

Ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ Πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην· ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

Τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς εὐπορεῖτο τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

tiochiam, loquuti sunt Græcis, euangelizantes Dominum Iesum.

21 Fuit autem manus Domini cum eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.

22 Peruenit autem hic rumor ad aures Ecclesiæ quæ erat Hierosolymis. Miserunt igitur Barnabam vt pergeret Antiochiam vsque.

23 Qui quum aduenisset & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortatus est omnes vt proposito cordis permanerent cum Domino.

24 Nam erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & adiuncta est multa turba Domino.

25 Abiit autem Barnabas Tarsum, vt requireret Saulum: & eum inuentum duxit Antiochiam.

26 Factúmque est vt annum totum conuenirẽt in Ecclesia, doceréntque turbam multam, & discipuli nominarẽtur primùm Antiochiæ Christiani.

27 Per id tempus autem descenderunt Hierosolymis Prophetæ Antiochiam.

28 Et vnus eorum surgens, nomine Agabus, significauit per Spiritum, famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiam fuit sub Claudio Cæsare.

29 Singuli verò discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerunt subministrationis causa mittere *aliquid* fratribus habitantibus in Iudæa.

qui quum introissent Antiochiam, loquebatur ad Græcos annũtiantes Dominum Iesum

21 *Et erat manus Domini cum eis: multúsque numerus credentium conuersus est ad Dominum.*

22 *Peruenit autem sermo ad aures Ecclesiæ quæ erat Ierosolymis, super istis: & miserunt Barnabam vsque ad Antiochiam.*

23 *Qui quum peruenisset, & vidisset gratiam Dei, gauisus est, & hortabatur omnes in proposito cordis permanere in Domino.*

24 *Quia erat vir bonus & plenus Spiritu sancto & fide. & apposita est multa turba Domino.*

25 *Profectus est autẽ Tarsum vt quæreret Saulum: quem quũ inuenisset, perduxit Antiochiam.*

26 *Et annum totum cõuersati sunt ibi in Ecclesia, & docuerunt turbã multam, ita vt cognominarentur primùm Antiochiæ discipuli Christiani.*

27 *In his autẽ diebus superuenerũt ab Ierosolymis Prophetæ Antiochiam.*

28 *Et surgens vnus ex eis, nomine Agabus, significabat per Spiritum, famem magnam futuram in vniuerso orbe terarum: quæ facta est sub Claudio Cæsare.*

29 *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerũt in ministerium mittere habitantibus in Iudæa fratribus.*

---

20 *Loquuti sunt Græcis*, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἑλληνιστάς. Quum hoc loco opponi videantur Ἑλληνισταὶ Iudæis, quorũ mentio facta est in superiore versiculo, & Antiochenam Ecclesiam constet veluti nouam quandam Gentium Hierusalem fuisse, apparet Ἑλληνιστῶν appellatione non prouinciales vel proselytos Iudæos, id est hûc & illuc dispersos, sed ipsos etiam intelligi ex Gentibus, qui alibi vocantur à Luca σεβόμενοι, id est qui eò vsque profecerant ex consortio dispersorum Iudæorum, vt idolatria damnata Deum per Mosen & Prophetas loquutum agnoscerent, licet incircũcisi, qualem fuisse Cornelium ex historia præcedente liquet. Sic enim Deo visum est paulatim gentibus aditũ ad plenam Dei cognitionem aperire. Itaque Ἑλληνιστῶν appellatio minus hic latè patet quàm suprà 6,1. nec tamẽ comprehendit in genere τὰ ἔθνη siue τοὺς Ἕλληνας quibus destinatus fuit Paulus peculiariter. Alioqui non dubito quin si isti fuissent Iudæi, iam tum fuerint, accedentibus in ipsorum cœtum Græcis, eam controuersiam moturi, quæ tandem etiam fuit excitata, sed per eos qui ex Iudæa venerant, vt disertè dicitur infrà, 15.1, & 24: quum antea tranquilla fuisset Ecclesia Antiochena, annis (vt mihi quidem videtur) non paucis: siquidem post quatuordecim demum annos ascendit Paulus Hierosolymam, vt cum Apostolis conferret de ea doctrina quã inter Gentes promulgarat, Gal.2.1.

21 *Fuit autem manus Domini*, καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου. Vide Lucam 1.66.

22 *Vt pergeret Antiochiam vsque*, διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit, εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam.

23 *Proposito cordis*, τῇ προθέσει τῆς καρδίας Id est, non frigidè nec simulatè, sed syncero & ardente studio, sicut Gallicè dicimus, *de deliberation & resolution de cœur*. quod Hebræi Totius cordis appellatione significant, vt verterunt Syrus & Arabs interpres. nisi malimus eos legisse non τῇ προθέσει sed τῇ πάσῃ καρδίᾳ. Vulg. *In proposito cordis*, ἐν τῇ προθέσει τῆς καρδίας. quod nusquam Græcè scriptum inueni.

26 *Nominarẽtur*, χρηματίσαι Id est ὀνομάζεσθαι. Plutarchus Νόμος ἦν τοῖς Ἑλλησι, μὴ παθόντα ἀλλ' ὑπὸ μηθὲν χρηματίζειν. Erasmus annotat hinc dictam vocem, quod cognomen ex officio quo quis fungitur, addi solet. Respõdet autem Latino verbo obsoleto Cluere. De alia verò prorsus diuersa huius verbi significatione Vide Matth.2.12.

28 *Sub Claudio Cæsare*, ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος. In Latinis veteribus non apponitur *Cæsare*, quod tamen est in Syra & Arabica versione. quanuis addi necesse non fuit. Huius autem famis meminerunt etiam Sueto. in Claudio, & Ioseph. antiq. lib. 20. cap. 2.

29 *Subministrationis causa*, εἰς διακονίαν. Vulgata ad verbum, *In ministerium*. id est, vt ex eo possent diaconi pauperibus subuenire. Omnia rite & ordine administrari oportuit: quamobrem etiam dicuntur hæc misisse ad presbyteros: id est, ad Ecclesiæ gubernatores, de quibus Paulus 1.Tim.5.17.

Ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου.

Κεφάλαιον ιβ.

ΚΑΤ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

Ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου, μαχαίρᾳ.

Καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον· (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν Ἀζύμων)

Ὃν καὶ πάσας ἔθετο εἰς φυλακὴν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτὸν· βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

Ὁ μὲν οὖν Πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ· προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

Ὅτε δὲ ἔμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρῴδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσὶ, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

Καὶ ἰδοὺ, ἄγγελος Κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι· πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων, Ἀνάστα ἐν τάχει. Καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

Εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὸν, Περίζωσαι, καὶ ὑποδήσαι τὰ σανδάλιά σου. Ἐποίησε δὲ οὕτω. Καὶ λέγει αὐτῷ, Περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

Καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ἤδει ὅτι ἀληθές ἐστι τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου· ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

Διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἠνοίχθη αὐτοῖς· καὶ ἐξελθόντες προῆλθον ῥύμην μίαν· καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

30 Quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manum Barnabæ & Sauli.

CAP. XII.

1 CÆterùm per id tẽpus inicctis rex Herodes manibus infestauit nonnullos ex Ecclesia.

2 Interemit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.

3 Et quum vidisset *hoc* gratum esse Iudæis, perrexit cõprehendere etiam Petrum: (erant autem dies Azymorum)

4 Quem etiam prehensum, cõiecit in carcerem, traditũ quater quaternis militibus, vt eum seruarent: volens eum post pascha producere populo.

5 Petrus igitur seruabatur in carcere: preces autẽ assiduæ fiebãt ab Ecclesia ad Deum pro ipso.

6 Quum verò producturus esset eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostium obseruabant carcerem.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux splenduit in carcere: & pulsato latere Petri excitauit eum, dicẽs, Surge velociter. Et exciderunt ei catenæ ex manibus.

8 Dixitque ei Angelus, Præcingere, & subliga sandalia tua. Fecit autẽ ita. Tu *ille* dixit ei, Amicitor pallio tuo, & sequere me.

9 Itaque egressus *Petrus* sequebatur eum, nec sciebat verũ esse quod fiebat per Angelũ, sed putabat *se* visum *aliquod* videre.

10 Quum autẽ transiuissent primam ac secundam custodiam, venerunt ad portã Ferreã, quæ ducit in ciuitatem, quæ sponte aperta est eis: & egressi progressi sunt vicum vnum: & statim abscessit Angelus ab eo.

30 *Quod & fecerunt mittẽtes ad Seniores per manus Barnabæ & Sauli.*

CAP. XII.

1 *EOdem autem tempore misit Herodes rex manus vt affligeret quosdam de Ecclesia.*

2 *Occidit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio.*

3 *Videns autẽ quia placeret Iudæis, apposuit apprehendere & Petrum: (erant autem dies Azymorum)*

4 *Quem quum apprehẽdisset, misit in carcerem, tradẽs quatuor quaternionibus militũ ad custodiẽdũ eum: volẽs post pascha producere eum populo.*

5 *Et Petrus quidẽ seruabatur in carcere: oratio autem fiebat sine intermissione ab Ecclesia ad Deum pro eo.*

6 *Quum autem producturus eum esset Herodes, in ipsa nocte erat Petrus dormiens inter duos milites, vinctus catenis duabus, & custodes ante ostiũ custodiebant carcerem.*

7 *Et ecce, Angelus Domini adstitit, & lumen refulsit in habitaculo: percussóque latere Petri, excitauit eum, dicens, Surge velociter Et ceciderunt catenæ de manibus eius.*

8 *Dixit autem Angelus ad eum, Præcingere, & calcea te caligas tuas. Et fecit sic Et dixit illi, Circunda tibi vestimentum tuum, & sequere me.*

9 *Et exiens sequebatur eum, & nesciebat quia verum est quod fiebat per Angelum: existimabat autem se visum videre.*

10 *Transeũtes autem primam & secundam custodiam, venerunt ad portam Ferreã, quæ ducit ad ciuitatem, quæ vltro aperta est eis: & exeũtes processerũt vicum vnũ: & cõtinuò discessit Angelus ab eo.*

IN CAPVT XII.

* 1 *Iniectis manibus, ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας.* Regia videlicet auctoritate abutens, indicta causa, neque præeunte vlla legitima causæ cognitione: quod Gallicè dicitur, *vser de main mise*, vt etiam ex iure patri in filium, & patrono in libertũ erat manus iniectio. Est autem perturbata & durior hoc loco constructio verborum, quam propterea Syrus interpres & Arabs emollire studuerunt. Dicendum enim fuit potius ἐπέβαλον τὰς χεῖρας κακῶσαι. ¶ *Herodes*, Ἡρῴδης. Hic est quem Iosephus Agrippã vocat, quod etiam Syrus interpres exprimit, Herodis magni nepos ex Aristobulo, & frater Herodiadis quæ cum Herode tetrarcha consueuerat, eius Agrippæ pater cuius fit mẽtio infrà, cap. 25 & 26. Huius autem obitum commemorat idem Iosephus lib.
* Antiq. 19. cap 7. ¶ *Infestauit, κακῶσαι.* Non potui hanc vocem aptius interpretari, siquidem mihi mollius visum est Affligendi verbum. Distinguenda est autem ista κάκωσις à cæde Iacobi quæ postea commemoratur, & Petri prehensione, vt ita significetur nonnullos præterea fuisse pulsatos, pugnis cæsos, & aliis iniuriis maximis affectos, sicut euenire in istiusmodi rebus, præsertim proposita impunitate, consueuit. Hoc autem verbum paulo aliter accipitur infrà, 14. 2.

5 2 *Interemit, ἀνεῖλε.* Id est, Indicta causa & vi aperta occidit. Vide Luc. 22. 2.

5 *Assiduæ, ἐκτενὴς.* Vel, Intentæ, si ad animorũ ardorẽ placet referre. Vulg. & Eras. *Sine intermissione.* i. ἀδιάλειπτος.

7 *In carcere, ἐν τῷ οἰκήματι.* Sic honestiore vocabulo carcerem auctore Solone, Athenis dictũ fuisse, testatur Plutarchus in illius vita. Videtur tamen significari hoc loco nõ totus carcer, sed ea pars in qua vinctus erat Petrus, quã is Syrus interp. verterit בית [*bateiha*] *domo*, addita particula בכלה [*bechuleh*] *in tota*. Vulg. & Eras. *In habitaculo*, quod nomẽ neq; Latinũ est, opinor, nec huic sentẽtiæ cõuenit.

10 *Custodiam, φυλακὴν.* i. primas & secundas excubias. ¶ *In ciuitatem, εἰς τὴν πόλιν.* A carcere videlicet. Vix enim credibile est carcerem extra ciuitatis mœnia sitam fuisse.

Καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε, Νῦν οἶδα ἀληθῶς ὅτι ἐξαπέστειλε Κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρῴδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

Συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάνου, τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

Κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶνος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη.

Καὶ ἐπιγνοῦσα τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα, εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλεν ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

Οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον, Μαίνῃ. Ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. Οἱ δὲ ἔλεγον, Ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

Ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων· ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

Κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾶν, διηγήσατο αὐτοῖς πῶς ὁ Κύριος αὐτὸν ἐξήγαγε ἐκ τῆς φυλακῆς· εἶπε δὲ, Ἀπαγγείλατε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. Καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον.

Γενομένης δὲ ἡμέρας οὐ τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

Ἡρῴδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρὼν ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας εἰς τὴν Καισάρειαν, διέτριβεν.

11 Tum Petrus ad se reuersus dixit, Nunc verè agnosco Dominum emisisse Angelum suũ, & eruisse me è manu Herodis & ex omni expectatione populi Iudæorum.

12 Et re considerata, venit domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominabatur Marcus, vbi erant multi congregati & precantes.

13 Quum pulsasset autem Petrus ostium vestibuli, accessit puella vt subauscultaret, nomine Rhode.

14 Quæ agnita voce Petri, præ gaudio nõ aperuit vestibulum, sed intrò currens annuntiauit adstare Petrum ante vestibulũ.

15 Illi verò dixerunt ei, Insanis. Illa autem asseuerabat ita se rẽ habere. At illi dicebant, Angelus eius est.

16 Petrus verò *ibi* perseuerabat pulsare: quum autẽ aperuissent, viderunt eũ, & percussi fuerũt.

17 *Ipse* verò manu postulato ab ipsis silentio, narrauit eis quomodo Dominus ipsum eduxisset è carcere: dixitque, Annuntiate ista Iacobo & fratribus. Et egressus, profectus est in alium locum.

18 Orto autem die fuit tumultus non paruus inter milites quidnam factum esset Petro.

19 Herodes verò, quum eum requisiuisset, & non inuenisset, quæstione de custodibus habita, iussit *eos* ad supplicium rapi. & quum descendisset à Iudæa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

11 *Et Petrus ad se reuersus dixit, Nunc scio verè quia misit Dominus Angelum suum, & eripuit me de manu Herodis & de omni expectatione plebis Iudæorum.*

12 *Considerãsque venit ad domum Mariæ matris Iohannis, qui cognominatus est Marcus, vbi erant multi congregati & orantes.*

13 *Pulsante autem eo ostiũ ianuæ, processit puella ad videndum, nomine Rhode.*

14 *Et vt cognouit vocem Petri, præ gaudio non aperuit ianuam, sed intrò currens, nuntiauit stare Petrum ante ianuam.*

15 *At illi dixerunt ad eã, Insanis. Illa autem affirmabat sic se habere. Illi autem dicebant, Angelus eius est.*

16 *Petrus autem perseuerabat pulsans: quum autẽ aperuissent, viderũt eum, & obstupuerunt.*

17 *Annuẽs autem eis manu vt tacerent, narrauit quomodo Dominus eduxisset eum de carcere, dixitque, Nuntiate Iacobo & fratribus hæc. Et egressus abijt in alium locum.*

18 *Facta autem die erat nõ parua turbatio inter milites quidnam factum esset Petro.*

19 *Herodes autem quũ requisisset eum, & nõ inuenisset, inquisitione facta de custodibus, iussit eos duci: descendẽsque à Iudæa in Cæsaream, ibi commoratus est.*

11. *Ad se reuersus*, γενόμενος ἐν ἑαυτῷ. Ad verbum, Factus in sese. Nam antea prorsus attonitus, quasi extra se erat. Latinis verò dicitur Apud se non esse qui ita perculsus est vt sui non sit compos. Vide suprà, 10.17.

13 *Vt subauscultaret*, τοῦ ὑπακοῦσαι. Syrus vertit דתענייהי [*detheniiuhi*] *ad respondendum*. Sed præstat propriam significationem Græci verbi retinere. Nec enim dubium est quin versati sint pij tunc temporis in maximo metu, ideóque sit hæc puella summissa, quæ prudenter ante ianuæ apertionem exploraret quis fores, intempesta præsertim nocte, pulsasset. Vulgata, *ad videndum*, pro *ad audiendum*.

15 *Insanis*, μαίνῃ. Vel, *Num insanis?* Nam in duobus exẽplaribus reperimus adscriptam interrogationis notam.

¶ *Angelus eius est*, ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet Ecclesiam eo tempore, præterquam quòd ex Dei verbo norat fideles præsidio Angelorum esse circunseptos, etiam huiusmodi visis assueuisse. Loquuntur enim de Petri Angelo vt de re minimè noua aut ambigua. Qui plebeios & vulgares homines putant, quum hæc dicerent, ex vulgi opinione loquutos, vereor ne cum Sadducæis dubitent an sint Angeli, aut ne potiùs nullos esse arbitrentur. Non desunt etiam qui hunc locũ ita conuertant, Nuntius est ab eo, vt ἄγγελος nõ pro spiritu, sed pro homine accipiatur, qui nũtius Petri, à Petro missus, aut de Petro aliquid nuntiaturus venerit, sicut Angelus Domini dicitur nuntius missus à Domino.

17 *In alium locum*, εἰς ἕτερον τόπον. Romam abiit scilicet, vt inde ad concilium rediret Hierosolymam, vbi dextram daret Paulo, vt Apostolatu inter Gentes fungeretur, ipse verò, deserto Episcopatu, iterum ad Circuncisionem rediret. Vt interim dissimulem quãta fiat Petro & Ecclesiæ iniuria, dum ex Apostolo fit Episcopus, vel ex Episcopo Apostolus. Sed illos XXV annos quibus Petrum aiunt Romæ sedisse, vnde tandem auspicabuntur? Nam si crucifixus est XXXVII anno à Christi passione, (vt scribit Nicephorus lib. historiæ Ecclesiasticæ 2. cap. 36.) ad vltimum Neronis annum, id est XIIII necesse est peruenias: vnde ad secundum aut certè tertium Claudij annum recurras oportet, vt istos XXV annos numeres. siquidem Neronem constat annis XIIII plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperasse. Vbi igitur septem illi anni quibus aiunt eum Antiochiæ sedisse? Quid quòd Damasus, cui tribuitur liber quidam Pontificum, tomo primo Conciliorum insertus, Petrum ait sub Nerone Romam ingressum? Quid quòd Nicephorus libro Ecclesiasticæ historiæ 14. cap. 39. ex Anterio quodã episcopo, Petrum ait Antiochia Romam translatum, & inde rursus Antiochiam transiisse? quod si verum est, quomodo Petrus XXV annos Romæ sedit, & ibi est mortuus? Quid, quòd in Epistolis à Paulo ex vrbe scriptis, non modò nulla Petri mentio, (quum tam multi alij commemorentur) sed etiam queritur Paulus sese ab omnibus derelictum? omnes quæ sua sunt quærere? Sed de his satis. Videant quomodo hæc cohæreant isti qui Romanum primum Episcopum faciunt Petrum, & hac ratione Romano Pontifici tribuunt vniuersalis Episcopi nomen, id est Antichristi, si vel ipsi Gregorio Papæ fides adhibetur, epistolis 76 78. 79. 83. 92. 194.

18 *Quidnam Petro factum esset*, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο. Gallicè ad verbum, *qu'estoit deuenu Pierre.*

19 *Iussit ad supplicium rapi*, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. Ἀπάγεσθαι, quum propriè declaret Abduci, interdum est forẽse ver-

bum,& tria omnino significat: nempe vel ad iudicem trahi,vel duci in vincula, vel etiam ad pœnam rapi: præsertim absolutè positum: quanuis addatur interdum τῷ ὑπὲρ θανάτῳ, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budęus. Quum autem paulo antè habitam fuisse dicat à rege quæstionem de custodibus, id est, regem in iudicio de illis cognouisse, liquet ἀπάγεσθαι multo rectius de ipsa pœna quàm de vocatione in ius, aut de vinculis accipi: vt interpretãtur Syrus & Arabs. quam sententiam sequitur etiam Chrysostomus. Plin. lib. Epist. decimo, de Christianis loquens, *Confitentes iterum ac tertiò interrogaui, supplicium minatus, perseuerantes duci iussi.* Qui Latinè conuertit Petri Alexandrini canonas, legit ἀπαγχθῶναι vt qui verterit *suffocari*, pro strangulari.

Ἦν δὲ ὁ Ἡρῴδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις· ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ἠτοῦντο εἰρήνην· διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τῆς βασιλικῆς.

Τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρῴδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

Ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει, Θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

Παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος Κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ Θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος ἐξέψυξεν.

Ὁ δὲ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν ἐξ Ἱερουσαλὴμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

Κεφάλαιον ιγ.

Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι, ὅ, τε Βαρνάβας καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναήν τε Ἡρῴδου τοῦ τετράρχου σύντροφος, καὶ Σαῦλος.

20 Herodes autem infenso animo erat in Tyrios & Sidonios: at illi concorditer venerunt ad eum,& illecto Blasto qui præerat cubiculo regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ¨ex regis *agro*.

21 Statuto autem die, Herodes indutus veste regia, & cõsidens pro tribunali, concionabatur ad eos.

22 Populus verò acclamabat, ¨Vox Dei,& non hominis.

23 Illico verò percussit eum Angelus Domini, eo quòd ¨nõ tribuisset gloriam Deo, & ¨erosus à vermibus, exanimatus est.

24 ¨Sermo verò Domini crescebat ac multiplicabatur.

25 Barnabas autem ¨& Saulus reuersi sunt ¨Hierosolymis, expleto ministerio, simul assumpto etiam Iohanne qui cognominabatur Marcus.

CAP. XIII.

1 ERant autem Antiochiæ in Ecclesia quæ *illic* erat, ¨qui dà Prophetæ & doctores, ¨Barnabas & Simeon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus, & Manahen qui fuerat vnà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus.

20 *Erat autem iratus Tyriis & Sidoniis: at illi vnanimes venerunt ad eum, & persuaso Blasto qui erat super cubiculum regis, postulabãt pacem, eo quòd alerentur regiones eorum ab illo.*

21 *Statuto autem die Herodes vestitus veste regia, sedit pro tribunali, & cõcionabatur ad eos.*

22 *Populus autem acclamabat, Dei voces & non hominis.*

23 *Confestim autem percussit eum Angelus Domini, eo quòd non dedisset honorem Deo: & consumptus à vermibus expirauit.*

24 *Verbum autem Domini crescebat & multiplicabatur.*

25 *Barnabas autẽ & Saulus reuersi sunt ab Ierosolymis, expleto ministerio, assumpto Iohanne qui cognominatus est Marcus.*

CAP. XIII.

1 *ERant autem in Ecclesia quæ erat Antiochiæ Prophetæ & doctores in quibus Barnabas & Simon qui vocabatur Niger, & Lucius Cyrenensis, & Manahen, qui erat Herodis tetrarchæ collactaneus, & Saulus.*

---

20 *Ex regis* [*agro,*] ἀπὸ τῆς βασιλικῆς. Vulgata, *Ab illo,* ἀπ' αὐτοῦ: quod in nullis Græcis codicibus inuenio. Erasm. *Regia annona,* vel *pecunia,* aut *alimonia.* Ita enim supplẽdum putat quod deest: quod ego non video qua ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ ellipses non ita videntur vsitatæ, res ipsa ostendit nomen χώρας repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

22 *Vox Dei,* Θεοῦ φωνή. Vulg. *Dei voces,* Θεοῦ φωναί. Quòd autem nonnulli contendunt legendum esse φωνῇ in tertio casu, ne speciem quidem habet rationis, & optimo iure refellitur ab Erasmo.

23 *Non tribuisset gloriam Deo,* οὐκ ἔδωκε δόξαν τῷ Θεῷ. Hoc quid sit, optimè potest intelligi ex Iosepho, qui in huius historiæ narratione testatur regem ipsas adulatorũ voces non repressisse: quam ob causam & ipse moriens de ista adulatorum vanitate conquestus est. Itaque dare gloriam Deo, paulo aliter accipitur quàm Iohan. 9. c. 24.

¶ *Erosus à vermibus,* γενόμενος σκωληκόβρωτος. Ad verbum, *Factus vermiuorus,* passiua significatione. σκώληκας autem Marcellus in Dioscoridem testatur non tantum ad ventris animalia, sed & ad alios etiã vermes, qui in quauis alia corporis parte gignuntur posse pertinere. Itaque non desunt qui hæc referant ad phthiriasin, id est pedicularem morbum, quo auus quoque ipsius Herodes Magnus periit. Iosephus torminibus repentè maximis obortis sublatum dicit. Neque verò ista pugnant, sed torminum causam aperit Lucas, erosis nimirum à vermibus intestinis, vt ille se Deũ non esse viuus sentiret. Nam etiam vetustissimus codex habet, σκωληκόβρωτος ἔτι ζῶν οὕτως ἐξέψυξεν, *à vermibus erosus adhuc viuus, ita exanimatus fuit.*

24 *Sermo Domini crescebat,* ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ηὔξανε. Hoc quoque genus dicendi petitum est è medio. vt suprà, 6,7. & infrà, 12,24. Nam si res ipsa spectetur, sermo ipse nec crescit, nec multiplicatur, sed eorum potius turba qui sermonem audiunt.

25 *Et Saulus,* καὶ Σαῦλος. Erasmus legit Παῦλος, & ita etiam interpretatur, contra omnium vetusto. um codicum fidem. ¶ *Hierosolymis,* ἐξ Ἱερουσαλὴμ. In duobus exemplaribus additur εἰς Ἀντιόχειαν, *Antiochiam.* Contrà verò in quibusdam excusis legitur, εἰς Ἱερουσαλὴμ, *In Ierusalem:* quã lectionem si sequamur, scribendum erit, *expleto in Hierusalem suo ministerio.*

IN CAPVT XIII.

1 *Quidam,* τινὲς. Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice vetusto non reperimus: ac mihi quidem videtur redundare. ¶ *Barnabas,* ὅ, τε Βαρνάβας. Vulgata, *In quibus Barnabas,* id est ἐν οἷς ὁ Βαρνάβας, quod in Græcis codicibus non inuenio. Cæterùm si hæc consequuta sunt Agrippæ mortem, (vt ipsa narrationis series ostendit) acciderunt sanè anno Claudij quarto. siquidem disertè annotat Iosephus, anno tertio Claudij mortuum esse Agrippam. Vbi interim Petrus? num Romæ? Atqui aiunt Antiochia Romam venisse, & quidem quum illic septennium sedisset. Quòd si Antiochiæ tum erat, cur præteritur? cur eò missus Barnabas? cur intra septennium eundum est Ierosolymam ad consulendos Apostolos, ac præsertim Petrum? cur post annos quatuordecim (vt scriptum est Gal. 1.21, & 2.1, & 9) ascendit Paulus Ierosolymam cum Barnaba & Tito, vt suum Euangelium cum Apostolis conferret? vbi interim illi vigintiquinque anni Pontificatus Romani? Hos nodos expedite, si potestis, vos qui Romanæ meretrici operam vestram locastis.

2 *Quum*

2 Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ, καὶ νηστευόντων, εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Ἀφορίσατε δή μοι τὸν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

Τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

4 Οὗτοι μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελευκείαν, ἐκεῖθέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

5 Καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων· εἶχον δὲ καὶ Ἰωάνην ὑπηρέτην.

6 Διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τινα μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνομα Βαριησοῦ,

2 Quum igitur ij ministrarẽt Domino & ieiunarẽt, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabam & Saulum ad opus ad quod eos aduocaui.

3 Tunc *igitur* quum ieiunassent & precati essent, & imposuissent eis manus, dimiserunt *eos*.

4 Ipsi igitur emissi à Spiritu sancto, descenderunt Seleuciam, & illinc abnauigarũt Cyprum.

5 Quúmque peruenissent Salamina, annuntiarunt sermonẽ Dei in synagogis Iudęorum: habebant autem etiam Iohannem *ipsis* subseruientem.

6 Peragrata verò insula Paphũ vsque, inuenerunt quendã magum pseudoprophetam Iudæũ, cui nomen *erat* Bariesu,

2 Ministrantibus autem illis Domino, & ieiunantibus, dixit Spiritus sanctus, Segregate mihi Saulum & Barnabam in opus ad quod assumpsi eos.

3 Tunc ieiunantes & orantes, imponentésque eis manus, dimiserunt illos.

4 Et ipsi quidem missi à Spiritu sancto, abierunt Seleuciam, & inde nauigauerunt Cyprum.

5 Et quum venissent Salaminam, prædicabãt verbum Dei in synagogis Iudæorum: habebant autem & Iohannẽ in ministerio.

6 Et quum perambulassent vniuersam insulam vsque ad Paphum, inuenerunt quendam virum magum pseudoprophetam Iudæum, cui nomen erat Bariesu.

---

2 *Quum ministrarent*, λειτουργούντων. Id est quum munere suo fungerentur, docendi videlicet, ac prophetandi. Nam paulo antè Doctores ac Prophetas fuisse dixerat. Itaque Chrysostomus rectè interpretatus est λειτουργούντων, *ministrantibus*, id est (inquit) κηρυττόντων, *prædicantibus*: Syrus & Arabs προσευχομένων, *precantibus*: nam λειτουργεῖν retulerunt ad publicas preces, propter adiunctam ieiunij mentionẽ. Nemo autem est vel mediocriter peritus Græcæ linguæ qui λειτουργεῖν nesciat dici de publicis præsertim functionibus, tum verò de iis quoque qui ad vsus reipublicæ pecunias conferunt: quod etiam significatur verbo διακονεῖν. Vnde Paulus ipse Rom.13, magistratus appellat modò τοῦ Θεοῦ διακόνους, modò λειτουργούς. Sed notandum tamen est illud discrimen quod attingit Æschines in oratione κατὰ Κτησιφῶντος inter ἀρχὴν & ἐπιμέλειαν καὶ διακονίαν, quæ idem declarat atque λειτουργία. Nam (vt definit Aristot. lib. Pol.4. cap.15) ἀρχὴ videtur imperiosius quiddam declarare. Inde factum vt ad Ecclesiasticas functiones vtrunque hoc vocabulum trãsferretur, vt Luc.1.23, suprà, 1.17.25, Rom.11. 13, Hebr.10.11: itémque ad pauperum subsidia, vt Phil.2. 25, & suprà, 11.19. Sed ἀρχῶν vel ἀρχόντων nulla fit in Apostolicis scriptis mentio, quum de Ecclesiæ politia disseritur: imò ne κωμῶν quidem, vt nullus se dominum ac principẽ cleri, sed vnius principis ac Domini ministrum esse sciat: quemadmodum exposuit disertè ipse Dominus, ac suo exemplo docuit Mat.20.25, & deinceps. item Iohan.13.13. atque adeo ipse Petrus 1.Epist.5.v.3. cuius qui successores videri volunt, sese quidem seruorum seruos vocant, nihilominus non aliter quàm Sanctissimi domini nostri salutantur, imperia & regna transferunt, in ipsas denique animas sibi omne imperium merum ac mistum vsurpant. Ergo (vt ad rem redeam) perinde conuerti λειτουργούντων, ac si scriptum esset διακονούντων, & quidem vsus ministrandi verbo absolutè posito, vulgatam sequutus. Quidam vertit *Operantibus*, nempe nihil reformidans nouitatem. Eras. *Sacrificantibus*, quæ interpretatio tolerabilis quidem videri posset, quòd sic transferri soleat Sacrificij nomen non modò ad publicas Ecclesiæ Christianæ functiones, sed ad priuatam quoque sanctorum vitam: vt Rom.12.1, & 15.16, Ephes.5.2, Phil.2.c.17, & 4.18, Heb.13 15. 1.Pet.2.5. (qua etiam ratione certum est Cœnã Domini à veteribus nonnullis λειτουργίαν, ἱερουργίαν, sacrificium vocari) sed tamen omnino est expungendum quia nimium est angusta, tum verò propter execrandum illorum errorem qui Filiũ Dei re ipsa quotidie in Ecclesia sacrificari & offerri contendunt, id est, qui Christianam religionem radicitus conuellunt. ¶ *Ad opus ad quod*, εἰς ἔργον ὅ. Sic reperi scriptum in omnibus nostris Græcis codicibus vnico excepto, in quo legitur εἰς ὅ, *ad quod*, id est *ad id quó*. Plena loquutio esset εἰς ἔργον εἰς ὅ, vt legit Vulgata. Sic Rom.1.4, pro ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, *ex resurrectione ex mortuis*, scripsit Paulus, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. propter molestam præpositionis repetitionem. Vide etiam suprà, 10.36. ¶ *Aduocaui*, προσκέκλημαι. Atticismus pro προσκέκληκα, vel προσκεκλησάμην, vt infrà, 16.10. Inde ortum κλήσεως nomen, id est Vocationis, quod libenter seruauimus: significat autem genus illud vitæ ac functionis tum priuatæ tum publicæ, cui destinatus est aliquis à Deo: ídque ex Hebræorum idiotismo, apud quos dicitur Dominus vocare quos facit existere, & vicissim à Domino vocari qui existere incipiunt: siue id referatur ad ipsam οὐσίαν καὶ ὕπαρξιν, vt quum dicitur Dominus vocare quæ non sunt, tanquam sint: siue ad qualitates, aut ad attributa, vt 1. Corint.7.20 & 21: siue ad æterni consilij Dei publicam declarationem, qua nos certo muneri ac veluti scopo in hoc mundo destinatos, quasi in eius possessionem mittit: siue id de quo agitur sit omnibus sanctis commune, vt quum electioni subordinatur vocatio, vt Rom.8.30: siue peculiarem functionẽ respiciat, vt quum dicit Christus se ab vtero vocatum, Esa.49.1: & Paulus, vocatum Apostolum. Quomodocunque autem accipias, translatitia est significatio, inde sumpta quòd quum aliquid existere incipit, tum nomen habeat, & quum nouam induit qualitatem, tum quoque nouum sumat cognomentum: deinde etiam sumpta est translatio à principibus qui ad se vocant quorum opera vti constituerunt, & quibus sufficit aliquid mandasse.

5 *Salamina*, ἐν Σαλαμῖνι, vrbem videlicet Cypri ad latus orientis & Syriæ vnde soluerãt oppositam. Hæc illa vrbs est quæ Famaugusta tandem dicta est, nuper à Turcis expugnata. Itaque valde sunt hallucinati qui hanc vrbem cum Salamine insula, Athenis tam procul à Cypro dissitis, confuderunt. ¶ *Subseruientem*, ὑπηρέτην. Ad verbum, subremigem, Apostolis videlicet quasi gubernacula obtinentibus: quem nos alibi Ministrum sumus interpretati. sed putaui magis propriam huius vocis significationem huic loco melius conuenire.

6 *Peragrata*, διελθόντες. Rectè omnino, quum Paphos claudat Orientis Cypri latus, vt Salamin Occidentis. ¶ *Bariesu*, Βαριησοῦ. Ego malim Βαρ-ιησοῦ vel Βαριησουῶ, vt in quibusdam Græcis codicibus legitur, quod tamen Hieronymus deprauatè scriptum censet, eiúsque loco scribendum *Berieu*, quem velut in malo positum, id est maleficum, interpretatur, etymo certè perabsurdo, siue linguæ Hebrææ vsum, siue rem ipsam spectes. Quis enim hunc putet ea auctoritate fuisse in Cypro si tam malè audiuisset? Probabilior est eorum sententia qui *Bariehu* vocatum fuisse censent, id est, Filium Iehu; quod tamen Græcè scribi aliter quàm Βαριοῦ, id est, *Barieu* non potuit, quoniam Græci spiritu aspero ante vocalis solis initiis dictionum vtuntur, vt mirum non sit nomen illud Iehouæ Græcè scriptum nec pronuntiatum fuisse, quod Iudæi postea in superstitionem verterunt. Syrus autem pro *Bar-iesu*, habet *Bar-schuma*, filium nominis, id est virum celebrem: quod nullius Græci codicis auctoritate confirmatur.

Ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀνδρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

Ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας ὁ μάγος, (οὕτω γὰρ μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὸν ἀνθύπατον ἀπὸ τῆς πίστεως.

Σαῦλος δὲ (ὁ καὶ Παῦλος) πλησθεὶς Πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν,

Εἶπεν, Ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥαδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς Κυρίου τὰς εὐθείας;

Καὶ νῦν ἰδοὺ, χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐπί σε· καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄ-

7 Qui erat cũ Proprætore Sergio Paulo, viro prudẽte. Hic aduocatis Barnaba & Saulo, efflagitauit audire sermonem Dei.

8 Obsistebat autẽ eis Elymas, *id est* magus, (ita enim explicatur nomen eius) quærens auertere Proprætorem à fide.

9 Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,

10 Dixit, O plene omni dolo & ad quoduis scelus facilitate, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, non cessabis inuertere vias Domini rectas?

11 Nunc igitur ecce, manus Domini aduersùm te: erisque cæcus, non videns solem ad

7 *Qui erat cum Proconsule Sergio Paulo, viro prudente. Hic, accersitus Barnaba & Paulo, desiderabat audire verbum Dei.*

8 *Resistebat autem illis Elymas magus, (sic enim interpretatur nomẽ eius) quærens auertere Proconsulem à fide.*

9 *Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intuens in eum.*

10 *Dixit, O plene omni dolo & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, non desinis subuertere vias Domini rectas?*

11 *Et nunc ecce, manus Domini super te: & eris cæcus, non videns solem*

---

7 *Proprætore*, ἀνθυπάτῳ. Vulg.& Eras. *Proconsule*. Atqui Cyprus non erat Consularis sed Prętoria prouincia, vt ex Strabone liquet. Et Græcos quidem fateor ὑπάτους solere coss. vocare, nimirum ignorato, vel non seruato magistratuum Romanorũ discrimine. Sed nihil prohibet quominus Latinè loquentes id accuratiùs obseruemus.

8 *Elymas*, Ἐλύμας. Constanter sic legitur vbique. μεθερμηνεύειν autem nihil aliud declarat quam quod vna lingua dicitur per aliam interpretari, vt Mat.1.23.Mar.5.41,& 15.22 & 34. & Ioh.1.41, & suprà, 4.36. vt Plut. in Problematibus Romanis, Latinam vocem ὀνώρεμ Græcè μεθερμηνεύει δόξαν ἢ πνεῦμα, & Halicarnass.lib.4.Consulum nomen. Falluntur ergo qui putãt hoc fuisse istius Magi nomen propriũ, qui antea fuerit ex patris nomine vocatus Bar-iesu. Sed magis etiam videntur hallucinati qui nomen Bar-iesu, putant hoc altero interpretatũ fuisse Lucam. Cur enim quod planum erat, altero obscurissimo explicaret? & cur Græcè scribens, Syriacum nomen non potius Græcè quàm vllo alio idiomate interpretaretur? Istud enim Elymas Græcum esse nondũ inuentus est qui diceret. Aut igitur prorsus fallor, aut ὁ μάγος est interpretamentum ipsius vocis Elymas, quamobrem etiam inserui particulam *id est*, in epexegesi vsurpari Latinè consuetam, vt multis locis necessariò fecimus. Elymas igitur iste vocatus fuit, i. Magus, per antonomasiam, vt si Gallicè dicas *le deuin:* idque fortasse quòd ex nomine gentis non artis sic apud Cyprios isti vocarentur, sicuti Latinis Chaldæi dicebãtur. Est enim Elymais Persidis ipsius pars, & Magorum nomen ipsum Persicum esse constat. Sed & aliud eius explicationis argumentum, meo quidem iudicio, certissimum illud est, quòd Arabica pentateuchi interpretatio, quam penes me habebam, quũ hæc scriberem, & cuius auctor Rabbi Saadias habetur, non tantùm Gen.41.8, Exodi 8.19. sed & cæteris locis pro voce חרטום [*chartom*] habet עלמא [*halama*] à verbo Arabico עלים [*halime*] quod significat Cognoscere, quasi σοφοὺς vel συνετοὺς appelles, quales habiti fuerunt Magi, adeo quidem vt Diuini quoque Latinè sint vocati, quod Gallicum etiam idioma, leuiter immutatum retinuit. Vocaliũ enim immutatio in huius vocis deriuatione, vel est ex Cypriorũ idiotismo, vel ab imperito vulgo, sicuti corrumpi peregrinæ præsertim voces consueuerunt. Sed certum est etymon, modò de naturalium literarum numero & integritate constet.

9 *Qui & Paulus*, ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primùm loco cœpit Apostolus à Luca Paulus dici, quum vbique antea Saulũ vocarit: nec deinceps alio quàm Pauli nomine vsquã vocabitur. Nam suprà 12.25. admonuimus ex vetustis codicibus, legendum esse Σαῦλος, non Παῦλος. Alij igitur Apostolum iam inde ab initio binomium fuisse putant, vt ex altero nomine Iudæus, ex altero ciuis Romanus esse intelligeretur: alij cum religione nomen eum mutasse putant, quum ex Pharisæo fieret Christianus, vt & nonnullis Apostolis noua nomina indita sunt à Domino. Sunt demũ qui à Sergio Paulo Proconsule ad Christum cõuerso, hoc cognomen adeptum esse putent. Ac istorum quidem opinio ex hoc ipso loco videtur refutari, quum antè nominetur Paulus quàm Proconsul ipse cõuersus legatur. Cur verò nomen mutasse existimemus, sanè non video: non modò quia nullum habemus eius rei testimonium, sed etiam quia quoties nomina mutata sunt, aliquid in eo mysterij latuit quod nouo nomine significaretur: vt in Abrahamo, Sara, Cephã, & similibus: Paũli verò nomen nihil eiusmodi declarat. Neque enim Ambrosius (quod cum tantorum virorum pace dixerim) aptè in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Augustinus verò potius argutè quàm solidè philosophatur, Paulum dictum quòd ex superbo Pharisæo paruulus Christi discipulus sit factus. Nam si hoc verum est, cur in hunc locum distulit Lucas eum hoc nomine vocare? cur toties Saulum appellauit ex quo Christianus factus erat? Non temerè est tamen quòd nunquam eum Lucas antea Paulum, nunquam deinceps Saulũ illum vocabit. Quid igitur? Nempe quẽadmodũ siquis Hebraicè יוחנן [*Iochannan*,] Græcè ac Latinè *Iohannes*, Gallicè *Iehan*, Germanicè *Hans:* siquis Germanico vocabulo *Ludwik* aut *Dietrich*, Latinè, *Ludouicus* aut *Theodoricus*, Gallicè, *Louys*, aut *Thierry* nominetur: quanuis in istis multò maior sit varietas quàm in Saulo & Paulo, tamen nemo totidem hæc esse diuersa nomina dixerit, sed eadem potius, pro idiomatum ratione variata. sic puto quem Hebræi & Syri שאול [*Schaul*] vocant eundem à Græcis, qui eo tempore Romanis nominibus magis assueuerant, Paulum fuisse dictum, propter summam horum nominum affinitatem. Quum igitur ab hoc tempore, atque adeo ab hac historia incipiat Paulus suo illo inter Gentes Apostolatu defungi, (prius enim nonnisi inter Syros & Iudæos erat versatus) meritò incipit ab hac historia Lucas illud nomen ei tribuere quod ipsi perpetuum postea fuit inter Gentes: quibus videlicet nunquam postea destitit Euangelium prædicare. ac facilè mihi quidem persuadeo, primùm à Proconsulis Romani familia ita vocari cœpisse.

10 *Ad quoduis scelus facilitate*, ῥαδιουργίας. i. κακουργίας, siue animo ad quoduis scelus parato, (nam ῥαδιουργίαν vocant Græci vitium illud, quo qui laboret, quoduis scelus facilè audeat) nisi malimus speciatim ad id de quo agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui vtuntur, per antonomasiam malefici dicuntur. Quoniam enim eiusmodi homines toti sunt in diaboli potestate, ideo nullum est tantum scelus quod non illico audeant. Vulg. *Fallaciam* interpretatur. Eras. *Versutiam*, vocabulis (meo quidem iudicio) nimium dilutis. ¶ *Inuertere*, διαστρέφειν. Vel vt Vulg. *Subuertere*. Tertullianus, *Transuertere*. Opponitur autem τὸ διαστρέφειν τὰς εὐθείας πατεῖν, quod vertimus Complanare: pro quo dicit vno verbo Vlpianus, *Vias purgare*, hoc est (vt ipse interpretatur) ad proprium libramentum, sublato eo quod superest, redigere. Quia igitur impius iste se opponebat viis Domini, id est doctrinæ Apostolicæ, quæ vna ad Deum ducit, dicitur vias Domini peruertere, quod declarat hoc in loco Viam suffodere, vt iter non sit peruium.

11 *Manus*, ἡ χεὶρ Manus Domini hoc in loco, ex Hebræorum idiotismo, pro virtute quadam ac potestate Dei accipitur, vt sæpe iam annotauimus: sed ea demum quam exerit feriendis atque adeo proterendis suis hostibus.

13 *Paulus*,

χρι καιροῦ. Παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς.

Τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίστευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ Κυρίου.

Ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον, ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

Αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τὴν Πισιδίας, καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐκάθισαν.

Μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἴ ἐστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

Ἀναστὰς δὲ Παῦλος καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ εἶπεν, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ἀκούσατε.

Ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ, καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς.

Καὶ ὡς τεσσαρακοντα ἐτῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

Καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

tempus. Illico verò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui ipsum manu ducerent.

12 Tunc Proprętor quum vidisset quod factum fuerat, credidit, perculsus super doctrina Domini.

13 Prouecti verò Papho Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ *vrbem*. Iohannes verò abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, venerunt Antiochiam *vrbem* Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbathi consederunt.

15 Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt præfecti synagogæ ad eos, dicẽtes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad populum, dicite.

16 Quum surrexisset igitur Paulus, manu silentio facto, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deũ, audite.

17 Deus populi huius Israel, elegit Patres nostros, & populum sublimen euexit quum cõmorarentur ‖ in terra Ægypti, ‖ & ex ea eduxit eos elato brachio.

18 Et circiter ‖ quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto.

19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaan, ‖ sorte distribuit eis terram earum.

20 Et postea annis circiter quadringentis quinquaginta ‖ dedit iudices vsque ad Samuelẽ Prophetam.

vsque ad tempus. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circumiens quærebat qui ei manum daret.

12 *Tunc Proconsul quum vidisset factum, credidit, admirans super doctrina Domini.*

13 *Et quum à Papho nauigassent Paulus & qui cum eo erant, venerunt Pergen Pamphyliæ. Iohannes autem discedens ab eis, reuersus est Ierosolymam.*

14 *Illi verò pertranseuntes Pergen, venerunt Antiochiam Pisidiæ: & ingressi synagogam die Sabbathorum sederunt.*

15 *Post lectionem autem Legis & Prophetarum, miserunt principes synagogæ ad eos, dicentes, Viri fratres, siquis est in vobis sermo exhortationis ad plebem, dicite.*

16 *Surgens autem Paulus, & manu silentiũ indicẽs, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite.*

17 *Deus plebis Israel elegit patres nostros, & plebem exaltauit, quum essent incolæ in terra Ægypti, & in eo brachio excelso eduxit eos ex ea.* Exod.11. Exo 13.14.

18 *Et per quadraginta annorum tempus mores eorũ sustinuit in deserto.* Exod.16.2

19 *Et destruens gentes septem in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram eorum.* Iosue 14.1

20 *Quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & posthæc dedit iudices vsque ad Samuel Prophetam.* Iudic.3.

---

13 *Paulus & qui cum eo erant,* οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic vertendũ esse hũc locũ apparet ex eo quod mox de Ioãne subiicitur, & sentẽtia ipsa ostẽdit, sicut etiã infrà 21.8. Alioquin solent Græci eleganter hoc dicẽdi genere singulares etiam personas significare, vt quũ pro Platone τοὺς περὶ Πλάτωνα, pro Aristotele τοὺς περὶ Ἀριστοτέλη dicunt, cuius exemplum extat Ioh.11.c.19. Sed hoc perpetuum non esse, doctissimus Budæus, prolatis exemplis docet: neque sanè videtur hoc loco satis commodè ita accipi posse. ¶ *Pergen Pamphyliæ* [*vrbem,*] Πέργην τῆς Παμφυλίας. Rectè annotat Erasmus regionis nomen adiici non ob discretionem, quum vna sit Perge, sed ad situm eius vrbis explicandũ. Sequente verò versiculo Antiochiam nominans, Pisidiæ nomen addidit, vt hanc Antiochiam ab altera illa Syriæ distingueret, ex qua profecti eranr.

14. *Sabbathi,* τῇ σαββάτων. Vulgata & Erasmus, *Sabbathorum*. Atqui manifesta est numeri enallage, de qua diximus Matthæi 12.1.

15 *In vobis,* ἐν ὑμῖν. Vel *vobis,* vt loquuntur Græci & Latini. Sed istius Hebraismi videtur nonnulla esse emphasis: ex quo intelligitur, quicquid in nobis est diuinæ gratiæ, id diuinitus esse in nos delapsum, vt tanquam thesaurum in testaceis vasis inclusum circunferamus: sicut ait Paulus 2. Cor.4.7: quò etiam pertinet Dauidis illud Psal.40.1, Posuisti in os meum canticum nouum. Vide 1.Cor.14,29,

17 *Sublimen euexit,* ὕψωσεν. Loquitur autem primùm Apostolus de illa dignitate in qua tum Iosephus fuit collocatus, tum ipsius pater & fratres habiti sunt, donec Ægyptij mutatis animis cœperunt illorum sobolem opprimere. Deinde descendit ad magnificam illam liberationem. Itaque ἐν τῇ παροικίᾳ idẽ declarat atque παροικοῦντας. ¶ *Elato brachio,* μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Hebr. בזרוע נטויה [*bizroah nehetuiah,*] id est apertè exerta vi ad hostes populi sui cõterendos. Nam μετὰ hîc accipitur pro διὰ, vt infrà, 14.27.

18 *Mores eorum pertulit,* ἐτροποφόρησεν. Hoc verbum obseruat Budæus à Cicerone quoque vsurpatum in epistolis ad Atticum. Arabs nescio qua ratione verterit *Duxit*. Syrus interpretatur ותרסי [*vethursei*] *& nutriuit,* vt mihi quidem videatur legisse ἐτροφοφόρησεν, id est, instar nutricis gestauit, vt loquitur Moses Num 11.12, & Deut.32.11.

20 *Et postea,* καὶ μετὰ ταῦτα. Variè legitur hic locus, seruato tamen numero annorum 450, quem vbique inueni: sed varia & perdifficilis est horum annorum supputatio. Primùm igitur de recepta scriptura dicamus, quam in Græcis codicibus omnibus nostris, vnico tantùm excepto, conperimus. Ea certè 450 annos tribuere videtur spatio inchoando ab introitu populi in terram Chanaan, post 40 annos in deserto peractos, quos in illa 450. annorum summa non comprehendi declarat istud μετὰ ταῦτα, *postea*. Quinam autem stare calculus iste possit, quum 1.Reg.6.1. dicantur ab exitu ex Ægypto ad inchoatam templi structuram, anni tantùm effluxisse 480, qui numerus omnino re-

tinendus est, nisi totam sacram chronologiam subuertere malimus. Nam si istis 450 addiderimus annos quadraginta in deserto consumptos, & totidem Saulis & Dauidis, & Solomonis tres, surgent anni 533. Quòd si propter istud μετὰ ταῦτα illi anni 40, vt modo diximus, in ista summa 450 annorum non possunt comprehēdi: multò minus audiendi sunt qui alium calculum instituentes, nolunt hic supputari Iudicum tempus, sed illud spatium quod à nato Isaaco ad distributionem Cananitidos intercessit. Est autem illud omnino annorum 447. quamobrem etiam volunt particulam ὡς, *circiter*, additam esse. Aliam igitur rursus rationem iniit vir beatæ memoriæ, & meus superioribus annis in hac Ecclesia collega, Beróaldus. Etenim si supputes annos ab ingressu in Cananitidem vsque ad expletum vltimi Hebr. Iudicis annum quadragesimum, & primum Samuelis qui seorsim hic ponitur, ita vt à libro Iudicum ad 1. Sam. 4. 18. exprimuntur, comperies exacto calculo annos istos 450. Sed rursũ obstat locus ille 1. Reg. 6. 5. Est autem certissimum annos quibus Israelitæ non semel, prout Iudices moriebantur, seruierunt extraneis populis, accensendos esse temporibus Iudicum à quibus liberati sunt, ac proinde bis numerari, ita vt reuera Iudicibus tribuendi sint tantùm anni 397, seorsim supputatis annis 93, quibus Israelitę extraneis seruiuisse comperiuntur, si in vnam summam subducantur. Hunc autem nodum sic expedit noster Beroaldus, vt dicat Apostolum simpliciter eum numerum expressisse, quem sigillatim omnes numeri eundo per singula libri Iudicum constituunt. At D. Lutherus potius quàm istud fateatur, mauult pro πεντακόσιοις, *quadringentis*, scripsisse Lucam τριακόσιοις, *trecentis*, & quoniam septem anni superant, (diximus enim 357 annos exacto calculo à Iosue ad vltimum Heli annum attribui) Paulum idcirco adiecisse particulam ὡς, *circiter*, nēpe rotundum (vt fit) numerum exprimere contentum. Huic verò sententię ego quoque assentior, nō modò quòd facilis fuerit in his permutandis vocabulis, siue numerorum notis, librariorum lapsus, sed multò etiā magis quòd nonnulli etiam ex doctis historiam Iudicum legentes, & annos 450, collectis particularibus numeris, confici cernentes, non comparato cum istis illo 1. Reg. 6. 5. loco, facilè decipi, & pro trecentis quadringentos omnino scribendos esse existimare potuerunt. Paulum autem id ignorasse minimè credibile videtur, sed has supputationes potius fuisse in synagogis diligenter obseruatas. Nihil tamen in recepta Græcorum codicum scriptura immutaui. Sed vetus Latinus interpres, siue quòd non congruere Iudicum temporibus tot annos animaduerteret, siue alios Græcos codices nactus (à Græcis enim cœpisse hunc errorem ex Græcorum exemplarium consensu apparet) sic locum istum interpungit & interpretatur, *Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post 450 annos: & postea dedit Iudices*, &c. id est, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς μετὰ τετρακόσια πεντήκοντα ἔτη, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτάς, &c. quam scripturam si sequamur, Paulus tempora Iudicum non expresserit, erúntque anni isti numerandi à nato Isaaco, semine videlicet Abrahami, cui promissa fuerat terra, qui calculus hoc modo subducendus est. A nato Isaaco ad exitum ex Ægypto anni 400, Genes. 15. 13. vt exposuimus suprà, 7. 6. His adde quadraginta quibus commorati sunt in deserto, & istis rursum alios septem quos inter ingressum in Cananitidem & distributionis sortitionem intercessisse constat ex comparatione initij cap. Num. 9. cum eiusdem libri 13, & verbis Calebi Ios. 14. 10: & consurget summa annorum 447. pro quo numero deminuto Paulus rotundiorem ponens tribus annis superantem, addiderit particulam ὡς, *circiter*. Sic igitur conueniet calculus. Sed ita fiet vt anni quadraginta commorationis in deserto bis hic numerentur. Deinde apparet ex recepta Græcorum codicum lectione, istam omnem chronologiam hic inchoari ab exitu ex Ægypto, & ad Dauidem vsque sic perduci, vt tria tempora sigillatim & distinctè non temerè distribuantur, nempe commorationis in deserto, gubernationis sub Iudicibus, & principatus Saulis cum Samuele seorsim coniuncti: quæ distributio tollitur si receptam Latinam versionem sequaris, ex qua emendatus vel potius depraauatus quidam codex Græcus, Parisiis editus, sic habet contra cæterorum fidem, κατεκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις πεντήκοντα, καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε αὐτοῖς κριτάς, &c. Arabs denique interpres, nihil alioqui à Græca recepta lectione & Syra interpretatione diffidens, eo excepto quòd quadraginta annos Samuelis & Saulis præterit, videtur Francisco Iunio doctissimo viro, à quo Latinè versa est illa Arabica translatio, particulam ὡς accipere non pro *Circiter*, sed pro ἐπειδὴ, *Postquam*, & istos 450 annos ab exitu ex Ægypto ad annum Dauidici regni octauum exeuntem, quo demum totius Israelis consensu regnum est adeptus, perducere, quanuis totum hoc spatium annos duntaxat 445 complectatur. Sed verba ipsa non cogunt nos ad hanc explicationem, & hæc quoque supputatio mihi quidem videtur superius adductis rationibus refelli.

---

1. Reg. 8. 5
1. Reg. 9. 15, & 10. 1.

Κἀκεῖθεν ἠτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ υἱὸν Κίς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμίν, ἔτη τεσσαράκοντα.

1. Reg. 16. 15
Psal. 88. 21

Καὶ μεταστήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα· ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας, Εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.

Esa. 11. 1

Τούτου ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν.

Matt. 3. 1

Προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.

21 Et exinde ‖ petierunt regem, ‖ deditque eis Deus Saulem filium Cis, virum ex tribu Beniamin, annis quadraginta.

22 Et amoto illo, excitauit eis Dauidē in regem: cui ētiam testimonio dato dixit, ‖ Inueni Dauidem *filium* Iesse, virum secūdum cor meum, qui exequetur omnes voluntates meas.

23 Huius è semine Deus ‖ secundum promissionem excitauit Israeli Seruatorem Iesum:

24 ‖ Quum antè prædicasset Iohannes coram eo iam aduentante, Baptismum resipiscentiæ toti populo Israelis.

21 *Et exinde postulauerunt regem, & dedit illis Saul filium Cis, virum de tribu Beniamin, annis quadraginta.*

22 *Et amoto illo, suscitauit illis Dauid regem: cui testimonium perhibens, dixit, Inueni Dauid, filium Iesse, virum secūdum cor meum, qui faciet omnes voluntates meas.*

23 *Huius Deus ex semine secundum promissionem eduxit Israel saluatorem Iesum:*

24 *Prædicante Iohāne ante faciem aduentus eius, Baptismum pœnitentiæ omni populo Israel.*

---

21 *Saulem*, Σαούλ. In quadraginta annorũ spatio quorũ fit postea mentio, notandum est cum Saule coniungendũ esse Samuelem, cuius dignitas à regia maiestate fuit quodammodo absorpta. Ideo non fit eius mentio peculiaris cum reliquis Iudicibus, sed cum primo rege coniungitur. ¶ *Annis quadraginta*, ἔτη τεσσαράκοντα. Arabs interpres hoc non legit, quod tamen habent omnes nostri Græci, Syri, & Latini codices.

23 *Excitauit Israeli seruatorem Iesum*, ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exemplaria pro ἤγειρε habent ἤγαγε, Adduxit: sed illud videtur δεινότερον. Quædam etiam legunt pro σωτῆρα, σωτηρίαν, salutem. Quædam expungunt Ἰησοῦν. Mihi verò videtur non redundare, sed addi potius à Paulo, vt significet Iesum vere id fuisse quod dicebatur.

24 *Coram eo iam aduentante*, πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus perobscurè ad verbum, *Antè faciem aduentus eius*. Castellio non satis expresè, *Ante cuius ingressum*: quum id cæteris etiam Prophetis, quantumuis à Christi aduentu remotis, tribui possit. Itaque πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id est vt Hebræi loquuntur, לפני בואו [*liphne boo*] non tam præcedens tempus declarat quàm præsentiam illius cui aliquis præeat. Indicat enim Iohannem fuisse apparitoris instar, qui Christum non procul, vt alij Prophetæ,

Prophetæ, venturum significaret, sed iam iter ingressum, imò iam præsentem & sibi a tergo imminentem cõmonstraret. quam sententiam conati sumus exprimere, quũ alioquin hic Hebraismus in eo videretur obscurior quod pro εἰσερχομένου seu προσερχομένου αὐτῷ, Lucas hebraissans dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id est aduentum, pro ipso qui aduẽtat.

Ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάνης τὸν δρόμον, ἔλεγε, Τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ' ἰδοὺ, ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.

Ἄνδρες ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραάμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν Θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεσάλη.

Οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτῶν, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες, ἐπλήρωσαν.

Καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ἠτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

Ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτοῦ γεγραμμένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνημεῖον.

Ὁ δὲ Θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶσιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλὴμ, οἵτινές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν.

Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, ὅτι ταύτην ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν.

Ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται, Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

25 Quum autem expleret Iohannes cursum, dixit, Quem me suspicamini esse? non is sum ego, sed ecce, venit post me, cuius pedum soleam non sum dignus qui soluam.

26 Viri fratres, filij generis Abrahæ, & qui inter vos timetis Deum, vobis sermo salutis huius missus est.

27 Qui enim habitabant Hierosolymis, & primores eorum, quum hunc ignorarent, tum voces Prophetarum quæ per omne Sabbathum leguntur, eo damnato, impleuerunt:

28 Tum nulla causa mortis inuenta, ‖petierunt à Pilato vt necaretur.

29 Quum verò perfecissent omnia quæ de eo scripta sunt, detractus è ligno, positus fuit in monumento.

30 ‖Deus autem excitauit eum à mortuis.

31 Qui conspectus est per dies multos iis qui simul ascenderant cum eo a Galilæa Hierosolymam, súntq; testes eius apud populum.

32 Et nos vobis euangelizamus eam promissionem quæ patribus facta est, Deum videlicet eam expleuisse filiis illorum, *id est* nobis, excitato Iesu:

33 Vt etiam in Psalmo secundo scriptum est, ‖Filius meus es tu, ego hodie genui te.

25 *Quum impleret autem Iohannes cursum suum, dicebat. Quem me arbitramini esse? non sum ego, sed ecce venit post me, cuius non sum dignus calceamẽta pedum soluere.*

26 *Viri fratres, filij generis Abraham, & qui in vobis timent Deum, vobis verbum salutis huius missum est.*

27 *Qui enim habitabant Ierusalem & principes eius, nunc ignorantes, & voces Prophetarum quæ per omne Sabbatum leguntur, iudicantes impleuerunt:*

28 *Et nullam causam mortis inuententes in eo, petierunt à Pilato vt interficerent eum.* Mat.22.22 marc 15.23 luc.23 23 ioh.19.6.

29 *Quúmque consummassent omnia, quæ de eo scripta erant, deponentes eum de ligno, posuerunt eum in monumento.*

30 *Deus verò suscitauit eũ à mortuis tertia die.* Matt. 28.3 mar.16.6 luc 24.7 ioh.20.19

31 *Qui visus est per dies multos ijs qui simul ascenderant cum eo de Galilæa in Ierusalem, qui vsque nunc sunt testes eius ad plebem.*

32 *Et nos vobis annuntiamus eam quæ ad patres nostros repromissio facta est, quoniam hanc Deus adimpleuit filiis nostris, resuscitans Iesum.*

33 *Sicut & in Psalmo secundo scriptum est, Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Psal.2.7 heb.1.5.& 5.5.

26 *Sermo salutis huius*, ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης. Id est, nuntius iste salutis, siue salutifer. Videtur enim hoc commodissimè posse explicari per hypallagen, de qua diximus suprà, 5.20.

27 *Tum*, καὶ. Studui effugere anantapodoti suspicionem, quum potius particula καὶ duplicata coniungat duo participia & totidem verba, vt sit plena hæc constructio, καὶ κρίναντες scilicet αὐτὸν, ἐπλήρωσαν τὰς φωνὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α.καὶ μ.αἰ.θ.εὑρόντες ἠτήσαντο: quod vt melius appareret malui interpretari. *Tum* quàm *Et*. Hoc verò non obseruatum varias huius loci lectiones inuexit. Vetustissimus enim codex ille meus expuncto verbo ἐπλήρωσαν totum hunc locum sic legit οἱ γ.κ.ἐν.Ι.κ.οἱ.ἀρ.αὐ. τοῦτον ἀγνοήσαντες τὰς γραφὰς τ π.τ.κ.π. σ.α.καὶ μ.αἰ.θ.εὑ. ἐν αὐτῷ κρίναντες. &c. Id est, *Qui enim habitant Hierosolymis & primores eorum isto, ignoratis scripturis Pr.q.p.o. s.l. etiam nulla in ipso inuenta mortis causa, damnato, petierunt, vt.* Syrus autem interpres sic videtur legisse τ.ἀ.καὶ τὰς γραφὰς τ.π.τ.κ.π.σ.α.καὶ κρίναντες αὐτὸν, ἐπλήρωσαν πάντα τὰ γεγραμμένα καὶ μ.αἰ.θ.εὑρ.ἠτήσαντο Id est, *Isto ignorato, & scripturis Pr. q.p.o.s.l. eóque damnato, compleuerunt omnia quæ scripta sunt: & nulla causa mortis inuenta, petierunt.* &c. quam lectionem sequutus est etiam Arabs interpres. Sed hæc varietas neminem debet offendere, quum in sententia nihil prorsus immutet. Damnationem autem intellige à Synedrio, auctore Caiapha, latam, Matth.26,66. Christo a Iudæis postea impudentissimè ad Pilati tribunal pertracto. nõ vt de causa cognosceret, sed vt Synedrij sentẽtiam, præscripto etiã illi supplicij genere, exequeretur, quasi, concessa illis αὐτονομία, capitalium ex ipsorum lege iudiciorum cognitio nõ esset illis erepta, sed executio duntaxat, vt apparet ex ipsorum clamoribus, Ioh.18,31.

29 *Detractus*, καθελόντες. Sic etiam ἔθηκαν verti *Positus est*. Notum enim est apud Hebræos sæpe sic vsurpari tum verba tum participia, vt subaudiendus sit rectus eiusdem significationis. Plena igitur loquutio esset, Detrahẽtes, qui scilicet illum detraxerũt, posuerunt, &c. quod Latini quidem passiuis istiusmodi, Galli verò impersonalibus verbis explicant. Fuit autem hoc necessariò obseruandum, vt isti qui Christum detractum sepelierunt, ab interfectoribus quorum mentio prius facta est, discernantur. Quod si quis malit eodem tenore legere detractum è ligno posuerũt in sepulchro, referendũ hoc erit ad Iosephum Arimatheensem, qui & ipse ex primoribus erat, nempe βουλευτὴς Marc.15,43. itidémque ad Nicodemum Ioh.20,39. qui & ipse ἄρχων erat, Ioh.3,1. licet nõ ex eorum numero qui Christum damnarant.

32 *Filiis illorum* [*id est*] *nobis*, vel, *nobis filiis illorum*, τοῖς τέκνοις αὐτῶν ἡμῖν. In Latinis veteris interpretationis codibus alij, *Filijs vestris*, alij *Filiis nostris* legunt: neutri rectè, vt sententia ipsa & Græcorum codicum consensus ostendit. Arabs tamen omittit ἡμῖν, quod etiam si non legatur nihil sententiæ detrahit. Sed annotanda est alia interpunctio in vno codice reperta, in qua τὸ ἡμῖν, *nobis*, cum participio ἀναστήσας coniungitur, vt sit sensus, nobis excitatum esse Iesum, vt Arabs etiam interpres legit. Illa verò scriptura *Filiis nostris*, vel *Filiis vestris*, ita vt legatur τοῖς τέκνοις, vel

ἡμῶν, vel ὑμῶν, nulla neque idonea ratione, neque auctoritate Græcorum codicum nititur. ¶ *Excitato Iesu*, ἀναστήσας Ἰησοῦν, Id est in mundum misso. Latius enim patet hoc in loco verbum ἀνιστάναι quàm ἐγείρειν. quũ hic agatur de exhibito eo qui fuerat Patribus promissus.

33 *Psalmo secundo*, ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris vetustis codicibus, vnico nostro vetustissimo excepto, in quo legitur τῷ πρώτῳ, *primo*. Apparet autem ex Hieronymo, Hilario & Augustino, quos citat in hunc locum Erasmus, vetustiora exemplaria scriptum habuisse, Psalmo primo: siue quòd Psalmus ille, *Beatus vir*, non sit olim propriè habitus pro Psalmo, sed potius pro eius libri præfatione: siue quòd Psalmus, quem hodie secundum facimus, vnus olim fuerit cum primo, vt testatur Hieronym. in Psalmum primum, & Dauid Kimki in Psalmum secundum. Sed & nonnulli veteres Latini codices, scriptum habent simpliciter, *Sicut in Psalmo scriptum est*, quod maximè probarim si pro ἐν ψαλμῷ legatur ἐν ψαλμοῖς, *in Psalmis*, id est in Psalmorum libro: ita vt illud πρώτῳ & δευτέρῳ, ex albo libri in contextum irrepserit. Sed quid si etiam Paulus simpliciter dixit ὡς γέγραπται, sicut scriptum est, ne annotato quidem Psalmorum nomine, quum in synagoga loqueretur, in qua satis fuit verba non addito libri nomine citasse, quo nihil erat magis vulgo ipsi cognitum? Nam etiam Arabs & Syrus non habent adiunctam particulam καὶ, *etiam*, sed vno tenore legunt *excitauit Iesum, sicut scriptum est*.

Ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν μηκέτι μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθορά, οὕτως εἰρηκεν, Ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά.
Esa. 55. 3

Διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.
Psal. 16. 10

Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ, ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πατέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν.
3. Reg. 2. 10

Ὃν δὲ ὁ Θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθοράν.

Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλεται·

Καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νόμῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται.

Βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημένον ἐν τοῖς προφήταις,

34 Quod autem excitauerit eum à mortuis, non amplius reuersurum in sepulchrum, ita dixit, ‖ Dabo vobis firmas illas Dauidis beneficentias.

35 Ideo & aliàs dicit, ‖ Non sines sanctum illum tuum sentire corruptionem.

36 Nã Dauid quidẽ postquã ętate sua inseruiuit Dei consilio, ‖ obdormiuit, & appositus est patrib⁹ suis, sensitq. corruptionẽ:

37 At is quem Deus excitauit, non sensit corruptionem.

38 Notum igitur sit vobis, fratres, annuntiari vobis remissionem peccatorum per istum:

39 Et ab omnibus à quibus per Legem Mosis absolui non potuistis, per hunc quemuis qui credat, absolui.

40 Videte ergo ne vobis superueniat quod dictum est in Prophetis,

34 *Quod autem suscitauit eum à mortuis, amplius iã non reuersurum in corruptionem, ita dixit, Quia dabo vobis sancta Dauid fidelia.*

35 *Ideóque & aliàs dicit, Non dabis sanctum tuum videre corruptionem.*

36 *Dauid enim in sua generatione quum administrasset voluntati Dei, dormiuit, & appositus est ad patres suos, & vidit corruptionem.*

37 *Quem verò Deus suscitauit, non vidit corruptionem.*

38 *Notum igitur sit vobis, viri fratres, quia per hũc vobis remissio peccatorum annuntiatur:*

39 *Et ab omnibus quibus non potuistis in Lege Moysi iustificari, in hoc omnis qui credit, iustificatur.*

40 *Videte ergo ne superueniat vobis quod dictum est in Prophetis,*

---

34 *In sepulchrum*, εἰς διαφθοράν. Vulg. & Eras. *In corruptionem*. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reuerti quò nunquam deuenit. Sciendum est ergo Lucã, Græcos veteris Testamenti interpretes sequutũ διαφθορὰν cõuertere id quod Hebræis dicitur שחת [*schachath*] i. sepulchrum, à שחת [*schachath*,] quod est Corrumpere, vt à Græcis simili ratione dicitur sarcophagus: cuius translationis exempla occurrunt multis locis, vt Psalm. 107. 20. Thren. cap. 4. 20. Atque adeo interdum in genere accipitur pro fossa, vt Psal. 32. 7. Sed in sequentibus versiculis vbi aliud verbum adiungitur, nempe ἰδεῖν pro παθεῖν, i. sentire & affici, corruptionem declarat potiusquàm sepulchrum: quũ sic etiam accipiatur שחת [*schachath*,] & quidẽ propria significatione, vt Leuitici 22. 25. ¶ *Firmas illas Dauidis beneficentias*, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulg. & Eras. ad verbum, *Sancta Dauid fidelia*, nimium obscuré. Sciendum est igitur Græcos interpretes, quos hîc quoque sequutus est Lucas, חסיד [*chasid*,] id est benignum ac beneficum, interpretari solere ὅσιον, vnde factum vt חסדים [*chasadim*] beneficentias, id est gratuitas illas promissiones, ὅσια conuerterint. Dicuntur autem *Dauidis* passiua significatione, nimirum quòd Dauidi sint factæ: vt fœdus Abrahami vocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Dauidi promissæ munificentiæ, vocantur πιστά, fideles, id est firmæ & constantes, ex Hebræorum quoque idiotismo: quia vt sint homines mendaces, nihilominus tamen rata sunt Dei promissa, neque nos vnquam fallunt: & specialiter habetur hîc ratio promissionis Dauidi factæ de sempiterno regno in Messiæ persona cui quum promissus sit æternùm mansurus filius, consequitur nec illum filium, nec eius regnũ absorberi morte potuisse, vel vnquam posse: quod Angelus Gabriel Mariæ virgini in memoriam reuocauit, Luc. 1. 31 & 32.

35 *Aliâs*, ἐν ἑτέρῳ, videlicet Psalmo vel loco. Rectius fortassis meus vetustiss. codex, ἑτέρως. Illud supplent Arabs, istud Syrus interpres. ¶ *Sanctum illum tuum*, τὸν ὅσιόν σου. Vide suprà 2. 27.

36 *Postquã ætate sua inseruiuit Dei consilio*, ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ. Vulg. *In sua generatione quum administrasset voluntati Dei*. Erasmus post ὑπηρετήσας distinguit, & τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ coniungit cum ἐκοιμήθη, & ita conuertit, *Quum suæ ætati inseruisset, consilio Dei obdormiuit*. sed hæc distinctio neque in vetustis exemplaribus inuenitur, neque vlla ratione nititur. Quis enim aliter quàm Dei decreto interueniente moritur? Sed non omnes consilium Dei sibi pro vitæ scopo proponunt, vt Dauid.

39 *Et ab omnibus à quibus*, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν. Distinguẽda sunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod discrimen nisi obseruès, non rectè possis hunc locum explicare. Neque enim hæc pertinẽt ad ceremonias à quibus omnibus (id est per quas) non potuerint Iudæi absolui: sed ad peccata, à quibus liberari seu absolui non potuerint in Lege Mosis, i. per Legis ceremonias: absoluuntur autẽ per istum, (i. Christum) si fide eum amplectantur. Neque istud *A quibus*, exceptionis rationem habet, quasi quædam sint peccata à quibus per Legem liberemur, quæ Christi expiatione nõ indigeant, sed causam ostendit, cur per Christum à peccatis absolui nos sit necesse, quoniam videlicet istud præstare Lex nulla ratione possit. ¶ *Absolui*, δικαιωθῆναι. Hebraicè, צדיק [*hatsdik*:] id est iustum declarari siue absolui: cui opponitur הרשיע [*harschiah*,] quasi dicas improbificare, id est nocentem declarare seu damnare. Neque verò refugio Iustificandi verbũ, quod etiam vsurpaui Matt. 11. 19, & 12. 37: sed nequis illud *Ab omnibus*, perinde acciperet ac si casus esset modi aut instrumenti per quod iustificemur, id est iusti fiamus ac pronuntiemur, aut pro iustis habeamur, hoc quidem loco malui Absoluendi verbũ vsurpare, vt magis perspicua esset oratio. Sed de hoc verbo copiosius (si Dominus dederit) disseremus in Epistola ad Romanos.

40 *In Prophetis*, ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex vno Habacuc petitum est hoc testimonium, annotat Erasmus esse numeri ἑτέρου: sed alia est ratio expediendi huiusmodi multo certior & verior, de qua dixi Mar. 1. 2, & Iohann. 6. 45. quoniam videlicet in vnum volumen Prophetæ præsertim minores compingebantur.

41 *Cons:m-*

Ἴδετε οἱ καταφρονηταί, καὶ θαυμάσατε καὶ ἀφανίσθητε· ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ὃ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν.

41 ‖ Videte ó contemptores, & admiramini, & euanescite: quia opus operor ego diebus vestris, opus quod non credetis, siquis enarrauerit vobis.

41 *Videte contemptores, & admiramini & disperdimini, quia opus operor ego in diebus vestris, opus quod non credetis, siquis enarrauerit vobis.* Habac. 1.5

Ἐξιόντων δὲ ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαλεθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.

42 Egressis autem *eis* è synagoga Iudæorum, rogarunt Gentes vt intra proxime sequens Sabbathum dicerentur sibi hæc verba.

42 *Exeuntibus autem illis, rogabant vt sequenti Sabbatho loquerentur sibi verba hæc.*

Λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ· οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ.

43 Solutóque conuentu, sequuti sunt multi ex Iudæis & religiosis proselytis Paulum ac Barnabam: qui alloquentes eos, persuaserunt eis vt permanerent in gratia Dei.

43 *Quúmque dimissa esset synagoga, sequuti sunt multi Iudæorum & colentium aduenarum Paulum & Barnabam: qui loquentes suadebant eis vt permanerent in gratia Dei.*

Τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

44 Sequente verò Sabbatho vrbs propè tota cõuenit ad audiendum sermonem Dei.

44 *Sequenti verò Sabbatho penè vniuersa ciuitas conuenit audire verbum Dei.*

Ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

45 Visa autem turba, Iudæi repleti sunt inuidia, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, contradicẽtes ac blasphemantes.

45 *Videntes autem turbas Iudæi, repleti sunt zelo; & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, blasphemantes.*

Παρρησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας εἶπον, Ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαλεθῆναι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ἐπειδὴ δὲ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ, στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη.

46 Tunc libertate vsi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis necesse fuit primùm exponi sermonem Dei: postquã autẽ illu repellitis, & indignos vos ipsos decernitis æterna vita, ecce, conuertimus nos ad Gentes.

46 *Tunc constanter Paulus & Barnabas dixerunt, Vobis oportebat primùm loqui verbũ Dei: sed quoniam repellitis illud, & indignos vos iudicatis æternæ vitæ, ecce, conuertimur ad Gentes.*

---

41 *Contemptores*, οἱ καταφρονηταί. In Hebræo legitur בגוים [*bagoüim*,] pro quo videntur Græci legisse בוגדים [*boghedim.*]

42 *Egressis autem*, &c. Ἐξιόντων δὲ, &c. In vetustissimo meo codice, & tum in Arabica tum etiam in recepta editione Latina, neque Iudæorum neque Gentium fit mentio, sed simpliciter scribitur Græcè quod illi verterunt, ἐξιόντων δὲ αὐτῶν παρεκάλουν εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαλεθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα. Id est, *Exeuntibus autem illis, rogabant vt sequente sabbatho dicerentur sibi verba hæc.* Est autem perobscura hæc oratio, multis modis, quam illustrare conati sunt, qui Ἰουδαίων adiecerunt participio ἐξιόντων, quod omnino verti debet, *Egredientibus autem ex synagoga Iudæis*, non autem, *Iudæorum.* Cur enim istud adderetur, quum synagoga per se satis intelligatur fuisse Iudæorum synagoga? Eadem autem ratio effecit vt nominatiuus ἔθνη, Gentes, præponeretur verbo παρεκάλουν. Germana enim hæc est huius loci explicatio, Iudæos quidem plerosque sic fuisse Pauli verbis offensos vt Synagoga excederent: è contrario verò, Gentes, eos nimirum ex Gentibus qui Iudaissabant, ideóque cœtus Iudaicos frequentabant, quanuis essent incircuncisi (qualis erat Cornelius & eo tempore nõ pauci) institisse Paulo & Barnabæ, vt eadem illa verba *intra proximè sequens sabbathum*, copiosius nimirum, ipsis explicarentur. ¶ *Intra proximè sequens Sabbathum*, εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον. Poscit præpositio εἰς & particula μεταξὺ, vt interiectum tempus significetur: ἐνίοτε videlicet ἡμέρας duo Sabbatha diuidentibus, quòd Iudæi diebus demum Sabbathorum in synagogis conuenirent, nisi etiam dies alius festus incidisset. & sic à Paulo & Barnaba factũ fuisse declarat proximus versiculus, & quod postea dicitur de totius ciuitatis altero proximè sequuto sabbatho in synagogam concursu, Paulo & Barnaba interea quosuis erudientibus. Vulgata, *sequente sabbatho*, ita vt εἰς pro ἐν, & μεταξὺ pro καθεξῆς accipiatur. ¶ *Dicerentur*, λαλεθῆναι. Vulg. *vt loquerentur.* Atqui non temerè Lucas verbo passiuo vsus est, ex quo intelligitur pios istos fuisse vero cognoscendæ veritatis studio incensos, in ea nimirum quæ audire cœperant potius quàm in ipsas loquentium personas intentos.

43 *Solutóque conuentu*, λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς. Vulgata, *Quúmque dimissa esset synagoga*, impropriè & obscuré. Sic autem significatur, Iudęos quidem plerosque verbis Pauli offensos, non sine graui animi offensione è cœtu excessisse: aliis verò contrà vsque adeo placuisse Pauli orationem vt iterum illum audire minimè dissimulanter optarent, & ita solutum fuisse conuentum. ¶ *Religiosis proselytis*, σεβομένων προσηλύτων. Ita solet Lucas in hoc libro vocare extraneos Iudaismum amplexos, siue circuncisos (quales fuisse videntur quos proselytos appellat, adscititios nimirum Iudæos,) siue incircuncisos, cuiusmodi erat Cornelius, quem non σεβόμενον sed θεοσεβῆ appellauit, re ipsa videlicet & corde, quanuis nondum aperto externo cultu, Iudæum. Vulgata, *Colentes* barbarè interpretatur. ¶ *Qui*, οἵτινες. Videlicet Paulus & Barnabas. Multo enim est probabilius Iudæos istos & proselytos ab illis quàm illos ab istis fuisse confirmatos. ¶ *Persuaserunt eis*, ἔπειθον αὐτοὺς. Vulgata & Erasmus, *Suadebant eis*, quod non placet. Gratiam autem Dei appellat gratuitam in vno Christo iustificationem de qua disseruerat, Pharisaicæ doctrinæ oppositam.

44 *Sequente*, ἐρχομένῳ. Id est ἑπομένῳ. ¶ *Propè*, σχεδὸν. Syrus & Arabs hanc particulam non habent.

45 *Iudæi*, οἱ Ἰουδαῖοι. Arabs interpres legit οἱ ἱερεῖς, *sacerdotes*, idque præter morem, quùm non soleant in his libris commemorari sacerdotes, nisi quum de Hierusalem agitur. ¶ *Inuidia*, ζήλου. Vulgata & Erasmus, *Zelo.* Vide Iohannem cap. 2. vers. 17. ¶ *Contradicentes ac blasphemantes*, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες. Neque vulgata Latina, neque Syra neque Arabica editio legit ἀντιλέγοντες καί: quod etiam videtur redundare.

46 *Decernitis*, κρίνετε. Id est, hoc vestro facto, quasi sententia in vosipsos lata, statuitis ac decernitis. Vulg. & Eras. *Iudicatis:* rectè quidem, sed ambigué. Posset enim hoc ad mentis iudicium referri, quasi isti animi sui iudicio & apud se statuerent se hac Dei gratia indignos esse, vt facere solent qui peccatorum suorum sensu tanguntur: qui quidem primus est ad salutem gradus, modo tristitia sit secundum Deum. Id verò in istos non cadit.

Οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος,
Esa. 49.10 Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

Ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου· καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας.

Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

Infrà 18.6 mat 10.14 mar.6.11 luc.9.5 Οἱ δὲ ἐκτινάξαμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτοὺς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

Οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ Πνεύματος ἁγίου.

Κεφάλαιον ιδ'.

Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

Οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

47 Ita enim nobis mãdauit Dominus, *dicens*, ‖ Constitui te vt sis lux Gentium, vt sis saluti vsque ad vltimas terras.

48 Gentes autem hæc audientes, gauisæ sunt, & glorificabãt sermonem Domini: & crediderunt quotquot erant ordinati ad vitam æternam.

49 Perferebatur autem sermo Domini per totam illam regionem.

50 Iudæi verò extimularũt mulieres religiosas & honoratas, & primos vrbis, & excitarunt persequutionem in Paülum ac Barnabã, eiecerúntque eos è finibus suis.

51 ‖ At illi excusso puluere pedum suorum in eos, venerunt Iconium.

52 Discipuli verò replebantur gaudio & Spiritu sancto.

CAP. XIIII.

1 FActum est autem itidem Iconij vt simul introirent synagogam Iudæorum, & ita loquerentur, vt crederet Iudęorum simul & Gręcorum magna multitudo.

2 Qui verò increduli fuerunt Iudæi, incitarunt & malè affectos reddiderunt animos Gentium aduersus fratres.

47 *Sic enim præcepit nobis Dominus, Posui te in lucem Gentium, vt sis in salutem vsque ad extremũ terræ.*

48 *Audientes autẽ Gentes gauisæ sunt, & glorificabant verbum Domini: & crediderunt quotquot erãt præordinati ad vitam æternam.*

49 *Disseminabatur autem verbum Domini per vniuersam regionem.*

50 *Iudæi autem concitauerunt mulieres religiosas & honestas, & primos ciuitatis, & excitauerunt persequutionem in Paulũ & Barnabam, & eiecerunt eos de finibus suis.*

51 *At illi excusso puluere pedum in eos, venerunt Iconium.*

52 *Discipuli quoque replebantur gaudio & Spiritu sancto.*

CAP. XIIII.

1 *FActum est autem in Iconio vt simul introirent synagogam Iudæorũ, & loquerentur, ita vt crederet Iudæorum copiosa multitudo.*

2 *Qui verò increduli fuerunt Iudæi, suscitauerunt & ad iracundiam concitauerunt animas Gentiũ aduersus fratres.*

---

47 - *Dominus*, ὁ Κύριος. Subaudi לאמר [*lemor*] *dicens*, ex Hebr. idiotismo. Syrus & Arabs addunt καθὼς γέγραπται, Sicut scriptum est.

48 *Sermonem Dei*, τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Syrus & Arabs legerunt τὸν Θεὸν, *Deum*. Et certè insolens est illud dicendi genus. In meo vet.cod. pro ἐδόξαζον legitur ἐδέξαντο, *exceperunt*. ¶ *Ordinati*, τεταγμένοι. Ergo vel non omnes erant vitæ æternæ destinati, vel omnes crediderũt, vel hoc temerè dictum est à Luca: quod absit vt vel in mentem nobis veniat. Agitur autem hîc non de præscientia simplici, sed de ordinatione æterna, & ita quidẽ vt ei subiiciatur fides. Hoc velim considerent illi qui præscientiã Dei à Decreto separant, quique præuisam fidem faciunt electionis causam. Sed & hic locus manifestè ostendit quàm parum solida, atque adeo (quod cum bona quorundam veterũ pace dictum sit) quam inepta sit illa distinctio verbi actiui προσκτίμασιν à passiuo κατηρτισμένα: quam nonnulli excogitarunt vt eluderent Pauli disputationem de æterna Dei prouidẽtia, Rom.9.v.22 & 23. Cæterùm Vetus interpres pro *Ordinati* conuertit *Præordinati*, quum Græcè non sit scriptum προτεταγμένοι, vel προκεχειρισμένοι, vt solet transferre. Sed tamen eadẽ prorsus manet sententia. Nam si crediderunt qui ordinati erant ad vitam, certè ordinatio hæc fidẽ antegreditur, ac multo magis ipsa fidei effecta. Itaque Dei decretum primo loco statuatur necesse est, non tantùm tempore, (est enim æternum) sed etiã causarum ordine: quum cætera quæ ad salutem spectant, sine vlla exceptione illi subiiciantur, vt effecta subordinata causæ.

49 *Perferebatur*, διεφέρετο. Vulg. *Disseminabatur*, vt videatur legisse διεσπείρετο.

50 *Religiosas & honestas*, σεβομένας καὶ εὐσχήμονας. Significat Lucas mulieres Mosaicam legem amplexas, quibus incognitus erat Christi aduentus: quales etiã Romæ fuisse plurimas conqueruntur profani poëtæ. Patebat igitur Iudæis aditus ad illarum simplicitatem tentandam, vtpote quæ excitandæ persequutioni maximè essent opportunæ, persuasis videlicet maritis qui plurimum poterant. Addit enim Lucas istas fuisse εὐσχήμονας, primariæ videlicet auctoritatis: quamobrem etiam Syrus interpretatur, acsi scriptum esset πλουσίας, *diuites*. Et Græci in hunc locum dicunt has esse quas Romani Matronas vocant, Gallicè, *femmes d'estat*.

IN CAPVT XIIII.

1 *Itidem*, κατὰ τὸ αὐτό. Vulgata & Erasmus, *Simul*, ὁμοῦ τὸ αὐτό: idque perperam, quod etiam nonnullos fefellit. Cõparat enim Lucas cum eo quod Antiochiæ euenerat, eundem prædicationis verbi Dei exitum Iconij. ¶ *Græcorum*, Ἑλλήνων. nempe σεβομένων. de quibus aliquoties iam diximus.

2 *Qui verò increduli fuerunt*, οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. Siue, qui non paruerunt doctrinæ, quam sibi persuaderi noluerunt. Nam antithesis τοῦ πιστεύειν ostendit ἀπιστεῖν & ἀπιστεῖν interdum confundi. ¶ *Malè affectos reddiderunt*, ἐκάκωσαν. Vulgata, *Ad iracundiam concitauerunt*, id est παρώργισαν: vt solent Græci interpretes cõuertere verbũ הכעיס [*hichhis.*] Erasmus, *Corruperunt*. quo vocabulo vtuntur quidem Iurisconsulti, sed tum demum vbi agitur de eo vel qui in æstimationem venit, vt seruo vel ancilla: vel quem nostra interest non fieri deteriorem, vt qui in nostra sunt potestate. Hîc ergo ponitur τὸ κακοῦν significatione nonnihil diuersa, quum alioquin hoc vocabulum alibi soleat vsurpari pro Opprimere sine affligere, seu damnum aliquod inferre: vt suprà 12.1. adeo quidem vt hoc quoque sit ἅπαξ λεγόμενον. rectè tamen & eleganter vsurpatũ à Luca, quoniam isti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum sunt à Iudæis inducti: quo modo corruptionem definit Vlpianus. Cæterùm quod scribit Beda in Græcis codicibus post κατὰ τῶν ἀδελφῶν, *aduersus fratres*, adscribi ὁ δὲ Θεὸς εἰρήνην ἐποίησεν, Deus autem pacem fecit, pro quo in aliquibus codicibus Latinis legitur, Dominus autem citò dedit pacem, in nullo nostrorum exemplarium legitur: nec tamen videtur malè conuenire, vt cum his cohæreat, quod mox subiicitur de diuturniore Pauli & Barnabæ in eo loco commoratione, & quidem adiecta particula μὲν οὖν, *igitur*, pro qua videtur alioqui potius scribendum fuisse μέντοι, *tamen*.

3 *Libere*,

Ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ Κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

Ἐσχίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

Ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτοὺς,

Συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον.

Κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

Καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει.

Οὗτος ἤκουε τοῦ Παύλου λαλοῦντος· ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

Εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ, Ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. Καὶ ἥλλετο, καὶ περιεπάτει.

Οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες, Οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.

Ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Διά· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν· ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου.

Ὁ δὲ ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

3 Multum igitur tempus *ibi* cõmorati sunt liberè loquentes, freti Domino, qui testimonium dabat sermoni gratiæ suæ, dabátque vt signa & miracula ederentur per manus eorum.

4 Scissa est autem multitudo vrbis: & alij quidem erant à Iudæis, alij verò ab Apostolis.

5 Quum autem factus esset impetus Gentium ac Iudæorũ vnà cum suis primoribus ad eos iniuriis afficiendos & lapidandos,

6 Re considerata perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & circumiacentem regionem:

7 Et illic euangelizauerunt.

8 Quidam autem vir Lystris captus pedibus sedebat, claudus ab vtero matris suæ, qui nũquam ambulauerat.

9 Hic audiuit Paulum loquentem: qui quum intendisset in eũ oculos, & vidisset quòd fidem haberet *se* liberatum iri,

10 Dixit voce magna, Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quũ exsiliisset ambulauit.

11 Turba verò quum vidisset quod fecerat Paulus, sustulerũt vocem suam, Lycaonicè dicentes, Dij assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

12 Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum verò, Mercurium: quoniam is erat dux sermonis.

13 Sacerdos autem Iouis collocati ante illorum vrbem, quum tauros vittatos ad vestibula adduxisset, volebat cum turba sacrificare.

3 *Multo igitur tempore demorati sunt fiducialiter agentes in Domino, testimonium perhibente verbo gratiæ suæ, & dante signa & prodigia fieri per manus eorum.*

4 *Diuisa est autem multitudo ciuitatis: & quidã quidem erant cum Iudæis, quidam verò cũ Apostolis.*

5 *Quum autẽ factus esset impetus Gentium & Iudæorum cum principibus suis, vt contumeliis afficerent & lapidarent eos,*

6 *Intelligentes confugerunt ad ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & vniuersam in circuitu regionem:*

7 *Et ibi euangelizantes erant.*

8 *Et quidam vir Lystris infirmus pedibus sedebat, claudus ex vtero matris suæ, qui nunquam ambulauerat.*

9 *Hic audiuit Paulum loquentem: qui intuitus eũ, & videns quia fidem haberet vt saluus fieret,*

10 *Dixit magna voce, Surge super pedes tuos rectus. Et exiliuit, & ambulabat.*

11 *Turbæ autem quum vidissent quod fecerat Paulus, leuauerũt vocem suã, Lycaonicè dicentes, Dij similes facti hominibus descenderunt ad nos.*

12 *Et vocabant Barnabam Iouem: Paulum verò Mercurium: quoniam ipse erat dux verbi.*

13 *Sacerdos quoque Iouis qui erat ante ciuitatem, tauros & coronas ante ianuas adferens, cum populis volebat sacrificare.*

3 *Liberè loquentes*, παῤῥησιαζόμενοι. Vulgata, *Fiducialiter agentes*. Erasmus, *Fortiter agentes*. Ego, quum hîc agatur de Euangelij prædicatione, puto retinendam propriam significationem τοῦ παῤῥησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. ¶ *Freti Domino*, ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. Hebr. בייהוה [*baiehouah:*] quem Hebraismum nõ satis videaris exprimere si ad verbum conuertas, In Domino.

5 *Ad eos iniuriis afficiendos*, ὑβρίσαι. Vel, vt Vulg. *Vt eos contumeliis afficerent*. Sic enim mihi videtur Vetus interpres rectius conuertisse quàm Erasmus, *Vt vim adferrent*: id est βιάσασθαι.

7 *Euangelizarunt*, ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι. In illo meo vetustissimo codice ista subiiciuntur, quæ tamen neque in Syra neque in Arabica interpretatione, neque in Latinis ferè vllis codicibus reperiuntur, & tamẽ testatur Beda in Græcis legi, καὶ ἐκινήθη ὅλον τὸ πλῆθος ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτῶν. ὁ δὲ Παῦλος καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Λύστροις. Id est, *Et tota multitudo commota fuit super eorum doctrina. Paulus autem & Barnabas Lystris versabantur.*

8 *Pedibus captus*, ἀδύνατος. Vulgata, *Infirmus*. Erasmus, *Debilis*, neuter satis expressé. Ad verbum, *impotens*, vt Gallicè dicere solemus *impotent*, Latinè non item. ¶ *Ambulauerat*, περιεπεπατήκει. Sic reposui ex meo vetustissimo codice, quum alioqui mendóse legi soleat περιπεπατήκει.

* 9 *Et vidisset*, καὶ ἰδών. Claudo videlicet tum Pauli oratione, tum aliis signis à Paulo editis excitato, & ipso vultu significante quòd aliquid opis à Paulo speraret: vt is qui Christo dicebat, Domine si vis, potes me mundare.

* ¶ *Liberatum iri*, τοῦ σωθῆναι. Ab hac videlicet imbecillitate. Nam haud satis scio an de æterna salute sit istud accipiendum: quamobrem etiam liberandi vocem hoc quidem loco vsurpaui, vt planior esset oratio, etsi non vbique id obseruaui.

10 *Surge*, ἀνάστηθι. In quinque manuscr. codicibus & Cõplutensi editione, atque adeo in Syra & Arabica interpretatione, legitur, σὺ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, *Tibi dico in nomine Domini Iesu Christi, surge*, &c. quã lectionem maximè probo. Ita enim solent aliquid adiicere Apostoli, ex quo intelligat turba, ipsos non sua sed Christi virtute agere quod agunt: quum Christus cõtrà soleat suo iure imperare, vt qui nimirum sit αὐτεξούσιος. Apparet tamen ex Theophylacti scholiis eũ hæc non legisse, vt qui dicat, quoniam Paulus non protulerat Christi nomen, neque dixerat, *In nomine Iesu*, inde factũ vt Lystrenses ipsum existimarint Deũ esse. Sed vana est admodũ hęc cõiectura.

13 *Tauros vittatos*, ταύρους καὶ στέμματα. Rem vnam duabus vocibus explicauit. i. ἓν διὰ δυοῖν (vt grammatici loquũtur) vt in illo Virgilij, --*pateris libamus & auro*: id est, inquit Seruius, aureis pateris. Idem, *Victori velatum auro vittisque iuuencum*. Ideo *vittatos* malui quàm *coronatos* dicere.

¶ *Ad vestibula*, ἐπὶ τοὺς πυλῶνας. Id est, vt pleriq; exponunt, ad ipsius templi suburbani porticus. Sed est fortassis enallage numeri, pro ἐπὶ τοὺς πυλῶνος, vt etiam scribitur in vno manuscr. codice, id est *pro vestibulo*, vt earũ ædium vestibulum intelligatur in quas diuerterãt Apostoli. Neque enim frustra dixit Lucas, templũ ipsum Iouis extra vrbẽ fuisse: & probabile est Apostolos ad illud Idolorum templũ minimẽ subsistere consueuisse, quum id nequaquam hîc dicatur, sed Sacerdotem potius nõ iam ad deorum aras, sed ad ipsos (vt arbitrabatur) deos victimas adduxisse, quam sententiam sequutus est Syrus interpres. Denique gesta hæc sunt intra vrbem, vt apparet ex versic. 19.

Ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν εἰσεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες,

14 Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, diruptis palliis suis insilierut in turbam, clamantes,

14 *Quod vbi audierunt Apostoli Barnabas & Paulus, conscissis tunicis suis exilierunt in turbas, clamantes,*

Καὶ λέγοντες, Ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ἐσμεν ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς.

Gen.1.1. psal.146.6 apoc 14.7

15 Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? nos quoque sumus homines iisdem quibus vos affectionibus obnoxij, annuntiantes, vt à vanis istis rebus conuertatis vos ad Deum illum viuum, quifecit cęlum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.

15 *Et dicentes, Viri, quid hæc facitis? & nos mortales sumus, similes vobis homines, annũtiantes vobis ab his vanis conuerti ad Deum viuum, qui fecit cælum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.*

Ὃς ἐν ταῖς παρῳχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

Psal.81.13.

16 Quique præteritis ætatibus siuit omnes Gentes suis ipsarũ viis incedere.

16 *Qui in præteritis generationibus dimisit omnes Gentes ingredi vias suas.*

Καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν, ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

17 Quanquam non passus est se esse expertem testimonij, bona tribuendo, dans nobis cælitus pluuias ac tempora fructibus edendis apta, implens cibo & lætitia corda nostra.

17 *Et quidem non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens de cælo, dans pluuias, & tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda vestra.*

Καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

18 Et hæc dicentes, vix compescuerunt turbam ne ipsis sacrificaret.

18 *Et hæc dicentes, vix sedauerunt turbas ne sibi immolarent.*

Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίσαντες αὐτὸν τεθνάναι.

2.Cor.11. 25.

19 Superuenerunt autem quidam Iudęi Antiochia & Iconio, qui persuasa turba, Paulum lapidatum traxerũt extra vrbem, existimantes eum mortuũ esse.

19 *Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi, & persuasis turbis, & lapidato Paulo, traxerunt extra ciuitatem, existimantes eũ mortuum esse.*

Κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν· καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.

20 Quum autem circunstetissent cum discipuli, surrexit, & ingressus est vrbem, & postridie egressus venit Derbẽ cum Barnaba.

20 *Circundantibus autem eum discipulis, surgens intrauit ciuitatem: & postera die profectus est cum Barnaba in Derben.*

Εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην καὶ μαθητεύσαντες ἱκανοὺς ὑπέστρεψαν εἰς Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν·

21 Quúmque euangelizassent vrbi illi, & discipulos multos adiunxissent, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:

21 *Quúmque euangelizassent ciuitati illi, & docuissẽt multos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam:*

Ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ

22 Confirmantes animos discipulorum, hortantes vt permanerent in fide, & *dicentes*

22 *Confirmantes animas discipulorum, exhortantésque vt permanerent in*

---

14 *Diruptis palliis*, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Mat.26.65.

15 *Iisdem obnoxij affectionibus*, ὁμοιοπαθεῖς. Id est, mortales vt vos estis, & eiusdem atque vos humanæ naturæ participes. Nam πάθη vocant in genere quæcunque homines ab æterna illa & incorporea & inuariabili natura diuina secernunt. Vulgata, *Mortales* interpretatur, nimium angustè, adeo vt penè videri possit aliud quippiam legisse. Erasmus, *Iisdem obnoxij malis*, ambigué. ¶ *Annuntiantes vt vos*, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς. Ita sum interpretatus, quoniam mollius cohæret pronomen ὑμᾶς cum verbo ἐπιστρέφειν. quamobrem etiam non retinui Euangelizandi verbum, quanuis etiam cum quarto casu construantur ἀμεταβάτως, infra à versu 21. Sed in meo vetustissimo codice rectius fortasse legitur εὐαγγελιζόμενοι ὑμῖν τὸν Θεὸν, ἵνα ἐπιστρέφητε, &c. id est, *Euangelizantes vobis Deum, vt conuertamini* &c.

¶ *A vanis istis rebus*, ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων. Ex Hebræorum more idola vocat τὰ μάταια, id est (vt illi loquuntur) הבלים [*habalim.*]

16 *Suis ipsarum viis incedere*, πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Heb. להלוך בדרכיהם [*lahaloch bedarchehem,*] id est ex arbitrio suo viuere: nulla ipsis præscripta ratione religionis. Nam Hebræorum more, Ambulare posuit pro Viuere, & Viam pro vitæ ratione.

17 *Bona tribuendo*, ἀγαθοποιῶν. Arabica interpretatio istud non habet. Meus autem vetustissimus codex legit ἀγαθοποιῶν οὐρανόθεν ὑμῖν, *benefaciens cælitus vobis*, & Syrus interpres, ἀγαθοποιῶν αὐτοῖς οὐρανόθεν, *benefaciens ipsis cælitus*, idque meo iudicio rectius. ¶ *Nobis*, ἡμῖν. Quatuor vetusti codices & meus vetustissimus habent ὑμῖν, *vobis*, & mox ὑμῶν, *vestra*. Syrus autem & Arabs legerunt αὐτοῖς, *eis*, & αὐτῶν, *eorum*. ¶ *Fructibus edendis apta*, καρποφόρους. Vulgata, *Fructifera*. Ego malui perspicuitati studere, sequutus ea in re Syri & Arabis interpretis vestigia. Cæterùm si probasset Paulus Sibyllarum χρησμοὺς, mirum ni aliquam eorum mentionem apud istos fecisset. *

18 *Ne ipsis sacrificaret*, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor manuscr. codicibus additur, ἀλλὰ προσέταξεν εἰς τὰ ἴδια. Διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων, ἐπῆλθον ἀπὸ Ἀντιοχείας, Id est, *Sed vnusquisque domum suam abiret. Ipsis autem [illic] versantibus ac docentibus superuenerunt ab Antiochia*, &c. quod posterius membrum legit etiam Beda, & in vetustissimo codice inueni.

19 *Qui persuasa turba*, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους. In iisdem quatuor exemplaribus scribitur, καὶ διαλεχθέντων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποσῆναι ἀπ' αὐτῶν, λέγοντες, ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. Id est, *Et ipsis confidenter disputantibus, persuaserunt turbæ vt ab ijs deficerent, quòd dicerent eos nihil veri dicere, sed in omnibus mentiri.*

21 *Discipulos multos adiunxissent*, μαθητεύσαντες. Vulgata & Erasmus, *quum docuissent*, perperam. Nec enim τὸ μαθητεύειν hîc declarat τὸ διδάσκειν, sed docẽdo ad Christi fidem adducere: vt rectè quoque explicat Syrus interpres. Discipulorum enim nomen in iis regionibus adhuc vsitatum erat significandis Christianis. Vide Matth:28.

22 *Oportere*,

ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.

Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ Κυρίῳ εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.

Καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.

Καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀττάλειαν.

Κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

Παραγενόμενοι δὲ καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως.

Διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς.

Κεφάλαιον ιε.

ΚΑΙ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς, Ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι.

Γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτοὺς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱεροσολύμα, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου.

oportere per multas afflictiones nos ingredi in regnum Dei.

23 Quúmque ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatique essent cum ieiuniis, commendarunt eos Domino in quē crediderāt.

24 Peragratáque Pisidia, venerūt in Pamphyliam.

25 Ac Pergæ loquuti Domini sermonem, descenderunt Attaliam.

26 ‖E illinc enauigarunt Antiochiam, vnde fuerant commendati gratiæ Dei ad opus quod expleuerant.

27 Quum autē venissent & coegissent Ecclesiam, retulerunt quanta Deus per ipsos effecisset, eúmque aperuisse Gentibus ostium fidei.

28 Et egerunt illic non paruum tempus cum discipulis.

CAP. XV.

1 PORRO quidā qui descenderant à Iudęa, docebant fratres, & *dicebant*, Nisi circuncidamini ritu Mosis, non potestis seruari.

2 Orta igitur repugnātia & disquisitione non parua Paulo ac Barnabę aduersus illos, cōstitutu fuit vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidā alij ex illis, ad Apostolos ac Presbyteros Hierosolymā, super hac quæstione.

fide, & quoniam per multas tribulationes oportet nos intrare in regnū Dei.

23 *Et qū constituissent illis per singulas Ecclesias Presbyteros, & orassent cum ieunationibus, commendauerunt eos Domino in quem crediderunt.*

24 *Transeuntésque Pisidiam, venerunt in Pamphyliam.*

25 *Et loquentes verbum Domini in Perge, descenderunt in Attaliam.*

26 *Et inde nauigauerunt Antiochiam, vnde erant traditi gratiæ Dei in opus quod compleuerant.* Suprà 13.2

27 *Quum autem venissent, & congregassent Ecclesiam, retulerunt quanta fecisset Deus cum illis, & quia aperuisset Gentibus ostium fidei.*

28 *Morati sunt autē tempus non modicum cum discipulis.*

CAP. XV.

1 *ET quidam descendentes ac Iudæa docebant fratres, Quia nisi circuncidamini secundum morem Moysi, nō potestis saluari.*

2 *Facta ergo seditione nō minima Paulo & Barnabæ aduersus illos, statuerunt vt ascenderent Paulus & Barnabas & quidam alij ex illis ad Apostolos & Presbyteros in Ierusalem, super hac quæstione.*

22 *Oportere, ὅτι δεῖ.* Subaudiui participiū *Dicentes*, quod etiam expressit Syrus interpres. Arabs autem expūcta copula καὶ, legit ὅτι δεῖ, *quod oporteret*, ídque, vt opinor, rectius.

23 *Per suffragia creassent, χειροτονήσαντες.* Ortum est hoc verbum ex Græcorum consuetudine, qui porrectis manibus suffragia ferebant. Vnde illud Ciceronis pro L. Flacco, *Porrexerunt manus: psephisma natum est.* Est autem notanda vis huius verbi, vt Paulum ac Barnabam sciamus nihil priuato arbitrio gessisse, nec vllam in Ecclesia exercuisse tyrannidē: nihil denique tale fecisse quale hodie Romanus Papa & ipsius assecłæ, quos ordinarios vocāt. Quidam hoc referre malūt ad manuum impositionem, quæ & ipsa sit prorsus necessaria: & hoc prætextu arrepto, vocationem nostram irritam esse dicunt, quoniam Ordinarij, quos vocant, nobis manus non imposuerunt, siue quòd nō simus in Romana Ecclesia consecrati. Respondeo, ex ipsis canonibus quos iactant, irritam esse consecrationem cui non præierit legitima electio, aut quæ fit ab excommunicato. Ostendant autem ipsi vel vnum in tota illa hierarchia qui legitimè sit vocatus, imò qui non sit centies ipso iure excommunicatus, si ipsis eorum Synodis stetur. Nos igitur cur ab illis impositionem manuum peteremus, aut quo iure ipsi nobis eam tribuerent? Habemus autem nos, Dei beneficio, certas nostræ vocationis notas, legitimo ab Ecclesiis nostris & vitæ & doctrinæ testimonio (per Dei gratiam) ornati, & ab iisdem electi, ac demum etiam inuocato Dei nomine in nostro ministerio confirmati. cui Dominus (vt spero) eiectis tum furibus, tum mercenariis, benedicet. ¶ *Per singulas Ecclesias, κατ' ἐκκλησίαν.* Sic antea dixit Lucas κατ' οἶκον pro *Domatim.* ¶ *Presbyteros, πρεσβυτέρους.* Id est pastores, diaconos, & alios Ecclesiæ gubernationi præfectos. Hic enim, vt alibi sæpe, generaliter accipitur presbyteri nomen.

25 [*Domini*] *sermonem, τὸν λόγον.* In tribus codicibus manuscr. & Syra & Arabica interpretatione, disertè additur τοῦ Κυρίου: quod expressimus, vt magis esset perspicua oratio. ¶ *Attaliam, εἰς Ἀττάλειαν.* Ridiculum est quod in quibusdam Latinis codicibus pro Attaliam legitur Italiam. Magis excusanda est eorum imperitia qui Mattaliam scripserunt, in nomine tantùm decepti. Est autem Attalia vrbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanum Lyciæ attributa. Nā in Græco Stephano corruptè excusum est λυδίας pro λυκίας. quem crassissimum errorem miror non fuisse ab Erasmo animaduersum, quum Lydiæ littora ad Occidentem exposita mari Ægeo, non paruo tractu absint à Lycia ac Pamphylia in Meridiem obuersis.

26 *Antiochiam, εἰς Ἀντιόχειαν.* Græca scholia legunt εἰς Μίλητον, *Miletum*, sed perperam.

27 *Per ipsos, μετ' αὐτῶν.* Hebr. בהם [*bahem.*] Nec enim μετὰ hoc loco propriè declarat σὺν, sed potius διὰ. id est, causam instrumentalem, cui solent Hebræi præpositiones adiungere, vt suprà 13.17, & Lucas proximo capite 15.12. δι' αὐτῶν scribit. Malè ergo Vulg. & Eras. interpretati sunt, *Cū illis*: & Castellio quoque nihilo melius conuertit *Secum.* Sic Gallicè dicimus *fraper auec vn baston* pro *d'vn baston.* Sed accuratè distinguenda est causa instrumentalis & externa, ab interiore & verè sola efficiente causa, vt vni Deo in solidum gloria istius conuersionis attribuatur. 1. Corinth. cap. 3. versu 7.

IN CAPVT XV.

1 *Quidam, τινὲς.* Nempe Cerinthus cum suis, vt testatur Epiphanius κατὰ κηρινθιανῶν. ¶ *Mosis, Μωϋσέως.* Syrus legit, τοῦ νόμου, *legis.*

2 *Repugnantia, στάσεως.* id est, ἀδιστάσεως. Vulgata & Erasmus, *Seditione*: & fateor στάσιν & πόλεμον sic a Plat. lib. 5 de republ. distingui, vt illa sit ὅτι τοῦ οἰκείου, istud ὅτι τοῦ ἀλλοτρίου: sed quum & στάσεως & συζητήσεως vocabulum hic videatur Paulo ac Barnabæ, ídque non sine magna ipsorum laude tribui, nullo modo videtur huic loco conuenire seditionis nomen. ¶ *Constitutum fuit, ἔταξαν.* Vulgata, *Statuerunt.* Vide suprà 13.29. Quod autem hic adiectum

inuenio in meo vetustissimo codice, etsi nolim temerè in contextum admittere, quum id nusquam alibi inueniam, mirè tamen hunc locum illustrat. Est autem huiusmodi: Ἔλεγε γὰρ ὁ Παῦλος οὕτως μένειν καθὼς ἐπίστευσαν, διϊσχυριζόμενος· οἱ δὲ ἐληλυθότες ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, παρήγγειλαν αὐτοῖς, τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ καὶ τισιν ἄλλοις, ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς Ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱερουσαλὴμ, ὅπως κριθῶσιν ἐπ' αὐτῷ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. id est, *Paulus enim magna contentione dicebat vt sic manerent sicut crediderant:* (id est, vt incircuncisi vocati circuncisione non accerserent, 1. Cor. 7. 18. & Gal. 5. 2.) *qui verò ex Hierosolymis aduenerant denuntiabant illis, Paulo videlicet & Barnabæ, & aliis quibusdam, vt ascenderent ad Apostolos & Seniores Hierosolymam, iudiciũ sub illis super hac quæstione subituri.* id est iudices illis ferebant Apostolos & Seniores Hierosolymitanos.

---

3 Οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας, διήρχοντο τήν τε Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν· καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς.

4 Παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ Θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν.

5 Ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες, Ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τὸν νόμον Μωϋσέως.

6 Συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου.

7 Πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι.

Supra 10. 30, & 11. 13

8 Καὶ ὁ καρδιογνώστης Θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, καθὼς καὶ ἡμῖν·

3 Illi ergo deducti ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicē & Samariam, narrantes conuersionem Gentium: & gaudio magno affecerunt omnes fratres.

4 Quum autē aduenissent Hierosolymam, excepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, & retulerunt quanta Deus per ipsos effecerat.

5 Sed (*aiebant*) quidam surrexerunt e secta Pharisæorũ qui crediderunt, dicentes oportere ipsos circuncidere, & denuntiare vt obseruent Legem Mosis.

6 Conuenerunt igitur Apostoli & Presbyteri vt dispicerent de hoc negotio.

7 Quum autem multa disceptatio fuisset, surgens Petrus dixit eis, ‖Viri fratres, vos scitis Deum iampridem inter nos elegisse *me*, vt per os meum audirent Gentes sermonem Euangelij, & crederent.

8 Et Deus qui nouit corda, dedit eis testimonium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis:

3 *Illi ergo deducti ab Ecclesia, pertransibant Phœnicen & Samariam narrantes conuersionem Gentium: & faciebant gaudium magnum omnibus fratribus.*

4 *Quum autem venissent Ierosolymam, susceptì sunt ab Ecclesia & ab Apostolis & senioribus annũtiantes quanta Deus fecisset cum illis.*

5 *Surrexerũt autem quidam de hæresi Pharisæorum qui crediderunt, dicentes, Quia oportet circuncidi eos, præcipere quoque seruare Legem Moysi.*

6 *Conuenerũntque Apostoli & seniores videre de verbo hoc.*

7 *Quum autem magna cõquisitio fieret, surgens Petrus dixit ad eos, Viri fratres, vos scitis quoniam ab antiquis diebus Deus in nobis elegit, per os meum audire Gentes verbum Euangelij & credere.*

8 *Et qui nouit corda Deus testimoniũ perhibuit, dans illis Spiritum sanctum, sicut & nobis:*

---

3 *Deducti*, προπεμφθέντες. Additi sunt ergo comites ab Ecclesia, nempe ne viderentur illi vel causam suam agere, vel ab Ecclesia Antiochena dissentire.

5 *Sed* [*aiebant*] &c. ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως, &c. Hunc locum video omnes perinde interpretari acsi essent verba Lucæ, quasi quum suam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, insurrexerint qui Circuncisionẽ vrgerent. quod mihi non fit admodum probabile, sed potius illos, exposita sua expeditione, subiecisse controuersiã illam Antiochiæ excitatam, cuius causa ipsi Hierosolymã venerant. Puto igitur esse illorum verba, non Lucæ: ideóque addidi verbum Aiebant, vt ostenderem transitionem esse ab obliqua oratione ad rectam, cuius simile exemplũ extat Luc. 5. 14. & 7. 4. & 5. & infrà, 16. 36, & 17. 3. & Deut. 2, 13. Sed & apud disertos scriptores huiusmodi ellipsis in narrationibus eleganter vsurpatur. Sic enim Cæsar, Coniurationem nobilitas fecit, & ciuitati persuasit vt de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum virtute omnibus præstarent totius Galliæ imperio potiri. Pro, Dixit enim perfacile esse. quod quidem dicendi genus innumerabilibus pene locis apud Titum Liuium inuenias. Rursum tamen hic habet aliquid vt in obliqua oratione positum meus vetustissimus codex, nempe, οἱ δὲ παραγγείλαντες αὐτοῖς ἀναβαίνειν πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους, ἐξανέστησαν λέγοντες, τινὲς ἀπὸ τῆς αἱρέσεως &c. Hoc est, *Qui verò denuntiarant illis vt ascenderent ad presbyteros, consurrexerunt dicentes, quidam ex secta* (videlicet) *Pharisæorum.* ¶ *Ipsos*, αὐτοὺς. Gentes videlicet, de quibus egerant, superiore cap. v 27.

7 *Iampridem*, ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων. Heb. ימי קדם [*iemẽ kedẽ*] pro quo Vulgata & Erasmus habent ad verbum, *A diebus antiquis:* quo genere dicendi significatur plerũque tempus antiquissimum, vt Deuteron. 4. 32, & 32. 7. hîc autem designantur quæ non ita multo post Stephani mortem acciderant. ¶ *Inter nos*, ἐν ἡμῖν. Heb. ב. [*bamu*,] pro ממנו [*mimmennu*] *Ex nobis*, vt vertit Arabs interpres, seu מבינינו [*mibbenenu*] ex medio nostri, id est ex hoc nostro cœtu. Ponitur enim sæpe ב, id est IN, pro מן [*min*] vel בין [*ben:*] vt 1. Paral. 11. 20. nisi malimus interpretari ἐν ἡμῖν, *nos*, vt Petrus plurali numero de se loquatur. Nam sic construitur apud Hebræos verbum בחר [*bachar.*] Vulgata ad verbum, *in nobis*, barbarè. Syrus autem interpres hoc non legit. Nonnulli ad loci ac personarum circunstantiam referunt: quasi hoc pertineat ad ἔθνη, vel ad verbum ἀκοῦσαι. vt sit hic sensus, Deus elegit vt per me Gentes audirent verbum Dei inter nos: vel, vt Gentes, quæ inter nos sunt, ex me verbum Dei intelligerent. sed hæc traiectio dura est, neque (vt opinor) vllo modo necessaria. Quidam etiam exponunt Inter nos, Præsentibus seu testibus nobis: quæ sententia vt conueniret, videtur potius dicendum fuisse ἐν ὑμῖν, inter vos. Ego puto interpretationem illam, quam sequutus sum, simplicissimam ac verissimam esse. Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam longa disceptatione opus est? non verebor de meipso dicere quod verum esse omnes nostis, me videlicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectum esse à Deo, ex cuius ore gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicam doctrinam. Itaque quum *Inter nos* siue *Ex nobis* dicit Petrus, xii Apostolorum cœtum intelligit, qui videntur peculiariter ad eum diem fuisse circuncisioni destinati, sicut Paulus Gentibus: eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem distributionem illã prouinciarum mundi inter duodecim Apostolos factam, cuius meminerunt veteres, puto vel commentitiam esse, vel

vel, si modò fuit, certè Iudæorum causa fuisse institutam, aut certè factam post Hierosolymitanam hanc Synodum, quum iam passim Gentes in regnum Dei irrumperent. ¶ *Elegisse me*, ἐξελέξατο. Id est, habito inter nos delectu voluit. Nam ἐκλέγεσθαι ponitur hoc loco ἀμεταβάτως: quod ne cui scrupulum iniceret, supplevimus pronomen, quod etiam exprimit Arabica interpretatio.

Καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν. 9

Νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν Θεὸν, ἐπιθεῖναι ζυγὸν ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι; 10

Ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ πιστεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι. 11

Ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνάβα καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ Θεὸς σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι δι' αὐτῶν. 12

Μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος λέγων, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἀκούσατέ μου. 13

Συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ Θεὸς ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. 14

Καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν· καθὼς γέγραπται. 15

Μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν· 16

Ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη ἐφ' οὓς ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτοὺς· λέγει Κύριος ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα. 17

Γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ Θεῷ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ. 18

9 ‖Nihilque discreuit inter nos & illos, fide *ab ipso* purgatis cordibus eorum.

10 Nunc ergo quid ᵃ tentatis Deum, ‖imposito iugo ceruici discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos portare valuimus?

11 Imò per gratiā Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illos.

12 Tacuit autem ᵃtota illa multitudo, & audiebant Barnabam & Paulum, exponentes ᵃquanta Deus edidisset signa & miracula per ipsos inter Gentes.

13 Postquam autem ipsi conticuissent, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.

14 ᵃSymeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit *Gentes*, vt sumeret ᵃex ipsis populum ᵃnomini suo.

15 Et huic *rei* consonant verba Prophetarum: sicut scriptū est,

16 ‖Post hæc reuertar, & restaurabo tabernaculum Dauid collapsum, & ruinas eius restaurabo, & rursus erigam illud:

17 ᵃVt requirant ᵃreliqui homines Dominum, & omnes Gentes ᵃsuper quas inuocatum fuerit nomen meum: dicit Dominus qui facit hæc omnia.

18 ᵃNota sunt Deo ab *omni* æuo omnia opera sua.

9 *Et nihil discreuit inter nos & illos, fide purificans corda eorum.* Suprà, 10. 43 1.cor.1.1.

10 *Nunc ergo quid tentatis Deum, imponere iugum super ceruices discipulorum, quod neque patres nostri neque nos portare potuimus?* Matt.23.4.

11 *Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus saluari, quemadmodum & illi.*

12 *Tacuit autē omnis multitudo, & audiebāt Barnabam & Paulum, narrantes quanta Deus fecisset signa & prodigia in Gentibus per eos.*

13 *Et postquam tacuerunt, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.*

14 *Simon narrauit quemadmodum primùm Deus visitauit sumere ex Gentibus populū nomini suo.*

15 *Et huic concordāt verba Prophetarū: sicut scriptum est,*

16 *Post hæc reuertar, & reædificabo tabernaculum Dauid quod decidit, & diruta eius reædificabo, & erigam illud:* Amos 9.11

17 *Vt requirant cæteri hominum Dominum, & omnes gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus faciēs hæc.*

18 *Notū à seculo est Domino opus suum.*

9 *Nihilque*, καὶ οὐδέν. In eo videlicet beneficio quod omnibus credentibus commune est, qualitate tamen non quantitate.

10 *Tentatis Deum*, πειράζετε τὸν Θεόν. Sic vbique Græci legunt, & Syrus quoque & Arabs interpretes. Hieronymus tamen quadam ad Augustinum epistola, non addit *Deum*. & certè mollior est orationis structura, nec sensui quidquā detrahitur si legatur, *Quid tentatis iugum imponere.*

12 *Tota illa multitudo*, πᾶν τὸ πλῆθος. Hic rursùm habet aliquid vetustiss. meus codex obseruatione dignum, nempe, συγκατατιθεμένων δὲ τῶν πρεσβυτέρων τοῖς ὑπὸ τοῦ Πέτρου εἰρημένοις, ἐσίγησε πᾶν, &c. id est, *Assentientibus autem Senioribus iis quæ à Petro dicta fuerant, tacuit tota multitudo.* Multitudinis autem nomine intellige non totam Ecclesiam, vtpote quæ nondum esset tota adiuncta, sed totum Apostolorum & Seniorum cœtum vt apparet suprà ex vers. 6, quos ab Ecclesia distinguit vers. 4, & mox vers. 22. Fuit enim πρεσβυτέριον quod postea ad totam Ecclesiam relatum est, sicut initio coram tota Ecclesia fuerat quæstio proposita, vnde apparet quæ vera sit legitimæ & veræ Apostolicæ Synodi ratio, ab omni tam ὀχλοκρατίᾳ quàm ὀλιγαρχίᾳ, ac multo etiam magis ab Antichristiana Tyrannide procul remotæ. Itaque τὸ πλῆθος rectè conuertit Syrus interpres כנשא [*kenischa*] id est cœtum, vt ἐκκλησίαν עדתא [*hidathah.*] ¶ *Quanta*, ὅσα, id est πλείονα, siue quàm multa. Pertinebat enim hoc maximè ad propositam quæstionem, & confirmandum Petri argumentum.

14 *Symeon*, Συμεών. Heb. שמעון [*Schimhon,*] sicut etiam pleraque exemplaria scriptum habent 2.Pet.1.1: quùm aliis omnibus locis dicatur Σίμων שימון [*Schimon*] Simon. Sed videtur à Græcis Simon pro Simeon corruptè dici, propterea quod literam ע non possunt exprimere. Neque enim alioqui duo illa Hebræa idem nomen declarare facilè concesserim. ¶ *Ex ipsis*, ἐξ ἐθνῶν. Antecedens priore loco omissum, positum est in posteriore, relatiui loco. ex Hebræorum idiotismo, quem si seruies, obscurior fiet oratio. ¶ *Nomini suo*, ὀνόματι αὐτοῦ. Heb. לשמו [*lischmo.*] Est autem πρεσφερεστικῶς dictum Nomini suo, pro Sibi: aut huc respexit Iacobus, quòd Sancti à Christo cognominantur Christiani.

17 *Vt requirant*, ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν. Hebræa veritas habet, Vt possideant reliquias Edom. Sed idem sensus est, quum eos demum possideat Ecclesia qui Dominum requirunt. Videntur tamen Græci interpretes pro ארום [*edom*] legisse אדם [*adam.*] Nonnulla præterea omissa sunt quæ in Græca editione extant: sed ita tamen vt de sententia ipsa nihil detraxerit Lucas. ¶ *Reliqui homines*, οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων. Hellenismus, vt Plinius Nigras lanarum, & Degeneres canum dixit. Reliquos autem homines vocat Gentes, vt explicatur altero mēbro huius versiculi, populos videlicet omnes vltra illum veterem.

¶ *Super quas*, ἐφ' οὓς, Hebr. id est quæ à Christo Christianæ cognominatæ fuerint. *

18 *Nota sunt*, &c. γνωστά, &c. Cōplutensis editio legit ἃ ἐστι γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος αὐτῷ. i. *quæ sunt ei nota ab æterno, siue ab omni æuo.* Nam ἀιών, i. עולם [*holam*] hoc loco ita oportet

* explicare. Sensus autem est, causam non esse cur ista legalium rituũ abrogatione quisquam offendatur. Nam Deo sic visum esse, cui optima constet suorum consiliorum ratio. Vulg. *Notum est à seculo Domino opus suum*, γνωστὸν ἀπ' αἰῶνος ὅτι τῷ κυρίῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, vt etiam legitur in meo vetustissimo codice.

Διὸ ἐγὼ κρίνω μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐπιστρέφουσιν ἐπὶ τὸν Θεόν.

19 Quamobrem ego ⁂ censeo non esse obturbandos eos ex Gentibus qui ad Deum se conuertunt.

19 *Propter quod ego iudico non inquietari eos qui ex Gentibus conuertuntur ad Deum:*

Ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.

20 Sed ad eos scribẽdum vt abstineant ⁂ à pollutis per simulachra, ⁂ & scortatione, ⁂ & suffocatis rebus, & sanguine.

20 *Sed scribere ad eos vt abstineant se à contaminationibus simulachrorũ, & fornicatione, & suffocatis, & sanguine.*

Μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

21 Moses enim ab ætatibus antiquis ⁂ per singulas ciuitates habet qui ipsum prædicent, quum in synagogis per singula Sabbatha legatur.

21 *Moyses enim à temporibus antiquis habet in singulis ciuitatibus qui eum prædicent in synagogis, vbi per omne Sabbathum legitur.*

19 *Censeo*, κρίνω. Vulg. *Iudico*, quod nimis imperiosum videri posset, nisi addatur τὸ κατ' ἐμέ. i. quod ad me attinet, vt legisse liquet Irenæum citantem hunc locum libro 3. cap. 12.

20 *A pollutis per simulachra*, vel vt Vulg. *à contaminationibus idolorum.* ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων. Id est ab idolothytis, vt postea nominantur in Epistola. Nec tamen hoc impedit quominus voce ἀλισγημάτων repetita ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, possimus hunc locum sic quoque interpretari, *A pollutionibus idolorum, & scortationis, & suffocatorum, & sanguinis.* ¶ *Et scortatione*, καὶ τῆς πορνείας. Vel, *& scortationis*, vt modò diximus. Vulgata suo more *fornicationem* dicere maluit. Cæterùm duæ hic quæstiones occurrunt, de quibus in gratiam lectoris dicam quæ mea sit sententia. Primùm ergo quæritur cur nulla circuncisionis nec aliorum rituum legalium hic fiat mentio, quum eò vsque sese demiserit Paulus, vt Iudæos infirmos lucrifaceret, vt infrà, 16, & 18.18, & 21.26. Respondeo diuersam fuisse Iudæorum ad Christum conuersorum, & reliquorum populorũ Euangelium amplexorum conditionem, quod ad infirmos conuersos Iudæos lucrifaciendos: sicut aliud fuit quærere an alij populi ad circuncisionem, & reliquos ritus veteris fœderis, recepto Christo essent adstringendi, quàm disceptare an Iudæi ad Euangelium conuersi, suos circuncidere, & legales adhuc ritus obire tenerentur. Non fuit autem de Iudæis, sed de istis propriè in hac synodo quæsitum. Cæterùm extra controuersiam est, neque illos ad legem nunquam illis impositam adstringi potuisse, neque Iudæos ad abrogatam Christi aduentu legem fuisse amplius obligatos. Sed tamen tantisper dum promulgatum esset Euangelium, (quod tempus mihi quidem videtur commodè & verè destructione templi, & totius politiæ Iudaicæ abolitione definiri) dandum aliquid fuit Iudæorum in his ritibus educatorum, & quibus Moses adhuc singulis sabbathis in synagogis, more maiorum, proponebatur, infirmitãti. Hæc autem συγκατάβασις in hac synodo (in qua non quousque Iudæi Christiani aliis Iudæis lucrifaciendis sese demittere tenerentur, sed quantum alios populos tribuere Iudæis infirmis oporteret, disceptatum fuit) ad certa duntaxat capita fuit reuocata, veluti necessaria, quoniam videlicet ad mutuũ vitæ vsum communem pertinebant in prouinciis, vbi collectæ erant ex Iudæis & aliis populis Ecclesiæ, & vbi nulla de aliis illis ritibus legalibus potuit controuersia exoriri, quos non alibi quàm Hierosolymis exigere aut exerere poterãt Iudæi. Quousque verò Christiani Iudæi aliis Iudæis lucrifaciendis, aut paulatim confirmandis de sua libertate aliquid in ipsius vsu remittere tenerentur, (multo certè longius) & verbis docuit Apostolus & re ipsa locis ante citatis, & 1. Cor. 9.10. Altera est quæstio quid Scortationis nomine intelligatur. Quum enim hîc de rebus per se liberis & concessis agatur, quibus tamen ex charitatis lege, & quatenus earum vsus Iudæis infirmis nocuisset, abstinendum esset, mirum est inter illas fieri mentionem Scortationis, quæ certè nunquam in Ecclesia fuit tolerata. Respondetur hoc fuisse tribus aliis rebus adiaphoris adiectũ, non quòd illarum similis sit scortatio, sed quòd ita corrupti essent, in Græcia præsertim, & aliorum quoque populorũ mores, vt scortari, sicut inquit Comicus, apud ipsos flagitium non esset. Sed hæc responsio mihi non satisfacit. Nam ea de re nõ legimus in Synodo quæsitum, & neque κατά τι, neque tantùm præsentis necessitatis causa, vt illa tria, sed præcisè & ἁπλῶς scortatio inhibenda fuit, vt fecit Apostolus diserte 1. Corint. 9, disputationem ingrediens de recto Christianæ in rebus mediis libertatis vsu. Hæc autem expositio fortassis in causa fuit diuersæ collocationis huius vocabuli. Nam hîc quidem secundo, in synodi ea verò Epistola quarto loco velut à reliquis separatũ in Græcis codicibus nunc legitur. Contrà apud Nicephorum historiæ lib. 2, cap. 19, collocatur tertio loco ante Suffocatũ. Apud Tertullianum autem libro De pudicitia, itidem vt hic secundo loco ponitur, & ita quidem vt Tertullianus causæ suę seruiens, hunc ipsum ordinem his verbis obseruet, *Suffiat*, inquit, *& hic scrupulum esse mœchiæ & fornicationi locum honoris sui, inter idololatriam & homicidium. Interdictum enim sanguinis multo magis humani intelligimus.* Hæc ille, a scopo quidem aberrans, quum nulla hic sit nisi rerũ suapte natura mediarum mentio: ex quo tamen illud obseruare licet, vt hoc loco sic etiam in Synodica epistola veteres codices secundo loco, non autem quarto, scortationem collocasse. Quum igitur constet in hac Synodo de libertãtis Christianæ in rebus antea quidem sub Lege inhibitis, postea verò per Christi beneficium concessis legitimo vsu quæsitũ & decisum fuisse, scortatio verò propria sui significatione nunquam in Ecclesia, imò ne inter honestos quidem homines, fuerit indifferens habita: mihi omnino videtur hoc loco Iacobus, & postea Synodus, scortationis nomen, ex Prophetarum more, ad Idololatriam transtulisse, non illam crassam & sine exceptione detestandam, sed quam illorum temporum & exortæ contentionis circunstantiæ requirebant. In hanc autem sententiam me deducit Paulus huius epistolæ Synodicæ optimus interpres, 1. Cor. 8, & 10, duas species constituens huius interdicti: vnam τῶν εἰδωλόθυτον, extra idolorum templum & sacrificia: alteram conuiuij in ipso idolorum templo, & ipsius sacrificij appendicem, sicut hic distinguuntur ἀλισγήματα τῶν εἰδώλων, quæ in epistola vocantur εἰδωλόθυτα, ab ipsa πορνείᾳ, siue scortatione. Nam illa quidem citra infirmorum offensionem, vt licita concedit Apostolus sine alia exceptione: accubitum autem in Idoleo, (qualẽ hic, vt & cætera eiusmodi, nomine τῆς πορνείας, significari arbitror) damnat quidẽ, vsque adeo vt neget quenquam posse mensæ Domini & mensæ dæmoniorum esse participem. quo sensu hæc scortatio non magis est indifferens quàm altera illa, de qua hîc non agi contendo: sed tamen, propter infirmos quoque fratres, hæc etiam conuiuia vt & alterum illorum εἰδωλοθύτων vsum prohibet, 1. Cor. 8.9, nempe ne conscientia eius qui infirmus est, hoc exemplo ad idẽ audendum instruatur: qua de re vitanda in hac synodo quęsitum propriè fuit. ¶ *Et suffocatis rebus*, καὶ πνικτοῦ. Hoc non legit Irenæus lib. 3. cap. 12. neque Cypr. lib. 3. ad Quirinum. Immò etiam reiicitur ab Ambrosio Gal. 2, quasi suppositititium, acsi Iudæi non ex diuino præcepto sed ex traditione humana à suffocatis abstinuerint. Sed hoc verum non est, quum precepto fundendi sanguinis omnium animantium, & interdicto esu sanguinis, euidenter comprehendatur suffocatorum & morticinorum interdictum. Tertullianus quoque Apolog. cap. 9, meminit quidem & suffocati &

suffocati & morticini, sed vt in esu sanguinis prohibito comprehensorum: & in lib. De pudicitia, tria tantùm hîc vetita commemorat. Reperitur tamen in Græcis omnibus, & tum apud Arabem, tum apud Syrum interpretem: & verisimile est, quanuis non necessariò, fuisse hoc expressum. Qui verò hæc duo connectentes verterunt *à suffocato sanguine*, vt citatur hic locus apud Augustinum in Speculo, nulla nituntur ratione. Cæterùm in vetustiss. meo codice & duobus aliis manuscriptis, vt & apud Irenæum loco antea citato, & Cyprianum in extremo lib. 3. ad Quirinum, additur καὶ ὅσα μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν. i. *Quæcunque sibi nolint fieri, aliis ne faciant.* quæ sententia latius quidem patet, sed est tamen eius συγκαταβάσεως fundamentum, de qua hîc agitur.

21 *Per singulas ciuitates*, κατὰ πόλιν. Subauditur πᾶσαν, quod additur infra 36. Vide supra 3. 46. *

Τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέροις σὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς Ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ καὶ Βαρνάβᾳ· Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, καὶ Σίλαν, ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς·

Γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν τάδε. Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν Ἀντιόχειαν καὶ Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς, τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

Ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινὲς ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα·

Ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

Ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, καὶ αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

Ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι καὶ ἡμῖν, μηδὲν πλέον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων·

Ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων, καὶ αἵματος, καὶ πνικτοῦ, καὶ πορνείας· ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. Ἔρρωσθε.

Οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες ἦλθον εἰς

22 Tunc visum est Apostolis & presbyteris cum tota Ecclesia, delectos ex sese viros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primarios inter fratres:

23 Istis per eorum manum scriptis. Apostoli & Presbyteri & fratres, iis qui sunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus, qui *sunt* ex Gentibus, salutem.

24 Quoniã quosdã è nobis egressos audiuimus vos turbasse verbis, labefactantes animas vestras, dicentes *oportere vos* circũcidi, & seruare Legem, quibus *hoc* non mandaueramus:

25 Visum est nobis concorditer coactis delectos viros mittere ad vos cum dilectis nostris Barnaba & Paulo,

26 Hominibus qui exposuerunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.

27 Misimus ergo Iudam & Silã, qui & ipsi *vobis* eadem verbis referent.

28 Visum est enim Spiritui sancto ac nobis, nequod amplius imponeremus vobis onus præter necessaria ista.

29 *Videlicet* vt abstineatis ab iis quæ sunt immolata simulacris, & sanguine, & suffocato, & scortatione: à quibus si vobis caueritis, bene agetis. Valete.

30 Illi igitur dimissi venerunt

22 *Tunc placuit Apostolis & senioribus cum omni Ecclesia, eligere viros ex eis, & mittere Antiochiam cũ Paulo & Barnaba: Iudam qui cognominabatur Barsabas, & Silam, viros primos in fratribus:*

23 *Scribentes per manus eorum: Apostoli & seniores fratres, iis qui sunt Antiochiæ & Syriæ & Ciliciæ fratribus ex Gẽtibus, salutem.*

24 *Quoniam audiuimus quia quidam ex nobis exeuntes turbauerunt vos verbis, euertentes animas vestras, quibus non mandauimus:*

25 *Placuit nobis collectis in vnum, eligere viros, & mittere ad vos cum charissimis nostris Barnaba & Paulo,*

26 *Hominibus qui tradiderunt animas suas pro nomine Domini nostri Iesu Christi.*

27 *Misimus ergo Iudam & Silam, qui & ipsi vobis verbis referẽt eadem.*

28 *Visum est enim Spiritui sancto & nobis, nihil vltrà imponere vobis oneris quàm hæc necessaria:*

29 *Vt abstineatis vos ab immolatis simulacrorum, & sanguine, & suffocato, & fornicatione: à quibus custodientes vos, bene agetis Valete.*

Illi ergo dimissi descẽ-

22 *Primarios*, ἡγουμένους. Id est Ecclesiastico munere fungentes, vt maior esset legationis dignitas. Iidem alibi vocantur πρεσβυτέρους, quæ omnia sunt ordinis nõ gradus nomina, collegarum respectu. *

23 *Per eorum manum*, διὰ χειρὸς αὐτῶν. Id est quæ ipsis committerentur Antiochiam perferenda. ¶ *Scriptis*, γράψαντες. Hæc participia respõdent τῷ Makor Hebræorũ, & ita excusatur Solœcophanes. ¶ *Et fratres*, καὶ ἀδελφοί. Vulg. omittit copulam, idque perperam. Distinguuntur enim hîc manifestè Apostoli & Seniores à reliquo cœtu, quum tamen omnium communi sententia & nomine scribatur epistola, re videlicet tota post antegressum προσβούλευμα Apostolorum & Seniorum, in communi totius Ecclesiæ cœtu rata habita. *

24 *Labefactantes*, ἀνασκευάζοντες. Vulg. *Euertentes*, ἀνατρέποντες. Est autem illud contrarium τῷ κατασκευάζειν καὶ οἰκοδομεῖν: hoc verò τῷ ταράσσειν. quod vtrunque frequenter apud Apostolum occurrit. ¶ *Dicentes*, λέγοντες. Vulgata totum hoc vsque ad, *Quibus non mandaueramus*, nõ legit. quod tamẽ apud Irenæũ & Oecumenium extat, & tum in Syra, tũ in Arabica interpretatione. 26 *Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetustissimus meus codex addit εἰς πάντα πειρασμὸν, *Omni experimento*, siue *exploratione*, quod Gallicè dixeris, *à toute espreuue*. 28 *Necessaria ista*, τῷ ἐπάναγκες τούτων. Id est, ad quæ nos adigit præsens necessitas, nempe quòd aliter nõ possint Iudæi lucrifieri, non quòd ista per se ad salutem requirerẽtur. Itaque istud non fuit leges conscientiæ imponere, neque Iudaismum reuehere. *

29 *Et scortatione*, καὶ πορνείας. Tertullianus in tractatu De pudicitia, ita citat hunc locum, vt huic secundum gradum tribuat, qua de re diximus suprà vers. 20. *

¶ *A quibus*, ἐξ ὧν, pro ἀφ' ὧν. vt habet meus vetustissimus codex. Cæterùm in Complutensi editione, tribus manuscriptis codicibus, & meo vetustissimo, ante ista reperiuntur, καὶ ὅσα μὴ θέλητε ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέρῳ μὴ ποιεῖν, *& quæ vobis fieri nolitis, alteri non facite*, de quibus diximus suprà 20. ¶ *Bene agetis*, εὖ πράξετε. Irenæi interpres addit, *Ambulantes in Spiritu sancto*, πορευόμενοι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. quæ in vetustissimo eriam codice meo leguntur, eo excepto quòd φερόμενοι scribitur, id est Versantes. ¶ *Valete*, ἔρρωσθε. Syrus interpres addit במרן [*bemarran*] *in Domino nostro.*

Ἀντιόχειαν· καὶ συναγαγόντες τὸ πλῆθος ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

31 Ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

32 Ἰούδας δὲ καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.

33 Ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

34 Ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

35 Παῦλος δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι, μετὰ καὶ ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.

36 Μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν, Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, πῶς ἔχουσι.

37 Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον·

38 Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

Contentio Pauli & Barnabae. 39 Ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων· τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα τὸν Μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον·

40 Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σίλαν ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

41 Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ Κιλικίαν, ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

Antiochiam: & coacta multitudine reddiderunt epistolam.

31 Quam quum legissent, gauisi sunt super exhortatione.

32 Iudas quoque & Silas, quum essent & ipsi Prophetæ, multo sermone adhortati sunt, & cõfirmarunt fratres.

33 Quum autem egissent *illic* aliquandiu, dimissi sunt cum pace à fratribus ad Apostolos.

34 Silæ tamen visum est ibi manere.

35 Paulus autem & Barnabas commorati sunt Antiochiæ, docentes & euangelizantes, cum aliis etiam multis, sermonem Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit Barnabæ Paulus, Reuersi inuisamus fratres nostros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus sermonẽ Domini, *cognituri* quomodo *se* habeant.

37 Barnabæ verò consilium erat assumere secum Iohannem qui vocabatur Marcus.

38 Paulus autem æquum censebat, eum non simul assumere qui abscessisset ab ipsis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuisset.

39 Sic igitur sunt exacerbati, vt alter ab altero discederet: & Barnabas assumpto Marco nauigaret in Cyprum:

40 Paulus verò allecto Sila abiit commendatus gratiæ Dei à fratribus.

41 Peragrauitque Syriam ac Ciliciam confirmans Ecclesias.

derunt Antiochiam: & congregata multitudine tradiderunt epistolam.

31 Quam quum legissent, gauisi sunt super consolatione.

32 Iudas autem & Silas, & ipsi quum essent Prophetæ, verbo plurimo cõsolati sunt fratres, & confirmauerunt.

33 Facto autẽ ibi aliquanto tempore, dimissi sunt cum pace à fratribus ad eos qui miserant illos.

34 Visum est autem Silæ ibi remanere.

35 Paulus autem & Barnabas demorabãtur Antiochiæ, docentes & euangelizantes, cum aliis pluribus, verbum Domini.

36 Post aliquot autem dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuertẽtes visitemus fratres per vniuersas ciuitates in quibus prædicauimus verbum Domini, quomodo se habeant.

37 Barnabas autem volebat secum assumere & Iohannem qui cognominabatur Marcus.

38 Paulus autem rogabat eum, vt qui discessisset ab eis de Pamphylia, & non isset cum eis in opus, non debere recipi.

39 Facta est autem dissensio, ita vt discederent ab inuicẽ: & Barnabas quidem assumpto Marco nauigaret Cyprum:

40 Paulus verò electo Sila profectus est, traditus gratiæ Dei à fratribus.

41 Perambulabat autem Syriam & Ciliciam, confirmans Ecclesias.

---

30 *Multitudine*, τὸ πλῆθος. Id est ἐκκλησία πάση, Ecclesia tota, siue, vt vertit Syrus interpres, *Toto populo.* Nec enim adhuc ad se omnia pertraxerant noti postea Episcopi, ne tunc quidem Ecclesiis noti.

* 32 *Prophetæ*, προφῆται. Id est doctores in Ecclesia Hierosolymitana, à qua mittebantur cum mandatis ipsorum muneri conuenientibus. ¶ *Adhortati sunt*, παρεκάλεσαν. Vel, *consolati sunt*, vt etiã in superiore versic. παράκλησιν possumus interpretari Consolationem, vel Adhortationem.

* 33 *Egissent aliquandiu*, ποιήσαντες χρόνον. De verbo ποιεῖν in hac phrasi diximus Matth. 20.12. χρόνον autem dicunt Græci absolutè, pro tempore non paruo, sed tamen indefinito. Mihi verò non videtur aliud valere quàm χρόνον τινα, vel ὀλὶ χρόνον. ¶ *Cum pace*, μετ' εἰρήνης. Hebr. בשלום [*beschalom*,] id est fratribus bene illis precantibus, & cum bona Ecclesiæ venia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, sed dimissionem: ne cogamur synecdochen hic constituere. Venit ergo vterque discedendi veniam petiturus ab Ecclesia: quæ quum eos benignè à se dimisisset, & ipsi iam profecturi viderentur, Silas tamen mansit Antiochiæ, certis de causis nimirum mutato consilio, quanuis illas Lucas non explicet. ¶ *Ad Apostolos*, πρὸς τοὺς ἀποστόλους. Vulgata, *Ad eos qui miserant illos*, πρὸς τοὺς ἀποστείλαντας αὐτοὺς, vt scribitur etiam in vet. meo cod. & puto sic declarari hoc loco, per Apostolos intelligi generaliter Ecclesiam Hierosolymitanam, nõ illos peculiariter sic vocatos, qui tunc fortasse pauci erant Hierosolymis, ac fortasse præter Iacobum nulli. siquidem ista sic satis diu post illam synodum habitam gesta sunt.

35 *Paulus autem*, Παῦλος δὲ. Si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, *Paulus autem*, ista non admodum videbuntur cohærere: sed si præcedenti versiculo adieceris quod in vno codice scriptum inuenimus, pulchrè omnia cohærebunt: ista videlicet, μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, *Solus verò Iudas profectus est.*

36 [*Cognituri*] *quomodo* [*se*] *habeant*, πῶς ἔχουσι. Suppleui, vt rudioribus consulerem, quod prætermissum reddebat sententiam obscuriorem: quanuis in communi sermone multa eiusmodi soleant vsurpari. Sic Dido apud Virgilium, —*equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Si quibus eiectus syluis aut vrbibus errat.*

37 *Consilium erat*, ἐβουλεύσατο. In duobus codicibus legimus ἐβούλετο, *volebat*, & quidem rectius, vt opinor.

38 *Æquum censebat non assumere*, ἠξίου μὴ συμπαραλαβεῖν. Vulg. *Rogabat non debere recipi*, barbarè & obscurè. Erasm. *Nolebat vt adiungeretur ei*, & in meo vetustissimo cod. legitur ἐβούλετο.

39 *Sic igitur sunt exacerbati*, ἐγένετο οὖν παροξυσμός. Vel, [*Tanta*] *igitur fuit animorum exacerbatio.* Vulg. maluit παροξυσμὸν vertere Dissensionem, non satis expressè: quo nomine quum meritò reprehendatur ab Erasmo, miror cur acrem disceptationem maluerit interpretari. Nam ne hoc quidem Græcis respondet.

41 *Ecclesias*, τὰς ἐκκλησίας. In meo vet. cod. hæc adiiciuntur παραδιδοὺς τὰς ἐντολὰς τῶν πρεσβυτέρων. vt in Latinis nõnullis libris, *præcipiens custodire præcepta Apostolorum & Seniorum*, quæ videntur repetita ex cap. sequente, vers. 4.

IN

Κεφάλαιον ιϛ.

Κατήντησε δὲ εἰς Δέρβην καὶ Λύστραν· καὶ ἰδοὺ, μαθητής τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἑλλήνος·

Ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν· καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ ὅτι Ἕλλην ὑπῆρχεν.

Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδοσαν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις.

Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.

Διελθόντες δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ τὴν Γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ.

Ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν Βιθυνίαν πορευθῆναι· καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ.

Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν, κατέβησαν εἰς Τρῳάδα.

Καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ Παύλῳ· Ἀνήρ τις ἦν Μακεδὼν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ λέγων, Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν.

Ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν Μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

Ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τῆς Τρῳάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς Σαμοθρᾴκην, τῇ τε ἐπιούσῃ εἰς Νεάπολιν·

CAP. XVI.

1 PEruenit autem Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat illic nomine ‖ Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, patris autem Græci.

2 Huic dabant testimonium fratres qui Lystris erant & Iconij.

3 Eum *itaque* voluit Paulus secum proficisci: & assumptum eum circúcidit, propter Iudæos qui in illis locis erant: sciebant enim omnes patrem eius Græcum esse.

4 Prout autem pertransibant vrbes, tradebant eis seruanda institutа quæ decreta fuerant ab Apostolis & Presbyteris qui Hierosolymis erant.

5 Itaque Ecclesiæ confirmabãtur fide, & exuberabant numero quotidie.

6 Phrygia autem peragrata & Galatica regione, prohibiti à Spiritu sancto loqui sermonem in Asia.

7 Quum venissent in Mysiam, tentabãt ire versus Bithyniam: sed nõ siuit eos *ire* Spiritus Iesu.

8 Præterita igitur Mysia, descẽderunt Troada.

9 Et visum per noctem conspectũ est Paulo: Vir Macedo quidã adstabat precans eum, & dicẽs, Traiice in Macedoniam, & succurre nobis.

10 Vt autem hoc visum vidit, statim studuimus abire in Macedoniam, collatis argumentis colligentes quòd aduocasset nos Dominus vt eis euangelizaremus.

11 Prouecti igitur Troade, rectũ cursum tenuimus Samothracẽ, & sequente die Neapolin:

CAP. XVI.

1 *PEruenit autẽ in Derben & Lystram: & ecce, discipulus quidam erat ibi nomine Timotheus, filius mulieris cuiusdam Iudææ fidelis, patre Gentili.* Rom.16.22 phil.p.1.9 1.thes.3.2

2 *Huic testimoniũ bonum reddebant qui in Lystris erant & Iconio fratres.*

3 *Hunc voluit Paulus secum proficisci: & assumẽs circuncidit eum, propter Iudæos qui erant in illis locis: sciebant enim omnes quòd pater eius erat Gentilis.*

4 *Quum autem pertransirent ciuitates, tradebant eis custodire dogmata quæ erant decreta ab Apostolis & senioribus qui erant Ierosolymis.*

5 *Et Ecclesiæ quidem cõfirmabantur fide, & abũdabant numero quotidie.*

6 *Transeuntes autẽ Phrygiam & Galatiæ regionẽ, vetati sunt à Spiritu sancto loqui verbum in Asia.*

7 *Quum venissent autem in Mysiam, tentabant ire in Bithyniam: & non permisit eos Spiritus Iesu.*

8 *Quum autem pertransissent Mysiam, descenderunt Troadem.*

9 *Et visio per noctẽ Paulo ostensa est: Vir Macedo quidã erat stans & deprecans eum, & dicẽs, Transiens in Macedoniam adiuua nos.*

10 *Vt autem visum vidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniam certi facti quòd vocasset nos Deus euangelizare eis.*

11 *Nauigantes autem à Troade, recto cursu venimus Samothraciam: & sequenti die Neapolin:*

IN CAPVT XVI.

1 *Peruenit autem*, κατήντησε δὲ, &c. Hic rursum vetustissimus meus codex habet, διελθὼν τὰ ἔθνη ταῦτα, κατήντησε εἰς Δέρβην, *peragratis autem istis gentibus, peruenit Derben.* Est autem Derbe Isauriæ ciuitas.

4 *Institutа*, δόγματα. vel, *Placita*, illa videlicet quorum antè facta est mentio. Neque enim dogmatis appellatione doctrina ipsa hoc loco intelligitur. ¶ *Ab Apostolis & Presbyteris*, ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων. At non à Petro vt papa œcumenico: non à Iacobo, non denique ab vno quopiam.

5 *Exuberabant*, ἐπερίσσευον. Vel, augebantur. Vulgata & Erasmus, *Abundabant*. malè, hoc quidem loco.

6 *Sermonem*, τὸν λόγον. Meus vetustis. codex addit τοῦ Θεοῦ, *Dei*, adstipulante Syra quoque & Arabica interpretatione.

7 *Spiritus Iesu*, τὸ πνεῦμα Ἰησοῦ. Sic restituo non modo trium manuscr. & vetustissimi mei codicis, itidémque Syræ, & Arabicæ, veterísque Latinæ interpretationis, sed etiã expressa Cyril. auctoritate fretus lib. Thesauri 2. c. 4. & 12. c. 12. sicut Spiritum Christi nominat Apostolus, Ro. 8. 9.

8 *Troada*, εἰς Τρῳάδα. Syrus Troada pro regione accipit, neque id immeritò, quum ita soleat frequentius vsurpari. Hic tamen pro vrbe accipi quæ, teste Plinio, Antigonia quoque & Alexandria dicta fuit, (antiquæ videlicet Troię reliquiæ) constat ex eo quòd mox inde soluisse dicuntur, & ex historia quæ scribitur infrà, 20. 6.

10 *Collatis argumentis colligentes*, συμβιβάζοντες. Plato in Hippia minore, ἀνασκοπῶ καὶ συμβιβάζω τὰ λεγόμενα: qui locus à doctissimo viro Ioach. Camerario citatus, optimè declarat huius verbi translatitiam significationem. Nam propriè illud ipsum significat quod Gallis *adiuster*, vt exposuimus suprà, 9. 22. & ita vsurpatur à Paulo Eph. 4 16. & Col. 2. 19. Itaque mihi non satisfacit Budæus qui συμβάλλοντες interpretatur Coniicientes. Vulg. verò & Eras. multo minus, qui συμβιβάζοντες exponunt *Certi facti*, id est πληροφορηθέντες, vel συμβιβασθέντες, pro quo tamen potius dicendum fuerat *Certiores facti*.

11 *Neapolin*, εἰς Νεάπολιν. Ridiculum est quod de Cariæ Néapoli quidam tradidit hoc loco, quum hæc manifestè appareat ad Neapolin illam pertinere quæ proxima est Philippis, in ipso Thraciæ ac Macedoniæ confinio.

Ἐκεῖθέν τε εἰς Φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς Μακεδονίας πόλις, κολώνια. ἦμεν δὲ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

12 Et illinc Philippos, quæ est prima huius partis Macedoniæ vrbs, colonia. Cõmorati sumus autem in ea vrbe aliquot dies.

Et inde Philippos, quæ est prima partis Macedoniæ ciuitas, colonia. Eramus autem in hac vrbe diebus aliquot consistẽtes.

Τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι· καὶ καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

13 Et die Sabbathi egressi sumus ex vrbe ad flumen, vbi solebat esse precatio: vbi quũ consedissemus, alloquuti sumus mulieres quæ conuenerant.

Die autem Sabbathorum egressi sumus foras portam, iuxta flumen, vbi videbatur oratio esse, & sedentes loquebamur mulieribus quæ conuenerant.

Καί τις γυνὴ ὀνόματι Λυδία, πορφυρόπωλις πόλεως Θυατείρων, σεβομένη τὸν Θεόν, ἤκουεν· ἧς ὁ Κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ Παύλου.

14 Quædam autem mulier nomine Lydia, quæ purpuram vẽdebat in vrbe Thyatirorum, Deum colens, *nos* audiuit: cuius Dominus adaperuit cor vt attẽderet ea quæ dicebãtur à Paulo.

Et quædam mulier nomine Lydia, purpuraria ciuitatis Thyatirenorum, colens Deum, audiuit: cuius Dominus aperuit cor intendere iis quæ dicebãtur à Paulo.

Ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα, Εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ Κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. Καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

15 Quum igitur baptizata esset, & domus eius, rogauit *nos*, dicens, Si iudicastis me fidelem esse Domino, ingressi domum meam, manete. Et adegit nos.

Quum autem baptizata esset, & domus eius, deprecata est, dicens, Si iudicastis me fidelem Domino esse, introite in domum meam, & manete. Et coegit nos.

Ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχὴν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα Πύθωνος, ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς, μαντευομένη.

16 Factum est autem proficiscentibus nobis ad precationem, vt ancillula quædam habens spiritum Pythonis, occurreret nobis, quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, vaticinando.

Factum est autem euntibus nobis ad orationem, puellam quandam habentem spiritum Pythonem obuiare nobis, quæ quæstũ magnum præstabat dominis suis, diuinando.

Αὕτη κατακολουθήσασα τῷ Παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε, λέγουσα, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ὑμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

17 Hæc subsequuta Paulum ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius altissimi, qui annuntiant vobis viam salutis.

Hæc subsequuta Paulũ & nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui Dei excelsi sunt, qui annuntiant vobis viam salutis.

Τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ Παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε, Παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. Καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

18 Hoc autem fecit ad multos dies. sed molestè ferens Paulus, & sese conuertẽs, spiritui dixit, Præcipio tibi per nomen Iesu Christi vt exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.

Hoc autẽ faciebat multis diebus. dolens autem Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Præcipio tibi in nomine Iesu Christi exire ab ea. Et exijt eadem hora.

Ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.

19 Videntes autem illius *ancillulæ* domini abiisse spem quæstus sui, prehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus.

Videntes autem domini eius quia exiuit spes quæstus eorum, apprehendentes Paulum & Silam, perduxerunt in forum ad principes.

Καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς τοῖς στρατηγοῖς, εἶπον, Οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν, Ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες·

20 Et quum pertraxissent eos ad prætores, dixerunt, Homines isti conturbãt ciuitatem nostrã, quum sint Iudæi:

Et offerentes eos magistratibus dixerũt, Hi homines conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi.

---

13 *Solebat*, ἐνομίζετο. i. vbi de more ac cõsuetudine haberi consueuerãt conuentus. Vetus autẽ interpr. deceptus huius verbi varia significatione, conuertit *Videbatur*, id est ἐδόκει, vt etiam legitur in illo meo vetustissimo codice, quasi Paulus coniecerit ibi conuenire consueuisse Iudæos ad precandum, vnde factum vt quas Iudæi vocabant Synagogas à conuentu, postea dicere cœperint ab vsu precandi, minus inuidioso nomine προσευχάς, vti vocantur à Philone in legatione ad Caium.

14 *Quæ purpuram vendebat*, πορφυρόπωλις, id est πορφυρόβαφα, πωλοῦσα. Ideo singulari numero dicere malui purpurã, nequis de purpuris piscibus agi putet.

16 *Ancillula quædam*, παιδίσκην τινά. Vulg. *Puella quædã*. sed conditionem nõ ætatem designari apparet ex eo quòd mox fiat mentio dominorum. ¶ *Pythonis*, Πύθωνος. Epitheton Apollinis, qui responsa daret petentibus, παρὰ τὸ πυθάνεσθαι, vnde Apollo Pythius, qui & Delphicus, à loco illo celebri dicebatur, cui etiam nomen fuit Pytho. Græci interpretes aliquoties in Bibliis ἐγγαστρίμυθον sunt interpretati, quòd ex obsessarum muliercularum ventre oracula solerent edere. Hebræi non prorsus dissimili ratione videntur אוב [*ob*] & אובות [*oboth*] vocare, quòd mulierum eo dæmone correptarum ventres instar vtris intumescerent.

19 *Abijsse*, ὅτι ἐξῆλθεν. vel *Exijsse*. Sic enim venustè loquitur Lucas, quasi vnà cum illo impuro spiritu quæstus etiam istorum emigrasset. ¶ *Ad Magistratus*, ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας. Hi sunt quos Latini Decuriones vocabant, ex quibus Publicum consilium in coloniis constabat. Syrus & Arabs interpretes, hoc omiserunt, vel potius non legerunt. & certè videtur redundare.

20 *Ad Prætores*, στρατηγοῖς. Id est Duumuiris. Erat autem in Coloniis Duumuiratus propè Consulatui aut Præturæ cõpar, vnde festiuum illud Ciceronis in Agrariis, *Quum in cæteris coloniis duumuiri appellentur, Capuæ se prætores appellari volebant*. Græcis autẽ scriptoribus στρατηγοὶ dicti sunt qui Romæ prætores. Addit Syrus interpres quem sequitur Arabs, ולרישא דמרינתא [*velarische damrinta*] *& primoribus ciuitatis*, Decurionibus videlicet. ¶ *Ciuitatem*, τὴν πόλιν. Latini nnõulli codices pro *Vrbem nostram*, habent *orbem*. & infrà 17.6, in simili accusatione scribitur οἰκουμένην. Veterem autem hanc fuisse calumniam apparet ex Reg. 18.17.

22 *Vnà*

Καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, Ῥωμαίοις οὖσι.

21 Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere, neque vsurpare, quum simus Romani.

21 *Et annuntiant morem quem non licet nobis suscipere, neque facere, quum simus Romani.*

Καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν· καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν.

22 Vnà verò insurrexit turba aduersus eos: & præfecti diruptis eorum vestibus iusserunt *eos* virgis cædi.

22 *Et cucurrit plebs aduersus eos: & magistratus scissis tunicis eorum, iusserunt eos virgis cædi.*

Πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγάς, ἔβαλον εἰς φυλακήν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.

23 Quúmque multas plagas eis imposuissent, coniecerunt *eos* in carcerem, additis mandatis commentariensi vt tutò eos asseruaret.

23 *Et quum multas plagas eis imposuissent, miserunt eos in carcerem, præcipientes custodi vt diligenter custodiret eos.*

Ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακήν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.

24 Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in intimum carcerem, & pedes eorum adstrinxit numella.

24 *Qui quum tale præceptum accepisset, misit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum strinxit ligno.*

Κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον Παῦλος καὶ Σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν Θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.

25 Media autem nocte precantes Paulus & Silas hymnos canebant: & qui vincti erant exaudiebant eos.

25 *Media autem nocte Paulus & Silas orantes laudabant Deum: & audiebant eos qui in custodia erant.*

Ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου· ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ πάντων τὰ δεσμὰ ἀνέθη.

26 Repentè verò terræ motus magnus extitit, ita vt concuterentur fundamenta carceris: & illico apertæ sunt omnes fores, & omnium vincula laxata.

26 *Subitò verò terræ motus factus est magnus, ita vt moueretur fundamenta carceris: & statim aperta sunt omnia ostia, & vniuersorum vincula soluta sunt.*

Ἐξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους.

27 Expergefactus autem commentariensis, quum videret fores carceris apertas, educto gladio erat seipsum interemptur us, existimãs vinctos effugisse:

27 *Expergefactus autem custos carceris, & videns ianuas apertas carceris, euaginato gladio volebat se interficere, æstimans fugisse vinctos:*

Ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ Παῦλος, λέγων, Μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακόν· ἅπαντες γὰρ ἐσμὲν ἐνθάδε.

28 Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nequid feceris tibiipsi mali: omnes enim hic sumus.

28 *Clamauit autem Paulus voce magna, dicens, Nihil tibi mali feceris: vniuersi enim hic sumus.*

Αἰτήσας δὲ φῶτα εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ.

29 Is verò petito lumine irrupit, & tremefact° accidit Paulo & Silæ *ad pedes.*

29 *Petitóque lumine introgressus est, & tremefactus procidit Paulo & Silæ ad pedes.*

Καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη, Κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν ἵνα σωθῶ;

30 Et productis ipsis foras, ait, Domini, quid me oportet facere vt seruer?

30 *Et producens eos foras ait, Domini, quid me oportet facere vt saluus fiam?*

Οἱ δὲ εἶπον, Πίστευσον ἐπὶ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ σωθήσῃ σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.

31 At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, & seruaberis tu ac domus tua.

31 *At illi dixerunt, Crede in Dominũ Iesum, & saluus eris tu & dom° tua.*

Καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ Κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

32 Et loquuti sunt ei sermonem Domini, & omnibus qui erant domi ipsius.

32 *Et loquuti sunt ei verbum Domini, cũ omnibus qui erant in domo eius.*

Καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτὸς, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν· καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

33 *Ipse* verò illis assumptis ea ipsa hora noctis, lauit *eorum* plagas: & baptizatus est ipse & omnes *domestici* illius illico.

33 *Et tollens eos in illa hora noctis, lauit plagas eorum: & baptizatus est ipse & omnis domus eius continuò.*

---

22 *Vnà autem insurrexit*, καὶ συνεπέστη. Vulgata, *Et cucurrit*, καὶ ἔδραμε. Erasmus, *Et concurrit*, καὶ συνέδραμε. ¶ *Præfecti*, οἱ στρατηγοί. Late patet hæc appellatio in his libris. Quamobrem etiam *Magistratus* conuertit Vetus interpres. Sic autem intelliguntur qui ex prouincialibus ipsis, siue ex Macedoniæ præsidis legatis, Philippis præerant. ¶ *Diruptis eorũ vestibus*, περιρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Erasmus, *Scissis vestibus suis. Est autem*, inquit, *anceps sermo, vtrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an suas ipsorum.* Ego verò nullam hîc video speciem ambiguitatis, & multò etiam magis miror Erasmum eam opinionem esse amplexum quæ nullam veri speciem habet. ¶ *Virgis cædi*, ῥαβδίζειν. Vide Mar. 14. 65.

24 *Adstrinxit*, ἠσφαλίσατο. Id est, Vt tutius asseruarẽtur, compegit eorum pedes in numellam. Nam ἀσφαλίζεσθαι proprie firmare significat: sed ex consequente intelligitur antecedens. ¶ *Numella*, τὸ ξύλον. Vulgata & Erasmus perobscurè, *In ligno*, vt & Tertullianus lib. de patientia. Neque verò ξύλον hoc in loco lignum declarat, sed ligneæ machinæ genus, quod Latini Numellam vocant: in quam (vt ait Nonius) & pedes & collum immittebant. Aristophanes, εἶτα φιμώσητε τούτῳ τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα. Herodotus, ἐν ξύλῳ ἔδησαν. Plautus in Persa, —*tantisper quidem Vt sis apud me lignea in custodia.*

26 *Laxata*, λύθη. Id est, vt Vulg. & Erasmus, *Soluta.* Virg. *Laxat claustra Simon.*

33 *Lauit* [*eorum*] *plagas*, Ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν. Ad verbum, *lauit* [*eos*] *à plagis.*

Ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτῶν, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ Θεῷ. 34

Ἡμέρας δὲ γενομένης ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες, Ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους. 35

Ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον, Ὅτι ἀπεστάλκασιν οἱ στρατηγοὶ ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες, πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ. 36

Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς, Δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρᾳ ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; Οὐ γάρ. ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν. 37

Ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα· καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι. 38

Καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξαγαγόντες ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως. 39

Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν· καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξῆλθον. 40

Et ipsis deductis domum suam, apposuit mensam: & exultauit quòd cum vniuersa domo sua credidisset Deo. 34

Die autem exorto, prætores miserunt viatores qui dicerẽt, Dimitte homines illos. 35

Annuntiauit autem commẽtariensis hos sermones Paulo, Miserunt, *inquit*, præfecti vt dimittamini: nunc igitur egressi, ite in pace. 36

Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clàm nos eiiciunt? non profectò: sed veniant ipsi, & nos educant. 37

Renuntiarunt autem prætoribus viatores verba ista: timuerúntque audito eos Romanos esse. 38

Et venientes precati sunt eos, & eductos rogarunt vt egrederentur ex vrbe. 39

Egressi autem è carcere introierunt ad Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & egressi sunt *ex vrbe*. 40

Quúmque perduxissent eos in domum suam, apposuit eis mensam, & lætatus est cum omni domo sua credens Deo. 34

Et quum dies factus esset, miserunt magistratus lictores, dicentes, Dimitte homines illos. 35

Nuntiauit autem custos carceris verba hæc Paulo, Quia miserunt magistratus vt dimittamini: nunc igitur exeuntes, ite in pace. 36

Paulus autẽ dixit eis, Cæsos nos publicè, indemnatos, homines Romanos, miserunt in carcerem, & nunc occultè nos eiiciunt? non ita: sed veniant, & ipsi nos eiiciant. 37

Nuntiarunt autem magistratib. lictores verba hæc: timuerúntque audito quod Romani essent. 38

Et venientes deprecati sunt eos, & educentes rogabant vt egrederentur de vrbe. 39

Exeuntes autem de carcere introierunt ad Lydiam: & visis fratribus, consolati sunt eos, & profecti sunt. 40

Κεφάλαιον ιζ.

Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν ἡ συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων. 1

Κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, 2

Διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν 3

CAP. XVII.

ITinere autem facto per Amphipolin & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga quædam Iudæorum. 1

Paulus verò sicut consueuerat introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disseruit *cum* eis ex Scripturis. 2

Explicans & ob oculos po- 3

CAP. XVII.

QVum autẽ perambulassent Amphipolin & Apolloniam, venerunt Thessalonicam, vbi erat synagoga Iudæorum. 1

Secundum consuetudinem autem Paulus introiuit ad eos, & per Sabbatha tria disserebat eis de Scripturis. 2

Adaperiens & insi- 3

35 *Die autem exorto*, ἡμέρας δὲ γενομένης. In vno codice additum legimus post hæc verba, συνῆλθον οἱ στρατηγοὶ ὅπου τὸ αὐτὸ εἰς τὸν ἀγορὰν, καὶ ἐνθυμηθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γενόμενον, ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους &c. id est, *coierunt præfecti eôdem loci in forum, & recordati terræmotus qui factus fuerat, timuerunt, miseruntque viatores, &c.* ¶ *Viatores*, ῥαβδούχοι. Viatores dicuntur quibus vtebãtur magistratus vocandi vel nuntiandi causa, non autem ligandi. Nam hoc erat lictorum munus, qui propterea etiam ῥαβδοῦχοι à bacillis seu virgis quas gestabant, à Græcis vocabantur. Sed mihi tamen probabile est, aut viatores etiam bacillos gestasse, aut confusa interdum fuisse (in prouinciis præsertim) viatorum & lictorum munia.

37 *Eis, πρὸς αὐτοὺς*. Nempe viatoribus, in quorum nomine loquutus fuerat commentariensis, aut ipsi potius coram commentariensi sua mandata Paulo & Silæ renuntiarunt. Nam commentariensem ipsum probabile est potius paratum fuisse illos retinere. ¶ *Non profectò*, οὐ γάρ. Vulgata, *Non ita*. Sic Virgilius lib. Æne. 2 *Scilicet hæc Spartam incolumis patriásq; Mycenas Aspiciet, partóque ibit regina triumpho?* Et paulo post, *Non ita: nanque etsi*, &c, id est (vt vernaculo sermone dicimus) *Il n'en ira pas ainsi.*

38 *Verba ista*, τὰ ῥήματα ταῦτα. Ab hoc loco vsque ad extremum capitis, comperitur mirà in meo vetustissimo, & alio præterea manuscr. codice varietas, si verba spectes. Sic enim scriptum habent, Ἀνήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα τὰ ῥηθέντα πρὸς τοὺς στρατηγοὺς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν ἐφοβήθησαν, καὶ παρακαλοῦμεν μὴ φίλων πολλῶν εἰς τὸν φυλακὴν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Γνωρίσαιεν τὰ καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, λέγοντες, Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μήποτε πάλιν συστραφέντες ὑμῖν, ἐπικραζόντες κατὰ ὑμῶν. Ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὸν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε Κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς. Id est, *Viatores renuntiarunt præfectis hæc verba quæ dixerãt. Illi verò quũ audissent Romanos esse, timuerunt: & cũ multis amicis venientes in carcerem, precati sunt eos vt abirent, dicentes, Ignorauimus vestram conditionem, & vos viros probos esse. Deinde eductos ipsos precati sunt, dicentes. Exite ex hac vrbe, ne rursus coëuntes clament aduersum vos. Egressi igitur ex carcere venerunt ad Lydiam, & visis fratribus, narrabant quæ sibi fecisset Dominus, ipsos consolati.*

40 *Ad Lydiam*, εἰς τὸν Λυδίαν. Id est πρὸς τὸν Λυδίαν, vt etiam in nonnullis vetustis codicibus scriptum legimus. Ponitur tamen εἰς ἀντὶ τοῦ πρὸς, etiam apud idoneos auctores: App. εἰς Σύλλαν ἐπέμψεν. Dem. ἀναφέρειν εἰς τὴν ἀρχοντα. Idem εἰς ὑμᾶς λέγω. ¶ *Visis fratribus*, ἰδόντες τοὺς ἀδελφούς. Rursum in meo vet. exemplari hæc subiiciuntur, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς, *exposuerunt quæ fecerat ipsis Dominus, eos consolati.* ¶ *Et egressi sunt*, καὶ ἐξῆλθον, *ex vrbe ipsa*, videlicet.

IN CAP. XVII.

1 *Synagoga quædam*, ἡ συναγωγή. Nouè ponitur articulus pro particula τὶς: vel certè redundat nisi malimus aliquid supplere, vt, *eò vbi erat synagoga Iudæorum*, certo videlicet illo vrbis loco, vbi erat synagoga. ✱

3 *Explicãs*, διανοίγων. Heb. פותח [*potheach*] aperiẽs, id est certis testimoniis probans, vnde פתח [*pethach*] pro declaratione,

tione, Psal.119 130. ¶ *Ob oculos ponens*, παραπιθέμενος. id est tam manifestè exponens quàm cernimus quæ spectanda proponuntur. Vulgata, *Insinuans*. Eras. *Allegans*. id est prolatis scripturæ locis demonstrans, sicut infra scribitur vers.28, vbi vtitur verbo δείκνυς, pro quo Syrus vtrobique vsurpat eandem vocem מחוה מחוה [*mechaueh hauah*.] ¶ *Christum*, τὸν Χριστὸν. id est Messiam. ponitur enim hoc loco appellatiuè, vt apparet ex sequentibus. ¶ *Quem ego* [*inquit*,] ὃν ἐγώ. Mutatio personæ & orationis obliquæ ad rectam, de qua vide suprà 15.5. Sed & in Arabica interpretatione Latinè versa, reperio verbum *Aiebat* expressum. ¶ *Esse Christum illum*, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός. id est illum promissum Messiam. Rursum enim Χριστὸς pro Messia ponitur, sed ὀνοματικῶς: & in hac enuntiatione rationem habet attributi: quod vt planius esset, collocationem verborum mutaui, vt & infrà 18.5. Vide suprà 2.36.

Χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

nens oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis: & hunc Iesum, Quem ego, *inquit*, annũtio vobis, esse christum illum.

nuans quia Christum oportuit pati, & resurgere à mortuis, & quia hic est Iesus Christus, quem ego annuntio vobis.

Καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκληρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώτων οὐκ ὀλίγαι.

3 Nonnulli igitur eorum assensi sunt, & consociati sunt Paulo & Silæ, & religiosorum Græcorum multitudo magna & ex mulieribus primariis non paucæ.

3 *Et quidam ex eis crediderunt, & adunati sunt Paulo & Silæ, & de colentibus Gentibus multitudo magna, & mulieres nobiles non paucæ.*

Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ προσλαβόμενοι τοὺς ἀγοραίους τινὰς ἄνδρας πονηροὺς, καὶ ὀχλοποιήσαντες ἐθορύβουν τὴν πόλιν· ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐτοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

4 Sed inuidia commoti Iudæi qui increduli erant, assumptis quibusdam circunforaneis viris sceleratis, ac turba coacta, fecerunt vt ciuitas tumultuaretur, & adorti domum Iasonis, studebant eos adducere ad populum.

4 *Zelantes autem Iudæi: assumentesque de vulgo viros quosdam malos, & turba facta, concitauerunt ciuitatem: & assistentes domui Iasonis quærebant eos producere in populum.*

Μὴ εὑρόντες δὲ αὐτοὺς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καὶ τινας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες, Ὅτι οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, ὧδε καὶ τάδε πάρεισιν·

5 Et quum non inuenissent eos, traxerũt Iasonem & quosdam fratres ad ciuitatis magistratus clamando, isti qui orbis terrarum statum subuerterũt, etiam hic adsunt:

5 *Et quum non inuenissent eos, trahebant Iasonem & quosdam fratres ad principes ciuitatis, clamantes, Quoniam hi qui orbem concitant, & huc venerunt:*

Οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, βασιλέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, Ἰησοῦν.

6 Quos excepit Iason: qui omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse, *nempe* Iesum.

6 *Quos suscepit Iason: & hi omnes contra decreta Cæsaris faciunt, regem alium dicentes esse Iesum.*

Ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκούοντας ταῦτα.

7 Commouerunt autem turbam & ciuitatis magistratus hæc audientes.

7 *Concitauerunt autem plebem & principes ciuitatis audientes hæc.*

Καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

8 Qui tamen quum satis accepissent ab Iasone & cæteris, dimiserunt eos.

8 *Et accepta satisfactione à Iasone & à cæteris, dimiserunt eos.*

Οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ τῆς νυκτὸς ἐξέπεμψαν τόν τε Παῦλον καὶ τὸν Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες παραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπῆεσαν.

9 Fratres verò statim per noctem emiserunt Paulum simul & Silam Beroeam: qui quum aduenissent, ierunt in synagogam Iudæorum.

9 *Fratres verò confestim per noctem dimiserunt Paulum & Silam in Beroeam: qui quum venissent, in synagogam Iudæorum introierunt.*

Οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσ-

10 Fuerunt autem isti gene-

10 *Hi autem erant nobi-*

3 *Consociati sunt*, προσεκληρώθησαν, id est συνεκληρώθησαν: quod verbum disertiores Græci vsurpant ad declarandam matrimonij coniunctionem & vinculum arctissimum. ¶ *Religiosorũ*, τῶν σεβομένων. Vulg. *Colentium*. Vide suprà 13.43.

4 *Qui increduli erant*, οἱ ἀπειθοῦντες. Vide suprà 14.2. ¶ *Circunforaneis*, τῶν ἀγοραίων. i. cuiusmodi solẽt in foro vitam terere, viles nimirum & venales, quos solet Cic. fæcem & sentinã vrbis vocare. Ideo Vet. interpr. conuertit, *De vulgo*. ¶ *Fecerunt vt ciuitas tumultuaretur*, ἐθορύβουν τὴν πόλιν. Το θορυβεῖν rarissimè μεταβατικῶς construitur, præsertim cum quarto casu, quanuis θορυβεῖσθαι passiuè quoque accipiatur. Itaque hîc accipitur ex Hebræorum idiotismo, quasi in coniugatione Hiphil. Vulg. *concitarunt ciuitatem*. ¶ *Adorti*, ἐπιστάντες. Vulg. *Assistentes*, παρεστηκότες. Erasmus, *Vrgentes*, quod & ipsum non videtur satis expressum.

5 *Fratres*, ἀδελφούς. Syrus & Arabs præterea legerũt τοὺς ἐκεῖ, *qui erant ibi*. ¶ *Statũ subuerterunt*, διαστατώσαντες. Vulg. *Concitant*. Eras. *Cõturbarunt*. neuter satis expressè, vt opinor.

6 *Excepit*, ὑποδέδεκται. Eras. *Clanculum excepit*, propter præpositionem ὑπό. atqui in hoc verbo non ea vis est huius Præpositionis, sed idcirco potius adiungitur, quòd hospites de via deflectentes, sub idem tectum admittamus. Itaque hæc interpretatio nulla ratione nititur.

8 [*Qui*] *tamen quum satis accepissent*, καὶ λαβόντες τὸ ἱκανόν. Doctissimus Budæus & plerique eum sequuti, hoc referunt ad satisdationem IVDICIO SISTI. Sunt autem hæc dicendi genera mutuò inter se coniuncta apud iurisconsultos, Satispetere, Satisdare, & Satisaccipere. Sed quid si simplicius hoc est fortassis accipiendum, quòd videlicet Iason cum cæteris ad magistratus adductis, ita responderit accusatoribus vt iudicibus satisfecerit? sicut accipitur τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, Mar.15.15. Sed repugnat proprietas participij λαβόντες, & Arabs interpres de sponsoribus vt secundis teis, perspicuè istud interpretatur.

10 *Fuerunt autem isti generosiores*, οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι. Vulgata, *Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ*. Quam interpretationem vt emendaret Erasmus vertit, *Illi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ*. Potest enim εὐγενέστεροι etiam explicari per superlatiuum, ita vt ista de Thessalonicensibus dicantur, quorum nobilissimi amplexi sunt Euangelium. quod tamen probare non possum. Notandum enim est non comparari sim-

pliciter Thessalonicenses cum Berœensibus, sed vtriusque vrbis Iudęos inter se, ita vt Berœenses Iudęi dicantur longè fuisse alacriores Thessalonicensibus: quod re ipsa ostenderunt, sicut mox declaratur. Statim enim amplexi sunt Verbum: quod Thessalonicenses non contenti repudiasse, Paulum Berœam vsque sunt persequuti. Itaque non dicit Lucas εὐγενέστεροι Θεσσαλονικέων, sed τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, vt Iudæos appareat à veris incolis discerni, seruata vi articuli διαφορικῆ. Deinde quum Lucas iam deduxerit Paulum & Silam Berœam, cur ad Thessalonicensium historiam reuerteretur? Præterea de Iudæis seorsum hîc agi declarat sequens versiculus, vbi seorsim fit mentio indigenarum ciuium, tum virorũ, tum mulierum. Itaque propriam comparatiui significationem seruare malui. sed quanuis εὐγενὴς de genere propriè dicatur, tamen quum comparatio hîc videatur instituta non generis, (erant enim omnes isti Iudæi) sed virtutis ac pietatis, generosiores malui interpretari quàm nobiliores: quum constet apud Græcos translatitiè τῶν εὐγενῶν ad mores & ad animum accómodari, ita vt μεγαλοπρεπὴς, εὐγενὴς. γενναῖος, sæpe sint synonyma. Syrus autē & Arabs interpretes manifestè sententiam meam confirmant. ¶ *Scrutantes*, ἀνακρίνοντες. Ad verbum, *Diiudicantes*, quoniam videlicet ex mutua locorum collatione veram interpretationem scrutabantur.

σαλονίκῃ, οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυμίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς, εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

rosiores iis *Iudæis* qui erant Thessalonicæ, vt qui receperint Sermonem cum omni alacritate, quotidie scrutantes Scripturas an hæc ita se haberent.

liores eorum qui sunt Thessalonicæ, qui susceperunt Verbum cum omni auiditate, quotidie scrutantes Scripturas, si hæc ita se haberent.

Πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν πίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.

12 Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcarum mulierum honoratarum & virorum non pauci.

12 *Et multi quidem crediderunt ex eis, & mulierum Gentilium honestarum, & viri non pauci.*

Ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ τῆς Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους.

13 Vt autem cognouerũt Thessalonicẽses Iudæi, Berœæ quoque annuntiatum esse à Paulo sermonem Dei, venerũt et iam illuc, concitantes turbam.

13 *Quum autem cognouissent in Thessalonica Iudæi quia & Berœæ prædicatum est à Paulo verbum Dei, venerunt & illuc, commouentes & turbantes multitudinem.*

Εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελφοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν· ὑπέμενον δέ τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

14 Sed tunc statim Paulum emiserunt fratres, vt iret velut ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt illic.

14 *Statimque tunc Paulum demiserunt fratres, vt iret vsque ad mare: Silas autem & Timotheus remanserunt ibi.*

Οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον αὐτὸν ἕως Ἀθηνῶν· καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξήεσαν.

15 Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum, deduxerunt eum Athenas vsque: & accepto mandato ad Silam ac Timotheum, vt quamcitissimè ad ipsum venirent, abierunt.

15 *Qui autem deducebant Paulum, perduxerunt eum vsque ad Athenas: & accepto mandato ab eo ad Silam & Timotheum vt quamceleriter venirent ad illum profecti sunt.*

Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοῦ τοῦ Παύλου, παρῳξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωρεῖν κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν.

16 Paulo verò Athenis illos expectante, exacerbabatur spiritus eius in ipso, quum conspiceret vrbem idolis refertam.

16 *Paulus autem quum Athenis eos expectaret, incitabatur spiritus eius in ipso, videns idololatriæ deditam ciuitatem.*

14 *Velut ad mare*, ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. Vulgata, *Vsque ad mare*, quasi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego verò illam interpretationem antepono, quoniam Athenas vsque deductum fuisse Paulum, postea narratur. Ex quo etiam intelligimus, Paulo fuisse datum hoc consilium vt illum Iudæi persequi desinerent, quasi naui conscensa ex illis regionibus enauigasset. Mari tamen Athenas Philippis venisse ex huius historiæ contextu elici nullo modo potest, sed contrarium potius. Neque nihil est istud quod in meo vetustissimo codice inuenio versi. proximè consequente.

15 *Qui verò Paulum susceperant tuto loco constituendum*, οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον. Vulgata, *Qui deducebant*. Erasmus, *Qui persequebantur*: neuter satis expressè, aut etiam satis rectè. Nam τὸ καθιστᾶν in hac significatione nusquam legi, quod tamen hoc loco non potui aliter quàm longo verborum circuitu explicare. Quanuis enim respondeat Latino verbo Constituere, tamen pro varia ratione rerum de quibus agitur, intelligendum est. Inde factum vt pro peruehere & perducere accipiatur, id est certo loco constituere pro quo dicimus in vernaculo sermone, *rendre en quelque lieu*: vt apud Plutarchum, παραπέμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν δεσπότην, *Comitari hominem, ac domum perducere*. Homerus, καταστῆσαι Πύλονδε, *Pylum Peruehere*. Sed præterea videtur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & aliis similibus siqui occurrerint. Nam quod nutat ac vacillat dicitur constitui quando ad meliorem ac certiorem statum adducitur. Id verò si postea ad personam transferas, significabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco constituere, pro quo dicimus *rendre ou mettre en seureté*: quam significationē putaui huic loco maximè conuenire, vt præcisè dixerit Lucas καθιστῶντες, pro εἰς ἀσφαλὲς καθιστῶντες. Cur enim isti Paulũ Athenas vsque deduxerũt, nisi vt per ignotas regiones in eum vsque locum perducerent vbi ab hostium insidiis tutus videretur? In meo vetustissimo codice, post ἕως Ἀθηνῶν *Athenas vsque*, istud scribitur, παρῆλθεν δὲ τὴν Θεσσαλίαν· ἐκωλύθη δὲ εἰς αὐτοὺς κηρύξαι τὸν λόγον. λαβόντες δὲ, &c. i. *Præterierat autem* (nusquā videlicet ibi cōmoratus) *Thessaliā: quod prohiberetur eis*, (nempe Thessalis) *sermonem* [*Dei*] *prædicare. Accepto autem mandato*, &c. Et certè mirum alioqui videri posset Paulũ tot regiones quot inter Thessalonicam & Athenas intersunt, nempe Thessaliam, Bœotiam, & Atticam, nusquam annuntiato Euangelio, præteriisse: vel Lucam Pauli iam tum comitem, vt apparet suprà 16.10, eorum quæ ibi dicta factáque sunt, historiam totam prætermisisse.

16 *Idolis refertam*, κατείδωλον. Vtpote illis totam addictam & mancipatam, sicut κατάδενδρος locus dicitur totus arboribus consitus, quod erudite docuit in suis notis Isaacus Casaubonus, cui acceptum istud fero. Quàm autem verè hoc scripserit Lucas, vel ex ipsis Græcis scriptoribus licet intelligere. Nam Pausanias in hac vna vrbe plura penè idola quàm in reliqua Græcia commemorat: & de Athenienſibus loquens scribit, πύπτει δὲ ἐς φιλανθρωπίαν μέγιστον καθίστηκεν, (nam paulo antè egerat de

rat de Misericordiæ ara) ἀλλὰ καὶ εἰς θεοὺς εὐσεβεῖν ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ αἰδοῦς σφίσι βωμός ἐστι, καὶ φήμης, καὶ ὀρμῆς. Id est, *Istis verò non modò constituta sunt quæ ad humanitatis officia pertinent, sed maiorem etiam quàm alij pietatis in deos curam habent.* *uam etiam Pudoris & Famæ & Appetitionis ara apud ipsos extat.* Sed & Xenophon in Atheniensium republica, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι: id est, *Festa duplo iura agitant quàm alij.*

Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

17 Disserebat igitur in synagoga cum Iudæis & religiosis, & in foro quotidie cum quibusuis obuiis.

17 *Disputabat igitur in synagoga cum Iudæis, & colentibus, & in foro per omnes dies ad eos qui adierant.*

Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον, Τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; Οἱ δὲ, Ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.

18 Quidam autem ex Epicureis & Stoicis Philosophis conflictabantur cum eo: & quidam dicebant, Quid vult garrulus iste dicere? Alij verò, Peregrinorum deorum videtur annuntiator esse, quoniam Iesum & resurrectionem ipsis annuntiabat.

18 *Quidam autē Epicurei & Stoici philosophi disserebant cum eo: & quidam dicebant, Quid vult seminator verborum hic dicere? Alij verò, Nouorum dæmoniorum videtur annuntiator esse: quia Iesum & resurrectionem annuntiabat eis.*

Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγαγον, λέγοντες, Δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;

19 Et prehensum eum duxerũt in Areopagum, dicentes, Possumũs ne scire quæ sit ista noua de qua tu loqueris doctrina?

19 *Et apprehensum eum, ad Areopagum duxerunt, dicentes, Possumus scire quæ est hæc noua quæ à te dicitur doctrina?*

Ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι.

20 Peregrina enim quædam ingeris auribus nostris. volumus ergo scire quidnam ista sibi velint.

20 *Noua enim quædam infers auribus nostris. volumus ergo scire quidnam velint hæc esse.*

(Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον)

21 (Cæterùm Athenienses omnes & aduenæ hospites nulli alij rei vacabant nisi ad dicendum aut audiendum aliquid noui)

21 *(Athenienses autem omnes & aduenæ hospites ad nihil aliud vacabant nisi aut dicere aut audire aliquid noui)*

Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου πάγου, ἔφη, Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ.

22 Quum autē cõstitisset Paulus in medio Areopago, dixit, Viri Atheniẽses, omnino conspicio vos quasi religiosiores.

22 *Stans autem Paulus in medio Areopago, ait, Viri Athenienses, per omnia quasi superstitiosiores vos video.*

17 *Cum quibusuis obuiis*, πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. siue, *cum quibusuis qui in ipsum inciderent.* Circunstantia loci indicat quomodo exponendum sit verbum παρατυγχάνειν. Nempe quemcũque obuium reperisset Paulus, qui modò vel minimùm sustineret loquentem audire, cum eo ipse disserebat: totus nimirum ardens sancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipsum vsurpans quod aliis postea subiecit, vt opportunè & importunè studeant amplificãdo Dei regno. Hæc enim est verè cælestis ac diuina prudentia, quã mundus stultitiam vocat. Vulg. *qui adierant*, pro quo nonnulli scribunt, *qui audierant.* Neutrum profectò rectè. Nam fateor quidem τὸ ἐντυγχάνειν in his etiam libris & apud idoneos auctores interdum accipi non modo pro Adire seu Conuenire sed etiam pro Compellare quem tu adieris: sed nonnisi adiuncto personę casu, qui nullus hic est. Deinde præpositio παρὰ videtur omnino postulare vt de subitò occurrentibus id intelligatur.

18 *Garrulus*, ὁ σπερμολόγος, siue *blaterator.* Est autem hoc vocabulum Atticorum, in hac quidem significatione proprium, vt Eustathius testatur, nempe pro garrulis & nullius pretij hominibus, & circunforaneis, quos σπερμάματα ἀγορᾶς vocat Aristoph. & vrbanè notat in Auib. metaphora à passerculis aliisq. auiculis sumpta, quę neq; magnopere sunt esui, neque cãtu delectãt, sed garritu perpetuò sunt molestæ, sic vocatæ παρὰ τὸ λίγειν σπέρματα, quasi seminilegas dicas q̃ sata in agris depascantur non autē παρὰ τὸ σπείρειν τοὺς λόγους, vt existimant nonnulli, dupliciter decepti, nempe tum in etymo (dicendum enim fuisset λογοσπόρος) tum in eo quòd propriam eámque etymo falso innitentem significationem, loco metaphoricę, in hoc vocabulo quæsiuerunt. Itaque Syrus quoque & Arabs interpretes rem ipsam potius quàm vocem sunt interpretati. Sed & Arabs Stoicos non nominat, & totum hunc locum sic legit, Ἐπικούρειοι καὶ ἄλλοι ἀκούσαντες τὰ ῥήματα αὐτοῦ ἐμεγάλυνον αὐτὸν, ἄλλοι δὲ ἔλεγον, &c. *Epicurei & alij audito eius verbis, magnificè ipsum extollebant, alij verò dicebant, &c.*

19 *In Areopagum*, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον. Sic rectè Vulgata quum Cicero ipse Græcum vocabulum seruatir. Erasmus, *Martium vicum.* Atqui πάγος non declarat vicum, sed colliculũ potius, vt ipse Eras. rectè explicat neque Areopagus vici nomẽ erat, sed curię in quã coire solebãt iudices, vnde Areum iudiciũ apud Tacitum lib. 2. idcirco vocati Areopagitæ. qui quidem perpetui erant, & de summis criminibus cognoscebant: ac nominatim quidem de impietate, vt apparet ex eo quod de Theodoro illo impio narrat Laërtius. Hũc igitur pertractus est Paulus, vt ἀσεβείας, id est impietatis reus peragereturr, eius videlicet criminis cuius damnatum fuisse Socratem, idem Laërtius testatur: nempe, οὐδ' ὃν νομίζει θεοὺς ἡ πόλις οὐ νομίζοντα ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id est, *quòd non eosdem atque ciuitas deos putaret, & noua numina inuicheret.* Idque ita esse, tum ex superiore versiculo, tum ex ipsa Pauli apologia apparet: qui non temere certè mentionem fecit aræ dei ignoti quam in ipsa vrbe reperisset. Non videtur tamen coram ipsis iudicibus causam dixisse: sed quum illuc per tumultum raptus esset, postea mirabili Dei prouidentia dissipatis aduersariis euasisse. Fuit autem hæc curia sita non procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quæ vocant, vt testatur Pausanias: ideóque Areopagus vocata est, quasi Martium collẽ dicas, vel quòd Marti consecratus esset, vel quòd primus Mars (vt fabulantur) cædis causam in eo iudicio dixisset.

20 *Ingeris*, εἰσφέρεις. Syr. & Arabs legerũt παρείρεις, *seris*, qd̃ ipsos quoq. videtur fefellisse in Etymo vocis σπερμολόγος.

21 *Vacabant*, διηκαίρουν. Ita in vernaculo sermone dicimus, *Ils n'auoyent loisir que d'ouyr ou dire des nouelles.* Castellio, *Ad nihil aliud idonei*, inepté.

22 *Omnino*, κατὰ πάντα. Id est, πάντως, vel παντάπασι. Vulgata & Erasmus, *Per omnia*, id est omnibus in rebus.

¶ *Quasi religiosiores*, ὡς δεισιδαιμονεστέρους. Vulgata, *Quasi superstitiosiores.* Scio δεισιδαιμονίαν solere in vitio, id est pro superstitione poni, sed nunquam defuerunt qui nulla ratione habita quomodo numen colerent, existimarunt sese tanto esse religiosiores quanto in hoc vel illo faciendo magis laborarent. Isti sunt autem quos δυσφημίας ἕνεκα, δεισιδαίμονας vocarunt ij qui acquieuerunt in publicè recepto Deorum cultu: vtrique sanè hypocritæ, quanuis illi propius ab im-

pietate abfuerint. Cæterùm illud conſtat, Apoſtolum cui cum iſtis negotium fuit, quorũ alij omnia fato tribuebant, vt Stoici, alij deorum prouidentiam irridebant, vt Epicurei, quum tamen omnes planè ſuperſtitioſi eſſent, aut reuera, aut ſaltem per ſimulationem, omnes ſimul perſtringere voluiſſe. Perinde eſt igitur ac ſi diceret, Omnino video vos ita in colendis diis occupatos vt quodammodo videamini plus illis tribuere quàm par ſit. Loquitur autem per conceſſionem, vt ſiquis hodie noſtros illos diuorum inuocatores, diceret quodammodo Diuos ſibi ſuis peregrinationibus deuincire. Syrus autem & Arabs videntur comparatiuum pro ſuperlatiuo vſurpaſſe, quaſi ſcriptum ſit, ὡς δεισιδαιμονεστάτους, quàm religioſiſſimos: quibus opponitur qui ab Horatio Parcus Deorum cultor dicitur.

Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν, εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

23 Pertranſiens enim & contemplans ſacra veſtra, inueni etiam aram cui inſcriptum erat, Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis, hunc ego vobis annuntio.

23 *Præteriens enim & videns ſimulacra veſtra, inueni & aram in qua ſcriptum erat, Ignoto Deo. Quod ergo ignorantes colitis, hoc ego annuntio vobis.*

Sup. 7. 48. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς Κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ.

24 ‖ Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo ſunt, quum ſit cæli & terræ Dominus, in manufactis templis non habitat:

24 *Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo ſunt, hic cæli & terræ quum ſit Dominus, non in manufactis templis habitat.*

Pſal. 49. 8. Οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται, προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα.

25 ‖ Nec manibus hominum colitur, alicuius rei egens, quum ipſe det omnibus vitam & halitum & omnia.

25 *Nec manibus humanis colitur, indigens aliquo, quũ ipſe det omnibus vitam & inſpirationem & omnia.*

Ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων, κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς, καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν.

26 Fecitque ex vno ſanguine totam gentem hominum, vt habitaret ſuper vniuerſa ſuperficie terræ, definitis ſtatis temporibus, & poſitis terminis habitationis eorum:

26 *Fecitque ex vno omne genus hominum inhabitare ſuper vniuerſam faciem terræ, definiens ſtatuta tempora, & terminos habitationis eorum:*

Ζητεῖν τὸν Κύριον εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν· καί τοι γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα.

ψηλαφᾶν ἀναζητεῖν ῥωδίν.

27 Vt quærerent Dominum, ſi fortè palpãdo eum inuenirent: quanquam profectò non longè abeſt ab vnoquoque noſtrûm.

27 *Quærere Deum ſi fortè attrectent eum & inueniant: quanuis non longè ſit ab vnoquoque noſtrûm.*

Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα, καὶ

28 In ipſo enim viuimus, &

29 *In ipſo enim viuimus*

23 *Sacra*, τὰ σεβάσματα. Eraſ. *Culturas*, perperam. Vulgata, *Simulacra*, nimium anguſtè. Nam σέβασμα non ſignificat cultum ipſum ſeu culturam, nec ſimulacrum duntaxat, ſed omne id in quo Deus colitur, ſeu quod religionis cauſa homines venerantur. Latini ſacra vocant. Syrus autem & Arabs pro tẽplis ipſis & delubris hoc nomen acceperunt. ¶ *Ignoto Deo*, Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit huius aræ Pauſanias in Atticis, ſed inſcriptionem addit plurali numero Θεῶν ἀγνώστων. Græca ſcholia Philippidæ cuiuſdam hiſtoriam narrant diſſentientis à Pauſania, & hanc adferunt inſcriptionem, ΘΕΟΪΣ ΑΣΊΑΣ ΚΑΙ ΕΥ̓ΡὨΠΗΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥ̓ΗΣ, ΘΕῷ ΑΓΝὨΣΤΩ ΚΑΙ ΞἘΝΩ. Id eſt, *Diis Aſiæ & Europæ & Libyæ, Deo ignoto ac peregrino.* quod annotat Hieronymus in Tit. 1. 12. Sed teſtẽ huius inſcriptionis nullum proferunt. Huius autem rei cauſam & originem Laërtius in Epimenide ſic explicat, Ἀθηναῖοι λοιμῷ κατεχόμενοι ἔχρησεν ἡ Πυθία καθῆραι τὴν πόλιν. οἱ δὲ πέμπουσι ναῦν τινι καὶ Νικίαν τὸν Νικηράτου εἰς Κρήτην, καλοῦντες τὸν Ἐπιμενίδην· ὃς ἐλθὼν ὀλυμπιάδι μς̄, ἐκάθηρεν αὐτὸν τὸν πόλιν, καὶ τὸν λοιμὸν ἔπαυσε τοῦτον τὸν τρόπον· λαβὼν πρόβατα μέλανά τε καὶ λευκὰ, ἤγαγε πρὸς τὸν ἄρειον πάγον, κἀκεῖθεν εἶασεν ἰέναι οἷ βούλοιντο, προστάξας τοῖς ἀκολουθοῦσι, ἔνθα αὖ κατακλίνοι αὐτῶν ἕκαστον, θύειν τῷ προσήκοντι θεῷ· καὶ οὕτω λῆξαι τὸ κακόν. ὅθεν καὶ νῦν ὅδε ἐστὶν θύειν καὶ τοὺς δήμους τῶν Ἀθηναίων βωμοὺς ἀνωνύμους. Id eſt, *Quũ Atheniẽſes corripuiſſet peſtis, reſpondit Pythia vt vrbẽ expiarent. Illi verò nauẽ vnà cum Nicia Nicerati [filio] in Cretam ad accerſendum Epimenidem miſerunt: qui quum adueniſſet Olympiade 46, vrbem expiauit, effecitque hoc modo vt peſtis ceſſaret: acceptas oues nigras & albas ad Areopagũ duxit, & illinc abire permiſit quocunque libuiſſet, addito iis qui eas inſequebantur mandato, vt vbi quæque quieuiſſet, Deo cui conueniret ſacrificarent. Ita igitur malum illud aiunt deſiſſe, & hinc factũ vt in Athenienſium vicis aræ nullo inſcripto nomine inueniantur.* Hæc ille. Lucianus autem in Philopatride bis meminit τοῦ ἐν Ἀθήναις ἀγνώστου.

25 *Colitur*, θεραπεύεται. Vel, *Delinitur*, ſiue *conciliatur*, id eſt ἱλάσκεται. vel Illi ſeruitur, ſicut ſerui (propterea dicti θεράποντες) dominorum vſibus inſeruiunt, ipſorum opera indigentium. ¶ *Et omnia*, καὶ τὰ πάντα. Sic ſcriptum inueni in vetuſtis duobus codicibus, ad quos accedit Vet. editionis Latinæ auctoritas, & ita etiam legit Clemens in libro στρωμ. ι. Itaque ſic legere malui quàm καὶ τὰ πάντα, id eſt *per omnia*: ex quibus verbis vix poſſis aptam ſententiam eruere. Deinde manifeſta eſt antitheſis, quum dicit Deum nulla re indigere, vt qui & vitam & omnia omnibus ſuppeditet. Syrus autem interpres hoc non legit.

26 *Ex vno ſanguine* ἐξ ἑνὸς αἵματος. Vulg. legit duntaxat ἐξ ἑνὸς, *ex vno*, videlicet *homine*: & ita citatur hic locus apud Clemẽtem lib. στρωμ. α. Sanguinis autẽ vox cognationẽ declarat, vnde conſanguinei vocati qui Græcis οἱ πρὸς αἵματος dicuntur. ¶ *Gentẽ hominũ*, ἔθνος ἀνθρώπων. Vulg. *Genus hominũ*. Sed Gentis vocẽ retinere malui. Sic enim vſurpatur ἔθνος hoc in loco vt dixit Cicero nationem candidatorum, & Virgilius piſces vocauit Ponti gentem. Syrus & Arabs vſi ſunt nomine עלמא [*halm*:] ſicut Græcè ἅπας κόσμος, Latinè *totus mundus*, Gallicè *tout le monde*, accipitur pro hominibus per vniuerſum orbem terrarum diſperſis.

27 *Palpando eum inuenirent*, ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν. Vulg. *Attrectent & inueniant*: quã interpretationẽ nõ probo, quoniã Attrectare eorum eſt qui inuenerunt. Eraſ. *Palpent & inueniant.* quod puto cõmodius exprimi gerũdi modo. Eſt autẽ τὸ ψηλαφᾶν id quod Latini verbo Inueſtigãdi, à pedibus ſumpto, declarant: & ita ſignificat Paulus Deum natura incorporeum quaſi corporeũ in rebus illis aſpectabilibus factum, ſeſe attrectatione quodãmodo ipſa cognoſcendum præbuiſſe, Apoſtolo cũ iſtis Philoſophis verè philoſophicè diſputante, & præcipuum phyſices vſum ipſis doctiſſimè ſimul & diuiniſſimè oſtendente, vt & Rom. 1. 20. Syrus autem & Arabs interpretes legerunt καὶ ἀπὸ τῶν κτίσεων αὐτῶν εὕρωσιν αὐτόν, & *ex rebus ab eo conditis ipſum inuenirẽt*. Huc ſpectat etiam iſtud Tertulliani ſcitiſſimè dictum, Præmiſit Deus naturam magiſtram, ſubmiſſurus & prophetiam, quo facilius credas prophetiẽ, diſcipulus naturẽ.

28 *In ipſo*, ἐν αὐτῷ. Id eſt per ipſum, vt loquitur idem Apoſtolus Rom. 11. 36. quod refertur ad Dei vim & potentiam qua & initio creati ſumus ex nihilo, & creati conſeruamur. Sed peculiaris eſt vis præpoſitionis ἐν hoc in loco, vt hæc ἀπολογία accommodetur ad id cui probando adhibetur, & quod proximè anteceſſit: ita ſignificante Apoſtolo

postolo (vt annotat doctissimus interpres) homines in Deo quodammodo contineri , nedum vt procul à nobis absit,& in eo subsistere , quatenus nos ad imaginem suam conditos,id est, ratione & intelligentia præditos , suo peculiari spiritu fouet & sustentat. Sic Virg.*Iouis omnia plena.*& illud eiusdem poëtæ à multis citatum , *Deum namque ire per omnes terrásque tractúsque maris,*&c. Et hanc Dei descriptionem ab effectis, nonnulli ad nomen שדי [*Sadai*] referunt , quo significatur qui efficaciter agit omnia in omnibus, vt loquitur Apostolus.1.Cor.12.6.Est autem hoc hemistichium petitum ex Arati phęnomenis quæ vocant. ¶ *Progenies,* γένος. Hemistichium Arati, nempe non corporeæ molis,sed animæ respectu,quam , licet eius deprauationem non intelligens Horatius,tamen auræ diuinæ particulam vocauit, alibi Iouem illum suum peculiariter appellans gentis humanæ patrem atque custodem : quæ omnia in literis etiam humanis eruditissimus Apostolus aduersus philosophos disputans depromit vt suis costeis conficiat. Sufficiunt enim vel ista euertendæ superstitioni, at constituendæ veræ religioni minimé.

ἐσμὲν· ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι, Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν.

Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς, τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν.

Διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον, Ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς.

Κεφάλαιον ιη.

Μετὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον.

mouemur , & sumus : sicut & quidam vestratium poëtarum dixerunt , Nam huius progenies etiam sumus.

Progenies ergo Dei quum simus, non debemus existimare auro & argento , aut lapidi, sculpturæ artificij & excogitationis hominum , numen esse simile.

Temporibus igitur istius ignorantiæ conniuentia dissimulatis, Deus nunc denuntiat omnibus vbique hominibus vt resipiscant.

Eo quòd statuit diem quo iuste iudicaturus , est orbem terrarum,per eum virum quem definiit , fide palàm facta omnibus , illo à mortuis excitato.

Quum audissent autem resurrectionem mortuorum , alij quidem cauillabantur,alij verò dicebant, Audiemus te rursus de hac re.

Et ita Paulus exiuit è medio eorum.

Quidam verò ei adhæserunt & crediderunt : in quibus *fuit* & Dionysius Areopagita , & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.

CAP. XVIII.

POstea Paulus quũ discessisset Athenis , venit Corinthum:

& mouemur , & sumus: sicut & quidam vestrorum poëtarum dixerunt, Ipsius enim & genus sumus.

Genus ergo quum simus Dei , non debemus æstimare auro , aut argento aut lapidi,sculpturæ artis & cogitationis hominis,Diuinum esse simile. Esa.40.25.

Et tempora quidem huius ignorantiæ despiciens Deus, nunc annuntiat hominibus vt omnes vbique pœnitentiam agant.

Eo quòd statuit diem in quo iudicaturus est orbem in æquitate, in viro in quo statuit , fidem præbens omnibus , suscitans eum à mortuis.

Quum audissent autem resurrectionem omnem mortuorum, quidam quidem irridebant , quidam verò dixerunt , Audiemus te de hoc iterum.

Sic Paulus exiuit de medio eorum.

Quidam verò viri adhærentes ei , crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita , & mulier nomine Damaris, & alij cum eis.

CAP. XVIII.

POst hæc egressus ab Athenis, venit Corinthum.

29 *Sculpturæ artificij & excogitationis hominum,* χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπων. Id est,quæ materiæ,puta aurum,argentum,lapides , solent humano artificio & prout hominibus comminisci libuit, insculpi. neque enim rudis illa materia, sed arte quapiam formam adepta, coli solet. Cæterùm sciendum est,ex Scripturę consuetudine,appellatione χαράγματος,non modò sculptile opus,sed etiam pictum σωεκδοχικῶς , omnia denique ea intelligi quæ homines colendo aut repræsentando numini solent comminisci. Vulgata obscurè , *Sculpturæ artis & cogitationis hominis.* Eras.*Arte sculptili & inuentione hominis* ¶ *Numen,* τὸ θεῖον. Idest,τὴν θεότητα , *Deitatem* Vulgata,*Diuinum*,barbarè.

30 *Conniuentia dissimulatis,* ὑπεριδὼν. Vsus sum hac periphrasi,vt vis τοῦ ὑπεροράν intelligeretur , quo significatur qui leuiter & superficiem tantùm rerum simulat se videre. Vulg.*despectis*:quæ vox prouidentiæ Deiuix conuenit.Vide ne illud sit quod est Græcis τὸ παραβλέπειν,pro quo neuè Horat. peruidere vsurpauit , in his versiculis *Quum tua peruideas* (id est nisi fallor, quasi per transennam & leuiter pertransiens videas) *oculis mala lippus inunctis , Cur in amicorum vitiis tam cernis acutum?*

31 *Fide palàm facta omnibus* , πίστιν παρασχὼν πᾶσιν. Vulgata,*Fidem præbens omnibus*:quam interpretationem si sequamur,hæc erit sententia,Deum esse iudicaturum orbẽ terrarum per Christũ,quẽ huic rei destinauit, facta vniuerso mundo potestate ipsum per fidẽ amplectẽdi. Offertur enim Christus vniuerso mundo.quod tamẽ rursus ita accipiendum erit vt ad omnes gentes, non autẽ ad singulos homines referas. Neque enim omnũ est fides , neque volentis,aut currentis,sed miserentis Dei, vt ait idem Apostolus 2.Thes.3.2,Rom.9.16. Sed ista expositio mihi quidẽ non magnopere arridet : quanuis eam Syrus & Arabs interpretes sint amplexi.Puto potius Paulũ dicere, Christũ palam mundi iudicẽ a Deo declaratũ esse per resurrectionẽ a mortuis , vt idem testatur Rom.1.4. Ideo παρέχειν πίστιν hoc loco nõ declarat fidẽ præbere,id est credendi potestatem facere:sed fidem facere,& quidẽ palàm ac publicè,vt hæc comprobatio sit exhibita omnibus. Eras. *Fide præstita omnibus*,non satis accommodatè,ni fallor. Nam præstare fidẽ dicitur qui bona fide aliquod negotium administrat, vel qui re ipsa præstat quod promisit. Ac fateor quidem, hac ratione Deum in Scripturis passim Fidelem dici: sed de hoc non puto Apostolum hoc loco differere.

32 *Cauillabãtur* , ἐχλεύαζον. Obseruãda distinctio in tria auditorũ genera: quorũ vni irrisores fuerunt, alij ancipiti fuerunt animo,alij crediderũt. Est autẽ τὸ χλευάζειν Græcis quod Latinis Cauillari , teste Cic.lib.2.de Oratore,vbi Cauillationẽ à Dicacitate distinguit,& Gallis *brocarder.*

2 Καὶ εὑρόν τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, Ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης) προσῆλθεν αὐτοῖς·

Rom.16.3.

3 Καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς, καὶ ἠργάζετο· ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην.

4 Διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

5 Ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις εἶναι τὸν χριστὸν Ἰησοῦν.

6 Ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῷ καὶ βλασφημούντων, ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ, ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

Sup. 13.52. mat.10.14.

2 Et reperto quodam Iudæo, nomine ‖ Aquila, Pontico natione, qui nuper venerat ex Italia, & Priscilla vxore eius, (eo quòd edixisset Claudius vt omnes Iudæi Roma excederent) venit ad eos:

3 Et quia eiusdem erat artificij, mansit apud eos, & operabatur: erat enim ars illorum conficere tabernacula.

4 Disserebat autem in synagoga omnibus Sabbathis, & in suam sententiam adducebat tum Iudæos, tum Græcos.

5 Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, constringebatur spiritu Paulus, pergens testificari Iudæis Iesum *esse* christum illum.

6 Ipsis autem sese opponentibus ac blasphemantibus, ‖ excussis vestibus dixit eis, Sanguis vester *esto* super caput vestrum: purus ego ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

2 *Et inueniens quendam Iudæum nomine Aquilam, Ponticum genere, qui nuper venerat ab Italia, & Priscillam vxorem eius, (eo quòd præcepisset Claudius discedere omnes Iudæos à Roma) accessit ad eos:*

3 *Et quia eiusdem erat artis, manebat apud eos, & operabatur: erat autem scenofactoriæ artis,*

4 *Et disputabat in synagoga per omne Sabbathum, interponens nomen Domini Iesu, suadebátque Iudæis & Græcis.*

5 *Quum venissent autem de Macedonia Silas & Timotheus, instabat verbo Paulus, testificans Iudæis esse Christum Iesum.*

6 *Contradicẽtibus autem eis & blasphemantibus, excutiens vestimenta sua, dixit ad eos, Sanguis vester super caput, vestrum: mundus ego, ex hoc ad Gentes vadam.*

IN CAP. XVIII.

4 *Omnibus Sabbathis*, κατὰ πᾶν σάββατον. Nonnulli manuscript. codices huic versiculum non habent, quem tamen Syrus & Arabs legerunt, & in omnibus nostris Græcis codicibus inuenimus. Immò etiã vetustissimus codex meus post σάββατον addit ἀπιθεὶς τὸ ὄνομα Κυρίου Ἰησοῦ, id est, vt habet Vulg. Latina editio in exẽplaribus excusis, *interponens nomen Domini Iesu.* ¶ *In sententiam suam adducebat*, ἔπειθε. Vulg. & Eras. *Suadebat*, quod est conantis potius quàm re ipsa aliquid efficientis, quum tamẽ πείθειν cum quarto casu Persuadere significet. sed isto verbo Latini non solent vti nisi casu rei adiuncto: ideo synonymon quæsiui.

5 *Constringebatur Spiritu*, συνείχετο τῷ πνεύματι. Id est intus & apud se æstuabat, præ zeli ardore. Etsi enim Spiritus nomen de ipso Spiritu sancto intelligi potest magis ac magis Paulum accendente, tamen quum hoc sensu potius dicturus fuerit Lucas ἀπὸ τοῦ πνεύματος, vt supra 16. 6. præstat istud de ipso Pauli Spiritu accipere. Peperit autem varia istius loci tum lectio tum interpunctio, atque adeo multiplex verbi συνέχεσθαι significatio, diuersas huius loci interpretationes. Syrus igitur & Arabs, vt ex ipsorum interpretatione liquet, hunc locum sic legerunt, & distinxerunt, ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο ἐν τῷ λόγῳ ὁ Παῦλος, διὰ πταισμόν τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, διαμαρτυρόμενος εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦ. Itaque τὸ συνέχεσθαι acceperunt pro Angi & in angustias redigi vt solent qui indignissimè aliquid ferunt quod ipsos cogat dicere vel facere quod sit ipsis grauissimum: & nomine τοῦ λόγου loquutionem ipsam intellexerunt, vt ita sit locus iste interpretandus, *Vt autem aduenerunt è Macedonia Silas & Timotheus, angebatur Paulus in sermone* (id est in loqnendo, magnopere videlicet anxius & solicitus quibus apud istos verbis vteretur) *obsistentibus ipsi & blasphemantibus Iudæis, quũ pergeret testificari Iesum esse Christum illum.* Vulg. verò receptam distinctionem & lectionẽ quoque sequutus (hoc vno excepto quòd pro τῷ πνεύματι legit τῷ λόγῳ, vt habet etiam vetustissimum meum exemplar) vertit συνείχετο τῷ λόγῳ, *instabat verbo*, arbitratus nimirum quia τὸ συνεχὲς dicitur quod continuum est, posse συνέχεσθαι dici eum qui in re quapiam sine intermissione, & magis ac magis sit assiduus, quæ interpretatio omni exẽplo caret. Erasmus quoniã τὸ συνέχεσθαι significat interdum retineri & cohiberi, putat ita significari Paulum inuitum ac reluctantem id fecisse, quasi præsentisceret se operam illis docendis lusurum: quæ interpretatio magis etiam est violenta & extorta. Ego magis vsitatum, & (vt existimo) accommodatiorem lectionem ac significationem sum amplexus, quum sic vsurpetur verbum συνέχεσθαι Luc. 8. 45. & 19. 43. & Philipp. 1. 23. & sit hoc ipsum quod συνοχὴ τῆς καρδίας (idem enim est τῷ πνεύματι hoc in loco atque τῇ καρδίᾳ) vocat Apostolus 2. Cor. 2. 4. & Christus Luc. 21. 25. ¶ *Pergẽs testificari*, διαμαρτυρόμενος. Vulg. *testificans*. Ego verò existimo exprimendam esse vim præpositionis διὰ, qua nimirum significatur Paulum æstuãtem ad istam Iudæorum peruicaciã, non tamen ab incœpto destitisse, sed magis ac magis Iudæos certis Scripturæ testimoniis coarguisse. ¶ *Iesum* [*esse*] *christum illum*, εἶναι τὸν χριστὸν Ἰησοῦ. Reciprocatur hæc enuntiatio, vtpote identica quam vocant. Planior tamen est si christus de Iesu, (quem constructionis ordinem Syrus & Arabs interpretes sequuntur) quàm si Iesus de christo dicatur. Neque obstat quòd articulus illo modo tribuetur prædicato, qui tamen potius apponi solet subiecto, vt diximus Ioh. 1. 1. Vis enim articuli hoc loco est διακριτικὴ, quo nimirum christus iste, id est vnctus, à reliquis vnctis distinguitur, ideóque non simpliciter Messias, sed Messias ille, præposita litera ה, plerunque ab Hebræis vocitatur. Verbum autẽ εἶναι quãuis facile subaudiri possit, tamen exprimendũ putaui, vt de huius loci sententia liqueat, tũ vetustissimi mei codicis, tũ Syræ, Arabicæ, & Latinę receptę versionis auctoritate fretus. Vide infrà 28. & supra 17. 3. *

6 *Ipsis autẽ sese opponẽtibus*, ἀντιτασσομένων δὲ αὐτῷ. Quomodo initium huius vers. in Syra & Arabica editione immisceatur superiori, diximus in proximè antecedente annotatione. Nunc addo in vetustissimo exemplari meo, sic versiculum inchoari, πολλοῦ δὲ λόγου γενομένου, καὶ γραφῶν διερμηνευομένων, ἀντιτασσομένων δὲ &c. Id est, *Multo verò habito sermone & scripturis diligenter expositis, illis autem obsistẽtibus* &c. ¶ *Sanguis vester super caput vestrum*, τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè דמכם על ראשכם, in secundo Samuelis 1. versu 16. Est autem obtestationis quædam species, quasi diceret Paulus, Video vos in perniciem vestram ruere. Ego igitur Deum hîc coram vobis testor, non me sed vos vobisipsis causam esse exitij, vt loquitur Dauid 2. Sam. 1. 16. Sanguinis enim appellatione cum cædes, tum verò omne exitij genus intelligitur, cuius causa is esse dicitur, Hebræorum more, cuius (vt ita loquar) capiti imponitur, id est cui imputatur, quasi suum ipsius sanguinem fundat, id est ipse sibi mortem conciscat: vnde illa horribilis Iudæorum inclamatio, *Sanguis eius super nos, & super filios nostros*, Matth. 27. 25. Itaque non satis rectè Castellio hunc Hebraismum nuper expressit, quum interpretaretur, *Vos vestram perniciem capite luetis.* Nam obsecro, quid illud est, Luere suam perniciem? Neque verò hîc duntaxat perituros

ros illos prædicit Paulus, sed sua ipsorum culpa perituros quod iste aut prætermittere, aut obscurissimè dicere maluit quàm hebraissare, & ipsius Lucæ vestigia sectari.

¶ *Ab hoc tempore*, ἀπὸ τοῦ νῦν. Istud in Syra interpretatione coniungitur cũ καθαρὸς ἐγώ, vt sit sensus, *Mũdus ego [sum] ab hoc tempore*, in posterum videlicet. in Arabica verò sic ista distinguntur, *Ego quidem purus sum: sanguis autem vester in caput vestrum est ab hac hora: ego verò abeo ad Gentes.* Deinde alij post *Ego* subaudiunt *Sum*: alij construunt cum πορεύομαι, quod mihi videtur simplicissimum.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς οἰκίαν τινὸς ὀνόματι Ἰούστου, σεβομένου τὸν Θεὸν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ συναγωγῇ.

7 Et digressus illinc, intrauit domum cuiusdam nomine Iusti, colentis Deum, cuius domus erat confinis synagogæ.

7 *Et migrans inde, intrauit in domum cuiusdam nomine Titi Iusti, colẽtis Deum, cuius domus erat coniuncta synagogæ.*

Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ· καὶ πολλοὶ τῶν Κορινθίων ἀκούοντες ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτίζοντο.

8 ‖Crispus autem præfectus synagogæ credidit Domino cum tota domo sua: multique Corinthiorum audientes credebant & baptizabantur.

8 *Crispus autem Archisynagogus credidit Domino cum omni domo sua: & multi Corinthiorum audientes credebant, & baptizabantur.* 1.Cor.1.14.

Εἶπε δὲ ὁ Κύριος δι' ὁράματος ἐν νυκτὶ τῷ Παύλῳ, Μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, καὶ μὴ σιωπήσῃς·

9 Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Ne time, sed loquere, & ne tacueris:

9 *Dixit autem Dominus nocte per visionem Paulo, Noli timere, sed loquere, & ne taceas:*

Διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, καὶ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί σοι τοῦ κακῶσαί σε· διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ·

10 Nam ego sum tecum, & nemo te inuadet vt tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac vrbe.

10 *Propter quòd ego sum tecum, & nullus nocere poterit tibi, quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate.*

Ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, διδάσκων ἐν αὐτοῖς τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

11 Commoratus est itaque *illic* annum & sex menses, docens apud eos sermonem Dei.

11 *Sedit autem annum & sex menses, docens apud eos verbum Dei.*

Γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας, κατεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ Παύλῳ, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸ βῆμα,

12 Quum autem Gallio esset Proconsul Achaïæ, insurrexerunt concorditer Iudęi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,

12 *Gallione autem Proconsule Achaïæ, insurrexerunt vno animo Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal,*

Λέγοντες, Ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτοι ἀναπείθουσι τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν.

13 Dicentes, Iste persuadet hominibus colere Deum contra Legem.

13 *Dicentes, Quia contra Legem hic persuadet hominibus colere Deum.*

Μέλλοντος δὲ τοῦ Παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους, Εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥαδιούργημα πονηρὸν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἀν ἠνειχόμην ὑμῶν.

14 Paulo verò iam os aperturo, dixit Gallio Iudæis, Siqua iniuria esset, aut facinus malum, ô Iudæi, quatenus æquum esset vos tolerarem.

14 *Incipiente autem Paulo aperire os, dixit Gallio ad Iudæos, Si quidem esset iniquum aliquid, aut facinus pessimum, ô viri Iudęi rectè vos sustinerẽ:*

Εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι.

15 Sin verò quæstio est de sermone & nominibus & lege vestrate, ipsi videritis: iudex enim ego istarũ rerum esse nolo.

15 *Si verò quæstiones sunt de verbo & nominibus & lege vestra, vosipsi videritis: iudex ego horum nolo esse.*

Καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ βήματος.

16 Et abegit eos à tribunali.

16 *Et minauit eos à tribunali.*

Ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ Ἕλληνες Σωσθένην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν τοῦ βήματος· καὶ οὐδὲν τούτων τῷ Γαλλίωνι ἔμελεν.

17 Prehensum autem omnes Græci Sosthenem præfectum synagogæ cædebant ante tribunal: neque quicquam eorum Gallioni curæ erat.

17 *Apprehendẽtes autem omnes Sosthenẽ principẽ synagogæ, percutiebant eũ ante tribunal: & nihil eorum Gallioni curæ erat.*

7 *Iusti*, Ἰούστου. Vulgata, *Titi Iusti*, Τίτου Ἰούστου. quod in vno codice legimus. ¶ *Colentis*, σεβομένου. In duobus codicibus legimus φοβουμένου, *timentis*. Solet enim Lucas plerunque σεβομένους absolutè vocare qui à Paganismo defecerant, quos solemus religiosos interpretari.

9 *Et ne tacueris*, καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonasmus Hebraicus, de quo diximus Ioh.1.20.

10 *Ego sum tecum*, ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc.1.66. ¶ *Inuadet*, ἐπιθήσεται. Vulg. *Poterit tibi nocere*, vt videri possit legisse, δυνήσεται κακῶσαί σε, sicut Syra quoque interpretatio. Arabs vertit *aggredietur*, id est, vt nonnulli suspicãtur, ἐπιχειρήσεται, quum tamen ἐπιθήσεται sic quoque accipiatur.

11 *Commoratus est*, ἐκάθισε. Vulg. & Eras. ad verbũ, *Sedit*: qd verbũ postea veteres Episcopi suũ fecerunt: meritò id quidẽ, quũ docẽdi officio fungebãtur. Sed quorsum hoc ad illos qui sedẽ docẽdi populi causa nunquã aspexerunt? Est autẽ in hoc verbo Hebraismus quẽ obseruauimus Mat.4.16.

12 *Esset Proconsul Achaïæ*, ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. Id est totius Græciæ. Cur autem Achaïæ Proconsul diceretur, explicat his verbis Pausanias, καλοῦσι δὲ οὐχ Ἑλλάδος ἀλλ' Ἀχαΐας ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο τοὺς Ἕλληνας οἱ Ἀχαιοὶ, πρὶν τοῦ Ἑλληνικοῦ πρωτεύειν. *Vocant*, inquit, *non Græciæ sed Achaiæ præsidem Romani, quòd Græcos subiecerint per Achæos, qui tum Græciæ principes erant.* Erat autem Achaïa prouincia Consularis.

13 *Contra Legem*, παρὰ τὸν νόμον. Videlicet nostram. Concesserant autem Romani Iudæis vt Deum ex legis suæ præscripto colerent.

14 *Facinus malum* ῥαδιούργημα πονηρόν. Syrus videtur paulo aliter totũ hũc extremũ versiculũ legisse. Arabs autem pro πονηρὸν, φανερὸν legisse. Et certè πονηρὸν videtur redundare, quũ ῥαδιούργημα declaret maleficiũ. ¶ *Quatenus æquum esset*, κατὰ λόγον. Vulgata, *Recte*, ὀρθῶς. Eras. *Meritò*, εἰκότως. Ego hoc accipio exceptionis loco, vt illud sit omnino quod vernaculo sermone dicimus, *entant que de raison*.

15 *De sermone*, περὶ λόγου. Vel, De eo quod aliquis dixerit, puta quòd hoc vel illud nõ rectè dixerit, vt vestra fert religio. ¶ *Et nominibus*, καὶ ὀνομάτων. Vel, *& verbis*. Profanus enim homo putauit verborum potius quàm rerũ esse controuersiam, & doctrinam Dei habuit pro verbis manibus.

16 *Abegit*, ἀπήλασεν Vulg. *minauit*: qua penitus absoluta voce delectatus fuit multis etiam Veteris testamenti locis hic interpres. Vide Iac.3.4.

17 *Græci*, οἱ Ἕλληνες. Hoc deest in Arabica & recepta

Latina interpretatione: & ab aliis, vt à Syro interprete, Græci putantur dici qui nec Iudæis nec Pauli partibus fauentes, & Gallionis præsidis, hominis profani, sententiam sequuti, Sosthenem, vt summæ inter Iudæos auctoritatis, qui hanc litem tumultuosè intenderant, iniuriis istis affecerint. Ab aliis verò accipiuntur pro iis quos σεβομένους vocat Lucas, ad quos, relictis contumacibus Iudæis, Paulus transierat, in cuius gratiam ipsi aduersus istum Sosthenem Pauli hostem insurrexerint. Sed quis crediderit istos, præsente præsertim & Magistratu, & ipso Paulo, tale quidpiam ausuros fuisse, quin à Paulo saltem grauiter reprehenderentur? Et tamen hanc opinionem videtur amplexus Augustinus epist. 48. Alij denique putant Sosthenem hunc ipsum esse cuius nomen edit Paulus initio prioris ad Corinthios: quem vt & Crispum, itidem archisynagogum, Christo lucrifactum, prophani homines, nihil hanc iniuriam curante Gallione, verberibus affecerint, quod videtur Syrus interpres sequutus. Mihi quidem inter has sententias prima videtur maximè probabilis.

Ὁ δὲ Παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, τοῖς ἀδελφοῖς ἀποταξάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν Συρίαν, καὶ σὺν αὐτῷ Πρίσκιλλα καὶ Ἀκύλας κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ εὐχήν.

Κατήντησε δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτόθι· αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.

Ἐρωτώντων δὲ αὐτῶν ἵνα πλείονα χρόνον μείνῃ παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν·

Ἀλλ' ἀπετάξατο αὐτοῖς, εἰπὼν, Δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ Θεοῦ θέλοντος. Καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

Καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς, καὶ ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

Καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ ἐξῆλθε διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

Ἰουδαῖος δέ τις Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.

Οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ

18 Paulus verò quum adhuc *illic* permãsisset dies multos, valedicto fratribus, enauigauit in Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, quum ‖totondisset caput Cenchreis: habebat enim votum.

19 Peruenit autem Ephesum, & eos ibi reliquit: ipse verò ingressus synagogam, disseruit cum Iudæis.

20 Rogantibus autem ipsis vt diutius apud ipsos maneret, non annuit:

21 Sed valedixit eis, dicens, Oportet omnino me diem festum qui instat agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad vos, ‖Deo volente. Et prouectus est Ephesо.

22 Quúmque descendisset Cæsaream, ascendissétque *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam.

23 Et quum peregisset *illic* aliquãtulum temporis, abiit, peragrans ordine Galaticam regionem & Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

24 Iudæus autem quidam ‖Apollos nomine, Alexandrinus natione, vir eloquens, peruenit Ephesum, potens in Scripturis.

25 Hic erat initiatus via Do-

18 *Paulus verò quum adhuc sustinuisset dies multos, fratribus valefaciens, nauigauit Syriam, & cum eo Priscilla & Aquila, qui sibi totonderat in Cenchris caput: habebat enim votum.*

19 *Deuenítque Ephesum, & illos ibi reliquit. Ipse verò ingressus synagogam disputabat cum Iudæis.*

20 *Rogantibus autem eis vt ampliori tempore maneret, non consensit.*

21 *Sed valefaciens, & dicens, Iterum reuertar ad vos, Deo volente: profectus est ab Ephesо.*

22 *Et descendens Cæsaream, ascendit, & salutauit Ecclesiam, & descendit Antiochiam.*

23 *Et sæclo ibi aliquanto tempore, profectus est, perambulans ex ordine Galaticam regionem & Phrygiam, cõfirmans omnes discipulos.*

24 *Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus genere, vir eloquens, deuenit Ephesum, potens in Scripturis.*

25 *Hic erat edoctus viam*

---

18 *Quum totondisset caput*, κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulg. *Qui totonderat caput*, manifestè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam testatur codicem se vidisse qui plurali numero haberet, *Qui totonderant caput, & votum habebant*: vt ad Aquilam & Priscillam referatur. Quia tamen ambiguus est sermo, vt non minus ad Paulum quàm ad Aquilam referri possit, ita conuerti vt liberum iudicium lectori relinquatur: quanuis quod ad me attinet, malim de Paulo interpretari, qui factus est omnibus omnia. Quod autem adfert in suis annotationibus Castellio, vero propius videri hoc de Aquila dici, ex eo quòd Lucas vxorem viro præposuit, cuius ordinis, inquit, (quum aliàs non soleat) quæ causa fuerit non video, nisi vt intelligeretur participium κειράμενος ad Aquilæ nomen, cui protinus coniungitur, referri, quod non fieret si Aquilam antepositisset: hoc, inquam falsò & incogitanter ab illo dicitur. nam hoc ipso cap. vers. 26 (vt habet Vetus versio) iterum posteriore loco vir nominatur: & quum Paulus in Epistolis duos istos ter appellet, bis vxorem viro præponit, Græcorum etiam codicum consensu. Quamobrem autem hoc sit factum, non minus ineptum est quærere, quàm disputare cum Grammaticis, cur Homerus Iliada sit à nomine μῆνιν auspicatus.

21 *Valedixit*, ἀπετάξατο. Vulgata barbarè, *Valefaciens*. Vide Mar. 6. 46. ¶ *Oportet omnino*, δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione. Sed legitur in Syra & Arabica editione, nec sanè videtur omittendum. Est autem ποιεῖν ἑορτὴν periphrasis verbi ἑορτάζειν, sicut Gallicè dicimus *faire la feste*.

22 *Cæsaream*, εἰς Καισάρειαν. Cæsaream scilicet Stratonis, portum ab Herode structum, vt inde Hierosolymam contenderet. Ridiculum est autem quòd Hieronymus de Cæsarea Cappadociæ ista interpretatur, quem saltem oportuerat considerare verbum ἀνήχθη de iis dici qui nauigant. ¶ *Ascendissétque* [*Hierosolymam*,] ἀναβὰς. Nomen Hierosolymæ suppleui, quoniam hoc omnino postulat sententia, etiamsi ex verbo Ascendendi satis per se intelligatur. Nam etiam in Syra interpretatione exprimitur.

23 *Quum peregisset*, ποιήσας. Sic etiam accipitur idem verbum ποιεῖν pro διαπρίβειν infrà 20. 3. & 2. Cor. 11. 25. & Iac. 4. 13: quanquam fortassis ea est emphasis huius verbi vt etiam significet Paulum quandiu illic versatus est, in perpetuo opere fuisse, vt exposuimus Matth. 20. 12. Sic Seneca epist. 67. Quanuis vitæ paucos fecerimus dies.

24 *Potens in Scripturis*, δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebraismus pro, Scripturarum cognitione egregiè instructus.

25 *Initiatus*, κατηχημένος. Vulgata, *Edoctus*. Erasmus, *Institutus*. Vide Luc. 1. 4.

¶ *Diligenter*,

¶ *Diligenter*, ἀκριβῶς: id est ὀπιμελῶς. Sic enim commendatur illius summa diligentia, potius quàm peritia Euangelicæ doctrinæ, quam duntaxat degustarat, vt apparet ex iis quæ sequuntur.

Κυρίου· ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

26 Οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. Ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

27 Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προτρεψάμενοι οἱ ἀδελφοὶ, ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἵνα ἀποδέξωνται αὐτόν· ὃς παραγενόμενος συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

28 Εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Κεφάλαιον ιθ.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρόντας τινὰς μαθητὰς,

2 Εἶπε πρὸς αὐτοὺς, Εἰ πνεῦμα ἅγιον

mini, & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligenter ea quæ sunt Domini, sciens tantùm Baptisma Iohannis.

26 Cœpitque liberè loqui in synagoga. quem auditum ‖ Aquila & Priscilla assumpserunt, & exquisitius ei exposuerunt viam Dei,

27 Quum autem vellet transire in Achaïam, fratres eum adhortati, scripserunt discipulis vt exciperent eum: qui quum aduenisset, multum contulit iis qui crediderant per gratiam.

28 Magna enim contentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, ostendens per Scripturas Iesum esse christum illum.

CAP. XIX.

1 FActum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus, veniret Ephesum: vbi quum discipulos quosdam inuenisset,

2 Dixit eis, Num Spiritum

Domini: & feruens spiritu, loquebatur & docebat diligẽter ea quæ sunt Iesu, sciens tantùm Baptisma Iohannis.

26 *Hic ergo cœpit fiducialiter agere in synagoga. Quem quum audissent Priscilla & Aquila, assumpserunt eum, & diligentius exposuerunt ei viam Dei.* Rom.16.3.

27 *Quum autem vellet ire Achaïam, exhortati fratres, scripserunt discipulis vt susciperent eum. Qui quum venisset, contulit multum iis qui crediderant.*

28 *Vehementer enim Iudæos reuincebat publicè, ostendens per Scripturas esse Christum Iesum.*

CAP. XIX.

1 *FActum est autem quum Apollos esset Corinthi, vt Paulus peragratis superioribus partibus veniret Ephesum, & inueniret quosdam discipulos.*

2 *Dixitque ad eos, Si*

26 *Exquisitius*, ἀκριβέστερον. Vulgata, *Diligentius*. quod non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, vt in superiore versiculo, sed de doctrina ipsa. Erasm. *Exactius.* Vide Luc.1.3. ¶ *Viam Dei*, τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν: id est viam quæ ad Deum ducit, quam paulò antè viam Domini vocauit. quem Hebraismum exposuimus Marci 12.14.

27 *Adhortati*, προτρεψάμενοι. Syrus noua & Græcis prorsus inusitata significatione vertit *Anteuerterunt*. Arabs verò, Lætati sunt, vt videatur legisse ὑπερπόμενοι. ¶ *Per gratiam*, διὰ τῆς χάριτος. Vulgata, hoc non legit, quod tamen est in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione. Meus autẽ vetustissimus codex habet hoc loco multa, quæ quum nusquam alibi extare sciam, minimè quidem contenderim in contextum reponenda, sed tamen hîc adscribere volui: nempe, οἱ δὲ τῇ Ἐφέσῳ ἐπιδημοῦντες τινὲς Κορίνθιοι καὶ ἀκούσαντες αὐτοῦ, παρεκάλουν διελθεῖν σὺν αὐτοῖς εἰς τὴν πατρίδα αὐτῶν. Συγκατανεύσαντος δὲ αὐτοῦ, οἱ Ἐφέσιοι ἔγραψαν τοῖς ἐν Κορίνθῳ μαθηταῖς ὅπως ἀποδέξωνται τὸν ἄνδρα, ὃς ἐπιδημήσας εἰς τὴν Ἀχαΐαν πολὺ συνεβάλετο ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ. Εὐτόνως δὲ &c. *Erant autem Ephesi aduenæ quidam Corinthij, qui quum illum audiuissent, precati sunt eum vt secum transiret in ipsorum patriam. Annuente autem ipso, Ephesii Corinthiis scripserunt vt hominem exciperent qui quum in Achaïam venisset multum contulit Ecclesiis. Magna enim contentione* &c. Connecti autem hoc potest vel cum participio proximo, vel cum verbo συνεβάλετο, quod placuit Syro interpreti, & probabilius quidem est si sententiam spectes: sed durius tamen propter traiectionem. Si ad participium referas, χάριτος appellatione intelligetur gratuitus Dei fauor a quo vno manat fides: sin ad verbum, χάριν declarabit dona illa Dei eximia in hunc hominem collata, quibus non mediocriter adiuta fuit Ecclesia Corinthiaca. Ego neutri expositioni volui præiudicium adferre.

28 *Magna enim contentione*, εὐτόνως δὲ. Vti volui hac periphrasi vt Græci vocabuli emphasin seruarem, quo significatur eloquentem hunc hominem omnes (quod aiunt) neruos reuincendis Iudæis contendisse. Vulg. & Erasmus, *Vehementer*, id est δεινῶς. Sed & paulo post non satis expressè videntur interpretati διακατηλέγχετο, *Reuincebat*. Nam præpositio διὰ significationem auget, vt in διακαρτερεῖν, διακριβοῦν, & similibus. Ideo conuerti, *Magis ac magis redarguebat*. ¶ *Iesum esse christum illum*, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. Vulgata, *Esse Iesum Christum*, nimium obscure. Nam (vt obseruaui suprà 5.) articulus τὸν Χριστὸν non ideo additus est vt subiectum declaret sicut Ioh.1.1. sed διακριτικῶς positus est, vt Messiam illum significet, quum alioqui christi dicerentur omnes reges sacerdotes.

IN CAPVT XIX.

2 *Spiritum sanctum*, Πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia Spiritus sancti, μετωνυμικῶς, quæ tum in Ecclesia vigebant. Hîc verò quæritur quid Paulum impulerit vt hoc ex istis quæreret. Etenim si Spiritus sancti nomine intelligatur vel ipse Spiritus sanctus, vel eius donum quo pius omnis, id est verum Deum profitẽs, à merè prophano, siue veræ religionis prorsus ignaro, dignoscitur, nimis absurdum fuerit hoc quærere ex iis qui iam pro discipulis non temerè nec falsò haberentur. Sin verò de donis illis extraordinariis, vt dono linguarum & prophetiæ, quibus isti postea donati fuisse dicuntur vers.6. hoc accipiatur, cur hæc ex istis rogasse Apostolum dicamus, quum ea cunctis credentibus minimè fuerint communia? Etsi enim mira quædam efficacia Spiritus sancti tunc effusa sit in credentes, sicut dixerat Ioël, & promisit Dominus Mar. 16.17. & pluribus declaratur 1.Cor.12: tamen communem hanc fuisse baptisatis omnibus gratiam, neque verum neque verisimile est: immò nusquam lego per baptismum collata hæc dona, sed per impositionem manuum quæ certè nõ habuit locum in quibusuis baptisatis. Necesse est igitur fateri hîc non agi de peculiari quapiam duodecim hominum historia qui sint ab Apostolo seu baptisati, seu rebaptisati: neque de baptismo, sed de Ephesinæ Ecclesiæ primordiis, quum antea nulli fuissent illic ordine constituti piorum conuentus: ac proinde Apostolum percontari de donis quibus illos peculiariter solebat Deus ornare, qui gubernaculis Ecclesiarum admouebãtur: num videlicet iam essent illis manus impositæ, vel iis saltẽ Spiritus sancti donis præditi, ex quibus colligeretur illos ad

sacrum ministerium diuinitus vocari; veluti dono linguarum, & prophetiæ. Hoc autem posito facilè est intelligere quæ postea narrantur, & quantopere veteres præsertim à scopo in huius loci explicatione (quod eorum pace dictum sit) aberrarint. ¶ *Spiritus sanctus*, Πνεῦμα ἅγιον. Absurdissimum fuerit credere eos qui ab Iohanne baptisati essent, & se Christi discipulos profiterentur, ignorasse an esset aliquis Spiritus sanctus quem ipse Iohannes visibili specie viderat in Iesum Christum illabi. De hoc igitur neque Apostolus quæsiuit, neque isti responderunt: sed de iis donis quę passim per Ecclesias cõstitutas vigebant, de quo Spiritu sancto isti Ephesij negant sese quicquam audiuisse, vbi tenuiter adhuc admodum Christus illuxerat, prohibito etiam Paulo Euangelium in Asia (sic propriè vocata, in qua sita fuit Ephesus) prædicare, suprà 16. 6. & illa ciuitate tum Idololatria Dianæ tum Magiæ studiis contaminata, vnde prouerbium Ἐφέσια γράμματα, Ephesię literę, vt infrà quoque explicatur: donec illis quoque Pauli ministerio Dominus benediceret, celeberrima tandem illic constituta Ecclesia, vt vbi peccatum abundarat, redũdaret gratia, cuius Ecclesiæ primitiæ fuerunt isti duodecim prophetico spiritu donati, ac proinde procul dubio illius dũces ac gubernatores constituti.

ἐλάβετε πιστεύσαντες; Οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν, Ἀλλ' οὐδὲ εἰ Πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν ἠκούσαμεν.

Εἶπέ τε πρὸς αὐτοὺς, Εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον. Εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα.

Εἶπε δὲ Παῦλος, Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βάπτισμα μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων, εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τουτέστιν εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

Ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ

Matt. 3.12. marc.1.8. luc.3.6. ioh.1.26.

sanctũ accepistis posteaquam credidistis? At illi dixerunt ei, Imò ne hoc quidem audiuimus an sit Spiritus sanctus.

Tunc dixit eis, In quid ergo baptizati estis? Ipsi verò dixerunt, In Iohannis baptisma.

Dixit autem Paulus, ‖Iohannes quidem baptizauit Baptismo resipiscentiæ, dicens populo vt in eum, qui veniebat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum:

Qui verò *illum* audierunt

ritum sanctum accepistis credentes? At illi dixerunt ad eum, Sed neque si Spiritus sanctus est audiuimus.

Ille verò ait, In quo igitur baptizati estis? Qui dixerunt, In Iohannis baptismate.

Dixit autem Paulus, Iohannes baptizauit Baptismo pœnitentiæ populum, dicens, in eum qui venturus esset post ipsum vt crederent, hoc est in Iesum.

His auditis baptizati

3 *In quid*, εἰς τί. Vulgata, *In quo*. Erasmus, *quo*. vterque malè, perinde acsi quæreret Paulus, si non acceperunt isti Spiritum Sanctum in Baptismo, à quo igitur, vel quomodo, vel quorsum essent baptizati. Baptizatos enim esse non dubitabat qui dicerẽtur Discipuli. Neq. ad quæstionẽ ipsis à Paulo propositã, num videlicet Spir. sanctũ accepissent, sed ad illorum responsionem istud referendum est. Poterant enim non accepisse Spiritum sanctum, id est, vt paulo antè dixi, nullũ illorũ eximiorum & extraordinariorum donorum accepisse, qui tamen Spiritum sanctum esse, id est illa dona in Ecclesia vigere, nossent. Itaque quum perinde responderent, ac si totam Christianarum Ecclesiarum rationem ignorarent (quod euenire vix potuisse videbatur) quærit Paulus, in quid igitur fuerint baptizati, id est cui igitur doctrinæ per baptismum obsignandæ nomen dedissent: veluti addubitans in Ecclesia Christiana fuisse edoctos & baptizatos, qui vsque adeo essent ignari quid in Christianis Ecclesiis gereretur. ¶ *In Iohannis baptisma*, εἰς Ἰωάννου βάπτισμα. Appositissima est responsio, qua significant isti sese in baptismo professos fuisse doctrinam à Iohanne propositam, & adhibito baptismo quo & ipsi baptisati fuerant, sancitam, vnde & Christum agnouerant, sed tenuiter admodum, nec audito ipso Christo vel eius deinceps Apostolis, vt de Apollo quoque paulo antè dictum est: vt mirum non fuerit istos, quos ex ipsorum responso apparet audito tantùm Iohanne baptisatos postea in patriam reuertisse, illum Spiritum sanctum ignorasse, qui in Ecclesiam nonnisi a die illo Pentecostes fuisset missus. Vt autem locus iste planior etiam fiat, sciendum est quid valeant hæc dicendi genera quæ in Scripturis occurrunt, & quatenus inter se differant: *Baptizari in aliquem*, vt in Mosen, 1. Corinth. 10. 2. *Baptizari in baptisma alicuius*, vt Iohannis, hoc in loco. *Baptizari in nomen alicuius*, vt Patris, Filij, ac Spiritus sancti, Matth. 28. 19. vel Christi, vt suprà, 2, 28. vel Pauli, vt 1. Corinth. 1. 14. *Baptizari in mortem Christi*, vt Romani, 6. 3. seu *in vnum Corpus*, vt 1. Corinth. 12. 13. seu *in remissionem peccatorum*, vt suprà 2. 38: denique *Baptizari aqua & baptizari Spiritu sancto*. Itaque BAPTIZARI IN MOSEN, declarat, Mosis auspiciis ac ductu baptizari: quod dicendi genus semel tantùm reperio. BAPTIZARI IN IOHANNIS BAPTISMA, significat, doctrinam quam Iohãnes annuntiabat, ac Baptismi symbolo obsignabat, profiteri & baptismo adhibito amplecti. BAPTIZARI IN EIVS NOMEN dicimur, cui nos per Baptismum dicamus ac consecramus: quamobrem rectè Paulus negat sese in nomen suum quenquam baptizasse. BAPTIZARI autem IN CHRISTI MORTEM, dicuntur fideles, vt per Christi mortem peccatum in ipsis moriatur ac aboleatur: & IN VNVM CORPVS, vt omnes in Christo capite coalescant: & IN REMISSIONEM PECCATORVM, vt Christi sanguine abluantur, vt præpositio εἰς in istis omnibus finalem (quam vocant) causam designet. BAPTIZARI AQVA, siue ὑδατι, id est in aqua, nihil aliud quam aqua immergi declarat, quæ est externa Baptismi ceremonia. BAPTIZARI autem SPIRITV, aliò spectat, nempe ad Spiritus sancti dona quibus fideles cælitus visibili signo imbuebantur, interdum ante Baptismum aquæ, vt ex Cornelij historia apparet: interdum post Baptismum, vt istis accidit de quibus hîc agitur. Ex his autem diligenter consideratis hoc quoque efficitur, Baptismatis vocabulum triplici significatione vsurpari, quarum vna propria est, duæ translatitiæ. Propria est, quum immersionem seu tinctionem declarat, quæ etiam ab effectu ablutio seu lauacrum dicitur. Vna est translatitia, quum pro donorum Spiritus sancti quasi effusione accipitur, vt suprà, 1. 5. & 2. 2. & 10. 47. & 11. 16. Altera, quum pro Iohannis doctrina, vt quum quæritur an Baptismus Iohannis à cælo sit an ex hominibus: quum dicitur Apollos nihil nouisse quàm Iohannis Baptisma, vt suprà 18. 25. item quum dicitur Iohannes prædicasse Baptismum resipiscentiæ, vt suprà, 13. 24. & in hoc versiculo ac proximè sequente. Quod autem de Baptismatis nomine dicimus, de ipso quoque Baptisandi verbo simili ratione accipiendum est, Nam baptizare dicitur minister qui aqua tingit, & baptizari qui aqua tingitur: item baptizat Deus quum Spiritus sui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo qui Spiritus donum accipit. Baptizauit demũ Baptismo resipiscentiæ Iohannes quum resipiscentiam doceret, cuius symbolum erat Baptismus quem primus administrauit: & baptizari dicuntur in Baptismate Iohannis quicunque eo doctrinæ genere fuerunt instituti.

4 *Resipiscentiæ*, τῆς μετανοίας. Idem est ergo & vnicus reipsa Baptismus qui Iohannis dicitur, quòd primus baptisarit, & Christi, quòniam eum respicit Baptismus. ¶ *In eum*, εἰς τὸν. Erasmus, *De eo qui venturus esset*. Hęc enim coniunxit cum participio λέγων, quum per traiectionem construenda sint cum verbo πιστεύσωσι. Idque ita esse, vel ex eo apparet quòd in vetustis codicibus post λέγων subiicitur distinctio. Sed & alibi passim occurrunt huius traiectionis exempla, quæ annotabimus Rom. 11. 31.

5 *Qui verò* [*illum*] *audierunt*, ἀκουσαντες δὲ. pro οἱ δὲ ἀκούσαντες, vt suprà 4. 37. & infrà versu 28. Id est, Qui verò Iohanni, istum baptismum docẽti, crediderunt. Vulgata, *His auditis*. Legit enim ἀκούσαντες ταῦτα, vt & Syrus interpres. Cęterùm particula δὲ omissa, veteribus nimiũ multis prębuit maximi duplicis erroris occasionem, vt qui propterea Lucæ hęc esse verba credẽtes & ad duodecim illos pertinere, quasi fuerint à Paulo rebaptizati, eò sunt delapsi vt aliud

aliud fuisse Iohannis Baptisma quàm Christi, & à Iohanne baptisatos oportuisse in Christi nomen rebaptisari existimauerint: errore certè non leui. Nam, vt alias certissimas rationes nunc omittam, si verum est illud dogma, Baptisinum certè nostrum cum Christo communem non habemus, vt appositissimè colligit in hunc locum doctissimus interpres, quum tamen ille tum circũcisionem Patrum tum nostrum baptismum in suæ carnis circuncisione & baptismo sanctificarit. Iterationem autem Baptismi etiam si concederemus, minimè tamen inde possent colligere fanatici Anabaptistæ iterandum Christi Baptismũ. Sed quæso, quorsum hæc omnia? Etenim particula δὲ, quæ in Græcis omnibus codicibus summo consensu legitur, & particulæ μὲν necessariò respondet, nullo modo, nullo, inquam, modo patitur vt huius orationis seriem discerpamus, quasi prior pars Paulo, posterior sit ipsi Lucæ scriptori tribuenda. Ergo hæc quoque Pauli verba sunt, tum doctrinam à Iohanne quidem annuntiatam, ab istis verò, fide apprehensam, vt verè Euangelicam, tum etiã Baptismum istis collatum, vt verè Christianum, approbantis: quibus postea manus imponens, subsequutis demum iis donis quæ Spiritus sancti nomine prius significarat, & de quibus fuerat eos percontatus, Ecclesiam Ephesinam cõ-
10 stituit. quam interpretationem huius loci, ab Anabaptistis præsertim tam vexati, acceptam fero viro tum generis nobilitate, tum pietate & doctrina, & plurimis virtutibus clarissimo, D. Marnixio. *

ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ἐλάλουν τε γλώσσαις, καὶ προεφήτευον.

Ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δεκαδύο.

Εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαῤῥησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ.

Ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ Τυράννου τινός.

Τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο· ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι.

Δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ Θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου·

Ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια ἢ σημικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

baptisati sunt in nomen Domini Iesu.

6 Et quum imposuisset eis manus Paulus, venit Spiritus sanctus in eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.

7 Erant autem omnes isti viri circiter duodecim.

8 *Ipse* porro ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres menses differens & suadẽs quæ ad regnum Dei *pertinent*.

9 Quum autem quidam indurarentur & parere nollẽt, malè loquẽtes de via illa *Dei* apud multitudinem, abscedens ab illis, separauit discipulos, quotidie differens in schola Tyranni cuiusdam.

10 Hoc autem factum est per biennium: *ita* vt omnes qui habitabant in Asia, tum Iudæi tũ Græci, audierint sermonẽ Domini Iesũ.

11 Virtutesque non vulgares edebat Deus per manus Pauli:

12 *Ita* vt etiam ad ægrotos deferrentur à corpore eius sudaria seu semicinctia, & discederent ab eis morbi, & spiritus mali ab eis exirent.

sunt in nomine Domini Iesu.

6 *Et quũ imposuisset illis manus Paulus, venit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, & prophetabant.*

7 *Erant autem omnes viri ferè duodecim.*

8 *Introgressus autẽ synagogam, cum fiducia loquebatur, per tres menses disputans & suadens de regno Dei.*

9 *Quum autem quidam indurarentur & non crederent, maledicentes viæ coram multitudine, discedens ab eis, segregauit discipulos, quotidie disputãs in schola tyranni cuiusdam.*

10 *Hoc autem factum est per biennium, ita vt omnes qui habitabant in Asia audirent verbum Domini, Iudæi atque Gentiles.*

11 *Virtutesque nõ quaslibet faciebat Deus per manum Pauli:*

12 *Ita vt etiam super languidos deferrentur à corpore eius sudaria vel semicinctia: & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebantur.*

---

7 *Circiter*, ὡσεί. Hoc non legit Syrus nec Arabs interpretes, nec sanè video cur addi in tantillo numero oportuerit.

9 *De via illa* [*Dei*,] τὴν ὁδὸν. Vsitatũ est Hebrẹis Viæ nomine significare certam aliquam vitæ rationem: nec dubium est quin per antonomasiam sic vocatus sit Christianismus. Plerunque tamen additur aliquid ex quo id possit intelligi, vt Via pacis, Via salutis, Via Domini, vel Dei, quod perspicuitatis causa expressi ex Syri & Arabis etiam interpretis auctoritate, tum hoc loco, tum etiam hoc eodem capite, v.23, αἱρεῖται Paulus nominat infrà 24.v.14.

¶ *Tyranni cuiusdam*, Τυράννου τινός. In vno codice additum legimus ἀφ' ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, *ab hora quinta ad decimam.* Cæterùm tyrãni appellatione nõnulli potentẽ quẽpiam principem intelligunt: alij censent gymnasium ab aliquo tyranno fuisse olim ædificatum, à quo cognomentum accepisset. Sed simplicissima erit expositio si propriũ nomen esse dixerimus, vt etiam disertè Syrus & Arabs interpretantur. At enim (inquit Erasmus) si nomen est proprium, cur addit τινός? Imo verò constat hoc dicendi genus frequenter vsurpari quoties ignotus quispiam nominatim appellatur: & ne longius petantur exempla, sic noster Lucas infrà, 21.c.16, & 22.12, & 24.1, & 25.19. idque præcipuè accidit quoties (vt hoc loco) proprium nomen videri alioqui posset προσηγορικόν. Cicero 3. in Verrem, *Deducitur iste ad Ianitorem quendam hospitem*, vbi Asconius, *Ianitorem*, inquit, *quum dixisset, addidit Quendam, vt ostenderet nõ appellatiuum nomen esse, sed proprium.* Reperio tamen nonnihil apud Strab. lib. 14. quod fortassis ad huius nominis explicationem facit. Notum enim est omnibus, tyrannos à veteribus fuisse dictos in genere quos postea βασιλεῖς, id est reges, vocarunt. Sic autem Strabo, qui non procul ab his temporibus vixit, Ἄρξαι δέ φησιν Φερεκύδης Ἀνδρόκλον τῆς Ἰώνων ἀποικίας ὕστερον τῆς Αἰολικῆς, ὑὸν γνήσιον Κόδρου τοῦ Ἀθηνῶν βασιλέως, καὶ ἡγεμόνα τοῦτον Ἐφέσου κτίσαι· διόπερ τὸ βασίλειον τῆς Ἰώνων ἐκεῖ συνῆναι φασί. καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομάζονται βασιλεῖς, ἔχοντες πρὸς τιμὰς, προεδρίαν τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἀπόσημον τοῦ βασιλικοῦ γένους, σκιπίωνα τε ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος. Id est, *Ducem fuisse Ionum demigrationis, quæ Æolicam est consequuta, Androclum Codri Atheniarum regis legitimum filium, ait Pherecydes, ac Ephesum condidisse: quamobrem etiam aiunt Ionum regiam Ephesi collocatam. Sed & nunc quoque qui ex eo genere sunt, reges vocantur, & quibusdam fruuntur honoribus, vt qui primo loco sedeant in certaminibus, purpuram habeant regiæ gentis insigne, scipionem quoque pro sceptro & Eleusiniæ Cereris sacra.* vt fuisse videri possit hic Tyrannus ex Asiarcharum cœtu, de quibus agitur infrà vers.31.

10 *Domini Iesu*, τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. id est, de Domino Iesu.

12 *Sudaria seu semicinctia*, σουδάρια ἢ σημικίνθια. Duo sunt Latina vocabula terminatione Græca inflexa: ac de priore quidem constat, de posteriore non item. In vno quidem exemplari Græco hæc reperimus ad marginem annotata, Ἀμφότερα λινοειδῆ εἰσι· πλὴν τὰ μὲν σουδάρια ἐπὶ τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεται, τὰ δὲ σημικίνθια ἐν ταῖς χερσὶ κατέχουσι πρὸς

τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τῶν προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. Id est, *Vtraque linea sunt: sed sudaria quidem capiti iniiciuntur, semicinctia verò manibus gestant, abstergendis humidis à facie excrementis, vt sudore, lacrymis, sputo, & similibus.* Hãc expositionem si sequamur, sudarium id erit quod vocamus *vn couurechef*, semicinctium *vn mouchoir*. Græcus scholiastes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, sed eiusmodi vt intelligere non potuerim. Mihi verò Lucas videtur sudarium & semicinctium pro eodem accipere, nisi pro καὶ legas ἢ: quam lectionem in vno duntaxat codice deprehendimus. Martialis in Apophoretis, *Det tunicam diues, ego te præcingere possum.* Itaque eo nomine puto vocari quæ vulgò *deuantiers* appellant, quòd anteriorem partem corporis à cingulo ad pedes præcingant. Solent autem mechanici præsertim his vti, præterea etiam mulieres ferè omnes: vnde factum vt alterum earum cingulum à quo solebant olim ista semicinctia pendere, *demiceincts* vulgò appellent. Alij denique semicinctia dici volunt cingula dimidio minus lata, quàm iustum sit cingulum.

Ἐπεχείρησαν δέ τινες ἀπὸ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες, Ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

Ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου Ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.

Ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν εἶπε, Τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι· ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ;

Καὶ ἐφαλλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

Τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

Ἱκανοὶ δὲ τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων· καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον ἀργυρίου μυριάδας πέντε.

13 Aggressi sunt verò quidam ex circulatoribus Iudæis exorcistis nominare super eos qui habebant spiritus malos, nomẽ Domini Iesu, dicentes, Adiuramus vos per Iesum quem Paulus prædicat.

14 Erant autẽ quidam filij Sceuæ Iudæi primarij Sacerdotis septem, qui hoc faciebant.

15 Respondẽs verò spiritus malus, dixit, Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui estis?

16 Et insiliit in eos homo in quo erat spiritus malus, & superatis illis, inualuit contra eos, ita vt nudi & vulnerati effugerent ex domo illa.

17 Id verò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabant Ephesi: & incidit timor in eos omnes, & magnificabatur nomen Domini Iesu.

18 Et multi eorum qui crediderant, veniebant confitentes & indicantes facta sua.

19 Multi verò ex iis qui curiosa ista exercuerant, comportatos libros exusserunt in omnium conspectu: quorum supputatis pretiis, repererunt denariorum quinquaginta millia.

13 *Tentauerũt autem quidã de circumeuntibus Iudæis exorcistis inuocare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuro vos per Iesum quem Paulus prædicat.*

14 *Erant autem quidam Sceuæ Iudæi principis Sacerdotum septem filij, qui hoc faciebant.*

15 *Respondens autem spiritus nequam dixit eis, Iesum noui, & Paulum scio: vos autem qui estis?*

16 *Et insiliens homo in eos in quo erat dæmonium pessimum, & dominatus amborum, inualuit cõtra eos, ita vt nudi & dilacerati effugerent de domo illa.*

17 *Hoc autem notum factum est omnibus Iudæis atque Gentilibus qui habitabant Ephesi: & cecidit timor super omnes illos & magnificabatur nomen Domini Iesu.*

18 *Multique credentium veniebant, confitentes & annuntiantes actus suos.*

19 *Multi autem ex eis qui fuerant curiosa sectati, contulerunt libros & combusserunt coram omnibus, & computatis pretiis illorum, inuenerunt pecuniã denariorum quinquaginta millium.*

13 *Exorcistis*, ἐξορκιστῶν. De istis circulatoribus nonnihil diximus Mat. 12. vers. 27. Retinuimus autem Græcũ exorcistarum nomen vt satis vsitatum. Sic ergo vocati sunt qui dæmones eiiciebant, addita per Dei nomen obtestatione, quam vulgò Coniurationem vocant. de quibus multa Iosephus lib. Antiq. 8. quorum etiam meminit Iustinus in Dialogo cũ Tryphone. Et ita vocati sunt in Ecclesia Christiana initio qui miraculorũ dono pollentes, manus imponebant energumenis, id est à dæmonio obsessis. Inde postea factus est nouus ordo quem vocant, vt septem sacramentorum numerus in alias hebdomadas diuideretur, ita ludificante Satana Episcoporum ignauiam.

16 *Superatis illis*, κατακυριεύσας αὐτῶν. Vulg. *Dominatus amborum.* Nam pro αὐτῶν legit ἀμφοτέρων, vt etiam habet vetustissimus meus codex. Erasmus. *Dominatus eis.* Sed τὸ κατακυριεύειν translatitiè hîc accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum istum illis sese frustra tuentibus superiorem euasisse: sicut vulgò dicimus, *se faire maistre de quelqu'vn.*

18 *Indicantes*, ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Erasmus, *Annuntiantes.* Ego illud malui, quia non agitur hîc de nuntio aliquo, sed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur isti metu diuini iudicij perterriti, errata sua professi, ac detestati sunt. Sed quorsum hoc ad carnificinam illam cõfessionis quam auricularem vocant?

19 *Qui curiosa ista exercuerant*, τῶν τὰ περίεργα πραξάντων. Sic quadam μιάσματα vocat damnatissimas artes. Syrus autẽ & Arabs ipsum Magorum nomen exprimunt. Ephesios autem fuisse istis damnatis studiis deditos, ostendit prouerbium vetus. Ἐφέσια γράμματα, *Ephesiæ literæ.* ¶ *Denariorum*, ἀργύριον. Hebraicè כסף [*cheseph*] Erasmus ad verbum, *Pecuniæ*: nimium generali nomine, quum nemo etiã sic loquatur. Idem in Annotationibus numos interpretatur, & rectè, quum testetur Pollux ἀργύριον etiam dici τὸ νόμισμα, sed numos denarios, non sestertios accipiat. Romanorum enim fuit, numis (id est LIS) numerare: non Græcorum, qui drachmis potius supputabant. Denarius autem proximè ad drachmam accedit. Sed rursus Asiaticos constat cistophoris potius numerasse: vt planè difficile sit hanc summam inire, nisi quòd ex iis quæ Festus de Euboico talento scribit, apparet cistophorum penè dimidia parte leuiorem fuisse drachma, siue denario. Etsi enim Attica drachma septima parte leuior est denario, tamen (vt docuit doctissimus Georgius Agricola) Latini Græca interpretantes, ἀσσάριον drachmam cum denario comparant. Æstimat autem Festus 4000 drachmas cistophoris 7500: quam rationem si sequamur, & ex Budæi supputatione tribus assibus regiis & semisse drachmam æstimemus, nisi me calculus fefellit, 50000 cistophorũm æstimãda sunt Francicis libris 4666, & præterea duodenariis 13 & turonibus quos vocant 4. Sin autem ad drachmas placet reuocare exquisitiore calculo id est semisse, quæ est septima denarij pars, deducto, 50000 drachmarum conficient

cient Francicas libras 75000: sin ad denarios septima parte grauiores, 50000 denariûm æstimabimus Francicis libris 8750. quod quidem non fuit alienum à Lucæ proposito, pluribus explicuisse. Castellio verò viderit cuius Arithmetices regulis, numorum quinquaginta millia, quinque ducatorum millibus æstimarit.

Οὕτω κατὰ κράτος ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.

20 Ita fortiter crescebat sermo Domini & inualescebat.

20 *Ita fortiter crescebat verbum Dei, & confortabatur.*

Ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν καὶ Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, εἰπὼν, Ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.

21 His autem expletis, induxit in animũ Paulus peragrata Macedonia & Achaia proficisci in Hierosolymam, dicens, Postquã illic fuero oportet me Romam etiam videre.

21 *His autem expletis, proposuit Paulus in spiritu, transita Macedonia & Achaia, ire Ierosolymam, dicens, Postquam fuero ibi, oportet me & Romam videre.*

Ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.

22 Missis verò in Macedoniam duobus ex iis qui ministrabant ei, *videlicet* Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.

22 *Mittens autem in Macedoniam duos ex ministrantibus sibi, Timotheũ & Erastum, ipse remansit ad tempus in Asia.*

Ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐχ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.

23 Ortus est autẽ illo tẽpore tumultus non paruus ob viã *Dei.*

23 *Facta est autem illo tẽpore turbatio non minima de via.*

Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρεῖχετο τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.

24 Nam quidam nomine Demetrius, signator argenti, qui faciebat templa Dianæ argentea, præbebat artificibus non paruum quæstum.

24 *Demetrius enim quidam nomine, argentarius, faciens ædes argẽteas Dianæ, præstabat artificibus non modicum quæstum.*

Οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν, Ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι·

25 Quibus ille congregatis, & istiusmodi rerum opificibus, dixit, Viri, scitis ex hoc quæstu nostras esse copias:

25 *Quos conuocans, & eos qui huiusmodi erant opifices, dixit, Viri, scitis quia de hoc artificio est nobis acquisitio.*

20 *Crescebat*, ηὔξανε. Vide suprà 12,24. sed Syrus & Arabs legerunt ἡ πίστις τοῦ Θεοῦ, *fides Dei*, eôdem sensu. Nam fides metonymicè pro doctrina ponitur cui fides habetur, vt 1.Tim.4,1.

21 *Induxit in animum*, ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι, sub. αὐτῷ: quod pronomen etiam apud Latinos sæpissimè omittitur. Est autem Hebraica phrasi Ponere super cor suum idem atque aliquid apud se statuere, vt Daniel.1,8. וישם על לבו [*veiascham hal libbo*] *Et posuit super corde suo*: pro quo Syr[9] interpres maluit dicere ܣܡ ܒܪܥܝܢܗ [*sam bereheianeh.*] *Et posuit in mente* siue *cogitatione sua*: qua voce vtitur idem Daniel. 2,19. Alij ἐν τῷ πνεύματι propter non additum pronomen: (quod tamen video quoque prætermissum Coloss.2, 5) non de ipsius Pauli animo, sed de Spiritu Sancto interpretantur: quorum sententiam in prioribus editionibus sum sequutus. Neque verò dubium est, quin, vt ipse Apostolus in re simili testatur infrà 20, 22, Spiritus Sancti impulsu consilium istud ceperit, vt ipsa tandem res ostendit, infrà 20, 1. Sed omnino durũ est ac prorsus insolens, verbum simplex ἔθετο accipere pro προέθετο.

22 *Qui ministrabant ei*, τῶν διακονούντων αὐτῷ. Id est quorũ opera in sui Apostolici ministerij functione indigebat, quũ omnia solus obire non posset. Ne quis eum habuisse putet Cardinales aut Legatos à latere, vt habere consueuit perditus ille qui sese Pauli successorem, suis septẽ montibus insidens, iactat.

23 *Ob viam* [*Dei*,] περὶ τῆς ὁδοῦ. Id est, idcirco quòd Paulus Euangelium doceret. Nam etiam Dei nomen Syrus & Arabs hîc exprimunt, vt suprà 9. In vno codice legitur κατὰ τῆς ὁδοῦ, *aduersus viam* [*Domini.*]

24 *Argenti signator*, ἀργυροκόπος. Vulg. *argentarius.* Saltẽ verò, *Faber* adiunxisset. Nam Latinis Argentarius non aliud quàm κολλυβιστὴς id est nummularium declarat. Latini (inquit Camerarius) artifices istos Aurifices vocant à pretiosiore materia. Homerus autem etiam à viliore χαλκεῖς, Odyss.γ. ¶ *Templa argentea*, ναοὺς ἀργυροῦς. Vulgata, *Ædes.* Erasmus, *Delubra*: admonens in Annotationibus hoc vocabulo significari ædiculas seu thecas templi effigie, in quibus reponebantur statuæ. Chrysostomus simili ratione putat declarare κοῦπα μικρά, id est *parua scriniola*: ita tamẽ vt hoc non affirmet. Quòd si hanc interpretationem sequi libeat, putarim tamen hæc scriniola donariis potius quàm statuis ipsis fuisse consecrata. Sed non video qua ratione arculæ istæ possint ναοὶ, id est *templa*, dici: nisi idoneis testibus probet Erasmus, templi specie fuisse fabricatas: quod mihi ne verisimile quidem videtur: quanuis apud Polybium legerim ναίδια, quæ armaria vocat Plinius lib. 35.cap.2, ex quibus depromebantur maiorum imagines. Itaque quod ad me attinet, simpliciter accipio, Demetriũ hunc templa argentea Dianæ solitum procudere, id est aut in numis, aut aliis imaunculis celeberrimi illius templi typum repræsentare, ac peregrinis aduentantibus diuendere. nempe vt etiamnum hodie faciunt eiusmodi artifices iis in locis vbi solent à nonnullis, religionis causa, vota suscipi. Istæ igitur imaunculæ seu numi (dicitur enim ἀργυροκόπος à percutiendis seu feriendis argenteis numis) ab ea figura quàm repræsentabant, Templorum cognomentum retulerunt: sicuti simili prorsus ratione, Deliorum seu Athenienſium numos quosdam, boues, eorundem Athenienſium alios quosdam, κόρας, id est puellas, alios Corinthiorum, πώλους, pullos, alios Peloponnesiorum, χελώνας, testudines vocabant. Ideo nõ rectè ἀργυροκόπον Vetus interpres argentarium conuertit, quo nomine numularij significantur: nec multo rectius Erasmus, *Argentarium fabrum*, vocabulo nimium generali. Libuit autem istiusmodi etiam numorum typum subiicere, quales duos peruetustos inspexi, insculpta in altera numi parte Ephesinæ illius Dianæ πολυμάστου imagine. Quanquam fortassis Demetriani isti numi templũ ipsum maiore aliquo artificio repræsentabant: sicut etiam hodie cuditur diua illa Lauretana, tanto apertiore impietate, quanto beata illa virgo ab idolis differt.

25 *Quibus congregatis*, οὓς συναθροίσας, &c. Meus vetustissimus codex habet, οὓς συναθροίσας τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα τεχνίτας, *Is congregatis istarum rerum opificibus.* Syrus etiam idem legit, addita particula πάντας, *omnibus.* & hanc puto germanam esse lectionem, quum non alij sint τεχνῖται quam ἐργάται, nisi illos quidem pro præcipuis, hos vero pro iis accipiamus quorum opera vtebantur. ¶ *Copias*, εὐπορία. Sic malim vertere quàm *Facultates.* Sunt enim tenues quoque facultates, at nulla est tenuis εὐπορία. Vulgata, *acquisitio*, inepté. Hoc est quod Gallicè dixeris, *nostre aisance.*

Καὶ θεωρεῖτε καὶ ἀκούετε ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος ὅδε πείσας μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.

Οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καὶ καθαιρεῖσθαι τοῦ μεγαλειότητα αὐτῆς, ὃν ὅλη ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.

Ἀκούσαντες δὲ, καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

Καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμησάν τε ὁμοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαντες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

Τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

Τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

Ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ἤδεισαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

Ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προβιβάσαν Ἀλέξανδρον, προβαλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τῇ χειρὶ, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

26 Et ſpectatis & auditis Paulum iſtum non ſolùm Epheſinã, ſed prope totius Aſiæ multam turbam perſuadendo auertiſſe, quòd dicat deos illos non eſſe qui manibus fiant.

27 Non ſolùm autem periculũ eſt ne iſtud quod nobis eſt peculiare, nobis probroſum euadat, ſed etiam ne magnæ deæ Dianæ templũ pro nihilo putetur, futurúmque ſit vt etiã deſtruatur maieſtas eius, quã Aſia tota & orbis terrarum colit.

28 *His* autem auditis, pleni excandeſcentia, clamauerunt dicentes, Magna *eſt* Diana Epheſiorum.

29 Et impleta eſt ciuitas tota confuſione, & irruerunt concorditer in theatrum, correpto Gaio & Ariſtarcho Macedonib. ſociis peregrinationis Pauli.

30 Paulo verò volente prodire ad populum, non ſiuerunt eum *prodire* diſcipuli.

31 Sed & quidam ex Aſiarchis quum eſſent ei amici, *nuntys* ad eum miſſis, rogarunt ne ſe daret in theatrum.

32 Alij igitur aliud clamabant: erat enim concio confuſa, & plerique neſciebant cuius *rei* cauſa conueniſſent.

33 Ex turba verò productus fuit Alexander, propellentibus eum Iudæis. Alexander igitur manu ſilentio poſtulato, volebat cauſam dicere apud populum.

26 *Et videtis & auditis quia non ſolùm Epheſi, ſed penè totius Aſiæ Paulus hic ſuadens auertit multam turbam, dicens quoniam non ſunt dij qui manibus fiunt.*

27 *Non ſolùm autem hæc periclitabitur nobis pars in redargutionẽ venire: ſed & magnæ Dianæ templum in nihilum reputabitur, & deſtrui incipiet maieſtas eius, quam tota Aſia & orbis colit.*

28 *His auditis repleti ſunt ira, & exclamauerunt dicentes, Magna Diana Epheſiorum.*

29 *Et impleta eſt ciuitas tota confuſione, & impetum fecerunt vno animo in theatrum, rapto Gaio & Ariſtarcho Macedonibus, comitibus Pauli.*

30 *Paulo autem volente intrare in populum, non permiſerunt diſcipuli.*

31 *Quidam autem & de Aſiæ principibus qui erant amici eius, miſerunt ad eum, rogantes ne ſe daret in theatrum.*

32 *Alij autem aliud clamabant: erat enim eccleſia confuſa, & plures neſciebant qua ex cauſa cõuenimſſent.*

33 *De turba autem detraxerunt Alexandrum, propellentibus eũ Iudæis. Alexander autem manu ſilẽtio poſtulato, volebat reddere rationem populo.*

---

27 *Iſtud quod nobis eſt peculiare*, τοῦτο τὸ μέρος. Opificium iſtud videlicet, ex quo tanquam poſſeſſione quadam noſtra viuere conſueuimus. Vulg.& Eraſmus, *pars iſta*, admodum obſcuré. Syrus & Arabs accipiunt generaliter, τοῦτο τὸ μέρος pro τοῦτο τὸ πρᾶγμα, *res iſta*, ſiue *negotium iſtud:* quo ſignificatu ſæpe accipitur חפץ [*chephets*] apud Hebræos, vt Eccleſ.3.1, & 5.7, & 8.6: quibus locis Græci vocem illam verterunt πρᾶγμα. ¶*Probroſum euadat*, εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Id eſt nobis non tãtùm pereat, ſed etiam probro vertatur, quaſi quidpiam nefariũ & deteſtandum. Vel, *nobis refutatum intercidat*, à conſequenti videlicet: id eſt, ab iſto coarguatur, noſtro cum maximo damno. Sed præſtat ἐλεγμὸν ab ἐλέγξει diſtinguere, vt qui iſtam conſequatur. Vulg. *In reprehenſionem venire.* Eraſ. *Reprobetur.* Syrus & Arabs vel hunc locum non intellexerunt, vel prorſus diuerſum quidpiam in Græcis codicibus legerunt. ¶*Futurúmque ſit*, μέλλειν τε. In quibuſdam codicibus legimus, μέλλει δὲ, in aliis μέλλειν δὲ, in aliis μέλλει τε: ſed quamcunque ex iſtis lectionem ſequaris, plana eſt ſententia: vt minimè ſit neceſſe Caſtellionis audaciam approbare, qui pronuntiat legendum eſſe μᾶλλον δὲ, *vel potius.*

29 *Sociis peregrinationis Pauli*, συνεκδήμοις τοῦ Παύλου. Vulgata, *Comitibus Pauli.* Addidi ex Eraſmi Annotationibus quod neceſſarium fuit explicando Græco vocabulo. Neque enim quiſquis eſt comes, idem eſt συνέκδημος.

31 *Ex Aſiarchis*, τῶν Ἀσιαρχῶν. Vulg.& Eraſm. *ex Aſiæ primoribus.* quæ eſt huius nominis notatio, ſed nimis ambigua, & malè à pleriſque intellecta. Retinendum autem fuit Græcum nomen, in libris Iuriſconſultorum vſurpatum, vt & Syriarcharũ. Sic autem dicti ſunt non qui Aſiæ vel Syriæ præeſſent, ſed ſacerdotes certi quorum munus erat ludos Theatrales in Deorum honorem edere, quos propterea Rufinus apud Euſebium Munerarios interpretatur: quod ex eruditiſſimi Iuriſconſulti Cuiacij obſeruationibus primùm didici. Erant igitur nõnulli ex iſtis quoque prophanis aliquatenus ſaltem Euangelium amplexi, vt etiã Romæ idem Paulus aliquos ex ipſo Neronis prætorio Chriſto lucrifecerat. Philip.1.13. Vide etiam quod annotaui ſupra in verſ.9.

32 *Concio*, ἐκκλησία. Id eſt (vt rectè explicant Syrus & Arabs) multitudo quæ in theatrum concurrerat: vbi haberi alioqui legitimi conuentus publici ſolebant. Nam propriè ἐκκλησία Græcè, & Latinè Concio, nonniſi de legitimè aduocato populo dicitur, auctore Feſto. Sed quod per tumultum cœperat, poſtea ſpeciem induerat iuſti cõuentus, magiſtratuum præſentia vtcunque tumultuantes reprimente, vt exitus tandem oſtendit.

33 *Cauſam dicere*, ἀπολογεῖσθαι. Vulgata & Eraſmus, *Rationem reddere*, λόγον διδόναι. Fuit autem hic Alexander à Iudæis paulatim extra turbam productus in eum locum vnde poſſet exaudiri, non vt ipſum in diſcrimen adducerent, (cur non enim potius in tumultu diſcerperent, aut Epheſios ſaltem in eum prouocarent? cur denique ex turba protruderent vt locus illi ad dicendum pateret?) ſed vt per eum, quicunque tandem is fuerit, populum placarent. Nec enim dubito quum de ſuæ Dianæ cultu aſſerendo laborarent Epheſij, quin magna pars illorum in Iudæos ferretur: idque ita eſſe vel ex eo liquet quòd vbi Alexandrum Iudæum eſſe cognouerunt, ſtatim in apertam rabiem exarſerunt, nec potuerunt induci vt loquentem audirent. Syrus certè & Arabs apertè mecum faciunt, vt hallucinati ſint qui cenſent hunc Alexandrum à Pauli & piorum partibus ſtetiſſe, quum potius videatur

videatur is ipse fuisse cuius meminit Paulus 2. Timoth. 4. 14, pertinacissimus & audacissimus Pauli & veritatis hostis. Eum autem verisimile est, propterea productum à Iudæis quòd esset ex Fabrorum numero à quibus orta hæc seditio fuerat, Iudæos, (nisi diuina prouidentia obstitisset) sic excusaturum, si facta ipsi fuisset dicendi potestas, vt totam populi rabiem fuerit in Pauli & piorum caput conuersurus.

Ἐπιγνόντων δὲ ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡς ἐπὶ ὥρας δύο κραζόντων, Μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

Καταστείλας δὲ ὁ Γραμματεὺς τὸν ὄχλον φησίν, Ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ Διοπετοῦς;

Ἀναντιρρήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράττειν.

Ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους, οὔτε ἱερόσυλοι, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

Εἰ μὲν οὖν Δημήτριος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις.

Εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

Καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

Κεφάλαιον κ.

Μετὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς καὶ ἀσπασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν Μακεδονίαν.

34 Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox extitit vna ab omnibus *profecta*, quasi ad horas duas clamantibus, Magna est Diana Ephesiorum.

35 Tum scriba quum repressisset turbam, dixit, Viri Ephesij, quisnam est hominum qui nesciat Ephesiorum vrbem æditua esse magnę deæ Dianæ, & à Ioue delapsi *simulacri*?

36 Quum igitur istis non possit contradici, oportet vos sedatos esse, nec quicquam præceps facere.

37 Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque contumeliosos in deam vestram.

38 Quòd si Demetrius & qui cũ eo sunt artifices, negotium habent cum aliquo, agitur forum, & Proconsules sunt, alij alios in ius vocent:

39 Siquid autem de rebus aliis requiritis, in legitima concione explicabitur.

40 Nam periculum est ne postulemur seditionis propter *diem* hodiernum, quum nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit concionem.

CAP. XX.

1 POstquam verò cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & complexus esset, abiit profecturus in Macedoniam.

34 *Quem vt cognouerunt Iudæum esse, vox facta vna est omnium, quasi per horas duas clamantium, Magna Diana Ephesiorũ.*

35 *Et quum sedasset scriba turbas, dixit, Viri Ephesii, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum ciuitatem cultricem esse magnæ Dianæ Ioui(que prolis?*

36 *Quum ergo his contradici non possit oportet vos sedatos esse, & nihil temerè agere.*

37 *Adduxistis enim homines istos, neque sacrilegos, neque blasphemantes deã vestram.*

38 *Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, habent aduersus aliquem causam, conuentus forenses aguntur, & Proconsules sunt, accusent inuicem:*

39 *Siquid autem alterius rei quæritis, in legitima ecclesia poterit absolui.*

40 *Nam & periclitamur argui seditionis hodiernæ: quum nullus obnoxius sit de quo possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit Ecclesiam.*

CAP. XX.

1 *POstquam autem cessauit tumultus, vocatis Paulus discipulis, & exhortatus eos, valedixit & profectus est vt iret in Macedoniam.*

35 *A Ioue delapsi*, τοῦ Διοπετοῦς. sub. ἀγάλματος. Vulgata, *Ioui(que prolis.* Constat autem ex Plinio lib. 16. cap. 40, vitigineum fuisse hoc simulachrum à Canetia quodam artifice fabricatum, sed longè antiquissimum, vtpote quod nũquam sit mutatum, septies restituto templo. Antiquitas igitur & sacerdotum auaritia huic superstitioni facilè viam munierunt, vt iidem Asiatici de Pessinuntio suo simulacro, & Romani de suis ancilibus sunt fabulati.

38 *Agitur forum*, ἀγοραῖοι ἄγονται: id est ἡ ἀγορὰ πελεῖται. Ad verbum, *Forenses agunt*, vel *aguntur*, seu *coguntur*: pro quo dicimus in vernaculo sermone *on tient les plaids*, id est (vt loquitur Cicero) *forum agunt.* Appellatione verò τῆς ἀγορᾶς intelliguntur vel ipsi forensium causarum iudices, vel causidici, vt rectè explicant Græca scholia: illi denique qui forensia solent tractare. Suidas quoque ἀγορᾶς δικαστῶν meminit, & ἀγόραν προπαροξυτόνως, significare dicit diem fastum, quem ferè solent Græci κρίσιμον vocare. Erasmus Veterem interpretem sequutus, conuertit, *Conuentus forenses aguntur*: rectè quidem, si sensum spectes, sed cui tamẽ non assentior, quòd in Græcis subaudiri putet cognitiones aut lites, id est κρίσεις aut ἀμφισβητήσεις, quum ipsi potius qui in foro aut iudicant aut contendunt, ἀγοραῖοι dicantur. Sed fortasse legendum potius fuerit ἀγόραιοι ἄγονται, sub. ἡμέραι, vt vertas, *Fasti* [*dies*] *aguntur.* ¶ *Proconsules sunt*, ἀνθύπατοί εἰσιν. Nomine Proconsulũ intellige etiam legatos Proconsulis, & qui eius vices in cognoscendis grauioribus causis obibant. Leuioribus enim ordinaria illa & quotidiana iudicia sufficiebant: quibus (inquit Scriba) si non acquiescat Demetrius cum suis, adeant Proconsulem, aut ipsius legatos. Syrus Proconsulem legit, numero singulari.

39 *In legitima concione*, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ. Quia de sacro conuentu hîc non agitur, ideo ἐκκλησίαν non conuerti *Ecclesiam*, meo more, sed *concionem*: quod Erasmus quoque annotauit. Cæterùm ἔννομος ἐκκλησία, id est legitima cõcio, non tantùm opponitur τῇ στάσει, id est seditiosæ & tumultuosæ cõcioni, sed etiam τῇ συγκλήτῳ, id est ei concioni quæ extra ordinem àduocabatur. Erãt enim certi dies habendis iis concionibus constituti, quas ἐννόμους & πανηγύρεις Græci oratores vocant. Ad illas igitur Scriba populum reuocat, id est ad maiorum morem.

40 *Seditionis propter* [*diem*] *hodiernum*, στάσεως περὶ τῆς σήμερον. Vulgata & Erasmus, *Hodiernæ seditionis.* id est, περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον: eodem quidem manente sensu, sed ita tamen vt sine causa a verbis Lucæ discedant.

¶ *Quum nulla subsit causa*, μηδενὸς αἰτίου ὑπαρχόντος. Vulgata, *Quum nullus sit obnoxius.* sed præstat αἴτιον in neutro genere interpretari.

2 Διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

3 Ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπιβουλῆς ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν Συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ Μακεδονίας.

4 Συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς Ἀσίας Σώπατρος Βεροιαῖος· Θεσσαλονικέων δὲ, Ἀρίσταρχος καὶ Σεκοῦνδος & Γαΐος Δερβαῖος καὶ Τιμόθεος;

5 Ἀσιανοὶ δὲ, Τυχικός καὶ Τρόφιμος, οὗτοι προελθόντες ἔμενον ἡμᾶς ἐν Τρῳάδι.

6 Ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν Ἀζύμων ἀπὸ Φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς εἰς τὴν Τρῳάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, οὗ διετρίψαμεν ἡμέρας ἑπτά.

7 Ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων τῶν μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ Παῦλος διελέγετο αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.

8 Ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ οὗ ἦσαν συνηγμένοι.

9 Καθήμενος δέ τις νεανίας ὀνόματι Εὔτυχος ἐπὶ τῆς θυρίδος, καταφερόμενος ὕπνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου τοῦ Παύλου ἐπὶ πλέον, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριστέγου κάτω· καὶ ἤρθη νεκρός.

10 Καταβὰς δὲ ὁ Παῦλος ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ συμπεριλαβὼν εἶπε, Μὴ θορυ-

2 Quum autē illas partes peragrasset, & hortatus illos fuisset multo sermone, venit in Græciā.

3 Et ibi peractis mensibus tribus, quum ei in Syriam prouehendo factæ fuissent à Iudæis insidiæ, censuit reuertendū per Macedoniam.

4 Comitabatur autem eum vsque in Asiam Sopater Berœensis: ex Thessalonicensibus verò, Aristarchus, & Secūdus, & Gaius Derbæus, & Timotheus:

5 Asiani verò, Tychicus & Trophimus, qui quum præiuissent, expectarunt nos Troade:

6 Nos verò enauigauimus Philippis post dies Azymorum, & venimus ad eos Troadem intra dies quinque, vbi egimus dies septem.

7 Primo autem die hebdomadis, coactis discipulis ad frangendum panem, Paulus disserebat, abiturus postridie, protenditque sermonem vsque in mediam noctem.

8 Erant verò lucernæ multæ in cœnaculo vbi erant coacti.

9 Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus in fenestra, demersus somno profundo, quum diutius dissereret Paulus, præ somno deturbatus, decidit ex tertia contignatione deorsum: & sublatus est mortuus.

10 Quum descendisset autem Paulus, prolapsus est in eum: & *eum* cōplexus dixit, Ne tumul-

2 *Quum autem perambulasset partes illas, & exhortatus eos fuisset multo sermone, venit ad Græciam.*

3 *Vbi quum fecisset menses tres, factæ sunt illi insidiæ à Iudæis nauigaturo in Syriam: habuitque consilium vt reuerteretur per Macedoniam.*

4 *Comitatus est autem eū Sopater Pyrrhi, Beræensis: Thessalonicensium verò Aristarchus, & Secūdus, & Gaius Derbæus, & Timotheus:*

5 *Asiani verò, Tychicus & Trophimus. Hi quum præcessissent, sustinuerunt nos Troade.*

6 *Nos verò nauigauimus post dies Azymorum à Philippis, & venimus ad eos Troadem in diebus quinque, vbi demorati sumus diebus septem.*

7 *Vna autem Sabbathi quum conuenissemus ad frangendum panem, Paulus disputabat eis, profecturus in crastinum, protraxitque sermonem vsque in mediam noctem.*

8 *Erant autem lampades copiosæ in cœnaculo vbi eramus congregati.*

9 *Sedens autem quidam adolescens nomine Eutychus super fenestram, quū mergeretur somno graui, disputante diu Paulo, ductus somno cecidit de tertio cœnaculo deorsum: & sublatus est mortuus.*

10 *Ad quem quum descēdisset Paulus, incubuit super eum, & complexus dixit, Nolite turbari:*

IN CAPVT XX.

3 *Peractis mensibus tribus*, ποιήσας μῆνας τρεῖς. Vide suprà 18.23.

4 *Vsque in Asiam*, ἄχρι τῆς Ἀσίας. Vulg. hoc non habet neque Arabica interpretatio. Significat autem Lucas istos tunc constituisse Paulum comitari non in Syriam vsque, sed tantùm in Asiam. sic proculdubio decernēte ipso Paulo, cuius erant assecłæ, vt, prout vsus Ecclesiarum ferebat, hic vel illic subsisterent, & hûc vel illuc mitterentur. ¶ *Sopater*, Σώπατρος. In tribus codicibus legimus Σωσίπατρος. *Sosipater*. Vulgata addit *Pyrrhi*, videlicet filius, & in Complutensi editione & quatuor exemplaribus additur Πύρρου. vt fortasse fuerit hic nepos illius Simonis qui pater dicitur Alexādri & Rufi (is est enim Latinè, Rufus, qui Græcis πυῤῥος) & illos oportet in Ecclesia bene notos & celebres fuisse, vt temere non sint eorum nomina expressa.

5 *Asiani verò*, Ἀσιανοὶ δὲ. Meus vetustissimus codex habet Ἔφεσοι δὲ. Erat autem Asiæ propriè dictæ metropolis Ephesus, & alij à suis ciuitatibus sunt designati. Cæterùm illud ἄχρι τῆς Ἀσίας ad hos duos non pertinere constat ex eo quod de Trophimo scribitur infra 21,29. Itaque hanc particulam censui conuertendam cum προελθόντες quasi redundante pronomine οὗτοι.

6 *Intra quinque dies*, ἄχρις ἡμερῶν πέντε. Ἄχρις extremum spatium declarat, vt si in vernaculo sermone dicas, *Au bout de cinq iours.*

7 *Primo autem die hebdomadis*, ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, *Vna autem Sabbathi*. Erasmus, *Vno autem die Sabbathorum*. Vide Matt. 28.1. Quominus autem possimus interpretari, Quodam die Sabbathi, duo impediunt: vnum, quòd μιᾷ σαββάτων pro σαββάτῳ τινὶ, nusquam inuenias: alterum, quia adiunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non posse. Primus itaque dies hebdomadis hîc omnino intelligitur, is quem Dominicum vocamus: & ex hoc loco, tum etiam ex eo quod scribitur 1. Cor. 19.2, non ineptè colligitur, iam tum consuevisse Christianos hoc die solennes conuentus agere, paulatim euanescente Iudaici Sabbathi ceremonia. ¶ *Ad frangendum panem*, τοῦ κλάσαι ἄρτον. sub. ἕνεκα. Id est ad capiendum simul cibum, cuius conuiuij potissima pars erat Cœna Domini.

8 *Erant coacti*, ἦσαν συνηγμένοι. Veteres codices legunt ἦμεν, *eramus*: idque rectius, vt ex superioribus apparet. Pertinet autem hoc quoque ad fidem scriptori Lucæ faciendam, vt qui oculatus sit testis.

9 *Demersus*, καταφερόμενος. Meus codex vetustissimus habet κατεχόμενος, *quum teneretur*. ¶ *Diutius*, ὅτι πλέον. In omnibus vetustis codicibus additur distinctio post πλέον, vt non dubium sit quin connectendum sit cum participio διαλεγομένου, contrà quam existimauit Erasmus. ¶ *Præ somno deturbatus*, κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου. Vulgata, *Ductus somno*. Erasmus, *Magis depressus somno*. Ego verò existimo κατενεχθεὶς propria significatione accipiendum hoc posteriore loco, pro Deturbatus.

10 *Prolapsus est*, ἐπέπεσεν. Sic etiam Elisæus 2 Reg. 4.32, non aliquo ritu, sed affectus vehementia. Etenim cui calumniæ non fuisset Ecclesia obnoxia nisi hoc remedium adhibuisset per Paulum Dominus.

¶ *In ipso*

βεῖδε· ἡ γὰρ ψυχὴ αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.

Ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος, ἐφ᾽ ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρις αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλθεν.

Ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν οὐ μετρίως.

Ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν εἰς τὴν Ἄσσον, ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμβάνειν τὸν Παῦλον. οὕτω γὰρ διατεταγμένος, μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.

Ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν Ἄσσον, ἀναλαβόντες αὐτὸν ἤλθομεν εἰς Μιτυλήνην.

Κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κατηντήσαμεν ἀντικρὺ Χίου, τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβάλομεν εἰς Σάμον· καὶ μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ, τῇ ἑξῆς ἤλθομεν εἰς Μίλητον.

Ἔκρινε γὰρ ὁ Παῦλος παραπλεῦσαι τὴν Ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ Ἀσίᾳ. ἔσπευδε γὰρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα.

Ἀπὸ δὲ τῆς Μιλήτου πέμψας εἰς Ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

Ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτὸν, εἶπεν αὐτοῖς, Ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἀφ᾽ ἧς ἐπέβην εἰς τὴν Ἀσίαν, πῶς μεθ᾽ ὑμῶν τὸν πάντα χρόνον ἐγενόμην,

Δουλεύων τῷ Κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης, καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν Ἰουδαίων·

Ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ᾽ οἴκους·

Διαμαρτυρόμενος Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τὴν εἰς τὸν Θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστόν.

tuamini: anima enim eius *in ipso est.

11 Quum igitur ascendisset, fregisset que panem, & *cibũ sumpsisset, diu colloquutus vsque ad diluculum, *ita *demum* profectus est.

12 Adduxerunt autem puerum viuum, & recreati sunt nõ mediocriter.

13 Nos verò progressi ad nauẽ, prouecti sumus *Asson, illinc recepturi Paulum. sic enim mandarat, pedibus ipse iter facturus.

14 Vt autem coniunxit *sese* nobiscum apud Asson, recepto eo venimus Mitylenen.

15 Et quũ illinc enauigassemus, sequenti die peruenimus è regione Chij, postridie verò appulimus *Samum: & quum *diuersati essemus apud Trogylliũ, sequenti die venimus Miletum.

16 Decreuerat enim Paulus pręternauigare Ephesum, ne ipsi contingeret tempus terere in Asia. Festinabat enim, si fieri posset, vt die Pentecostes esset Hierosolymis.

17 Missis autem Mileto *nuntiis* Ephesum, accersiuit Presbyteros Ecclesiæ.

18 Qui quum ad ipsum venissent, dixit eis, Vos scitis quomodo à primo die quo ingressus sum *Asiam, vobiscum per id omne tempus fuerim,

19 Seruiens Domino cum omni *modestia, & multis lacrymis ac tentationibus, quę mihi euenerunt in Iudæorum insidiis:

20 Vt *nihil subterfugerim eorum quæ *vobis* cõducerent, quo minus *ea* vobis annuntiarem, & docerem vos publicè & domatim:

21 Testificans Iudæis simul & Græcis *conuersionẽ ad Deum, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.

anima enim ipsius in ipso est.

11 *Ascendens autẽ frangénsque panem, & gustans, satisque alloquutus vsque in lucem, sic profectus est.*

12 *Adduxerunt autẽ puerum viuentem, & consolati sunt non minimé.*

13 *Nos autem ascendentes naucm, nauigauimus in Asson, inde suscepturi Paulum. sic enim disposuerat, ipse per terram iter facturus.*

14 *Quum autem conuenisset nobiscum in Asson, assumpto eo venimus Mitylenen.*

15 *Et inde nauigantes, sequenti die venimus contra Chium, & alia applicuimus Samum: & sequẽti venimus Miletum.*

16 *Proposuerat enim Paulus transmigrare Ephesum, ne qua mora illi fieret in Asia. Festinabat enim, si possibile sibi esset, vt diem Pentecostes faceret Ierosolymis.*

17 *A Mileto autem mittẽs Ephesum, vocauit maiores natu Ecclesiæ.*

18 *Qui quum venissent ad eum, & simul essent, dixit eis, Vos scitis, à prima die qua ingressus sum in Asiam, qualiter vobiscum per omne tempus fuerim,*

19 *Seruiens Domino cum omni humilitate & lacrymis & tentationibus, quæ mihi acciderunt ex insidiis Iudæorum.*

20 *Quomodo nihil subtraxerim vobis vtilium, quo minus annuntiarem vobis, & docerem vos publicè & per domos:*

21 *Testificans Iudæis atque Gentibus in Deum pœnitentiam, & fidem in Dominum nostrum Iesum Christum.*

---

* ¶*In ipso est*, ἐν αὐτῷ ἐστι. Sic Paulus loquutus est vel in ipso editi miraculi momento, vel de re mox sequutura certissimus. Sic Christus & quidem Dominus vitæ & mortis, quanuis de verè mortua puella. Non est, inquit, mortua, sed viuit, Matth. 19.24.

11 *Cibum sumpsisset*, γευσάμενος. Vide suprà 10.10. Nam cibi quotidiani vsus subsequebatur mysteriorum celebrationem. ¶*Ita*, οὕτως. Vide Ioh. 4.6.

13 *Asson*, εἰς τὴν Ἄσσον. Asson videlicet vrbem Æolidis seu Mysiæ, aliter Apolloniam vocatam. Nonnulla exemplaria pro Ἄσσον legerunt Θάσον, sed lectione admodũ depraua ta, sicuti quæ pro Τρωγυλλίῳ Mycales montis promontorio è regione Sami, legunt Τροζυλαίῳ.

* 15 *Samum*, εἰς Σάμον, vrbem videlicet cognominem. ¶*Diuersati essemus apud Trogyllium*, μείναντες ἐν Τρωγυλλίῳ. Vide Luc. 10.7. Deest hoc autem in vulgata editione Latina. * Est autem Trogyllium promontorij nomen ad Mycalem, vnde abest Samos stadiis quadraginta.

18 *Asiam*, τὴν Ἀσίαν. Asiam intellige sic peculiariter vocatam, cuius vrbs præcipua fuit Ephesus, distinctam ab Asia tum maiore tum minore, vtpote minoris partem.

5 19 *Modestia*, ταπεινοφροσύνης. Vulg. *Humilitate*: quo vocabulo significatur obscuritas ac ignobilitas, vt diximus Luc. 1.48. Erasm. *Animi humilitate*: quod ego quidem inter vitia numerarim.

20 *Nihil subterfugerim*, οὐδὲν ὑπεστειλάμην. Id est, nihil
10 aut per metum, aut lucri causa, subticuerim, vel aliqua ex parte dissimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicuntur quos metus (vt ita dicam) contrahit, aut qui tanquam vela colligunt in loquendo. Budæus, *Non sum prænaricatus in ijs quæ* * *conducibilia erant.*

15 21 *Conuersionem*, μετάνοιαν. Alibi cõsueuimus interpretari resipiscentiam: sed perspicuitati interdum seruiẽdum est necessariò. μετάνοιαν autẽ illud esse quod Hebręi תשובה [*teschubah*] id est conuersionem, vocant, diximus Matt. 3.2.

* Est autem insignis hic locus, breuissimè complectens totam veræ conuersionis summam, & eius effectum. Quod enim hic dicitur fides in Christum, declarat causam salutis, tum instrumentalem, nempe Filium, tum materialem quæ est ipse Christus, in quo demum gratuitam peccatorum remissionem consequimur, Luc. 24. 47.

Καὶ νῦν ἰδοὺ, ἐγὼ δεδεμένος τῷ Πνεύματι, πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς·	22	Et nunc ecce, ego vinctus Spiritu, proficiscor Hierosolymam, ignorans quæ in ea mihi occurrent:	22	*Et nunc ecce, alligatus ego Spiritu vado in Ierusalem, quæ in ea ventura sint mihi, ignorans:*
Πλὴν ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεται, λέγον ὅτι δεσμά με καὶ θλίψεις μένουσιν.	23	Nisi quòd Spiritus sanctus oppidatim testificatur, dicens vincula & afflictiones me manere.	23	*Nisi quòd Spiritus sanctus per omnes ciuitates mihi protestatur, dicens quoniam vincula & tribulationes Ierosolymis me manent.*
Ἀλλ' οὐδενὸς λόγον ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τιμίαν ἐμαυτόν, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ.	24	Sed nullius rei habeo rationem, neque vita mea mihi ipsi cara est, vt peragam cursum meum cum gaudio, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, ad testificandum Euangelium gratiæ Dei.	24	*Sed nihil horum vereor, nec facio animam meam pretiosiorẽ quàm me, dummodo consummem cursum meum, & ministerium quod accepi à Domino Iesu, testificari Euangelium gratiæ Dei.*
Καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ.	25	Et nunc ecce, ego scio non amplius visuros faciem meam vllos ex vobis omnibus, per quos trãsiui prædicans regnum Dei.	25	*Et nunc ecce, ego scio quia amplius non videbitis faciem meam vos omnes, per quos transiui, prædicans regnum Dei.*
Διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.	26	Ideo testor vobis hodierno die, me purum esse à sanguine omnium.	26	*Quapropter contestor vos hodierna die, quia mundus sum à sanguine omnium.*
Οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ.	27	Non enim subterfugi quominus annuntiarem vobis omne Dei consilium.	27	*Non enim subterfugi quominus annuntiarem omne consilium Dei vobis.*
Προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος.	28	Attendite igitur vobis ipsis & toti gregi, in quo vos Spiritus sanctus constituit episcopos, ad pascendam Ecclesiam Dei, quam proprio illo sanguine acquisiuit.	28	*Attendite vobis & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos, regere Ecclesiam Dei, quam acquisiuit sanguine suo.*
Ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὴν ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι τοῦ ποιμνίου·	29	Ego enim hoc noui, post discessum meum lupos graues, nõ parcentes gregi, ingressuros esse in vos:	29	*Ego scio quoniam intrabunt post discessionẽ meam lupi graues in vos, non parcentes gregi.*
Καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες λαλοῦντες διεστραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.	30	Et ex vobisipsis exorituros qui loquantur peruersa, vt discipulos post se abstrahant.	30	*Et ex vobisipsis exurgent viri loquentes peruersa, vt abducant discipulos post se.*

22 *Vinctus Spiritu*, δεδεμένος τῷ Πνεύματι. Id est, Spiritus sancti impulsu ac mandato, tanquam vinculo quodam me illuc pertrahente, de quo diximus suprà, 19.21. Quorsum autem hoc Paulus? an quòd inuitus illuc pertraheretur? minimè verò, vt ipse testatur, & res ipsa ostendit: sed ne quis ex fratribus hoc iter ipsi dissuadeat, monet eos, sese Dei mandato illuc proficisci, ne putetur Ecclesiæ ac Prophetarum prædictiones ac consilia contemnere. Sed illa Theophylacti interpunctio post participium δεδεμένος, ac si diceret Paulus sese quasi iam vinctum proficisci Ierosolymam Spiritu, id est Spiritus afflatu, prorsus est violenta.

26 *Purum à sanguine*, καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. Id est, si perieritis, nullam tamen in me culpam fore. Vide suprà, cap. 18. vers. 6.

27 *Omne consilium*, πᾶσαν τὴν βουλήν. Irenæi interpres libro 3. cap. 14, conuertit *Omnem scientiam*, siue (vt in aliis codicibus legitur) *Omnem sententiam*: de quo non est necesse (opinor) vt laboremus: siquidem hunc interpretem, quicunque tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuisse admodum imperitum. Sed tamen suspicor hanc interpretationem ab aliquo profectam cui visus sit Apostolus nimium arroganter dicere, omne consilium Dei à se fuisse Ephesiis explicatum: quasi verò ista ad officium Apostolatus non sint restringenda. Consilium igitur Dei vocat Paulus, speciale illud Dei decretum de seruandis in vno Christo credituris. Heb. חסד [*chok*,] vt Soph. 2. 2. Quòd si vera hæc sententia est, vbi dogmata tot post seculis excogitata?

28 *Dei*, τοῦ Θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur Κυρίου καὶ Θεοῦ, *Domini & Dei*. Suspicor autem τοῦ Κυρίου initio fuisse adscriptum ad marginem à quopiam qui Dei vocabulum sic explicaret aduersus Anthropomorphitas, ne Paulus videretur sanguinẽ ipsi diuinitati tribuere: deinde quum hoc irrepsisset in contextum, & ista Κυρίου Θεοῦ non bene viderentur cohærere, interpositam esse particulam καί. Sed hæc ego tanquam diuinans dico. Hoc quidem certum est, explicanda hæc esse per κοινωνίαν ἰδιωμάτων: quod dicendi genus non ita est ἄκυρον, neque reprobandũ, (vt post Eutychetem impiè quidam dicere ac scribere nunc audent) sed summam nostræ consolationis continet: illud nimirum disertè explicans quod ait Iohannes, *Verbum factum esse carnem*: ita vt qui verè Deus est, verè ἀνάθρωπος sit factus. ¶ *Proprio illo sanguine*, τοῦ ἰδίου αἵματος. In vno codice legitur τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Vtrouis autem modo legas, obseruanda vis est articuli, quo præstantia huius sanguinis & antithesis illa declaratur, quæ copiosius exponitur Heb. 9. 12. Fuit enim hic sanguis verè sanctus, imò verè purificans ac sanctificus sanguis: ex illo manans nimirum qui sicuti verè purissimus homo, ita etiam verè & perfectissima ratione Deus est. Et hunc locum eludere frustra conati sunt Arriani.

29 *Discessum*, ἄφιξιν. Noua significatio, quum ἄφιξις aduentum declaret.

30 *Peruersa*, διεστραμμένα, nempe vt factitare consueuerunt Satanam imitati qui verbo ipso Domini in contrariam

riam sententiam distorto, ad stabilienda falsissima dogmata abutuntur. ¶ *Vt abstrahant*, τοῦ ἀποστῆσαι. Loquitur Luc. vt de membris à suo corpore crudeliter auulsis, pergens in eadem translatione.

Διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύκτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.

31 Ideo vigilate, memores me per triennium nocte & die nõ cessasse cum lacrymis monere vnumquenque.

Propter quod vigilate, memoria retinentes quoniam per triennium nocte & die non cessaui cum lacrymis monens vnumquẽque vestrum.

Καὶ τανῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοί, τῷ Θεῷ καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποικοδομῆσαι καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς ἡγιασμένοις πᾶσιν.

32 Et nunc quoque, fratres, commẽdo vos Deo & sermoni gratiæ ipsius, qui *quidem Deus* potest *vos* superstruere, & dare vobis quod hæreditatis iure possideatis cum sanctificatis omnibus.

Et nunc commendo vos Deo & verbo gratiæ ipsius, qui potẽs est ædificare, & dare hæreditatem in sanctificatis omnibus.

Ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐπεθύμησα.

33 Argentum vel aurum aut vestem nullius concupiui.

Argentum aut aurũ aut vestem nullius concupiui:

Αὐτοὶ δὲ γινώσκετε ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.

34 Imò ipsi nostis, ‖vsibus meis & iis qui mecum sunt, manus istas ministrasse.

Ipsi scitis quoniam ad ea quæ mihi opus erant, & ijs qui mecum sunt, ministrauerunt manus istæ.

1 Cor. 4. 12. 1. thes. 2. 9. 2. thes. 3. 8

Πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν ὅτι οὕτω κοπιῶντας δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν τε τῶν λόγων τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε, Μακάριόν ἐστι διδόναι μᾶλλον ἢ λαμβάνειν.

35 In omnibus ostendi vobis oportere sic laborando suscipere infirmos, & meminisse verborum Iesu, ipsum *videlicet* dixisse, Beatum est dare potius quàm accipere.

Omnia ostendi vobis, quoniã sic laborantes oportet suscipere infirmos, ac meminisse verbi Domini Iesu, quoniam ipse dixit, Beatius est magis dare quàm accipere.

Καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶσιν αὐτοῖς προσηύξατο.

36 Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum illis omnibus.

Et quũ hæc dixisset, positis genibus suis orauit cum omnibus illis.

Ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπιπεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ Παύλου κατεφίλουν αὐτόν·

37 Magnus autẽ fletus omnium ortus est: & ruentes in collum Pauli, deosculabantur eum:

Magnus autẽ fletus factus est omnium: & procumbentes super collum Pauli osculabantur eum:

Ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν· προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

38 Cruciati maximè ob sermonem quem dixerat, ipsos nõ esse amplius faciem eius conspecturos: & deduxerunt eum ad nauim.

Dolentes maximè in verbo quod dixerat, quoniam amplius faciem eius nõ essent visuri. Et deducebant eum ad nauem.

Κεφάλαιον κα.

CAP. XXI.

Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀποσπασθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλθομεν εἰς τὴν Κῶν· τῇ δὲ ἑξῆς εἰς τὴν Ῥόδον, κἀκεῖθεν εἰς Πάταρα.

1 VT autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu venimus Coum, & sequenti die Rhodum, & illinc Patara.

Vt autem factũ esset vt nauigaremus, abstracti ab eis recto cursu venimus Coum: & sequenti die Rhodum, & inde Pataram.

Καὶ εὑρόντες πλοῖον διαπερῶν εἰς Φοινίκην, ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.

2 Et inuenta naui traiiciente in Phœnicen, *ea* conscensa, prouecti sumus.

Et quum inuenissemus nauem transfretantem in Phœnicen, ascendentes nauigauimus.

---

* 31 *Per triennium*, τριετίαν. Nam biennio integro expleto illa Demetrij seditio fuerat exorta, suprà 19, 10.

32 *Et sermoni gratiæ ipsius*, καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ. Hæc per epexegesin explico, quasi diceret Paulus, Commendo vos Deo, vt vos præsidio suo conseruet, id est Euangelio, siue gratiæ suæ nuntio. Idcirco enim Euangeliũ dicitur salutis sermo, supra capite 13. 26. ¶ *Qui [quidem Deus] potest*, τῷ δυναμένῳ. Eras. in Annot. hoc coniungit cum λόγῳ. At ego puto minus coactam fore interpretationem si cum τῷ Θεῷ coniunxeris. Ideo nonnihil suppleui ex quo id posset intelligi. Deinde & hoc notandum est, articulũ hoc loco non tam διάκρισιν quàm ἀπολογίαν declarare. ¶ *Quod hæreditatis iure possideatis*, κληρονομίαν. Hebraicè נחלה [*nachalah:*] quod vocabulum multo latius patet quàm Hæreditas apud Latinos, vt alibi diximus: & tamen videtur declarare quo iure consequuturi simus illud tanquam prædium quod possidebimus, nimirum gratuito adoptionis iure, quasi filij: ideo periphrasin paulo longiorem vsurpaui. ¶ *Cum omnibus*, ἐν πᾶσιν. Hebraicè בכל [*bekol,*] ἐν pro σὺν posita: quam enallagen alibi sæpe annotauimus. Vulgata, *In omnibus* Erasmus, *Inter omnes.*

35 *In omnibus*, πάντα. Vel, *per omnia.* Nam subaudienda est præpositio διὰ, vt 1. Cor. 9. 25, & 10. 33, & Eph. 4. 15. Quid si verò πάντα superiori verbo ὑπηρέτησαν adiunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. ¶ *Suscipere*, ἀντιλαμβάνεσθαι. id est, alioquin collapsuros quasi porrecta manu retinere. Dicuntur enim hæc translatitiè de illis qui nondum satis confirmati doctrina & exemplis, offendicula ibi inueniunt vbi planissima via est: ideóque ferendi sunt quoad eius fieri potest, (salua tamen conscientia) & cauenda diligenter omnia quibus possint offendi. Hoc enim est labentes fulcire. Vide Luc. 1. 54. ¶ *Dixisse*, ὅτι εἶπε. Nusquam hoc totidem verbis scriptum reperitur in historia Euangelica: sed ex variis locis certissimè colligitur, veluti ex Luc. 16. 9: item ex talentorum parabola, siquidem fœnus talentorum in dando consistit, id est in donorum acceptorum communicatione: cui opponitur auaritia, & sordida eorum parsimonia qui sibi perire putant quod aliis largiuntur, & vt sua seruant quæ aliis communicanda acceperunt: item ex eius sententiæ formula quam Christus vltimo illo die pronuntiabit, beatificaturus eos qui dederunt, perditurus qui potius de accipiendo quàm de dando solliciti fuerint. Itaque non est ἄγραφον aliquod Euangelium ex hoc loco constituendum. ¶ *Dare*, διδόναι. *Ergo*, inquiunt Ariani, *Maior est, vtpote beatior, Pater qui omnia dedit Filio, quàm Filius qui omnia accepit à Patre.* In hac vita (respondet Augustinus contrà Maximinum cap. 24, lib. 3) vbi est inopia, qua vtique melior est copia. Filius autem omnia accepit à Patre nascendo, ab æterno perfectus natus, non autem imperfectus natus, & perfectus postea factus. *

Ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον καὶ καταλιπόντες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς Συρίαν, καὶ κατήχθημεν εἰς Τύρον· ἐκεῖσε γὰρ ἦν τὸ πλοῖον ἀποφορτιζόμενον τὸν γόμον.

Καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐτοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ Παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ Πνεύματος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς Ἱερουσαλήμ.

Ὅτε δὲ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι τὰς ἡμέρας, ἐξελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως· καὶ θέντες τὰ γόνατα ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν, προσηυξάμεθα.

Καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον· ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

Ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κατηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς ἀδελφοὺς ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ (τοῦ ὄντος ἐκ τῶν ἑπτὰ) ἐμείναμεν παρ' αὐτῷ.

Τούτῳ δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες προφητεύουσαι.

Ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους, κατῆλθέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης ὀνόματι Ἄγαβος·

Καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύλου, δήσας τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶπε, Τάδε λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Τὸν ἄνδρα οὗ ἐστιν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

Ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡμεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ.

3 Quum autem cœpisset nobis apparere Cyprus, & eam ad sinistrã reliquissemus, nauigauimus in Syriam, & deuecti sumus Tyrum: illic enim nauis erat suum onus expositura.

4 Permansimus autẽ ibidẽ dies septem, inuentis discipulis: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne ascenderet in Hierosolymam.

5 Sed peractis illis diebus, abiimus, omnibus deducentibus nos cum vxoribus & liberis, extra vrbem vsque: & positis genibus in littore, precati sumus.

6 Et alij alios complexi, conscendimus nauim: illi autem reuersi sunt domum suam.

7 Nos verò nauigatione perfecta, peruenimus Tyro Ptolemaida: & salutatis fratribus, mansimus diem vnum apud eos.

8 Postridie verò egressi Paulus & nos qui cum eo eramus, venimus Cæsareã: & ingressi domum Philippi Euangelistæ (qui erat vnus ex illis septem) mansimus apud eum.

9 Huic autem erant quatuor filiæ virgines prophetantes.

10 Et quum *illic* permansissemus dies complures, descendit ex Iudæa quidam propheta nomine Agabus:

11 Qui quum venisset ad nos, & sumpsisset zonam Pauli, vinctis sibi manibus ac pedibus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est hæc zona, ita vincient Hierosolymis Iudæi, tradéntque in manus Gentium.

12 Vt verò ista audiuimus, rogabamus & nos & eius loci incolæ, ne ascenderet Hierosolymã.

3 *Quum apparuissemus autem Cypro, relinquentes eam ad sinistram nauigauimus in Syriam, & venimus Tyrum: ibi enim nauis expositura erat onus.*

4 *Inuentis autem discipulis, mansimus ibi diebus septem: qui Paulo dicebãt per Spiritum, ne ascenderet Ierosolymam.*

5 *Et expletis diebus, profecti ibamus, deducentibus nos omnibus cum vxoribus & filiis vsque foras ciuitatem: & positis genibus in littore, orauimus.*

6 *Et quũ valefecissemus inuicem, ascendimus nauem: illi autem redierunt in sua.*

7 *Nos verò nauigatione expleta, à Tyro descendimus Ptolemaidem: & salutatis fratribus, mansimus die vna apud illos.*

8 *Alia autem die profecti venimus Cæsaream: & intrantes domum Philippi Euangelistæ (qui erat de septem) mansimus apud eum.*

9 *Huic autem erãt quatuor filiæ virgines prophetantes.*

10 *Et quum moraremur dies aliquot, superuenit quidam à Iudæa Prophe ta nomine Agabus:*

11 *Is quũ venisset ad nos, tulit zonã Pauli, & alligans sibi pedes & manus, dixit, Hæc dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est zona hæc, sic alligabunt in Ierusalem Iudæi, & tradent in manus Gentium.*

12 *Quod quum audissemus, rogabamus nos & qui loci illius erant, ne ascenderet Ierosolymam.*

IN CAPVT XXI.

3 *Quum autem cœpisset [nobis] apparere Cyprus,* ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον. Sic legunt veteres codices. Erasmus autem legit ἀναφάντες. & nonnulli habent ἀναφανέντος δὲ τῆς Κύπρου, lectione manifestè corrupta, quum potius reponendũ fuerit ἀναφήναντες. Cæterùm τὸ ἀναφαίνειν opponitur hoc in loco τῷ ἀποκρύπτειν, & id declarat pro quo Virgilius Aperire dixit libro Æneidos tertio, —*quarto terra die se attollere tandem Visa, aperire procul montes, ac voluere fumum.* Idem eodem libro, *Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis, Et formidatus nautis aperitur Apollo.* Quia videlicet nauigantibus præsertim videntur regiones attolli & deprimi, prout ipsi accedunt vel recedunt: vt non immeritò Erasmus pro eo quòd in Vulg. editione legitur, *Quum apparuissemus autem Cypro*, Veterem interpretem suspicetur scripsisse, *Quum autem peruenissemus Cyprum.*

4 *Discipulis,* τοὺς μαθητάς. At paulo pòst, Ptolemaide videlicet, fit fratrum mentio. Et in hac historia, fit sæpe manifesta distinctio Fratrum & Discipulorum. vnde coniicio ibi dici fratres, vbi erant constitutæ Ecclesiæ, & iis sedentibus qui gubernacula Ecclesiæ tenent, conuentus habebantur: ibi verò tantùm discipulos commemorari, vbi dispersus adhuc erat credentiũ numerus, alicubi rarus, alicubi frequẽs, cuiusmodi fuit tẽporibus nostris Gallicarũ Ecclesiarũ status post excitatã rursus Euangelij lucẽ ab anno 1521 ad annũ 1555, & quales hodie sunt multarũ Ecclesiarũ in eodẽ regno reliquiæ. ¶ *Per Spiritũ,* διὰ τοῦ Πνεύματος. i. ex diuina Spiritus reuelatione. Quid igitur? an sibiipsi repugnat Spiritus sanctus? minime verò. Sed isti ex Spiritus reuelatione intelligẽtes quantũ periculũ Paulo imminere, ex charitate, non autem ex mandato aliquo Spiritus sancti peculiari, precabantur ne ascenderet in vrbem, ignari quid vicissim Paulo idem Spiritus præcepisset.

6 *Complexi,* ἀσπασάμενοι. Vulg. *Quũ valefecissemus*, i. ἀποταξάμενοι. ¶ *Domũ suam,* εἰς τὰ ἴδια. Gallicè *chez soy*, vt Ioh. 9. 27. Nam ad suos vix dici possunt reuertisse, qui cum vxoribus & liberis Paulum deduxerant.

7 *Ptolemaida,* εἰς Πτολεμαΐδα. Syrus & Arabs hanc ciuitatem vocant vetusto nomine, עכו [*haco,*] vt nominatur Iudicum 1. 31, & à Plinio lib. 5. cap. 19.

8 *Paulus & nos qui cum eo eramus,* οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide suprà cap. 13 13. ¶ *Ex illis septem,* ἐκ τῶν ἑπτά. Vulg. & Eras. *Ex septem.* Sed seruandus fuit articulus cuius vis est hoc loco ἀναφορικά. Loqui enim illum constat de septem illis Diaconis quorum celebria erant nomina.

9 *Prophetãtes,* προφητεύουσαι. Intellige de peculiari dono prædicendi futura, nõ autẽ de docẽdi munere in Ecclesia.

13 Emol-

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, Τί ποιεῖτε, κλαίοντες καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μόνον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱεροσολύμοις ἑτοίμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες, Τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου γενέσθω.

Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμενοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

Συνῆλθον δὲ καὶ τινες τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

Γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

Τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσῆει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσβύτεροι.

Καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕκαστον ὧν ἐποίησεν ὁ Θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακονίας αὐτοῦ.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες ἐδόξαζον τὸν Κύριον· εἶπόν τε αὐτῷ, Θεωρεῖς ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων· καὶ πάντες ζηλωταὶ τοῦ νόμου ὑπάρχουσι.

Κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ Μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας Ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

Τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν. ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

Τοῦτο οὖν ποίησον ὅ σοι λέγομεν· Εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν·

13 Sed respondit Paulus, Quid facitis, flentes & * emollientes cor meum? Nam ego non solùm vinciri, sed & mori paratus sum Hierosolymis pro nomine Domini Iesu.

14 Quum igitur non assentiretur, acquiescimus, dicentes, Fiat Domini voluntas.

15 Porro post dies istos collectis sarcinis ascendimus Hierosolymam.

16 Venerunt autē simul etiā aliqui ex discipulis Cæsarea nobiscum, adducentes apud quem hospitaremur, Mnasonem quēdam Cyprium, antiquum discipulum.

17 Quum igitur peruenissemus Hierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.

18 Sequenti verò die introiit Paulus nobiscum ad Iacobum, & omnes Presbyteri adfuerūt.

19 Quos cōplexus, exposuit ordine singula quæ Deus fecerat inter Gētes per ipsi ministeriu.

20 At illi his auditis, glorificauerunt Dominum: & dixerunt ei, Conspicis frater quot sint millia Iudæorum qui crediderunt: sūntque omnes accensi zelo Legis.

21 Audierunt autem de te ex aliorum sermone, te defectionem à Mose docere omnes qui inter Gentes sunt Iudeos, & dicere eos non debere circuncidere filios, neque *secundum* ritus ambulare.

22 Quid est ergo? omnino oportet conuenire multitudinem. audient enim te venisse.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor votum obnoxij:

13 *Tunc respondit Paulus & dixit, Quid facitis flētes & affligētes cor meū? ego enim non solùm alligari, sed & mori in Ierusalem paratus sum propter nomen Domini Iesu.*

14 *Et quum ei suadere non possemus, quieuimus, dicentes, Domini voluntas fiat.*

15 *Post dies autē istos præparati, ascendebamus in Ierusalem.*

16 *Venerunt autem & quidam ex discipulis à Cæsarea nobiscum, adducentes secum apud quem hospitaremur, Mnasonem quendam Cyprium, antiquum discipulum.*

17 *Et quum venissemus Ierosolymam, libenter exceperunt nos fratres.*

18 *Sequenti autem die introibat Paulus nobiscum ad Iacobū, omnēsque collecti sunt seniores.*

19 *Quos quum salutasset, narrabat per singula quæ Deus fecisset in Gentibus per ministerium ipsius.*

20 *At illi quum audissent, magnificabant Deum: dixerūntque ei, Vides frater quot millia sunt in Iudæis qui crediderunt, & omnes æmulatores sunt Legis.*

21 *Audierunt autem de te quia discessionē doceas à Moyse eorum qui per Gentes sunt Iudæorum, dicens non debere eos circuncidere filios suos, neque secundum consuetudinem ingredi.*

22 *Quid ergo est? vtique oportet conuenire multitudinem. audient enim te superuenisse.*

23 *Hoc ergo fac quod tibi dicimus: Sunt nobis viri quatuor, votum habentes super se:*

---

* 13 *Emollientes*, συνθρύπτοντες. Hoc propriè dicitur de iis qui delitiis franguntur, quod de Annibale Campanis delitiis emollito dicitur. Est igitur translatio inde sumpta, quòd contusione res etiam durissimæ comminutæ molles euadant. Sic tristitia quoque dicitur cor alioqui saxeum conterere, vt Psal. 51.19. quod Hebræis declaratur verbo שחק [*schachak.*]

15 *Collectis sarcinis*, ἀποσκευασάμενοι. Id est ἀνασκευασάμενοι, vt loquuntur disertiores Græci. Nam ἀποσκευάζεσθαι, significat potius deponere, item è medio tollere: ἀνασκευάζεσθαι verò dicuntur οἱ μετοικιζόμενοι, id est qui ex aliquo loco demigraturi, sarcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum suis Cæsarea profectum, quasi eo non rediturum. Vulgata, *Præparati*, id est παρασκευασάμενοι: quam lectionem in vno codice inueni: neque sanè velim repudiare. In aliis quinque legitur ἀποσκευασάμενοι, i. instructi & comparati, ad quæuis nimirum subeunda pericula.

16 [*Aliqui*] *ex discipulis*, ἀπὸ τῶν μαθητῶν. Sub. τινές: vt Iohan. 16.17. Sic vulgò dicimus, *Il y vint des disciples.*

19 *Ordine singula*, καθ' ἓν ἕκαστον. Καθ' ἓν illud est quod Gallicè dixeris *vn par vn.* ἕκαστον ὧν verò positū arbitror nouè pro ἕκαστον ἐκείνων ἃ. Vulgata vertit καθ' ἓν ἕκαστον ὧν, vtroque cōiuncto, quod constructio non patitur. Dicendum enim omnino fuisset καθ' ἓν ἕκαστον ἃ ἐποίησεν.

20 *Accensi zelo*, ζηλωταί. Vide Iohan. 2.17.

21 *Audierunt*, κατηχήθησαν. Vide Luc. 1 4. ¶ [*Secundum*] *ritus*, τοῖς ἔθεσι. In vno codice legitur τοῖς ἔθεσι πατρῴοις πορεύεσθαι, *paternis ritibus viuere.*

22 *Quid est ergo?* τί οὖν ἐστι. Petitum est hoc quoquè dicendi genus è medio, pro, Quid igitur futurum est? vel, Quid igitur agendum est? Sed in Syra & Arabica interpretatione, istud, vnà cum membro sequente, non inuenitur. ¶ *Multitudinem*, τὸ πλῆθος. Id est ipsum Ecclesiæ cœtum à quo distinguuntur, quos vocant, fratres, presbyterium videlicet. ¶ *Audient*, ἀκούσονται. Syrus & Arabs interpretes, qui antecedentia illa non legerunt, hoc connectunt cum priore sequentis versiculi parte, hoc modo, *Quia igitur auditum est ab eis* (Arabs, *iam innotescet eis*) *quòd aduenerus huc: fac hoc quod dicemus tibi.*

23 *Nobis*, ἡμῖν. In vno exemplari legimus ἐν ἡμῖν, *inter nos:* & quidem rectius, vt opinor. ¶ *Voto obnoxij*, εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν. nempe Nazareatus. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Habentes votum super se:* quod videtur paulo obscurius. Significatur autem hoc dicendi genere votum voluntarium, quod nimirum quispiam in sese quasi onus receperit, sed tamen cum Legis præscripto consentiens: quæ

ratione etiam factum vt apud Græcos τὸ ὑποσχέσθαι καὶ ὑποχέσθαι, de pollicitatione dicantur, ὅτι ὁ ὑποχόμενος, inquit Eustath. βάρει τινὶ ἑαυτὸν ὑπέθετο, id est, quòd qui aliquid promiserit, seipsum oneri subiecerit.

Τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλήν, καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

Supra 18. 18 num. 6. 18

24 His assumptis, sanctificator cũ eis, & adde ad corũ sumpt⁹, vt radãt capita, & norint omnes nihil esse eorum quæ de te fama acceperũt, sed te quoque ita incedere vt Legẽ obseruẽs.

24 *His assumptis sanctifica te cum illis, & impẽde in illis, vt radant capita: & scient omnes quia quæ de te audierunt falsa sunt, sed ambulas & ipse custodiens Legem.*

Περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

25 De iis autem qui crediderũt ex Gentibus, nos scripsimus, & decreuimus nequid huiusmodi obseruent, nisi vt caueãt ab iis quæ sunt immolata simulacris, & à sanguine, & rebus suffocatis, & scortatione.

25 *De iis autem qui crediderunt ex Gentibus, nos scripsimus, iudicantes vt abstineant se ab idolis immolato, & sanguine, & suffocato, & fornicatione.*

Τότε ὁ Παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς εἰσῄει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

26 Tum Paulus assumptis viris illis, sequente die cum eis sanctificatus ingressus est in templum, denuntians expletionem dierum sanctificationis, vsquedum oblata fuit pro vnoquoque eorum oblatio.

26 *Tũc Paulus, assumptis viris, postera die purificatus cum illis intrauit in templum, annuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro vnoquoque eorum oblatio.*

Ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτόν.

27 Quũ autẽ septeni illi dies iã essent explendi, qui ex Asia *aduenerant* Iudæi ipsum conspicati in templo, concitarunt totam turbã, & iniecerũt manus in eũ.

27 *Dum autem septẽ dies consummarentur, ij qui de Asia erant Iudæi, quum vidissent eũ in tẽplo, cõtauerũt omnem populum, & iniecerunt ei manus:*

Κράζοντες, Ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου, πάντας πανταχοῦ διδάσκων· ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

28 Clamãtes, Viri Israelitæ, succurrite: hic ille homo est qui aduersus populum & Legem & locum hunc omnes vbique docet: atque adeo Græcos introduxit in templum, & polluit sanctum locum istum.

28 *Clamãtes, Viri Israelitæ, adiuuate: hic est homo qui aduersus populum ac Legem & locum hunc, omnes vbique docens, insuper & Gentiles induxit in templum, & violauit sanctum locum istum.*

24 *Sanctificator*, ἁγνίσθητι. Vel *consecrator*. Eras. *Purificate*. Castellio, *Lustrare*. Vterque malé. nam purificatione egebant impuri. Hic verò non agitur de impuris, sed iis qui Nazareatus voto erant obstricti, & sanctissimi habebantur. Itaque τὸ ἁγνίζεσθαι non accipitur pro καθαρίζεσθαι, vt illi putarũt, sed cõtrà pro חור [*chur*] & ἁγνισμὸς pro נזר [*nezer*,] vt apparet ex Græca interpretatione capitis 6. Num. & Amos 2.11, & 12, quod peculiariter de iis vsurpatur, qui sese ex voto ad tempus quod ipsi sponte sibi præscribebãt, à communi vsu viuendi separabant, propterea Nazarei dicti. Sed obseruandum est τὸ ἁγνίζεσθαι hîc non dici de initio concepti voti, sed de illius iam antè concepti præstatione, & sacrificio triplici, quod dierũ illius voti finis & complementum erat. ¶ *Adde ad eorum sumptum*, δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς. Vel, *ipsorum causa*, vt huic voto non tantùm interfuisse, sed etiam præfuisse videaris. Erant enim in Nazaræorum oblationes ac purificationes sumptus decreti, sed ita vt aliquid adiicere liceret: sicut diserte scribitur Num. 6.21. Ideo dicitur ipse postea dies purificationis denuntiasse.

25 *Et rebus suffocatis*, καὶ πνικτόν. Vide suprà 15.20. ¶ *Et scortatione*, καὶ πορνείας. Hoc etiam habent Syrus & Arabs, sed secundo loco, id est post idolothyta positum, idque nõ temerè, sicut diximus suprà 15,20.

26 *Expletionem dierum sanctificationis*, ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ. Quum, quo die finiebatur Nazaræorum votum, offerenda essent certa sacrificia, necesse fuit dierũ expletionem sacerdotibus significari. Vide Num. 6.13.

27 *Quũ*, ὡς. Vel *Dum*, ita vt ὡς accipiatur pro ἕως, vt Gallicè possis cõmodè hũc locũ vertere, *Or pẽdãt que les sepmaines s'accomplissoyent*. Sed illud malo. ¶ *Septeni illi dies*, αἱ ἑπτὰ ἡμέραι. Additus articulus pati nullo modo potest, nec etiã calculus duodecim illorũ dierum, quorum fit mentio infrà, 24.11, vt hæc quæ mox subiiciũtur de capto Paulo, intelligantur gesta diebus circiter septem post illa superiore vers. explicata. Sed ne ad votum quidem Nazareatus istud referri potest quasi septiduanum fuerit, non modò quoniam nulla eius rei facta est mentio, sed etiam quoniã superiore vers. dicuntur dies illius voti fuisse expleti, idque facta fuisse pro singulis illis oblatio, sicut nimirum lex mandabat. Ideo nonnulli putant ita significari à Luca diem Sabbathi, vt qui finis sit hebdomadis: quam sententiam sequutus Syrus interpres vertit, *Et quum aduenisset dies septimus:* & meus vetustissimus codex habet συμπλουμένης δὲ τῆς ἑβδόμης ἡμέρας, quod existimo fuisse glossema, pro ipsius contextus verbis postea substitutum. Sed cur ipsam potius Sabbathi vocem Lucas non vsurpasset? Itaque aut ego prorsus hallucinor, aut scripsit Lucas αἱ ἑπτὰ ἡμέραι, pro αἱ ἑβδομάδες (quæ similiter Hebraicè à septenario recurrẽte numero vocãtur שבעים [*shabuhim*]) & quidem addito articulo. Agitur enim de septem illis hebdomadibus quę ab oblationis manipuli spicarum die supputabantur, illis succedente die festo, qui Græcè πεντηκοστὴ, id est quinquagesimus, Hebraicè verò dies festus hebdomadum propterea vocatur. Dictum est enim suprà expressis verbis 20.16, Paulum idcirco, præterita Epheso, tantopere properasse, quòd omnino cuperet Hierosolymis diem festum Pentecostes agere. Noua est igitur hæc narratio, significante Luca, postquam Paulus in gratiam Iudæorũ, non illorum incredulorum, sed licet adhuc Legis ceremonias obseruantium, tamen Euangelij gratiam amplexorũ, peregisset quod ab ipso in Seniorum consessu postulatum fuerat: & quum iam immineret hebdomadum illarum finis, deprehensum & captum fuisse in templo, tumultu à quibusdam Asiaticis Iudæis exorto, qui in vrbem, non temerè profectò, sed ad hunc ipsum diem festum iam imminentem celebrandum venerant, quod etiam hanc explicationem meam confirmat. Quod si quis roget cur nõ potius Pentecostem nominarit Lucas quàm τὰς ἑπτὰ ἡμέρας, vt suprà 2.1, respondeo id factum esse quoniam de ipso die Pentecostes hic non agitur, sed narrantur quæ intra illas septem hebdomadas gesta sunt, quum pauci adhuc dies explendi superessent. Quod si magis libeat nõ septenos sed septem dies interpretari, tunc de vltimæ, id est septimæ

septimæ hebdomadis imminente fine fuerint hi septem dies accipiēdi, sic tamen vt Sabbatho quód proximè semper Pentecosten antecedebat (vt apparet ex Leui. 23.15 & 16) ista minimè intelligantur contigisse, sed vno fortassis aut altero antè die: quum postridie dicatur Paulus in synedriò causam dixisse, quod certè nunquam coëgissent Iudęi ipso die festo Pentecostes. Sed & aliter intelligi possunt isti septem dies, sic nimirum vt (quod nonnulli ex Iudæorum doctoribus tradunt) Iudæos dicamus non contentos vnicum diem festum Pētecostes celebrare, sicut in Lege præscriptum erat, septimum etiam aut octauum diem eius recurrentem religiosum habuisse, sicut in aliis duobus solennibus festis diebus Paschæ & Tabernaculorum fieri ex iubebat: qui recurrē, dies dicebatur עצרת [*Hatjeretb*] retentionis, quod ad eum vsque diem populus retineretur: sicut etiam hodie in Ecclesia Romana fecit sacerdotum auaritia vt celebrentur octauæ, quas vocant. Itaque significauerit Lucas hæc contigisse per eos dies qui inter Pentecosten & eius octauam intercedebant ¶ *In templum, εἰς τὸ ἱερόν.* Nempe vltra eam stationem in qua licebat etiam prophanis consistere. Vide Luc 18,13.

(Ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος)

Ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ· καὶ ἐπιλαβόμενοι τοῦ Παύλου, εἵλκον αὐτὸν ἔξω τοῦ ἱεροῦ· καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

Ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης ὅτι ὅλη συγκέχυται Ἱερουσαλήμ·

Ὃς παραχρῆμα παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχας, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. Οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν Παῦλον.

Τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσί· καὶ ἐπυνθάνετο τίς ἂν εἴη, καὶ τί ἐστι πεποιηκώς.

Ἄλλοι δ' ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ· μὴ δυναμένου δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν.

Ὅτε δὲ ἐγένετο ἐπὶ τοῖς ἀναβαθμοῖς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

Ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, κράζον, Αἶρε αὐτόν.

Μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ Παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ, Εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρός σε; Ὁ δὲ ἔφη, Ἑλληνιστὶ γινώσκεις;

Οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ Αἰγύπτιος ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐγὼ ἀνθρωπός μέν εἰμι Ἰουδαῖος Ταρσεὺς, τῆς Κιλικίας οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης· δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

29 (Viderant enim antea Trophimum Ephesium in vrbe cum eo, quem existimabant fuisse à Paulo introductū in templum)

30 Commota est igitur vrbs tota & factus est concursus populi: & prehensum Paulum trahebāt è templo: statimque clausæ sunt fores.

31 Studentibus autem ipsis eum trucidare, nuntiatū est ad Tribunum cohortis, totam Hierosolymam conturbatam esse:

32 Qui eo ipso *momento* acceptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos. At illi quū vidissent Tribunum & milites, cessarunt verberare Paulum.

33 Tunc appropinquans Tribunus prehēdit eum, & iussit vinciri catenis duabus: & percontatus est quisnam esset, & quid fecisset.

34 Alij autem aliud clamabant in turba: & quum non posset certi *quicquam* cognoscere propter tumultum, iussit eum duci in castra.

35 Quum igitur peruenisset ad gradus, euenit vt portaretur à militibus propter violentiam turbæ.

36 Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle ipsum.

37 Et quum futurum esset, vt introduceretur in castra Paulus, dicit Tribuno, Licétne mihi aliquid tibi dicere? Qui dixit, Græcè nosti?

38 Nónne tu es Ægyptius ille qui ante hos dies ad seditionē cócitasti & eduxisti in desertum quatuor millia sicariorum?

39 Dixit autem Paulus, Ego quidem sum Iudæus Tarsensis, vrbis in Cilicia non obscuræ ciuis: cæterùm rogo te, permitte mihi vt alloquar populum.

29 *(Viderant enim Trophimum Ephesium in ciuitate cum ipso, quem æstimauerunt quoniam in tēplū introduxisset Paulus)*

30 *Commotáque est ciuitas tota, & facta est concursio populi & apprehendentes Paulum trahebant eum extra templum: & statim clausæ sunt ianuæ.*

31 *Quærētibus autem eum occidere, nuntiatū est Tribuno cohortis, quia tota confunditur Ierusalem.*

32 *Qui statim assumptis militibus & Centurionibus decurrit ad illos: qui quum vidissent Tribunum & milites, cessauerūt percutere Paulum.*

33 *Tunc accedens Tribunus apprehendit eum, & iussit eum alligari catenis duabus: & interrogabat quis esset, & quid fecisset.*

34 *Alij autem aliud clamabant in turba: & quū non posset certū cognoscere præ tumultu, iussit duci eum in castra.*

35 *Et quum venisset ad gradus, contigit vt portaretur à militibus propter vim populi.*

36 *Sequebatur enim multitudo populi, clamans, Tolle eum.*

37 *Et quum cœpisset induci in castra Paulus, dicit Tribuno Si licet mihi loqui aliquid ad te? Qui dixit, Græcè nosti?*

38 *Nónne tu es Ægyptius qui ante hos dies tumultum concitasti, & eduxisti in desertum quatuor millia virorum sicariorum?*

39 *Et dixit ad eum Paulus, Ego homo sum quidem Iudæus à Tarso, Ciliciæ non ignotæ ciuitatis municeps: rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.*

* 31 *Nuntiatum est, ἀνέβη φάσις.* Ad verbum, *Ascendit dictum.* Est enim φάσις hoc loco, rumor statim per vrbem exortus de tumultu intra templum exorto: qui & subitò fuit ad tribunū à multis delatus: nec tam latè patet quàm φήμη.

32 *Eo ipso [momento,] ἐξαυτῆς.* Vulgata & Erasmus, *Statim* Vide supra, cap. 10.33. Continet autem hic locus admirandum sane prouidentiæ diuinæ exemplum.

34 *In castra, εἰς τὴν παρεμβολήν.* Nempe in Antoniam, tēplo contiguam, qua Romani pro arce vtebantur, autore Iosepho lib. antiq. 3: & lib. 2. de bello Iudaico cap. 12.

38 *Ægyptius ille, ὁ Αἰγύπτιος.* Vide Iosephum lib. De bello Iudaico, 2. cap. 10. & Antiq. 20. ¶ *Sicariorū, σικαρίων,* Romana vox est, qua significátur homines ad aliquēos cidendū cōparati, à sica, breuissimo telo, & quod proinde facilè occultari possit, vocati: de quib. mira narrat Iosephus

40 Ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ Παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ· πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, λέγων,

Κεφάλαιον κβ.

1 Ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νῦν ἀπολογίας.

2 (Ἀκούσαντες δὲ ὅτι τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρέσχον ἡσυχίαν. καὶ φησιν,)

3 Ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ Ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν Ταρσῷ τῆς Κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ παρὰ τοὺς πόδας Γαμαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατ' ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ Θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐστε σήμερον.

4 Οἵτινες ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.

5 Ὡς καὶ ὁ Ἀρχιερεύς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' οὗ καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς Δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας, δεδεμένους εἰς Ἱεροσολύμα, ἵνα τιμωρηθῶσιν.

6 Ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ καὶ ἐγγίζοντι τῇ Δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν, ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμέ.

7 Ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι, Σαοὺλ, Σαοὺλ, τί με διώκεις;

8 Ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην, Τίς εἶ Κύριε; Εἶπέ τε πρός με, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

9 Οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἐμφοβοι ἐγένοντο· τὴν δὲ φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

10 Εἶπον δὲ, Τί ποιήσω Κύριε; Ὁ δὲ Κύριος εἶπε πρός με, Ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκόν· κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

40 Quum igitur ille permisisset: Paulus stans in gradibus, manu silentium postulauit à plebe: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

CAP. XXII.

1 Viri fratres & patres, audite meam, qua nunc apud vos vtor, defensionem.

2 Quum audissent autem eum Hebræa lingua ipsos alloqui, magis præbuerũt se quietos. *Ipse* verò dixit *eis*.

3 Ego quidem sum Iudæus, natus Tarsi, *vrbe* Ciliciæ, nutritus verò in hac ipsa vrbe apud pedes Gamaliclis, institutus ad exquisitam formam patriæ legis, zelo Dei accensus, sicut & vos omnes estis hodie.

4 Qui hanc sectam sum persequutus vsque ad mortem, vinciens ac tradens in carceres tum viros tum mulieres.

5 Vt & Pótifex maximus mihi testis est, & totus seniorum ordo: a quibus etiam epistolis ad fratres acceptis, Damascũ proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essent, vinctos Hierosolymam, vt punirentur:

6 Euenit autem mihi iter facienti, & appropinquanti Damasco circiter meridiem, vt repentè è cælo circunfuderit me lux multa tanquam fulgur.

7 Cecidíque in solum, & audiui vocem dicentem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

8 Ego verò respondi, Quis es Domine? Dixítque mihi, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.

9 Porro qui mecum erant, lucem quidem conspexerunt, & expauefacti sunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.

10 Dixi verò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, Surge, ac proficiscere Damascum: & illic tibi dicetur de omnibus quæ constitutum est tibi vt facias.

Et quum ille permisisset, Paulus stans in gradibus annuit manu ad plebem: & magno silentio facto, alloquutus est lingua Hebræa, dicens,

CAP. XXII.

1 *Viri fratres & patres, audite quã ad vos nunc reddo rationem.*

2 *(Quum audissent autẽ quia Hebræa lingua loqueretur ad illos, magis præstiterunt silentium. & dixit,)*

3 *Ego sum vir Iudæus, natus Tarso Ciliciæ, nutritus autem in ista ciuitate secus pedes Gamaliel, eruditus iuxta veritatẽ paternæ legis, æmulator legis, sicut & vos omnes estis hodie.*

4 *Qui hanc viam persequutus sum vsq. ad mortem, alligans & tradens in custodias viros ac mulieres.*

5 *Sicut princeps Sacerdotum mihi testimoniũ reddit, & omnes maiores natu: à quibus & epistolas accipiens ad fratres, Damascum pergebã, vt adducerem inde vinctos in Ierusalem, vt punirentur:*

6 *Factum est autem eunte me, & appropinquante Damasco media die, subitò de cælo circunfulsit me lux copiosa:*

7 *Et decidens in terram, audiui vocem dicentem mihi, Saule, Saule, quid me persequeris?*

8 *Ego autem respondi, Quis es Domine? Dixítque ad me, Ego sum Iesus Nazarenus, quem tu persequeris.*

9 *Et qui mecum erant, lumen quidem viderunt: vocem autem non audierunt eius qui loquebatur mecum.*

10 *Et dixi, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit ad me, Surgens vade Damascum: & ibi tibi dicetur de omnibus quæ te oporteat facere.*

IN CAPVT XXII.

2 *Præbuerunt se quietos*, παρέσχον ἡσυχίαν. periphrasis τοῦ σιγᾶν. ¶ [*Ipse*] *verò dixit* [*eis*,] καὶ φησιν. Id est, αὐτὸς δὲ ἔφη αὐτοῖς. Est enim concisum hoc dicendi genus.

3 *Apud pedes*, παρὰ τοὺς πόδας. Id est assiduus auditor. Huc enim respexit, quod qui docent, soleant ex superiore loco discipulos alloqui in subselliis sedentes. ¶ *Ad exquisitam formam patriæ legis*, κατ' ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου. Vulgata, *Iuxta veritatem paternæ legis*, vt pro ἀκρίβειαν videatur legisse ἀλήθειαν. Erasmus, *Accuratè in patria Lege*, id est, κατ' ἀκρίβειαν, vel ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον. ¶ *Zelo accensus*, ζηλωτής. Vulgata, *Aemulator*. Erasmus, *Sectator*. Neuter Græcam vocem expressit. Vide Ioh. 3. 17. ¶ *Dei*, τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Legis*, τοῦ νόμου: quam puto germanam esse lectionem.

4 *Hanc sectam*, ταύτην τὴν ὁδόν. Vide suprà, cap. 9. vers. 2.

5 *Et totus seniorum ordo*, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον. Id est συνέδριον, quod etiam Hebr. magistri vocant סנהדרין. Vulgata, *Et omnes maiores natu*: quum hic non agatur de senibus sed de senatoribus. ¶ *Ad fratres*, πρὸς τοὺς ἀδελφούς. id est, ad synagogas ipso Luca interprete, suprà 9. 2. siue presbyterium quod Syrus interpres vocat כנושתא [*Kenuschata*] vt etiam vocatur ἐκκλησία. Matth. 18, 17.

6 *Circunfuderit vt fulgur*, περιαστράψαι. Vulg. circunfulserit. Vide suprà 9, 3.

9 *Lucem quidem*, τὸ μὲν φῶς. Vide suprà, 9. 7. ¶ *Et expauefacti sunt*, καὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο. Neque Vulg. neque Syra nec Arabica interpretatio istud habent.

10 *Quæ constitutum est*, ὧν τέτακται. Vulg. *quæ oporteat*, ἃ δεῖ.

Gloria;

Ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

Ἀνανίας δέ τις, ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων,

Ἐλθὼν πρός με καὶ ἐπιστὰς εἶπέ μοι, Σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. Κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

Ὁ δὲ εἶπε, ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

Ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

Καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου.

Ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἱεροσολύμα, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

Καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι, Σπεῦσον, καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἱερουσαλὴμ· διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

Κἀγὼ εἶπον, Κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σε.

Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα Στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, κἀγὼ ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

Καὶ εἶπε πρός με, Πορεύου· ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες, Αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον, οὐ γὰρ καθῆκεν αὐτὸν ζῆν.

11 Quum verò non viderem præ gloria lucis illius, manu deductus ab iis quimecum erant, veni Damascum.

12 Ananias autem quidam, vir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum,

13 Veniens ad me & adstans dixit mihi, Saul frater, recipe visum. Et ego eodem illo momento sum ipsum intuitus.

14 Ipse autem dixit, Deus patrũ nostrorũ designauit te qui cognosceres ipsius voluntatem, & videres Iustum illum, & audires vocem ex ore ipsius.

15 Nam eris ei testis apud omnes homines, *eorum* quæ vidisti & audisti.

16 Et nunc quid cunctaris? surgens baptizator, & abluitor à peccatis tuis, inuocato nomine Domini.

17 Euenit autem mihi reuerso Hierosolymam, quum precarer in templo, vtraperer extra me,

18 Et viderem eum dicentem mihi, Festina, & exi citò Hierosolymis, quoniam non accipiẽt testimonium tuum de me.

19 Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt me pertraxisse in carcerẽ & verberib⁹ affecisse per singulas synagogas eos q credebãt in te.

20 Et quũ effunderetur sanguis Stephani martyris tui, ego quoque adstabam, & vna assentiebar interfectioni ipsius, & custodiebam pallia eorum qui interficiebant eum.

21 Tum *is* dixit mihi, Proficiscere: nam ego te procul ad Gentes emittam.

22 Audiebant autẽ eum ad hunc vsque sermonẽ: tum *verò* sustuleruṇt vocem suã, dicentes, Tolle è terra *hominem* istiusmodi: non enim conuenit eum viuere.

Et quum non viderem præclaritate luminis illius, ad manum deductus à comitibus, veni Damascum.

Ananias autem quidam, vir timoratus secundum Legem, testimonium habens ab omnibus habitantibus Iudæis.

Veniens ad me & stãs dixit mihi, Saule frater, respice. Et ego eadem hora respexi in eum.

At ille dixit, Deus patrum nostrorum præordinauit te vt cognosceres voluntatem eius & videres iustum, & audires vocem ex ore eius.

Quia eris testis illius ad omnes homines eorum quæ vidisti & audisti.

Et nunc quid moraris? Exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine ipsius.

Factum est autem reuertenti mihi in Ierusalem, & oranti in templo, fieri me in stupore mẽtis,

Et videre illum dicentem mihi, Festina, & exi velociter ex Ierusalem: quoniam non recipient testimonium tuum de me.

Et ego dixi, Domine ipsi sciunt quia ego eram concludens in carcerem, & cædens per synagogas eos qui credebant in te.

Et quum funderetur sanguis Stephani testis tui, ego astabam & consentiebam & custodiebam vestimenta interficientium illum.

Et dixit ad me, Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.

Audiebant autem eum vsque ad hoc verbum: & leuauerunt vocem suam, dicentes, Tolle de terra hominem huiusmodi: non enim fas est eum viuere.

* 11 *Gloria, τῆς δόξης.* id est splendore, siue fulgore eximio.

* 13 *Recipe visum, ἀνάβλεψον.* Vulgata, *respice.* Sed ego illud malo de quo dixi Matth. 11,5. & puto ἀνταναπλασιν esse in hoc verbo. Et mea sententia cõfirmatur disertis ipsius Ananiæ verbis suprà 9,17.

* 14 *Designauit, προεχειρίσατο*, vel delegit vt infrà 26,16. Videtur autem mihi dicendi genus istud sumptum ab artificibus qui rem conficiendam in manus sumunt, deliberatione præeunte quid quorsum sint facturi. Potest autem hoc vel ad æternum Dei consilium, vel ad eius exequutionem ac declarationem referri: quod posterius malo. Vulgata, *Præordinauit*, id est προετάξατο. Erasmus *Præparauit.* hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illum præparauit Christus ad Euangelij fidem. Id verò mihi non placet. ¶ *Et videres, καὶ ἰδεῖν.* Nempe quoniam præsens præsenti loquutus est: fulgore tamen Christi sic perstringente Pauli oculos, vt etiam cæcus inde euaserit. Itaque lucem potius vidit quàm ipsum Christum, vt ipsemet explicat infrà 26,13. Et sic quoque explicari potest quod scribitur 1. Cor. 15,8 quanuis nonnulli referri malint ad id quod legitur 2. Cor. 12.4. ¶ *Iustum illum, τὸν δίκαιον.* Nẽpe Christũ, vt Ioh. 2,1. Eras. *Id quod iustum est, i. τὸ δίκαιον*: quod in nullo vet. cod. inuenio: ac sanè frigidum est, atq; adeo ineptũ, vt liquet ex eo quod stati subiicitur.

16 *Abluitor à peccatis tuis, ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου.* Nota est huiusmodi Græca constructio verborum passiuorum quæ non obseruata fecit vt actiuè fuerit versus hic locus *Ablue peccata tua*; quod etiãsi commodè explicari potest: tamen præstat passiuè vtrũque verbum βαπτίσαι καὶ ἀπόλουσαι conuertere: quod Syra quoque & Arabica interpretatio indicant vt etiam accipitur ἀπελουσάμεθα.

18 *Eum, αὐτόν.* Videlicet Dominum, qui mihi antea in via fuerat loquutus.

20 *Martyris, τοῦ μάρτυρος.* Hic ego Græcũ vocabulum seruare malui quàm Testẽ conuertere: propterea quòd obtinuit cõmunis vsus vt martyres peculiariter dicantur qui nõ oris modò confessione, sed etiam suo sanguine Christi doctrinam sanctiuerunt. ¶ *Qui interficiebant, τῶν ἀναιρούντων.* Rectè. Neque enim præeunte iudicio, sed manifesta vi Stephanus fuit à latronibus cæsus, quum ne per leges quidem tum liceret Iudæis quenquam capitis damnare. Vide Luc. 22. 2, & suprà, 5.33.

22 *Conuenit, καθῆκεν.* Vulg. *fas est, θέμις ἐστί.* Gallicè *Il ne lui appartient pas.*

Κραυγαζόντων δὲ αὐτῷ, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

23 Clamantibus autem eis, & proiicientibus pallia, & puluerem iactantibus in aerem,

23 *Vociferantibus autem eis, & proiicientibus vestimenta sua, & puluerem iactantibus in aerem,*

Ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολήν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτόν· ἵνα γνῷ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

24 Iussit tribunus eum duci in castra, dixitque vt in eum flagris inquireretur: vt resciret quam ob causam sic clamarent aduersus eum.

24 *Iussit tribunus induci eum in castra, & flagellis cædi, & torqueri eum: vt sciret propter quam causam sic acclamarent ei.*

Ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος, Εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

25 Quum autem eum *distendissent loris *cedendum dixit adstãti Centurioni Paulus, Nũ hominem * Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?

25 *Et quum adstrinxissent eum loris, dixit adstanti sibi Centurioni Paulus, Si hominem Romanum & indemnatum licet vobis flagellare?*

Ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀπήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων, Ὅρα τί μέλλεις ποιεῖν· ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

26 *Hoc* autem quum audisset Centurio, adiit Tribunum, & *hoc* annuntiauit ei, dicens, Vide quid facturus sis: homo enim iste, Romanus est.

26 *Quo audito, Centurio accessit ad Tribunum: & nuntiauit, dicens, Quid acturus es? hic enim homo ciuis Romanus est.*

Προσελθὼν δὲ ὁ χιλίαρχος εἶπεν αὐτῷ, Λέγε μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; Ὁ δὲ ἔφη, Ναί.

27 Accedens autem Tribunus dixit ei, Dic mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam.

27 *Accedens autem Tribunus, dixit illi, Dic mihi si tu Romanus es. At ille dixit, Etiam.*

Ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος, Ἐγὼ πολλοῦ κεφαλαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. Ὁ δὲ Παῦλος ἔφη, Ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

28 Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem istam acquisiui. Paulus autem ait, Ego verò etiam natus sum *ciuis*.

28 *Et respondit Tribunus, Ego multa summa ciuitatem hanc consequutus sum. Et Paulus ait, Ego autem & natus sum.*

Εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες αὐτὸν ἀνετάζειν· καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, γνοὺς ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεκώς.

29 Statim igitur abscesserunt ab eo qui fuerãt in eum inquisituri: sed & tribunus quoque timuit, cognito eum Romanum esse, quoniam eum vinxerat.

29 *Protinus ergo discesserũt ab illo qui eum torturi erant: tribunus quoque timuit postquã resciuit quia ciuis Romanus esset, & quia alligasset eum.*

Τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφαλές, τὸ, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν· καταγαγὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς.

30 Certum scire nempe cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum è vinculis, & iussit primarios Sacerdotes venire, totúmque ipsorum consessum: ac deductũ Paulum statuit coram eis.

30 *Postera autem dic volẽs scire diligentius qua ex causa accusaretur à Iudæis, soluit eum, & iussit Sacerdotes conuenire & omne concilium: & producens Paulum, statuit inter illos.*

Κεφάλαιον κγ.

Cap. XXIII.

Ἀτενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ, εἶπεν, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

1 Intentis autem in consessum oculis Paulus ait, Viri fratres, ego omni consciẽtia bona *seruiui Deo ad hũc vsque diẽ.

1 *Intendens autẽ in conciliũ Paulus, ait, Viri fratres, ego omni cõscientia bona conuersatus sum ante Deum vsque in hodiernum diem.*

Ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶσιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

2 Ananias autẽ Pontifex maximus imperauit iis qui ipsi adstabant, vt os eius cæderent.

2 *Princeps autẽ Sacerdotũ Ananias præcepit adstantibus sibi percutere os eius.*

Τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε, Τύπτειν σε μέλλει ὁ Θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε. καὶ σὺ κάθῃ κρίνων με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τυπτεσθαι;

3 Tũ Paulus dixit ei, *Futurum est vt percutiat te Deus, paries dealbate. *& tu sedes iudicãs me secundum Legem, & * Legem transgrediens iubes me cædi?

3 *Tunc Paulus dixit ad eum, Percutiet te Deus, paries dealbate. & tu sedes iudicans me secũdum Legem, & contra Legem iubes me percuti?*

---

* 25 *Distendissent loris* [*cædendum*] προέτειναν τοῖς ἱμᾶσιν. Ita significatur habitus corporis distenti & crudeliter mox flagellandi. Ideò adieci participiũ *cædendum*, vt, quod etiã indicare videtur articulus τοῖς, hic significari sciamus per ἱμάντας nõ vincula quibus adstringeretur verberandus, sed taureas scuticas quibus cederetur. Nã omnino τὸ προτείνειν hoc loco respondet. Hebræ voci מתח [*Matach*] Vulgata, *Adstrinxissent*. Malè quoque nonnulli, *obiecissent*. ¶ *Romanum*, Ῥωμαῖον. Romanum videlicet non patria, sed ciuitatis iure, quum Tarsus esset colonia. Itaque Græca scholia hoc loco nodum (quod aiunt) in scirpo quærunt.

* 29 *Multa summa*, πολλοῦ κεφαλαίου. Noué. Nec enim κεφάλαιον in re nummaria sed in oratione pro Summa dici consueuit. Hũc autem proculdubio pertinet quod ait Dio in Claudio de Ciuitate Romana, *exteris hominibus principio quidem magno pretio, tandem verò vilissimo prostituta*. Tarsẽses autem Ciuitate donauit M. Antonius triumuir.

* 30 *Certum scire*, γνῶναι τὸ ἀσφαλές, nouè pro τὸ ἀληθές. Vulgata, *Diligẽtius*, ἀκριβέστερον. Cic. ad Att. 7 *Qui sermo fuerit, & quid actum sit, tum scribam ad te, quum certum sciam.*

IN CAPVT XXIII.

1 *Seruiui Deo*, πεπολίτευμαι τῷ Θεῷ. id est ἐλειτούργησα, καὶ ἐλάτρευσα, vt Phil. 2.17, & 2. Timoth. 3.3. Nam πολιτεύεσθαι dicuntur non modò qui publico aliquo munere funguntur, sed etiam priuati homines: quod ad ea quidem attinet quæ in communi ad omnes spectant, qualia sunt, militia, religio, & siqua sunt eiusmodi: vnde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, cuius fit mentio Philip. cap. 3. 20, & ἡ κατὰ τὸν Θεὸν καὶ τὸν εὐαγγέλιον πολιτεία, cuius mentio fit toties apud Basilium in Asceticis. Vulg. & Eras. *Conuersatus sum ante Deum*, periphrasi parum necessaria.

3 *Futurum est vt percutiat te*, τύπτειν σε μέλλει. Græcus sermo omnino ostendit non esse imprecationem, sed pœnæ denuntiationem cum obiurgatione coniunctam. Eiusmodi est

di est illud, *Vae vobis Scribæ & Pharisæi*, toties à Christo repetitum. Ecquis autem est qui Legem dicat à Christo violatam? Non est ergo quòd Pauli facto quæramus excusationem, quum nulla reprehensione dignum sit. Imò Hieronymus (si verum esset quod de eo scribit in hunc locum Erasmus) non modò in eo facit Apostolo iniuriam quòd mansuetudinem hic requirat, vbi sese planè heroica virtus prodit: verumetiã apertè blasphemus est in eo quòd in ipso quoque Christo aliquod imperfectæ pietatis vestigiũ inquirit. Neque est quòd causetur Erasmus aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulum: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. esto id quidem: sed quum de veritate Dei agitur, nimium profanus est qui ita seruit causæ vt verbum Dei sciens ac prudens torqueat. ¶ *Et tu*, καὶ οὐ. Et particula indignãtis, non copula, vt in illo Virg. *Et quisquam numen Iunonis adoret?* ¶ *Legem transgrediens*, παρανομῶν. Iubet enim Lex reum patienter audiri, & de concilij sententia iudicem pronuntiare.

Οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον, Τὸν ἀρχιερέα τοῦ Θεοῦ λοιδορεῖς;

Tum qui adstabant dixerunt, Pontifici maximo Dei conuitiaris?

Et qui adstabant, dixerunt, Summum Sacerdotem Dei maledicis?

Ἔφη τε ὁ Παῦλος, Οὐκ ἤδειν, ἀδελφοί, ὅτι ἐστὶν ἀρχιερεύς. Γέγραπται γάρ, Ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ ἐρεῖς κακῶς.

Dixit autem Paulus, Nesciebam, fratres, Pōtificem esse maximum. scriptu est enim, ‖Principi populi tui non maledices.

Dixit autem Paulus, Nesciebam fratres quia princeps est Sacerdotum. scriptum est enim, Principem populi tui non maledices. Exo. 22.28

Γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος ὅτι τὸ ἓν μέρος ἐστὶ Σαδδουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον Φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ συνεδρίῳ, Ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ Φαρισαῖός εἰμι, υἱὸς Φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρινόμαι.

Sciens autem Paulus quia vna pars esset Sadducæorũ & altera Pharisæorum exclamauit in concilio, Viri fratres, ego Pharisæus sum, filius Pharisæi. de spe & resurrectione mortuorum ego iudicor. Infrà, 14. 20 phil. 3.5

Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν Φαρισαίων καὶ τῶν Σαδδουκαίων· καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος.

Quum autẽ hoc esset loquutus, orta est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & scissa est multitudo.

Et quum hæc dixisset, facta est dissensio inter Pharisæos & Sadducæos: & soluta est multitudo.

Σαδδουκαῖοι μὲν γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα· Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.

Nam Sadducæi quidem dicũt nõ esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritũ: Pharisæi autẽ vtrunque confitentur.

Sadducæi enim dicunt nõn esse resurrectionem, neque Angelum, neque spiritum: Pharisæi autem vtraque confitentur.

Ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη· καὶ ἀναστάντες οἱ γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες, Οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ

Ortus est igitur clamor magnus: & quum surrexissent Scribæ ex partibus Pharisæorum, depugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in homine

Factus est autem clamor magnus: & surgentes quidam Pharisæorum, pugnabant, dicentes, Nihil mali inuenimus in ho-

5 *Nesciebam*, οὐκ ἤδειν. Quæritur hoc loco, neque id immeritò, serióne an sancta quadam ironia sic loquutus sit Paulus. Ego historiam illius temporis ex Iosepho, accurato (vti probabile est) in describenda Pontificum maximorum successione scriptore, repetens, sentio Paulum & verè ita vt res erat loquutum, & minus quidem aculeata, sed non minus graui reprehensione istos, a quibus potius redargui impudẽtiam Ananię oportuit, redarguisse; quam ipsum prius Ananiam, quum ipsum dealbatum parietem vocaret. Etenim, si Iosepho credimus, non fuit sub Felice Pontifex maximus Ananias, à Quadrato Syriæ præside captiuus factus, & Romam vna cum ipso Cumano, Iudæam Cæsaris nomine procurante, missus. Huic autem Ananiæ successor datus fuit Ionathas cui per Felicis fraudem in ipso templo a sicariis subornatis cæso successit Ismael Phabei filius, hoc ipso tempore quo Ægyptius ille, cuius in hac historia fit mentio, fuit à Felice oppressus. Quæ tum verò anarchia fuerit Hierosolymis præsertim, & quàm horribilis confusio, declarat Iosephus libro 20, cap. 6 & 7. Ananiæ autem istius factione, quo nemo fuit ad quiduis audendum audacior, istam perturbationẽ contigisse vel illud declarat quòd non prius destitit quam vt Ismaeli Iosephus, sic ipse Iosepho deiecto, in Pontificatu tandem, Festo prouinciam ineunte, succederet: vt planè verisimile sit Ananiam iam tum in illa incredibili confusione Pontifici Ismaeli siue Iosepho nudum nomen reliquisse. Eius autem quàm desperata fuerit impudentia ostendit alterum eius scelus, quo Iacobum fratrem Domini, ne Romanos quidem veritus, rabiei populi exposuit, vt idem Iosephus narrat lib. 20, capite octauo. Hunc igitur sibi Pontificis solium tam impudenter vsurpantem, & hoc palàm audentem quo iura omnia tum diuina tum humana conculcabantur, cernens Paulus, illum meritò parietis dealbati nomine notauit: & suo responso illos redarguit qui tantam indignitatem taciti tolerarent.

7 *Scissa est*, ἐσχίσθη. Vulgata, *Soluta est*, id est ἐλύθη. malè. Erasmus, *Dissecta est*, διετμήθη. Virgilius, *Scinditur incertum studia in contraria vulgus.*

8 *Neque Angelum*, μηδὲ ἄγγελον. Nam ne nunc quidem desunt inter Iudæos quos non pudeat dicere Angelos esse causas naturales, Dei iussu vel bona vel mala effecta producentes. ¶ *Vtrunque*, ἀμφότερα. Quòd numerum pluralem vsurpauit Lucas, ex Græcorum consuetudine facit. Sed quum ἀμφότερα de duobus dicatur, quî conuenit hoc vocabulum, quum tria præcesserint quæ inficiati sint Sadducæi, nempe Resurrectio, Angeli, & Spiritus? Itaque nonnulli Angelos & spiritus pro eodem accipiunt: quorum opinionem non probo: quia si ita esset, dixisset Lucas οὔτε πνεῦμα, non autem μήτε πνεῦμα, id est *Siue spiritum*, potius quam *Neque spiritum*. Alij putant impropriè loquutum esse Lucam, quod ego tamen non facilè concesserim. Sciendum est igitur (quod annotauit doctissimus Budæus) hoc vocabulum ἀμφότερον etiam de pluribus dici, sed tum demum quum duo genera constituunt. Sic Cicero 2. in Catilinam, non de duobus ciuibus, seu de duobus ciuium generibus differens, *Vtrosque*, inquit, *Quirites, in eodem genere prædatorum direptorúmque pono.* Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores istos Sadducæorum in duo membra diuidit. Nam quia similis est, aut certè παρόμοιος Angelorum ac animarum natura, vnus error fuisse videtur, Angelorum & animarum ὑπόστασιν negare. in qua hæresi sunt etiamnum hodie Libertini. Diserte verò scribit Iosephus arbitratos fuisse Sadducæos, animas cum corporibus interire. Itaque probabile est eos existimasse animã nihil aliud esse quàm crasin, seu temperaturam quampiã humorum: in quo errore nobiles etiam multi medici fuerunt. Syrus & Arabs pro ἀμφότερα legerunt ταῦτα πάντα, *omnia hæc.*

τούτῳ· εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

10 Πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, δυλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος, μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

11 Τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ Κύριος εἶπε, Θάρσει Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἱερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

12 Γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφὴν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, λέγοντες μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

13 Ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

14 Οἵτινες προσελθόντες τοῖς Ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον, Ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς, μηδενὸς γεύσασθαι ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

15 Νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγινώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτοῦ· ἡμεῖς δὲ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

16 Ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὴν ἐνέδραν, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν, ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

17 Προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη, Τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον· ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

18 Ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καὶ φησιν, Ὁ δέσμιος Παῦλος προσκαλεσάμενός με ἠρώτησε τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

isto: quòd si spiritus loquutus est ei, seu Angelus, ne repugnemus Deo.

10 Et quum magna esset orta seditio veritus Tribunus ne Paulus ab ipsis discerperetur, iussit militum manum descendere, & eum rapere de medio eorum, ac ducere in castra.

11 Sequente verò nocte adstãs ei Dominus dixit, Confide Paule: vt enim testificatus es de me in Hierosolymis sic te oportet etiam Romæ testificari.

12 Orto autem die, quidam ex Iudæis facta coitione deuouerunt sese, dicentes neque esuros se neque bibituros vsquequo trucidassent Paulum.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *viri* qui hanc coniurationem fecerant.

14 Qui adierunt primarios Sacerdotes & Seniores, & dixerũt, Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos vsquequo trucidauerimus Paulum.

15 Nunc ergo vos indicate Tribuno ex consessus voluntate vt eum cras ad vos deducat, veluti exquisitius percognituros de iis quæ ad eum *spectant*: nos verò, priusquam appropinquet, parati sumus ipsum interimere.

16 Quum autem filius sororis Pauli audisset insidias, venit, & ingressus in castra annuntiauit Paulo.

17 Paulus autem aduocato quodam ex Centurionibus, ait, Adolescentẽ hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod annuntiet ei.

18 Ille igitur assumptum eũ duxit ad Tribunum, & dixit, Vinctus ille Paulus aduocatum me rogauit vt hunc adolescentem ducerem ad te, qui aliquid habeat quod tibi loquatur.

mine isto: quid si spiritus loquutus est ei, aut Angelus?

10 *Et quum magna dissensio facta esset, timens Tribunus ne discerperetur Paulus ab ipsis, iussit milites descendere, & rapere eum de medio eorum, ac deducere eum in castra.*

11 *Sequẽti autem nocte assistens ei Dominus ait, Cõstans esto: sicut enim testificatus es de me in Hierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.*

12 *Facta autẽ die collegerunt se quidam ex Iudæis, & deuouerunt se, dicentes neque manducaturos, neque bibituros donec occiderent Paulum.*

13 *Erant autem plusquam quadraginta qui hanc cõiurationem fecerant.*

14 *Qui accesserũt ad Principes Sacerdotum & seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nos, nihil gustaturos donec occidamus Paulum.*

15 *Nunc ergo vos notum facite Tribuno cum concilio vt producat illum ad vos, tanquam aliquid certius cognituri de eo: nos verò priusquam appropinquet, parati sumus interficere illum.*

16 *Quòd quum audisset filius sororis Pauli insidias, venit, & intrauit in castra, nuntiauitque Paulo.*

17 *Vocans autem Paulus ad se vnum ex Centurionibus, ait, Adolescentẽ hunc perduc ad Tribunum: habet enim aliquid indicare illi.*

18 *Et ille quidem assumẽs eum, duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus rogauit me hunc adolescentẽ perducere ad te, habentẽ aliquid loqui tibi.*

---

9 *Seu Angelus*, ἢ ἄγγελος. Hîc videtur nomen Angeli, vt magis vsitatum, additum esse ad explicandũ Spiritus nomen: nisi Spiritum pro ipso Dei Spiritu, siue Spiritu sancto accipias, vt Gen. 1. 2. Licet autem ex hoc loco intelligere, Scribas nomen esse publici muneris, Pharisæos autem, sectæ. ¶ *Ne repugnemus Deo*. μὴ θεομαχῶμεν. Hoc non legit Vulg. & Eras. quoq; irrepsisse suspicatur ex superioribus, Atqui in omnibus cod. vet. hoc inuenimus: neque idẽ verbum vsurpatur suprà, 5. 39. Hinc factum, vt quod sententię deesse videbãt interpretes non vno modo explere sint conati. Syrus enim habet, *Quid mali est in ea re*, τί κακόν ἐστιν ἐν τούτῳ; Theophylact. supplet ἄδηλόν ἐστιν. id est, An sit Spiritus aut Angelus cum eo loquutus incertum est. Arabs autem diuersam lectionem sequutus habet, *Si spiritus aut Angelus insidet ei*, (id est, παρεδρεύει, vnde dæmones παρέδροι) *esto sanè in eo*. ¶ *Adstans*, ἐπιστὰς. Vulg. *assistens*. Vide Luc. 2. 9. Hoc autem gestum est nocturna visione, ac proinde Spirituali quam vocant, siue dormienti siue etiam vigilanti Paulo accidisse dicamus, non autem corporea.

12 *Deuouerunt sese*, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς. Vide Matt. 26. 74.

15 *Et consessus voluntate*, σὺν τῷ συνεδρίῳ. Id est, Senatu ita fieri petente, nempe ne priuato quorundam studio Tribunus id à se peti existimet. Ita enim interdum apud Græcos accipitur σὺν præpositio, vt σὺν Θεῷ. *cum Deo*, id est Θεοῦ συνευδοκοῦντος, *Deo iuuante & probante*. Vulgata, *Cum concilio*, admodum obscurè, nisi ita cõstituas, *Vos igitur cum concilio*, id est *vos & concilium, indicate Tribuno*, quam explicationẽ Syrus etiam & Arabs sunt sequuti. Nam quòd Lyranus interpretatur, *Vos & concilium*, id est *vos simul conciliati Sadducæi & Pharisæi, ne per vestram dissensionem impediatis mortem Pauli*, Græcis non potest conuenire. Erasmus, *Et concilio*, καὶ τῷ συνεδρίῳ, quod impressit Frobenius, & scriptum inuenimus in duobus codicibus vetustis. Sed non videtur posse admitti hæc lectio quin multa supplenda sint. Neque enim concilio significandum erat vt Paulum adduceret, sed potius nuntiandũ vt conueniret: fore enim vt Tribunus Paulum adduceret. ¶ *Ad vos*, πρὸς ὑμᾶς. Quædam exemplaria legunt πρὸς ἡμᾶς, *ad nos*: quædam etiam pro μέλλοντας scribunt μέλλοντες, vtrunque corruptè, vt existimo.

21 *Quid*

Ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο, Τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

19 Tribunus verò, prehensa eius manu, quum secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes mihi annuntiandum?

19 *Apprehendens autem Tribunus manum illius, secessit cum eo seorsum, & interrogauit illum, Quid est quod habes indicare mihi?*

Εἶπε δέ, Ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

20 *Ille* autem dixit, Iudæi constituerũt te rogare vt cras Paulum deducas in cõsessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

20 *Ille autem dixit, Iudæis conuenit rogare te vt crastina die producas Paulum in concilium, quasi aliquid certius inquisituri sint de illo.*

Σὺ οὖν μὴ πειθῆς αὐτοῖς. ἐνεδρεύουσι γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἄνδρες πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς μήτε φαγεῖν μήτε πιεῖν ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν· καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι, προσδεχόμενοι τὸ ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν.

21 Tu verò ne ipsis assentitor. Insidiantur enim ei ex istis viri plures quadraginta, qui seipsos deuouerunt neque esuros neque bibituros vsquequo interemerint eũ: & nũc parati sũt, expectantes quid à te renũtietur.

21 *Tu verò ne credideris illis. insidiantur enim ei ex eis viri amplius quàm quadraginta, qui se deuouerunt non manducare neque bibere donec interficiant eum: & nunc parati sunt, expectantes promissum tuum.*

Ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

22 Tribunus igitur dimisit adolescentem, quum ei præcepisset vt nulli effutiret quòd hæc ipsi indicasset.

22 *Tribunus igitur dimisit adolescentem, præcipiens necui loqueretur quoniam hæc nota sibi fecisset.*

Καὶ προσκαλεσάμενος δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν, Ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

23 Et aduocatis duobus quibusdam ex Centurionibus, Parate, ait, milites ducentos, qui proficiscãtur Cæsaream vsque, & equites septuaginta, & stipatores ducentos, à tertia hora noctis:

23 *Et conuocatis duobus Centurionibus, dixit illis, Parate milites ducentos vt eant vsque Cæsaream, & equites septuaginta, & lancearios ducentos, à tertia hora noctis:*

Κτήνη τε παρασῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα·

24 Et vt iumenta præberent, vt impositũ Paulum saluum perducerent ad Felicem præsidem:

24 *Et iumenta præparate, vt imponentes Paulum, eũ saluum perducerẽt ad Felicem præsidem:*

Γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον,

25 Scripta epistola quæ hanc summam contineret,

25 *Scribens epistolam continentem hæc,*

Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

26 Claudius Lysias præstantissimo præsidi Felici salutem.

26 *Claudius Lysias optimo præsidi Felici salutem.*

Τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι.

27 Virum hunc comprehensum à Iudæis, quum iam futurum esset vt ab eis interimeretur, superueniens cum militum manu, erui, quum cognouissem Romanum esse.

27 *Virum hunc comprehensum à Iudæis, & incipientem interfici ab eis, superueniens cum exercitu, eripui, cognito quia Romanus est.*

---

21 *Quid à te renuntietur*, τὸ ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. Vel, *Quid à te promittatur*, seu (vt vertit Vetus interpres) *Promissum tuum*. quod etiã sequutus est Syrus interpres. Id est, vt vbi hoc illis promiseris te ipsis minimè recusaturũ, expectent dum à te missum trucident. Sed omnino ἐπαγγελία accipitur pro ἀπαγγελία: & mihi quidem videtur potius hoc loco nuntium declarare quàm promissionem.

22 *Quod hæc ipsi indicasset*, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με. Transitio est à tertia persona ad primam, quam rectè vitauit Vetus interpres, & iam aliquoties antea obseruauimus, vt 1.4 & 15,5. & 17,3.

23 *Stipatores*, δεξιολάβους. Id est παραφύλακας, vt explicat Suidas: siue hoc accipere libeat de ipsius Tribuni stipatoribus, siue ita vocẽtur quibus propriè committebatur deducendus Paulus, vt quoad extra periculum esset, ab eius latere non discederent. Nam sæpissimè dextra in huiusmodi genere loquendi, non opponitur sinistræ, sed in genere latus declarat. Vulg. *Lancearios* exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicuntur δορυφόροι principum stipatores, quos tamen rectius hastatos interpreteris. Syrus interpres legit δεξιοβόλους, & πρεσφεκτικοὺς vertit *mittentes qui mittunt dextera*, quam explicationem si sequamur funditores hi fuerint, quos σφενδονήτας vocant, à sagittariis distincti, qui non manu sed arcu iaculantur. Sed & Dextros, id est peritos iaculatores interpretari licebit. Arabs, interprete Iunio nostro, *iaculatores vertit*. Nicephorus lib. 2. cap. 28, hanc historiam recitans, ducentos tantùm hastatos, & equites septuaginta commemorat. sed Græcum eius libri exemplar non vidi.

24 *Præberent*, παρασῆσαι. Id est, Parata exhiberẽt. Vulg. *Præparate*, aut potius, *præparare*, id est παρασκευάσαι. Eras. *Præbete*, παρέχετε. Sed durum prorsus fuerit παρασῆσαι non infinito sed imperandi modo, à medio παρίστημι accipere quum ad plures hic sermo dirigatur: nisi malimus Lucam ab oratione recta ex Hebræorum idiotismo ad obliquam transire, vel legere παρασήσατε, vt legit Syrus interpres. Arabs autem hoc nõ habet, & totum hunc locum sic legit, καὶ εἶπεν αὐτοῖς, πορεύεσθε εἰς Καισάρειαν καὶ μετ' ὑμῶν στρατιῶται διακόσιοι, καὶ ἱππεῖς πεντήκοντα, καὶ ἀκοντισταὶ διακόσιοι καὶ οὕτως ἐξίστε ὡς περὶ τρίτην ὥραν τῆς νυκτὸς, καὶ ἐπιβιβάσατε τὸν Παῦλον ἵνα παραδοθῇ Φήλικι τῷ ἡγεμόνι. Id est, *Et dixit, Ite Cæsaream, & vobiscum milites ducenti, & equites septuaginta, & iaculatores ducenti: & ita exite circiter horam noctis nonam, & equo imponite Paulum vt Felici præsidi tradatur.* ¶ *Saluum perducerent*, διασώσωσι. Hic quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur consequens. qua de re diximus Luc. 3.7, & alibi sæpe. Porro quæ in nonnullis codicibus Latinis adduntur, hæc omnia videlicet, *Timuit enim ne fortè raperent eum Iudæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tãquam acceptturus pecuniam*: hæc, inquam, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

25 *Quæ hanc summam contineret*, περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον. Vulgata, *Continentem hæc*, id est περιέχουσαν ταῦτα. Erasmus, *In hanc formam*, sensu non malè expresso. Discedit tamen à Græcis: & τύπον (ni fallor) summam aut compendium hoc loco commodius verteris quàm formam: vnde τυποῦν seu τύπῳ λέγειν, λαμβάνειν, διορίζειν, toties à Græcis scriptoribus vsurpata. qua de re nonnihil etiam Gellius libro 2. cap. 25.

27 *Quum cognouissem*, μαθών. Atqui non prius cognouerat ciuem esse Romanum, quàm eum ereptum ex Iudæorum manibus quæstioni subiecisset. Dissimulat er-

go Tribunus id de quo reprehendi iure potuisset: & deflectit etiam à veritate, nisi post ἀυτον adscripto puncto, legãs μαθων δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος γνῶναι, &c. Sed nihil ausim aut etiam velim ex coniectura immutare. Castellio conuertit, *Ac didici Romanum esse:* sed ea audacia vsus qua vti solet.

Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

28 Et volens scire causam cur eum criminarentur, deduxi eũ in ipsorum consessum.

28 *Volénsque scire causam quam obijciebant illi, deduxi eum in concilium eorum.*

Οὗν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

29 Quem comperi accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nullius criminis reum quod sit dignum morte aut vinculis.

29 *Quem inueni accusari de quæstionibus Legis ipsorum, nihil verò dignum morte aut vinculis habẽtem crimen.*

Μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. Ἔρρωσο.

30 Et quum mihi indicatis insidiis aduersus hunc virum euenturis à Iudæis, eo ipso momento misi *eum* ad te, & denuntiaui quoque accusatoribus vt quæ habent aduersus eum dicant apud te. Vale.

30 *Et quum mihi perlatũ esset de insidiis quas paraueran: illi, misi eum ad te: denuntians & accusatoribus vt dicant apud te. Vale.*

Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

31 Milites igitur, sicut ipsis præceptum erat, assumptum Paulũ duxerunt nocte Antipatrida.

31 *Milites verò secundum præceptum sibi, assumentes Paulum, duxerunt per noctem in Antipatridẽ.*

Τῇ δὲ ἐπαύριον ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν.

32 Postero autẽ die, reuersi sunt in castra, relictis equitibus qui cum eo proficiscerentur.

32 *Et postera die dimissis equitibus vt cum eo irent, reuersi sunt ad castra.*

Οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν, καὶ ἀναδόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

33 Qui quum venissent Cæsaream, & reddidissent epistolam Præsidi, steterunt coram eo etiam Paulum.

33 *Qui quũ venissent Cæsaream, & tradidissent epistolam Præsidi, statuerunt ante illum & Paulum.*

Ἀναγνοὺς δὲ ὁ ἡγεμὼν, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ Κιλικίας,

34 Quum legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset esse ex Cilicia,

34 *Quum legisset autem, & interrogasset de qua prouincia esset, & cognoscens quia de Cilicia,*

Διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται. Ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρώδου φυλάσσεσθαι.

35 Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui adfuerint. Iussitque in prætorio Herodis ipsum custodiri.

35 *Audiam te, inquit, quum & accusatores tui venerint. Iussitque in prætorio Herodis custodiri eum.*

Κεφάλαιον κδ.

CAP. XXIIII.

Μετὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων, καὶ ῥήτορος Τερτύλλου τινός· οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

1 Quinque autem post diebus descendit Pontifex Maximus Ananias cum Senioribus, & Tertullo quodam oratore: qui comparuerunt coram Præside contra Paulum.

1 *Post quinque autẽ dies descendit princeps Sacerdotum Ananias cum senioribus quibusdam, & Tertullo quodam oratore: qui adierunt præsidẽ aduersus Paulum.*

Κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ Τέρτυλλος, λέγων,

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens,

2 *Et citato Paulo cœpit accusare Tertullus, dicẽs,*

Πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας, πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

3 Multa *nos* pace potiri per te, & ea quæ rectè ac feliciter in hac gente prudentia tua gesta sunt, prorsus & vbique agnoscimus, præstantissime Felix, cũ omni gratiarum actione.

3 *Quum in multa pace agamus per te, & multa corrigantur per tuam prouidentiam, semper & vbique suscipimus, optime Felix, cum omni gratiarum actione.*

30 *Euenturis*, μέλλειν ἔσεσθαι. Id est, μελλούσης ἔσεσθαι. Sed sanè non video quomodo hæc cohæreant: quòd siquis hîc relictus est coniecturæ locus, ita legerem, μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς τοῦ Ἰουδαίων, εἰς τὸν ἄνδρα. vel, μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβουλὴ ὅτι τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων. Vetus interpres videtur legisse μηνυθέντος δέ μοι περὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα, id est, *Quum mihi indicatum esset de insidiis in eum comparatis.*

35 *Audiam*, διακούσομαι. Vel, *Pergam te audire*, &, *Cognitionem absoluam.* Videtur enim hîc aliqua vis esse præpositionis διά.

IN CAPVT XXIIII.

* 1 *Oratore*, ῥήτορος. Quorsum autem conductus orator? Fortasse quòd Græcè non ita expeditè ipsi Iudæi loqui possent. Nam aliâs non defuit istis accusatoribus audacia, & sua quoque eloquentia. ¶ *Comparuerunt*, ἐνεφάνισαν sub. ἑαυτοὺς, id est, *seipsos exhibuerunt.* Est enim μεταβατικὸν hoc verbum, cuius passiuum ἐμφανίζεσθαι vsurpatur, Heb. 9, 24. vtrunque ea significatione reciprocandæ in sese actionis, quam habet Hebræorum coniugatio Hitpahel. Vulgata, *adierunt præsidem.* rectè, si sensum spectes.

3 *Et ea quæ rectè ac feliciter gesta sunt*, καὶ κατορθωμάτων γινομένων. Vulgata, *& multa corrigantur*, vt videatur legisse καὶ πολλῶν κατορθωμένων: & Syrus interpres similiter κατόρθωμα idem putauit significare atque διόρθωμα, quum hoc quidem verbo declaretur id quo quippiam corrigitur & emendatur: κατορθώματα verò dicantur quæ summa tum virtute tum felicitate ab aliquo perficiuntur. Cic. libro de off. perfectum officium, & De finibus tertio, recta officia & recta facta interpretatur. Felix autem iste Eleazarum quidem insignem prædonem, & Ægyptium illum impostorem, maximo Iudææ commodo vnà cum ipsorum copiis deleuit, vt narrat Ioseph. lib. Antiq. 20. cap. 11, & De bello Iudaico, cap. 12: sed auarè alioqui & crudeliter Iudæam administrauit, vt hæc Tertullus iste conductitius rhetor, adulatoriè potius quàm verè dixerit. Syrus autem interpres diuersam potius lectionem tum in hoc tum in proximè sequente vers. est sequutus. ¶ *Prorsus*, πάντῃ τε,

πάντοτε. Vulgata & Erasmus, *Et semper*, id est πάντοτε, quam lectionem nusquam nisi in vno tantùm exemplari inuenimus. ¶ *Agnoscimus*, ἀποδεχόμεθα: id est προσίμεθα, vt rectè & eruditè explicat doctissimus Budæus.

Ἵνα δὲ μὴ ἐπὶ πλεῖόν σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

Εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, προστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως·

Ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι· ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

Παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε·

Κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σε· παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας, περὶ πάντων ἐπιγνῶναι ὧν ἡμεῖς κατηγορεῦμεν αὐτοῦ.

Συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα οὕτως ἔχειν.

Ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν, Ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κρίνω τῷ ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπολογοῦμαι.

Δυναμένου σου γνῶναι ὅτι οὐ πλείους εἰσί μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἱερουσαλήμ.

Καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπίσυστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν.

4 Ne verò te diutius interpellem, precor te vt audias nos paucis pro tua æquitate.

5 Comperimus enim virum hunc *esse* pestem, & qui moueat seditionem omnibus Iudæis per vniuersum orbem, & principem sectæ Nazarenorum:

6 Qui templum quoque tentauit profanare: quem etiam prehensum voluimus secundũ Legem nostram iudicare.

7 Sed interueniens Tribunus Lysias, cum magna vi abduxit eum è manibus nostris:

8 Iussis ipsius accusatoribus ad te venire: ex quo poteris ipse, inquisitione habita, de omnibus istis cognoscere de quibus nos eum accusamus.

9 Consenserunt autem etiam Iudæi, aiẽtes hæc ita se habere.

10 Respondit autem Paulus, quũ innuisset ei præses vt loqueretur, Quia te à multis annis isti genti præfuisse scio, eò securiore animo quæ ad me attinent pro mei defensione dicam.

11 Quum tu possis certior fieri non plures *exactos* esse dies quã duodecim, ex quo ascendi Hierosolymam adoraturus.

12 Neque verò me in templo inuenerunt cum aliquo disserentem, aut coitionem turbæ facientem, neque in synagogis, neque in vrbe:

4 *Ne diutius autem te protraham, oro breuiter vt audias nos pro tua clementia.*

5 *Inuenimus hunc hominem pestiferum, & concitantem seditiones omnibus Iudæis in vniuerso orbe, & authorem seditionis sectæ Nazarenorum.*

6 *Qui etiã templum violare conatus est: quem & apprehẽsum voluimus secundum Legem nostram iudicare.*

7 *Supcrueniens autem Tribunus Lysias, cum vi magna eripuit eum de manibus nostris:*

8 *Iubẽs accusatores eius ad te venire: à quo poteris ipse iudicans de omnibus istis cognoscere de quibus nos accusamus eũ.*

9 *Adiecerunt autem & Iudæi, dicentes hæc ita se habere.*

10 *Respondit autem Paulus, annuente sibi præside dicere, Ex multis annis te esse iudicem genti huic sciens, bono animo pro me satisfaciam.*

11 *Potes enim cognoscere quia non plus sunt mihi dies quàm duodecim, ex quo ascendi adorare in Ierusalem.*

12 *Et neque in templo inuenerunt me cum aliquo disputantem, aut concursum facientem turbæ, neque in synagogis, neque in ciuitate.*

4 *Interpellem*, ἐγκόπτω. Aliis videlicet negotiis publicis occupatum. ¶ *Pro tua æquitate*, τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ. Vulg. *clementia*, πραότητι. Syrus & Arabs hoc non habent.

5 *Comperimus enim*, εὑρόντες γάρ. Vulg. non legit γάρ. Est autem εὑρόντες Benoni Hebræum, pro εὕρομεν, subaudito verbo substantiuo ἐσμὲν, *sumus*, vt infrà 26.20, & 2.Cor.3.6, & 12, vt βεβροτωμένη pro βέβροτται apud Hom. Iliad.θ. cuiusmodi etiam alia ex Sophocle & Pindaro annotat in illum locum Eustathius. ¶ *Pestem*, λοιμόν. Sicut scelus pro scelerato dicitur. Vulg. *pestiferum*, non expressa emphasi. ¶ *Principem*, προστάτην. Id est, quasi primos ordines ducentem, seu primipilarem. Est enim hoc vocabulum militare. Vulgata & Erasmus, *Auctorem*, ἀκτῆρα. ¶ *Sectæ*, αἱρέσεως. Id est, sectatorum, siue sectariorum. Vide suprà, 5.17. Vulgata, *seditionis sectæ*, quorum illud redundat. ¶ *Nazarenorum*, Ναζωραίων. Sic per ludibrium vocabant Christianos, ab vrbe Nazareth, vbi natum esse putabant Christum ex Iosepho & Maria. vnde etiam factum vt Iulianus ille Apostata Galilæum vocaret. Malè enim audiebant Galilæi, vt crassi & stupidi ingenij, sicut apparet ex Ioh.7.52. Nam quod attinet ad illos quos Hebræi vocant נוצרים *Nezirim*, Græci interpretes eos vocant ἡγιασμένους, τοὺς ἐν εὐχῇ ὄντας, & νυγμένους, Ναζηραίους denique in Sampsonis historia, sed nusquam Ναζωραίους vel Ναζωραῖοι, quæ nomina sunt gentilia, Vide Matt.2.23.

6 *Profanare*, βεβηλῶσαι. Vulg. *Violare*, βιάσασθαι. ¶ *Quem etiam*, ὃν καί. Videntur quidem hæc redundare, ac potius dicendum fuisse αὐτὸν ἐκρατήσαμεν, *prehendimus eum*. Sed in nonnullis Vulgatæ editionis codicibus multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen inuenimus in exemplaribus Græcis.

7 *Abduxit*, ἀπήγαγε. In nonnullis codicibus scriptum legimus ἀφείλετο, *eximit*, in quibus etiam additum erat, καὶ πρός σε ἀπέστειλε, *& ad te misit*.

9 *Consenserunt*, συνέθεντο. Id est συνκατέθεντο, assensi sunt, & orationem Tertulli comprobarunt. Vulgata & Erasm. *Adiecerunt*.

10 *A multis annis*, ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam Felix de prouincia decederet, gesta hæc esse constat ex iis quæ scribuntur infrà, versu 28. Felix autem antequam à Claudio Iudææ præficeretur, cui tres annos præfuerat quum causam apud eum diceret Paulus, administrarat Trachonitidem, Batanæam, & Galaunitidem, vt testatur Iosephus lib. De bello Iudaico 2.c.11. Κριτὴς verò hoc loco non tantùm declarat iudicem, (vt Vetus interpres & Erasmus interpretantur) sed præfectum ac gubernatorem, ex Hebræorum consuetudine, de qua iam sæpe diximus. In vno codice additum erat epitheton δίκαιον, *iustum*, quod nullo modo probo. Neque enim Paulus voluisset hominem sibi incognitum tam honorifico testimonio ornare. Quòd si eum norat, indignum esse sciebat iis laudibus quas ei tribuerat adulator ille Tertullus. Fuit enim Felix iste inexplebilis gurges, vt Tacitus ipse testatur, & declaratur hoc ipso cap. versu 26. ¶ *Quæ ad me attinent*, τὰ περὶ ἐμαυτοῦ. Sic infrà versu 22. τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ. Vulg. *pro me*, expuncto articulo τὰ, & περὶ pro ὑπὲρ vsurpata. ¶ *Pro mei defensione dicam*, ἀπολογοῦμαι. Vsus sum periphrasi necessaria. Vulg. *Satisfaciam*, & infrà 25.8. *rationem reddere*. Neutrum rectè.

11 *Certior fieri*, γνῶναι. Vulg. & Erasm. *Cognoscere*. Neuter rectè. An enim Felix potuit singula Hierosolymis gesta, & quot antè diebus Paulus in vrbem venisset, nosse, quo-

niam aliquot iam annos Iudææ præfuerat? Itaque non colligitur istud à Paulo ex præcedente oratione, neque δυναμένου est præterito tempore accipiendum, sed altera est ratio qua fretus Paulus testatur se confidenter aduersariis respondere. ¶ *Duodecim*, δεκαδύο. Totidem omnino dies ab aduentu Pauli in vrbem, ad eum vsque diem quo causam dixit, alterum videlicet ab accusatorum ipsius aduentu Cæsaream, comperies, illis supputatis ex capite 21.ver.17.18.26, & cap.22.vers.30, & 23. vers.12.32.& cap. 24.v.1. ¶ *Hierosolymam*, ἐν Ἱεροσολύμ. ἐν pro εἰς vt suprà loquitur Lucas 8. 27. Mollius enim hoc cohæret cum verbo ἀνέβην, vt ostendit etiam Syriaca interpretatio.

Οὔτε εὗραν σε ἐν τῷ ἱερῷ διαλεγόμενον πρός τινα, οὐδὲ ἐπίστασιν ποιοῦντα ὄχλου οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς οὔτε κατὰ τὴν πόλιν· οὐδὲ παρεστάσιν μοι περὶ ὧν νῦν κατηγοροῦσί μου.

Ὁμολογῶ δὲ τοῦτο σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ ἐν τοῖς προφήταις γεγραμμένοις·

Ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν θεόν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων.

Ἐν τούτῳ καὶ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διαπαντός.

Δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφοράς.

Ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι.

Οὓς ἔδει ἐπὶ σοῦ παρεῖναι καὶ κατηγορεῖν εἴ τι ἔχοιεν πρός με.

13 Neque probare possunt ea de quibus nunc me accusant.

14 Hoc verò tibi confiteor, me secundum viam illam, quam hæresin dicunt, ita seruire patrio Deo, vt qui credam omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:

15 *Et* spem habeam in Deum, fore, quam etiam ij ipsi expectant, resurrectionem mortuorum, tum iustorum, tum iniustorum.

16 Interea verò ipse *me* exerceo, ad conscientiam habendā sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

17 Pluribus autē annis interiectis, veni eleemosynas exhibiturus genti meæ & oblationes.

18 Inter quæ inuenerūt me sanctificatum in templo, nō *tamen* cum turba, neque cum tumultu, quidam ex Asia Iudæi.

19 Quos oportuit apud te adesse, & accusare siquid haberēt aduersum me.

13 *Neque probare possunt tibi de quibus nunc me accusant.*

14 *Confiteor autem hoc tibi quòd secūdum sectam, quam dicunt hæresin, sic deseruio patrio Deo meo, credens omnibus quæ in Lege & Prophetis scripta sunt:*

15 *Spem habens in Deum, quam & ij ipsi expectāt, resurrectionem futuram iustorum & iniquorum.*

16 *In hoc & ipse studeo sine offendiculo conscientiam habere ad Deum, & ad homines semper.*

17 *Post annos autem plures, eleemosynas facturus in gentem meam veni & oblationes & vota.*

18 *In quibus inuenerunt me purificatū in templo, non cum turba, neque cū tumultu. Quidam autem ex Asia Iudæi,*

19 *Quos oportebat āpud te præsto esse, & accusare, siquid haberent aduersum me.*

13 *Neque probare*, οὔτε παρεστῆσαι. Id est, ob oculos sistere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur μὲ, quæ causa fuit vt Erasm. putarit παρεστῆσαι positum esse pro ἐλέγξαι, id est conuincere & coarguere. Verùm in Complutensi editione & vetustis codicibus emendatioribus, atque adeo in Vetere editione Latina non additur: sed post δυνάνται, *possunt*, siue (vt in quibusdam legitur) δυνήσονται, *poterunt*, additur pronomen σοὶ, *tibi*: quod optimè conuenit, & legitur etiam apud Veterem interpretem, Syra quoque & Arabica interpretatione adstipulāte.

14 *Secundum viam illam*, κατὰ τὴν ὁδὸν. Hæc accipio pro aperta ac simplici professione eius religionis quam Tertullus Paulo obiecerat, id est Christianæ. Fuit enim hoc Pauli officium, & responsio accommodanda est ad accusationem. Aduerbium autem οὕτω refero ad ea quæ mox adduntur, quibus explicatur summa eius religionis, cuius se sectatorem agnoscit Apostolus. ¶ *Quam hæresin dicunt*, ἣν αἵρεσιν λέγουσιν. Sic in Græcis omnibus quos vidimus codicibus legitur, vt videri possit Paulus apud Romanum hominem causam dicens, voluisse nomen τῆς ὁδοῦ, vt Latinorum auribus ea significatione insolens, sic explicare: quū præsertim nomen αἱρέσεως, vt & Latinis sectæ non semper in vitio adhuc vsurparetur, nisi aliquo addito vnde istud intelligeretur, vt 1.Cor.11,19. Gal.5,20. Tit.3.10. Vel fortasse quum Tertullus odiosè vocasset Christianam religionē αἵρεσιν τῶν τῆς Ναζαραίων, si Paulus propterea cōuicium non agnoscens nomine τῆς ὁδοῦ vsus est, vt & in sua responsione Festus, vt sit hic sensus, Agnosco & profiteor me religionis genus illud sequi, quod isti infami nomine hæresin siue sectam appellant. Syrus autem & Arabs sic interpretantur hunc locum, vt illos constet legisse κατὰ τὴν αἵρεσιν ἣν λέγουσιν, secūdum sectam quam vocant, nulla τῆς ὁδοῦ facta mentione. Hæresin enim vbique vertunt דיולפנא [*Diulpana*] præterquam 1.Cor.11,20.Tit.3,10. ¶ *Et in prophetis*, καὶ ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum inuenimus in tribus codicibus vetustis: & sanè vel ita legendum est, vel κατὰ πᾶς προφήτας, vt κατὰ repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

16 *Interea verò*, ἐν τούτῳ δέ. Dum videlicet resurrectionem expecto. Sic enim eleganter loquuntur Græci sub. χρόνῳ, vt dicunt Latini, Interea temporis, plena loquutione. Vulg. *in hoc*, præterita particula δὲ, vt & Syrus interpres, & inserta καὶ, quam etiam in nonnullis Græcis codicibus inuenimus. Erasmus, *Quin & ipse me.* ¶ [*Me*] *exerceo*, ἀσκῶ. Vulg.& Erasm. σπουδάζω. Budæus, *Meditor*, μελετῶ. Rectius etiam Syrus עמל [*hamel*] *laboro.* Sed malo seruata propria significatione verbi ἀσκεῖν: quo libenter vtitur Paulus in epistolis, illud accipere vt alia in his libris multa, significatione coniugationis Hebrææ hitpahel. In quatuor vetustis codicib. adscribitur distinctio post ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id est *habeam*, scribitur ἔχων, i. *habens*: Ego receptam scripturam magis probo.

17 *Pluribus autem annis interiectis*, δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Mar.2.1.

18 *Inter quæ*, ἐν οἷς. vt Inter hæc dicere solet Liuius. id est, quibus rebus dum essem occupatus, vt infrà 26.12. Nā etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ita vt subaudias περιστάσεσι. Captus enim fuit Paulus vnà cum Nazaræis illis vacās rebus sacris: & ita loqui solent disertiores etiam Græci, vt Demosth. ἐν οἷς ταῖς γραφαῖς ἀπέφυγον, *quo tempore iudiciis absoluebar.* Idem, ἐν οἷς ταῖς δυθύνας ὑπεσημαίνετο, *quo tempore rationes meas obsignabatis.* Idem, ἃ γὰρ εὐτυχούντων τῶν πραγμάτων πρότερον διωμολογήσατο, ταῦτ' ἐν οἷς ἔπαθεν ἡ πόλις, ὡμολόγησαν. id est, *nam quæ prosperorum rerum statu iurabatis, illa quo tempore cladem acceperat respublica, confessi estis.* Vulgata & Erasmus, *In quibus.* ¶ *Neque cum tumultu*, μήτε μετὰ θορύβου. In nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis subiiciūtur ista quæ in nullis Græcis codicib⁹ inuenimus, *Et apprehenderunt me, clamantes ac dicentes, Tollite inimicum nostrum*, καὶ ἐκράτησάν με κράζοντες, καὶ λέγοντες, Αἴρετε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν. ¶ *Quidam ex Asia Iudæi*, τινὲς ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι. In nonnullis codicibus legitur, eodem sensu, τινὲς τῶν ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαίων, *quidam ex Asiaticis Iudæis.* Sed (meo quidē iudicio) malè plerique codices post θορύβου adscripto puncto, nouā hîc inchoant periodum, & legunt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ἀσίας Ἰουδαῖοι quod sequutus etiam est Vetus interpres. Ita enim fit vt in superiore versiculo desit rectus qui cū verbo δεῖν construatur, & in isto prorsus hiet sententia. Nam hîc durum sanè fuerit supplere verbum εἰσὶ, vt conuertas, *Sunt autem quidam ex Asia Iudæi*, &c. Hanc autem germanam esse lectionem, ita vt sublata coniunctione δὲ, & puncto nullo

cto nullo post θορύβου addito, ista cum verbo δεῖν connectantur, apparet primùm ex ipsa historia quæ commemorat ab Asiaticis deprehensum fuisse Paulum, ac totam seditionem excitatam, suprà, 21. cap. 27. Deinde ex eo quòd alioquin durissimum ac Lucæ præsertim inusitatum erit istud anantapodoton: quæ tamen rationes non habuissent apud me tantum ponderis vt vsitatiorem lectionem mutarem, nisi accessisset trium manuscript. codicum auctoritas, in quibus ita scriptum inueni, & Chrysostomi quoque testimonium, qui non aliter legit. Licebit tamen veterem scripturam retinere, si addas verbum ἐθορύβουν, id est *tumultuati sunt*, quod in nullis quidem Græcis codicibus inueni: sed est in Syra & Arabica interpretatione.

Ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν εἴ τι δέον ἐν ἐμοὶ ἀδίκημα, στάντος μου ἐπὶ τοῦ συνεδρίου.

Ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἐκραξα ἑστὼς ἐν αὐτοῖς, Ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν.

Ἀκούσας δὲ ταῦτα Φῆλιξ ἀνεβάλετο αὐτοὺς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών, Ὅταν Λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι τὰ κατ' ὑμᾶς.

Διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, καὶ μηδένα κωλύειν τῶν ἰδίων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν, ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

Μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ Φῆλιξ σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ οὔσῃ Ἰουδαίᾳ, μετεπέμψατο τὸν Παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως.

20 Aut hi ipsi dicant siquod inuenerunt in me iniustè factum, quum ego starem in consessu.

21 Nisi de hac vna voce qua clamaui quum inter eos starem, De resurrectione mortuorum ego in iudicium vocor hodie à vobis.

22 Auditis autem his, Felix distulit eos. Postquam exquisitius pernouero quæ ad viam istam pertinent, inquiens, quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam vestrum negotium.

23 Edicto etiam Centurioni vt seruaretur Paulus, ac laxaretur, & nequem prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

24 Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum: & audiuit eum de fide quæ est in Christũ.

20 *Aut hi ipsi dicant siquid inuenerunt in me iniquitatis, quum stem in concilio.*

21 *Nisi de vna hac solummodo voce, qua clamaui inter eos stans, Quoniam de resurrectione mortuorum ego iudicor hodie à vobis.*

22 *Distulit autem illos Felix, certissimè sciens de via hac, dicens, Quum Tribunus Lysias descẽderit, audiam vos.*

23 *Iussitque Centurioni custodire eum, & habere requiem, nec quenquam de suis prohibere ministrare ei.*

24 *Post aliquot autem dies veniens Felix cum Drusilla vxore sua, quæ erat Iudæa, vocauit Paulum, & audiuit ab eo fidẽ quæ est in Christum.*

20 *Quum ego starem*, στάντος μου. Vulg. & Eras. *Quum stem:* quasi loquatur Paulus de præsenti cognitione. Atqui res ipsa clamat, hoc accipiendum de superiore iudicio, quum à Tribuno in concilium seniorum deductus est. Perinde enim est acsi diceret Paulus, Iam ego causam coram ipsis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium esse me deprehenderint: certè nihil aliud habent quod proferre possint, nisi fortassis hoc vnum, quòd clamaui me in iudicium vocari quòd resurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autem hæc Paulus, non quasi crimen hoc esse fateatur, sed εἰρωνικῶς. Deinde si de præsidis cognitione istud esset accipiendum, certè non dixisset ἐπὶ τοῦ συνεδρίου, (id enim de eo demum loco dicitur in quo plures sedent iudices) sed ἐπὶ τοῦ, vt paulo antè hac eadem oratione, & suprà, 23.30: aut ἐπὶ τοῦ βήματος, vt infrà, c. 25.10, & suprà 18.17.

21 *Nisi, ἢ*: id est εἰμή. vt Ioh. 13.10. Sunt autem hæc dicendi genera quæ per se hiulca sunt, petita è medio, cuiusmodi plurima passim annotauimus.

22 *Postquam, inquiens, exquisitius pernouero quæ ad viam istam pertinent*, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, εἰπών. Vel, vt quidam exponunt, *Quod penitus nosset quæ ad viam illam pertinebant.* id est ad religionem Mosis: ita vt facilè potuerit ex confessione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admisisse: verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nusquam inuenio in nouo Testamento Legem significari, nisi quid adiiciatur ex quo id possit intelligi: sed Euangelicam potius doctrinam, vt suprà, cap. 9. v. 2, & 19. 9, & 23, item capite 22. v. 4. Deinde (vt hoc concedam) vix tamen mihi videtur tantam Legis cognitionem Lucas Felici voluisse tribuere: neque hæc ratio debuit aut potuit Felicem ad ampliandam causam, sed potius ad iudicium, vt de re nota ferendum impellere. Et tamen Syrus & Arabs interpretes hunc sensum sequuti prius hoc membrum coniungunt cum verbo ἀνεβάλετο: itidémque Vulg. hæc versio, *certissimè sciens de hac via.* Quidam igitur appellatione Viæ intelligunt ipsos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè nosset Felix: vt facilè coniicere potuerit Paulum ab ipsis per inuidiam ac calumniam accusari. Ac bellè quidem conuenit hæc sententia, sed τῶν ὁδῶν nusquam inuenio hac significatione vsurpari, quum præsertim non addatur pronomen αὐτῶν, *eorum*, quod tamen videtur omnino fuisse adiiciendum si hæc esset horum verborum sententia. Itaque omnino existimo participium εἰπὼν per traiectionẽ explicandum esse, ita vt hoc totum tribuatur Felicis personæ, & hic locus sic explicetur. Accusatus fuerat violatæ religionis Paulus, quasi nouam quandam sectam inueheret. Hoc crimen ita ipse est inficiatus vt doceret sectam illam quam profitebatur, à vera & patria religione nihil prorsus dissentire. Hîc nascitur quæstio, sítne secta Nazaræorum (quam Iudæi vocabant) Legi Mosaicæ repugnans, vt sit Paulus cõdemnandus impietatis. Erant præterea nonnulla crimina quæ Iudæi obiiciebant, concitatæ nimirum seditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorsus ac simpliciter inficiatur. Hinc nascitur facti quæstio. De impietate constituere non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius viæ (id est sectæ) quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lysias, qui omnibus in Hierusalem gestis interfuerat. Iure itaque Felix reum ampliat, dum accuratius intelligat quæ sit ratio sectæ illius quam sibi obiectam Paulus agnoscebat se complecti: itémque dum ex Lysia de causis illius tumultus cognoscat: vt tum demum reus vel damnetur vel absoluatur. Hæc expositio (ni fallor) plana est ac simplicissima. Quod autem ad traiectionem attinet, non est quòd quisquã detortam ac violentam putet. Neque enim ferè aliter in dialogis vsurpari solent istæ particulæ, ἔφη, ἔφην, ἔφασκον, ἐγώ, ἔφη δ' ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, Inquam, & Inquit. Quinetiam similis aut durioris etiam in eodem verbo traiectionis exempla inuenies Luc. 5.24, & 7.42, & infrà, 25.5. Fateor tamen plerunque hanc traiectionẽ in medio aliquo membro inueniri, quum hîc inter duo membra vsurpetur: sed summa illa sermonis puritas non debet in his auctoribus quæri: & sententiæ perspicuitas videtur hanc expositionem, etiamsi cæteræ rationes desint, satis confirmare.

23 *Edicto etiam*, διαταξάμενός τε. Vulgata, *Iussitque.* quasi positum sit hoc etiam loco participium pro verbo, vt suprà 24.5, & alibi annotauimus. Sed præstat vtrumque participium εἰπὼν & διαταξάμενος referre ad verbum ἀνεβάλετο. Deinde τὸ διατάττεσθαι non significat simplex mandatum, sed quod iudex sententiam ferens edicit. ¶ *Ac laxaretur*, καὶ ἄνεσιν ἔχειν. à vinculis videlicet. Vulg. inepte, *habere requiem.*

24 *Cum Drusilla vxore sua*, σὺν Δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ. Hæc fuit Agrippæ, cuius postea fiet mentio, soror, fœmina libidinosissima, quæ ab Azizo Emesenorum rege circuncisò ad hunc Felicem, Pallantis Neronis liberti fratrẽ, profanum hominem, transiit, vt Iosephus copiosè narrat lib. Antiq. 20.

Διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης καὶ ἐγκρατείας καὶ τοῦ κρίματος τοῦ μέλλοντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος γενόμενος ὁ Φῆλιξ ἀπεκρίθη, Τὸ νῦν ἔχον πορεύου· καιρὸν δὲ μεταλαβὼν μεταπέμψομαί σε.

Ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθήσεται αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν· διὸ καὶ πυκνότερον αὐτὸν μεταπεμπόμενος, ὡμίλει αὐτῷ.

Διετίας δὲ πληρωθείσης ἔλαβε διάδοχον ὁ Φῆλιξ Πόρκιον Φῆστον· θέλων τε χάριτας καταθέσθαι τοῖς Ἰουδαίοις ὁ Φῆλιξ, κατέλιπε τὸν Παῦλον δεδεμένον.

Κεφάλαιον κε.

Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

Ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ ὁ ἀρχιερεὺς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν,

Αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ ὅπως μεταπέμψῃ αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ· ἐνέδραν ποιοῦντες ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν.

Ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον ἐν Καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ἐν τάχει ἐκπορεύεσθαι.

Οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συγκαταβάντες, εἴ τι ἔστιν ἄτοπον ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

Διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας οὐ πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

Παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι·

25 Disserente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, Ad præsens abi: opportunitatem autem nactus accersam te.

26 Simul & illud sperans, fore vt pecunia ipsi daretur a Paulo, vt eum *vinculis* exolueret: quãobrem etiam frequentius eum accersens, colloquebatur cum eo.

27 Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum: & volẽs gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 FEstus ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascendit Cæsarea Hierosolymam.

2 Comparuerunt autem coram eo Pontifex Maximus & primarij ex Iudæis contra Paulum, & eum precati sunt,

3 Petentes gratiam aduersus eum, vt accerseret eum Hierosolymam: factis insidiis vt *eum* in via interimerent.

4 Festus autẽ respondit vt seruaretur Paulus Cæsareæ, se verò citò *illuc* profecturum.

5 Qui ergo inter vos, inquit, possunt, vnà descendant, & siquid est in hoc viro improbum, accusent eum.

6 Et actis apud eos diebus nõ pluribus quàm decem, quum descendisset Cæsaream, postero die sedit in tribunali, iussitque Paulum adduci.

7 Qui quum adfuisset, circunsteterũt *eum* qui Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues criminationes adferentes aduersus Paulum, quas non valebant demonstrare:

25 Disputante autem illo de iustitia & castitate, & de iudicio futuro, tremefactus Felix respondit, Quod nunc attinet, vade: tempore autem opportuno accersam te.

26 Simul & sperans quòd pecunia daretur à Paulo: propter quod & frequenter accersens eum, loquebatur cum eo.

27 Biennio autem expleto accepit successorem Felix Porcium Festum. Volens autem gratiã præstare Iudæis Felix, reliquit Paulum vinctum.

CAP. XXV.

1 FEstus ergo quum venisset in prouinciam, post triduum ascendit Ierosolymam à Cæsarea.

2 Adierũntque eum principes Sacerdotum, & primi Iudæorum aduersus Paulum, & rogabant eũ,

3 Postulãtes gratiam aduersus eum, vt iuberet perduci eum in Ierusalem: insidias tendentes vt interficerent eum in via.

4 Festus autem respondit seruari Paulum in Cæsarea, se autem maturius profecturum.

5 Qui ergo in vobis, ait, potentes sunt, descendentes simul, siquod est in viro crimen accusent eum.

6 Demoratus autem inter eos dies nõ amplius quàm octo aut decem, descendit Cæsaream, & altera die sedit pro tribunali, & iussit Paulum adduci.

7 Qui quum perductus esset, circunsteterunt eum qui ab Ierosolyma descenderant Iudæi, multas & graues causas obijcientes, quas non poterant probare:

---

25 *Ad præsens*, τὸ νῦν ἔχον. Impersonaliter, vt δέον ἐξόν. & similia. Hoc est quod Gallicè dicimus, *pour le present*. Ad verbum, *vt nunc se res habent*, quo sermone vti consueuerũt quibus ingratum est quod audiunt, quod tamen dissimulant. Vulg. *Quod nunc attinet*, barbaré. ¶ *Nactus*, μεταλαβὼν. Id est λαβὼν, vt etiam interpretari liceat, *Accepta occasione*, vel etiam, *Posthac nactus*, ita vt vis sua præpositioni μετὰ seruetur. Vulg. *Tempore autem opportuno*. i. ἐν καιρῷ.

27 *Biennio expleto*, διετίας πληρωθείσης. Quibus interea tempestatibus iactata sit Iudæa, & quidem Cæsareæ, vbi tum vinctus erat Paulus, operæpretiũ est ex eorum temporum historia cognoscere. vnde etiam intelligetur cur studuerit Iudæis gratificari Felix, nempe vt eos haberet mitiores, quum infinita scelera in prouincia admisisset, adeo vt solius fratris Pallantis gratia mortem euaserit, sicut Tacitus testatur.

IN CAPVT XXV.

* 2 *Comparuerunt*, ἐνεφάνισαν. Vide suprà 24.11.

5 *Possunt*, δυνατοί. Sub. εἰσὶν. Id est, quibus commodum est Cęsaream venire, & aduersus Paulum agere. Vulg. *Qui in vobis potentes sunt*. Et fateor τοὺς δυνατοὺς eos significare qui potestate vel aliis copiis præstant. Sed non video cur hos potius quàm alios Festus fuerit satis pudenter aduersus Paulum euocaturus, quum minimè quęratur apud æquos iudices, quam potentes sed quàm veri sint alicuius accusatores. Quum autem de loco iudicij ageretur, probabile est omnino Festum monere vt Cæsaream veniant quibus id commodum erit, seu à quibus potissimum existimauerint Paulum peragi reum iustis rationibus posse. ¶ *Siquid est improbum*, εἴ τι ἔστιν ἄτοπον. Ita legunt emendatiores codices vetusti quinque. ἄτοπον autem vocat hoc loco, non quod ineptè & absurdè, sed quod improbè ac malitiosè fit: vnde ἀτόπημα de scelere dicitur, & ἄτοπος pro improbo ac scelerato accipitur 2. Thess. 3. 2. Sic idem hoc vocabulum vsurpauit Lucas noster cap. 23. 41. alterius libri: & hoc est quod ab Heb. נבלה [*Nevalah*] dicitur, & à Græcis vertitur ἄχρηστον & ἀφρόσυνη, specie μειώσεως.

6 *Non pluribus*, οὐ πλείους. Omnino videtur poscere sententia vt negans particula in plerisque exemplaribus omissa restituatur. Dixerat enim Festus se breui profecturum. Ita etiam legit Vetus interpres: & in tribus Græcis exemplaribus sic scriptum inuenimus. ¶ *Quàm decem*, ἢ δέκα. Vulg. *Quàm octo aut decem*, ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem comperimus in Græcis codicibus tribus, itémque in Syra & Arabica interpretatione.

7 *Criminationes*, αἰτιάματα. Vulg. *causas*, αἰτία.

8 Pro

Ἀπολογουμένου αὐτοῦ, Οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερὸν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

8 Quum ipse pro sui defensione diceret, Neque in legem Iudęorũ, neque in templum, neque in Cæsarẽ quicquã peccaui.

Paulo rationem reddente, Quoniam neque in legem Iudæorum, neque in templum, neque in Cæsarem quicquam peccaui.

Ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ, εἶπε, Θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς, ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ;

9 Sed Festus volens gratiam inire à Iudęis, respondens Paulo, dixit, Vis Hierosolymam ascẽdere, & illic de his iudicari apud me?

Festus autem volens gratiam præstare Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Ierosolymam ascendere, & ibi de his iudicari apud me?

Εἶπε δὲ ὁ Παῦλος, Ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρός ἐστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. Ἰουδαίοις οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu pulchrè nosti.

Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cæsaris sto, vbi me oportet iudicari. Iudæis non nocui, sicut tu melius nosti.

Εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν· εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι· Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

11 Nam siquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, non recuso mori: sin verò nihil est *eorum* quorum isti me accusant, nemo potest me illis condonare: Cæsarem appello.

Si enim nocui, aut dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si verò nihil est eorum quæ hi accusant me, nemo potest me illis donare: Cæsarem appello.

Τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου ἀπεκρίθη, Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

12 Tunc Festus cum concilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarẽ proficiscêris.

Tunc Festus cum consilio loquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem ibis.

Ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

13 Diebus autem aliquot exactis, Agrippa rex & Bernice venerunt Cæsaream, salutaturi Festum.

Et quum dies aliquot transacti essent, Agrippa rex & Bernice descenderunt Cæsaream ad salutandum Festum.

Ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ Φῆστος τῷ βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέγων, Ἀνήρ τις ἐστὶ καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος·

14 Et quum dies complures illic egissent, Festus regi exposuit quæ ad Paulum *spectabant*, dicens, Vir quidam est relictus à Felice in vinculis.

Et quum plures dies ibi demoraretur, Festus regi indicauit de Paulo, dicens, Vir quidam est derelictus à Felice vinctus:

Περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνισαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην.

15 De quo quum essem Hierosolymis, comparentes indicarunt mihi principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, petentes damnationem aduersus eum.

De quo quum essem Ierosolymis, adierũt me principes Sacerdotum & seniores Iudæorum, postulantes aduersus illũ damnationem.

Πρὸς οἷς ἀπεκρινάμην ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥωμαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι περὶ τοῦ ἐγκλήματος.

16 Quibus respõdi, non esse Romanis morem, quempiam perdendũ cõcedere, priusquã is qui accusatur in conspectu habeat accusatores, & locũ defensionis accipiat super criminatione.

Ad quos respondi, Quia non est Romanis consuetudo donare aliquem hominem, priusquam is qui accusatur præsentes habeat accusatores, locúmque defendendi accipiat ad abluẽda crimina.

---

8 *Pro sui defensione diceret*, ἀπολογουμένου. Vide suprà 24.10.

9 Vis? θέλεις. Num verò positum fuit in reorum potestate, vt quo demum loco ipsis libuisset iudicium subirẽt? Minimé. Quid igitur mouit Paulum vt ad Cæsarem prouocaret? Num quod certis demum locis prouinciarũ conuentus haberentur? Nequaquã. Nã Hierosolymis quoq; imò vel maximè ius dicebãt præsides, vt vrbe prouinciæ præcipua, teste etiã passionis Domini historia. Quid igitur? nẽpe Paulus satis edoctus quid facere pararet Festus, & quid molirentur Iudęi si Hierosolymam adductus fuisset, in eo sibi iniuriam fieri conquestus est, quòd quũ staret ad Cæsaris tribunal, i. eo loco esset vbi & causam dixisset, & ius dicebatur, Festus non modò iudicium ampliaret, sed etiam in accusatorum gratiam locum iudicij mutaret.

10 *Pulchrè*, κάλλιον. id est optimè. Nam fortassis in hoc dicendi genere commodius potest comparãdi gradus accipi pro superlatiuo, (quem vocant) quàm pro absoluto. Homerus Iliad. θ. -- σὺ δὲ θᾶσσον Ἀθηναίῃ ἐπιτείλαι: id est, ὡς τάχιστα. Sequitur enim, αἶψα μάλ' εἰς γρατον ἐλθὲ, &c.

13 *Agrippa rex*, Ἀγρίππας ὁ βασιλεύς. Hic fuit Agrippæ illius filius cuius mortem descripsit Lucas suprà, 12. tum maximæ partis auiti regni ac tandem etiam totius Iudææ rex factus. Huius soror fuit Bernice, primùm Herodi patruo suo Chalcidis regi nupta, deinde Polemoni Ciliciæ regi: à quo discedens, cœpit fratrem Agrippam sectari, non sine manifesta incesti suspicione. Et tamen Deo visum est vt corã istis impurissimis fidelis seruus ipsius causam diceret, quod & modestè & libenter fecit.

14 *Exposuit*, ἀνέθετο. vel retulit. Significatur autem hoc verbo in hac notatione, amicè & familiariter quippiã alteri commemorare, quod alioqui summo iure facere non tenearis, vt ex hoc loco apparet, & Gal. 2. 2. ¶ *In vinculis*, δέσμιος. Vulgata, *vinctus*, rectè quidem: sed vitãda fuit amphibolia, quæ non est in Græcis.

15 *Comparentes indicarunt*, ἐνεφάνισαν. Vnicum verbum duobus sum interpretatus, quoniam Hebręorũ idiotismo, ex vno verbo intelligitur consequens. Vide Matth. 4. 5. Vulgata, *adierunt*, sensu rectè expresso. Vide suprà 24. 1. ¶ *Damnationem*, δίκη. Tria minimum significat δίκη, nimirum & actionem ipsam coram iudice, & iudicis cognitionem, & ipsius denique cognitionis exequutionem. Ex his autem significationibus quænam hîc maximè conueniat, res ipsa ostendit: neque dubito quin sicut plurimis locis κρίνω accipitur pro καταφίνω, & κρίσις pro κατάκρισις, sic etiã δίκη ponatur hoc loco pro καταδίκη: quomodo etiã disertè scriptum inuenimus in duob. codicibus. At enim (inquit Erasmus) quis postulat damnationẽ à iudice indicta causa? Iudæi certè hoc olim aduersus Christum petierant ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, vt apparet ex ipsius Festi responso: quod planè ineptum erit si δίκη interpreteris *Cognitionem*. Cur enim illis recusaret quod Romanos diceret facere consueuisse?

16 *Quempiam perdendum concedre*, χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. Vetus interpres interpretatur χαρίζεσθαι, *Do-*

nare, & omittit εἰς ἀπόλειαν. Erasmus, *Ob gratiam donare*: pro quo alibi vno verbo diximus Condonare. Sed propter illa quę subiiciuntur, non videtur seruari posse propria significatio verbi χαρίζεσθαι, alioquin supplenda essent multa. Nec enim in gratiam alicuius dici potest reum damnare iudex qui legitimè conuictum damnat: ac proinde totus hic locus sic esset explicandus, Non esse Romanis hunc morem vt quempiam condonent ad pœnam, neque damnare quẽquam consueuisse priusquam is qui accusatur, &c. ¶ *Super criminatione*, περὶ τοῦ ἐγκλήματος. Vulg. *Ad abluenda crimina*. Erasmus, *De crimine*. Atqui τὸ ἔγκλημα non simpliciter significat crimen, sed ipsam criminis obiectionem.

Συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε, ἀναβολὴν μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα.

Περὶ οὗ σταθέντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰτίαν ἐπέφερον ὧν ὑπενόουν ἐγώ.

Ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμονίας εἶχον πρὸς αὐτόν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν.

Ἀπορούμενος ἐγὼ εἰς τὴν περὶ τούτου ζήτησιν, ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱεροσολύμα, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων.

Τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι αὐτόν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη, Ἐβουλόμην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. Ὁ δέ, Αὔριον, φησίν, ἀκούσῃ αὐτοῦ.

Τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος τοῦ Ἀγρίππα καὶ τῆς Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελθόντων εἰς τὸ ἀκροατήριον σύν τε τοῖς χιλιάρχοις καὶ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι τῆς πόλεως, καὶ κελεύσαντος τοῦ Φήστου, ἤχθη ὁ Παῦλος.

Καὶ φησιν ὁ Φῆστος, Ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε Ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, βοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

17 Quum ergo huc conuenissent, absque vlla dilatione consequenti die quum sedissem in tribunali, iussi adduci hominẽ.

18 Cuius accusatores quum adstarent, nullum crimen obiiciebant eorum quæ ego suspicabar.

19 Sed quæstiones quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem aiebat Paulus viuere.

20 Dubitans autem ego super eiusmodi inquisitione, dixi num vellet proficisci Hierosolymam, & illic iudicari super istis.

21 Quum verò Paulus appellasset vt seruaretur Augusti cognitioni, iussi eum seruari quousque mitterem eum ad Cæsarem.

22 Agrippa verò dixit Festo, Velim & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit, eum audies.

23 Postero igitur die quum venisset Agrippa & Bernice cum multa ostentatione, & introissent in auditorium cum Tribunis & eminentibus eius vrbis ciuibus, iubente Festo, adductus est Paulus.

24 Tum Festus, Agrippa rex, inquit, & omnes qui simul adestis nobiscum, conspicitis istum de quo omnis multitudo Iudæorum compellauit me & Hierosolymis & hic, vociferantes nõ oportere ipsum viuere amplius.

17 *Quum ergo huc conuenissent, sine vlla dilatione sequenti die sedens pro tribũali, iussi adduci virum.*

18 *De quo quum stetissent accusatores, nullã causam deferebant dẽ quibus ego suspicabar malum.*

19 *Quæstiones verò quasdam de sua superstitione habebant aduersus eum, & de quodam Iesu defuncto, quem affirmabat Paulus viuere.*

20 *Hæsitans autem ego de huiusmodi quæstione, dicebam si vellet ire Ierosolymam, & ibi iudicari de istis.*

21 *Paulo autem appellante vt seruaretur ad Augusti cognitionẽ, iussi seruari eum, donec mittam eum ad Cæsarem.*

22 *Agrippa autem dixit ad Festum, Volebam & ipse hominẽ audire. Cras, inquit, audies eum.*

23 *Altera autem die quum venisset Agrippa & Bernice cum multa ambitione, & introissent in auditoriũ cum Tribunis, & viris principalibus ciuitatis, iubente Festo adductus est Paulus.*

24 *Et dicit Festus, Agrippa rex, & omnes qui simul adestis nobiscum viri, videtis hũc de quo omnis multitudo Iudæorũ interpellauit me Ierosolymis & hic, petentes & acclamantes non oportere eum viuere amplius.*

---

19 *Superstitione*, δεισιδαιμονίας. Δεισιδαιμονίαν explicat Plutarchus nimium & importunum deorum metum, vnde exortæ sunt superstitiosæ ceremoniæ. Huic autem opponitur ἀθεότης, ita vt in medio, tanquam μετριότης, constituatur εὐσέβεια. Impiè ergo loquitur profanus homo de veri Dei cultu, nihil etiam Agrippæ regis præsentiam veritus. Solebant enim isti prouinciarum præsides sese ipsis etiam regibus propter populi Romani maiestatem anteponere: & probabile est Agrippam, maiorum suorum vestigia sequutum, ita professum esse Iudaicam religionem, vt tamẽ Romanos minimè vellet offensos.

20 *Dubitans*, ἀπορούμενος. Hic verò Festus peccatum suũ tegit, & seipsum coarguit. Cur enim reum non absoluebat in quem nihil probaretur? aut quis erat dubitationi locus? Itaque si quod res erat dixisset, fassus esset sese idcirco Cæsarea Hierosolymam transferri voluisse Paulum, vt Iudęis gratificaretur, & innocentem crudelitati hostium exponeret, siue in itinere, vti conuenerat, siue in vrbe trucidandum: quamobrem iustam prouocationis occasionem præbuit, quum ciui Romano ad populum quidem olim, ad Cęsarem verò postea prouocatio legibus certissimis esset concessa.

23 *Ostentatione*, φαντασίας. Quid propriè sit φαντασία non est quòd pluribus disseramus. Hic quidem certum est, hoc nomine declarari quod vulgò apparentiam vocamus, speciosum videlicet pompæ ac regiæ magnificentiæ splendorem, in spectantium oculos incurrentem. qua significatione vtuntur hac voce doctissimi etiam scriptores, vt Aristoteles, Hippocrates, & Possidonius apud Athenæum: quorum exempla citat sæpe à me toties non immeritò laudatus Camerarius. Erasmus, *Apparatu*, παρασκευῇ. Vulgata, *Ambitione*, φιλοτιμίᾳ. Videtur autem Lucas hoc propterea expressisse, vt proponat lectoribus considerandam Antithesin vincti & causam ex vinculis dicentis Apostoli. ¶ *Auditorium*, ἀκροατήριον. Iurisconsultorum verbum pro loco in quo cognoscendæ controuersiæ causa iudices conueniunt quanuis alicubi Quintil. Auditorium & Iudicium inter se opponat. ¶ *Eminentibus*, τοῖς κατ' ἐξοχὴν οὖσι. Hi sunt quos vulgò vocamus *gens d'estat*, Vulgata & Erasmus, *Principalibus*.

26 *Domino*,

Ἐγὼ δὲ καταλαβόμενος μηδὲν ἄξιον θανάτου αὐτὸν πεπραχέναι· καὶ αὐτοῦ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν Σεβαστόν, ἔκρινα πέμπειν αὐτόν.

Περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ Κυρίῳ οὐκ ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης χάρτι γράψαι.

Ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς κατ' αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

Κεφάλαιον κς.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Παῦλον ἔφη, Ἐπιτρέπεταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. Τότε ὁ Παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα.

Περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ Ἰουδαίων, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ἡγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον·

Μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδὼς πάντων τῶν κατ' Ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. Διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

Τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν Ἱεροσολύμοις, ἴσασι πάντες οἱ Ἰουδαῖοι·

Προγινώσκοντές με ἄνωθεν, (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα Φαρισαῖος.

Καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἕστηκα κρινόμενος·

Εἰς ἣν τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν, ἐν ἐκτενείᾳ νύκτα καὶ ἡμέραν λατρεῦον, ἐλπίζει καταντῆσαι· περὶ ἧς ἐλπίδος ἐγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.

25 Ego verò quum comperissem eum nihil dignum morte fecisse: & is ipse appellasset Augustum, decreui eum mittere.

26 De quo quid certi scribam domino, non habeo. quapropter produxi eum ad vos, & maximè ad te rex Agrippa, vt inquisitione habita, habeā quod scribam.

27 Nam praeter rationem mihi videtur, quum mittam vinctū, non etiam crimina in eum *collata* significare.

CAP. XXVI.

1 Agrippa verò Paulo dixit, Permittitur tibi pro teipso dicere. Tunc Paulus extēta manu, hac defensione vsus est.

2 Super omnibus de quibus postulor à Iudaeis, rex Agrippa, beatum me duco quòd sim hodie causam apud te dicturus:

3 Maximè quòd te gnarū esse sciam omniū quae apud Iudaeos sunt & consuetudinum & quęstionū. Ideo rogo te vt patienter me audias.

4 Vitam itaque meam actam à iuuentute, quaeque à principio fuit in gēte mea Hierosolymis, sciunt omnes Iudaei:

5 Vt qui antea nouerint, me iam inde à maioribus (si velint testari) secundum exquisitissimam illam sectam nostrae religionis vixisse Pharisaeum.

6 Nunc verò ob spem promissionis factae patribus nostris à Deo, sto in iudicium vocatus:

7 Ad quam *promissionem* duodecim tribus nostrae, *Deo* nocte & die perpetuò seruientes, sperant se peruenturas. de qua spe postulor, rex Agrippa, à Iudaeis.

25 Ego verò comperi nihil dignum morte eum admisisse: ipso autem hoc appellante ad Augustum, iudicaui mittere.

26 De quo quid certū scribam domino, non habeo. Propter quod produxi eū ad vos, & maximè ad te, rex Agrippa, vt interrogatione facta, habeā quid scribam.

27 Sine ratione enim mihi videtur, mittere vinctum, & causas eius non significare.

CAP. XXVI.

1 Agrippa verò ad Paulum ait, Permittitur tibi loqui pro te metipso. Tunc Paulus extenta manu, cœpit rationem reddere,

2 De omnibus quibus accusor à Iudaeis, rex Agrippa, æstimo me beatum, apud te quum sim defensurus me hodie:

3 Maximè te sciente omnes quae apud Iudaeos sūt consuetudines & quæstiones. Propter quod obsecro patienter me audias.

4 Et quidem vitam meā à iuuentute, quæ ab initio fuit in gente mea in Ierosolymis, nouerunt omnes Iudaei:

5 Præscientes me ab initio (si velint testimonium perhibere) quoniam secūdum certissimam sectam nostræ religionis, vixi Pharisæus.

6 Et nunc in spe quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto iudicio subiectus:

7 In qua duodecim tribus nostræ, nocte & die deseruientes, sperant deuenire. de qua spe accusor à Iudaeis, rex.

---

26 *Domino*, τῷ κυρίῳ. Id est Cæsari: quam appellationē ab adulatoribus ortam tyranni primùm affectarunt: deinde etiam boni principes non recusarunt, vt ex Plinij ad Traianum epistolis apparet. Additum inuenimus in tribus exemplaribus pronomen μου, *meo*.

27 *Praeter rationē*, ἄλογον. Vulg. *Sine ratione*. Eras. *Iniquū*, ἄδικον.

IN CAPVT XXVI.

3 *Maximè quòd te gnarum esse sciam*, μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδώς. Vulg. *Maximè te sciente*. Eras. *Quum tu maximè sis gnarus*. Potest enim hoc vt absolutè positum exponi non ineleganter. quia tamen in vno codice peruetusto scriptum inueni participium εἰδώς, quod etiam annotauit Erasmus posse subaudiri, in altero verò ὑπάρχων, quod etiam Syrus & Arabs legerunt & interpretati sunt, & si ita legas, multo planior est cōstructio: ita scribendum & interpretandum hunc locum arbitror. ¶ *Et consuetudinum*, ἐθῶν τε. Ἔθη vocat Iudaeorum ritus siue ceremonias sacras.

5 *Vt qui antea nouerint*, προγινώσκοντες. Vulg. *Præscientes*. Eras. *Qui prius nouerant*. Neuter videtur sensum assequutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Iudaeorum conspectu vixerat Hierosolymis: neque simpliciter se dicit olim fuisse ab iis cognitum, sed quis antea fuerit, vbi & quomodo vixerit, id ipsos probè nosse dicit. ¶ *Iam inde à maioribus*, ἄνωθεν. Vulg. & Eras. *Ab initio*: quasi hęc pertineant ad participium προγινώσκοντες, quum potius cohæreant cum verbo ἔζησα. Nam illud, *Nouerunt me quòd vixerim*, Græcorum more dictum est, pro *Nouerunt me vixisse*, aut *Nouerunt quòd ego vixerim*. vt in illo Aristoph. ἄγε δὴ σὺ πρότερον σαυτὸν ὅστις εἶ φράσον. Et in illo Terentij, *Quum meipsum noris quàm elegans formarum spectator sim*. Significat ergo Paulus non se modò Pharisæum fuisse, sed etiam (quod in medio Iudaeorum cœtu vociferatus fuerat, suprà, 23.6) ex Pharisæis esse oriundum. ¶ *Secundum exquisitissimam illam sectam*, κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non est (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Pharisaismum à Paulo fuisse tantopere laudatum vt vitæ genus exquisitissimum vocarit. Loquitur enim Paulus ex aduersariorum hypothesi: quasi diceret, Iudaei Pharisaicam sectam habent pro sanctissima ac religiosissima: eam ipsi norunt me iam inde à meis maioribus fuisse professum: non est ergo cur anteactam vitam reprehendant. Deinde verò ad id vitæ genus progreditur, quod hoc ipso tempore amplectebatur, i. ad Christianam religionem, cuius præcipuo capiti, i. resurrectioni ex mortuis, immoratur.

7 *Perpetuò*, ἐν ἐκτενείᾳ. Vel, cum assiduitate. quanquam illud magis proprium est. nam ἐκτενὲς dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omisit Vetus interpres.

Τί; ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν εἰ ὁ Θεὸς νεκροὺς ἐγείρει;

8 Quid? incredibile iudicatur apud vos quòd Deus mortuos excitet?

8 *Quid incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?*

Ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι.

9 Equidem statueram apud me aduersus nomen Iesu Nazareni multa oportere *me* contraria facere.

9 *Et ego quidem existimaueram me aduersus nomen Iesu Nazareni debere multa contraria agere.*

Ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἱεροσολύμοις· καὶ πολλοὺς τῶν ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν Ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.

Suprà, 8.5

10 ‖Quod etiam feci Hierosolymis: & multos sanctorum ego carceribus inclusi, à principibus Sacerdotum potestate accepta: & quum *ab eis* interimerentur, tuli suffragium.

10 *Quod & feci Ierosolymis, & multos sanctorum ego in carceribus inclusi, à principibus Sacerdotũ potestate accepta: & quũ occiderentur, detuli sententiam.*

Καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.

11 Ac per omnes synagogas sæpe ipsos puniens, coëgi ad blasphemandum: & supramodum furens aduersus eos, persequutus sum *ipsos* etiam in exteras vsque ciuitates.

11 *Et per omnes synagogas frequẽter puniẽs eos, compellebam blasphemare: & amplius insaniens in eos persequebar vsque in exteras ciuitates.*

Ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς τῆς παρὰ τῶν Ἀρχιερέων,

Suprà, 9.2

12 Inter quæ etiam ‖ proficiscens Damascum cum potestate & procuratione à principibus Sacerdotum,

12 *In quibus dum irem Damascum cum potestate & permissu principũ Sacerdotum,*

Ἡμέρας μέσης, κύριε, τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ, οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου, περιλάμψαν με φῶς καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.

13 Die medio, rex, in via vidi cælitus lucem, quæ splendorem solis superans, circunfudit me suo fulgore & eos qui mecum iter faciebant.

13 *Die media, in via vidi, rex, de cælo supra splendorem solis circunfulsisse me lumen, & eos qui mecum simul erant.*

Πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με, καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Σαοὺλ Σαοὺλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

14 Quum autem omnes nos decidissemus in terram, audiui vocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulos calcitrare.

14 *Omnésque nos quum decidissemus in terram, audiui vocem loquentem mihi Hebraica lingua, Saule, Saule, quid me persequeris? durum est tibi contra stimulum calcitrare.*

---

8 *Quid? τί;* Ita distinguunt Græca scholia: neque dubito quin germana sit hęc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit sententia, plena etiam est hæc oratio summæ grauitatis. Postquam enim Paulus non aliò quàm ad spem immortalitatis ferri ostendit totam diuini cultus inter Iudæos rationem, antequam aliud argumentũ longè validissimum adiungat, sumptum à Christi resurrectione, (quem ipse loquentem è cælo audierat) conclusionem inter ista argumenta, suo more, quasi mediam interponit: & ita quidem vt auditores suos excitans, assentiri cogat. Quid? inquit, an vobis incredibile videtur quòd Deus mortuos excitet? Quod vernaculo sermone ita optimè expresseris, *Quoy? estimez-vous vne chose nõ croyable que Dieu resuscite les morts?* Deinde paulatim ad Christi resurrectionem accedit, ea proponens quæ partim ad historiam pertinent, partim etiam huc spectant, ne fides ipsius eleuetur. ¶ *Quòd, εἰ.* Vulgata & Erasmus, *Si.* Sed res ipsa ostendit εἰ pro ὅτι positum esse, vt diximus alibi. Sic Æschines, ὅτι πρᾶς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς, ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι.

10 *Tuli suffragium, κατηνέγκα ψῆφον.* Id est συνεδόκησα, vt ipse interpretatur suprà, 22.20. Vulgata & Erasm. *Detuli sententiam*, quasi non tulerit suffragium ipse Paulus, vt qui non videatur fuisse ex iudicum numero, sed iudicum decretum, vt minister & exequutor, detulerit. Atqui ex historia nullum alium apparet quam Stephanum fuisse à Iudæis, ne per tumultum quidem, cæsum ante Pauli conuersionem: nec passuri fuissent Romani Iudæos, quibus adempta fuerant capitalia iudicia, tale quicquam aggredi. Stephanus autem fuit quidem ad Iudæorum synedrion tractus, sed neque rogata fuerunt suffragia, neque sententia in ipsum lata est, sed seditiosè fuit extra ciuitatem abreptus, atque lapidatus. Oratoriè igitur Paulus vsus est plurali numero, & τὸ καταφέρειν pro φέρειν positum est: atque adeo τὸ καταφέρειν ψῆφον, id est calculum apponere, simpliciter hic accipitur pro Assentiri & Comprobare, id est συνδοκεῖν, vt loquitur idem Paulus Rom. 1.32. Rectè igitur Syrus παραφρασικῶς hunc locum interpretatur, *adiunxi me ijs qui damnauerunt eos.* Quod autem quidam existimat * κατ' posse construi cum αὐτῶν, ac si scriptum esset ἤνεγκα ψῆφον κατ' αὐτῶν, etsi apud Græcos eiusmodi dicendi genus elegans etiã videtur, tamen hoc loco nõ facilè probarim.

11 *Puniens, τιμωρῶν.* Id est alios pœnis afficiens, alios minis vel etiã tormentis ad blasphemandum Christũ adegi. sed τιμωρίας nomine capitalis pœna hoc loco non significatur, cuius inferendæ potestas penes Iudæos tum nõ erat, ne in ipsa quidem vrbe. Arabs interpres totum hoc πολλάκις τιμωρῶν αὐτοὺς non legit. Syrus autem rectissimè τιμωρῶν vertit משחנר [*Meschthnad,*] quod generaliter significat torquere & cruciare. ¶ *Ad blasphemandum, βλασφημεῖν.* i. ad execrandum Christum. Nec enim simplici abnegatione Christianismi contenti fuerunt plerique tyranni, vt ex his Plinij minoris verbis ad Traianũ constat, *Omnes & imaginem tuam & deorum simulachra venerati sunt, & Christo maledixerunt.* ¶ *Furens, μαινόμενος.* Vel, vt Vulg. *Insaniens.* Sed illud magis est expressum, teste Cicerone Tusc. 3. μαίνεσθαι verò Græcis dicuntur non modò qui omnem mentis vsum amiserunt, sed qui animo sunt impotente, & effreni impetu ad aliquid feruntur.

12 *Inter quæ, ἐν οἷς.* Vulg. *In quibus.* Erasm. *Quarum rerum studio.* id est ἐφ' οἷς, vel ὧν χάριν, Vide suprà, 24.18. ¶ *Et procuratione, καὶ ἐπιτροπῆς.* Id est, vt vernaculo sermone loquimur, *Charge & commission.* Hinc ἐπίτροπος Græcis qui Latinis Tutor dicitur: & ἐπίτροποι prouinciarum, i. procuratores, præsidibus subiecti: vt qui Iudæam Cæsaris nomine procurabant, Syrię præsidi erant obnoxij, quanuis eos Lucas ἡγεμόνας appellet, nempe non ita subtiliter ista munera distinguens. Cic pro Rosc. *Sua cuique procuratio & auctoritas est restituta.* Vulg. & Erasm. *Permissu*, qua significatione non putarim hoc vocabulum apud Græcos inueniri. Fefellit autem eos quòd ἐπιτρέπειν interdum etiam συγχωρεῖν declarat, id est Concedere, ac gratiam facere, vt suprà hoc eodem capite versu 1.

13 *Circunfudit me suo fulgore, περιλάμψαν με.* Vulg. *Circunfulsisse*, barbaré. Alibi vtitur Paulus verbo περιστράπτειν, quod est paulo expressius. Vide suprà, 9.3. *

17 Et

Ἐγὼ δὲ εἶπον, Τίς εἶ Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν, Ἐγώ εἰμι Ἰησοῦς ὃν σὺ διώκεις.

Ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδες, ὧν τε ὀφθήσομαί σοι.

Ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

Ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν Θεὸν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

Ὅθεν, βασιλεῦ Ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ.

Ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τῆς Ἰουδαίας, καὶ τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

Ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπιχείρουν διαχειρίσασθαι.

Ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρόμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς·

Εἰ παθητὸς ὁ Χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

15 Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.

16 Sed exurge, & sta in pedes tuos: idcircò enim apparui tibi vt designarem te ministrum ac testē tum eorū quę vidisti, tū eorum *in* quibus apparebo tibi.

17 Eruens te ex hoc populo, & gētibus, ad quos nūc te mitto,

18 Vt aperias oculos eorum, & conuertas *eos* à tenebris ad lucem, & *à* potestate Satanæ ad Deum, vt remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant per fidem quæ est in me.

19 Vnde, rex Agrippa, non fui rebellis cęlesti illi apparitioni.

20 Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & in omni regione Iudææ, *deinde* & Gentibus annuntiaui vt resipiscerent, & conuerterent se ad Deum, opera facientes conuenientia resipiscentiæ.

21 Horum causa Iudæi me in templo comprehensum tentarunt manibus *suis* interficere.

22 Sed auxilium quod *est* à Deo nactus, perstiti in hunc vsque diem, testificans *ista* tum paruis tum magnis, nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses futura prædixerunt:

23 *Nempe* Christum fuisse passurum, ac primum ex resurrectione mortuorum, lucem annuntiaturum huic populo & Gentibus.

15 *Ego autem dixi, Quis es Domine? Dominus autem dixit, Ego sum Iesus quem tu persequeris.*

16 *Sed exurge & sta super pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi vt cōstituam te ministrum & testem eorum quæ vidisti, & eorum quibus apparebo tibi.*

17 *Eripiens te de populo & gentibus in quas nunc ego mitto te,*

18 *Aperire oculos eorum vt conuertantur à tenebris ad lucem, & de potestate Satanæ ad Deum, vt accipiant remissionem peccatorum & sortem inter sanctos per fidem quæ est in me.*

19 *Vnde, rex Agrippa, non fui incredulus cęlesti visioni.*

20 *Sed ijs qui sunt Damasci primùm, & Ierosolymis, & in omnem regionē Iudææ, & Gentibus annuntiabam vt pœnitentiā agerent, & conuerterentur ad Deum, digna pœnitentiæ opera facientes.* Suprà, 12, & 14.

21 *Hac ex causa me Iudæi, cuum essem in templo, comprehensum tentabant interficere.* Suprà, 22, 30

22 *Auxilio autem adiutus Dei, vsque in hodiernum diem sto, testificans minori atque maiori, nihil extrà dicens quàm ea quæ Prophetæ loquuti sunt futura esse, & Moyses:*

23 *Si passibilis Christus, si primus ex resurrectione mortuorum, lumen annūtiaturus est populo & Gētibus.*

---

17 *Ex hoc populo*, ἐκ τοῦ λαοῦ. Sic putaui exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur τῶν Ἰουδαίων, Iudæorum, quod nostram interpretationem confirmat. ¶ *Ad quos*, εἰς οὓς. Sic constanter legimus in omnibus codicibus, quum dicendum fuisse videatur εἰς ἃ, *ad quas*. Sed duplici ratione potest hoc excusari. Nam vel est syllepsis per genera, ita videlicet vt relatiuum quum ad vtrunque superius referatur, cum digniore coniungatur, vel habita est potius ratio significationis quàm vocis, vt in illo Quintiliani, Illud ingeniorum præcox genus non temerè vnquam venit ad frugem: hi sunt qui parua faciunt. Et in illo Euripidis quod, alibi etiam citauimus, Κατέχ' Ἀχιλεὺς παῖς γράτιυμ' ἐλλωπὸν, Πρὸς οἶκον οὐθιώντας εἰναλίαν πλάτιω. Sic & infrà, 28. versu 28, collectiuum nomen generis enallagen excusat. Vulgata, *ad quas*.

18 *Per fidem*, τῇ πίστει. Potest quidem hoc referri ad participium ἡγιασμένοις, quemadmodum retulit Erasmus, sed multò vberior erit sententia si cum verbo λαβεῖν coniungas, sicut nos fecimus. Nam etiam in vetustis codicibus idcirco adhibetur distinctio post ἡγιασμένοις, quæ prætermissa, videtur Erasmum fefellisse.

19 *Rebellis*, ἀπειθὴς. Vulgò *incredulus*, ἄπιστος, hæc duo sæpe confundens. ¶ *Cęlesti illi apparitioni*, τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ. Nempe quum Christus in illa splendidissima luce illi appareret. Itaque nihil hoc adiuuat commentitiam illam Christi corporis præsentiam realem in terris. Vulgata, *visioni*, id est ὁράματι Hebr. חזון [*Chazon*] quod contingit in mentis excessu & merè intellectualibus visis. ὀπτασία. verò est מראה [*mareah*,] quum externis ipsis oculis aliquid verè conspicitur, quatuis hoc discrimen vbique non obseruetur.

20 *Annuntiaui*, ἀπαγγέλλων. Id est, ἀπήγγελλον vel καταγγέλλον, vt in nonnullis codicibus scriptum inuenimus. Sed puto hanc germanam esse lectionem: ac iterum participium pro verbo positum esse Hebræorum more, vt diximus suprà, 24. 6, nisi malimus referre ad verbum ἡγιασμένοις præcedentis versiculi. ¶ *Conuenientia resipiscentiæ*, ἄξια τῆς μετανοίας. Vide Matth. 3, 6.

21 *Manibus* [*suis*] *interficere*, διαχειρίσασθαι. Id est διὰ χειρῶν ἑαυτῶν αἴρειν, vt loquitur Petrus Act. 2. 23. nec fuit hoc prætermittendum ab interpretibus, ita significante Paulo non iure sed vi secum actum esse, & quidem in loco sancto, vnde satis intelligatur quales sint ipsius accusatores.

22 *Tum paruis tum magnis*, μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id est quibusuis, & nullo, quoad eius fieri potuit, prætermisso: proquo dicunt Hebræi prouerbiali quadam figura מן קטן ועד גדול [*min katon vehad gadol*] vt 1. Sam. 30. 19.

23 [*Nempe*] *Christum fuisse passurum*, εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. *Si passibilis Christus*. Erasmus, *An passurus fuerit Christus. Sic enim*, inquit, *disputabat ex Prophetis, vt ostenderet illorum vaticinia in Christum competere*. At ego malo hæc ita accipere vt contineant explicationem eorum quæ dixit, Prophetas futura prædixisse: id est ita vt εἰ nò pro An, sed pro ὅτι, & quidem εἰδικῶς ponatur, nimirum ad explicandum per species quod in genere tantùm proposuerat. Ideo addidi particulam NEMPE. Coniunctionem autem εἰ pro ὅτι vsurpari apud idoneos etiam scriptores, doctissimus Budæus in Commentariis obseruauit: & particulā כי [*chi*] etiam εἰδικῶς vsurpatam, comperio à Græcis interpretibus interdum per εἰ conuerti, vt Iob 22. 3. Postremò quòd Vetus interpres παθητὸν conuertit *Passibilem*,

non videtur conuenire. Quanuis enim παθητὸς proprie declaret eum qui patibili sit natura: tamen sententia ipsa postulat vt accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, sed etiam passurus fuerit, atque adeo pœnis ac suppliciis perferendis destinatus: id est, vt non sit δυνάμει duntaxat sed etiam ἐνεργείᾳ σημαντικόν. Neque enim ambigebant Iudæi quin Messias esset verus homo futurus: adeo quidem vt pauci sibi persuaderent Deum fore (quod etiamnum hodie illis videtur incredibile) sed Messiam animo conceperant qualem hodie quoque imaginantur, id est cuius regnum esset ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictum esse à Prophetis Messiam fore παθητὸν, id est ferendis nostris calamitatibus ac peccatorum nostrorum pœnis destinatum, qui tamen in æternam gloriam primus esset resurrecturus quam postea cum suis communicaret.

5 ¶ *Ex resurrectione mortuorum*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id est, ex iis qui à mortis somno sunt excitati: μετωνυμικῶς, vt quum circuncisionis appellatione circuncisi Iudæi intelligũtur.

¶ *Lucem*, φῶς. Id est claram & illustrem de vita & felicitate perenni doctrinam. Opponitur enim tenebris, quę partim mortẽ, partim etiam calamitatẽ translatitiè significant, nõ modò apud Hebræos, sed etiam apud Græcos & Latinos.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη, Μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

24 Hæc autem ipso pro se excipiente, Festus magna voce ait, Insanis Paule, multæ literæ te ad insaniam propellunt.

Hæc loquente eo, & rationem reddente, Festus magna voce dixit, Insanis Paule, multæ te literæ ad insaniam conuertunt.

Ὁ δὲ, Οὐ μαίνομαι, φησὶ, κράτιστε Φῆστε, ἀλλ' ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ῥήματα ἀποφθέγγομαι.

25 Tum ille, Nõ insanio, inquit, præstantissime Feste, sed vera ac sobria verba eloquor.

Et Paulus, Non insanio, inquit, optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba loquor.

Ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν. οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

26 Scit enim ista rex, apud quem etiam liberè loquor: nam latêre eum quicquam horum non arbitror. neque enim id in angulo gestum est.

Scit enim de his rex, ad quem & constãter loquor: latere enim eum nihil horum arbitror. neque enim in angulo quicquam horũ gestum est.

Πιστεύεις βασιλεῦ Ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

27 Credis rex Agrippa Prophetis? scio te credere.

Credis rex Agrippa Prophetis? scio quia credis.

Ὁ δὲ Ἀγρίππας πρὸς Παῦλον ἔφη, Ἐν ὀλίγῳ με πείθεις Χριστιανὸν γενέσθαι.

28 Agrippa verò dixit Paulo, Propemodum persuades mihi vt fiam Christianus.

Agrippa autem ad Paulum, In modico fiades me Christianum fieri.

Ὁ δὲ Παῦλος εἶπεν, Εὐξαίμην ἂν τῷ Θεῷ, καὶ ἐν ὀλίγῳ, καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον, γενέσθαι τοιούτους ὁποῖος κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

29 Paulus autem dixit, Optarim à Deo, vt & propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, facti essetis tales qualis ego sum, exceptis istis vinculis.

Et Paulus, Opto apud Deum & in modico & in magno, non tantùm te, sed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales qualis & ego sum, exceptis vinculis his.

Καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν, ἥ τε Βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

30 Et quum hæc dixisset, surrexit rex ac Præses, & Bernice, & qui consederant cum eis.

Et exurrexit rex, & Præses, & Bernice, & qui assidebant eis.

Καὶ ἀναχωρήσαντες ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες, Ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

31 Et quum secessissent loquebantur alij ad alios, dicentes, Nihil morte aut vinculis dignũ facit homo iste.

Et quum secessissent, loquebãtur ad inuicem, dicentes, Quia nihil morte aut vinculis dignum quid facit homo iste.

Ἀγρίππας δὲ πρὸς Φῆστον ἔφη, Ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο Καίσαρα.

32 Agrippa verò Festo dixit, Dimitti poterat homo iste, nisi appellasset Cæsarem.

Agrippa autẽ Festo dixit, Dimitti poterat homo hic si non appellasset Cæsarem.

Κεφάλαιον κζ.

CAP. XXVII.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν Ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε Παῦλον καὶ τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι Ἰουλίῳ, σπείρης Σεβαστῆς.

1 VT autem decretum fuit vt nos enauigaremus in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quosdam alios vinctos Centurioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ.

CAP. XXVII.

VT autem iudicatum est nauigare eum in Italiã, & tradi Paulum cum reliquis custodiis Cẽturioni, nomine Iulio, cohortis Augustæ.

---

25 *Vera ac sobria*, ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Veritatis ac sobrietatis*. Σωφροσύνη autem hoc loco, mentis (vt ita dicam) sanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ (id est furori ac insaniæ) opponitur. sicut apud Xenophontem, τί δίκαιον, τί ἄδικον, τί σωφροσύνη, τί μανία. sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονιζομένῳ, Mar. 5. 15, & Luc. 8. 35.

¶ *Eloquor*, ἀποφθέγγομαι. Vulgata, *Loquor*. Vide suprà 2. 4.

28 *Propemodum*, ἐν ὀλίγῳ. Hebraicè במעט [*bimhat*] pro quo disertiores Græci dicunt παρ' ὀλίγον, id est (vt ad verbũ exprimimus in vernaculo sermone) *à peu pres*, vel *peu s'en faut*. Non desunt tamen qui accipiant pro δι' ὀλίγου, & subaudiunt vel χρόνου, vt significet Breui temporis spatio: vel λόγου, id est breui sermone, siue paucis verbis. Erasmus verò subaudire videtur ὥρᾳ, quum interpretatur, *Modica ex parte*. Mihi videtur simplicissima interpretatio quam sum amplexus.

29 *Et propemodum & admodum*, καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, Heb. במעט ובמאוד [*bimhat vbimeod*] quod etiam interpretari possumus, *Et aliquantulum & valde*. i. καὶ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ πολύ, siue καὶ παρ' ὀλίγον καὶ παρὰ πολύ. Neque verò Propemodũ & Admodũ sunt repugnantia, sed diuersa duntaxat. Nam perinde hoc est ac si diceret Paulus, Propemodum (vt inquis) tibi persuadeo vt fias Christianus: vtinã verò & ita sit vt dicis, id est proximè absis à Christianismo: atque adeo aliquid amplius, nempe vt prorsus id sis quod ego sum: neque verò tibi duntaxat, sed etiam vobis omnibus id exopto qui me hîc loquentẽ auditis. Alij aliter interpretantur. Vulg. perobscurè, *Et in modico & in magno*. Eras. *Non solùm modica ex parte, verumetiam ex magna*: quæ interpretatio à Græcis recedit. Græca scholia καὶ δι' ὀλίγων λόγων, καὶ διὰ πολλῶν, & paucis verbis, & multis: quasi se paratũ diceret Paulus ad illos copiosius docendos, vt sui similes fiant. Ego nulliusopinionem prorsus reiicio: sed eam tamẽ interpretationem non potui non amplecti, qua non video quid

quid planius aut ſimplicius in hunc locum dici poſſit. Totum autem iſtud in Arabica interpretatione non extat.

IN CAPVT XXVII.

1 *Vt autem*, &c. ὡς δὲ, &c. Verbum ἐκείθη quod vertimus Decretum eſt, non eſt priuatæ deliberationis, ſed iudiciariæ cognitionis hoc in loco, ſic decernente nimirum nunc quoque Feſto, vt etiam antea 25. verſu 12. Cõſtructio autem hæc verbi κρίνειν cum ſecũdo caſu, omnino ea eſt qua in Gallico ſermone vtimur, *apres qu'il fut decreté d'aller*, de qua vide ſuprà 3.12. Cæterùm mirè variat hic locus quod ad voces attinet. Syrus enim interpres omnino ſic Græcè legit. Καὶ προσέταξεν ὁ Φῆστος πιμφθῶσι τὸν Παῦλον ὅτι Καίσαρα εἰς τὴν Ἰταλίαν, καὶ παρέδωκεν τὸν Παῦλον καὶ ἑτέρους δεσμώτας σὺν αὐτῷ ἑκατοντάρχῃ τινί. *Et præcepit Feſtus vt mitteretur Paulus ad Cæſarem in Italiam, tradidítque Paulum & alios vinctos cum eo Centurioni cuidam.* Vetus autem noſter interpres totũ hũc locum ſic legit, Ὡς δὲ ἐκείθη ἀποπλεῖν αὐτὸν εἰς Ἰταλίαν καὶ παρεδώκαν τὸν Παῦλον σὺν τοῖς λοιποῖς δεσμώταις. (Nam ſic quoque δεσμώτας infrà verſ. 42. Cuſtodias interpretatur) ἑκατοντάρχῃ Ἰουλίῳ σπείρης Σεβαστῆς, ἐπιβαντος πλοίῳ, &c. id eſt, *Poſtquam autem decretum fuit, vt ipſe enauigaret in Italiam, & traderetur Paulus cum reliquis vinctis Centurioni cohortis Auguſtæ: conſcenſa naui*, &c. Sed idem mox videtur pro ἀνήχθημεν legiſſe ἀφέντες, vt infra verſ. 4. pro *ſoluimus*, & pro ὄντος, προσκαρτερούντος, *perſeuerante*, & in verſiculo proximo Syrus interpres multa aliter legit quàm habeant Græca exemplaria, eodem tamen vbique manente ſenſu.

Ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ Ἀδραμυττηνῷ, μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν Ἀριστάρχου Μακεδόνος Θεσσαλονικέως.	2	‖Conſcẽſo igitur nauigio Adramytteno, nauigaturi ſecundum Aſiæ regiones, prouecti ſumus, & nobiſcum erat Ariſtarchus Macedo Theſſalonicenſis.	2	*Aſcendentes naue[m] Adrumetinam, incipientes nauigare circa Aſiæ loca, ſuſtulimus, perſeuerante nobiſcũ Ariſtarcho Macedone Theſſalonicẽſi.*	2. Cor. 11. 23
Τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς Σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ Ἰούλιος τῷ Παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς φίλους πορευθέντα ἐπιμελείας τυχεῖν.	3	Altera autem die deuecti ſumus Sidonem. & Iulius humaniter tractato Paulo, permiſit vt ad amicos profectus, ab illis curaretur.	3	*Sequenti autem die deuenimus Sidonem. Humanè autem tractans Iulius Paulum, permiſit ad amicos ire, & curam ſui agere.*	usus paulo famil
Κἀκεῖθεν ἀναχθέντες ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους.	4	Illinc verò prouecti ſublegimus Cyprum, quòd venti eſſent aduerſi.	4	*Et inde quũ ſuſtuliſſemus, ſubnauigauimus Cyprum: propterea quòd eſſent venti contrarij.*	
Τό τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν καὶ Παμφυλίαν διαπλεύσαντες, κατήλθομεν εἰς Μύρα τῆς Λυκίας.	5	Et pelagus quod eſt ſecundum Ciliciam & Pamphyliã emenſi, deuenimus Myra *vrbem* Lyciæ.	5	*Et pelagus Ciliciæ & Pamphyliæ nauigantes, venimus Lyſtram, quæ eſt Lyciæ.*	
Κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον Ἀλεξανδρῖνον πλέον εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.	6	Et illic nactus Centurio nauem Alexandrinã nauigantem in Italiam, impoſuit nos in eã.	6	*Et ibi inueniens Centurio nauem Alexandrinam nauigantem in Italiam, tranſpoſuit nos in eam.*	εμβιβάζω δε εν τῃ ναυτικῳ.

---

2 *Adramytteno*, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non vno modo ſcribitur huius ciuitatis nomen, variant etiam codices in hoc epitheto ſcribendo. Nam (vt diſerte annotat Stephanus) tot modis ſcribi poteſt, Ἀδραμυττιον, Ἀδραμύτηνον, Ἀτραμύτηνον, Ἀτραμύττιον. Eſt autem hæc ciuitas celebris Myſiæ, penè eregione Mitylenes, vnde ſinus ipſe Adramyttenus dicitur. Non deſunt tamen qui ab Adrumeto obſcuro Africæ oppido deriuent, quod Stephanus Ἀδρύμητα vocat, Strabo *Adrumam*: vnde factum vt in Vetere verſione Adrumetinam nauem legamus, contra omnium Græcorum codicum fidem. Sed perlepidus eſt hoc loco Carrenſis, vt obſeruat Eraſmus, qui Adrumetinam dici putat quaſi quę Romam eat. ¶ *Secundum Aſiæ regiones* τοὺς κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulg. & Eraſ. *Iuxta Aſiæ loca.* Illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Aſiam autem intelligit propriè ſic dictã, ipſi Myſiæ confinem: quod tamen iter non tenuerunt, ſed tenere inſtituerant. Nam etiam vt poſt Vallam obſeruat grammaticorum longè doctiſſimus Linacer, participia in rus quæ Græcæ periphraſi verbi μέλλω reſpondent, non ſemper rem futuram ſignificant, ſed in participialia nomina interdum tranſeunt, nec tempus innuunt, ſed qualitatem & animi voluntatem.

* 3 *Curaretur*, ἐπιμελείας τυχεῖν. Officiis videlicet humanitatis & amicitiæ ipſi præſtitis.

4 *Sublegimus Cyprum*, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus interpres, *Subnauigauimus Cyprum.* Eraſmus, *Subnauigauimus iuxta Cyprum.* Neuter certè videtur ſententiam expreſſiſſe: quæ vt à nobis explicetur, ſciendum eſt, qui Sidone Aſiam verſus pergunt, curſum in Occidentem dirigere, ita tamen vt Septentrionem verſus contendant: qui verò Sidone in Ciliciam, rectà Septentrionem verſus pergere: qui ex Cilicia in Lyciam ac Cariam, rectà ab Oriente in Occidentem ferri. Eſt autem inter has regiones quaſi intercepta Cyprus, quam qui Sidone in Aſiam atque adeo in Lyciam nauigant, à dextra Orientem verſus: qui in Ciliciam, à ſiniſtra contra Occidentem: qui à Cilicia in Lyciam & Aſiam, à ſiniſtra Meridiem verſus relinquunt, vt ex hoc diagrammate apparet.

SEPTENTRIO.

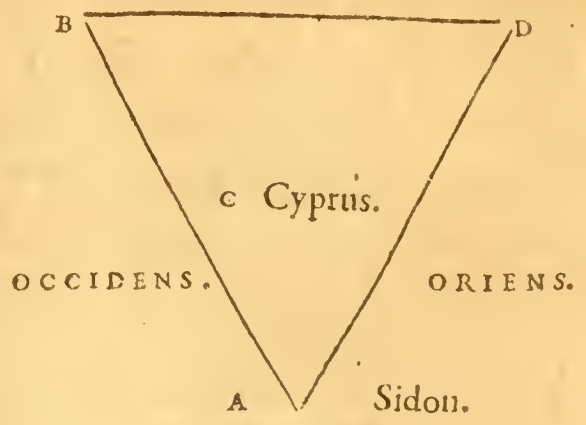

MERIDIES.

Sit igitur A Sidon, inde volens proficiſci nauis ad B. quæ eſt Lyciæ vrbs Myra, quia ventum habet aduerſum, ſublegit C inſulam Cyprum, ita vt obliquo curſu & obiectu inſulæ tuta, in D Ciliciam perueniat: quod Lucas ſignificauit verbo ὑπεπλεύσαμεν. Inde litora Ciliciæ & Pamphyliæ legẽs, à D in B tandem peruenit. Ita fit vt pro vno trianguli latere aduerſo A B, altera duo tranſuerſa, nempe A D & D B emetiatur, vt ventus non proram, ſed latus nauis duntaxat feriat: ita tamen vt hoc etiam modo non poſſit non eſſe tarda nauigatio, quod poſtea ſignificat Lucas. Nam qui ex Lycia in Cariam, & inde in Cretam nauigat, aduerſo vento (partim videlicet ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum nauis latus feriente, neceſſe eſt vt vehementer luctetur, aut Meridiem & Orientem verſus reiiciatur. quod etiam accidiſſet proculdubio Paulo, niſi coortus Euroaquilo Meridiem quidem verſus illum reieciſſet, ſed ita vt in Occidentem deflecteret.

5 *Quod eſt ſecundũ Ciliciã*, τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν. i. *quod Ciliciam alluit.* Eraſ. *Quod eſt contra Ciliciam.* ¶ *Myra*, εἰς Μύρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ vrbes. Qui Smyrnam legunt, planè ſunt iſtarum rerum imperiti. Eſt

enim Smyrna longè diuerso tractu, nempe in Ionia supra Ephesum in Ægeum pelagus obuersa. Paulus verò nondum erat Gnidum præteruectus, vt apparet ex iis quæ subiiciuntur. Sed longè omnium ineptissimi sunt qui Lystram legunt, Lycaoniæ vrbem tam procul mari in continente sitam.

Ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γινόμενοι κατὰ τὴν Κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κρήτην κατὰ Σαλμώνην·

7 Quúmque multis diebus tardè nauigaremus, víxque peruenissemus secundum Gnidum, non permittente nobis vento, sublegimus Cretam ᵃsecundum Salmonen:

7 *Et quum multis diebus tardè nauigaremus, & vix deuenissemus contra Gnidum, prohibente nos vento, adnauigauimus Cretæ iuxta Salmonen:*

Μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἰς τόπον τινὰ καλούμενον Καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις Λασαία.

8 Et illam vix præterlegentes, peruenimus in locum quendam quē vocāt ᵃPulchros portus, cui propinqua erat ciuitas Lasæa.

8 *Et vix iuxta nauigantes venimus in locum quēdam qui vocatur Boniportus, cui iuxta erat ciuitas Thalassa.*

Ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ὀπισφαλοῦς τοῦ πλοῦ, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ Παῦλος,

9 ᵃMulto autem tempore peracto, & quum iam esset periculosa nauigatio, quòd iam etiam ᵃieiunium pręteriisset: admonebat *eos* Paulus.

9 *Multo autem tempore peracto, & quum iam non esset tuta nauigatio, eo quòd & ieiunium iam præterijsset, consolabatur Paulus,*

Λέγων αὐτοῖς, Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας οὐ μόνον τοῦ φορτίου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν πλοῦν.

10 Dicens eis, Viri, video cum iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiam ᵃcapitum nostrorum, futuram nauigationem.

10 *Dicens eis, Viri, video quoniam cum iniuria & multo damno non solùm oneris & nauis, sed etiam animarum nostrarum, incipit esse nauigatio.*

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις.

11 Centurio autē gubernatori & nauclero potius assentiebatur quàm iis quæ à Paulo dicebātur.

11 *Centurio autē gubernatori & nauclero magis credebat quam iis quæ à Paulo dicebantur.*

Ἀνευθέτου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείονες ἔθεντο βουλὴν ἀναχθῆναι κἀκεῖθεν, εἴπως δύναντο καταντήσαντες εἰς Φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς Κρήτης βλέποντα κατὰ Λίβα καὶ Χῶρον.

12 Et quum appositus portus nō esset ad hybernandum, plerique ceperunt consilium soluendi etiam illinc, ᵃ*experturi* siquo modo possent ᵃPhœnica peruenire & illic hybernare: qui portus est Cretæ, spectans ad Africum ᵃ& Chorum.

12 *Et quum aptus portus non esset ad hyemandum plurimi statuerunt consilium, nauigare inde, siquo modo possent deuenientes Phœnicen, hyemare: portum Cretæ respicientem ad Africum & ad Chorum.*

Ὑποπνεύσαντος δὲ νότου, δόξαντες τῆς προθέσεως κεκρατηκέναι, ἄραντες, ἄσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην.

13 ᵃQuum autem aspirasset Notus visi sibi propositi cōpotes, ᵃquum soluissent, ᵃpropius præterlegebant Cretam.

13 *Aspirante autem Austro, æstimantes propositū se tenere, quum sustulissent de Asson, legebāt Cretam.*

7 *Secundum Salmonem*, κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis Salmonium vocant, Cretę promontorium Orientale, Gnido & Rhodo obuersum. Itaque coacti sunt isti ad sinistram deflectere, vt ab Orientali frōte Cretæ ad Australem oram deflecterent.

8 *Pulchros portus*, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὼ ἀκτὴν vocat. & hic locus adhuc hodie in Creta nomen retinet Calos limenas. sed ciuitatis Lasææ nulla vsquam mētio apud Geographos, quos ego quidem legerim. Plinius inter Cretæ vrbes quoque Lason numerat, sed mediterraneam. Ptolemæus etiam quandam Lisson vocat, sed parti Oriētali proximam. Vulgata pro *Lasæa* habet *Thalassa*, quod corruptum esse admonet Hieronymus, & *Lacæa* legēdum. Sed quid si tam hoc quàm illud corruptum est? Nam apud Stephanum reperio Thalassam ciuitatem, sed non adscripto ipsius situ. Libenter igitur ego Ἐλάαν legerem, inter primarias maritimas Cretæ vrbes à Plinio numeratam.

9 *Multo tempore*, ἱκανοῦ χρόνου. vel, *satis multo*. Sic enim Græca illa vox dupliciter accipitur. Paulum autem interea minimè otiosum fuisse, & hic quoque benignissimo Iulio Cēturione vsum esse, apparet ex eo quod annotaui infrà Tit. 1,5. ¶ *Ieiunium*, τὴν νηστείαν. Tēpus designat Lucas ex more Iudaici populi, vt doctissimus interpres in hunc locū rectè annotauit: cui etiam in eo assentior quòd de festo expiationis hęc intelligit, cuius fit mentio Leuit. 23.27. Incidit autem hoc festum in septimum mensem, qui quidem aliqua ex parte nostro Octobri respondet. Instabat igitur Nouember, vt meritò omnino censuerit Paulus potius eo loco hyemandum, quàm hybernam nauigationem tentandam. Vegetius libri De re militari 4. cap. 39, *Ex die III Iduum Nouembris vsque in diem VI Iduum Martij, maria claudunturur. Nam lux minima, nóxque prolixa, nubium densitas, aeris obscuritas, ventorum, imbrium vel niuium geminata sæuitia non solùm classes à pelago, sed etiam commeantes à terrestri itinere deturbat.* Castellio *Tranquillitatem* (id est, vt ipse vult, γαληνείαν) interpretatur. Sed præterquam quòd repugnant omnes codices, non conuenit sententia, quum γαληνία propriè illud sit quod nautæ hodie vocant *bonasse*, nec multo minus à nautis vitetur quàm tempestas. neque certum habet tempus. Deinde quis locus γαληνία in hyeme? quo tēpore hæc inciderūt, vt ex 12 vers. apparet. Sed & additum Iudæorum nomen apud Syrum & Arabem interpretes, nullum dubitationi locum relinquit.

10 *Capitum nostrorum*, τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, *Animarum nostrarum*: quem Hebraismum alicubi seruauimus: hic autem putauimus posse nonnullis imperitis errorem obiicere.

12 [*Experturi*] *si quomodo*, εἴπως. De hac ellipsi diximus Mar. 10.12. ¶ *Phœnica*, Φοίνικα. Vrbem ipsam Ptolemæus ita vocat, portum autem φοινικοῦντα, in Australi Cretæ litore. Addit autem eius situm Lucas, non modò vt fidem faciat historiæ, sed etiam vt à Phœnice regione distinguat. Et quod addit de Africo & Choro, ostendit incuruum fuisse portum in lunæ speciem, ac proinde ventis non ita peruium. ¶ *Et Chorum*, καὶ κατὰ Χῶρον. Syrus hoc non legit. Arabs verò ne Lybis quidem meminit, fortasse q̄ hæc ventorū nomina ipsis essent ignota.

13 *Quum autem aspirasset Notus*, ὑποπνεύσαντος δὲ νότου. Id est, quum leniter cœpisset spirare, ita vt nauis posset cursum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentem contendebat. Itaque quum Notus partim puppim, partim sinistrum nauis latus feriret, nō sinebat eos à Cretæ littore discedere, ita vt aberrare non possent, quum præsertim lenis esset Auster, à quo in scopulos non impellerentur. ¶ *Quum soluissent*, ἄραντες. Nota est significatio verbi ἄρειν quum de naui ex statione seu portu discedente dicitur. quod Latini declarant Soluendi verbo, quòd discedentes retinacula soluant, quæ nonnulli oras dici volunt. At putant nonnulli Græcè τὸ ἄρειν dici eos qui soluunt è portu, quòd malum seu vela attollant,

lant, quam sententiam sequutus Arabs vertit ἄραντες, Sustulerunt velum: quod Homerus Iliad. α, hoc versu non tam describit quàm depingit, οἱ δ' ἴσον ἵστασαν' ἀνὰ δ' ἱστία λευκὰ πέτασσαν. Sed fortasse rectius sentiũt qui ad mutationem loci istud referunt, vnde ἄρειν dicitur exercitus castra mouens. Nec enim vsquam legere memini τὸ ἄρειν in ea significatione positum μεταφορικῶς: & siquid supplendum putatur, malim τὸν ναῦν supplere. Nec enim quisquis è portu soluit, velũ attollit, vnde Gallis generalius est *Desmarer* quàm *Faire voile*. Vulg. *quum sustulissent de Asson*, ineptè prorsus & barbarè, vt mox ostendam. Syrus totum istud non habet ἄραντες ἄσσον, quòd fortasse neutrum intelligeret. ¶ *Propius praeterlegebant Cretam*, ἄσσον παρελέγοντο τὸν Κρήτην. Superiore versiculo Erasmus rectè Carrensem reprehendit, qui pudendo errore ex Choro, id est vento qui flat ab Occasu solstitiali, insulam facit vel ciuitatẽ in Creta: sed haud scio an minus pudendus sit eorum error qui hoc in loco ἄσσον, quod est aduerbium, idem declarans atque Propius vel Propinquius, fecerunt vrbis nomẽ. Et operæpretium etiam est hoc loco intelligere quid de hac vrbe quidam scripserint. Nam quia nulla in Creta huius nominis ciuitas apud Geographos inuenitur, confugiendum fuit ad coniecturas. Assos, inquiunt, est Lyciæ ciuitas in promontorio sita. Quorsum autem hoc? Nam (vt rectè doctissimus Vadianus annotauit) Cretæ litus legebant, non Lyciæ, quam à tergo reliquerant. Sed fœdior etiam in eo est error quòd non animaduertunt locum hũc in Stephano esse depraua tum, & pro Λυκίας legendum Μυσίας: idque ita esse, facilè potuerant ex Strabone colligere, vnde totum illum locum Stephanus desumpsit. Assus igitur Stephani ea ipsa est quàm Hieronymus rectè collocat in Asia, & cuius mentio facta est suprà 20.13: neque ad hunc locum magis potest accommodari, quàm siquis Romam in littore Narbonensi quæreret. Mauult igitur Erasmus Lucam sentire de Aso oppidulo Cretæ, vnde Iupiter Asius dicitur. Atqui Asum, quam eandem vrbẽ Strabo (ni fallor) Prasum, & Stephanus Præsum vocat, Plinius diserte in mediterraneo collocat: hic autem necesse est vt de maritima ciuitate hoc accipiatur. Labitur etiam in eo Vetus interpres quod ἄραντες Ἄσσον vertit, Quũ sustulissent de Asson. Nam (vt hoc omittam, omnino dicendum fuisse ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου) quinam poterant Asso soluere qui erant in Pulchro portu? Quid ergo? Certè vel ipsa constructio docere potuit ἄσσον non esse vrbis nomen. Nã dicendum fuerat ἄραντες ὅθεν vel εἰς τὸν Ἄσσον, vt suprà 20.c. 13: neque vlla ratione potuit omitti præpositio. Deinde potius dixisset Lucas γλίσχρον καὶ τὸν Ἄσσον, vt suprà vers. 7, vel καταντήσαντες εἰς Ἄσσον. Nam quòd Castellio ἄραντες vertit *Praeteruecti*, hoc quidem ille pro suo more fecit, vt non sese verbis, sed verba potius suo sensui accommodaret. Poscit autem cõstructio vt ἄσσον pro ἐγγύτερον accipiatur, quo aduerbio vtitur non tantùm Homerus, ne quis fortè poëticam esse hanc vocem excipiat, sed etiam passim Herodotus, nempe vt in populari sermone vsitato, quem in primis apparet sequutos fuisse Euangelistas. Sed & ipsa ratio quã adfert Lucas, id videtur flagitare. Cur enim isti Australẽ oram Cretæ ab Oriente Occidentẽ versus legẽtes, sperant se propositi compotes aspirante Noto futures? quia nimirum Notus efficiebat vt ipsam Cretæ oram quasi raderent, vt nullum periculum esse videretur, ne in altum prouecti, cursum tenere non possent. Ideo Lucas non contentus dixisse nauim παρελέξαντο τὸν Κρήτην, id est secundum littora Cretæ nauigasse, addidit etiam ἄσσον, id est propius: vt significaret ipsam penè à Cretæ littoribus non discessisse, Austro videlicet ad oram Cretæ nauim impellente.

	Μετ' ὀ πολὺ δὲ ἔβαλε κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυφωνικὸς, ὁ καλούμενος Εὐροκλύδων.	14	Verùm haud multo pòst impegit in eam vẽtus turbulẽtus qui vocatur Euroclydon.	14	*Non post multum autẽ misit se contra ipsam ventus typhonicus qui vocatur Euroaquilo.*
	Συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμένου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ ἐπιδόντες ἐφερόμεθα.	15	Quúmque abreptũ esset nauigium, nec posset obniti vento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.	15	*Quúmque arrepta esset nauis, & non posset conari in ventum, data naue flatibus, ferebamur.*
	Ὑποδραμόντες δὲ νῆσόν τινα καλουμένην Κλαῦδα, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκάφης.	16	Et quũ infra paruã quandã insulam quæ Clauda vocatur, cursu delati essemus, vix valuimus scaphæ compotes fieri.	16	*In insulã autem quandam decurrentes, quæ vocatur Clauda, potuimus vix obtinere scapham.*

14 *In eam*, κατ' αὐτῆς. In eam videlicet Cretam, à cuius littoribus propterea abrepta fuit nauis. Syrus vertit לעלין [*halain*] id est contra nos, seruata quidem sententia, sed ambiguè expressa. Potuit enim ventus nauem ferire, Auster videlicet, nec tamen nauim à Creta abripere, sed potius in Cretam impellere. ¶ *Turbulentus*, τυφωνικὸς. Vel tempestuosus, ac Typhonis quodammodo æmulus. Quid sit autem Typhon copiosè docent auctor libri de Mundo, & Plinius lib. 20 cap. 48. Sed hoc quidem fieri potuisse miror vt quidam de Typhone hîc agi putarint, quum Typhon non inter ventos, sed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autem non meminerit flatus Typhonis, sed venti procellosi, cuius etiam edit nomen εὐροκλύδων. quod ipsum vel ex eo colligi poterat, quòd Lucas non repentinum quendam turbinem, sed diuturnam tempestatẽ fuisse dicat, quæ non possunt Typhoni conuenire. ¶ *Euroclydon*, Εὐροκλύδων. Vetus interpres, *Euroaquilo*: siue quod legerit εὐροακύλων (sic enim etiam Aquilam vocat Lucas Ἀκύλαν) siue quòd Euroaquilonem hunc esse, i. ventũ ab ortu solstitiali æstiuo flantem, inde iudicarit quòd ex Cretico litore partim Meridiem partim Occidentem versus impulsa sit nauis, Melitam videlicet, quæ inter Africam & Siciliam sita est: quum præsertim timuisse dicantur ne in Syrtin Meridiem versus impellerentur. Itaque mihi non potest hæc coniectura displicere, quum Eurum etiam Riphæum vocet Virgilius, & hybernis tempestatibus optimè cõueniat hic ventus. Seruaui tamen id vocabulũ quod in omnibus Græcis exemplaribus inueni: ex quo intelligitur ventũ hunc Orientalem fuisse, & quidem valde procellosum. Nam Græci fluctuationem κλύδωνα vocant. Is est ergo quẽ Hebræi רוח קדים [*ruach Kedem*,] Latini poëtæ aquosum, nubiferum, nigrũ, sæuum, tonantem vocant. Horatius, *Nigri rudentes Eurus inuerso mari Fractósque remos differat.* Idem, *---vt neque largis Aquosus Eurus arua radat imbribus.* Et Silius, *---vbi nũbifer Eurus Naufragium spargens operit freta.* Itaque nauem, quanuis Occidentem versus, id est in Italiam Eurus eam impelleret: tamè mirum non est in tanta tempestate cursum rectum tenere non potuisse, sed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuisse impulsam. Quòd si etiam fuit hic ventus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat: ac mirum est non fuisse nauim Africæ littoribus impactam. Syrus nomina Græca eadem retinuit. Arabs Euroclydonem, sibi nimirum ignotam vocem, expunxit.

15 *Obniti*, ἀντοφθαλμεῖν. Id est obuersa prora luctari, quod pulchrè describit Clemens in pædagogo his verbis, Κυβερνήτης γὰρ ἀεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει, οὐ πρόσωφρος δὲ ἔδ' ὅτι ὅλως ἀνδίσταται καταιγίσιν. Hoc ergo posterius est quod Lucas declarat verbo ἀντοφθαλμεῖν, quasi dicas Aduerso vultu ac opposita fronte intueri. Sed elegantis metaphoræ or go inde est quòd pars quædam proræ ὀφθαλμὸς dicitur, vt his verbis testatur Pollux lib. 1. cap. 9, τὸ ὑπὲρ τὸ πρεῦχον ἀκρωτήριον, πτηνὸς ὀνομάζεται καὶ ὀφθαλμὸς, ὅπου καὶ τὸ σῆμα τῆς νεὼς ὑπογράφουσι. id est, *pars acrostolij prominens, Ptechis & Oculus vocatur, vbi etiam nauis nomen inscribitur.*

16 *Et quum infrà cursu delati essemus*, ὑποδραμόντες δέ. Vulgata, *In insulam decurrentes.* Atqui significat Paulus nauim fuisse infra illam paruam insulam vi tempestatis abreptã, relicto videlicet ad dextram & à tergo Phœnicis portu. Nã Clauda magis exposita est ad Occidẽtale littus Cretæ quàm Phœnix, & quidem Meridiem versus, ita vt in Syrtin rectâ ferri viderentur. Hanc autem insulam annotat doctissimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon, à Ptolemæo Claudon dici. Annotant etiam alij quædam exẽplaria legere Καῦδλω Caudam, & Suidas videtur Καῦδα dicere: adeo corrupta sunt hæc nomina vrbium & locorũ, partim vulgi inconstantia, partim scriptorum negligentia, ac in primis quidem librariorum imperitia.

Ἣν ἄραντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον· φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέσωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο.

17 Qua subducta, adiumentis vtebantur, succincta naui: timēté sque ne in Syrtin inciderent, summissis velis, ita ferebantur.

17 *Qua sublata, adiutorijs vtebantur accingentes nauem: & timentes ne in Syrtin inciderent, summisso vase sic ferebantur.*

Σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἑξῆς ἐκβολὴν ἐποιοῦντο·

18 Quum autem vehementi tēpestate iactaremur, sequēte die iacturam fecerunt:

18 *Vnalidè autē nobis tempestate iactatis, sequenti die iactum fecerunt:*

Καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.

19 Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis abiecimus.

19 *Et tertia die suis manibus armamenta nauis proiecerunt.*

Μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σώζεσθαι ἡμᾶς.

20 Quum autē neque sol neque sidera apparuissent ad complures dies, & tempestas non parua incumberet, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.

20 *Neque autem sole, neque sideribus apparentibus per plures dies, & tempestate nō exigua imminente, iam ablata erat spes omnis salutis nostræ.*

Πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν, Ἔδει μέν, ὦ ἄνδρες, πειθαρχήσαντάς μοι, μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

21 Et quum multa iam fuisset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, mihi obediendo non prouehi à Creta, & vitare iniuriam hanc & damnum.

21 *Et quum multa ieiunatio fuisset, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem, ô viri, audito me, non tollere à Creta, lucrique facere iniuriam hanc & iacturam.*

Καὶ τανῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν· ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

22 Sed nunc adhortor vos vt bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex vobis, sed tantùm nauis.

22 *Et nunc suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis.*

Παρέστη γάρ μοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ, οὗ εἰμι, ᾧ καὶ λατρεύω,

23 Adstitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego, & cui etiam seruio.

23 *Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei cuius sum ego, & cui deseruio,*

Λέγων, Μὴ φοβοῦ Παῦλε, Καίσαρί σε δεῖ παρασταθῆναι· καὶ ἰδοὺ, κεχάρισταί σοι ὁ Θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.

24 Dicens, Ne metue Paule, oportet te Cæsari sisti: & ecce, condonauit tibi Deus omnes qui tecum nauigant.

24 *Dicens, Ne timeas Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce, donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum.*

Διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες· πιστεύω γὰρ τῷ Θεῷ ὅτι οὕτως ἔσται καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

25 Propterea bono animo estote viri: credo enim Deo, ita fore quemadmodum loquutus est mihi.

25 *Propter quod bono animo estote viri: credo enim Deo quia sic erit quemadmodum dictū est mihi.*

Εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

26 In insulam autem quandam incidere nos oportet.

26 *In insulam autem quādam oportet nos deuenire.*

Ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ, κατὰ μέσον τῆς νυκτὸς ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

27 Cæterùm quū quartadecima nox aduenisset, & iactaremur in Adria, nautæ circa mediū noctis suspicati sunt appropinquare sibi aliquam regionem.

27 *Sed posteaquam quartadecima nox superuenit, nauigantibus nobis in Adria, circa mediam noctē suspicabantur nautæ apparere sibi aliquam regionem.*

---

17 *Succincta naui*, ὑποζωννύντες τὸ πλοῖον. Id est, funibus vtrinque sub fundum nauis adductis, & ita vtraque nauis latera adstringentibus, quod mihi videtur Aratus significasse verbo περιστέλλειν istis versiculis, πολλάκι δὴ καί τις τε γαληναίῃ ὑπὸ νυκτὶ Νῆσα περιστέλλει πεφοβημένος ἤρι θαλάσσης. Scaphā autem intra nauim receperunt, ne videlicet ipsi naui allideretur. ¶ *Summissis velis*, χαλάσαντες τὸ σκεῦος. Σκεῦος appellat vela cum rudentibus & antennis, quæ etiam omnia Galli hodie vocant, in mari mediterraneo, *La sartie:* Latini verò haud scio an vno nomine possint declarare. Ideo *vela* sumus interpretati. Vulgata, *Summisso vase*. Erasmus, *Demisso vase*. Castellio etiam ineptius, *Demissa scapha*. Sed & noster Lucas suprà 10.11, σκεύους nomen tribuit τῇ ὀθόνῃ. Hoc Gallicè dicitur *caler le voile*.

21 *Et vitare*, κερδῆσαί τε. Vulgata, *Lucríque facere*, non inepté: nam qui damnum vitat, sanè aliquod lucrum facit. sed illud tamen planius est. Erasmus. *Nec accersere*. Putat enim κερδαίνειν id significare hoc loco, & repetit negantem particulam μή. cui non possum assentiri, nisi quis istud exemplo simili confirmet.

27 *Iactaremur*, διαφερομένων. Id est huc illuc ferremur. quomodo etiam Differri Latinè dicitur: quod tamen vt insolentius refugi. ¶ *In Adria*, ἐν τῷ Ἀδρίᾳ. sub. πελάγει, vel κόλπῳ. Latini Adriaticum aut Adrianum mare vel sinum vocant: Adriam etiam poetæ, Græcorum more. Cęterùm quia nonnullos fefellit hoc nomen, adeo quidem vt (quemadmodum infrà dicemus cap. 28.1) ista de interiore sinu Adriatico explicarint, qui & superum mare dicitur: adscribendam putaui huius descriptionem ex Strabonis libro septimo, quæ maximè visa est huc pertinere. Sic igitur Strabo de Cerauniis Epiri montibus differens, quos Acroceraunios vocat Ptolemæus, *Hoc*, inquit, *principium est oris Ionici sinus & Adriatici*. τὸ μὲν οὖν σῶμα κοινὸν ἀμφοῖν ἐστι· διαφέρει δὲ ὁ Ἰόνιος, διότι τοῦ πρόσω μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομά ἐστιν ὁ δι' Ἀδρίας, τῆς ἐντὸς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τῆς συμπάσης. Ex his autem Strabonis verbis apparet Adriaticum sinum propriè dici mare quod à Cerauniis montibus intus, Venetias vsque penetrat: quod autem Epirum & subiectas partes alluit, Ionium quidem propriè vocari: sed iam tum tamen Strabonis ætate (qui in Tiberij Cæsaris tempora incidit) totum illum maris tractum Adriaticum dici cōsueuisse. Straboni assentitur Ptolemęus, qui Antonini temporibus dicitur vixisse, vt qui Orientale Siciliæ litus Adriatico pelago (id est hoc ipso quo iactabatur Paulus, quum in Melitam eiectus est) allui scribat, γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως libro tertio. ¶ *Appropinquare sibi*, προσάγειν αὐτοῖς. Vulgata & Erasmus, *Apparere sibi*: sensu quidem rectè expresso, sed ita vt elegans istud dicendi genus non percipiatur. Nam quia nauigantibus litora moueri videntur, idcirco maluit Lucas dicere προσάγειν αὐτοῖς τινὰ χώραν, accedere ad se regionem aliquam, quàm προσάγειν αὐτοῖς τινὶ χώρᾳ, se ad regionem aliquam accedere. Sic Virgilius lib. Æneid. 3, *Prouehimur portu, terræque vrbēsque recedunt*.

28 *Demissa*

Καὶ βολίσαντες εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι· βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.

28 Et demissa bolide inuenerũt passus viginti: & paululum inde progressi, rursũ demissa bolide inuenerunt passus quindecim.

Φοβούμενοί τε μή πως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.

29 Timentésque nequo modo in aspera loca inciderent, iactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri.

Τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει ὡς ἐκ πρῴρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν,

30 Quum verò nautæ studerent fugere è naui, & demisissent scapham in mare, sub obtentu velut è prora anchoras extensuri,

Εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.

31 Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi isti in naui manserint, vos seruari non potestis.

Τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ χοινία τῆς σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

32 Tunc abscíderunt milites funes scaphæ, & siuerunt eam excidere.

Ἄχρι οὗ δὲ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων, Τεσσαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶντες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι.

33 Interim autem dum oriretur dies, hortabatur Paulus omnes vt caperent cibum, dicens, Dies hic est decimusquartus ex quo expectantes, iciuni permanetis, nihil *cibi* sumẽtes.

Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει. οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

34 Ideo vos hortor vt sumatis cibum: hoc enim ad salutẽ vestram spectat. nullius enim vestrùm capillus ex capite cadet.

Εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε τῷ Θεῷ ἐνώπιον πάντων καὶ κλάσας, ἤρξατο ἐσθίειν.

35 Et quum hæc dixisset, & accepisset panẽ, gratias egit Deo in conspectu omnium: & quum fregisset, cepit edere.

Εὔθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσελάβοντο τροφῆς.

36 Omnes verò quum iam animum recepissent, sumpserunt & ipsi cibum.

Ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακόσιαι ἑβδομηκοντα ἕξ.

37 Eramus autem vniuersa capita in nauigio ducenta septuagintasex.

Κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον, ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

38 Cæterùm satiati cibo, alleuabant nauim, proiicientes frumentum in mare.

Ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνωσκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγιαλὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δυνατὸν εἴη, ἐξῶσαι τὸ πλοῖον.

39 Quum autem dies ortus esset, terram illam non agnoscebant: sinum verò quendam animaduerterunt habentem littus, in quem consilium ceperãt, si possent, expellere nauim.

Qui & summittentes bolidem inuenerũt passus viginti: & paululum inde separati, inuenerunt passus quindecim.

Timentes autem ne in aspera loca incideremus, de puppi mittentes anchoras quatuor, optabant diem fieri.

Nautis verò quærentibus fugere de naui, quũ misissent scapham in mare, sub obtentu quasi incipérent à prora anchoras extender.,

Dixit Paulus Centurioni & militibus, Nisi hi in naui manserint, vos salui fieri non potestis.

Tunc abscíderunt milites funes scaphæ, & passi sunt eam excidere.

Et quum lux inciperet fieri, rogabat Paulus omnes sumere cibum, dicens, Quartadecima die hodie expectantes, ieiuni permanetis, nihil accipientes:

Propter quod rogo vos accipere cibum pro salute vestra: quia nullius vestrùm capillus de capite peribit.

Et quum hæc dixisset, sumens panem gratias egit Deo in conspectu omnium: & quum fregisset, cepit manducare.

Animæquiores autem facti omnes, & ipsi sumpserunt cibum.

Eramus verò vniuersæ animæ in naui ducentæ septuaginta sex.

Et satiati cibo, alleuiabant nauem, iactantes triticum in mare.

Quum autem dies factus esset, terram non agnoscebant: sinum verò quendam considerabant habentem littus, in quem cogitabant, si possent, eijcere nauem.

---

28 *Demissa bolide*, βολίσαντες. Bolida Græci vocant nauticum perpendiculum quo altitudinem maris explorant, ne vadis illidantur. Herodotus καταπειρατηρίαν vocat. Nostri nautæ Plumbum appellant, & pro βολίζειν dicunt *Sonder*, id est fundum explorare. Latini (quod sciam) altero vocabulo non explicant. ¶ *Passus*, ὀργυιά. Sic rectè Vetus interpres. Nam passus Latinis, à pandendo, dicitur mensura quam Græci ὀργυιὰ, παρὰ τὸ ὀρέγειν, vocant: quantum videlicet spatium expansis brachiis comprehenditur ab extremo medij digiti ad alterum extremum, medio pectore interiecto. quod interuallum Latini quinque Romanis pedibus, Græci sex suis pedibus, id est Romanis sex & quarta præterea pedis parte, definiunt. Galli vocant *Vne braße*. Malè igitur nonnulli Vlnam interpretantur.

30 *Demisissent scapham*, χαλασάντων τὴν σκάφην. Rectè. nam antea è mari in nauim subduxerant, suprà, vers. 17. ¶ *Sub obtentu*, προφάσει. Multum & in sententia & in verbis variat hic locus apud Syrum & Arabem interpretes, qui παραφραστικῶς illum vertere studuerunt. Sic habet igitur Syrus, *prætextu quòd ituri essent in ea, & ligaturi nauim in terra*: qui sensus est ineptus, quum in alto mari hæc gesta sint, & de anchorariis funibus hìc agatur, quibus stans nauis ad Syrtim ferri inhiberetur, nedum vt ad terram appelleretur. Arabs autem habet, recto quidem sensu, sed velut omissis Græci contextus verbis, *vt fugerent scapha in terram, relicta naui.*

31 *Non potestis*, οὐ δύνασθε. Num igitur diuinarum promissionum efficacitas à mediis causis pendet? Nequaquã certè, quum hæ potius ab illa ordinentur. Sed qui sciens prudens ordinarias oblatas causas medias negligit, tentare Deum, non illi credere, meritò existimatur.

33 *Interim dum*, ἄχρι οὗ. Sic accipitur ἕως οὗ, Matth. 5. v. 25. ¶ *Ieiuni*, ἄσιτοι. Hyperbolica loquutio, cuiusmodi solẽt plurimæ vulgò vsurpari.

34 *Capillus ex capite cadet*, θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum prouerbium, vt 1. Reg. 1. 52, quo significatur, prorsus saluos & integros ipsos fore.

Καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θάλασσαν, ἅμα ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων· καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνεούσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

Περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκειλαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῷρα ἐρείσασα ἔμεινεν ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας τῶν κυμάτων.

Τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο ἵνα τοὺς δεσμώτας ἀποκτείνωσι, μήτις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

Ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος· ἐκέλευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾶν, ἀπορίψαντας πρῶτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι.

Καὶ τοὺς λοιποὺς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου· καὶ οὕτως ἐγένετο πάντας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

Κεφάλαιον κη.

ΚΑΙ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν ὅτι Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

Οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον οὐ τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν. ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος.

Συστρέψαντος δὲ τοῦ Παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυρὰν, ἔχιδνα ἐκ τῆς θέρμης ἐξελθοῦσα κατῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

40 Anchoris igitur ſublatis permiſerunt *eam* mari, ſimul laxatis vinculis gubernaculorum: & ſublato artemone ad venti flatum, tendebant ad littus.

41 Sed quum incidiſſent in locum bimarem, impegerunt nauem: ac prora quidem infixa manebat immota, puppis verò ſoluebatur præ vndarũ violẽtia.

42 Militũ autem conſilium erat vt vinctos trucidarent, nequis quum enataſſet, effugeret.

43 Sed Centurio volens conſeruare Paulum, prohibuit eos ab hoc conſilio: iuſſitque vt qui poſſent natare, abiicerẽt ſe primos, & in terram euaderent.

44 Reliqui verò partim in tabulis, partim quibuſdã nauis *fragmentis*: & ita factum eſt vt omnes ſalui euaderent in terram.

CAP. XXVIII.

1 ET quum ſalui euaſiſſent, tunc agnouerunt inſulam vocari Melitam.

2 Barbari verò præſtabant nobis non vulgarem humanitatẽ. accenſa enim pyra acceperunt nos omnes, propter imbrẽ vrgentem, & propter frigus.

3 Quũ autẽ conuerriſſet Paulus nonnihil ſarmentorum, & impoſuiſſet in pyram, vipera è calore prorepens inuaſit eius manum.

40 *Et quum anchoras ſuſtuliſſent, committebant ſe mari, ſimul laxantes iuncturas gubernaculorum: & leuato artemone ſecũdum auræ flatum, tendebant ad littus.*

41 *Et quum incidiſſemus in locum dithalaſſum, impegerunt nauem: & prora quidem fixa manebat immobilis: puppis verò ſoluebatur à vi maris.*

42 *Militum autem conſilium fuit vt cuſtodias occiderent, nequis quum enataſſet, effugeret.*

43 *Centurio autem volens ſeruare Paulum, prohibuit fieri: iuſſitque eos qui poſſent natare, emittere primos, & euadere, & ad terram exire.*

44 *Et cæteros alios in tabulis ferebant, quoſdam ſuper ea quæ de naui erant: & ſic factum eſt vt omnes animæ euaderent ad terram.*

CAP. XXVIII.

1 *ET quum euaſiſſemus, tunc cognouimus quia Melita inſula vocabatur.*

2 *Barbari verò præſtabãt non modicam humanitatẽ nobis. Accenſa enim pyra reficiebant nos omnes, propter imbrem qui immmebat, & frigus.*

3 *Quum congreſſet autem Paulus ſarmentorum aliquam iam multitudinem, & impoſuiſſet ſuper ignem, vipera à calore, quum proceſſiſſet, inuaſit manum eius.*

---

40 *Laxatis vinculis, ἀνέντες τὰς ζευκτηρίας.* Adſtrinxerant ergo gubernaculum vt fortius reſiſterent maris impetui. Gubernacula verò plurali numero dixit pro ſingulari, quũ vnius nauis plura non ſint gubernacula. ¶ *Ad venti flatum, τῇ πνεούσῃ.* ſub. *αὔρᾳ*: quanuis Auræ nomine lenior ventus ſignificetur, hîc autem de vento vehementiſſimo agatur. Ideo Ventum dicere quàm Auram malui. ¶ *Tendebant, κατεῖχον.* ſub. *τὴν ναῦν.* Eſt autem hoc verbum nauticũ, quod non tantùm Aliquò verſus nauem dirigere, ſed etiã interdum *εἰς τὸ προσέχειν*, i. pro Appellere vſurpatur.

41 *Bimarem, διθάλασσον.* Sic propriè vocatur iſthmus, quòd vtrinque mari alluatur. Vulgò vocant *vne langue de terre entre deux mers:* quẽdam autem locum etiamnũ hodie Melitenſes oſtẽdunt, & *la cala di San Paulo*, i. Pauli deſcẽſum vocant, nempe eum in quem Paulus primùm enatauit. Locus autẽ iſte bimaris nequaquã ſic accipiendus eſt quaſi littus ipſum fuerit (nam quorſum iſti ſeſe in mare proiicerent, ſi in ipſum littus impegerat nauis prora?) ſed fuerunt Breuia quæ vocãt, ipſi ſinus aditui obiecta, ad quæ naufragium fecerunt: ſiquidem *ἐποκέλλειν* non de quouis appulſu dicitur, ſed maximum etiam impetum declarat.

IN CAPVT XXVIII.

1 *Melitam, Μελίτη.* quam Arabs Maltæam, nomine nunc etiã ſeruato, vocat. Ridiculus eſt Carrenſis, qui Miletum putat legi poſſe, vrbis inſignis nomen in Caria ſitæ, cuius mentio facta eſt ſupra, cap. 20. 15. In quibuſdã Vulgatæ editionis codicibus pro Melita legitur Mitylene, quæ vrbs eſt celeberrima Lesbi inſulæ, à qua & ipſa inſula idẽ nomen eſt ſortita, ſed in Ægeo mari poſita eregione Aſſi & Adramyttij. Eſt igitur hic error ab Eraſmo rectè emẽdatus, qui tamen haud ſatis ſcio an eius erroris originẽ cognouerit. Sciendũ eſt igitur duas eſſe dictas Melitas inſulas: vnam inter Africam & Siciliam quæ hodie Malta dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur, quos patrũ memoria Rhodios vocabant: alteram obſcuri admodum nominis, in Adriatico mari Corcyræ vicinam, vt diſertè ſcribit Pliniuslib. 4. cap. 26, & Stephanus quoque ex Callimacho, (opinor) quem auctorem laudat Plinius. Illam verò Ptolemæus Melitam, hanc Melitinem appellat. Itaque quum ſuperiore capite dixerit Lucas iactatam fuiſſe nauem in Adriatico mari, & protinus in Melitam expulſam, quidam potius de Adriatici quàm de Siculi maris Melita hîc agi exiſtimarunt: ideóque ad marginem annotarunt Melitines nomen, quod poſtea ſciolus quiſpiã in celebrius Mitylenes nomen commutauit. Et tamen Mitylenem legimus etiam apud Hieronym. in epitaphio Fabiolæ: quem locum non animaduertit Eraſmus, nedum vt emendarit. *Eſt enim*, inquit, *inſula Aſiæ oppoſita in qua Paulus viperam excuſſit, vt legitur in actis Apoſtolorum.* Mira certè oſcitantia, quòd non ſaltem animaduerterit huius inſulæ incolas a Paulo barbaros vocari, quod de Mitylenes inſulæ nobiliſſimæ incolis nũquam ſcripſiſſet. vnde Horatius, *Laudabunt alij claram Rhodon, aut Mitylenen.* Cæterum de Africani litoris Melita hîc agi ſatis liquet ex eo quod in hoc eodem capite Lucas ex Melita Paulum deducit Syracuſas, & inde Rhegium intra Siculi freti anguſtias. Nam ſi in alteram illam Melitam ſeu Melitinen appuliſſet, rectà inde Brunduſium contendiſſet, vnde ſoluere ſolebant qui ex Italia in aduerſum Macedoniæ aut Epiri litus nauigabant: aut certè rectà Rhegium Siciliæ litoribus relictis contendiſſent, quum tranquillo mari & ſecundo vento vterentur. Quod autem ad Adriaticum mare attinet, latius patere ipſius nomen oſtendimus ex Strabone ſuprà, 27. 27. Supereſt vt hoc quoque *παρέργως* admoneam, Plinium & Stephanũ apertè in eo diſſentire a Strabone, quòd illi ab Adriatici maris, iſte à Siculi maris Melita canes Melitæos cognominatos tradit, manifeſto vel illorum vel iſtius errore.

2 *Vrgentem, τὸν ἐφεστῶτα.* Id eſt, grauiter nos premẽtem. Malè itaque Vulg. vertit, *qui imminebat.*

4 *Beſtiam*

Ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους, Πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

Ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

Οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. Ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλλόμενοι, ἔλεγον Θεὸν αὐτὸν εἶναι.

Ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι Ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν.

Ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ Ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ Παῦλος εἰσελθὼν, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

Τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.

Οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

Μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ, παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, Ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ Διοσκούροις.

Καὶ καταχθέντες εἰς Συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς.

Ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς Ῥήγιον· καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτεραῖοι ἤλθομεν εἰς Ποτίολοις.

Οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά· καὶ οὕτως εἰς τὴν Ῥώμην ἤλθομεν.

4 Vt verò barbari viderunt pendentem bestiam è manu eius, alij aliis dicebant, Omnino homicida est homo iste, quem seruatum è mari vltio non siuit viuere.

5 At ille excussa bestia in ignē, nihil mali passus est.

6 Illi verò expectabant dū intumesceret, aut concideret repentè mortuus: sed quum multum *tempus* expectassent, & viderent nihil incommodi illi accidere, mutati, dicebant eum esse Deum.

7 Cæterùm circa locum illum erant prædia primario insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduò peramicè hospites habuit.

8 Factum est autem vt pater Publij febribus ac dysenteria detētus, decumberet: ad quem Paulus ingressus, & precatus, impositis ei manibus sanauit eum.

9 Hoc igitur facto, reliqui etiā qui morbis tenebātur in ea insula, accedebant, & sanabantur.

10 Qui etiam multis honoribus nos honorarut, & quum proueheremur imposuerunt quæ vsui *nobis* erant.

11 Tribus itaque post mensibus prouecti sumus naui Alexādrina, quæ in ea insula hyemauerat, cui erat insigne Castor & Pollux.

12 Et deuecti Syracusas, *illic* mā-simus triduum.

13 Vnde circumlegentes deuenimus Rhegium: & altero post die quum superuenisset Auster, secundo die venimus Puteolos.

14 Vbi repertis fratribus, rogati sumus vt permaneremus apud eos diebus septem: & ita contendimus Romam.

4 Vt verò viderunt bestiam pendentem de manu eius, ad inuicem dicebant, Vtique homicida est homo hic, qui quum euaserit de mari, vltio nō sinit eum viuere.

5 Et ille quidem excutiēs bestiam in ignem, nihil mali passus est.

6 At illi existimabant eum in tumorem conuertendum, aut subitò casurum & mori. Diu autem illis expectantibus, & videntibus nihil mali in eo fieri, conuertentes se, dicebant eum esse Deum.

7 In locis autem illis erāt prædia principis insulæ, nomine Publij, qui nos suscipiens, triduò benignè exhibuit.

8 Contigit autem patrem Publij febribus & dysenteria vexatum iacere: ad quem Paulus intrauit, & quum orasset, & imposuisset ei manus, sanauit eum.

9 Quo facto, & omnes qui in insula habebant infirmitates, accedebant, & curabantur.

10 Qui etiam multis honoribus nos honorauerunt, & nauigātibus imposuerūt quæ necessaria erant.

11 Post menses autem trēs nauigauimus in naui Alexandrina, quæ in insula hyemauerat, cui erat insigne Castorum. q. d. διὸς κόρυφαι

12 Et quum venissemus Syracusam, mansimus ibi triduō.

13 Inde circūlegentes deuenimus Rhegium: & post vnū diem flante Austro, secunda die venimus Puteolos.

14 Vbi inuentis fratribus, rogati sumus manere apud eos dies septem: & sic venimus Romam.

---

4 *Bestiam*, τὸ θηρίον. Hoc vocabulum latè patere diximus Mar. 1.13. Sic videtur vti bestiæ vocabulo Cicero 5. Tuscul. *Alias*, inquit, *bestias nantes, aquarum incolas esse voluit, alias volucres cælo frui libero, serpentes quasdam esse gradiētes.* Sed bestiæ quæ ictu morsíve venenum relinquunt, θηρία vocantur specialiter à medicis, & quidem nominatim Vipera, vt nonnulli sentiunt: vnde nobile illud andidotum; quod Theriacā appellāt, dici tradunt, quòd videlicet ex viperæ carnibus aliquatenus conficiatur. quum potius Teriace dicenda videatur, quasi seruatrix appellata. ¶ *Vltio*, δίκη. Vel ius & fas: id denique quod Nemesin Græci vocant. ¶ *Non siuit*, οὐκ εἴασεν. Vulgata & Erasmus, *Non sinit*. Est autem seruanda præteriti temporis significatio, quæ istos indicat non magis dubitasse de Pauli exitio quam si iam euenisset.

6 *Intumesceret*, πίμπρασθαι. Quum istud verbum tam incendi quam intumescere significet, hoc secundum prætuli, quia Diosc. lib. 6. cap. 38, viperæ morsum totius corporis tumorem gignere scribit: quod idem testantur Actuarius & Nicander in Alexipharmacis, vbi de bupreste loquens, hoc idem verbum bis vsurpat. ¶ *Nihil incommodi*, μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον vocat Lucas quicquid præter officium factum est, vt prioris lib. cap. 23. 41. Hic autem declarat illud ipsum quod simili prorsus ratione in vernaculo sermone vocamus *inconuenient*. Hinc occasionem arripiunt impudentes illi impostores, quos Itali Serlatanos vocant, Gratiam S. Pauli iactandi, medicatis serpentibus sese mordendos præbentes.

8 *Detentus*, πυρεχόμενος. Vulgata & Erasmus, *Vexatus*. Vide Mat. 4. 24.

11 *Insigne*, παρασήμῳ. Sic solebant ornare nauium proras à quibus signis ipsæ quoque naues denominabantur, vnde Virgilius, *Centauro inuehitur magna*, Διόσκουροι vero id est Iouis filij, dicebantur à Græcis Castor & Pollux, Gemini à Latinis vocati, quos Vulgata *Castoras* interpretatur, vnde fortassis factum vt sic etiam hæc vox ab Arnobio & Minutio vsurpetur. Nam apud meliores Latinitatis auctores legere non memini.

14 *Apud eos*, ἐπ' αὐτοῖς. In duobus codicibus scriptum inuenimus παρ' αὐτοῖς, & quidem rectius. Sed & vnum exēplar post παρεκλήθημεν addit σὺν μετοίκοις. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Vide Iohan. 4. 6. ¶ *Contendimus*, ἤλθομεν. Id est, dedimus nos in viam. Vulgata & Erasmus, *Venimus*. Atqui τὸ

ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι, vt in illo Homeri ἔρχεσθον κλισίῃ Iliados α. quo modo etiam accipitur Iohan. 6.17. Id verò non obseruatum, in causa fuit cur nonnulli Appij forum, cuius fit mentio proximo versiculo, in ipsa vrbe collocarint: quũ (vt rectè obseruat Eras.) longius absit ab vrbe Roma quàm Aritia, vt liquet vel ex hoc Horatij versiculo, *Diuersum magna me accepit Aritia Roma Hospitio modico: rhetor comes Heliodorus, Græcorum longè doctissimus. inde forum Appi.* Vide Lucæ 15,20.

Κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου καὶ Τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχαριστήσας τῷ Θεῷ, ἐλαβε θάρσος.

Ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτὸν, σὺν τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

Ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς συγκαλέσασθαι τὸν Παῦλον τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους· συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτοὺς, Ἄνδρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ λαῷ ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις δέσμιος ἐξ Ἱεροσολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.

Οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν ἐν ἐμοί.

Ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπικαλέσασθαι Καίσαρα· οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι κατηγορῆσαι.

Διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑμᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι. ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπίδος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

Οἱ δὲ πρὸς αὐτὸν εἶπον, Ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας· οὔτε παραγενόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλησέ τι περί σοῦ πονηρόν.

Ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς· περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστόν ἐστιν ἡμῖν ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

Ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἦκον πρὸς αὐτὸν εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν, ἀπὸ πρωὶ ἕως ἑσπέρας.

15 Vnde quum audissent fratres de rebus nostris, prodierunt nobis in occursum vsque ad Appij forum & Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciam.

16 Quum verò venissemus Romam, Centurio tradidit vinctos præfecto exercituum: sed permissum est Paulo vt habitaret seorsim, cum milite qui ipsum custodiret.

17 Factum est autem vt tertio post die conuocaret Paulus Iudæorum primos: qui vbi conuenissent, dixit eis, Ego, viri fratres, quum nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, vinctus traditus sum Hierosolymis in manus Romanorum.

18 Qui quæstione de me habita, volebat me dimittere, quòd nullum sit in me crimen capitale.

19 Sed cõtradicentibus Iudæis, coactus sum appellare Cæsarẽ: non *tamen* quasi habeã de quo gentem meam accusem.

20 Ob hanc igitur causam vos aduocaui, quos viderem & alloquerer. nam propter spẽ Israelis circundatus sum hac catena.

21 Illi verò dixerũt ei, Nos neque literas accepimus de te ex Iudæa: neque adueniẽs quisquã fratrum annuntiauit aut loquutus est aliquid de te mali.

22 Velimus autem ex te audire quæ sentias. nam de secta ista notum est nobis vbique *ei* contradici.

23 Quum igitur constituissent ei diem, venerũt ad eum in hospitium complures, quibus cũ testificatione exponebat regnũ Dei, suadens eis quæ de Iesu Christo sunt, ex Lege Mosis & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.

15 *Et inde quum audissent fratres, occurrerunt nobis vsque ad Appij forum ac Tres tabernas: quos quum vidisset Paulus, gratias agens Deo, accepit fiduciam.*

16 *Quum autem venissemus Romam, permissum est Paulo manere sibimet cum custodiente se milite.*

17 *Post tertium autem diẽ conuocauit primos Iudæorũ: quúmque conuenissent, dicebat eis, Ego, viri fratres, nihil aduersus plebem faciens, aut morem paternum, vinctus ab Ierosolymis traditus sum in manus Romanorum.*

18 *Qui quum interrogationem de me habuissent, voluerunt me dimittere, eo quòd nulla esset causa mortis in me.*

19 *Contradicentibus autem Iudæis: coactus sum appellare Cæsarem: non quasi gentem meam habens aliquid accusare.*

20 *Propter hãc igitur causam rogaui vos videre & alloqui. propter spẽ enim Israel catena hac circundatus sum.*

21 *At illi dixerunt ad eũ, Nos neque literas accepimus de te à Iudæa: neque adueniens aliquis fratrum nuntiauit aut loquutus est quid de te malum.*

22 *Rogamus autem à te audire quæ sentis. nam de secta hac notum est nobis quia vbique ei contradicitur.*

23 *Quum constituissent autem illi diem, venerunt ad eum in hospitium plures, quibus exponebat testificãs regnum Dei, suadénsque eis de Iesu ex Lege Moysi & Prophetis, à mane vsque ad vesperam.*

15 *Et Tres tabernas*, καὶ τριῶν ταβερνῶν. Hic quoque locus in Appia via situs est, & eius meminit Cicero in epistolis ad Atticum.

16 *Præfecto exercituũ*, στρατοπεδάρχῃ. Id est præfecto prætorio, vt Latini sub Cæs. vocarunt. Deest autem totũ hoc membrum in Latinis codicibus, quod tamen in omnibus Græcis nostris inuenimus. ¶ *Seorsim*, καθ' ἑαυτόν. Non in publica custodia, sed in priuato hospitio, quod sibi videlicet conduxerat, sub custodia militari, de qua vide Eph. 6, 20. Vulg. barbarè, *Sibimet*. Eras. *Solus*, nec rectè, nec perspicué. Est autẽ Hebraismus in verbo μένειν pro habitare seu degere. Deest autem totum hoc membrum in recepta editione Latina, quod tamen abundare non puto, & non tãtùm in Græcis codicibus sed etiam in Syra & Arabica interpretatione reperi.

17 *Hierosolymis*, ἐξ Ἱεροσολύμων. Id est, Hierosolymis abducendus.

19 *Non [tamen] quasi*, ὡς οὐχ ὡς. Huiusmodi ellipsin particulæ TAMEN annotauimus Mat. 26. Est autem hoc additum à Paulo ne putarent Iudæi ipsum constituisse criminari gentem suam apud Cæsarem, quum hoc vnum potius ageret vt nullo hostium incommodo causam Christi & innocentiam suam tueretur.

20 *Hac catena*, τὴν ἅλυσιν ταύτην. Sic ergo liber erat, vt tamen captiuitatis signa, id est catenam, circunferret.

22 *Nam de hac secta*, περὶ μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης. Arabs aliter hunc contextum distinguit, idque rectius fortassis, hoc modo videlicet, ἃ φρονεῖς περὶ τῆς αἱρέσεως ταύτης· γνωστὸν μὲν γάρ

μὴν γάρ ὅτιν ἡμῖν ὅτι, &c. id est *quid sentias de secta ista. Notum enim est nobis &c.*

23 *Cum testificatione*, διαμαρτυρόμενος. Id est, Argumentis idoneis adhibitis probans regnum Dei a Prophetis prædictum aduenisse. ¶ *Suadens*, πείθων. Multis tamen non persuasit, sed hoc refertur ad eius conatum, qui etiam minimè fuit inanis, quanuis in hac constructione pro persuadere ferè accipi soleat.

Καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠπίστουν.

24 Et alij quidem assentiebãtur iis quæ dicebantur, quidã verò non credebant.

Et quidam credebant iis quæ dicebantur, quidã verò non credebant.

Ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύοντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν, ὅτι καλῶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἠσαΐου τοῦ προφήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

25 Quumque inter se discordes essẽt, digressi sunt postquã Paulus hoc verbũ dixisset, Rectè sanè Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam patribus nostris,

Quumque inuicem non essent consentientes, discedebant, dicente Paulo vnum verbum, Quia bene Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam Prophetam ad patres nostros,

Λέγον, Πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ εἰπὲ, Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

26 Dicens, ‖ Vade ad populum istum, & dic, Auditu audietis, & non intelligetis: & videntes videbitis, & non cernetis.

Dicens, Vade ad populum istum, & dic ad eos, Aure audietis, & nõ intelligetis: & videntes videbitis, & nõ perspicietis. Esa.6.9 mat.13.14 mar.4.12 luc.8.10 ioh.12.40 rom.11.8

Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν· μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνιῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

27 Pinguefactum enim est cor populi huius, & auribus grauiter audierũt, & oculis suis conniuerunt: ne cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertant sese, & sanem eos.

Incrassatũ est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculos suos compressérunt: ne fortè videant oculis & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & sanem eos.

Γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπεστάλη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

28 Notum ergo sit vobis, missam esse Gentibus hanc Dei salutem, & ipsos audituros.

Notum ergo sit vobis quoniam Gentibus missũ est hoc salutare Dei, & ipsi audient.

Καὶ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν.

29 Quũ ergo hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem.

Et quum hæc dixisset, exierũt ab eo Iudæi, multam habẽtes inter se quæstionem.

Ἔμεινε δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι· καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν·

30 Mansit autem Paulus biennium totum in proprio conducto: & excipiebat omnes qui ad ipsum ingrediebantur:

Mansit autem biennio toto in suo conductu: & suscipiebat omnes qui ingrediebantur ad eum:

Κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, καὶ διδάσκων τὰ περὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως.

31 Prædicans regnũ Dei, ac docens quæ sunt de Domino Iesu Christo cum omni dicendi libertate, nemine prohibente.

Prædicans regnũ Dei, & docẽs quæ sunt de Domino Iesu Christo, cum omni fiducia, sine prohibitione.

24 *Quidam verò non credebant*, οἱ δὲ ἠπίστουν. Hoc deest in Arabica interpretatione.

25 *Digressi sunt*, ἀπελύοντο: animo videlicet non reuertendi, nisi resipiscerent Iudæi, qua de re dicemus Philip. 1.23. Vulg. *discedebant*, nimium diluté. sicut in Gallico idiomate plus est, *Ils se departirent, quàm ils s'en allerent.* ¶ *Hoc verbum*, ῥῆμα ἕν. εἷς pro τὶς sæpe iam obseruauimus: sed videtur loco demonstratiui pronominis hîc poni, non tamen sine emphasi, quoniam nihil æquè tum hos tum illos commouit quàm hæc verba.

26 *Auditu*, ἀκοῇ. Vel, *Auditione*, vt rectè vertit Hieronymus. Vulgata, *Aure*. Eras. *Auribus*. Vide Matt 13.14.

27 *Conniuerunt*, ἐκάμμυσαν. Id est, videre se dissimulaunt quod vel inuiti cernebant: atque adeo noluerunt hoc videre. Vide Matth.13.14.

28 *Hanc Dei salutem*, τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Arabs interpres sic legit hunc locum, τὸ σωτήριον. σωτήριον τοῦ Θεοῦ αὐτοὶ γὰρ, αὐτοὶ ἀκούσονται. *Hanc salutem, salutem Dei. Nam ipsi, ipsi audient.* ¶ *Et ipsos audituros*, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται. Vulgata, *& ipsi audient*, καὶ αὐτοὶ ἀκούσονται, & melius. Nam planè dura est & insolens hæc traiectio. Syrus legit, καὶ γὰρ αὐτοὶ ἀκούσονται αὐτόν. *Nam ipsi quoque audient eum.*

29 *Quum ergo, &c.* Καὶ ταῦτα, &c. Totus hic versus deest & in Syra & in Arabica interpretatione.

31 *Ac docens*, καὶ διδάσκων. Hîc quoque ponitur καὶ in epexegesi, quemadmodum alibi sæpe annotauimus.

INDEX PRIOR IN ANNOTATIONES IN EVANGELISTAS ET ACTA APOSTOLORVM.

Literæ a & b in fine eorum quæ in hoc Indice annotantur positæ, priorem & posteriorem paginæ partem (quæ vulgò columna dicitur) significant: prior autem numerus paginam, posterior lineam denotat.

In Græcis vocabulis, quoniam Latinis permixta sunt, Latinarum litterarum ordo fuit seruatus. id est, earum quæ apud Latinos Græcis correspondent. Exempli gratia, quoniam littera φ correspondet litteræ ph, post vocem Ἀπῆλθον collocata fuit Græca alia Ἀφανίζειν, tanquam scriptum esset Aphanizein deinde Ἀφίζω. Sic litteræ χ locus litterarum ch, datus fuit. Quæ autem à κ incipiunt, Latinis à c, incipientibus inserta fuerunt.

A

ABDICARE seipsum quid sit Pagina 80. lig.8. col.a
Abiæ classis vices 217.1 a
Abliquare quid sit 286.17.a
Abluere manus expiationis causa soliti veteres 155.23.a
quando manuum Ablutione vsi Pharisæi secundum traditiones 169.3.b
Ablutio mortuorum pignus fuit resurrectionis 474.2.a
Abnegare seipsum quid sit 80.10.a
Abominatio futura in templo à Daniele prædicta 112.23.a
Abrahamum quomodo dicat Iacobus ex operibus iustificatum 26.9.b
Absoluere qui dicantur homines 251.10.b
Abstenti qui olim sint vocati 249.19.b
Abyssinorum error in baptizando 13.45.b
ἄβλαπτον est species ἀδωρότου 355.24.a
Abyssus locus in quo dæmones constricti tenentur 260.11.b
¶ *Acetum* an Christo datum ad bibendum 134.1.b
Achaiæ proconsul cur diceretur ex Pausania 513.24.a
Accumbere cum Abrahamo quid sit 37.28.a
Actorum significatio apud Latinos angustior quàm πράξεων apud Græcos 427.3.a
ἀκριβῶς, Latinis Penitus 216.25.a
ἀκρίδες quid sint 11..22.a
ἀκύρωσι qui & vnde dicantur 47.22.b
ἀκυρῶν quid propriè significet 72.42.b
¶ *Adesse* pro aduenire 11.21.a
Adramyttenus sinus 547.15.a
ἀδικεῖν αὐτὸ τὸ βλάπτειν 27.2.a
quomodo dicatur Christus ἀδειμαντεῖν 1..6.14.a
de quo *Aduentu* suo loquatur Christus mittens discipulos suos euãgelizatum in vrbes Israelis 48 30.b
quomodo quærant Apostoli de Aduentu Messiæ quem mundanum arbitrabantur 111.24.a
Adriaticus sinus quis fuerit 550.23.a
Adulteri qui dicantur à Scriptura 60 8.a
Aduocati qui dicti sint 401.8.a
¶ *Aestuare* quid sit propriè 62.12.a
¶ *Affirmo* minus quàm Asseuero 321.2.a
εὐεργετοῦσαι pro beneficio afficere 149 1.b
ἀγαπᾶν & φιλεῖν an inter se differãt 424.2.b
ἀγαπητὸς 14.45.a
ἄγειν pro βαδίζειν 41.29.a
¶ *Agnoscere* Deum & cognoscere quomodo differant 3:4 24.b
quid his vocibus *Agni* & tollendi peccatũ significetur 339.35.a
ἁγνίζεσθαι quid sit quum de voto dicitur 528.7.a
per Agnos malè Papistici doctores Apostolos ipsos intelligunt 424.12.b
ἀγωνία de Christi luctãtis summa angustia dicitur 319.21.b.
ἀγρυπνεῖν quid sit & vnde dicatur 229.41.a
ἀγρεύειν venari & capere 193.4.b
Agrippa rex quis fuerit 541 20.a
ἀγρεαῖοι quid sint 521.16.a
ἀιμορροοῦσα mulier 43.30.a
τὸ αἴρειν significatio quum de naui è portu soluente dicitur 548.34.b
αἴρειν ὅπερ χειρῶν quid sit 15.17.b
ἄιρεσις initio vocabulum μέσον tandem nonnisi in vitio poni cœpit 451.9.b
αἰτία causam & crimen significat 89.26.a
αἰτία pro crimine 134.15.b
¶ *Alabastrum* quid dictum sit 12 .8.b
mulieris Alabastrum vnguenti in Christũ effundẽtis historia 120 31.a & cur eo loco à Matth. memorata 1.b
ἀλλὰ pro interrogandi particula 52.2.a
ἀλαλάζειν & ὀλολύζειν quomodo differant 161 3.a
Alexander quidam Ephesi quis fuerit 520.18.b
Altaria nunc habenda vnde probent quidam 22.1.b
¶ *Ambrosij* & Augustini error in Zacharia quem Pontificem Maximum fuisse volunt 216.53.b
ἄμεμπτος quis dicatur 217.19.b
Amen quid significet 20.3.a
particula Amen quid sit 29.26.b
Amictus Prophetarum 11.18.a
Ambulare ex Hebræorum idiotismo quid sit 170.1.a
supputatio *Annorum* 450. quibus dicitur Deus dedisse Iudices ad Samuelem vsque 489.15.b & 490.
Amicos facere ex mammona quid sit 294.41 b
Amitte pro Dimitte ab Erasmo scriptum 74.41.a
ἀμφοτέρων etiam de pluribus dici 533.18.b
ἀμφίβλησεγ quid sit 17.20.a
Amuleta quæ vocant iam olim damnata 107.10.a
¶ *Anabaptistarũ* καινονία quo fundamẽto nitatur 269.30.a
aduersus Anabaptistas obseruandæ voces ῥήτως & προσφέρειν 301.39 b
Anabaptistarum error 214.15.b
ἀνὰ æqualẽ distributionẽ significat 94.12.a
ἀνὰ pro χωρὶς 8.28.b
ἀνὰ præpositionis vis in verbo ἀνέχεσθαι 14.29.b
ἀναβλέπειν pro simplici βλέπειν 381.22.b
ἀνακεῖσθαι pro συγκεῖσθαι quod dicitur de Apostolis quibus Christus a resurrectione apparuit 215.42.b
ἀνακρίνεσθαι verbum forense 446.9.b
ἀναβλέπειν pro visum recipere 51.47.a
ἀναβλέπειν pro suspicere, alias visum recipere 70.9.a
verbi ἀναβλέπειν peculiaris significatio 175.23.b & 176.a
ἀνακάμπτειν & ἀναστρέφειν quomodo differãt 8.15 b
ἀνακεῖσθαι compositum pro simplici 161.18.a
ἀναιδεια pro importunitate quæ in precibus vitiosa non est 274.10.a
ἀναλαμβάνειν pro αἴρεσθαι 462.24.b
ἀναλαμβάνεσθαι, sursum recipi 428.1.b
ἀναλύειν de quibus dicatur propriè 285.4.a
ἀνάμνησις Platonica 370.5.a
Ananiam Pontificem monuerit-ne Paulus reuera, an verò sit ironica respõsio 533.11.a
Ananiæ exemplo ipsi Ecclesiæ hostes terrentur 451.1.a & 31
ἀναλήψεως nomine quid intelligatur 268.3.a
ἀναπαυσεῖν pro ἀνακλίνεσθαι 76.1.a
τὸ ἀναφαίνειν quid significet 526 5.a
ἀναφέρειν pro ἀνάγειν 81.4.a
ἀναστενάζειν quomodo dicatur Christus 174.2.b
ἀνατάσσεσθαι pro συντάσσεσθαι 215.23.a
ἀναθήματα quæ vocent Græci 312.8.a
ἀνάθεμα distinguẽdum ab ἀνάθημα. Ibidem
ἀνατολὴ quum proprie de ortu Solis dicitur ad alia transfertur 227.36.b
ἄνθρ quomodo exponendum Matth. 10.29. 49.26.b
ἀνέχεσθαι tolerare 54.32.a
ἀνέχεσθαι quid sit & quomodo à πάσχειν differat 82.32.b
Angari, idem quod nobis postæ 25.31.b
Angariare quid sit 25.27.b
Angeli quomodo à Domino messores futuri dicantur 66.32.a
Angelus cuius ductu Moses populum liberauit fuit ipse Christus 461.20.b
Angeli adstant Domino 219.32.b
Angeli adhibiti custodes pueris & fidelibus 85.34.b
Angelus Domini Iohannes Baptista 140.3.b
an etiam Angeli cognoscãt quod est in animo alicuius 213.3.a

per Angelos ascendentes & descendentes quid significetur 341.1.b
Angelos etiam ex Iudæis quosdam non agnoscere 533.15.b
Angelus Petri 485.14.a
Animam suam seruare quid significet 80.34.a
Anima pro vita 31.14.b
Anima pro vita accipitur 9.33.b
Anima vel pro vita vel pro homine accipitur 149.17.b
Inuenire Animam suam quid sit 50.21.b
de Anima Christi quæ dicitur non relinquenda apud infer s 438.a
Annas socer Caiaphæ non inquisiit in Christum sed ad socerum vinctum misit 412.5.a
ἀνώγεον cœnaculum quid fuerit 202.15.a
ἄνομαι pro παρανομεῖς 210.1.a
ἄνωθεν iterationem notat 344.5.b
ἀντὶ particulæ vis & significatio 337.30.b
ἀντὶ pro ὑπὲρ 84.38.a
ἀντίθεος quid sit 22.25.b
ἀντιλαμβάνεσθαι quid sit propriè & quomodo de Deo dicatur. 224.55.b
ἀντιφωνεῖν quid propriè significet 25.4.a
ἀνθεφόπος pro particula τὶς 300.20.a
ἀνθύπατος propriè Procōsul ponitur tamen pro Propretore 488.1.a
ἀν παρελθεῖν quam vim habeat 272.12.a
ἀντοφθαλμεῖν quid sit 549.44.b, 456.50.b
ἀπαλὸς, læuis 114.30.a
ἀπάγεσθαι verbum forense quid significet 435.29.b
¶ *Aperiri* os, siue oculi quomodo dicantur 225.23.b
Aperire os ad dicendum Heb. phrasis 18.29.a
Aperti Hebræis qui dicantur 173.8.a
ἀπατᾶν propriè est seducere 64.4.b
ἀπειθεία duplex 349.13.b
ἀπιστεῖς & ἄπιστοι vitia sunt cōiunct., distinguenda tamen 219.12.a
τὸ ἀπελπίζειν variæ significationes 251.2.a
ἀπήλθον, compositum loco simplicis 151.7.a
ἀφαιρεῖν quid sit 30.22.a
ἄφιξις nouè dictum pro discessu 524.27.b
ἀφορίζεσθαι quid significet 249.7.b
ἀπολύεσθαι vxor quomodo dicatur 4.11.b
prepositiones ἀπὸ & ἐκ permutabiles 20.17.a
ἀπὸ & ὑπὸ sæpe permutantur 53.35.b
ἀπὸ præpositio pro ὑπὸ 66.28.b
ἀπὸ pro ἐκ 133.6.a
ἀπὸ pro ὑπὸ 138.11.a
ἀποδεκατοῦν Decimam dare vel accipere 277.51.b
distinguendum inter ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων 492.23.b
ἀποκτίνειν cum sæuitia occidere 49.35.a
ἀποκρίνεσθαι ex phrasi Hebr. dicitur etiam qui sermonem inchoat 138.23.a
Apollinaris error de materia corporis Christi 346.42.a
Apollinaris error 335.3.b
ἀπέναντι contra, id est, è regione 137.1.a
ἀπέχειν pro ἀπολαμβάνειν 27.34.b
ἀποφεύγεσθαι quid significet 434.17.b
ἀποκαθίζεσθαι & ἀνακαθίζεσθαι quomodo inter se differant 527.9.a
ἀποστάσιον quid 23.41.a
ἀποστεγάζειν τὴν στέγην malè redditum ab Erasmo, Detegere tectum 146.1.b
ἀποστρεῖν male conuerti, Fraudare, quum latius pateat 185.23.a
Christo cur *Apostoli* appellatio attribuatur 74.11.b
Apostolica doctrina quæ sit 410.39.a
Apostolica functio quibus finibus comprehendatur, & quibus sit demandata 214.15.a
quo tempore acciderit verisimiliter prima Apostolorum missio. 269.31.b
Apostoli in edendis miraculis Christi nomen inuocant 270.15.b
Apostoli nullum Christianæ doctrinæ caput didicerunt post Domini discessum 402.10.a
Apostolorum fides & constantia insignis 465.27.a
Apostoli variis linguis loquuti non promiscuè 434.45.a
manere in domo quam ingressi fuerint, quomodo iubeat suos Apostolos Christus 269.10.b
Apostoli circuncisioni destinati 498.30.b
Apostoli inter se de Primatu disceptantes regnum terrenum sequuturum somniāt 182.2.b
Apostoli Petrus & Iohannes Samariam ab aliis missi 466.12.b
¶ *Aqua* allegoricè pro Dei charitate eiga nos 350.14.b
τὸ βαπτοματίζειν variæ significationes 279.11.a
ex Aqua & Spiritu gigni quomodo intelligatur 345.8.a
Aqua viua cur dicatur 350.19.b
cur fideles *Aquilæ* comparentur 113.11.b
¶ *Ara* Athenienſium Θεῷ ἀγνώστῳ 510.14.a
ἄρα interrogandi particula conclusionem declarat 115.15.a
ἀρέσκειν tā in vitio quàm in laude vsurpatur 191.9.a
ἀργύρια illa τριάκοντα quibus Iudas Christū prodidit quid fuerint 121.1.b
Archisynagogi plures fuerunt 286.30.b
Arida dicitur Hebræis terra ex qua aquæ recesserunt 108.19.b
ἀρχὴ, διακονία & ὀπιμέλεια quomodo inter se differant 487.16.a
ἀρχαῖοι qui dicantur 20.19.b
Archelaus Herodis magni filius 9.41.b
Archisynagogi qui dicantur 159.12.b
ἄρχοντες ij dicti sunt qui & Sanhedrin 446.1.a
Areopagus quid fuerit & Areopagitæ 509.5.b
Areopagitæ 193.19.b
Argentarij qui dicantur 519.35.a
Aristocratiam Christianam non esse nouum inuentum 87.1.b
ἄρτι quid significet 14.14.a
ἄρτιον perfectum, vnde καταρτίζειν perficere aliàs, aptare 99.2.a
ἄρτι pro νῦν 123.43.a
ἀρχιτελώνης quis dicatur 305.11.b
Architriclinus quis sit 342.4.a
ἄρχοντες qui dicti sint in coloniis 504.7.b
ἀρχιερεῖς qui dicantur 6.41.b
Arriani vnde inæqualitatem filij arguerent 332.9.b
Arrianorū falsa interpretatio qua docere conantur fuisse tēpus quo Christus non erat 439.45.b
Arundo agitata prouerbialis figura 51.43.b
¶ *Ascendere* in cœlum pro spirituali intelligentia præditum esse 346.35.a
quomodo Hebræi vtantur verbis Ascendere & Descendere 353.13.a
Asiarchæ qui fuerint 520.26.a
Assarius dimidia pars Assis 49.8.b
Assarium quid fuerit 280.9.a
ἀσθενεία morbus dicitur ab effectu 354.25.a
ἀσπάζεσθαι quid sit 26.36.b
ἀσφαλίζεσθαι, astringere 505.14.a
ἀσφάλεια pro ἀληθεία 216.38.b
Assos vrbs Aeolidis 523.9.a
quo errore plerique ex ἄσσον aduerbio, vrbem *Assan* fecerunt 549.13.a
ἄσωτος qui Latinis Profusus 292.12.a
ἀστεῖος, venustam formam habens 460.20.b
¶ *Athanasij* locus aduersus Dimœritas 222.31.a
Athanasij locus 356.16.b
Athenæi locus 423.12.a
ἀθετεῖν quid significet 165.1.b
ἀθετεῖν pro ἀκυρεῖν 170.15.b
ἀθετεῖν Reiicere malè à Castellione redditum, Rescindere 255.21.b
ἀθῶος pro ἀδικήσω. Hebraismus 131.10.a
ἀπιδεῖν amplius quàm ἐμβλέπειν 429.44.b
ἀπιμάζειν siue τὸ ἀπιμοῦν 192.33.b
ἄπιμος quis dicatur 68.19.a
ἄπιμος pro καταφρονέω 162.35.a
ἄπορον pro eo quod Gallicè dicimus, *inconuenient* 553.1.b
ἄποροι & πονηροὶ pro iisdem accipiuntur 324.13.b
ἄπορον pro improbo & scelerato 540.8.b
Athenæ idolis abundarunt 508.31.b
Attilia vrbs Pamphiliæ 497.5.b
¶ *Audire* Sermonem regni qui dicantur 63.38.b
Aue idem esse ac Gaude 220.32.a
Augustini loci de Christi corpore 327.26.a
August. locus emendatus 6.21.b
Augustin. locus de quorundam peccatis 130.9.b
Augustini locus de verbo 331.31.a
Augustini locus de sermone apud Deum 332.10.a
Augustini locus 337.56.b, & 357.15.a
αὐλὴ quid propriè dicatur 275.7.a
Aula quid sit propriè 128.33.a
Aula apud veteres quid fuerit 206.23.b
Aureliani locus de militum officio 237.7.b
Aures habere ad audiendum prouerbiale genus dicendi 53.8.a
αὐτόπτης, oculatus testis 215.42.b
¶ *Azymorum* festum quando cœperit 121.44.b & Paschæ festum celebratum. vide tota Pag. 112
quomodo prima die Azymorum dicat Marcus Pascha mactari solitum 201.20.b

B

Litera ב Hebræorum quid significet 24.25.1
Βάλλειν pro παίειν sumitur 206.8.b
Βαπτίζειν quid sit 12.18.b
quomodo apud Marcum hæc verba ἐγένετο βαπτίζων intelligenda 141.1.a
Baptismi nomine quid Hebræi significen 95.10.a
Iohānes quomodo se aqua *Baptizare* dica 141.27.b
an prius Iohannes Baptizarit quàm docuerit 141.37.a
Baptismatis triplex significatio 516.25.b
Iohannis *Baptismus* cur dicatur ad resipiscentiam 13.15.a
Baptismus Iohannis pro tota eius prædicatione 99.25.b
Baptismus Iohannis quomodo dicatur ad remissionem peccatorū, & an idem fuerit cum nostro 141.31.a
Baptismus Iohannis qualis fuerit 219.16.b
verbi βαπτίζεσθαι variæ significationes 169.12.b
varia dicendi genera huius vocis *Baptizari* 516.40.a
Baptizari in nomen patris & filij, &c. 139.10.b
Baptizari quid metaphoricè significet 284.2.b
Baptizari in nomen Christi 440.15.a
βαπτίζειν ἐν ὕδατι quid significet 13.7.a
Baptizare Spiritu sancto quid sit 13.34.b
Baptismus Sp. sancti 429.2.a
à Iohanne Baptizatos non oportuisse rebaptizari 517.2.a
Bar-Iona vocabulum peregrinum 78.12.b

Barnaba

rnabas vnde dicatur. 449.26.b
ρύπμον quid significet 120.19.b
ίσανοι qui morbi dicantur 18.12a
ίσεις pro pedibus 442.15.b
ιπολογεῖν quid sit 28.15.b
ιτus mensura fuit rerũ liquidarũ 294.1.a
Beelzebul Acaronitarum idolum 49.5.a
omines Deo quomodo *Benedicant* 119.3.a
enedicere mensam quomodo dicantur Christiani 264.35.b
iomodo Deus Benedicat hominibus 119.4.a
enedicere quid significet 167.31.a
enedicendi verbo quomodo abutantur superstitiosi 167.33.a
iomodo Christus Benedixerit panibus 264.18.b
enedictus Christus quomodo dicatur 223.16.a
rnardi locus de diligendo Deo 402 31.b
rnice soror Agrippæ 541.23.a
thabara in tribu Ephrain cis Iordanem Hierosol respectu 339.15.a
thania nomen est tractus montis Oliueti 90.19.a
thania nomen tractus montis Oliueti 330.9.b
ethania tractus alicuius nomen 200.37.a
ethania non fuit vicus sed tractus montis Oliueti 388.7.a
ethania quot stadiis ab vrbe abfuerit 430.a & b
e Bethsaide deserto 264.3.a
thesda vel Beth-chesda quid fuerit 354.a & b
ethlehem Iudææ cur dicatur 5.20.b
ethlehem quomodo minima eadémque maxima 7.39.a
Bibere omnes iubentur in Cæna 124.38.b
iomodo se Christus *Bibiturum* dicit cum Apostolis in regno patris 125.32.b
ος modò pro vita modo provictu ponitur 292.6.a.
ος pro *ὑσία* ponitur 262.1.a
Blasphemare Christum quid sit 534.14.b
λασφημία quid sint apud Græcos 74.4.a
λασφημεῖν quid sit 41.1 a
βλέπειν & *τὸ ἰδεῖν* quomodo distinguantur 63.20.a
λέπειν pro cauere 196.2.a
λέπειν plus quàm *ὁρᾶν* 22.52.b
βοηθεῖν, succurrere 74.24.b
βολίζειν perpendiculo maris altitudinem explorare 551.1.ab
vnde vox ista *Boanerges* deriuata sit & quomodo corrupta 151.20.
ma aliena quæná vocet Christ? 295.2.b
uorsum Deus Bona ad hanc vitam spectantia largiatur hominibus 294.30.a
βόλεσθαι pro *δυνάσθαι* 368.7.b
Brachium Domini quid sit 365.8.a
βρίφος & *ἔνβρυον* etsi differunt sæpe tamen confunduntur 223.1.a
βρχὼ pro *υἱὸς* 35.29.b
βρῶσις quid sit 30.47.b

C

αμία pro ærumna 32.34.b
βακολογεῖν *αὐτὸ τὸ βλασφημεῖν* 183.21.a
βακὸς quis sit & vnde dicatur 300.15.a
βακοποιὸς, facinorosus 413.9.b
τοῦ κακοῦν significatio 494.15.q
¶ *Cæcus* à Bethsaïdenisibus Christo oblatus & ab eodem sanatus quomodo à Christo domum remissus dicatur 176.
ur Cęcum luto adhibito Christus sanarit 381.9.a
Cæcus *ὑποσωβαγωγὸς* factus 383.16.b
quomodo Cœcus ille dicatur Non peccasse 356.44.b
Cæcum illum à natiuitate quomodo neget Christus peccasse 381.1.a
Cæsareæ duæ fuerunt. 77.3.a
ur ad *Cæsarem* Paulus prouocarit 541.4.a
κὴ ar cula variè vsurparur 166.12.a
Καὶ apud Græcos aliquando est illatiua particula 86.31.a
Καὶ pro *τότε* 2.1. a
Καὶ pro *ἀλλὰ* 309.36.a
Καὶ pro *οὖν* 163 9 b
κὴ pro *ἀλλὰ* 58.5.a & 64.28.a
Καὶ pro aduersatiua particula 5.26.a
Καὶ causalis particula 223.19.a
Καὶ pro causali particula ponitur 366.28 a
Καὶ pro Nam 250.31.a
Καὶ pro *ὅτι* 209.51.b
Καὶ pro *τότε* 245.4.b
κὴ pro *ἢ* 59 43.b
Καὶ pro tunc 41.18.a
καιρὸς certum tempus notat 354.18.a
impium pictorum figmentum de Christo cum *Calice* procidente quasi missam celebraret 126.12.b
Καλῶς ironicè dici solet 170.23 a
καλῶς ποιεῖν pro *δυεργατεῖν* 56.10.b
καλὸν pro *ἀμείνον* 85.21.b
καλὸς κἀγαθὸς Græcis quis dicatur 259.19.a
Καλὸν bonum & *τὸ καλὸν* honestum 74.27.b
¶ *Calumus* impudenter Sabellianismi accusatus 379.8.b
Camelum intrare per foramen acus, prouerbialis loquendi formula 92.33.b
Camerarius ab Illyrico immerito reprehensus 121.14.b
Can maior, oppidum tribus Aser 74.17.a
Candidum propriè de igni dicitur, & pro albo sumitur 81.8.a
Caminij error in nomine Leui inde Matthæum Leuitã fuisse coniicientis 147.1.b
cur *Capernaum* *παραθαλασσία* dicatur 16.51.a
Christus in Capernaum domicilium habuit 146.27.a
Capernaum interiecto sinu obuersa Bethsaidæ 167.12.b
Capitis iudicia Iudæis sublata 531. 17.b
Capucini 30.41.a
quomodo intelligenda Hebræa phrasis Duo erunt vna Caro 89.20.b
Caro pro homine 436 15.a
C ro synecdochikῶς pro homine 335.1.a
vocis *Carnis* significatio 345.a & b
Carnis nomine naturalis hominis concretio notatur 335.54.a
Carnis appellatione quid Hebræi intelligant 78 18.b
Carnis appellatione serui forma quam assumsit Christus intelligitur 439.1.b
Castellionis damnata versio in *δαιμονίζεται* est furiata 74.31.a
Castellio *φρένησιν* interpretatur *σωφροσύνη* 219.1.b
Castellionis audacia in textu biblico 155. 17.b
Castellionis audacia 301.7.b
Castellio reiicit Verbum baptizãdi 12.34.b
Castellio *ἐξουσίαν* vertens, eligendi potestatem, liberum arbitrium stabilire nititur 335.6.a
Castellionis ridicula interpr. 226.36.a
Castellionis inepta interpretatio istorum verborũ *ὑπὸ φρουρὸν ἢ πατέρων* 463.51 b
Castellionis inepta interpretatio 517.43.b
Castellionis execranda audacia 74.6.b
Castellionis audacia in huius vocis *κεῖται* interpretatione 233.41.b
Castellionis falsa & inepta interpretatio 437.46.a
Castellionis inepta interpretatio 343.18.b
Castellio malè reddit *ὑπηρίφει*, Reconciliabit 218.10.b
Castellionis vitiosa interpretatio 222.1.a
Castellionis error 22.17.b
Castrare seipsum id est continentiam seruare 91.27.a
an *Casus* sit aliquis in reb? humanis 272.7.a
κατὰ pro In, vel, per. 4.18.a
κατὰ pro *ὑπὸ* 40.1.b
κατὰ vim habet distributionis 111.30.b
κατὰ nota causalis 144.29.a
καταβάλλειν vnde *καταβολὴ* quid significet 65.10.
καταβιβάζω & *ἀναβιβάζω* 54.43.a
καταχειροτονεῖν quid significet 518.25.a
τὸ καταλύειν varias habet significationes 264.10.a
καταναθεματίζειν quid sit 130.27.a
τοῦ καταργεῖν variæ significationes 286.4.a
καταρτίζειν sarcire ab *ἄρτιον* perfectus 143. 20.a
Κατέχειν verbum nauticum 552.8.a
καθίζειν pro sedes ponere 314.13.b
καθηγηταὶ qui vocati sint 107.36.a
Κατηχεῖν & *Κατηχεῖσθαι* quid significet 216. 27.b
Κατηχίζειν & *κατηχεῖσθαι* quid sit 216.33.b
τοῦ καθεστάναι significatio 508.26.a
Κατοικεῖν & *παροικεῖν* quomodo differant 10.4.a
κατορθώματα quæ dicantur 536. 1.b
Causæ mediæ non tollunt Dei prouidentiam 551.9.b
Causam pro noxa malè dici 322.4.a
¶ *Centuplicia* accepturi qui dicantur qui propter Christum domos fratres &c. reliquerint 186.37.b & quidem cum persecutionibus 187.6.b
Census propriè est facultatum æstimatio 103.36.b
Κλῶσις quid fuerit 194.9.a
Κεφάλαιον nouè dicitur in re nummaria 532.131.a
Κεφαλαιοῦν pro caput comminuere 192.26.b
κιβώτιον Græcis quod Latinis amphora 202.4.a
τὸ κηρύσσειν absolutè positum 151.30.a
Cerei cur à Pontificiis accendantur in baptismo 13.48.b
Ceremonia panis & poculi sub finem Cænæ agni Paschalis 317.4.a
χαλεπὸς pro crudeli 39.26.b
χάλκια dicta in genere ærea vasa 169.65.b
χαλκὸν pro æreis nummulis 196.5.b
χαράγματος nomine etiam pictum opus contineri 511.16.a
τοῦ χαρίζεσθαι noua significatio 541.26.b
χαρίζεσθαι respõdet Latino Gratificari 255.2.a
¶ *Charitas* Dei ad quam tabulam spectet 278.13.a
Charitas Christiana quæ 21.23.b
Charitate in proximum quomodo lex impleatur 92.1.b
Charitate erga pauperes compensanda est bonorum profusio 294.42.a
Charitatis perfectum exemplum 302.8.b
Charitas rapinæ & sceleri opponitur 277. 3.a
Charitas non est Iustificationis causa efficiens 256.1.b
verbi huius *χειροτονεῖν* vis 497.4.a
1. *Cherinthi* error 49.1.b
2. Cherinthi error. 49.1.b
Chiorum factum impium 131.28.a
χρηματίσαι pro nominari 483.10.b
χρῆματα apud Græcos quid complectãtur 186.5.a
χρῆσθαι apud Græcos de quibus rebus dicatur 273.25.b
χρηστὸς varias habet significationes 251.29.a
χρηστὸς facilis siue commodus 55.3 .a
¶ *Claues* cognitionis sustulisse legis interpretes quomodo dicantur 278.25.b
τὸ χλιαίζειν quid sit 511.32.a
Κληρονομία quàm late pateat 525.16.a
κληρονομῆσαι *αὐτὸ τὸ κτᾶσθαι* 185.19.a
κληρονομεῖν τὴν γῆν quid sit 18.26.b
Κλῆρος pro parte non successione 433. 1.a
χρόνος & *καιρὸς* quomodo differant 429.22.a
¶ *Circuncisio* duplex, duas Iudeorum species constituit 464.5.a

¶*Codices* Hebræi punctis caruerunt quibus vsi sunt Græci interpretes 140.27.
Cognitio Dei quid sit 436.2.a
Cœlum pro Deo Syriacè accipitur 100.5.a
Κοινὸν pro profano, & κοινοῦν polluere 75.18.a
Κοινωνίας nostræ cum Christo tres gradus 410.30.b
Comedendi & Bibendi voces quum de carne Christi agitur quomodo sint intelligendæ 367.a & b
Communicatio idiomatum tantum habet locum in concretis vocibus 346.11.a
κωμοπόλεις quæ dicantur 145.20.a
Compita quæ vocent Latini 102.15.b
Confabulandi verbum Scripturæ maiestati non conuenit 81.26.a
Confidentia à fide distinguenda 365.27.a
Confessus totus quis dictus sit Iudęis 128.3.b
an sint *Consilia* Euangelica quæ perfectos tantùm obligent 92.10.b
Conuersionis veræ summa 524.1.a
Conuersio non est ab hominum libero arbitrio 445.4.b
Cor apud Hebræos pro medio cuiusq; rei 60.28.a
ponere super Cor quid sit 519.10.a
Cor terræ pro sepulchro 60.33.a
κώμη pro villa, prædio 313.5.b
Cornelius ciuili adoratione tantùm colit 477.17.a
χορτάσαι de quibus propriè dicatur 75.34.b
χόρτος pro herba, & quæ herba intelligatur 32.40.a
χρηματίζειν & χρηματίζεσθαι quid sit 8.20.a
Χριστὸς pro Messia 507.7.5.a & b
¶*Christus* cur dictus Iesus 434.b
Christus quid sit 3.3.b
cognitionis Christi multiplices gradus 79.46.b
cognitio Christi duplex 304.38.a
quatuor de Christo opiniones 164.13.a
Deitatis Christi testimonium 140.32.b
Christi patria putatiua 161.15.b
Christus non adiecit legi Cõsilia 302.10.b
Christum ante quàm munus suum exerceret fabrum fuisse lignarium 162.25.a
caro Christi quomodo dicatur nihil prodesse 367.a & b
quomodo Christus dicat se Voluisse congregare Iudęos, & ipsos noluisse 110.23.b
Christi & Apostolorum missio similis eiusdem finis respectu: alioqui penitus alia 410.15.a
Christ⁹ quomodo dicatur Emmanuel 5.1.b
Christus quomodo dict⁹ Nazaræus 10.10.b
Apostoli quomodo dicantur venisse domum Christi 151.41.b
Christus quomodo ex Spir. Sanct. 4.22.b
Christi perturbatio 394.4.a
Christus viuificandis hominibus missus 366.49.a
corporalem Christi præsentiam quo cauillo plerique fulciant 430.12.a
Iudæi Christum blasphemum iudicant quòd Deum diceret patrẽ suum 335.10.b
Christi præsentiã vita comitatur, & contra vbi non est, mors regnat 366.2.a
Christus legit in Synagoga, qua auctoritate 241.8.a
cognatorum & gentilium Christi in eum summa maleuolentia 152.6.a
Christus cur baptisari voluerit 14.20.a
Christus sudãs grumos sanguinis 320.12.a
quomodo venerit Christus vt Mundus seruetur 344.22.a
ad Iudicium exercendum quomodo se missum esse dicat Christus 384.1.a
Fabula de Animæ Christi descensu ad inferos vnde orta sit 136.2.b
Christus καρδιογνώστης 256.26.b
quid de Christo sentiendum 254.12.b
quomodo Christ⁹ Tollat peccatũ 339.41.a
Christus non est egressus superioris Galilææ fines 171.17.b
Christi Deitatis testimonium 140.33.b
spectrũ putãt esse Christũ Apostoli 168.1.a
Christo Eli. id. Deum, vocãti illudunt Iudæi 135.25.b
cur Christus vinum myrrhathum recusat 209.36.a
Christus sua obedientia est nobis promeritus benedictionẽ Legi annexã 385.20.b
Christ⁹ quomodo dicat παράκλητος 401.1.b
gloria Christi quæ sit 335.62.b
quomodo Christus se Regiæ esse dicat familiæ 84.13.a
Christi lucta quæ fuerit 320.1.a
quo sensu Christus Viuere per patrem dicatur 366.9.b
Christus quomodo dicatur Filius Dauidis & Abrahami 1.15.b
Christus ipse ab eius doctrina & donis ac beneficiis distinguendus 36[illegible].18.b
quomodo intelligatur quod dicitur Christus in Iudææ territoriũ venisse 347.18.b
παθητὸς fuisse Christus quomodo dicatur 546.1.a
Christus mortem suam prædicit & gloriæ suæ patefactionem 376.43.b
concilium summum aduersus Christum tanquam blasphemum cogitur 205.22.a
definitum fuisse vt Christus interficeretur 317.34.b
terrena se loqui quomodo dicat Christus 346.21.a
quomodo illud Christi dictum Post tres dies resurgam, sit intelligendum 177.
quomodo intelligendũ quod Christ⁹ dicit suum Testimoniũ esse idoneum 374.25.a
Christus peregre profectus absens est à nobis corpore 117.8.a
quomodo Centurio Christum Dei filium dicat 136.8.b
nullum Medium inter Christum & Satanam 58.12.b
peregrinatio Christi in Ægypto ad quod tempus referenda 234.22.b
Christus παρὰ τοῦ Θεοῦ se esse quum dicat quid denotet 365.12.a
de Christi corpore post resurrectionem quæstiones 327.17.a
quomodo dicatur Christus super Asinam & pullum sedisse 97.10.b
electus Dei Christus cur dicatur 324.15.a
Christum se priorem quomodo dicat Iohannes 337.1.b
Christi à nobis in cælos discessus quid nobis adferat 399.a & b
quomodo Christus συλλυπεῖσθαι dicatur 149.27.b
quo consilio Pilatus Christum virgis cædat 133.7.b
Christus pro Messia 78.8.b
caro Christi quomodo sit viuifica 365.53.b
corpus Christi quomodo templum vocetur 344.3.a
δυνάμεις quæ dicantur à Christo factæ 162.10.b
Christus Iohanni ante baptismum de facie incognitus 14.36.a
Christus e cælo descendisse quomodo dicatur 363.b
Vulnus Christo mortuo illatum ex quo aqua & sanguis fluxerant cur expresse Iohannes vrgeat 418.36.b
quomodo Christum dicat Marcus hora tertia crucifixum quum sexta id factum dicat Iohannes 209.43.a
Christi presentiam non tolli etsi cęlis contineri dicatur quod ad corpus 335.55.b
Christus in tẽplo docet interdiu 307.47.b
quomodo Christus non damnat 347.8.a
Christus & Pater Vnum sunt 387.4.a
quomodo negetur Christi corpus simul pluribus locis esse posse 93.13.a
Christus est vnus μεσίτης 14.9
an fuerit in Christo voluntas patris voluntati repugnans 126.25
quod Christus se abscondisse dicatur, quomodo sit intelligendum 380.42
quomodo dicatur Christus filius Dei vocandus 221.27
Christus positus in Signum 234.1
Christus de seipso Testatur 375.7
Christus deponit animam suam 385.28
Christus cũ latronibus numeratur 210.1
cur Christus se Filium hominis passim vocet 38.20
Christus Spiritum tradit 418.2
Christus non attulit nouã Legem 92.13
Christus alacriter ad mortem pergit 30.11.a
Christus crucifixus cadaueri comparat ad quod congregantur aquilæ 112.5
Christus se quomodo sanctificet 410.2
Christus quomodo dicatur in deserti expulsus 142.7
quomodo concilientur inter se Euangelistæ in Apparitionibus Christi recensendis 213.1
Christus quomodo sit Vnigenitus 336.
in Christo duę Voluntates numero distinctę non separatæ 335.4
quomodo Christus docuerit cum auctoritate 243.
cur Christum crucifigi voluerint Iud 414.11.a & 415.2.b
quando Christus sermonem habuerit prodente ipsum 317.25
Christus à Iudæis ad Pilatũ ducitur condemnandus non examinandus 413.1
quæ de Christi plenitudine dicuntur quomodo intelligantur 337.1
Christ⁹ in Sepulchro nouo sepult⁹ 419.
Seculum Christi 469.
Christus Mariam matrem asperrime conuiurgans quid nos docuerit 341.
Christus interdum Patris Angelus dicitur 331.38.b
Christus Baptizat per Apostolos 3 47.3
quomodo intelligendum quòd Christus negat se Iudæos apud Patrem Accusturum 359.2
quomodo dicatur Christus Ἀναχωρήσας Galilæam 16.
quomodo Christ⁹ neminẽ iudicet 374.
quomodo Christus Foribus clausis stetit in medio discipulorum 421.3
Christi pedes discipulorum lauantis dictum quem scopum propositum habuerit 396.& 3
tangi se Christus à Maria cur non fe 421.13.a
quod dicit Iohannes de Christo Qui post me venit, sítne ad ætatem an ad munus prædicandi referendum 336.5.a
quomodo neget Christus se venisse vt ciat suam Voluntatem 364.a
vnius Christi proprium Deo homines conciliare 218.1b
Christus crucem suam baiulans 416.2b
Christus homines à Lege ad Euangelium reuocat 362.1b
Christus à Patre quomodo sit derelictus 135.13.b
testimonium Christi per se idoneum quomodo ab ipso dicatur non esse idoneum 358.25.a & b
Christus adorat vt homo & adorat. 351.a
quomodo per Christum viuamus 366.b
Aliud & Aliud est in Christi persona 10.a
caro Christi, pro eius humanitate 365.b
¶*Circuncisi* ab incircuncisis quando distingui cœpti 481.a
cur Circuncidi Christus voluerit 232.a
quomodo se è cęlo descẽdisse dicat Christus 346.a

Christi

Christiani etsi in medio luporum nunquam soli 47.15.b
χολὴ pro amarore, non autem felle 134.7.b
χωρὶς χριστοῦ seorsim à Christo nihil posse homines 403.18.a
¶*Ciceronis* locus 7 .25.a
¶*Claues* regni cœlorũ quid significẽt 79.15.a
Clauda insula 549.59.b
κλῆρον διδόναι, quid significet 433.37.a
κοδράντης Latina vox Græcè declinata, vt alia nonnulla quæ in hac voce reperies 22.59.a
¶*Cognitio Dei* in Christo quomodo dicatur vita æterna 408.8.b
Collybistæ qui vocati fuerint 343.11.a
κτήματα latiùs patent quam Latinis Possessiones 92.25.b
dare *Cognitionem* salutis quomodo dicantur homines 227.48.a
Cœlum pro aëre 31.31.b
Cœlum pro Deo quomodo vsurpetur 292.3.b
Cœlos Christum capere, quomodo sit intelligẽdum, quique errores ex praua interpretatione oriantur 444.43.a
Cœli nomẽ pro cœlesti gloria malè a quibusdam exponitur 444.27.b
τὸ κολλᾶσθαι variæ significationes 451.10.a
Commemoratio mortis Christi quos respiciat 216.29.b
Communia omnia fuisse primis illis fidelibus quomodo dicantur 441.13.b
κομψὸς ἔχειν bellè habere 353.24.a
Conciliatio prophetiæ de pretio illo quo æstimatus est Christus cum verbis Euangelistæ 132
Continentiæ perpetuę votum peccatum esse 90.45.b
Communcio in Sacramentis signi & rei est symbolica & sacramentalis 124.21.b
Tres errores qui in doctrina de Cœna Domini à *Consubstantiatoribus* & Transsubstantiatoribus admittuntur 368.1.a
κοπιῶντες qui dicantur 55.15.a
differentia inter coccinum & purpureum *Colorem* 135 28.b
Conciliatio Marci cum Luca de Domini in monte transformationis tẽpore 178.30.b
Cònciliatio loci Matt.10.9. cum Marc.6.8. 46.25.b
Confessiones quas vocet Ecclesia 50.1.b
Confessionis formulæ summa 469.17.a
Auricularem confessionem vnde pessimè eliciant quidam 36.25.b
Coniugij vinculum hominibus soluere non licet 190.1.a
quomodo dicatur Iohãnes *Conuersurus* corda Patrum in filios, quum Christus contrarium dicat 219.4.a
Confabulari & fabulas narrare, & colloqui significat 327.10.a
Confidens est participiũ non nomẽ 186.10.a
Confiteri peccata qui dicãtur Hebræis 1 .19.b
Cõsecrationis voce quid intelligatur in Cœnæ mysterio 124.41.a
Consilium omne Dei quod se annuntiasse dicit Paulus quodnam fuerit 524.25.a
Consilium Dei à causis mediis distinguendum 317.55.b
Consistere quid significet 435.50.b
Cõsistere coram Filio hominis quid sit, cuius contrarium est cadere 315.2.a
Consubstantiatoribus & aliis quid respõdendũ de Christi corporis præsẽtia 422.10.b
Cõuersionis gloria soli Deo tribuẽda 497.21.b
κοπάζειν quid significet 71.2.b
Cophinus quod mẽsuræ genus fuerit 70.28.a
κωφὸν πρόσωπον apud Comœdos 75.6.b
κωφὸς, surdus & mutus 75.5.b
Cor pro intimo affectu 283.1.a
Corbanan pro templi ærario 131.20.a
Cornelius ante baptismum verè fidelis fuit 478.12.a
Cornu erigere, metaphorica locutio 226.19.b
Corpus animale, corpus itẽ spirituale quod sit 327. 27.a
Corus apud Hebræos mensura fuit rerum aridarum 294.15.a
κοσμήτορες λαῶν vnde dicti 116.30.a
verbi κρατεῖν vis quædam specialis 179.3.b
κρατεῖν pro simpliciter prehendere 44.3.a
verbi κρατεῖν variæ significationes 169.56.a
κρασπέδων appellatione quid intelligatur 107.7.b
¶*Crepusculi* multæ partes secũdum Græcos 326.2.a. vbi vide cõciliationem Iohannis cum aliis Euangelistis.
κρατεῖν pro firmiter tenere 443.10.a
Cribrandi & Cernẽdi voces de quibus propriè dicantur 318.41.b
κράτιστος variè exponi potest 216.61.a. & quibus hoc epitheton conueniat 2.10.b
Credere Deo, & in Deum an differant 135.6.a
Credere in aliquid & credere aliquid quomodo inter se differant 344.8.a
κρίμα pro κατακρίσει 108.7.b
τὸ κρίνειν, punire 158.9.b
κρίνειν & κρίνεσθαι quid significet 25 51.a
κρατὴς pro præfecto ac gubernatore 537.16.b
Crux supplicij genus Iudæis ignotum 414.7.a
Crucem suam attollere quid sit 80.24.a
Christi sermo ad Apost. de *Crumena* soleis, &c. emendis totus est allegoricus 319.1.a
κτᾶσθαι pro comparare 46.8.b
κτίσις quid significet 199.1.b
κτίσις pro humano genere 214.15.a
¶*Cubitum* ad mensuram suam addere quid sit 282.10.a
quæ fuerit illa Iudæorum *Custodia* 137.20.a
in Custodiam positi Apostoli 445 37.b
quomodo *Cyrenio* præside dicãtur facta descriptio 228.50.b
¶*Cyrilli* sententia de his verbis in principio non satis firma 332.52.b
Cyrilli locus 357.9.b

D

Δαιμόνιον genus quoddam furoris 38.11.a
Δαιμόνια pro impuris spiritibus 35.23.a
Dæmonum sceleratissimę naturę exemplum 26 3.a
an ex quouis Dæmoniorum eiectiones regnum Satanæ destruatur 58.10.a
Δαιμονιζομένους male verti furiosos 18.6.b
δαιμονιζομένοι qui dicti sint 38.8.a
Dæmoniaci qui fuerint 18.6.b
δάνειον quid sit 88.8.b
quomodo dicatur *Dauid* sub Abiathar panes comedisse in Dei domo, quum 1.Samuel. vocetur Achimelech 149.9.a
Dauidis sepulchrum multis seculis mansit inuiolatum 438.57.b
¶*Debere* pro reũ esse, & Debita pro peccatis 108.40.b
Decimare pro decimam soluere 109.10.b
Decapolis est regiuncula 172.18.b
Decapolis vbi sita fuerit 261.10.b
quæ sint intermedia in *Decreti* Dei executione tum in electis tum in reprobis 233.25.b
Decretũ Dei omnibus causis ordine prius 494.22.a
Dicere pro iubere 15.17.a
distinguẽdum inter Dei Decretum, & eius decreti executionem 233.25.b
Δεισιδαιμονία quid sit 542.7.a
δεισιδαίμονες & δεισιδαιμονία quid sit 509.36.b
δέησις quid sit, & quomodo differat à προσευχῇ 431.31.a
Demensum quid vocatum sit 283.17.b
Demosthenis locus in quo præteritum pro præsenti scribitur 14.23.b
Denarius numus Romanus 104.1.a
Denarij siue Drachmarum ad Francicas libras reductio 518.15.b
Denarij ducenti ex Budæi æstimatione æstimati 166.25.b
δέρω pro δαίρω 192.5.b
Δεῖπνον in historia celebrationis Paschę, pro Cœna legali sumitur 124.32.a
Descriptio terrarum orbis qui Rom. parebat quando facta 228.40.a
Descensus è cœlo quomodo Deitati verbi tribuatur 363.29.a
quid per *Desertum* vbi Ioh. Bap. cœpit concionari intelligatur 10.64.a
Deus cur Benedictus 206.1.a
Deus nullius sceleris author sceleratorum operam in suis iudiciis exequendis adhibet 102.8.b
quomodo Deus cum iniquo iudice comparetur 300.24.a
Deus est viuentium Deus 310.11.b
Deus quomodo per seipsum iuret 174.18.b
Deus cum aliquo esse quomodo dicatur 344.25.b
quomodo Pater dicatur esse ille solus verus Deus 408.10.b
Dei cognitio per creaturas 510.30.b
Dei nomen vel essentialiter vel personaliter accipi solitum cautè enuntiandum 332.45.a
quomodo Deus dicatur esse Deus alicuius 105.15.a
Dei consilium rescindi non posse 255.26.b
Deum esse cum aliquo quid significet 458.25.a
Deus quomodo Israelem dicatur inuisisse 226.27.a
Deus apud Deum non dicitur nisi impropriè 332.51.a
Deus docere quomodo dicatur 438.45.b
Deus cum filio fuisse quomodo dicatur 479.6.a
quomodo Deus super suos μακροθυμεῖ 300.25.b
δεῦτε aduerbium hortantis 17.33.a
cur *Dextræ* maxillę fiat potiùs mẽtio quàm sinistræ 25.36.a
Dextra potestatis Dei quid sit 129.12.b
quinam dicti sint δεξιολάβοι 535.12.a
Derelinquere patrem & matrem quid sit 89.4.b
Διὰ pro μετὰ 146.10.b
διὰ pro ἐν 129.5.a
Διαδέχεσθαι quid sit 463 49.a
διακρίνεσθαι pro hæsitare 99.20.a
διαφημεῖν pro spargere rumorem 44.15.b
διέρχεσθαι alias transire, alias obire significat 263.14.b
Διθάλασσος τόπος, Isthmus 552.11.a
διήγησις quid sit, & quomodo differat διήγημα 215.30.a
δικαιοῦσθαι pro ἐλευθεροῦσθαι 53.31.b
διχοτομεῖν pro ἀφορίζειν 115.2.b
¶ *Diabolus* qui sit & cur sic vocetur 14.47.b
cur Diabolos Christus de se loqui non permiserit 144.30.b
Diabolus Pater mẽdacij quomodo dicatur 378.25.b
quomodo dicatur Diabolus pater 378.23.a
Diabolũ posse ex humoribus morbos varios ciere 82.8.b
Diabolus quomodo dicatur homicida ab initio 331.11.a, & 378.a
Diabolus, qui & Satan Princeps seu caput Dæmoniorum 119.1.b
Διάκονοι qui dicantur 22.38.a
διαλογισμος pro cogitatione 267.9.b
διαλογίζεσθαι quid sit 147.3.a
Dianæ simulachrum Ephesinum quomodo dictum fuerit Διοπετὲς 521.5.a
διαθήκης seu Noui testamenti nomine cur

fœdus Euangelicum vocetur 318.30.a
διαθήκη quid sit propriè 125.15.b.& an Testamentum dici possit.
διάλεκτος quid significet 435.26.a
τὸ διαπορεῖν de quibus dicatur 263.21.b
διαπορεῖσθαι & διαπορεῖν differunt 326.15.a
διατάσσειν & διατάγματα quæ sint 51.9.a
διαταγὴ pro διακονίᾳ 464.19.a
cur Christus pro Petro persoluerit *Didrachmam*, & non pro aliis 84.15.a
Didrachma quid fuerit:& cur à Iudæis solui solitum 83.5.b
δικαιώματα Græcis propriè quid declarent 217.47.a
δικαιώματα non bene per instituta conuerti 217.11.b
δίκη quid significet 541.12.b
¶*Dies* Domini pro eius aduẽtu in carnem 380.5.a
Dies filij hominis qui vocentur 299.a
Dies dicuntur afflictio ex phrasi Hebræa 199.8.a
Diem veteres diuiserunt in 4.partes 209.b
Diei vltimi futuri testimonium 39.38.b
Diem vrbis Hierusalem quem dicat Scriptura 307.8.b
Diffidentiam malorum omniũ radicem suis Christus eximit. 182.15.b
diffidentia ab incredulitate quomodo differat 68.25.a
Digitus Dei 275.2.a
Dimœritarum error 222.39.a
Discindere vestimenta in luctu mos fuit antiquus apud omnes 129.20.b
cur à Iohanne missi sint *Discipuli* ad Christum 254.8.b
Discipulorũ & fratrum differentia 526.16.a
Parabola *Dispensatoris* iniquitatis quousq; sit extendenda 294.a & b
Dispensator qui & Actor dicitur quis fuerit 293.1.b
Dispensatores qui fuerint 283.12.b
διστάζειν quid propriè significet 71.23.a
Dissipare superbos dicitur Deus, per translationem à turbine sumptam 224.50.a
in Parabola *Diuitis* & Lazari proponi res spirituales sub figuris censui accommodatis 296.11.a
nõ omnes *Diuites* à Dei regno excludi 93.3.a
libellus *Diuortij* cur dari iussus 90.2.b
Diuortium & repudium quomodo distinguantur 4.12.a
libellus Diuortij cur concessus 23.24.a
an vxoribus licuerit libellũ Diuortij dare maritis 23.44.a
legem Mosis de libello Diuortij antiquatam esse 90.16.a
διώκειν quid sit 19.11.a
διώκειν, ὀνειδίζειν & εἰπεῖν quomodo differant 19.16.a
¶ *Doctrinam* suã Christus quomodo dicat non esse suam 370.1.a
Doctrina cum signis semper est coniungenda 214.35.b
Docti à Deo qui dicantur 364.42.b
δοκιμάζειν & πειράζειν quomodo differant 15.7.a
δοκῆται hæretici qui fuerint 188.7.a
τὸ δοκεῖν quid significet 12.21.a
τὸ δοκεῖν variè accipitur 188.1.a
δοκεῖν quid significet 115.12.a
δοχὴ splendidum epulum 246.8,b
Dogmata fidei omnia perscripta, miracula non item 426.6.a
Dominico die conuenire soliti Christiani 522.5.b
Dorsiothitæ siue Dorsiani qui 1033.b
Dolores quos instare prænuntiet Christus 111.33.b
Domus Israel pro gente Israelitica 74.16.b
Dominus suos nonnullos habet in arcano 258.8.a
Dominorũ appellatio à tyrannis primùm affectata 543.1.a
Dona Dei non sunt aliis cælanda 66.16.b
Christus in cœlum ascendens Dona dedit hominibus 117.12.a
Dona Dei in reprobis euanida 62.20.a
quomodo Christus cuíque secũdùm ipsius facultatem Dona largiatur 117.15.a
Prouerbiale dicendi genus Hebræis, *Dormire* & exurgere nocte & die 156.41.a
δόξα & δοξάζεσθαι quid sint 27.24.b
¶*Drachma* duplex 196.45.b
δρέπανον metonymicè pro messoribus 156.40.b
Drusilla Felicis vxor 539.46.b
¶*Dulia*, hyperdulię & latrię falsa distinctio 16.26.a
ὁ Δωρατὸς Deum Græcis significat 224.7.a
¶*Dydimi* regula de Sp.S. 345.41.b
Dynastæ vox Græca etiam à Latinis vsurpata & quid fuerint 224.22.b
Δωράμεις pro præstantibus factis 436.28.b
μὴ δύνασθαι pro μὴ θέλειν 355.22.a
δωράμεων vocabulum variè accipitur 163.36.b
δῶμα quid significet 49,26.a
δῶρα Dei passiuè accipitur, vel δῶρον pro gazophylacio ponitur 311.22.b

E

Ἔα quid sit 243.6.b
ἐκκακεῖν quid sit 300.14.a
Ecclesia quid sit 78.49.b
Ecclesiæ nomen quomodo accipiatur sæpe 154.6.b
Ecclesiam malè explicari per vocem Reipub. 87.2.a
Ecclesiæ nomen Iudæis tribuitur 87.10.b
ἐκκλησία ἔννομος quid fuerit 521.12.b
ἐκκλησία pro multitudine 520.8.b
iurisdictio Ecclesiastica penes quos fuerit apud Iudæos 87.14.a
ἔχειν pro δυνάσθαι 87.40.b
ἔχοντες Erasmus vertit ducentes noua significatione 75.3.b
ἐκγαμίζεσθαι dicuntur filiæ 105.3.a
Ἐκλίγεσθαι ἀμεταβάτως positum 499.1.b
ἐκνεύειν, clàm euadere 354.15.b
¶*Egredi* & Ingredi quid significet 432,29.a.
εἰ pro ὅτι 544.17.a
εἰ pro ὅτι 545.26.b,& 56.2.b
εἰ μὴ pro Sed 55.36.b
εἴδειν pro cognoscere 40.30.b
εἰπὲ Pro iube 37.11.a
εἶναι Deo propriè conuenit 331.22.a
εἷς sumitur pro τὶς 4245.2.b
εἷς pro τὶς 99.22.b
εἰς αἰτὶ τοῦ πρὸς & vtriusque differentia 74.14.b
εἰς pro ἐν 142.2,a
εἰς αἰτὶ πρὸς 506.15.b
εἰς particula pro ἐν ponitur 10.14.a
εἰς pro ἐν 67.33.b
ἐλαύνειν proprium nautarum ad alia transfertur 167.29.b
¶*Eleemosyna* quid sit 27.41.a
Eleemosyna ex quibus facienda 277
Ascendere in memoriã Eleemosynæ quomodo dicantur 475.15.a
quomodo *Elisabeth* cognata Mariæ fuerit 217.7.a
Ἑλληνισταὶ quibuscũ Paulus disputauit quinam fuerint 473.6.a & 483.1.a
Ἕλληνες & Ἑλληνισταὶ quomodo differant 455.1.a
Elias quomodo venturus fuisse dicatur 53.1.a& 82.11.a
Elymas id est, Magus 488.12.a
Elymais Persidis pars 488.27.a
ἐν per Enallagen pro ἐξ 336.39.a
ἐν præpositionis vis 13.7.a & 30.b
ἐν pro διὰ 333.35.a
ἐν pro σὺν per Enallagen 54.2.a
ἐν pro σὺν 80.37.b & pro εἰς 48
ἐν pro inter 77.a.23
ἐν pro μετὰ 118.19.b
ἐμβριμᾶσθαι quid sit 44 8.b
quid verba Iohannis de Christo ἔμπροσθεν μου γέγονεν significent 336.31.b
ἔμπροσθεν varias habet significationes 108.28.a
ἔμπροσθεν non est aduerbium temporis 348.24.b
¶*Enallage* casuum 196.32.a
Enallage personarum 304.20.b
Enallages futuri pro præsenti quæ sit vis apud Heb. 15.24.a
quale festum fuerit & à quo institutũ quæ vocantur *Encænia*. 386.4.a
Castellio vocat renoualia quæ græci ἐγκαίνια 386.21.a
ἐνεργουμένους quos vocarint veteres 18.12.b
ἔνεργα χρήματα quæ dicantur 117,2.b
ἐνέχειν malè ab Erasmo redditum pro insidiari. 16.39.a
ἔνοχον εἶναι καὶ ἐνέχεσθαι quid sit 20.48.b
ἐνώπιον τοῦ Κυρίου Hebraïsmus quid significet 218.10.a
ἐνταφιάζειν & θάπτειν quomodo differant 121.14.a
ἔντιμος pro τίμιος 253.18.a
ἐντέλλεσθαι & ἐντολὴ quid sit 15.10.b
ἐντρέπεσθαι quomodo accipiatur pro αἰδεῖσθαι 101.1.a
τὸ ἐντυγχάνειν quid significet 509.15.a
ἑορτῆς nomine quid intelligatur 369.24.b
ἑορτῆς nomine non vnus tantùm dies sed totum Azymorum spatium intelligitur 120.15.a
ἐπαγγελίας vox quid propriè significet 440.24.a
ἐπαναγαγεῖν prouehere ἄνω idem valente atque αἴρω 244..14.a
¶*Ephesiæ* literæ cur dictæ sint 518.11.b
ἐπὶ particula supplementum denotans 42.48.a
ἐπὶ pro κατὰ 244.13.b
ἐπὶ αἰτὶ τοῦ πρὸς 270.4.b
ἐπὶ pro διὰ 443.25.b
ἐπὶ pro κατὰ 274.32.b
ἐπὶ pro coràm 198.15.a
significatio istarum particularum ἐφ' ᾧ 127.21.a
ἐπιδύτης quid sit 423.7.b
ἐπιβάλλειν pro ἐμβάλλειν 42.46.a
ἐπιβάλλειν quid sit 215.9.a
¶*Epicureorum* propria 281.38.a
ἐπιγαμβρεύειν & κηδεύειν quomodo differant 104.8.b
ἐπορκεῖν 23.29.b
ἐπίβλημα ῥάκους quomodo exponendũ 42.3.b
ἐπηρεάζειν quid sit 26.20.a
ἐφημερία quid dicatur 216.60.b
Epiphanij locus 252.9.a
Epiphanij locus aduersus Theodotianos 222.5.a
Epiphanij locus 378.43.b
Epiphanij locus de naturæ vtriusque in vna Filij Dei persona cõiũctione 222.16.a
ἐπιστάτης quis propriè dicatur 244.3.b
ἐπισιτισμὸς Latinis Frumentatio 264.20.a
quosnam Græci ἐπιτρόπους vocarint 258.3.a
ἐπίτροποι quinam dicti sint 544.25.b
¶*Erasmi* quædã cum iudicio legẽda 24.6.a
Erasmi de linguarũ dono sentẽtia 480.5.a
Erasmus linguarũ miraculũ ab Apostolis ad eorum auditores transfert 435.1.a
Erasmus malè τὸ πορεύειν vertit abundare 259.2.a
Erasmi error 140.36.b
Erasmus nomen υἱὸς malè conuertit Filia 30415.b
Erasmi error de Iohannis Baptismo 141.37.a
Erasmi opinio περὶ ἕξεως 169.59.b
Erasmi error de Phænice 172.21.a
Erasmi de nomine κόκκος opinio 297.12.a

ἐργάζε-

ἐγάζεσθαι quid significet 117.23.a
ταιρος proprie sodalis, pro amico ponitur 94.12.b
Ethnici qui dicti sint 28.31.b, & 87.19.b
ὡς ὅπου quid significet 22.28.a
ὡς particulæ significatio 5.37.a
ὁοτᾶν verbum ambiguum 74.38.a
πκέναι pro εἶναι 178.1.b
χατος Græcis quis sit 22.55.a
Est pro significat 66.5.a
ominis Euangelij interpretatio vera 427.36.a
uangelium regni malè à Castellione dictum Euangelium regium 17.22.b
uangelium quid significet 1.1.a
uangelium regni quid sit 112.18.a
x Lucæ historia instituenda harmonia Euangelistarum 216.58.a
orum quibus semel illuxerit Euangelium deterior fit conditio si illud suffocarint 60.40.b
uangelij fulgor comparatur fulguri 112.21.a
uchariſtia vnde sic dicta 316.23.b
χαριστεῖν & εὐλογεῖν pro vno & eodem accipiuntur 124.39.a
δονία quid significet 54.44.b
δοκεῖν vltrò consentire 465.11.a
δοκεῖν quid sit 14.47.a
δοκία Dei ἐν ἀνθρώποις quæ sit aut quomodo phrasis illa sit explicanda 230.a & b
εἶπας formula assentiendi etiã apud Græcos 129.3.b
ἐργέται quomodo vocentur Principes 318.1.a
λογεῖν quid sit 26.5.a
λογεῖν pro εὐχαριστεῖν 264.14.b
λόγησον pro εὐχαρίστησε 70.13.a
νοῶν τῷ ἀνθρώπῳ quis dicatur 22.9.a
Eunomianorum error 125.29.a
Eunuchi nomen esse propriè muneris 91.4.a
ρίσκειν apud Græcos quid significet 80.10.b
Euroclydon quis ventus fuerit & cur Typhonicus sit dictus 542.a
Eutychianorum impudentia in deprauando scripturæ loco pro μετὰ ἀνόμων, legentiũ μετὰ νεκρῶν 210.5.b
Eutyches personas confundit 346.12.b
¶Excellendi studium omne non damnatur 188.11.a
Excommunicatio minor quæ fuerit 249.8.b
Excusatio hominum quum de pietatis officiis admonentur 362.13.b
discrimen inter ἐξήγησιν & ἑρμηνείαν 338.23.a
verbi ἐξηγεῖσθαι notanda emphasis 338.18.a
Exercitus cæli quid sit 462.13.b
Exercitus cælestes vocantur Angeli 230.9.a
ἐξίστασθαι extra se esse, vel exire ex potestate quomodo de Christo dicatur 152.9.b
τὸ ἐξίστασθαι variæ significationes 466.1.a, & 3.b
ἐξίστανα & ἐκπλήττειν synonima sunt 147.20.a
ἔξοδος pro morte accipitur 266.6.a
ἐξομολογεῖσθαι quid significet 54.13.b
ἐξομολογεῖσθαι quid significet 315.17.b
ἐξορκίζειν quid significet 129.22.a
Exorcistæ quinam initiò dicti sint 129.20.a
Exorcistæ Iudæi qui fuerint 518.1.a
ἐξουσία quid sit 36.20.a, 335.1.a
κατ' ἐξουσίαν quid significet 144.23.a
Expurgare omnes cibos quomodo dicatur id quod in latrinam eiicitur 171.15.a
Externorum appellatione quid notet Scriptura 154.9.b
Extra quid sit & Græcis ἔξω 239.b

F

¶ Facies pro externa rerum specie 76.43.b
Faciem respicere ex Hebr. phrasi quid sit 193.14.b
Facio apud Latinos cum infinito quid significet 273.12.b
φαντασία pro eo quod apparentiam dicunt 542.9.b
¶Felicitas hominum vbi 32.21.b
Felix quis fuerit 537.12.b
Felicis in Iudæos beneficia 536.14.b
cur Felix Iudeis gratificari studuerit 540.9.a
esse in Felle quid sit 467.22.a
φέρειν & ἄγειν inter se permutari 172.24.b
Festa Iudæorum solennia tria 207.18.b
Festi hypocrisis 542.18.a
¶ Fides pro doctrina Euangelica 456.21.a
Fides pro dictorum factorúmque constantia 109.24.a
Fides vera quæ sit 444.5.a
Fidei πληροφορία est donum ἀμεταμέλητον 60.1.b
Fides & fiducia quomodo differant 32.1.b
Fides salutifica quæ sit 410.37.a
Fides quomodo in nobis creetur & confirmetur 124.32.b
Fides non est opus 362.20.b
Fides Dei passiuè dicitur 191.16.a
error eorum qui Fidem actu infantibus inesse volunt 214.45.a
error eorum qui Fidem actualem in infantibus esse contendunt 218.27.a
an pueri Fidem actu habeant 85.17.a
Fides facta omnibus a Deo Christo à mortuis excitato quomodo dicatur 511.a.33
Fiducia à fide quomodo differat 68.24.a
Filius qua ratione Dei dicatur λόγος 331.a.b
Filius non distinguitur à Patre quatenus Deus 332.54.a
Filius a Patre Audire & Pater Deum ostrare Filio quomodo dicatur 356.10.a
Filius hominis Sabbathi dominus quomodo dicatur 149.24.a
qua ratione Pater dicatur Filium σφραγίζειν 362.25.a
Filio pater dedisse Vitam in seipso habere, quomodo intelligatur 357.16.a
quomodo dicat Christus Filium non posse à semetipso operari 355.26.a
an Filius accipiens à Patre sit eo minor 525.21.b
quomodo Filius dicitur pariter cum Patre operari 356.20.b
Filius patri συνεργός 323.2.a
Filius hominis quomodo dicatur 357.30.a
Filius Pacis, & Filius iræ quis dicatur 269.33.a
Filius etsi à Patre quatenus Filius, tamen Deus est ea Deitate quæ per se est 379.3.b
Filio iudicium dedisse pater quatenus filius hominis est, quomodo dicatur 357.a & b. & 358.
Filij seculi qui dicantur 294.26.b
Filij seculi dicuntur qui adhuc in mundo versantur 310.14.a
Filius Abrahæ pro gratis electo 304.30.a
Filios regni quos vocet Scriptura 37.4.b
Filij hominum pro hominibus 153.1.a
Filij regni qui dicantur 66.14.a
Filij Dei sumus adoptione 81.16.b
Filij Prophetarum ac pacti quomodo dicantur Iudæi 445.6.a
Filij Dei esse ex operibus quinam dicantur 26.1.b
Filij resurrectionis qui sint 310.1.b
Filij thalami qui dicuntur 42.34.a
Filiæ Philippi quomodo prophetasse dicantur 526.22.b
Filia Sion Hebræo more pro ciuitas Sion 97.5.b
¶ Flectere genua pro toto Dei cultu sumitur 191.9.b
¶Fœdus inter quos iniri propriè dicatur 125.24.b
Fœnerari an liceat 90.40.a
¶Fractio panis mos gentis Iudaïcæ 329.5.b
Fractio panis quid fuerit 440.31.b
Frangere panem etiã in lautis conuiuiis dicitur 441.28.a
Fratres Iesu qui dicti sint 451.49.a
Fratres Christus appellat suos discipulos 421.7.b
Fructus regni Dei ferre qui dicãtur 101.31.b
de Fuga in persecutione 48.29.a
¶Futurum apud Hebræos pro imperatiuo 27.1.a

G

Γάρ, expletiua particula 3.44.a
γάμος pro loco nuptiarum, & quis ille sit & quarum nuptiarum 116.30.b
γαμεῖν proprie de marito dicitur 90.32.b
γαμεῖν & γαμεῖσθαι quomodo differant 104.29.b
γαμβρὸς pro genero & affini sumitur 104.17.b
¶ Galilæa Gentium cur dicta 16.43.b
Galatini locus de vino myrrhato reis damnatis propinari solito 209.17.a
Gaudio gaudere 348.31.b
Gaudium Abrahami quale fuerit 380.5.b
Ingredi in Gaudium Hebr. phrasi quid significet 117.25.b
an Gazæ duæ fuerint 467.19.b
¶ Gehenna quid dicatur 21.27.b
Gehenna ignis cur dicta 21.36.b
Genebrardi error de Scribis 7.5.b
Genebrardi error 6.18.a
Gergesini siue Gadareni qui fuerint 39.4.b
quomodo Gadarenos Porcos pauisse dicat Matth. 40.6.a
Gethsemane, vallis Hierosolymis proxima 126.6.a
γὰ pro χόρτος 135.vlt.a
γενεὰς appellatione, vel ætatem vel nepotes intelligi 224.19.a
γενεὰν dicitur tam de matre quàm patre 52.33.a
γενεὰ modò pro ætate, modò pro genere quodam hominum 53.13.a
γενεὰ pro gente vel pro ætate 110.9.b
γενεὰ pro ætate vel seculo 114.9.b
γέννημα quid sit 125.45.a
γεννητὰ γυναικῶν qui sint 52.24.a
τὸ γένεσθαι significatio 475.6.b
γίγνεσθαι pro εἶναι 143.12.a
γενέσθαι quid sit propriè 4.12.b
γίνεσθαι significat nõ τὸ εἶναι sed fieri 336.34.b
γίνεσθαι pro εἶναι 10.52.a
γίγνεσθαι pro esse 26.48.a
γίνεσθαι pro aduenire 161.19.b
¶ Gigni denuò propriè dicitur de noua hominis quòad animi qualitates creatione 344.3.b
Gignere quæ dicantur 4.14.b
γλεῦκος pro vino simpliciter 435.28.b
accipere Gladium quibus à Deo prohibitum 127.15.b
accipere Gladium quid sit 127.115.b
¶Glorificandi verbum quid sit apud sacros scriptores 19.30.b
falsus Gloriæ Dei prætextus 359.6.b
tribuere Gloriam Dei 382.17.b
γνωρίζειν apud Græcos modò pro ὀπτανώσκειν sumptum modò pro notificare 231.7.b
¶Golgotha, pro Golgoltha 134.19.a
γονυπετεῖν quid sit propriè 82.26.a
¶ Grabbatum quid sit 146.24.b
Græcorum nomine comprehensas fuisse omnes Gentes diuersæ à Mosaica religionis 172.3.a
¶ Gratiam inuenire quomodo dicamur 221.3.a
Gratiæ diuinæ quidquid est in hominibus, diuinitus est. 489.20.a
de qua Gratia dicat Iohannes nos accepisse Gratiam pro gratia 337.20.b

¶ *Gymnasia* multa Hierosolymis 456.41.a

H

Habere & non Habere quis dicatur, & quo id sensu dicatur 118.21.a
Habitare & Commorari quomodo differant 10.8.a
¶ *Hebionæi*, deprauant scripturam 316.12.a
Hebionitæ Iesum fuisse Iosephi filium sunt imaginati 232.40.b
Hebræi carent distributiuis 167.3.a
Hebræorum simplicitas in narrandis historiis 6.41.a.
Hebræorum mos vt vno verbo posito intelligatur consequens 15.44.a
Hebræi distinguuntur ab iis Iudæis qui ἑλληνισταὶ vocantur 445.27.b
Hebron vna ex vrbibus quæ in sorte leuitarum fuit, sita in montibus Iuda 222.45.b
ἦχος pro rumore 243.15.b
ἡγεμόνος voce promiscuè vsi Euangelistæ 130.20.b
ἡγεμόνος nomen generalius acceptum 228.5.b.
ἡγούμενον vocat Christus ratione ordinis non gradus 318.17.a
ἡγούμενοι ἄνδρες quomodo vocentur quidam 501.9.a
ἡλικία pro statura 32.16.a
ἧφεν aoristus posterior ab ἀφίημι 190.23.b
Herodes tres ab Euangelistis memorantur 68.13.b
Herodis metu Christum abigere tentant Pharisæi 288.7.a
Herodes quomodo rex dictus sit 163.23.b
Herodes etsi tetrarcha à vulgo Rex dictus 353.6.a
quomodo Herodes Baptistam metuerit 68.22.b
Herodes Agrippa Iacobum interficit 484.8.a
quomodo Herodes Iohannem sit reueritus 164.17.b
Herodiani quinam vocentur 103.17.a
Herodias quæ fuerit 164.35.b
¶ *Hierusalem* est etiam dicta ciuitas Dauid 222.40.b
Hierusalē vrbs sancta cur dicta sit 136.16.a
Hierosolymæ cōditionem deplorat Christus 307.a
vrbis Hierusalem obsidio die Paschæ 159.6.a
vrbis Hierosolymæ excidium quando acciderit 110.12.b
Hieronymus in Paulum iniurius 533.4.a
ab Hieronymo locus detortus 162.22.b
¶ *Hodie* & cras prouerbialis figura 288.11.a
Holocausta quid fuerint 195.24.a
Homeri de suo Ioue diuinum testimonium 255.25.b
Homo quomodo perdi dicatur 149.24.b
vis verborum Iohannis, Homo non potest recipere quicquam &c. 348.12.a & b
Hominis ortus carnalis cum spirituali confertur 335.29.a
Honoris nomine omne genus officij intelligitur 72.28.a 32.b
Hosanna fuit acclamationis formula 98.15.a
Hospitem esse in aliqua ciuitate quid metaphorice significet 327.39.b
¶ *Hydriæ* quid fuerint 342.12.b
Hymnus in festo Paschæ cantari solitus 123.28.b
Hypocritæ qui dicantur 27.50.a
partem assignare cum hypocritis quid sit 115.13.b
coniectura camerarij de hac voce *Hyssopus* 417.17.b
Hyssopus quid fuerit 417.& 418.

I

Ianitor ad fores domus assidere solitus 384.24.a
ἱκανὸς quid significet 13.45.a
ἱκανὸς pro πολὺς 139.3.a
ἱκανὸν λαμβάνειν quid sit 507.12.b
ἰδεῖν pro ἀφθάνεσθαι. 438.33.b.
ἰδιῶται qui dicantur Græcis 447.18.a
vis particulæ ἰδὲ 4.15.a
de *Iechonia* in Christi genealogia 2.8.a
cur hanc vocem *Iehoua*, Græci exprimant per vocem Κύριος 60.7.b
vnde nata *Iudæorum* superstitio in nomine Iehoua 487.47.b
cuius *Ieiunij* meminerit Paulus Act. 27.9. 548.25.a
Iesus quomodo dicatur factus à Deo Christus 439.40.b
Iesus Nazarenus cur vocetur 436.7.b
Iesuitæ personati 30.40.a
¶ *Ignatius* martyr 84.26.b
Igni baptisari quid significet 13.37.b
¶ Manichæorum insania ab *Illyrico* renouata 378.28.b
ἱμάτιον, vestimentum 42.31.b
¶ *Implere* dies aliquis ex Hebræorum phrasi quomodo dicatur 433.a & b
¶ vis præpositionum *In* & *Ad* 13.21.a
an Satan *Incarnationis* mysterium nouerit 240.21.b
Increduli Deo quodammodo manus vinciunt 162.25.b
Indicatiuus modus pro optatiuo in verbo δυνάσθαι 59.28.a
Indui virtute ex alto quid sit 330.4.b
Deus quos vult *Indurat* 395.21.a
de *Inferis* 438.1.a
Infinito non opponi quod est ad Mensuram datum 349.25.a
Infirmos suscipere quid significet 525.28.a
Ingredi in regnum cælorum quid sit aliquando 20.11.b
Insolentia Iudæorum in Christo crucifigendo 134.10.a
Intercessionis Christi functio adhuc perdurat 407.1.b
Interficere quis dicatur 248.18.b
Interpretum nimia audacia in sacris literis conuertendis 480.55.a
Inuenire animam suam 80.7.b
Inuenire pro parare sibi 80.12.b
¶ *Iosephus* Arimathæa ortus Christi corpus à Pilato postulat 211.11.a
Iohannes Baptista quo tempore cæpit prædicare 10.41.a
Iohannes lucerna lucens 358.30.b
quomodo dicatur Iohannes Baptista venisse via iustitiæ 100.9.b
quomodo Iohannem cum Elia conferat Angelus 218.29.b
quomodo se Eliam esse neget Iohannes quum tamen dicat Christus 338.24.b
Iohannis Baptismus non alius fuit quàm Christi 517.1.a
cur Iohannes miserit suos discipulos ad Christum 51.38.a
quomodo Iohannes Messiam non nouerit 339.31.b
cur Iohannem Baptistam dicat Matt. Vidisse signum quod apparuit omnibus quum baptizaretur Christus 146.32.a
ex Iohanne Euangelista quidam Angelum fecerunt 334.10.a
Iohannem se profiteri quendam agyrtam his temporibus non puduit 425.15.b
non quæuis *Ira* damnanda 20.644.b
ἱστάναι pro persistere 378.10.b
¶ *Israël* dicitur παῖς id est vel seruus vel filius 225.5.a
Israëliticus populus in chiliadas distributus 7.59.a
ἰσχυρὸς quis dicatur 13.43.a & 58.41.a
ἰσχυρὸς pro δυνατὸς, aut potius formidabilis 58.41.a
¶ *Iudam* non videri interfuisse Cœnæ institutioni 398.24.a
Iudam quomodo dicat Lucas sibi emisse agrum ex mercede iniustitiæ 431.33.b
Iudas Lebbæus vel Thaddæus 151.35.b
de Iuda Iscariote quædā cōmenta 432.3.a
Iudas perditionis filio cur dicatur 409.9.b
Iudas cur dictus Iscariotes 46.18.a
Iudas Canlonites 103.10.b
Iudæi ἀυτόνομοι 470.8.a
Iudæis ἀυτονομία concessa à Rom. 413.19.b
Iudæis concesserunt Romani Deum colere ex legis suæ præscripto 513.9.b
Ingens Claces Iudæorum 112.30.a
Iudæis eiectionem & exitium Christus prædicit 377.25.a
Iudei superbè se seruiuisse negant 377.11.a
Iudæi ne aures quidem Christo audiendo volunt accommodare 378.15.a
Iudæi propter deformitatem Vxores dimittere soliti 89.27.a
Iudicij nomen quid complectatur 278.9.a
Iudicij futuri tempus incertum 200.2.a
Iudiciorū ciuilium forma quæ fuerit apud Iudæos 21.3.a
Iudiciū proferre ad victoriā qd sit 57.40.a
Iudicem esse alicuius, quid apud sacros scriptores significet 58.27.a
quomodo intelligendū sit hoc dicendi genus Pater non *Iudicat* quenquā 356.40.a
Ius suum quomodo tueri liceat 26.36.a
Iustitiæ nomen pro sincera tum doctrina tum vita 20.4.b.
Iustitia aliquando pro iustitiæ fructibus 217.35.b
Iustitiam facere quid significet Hebræis 27.25.a
quomodo Christus baptizatus impleat omnem Iustitiam 14.19.a
Iustificatio & sanctificatio sunt veluti duo membra collati in nos à Christo beneficij 339.2.b
Iusti & peccatores quomodo opponantur 42.15.a
Iustificare pro iustum se approbare 271.3.b
Iustificare Deum quomodo dicantur homines 255.4.b
Iustificare se quomodo dicantur Pharisæi 295.18.b
quomodo dicatur Sapientia Iustificata à filiis suis 53.10.b
Iugum Christi qua ratione dicatur leue 55.32.a
Iurare per Cælum 24.23.a
quomodo prohibeat Christus omnino Iurare 24.18.a
Iusiur. Dominus iureiurando quomodo dicatur 439.1.a
an sit à Christo *Iusiurandum* penitus interdictum 24.33.b

L

Laërtij locus de ara Athen. Deo ignoto 510.23.a
λαλεῖν, pro polliceri 225.8.a
λαλιὰ pro idiomate seu lingua 378.8.a
λαλιὰ pro Sermone 352.18.a
à *Lampadibus* ductæ metaphoræ scopus quis sit 115.22.b
Lampades quid sint 115.19.b & 116.5.b
λαγχάνειν, idem quod Sortiri 217.53.b
Lapidare quid significet 192.12.b
Lapidipanium vox Castellionis audacia inuenta. 416.10.a
λατρεύειν & δουλεύειν idem esse 16.22.a
quomodo *Latrones* dicat Matt. exprobrasse Christo crucem 135.30.a
Latronem vtrumque Christo conuitiatum quomodo dicat Matthæus 324.20.a
¶ *Lectio* in Synagogis fieri solita fuit coniuncta cum interpretatione 241.6.a
Legibus ciuilibus quomodo multa permittantur quæ Deus non probat 90.35.a
Legis perfectio vnde petenda 91.15.b
λειτουργεῖν de quibus dicatur 487.8.a
Lepra quid sit 36.36.a

penes

enes Sacerdotes omnes de Lepra fuisse iudicium 145.20.b
ur Leprosum sanatum Christus id prohibeat vlli dicere 36.12.b
ex Dei quibus vocibus in sacris literis denominetur:& earum vocum quæ propria sit vis & significatio 217.32.a
ex pro tota doctrina sacra 405.2.a
ex talionis 24.54.b
egi opponitur Gratia & veritas 337.62.b
ex Dei gratia quomodo dicatur 337.62.b
egis expositione quam Christus dedit nos non arctiùs constringi quàm veterẽ populum 20.25.b
egem quomodo Christus non dissoluat sed impleat 19 39.b
ngeli quomodo dicantur Legem dedisse 464.18.a
egis ceremoniis quatenus se Apostoli accommodarint 442.22.a
ariæ de nomine λεῖν coniecturæ 147.3.b
euitæ sacerdotibus soluebant Decimas 109.14.a
euitica tribus cum cæteris omnibus affinitatem inire potuit 217.3.b
Liberationis 3 species quarum vltima nos Christus liberauit 226.7 b
iber generationis quomodo dicatur 1.7.b
iberare à peccatis populum suum proprium Dei 4.41.b
ibertinorum synagoga quæ fuerit 456.51.a, & 10.b
igandi & soluendi vocibus cur vtatur Sp. sanctus 79.22.a
le Linguarum dono 480.& 481
Linguarum donum Apostolis collatum 435.1.a
lona Linguarum & Prophetię collata non per baptismum sed per manuum impositionem 515.25.b
Lithostrotos quid vocetur 416.5.a
λίτρα nomen Latinum 392.1.a
λογίζεσθαι pro ἀριθμεῖσθαι 210.3.a
λόγος ἀπὸ τοῦ σφάγματος 106.14.a
quomodo λόγος dicatur σκιῶν ἀνάπαυσιν 335.8.b
quomodo λόγος dicatur factus caro 335.61.a
λόγια quæ à Græcis vocentur 462.22.a
τὸ λοιδορεῖν quid significet 383.6.a
¶Longinus errore non paruo λόγχῃ qua percussus est Christus substitutus 418.24.b
Loqui linguis quid significet 479.28.b
¶ Lucas in Alexandria prædicasse dicitur 215.3.a
à quibus Lucas suum Euangelium acceperit 215.27.b
Lucam ante Matthæum Euangelium suũ videri scripsisse 215.20.a
Lux vel pro lucis auctore vel pro lucis munere 333,32.b
nullus nascitur Lucis expers 334.41.a
Lunatici qui dicti sint 82.31.a
Luscus Latinis quis dicatur 85.31.b
τὸ λύτρον redemptionis pretium 96.11.b
M
Μακροθυμοι & μακροθυμία quid sit 88.25.a
Magdala vel Magedam quæ dicta fuerit 76. 32.a
Magi qui dicti sint olim 5.33.b
quo tempore Magi Bethleemum aduenerint 8.3.b
Magos quis tantum natiuitatis Christi mysterium docuerit 5.45.b
Magorum sepultura & ficta nomina 6.30.b
Magister quis dicatur 38.3.b
an nullum sit ius Magistratuum in hæreticos 454.19.a
μαίνεσθαι qui dicantur 544.19.b
μαλακία quid dicatur 17.33 b
liberari à Malo quomodo precemur 29.17.b
Mali filij qui dicantur 66.20.a
Mammona quid significet 31.11.b
Mãcus pro mẽbris captus ac debilis 75.15.a
Mannam quomodo dicat Christus nõ fuisse panem cœlestem 363.a,& b
Manus Dei pro fauore Dei 226.11.a
Manus Dei quid sit 488.54.b
Manus Hebræis quid dicatur 461.13.b
Manuum impositio 455.26.b
peccatum non Manumittit nos sed veritas ab eius seruitute nos in libertatem vindicat 377.3.a
Marci Euangelium Latinè scriptum volũt Romæ,& a Petro dictatum 214.43.b
Marcus Euangelista post Lucam scripsit 140.3.a
cur Marcus à Iohãnis prædicatione Euangelium ordiatur 141 15.a
Marcion deprauat scripturam 302.16.a
quomodo dicatur Maria κεχαριτωμένη 220 35.a
quomodo dicatur Maria εὐλογημένη 220. 21 b
Maria virgo quomodo dicatur adhuc desponsata fuisse vxor Iosephi 4.45.a
Maria μεμνηστευμένη vocatur etiam desponsa Iosepho 219.29.a
Maria θεοτόκος 222.10.b
Maria Iosepho erat μεμνηστευμένη 220.8.a
Maria θεοτόκος dicta aduersus Nestorium 223.30.a
Christus in Maria & ex Maria genitus 4. 10.b
Mariam fuisse ex Dauidis familia 220.26.a
quid dicat virgo Maria quum Angelo respõdet se virum non cognouisse 221.51.a
quousque superstitiosi Mariam euexerint 342.10.a
superstitio quorundam in nomine Mariæ matris Domini ordine suo collocando 153.18.a
Martyres qui dicantur 531.12.b
τὸ μαρτυρεῖν quid significet 242.3.a
μαστὸς quid metaphoricè significet 242.35.b
secundum Matthæum euangelium quo sensu dicatur 1.15.a
conciliatio Matthæi cum Marco 163.5.a
conciliatio loci ex Matth.26.15.cum Marc. 14.15.pag.21.42. a
τὸ μαθητεύειν peculiaris significatio 496. 23.b
μαθητεύειν aliquãdo est transitiuum 136.25.b
μαθητεύειν, docere vel discipulos facere 139. 25.a
an post repudium nullus sit secundo Matrimonio locus 295.24.b
¶quomodo Christus discipulos suos vetet Meditari quid sint responsuri 198.4.b
μεγαλωσύνη quid sit 107 1 b
Megistanes vox Græca pro proceribus à Latinis retenta 164.23.b
Melitæ insulæ duæ,& ad vtram Paulus appulerit 552.a,& b
Mendicantium institutum quo fundamento nitatur 270.6.a
μένειν pro diuertere 269.5.b
μήποτε addubitantis particula 116.10.b
Mensarij & Argentarij quomodo inter se differant 305.8.b
Mentiri Spiritui sanct.quid sit 450.11.a
Mercedis nomen quomodo vsurpetur in sacris 27.37.a
quam Mercedem Deus operariis promittat 47.10.a
Mercenarij an sint in Ecclesia tolerãdi 106. 32.a
Mergi consueuisse atrocium scelerum cõuictos 85.27.a
Μερίζεσθαι quid sit 57.38.b
μερεμνᾶν quid significet 32.1.a
Mesopotamiæ Babylon tribuitur 451.12.a
Messias passim Sol iustitiæ & lux vocatur 228. 1. a & 15.a
Messiæ nomen regibus communis peculiari ratione de Christo dicitur 232.18.b
Messiæ regnum non est terrenis imperiis simile 84,15.b
Messias vocatur αἰαπλὴ ἐξ ὕψους 227.36.b
μετὰ pro μεταξὺ 328.23.a
μετὰ propositionis quæ vis & significatio 77.20.a1
μετὰ pro διὰ 497.15.b
μεταμέλεσθαι quid sit 10.5.b
μεταμέλεια iter est ad fidem 100.14.b
μετάνοια & μετομέλεια quomodo differant 453.1.a
μετανοεῖν quid significet 10.41.b
τὸ μετωρίζεσθαι variæ significationes 282. 30.a
μετεμψυχώσεως dogmate imbuti Iudæi 380. 38.b
μεδόρια Tyri & Sydonis quæ fuerint 171. 17.b
μεθύειν non semper in vitio ponitur 342. 33.b
μετοικεσία & μετοικεῖν quid sit 2.8.b
Metonymia in Sacramentis quid significet 66.6.a
metonymia obseruãda in verbis Christi in cœnæ institutione tam in pane quàm poculo 124.& 125
Metonymia etiam vsitata eruditis scriptoribus 317.46.a
Metonymia duplex in his verbis,poculum est nouum fœdus 317.33.a
μία σαββάτων dicitur dies à Sabbatho proximus 137.34.b
quomodo quædam precepta dicantur Minima 20.23.a
Minimi in regno cælorum qui dicantur 2. 28.a
Minimus in regno cælorũ quis dicatur 52. 42.a
Ministrorum officium in agro Domini seminando 156.13.b
quæ sit potestas verbi diuini Ministrorum 96.15.a
qua ratione Ministerium Ecclesiasticum à Ciuili politia differat 96.37.a
quomodo Paulus Sidone sublecta Cypro Miram peruenerit 547.a & b
μυστεύεσθαι quid sit 220.12.a
μυστεύεσθαι & γαμεῖν quomodo differãt 3.35.a
μοιχεύειν quid significet 23.1.a
¶Mola asinaria cur vocetur 85.31.a
Monachorum votum paupertatis quo fundamento nitatur 269.28.a
Morbi vocantur flagella 150.25.b
Mortis solutis doloribus Christus excitatus quomodo dicatur 437.53.a
Mortem fideles non vident 379.17.a
Morte mori ex Hebræ. idiotismo quid sit 170.19.b
quomodo quærant inter se Apostoli quid sit à Mortuis resurgere 179.28.b
Mos,trium literarum tyrannus 323.5.a
quomodo Moses & Elias apparuerint 81. 32.a
Sedere in cathedra Mosis quid sit 106.20.a
Mosis præceptum de libello diuortij quomodo datum 184.14.b
¶ historia de Mulier adultera incerta 373. 6.a
Mulieres apud Græcos molere & coquere solitæ 115.2.a
Mulieres non solebant olim cum viris accumbere 165.3.a
Mulieres Mosaicam legem amplexæ 494. 31.a
an de singulis rebus ad Multitudinem sit referendum in Ecclesia 87.20.a
Munsteri locus de more Iudæorum in suis ablutionibus 169.49.a
Murinam quid vocent Latini 209.9.a
Mutuum quomodo dare iubeamur 251.20.a
¶Myra vrbs Lyciæ 547.52.b
Mysteria quæ dicat sacra Scriptura 62.5 b
N
Nardus πιστικὴ liquida 200.14.b
Nardus vel spica nardi 201.1.a

ναὶ particula obsecrationi subseruit 74.34.b
ναὶ ναὶ & οὐ οὐ particulæ quomodo exponẽdæ 24.44.a
Natiuitas Christi cur dicatur potiùs quam generatio 3.19.a
Naturæ vtriusque in vna Filij Dei persona coniunctio notatur 222.12.a
Naturas Christi aperte distinguit 346.48.a
duarum in Christo Naturarũ summa coniunctio varias enuntiationes gignit cautè intelligendas 346.b
Nazareatus votum 528.5.a
Nazaræi qui fuerint 10.1.b
Christus *Nazarenus* cur dictus per fraudẽ diaboli 143.26.b
Nazareni per ludibrium vocati Christiani 537.18.a
Nazareth cur dicatur vrbs Galilææ 141.40.b
Nazianzeni locus 356.22.b,& 169.21.b
Nazianzeni locus de Christi deiectione 320.8.a
Nazianzeni locus 344.6a
Naziãzeni locus de Christo λόγῳ 331.43.a
¶ *Neapolis* 503.17.b
νεκρία quid sit 548.5.a
discrimen inter *Necessitatem* & coactionem 85.12.b
νεώτερος pro eo qui est minimæ auctoritatis 318.10.a
νήπιος quis dicatur & vnde 54.25.b
Nestorij error 346.17 b
Nestorij hæreses 479.7.a
alium & alium in Christi persona finxit Nestorius 36 .11.a
Nestorius Christum in duas personas diuisit 335.16.b
νήστις pro impastis 75.18.b
Nexus iniustitiæ quid dicatur 467 6.b
¶ *Nihil* absque sermone factum, & eius dicti variæ expositiones 332.7 a
Nisi particulæ vis: & eius expositio in his Christi verbis Nisi viderit Patrem operantem 355.20.b
νοεῖν interdũ pro σωτέναι ponitur, interdum minus aliquid significat 175 12.a
νοεῖν & σωτέναι distinguuntur 112.35.a
¶ *Nomen* Dei 35.22.a
Nomen Christi pro Christo ponitur 443.30.b
in Nomine Christi venire bifariam sumitur 312.29.a
prædicare Christi Nomine resipiscentiam quid sit 350.1.a
Nominis impositio cuius sit potestatis: & cur Mariæ tributa 5.8.a
venire sub Christi Nomine qui dicantur 111.10.b
νομίζειν variæ significationes 504.1.a
Nona hora precationi & sacrificio destinata 442.a
Nonni locus 376.38.a, & 378.41.b
Nouis linguis loqui, pro peregrinis 214.17.b
Noctes in quatuor Vigilias à veteribus diuisæ 70.25.b
νοσφίζεσθαι quid significet 449.16.b
¶quomodo sit filius hominis venturus in *Nubibus* cæli 114.4.a
Nunc est interdum coniunctio 377 27.b
de re *Numaria* inter Iudæos quid statuendum 1 6 27.b
Nuptiarum pompa noctu celebrari solita 115.29.b
νῦν coniunctio 414.22.b
νυνὶ pro coniunctione expletiua 276.21.a
νυστάζειν propriè Latinè est nictare 116.10.a

O

Obedientia & fides nunquam separantur 453.22.a
Obitus quid dicatur 8.35.b
Oblationes voluntariæ 196.7.b
Obtundere quid sit 300.18.b
¶*Oculus* malus apud Hebræos pro inuidentia 95.3.a
Oculus simplex quid ex Hebræa phrasi significet 31.11.a
quid iubeat Christus iubens erui Oculum 23.12.a
aperti Oculi Hebræorum more quid sint 381.18 b
clausi Oculi Hebræorum more quid sint 381.16 b
quomodo iubeat Christus suos *Odisse* patrem & matrem 290.2.b
ὁδὸς & αἵρεσις sunt synonima 470.4.a
τῆς ὁδοῦ appellatione quid intelligatur 539.31.a
¶*Offendiculorum* variæ species 86.1 b
iudicia de Offendiculis penes seniores 87.25.a
in publico Offendiculo peccãtes quomodo arguendi 86 17.b
quid iis agendum quibus obiectũ est Offendiculum 86.31.a
Οἴκημα pro carcere 484.9 b
οἰκονομίαν actum vocant Latini 253.3.b
οἶκος & συγγένεια quid significent 162.40.a
¶ *Oleum* euangelij datur gratuitò in tempore beneplaciti 116.21 b
Oleum adhibuerunt Apostoli tanquam symbolum virtutis 163.13 b
ὁμιλεῖν quid significet 327.10 a
¶*Omne* pro quoduis, vel omne genus 278.5 a
Omnes pro quibusvis 394.14.b
Omnis particula indefinita 436.21.a
Omnes sumitur specialiter pro Ecclesiæ filiis 364.3 .b
particula vniuersa is Omnes pro quibusdam 141.10.b
quomodo sibi Christus Omnia à patre dicat tradita 55.1.a
quomodo dicatur Christus sanasse Omnes morbos 17.27.b
ὁμολογεῖν quid sit 49.47.b
ὁμολογεῖν pro profiteri 35 41.a
ὁμολογεῖν pro spondere, aliàs pro confiteri 69.9.a
ὁμοῦσια λόγου aduersus arrium asseritur 332.43.a
ἐνδιδόναι pro increpare 53.42.b
ὀνείματα quę Latinis Capita dicũtur 431.13.b
quomodo illud Christi dictum ad Petrum ὑπαγε ὀπίσω μου sit intelligendũ 177.60.b, & 178
¶ *Ordinis* distinctio non graduum inter Apostolos 432.16.b
Ordinariorum manuum impositio an necessaria 497.7.a
Origenis de Christo qui dicitur fore in signum ridicula expositio 234.5.b
Origenis error 92 18.a
¶ *Operarij* iniquitatis qui dicantur 35.13.b
Operarij quomodo in opus Dei extrudantur 45.3 .a
Operari cibo qui permanet in vitam 362.16.a
Opes iniustæ cur dicantur 295.5a
Opera Dei pro diuinis operibus 362.11.b
Opera præparatoria nulla sunt 478.17.a
Operum iustitia refellitur 217.18.a
Opportunitates temporum vnde 429.25.a
ὀφθαλμὸς pars proræ 549.49.b
ὀψάρια pisces παρὰ τὸ ὀπτᾶν 361.10.a
ὀψαρεῖον quid sit 424.1.a
ὀψὲ absolute positum significat serò, cum casu verò, in extremo 137.32.a
Opsonij appellatio pro militari stipendio 237.17.a
ὄψις pro προσώπῳ 370.37.b
Opus est, minus significat quàm Necesse est 14.1.b
ὥρα pro momento 87.30.b
ὥρα pro tempore 190.11.a, & 254.21.b
ὅραμα quid significet 81.3.b
ὁρᾶν & βλέπειν quomodo differant 154.19.b
ὁρκίζειν quid significet 158 25.a
ὀργιᾶν Græci quid vocent 551.6.a
ὀρθοῦν quid sit 315.14.a
ὄρνις Gallina per antonomasiã dicitur 110.26.b
¶ *Oris* vocabulum quid interdum significet 86.26.b
ὡς pro ὅπως 156.21.b
ὡς pro χεῖλος 158.24.b
¶*Os* pro voce & testimonio 99.14.a
Os pro facultate loquendi 313.6.a
¶*Osiandri* opinio damnata 137.42.a
ritus *Osculo* salutandi familiaris Orientalibus 127.18.a
ὅσιον dixerunt Græci pro eo quod Heb. beneficentiam dicunt 492.30.a
ὅσιον & ἡλίκον inter se permutantur 150.31.a
ὅσον loco prouocabuli accipitur 150.34.a
ὅσον aduerbialiter sumitur 172.12.a
Christus *Ostium* se appellat 384.25.b
ὅτι habet vim confirmandi 35.5.b
ὅτι inter unu accipitur pro διὰ τί 180.3 a
ὅτι εἰδικῶς sumitur 128.20.a
ὅτι pro διότι 181.24.b
¶*Otiosi* sermones qui dicãtur quorum reddenda sit ratio 5 .46.a
¶ *Oues* prius esse oportet quàm Pastoris vocem audiamus 386.5.b
Ouile quid sit 385 10.b
οὐαὶ particula maledictionis 210.2.a
οὐαὶ miserentis particula 313 9.b
οὐμὴν particulæ ἀπαγορευτικῶς positæ 63.12.a
οὐ pro ἀλλὰ vel δὲ 56.6.b
ὀξυθυμία quid sit 88.15.a
differentia inter ὀξυθύμους καὶ θυμώδεις 88.25.a

P

Pacis nomen apud Hebræ. quid sit 228.22.a
Pacis nomine quid Hebræi significent 47.35.a
Pax pro felicitate 307.12.b
via Pacis quæ sit 228.22 a
Pacem habere in Christo 408.19.a
in Pace, pro feliciter 160.10.b
παῖς pro filio vel seruo 57.1.a
παῖς & παιδίον quomodo differant 181 11 b
παλιν pro εἰς τοὐπίσω 172.1.b
πᾶν indefinitè accipitur 19.22.a
πᾶς in quantitate discreta interdum ponitur 144.21.b
Panis vitæ est Christus ipse 365.10.a
Panis cælestis quis sit 363.18.a
Panem nostrum petere καθ' ἡμέραν quomodo iubeamur 273 12.a
quid sit Panis ἐπιούσιος 29.3.a
edere Panem quid sit apud Hebræos 169.10.a
edere Panem pro cibum capere 152.4.a
quomodo Panis sit Christi corpus 124.17.b
Panes propositij cur dicti 55.30.b
παυεργία quid propriè dicatur 309.14 b
πάντοτε de loco & tempore dicitur 121.1.a
παρὰ in cõpositione idem significat atque iuxta 191.3.a
verbi παραβαίνειν significatio 433.8.a
Parabola in Euangelio quid significet 192.23.a
παραβολὴ sumitur pro *Prouerbio* 242.35.a
παρακαλεῖν varias habet significationes 238.1.a
παρακαλεῖν 9.35.a

παρακα-

ἐκκαταθήκη donum Spiritus Sancti 284.
13.a
ἐκκαταπιθέναι, fidei committere 284.
10.a
ἐκδειγματίσαι quomodo explicandum
3.19.b
ἐκδιδόναι αἰτὶ τοῦ ποιεῖ διδόναι 112.3.a
ἐκδίξα, inopinata ex Quintilian. 246.
3.b
παρακολουθεῖν quid significet apud Lucam
116.35.a
ἐκκύψαι quid sit 86.33.b
ἐκκύπτειν quid significet 326.20.b
ἐκδοῦναι sæpe cum ellipsi vsurpatur 142.
47.b
παραλαμβάνειν pro acceptum transferre
15.41.a
scrimen inter παραλαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν 4.32.a
παραλαμβάνειν obseruanda significatio 334.
50.b
omodo *Paralyticus* διὰ τῶν κεράμων demissus sit 246.2.a
παροβλέπειν male ab Erasmo exponi clàm
iter facere 182.3.a
παραπτώματα & παραπίπτειν quid sint 30.4.a
παρηρεῖν in vitio ponitur 309.1.a
πορεύειν significatio anceps 126.45.a
rentes Christi dicuntur Iosephus & Maria, ex vulgi opinione, non quòd Iosephus fuerit Christi pater 232.30.b
armenones serui vnde dicti & qui fuerint
75.14b
ποιμαίνειν quid sit 327.23.b
ποιμένα vocat Petrus vitam nostram 10.
10.a
πορφὰν quid sit 86.33.b
παρρησίᾳ εἶναι celebrari publicè 369.5.a
παρρησία ponitur pro σαφῶς 177.50.b
artes pro regione 74.11.a
rui quomodo vocentur fideles 85.4.a
& 15
arasceue Paschæ quis dies fuerit 416.
19.a
Pascha metonymicè pro agno paschali
315.29.b
in cuius ædibus Pascha sibi parari Christus voluerit 123.11.a & cur eum Christus discipulis non nominet. 1.
Pascha in regno Dei complendum quomodo dicat Christus 316.20.a
Pascha metonymicè ponitur pro agno in festo Paschæ mactato 201.14.b
Paschatis festi celebrandi ritus qui fuerint
123.1.b
quomodo in Paschæ celebratione Christus discubuisse dicatur quũ Iudæi stantes agnum comedere iussi sint 123.30.a
πάθη quæcunque homines à diuina natura secernunt 496.4.a
Pater viuens Deus solus dicitur 368.36.a
Patris nomen in constructione interdum subaudiri 460.5.b
expositio istorum verborum, Pater maior me est 402.a & b
Christi *Patria* quæ dicatur 68.3.a
Paulus ciuis Romanus 532.9.a
aduersus Paulum calumnia 473.21.a
cur Saulus sit Paulus dictus 488.44.a
quomodo Paulus Christũ viderit 531.15.a
quomodo designatus dicatur Paulus à Deo 531.6.a
Paulus quartus Papa 30.43.a
Pausaniæ locus de Athenarũ idololatria
508.36.b
Pausaniæ locus de Athenienſara 510.17.a
nomine *Peccati* quid notetur 339.10.b
cur Peccata vocentur ὀφειλήματα, seu debita 29.52.a
de Peccatorũ remissione quæstiones duæ distinguendæ 273.15.b
Peccatores Deum non audire, vna ex notitiis communibus 383.2.b
Peccare in cœlum quid sit 292.1.b
Peccatum non habituri Iudæi quomodo dicantur si Christus non venisset 304.
6.b
Pecuniæ appellatione quæ bona intelligantur 186.1.a
Pecunia ἐργαζομένη vel ἐνεργὸς quæ à Græcis dicatur 305.15.a
apud *Pedes* alicuius institui 30.4.a
Peierare quid sit Latinis 23.30.b
πειράζειν quid sit 15.9.a,& 41.b
πειθαρχεῖν quid sit 453.16.a
πέλαγος quid propriè dicatur 85.6.b
particulæ istius πέραν significatio 360.4.a
de dictione πέραν 264.7.a
πέραν Trans.& Secus 16.16.b
Percellere idem quod Græcis ἐκπαλήσσειν 147.
23.a
quomodo *Perfectionem* ponat Christus in bonorum venditione 92.29.a
quomodo Deus *Perdat* homines 49.4.b
περὶ pro ὑπὲρ 125.28.a,& 145 29.b
περὶ auget significationem in περίλυπος
126.27.a
phrasis Græca, εἴ περί τινα quid significet
154.15.a
περιοχὴ quid significet 468.33.a
quomodo dicat Christus ἐν τῷ περισσεύειν vitam non esse 280.15.b
περίσσευμα redundantia 59.35.a
τὸ πέρσειν significatio 472.3.a
Personam accipere quid sit 309.6.b
non omnis πρὸς σωποληψία damnatur 193.
20.b
respicere ad Personam quid sit 103.33.b
Persona seu facies quid significet 193.
14.b
an Dei *Permissio* eius voluntati opponatur
40.25.a
Peruidere quid significet aliquando 511.
26.a
quomodo *Petrus* dicatur à Christo petra
78.35.b
Petrum Romæ sedisse vt volunt quidam quàm non sit verisimile 485.26.a & 486.
25.b
quomodo Petrum dicat Christus sibi esse offendiculo 79.39.b
quomodo Petrum dicit Christus ducendũ quò nolit 425.23.a
quomodo Petrus primus inter Apost. numeretur 45.21.b
triplex Petri confessio triplici negationi opponitur 424.23.b
liber ineptus de Petri passione 425.32.a
φαγεῖν & ἐσθίειν differunt 169.32.b
φάντασμα seu spectrum quid sit 71.1.a
Pharisæi, nomen sectæ 534.5.a
Pharisæi vnde sic vocati 11.37.b
Pharisæorum discipuli 148.16.a
Primores Pharisæi qui fuerint 288.39.b
cur Pharisæos durius excipiat Ioh. Baptista 11.45.b
Pharisæi quomodo sint βαπτισταὶ vocati
169.39.b
Pharisæos quomodo dicat Christus prophetarum ædificare monumenta 278.
20.a
Pharisaismum quomodo vocet Paulus sectam exquisitissimam 543.11.b
Pharisæorum institutum de ieiuniis 301.
10.b
cur Pharisæi illotis manibus cibum capere noluerint 169.1.a
quid significet quod Pharisæus dicitur σταθεὶς πρὸς ἑαυτὸν 301.17.a
φάσις pro rumore 529.13.a
τὸ φέρεσθαι, ferri cum impetu 434.12.a
φιμοῦσθαι quid significet 103.2.a
φιλεῖν quid significet 28.22.a
φοβεῖσθαι actiuæ est significationis 81.26.b
φέρειν pro edisserere aliàs pro dicere 65.
20.b
φῶς pro igne 205.29.a
φῶς opponitur tenebris quæ & mortem & calamitatem significant 546.8.b
φῶς propriè colorem esse ignis 81.13.a
¶ *Photij* opinio de lunatico 82.13.b
φωνὴ pro rumore 434.40.b
φωνὴ pro sono 345.49.b
φωνεῖν & καλεῖν quomodo differant 96.
39.b
ἐφεύρεν τὰ τοῦ Θεοῦ quid sit 79.44.b
φυλακὴ quid sit apud Græcos 22.44.a
φυλακτήρια Iudæis quid fuerint 106.29.b
vera *Pietas* quæ sit 217.12.a
Pilatus perterritus 415.9.b
cur Pilato Christus à Iudæis sit traditus
207.26.a
Pinnæ templi quæ dicantur 15.46.a
Piscis S.Petri Romæ 84.1.b
Piscina quid sit 353.18.b
Piscinæ turbatio per Angelum 354.12.a
πίστις ὀνόματος passiuè dicitur 443.28.b
πιστὸ qui dicantur in sacra Scriptura 32.
12.b
Planus pro præstigiatore 137.8.a
πλανᾶν pro ἀπατᾶν seducere 111.2.b
¶ *Platonis* delirium 441.15.a
πλεονεξία quid sit 280.11.b
πλεονεξίαι quæ dicantur 171.28.a
πληγὴ & τραύματα quomodo differant 192.
23.b
Plinij locus de vnguentis 200.19.b
πλὴν interdum pro ἵμως, interdum pro sed
54.20.a
particulæ πλὴν vis 126.22.b
Pleonasmus Hebræus 338
πληροφορεῖσθαι quid sit & quid πληροφορία
215.35.a.& 1.b
πλοῖον quodlibet nauis genus 39.11.a
πλουτεῖν εἰς Θεὸν quid sit 281.31.b
Plutarchi locus 54.13.a
πνεῦμα & πνοὴ quomodo differant 434.
20.a
πνεύματος appellatione non semper intelligi Spir.S. 142.50.a
Poculi appellatione ira Dei ad Heb.notatur
126.19.b
quomodo quod dicit Lucas de Poculo in cœna mystica à Christo tradito cum aliis Euangelistis conueniat 316.a.
& b
Poculi appellatione quid intelligant Hebrei 95.23.a
Pœnarum æternarum fore imparitatem 21.
11.a
Non quiuis *Pœnitens* resipiscit 131.4.a
πόα pro τινὰ 308.6.a
ποῖος pro τὶς 91.20.b
verbi ποιεῖν apud Græcos constructio est cum infinitiuo 143.15.a
τὸ ποιεῖν accipitur pro καθιστάναι 151.21.a
τὸ ποιεῖν & ἐργάζεσθαι quomodo differant 355.
15.b
πολυτελεῖσθαι quid significet 532.6.b
πόειν pro διαείδειν 514.25.b
Pollicere & promittere differunt inter se
430.21.a
Pollutum nullum quomodo dicat Petrus
477.25.a
Polybij locus de militari stipendio 237.
20.a
Pone Christum venire quid sit 80.4.a & 50.12.b
Ponè sequi Christum 50.11.b
πονηρίαι emphaticè in plurali 445.20.b
πονηρὸς quis sit 24.45.b
ποιηρὸς quis dicatur 29.17.b
πονηρὸν & πονηρία quid sint 171.1.b
Populi Israel cur dicantur 448.25.a
quomodo *Porci* fuerint in regione Gadarenorum 261.1.a
πορεύεσθαι in mandatis Domini 217.26.a
πορεύεσθαι pro ἰέναι 149.4.a
πορεύεσθαι pro viuere 217.22.a

πρεσβείας nomen generaliter μαχαίρας comprehendit 90.11.b
πρίφα & πρόφν quid significet 23.15.b
πόρασις & πέρασις differunt 150.7.a & 168.27.a
πέρασιν male vertunt quidam torporem 150.5.b
¶Porta pecuaria templo propinqua 353.6.b
Portæ inferorum quomodo dicantur non præualituræ aduersus Dei Ecclesiam 79.10.a
πῶς admirationis particula 77.15 b
πῶς pro ὡς vel ὅπως 180.12.a
quomodo credenti omnia dicantur Possibilia 181.5.b
quomodo sint Deo omnia Possibilia 186.42.a
Possidere animas suas per tolerantiam variè exponitur 313.10.a
Postelli blasphemia 333.44.a
Postelli blasphemiæ 425.20.b
Potens in Scripturis phrasis Hebræa 514.31.b
Potestates cælorum quæ dicantur 113.b.24
discrimen Præceptorum Euangelij ac Philosophiæ 250.b
¶ Præcipere propriè est docere 91.34.a
Præceptum Magnum quomodo dicatur 105.18.b
Præcogitare non significat quod apud Græcos προμεριμνάω 198.30.a
πρεσβεῖα quid sint propriè 167.17.a
Presbyteri nomen generaliter sumptũ 497.30.a
Præscientia Dei ab eius decreto nunquam separanda 494.7.a
tempus Præsens aut præteritum cur pro futuro sæpe vsurpent Proph. 5.1.a
Præterita & aorista pro imperfectis ponuntur 5.19.a
πράττειν & facere & exigere. vnde πράκτορες. qui multas exigunt 237.3.a
Preces ascendere quomodo dicantur 475.5.a
Iudæi stantes Precantur 28,39.a
Presbyterium populi quodnam fuerit 321.7.a
nullum esse Primatum in Apostolica functione 182.9.b
Primores populi quinam dicti sint 307.44.b
Princeps dæmoniorum 44.23.b qui & Satan & diabolus dicitur.
quomodo Princeps mundi eiiciendus foras 394.9.a
verbi προάγειν significatio 8.5.a
προβάλλειν pro ἐκφύειν 314.14.a
Probitas vnde æstimanda 217.26.b
πρόβατα θεῖα producta 69.19.a
Procuratorũ Cæsaris duo genera 130.24.b
Profectio Pauli Hierosolymam 472.25.a
Propheta pro doctore 502.5.a
Prophetæ pro Apostolis 110.14.a
Prophetarum duo genera 7.18.a
in Prophetis scriptum quomodo dicatur quod in illorum vno tantùm extat 364.25.b
cur aliquid in Prophetis scriptum dicatur quod in vno tantùm scriptũ est 140.13.a & 32
Prophetarum nomen cur dicatur in plurali de vno Propheta 492.47.b
Prophetæ serentibus, Apostoli messoribus comparantur 352.5.a
Iudæorum opinio de Propheta venturo 338.14.b
προφητεύειν, Prophetare vel vaticinari 206.25.a
πρὸς præpositio quàm habeat vim 75.15.b
πρὸς pro κατὰ vel pro διὰ 90.24.a
Propositionis πρὸς vis in hac enuntiatione, ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν 332.16.a
πρὸς pro παρά 162.32.a
προσαπτρεῖν 431.13.a
προσκαρτερεῖν quid significet 150.40.a
προσευχὴ propriè quid sit 431.20.a
προσευχαὶ dictæ quæ antea Synagogæ 504.6.a
προσέχειν attendere vel cauere 27.8.a
προσκυνεῖν & κυνεῖν quid sit 8.13.a
Proselytas religiosos quos vocet Paulus 423.3.b
Proselytus quis fuerit 108.29.a
τὸ πρόσωπον propriè de homine dicitur 77.1.a
προσφάγιον quid sit 423.7.a
προσφάγιον ineptè Castellio vertit pulmentarium 423.7.a
Prouehere absolutè sumptum 167.31.b
Prouidentia Dei nunquam separanda ab eius consilio & decreto 317.36.b
Prouidentia Dei ab eius consilio nunquã diuelli potest 437.5.a
¶Psal.72. falsa expositio 6.10.a
τὸ ψηλαφᾶν quid significet 510.29.b
πτωχοὶ qui propriè dicantur 18.33.a
πτωχοὶ, mendici 289.4.b
πτωχὸς & πένης quomodo differant 92.35.a
¶Publicani cur ἁμαρτωλοὶ dicti 41.16.b
Puer pro filio vel seruo 36.34.b
Puero similem fieri quid sit 84.39.b
Pueruli Christo oblati 302.4.a
Pulchri portus hodie Galos limenas 548.9.a
Purgatorij satisfactiones falso fundamento nituntur 22.30.b
Purgatorium vnde probent quidam 22.3.b
Purificationes Iudæorum in Ecclesiam inuehere conatus est Hebion. 342.25.a
πυγμῇ quomodo vel legendum vel exponendum 169.19 a
Python, Apollinis epitheton 504.15.a

Q

Quadrans quid fuerit 196.26.b
ad vltimũ Quadrãtem prouerbialis locutio: quæ de solis inter se hominibus reconciliandis dicitur 22.15.b
Quadringenti illi anni quibus fi'ij Abrahæ male erat accipinedum quomodo numerandi 458.20.a

R

¶Rabbi cognomen Doctoribus verbi attributum 340.19.a
significatio vocis Rabbi 107.26.a
qua ratione Christus prohibet Apostolos ne vocentur Rabbi 107.37.a
quæ sit differentia inter Rabbi & Rabboni 188.18.a
Rabbi & Rabboni non multum differunt 421.7.a
ῥαβδοῦχοι qui fuerint & vnde dicti 206.5.b
ῥαβδοῦχοι dicti viatores 506 9.a
vocis Raca variæ expositiones 21.28.a & deinceps
ῥαδιουργία quid vocent Græci 488.36.b
ῥαπίζειν quid sit 25.23.a
ῥαπίζειν quid sit propriè 130.1.a
ῥαπίζειν quid sit 206.35.a
Rapi regnum cœlorum quomodo dicatur 52.38.b
¶Reconciliatio est munere potior 21.53.b
Regeneratio vel pro Euangelij prædicatione vel pro hæreditate cælesti vltimo die futura 93.25.a
Regina Austri quæ & Regina Sabæ 60.21.b
Regina cæli Sol olim dictus, qui iam ad Mariam virginem est translatus cultus 221.24.a
Regnum cœlorum quid vocetur 52 14.b
Regnum Dei pro Ecclesia 344.31.b
Regnum Dei quid significet 67.37.b
Regnum suum Christus quomodo dicat non esse ex hoc mundo 414.21.a
Regnum Dei visuros quosdam quum dicit Christus ante mortem, quomodo si intelligendum 178.20.b
quomodo dicat Christus Regnum Dei non venturum ita vt obseruari possi 298.a & intus haberi 6
quomodo Regno cælorum vis adferri dicatur 52.26.b
Religionis libertatem armis tueri an licea piis 414 6.b
Religionis futuram mutationẽ sub Messia non ignorarunt Iudæi 339.1.a
ῥῆμα pro mandato 244.14.b
Remissio peccatorum 227.59.a
de nomine Remphan quid statuendum 463 5.b
Reprehensores damnantur à Christo 252 1.b
Reptilium nomen quàm latè pateat 476 2.b
Christus vocat ad Resipiscentiam 42.24.a
Resipiscere quid sit 10.44.b
Respicere pro diligere 223.11.b
Respondere quomodo dicatur Christus non interrogatus 54.3.b
Respõdendi vox sæpe ex more Hebræorũ redundat 190.15.b
Resurrectionis Christi tempus quod fuerit & quomodo inter se cõciliãdi sint Marcus & Matthæus 213.13.a
Resurrectio vitæ 358.6.b
quomodo in Resurrectione futuri homines vt Angeli 105.4.b
quomodo ex eo quòd Deus dicitur Deus Abrahami, colligatur Resurrectio corporum 105.18.a
Resurgere qui propriè dicantur 310.3.b
¶ Rogare verbum ambiguum 74.37.a
Romani ciues tributa soluere soliti 84.10.a
Romani damnatos ad mortem Virgis cædere soliti 133.8.b
ῥύμη quid sit 27.1[illegible].b
ῥύσις, fluxio sanguinis 160.5.a

S

Σαββάτων vocabulo quid significetur 137.39.b
Sabbatha in singulari pro plurali 143.2.b
Sabbathi verus vsus 356.53.b
Sabbatho lex Mosis violata 370.18.b
Sabbatha in plurali pro singulari 55.10.b
Sabbathorum genera duo 247.16.a
Sabbatha pro Sabbatho 149.35.a
Sabbathum magnum 418.44.a
Sabbathum ὀψὲ σαββάτων quum dicat Lucas quid significet 325.5.b
Sabbathi iter quodnam fuerit 430.26.a
Sabbathum δευτεροσάβατον quodnam dicatur 247.19.a
Sabbatho diuina opera etiã, per homines exequenda, fieri nunquam prohibita 355.14.a
profanare Sabbathum quomodo dicantur Sacerdotes 56.2.a
non quoduis opus Sabbatho prohiberi 56.6.a
Sabæa regio & eius Metropolis Saba 60.36.b
Sacerdos summus Christi æterni pontificis typus 14.13.b
Sacerdotes summi duo per vices suo munere functi 236.8.a
Sadducæi negabant aliquem esse Spiritum à morte superstitem 105.25.a
Sagena retis genus quomodo ab ἀμφιβλήστρῳ distinguatur 67.10.a
Salamin vrbs Cypri 487.24.b
σαλεύειν quid sit 51.37.b
Salis nomine verbi diuini ministri notantur 184.18.a
igne Saliendi homines quomodo dicantur 184.3.a, & 13

Homes nomen fuisse filiæ Herodiadis ex Iosephi sententia 164.40.b
Ilmonium Cretæ promontorium 548.4.a
minem in via *Salutare* phrasis Hebræa quid significet 269.23.a
am Saluté Moses popu'o dederit 461.1.a
maritani qui fuerint 350.15.a
maritani Galilæorum nomine comprehensi 285.18.a
maritanorum heresis de templo Hierosolymitano 268.11.b
mosateni & Serueti error 331.25.a
ndalia quid fuerint 163.12.a
nguis pro cæde 133.1.b
guis Dei quo Ecclesia seruatur 524.22.b
nguis esse super aliquem quid significet 512.33.b
nguinis vox pro cognatione 510.16.b
harisæorum hypocrisis prætium Sanguinis in corbanan mittere recusantium 131.23.a
nctorum quorundam resurrectio Christi resurrectionem secuta 136.6.a
hristus cur dicatur Sanctus Dei 144.4.a
nctificare, id est, facere vt pro re sancta habeatur quid 109.1.b
nctificari Dei nomen quid sit 28.42.b
ilium suum Deus quomodo Sanctificarit 387.4.b
nctificari cibus oratione quomodo dicatur 264.29.b
nctificare quid sit 410.2.a
nctum quid dicatur 410.3.a
ancti qui resurrexerunt in Christi resurrectione rursus sunt mortui 136.20.a
ωφὰ quæ dicantur in parabola sagenæ 67.1.b
aron regionis nomen, & cur sic vocata 473.13.b
atagere quid significet 273.2.a
n valeat aliquid *Satan* aduersus Dei Ecclesiam 79.8.b
quomodo Satan è cælo dicatur cadere 270.22.b
Satanæ vnà quies 275.5.b
Satan cur dicatur 79.28.b
quomodo Satã Christo dicatur Omnia regna ex montis vertice ostentasse 240.5.b
de quibus Satan dicatur 79.31.b
potestatem sibi datam in regiones orbis quomodo dicat Satan 240.9.a
σκανδαλίζειν quid sit 23.6.a
¶quomodo necesse sit vt *Scãdala* eueniant 85.10.b
σκανδαλίζεσθαι ἐν χριστῷ quid sit 5.22.b
Σκάφος vela cum rudẽtibus & antennis 550.7.a
Scenopegiorum festum 368.12.b
σκιωὶ appellatione quid significetur 295.17.a
Scientia infusa 370.3.a
χεῖν idem quod κρατεῖν 101.18.a
Scortationis nomine quid intelligendum in illa Synodo Hierosolymitana 50.53.a
Schuenkfeldij error de corpore Christi 346.42.a
σκίρτᾶν propriè de pecudibus 249.21.b
Scribarum tria genera 6.55.b
Scriba pro doctore 67.30.b
Scribarum ordinarium munus legere in Synagogis 241.6.a
Scriba fuit nomen publici muneris 534.4.a
Scribæ populi qui dicti sint 7.1.a
quomodo Scribæ præceptum de non peierando deprauarint 23.34.b
qua ratione falsis *Scripturæ* explicationibus occurrendum 15.35.b
Scripturarum collationi plebs interesse solita 242.13.a
ex Scripturarum lectione Iudæorum pharisaicam opinionem ortam Christus reprehendit. 359.12.a
σκύλλειν quid sit 45.23.a
σκυθρωπὸ Græcis qui & vnde dicantur 30.16.a
σκυθρωπὸς quis sit 327.15.b
σέβασμα quid significet 510.9.a
¶*Sebasta* Samariæ metropolis 268.30.a
quomodo nec in præsenti nec in futuro *Seculo* remitti quædam peccata dicantur 58.33.b & 59.
Secula duo quæ sint quorum sacra scriptura meminit 58.30.b
Sedere ex idiomate Hebræo pro habitare 17.3.a
Sedere ex Hebræorum more pro habitare 184.4.b
quomodo Christus neget esse suum dare Sedere ad dextram suam aut sinistram 95.20.b
Seductus, pro seorsum deductus 14.34.b
Senatus Ecclesiasticus ex quibus cõpositus ante captiuitatem 15.13.a
Seniores qui a Iudæis dicti sint 128.10.b
Seniores dignitatis nomen 79.39.a
Seniores Synedrij nomine Christum interrogant 191.23.b
Pharisæi quomodo vocentur Seniores 71.26.b
Sepelire & Funerare quomodo differant 121.13.a
quomodo emendandus locus ille quo dicuntur animæ *Septuaginta* quinque in Ægyptum descendisse 459.a & b
tempus profectionis mulierum ad *Sepulchrum* vt à Marco notatur quomodo cum aliis Euangelistis conueniat 212.a
cur exteris Iudæi emerint locum ad *Sepulturam* 131.39.a
Gratiã S.Pauli vnde iactent *Serlatani* 553.3.b
Sermo ad sua veniens non agnitus 334.32.b
Sermo est Lux vera 334.30.a
quomodo dicatur Sermo fuisse in principio 331.1.a
in Sermone Vita esse quum dicitur quomodo intelligendum 333.32.a
ex Sermonibus Iustificari quomodo dicantur homines 59.25.b
Serueti blasphemia 333.44.a
Serueti audacia pro Spiritu Sancto substituentis λόγον 222.2.b
Serueti blasphemia 221.31.a
Seruus non est supra Dominum prouerbialis locutio 48.38.b
σὴς quid significet 30.44.
¶*Si* particula quam vim habeat 174.14.b
Sicarij qui sint Sicig. 84. 529.16.b
Sicera quid vocetur 218.12.a
Patriarchos in *Sichem* translatas quomodo dicat Stephanus: & totus ille locus quomodo intelligendus 459.30.b
quòd sit *Signum* filij hominis quod in cælo dicitur appariturum 113.35.b
Pharisæi tentantes Dominum Signum è cælo cur petant 76.17.b
Siloam riuulus 285.5.b
Siloam riuulus vrbem influens 381.16.a
σιμικίνθια quæ dicantur. 517.36.b
Simeõ se Dimitti quomodo lætetur 233.6.a
Simon quando cognominatus sit Petrus 151.9.b
cur Simon Κανανίτης dicatur 46.4.a
Simon Cyrenęus quomodo crucem Christi portarit 208.19.b
Simon Cyrenæus angariatus 134.10.a
Simon Cyrenæus Christi crucem in se recipiens aliquatenus 416.25.b
Simonis fides προσωπολήψιας 466.19.a
Simplicitas cordis quid sit 441.27.b
Synapi in Iudæa mirabiliter excrescens 65.10.a
Sindon, tenuissima vestis 203.1.a
esse in *Sinu* Patris quid sit 338.3.a
in Sinu recumbere 398.1.a
σιτίζειν cibare & ale 102.22.a
¶*Socratis* egregium dictum 412.14.b
Solis veneratio antiquissima 221.20.a
Sol quomodo dicatur δίκαιος 144.8.b
Solaria quid sint 49.21.a
Solia quid vocarint Latini 342.20.a
Solomonis locus de vino & sicera præbendis iis qui sunt amaro animo, impiè detortus à Rabinis & Iudæis 209.28.b
Σωφροσύνη opponitur τῇ μανίᾳ 546.13.a
Sorores & fratres qui dicantur more Iudæorum 162.30.a
Sortiri quid significet 217.52.b
σωτήριον θεοῦ quid sit 236.20.a
σπαράττειν significat & Discerpere & conturbare 181.5.a
σπέρμα de mascula tantùm prole, alias posteritate 104.20.b
σπερμολόγος quis sit & vnde dicatur 509.22.a
¶*Spiculatores* qui fuerint 165.13.b
Spira proprie de funibus dicitur, sumitur deinde pro caterua 133.18.b
Spiridon offensus Græca voce σιμπόδιν 146.26.b
Spiritus nomen πολύσημον 345.33.b
Spiritus appellatio quid notet 345.10.b
Spiritus nomen toti naturæ diuinæ tribuitur 31.20.a
Spiritus pro donis eius metonymice 232.4.b
Spiritus metonymicè pro donis Spiritus 218.29.b
Spiritus Sancti appellatione metonymicè intelliguntur dona ipsius 372.6.b
Spiritus Sãctus metonymicè pro eius donis 515.13.b & 516.6.a
Spiritus Sanctus pro ipsius donis 466.8.b
Spiritus S. quomodo παράκλητος 41.1.a
quomodo Spiritus Sanctus dicatur Alius aduocatus 400.14.b
cur Spiritus Sanctus dicatur Spiritus veritatis 401.18.a
Spiritus & ignis in baptismo quomodo iungantur 345.
Spiritus Sanctus malè alligatur Sacramentis 478.10.a
Spiritus quomodo id esse dicatur quod viuificat 367.a & b
Spiritus Sanctus à Patre emanare quomodo dicatur 405.15.a
Spiritus Sanctus quomodo Dari & Mitti dicatur 400.18.b
Spiritus sanctus sibi minimè repugnat 526.4.b
Spiritus Sanctus missio die pentecostes solis Apostolis fuit propria 473.55.b
Spiritus Sanctus nihil noui suggessit Apostolis à Christi morte 432.1.a
quid sit Spiritu adorare 331.10.a
Spiritus Sanctificationis quis vocetur 410.5.a
Spiritus morientium Christo aggregantur 439.26.b
Spiritus mutus quomodo dicatur 180.15.b
Spiritus pro animi motu 268.21.b
quomodo Spiritus Sanctus superuenire dicatur in Christi conceptione 221.43.b
Spiritu se vinctum quomodo dicat Paulus 524.4.a
quomodo Spiritus Sãctus sit mundũ arguturus de Peccato, Iustitia &c. 106. a & b
impudentia Spirituum immundorum à Filio Dei iusiurãdum postulantiũ 158.1.b
quomodo Spiritus impurus Lacerare dicatur eum quem possidet 180.23.b
constringi Spiritu Paulus quomodo dicatur 512.1.a
Spiritus impuri locis desertis plurimùm delectantur. 61.9.a
σπλαγχνίζεσθαι quid sit propriè 45.4.a
σπλαγχνα ἐλέους Dei emphaticè quid dicantur 227.20.b
σπλάδι quid sit 165.10.a

an Israëlitę Stantes vel flexis genibus precari solti sint 191.5.b
σπαρος peculiaris significatio 497.30.b
¶ *Stater*, nummus tetradrachmus 84.35.a
τὸ στῆναι significat sistere se 191.11.b
στῆναι pro παρεῖναι 256.7.b
Stephani cum Mose consensus 457.20.a
Stola idem quod vestis, & deinde pro veste muliebri sumitur 196.15.a
σοῖβη fruticis genus vnde fiebant thori 189.18.b
σόγγα gladij vocant Græci eius aciem 313.16.b
Strabonis locus 517.19 b
στράτευμα pro multitudine satellitũ 322.2.b
στρατηγὸς ἱερεὺς quis fuerit 137.22.a
στρατηγοὶ Græcis dicti qui Romæ prætores 504.11.b
στρατηγοὶ qui dicti sint 315.10.b
¶ *Successores* Apostolorum falso nituntur fundamento adiicientes ad eorum doctrinam 402.15.a
Suffitus alius quotidianus alius verò solennis à solo Pontifice maximo fieri solitus 216.55.b
Suffocati interdictum 500.55.b
Suffragia Dei hominum suffragiis opponuntur 479.20.a
Sumptus decreti in Nazaræorum purificationes 528.17.a
Suppliciorum genera 4.apud Hebræos 21.42.b
Surgere ex Hebræorum more pro Abire 184.[illegible].b
¶ *Sycaminus* & sycomorus quid sint 297.1.b
συκοφαντεῖν dolo opprimere 237.10.a
συκοφαντεῖν quid sit 304.17.a
συλλογίζεσθαι ratiocinari 308.10.a
συὶ præpositionis significatio 534.1.b
Συμβιβάζειν quid sit 503.6.b
τοῦ Συμβιβάζειν significatio 472.10.a
sacrorũ *Symbolorum* vsus ex verbis Christi illa instituentis 125.29.a
συμφωνεῖν musicorum proprium pro consentire 93.23.b
συμπόσια quæ vocet Marcus 167.8.a
Synagoga quid sit 17.11.& 15.b
συναγωγαὶ quæ fuerint 28.37.a
Synagoga moueri quid fuerit 382.19.a
in Synagogis non temere cœtus Sabbathis conuenisse 159 7.b
Synagogam male vertit Castellio Collegium 17.12.b
συναλίζεσθαι quid significet 428.60.a
συγκατάθεσις assẽsio teste Cicerone 325.15.a
quæ distinctio obseruanda inter συνεδρία & συναγωγαὶ 48.6.a
τοῦ συνέχεσθαι variæ significationes 512.19.a
Synedrium pro primariis Sacerdotibus 452.1.a
συνελθεῖν, quomodo interpretandum 3.46.a
συνίναι & ἀκούειν quomodo differant 154.21.b
συνίναι καὶ μὴ συνίναι quid significet 63.30.b
συγκυρία idem quod *Rencontre* vnde dicatur 272.5.a
Deus συνεργεῖν quomodo dicatur 214.25.b
Synodi legitimæ & Apostolicæ ratio 499.17.a
cur in Synodo Hierosolymitana nulla fiat mentio Circuncisionis nec aliorum rituum legalium 500.18.a
συνθρύπτειν quid sit 527.1.a
Syriæ nomen latè patet. 172.19.a
Syriarchæ qui fuerint. 520.30.a
Syricius Papa matrimonium damnat 310.18.a
Syrophenice regiunculam fuisse 172.9.a cui sit attributa Damascus & dicta etiam Chananæa.
verbi huius συζητεῖν variæ significationes 144.15.a

T

Tabulas Latini vocant quod Græci γράμματα 194.10 a
Talentorum fœnus in quo consistat 525.13.b
Ταμεῖον quid sit 28.41.a
Ταπεινὸς quis sit 84.33.b
Ταπεινώσεις longè aliud est quàm ταπεινοφροσύνη 223.20.b
Ταπεινοὶ aliud sunt quàm ταπεινόφρονες 244.35.b
Ταπεινόφρων & ὑπερήφανος opposita 55.26.a
Dominus non *Tardat* 113.16.b
Τεκμήρια quid vocentur 428.30.a
Τέκνων appellatione filius & filia intelliguntur 104.22.a
Τηλαυγὴς vnde deriuetur & eius significatio 176,30,a
Τέλειοι quomodo dicãtur Christiani 27.1.b
τῶν Τελειοθέτων variæ significationes 288.31.a
Τελειοθέτοι qui dicti sint 288.2.b
Τελεσφορεῖν vnde deriuetur 259.10.a
Τελοῦν quid significet 8.31.b
Τελῶναι qui dicti sint 26.25.b
¶ *Temetum* non esse siceram 218.18.a
Templum ab Atrio distinguendum 218.5.a
Templum quomodo quadraginta sex annis edificatum 343.27.b
Templum in Sanctum, & Sanctum Sanctorum diuisum 218.1.b
Templi extima porticus quam alienigenis ingredi fas fuit 301.1[illegible].b
Templa Dianæ à Demetrio fieri solita quæ fuerint 519.5 b
Tempus præsens pro futuro 191.25.a
Tenebræ pro hominis mente qualis post lapsum euasit. 333 55.b
an in Christi morte Tenebræ fuerint super totam terram aut regionem 210.35.a
Tenebræ exterę quæ dicantur in sacris 37.21.b
Teneri morte quid significet 129.31.a
Tentare aliquando ponitur in vitio aliquando in laude 15.5.a
Tentationes Christi ad tria capita refert Nazianzenus 16.2.b
Tentari Deus quomodo dicatur 76.3.b
Tentare Dei spiritum 450.27.b
quomodo Deus inducat in *Tentationem* 29.5 b
Terræmotum quo terrentur custodes sepulchri ipso resurrectionis momento incidisse 118.10.a
Terrena loqui qui è terra est quid significet 349.a & b
Terminus pro extremo 60.33.b
Tertulliani dictum de cognitione Dei per creaturas 510.38.b
Tertulliani locus de Filio Dei 336.22.a
Tertulliani locus 111.36.a
Tertulliani locus 295.10.b
Tertulliani locus de cognitione Filij & Patris 375.18.a
Tertulliani lapsus 22.42.a
Tertullianus Montani scelere fascinatus 429.50.a
Testes in lege lapidationem auspicari iussi 464.13.b
Testimonia aduersus Christum quæsita & non inuenta 128.20.b
Testimonium eorum qui aduersus Christum testimonium tulerunt cur dicat Marcus fuisse impar 205.22.b
¶ *Timæus* cæci nomen cur expressum 188.25.a
Timor duplex 227.16.a
Timor Dei pro vniuerso Dei cultu 478.10.a
Timoris Dei nomine eius cultum intelligi 224.39 a
θάλασσα pro lacu 17.13.a
θέλειν pro expetere 196.7.a
τὸ θέλειν αὐτὸ τοῦ δοῦναι 427.25.b
θέλημα pro libidine 335.45.a

¶ *Theophylacti* locus de Miraculis 263.8.
Theophylacti verba aduersus Mariæ præposteros cultores 223.31.b
Theophilus ille cui Lucas librum suum inscribit quis fuerit 216.13.b
θεραπεύειν quid sit propriè 17.24.b
Theriaca vnde dicatur 553.7.
θηρία quas bestias vocent medici. 553.1.
θήριον idem quod bestia pro feris etiam accipitur 142.43.
parabola de *Thesauro* occultato quouisque trahenda 66.16.
θυσιαὶ quæ dicantur 101.36.
θλίβειν quid significet 150.13.
θλίβειν & θλῖψις quid significet 64.16.
de *Theuda*, illo cuius mentionem facit Gamaliel 453.40.
τὸ θεμελιοῦν μεταβατικῶς constructum 507.7.
πρὸ τοῦ 181.30.
¶ *Tolerantia* retinentur Dei dona 259.35.
¶ *Traditionis* vocabulum pro doctrina Cabalistica 72.12.
Trahere homines Deus quomodo dicatur 364.20.b
Transire variæ & ancipitis significationis verbum 126.31.a
Troas regionis nomen pro Antigonia positum 503.20.a
τρέχειν & ἐδίειν quomodo differant 14.22.a
Trogyllium promontorij nomen 523.17.a
¶ binis *Tunicis* indui Apostolos quomodo Christus prohibeat 163.22.a
θύειν non tantùm de sacrificiis dicitur 102.25.a
θυμὸς pro ira præcipiti 88.14.a
τύπος quid sit & vnde dicatur 422.13.a
de voce *Tyrannus* quædam 517.26.a
θυσία pro sacrificio & victima 42.8.a
θυσίαι quæ sint à Græcis dictæ 195.2.b

V

Valedicere de quibus proprie dicatur 167.8.b
¶ *Vbiquitarij* quo argumento suam opinionem de Christi corpore fulciãt 329.12.a
vnde Vbiquitariam carnem eliciant noui Eutichiani 349.25.a
¶ *Vegetij* locus de nauigatione hyberna 548.33.
Velum quod fissum est in Christi morte quid sit 136.1.a
Ventilabrum quid sit 13.57.a
Ventus quid sit 345.25.b
vis *Verbi* Dei quæ & quanta 164.12.a
Verbum Dei nemo sciens torqueat 535.4.a
esse ex *Veritate* 414.31.b
Veritas vel pro fidelitate vel pro naturæ integritate 378.57.a
vis Veritatis quanta 164.18.b
Veritas quid significet interdum 410.11.a
Veritas pro vita bona & fraudis expertę 347.5.b
Veritas audienda etiam ex ore Mercenariorum 201.22.
Vertere se Deus quomodo dicatur 472.5.b
Vestibulum extra quod Petrus exiuisse narratur quale fuerit 106.32.b
Vetus testamentum quomodo ab Hebræis diuidi solitum 364.28.b
Vetus testamẽtum quomodo à Noui scriptoribus citari soleat 131.21.b
¶ *Via* Dei, quæ ad Deum adducit 515.a b
Via Dei quæ dicatur 194.3.a
Via Dei dictus est Christianismus 517.18.a
cur πθλιμμὴν vocetur via ducens ad vitam 34.26.a
Viæ Gentium quæ dicantur 46.49.a
Viatores qui dicti sint. 506.7.a
an prohibeantur Christiani *Victum* quærere 32.9.a
Videre sumitur pro cauere 196.2.a
Videre Dei regnum quid sit 344.30.b

Vidua

Vid honestæ ministeriis multis tem-
pl pauperũ olim occupatæ 234.30.a
*Ch*tiani in vigilia Paschæ ad mediam
*n*tem *Vigilare* soliti 116.22.a
*Vi*copiam ingentem Christus in Cana
*s*peditat 342.31.a
*Vi*n myrrhatum Christo bibendum
*p*bitum 209.6.a
qui Christus significet similitudine à no-
*u*Vino & veteribus vtribus sumpta 43.
9
*Vi*lij locus 74.22.b
*Vi*nitatis votum perperam Mariæ affin-
*g*ir 221.27.b
*Vi*num appellatione cur significentur E-
*n*gelium professi 116.3.a
*Vi*tes quæ dicantur fieri per Dei nomen
*3*9.a
*Vi*ra misericordiæ Dei quæ dicantur
7.20.b
*V*aterna vnde manet 366.32.a
V. in Deo esse quum dicitur non signifi-
tur eius essentia rebus permisceri 333.
a
*u*eo *Viuere* homines quinam dicantur
0.41.b
*V*ficus & viuẽs sunt inter se distinguen-
65.35.a
*q*modo *Viuat* homo verbo prodeunte
ros Dei 15.33.a
¶*nguentorum* vsus 30.26.b
*V*guenta liquida conuiuiis apta 200.
.b
*V*tus & vnigenitus differunt 336.15.a
*V*o credentium cum Christo capite in
no consistat. 410.2.b
*V*tio credentium inter se in quo sita sit
10.41.a
¶*o*cari pro esse 18.38.b, & 190.31.b
*V*andi verbum manifestationem notat.
22.50.a

Vocationis siue κλήσεως nomen quid significet 487.2.b
de Vocatione sua Christus quærentibus pharisæis quomodo respondeat 308.6.a
de Vocatione nostra quomodo respõdendum ibidem
Voluntas & libido quomodo differant 323.2.b
facere Dei Voluntatem quomodo dicantur scelerati 448.6.b
Voluntatum diuersitas non per se vitiosa 126.25.b
Voto oblata vouentis propria esse desinunt 450.8.b
Voto teneri quomodo dicatur 527.20.b
¶*Vtendi* verbũ apud Latinos eadem significatione vsurpatur qua apud Græcos συγχρῆσθαι 350.16.a
¶*Vultus* cœli non inepte dicitur 76.31.b
¶*Vxorem* quomodo dicat Christu snõ licere dimittere nisi ob scortationem 90.11.b
cur *Vxores* Apostolorum cum ipsis conuenisse dicantur &c. 431.40.a

X

Xenophontis locus de Athen. festis 509.2.b
Ξέρξης vox Romana corrupta, quid fuerit 169.42.b
ξύλον pro Numella 505.3.b

Y

ϒ littera in quibusdam Hebræis vocibus respondet non diphthongo υ, sed consonanti Hebreæ ו Vau 60.46.a
ὕβρις quid sit & quomodo Christus dicatur ὑβρίζεσθαι 303.10.a
ὕδατος nomen in singulari quid notet 347.39.b

ὑπάγειν & ἀπέρχεσθαι inter se differunt 67.1.a
ὑπηρέται qui dicantur 22.36.a
ὑπηρέται quomodo vocentur Apostoli 216.1.a
τῇ ὑπεροχῇ vis & significatio 511.24.a
τὸ ὑπερῷον quid fuerit 430.60.b
ὕπνος & ὕπερος differunt 4.20.a
τὸ ὑπὲν & τὸ καθεύδειν quomodo differant 260.7.a
ὑπὸ idem significat quod παρὰ 12.5.a
ὑποδήματα quid sint, & quid sit βαστάζειν ὑποδήματα 13.7.b
ὑποδήματα quid fuerint & vnde dicta 163.3.a
ὑπολαμβάνειν pro ἀπαμείβεσθαι 271.13.b
ὑπώπια vulnera ex contusione accepta 300.11.b
ὑπωπιάζειν quid propriè significet 300.9.b
ὑποπόδιον quid sit propriè 24.30.a
ὑπόχεσθαι quomodo de pollicitatione dicatur 528.2.a
ὑστερεῖν quid significet 92.25.a

Z

Zacharias & alij quomodo dicãtur Inculpati 217.b.
quomodo ex *Zachæi* fide Christus colligat totius familiæ salutem 304.35.a
Zarachias filius Barachiæ quis fuerit 110.3.b
nominis ζῆλος & ab eo deriuatorum significationes in nouo Testamento vsurpari solitæ 343.21.a
ζημιῶν vocabulum forense cui respondet latinum mulctare 80.27.
τὸ ζητεῖν ponitur pro mirificè capere 193.17.a
vocis ζαννύεσθαι variæ significationes 425.L.a

ΠΑΥΛΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΡΩΜΑΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

Κεφάλαιον α.

NOVA INTERPR. CAP. I.		VETVS. CAP. I.
ΑΥΛΟΣ δοῦλος Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ.	1	PAVLVS seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euangelium Dei, Act.13.1.
(ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις.)	2	(Quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis)

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Paulus*, Παῦλος. De Pauli nomine diximus quid nobis videatur Act. 13.9. ¶ *Seruus*, δοῦλος. Id est διάκονος, *minister*. Neque enim seruus hoc loco opponitur libero, sed munus ac officium declarat, quemadmodum apud Hebræos nomen עבד [*hebed*] late patet. Pertinet autem hoc ad susceptum argumentum, ne Paulus accusari possit πολυπραγμοσύνης, quasi videlicet aliena curet, & quę ad ipsum nihil attinent. Ideo quod in genere dixerat, speciali postea nomine explicat, quum se Apostolum dicit. Itaque vel ex hoc loco apparet quam acutus in explicando Paulo fuerit Origenes. *Seruum*, inquit, *se vocat modestiæ causa.* Imo vero vt audientiam impetret, eam auctoritatē prætexit qua nihil fuit honorificentius, vt plane hic titulus possit omnium Cæsarum ac regum magnificentia augustior videri. *Vel* (inquit) *quia factus est omnia omnibus.* Id verò quorsum ad hunc locum attinet? *Vel* (ait) *quòd ab vxoris seruitute, ex eius consensu, transisset in seruitutē Christi.* Miram certè argutiam, cui etiam confirmandæ non pudet illum torquere quod non de coniugio, sed de seruili conditione disseruit Apostolus 1.Cor.7.21. *Vel* (inquit) *quia iam non carni sed spiritui seruiebat, quanuis nondum plena hæc esset libertas.* Nempe hoc est rem acu tangere. Neque verò quum hæc dico, quicquam volo Patrum auctoritati detrahere: sed sanè, quod ad me attinet, Origenē istum non possum bona conscientia inter eos Patres collocare quos velim imitari. Itaque non pudebit illius errata passim refellere, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio: sed quòd impurum scriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti, aut summo cum iudicio a studiosis tractari. ¶ *Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Existimat Erasmus ex Ambrosio tacitè opponi Mosen Christo: sed ne hoc quidem mihi videtur dictum suo loco. ¶ *Ex (Dei) vocatione*, κλητός. Id est, Dei gratia ac etiam mandato designatus ad fungendum Apostoli munere. Duo igitur efficit Paulus. Nam præterquam quòd explicat apertius quod in genere dixerat, omnē etiam ambitionis speciem vitat, & Romanos ad legendam hanc epistolam compellit, tanquam ex Dei ipsius mandato perscriptam. Cæterùm quid Vocationis nomine ex Hebræorū idiotismo intelligatur, alibi exposuimus. Hic tamen sciendum est hoc nomine non significari ipsam ministerij Apostolici functionem, aut vitæ genus, quemadmodum accipitur 1.Cor.7.20, & Ephes.4.1, & alibi sæpe: sed ostēdi potius a quo sit hæc dignitas in Paulum collata, nimirū a Deo, & quidē ex singulari beneficētia, quū ille non modò non ambiret hunc honorē, sed etiā, Christū persequēdo, dignus esset qui periret, nedū qui aliis iter ad vitam commonstraret, vt ipse explicat 1.Cor 15.9. Deinde notandū discrimen a Græcis theologis annotatū inter participiū κεκλημένον & κλητὸν nomen, quòd à Latinis explicari non potest, apud quos Vocatus nunquam transit in nomen. Nam κεκλημένος etiā dicitur qui vt vocetur a Deo, tamen non respondet, id est, cuius vocatio nō est efficax: κλητὸς verò proprie qui Deo vocāti paret, & reipsa est quod dicitur: quæ tamē differentia nō est perpetua, vt apparet ex Matt.22.19, sed videtur hoc loco fuisse obseruāda, quamobrē etiā noluimus κλητὸν, *Vocatus* hoc loco interpretari, nequis participiū esse putet, cuius non ea vis est quæ nominis. Quod autē attinet ad differentiā inter Vocati & Cōgregati annotata ab Augustino, quasi illud conueniret Ecclesiæ, istud vero synagogæ, eā sane non puto huic loco accōmodatam, aut etiā satis firma ratione niti, quū Vocādi verbo toties vtātur Prophetæ, & Esa.48.12. Dominus Israelē cōpellans, diserte dicat ישראל מקורא [*Israel mekoraï*] id est ad verbum, *Israel mi vocate.* ¶ *Apostolus* ἀπόστολος. Id est legatus, vt alibi exposuimus. Sed tamē non quicunq; ad ministeriū docendi in Ecclesia vocabantur, poterāt dici Apostoli, vt qui à Prophetis, Euāgelistis, pastoribus ac doctoribus, ac multo etiā magis a diaconis & gubernatoribus distinguantur, vt Ephe.4.11: nisi quum generalius accipitur, vt Phil. 2.25. Sed cur Apostolum se Paulus diserte vocat? nēpe vt ostendat se nihil ab officio suo alienū facere Romanis erudiendis, neq; etiā Romanis licere hanc doctrinā impunè aspernari. ¶ *Separatus*, ἀφωρισμένος. i. ad prædicādi Euāgelij munus à Deo cōstitutus. Etsi enim ὅρος proprie terminum declarat & limitem quo res quæpiā ab alia secernitur, vt regiones suis finibus circunscriptæ: tamen pro scopo etiā & præstituto consilij & instituti alicuius fine accipitur, apud idoneos maximè scriptores, quod latino Separādi verbo apertius exprimitur: & hic obseruandū esse declarat propositio εἰς, quod in genere dictū fuerat speciatim declarat. Quòd autē scribit Origenes in hunc locū de præuisis a Deo Pauli laboribus, non modo inptissimū, sed etiam falsissimū est. Assentiri enim malo Hebręorū doctoribus qui Pharisęos dictos volunt פרושים [*perujchim*,] forma pahul Kal, quod ab aliis vitæ munditie separati videri vellent, quanuis verbū פרש [*parasch*] pro Separare nō nisi in Niphal & Hiphil inueniatur: quàm quod legē populo interpretarentur. Tum enim in Benoni scribendū fuerat מפרשים [*poreschim*] vt in Sanctis lexico doctiss. Mercerus exponit: & nō omnes γραμματεῖς, i. legis interpretes, fuisse Pharisęos, ex eo liquet quòd sępe in Euāgelica historia γραμματεῖς a Pharisæis distinguātur, vt hoc quidē sectæ, illud verò publici sacri muneris appellatio fuerit. ¶ *A* [*prædicandū*] *Euangelū Dei*, εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ. Quia quisquis fidelis est, dici potest in Euangeliū Dei (id est ad credendū Euangelio) selectus: ideo quasi ἀφωρισμένος addidi participium, vt planior esset sententia. Constat enim Paulū ita voluisse definire cuiusmodi sit Apostolicū illud munus cui is mentionem fecerat. Quod si hæc eius definitio vera est, viderit qui se omnū papa Romanū vocat qua fronte Apostoli iam auctoritatem iactet.

2 *Quod ante promiserat*, ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio

quid monitri tegit hoc loco, quasi nimirum hæc dicta sint ad distinctionem alterius Euangelij quod æternũ vocatur in Apocalypsi, cũ quo apparuerit Christus ordini Euangelico: & huc etiã detorquet Danielis & Ezechielis quosdam locos. Ego verò non agnosco aliud Euangeliũ quam hoc ipsum cuius minister fuit Paulus: & non modò periculosum esse dico (vt ipse Origenes inquit) ista chartis committere, sed etiam planè impium.

Περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα·	3	¶De Filio suo, (¶facto ¶ex semine Dauidis, ¶secũdum carnẽ:	3	*De Filio suo, qui factus est ex semine Dauid secundum carnem:*
Τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	4	¶Declarato Filio Dei ¶potenter ¶secundum Spiritum sanctificationis, ¶per resurrectionem à mortuis) ¶*nempe* Iesu Christo Domino nostro.	4	*Qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secundum Spiritũ sanctificationis, ex resurrectione mortuorũ Iesu Christi Domini nostri.*

3 *De Filio suo*, περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quod sit illius Euangelij subiectum cuius se ministrum dixerat, & quod à Deo promissum esset per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei quẽ Deus mundo promissum exhibuit. Quũ autem Filium Dei dicit, vnitatem personæ (natura tamẽ humana in Filij Dei hypostasi subsistente) declarat aduersus Nestorium: & rursus Filium à Patre, quod ad hypostasin, manifestè distinguit, aduersus Sabellium. Deinde in iis quæ subiicit, vtranq; vnius Christi naturam sigillatim asserit: adeo vt vix vllus sit in Scripturis locus in quo contineatur breuiore & certiore cõpendio quicquid nobis est de Christi persona credẽdum. ¶ *Facto*, τοῦ γενομένου. Vel, *Orto*. Sic enim malim interpretari quam *Nato* vel *Genito*, (vt post Vallam conuertit Erasmus) quasi scriptũ sit γενηθέντος vel γεγεννημένου. Nam disertè etiã Veteres non natum, sed factum & interpretantur & explicant, vt Tertullianus in Praxeã, Irenęus lib.3.c.32, aduersus hæreses, Vigilius in Eutychetem lib. 5, & Augustinus libr. 2. De Trinitate cap.5, & in quæstionibus ex nouo testamento, cap. 44. aliisque multis locis: & multò certè apertior est hæc interpretatio, aduersus eos omnes tum qui humanã Christi naturam oppugnarunt, vt Marcionem, Valentinum & alios: tum qui è cælo corpus in Mariam intulisse tradiderũt, quorum hæresin nostra memoria nonnulli renouarunt: tum etiam aduersus Hebionem, & cæteros qui Christum putarunt ex hominis coitu conceptum: quum Paulus hoc loco & Galat.cap. 4. versu 4. non dicat Christum γενηθέντα, sed γενόμενον: quo verbo vsus est etiam Iohannes quum omnia diceret per Verbũ esse facta, ipsum autẽ Verbũ carnem esse factum. Fateor tamen Matthæum cap.1.vers.16, & 2.versu 1 & 4, vti verbo γεννᾶσθαι, sed ita vt manifestè sit positum pro τίκτεσθαι, id est nasci, sicut suo loco annotauimus. Duobus tamen locis, nempe Matthæi cap.1.vers. 20, & Luc.cap.1.vers.35, de ipso conceptu dicitur, qui Spiritui sancto tribuatur, cuius vnica vi nimirum Christus conceptus est in Maria: ita tamẽ vt nusquam illum genuisse dicatur Spiritus sanctus, vt qui eum ex sua essentia non generauerit, sicut ex patribus gignũtur filij, sed ex virginis substantia in ipsius vtero vi sua condiderit: id est, non patris generantis partes, sed duntaxat causæ propositam materiam formantis, in Christi conceptu peregerit. Ideo Paulus & Iohannes proprie omnino dixerunt eum γενέσθαι, id est factum esse, & veteres illi theologi non minus verè quàm elegãter & acutè Christum diuinæ naturæ respectu, ἀμήτορα, id est sine matre, humanę autẽ naturæ ratione ἀπάτορα, id est, sine patre, vocarunt. In plerisque vulgatæ interpretationis codicibus additur pronomẽ EI, id est αὐτῷ, quod in nullis Græcis codicibus inuenio, nec etiam additur in omnibus vetustis Latinis: atque adeo prorsus videtur expungendum. Est autem hic illustre exemplũ eius generis dicendi quod ὀπτέζευξιν ὀνομάτων Nazianzenus & Theodoretus vocant, quum videlicet personæ distinctè tribuuntur vel singularum naturarum idiomata, vt si dicam Christus est finitus & infinitus, vel ipsarum naturarum in concreto nomina, vt hoc loco, Christus est filius Dauidis & Filius Dei. Vide Gal.4.4. ¶ *Ex semine Dauidis*, ἐκ σπέρματος Δαβὶδ. Sæpe iã admonuimus appellatione Seminis quod Hebræi vocant זרע [*zerah*,] intelligi sobolem: quæ interpretatio valebit hoc etiam loco, si τοῦ γενομένου conuerteris *Nato* vel *Genito*: sin autẽ interpretemur *Facto*, (quam expositionem maximè probo) semen Dauid non tantùm declarabit posteritatem Dauidis, id est Mariã virginem, sed ipsam etiam carnem de Virgine assumptam, quemadmodum Gal.4.4, dicitur factus ex muliere: aduersus eos qui cæleste corpus Christi esse tradiderunt, quod per Virginem quasi per canalem transisset. quæ hæresis fundamentum nostræ salutis funditus euertit, & disertè repugnat Spiritui sancto, promittenti fore vt ex lumbis Dauid & fructu ventris ipsius Rex ille noster exoriatur. Id autem etiam declarat præpositio ἐκ, de qua perpulchrè Bas. περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, κεφ.1, vt dicemus alio loco Epistolę ad Galatas. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, quatenus homo est. Caro enim hoc loco per synecdochen totam hominis naturam declarat, & quidem quatenus infirma est, (quæ tamẽ infirmitas duntaxat fuit ad tempus) non autẽ quatenus corrupta, vt Ioh.1.14, & 1.Tim.3.16, & Heb.5.7, & 1.Pet.3.18, & 41, & 1.Ioh.4.2, quanuis corporis duntaxat substantiã, non autẽ animam ex virgine assumpserit. Itaq; ineptè Origenes hoc loco carnem opponit animæ, quum potius diuinæ naturę opponatur. Sed rectè veteres annotant hanc particulam omnino indicare ex alia etiã natura Christum esse æstimandum, ea nimirum quæ paulo post explicatur. Nam alioquin cur hoc Paulus adiecisset?

4 *Declarato*, τοῦ ὁρισθέντος. i. ἀποδεικνυθέντος, vt Act. 2. 22, καὶ ἀποφανθέντος, *demonstrato & manifestato*, vt explicat Chrysostomus, & Tertullianus in Praxeam. Nam definitione, quę ὅρος à Græcis dicitur, solent obscura explicari. & non dissimili ratione modum ὁριστικὸν vocant grammatici, id est, finiendi seu indicãdi, quòd certum aliquid indicet ac explicet, vt rectè obseruat Erasmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν significat suis finibus circũscribere, seu definire, itẽ certo scopo destinare, atque adeo quippiam decernere ac constituere. Itaque Vulg. *Prædestinatũ conuertit*, pro quo Origenes mauult legere Destinatũ. *Quia*, inquit, *prædestinatur qui nondum est, destinatur qui est*. Sed hæc distinctio potest eo refelli q̃ Christus apertè dicitur προορισμένος, 1.Pet. 1.1.2, officij tamen, non autem essentiæ diuinæ ratione, quia officij respectu non minus dici potest προορισθὶς quum ὁρισθὶς. Quid quòd Epiphanius κατὰ Θεοδοτιανῶν legit προορισθέντος? sed corrupto fortassis exemplari. Vtcunque sit, nullus hic locus est differendi de prædestinatione, vel destinatione, quum potius propositum sit Paulo ostẽdere quibus testimoniis Christus sit approbatus vt verus & naturalis Dei Filius. Rectius itaque Tertul. in Praxeam, Declaratũ conuertit, quẽ nos sumus sequuti, quanuis Augustinus Prædestinatum legat & interpretetur, lib. De præd. sanctorũ cap.15. vt & Irenęi interpres, lib.2, capit.18, & 32. & Hilar. de Trinit. lib.7. & alij aliquot. ¶ *Potenter*, ἐν δυνάμει, vt 1.Thes.1.11, & Colos.1.19. Hebraicè בגבורה [*bigburah*] pro quo Vetus interpres ad verbũ, *In virtute*. Erasmus autem *Cum potentia*, quia ἐν interdum pro σὺν accipitur, vt sæpe annotauimus. Chrysostomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δυνάμιν exponit virtutẽ qua edita sunt à Christo tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etsi autẽ verum est istis signis fuisse diuinam Christi virtutem quasi sigillo quodam obsignatam, tamen non videtur hæc explicatio huc pertinere: & (quod tanti viri pace dixerim) in tota huius loci dispositione coacta est eius interpretatio. Putat enim Apostolum quatuor argumẽtis cõfirmare Christi diuinitatẽ, nempe ex Prophetarũ oraculis, ex eo quòd ex semine Dauid (id est ex Virgine) sit natus, ex Spiritu testificante, & demum ex resurrectione. Atqui ex his argumentis primum aliò spectat, nempe ad verbum φανερωθὶς ἐλάτο, secundum verò adhibetur non diuinitati, sed humanitati confirmandæ: (vt antè ostendimus) tertium autem nusquam hic inuenio. Dicendum enim fuisset καὶ κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης, aut certè in posteriore membro καὶ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Fateor tamen copulatiuas sæpe omitti, sed non fuit tamen perturbanda pulcherrima illa ac optimè distincta primùm totius Christi, deinde vtriusque naturæ sigillatim adhibita descriptio, & quidem adiuncto vtrinque necessario argumento. Est igitur ἐν δυνάμει coniungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱοῦ Θεοῦ: quam posteriorem interpretationem si sequamur, pro Potenter conuertemus Potente. Vtramuis autem interpretationem

tationem amplectamur, opponitur Dei gloria ac potens illa virtus quæ mortem superauit, infirmitati carnis, secundum quam Christus factus, natus, passus, mortuus ac sepultus est: quo modo Ambrosius rectissimè (meo quidem iudicio) hunc locum explicauit. Nam quod Erasmus eousque hanc antithesin porrigit vt meminerit etiam impuritatis ac concupiscentiarum carnis, atque adeo Spiritum sanctificantem dicat carnis immunditiæ opponi, hactenus Christo quadrat, vt in ipso conceptus momento, sciamus carnem quam Christus assumpsit, ab omni labe puram fuisse, quum virtute Spiritus sancti caro concepta verbo vniretur. ¶ *Secundum Spiritum sanctificationis*, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam existimant Christi naturarum descriptionem desinere in δυνάμει, & ista coniungunt cum participio ἀφωρισμένος, Separatus: quasi dicat Apostolus se fuisse prædicando Euangelio selectum per Spiritum sanctum post Christi resurrectionem. Sed hæc distinctio præterquam quòd planè est violēta, & nullius codicis authoritate nititur, sententiam quoque peruertit. Cur enim Paulus diceret Christum esse declaratū Filium Dei, nec eam declarationē explicaret, quum præsertim humanam naturam, de qua multo minus ambigebatur, tamen existimarit aliquo argumento confirmandā? Itaque hanc distinctionem prorsus repudio. Cęterùm per Spiritum sanctificationis intelligi Spiritum sanctum, aut potius Spiritus sancti virtutem, qua perfusa est Ecclesia quum iam Christus in cælos ascendisset, (ex quo optimè videlicet intelligitur Christum non modò non esse mortuum, sed plane Deum esse cum Patre regnante) non facilè crediderim, his de causis quas in medium propono, vt lector sequatur quod probabilius videbitur. Primum omnium, si hanc interpretationem sequamur κατὰ πνεῦμα non rectè conuerterimus *Secundum Spiritum*, quum potius dicendum sit, *Per Spiritum*. Ego verò κατὰ πνεῦμα pro πνεύματι vel διὰ τοῦ πνεύματος nusquam memini legere. Deinde quum hic manifestè opponantur καὶ σάρκα & καὶ πνεῦμα, res ipsa videtur sanè postulare, vt sicut appellatione Carnis humana natura intelligitur, sic etiam nomine τοῦ πνεύματος alteram Christi naturam, id est diuinam οὐσίαν accipiamus: quia Christi personam certum est hoc loco describi ab Apostolo, eius videlicet doctrinæ fundamentum quam tradere constituit. Neque verò nouum est aut inusitatum Spiritus appellatione ipsam Dei οὐσίαν intelligere, siue Θεοῦ δύναμιν, vt exponit idem noster Apostolus 2. ad Corinthios, 13. 4, veluti locum hunc explicans: quam Tertullianus in libro De carne Christi, spiritualem substantiam vocat, & carnali meritò opponit, quum Deus disertè dicatur esse πνεῦμα, Iohannis 4. 24, & passim in Scripturis: atque adeo nominatim altera Christi natura hoc nomine declaretur, vt 1. Petri 3. 18, & 1. ad Timoth. 3. 16. Fuit autem optima ratio cur potissimum πνεῦμα τος (id est Spiritus) nomine vteretur Paulus. Nam quia dixerat καὶ σάρκα, non autem κατ' ἄνθρωπον, vt ipsam hominis naturam crassam ac imbecillam declararet, sic vt sibi constaret antithesis, oportuit illum quærere vocabulum aliquod quo diuinæ naturæ vis illa summa & planè incomprehensibilis significaretur. Nullum verò commodius occurrere poterat quàm hoc ipsum quod vsurpauit. Addidit autem ἁγιωσύνης (id est sanctificationis) nomen, certam ob causam, quæ & ipsa dignissima est quam intelligamus. Quum enim hæc resurrectio quam adfert pro diuinitatis argumento, ad humanitatem pertineat, videri posset ineptè Paulus colligere: quem nodum Origenes non satis aptè explicauit. Sciendum est igitur à Paulo ita considerari Christum, primùm vt hominem, deinde vt Deum, vt tamen illum nusquam diuidat. Itaque probaturus hominem esse, adhibuit argumentum ex quo colligeret alia ratione hominem esse quàm nos simus, vt qui sit conditus ex matris substantia, non autem generatus ex viri semine. Sic igitur in altera etiā parte, in resurrectione quæ carnis est, proponit vim illam Verbi considerandam non simpliciter & per se, (fuisset enim contentus vocabulo Spiritus) sed quatenus carnem sibi vnitam habens, illam sanctificauit, & hypostaticè deificauit: qua ratione etiam dicit Dominus ipse Iohannis 6. 63, Carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Hic enim est Spiritus sanctificus qui tum carnem Christi viuificauit, illam sibi hypostatice vnitam habens: tum vero etiam nos qui per fidem cum eo coaluimus, viuificat. At enim (dicet aliquis) quid siquis ad hæc excepisset, Christum vel non resurrexisse, vel sua vi non resurrexisse? Respondeo, Paulum ad eos scribere qui de Christi historia nihil ambigerent, ac proinde ex hypothesi meritò argumentari. Ita (ni fallor) optimè omnia ad scopum accommodabuntur, constabit sibi tota antithesis, neque vlla erit in verbis violenta expositio. Accedit præterea Tertulliani & Ambrosij autoritas. Sic enim ille contra Praxeam hunc locum explicans, *Qui factus est*, inquit, *ex semine Dauid secundum carnem, hic erit homo & Filius hominis: qui declaratus est Filius Dei secundum Spiritum, hic erit Deus & Sermo, Dei Filius.* Ambrosius autem, *Eum*, inquit, *qui erat Dei Filius secundum Spiritum sanctum, id est secūdum Deum, quia Deus Spiritus est, & sine dubio sanctus, factum dicit iuxta carnē, Dei Filium ex semine Dauid.* Quos locos ante me annotauit sanctæ memoriæ vir Ioachimus Vadianus in libro pro veritate carnis triumphantis scripto, cui titulum fecit Ἀνακεφαλαίωσιν. ¶ *Per resurrectionem à mortuis*, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Vulgata, ad verbum, *Ex resurrectione mortuorum.* Erasmus, *De eo quòd resurrexit è mortuis.* Ego perinde conuerti acsi scriptum esset, δι' ἀναστάσεως, vt planior esset sententia. Nam ἐκ præpositionem hoc loco id declarare ex quo, seu per quod Christi diuinitas mundo patefacta est ac comprobata, consentiunt omnes interpretes: paucis quibusdam exceptis, qui putant ἐξ ἀναστάσεως, idem declarare atque μετὰ τὴν ἀνάστασιν. post resurrectionem, & hoc referunt vel ad participium ἀφωρισμένος, (quam sententiam paulo antè refutaui) vel ad πνεῦμα ἁγιωσύνης. propterea quod post Christi resurrectionem illapsus est Spiritus sanctus. quam explicationem cur non admitterem, dixi in proxima annotatione. Sic igitur ἐκ posita est pro διά. Sed quia Paulus non dixit ἐξ ἀναστάσεως τῶν ἐκ νεκρῶν sed ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, id est, *Ex resurrectione mortuorum*, non autem *resurrectione à mortuis:* ideo nonnulli hoc accipiunt de resurrectione non ipsius Christi, sed eorum quos scribit Matthæus cum Christo surrexisse, & apparuisse multis: cuius opinionis auctor est Origenes, huc etiam suo more detorquens quod dixit Paulus, Christum primogenitum esse ex mortuis, & primitias dormientium. Quod mihi quidem non videtur refutatione indigere. Alij de resurrectione fidelium accipiunt, qui dicantur mortui Iesu Christi, vt ab infidelibus distinguantur: sed hoc quoque videtur ἀπροσδιόνυσον. Vult enim omnino Apostolus ex claro & insigni facto, non autem ex re futura, diuinam Christi, quanuis hominis, naturam ac virtutem asserere: vt certum sit fundamentum cui doctrinam Euangelij superstruat. Siue igitur actiuè resurrectionē accipias, quòd sua vi Christus vt Deus suam carnem excitarit: siue passiuè quòd eius caro excitata sit à Deo, corporaliter habitante in ipsa, de ipsius Christi resurrectione hæc accipio. Non est autem cur nos remoretur quòd Paulus non dixerit ἐξ ἀναστάσεως ἐκ νεκρῶν, quū sententiæ ipsius tenor manifestè ostendat quomodo hoc sit explicandum, & ita etiam possit alibi idem dicendi genus commodè exponi, vt 1. Cor. 15. 42, & Heb. 6. 2, & Act. 13. 1. Itaque Syrus interpres rectè pro νεκρῶν habet vbique מן בית מיתא [*Men beth mitheh,*] Id est ad verbū *de inter mortuos*, sicut Gallicè dicimus *d'entre les morts* ¶ [*Nempe*] *Iesu Christo*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Veteres ac recentiores hæc connectunt cum præcedētibus. Ideo Vetus interpres conuertit, *Ex resurrectione mortuorum Iesu Christi*, & Erasmus, *Ex eo quòd resurrexerit à mortuis Iesus Christus.* Ego malui Vallæ distinctionem amplecti, quam & ipse Erasmus in annotationibus non improbat. Itaque hæc connecto cum eo quod ante dixerat περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. quod & Græca facilè admittūt, nulla prorsus mutata distinctione, & multo planiorem sententiam habet. Sicui tamen libuerit à veteribus non discedere, is sciat positum esse antecedens relatiui loco, ex idiotismo Hebræorum, de quo sæpe iam diximus.

Δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπακοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ·	5	"Per quem accepimus "gratiam & Apostolatum "ad obedientiam fidei, "inter omnes Gentes, "pro ipsius nomine:	5 *Per quem accepimus gratiam & Apostolatū ad obediendum fidei in omnibus Gentibus, pro nomine eius:*

5 *Per quem*, δι' οὗ: id est à quo. Nam præpositio διὰ hoc loco eam vim habet vt eum ipsum declaret non modò ex cuius auctoritate, vt reliqui etiam ministri, sed etiam per quē sit designatus Apostolus: vt tacita sit inter

Christum & homines antithesis, quàm exposuit Gal. 1.1. ¶ *Gratiam & Apostolatum*, χάριν καὶ ἀποστολήν. Id est, Gratiã Apostolatus, eo dicẽdi genere quod ἐν διὰ δυοῖν dicitur. * illud videlicet beneficiũ eximiæ planè liberalitatis, quòd mihi omnium sanctorum minimo datum est euangelizare imperuestigabiles Christi diuitias, vt ipse explicat Ephes. 3.8. Idem quoque prædicãdi Euangelij munus vocat χάρισμα 1. Timoth. 4.14, & 2. Timoth. 1.6. Itaque particula καὶ posita est in epexegesi: quasi dixerit Paulus Gratiam Apostolatus, vel, Gratiã, id est Apostolatum. Explicat enim, aut, propter longum hyperbaton, repetit quod antè dixerat, se esse separatum in Euangelium Dei. Alij Gratiam longius extendunt, nimirũ quòd à Pharisaismo ad Christianismũ esset reuocatus. Alij (vt Origenes, suo more absurdissima quæque proponens) referunt ad patientiam laborum, qua gratia factum sit vt copiosius laborauerit quàm alij. Erasmus pro Apostolatu maluit Apostolici muneris functionem interpretari, periphrasi (vt mihi videtur) non necessaria. ¶ *Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Id est, *Vt homines fide obediant Deo*. Nisi malimus Fidei nomine ipsam doctrinam Euangelicam intelligere. quo sensu conuertit Vet. interpres, *Ad obediendum fidei*: & Erasm. *Vt obediatur fidei*. Nam sic quoque dicuntur fideliũ animi fuisse purificati ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος. id est, eo ipso quòd veritati obedierũt per Spiritum, 1. Pet. 1. 22. Cæterùm τὸ ὑπακούειν & τὸ κηρύσσειν (vt apparet ex hoc loco & ipsa verbi notatione) mutuò se respiciunt: quæ vel vna obseruatio satis firma est euertendis omnibus ἐθελοθρησκείαις, quas vulgò bonas intentiones vocant. ¶ *Inter omnes Gentes*, ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Hoc nonnulli ad ὑπακούειν referunt: ego malo connectere cum verbo ἐλάβομεν, ideo post πίστεως adscripsi distinctionẽ. Nam alioqui non cohæreret quod statim subiicitur de Christi nomine. Est autem hoc loco notandum, hîc quoque πάντας, id est omnes, pro quibusuis poni, (quàm enallagen sæpissimè annotauimus) & Iudæis opponi Gentes, quibus videlicet peculiariter designatus erat Apostolus ex Ecclesiæ consensu, vt scribit Gal. 2.7.8 & 9. ¶ *Pro ipsius nomine*, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id est, ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, *nominis eius causa*: nempe vt eius nomen inter Gentes quoque innotescat: sicut explicatur 2. Thess. 1.12. Itaque veri ministri dicuntur profecti ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος, & opponuntur mercenariis, 3. Iohan. 7. Ambrosius interpretatur *Pro eius nomine*, id est *vice ipsius*: siue *in ipsius nomine*: quam interpretationem haud scio an Græca admittãt, nisi nomen Christi pro ipso Christo accipias. vt hoc sit quod ait idẽ noster Apostolus 2. Cor. 5.20, se ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id est Christi nomine fungi legatione. alioquin dicendum erat potius ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, vt Mar. 11.9. Quidam ὑπὲρ pro περὶ accipiunt: quo sensu conuertit Erasmus, *Super ipsius nomine*: ita vt hæc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quasi scriptum sit, Vt inter omnes Gentes obediatur fidei quæ est de Iesu Christi nomine. Ego malo referre ad superiora, id est ad id quod dixerat se accepisse Apostolatum, vt inter omnes Gentes portaret Christi nomen: sicut loquutus est Dominus quum eum designasset Apostolum, Actor. 9.15. qui locus planè videtur istum explicare.

Ἐν οἷς ἐστε καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ)	6	Inter quas estis etiam vos, ⁂ vocati à Iesu Christo)	6	*In quibus estis & vos, vocati Iesu Christi)*
Πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς Θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.	7	Omnibus qui Romę estis, dilectis Dei, vocatis sanctis: ⁂ Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, ⁂ & Domino Iesu Christo.	7	*Omnibus qui sunt Romæ, dilectis Dei, vocatis sanctis: Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.*
Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.	8	⁂ Primùm quidem gratias ago ⁂ Deo meo per Iesum Christum, ⁂ super omnibus vobis, ⁂ quòd fides vestra annuntiatur ⁂ in toto mundo.	8	*Primùm quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis, quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo.*

---

6 *Vocati à Iesu Christo*, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Qui Dei beneficio estis Iesu Christi, siue in Iesu Christo adoptati. Itaque si vocatos exposueris ἐπωνύμους, id est ex Christi nomine cognominatos, sicut à Christo Christiani denominantur, non satis expresseris eum quem Hebræi מקורא [*mekorah*,] theologi Græci, ac præsertim Paulus, κλητὸν vocant. Declarat enim non eum modò cui tribuitur vt re vera sit quod dicitur, sed etiam vt Dei mera benignitate sit eiusmodi qualis est: quemadmodum dicebat Paulus gratia Dei se id esse quod erat. Hoc modo explicandum etiam est illud Vocatis sanctis, quod subiicitur in proximo versiculo, quum eosdem dixisset, ἀγαπητοὺς Θεοῦ, *Dilectos Dei*, id est Deo charissimos & quasi ipsi⁹ delicias: nẽpe vt intelligeremus hãc beneuolẽtiã inde oriri ꝓ Deus nos prior dilexerit, vt scriptũ est 1. Ioh. 4.10, & 19.

7 *Gratia sit vobis & pax*, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. Nouam hîc periodum incipio, adscripto puncto post ἁγίοις, quemadmodum in reliquis epistolis summo omnium codicum consensu legitur. Itaq; post ἁγίοις subaudiendum est verbum ἀπέστειλα. id est hanc epistolam mitto, Paulus videlicet Apostolus. Deinde sequitur ἀσπασμὸς τοῦ ἐπιγεγραφὼ, subaudito verbo ἔστω, quod expressimus, partim vt planior esset constructio, partim verò ne posthac possit huius loci vera distinctio deprauari. Nam alioquin manifestus esset solœcismus, quum potius dicendum fuerit χάριτα καὶ εἰρήνην, *gratiam & pacem*, prętermisso pronomine ὑμῖν, *vobis*. Cæterùm vocabulum Gratiæ quæ ab Hebreis חן [*chen*] dicitur, non iam dona ipsa Dei, id est χαρίσματα, (vt paulo antè) sed fontem ipsum declarat vnde hæc beneficia promanant, nempe gratuitam illam Dei beneuolentiam, etiam quo tempore inimici eramus: nequis gratiam cum operibus præparationis, aut præuisis meritis (quæ Sophistæ vocãt) conciliari posse putet, cõtrà quàm Paulus scribit infrà, capite 4, ver. 4, & aliis innumerabilibus locis. Deinde huic beneuolentiæ subiungit εἰρήνην, *pacem*, quam vocant Hebræi שלום [*schalom*,] id est omnium rerum felicem ac prosperum in Deo successum. ita enim hoc vocabulum ab Hebræis vsurpari, sæpe iam annotauimus: licet hic propriè videatur Paulus loqui de pace illa quam habemus cum Deo per Christum, vnde illa inenarrabilis tranquillitas conscientiæ in nobis oritur. ¶ *Et Domino*, καὶ Κυρίου. Quidam conuertunt, *Et Domini*, vt intelligamus Patrem nobis esse cum Christo communem: quod etsi verè dicitur per ὑποστάσιν quod ad nos attinet, tamen huic loco non conuenit. Dicendum enim fuisset, ἀπὸ θεοῦ πατρὸς τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ ἡμῶν. Est igitur repetenda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ ἀπο præpositio: & sic Paulus precatur illis gratiam, vt simul explicet per quem nobis a Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirum per Christum illum vnicum μεσίτην: neque verò Spiritum sanctum prætermittit, quum à Spiritu sancto sit ea ipsa gratia nos illuminans, quæ à Patre ac Filio proficiscitur.

8 *Primùm quidem*, πρῶτον μέν. Vel *In primis quidem*: neque requiritur vt aliquæ aliæ distributionis partes sequantur. Nam particula πρῶτον simpliciter declarat hoc esse sermonis initium: q. d. Paulus, Vt loquendi initium faciam, gratias ago, &c. Sic T. Liuius historiam inchoãs, *Iam primùm omnium*, inquit, *satis constat*, &c. Sed & aliis locis annotauimus πρῶτον ita collocari vt nihil secũdum aut tertium subiiciatur, vt infrà, cap. 3.2, Matt. 10.2, Mar. 3.16, Act. 26.20. ¶ *Deo meo*, τῷ Θεῷ μου. Annotauit quidẽ Origenes hanc loquutionem propriam esse fidelium, sed rationem tamen eius non intellexit. Putat enim huius loquutionis emphasin esse in Dei nomine, quia soli sancti verum Deum adorant: quum potius tota energia sita sit in pronomine Meus: sicut rectè annotarunt Græca scholia: & ipse Apostolus explicat Gal. 2. 20. ¶ *Super*, ὑπὲρ id est *de*. Vulg. *pro*, malè. ¶ *Quòd fides vestra annuntiatur*, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. Id est, Quòd ea sit vestra fides vt passim in Ecclesiis commẽdetur, & de vobis

bis multus vbique sit sermo. Quòd autem Origenes ita etiam accipi hęc posse putat, quasi dicat Paulus se gratias agere quòd fides Romanorum, id est doctrina quam erāt amplexi, ea sit quæ in toto mundo prædicetur, planè violentum est ac detortum. ¶ *In toto mundo*, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, i. passim per omnes ecclesias. Est enim hyperbole petita è medio. Itaque quòd Origenes de cælis philosophatur, quò etiam peruenerit rumor de Romanorum fide: & vbi quoq; prædicetur ea ipsa fides ac doctrina cui crediderāt Romani: id inquā planè sapit Origenicā contemplationē. Vrbem autem Romani imperij principem, celebrem quoque fuisse plurimis, præsertim vndique tum Græcis tum Iudęis eò varias ob causas concurrentibus, apparet ex salutationibus ad extremam epistolam adiunctis, & ex prophanis scriptoribus qui odiose ieiunia sabbathorum commemorant & Græcam illam vrbem appellant. Sed quorsum hoc ad stabiliendum crassum illud commētum, Romam esse caput omnium Ecclesiarum, & vnum & idem esse Catholicam & Romanam Ecclesiam, etiamsi in vetere illa Apostolica fide perstitisset? Vide 1. Thess. 1. 8.

Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματι μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι·	9	Testis enim mihi est Deus, cui seruio spiritu meo in Euangelio Filij ipsius, me indesinenter mentionem facere vestri:	9	*Testis enim mihi est Deus, cui seruio in spiritu meo in Euangelio Filij eius, quòd sine intermissione memoriam vestri facio:*
Πάντοτε ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου δεόμενος, εἴπως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ Θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.	10	Semper in precibus meis rogans vt, si quo modo tandem aliquando prosperum iter mihi detur in voluntate Dei, veniam ad vos.	10	*Semper in orationibus meis obsecrās si quo modo tandem aliquando prosperū iter habeā in voluntate Dei veniendi ad vos.*
Ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.	11	Expeto enim videre vos, vt aliquod impertiar vobis donum spirituale vt vos stabiliamini.	11	*Desiderò enim videre vos, vt aliquid impti vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos vos.*
Τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.	12	Hoc est, ad communem exhortationem percipiēdam apud vos, per mutuā fidem, vestram simul & meam.	12	*Id est, simul consolari in vobis, per eā quæ inuicem est fidem vestram atque meam.*
Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ,	13	Nolim autem vos ignorare,	13	*Nolo autem vos i-*

* 9 *Mihi*, μοι. vel *Meum*. Ita enim manet sensus, quanuis non ita sit frequens hoc dicendi genus, siue μοῦ siue μοι legamus, vt legit Vulg. & Syrus interpres, & ego in vno codice inueni. ¶ *Cui seruio*, ᾧ λατρεύω: id est, ᾧ λειτουργῶ. Eras. *Quem colo*: rancidam illam duliæ & latriæ differentiam nobis obtrudens, quum & apud idoneos scriptores δῆλος, & λάτρις synonyma sint, vnde λάτρις μαντὶς apud Pindarū in Olympiis Od. 10. & Athæn. lib. 6. λάτρις, inquit, ὁ δῆλος ὑπηρέτης. adeò quidem vt minus quiddam & Christi maiestate indignius significare propriè videatur, sicut gallicè magnum est discrimen inter eos quos vocāt *Seruiteurs ou valets*, & eos qui apud alias gentes dicuntur *Esclaues & serfs*, vbi supersunt aliqua veteris seruitutis personarum vestigia. Sed & passim in Scripturis hæc permutantur, vt Act. 20. 19, infrà, 7. 6, & 12. 11, & 14. 18, Ephe. 6. 7, Phil. 2. 22, Col. 3. 24, & alibi sæpe. Vide Matt. 4. 10. ¶ *Spiritu meo*, ἐν τῷ πνεύματί μου. Id est, planè volens, & ex animo illi addictus. Quanuis enim tacita quædā sit antithesis inter cultum ceremonialem & spiritualem, tamen non eò puto Paulum respicere, sed huc potius vt fidē faciat se verum dicere, aduocato in testem Deo: cuius maiestatem ac gloriam quanti faceret, non potuit melius aut certius ostendere quam ex ea diligentia qua vtebatur in annuntiando Euangelio sibi commisso. Quod autem Origenes in hunc locum de carne & spiritu Legis disserit, huc etiam detorquēs dictum illud Pauli, *Litera occidit. Spiritus est qui viuificat*; id totum reiiciemus in huius Epistolæ cap. 8. vers. 3. vbi quàm ignotum fuerit Origeni beneficium Christi, planum faciemus. ¶ *In Euangelio Filij ipsius*, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est promulgādo Filio ipsius: sicut dicit Apostolus se Christum prædicare, id est reconciliationem ac pacem per Christum: quia videlicet Christus est ipsum Euangelicæ prædicationis subiectum. Euangelium itaque hoc loco non significat doctrinam ipsam, siue illud quod annuntiatur, (vt plerūque solet) sed doctrinæ ipsius prædicationem, vt infrà, 15. 19, & 1. Cor. 9. 14, Phil. 4. 15. quæ significatio non obseruata, Hieronymum & eos omnes fefellit qui existimarunt Paulum 2. Cor. 8. 18, quum diceret se ad Corinthios fratrem misisse cuius laus erat in Euangelio per omnes Ecclesias, agere de libris à Luca perscriptis. ¶ *Mentionem facere*. ἐς μνείαν ποιοῦμαι. Sic rectè Erasmus, quanuis hoc Ambrosio non placeat. Vulg. barbarè, *Memoriam facio*.

10 *Vt, si quo modo*, εἴπως. Hanc interpretationem sum amplexus ex duorum codicum auctoritate, in quibus adscripta erat distinctio post δέομαι, ita videlicet vt connectatur cum verbo ἐλθεῖν, & alia interiiciantur: quæ sententia simplex est & plana. Quanquam sic etiam potest hîc locus explicari, *Rogans si quo modo tandem*, &c. *vt veniam ad vos*. ita vt ὥστε subaudiatur ante ἐλθεῖν, vt infrà, versu 28: & iungatur cum εὐοδωθήσομαι. Vulgata barbarè, *veniendi ad vos*. Superest vt variam huius loci distinctionem annotemus. Nam alij post πνεύματι adscripto puncto, sequentia connectunt cum δέομαι: alij connectunt omnia vsque ad προσευχῶν μου: quam distinctionem si sequamur, videbitur omnino redundare πάντοτε, quod etiam non additur in Græco Chrysostomo: & fortassis irrepsit in cōtextum ex margine, vbi annotatum erat prò expositione aduerbij ἀδιαλείπτως. ¶ *Prosperum iter mihi detur*, εὐοδωθήσομαι. Vulg. *Prosperum iter habeam*, id est, εὐοδῶ. Sed nō temerè vsus est passiuo verbo Apostolus, vt significet prosperū hoc iter à Deo concedi: quanuis hoc postea exprimatur. Itaque ne Erasmus quidem satis rectè interpretatur, *Prosperū iter contingat*. Vide 1. Cor. 16. 2.

12 *Ad communem exhortationem percipiendam apud vos*, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad verbum, non obscurè modò, sed etiam barbarè, *Simul consolari in vobis*. Erasmus, *Vt communem consolationem capiam in vobis*. Ego verò D. Bucero & doctissimo interpreti assentior, qui exhortationē potius quàm consolationem conuertunt, quia de mutuò confirmādis animis hîc agitur. Deinde ἐν ὑμῖν, accipio prò apud vos, propter illa quæ sequuntur. Nec sanè probo quod Chrysostomus tradit in hunc locum, indignum esse existimare Paulum potuisse Romanorum fide adiuuari: neque item quod existimat Ambrosius, Romanos quo tempore hæc scripsit Apostolus, nondum fidem Christi rectè tenuisse. Nam potius ex iis quæ hoc loco de iis Paulus commemorat, & infrà, 15. 14, apparet egregiè fuisse instructos. Sed quum omnes ex parte cognoscamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa intelligere, partim ea quæ intelligebāt accuratius cognoscere: & Paulus etiam ipse (quantumuis excellens) ab Ecclesia illa tum eruditi magis ac magis, tum confirmari, illos etiam docendo, potuerit. ¶ *Per mutuam fidem*, διὰ τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως. Mutuā videtur appellare qua & ipse illos, & illi vicissim ipsum iuuare possint: ideo maluit ἐν ἀλλήλοις pro εἰς ἀλλήλους dicere, quàm ἀλλήλων. Fidem autem vocat beneficij Christi notitiam.

13 *Nolim autem*, οὐ θέλω δέ. In cod. Claromontano maiusculis literis descripto, venerādæ planè vetustatis & illi nostro planè simili cuius sæpe mentionem in superioribus libris feci, scribitur Græcè οὐκ οἶμαι δέ, latine verò, *Non autem arbitror*. ¶ *Sed prohibitus fui*, καὶ ἐκωλύθην. Καὶ pro ἀλλὰ positum, sæpe iam annotauimus. Prohibitum autem fu-

dicit vel à Satana, vt 1. Thessal. 2. 18: vel ab ipso sancto Spiritu, qui singulis rerum momentis moderatur, vt Act. 19. 6. & 7. vel quòd aliò vocaretur, dum nullam prædicandi Euangelij occasionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ita omnino videatur Apostolus ipse explicare infra, cap. 15. 20, & 21. Sunt autem hæc ita interiecta vt sententiam veluti abrumpant. sicut in communi sermone multa eiusmodi hyperbata committuntur. Neque est cur statim exclament nonnulli. Paulum scatere hyperbatis & anantapodotis, quibus illam synchysin Homeri oppono, quo tamen certissimum est nullum vnquam scriptorûm magis facundum extitisse. Sic igitur ille Iliados 6, Πὰς ἔφατ'. Ἀργεῖον δὲ μέγ' ἴαχον, (ἀμφὶ δὲ νῆες Σμερδαλέον κονάβησαν ἀϋσάντων ὑπ' Ἀχαιῶν) Μύθον ἐπαγήσαντες. Ὀδυσῆος θείοιο. Vt interim taceam Hebræos solere etiam inter elegantias numerare istas traiectiones, aut etiam nonnullas asperiores, vt Psal. 40. 11, & 139. 14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotando hyperbato quod manifestissimum erat: ita in hac distribuenda constructione bis peccauit. Neque enim hæc reponit in suũ locũ, & putat etiam esse ellipsin relatiui οὕς in versiculo 15, quasi videlicet καθὼς & οὕτω mutuò se respiciant. Itaque sic ista collocat, *Nolo vos ignorare quòd proposui sæpe venire ad vos, vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sicut & in cæteris Gentibus, Græcis simul ac barbaris, sapientibus & insipientibus, quibus debitor sum: sed vsque adhuc sum prohibitus.* Deinde quasi huius constructionis immemor, decimumquartum versiculũ ita connectit cum superioribus, quasi noua periodus inchoet à καθώς. hoc modo videlicet, *Proposui venire ad vos vt fructum aliquem haberem etiam inter vos, sed prohibitus sum vsque adhuc: sicut in cæteris Gentibus, Græcis simul &c. quibus debitor sum, ita, quantum in me est, paratus sum etiam vobis, qui Romæ estis, euangelizare.* Ego verò sic potius construo, *Nolo autem vos ignorare, fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, vt aliquem fructum haberem etiam inter vos, sicut & inter reliquas Gentes: sed impeditus sum vsque adhuc. Et Græcis & barbaris, tũ sapiẽtibus tum insipientibus debitor sum. Itaq; omnis mea facultas prõpta est ad euãgelizandũ vobis quoque qui Romæ estis.*

ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί. 14

Οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. 15

Οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ· δύναμις γὰρ Θεοῦ ἐστιν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλλησι. 16

Δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκα- 17

fratres, me sæpe proposuisse venire ad vos, (sed prohibitus fui vsque adhuc) vt fructum aliquem haberem inter vos quoq; sicut & inter reliquas Gentes.

Et Græcis & barbaris, tum sapientibus tum insipiẽtibus debitor sum.

Itaque quicquid in me situm est, promptũ est ad vobis quoq; qui Romæ estis euangelizandũ.

Non enim me pudet Euangelij Christi. potentia siquidem est Dei ad salutem cuiuis credenti, Iudæo primũ, tum etiam Græco.

Iustitia enim Dei per illud

gnorare, fratres, quia sæpe proposui venire ad vos, (& prohibitus sũ vsque adhuc) vt aliquẽ fructum habeam & in vobis, sicut & in cæteris Gentibus.

14 *Græcis ac barbaris, sapiẽtibus & insipientibus debitor sum.*

15 *Itaque quod in me promptum est & vobis qui Romæ estis euangelizare.*

16 *Non enim erubesco Euangelium. virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primùm, & Græco.*

17 *Iustitia enim Dei in*

---

14 *Tum sapientibus, tum insipientibus,* σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Assentior illis qui hæc referũt ad singulares personas: illud autem, *Græcis, ac barbaris,* ad nationes ipsas in genere comprehensas. Illud quidem certũ est, Romanorum appellatione ab Apostolo significari quicunque Romæ degebant, cuiuscunque gentis essent: vt liquet partim ex eo quòd Apostolus in genere salutem dicit iis qui Romæ sunt, partim etiam ex eorum catalogo quos saluere iubet in extrema epistola. Syrus interpres pũcto adscripto post ἀνοήτοις, legit παντὶ γὰρ ἀνθρώπῳ ὀφειλέτης εἰμὶ τοῦ κηρύττειν, *omni enim homini debitor sum vt prædicem.*

15 *Itaque,* οὕτω. Vel, *Ita,* pro *itaque,* quomodo apud ipsũ Ciceronem vsurpatur hæc particula in conclusionibus. Sic enim Cicero libro primo de natura deorum, *Virtus,* inquit, *actuosa est: & deus vester nihil agens, expers virtutis igitur: ita, nec beatus quidem est.* Quod autem Græca scholia in superiore versiculo subaudiunt ὥσπερ, & laborat Origenes vt ista in eandem periodum cogat, planè nihil est, quum sit potius in his verbis conclusio argumenti. *Debitor sum,* inquit Apostolus, *& Græcis & barbaris.* Id est, *teneor ex Apostolico munere quod à Domino accepi quibusuis hominibus Christum annuntiare. itaque nihil magis expeto quàm apud vos quoque munere meo defungi.* Subiicitur deinde anthypophora, *Neque enim me pudet Euangelij.* ¶ *Quicquid in me situm est, promptum est,* τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. Subaudi ὄν, *est.* Vulg. *Quod in me promptum est;* obscurè quidẽ, sed fideliter tamen ad verbum expressa sententia. Nam τὸ κατ' ἐμὲ quidẽ à posteriore parte cum verbo ὄν subaudito construitur, πρόθυμον verò à parte posteriore: neque hoc loco significat τὸ ὑμὸν μέρος, vel ὅσον ἐπ' ἐμοὶ, id est pro virili, vel quantum in me est: sed illud ipsum significat quod in aliquo situm est, siue in alicuius facultate. Nisi simpliciter malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per simplex pronomen ἐγὼ, vt in illo Platonis, lib. De leg. secundo, τὰ μὴ τοίνυν ὑμέτερα, ἀκούειν, ὡς ἔμοιγε ἔοικεν αὖ εἴη τὰ δ' ἐμὰ βουλεύειν μὴ ἔτοιμα, δύασθαι δὲ οὐ πάνυ ῥᾴδια. id est, (doctissimo Budæo interpr.) *Vos quidem igitur audire, vt videtur, parati: ego autem velle quidem promptus, sed non perinde posse facilis.* Idem Plato in Theage, πρὸς ἐμὸν ἔτοιμον, id est, ἐγὼ μὴ ἕτοιμος. Sic igitur hunc etiã locum eleganter conuertas, *Itaque prõptus sum ego vobis quoque qui Romæ estis euangelizare.* & ita etiã vertit Syrus interpres. Hæc autem phrasis non animaduersa fecit vt hic locus à Græcis ipsis non rectè explicaretur, quorum alij putarũt ὀφειλέτης εἰμὶ repetendum esse ἀπὸ τοῦ κατὰ: quæ ellipsis planè est violenta in diuersa periodo. alij ὀφειλέτης εἰμὶ sine vlla repetitione coniunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, *Et Græcis & barbaris teneor, itidem & vobis qui Romæ estis, pro animi mei prompta facultate euangelizare.* Quam interpretationem si sequaris, non satis cohærebit quod postea subiicitur, *Non enim me pudet.* Origenes verò alia etiam commenta excogitauit, de quibus paulo antè diximus. Latini verò Græcorum etiam errorem auxerunt, vt qui, quoniam verbum finitum deerat, verterint πρόθυμον Paratus, vel promptus sum: quasi idem declaret atque πρόθυμός εἰμι, vel πρόθυμα ἦμαι: quæ enallage absurdior est quàm vt refutatione sit opus. Nihilo melior est (opinor) Vallæ sententia, qui putat πρόθυμον significare τὴν προθυμίαν. Inde etiam factum vt typographi Vulgatã editionem corrumperent, quum excuderẽt, *Itaque (quod in me) promptum est & vobis:* pro eo quod excudendum fuit sine parẽthesi, *Itaque quod in me promptum est,* &c id est, *quicquid situm est in me, id promptum est ad euangelizãdum etiam vobis.* Sic enim explenda fuerit sed minus elegãter Græca oratio οὕτω τὸ ὂν κατ' ἐμὲ πρόθυμόν ὅτι καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. De verbo autem Euangelizandi vide Heb. 4. 2.

16 *Christi,* τοῦ Χριστοῦ. Non est τοῦ Χριστοῦ in illo vetustiss. neq; apud Syrũ interpretẽ, neq; in vulg. latina interpretatione: quod tamen videtur velut ex aduerso respõdere iis quæ expressit epistolæ initio. ¶ *Potentia Dei,* δύναμις Θεοῦ. Id est, organon Dei verè potẽs & efficax ad seruandum: quamobrẽ etiam vocatur brachiũ Dei Esa. 53. 1. Sic ergo definitur Euangeliũ ab effectis, vt hic sit præcipuus huius epistolę status, & alludit omnino Paulus ad sceptrũ illud cuius fit mentio Psal. 110. 2. ¶ *Tum etiã Græco,* καὶ Ἕλλησι. Semel hoc dictũ sit, apud Paulum, Græcorum nomine, quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles (quos vocant) significari, orta nimirum hac loquendi consuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

17 *Iustitia enim Dei,* δικαιοσύνη γὰρ Θεοῦ. Quia Deus iustus est,

est, idcóque iustitiæ amans & iniustitiæ hostis, necesse est vt quæ doctrina nos docet qua ratione iustitiam adipiscamur, illa quoq; aditum ad salutem patefaciat. Rectè igitur Paulus argumentatur ab iis quæ sunt perpetuo vinculo necessariò coniuncta. Sic igitur disponendus est status huius epistolæ, Nos à Deo per vnum Christum seruari si Euangelio credidérimus. Cui propositioni subtexitur illa, Nos sola in Christum fide iustificari. Hæc autem diligenter considerata, manifestè indicant quid vocabulo Iustitiæ Dei intelligatur, perfectio nimirum illa & summa integritas, qua quisquis donatus est, sistitur corã Deo ἅγιος, ἄμωμος, καὶ ἀνέγκλητος, vt loquitur Paulus Col. 1. 22. id est sanctus, inculpatus, & qui nullius criminis possit postulari. Ea igitur à Paulo dicitur iustitia Dei, nõ modò quia gratuitum est Dei donũ, idque per imputationẽ, aut quia hanc largiẽdo Deus se vere iustũ (id est fidelẽ ac veracẽ) præstat, sed etiam vt opponatur iustitiæ hominũ, siue ex operibus, qua testatur Dauid nullum hominẽ iustificari: quũ ne pater quidẽ ipse credentium Abraham de ea iure possit coram Deo gloriari, vt inquit Apostolus infra 4. 1.

λύπεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν· καθὼς γέγραπται, Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.	retegitur ex fide in fidem: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viuet.	eo reuelatur ex fide in fidẽ: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide viue

Hab. 2. 4.

¶ *Retegitur*, ἀποκαλύπτεται. Vulg. *Reuelatur.* Hoc ita intelligo quasi Paulus non eo duntaxat nomine commendet Euangelium quòd in eo retegatur & spectãdum proponatur quòd partim gentes antea ignorabant. fide nimirum quærendam esse in Christo eam iustitiam cuius vi à Deo salutẽ adipiscamur: partim patres procul & vmbris tectum intuebantur: sed quòd hanc iustificandi rationẽ ita proponat vt nunc etiam reipsa exhibeat: vt hoc modo constet, Euangelium verè esse potẽtiam Dei in salutem, id est, validum & efficax Dei instrumentum quo vtatur seruandis per fidem hominibus. Itaque pro consuetudine Hebræorum (de qua copiosius diximus Marc. 8. 11, Luc. 3. 7) ex antecedente intelligẽdum est consequẽs. Quòd igitur nonnulli hoc referunt ad bona opera, vel ad Sanctorum dona quæ sunt veluti indices iustitiæ Dei nobis imputatæ, & doctrinam Euangelicam confirmant; mihi videtur parum appositum: & omnino alludit Apostolus ad prophetæ verba, Es. 56. 1. ¶ *Ex fide in fidem*, ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, Id est, fide quæ quotidie incrementum accipiat: sicut Psal. 84. 7, occurrit simile dicendi genus. Nam sicut vnus est Deus, ita etiam vna est fides, sed quæ suis gradibus in nobis perficienda sit. Rectè itaque Clemens, γράμματέων· λόγῳ, Ἀπόστολος φαίνεται διπλῶ καταγγέλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, αὔξησιν καὶ τελείωσιν ὅπου δὲ χρῆν. *Apostolus*, inquit, *videtur duplicem fidem annũtiare, sed potius tamen vnicam tantùm annuntiat, quæ per incrementa ad perfectionem contendat.* Alij argutius interpretantur, quorum opiniones non est nostri instituti commemorare. Sed quid fides declaret apud Apostolũ, necesse est semel explicemus, quoties quidem de fide quæritur qua iustificamur: propterea quòd apud Theologos paulo aliter accipitur hoc vocabulum quàm apud alios auctores: & multa Erasmus in hunc locum videtur non ita accommodatè disseruisse. Quidam igitur fidem interpretantur obedientiam qua fit vt homines, sicut polliciti sunt Deo, ita etiam ex ipsius voluntatis præscripto viuant: sicut à Cicerone definitur fides, dictorum ac conuentorum cõstantia & veritas. Sed de hac fide Paulum non agere, vel illud ostendit quòd vbique fidei opponit opera. Itaque valeant Sophistæ cum qualitate sua inhærente vel infusa, quoties de iustitia Dei quæritur. Alij fidem definiunt assensionem qua credimus verum esse quicquid vtrunque Testamentum nobis credendum proponit. Addunt etiam nonnulli quicquid præcipit credendum Ecclesia: neque interim definiũt quæ sint Ecclesiæ illius legitimæ notæ, sed sub specioso hoc nomine hominibus illudunt: quinetiam docent satis esse si in genere credant homines quod credit Ecclesia, nec de singulis intelligẽdis laborent. At Christiani contrà nullum aliud fidei obiectum agnoscunt quàm verbum Dei scriptum: neque vllam aliam Ecclesiam quàm quæ vnius spõsi vocem audit: neque fidem illam implicitã aliud esse putant quàm diabolicam ἀναισθησίαν: quia nemo rei incognitæ, nisi fortasis per somnium, assentitur. Ac ne illam quidem fidem qua quispiam assentitur sacris literis vt veris, nec tamen sibi propriè promissiones Euangelicas applicat, pro illa fide habent qua iustificati pacem habemus, quum diaboli illam etiam fidem habeant, & contremiscant. Fidem igitur de qua hîc quæritur, esse definimus firmam illam & constantem animi persuasionem, qua certus est apud se vnusquisque fidelium, non modò verum ac firmum esse in genere verbum Dei, ac præsertim promissiones Dei de gratuita per Christum reconciliatione: sed etiam istas (vt est à Spiritu sancto edoctus) credit ad se propriè ac peculiariter pertinere: qua, inquam, vniuersalem illam promissionem vitæ æternæ per sanguinem Christi omnibus credentibus acquisitæ, singuli amplectuntur, ac sibiipsis applicant: vtpote quæ Euãgelico ministerio non tantum indefinitè & generaliter, sed singularib⁹ personis, præsertim in sacramentis offeratur, vt dici verè & propriè non possint credere qui sibi peculiariter oblatũ verbũ salutis non amplectuntur. Hanc igitur vnam fidem esse dicimus quæ nos & Christi & omnium ipsius donorũ, id est omnis perfectionis ac integritatis, summæque illius iustitiæ faciat per gratuitam imputationem participes: vt verè ac in solidum per eum gratis iustificati, pacem habeamus, facti hæredes Dei, ac Christi cohæredes. Deindè nos quoque per eiusdem Christi fide apprehensi Spiritum & peccato mortificari, & iustitiæ viuificari dicimus, vt incipiamus velle ac facere quæ Dei sunt: & cum fide, indiuiduo nexu coniungimus fiduciam, spem, patientiam, inuocationem, charitatem, ac bona opera, iustitiæ illius Dei non causas, sed effecta: quæ qui non habeat, falso ac frustra se causam illarum virtutũ (id est fidem) habere iactet. Hæc in summa est Apostolicæ doctrinæ summa, propter quam nos hodie immeritò à Diabolo & Antichristo vexari, quũ & certo fundamento, id est verbo Dei scripto, non autẽ hominum opinione aut consuetudine nitatur, & Deo totam salutis nostræ gloriam vendicet, nos quidem Deum cum suis sanctis Angelis ac beatis sanctorum spiritibus in cælis testem habemus: ad cuius tribunal ab inimani Satanæ & mundi crudelitate prouocamus. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. In Hebræo legitur באמונתו [*beemunatho*] id est in fide sua, siue fide sua fretus, vtpote quę Verbum vitę quod firmissimum est, amplectatur. Nam alioqui fides non est illud in quo sit vita posita quum Christus solus sit nostra illa vita. Sed tribuitur fidei vt instrumẽto salutem in Christo apprehendenti, illud quod est propriè vnius Christi quem ipsa apprehendit. quo dicendi gẽnere, fides dicitur esse ex auditu verbi predicati, quæ tamen est opus Spiritus sancti: & Verbum ipsum vocatur semen vitę: & Timothæus seruator suorum auditorum: & Cœnæ Domini ac baptismi symbolis tribuitur quod solus Spiritus sanctus in sanctis operatur. Græci interpretes (vt annotat Hieronymus) legerũt באמונתי [*beemunathi*] id est ex fide mea. Symmachus tamen rectè conuertit ἐκ πίστεως ἑαυτοῦ. Sed Apostolus pronomen non expressit, partim quia propositũ est illi in genere ostendere fidem iter esse ad vitam, partim quia hæc pronomina per se satis in Græco idiomate intelligũtur, quemadmodum etiam in Latino, adeo vt serè prætermitti soleant. ¶ *Viuet*, ζήσεται. Sic habent Hebræa & Græca, & vetusti quoque codices Latini. quum in nonnullis tum hoc loco, tum etiam Gal. 3. 11, corruptè legatur VIVIT. Est enim vis futuri temporis obseruanda, ex qua intelligitur vitam quandam futuram, eámque in omne tempus firmam & constantem promitti iustificatis ex fide. Est autem magnopere obseruandum Apostolum diuinissimo prorsus artificiò verbis istis huius prophetæ totã sequuturę disputationis summam præcedẽte versiculo expressam rursus simul & declarasse & probasse. in quib⁹ tria ista inimitabili breuitate declarãtur, Quæ sit vera apud Deũ iustitia, fidei videlicet non Legis: Quomodo illa nobis cõferatur, fide nimirum: Quis deniq; fructus illius, nempe vita æterna, vt indiuiduo nexu cohæreant fides, iustitia, & vita. Iustitiam autem hanc postea ostendit Apostolus in Christo solo quærendam, non in hominibus ipsis nasci: vsque ad cap. 3. vers. 21. Deinde qualis illa sit in Christo, & quomodo nobis in ipso proposita; tota denique illius per causas explicatio docetur à cap. 3. vers. 21, ad vers. 29. Inde verò vsque ad quintũ caput ostendit hãc Christi iustitiã sola fide per imputationem gratuitam

non debitam credentibus donari: & hoc beneficiſi, ſublato gentium diſcrimine, ad quoſuis credentes pertinere, vt pleniſſima ſit probatio omniũ partium propoſitionis ver. 16. comprehenſæ.

Ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ Θεοῦ ἀπ᾽ οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων.	18	Palàm enim eſt ira Dei è cælo aduerſus omnem impietatem & iniuſtitiam hominũ, vt qui veritatem iniuſtè detineant:	18	*Reuelatur enim ira Dei de cælo ſuper omnem impietatẽ & iniuſtitiam hominum eorum qui veritatem in iniuſtitia detinent:*
Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ γὰρ Θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.	19	Quoniam id quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt in ipſis: Deus enim eis manifeſtum fecit.	19	*Quia quod notum eſt Dei, manifeſtũ eſt in illis: Deus enim illis manifeſtauit.*
Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου, τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται,	20	Ipſius enim inuiſibilia, iam inde à cõdito mundo ex rebus factis intellecta peruidentur,	20	*Inuiſibilia enim ipſius, à creatura mundi, per ea quæ facta ſunt intellecta*

18 *Palàm eſt*, ἀποκαλύπτεται. Alludere mihi videtur ad Prophetæ verba, Pſal. 50. 6. Vulgata, *Reuelatur*. Eraſ. *Pateſit*: quaſi videlicet hoc quoque retegatur per Euãgelium. nam proculdubio nihil æquè arguit mundum de peccato atque lux Euangelij. ſed hoc tamen eſt κατὰ τύχην nimirum quia irritatus Satan furit cum ſuis: quum alioquin arguere peccata, potius ad Legis quàm ad Euangelij miniſterium pertineat. Sed quorſum hoc? aſſumeret enim Paulus hoc ipſum quod eſt in quæſtione poſitum, nempe ſitne Euangelium potentia Dei in ſalutem: id eſt, an per Euangelium Deus exerat virtutem ſuam ſeruandis hominibus. Hoc probaturus Paulus, dixit fidem (cuius mutua eſt relatio cum Euangelij prædicatione) adferre nobis eam iuſtitiam quæ coram Deo nos approbet, ac proinde iter ad ſalutem oſtendere. Nunc ſupereſt vt hoc probet, nos videlicet nullo alio inſtrumento quàm fide, hanc iuſtitiam conſequi. Probatur autẽ hoc ex hac diuiſione ἀμέσου, Aut per fidem, aliena iuſtitia nobis imputata, iuſti ſumus coram Deo, aut noſtra iuſtitia, id eſt Legis diuinæ obſeruatione. Atqui tota vita hominum clamat, Deum in homines è cælo iram ſuam effudiſſe. Non ſunt igitur iuſti homines in ſeſe. Deus enim iuſtis non indignatur, ſed iniuſtis. Cedo verò vnde ira iſta Dei colligitur? Ex eo quòd homines laxatis habenis in omne ſcelus feruntur: quod liquidò apparebit ſiquis ad præſcriptum legis, tum naturalis tum Moſaicæ, vitam ipſorum exigat. Hoc eſt filum Paulinæ diſputationis vſque ad caput tertium, v. 20, vbi ſyllogiſmus hic diſiũctiuus concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum ſit verbum ἀποκαλύπτεται hoc in loco, Id eſt, pro Manifeſtè apparet, nimirum ex ſumma humani generis ἀταξίᾳ. Item quid declaret illud ἀπ᾽ οὐρανοῦ, è cælo: in quo explicando veterum plerique intempeſtiuè profectò philoſophantur, quum ſimpliciter ſignificet Paulus, manifeſtius eſſe quàm vt quiſquam inficiari poſſit, Dominum è cælo (vbi videlicet illum vel natura ipſa duce quærimus) in omnes ac ſingulos homines indignari. Conſiderat enim Paulus omnes homines quales ſunt in ſeſe, nimirum impij in Deum, & in alios homines iniuſti. Videtur autem alludere ad Pſalmum 97.

Aduerſus omnem, &c. ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων. Id eſt aduerſus omnes impietatis ac iniuſtitiæ ſpecies quę in hominibus extant, ſicut infrà, verſu 29, dicuntur homines pleni omni iniuſtitia: niſi malimus explicare per hypallagen, pro, Aduerſus omnium hominũ impietatem & iniuſtitiam. Aliis Hebraiſmum eſſe placet, de quo diximus Matth. 24. 15. pro *Aduerſus omnes homines impios & iniuſtos*. Sed in primis notãdum eſt hæc ita accipienda non eſſe quaſi aliqui ſint homines qui extra Chriſtum non ſint impij nec iniuſti, quos Apoſtolus hic non arguat: ſed ita potius vt ſciamus omnes atq; adeo ſingulos homines ab Apoſtolo vtriuſque ſceleris coargui. Id enim ita eſſe intelligendum, apparet ex eo quòd inſtituta eſt diſputatio non modò aduerſus omnes in genere, ſed ſigillatim aduerſus ſingulos homines, vt in vno Chriſto ſalutem quærant. Quod etiam docet ipſa Apoſtoli cõcluſio, quæ vniuerſaliter exprimitur infrà, cap. 3. 20. Apoſtolus itaque de miſera hominum in ſeſe conditione dicturus, vt iuſtitiam ex fide ſtabiliat, omnia illorum ſcelera ad duo capita reuocat, impietatem nimirum & iniuſtitiam: vt qui legem naturæ non aliter diuidat quàm Deus ipſe decalogum (id eſt legis naturæ inſtaurationem) in duas partes diſtinxit. Impietas enim ad Dei cultum peruerſum, iniuſtitia ad charitatem violatã pertinet: ſiue, vt ſcitè ſcribit Fulgentius, blaſphemat impietas Deum, lædit iniquitas proximum. Deinde ſigillatim vtrumque caput explicatur. Hęc enim videtur mihi vberior, & ad Apoſtoli ſcopum accommodatior expoſitio, quàm ſi hęc duo pro vno & eodem accipiamus: & ſic quoque Apoſtolus Tit. 2. 12, cõiungit ἀσέβειαν & κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Cic. libr. de Natura Deorũ tertio, *Ita ad impietatem in Deos in homines adiunxit iniuriam.* Eſt enim omnino Latinis iniuria quod Græcis ἀδικία.

Vt qui detineant, τῶν κατεχόντων. Vulgata & Eraſmus, *Qui detinent*. Sed res ipſa poſtulat vt articulus non accipiatur διακριτικῶς ſed ἀποτελεστικῶς: quem vſum alibi ſepe annotauimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit eſſe iudicio Dei obnoxios, tum vt impios, tum vt iniuſtos: quia videlicet veritatem Dei iniuſte detinẽt, ac planè ſunt rei ſacrilegij, quum eum quem Deum eſſe norunt, non tamen ita vt par eſt colant. Hoc non vidiſſe Origenem ac Sophiſtas, minimè miror, quum Pauli ſcopum ac totam ſeriem diſputationis non multò melius intellexerint quàm ſi Paulum nunquam inſpexiſſent.

Veritatem, τὴν ἀλήθειαν. In multis Latinis codicibus additur Dei nomen, quæ lectio mihi maximè placet. Veritatem enim rectè vocat Paulus quicquid lucis ad Dei notitiam in homine relictũ eſt: non vt hac duce in Dei gratiam redeant, (hoc enim eſt vnius Chriſti opus, qui ſolus vera lux eſt, via, ac veritas) ſed vt ſuo ipſorũ iudicio ſceleris cõuincantur tum in Deum tum in homines: ſemẽ videlicet cognitionis Dei ad eum colendum, & diſcrimen aliquod iuſti & iniuſti: vnde lex illa naturæ orta, ad quam Paulus vitam hominum exigens, omnes ac ſingulos coarguit. *Iniuſtè*, ἐν ἀδικίᾳ. Heb. בחמס [*bechames*,] pro quo ad verbum Vulgata & Eraſmus, *In iniuſtitia*. Eſt autem iniuſtitia ſuum cuique non reddere. Quum igitur veritas nos doceat vnum verum Deum vt omnipotentẽ & æternum colere, & nulli facere iniuriam, & hûc quòdammodo geſtiat ipſa veritas erumpere, iniuſtè faciunt homines quòd nec verum numen rite colant, nec ceſſent alij alios, atque adeo ſeipſos lædere: & veritatẽ quaſi intus luctantem opprimant, quominus vim ſuam exerat. Accipitur ergo nomen ἀδικίας hoc loco latiore ſignificatione quàm in ſuperiore membro, ita videlicet vt omnia illa ſemel complectatur. Niſi totam ſententiam malimus ad religionis neglectum referre, de quo etiam mox propriè diſſerit vſque ad verſum 26.

19 *In ipſis*, ἐν αὐτοῖς. Hæc eſt igitur veritas quæ iniuſtè detinetur. Sic autem malui cõuertere quàm, *Inter eos*, vel *Apud eos*, ſicut nonnulli fecerunt. Puto enim ſeruandam propriam ſignificationẽ præpoſitionis ἐν, vt ἐν αὐτοῖς idem valeat atque In ipſorum animis, & quaſi intra eos: quia hæc Dei notitia recondita eſt in intimis mentis penetralibus, vt velint nolint idololatræ, quoties ſeſe adhibẽt in conſilium, toties à ſeipſis redarguantur.

20 *Iam inde à cõdito mundo*, ἀπὸ κτίσεως κόσμου. ſiue, vt alibi ſæpe, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, *à iactis mundi fundamẽtis*, vt habet etiam Syrus interpres. Barbarè igitur Vulg. *à creatura mundi*: & Eraſmus etiam deterius, *ex creatione mundi*. Nec enim nomine κτίσεως de quo diximus Mar. 13. 6. veſres ipſę creatæ intelliguntur, quæ mox ποιήματα dicuntur: vel, ipſa mundi conſtructio ſignificatur: ſed tempus ipſum creationis & originis mundi hoc in loco declaratur. dicente Apoſtolo, ex quo conditus eſt mundus, præbuiſſe Deum ſeſe veluti intuendũ hominibus res conditas animo contemplantibus, vt dicit Propheta Pſ. 19. 1. & 145. 4, & 5. & 6, & alibi ſæpe, quod & poetæ & philoſophi paſſim agnoſcunt

ſcunt,& idem noſter Paulus inculcat Lyſtrẽſibus, Act. 14. Itaque non ἐκ ſed ἀπὸ ſcripſit Apoſtolus, quod vt planius eſſet, neque hîc quiſpiã falli amplius poſſet, conuerti ἀπὸ, *Iam inde à*, &, *cõdito mundo*, potius quam, *creatione mũdi*. Hãc genuinã huius loci expoſitionẽ doctiſſimis viris & meis in opere Domini collegis D. Gaſpari Oleuiano, & D. Ioanni Piſcatori, cui itidẽ longè maximã eorũ partẽ quæ in hac quarta mearũ annotationũ editione emẽdaui, ingenuè ac ceptã fero. ¶ *Ex rebus factis* ποιήμασι. i. ἐκ τῶν αὐτῶ ποιημάτων. * Vulg. *per ea quæ facta ſunt*. Eraſ. *per opera*. Neuter ſatis commodè: quũ *Factorum* & *operũ* vocabulũ latius pateat. Paulus enim hoc loco ποιήματα vocat cœlũ & terrã, & cætera illis comprehenſa & hominum oculis expoſita. ¶ *Intellecta*, νοούμενα. Paulus pulcherrima ſerie oſtendit quibus gradibus Homo, intelligentiæ lucem ſequutus, ad æternam vſque Dei potentiam ac diuinitatẽ conſcendat. Primùm igitur (inquit) Homo res conditas contẽplans, huc perducitur vt aliquem eſſe fateatur à quo hæc omnia ſint condita, & cuius virtute adminiſtrentur. Inde verò ad æternam eius potentiam ac diuinitatem prouehatur neceſſe eſt. Siquidem eum qui omnia condiderit, rebus omnibus conditis antiquiorem, ac proinde æternum eſſe oportet: & incredibilis iſta vis quæ tantæ regendæ moli ſufficiat, excellẽtior ſit neceſſe eſt quauis alia etiam præſtantiſſima virtute. Id ipſum autem eſt quod Deũ vocamus: qui rurſus niſi vnus ſit, certe neq; is ſit qui omnia condiderit, neq; qui omnia adminiſtret: ac proinde neq; æternus neq; omnipotẽs, neque αὐτάρκης, denique Deus nõ fuerit.

¶ *Peruidentur* καθορᾶται. Id eſt, velut oculis ipſis, licet alioquin inuiſibiles, ſeſe intuendas præbent. Itaque ſeruanda fuit antitheſis inter hoc verbũ & ἀόρατα, quæ *perſpicienti* voce non ita exprimitur. Columella libr. 2. capit. 1. *videt ſine dubio quid eueniat: ſed cur id accidat non peruidet.* *

ταῖς, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους.

21 Διότι γνόντες τὸν Θεὸν, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν ἢ εὐχαρίστησαν· ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.

22 Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωρανθησαν.

"æterna *videlicet* eius tum potẽtia tum diuinitas: " ad hoc vt ſint inexcuſabiles.

21 Propterea quòd quũ Deum cognouerint, " *tamen* vt Deum non glorificauerit, neque gratias ei egerunt: ſed vani facti ſunt " in ratiocinationibus ſuis, & obtenebratum eſt deſipiens cor eorum.

22 " Quum ſe dictitẽt ſapientes, ſtulti facti ſunt.

---

conſpiciuntur, ſempiterna quoque eius virtus & diuinitas: vt ſint inexcuſabiles.

21 *Quia quũ cognouiſſent Deum, non ſicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt: ſed euanuerũt in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiẽs cor eorum.*

22 *Dicentes enim ſe eſſe ſapiẽtes, ſtulti facti ſunt:*

¶ *Aeterna* [*videlicet*] *eius tum potentia tum diuinitas*, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulgata. *Sempiterna quoque eius virtus & diuinitas*. Eraſm. *Ipſáque æterna eius potentia ac diuinitas*. At ego exiſtimo particulam τε non copulatiuè, ſed per expexegeſin explicandam: & his verbis Paulum declarare quod ſit illud γνωστὸν τοῦ Θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum ſeſe illis cõtemplandum in rebus conditis, tanquam in ſpeculo quodam exhibet. Ineptè igitur Origenes per inuiſibilia Dei intellexit inuiſibiles ſpiritus, & quicquid humanis oculis inaſpectabile Deus condidit. Eſt igitur ἀΐδιος δύναμις Atticè dictum vt ζωὴ αἰώνιος. Libet autẽ hic ſubiicere, quaſi pro huius loci commentario, quæ ſcripſit Galenus, homo alioquin ſuſpectę in religione fidei, libr. De vſu partiũ tertio, Ἱερὸν λόγον ἐγὼ τῷ δημιουργήσαντος ἡμᾶς ὕμνον ἀληθῆ ὄν, συνῳδήσω, καὶ νομίζω τοῦτ' εἶναι τῶν ὄντως θεοσέβειαν, οὐχ εἰ ταύρων ἑκατόμβας αὐτῷ πολλὰς καταθύσαιμι, καὶ τὰ ἄλλα μυρία μύρα θυμιάσαιμι, καὶ κασίας· ἀλλ' εἰ γνοίην μὲν αὐτὸς, ἔπειτα δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις ἐξηγησαίμην ὅσος μὲν ὅστι τῶν σοφίαν, ὅσος δὲ τῶν δυνάμων, ὁπόσος δὲ τῶν χρηστότητα. τὸ γὰρ κοσμεῖν ἐθέλειν ἅπαντα τὸν ἐνδεχόμενον κόσμον, καὶ μηδενὶ φθονεῖν τῶν ἀγαθῶν, τῆς τελεωτάτης χρηστότητος ἐγὼ θεῖόν τι νομίζω. καὶ ταύτῃ μὲν ὡς ἀγαθὸς ἡμῖν ὑμνείθω· τὸ δὲ ὡς αὐμαλιθτα κοσμοποιῆσαι πᾶν ἐξευρεῖν, ἄκρας σοφίας· τὸ δὲ καὶ δρᾶσαι πάνθ' ὅσα προείλετο, δυνάμεως ἀκμῆτου. Id eſt, *Sacrum hunc ſermonem vt verum hymnum conditori noſtro compono, & hunc verum eſſe ipſius cultum ſtatuo, non ſi taurorum hecatombas multas ei ſacrificauerim, aut vnguenta multa vel caßias adoleuerim: ſed ſi tum ipſe cognouerim, tum etiam aliis expoſuerim quanta ſit eius ſapientia, quanta vis, quanta denique bonitas. Quod enim omnia vltro voluit quanto fieri potuit ornatu concinnare, & nulli horũ bonorum inuidet, ſtatuo eſſe perfectæ bonitatis demõſtrationem. Et hactenus quidem à nobis vt bonus celebrator. Rationem autem inueniſſe qua vniuerſa quàm optimè exornarentur, ſummæ ſapientiæ: & quæcunque prius decreuerat, ea quoque confeciſſe, eius demum vis eſt ac poteſtatis quæ nullo modo ſuperari poßit.* ¶ *Ad hoc vt ſint*, εἰς τὸ εἶναι. Meo iudicio non tãtùm ſignificat Apoſtolus quid illam contemplationem cõſequatur, ſed multò magis cur Deus velit hãc lucẽ in tenebris lucere, nempe vt homines nihil poſſint prætexere. Itaq; nec Veteri interpreti aſſentior qui cõuertit *Ita vt ſint*, ὥστε εἶναι, nec Chryſoſtomo, qui ſolam conſequutionem putat ita ſignificari. Et certè particula I T A in vetuſtis Latinis codicibus non additur.

21 [*Tamen*] *vt Deum non glorificarunt*, οὐχ ὡς Θεὸν ἐδόξασαν, Hæc eſt ſumma iniuſtitia. Addidi verò particulam T A M E N, quæ optimè conuenit huic loco, & interdum ex Hebræorũ idiotiſmo deſideratur, vt diximus Mat. 2. 7, & Iohan. 10. 30. Deinde aduerbiũ negans quod & ipſum erat Hebræorum more tranſpoſitum, (vt alibi eſt à nobis aliquoties obſeruatum, veluti Iohan. 6. 32 & 38) ſuo loco repoſuimus, quod alioquin videretur membrum vnum deeſſe explẽdæ ſententiæ. Nam quũ audis, Non vt Deum glorificarunt, ſtatim venit in mentem vt quæras, ſi non vt Deum, quomodo igitur glorificarunt? Cæterùm Deum vt Deum glorificare is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipſius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniat. qua in parte neceſſe eſt vt omnes homines ſe hallucinatos eſſe confiteantur: atque adeo Iudæi ipſi partim in ceremoniis ipſis hærentes & opere operato, quod vocant, partim ſuis traditionibus ritus à Deo traditos corrumpentes. Eant nunc noſtri Phariſæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bona (quam dicunt) intentione.

¶ *In ratiocinationibus ſuis*, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (vt vertit Eraſmus) *Per cogitationes ſuas*. niſi quod Ratiocinationes malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quod aiunt) inſanientes deuenerunt, vt magis ac magis ſeſe vanos eſſe oſtẽderẽt. Qua de re ſi quis legerit Ciceronis De natura deorũ dialogos, & cum hoc Pauli loco cõtulerit, comperiet quàm meritò omnes à Spiritu Dei coarguamur impietatis. Interpretor autem ἐματαιώθησαν, *Vani facti ſunt*, potius quàm *Fruſtrati ſunt*, cum Eraſmo: aut, *Euanuerunt*, cum Vetere interprete: quia opinor Apoſtolum hoc vocabulo non tantùm declarare iſtos non effeciſſe quod ſperabant, ſed potius tam ſolicitè cogitando, nihil tandem niſi planè vanum & inane conſtituiſſe, idola videlicet, id eſt falſarum cogitationum falſa ſimulacra quæ idcirco dicuntur nihil eſſe, 1 Cor. 8. 4, & ab Hebræis vocantur הבלים [*hebalim.*] Accipio autem verbum ἐματαιώθησαν, quaſi in Hebræa cõiugatione Hithpael, vt ſi dicas à ſeipſis fuiſſe in eam amentiam cõpulſos. quo modo etiam interpretor ſequentia verba ἐσκοτίσθη & ἐμωράνθησαν. Homines enim ſponte ſua ruunt in idolatriã, ad quam intelligendam & damnandã ſatis intus lucis haberent niſi eam vltro extinguerent, partim negligentia, partim improbitate: pro quo dixit Apoſtolus eos iniuſtè detinere veritatem Dei.

22 *Quum ſe dictitent*, φάσκοντες. Apud Hebræos אמר [*amar*,] quod reſpondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν, accipitur etiam pro Intus & apud ſe aliquid conſtituere, vt Pſalm. 14. 1. quanquam illud malo, vt inanis illa hominum iactantia hoc verbo φάσκειν ſignificetur. Quidam conuertunt, *Qui profitebãtur ſe eſſe ſapientes* perinde ac ſi ſcriptũ eſſet οἱ φάσκοντες, & ſpecialiter hoc referunt ad varios omnium gentium philoſophos, quales celebrantur Gallorum Druides Tuſcorum Aruſpices, Græcorum Philoſophi, Ægyptiorum Sacerdotes, Perſarum Magi, Indorum Gymnoſophiſtæ, Iudæorum Rabbini. Hi ſunt enim præcipuè qui *

quid ſit verè D. glorificare.

Idolatria ſponte fluitare cora

fœdis superstitionibus sese totúmque vulgus imbueruut, vt ex ipsorũ libris & historiis apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, *Quis*, inquit, *tam cæcus in contemplandis rebus vnquam fuit, vt non videret species istas hominum collatas in Deos. aut cõsilio quodam sapientum, quo facilius animos imperitorum ad Deorum cultum à vitæ prauitate cõuerterent: aut superstitione, vt essent simulachra, quæ venerantes, Deos ipsos se adire crederent?* Sed vt cunque sit, certum est omnes homines in genere hìc reprehendi, vt qui sibi sapientissimi videantur in eo ipso in quo se prorsus stultos & insanos produnt, nempe in Dei cultu, quoties hìc vel tantillum ex suo cerebro ausi sunt comminisci, vt perpetua omnium seculorum historia ostẽdit. Alludit autem Apostolus ad locum Ierem. 10. 14. *

Καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου Θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.	23	Mutarunt enim gloriam incorruptibilis Dei in efformatam imaginẽ corruptibilis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & reptilium.	*Et mutauerũt gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinẽ imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedũ, & serpentium.*
Διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς·	24	Quamobrem etiam tradidit eos Deus cupiditatib⁹ cordium ipsorum ad impuritatem, vt fœdarent corpora sua inter se:	*Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam, vt cõtumelijs afficiant corpora sua in semetipsis:*
Οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	25	Vt qui Dei veritatem transmutarint in falsitatem, & coluerint ac seruierint reb⁹ creatis, præterito Creatore, qui est benedictus in secula. Amen.	*Qui cõmutauerunt veritatem Dei in mendacio, & coluerunt & seruierũt creaturæ potius quàm Creatori, qui est benedictus in secula. Amen.*

---

23 *Mutarunt enim*, καὶ ἤλλαξαν. Vulgata, *Et mutauerunt.* Erasm. *Mutauerúntque.* Mihi verò videtur καὶ pro δὲ vsurpata. ¶ *Incorruptibilis*, ἀφθάρτου. Erasmus, *Immortalis*, qui tamen fatetur in Annotationibus, amplius aliquid significare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in sacris præsertim literis φθορὰ non modò ad οὐσίαν, sed etiam ad ποιότητα pertinet quemadmodum corrumpi dicitur animus vitiis & perire etiam aliquis, qui tamen esse non desinit, sed est vitiosus aut miserrimus: de quo plura dicemus 1. Cor. 15. 53, & ad Ephesios 4. 22. ¶ *In efformatam imaginem*, ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulgata, *In similitudinem imaginis*: quod est perobscurum. Est autem Hebraismus qualem annotauimus Matth. 24. 15. Nam assimilatio imaginis hominis dicitur pro imagine ad formam hominis effecta, vt rectè conuertit Erasinus, recedẽs tamen paulo longius à Græcis. Mutare autem gloriam Dei, est pro glorioso Deo aliud amplecti. Et notanda est duplex atque adeo triplex antithesis. opponitur enim natura ἄφθαρτος, id est omnis corruptionis expers, naturæ hominis tam variæ & inconstanti: Deus omnium rerum opifex, rei ne conditæ quidem, sed effectæ duntaxat: Deus denique immensa gloria ac maiestate refulgens, rerum etiam abiectissimarum infimæ ac miserrimæ. Hoc est igitur idololatrarum & εἰδωλοθρησκευόντων, id est omnium hominum, acumen, quibus verbi Dei fax non prælucet.

24 *Quamobrem etiam*, διὸ καί. Vulgata & Erasmus prætermiserunt particulam καί quæ tamen non est otiosa: neque copulatiuè accipitur, sed (vt in conclusionibus solet) ostendit quàm firmum sit & iustum quod in conclusione ponitur vel negatur. Indicat igitur Paulus quàm iusta sit pœna qua Dominus impios homines affecit, id est, quæ sit peccati & supplicij analogia, vers. 25. & 28. Deus (inquit) ab hominibus summa contumelia fuit affectus: æquum fuit igitur vt & ipsi à seipsis contumelia afficerentur. Deum cognitum noluerunt agnoscere homines pro Deo, neque cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit homines in iis tenebris versari, vt alij alios non agnoscerent, & mutuis iniuriis sese conficerent. Iam ergo incipit Apostolus ex secundæ tabulæ præscripto, id est ex mutuis hominum officiis, mundum redarguere. Et notandus est hic ordo summopere, vt intelligamus religionis contemptum, esse vitiorum & scelerum ac proinde omnium mundi calamitatum primariam originem, quam non potuit perspicere carnis prudentia. Atque vtinam hæc considerarent principes qui religionis curam nihil ad se pertinere putant, & propositis solis politicis legibus, fieri posse sperant vt iustitia ac proinde pax & tranquillitas inter ciues suos conseruetur: quasi prius exhauriri possint riui quàm fons ipse obstruatur. ¶ *Tradidit*, παρέδωκεν. Sic vsurpatur etiam à Latinis Tradendi verbum, vt à Cicerone libr. De fin. I. *Plerique* (inquit) *abiecta specie virtutis, tradunt se libidinibus constringendos*, Tradit autem Deus vt iustus iudex. Cedo verò an qui facinorosum tradit carnifici, inuitus tradit, an volens? an carnificis arbitrio ita exponit, vt pœnæ genus certis finibus non circunscribat? cuius denique vi & auctoritate agit carnifex? an non iudicis? Neque tamen quum hæc dico, carnificis opus cum iudicis imperio confundo. Quorsum igitur nonnulli, vt veluti laboranti iustitiæ Dei subueniant, otiosam in Deo permissionem imaginantur? nempe ne Deus videatur malorum author. Id verò absit vt cuiquam bono vel in mentem veniat: sed cauendum est etiam atque etiam ne hæc præpostera modestia in summam arrogantiam desinat. Quum enim Scriptura non vereatur vbique Deo dare quod impios excæcet, induret, seducat, tradat in reprobum sensum: præstat certè hæc fateri, & Deo gratias agere quòd nos respexerit, quàm vel pro reprobis litigare, vel nullam in Deo iustitiam agnoscere cuius causa non possit à nobis intelligi: denique modestiæ cuiusdam prætextu, magis ac magis friuolas ac falsas distinctiones comminisci. Hæc igitur curiosis finamus: nobis satis sit mysteria Dei adorare, & illum precari ne nos pro nostris meritis in tentationem inducat, vt loquitur ipse Dei filius. Vide infrà, 9. 22. ¶ *Cupiditatibus*, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις. Vulgata, *In desideria.* Erasmus, *Per cupiditates.* Ego verò puto præpositiones ἐν & εἰς in hoc dicendi genere respondere literæ ל, quam Hebræi tertio casui præponunt. Et desiderij nomen potius πόθον quàm ἐπιθυμίαν declarat. ¶ *Vt fœdarent*, τοῦ ἀτιμάζεσθαι. Ἀτιμάζεσθαι videtur passiuè accipiendum. Vulgata, *Vt contumelijs afficiant.* Erasmus, *Vt ignominia afficerent.* ¶ *Inter se*, ἐν ἑαυτοῖς. Vel, *in sese.* Theophylactus autem perinde interpretatur acsi scriptum sit ὑφ' ἑαυτῶν, id est *à semetipsis.* Vulgata, *In semetipsis.* Erasmus, *Inter se mutuó.*

25 *Vt qui Dei veritatẽ trãsmutarint*, οἵτινες μετήλλαξαν. Vulgata & Erasmus, *Qui.* Ego verò illo modo conuertere malui, vt ostenderem ista dici ἀπολογικῶς, & cum proximo versiculo prorsus cohærere. ¶ *Præterito Creatore*, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter conuertit Hilarius, libro de Trinitate 12. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse interpretari, *Supra eum qui condidit.* Nam qui hoc modo loquitur, videtur confiteri homines Deo quoque cultum aliquẽ exhibuisse, sed ita vt secundas demum partes tenuerit. Apostolus verò ne hoc quidem hominibus concedit, sed eos potius coarguit quod totum illum cultum qui vni Deo debebatur, ad res creatas transtulerunt. Vulgata, *Potius quàm Creatori*: sententia quoque non ineptè expressa, quanuis à verbis recesserit.

26 *Propterea*

Διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας. αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν·

26 Propterea, *inquam*, tradidit eos Deus fœdis affectibus. nã & fœminæ illorum transmutarũt naturalem vsum in eum qui est præter naturam:

26 *Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. nam fœminæ eorum immutauerũt naturalem vsum in eum vsum qui est cõtra naturã:*

Ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄρσενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν, ἣν ἔδει, τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

27 Similitérque etiam masculi relicto naturali vsu fœminæ, exarserunt sua libidine alius in alium, masculi in masculis fœda perpetrantes, & compensationem (quum oportuit) erroris sui in sese recipientes.

27 *Similiter autẽ & masculi relicto naturali vsu fœminæ, exarserũt in desiderijs suis inuicem, masculi in masculos turpitudinem operãtes, & mercedem (quam oportuit) erroris sui in semetipsis recipientes.*

Καὶ καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα·

28 Et sicut non visum est eis Deum in notitia retinere: *ita* tradidit eos Deus in mentem omnis iudicij expertem, vt facerẽt quæ minimè cõueniebat:

28 *Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea quæ non conuenit:*

Πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πονηρίᾳ, πορνείᾳ, πλεονεξίᾳ· μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας·

29 Oppleti omni iniustitia, malitia, scortatione, improbitate, auaritia: pleni inuidia, cæde, contentione, dolo, malignitate:

29 *Repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, cõtentione, dolo, malignitate:*

---

26 *Propterea [inquam]* διὰ τοῦτο. Vel, *Propterea [igitur.]* Nã perspicuitatis causa non ineptè potest aliud adiungi, vt epanalepsis intelligatur: quod quum animaduerteret Origenes, tãtum abest vt obscura illustret, vt contra quæ maxime sunt perspicua obscuret. ¶ *Fœdis affectibus*, εἰς πάθη ἀτιμίας. De præpositione εἰς diximus vers. 24. πάθη verò malui generali nomine affectus, quàm angustiore vocabulo, cupiditates, vel obscure, morbos, vel barbare, passiones interpretari. Et ἀτιμία videtur hoc loco fœditatem potius quàm ignominiam declarare.

27 *Compensationem*, ἀντιμισθίαν. Id est mercedem quæ meritis responderet. Plus enim est ἀντιμισθία quàm μισθός, vt rectè annotauit Erasmus. Errorẽ autem vocat πλάνην, id est aberrationem à recta via, quàm natura ipsa commonstrabat: nequis errorem putet vocari ἁμάρτημα, id est, peccatum per imprudentiam commissum.

28 *Non visum est eis*, οὐκ ἐδοκίμασαν. id est, οὐκ ἔδοξεν αὐτοῖς. Sic enim τὸ δοκιμάζειν accipitur hoc loco, vt si Gallicè dicas, *Ils n'ont trouué bon.* Id enim demum probamus quod sentimus. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Non probarunt*, nimium obscurè. ¶ *Deum in notitia retinere*, τὸν Θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει. Vel, *Deum agnoscendo retinere.* Vtrunque enim verum est, & vanis illis speculationibus quæ tum ab humani ingenij futilitate, tum etiam ab arrogantia & improbitate proficiscuntur, Deum quasi ex notitia nostra expelli: & econtrario, quo magis semel cognitus agnoscitur, reuerentia videlicet & puro cultu, eo magis fieri nobis veluti familiarem. Vulgata ἔχειν conuertit Habere, non satis expressè. Erasm. *Vt Deum agnoscerent*, quasi ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει nihil amplius declaret quam ἐπιγινώσκειν, sicut Latinis Habere in honore idem significat atque Honorare. Sed fuit obseruandum discrimen inter γινώσκειν & ἐπιγινώσκειν, hoc saltem in loco. Omnes enim, velint nolint, aliquam habent Dei notitiam, vt paulo antè ostendit Apostolus: sed Deum nulli agnoscunt vt par est, ac proinde omnes sunt iræ Dei obnoxij, nisi qui in Christo iustificati & sanctificati seruantur. ¶ *In mentem*, εἰς νοῦν. Vulg. *Sensum.* i. αἴσθησιν, quæ interpretatio præbuit occasionem Sophistis hæc falso exponendi de inferioribus animi facultatibus.

¶ *Omnis iudicij expertem*, ἀδόκιμον. Id est insanam ac peruersam: vnde fit vt extincta primùm conscietia, deinde etiam maxima ex parte sublata syntereſi, homines tandem præcipites in omne scelus ferantur: quos ἀπηλγηκότας vocat Apostolus, Ephes. 4. 19, & sæpenumero mortuos in peccatis: in quibus videlicet ne ratio quidem illa naturalis faciat officium. Omnino enim verissimum est Ciceronis illud, rectè intellectum, Hominem naturæ obedientem homini nocere non posse. Quod quum ita sit, quanuis nemo repente pessimus euadat, tamen certissimum est, nullos prorsus homines extare, (si filios Dei excipias Spiritu ipsius sanctificatos) in quibus non cernas manifesta istius insaniæ testimonia. Itaque non satis rectè videtur Erasmus ἀδόκιμον νοῦν interpretati Mentem quæ propter scelera omnibus displiceat. Est enim hæc interpretatio nimium (vt ita dicam) diluta: contrà verò qui Reprobam mentem interpretantur A Deo reiectam, sicut reprobos opponimus electis, videntur (meo quidem iudicio) multo seueriores quàm par sit. Ita enim vel omnes homines inter reprobatos numerare oporteret, vel eos duntaxat excipere quos Dominus maturè sanctificaret: id est antequam præcipites in hæc vitia ruerẽt. Nam aut hæc Pauli doctrina ad omnes homines sigillatim pertinet, quatenus sunt filij Adam, aut manca est ipsius disputatio hac in parte: quod statui nec debet, nec potest. Neq; enim valet hæc consequutio, Nõnulli legem naturæ violant, ij videlicet qui traditi sunt in reprobum sensum, id est reprobati: ergo lege naturæ nemo iustificatur. Sed firmum erit argumentum hoc modo, Nemo legem naturæ implet, imò verò omnes (vt apparet ex flagitiosa ipsorum vita) ita insaniunt vt præcipites in scelera ferantur: ergo necesse est homines aliunde quàm à lege naturæ, id est à seipsis, iustitiam spectare. Nostrum verò non est, certos fines aut temporum momenta Dei misericordiæ præscribere: & ipsa non modò promissionum formula, sed etiam experientia conuincit, Dominum interdum ex intimis etiam vitiorum gurgitibus electos vocare. Quid igitur? nempe ἀδόκιμον νοῦν hoc loco non debemus passiua significatione accipere, pro mente à Deo extra vllam spem salutis reprobata: sed actiuè potius, pro ea in qua sit vis illa iudicij & rationis sepulta: vt homo illa non vtatur, sed quasi sublato boni & mali discrimine, pronus ad peccandum ruat. qua significatione videtur idem vocabulum explicandum, Tit. 1. 16. Itaque vt planius loquens, conscientiarum paci consulerem, malui vti periphrasi quàm cum Vetere interprete & Erasmo *Reprobam mentem* interpretari.

Deus mirabilius suos vocat.

29 *Oppleti*, πεπληρωμένους. Vulg. *Repletos.* Retulit enim ad verbum παρέδωκεν. ¶ *Iniustitia*, ἀδικίᾳ. Genus est ea omnia quæ postea enumerantur complectẽs: cui subiicitur κακίᾳ, id est malitia, cum in illo vetust. codice, tũ in vulg. Latina: & quidem rectius opinor. Est enim hæc etiam vox generalis, ac proinde in Græcis etiã hanc lectionẽ reposuimus. ¶ *Scortatione*, πορνείᾳ. In multis codicibus subiicitur nomen πονηρίᾳ, quod nõ legitur in illo Claromõtano cod. & sanè videri possit pro πορνείᾳ malè annotatũ, ex altero libro in ipsum contextũ irrepsisse. Vulg. tamen illud quoq; legit & nequitiã interpretatur. Syrus verò pro πονηρίᾳ legit πικρίᾳ, *amaritudine.* ¶ *Malignitate.* κακοηθείας. Sic rectius (vt opinor) Vetus interpres quàm Eras. qui cõuertit, *Malis præditi moribus.* Definit enim κακοήθειαν Aristoteles τὸ ὅτι τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα, id est, vitiũ illud quibusdã innatum, quo fit vt omnia in deteriorẽ partem accipiãt. quo nomine à Plutarcho Herodotus acerrimè reprehenditur, inscripto libello περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας.

Ψιθυρισὰς, καταλάλους, θεοσυγεῖς, ὑβρισὰς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς,

30 Susurrones, obloquutores, Dei osores, cõtumeliosi, superbi, gloriosi, inuentores malorũ, parentibus immorigeri,

30 *Susurrones, detractores, Deo odibiles, cõtumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorũ, parentibus non obedientes,*

Ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας.

31 Desipiẽtes, fœdifragi, charitatis expertes, implacabiles, immisericordes.

31 *Insipiẽtes, incõpositos, sine affectione, absq; fœdere, sine misericordia.*

Οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες, (ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν) οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

32 Qui Dei iure agnito (nempe eos qui talia faciunt, dignos esse morte) tamen non solùm ea faciunt, sed etiam facientibus applaudunt.

32 *Qui quum iustitiã Dei cognouissent, non intellexerũt quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: non solùm qui ea faciũt, sed etiam qui consentiũt facientibus.*

Κεφάλαιον β.

Cap. II.

Διὸ ἀναπολόγητος εἶ ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων. ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις· τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων.

1 Quapropter inexcusabilis es ô homo, quisquis *aliũ* damnas. nam hoc ipso quòd damnas alterum, teipsum condemnas: eadem enim facis *tu* qui *alium* damnas.

1 *Propter quod inexcusabilis es ô homo õnis qui iudicas. in quo enim iudicas alterum, teipsum condemnas: eadem enim agis qui iudicas.*

---

30 *Obloquutores*, καταλάλους. Vulg. *Detractores*, barbarè. Quis sit autem obloquutor sic pulchrè declarat Basil. ὅρῳ κἄν, ὁ λέγων τι κατά τινος ἵνα αὐτὸ τοῦτο διαβάλῃ ἢ διασύρῃ, καταλαλός ἐστι, κἂν ἀληθὲς ᾖ τὸ λεγόμενον Id est, *Qui quidpiam in aliquem dicit vt hoc ipsum calumnietur, aut aliorsum trahat, obloquutor est, etiamsi verum fuerit quod dicitur.* ¶ *Dei osores*, θεοσυγεῖς. Vulg. barbare, *Deo odibiles*, pro *Deo exosos*: quod est ἀθεοστύγητον, vt rectè obseruat doctissimus interpres, quòd hic agatur de iis quæ ipsis hominibus insunt, vt fortasse sit in Græco contextu scribendum, θεοσύγεις, non θεοσυγεῖς. ¶ *Gloriosi*, ἀλαζόνας. Vel, vani ostentatores: vt ferè solent errones & circulatores, quòd non possint ita facilè in mendacio deprehendi: vt is cui obiectum est, *En Rhodus, en saltus*. Differt igitur hoc vitium à superiore, quòd ἀλαζονεία versetur in fucato mendacio, ὑπερηφανία verò in ambitiosa φιλοτιμία. Hinc Miles gloriosus, Plauti Comœdia.

31 *Fœdifragi*, ἀσυνθέτους, id est pactorum ac conuentorũ immemores. Nam τὸ συντίθεσθαι Græcis etiam significat pacisci. Vulg. *Incompositos*, id est, ἀτάκτους. Rectius doctissimus interpres insociabiles vocat. ¶ *Charitatis expertes*, ἀστόργους. Vulg. *Sine affectione*: quum non omnis affectio sit στοργή. Erasmus longiore circuitu, *Alieni à charitatis affectu*. Intelligit autem Paulus στοργὰς φυσικὰς, vt parentum in liberos, mariti & vxoris, & alias eiusmodi quas Stoici stultè inter vitia numerarunt. Rem autem ita se habere vt ait Apostolus, horrendus ille mos demonstrat, quo fas fuit apud Græcos præsertim, infantes recens natos exponere si libuisset, vt ex Tragœdiis & Comœdiis liquet: quàm ἀστοργίαν Apostolus fortassis hoc loco proprie notauit. ¶ *Implacabiles*, ἀσπόνδους. Id est (vt rectè expressit Erasmus) fœderis nescij: cuiusmodi vitium vocatur à Græcis μνησικακία, hodie inter aulicorum virtutes numeratum.

32 *Qui Dei iure agnito*, οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ ἐπιγνόντες. Vulg. & Eras. τὸ δικαίωμα τοῦ Θεοῦ vertunt *iustitiam Dei*, δικαιοσύνη τοῦ Θεοῦ: quum iustitia illud declaret quo iustus Deus est, δικαίωμα verò significet ius à Deo ipsi naturę hominũ insitum, quod à philosophis lex naturæ, à Iurisconsultis ius gentiũ dicitur. Quãuis enim Lex Mosis sit illius plana ac perfecta explanatio: tamen quum Apostolus aduersus omnes homines adhuc disseruerit, non possunt ista satis cõmodè de Lege Mosis intelligi. ¶ *Agnito*, ἐπιγνόντες. Rectè. Has enim πρόληψεις siue καινὰς ἐννοίας tam altè inseuit Deus hominum animis, vt quanuis miserrimè deprauata sit hominis natura, nemo sit tamen nisi prorsus furiosus, qui non tantùm illas nequeat ignorare: sed etiam qui veras & ratas illas esse non agnoscat. Non satis igitur rectè vetus interpres vertit, *Quum cognouissent*: nec Erasmus, *Quum nouerint*. ¶ [*Nempe*] *eos*, ὅτι. Sic legunt & Syrus interpres & omnia Græca exemplaria quæ nobis contigit inspicere, excepto illo Claromontano. Vetus tamen interpres (quem etiam sequuntur Latini omnes interpretes) legit, *Non intellexerunt quoniam qui talia faciunt*, &c. id est, οὐ συνῆκαν ὅτι, siue, vt ille vetussimus codex habet, οὐκ ἐνόησαν ὅτι, &c. ¶ *Non solùm ea faciunt*, οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν. Isidorus in Græcis scholiis annotat nonnullos legere, οὐ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι. Id est (vt etiam vertit Vetus interpres) *Non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus*. Et Camerarius similem Græcam scripturam profert, nempe οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι. Atqui præterquam quod in omnibus vetustis codicibus reperitur ea lectio quam sequuti sumus, habet etiam contextus si ita legeris, nisi addas illud οὐ συνῆκαν, id est non intellexerunt, cum Vetere interprete. Deinde multò vberior est sentẽtia quam sumus amplexi. imponit enim Paulus quasi colophonem istorum portentorum enumerationi, addito eo scelere quo nullum est maius, quum videlicet non contenti peccare, aliorum etiam scelera pro virili adiuuamus, & quidem aliqua cum voluptate. ¶ *Applaudunt*, συνευδοκοῦσι, vel *Patrocinantur*. Id est συνηγορεῖν, vt commodè (meo quidẽ iudicio) exponit Theophylactus. Alioqui τὸ συνευδοκεῖν alibi conuertimus comprobare seu assentiri. Hîc verò quiddam amplius videtur significare, quum præsertim Chrysostomus duobus vtatur in illo declarando, nempe τὸ συμπράττειν καὶ ἐπαινεῖν. id est, Conscium esse in male agẽdo, atque etiam peccantem laudare. Quibus etiam Græca scholia adiiciunt, εἰς τὸ κακὸν παρακαλεῖν. id est, Ad malum prouocare. Denique omnes consensionis species hoc vocabulo declarantur.

IN CAP. II.

1 *Quapropter*, διό. Origenes ista cum proximis ita connectit vt prorsus cohæreant: & caput secundum incipit à Scimus verò iudicium Dei, &c. à cuius sententia non abhorret Erasmus. Si modò (inquit) superiore versiculo addatur, οἱ, vt legamus hoc pacto, οὐ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι. Ego verò non video (etiamsi ita legeris) quomodo non hiet tota illa periodus, vt diximus in penultima superioris capitis annotatione. Deinde etiãsi hoc concederem ita esse vt vult Erasmus: quis tamen non videt Origenem bis peccare quum hæc ita connectit? Paulum enim aliud hominum genus aggredi, satis ostendit vocabulum κρίνειν, quod significat reprehendere ac damnare: quum antea diserte ostenderit se aduersus illos agere qui & ipsi malè agunt, & malè agentes sua consensione iuuant. ex quo consequitur, ab Origene, quum ista connectit, diuersa prorsus argumenta coniungi. Deinde quod Paulus subiungit, *Scimus verò iudicium Dei esse secundum veritatem*: quis est tam cæcus qui non videat adhiberi vt quod paulo antè præcesserat, confirmaret? Alter ergo hic est error Origenis, quòd coniunctissima dirimat. Itaque vulgatam distinctionem sequi maluimus quàm cum illo aberrare à scopo. Sed si hæc diuersa sunt (dicet aliquis) quorsum vtitur Apostolus particula διὸ, qua sane indicat ea quæ dicturus est, à superioribus pendere? Respondeo, non contraria, sed diuersa hæc esse, nẽpe vt diuersis species in eodem genere coeuntes, ac proinde Paulum vtrique parti argumentum meritò adhibere à communi vtriusque ratione sumptum. Genus est, Legem violare, ac proinde iustum non esse, sed iræ Dei obnoxium. Ratio generalis est, Nosse ius Dei, quòd videlicet qui hoc vel illud agant digni sunt morte, & nihilominus contra ius Dei

Dei facere. Species diuersæ sunt: vna, aperte legem Dei violare: altera, nonnihil habere æquitatis, & malè agentes reprehendere. Aduersus illos egit priore loco Apostolus, istos nunc aggreditur: vtrosque autem communi illa ratione confutat, ideóque vtitur particula διό.

¶ *Quisquis [alium] damnas*, πᾶς ὁ κρίνων. Vulgata, *Omnis qui iudicas*. Erasmus, *Quisquis es qui iudicas*. Nos Damnandi vocabulo vti maluimus: primùm quia κρίνειν hoc loco accipitur pro Culpare & reprehendere, nec satis rectè à nonnullis restringitur ad iudices vel politicos vel ecclesiasticos: deinde vt seruarem paronomasiam quæ est in verbis Græcis κρίνεις & κατακρίνεις. Sed prudenter hoc quoque considerandum est, non esse propositum Paulo eorum factum reprehendere qui aliorum vitia carpunt: (neque enim hoc ad propositam disputationem facit, éstque, si rectè fiat, in primis laudabile) sed potius ostendere, ne eos quidem qui non assentiuntur malè agentibus, idoneam excusationem habere coram Deo, imò aduersus seipsos sententiam ferre. ¶ *Nam hoc ipso*, ἐν ᾧ γάρ. Vulgata, *In quo enim*: quæ interpretatio est nimium angusta: quanuis & Græcis & Latinis quibusdam arrideat. Pertinet enim duntaxat ad eos qui eorundem vitiorũ sunt rei: vt siquis impius impiũ, aut adulter adulterum reprehendat. quod non est perpetuum: quia fieri potest vt furari minimè velit qui furem damnet. Paulus autem in ipso genere paritatem istam, non in criminis specie considerat: itaque posse fieri negat vt qui alium reprehendit, idcirco iustus sit coram Deo. Cur enim reprehendit? nempe quia iudicat eum male agere, id est Legem violare: ecquis autem est qui Legem non violet aliqua in parte? Itaque quisquis alios damnat vt Legum transgressores, ipse seipsum eo ipso condemnat quod alium damnet. In vno codice scriptum erat ἐν ᾧ γὰρ κρίματι, *quo enim iudicio*; & ita citatur hic locus ab Hieronymo, extremo secundo libro in Ezechielem. ¶ *Eadem enim* τὰ γὰρ αὐτά. Non inculcat Apostolus quod in extremo capite superiore dixerat, vt putauit Erasmus. Neque enim idem declarant αὐτὰ & τὰ αὐτὰ, id est *Ea & eadem*. Verùm cur ita loquitur, quum qui alios reprehendunt non semper iisdem vitiis sint obnoxij? Huic obiectioni occurrit Paulus sequenti versiculo, quem idcirco diximus cum isto prorsus connectendum. ¶ [*Tu*] *qui* [*alios*] *damnas*, ὁ κρίνων. Vulg. *Quæ iudicas*, id est, ἃ κρίνεις. Sed vetusti codices emendati scriptum habent Q V I.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρῖμα τοῦ Θεοῦ ἐστι κατ' ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.	2	Scimus verò iudicium Dei esse secundum veritatem aduersus eos qui talia agunt.	2	*Scimus enim quoniam iudicium Dei est secundum veritatem in eos qui talia agunt.*
Λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρῖμα τοῦ Θεοῦ;	3	Cogitas autem hoc, ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis ea, fore vt effugias iudicium Dei?	3	*Existimas autem hoc, ô homo qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea, quia tu effugies iudicium Dei?*
Ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ Θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;	4	An diuitias benignitatis eius & tolerantiæ ac lenitatis contemnis, ignorans te benignitate Dei ad resipiscentiam deduci?	4	*An diuitias bonitatis eius & patientiæ, & longanimitatis cõtemnis, ignorans quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?*
Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ Θεοῦ.	5	Sed pro duritia tua & corde quod resipiscere nescit, thesaurizas tibiipsi iram in diem iræ & patefactionis iusti iudicij Dei:	5	*Secundum autem duritiam tuam & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in diem iræ & reuelationis iusti iudicij Dei:* Iac.5.3.

2 *Scimus verò*, οἴδαμεν δέ. Prudenter Paulus in hac tota disputatione non adhibet sententias ex verbo Dei petitas, (disserit enim aduersus omnes homines in genere, inter quos pauci admodum vel de ipso nomine verbum Dei cognouerant) sed potius προλήψεις & communes illas notiones quas Deus in hominis natura ita insculpsit vt Satan eas prorsus delere nunquam potuerit. Cuiusmodi hæc est, Deum longe acutius omnia cernere quàm homines, & iustissimum esse scelerũ vindicem. Quo etiam pertinet tritus ille apud Græcos versiculus, Παντὶ φορᾷ Θεοῦ ἐνδικον ὄμμα. ¶ *Secundum veritatem*, κατ' ἀλήθειαν. Vel, *ex veritate*, id est ex vera æstimatione, non autem ex specie exteriore. Spectat ergo interiores motus Paulus, quos Deus intuetur: & hominũ opiniones diuinis iudiciis oppouit: quæ vera est ratio homines coarguẽdi, quanuis aut aliis aut sibiipsis iusti videantur. Seuerus es aliorũ reprehensor, rectè quidem, sed mirum est ni iisdem vitiis intus scateas quæ in aliis reprehendis: certè eorundẽ vitiorum semina in te inesse oportet si homo es: & vt nõ iisdem sceleribus sis reipsa siue foris contaminatus, tamen alia intus foues nihilo minus execranda corã Deo. Denique etiamsi tibi non sis conscius vllius sceleris, (quod tamen fieri iure non potest) quam multa ducis pro virtutibus quæ coram Deo manifesta sunt scelera: & tu quoque, si propius inspiceres, scelera esse confitereris? Socrates in foro disserit de virtute, & religionem interim (id est publicum errorem) colere se cũ populo testatur, vt monet quoq. Pythagoras. Cato acerrimus virtutis custos, fœnus iniquissimum exercet, vxorem prostituit, nec dubitat sibi mortem conscisce re. Idem de cæteris esto iudicium. Nam in solis regeneratis fit mentis mutatio: Deo nihilominus ad conseruationẽ humani generis ex eo Ecclesiam suam colligente. Itaque Paulus hoc vno verbo vniuersam carnis sanctimoniam ad inferos detrudit, & meritò in istos acrius quàm in alios omnes inuehitur.

4 *Diuitias*, τοῦ πλούτου. Sic πλοῦτος solet translatitiè vsurpari à Paulo quoties ingentem alicuius rei vim & copiam vult intelligi: sicut obseruauit Erasmus, vt infrà, 9.23. & alibi sæpe. ¶ *Lenitatis*, μακροθυμίας. Vulg. *Longanimitatis*, barbarè. Quidã, *Lentitudinis*; id est ἀοργησίας, quæ inter vitia meritò numeratur. Tertullianus & eum sequutus Cyprianus, verterũt Magnanimitatem, idque perperam. Nec enim θυμὸς in hac voce aliud quàm iram siue indignationem declarat. Vide Matt. 18.26. ¶ *Ignorans*, ἀγνοῶν. Cõsentiunt in hac lectione vetusti codices Latini, quanuis vulgò legatur ignoras, ἀγνοεῖς. Sicut etiam habet Syrus interpres, sed præposito ו pro copulatiua particula. ¶ *Deduci?* ἄγει; Vulg. *Adducit*. quod videtur declarare euentum, quum hîc significetur duntaxat consilium ac voluntas, & ea quidem clementiæ plena.

5 *Thesaurizas*, θησαυρίζεις. Sic loquitur Nehemias, 13.18. & alludere videtur Paulus ad locum Iobi 36.13. vbi vsurpatur verbum ponere. Huc spectat etymon Græci vocabuli, τὸ εἰς αὔριον τιθέναι, id est in crastinum recondere, quo significatur homines, dum cupiditatibus suis quotidie indulgendo existimant se aliquid bonis suis adiicere, tandem pro thesauro inuenturos Dei indignationem. Itaque thesaurizandi verbum quanuis parum Latinum, tamen vt maximè conueniens retinuimus. ¶ *In diem*, ἐν ἡμέρᾳ, Sic malo interpretari quàm In die, quia de futuro loquitur. Huc pertinet egregiũ illud Homeri dictũ Iliados θ, quod adscribere libuit, vt intelligamus quàm eruditè disputet Apostolus ex cõmunibus humanę mẽtis prænotionibus. Sic igitur Agamẽnon de Troianorũ periurio conquerẽs, Εἴωθε γάρ τε καὐτὰρ ὁ λυμπος ἐκ ἐτέλεσεν, Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ σὺν τε μεγάλῳ ἀπέποσαν Σὺν σφῆσι κεφαλῆσι, γυναῦξί τε καὶ τεκέεσσιν. ¶ *Iusti iudicij*, δικαιοκρισίας. Vetera exẽplaria legunt καὶ δικαιοκρισίας, & Græca etiã scholia, & Basilius ἠδικῶν ὄρω ã. Mihi tamen magis placet omitti coniunctionem: quo modo Vetus interpres conuertit, & citat Augustinus lib.

contra Iulian.5. cap. 3, & De ciuitate Dei, 1.cap. 8. Cæterùm cui tantùm est otij vt mirificas nugas velit cognoscere, cur videlicet Deus in vltimum diem reiecerit vniuersale iudicium, legat quæ Origenes suo more in hunc locum μετωφρλογεῖ, aditum patefaciens mortuorum inuocationi, & igni purgatorio, detorto etiam ad sua somnia Apostolico dicto, 1.Tim. 5.24. quasi eo loco Paulus de supremo illo Dei iudicio differat.

Psal.71.12. mat.16.27 apoc.22.12

Ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ·	6	‖ Qui reddet vnicuique ⁂ secundum opera ipsius:	6	*Qui reddet vnicuique secundum opera eius:*
Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον·	7	⁂ Iis quidem qui perstantes ⁂ boni operis gloriam & honorem & immortalitatem quærunt, ⁂ vitam æternam:	7	*Iis quidem qui secundum patientiam boni operis, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam:*
Τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή.	8	⁂ Rixosis verò & veritati quidem nō obtemperantibus, obtemperātibus autem iniustitię, *erit* ⁂ excandescentia, & ira.	8	*Iis autem qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio.*
Θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν Ἰουδαίου τε πρῶτον καὶ Ἑλλήνος·	9	⁂ Afflictio *inquam erit* & angustia in omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Iudęi in primis, tum etiam Græci:	9	*Tribulatio & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primùm & Græci:*
Δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθὸν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἑλλήνι.	10	Gloria verò & honor & pax *erit* cuiuis operāti bonum, tum Iudæo in primis, tum & Græco.	10	*Gloria autem & honor & pax omni operāti bonum, Iudæo primùm & Græco.*

6 *Secundum opera ipsius*, κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ergo (inquiunt Sophistæ) etiam operibus iustificamur coram Deo. Ego verò contrà colligo quod disertè aiunt Dauid & noster Apostolus infrà, cap. 3.20, Ergo ex operibus suis nullus hominum iustificabitur. Ecquis enim adferet hæc opera quibus vitam æternam persolui dicit Apostolus? an homines non regenerati? atqui reuelatur ira Dei aduersus omnes homines, quia omnes peccauerunt. an filij Dei? at ne Abraham quidem habet de quo glorietur coram Deo, vt infrà, cap.4.2, ostendemus. Ergo vnus Christus hæc nobis conferet, factus nimirum nobis iustitia & iustificatio, quem quidem sola fide apprehendimus. Quis enim dedit illi prior, & retribuet ei? Ergo qui huius loci testimonio abutuntur stabiliendæ operum iustitiæ, præterquàm quòd manifestissimè detorquent Pauli verba in contrariam prorsus sententiam, inepte etiam ac planè sophisticè assumunt τὸ κεκινημένον in argumentando.

7 *Iis quidem qui perstantes*, τοῖς μὲν καθ' ὑπομονήν. Id est, τοῖς μὲν ὑπομένουσιν, vt contentiosos vocat τοὺς ἐξ ἐριθείας, & circuncisos τοὺς ἐκ περιτομῆς: vt etiam explicat Ambrosius, & distinguunt Græca scholia. Erasmus post Origenem, coniungit ἔργου ἀγαθοῦ cum ὑπομονὴν, & omnia hæc subiicit participio ζητοῦσι. Sic enim interpretatur, *Illis quidem qui perseuerantes in opere bono, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam.* quod etiam Syro interpreti placuit. Vulgata verò vertit ad verbum, *Iis quidem qui secundum patientiam boni operis gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, vitam æternam:* eadem distinctione seruata, nisi quòd *Boni operis* potest construi cum iis quæ sequuntur. ¶ *Boni operis gloriam*, ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν. Id est, gloriam quæ bona opera consequitur. Sic enim mihi quidem videtur multò planior, & magis perspicua esse sententia, quàm si ἔργου ἀγαθοῦ coniungas cum ὑπομονὴν. neque aliam distinctionem norunt Græca scholia, quæ sequuti sumus. Ecce verò iterum insurgunt Sophistæ, & mercedem proponunt operibus debitam. Ridiculè. Nam & promissio ipsa legalis est ex gratia: sed nihil debetur quum conditio promissioni adiecta à nemine impleatur. Sed hoc meo quidem iudicio, quod de regeneratorum iustitia in hunc locum dici consueuit, siue imputata in Christo, siue in ipsis inchoata, etsi verè, tamen non suo loco. Nec enim adhuc de iis egit Apostolus, sed in eo totus est vt omne humanum genus extra Christum condemnet iniustitiæ. Ista igitur per præsuppositionem dicuntur, non quòd tales vllos esse natura dicat Apostolus, sed quòd tales esse oportuerit quicunque ex Lege iustitiam quærunt. Cur igitur, inquies, si tales per se nulli sunt quales hîc describit Paulus, cur hoc, inquam, profert? an vt vnam aliquam ideam proponat? Minimè verò: sed vt hac proposita conditione salutis, omni ex parte quod ad hominis vires ac facultates ἀδυνάτῳ, omnes sua ipsorum iustitia spoliatos ad eum adducat, à quo vno, per solam fidem apprehenso, gratis iustificentur: vt ipse disertè concludit infrà, cap. 3.20.21, & deinceps. Quid sit autem ὑπομονὴ diximus Luc.8.16.

¶ *Vitam æternam*, ζωὴν αἰώνιον. Scholia Græca istud connectunt cum ζητοῦσι. Ego malo cum ἀποδώσει. Explicat autem Apostolus quinam sint καθ' ὑπομονὴν, ij nimirum qui ad immortalem vitam nullis doloribus aut molestiis fracti perueniunt: quod nemini extra Christum fide apprehensum contingit, & ne iis quidem qui in Christo sunt, aliter quàm ex mera gratia. Mansit igitur hoc axioma hominibus insculptum de quo sic Hesiodus, τῶν δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν Ἀθάνατοι· μακρὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτήν, καὶ τρηχὺς τὸ πρῶτον, &c. Sed in eo tamen hallucinantur quòd neque morbum in ipsa ratione hęrentem, neque veras virtutes vllas, neque qua via possint homines illas vtcunq; sectari cognouerunt: sicut Paulus vno verbo exposuit quū diceret Deū κατ' ἀλήθειαν iudicare. Quæ verò disputat tribus paginis Origenes in hunc locū de fidelium lucta, planè sunt ἀπροσδιόνυσα, quum Paulus loquatur ex præsuppositione non concessa.

8 *Rixosis*, τοῖς ἐξ ἐριθείας. Res ipsa indicat hac voce significari rixosos & contentiosos, vt & 2. Corinth. 12.20. & Galat. 5.20: & Iacob. 3.16. ac proinde ab ἔρις, ἔριδος, quod litem declarat, non ab ἔρις ἔριδος, quæ lana Latinè dicitur, oriri. Rectè igitur notat Nissenus hoc vocabulum esse noui cuiusdam & insolentis etymi. ¶ *Excandescentia*, θυμός. Id est, ira subitò inflammata, Dei videlicet in peccatorem, non ipsius peccatoris in sese, vt putauit Origenes. Solent autem Græci interpretes pro eo quod in Scripturis dicitur חמה [*chemach*] θυμὸν intepretari, צרה [*tsarah*] θλῖψιν id est compressionem, pro עקה [*hakah*] στενοχωρίαν, id est, angustiam: éstque ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, per syllepsin subaudiendum ἀποδώσει, quum alioquin dicendum fuisset θυμὸν καὶ ὀργὴν quarto casu. Sed & illud annotandum est, Veritatis appellatione non iam prædicationem verbi Dei, sed naturalem notitiam intelligi, vt suprà versu 18. quod quia Origenes & ex veteribus nonnulli non viderunt, totam Pauli disputationem perturbarunt.

9 *Afflictio*, θλῖψις. Plerique connectunt hæc duo cum præcedentibus, quod mihi non probatur. Nouam enim esse arbitror periodum, veteris editionis Latinę, codicibus omnibus consentientibus: in qua thesis superior ad hypothesin tum Iudæorū tum Græcorum applicatur.

Οὐ γάρ ἐστι προσωπολημψία παρὰ τῷ Θεῷ.

11 Non enim est personarum acceptio apud Deum.

Ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται.

12 Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege quoque peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur.

(Οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ Θεῷ· ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.

13 (Non enim qui audiunt Legem, iusti sunt apud Deum, sed qui Legem præstant, iustificabuntur.

Ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσὶ νόμος·

14 Nam quum Gentes quæ Legem non habent, natura quæ Legis sunt faciant, isti Legem non habẽtes, sibiipsis sunt lex:

Οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων ἢ καὶ ἀπολογουμένων)

15 Vt qui ostendant opus Legis scriptum in cordibus suis, vnà testimoniũ reddente ipsorum conscientia, & cogitationibus sese mutuò accusantibus, aut etiam excusantibus)

Ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

16 In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum, ex Euãgelio meo, per Iesum Christum.

11 Non est enim acceptio personarum apud Deũ.

12 Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege & peribunt: & quicunque in Legem peccauerunt, per Legem iudicabuntur.

13 (Non enim auditores Legis iusti sunt apud Deum: sed factores Legis iustificabuntur.

14 Quum enim Gentes quæ Legem non habent, naturaliter ea quæ Legis sunt faciunt, eiusmodi, Legem non habentes, ipsi sibi sunt Lex:

15 Qui ostẽdunt opus Legis scriptum in cordibus suis, testimoniũ reddẽte illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationum accusantiũ, aut etiam defendentium)

16 In die quum iudicabit Deus occulta hominum, secundum Euangelium meũ, per Iesum Christũ.

---

11 *Non est personarum acceptio*, οὐκ ἔστι προσωπολημψία. Id est, homines non metitur Deus ex genere, vel patria, vt eos amplectatur vel repudiet. Erasmus mauult Respectũ personarum interpretari. Ergo (clamitant pręposteri quidam diuinæ iustitiæ patroni) Deus neminem ab æterno exitio destinauit. Mirum certè hominum acumen, qui quum negare non possint Deum aliquos ab æterno elegisse in semetipso, tamen imaginantur, sic potuisse nonnullos eligi vt nullus repudiaretur. Deinde sciendũ est, aliquos
* ex misericordia vitę æternę & alios ex iusto iudicio morti æternæ destinare ab æterno, non esse προσωπολημψίαν. Sed si Deus ex aliquot paribus nõnullos in ipsis eligeret, i. qualitatem aliquam respiciens in ipsis herentem, alios verò repudiaret, tum demum προσωπολήπτης, ac proinde (quod absit) iniquus iudex humanæ rationi videri posset. Quasi verò tanquam figulus, priusquam vasa condat, alia gloriæ, alia ignominiæ destinat, quæ tandem hîc esse potest προσωπολημψίας suspicio? Denique πρόσωπον non declarat ipsos homines, sed externas qualitates, vt genus, dignitatem, opes, patriam denique, siue gentem, vt hoc loco. Vide Mar. 12. 14.

12 *Sine Lege*, ἀνόμως. id est, ἄνευ νόμου, vt mox explicatur. Alioqui ἀνόμως dici solet pro παρανόμως. id est, contra Legem.

13 *Iustificabuntur*, δικαιωθήσονται. Id est, iusti pronuntiabũtur apud Dei tribunal. Quid igitur superest (dicet Sophista) quominus operibus tribuas aliquam saltem iustitiæ partem? Respõdeo hoc ipsum superesse quod tu nusquam nisi in vno Christo inuenies, id est vt istam iustitiã adferas. Istam si habes, profer, & sanè iustus eris ex Lege: sed quum non habeas, (nisi fortè iustiores quam Abraham, & Apostolus ipse, clamans se nõ esse sibi conscium, nec tamen in hoc iustificatum) aut tibi, miser Sophista, cum tuis meritis, bullis & indulgentiis, pereundũ est: aut (quod vtinam potius facias) amplectenda tibi iustitia ex fide & gratia, quæ iustitiam absque Lege tibi imputatam stabiliat. Videntur autem versiculi 13. 14. 15, parenthesi commodè posse includi, ita vt decimussextus connectatur cum duodecimo: & parenthesis in duas partes distinguatur. Nam versiculus decimustertius ad Iudæos pertinet, quos dixerat per Legem condemnandos, ad quorum etiam causam agendam paulatim progreditur Apostolus. Reliqui verò duo, nempe decimusquartus & decimusquintus, confirmãt quod dixerat, perituros sine Legè qui sine Lege peccarunt. Quia inquit, vt Legẽ Mosis non habeãt, (cœpit enim Gentes Apostolus cũ Iudæis cõparare) habent tamen aliã Legẽ in cordibus suis insculptã: quod vel ex eo prodũt quòd & ipsi inter vitia & virtutes (præeunte illa luce) discrimen aliquod constituunt, vt planè sint αἰκπολόγητοι. Hæc est germana huius loci explicatio: quam quum plerique ex veteribus nõ obseruarint, mirum est quantum a scopo Apostoli aberrarint: dum alij putant hæc accipienda de Gentibus quæ in Christum prædicatum tandem crediderunt: alij naturam intelligũt per fidem in Christum restitutam: alij etiam disputant de iis qui ex gentium numero in Christum venturum crediderunt, vt Melchisedec, & siqui alij tales fuerunt. quæ omnia quàm parum appositè dicantur, res ipsa ostẽdit. Est enim vniuersalis hæc doctrina, ad omnes omnium ætatum profanos homines pertinens, nec ad commendandas illorum virtutes accommodata, sed hûc potius vt omnis excusatio illis adimatur.

14 *Quæ legem non habent*, τὰ μὴ νόμον ἔχοντα. Hoc non est simpliciter intelligendum, sed κατά τι, id est Iudæorum habita ratiõne, quibus Deus singula Legis capita tradidit. ¶ *Quæ Legis sunt faciant*, τὰ τοῦ νόμου ποιῇ. Id est, honesta iubeant, turpia prohibeant: veluti quum de religione præcipiunt, in furta, adulteria, homicidia pœnas statuũt. Nam aliud est id reipsa facere quod Lex præcipit, quam facere quod Lex facit, id est, iubere quod Lex iubet, vetare quod vetat: neque hoc à Paulo dictum est de ipsa Legis obseruatione, sed duntaxat de ratione quam profanæ etiam gentes in legibus condendis sunt sequutæ. minimè id quidem quasi plena veræ pietatis aut iustitiæ cognitione natura præditi sint homines, sed quod, velint nolint, aliquem haheant religionis sensum, & aliquod turpis & honesti discrimen, quæ illis condemnandis sufficiunt.

15 *Opus Legis scriptum in cordibus suis*, τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν. Alibi, vt Ierem. 31. v. 33, dicuntur habere Legem cordibus inscriptam, quorum corda Dominus sancto suo Spiritu circuncidit, vt loquitur Moses Deuter. 30. ver. 6. sed hoc loco Paulus de hominibus loquens in genere quales nascuntur, de naturali notitia hoc intelligit, non autem de implendæ Legis facultate, vt rectè notat doctissimus interpres. Itaq; opus Legis habere cordi inscriptum significat hoc loco, habere turpis & honesti, iusti & iniusti discrimen, quod est æquitatis omnis, rectarumq; legum norma, hominis menti insculpta.

¶ *Cogitationibus accusantibus*, τῶν λογισμῶν κατηγορούντων. Non est excusandus Vetus interpres, qui ineptè vertit, Cogitationum accusantium vel defendẽtium. quum certum sit hæc poni absolutè, nec ista possint satis cohærere cum nomine συνειδήσεως.

16 *In die*, ἐν ἡμέρᾳ. Vel, *In diem*, pro εἰς ἡμέραν, vt suprà, ver. 5, minimè id quidem quasi conscientiæ testimonium in eum vsque diem differatur (sicut existimauit Castellio, qui participia præsentis temporis συμμαρτυρούσης καταγορούντων ἀπολογουμένων, deprauata prorsus Apostoli sententia, vertit futuro tẽpore, *Testabitur, Accusabunt, Defen-*

dent) sed potius quia testimonium illud, ne morte quidem abolitum, in eum vsque diem vigebit. Malui tamen interpretari IN DIE, ita vt hic versiculus cohæreat cum duodecimo, tribus interiectis per parenthesin inclusis: quoniam alioqui quod hîc dicitur de die Domini, videretur ad solas Gentes pertinere si cum proximè præcedentibus coniungeretur. ¶ *Ex Euangelio meo*, καὶ τὸ εὐαγγέλιόν μου. Id est, sicut testatur doctrina hæc cuius ego sum præco constitutus. Sic Asaphus Ps. 78. 1, *Auscultà, populè mi, legem meam.*

Ἴδε, σὺ Ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν Θεῷ.

Καὶ γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου.

Πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει,

Παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ.

Ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις; ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις;

Ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς;

Ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν Θεὸν ἀτιμάζεις;

Τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ Θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται.

Περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ ἐὰν νόμου πράσσῃς· ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν.

Ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται;

17 Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo.

18 Et nosti *eius* voluntatem, & exploras quæ discrepant, institutus ex Lege.

19 Confidísque te ducē esse cæcorum, lucem eorum qui *sunt* in tenebris,

20 Eruditorem insipientiū, magistrum infantium, quòd habeas informationem cognitionis ac veritatis in Lege.

21 Qui igitur doces alium, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?

22 Qui dicis non mœchandum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium admittis?

23 Qui de Lege gloriaris, per Legis transgressionem Deum dedecoras?

24 Nam ‖ Dei nomen propter vos blasphematur inter Gētes, sicut scriptum est.

25 Nam circuncisio quidē prodest si Legē exequaris: quòd si transgressor Legis fueris, circūcisio tua facta est præputium.

26 Itaque si præputium ius Legis seruauerit, nónne præputium illius pro circuncisione reputabitur?

17 *Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in Lege, & gloriaris in Deo.*

18 *Et nosti voluntatē, & probas vtiliora, instructus per Legem.*

19 *Confidis teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt,*

20 *Eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ & veritatis in Lege.*

21 *Qui ergo alium doces, teipsum non doces? qui prædicas non furandum, furaris?*

22 *Qui dicis non mœchādum, mœcharis? qui abominaris idola, sacrilegium facis?*

23 *Qui in Lege gloriaris, per præuaricationem Legis Deum inhonoras?*

24 *Nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est:*

25 *Circuncisio quidē prodest si Legem obseruēs: si autem præuaricator Legis sis, circūcisio tua præputium facta est.*

26 *Si igitur præputiū iustitias Legis custodiat, nónne præputiū illius in circuncisionem reputabitur?*

Esa. 52. 5. ezech. 36. 23.

17 *Ecce*, ἴδε. Nunc peculiariter differit aduersus Iudæos Legi Mosis confidentes. Itaque optimè cōuenit hæc particula, illos Legi ἐπαναπαυομένους, id est, quasi placidè indormientes, excitans, vt apertum ac proximū periculum cernant. Vulgata, *Si autem*, εἰ δέ: quod etiam scriptum inuenimus in tribus codicibus. Sed & Origenes & Ambrosius & Theophylactus ita videntur legisse, sed hiāte constructione. ¶ *Gloriaris*, καυχᾶσαι. Annotant grammatici καυχᾶσαι dici pro καυχᾷ, sicut κοιμᾶσαι pro κοιμᾷ. per paragogen, vt Latinè *Dicier* pro *Dici*.

18 *Explorás quæ discrepant*, δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα. Gloriamini, inquit, de Deo, id est quòd noueritis Dei voluntatem, & possitis discernere quæ ab illa discrepant, vt qui sitis à pueris instituti in Lege. Est enim seruanda vis verbi κατηχεῖσθαι. Sic Philip. 1. 10, idem dicendi genus explico. Vulg. *Probas vtiliora*: quo modo etiam interpretatur Theophylactus. Nam τὸ διαφέρειν interdum accipitur pro συμφέρειν, id est vtilem esse, vt prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Erasmus de eo videtur dubitare, ideóque conuertere maluit, *Probas eximia*, quia τὸ διαφέρειν interdum declarat præstare & antecellere. Lector quam maximè probabit ex his interpretationibus sequatur.

20 *Infantium*, νηπίων. Erasmus, *imperitorum*. *Nam*, inquit, *nemo infantes docet*. Ego verò id fateor: sed quis non videt Apostolum his epithetis repræsentare Iudæorum fastū, qui cæteros homines non tantùm pro imperitis, sed quasi pro infantibus haberent? Itaque nisi infimum istum imperitiæ gradum significaris, peribit huius dicti energia. ¶ *Informationem*, μόρφωσιν. Id est, rationem instituendi ac formandi alios in cognitione veritatis. Vel, vt Vulgata & Erasmus *Formam*, id est apparentiā vt vulgò vocant, sicut accipitur idem vocabulū 2. Tim. 3. v. 5. acsi diceret Paulus, prætextu externi Legalis cultus Iudæos omnia sibi solis vindicasse, quū re vera nihil minus quàm Legē præstarēt.

24 *Sicut scriptum est*, καθὼς γέγραπται. Appositè prorsus, ne Iudæi ad patres prouocarent, quasi sibi ab Apostolo fieret iniuria.

25 *Nam circuncisio*, περιτομὴ μὲν γάρ. Vulg. malè omittit particulam causalem. Est enim occupatio, cuius pondus vt intelligatur, sciendum est Ceremonialem legem quæ hoc loco συνεκδοχικῶς per circuncisionem vt illius initiationē intelligitur, fuisse partim Moralis Legis partim Euangelicarū promissionū σφραγῖδα in oculos incurrentē: nunquā autē absolutè, sed relatè ad hāc vel illā fuisse cōsiderādam. qua in re maximè peccabāt Iudæi, vt & hodie Sophistæ in doctrina de opere operato. Sed ne relatè quidē cōsiderata Iudæos cōmendabat, imò reos peragebat, vt hîc docet Apostolus, eos videlicet qui extra Christū iustitiā in legaliū præceptorū obseruatione præsertim ceremonialiū constituebāt. Erat igitur illis circuncisio instar solennis obligationis qua Iudæi ad integrā Moralis legis præstationē adstringebantur, proposita ipsis ob oculos in circuncisionis ritu excisionis pœna, si vel minimū in Legem peccassent, quo respectu noster Paulus Colos. 2. 14, legem ceremonialem vocat damnationis chirographū: tantùm abest vt carne circuncisum esse illis iustitiā conciliaret. Hæc igitur huius reprehēsionis vis est, ex qua intelligitur quis semper fuerit, & nunc sit etiā verus sacramentorum, & totius externi cultus vsus. De circuncisione verò prorsus aliter Apostolū infrà loqui. c. 4. 11, mirū non est, vt qui eam ibi consideret qualis in Abrahamo fuit, nimirum vt Euangelicarū promissionum sigillū. ¶ *Exequaris*, πράσσῃς. Ad verbum, *feceris*, ea videlicet quæ lex præcipit. Vulg. *obseruēs*, τηρήσῃς.

26 *Si præputium*, ἐὰν ἡ ἀκροβυστία. Priore hoc loco præputiū accipitur pro præputiato, id est pro ipso incircuncisio, metonymicè: (alioquin quid declararet præputiū præputij?) posteriore autē loco, nō pro ipso incircuncisio, sed pro eius sta-

eius ſtatu ac conditione ponitur, id eſt pro incircunciſum eſſe, ſiue pro Gentiliſmo, vt ita dicã: vt in ſuperiore verſiculo, quum diceret circunciſionem verſam eſſe in præputium, id eſt Iudaiſmum in Gentiliſmum. nam certè pro illa pellicula neutro loco videtur ſatis commodè accipi poſſe. ¶ *Ius Legis*, τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου. Quid ſignificent δικαιώματα diximus Luc. 1.6, vbi conſtitutiones vertimus: hîc verò maluimus ius interpretari, quia in genere hoc vocabulo ſignificatur hoc loco quicquid Lex fieri præcepit: vt apparet ex antitheſi, quum opponatur ὁ παραβάτης τοῦ νόμου, i. *transgreſſor Legis*, ei qui τὰ δικαιώματα obſeruat. Vulgata & Eraſmus verterunt Iuſtificationes: de qua interpretatione dicam infrà, 5. 16. ¶ *Pro circunciſione*, εἰς περιτομήν. Id eſt Circunciſum, ſeu Ex populo Dei eſſe. Ideo vtitur verbo λογίζεσθαι, de quo dicemus infrà, cap. 4. Inde illud Chriſti de Centurione, Non inueni tantam fidem in Iſraele. ¶ *Reputabitur*, λογισθήσεται. Chryſoſtomus legit τραπήσεται, Conuertetur, & (nequis ſuſpicetur eſſe gloſſema) addit, οὐκ εἶπε, λογισθήσεται, ἀλλὰ τραπήσεται, ὅπερ ἐμφατικώτερον ἐστί Id eſt, *non dixit Reputabitur, ſed Vertetur, quod eſt expreſsius*. Eſt autem iſtud comparatè intelligendum hoc modo, ſi quis carne incircunciſus ſit corde circunciſus, vita videlicet verè religioſus qualis erat ille Centurio Matth. 8.10, & Cornelius ille Act. 10.22: an non ille magis fuerit Iudęus exiſtimandus quam Iudęus quiſpiam ab ipſo exortu, & circunciſus quidem corpore, corde verò incircunciſum ſeſe oſtendens, intellige vero incircunciſum corpore, non qui circunciſionem aſpernaretur, ſed qui certis rationibus differret, aut etiam infirmitate. Nam alioqui manente circunciſione vir dici pius non potuit, qui veræ religionis teſſeram contemneret.

Καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου;	27	Et quod eſt ex natura præputium, ſi Legem ſeruet, damnabit te qui per literam & circũcisionẽ trãſgreſſor es Legis?	27 *Et iudicabit id quod ex natura eſt præputiũ, Legem cõſummãs, te qui per literam & circũcisionẽ prauaricator Legis es?*

27 *Quod eſt ex natura præputium*, ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία. Id eſt, qui natura & genere eſt incircunciſus: vt apparet ex antitheſi. Sic Galat. 2.15, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, nos qui nati ſumus Iudæi. ¶ *Si Legem ſeruet*, τὸν νόμον τελοῦσα. Vulgata conuertit, *Legem conſummans*, & putat Origenes obſeruandam propriam ſignificationẽ verbi τελεῖν, nempe vt ſignificet aliquid amplius quam φυλάττειν. & hoc ad externam ceremoniam, illud ad ſpiritualem obſeruationem ſpectet. Ego verò puto hæc eſſe ſynonyma: quod etiam liquet ex ſuperiore verſiculo, quum alioqui τελεῖν τὸν νόμον propria ſignificatione de vno tantùm Chriſto dici poſſit. Ergo qui ex hoc loco colligunt Legem non eſſe eiuſmodi vt perfectè præſtari à nobis non poſſit, ineptè certe faciunt: primùm, quia (vt modò dixi) τὸ τελεῖν hoc loco opponitur non illi qui perfectè non præſtet Legem, id quod nulli niſi vni Chriſto contigit: ſed illi potius qui externa duntaxat ceremonia contentus, de Lege factis obſeruanda nihil laboret. Quales erant ij contra quos diſputat Apoſtolus ſolo externo cultu contenti, id eſt corpore non corde circunciſi. Deinde iſtud τὸ τελεῖν qualecunque ſit quũ ab Apoſtolo tribuatur circunciſioni cordis, quæ certè non eſt à natura neque in totum, neque ex parte, ſed in ſolidum θύραθεν aduenit à Spiritu Dei, quis hîc locus libero cuipiam naturali arbitrio relinquitur? poſtremò etiamſi darem hîc dici τελεῖν τὸν νόμον de quopiam pleniſſimè præſtante Legem, non tamen conſequeretur talem quẽpiam poſſe inueniri. Multa enim poſſunt & quidem non inepte poni inter diſputãdum quæ tamen non affirmãtur, quaſi re ipſa extènt. Num enim quiſpiam rectè collegerit ex Gal. 1.8, fieri poſſe vt Angelus quiſpiã cæleſtis aliud Euangelium annuntiet? Deinde quis neſcit, in diſputando multa interdum poni ſub conditione quæ tamen non affirmentur? ¶ *Damnabit*, κρινεῖ. Hæc quoque phraſis notanda eſt, quæ in ſacris literis frequentiſſimè occurrit, qua dicitur aliquis ab eo damnari cuius honeſto exemplo poſſit improbitatis aut vitij alicuius coargui, vt Matth. 12. 41 & 42. ¶ *Per literam & circunciſionem*, διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς. Literæ vocabulum Spiritui oppoſitum ſolet Paulus peculiari quadam ſignificatione vſurpare. Nam primùm omnium, quia Lex illa quæ Moſis dicitur, tum Dei ipſius digito (vt Scriptura loquitur) inſculpta eſt in tabulis, quod ad Decalogum attinet: tum verò Dei ipſius iuſſu à Moſe literarum monimẽtis tradita eſt: optima fuit ratio cur Lex illa diceretur γράμμα per antonomaſiam, quod rectius cõuerteris Scriptum quàm Literam: & tamen voluimus ex more Literam interpretari. Sed aliquid amplius ſpectauit Paulus. Nam quia Lex non modò ceremonialis, ſed etiam moralis, id eſt decalogus (quem vocant) ad Chriſtum ducebat, qui nobis omni modo factus eſt iuſtitia: hunc autem Legis vſum Iudæi partim ignorabant, partim aſpernabantur: hinc factum eſt vt Paulus de Lege loquens, modò ex Iudæorum hypotheſi, qui eam à Chriſto ſeparatam, ſeorſim & per ſe conſideratam ſibi applicabant: modò ex vero ipſius vſu & Legiſlatoris voluntate, vocabula excogitarit iſti diſtinctioni accommodata. Itaque Legem nudam & à Chriſto ſeparatam γράμμα vocare ſolet, tanquã mortuum quoddam ſcriptum, quod ad ſalutem nihil proſit, carnis noſtræ vitio: quia videlicet morbum duntaxat indicare poteſt in viſceribus noſtris latentem, ſanare verò non item. Quinetiam quia Lex illa, extra Chriſti Spiritum conſiderata, peccatum in nobis irritat, vt fiat ſupra modum peccans, & morti nos dedat, infra 7.13: idcirco dicit Paulus Literam occidere, & Moſis miniſterium vocat miniſterium mortis & condemnationis, 2. Cor. 3.6. & 7. & Legem quoque, peccati virtutem, 1. Cor. 15.56. quæ quidem de vniuerſa Lege Moſis accipienda ſunt, quatenus extra Chriſtum conſideratur. Huic autem literæ idem Paulus opponit Spiritum, id eſt, ſancti Spiritus efficaciam, quæ tum Chriſti iuſtitiam, tum etiam legem ipſam in cordibus noſtris inſculpit: qua ratione dicitur Spiritus viuificare quos Lex occidit, & Euãgelicum miniſterium, miniſterio Moſis ex illa hypotheſi oppoſitum, dicitur non eſſe Literæ ſed Spiritus 2. Cor. 3.6 & 8. Interdum autem hæc Literæ & Spiritus antitheſis peculiariter ſpectatur in ceremoniis, vt hoc loco & alibi ſæpe. Tunc igitur γράμμα vocat Paulus externum ſignum, ab ipſius ſigni fine ſiue à virtute ſeiunctum, quam vocat Spiritum: quoniam externa ceremonia eſt res per ſe mortua & inutilis, niſi coniungatur veritas, quaſi illius vita. Itaque Circunciſio per Literam ſeu Carnis, eſt pelliculæ abſciſio: circunciſio autem per Spiritum ſiue cordis, eſt ſpiritualis finis illius Ceremoniæ, vera nempe pietas, iuſtitia, cæteræque virtutes quibus verè demum populus Dei à profanis gentibus diſcernitur. Et hæc quidem habui quæ in hunc locũ ſemel diſſererem, tum vt hoc dicendi genus pro meo inſtituto explicarem, tum verò vt intelligerent lectores quo ſpiritu dictus Origenes ille, cuius diligentiam nonnulli tantopere commendant, pulcherrimam hanc diſtinctionem literæ occidentis & Spiritus viuificantis profanarit, vt fœdis & impuris ſuis allegoriis Chriſti doctrinam omnium ludibrio exponeret. Taceo plurima tum falſa tum abſurda, quæ in hunc locũ differit, veluti quòd aberrans à ſcopo Apoſtoli diſputantis aduerſus iuſtificationem ex lege ceremoniali, quærit quæ circunciſio proſit ſi Legem ſeruaueris, & circunciſionem definit, Cauere mala, cuſtodire Legem, facere quod rectum eſt: quaſi propoſitum ſit Apoſtolo docere, non ſatis eſſe abſtinere à malo, niſi etiã facias quod bonum eſt. Deinde in aliam partem abreptus, definit eum dici φυλάττειν, i. cuſtodire Legem, qui ſecundum Literam viuit: τελεῖν verò, i. perficere, qui ſecundum Spiritum. quæ quam abſurdè dicantur, res ipſa oſtendit. Illud verò nónne falſiſſimum eſt quod tam præfractè tuetur, proſelytis ad Eccleſiam accedentibus non fuiſſe impoſitam circunciſionis legem? & quidem impudentiſſimè detorquens quod ſcriptum eſt Exodi 12.48, & Ezech. 44. 9. Et illud quantam oſtendit oſcitantiam, quod Iſraelitas illos quos circuncidit Ioſue in Galgal, exiſtimat bis fuiſſe circunciſos, vt duas nobis circũciſiones cordis pro vna conſtitueret? Sed de his plus ſatis. Vnum tamen ſupereſt quod annotem, hunc locum peperam mihi videri à Caſtellione explicatum, qui ita conuertit. Qui natura præputiatus Legem exequitur, damnabit te qui literas & circunciſionem habens, contra Legem facis. Nam multò vehementius eſt quod dicit Apoſtolus, Iudæos videlicet non modò nõ iuſtificari circunciſione externa, quũ tranſ-

gressores essent Legis, sed etiam velut ea ipsa circuncisione, quam profanabant, eos effici nocentiores: veluti si hodie dicamus contra Sophistas, non modò non conferri gratiam ex opere operato Baptismi iis qui sordes conscientiæ non abluerunt, sed quotidie magis ac magis se polluunt: vt etiam hoc ipso quòd baptizati sunt, magis sint iræ Dei obnoxij: ipsorum tamen vitio, non Baptismi.

Οὐ γὰρ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν· οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ, ἐν σαρκὶ, περιτομή· 28

Ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ. 29

Κεφάλαιον γ.

Τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου; ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς; 1

Πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. 2

Non enim qui est in propatulo *Iudæus*, Iudæus est: nec ea quæ *est* in propatulo *circuncisio*, *id est* in carne, circuncisio *est*: 28

Sed qui in occulto Iudæus *est*, & circuncisio cordis, *id est* in spiritu, non litera: cuius *Iudæi* laus non *est* ex hominibus, sed ex Deo. 29

CAP. III.

Quæ est igitur præstantia Iudęi? aut quę vtilitas circuncisionis? 1

Multa per omnem modum. Primarium enim *illud est* quòd eis credita sunt eloquia Dei. 2

Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ est in manifesto, in carne, est circuncisio: 28

Sed qui in abscondito Iudæus est: & circuncisio cordis in spiritu, non litera: cuius laus nõ ex hominibus, sed ex Deo est. 29

CAP. III.

Quid ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circuncisionis? 1

Multum per omnem modum. Primùm quidem quia credita sunt illis eloquia Dei. 2

28 *Qui [est] in propatulo*, ὁ ἐν τῷ φανερῷ. i. Qui tantum foris Iudæus est & externa duntaxat circuncisione, quæ fit manibus. Nec tamen externum signum damnat Apostolus, sed ex hypothesi loquitur, aduersus eos qui corde in-
* circuncisi externam ceremoniam iactabant. Itaque Circuncisio externa hoc loco consideratur per se & separatim, perinde acsi addita esset particula μόνον, quo sensu etiam accipiendum est quod ait Paulus 1. Corinth. 1.17. se non esse missum ad baptizandum, & quod toties repetitur de Leuitici ministerij inutilitate in epistola ad Hebræos. Denique quoquo modò accipias, vera est hæc sententia, non censeri coram Deo populum ipsius ex notis externis, sed ex sincero ipsius timore. τὸ φανερὸν ergo vocat Apostolus quicquid est foris conspicuum, & velut in oculos incurrit, vt tum erat, Israelitam esse & circuncisum: nunc verò, baptizatum esse, conciones audire, & quæcunque sunt eiusmodi, quæ omnia obire possunt etiam hypocritæ. τὸ κρυπτὸν autem appellat pietatem & iustitiam, quòd earum radices in corde sint defixæ, quum alioqui illas etiam patefieri & sese proferre oporteat.

29 *In spiritu*, ἐν πνεύματι. i. cuius vis est interior & in animo, siue qua circuncisi sunt affectus. Eras. *Quæ spiritu constat*, referens ad Spiritum sanctum, cuius vnius opus est ista circuncisio ἀχειροποίητος. Mihi verò videtur ἐν πνεύματι additum partim propter antithesin γράμματος partim vt explicaret quid vocaret circuncisionē cordis, sicut etiam ista solent à Mose & Prophetis vsurpari. ¶ *Non litera*, οὐ γράμματι. Id est, non externa obseruatione, quæ sit vacua & inanis, atque adeo quæ corpus duntaxat, non autem animum affecerit. At cur Apostolus non addit μόνῳ. *sola*? Num enim externum signum res est inanis? Nequaquam certè. sed quum hîc agatur de eo quod intus efficitur, non fuit addenda particula exclusiua, quum nulla sit externorum signorum vis nisi nobis fortiùs admonendis, ne opus Spiritus sancti in nobis impediatur, sed vt potius ardentiore fide perficiatur. Itaque insignis est hîc locus refellendo errori, tum operis operati, tum corum qui signis ipsis attribuunt quod est vnius Spiritus sancti, qui est κύριον ἄπιον, & ipsius fidei, & ipsius effectorum. Etenim si quod ad efficacitatem attinet totius Euangelici ministerij, qui plantat, & qui rigat nihil est, multò minus hac in re aliquid est vel ipsum verbum quod prædicatur, vel sacramentale signum quod administratur, quanuis illorum interuentu Spiritus Sanctus vt instrumentis vtatur, solus interim intus agens id quò nos externa illa vocant, & quorum nos per sensus admonent: vt non minus peccent qui instrumenta vt res inanes aspernantur, quàm qui plus illis tribuunt, Magi certè potius quàm Christiani, & vere Idololatræ. Itaque vt inter Sabellium & Arrium in asserenda personarum distinctione: inter Nestorium & Eutychen in hypostaticæ vnionis negotio: sic quum de ministerio Euangelico & Dei per illud opere, siue, vt nonnulli loqui malunt, de verbo externo & interno quæritur, prudenter & circunspectè inter illarum, quas dixi, veluti symplegadum scopulos est nauigandum. Vide Marc. 16.20, 1. Cor. 3.7. & 12.6. ¶ *Cuius [Iudæi] laus*, οὗ ὁ ἔπαινος. Fefellit multos interpretes relatiuum Cuius, apud Latinos ambiguum: quod ad Circuncisionem omnes fere retulerunt, sensu non ita plano, quum in Græcis non legamus ἧς sed οὗ, vt omnino sit ad personam veri illius Iudæi accommodandum. Ostendit enim Apostolus veri Israelitæ notam, ex qua intelligatur cordis circuncisio, Deo potius conspicua quàm hominibus.

IN CAPVT III.

1 *Quæ est præstantia*, τί τὸ περισσόν. Hoc vocabulum interdum in vitio poni diximus, quoties videlicet declarat quod prorsus redundat, vt Matth. 5. 37. Hîc verò declarat præstantiam aliquam & eminentiam. Vulg. non malè, si sensum spectes, *Quid amplius est Iudæo?*

2 *Multa*, πολύ. Erasmus censet legendum πολλὴ, vt responsio referatur ad propinquius: ego verò puto Paulum maluisse neutrum genus vsurpare, vt cohæreret cum τὸ περισσὸν, non modo quia eôdem recidit duplex interrogatio, vt liberum illi fuerit cum vtrauis connectere responsionem: sed etiam quia in posteriore vsus fuerat duobus fœmineis nominibus ὠφελεια & περιτομή. quod potuisset nonnihil obscuram reddere responsionem si fœmineum genus vsurpasset. Nos in Latino sermone non potuimus hoc obseruare: nec sanè in eo laborandum est, quum plana sit sententia, vtrouis modo legas, πολὺ vel πολλή. ¶ *Primarium enim [illud est]* πρῶτον μὲν γάρ. Accipio πρῶτον pro primaria quadam sorte & conditione. Sic enim accipitur πρῶτος Luc. 19. 47, & Act. 25 2: & πρῶτοι Luc. 15. 22: & πρῶτον 2. Petr. 1. 20, & 3. 3. quanuis in his postremis locis per aduerbium Præcipuè aut per In primis conuerti possit, vt semel atque iterum in hac eadem epistola sumus interpretati. Neque enim necesse est vt quum præcesserit πρῶτον, sequatur δεύτερον aut τρίτον, vt diximus suprà, 1. 8. Putauit Erasmus significari sermonis ordinem: cuius opinio fortassis tolerabilis esset si Paulus duntaxat πρῶτον μὲν dixisset, sed quum scriptum sit μὲν γὰρ sequente ὅτι, quod εἰδικῶς omnino accipitur, necesse est (ni fallor) vt verbum ἐστὶν subaudiatur, ita vt nullum sit anantapodoton, sed plana sit oratio, nempe si πρῶτον αὐτὸ τοῦ ἐξαιρέτου accipias, vt nos sumus interpretati. In hac opinione illud quoque me confirmat quòd in vno vetusto codice scriptum inuenimus πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν, *primis enim commissa sunt*. Origenes perinde interpretatur acsi scriptum esset ὅτι πρῶτον ἐπιστεύθησαν. Vetus autem interpres legit, vt & Syrus interpres, πρῶτον μὲν ὅτι ἐπιστεύθησαν. Vertit enim, *Primùm quidem quia*. & ita etiam habet scriptum vetustissimus Græcus codex. Seligat lector quod maximè placuerit.

¶ *Credita sunt*, ἐπιστεύθησαν. Sub. αὐτοί. Est enim constructio Græca, quam non intelligens Syrus interpres, putauit τὰ λόγια positum recto casu, quum sit quarti casus, & à pai-

& à parte posteriore construatur. Intellige verò sic illis commissa Dei eloquia, non vt alienæ rei depositum, sed vt proprium ipsorum thesaurum quo vterentur & fruerentur: vnde factum vt reliquos populos ante Christi aduentum idem Apostolus ἄθεους vocarit, Ephes.2.12. Et huc respicit nomen παρακαταθήκης, quo vtitur 1. Timoth.6.19. ¶ *Eloquia*, τὰ λόγια. Legale fœdus intelligit Paulus, de Euangelio nondum differens, idque λογίων nomine declarat, vt & Act. 7.38. Stephanus, quoniam Legem Dominus, partim ore suo, partim per Mosen ipsius responsa renuntiantem tulit. Sic enim prophani quoque scriptores Deorum responsa oratione soluta prodita vocarunt, χρησμοὺς verò quæ carminibus referebantur. Erasmus *oracula* interpretatur, de quo vocabulo diximus Matth.2.12.

Τί γὰρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ καταργήσει;	3	Quid tum enim, si ¨infidi fuerunt quidam? num ipsorum infidelitas ¨fidem Dei ¨inanem reddet?	3	*Quid enim si quidam illorum non crediderunt? Nũquid incredulitas illorum fidem Dei euacuabit?*	
Μὴ γένοιτο· γινέσθω δὲ ὁ Θεὸς ἀληθὴς, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης· καθὼς γέγραπται, Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.	4	Absit: ¨imò esto Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, ¨Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas ¨quando tu iudicas.	4	*Absit: est autem Deus verax, omnis autem homo mendax: sicut scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas quum iudicaris.*	

---

3 *Infidi fuerunt quidam*, ἠπίστησάν τινες. Vulgata, *si quidam ipsorum non crediderunt.* interiecto relatiuo αὐτῶν, quod etiam per se satis intelligitur. At ego neque Euangelicarum promissionum, neque fidei illis habitæ vel non habitæ mentionem hic fieri arbitror, sed violatæ duntaxat Legis, & quidem non vno modo. Quosdam enim infidos fuisse, id est aperte a fœdere desciuisse, quorum tamen tantùm abest vt defectio fœdifragum Deum effecerit, vt contrà quanuis ne vnus quidem repertus sit qui fidem Deo datam, de ipsius videlicet lege seruanda, præstiterit, tamen indignis pepercerit, sed ex mera gratia, non ex Legis præstatione, testante istud de seipso Dauide, tanto commendabiliore Dei bonitate, quanto indigniores sunt quorum miseretur. Itaque aliud est ἀπιστία quod de quibusdam tantùm dicitur, quam ἀπιστία, quod omnibus & singulis sine exceptione tribuitur.

¶ *Fidem Dei*, τὴν πίστιν τοῦ Θεοῦ. Id est fidem à Deo datam. Itaque Fidei nomen hîc propria & omnibus scriptoribus vsitata significatione accipitur, nempe pro dictorum conuentorúmque constantia & veritate. ¶ *Inanem reddet*, καταργήσει. Vulgata, *Euacuabit*, id est, κενώσει. Sic enim legitur in vetustis Latinis codicibus, non autem Euacuauit: quanuis sic legat Cyprianus. Est autem hæc permutatio literarum B & V consonantis, in manuscriptis codicibus frequentissima. Erasmus, *Irritum faciet*, id est ἀκυρώσει. Vide infra, vers.31.

4 *Imò esto*, γινέσθω δέ. Id est, μᾶλλον δὲ γινέσθω, vt ipsa sententia docet. Vulgata, *Est autem*, corruptis, vt puto, codicibus, pro, *Esto autem.* Cypr. epist. 55. legit *Est enim*, sed sententiam referens potius quam verba. ¶ *Vt iustificeris*, ὅπως ἂν δικαιωθῇς. Hebraicè למען תצדק [*lemaban titsdak*] id est, vt de iustitia tua constet, vel, Vt secundum te iudicetur: vel potius, Vt tua singularis bonitas ac fides in actis tuis præstandis appareat. Est autem multiplex huius verbi significatio, ideóque semel à nobis explicanda. Nam quia iustificatio non semper consideratur absolutè in eo cui inest iustitia, sed etiam comparatè, & alterius alicuius ratione, quando tum demum incipit iustus esse aliquis quum ipsius iustitia patefit: hinc factum est vt iustificare accipiatur etiam pro Iustitiam vel suam vel alienam declarare, & sese aut alium quempiam iustum censere ac agnoscere, vt Matth. 11. 19. Luc. 7.29 & 35. Ierem. 10.29, & 18.18. Iam verò quia in iudiciis qui insons declaratur, is etiam liberatur, & iudicio eximitur: hinc quoque factum vt iustificare & condemnare opponantur, id est vt Iustificari nihil aliud declaret quam Absolui, sicut apud Hebræos הצדיק & הרשיע [*hirschiah histidik*] sunt opposita, vt Matth. 12.37, Act. 13. 38 & 39, infrà, 5.18, & 8.34, & vbicunque dicuntur fideles non condemnari. Neque id verò duntaxat in re forensi dicitur, sed in genere, Iustificari à re aliqua, significat ab ea re prorsus liberum & immunem fieri ac declarari, vt infrà, 6.7. Denique quia Iustitiæ nomine interdum vniuersalis quidam virtutum omnium concentus declaratur, interdum verò virtus illa qua suum cuique reddimus, denique nonnunquam Dei bonitas, in eo præcipuè apparens quòd nobis quantumuis indignis præstet quicquid vltrò pollicitus est: pro varia iustitiæ significatione, variè quoque dicitur iustus aliquis vel fieri vel declarari. Sic dicitur Christus iustificatus Spiritu, 1. Timoth. 3.16, id est diuinam illam naturam quæ in sese est integerrima ac perfectissima, ipsamque adeo integritatem ac perfectionem, hominibus esse patefactam per diuinam illam virtutem in Christo corporaliter habitantem, quæ toties ac præsertim in carnis ipsius resurrectione sese exeruit. Sic Iacobo dicimur ex operibus iustificari, id est iusti declarari, quia is demum iustus est qui iustitiam facit: & contrà, operibus neminem iustificari testatur noster Apostolus, id est, iustum censeri & absolui, vt integrum & ἀνέγκλητον coram Deo, vt ipse explicat Col. 1.22. Item, Qui iustus est, debet laborare vt adhuc iustificetur, id est, cui datum est velle ac facere, is quotidie debet donum Dei in semetipso excitare, vt magis ac magis in studio pietatis ac innocentiæ proficiat. Totidem igitur inuenio horum verborum significationes, quas quidem conabimur singulis locis pro virili applicare. ¶ *Quando tu iudicas*, ἐν τῷ κρίνεσθαί σε. Vulgata & Erasmus paulo obscurius, *Quum iudicaris.* Est autem בשפטך [*bejschophtecha*] actiuum, vt sit sententia, Deum inueniri iustum ac purum quum sua iudicia exercet, quia nonnisi merentes castigat. Itaque quanuis Deus ab iis quasi in iudicium vocetur qui in ipsius facta curiosius inquirunt, & ita soleant explicari passiue hæc verba, QVVM IVDICARIS: tamen quum κρίνεσθαι etiam media significatione accipiatur αὐτὸ τὸ κρίνειν, actiuè explicanda puto vt Græca Hebræis respondeant. quod etiam videntur postulare quæ mox subiiciuntur, vbi dicitur Deus inferre pœnas, & mundum iudicare. Quæstio autem est an quorundam perfidia possit efficere vt Deus fidem non seruet. Absit vero, inquit Paulus, vt hoc dicamus: imò hoc potius fateamur quod verissimum est, omnes quidem homines mendaces ac perfidos esse, sed Deum nihilominus sibi semper constare: adeo quidem vt hoc ipso quòd electi tam grauiter interdum labantur, ipse summam suam iustitiam ac fidem in primis illustret. Hoc in se agnouit Dauid quum peccati sui magnitudinem considerans, & nihil tamen de peccati sui remissione dubitans, in intima vsque consilia Dei ingressus, animaduertit se idcirco inductum fuisse in grauissimam illam tentationem, non vt perderetur, sed vt aduersus eos omnes qui Dei fidem ac iustitiam in dubium vocarent, Deus manifestum ederet suæ constantiæ ac fidei specimen, seruato eo qui omnium hominum fuisset perfidiosissimus. Hæc est (vt opinor) germana huius loci explicatio, ita vt appositissimè citatum sit hoc testimonium ab Apostolo, & omnia tum præcedentia, tum subsequentia optimè inter se consentiant. Hac itaque ratione למען [*lemaban*] rectè est explicatum per ὅπως, quum finem etiam declaret non ipsis quidem peccatoribus, sed Deo propositum, quum suos ad tempus videtur Satanæ tradidisse. Nam hoc ipsum est omnino quod ait infrà, versu 25, Deo idcirco placuisse nos fide potius in Christum quàm nostris operibus iustificatos seruare, vt iustitiam suam mundo patefaceret: quoniam (vt quidam rectè & perelegantèr scripsit) *Dare non dignis*,

Christus iust Spiritu.

Iacobo dicimur ex operibus iustificari

Contra Paulus dicit iustificari hoc est censeri

Quæstio.

Exemplo Dauid.

NB

huius loci expl versu 4.

res mage digna Deo est. Cæterùm qui Origenis in tractādis Scripturis dexteritatem volet agnoscere, legat quæ in hunc locum scripsit: & comperiet quæ in torquendis omnibus fuerit eius audacia.

Εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν Θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ Θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (κατὰ ἄνθρωπον λέγω)	5	Quòd si iniustitia nostra Dei iustitiam commendat, quid dicemus? num iniustus Deus qui inferat pœnam? (humano more loquor)	5	*Si autem iniquitas nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Nunquid iniquus est Deus qui infert iram? (secũdum hominem dico)*	
Μὴ γένοιτο· ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ Θεὸς τὸν κόσμον;	6	Absit: alioquin quomodo iudex erit Deus mundi?	6	*Absit: alioquin quomodo iudicabit Deus mũdum?*	
Εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι;	7	Etenim si veritas Dei per meum mendacium redundauit in gloriam ipsius, cur amplius ego vt peccator condemnor?	7	*Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloria ipsius, quid adhuc & ego tanquam peccator iudicor?*	
Καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθὼς φασί τινες ἡμᾶς λέγειν) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά; ὧν τὸ κρῖμα ἔνδικόν ἐστι.	8	Ac non (sicut de nobis malè loquuntur, & sicut quidã aiunt nos dicere) faciamus mala vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.	8	*Et non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt quidam nos dicere) faciamus mala, vt veniant bona? quorum damnatio iusta est.*	
Τί οὖν; προεχόμεθα; οὐ, πάντως· προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι.	9	Quid igitur? præcellimus? Nullo modo: nam antè criminati sumus & Iudæos & Græcos omnes esse sub peccato.	9	*Quid ergo? præcellimus eos? Nequaquam: præcausati enim sumus, Iudeos & Græcos omnes sub peccato esse.*	

---

5 *Iniustitia*, ἀδικία. Id est, perfidia cum suis fructibus. Huic opponitur iustitia Dei, id est, fides ac veritas. Cæterùm quòd hic dicitur in istorum persona, hominum videlicet sceleribus commendari iustitiam Dei, prima specie posset verum videri, quum ibi abundet gratia vbi abundauit delictum: sed falso tamen dicitur. Neque enim peccata per se & propriè illustrant Dei gloriam, sed per accidens (vt loquũtur,) ex Dei bonitate videlicet, idque in iis demũ quibus remittuntur, qui & ipsi sanctificantur. Itaq; in hac obiectione est paralogismus quem vocant accidentis. ¶ *Pœnam?* ὀργήν; Vulgata & Erasmus ad verbũ, *Iram:* quod videtur obscurius. Ponitur enim hoc loco (vt & alibi sæpe) ex idiotismo Hebręorũ, Ira Dei pro iis effectis ex quibus iratus esse Deus intelligitur, vt solet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς. Alludit autē fortasse Paulus ad locum Iob. 38. 2. ¶ *Humano more loquor*, κατ' ἄνθρωπον λέγω. id est, Hęc verò egò non in persona mea loquor, quasi ita sentiam, sed hunc sermonem humanæ illi sapientiæ tribuo quæ Dei voluntati non subiicitur. Cæterùm ex iis quæ scribit Origenes in hunc locum, apparet nonnullos codices pro κατ' ἄνθρωπον λέγω, scriptum habuisse κατ' ἀνθρώπων, *aduersus homines*, expũcto verbo λέγω, qui quidem sensus planus est: sed constat apud Paulum frequenter phrasin illam inueniri, & quidem diuersa significatione. Interdum enim adhibetur vitandæ suspicioni blasphemiæ, vt hoc loco, interdum fugiendæ inuidiæ causa: veluti quum cogitur Apostolus de suis gestis aliquid dicere, vt muneris sui auctoritatem asserat, solet præfari se in ea re cogi ex hominum consuetudine loqui, quanuis in diuersum finem: vt 1. Corinth. 15. 32, & 2. Cor. 11. 16, & 17, & 21. Nonnunquam verò vtitur hac formula loquendi, quum docendi causa exemplum aliquod ex communi hominum vsu petit, infra, 6. 19. & 1. Cor. 9. 8, Gal. 3. 15. Item aliquoties quum hominis doctrinam Dei auctoritati opponit, vt illa isti cedat, vt Gal. 1. 11. Postremò κατ' ἄνθρωπον interdum idem declarat atque κατὰ σάρκα, id est secundum carnem: cui opponitur secundum Spiritum, vt 1. Corinth. 3. 3, & 1. Pet. 4. 6.

6 *Iudex erit*, κρινεῖ. Alludit ad Malach. 2. 17.

7 *Veritas Dei*, ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Hebr. אמונת אלהים [*emunath elohim*] id est fides ac constantia, atque adeo veracitas, vt ita dicam. Neque enim hoc loco spectatur hæc veritas in ipsa Dei doctrina, aut declarantur hoc vocabulo veræ illæ προλήψεις καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, quas ita vocauit Apostolus supra, 1. 18, sed Deo ipsi hæc veritas tribuitur. quod quum non consideraret Origenes, mirũ quàm multa ineptè in hunc locum sit commentatus. Eôdem igitur spectat veritas atque iustitia illa Dei cuius in superiore versiculo facta est mentio. Nisi quis malit ex hac Dei veritate, veluti fonte, exoriri illius iustitiam, aut contrà veritatem ex iustitia: adeo arcto vinculo sunt ista inter se deuincta. Nã Deus & quia summè iustus est ac verax, idcirco fidem quàm vltro dedit, vltro conseruat: & quia exhibet quantumuis perfidis quicquid semel pollicitus est, idcirco summè iustum sese ac veracem præstat. Istis autem opponitur hominum iniustitia ac mendacium, id est perfidia, simili prorsus ratione æstimanda, vt illis ex diametro opponantur. Sed ψεῦσμα de eo quod quispiam contra fidem * fecerit: ψεῦδος autē de dicto seu sermone falso videtur intelligi. ¶ *Ego*, κἀγώ. Vulgata & Erasmus, *Et ego*: quæ interpretatio est perobscura. Abundat autem coniunctio καὶ, sicut ostendimus Iohan. 8. 25. Loquitur autem in aliena persona Paulus, vt ad explendam sententiam adiiciendum fuerit post εἰ δὲ, per parenthesin, φήσει τις, *dicet aliquis.*

8 *Faciamus*, ὅτι ποιήσωμεν. Puto ὅτι redundare, vt alibi sæpe: neque hic quicquam subaudio.

9 *Quid igitur? præcellimus?* τί οὖν; προεχόμεθα; Sic distinguunt veteres etiam codices: neque dubito quin hæc sit vera huius loci distinctio. Sicut enim Paulus, vt mederetur offensioni Iudæorum, aliquatenus præposuerat eos Gentibus: sic veritus ne Iudæi hoc nomine superbirent, nunc declarat præstantiam istam non esse in ipsis Iudæis considerandam, sed in Dei benignitate duntaxat: quum nihilominus & Iudæi & Gentiles in eo pares sint, quòd vtrique sint, in sese, peccatis ac proinde iræ Dei obnoxij, vt vtrique in Christo exæquentur. Neque dixit Apostolus προέχει *præcellit*, sed προεχόμεθα, *præcellimus*: tum quia veritas postulat vt ita Iudæus de Iudæis loquatur, tum vt omnem offensionis occasionem tollat, quum sese in eodē gradu collocet. Origenes autem legit coniunctim τί οὖν προεχόμεθα, id est, *in quo igitur præcellimus?* quod nullo modo cohæret: quanuis Græca scholia quandam adferant huius lectionis interpretationem, sed planè detortam ac violentam. ¶ *Nullo modo* οὐ πάντως. Vulg. *Nequaquam*, μηδαμῶς: Ad verbũ, *omnino non.* Transposita enim est negãs particula ideóque legendum est inserta σημῇ, οὐ, πάντως. Nam qui dicit οὐ πάντως, non omnino, aliquid penitus non negat. ¶ *Antè criminati sumus*, προῃτιασάμεθα. i. κατήγορεύσαμεν, *arguimus*, vt Gr. schol. explicant: neque enim institutam duntaxat sed peractam accusationem declarat. Vulg. *Præcausati*, barbarè. Erasmus, *Antè causis redditis ostendimus*. qua significatione vix crediderim verbum αἰτιᾶσθαι inueniri. Et certum est vsurpari à Paulo forense verbum, quoniam omnes tum Iudæos tum Græcos velut apud Dei tribunal reos peregerat. ¶ *Sub peccato esse*, ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι. Id est reos peccati, siue sontes esse, id est ὑπόδικοι, vt mox dicitur vers. 19.

10 Non

Καθὼς γέγραπται, Ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος, οὐδὲ εἷς·

Οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν.

Πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν· οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός.

Τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν, ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν, ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν.

Ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει·

Ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα.

Συντριμμὸς καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

Καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.

Οὐκ ἔστι φόβος Θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λαλεῖ· ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπόδικος γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ Θεῷ.

Διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται

10 Sicut scriptum est, ‖ Non est iustus, ne vnus quidem:

11 Non est qui intelligat, non est qui exquirat Deum.

12 Omnes deflexerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat quod bonum est, non est vsque ad vnum.

13 ‖ Sepulchrum apertum, guttur eorum, linguis suis ad dolum vsi sunt, ‖ venenũ aspidum sub labiis eorum.

14 ‖ Quorum os diris & amarulentia plenum est.

15 ‖ Veloces pedes eorũ ad effundendum sanguinem.

16 Contritio & calamitas in viis eorum.

17 Et viam pacis non cognouerunt.

18 ‖ Non est timor Dei coram oculis eorum,

19 Scimus autem, quæcunque Lex dicit, iis qui in Lege sunt dicere: vt omne os obturetur, & obnoxius fiat totus mundus condemnationi Dei.

20 Propterea ex operibus Le-

10 *Sicut scriptum est, Quia non est iustus quisquam:* Psal.14.3. & 53.3.

11 *Non est intelligẽs, non est requirens Deum.*

12 *Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonũ, non est vsque ad vnum.*

13 *Sepulchrum patens est guttur eorũ, linguis suis dolosè agebant: venenum aspidum sub labijs eorum.* Psal.5.10. Psal.140.3

14 *Quorum os maledictione & amaritudine plenum est.* Psal.10.7.

15 *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem.* Esa.59.7.

16 *Contritio & infelicitas in vijs eorum.*

17 *Et viam pacis non cognouerunt.*

18 *Non est timor Dei ante oculos eorum.* Psal.36.2.

19 *Scimus autem quoniã quæcũque Lex loquitur, ijs qui in Lege sunt loquitur: vt omne os obstruatur, & subditus fiat omnis mundus Deo.*

20 *Quia ex operibus Le-*

---

10 *Non est iustus*, οὐκ ἔστι δίκαιος. Hebr. habent אין עושה טוב [*en hosch tob*,] non est faciens bonum: quod mox repetitur: ¶ *Ne vnus quidem*, οὐδὲ εἷς. Vulgata, *Quisquam*, τις. Hoc autem non est in Hebræis hoc in loco.

11 *Non est qui intelligat*, οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν. Apostolus nonnulla hîc omittit, sed nulla sensus iniuria.

12 *Inutiles facti sunt*, ἠχρειώθησαν. Hebraicè נאלחו [*neelachu*,] id est spumæ instar putruerunt: putria verò etiam inutilia sunt. ¶ *Quod bonum est*, χρηστότητα. Heb. טוב [*tob*] Itaque noua est hæc significatio huius vocis, ἀντὶ τοῦ χρηστοῦ. ¶ *Vsque ad vnum*, ἕως ἑνός. Id est, *Ne vnus quidem*, vt habet Hebræa veritas. Itaque intempestiuè loquuntur qui appellatione Vnius intelligunt Christum designari: qua in re deceptus etiam est Augustinus. Tanti est momenti ex fontibus ipsis veritatem haurire.

13 *Ad dolũ vsi sunt*, ἐδολιοῦσαν. Id est, ἐδολίουν, ex Chalcidica dialecto, vt annotant grammatici, sicut ἤλθοσαν pro ἦλθον, Psal.77.2.

16 *Contritio*, Σύντριμμα. Intellige actiuè, qua videlicet alios obseruat.

17 *Viã pacis*, ὁδὸν εἰρήνης. Heb. דרך שלום [*derech schalom*,] quibus verbis vita pacifica & innocens declaratur.

19 *Lex*, ὁ νόμος. Non tantùm additus articulus, sed ipsa contextus series indicat Legem κατ' ἐξοχὴν vocari tum Mosis tum aliorum Prophetarum scripta, totum denique vetus Testamentũ, vt rectè explicant Græca scholia. Occurrit enim tacitæ obiectioni, ne excipiant Iudæi nihil ad se pertinere quæ citarat Apostolus partim ex Psalmis, partim ex Esaia. Fallitur ergo Origenes in eo quòd de lege vniuersali, id est lege naturæ, hæc accipit; nam si ita esset, ecquis poterat inficiari hanc legẽ ad se non spectare? At enim dices, conclusio est vniuersalis, & quod Legi tribuit in sequenti versiculo, ad legem naturæ non minus pertinet quàm ad Legem Mosis, Respondeo, conclusionẽ vniuersalem esse, quia non ex hoc vno dicto, sed ex tota disputatione superiore nascitur: deinde quia ex hoc etiam dicto non ineptè potest colligi, argumento a comparatis sumpto. Nam si lex Mosis non iustificat, quomodo & quo iure id tribuas legi naturæ? ¶ *Obnoxius fiat*, ὑπόδικος γένηται. Id est, reus esse comperiatur: sicut paulò antè diximus Iustificari interdum accipi pro iustum comprobari. Neque enim illa testimonia faciunt vt rei simus, sed reos nos esse declarãt. Cæterùm ὑπόδικον Vetus interpres *subditum* barbarè nec satis expressè conuertit. Subditus enim apud Latinos nihil aliud quàm suppositum, id est summissum, aut clam appositum declarat. Erasmus, *Obnoxium* interpretatur: recte id quidem, sed tamen ambigue, propter huius vocabuli homonymiam. Ideo conuerti. *Obnoxius fiat condemnationi*: quia δίκη in ὑπόδικος non tantùm declarat iudicium quo vel absolui vel damnari possit aliquis, (hac enim significatione ipsi etiam filij Dei sunt ὑπόδικοι, in quibus tamen nulla est condemnatio) sed κατακρίνω (id est condemnationem) declarat, sicut αἰτία in ὑπαίτιος. Nam hoc ipsum est quod alibi testatur Apostolus, nos omnes nasci filios iræ, id est natura obnoxios esse Dei condemnationi.

20 *Propterea*, διότι. Vulgata & Erasmus, *Propterea quòd*: quasi ex hac conclusione pendeat quod dixerat, totum mundũ videlicet, id est omnes homines, quacunq; mundi regione sint collocati, iræ Dei esse obnoxios. Ego verò etsi hæc verissima esse confiteor, tamen puto Apostolum contrario potius ordine id de quo hîc agitur, ex illo colligere. Quid enim erat Apostolo propositum? docere nullum hominem alia ratione quam fide in Christum salutẽ consequi. Hoc probat ex eo quòd vna fide in Christum iustificemur. Nos vna fide iustificari ex eo docuit quòd necesse sit nos aut fide aut Lege iustificari. Lege verò nos non iustificari ostẽdit ex eo quod nemo sit hominum cui Deus e cælo non testetur se infestissimum esse. Nam ex ira colligitur iræ causa, id est iniustitia. Cedo verò vnde hanc iniustitiam? Ex eo quòd neque Gentes naturæ legem obseruant, siue Dei cultum consideremus, siue mutua hominum inter se officia: neque Iudæi Mosis Legem, cuius cognitione gloriantur. Hæc in summa Paulus adhuc demonstrauit, simúlque aduersus ea obiter disseruit, quæ vel hi vel illi obiicere poterant. Nunc verò tandem ex eo quòd totum mundum probauit iræ Dei esse obnoxium, concludit quod probandum susceperat, nullum videlicet hominem ex operibus vllius legis iustificari: ac ita demum, sublata vna parte distinctiuæ propositionis, alteram ponit, nos videlicet, quum Lege nõ iustificemur, vna fide iustificari, ac proinde vna fide seruari, quæ quidem est ex Euangelij auditu. Ita tandem efficitur, Euangelium esse potentiam Dei in salutem omni credenti: in qua quæstione posuimus huius epistolæ statũ. Hęc autem diligenter considerata, manifestè indicant, in hoc vers. appellatione Legis sine articulo intelligi omnem doctrinam seu scriptam seu non scriptam, quæ aliquid aut iubeat aut interdicat, vt probat argumentorum series, & effectus ille quem Legi tribuit, nempe quòd peccatum

retegat: vt planè, vel teste Augustino, hallucinentur fœdissimè qui ad Legis Mosaicæ ceremonias hæc restringunt. ¶ *Ex operibus Legis*, ἐξ ἔργων νόμου. Id est, ex eo quòd præstetur Lex. Neque enim hæc possunt aut debent de operibus Legis simpliciter & absolutè intelligi, quæ vel κοιναὶ ἔννοιαι, quas diximus legẽ naturæ vocari, vel Lex Mosis quæ est illarum instauratio, præcipiunt aut vetãt: quum ea sint reuera eiusmodi, vt siquis ea præstaret, iustitiam ei fuerint meritò collatura: sed opera Legis vocat eorum præstationẽ quæ Lex præcipit: siue opera, quatenus à nobis aut præstãtur, aut non præstãtur, non autem simpliciter quatenus præcipiuntur à Lege. Et Legis nomine non intelligi solas ceremonias, non tãtùm ostendit superior disputatio, sed etiã ratio illa quę subiicitur de agnitione peccati per Legẽ, sicut prudẽter expendit Augustinus lib. De spiritu & litera.

πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ. διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις ἁμαρτίας.		gis * nulla caro * iustificabitur * in conspectu eius. * per Legem enim agnitio peccati.		*gis non iustificabitur omnis caro coram illo. per Legẽ enim cognitio peccati.*
Νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν.	21	* Nunc verò * absque Lege * iustitia Dei * patefacta est, cõprobata testimonio * Legis ac Prophetarum.	21	*Nunc autem sine Lege iustitia Dei manifestata est, testificata à Lege & Prophetis.*
Δικαιοσύνη δὲ Θεοῦ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς πάντας καὶ ἐπὶ πάντας	22	Iustitia, * inquam, Dei per fidem * Iesu Christi in omnes * &	22	*Iustitia autẽ Dei per fidẽ Iesu Christi, in omnes*

* ¶ *Nulla caro*, οὐ πᾶσα σάρξ. *Non iustificabitur vlla caro*, vt Matt. 24 22 Heb. לא יצדק כל בשר [*lo Itsdak chol basar*,] id est (vt Vetus interpres & Eras. conuerterunt) *Non iustificabitur omnis caro*: quæ enuntiatio quum apud Græcos & Latinos sit particularis, apud Hebræos est vniuersalis. Neque enim particula negans cohæret cum nota vniuersali, sed cum verbo: vt si Latinè dicas, *Omnis caro non iustificatur*: pro quo planius dixeris, *Nulla caro iustificatur*. Cæterùm quod ad vocabulum Carnis attinet, sæpe iam diximus ex Hebræorum idiotismo accipi pro homine: sed particularis est huius nominis emphasis hoc loco, vt omnino seruari debuerit. sic enim explicatur antithesis hominis (qui nihil est aliud quàm caro per peccatum inquinata) & Dei illius in sese purissimi ac perfectissimi. Liceat ergo hominibus inter homines speciem aliquam Iustitiæ obtinere, sed corã Deo quid aliud quàm se carnem impuram esse fateantur quicunque vsquam sunt homines? Ineptè igitur Origenes hoc dicit ad eos demum pertinere qui in carne sunt, id est qui secundũ carnem viuunt: quasi verò Paulus totum humanum genus hîc non consideret extra Christum, aut quasi qui secundum Spiritum viuunt, hoc ipso iustificentur coram Deo: ac non potius ideo secundum Spiritum viuant quòd iam sint gratis per fidem in Christum iustificati. Quid multa? Certe hoc ausim dicere, si hæc sunt Origenis cuius titulum præferunt, hunc hominem fuisse selectum diaboli organum, Apostolicæ doctrinæ funditus euertendæ destinatum.

¶ *Iustificabitur*, δικαιωθήσεται. Varias huius verbi significationes suprà exposuimus vers. 4. itémq; quid Iustitiæ appellatione intelligatur, illa videlicet virtus vniuersalis ad * legis diuinæ & spiritualis normam exacta, quam necesse est in conspectum Dei adferat qui vult æternæ vitæ particeps fieri. ¶ *In conspectu eius*, ἐνώπιον αὐτοῦ. Tacita est antithesis iustitiæ coram hominibus & iustitiæ Dei, seu quæ coram Deo possit subsistere: de qua agitur Col. 1. 22. Itaq; hoc loco & aliis similibus Corã Deo non opponitur duntaxat ei quod fictitium est ac simulatum, vt Luc. 1. 6: sed cuiuis hominum etiam sanctissimorum iustitiæ comparatur: quia iustitiã qua nitimur, vt hæreditatis cælestis participes fiamus, necesse est esse eiusmodi vt & plena sit pro peccatis satisfactio, & perfecta omni ex parte impletio mandatorum: diuinæ denique imaginis plena in humana natura instauratio, vt in nobis Dominus opus suum agnoscat: quæ omnia in vno Christo nobis per fidem gratis imputantur, vt coram Deo prorsus ἀνέγκλητοι καὶ ἄμωμοι, ac proinde omnis condemnationis securi compareamus.

¶ *Per Legem enim*, διὰ τοῦ νόμου. Non est nouum argumentum, sed totius superioris disputationis summa. Nec enim adhuc aliud docuit, quàm omnes argui peccatores, quòd neque Græci leges in cordicus ipsorum scriptas, neque Iudæi leges à Deo per Mosen traditas præstẽt: imò illam Dei veritatem in iniustitia detineant. Vtrobique igitur νόμος sine adiecto articulo generaliter accipitur: & de ea notitia hîc agitur, qua peccatũ augetur in nobis, nedum vt * tollatur. qua de re vide infrà cap. 7. 7.

* 21 *Nunc verò*, νυνὶ δέ. Probato non esse iustitiam ex Lege, alteram disiunctiuæ propositionis partem ponit. Sed ita vt simul comparet Christi exhibitionem & apertam Euangelij prædicationem cum veteris doctrinæ figuris, & Prophetarum prædictionibus: vt mihi quoque videatur alludere Apostolus ad Psal. 97. 6. ¶ *Absque Lege*, χωρὶς νόμου. Iterum poscit argumenti series vt Legis appellationem, non addito articulo, vniuersaliter intelligamus, sicut statim, vbi iustitia Dei dicitur comprobata testimonio τοῦ νόμου, Moses intelligitur: quob rectè annotauit Origenes. Itaque nodus ille facillimus est ad explicandum quem Augustino placuit nectere lib. De spiritu & litera, cap. 9. quum hunc locum exponeret. Sed illud obseruandum est, non dici ab Apostolo iustitiam quæ sit sine Lege patefactam esse in Euangelio, sed hanc iustitiam esse patefactam sine Lege: id est, in Euangelio (quod est potentia Dei ad salutem per fidem adipiscendam) patefieri nobis quomodo iustificemur ac proinde seruemur, aliter quàm per Legis obseruationem à nobis præstitam. Nam alioqui non scripsisset Apostolus χωρὶς νόμου δικαιοσύνη, sed ἡ δικαιοσύνη χωρὶς νόμου, sicut dixit Iacobus, ἡ πίστις χωρὶς ἔργων νεκρά ἐστιν, id est, *Fides quæ est sine operibus, est mortua*, non autem χωρὶς ἔργων ἡ πίστις νεκρά ἐστιν, id est, *Fides est mortua sine operibus*, vt illum locum hodie deprauant nostri Sophistæ semipelagiani. Deinde illud quoque prætermittendum non est, sicut hoc priore loco Legis nomine sine adiecto articulo intelligitur Lex tum naturalis tum Mosaica (nam alioqui cõclusio nõ respõderet præcedẽtibus à quibus dependet:) ita mox in posteriore huius versiculi membro quum additur articulus Legis vocabulo, non intelligi seu Moralem seu Ceremonialem legem, sed Mosis & reliquorum Prophetarum scripta quibus de Christo & eius munere ac officio testantur. Nam alioqui Lex moralis etsi nos arguẽs peccati, καὶ συμβεβηκὸς de ren edio cogitare nos cogit, proprie tamẽ de Christo non cõcioratur. ¶ *Iustitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Vide suprà, 1. 17. Respẽdet autem hic versic. à quo inchoat Euãgelicæ Iustitiæ confirmationem, ver. 18. cap. 1. vnde cœpit legalis Iustitię subuersionẽ. & his verbis omnino alludit ad locũ Ps. 98. 2. ¶ *Patefacta est*, πεφανέρωται. i. reipsa palàm exhibita, quam suo tẽpore adfuturã Lex, moralis videlicet, homines eò reuocãs vt ad medicũ, & Ceremonialis eã adumbras, & Prophetæ singula de Christo prędicẽtes, promulgarũt. ¶ *Legis ac Prophetarum*, τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Hunc probationis ordinem postea sequitur Apostolus, primum quidem testimonium petens ex Lege, nempe ex historia Abrahami. Gen. 15: alterum ex Psal. 1, proximè sequenti capite.

22. *Inquam*, δέ. Vulgata, & Erasmus ad verbum, *Verò*. Mihi videtur illud melius conuenire epanelepsi, quæ quidem hoc loco adhibetur ab Apostolo, quia in superiore versiculo dixerat quidẽ nos absque Lege iustificari, sed quodnam illud esset quo iustificamur, nondum expresserat. ¶ *Iesu Christi*, Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, quæ habetur Christo, vel quæ Christo nititur. Hoc enim addendum fuit nequis existimaret fidem illud esse quod nos iustificat, quum sit duntaxat instrumentum quo Christum iustitiam nostram apprehendimus. ¶ *Et super omnes*, καὶ ἐπὶ πάντας. In duobus exemplaribus manuscriptis comperimus hæc deesse. Mihi tamen videtur hæc repetitio maximam emphasin habere: & certum est veteres hanc quoque particulam legisse: quorũ tamen interpretatio arguta potius quàm solida videtur, in eo quòd εἰς πάντας referũt ad Iudęos, ἐπὶ πάντας ad Gẽtes. Syrus interpr. vtrũq; legit.

¶ *Qui*

τοὺς πιστεύοντας· οὐ γάρ ἐστι διαστολή.

Πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ·

Δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Ὃν προέθετο ὁ Θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ Θεοῦ.

super omnes qui credunt: non enim est distinctio.

23 Omnes enim peccauerunt, ac deficiuntur gloria Dei.

24 Vt qui iustificentur gratis, *id est*, eius gratia, per redemptionē factam in Iesu Christo.

25 Quem proposuit Deus placamētum per fidem in sanguine ipsius, ad demonstrandam iustitiam suam, per remissionem peccatorū quæ antecesserunt, Deo *illa* tolerante:

& super omnes qui credunt in eum: non enim est distinctio:

23 *Omnes enim peccauerunt, & egēt gloria Dei.*

24 *Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem quæ est in Christo Iesu.*

25 *Quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium delictorum.*

¶ *Qui credunt*, τοὺς πιστεύοντας. Vetus interpres addit εἰς αὐτὸν *in eum*, vt legit etiam Syrus.

23 *Deficiuntur gloria Dei*, ὑστεροῦνται τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Egent gloria Dei*, id est, δέονται, vel χρείαν ἔχουσι. quæ interpretatio hoc quidem loco sentētiam Apostoli eneruat. Erasmus, *Destituuntur gloria Dei*: quod & ipsum non est satis expressum. Hoc quidem certum est, ὑστερεῖσθαι proprie de iis dici qui in cursus certamine, deficiētibus viribus, relinquuntur a tergo, ita vt ad metam peruenire non possint. quod iis optime conuenit qui Dei veritate ad iniustitiam abutuntur, id est, omnibus hominibus non regeneratis. Ex hoc autem facilè est cognoscere, per gloriam Dei nec cognitionem illam Dei quæ nobis patefit in Euangelio, neque gratiam regenerationis, neque gratuitam iustificationem, sed metam potius ipsam ad quam contendimus, id est vitam æternam quæ in gloriæ Dei participatione consistit, hoc loco intelligi. Ad eam igitur quominus possint peruenire, testatur Apostolus omnes homines eo impediri quòd sint peccato contaminati, vt oporteat omnes ad vnum vel a gloria Dei excludi, quod absit: vel aliunde integram illam puritatem ac iustitiam mutuari, quam necesse est adferat quisquis gloriæ Dei particeps esse cupit.

24 *Vt qui iustificentur* δικαιούμενοι. Vulgara, *Iustificati.* perobscurè. pendet autem hoc participium à verbo ὑστεροῦνται. Græca scholia addunt, præpositionem διὰ, quàm si legamus δικαιούμενοι pro δικαιοῦνται positū fuerit Hebræorum more, vt infrà, 5.11. Erasmus igitur hunc locum rectè expressit, & frustra quæritur ratio supplēdi anantapodoti, quod nusquam est. Sed quid hic valeat Iustificādi verbum, non immeritò quæritur, quum nulla possit grauior quæstio exoriri, & ab huius verbi explicatione tota penè pendeat huius controuersiæ decisio: de qua tantùm a nobis dicetur quod ad scopum nostrum pertinet, qui nostræ versionis causas studemus explicare. Dicunt igitur Sophistæ, Nos fide iustificari, sic accipiēdum esse, quod credentibus (id est iis qui in genere assentiuntur verbo Dei) inseratur gratia, præeuntibus præparationis operibus data, qua adiuuante & cooperante, bonis nostris operibus condignis seruemur, sicut scriptum est, Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. Itaque apud istos Fide iustificari non declarat iustum fieri ἐνεργείᾳ, sed δυνάμει, id est gratiā accipere, cuius adiutorio postea nos ipsos iustos reddamus. Hæc illorum est doctrina. Sed ij per quos nostra ætate Dominus veluti sepultum Christi beneficium in lucem reuocauit, quum hæc viderēt ex diametro pūgnare cum Apostoli doctrina & argumētis, verbum IVSTIFICARI, in hac propositione, Iustificamur fide sine operibus, siue gratis, siue sola, (hæc enim omnia idem pollēt) explicant ex Hebræorum consuetudine, pro absolui coram Dei tribunali; nō quòd iusti simus in nobis ipsis, (frustra enim Christus esset mortuus, vt colligit Apostolus Gal.2.21) sed quia Christi iustitia nobis imputetur gratis per fidem: siue quia Deus nos in Christo ἐχαρίσατο, Ephe. 1.6. Cohæret enim cum absolutione à morte per remissionem peccatorum ius æternæ vitæ per Christi obedientiam quoque qua legem pro nobis impleuit imputatam, adipiscendæ. Huius autem iustificationis consequens est illa innouatio Spiritus, quæ in nobis non per opera coram Deo iustificandis, sed iam antea fide iustificatis, fructus illos iustitiæ profert, de quibus loquens Apostolus, proposito nobis Abrahamo credentium patre, Si Abraham, inquit, ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum. Hāc igitur doctrinam qui non amplectetur, anathema erit. Sed nonnulli obiiciunt, Apostolum ipsum infra, 5. 19, τὸ δικαιοῦσθαι interpretari δίκαιον καθίσταθαι, id est Iustum constitui, & minimè conuenire Dei naturę vt iniustos absoluat. Respōdeo, nos fide iustos fieri, sed imputata nobis Christi iustitia, & propterea, quanuis in nobis simus iniusti, tamen vt in Christo verè iustos, absolui, atque adeo remissis peccatis fieri Christi cohæredes. Quod autem attinet ad nouam vitam siue iustitiam, quam nobis inhærentem vocant, ea certè non est causa, sed testis eius iustitię cuius imputatione seruamur. quoniā quisquis in Christo per fidem iustificatur, is quoque Christi Spiritu sanctificatur. Sed & illud Satanicum Osiandri dogma fugiendum est, qui iustitiam vocat Deū ipsum nos ad iusta facienda impellentem, vt iustificari nihil aliud declaret quàm essentiali Dei iustitia indui: in quo dogmate multi sunt maximi errores. Primùm enim confundit Deum ipsum cum ipsius in nobis effectis, quū eam iustitiam qua iusti sumus, vult esse ipsam iustitiam quæ Deus est. Deinde non aliam quàm essentialem illam Dei iustitiam in Christo cōsiderans, excludit planè Christi obedientiam, & illam totius iustitiæ Legis impletionem, quæ tamen statuitur nostræ salutis materia, infrà, 5. 19. & aliis innumerabilibus locis. Denique imputatam iustitiam, qua vna nitimur, non discernens à iustitia in nobis inchoata, & sanctificationem cum iustificatione confundens, totum Christianismum à fundamentis cōuellit.

Osiandri haeresis

¶ *Gratis*, δωρεάν. Id est ex gratuito dono ac mera liberalitate: ita vt non modo antecedētia sed etiam consequentia fidem opera excludantur, quū de illa iustitia quęritur cuius vnius virtute subsistimus: quod vt planius etiam fieret, adiunxit Apostolus τῇ αὐτοῦ χάριτι. id est ipsius gratia. Quum autem id ei opponatur quod dato pretio acquiritur, & passim in his libris dicamur summo pretio redempti 1.Cor. 7. 23 & 1. pet. 1. 23. sciendum est nos dici gratis quidem redemptos, siue spectemus gratuitum Dei patris de nobis redimendis decretum, siue ecquid nos de nostro vicissim Deo persoluamus: pretio verò longè pretiosissimo liberatos, habita ratione executionis illius decreti per Christum mediatorem. Quod autem Christus alibi negatur esse δωρεὰν mortuis, quomodo sit accipiendum dicemus Gal.2.21. Hoc verò vtinam tandem considerent qui vel opera præparatoria, vel fidem subsequentia, in causis iustificationis numerant, vel ceremonialia duntaxat opera à iustificatione excludunt, qui denique nobis blasphemiæ crimen impingunt quòd sola fide iustificari hominem dicamus.

25 *Placamentum*, ἱλαστήριον. Alludit fortassis ad arcam fœderis cuius operculum sic vocant Græci, Hebræi verò כפרת [*capporet.*] quod etiam videtur innui verbo προέθετο: quasi dicas omnium oculis esse nunc expositum (rupto videlicet velo) qui olim per arcam illam fœderis adumbrabatur. ¶ *Per fidem*, διὰ τῆς πίστεως. Hoc non legit Chrysostomus. Ambrosius autem videtur legisse ἱλαστήριον πίστεως, *propitiatorem fidei.* ¶ *In sanguine ipsius*, ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ. Potest hoc connecti vel cū ἱλαστήριον, vt dicatur Christus Patrem placasse suo ipsius sanguine: vel cum πίστεως, vt significetur fidē non aliò quàm ad Christi sacrificium ferri. Sanguinis autem nomen ad veterum sacrificiorum figuram nos reuocat, quarum veritas est in Christo Iesu. Quidam codices habent αὐτοῦ, alij ἑαυτοῦ .i. suo ipsius sanguine, eadem manente sententia. Erasmus, *Interueniente ipsius sanguine*, periphrasi parum necessaria.

¶ *Per remissionem.* διὰ τὴν πάρεσιν. Vel propter remissionem. Huius enim præpositionis constructionem interdum

per mutari obseruatimus Ioh.6.57. & idem vtroquè modo dicitur, nempe & remissis per Christum peccatis, & propterea quod nobis a patre propter illum remittuntur peccata nos seruati. Πάρεσις autem quum propriè relaxationem declaret, adstrictioni oppositam, eleganter ad peccatorum remissionem applicatur, quibus tanquam vinculis arctissimis mundus irretitus tenebatur, & quarum compedes lex adstringebat. Itaque idem hic declarat atque alibi ἄφεσις id est liberatio & quasi emissio, quæ est illius relaxationis effectum. Ambrosius legit προέθεσιν, *propositum*, sensu obscurissimo, & corruptum proculdubio codicem nactus. Chrysostomus autē vt & Græcus Scholiastes hoc interpretantur non de peccatorum remissione sed de eo statu in quo nascuntur homines per peccatum, viribus nimirum ad bene agendum penitus remissis. Nam πάρεσις resolutionem quoque neruorum vt in paralysi, & animum languidum ac remissum declarat. Sed hæc interpretatio prorsus est violenta. Syrus autem interpres hāc vocem vel non legit, vel non intellectam prætermisit: vt * & alias interdum nonnullas. ¶ *Peccatorum quæ antecesserunt*, τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων, quæ videlicet Christi aduentum & Euāgelij per Apostolos prædicationem antecesserunt, & quidem ab initio lapsus hominis & promissi liberatoris, vt rectè præpositionem πρὸ Syrus interpres verterit דמן קדים [*demen kedim*] ab initio. Ostendit enim hæc præpositio, cui opponitur ἐν τῷ νῦν καιρῷ, hic non agi de eo statu in quo singuli homines nascimur, sed cum tempore aduentum Christi & Euangelij patefactionem consecuto, præcedentem illam mundi miserrimam conditionem significari, tum quod ad Iudæos ipsos seu veros seu adulterinos, tum in primis quod ad cæteros populos attinet. Nam hi quidem erant sine Deo & extra fœdus salutis, Eph.2.11. Iudæos autē plerosque nihilo cæteris meliores, nec poterat Lex moralis iustificare, vt antea probauit Apostolus, neque lex Ceremonialis absoluere, vtpote quæ potius esset extra Christum chirographum mortis, Eph.2.15. & Colos.2.14, & vt scitè loquitur Augustinus, *peccatorum confessio potius quàm expiatio*: credentes verò Iudæi iam tum quidē seruati sunt, vt apparet ex eo quòd Abraham dicitur viso die Domini gauisus, Ioh. 8.56: sed per ea quæ suo tempore impleturus erat Christus, in quo demum omnes promissiones erāt ratæ futuræ. 2. Corinth. 1.20. & Ioh.9.15. & 11.4. Quod igitur garriebāt, hoc loco abutentes Nouatiani, remitti negantes peccata baptismū consequentia: & quæ impudenter nugantur Sophistæ de peccatis quidē baptismū præcedētibus, baptismo, idq; ex opere, vt ipsi balbutiūt, operato, eluēdis, vnde factū vt multi baptismū adpostremū vitæ tēpus differrent: peccatis autē baptismum consequentibus pœnitētia, id est, per satisfactorias quas appellāt pœnas purgādis, pręterquam quòd sunt falsissima, & Christianæ doctrinę ipsiq; speciatim baptismi fini & scopo prorsus repugnātia, ineptissimè quoque hoc loco disceptantur. ¶ *Deo* [*illa*] *tolerante* * ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ. Id est, Deo, pro sua bonitate & μακροθυμίᾳ vt suprà 2.4, non modo hæc peccata non vindicante prout merebantur, sed etiam illa patientissimè veluti dissimulante, vt loquitur idem noster Apostolus, Act.17.30, donec omnes ad se potius vocaret, Eph.2.3, & 11. Nam ἐν præpositio tēpus vrgens declarat, ac proinde sic mihi videor rectè hunc locum interpretatus, acsi scriptum esset, ἀνεχομένου τοῦ θεοῦ. quod etiam elegāter Syrus interpres paraphrasticè exposuit. Cohæret autē prorsus hæc particula cum participio προγεγονότων: ideóque in superioribus editionibus malè est ab illo diuulsa. Et, quum πρὸς τὴν ἔνδειξιν, propter multa interiecta, repetatur per Epanalepsin, idcirco inserui contextui particulam *inquam*.

Πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ.	26	Ad demonstrandam *inquam* iustitiam suam "præsenti tēpore: vt sit ipse iustus, "& iustificans eum "qui est ex fide Iesu.	26 *In sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: vt sit ipse iustus, & iustificans eum qui est ex fide Iesu Christi.*
Ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. Διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.	27	Vbi igitur "gloriatio? exclusa est. "Per quam legem? operum? non: sed per legem fidei.	27 *Vbi est ergo gloriatio? exclusa est. Per quam legem? factorum? Non: sed per legem fidei.*
Λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον χωρὶς ἔργων νόμου.	28	"Colligimus igitur, fide iustificari "hominem absque operibus Legis.	28 *Arbitramur enim iustificari hominē per fidem sine operibus Legis.*
Ἢ Ἰουδαίων ὁ Θεὸς μόνον; οὐχὶ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν.	29	An "Iudæorum Deus solùm? ánnon & "Gentium? certè & Gentium.	29 *An Iudæorum Deus tantùm? nónne & Gentium? imò & Gentium.*

---

26 *Præsenti tempore*, ἐν τῷ νῦν καιρῷ. Series ipsa argumenti & antithesis pręcedentiū peccatorum manifeste ostendunt præsens tempus vocari ab Apostolo tempus exhibiti Christi quod quidem vniuersum vocari solet tempus * nouissimum & dies Domini, cum seculis præcedentibus comparatum. Itaque ineptus est hîc quoque Origenes quòd præsens tēpus opponat futuro seculo. *Quia* inquit, *præsentis seculi tempore in sustentatione est iustitia Dei, futuri verò in retributione.* Quanuis vera sit alioqui hæc sententia. ¶ *Vt sit ipse iustus*, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον. Id est, Vt summè verax ac fidelis comperiatur. Nam quum Deus in sese semper sit fidelissimus, nobis tamen talis tum demum esse ac quodammodo fieri incipit quum suam nobis in Christo misericordiam gratis patefacit. Explicat ergo Paulus quod iam bis dixerat εἰς τὴν ἔνδειξιν. ¶ *Et iustificans*, καὶ δικαιοῦντα. Id est, Christi imputata iustitia iustum ac irreprehensibilem constituens, vt Col.1.22. ¶ *Qui est ex fide Iesu*, τὸν ἐκ πίστεως Ἰησοῦ. Id est, ex eorum numero qui Christum fide sunt amplexi: quibus opponuntur qui ex circuncisione (id est qui ex Lege) salutem expectabant.

27 *Gloriatio? ἡ καύχησις;* Nonnulli Latini codices addunt *Tua*, σοῦ. ¶ *Per quam legem?* διὰ ποίου νόμου; Id est, Per quam doctrinam? eámne quæ nos docet operibus nostris niti vt salutem obtineamus, an per eam potius que docet iustitiam nobis per fidem gratis imputari? Notandum est igitur νόμον, id est legem (sicut interdum apud Hebræos תורה [*torah*]) hoc in loco vsurpari in genere pro doctrina quæ aliquid præscribit: qua ratione Euangelium vocat legem fidei, id est, doctrinam quæ salutem proponit sub conditione, SI CREDIDERIS, quam & ipsam conditionem Dominus gratis dat vt implere possimus: opponitúrque hæc doctrina legi operum, id est, omni doctrinæ quæ salutem promittit cum conditione, SI OMNIA FECERIS: quam vnus Christus pro nobis impleuit. Illa igitur (inquit Apostolus) omnem gloriationem tollit: vtpote quæ iustitiā, ac proinde salutem non acquirendam a nobis, sed ab alio nobis quæsitam donet, idque vnū flagitet vt donatā velimus fide recipere, denique efficiat vt velimus: ista verò non itē, quū ea a nobis requirat propter quæ salus nobis ex debito reddatur. Et tamen videtur etiam Apostolus de industria μιμητικῶς dixisse Legem fidei pro fide, quòd aduersarij gratiæ perpetuò solerent in ore habere Legis nomen: qua etiam ratione fidem Dominus vocauit opus, Ioh 6.29, vt suo loco exposuimus. Maximè verò ad hunc locum pertinet quod Iudæis exprobrat Christus Ioh.5.44.

28 *Colligimus*, λογιζόμεθα. Id est συλλογιζόμεθα, vt rectè explicat Theophylactus vt etiā accipitur infra, 6.11. Est enim in his verbis conclusio argumenti sumpti a causa finali, quam vocant: cuius pōdus si nossent Sophistæ, nunquam huc deuenissent vt ad iustificationem vellent opera cum fide concurrere. Vulg. & Eras. *Arbitramur*: rectè id quidē, sed tamen ambiguè, quia hoc verbum plerunque accipitur pro Opinari, & de re etiam incerta dicitur, quæ significatio repugnat sententiæ Pauli ex diametro. ¶ *Hominem*, ἄνθρωπον. id est homines, quicunque iustificātur, quos in proximo vers. in duo genera distinguit.

29 *Iudæorū Deus*, Ἰουδαίων ὁ Θεός. Ex peculiari Scripturæ more,

more, Deus dicitur eorum esse Deus quos beneuolentia sua complectitur, vt Psal. 33. 12. Etsi autem Gentes erant in genere alienæ à Dei fœdere, vt scribitur Ephes. 2. 12, tamen patebat aditus proselytis, & manifesta sunt testimonia Prophetarum quibus testatus est Deus se non abiecisse Gentes in perpetuum. Sed aliò respicit Paulus. pendet enim hoc argumentum à conclusione superiore, hoc modo, Eo demum modo iustificamur, quo omnis gloria iustificationis nostræ tribuitur vnius Dei gratiæ. At iustificatione ex nostris operibus non tribuitur omnis gloria nostræ iustificationis gratiæ Dei. Ergo iustificatione non ex lege sed ex fide iustificamur. Deinde sequitur hoc argumentum. Sicut vnus est omnium Deus, sic illum ab omnibus glorificari par est. Ergo non tantùm Iudæos sed etiam cæteros populos decet iustificari iustificatione ex fide, non ex lege.

Ἐπείπερ εἷς ὁ Θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως.	30	Siquidem Deus vnus *est* qui iustificabit circũcisionem ex fide, & præputium per fidem.	30	*Quoniam quidem vnus est Deus qui iustificabit circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.*
Νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.	31	Legem igitur inutilem reddimus per fidem? Absit: imò Legem stabilimus.	31	*Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed Legem statuimus.*
Κεφάλαιον δ.		CAP. IIII.		CAP. IIII.
Τί οὖν ἐροῦμεν Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα;	1	QVid igitur dicemus Abraham patrem nostrum nactum esse secundũ carnem?	1	*QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem?*

30 *Deus vnus est*, εἷς ὁ Θεός. Articulus indicat ὁ Θεὸς habere rationem subiecti, de quo εἷς prædicetur. Argutè verò admodum Apostolus ex eo quòd vnus est Deus colligit omnium populorum esse Deum oportere, quoniam videlicet alioqui statuendum esset, exceptis Iudæis, cæteros populos nullius Dei imperio subesse: quod si verum esset, vnus ille Iudæorum tantùm Deus, ne Deus quidem esset, quoniam satis intelligitur Deum non esse cuius imperio aliqui non subsint. ¶ *Iustificabit*, δικαιώσει. Nounulli Latini codices legunt *Iustificat*. ¶ *Circuncisionem*, περιτομὴ. Id est circuncisos, sicut incircuncisos vocat præputium, vt annotauimus suprà, 2.26. ¶ *Per fidẽ*, διὰ τῆς πίστεως. Differentia illa quam Origenes in hunc locum scribens obseruauit inter ἐκ & διὰ, ita est vana & futilis vt ne ipse quidem eam potuerit huic argumento applicare: quum alioquin sit alicubi obseruanda, sed (vt notat Basilius in libro de Spiritu sancto) certiore cum iudicio. Quàm enim sinistrè vir ille doctrinam iustificationis gratuitæ explicarit, vel ex eo apparet, quòd quum paulo antè diserte dixisset sola fide nos iustificari: ita vt nec expletum opus requiratur, nec explendum expectetur: nunc à seipso dissentiens, *Siquis*, inquit, *requirat curiosius, ij qui ex fide iustificantur, per quem iustificentur, & rursum ij qui per fidem iustificantur, in quo iustificentur: licet fortassis multa in hoc curiositas videatur, tamen conuenienter dicere possumus quòd qui ex fide iustificantur, initio ex fide sumpto per adimpletionem bonorum operum consummantur, & qui per fidem iustificantur, à bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionem accipiunt.* Quid est verò iustitiam ex operibus etiam fidem præcedentibus stabilire, & Apostoli doctrinæ aperte refragari, si hoc non est?

31 *Legem*, νόμον. Hîc propria significatione ponitur νόμος, sed ita (meo quidem iudicio) vt in genere de omni Lege loquatur: quo modo etiam idem nomen accipiendum est suprà versu 27. & 28. Nam alioqui non esset vniuersalis Pauli doctrina, nisi suppleatur argumento à cõparatis sumpto: quod quidem non videtur fuisse prætermissurus Apostolus, nempe, Quãdoquidem ex Lege Mosis non instificamur, nos nulla alia Lege iustificari: quum nulla sit lex cum Lege Mosis comparanda. Sed hîc rursus obstrepit Origenes, in hoc eodem capite per iustitiam Dei absque Lege manifestatam intelligens Euangelicas (quas vocat) leges, vt, Nesciat dextra tua quid faciat sinistra tua. Verùm (obstrepat ille licet cum Sophistis omnibus) nullam aliam iustitiam coram Deo agnoscimus quàm quæ tota in solidum, & quidem per imputationem, à Christo manat, vt omnis gloriatio excludatur: & Christum scimus venisse non vt nouam aliquam legem conderet, vt ij existimant qui legis & Euangelij discrimen non tenent: sed potius vt nos à Legis maledictione liberaret. ¶ *Igitur*, οὖν. Addita est hæc particula quoniam ex præcedente dicto hæc obiectio nascitur. Videri enim poterat Paulus, sublato inter Gentes & Iudæos discrimine, illud etiam quo Iudæi à Gentibus dirimebantur, Legem videlicet, tollere. ¶ *Inutilem reddimus*, καταργοῦμεν. Siue, Otiosam & ignauam, omnibúsq; viribus destitutam. Hoc enim ἀργὸν vocant Græci, quasi ἄεργον, cui opponitur ἔργον. Recte verò annotat Nyssenus verbum istud, alioqui Græco sermoni inusitatum, esse Paulo familiare, vtpote quod vsurpet sæpissime, tum actiuè tum passiue. nec facile apud alium scriptorem inuenias. Annotat autem Origenes Paulum non dixisse, νόμος οὖν καταργεῖται, Lex igitur destruitur: sed, νόμον οὖν καταργοῦμεν; Legem igitur destruimus? *Nam*, inquit, *Lex quidem destruitur comparatione gloriæ Euangelij: sed Paulus illã non destruit.* At quis tam est imperitus vt non videat ista nõ obiici ipsi Paulo, sed potius illi doctrinæ quam asserebat? Videbatur enim Legẽ inutilem reddere quum doceret sine ea iustificari, ac proinde seruari, tum Iudæos tum Græcos: vt hodie quoque gratię Dei hostes nobis obiicere non desinũt, bona opera a nobis damnari, quòd iustitiam sine operibus cum Apostolo doceamus. ¶ *Stabilimus*, ἱστῶμεν. i. firmam & efficacem reddimus, vt opponatur τῷ καταργεῖν. Ac meritò quidẽ hoc dicit Apostolus. nam Christi satisfactio quid aliud quam Legis minas ostendit minimè irritas esse, quum illas luere Christum oportuerit? Sed & Christi iustitia quid aliud est quàm plena Legis præstatio? Sãctificatio deniq; Christi hominis quò pertinet nisi vt Lex, quę in nobis propter corruptionem non poterat vim suam exerere in salutem, sit nobis in Christo efficax? Doctrina igitur ex fide quum nõ prius nos seruet quàm iustificet, (id est, Christum nobis per imputationem applicet his omnibus virtutibus Legis ornatum) certè iustitiam ex Lege non modò non euertit, sed potius stabilit in nobis. Postremò quum Spiritu Christi induamur per fidem, quo agente incipimus velle & facere quæ Dei sunt, quis non videt hac etiam in parte Legem in nobis, alioquin prorsus inutilem nisi ad nos perdendos, per Euangelium reddi efficacem? Sed & quod ad ceremonias attinet, non potest dici Christus illas destruxisse, nisi κατά τι: quatenus videlicet Solis exortu vmbræ disparuerunt. Nam alioquin illas non extinxit, sed quod adumbrabant, hoc reuera exhibuit. Hæc quum Origenes non intellexerit, non mirum est eum ita excurrere vt Paulum nunquam seriò inspexisse videatur, nisi vt eius doctrinam deprauaret. Ipse verò Paulus breui nunc inficiatione contentus, suo postea loco planius hunc locum pertractat.

IN CAPVT IIII.

1 *Nactum esse*, εὑρηκέναι. Alibi εὑρίσκειν sæpe dictũ est de eo quod casu inuenitur: vnde insperatũ lucrũ Græci εὕρημα vocãt. Hîc verò dicitur de eo quod tuis laborib. quærẽdo inueneris: quo modo explicatur ab Vlp. in Demosth. orationes. Itaq; verbũ Inueniẽdi quo vsus est post Veterẽ interpretem Erasm. mihi non placuit vsurpare hoc loco: & differẽ etiam illam planè inanẽ puto quam statuunt grammatici inter Inuenio & Reperio. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est (vt ipse Apostolus explicat) ex operibus, puta si Abrahamum cõsideremus in sese vt circuncisum, non autẽ quatenus iustificatus est per fidẽ. Hæc enim refero ad verbũ εὑρηκέναι. nec aliud declarat κατὰ σάρκα, quàm, quod mox subiicit, ἐξ ἔργων. Vetus autẽ interpres & Erasmus, plerosque ex veteribus sequuti, coniunxerũt cum τὸν

πατέρα ἡμῶν per traiectionem: hoc modo, Quid igitur dicemus inuenisse Abrahamum patrem nostrum secundum carnem? Quorum opinionem quominus sequerer, his causis sum adductus. Primùm, quia non proposuit sibi Apostolus iustitiæ laudem simpliciter adimere Abrahamo, sed κατά τι, id est iustitiæ ex operibus coram Deo: quod omnino fuit in ipso quæstionis limine proponendum. Deinde, cur obsecro addiderit κατὰ σάρκα; nempe (vt post Chrysostomum scripsit Theophylactus) vt Iudæos de carnali cognatione gloriantes à spirituali excluderet. Atqui vt valeret hæc ratio, oportuit (ni fallor) Apostolum potius dicere πατέρα ὑμῶν, patrem vestrum. Ita- 5 que nolui in verborum collocatione quicquam immutare.

Εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν.	2	∴ Nam si Abraham ∴ ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, ∴ at non apud Deum.	2	*Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum.*
Τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. (Gen. 15. 6. gal. 3. 6. iac. 2, 23.)	3	Quid enim Scriptura dicit? ‖Credidit autē Abraham Deo, & ∴ imputatum est ei ∴ ad iustitiam.	3	*Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.*
Τῷ δὲ ἐργαζομένῳ, ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα·	4	∴ Atqui ei qui operatur, merces non imputatur ex gratia, ∴ sed *est* ex debito:	4	*Ei autem qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum:*

2 *Nam si Abraham*, εἰ γὰρ Ἀβραάμ. Particula γὰρ per prolepsin adhibetur, vt tacitæ obiectioni respondeatur. Apparet enim Apostolum superiore versiculo, in ipso huius de Abrahami iustitia tractationis aditu, non tam confidentiæ causa (vt putat Chrysostomus) quàm vt offensionem Iudæorum vitaret, vsum esse tropo quem communicationem vocant, & quidem adhibita interrogatione, cui nulla responsio subiiciatur. quod nisi animaduertas, vix perspicias quomodo hæc cohæreant. Sit igitur hæc indefinita formula, quam sequutus fuisset Paulus nisi aduersarios maluisset paulatim Christo lucrifacere quàm paradoxis quibusdam deterrere. Abraham pater noster nihil adeptus est secundum carnem. Hîc iam finge Iudæum perculsum excipere: Quid igitur Paule? tûne negas Abrahamum adeptum esse iustitiam? Ego verò, respondet Paulus, hoc nō inficior, sed quod attinet ad eam iustitiam quam tueris. id est ad iustitiam operum, eam dico, vt coram hominibus sit aliquid, tamen coram Deo nihil esse: idque ita esse ostēdit Scriptura, quæ quum Abrahamum à iustitia laudaret diserte dixit, iustum fuisse habitū non propter insignia opera, quæ tamen in eo multa erant, sed quòd Deo crediderit. Iam verò si Abraham ipse non alia ratione quàm fide potuit iustificari, ne vos quidem aliunde salutem expectetis. ¶ *Ex operibus*, ἐξ ἔργων. Vulg. in nonnullis editionibus addit *Legis*: quæ vox præbuit sophistis occasionem totius disputationis Apostolicæ deprauādæ. Suppositam autem esse hāc vocem, quamuis etiam si addatur rectè explicata nihil officiat sententiæ, apparet tum ex Græcorum omnium codicum & Syræ interpretationis consensu: tum ex plurimis partim manuscr. partim veterum editionum impressis codicibus. ¶ *At non apud Deum*, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν. *Ergo*, inquit, Origenes, *iustificatus est Abraham ex fide. nam habet gloriam apud Deum.* Obsecro, lector, quid est veritatem Dei peruertere, si hoc non est? Totus enim in eo est Apostolus vt doceat, homines, quia gratis prorsus iustificantur, nihil omnino in se habere de quo possint tanquam de suo gloriari: iste verò Abrahamum habere dicit de quo glorietur apud Deum, quia videlicet credidit. Quasi verò & ipsa fides non sit donum Dei prorsus gratuitū, quod & ipse Origenes alibi agnoscit: aut quasi fides illud sit quod nos iustificat, ac non potius instrumentum duntaxat, & quidem gratis nobis datum, quo, tanquam manu quapiam, Christum, iustitiam nostram apprehendimus. At iste ineptissimus scriptor fidem putat habere gloriam apud Deum, non apud homines: quia (inquit) fides in occulto est, opera autem palàm sunt. Neque interim nego fidelibus adesse de quo abundè glorientur, sed in Domino, non in sese.

3 *Imputatum est ei*, ἐλογίσθη αὐτῷ. Imputare hoc loco & similibus aliis, significat acceptum ferre, pro quo dicimus *allouër en compte*. Cæterùm Hebræa veritas habet ויחשבה לו *vaiachschebehalo*.]id est, *& hoc imputauit ei*. ita vt manifestè sit repetendum Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: quod vt planius fieret, Paulus actiuam loquutionem in passiuam conuertit. Tertullianus autem in libello De Patientia, conuertit durè admodum, *Et deputatus est* (*Abrahamus videlicet*) *ab illo* (*nempe à Deo*) *iustitiæ*, quùm hîc non agatur de ipsa Abrahami persona imputata, sed de eo quod ipsi à Deo imputatum est, nēpe de ipsius fide. Cyprianus autem rectius libr. 2. epist. 3. interpretatur, *Et deputatum est ei ad iustitiam.* Cæterùm Paulus quidem actiuam loquutionem passiue conuertens, prætermittit affixum Hebræum, quod vertere potuit τοῦτο, ipsam videlicet fidem Abrahami. Sed hoc ipsum postea diserte bis exprimit, nempe vers. 5. & 9, quod omnem calumniandi occasionem præcidit iis qui apud Mosen repetunt non Dei sed Abrahami nomen: vt sit hic sensus, Abrahamum Deo credidisse, & hoc ei imputasse ad iustitiam, quòd videlicet tam magnifica promissa ab eo accepisset. Sed planè sunt intolerabiles qui extrinsecus supplent rectum, vt sit oratio perfecta, Credidit Abraham Deo, & *mundus* ob eam causam habuit Abrahamum pro viro probo. Sic frustra fuit ingeniosus Satan in hoc pulcherrimo & pretiosissimo testimonio peruertendo. Sed tamen hîc quoque laborauit Origenis ingenium, qui quum neque quid sit gratuita imputatio, neque quid sit fides, neque quid iustitia aut iustificatio, intelligeret, perfectam fidem in Abrahamo fuisse somniauit, quæ mereretur ad iustitiam reputari: quoniam, inquit, non ei qui ex parte, sed ei qui perfectè credit, fides ad iustitiam reputatur. Ita conatus est Satan per hunc scriptorē fructum huius doctrinæ miseris peccatoribus, id est, omnibus hominibus, eripere: quasi non apertè dixerit Paulus iustitiam Dei exhiberi in Euangelio ex fide in fidem. Sed quidni hoc dicat Origenes, quem etiam non puduit hoc loco idem cæteris virtutibus, vt misericordiæ, mansuetudini, humilitati tribuere, vt & ipsæ dicantur ad iustitiam reputari? ¶ *Ad iustitiam* εἰς δικαιοσύνην. Hic enim est finis & scopus fidei, vt imputatione iustitiæ Christi per eam apprehensi iustificemur. Sed est in his verbis hypallage. Nam propriè dicitur Deus imputare iustitiam per fidem, vt mox loquitur Apostolus vers. 6, & 11. Quid autem intelligatur Iustitiæ vocabulo, exposuimus aduersus Sophistas suprà, 1. 17, & 3. 20.

4 *Atqui ei qui operatur*, τῷ δὲ ἐργαζομένῳ. Id est, Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. Cui opponitur ὁ μὴ ἐργαζόμενος, qui non operatur, id est qui opus nullum adfert cuius mercedem flagitet, sed gratuita Dei promissione nititur. Ac illud quidem dicitur per concessionem, similitudine ab humanis commerciis ac contractibus sumpta. Nam alioquin quis prior dedit, & retribuetur ei? Hoc verò non considerans Origenes, quanuis meritum ex condigno quod alibi stabiliit, hîc euertat: tamen perturbat omnia, dum appellatione Debiti intelligit pœnam peccatis debitam: obiter etiam corrumpens locum ex Iohan. 3. 34. Nec multo melius ista in Græcis scholiis explicantur. Quum enim hæc differat Apostolus vt superioris argumenti consequutionem probet à contrariis, quia fidem imputare pro iustitia, & operum debitam mercedem persoluere, pugnant ex diametro, (iustificatio enim illa, gratia est in Christo, ista verò, meriti in nobis) Græci tamen scholiastæ putarunt

runt fidei & operum mercedem inter se comparari, quòd illa multo amplius præmium habeat. Ita fit vt non modò aberrent à scopo, sed etiam fidei merito arrogent quod vnius est Christi, & gratiã Dei funditus euertant. ¶ *Sed* * [*est*] *ex debito, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα*, vel *soluitur.*] Ellipticam enim esse orationẽ ex eo liquet manifestè, quod si verbum λογίζεσθαι applicandũ esset vtriq; mẽbro, tunc sanè nõ scripsisset *ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν ἀλλά*, &c. i. *merces non imputatur per gratiã, sed*, &c. sed *ὁ μισθὸς λογίζεται ἐ κατὰ χάριν*, id est, *merces imputatur non ex gratia, sed ex debito.* Itaque duplex est oppositio in hoc argumento: vna inter mercedem gratuitam, & mercedem operi debitam: vnde etiam constat illos sophisticè agere qui ex Mercedis appellatione Meritum illud suum extruunt: altera inter imputationem, & debiti persolutionem. vt talis sit Pauli syllogismus, Ei qui iustitiam suis operibus meretur iustitiæ merces non imputatur sed debita persoluitur. Atqui Abrahamo non dicitur persoluta iustitiæ merces vt debita sed credenti imputata. Ergo Abrahamus non est meritus suis operibus iustitiam.

Τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην.	5	Ei verò qui non operatur, sed credit in eum * qui iustificat impium, imputatur fides sua * ad iustitiam.	5 *Ei verò qui non operatur, credenti autem in eũ qui iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam.*
Καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ᾧ ὁ Θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων,	6	Sicut etiam Dauid declarat beatum eum hominẽ cui Deus imputat iustitiam absque operibus: *dicens,*	6 *Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis cui Deus accepto fert iustitiã sine operibus:*
Μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι·	7	‖Beati * quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata:	7 *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata,* Psal. 31. 2.
Μακάριος ἀνὴρ ᾧ οὐ μὴ λογίσηται Κύριος ἁμαρτίαν.	8	Beatus vir cui non imputarit Dominus peccatum.	8 *Beatus vir cui nõ imputauit Dominus peccatum.*
Ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; Λέγομεν γὰρ ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.	9	* Ista igitur beatitatis declaratio, * in circuncisionem *solùm* an & in præputium *cadit*? Dicimus enim imputatam fuisse Abrahæ fidem ad iustitiam.	9 *Beatitudo ergo hæc, in circuncisione tantùm, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abrahæ fides ad iustitiam.*

5 *Qui iustificat impium*, τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ. Id est, qui eum qui in sese est impius, censet iustum in Christo. Nam (vt alibi dixi) nullos pro iustis approbat Deus nisi quos prius verè ac summe non in ipsis sed in Christo suo, seu imputata Christi iustitia, iustificarit: qua ratione optime conciliatur hic locus cum eo quod scriptum est Prou. 17. 15. Quum autem vtatur Paulus nomine ἀσεβοῦς, quod per se asperrimum est, propositis etiam Abrahami & Dauidis exemplis, satis declarat sese hic respicere non hominum sed Dei tribunal, idque extra gratuitã in Christo iustitiam: quo respectu impius censeatur, quum de vera coram Deo iustitia quæritur, quisquis vel in minimo Legis apice cõperitur legis violatæ reus. ¶ *Ad iustitiam*, εἰς δικαιοσύνην. Constanter in Latinis ferè omnibus codicibus additur, *Secundum propositum gratiæ Dei*, κατὰ προθεσιν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ quod maximè conuenit, vt sit expressa antithesis: & respondet iis quæ dixit Apostolus suprà 3. 25.

7 *Quorum remissæ sunt iniquitates*, ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι. Distinctio quam hoc loco tradit Origenes inter ἀνομίαν & ἁμαρτίαν, non admodum firma est, neque satis apposita, quum hæc doctrina ad quasuis transgressiones pertineat. Ideo 1. Iohan. 3. 4, ἁμαρτία dicitur esse ἀνομία, id est quicquid Legi Mosis, atque adeo in genere Legi Dei aduersatur. Libuit autem hoc etiam loco subiicere Origenis verba, ex quibus intelligatur iuréne an iniuria toties eum (vt Apostolicæ doctrinæ corruptorem) reprehendam. *Vide*, inquit, *si fortè potest iste ordo in anima vna eadémque intelligi: vt quia initium est conuersionis animæ, mala relinquere, pro hoc iniquitatum remissionẽ mereatur accipere: quum autem cœperit bona facere, veluti singula quæque quæ præcesserant mala, bonis recẽtibus obtegens, & abundantiorem numerum bonorum introducens quàm prius fuerat malorum, tegere peccata dicatur: vbi verò iam ad perfectum venerit, ita vt omnis de eo malitiæ radix penitus amputetur, consque vt nullum in ea vestigium possit inueniri nequitiæ, vbi iam perfectæ beatitudinis summa promittatur, tum nullum possit Dominus imputare peccatum.* Hæc verò si vera sunt, cur non pronuntiauit Dauid beatum illũ esse qui peccata sua obtegat: & quid iam superest quominus falsi damnetur Apostolus, qui in sententiam prorsus contrariam hunc locum citarit, nempe vt beatos nos esse ostenderet non ex meritorum mercede, sed ex gratuita peccatorum remissione: ex eo (inquam) quòd Deus peccata nostra obtegat, & peccatores gratis iustificet? Denique quid est ex professo peruertere Dauidis & Pauli sententiam, si hoc non est?

9 *Ista igitur beatitatis prædicatio*, ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος. Id est, Istud igitur Dauidis dictum quo beatos illos esse pronuntiat. Hoc enim declarat Græcis verbum μακαρίζειν. Vulgata, *Beatitudo*, id est μακαριότης. Erasmus, *Beatificatio*, paulò rectius. Hinc autem aggreditur Paulus probare * alteram partem quæstionis propositæ vltimo superioris capitis versiculo: hanc videlicet iustificationem ex fide, non tantum ad Iudæos, sed etiam ad Gentes pertinere. ¶ *In circuncisionem* [*solùm*,] ἐπὶ τὴν περιτομὴν. Particula καὶ, quæ mox sequitur, omnino ostendit subaudiendum esse μόνον, id est, solùm vel tantùm: quod Vetus etiam interpres rectè suppleuit. de qua ellipsi diximus supra, 2. 28. Itaque nescio quid in mentem venerit Castellioni quum totum hunc locum sic interpretaretur, *Hæc igitur beatitudo in circuncisionémne cadit, an potius in præputium?* Nam καὶ non potest significare μᾶλλον nisi admodum violenta interpretatione, & poscit argumenti series aliam interpretationem. Sed & verbum πίπτει, id est cadit, quod explendæ sententiæ deerat, ex Theophylacto suppleuimus: pro quo nonnulli Vulgatæ editionis Latini codices scriptum habent, *Manet*, pro *Manat*, vt acutè coniicit Erasmus. Est autem hoc quoque notandum, iam tertiò circuncisionem accipi pro circuncisis, præputium verò pro incircuncisis. Denique vt lectoribus gratificer, paucis subiiciam huius disputationis membra, quæ non minus arguté quàm sanctè & eruditè à Paulo tractantur. Ex hoc vnius Abrahami exemplo constituit Apostolus vniuersalem conclusionem elicere. Id verò vt sese iure facere ostendat, primùm omnium admonet in ipso quæstionis limine, Abrahamum à se proponi, non simpliciter tanquã vnum ex fidelium numero, sed vt Ecclesiæ patrem, vt meritò à patre ad filios argumentetur: quod postea explicabit. Nunc igitur postquam probauit patrem ex vna fide iustificatum per imputationem gratuitam, idem vult postea in filiis statuere: & hos quidem duorum generũ esse in primis ostendit: vnos videlicet incircuncisos, alteros circuncisos, ne Iudæi ostreperent. Deinde vtrosque ait ex fide esse æstimandos: ita videlicet vt nec incircuncisi desinant filij esse Abrahami, quia incircuncisi sunt, si modò fidem habuerint: nec circuncisi, etiamsi secundum carnem nati fuerint Abrahamo & circuncisi, idcirco tamen sint illius filij, nisi & ipsi crediderint. Ac prius quidem illud (id est duplices esse Abrahami filios) sic probat, vt quia de circuncisis non ambigebatur, hanc partem non attingat: de incircuncisis verò sic respondeat, Abraham incircuncisus iusti-

ficatus est ante circuncisionem: ergo præputium non est alienum à fœdere Dei & iustificatione. Posterius verò sic colligit, Abraham iustificatus est in præputio per fidem: ergo & incircuncisi per fidem possunt iustificari. Et postea, Abraham fuit quidem circuncisus, sed tum demum quum iam iustificatus esset per fidem: ergo iustificatio circuncisorum non pendet à circuncisione, sed à fide. At enim, quæret Iudæus, si Abraham erat ante circuncisionem iustificatus, cur circuncisionis Legem accepit? Vt (inquit Paulus) circuncisio iustitiam fidei obsignaret, tum in ipso Abrahamo, tum in ipsius posteritate. Itaque filij Abrahæ eritis si ipsius vestigia sequuti, non à circuncisione & Lege salutem expectaueritis, sed habueritis in vobis illud ipsum cui obsignando data est circuncisio. Hîc verò duæ exoriuntur quæstiones: vna, An sicut Abraham circuncisus est, sic etiam circuncidi fideles ex Gentibus oporteat: altera, Si hoc verum est quod de Abrahamo dicitur, cur igitur Iudæi octauo die circuncidãtur, quo tẽpore per ætatem non modò non intelligere, sed ne credere quidem possint? Sed quum hæc ad Apostoli scopum non pertineant, meritò reliquit intacta. Hæc est (meo quidem iudicio) legitima huius loci explicatio. Neque enim nũc in eo versatur Paulus vt doceat Iudeos non iustificari per circuncisionem: (quum hanc quæstionem suo loco pertractarit suprà, capite 2.) sed in eo potius vt omnes tum Iudæos tum Græcos, ex fœdere cum Abrahamo cõmuni patre inito, doceat fide iustificãdos. Diuersa autẽ sunt circuncisione nõ iustificari, & fide iustificari.

Πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ; οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ.	10	Quomodo ergo imputata est? quum esset in circũcisione, an *quũ esset* in preputio? non in circuncisione, sed in preputio.	10	*Quomodo ergo reputata est? in circuncisione, an in præputio? Non in circuncisione, sed in præputio.*
Καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ· εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην.	11	‖Et signum accepit circuncisionis, sigillum iustitiæ fidei receptæ in præputio, vt esset pater omnium credentium in præputio, imputata etiã ipsis iustitia:	11	*Et signum accepit circuncisionis, signaculũ iustitiæ fidei quæ est in præputio: vt sit pater omniũ credẽtium per præputium, vt reputetur & illis ad iustitiam:*
Καὶ πατέρα περιτομῆς, τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστεως τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ.	12	Et pater circuncisionis, iis *videlicet* qui non solùm sunt ex circuncisione, sed qui etiã incedunt vestigiis fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio.	12	*Et sit pater circuncisionis, non iis tantùm qui sunt ex circuncisione, sed & iis qui sectantur vestigia fidei quæ est in præputio patris nostri Abrahæ.*

Gen. 17. 10

---

11 *Signum circuncisionis*, σημεῖον περιτομῆς. Id est circuncisionem, quæ signum est: vt sacramentum Baptismi dicimus pro Baptismo qui est sacramentum. Nam σημεῖον hoc loco, quum alioquin latius pateat, nihil aliud declarat quàm Sacramentum. Itaque ratio huius appellationis (meo quidem iudicio) vniuersalis est, vt non minus aliis Sacramentis quam circũcisioni possit applicari: nisi quòd circuncisio fuit initiationis tessera, & notam habuit in ipsa carne insculptam: hæc autem communis ratio Sacramentorũ est, quòd sint externa signa eius pacti quod Dominus nobiscum & cum posteritate nostra iniit. Sed peculiari tamen ratione hoc cõuenit Abrahamo, cui vni dictum est, In te benedicentur omnes gentes. Itaque sibi & posteris, id est omnibus omnium Gentium fidelibus, solus Abraham hoc signum circuncisionis accepit: reliqui verò sibi duntaxat, & suo peculiari semini. Quod nisi consideres, vix intelligas cur addiderit Paulus εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα, *vt esset pater*: & tamen hoc est totius applicationis exempli στοιχεῖον, cohærens potius (vt ego quidem existimo) cum verbo ἔλαβε propinquiore, quàm cum verbo ἐλογίσθη per traiectionem, vel cum participio γενομένης, quod subauditur post τῆς articulum. Cæterùm in duobus codicib. scriptum inuenimus, καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, & pro signo accepit circuncisionem: vt manifestum sit explicanda hæc esse per appositionem quam vocant. ¶ *Sigillum*, σφραγῖδα. Quid magnificentius dici de vllo Sacramento possit? Itaque qui veteris fœderis Sacramenta à nostris re ipsa distinguunt, nunquam videntur Christi officium quàm latè pateat cognouisse. Vocarat Paulus circuncisionem σημεῖον, quod ad externam ceremoniam attinet: nunc illius signi substantiam & effectum explicat, id est, quorsum adhibeatur, nempe iustitiæ fidei, qua in ipsius Christi possessionem mittimur, non simpliciter significandæ, sed vna etiam obsignandæ, quatenus videlicet Spiritus sanctus reipsa id intus præstat quod externa ceremonia, prædicationi Verbi coniuncta, oculis repræsentat. Hanc interpretationem siquis cum iis contulerit quæ non Origenes modò, sed nonnulli etiam ex patribus alioquin pietate & eruditione clarissimi in hunc locum scripserunt: comperiet profectò quantam veritatis lucem Dominus in nos, omnium hominum maximè indignos, nostra memoria effuderit. Cæterùm Signaculi nomen, quod Vetus interpres & Erasmus vsurpant, libens refugi, partim quòd non sit admodum vsitatum, partim quòd non satis videatur illam vim obsignationis declarare. ¶ *Omnium credentium in præputio*, πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας. i. πάντων τῶν ὄντων ἐν ἀκροβυστίᾳ, καὶ πιστευόντων, vt recte explicant Græca scholia. Nam omnino hoc poscit sententia vt διὰ pro ἐν accipiatur, quomodo etiam explico 1. Tim. 2. 15 Heb. 7. 9. Vulgata, *Omnium credentium per præputium*. quam interpretationem miror Erasmum intactam reliquisse, quũ nullus inde sensus elici posset. Est autẽ huius argumenti ab eo tẽpore ducti quo iustificatus fuit Abrahamus adhuc incircuncisus, conclusio seu applicatio bimembris, respondens ei quod posuerat superiore cap. vers. 30. & resumpsit hoc cap. ver. 10. nempe primum ad Iudæos, deinde ad Gentes. ¶ *Imputata etiam ipsis iustitia*, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην. εἰς τὸ pro ἐν τῷ. Declaratur enim qua ratione dici possit Abrahamus Pater omniũ cuiusuis gentis credẽtiũ, nempe non generatione carnis, sed imputatione iustitiæ promissæ. quam promissionem mox probat esse ex fide, ac proinde non ex lege. vnde cõsequitur summam esse inter hæc duo *ex fide* & *ex operibus* repugnantiam. Syrus autẽ & Vulg. pro δικαιοσύνην, legerunt εἰς δικαιοσύνην, *ad iustitiam*, quam lectionem si sequamur, repetendũ erit fidei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

12 *Et pater circũcisionis*, καὶ πατέρα περιτομῆς. i. Pater circuncisorum: vt etiam mox, Esse ex circuncisione, declarat esse ex circuncisis. ¶ *Iis* [*videlicet*] *qui non solùm sunt ex circuncisione*, τοῖς ἐκ περιτομῆς μόνον. Sic legimus in omnib. codicibus. Ita etiam legit Chrysostomus, & Græca quoque scholia diserte interpretantur, vt & ipsa sententia flagitat. Nam quemadmodum de incircuncisis loquens, non simpliciter dixerat, omniũ illorum esse patrem Abrahamum, sed eorum demum qui crederent: eãdem distinctionem in Iudæis quoq; meritò seruauit: quia (vt antè dixi) non est simpliciter propositũ Apostolo docere, Abrahamum patrem esse tum incircuncisorum, tum circuncisorũ, sed etiã in primis qua ratione sit vtrorúmq; pater: qui est ipsius scopus. Nam filium esse Abrahami coram Deo, & fide iustificatum esse, cohærent. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, *Non iis tantùm qui sunt ex circuncisione*, id est, οὐ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς, quanuis eiusmodi traiectiones interdum apud Hebræos inueniãtur: & ne lõgius abeamus, sic vsurpatur infrà, v. 16 & 23. Ab Eras. autẽ in eo vno dissẽtio quòd ἐκ περιτομῆς interpretatur, eos qui genus ducũt ex circũcisis, quũ generaliter (vt opinor) esse ex circũcisione dicatur ab Apostolo, pro esse ex circuncisorum numero. ¶ *Sed qui etiam incedunt*, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι. Planior quidem

quidem erit oratio si vel articulum τοῖς expungas, vel legas ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι. Et fortassis permutata est horum verb. collocatio ab iis qui in priore membro putarunt esse traiectionem. Sed vtut sit, plana est Apostoli sententia, distinguentis Iudæos infideles à fidelibus. Nam (vt obiter hoc quoque dicam) incedere vestigiis fidei Abrahæ, non de fidei fructibus, (de his enim nondum differit Apostolus) sed de fide ipsa accipiendum est: nec aliud declarat quàm credere, sicut & Abraham credidit.

Οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως.	13	Non enim per Legem promissio *cessit* Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.	13	*Non enim per Legem promissio Abrahæ, aut semini eius, vt hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.*
Εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι, κενωθεν ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία.	14	Etenim si ij qui ex Lege *sunt*, hæredes sunt, inanis facta est fides, & vana reddita est illa promissio.	14	*Si enim qui ex Lege, hæredes sunt, exinanita est fides, abolita est promissio.*
Ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται· οὗ γὰρ οὐκ ἔστι νόμος, οὐδὲ παράβασις.	15	Nam Lex iram efficit: vbi enim non est Lex, ibi nec trãsgressio *est*.	15	*Lex enim iram operatur, vbi enim non est Lex, nec præuaricatio.*

13 *Per Legem.* διὰ νόμου. Hoc est, Per præstita aliqua opera, aut addita implendæ Legis conditione. Legem autem sine articulo vocat aut legem ipsam naturæ, non Mosis, quæ nondum data erat, vel etiam Legem Mosis: vt hoc idem argumentum tractatur Gal.3.18. Supplendum est autem necessario verbum ad constructionem explendam. Quid si igitur suppleas δίδοται, Data est? nam hoc innuunt Græca scholia. Sed hac ratione non fuerat dicendum τὸ κληρονόμον εἶναι, vt *hæres esset*, sed τὸ κληρονόμον ἔσεσθαι, *hæredem fore*, vt exposuit Erasmus: idque perperam, ni fallor. Neque enim disputat Paulus an Deus præcedentibus Abrahæ operibus adductus fuerit ad dandam ipsi promissionem, sed qua ratione sit promissionis particeps factus Abraham, an quia fide eam aprehẽdit, an vero quia Legem impleuit. Itaque verbũ Cessit aut Euenit potius est supplendum. Aut ἢ id est, καὶ, & vt etiam habet Syrus interpres. Vide Matt.12.37. ¶ *Vt hæres esset mundi*, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου. Id est, Dominus, & quidem paternitatis iure, omnium orbis populorũ: vt mox explicatur ver.16. 17. quod certè non carnali sed spirituali demum ratione fieri potest. Nam & veteribus Latinis, teste Festo, Hæredis nomine dominus intelligebatur. Est autem in his verbis συνέχειν superioris conclusionis, alioquin non valitura exempli Abrahami applicatione neque ad circuncisos, neque ad incircuncisos, nisi ostendãtur duo: nempe Deum fœdus istud non cum vnico Abrahamo sed cum hæredibus quoque ipsius pepigisse, & posterorum nomine quosuis illi fœderi instar Abrahami credituros intelligi. Coniungit igitur Paulus promissiones à Deo factas Abrahamo velut in vnum corpus, & quum omnes credentes siue incircuncisos siue circuncisos, docuisset esse filios Abrahæ, meritò sanè Abrahamum vocat mundi hæredẽ, mundi appellatione omnes nationes intelligens, & in eo ipso sequutus Domini vestigia. nam quum dixisset Dominus Abrahamo se fore Deum ipsius & seminis eius, postea exposuit quid seminis appellatione intelligeret, nimirum omnes terræ nationes, quum fore diceret vt illas omnes in eo gratia sua dignaretur. Hæc est omnino germana ac maximè accommodata huius loci explicatio, quam & ipse Apostolus postea explicat versu 17, declarãs ipsius nominis Abrahami etymon. Nam mihi quidem videtur non posse satis appositè ad institutum Apostoli, aut satis genuina interpretatione per mundum intelligi regio Chanaan: quanuis terræ Chanaan possessionem non negem fuisse huius spiritualis promissionis pignus & tesseram, & suum hîc quoque cuiuis iudicium (sicut par est) integrum & illibatũ relinquam. Est autem (vt ad rem redeam) peculiaris quidam Hebraismus in his verbis annotandus, qui sententiam mirè illustrat. Neque enim hæredis nomen propriè hîc accipitur: sed quia Hebræis נחלה [*nachalah*] id est hæreditas, dicitur quicquid alicui gratis cedit in possessionem, ac nominatim quidem filij dicũtur hæreditas quæ patri à Deo datur, Psal.127.3, ideo hæredem esse mundi, declarat totum mundum habere pro filiis, & hac ratione quasi vniuerso mundo potiri. Sic dicitur Christus totius mundi hæres cõstitutus, in quo videlicet & ipsemet pater Abraham cum toto mũdo adoptatus benedicitur, Heb.1.2. Sic dicimur Dei hæredes correlatiuè, infrà, 8.17, quia Dei sumus hęreditas cum Christo: quum alioquin Græcis & Latinis, alicuius esse hęredem, declaret, in alicuius bona post mortem succedere. Postremò, notanda est ratio cur Paulus addiderit ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, *vel semini*, id est, posteris *eius*. Quid enim? an semini eius facta est promissio, fore vt possideat mundum? Nempe id non potest nisi perabsurdè dici, quum potius appellatione mundi ipsum semen significetur. Est igitur hoc intelligendum ex mutua patris & filiorum relatione. Quum enim diceret Deus Abrahamum fore patrem multitudinis Gẽtium, simul pollicetur multitudini Gentium fore vt Abrahamum habeat pro patre: quod vtrinq; est singulare beneficium, ex fœderis formula, *Ero Deus tuus & seminis tui*. Itaque Paulus quum id agat vt doceat filios Abrahæ ex vna fide æstimandos, siue circuncisi sint, siue incircuncisi: meritò expressit promissionem pertinere non ad Abrahamum solùm, sed etiam ad ipsius semen: quanuis in ipsa promissionis formula explicanda id tãtùm expresserit quod ad patrem spectat, alterum videlicet lectori cogitandum relinquens, ex natura eorum quæ inter se comparantur. Plena enim hæc fuisset oratio, οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου· ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κληρονομεῖσθαι τὸν κόσμον· ἀλλὰ. *Nõ enim per Legem promissio [cessit] Abrahamo, vt esset hæres ipse mundi: vel eius semini vt fieret Abrahami hæreditas* &c.

14 *Si ij qui ex Lege [sunt,]* εἰ οἱ ἐκ νόμου i. Si ij demum sunt hęredes qui Legẽ impleuerint: siue, si ad hoc vt aliquis cẽseatur in hæreditate Abrahã, requiratur Legis impletio, inanis est fides ac promissio. i. frustra promissioni creditur, & frustra fit promissio. Nã tantũ abest vt hanc conditionẽ aliquis prestare possit, vt contrà (sicut ante primis tribus capitibus penè integris est demonstratum) lex nihil aliud quam peccata hominum coarguat, ipsorum quidem vitio non Legis. Itaque ex Lege esse non idem declarat atque circuncisum esse, & Legi Mosis initiatum, quemadmodum paulo pòst accipitur versu 16: sed idem valet atque εἶναι ἐξ ἔργων, Galat 3.10, ex operibus esse, id est, operibus suis, seu Legis impletione, niti.

15 *Lex irã efficit*, ὁ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. Vulg & Eras. *Lex iã operatur*. Ego verò existimo Apostolũ potius vsurpasse cõpositum κατεργάζεται, quàm simplex ἐργάζεσθαι: quia quũ iam inde à nostro exortu simus iræ Dei obnoxij, superuenit postea Lex, quę nostra quidẽ culpa, nõ sua, damnationẽ cumulet, ac veluti cœptũ opus absoluat. Est autẽ operæpretiũ intelligere quid in hunc locũ cõminiscatur Origenes. *Legis nomine*, inquit, *lex membrorũ intelligitur. Quòd si placet de Lege Mosis accipere, Iræ nomine pœnas accipe quas Lex Mosis proponit delinquentibus, nẽpe vt crementur, lapidẽtur, suspendãtur trãsgressores.* Quid amplius? *Potest*, inquit, *esse Lex vbi præuaricatio non sit.* Et paulo post, *Etsi*, inquit, *Legẽ Mosis ponamus, non cõtinuò omnes qui sub lege Mosis vixerunt in præuaricatione facti sunt: alioqui simul & omnes Prophetas & omnes iustos videmur inuoluere.* Hæc ille: ex quib. certè apparet hominẽ istum non multo melius intellexisse quid sit Lex, quod eius officiũ, quod Euãgelij & Legis discrimẽ, quam si Paulũ nunquã inspexisset. ¶ *Vbi non est lex*, οὗ οὐκ ἔστι νόμος. Vel (vt quidã malunt) Cuius rei lex non est, nec trãsgressio est. Nam ambiguum est Græcum vocabulum οὗ.

Διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν,

16 Propterea ex fide *est hæreditas*, vt *sit* per gratiam, vt firma sit promissio toti semini: *id est* non solùm ei quod *est* ex Lege, verumetiam ei quod *est* ex fide Abrahami, qui est pater omnium nostrùm,

16 *Ideo ex fide, vt secundum gratiam: vt firma sit promissio omni semini, non ei qui ex Lege est solùm, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui pater est omnium nostrùm,*

Gen.17.14 (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε, Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα.

17 (Sicut scriptum est, Patrem multarũ gentium cõstitui te) coram eo cui credidit, Deo *videlicet*, viuificante mortuos, & vocante quæ non sunt, tanquam sint.

17 *(Sicut scriptum est, Quia patrem multarum gentium posui te) ante Deum, cui credidit, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ sunt.*

Ὅς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, κατὰ τὸ εἰρημένον, Οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.

Gen.15.5.

18 Qui *Abraham* contra spem sub spe credidit, fore vt ipse fieret pater multarũ gentium, secundum id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit semen tuum.

18 *Qui contra spem in spem credidit, vt fieret pater multarum gẽtium, secundum quod dictũ est, Sic erit semen tuum.*

Καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας Σάρρας.

19 Ac minimè debilis fide non considerauit suũ ipsius corpus iam emortuum, quum cẽtum circiter natus esset annos, nec emortuum vterum Saræ.

19 *Et non infirmatus est fide, nec considerauit corpus suũ iam emortuum, quum fere centum esset annorum, & emortuam vuluam Saræ.*

---

16 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Id est, *Itaque*. Est enim conclusio non à sequentibus sed a præcedentibus nascens. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. Vetustissimus ille codex, cuius alibi memini, addit Ἰησοῦ, *Iesu*, id est in Iesum, quæ Iesu habetur. ¶ *Toti semini*, παντὶ τῷ σπέρματι, Id est omnibus credentibus. Nam qui non credunt, etiamsi sint circuncisi & secũdum carnem orti ex Abrahamo, non sunt tamen ex semine, quia mutua est promissionis, fidei, & seminis relatio. Est autem in his verbis conclusio præcedentium à vers. 13 ad hunc vsque locum. ¶ [*Id est*] *non solùm ei quod est ex Lege*, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον. Quum in genere dixisset, hæreditatem esse ex fide, vt firma esset promissio toti semini, id est omnibus credentibus: nunc semen istud diuidit in eos qui sunt ex Lege, id est, in Iudæos fideles circuncisos, & in eos qui sunt ex fide, id est Gentiles, qui sola fide referũt Abrahamum, quum sint incircuncisi. Itaque (quod non intellexit Origenes) ex Lege & ex fide esse, non opponuntur simpliciter hoc loco, vt paulo ante versu 14, sed κατά τι, id est, quatenus fidei adiũcta est aut non adiuncta circuncisio: vt idem declaret ἐκ τοῦ νόμου εἶναι, atque ἐν τῷ νόμῳ εἶναι, suprà capite 3, ver. 19. Nam fides vtrinque ponitur, quia præcedit in prolepsi, παντὶ τῷ σπέρματι. Eadem quoque ratio ostendit particulam μόνον, vt 1. Corinth. 15. 19, ita hîc etiam traiectionem cohærere cum negãte particula, non cum participio ὄντι subaudito: neque rectè hunc locum à quibusdam sic conuerti, Non ei quod est tantùm ex Lege, sed etiam ei quod est ex fide. Cur enim Paulus adderet καὶ in posteriore membro? ¶ *Ex fide Abrahami*, ἐκ πίστεως Ἀβραάμ. Argutatur hoc loco Erasmus, quasi Ἀβραὰμ pertineat ad articulum τῷ, tertio casu videlicet: vt duos Abrahamos faciat Paulus, sicut alibi duos Adamos, vnum iustificatum in præputio per fidem, qui pater est Gentiũ spiritualis: alterum iustificatum per fidem in circuncisione, qui duplici nomine pater est Iudæorum credentium. Ego verò nusquam inuenio posteriorem istum Abrahamum. Deinde quorsum hæc dicantur, quũ manifestè Paulus diuidat in duo mẽbra quod in genere dixerat? Nimirum vt aditum sibi patefaciat nouo argumento ex ipsius promissionis formula petito: quæ quidem diserte facit non vnius, sed multarum gentiũ mentionem. Nam quod ait Erasmus, additurũ fuisse alioqui Paulum τοῦ Ἀβραάμ, nullius est momenti, quũ soleat multis locis omittere articulum, vt infrà, 9.7, & 11.1, & Gal. 3.7, & alibi sæpe.

17 *Coram Deo*, κατέναντι τοῦ Θεοῦ. i. cognatione spirituali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. Nam quum benedictio inclusa sit in semine Abrahę, filios eius fieri nos oportet, vt simus vitæ æternæ participes. Verùm apud homines alia est ratio, apud quos videlicet mortuis non gignuntur filij, & quòd non videãtur vlli propriè esse posse illorũ fili ex quibus non sunt orti. Quidam tamen Chrysostomum sequuti κατέναντι exponunt, *Ad exemplum* seu *similitudinem*, quòd videatur quandam cum Deo similitudinis speciem habere Abraham, in eo quòd totius mundi sit pater, & quidem spirituali ratione. Sed mihi quidem hæc argutia videtur inanis: neque vsquam in nouo Testamento reperio κατέναντι positum pro ὁμοίως. ¶ *Credidit*, ἐπίστευσε. Ambrosius legit *Credidisti*, idq; perperam. & veteres etiam manuscripti cod. Vulg. interpret. scriptum habent *Credidit*. ¶ *Viuificante*, ζωοποιοῦντος. id est, qui vitæ restituit, vt exposuit Eras. per periphrasin. Adduntur autem hæc ab Apostolo, vt aditum sibi patefaciat ad declarandam magnitudinem fidei Abrahami.

¶ *Et vocante*, καὶ καλοῦντος. i. Apud quem iam sunt quæ alioqui reipsa non sunt, vt qui vel vno verbo quiduis possit ex nihilo efficere. Sic enim accipitur apud Hebr. verbũ קרא [*kara*,] i. vocauit, vt alibi obseruauimus. Videtur autẽ Paulus, quum mentionem facit viuificationis, respicere circũcisos natos ex Abrahami quasi iam emortui lumbis, non naturæ, sed fidei virtute. Nã quòd de morte per peccatum hîc disputat Origenes, οὐδὲν πρὸς ἔπος. Quum autem meminit vocationis eorum quæ non sunt, videtur spectare incircuncisos qui virtute promissionis facti sunt quod prius non erant, quasi (quod etiam interminatur Ioh. Mat. cap. 3. vers. 9.) ex lapidibus filios Abrahæ suscitarit Dominus, quum ex non populo fecit populum.

18 *Contra spem sub spe*, παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι. contra spem videlicet quam ordo naturæ dictabat, sub spe quæ in potestatem Dei respiciebat. ¶ *Fore vt ipse fieret*, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν. Noua prorsus est hęc constructio. Nec enim εἰς causam finalem hic videtur notare, sed tantùm declarat quid crediderit Abraham, nempe futurũ id quod ex Deo audierat. Itaque εἰς τὸ γενέσθαι, idem est atq; τῷ, quod Hebræi præposito *Beth* vel *Lamed* exprimerent, sicut cõstrui apud illos solet verbum המין [*Hehemin*,] etiam cum casu rei vt 1. Reg. 10.7 & Ps. 119.66. Quamobrem etiam rectè Syrus interpres εἰς τὸ γενέσθαι vertit לדיהוא [*deiehuch.*]

¶ *Semen tuum*, τὸ σπέρμα σου. In quibusdam codicibus additur, *Sicut stellæ cæli & arena maris:* sed contra veterũ exemplarium fidem.

19 *Minimè debilis*, μὴ ἀσθενήσας. Hic mos est apud Hebræos vt contrarium eius quod negant, fortissime asseuerent: quæ figura a grammaticis dicitur μείωσις. Itaque Minimè debilis fortissimum ac constantissimum declarat. quod non satis videtur expressisse Vetus interpres & Erasmus, quum interpretarentur μὴ ἀσθενήσας, *Non infirmatus*. Sed in eo fœdè hallucinatur Origenes, quod ex his verbis colligit, fidem in Abrahamo perfectam fuisse: huc etiam detorquens quod de infirmis in fide sustinẽdis præcipitur infrà, 14.1, & Tit. 1.13, de sanis in fide. quibus locis fides accipitur diuersa significatione, id est, pro ipsa Euangelij doctrina quæ credenda proponitur. ¶ *Emortuum*, νενεκρωμένον. Id est viribus effœtum, & ad gignendam sobolem ineptum. Itaque intempestiuè disserit Origenes de mortificatione spirituali.

20 Non

Εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ ἀπιστίᾳ ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ·

καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός ἐστι καὶ ποιῆσαι.

Διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

Οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον ὅτι ἐλογίσθη αὐτῷ·

Ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν,

Ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.

Κεφάλαιον ε.

Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχομεν πρὸς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Ad hanc promissionem autem Dei non addubitauit infidelitate: sed corroborauit sese fide, tributa gloria Deo:

Ac plenè persuasum habēs, *eum* quod promiserat, posse etiam facere.

Quapropter etiam *hoc* imputatum est ei ad iustitiam.

Non scriptū est autem propter eum solùm, quòd *hoc* imputatum fuerit ei:

Sed etiam propter nos, quibus futurū est vt imputetur, iis *nimirum* qui credūt in eum qui excitauit Iesum Dominū nostrum à mortuis,

Traditum *in mortem* propter lapsus nostros, & excitatum ad nostri iustificationem.

CAP. V.

IVstificati igitur ex fide, pacem habemus erga Deum per Dominum nostrum Iesum Christum:

In repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidentia: sed cōfortatus est fide, dans gloriam Deo:

Plenissimè sciens quia quæcunque promisit, potens est & facere.

Ideo & reputatum est illi ad iustitiam.

Non est autē scriptum tantùm propter ipsum, quia reputatum est illi:

Sed & propter nos, quibus reputabitur, credentibus in eum qui suscitauit Iesum Dominum nostrum à mortuis,

Qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit propter iustificationem nostram.

CAP. V.

IVstificati ergo ex fide, pacem habemus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum:

---

20 *Non addubitauit*, οὐ διεκρίθη. Vide Matth. 21. 21. ¶ *Tributa gloria Deo*, δοὺς δόξαν τῷ Θεῷ. Id est Deo agnito ac collaudato, vt qui summè bonus ac verax esset, sicut scriptum est Iohan. 3. 33. Sic accipitur hoc dicendi genus Luc. 17. 18. sed paulo aliter Iohan 9. 14.

21 *Plenè persuasum habens*, πληροφορηθείς. Vide Luc. 1. 1. Est autem notanda in hoc versiculo elegantissima fidei descriptio, qua primùm explicatur quid sit ei propriū, nempe plena persuasio: deinde quò respiciat, nempe in Dei voluntatem simul & potentiam, nobis in Verbo patefactam. ¶ *Quod promiserat*, ὃ ἐπήγγελται. Erasmus, *Is qui promiserat*, ὃς ἐπήγγελται.

22 *Quapropter etiam*, διὸ καί. *Quomodo*, inquit Origenes, *non ad iustitiam reputaretur ei qui non solùm in fide, sed & in omnibus virtutibus perfectionem tenebat?* Hæc ille, nempe vt nihil esset quod non contaminaret, & velut ex professo peruerteret. Hac autem particula διὸ non quid mereatur fidei habitus declaratur, quum Fides & Meritū sint ἀντικείμενα: sed veram ac germanam hanc fidem fuisse declaratur.

23 *Propter eum solùm*, δι' αὐτὸν μόνον. Id est, Quum hæc scriberet Moses, non habuit rationem vnius Abrahami, nempe vel hominis præstantiam amans, vel vt insignis alicuius facti memoria esset sempiterna: sed nostri etiam erudiendi causa hæc scripsit, qui sumus illius filij per fidem, in eo benedicendi. Neque enim proponitur Abraham vt exemplar duntaxat, sed etiam vt pater credētium. Neque video cur necesse sit nos assentiri Origeni, qui δι' αὐτὸν interpretatur περὶ αὐτοῦ de eo, & δι' ἡμᾶς de nobis.

25 *Traditum [in mortem]* ὃς παρεδόθη. Vulg. & Erasmus, *Qui traditus est*. Ego suppleui quod deesse videbatur, & vsus sum participio, vt amphiboliam vitarem. ¶ *Propter lapsus nostros*, διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν. Id est, tum causam mortis illi afferentibus nostris peccatis, tum etiam vt illa expiaret. Vtrunque enim causę genus coniungendum est: vt si dicas, exsoluto per fideiussorem debito alicuius, hoc debitum præbuisse solutionis causam, ab hac autem solutione oriri debitoris liberationem. idq; ne deinceps noua debita, quoad eius fieri potest, contrahat. ¶ *Et excitatum*, καὶ ἠγέρθη Meritò morti adiungitur resurrectio. Quomodo enim peccata nostra essent expiata Christi morte, si mors superior fuisset in hoc certamine?

IN CAP. V.

1 *Pacem*, εἰρήνην. Alibi diximus שלום [*schalom*] Hebræis (id est pacem) dici res prosperas & secundas. Notum est etiam hoc vocabulo declarari concordiam. Ad has significationes accedit etiam tertia, quoties videlicet εὐθυμίαν, id est animi trāquillitatem & serenitatem declarat, quam nonnulli ex philosophis pro summo bono habuerunt, sed perperam definitam, vt mox dicemus. Potest autem hæc tertia significatio sub secunda etiam comprehendi. Pacem enim ac concordiam habent homines aut cum Deo, aut alij inter alios, aut denique cum seipsis. Quidam igitur primam illam concordiæ speciem hîc putant significari, vt sit hæc sententia, Nos fide iustificatos, iam reconciliatos esse cum Deo per Christum, qui inimicitiarum causas sustulit. quæ doctrina verissima quidem est, & reliquorum omnium beneficiorum basis: sed mihi non videtur Apostolus propriè hîc agere de mediatoris Christi opere, sed à fidei in nobis effectis argumentari. Quidam igitur hanc pacem cum Deo initam aliter explicant, nempe vt qui semel conciliati sunt Deo, pacem istam colant, vitantes videlicet peccata, & iustitiam colentes. quæ & ipsa interpretatio, quanuis piam sententiam habeat, tamen non satis conuenire videtur huic loco. Alij ergo de secundo genere pacis hæc accipiunt, & legunt ἔχωμεν, *habeamus*, quasi nos fide iustificatos Paulus ad mutuā pacem colendam hortetur. quæ etiam interpretatio ad scopum Apostoli non pertinet: quanuis Græci interpretes eam amplectantur, & scholia etiam quæ falso attribuuntur Hieronymo. Superest tertia concordiæ species, quum quispiam animi tranquillitate fruitur: quæ rursus accurata distinctione indiget. Triplex enim est in homine dissidium, nempe & perturbationum animi aduersus rationem, (cuius mali neque quæ sit origo, neque quod sit remedium intelligere potuit philosophia) & carnis (id est totius hominis ψυχικοῦ) aduersus nouum hominem, quem Scriptura Spiritum vocat. quod dissidium quum sit filiis Dei peculiare, (cæteri enim nihil aliud sunt quàm caro) minimè mirum est philosophos hoc certamen ne suspicari quidem vnquam potuisse. Imminent denique homini terrores conscientiæ, iudicij diuini sensu perculsæ, quos poëtæ sub Nemesis & Furiarum specie repræsentarūt. Huic triplici certamini pax triplex opponitur. & quod ad primam quidem attinet, qui fide sunt iustificati, quum sint quoque peccato mortificati, aliquem huius pacis gustum habeant necesse est: sed quum carnis lucta supersit, non est quòd hanc pacem sese habituros sperent quandiu hîc versantur. De secunda idem statuendum est, tum aduersus Pelagium, qui quanta sit hominis labes, cognoscere non potuit: tum aduersus Origenem, Celestinum, Anabaptistas, Libertinos, & eiusmodi omnes fanaticos, qui iustificatos constituunt ἀναμαρτήτους. Superest vera illa pax mundo incognita, de qua hîc agit Apostolus, id est incredibilis illa & constantissima mentis recreatio: qua fit vt de beneuolentia Dei securus homo, superatis cōscientię terroribus clamet cūm Dauide, *Dominus illuminatio mea, & salus mea: à quo timebo?* &, *In te Domine speraui, ego non con-*

* *fundar in æternum*, quam ob causam Apostolus non cõtentus dixisse nos pacem habere, addit πρὸς τὸν θεὸν, *erga* siue *apud Deum:* cui videlicet nos scimus esse per Christum reconciliatos. Hanc verò pacem mundus quidem somniat, sed apprehendere nullo modo potest. Nam aut prorsus est ἀπαθὴς, id est stupidus & omnis doloris expers, aut pro Deo sibi idolũ fabricat, ipsius misericordiam à summa iustitia separans: vel iræ Dei opponens vana hominũ commenta: sese denique suis insomniis pascens. Vna verò fides, quæ verbo ipsius Dei nixa, Christum veram iustitiam apprehendit, hãc pacem adfert. Quid verò fidem, quid iustitiã appellet Paulus, suo loco exposuimus. Eant nunc Sophistæ, & eos arrogantes esse clamitent qui vna Christi iustitia per solam fidem apprehensa sub certa spe gloriæ Dei in Deo gloriantur: & hæc effecta vel suæ fidei suisq; iustitiis tribuant, si possunt: vel si tribuere non possunt, Christo gloriã dare malint quàm Ecclesiã Dei persequẽdo, & sese cõficere, & piorũ constantiam confirmare.

Eph. 2. 23. Δι᾽ οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην ἐν ᾗ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ᾽ ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ.

2 ‖Per quem etiam fide ¨adducti fuimus in hanc gratiam ¨per quam ¨ stamus, & ¨ gloriamur sub spe ¨gloriæ Dei.

2 *Per quem habemus accessum fide in gratiam istã in qua stamus, & gloriamur in spe gloriæ filiorum Dei.*

Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν· εἰδότες ὅτι ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται.

Iac. 1. 3.

3 ¨ Neque *id* solùm, sed etiam ‖ gloriamur de afflictionibus, scientes quòd afflictio tolerantiam ¨efficiat:

3 *Non solùm autẽ, sed & gloriamur in tribulationibus, scientes quòd tribulatio patientiam operatur:*

Ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμὴν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα·

4 Tolerantia verò ¨ experientiam, experientia autem spem:

4 *Patiẽtia autem probationẽ, probatio verò spem:*

Ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.

5 Porro spes non pudefacit, eò quòd ¨ charitas Dei effusa est in cordibus nostris per Spiritũ sanctum qui datus est nobis.

5 *Spes autem non confundit, quia charitas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctũ qui datus est nobis.*

Εἰ γὰρ Χριστὸς, ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε.

6 Christus enim, ¨quum nullis adhuc viribus essemus, ¨suo tẽpore pro impiis mortuus est.

6 *Vt quid enim Christus quum adhuc infirmi essemus, secũdum tempus pro impiis mortuus est?*

* 2 *Adducti fuimus*, τῇ προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν. Vulg. *habemus accessum*, quasi scriptum, sit ἔχομεν. quum seruanda fuerit vis præteriti tẽporis, eius, videlicet, quo ad Christum efficaciter tracti sumus, siue credere cœpimus. Deinde προσαγωγὴ non de aditu seu accessu spontaneo dicitur, sed Adductionẽ significat, vt sciamus nobis quidem ad Deũ, sed à Patre tractis & Christum vocantem & nos deducẽtem sequutis, aditũ per Spiritũ sanctum patere, Heb. 2. 10. Rectè igitur Erasmus, hunc locum vertit, *per quem contigit nobis vt fide perduceremur*, si sensum spectes, sed longiore paraphrasi. Est autem hic locus insignis ostendens quo sensu dicamur fide iustificari & seruari, nẽpe vt causa duntaxat instrumentali, Christum apprehendente.

¶ *Per quam*, ἐν ᾗ. Vel, *In qua:* siue intelligamus Gratiæ nomine ipsam Dei εὐδοκίαν, id est gratuitam beneuolẽtiam, cui hæc laus tribuenda est vt in solidũ omnia in nobis & inchoët & perficiat: siue eam conditionem in quam gratuitò sumus asciti. Nonnullis etiam placet ad fidem referre, quod tamen mihi non ita probatur. ¶ *Stamus*, ἑστήκαμεν, Id est firmi permanemus, aut erecti. Potest enim opponi vel τῷ πίπτειν, vt 1. Cor. 10. 12, vel τῷ κεῖσθαι. Alij conuertunt *Stetimus.* ¶ *Gloriamur*, καυχώμεθα, id est, εὐδοκοῦμεν, vt 2. Cor. 12. 10, id est non modò æquo animo & moderato sumus, sed etiam, magna lætitia perfusi, nobis placemus de hæreditate cælesti quæ nos manet. Sic enim accipiendum est verbum καυχᾶσθαι, quum alioqui suprà dixerit omnem * gloriationem excludi fidei doctrina, eam videlicet qua homo sibi aliquid attribuit, nõ per solam gratiam datum. Ex hoc autẽ loco apparet quàm turpiter hallucinati sint philosophi in definitione εὐθυμίας, quum sapientem illum * suũ non solùm metu, sed etiam spe vacare vellent. Et hoc est primum mẽbrum huius gloriationis, quam triplicem facit Paulus. ¶ *Gloriæ Dei*, τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Sic legimus vbique in Græcis codicibus. Vetus tamen interpres legit τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ, *gloriæ filiorum Dei.*

3 *Neque* [*id*] *solùm*, οὐ μόνον δὲ. Præcisum est hoc dicendi genus, Paulo familiare, quum superiora vult amplificare, vt infrà, 8. 23, & 9. 10. Sed & in illo Claromontano codice manuscripto Græcolatino cuius alibi memini, exprimitur in Græcis τοῦτο, & in Latinis *Hoc.* Est autem hoc alterum huius triplicis gloriationis membrum, quòd videlicet de ipsis compressionibus, siue pro Christi nomine siue ad nos erudiendos inflictis gloriamur, nedum vt illæ illam beatam pacem nostrorum animorum interturbent.

* ¶ *Efficiat*, κατεργάζεται, id est inchoatam augeat & paulatim veluti conficiat. Θλῖψιν enim vocat non quoduis aduersum, sed quo valde premamur, & præsertim propter id quod de spe subiungitur, puto propriam huius cõpositi verbi notationem seruãdam, vt & suprà, quanuis alia ratione, cap. 4. 15, & infrà cap. 7. 8.

4 *Experientiam*, δοκιμὴν. Vulg. & Eras. *Probationem*, quod vocabulum est ambiguum, quia vel actiuè vel passiue accipi potest: δοκιμὴ verò nunquam nisi passiue accipitur. Placuit autem hoc annotare nequis putet Paulum à Iacobo dissidere, qui contrario ordine scribit 1. 3, quòd probatio pariat patientiam. Nam ibi in Græcis est τὸ δοκίμιον. id est exploratio, quo nomine ipsa oppressio dicitur, a suo effectu sic vocata.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. Passiuè hoc accipiẽdum esse de ea charitate qua nos à Deo diligimur, non modò ostendit argumenti series, quum de constantiæ nostræ fundamento hîc agatur, sed etiam Paulus ipse explicat infra, versu 8.

6 *Quum adhuc nullis viribus essemus*, ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. Primùm omnium notãda est traiectio particulæ ἔτι, quam non animaduertens Vetus interpres perperam legit, εἰς τί, *vt quid*: cum accentu interrogãte. quam lectionem sequitur etiam Ambrosius. Syrus autem interpres habet אן דין [*in din*,] id est, εἰ δὲ, *Quod si.* Deinde ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν vertit מטול בריהותן [*metul berihuthan*] *propter infirmitatem nostram*, id est vt nobis miseris & omni ope destitutis succurreret. quæ expositio refellitur versu 8. Cæterùm quos Paulus hîc vocat ἀσθενεῖς, mox impios, peccatores, & Dei hostes appellat. Ἀσθένεια igitur interdum morbum declarat, ab effectu, quòd vires eneruet: (qua ratione τὸν ἀσθενῆ rectè cõuertere interdum possis ægrotum aut inualidum) interdum autem dicitur de animi defectu, vbi destituimur spiritualibus donis. Ea vero donorum facultas si vlla quantumuis per se languida in homine nondum regenerato constituatur, non recte dixerit Paulus, *Quid habes quod non acceperis?* 1. Cor. 4. 7. Illic enim non agit de natura, sed de gratia: vt disertè ostendit aduersus Pelagianos Augustinus, qui sicut hodie nostri Sophistæ, ita etiam olim hoc cauillo vtebantur, vt probarent se nihil gratiæ Dei detrahere, naturæ vires extollendo, quòd videlicet Dei gratiam facerent condendę naturæ humanæ causam. vt manifestè appareat ἀσθενεῖς dici penitus viribus omnibus destitutos, & tum sibi tum aliis prorsus inutiles, sicut * dicitur cadauer ἀσθενὲς 1. Cor. 15. 43. Et Ephes 2. 1. non dicimur fuisse ægroti & imbecilles, sed planè mortui in peccatis. Nonnunquam tamen ἀσθένεια pro rectæ facultatis animi non omni priuatione, sed imbecillitate accipitur: idque rursus duplici ratione. Quum enim quandiu hîc versamur, nonnisi ex parte cognoscamus, 1. Cor. 13. 9. ἀσθενεῖς (id est infirmi) omnes meritò vocamur, tantisper dum ad metam perueniamus, Philip. 3. 12. & tamen in hac imbecillitate

cillitate certi sunt gradus, adeo vt alij præ aliis robusti, alij infirmi meritò appellentur: de quibus tolerandis Apostolus passim disserit, ac præsertim in extremis huius epistolæ capitibus, & epistola ad Corinthios priore. Sed & de aliis corporis & animi dotibus, atque adeo & de Ceremoniis, immo & de tota lege, quatenus à Christi Spiritu est separata, hoc vocabulũ vsurpatur. quas significationes suis locis annotabimus. ¶ *Suo tempore*, κατὰ καιρόν. Id est tempore idoneo & opportuno, quod Pater ab æterno constituerat. vnde toties mentionẽ facit Christus horæ suæ, siue temporis sui. Ambrosius interpretatur, *Ad tempus:* quia videlicet tertia die resurrexit, quasi πρὸς καιρόν scripserit Paulus: vt interim taceam hoc parum pertinere ad scopum. Erasmus vertit, *Iuxta temporis rationem*, retulítque ad præcedẽtia, id est ad participium ὄντων, *quum essemus*, quasi voluerit Apostolus mitigare quod de infirmitate dixerat. Ego verò puto nunquam hoc venisse in mentem Apostolo, vt caueret ne de hominis dignitate nimiũ videretur detrahere: quũ quãto abiectior fuisse dicitur natura nostra ante vocationẽ, tãto maior in Deo benignitas eluceat: quod argumentũ ex professo tractat hoc in loco. Imò verò si superiora voluit emollire, cur quos ἀδυνάτους dũtaxat (id est omnibus viribus destitutos) ad intelligenda quæ Dei sunt, nedũ consequenda, vocarat, mox asperioribus epithetis vtens, peccatores, impios, Dei hostes appellat? Itaque vetera exemplaria omnia quæ vidi, & Græca scholia sequutus, ista coniunxi cum verbo ἀπέθανε.

Μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τὶς ἀποθανεῖται· ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ τάχα τὶς καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.	7	Enimuerò vix pro iusto quisquam moriatur: nam pro bono *viro*, forsitan aliquis etiam mori sustineat.	7	*Vix enim pro iusto quis moritur: nam pro bono forsitan quis audeat mori.*	
Συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ Θεὸς, ὅτι, ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, Χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε.	8	Commendat autem suam erga nos charitatem Deus, eo quòd quum adhuc essemus peccatores, Christus ‖pro nobis mortuus sit.	8	*Cõmendat autem charitatem suam Deus in nobis: quoniã quum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est.*	Heb 9.15. 1.petr.3.18.
Πολλῷ οὖν μᾶλλον, δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.	9	Iustificati igitur nunc eius sanguine, seruabimur multo magis per eum ab ira illa.	9	*Multo igitur magis nunc, iustificati in sanguine ipsius, salui erimus ab ira per ipsum.*	
Εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.	10	Nam si quum inimici essemus, reconciliati fuimus Deo per mortem Filij eius, multo magis reconciliati seruabimur per vitam ipsius.	10	*Si enim quum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortẽ Filij eius: multo magis reconciliati, salui erimus in vita ipsius.*	
Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν.	11	Neq; id solũ verumetiã gloriamur de Deo per Dominum nostrũ Iesum Christũ, per quẽ nũc recõciliationẽ recepimus.	11	*Non solùm autem: sed & gloriamur in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc recõciliationẽ accepimus.*	

7 *Pro iusto*, ὑπὲρ δικαίου. Syrus interpres hîc quoque legit ὑπὲρ ἀσεβῶν, *pro impiis*. vt in superiore versiculo, vtqui vtrobiq; verterit, חלף רשיעא [*chalaphreschiheh*] quã lectionẽ ego ita probo vt nisi omnium Græcorũ codicum & veteris etiã Latinæ editionis cõsensus obstaret, illam fuerim amplexurus: quoniam sic quàm optimè omnia huius argumenti à comparatis sumpti membra inter se congruũt. Vix enim euenit vt quisquã vltro pro scelerato quopiam vitam exponat: imò etiam rarò vt probi hominis causa quisquam adire mortis discrimen velit. Quum verò repugnet omnium Græcorum codicum consensus, age legamus ὑπὲρ δικαίου, & ita quidem vt non neutro genere sed masculo, id est pro iusto & probo quopiam accipiatur: cuiusmodi hominis vere profectò dixit Apostolus reperiri paucissimos vsque adeò acres defensores, vt vel leue discrimen, nedum mortis, adire velint eius causa: quod tamen fortassis etiam accidere possit, sed rarissimo exemplo. Itaque istud τοῦ ἀγαθοῦ accipietur masculino genere, quanuis adiuncto articulo, pro eo ipso quem δίκαιον antea sine articulo vocauit. Origenes autem planè extra viam aberrauit, τὸν ἀγαθὸν de Christo interpretatus, pro quo, inquit, martyres mori non recusent: quo nihil minus appositè dici potuit.

8 *Commendat*, συνίστησι, id est, insignem & summè commendabilem esse ostendit: εἰς ὑμᾶς autem non cohæret cum verbo συνίστησι, sed cum articulo τὴν. ¶ *Eo quòd*, ὅτι, Gall. *par ce que*. ¶ *Quum adhuc essemus*, ἔτι ὄντων. Syrus interpres addit hoc etiam loco, vt aliis subsequentibus, particulam אם, εἰ, *Si*, non tam conditionalem quàm causalem, vt & plerique vetustiores Latini codices. ¶ *Peccatores*, ἁμαρτωλῶν. Sic vocantur in sacris literis plerunque non quicunque peccant, sed in quibus regnat peccatum, siue qui sunt mortui in peccatis. vt Iohan. 9. 31, cuiusmodi omnes nascimur, & quo sensu hic accipiendum est hoc nomen, vt & 1.Ioh.5.8, dicitur is non peccare qui ex Deo natus est, id est peccatis operam non dare, vt idem explicat 1.Ioh.3.9. Nam alioqui eôdem teste 1.Ioh.1.8, si dixerimus nos peccatum non habere mendaces sumus. Sed ij in quibus peccatum tamen non regnat, & quibus reliquiæ peccati nõ imputãtur, iusti à nobiliore sui parte nominari incipiũt, & sancti, & Filij Dei, & Filij lucis, à peccatoribus & mundo segregati.

9 *Multo magis*, πολλῷ μᾶλλον. Origenes, omnia suo more peruertens, hæc retulit ad participium δικαιωθέντες, *iustificati*, quum manifestum sit argumẽtum à comparatis sumptum, ideóque ista necessariò pertineant ad verbum σωθησόμεθα. *Ostendit*, inquit, *quòd neque fides nostra sine sanguine Christi, neque sanguis Christi sine fide nostra nos iustificat. Ex vtroque tamen multò magis sanguis Christi quàm fides nostra iustificat. Et ideo quum in superioribus simpliciter dixerit Iustificati ex fide, hîc addidit, Multo magis nunc iustificati in sanguine eius: vt doceret, quia ab ira ventura etiam si fides nostra nos saluet, etiamsi opera iustitiæ, super hæc tamen omnia multo magis sanguis Christi saluos nos faciat à ventura ira.* Hæc ille, non minus ineptè quam falsò atque adeo impiè: nisi forte impietas non est gloriam Dei ipsi ereptam ad nos transferre. Nos igitur, quanuis id non esset ita necesse facere, tamen vt omnem ambigendi ansam præcideremus, naturalem constructionis ordinem sequuti sumus in Latina interpretatione. ¶ *Ira illa*, τῆς ὀργῆς. id est iudiciis illis quæ aduersùs mundum iratus exercet, & tandem à morte æterna. Nam alia est ira Dei paterna qua suos Dominus non perdit sed erudit.

10 *Si*, εἰ. Id est quum, vel quandoquidem: vt sæpe alibi obseruauimus. ¶ *Per vitam ipsius*, ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ, id est vita ipsius, sexto casu, ita vt ב sit Hebreorũ. Opponuntur enim διὰ τοῦ θανάτου & ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ. Quod si, inquit, Christus moriens nos recõciliauit, quanto magis viuens & regnans nos iam recõciliatos ab omnibus periculis asseret, & tandem secum euehet. Malè igitur Vulgata vertit. *In vita ipsius.*

11 *Gloriamur*, καυχώμενοι. Erasmus *Gloriantes*, non satis rectè, quoniam prorsus hiaret sententia. Positum est igitur ex Hebræorum consuetudine participiũ præsens pro verbo, vt suprà, 3.24, & Act. 26.20. Sed & in vno codice scriptũ inuenimus καυχώμεθα. vt etiã legit Vulg. & Syrus

interpres. Verùm ſuſpicor mutatã germanam lectionem ab iis qui hunc Hebraiſmũ ignorabant. ¶ *De Deo*, ἐν Θεῷ. Quod videlicet Deus ſit nobis pater, quod eſt tertiũ triplicis huius gloriationis membri ũ, Vulg. & Eraſ. *in Deo*: ambiguè. Nã in Deo, ſiue in Domino gloriari 1. Cor. 1. 31, & alibi paſſim, eſt, Deo omnia tribuere: de qua re hic nõ agitur.

Διὰ τοῦτο ὥσπερ δι' ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρτία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον.	12	Propterea sicut per vnum hominem peccatum in mundum introiit ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors peruasit in quo omnes peccarunt.	12 *Propterea sicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatũ mors: & ita in omnes homines mors pertransiit, in quo omnes peccauerunt.*

12 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Vel, *Itaque*. Cohærent enim iſta cum eo quod dixerat, nos etiã habere de quo gloriemur, de Deo ipſo, qui noſter ſit Deus & pater. Nam à ſuperiorè verſiculo aditum ſibi parat ad ſequentem tractationem: quam ego quidem à præcedente diſtinguo. Adhuc enim diſſeruerat partim in genere de tota iuſtificatione, partim verò peculiariter de primo iuſtificationis capite, i. de gratuita remiſſione peccatorum. Nunc verò alterum caput aggreditur, obedientiæ Chriſti imputationem. Nam ſicut homines tenentur ex creationis iure, nõ modò non violare Legem, ſed etiam implere: ſic quum neutrum præſtemus, duplex remedium in Chriſto adipiſcamur oportet: nempe & ſatisfactionem pœnæ pro peccatis commiſſis, & iuſtitiã quę nobis deeſt, peccatis omiſſionis oppoſitam, quę eſt altera remiſſionis peccatorum pars: iuſtitiam, inquam, id eſt, plenam ac perfectam obedientiam, qualem ab homine Deus meritò requirit: & præſtiturus erat homo niſi in id peccatum ſeſe ſponte præcipitaſſet: quo fit vt non modò Legis impletionem ne inchoare quidem poſſit, ſed etiam non poſſit non omnibus modis violare. Hæc quum olim non diſcernerẽt plerique, nihil mirum ſi à Pauli ſcopo longiſſimè aberrarunt, & abſurdiſſima quæque coaceruarunt. Apparet autem hæc diſtinctio manifeſtè, partim quidem ex tota collatione iniuſtitiæ Adami & iuſtitiæ Chriſti, illius videlicet, per propagationem, iſtius verò per imputationem, nobiſcum (id eſt cum fidelibus) communicatæ: partim verò ex participio καυχάμφοι, à quo Apoſtolus auſpicatur tranſitionem ad hoc explicandum argumentum. Nam tũ demũ poſſumus pleniſſimè de Deo gloriari, quum præter abſolutionem à pœna peccatis noſtris debita, ſcimus nos inſuper eſſe illa iuſtitia perfectiſſima in Chriſto ornatos, quam Lex requirit & cui ex pacto legalium promiſſionum vita æterna ſoluitur: quæ iuſtitia merum eſt Dei donum, nobis imputatum, non autem inhærens: nequis me putet de noſtra regeneratione hîc diſſerere. Hæc enim ſeorſum conſiderabitur ab Apoſtolo, neque eiuſmodi eſt vt de ea vel tantillum poſſimus gloriari, vt dixit Apoſtolus ſuprà, 4. 2. Cæterùm iſtud διὰ τοῦτο non legitur in Syra interpretatione, ſed cohæret prorſus hic verſiculus cum ſuperiore: quam lectionem ſi ſequaris plana erit ſententia, nec vllum fuerit anãtapodoton, de quo tamen ſtatim dicam quid mihi videatur. ¶ *Sicut*, ὥσπερ. Nullius eſt momenti quod annotat Eraſmus, vt anantapodoton excuſet, poſſe accipi ὥσπερ pro *Quia*: eſt enim omnino aduerbium comparandi quod vocant. Confertur autem Adamus cum Chriſto, tum in re ſimili tũ in contraria. Similes enim ſunt in eo, quod vterq; quod ſuũ eſt cum ſuis cõmunicat: ſed in eo planè diſſimiles ꝙ ille peccatũ in ſuos natura deriuat in mortẽ, Chriſtus verò ſuam iuſtitiã cum ſuis per gratiã cõmunicat in vitam. Deinde in illa quoque ſimilitudine oſtendit Paulus per partes quanta ſit imparitas. Eſt igitur manifeſtum anantapodoton, quũ altera pars collationis deſit: ſed quod facilè excuſari poſſit, quum ea ſit contrariorum natura vt vnum ex altero facile intelligatur, vt infrà, cap. 8. 12. neque prorſus prætermittatur altera pars collationis, ſed differatur in verſ. 19. propter interiectas prioris expreſſæ partis probationes. Cauſa verò huius anantapodoti quam adfert Origenes, quaſi videlicet Apoſtolus veritus ſit deſidiæ occaſionem præbere, ſanè indigna eſt quæ Paulo tribuatur. ¶ *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. Sic vocare ſolet Apoſtolus morbum illum hæreditarium, cuius fructus ſunt triplices, vt dicemus infrà, cap. 6. 12: adeo quidem vt vix apud Paulum inuenias τὴν ἁμαρτίαν addito articulo aliud declarare: ſine articulo verò idem quoq; interdum ſignificat: interdum autem formalem (vt ita dicam) peccati naturam, veluti quum nomine τοῦ ἀνθρώπου tota hominis ſpecies intelligitur; idque non ita frequenter. Solet enim Paulus in hac ſiguificatione (id eſt, vbi de illius radicis fructibus agitur) plurali fere numero dicere τὰς ἁμαρτίας. quæ diſtinctio, diligenter obſeruata, magnã non huic modò diſputationi, ſed & plurimis aliis locis lucem affert. Certè ſi hoc annotaſſet Origenes cum veteribus aliquot aliis, (quos imitari maluit Eraſmus quàm Auguſtinum, qui penè vnus, à Pelagianis videlicet excitatus, hunc locum rectè tractauit) non tam fœdè eſſent hallucinati in explicanda Pauli ſententia: neque inde arripuiſſent occaſionem recentiores Sophiſtæ ita extenuandi originalis peccati, vt neque quid ſit, neque quanta eius vis, & quam pertinax ſit malum, cognouerint. Sed de his aliàs. Nunc ſupereſt vt hoc quoque lector intelligat, duo conſiderari in originis peccato: reatũ videlicet & corruptionem, quæ vt non poſſint ſeparari, diſtingui tamen accurate debent. Sicut enim Adam admiſſo peccato primùm reus factus eſt iræ Dei: deinde quia reus erat, pœnam peccati, id eſt, corruptionem illam tum animi tum corporis, ſubiit: ſic quoque in poſteros naturam tranſmiſit, tum ream in primis, tum deinde corruptam. De reatus igitur propagatione propriè agit hoc loco Apoſtolus, cui opponitur imputatio obedientiæ Chriſti, quæ obedientia per imputationem cum fidelibus communicata, poſtquam idem Chriſtus morte ſua pœnã reatus perſoluit, nos etiam imputata iuſtitia induit. Quod autem ad corruptionem attinet, ea diuerſum habet remedium, & quidem duplex, nimirũ huius labis extinctionem in nobis inchoatã, & perfectiſſimam illam ſanctificationem humanę naturæ in Chriſto: de quibus diſſeret itidẽ Apoſtolus capitibus ſequẽtibus. ¶ *Ac per peccatum*, καὶ δι' ἁμαρτίας. Eraſmus putat conuerti etiam poſſe, Ita & per peccatum mors, nempe vt ſuppleatur particula οὕτως, vt Luc. 11. 2, & alibi ſæpe, vt vitetur anantapodoton, de quo paulo antè diximus. Sed certe nõ eſt hîc propoſitum Apoſtolo docere, vt peccatum, ſic etiam mortem ab Adamo in omnes homines propagatam: imò potius iuſtitiam Chriſti docere credentes viuificare, vt Adami peccatum omnes morti addixit. Illud enim, Mortem non eſſe ex creatione ſed ex Adami peccato in omnes homines exortam, preſupponit Apoſtolus, vt conceſſum: quod ne quis miretur (quum nunquam id conceſſuri fuerint huius ſeculi ſapientes,) obſeruandum eſt Apoſtolum hîc compellare non profanos aliquos, ſed eos qui ſacras hiſtorias, imò & ipſum Euangelium erant amplexi. Nam alioquin fuiſſet etiam oſtendendum omnes homines ex Adamo fuiſſe propagatos, quod & ipſum vt ἀναμφισβητητὸν aſſumit Paulus. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Stapulenſis vult particulam καὶ vt redundantem expungi, vt anantapodoton vitet. Sed repugnat omnium codicum fides, & res ipſa oſtendit eum in hoc fuiſſe hallucinatum. ¶ *Peruaſit*, διῆλθεν. Vel *penetrauit*. Origenes (cui potius quàm Auguſtino hunc errorem impingere debuerat Eraſmus) quia nõ magis Apoſtoli ſcopum intellexit quàm ſi nunquam librum inſpexiſſet, ad actualia peccata (quæ vocant) & imitationem transfert quod de peccati originis propagatione dictum eſt, quem errorem deinde ab eo arreptum pertinaciſsimè defenderunt Pelagiani. Deinde diſcrimen ſtatuit inter mundum in quem peccatum intrauit, & homines in quos pertranſierit. Nam mundi appellatione terrenos intelligit, *in quos* (inquit) *peccatum intraſſe ſcribit Apoſtolus*: homines autem dici putat *qui iam incipiunt ſe agnoſcere, & ſcire quòd ad imaginẽ Dei conditi ſunt: in quos ſcribat Apoſtolus pertranſiſſe peccatum, id eſt fuiſſe quidem, ſed per pœnitentiam conuerſionis depulſum, & pertranſiſſe, nec vltrà in eis ſtetiſſe*. Hæc ille, quaſi Apoſtolus hoc membro non tradat doctrinam ad omnes homines pertinentem, quatenus ex Adamo ſunt exorti. Sed & is quoque cuius in hanc epiſtolam extant commentarij ſub Hieronymi nomine, *Mors*, inquit, *non pertranſiit in Abrahã, Iſaac & Iacob, de quibus dicit Dominus, Omnes illi viuunt*. Sed hi commentarij ſunt impudentiſſimè adſcripti Hieronymo, quos

quos vt ab ipso Pelagio scriptos refellit Augustinus, libro de peccat. remissione, 3. cap. 1. 2. 3. ¶ *In quo*, ἐφ' ᾧ. i. ἐν ᾧ. videlicet, vno illo homine vt humani generis stirpe. Fuit enim omnino afferenda ratio cur ab vno homine peccatum & mors in omnes homines peruaserit, nec alia afferri potest. Nouum autem non est, quamuis repugnante Erasmo, vt ὅτι pro ἐν accipiatur, vt Mar. 2. 4. Hebr. 9. 17: & passim apud idoneos etiam auctores. Et quum ἁμαρτία Græcis sit fœminei generis, non potest stare eorum sentētia qui relatiuum Q V O volunt referri ad Peccatum. Eras. *Quatenus*, vel *Per hoc quòd*, vt mordicus teneat fœdissimum errorem quem semel arripuit, hæc nimirum ad imitationis peccata pertinere, nempe vt simili quoque ratione (quòd rectè prorsus obseruauit Augustinus aduersus Pelagianos) in altera collationis parte statuatur, nos per Christum sola quoque imitatione fieri iustos. En quid sit à scopo aberrare, & errorem pertinacius tueri. Denique interpretationem illam *Eò quòd*, millies refutat Augustinus aduersus Pelagianos. Cæterùm (vt ad rem redeam) est quidem in his verbis hyperbaton, sed quod minimè obscuret sentētiam, ac facilè possit excusari. Nam post δι' ἑνὸς ἀνθρώπου, repetendū est ex præcedentibus δι' ἑνὸς ἀνθρώπου. Scitè enim admodum Augustinus de Ciuit. libr. 13. cap. 3. *Naturam*, inquit, *hominis mutauit damnatio in peius, vt quod pœnaliter præcesſit in hominibus primis peccantibus, naturaliter sequeretur in cæteris nascētibus.* Et sermone 14. de verbis Domini, *quod*, inquit, *in Adam fuit culpæ non naturæ* (intellige tunc quum peccauit) *nobis propagatis iam factum est naturæ.* ¶ *Omnes peccarunt*, πάντες ἥμαρτον. Quoniam hîc non agit de corruptionis sed de reatus originalis propagatione, idcirco non dicit omnes in Adamo fuisse corruptos, (quod tamen verum est) sed in eo peccasse, in ipsius videlicet lumbis inclusos.

Ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου.	13	∴ Nam vsque ad Legē peccatum erat in mundo: ∴ peccatum verò *esse* non putatur non existente lege.	13	*Vsque ad Legem enim peccatum erat in mundo: peccatum autem non imputatur, quum Lex non est.*

13 *Nam vsque ad Legem*, ἄχρι γὰρ νόμου. Id est tempore quod ab Adamo ad Mosen intercessit, vt Apostolus ipse postea explicat. éstque totus hic locus à Syro interprete malè conuersus. Quod autem Origenes exponit, *Vsque ad Legem*, id est, *vsque ad Christum*, siue *vsquequo Lex permansit*, ridiculum est. Sed & altera illius expositio prorsus inepta est, nec vllo modo ad rem pertinens, *Vsque ad Legem peccatum erat in mundo, subaudi mortuum. Nec dixit In hominibus*, inquit, *sed in mundo. nam homines sentit rationis capaces, & qui naturalibus legibus parent.* Rectè scilicet & perappositè, quum contrà constituerit Apostolus probare, etiam ante Mosis Legem omnes homines peccati reos nasci consueuisse. Sed & illis non assentior qui adiecta parenthesi hunc versiculum à proximo diuellunt: quum (vt mihi quidem videtur) prorsus ista cohæreant. Nam quia mundus quid sit peccatum illud hæreditarium (id est omnium malorum fontem) ignorat, neque per peccata intelligit quicquam aliud quàm huius ipsi incognitæ radicis fructus, id est, quod contra honestatem & leges vel ab ipsa natura, vel ab aliis legislatoribus positas, Apostolo fuit probandum quod dixerat, nimirum quoddam esse peccatum, quo infecti & contaminati omnes homines nascerentur. Perabsurdum igitur videri poterat, vt vbi lex non est, ibi sit, nedum imputetur peccatum. Itaque videbatur fieri non posse, vt quisquam nascatur peccati reus, quū homini vix dum nato, & rationis vsu carenti, stultum videatur legem ponere, nedum vt illam violasse videri quisquam possit, & idcirco reus censeri. Ad hæc verò contra sic respondet Apostolus vt eo ipso quod illi obiiciunt vtatur ad ipsos refellendos. Non enim dixerat omnes homines reos fieri suis peccatis (quod anteà euicerat, de adultis videlicet omnibus in disputatione superiore) sed dixerat peccato Adami omnes esse reos factos peccati & mortis quæ pœna est peccati. Idq; quoniam omnes in Adamo peccante comprehensi, quodammodo in ipso peccarant. Hoc autem probat primùm in iis qui ab Adamo ad legem datā per Mosen extiterunt. Sontes enim illos fuisse: neminem autem sontem esse posse, nisi lex aliqua extiterit, cuius transgressione reus censeatur. Sontes verò fuisse deinceps ex eo euincit quòd mortis imperio obnoxij fuerint. Mortem enim dixerat ver. 12, non ex natura sed ex peccato humanum genus inuasisse. Et nequis exciperet, legem hanc fuisse naturæ legem, ob cuius transgressionem mors in homines etiam ante Mosen regnarit, ac proinde non esse quòd colligeret ex hoc argumento Apostolus, homines alicuius peccati reos nasci: non simpliciter dixit Paulus mortem regnasse ab Adamo ad Mosen, sed regnasse etiam in eos qui ad similitudinem Adami non peccarunt, id est in quos nec cognitio Legis naturæ cadit, nec vlla actualis (quam vocant) transgressio, nullus denique concupiscentię motus, nempe tenerrimos adhuc & vix dum natos infantes. Ex quo efficitur omnes homines non tantùm malis affectibus & actualibus (quæ vocant) peccatis sontes fieri ac morti obnoxios, (ita enim soli adulti ex innocentibus & immortalibus rei & mortales fierent) sed planè reos nasci, contracta iam inde à primo ardente culpa, qui legem illam sibi ac suo generi violauit, cuius transgressionem mors est consequuta. Hæc autem quorsum? nempe vt postquam longe aliter didicerint homines de misera illa conditione sua iudicare, eum per fidem amplectantur cuius obedientiæ gratuita imputatione iusti fiant in vitam, non aliter quàm ex suo parente peccatum per fontis naturæ propagationem hauserunt in mortem: imò verò etiam tanto magis quāto fortior est Christus iustus ad seruandum per gratiam, quàm iniustus Adam ad perdendum per naturam. At enim, dicet aliquis, si rectè colligit Apostolus peccati imputationem ex morte quæ sit peccati, & quidem imputati pœna: cur igitur moriuntur fideles quibus tamen non imputatur peccatum? Respondeo, omnes in genere homines ab Apostolo in seipsis hoc loco considerari, ac proinde peccatum ac mortem rectè quoque æstimari ex sui natura. De iis autem qui in fide moriuntur, longè aliter est constituendum. In his enim tū alia omnia quæ suapte natura mala sunt, & à peccato profecta, cooperantur tamen in bonum: tum verò mors ipsa per Christum fide apprehensum ita sanctificatur, vt quod in aliis, & ex sui natura nihil aliud est quàm peccati imputati pœna, idipsum in istis fiat per Christum fide apprehensum inceptæ mortificationis carnis veluti complementum. ¶ *Peccatum verò, [esse] non putatur.* ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται. Id est, nisi sit lex, ne peccatum quidē esse censeri potest, vtpote quod sit legis transgressio. At sontes sunt etiam infantes, vtpote morti, quæ peccati pœna est, obnoxij. Ergo & lex & peccatum antè extiterunt. Quænam autem Lex illa fuerit nisi ea quàm transgressus est Adamus? & quodnam illud peccatum, nisi illud cuius reus & mortalis factus Adamus, reos & mortales omnes suos posteros reddidit? Malui autem *putatur* quàm *imputatur* intepretari, quoniam etsi Mors pœna est non tantùm existentis sed etiam imputati peccati: videtur tamē mihi Apostolus de ipsa existentia peccati intelligendus, vt sit validissimum argumentum. Quînam enim imputatum fuerit quod ne extare quidem quidem potuerit? Cæterùm in nonnullis Latinis codicibus legitur *Imputabatur*, id est, ἀνελογεῖτο. & certè hæc scriptura melius conueniret si locus iste non de existentia sed de peccati prius quodammodo delitescentis agnitione per legem Mosis intelligendus esset, vt illum interpretari consueuerant: quem sensum etiam sequutus est Syrus interpres. Ego verò hanc expositionem multis de causis repudio. Primùm enim aberrat ab Apostoli scopo cui propositum non est de peccati cognitione per legem differere: sed hoc probare quod dixerat, omnes videlicet homines nasci reos quoniam in Adamo peccarint. Deinde ista peccati agnitio cur à Mosis demum lege inciperet? Lex enim naturæ etsi non tam expressè, tamen idem in genere præstabat in peccantium conscientiis, vt ipse Apostolus. suprà cap. 1. 2, & 3. euicit: & nominatim quidem 2. 12. 13. 14, & 15. Tertiò in hac disputatione vsque ad cap. 6. ἁμαρτίας nomine, neque natiua corruptio, nec ipsius fructus intelliguntur, (hæc sunt autem quæ per legem demum detegi & agnosci dicūtur) sed reatus ille demum ex Adami transgressione in omnes homines propagatus:

cui obediẽtia alterius Adami opponitur, per gratiam credentibus imputata. Itaque interprete ipso Paulo, Legis nomen in priore quidem parte huius versiculi, pro lege per Mosen promulgata accipitur: in extremo verò, quum dicitur peccatum non esse nisi sit lex, declarat in genere omne dictũ, quo vel precipitur quidpiam vel prohibetur.

Ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.	14	Regnauit autem mors ab Adam vsque ad Mosen, in cos etiam qui non peccauerãt ad similitudinem transgressionis Adam, qui est typus illius qui erat futurus.	14	*Sed regnauit mors ab Adam vsque ad Moysen etiam in eos qui non peccauerunt in similitudinẽ præuaricationis Adæ, qui est forma futuri.*
Ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω	15	At non vt lapsus, ita etiam	15	*Sed non sicut delictum,*

14 *In eos etiam*, καὶ ἐπὶ τοὺς. Ita scriptum habent omnes codices tum Latini tum Græci, & sic legendum esse apparet ex tractatione argumẽti. Atqui si hæc verba pro iis accipias qui Legis Mosis cognitionem non habuerint, id est qui sine Lege peccarint, (de quibus supra Apostolus cap.2.12) redundabit particula καὶ, quum hæc fuerit vniuersalis omnium hominum conditio ab Adamo ad Mosen, vt nulli excipi potuerint. Superest ergo vt de paruulis accipias qui pene prius moriuntur quam nascantur, sicut paulo ante exposuimus, & recte omnino censuit Augustinus: alioquin in eo durior quòd infantium salutem Baptismi sacramento nimium præcisè includat. Origenes vero in huius versiculi explicatione multis modis aberrat ab Apostoli scopo, adeóque ab ipsa veritate. Primùm in eo quòd hæc verba *Ab Adamo ad Mosen*, interpretatur *Ab Adamo ad Christi aduentum*: quasi Mosis appellatione per metonymiam Lex Mosis intelligatur: & particula Vsque, tẽpus inclusum declaret. Atqui Apostolus disertè Adamũ vt terminum à quo, opponit Mosi vt termino ad quem: & eádem ratione per Adamum intelligenda esset lex naturæ. quòd vtrumque facilè est videre quàm sit absurdum, quum de originis peccato disserat Apostolus, quod neque legis naturæ, neque Legis Mosis transgressio dici propriè potest. Deinde seorsim de iis qui sub Lege fuerunt incipit Apostolus disserere, infrà v.20. Alter Origenis error in eo est quòd diuersa prorsus expositione putat particulam Vsque, tempus sub Lege excludere: in quo grauiter hallucinatur, quatenus diuersam putat hominum conditionem fuisse sub Lege. *Nam*, inquit, *Per Legem cœpit purificatio peccatorum aperiri, & ex parte aliqua tyrannidi peccati obsisti per hostias, per expiationes varias, per sacrificia, per præcepta.* Ita igitur apparet Origenem ex diametro repugnare Apostolo, apertè docẽti vbique, & quidem in primis hoc ipso capite, Legem Mosis superuenisse, non vt extingueretur peccatum: (hoc enim est vnius Christi per Sp. sanctum officium) sed vt amplius abundaret, tãtum abest vt scopũ Apostoli attigerit Origenes. ¶ *Qui non peccauerãt*, τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. *Nõ super omnes* (inquit Origenes, qui Ambrosium decepit) *sed in eos qui peccarunt in similitudinem præuaricationis Adam. Nam introiuit quidem mors in mundum, & in omnes pertransiit: non tamen in omnes regnauit. Aliud enim est pertransire, aliud regnare.* Hæc ille nõ minus ineptè quàm falsò. Nam etiamsi expungas negantem particulam μὴ (quam tamen iam tum suo seculo testatur Augustinus lib. De peccat. mer. & remiss. 1. cap. 11, in codicibus aut omnibus aut penè omnibus scriptam fuisse, & nos quoque in omnibus exemplaribus, Chrysostomo, Theophylacto, Græcis denique scholiis inuenimus: & necessariam esse clamat ipsa argumenti series antè à nobis exposita) tamen particula καὶ illam interpretationem ægrè admittit. Hoc quum ipse videret, aliam interpretationem, sed magis etiam ridiculam comminiscitur. *Nam fortassis*, inquit, *excepti sunt aliqui, & occultiore mysterio designati, qui ad similitudinem præuaricationis Adæ peccasse memorantur, in quos solos regnauerit mors.* Sed hoc quoq; quàm ineptum? Taceo aliam expositionem, vt omnes comprehendat Apostolus qui parentum peccata imitantur. Nam hoc quoque alienissimum esse ab Apostoli scopo demonstrauimus. Ac penè incredibile mihi aliquando visum est, fieri potuisse vt Erasmus ita ab Origene deciperetur hoc loco. vt eius tuẽdæ sententiæ studio nonnulla effunderet à Pelagianismo non longissimè remota: veluti quum disertè scribit de naturali quadã ad peccandum pronitate, *Quæ*, inquit, *videtur omnibus insita: quanquam arbitror magis ab exemplis proficisci quam à natura.* Itẽ vbi Chrysostomi sentẽtiam piam & orthodoxam prorsus deprauans, *His verbis*, inquit, *non tribuit Chrysostomus vllum peccatum infantibus, sed ait mortem corporis in eos dimanasse, perinde quasi cum Adam progenitore de vetito ligno edissent, hoc est pro alieno peccato dedisse pœnas.* Hæc ille, ab Origene nimirũ fascinatus: quæ quam verè dicta sint, Ecclesia iampridèm ex Dei verbo iudicauit. Neque enim hæc ego (ita me bene Deus amet) vllo obtrectandi studio annotaui: sed vt tanti saltem viri exemplo discant studiosi quanto cum iudicio in quorundam Patrũm, ac præsertim istius Origenis scriptis, versari ipsos oporteat. ¶ *Ad similitudinem*, ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. Id est, καθ' ὁμοιότητα, vt Græca scholia enarrant. Peccauit enim sciẽs ac prudens Adam: infantes autem ipsius posteri, ab ipso nascendi momento rei quidem sunt peccati, sed quia in Adamo inclusi peccarũt. vnde fit vt rei & corrupti nascantur. Itaque ὁμοίωμα dicitur hoc loco forma peccandi quam sequuntur adulti quoties cupiditatibus obsequuntur. Græca scholia ex Chrysostomo aliam proferunt distinctionem huius loci, adscripta diastole post ἁμαρτήσαντας, *peccauerant*, vt hæc connectantur cum verbo ἐβασίλευσεν, *regnauit*: sed præterquam quòd ista distinctio obscuram planè sententiam gignit, nullius etiam exẽplaris vetusti auctoritate adiuuatur, quod ego quidem inspexerim. ¶ *Illius qui erat futurus*, τοῦ μέλλοντος. Vulg. *Futuri*, Erasm. *Illius futuri*, rectè expresso articulo. Est autem repetendum ἀπὸ τοῦ κεινοῦ nomen Adami. Duos enim Adamos facit Paulus, quorum prior fuerit posterioris typus & exẽplum in iis quæ postea persequetur, & copiose etiam explicat 1. Cor. 1. 21, & 22. 45. 47. & deinceps. Neq; enim typus dicitur Adamus Christi, quasi ad imitandum propositus sit vterq;, sed propter insitam vim similem aliquatenus in vtroque: in illo quidem perniciem propagandi in suos posteros: in hoc verò (id est in Christo) suos iustificandi. Est igitur in huius loci explicatione aperte Pelagianus ille cuius extant cõmentarij in hanc epistolam sub Hieronymi nomine, ita hæc exponens, *Sicut*, inquit, *Adam primus mandatum Dei præuaricatus, exemplum est Legem Dei præuaricari volentibus: sic & Christus voluntatem patris complexus, exemplum est imitari eum cupientibus.* Hæc ille: aduersus quæ Augustinus libro De peccatorum mer. ac remiss. scripsit. Sed & hoc in loco æstimandũ relinquo Ecclesiæ quam verum sit quod hic diserte annotauit Erasmus, *Siquis*, inquit, *nobis hic proferat infantes, de his hic non videtur Paulus agere: nec ea quæstio tum mouebatur, quum nondum esset receptum infantes baptizari.* Cæterùm (vt ad rem redeam) pro eo quod Erasmus conuertit τοῦ μέλλοντος, *illius futuri*, ego malui interpretari, *Illius qui erat futurus.* Loquitur enim Paulus de Christo Adami peccantis respectu, non eius temporis quo hæc scripsit. Nam quod annotat Erasmus, τοῦ μέλλοντος posse absolutè capi neutro genere, vt referatur non ad posteriorem Adamum, sed ad peccatum quorumlibet Adamum parentem imitantium, rursus pro Pelagianis facit, & hunc locum manifestè torquet. Potius autem hoc additum est vice alterius membri omissi per anantapodoton, de quo antè diximus, vt apparet etiam ex iis quæ subiiciuntur, quibus ratio huius typi seu analogiæ explicatur.

15 *Vt lapsus*, ὡς παράπτωμα. Vulgata, *Sicut delictum.* Sic enim solet παράπτωμα interpretari, vocabulo nimium (vt ita loquar) diluto, & diuersa etiam translationis ratione. Erasmus, *Vt peccatum.* Ego verò puto τῷ ἁμαρτάνειν in hac quidem disputatione ita distinguendum ab eo quod Paulus παράπτωμα vocat, vt effectũ à causa distinguimus. nam παράπτωμα dicitur ipsa Adami ruina vnde manat ἡ ἁμαρτία, id est tũ reatus ille, tum corruptio in omnium hominum natura hærens. Itaque τῷ ἁμαρτάνειν conuertere malui *Peccatũ*, παράπτωμα verò *lapsum*, cui opponitur τὸ χάρισμα, seu δώρημα, id est Christi obedientia quam Pater cælestis nobis imputat. Inter quæ tamen hoc forsitan est discrimen, quòd τὸ χάρισμα dicitur illud ipsum quod Deus gratificatur:

gratificatur: δώρημα verò conditionē declarat in qua ſunt ij qui liberalitatis illius ſunt facti participes, nempe quòd non modò ſunt à reatu abſoluti, ſed etiam Chriſti iuſtitia exornati. Denique δώρημα eſt ipſius χαρίσματος cõſequens, vt viciſſim τὸ κρῖμα ipſius παραπτώματος. Veluti (exẽpli cauſa) ſiquis princeps cuipiam ſibi obſtricto, & nihil minus quàm vllum beneficium commerito, adde etiam inopi, & à quo nullum vnquam commodum poſſit percipere, non modò æs alienum omne remittat, ſed etiam ingentem aliquem theſaurum largiatur: hanc principis liberalitatem ex Pauli idiomate vocaris χάριτα ſeu δωρεὰν, id eſt gratiam ac liberalitatem: ipſum verò theſaurum, χάρισμα, id eſt quod gratificatus ſit princeps: beneficium verò, ſtatum & conditionem in qua ſit aliquis ex principis beneficio, ſiue idipſum quod quis ex principis liberalitate fuerit aſſequutus, nempe quòd ex paupere diues ſit factus, δώρημα appellat. Quod diſcrimẽ etſi fortaſſis ſubtilius videri poſſit, tamen obſeruandum videtur, vt ratio collationum intelligatur: adeo vt ob eam cauſam χάρισμα putarim per periphraſin cõuertendũ, & δωρεὰν quidem donationẽ, δώρημα verò beneficium, id eſt ἐνεργήτημα ſim interpretatus: quanquam nõ repugno quin vtrunque poſſit pro vno & eodem accipi. Cur autem Chriſti obedientiam χάρισμα bis vocarit, ſemel verò δικαίωμα, nempe verſiculo 18. cauſa eſt manifeſta, quia videlicet Chriſti iuſtitiam non conſiderat abſolutè, ſed κατὰ χάριν, eámque duplicem. Nam reſpectu Dei nobis illam imputantis, dicitur χάρισμα, à gratificando: noſtri verò ratione, qui per eam imputatam iuſti fimus, meritò dicitur δικαίωμα, quòd nos iuſtos efficiat, ſeu quòd ea iuſti fiamus: vt explicat ipſe Apoſtolus verſ. 19. quo nititur totum huius collationis robur. Ea verò vt intelligatur, non pigebit hoc etiam auctarij vice adiicere, in hoc verſiculo conferri Adamum cum Chriſto, & illius lapſum cum iſtius obedientia, vt quæ ſit vis vtriuſque ſeſe in ſuos deriuandi intelligatur. In verſiculo verò 16. vim vtriuſque, id eſt lapſus Adami propagati per naturam, & Chriſti obedientiæ per gratiam imputatæ, vnà comparari. Tertio demum loco, id eſt verſiculo 17. fines ipſos inter ſe conferri. Denique verſ. 18. tres iſtas collationes vnà connecti, quarum baſis ac communis ratio verſiculo 19. explicatur. ¶ *Illius vnius*, τοῦ ἑνὸς. Exprimendus fuit articulus, vt vis collationis perſonarum intelligatur. Neque enim vnus quiuis, ſed certus quidam (id eſt Adamus) cum Chriſto, & ipſo quidem homine, coniparatur.

¶ *Multi*, οἱ πολλοί. Id eſt plures vno. Multos enim opponit vni, non paucis vel omnibus. neque enim diſſeritur quàm multi vel quàm pauci ab Adamo ſint cõtaminati, (omnes enim homines, vno excepto Chriſto, paulo antè dixit peccati labe fuiſſe conſperſos) aut viciſſim quàm multos Chriſtus repurget: ſed propoſitum eſt Apoſtolo docere, neque in vno Adamo lapſum, neque in vno Chriſto obedientiam conſtitiſſe, ſed vtrunque communicaſſe cum aliis quod ſuum erat. Itaque qui accipiunt Multi pro Omnes, dicunt quidem quod res eſt, ſed non explicant cauſam cur Apoſtolus Multos quàm Omnes dicere maluerit. Redundat autem articulus οἱ, vt 1. Corinth. 9. 19. & 2. Corinth. 2. 6. & 9. 2. ante nomen πλείονες, phraſi quadam Apoſtolo propria. ¶ *Vnius illius hominis*, τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου. Sicut Adam à cæteris ſingularibus hominibus diſtinguitur, quoniam hoc illi proprium eſt vt ſit totius humani generis ſtirps per naturalem propagationem, ita etiam Chriſtus, primùm dicitur eſſe homo, vt oſtendatur ipſius nobiſcum per eandem naturam conuenientia: deinde addito etiam articulo à reliquis quoque diſcernitur, quatenus hoc illi propriũ eſt vt ſit is ex quo velut altera hominum, videlicet electorum, ſtirpe, iuſtitia per gratiam propagatur. Itaque fuit vtrobique vis articuli διάκρισιν ſeruanda.

καὶ τὸ χάρισμα· εἰ γὰρ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.

Καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα, τὸ μὲν γὰρ κρῖμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων εἰς δικαίωμα.

est quod *Deus* gratificatur. nã ſi illius vni[9] lapſu [8]multi mortui ſunt, multo magis gratia Dei & donatio per gratiam, quod *eſt* [8]vnius illius hominis Ieſu Chriſti, in multos redundauit.

16 Neque [8]vt *illud quod introiit* per vnum qui peccauit, *ita eſt* beneficium: nam [8]reatus quidem *eſt* [8]ex vno *lapſu* ad condemnationem: quod autem gratificatur *Deus*, *eſt* [8]ex multis *lapſibus* [8]ad iuſtificationem.

ita & donum. ſi enim vnius delicto multi mortui ſunt: multò magis gratia Dei & donum in gratia vnius hominis Ieſu Chriſti, in plures abundauit.

16 *Et non ſicut per vnum peccantem, ita & donum. nam iudicium quidem ex vno in condemnationem: gratia autem ex multis delictis in iuſtificationem.*

16 *Vt* [*illud quod introiit*] *per vnum qui peccauit*, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. In veteris editionis codicibus nonnullis legitur, *Vt per vnum peccatum*, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήματος. Sed quocunque modo legas, ſupplendum eſt aliquid quod opponatur τῷ δωρήματι. Ideo conuertit Eraſmus, *Sicut per vnum qui peccauerat, venerat mors.* In quo primùm nõ probo quòd preteritis pluſquamperfectis ſit vſus: deinde quòd Mortis nomen ſuppleuerit. Neque enim hæc antitheſis ad hunc verſiculum pertinet, ſed ad proximum potius. Puto igitur articulum τὸ ſubaudiri, quam ellipſin annotauimus Iohan. 5. 36. & alibi ſæpe: & ſignificari ab Apoſtolo miſerabilem hominum conditionem, quos omni integritate ac iniuſtitia ſpoliatos, horribilis illa peccati ignominia cooperuit: cui conditioni opponitur τὸ δώρημα, id eſt præſtans illa ſors filiorum Dei, quã imputatę Chriſti iuſtitię beneficio conſequuntur. Eſt autem diligenter in primis annotandum hoc diſcrimen. Nam quanuis iſta priuatio iuſtitiæ, de qua recipienda hîc agit Apoſtolus, ab illo Adami ſcelere in nos propagato ſit exorta: acceſſerunt tamen ad eam cauſam aliæ etiam innumerabiles, continua videlicet illa peccatorum ſeries, tum quæ maiores noſtri admiſerunt (à quibus naturam hac ratione infinitis modis ream & corruptam accepimus) quæ nos etiam quotidie non pudet admittere. Ac de illorum quidem omnium abolito reatu, ac pœna per Chriſtum perſoluta, in priore tractatione diſſeruit Apoſtolus: nunc verò, quia non modò nos ſine peccato apparere oportet coram iuſto Dei tribunali, ſed etiam perfecta, pro creationis noſtræ gradu, iuſtitia exornatos, diſputat Apoſtolus vbi hanc iuſtitiam nanciſci poſſimus. Quod niſi latius ſe propagaret Chriſti virtus nobis imputata quàm Adami propagatus reatus, non modò non eſſemus per Chriſtum prorſus iuſtificati, ſed infinitis adhuc pœnis obſtricti teneremur, eorum nimirum peccatorum quæ ad Adami lapſum adiecimus. Itaque ſicut Chriſti ſanguis aſperſus purificat nos non modò à peccati originis reatu, ſed etiam ab aliis quibuſcunque peccatis: ſic Chriſti iuſtitia nobis imputata in omnium illorum reatum vicem ſuccedit, vt hac demum ratione poſſimus vni Deo non modò gratias agere de ſubiata iniuſtitia, ſed etiam de donata iuſtitia plena ac perfecta, in ipſo gloriari. ¶ *Reatus*, κρῖμα. Hebr. משפט [*miſchpat*,] vt Ierem. 26. 11. Nam ex reatu oritur condemnatio. Vulgata, *Iudicium.* Eraſmus, *Condemnatio*, admodum obſcurè. ¶ *Ex vno* [*lapſu*] ἐξ ἑνὸς. Theodoritus in Diuinorum decretorum epitome, ſubaudit ἀνθρώπου, nempe Adamum intelligens: ſed ratio oppoſitionis, & quod ſubiicitur, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων, ex multis offenſis, oſtendunt ſubaudiendum eſſe potius παραπτώματος, vt diſertè plurimis locis annotatum eſt ab Auguſtino. ¶ *Ex multis lapſibus*, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων. Hoc illud eſt quod ſcitè ſcribit Auguſtinus libro 1. contra Iulianum: *Gratia non tantummodo illud peccatum interfecit, ſed etiam poſt illud introeuntia peccata.* Nam ſi illa poſterioris Adami obedientia tolleret duntaxat reatum ex priore Adamo propagatum, quid fieret nobis toties præterea reis, quoties ipſi non tam in Adamo ſed per nos ipſos peccauimus?

¶ *Ad iustificationem*, εἰς δικαίωμα. Δικαιώματα ferè vertunt Græci interpretes quæ Hebræi חוקים [*chukim*] vocant, sacros videlicet Legis ritus, vt diximus Luc.1.6. Interdum tamen latius patet hoc vocabulum, & omnia Domini mandata, ipsum denique ius diuinum complectitur, vt suprà, cap.1.ver.32.& 2.26. Sed & eleganti significatione accipitur ἀντὶ τῶν δικαιολογημάτων, id est pro iis quæ quispiam iuris sui tuendi causa proferat. quæ significatio posset videri non inepta hoc in loco, nisi oppositum nomen κατάκριμα, id est condemnatio, ostenderet commodius pro absolutoria sententia capi, eáque non simpliciter absolutoria, qua nimirum remittantur peccata, sed qua etiam iusti pronũtiemur & digni vita, ex impleta in Christo à nobis omni iustitia. Paulo post verò vsurpabitur δικαίωμα pro eo ipso quod Apostolus χάρισμα vocat, vt suo loco dicemus. Vetustiss. autem ille codex addit ζωῆς, *vitæ*.

Εἰ γὰρ τῷ ἑνὶ παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ Χριστοῦ.	17	Etenim si per vnum lapsum mors regnauit per vnum, multo magis *ij* qui redundantiam illam gratiæ & doni iustitiæ recipiunt, in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.	17	*Si enim vnius delicto mors regnauit per vnum, multo magis abundantiam gratiæ & donationis & iustitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Iesum Christum.*
Ἄρα οὖν ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.	18	Nempe igitur sicut per vnum lapsum *reatus venit* in omnes homines ad condemnationem, ita per vnam iustificationem, *beneficium redundauit* in omnes homines, ad iustificationem vitæ.	18	*Igitur sicut per vnius delictum, in omnes homines in condemnationem: sic & per vnius iustitiam, in omnes homines in iustificationem vitæ.*

* 17 *Per vnum lapsum*, τῷ ἑνὶ παραπτώματι. Sic hunc locum restitui, tum ex illius pulcherrimi & augustæ planè vetustatis codicis Græcolatini Claromontani auctoritate, tum multo magis ipsa ratione adactus. Primùm enim si legas τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι, id est *per vnius lapsum*, vt legi solet, prorsus redundabit διὰ τοῦ ἑνὸς quod mox sequitur. Deinde quis non videt vni lapsui opponi redundantem Christi iustitiam? ac si dicat Apostolus, Si vnicus lapsus potuit omnes homines per vnum illum peccantem morti addicere, an non multo magis illa nõ in vnico quopiã facto præstita, sed modis omnibus redundãs vnius illius, nempe Iesu Christi, obedientia asseruerit nos in vitam? ¶ *Iustitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Iustitia in Christo triplex est. Vna essentialis, quatenus Deus est, quę quum sit ipsamet Deitas, distinguenda est omnino, etiam in Christi persona, ab ea iustitia quæ est qualitas, assumptæ humanitati vt subiecto inhærens. Altera est, perfectissimæ sanctimoniæ & integritatis habitus, quo plenissimè perfudit illã à se assumptam humanitatem, ab ipso conceptionis ex sancto Spiritu momento. Tertia est huius habitus effectũ, quo factum est vt legem perfectissimè pro nobis, pro quibus etiam & natus est, & Legi sese subiecit, præstaret, obediens factus Patri pro nobis vsque ad mortem, & quidem mortẽ crucis. Ex his autem illa quum sit essentialis, vt antè dixi, per se maneat oportet. De alterius imputatione, quæ corruptioni nostræ opponitur, agetur capitis octaui initio. De tertia verò, partim quatenus in ea versatur nostrorũ peccatorum expiatio, dictum est suprà, vsque ad vers.11, vnde nũc de hac ipsa quæritur, cuius imputatione per gratiam, aboleri reatum naturali propagatione contractum nunc docet Apostolus, quod discrimen non animaduertens Osiander omnia perturbauit, vt & Sophistæ Semipelagiani Iustitiam ipsam vni Christo inhærentem pro nostræ regenerationis effecto accipientes: quod tamen falsum esse ipsos docuisset vocabulum περισσείας, nisi supererogationis etiam merita inuehere maluissent. Theodoritus autem legit καὶ τῆς δικαιοσύνης: quam lectionem sequutus est. Vetus interpres, & Ambrosius quoque: sed perperã. Dixit enim Apostolus ex Hebręorum idiotismo (quem alibi sæpe annotauimus) περισσεύειν τῆς χάριτος pro τὴν περισσεύουσαν χάριτα, Deinde quod subiicitur, καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης in epexegesi positum est, quia gratiæ nomen quum ad omnia Dei beneficia pertineat, fuit explicandum, vt intelligeret lector, non de omnibus Dei beneficiis quæ per Christum percipimus, sed propriè de obedientiæ Christi imputatione hîc agi: quanuis hæc omnia inter se ita cohæreant
* vt vnum ab altero separari nec possit nec debeat. ¶ *Recipiunt*, λαμβάνοντες, id est oblatam δεξιοῦμοι, fidei videlicet manu. ¶ *In vita*, ἐν ζωῇ. Id est veræ & perennis vitæ participes facti.

* 18 *Per vnum lapsum*, δι' ἑνὸς παραπτώματος. Vulgata & Erasmus, *Per vnius delictum*, quod non probo, ob eas causas quas dixi superiore versiculo. Est enim conclusio ex eo nata, neque Græcis respondet hæc interpretatio: & si offensam spectes non quatenus vna est, sed quatenus vnius, sic etiam oppositum illius nempe δικαίωμα spectabitur, vt vnius nempe Christi, quum tamen obedientia Christi vocetur δικαίωμα, non ipsius Christi sed nostro respectu, id est quatenus eius imputatione iusti censemur. Denique esset παυτολογία manifesta in versu.19. Plana autem est sententia, sicut vnus lapsus nos omnes iustitia spoliatos condemnationi addixit: ita vnam esse rationem iustificationis qua in vitam asseramur. ¶]*Reatus venit*] *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Necessariò subaudiendum est aliquid vnde manet condemnatio. Illud autem quid sit, apertè exposuit Apostolus versu decimosexto. Itaque inde supplere malui quàm cum Erasmo addere, *Propagatum est malum*: quum sic nusquam loquatur Apostolus, neque etiam ita conueniat antithesis. Sed planissima est lectio quam sequutus est Syrus interpres, nempe εἰς πάντας ἀνθρώπους κατάκριμα, id est *venit in omnes homines condemnatio*: & in opposito membro, εἰς πάντας ἀνθρώπους δικαίωσις τῆς ζωῆς, *in omnes homines iustificatio vitæ*. ¶ [*Beneficium redundauit*] *in omnes homines*, εἰς πάντας ἀνθρώπους. Quia præcisa est oratio, suppleuimus quod deerat ex versu 15.& 16. Nam quod Erasmus adiecit, *Propagatum est bonum*, multis de causis mihi displicuit. Primùm, quia quanuis de plenitudine Christi accipere nos oporteat, tamen inter naturæ propagationem & gratuitam imputationem discrimẽ aliquod cõstitui par est. deinde, quia nusquam (quòd sciam) ita loquitur Apostolus. Præterea vetustus ille Sophistarum error, qui pro imputata iustitia inhærentem qualitatem substituũt, tantus est támque execrandus omnibus vt nihil æquè fugiendum putem. ¶ *Ad iustificationem vitæ*, εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Paulus quædam habet ita peculiaria vt mutari nec facilè possint, nec certè debeant, quum multo sit æquius vt illius idiomati assuescamus: quo nemo vnquam non modò verius, sed ne grauius quidem aut expressius mysteria diuina tractauit: & libens hic * conquestus fuerim nobis nõ licere tam disertis esse quam Græcis, nisi sicuti Theologica vox est Iustificationis, sic etiam quispiam mihi concesserit Iustificamen seu Iustificamentum vsurpare. Quod igitur quidam existimant δικαίωμα hoc in loco & δικαίωσιν idem declarare, nunquam * admiserim, non modo ne inanis quædam argutia tribuatur Apostolo, id est Spiritui sancto: sed multo magis quia * δικαίωμα ipsam iustificationis nostræ (vt ita dicam) materiam hîc declarat ab effectu, nempe illam Christi obedientiam, cuius imputatio nos iustos in ipso facit: quam paulo antè vocauit χάρισμα, quòd Deus gratis eam nobis largiatur. Δικαίωσις verò τῶν κατακρίμάτων (id est damnatoriæ sententiæ) opponitur. Quemadmodum igitur reatum consequitur condemnatio, ita etiam per fidem imputata nobis Christi iustitia, in reatus vicem succedens, quem ipsius sanguis eluit, efficit vt à Deo iusti declaremur, ac proinde vitam æternam consequamur. Id autem ego disertè annotandum putaui, non modò vt inter δικαίωσιν & δικαίωμα quod sit hoc loco discrimen ostenderem,

derem, sed etiam vt intelligeret lector, in hoc capite δικαίωσιν aliquid amplius declarare quàm in superiore. Nam peccatorum remissione (id est imputata Christi satisfactione) dicimur iustificari, id est persoluta per illum pœna vt insontes absolui: obedientia verò Christi imputata, etiam iusti declaramur, vt ex ipsa quoque Legis formula vitam æternam petere possimus, quum Christus, quem fide possidemus, omnem iustitiam nobis impleuerit. Additum autem nomen Vitæ, vitalem siue viuificam declarat.

Ὥςπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοὶ, οὕτω καὶ διὰ τῆς ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι καταταθήσονται οἱ πολλοί.	19	Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.	*Sicut enim per inobedientiam vnius hominis, peccatores constituti sunt multi, ita & per vnius obedientiam, iusti constituentur multi.*
Νόμος δὲ παρεισῆλθεν ἵνα πλεονάσῃ τὸ παράπτωμα· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερεπερισσεύσεν ἡ χάρις.	20	Lex verò præterea introiit vt augeretur Lapsus ille: sed vbi auctum est peccatum, ibi superabundauit gratia.	*Lex autem subintrauit vt abundaret delictum: vbi autem abundauit delictum, superabundauit gratia.*
Ἵνα ὥςπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θανάτῳ, οὕτω καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύνης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.	21	Vt quemadmodum regnauerat peccatum ad mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam ad vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.	*Vt sicut regnauit peccatum in morte, ita & gratia regnet per iustitiam in vitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.*
Κεφάλαιον ς.		CAP. VI.	CAP. VI.
Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενοῦμεν τῇ ἁμαρτίᾳ ἵνα ἡ χάρις πλεονάσῃ;	1	QVid igitur dicemus? permanebimus in peccato vt gratia auctior fiat?	*QVid ergo dicemus? permanebimus in peccato vt gratia abundet?*
Μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;	2	Absit. qui mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in eo?	*Absit. Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo?*

19 *Per inobedientiam*, διὰ τῆς παρακοῆς. Hoc vocabulum non repudiaui hoc loco, vt paronomasiam exprimerem quæ est in Græco sermone inter παρακοὴ & ὑπακοὴ. Apparet autem vel ex hoc versiculo insigniter eos hallucinari qui superiora exposuerunt de imitationis peccato. ¶ *Constituti sunt*, κατεστάθησαν. Erasmus, *Constituti fuimus*, id est, κατεστάθημεν, vt Frobenius etiam excudit. ¶ *Multi*, οἱ πολλοί. Multos iterum opponit Vni, non paucis vel omnibus, sicut exposuimus suprà, versu 15: neque (vt ego quidem existimo) quicquam hoc pertinet ad explicationem signi vniuersalis quod vsurpauit in superiori versiculo. * qua de re dicemus 1. Corinth. 1. 22. Vide suprà, 15. ¶ *Constituentur*, καταταθήσονται. Sic legi in omnibus codicibus scriptum hoc verbum tempore futuro, quo tamen non futurum aliquid vt sub vetere fœdere significatur: sed continua Christi vis in suis iustificādis declaratur. Aliud autem est constitui iustum, ac proinde dignum vita pronuntiari, idque partim imputata Christi obedientia quæ reatum tollit, partim sanctificatione in nobis inchoata quę corruptioni nostrę opponitur: quàm absolui à peccato & morte per Christi mortem nobis imputatam.

20 *Lex verò*, νόμος δὲ. Legem Mosis proculdubio intelligit. Nam à versu 14 disseruerat de iis qui ab Adamo ad Mosen intercesserunt: (id est de iis qui Mosis Legem præcesserunt) nunc autem agit de tempore Mosen consequuto. Itaque Origenes extra oleas prorsus vagatur, in eo quòd de lege membrorum hîc agi putat. ¶ *Præterea introiit*, παρεισῆλθεν. Id est accessit ad morbum illum quo laborabant omnes homines vnius peccato contaminati. Vulgata, *Subintrauit*. Erasmus, *Obiter subiit*. quam interpretationem non possum admittere. Neque enim propositio παρὰ in omnibus verbis hanc vnam vim habet, vt idem declaret atque Clanculum & Obiter: neque commodè id dici potest de lege publicè tantis cum ceremoniis rogata & accepta. Quomodo verò per Legem multiplicatæ sint peccati vires, explicat Apostolus infrà, cap. 7. quod vnus penè ex veteribus Augustinus cognouit. ¶ *Vt augeretur*, ἵνα πλεονάσῃ. siue, Vt auctior fieret quàm prius. Vulg. & Erasmus, *Vt abundaret*: quod mihi non videtur satis expressum. ¶ *Superabundauit*, ὑπερεπερισσεύσεν. Erasmus, *Magis exuberauit*. id est (vt explicat in Annotationibus) vehementer ac supra modum redundauit. Ego verò puto Apostolum non modò declarare quanta sit gratię vis, sed etiam addidisse ὑπὲρ vt collationem peccati ac gratiæ declararet: quasi diceret, Legis quidem interuentu factum esse vt immensa quædam vis esset peccati, sed gratiam tamen e cælo tanta copia fuisse effusam vt peccatum non æquarit modo, sed etiam infinitis partibus superarit, sicut paulo antè ostendit. Gratiam autem vocat gratuitam iustitiæ Christi imputationem.

21 *Ad mortem*, ἐν τῷ θανάτῳ. Vulgata & Erasmus, *In morte*, id est (vt Erasmus interpretatur) *per mortem*. Ego vero puto ἐν pro εἰς vsurpari: quod apparet ex antithesi: & ita quidem vt finalem (quam vocant) causam declaret. ¶ *Dominum nostrum*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Hæc (inquit Erasmus) non adiiciuntur apud Græcos nisi in nonnullis exemplaribus. Ego verò in vetustis omnibus inueni & Complutensi quoque editione.

IN CAP. VI.

1 [*In*] *peccato*, τῇ ἁμαρτίᾳ. Peccatum in hac disputatione idem prorsus declarat atque in superiore, sed diuerso tamen respectu. Nam illic diximus considerari peccati originalis reatum, in cuius locum succedat Christi obedientia per fidem nobis imputata: hîc verò in eodem illo malo corruptionem (id est, morbum ipsum inhærentem) spectat Apostolus, docétque qua ratione vis illa peccati in nobis sensim extinguatur, & in eius locum cælestis virtus succedat, quam regenerationem vocamus, Sophistæ verò iustitiam inhærentem, cuius tamen neque ortum, neque progressum, neque fructum norunt. Sed & illud quoque annotandum est, de quo nonnihil diximus Act. 8. 23. amplius aliquid significari his verbis, *Permanebimus in peccato*, & paulo pòst, *Viuemus in peccato*, quàm si dixisset, *Peccatum in nobis permanebit, aut viuet*.

2 *Qui*, οἵτινες. Vetus interpres addit particulam γὰρ, *enim*, vt & Syrus interpres, idque non incommodè. ¶ *Mortui sumus peccato*, ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ. Mortuus peccato (id est quod ad peccatū attinet) dicitur ab Apostolo quisquis virtutis Christi particeps ita est factus vt natiua illa corruptio sit in eo emortua. id est, vigore illo suo (qui translatitiè vita peccati dicitur) extincto, fructus illos amarissimos non edat. Contrà verò viuere dicitur peccato & iniustitię quisquis est in carne, id est quemcunq; Spiritus Dei à naturæ corruptionis seruitute non asseruit. Itaque non scribunt appositè qui peccati nomine diabolum intelligūt: item qui mortificationis nomine terrores conscientiæ putant significari. Sed & illud sciendum est, hoc loco & aliis similibus, ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ. *mori peccato*,

aliud prorsus declarare quàm νεκρὸν εἶναι τῆς ἁμαρτίας, id est *mortuũ esse peccatis*, Ephes.2.1.& 5.& Colos.2.13. Nã Mori peccato is dicitur tertio casu, in quo vis illa peccati extincta est per Christi virtutem, quicum per fidem coaluit: adeo vt mutuò inter se respõdeant mori peccato, & viuere Deo seu iustitiæ, seu Christo. Contraria verò significatione mortuus peccatis dicitur sexto casu, is qui peccatis quasi immortuus tenetur. Qui & mortuus absolutè dicitur, vt infrà, ver.13.& infrà, cap 7.10. Ephes.5.14.1.Tim.5.6. 5 Qui etiam dicitur in vmbra mortis habitare, Esa.9.1

Gal. 7.17. Ἢ ἀγνοεῖτε ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν;

Col.2.12. Συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον· ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη Χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρὸς, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.

1.Cor.6.14 ephe.4.23. colos.3.8. 2.tim.2.12. hebr.12.1. 1.petr.1.1. Εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα·

3 An ignoratis, ‖nos quotquot baptizati sumus ¨ in Christum Iesum, ¨in mortem eius esse baptizatos?

4 ‖Sepulti sumus igitur cum eo per baptismum in mortem: vt sicut excitatus est Christus ex mortuis ¨in gloriam Patris: ita & nos‖noua vita incedamus.

5 ¨Nam si cum eo plantati coaluimus ¨ conformatione mortis eius, ¨nimirum etiam ¨ resurrectionis *conformatione* coalescemus:

3 *An ignoratis quia quicunque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati sumus?*

4 *Consepulti enim sumus cum illo per Baptismum in mortem: vt quomodo Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus.*

5 *Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius, simul & resurrectionis erimus:*

3 *In Christum Iesum*, εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν. Id est, Vt cum Christo Iesu coalescentes, vim ipsius perciperemus, extinguendo peccato, & creando nouo homini, vt exposuimus Act.19.2. Nam qui Christum accipiunt duntaxat pro exemplari nobis ad imitandum proposito, vt Origenes & aliquot ex veteribus ab ipso decepti, non videntur intellexisse de quo Paulus dissereret. Neque verò finem ac scopum Baptismi præcipuum, eum videlicet de quo hîc agitur, intellexit Erasmus, quum annotaret nos idcirco dici ab Apostolo in Christum Iesum fuisse baptizatos, quia per Baptismum inserimur in corpus Christi mysticum. Hîc enim de ipso Christi corpore agitur, non de Ecclesia: quanuis qui Christi membrum est, idem etiam sit Ecclesiæ pars. Sed hoc tamen non facit vt hos fines confundere oporteat. Alioqui Veterem interpretem rectè reprehendit in eo quòd conuerterit, in Christo Iesu, pro, In Christum Iesum. Et multa ineptissimè dicit in hunc locum Origenes: veluti, nostrum Baptisma esse in Christo: ipsum autem Christum à Iohanne fuisse baptizatum non eo Baptismate quod est in Christo, sed eo quod in Lege. Item illud, cur solius Christi fiat hîc mentio, quum baptizemur etiam in nomine Patris & Spiritus sancti: quæ quæstio omnino est ἀπροσδιόνυσος. Neque enim nunc agit Apostolus de forma Baptismi, sed de fine & effectis. ¶ *In mortem eius*, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ. Quod dixerat in genere, nunc explicat per partes. Nam tres facit nostræ innouationis partes, nempe mortem peccati, sepulturam eiusdem, & noui hominis excitationem. Manant autem hæc tria effecta ab vno Christo quicum per fidem coaluimus, sed peculiariter mors peccati à Christi morte, sepultura ab eodem sepulto, noui hominis creatio ab eiusdem resurrectione dicitur quasi ex fonte profluere. Nam Christi hominis per diuinitatem sanctificati virtus in interimendo peccato (quod quum nostrum esset, ipsi erat imputatum) ac superandis omne genus tentationibus, in ipsius morte maximè sese exeruit. Sepultura autem est mortis progressus, in qua rursus potissimùm eluxit eiusdẽ Christi virtus, quum mortis ipsius vincula quibus tenebatur, dirupit. Victoria demum & ipsius sanctificationis consummatio in resurrectione apparuit. Sic igitur & nos istius virtutis participatione morimur peccato: &, quia non statim extinguitur in nobis hic vetus homo, sed sensim corrumpitur, donec in nihilum redigatur, sepelimur etiam peccato, vt demum in nouam vitam emergere paulatim incipiamus, donec tandem hoc corruptibile, in futuro seculo incorruptibilitatem induerit. Harum autem partium symbola manifesta ac efficacia habemus in Baptismo, quatenus est nostræ regenerationis tessera. Hinc ortæ sunt illæ formulæ Paulo familiares, Crucifigi, consepeliri, resurgere cum Christo, Baptizari in ipsius mortem, seu pro mortuis: Crucifigere corpus peccati, Resurgere in nouam vitam, Veterem hominem corrumpere, Mortificari, Viuificari, & similia, vt suis locis explicabimus. Quòd autem Erasmus considerandum proponit num præpositio σὺν pertineat ad Iudæos & Gentiles, simul in vnum Christum collectos: hoc quidem loco nullius est momenti.

4 *In gloriam Patris*, διὰ δόξης πατρός. Διὰ pro ἐν vsurpari probauimus manifesto exemplo supra, cap.4.11: hîc autem existimo positam esse pro εἰς, & quidem ita vt finalem (quam vocant) causam declaret. Cur enim resurrexit Christus? id est, in quem finem? Nempe, si ipsum caput consideres in gloriam Patris, id est vt deposita infirmitate, gloriosus Deo viueret in æternum: sicut Apostolus ipse explicare videtur infrà, ver.10. Sin autem nos spectes, qui sumus Christi membra, idcirco illum resurrexisse dicit Apostolus vt & ipsi participes illius virtutis facti incipiamus viuere vitam nouam, quasi nimirum iam in cælis ipsis versemur, quærentes quæ cælestia sunt. Nisi verò ita interpreteris, non video quî constare possit altera pars collationis: neque etiam quorsum hîc commemoret Paulus cuius virtute resurrexit Christi caro. quod alibi quidem sæpe exposuit, sed certam ob causam. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Per gloriam Patris*, id est gloriosi Patris virtute ac potestate, ex Hebræorum idiotismo: sicut nouitas vitæ pro noua vita dicitur.

5 *Nam si cum eo plantati coaluimus*, εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν. Eleganti translatione Christum, qui mortuus ac sepultus resurrexit, comparat Apostolus cum planta, quæ humi defossa suo tempore germinarit. Deinde verò quia nos quoque vnà dixerat cum Christo mortuos peccato ac sepultos, resurrexisse in iustitiam, vt indicet hæc omnia in nobis eo quasi succo fieri quem ex Christo sugamus, dicit nos cum ipso in vnam plantam coaluisse, sicut τὰ σύμφυτα cum arbore ipsa ita coalescunt vt communi succo viuant. Sic igitur Apostolus aptissima translatione arctissimam illam nostri cum ipsa Christi substantia coniunctionem, & viuificam illam virtutem inde in nos manantem expressit: qua etiam ratione Christus sese viti, nos verò palmitibus comparat: & in ipso crescere, ipséque in nobis vicissim dicitur adolescere. Sic comparatur Christus virgulto apud Esaiam, sic comparatur Verbum semini, sic dicimur arbores fructiferæ, sic plantare & rigare dicuntur ministri, & fideles in Christo radicari: adeo fœcunda est ita translatio. Vulgata, *Complantati*: & Erasmus, *Si insititij facti sumus*. Mihi verò si verbum nouum Complantandi placuisset, ausus etiam essem complantatitios dicere. Itaque necessariò vsus sum longiore verborum circuitu, quoniam σύμφυτον γεγονέναι non simpliciter declarat complantari, sed potius complantatione coalescere. Et quod attinet ad Erasmi interpretationem, quanuis libens agnoscam nos velut insitione quadam cum Christo coalescere, & Apostolum non dissimili ratione dicere nos in veram oleam insitos, infrà, 11.24: tamen putaui propriam Græci vocabuli significationem seruandam, quoniam eò videtur respicere Apostolus hoc nomine vtens, quòd sepelitio videtur quædam plantationis species. ¶ *Conformatione mortis eius*, τοῦ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Id est, quatenus, non dico imitatione, (hoc est enim Origenis commentum) sed virtute ab ipso in nos deriuata, perinde morimur pecato vt & ipse mortuus est. Hoc enim est quod dixerat, nos baptizatos esse in ipsius mortem: & statim subiiciet nos vna cum ipso cruci affixos, vt sicut ipse

mortuus

mortu⁹ est peccato, ita & nos peccato moriamur, declarãs quod sit istud ὁμοίωμα. Vulg. *Similitudi ni mortis eius*, tertio casu: quod planè repudio, quanuis aliquoties ita citetur hic locus ab Augustino. Nec dubito etiam quin sit prorsus reiiciendum quod putat Erasmus præpositionem σὺν posse referri ad Iudæos & Gentiles simul in vnum Christum collectos. Nam præterquam quòd hæc sunt extra scopum, præpositio σὺν in σύμφυτοι, sicut in συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id est (vt ista ad verbum explicemus) *consepeliri*, *concrucifigi*, *conuiuere*, *compati*, *conformari*, *conregnare*, *conglorificari*, & similia, omnino ad ipsam Christi personam referenda sunt: ita vt subaudiendum sit ὥστε, quod vt exprimeret Erasmus, conuertit, *Nam si insititij facti sumus [illi] per similitudinem mortis eius.* Sed aliam ob causam abstinui à nomine Similitudinis, quod vsurpauit Vetus interpres, & Simulacri, quo alibi Tertullianus vtitur, hunc ipsum locum citans. Videtur enim fauere nonnihil Pelagianis, qui hanc nostri cum Christo Conformationem putant ab imitatione proficisci, quum contrà imitatio omnis ex ista Conformatione nascatur. id est, ex eo quòd Christi participes simus, cum eo & per eum peccato mortui, vt Deo viuamus. Ipse enim est qui in nobis efficit vt velimus ac faciamus quæ Dei sunt. Et notandum est Apostolum non dixisse ὁμοιότητι sed ὁμοιώματι, quod nomen verbale & passiuum includit verbi actionem, vt intelligamus istam nostri cum Christo conuenientiam aliunde in nobis effici, nempe à Christi mortis potentia & virtute. Cæterùm Basilius libro περὶ βαπτίσματος, ad causam instrumentalem (id est ad Baptismum) hoc refert. Sic enim interpretatur ἐν τῷ τοῦ ὕδατος βαπτίσματι, ὅς ἐστιν ὁμοίωμα τοῦ σταυροῦ καὶ τοῦ θανάτου. id est, *in aquæ Baptismo, qui est crucis ac mortis assimilatio, seu figura.* Quominus autem hanc interpretationem sequar, ea ratione impedior quòd Baptismus omnes partes renouationis repræsentat: hîc verò Paulus manifestè conformationem mortis à conformatione resurrectionis distinguat. quanuis hæc ab illa separari non possit. Illa verò Cyrilli interpretatio non modò violenta, sed etiam nonnihil est periculosa, Christi mortem non tam mortem fuisse quam mortis quandam imaginem, quum tam citò resurrexerit. Quorsum enim hoc, si spectes nostri cum Christo collationem? id est Apostoli scopum. ¶ *Nimirum etiam*, ἀλλὰ καί. Sic rectè Erasmus, quum ἀλλὰ hoc loco non adhibeatur assumptioni, sed conclusioni. Vulgata, *Simul etiam* ἅμα καί: quæ lectio mihi non displicet. Et fortassis ἀλλὰ irrepsit in contextum ex eo quod descriptores nonnulli codicum olim consueuerunt duplex λ ita pingere in mediis vocibus, vt à litera μ parum admodum differat. ¶ *Resurrectionis [conformatione] coalescemus*, τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα. Qui vel mediocriter est Græcæ linguæ peritus, facilè animaduertit deesse articulum τῷ: quod ipsa collationis ratio ostendit, ita vt repetantur duo vocabula ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Nam plena esset oratio, ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀναστάσεως, videlicet, ὁμοιώματι σύμφυτοι ἐσόμεθα: in qua ellipsi nihil prorsus est violentum aut inusitatum: nisi quòd articulus à disertis scriptoribus vix soleat in hoc dicendi genere prætermitti. Annotauimus autem similem prorsus ellipsin Ioh. 5.36. Erasmus, *Resurrectionis participes erimus*: quasi τῆς ἀναστάσεως, id est esse resurrectionis, significare possit, Ex eorum numero esse ad quos resurrectio pertineat. Id ego verò mihi vix persuaserim: vt interim taceam vtrinque requiri ὁμοίωμα primariæ plantæ cum nobis συμφύτοις, tum in morte videlicet, tum in resurrectione: quod & ipse Apostolus postea copiosè explicat. Maluit autem vti Apostolus futuro tempore quàm præsenti, quoniam nondum prorsus mortui sumus peccato, quãuis eius quoque reliquiæ nobis non imputantur: ex quo consequitur nos nondum totos resurrexisse, sed quotidie emergere, dum perficiatur quod Deus in nobis inchoauit. Mutua enim est inter mortem peccati & vitam Spiritus non tantùm relatio, sed etiam proportio.

Τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ.	6	Illud scientes, veterem illum nostrum hominem cum eo crucifixum esse, vt aboleatur corpus peccati, ne posthac nos seruiamus peccato.	6	*Hoc scientes quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt destruatur corpus peccati, vt vltra non seruiamus peccato.*
Ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας.	7	Etenim qui mortuus est, liberatus est à peccato.	7	*Qui enim mortuus est, iustificatus est à peccato.*

---

6 *Veterem illum nostrum hominem*, ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος. Veterem hominem vocat vniuersam hominis naturam, ita vt cum iniquitate conceptus est & in hanc lucem editus. Additur autem Veteris epitheton, partim primi illius Adami collatione facta cum altero posteriore, vt 1. Cor. 15.45. partim verò naturæ nostræ deformationis respectu, quam altera recentiore permutamus: ea nimirum quæ in die instauratur ad agnitionem quæ respondeat imagini eius qui ipsum condidit, Coloss. 3.10. ¶ *Cum eo crucifixum esse*, συνεσταυρώθη. Hoc quoque vocabulum Paulo est familiare, idem declarans atque si peccatum dixisset mortuum, aut nos peccato mortuos cum Christo. Hoc tantùm interest quòd quum crucifixum dicit, mortis genus explicat per quam Christus nobis Spiritum sanctum impetrauit. Itaque nihil dicunt qui Paulum existimant veterem hominem crucifixum potius quàm mortuum dixisse eò quòd viuat adhuc & vigeat aliqua ex parte. quod doctissimus interpres meritò non probauit. Sed duo hîc notanda sunt: vnum, quum dicitur Vetus homo cum Christo crucifixus, non ita hoc esse accipiendum quasi corrupta hæc natura Christo alia ratione quàm per imputationem tribuatur. Nam iam inde ab ipso conceptus momento carnem nostram in sese nobis ita sanctificauit vt omnis peccati expers fuerit. Itaque nobis veterem hominem crucifixit: sicut mortuus dicitur peccato, non vt peccare desineret, sed vt peccatum destrueret. Alterum, quod dicitur Christus peccata nostra per crucem expiasse, prudenter esse ab hoc distinguendum de quo hîc disseritur. Illud enim pertinet ad gratuitam pro peccatis nostris satisfactionem, quæ nobis imputatur: hîc autem agitur de regeneratione intra nos per Spiritum Christi reipsa inchoata. ¶ *Aboleatur*, καταργηθῇ. Vel, vt Vulgata, *destruatur*. De huius verbi propria notatione diximus suprà 3.31. & Luc 13.7. quã vbique seruare nec potuimus, nec debuimus. In summa dicitur καταργεῖσθαι cuius vis & efficacitas tollitur: & καταργεῖν is cuius virtute id efficitur. Dicitur autem non homo ipse cui peccatum inest, sed vitiositas quæ ipsi inest, aboleri, vt ei non seruiamus amplius. Et notandum est proponi finem sanctificationis, non quasi ad eum vsque finem peruenerimus: sed quoniam ad eum contendimus, ac tandem etiam peruenemus, quum videlicet Deus erit omnia in omnibus. ¶ *Corpus peccati*, τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας. id est caro in qua peccatum ipsum hæret, sicut pulchrè explicatur 1. Petr. 4. 1. & 2. Alibi solet Apostolus simili significatione nomen membrorum vsurpare, non hoc tantùm corpus aspectabile designans, sed omnes hominis partes sine vlla prorsus exceptione, nisi quatenus eas in filiis Dei instaurauit Christi communicatio, vt exposuimus Iohan. 3.6. Mihi tamen videtur Paulus propria quadam ratione hoc in loco mentionem fecisse corporis, nempe quia crucifixi & sepulti Christi meminerat, cui nos factos esse συσσώμους, id est (vt ita loquar) concorpores, scribit Ephes. 3.6.

7 *Liberatus est*, δεδικαίωται. id est ἀπήλλακται, ἠλευθέρωται, καθαρίζεται, vt pulchrè explicat Basilius lib. περὶ βαπτίσματος, de quo diximus suprà 3.20. Vulgata & Erasmus, *Iustificatus est*. Quidam etiam conuertit, *Absolutus est*. Ego verò has interpretationes hoc quidem loco vt ambiguas reieci, nequis de peccati vel peccatorum remissione, seu absolutione à peccatis, hoc dictum acciperet. Neque enim de his disserit Apostolus, sed de mortis effectu, quæ efficiat vt mortui necessariò ab actionibus huius vitæ ac proinde à peccando supersedeamus. Hoc est denique quod dixit Anacreon, (si tam profana licet cum tam sacris comparare) Ὁ θανὼν οὐκ ὀπτεύει.

Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ·	8	Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus fore vt etiam viuamus cum eo.	8 *Si autem mortui sumus cum Christo, credimus quia simul etiam viuemus cum Christo:*
Εἰδότες ὅτι Χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύει.	9	Vt qui sciamus Christum excitatum ex mortuis, non amplius mori: mortem *inquam* ei non amplius dominari.	9 *Scientes quòd Christus resurgens ex mortuis, iam non moritur, mors illi vltrà non dominabitur.*
Ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ Θεῷ.	10	Nam quod mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo.	10 *Quòd enim mortuus est, peccato mortuus est semel: quòd autem viuit, viuit Deo.*
Οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε, ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ Θεῷ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	11	Ita etiam vos colligite, vos tum mortuos esse peccato, tum verò viuere Deo per Christum Iesum Dominum nostrum.	11 *Ita & vos existimate, vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo in Christo Iesu Domino nostro.*
Μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ·	12	Ne regnato igitur peccatum in mortali vestro corpore, vt obediatis peccato in cupiditatibus corporis:	12 *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concupiscentiis eius:*

8 *Cum eo*, αὐτῷ. Vulgata repetit Christi nomen, vt & Syrus interpres, & Claromontanus codex: quod etiam est expressius.

9 *Dominari*, κυριεύει. Sic vbique scriptum inuenimus, & sanè videtur præsens tempus melius conuenire. Vetus interpres tamen legit κυριεύσῃ, *dominabitur*, & Origenes quoque, quem aliquot etiam Latini patres sequuntur.

10 *Quòd mortuus est*, ὃ ἀπέθανε. Declarant Græci Grammatici ὃ pro ὅτι coniunctione vsurpari: sed malim hoc quidem in loco supplere κατὰ, vt plena sit oratio, Nam in eo quòd mortuus fuit, id est quantum ad ipsius mortem attinet, vt Gal 2.20. Neque enim Vallæ assentior qui potius putat conuertendum esse ad verbum neutro genere, *Quod enim mortuum est* quanuis sic etiam legat Hilarius ex antiquis codicibus lib. de Trinitate 9. vt Erasmus obseruauit. quasi Mortuum referatur ad corpus humanum, Viuit, ad naturam diuinam Ego verò non video quomodo conueniat hæc interpretatio cum eo de quo agitur: deinde etiam periculosam puto hanc interpretationem, quòd videatur quodammodo pro Nestorianis facere, atque adeo nostræ satisfactionis fundamẽtum euertere. Quanuis enim Christus, secundum Deitatem, nec mori nec resurgere dici possit, tamen idem homo ille qui mortuus est ac resurrexit, etiam Deus erat, & totus nunc Deo viuit: alioquin nec morte ipsius mortificari peccato, nec resurrectione possemus Deo viuificari. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id est, vna vice pro omnibus. Quod enim semel tantùm fit, id non habet regressum vt iterum fiat. Sic in epist. ad Hebræos accipitur hoc aduerbiũ aliquoties: vt Christi oblationis perennis illa vis declaretur, opposita Leuiticis sacrificiis, quæ quotidie repeti oportuit. Ostẽdit autem ex hac capitis & membrorum collatione Apostolus hoc loco, in iis qui per Christum verè sanctificati sunt, peccatũ semel mori, id est ita vt pristinas illas vires nunquam recipiat, sed quotidie, tanquam corpus in sepulchro, corrumpatur, donec funditus intereat. Quòd si continuus est mortis peccati progressus, continuum est quoque viuificationis incrementum, quum sit mutua inter mortificationẽ veteris hominis & instaurationem noui non modò relatio, sed etiam proportio. Quomodo igitur qui mortuus est peccato, in eo permanebit vt gratia abundet? Diximus autem qua ratione sit explicãdum quod dicitur Christus peccato mortuus, in quo tamen peccatum non fuit, suprà, versu 6. Nam in hac quoque loquutione, Christus peccato mortuus est, hoc vocabulum accipio non in sexto casu, (vt declaretur causa quæ Christum adegit ad mortem, nempe quia nostrorum peccatorum reus erat) sed tertio casu potius, vt finem declaret, nempe Christum idcirco mortuum vt semel in nihilum redigat peccatum in nobis. Hoc enim est de quo agitur, non autem de peccatorum expiatione per imputationem: & ratio antithesẽos hoc poscit. ¶ *Viuit Deo*, ζῇ τῷ Θεῷ. Id est, Viuit apud Deum, & quidem vita planè diuina ac cælesti. quæ huic vitæ adhuc peccato & morti obnoxiæ opponitur. Sicut enim mortuus peccato dicitur is in quo peccatum vim suam non magis exerit quàm si mortuus esset, ita etiam viuere Deo, ex formula Paulo familiari, dicitur is qui Spiritu Dei agitur, vt explicat Apostolus infrà, 8.14. & Ephes. 3.20. Sed sicut mortem peccati diximus aliter in capite quàm in membris cõsiderari, sic quoque de eo statuendum quod Christus dicitur Deo viuere. Is enim iam inde à primo cõceptu totus quidem Deo vixit, sed tamen à conceptu ad resurrectionem, ac præsertim in morte ac sepulchro luctandum illi fuit cum Satana & morte, atque adeo cum nostris omnibus peccatis quæ Pater illi imputarat, vt nos in eo consummaret. Itaque post resurrectionem demum dicitur Deo viuere, quum iam deposita omni carnis infirmitate, & superatis omnibus hostibus, ad dexteram Patris consedit. Nostra verò sanctificatio ex illius virtute promanans: nunquam hîc in nobis perficitur, quum ab ipsa morte pendeat nostrę sanctificationis consummatio: & tamen dicitur mori peccato is in quo peccatum mori cœpit: & Deo viuere, qui Spiritu Dei donatus, cœpit facta carnis mortificare, vt scribitur infrà, 8.12.

11 *Colligite*, λογίζεσθε. Vulgata, *Existimate*. Erasmus, *Reputate*. Neutrum mihi satisfacit. hoc enim refero ad fidei syllogismum, vt inde colligamus ac vere sentiamus nos tum peccato esse mortuos per Christi mortis communicationem: tum verò Deo viuere, id est iustitiæ, per eundem viuificatos. Sic enim vrget Paulus vt Christi mortem, sepulturam ac resurrectionem ad nos transferamus. Sic accipitur idem verbum suprà, 2.28.

12 *Ne regnato*, μὴ βασιλευέτω. τὸ βασιλεύειν apud Paulum (id est regnare) ponitur pro summum imperium obtinere, ita vt nullus se opponat, vel siquis obsistat, frustra hoc faciat. Commodùm igitur hæc adhortatio subiicitur præcedẽtibus, vt intelligamus quatenus sumus mortui peccato quandiu hîc versamur, hactenus nimirum vt reluctetur quidem Spiritui sed tamen non vincat. ¶ *Peccatum*, ἡ ἁμαρτία. id est vis illa peccans. Tertull. nouo vocabulo, Delinquẽtiam interpretatur, lib. De resurrectione carnis. Peccati verò appellatione vitiositas illa tum ipsi rationi tum affectibus hominum etiam renouatorũ insita significatur, quæ quoniã & à peccato Adami orta est, & vitiosas omnes tum cogitationes, tum actiones gignit, idçircò, vt rectè monet multis locis Augustinus, peccatum vocatur ὁμωνύμως, & elegantissimè a nostro Paulo peccatũ peccans. qui tamẽ Augustinus cautè in eo legendus est, quòd illam vitiositatem non videtur peccatum vocare, nisi quum vincit. Nam contrà siue vincat accedente consensu, siue Spiritus illã superet, quicquid vitiosum est, quum sit operis Dei deprauatio, malũ est, ac proinde peccati rationem habet. ¶ *Corpore*, σώματι. Vide suprà, versu 6. Videtur hoc loco & aliis similibus Apostolus corporis ac membrorum facere mentionem, propterea quòd hæc sunt instrumenta quibus Peccatum exequitur quod cogitauit. Loquitur enim Apostolus de Peccato tanquam violento quopiam tyranno. Sit igitur mens illa tantopere à philosophis celebrata, primus peccati (id est natiuæ illius corruptionis) administer ad suggerendos primos motus: qui vbi commouerunt voluntatem, alteram peccati administram, nanciscuntur ἐπιθυμίαν. Tum verò corpus ab animo impulsum, huc & illuc transuersum rapitur, vt tyranni arbitrio sese ac sessorem præcipitet. Monet igitur Apostolus vt quum omni ex parte coërceri motus non possint, saltem corpus habeamus in potestate: quæ tamen doctrina ad cæteras hominis partes pertinet, quum hæc inter se ad peccandum mutuo consensu conspirent. Vnde factum vt has cupiditates Paulus

Ius corporis esse dicat: quia nimirum animus per illas corpus commouet, ac vicissim animum corpus solicitat. Itaque alibi disertè monet vt & spiritu (seu mente,) & anima & corpore integri coram Domino appareamus, 1. Thess. 5.23. Cæterùm pro relatiuis ὑπῆ & ὑπῶ coacti sumus antecedentia ipsa substituere, vt amphiboliam vitaremus: quia peccatum & corpus apud Latinos eiusdem sunt generis, Vetus interpres conuertit, Vt obediatis concupiscentiis eius, id est εἰς τὸ ὑπακούειν τοῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ quam lectionem sequutus est etiam Augustinus lib. 1. De nuptiis, cap. 23. & 27. Et ita quoque scriptum inuenimus in vno Græco codice.

Μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ· ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ Θεῷ ὡς ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ Θεῷ.	13	Neque sistite membra vestra arma iniustitiæ peccato: sed sistite vos Deo, vt ex mortuis viuos, & membra vestra arma iustitiæ Deo.	13	*Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato: sed exhibete vos Deo tanquam ex mortuis viuentes: & membra vestra arma iustitiæ Deo.*
Ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γὰρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν.	14	Peccatum enim vobis non dominabitur. non enim estis sub Lege, sed sub Gratia.	14	*Peccatũ enim vobis non dominabitur. nõ enim sub Lege estis, sed sub gratia.*
Τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; Μὴ γένοιτο.	15	Quid igitur? peccabimus, quòd non simus sub Lege, sed sub Gratia? Absit.	15	*Quid ergo? peccabimus, quoniã non sumus sub Lege, sed sub gratia? Absit.*
Οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παριστάνετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοὴν δοῦλοί ἐστε οἷς ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην;	16	‖An nescitis quòd cui sistitis vos seruos ad obediendum, eius serui estis cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obedientiæ ad iustitiam?	16	*Nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis eius cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam?* Ioh 8 34. 2.pet.2.19.
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς.	17	Gratia autem *sit* Deo quòd fuistis *quidem* serui peccati, sed ex corde obedistis ei formæ doctrinæ in quam estis traditi.	17	*Gratias autem Deo quòd fuistis serui peccati obedistis autem ex corde in eam formam doctrinæ in quam traditi estis.*
Ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ.	18	Et liberati à peccato, mancipati estis iustitiæ.	18	*Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.*
Ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθέ-	19	Hominũ more loquor, pro-	19	*Humanum dico pro-*

13 *Sistite*, παριστάνετε. Vulgata, *Exhibeatis*, παρέχετε. Eras. *Accommodetis.* Mihi verò videtur Sistendi verbum multò accommodatius, quod paulo antè fecerit regni mentionem, & paulo post etiam Domini. Dicuntur enim ministri & serui παριστάνειν ἑαυτοὺς, id est sistere sese in Domini conspectu, & præstò esse ad accipienda mandata: vt per eleganter sit vsurpatum hoc verbum Apostoli, vt indicaret quàm proni ac volentes ad peccandum ferantur quicunque Spiritu Dei nõ aguntur. ¶ *Membra vestra*, τὰ μέλη ὑμῶν. Hoc quam latè pateat exposuimus superiore ver. 6 & 12. ¶ *Arma iniustitiæ*, ὅπλα ἀδικίας. i. Pro instrumẽtis quibus ad patrãda scelera vtatur. Græcis enim ὅπλα, & Latinis Arma, ac Heb. כלי [*kele*,] de quibusuis instrumẽtis dicuntur. Sed melius conuenit Armorum nomen translationi à tyrannorum satellitibus & apparitoribus sumptę. Sic Genes. 49. 5. Simeon & Leui dicuntur כלי חמס [*chele chamas.*]

* 14 *Non enim estis sub Lege*, οὐ γὰρ ἐστε ὑπὸ νόμον. Sic maluit Paulus scribere quàm ὑπὸ νόμῳ, vt vitaret omnem amphiboliã, non hoc tantùm loco, sed alibi sæpe, vt Gal. 4.21. & sic quoque dicimur ὑπὸ ἁμαρτίας infra 7.14. Nam alioqui nemo magis & efficacius sese subiicit Legi quàm qui est regeneratus. Non est igitur hoc dicendi genus vno modo explicandum: quia præterquam quòd Legis nomen est πολύσημον, & variæ sunt Legis species, variè quoque solet Apostolus de ea disserere. Itaq; Origenes de Lege membrorum (id est peccati) hæc accipit: cui non assentior, quia nusquam inuenio Legis nomen ita vsurpatum, nisi quippiam adiiciatur ex quo id possit intelligi. Sed & de cetemoniis hoc accipi commodè non potest. Restat igitur vt ad Legem moralem, quam vocãt, applicetur. Nam politicæ legis quorsum meminisset? Putant igitur plerique sub Lege non esse, idem declarare atque Legis maledictioni non amplius esse obnoxium, quum Christus factus sit maledictio pro nobis. Sed hoc certè pertinet ad peccatorum remissionem: hîc verò agitur de mortificatione peccati, & iustitia in nobis per Christi Spiritum inchoata. neque spectatur dominatio peccati, quatenus imputatur vel non imputatur, sed quatenus viget aut non viget in nobis. Itaque alij explicare malunt, *Sub Lege non estis, sed sub gratia.* id est, Non iam estis ea conditione qua olim, quum vos Lex reos faceret, iubendo, non adiuuando, vt explicat Augustinus. Hanc verò sententiam vt simplicissimam & maximè accommodatam amplector: sed ita vt paulo aliter applicem quam soleant. Propositum est igitur Apostolo nos hortari vt fortiter reluctemur peccato. Nam, inquit, omnino futurum est vt illo superato victoriam reportetis. Id verò vnde tam certò coniicit futurum? Quia nimirum sub Lege non sumus, sed sub Gratia. Lex enim (vt sequenti capite explicabit) instrumentum illud est per quod ille noster maritus, id est peccatũ, in nobis vitiosas illas cupiditates & actiones, tanquam liberos, gignebat: illud est, inquam, vnde accepta occasione peccatum alio quin veluti mortuum reuiuiscit, & nos interimit. Lex denique est peccati virtus, vt scribitur 1. Cor. 15.56. Valet igitur consequutio, nos aduersus peccatũ potituros victoria, quũ non simus sub Lege, quatenus est virtus peccati, sed sub Gratia, id est Spiritu Christi donati, cuius freti virtute, reliquias etiam peccati iam inermis penitus profligemus, idque ita esse explicandum liquet ex Galat. 5.23 & 24. Quomodo verò alibi accipiatur Sine Lege esse, vel Sub Lege non esse, item, Legem non esse iusto positam, suis locis explicabimus.

15 *Quòd non simus*, &c. ὅτι οὐκ ἐσμὲν, &c. Nascitur hæc obiectio ex eo quòd ambiguum erat dicendi genus ab Apostolo vsurpatum. Ideo sequente capite copiosè ab ipso explicabitur. Nam apud impios (cuiusmodi sunt hodie Libertini, Dauidistæ, & cæteri Carpocratianorũ successores) sub Lege non esse, significat pro arbitrio suo quiduis audere: sub Gratia autem esse, non posse damnari.

17 *In quam estis traditi*, εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc dicendi genus magnam quandam emphasim videtur habere. Ita enim significatur, Euangelicam doctrinam quasi instar typi cuiusdam esse, cui veluti immittamur vt eius figuræ conformemur: & totam istam transformationem aliunde prouenire. vt quemadmodum cera (inquit Basilius in tractatu de Baptismo) sculpturæ typo tradita figuram quæ sculpturę inest accuratè exprimit: ita & nos Euãgelicę doctrinæ typo nos tradentes, secundum interiorẽ hominem figuremur. Itaque non satis expressè conuertit Eras. παρεδόθητε, *Traducti estis.* Sed peruersè Castellio interpretatur, *Quæ vobis est tradita*, ὃς ὑμῖν παρεδόθη, quasi videlicet εἰς respondeat literæ ל, vt εἰς τύπον idem declaret atque τύπῳ: deinde, ὃν παρεδόθητε dictum sit vt ὀφθεῖσόμαι αὐτῷ, pro αὐτῷ μετὸφθεῖσόμαι. Nam aliam huius interpretationis rationem inuenire non potui. Est autem hoc dicendi genus simile illi Terentiano dicto, *Restitue in quem me accepisti locum.*

19 *Hominum more loquor*, ἀνθρώπινον λέγω. Id est κατ' ἄνθρωπον, vt supra, 3.5. Puto verò Apostolum nihil aliud hoc loco significare hac dicendi formula quàm sese, quum de rebus cælestibus ac diuinis disserat, libenter tamen, vt sese eorum captui accommodet ad quos scribebat, similitudines istas seruitutis & libertatis ex mutuis hominum com-

merciis ſumere, quò melius iſta percipiant. Alij humanum accipiunt pro eo quod præſtare poſſint homines: quaſi dicat Apoſtolus ſe non ſummam aliquam perfectionem requirere, ſed duntaxat vt non minus ſtrenuè colant iuſtitiam quàm olim paruerunt peccato. Ego verò priorem interpretationem vt ſimplicem amplector, vel ob eam cauſam quòd iſta Apoſtoli petitio quæ ſequitur, eiuſmodi eſt vt vel perfectiſſimi quique inter homines vix illam poſſint præſtare. Alioquin aliis etiam locis humanum dicitur quod eſt eiuſmodi vt hominum vires non ſuperet, vt 1.Samuelis cap.7.verſ.14.& 1.Corinth. cap.10.verſ.13. Vulgata, *Humanum dico*, imperité. Eraſmus, *Humanum quiddam dico.* Hieronymus ad Algaſiam, quæſt. 1. dicit hoc dicendi genus vſurpatum fuiſſe ab Apoſtolo, ex Cilicum idiomate. Ego verò ne in hoc quidem aſſentior Hieronymo.

νειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν· οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν.

Ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ.

Τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος.

Νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ Θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν· τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον.

Τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος· τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον ζ.

Ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοί (γινώσκουσι γὰρ νόμον λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ;

Ἡ γὰρ ὑπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνήρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός.

Ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς μοιχαλὶς

pter infirmitatē carnis veſtræ. Nēpe ſicut ſtitiſtis mēbra veſtra ſerua impuritati & iniquitati, ad *patrandā* iniquitatē: ita nunc ſiſtite mēbra veſtra ſerua iuſtitiæ ad ſanctimoniam.

20 Quum enim ſerui eratis peccati, liberi eratis iuſtitiæ.

21 Quem igitur fructum habebatis tūc *ex iis* de quibus nunc erubeſcitis? nam finis illorum, mors *eſt*.

22 Nūc verò liberati à peccato, mancipati autē Deo, habetis fructū veſtrū in ſanctimoniam: finem autem, vitam æternam.

23 Nam ſtipēdia peccati, mors: donum autem Dei *eſt* vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.

CAP. VII.

1 AN ignoratis fratres, (peritos enim Legis alloquor) legem *tantiſper* dominari homini quoad *ipſe* vixerit?

2 Nā viro ſubiecta mulier, viuenti viro deuincta eſt per legem: quòd ſi mortuus fuerit vir, liberata eſt à lege viri.

3 Proinde viuente viro mœ-

pter infirmitatem carnis veſtræ. ſicut enim exhibuiſtis mēbra veſtra ſeruire immunditiæ & iniquitati ad iniquitatem: ita nūc exhibete membra veſtra ſeruire iuſtitiæ in ſanctificationem.

20 *Quū.n.ſerui eſſetis peccati, liberi fuiſtis iuſtitiæ.*

21 *Quem ergo fructum habuiſtis tunc in quibus nunc erubeſcitis? nam finis illorum, mors eſt.*

22 *Nunc verò liberati à peccato, ſerui autem facti Deo, habetis fructum veſtrum in ſanctificationē: finē verò, vitā æternam.*

23 *Stipendia enim peccati, mors: gratia autem Dei, vita æterna in Chriſto Ieſu Domino noſtro.*

CAP. VII.

1 *AN ignoratis fratres (ſcientibus enim legem loquor) quia lex in homine dominatur quanto tempore viuit?*

2 *Nam quæ ſub viro eſt mulier, viuente viro alligata eſt legi: ſi autem mortuus fuerit vir, liberata eſt à lege viri.*

3 *Igitur viuente viro vo-*

¶ *Nempe ſicut*, ὥσπερ γάρ. Vulg. *Sicut enim*. Eraſ. *Quemadmodum enim*. Ego verò nō video quomodo cauſalis particula ſatis cōmodè poſſit cum ſuperioribus connecti. Vide infrà 15.2.

¶ *Ad [patrandam] iniquitatem*, εἰς τὴν ἀνομίαν. Eraſmus, *Ad aliam atque aliam iniquitatem*, Græca ſcholia ſequutus. Ego verò potius exiſtimo Paulum priore loco per impuritatem & iniquitatem intellexiſſe cupiditates illas tum quibus ſeipſos contaminant homines, vt quibus ſolicitantur ad ebrietatem, laſciuiam, luxuriam, & alias eiuſmodi peſtes: tum quibus prouocantur ad alios offendendos, furtis, homicidiis, iniuriis, & cæteris id genus ſceleribus: deinde poſteriore loco ἀνομίαν generalius vſurpaſſe pro ipſis cupiditatum effectis. Ideo ſuppleui participium Patrandam, ex quo id intelligatur.

20 *Liberi eratis iuſtitiæ*, ἐλεύθεροι ἦτε δικαιοσύνῃ. Id eſt, Quod ad iuſtitiam attinet, nullum erat eius in vos imperium. Eratis enim peccati iugo prorſus mancipati. Hoc verò quum ita ſe habeat, miror qua tandem fronte audeant Sophiſtæ ſuum liberū arbitrium tueri, liberum ſanè iuſtitiæ, ſeruum autem peccati, vt illis toties exprobrat Auguſtinus.

21 *Tunc [ex iis] de quibus*, τότε ἐφ' οἷς, &c. Eraſmus rectè ſuppleuit antecedens τούτων, *ex iis*, cuius ellipſis in Latino ſermone paulo eſt obſcurior. Clemens lib. στρωμ. δ, poſt τότε adſcribit accentum interrogantem, & rurſus poſt ἐπαισχύνεσθε: vt ſit hæc ſententia, Quem igitur fructum tunc habebatis? nónne ea de quibus nunc erubeſcitis? Sed hoc mihi videtur coactè dici. ¶ *Nam finis illorum*, τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων. Vel, Merces ſeu vectigal, vt reſpondeat illi quod paulo pòſt vocat ὀψώνιον. Nam τέλος vtrunque poteſt ſignificare: & apud Hebræos quoque אחרית [*acharit*] tum finem, tum etiam id declarat quod alicuius opus conſequitur, vt Thren.1.9.

23 *Stipendia*, ὀψώνια. Nazianzenus εἰς Γουλιανὸν, ὀψώνιον interpretatur τὸ βασιλικὸν στρατιωτικὸν καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τῆς ἀξιώμασι δωρεάς. i. regiū cōmeatum & dona quæ ex Lege dignitatibus tribuebātur. Bene igitur conuenit hæc tranſlatio, quum peccatū tyranno cōparaſſet. Nec poſſum coniicere ſatis iuſtam cauſam cur Eraſ. maluerit auctoramenta dicere quàm ſtipendia. ¶ *Donum autem Dei*, τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ. Id eſt, Noſtra tum iuſtificatio tum ſanctificatio gratis nobis donata, ad vitam æternam nos perducit, ſicut peccatum nos reddit morti æternæ obnoxios. Itaque doctiſſimus interpres rectè obſeruauit, in hac enuntiatione, Donum Dei, eſſe ſubiectum, vitam æternam eſſe attributum, quoniam alioqui ſibi non conſtaret antitheſis.

IN CAP. VII.

1 *An ignoratis*, ἢ ἀγνοεῖτε. Explicat quid illud ſit quod dixerat peccatū nobis non dominari, quòd nō ſimus amplius ſub Lege, ſed ſub gratia: ſumítque ex cōiugij lege pulcherrimū & appoſitiſſimū exēplum. Etſi verò iuris Gentium theſi nititur quod tradit Apoſtolus, morte mariti videlicet dirimi coniugij vinculū, tamē iis libenter aſſentior qui ad Legis Moſis præſcriptū hoc exemplum reuocant: quoniā propriè de Decalogo eſt accipiēdum quod dixit, Nos ſub Lege non eſſe: ideóque melius cōuenit collatio ſi hanc ſimilitudinē dicamus ex eodem fonte petitam. ¶ *Quoad [ipſe] vixerit*, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ. Eraſ. *Quoad ea vixerit*. i. quoad lex viguerit. Sed malo Chryſoſtomo aſſentiri qui de hominis ipſius vita intelligit. Nam ita omnino poſcit ſimilitudo quæ ſubiicitur: quanuis aliter cenſuerit Origenes & Ambroſius, ab eo non ſemel (quod eius pace dixerim) deceptus. Sed & verbum ζῇν hoc videtur indicare, quod multo magis propriè homini quàm legi tribuitur. Poteſt autem iſtud intelligi ſiue de eo qui dominatur, vt qui mortuus dominari deſinat: tum de eo qui dominanti ſubiicitur, qui & ipſe mortuus ſubiici deſinit.

3 *Vocabitur*,

χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.

cha vocabitur, si fiat alterius viri: sin autem mortuus fuerit vir eius, libera est à lege illa, vt non sit mœcha, si fiat alterius viri.

bitur adultera, si fuerit cũ alio viro: si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege vi i, vt non sit adultera si fuerit cum alio viro.

4 Ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ, τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ Θεῷ.

4 Itaque fratres mei, vos quoque mortificati estis legi in corpore Christi: vt essetis alterius, eius *videlicet* qui ex mortuis excitatus est, vt fructum feramus Deo.

4 Itaque fratres mei & vos mortificati estis legi per corpus Christi: vt sitis alterius qui ex mortuis re surrexit, vt fructificemus Deo.

5 Ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκί, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ

5 Quum enim essemus in carne, affectus peccatorum per Legem *existentes* vigebant in membris nostris, ad fructum ferendum morti.

Quum enim essemus in carne, passiones peccatorum quæ per Legem erant, operabantur in membris nostris, vt fructificarent morti.

3 *Vocabitur*, χρηματίσει. Id est erit, & quidem omnium voce ac consensu. Vide Act. 11.26.

4 *Mortificati estis Legi*, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ. Mortificari peccato & Mortificari Legi (libenter enim Mortificandi verbum retineo) mutuo inter se respondent; non simpliciter tamen, sed κατά τι, quatenus nimirum Lex est peccati virtus. Nam hactenus etiam dicimur sub Lege non esse, vt exposuimus suprà, 6.14. Itaque licet quidem interpretari mortuos esse peccato eos in quibus peccatũ mortuum est: quo peccati nomine sæpe iam diximus hæreditariam corruptionem intelligi: de Lege verò dici hoc propriè non potest, in nobis esse mortuam: imò ne in sese quidem mortuam aut irritam esse factam, quoties de Lege Decalogi agitur, vt hoc loco. Nam præterquam quod Lex quiddam est extra nos positum, peccatum autem intra nos est, tantùm etiam abest vt sit mortua in illis in quibus mortuum est peccatum, vt contrà in iis solis sit vera sua natura efficax quos inuenit per Spiritum sanctum idoneos factos ad volendum & faciendum quod Deus per ipsam præcipit. Ideo dixit Apostolus suprà, 3. vers. 31. Legem non fieri irritam per fidem, sed potius stabiliri. Sed & illud quæritur necessariò, quum vxori comparemur secundo marito copulatæ, cur nos mortuos esse Paulus dicat. Omnino enim videtur potius fuisse dicendum nos esse marito mortuo superstites. Video igitur plerisque placere, Apostolum vitandæ inuidiæ causa dixisse potius, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ quàm ἐθανατώθη ὑμῖν ὁ νόμος, id est Mortificati estis Legi, non autem, Mortificata est vobis Lex: à quibus veniam peto quòd dissentiam. Videntur enim assumere quod existimo non posse vllo modo conuenire, nempe in prioribus nuptiis Legem sustinere mariti personam: quod fortassis locum haberet si de ceremoniarum abolitione ageretur, vel de lege peccati: sed de Lege Decalogi disserere Apostolum constat ex sequenti obiectione. Sciendũ est igitur, tum maritũ tum vxorem in vno & eodem homine considerari in vtroque matrimonio, vt meritò ac propriè Apostolus nos quod ad maritum mortuos esse dixerit, quum maritus ille fuerit in nobis, atque adeo in visceribus nostris habitarit. quod vt intelligatur, hoc esto prioris matrimonij diagramma.

Maritus	Vxor	Liberi ex hoc matrimonio
Peccatum, siue vis illa natiua ciens in nobis affectus ad peccandum occasione per Legem arrepta: à qua videlicet irritabatur, alioquin veluti mortuum, vt infrà dicitur, versu 11.13 & 14.	Caro seu membra nostra, nimirum facultates tum animi tum corporis, in quibus agebat peccatum tanquam maritus in vxore.	Peccata ac omnia vitiosa opera, quæ nos, ex peccato tanquam marito quodam concepta, pariebamus in mortem.

POSTERIORVM VERO NVPTIARVM HAEC SIT DESCRIPTIO.

Maritus	Vxor	Liberi
Spiritus, id est vis Christi nobiscum communicati: qui Spiritus priori illi marito peremptо successit, & sanctos motus in nobis ciet.	Nouus homo, id est facultates tum corporis tum animi per Spiritum sanctificatæ, in quibus ille agit tanquam maritus in vxore.	Fructus Spiritus, quos ex Spiritu concipimus & parimus, vt recensentur ab Apostolo Gal. 3.22.

¶ *In corpore Christi*, διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Erasmus, *Per corpus Christi*: quæ interpretatio non est satis expressa. Neque enim per Christi corpus dũtaxat, sed etiã in Christi corpore dicimur mortui multò ἐμφατικώτερον, vt summa illa & arctissima communicatio intelligatur. Itaque διὰ pro ὡς positam esse puto, sicut suprà, 4.11. quò pertinet etiam illud quod scribitur 2. Cor. 5.15. ¶ *Eius*]*videlicet*,] & c. τῷ ἐκ νεκρῶν &c. Id est, eius qui peccato mortuus, repentè cum Christo factus est reduiuus, noui nimirum illius mariti, qui Spiritus dicitur, quod sit nouũ opus Spiritus sancti, quo tanquam vinculo cõnectimur cum Christo, sicut membra cum capite. Ideo sæpissimè nouus hic maritus dicitur ipse Christus, cuius virtute creatur in nobis vis illa sanctos in nobis motus excitans, vnde bona opera prodeunt. Quod igitur ait ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis* intelligendum est de morte spirituali quam infligebat peccatum, vt suprà 6.13. & Ephes. 2.1. & 5. & Colos. 2.12. & 13.

¶ *Vt fructum feramus*, ἵνα καρποφορήσωμεν. Καρπὸν vocat liberos quos vxor tollit ex marito, vt Lucæ 1. vers. 42. ex Hebræorum idiotismo, apud quos filij vocantur פרי בטן [*peri beten*,] id est fructus ventris, vt Psal 127. versu 3. & 132.11: cuius translationis ratio reperitur Psalmo 128. ver. 3. Cæterùm quòd é secunda persona ἐθανατώθητε, *mortificati estis*, transeat ad primam, tribuẽdum est Hebræorum consuetudini, quam alibi sæpe obseruauimus. ¶ *Deo*, τῷ Θεῷ. id est, Qui sint Deo grati, vel ex Dei præscripto, ac proinde quos Deus coronet, sed gratis. Vide suprà, 6.10.

5 *Quum essemus in carne*, ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκί. Esse in carne significat prioris coniugij conditionem, quæ etiam in proximo versiculo vocatur vetustas literæ. Carnem igitur appellat hominem ψυχικὸν. i. qualis ex Adamo procreatur, natura peccato omni ex parte penitus obnoxia. Huic opponitur Esse in Spiritu: de quo dicemus proximo capite.

¶ *Affectus peccatorum*, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν. Pro eo quod videbatur Paulus scribere debuisse ἡ ἁμαρτία, substituit τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν, affectus peccatorum, id est motus ad peccandum solicitantes, quicunque tandem illi sint. Id autẽ fecit (ni fallor) duabus de causis. Vna est, quia quum ἁμαρτία sit fœminini generis, non satis accõmodatè illi tribui posse videbatur mariti persona: altera: quòd explicandum etiã fuit qua ratione peccatũ cum marito conferatur. Itaque affectus peccatorum sunt tãquam aculeus peccati, per quem videlicet gignit in nobis carnis opera veluti fœtus, quorum catalogus contexitur Gal. 5.19. Cæterùm duo quoque hîc notanda sunt: nempe παθημάτων nomen apud Paulũ multò latius patere quàm apud philosophos, vt qui illã etiam ipsam Rationẽ peccato obnoxiam faciat quam philosophi pro virtutis regula sibi proponũt: alterum παθήματα dici quatenus mens ab illis afficitur, sũntque ab ipso peccato ingenerati motus, quibus intellectus patiens, quem vocant, agitatur, totúmque secũ hominem rapit. Quod quidẽ annotandum fuit, ne quis miretur illis tribui ἐνέργειαν. i. agendi vim, quæ tamẽ παθήματα (id est ad verbum perpessiones) dicuntur. Sed & hoc eodem nomine sæpe apud Paulum intelliguntur quęcunque pietatis causa fideles perpetiuntur, vt infrà, 8.18. Alibi, nempe Gal. 5, 24. coniunguntur παθήματα & ἐπιθυμίαι. ¶ *Per Legem* [*existentes*,] τὰ διὰ τοῦ νόμου. Erasmus, *Qui* [*sunt*] *per Le-*

gem: quæ interpretatio non conuenit, quum de præterita conditione loquatur, vt apparet ex eo quod dixerat ἤμεθα. Rectius ergo Vetus interpres, *Qui per Legem[erant]* Est autem hoc diligenter considerãdum, Apostolum non dixisse τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, id est hos motus extitisse seu prodiisse è Lege, sed per Legem extitisse, natos nimirum ex peccato intus habitante, & occasionem istorum motuum arripiente ex Legis prohibitione: nullo quidem Legis sed nostro potius vitio: vt explicatur infrà, vers. 11. & 13. Hoc verò non animaduerterunt Manichæi quum Legem Dei auderent damnare: neque item Castellio, qui nuper hunc locum conuertit, *Peccatorum perturbationes à Lege orientes*: falsa certè interpretatione, & quæ pro Manichæis faciat. ¶ *Vigebant*, ἐνηργεῖτο. Id est agebant, ac vim suam intus exerebant. Vulgata, *operabantur*, paulò crassius si similitudinis à matrimonio sumptę ratio paulò pressius spectetur. *

Νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα· ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν καινότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος.	6	Nunc autem liberati sumus à Lege, mortuo *eo* in quo detinebamur, vt seruiamus in nouitate spiritus, ac non *in* vetustate literæ.	6	*Nunc autem soluti sumus à Lege mortis in qua detinebamur: ita vt seruiamus in nouitate spiritus, & non in vetustate literæ.*
Τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ἤδειν εἰ μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν, Οὐκ ἐπιθυμήσεις.	7	Quid ergo dicemus? Lex peccatum *est*? Absit. Imò peccatum non cognoui nisi per Legem. nam etiam cupiditatem non nossem nisi Lex dixisset, ‖Non concupisces.	7	*Quid ergo dicemus? Lex peccatum non cognoui, nisi per Legem. nã concupiscentiam nesciebam nisi Lex diceret, Non concupisces.*

Exod. 20. 17. deut. 5. 11.

6 *Liberati sumus*, κατηργήθημεν. Opponitur hoc verbũ τῷ ἐνεργεῖσθαι, quod vsurpauit superiore versiculo. Vulg. *Soluti sumus*, ἀπελύθημεν, vel ἀπηλλάγημεν. Quidam prorsus barbarè, *Euacuati sumus*. Ego in hac interpretatione sequutus sum Apostolum, qui κατήργηται exposuit ἐλευθέρα ἐστὶν, suprà, ver. 3. Est autem hoc dictum non simpliciter accipiendum, sed κατά τι, sicut & illud exposuimus, Sub Lege non esse, suprà, 6. 14: quò etiam pertinent quæ subiiciuntur. Neque tamen hoc eò spectat quòd a maledictione Legis soluti simus per gratuitam peccatorum remissionem quum de regenerationis gratia seorsim hîc agitur. ¶ *Mortuo [eo] in quo detinebamur*, ἀποθανόντος ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Vetus interpres, quem sequuntur veteres etiam Latini (inter quos Origenis quoque interpretem, id est Rufinum, recenseo) legit, *A lege mortis in qua detinebamur*, quasi pro ἀποθανόντος scriptum sit θανάτου: ac fateor quidem peccatum, priorem illum nostrum maritum, dici posse Legem mortis, vt infrà, 8. 2. Verùm nullius Græci codicis auctoritate confirmatur hæc lectio, excepto illo Claromontano, quẽ plurimi facio. Sed Legis vocabulum pro Lege morali, quam vocant, in tota hac collatione accipiendum esse ostendit sequens obiectio. Græci igitur summo consensu (si Chrysostomum excipias) legunt ἀποθανόντος, sed diuersè explicant. Nam alij referunt ad κατηργήθημεν, hoc modo, *Nos verò qui mortui sumus, sumus liberi à Lege in qua detinebamur.* Sed ista traiectio sanè est violenta, & præterea nusquam inuenio mortuos dici simpliciter eos in quibus mortuum est peccatum, de quibus tamen hîc agit Apostolus: imò quoties nihil adiicitur, conuenit hæc appellatio vel iis qui hac vita sunt defuncti: vel, translatitia significatione, iis qui in peccatis suis quasi mortifera, quadam morte sepulti tenentur. Alij igitur (vt Origenes) cõnectunt cum sequentibus, alia traiectione, in hanc sententiam, *Nos verò liberi sumus à Lege in qua mortui detinebamur.* Sed, vt de hac traiectione nihil dicã, (inueniuntur enim aliæ nihilo minus asperæ) nusquam hoc dicendi genus apud Paulum inuenio, vt quis dicatur mortuus in Lege, nulla addita peccati mẽtione. Alij denique (vt Eras. post Theophylactũ) subaudito pronomine ἐκείνῳ, ita hoc explicant, *Nunc verò liberati sumus à Lege, mortui [ei] in quo detinebamur:* quem sensum etiam Syrus interpres sequutus est. Sed dura est hęc ellipsis in constructione transitiua, nec video quis locus esse possit epexegesi multò obscuriori quàm essent superiora. Superest Chrysostomi lectio, qui legit ἀποθανόντος, nulla diuersæ lectionis facta mentione: vt omnino appareat eam lectionem fuisse tum sine controuersia receptam: quanuis in Chrysostomi exẽplaribus excusis, & apud Basilium semel atque iterum inueniã scriptum ἀποθανόντος, eorum fortassis vitio qui ad Græca exemplaria Euangelici contextus, emendarunt antiquorũ interpretũ libros. Legit igitur Chrysostomus ἀποθανόντος, Erasmo teste, & interpretatione ipsa id cõprobante, quã lectionẽ ita probo vt eam reponere nõ dubitarim. Sed eã rursus vel Eras. vel aliquis ali⁹ deprauauit. Coniungit. n. ἀποθανόντος cum τοῦ νόμου, vt sit sentẽtia. Nũc autẽ liberati sum⁹ à Lege mortua in qua detinebamur. Atqui Paulus nunquã (opinor) dicturus fuit Legẽ Dei mortuã: neque Chrysostomo id vnquã in mentem venit: vt qui sic ista explicet vt planè cõstare possit eũ post ἀποθανόντος subaudisse ἐκείνῳ, hæcque vt absolutè posita exposuisse. Sic enim explicat, *Quasi*, inquit, *diceret, Vinculum quo detinebamur, emortuũ est ac diffluxit, ita vt quod detinebat, peccatũ videlicet, iã non habeat quo nos cõtineat.* Hæc ille, quæ quidẽ maximè amplector. Nam Legẽ pro marito accipi nõ debere, toties ex Paulo liquet quoties nos esse peccato mortuos dicit, quaten⁹ nimirũ mariti personã sustinemus. Fuit itaq; explicandũ quo modo & quatenus dixerit nos Legi mortuos seu a Lege liberos esse factos: qd vno verbo facit, quum dicit nos idcirco a Lege esse liberos factos quòd is interierit qui nos, occasione a Lege accepta, seu per Legẽ detinebat. Vnde rursus oritur quęstio, Sitne Lex peccatum: quandoquidẽ à Lege dixerat nos esse, peccato mortuo, liberatos. Deinde violẽta aut inusitata nõ est hæc ellipsis in constructione ἀμεταβατῳ. Nam sic Demost. συναίτων εἰς ὦ ἐπιμελὲς κακῶς ἐμὲ ποιεῖν. Et Plut. ὦ διαφεύγοντα ταῦτα μὴ παρόντος. Sicui tamen potius placuerit legere ἀποθανόντες propter exẽplariũ consensum, & subaudire ἐκείνῳ, is ita interpretetur, *Nũc verò liberi sum⁹ à Lege, mortui [ei] in quo detinebamur:* peccato videlicet priori nostro marito. i. quatenus eramus ille maritus. Neque obstat quòd ἁμαρτία sit fœminei generis, quũ de ea tanquã marito loquatur. ¶ *In quo*, ἐν ᾧ. Sic dicere maluit Paulus quàm ὑφ' οὗ, vt doceret hunc maritũ intra nos esse. Sic enim explicare malo propriè quàm vt accipiatur pro מן [*min*,] vel vt instrumẽti sit nota, Ab. Hoc vel nõ vidit, vel neglexit Castellio, interpretatus, *Qua tenebamur.* ¶ *Detinebamur*, κατειχόμεθα. Græci omnem possessionẽ κατοχὴν videntur vocare: sed tamen ex eo sumpta origine, quòd siqua ex communibus incipiunt nobis propia fieri, illa obtinere vi quadam videamur: vel quòd quæ nostra sunt, nonnisi per vim nobis possint eripi: nam certè τὸ κατέχειν violentum quiddã significat. Neque tamen in hoc argumento vim vllam nobis fieri à peccato demonstrat, quasi coacti peccemus (spõte enim peccamus, quum peccatum sit intra nos) sed declarat tyrannidem illam Satanæ qui fraude nos addixit peccato & sibi: vel saltẽ corruptio, tãquam malæ fidei possessor, à natura distinguitur. ¶ *Vt*, ὥστε. Quidam conuertunt, *Ita vt*: sed perperam, (ni fallor) quum prorsus πλικῶς quanuis insolenter * ponatur, nec pertineat ad verbũ κατειχόμεθα, detinebamur, sed ad κατηργήθημεν, vel ad ἀποθανόντος. ¶ *In nouitate spiritus*, ἐν καινότητι πνεύματος. i. vt eos decet qui vetere mortuo marito Spiritui sunt adiuncti, quos videlicet Spiritus Dei renouauit. Itaque malui hoc quoque Paulinum dicendi genus integrum seruare quàm cum Erasmo conuertere *Per nouitatem spiritus.* Quòd si à Pauli verbis discedere libuisset, dixissem potius *Ex nouatore Spiritu*, quàm *Nouo Spiritu*, cum alio quodam disertiore interprete. ¶ [*In*] *vetustate literæ*, ἐν παλαιότητι γράμματος. Vetustatem vocat pristini coniugij conditionem cum altera recentiore comparatam. Literæ autem nomine Legem vocat illius veteris conditionis respectu: quia videlicet apud homines ψυχικοὺς, id est priùsquam voluntas nostra per Spiritum sanctum formata sit, Lex surdis canit, ac proinde nobis est muta ac veluti mortua, quod ad eius præstationem attinet: quanuis peccatum ab ea arripiat occasionem nos interimendi, nisi Dei Spiritus occurrat, à quo mortificetur. Qui verò Literæ nomine vel ceremonias intelligunt vel sensum literæ, (quem vocant) nihil dicunt.

7 *Imò*, ἀλλά. Vulg. & Eras. *Sed.* Quam coniunctionem etiam

etiam nonnulli explicant quasi sit obiectio aduersus id quod inficiatus erat Apostolus, vt etiam accipitur infrà, versu 13. eadem particula. At ego contrà non dubito quin sit argumẽtum à contrariis sumptum, quasi diceret Apostolus, Imò tantum abest vt sit peccatum, id est peccatum gignat aut foueat, vt contrà nihil æquè aduersetur peccato. Ea enim vna est quæ illud alioquin maxima ex parte latens prodit ac detegit. Quòd si inde irritatum peccatum in rabiem feratur, ac multo magis sæuiat quàm antea, quorsum hoc Legi imputetur, quæ, quod vnum potuit, hostis insidias, detexit? ¶ *Cupiditatem*, τὴν ἐπιθυμίαν, Hoc considerent Sophistæ qui Paulum putant nihil amplius quam de abolitis ceremoniis disserere. ¶ *Non nossem*, οὐκ ἤδειν. videlicet ipso vsu, sicut gallicè dicimur nescire id quod non simus experti vel quod non exerceamus. Et hanc esse veram huius loci explicationem ex eo apparet quòd mox dicitur Peccatum, id est vitiositas prohibitione legis irritata & in vetitum nitens, omnem cupiditatem effecisse. Nam particula *Omnem* adiecta ostendit, quod dicitur fuisse prius ignota cupiditas, quasi videlicet antea non existens, intelligẽdum esse nõ absolutè sed comparatè, sicut *Omnis* & *Aliqua* inter se conferuntur: quamobrem etiam antea cap. 5. 20. nõ dixit Legem superuenisse vt inciperet, sed vt auctius fieret peccatum. Denique & illud obseruandum est, non eas cupiditates duntaxat in Lege pro peccatis censeri, quibus assentimur: sed omnes vitiosos velleuissimos motus, etiam quibus Spiritus regenerationis repugnat, quum Apostolus infrà Malum appellet id etiam quod nõ vult. Falluntur ergo qui agnitionem peccati per Legem, perinde accipiunt acsi ante Legem Dei nobis expositam ignoraremus peccatum esse peccatũ, quũ hoc ipsum refellat Apostolus suprà 2. ver. 12. 14. 15. quanuis crescat etiam ipsa peccati cognitio ex Legis præsertim illius per Mosen promulgatæ consideratione.

Ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς, κατειργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν.	8	Sed peccatum occasione per illud mãdatum sumpta effecit in me omnem cupiditatem.	8 *Occasione autem accepta, peccatum per mandatum operatum est in me omnem concupiscentiam.*
Χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά· ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ· ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν, ἐγὼ δὲ ἀπέθανον.	9	Nã absque Lege, peccatum *quidem erat* mortuum: ego verò viuus eram sine Lege quondam: mãdati autem illius aduentu peccatum *quidem* reuixit, ego verò mortuus sum.	9 *Sine Lege enim peccatum mortuum erat, ego autem viuebam sine Lege aliquando: sed quum venisset mandatum, peccatum reuixit, ego autem mortuus sum.*
Καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον.	10	Et repertum est illud mandatum quod *erat* ad vitam, mihi *cedere* ad mortem.	10 *Et inuentum est mihi mandatum, quod erat ad vitã, hoc esse ad mortem.*
Ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν.	11	Nam peccatũ occasione per illud mandatum sumpta seduxit me & per illud occidit.	11 *Nam peccatum occasione accepta per mandatum, seduxit me, & per illud occidit.*
Ὥστε ὁ μὲν νόμος, ἅγιος καὶ ἡ ἐντολὴ, ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.	12	‖Itaque Lex ipsa quidẽ, sancta: & mandatum illud, sanctum, ac iustum & bonum.	12 *Itaque Lex quidẽ sancta: & mandatum, sanctum & iustũ & bonum.* 1. Tim. 1. 8.
Τὸ οὖν ἀγαθὸν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; Μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία, ἵνα φανῇ ἁ-	13	Ergo quod bonũ *est*, mihi factũ est mors? Absit: imò peccatũ mihi factũ est mors vt ap-	13 *Quod ergo bonum est, mihi factũ est mors? Absit: sed vt appareat peccatũ per bonũ operatum est*

8 *Per illud mandatum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Cur articulum expresserim, dicam infrà, versu. 12. ¶ *Sumpta*, λαβοῦσα. Vulgata & Erasmus, *Accepta*: quod non placet propter ambiguitatem. Nam accipere declarat ab alio traditum capere, i. ἀπολαμβάνειν, vt docet Demosthenes in oratione περὶ τῆς Ἀλονήσου. Occasionem autem cupiditates in nobis excitandi nõ præbet Lex, sed eam arripit cupiditas nostra Legis interdicto irritata. ¶ *Effecit*, κατειργάσατο. Vulg. *Operatũ est*. Eras. videtur Gignendi verbũ vsurpasse, vt seruetur translatio à coniugio sumpta, sed certè discrimẽ inter turpe & honestũ, iustũ & iniustum, ac proinde illius vitiositatis notitia nobiscũ nascitur: sed per Legẽ Dei demum qualis & quanta sit dignoscitur, vt paulo antè diximus. Vide suprà 4. 15.

9 [*Quidẽ erat*] *mortuum*, νεκρά. Rectè Vulg. & Eras. subaudiunt ὢν, *erat*. Cæterũ quid Paulo significet mortuũ peccatũ, apparet, tũ ex antithesi superioris versiculi, tũ ex iis quę sequuntur. nẽpe quod in nobis quidẽ est, sed neque satis agnoscitur pro peccato, neq; ita furit vt solet post Legis cognitionẽ: quamobrẽ etiã Paulus omnẽ concupiscentiã dixit, nõ ꝓ antè Legis perceptionẽ nulla esset cõcupiscentia, sed ꝓ velut nulla esset, aut certè non tanta sentiretur: vt annotauit multis in locis Augustinus. Itaq; fallitur Origenes qui hęc accipit de lege naturali, quũ in proposito exemplo Non concupisces, maneat Apostolus. Et in eo rursus grauissimè peccat ꝓ mortuũ peccatum dici putat quia non imputetur. Imò verò hæ tenebræ sunt ab hæreditaria corruptione, & in omnib⁹ meritò puniũtur in quibus non operiũtur Christi iustitia. Probat illã propositionẽ suo exẽplo, partitione quidẽ quadrimẽbri, oppositione verò duplici, hoc modo, Sine lege peccatum quidem erat mortuũ, ego verò viuus eram. Veniẽte autem lege, peccatum quidem reuixit, ego verò mortuus sum. Itaque deest μὲν vtrinque post ἁμαρτία, vt apparet ex δὲ repetita, & ita distinguendi sunt hi tres vers. antea disiecti: quod à me in superiore editione nõ fuerat animaduersum. ¶ *Viuus erã sine Lege*, ἔζων χωρὶς νόμου. Dextrè explicandũ est hoc Paulinũ dicendi genus, quatenus videlicet Legẽ ignoramus. Nã alioquin nobis etiã ignorantibus posita est Lex. neque nos iuris ignorantia corã Deo excusat, quũ à peccato promanet, nõ à natura. Sic quoq; loquitur de mandato quasi tum primùm adueniat quũ illud intelligimus. Verti autẽ ἔζων, *Viuus erã*, potius quã *Viuebã*, vt sibi constet antithesis sequens. Neq; enim tantùm dicere voluit Paulus se olim vixisse aliquãdiu sine Lege, i. Legis cognitionẽ non habuisse, sed potius se eo tẽpore viuũ fuisse quo Legẽ non cognouit: id est sibi visum esse viuere, nẽpe quòd non ita turbaretur eius cõsciẽtia quũ morbũ suũ ignoraret maxima ex parte. ¶ *Aduentu mãdati*, ἐλθούσης δὲ ἐντολῆς. Intellige, Legẽ dici venisse, quum ab eo cœpit intelligi. Erat enim ei antea quasi absens, quum eius vim adhuc Pharisæus non intelligeret. ¶ *Reuixit*, ἀνέζησεν. Si reuixit, ergo mors illa cui⁹ antea meminerat, poti⁹ sopor fuit quàm mors. Quòd si ita est, quomodo sese antea dixit viuum fuisse? Nẽpe quum omnes in peccatis, ac proinde mortui nascamur, hæ formulæ accipiuntur non simpliciter, sed quadantenus: puta si pristinæ vitæ cõditio sub Legis ignoratione, cõferatur cũ eo tempore quo vixit in cognitione Legis, literæ, inquã, nõ Spiritus. Malo igitur legere ἀνέζησεν quàm ἔζησεν vt legitur in Cõplutẽsi editione, deprauata (vt suspicor) lectione ab aliquo qui timuerit ne hęc fauerẽt μετεμψυχώσει Pythagoreorum. ¶ *Mortuus sum*, ἀπέθανον. Hic distingue mortẽ in peccato seu per peccatũ (de qua hic agit & Eph. 2. 1.) à mortificatione peccati, quæ pars est nostræ viuificationis.

10 *Quod* [*erat*] *ad vitã*, ἡ εἰς ζωήν. nempe suapte natura, si fuisset obseruatum.

11 *Per illud mandatum*, διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc iterum connecto cum verbo ἐξηπάτησε, *fefellit*.

12 *Et mandatũ illud*, καὶ ἡ ἐντολή. Nisi hoc referas ad exemplum mãdati, *Non concupisces*, (quod vnum, vt antè dixi, aptissimum erat Pauli instituto) odiosa erit ταυτολογία, & minimè conueniens Paulo. Ideo vbique putaui exprimendum articulum.

13 *Mors?* θάνατος; Id est, Mortis meæ culpam sustinet?

* sicut supra 7. Lex peccatũ est? ¶ *Imò peccatũ [mihi factum est mors,]* ἀλλ' ἡ ἁμαρτία. Vulgat. *Sed peccatũ.* Eras. rectius, *Imò peccatũ*, supple, *mihi factũ est mors.* quod quãuis per se facilè subaudiatur, tamẽ perspicuitatis gratia à me fuit expressum. Nã qui sequentibus adiungũt, coguntur κατεργαζομένη interpretari *operatũ est*, pro κατειργάσατο. quę enallage posset quidẽ vtcunque excusari, ex Heb. idiotismo, de quo diximus Act. 26. 20. & alibi dicemus: sed tamẽ nullo modo est necessaria, quum plana sint omnia si Græci contextus vestigia sequamur. Transfert enim Apostolus culpã omnem mortis à Lege in peccatũ, subaudiens id quod est in quæstione attributum, vt in respõsionibus fere fieri solet. Veluti si dicas, Num hęreticus aliquis scripsit hãc epistolam? & ego respondeam, Absit: imò Paulus, vt eleemosynas Achaiæ in Iudæã perferret, proficiscens Hierosolymã: subauditur, Scripsit hãc epistolam. Additur autẽ participium καταργαζομένη, eleganter positum pro καταργάζεσθαι: nec supplendum est participium ἐστι, sed καταργαζομένη cum verbo φανῇ construendum est. ¶ [*Id est*] *vt peccatum fieret*, ἵνα γένηται ἁμαρτία. Exponit quid illud sit quod modo dixerat. Ideo addidi particulam explanatiuam, sicut plurimis locis necessariò faciendum fuit, ac prę sertim in Iohanne. ¶ *Summè*, καθ' ὑπερβολήν. Id est, Quammaximè explicatis omnibus suis viribus. Vulgata & Erasmus, *Supra modum*, obscurè, vt mihi videtur. ¶ *Peccans*, ἁμαρτωλός. Ad verbum, *Peccator.* Loquitur enim de peccato tanquam de violento quopiam tyranno, per prosopopœiam. Alibi autem annotauimus ἁμαρτωλὸν dici, qui peccandi velut artem factitet, ita vt sibi velut habitum quendam compararit. Ad ipsum igitur peccandi morbum si hoc transferas, perinde erit ac si scelestum scelus dicas. Est autem ἁμαρτωλὸς prò ἁμαρτωλὴ positum, vt ἀΐδιος pro ἀΐδια, suprà, 1. 20.

μαρτία, διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.	pareret peccatum mihi per id quod bonum est efficere mortẽ: *id est* vt peccatũ fieret summè peccans per illud mãdatum.	*mihi mortem: vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum.*
Οἴδαμεν γὰρ ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.	14 Scimus enim Legẽ esse spiritualem: at ego carnalis sum, vẽditus vt subiicerer peccato.	14 *Scimus enim quòd Lex spiritualis est, ego autem carnalis sum, venundatus sub peccato.*
Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω, ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ.	15 Quod enim perpetro, non agnosco. non enim quod volo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.	15 *Quod enim operor, non intelligo. non enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi, illud facio.*
Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλός.	16 Quod si id facio quod nolo, consentio Legi quòd bona *sit.*	16 *Si autem quod nolo, illud facio, consentio Legi quoniam bona est.*
Νυνὶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	17 Nũc itaque nõ amplius ego id perpetro, sed peccatũ quod in me habitat, *id perpetrat.*	17 *Nunc autẽ iam nõ ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.*
Οἶδα γὰρ ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί (τοῦτέστιν ἐν τῇ σαρκί μου) ἀγαθόν· τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι, τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ εὑρίσκω.	18 Noui enim non habitare in me (id est in carne mea) bonũ. nam velle adest mihi, sed vt qd bonũ est perficiã, nõ assequor.	18 *Scio enim quia nõ habitat in me (hoc est in carne mea) bonum. nam velle adiacet mihi, perficere autẽ bonum, non inuenio.*
Οὐ γὰρ ὃ θέλω ποιῶ ἀγαθόν· ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακόν, τοῦτο πράσσω.	19 Non enim facio bonum quod volo: sed malum quod nolo, hoc ago.	19 *Nõ enim quod volo bonum, hoc facio: sed quod nolo malum, hoc ago.*

---

14 *Spiritualem*, πνευματικός. Spiritum Paulus suo more carni opponit, id est cælestem & integram naturam terrenæ, siue peccati iugo mancipatæ. Inde fieri dicit vt peccatum per Legem irritetur. Eam autem esse nostram naturam quanuis non totã, tamẽ aliquatenus, probat, etiam in regeneratis, suo exẽplo: nedum vt alia sit non regeneratorum natura: simílque hac occasione ostendit quis sit Legis vsus sub Gratia, & quatenus diręptum sit pristinum illud coniugium. Castellio σαρκικὸν conuertit *Humanũ*: quàm rectè, ipse viderit. Mihi quidem videtur Carnis nomẽ multo melius declarare quæ sit hominis natura: nec is esse velim cui Paulinæ istæ formulæ displiceant, quibus nihil vsquã grauius aut expressius inueniri posse puto. Origenis ineptias omitto, qui Spiritus nomine suas allegorias intelligit. ¶ *Venditus vt subiicerer peccato*, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν. Siue, *Mancipatus ad seruiendũ peccato.* Vulg. *Venundatus sub peccato.* Eras. *Venditus sub peccatũ.* Vterque nimium obscuré. Deest enim aliquid explẽdæ sententiæ ante præpositionẽ ὑπὸ, vt Act. 7. 9. dicitur Ioseph venditus in Ægyptũ, id est vt abduceretur in Ægyptum. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo quòd mãcipium sit prorsus alieni iuris, ex quo intelligitur corruptionem non esse à natura, sed à voluntario lapsu: sicut natura cuncti nascuntur liberi, serui fiunt autem aut ex seruis nati, aut quòd voluntate se dedant in seruitutem: quæ posterior species seruitutis in hominibus locum non habet, quum omnes ex seruo peccati vtroque parente nati sint, & nascantur.

15 *Non agnosco*, οὐ γινώσκω. Id est non approbo. Eras. *Non probo*, οὐ δοκιμάζω, ambiguè. Tam enim significat explorare quàm comprobare. Vulg. *Non intelligo.* Nam etiam Chrysostomus ad intelligentiam ista refert, quasi vertigine quadam peccati obrutam. Atqui de mente potius, id quod rectum esse indicauerat approbãte, & ipsi Voluntati dictante, hæc esse accipienda liquet ex eo quod sequitur. Dixisset enim Apostolus, *Non quod intelligo, facio, sed quod ignoro, hoc facio.* Poni autẽ interdum Noscere pro Agnoscere (id est approbare & gratum habere) satis constat, vt Psal. 1. 6. & Matt. 7. 23. Sic apud Ciceronẽ Atticus lib. de leg. 1. *Atqui vereor ne istam causam nullus noscat.* paulo pòst enim Quintus, *At me hercule ego arbitrabar posse id populo nostro probari.* ¶ *Quod volo*, ὃ θέλω. Vulg. addit, *Bonum*, quod in Græcis nullis codicibus inueni. Satis autem illud per se intelligitur, sicut in oppositò mèmbro, τὸ κακὸν, *Malum.*

17 *Nunc itaque*, νυνὶ δέ. Vulgat. & Eras. *Nunc autem.* Ego puto illationẽ esse ex superioribus nascentem. ¶ *Peccatum*, ἁμαρτία. Quidam vitiositatem conuertit, i. κακίαν, nec id prorsus malè: quanquam mallem Pauli verbum retinere, quo fons huius vitiositatis simul aperitur. Quoniã autem Peccatum in Latino sermone eandem habet recti & quarti casus terminationem, idcirco totam constructionem suppleui, vt ambiguitatem vitarem. Sed ex hoc loco necesse est ipsos prostitutæ impudentiæ Sophistas fateri, quum de baptizatis & verè renatis loquatur, suo exemplo proposito, Paulus, concupiscentiam in sanctissimis etiam habere rationem peccati, quatenus adhuc sunt Caro.

18 *In carne mea*, ἐν τῇ σαρκί μου. Id est, quatenus adhuc caro in me residet. ¶ *Adest*, παράκειται. Alludit fortassis ad illud Gen. 4. 7. *peccatum tuũ cubat ad fores:* quo tamen loco speciatim de Caïni scelarata cogitatione, non de ipsa peccatorum radice agitur. ¶ *Vt perficiã*, τὸ κατεργάζεσθαι. Eras. *Vt faciã.* Mihi videtur aliquid amplius significare verbũ cõpositum quàm simplex ἐργάζεσθαι. Nã aliquotenus progrediuntur regenerati, sed ita tamen vt longè adhuc absint à meta, & cuiuis potius quàm sibiipsis placeant. Itaque κατεργάζεσθαι in laude positum conuerto Perficere: in vitio, Perpetrare. ¶ *Non assequor*, οὐχ εὑρίσκω. Vulg. & Erasmus, *Non inuenio.* Vide suprà, 4. 1. Citant hos locos Sophistę probando libero arbitrio: quos ego ad Augustinum ablego, apertè tandem profitentem (nam hoc non intellexerat initio) ista in eum demum conuenire quem gratia Dei

Dei innouauit. Et ſanè ita eſt. nam vbi non eſt Spiritus, quæ tandem erit Carnis lucta? Itaque vel ſanctiſſimi homines neque perficiunt bonum, quoniam non abſunt praua Carnis deſideria: nec perficiunt mala vt non regenerati, quia non abſunt bona Spiritus deſideria.

Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκ ἔτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.	20	Quòd ſi id facio ego quod ego nolo, non amplius ego id perpetro, ſed peccatum quod in me habitat, *id perpetrat.*	20	*Si autem quod nolo illud facio, iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.*
Εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλόν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.	21	Comperio igitur volenti mihi facere bonum hanc legẽ *impoſitam eſſe*, quòd mihi malum adiaceat.	21	*Inuenio igitur legem volenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet.*
Συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον.	22	Delector enim Lege Dei quod ad interiorem hominem:	22	*Condelector enim Legi Dei ſecundum interiorem hominem:*
Βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.	23	Sed video aliam legem in membris meis rebellantem legi mentis meæ, & captiuum reddentem me legi peccati, quæ eſt in membris meis.	23	*Video autem aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati quæ eſt in membris meis.*
Ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος· τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου;	24	Miſer ego homo: quis me eripiet ex iſto corpore mortis?	24	*Infelix ego homo: quis me liberabit de corpore mortis huius.*

21 *Hanc legem* [*eſſe,*] τὸν νόμον. Nulla eſt ellipſis magis vſitata quam verbi ſubſtantiui: quod ſi ſubaudias, (vt nos fecimus) plana ac perſpicua erit cõcluſio ex præcedenti ſermone nata. Nam hæc verba ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται, *quòd mihi malum adiaceat*, ponuntur εἰδικῶς, & explicant quænam ſit illa lex cui ſe obnoxiũ eſſe reipſa comperit, quoties voluit facere quod bonum eſt. Hoc enim explicandum fuit omnino, quoniam non ſolet Legis vocabulum in ea ſignificatione poni ſine adiectione aliqua, vt lex carnis, peccati, membrorum, mortis. Additúſque eſt articulus vt certa quædam lex ſignificaretur, ea nimirum quam mox explicat. Itaque maioris perſpicuitatis cauſa τὸν νόμον reieci in poſteriorem locum. Mirum eſt autem ac penè incredibile quomodo ſeſe Græci præſertim interpretes hic torſerint, inter quos etiam non puduit Origenẽ dicere coniunctiones redundare, vel non ita adhibitas vt oportet. Eius deinde veſtigia ſequutus Eraſ. ſcripſit Paulũ hoc ſermone balbutiſſe: quum ipſe (dicam enim quod res eſt) potius ineptiat. Deſcripſi igitur varias illas interpretationes ordine, neque refutationes putaui adiiciendas, partim ne cui fiat præiudicium, partim quòd mihi quidem videantur refutatione non indigere. Quid enim hoc modo peruertere non liceat? Hæc ergo eſt Origenis omnia perturbantis, *Igitur, quia malum adiacet, volens facere bonum, inuenio Legem Dei, & condelector*, &c. id eſt, ὅτι ἄρα τὸ κακὸν παράκειται, θέλων ποιεῖν τὸ καλόν, καὶ συνήδομαι αὐτῷ, &c. Hæc eſt Theophylacti ex Chryſoſtomo, *Inuenio ergo Legem* [*fauentem*] *mihi volenti quod bonum eſt facere*, [*ſed non facienti,*] *eo quòd mihi malum adiacet.* Item altera, *Inuenio igitur Legem* [*nemini alteri eſſe niſi*] *mihi volenti*, &c. vt in ſuperiore. Hæ ſunt verò Photij in Græcis ſcholiis citati, *Inuenio Legẽ* [*eſſe in bonum*] *mihi volenti facere quod bonum eſt*, [*ſed ſimiliter inuenio*] *malum mihi adiacere.* Item alia, *Inuenio Legem* (id eſt, *Didici quæ ſit Legis vis & natura, & quàm mihi nihil poſſit prodeſſe*) *quia mihi volenti facerẽ quod bonum eſt, adiacet malum.* Item alia, *Inuenio igitur mihi volenti ſecundum Legem facere quod bonum eſt, quòd mihi malum adiaceat.* Item alia, *Inuenio igitur Legem* (*quia malum mihi adiacet*) *mihi quod bonum eſt facere volenti,* [*opitulari:*] ita videlicet vt ὅτι cauſam reddat cur ſocietate Legis indigeat. Hæ verò ſunt Eraſmi, *Inuenio igitur Legem, quum facere conor quod bonum eſt,* [*facere vt intelligam*] *quòd malum* (id eſt *peccandi fons & origo*) *adiacet mihi*, id eſt *in meipſo eſt, non in Lege.* Item hæc quoque, *Reperio igitur* [*per*] *Legem volenti mihi facere bonum, quòd mihi malum adiunctum ſit.* Syrus denique interpres addit nonnulla quæ ne cohærent quidem niſi aliunde multa accerſantur, quum tamẽ ſatis planus ſit per ſe hic locus, ſi diſputationis filum ſequamur. Verbum autem παράκειται fortaſſis illud Domini dictum reſpicit, Peccatum cubat ad fores, Gen. 4. 7.

22 *Interiorem hominẽ*, τὸν ἔσω ἄνθρωπον, Interior & nouus homo (qui & Spiritus dicitur) non dubium eſt quin idem declarẽt apud Pauiũ: quod fatebitur quiſquis iſta & Eph. 3. 16. compararit cum Col. 2. 19. & 10. Huic autem opponitur exterior ſeu vetus homo, qui & Carnis & Mẽbrorum appellatione intelligitur. Sed hoc diligẽter notandum eſt, quod veteres plerique, ac præſertim Græci a Pelagianis non vexati, non ſatis attentè conſiderarunt, nẽpe hoc diſcrimẽ hominis interioris & exterioris, Spiritus & Carnis, non conſiſtere in diſtributione facultatum hominis, quaſi Spiritus & interior homo mentẽ ac rationem, Caro verò & exterior homo (qui etiam Membrorum nomine intelligitur) reliquas duntaxat inferiores partes complectatur, quas philoſophi ἀλόγους vocãt. Philoſophica enim hæc eſt non Chriſtiana partium hominis diſtributio. Vocat igitur Spiritus Dei carnem ſeu membra ſeu exteriorem hominem, quicquid eſt in homine vel intus vel foris à capite ad calcem, quatenus quidem homo non eſt gratia Dei regeneratus: idque vel ex eo liquet quòd diſertè Apoſtolus inter corruptiſſimas partes mentem numerat, ſuprà, 1. 28. & 1. Tim. 6. 5. & 2. Timot. 3. 8. & Tit. 2. 15. item Ephe, 4. 23. vult renouationem ad Spiritum vſque mẽtis pertinere. Denique res ipſa oſtendit nihil æquè reluctari Spiritui atque humanæ prudentiæ ac rationis tenebras. Ex his autem viciſſim intelligitur quid vocabulum Spiritus Carni oppoſitum, ſeu interior ac nouus homo declarent.

23 *Aliam legem in membris meis*, ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου. Paulus, alluſione quadam, Legis vocabulũ tribuit imperiis & quaſi edictis tum peccati, tum membrorum, id eſt tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa naſcentium, quas vocauit affectiones peccatorum: quibus opponit Legem Dei, quæ propriè ſic dicitur, & legẽ mentis cum ea conſentientis. ¶ *Legi mentis meæ*, τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου. Impoſuit fortaſſis hic locus iis qui per interiorem hominem putarunt ſuperiores animi partes ſignificari: ſed ij cogitare debuerant, mentem ab Apoſtolo non conſiderari ſimpliciter, vt ipſi faciunt, ſed quatenus oppoſita eſt membris, quia Legi Dei conſentit: quod in ſolis regeneratis accidit. Idque ita eſſe vel ex eo liquet quòd idem noſter Paulus alibi quandam diſertè nominat mentem carnis, Col. 2. 18. quam etiam vocat φρόνημα σαρκός, infrà, 8. 7.

24 *Miſer*, ταλαίπωρος. Id eſt Ærumnoſis & perpetuis pugnis fatigatus. Nam alioquin miſer pro innocente accipitur. Vulgata, *Infelix*, quam verſionem planè repudio. ¶ *Eripiet*, ῥύσεται. Non dixit Paulus *Eripuit*, ſed *Eripiet*, certamine nimirum durante donec morte finiatur: ex quo conſequitur, neque in hac vita gratiam regenerationis perfici, neque regeneratorum operibus ſalutem noſtram vllæ ex parte, vt cauſa vel efficiente, vel materiali niti, quod etiam ſuprà de Abrahamo dictum eſt, 4. 2. ¶ *Ex iſto corpore mortis?* ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; Eraſ. *Ex hoc corpore morti obnoxio?* cui ego aſſentior quòd τούτου maluerit ad corpus quàm ad mortem referre, cum vet. interpr. *De corpore mortis huius.* Sed corpus mortis dicere malui ad verbum, quàm corpus morti obnoxiũ, quòd hic Hebraiſmus mihi quidẽ videatur multo ἐμφατικώτερος. Sic enim Paulus per corpus deſignat carneam iſtam corporis molem, vt ſimul ſignificet nos in nobis ipſis nihil aliud eſſe quàm maſſam quandam peccati ac mortis, vnde exoptat liberari.

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ Θεοῦ, τῇ δὲ σαρκὶ, νόμῳ ἁμαρτίας.

25 Gratias ago Deo per Iesum Christum Dominum nostrum. Nempe igitur ipse ego mente quidem seruio Legi Dei, carne verò legi peccati.

25 *Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente seruio Legi Dei, carne autem legi peccati.*

Κεφάλαιον η.

CAP. VIII.

CAP. VIII.

1 Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.

1 Nulla igitur nũc est condemnatio iis qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum Carnem incedunt, sed secundum Spiritum.

1 *Nihil ergo nũc damnationis est iis qui sunt in Christo Iesu, qui non secundum Carnem ambulant.*

2 Ὁ γὰρ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς

2 Nam Lex Spiritus vitæ qui

2 *Lex enim spiritus vi-*

---

25 *Gratias ago*, εὐχαριστῶ. Vulgata, *Gratia Dei*, χάρις τοῦ Θεοῦ, repugnãte Syro interprete, & Græcis omnibus codicibus: nisi quòd in vno legimus χάρις δὲ τῷ Θεῷ; *Sit autem Deo gratia.* Apparet autem deprauatam esse lectionem ab iis qui hæc ita exposuerunt, quasi complectantur responsionem ad superiora. Atqui in superioribus non interrogat Paulus, sed suspirat potius: deinde se colligit, & se acquiescere significat in ea spe quam habeat in Christo Iesu fundatam. Quòd autem quædam exemplaria habent χάρις τῷ Θεῷ, id est *gratia*[*sit*] *Deo*, nihil prorsus mutat in sententia. ¶ *Nempe igitur ipse ego*, ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγώ. Sic rectè Vetus interpres, nisi quòd præteriit particulam Nempe. Erasmus, *Itaque idem ego*, quasi scriptum sit ὁ αὐτὸς ἐγὼ, quum illud sit multo ἐμφατικώτερον. Sic Terentius, *Egomet rapui, ipse egomet solui argentum.* Mirum est autem, quum tam expresse testetur Apostolus sese de seipso loqui, in quo omnes serui Dei tanquam in speculo seipsos intueantur, ne sibi nimium placeant, tamen Origenem potuisse in hunc locum scribere, ista non conuenire Apostolo, quasi nimirum indigna sint tanto Christi seruo: ac non potius ipse non intellexerit quod vérissimè & elegantissimè dixit Augustinus, si qua hîc esse potest fidelium perfectio, in eo positam esse vt se imperfectos esse agnoscant. At contrà Origenes putat hæc dici in aliena persona, eius nimirum qui gratiæ diuinæ nondum particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, illis impar: & nequid salui superesset quod iste non corrumperet, ad aliam personam refert exclamationẽ, *Miser ego homo*, &c. ad aliam sermonem gratias agentis Deo. quam expositionem quis non impuram, detortam, violentam esse videt? Et tamen sunt qui putant Apostolum non suspirare in sua persona, tanquam liberandum, sed tanquam liberatum gratias agere: quod ego quum legerem, sanè fateor me exhorruisse. Quanto verò rectius Augustinus ista exponit de Paulo, & fidelibus omnibus in ipsius persona repęrsentatis? Nam certè ita est. & qui hoc non nouit, nondum seipsum nouit. Est autem planè miserabilis in hũc locum Erasmi oratio, qui, ab Origene suo fascinatus, putat hæc potius ab Augustino torqueri *quã magis*, inquit, *conueniat Paulum humani generis personã in se recipere, in qua est Ethnicꝰ exlex, Iudæus carnalis sub Lege, & spiritualis per gratiã liberatus.* At ego prorsus nescio quid sit Scripturas penitus peruertere, si hoc nõ est.

IN CAP. VIII.

1 *Nulla igitur nunc*[*est*] *condemnatio*, οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα. Primùm obseruandum est, hanc conclusionem non à posteriore sed à priore superioris versiculi parte duci. Nam contrà potius concludendum esset, condemnationem nunc adhuc aliquam superesse in iis qui adhuc seruiunt carne (id est quatenus non sunt regenerati) Legi peccati. Deinde, magnum est pondus particulæ vniuersaliter negantis, & aduerbij præsentis temporis à Syro interprete malè prætermissi. denique attendendum est in primis, non dicere Apostolum, nullum in nobis superesse peccatum quantumuis regeneratis, sed nullam condemnationem, quia nimirum integritas naturę nostrę in Christi persona, quum nobis per fidem Christo insitis imputatur, tegit peccati, id est corruptionis nostræ, reliquias, adhuc in sanctissimis etiam hærentes. ¶ *Qui sunt in Christo Iesu*, τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Erasmus, *Iis qui* [*sunt insiti*] *in Christo Iesu.* Ego non putaui quidquam supplendum, quum per se satis plana sit sententia. Sensus autem est; exemptos iam esse nos condemnationi, non per regenerationem in nos inchoatam, sed quia sumus per fidem facti vnum cum Christo, in quo perfectissima est naturæ nostræ sanctificatio, quæ in nobis est duntaxat inchoata, quod tribus versiculis sequentibus declaratur. Itaque perperam Syrus interpr. constructionis ordinem mutauit. ¶ [*Qui*] *non secundum Carnem*, μὴ κατὰ σάρκα. In plerisque codicibus post Ἰησοῦ additur distinctio, & quidem rectè: perinde acsi scriptum sit τοῖς μὴ κατὰ σάρκα, quum id poscat ipsa sententia. Quis enim possit in Christo secundum Carnem incedere? quod non animaduertens Syrus interpes, mutato constructionis ordine sententiam totam deprauauit. Hoc enim posterius est eorum definitio qui in Christo sunt, à consequentibus & necessariis signis sumpta, vt declaratur 1, Ioh. 1. 6. & 7. & 2. 5. & 6. Sunt autem cohærentes quidem sed diuersæ quæstiones, Qua re eximamur omni condemnationi quam corruptio natiua etiam regeneratorum meretur, nempe gratuita sanctificationis naturæ nostræ in Christo per fidem à nobis apprehenso imputatione: &, Quinam in Christo eximantur condemnationi, ij videlicet qui se in Christo esse ex regenerationis fructibus ostendunt. Cohærent enim necessario vinculo, vt à vers. 5. ad vers. 12. incipientem demonstrabit Apostolus, sanctificationis in Christo naturæ nostrę imputatio, & regenerationis in nobis inchoatæ gratia. Itaque nihil absurdius neque magis falsum dici potest Origenis in hunc locum expositione, qui hæc de iis dici vult qui sunt, inquit, ita emẽdati, vt in ipsis nihil vitiosi operis inueniatur: id est de iis qui (vno excepto Christo ad quem hîc remittimur) nusquam vnquam fuerunt neque sunt futuri. ¶ *Secundum Carnem*, κατὰ σάρκα: id est Carnem tanquam ducem sequuti, vt dixit Cicero Secundum naturam viuere. Nam qui Spiritum sequitur ducem, quanuis interdum à Carne quasi pertractus, extra viam vestigium ponat, secundũ Carnem viuere non dicitur. Vocat autem Carnem vniuersam hominis naturam, vt corrupta excidit à pristina dignitate, sicut alibi diximus aliquoties: cui opponitur Spiritus, eadem videlicet instaurata per Spiritum Dei. Et quod attinet ad verbum περιπατεῖν, sæpe iam annotauimus illud respondere verbo הלך [*halach*] quo significatur tota vitæ ratio, ac veluti hominis incessus, tantisper dum huius vitæ curriculum conficit. ¶ *Sed secundum Spiritum*, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα. Hoc totum deest hoc loco in quibusdam exemplaribus Græcis, & apud Syrum interp. sed nisi exprimatur, est tamen necessariò subaudiendum.

2 *Lex Spiritus vitæ*, ὁ νόμος τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς. Legis vocabulum latè patere apud Paulum, multis iam locis ostendimus, ac præsertim suprà, cap. 3. vers. 27. Hîc quidem per Legem nihil aliud significatur quàm iustæ gubernationis ius & auctoritas, cui opponitur tyrannis peccati ac mortis ex peccato promanantis. Sed & Spiritus appellatio quid comprehẽdat, & cur epithetũ vitæ (id est vitalis seu viuifici) adiiciatur, ex contraria antithesi apparet. Itaque Legem Spiritus vitæ, nec Legem fidei cum Ambrosio, nec propriè ipsum Spiritum sanctum, cum Chrysostomo, sed eius potius efficaciam (vt in superiore versiculo) qua peccatum, id est corruptio, ipsáque adeo mors tãdem abolebitur, vt docet infrà vers. 10. & 11. deniq. regenerationis gratiam intelligo, cui opponitur Carnis, id est, nostræ naturæ corruptio. ¶ [*Qui est*] *in Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Distinguit igitur Legẽ Spiritus vitæ quæ est in ipso Christo Iesu, ab ea quæ in nobis est ab eo effecta: id est, perfectam naturæ nostræ in Christo sanctificationem, ab ea quæ in nobis est duntaxat inchoata. Nam illa quidem quum perfecta sit, nos liberauit: in ista verò adhuc clamamus cum Apostolo, *Quis me liberabit?* Erasmus, *Per Christum Iesum*: quam versionem cur omnino repudiarem, causas necessarias habui. Nam hac ratione oporteret ista potius connecti cum verbo ἠλευθέρωσε, contra omnium codicum fidem. Deinde, si ita exposueris, videbitur Apostolus disserere de regenerationis gratia, quæ in nobis est per Christum

ſtum inchoata:cui(vt antè dixi aliquoties)tribui hoc non poteſt,quod nulla ſit in nobis condemnatio.Explicandum eſt igitur iſtud de reliqua iuſtificationis noſtræ parte,quæ conſiſtit in ſanctificatione ipſa Ieſu Chriſti nobis imputata:& præpoſitio ἐν ſeruanda,ſupplendúſque articulus, perinde acſi ſcriptum ſit, τοῦ Πνεύματος τῆς ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Cæterùm in ipſa quidem Carne. quam ὁ λόγος ſibi hypoſtaticè vniuit, nunquam fuit peccatum ſeu vitioſitas vlla quæ per gratiam regenerationis aboleretur: vt quæ fuerit à Spiritu ſancto creata puriſſima ex ipſius Mariæ materia, non quam inuenerit puram ab omni labe, vt ſomniant Sophiſtæ, (nec enim ſi ita eſſet, mediatore indiguiſſet Maria) ſed quòd eam materiam Spiritus Sanctus pleniſſimè ſanctificarit, antequàm ſeminis rationem haberet.Itaque non dicit Paulus *liberauit eum*, Chriſtum videlicet,ſed *liberauit me.* ¶ *Me*,με. Syrus interpres legit,ſe, *te*, eodem ſenſu manente, & quidem non ſine emphaſi,quaſi admonente Paulo vt ſinguli credentes hoc ſibi beneficium applicent.Sed recepta Græcorum codicum lectio mihi magis vel idcirco probatur, quòd ſit ſuperioribus magis conſentanea, vt ſeſe Apoſtolus,ſicut in lucta Carnis & Spiritus,ſic etiam in victoria per imputationis gratiam pro exemplo proponat. ¶ *A Lege* ἀπὸ τοῦ νόμου.Eraſmus, *A iure*,quum in ſuperiore membro vti maluerit Legis vocabulo: quod & ego amplecti malui, quia Paulus tacitè videtur ad Legem Dei alluſiſſe, vt apparet ex conſequentibus. Non dicit autē Paulus, *liberauit me à corpore*,ſed *à Lege peccati & mortis*, id eſt, Vis illa Spiritus viuifici, cuius fons eſt in Chriſti carne,facit vt peccatum, ſeu vitioſitas illa, cuius reliquiæ adhuc in me ſuperſunt, & quæ me alioqui condemnationi adiudicaret, efficere nequeat vt condemner, quoniam quod eſt in me duntaxat inchoatū, in Chriſto perfectiſſimū eſt, cui ſum inſitus vt ex eo ipſo quod in me inchoatū eſt perſpiciur.

ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.		*eſt* in Chriſto Ieſu, liberauit me à Lege peccati & mortis.		*tæ in Chriſto Ieſu, liberauit me à Lege peccati & mortis.*
Τὸ γὰρ ἀδυνάτον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ Θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας, κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκί.	3	Nam quæ Legis *erat* impotentia quum viribus eſſet deſtituta per carnem, Deus ſuo ipſius Filio miſſo in forma conſimili carni peccato obnoxiæ, idque pro peccato, condemnauit peccatum in carne.	3	*Nam quod impoßibile erat Legi in qua infirmabatur per carnem, Deus Filium ſuum mittens in ſimilitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne.*

3 *Nam quæ legis [erat]impotentia*, τὸ γὰρ ἀδυνάτον τοῦ νόμου. Firmamentum eſt in hoc verſu ſuperioris concluſionis. Nam vt fruſtrà remitti nobis in Chriſto peccata cōcluſiſſet Paulus, niſi docuiſſet Chriſtū,nobis in hunc finē promiſsū & exhibitū fuiſſe,ſup.3.25.& reatū noſtrū tegi ipſius obedientia:& niſi Chriſtū copioſa ipſius cū Adamo collatione demonſtraſſet, ideo factū hominē vt in eo tanquam altero Adamo multo plura & potiora reciperemus quàm in priore amiſerimus : ſic fruſtrà collegiſſet,noſtrā corruptionē tegi corā Deo perfectiſſima illa noſtræ in Chriſto naturæ ſanctificatione,nobis gratuitò imputata, niſi hoc adiiceret,patrē idcirco voluiſſe naturā noſtram a filio ſuo aſſumi,vt illā in integrū ſic reſtitueret, qua vnà cum ipſo Chriſto per fidē potiti,tales prorſus coā Deo, etſi non in nobis,tamen in Chriſto inueniremur, quales eſſe nos neceſſe eſt ex Legis præſcripto.Cauſam autem addit cur ita facto fuerit opus,quoniā videlicet Lex,cuius alioqui munus & officium erat nos ad illā perfectā iuſtitiæ metā dirigere,nullo modo id preſtare poterat:minimè id quidē ſuo vitio(vt ſuperiorib.duobus capitib.docuit)ſed noſtrę carnis,i. corruptæ & ipſi Deo repugnantis naturæ culpa,quā propterea emendari in Chriſto neceſſe fuit, niſi nos ſemel perditos Deus vellet.Et hæc eſt huius loci explicatio vera,quantū iudicare poſſum, idcirco à me plenius expoſita ꝓ ab interpretibus recentioribus etiā doctiſſimis nō ſatis animaduerſa fuiſſe videatur:vnde factum fuit vt tres illas diſtinctas gratuitæ per imputationē iuſtificationis partes cōfuderint: & peccatorū expiationē cū remedio aduerſus originis peccatū permiſcuerint, ac ne reatu quidē à corruptione ſatis cōmodè ſuo vtriq; oppoſito proprio remedio diſtinxiſſe videri poſſint.Et de re quidē ipſa hactenus. Quod ad verborum autem interpretationē ipſam attinet, Vulg.vertit,*Nam quod impoßibile erat legi*,rectè omnino & ὠπὸ λέξει,quanuis barbarè, ſi pro *Legi* legamus *Legis*, vt ab initio ſcriptum fuiſſe mihi perſuadet Græcus cōtextus,ita videlicet vt *Quod erat impoßibile Legis*, accipiatur pro, *Quæ erat Legis impotentia*.Sic.n. & Latini loquūtur:& τὸ ἀδυνάτον τοῦ νόμου, Attica cōſtructione vſitata, cui⁹ exēpla vide apud Budæū in cōmentariis,accipi cōmodè poteſt,pro ἥτις τοῦ ἀδυναμία τοῦ νόμου,ſiue,ὅπερ τοῦ ἀδυνάτου τοῦ νόμου,vt recepta quoq; ſcriptura Vulg.Latinæ interpretationis admitti poſſit. Eraſ. verò exiſtimās τὸ ἀδυνάτον eſſe quarto caſu poſitū,dupliciter hūc locū deprauauit: primùm in eo ꝓ verbū Præſtitit inſeruit cōtextui ne hiaret cōſtructio,ellipſi certè inaudita:deinde quòd ἐν ᾧ ἀεὶ ἁμαρτίας malè cōiunxit cū verbo κατέκρινε,vt mox oſtendā.Doctiſ.Camer.maluit ellipſin eſſe prępoſitionis διὰ, vt plena ſit conſtructio, διὰ δὲ τὸ ἀδυνάτον ὄν,i.διὰ γὰρ τὴν ἀδυναμίαν τοῦ νόμου, *propterea quòd inefficax erat Lex*, quā interpretationē manifeſtè amplexus eſt Syr⁹ interpres,& ego nō improbo,quū inter Atticiſmos quoq.numeretur illius præpoſitionis ellipſis. Aliter deniq.conſtrui locus iſte poteſt, ita videlicet vt ſit particularū ἐν ᾧ traiectio,quaſi ſcriptum ſit,ἐν ᾧ δὲ τὸ ἀδυνάτον τοῦ νόμου ἠσθένει,id eſt *Quū n.Legis impotentia*(i.*Lex impotens*)*eſſet viribus deſtituta:* quā interpretationē in editionib.prioribus ſum ſequutus. Nam & eiuſmodi traiectiones,imò etiā duriores,aliàs obſeruare licet,vt Ioh.8.15. & 25.10:& Act.1.2. & inf. 11.31.& & 12.3:& 1. Ioh.2.24.& ſimili idiotiſmo Hebręorū hoc eodē capite ſcribitur ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως expectatio rerū creatarū,pro ἡ ἀποκαραδοκοῦσα κτίσις,res creatæ expectātes, cuiuſmodi alia exempla vide Mat.24.15, & Heb.7.19. Omnes autē hæ interpretationes,Eraſmica excepta quā admittere nullo modo poſſum,eōdē recidūt,& Apoſtoli ſententiā rectè exprimūt. ¶ *Quū*,ἐν ᾧ.Sic particulas iſtas a Græcis ſcriptorib. vſurpari pro certi tēporis & certæ cōditionis alicuius deſignatione,extra controuerſiā eſt apud omnes Græcæ linguæ vel mediocriter peritos, & probari poteſt exēplis ex his,etiā lib.vt Mar.2.19. Luc.5.34. Ioh.5. 2.1.pet.2.12.& 3.16.vt poſſimus etiā hūc locū ſic interpretari,pro eo ꝓ legis impotētia virib. erat deſtituta. Comparat autē Apoſtolus tēpus præcedēs Chriſti aduentū,cū tēpore beneficij in Chriſto exhibiti.Sed & cōmodè poſſumus interpretari ἐν ᾧ,*Quoniā*, pro διὰ, vt accipitur Heb. 7.18.i.מטול[*metul*]vt vertit Syrus interp.vel *Quatenus*,pro quo barbarè vulg.*In quo*,vt Gallicè dicimus, *en ce que*,vel *en tant que*. Eraſ. ab Orig. deceptus dicere maluit *ea parte qua*.Diſtinguit n.hoc loco impuriſſimus ille ſcriptor Legē in Carnē & Spiritū, i.carnalē & ſpiritualē intelligentiam: quod eſſet admittendū ſi Legis vmbras cū Veritate; vel ceremoniarū abuſum cū vſu recto cōpararet.Sed neq.hæc diſputatio huic loco conuenit,neq.de his ille hæc ſcribens cogitauit,vtqui hāc Legis impotentiā in eo totā collocet, qđ impoſſibile fuerit Legis ceremonias ſecundū carnē,i. ſecundū literā,ſiue externum ritum, obſeruare:productis ceremoniis Sabbatariis & Lepræ. Quid verò dici potuit ineptius? Nā certè longè aliò quàm ad externū cultū reſpiciūt Prophetæ & Apoſtoli,quū Legē dicūt à nobis præſtari non poſſe:nec de Legis præſtatione hic agitur,ſed de ipſi⁹ vi in noſtris immutādis animis,& ad illud Legis præſcriptū efformandis. ¶ *Viribus eſſet deſtituta*, ἠσθένει.i.nullis prorſus viribus,ſi hominē ſpectes ante regenerationis gratiā:vel,infirmis viribus eſſet,ſi hominis iam regenerati ratio habeatur,cui docendo & gubernando plurimùm lex prodeſt,vt Apoſtolus ſuperiore capite docuit:at nō eò vſque tamē vt δικαίωμα Legis in nobis compleatur:quò reſpiciens Vul.vertit,*Quū infirmabatur*: & Eraſ.*imbecillis erat*.ſed illud malo. ¶ *Per carnē*,διὰ τῆς σαρκός.i.quia Caro vim Legis,optimę alioquin virtutis omnis magiſtræ,inhibeat,cui tantopere aduerſatur vt ei ſubiici nec velit nec poſſit. infrà verſ.7. ¶ *In forma conſimili*, ἐν ὁμοιώματι. Id eſt ἐν μορφῇ ὁμοίᾳ. Μορφὴ enim δούλου appellat veram humanam naturam Apoſtolus,vt & nomine μορφῆς τοῦ Θεοῦ, veram & eſſentialem Deitatem,Philip.2.7.Vulg.*in ſimilitudine*, vocabulo nimium diluto.Eraſm.*in ſpecie*, ambigué. Nam & Marcion ſpeciem carnis Chriſti fatebatur. Sed vt ipſa eſſentia humanæ naturæ fuit eadem in Chriſto per omnia atque noſtra;ſic quod ad eius naturæ vitioſam qualitatem attinet, ſiue non quatenus ſimpliciter fuit caro, ſed caro

peccati, maxima dissimilitudo, sed quæ ex specie ipsa exteriore non appareret, quamobrem vsus fuisse putatur Apostolus nomine ἁμαρτίας. ¶ *Carni peccati*, σαρκὸς ἁμαρτίας. Id est carni per peccatum contaminatæ: quod vt aboleret Christus assumens illam carnem plenè ipsam in sesé ex Spiritu Sancto conceptam sanctificauit, vt inde postea in nos sibi insitos eadem sanctificatio sensim deriuetur: quod haud satis scio an aliter quàm seruato Hebraismo dici commodè possit. Quidam vertit *Corpore sontis simili*, prorsus ineptè. quum in hac disputatione vocabulum Carnis alteram hominis partem, id est Animam præcipuè respiciat. Alius maluit *Carnem peccatricem*, non rectè. Caro enim dicitur peccatrix ob vitiosos motus, & inde nascentes malas actiones: hîc verò non de illis malis agitur, sed de ipsa vitiositate inde pullulante. Quod autem Erasmus suppleuit verbum *præstitit*, nulla ratione fecit, ab iis deceptus qui sequens membrum coniunxerunt cum verbo κατέκρινε. ¶ *Idque pro peccato*, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Id est, vt ipsum peccatum aboleret in natura nostra ab ipso assumpta. Itaque fuit hoc adiiciendum vt finis istius assumptionis carnis explicaretur. Vulgata & Erasmus, *Et de peccato*: quam particulam omnes fere interpretes connectunt cum κατέκρινε, ideóque in eius explicatione magnopere laborant. Alij enim exponunt, Deum de peccato (id est peccati) condemnasse peccatum in carne, quòd iniquè vim attulerit Christo: & fateor similem constructionem inueniri Iohannis 16. 9. Sed hæc expositio nihil aliud est sanè quàm subtilis argutia. Alij Peccati nomine intelligunt hostiam pro peccato, quam Hebræi simili ratione אשם [*ascham*] vocant, id est Christum ipsum, & hunc locum comparant cum 2. Corinth. 5. 21. Sed propositio περὶ nulla ratione potest hanc interpretationem admittere: neque nunc Apostolus agit de Christi morte & nostrorum peccatorum expiatione, sed de Christi incarnatione, & naturæ nostræ corruptione per eam abolita. Sunt enim illa iampridem ab Apostolo explicata, adeo vt à versu 12. cap. 5, aliud argumentum sit exorsus: quamobrem etiã non dixit Apostolus περὶ ἁμαρτιῶν, *pro peccatis*, sed περὶ ἁμαρτίας, hoc nomine natiuam illam labem significãs quæ in carne nostra hærebat, priusquam Christus illam assumptam plenè in sese sanctificaret. Itaque περὶ ἁμαρτίας prorsus pertinet ad participium πέμψας, & additáque distinctione à cæteris separatur. Nam præterquam quòd (si hanc lectionem sequamur) neque cõfundetur partium iustificationis explicatio, neque vllius vocabuli significationem detorseris: nititur etiam hæc distinctio auctoritate Græcorum scholiorum, à quibus disertè annotatur: & Epiphanij vetusti & orthodoxi scriptoris, qui sic distinguit κατὰ ἡμαρτίαν. Denique Syri interpretis consensu confirmatur. Περὶ autem pro ὑπὲρ ponitur non modò apud sacros scriptores frequentissimè, vt Matth. 9.36. & 26.28. & 1. Pet. 2. 18. sed etiam apud alios disertiores, vt norunt omnes in Græca lingua vel mediocriter versati. ¶ *Condemnauit*, κατέκρινε. Id est, aboleuit, vt etiam accipitur verbum κρίνεσθαι, 1. Pet. 4. 6. Nam imputata nobis Christi sanctificatione, peccatum pro nihilo habetur, quanuis supersint eius reliquiæ in nobis. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Erasmus, *Per carnem*, Origenem suũ sequutus, qui de Christi morte hoc intelligit. quum significet hominis naturam in Christo quidem capite reipsa & perfectè, in nobis verò nunc ex parte tantùm sanctificari cœptam, sic tamen vt iam nunc nihilominus, propter illam perfectam nobis qui in Christo sumus, imputatam, ab omni condemnatione immunes simus. Ideò non malè Syrus interpres addito affixo vertit ב בסרה [*bebesreh*] In carne eius.

Ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ Πνεῦμα.	4	Vt ius illud Legis compleatur in nobis qui non secundum carnem incedimus, sed secundum Spiritum.	4 *Vt iustificatio Legis impleretur in nobis qui non secundum carnem ambulamus, sed secundum Spiritum.*
Οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦσιν. οἱ δὲ κατὰ Πνεῦμα, τὰ τοῦ Πνεύματος.	5	Nam qui secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò *sunt* secundum spiritum, quæ Spiritus sunt.	5 *Qui enim secundum carnem sunt, quæ carnis sunt sapiunt: qui verò secũdum spiritum sunt, quæ sunt Spiritus sentiunt.*
Τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος· τὸ δὲ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη·	6	Nam quod sapit caro mors est: quod autem sapit Spiritus, vita & pax:	6 *Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autem Spiritus, vita & pax:*
Διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἔχθρα εἰς Θεόν· τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ δύναται.	7	Quoniam quòd sapit caro, inimicitia *est* aduersus Deum, Legi enim Dei non subiicitur: nam ne potest quidem.	7 *Quoniã sapientia carnis inimicitia est in Deũ. Legi enim Dei non subiicitur: nec enim potest.*

---

4 *Vt ius illud Legis*, ἵνα τὸ δικαίωμα. Vulgata & Erasmus, *Vt iustificatio Legis*. malé. Aliud enim est δικαίωσις, id est absolutio nostra quam τὸ δικαίωμα, de quo diximus suprà, 1.32. illud ipsum nimirum quod requirit Lex, vt ex eius præscripto iusti & integri coram Deo censeamur. Nam quum ad peccatorum remissionem & impletionem iustitiæ accessit etiam hoc tertium, id est perfecta naturæ nostræ integritas, (quæ omnia gratis consequimur in Christo per fidem apprehenso) vt in omnes facies se conuertat Satan, iusti sumus coram Deo etiam ex illa absolutissima Legis formula. quamobrem etiam dixit Apostolus supra, 3.31. se Legem non euertere, sed stabilire. ¶ *In nobis*, ἐν ἡμῖν. Non dicit Apostolus ὑφ' ἡμῶν, *à nobis*. Neque enim idcirco nulla in nobis est condemnatio quòd iustitia sit in nobis inchoata: sed quia in Christo sumus, in quo plenè sumus sanctificati. Nam quod de imputata Christi sanctificatione dicimus, ita accipiendum est vt sciamus non idcirco nos sanctos coram Deo haberi quòd Christi hominis integritas sarciat quod nostræ deest, sed quòd ille nos in solidum sanctificauit in sese in æternum. Quorsum igitur, dices, illa iustitia in nobis per eundem Christum inchoata? Nempe vt sit testis nos in Christo esse, in quo omnia sumus adepti. Ideo Apostolus admodum appositè subiicit quæ ad nostræ illius in Christo cœptæ iustificationis vsum pertinent, vt intelligamus quod verissimum est, frustra de fide ac Christo apprehenso gloriari qui reipsa non ostendunt se Christi Spiritus esse participes.

5 *Qui secundum carnem sunt*, οἱ κατὰ σάρκα ὄντες. Erasmus, *Qui carnales sunt*: rectè quidem si sensum spectes, quum hos eosdem Apostolus nonnunquam σαρκικοὺς appellet, eos videlicet qui quum non sint regenerati ex Spiritu, mera sunt Caro. Omnia autem ista ab hoc versiculo connexa inter se probationibus à natura Carnis & Spiritus sumptis, ad 9. vers. finientem, eò spectãt vt priorem partem eius quod proposuerat vers. secundo, nempe Spiritum vitæ qui est in Christo Iesu nos à Lege peccati eximere, ad regenerationis in nobis inchoatę gratiam applicet, sicut illam priore loco ad illam perfectam sanctificationem nobis imputatam applicarat. ¶ *Sapiunt*, φρονοῦσιν. Erasmus, *Curant*. Alij *Cogitant*. quas interpretationes non repudio. Transfertur enim hoc verbum ad omnes animi partes. Mihi tamen videtur Apostolus hoc verbum expressè vsurpasse, quod de excellentissima illa animi parte propriè dicitur, vt hærere hoc malum in ipso etiam ἡγεμονικῷ intelligamus. Nam si sapientia carnis excluditur, quis tandem locus reliquis partibus inferioribus relinquetur? Sed & Paulus meminit τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς, id est, *mentis carnis*, Colossi. 2,18. Idcirco malui per periphrasin interpretari quam vel *prudentiam*, id est, φρόνησιν cum vetere interprete, vel *affectum* cum Erasmo, vel cum aliis, *Cogitationem*, vel etiam *sensum*.

17 *Inimicitia* [*est*.] ἔχθρα. Sic legitur in omnibus codicibus quos vidimus: éstque multo expressius hoc dictum quàm si dixisset, inimicam esse carnem Deo: quanuis nonnulli ita legant in Latinis exemplaribus, manifesto errore. quum nusquam legatur ἐχθρὰ, imò verò ne legi quidem possit. Dicendum enim fuisset ἐχθρὸν, vt rectè obseruauit Erasmus.

Οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, Θεῷ ἀρέσαι οὐ δύνανται.

Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν Πνεύματι, εἴπερ Πνεῦμα Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις Πνεῦμα Χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ.

Εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν δι' ἁμαρτίαν· τὸ δὲ Πνεῦμα, ζωὴ διὰ δικαιοσύνην.

Εἰ δὲ τὸ Πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν Χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν.

Ἄρα οὖν, ἀδελφοὶ, ὀφειλέται ἐσμὲν οὐ τῇ σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν.

8 Ergo qui in carne sunt, Deo placere non possunt.

9 Vos autem non estis in carne, sed in Spiritu: siquidem Spiritus Dei habitat in vobis. quòd siquis Spiritum Christi non habet, is non est eius.

10 Porro si Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum: Spiritus autem vita est propter iustitiam.

11 Sed si Spiritus eius qui excitauit Iesum à mortuis habitat in vobis: is qui excitauit Christum ex mortuis, viuificabit etiam mortalia corpora vestra, per inhabitantem ipsius Spiritum in vobis.

12 Nempe igitur, fratres, debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus, *sed Spiritui.*

8 *Qui autẽ in carne sunt, Deo placere non possunt.*

9 *Vos autem in carne nõ estis, sed in Spiritu: si tamen Spiritus Dei habitat in vobis siquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius.*

10 *Si autem Christus in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum: Spiritus verò vita propter iustitiam.*

11 *Quòd si Spiritus eius qui suscitauit Iesum à mortuis, habitat in vobis, qui suscitauit Iesum Christũ à mortuis, viuificabit & mortalia corpora vestra, propter inhabitãtem Spiritum eius in vobis.*

12 *Ergo, fratres, debitores sumus non carni, vt secundum carnem viuamus.*

---

8 *Ergo qui in carne sunt,* οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες. Particulam δὲ haud scio an alibi pro οὖν positam inuenias: sed omnino videtur poscere sententia vt ita explicetur. Deinde notandum est Paulinum dicendi genus, In carne esse, quod exposuimus Act.8.23. vt planè sit diabolica vox illa Siricij Papę, qui de matrimonij coniunctione hoc dictum interpretatur.

9 *Siquidem,* εἴπερ. Id est ἐπειδήπερ, quandoquidem, vt 2. Thess.1.6. vt etiam explicat Chrysostomus. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, *Si tamen*, quanuis Veteres ferè omnes pro conditionali particula accipiant. ¶ *Spiritum Christi,* Πνεῦμα Χριστοῦ. Nomine Spiritus Christi, vel Spiritus sanctus intelligendus est, quem Spiritum Dei vocarat: vel Christi, nobiscum per Spiritum Sanctum communicati, efficacia in nobis: de qua dictum est suprà, cap.6.

10 *Porrò si Christus in vobis est,* εἰ δὲ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Quum Apostolus versu 2. dixisset Spiritum vitæ qui est in Christo Iesu, id est, nostræ naturæ in Christi persona sanctificationem, nos liberare ab Lege peccati & mortis, probauit hoc in primis de illius perfectæ sanctificationis imputatione versu 3. & 4. ac deinceps de sanctificatione per quam cœpit peccatum, id est vitiositas illa naturæ in nobis Christo insitis aboleri. Supererat ergo vt probaret à Lege quoque Mortis per eandem illam gratiam sanctificationis nos liberari: quod quominus ex iis quæ de assertione à Lege peccati dixerat, posset colligi, argumento ab effectis ad causam efficientem sumpto, illud obstabat quòd credentes quantumlibet Christo insitos constet nihilominus mori, & eorum corpora corruptione, quæ est peccati pœna, dissolui. Paulus igitur hac arrepta occasione, hanc obiectionem diluens, quomodo & quatenus à mortis etiam Lege in Christo liberemur ostendit. Fatetur enim credentes, quantumuis Christo insitos, esse mortales, idque quoniam vitiositatis reliquiæ in nobis supersunt cuius effectum est mors illa quæ est corporis & animæ disiunctio, & corporis in puluerem resolutio. Sed duo respondet, ex quibus intelligatur nihilominus à Mortis imperio nos esse liberatos. Vnum, quoniam altera hominis pars, nempe Spiritus, (id est anima à corpore per mortem separata, antea quoque facta Christi particeps, ac proinde in eo per imputationis gratiam totum δικαίωμα Legis adepta) iam viuat, altera nimirum longè meliore vita. Alterum, quòd sic mortis vinculis propter peccati reliquias constrictum teneatur corpus, vt tandem illa ipsa vis diuina quæ Christi corpus à mortuis excitauit, & cuius simus in Christo per fidem participes, ipsam quoque mortem sit in nobis abolitura: cuius spiritualis virtutis pignus sit sanctificatio in nobis inchoata. Itaque mihi quidem tum sententia ipsa, tum antithesis manifesta non Carnis, sed Corporis, & quidem addito Mortalis epitheto, prorsus videtur postulare, vt quum dicitur Spiritus esse vita, Spiritus nomine, in hac quidem oppositione, nõ vim diuinam neque renouationis gratiam, vt quum fit mentio spiritus Dei & spiritus Christi: sed alteram, non quidem cuiusuis, sed renouati hominis partem intelligamus, quod in superioribus editionibus non animaduerteram. ¶ *Mortuum est,* νεκρόν. Id est, morte concidit & in puluerem abit, sed ad tempus: vnde efficitur, adhuc hærere in nobis peccati reliquias, à quo mortalitas hæc in hac animi parte inuenitur quidem, sed non dominatur. ¶ *Vita [est,]* ζωή. Id est, vt in quibusdam exemplaribus legitur, ζῇ, *viuit*, vt legit etiam Syrus interpres. Illud tamen est ἐμφατικώτερον. ¶ *Propter iustitiam,* διὰ δικαιοσύνην. Id est, quoniam in Christo iustitiam plenam est adeptus, etiamsi corpus adhuc in luto hæret ad tempus.

11 *Sed si,* εἰ δὲ. Vulgata & Erasmus, *Quòd si.* Ego verò expressius malui interpretari. nam quia dixerat, hominem in quo Spiritus Christi esset, altera adhuc sui parte hærere in morte, non videbatur nisi dimidiæ salutis spem nobis fecisse. Addendum igitur hoc fuit, partim vt explicaret quod dixerat, nempe Spiritum nostrum non modò viuere, sed etiam vitam esse, partim vt plenam aliquãdo vitam nostram fore ostẽderet. Est autẽ aduersus Pneumatomachos diligenter notandus hic locus, in quò disertè Spiritus sanctus dicitur & Patris & Filij: ergo verus vnica illa deitate Deus, tum à Patre tum à Filio promanans, & persona à Patre & Filio distincta. ¶ *Per inhabitantem ipsius Spiritum in vobis,* διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ Πνεύματος ἐν ὑμῖν. Sic lego ex Complutensi codice, & alio etiam ex nostris manuscripto, & Athanasio, Dialogo.3. de Spiritu sancto, & Basilio aduersus Eunomium, libro tertio, sic hunc locum citãtibus & explicãtibus, potius quàm quarto casu, διὰ τὸ ἐνοικοῦν, id est *Propter Spiritum*, &c. vt vertit Vetus interpres. Ita enim est vberior sententia, & grauissimum erit argumentum, à diuina videlicet virtute petitum, quæ sicut sese primùm in capite nostro Iesu Christo exeruit, ita etiam in nobis, qui membra ipsius sumus, quotidie exeritur: nec prius pugnare desinet quàm vetus homo prorsus sit confectus, quum integri coram Deo, absorpta nostra immortalite, consistemus.

12 *Non carni,* οὐ τῇ σαρκί. Aut transponenda est negans particula, sicut Ioh.6.32.& 38. aut potius supplenda est altera pars opposita: vt Gal.4.8. Expressimus igitur, perspicuitatis causa, alterum membrum quod deesse videbatur. Finita verò disputatione de gratuita in Christo per fidem apprehenso iustificatione, ac proinde salute, antequam illam concludat, subiicit exhortationem grauissimam, partim ab honesto, quòd turpe sit ei non sese totum consecrare à quo tantum beneficium acceperis, partim ab vtili sumptam, quòd hac via salutem nobis gratuito dandam recipiamus. Simul autem vnde sit hæc fides, quanta illius vis, & quid ex ea cõsequatur, diuinissimè declarat, instituta etiam comparatione cum iis qui legalibus promissionibus nitentes (id est, quibus annexa est prestandæ Legis conditio) seipsos inexplicabilibus compedibus alligant.

Εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ Πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε.	13	Nam si secundum carnem vixeritis, futurum est vt moriamini: sed si Spiritu actiones corporis mortificetis, viuetis.	13	*Si enim secundum carnem vixeritis, moriemini: si autem Spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis.*
Ὅσοι γὰρ Πνεύματι Θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Θεοῦ.	14	Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei.	14	*Quicunque enim Spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei.*
Οὐ γὰρ ἐλάβετε Πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε Πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν, Ἀββᾶ, ὁ πατήρ.	15	Non enim accepistis Spiritum seruitutis ad metum, sed accepistis Spiritum adoptionis, per quem clamamus Abba, *id est* Pater.	15	*Non enim accepistis Spiritum seruitutis iterum in timore, sed accepistis Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus Abba, Pater.*
Αὐτὸ τὸ Πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν ὅτι ἐσμὲν τέκνα Θεοῦ.	16	Qui ipse Spiritus testatur vnà cum spiritu nostro, nos esse filios Dei.	16	*Ipse spiritus testimonium reddit spiritui nostro quòd sumus filij Dei.*
Εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν.	17	Quòd si filij, etiam hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi: si modò simul *cum eo* patimur, vt simul etiam *cum eo* glorificemur:	17	*Si autem filij, & hæredes: hæredes quidem Dei, cohæredes autem Christi: si tamen compatimur, vt & conglorificemur.*
Λογίζομαι γὰρ ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς.	18	Nam statuo minimè *esse* paria quæ præsenti tempore perpetimur, gloriæ in nobis retegendæ.	18	*Existimo enim quòd non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.*

13 *Mortificetis*, θανατοῦτε. Vulgata, *Mortificaueritis*. Ego malui præsens tempus seruare, quo significatur pugna adhuc vigere.

15 *Accepistis*, ἐλάβετε. Transit Hebræorum more à tertia persona ad secundam. ¶ *Spiritum seruitutis*, πνεῦμα δουλείας. Spiritum vocat Spiritum sanctum: quem dicimur accipere quum in animis nostris est efficax. Is igitur quia prædicatione Legis salutem quidem proponit, sed addita durissima & planè ἀδωρήτῳ conditione, nihil nisi timorem potest in animis nostris ciere, vt conscientia quasi serua iram domini magna cum anxietate expectet. Ideo dicitur ab hoc effectu, spiritus seruitutis ad metum, id est quasi in seruilem conditionem nos redigens. Contrà verò Paulus Spiritum in quo per Euangelium afflamur, quia gratuita in Christo adoptione salutem obsignat in animis credentium à Legis maledictione liberatis, eleganter vocat Spiritum adoptionis, vtqui obsignans testimonium nostræ adoptionis in cordibus nostris, nobis os aperiat non modò ad loquendum, sed etiam ad clamandum: & ita quidem vt quem veluti asperrimum dominum metuebamus, vt benignissimum patrem appellemus.

¶ *Abba [id est] Pater*, Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Duobus præterea locis inuenio Abba Syriacum vocabulum in nouo Testamento, nempe Marci 14.36. & Gal. 4.6. & vtrobique inuenio adiunctum ὁ πατήρ, *Pater*. quod cur factum sit, non immeritò quæritur ab interpretibus. Plerísque igitur placet hanc geminationem non carere sua emphasi: quod si verum est, supererit adhuc alia quæstio, cur sacri Scriptores non potius eodem idiomate vsi sint, vt hæc duplicatio melius appareret. Ad hoc respondetur ex Augustini sententia, sic declarari Christum non minus ad Græcos quàm ad Iudæos pertinere. Sed quid fiet Marco, apud quem Christo etiam tribuitur Ἀββᾶ ὁ πατήρ, qui tamen Græcè (vt opinor) non est loquutus? Mihi itaque visa est hæc ratio magis arguta quàm solida: ac potius in eam venio sententiam vt ὁ πατὴρ additum sit Syriaco vocabulo explicando. Nam alibi etiam annotauimus rectum pro vocandi casu vsurpari. Vide infrà 9.

16 *Qui ipse Spiritus*, αὐτὸ τὸ Πνεῦμα. Vulgata, *Ipse Spiritus*, neglecto articulo. Erasmus, *Idem Spiritus*, τὸ αὐτὸ Πνεῦμα. Nonnulli addunt particulam causalem, vt ista cum superioribus possint connecti. ¶ *Testatur vnà cum Spiritu nostro*, συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Hac ratione duo erunt testes, nempe Spiritus Dei & spiritus noster ab eo certior factus. Vulgata, *Testimonium reddit spiritui nostro*. Nam συμμαρτυρεῖν dicitur etiam de vnico teste, qui suo testimonio confirmat quod alius dicit. Chrysostomus verò præpositionem σὺν refert ad vocis testimonium, & clamorem illum cuius antè facta est mentio: vt commodè etiam interpretari possis, *Simul testatur spiritui nostro*.

17 *Hæredes*, κληρονόμοι. Id est bonorum Patris participes, idque gratis, quia filij adoptiui. Nam alioquin viuo patre filius hæres dici non potest: nunquam verò moritur Pater cuius dicimur cum Christo cohæredes: ex quo efficitur κληρονόμον ex Hæbræorum idiotismo dici qui bonis sibi concessis fruitur, vt annotauimus suprà, 4. versu 13. quanuis allusione quadam fœdus vitæ æternæ meritò dicatur Testamentum, testatoris Christi morte sancitum. ¶ *Si modò*, εἴπερ. Vulgata, *Si tamen*, eodem sensu. Erasmus, *Si quidem*: quasi hoc etiam loco, vt paulo antè, causam potius quàm conditionem declaret. Ego verò Ambrosio malui assentiri qui conditionem crucis putat requiri, sic loquente Apostolo nostro apertissimè 2. Tim 3. 12. Iter igitur nunc describit Apostolus per quod credentes & iustificatos Christus ad metam perducit, cuius asperitate ne fracti animum despondeamus, aperit limpidissimos fontes quibus non modò recreemur, sed etiam nouas inde vires acquiramus.

18 *Nam statuo*, λογίζομαι γάρ. Vulgata, *Existimo*, quod verbum vt nimis dilutum rectè reprehendit Erasmus, ideóque reputandi verbo vti maluit, pro secum perpendere: quod & ipsum non satis videtur expressum. Significat autem in genere τὸ λογίζεσθαι hoc loco (vt idem rectè obseruauit) collatis vtrinque rationibus, & subducto velut calculo, aliquid certi statuere, sicut suprà, 3. versu 28. & 6. 11. accipitur idem verbum pro συλλογίζεσθαι, id est ex præmissis (vt aiunt) colligere aliquid & statuere, significatione tamen nonnihil diuersa. Vtitur autem Paulus particula causali, quia non tantùm dixerat fore vt nostras calamitates gloria exciperet, sed disertè meminerat eius gloriæ quæ cum Christo nobis esset communis, id est cælestis & infinitæ. ¶ *Minimè [esse] paria*, ὅτι οὐκ ἄξια. Vulgata, *Quòd non sunt condignæ*. Vnde factum vt sophistæ multa de merito Congrui & Condigni nugarentur: quorum tamen doctrina vel ex hoc loco optimè refellitur. Sed ostendit argumenti series Paulum hoc loco non differere de pretio afflictionum quas pro Christo perferimus, imò potius ex earum qualitatis ac quantitatis (vt ita dicam) collatione cum vita æterna, colligere nos infinitis partibus cum Christo feliciores fore quàm nunc miseri simus. Itaque ἄξια rectè & propriè vsurpauit. quod nomen testantur grammatici de iis dici quæ appensa eiusdem ponderis inueniuntur. παρὰ τὸ ἄγκιστρον, quòd quæ præponderant, lancem attrahant. Est autem in ὅτι ἄξια figura quam μείωσιν vocant, quum minus dicitur quàm intelligatur. Ideo malui conuertere Minimè paria quàm *Non paria*.

Ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ ἀπεκδέχεται.

Τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα·

Ἐπ' ἐλπίδι ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.

Οἴδαμεν γὰρ ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν.

Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ Πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.

19 Etenim mundus hic conditus quasi exerto capite obseruans expectat patefactionem filiorum Dei.

20 Nam vanitati mundus hic conditus subiectus est, non sua sponte, sed propter eum qui subiecit eum isti vanitati:

21 Sub spe quòd & ipse vindicabitur ex seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.

22 Scimus enim totum mundum conditum vnà suspirare & vnà parturire ad hoc vsque tempus.

23 Neque verò ille solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritus habemus, nosipsi, inquam, apud nosipsos suspiramus, adoptionem expectantes, id est redemptionem corporis nostri.

19 *Nam expectatio creaturæ, reuelationem filiorum Dei expectat.*

20 *Vanitati enim creatura subiecta est, non volens, sed propter eum qui subiecit eam:*

21 *In spe quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei.*

22 *Scimus enim quòd omnis creatura ingemiscit: & parturit vsque adhuc.*

23 *Non solùm autem illa, sed & nos ipsi primitias Spiritus habentes, & ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorũ expectantes, redemptionem corporis nostri.* Luc. 11. 31.

---

19 *Etenim mundus hic conditus* [*quasi*] *exerto capite obseruans*, ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως. Vulgata, *Nam expectatio creaturæ*, barbarè, nec satis expressè. Erasmus, *Et enim solicita creaturæ expectatio.* Ego verò studui Græcum vocabulum exprimere, quo significatur gestus illius qui cupidissimè aliquid expectet, nimirum qui exerat caput & oculos intendat, quasi eminus venturum prospiciens. quod respondet Hebræo verbo קוה [*kaciah.*] Deinde Hebraismum volui emollire, de quo diximus suprà, vers. 3. quum explicaremus quid esset τὸ ἀδιάφορον τοῦ νόμου. Nomine verò τῆς κτίσεως, intelligitur ista mundi machina cælesti & elementari regione constans, quæ initio quidem fuit condita in pulcherrimo statu, idque vt hominis ad Dei gloriam creati, præclaris & sanctis vsibus inseruiret: nunc autem eò redacta est propter hominis peccatum, vt si inferiorem (id est elementarem regionem) spectes, omnia sint infinitis & fœdissimis mutationibus ac tandem etiam interitui obnoxia. Sin verò cælestia corpora consideres, quanuis adhuc sit incredibilis eorum ornatus, tamen & ipsa nõ possint expertia dici istius vanitatis, quum impiis etiam & Dei hostibus inseruiant, & tandem quoque sint vltimo illo die dissoluenda: sicut Dauid & Petrus disertis verbis declarant. Ista igitur nihil ad animantia neque etiam ad beatos illos Angelos spectant, quorum sedes extra mundum collocantur; quanuis & ipsi in suo ministerio quodammodo laborent in tanta hominum prauitate cuius sunt spectatores. Imò ne ad ipsos quidem homines hæc attenta expectatio pertinet. Nam reprobi quidem vel irrident quæcunque de hac mundi innouatione dicuntur, vel cum dæmonibus ad eius consideationem cohorrescunt. De filiis Dei verò distinctè & seorsim agitur proximo versiculo. Itaque τῆς κτίσεως nomine vt modo dixi, mundus ipse, non eius incolæ, significatur: quam obrem etiam malui conditum hunc mundum quàm Res creatas interpretari. ¶ *Patefactionem filiorum Dei*, τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ. Id est, dum gloria illa, filiis Dei præparata, reipsa patefiat. Erasmus, *Vt palam fiant filij Dei.* non satis rectè.

20 *Vanitati*, ματαιότητι. id est fluxæ & euanidæ conditioni, cui opponitur constans & integra natura & recto tramite ad suum finem pertingens. Itaque quod Erasmus putat hoc vocabulo significari frustrationem, quoniam rerum natura, aliud ex alio indiuiduum propagans, meditetur immortalitatem quandam, sed frustra: id inquam magis est subtiliter quàm appositè dictum ¶ *Non sua sponte*, οὐχ ἑκοῦσα. Totus hic sermo per prosopopœiam accipiendus est. Itaque sua sponte illa facere vel subire dicuntur res inanimatæ, ad quæ naturali propensione feruntur. Scimus autem omnia naturali inclinatione tendere ad sui conseruationem. ¶ *Propter eum qui subiecit* [*eum isti vanitati*,] διὰ τὸν ὑποτάξαντα. Id est, vt conditoris imperio obsequantur cui visum est ipsarum vanitate testari quantopere sit homini infensus, cuius etiam causa illas longè præstantiore conditione condiderat.

21 *Sub spe*, ἐπ' ἐλπίδι. Noluit, inquit, Deus perpetua maledictione mundum inuoluere propter hominis peccatum, sed spem illi fecit instaurationis quam expectat: quod etiam debet magnopere confirmare filios Dei, vt illum diem constanter expectent. Fit autem huius instaurationis gloriosissimæ mentio Act. 3. 21. & 2. Petri 3. 20. & alibi passim. Sed hic quoque nobis nonnisi ex Dei verbo philosophandum est. ¶ *Quòd & ipse vindicabitur ex seruitute interitus*, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις, &c. Vulg. *Quia & ipsa creatura.* Erasm. *Quoniam & ipsa creatura.* Ego verò existimo ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς, vt quænam sit spes illa declaret. Repetitur autem Hebræorum more antecedens relatiui loco. Itaque hæc coniunxit cum ἐπ' ἐλπίδι, & post participium ὑποτάξαντα suppleui quod explendæ constructioni deerat. ¶ *Ex seruitute corruptionis*, ἀπὸ δουλείας τῆς φθορᾶς. Id est, A corruptione cui nunc mãcipatus est, asseretur in felicem illum statum incorruptionis, qui patefiet quum filij Dei in gloriam euehentur. erit enim cælum nouum & terra noua. ac proinde φθορὰ non intelligit abolitionem ipsius essentiæ, sed quod opponitur τῇ δόξῃ. Sed meminerimus de his rebus cogitantibus non esse extra Verbi diuini fines euagandum.

22 *Vnà suspirare*, συστενάζει. Vulgata, *Ingemiscit.* Erasmus, *Congemiscit*, referens videlicet ad nos, quasi illæ vicem nostram doleant. Nam paulo pòst συνωδίνει vertit *Nobiscum parturit.* quæ interpretatio si recipiatur, redundabit οὐ μόνον δὲ, quod subiicitur in proximo versiculo. Neque tamen cum Vetere interprete puto præpositionem συν redundare, sed ad ipsas mundi partes hoc refero, quarum in eo summus est consensus, quòd omnes vnà veluti maximo cum dolore finem istorum malorum expectant. Loquitur enim dè illis per prosopopœiam. ¶ *Vnà parturire*, συνωδίνει. Ita significatur vt summus dolor sic etiam lætus exitus qui eum consequetur.

23 *Neque verò* [*ille solùm*] οὐ μόνον δὲ. Vulgata addit *illa*, αὐτὴ, videlicet κτίσις, & Syrus etiam interpres, quod tamen sæpe prætermittitur apud Paulum, vt supra 5. 3. & infrà, 9. 10. ¶ *Ipsi*, αὐτοὶ. Claromontanus codex habet καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ, & Vulgata, *& nos ipsi.* ¶ *Primitias*, ἀπαρχὴν, id est, particulam quæ spem certam nobis facit fore vt quod in nobis cœpit Deus, perficiat, sicut olim primitiarũ oblatio vsum totius acerui sanctificabat. Claromontanus autem codex habet in Latina versione *Receptaculum*, id est ἀπεκδοχὴν. quod non placet, quanuis videri possit per ὑπαναάκλασιν respondere verbo ἀπεκδεχόμεθα, quod mox subiicitur. ¶ *Nosipsi* [*inquam*,] καὶ ἡμεῖς αὐτοί. Totum hoc deest in Syra interpretatione, neque Vetus interpres repetit ἡμεῖς: & sanè necesse non fuit hoc addere. ¶ *Apud nosipsos*, ἐν ἑαυτοῖς: id est ex imo corde. Neque enim tacita hæc esse suspiria sic declarat Apostolus, sed potius ex intimis penetralibus animi proficisci. Nisi malimus conuertere, Inter nosipsos, vt hos gemi-

tus significet Ecclesiæ esse communes. Nam per eos qui primitias spiritus habent, omnes credẽtes arrhabone Spiritus sancti obsignatos intelligit. ¶ *Suspiramus*, στενάζομεν. Complutensis editio & Claromontanus codex habent συστενάζομεν. id est, *vnà suspiramus*. ¶ *Adoptionem*, υἱοθεσίαν. Id est, adoptionis fruitionem. Deest autem istud in Claromontano codice tum Græcè tum Latinè.

¶ [*Id est*] *redemptionem corporis nostri*, ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν. Similis appositionis exemplum est Matth. 15. 9. Redemptionem autem corporis vocat liberationem à corpore (id est dissolutionem) qua fit vt Spiritus à corpore liberatus à Christo recipiatur, vt supra 7. 14. & Philip. 1. 23. vel illam ipsius corporis instaurationem, quæ futura est nostræ adoptionis consummatio.

Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν. ἐλπὶς δὲ βλεπομένη, οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;

24 Nam spe seruati sumus. Spes autem si cernatur, non est spes. quod enim quis cernit, cur speret?

24 *Spe enim salui facti sumus. Spes autem quæ videtur, non est spes. nam quod videt quis, quid sperat?*

Εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.

25 Si verò quod non videmus speramus, *nempe* per tolerantiam expectamus.

25 *Si autem quod non videmus, speramus, per patientiam expectamus.*

Ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ Πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ Πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.

26 Itidem autem & Spiritus vnà subleuat infirmitates nostras. quid enim precemur vt oportet, non nouimus: sed ipse Spiritus interpellat pro nobis suspiriis inenarrabilibus.

26 *Similiter autẽ & Spiritus adiuuat infirmitatem nostram. nam quid oremus sicut oportet nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.*

ὑπερεντυγχάνει interpellat, mihi ceptio pro alio.

Ὁ δὲ ἐρευνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος, ὅτι κατὰ Θεὸν, ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.

27 Qui verò scrutatur corda, nouit quis sit sensus Spiritus: quia secundum Deum interpellat pro sanctis.

27 *Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus: quia secundum Deum postulat pro sanctis.*

Οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν, πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.

28 Nouimus autem, iis qui diligunt Deum, omnia simul adiumento esse ad bonum: iis *videlicet* qui ex proposito *ipsius* vocati sunt.

28 *Scimus autem quoniam diligentibus Deũ omnia cooperantur in bonum, iis qui secundum propositum vocati sunt sancti.*

---

24 *Spes si cernatur*, ἐλπὶς βλεπομένη. Metonymicè spem vocat idipsum quod sperator, in hoc membro. ¶ *Cur speret?* τί καὶ ἐλπίζει; Abundat particula καὶ, de quo pleonasmo diximus Iohan. 8. 25.

26 *Vnà subleuat*, συναντιλαμβάνεται Particula συν ad nos laborantes refertur, quorum tamèn vis omnis ab eo Spiritu proficiscitur qui sicut nos penitus collapsos erexit, ita etiam erectos regit, ideóque dicitur συναντιλαμβάνεσθαι. id est ipse vicissim onus attollere ex altera parte, ne sub eo fatiscamus. Vulgata, *Adiuuat*. Erasmus, *Auxiliatur*.

¶ *Infirmitates*, τῆς ἀσθενείας. Vulgata, vt & Claromontanus codex, singulari numero τὴν ἀσθένειαν, *Infirmitatem*. Ambrosius autem legit & interpretatur, *Infirmitatem nostrarum precum*. ¶ *Quid enim precemur*, τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα. Sic interdum addi solet articulus particulæ τί interroganti etiam quum nullum est αἰτιατικόν, vt prolatis exemplis docet Budæus aduersus Gazam. Erasmus, *Siquidem hoc ipsum, quid oraturi sumus*. Putauit enim particulam τὸ non referri ad τί, sed ad totum orationis complexum: quæ expositio est prorsus violenta. ¶ *Vt oportet*, καθὸ δεῖ. Hoc coniungunt quædam exemplaria cum προσευξώμεθα, quæ sum sequutus: quædam cum οἴδαμεν. ¶ *Interpellat*, ὑπερεντυγχάνει. id est παρεβάλλει, inquit Nazianz. concione de Filio secunda: vbi etiam indicat de eo dici solere qui alium accuset: vt omnino id sit quod Latini postulare dicunt. Nam (vt inquit Vlpian. lib. 1. Tit. de postulando) *Postulare est desiderium suum vel amici sui in iure apud eum qui iurisdictioni præest, exponere: vel alicuius desiderio contradicere*. Erasmus, *Intercedit*. quod vix inuenias in ea significatione apud idoneos authores. Quod autẽ attinet ad præpositionẽ ὑπὲρ, existimat Erasmus per eam significari Spiritum sanctum veluti præfectum esse sanctorum votis, vt ea videlicet moderetur: in qua opinione etiam est Ambrosius. quæ tamen huius voculæ interpretatio mihi non placuerit, nisi quopiam exemplo confirmetur. Putarim autem ego potius idem declarare atque ἕνεκα, sicut in ὑπερμαχεῖν, ὑπεραπολογεῖσθαι, & similibus: ita tamen vt prætermitti potuerit, quia sequitur ὑπὲρ ἡμῶν. Dicitur autem Spiritus sanctus pro nobis interpellare, non quòd apud Patrem vel Filium (vt peruersè dicebant Arriani) ipse sit mediator: sed quia nos ad preces instigat, atque adeo veluti verba & suspiria nobis intus dictat. Sic dicitur clamare, Gal. 4. 6. quoniam facit vt clamemus: vt suprà, vers. 15. ipsemet Apostolus exposuit. Vide Iohan. 14. 16. & 1. Ioh. 2. 1. ¶ *Inenarrabilibus*, ἀλαλήτοις. Tertul. alicubi, suo quodam dicẽdi genere, *Ineloquaces* interpretatur. Claromontanus codex habet Latinè, *Quæ eloqui non possumus*.

27 *Quis sit sensus spiritus*, τί τὸ φρόνημα τοῦ Πνεύματος. Id est, quæ preces quæve suspiria à Spiritus sui afflatu proficiscantur. Nam etiam Claromontanus codex, Latinè pro φρόνημα, habet *Sensus*. Hoc enim est quod Paulus vocat sensum Spiritus, id est quem Spiritus in nobis ciet. Itaque τὸ φρόνημα specialiter ad preces accommodatum & velut in ipso sanctorum precum auctore consideratum, differt aliquatenus ab eo quod opponitur supra Spiritui carnis vers. 6. & intra nos efficitur, quod per periphrasin interpretari malui quàm *Sensum*, quo vocabulo etiam αἴσθησις, & ipsum τὸ αἰσθανόμενον appellatur. Vulgata, *Scit quid desideret Spiritus*: sententia (vt arbitror) non bene expressa.

¶ *Quia secundum Deum*, &c. ὅτι κατὰ Θεὸν, &c. Id est, quia sanctos docet precari ex ipsius Dei volũtate, vt κατὰ Θεὸν (id est, *secundum Deum*, siue, *ita vt Deo placet*) explicet quod antè dixerat καθὸ δεῖ, *sicut oportet*: Sitque hæc nota ex qua Deus suspiria à Spiritu manantia discernat à profanorum precibus. Nam (vt modò dixi) Spiritum postulare pro sanctis, nihil aliud declarat quàm sanctorum animos ad precandum incitari, qui nisi nobis instilletur, neque quis rogandus, neque quomodo rogandus, neque quid aut quomodo precandum sit, possit cuiquam in mentem venire. Alij κατὰ Θεὸν interpretãtur, Diuino motu & instinctu, siue diuinitus: quòd ita soleat hæc particula ab idoneis scriptoribus vsurpari. Alij denique κατὰ Θεὸν interpretantur Apud Deum. Ex his autem interpretationibus eam sum amplexus quæ mihi visa est omnium simplicissima.

28 *Omnia simul adiumento esse*, πάντα συνεργεῖ. Verbum Cooperandi, vt obscurius, nec satis Latinum, reieci. Cæterùm præpositionem συν eò refero quòd quum de rebus aduersis hîc agat Apostolus, eæ certè non solæ sunt nobis commodæ & vtiles, sed aliæ etiam multæ, quibus & istæ non immeritò accedunt. Durum autem est ac planè violẽtum quòd existimat Erasmus verbum συνεργεῖν posse referri ad Spiritum: nisi subaudias κατὰ, vt κατὰ πάντα idem declaret atque ὑπὲρ πᾶσι. Nam τὸ συνεργεῖν semper est ἀμετάβατον. particula verò vniuersalis ad id de quo agitur est restringenda: nempe ad prospera & aduersa: quanuis sine exceptione verum sit Deum ipsis etiam electorum peccatis ad suam gloriam & ipsorum salutem vti. ¶ *Ex proposito* [*ipsius*,] κατὰ πρόθεσιν. Propositum vocare solet Paulus quod Deus ab æterno apud se pro bona sua voluntate constituit: vt id planè sit quod dicitur εἰρεσμὸν βουλῆς,

βουλὴ, Act.2.23; *definitum consilium*: & εὐδοκία τοῦ Θεοῦ ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ, *Beneplacitum Dei quod proposuit in seipso*: & βουλὴ τοῦ θελήματος τοῦ Θεοῦ, *consilium voluntatis Dei*. Ephes. 1.9.& 11. Itaque turpissimè hallucinantur, & Apostoli sententiæ repugnant ex diametro, qui bonum hominis propositum præuisum intelligunt: quasi quicquam boni in nobis sit quod præuidere possit Deus, nisi prius proposuerit illud nobis inserere: quasi denique Paulus vbique Dei propositum non opponat hominum operibus; vt 2. Timot. 1. 9. Et tamen ita ludunt Græci theologi, quorum dux & princeps est Origenes, in hoc loco & aliis similibus peruertẽdis. Itaque addidi pronomen *ipsius*, vt iam nemo posset de vera Pauli sententia dubitare. ¶ *Vocati sunt*, κλητοῖς οὖσιν. Vulgata, *Vocati sunt sancti*, contra fidem Græcorum exemplarium. quanquam sententia ipsa vera est & pia.

Ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς.	29	Nã quos prænouit, etiã prædestinauit conformãdos imagini Filij sui: vt is sit primogenitus inter multos fratres.	9	*Nam quos præsciuit, & prædestinauit cõformes fieri imaginis Filij sui: vt sit ipse primogenitus in multis fratribus.*
Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.	30	Quos verò prædestinauit, eos etiam vocauit: & quos vocauit, eos etiam iustificauit: quos autem iustificauit, eos etiam glorificauit.	30	*Quos autem prædestinauit, hos & vocauit: & quos vocauit, hos & iustificauit: quos autem iustificauit, illos & glorificauit.*
Τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ Θεὸς ὑπὲρ ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν;	31	Quid igitur dicemus ad hęc? si Deus pro nobis, quis contra nos?	31	*Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos?*
Ὅς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτὸν, πῶς οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται;	32	Is quidem qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum, qui non etiam cum eo omnia nobis gratificabitur?	32	*Qui etiam proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non etiam cum illo omnia nobis donabit?*
Τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν Θεοῦ; Θεὸς ὁ δικαιῶν.	33	Quis intentabit crimina aduersus electos Dei? Deus *is est* qui iustificat.	33	*Quis accusabit aduersus electos Dei? Deus qui iustificat.*

* 29 *Quos prænouit*, οὓς προέγνω. Id est quos apud se arcano & æterno suo consilio amare constituit suo demum tempore nascituros, & vocandos, vt dicitur Iacobum amasse, Esauum autem odisse, Malach.1.2. id est nõ existentes, Apostolo interprete infra 9.13. Dicitur enim quos amore suo dignatur Dominus nosse, alios verò ignorare. Exod.33.17. Psal.1.6. Matth.7.27. & alibi passim. Vel quos *præsciit*, siue *præsciuit*, non à *prescire*, sed à *præsciscere*, id est ante decernere, sicut Iudex γινώσκειν, id est statuere, & Magistratus vel plebs sciscere, id est sancire dicitur. Nam alioqui præscientia Dei licet & ipsa sit æterna, & immota, tamen causa rerum non est, vtpote quæ non sint futuræ quoniam præsciit illas futuras, sed quia decreuit futuras idcirco sint ipsæ futuræ, & ipse futuras illas præsciat. Itaque omnia peruertunt Pelagiani qui præuisam fidem vel bona opera faciunt decreti electionis causam: nec aliter in huic opposito reprobationis decreto aberrant à scopo qui præuisam incredulitatem & mala opera statuunt illius fundamentum. In summa, Paulus quod προόρισον dixerat hoc ipsum nũc vocat προέγνωσαν. vt infrà, cap.11. 2. & 2.Tim. 2.19. & 1.Pet.1.2. vt satis constare possit non rectè facere qui præscitos opponunt prædestinatis, quasi præscitio ad solos reprobos, prædestinatio ad solos electos pertineat: quum hîc videamus prædestinationem præscitioni subordinari, & alibi quoque vbi agitur de reproborum sceleribus, tum præscientiæ tum prædestinationis fiat mentio, Act.2.23.& 4.28. Siquis tamen subtilius malit distinguere, propositum dixerim quasi vniuersalem esse deliberationem, & eam quidem non incertam & quasi adhuc fluctuantem, (vt existimauit Erasmus post Theophylactum) sed ita firmam ac certam, vt omnium rerum firmitas hoc solidissimo fundamento nitatur: præscitionem autem illi subtexi, qua videlicet Dominus iam incipiat quod in genere decreuerat, distribuere. Verbi gratia, Proposuit Dominus gloriam suam illustrare: hoc sit propositum propriè vocatum. Deinde constituit quorum hominum salute glorificetur, ita vt illos habeat in cõspectu, quos peculiari fauore dignetur suis momentis: hæc sit præscitio vel prænotio. Postremò huic præscitioni attexitur προορισμὸς, Prædestinatio, qua certis gradibus suos illos destinat ad se vocare: vt quemadmodum proposuit, eorum salute glorificetur: cuius prædestinationis fons & caput est Christus. Qui verò præscientiam interpretantur, & hoc nomen referunt ad qualitates in hominibus præuisas, quibus Dominus ad eligendum vel reprobandum ducatur, puta, fidem vel incredulitatem, perseuerantiam aut defectionem, bona vel mala opera, illi norint se ita esse ineptos & imperitos, vt ne refutatione quidem indigeant. ¶ *Prædestinauit*, προώρισε. Syrus interpres vtitur verbo רשם [*rascham*,] quod est Notare, siue Signare, eò fortasse respiciens quòd suos dicitur Deus velut in libro peculiari descriptos habere, vnde προγεγραμμένοι dicuntur Philip. 4.3. ¶ *Conformandos*, συμμόρφους. Vide Iacob.2.5. ¶ *Primogenitus*, * πρωτότοκος. Id est caput familiæ, in ipso vt germano filio electæ & adoptatæ.

30 *Glorificauit*, ἐδόξασε. Vtitur præteritis Paulus pro præsentibus, non tantùm ex Hebræorum idiotismo, sed etiam vt continuũ actum declaret. quasi dicatur Dominus, iam tum quum suos sub crucis ferula erudit, eos ad se vocare, iustificare, & quodammodo glorificare: quòd in cruce quoque Filio Dei conformẽtur: vnde factum vt in ipsa etiam cruce fideles habeant de quo glorientur, quibus datum est pro Christo pati.

31 *Quid igitur*, τί οὖν. Magnificentissima conclusio totius superioris de Iustificatione gratuita disputationis.

32 *Is quidem*, ὅς γε. Vulgata, *Qui etiam*, ὅς καί. Claromontanus codex ὅς οὐδὲ, Qui ne proprio quidem Filio &c. Syrus interpres vertit εἰ καί, *Si etiam*, quod mihi præ cæteris placet. ¶ *Cum eo*, σὺν αὐτῷ. Ergo Christum non satis est pro nobis datum fuisse in mortem, nisi etiam nobis iam crucifixus detur, id est per fidem applicetur: sicut non satis est ad alimoniam apparari cibum, nisi eo vescamur, Idem autem ille qui pro nobis dedit illum gratis, nobis etiam illum gratificatur, fidem videlicet nobis donando qua illum ad vitam æternam apprehendimus. Deinde, duo hîc nobis gratis donanda commemorantur, nempe ipse Christus, & quæ in ipso nanciscimur: ex quo consequitur, neque Christum absque ipsius donis, neque ipsius dona, id est quæ in ipso adipiscimur spiritualia electorum dona, absque ipso nobis tribui. Falsissimum est igitur & absurdissimum eorum dogma qui Christum ipsum dicunt, à quibusuis ad cœnam Domini accedentibus, reipsa sumi, aliquibus ad salutem, aliquibus ad iudicium: quum Christus iudicet indigne accedentes, non quia sumptus sit ipsemet indignè (quod fieri non potest) sed quia in sacramento indignè accepto, vt in verbo indignè audito, fuit neglectus. ¶ *Gratificabitur?* χαρίσεται; Id est, gratis donabit? ex quo efficitur gratuitum esse, non debitum, quod iustificatorum operibus tribuitur. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Donauit*, ἐχαρίσατο, eadem manente sententia, sicut superiore annotatione diximus.

33 *Deus* [*is est*] *qui iustificat*, Θεὸς ὁ δικαιῶν. Id est qui nos non modò insontes, sed etiam prorsus iustos in Filio pronuntiat. Subauditur autem verbum ἐστὶν. quod quum non expressisset Vetus interpres, occasionem præbuit

Augustino vt omnia hæc per interrogationem legeret. Iam verò quòd quidam, vt sibi constet antithesis, hoc membrum connectunt cum sequente, in hunc modum, Deus est qui iustificat, quis est qui condemnet? id certè mihi non probatur: quanuis sic videantur Græca scholia distinguere. Nam si ita legas, prior ista interrogatio τὶς ἐγκαλέσει, nullam habebit subiectam responsionem, & Χριστὸς ὁ ἀποθανὼν quasi ex abundanti adiicietur. Deinde mihi quidem videtur Paulus non sine magna emphasi permutasse antithesεως membra, vt annotauit doctissimus interpres. Nam alioqui Christi patrocinium opponendum fuerat accusationi, & condemnationi absolutio. Quum verò contra opponit accusationi absolutionem, significat ne locum quidem patere iis accusandis quos Deus habet pro iustis, nedum vt rei peragantur. Item quum condemnationi opponit Christi patrocinium, ostendit Christi expiationem præuertisse iudicium, vt ne in disquisitionem quidem veniant nostra peccata. Hoc verò non animaduerterunt qui aliter distinxerunt hunc locum, contra omnium nostrorum exemplarium fidem.

Τίς ὁ κατακρινῶν; Χριστὸς ὁ ἀποθανών, μᾶλλον δὲ καὶ ἐγερθεὶς· ὃς καί ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ· ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν.	34	Quis est qui condemnet? Christus *is est* qui mortuus est, imò verò qui etiam excitatus est: qui etiam est ad dexteram Dei: qui etiam interpellat pro nobis.	34 *Quis est qui condemnet? Christus Iesus qui mortuus est, imò qui & resurrexit, qui & est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis.*
Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλῖψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμός, ἢ λιμός, ἢ γυμνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα;	35	Quis nos separabit à charitate Christi? *num* afflictio, num angustia, num persequutio, num fames, num nuditas, num periculum, num gladius?	35 *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persequutio, an gladius?*
Psa 44 23. (Καθὼς γέγραπται, Ὅτι ἕνεκά σου θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν· ἐλογίσθημεν ὡς πρόβατα σφαγῆς)	36	(Sicut scriptum est, Tui causa occidimur totum diem: habiti sumus velut oues destinatæ mactationi)	36 *(Sicut scriptũ est, Quia propter te mortificamur tota die: æstimati sumus sicut oues occisionis)*
Ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.	37	Imò in his omnibus plus quàm victores sumus per eum qui dilexit nos.	37 *Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos.*
Πέπεισμαι γὰρ ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωή, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαί, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα,	38	Nam mihi persuasum est neque mortem, neque vitam, neque Angelos, neque principatus, neque potestates, neque instantia, neque futura,	38 *Certus sum enim quia neque mors, neque vita, neque Angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, neque futura,*
Οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτέ τις κτί-	39	Neque sublimitatem, neque	39 *Neque fortitudo, neque*

35 *Nos, ἡμᾶς.* Syrus interpres legit ἐμὲ, *me*: vt etiam postea versu 39. Neque hoc nullius est ponderis. Primùm enim sic docuerit Paulus fidem qua iustificamur, esse in eo positam vt sibi sigillatim applicet vnusquisque promissionem salutis indefinitè in Ecclesia propositam. Deinde quum non possit vnus quispiam, quicunque tandem ille sit, de alterius fide & constantia esse securus, quinam hoc loco Apostolus omnes veram fidem profitentes sic compellarit? Contrà verò, si vt superiore capite Apostolus sese in luctæ Carnis & Spiritus descriptione pro speculo proposuit in quo omnes verè Christiani sese contemplarentur, sic etiam hoc loco de piorum in Christo victoria certissima disseruisse dicatur, & suam πληροφορίαν pro eo exemplo cæteris proposuisse, quoniam salutis eadem sit in genere ratio: longè magis consentanea fuerit conclusio. ¶ *A charitate Christi?* ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; Id est qua nos Christus dilexit, siue Deus in Christo, vt mox explicatur versu 39. Itaque perperam nonnulli actiuè interpretantur de amore quo Christum redamamus. Fefellit autem eos quòd de nostra non de ipsius Christi firmitate differat Apostolus. Sed notare debuerant, huic nostræ firmitati pro basi substerni eum amorem quo nos Deus in Christo prosequitur: à quo separaremur, si quomodo ab eius gratuita beneuolentia excidere possemus. Atqui, inquit Apostolus, nititur hic amor Dei proposito quod est immotum: & beneuolentiæ Dei pignus est Christus. Quæ igitur tanta erit calamitas vt nobis persuadeat Deum esse à nobis abalienatum?

36 *Occidimur totum diem.* θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Vulgata, *Mortificamur*, quod verbum huic loco non conuenit. Erasmus, *Morti tradimur.* Est autem hoc dicendi genus peritum è medio, quum nemo nisi semel possit occidi. Vel igitur quia tota Ecclesia illic inducitur loquens, significat aduersarios totum diem modò in his, modò in illis occidendis consumere: vel declarat miserabilem Ecclesiæ conditionem, quæ veluti singulis momentis moriatur propter perpetuos terrores.

37 *Imò, ἀλλά.* Vulgata, *Sed.* Erasmus, *Verùm:* quasi videlicet ad præcedentem versiculum pertineat. Ego verò malo ad totam illam percontationem referre: quasi nos diceret non modò tot malis non frangi, sed etiam amplius quam victores esse omnium illiorum. Neque enim simpliciter dixit νικῶμεν, sed ὑπερνικῶμεν, id est, vt vertit Cyprianus epist. 26. *superuincimus.* quoniam in cruce etiam, gloriamur, nedum vt animum despondeamus. ¶ *Per eum qui dilexit,* διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος. Vulgata, *Propter eum qui dilexit,* διὰ τὸν ἀγαπήσαντα, vt habet Claromontanus Codex, & vt legit etiam Ambrosius. Sed recepta lectio accommodatior est Pauli sententiæ nisi enallagen esse dicamus cuiusmodi annotauimus suprà 3. 25. Sed & Cypr. Epist. 26. legit Pro eo qui dilexit ὑπὲρ τοῦ ἀγαπήσαντος, in nonnullis codicibus.

38 *Nam mihi persuasum est,* πέπεισμαι γάρ. &c. Indicat tacitè Paulus hoc verbo vnde manet ista fiducia: nempe ex Verbi prædicatione efficaci, vt declarat 1. Cor. 2. 12. Itaque non satis expressè conuertit Vetus interpres, *Certus sum.* ¶ *Neque principatus, neque potestates,* οὔτε ἀρχαί, οὔτε δυνάμεις. His vocabulis vti solet Paulus & aliis etiam nonnullis ad spiritum excellentem naturam declarãdam, tum bonorum, vt Eph. 1. 21. & Col. 1. 19: tum etiam malorum, quatenus illorum οὐσία, non autem corruptio consideratur, vt Ephes. 6. 12. & Coloss. 2. 15. Est autem omninò sobriè de Angelis sentiendum ex Dei verbo: & quãuis ex Archangeli appellatione & ex eo quòd Satanæ consociantur, vt milites cum duce, angeli ipsius Matth. 25. 4. tamen ordo iste Angelorum mihi non videtur hûc spectare, sed ἀρχὰς dici Angelos quorum ministerio in regnorum administratione vtitur, cuius exemplum certissimũ habemus Danielis 11. potestates verò, qui Politijs inferioribus adhibentur. Sed quid si Angelos interpretemur simpliciter beatos illos spiritus: Principatus autem & potestates, imperia & Magistratus, humanam denique omnem politiam? Hoc mihi quidem simplicissimũ & appositissimum, & hoc loco & aliis videtur. Nota autem est omnibus, opinor, enallage illa Hebræis familiaris, apppellatiui pro adiectiuo, vt principatus pro principibus, potestates pro iis qui potestate funguntur. Sic etiam sublimitas pro rebus sublimibus, & profunditas pro rebus profundis.

39 *Neque sublimitatem,* οὔτε ὕψωμα. Vulgata & Erasmus, maluerunt *Altitudinem* interpretari. Sed præterea Vetus interpres habet ante ista, *Neque fortitudo,* οὔτε ἰσχύς. quod in nullis Græcis codicibus inueni.

σις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.

Κεφάλαιον θ.

1 Ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου ἐν Πνεύματι ἁγίῳ,

2 Ὅτι λύπη μοί ἐστι μεγάλη, καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.

3 Ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα·

4 Οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία καὶ ἡ δόξα καὶ αἱ διαθῆκαι καὶ ἡ νομοθεσία καὶ ἡ λατρεία καὶ αἱ ἐπαγγελίαι.

5 Ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ Χριστὸς

profunditatem, neque vllã rem aliam creatam posse nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 Veritatem dico per Christum, non mentior, attestante mihi simul conscientia mea per Spiritum sanctum,

2 Magnam mihi tristitiam esse, & perpetuum cruciatum cordi meo.

3 Optarim enim ego ipse anathema esse *separatum* à Christo, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis secundum carnem:

4 Qui sunt Israëlitæ: quorum *est* adoptio, ‖ & gloria, ‖ & fœdera, & Legis constitutio, & cultus, & promissiones:

5 Quorum *sunt* Patres, & ex

altitudo, neque profundũ, neque creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

CAP. IX.

1 *Veritatem dico in Christo, non mentior, testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto,*

2 *Quoniam tristitia mihi magna est, & continuus dolor cordi meo.*

3 *Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem:*

4 *Qui sunt Israëlitæ: quorum adoptio est filiorum, & gloria, & testamenta, & legislatio, & obsequium, & promissa.* Supr. 2. 17. Eph. 2. 12.

5 *Quorum patres, & ex*

IN CAPVT IX.

1 *Per Christum*, ἐν Χριστῷ. Id est, νὴ τὸν Χριστόν. Nam ב respondẽs Græcorum propositioni ἐν, interdum etiam iniureiurando adhibetur, vt Gen. 22. 16. & Ios. 12. Vel, in Christo. i. secundum Christum: ita videlicet vt eum facere par est qui Christũ reuereatur. Vel, per Christum. id est, Spiritu Christi linguam meam moderãte, vt minimè sit dubitandum quin verum loquar: vt paulo pòst in Spiritu sancto accipitur pro, Spiritu sancto duce ac moderatore.

3 *Optarim*, ηὐχόμην. i. εὐχίμην ἄν, vt recte omnino explicãt Græca scholia. Frequenter enim occurrit hæc ellipsis, vt Act. 25. 22. ἐβουλόμην pro βουλοίμην ἄν. & apud Aristoph. citante I. Camerario ἰδὼν ἐπιθύμην, pro πιθοίμην. id est, *crederem*. Vulg. *Optabã*, quasi de eo tempore differat Apostolus quo Ecclesiam persequebatur, sese à Christo seiungens. Sed id quàm parũ appositè dicatur, res ipsa ostendit. Quinã enim Paulus adhuc Christi hostis hoc votum concepisset, quum eos demum putaret saluos qui à Christo essent alieni? Sed & illud valde obseruãdum est, non dicere Paulum sese aliquando eiusmodi votum concepisse, sed ita esse affectũ vt libenter fuerit suo ipsius exitio redempturus suæ gentis excisionem, nempe si fieri sic potuisset. Itaque frustra hîc videtur à plerisque de istiusmodi voto disceptari, licitum fuerit an illicitum. Vtitur autem Paulus ista insinuatione affectuũ plenissima, quoniam de Iudæorũ reiectione, & vocatione Gentiũ erat disputaturus. ¶ *Anathema*, ἀνάθεμα. Duo nobis hîc obseruanda puto, nempe huius vocabuli significationẽ, deinde etiam vsum. Illud igitur constat, ἀνάθεμα & ἀνάθημα à verbo ἀνατίθεσθαι deduci. cuius quum multiplex sit significatio, non satis conuenit inter doctos homines quænam hîc debeat obtinere. Putat enim Chrysostomus ἀναθέματα siue ἀναθήματα dici à seponendo. Quemadmodum enim, inquit, τὰ ἀναθήματα intacta sunt & Deo consecrata, & ab hominum commercio ac vsu seiuncta, sic ab Ecclesia eiecti & extorres, à communione ac conuictu fidelium sunt remoti. Simili ratione Photius apud Oecumenium ἀνάθεμα εἶναι exponit χωρισθῆναι καὶ ἀλλοτριωθῆναι, id est *separari & alienum prorsus reddi*. At Budæus ἀναθέματα dici tradit homines sacros, id est quorum capita inferis dicata sunt & deuota: ἀναθήματα verò donaria diis consecrata. & vtrunque deriuat παρὰ τὸ ἀναπθέναι, id est, ἀνάπτειν. quòd & illorum hominum detestatio soleat in cippis exposita proscribi, & ista in parietibus ac columnis templorum suspendi. Hæc illi, de quibus si mihi fas sit dicere quid sentiam, distinctionem ἀναθέματος & ἀναθήματος non agnosco, quanuis ἀνάθημα, peculiariter donarium declaret, vt Luc. 21. 5. quum passim Græci interpretes conuerterint ἀνάθημα, vt Leuit. 27. 28. & 29. pro quo vbique Paulus scribit ἀνάθεμα. Deinde etiam in nominis vtriusque etymologia, Chrysostomi sententiam potius velim amplecti, quòd præpositio ἀπὸ quam subiicit Apostolus, id omnino ostendat: & præterea etiam Græci interpretes interdum vtantur verbo ἀφορίζεσθαι in ea ipsa significatione, vt Leuit. 27. 21. pro eo quod legimus in Hebræis שדה חרם [*sede cherem*] verterunt ἡ γῆ ἡ ἀφωρισμένη, *terra separata*. Quod autem attinet ad vsum huius vocabuli, petendus est ex Mosis Lege, apud quem dicitur חרם [*cherem*] res quæuis Deo consecrata, ipsique adeo homines: idque non vulgari quadam consecratione, sed sacrato deuotóque eius capite qui eam rem in peculiarem suum vsum conuertisset: vocabulo deducto à verbo חרם [*charam*] quod declarat delere ac penitus excindere. vnde votum חרם [*cherem*,] quum quis rem aliquam penitus à se abdicat, quam nec redimere, nec soluta æstimatione recipere possit. Græci igitur theologi diuersa quidem etymologia, sed tamen quæ in idem recidat, ἀνάθεμα vel ἀνάθημα vocarunt à separando, quod Hebræi חרם [*cherem*] à delendo & excidendo. Ex eo autem quod Apostolus addit ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, *à Christo*, satis intelligi potest de sempiterno exitio hæc esse accipienda, quo etiam optasset Paulus, si fieri potuisset, Israëliticæ gentis abdicationem redimere. Tanti erat apud illum Dei gloria, & charitas in suos. Hallucinatur ergo Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, quum veritus ne hoc desiderium parum conuenire videretur Apostolo, de occisione corporali accipi posse dixit, non pro exitio mentis. Itémque Photius apud Oecumenium, quum ista perinde accipit ac si Apostolus dixisset. Optarim vos ad fidem ascitos esse, & me adhuc à Christo alienatum. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Carnem hoc loco appellat sanguinis coniunctionem, vt Gen. 20. 14. non autem humanam naturam in genere, vt suprà, cap. 1. 3. & infrà, versu 5. Et hoc addidit Apostolus, vt quæ vis sit huius coniunctionis siue συγγενοῦς φυσικοῦς declararet.

4 *Gloria*, ἡ δόξα. Hoc ego peculiariter refero ad arcam fœderis, quæ erat præsentiæ Dei tessera, ideóque per metonymiam dicitur Gloria Domini, 1. Sam. 4. 21 & 22. & Templum propterea etiam dicebatur habitatio gloriæ Dei, vt Psal. 26. 8 ¶ *Fœdera*, διαθῆκαι. id est tabulæ fœderis, per metonymiam: quum propriè dicantur לוחות הברית [*luchoth haberith*,] id est *Tabulæ fœderis*, vt Deut. 9. 11. & 15. Heb. 9. 4. Vtitur ergo plurali numero quòd duæ essent Tabulæ: & mihi multo commodior videtur hæc interpretatio quàm si ad fœdus cum Abrahamo & eius posteris initum referas. Primùm, quia nonnisi vnum fuit hoc fœdus, quãuis sæpius renouatum. Deinde, quia paulo pòst meminit ἐπαγγελιῶν quæ ab illo fœdere vix possunt commodè secerni. Postremò, quia sic videtur distinxisse Legem Paulus commodissimè in suas partes, nempe in διαθήκας, νομοθεσίαν & λατρείαν, id est legem quam vocant moralem, iudicialem, & ceremonialem: vt melius appareat Dei beneuolentia. ¶ *Cultus*, ἡ λατρεία. Vulgata, *Obsequium*, vt etiam Augustinus aliquoties hunc locum citat. Cyprianus autem lib. 2. aduersus Iudæos, *Famulatum* interpretatur. Galli vulgò vocant *le seruice*.

τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

quibus *est* Christus quod ad carnem attinet, qui est supra omnes Deus laudandus in secula. Amen.

quibus est Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in secula. Amen.

Supra 2.28. Οὐχ οἷον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ· οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραήλ·

6 Fieri tamen non potest vt exciderit sermo Dei. non enim omnes qui *sunt* ex *patre* Israele, *sunt* Israël:

6 *Non autem quòd exciderit verbum Dei. Non enim omnes qui ex Israël, ij sunt Israëlitæ.*

Οὐδ' ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραὰμ, πάντες τέκνα· ἀλλ' Ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.

Gen. 21.12. hebr. 11.15.

7 Neque qui *sunt* semen Abrahæ, *ideo* omnes *sunt* filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen.

7 *Neque quia semen sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen.*

---

5 *Quod ad carnem attinet*, τὸ κατὰ σάρκα. id est, τὸ ὂν κατὰ σάρκα. Articulus additus vim habet maiorem excipiendi alteram naturam, diuinam videlicet quam postea describit. ¶ *Qui est*, ὁ ὤν. Hanc esse germanam huius loci distinctionem & interpretationem partim summus omnium nostrorum codicum consensus, partim etiam ipsa orationis series ostendit. Æquum enim fuit deitatem quoque Christi explicari, vt appareret quæ sit in eo Israëliticæ gentis præstantia, quòd ex ea sit ortus Christus: nempè quoniam idem & homo & Deus est. neque ob id tantùm quòd fuerit omnium hominum præstantissimus. Cur enim alioqui adderetur istud τὸ κατὰ σάρκα, si nihil aliud erat quàm homo. Certè nihil hîc est violentum aut lõgius petitum: & mirari satis non possum quid Erasmo in mentem venerit vt diceret significandę huic sententię scribendum fuisse ὃς ὤν potius quàm ὁ ὤν. Nam contrà si ὃς ὤν legeris, habit constructio verborum, nisi post εὐλογητὸς subaudias ἐστιν. & nemo qui vel à limine Græcam linguam salutarit, ignorat articulum præpositiuum cum participio sæpe construi loco prouocabuli cum verbo finito: vt ὁ ὤν nihil aliud declaret quàm ὃς ὄν. Commentus est tamen ille duas alias distinctiones, contra fidem omnium codicum quos inspeximus, (Deus nouit qua conscientia. Absit enim vt vel viuis nedum mortuis insultem) certè planè repudiandas. Vna est vt post πάντων adscripto puncto, ea quæ sequuntur nouum membrum constituant, hoc modo, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. Θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, *qui est super omnia. Deus benedicatur in secula.* Altera est, vt post σάρκα finiatur sententia, deinde sequentia connectas in hunc modum, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων Θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. *Deus, qui est super omnia, benedicatur in secula.* ¶ *Supra omnes*, ἐπὶ πάντων. Vel, vt Vulgata, *Super omnia.* Mihi tamen placuit potius hoc accipere masculino genere, vt sit collatio Christi cum cæteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Annotat etiam Erasmus hoc posse connecti cum εὐλογητὸς, vt accipiamus Christum super omnia vel super omnes laudandum in secula. quæ distinctio mihi videtur longius petita. Sed & in eo non possum illi assentiri quòd ἐπὶ πάντων conuerterit *In omnibus*, id est ἐν, vel ἐν πᾶσι. ¶ *Deus*, Θεὸς. Hoc omittit Cyprianus lib. aduersus Iudęos 2. cap. 5. & Hilarius quoque Psalmum enarrans 12. 2. sicut Eras. obseruauit: sed librariorum vitio, vt ostendit res ipsa. quum vtrobique citetur ob hoc ipsum hic locus, vt probetur Dei nomen Christo verè & propriè competere. quanquam etiamsi omittatur, satis sit expressa Dei naturæ explicatio, quum dicitur ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, *qui est supra omnes.* Athanasius autem in disputatione aduersus Atium, vsque adeo non omittit vt etiam vrgeat.

6 *Fieri tamen non potest*, οὐχ οἷον δέ. Id est, ἀλλ' οὐχ οἷον τε ἐστίν. Sic enim interdum poni οἷον pro δυνατὸν non addita particula τε, doctissimus Budæus prolatis exemplis ostendit. Sed multò planior est locus quàm Erasmus putarit, & Græcus etiam scholiastes: quorum sententiam si sequamur non modò supplenda erunt plurima, sed etiam abundabit particula ὅτι. Vulgata, *Non autem quod exciderit.* quasi εἶον redundet. Erasmus, *Non autem* [*hæc loquor*] *quòd exciderit.* quæ interpretatio non video quomodo cum Græcis cohæreat. Dicitur autem Dei verbum non excidere, id est nunquam irritum fieri: nempe quod ad eius decretum attinet, quod Hom. ipse οὐ παλιναγρεῖτον, οὐδ' ἀπατηλὸν οὐδ' ἀπολοῦτον appellat. Sed & possit quispiam hunc locũ sic ad verbum interpretari. *Non* [*dico*] *autẽ quasi quòd exciderit*, forma quadam elliptica, è medio petita: vt si Gallicè dicas, *Mais ce n'est pas comme qui diroit que la parole de Dieu soit descheute.* ¶ *Vt exciderit*, ὅτι ἐκπέπτωκεν. id est ἐκπτωκέναι. Sic enim resoluitur infinitiuus modus in ὅτι quod εἰδικὸν vocant. Opponuntur autem inter se Excidere & Stare, id est firmum esse & in suo statu permanere: sicut apud Hebræos נפל קם [*naphal kam*] & totũ hunc locũ Hebræi sic exprimerent אין אפשר כי נפל דבר אדוני ארצה [*en ephschar chi naphal debar adonai artsah.*] Castellio igitur peruersissimè hunc locum corrupit, quum sic eum interpretaretur, *Neque ideo dico quòd verbum Dei exciderit, id est quòd sim immemor diuini oraculi quo traditur veros Israëlitas esse non eos qui secundum carnem, sed qui ex promissione nati sunt.* Hæc ille: quæ quum scriberet non tantùm in eo peccauit quòd suauissimam hanc sententiã de diuini verbi firmitate hûc detorsit, ac si dicat Paulus se obliuiosum non esse: sed in eo etiã quòd quę Paulus adfert pro respõso, (totũ illud videlicet, *Non enim omnes*, &c.) ipse fingit ab alio quopiam obiici, quasi Paulus Iudæos nimium extulerit. Nescio certè quid sit Scripturam peruertere, si hoc non est. ¶ *Ex* [*patre*] *Israele*, ἐξ Ἰσραήλ. Ita conuerti quòd mihi quidem videãtur simplicissimè ista interpretari qui Israël priore loco accipiunt pro ipso Iacobo, à quo orti sunt duodecim Patriarchę: posteriore autẽ pro ipsa Gẽte, quę metonymicè sic vocatur. Est autem in his verbis generalis propositio totius istius de æterna prædestinatione tractationis (quæ tertia pars est huius epistolę vsque ad vndecimi capitis finẽ) nempe, aliquã esse particularẽ Dei electionem quæ sit primatia nostræ fidei & salutis causa. Id autẽ probat duobus exẽplis ex ipsa Abrahami familia petitis, partim quia nulla certiora vel magis idonea testimonia deligi potuerunt: partim etiã quoniam non constituit Apostolus hoc argumentum tractare aliis πιθανῶς, sed per hypothesin potius, ita vt in quibusdam personis, electionis: in aliis vero, reiectionis exẽplum spectãdum proponat, donec tandem ad Iudæos & Gentes descendat. Negat igitur Apostolus omnes qui ex Israële trahunt originẽ, censeri inter Israël, id est in gente illa quæ in fœdere Dei comprehenditur. Ait denique Israëlitas non ex genere, sed ex electione æstimandos, ascendens nimirum ad primariam causam, id est electionem æternam, quum alibi aliquoties in eodem argumento hæreat in causis proximis, puta vel in fide, vt Galat. 3. 7. vel in fidei fructibus, vt suprà, cap. 2. 28. & 29.

7 *In Isaac vocabitur tibi semen*, ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. Id est, Isaac (non Ismaël videlicet) tibi erit verus ac germanus filius, ac proinde tuę benedictionis hæres. Nam quia pater in filio quodammodo resurgit, & filius ex patris nomine dicitur, ideo, ex Hebræorum idiotismo, dicitur semen patris vocari in eo quem gignit. id est filij respectu. Itaque qui ἐν Ἰσαὰκ conuertere maluerunt *Per Isaac*, vel *ex Isaac*, haud scio an hunc Hebraismum intellexerint. quem necesse fuit integrum seruari, vel longiore ambitu verborum describi. Videntur autem (quod eorum pace dixerim) eo decepti quòd sequenti versiculo videtur hæc ita explanare Paulus, quasi non tam de ipso Isaaco quàm de eius posteritate sint intelligenda, quam videlicet Dominus, præterito Ismaëlis semine, sit amplexus. Atqui historiæ series ostendit de ipso Isaaco & Ismaële illic agi, vbi hæc dicit Dominus: & liberæ Dei electioni probandæ multo magis idoneum est argumentum ab Isaaco & Ismaële, tanquam singularibus exemplis, sumptum, quàm si vtrunque illorum dicamus cum suis posteris comprehendi. Itaque necesse est (opinor) vt constituamus Paulum in proximo versiculo non propriè explicare hoc Mosis testimonium, sed potius doctrinæ summam proponere quam ex Domini oraculo collegit. Nam si Dominus ex duobus Abrahami filiis vno præterito alterum demum pro filio vult haberi, efficitur, non omnes qui ex Abrahamo generantur, censeri in filiis. Deinde (quod Paulus in versiculo 9 probabit alio oraculo) si Isaac non ideo electus est quia natus erat ex Abrahamo, sed contrà ideo natus est ex

brahamo quia Dominus illum dedit Abrahæ, consequitur, titulum illum seu ius filij nulla re alia niti quàm gratuita Dei voluntate, quæ vt tempore ita etiam ordine omnia antegreditur.

Τουτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.	8	Hoc est, non qui filij carnis, ij filij Dei: sed qui *sunt* ‖ filij promissionis, censentur in semine.	8	*Id est, non qui filij carnis, hi filij Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.*	Gen. 4.22.
Ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος, Κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάῤῥᾳ υἱός.	9	Promissionis enim sermo hic est, ‖ Hoc ipso tempore veniam, & erit Saræ filius.	9	*Promissionis enim verbum hoc est, Secundum hoc tempus veniam, & erit Saræ filius.*	Gen. 18.10.
Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν.	10	Neque *hic* solùm, ‖ sed & Rebecca, quum ex vno cõcepisset, *nempe* ex Isaac patre nostro, *hæc experta est.*	10	*Non solùm autem, sed & Rebecca, ex vno concubitu habens Isaac patre nostro.*	Gen. 25.11.
Μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ κακὸν, ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις μένῃ οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος,	11	Nondum enim natis *pueris*, quum nihil fecissent boni vel mali, vt propositum Dei quod *est* secundum *ipsius* electionem, *id est* non ex operibus sed ex vocante, *firmum* maneret,	11	*Quum enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent aut mali, vt secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante,*	

8 *Filij carnis*, τὰ τέκνα τῆς σαρκός. Quum alibi soleam τέκνα liberos interpretari, ego aliquoties in hoc argumento malui filios conuertere, vt amphiboliam vitarem. Vocat autem filios carnis ex Hebræorũ idiotismo, eos quorum Abraham non alia ratione pater est quam ea ipsa qua solent consueto naturæ ordine homines ex hominibus gigni. Iis autem opponuntur filij promissionis. id est, quos Deus dat Abrahæ, quia sic illi visum est, vt eos in illo Abrahæ semine adoptet, per quod & ipse Abraham & eius germana posteritas cælestis hæreditatis fit particeps. Qui verò promissionis filios interpretantur, eos qui per fidem amplectuntur promissionem, dicunt quidem quod res est, sed non satis appositè loquuntur. Neque enim Paulus hoc loco filios Abrahami a cæteris distinguit ex fidei nota, vt suprà, cap. 4. & ad Gal. cap. 3. sed de primaria causa, id est de ipsius fidei fonte, gratuitæ videlicet electionis æterno proposito disserit. ¶ *Censentur*, λογίζεται. Vulgata, *Æstimantur*. Erasmus, *Recensentur*. Vide Mar. 15.28. & suprà. 4.4.

10 *Neque* [*hic*] *solùm*, οὐ μόνον δέ. Alterum argumentum petitum ex Esau & Iacobi exemplo, quorum hic dilectus fuit, hic vero odio habitus, nullo personarum aut operum respectu, sed quia sic Deo visum est. Vulgata, *Non solùm autem*, perobscuré. Itaque in quibusdam exemplaribus legitur, *Neque solùm* [*illa.*] Erasmus, *Non solùm autem* [*hoc.*] Ego verò malui supplere pronomen masculinum, quod posterius illud exẽplum delecti alterius ex duobus filiis, multo commodius videatur ad Abrahamum vtriusque patrem quàm ad Saram alterius tantùm matrem referri. Quod autem attinet ad hoc dicendi genus Paulo familiare, vide suprà, 5.3. ¶ *Quum ex vno concepisset*, ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. Ad verbum, *Quum ex vno semen haberet*: in vtero videlicet retentum. Nam κοίτη hoc loco honestè vocat non thorum, neque concubitum, sed semen ipsum, ex Hebræorum idiotismo: quia à consequenti שכבה [*schichbah*] semen vocant à verbo שכב [*schachab*] quod cubare significat. Itaq. dicitur vir תת שכבתו [*theth schechobto*] id est (vt Græci interpretes conuertunt, Leuit. 18.28., item 20.15. & Num. 5.20.) κοίτη vel κατασπίαν διδόναι, ac proinde hîc à Paulo dicitur mulier simili ratione κοίτην ἔχειν quando semen retinuit. quod vno concipiendi vocabulo optimè ac penè ad verbum exprimitur. Vulgata, *Ex vno concubitu habens*, deprauata lectione, pro concubitum habens. vt rectè annotatum est ab Erasmo. Nam alioquin nemo non videt dicendum fuisse ἀπὸ μιᾶς κοίτης ἔχουσα, ita vt ἔχειν accipiatur pro concipere & grauidam fieri. Est itaque manifestè deprauatus hic locus à quopiam Græcæ linguę prorsus ignaro: & siue Cõcubitu, siue Concubitum legas, minimè appositam esse interpretationem liquet ex iis quæ diximus. Erasmus igitur maluit interpretati, *Ex vno conceperat*, rectè quidem vsus concipiendi verbo, quanuis rationem non tradat cur κοίτην ἔχειν accipiatur pro concepisse: sed ita vt satis appareat (quod tanti viri pace dictum velim) ipsum non intellexisse quæ sit istorum verborum structura, & nonnihil etiã obscurasse Pauli sententiam. Nam certè si ita conuertas, necesse fuerit particulam causalem in proximo versiculo explicare, quasi rationem reddat cur Rebecca ex vno conceperit. quod quàm sit absurdum, nemo non videt. Deinde quod ἔχουσα positum putat prò ἔχουσης absoluta constructione, quanuis à grammaticis obseruetur in Attica dialecto, tamẽ hoc loco planè est violentum. quia sequens particula causalis prorsus ostendit supplendum esse aliquid consentaneum, sicut nos fecimus, vt plena sit ac perfecta sententia, cuius ratio subtexatur. ¶ [*Nempe*] *ex Isaac*, Ἰσαάκ. Addidi particulam Nempe hoc etiam in loco, vt planius fieret ista cum ἑνὸς cohærere. Nam quòd nonnulli referunt ad Iacobum filium, non autem ad Isaacum patrem, eiusmodi est vt ne refutatione quidẽ indigeat. Et quod apud Ambrosium legitur, Isaac patrem nostrum, manifestè deprauatum esse apparet, vt obseruauit Erasmus. Nec enim Rebecca genuit Isaacum: sed ex eo sustulit gemellos Esau & Iacobum.

11 *Nondum enim natis* [*pueris*,] μήπω γὰρ γεννηθέντων. In vno codice additum inuenimus αὐτοῖς, *ipsis*, pronomen affixũ, quod Hebræi dicerent בטרם הולדם [*beterem hivaledam*,] *Ante nasci ipsos*, etiamsi non præcessit antecedens. Sed vsitatius est nobis quod suppleuit Erasmus. Est enim hæc ellipsis Hebræis familiaris, apud quos verbale nomen (quod vocant) includi dicitur in ipso verbo. vt dicturus fuerit Paulus Hebraicè scribens טרם נולדו [*terem nulledu.*] Syrus interpres בניה [*benaiah*]. id est *Filij eius*. ¶ *Vel mali*, ἢ κακόν. Ergo non minus in æterno reprobationis decreto remouetur omnis consideratio personarum vel operum quàm in electione, quum hæc duo apposita sint, & de Esau reiecto non aliter loquatur Apostolus quàm de Iacobo electo, sicut apparet ex vers. 18. Quod siquis excipiat, sic loqui Apostolum quoniam reipsa constituit Deus homines eligere vel reiicere antequam boni vel mali sint, imò etiam antequam sint, quum eius propositum sit ab æterno: sed tamen idcirco electioni destinare, quoniam præuideret eligendorum fidem & bona opera, & idcirco reprobationi decernere, quoniam præscit reprobandorum incredulitatem & mala opera: respondeo, huius dicti futilitatẽ cùm ex aliis multis, tum verò maximè ex sequenti obiectione manifestissimè intelligi. Nam certè si hoc ita esset, neutri haberent de quo conquererentur, ac proinde nullus esset sequentibus obiectionibus locus. qua de re audiamus ipsum Augustinum, nequis nos existimet ex nostro sensu loqui. Sic igitur ille Enchiridio ad Laurentium, cap. 98. *Sentiens Paulus quemadmodum posset hoc quod dictum est permouere eos qui penetrare intelligẽdo non possunt hanc altitudinem gratiæ, Quid ergo dicemus? ait: nunquid iniquitas est apud Deum? Absit. iniquũ enim videtur vt sine vllis bonorum malorúmve operum meritis, vnum Deus diligat, oderítque alterum. Qua in re si futura opera, vel bona huius, vel mala illius, quæ vtique Deus præsciebat, vellet intelligi, nequaquã diceret* EX OPERIBVS, *sed* EX FVTVRIS OPERIBVS: *eóque modo istam solueret quæstionem, imò nullam quam solui opus esset, faceret quæstionem.* Sed & idem Augustinus, quum aliquando scripsisset præuisam fidem esse electionis causam, postea lib. Retract. 1. cap. 13. *illa*, inquit *non scripsissem si*

fidem non minus quàm bona opera, Dei donũ esse intellexissem. ¶ *Propositum Dei quod* [*est*] *secundum* [*ipsius*] *electionem,* ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ Θεοῦ πρόθεσις, id est, Dei decretum quod proficiscitur ex ipsius mera voluntate, qua illi visum est, vno præterito, alterum assumere, &c. Vulgata & Erasmus, *Secundum electionem propositum Dei*, neglecto articulo.

¶ [*Id est*] *non ex operibus, sed ex vocante,* ὅτι ἐξ ἔργων, ἀλλ' ὅτι τοῦ καλοῦντος. Quidam hæc connectunt cum verbo ἐῤῥήθη: sed res ipsa ostendit Paulũ voluisse his verbis explanare quid valeret electionis vocabulum. quamobrem etiam adieci explanatiuam particulam, quam expositionem si Sophistæ satis attentè considerassent, nunquam eò dementiæ venissent vt præscientiam futurorum substernerent electioni vel reprobationi, id est, vt omnia peruerterẽt: quum contrà totus sit Paulus in eo vt probet Propositum omnes causas antegredi, & nihilominus Deum esse iustum.

¶ [*firmum*] *maneret,* μένῃ. Verbum manendi hoc loco respondet verbo Hebræo קום [*kam*,] vt Esa. 46. 10. quod significat perstare & firmum permanere. Idcirco verò in vltimum locum hæc reieci ne hic versiculus possit deinceps perperam distingui, quasi videlicet *Non ex operibus, sed ex vocante,* cum sequente verbo *Dictum est,* cohæreant.

Gen. 25. 23.	Ἐῤῥήθη αὐτῇ, Ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.	12	Dictum est ei, ‖ Maior seruiet minori.	12	*Dictum est ei, Quia maior seruiet minori.*
Malac. 1. 2.	Καθὼς γέγραπται, Τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα.	13	Sicut scriptum est, ‖ Iacob dilexi, Esau verò odio habui.	13	*Sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*
	Τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ Θεῷ; Μὴ γένοιτο.	14	Quid igitur dicemus? Num iniustitia *est* apud Deum? Absit.	14	*Quid ergo dicemus? nunquid iniquitas apud Deum? Absit.*
Exo. 33. 19.	Τῷ γὰρ Μωσῆ λέγει, Ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρῳ.	15	Nam Mosi dicit, ‖ Misereborcuius misertus fuero, & commiserabor quem commiseratus fuero.	15	*Moysi enim dicit, Miserebor cui miserebor: & misericordiam præstabo cui miserebor.*
	Ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος Θεοῦ.	16	Nempe igitur *electio* non est eius qui velit, neque eius qui currat, sed eius qui miseretur, *nempe* Dei.	16	*Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei.*

13 *Iacob dilexi,* τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα. Videri poterat Apostolus, nisi hoc addidisset, non satis appositè citasse alterum Mosis locum. Neque enim valet consequutio, Seruiet maior, ergo reiectus est à Deo, nisi ostendas seruitutem istam à Dei odio profectam. Et vicissim nisi minoris imperium coniunctum est cum Dei beneuolentia, non consequetur Iacobum fuisse electum, quoniam fratri dominatus est: & tum seruitutem hanc Esaui, tum dominationem Iacobi esse spiritualiter accipiendã, docet horum duorum historiã, quum secundum carnem Iacobus longè deteriore conditione fuerit quàm Esauus. Sunt autem omnium hominum ineptissimi qui contendunt hoc exemplum ad res terrenas spectare, nec animaduertunt Paulum id assumere de quo satis constabat, nempe terram Chanaan non id fuisse propriè quod Deus Abrahamo & ipsius posteris promisit, sed typum duntaxat & figuram veræ & æternæ promissionis, cælestis nimirum hæreditatis: sicut docet Apostolus vndecimo capite epistolæ ad Hebræos. Rectè igitur Paulus non de rebus terrenis sed cælestibus agens, vt probaret electionem Dei esse liberam, & ab ipsius proposito manare, ex seruitute odium Dei in Esau, ex dominio amorem eiusdem in Iacobum colligit, Malachiam vt optimum Mosis interpretem sequutus.

14 *Num iniustitia,* μὴ ἀδικία. Qui putant Deo obiici iniustitiam in eo quòd cum paribus impariter agat, non satis appositè loquuntur. Obsecro enim si rex quispiam ex duobus similiter facinorosis vni gratiam faciat, alterum agat in crucem, an erit propterea προσωποληψία, & vlla erit iniquitatis species in eo quòd in istum animaduertat? Imò siqua hìc esset iniquitas, non in eo esset quòd istum puniat, sed in eo potius quòd non etiam illum puniat. Itaque non esset Apostolo asserenda Dei iustitia in reproborum exitio, sed potius in electorum salute. Et tamen videmus eum vtrinque asserere Dei iustitiam: ex quo consequitur hunc obiectionem ita intelligendam esse vt Deus vtrinque statuatur iniustus. Sic igitur explicandus est hic locus, Dixerat Apostolus Deum, nulla habita dignitatis vel indignitatis ratione, destinare odio & amori quoscunque liberet. Hoc verò iniquissimum videtur humanæ rationi, quæ statuit causas impellentes, siue ad odij sine ad amoris destinationem in ipsis personis positas esse oportere, ne digni odio amentur, & digni amore exosi fiant: ideóque vellet hominum merita prius à Deo considerari, ac postea demum vnumquemque pro suis meritis odio vel amori destinari. Hæc est obiectio cui respondet Apostolus.

15 *Nam Mosi dicit,* τῷ γὰρ Μωσῆ λέγει. Interposita particula ABSIT satis indicat à Paulo subiici quæ sequuntur, vt Dei iustitiam asserat aduersus illam iniustitiæ obiectionem. Itaque nullo modo audiendi sunt Origenes & Hieronymus, nec quicunque eos sequuntur, qui putant omnia ista vsque ad hæc verba, *Imò verò, ô homo,* dici in aduersarij persona. ¶ *Cuius misertus fuero,* οὗ ἂν ἐλεῶ. Vulgata, *Cui misereor.* Erasmus, *Cuiuscunque misereor.* Sed præterquam quòd in Hebræis vtroque loco seruatur idem tempus futurum, particula ἂν docet hoc explicandum esse per futurum exactum quod vocant. Sicut autem vsus est Græcus interpres duplici verbo ἐλεῶ & οἰκτείρω, sic etiam Moses vsurpat חנן [*chanan*] & רחם [*racham*,] quorum prius significat gratia & fauore prosequi: alterum verò veluti materna (id est summa) misericordia complecti. pro quo sæpe dicunt Euangelistæ σπλαγχνίζεσθαι. Cæterùm hæc summa est responsionis Pauli, Quanuis Deus absque vllo qualitatum respectu, amori destinet, & odio destinet, quoscunque ipsi libuit, tamen procul eum abesse ab omni iniustitia, quoniam inter æternum Dei decretum & eius decreti exequutionem sunt causæ subordinatæ, quibus electos ad salutem adducit, & reprobos iustè damnat. Electos enim seruat per misericordiam, reprobos damnat per indurationem. vt prorsus ineptè faciant qui reprobationis decretum cum damnatione confundunt: quum huius causa manifesta sit, nempe peccatum, illius verò sola Dei voluntas. Neutris igitur facit iniuriam, quoniam vtrique digni sunt exitio. Misericordia enim miseros electos fuisse ostendit, ac proinde dignos qui propter peccatum perderentur: induratio verò peruersitatem præsupponit in qua iustè indurantur reprobi. Itaque Deus nec in suorum electorum salute potest iniustitiæ argui, quos sola bonitate eligit: nec in reproborum damnatione vt iniquus reprehendi, quum iure damnet induratos. Siquis autem roget cur hos potius quàm illos odio vel amori destinarit, reuocat nos Paulus ad ipsius voluntatem, quæ certè non potest, ne hominibus quidem iudicibus, iniusta idcirco censeri quòd aliquos tantùm à damnatione excipiat. Nam quî potest esse iniustus in nonnullis tantùm per misericordiam seruandis, qui etiamsi omnes induraret & perderet, meritò id faceret? Nec verendum est ne is peccet in delectu cuius voluntas est ipsa iustitiæ regula. Hæc est huius responsi summa: quod quum sit planissimum & certissimum, & claris Scripturæ testimoniis distinctè à Paulo comprobatum, miror inueniri potuisse qui nodum in scirpo quærerent, & in clarissima luce tenebras cogitarent,

16 *Nempe igitur* [*electio*] *non est eius qui velit,* ἄρα οὖν οὐ τοῦ θέλοντος Vulgata & Erasmus, *Itaque non est volentis:* sed, vt planior esset oratio, præstitit supplere quod deerat explendæ con-

dæ constructioni. Cæterùm hæc dici in aduersarij persona, non rectè cẽsuit Chrysostomus, quum sint verba Pauli, hanc conclusionem elicientis ex Mosis testimonio, Deum ad misericordiam à seipso solo impelli, siue (vt ait Iohannes) nos priorem diligere, ac proinde summè bonum sese declarare in electorum salute, nedum vt sit iniustus. Voluntatem autem appellat cogitationem & conatum animi, cursum verò bona opera. Excludit igitur Apostolus hęc omnia quatenus videri possent causæ Deum ad nos eligendos impellentes: ac meritò quidem, quum ordine causarum Deus prius gratis eligat, deinde in electis operetur & velle & perficere. Malui autem τοῦ θέλοντος vertere *Eius qui velit*, quàm *Volentis*, nequis putet nomen Dei esse ἀπὸ τοῦ κατοῦ repetendum: perinde acsi diceret Paulus non esse Dei volentis, nec Dei currentis, sed Dei misserentis: quæ sententia est prorsus ridicula. Quàm autem hallucinentur qui supplent particulam Solùm, quasi non excludat nostram voluntatem & opera Paulus, sed illa neget sufficere nisi cum Dei misericordia coniungantur, quod etiam aliquando Augustinus existimauit, ipsemet Augustinus seipsum corrigens egregiè demonstrat lib. 1. Retract. cap. 23.

Λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ, Ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.	17	Dicit enim Scriptura Pharaoni, ‖Ad hoc ipsum excitaui te vt ostendam in te potentiam meam, & vt annuntietur nomen meum in tota terra.	17	*Dicit enim Scriptura Pharaoni, Quia in hoc ipsum excitaui te vt ostendam in te virtutem meam: & vt annuntietur nomen meum in vniuersa terra.* Exo. 9.16.
Ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ. ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.	18	Itaque cuius vult miseretur, quem autem vult, indurat.	18	*Ergo cui vult misseretur, & quem vult indurat.*

17 *Dicit enim Scriptura Pharaoni*, λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ. id est, Deus in Scriptura sic alloquitur Pharaonem, vel Scriptura sic Deum inducit alloquentem Pharaonem, vt Galat. cap. 3. 22. dicitur Scriptura conclusisse omnia sub peccatum: quod magis propriè tribuitur ipsi Deo infrà, capitis vndecimi vers. 32. Iam autem alterum membrum aggreditur Apostolus, id est reprobationis decretum, in quo etiam ostendit nullam esse iniustitiam, quanuis sola Dei voluntate nitatur. Ac primò quidem ostendit rem ita se habere, id est Deum quos libuit exitio destinare, prolato ipsius Dei de Pharaone testimonio, ex Mose. Deinde ab optimo fine consilij diuini colligit eiusmodi consilium non posse nõ videri optimum, nedum vt sit iniustum. Tertio demum loco, quum inter reprobationis decretum & eius exequutionem, (id est reproborum exitium) intercedat induratio quæ peruersitatem illorum præsupponit, colligit, Deum non posse iniustum in damnandis reprobis videri, quia nonnisi exitio dignos condemnat. ¶ *Excitaui*, ἐξήγειρα. Id est feci vt existeres, העמדתיך [*hehemadticha.*] Est enim hoc omnino ad primam Pharaonis creationem referendum, vt apparet etiam ex verbo ποίησαι, quo mox vtitur Apostolus vers. 21. Itaque nihil est impurius Origene in tota istius argumenti tractatione. Alij conuertunt *Euexi te*, in regnum videlicet, sed quum nihil simile hîc addatur, & simpliciter dicatur Deus Pharaonem ἐξεγείρας, requiro simile exemplum in quo idem verbum accipiatur pro Euehere. Deinde (vt tale exemplum inueniri possit) quis tam est cæcus vt non videat ex sequente conclusione, Paulum vsque ad fontem ipsum, id est ad Propositum Dei, progredi? Alij malunt interpretari *Obfirmaui te*, quia in conclusione fit mentio indurationis. Sed necesse est vt altius, id est, ad Dei voluntatem, ordine ista omnia antecedentem, conscendamus. neque hanc interpretationem admittit verbum ἐξεγείρειν. Græcus autem interpres apud Mosen conuertit διετηρήθης, *seruatus es.* Cui interpretationi fauet Chaldaica paraphrasis, & Hebræorum interpretum sententia. Sed non video cur meliorem interpretem quæramus quàm Paulum, id est, ipsum eundem Spiritum sanctum, per os tum Mosis tum Apostoli loquentem. Cui verò hæc ratio non satisfecerit, eum sinam cum ratione insanire. Est autem notandum in verbo Excitandi comprehendi Indurationem. Respicit enim Apostolus ad totam Pharaonis historiam, in qua sæpissimè inculcatur verbum ipsum Indurandi. Sed non fuit necesse hanc integram historiam omnibus notam repetere, ideóque satis fuit Apostolo vnicum testimonium commemorare, quod erat maximi momenti. Nisi verò hoc obserues, videbitur Paulus in proximo versiculo vitiosa collectione vti, id est plus colligere quàm ferat antecedens.

18 *Itaque*, ἄρα οὖν. In his verbis est conclusio præcedentis responsionis, quæ & ipsa est bimembris, sed imperfectè enuntiata. Dicendum enim fuisset, Ergo cuius vult miseretur, & quem vult indurat, & proinde nulla est in eo iniustitia. Sed quod deest, facilè intelligitur ex proposita quæstione, vt necesse non fuerit exprimere. Res autem ipsa ostendit eos valde hallucinari qui ne videantur indurationem tribuere voluntati Dei, volunt hæc dici non à Paulo, sed ab aduersario qui superius Pauli responsum oppugnet ab absurdo. Primùm enim, quum sit eadem contrariorum disciplina, si absurdum & falsum esset posterius membrũ, quo dicitur Deus quos vult indurare, absurdum esset etiam prius, quo dicitur quorum vult misereri. Deinde in proximo versiculo manifestè notatur personæ loquentis discrimen, sicut etiam suprà, versu 14. vt sanè mirer inueniri potuisse qui hoc loco quererentur de Pauli obscuritate, quum adeo planè ac perspicuè loquatur vt nihil suprà. Denique si hæc conclusio esset impia & absurda, vt nonnulli volunt, Apostolus certè illam refutasset. Atqui tantùm abest vt eam refellat vt contrà tanquam verissimam defendat versu 21. & deinceps. ¶ *Cuius vult*, ὃν θέλει. Id est, quem ei libuit amori suo destinare, ídque ideo tantùm quia illi libuit. Itaque (vt antea etiam dixi) prorsus peruertunt Apostoli sententiam qui præuisam fidem vel opera faciunt æternæ electionis causam. Nec aliter explicandum est idem verbum θέλειν in opposito membro. Claromontanus codex addit ὁ Θεός, *Deus.*

¶ *Indurat*, σκληρύνει. Id est, inquit impurissimus Origenes, *vtitur eorum malitia ad emendationem cæterorum, & dicitur eos indurare quia non vult subitò eos vlcisci, sed potius vti pœnis paulatim ingrauescentibus. Perinde*, inquit sophista Pighius, *acsi lenis dominus quispiam videns seruos sua lenitate fieri deteriores, dicat, Ego vos perdidi, ego vos corrupi: nihil aliud significans quàm se illos non castigasse, & illos propterea factos fuisse deteriores.* Atqui, si res ita se haberet, & hoc discrimen inter electos & reprobos, in ipsis esset positum, id est si Deus propositi sui regulam sumeret ex præuisis vniuscuiusque meritis, causa nulla esset cur diceret Apostolus, *Tu qui es qui Deo responsas?* nec vllus esset iis obiectionibus locus quas hoc loco refellit Apostolus: sed alia non minus absurda consequerentur, vt in nostro aduersus Castellionem libello pluribus ostendimus. Sunt ergo qui Indurat interpretãtur, *Permittit vt seipsos indurent:* quasi videlicet opposita sint Permissio & Voluntas. Atqui nusquam ita loquitur Dominus: & cuiusmodi iudex erit Deus si indurationem quæ inter iustas peccati pœnas optimo iurè numeratur, non decernit, non peragit, sed otiosè permittit? & quis tandem permissionem opponet voluntati, nisi qui Deum arbitrabitur vel otiosum vel inuitum aliqua permittere? Atqui otiosus Deus, Deus non est: nec item Deus omnipotens qui inuitus aliquid finit. Restat ergo vt quod permittit, volens permittat, ac proinde istam distinctionem falsam & inanem esse concludamus, vt quidem in scholis solet vsurpari. Ergo, inquies, Deus est auctor malorum. Hoc ego verò pernego. Iustum enim est quicquid agit, etiam quum peccant eius instrumenta. Reipsa igitur Deus quos vult indurat: non quidem nouam aliquam malitiam eis ingenerando

ſicut in electis nouas vires efficit quum eos immutat: nec etiam cogendo, quum nemo niſi volens peccet: ſed primùm quidem iam corruptos magis ac magis deſerendo, deinde eos cupiditatibus cordiũ ſuorum, & Satanæ quoque, tanquam iuſtiſſimus iudex, efficaciter tradẽdo. vt copioſè aduerſus Iulianum demonſtrat Auguſtinus, libr. 5. cap. 3. Sed (inquies) ſi hæc eſt eius voluntas, ita vt pereãt quos indurauit, (ſit enim omnino quicquid vult) cur induratis ſuccenſet? Hæc eſt verò obiectio altera pro reprobis, cui ſtatim reſpondebit Apoſtolus.

Ἐρεῖς οὖν μοι, Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;

19 Dices ergo mihi, Quid adhuc ∴ ſúccenſet? nam voluntati illius quis ∴ reſtitit?

19 *Dices itaq; mihi, Quid adhuc queritur? voluntati enim eius quis reſiſtit?*

Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ Θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, Τί με ἐποίησας οὕτως;

Sapiẽ. 15. 7 Ierem. 18. 6

20 ∴ Imò verò, ô homo, tu quis es ∴ qui ex aduerſo reſponſas Deo? ‖ num dicet figmentum fictori, Cur me tale feciſti?

20 *O homo, tu qui es qui reſpondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui ſe finxerit, Quid me feciſti ſic?*

Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;

Eſaiæ 45. 9

21 ‖ ∴ Annon habet poteſtatem figulus ∴ in lutum, vt ∴ ex eadem maſſa faciat aliud quidem vas ∴ ad decus, aliud verò ad dedecus?

21 *Annon habet poteſtatem figulus luti, ex eadem maſſa facere aliud quidem vas in honorem, aliud verò in contumeliam?*

Εἰ δὲ θέλων ὁ Θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ,

22 ∴ *Quid* ſi verò volens oſtendere iram, & notam facere po-

22 *Quòd ſi Deus volens oſtẽdere iram, & notam*

19 *Succenſet?* μέμφεται; Vulgata, *Queritur.* quæ interpretatio impoſuit Aquinati, quaſi ſcriptum ſit Quæritur à verbo quæro, vt Eraſmus annotat, qui vertit Conqueritur. Ego malui imperioſius verbum vſurpare. ¶ *Reſtitit,* ἀνθέστηκε. Vel, vt Vulgata & Eraſmus, *Reſiſtit.* multa enim verba ſunt apud Græcos quæ in præteritis habent præſentis ſignificationem. Dicitur autem voluntati Dei nemo reſtitiſſe, id eſt nemo impedire vnquam potuiſſe quominus fieret quod ſemel Deus decreuit. Nam alioqui ſi voluntatem Dei accipias pro iis quæ facienda præcepit in Lege, totidem reſiſtunt huic eius voluntati quot ſunt ipſius Verbo rebelles. Et Satan quoque cum ſuis quotidie conatur Dei conſilia impedire, ſed fruſtra.

20 *Imò verò,* μενοῦνγε. Vulgata hanc particulam prætermiſit. Eraſmus, *Atqui* interpretatur, non ſatis expreſſé. Eſt enim aduerſatiua hoc in loco, vt rectè tradidit doctiſſimus Budæus. ſic Luc. cap. 11. 28. Eſt autem in primis obſeruandum, Apoſtolum in his reſponſionibus concedere vtrunque aduerſarij antecedens, Dei voluntate videlicet quos illi libuit indurari, & iſti voluntati reſiſti non poſſe: ſed negare conſequens, Deum videlicet propterea immeritò ſuccenſere. Primùm igitur aperit Apoſtolus omnium iſtarum reſponſationum veram ac propriam cauſam, quoniam nimirum homines nullam in Deo ſapientiam agnoſcunt niſi quam vident cum humano iudicio conſentire, & (vt ſuperbi ſunt) putant Deum non poſſe effugere tyrannicæ crudelitatis crimen, ſi ex mera voluntate quoſdam ſaluti, quoſdam exitio deſtinet. Reuocatos igitur homines ad diuinæ maieſtatis & humanæ imbecillitatis conſiderationem, præparat ad ſequentes reſponſiones. ¶ *Qui ex aduerſo reſponſas,* ὁ ἀντιποκρινόμενος. Vulgata, *Qui reſpondeas,* non expreſſa verbi Græci ſignificatione. Eraſmus, *Qui ex aduerſo reſpondes.* Mihi magis arriſit verbum reſponſandi, quod in vitio ponitur, & crebris illis obiectionibus optimè conuenit.

21 *Annon habet,* &c. ἢ οὐκ ἔχει. Prima ratio à comparatis ſumpta. Quis enim eum ferat qui Deo, iuſtiſſimo & ſapientiſſimo opifici, minus in opificio ſuo tribuendum putet quàm figulo impurum lutum pro ſuo arbitrio tractanti? ¶ *In lutum,* τοῦ πηλοῦ. Vel, *luti.* Mirè autem quadrat hæc ſimilitudo primæ illi humani generis creationi. ¶ *Ex eadem maſſa,* ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος. Qui Maſſæ nomine humanum genus corruptum intelligunt, mihi non ſatisfaciunt in huius loci explicatione. Primùm enim mihi videtur nomen illud informis materiæ, ne condito quidem humano generi, nedum iam corrupto, ſatis conuenire. Deinde ſi genus humanum vt corruptum conſiderаſſet Apoſtolus, non dixiſſet quædam Vaſa ad decus, quædam ad dedecus facta: ſed potius quum omnia vaſa ad dedecus eſſent comparata, alia in iſto dedecore relicta, alia vero ab hoc dedecore ad decus transſlata. Poſtremò, niſi Paulus ad vltimũ vſque gradum conſcẽdat, non ſatisfecerit obiectæ quæſtioni. Sẽper enim quæretur, iſta corruptio tèmeréne euenerit, an verò ſecundũ Dei propoſitũ, ac proinde difficultas eadẽ recurret. Dico igitur Paulũ elegantiſſima iſta ſimilitudine adhibita, ad ipſius Adami creationẽ alludere, & ad æternũ vſque propoſitum Dei conſcendere: qui antequam humanum genus conderet, iam tum & in quibuſdam, quos nouit, per miſericordiam ſeruandis, & in quibuſdam, quos etiam nouit, iuſto iudicio perdendis, gloriam ſuam illuſtrare, pro ſuo iure & mera voluntate decreuerit. Et certè niſi ita eſſe ſtatuamus, maxima iniuria Deus afficietur, quia nec ſatis ſapiens fuerit qui prius homines condiderit, & corruptos ſit intuitus, quàm quorſum eos conderet conſtituerit: nec ſatis potens ſi quum aliud de iis conſilium cepiſſet, ab alio fuit impeditus quominus quod volebat aſſequeretur: nec ſatis conſtans, ſi volens & vltro, poſt corruptum opificium ſuum, nouum conſilium cepit. ¶ *Ad decus,* εἰς τιμὴν. Id eſt vſus honeſtos. Nam ſæpe iam annotauimus appellatiua pro adiectiuis poni apud Hebræos. Sic autem malui interpretari quàm ad honorem, vt ſeruarem paronomaſiam τιμῆς & ἀτιμίας. Cæterùm quoniam aduerſarius acquieſcens iis quæ de miſericordia dicta fuerant, de altero tantùm membro, id eſt de reprobis litigabat, nequis miretur Paulum in hac reſponſione non minus meminiſſe vaſorũ ad decus quàm vaſorum ad dedecus, reſpondeo, id quoque factum fuiſſe ſapientiſſimè, vt oſtenderet eandẽ eſſe vtriuſque membri rationem, ac proinde non audiendos eſſe qui Dei iuſtitiam in vno membro fateantur, in altero non agnoſcant.

22 [*Quid*] *ſi verò,* εἰ δέ. Ita vſurpari ſolere interdum has particulas oſtendit Budæus ex iſto Demoſthenis exemplo, Θάρρει, νὴ Δία φήσειέ τις αὔ. οὐ γὰρ ἔτ' οὐδὲν ὑβριεῖ, ἐὰν δὲ, τότε ὀργεῖσθε, νῦν ἀφίεντες; id eſt, *At enim dicet aliquis, Confide, iam ſecurus eſto ſimilis iniuriæ. Quid ſi verò? tùncne iram veſtram exercebitis in eum quem nunc impunè abire ſineritis?* Vulgata & Eraſmus, *Quòd ſi.* Quidam alius, *Quid Deus? ſi volens.* Quæ interpretationes ita ſuſpendunt ſententiam vt hient omnia. Itaque nonnullis etiam placuit verſum 23 connectere cum 30, reliquis à 24 ad 29 per parentheſin incluſis. quæ diſtinctio prorſus eſt violenta. Vitaris autem omnia incommoda ſi ita conuertas vt nos fecimus, doctiſſimum interpretem ſequuti. Erit enim ſimplex reticentiæ ſpecies, in qua ſubaudiendum erit, *Quis Deum propterea poſſit iuſtitiæ inſimulare; aut diem illi dicere?* Eſt autem in his verbis altera reſponſio quæ à fine ſumitur, & maximi eſt momenti, quum ſatis conſtet actiones ex fine in primis eſſe æſtimandas. Dicit ergo neque exitium reproborum neque ſalutem electorum eſſe vltimum finem æterni illius propoſiti, ſed quiddam longè præſtantius, ipſius Dei gloriam videlicet, qui ſuam tum potentiam tum miſericordiam ita patefaciat.

ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν·

Καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν;

Οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν.

Ὡς καὶ ἐν τῷ Ὠσηὲ λέγει, Καλέσω τὸν οὐ λαόν μου, λαόν μου· καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.

Καὶ ἔσται, ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐρρήθη αὐτοῖς, Οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ Θεοῦ ζῶντος.

Ἠσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ, Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται.

Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.

tentiam ſuam, ¶pertulit multa ¶lenitate ¶vaſa iræ, ¶coagmentata ad interitum:

23 ¶Et vt notas faceret ¶diuitias gloriæ ſuæ erga vaſa miſericordiæ, quę præparauit ad gloriam?

24 ¶Quos etiam vocauit, ¶*nimirum* nos, ¶nõ ſolùm ex Iudæis, verumetiam ex Gentibus.

25 Vt etiam ¶apud Oſeen dicit, ‖ Vocabo populum qui meus non *erat*, populum meum: ¶ & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

26 Et erit, in loco vbi dictum fuerat eis, ‖Non populus meus vos, illic vocabuntur filij viuentis Dei.

27 Eſaias autem clamat ſuper Iſrael, ‖ *Etiam* ſi fuerit numerus filioru Iſrael vt arena maris, reliquiæ ¶ſeruabuntur.

28 ¶Rem enim conficiet & cõcidet cum iuſtitia: quoniã rem conciſam peraget Dominus in terra.

facere potẽtiam ſuam: ſuſtinuit in multa patientia vaſa iræ, aptata in interitum:

23 *Vt oſtenderet diuitias gloriæ ſuæ in vaſa miſericordiæ quæ præparauit in gloriam?*

24 *Quos & vocauit, non ſolùm ex Iudæis, ſed etiã ex Gentibus.*

25 *Sicut in Oſee dicit, Vocabo non plebem meam, plebem meam: & non dilectam, dilectam: & non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam.* Oſeæ 2.23. 1.pet.2.3.

26 *Et erit, in loco vbi dictum eſt eis, Non plebs mea vos, ibi vocabuntur filij Dei viui.* Oſeæ 1.10.

27 *Eſaias autem clamat pro Iſrael, Si fuerit numerus filiorũ Iſrael tanquam arena maris, reliquiæ ſaluæ fient.* Eſa.10.22.

28 *Verbum enim conſummãs & abbreuians in æquitate: quia verbũ breuiatum faciet Dominus ſuper terram.*

¶*Pertulit*, ἤνεγκεν. Vel, vt vetus interpres, *Suſtinuit*. Nam τὸ φέρειν idem hoc loco declarare atque τὸ ἀνέχεσθαι καὶ ὑπομένειν, prorſus liquet ex nomine μακροθυμίας adiuncto. Auguſtinus tamen vti maluit verbo Adferendi: quaſi dicatur Deus vaſa iræ producere, vel in lucẽ edere, vel ad pœnam ſuis gradibus ac paulatim adducere. Sed hæc planè ſunt longius petita, nec ſatis appoſitè dicuntur. Nam quod adfert Eraſmus, non eſſe ſcriptum ἐφέρεν ſed ἤνεγκεν, ne refutatione quidem indiget. Eſt autem hoc quoque mirabile ac planè diuinum Pauli artificium. Nequis enim obiiceret laudabilem quidem eſſe finem illum, ſed non idcirco probari poſſe tantum rigorem quo ad illum finem perueniatur: occurrit Apoſtolus, & dicit admirandam eſſe Dei lenitatem in illis etiam ipſis ſuſtinendis quos exitio deſtinauit, adeo vt illos multorum etiam beneficiorum faciat participes, & plerunque iram ſuam in eos non effundat, niſi illorum iniuriis infinitis prouocatus.

¶*Lenitate*, μακροθυμίᾳ. Vide Matth. 18. 16.

¶*Vaſa iræ*, σκεύη ὀργῆς. Græci σκεύη appellant, vt & Latini vaſa, quæcunque inſtrumenta ad vſum domeſticum pertinent. Sed Hebræi præterea ſuum כלי [*chele*] ad homines ipſos transferunt, vt Geneſ. 49.5. quem Hebraiſmum a Paulo vſurpatum libenter ſeruauimus, propter accommodationem ſimilitudinis à figulo ſumptæ. Vocat igitur Apoſtolus vaſa iræ eos homines quibus tanquam inſtrumentis vtitur Deus, demonſtrandis ſuæ ſeueritatis iudiciis. quibus opponuntur miſericordiæ vaſa, ¶*Coagmentata*, κατηρτισμένα. Vulg. *Aptata*. ἡρμοσμένα. Eraſmus, *Apparata*. i. κατεσκευασμένα. ſatis rectè, quũ ſequatur τὸ προητοιμάσεν, & illud verbum ſic prorſus vſurpetur Heb.2.3 & 4. Sed tamẽ videtur Paulus verbo καταρτίζειν vti maluiſſe, vt in ſimilitudine figuli perſeueraret. Dicitur enim de iis qui κατὰ σκεύεσιν aliquid operis faciũt, vt ex partibus totum quippiam cõponatur. Ac mihi quidem non aliter loqui videntur qui vaſa iræ dicunt καταρτίζεσθαι à ſeipſis, quam ſi quis vas aliquod diceret non à figulo ſed à ſeipſo fingi. Eſt enim hoc verbum ad creationẽ ipſam referendum: quod ni facias, nulla cauſa erat cur ad Deum ipſum Paulus aſſurgeret. quanuis exitij veras cauſas minimè negẽ in ipſis vaſis hærere: iuxta illud, *Perditio tua ex te eſt*. Sed Apoſtolum conſtat non de ſalute & exitio, ſed de Dei decreto diſſerere hoc in loco. Vide 2.Pet.2.12.

23 *Et vt*, καὶ ἵνα. Vetus interpres non legit particulam καὶ, quam etiam comperimus deeſſe in vno vetuſto exemplari. Mihi tamen non videtur otioſa, ſed complecti alteram cauſam cur vaſa iræ coagmentata ſeu compacta ſint à Domino: nempe vt ex eorum interitu Dominus patefaciat quanta vtatur benignitate in eos quos elegit.

¶*Diuitias*, πλοῦτον. Id eſt magnitudinem immenſam. Vide ſupra, cap.2.4.

24 *Quos etiam vocauit*, οὓς καὶ ἐκάλεσεν. Dicendum fuerat potius QVAE neutro genere: ſed quia vocandi nomen parum conuenit vaſis, habuit Apoſtolus ſententiæ rationem potius quàm verborum: & quia vaſorum nomine (vt paulo ante dixi) homines intelliguntur, vſus eſt maſculino relatiuo, quaſi pro σκεύη dixiſſet ἀνθρώπους. accommodata videlicet conſtructione πρὸς τὸ σημαινόμενον. Sed & fortaſſis habita eſt ratio ſequentis pronominis ἡμᾶς, vt in illo Ciceronis, *Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus*. Cæterùm abſoluta diſputatione qua aſſeruit æternam prædeſtinationem tum in eligendo tum in reprobando, nunc demum incipit oſtendere verum ipſius vſum, cuius docet quærendum eſſe teſtimonium non in arcano Dei, nec in vlla noſtra dignitate, ſed in voluntate Dei nobis patefacta, id eſt in efficaci vocatione. Seruat autem eandem methodum quam ſuprà, ita videlicet vt non θετικῶς, ſed propoſito Iudæorum & Gentium exemplo, doctrinæ vſum velut oculis ſubiiciat. ¶[*Nimirum*] *nos* ἡμᾶς. Rectè omnino ſuppleuit Eraſmus particulam exegeticam, quòd alioquin ſit obſcurius hoc dictum.

¶*Non ſolùm ex Iudæis*, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων. Non dicit vocatos fuiſſe tum Iudæos tum Gentes, ſed aliquos ex Iudæis & aliquos ex Gentibus. Itaque non quælibet vocatio poteſt pro electionis teſtimonio accipi, ſed ea demum quæ eſt efficax, id eſt quæ fide apprehenditur, vt mox explicabit verſu 30.

25 *Apud Oſeen*, ἐν Ὠσηέ. Vide Hebr.4.7. ¶*Et eam quæ dilecta non* [*erat*,] *dilectam*, καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην. Vulg. addit, *Et non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam*. id eſt, καὶ τὴν οὐκ ἠλεημένην, ἠλεημένην, quod quidem propius accedit ad Hebraicam veritatem quæ habet ורחמתי את לא רוחמה [*verichamti eth lo-ruchamah*]. i. *miſerebor Lo-ruchamæ*, id eſt, *eius quæ fuit miſericordia deſtituta*. Sed ſi hoc poſterius legas, alterum redundabit: neque dubito quin duorum alterum irrepſerit ex margine in contextum.

27 *Seruabuntur*, σωθήσεται. Hebraica veritas habet ישוב בו [*iaſchub bo*,] id eſt Reuertentur ex eo, ad Deum videlicet, vt ex eis apparet quæ illic præcedunt. Itaque ſententia rectè eſt expreſſa.

28 *Rem enim conficiet*, λόγον γὰρ συντελῶν. Hebræa veritas

sic habet כליון חרוץ שוטף צדקה [*chillaion charuts schoteph tsedakah*]id est, *consumptio decreta inundabit* [*in*] *iustitia.* Ex collatione igitur ipsa nemo inficiari potest Græcos interpretes negligenter admodum,quod ad voces ipsas attinet, hunc locum conuertisse. Quòd siquis roget,cur nihilhominus Apostolus ea interpretatione sit vsus?respondeo meritò id illum fecisse quũ ad eos scriberet qui versioni illi assueuerant: & quod ad sentẽtiam ipsam attinet, cui confirmandæ Paulus hoc testimonium adhibuit,Græci interpretes eam satis integram seruarint. Nẽque enim aliud significatur, tum in Hebræis tum in Græcis,quàm Deum omnino constituisse ad extremam paucitatem populum ingratum redigere. Pro consumptione verò & ea quidem decisa λόγον συντελῶν & λόγῳ συντετμημένον dixerunt Græci,sicut apud eundem Prophetam 28. 22, eadem vocabula,nempe כלה ונחרצה [*chalah venecheratsah*]interpretati sunt πράγματα συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα. id est res peractas & concisas,adeo vt dubium non sit quin λόγον accipiant pro πράγματα: sicut etiam דבר [*dabar*] sæpe apud Hebræos pro re & negotio quocũque accipitur:vt si rem consumptionis pro consumptione ipsa dicas. Vulgata, *Verbum consummans & abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram*:nimium obscurè, nec satis etiam rectè. Erasmus non multo melius, *Sermonem enim perficiens & abbreuians cum iustitia: quoniam sermonem abbreuiatum faciet Dominus in terra.* Saltem enim oportuit participia illa vt verba,ex Hebræorum idiotismo, interpretari. Sermonem autem seu verbum Origenes & alij eum sequuti, ineptissime exposuerunt de Euangelij doctrina, quæ ceremonias sustulerit, & postea sit in breuissimum symbolũ contracta.Quorsumenim hoc? Syrus autem interpres pro καὶ συντέμνων, vertit prorsus aliter, & illud δικαιοσύνη non legit, nec etiam extat in Claromontano codice.Nam illud vt ad scopũ suum non pertinens, omisit Apostolus. Pro quo nescio cur Vetus interpres verterit,*In æquitate.*

Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἠσαΐας, Εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν.

Τί οὖν ἐροῦμεν; Ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως·

Ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε.

Διατί; Ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος.

Esa. 1. 9

29 Et sicut prius dixit Esaias, ‖Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semẽ,facti fuissemus vt Sodoma, & Gomorrhæ similes facti fuissemus.

30 Quid igitur dicemus? nẽpe Gentes quę nõ sectabãtur iustitiã,apprehẽdisse iustitiã,iustitiã autẽ eam quæ est ex fide:

31 Israelem verò qui sectabatur Legem iustitiæ,ad Legem iustitiæ non peruenisse.

32 Quare? Quia nõ ex fide,sed velut ex operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.

29 *Et sicut prædixit Esaias, Nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti essemus, & sicut Gomortha similes fuissemus.*

30 *Quid ergo dicemus? Quòd Gentes quæ non sectabantur iustitiam, apprehenderũt iustitiam: iustitiã autẽ quæ ex fide est:*

31 *Israel verò, sectando Legem iustitiæ, in Legem iustitiæ non peruenit.*

32 *Quare? Quia non ex fide, sed quasi ex operibus: offenderunt enim in lapidem offensionis:*

---

29 *Prius dixit,* προείρηκεν. Vulgata, *Prædixit*: quod rectè mutatum est ab Erasmo. Significatur enim duntaxat, hoc dictum posteriore loco citatum extare prius apud Esaiam. Est enim hoc idem petitum ex capite primo,illud verò ex decimo. ¶*Sabaoth,* Σαβαὼθ. Id est exercituum, τῶν στρατευμάτων, vt conuertere solet Aquila, quo epitheto summa potentia Deo attribuitur. Quum verò Græci interpretes(quorum vestigia sequutus est Paulus) Hebræam vocem seruarint, nolui quicquam immutare. Cur autem hæ potissimùm voces in vsu manserint apud exteras etiam gentes, nulla religione factum est,vt existimauit Hieronymus, negans propterea hanc vocem esse altero idiomate interpretãdam: sed quòd frequentissimæ essent in Iudæorum ore, à quibus certum est religionem ad Græcos in primis, deinde à Græcis ad Romanos deuenisse:vnde etiam factum videmus vt ex Græcorum Ecclesia quædam peregrinæ voces in Latinam sint inuectæ, vt *Kyrie eleison, Hagios ho theos, &c.* Erant igitur ista initio satis nota omnibus ex communi loquendi vsu: sed quum tam seriò monuisset Corinthios Apostolus ne peregrinæ linguæ sine interprete in Ecclesia vsurparentur. crassa fuit & supina Episcoporum negligentia, quibus ista res curæ non fuit: vnde illud tandem sequutum est vt in ipsis vocabulis potissimùm peregrinis religio fuerit posita, & in magiam mutatus sit Christianismus. ¶*Semen,* σπέρμα, Hebr. שריד כמעט [*sarid chimhat*] id est reliquias vel tantillas,pro quo Græcus interpres vno verbo dixit σπέρμα, *semen*,quoniam videlicet in cuiusque rei semine res alioqui mortuæ & extinctæ reuiuiscunt.Itque ineptissimum sese ostendit Origenes quum de illo semine, id est de Christo,hæc interpretaretur.

30 *Quid igitur,* τί οὖν, &c. Primùm docuerat potuisse reiici plerosque Iudæos, salua & integra manente promissione. Deinde & illud probauerat prædictam fuisse à Prophetis hanc Iudæorum ruinam. Iam verò tandem apertè dicit impletum esse quod prædixerant Prophetæ. Est autem ex hac hypothesi eruenda triplex thesis vniuersalis, quæ ad huius doctrinæ vsum spectat. Vna, ex vocatione efficaci petendum esse nobis testimonium electionis: altera,vocationis efficacitatem ex fide colligi:tertia,veram & propriam exitij causam in ipsis reprobis hærere,quoniam videlicet vocantem non sequantur. Sed quartum axioma adiungẽdum est,quod & ipsum ex prioribus illis colligitur, quamuis exitij causa ipsis reprobis hærens sit incredulitas,fidei tamen non posse propriè tribui salutis gloriam, quoniam incredulitas quidẽ ex nobis est,fides autem non item,quanuis vtraque sit in nobis: illa videlicet ex natura sponte depraua:ta; ista verò ex gratia gratis data:nec propriè seruat fides, sicut propriè damnat incredulitas,sed in eum respicit qui fit nobis iustitia, fide, gratis data,gratis etiam apprehensus. ¶*Quæ non sectabantur,* τὰ μὴ διώκοντα. Vbi igitur opera præparationis?Sed hoc planè est παράδοξον,Israelitas non assequutos esse quod sectabantur, Gentes autem eò peruenisse quò non contendebant. Imò notanda etiam est μείωσις in verbis Apostoli. Gentes enim non modò non sectabantur Legem iustitiæ, sed etiam eam fugiebant, atque adeo illi bellum indixerãt. Respondeo,mirum non fuisse Iudæos non esse assequutos quod malè quærebant,quanuis reuera doctrinam iustitiæ, Legem Dei videlicet, sibi seruandam proponerent, sed quasi suis operibus iustificandi. Quòd autem Gentes quæ in suis superstitionibus errabant, ad iustitiam peruenerint,gratuitæ Dei misericordiæ tribuendum est. Cæterùm qui miras Origenis præstigias volet videre,legat quę in hunc locum scripsit de discrimine inter Sectari & Insectari.

31 *Legem iustitiæ,* νόμον δικαιοσύνης.Id est qui sibi proponebant adipiscendam eam iustitiæ normam quæ in Lege præscribitur,& est vera iustitia, siquis Legem præstando possit eam adipisci.

32 *Ex operibus Legis,* ἐξ ἔργων νόμου. Subaudi,iustitiam apprehensuri, sectati sunt Legem iustitiæ. Vetus interpres omisit νόμου,*quod* (inquit Erasmus) *additum est,vt intelligas de operibus fide ac veritate vacuis.* Quasi verò ex operibus quæ fidem consequuntur, coram Deo iustificemur, ac non potius quia iustificati, idcirco bene operemur. Sed multo etiam minus est apposita interpretatio Græcorum, qui tradunt particulam ὡς additam vt significetur Iudæorum opera non fuisse verè opera Legis.Iudæis quoque facit iniuriã Erasmus,quòd eos existimet salutem acceptam tulisse

tulisse suis operibus, exclusa Dei gratia. Nam contrà ex Pharisei illius oratione apparet, Iudæos de meritis & gratia nõ aliter sensisse quàm nunc faciũt Sophistæ, qui liberi arbitrij cũ Gratia & fidei cũ operibus cõcursum statuũt.

Καθὼς γέγραπται, Ἰδοὺ, τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

33 Quemadmodum scriptum est, ‖ "Ecce, pono in Sion lapidẽ offendiculi & petram offensionis: & quisquis credit in eum, "non pudefiet.

33 *Sicut scriptum est, Ecce, pono in Sion lapidem offensionis, & petrã scandali: & omnis qui credit in eum, non confundetur.* Psal.118.22 esa.8 14. & 28 16 1.pet 2.6

Κεφάλαιον ι.

Ἀδελφοὶ, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ ἐστιν εἰς σωτηρίαν.

1 Μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς ὅτι ζῆλον Θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.

2 Ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.

3 Τέλος γὰρ νόμου, Χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.

4 Μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, Ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

Cap. x.

1 Fratres, "propensa quidem voluntas cordis mei & deprecatio ad Deum "super Israel est ad salutem.

2 Testor enim *de* ipsis, eos "zelum Dei habere, sed nõ ex notitia.

3 "Nam ignorantes Dei iustitiam, & propriam iustitiã "studentes cõstituere, iustitiæ Dei non fuerunt subiecti.

4 Nam "finis Legis *est* Christus, ad iustitiam "cuiuis credenti.

5 Moses enim "describit "iustitiam quæ est ex Lege, *his verbis*, ‖ Quòd qui præstiterit "ea, viuet per illa.

Cap. x.

1 *Fratres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum fit pro illis in salutem.*

2 *Testimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem quidem Dei habent, sed non secundum scientiã.*

3 *Ignorantes enim iustitiã Dei, & suam quærentes statuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti.*

4 *Finis enim legis Christus, ad iustitiam omni credenti.*

5 *Moyses enim scripsit, Quoniam iustitiam quæ ex Lege est qui fecerit homo, viuet in ea.* Leu 18.5 ezech. 20. 11. gal.3.12

33 *Ecce, pono, ἰδοὺ, τίθημι.* Iusta igitur Dei prouidentia hoc decernit & exequitur, etiamsi homines propria malitia impingant. Est autem hoc testimonium ex duobus Esaiæ locis compositum. ¶ *Non pudefiet, οὐ καταισχυνθήσεται.* Vide infrà, 10.11.

IN CAPVT X.

1 *Propensa voluntas, εὐδοκία.* Vide Luc.2.14. ¶ *Super Israel, ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ.* Vulg. *pro illis, ὑπὲρ αὐτῶν*, vt legitur etiã in Claromontano codice, vt etiã legit Syrus interpres.

2 *Zelum, ζῆλον.* Vulgata, *Aemulationem.* Erasmus, *Studium.* Vide Ioh.2.17. Ergo, dices, aliquis est zelus Dei, non tamen ex notitia: quod si verum est, consequitur bonas (quas vocant) intentiones, simpliciter & ex se, Deo esse gratas. Respondeo, Paulum (sicut res ipsa ostendit) non excusare factum Iudæorum, vt qui dixerit eos non esse iustitiam assequutos, & sese eorum exitium deprecari. Dico igitur Paulum hoc loco loqui non simpliciter, sed κατ' συγκρισιν, & in genere de totius suæ gentis, non autem de singulorum Iudęorum affectu sic loqui, ac proinde zelum Dei Iudæis tribuere, id est, qui ad veri Dei gloriam feratur, sed non recta via, vt non tam in fine ipso quàm in mediis insit vitium, quæ laus nulli alij genti tribui potuit. Sed hanc laudem sciamus eò tantùm valere, vt isti, quanuis præ iis qui vel Deum verum ignorant, vel cognitum non sequuntur, iusti quodammodo videri possint, digni sint tamen qui pereãt nisi ex gratia seruentur. Vnde enim hic error nisi vel ex natiuo vitio, quòd, etiamsi solum fuerit, iustè vlciscitur Dominus: vel etiam ex voluntaria peruicacia?

3 *Nam ignorantes, ἀγνοοῦντες γάρ.* Ergo ignorantia iuris coram Deo non excusat, præsertim domesticos ciues. ¶ *Studentes, ζητοῦντες.* Vel, *Quærentes.* Ostendit autem hoc verbum, ad ignoranti am illam accessisse superbiam, quam meritò vltus sit Dominus. Et certè verum illud semper fuit, nihil esse superstitiosis arrogantius, quanuis omnium abiectissimi videri velint. Ideo addit non fuisse subiectos iustitiæ Dei. Nihil enim est quod superbi homines iniquius ferant quàm si videãtur cuipiam obstricti. Et quæso qua de re hodie tanta peruicacia certatur, nisi vt domitus mundus, falsa illa propriæ iustitiæ opinione reiecta, gratuitam Dei in Christo iustitiam amplectatur? Sed notandum ὑπετάγησαν poni passiua terminatione pro subiecerũt sese, forma coniugationis Hebrææ, quam *Hithpahel* appellant, vt ex Syro etiam interprete liquet.

4 *Finis, τέλος.* id est, τὸ οὗ ἕνεκα, quod Latini tum finem, tum extremum, tum etiam scopum translatitiè vocant. Finis autem Legis est illos iustificare qui eam obseruant: quem finem quominus assequamur, impedit non ipsius Legis vlla qualitas, sed carnis nostræ vitiositas: cui demum ita medetur Christus, vt in eo vno gratis per fidem nobis imputato, finem Legis consequamur, per illum iustificati qui pro nobis Legem impleuit, pro nobis maledictiones omnes in se recepit, & in quem pro nobis omnes benedictiones sunt effusæ, vt fieret nobis iustitia, sanctificatio, &c. Quamobrem etiã Apostolus dixit suprà, 3.31. se per fidẽ non tollere Legem, sed stabilire. Erasmus Perfectionem maluit interpretari, id est τελείωσιν vel πλήρωμα: cuius sententia mihi non placet omni ex parte. Nam τέλος non memini legere in ea significatione, & Paulum opinor non modò Legem à Christo impletam dicere, sed de huius impletionis efficacia disserere, nobis videlicet per imputationem iustificatis. Eorum itaque opinionem non sequor qui perfectionis significatione ambigua decepti, putant Christum idcirco dici Legis perfectionẽ, quòd Spiritu Christi regenerati incipiamus velle ac facere quæ Dei sunt: quum apertè opponatur hoc loco iustitia fidei iustitiæ operum: ideóque non possint ista commodè accipi de iustitia inchoata in nobis, sed de vera & perfecta iustitia, quam in Christo gratis imputato cõsequimur. Non desunt etiam qui τέλος pro fine (id est interitu) accipiant, quòd Christus ceremoniis Legis finem attulerit: quæ interpretatio videtur nõ indigere refutatione. Neque etiam quod ad Christum venimus, Legis terroribus perculsi, tribui potest Legi nisi κατ' συμβεβηκός. Causalis autem particula refertur ad participium πιστεύοντι. ¶ *Cuiuis, παντί.* Vulgata & Erasmus, *Omni.* Rectè quidem, sed tamen non prorsus appositè. Sic enim tolli Gentium discrimen apparet ex huius eiusdem capitis versu 12. Sunt autem notanda hæc verba, quæ duplicem enuntiationem complectuntur. Vna est, Christum esse iustitiam credentibus, qui finis erat Legi totíque adeo ministerio Mosaico propositus: quod probat septem proximis versiculis. Altera est, hanc iustitiam non dari solis Iudæis, sed electis, ex quauis gente.

5 *Describit, γράφει.* Simplex positum est pro composito, ex Hebræorum more. ¶ *Iustitiam, τὴν δικαιοσύνην.* Erasmus. *De iustitia, περὶ δικαιοσύνης*, vt cohæreret oratio. At ego potius puto post νόμου suppleri לאמור [*lemor*,] id est dicens, ellipsi Hebræis familiari, quam aliquoties iam obseruauimus. Vetus autem interpres Pauli verba cum Mosis testimonio permiscuit. Perinde enim conuertit hunc locum acsi scriptum esset, ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτῇ. id est, *quòd qui homo fecerit iustitiam, ex Lege, viuet per eam.* Hanc verò

interpretationem si sequamur, verbum γεγράφθαι simpliciter accipiendum erit, & omnia recte cohærebunt: sed tamen hæc lectio nullius codicis auctoritate cõfirmatur, quem quidem nancisci potuerimus. ¶ *Ea, αὐτά.* Ea videlicet præcepta ac iudicia. Citatur enim locus ex Leu.18. 5, vbi præcessit את־משפטי [*eth-mischpatai,*] deinde sequitur אשר יעשה אותם האדם [*ascher iaasse otham haadam.*] quod annotandum fuit, ne quis miretur relatiuum positum absque antecedente: quod tamen interdum facere consueuerunt Hebræi, vt alibi annotauimus.

	Ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη οὕτω λέγει,	6	At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, ‖ ⁂ Ne dixeris in corde tuo,	6	*Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit, Ne dixeris in corde tuo,*
Deu.30.12	Μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν καταγαγεῖν.		Quis ascendet in cælum? hoc est Christum ex alto deducere.		*Quis ascendet in cælum? id est Christum deducere.*
	Ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὸν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.	7	Aut, Quis descẽdet in abyssum? hoc est Christũ ex mortuis reducere.	7	*Aut quis descendet in abyssum? hoc est Christũ à mortuis reuocare.*
Deut.30.14	Ἀλλὰ τί λέγει; Ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτ' ἔστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως ὃ κηρύσσομεν.	8	⁂ Sed quid dicit? ‖ Prope te ⁂ verbũ est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est verbum illud fidei quod prædicamus.	8	*Sed quid dicit Scriptura? Prope est verbum in ore tuo & in corde tuo. hoc est verbum fidei quod prædicamus.*
	Ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου Κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου ὅτι ὁ Θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ.	9	*Nempe* quòd ⁂ si confessus fueris ore tuo ⁂ Dominum Iesum, & credideris in corde tuo quòd ⁂ Deus eum ⁂ excitauit à mortuis, seruaberis.	9	*Quia si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris quòd Deus illum suscitauit à mortuis, saluus eris.*
	Καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.	10	Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem cõfessio fit ⁂ ad salutem.	10	*Corde enim creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.*
Esa.28.16	Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.	11	Dicit enim Scriptura, ‖ ⁂ Quisquis credit in eum, ⁂ non pudefiet.	11	*Dicit enim Scriptura, Omnis qui credit in illum, non confundetur.*
	Οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος. ὁ γὰρ αὐτὸς Κύριος πάν-	12	⁂ Non enim est distinctio vel Iudæi vel Græci. nam idem *est* Dominus omnium,	12	*Non enim est distinctio Iudæi & Græci. nam idem Dominus omnium,*

6 *Ne dixeris,* &c. μὴ εἴπῃς, &c. id est, ne apud te cogitaris. Hebr. אמר [*amar,*] id est dicere in corde, vt facere solent videlicet qui perplexo animo & in varias partes alternante sententia secum ratiocinantur. Diuinissimè itaque Paulus pacẽ illam quam adfert iustitia ex fide, vt dixit suprà, 5.1, opponit perplexis eorum cogitationibus qui Legis iustitiam quærunt. Sunt autem eæ omnino duplices. Nam quia Lex cælum nonnisi sub conditione ἀδιαφόρῳ proponit, abyssum autem, id est, exitiũ minatur, ob eam culpam cui omnes sunt obnoxij, necesse est vt quisquis in Legis iustitia hæret, cogatur exclamare, Quis in cælum ascendet, & quis descendet in abyssum? vt me nimirum illuc deducat, & hinc eruat? At contrà fides suggerit, Christum eum esse qui in cælum ascendit vt nos secũ cò cueheret, impleta omni iustitia: & in abyssum mortis descendit, vt persoluta pœna pro nobis, eum aboleret qui mortis habet imperium. Apparet ergo Apostolum sic interpretari Mosis verba vt Christum finẽ Legis id est eum esse doceat, in quo vno per fidem apprehenso impleatur quod de Lege dixit Moses, fore videlicet vt, si præstaretur, pacaret conscientias.

8 *Sed quid dicit?* ἀλλὰ τί λέγει; nempe iustitia fidei. Nam in præcedente versiculo explicatum fuerat non quid ipsa dicat sed quid nos dicere prohibeat. Malè igitur in vetere Latina interpretatione post *Dicit,* additur *Scriptura.* quod neque in Græcis codicibus legitur, neque apud Syrum interpretem. Inducitur enim eleganter ab Apostolo non Scriptura, sed ipsa fidei iustitia loquens apud Mosen, ea videlicet quæ nostris pacificatis cordibus suggerit.

¶ *Verbum,* τὸ ῥῆμα. Hebræi דבר [*haddabar,*] quo vocabulo Moses intelligit Legẽ quam Dominus voce sua promulgauit, audiente vniuerso populo suo, ita vt nullam ignorantiam posset prætexere, quum eius tabulas haberet descriptas, eámque adeo singuli ex ore recitare possent, & intus haberent quasi in cognitione & animo insculptam. Sed quod Moses dixit de Lege, hoc totum Paulus ad Euangelium accommodat per allusionem: vt per Euangelium demum doceat nos reipsa potiri eo quod Lex pollicetur, & ab eo liberari quod interminatur.

9 *Si confessus fueris,* ἐὰν ὁμολογήσῃς. Confessionem voeat sinceram eámque apertam professionem, quæ quum non possit aliunde quàm ex fide proficisci, quæsierit meritò quispiam cur Paulus contrarium ordinem sit sequutus. Ratio autem est, quoniam quanuis fides confessionem gignat, tamen ex confessione fides à nobis dignoscitur.

10 ¶ *Dominum Iesum,* Κύριον Ἰησοῦν. Id est, Te illum vnum ducere tuum Dominum & seruatorẽ. Nam alioqui non tantùm impij, sed etiam diaboli ipsi possunt credere & profiteri illum esse dominum & Iesum. ¶ *Deus,* ὁ Θεός. Id est pater, qui dicitur Christum excitasse à mortuis, non vt excludatur Filij diuinitas, sed vt Patris consilium de nobis redimendis, in Filij resurrectione spectetur. ¶ *Excitauit à mortuis,* ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν. Obserua totum illud quod pro nobis Christus impleuit ad tria reuocari, nempe ad ipsius vitam, (quam mors præsupponit, priuatio videlicet habituum) mortem, & resurrectionem. *

10 *Ad salutem,* εἰς σωτηρίαν. Tribuitur ergo fidei & iustitia & salus, quũ oris confessio sit fidei effectum: sed cõfessio est via qua peruenitur à iustificatione ad salutẽ. Et scitè admodũ Syr⁹ interpres hũc versiculũ sic expressit, *Cor enim credens in eum iustificatur, & os quod eum confitetur, viuit.*

11 *Quisquis credit in eum,* πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ. Hebræa veritas Esa.28.16. particulam vniuersalem non habet, neque illud ἐν αὐτῷ, in eũ, sed simpliciter legit חמאמין [*hammaamin,*] *qui credit.* Itaque videtur potius citari Psal.25.2, & 34.23. Credere autem in Deum, seu Credere Deo, nihil aliud est quàm ita assentiri Dei promissioni de salute per Christum parta, vt non modò in genere verũ id esse credas quod annuntiatur, sed etiam ad te pertinere scias, nihilque adeo de Deo tibi per Christum reconciliato dubites. vnde nascitur confidentia quam Paulus πληροφορίαν vocat. Itaque videtur Erasmus non satis propriè conuertisse ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, qui confidit illi, quum à fide confidentiam, vt ab efficiente causa effectũ, distinguere oporteat. ¶ *Non pudefiet,* οὐ καταισχυνθήσεται. Hebræa veritas habet לא יחיש [*lo iachisch.*] *non festinabit,* sensu vel eodem, vel non multũ diuerso. Qui enim festinat, idẽ quoq; fluctuat, ex eo videlicet q̃ sibi periculũ imminere ꝓspiciat. Cõtrà verò qui credit, in illa certa persuasione acquiescit, placidè omnia expectans, nec spes ista vnquam eum fallit. Suspicor tamen Græcũ interpretem legisse יבוש [*iabusch.*]

12 *Non enim,* οὐ γάρ. Causalis particula non spectat ad totam

totam ſuperiorem enuntiationem, ſed duntaxat ad indefinitum illud QVISQVIS, repetitum ſuperiore verſiculo, vt tranſitus fieret ad poſterioris enuntiationis probationē, de qua diximus verſ. 4. Quòd ſi quis obiiciat, Apoſtolum niti ea particula quæ tamen apud Eſaiam non extat, vt diximus ſuperiore annotatione: reſpondeo illum in ſuperiore verſiculo non vti Eſaiæ teſtimonio ad probandam illam vniuerſalitatem, ſed duntaxat vt confirmet præcedentia, expendere illud ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται, *qui credit non pudefiet.* Inde enim conſequitur certam & ſtabilem eſſe credentium ſalutem. Quòd autem addidit particulam QVISQVIS, idcirco tantùm fecit vt ſibi pararet tranſitum ad ſequentem probationem.

πων πλουτοῦντας εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.

Πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα Κυρίου, σωθήσεται.

Πῶς οὖν ἐπικαλέσονται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσι χωρὶς κηρύσσοντος;

Πῶς δὲ κηρύξουσιν ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται, Ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τοῦ εὐαγγελιζομένου εἰρήνην, τοῦ εὐαγγελιζομένου τὰ ἀγαθά.

Ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἠσαΐας γὰρ λέγει, Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;

Ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς· ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος Θεοῦ.

Ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.

Ἀλλὰ λέγω, Μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; πρῶτος Μωσῆς λέγει, Ἐγὼ παραζη-

diues in quoſuis a quibus inuocatur.

13 ‖ Quiſquis enim inuocauerit nomen Domini, ſeruabitur.

14 Quomodo igitur inuocabunt eum in quem non crediderint? quomodo autem credent *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient abſque prædicante?

15 Quomodo autem prædicabunt niſi miſſi fuerint? ſicut ſcriptum eſt, ‖ Quàm ſpecioſi pedes euangelizãtium pacem, euangelizantium bona.

16 Sed non omnes auſcultarunt Euãgelio. Eſaias enim dicit, ‖ Domine, quis credidit ſermoni noſtro?

17 Ergo fides ex auditu eſt, auditus autem per verbum Dei.

18 Sed (inquam *ego*) annon audierunt? ‖ Imò verò in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terrarum, verba eorum.

19 Sed (inquam *ego*) nunquid Iſrael non cognouit *Deum*? Primus Moſes dicit, ‖ Ego ad

diues in omnes qui inuocant illum.

13 *Omnis enim qui inuocauerit nomen Domini, ſalnus erit.* Ioel 1. 38

14 *Quomodo ergo inuocabunt in quem non crediderunt? aut quomodo credent ei quem non audierunt? quomodo autem audient ſine prædicante?*

15 *Quomodo verò prædicabunt niſi mittãtur? ſicut ſcriptum eſt, Quàm ſpecioſi pedes euangelizantium pacem euãgelizantium bona.* Eſa 52 7 nahum 1. 15.

16 *Sed non omnes obedierunt Euangelio. Eſaias enim dicit, Domine, quis credidit auditui noſtro?* Eſa.53.1 ioh.12.38

17 *Ergo fides ex auditu: auditus autem per verbũ Chriſti.*

18 *Sed dico, Nunquid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit ſonus eorum, & in fines orbis terræ verba eorum.* Pſal.19 5

19 *Sed dico, Nũquid Iſrael nõ cognouit? Primus Moyſes dicit, Ego ad æmula-* Deut.32.21

16 *Sed non omnes*, ἀλλ' οὐ πάντες. Hoc dicit propter Iudæos quorum plerique gratiam repudiabant. Nam ex fide quidem colligitur vocatio, at non ſemper ex vocatione fides. ¶ *Sermoni noſtro*, τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vulgata, *Auditui noſtro*, nimis obſcurè, vt rectè annotauit Eraſmus. Nam ἀκοὴ paſſiuè hîc accipitur pro שמועה [*ſchemuhah*,] id eſt pro ſermone qui ab auditore excipitur ex loquentis ore. Alibi verò vel pro ipſa audiendi actione accipitur, vt in proximo verſiculo: vel pro rumore & fama, quam etiã * Latini Auditionem vocant, vt diximus Matth.4.24.

17 *Ex auditu*, ἐξ ἀκοῆς. Hoc eſt quod dicitur Eſaiæ 57. 19, Fidem videlicet eſſe fructum labiorum. ¶ *Per verbum Dei*, διὰ ῥήματος Θεοῦ. Id eſt ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Euangelium prædicent. Alij verbũ Dei accipiunt pro ipſa prædicationis materia ac ſubſtantia. Sed hac ſignificatione potius vſurpatur ὁ λόγος quàm τὸ ῥῆμα: nec temere eſt quòd Apoſtolus dixit potius διὰ ῥήματος quàm ἐκ ῥήματος vel τοῦ ῥήματος Θεοῦ, omiſſa præpoſitione: & quum in iſtis verbis ſit compendium ſuperioris gradationis, commodius videtur hoc accipere de mittendis ex Dei vocatione. Quod autem Vetus interpres legit διὰ ῥήματος τοῦ Χριστοῦ, *per verbũ Chriſti*, inuenimus quidem in tribus Græcis exemplaribus, ſed tamẽ vix poſſum probare.

18 *Sed (inquam)* [*ego*,] ἀλλὰ λέγω. Vulgata & Eraſmus, *Sed dico*. Ego verò ſtudui apertius declarare hæc eſſe accipienda pro obiectione: quòd videam pleroſque interpretes id non animaduertiſſe: quia nimirum ſoleant obiectiones tertia potius perſona concipi: vt clarior etiam futura fuerit interpretatio ſi conuertiſſem, Sed (dicet aliquis) annon audierunt? Puto autem hæc dici in Iudæi alicuius perſona, qui cæterorum patrocinium ſuſcipiat. Sicut enim ex effectorum conſequutione Paulus electas Gentes probarat, ita pleroſque ex Iudæis eſſe ad tempus reiectos, oppoſita argumentatione probare conſtituit: vtque ſibi aditum ad eam rem patefaciat, exordium ſumit ab obiectione, in cuiuſpiam perſona qui velit in Paulum ipſum retorquere ſuperiora: quaſi dicat, Tu, ex eo quòd Gentes efficaciter vocatæ ſunt ad Dei cognitionem, collegiſti eas eſſe electas: quod ſi verum eſt, cur non idem dixeris de Iudæis? Nam & illi nónne de Deo aliquid audierunt? Ad hoc autem ſic reſpõdet Paulus vt plus etiam concedat quàm petit aduerſarius. Egóne verò, inquit, Iudæos dixerim à Deo non eſſe vocatos, qui Deum didicerim ſeſe omnibus quantumuis remotis patefeciſſe, nedũ vt populum ſuum nunquam ſit affatus? Poſtea verò aduerſarius non contentus hoc reſpõſo, quo videlicet videbat non effici quod volebat, At ego, inquit, de vocatione illa efficaci loquor quam conſequitur cognitio. Quid igitur? an Iſrael non cognouit Deum? Hic verò Paulus (vt inuidiam vitet) Moſen & Eſaiam inducit ita reſpondentes, vt ſatis appareat Iudæos vocantem Deum contempſiſſe, quem amplexæ ſint Gentes. ex quo colligitur tum illorum reiectio, (quam tamen proximo capite neque vniuerſalem neque perpetuam fore dicit) tum etiam Gentium electio, vt propoſuerat ſuprà, 9.30. Itaque ante verbum ἤκουσαν, *Audierunt*, non ſubaudio Gentes, ſed Iudæos. Loquitur autem Apoſtolus, citans Dauidis verba, de vniuerſali vocatione de qua ſuprà, 1.19, & Act. 14.17. neque poſſum quidem ego iis aſſentiri qui de Apoſtolico miniſterio iſtud Dauidis teſtimonium allegoricè interpretantur. ¶ *Imò verò*, μενοῦνγε. Vulgata, *Equidem*. Eraſmus, *Atqui*. Vide ſuprà, 9.20. ¶ *Sonus*, φθόγγος. In Hebræo legimus קום [*kauam*] id eſt regula ſeu amuſſis eorum: quo vocabulo ſignificatur, compoſitam illam & ad amuſſim fabrefactam cœlorum molem, velut prædicare infinitam artificis præſtantiam. Græci verò vel קולם [*kolam*] legerunt pro קום [*kauam*,] vel loquutionem ſtuduerũt emollire, ſequuti videlicet ſimi mẽbri ſentẽtiã: quia Dauidis præſertim hic mos eſt, vt vna verſiculi parte alterã explicet. ¶ *Eorũ*, αὐτῶν. nẽpe Cæl orũ. Nec enim hoc refertur ad ipſum Pauli contextũ, ſed ad locũ ex Pſal.19. citatũ.

19 *Nunquid Iſrael non cognouit (Deum?)* μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ,

Israël collocari priore loco, Veterem etiam interpretem in eo sequutus, & casum constructionis subieci verbo Cognouit: nequis putaret Israël quarto casu accipiendum. quæ amphibolia in Græco sermone nulla est: scripsisset enim Paulus τὸν Ἰσραὴλ, addito articulo. ¶ *Per gentem quæ non est gens, ἐφ' ἔθνει.* Hebraicè בלא עם [*belo ham*] Vulg. ad verbum, *In non gentem*. i. aduersus gentem quæ non est gẽs: sicut etiam explicat Hilarius lib. De Trinitate quinto. Sed omnino particula ἐπὶ accipitur pro instrumentali causa. Vocat autem Moses gentem non gentem omnes profanos populos: sicut viuere non dicuntur sed mori qui æternis suppliciis sunt addicti.

λώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ὅπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς.

Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει, Εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι.

Ἐσα.65.1.

Πρὸς δὲ τὸν Ἰσραὴλ λέγει, Ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

Ἐσα.65.2.

Κεφάλαιον ια.

Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; Μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ Ἰσραηλίτης εἰμὶ, ἐκ σπέρματος Ἀβραὰμ, φυλῆς Βενιαμίν.

Οὐκ ἀπώσατο ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ ὃν προέγνω. Ἢ οὐκ οἴδατε ἐν Ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ Θεῷ, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων,

Κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου.

1.Reg.19.10.

Ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός;

æmulationem prouocabo vos ¨per gentem quæ non est gens: per gentem intelligẽtiæ expertem, ad iram vos prouocabo.

20 Esaias autem ¨ vtitur audacia, dicítque, ¨‖Inuẽtus sum ab iis qui me non quærebant: conspicuus factus sum iis qui de me non interrogabant.

21 ¨Aduersus Israelem autem dicit, ‖Toto die expandi manus meas ad populum ¨rebellem & contradicentem.

CAP. XI.

1 NVm igitur (¨inquam *ego*) abiecit Deus populum suum? Absit. nam & ego Israëlita sum, ex semine Abrahæ, tribus Beniamin.

2 Non abiecit Deus populum suum ¨quem prænouit. An nescitis ¨de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, ¨dicens aduersus Israëlem,

3 ‖Domine, ¨Prophetas tuos occiderunt: & altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & petunt animam meam.

4 Sed quid dicit ei ¨diuinũ re-

tionem vos adducam in non gentem, in gentem insipientem, in iram vos mittam.

20 *Esaias autem audet, & dicit Inuentus sum à non quærentibus me: palàm apparui iis qui me non interrogabant.*

21 *Ad Israël autem dicit, Tota die pandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem,*

CAP. XI.

1 *DIco ergo, Nunquid Deus repulit populum suum? Absit. nam & ego Israëlita sum ex semine Abraham, de tribu Beniamin.*

2 *Non repulit Deus plebem suam quam præsciuit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura? quemadmodum interpellat Deum aduersus Israël.*

3 *Domine, Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffoderunt: & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam.*

4 *Sed quid dicit illi diui-*

20 *Vtitur audacia*, ἀποτολμᾷ. Id est intrepidè ac liberè loquitur. Vulg. *Audet*, quod nõ memini legere absolutè positũ. Eras. *Post hũc audet.* Putat enim præpositionem ἀπὸ indicare, Esaiã ex illis Mosis verbis sumpsisse fiduciã: quam obseruationẽ inanẽ esse puto. ¶ *Inuentus sum*, εὑρέθην. Permutata sunt in nostris quide codicibus, & apud Syrum etiã interpretẽ, duo huius testimonij mẽbra. Hoc enim oportuit posteriore loco collocari, vt ex Hebræis apparet. Significat autẽ, נמצאתי [*nimtsethi*,] pro quo Græci habent εὑρέθην, *Inuenire me feci*, vt si dicas, *ie me suis faict trouuer.* Et נדרשתי [*nidraschthi*,] pro quo vertunt Græci ἐμφανὴς ἐγενόμην, declarat ad verbum, *ie me suis faict chercher.* Sed in Claromontano codice nulla est membrorum transpositio, in quo sic ista leguntur, *palàm apparui non quærentibus me: inuentus sum inter eos qui me non interrogabant.*

21 *Aduersus Israëlem*, πρὸς τὸν Ἰσραήλ. Id est εἰς τὸν Ἰσραήλ, vel *de Israële*, vt sit Hebræorum phrasis, apud quos sæpe ל pro על [*hal*] ponitur. Vulgata, *Ad Israël*, quum Deus illic non introducatur Israëlem ipsum compellans. ¶ *Rebellem & contradicentem*, ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Tot verbis vnum Hebræum vocabulum סורר [*sorer*] expresserunt Græci interpretes.

IN CAP. XI.

1 (*Inquam* [*ego*]) λέγω. Iam tertiò inducitur idẽ Iudæus Apostolo responsans. Alludit autem ad locum Psal. 94.14.

2 *Quem prænouit*, ὃν προέγνω. siue vt vertit Vulg. *præsciuit*, non a verbo Scio, sed Scisco, id est Decerno. Id est quem ab æterno placuit ei, cæteris præteritis, amplecti. vt diximus sup. 8.19. Hæc enim vis est præpositionis πρὸ, vt æternitatem ipsam declaret omni tempore antiquiorem: neque est quòd comparatiuè accipiamus quòd Gentes posterius sint vocatæ, quum de vocatione non agatur hoc in loco, sed de æterno prædestinationis decreto: sit autem non minus Gentium quàm Iudæorum æterna prædestinatio, vt declaratur Act. 15.18. & Eph. 1.4. & 8. & 9. Verbum autem γινώσκειν sæpe iam ostendimus non declarare nudam aliquam cognitionem in Deo (vt ij existimãt qui de præscientia Dei, Epicureorum more, disputant) sed eam quæ, cum decreto æternæ prædestinationis coniuncta, gratuitum Dei fauorem complectitur. quo modo etiam accipitur suprà, 8.29: vbi prolixius de hoc verbo disseruimus itémque Galat. 4.9. & 1.Pet. 1.2. Quamobrem etiam disertè Augustinus lib. De bono perseuerantiæ, 2. cap. 18. *Præsciuit* interpretatur *Prædestinauit*: quem sequitur Lyranus: quum tamen προέγνωσιν siue προέθεσιν constet præire τῷ προορισμῷ ex superiori cap. 8.29. Sed & illud obseruandum est Paulum addito hoc verbo firmamentum huius argumentationis detegere, quod videlicet fieri non possit vt Deus sententiam mutet, id est reiiciat quos semel elegit ad salutem. Vulgata, *Presciuit*, interpretatione nimium ieiuna, nisi à Præsciscere deducas. Nec vllo modo audiendi sunt qui ad fidei præuisionem hoc referunt, quod dogma repugnat ex diametro Apostoli doctrinæ, vt suprà exposuimus 9.11. Erasmus, *Antè agnouerat*, non satis expressa præpositione πρὸ: nec satis rectè vsurpato ὑπερωπτικῶς. ¶ *De Elia*, ἐν Ἠλίᾳ. Vulgata, ad verbum, *In Elia*, quod nonnulli explicãt, In Eliæ historia: sed ego iis assentior qui Paulum loquutum putant ex Hebræorum idiotismo, apud quos ב interdum ponitur pro על [*hal*] id est *super*, vel *de*. ¶ *Dicens aduersus Israëlem*, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ λέγων. Vulgata & Erasmus, κατὰ τοῦ Ἰσραὴλ connectunt cum verbo ἐντυγχάνει: ego verò cum participio λέγων: quia mihi videtur Elias eo in loco non tam incitare Deum aduersus Israëlem quàm id simpliciter dicere quod contra Israëlem facit, cuius videlicet perfidiam deplorat. Ideo etiam ἐντυγχάνει non conuerti cum Vetere interprete & Erasmo *Interpellat*, sed *Colloquitur*. Illam tamẽ alteram interpretationem nolim simpliciter repudiare.

3 *Prophetas tuos*, τοὺς προφήτας σου. In Hebræa veritate priore loco fit mentio altarium, deinde Prophetarum: sed permutatus ordo nihil mutat in sententia.

4 *Diuinum responsum*, ὁ χρηματισμός. Vide Matth. 2.12. ¶ *Feci vt*

Κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἀνδρας οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ.

Οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν.

Εἰ δὲ χάριτι, οὐκ ἐξ ἔργων· ἐπεὶ ἡ χάρις, οὐκ ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον.

Τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ Ἰσραήλ, τούτου οὐκ ἐπέτυχεν· ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώθησαν,

(Καθὼς γέγραπται, Ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν) ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.

sponsum? ‖ "Feci vt remanserint mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu "*imagini* Baal.

Ita igitur & hoc tempore "reseruatio" secundum electionem gratuitam facta est.

Quòd si per gratiã, non iam ex operibus: "alioquin gratia iam non est gratia." Sin ex operibus, iam non est gratia: alioquin opus iam non est opus.

Quid igitur? Quod requirit Israël, hoc non est assequutus: sed "electi assequuti sunt, reliqui verò "occalluerunt,

(Sicut scriptum est, ‖ "Dedit eis Deus Spiritum soporis: oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque ad hodiernum diem.

num responsum? Reliqui mihi septem millia virorum qui non curuauerunt genua ante Baal. 1.Reg.19.18.

Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratia factæ sunt.

Si autem gratia, iam non ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia.

Quid ergo? Quod quærebat Israël, hoc non est consequutus: electio autem consequuta est, cæteri verò excæcati sunt,

(Sicut scriptum est, Dedit illis Deus spiritum compunctionis, oculos vt non videant, & aures vt non audiant) vsque in hodiernum diem. Esa.29.10. & 6.9. mat.13.14. ioh.12.40. act.28.26. psal.69.12

¶ *Feci vt remanserint*, κατέλιπον. Sic Hebræa veritas habet והשראתי [*vehischarti*] vt intelligamus Deum loqui de reliquis ab æterno electis, non autem in futuro eligendis: nequis videlicet arbitretur istos fuisse eligendos, quòd mundi essent ab idololatria, quum potius mundi fuerint ab idololatria quòd per gratiam electionis essent seruati diuinitus, ne Baalis cultu contaminarentur, sicut V Volfgangus Musculus (beatę memoriæ vir) in hunc locum scite annotauit. Multo itaque rectius scripsit Paulus κατέλιπον, reliqua feci, quàm Græci interpretes καταλείψω, relinquam. Vulgata & Erasmus, *Reliqui*, quod est ambiguum.

¶ [*Imagini*] *Baal*, τῇ Βάαλ. Sic rectè Erasmus. Nam fœmineus articulus indicat subaudiendum esse εἰκόνι. Cæterùm apud Hebræos בעל [*baal*] declarat eum in cuius potestate sumus, vt est mancipium in domini, vxor in mariti potestate. Inde factum est vt pro idolo accipiatur cui sese totos mancipant idololatræ. Id verò etiamnum hodie declarant qui Mariam virginem non alio quàm Dominæ nostræ nomine compellant, cæterósque ad quos cultum transtulerunt Deo debitum, nonnisi addita Dominorum & Patronorum præfatione, solent inuocare.

5 *Reseruatio facta est*, λεῖμμα γέγονεν. Vulgata, *Reliquiæ factæ sunt*, nimium obscuré: quamobrem etiam nonnulli scribunt, *Reliquiæ saluæ factæ sunt*, contra omnium Græcorum codicum fidem. Erasmus, *Reliquiæ fuerunt, vel sunt*, nihilo planius, & minus etiam accommodaté. Malui igitur crassius loqui, vt Græca apertius declararem. Nam etiamsi conuerteris *Reliquiæ supersunt*, tamen illud γέγονεν non satis expresseris. ¶ *Secundum electionem gratuitam*, κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Secundum electionem gratiæ*: cuius Hebraismi ignoratio magnum errorem iis obiecit qui putárunt ita significari eos qui gratiam elegissent, quum prorsus è contrario significentur quos gratia eligit, id est qui gratis à Deo eliguntur. Est autem hoc loco planè ineptus Origenes, existimans eos qui per fidem seruantur differre à perfectioribus quibusdam qui per electionem gratiæ seruantur, *quoniam* inquit, *est gratia & sine electione & cum electione.*

6 *Alioquin*, ἐπεί. Sic rectè Vulgata, quomodo probat Budæus accipi hanc particulã in argumentatione ab absurdo sumpta, vt sup.3.6. & infrà.22. & 1.Cor.5.10. & 7.14. & 15.29. & Hebr.9.26. Erasmus, *Quandoquidem*, nõ obscurè modò, sed etiam deprauata sententia, nisi multa subaudias. Vtinam verò hanc operũ & fidei antithesin considerarent qui iustitiam partim gratiæ, partim operibus tribuũt. Sed hìc scio quid respondeant, ista videlicet de gratia præueniente duntaxat intelligi: quasi verò hìc disputetur sola gratia, an verò etiam operibus, vel prorsus vel aliqua ex parte, electionem ac proinde salutem adipiscamur: quod posterius affirmãt Sophistæ, qui præuisam fidem vel opera faciunt electionis causam. Id autem si verum est, conclusio falsa erit, Israëlem non esse assequutum quod quærebat: nisi quis ita sit rerũ imperitus vt existimet Iudæos nihil Dei gratiæ tribuisse: quod ne Pharisæus quidem ille dixerit cuius fit mentio Lucæ cap.18. Deinde vbi nostra illa esset gloriatio quam descripsit Apostolus suprà, cap. 8? Sed & ineptè admodũ diceremur fide iustificari nisi Christus in solidum factus esset nobis iustitia, sanctificatio & redemptio. Denique neq. gratia esset gratia, si ex operibus præuisis eligeremur, vel minima ex parte: neq; opus esset opus, si gratiæ subsidiũ vllo modo requireret. ¶ *Sin ex operibus*, & c. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶ ἔργον. Hanc partem totam non legũt Vetus interpres, nec Origenes, nec Chrysostomus, nec Ambrosius: quã tamẽ summo consensu in Græcis codicibus inueni (Claromontano excepto) vt & in Syra interpretatione: & mihi quidẽ planè videtur necessaria explendæ operũ & fidei antithesi: adeo quidẽ vt vix vllũ inueniatur apertius testimoniũ quo omnis opinio meriti semel tollatur, quũ disertè neget Apostol⁹ opus esse op⁹ quod ex gratia valeat nõ ex debito.

7 *Electi assequuti sunt*, ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Electio consequuta est*: seruata metonymia, de qua diximus suprà, 2.26. Idcirco verò nos nõ seruauimus vt altera pars antithesẽos melius posset intelligi. ¶ *Occalluerunt*, ἐπωρώθησαν. Vulgata & Erasmus, *Excæcati sunt*. Vide Marcum cap.3. vers.5.

8 *Dedit eis Deus spiritum soporis*, ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς πνεῦμα κατανύξεως. Quæritur vnde petitum sit testimonium, & plerosque interpretes video Origeni assentiri, qui fatetur se nusquã hoc legisse in Scripturis, putátque hæc non esse Prophetæ sed Apostoli verba. Mihi verò id planè videtur violentum, quum præcesserit καθὼς γέγραπται, *sicut scriptum est*: neque dubito quin Paulus, vt alibi aliquoties, sic etiam hoc in loco duo Esaiæ testimonia in vnum veluti corpus coniunxerit. Est enim prior hæc pars petita ex Esaiæ 29.10. vbi Hebræa veritas habet ad verbum, כי נסך עליכם יהוה רוח תרדמה [*chi nasach halechem iehouah ruach tardemah*,] pro quo Græca interpretatio habet πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεῦμα κατανύξεως. id est, *præbuit vobis Dominus potandum spiritum soporis*. Paulus igitur pro πεπότικεν scripsit ἔδωκεν, vt sequens testimonium petitum ex eiusdem Prophetæ 6.9. cum isto posset cõnecti. Vocatur autem τὸ πνεῦμα, Hebræorum more, afflatus Dei, interdum per Spiritum suum agentis, (vnde Spiritus intelligẽtiæ, sapientiæ, pietatis, consilij, & alij eiusmodi Spiritus in Scripturis commemorati) interdum per spiritus malos sua iudicia exercentis, vnde Spiritus fornicationum, auaritiæ, vertiginis, & alij similes afflatus. Quod autem ad κατανύξιν attinet, quam cæteri Conpunctionem sunt interpretati, & Cyprianus Transpunctionem, quanuis hæc significatio vera sit & vsitata, quod τὸ νύσσειν vellicare & fodicare declaret, vt Act. 2.37. respondens hebræo verbo דחר [*Dachar*] vnde factum vt κατανύξις molestiam ac velut acrẽ morsum significet, quo corpus vel animus vulneretur: tamen quũ ex Hebrææ veritatis collatione appareat κατανύξιν respõdere vocabulo Hebręo תרדמה [*tardemah*,] nemo mirabitur quòd maluerim Soporem aut etiam Stuporem conuertere. Ita enim Hebræi vocãt altissimum veternum, quòd omnem sensum adimat: ídque optimè conuenit eì quod præcessit de callo siue obduratione, & quod subij-

citur de oculis ad videndum, & auribus ad audiendum ineptis. Sed & disertè Hesychius καταύξιν interpretatur ἰσυχίαν. sicut Es.6.5. Græci נרמיתי [nidemethi] vertunt κατανένυγμαι. Et nomen ipsum νῦξ videtur παρὰ τὸ νύσσειν deduci, à quo postea ortum est τὸ νυστάζειν: quanuis illud non meminerim ea significatione legere. Syrus interpres vertit רוחא מרערנית [rucha madaharanitha,] id est *spiritum commotionis*, id est, in vernaculo nostro sermone, *vn esprit transporté*, quo fit vt quispiam dicatur Apud se, siue, compos mentis, non esse. ¶ *Vsque in hodiernum diem*, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας. Malè solet hæc particula connecti cum proximè præcedentibus. Neque hæc sunt Esaiæ verba, sed Apostoli, & cum verbo ἐπωφθησαν cohærent, sicut res ipsa ostendit, & Apostolus ipse explicat 2.Corinth.3. versu 15. Itaque vt huic errori mederemur, in quem etiam impegit Origenes, Esaiæ verba inclusimus parenthesis signo. ¶ *Qui non videant*, τοῦ μὴ βλέπειν. Vel, *Vt non videant*, vt subaudiatur ἕνεκα. Sed illud est planius, vt si dicas, Oculos ad non videndum, & aures ad non audiendum. id est oculos ineptos ad videndum, & aures ad audiendum ineptas, vt scitè vertit Syrus interpres. Hoc autē nihil aliud est quàm excæcare, & surdum reddere: minimè id quidem quasi Deus nouum vitium infundat, sed quia Deus, vt iustus iudex, illos sua gratia destitutos tradit Satanæ & suis cupiditatibus magis ac magis excæcandos.

Psal.69.23. Καὶ Δαβὶδ λέγει, Γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.

9 Et Dauid dicit, ‖ Fiat mensa eorum in laqueum, & tendiculam, & offendiculum, & talionem ipsis.

9 *Et Dauid dicit, Fiat mensa eorum coram ipsis in laqueum, & in captionem, & in scandalum, & in retributionem illis.*

Σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διὰ παντὸς σύγκαμψον.

10 Obtenebrentur oculi eorum vt non cernant: & tergum eorum semper incurua.

10 *Obscurentur oculi eorũ, ne videant: & dorsum eorum semper incurua.*

Λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν ἵνα πέσωσι; Μὴ γένοιτο. ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.

11 *Num* igitur (inquã *ego*) impegerunt vt laberentur? Absit. sed per eorum lapsum salus *obtigit* Gentibus, vt eos ad æmulationem prouocaret.

11 *Dico ergo, Nunquid sic offenderunt vt caderent? Absit. sed illorum delicto salus est Gentibus, vt illos æmulentur.*

Εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου, καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν· πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;

12 Quòd si eorum ruina est opulentia mundi, & diminutio eorum opulẽtia Gentiũ: quanto magis plenitudo ipsorum?

12 *Quòd si delictum illorum diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ Gentium: quanto magis plenitudo eorum?*

Ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ' ὅσον μέν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω.

13 Nam (quod vobis dico Gentibus, quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum illustro.

13 *Vobis enim dico Gentibus, quãdiu quidem ego sum Gẽtium Apostolus, ministerium meum honorificabo.*

9 *Fiat mensa*, &c. γενηθήτω ἡ τράπεζα, &c. Hæc quoque interpretatio nō modò cum Hebræa veritate prorsus non consentit, si verba annumeres, sed ne cum Græca quidem editione. Nam pro eo quod scribitur εἰς παγίδα καὶ εἰς θήραν, legimus dūtaxat in Hebræo לפח [*lephach*,] vt alterum ex illis duobus videatur redūdare: & fortassis ex quapiam versione, puta vel Symmachi, vel Aquilæ, vel Theodotionis, annotatum, ex margine irrepsit in contextum, (quod iam aliquoties annotauimus) quum in Græca duntaxat legatur εἰς παγίδα: quãuis existimet Origenes Paulum hoc posterius addidisse de suo, sicut è cōtrario dicit eum omisisse לפניהם [*liphnehem*,] id est coram ipsis. Quasi verò pronomen αὐτοῖς, *ipsis*, idem non valeat, aut quasi Apostolus nouam aliquam versionem edat. Deinde pro εἰς ἀνταπόδομα Hebræa veritas habet ולשלומים [*velischlomim*] id est, pacifica, illa videlicet in quibus acquiescunt, pro quo tamē Græca editio (quãuis alia serie) habet εἰς ἀνταπόδοσιν, * quasi scriptum sit ולשלומים [*vleschillumim.*] vt Esa.34.8. Sed hęc varietas nihil in sentētia immutat. Nā in summa imprecatur Propheta, seu potius Christus ipse apud Prophetam, quod Iudæis accidit, nēpe vt quēadmodum infelices aues eo ipso illiciūtur ad mortē vnde vitā petunt: sic Iudęis cederet illud ex quo vno vitā captabant:, nimirum Lex Dei, cuius prępostero zelo Euangelium repudiarunt.

10 *Incurua*, σύγκαμψον. Heb. veritas habet המעד [*hamhad*] i. *fac nutare* seu *vacillare*: neque ab Hebræis discrepant Græca, quū dorsi incuruatio viriū imbecillitatem arguat.

11 [*Num*] *igitur, inquam* [*ego*,] λέγω οὖν. Iam quartùm inducitur Iudæus Paulo responsans: quòd vt melius intelligi posset, nonnulla suppleui. ¶ *Vt*, ἵνα. Vulgata, *Sic vt*, id est, ὥστε, quod rectè emendauit Erasmus. *Neque enim*, inquit, *de magnitudine lapsus hic agitur, sed de euentu.* At ego, quum ἵνα sit coniunctio τελικὴ (id est finem ac scopum declarans) puto hic significari non tam euentum quàm finem ac destinationem, id est, quo consilio Deus Israëlitas excæcarit. Nempe non vt hæc gens semel excideret à Dei fœdere, quod irritum fieri non potest: sed quòd ipsi hac occasione placuerit vti, vt Gentes quoque in regnum Dei introducerentur: quarum tandem æmulatione prouocati Israëlitæ, & ipsi eò restituerentur vnde essent delapsi, & ita ex toto mundo (id est ex quibusuis populis) collecta Ecclesia, per misericordiam seruaretur. Alioquin si euentum à destinatione Dei separes, quid supererit nisi vt (quod summæ fuerit impietatis) Deo vel conniuente vel inuito id factum dicas? Nam etiamsi ad permissionem (vnicum quorūdam in hac disputatione asylum) perfugias, huc quoque relabaris necesse est, vt vel omnipotentem Deum esse neges, si inuitus permisit, vel volentem permisisse fatearis. Cæterùm παράπτωμα hoc in loco lapsum potius quàm offensam conuerti, perspicuitatis causa: siquidem Ambrosius, à Vetere interprete deceptus, qui *Delictum* cōuertit, de peccato hæc accipit. Ac certum est quidem Iudæos grauiter peccasse quum ad hūc lapidem impingerent: sed tamen propria huius vocis significatio erat hoc loco retinenda. ¶ *Vt eos ad æmulationem prouocaret*, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς. Vulg. *Vt illos æmulentur*, id est, vt Iudęi postea Gentium exēplum imitentur: quo modo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magis probo. Respondet enim παραζηλόω verbo Hebræo הקניא [*hikni*,] vt apparet ex testimonio Mosis citato suprà 10.19. quod quidem accipi non potest pro μιμεῖσθαι, id est, imitari vel æmulari, quum sit coniugationis Hiphil.

12 *Opulentia mundi*, πλοῦτος κόσμου. Diuitias vocat Euangelij cognitionem in vitam æternam: per mundum autem intelligit Gentes per vniuersum mundū dispersas, vt ipse proximo membro explicat. ¶ *Diminutio*, ἥττημα. Explicat quid intelligat nomine lapsus Iudæorum, nempe huius gentis imminutionē, quòd videlicet plerisque ad hunc veluti lapidem impingentibus, tam pauci sint Euāgelium amplexi. Nam populus, qui Deum nō colit in Christo, habetur pro non populo: vt meritò dicātur Iudæi contumacia sua ad paucitatem redacti. Huic verò opponitur plenitudo ventura, quum videlicet futurum est vt tota gens in communi ad Christum accedat. Idem de plenitudine Gentium statuēdum est, quam commemorabit infrà, vers. 25. Sed hoc quoque diligenter est obseruandum in hac disputatione, Apostolum nimirū de Iudæorum ac Gentium natione in genere disserere, non autem de singulis hominibus loqui, & earum nationum cōditionem ex illa diminutione & plenitudine æstimare: ita vt quandiu durat diminutio, hi vel illi excisi, sub plenitudine verò insiti dicantur: quum, si singulos homines spectes, qui semel ad Christum venit, & didicit, nunquam eiiciatur foras.

13 *Quatenus quidem*, ἐφ' ὅσον μέν. Vulgata, *Quandiu*, quem errorem etiam bis idem interpres admisit Matth.25.37. & 45. vt ibi annotauimus. Et certè ἐφ' ὅσον sic etiam accipitur

à Græcis Sed ſpectandum quid ferat ſententia. Origenes autem planè ridiculus eſt qui hoc diſtinguere non potuit. In vno codice ſcribitur ἐφ' ὅσον εἰμὶ (expuncta particula μὲν) & ὑμῖν δὲ, pro ὑμῖν γάρ. Cæterùm Apoſtolus hoc ita ſcripſit, vt, quanuis ſingularem ſuam modeſtiam declaret, ne ſibi priuatim aliquid iuris tribuere videatur, interim tamen facile ſit cernere totam vim huius rationis, qua vult Gentes ſuo exemplo ad Iudæos pro viribus lucrifaciendos excitare, in eo eſſe poſitam quòd loquitur tanquam Gentium Apoſtolus, cuius nimirum auctoritas & exemplum meritò aut etiam impunè non poſſit contemni. Itaque ἐφ' ὅσον ſic puro poſitum in exceptione vt tamen vim habeat cauſali particulæ proximam: neque hoc membrum connecto cum verbo δοξάζω, ſed cum λέγω. ¶ *Illuſtro*, δοξάζω, id eſt, inſigne & illuſtre reddo, ſiue exorno: ſicut iubet prouerbium, vt Spartam quam quiſque nactus eſt, hanc exornet. Significat enim Apoſtolus ſe ipſorum Iudæorum cauſa nihil omittere quod ad officium ſuum illuſtrandum ac nobilitandum pertineret: vt aliquo zelotypiæ ſtudio accenſi Iudæi ad Chriſtum accederent. Nam hac demum ratione ornatur alicuius miniſterium ſi quamplurimos Domino lucrifecerit. Vulgata, *Honorificabo*. Legit enim δοξάσω. quomodo etiam nonnulli impreſſerunt, ſed perperam.

Εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.	14	*Vt experiar* ſiquomodo ad æmulationem prouocem consanguineos meos, & ſeruem aliquos ex ipſis.	14	*Siquomodo ad æmulandum prouocem carnem meam: & ſaluos faciam aliquos ex illis.*	
Εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσλημψις, εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;	15	Nam ſi abiectio eorum, eſt reconciliatio mũdi, quæ *erit* aſſumptio, niſi vita ex mortuis?	15	*Si enim amiſsio eorum, reconciliatio eſt mundi, quæ aſſumptio, niſi vita ex mortuis?*	
Εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα· καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.	16	Quòd ſi primitiæ ſanctę, *ſancta* etiam maſſa: &, ſi radix ſancta *eſt*, etiam rami.	16	*Quòd ſi delibatio ſancta eſt, & maſſa, & ſi radix ſancta, & rami.*	
Εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,	17	Quòd ſi nonnulli rami defracti ſunt, tu verò quum eſſes oleaſter, inſitus es pro ipſis, & particeps radicis ac pinguedinis oleæ factus es,	17	*Quòd ſi aliqui ex ramis fracti ſunt, tu autem quum oleaſter eſſes, inſertus es in illis, & ſocius radicis & pinguedinis olivæ factus es,*	Iere. 11.16.
Μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων· εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ.	18	Ne gloriare aduerſus ramos: quòd ſi gloriaris, nõ tu radicem portas, ſed radix te.	18	*Noli gloriari aduerſus ramos: quòd ſi gloriaris, non tu radicem portas, ſed radix te.*	
Ἐρεῖς οὖν, Ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.	19	Dices igitur, Defracti ſunt rami vt ego inſererer.	19	*Dices ergo, fracti ſunt rami vt ego inſerar.*	

14 [*Vt experiar*] *ſiquomodo*, εἴπως. Ita ſolent Græci has particulas in ellipſi vſurpare, quam ſupplẽdam putauimus perſpicuitatis cauſa, vt Act.27.12, & Phil.3.11. ¶ *Consanguineos meos*, μου τὴν σάρκα. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Carnem meam*: qui hebraiſmus fortaſſis fuiſſet nonnullis obſcurior hoc in loco. ¶ *Et ſeruem* καὶ σώσω. Vide 1.Tim.4.16.

15 *Abiectio*, ἀποβολή. Vulgata, *Amiſsio*, non ſatis rectè vt apparet ex oppoſito nomine ἀπόλημψις, Aſſumptio. ¶ *Vita ex mortuis?* ζωὴ ἐκ νεκρῶν; Cohæret quidem reſurrectio à mortuis cum reconciliatione: ſed de illa propriè non agit Apoſtolus hoc in loco: verùm prouerbiali quadam dicendi figura, fore dicit vt quum ad Euangelium acceſſerint etiam Iudæi, mundus quaſi reuiuiſcat, argumento à comparatis ſumpto. Nam, inquit, ſi ex iſta Iudæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, vt fieret reconciliationis particeps: quid aliud mundo ſperandum ex ipſorum felicitate quàm vt veluti reuiuiſcat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium quum & ipſi Iudæi vnà cum Gentibus Chriſtum complexi, communi illa felicitate perfruentur. Nam quanuis reconciliatio per mundum iam ſit diſperſa, tamen quum Iudæorum gens maneat adhuc in morte, nondum planè mundus reuixit. Itaque Ironia quam nonnulli putant hoc loco vſurpatam à Paulo, non modò nullum hîc locum habet, ſed etiam Pauli ſententiæ repugnat ex diametro.

16 *Quòd ſi primitiæ*, εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία. Vulg. *Delibatio*, nõ ſatis commodé. Theophylactus τὴν ἀπαρχὴν interpretatur ζύμην, id eſt fermentum, expoſitione prorſus coacta. Nihilo rectior eſt Eraſmi opinio, qui ἀπαρχὴν dici putat frumentum ex quo ſumitur maſſa. Neque enim ἀπαρχὴ dici poteſt vnde ſumitur aliquid, ſed idipſum potius quod ex alio delibatur. Sed & iſtud miror quod φύραμα non putat referri ad farinã humore temperatam, ſed magis ad molas ſiue collyridas, i. ad farinam oleo conſperſam, quæ olim ex Legis Moſaicæ ritu immolabatur. Nam præterquam quòd φύραμα pro libo interpretari planè durum eſt, quænam obſecro fuerit ſimilitudinis analogia, quum res ipſa oſtendat Abrahamum, Iſaacum & Iacobum cum primitiis, ipſorum autem poſteros in vno corpore comprehenſos, cum maſſa cõparari? Sed & mihi videtur non poſſe conuenire expoſitio ſi ad primitias ipſarum frugum referas. Neque enim maſſam, ſed fruges aut meſſem ſcripſiſſet Paulus, vt in metaphora pergeret. Itaque non dubito quin hoc potius pertineat ad illorum panum primitias quorũ oblatione tota maſſa Iſraelitis ſanctificabatur, quòd videlicet tum demum poſſent in reliquum annum ſuas frugès bona conſcientia pinſere ac coquere, perſolutis primæ illius maſſæ primitiis, vt ſcribitur Leuitici cap.23.v.14 & 17.

17 *Oleaſter*, ἀγριέλαιος. Id eſt oleaſtri ſurculus. Nam integræ arbores non inſeruntur. ¶ *Pro ipſis*, ἐν αὐτοῖς. Id eſt, in ramorum defractorum locum. Puto enim ἐν αὐτοῖς (i.vt Vetus interpres ab verbum expreſſit, *In illis*) perinde accipiendum acſi Hebraicè ſcripſiſſet Apoſtolus בהם [*bahẽ*] pro במקומם [*bimkomam.*] Videtur tamen Eraſmo hæc interpretatio ridicula, ſed vereor ne ſit potius ridiculum quod in hunc locum eſt commentus. Putat enim relatiuũ αὐτοῖς non ſignificare ramos exciſos, ſed populum ipſum Iudæorum fidelium, qui per oleam intelligitur: ac proinde nihil eſſe quòd nos offendat numeri vel generis mutatio, in collectiuis videlicet nominibus vſitata. Atqui nulla adhuc mentio facta eſt oleæ, ſed duntaxat radicis & ramorum, quorum nonnullos defractos fuiſſe dicit, vt inſererentur alij ex oleaſtro decerpti. neque dubium eſt quin radicis nomine intelligatur Abraham credentiũ pater: oleæ verò appellatione Eccleſia Iſraelitica, quæ ex Abrahã tanquam radice exorta, benedictionis ipſius quaſi ſucco viuit. Duplices igitur ſunt natiui rami: vni quos ſanctos eſſe dixit, in olea hærentes: alteri verò, defracti. Iſtis accedunt inſititij, qui ex oleaſtro decerpti, poſtea inſiti ſunt ἐν αὐτοῖς, id eſt vel cum illis qui ſemper hæſerunt in olea, (ſi hoc referre placeat ad ſuperioris verſiculi extremam partem, vt ἐν poſitum ſit pro σὺν, ſicut alibi ſæpe) vel pro illis qui videlicet ſunt exciſi, quorum proximè facta eſt mentio: quæ poſterior interpretatio mihi ſimplicior videtur, & Syri interpretis auctoritate confirmatur, qui pro ἐν αὐτοῖς habet ברוביתהין [*bedaucheiathen*] id eſt in loca earum. Quòd autẽ putat Eraſ. præpoſitionẽ ἐν redundare, ſicut in Cõfiteri in aliquo, Percutere in gladio, & ſimilibus formulis, mihi non videtur probabile hoc in loco. Cæterùm manifeſtè Apoſtolus hæc deſumpſit ex Ier.11.16. ¶ *Et particeps*, καὶ συγκοινωνός. Vulg. *Socium*, Eraſ. *Conſortem*, eadẽ ſignificatione interpretatur. Eſt autem hîc obſeruãdũ ex Ambr. contra communem agriculturæ rationẽ accidere vt ſtolonis ſterilis ſuccus mutetur arboris generoſę ſucco: quod niſi expreſſiſſet Apoſt. nullus eſſet ipſius argumento locus.

18 *Ne gloriare aduerſus ramos*, μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων. Gloriari quidem in Domino (id eſt de beneficiis Dei ex-

hilarari) nos oportet, at non ita vt despiciamus Iudæos, quos potius oportet ad præclaram illam æmulationem excitare. quod si factum esset à nobis, iampridem vni Deo seruiremus: & huius officij neglecti dant & dabunt pœnas proculdubio qui sese hodie Christianos vocant, & sanctũ illum populum (quod ad eius patres attinet) sola improbitate & mentis peruersitate impulsi, omnibus modis vexant, atque adeo, turpissimę idolomaniæ propositis exemplis, magis ac magis indurant. At ego quotidie sic libens precor pro Iudæis, Domine Iesu, tu quidem iustè vlciscere tui contemptum, & dignus est ingratus iste populus in quem seuerissimè animaduertas: sed Domine memineris fœderis tui, & miseros respice propter nomen tuum. Nobis verò omnium hominum indignissimis, quos tamen dignatus es tua misericordia, hoc tribue vt in gratia tua proficientes, non simus iræ tuę aduersus illos instrumenta, sed potius & verbi tui cognitione, & sanctę vitæ exemplis eos possimus per Spiritus tui virtutem in rectam viam reuocare, vt ab omnibus gentibus ac populis semel glorificeris in æternum. Amen.

Καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας· μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ.

Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσηται.

Ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν Θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν, ἐπὶ δὲ σε, χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ.

Καὶ ἐκεῖνοι δὲ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.

Εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον, πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν, ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;

Οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ.

20 Rectè: per incredulitatem defracti sunt, tu verò per fidem stas: ne effertor animo, sed time.

21 Nam si Deus naturalibus ramis non pepercit, vide ne tibi quoque non parcat.

22 Vide igitur benignitatem ac seueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem, in te verò benignitatem, si permãseris in benignitate: alioquin & tu excidêris.

23 Sed & illi, si non permanserint in infidelitate, inserentur: potens enim est Deus rursum eos inserere.

24 Etenim si tu ex naturali exectus es oleastro, & præter naturam insitus es in verã oleam: quanto magis ij qui naturales sunt, inserentur propriæ oleæ?

25 Nolim enim vos ignorare, fratres, mysterium hoc, (vt ne sitis apud vosmetipsos sapientes) obdurationem ex parte Israeli euenisse, tãtisperdum plenitudo Gentium introierit.

20 *Bene: propter incredulitatem fracti sunt, tu autem fide stas. noli altum sapere, sed time.*

21 *Si enim Deus naturalibus ramis non pepercit, ne fortè nec tibi parcat.*

22 *Vide ergo bonitatem & seueritatem Dei: in eos quidem qui ceciderunt, seueritatem, in te autem, bonitatem Dei, si permanseris in bonitate: alioquin & tu excideris.*

23 *Sed & illi, si non permanserint in incredulitate, inserentur: potens est enim Deus iterum inserere illos.*

24 *Nam si tu ex naturali excisus es oleast. o, & contra naturam insertus es in bonam oliuam, quanto magis ij qui secundũ naturã inserentur suæ oliuæ?*

25 *Nolo enim vos ignorare fratres, mysterium hoc, (vt non sitis vobisipsis sapientes) quia cæcitas ex parte contigit in Israel donec plenitudo Gentium intraret.*

20 *Ne effertor animo*, μὴ ὑψηλοφρόνει. Vulgata, *Noli altum sapere*, nec Latinè, nec satis perspicuè. ¶ *Sed time*, ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem alibi diximus, ex Hebræorum consuetudine, religiosum Dei cultum significare: quæ declaratio non penitus discrepat ab ista Pauli admonitione. Neque enim timorem vocat trepidationem conscientiæ de reconciliatione dubitantis, sed piam illam ac modestam solicitudinem animi cum magna religione ac Dei reuerentia seipsum accusantis, & tamen quoties in promissa Dei respicit, ita in illis acquiescentis, vt in mediis etiam fluctibus portum tranquillissimum inueniat. Sicut enim arrogantiam à fiducia, sic religiosum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu distinguere oportet, & ita nos de nostra salute securos esse vult Dominus, vt tamen de retinenda fide dies ac noctes laboremus, vt monet idem Apostolus Philip. 2. 12.

21 *Naturalibus ramis*, τῶν κατὰ φύσιν κλάδων. Naturales vocat non quibus à natura inesset vlla sanctitas, sed qui ex iis erant nati quos Dominus gratuito fœdere à reliquis gentibus sibi segregarat. ¶ [*Vide*] *ne*, μήπως. Hæc quoque particula in ellipsi ponitur vt μήποτε, Matth. 25. 9, & εἴπως suprà, v. 14. Syrus interpres legit *ἴσως οὐδὲ σοι φείσεται, fortassis neque tibi parcet*: vel ellipsin Græcam ignorauit, deprauata Apostoli sententia. Nec enim loquitur Apostolus vt ambigens, sed à comparatis argumentatur affirmans. Complutensis autem editio & duo alij codices manuscripti retinent μήπως, & legunt φείσεται, cui quidem lectioni si assentiri libuerit, adscribenda fuerit interrogationis nota, & ita vertendus hic locus, Num quomodo tibi parcet? Sed & in vno manuscripto deest particula μήπως, ab iis fortassis expuncta qui hanc ellipsin ignorabant.

22 *Benignitatem*, χρηστότητα. Id est facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία, id est præcisa seueritas, quũ scilicet omnia summo iure ad viuum resecantur. Vulgata repetit nomen Dei, vt & Claromontanus codex: & χρηστότητα interpretatur *Bonitatem*, quod vocabulum videtur latius patere. ¶ *In benignitate*, ἐὰν χρηστότητι. i. in ea cõditione ad quã Dei benignitas te euexit. Sic infra 31, *per vestram misericordiam*, id est per fidẽ nobis à Deo misericorde donatam. Est autem hoc loco diligenter considerandũ quod initio huius tractationis monuimus, non de singulis hominibus, sed de Gentibus ac Iudęis in genere differere Apostolum: nequis fortè putet incertum esse Dei decretum vel in eligendo vel in reprobando. quod si nonnulli attentè considerassent, non tam fœdè ad hunc veluti scopulum naufragium fecissent. Deinde etiam insitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei proposito nititur, itémque & excisio à reprobationis decreto est distinguẽda, vt doctissimus interpres pluribus ostendit. ¶ *Alioquin*, ἐπεί. Vide suprà, versu 6. ¶ *Potens enim est*, Δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεός. Longè maius videtur pondus habere hæc oratio, quàm si δυνατός ἐστιν accipias pro δυνάται potest. Sic Tacitus, *Neque iubendi neque vetandi potens.*

24 *Ex naturali oleastro*, ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἀγριελαίου. Naturã intellige non qualis est ab initio creata, sicut docent Manichæi, sed vt est in Adamo corrupta, & ab eo in posteros deriuata. ¶ *Præter naturam*, παρὰ φύσιν. Rectè. Nam secundum naturam debuit in naturali Abrahæ semine manere benedictio: manauit autem ad nos ex Dei gratia. ¶ *In veram oleam*, εἰς καλλιέλαιον. Sic vocat Abrahamum & Iudæorum gentem, quam Deus sua gratuita promissione sanctificarat. Loquitur enim de tota gente, non de singularibus personis, nec illos vt Adami sed vt Abrahami filios, à Deo selectos, considerat.

25 *Apud vosmetipsos sapientes*, παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. id est ne intus insolescatis. φρόνιμος enim hoc loco non ad prudentiam, sed ad affectum refertur, & τὸν φρονήματιαν declarat. vsitata in sacris libris loquendi formula qua dicuntur superbi

ſuperbi ſapere in oculis ſuis. vt Prou.3.7. ¶ *Obduratio*,&c. πώρωσις,&c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Eraſmo nolim Excæcationem conuertere,dixi ſuprà, v.7. & Mar.3.5, vbi πώρωσιν conuerti Callum obducere,quum hîc coactus ſini ſynonymo vti. ἀπὸ μέρους autem aliud certè declarare non poteſt quàm κατὰ μέρος. Nam quòd ἀπὸ μέρους Ambroſius refert ad tempus, non facilè admiſerim. Puto potius duo ſignificari: vnum, iſtam obdurationem non comprehendere totum Iſraelem, ſed eius duntaxat partem, quum ſuperſint reliquiæ, vt ab initio capitis expoſuit: alterum, ne hanc quidem obdurationem partis Iſraelis quam ſuprà vocauit ἵνα πλήρωμα verſu 12, perpetuam fore, ſed venturum tempus quo non iam Iſraelis reliquiæ, id eſt pauci quipiam ex Iſraelitis, ſed totus Iſrael (id eſt gens ipſa) communi conſenſu ad Eccleſiam Chriſti aggregetur. & hoc quidem eſt illud propheticum arcanum ſæpiſſimè apud Prophetas inculcatum, quod non vult à Gentibus ignorari, ne Iudæos tanquam in perpetuum reiectos deſpiciant. ¶ *Tantiſper dum*, ἄχρις οὗ. Id eſt, *donec*. temporis enim ſpatium definit quod quidem videtur maxima iam ex parte confectum. Nam (obſecro) quàm pauci ſuperſunt hodie populi in orbe terrarum qui Chriſtum vel nomine tenus profiteantur? At interim Iudæorum gens, quanuis toto terrarum orbe diſperſa & miſerrimè iactata, dici tamen non poteſt (vt vno ore confirmant omnes qui ex Aſia & Africa ad nos veniũt) quàm ſit frequens ac numeroſa, vt etiamnum hodie ſe exerat benedictio illa Abrahamo facta Geneſ.22.17. Id verò quis non videat temere à Deo non fieri, & eam hodie exercere in Euangelij profeſſores crudelitatem ac rabiem, quæ planè mereatur vt quemadmodum nos olim Iudæis profeſſione eiectis, ſic illi nobis viciſſim nunc ſuccedant? Cæterùm quid vocet plenitudinem Gentium Apoſtolus, expoſui ſuprà, v.12. Vtitur autem verbo Introeundi, ex Scripturæ conſuetudine, quæ de Eccleſiæ cœtu, tanquam certo quodam loco, diſſerit.

Καὶ οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται, Ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ.	26	Et ita totus Iſrael ſeruabitur: ſicut ſcriptum eſt, ‖Veniet ex Sion ille liberator, & auertet impietates à Iacob.	26	*Et ſic omnis Iſrael ſalvum fieret: ſicut ſcriptum eſt, Veniet ex Sion qui eripiat, & auertat impietatem à Iacob.* Eſa.59.20
Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.	27	Et ‖Hoc illis à me fœdus, Quum abſtulero peccata ipſorum.	27	*Et hoc illis à me teſtamentum, Quum abſtulero peccata eorum.* Eſa.27.9
Κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογήν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.	28	Itaque quod ad Euangelium *attinet*, *ſunt* inimici propter vos: quod ad electionem autem, diliguntur propter Patres.	28	*Secundum Euangelium quidem, inimici propter vos: ſecundum electionem autem, chariſsimi propter patres.*
Ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ Θεοῦ.	29	Nam dona illa & illa vocatio Dei eiuſmodi ſunt vt eorum ipſum pœnitere non poſſit.	29	*Sine pœnitentia enim ſunt dona & vocatio Dei.*

26 *Totus Iſrael*, πᾶς Ἰσραήλ. Alludit ad locum Ezech. 37.22. Horum autem verborum explicatio(ni fallor)pendet ex oppoſitione eius quod dixerat ἀπὸ μέρους, vt totus Iſrael nihil aliud declaret quàm Iſraelis plenitudinem: cui opponitur τὸ ἵνα πλήρωμα καὶ κατάλειμμα. id eſt Diminutio & reliquiæ. Alioquin nõ video quod ſit arcanum illud quod ſuperiore verſiculo commemorauit. Sed rurſus notãdum eſt de tota gente in genere, non de ſingulis hîc diſſeri. ¶ *Ex Sion*, ἐκ Σιών. Heb. לציון [*letſiion*] id eſt Sioni, ſiue in Sionis gratiam, pro quo Græca editio rectè habet ἕνεκα Σιών: ac fortaſſis librariorum culpa ex ἕνεκα factum eſt ἐκ. ¶ *Liberator*, ὁ ῥυόμενος. Vulgata, *Qui eripiat*. Eraſmus, *Ille qui liberat*. Ego verò puto participium poſitum pro verbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Matt.2.6,& alibi aliquoties. Et præterea ſignatè vtens Eſaias voce גאל [*gohel*] qua ſignificatur proximus propinquitatis iure vindex & aſſertor, ſic videtur expreſsè declarari Meſſiam fore Iudæis ſanguine iunctum, & ſuæ gentis vindicẽ in hæreditate cæleſti aſſerenda. ¶ *Et auertet*, &c. καὶ ἀποστρέψει, &c. Heb. veritas habet ולשבי פשע ביעקוב [*vleſchabe peſchah beiahakob*,] i. *& ad eos qui reſipuerint à peccato in Iacob.* vbi Græci legerunt ולשוב [*velaſchub*,] ſed eadẽ manente ſententia. Neque enim conuerti poteſt ad Deum quẽ Deus prius non conuerterit, vt ſcriptũ eſt Ier.31.18.

27 *Fœdus*, διαθήκη. Vulg.& Eraſ. *Teſtamentum*. Atqui in Hebræis legitur ברית [*berith*,] quo non poteſt ſignificari Teſtamentum. Itaque hæc interpretatio non conuenit quoties citantur Hebræa: & in Epiſt. ad Hebræos potius Apoſtolus alludit ad alteram Græci nominis ſignificationem quàm propriam ipſius interpretationem tradit. Vide Mat.26.28. ¶ *Quum abſtulero*, &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Exiſtimãt plerique Apoſtolum hæc addidiſſe alluſione facta ad locum Ier.31.34. vbi ſumma Noui fœderis exponitur, quẽadmodum etiam Ezech 11.18: verùm (vt dicam quod ſentio) exiſtimo potius hanc partem ex eodem Eſaia petitã, ex quo etiam ſuperior eſt deſcripta, ſicut ſuprà v.8, duo eiuſdem Prophetæ teſtimonia Apoſtolus vnà coniunxit. Eſaias igitur cap.27.verſu 9, de hac ipſa Iſraelitarum acceſſione vaticinans quæ hîc explicatur ab Apoſtolo, inter cætera ſic ſcribit, וזה כל־פרי הסור חטאתו [*vezech chol peri haſir chattatho*,] id eſt, *Et hoc* [*erit*] *omnis fructus, ablatio peccati eius.* pro quo Græca editio habet, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ, ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίαν αὐτοῦ, *& hoc erit beneficium* (ſiue *hæc demum eſt benedictio ipſius*) *quum ſuſtulero iniquitatem eius.* vnde mihi quidem videtur Apoſtolus iſta ad verbum deſcripſiſſe.

28 *Itaque quod ad Euangelium*, κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον. Vulgata & Eraſmus, *Secundum Euangelium quidem*, κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam οὖν non dubitaui adiicere ex vno codice manuſcripto: quam quum Eraſmus vel eſſe adiiciendã vel certè ſubaudiendam non animaduerteret, putauit ſolœciſmum eſſe in Paulo, quaſi potius dicendum fuerit ἐχθροῦν & ἀγαπητῶν, *Inimicorum & dilectorum*, vt cum αὐτῶν iſta cohæreant. Atqui vt de veteris illius codicis auctoritate nihil dicam, quam ſuſpicari nõ potuit Eraſmus, diſtinguẽdum tamen eſt Prophetę teſtimonium ab ipſius Pauli verbis, vt minimè quærenda fuerit iſta connexio. Cæterùm manifeſtè oſtendit hic locus verum eſſe quod antè monuimus, Paulum videlicet non de ſingulis Iudæis ſed de Iudæorum gente in genere diſſerere, qui quoad Euangelium, i. quatenus Euangelium non admittũt, nempe in præſenti conditione, ſunt Deo exoſi: quod ad electionẽ autem attinet, (id eſt, quatenus Deus conſiderat non quid mereãtur, ſed quid ipſe Abrahamo & ſemini eius promiſerit) diligũtur à Deo, ideóque ſuo tempore dignabitur eos ſua gratia: quia, vt omnis homo ſit mendax, Deus tamen conſiliũ non mutabit. Eſt autẽ firmiſſimum hoc argumentum, vtpote quod ab ipſa Dei natura ſumatur. Sed notandum eſt rurſus, agi de gente Iudaica in vniuerſum, & de perpetuo fœdere. Deus enim habet ſua de particularibus decreta quæ illi vniuerſalitati non derogant, etiãſi ſint cõtraria: veluti quòd Iudæos elegit, & nõnullos eorũ iuſto exitio deſtinauit. Item multa decernit ad tempus quæ poſtea mutat. Nec propterea mutabilis cenſendus eſt, ſed potius ſibi ſemper ſimilis, quoniam quæ fore perpetua decreuit, (vt hoc fœdus cum Abrahamo & ipſius ſemine) perpetua manẽt: quæ verò decreuit ſuis temporibus mutanda, vt ſingulis momentis cernimus rerũ viciſſitudinem: vel abroganda, (vt ceremoniis legalibus factum eſt) ea quoque certis ſuis momentis mutantur & abrogantur. Quòd autem nonnulli hoc odium & hunc amorẽ ad Apoſtoli perſonam referunt, abſurdiſſimè dicitur.

29 *Eiuſmodi ſunt*, vt, &c. ἀμεταμέλητα. Vulg. *Sine pœnitẽtia*, obſcura & periculoſa quoque interpretatione, vtpote quę Ambroſiũ etiã videatur fefelliſſe. Auguſtinus alicubi legit *Impœnitenda*, vt Eraſ. obſeruauit: ſed ambigua eſt hęc tralatio. Nam Latinis non pœnitendum munus dicitur cuius aliquem nõn poſſit pudere, ſeu quod minimè debeat contemni. Caſtellio *Irreuocabilia* conuertit. Ego periphraſin Eraſmi potius probo, quòd à Græcis non diſcedat.

Ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτὲ ἠπειθήσατε τῷ Θεῷ, νυνὶ δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ·

30 Sicut enim & vos quondam non paruistis Deo, nunc autem estis misericordiam consequuti per istorum contumaciam:

30 *Sicut enim aliquando & vos nõ credidistis Deo, nunc autem misericordiã consequuti estis propter incredulitatem illorum:*

Οὕτω καὶ οὗτοι νυνὶ ἠπείθησαν, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.

31 Sic & isti nunc non paruerũt, vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur.

31 *Ita & isti nunc nõ crediderunt in vestram misericordiam, vt & ipsi misericordiam consequantur.*

Συνέκλεισε γὰρ ὁ Θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.

32 Conclusit enim Deus omnes illos in contumacia, vt omnium illorum misereretur.

32 *Conclusit enim Deus omnia in incredulitatem, vt omnium misereatur.*

Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!

33 O profundas diuitias tũ sapientię tũ cognitionis Dei! quã inscrutabilia sunt eius iudicia, & eius vię imperuestigabiles!

33 *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei! quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles viæ eius!*

---

30 *Per istorum contumaciam*, τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, *Propter incredulitatem illorum*, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. Erasmus, autem rectè mutauit *Propter* in *Per:* quanuis Apostolus non de eo per quod propriè Gentes sunt misericordiam adeptæ, sed de dispensatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occasionem transeundi ad Gentes ex incredulitate Iudæorum sumere, vt suprà dictum est, v.11: quam ob causam video Latinos maluisse Propter quàm Per interpretari.

31 *Vt per vestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur*, τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. Peruersa huius loci distinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum satis fuerit nonnullas commemorasse. Vulg.interpretatur *In vestram misericordiam*, quasi scriptũ sit ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidem pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, id est in gratiam Christi, quia gratiæ oblatæ restiterunt Iudæi: quam constructionem non admittit verbum ἀπειθεῖν. Vel, *In vestram misericordiam.* i.vt inde ad vos deueniret misericordia: sed si ita exponas, nullum erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ: & bis idem dixerit Apostolus, quod non admittũt hæ voces, QVEMADMODVM & ITA, vt Erasmus rectè obseruauit. Quod enim dictum fuerat ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipsum in diuersa parte repeteret, ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, perinde ac si dicat aliquis, Vt principes ditescunt paupertate populi, ita populi paupertas diuitias addit principibus: quod fuerit ineptissimum. Ambrosius legit, *In vestra miseratione*, ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει: quam lectionem nusquam inuenio, id est quum essetis ad misericordiam vocati, contumaces fuerunt Iudæi: quæ interpretatio tollit etiam antithesin de qua modò dixi. Erasmus autem interpretatur, *Sic & isti nunc increduli facti sunt, ex eo quòd vos misericordiam estis adepti, vt & ipsi misericordiam consequantur.* Putat enim Apostolum significare misericordiam Gentibus factam, id est Gentium fidem offendiculo fuisse Iudæis, vt alienarentur ab Euangelio. Atqui hæc expositio (ni fallor) repugnat sententiæ Pauli ex diametro. Nam contrà v.11.13.14. 17, & eo qui proximè præcessit, disertè dixit Apostolus per Iudæorum contumaciam partam esse salutem Gentibus, & antè excisos fuisse ramos naturales quàm ascititij insererentur: ex quo consequitur (quod ipsa historia confirmat) non prius vocatas fuisse Gentes quàm Iudæi Euangelium respuissent. Deinde (quod maioris etiam est momenti) tantùm abest vt Gentium vocationem Apostolus censeat obstaculo futuram Iudęis, vt contrà scribat eam esse à Deo arripiendam occasionem, vt & ipsi Iudæi ex æmulatione Euangelium amplectantur. Quid igitur? Nempe vnus (ni fallor) Theophylactus hîc vidit quod res est. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppositum est superiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicãdum per traiectionem, sublata distinctione quæ post ἐλέει adscribi solet: quum hoc totum τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει non pertineat ad ἠπείθησαν, sed ad ἐλεηθῶσι: sicut in superiore versiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ connectitur cum ἠλεήθητε. Ita fiet vt plana sit sententia, & cum præcedentibus ac subsequentibus ita consentiẽs, vt de eius veritate non possim dubitare. Nam quod antè proposuerat, Iudæorum offensam saluti fuisse Gentibus, non vt perirent Iudæi, sed contrà vt hac salutis Gentium æmulatione accensi, fierent & ipsi eiusdem salutis participes: idipsum nunc repetit in conclusione, vt par erat, nempe sicut per Iudæorum contumaciam Gentes sunt consequutæ misericordiam: ita Iudæos esse contumaces, non vt pereant, sed vt misericordiæ Gentibus factæ exemplo prouocati, misericordiam & ipsi consequantur. Ita enim placuisse Deo, mirifica illa & incomprehensibili sapientia, tum Gentes tum Iudæos ad misericordiam vocare. Similis verò traiectionis exempla permulta annotauimus in hac ipsa particula, vt 1.Corinth.9. 15, & 2.Cor.2.4, Gal.2.10, Ephes.3.17, & Iohan.14.29. Claromontanus codex pro καὶ αὐτοὶ, *& ipsi*, habet καὶ οὗτοι νυνὶ, *etiam isti nunc.*

32 *Omnes illos*, τοὺς πάντας. Id est, tum Iudæos tum Græcos illos, electos videlicet, de quibus disseruit: quod etiam ostendit adiunctus articulus. Sensus est igitur, non quòd singulos homines velit miserari Dominus, & nulla sit particularis electio in æterno Dei proposito (quòd etiam ridiculum est cogitare, quum nulla esse possit omnium sine exceptione hominum electio) sed vt sciamus quicunque vel ex Iudæis, vel ex Græcis seruantur, non aliter quàm misericordia seruari, quum omnes in sese sint rei mortis æternæ. Vetus interpres conuertit *Omnia*, eodem manente sensu, quum sic loquatur Apostolus Galat. cap.3.v.22. Est enim vniuersalis particula restringenda ad eos de quibus hîc agitur, nempe ad tollendum populorum discrimen. Itaque qui hoc testimonio abutuntur ad euertendam æternam Dei prædestinationem, qua nonnullos misericordiæ, nonnullos seueritati sui iudicij destinauit, prorsus aberrant à scopo. Vulgata legit τὰ πάντα. id est *Omnia*, vt & Claromontanus codex, eadem manente sententia, pro τοὺς πάντας, vt Iohan.12.32.

33 *O profundas diuitias*, ὦ βάθος πλούτου. Vulgata, *O altitudo diuitiarum.* Erasmus, *O profunditatem diuitiarum*, quasi καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus, O profunditatem diuitiarum, profunditatem sapientiæ, profunditatem cognitionis. Sed frustra se torquent nonnulli interpretes dum quærunt quæ sint istæ Dei diuitiæ. Nam ex Hebræorum idiotismo dictum est ὦ βάθος πλούτου, pro ὦ βαθὺ πλοῦτον. &, quod etiam animaduertit Chrysostomus, genitiui sequentes non pendent à βάθος, sed à duarum illarum vocum complexu. πλοῦτον verò Hebræorum more, (vt alibi annotauimus) copiam ac abundantiam vocat: & quia sunt istæ opes penitus defossæ, & quo maior est opum cumulus, eo etiam altior est ac profundior, ideo profunditatis meminit. Solet autem Paulus σοφίαν & γνῶσιν coniungere: illam, vt reconditiorem & θεωρητικὴν, huic, vt inferiori & πρακτικὴν, tanquam magistram viæ facere: haud multo aliter, quanuis impariter, quàm philosophi sapientiam à prudentia discernunt. Considerantur autem ista hoc loco vt Dei attributa, non vt ipsius in nobis per Spiritum suum effecta, vt 1. Corinth.12, & alibi sæpe. ¶ *Eius iudicia*, τὰ κρίματα αὐτοῦ. Hebr. משפטיו [*mischpatau.*] id est ratio quam tenet in rebus vniuersis ac singularibus administrandis. Nam iudicare apud Hebræos pro regere & summæ rerũ præesse accipitur, vt sæpe annotauimus apud Iohannem. ¶ *Viæ*, αἱ ὁδοί. Hebr. דרכים [*derachim.*] i. consiliorum ac factorum ipsius rationes. & hoc demum sensu negat Paulus homines posse in illam abditam Dei sapientiam penetrare. Nam alioqui ab effectis & ex reuelationibus intelliguntur Dei consilia, & æternum quoque ipsius de nostra salute decretum ex Spiritus testimonio, credentiũ cordibus insculpitur. vt scribitur suprà 8.16 & 38, & 1.Corinth.2.10 & 12, & 1.Ioh.aliquoties.

35 *Prior*

Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;

Ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ;

Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα. αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

Κεφάλαιον ιϛ.

Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ Θεοῦ, παρασῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν.

Καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

34 ‖Quis enim cognouit mentem Domini? aut quis ei fuit à consilio.

35 Aut quis prior dedit ei, & reddetur ei?

36 Nam ex eo, & per eum, & in ipsum *sunt* omnia. Ipsi *sit* gloria in secula. Amen.

CAP. XII.

1 ADhortor igitur vos, fratres per miserationes Dei, vt sistatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, acceptã Deo, rationalem illum cultum vestrum:

2 Et ne vos configurate seculo isti, sed transformate vos per renouationem mentis vestræ, ad hoc ‖vt probetis quæ sit voluntas Dei, bona illa, accepta ac perfecta.

34 *Quis enim cognouit sensum Domini? aut quis consiliarius eius fuit?* Esa 40.13 iob.41.2. 1.cor.2.16

35 *Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei?*

36 *Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in ipso sunt omnia. Ipsi gloria in secula. Amen.*

CAP. XII.

1 *OBsecro itaque vos, fratres, per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum:*

2 *Et nolite conformari huic seculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri, vt probetis quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta.* Eph 5.17 1.thes.4.1

---

35 *Prior dedit*, προέδωκεν. Noua est ista significatio verbi προδιδόναι pro antè dare, sicut suprà 9.29, προειρηκέναι accipitur pro antè dicere. Reperio tamen in illa significatione etiam apud Aristot. lib. Oecon. 2. Est autem etiam hic locus diligenter obseruandus, aduersus eos qui fidei vel operum præuisionem faciunt electionis causam. In quem errorem sanè turpissimum Origenes veteres plerosque tum Græcos tum Latinos adegit, donec tandem Dominus Augustinum per Pelagianos ad hunc agnoscẽdum & corrigendum errorem excitaret.

36 *In ipsum*, εἰς αὐτόν. Vulgata, *In ipso*, ἐν αὐτῷ. quod ego quidem non probo. Nam finẽ omnium Dei factorum hic puto significari, Deum ipsum videlicet, ad cuius gloriam omnia referuntur quęcũque sunt in cælo vel in terra, quẽadmodum etiam ab eo condita sunt omnia, & per eum administrantur. Neque verò duntaxat in genere de rerum creatione & administratione hæc accipiuntur, sed in primis de nouis ipsius operibus, quæ in electis suis edit.

IN CAPVT XII.

* 1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulgata, *Obsecro*, non satis aptè. Vix enim hoc verbum nisi apud eos vsurpatur, qui sponte non videntur obsecuturi. Itaque ne precandi quidem verbum mihi nunc placuit. Hortamur autẽ etiã sponte facientes quod decet. Absoluta verò tractatione dogmatum Christianæ religionis, iam tandem ad Christianæ vitæ of-
* ficia descendit. Vtitur autem diuinissima præfatione, & quidem suam hanc nouam tractationem cum superiore connectens miro prorsus artificio, argumento à causa ducto ad effectum, quod ostendit particula οὖν *Igitur*, alludẽs ad veterem sacrificiorum ritum, vt significet Dei gloriam esse vltimum & vniuersalem finem omnium humanarum actionum, siue illæ sint ἠθικαὶ (de quibus agit hoc cap.) siue πολιτικαὶ, (de quibus proximo cap. differit) siue ἱερατικαὶ, de quibus constituit 14 capite, ac parte etiam decimiquinti, adeo vt tota vita nostra sit verè instar cuiusdam sacrificij Deo gratissimi. ¶ *Per miserationes*, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν. Vtitur numero multitudinis, amplificationis causa. Sic etiam Dauid Psal. 51.2, commemorat Domini רחמים [*rachamim.*] Nihil autem grauius dici potest ista obtestatione. Quid enim æquius est quàm vt ei nos totos consecremus cui tanta & tam multa, imò cuius misericordiis nos ipsos debemus? ¶ *Vt sistatis*, παρασῆσαι. Vulgata, *Exhibeatis*. Erasmus, *Præbeatis*. Sic oportebat olim victimam ad altare sisti. Nunc autem vbique est altare, & vbique nosipsos oportet alacriter & promptè Deo sistere. ¶ *Corpora vestra*, τὰ σώματα ὑμῶν. Olim aliena, nunc nostra ipsorũ corpora offeruntur. Totum autem hominem sic vocat συνεκδοχικῶς, ad veterem ritum alludens, vt apparet ex epithetis sequentibus & Thes. 5.23. ¶ *Hostiam viuam*, θυσίαν ζῶσαν. Olim quoque morticina erant pollutæ: sed nunc requirit Dominus hostias vero Spiritu vitæ præditas. Nullus igitur nunc expiatoriis sacrificiis locus, vbi necessariò interueniebat cædes victimæ: & alius erat sacerdos, alia victima. ¶ *Sanctam*, ἁγίαν. Sic in Lege non licebat impuris sese sistere in Dei conspectum, nec offerre immunda. Sed de vera purificatione hîc agitur, quæ quum sit omnibus filiis Dei communis, sequitur nullum expiatorium sacrificiũ superesse. Vbi igitur Missatica illa Christi oblatio pro viuis & mortuis? ¶ *Rationalem illum*, &c. τὴν λογικὴν
5 λατρείαν ὑμῶν. i. Spiritualem, vt explicatur 1. Pet. 2.5. Est enim tacita antithesis cultus in quo seipsum homo spiritualiter Deo consecrat, & veteris cultus, in quo bruta, quę ἄλογα Græci vocant, cæteráque non modo rationis sed etiam sensus expertia, carnalibus adhibitis ceremonijs Deo
10 offerebantur. Vulgata, *Rationabile obsequium*, barbarè: quod deinde nonnulli admodum imperitè acceperunt pro eo quod est ratione temperatum, quasi immodico ac superstitioso opponatur. Basilius autem in asceticis, desinit. 230, rationalẽ hunc cultũ opponit idololatriæ & ἐθελοθρησκείας, parùm, vt mihi videtur, appositè.

2 *Ne vos configurate*, μὴ συσχηματίζεσθε. Configurãdi verbo vtitur in hac significatione Columella. Seruandam au- *
tem in hoc dicendi genere Hebr. coniugationem Niphal reciprocã, vel Hithpahel, sępe iam admonuimus. Vulgata, *Nolite conformari*, μὴ συμμορφοῦσθε. Erasmus, *Ne accommodetis vos ad figuram*, quæsita periphrasi non necessaria. Porro sicut philosophi in tradendis ethicis, vbi de fine disseruerunt, ad virtutis definitionem accedunt, sic quoque Apostolus progreditur. Sed vt lõgè alium finem quàm philosophicum descripsit, ita etiam veram virtutem longè aliter definit, reuocans nos ad ipsius τοῦ ὀρθοῦ λόγου normam, Dei videlicet legem, non illam Ceremonialem, sed quam Decalogum vocant, quam rursum definit esse explicationem diuinæ voluntatis quod ad res attinet verè bonas, ipsíque Deo acceptas, & quibus quoque adiicere & detrahere sit nefas, quum sit numeris omnibus absolutissima. Deinde etiam docet Virtutis habitũ non à natura omnibus hominibus cõmuni, qualis nunc est, sed à gratia illam renouãte, proficisci: quæ siquis cum Aristotelicis comparet, animaduertet, quod & quantum sit inter merè humanas & Christianas virtutes discrimen. ¶ *Seculo isti*, τῷ αἰῶνι τούτῳ. Sic vocat homines non renatos, nulla prorsus addita exceptione. ¶ *Mentis*, τοῦ νοός. Nullus igitur locus τῷ ἀγχινοικῷ illi philosophico, nec libero arbitrio Sophistico, quũ ipsam in primis rationem oporteat renouari. Vide Ephes. cap. 1.18, & cap. 2.3, & Coloss. 1 21. ¶ *Bona illa*, τὸ ἀγαθόν. Hoc accipio pro voluntatis Dei epithetis. Nam id demũ verè bonum est, acceptum Deo, & omnibus suis numeris constans, quod cum Dei voluntate consentit. simúlque tacita est allusio ad eas conditiones quæ sub Lege requirebantur in victimis immolandis: de quibus pręcipitur Leuit. 22.22. Articulum autem accipere possumus vel tanquam energiæ causa positum, vt voluntatis diuinæ pręstãtiam declaret, vel διακριτικῶς, vt Lex ceremonialis à Morali discernatur: vel denique vt per appositionem (quã vocant) referat quod pręcessit: idque rursus duplicitèr, nẽpe vel illud duntaxat proximum, *Vt probetis quæ sit voluntas Dei, quod bonum acceptúmque & perfectum*: quomodo interpretatus est Erasmus: vel totum illud quod superiore quoque versu dictum est: sicut exposuit Augustinus libro De

ciuitate Dei 10,& epist.76,itemque Ambrosius.Sed & ante τὸ ἀγαθὸν suppleri potest particula καὶ in epexegesi, vt sit hæc sententia, *Ad hoc vt probetis quæ sit Dei voluntas, & quid bonum & acceptum & perfectum:* quæ interpretatio Domino Bucero (beatæ memoriæ viro) placuit præ cæteris.

Λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν· ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ Θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

1.Cor. 12. 11 ephes. 4.7

Καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν·

Οὕτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμά ἐσμεν ἐν Χριστῷ, ὁ δὲ καθ' εἷς, ἀλλήλων μέλη.

1.Pet.4.10

Ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα· εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·

3 Enimuero per gratiam quæ mihi data est, edico cuiuis versanti inter vos ne sapiat supra quàm oportet sapere: sed sapiat ad sobrietatem, prout cuique Deus partitus est mensuram fidei.

4 Quemadmodum enim in vno corpore membra multa habemus, membra verò omnia eandem non habent actionem:

5 Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singulatim autem, alij aliorum membra.

6 ‖Habentes autem diuersa dona pro gratia quæ nobis data est, siue prophetiam, *prophetemus* pro proportione fidei:

3 *Dico enim per gratiam quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos, nō plus sapere quàm oportet sapere: sed sapere ad sobrietatem, vnicui que sicut Deus diuisit mensuram fidei.*

4 *Sicut enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eundem actum habent:*

5 *Ita multi vnum corpus sumus in Christo, singuli autem alter alterius membra.*

6 *Habentes autem donationes secundum gratiam quæ data est nobis, differentes: siue prophetiam, secundum rationem fidei.*

3 *Enimuero*, γάρ. vel Igitur, sicut etiam accipi videtur supra, 6.19, & infrà, 15.2. Absoluta autem præfatione descendit Apostolus ad ἤθικα præcepta, & primo loco monet vt quisque sit munere suo contentus: deinde vt quam Spartā quisque à Deo nactus est, eam exornet: quæ duo non rectè obseruata, omnem ἀταξίαν gignunt in Ecclesia. ¶ *Edico*, λέγω. Id est præcipio. Sic enim accipitur interdum verbum אמר [*amar*] apud Hebræos, & quod subiicit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id est tanquam Dei Apostolus, & Spiritum Dei habens, additum esse apparet tum vt maioris ponderis esset hoc præceptum, tum verò vt omnem dicti inuidiam à se auerteret. ¶ *Cuiuis*, παντί. Hanc particulam sæpe iam annotauimus interdum esse indefinitam potius quàm vniuersalem. Vulgata, *Omnibus*, quę interpretatio non satis exprimit hanc doctrinam ad quosuis & quidem sigillatim sine exceptione pertinere. ¶ *Ne sapiat supra quàm oporteat sapere*, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν. Id est, Ne sibi immodicè placeat, vt superbi & ambitiosi solent qui sibi videntur plus sapere quàm reuera sapiant. Sic enim accipitur interdum verbum φρονεῖν. Vulgata, *Nō plus sapere quàm oporteat sapere:* quasi nos arceat Apostolus à curiosa perscrutatione rerum subtilium magis quàm vtilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro Curare: quasi damnet Apostolus πολυπραγμοσύνην: quas interpretationes sic probo vt primam anteponam. ¶ *Ad sobrietatē*, εἰς τὸ σωφρονεῖν. Quid ergo? An est aliqua moderata arrogantia? Minimè verò: sed tamen quemuis oportet sibi aliquatenus sapere, id est eorum donorum esse conscium quæ à Domino accepit, vt bona conscientia possit vocatione sua defungi. Verùm duo sunt limites quibus definitur ea sobrietas ac moderatio quam requirit Apostolus. Vnus est, ne nobis arrogemus quod non habemus: alter, ne de eo quod accepimus gloriemur, sed vt acceptis donis vtamur cum tremore in Domini gloriam. Alij, *Ad sobrietatem* ita interpretantur, quasi poscat Apostolus vt iis studiis intēti simus quibus ad modestiam erudiamur. quorum etiam opinionem non improbo. Nam vtramuis interpretationem sequaris, sobrietas declarabit ταπεινοφροσύνην. Origenes mauult de temperātia hoc accipere, quod etiam sequitur Augustinus epistola 47. Hieronymus verò in pugna aduersus Iouinianum plus æquo incalescens, & in eo ipso peccans quod hoc loco reprehenditur ab Apostolo, quasi à nemine discere, omnes verò erudire posset, hunc locum ad pudicitiam detorquet, Latinos etiam codices emendans in quibus scribitur Ad sobrietatem: quum ipse potius magnam reprehensionem mereatur quòd hūc locum & alios plurimos in eo libro alienissimis interpretationibus deprauarit. ¶ *Prout cuique*, ἑκάστῳ ὡς. Manifesta est traiectio particulæ ὡς, vt 1. Cor. 3.5, cuiusmodi plurimas annotauimus suprà, cap. 11 31. Nam manifestus est error in eo quòd in nonnullis veteris editionis codicibus legitur, Et vnicuique, repugnantibus summo consensu omnibus exemplaribus Græcis: vt planè intempestiuè scripserit Erasmus, Paulum hoc in loco spectasse sensum magis quàm sermonis integritatem: sitque planè ineptus Origenes, subindicans aliquid esse subaudiendum. Vide 1. Cor. 12. 11. ¶ *Fidei*, πίστεως. Fidem appellat σωτικὴν γνῶσιν cognitionem Dei in Christo, cū donis quæ ex eo manant in credentes per Spiritum sanctum. Idem ergo valet hoc dictum atque id quod alibi scripsit Pro mensura donationis Christi, Eph. 4.7, & manifestatio Spiritus, 1. Cor. 12.7. Sed & pro πίστεως in vno codice scriptum inuenimus χάριτος, *gratiæ.*

6 *Habentes autem*, ἔχοντες δέ. Malè in quibusdam Latinis codicibus expungitur particula Autem, quæ prorsus est retinenda: nec id tamen (meo iudicio) quasi hac coniunctione ista connectantur cum præcedenti verbo ἐσμεν, vt existimauit Erasmus: ex cuius etiam sententia Frobenius post μέλη, id est membra, distinctionem simplicem adscripsit. Nam contrà in nostris vetustis codicibus plenum pūctum scribitur, vt nouam periodum inchoet participium ἔχοντες, & vtraque ratio huius distinctionis quam adfert Erasmus, facilè refelli potest. Illud enim planè nihil est quod tradit, Apostolum videlicet, quum dixisset, Singuli sumus alius alius membra: ne cōfusionem imaginaremur, adiecisse, Sumus quidem eiusdem corporis membra, sed habentes dona, &c. Huius enim confusionis suspicionem omnem sustulerat Apostolus, quum membra omnia diceret eandem functionem non habere. Deinde altera ratio quę subiicitur, nihilo est probabilior, nempe absque ista distinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim est necessariò verbum ex communi loquendi vsu, ita vt nos fecimus, cum quo cohæreant ista quæ sequuntur κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quæ omnia alioquin hiare necesse est, etiamsi istam Erasmi distinctionem sequaris. Nam hic rursus corrupta sunt exemplaria, quæ post προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c. non habent adscriptam distinctionem, quasi perpetuo tenore legendum sit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantibus omnibus vetustis codicibus Græcis, & ipsa quoque sententia, vt in Græcis scholiis explicatur. Itaque (vt paucis absoluam) particula Autem non fuit rectè expuncta, quia hæc periodus à sententia superiore pendet. Erasmus verò, neque particulam δὲ rectè conuertit *Sed tamen*, neque totum hunc locum videtur percepisse. ¶ [*Prophetemus*] *pro proportione fidei*, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως. Distinctio illa post προφητείαν addita in omnibus Græcis codicibus, & sententia quoque ipsa satis (ni fallor) vel hoc verbum vel aliud eiusmodi supplendū esse confirmant, veluti μενέτω, *maneat*, vel στοιχείτω, *incedat*, quæ Græcus scholiastes subaudit. Neque est cur hæc ellipsis displiceat, quum multæ eiusmodi aut etiā multo duriores soleant in cōmunem loquendi vsum incidere. Potest autē τῆς ἀναλογίας vocabulū dupliciter exponi, nempe vel pro conueniētia siue congruentia quadam, vel pro eo quod antea μέτρον vocarat. Harum igitur interpretationū si priorem sequaris, significarit Apostolus verum canonē prophetiæ, id est interpretationis scripturarū veræ à falsa disc er-

discernendæ, nempe si ad Christianæ fidei axiomata αὐτόπτα exigantur, Symbolo comprehensa quod Apostolicũ vocant, & quod iam inde ab initio Euangelicæ prædicationis veluti Euangelij epitome scriptum fuit, ideóque norma & regula fidei meritò à Tertulliano vocatur. Sin verò alteram huius vocis notationem amplectamur, dicamus Paulum, postquam admonuit in genere vt quisque sese Deo consecret, &, vt quisque sese intra suæ sortis metas contineat, nunc istud per partes explicare. Primùm igitur Ecclesiasticarum functionum meminit, quas diuidit in duas species, siue duo genera, nempe in Prophetiam & Diaconiam: Prophetiæ nomine comprehendens quæ ad docendi munus pertinent, Diaconiæ verò alia Ecclesiastica munera, quibus se abdicarunt Apostoli, Act.6.2.3, & 4. Iam verò quia in docendi munere non vna est functio, sed varij sunt gradus, neque in vna & eadẽ functione par est Spiritus mensura, ideo Apostolus Prophetas monuit vt prophetent pro fidei proportione, id est, vt quisque reuelationis suę modum teneat, ne vnus sibi omnia scire videatur. quod si seruatum fuisset in Ecclesia, nunquam in ea pericula incidisset: vnde quum vix nunc cœperit emergere, & certè metuendum est ne eôdem relabatur, ni fiat quod monuit Apostolus 1.Corinth.14 30. 32. & 33. Alioquin Prophetiæ nomen angustiore significatione sæpe accipitur, vt Ephes.4.11.& 1.Corinth.12.28: & Diaconia contrà multo ampliore, ita vt omnia munera ecclesiastica comprehendat, ipsámque adeo Apostolicam functionem: quia nimirum publicè ac priuatim nos oportet Deo ministrare, vt suprà, capite 11.versu 13, Act.6.4, & 12.25. Similem in hæc duo genera ecclesiasticarum functionum distributionem adhibet noster Apostolus Philipp.1.1, & 1. Timoth.3. nominans Episcopos quos hîc vocat prophetas, quibus nimirum sermonis ministerium commissum est: cæteros autem nomine Diaconorum intelligens. Sic etiam loquitur Petrus, 1.Petri 4.11.

Εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·	7	Siue ministerium, *versemur* ᵃin ministrando: ᵃtum is qui docet, ᵃin docendo:	7	*Siue ministerium, in ministrando: siue qui docet, in doctrina:*
Εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει· ὁ μεταδιδοὺς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.	8	ᵃTum qui exhortatur, in exhortatione, ‖ᵃqui distribuit, cũ simplicitate: ᵃqui præest, cum diligentia: ᵃqui miseretur, cum hilaritate.	8	*Qui exhortatur, in exhortando: qui tribuit, in simplicitate: qui præest, in solicitudine: qui miseretur, in hilaritate.* Mat.6 2 2.cor.9.7
Ἡ ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. Ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρὸν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.	9	ᵃDilectio *esto* minimè simulata. ᵃ*Estote*‖abhorrentes à malo, ᵃagglutinati bono.	9	*Dilectio, sine simulatione. Odiẽtes malum, adhærentes bono.* Amos 5.15
Τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι.	10	‖ᵃFraterna charitate ᵃalij ad alios amandos propensi. Honore alij aliis ᵃpræeuntes.	10	*Charitatem fraternitatis inuicem diligentes. Honore inuicem præuenientes.* Eph.4.2 1.pet.2.17

7 *In ministrando*, ἐν τῇ διακονίᾳ. Erasmus, *In administratione.* quam interpretationem etsi non repudio, tamen illi postpono. Nam priore loco διακονία munus ipsum declarat, posteriore verò ipsam muneris functionem: quam distinctionem mihi videtur melius expressisse Vetus interpres gerundi modo. ¶ *Tum is qui docet*, εἴτε ὁ διδάσκων. Vel (vt Vulgata & Erasmus) *Siue qui docet.* Cæterùm quòd Paulus genus dicendi mutat, video torsisse nonnullos: qui tamen non videntur eius rei causam cognouisse. Solent enim à plerisque interpretibus hæc ita explicari quasi quinque Ecclesiasticas functiones diuersas commemoret Apostolus: quod non puto. nec dubito mihi assensuros quicunque attentius hunc locum considerabunt. Puto igitur Paulum in primis (vt antè dixi) Ecclesiasticas functiones perpetuas (alias enim temporarias merito omittit) ad duo genera reuocare; Apostolorum exemplo, Act, 6.2.3.4, vt paulo antè diximus: deinde singula illa duo genera in suas species diuidere, nempe in doctores & pastores: diaconos verò in eos qui eleemosynas distribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipsis pauperibus Ecclesiæ seruiebant: quales erant fere viduæ, de quibus seorsim agitur 1.Tim.5.9. Vtque hæc distinctio melius intelligeretur, mutauit (opinor) Apostolus dicẽdi genus. ¶ *In docendo*, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Vulg.& Erasmus, *In doctrina*, quam interpretationem vt ambiguam repudio. Doctrina enim ferè Latinis declarat idipsum quod docetur, quum διδασκαλία hoc loco significet ipsam dicendi functionem. Vocat autem Apostolus Doctorem, eum qui Scripturæ duntaxat simplici interpretationi vacat in Ecclesia, vt pura ac sincera doctrina retineatur: sicut doctissimus interpres in Christianæ religionis Institutione verissimè docuit: & repetendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum Versetur, tum in hoc mẽbro, tum in aliis sequẽtibus.

8 *Tum qui exhortatur* εἴτε ὁ παρακαλῶν. Vetus interpres non legit εἴτε. quam tamen coniunctionem vbique inuenimus, & addere necesse est, vt sibi constet distributio. Exhortatorem autem vocat eum qui alibi dicitur pastor, vt 1.Cor.12.28, & Ephes.4.11: & propheta quoque interdum, vt 1.Cor.14.31. is videlicet qui doctrinam cum admonitionibus & exhortationibus, atque adeo cum Sacramentorum administratione coniungit. ¶ *Qui distribuit*, ὁ μεταδιδοὺς. Vetus interpres, *Qui tribuit.* Erasmus, *Qui impertit.* Vterque nimium lata interpretatione, quum hîc significentur qui propriè diaconi dicuntur, ij nimirum qui eleemosynas distribuebant. Iubetur autem is versari in suo munere cum simplicitate, id est bona fide & sine personarum respectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ κακίᾳ, & in his tribus posterioribus ἐν pro σὺν commodissimè accipitur. ¶ *Qui præest*, ὁ προϊστάμενος. Hæc est altera species presbyterorum, eorum videlicet qui politiam Ecclesiasticam administrabant: qui & ipsi interdum doctrinæ Verbi præerant, vt apparet ex 1. Timot.5.57. quorum munus vocatur κυβέρνησις, 1.Corinth.12.28.

¶ *Qui miseretur*, ὁ ἐλεῶν. Videtur quidem hoc latius patere: sed quum Paulus agat de functionibus Ecclesiasticis, non potest satis commodè hoc accipi de misericordia cui præstandæ tenentur quicunque Christo nomen dederunt. Deinde quum istum distinguat ab eo qui distribuit, iis assentior qui Paulum existimant proprio quodam dicendi genere, per eos qui miserentur, eos intelligere qui curandis ipsis pauperibus erant designati, vt ferè erant viduæ, quarum fit mentio Act 6.1, & 1.Timot.5.9. Et meritò sanè in istis requiritur hilaritas, nõ modò vt fungantur suo munere alacriter, sed etiam ne mœrorem addant mœrori, si tetricos & morosos in solandis miseris sese prębuerint.

9 *Dilectio*, ἡ ἀγάπη. Iam ad fructum Ecclesiasticarũ functionum rectè administratarum accedit Paulus, nempe ad eas virtutes quas verè Christiani inter se exercent, quas ex vno fonte, nempe charitate, deducit: & ea quidem suis notis insignita, nempe synceritate, vitij odio. boni amore propenso, iuuandi proximi auiditate, & cuius finis sit Dei gloria. Deinde alias Christianas virtutes præcipuas, ex charitatis limpidissimo fonte deductas enumerat.

¶ [*Estote*] *abhorrentes à malo*, ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν. Vulgata, *Odientes*, barbaré. Erasmus, *Odio prosequentes*, non satis expressé. Plus enim est ἀποστυγεῖν quàm μισεῖν. Deinde verbum *Estote*, quod necessariò subintelligitur, expressi ex Clemente, γραμματέων λόγῳ β, quo loco nonnulla præterea inserit, sed contra omnium codicum fidem, nec satis aptè. ¶ *Agglutinati*, κολλώμενοι. Vulg.& Eras. *Adhærentes*, non satis expressé.

10 *Fraterna charitate*, τῇ φιλαδελφίᾳ. Clemens lib. Pædagogi 3, cap. vltimo videtur hoc connectere cum superiore membro. ¶ *Alij ad alios amandos propensi*, εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulgata, *Inuicem diligentes*, nimium (vt ita dicam) diluté. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, sed etiam ipsam ad amandum propensionem declarat. Eras-

mus, *Ad mutuò nos diligendos propensi*. Ego *Amandos* dicere malui, quia sicut (auctore Chrysostomo) plus est στέργειν quàm φιλεῖν, sic Latinis plus est Amare quàm Diligere. Sic enim Cicero, *Sed tamen vt scires eum à me non diligi solùm, sed etiam amari.* ¶ *Præeuntes*, προηγούμενοι. Vulg. & Erasm. *Præuenientes*, προφθάνοντες.

1.Pet.5.8	Τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. Τῷ Πνεύματι ζέοντες. Τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες.	11	‖Studio minimè pigri. Spiritu feruentes. ¨Domino seruientes.	11	*Solicitudine non pigri. Spiritu feruentes. Domino seruientes.*
	Τῇ ἐλπίδι χαίροντες. Τῇ θλίψει ὑπομένοντες. Τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες.	12	Spe gaudentes. In afflictione tolerantes. ‖In oratione ¨perdurantes.	12	*Spe gaudentes. In tribulatione patientes. Orationi instantes.*
Luc.18.1 1.cor 6.1					
Heb.13.2 1.pet. 4.13	Ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. Τὴν φιλοξενίαν διώκοντες.	13	‖¨Vsibus sanctorum ¨communicantes. Hospitalitatem ¨sectantes.	13	*Necessitatibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes.*
Mat.5.44	Εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς· εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε.	14	‖¨Benedicite iis qui vos insectantur, benedicite *inquam*, ¨& ne imprecamini.	14	*Benedicite persequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere.*
	Χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.	15	¨Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.	15	*Gaudere cum gaudentibus, flere cum flentibus.*
Prou.3.7 esa.5.11	Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. Μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. Μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.	16	¨Eodẽ animo inter vos mutuò affecti. ‖Nõ elatè *de vobis ipsis* sentientes, sed ¨humilibus obsecundantes. Ne estote ¨prudentes apud vosmetipsos.	16	*Idipsum inuicem sentientes. Non alta sapientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos.*
Pro.20.22 matt.5.39 2.cor.8.21 1.pet.3.9	Μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. Προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων.	17	‖ Nemini malum pro malo vicissim reddentes. ¨Procurantes honesta coram omnibus hominibus.	17	*Nulli malum pro malo reddentes. Prouidentes bona non tantùm coram Deo, sed etiam coram omnibus hominibus.*

11 *Domino seruientes*, τῷ Κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc subiunxit Apostolus, quo Christianæ charitatis præcepta à philosophorum monitis distinguuntur: & ita in probatissimis quibusque codicibus vetustis & Græcis scholiis legitur. Sic quoque vertit & Syrus & vetus Latinus interpres, & ita legunt Chrysostomus & Theophylactus, & Basilius in Ethicis, definitione 68, & Clemens. Erasmus tamen interpretatus est, *Tempori seruientes*, id est, καιρῷ δουλεύοντες. quæ lectio annotatur etiam ab Origenis interprete, & Glossa ordinaria quam vocant. Explicatur autẽ tribus modis. Sunt enim qui existiment hoc dicto moneri pios vt si quid incommodi acciderit, boni consulant, vt hoc cohæreat cum eo quod sequitur. Alij verò putant præscribi fidelibus vt pro temporis ratione sese accommodent fratribus, sicut dicit Apostolus se factum esse omnibus omnia. Alij demum καιρὸν accipiunt pro occasione: quòd velit Paulus nos studiosè omnem iuuandi occasionem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed vtcunque accipias, non expresse: is significationem verbi δουλεύειν, quod plus est quàm sese accommodare tempori, aut occasionem captare: neque puto vllum esse locum Scripturæ in quo simile dictum occurrat. Itaque omnino legendum puto τῷ Κυρίῳ, & ab iis corruptum esse locum, qui compendium illud scribendi κῷ putarũt καιρῷ declarare: idque eo verisimilius est quòd etiamnum hodie apud Basilium eo loco quem antè citaui, eo compendio literarum scriptum inueni. Ita etiam nominatim legendum tuetur Hieronymus epistola tomi secundi vltima, ad Marcellã: quã epistolã vide, quæso, vt qualis fuerit olim tum Ecclesia illa Romana cognoscas.

12 *Perdurantes*, προσκαρτεροῦντες. Vulg. & Eras. *Instantes*, non satis rectè.

* 13 *Vsibus*, ταῖς χρείαις. Ambrosius vt ex Latinis non pauci locũ hunc citantes, legerunt ταῖς μνείαις, *Memoriis*, quod recentiores valde impudenter ad preces pro mortuis detorserunt. Origenes vtranque lectionem obseruat. Ego in multis Græcis codicib. istud inueni, neque dubitare possum quin hæc sit vera lectio. Vulg. & Erasm. *Necessitates* conuertũt, quod mihi non placet. nequis existimet prius non succurrendum proximo quàm ad necessitatem sit redactus. scripsisset enim Apostolus ταῖς ἀνάγκαις. Quanquã hoc concedo τῶν χρειῶν nomine delicias & superuacanea officia non significari. ¶ *Communicantes*, κοινωνοῦντες. Ita significatur quæ hic sit vera charitas, nempe quum aliorum incommodis non minus quàm nostris afficimur, & * ita affecti proximum pro viribus iuuamus. ¶ *Sectantes*, διώκοντες. Hoc verbum de re, significat studium eius obtinendæ, & ferè semper in laude ponitur: de persona verò, designat nocendi cupiditatem, etiam in iuris persecutione: cuius significationis exemplum suppeditat proximus versiculus.

14 *Benedicite*, εὐλογεῖτε. Id est, *bene precamini*, vt opponatur τῷ καταρᾶσθαι. Eras. *Bene loquamini*. Ego verò vocabulum theologis vsitatum retinere malui: neque existimo de loquutione duntaxat hîc agi, ne hostibus detrahamus, sed de eo potius, vt hosti bene precemur. quod quum Eras. viderit, miror cur vel Benedicatis vel Beneprecamini potius non conuerterit quàm Beneloquamini. Vide Matthei 5.44. ¶ *Et ne imprecamini*, καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic solent interdum Hebræi ταυτολογεῖν, sed ita tamen vt hæc minime sit inepta aut inutilis ταυτολογία, de qua diximus Ioh.1.20.

15 *Gaudete*, χαίρειν. Vrget sympathiam Christianã Paulus: sed in gaudio & dolore honesto. Est autem omnibus nota enallage infiniti pro imperandi modo, Atticis etiam ipsis familiaris.

16 *Eodem animo mutuò inter vos affecti*, τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. i. *inter vos concordes, atque adeo vnanimes.* quod Græci vno verbo dicunt ὁμοφρονεῖν. Vulg. *Idipsum inuicem sentientes*: duplici errore. Neque enim τὸ αὐτὸ declarat Idipsum, sed Idem: quod tamen nusquam animaduertit Vetus interpres in hac exprimenda sententia, nisi bis, nẽpe 2.Cor.13.11, & Phil.3.16. Et φρονεῖν nõ accipitur hoc loco pro sentire, i. sensu percipere, vel intelligere, vel scire, vel opinari, (quanuis ita explicent Græca scholia) sed pro affectum esse animo, quem φρένα Græci interdum vocãt. Sed & Erasmus sibi in eo non constat. nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi vertit Idem sentire, infrà 15.5, & Philip.2.2, non satis rectè, opinor: & Concordes esse, Phil. 3.16, & 4.2: item Vnanimes esse, 2.Cor.13.11. Quòd autem εἰς ἀλλήλους conuertit, *Alii in alios*, mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἴς τινα, sed φρονεῖν τινι. Itaque non dubito quin εἰς ἀλλήλους positum sit pro ἐν ἀλλήλοις, vt explicat idem noster Apostolus infrà, 15.5. ¶ *Humilibus*, τοῖς ταπεινοῖς. Quum paulo antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poscit antithesis vt ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Nihil autem æquè scindit concordiam atque ambitio, quum quispiam humilia fastidit, sublimia ambitiosè sectatur. ¶ *Prudentes*, φρόνιμοι. Eras. *Arrogantes*, quo sensu idem dictum exposuimus suprà, 11.25. Sed hoc in loco, ne videatur inanis esse ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτῷ accipio pro prudentiæ opinione turgere, & suo iudicio sapere: ita vt fontem arrogantiæ aperiat Apostolus, idque sit planè quod prohibetur Prouerb.3.7, *Ne sis* חכם [*chacham*] (i. sapiens) *in oculis tuis*. quod repetitur Esa.5.21.

17 *Procurantes*, προνοούμενοι. Sic vertit Eras. 2.Cor.8.21, qui

qui tamen hîc cõuertere maluit, *Prouidè curantes*. Vulg. *Prouidentes*, obscurè & ambigué. Nam prouidere potius est speculationis quàm actionis, nisi quum pro cauere accipitur. Hîc verò Paulus monet vt in primis attenti & soliciti simus de vita bene & honestè instituenda, vt nemo quicquam habeat quod in nobis meritò possit culpare. Quod autem in Vulgata editione subiicitur, *Non tantùm coram Deo*, οὐ μόνον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, in multis codicibus non inuenio, & insertum fuisse opinor ex 2. Cor. 8. 21. vt in eo frustra se torserit Erasmus.

Εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.	18	‖ Si fieri potest, quantum in vobis est, cum omnibus hominibus in pace viuentes.	18 *Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus hominibus, pacem habentes.*	Heb. 12. 14
Μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοὶ, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γὰρ Ἐμοὶ ἐκδίκησις· ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος.	19	‖ Non ipsi vosmet vlciscentes, dilecti: sed date locum iræ. scriptum est enim, ‖ Mihi est vltio: ego rependam, dicit Dominus.	19 *Non vosmetipsos defendentes, charissimi, sed date locum iræ. scriptum est enim, Mihi vindicta: ego retribuam, dicit Dominus.*	Eccle. 2 18 matt. 5. 39. Deut. 32. 35 heb. 10 30
Ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν· ἐὰν διψᾷ, πότιζε αὐτόν· τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἀνθρακιὰς πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.	20	‖ Itaque si esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, carbones ignis coaceruabis in caput eius.	20 *Sed si esurierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi. hoc enim faciens, carbones ignis congeres super caput eius.*	Pro. 25. 22
Μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ· ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.	21	Ne vincitor à malo, sed vince bono malum.	21 *Noli vinci à malo: sed vince in bono malum.*	
Κεφάλαιον ιγ.		Cap. XIII.	Cap. XIII.	
Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ. αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.	1	‖ Omnis anima potestatibus supereminentibus subiecta esto. non enim est potestas nisi à Deo: & quæ sunt potestates, sunt à Deo ordinatæ.	1 *Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit. non est enim potestas nisi à Deo: quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt.*	Sapien. 6. 4 tit. 3. 1 1. pet. 2. 13
Ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρῖμα λήψονται.	2	Itaque quisquis se opponit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi condemnationem auferent.	2 *Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt.*	

18 *Si fieri potest*, εἰ δυνατόν. Hæc putat Erasmus connecti posse rectius cum superiore sententia, contra omnium exemplarium fidem, & fortassis non optima ratione. Neque enim cum conditione præcipitur vt vitam honestè instituamus coram omnibus hominibus, sed simpliciter omnino tenetur hoc facere quisquis Christum profitetur: pacem verò colere cum omnibus sine exceptione, nemo nec potest, nec etiam debet.

19 *Vlciscentes*, ἐκδικοῦντες. Vulg. *Defendentes*, ídque malè. Neque enim honesta & legitima defensio prohibetur. ¶ *Iræ*, τῇ ὀργῇ. Dei videlicet, quam alioqui preuenire videatur, qui iniuriam vlciscitur.

20 *Carbones ignis*, ἀνθρακιὰς πυρός. id est ignitos seu candentes, ex Hebræorum idiotismo. Sic etiam Solomon ænigmaticè declarat iram Dei alicuius capiti imminentem, & eo quidem ardentiorem quo maior est alicuius peruersitas: veluti eius qui ne benignitate quidem prouocari potest ad eum diligendum qui pro accepta iniuria beneficium referat.

IN CAPVT XIII.

1 *Omnis anima*, πᾶσα ψυχή. Iam transit Apostolus ad πολιτικὰ præcepta, quomodo videlicet vnumquenque, se erga magistratum & in publicis actionibus gerere oporteat. Cæterùm Anima per Hebraicam synecdochen pro homine ponitur, vt alibi quoque annotauimus: hîc verò videtur hoc dicendi genus non carere emphasi, vt intelligamus, omnes mortales, nullo prorsus excepto, subiici suo magistratui oportere. Videant igitur quo iure priuilegia immunitatis hodie iactẽt qui se Ecclesiasticos vocant. Hi verò si verbo Dei credere nolunt, nisi addita Patrum interpretatione, saltem audiant quid in hunc locum scripserit Chrysost. Sic enim habet ad verbum, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατάττεται, καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, οὐχὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνον, ἐκ προοιμίων αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν ἀπόστολος, οὕτω λέγων, Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω· κἂν ἀπόστολος ᾖς, κἂν εὐαγγελιστὴς, κἂν προφήτης, κἂν ὁστισοῦν. οὐδὲ γὰρ ἀναιρεῖται τῶν εὐσεβείαν ἡ ὑποταγή. Id est, *Omnibus hæc præcipi, sacerdotibus quoque ac monachis, non autem iis solis qui huius vitæ negotiis occupantur, statim in ipso proœmio declarat Apostolus, quum sic dicit, Omnis anima potestatibus supereminentibus subiecta esto: etiamsi Apostolus, etiamsi Euangelista, etiamsi Propheta, vel alius quiuis fueris. Subiectio enim ista pietatem non euertit.* Hæc ille: qui, Deus bone, si hodie viueret, quàm acerbè in illum inueheretur qui non modò regibus non subiicitur, sed ipsa etiam regna & imperia transfert, & tamen Christi vicarius vult videri. Cæterùm qui Origenis ingeniũ nosse volet, legat quàm fœdè hunc locum deprauarit. ¶ *Supereminentibus*, ὑπερεχούσαις. Hoc positum est ἀπολογικῶς. Causa enim adfertur cur subiici nos oporteat magistratibus: quia nimirum in superiore gradu sunt collocati. Vulgata, *Sublimioribus*, non obscura modò sed periculosa interpretatione, vt quæ sic possit accipi quasi summis duntaxat magistratibus, non inferioribus, sit parendum. ¶ *Sunt à Deo ordinatæ*, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Hæc verba, *A Deo*, postposui verbo substantiuo, vt falsæ distinctioni ansam præciderem, quæ nonnullos fefellit. Quidam enim legunt, *Quæ verò sunt à Deo, ordinatæ sunt*, quasi Græcè scriptũ sit ἀπὸ non ὑπὸ Præterea quia Vetus interpres ἐξουσίαι non legit (quod tamen vocabulum in omnibus Græcis vetustis codicibus (excepto vnico Claromontano) inuenimus, & nisi addatur, nemo non videt ἀπὸ τοῦ κοινοῦ subaudiendum) nonnulli Latini pro *ordinatæ* legerunt *ordinata*, quasi Græcè scriptum sit, τὰ δὲ ὄντα, ἀπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένα ἐστίν. Cæterùm quia ordinare interdum idem declarat atque instituere, & ex mandato faciendum aliquid decernere, censuerunt nonnulli Paulum his verbis ostendere, Deum esse magistratuum dignitatis auctorem. Id verò ego ita esse fateor: sed quum in superiore membro sit hoc disertè dictum ab Apostolo, causam non video cur hoc ipsum iterum inculcet, & quidem addita particula δὲ quæ non eadem, sed diuersa plerunque solet copulare. Existimo igitur Apostolum primùm quidem testari in genere ius ipsum & potestatem magistratus à Deo esse: deinde verò, quia varij sunt magistratuum gradus, & dixerat oportere omnes non vni alicui potestati sed potestatibus subiici, huius etiam potestatis distributionem & διάταξιν eidem Deo vendicare, vt infimis etiam ordinibus parendum esse sciamus. Sunt autem hæc duo connexa, id est, magistratus dignitas, & eius dignitatis distributio: vt vtrunque Apostolus meritò vocet διαταγὴν τοῦ Θεοῦ. i. Dei ordinationem, in proximo vers.

2 *Ipsi sibi*, ἑαυτοῖς Sic rectè Vetus interpres pro quo Erasmus non rectè *Sibiipsis* substituit: vt sensus ipse ostendit. Rectius quoque Vetus interpres κρῖμα vertit *Damnationem* quàm Eras. *Iudicium*. ¶ *Auferent*, λήψονται. Sic Latini dicunt non impunè vel inultum ferre, & pretium ferre ob stultitiam. Vulgata, *Acquirunt*, neglecta temporis ratione. Erasmus, *Accipient*, obscurè, vt diximus Matthęi cap. 23. vers. 14.

Οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῷ ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῷ κακῶν. Θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἔξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.

Θεοῦ γὰρ διάκονος ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. Ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαιραν φορεῖ. Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.

Διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργὴν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν.

Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες.

Mat.22.11. Ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον, τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμὴν, τὴν τιμήν.

Μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλήρωκε.

3 Nam magistratus non sunt terrori bonis operibus, sed malis. Vis autem non terreri potestate? quod bonum est facito, & laudem ab ipsa obtinebis.

4 Dei enim minister est tuo bono. Quòd si feceris quod malũ est, metue: non enim frustra gladium gestat. nam Dei minister est, vltor ad iram ei qui quod malum est fecerit.

5 Quapropter necesse est subiici, non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.

6 Propter hoc enim etiam tributa soluitis: siquidem ministri Dei sunt in hoc ipsum incumbentes.

7 ‖Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributũ *debetur*, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timor, timorem: cui honor, honorem.

8 Nemini quicquã debete, nisi *hoc* vt alij alios diligatis. nã qui diligit alterum, Legẽ impleuit.

3 *Nam principes nõ sunt timori boni operiũ, sed mali. Vis autem non timere potestatẽ? Bonum fac, & habebis laudem ex illa.*

4 *Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei qui malum agit.*

5 *Ideo necessitate subditi estote; non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.*

6 *Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes.*

7 *Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal: cui timorem, timorem: cui honorem, honorem.*

8 *Nemini quicquam debeatis, nisi vt inuicem diligatis. qui enim diligit proximũ, Legem impleuit.*

---

3 *Bonis operibus*, τῷ ἀγαθῶν ἔργων. Vulgata, *Boni operis*, nimium obscuré. Erasm. *Bene agentibus*, rectè expressa sententia. Ego studui propius abesse à Græcis.

4 *Vltor ad iram*, ἔκδικος εἰς ὀργὴν. Id est, per quem Deus iratus vlciscitur malos.

5 *Necesse est subiici*, ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, *Necessitati*, vel (vt alij codices habent) *necessitate subditi estote*, id est ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθαι, cõtra omnium nostrorum codicum fidem, si duos tantùm excipias, sed quibus ipsa etiam sententia repugnat. Neque enim præcipit Apostolus vt pareamus magistratibus, quòd vrgeat necessitas, quasi liceat alioquin iugum excutere: sed potius quia æquissimum est vt Dei ministro subiiciamur, neque res est media seu ἀδιάφορος, sed eiusmodi vt hominis etiam conscientiam obliget. minimè id quidem quasi magistratui aut cuiquam homini liceat leges condere conscientiis, quę vnicum habent legislatorem: sed quia nemo potest bona conscientia ei resistere cuius potestati Deus ipsum subiecerit, adeo vt hanc ob causam non sit seditiosis & ἀπάκτοις negotium dũtaxat cum magistratu, cui sese opponũt, sed etiam cũ Deo ipso. Sciamus tamen hæc esse intelligẽda, addita exceptione, VSQVE AD ARAS. Nam alioqui valet Apostolicum illud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vbi tamen hoc quoque notandum est, aliud esse, magistratui impia præcipienti, vel iniqua etiam per subiectos exequi volenti, non obsequi, quàm vim suo magistratui intentare. Nam illud quidem nobis faciendum est, istud verò nefas est: nisi quis fortè priuatus extraordinarium mãdatum à Deo acceperit. Cæterùm qui Origenem legerit in hunc locũ, cõperiet hinc quoque Anabaptistas sui furoris principia hausisse, aut illum certè iisdem furiis olim fuisse agitatum quibus hodie Anabaptistæ.

6 *Ministri*, λειτουργοί. Vide Act.13.2, & infrà, 15.27.

¶ *Incumbentes*, προσκαρτεροῦντες. Vulgata, *Seruientes*, non satis expressé. Videtur enim Apostolus hoc verbum vsurpasse, vt ostenderet à magistratu pondus minimè leue sustineri, oppugnandi malos, & bonos tuendi: vt planè inuicta quadam ac diuina animi fortitudine instructum esse oporteat qui publico hoc munere ita defũgi velit vt Deo fidem suam approbet. Itaque meritò illis & vectigalia solui, & honorem, tanquam reipublicæ causa infinitos labores perferentibus, tribui. Nos verò alibi προσκαρτερεῖν vertimus Perdurantes, sed diuersa constructione.

7 *Cui tributum*, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένῳ, vel χρεωστουμένῳ, vt in Epigram. dicitur ὀφειλόμενος τὰς εἰκόνας, *cui debentur imagines*. Ideo expressi verbum, nequis putet τῷ pro ᾧ positum, quod Ionibus est peculiare. Cęterùm (meo iudicio) φόρος dicitur capitatio, id est tributum quod in capita ciuium, aut viritim aut pro cẽsus ratione imponitur: (quod & εἰς φορὰν, id est collationem, vocari puto, id videlicet quod *taleam* vernaculo sermone Galli vocant) τέλος verò quicquid alio nomine persoluitur reipublicæ, vt decumæ, portoria, scriptura, & quæ pro inuectis aut exportatis mercibus persoluuntur. ¶ *Cui timor*, τῷ τὸν φόβον. Timorem, Hebręorum more, vocat obedientiam, eámque ex animo proficiscentem: Honoris autem nomine intelligit reuerentiam quam magistratui habere par est, eámque sinceram & voluntariam: cuiusmodi fuit illa Q. Fabij Maximi, filium Consulem reuerentis, vt refert Liuius Decadis tertiæ libro quarto: quanquam multo altius assurgere nos iubeat Paulus.

8 *Debete*, ὀφείλετε. *Incertum est* (inquit Erasmus) *an sit Debetis, indicandi modo, an Debete*. Atqui ipsa nullum huic amphiboliæ locum relinquit. Sed & ex duabus interpretationibus quas adfert, altera quam Ambrosio affingit, nihil tale cogitanti, est eiusmodi vt mirer cuiquam in mentem venire potuisse: quasi videlicet superiora ad magistratus ethnicos referantur, ista verò ad Christianos. Id verò quum sit absurdissimum, vnde tandem colligitur Ambrosio placuisse? *Scribit enim*, inquit, *in hunc locum, Pacem vult nos habere, si fieri potest, cum omnibus, dilectionem verò cum fratribus*. Quasi verò Ambrosius, quum hæc scriberet, compararit cum hoc dicto superiores huius capitis versic. ac non potius superioris capitis versiculum decimum octauum, quòd affines inter se sententias contineant. Itaque (quod etiam in præfatione monui, & cum tanti viri pace dictum velim) sicut Erasmi diligentiam laudo, ita maiorem in eo attentionem interdum requiro. Sed ad rem. Scitè profectò Paulus, quum de nostro in magistratum officio aut pietate potius disseruisset, nunc omnium forensium litium ac controuersiarum fontem aperit, nempe quòd suum cuique nonnisi inuiti & magistratus imperio coacti reddamus: vnde fit vt postea nobis sit inuidiosum & exosum magistratus nomẽ. Videte ergo, inquit, ne cuiquam quicquam debeatis, nisi hoc vnum vt vos mutuò diligatis. Nã hoc quidem debiti genus, eiusmodi est vt bonus vir semper inueniat quod proximo debeat, ac proinde sese hoc veluti ære alieno libens obstrictum esse fateatur. ¶ *Alterum*, τὸν ἕτερον. Vulg. *proximum*. Certum enim est hic τῷ ἑτέρῳ significatione significari qui in Legis contextu & proximo versiculo vocatur ὁ πλησίον. qua voce quiuis alius homo significatur, quicum aliquid est nobis negotij, ne inimicis quidem exceptis. Sic Hebræis רעה [*Reheh*] & רע [*Rehah*] accipiur tũ pro socio, tũ pro altero quopiã simpliciter, sicut apud Græcos perexiguũ est discrimẽ inter ἕτερος & ἑταῖρος. ¶ *Legẽ impleuit*, νόμον πεπλήρωκεν, i. nõ vnicum aliquod

aliquod præceptũ obiit, ſed in genere præſtitit quod Lex iubet. Itaque non agit hoc loco Apoſtolus de perfecta vel imperfecta obſeruatione Legis, vt nugantur Sophiſtæ: ſed charitatem vt legis ſummam commendat, ſicut apparet ex ratione quæ ſubiicitur, & concluſione quæ attexitur, nec eſt aliter intelligenda.

Τὸ γὰρ, Οὐ μοιχεύσεις, Οὐ φονεύσεις, Οὐ κλέψεις, Οὐ ψευδομαρτυρήσεις, Οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ εἴ τις ἑτέρα ἐντολὴ, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνακεφαλαιοῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

Ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται. πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.

Καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρὸν, ὅτι ὥρα ἡμᾶς ἤδη ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.

Ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. Ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός.

Ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν· μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις, μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ.

Ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τῆς σαρκὸς πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας.

9 Siquidem illud, ‖ Non mœchaberis, Nõ occides, Non furaberis, Non falſum teſtimoniũ dices, Non concupiſces: & ſiquod aliud *eſt* mandatum, in hoc ſermone ᵃ ſummatim comprehenditur: nempe, ‖ Diliges proximum tuum ſicut teipſum.

10 Charitas proximum non afficit malo. Itaque ‖ charitas eſt ᵃcompletio Legis.

11 ᵃIdque, ᵃperſpecta opportunitate, quòd *videlicet* tempeſtiuum iam *ſit* nos à ſomno expergiſci. Nunc enim ᵃ propius nos eſt ſalus, ᵃquam quum credidimus.

12 Nox ᵃproceſſit, dies autẽ ᵃpropinquat. Abiiciamus igitur ᵃopera tenebrarum, & induamur ᵃhabitu qui luci conueniat.

13 Vt interdiu, compoſitè incedamus: ‖ non *in* comeſſationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruiis, non lite & inuidia.

14 ‖Sed ᵃ induimini Domino Ieſu Chriſto, & carnis curã ne habete ᵃad *explendas* cupiditates.

9 *Nam, Non adulterabu, Non occides, Non furaberis, Non falſum teſtimonium dices, Non cõcupiſces, & ſiquod eſt aliud mandatum, in hoc verbo inſtauratur, Diliges proximum tuum ſicut teipſum.* Exo.20.14 deut.5.18 Leuit.19.18 mar.22.39

10 *Dilectio proximo malum non operatur. Plenitudo ergo Legis, eſt dilectio.* mar.12.31 gal.5.14 iac.2.8 1.Tim.11.

11 *Et hoc, ſcientes tempus, quia hora eſt iam nos de ſomno ſurgere: nunc enim propior eſt noſtra ſalus, quàm quum credidimus.*

12 *Nox præceſſit, dies autem appropinquauit. abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*

13 *Sicut in die, honeſtè ambulemus: non in comeſſationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione.* Luc. 21.14

14 *Sed induite Dominum Ieſum Chriſtum, & carnis curam ne feceritis in deſideriis.* Gal.5.16 1.pet.2.11

---

9 *Summatim comprehenditur*, ἀνακεφαλαιοῦται. Id eſt, in ſummam ac compendium redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quam amorem Dei & proximi præcipit. Sed tamen quum Apoſtolus hoc loco de mutuis hominum officiis differat, Legis vocabulum ad ſecundam tabulam reſtringendum puto. Vulg. *Inſtauratur*, vt planè videatur legiſſe ἀνακαινοῦται, vel ἀνανεοῦται.

10 *Completio*, πλήρωμα. Heb. מלא [*melo*,] pro quo Gallicè diceremus *le contenu*, vt Pſal.24.1. niſi malimus ſimpliciter ipſam præſtationem legis ita ſignificari. Vulgata & Eraſmus, *Conſummatio*. Vide ſuprà verſu 8.

11 *Idque*, καὶ τοῦτο. Vulg. *Et hoc*, admodum obſcuré. Neque enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, ſed cum eo quod dixerat verſu 8, *Nemini quicquam debete*. Cui dicto quum Apoſtolus ſubieciſſet rationem quæ paulo longiore confirmatione indigebat, nunc tandem ad inſtitutum redit. Adduntur autem hæ particulæ, orationis amplificandæ cauſa, vt initio officiorum Cic. *Quanquam te iam annum audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet*, &c. Syrus interpres videtur legiſſe καὶ τοῦτο εἰδότες (ſub. ἐστε) ὅτι καιρὸς καὶ ὥρα ἐστὶν, Et hoc ſcitote, quòd tempus & hora eſt, &c. ¶ *Perſpecta opportunitate*, εἰδότες τὸν καιρόν. Vulg. & Eraſmus, *Scientes*, vel, *Quum ſciamus tempus*, admodum obſcuré. Nos Græcum hoc dicendi genus ad verbum ſic exprimimus in vernaculo ſermone, *Veu le temps*, vel, *Veu la ſaiſon*. Quæ ſit autem hæc opportunitas, ſtatim ſubiicit per epexegeſin. ¶ *Propius nos eſt ſalus*. ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία. Vulg. *Propior eſt noſtra ſalus*. Poteſt enim ἡμῶν etiam connecti cum σωτηρία per traiectionem: cuius aliud exemplum annotauimus Ioh.15.10, vt Vet.interpr. Eraſm. hoc loco non optimo iure flagellarit. ¶ *Quàm quum credidimus*, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν. Eraſmus, *Quàm quum credebamus. Nam*, inquit, *ſub Moſe opinio fuit potius ſalutis quàm ſalus, & vmbra potius quàm res*. Atqui præterquam quòd qui ſic loquitur, planè non intelligit quæ fuerit veteris fœderis ratio, Apoſtolus Romanis ſcribit, non Iudæis: & quanuis in Romana Eccleſia nonnulli etiam eſſent qui ex circuncisione crediderant, tamen quum minimus fuerit hic numerus, ſit autem hæc vniuerſalis doctrina, non ſit mihi veriſimile hoc ita explicandum vt ad ſolos Iudæos pertineat. Paulum igitur exiſtimo hoc ipſum dicere de quo monent etiam ſcriptores alioqui prophani: nempe quo propius metam curſor accedit, eò magis intendendas eſſe vires, ſi præmium in ipſa meta propoſitum aſſequi velit. Sic enim Apoſtolus docet quo propius à ſalutis luce abſumus, tanto longius à tenebris abeſſe nos oportere.

12 *Proceſſit*, προέκοψεν. Hierony. in Matth.26. *præterijt*. Cyprianus in tractatu de zelo, *tranſiuit*, vt & Syrus interpres עבר [*habar*.] Itaque non dubium eſt quin mendosè legatur Latinè *præceſſit*, quod Ambroſium & alios veteres interpretes fefellit. ¶ *Propinquat*, ἤγγικεν. Alibi iã dicimur in luce verſari, ſed ita vt nõdum apparuerit quod ſumus. Adhuc enim videmus vt in crepuſculo. ¶ *Opera tenebrarum*, ἔργα τοῦ σκότους. i. Eam vitam quam agere ſolent qui lucis conſpectum fugiunt. qua de re poëta verè & elegantter dixit, *Nox & amor vinúmque nihil moderabile ſuadent: Illa pudore caret, Liber amórque metu*. In quam ſententiam diſſeritur quoque Epheſ.5.12, & 1.Theſſal.5.7. quanquam Tenebrarum nomen latius hîc patet, totam videlicet ſuperiorem vitam comprehendens in Chriſti ignoratione tranſactam. ¶ *Habitu qui luci conueniat*, τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. Vulg. & Eraſ. *Arma lucis*, quæ interpretatio mihi videtur perobſcura. Etſi enim in re non diſſimili Apoſtolus armorum meminerit, 1.Theſſ.5.8, tamen quod ſtatim ſubiicitur, oſtendit metaphoram ab habitu & cultu corporis ſumptam eſſe, de quo nimirum ſoliciti ſunt omnes modeſti homines, non noctu, quum à nemine conſpiciuntur, ſed interdiu, vt nihil indecorum appareat. Itaque εὐσχημόνως etiam licebit cum Vetere interprete exponere *Honeſtè*, vel etiam *Decoré*. Latè autem patet appellatio τῶν ὅπλων, adeo vt apud Homerum τὸ ὁπλίζεσθαι accipiatur pro διατρίβεσθαι, id eſt Inſtrui & ornari.

14 *Induimini Domino Ieſu Chriſto*, ἐνδύσασθε τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. Vulgata, *Induite*, ἐνδύσατε. Perſiſtit Paulus in metaphora: ſed & alioquin apud Hebræos verbum לבש [*labaſch*] ita vſurpari ſolet in re quauis, cuius acceſſione vel ornamur, (vt quum dicitur aliquis indui decore, ſalute, magnificentia, iuſtitia) vel contrà dedecoramur, vt Indui confuſione, maledictione, deſolatione. Videtur tamen peculiaris eſſe energia iſtius formulæ, quòd in poſ-

sessionem Christi mittamur, ita vt ille sit in nobis & nos in illo, vt Galat.cap.3.vers.27. sicut dicitur Spiritus Domini induisse Gedeonem, Iudic.cap.6.vers.34. Hoc autem loco fructus sanctificationis significat Apostolus à Christi Spiritu exorientes, quibus vult nos esse ornatos, vt copiosius explicat Coloss. cap.3.vers. 10.& 12, & deinceps. ¶ *Ad [explendas] cupiditates*, εἰς ἐπιθυμίας. Vulg. *Carnis curam ne feceritis in desideriis*, barbarè prorsus & obscuré. Erasmus, *Carnis curam ne agatis ad cupiditates*, non multo melius.

Κεφάλαιον ιθ.

Τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν.

Ὁς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν λάχανα ἐσθίει.

Ὁ ἐσθίων, τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ Θεὸς γὰρ αὐτὸν προσελάβετο.

Σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ κυρίῳ στήκει ἢ πίπτει. σταθήσεται δὲ· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ Θεὸς στῆσαι αὐτόν.

CAP. XIIII.

1 EVm verò qui fide est infirmus, assumite, nõ *tamen* ad certamina disputationum.

2 Alius quidem credit vesci licere quibusuis: alius autem *fide* infirmus edit olera.

3 Qui edit, non edentẽ ne pro nihilo habeto: & qui non edit, edentẽ ne condemnato. Deus enim eum assumpsit.

4 Tu quis es qui condemnas alienum famulum? proprio domino stat aut cadit. stabilietur autem: potest enim Deus eum stabilire.

CAP. XIIII.

1 *INfirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum.*

2 *Alius enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus mãducat.*

3 *Is qui manducat, non manducantem nõ spernat: & qui non mãducat, mãducantẽ non iudicet. Deus enim illum assumpsit.*

4 *Tu quis es qui iudicas alienum seruum? domino suo stat aut cadit. stabit autem: potens est enim Deus statuere illum.*

IN CAPVT XIIII.

1 *Eum qui fide est infirmus*, τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει. Fides hoc loco declarat Christianam ipsam doctrinam in quà sit adhuc aliquis rudis, ac proinde discrimen ciborum & dierũ nondum intelligat Christi beneficio fuisse sublatum. Vide suprà, 4.10. Cæterùm Apostolus nunc descendit ad ἐφαρμογὰς, id est ad tradendum rectum vsum legalium quorundam à Iudæis quibusdam adhuc rudibus obseruatorum: cuiusmodi erant ciborum delectus, & dierum discrimen. ¶ *Fide*, πίστει. Id est cognitione beneficij Christi. ¶ *Assumite*, προσλαμβάνεσθε. Id est, adiungite vobis, & quidẽ vltro adsciscite, nedum vt mediæ & indifferentis rei causa defugiatis eius consortium. Plus enim est προσλαμβάνεσθαι quàm venientem excipere. Castellio vertit, *Opitulemini*: neque verbo ipso, neque sensu satis feliciter expresso. Differunt enim significatione & constructione τὸ προσλαμβάνεσθαι & ἀπολαμβάνεσθαι, quo vtitur Act.20.35. Vide Lucæ 1.54. ¶ *Non [tamen] ad certamina disceptationum.* μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν. Vel, ad disputationum ambiguitates. id est, vt variis & perplexis disputationibus discedat incertior quàm venerit, aut perturbata conscientia resiliat. Nam ex multiplicibus significationibus verbi διακρίνειν, hæ duæ mihi videntur ad hunc locum appositissimæ. Vulgata, *Non in disceptationibus cogitationum*, quasi εἰς pro ἐν accipiatur, & διάκρισις idem valeat atque διασκέψις. quasi denique διαλογισμὸς hîc declaret cogitationem, quum multo commodius pro dissertatione possit intelligi. Erasmus, *Ad diiudicationes disputationum*: ac fateor quidem διάκρισιν id interdum declarare, sed non tamen hoc loco, vt mihi videtur. Nam reuera assumi debet infirmus, vt diiudicentur disputationes, id est vt tandem agnita veritate firmior euadat: sed pedetentim hoc fieri iubet Apostolus, vt nulla sit contentio, neque disputatio inanis, aut non suo loco adhibita. Castellio hunc locum ita conuertit, *Siquis autem imbecilla fide est, huic nulla cum animi dubitatione opitulemini*: sententia profectò non modò non expressa, sed etiam valde deprauata. Cæterùm quòd *Tamen* suppleuimus, ideo fecimus vt hiatus constructionis expleretur, quòd alioquin videatur integrum membrum deesse.

2 *Credit*, πιστεύει. Id est, nouit ex fide, siue persuasus est per Dominum Iesum, vt explicatur infrà, versu 14. Nam πιστεύειν aliud significat quàm νομίζειν, id est putare. quod non videtur Erasmus satis attentè considerasse quum interpretaretur *Credit*, i. *putat*. Vulg. *Credit se mãducare*, prorsus inepté. Nec etiam rectè legit μὲν γὰρ, *enim*, pro μὲν, *quidem*. Sunt autem hæc tria in primis obseruanda hoc in loco: Vnum, hîc agi non de rebus vel per se vel propter adiunctam cultus opinionem impiis, neque de ἐθελοθρησκείαις & manifestis superstitionibus, sed de rebus mediis & indifferentibus. Alterum, non eos qui malitiosè & præfractè resistunt Euangelicæ libertati, sed qui sola ignorantia peccant, hîc infirmos vocari. Tertium, de hac demum ignorantia hîc agi quæ tamen possit verbum Dei prætexere. Erat enim hic delectus ciborum & dierum, de quo hîc agitur, ex verbo Dei institutus, adeo vt iis qui Christianam libertatem ignorabant, non esset res indifferens, sed obseruatu necessaria ex Dei mandato. Denique quartum etiam illud obseruandum est, Apostolum non præcipere vt eiusmodi ignorantia foueatur, sed duntaxat vt toleretur, tantisper dum rudes isti possint erudiri. Hæc qui considerabit, facilè intelliget ista nihil iis fauere qui charitatis & lucrifaciendi proximi prætextu, non dubitãt sese impiissimis superstitionibus polluere. ¶ *Alius autem [fide] infirmus*, ὃς δὲ ἀσθενῶν. Sic potius lego quàm ὁ δὲ ἀσθενῶν. quia non præcessit ὁ μὲν, sed ὃς μὲν, quum alioquin, vtrouis modo legas, eadem prorsus maneat sententia. Solent enim Græci in distributionibus, non tantùm præpositiuis, sed etiam postpositiuis articulis vti, vt Luc.23.33, & infrà versu 5. Cæterùm nolui simpliciter infirmum dicere, sed FIDEM adiunxi ex superiore versiculo, nequis ineptus (quales sunt nimium multi) quia fit olerum mẽtio, putet infirmos à Paulo vocati minus rectè valentes. Nam ita existimarunt qui in Vulg. editione pro *Olus manducat* scripserũt *Olus manducet*, vt apparet ex Origene, qui totum hunc locũ fœdissimè corrupit, dum explicat quod suprà dictum est capite 4.19, Abrahamum non fuisse infirmatum fide. ¶ *Edit olera*, λάχανα ἐσθίει. In plerisque Vulgatæ Latinæ versionis codicibus legitur *Olus manducet*, manifesto errore. Nam præterquã quòd omnia Græca exemplaria scriptum habent ἐσθίει non ἐσθιέτω, sententia ipsa prorsus flagitat vt vtrunque membrum exprimatur non imperandi sed indicandi modo: vt iis non possim assentiri qui conuertunt φαγεῖν, vescatur. Certum enim est Apostolum proposita generali doctrina, nunc illam suis speciebus, seu casibus (quos vocant) applicare. Ac prior quidem iste ad ciborum discrimen: alter verò quem complectitur versiculus quintus, ad discrimen dierum pertinet. Nihil ergo præcipitur in his versiculis duobus, secũdo videlicet & quinto, sed species ponitur, deinde subiicitur doctrina. Dicitur autem edere olera, qui in capiendo cibo malit solis oleribus vesci, quàm carnes lege prohibitas attingere: vt olim Daniel, sed alio spiritu, cum sociis apud Babylonios, Daniel.1.11.

3 *Ne condemnato*, μὴ κρινέτω. Vulg. & Eras. *Ne iudicet*: nimium obscurè, vt alibi sæpe in hoc eodem verbo peccatum est, quum ex Hebræorum more simplex κρίνειν pro κατακρίνειν sit positum, tum hoc in loco, tum in sequentibus versiculis aliquoties. Sed & in superiore membro ἐξουθενείτω non satis expressè conuertit Vetus interpres *Spernat*, neque Erasm. *Despiciat*: quum significet aliquid amplius, nempe pro nihilo habere. Voluit enim Paulus hoc verbo repræsentare immodicum eorum fastum, qui Christianæ libertatis cognitione tumidi, cæteros vix dignos putabant quos vel pili facerent.

4 *Stabilietur autem*, σταθήσεται δέ. Vulg. *Stabit autem*. στήσεται δέ. Erasmus, *Imò fulcietur vt stet*. Ego verò (vt de periphrasi

riphrasi nihil dicam) puto hoc prorsus cohærere cum eo quod Apostolus dixerat ἢ πίπτει, *aut cadit*, hoc videlicet accommodans ad Christianum quidem sed adhuc rudem, qui, dum mauult carnibus prorsus abstinere & oleribus vesci, quàm cibum, quē putat immundum, attingere, sanè in eo ostendit se nondum stare, id est nondum firmo gradu consistere; atque adeo veluti ruinam minatur: sed tamen (inquit Apostolus) non est quòd eum idcirco vt desperata salute condemnes. Quem enim asciuit Dominus, eum suo tempore stabiliet.

Ὁς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ πληροφορείσθω.	5	Alius quidem æstimat diem præ die, alius autem peræquè æstimat quemuis diem. Vnusquisque in animo suo plenè certus esto.	5	*Nam alius iudicat diē inter diem: alius autem iudicat omnem diem. Vnusquisque in suo sensu abundet:*	
Ὁ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ φρονεῖ καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν, Κυρίῳ οὐ φρονεῖ. ὁ ἐσθίων, Κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ Θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, Κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ Θεῷ.	6	Qui curat diem, Domino curat: & qui non curat diem, Domino non curat. Qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo.	6	*Qui sapit diem, Domino sapit: & qui manducat, Domino manducat: grātias enim agit Deo: & qui non manducat, Domino nō manducat, & gratias agit Deo.*	

5 *Æstimat diem præ die*, κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν. Secunda est ista species, eorum qui discrimina dierū ex Legis præscripto obseruabant: vt plaue sint hallucinati veteres Græci (à quibus deceptus etiam est Ambrosius) quum hîc nescio quid comminiscerentur de iis qui vel alternis diebus, vel quotidie ieiunabant. Quāuis enim ἡμέραν παρ' ἡμέραν significet Alternos dies, tamen non perpetua est ista significatio, vt quæ locum nullum habeat in constructione actiua (quam vocant) cuiusmodi hæc est. Deinde nulla est ieiunij mentio: & res ipsa ostendit de Legis ceremoniis indifferētibus hîc differi, quarum causa non vult Apostolus Ecclesiam scindi, sed infirmitati fratrum aliquid ad tempus concedi. Itaque assentior Erasmo qui tradidit, παρὰ hoc in loco relationem declarare, vt in prouerbio πορφύραν παρὰ πορφύραν. quanquam nolim cōuertere *Diem iuxta diem*, ac multo etiam minus, *Diem supra diem*, cum Hieronymo, quanuis sic accipiatur παρὰ Heb.3.3. Spectandum enim est quid cuique loco conueniat. ac mihi quidem videtur παρὰ prorsus hîc respondere Latinæ propositioni Præ, vt in illo Terentij, *Quum te postputasse omnes res præ parente intelligo.* Sed & in verbo κρίνειν interpretando, quod nonnullos torsit magnopere, doctissimum interpretem libens sum sequutus. Nam inter cætera τὸ κρίνειν significat iudicium ferre de re quapiam, quod quidem sine æstimatione fieri non potest: quum iudicare nihil aliud sit quàm quanti rem aliquam facias vel tecum inire, vel apud alios dicere: quæ expositio & simplicissima est & sententiæ Apostoli accommodatissima. Nam quominus accipias pro διακρίνειν, id est discernere seu distinguere, obstat proximū membrum, quod istam expositionem nullo modo admittit: & tamen vt sibi constet antithesis, simili ratione debet explicari. Quod autem quidam τὸ κρίνειν accipiunt pro Sāctificare, (id est Pro præstantiore & sanctiore habere) quāuis sententiæ conueniat, tamen mihi videtur coactum: nisi quis exemplum simile proferat. Postremò si κρίνειν cōuertas Iudicare, obscura fuerit expositio: quum nemo facilè intelligat quid sit Iudicare diem præ die, ac multo minus, Iudicare quemuis diē, aut de quouis die. Libuit tamē more meo adscribere varias interpretationes, vt cuique suum iudicium integrum seruetur. Sic igitur Vulgata, *Nam alius iudicat diem inter diem:* sic Augustinus in quæstionibus huius Epistolæ, (quem sequitur Budæus) *Alius quidem iudicat alternos dies:* sic Hieronymus libro aduersus Iouinianum secundo, *Alius iudicat diem plus quàm diem:* sic denique Erasmus, *Hic quidem iudicat diem ad diem conferens.* ¶ [*Peræquè*] *æstimat quemuis diem*, κρίνει πᾶσαν ἡμέραν. Vulgata, *Iudicat omnem diem.* quod nemo intelligat. Erasmus, *Idem iudicat de quouis die*, sententia rectè expressa. Malui tamen hîc quoque doctissimi interpretis vestigiis hærere, quòd minus recedat à Græcis. Nequis autem quærat cur aduerbiū Peræquè addiderimus, quum κρίνειν simpliciter duntaxat significet æstimare, sciendum est hoc aduerbium inclusum esse in πᾶσαν, syncategoremate non vniuersali hoc in loco, vt etiam suprà versu 2, sed particulari indefinito.

¶ *Vnusquisque in animo suo plenè certus esto*, ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ πληροφορείσθω. Vel, In eo quod ipse sentit, siue sententiæ suæ, certus esto. si libeat τὸν νοῦν pro sententia seu consilio accipere. Sed malim quidem ego pro cōscientia interpretati, vt videlicet vnusquisque apud se possit meritò dicere quod commemorat Apostolus infrà, versu 14, se nosse ac sibi esse persuasum per Dominum Iesum, nihil esse per se impurum. Itaque τὸ εἰδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ (nam hoc quoque addendum est) optima est expositio verbi πληροφορεῖσθαι. de quo abundè etiam diximus Luc.1.1. Vulgata, *Vnusquisque in sensu suo abundet*, i. *vnusquisque mentem suam sequatur:* siue (vt Ambrosius explicat) *cōsilio suo remittatur.* Atqui præterquam quòd Abundare in suo sensu, propriè dicitur de homine præfracto & obstinato, neque πληροφορεῖσθαι significat abundare, neque hæc sententia Christiana esse potest. Dominus enim, Deut.12.8, etiam de rebus mediis & indifferentibus differens, disertè prohibet nequis faciat quod sibi visum fuerit: & innumerabilibus locis damnat bonas (quas vocant) intentiones. Sed & Apostolus noster paulo pòst apertè reiicit hoc commentum, quum dicit neminem sibiipsi viuere aut mori, & ἐθελοθρησκείας damnat, Colos.2.8, & 23, 1.Tim.4.1 & 3. Itaque hanc interpretationem prorsus repudio, vt & illam Erasmi quæ in idem recidit, *Vnicuique sua mens satisfaciat.* Neque rursus iis assentior qui hoc vnum putant præcipi ab Apostolo, vt nemo dubia aut hæsitante conscientia quicquam hîc aggrediatur. Neque enim satis est vt conscientiæ testimonium cum eo quod facimus cōsentiat, sed hoc in primis est curandū vt conscientia nostra ex verbo Dei certioretur. Quid si enim ea fallatur? vt certè falli necesse est nisi verbo Dei nitatur, in quo nobis ille suam voluntatem plenissimè patefecit. Hoc est igitur quod hîc vrget Apostolus, nempe vt pro eo quòd tam prompti sumus in nobis vicissim condemnandis, vnusquisque potius de seipso sit solicitus: vt & firmis de sua libertate bene constet, & infirmi quoque quotidie proficiant.

6 *Qui curat*, ὁ φρονῶν. Vulgata, *Qui sapit*, quod Erasmus rectè mutauit. Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adiicere, & de re quapiam seriò cogitare. Vnde factum est vt Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc vel illum diem peculiari quadam ratione obseruant: agens nimirum non de quouis dierum discrimine, (qua in re proculdubio hallucinati sunt veteres plerique interpretes) sed de eo demū quod in Lege Mosis præcipitur, vt apparet ex eo quod scriptum est Colos. 2.16. ¶ *Domino curat*, Κυρίῳ φρονεῖ. Id est, Domini est iudicium recténe faciat quum diem curat, an secus. Itaque cur non potius laboratis de eo vt quisque se Deo approbet, quàm vt aliena curetis? Hæc enim est conclusio harum rationum quæ subiiciuntur infrà, ver.12.& 13. Et paulo antè quoque id attigerat Apostolus quum diceret, Suo Domino stat aut cadit. Id est, Siue stet, siue cadat, res Domini agitur, non tua. Neque verò ignoro aliter hūc locum & alios sequentes solere à recentioribus etiam explicari, quorum sententiæ nihil præiudico: tantùm dico hanc expositionem mihi videri cum iis quæ subiiciuntur optimè consentire, vt omnes rationes minimo negotio possint connecti. Sed quocunq; modo accipias, notāda hîc sunt tria, nequis vniuersalē hanc doctrinā esse putet: quū charitas præcipiat vt alij de aliorū salute soliciti simus, & quæ cōtra Dei voluntatē fiūt, vt iniustè facta reprehēdamus. Primū (vt antè dixi) de solis rebus suapte natura mediis & indifferētibus hîc agi, & quidem iis demū quæ sub Lege indifferētes non erāt. Deinde nō facti ipsius iudiciū, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, sed id demum quo personæ ipsæ damnantur, à Paulo reprehēdi.

Tertiò, non de præfractis & pertinacibus, (quos alibi canes & concisionem vocat, Philip.3.2, & quibus ne tantillũ quidem cedere voluit, Galat.2.4 & 5) sed de infirmis hîc disseri, quibus Dominus nondum integram libertatem Christianam patefecerat. Itaque non est quòd quidam iustiusmodi testimoniis abutantur vt ἐθελοθρησκείας suas stabiliant: nec fas est Academicis suam ἀκαταληψίαν hic argumentis tueri. ¶ *Et qui non curat*, &c. καὶ ὁ μὴ φρονῶν, &c. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: sed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Syrum interpretem, & apud Photium quoque in Græcis scholiis reperitur: & sanè omnino addendum est, vt aliquid opponatur superiori membro de iis qui diem curant. quod nonnisi coacta interpretatione possis de firmis accipere: quanuis in contrariam sententiam Erasmus nonnihil videatur inclinare. ¶ *Qui edit*, ὁ ἐσθίων. Id est, qui nullum facit ciborum discrimẽ. Huic opponitur, *Qui non edit*, id est qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neque enim simpliciter agit de edendo aut non edendo, vt rectè annotauit Augustinus, sed ex versu secundo explicandum est hoc dictum. quod quum Græci non viderent, & ex Latinis Ambrosius, putarunt hîc Apostolum de ieiuniis disserere. Cæterùm quum Erasmus pro *Qui edit*, maluerit dicere *Qui vescitur*: ego contrà, propter amphiboliam, malui Veterem interpretationem retinere. Sequitur enim, Domino vescitur, quod etiam sexto casu posset accipi ab imperitis.

Οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.	7	Nullus enim nostrûm sibiipsi viuit, & nullus sibiipsi moritur.	7	*Nemo enim nostrûm sibi viuit, & nemo sibi moritur.*
Ἐάν τε γὰρ ζῶμεν, τῷ Κυρίῳ ζῶμεν· ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τῷ Κυρίῳ ἀποθνήσκομεν· ἐάν τε οὖν ζῶμεν, ἐάν τε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ Κυρίου ἐσμέν.	8	Nam siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue igitur viuamus, siue moriamur, Domini sumus.	8	*Siue enim viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus.*
Εἰς τοῦτο γὰρ Χριστὸς καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ.	9	Ad hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, & reuixit, vt & mortuis & viuentibus dominetur.	9	*In hoc enim Christus & mortuus est, & resurrexit, vt & mortuorum & viuorum dominetur.*
Σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παρασταθησόμεθα τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ.	10	Tu verò cur cõdemnas fratrem tuum? aut etiam tu cur pro nihilo habes fratrem tuum? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.	10	*Tu autem quid iudicas fratrẽ tuum? aut tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi.*
2.Cor.1.10				
Γέγραπται γὰρ, Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ.	11	Scriptum est enim, Viuo ego, dicit Dominus, Quòd mihi sese flectet omne genu, & omnis lingua confitebitur Deo.	11	*Scriptum est enim, Viuo ego, dicit Dominus, quoniam mihi flectet omne genu: & omnis lingua cõfitebitur Deo.*
Esa.45.23 phil.2.10				
Ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ Θεῷ.	12	Nempe ergo vnusquisque nostrûm de seipso rationẽ reddet Deo.	12	*Itaque vnusquisque nostrûm pro se rationem reddet Deo.*
Μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν·	13	Ne amplius igitur alij alios	13	*Non ergo amplius inui-*

7 *Sibiipsi viuit*, ἑαυτῷ ζῇ. Sibi viuere Latinis dicitur qui se vnum respicit, vt ex suo vnius arbitrio ac voluntate viuat. pro quo Hebræi dicũt היטיב לנפשו [*hetib lenaphscho*] id est benefacere animæ suæ, vt Psal.49.19. Hîc ergo Paulus negat fideles sibi viuere, nempe quòd non suam, sed Domini voluntatem fateantur ex gratiarum actione se habere pro vitæ regula: denique ita viuant vt Domino sibi reddendam vitæ rationem cogitent, cuius iuri & potestati subsint. Agitur enim vtrinque de fidelibus, quorum tamẽ alij sint peritiores, alij rudiores. Quorsum igitur, inquit Paulus, hoc iudicium in conseruum tuum vsurpas? Facit autem mortis quoque mentionem, non modò vt plenissimum hoc ius Domini esse ostendat, quod ne morte quidem terminetur, sed etiam in primis quia hęc iudicia quę reprehendit, ad futuram vitam præcipuè pertinent: quasi videlicet homines isti eam habeãt in sua potestate, vt cui dicant esse ademptam, ei adimatur à Deo.

9 *Et mortuus est, & resurrexit, & reuixit*; καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν. Hîc plurimùm variant codices. Nam in vetustis codicibus legitur ἔζησεν, sed eodem sensu: quum ex Hebræorum more simplicia soleant pro compositis vsurpari, nisi malimus, ex Erasmi sententia, præteritum *Vixit* interpretari pro præsenti *Viuit*, ne videatur Paulus ταυτολογεῖν. quanquam alia etiam ratione occurri potest battologię, si Resurrexit & reuixit, perinde accipiamus ac si scriptum esset, Resurgens reuixit, id est per resurrectionem nouum vitæ statum est consequutus. Syrus interpres legit quidem hæc tria, sed ita vt ἀνέζησεν secundo loco ponatur. Ambrosius verò legit καὶ ἔζησεν, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, *& vixit, & mortuus est, & resurrexit.* Codex autem quo vsus est Erasmus, scriptum habebat, *Et mortuus est, & reuixit*, καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέζησεν. quam lectionem Chrysostomum sequutum esse apparet ex commentario, eo tantùm excepto quod pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim scribit in extremo, καὶ νεκρὸς ἂν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exẽplaria pleraque scriptum habent, Et mortuus est & resurrexit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, ita vt ἔζησεν expungatur. Sed vtcunque legas, eadem manet sententia.

10 *Fratrem tuum?* τὸν ἀδελφόν σου; Claromontanus codex addit, ἐν τῷ μὴ ἐσθίειν, *in eo quòd non comedat?* Sed hoc potius spectare ad Iudæum vocatum & adhuc illa legalia obseruantem, sicut quod subiecit ad eum refertur qui Christiana vtens libertate despiciat infirmum Iudæum, apparet ex collatione, vers.3.

11 *Viuo ego*, ζῶ ἐγώ. Hebraicè, חי אני [*chai ani*,] quæ formula est iurisiurandi, & quidem Deo peculiaris, vt qui vnus verè sua vnius vi ac potestate existat. Perindę est ac si diceret Dominus, tam certo futurum aliquid ac certum est ipsum viuere, i. Deum esse. Itaque quanuis Esaię 45.23, (quem locum hîc citat Paulus) non sit חי אני [*chai ani*,] sed בי נשבעתי [*bi nischbahti*] id est *Per meipsum iurauí*, tamẽ quod ad sentẽtiam ipsam attinet, Apostolus nihil mutauit. ¶ *Quòd*, ὅτι. Vulg. barbarè, *Quoniam*. Sed & videri potest hęc particula prorsus redundare, idcirco etiam à Syro interprete expuncta. ¶ *Mihi [sese] flectet omne genu*, ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omisit hîc nonnulla Apostolus, vt qui nõ constituerit syllabas numerare, sed ita tamen vt integra maneat sententia. Quod autẽ in Complutensi editione additur ἐπουρανίων, καὶ ὀπιγείων, καὶ καταχθονίων, *cælestium, terrestrium, & inferorum*, puto irrepsisse ex Phil.2.10.

¶ *Confitebitur Deo*, ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id est me venerabitur & agnoscet pro Deo. Cæterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון [*tischschabah chol laschon*] sub. לי [*li*,] id est, iurabit omnis lingua mihi, eôdem prorsus recidit. Est enim iusiurandum vera ac aperta eius Dei professio, quẽ vt testem & periurij vindicem appellamus, adeo quidem vt interdum σωτικῶς iusiurandum declaret vniuersum Dei cultum, vt Esa.19.18.

13 *Sed*

ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον.

Οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν.

Εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκέτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς. μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε.

Μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν.

Οὐ γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.

Ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ Χριστῷ, εὐάρεστος τῷ Θεῷ καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.

Ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τῆς εἰς ἀλλήλους.

Μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ Θεοῦ. πάντα μὲν καθαρά· ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.

Καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον, μηδὲ ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.

iudicemus: sed hîc potius adhibete iudicium, vt ne offendiculum ponatis fratri, aut scandalum.

14 Noui, & persuasum habeo per Dominum Iesum, nihil esse impurum per se: sed ei qui existimat aliquid esse impurum, *id* ei impurum *esse*.

15 Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iam secundum charitatem incedis. ‖Ne esca tua illum perdito pro quo Christus mortuus est.

16 Ne vestrum igitur bonum blasphemator.

17 Non enim est regnũ Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium per Spiritum sanctũ.

18 Nã qui per hæc seruit Christo, gratus est Deo, & acceptus hominibus.

19 Nempe igitur quæ ad pacem faciunt, sectemur, & quæ ad mutuam ædificationem.

20 Ne cibi causa destrue opus Dei. ‖omnia quidem pura: sed malum *est* homini qui edit cum offendiculo.

21 ‖Bonum *est* non vesci carnibus, neque bibere vinum, neque *quicquam facere* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus est.

cem iudicemus: sed hoc iudicate magis ne ponatis offendiculum fratri, vel scandalum.

14 *Scio & confido in Domino Iesu quia nihil commune per ipsum: nisi ei qui existimat, quid commune esse, illi commune est.*

15 *Si enim propter cibum frater tuus contristatur, iã non secundum charitatem ambulas. noli cibo tuo illũ perdere pro quo Christus mortuus est.* 1. Cor.8.11

16 *Non ergo blasphemetur bonum nostrum.*

17 *Non est enim regnum Dei esca & potus, sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto.*

18 *Qui enim in hoc seruit Christo, placet Deo, & probatus est hominibus.*

19 *Itaque quæ pacis sunt sectemur, & quæ ædificationis sunt inuicem.*

20 *Noli propter escam destruere opus Dei. omnia quidem sunt munda: sed malum est homini qui per offendiculum manducat.* Tit.1.15

21 *Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo frater tuus offenditur, aut scandalizatur, aut infirmatur.* 1. Cor.8.13

---

13 *Sed hîc potius adhibete iudicium*, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulgata, *Sed hoc iudicate magis*. Erasmus, *Verùm illud iudicate magis*, nimium certè obscurè, vt multo præstiterit vsurpare periphrasin. Est autem elegans antanaclasis in verbo κρίνειν, quod quum in priore membro significet τὸ κατακρίνειν, (id est damnare) in hoc posteriore loco declarat iudicio & consideratione vti in aliqua re constituenda. Obliquè enim (vt argutè & verè obseruauit doctissimus interpres) malignos istos censores perstringit, qui huc conferunt totum suum acumen vt aliquid carpendum inueniant in fratrum vita, quum potius omne rationis iudiciũ huc conferre oportuerit, ne suo neglectu fratres suos vel præcipitent, vel in aliquod offendiculum impellant. Itaque vt istam antanaclasin vtcunque seruaremus, priore loco maluimus κρίνωμεν conuertere Iudicemus quàm Damnemus. ¶ *Aut scandalum*, ἢ σκάνδαλον. Sic nonnulli distinguunt πρόσκομμα & σκάνδαλον, vt illud quidem de eo dicatur qui ita impingat vt tamen non concidat: scandalum verò ruinam complectatur. Ideo conuertit Erasmus, *Aut lapsus occasio*. Sed contrà fortassis σκάνδαλον minus est quàm πρόσκομμα. quanquam de hoc nolim litigare: hoc quidem certum est, vt hæc differentia hoc loco valeat, tamen non esse perpetuam.

14 *Persuasum habeo*, πέπεισμαι. Id est, ἐπληροφορήθω, nimirum à Domino Iesu, cuius Spiritu erat edoctus. vel, per Dominum Iesum. quem videlicet didici suo aduentu maceriam diruisse, & omnes istas vmbras depulisse. Vulgata, *Confido*, id est πέποιθα. ¶ *Impurum*, κοινόν. Vulg. & Eras. ad verbum *Commune*. de quo diximus Matth. 15.11. Nos quidem nostræ interpretationis auctorem habemus Petrum Act.10.14, qui τὸ κοινὸν interpretatur ἀκάθαρτον. ¶ *Per se*, δι' ἑαυτοῦ: id est φύσει, *natura*, vt rectè Exponit Erasmus ex Chrysostomo & Theophylacto. Vulg. *Per ipsum*, δι' αὐτοῦ, quæ lectio planè est deprauata, quanuis in nonnullis etiam codicibus vetustis & in Græcis scholiis inueniatur. nisi existimemus αὐτοῦ pro οὗ τοῦ positum esse: quod non infrequẽter apud idoneos auctores inueniri constat. Nam *Per ipsum* interpretari cum Theodorito, *Per Christi beneficium:* vel cum Seueriano, *Per Deum*, mihi nimis coactum videtur. ¶ *Sed*, εἰ μή. Vulgata & Erasmus, *Nisi*. Vide 1. Corinth.7.16,

16 *Vestrum*, ὑμῶν. Vulgata, *Nostrum*, ἡμῶν, vt & Syrus interpres legit, contra Græcorum codicum fidem, nulla tamen sensus iniuria. Significat enim Paulus beneficium illud Christianę libertatis, cuius & ipse particeps erat. Id verò conqueritur maledicentiæ hominum exponi, quum nonnullorum abusu fit vt infirmi clamitent Euangelio rescindi Dei voluntatem, ac proinde hanc doctrinam à Deo non esse. ¶ *Blasphemator*, βλασφημείσθω. Siue, malè audiat. Erasmus. *Hominum maledicentiæ sit obnoxium.* quæ periphrasis mihi non videtur satis expressa, vt intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipsum ferri. Vide Matth.9.3.

18 *Per hæc*, ἐν τούτοις. Id est, Qui pacem ac iustitiam tranquillè colit per Spiritum sanctum. Vulgata, *In hoc*, id est ἐν τούτῳ, ita videlicet vt ad Spiritum sanctum referatur: quam lectionem inuenimus in vno vet. codice, Ambrosio, Origene, Augustino denique De moribus Manichæorum lib.2.cap.14.

19 *Et quæ ad ædificationem*, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς. Familiare est Paulo Ædificandi verbum, quo significantur omnia officia quæ proximo debemus, vel vt Christo adiungatur, vel vt ei iam adiũctus, quotidie magis ac magis coalescat. Dicuntur enim fideles esse templum Dei, in quo videlicet per Spiritum sanctum resideat: & totus fideliũ cœtus ingenti alicui ciuitati, id est nouæ Hierusalem, cõparatur, ex ipsis fidelibus quasi lapidibus constructæ, vt pereleganter ac planè diuinitus scribitur Esa.cap.54, & Apoc.cap.21. In Claromontano codice additur φυλάξωμεν, *Seruemus*, siue, vt Augustinus, *Custodiamus*.

20 *Cum offendiculo*, διὰ προσκόμματος. Vulg. & Eras. *Per offendiculum*. Ego verò existimo διὰ hoc in loco respõdere Hebræorum, pro בְּ vel עִם vsurpatæ. Nã διὰ pro ἐν interdũ poni annotauimus suprà, 4.11. ἐν verò pro σὺν toties iam obseruauimus vt pigeat exemplũ adscribere. Sic Latini per vim, per fraudẽ, per iniuriã & alia similia multa

Σὺ πίστιν ἔχεις κατὰ σεαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν ἐν ᾧ δοκιμάζει.

Ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως· πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

Κεφάλαιον ιε.

Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.

Ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.

Καὶ γὰρ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν, ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται, Οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

Ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη· ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν, τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις, κατὰ Χριστὸν Ἰησοῦν.

Psal.69.10

1.Cor.1.10

22 Tu fidē habes: apud temetipsum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat seipsum in *eo* quod approbat.

23 Qui verò ambigit, si ederit, condemnatus est, quoniam non *edit* ex fide: quicquid verò ex fide non est, peccatum est.

CAP. XV.

1 DEbemus autem nos qui firmi *sumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac non indulgere nobisipsis.

2 *Itaque* vnusquisque nostrûm proximo placeat in bonum, *id est* ad *eius* ædificationem.

3 Etenim Christus nō placuit sibiipsi, sed, sicut scriptum est, ‖Conuitia eorū qui conuitiantur tibi, inciderunt in me.

4 Nam quæ antè scripta sunt, ad nostram doctrinam antè scripta sunt: vt per tolerantiam & consolationem Scripturarum, spem habeamus.

5 Deus autem tolerantiæ & consolationis ‖det vobis vt eodem animo inter vos mutuò affecti sitis, secūdum Christum Iesum.

22 *Tu fidem habes: penes temetipsum habe coram Deo. Beatus qui non indicat semetipsum in eo quod probat.*

23 *Qui autem discernit, si manducauerit, damnatus est: quia non ex fide, omne autem quod non est ex fide, peccatum est.*

CAP. XV.

1 *DEbemus autem nos firmiores, imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis placere.*

2 *Vnusquisque vestrûm proximo suo placeat in bonum, ad ædificationem.*

3 *Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptū est, Improperia improperantium tibi, ceciderunt super me.*

4 *Quæcunque enim scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam & consolationem Scripturarum, spem habeamus.*

5 *Deus autem patientiæ & solatij det vobis id ipsum sapere in alterutrum, secundum Iesum Christum.*

---

22 *Tu fidem habes, σὺ πίστιν ἔχεις.* Quid sit fides hoc in loco, & quid fidem habere, docuit ipse Apostolus suo exemplo suprà, versu 14: nempe perspectam habere libertatem Christianam in rebus mediis & indifferentibus: vt ipse quoque Chrysostomus interpretatur. Id verò notandum est diligenter aduersus eos qui suo torpori hunc Apostoli locum obtendunt, quasi fidei professio non requiratur. Cæterùm quum post ἔχεις ferè adscribi soleat nota interrogationis, ego veteres omnes nostros codices & Græca quoque scholia sequutus, sustuli. Videntur enim hæc potius per concessionem quàm per interrogationem dici. ¶ *Approbat, δοκιμάζει.* Id est quod amplectitur, vt rectum & tutum. Multi enim sunt qui dubia conscientia aliquid audeant, aliorum videlicet exemplo facti audaciores: de quib⁹ agitur proximo versiculo. Aliis potius placet Examinandi verbum: quia multi sunt quos conscientia non redarguit, qui tamen grauissimè peccāt. Id verò fit quòd aliis cogitationibus occupati in facta sua non inquirant. Censent ergo nonnulli Paulum hoc adiecisse vt stuporem conscientiæ à iudicio distingueret. Sed prior expositio est accommodatior.

23 *Qui verò ambigit, ὁ δὲ διακρινόμενος.* Vel hæsitat, aut secum disceptat. Vulgata, *Qui autem discernit.* Erasmus, *Qui autem diiudicat.* Vide Matthæum cap.21.21, ¶ *Peccatum est, ἁμαρτία ἐστίν.* Hic in plurimis vetustis codicibus & Græcis etiam scholiis attexuntur tres versiculi qui in impressis solent hanc epistolam claudere, nempe decimisexti capitis versic.25, incipiens à τῷ δὲ δυναμένῳ, 26 & 27 desinens in ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, quod tamen non probo, quoniam hanc tractationem nondum terminauit Apostolus: vt si extremæ epistolæ videantur non conuenire, non tamen huic loco, sed sequentis capitis versic.13, attexi potius oportuerit. Sed hæc fortasse varietas fraude Marcionis euenit, qui, cæteris quæ ad finem vsque epistolæ sequuntur, expunctis, voluerit epistolam hic finiri, vt Hieronymus testatur.

IN CAPVT XV.

1 *Indulgere, ἀρέσκειν.* Vulgata & Erasmus, *Placere.* Atqui apud Latinos Placere sibi dicitur qui effertur & gloriatur: de quo non agit hîc propriè Apostolus, sed de eo potius qui cæteris contemptis sui vnius rationem habet, idque vnum spectat vt animo suo morem gerat: quod vitium, etsi cum illo coniunctum est, tamen nonnihil est diuersum, Mox autem idem verbum ἀρέσκειν in laude ponitur.

2 [*Itaque*] *vnusquisque, ἕκαστος γάρ.* Hanc particulam pro illatiua bis iam annotauimus in hac epistola, 6.19, & 12.3.

5 ¶ *Nostrum, ἡμῶν.* Vulgata, *Vestrûm, ὑμῶν*: quod non æquè probo, quia præcessit ὀφείλομεν, *debemus*, & sequitur ἡμετέραν, *nostram*, versu 4. Vtitur tamen Apostolus interdum huiusmodi transitionibus, vt suprà 13.13, quum dixisset περιπατήσωμεν, *ambulemus*, subiecit ἐνδύσασθε, *induite*. Sic enim frequenter loqui solent Hebræi. ¶ *Placeat, ἀρεσκέτω.* Id est, gratum sese reddat. Gallicè, *complaise.* ¶ *In bonum, εἰς τὸ ἀγαθόν.* Id est cum ipsius bono ac commodo, quod postea explicat. Sic enim hanc formulam vsurpat Apostolus, vt suprà, 8.28, & 13.4, quam & nos libenter retinuimus. Non desunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθὸν explicent pro ἐν ἀγαθῷ, id est in re bona & honesta, quòd non sit in re quauis indulgendum proximo. Sed hoc mihi non satis aptum videtur. Est enim id omnibus magis notum quàm vt dici necesse fuerit: & optimus est sui interpres Apostolus, quum subiicit πρὸς οἰκοδομήν, illud nimirū explicans quod videri potuisset obscurius. Quid sit autem οἰκοδομὴ diximus suprà, 14.19.

3 *Non placuit sibiipsi, οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν.* Id est, suiipsius non habuit rationem, sed sui oblitus tuendæ Patris gloriæ se totum deuouit. ¶ *In me, ἐπ' ἐμέ.* Vt sermo sit absolutus, dicendum potius ἐπ' αὐτὸν, *in eum*: sed huiusmodi multa incidunt in quotidianum sermonem, quæ sententiam nihil immutant: quanuis (si quis propius inspiciat) parum videantur cohærere. Sed & alia ratione possumus huic loco mederi, nempe si post ἀλλὰ aliquid eiusmodi suppleas, Sed aliis, vel, Sed nobis, vel, Sed Deo: quod tamen mihi coactius videtur.

4 *Antè scripta sunt, προεγράφη.* Id est à Mose & reliquis scriptoribus sacris descripta. Vulgata, *Scripta*, non expressa præpositione πρό, quam etiam omittit codex Claromontanus. Erasm. *Præscripta.* ¶ *Et consolationem, καὶ τῆς παρακλήσεως.* Vel, *Exhortationem*, vt legit Ambrosius. Vtrunque enim Græco vocabulo conuenit. Sed illud tamen videtur melius cohærere cum patientia. Vtraque verò Scripturis tribuitur, quoniam Deus hoc instrumento in nobis agit.

5 *Vt eodem animo affecti sitis, τὸ αὐτὸ φρονεῖν.* Vulg. *Id ipsum sapere*, de quo diximus suprà, cap.12, versu 16.

7 *Assumite*

Ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν Θεὸν καὶ πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν τοῦ Θεοῦ.

Λέγω γὰρ Ἰησοῦν Χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων.

Τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν Θεόν· καθὼς γέγραπται, Διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.

Καὶ πάλιν λέγει, Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

Καὶ πάλιν, Αἰνεῖτε τὸν Κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.

Καὶ πάλιν Ἠσαΐας λέγει, Ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαί, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς ἐλπίδος πληροῦσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς καὶ εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι ἐν δυνάμει Πνεύματος ἁγίου.

6 Vt concorditer vno ore glorificetis Deum ac Patrem Domini nostri Iesu Christi.

7 Propterea assumite alij alios, sicut & Christus assumpsit nos in gloriam Dei.

8 Illud autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse circuncisionis, pro Dei veritate, vt confirmaret promissiones patrum.

9 Et vt Gentes pro misericordia glorificēt Deum: sicut scriptum est, ‖Propterea confitebor tibi inter Gentes, & nomini tuo psallam.

10 Et rursum dicit, ‖Gaudete Gentes cum populo eius.

11 Et rursum, ‖Laudate Dominum omnes Gentes, & collaudate cum omnes populi.

12 Et rursum Esaias dicit, ‖Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandum Gentibus, in ipso Gentes sperabunt.

13 Vtinam verò Deus spei impleat vos omni gaudio & pace credēdo, vt spe abundetis per virtutem Spiritus sancti.

6 *Vt vnanimes vno ore honorificetis Deū & Patrem Domini nostri Iesu Christi.*

7 *Propter quod suscipite inuicem: sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei.*

8 *Dico enim Christum Iesum ministrum fuisse circuncisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones Patrum.*

9 *Gentes autem super misericordia honorare Deū: sicut scriptū est, Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo.* Ps.18.50.

10 *Et iterum dicit, Lætamini Gentes cum plebe eius.* Deut.32.43

11 *Et iterum, Laudate omnes Gentes Dominum: & magnificate eum omnes populi.* Ps.117.1

12 *Et rursus Esaias ait, Erit radix Iesse, & qui exurget regere Gentes, in eo Gentes sperabunt.* Esa.11.10

13 *Deus autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo, vt abundetis in spe, in virtute Spiritus sancti.*

---

7 *Assumite*, προσλαμβάνεσθε. Vulgata, *Suscipite*, quod non videtur satis expressum, ob eam causam quam diximus suprà, 14.1. ¶ *Assumpsit nos in gloriam Dei*, προσελάβετο ἡμᾶς εἰς δόξαν Θεοῦ. Id est, Nos minimè dedignatus, vltro adsciuit, quos gloriæ Dei faceret participes. Castellio verò conuertit, *Vt & Christus nobis opitulatus est ad gloriam Dei*, sententia deprauata: quanuis hoc quoque verissimum sit, quicquid beneficij in Christo percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, vt scriptum est Ephes.1.5. Sed quod Chrysostomus & Theophylactus εἰς δόξαν Θεοῦ connectūt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè violentum videtur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν conuertit *Honorem*, id est τιμὴν, Erasmus rectius interpretatus est *Gloriam*. Nam Gloria magnificentius quiddam declarat, vt ipse rectè annotauit. ¶ *Nos*, ἡμᾶς. Vulgata, *Vos*, ὑμᾶς. vt & Syrus interpres. Sed certè Iudęos intelligit, quod apertius declarat sequenti versiculo, qui parenthesis speciem habet.

8 [*Illud*] *autem dico*, λέγω δέ. Quum autem nos dico à Christo in gloriam Dei assumptos, hoc est quod significare volo, Christum videlicet, &c. Vulgata, *Dico enim*, λέγω γάρ. id est Hoc enim affirmo: quam lectionem in duobus vetustis exemplaribus inuenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apostolus confirmare vtrosque tum Iudæos tum Gentiles ab vno Christo esse assumptos, vt Christi exemplo ad mutuam in eodem Christo concordiam inuitet. Itaque optimè videtur conuenire particula causalis. ¶ *Circuncisionis*, τῆς περιτομῆς. Id est circuncisorum Iudæorum, intra quorum fines se continuit quandiu inter homines versatus est, vt de se testatur Matthæi 15, ver.24. Alioquin dici non potest circūcisionis minister (id est Legis) quam suo aduentu abrogauit, aut potius compleuit. ¶ *Pro Dei veritate*, ὑπὲρ ἀληθείας Θεοῦ. Id est, vt Deum veracem esse constaret. Veritas enim hoc quoque loco sic accipitur vt diximus suprà, 3.7. ¶ *Patrum*, τῶν πατέρων. Id est patribus factas.

9 *Et vt Gentes*, τὰ δὲ ἔθνη: id est καὶ τὰ ἔθνη. Est enim coniunctio δὲ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, vt loquitur Gaza. Repetitur ergo à communi εἰς τὸ, & vtrunque membrum cum verbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Iudæorum minister Christus vt Euangelium quoque voluerit Gentibus annuntiari, quemadmodum ipse disertè testatur Iohan.10.16. Certè λέγω pro iubeo & δοξάσαι pro δοξάσασθαι accipi non potest nisi admodum violenta interpretatione: quamuis ita videatur interpretari Græcus scholiastes. Quinetiam repetito ἀπὸ τοῦ κεινοῦ verbo προσελάβετο, ex vers.7, ita videlicet vt parenthesi includatur, sic posset hic locus exponi, *Itidemque Gentes, vt glorificent*, &c. ¶ *Confitebor tibi*, ἐξομολογήσομαί σοι. Id est, Apertè profitebor & celebrabo nomen tuum, ex Hebræorum idiotismo, quem explanauimus Matthæi 10 32.

10 *Gaudete*, εὐφράνθητε. Totus hic locus Deut.32.43, ita est corruptus in Græca editione quæ sub nomine Septuaginta legitur, vt vix vllum appareat Hebraicæ veritatis vestigium. sic autem habent Hebræa הרנינו גוים עמו [*harninu goiim hammo.*] id est (vt Hebræi interpretes explicant) Celebrate, ô Gētes, populum eius. Paulus autem vel suppleuit עם עמו [*him*] vt sit עם עמו [*him hammo*] quod etiā expressit Syrus interpres. vel sententiam spectauit, non verba. Certè non potuerunt Gentes populum Dei vt felicem ac beatum ex animo laudare quin eius felicitate affecti, eundem etiam Deum agnoscerent.

12 *Et qui exurgat ad imperandum Gentibus*, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν. Hebræa habent עומד לנס עמים [*homed lenes hammim*,] id est, qui stat in vexillum populorum. Rursus igitur Græci sententiam potius quàm verba sunt sequuti, quod sub principis vexillo agat populus. Sic autem accipi etiam potest hoc membrum, vt sequentibus adiungatur, hoc modo videlicet, *& in eum qui exurget vt imperet Gentibus, sperabunt Gentes*, quam interpunctionem sequutus est Syrus interpres. ¶ *In ipso sperabunt*, ἐπ' αὐτῷ ἐλπιοῦσιν. Hebraicè ירושו [*jidroschu*,] id est ipsum requirent. Idem verò sensus est. nā vulgatissimo Scripturæ vsu, Quærere Deum, nihil est aliud quàm in ipsum sperare.

13 *Vtinam verò Deus*, ὁ δὲ Θεός. Vulgata & Erasmus, *Deus autem*. Ego optandi modum ita volui exprimere vt mollior esset iunctura. Deinde Deum spei dicere malui hoc loco simpliciter, Hebræorum more, quàm Deum spei auctorem: quanuis ita hunc Hebraismum emollierimus suprà, v.5. Assentior enim potius doctissimo interpreti qui hoc putat cum extremo superiore versiculo cohærere: quasi diceret Apostolus, Faxit verò Deus ille in quo omnes speramus, vt omni gaudio abundetis. ¶ *Omni*, πάσης. Id est perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apostolus suis exoptat. Sic accipitur hæc vniuersalis particula Ephes.4 versu 3, & 1. Corinth. 13.2. Quid autem Pacem vocet diximus abundè su-

prà,5.v.1. Quanquam etiam ſiquis pro mutua concordia accipiat, fortaſſis non ineptè ſenſerit. ¶ *Credendo, ἐν τῷ πιστεύειν.* Gaudio & paci fidem, vt effectis cauſam, adiunxit. Sunt tamen qui ἐν τῷ πιστεύειν accipiant pro εἰς τὸ πιστεύειν. id eſt ad hoc vt credatis, ſiue ad credendum. Sed ego illud malo. Claromontanus autem codex hoc omittit.

Πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης, πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.

Τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοὶ, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος ἡγιασμένη Πνεύματι ἁγίῳ.

Ἔχω οὖν καύχησιν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς Θεόν.

Οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ.

Ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν

14 Persuaſum autem habeo & ipſe ego de vobis, fratres mei, quòd ipſi per vos pleni ſitis bonitate, impleti omni cognitione, & qui poſſitis etiam vos mutuò monere.

15 Audaculè verò ſcripſi vobis, fratres, aliquatenus, veluti cõmonefaciens vos, propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo.

16 Ad hoc vt ſim miniſter Ieſu Chriſti apud Gentes: operans Euangelio Dei, vt oblatio Gẽtium fiat accepta, ſanctificata per Spiritum ſanctum.

17 Habeo igitur quod glorier per Chriſtum Ieſum, in iis quæ ad Deum *pertinent.*

18 Nõ enim ſuſtinuerim quicquam loqui quod non effecerit Chriſtus per me, *adducendis* ab obedientiam Gentibus, verbis & factis.

19 Virtute ſignorum ac prodi-

14 *Certus ſum autem, fratres mei, & ego ipſe de vobis, quoniam & ipſi pleni eſtis dilectione, repleti omni ſcientia, ita vt poſſitis alterutrum monere.*

15 *Audacius autem ſcripſi vobis, fratres, ex parte, tanquam in memoriã vos reducens, propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo.*

16 *Vt ſim miniſter Chriſti Ieſu in Gentibus, ſanctificans Euangelium Dei, vt fiat oblatio Gentium accepta, ſanctificata in Spiritu ſancto.*

17 *Habeo igitur gloriam in Chriſto Ieſu ad Deum.*

18 *Non enim audeo aliquid loqui eorum quæ per me non effecit Chriſtus in obedientiam Gẽtium, verbo & factis.*

19 *In virtute ſignorum &*

---

14 *Quòd ipſi per vos, ὅτι καὶ αὐτοί.* Id eſt vltro & ſponte veſtra. Sic enim à Græcis ſcriptoribus vſurpatur hæc loquendi formula, vt apud Homerũm, —τί με σοῦδοντα καὶ αὐτὸν Ὀτρύνεις; quemadmodum eruditè in hunc locum Eraſmus annotauit: quanuis maluerit cum Vetere interprete conuertere *Quòd & ipſi.* ¶ *Bonitate, ἀγαθωσύνης.* Vulgata, *Dilectione*, id eſt ἀγαπωσύνης, vt quidem exiſtimat Eraſmus. Nam quod ad me attinet, nuſquam memini legere hoc nomen, ac putarim potius Veterem interpretem nomine ἀγαθωσύνης intellexiſſe quandam naturæ comitatem & ad mutuam concordiam propenſionem. Græci tamen interpretes tradunt ἀγαθωσύνῃ opponi τῇ πονηρίᾳ, id eſt improbitati, & vniuerſam quandam virtutem ſignificare. Mihi verò non diſplicet Veteris interpretis opinio, propter illa quæ de cognitione ſubiicit, & mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apoſtolus hæc prætexere non tam epiſtolæ vniuerſæ quàm extremę parti, in qua tam copioſe támque vehementer eos monuerat vt firmi haberent infirmorum rationem. ¶ *Vos mutuò, ἀλλήλους,* Vel, Alij alios, vt ferè ſolemus ad verbum interpretari. Sed in quatuor codicibus ſcriptum inuenimus ἄλλοις, *alios*, quod eſt fortaſſis ἐμφατικώτερον.

15 *Aliquatenus, ἀπὸ μέρους.* Hoc verò connecto cum τολμηρότερον, *audacius*, non cum ἔγραψα, *ſcripſi.* vt & 2. Corinth. cap.2, verſ.3.

16 *Apud Gentes, εἰς τὰ ἔθνη.* Vulgata & Eraſmus, *In Gẽtes.* In vno codice adiectum inuenimus πάντα, *omnes*, quod minimè videtur otioſum. ¶ *Operans Euangelio, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον.* Vulgata, *Sanctificans.* Eraſmus, *Sacrificans.* Auguſtinus, *Conſecrans:* quæ omnes interpretationes nimium certè ſunt obſcuræ. Conſtat autem τὸ ἱερουργεῖν prorſus reſpondere Latino verbo Operari, quod & ipſum de rebus ſacris propriè dicitur, ſi Nonio credimus. ¶ *Vt oblatio Gentiũ fiat accepta, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος.* Oblationem Gentium paſſiuè vocat Gentes ipſas, quibus ſe tanquam ſacrificio dicit Deo ceu victimis litare, vt impleatur quod prędixit Eſaias 66.20. vide Mar. 9,49 & 50.

18 *Non enim ſuſtinuerim, οὐ γὰρ τολμήσω.* Vulgata & Eraſmus hoc loco accipiunt τολμᾷν pro Audere: perinde acſi diceret Apoſtolus ſe non eſſe aliena facta, ſed ſua vnius commemoraturum. Atqui quiſquis hoc modo præfatur, ſe non audere aliquid eloqui, quid aliud ſignificat quàm voluntatem ſibi non deeſſe, ſed facultatem? Itaque hanc interpretationem non poſſum amplecti. Illud verò conſtat, τολμᾷν apud Græcos interdum reſpondere Latino verbo Suſtinere, pro Poſſe & parem eſſe alicui graui & difficili rei præſtandæ. Sic Plato libro ſecundo De republica, ὃς ἂν τολμήσειεν ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων, *qui ſuſtineat ab alieno abſtinere.* Sic Quintilianus lib.2.cap.4, *Nec enim huius rei iudicium differre ſuſtineo.* Sic quoque accipitur ſuprà, 5,7: quæ demum ſignificatio eſt huic loco accommodata. ¶ *Quicquam loqui quod non effecerit Chriſtus per me, λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ.* Id eſt, Ita mihi omnibus in rebus omnibúſque modis adfuit Chriſtus, vt etiamſi maxime velim, tamen dicere non poſſim quid per me non effecerit, vt Gentes Euangelio obedirent. Quãuis igitur Græca habeant ad verbum, *Quicquam eorum quæ per me non effecit Chriſtus*, vt etiam Vetus interpres & Eraſmus conuerterunt, tamen hoc perinde accipiendum eſt acſi ſcriptum eſſet λαλεῖν τι οὐ κατειργάσατο. quod quidem commodè fieri poteſt, ita vt nulla vis vllo verbo adferatur. Is enim per quem Chriſtus omnia effecit, quomodo poſſit quicquam dicere eorum quæ Chriſtus per ipſum non effecerit? Hæc eſt igitur (vt opinor) germana huius loci expoſitio, quam videntur etiam Græca ſcholia ſignificare, & Ambroſius apertè amplectitur. Quominus autem cum Eraſmo ſequar Origenis ſententiam, non tantùm obſtat verbum τολμῶ, de quo in ſuperiore annotatione dixi, ſed hoc etiam in primis, quòd, ſi eam ſequaris, neceſſe prorſus fuerit (quantum quidem poſſum iudicare) iſta omnia οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, per parentheſin diſtinguere ab iis quæ ſequuntur, vtpote quæ Paulus non de aliis, ſed de ſe vno commemoret. Id verò ſi facias, non video quî poſſint ſatis aptè iſta cum verſiculo 17 connecti: quod tamen neceſſariò faciendum erit. Quid ſi verò (vt ſolent ſæpe Hebræi) tranſpoſitam negantem particulam dicamus, vt οὐ λαλεῖν idem valeat atque σιωπᾷν? Erit igitur hæc ſententia, Non enim ſuſtiſtinuerim non dicere (id eſt tacendo diſſimulare) quicquam ex iis quæ per me Chriſtus effecit. Nam ſic ſolet Paulus nonnihil præfari quoties de ſe dicere cogitur, vt muneris ſui dignitatem conſeruet. Abſit tamen vt vel apicem mutem ex coniectura, in tanto præſertim codicum conſenſu.

¶ [*Adducendis*] *ad obedientiam Gentibus, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν.* Vulgata & Eraſmus ad verbum, *In obedientiam Gentium*, quod nemo facilè intelligat.

19 *Virtu-*

δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ· ὥστε με ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ, μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ, πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

giorum, virtute Spiritus Dei: adeo vt ab Hierusalem & circumiacentibus *regionibus*, vsque ad Illyricum, impleuerim prædicandi Euangelij Christi munus.

prodigiorum, in virtute Spiritus sancti: ita vt ab Ierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euangelium Christi.

Οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη Χριστὸς, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·

20 Ita porro ambiens prædicare Euangelium, non vbi nominatus esset Christus, vt ne super alienum fundamentum ædificarem:

20 *Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem:*

Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.

21 Sed, sicut scriptũ est, ‖Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.

21 *Sed, sicut scriptum est, Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.* Esa.52.15

Διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

22 ‖ Quapropter etiam impeditus sum sæpe *ne* venirẽ ad vos.

22 *Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos.* Suprà, 10. 11

Νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν·

23 Nunc verò quum non amplius habeam locum in his regionibus, ‖ desiderium autem habeam veniendi ad vos à multis annis:

23 *Nunc verò vlterius locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem habens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis:* Suprà, 1.13 1.thess.1.17

Ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν Σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ· ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.

24 Quando proficiscar in Hispaniam, veniam ad vos. Spero enim fore vt *istac* præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: si tamen vestra consuetudine prius ex parte expletus fuero.

24 *Quum in Hispaniam proficisci cœpero, spero quòd præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc: si vobis primùm ex parte fruitus fuero.*

Νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς Ἱερουσαλὴμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.

25 Nunc autẽ proficiscor Hierosolymam, ministrans sanctis.

25 *Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministrare sanctis.*

Εὐδόκησαν γὰρ Μακεδονία καὶ Ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν Ἱερουσαλήμ.

26 Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes sanctos qui sunt Hierosolymis.

26 *Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam facere in pauperes sanctorum qui sunt in Ierusalem.*

---

19 *Virtute Spiritus Dei*, ἐν δυνάμει Πνεύματος Θεοῦ. Vel, Promanante à virtute Spiritus Dei. Nam priore loco δυνάμις declarat vim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore verò loco significat diuinam potestatem illius effectricem, vel, Fidei in electorum animis creatricem. Illud autem leuiculum est quòd Vetus interpres pro Πνεύματος Θεοῦ, legit Πνεύματος ἁγίου, *Spiritus sancti.* sicut etiam legitur in Claromontano codice, & ab Athanasio citatur in dialogo contra Macedonianos. ¶ *Et circumiacentibus* [*regionibus,*] καὶ κύκλῳ. Vulgata, *Per circuitum*, ἐν κύκλῳ. ¶ *Prædicandi Euangelij Christi munus*, εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. id est τὴν τοῦ εὐαγγελίου διακονίαν. Vulgata & Erasm. ad verbum, *Euangelium Christi*, nimium profectò obscuré. Vide suprà, 1.6.

20 *Ambiens*, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, *Sic autem prædicaui Euangelium hoc*, prorsus diuersam lectionem sequutus. Erasmus, *Annitens*, quod mihi videtur nimis dilutum. ¶ *Alienum*, ἀλλότριον. Id est ab alio quopiam iactum. Nam alioquin alienum dicitur quod est extraneum, id est quod Christum non habeat auctorem, vt Iohan.10.5.

22 *Sæpe*, τὰ πολλά. Id est πολλάκις. Vulgata, *Plurimùm*, manifesto errore. Nec minus lapsus est Stapulensis (vir alioquin beatæ memoriæ) quum scriberet vertẽdum esse *Multis*, vel, *Circa multa.*

24 *Quando*, ὡς ἐάν. Erasmus in hunc locum, *Si*, inquit, ὡς ἐὰν legatur disiunctim, sonat, *Vt si*: si coniunctim, verti poterat *Simulatque.* Ego verò docui ex idoneis auctoribus ὡς & ὅπως esse interdum aduerbia quæ temporis vocant, Act.3.19, vt ὡς αὖ vel ὡς ἐὰν (vtrùnque enim legitur) idem declaret atque ὅταν: quod vidit quoque Stapulensis: nam ita etiam accipitur 1. Corinth.11.34. Sed idem non rectè legit πορεύομαι in præsenti. ¶ *Veniam ad vos*, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc non legit Vulgata neque Claromontanus codex, ideóque particulam ἀφ proximè sequentem expungunt. Syrus autem interpres legit, ἐλπίζω ὅτι ἐλεύσομαι καὶ θεάσομαι ὑμᾶς, *spero quòd veniam, & videbo vos*: quæ lectio est maximè perspicua, sed nullius Græci codicis, quem ego quidem viderim, auctoritate confirmatur. ¶ *Illuc*, ἐκεῖ. Id est ἐκεῖσε. vt προπεμφθῆναι pro προπεμφθῆσεσθαι. ¶ *Vestra consuetudine*, ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Vobis*, obscuré. ¶ *Expletus fuero*, ἐμπλησθῶ. Vulgata, *Fruitus fuero*, ἀπολαύσω. quod neque satis est expressum declarando summo desiderio, neque admodum (opinor) vsitatum. Neque enim alibi memini legere quàm semel apud Vlpianum, non optimum Latinitatis auctorem.

25 *Proficiscor*, πορεύομαι. Vulgata, *Proficiscar*, πορεύσομαι, non satis aptè mutato tempore. Significat enim Paulus se iam esse in procinctu vt profectionem differre non possit. ¶ *Ministrans*, διακονῶν. Id est, Sanctis hoc officij impendens, perferendæ videlicet ad eos pecuniæ in ipsorum vsus collectæ. Nam verbum διακονεῖν, quum alioquin ad omnes functiones Ecclesiasticas pertineat, hîc peculiariter accipitur pro eo munere quod administrabant qui diaconi proprie dicebantur. id est qui ærario Ecclesiastico pręerant, vt diximus alibi. Ministrandi autem vocabulum absolutè posuimus, ex theologorum more, quem attigimus Act.13.2.

26 *Placuit*, εὐδόκησαν. Vulg. ad verbum, *Probarunt*: quanquam etiam aliquid amplius videtur hoc verbo significari, nempe quum vltro & ex bonitate quadam alacri bene volumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Sed hoc loco alacritatem illam duntaxat declarat quam maximè requirit Deus in charitatis officiis, vt scriptum est 2. Cor.9.7: quum alioquin (vt mox subiicitur) nihil hîc fecerint Achæi vel Macedones quod facere non tenerentur. Sed de hoc verbo plura diximus Matth.3.17, & Luc. 2.14. ¶ *Conferre aliquid*, κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. Vel, vt Vetus interpres, *Collationem aliquam facere.* Stapulensis mauult *Communionem*: vt non ineptè quoque possis conuertere, *Conferre aliquid in communionem pauperum sanctorũ*, &c. Erasm. *Communicationem aliquam facere*: quam periphrasin nusquam memini legere.

1.Cor. 6.11 Εὐδόκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσίν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.

27 ¶ Placuit enim *eis inquam*, & debitores illorum sunt. nam si spiritualia ipsorum *bona* Gentes participarunt, debent etiam *ipsæ* in carnalibus eis ministrare.

27 *Placuit enim eis, & debitores sunt eorum. nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles, debent & in carnalibus ministrare illis.*

Τοῦτο οὖν ὁ πιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.

28 Hoc igitur vbi perfecero, & eis consignauero hunc fructũ, abibo istac in Hispaniam.

28 *Hoc igitur quum consummauero, & assignauero eis fructũ hunc per vos, proficiscar in Hispaniam.*

Οἶδα δὲ ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ ἐλεύσομαι.

29 Scio verò me, quum veniam ad vos, cũ plena benedictione Euangelij Christi venturum.

29 *Scio autem quoniã veniens ad vos, in abundãtia benedictionis Christi veniam.*

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ Πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

30 Precor autem vos, fratres, per Dominum nostrum Iesum Christum, & per charitatem Spiritus, vt mecum certetis *vestris* pro me apud Deum precibus.

30 *Obsecro ergo vos, fratres, per Dominum nostrũ Iesum Christum, & per charitatem Spiritus, vt adiuuetis me in orationibus pro me ad Deum.*

Ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἱερουσαλὴμ, εὐπρόσδεκτος γένηται τοῖς ἁγίοις.

31 Vt liberer ab iis qui rebelles sunt in Iudæa, vtque ministerium hoc meum erga Hierusalem, acceptum sit sanctis.

31 *Vt liberer ab infidelibus qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis.*

Ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.

32 Vt cum gaudio veniã ad vos per voluntatem Dei, vnáque vobiscum refocillet.

32 *Vt veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, vt refrigerer vobiscũ.*

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

33 Deus autem pacis *sit* cum omnibus vobis. Amen.

33 *Deus autem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.*

---

27 *Placuit enim*, εὐδόκησαν γάρ. Claromontanus codex hoc non repetit. ¶ *Ministrare*, λειτουργῆσαι. Id est διακονῆσαι, vsibus videlicet ipsorum inseruire: qua ratione omnes Christiani dici possunt λειτουργοὶ, præsertim quum iuuare proximum, sit quædam (vt ita dicam) sacrificij species, & quidem Deo gratissimi. alioquin λειτουργὸς & διάκονος dicitur qui publico munere fungitur, vt diximus Act.13.2, & suprà, 13.4 & 5. Cæterùm leuiculum est, quod κοινωνεῖν verti participare, actiua significatione, pro participem fieri, vt vertit Vetus interpres: quum Erasmus maluerit vti communicandi vocabulo. Deinde σαρκικὰ interpretor carnalia, potius quàm humana, vt Castellio nouè conuertere maluit, quàm rationi & vsui aliquid tribuere. Quasi verò Paulo etiam non licuerit pro πνευματικὰ dicere τὰ θεῖα, & pro σαρκικὰ ἀνθρώπινα vel ἀνθρωπικά. Sed multo certè expressiùs loquitur Apostolus, non iam simpliciter diuina cum humanis conferens, sed etiam ostendens quantum inter hæc intersit, quum iis vtatur vocabulis quibus harum rerũ natura ipsa explicatur: illa quidem spiritualia, hæc verò carnalia vocans.

28 *Eis consignauero*, σφραγισάμενος αὐτοῖς. Id est, apud ipsos fideliter & quasi annulo obsignatũ deposuero. Commendat enim, opinor, tum suam in illa perferenda, tum etiam aliorum in custodienda illa pecunia diligentiam ac fidem: translatione sumpta à veterum more, qui annulis obsignabant quæ in tuto volebant reposita. Neque verò video qua ratione relatiuum αὐτοῖς, *eis*, commodius ad Macedones dantes, quàm ad Hierosolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quanuis in ea opinione sit Erasmus. ¶ *Hunc fructum*, τὸν καρπὸν τοῦτον. Id est, hanc pecuniam in vsus pauperum collectam. Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemosynas verum esse fidei & charitatis fructum, siue dantem siue accipientem, siue vtrunque spectes. ¶ *Istac*, δι' ὑμῶν, ad verbum, *Per vos*. Est itaque hoc quoque dicendi genus, vt alia multa, petitum è medio, ex sententia ipsa non ex verbis æstimandum.

29 *Cum plena benedictione Euangelij*, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicem Hebraismum ἐν pro σὺν, & duo appellatiua pro constructione appellatiui cum adiectiuo, (ita enim grammatici loquuntur) sæpe iam annotauimus. Vulgata, *In abundanti benedictionis Christi*, expungens τοῦ εὐαγγελίου, (quod etiam non legit Ambrosius) & vtroque seruato Hebraismo: quorum tamen prior nonnihil est obscurus. Erasmus, *In plenitudine Euangelij Christi*, admodum obscuré. Est autem hæc sententia, (opinor) certò scire Apostolum, suum aduentum Romanis futurum maximè frugiferum. tum enim fore vt Deus ipsis cumulatissimè impertiat Euangelicorum mysteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaque non assentior Erasmo qui putat Benedictionis nomine significari eleemosynam, quasi Romanos quoque exhortetur Apostolus ad conferendum aliquid. Sunt quoque qui hanc abundantiam benedictionis ad Romanos referant: quasi dicat Apostolus se non dubitare quin apud eos copiosissimum Euangelij fructum inueniat. quam sententiam si sequaris, accipiendum erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, in plenitudinem benedictionis Euangelij. id est in eum locum vbi plenè abundat Euangelij gratia.

30 *Per charitatem Spiritus*, διὰ τῆς ἀγάπης Πνεύματος. Id est, per mutuam illam coniunctionem, qua Spiritus sanctus animos nostros deuinxit: quam vocat communionem Spiritus, Philip. cap.2. versu 1: vnde Christiana illã συμπάθεια, charitatis Christianæ effectrix, quum vno spiritu membra omnia reguntur. Hæc igitur vna est ex illis Pauli phrasibus, quibus nihil grauius, excellentius, diuinius cogitari potest.

¶ *Vt mecum certetis*, συναγωνίσασθαί μοι. Vulgata, *Vt adiuuetis me*, βοηθῆσαί μοι, non satis expressé. Indicat enim Paulus magnum sibi certamen instare, metaphora à re militari sumpta: præsagiens nimiruum quod euenit, vt extremum periculum adiret. Erasmus, *Vt me laborantem adiuuetis*, id est, συμπονῆσαι, vel συναντιλαμβάνεσθαι, quod & ipsum est nimis dilutum.

31 *Erga Hierusalem*, ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. Id est (vt conuertit Erasmus) Quod exhibeo Hierosolymis. Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλὴμ, sublato articulo, & cum verbo γένηται coniunxit. Idem quoque pro ἡ διακονία μου, vertit Ministerij mei oblatio, id est, ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά. Claromontanus autem codex pro διακονία habet δωροφορία, pro quo in commentariis Ambrosio inscriptis legitur, *Munerum meorum oblatio*.

32 *Vnà vobiscum refocillet*, συναναπαύσωμαι ὑμῖν. Vulgata, *refrigerer vobiscum*, i. vt legitur in Claromontano codice, ἀναψύξω μετ' ὑμῶν.

33 *Deus autem pacis [princeps,]* ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hũc Hebraismum suppleuimus ex Esa.9.7.

IN

Κεφάλαιον ιϛ.

Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς·

Ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν Κυρίῳ ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ᾧ ἂν ὑμῶν χρήζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὐτὴ προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ ἐμοῦ.

Ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

Οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν· οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν.

Καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. Ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν.

Ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς.

Ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινες εἰσὶν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἱ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν Χριστῷ.

Ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν Κυρίῳ.

Ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

Ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν, τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

Ἀσπάσασθε Ἡρῳδίωνα τὸν συγγενῆ μου. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου, τοὺς ὄντας ἐν Κυρίῳ.

Cap. xvi.

1 Commendo autem vobis Phœbē sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchreensis:

2 Vt eam excipiatis in Domino sicut dignum est sanctis, & adsitis ei quacunque in re *ipsi* vsus fuerit vobis. nam hæc tum multis hospitium præbuit, tum mihi etiam ipsi.

3 Salutate Priscillam & Aquilam, adiutores meos in Christo Iesu:

4 Qui pro anima mea suam ipsorū ceruicem supposuerunt: quibus non ego solus gratias ago, sed etiam omnes Ecclesiæ Gentium.

5 Item Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetum mihi dilectum, primitias Achaiæ in Christo.

6 Salutate Mariam quæ multum laborauit erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos qui sunt insignes inter Apostolos, qui etiam ante me fuerunt in Christo.

8 Salutate Ampliam dilectum mihi in Domino.

9 Salutate Vrbanum, adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellem, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli *familiaribus*..

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcissi *familiaribus*, eos *inquam* qui *sunt* in Domino.

Cap. xvi.

1 *Commendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ quæ est in Cenchris:*

2 *Vt eā suscipiatis in Domino dignè sanctis, & assistatis ei in quocunque negotio vestri indiguerit. etenim ipsa quoque astitit multis, & mihi ipsi.*

3 *Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo Iesu:* Act.18.3. 26.

4 *Qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt: quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium.*

5 *Et domesticam Ecclesiā eorum. Salutate Epænetū dilectum mihi, qui est primitiuus Asiæ in Christo.*

6 *Salutate Mariam, quæ multū laborauit in nobis.*

7 *Salutate Andronicum & Iuniam cognatos meos, qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo.*

8 *Salutate Ampliatū dilectissimū mihi in Domino.*

9 *Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo Iesu, & Stachyn dilectum meum.*

10 *Salutate Apellē, probatum in Christo. Salutate eos qui sunt ex Aristobuli.*

11 *Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino.*

IN CAPVT XVI.

1 *Commendo*, συνίστημι. Quinta hæc pars est huius epistolæ, salutationes & alia peculiaria quædam complectēs. Obsecro verò si tum Petrus Romæ fuisset, & quidem Episcopus œcumenicus, an illum ita non modò insalutatū, sed etiam innominatum præteriisset Paulus?

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id est Christi nomine, seu in Christi gratiam. Est autem hoc quoque notandum quo exprimitur τὸ ἴδιον Christianæ charitatis, quum alioquin etiam apud profanos homines extent istarum virtutum simulacra. ¶ *Hospitium præbuit*, προστάτις ἐγένετο. προστάτης in genere præfectum declarat. item patronum ac defensorem: qua significatione putarunt hîc plerique Phœben dici προστάτιν, quòd multis & ipsi quoque Paulo adfuisset. Mihi verò videtur hoc nomen grauius, si in ea significatione accipias, quàm vt mulieri conueniat. Sciendum est igitur προστάτας peculiari nomine dictos qui & πρόξενοι dicebantur, id est, qui à ciuitate aliqua deligebantur vt hospites ac peregrinos domum suam atque adeo in fidem suā reciperent: quod significat Eustathio πρεῖσθαι τῶν ξένων. Significat ergo Apostolus, huius Phœbes ministræ Ecclesiæ Cenchreensis domum, veluti publicæ sanctorum hospitis, fratribus peregrinis patuisse: quas virtutes in vidua requirit, 1.Tim.5.10. Syrus generaliore voce vsus est, quæ significat Alicui officium præstare.

3 *Priscillam*, Πρίσκιλλαν. Sic vocatur huius Aquilæ vxor, Act.18.2, & 26. Consentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν, *Priscam*, vt etiā legit Vetus interpres.

5 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Id est fidelium cœtum. Erant enim isti tum pietate tum eruditione insignes, vt testatur Lucas & Paulus ipse, qui pro collegis suis illos numerat. neque mirum est in tam ampla ciuitate distinctos fuisse fidelium cœtus. Erasmus maluit Congregationem interpretari. Fortassis ne quis suspicaretur de quopiam sacro ædificio hîc agi, vt nunc solet illud vocabulum vsurpari, & qualia multa ineptus & ridiculus ille Abdias in Apostolorum vitis garrire ausus est. Cæterùm ista in Claromontano codice attexuntur versiculo tertio, ídque fortassè rectius. ¶ *Primitias Achaiæ*, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Allusio est ad Legales ceremonias, quòd hic primus ex Achæis sese Christo consecrasset, Euangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambrosio referre ad hominis dignitatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας, *Asiæ*. quam lectionem in Claromontano & alio vetusto Græco codice inuenimus, & multi ex veteribus sequuntur. Syrus tamen Achaiæ nomen retinuit. Quod autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ cōuertit, *Qui est primitiuus*, meritò mutatum est ab Erasmo in, *Qui est primitiæ*. Sed hoc quoque mihi visum est duriusculum.

6 *Erga nos*, εἰς ἡμᾶς. vel, *inter nos*, ἐν ἡμῖν. vt habet Claromontanus codex, pro quo Vulg. *in nobis*.

7 *Inter Apostolos*, ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Id est, Quorum no-

men apud ipsos etiam Apostolos viget. vel, Qui & ipsi sunt insignes Apostoli. Sic enim accipitur interdum hoc nomen in genere pro iis qui Christi nomine funguntur legatione, vt 2.Cor.8.23. ¶ *Fuerunt in Christo*, γεγόνασιν ἐν Χριστῷ. Id est, Christo sunt per fidem insiti. Estque diligenter notanda hæc formula, cuius emphasin non expresseris si dixeris, Qui Christo accesserunt, vel Christo nomen dederunt.

8 *Ampliam*, Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιάτον, *Ampliatum*, quod & in vno codice inuenimus.

Ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν τὰς κοπιώσας ἐν Κυρίῳ. Ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν ἀγαπητὴν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν Κυρίῳ.

Ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν Κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

Ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατροβᾶν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

Ἀσπάσασθε Φιλόλογον καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

2. Cor.16. 20,& 13. 12 Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

1.pe.5.14 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας καὶ τὰ σκάνδαλα παρὰ τὴν διδαχὴν ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας· καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν.

1.Ioh.10 Οἱ γὰρ τοιοῦτοι τῷ Κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ· καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων.

Ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. Χαίρω οὖν τὸ ἐφ' ὑμῖν· θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.

12 Salutate Tryphænã & Thryphosam quæ laborant in Domino. Salutate Persida dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

13 Salutate Rufum selectum in Domino, & matrem eius ac meam.

14 Salutate Asyncritum, Phlegontem, ∴ Hermam, Patrobam, Hermen, & qui cum iis sunt fratres.

15 Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & ∴ Olympam, & qui cum iis sunt, omnes sanctos.

16 ‖ Salutate alij alios ∴ osculo sancto. ∴ Salutant vos Ecclesiæ Christi.

17 Precor autem vos, fratres, ∴ vt obseruetis dissidiorum & scandalorum auctores ∴ contra doctrinam quam vos didicistis: ‖& declinetis ab eis.

18 Nam qui eiusmodi *sunt* Domino nostro Iesu Christo non seruiunt, sed suo ventri: & ∴ per blandiloquentiam ∴ & assentationem corda ∴ *hominum* minimè malorum seducunt.

19 ∴ Vestra enim obedientia ad omnes peruenit. Gaudeo igitur quod ad vos *attinet*: sed volo vos ∴ sapientes quidem esse in rebus bonis, ∴ simplices verò in malis.

12 *Salutate Tryphænam & Tryphosam, quæ laborant in Domino. Salutate Persidem charissimã, quæ multum laborauit in Domino.*

13 *Salutate Rufum electũ in Domino, & matrem eius & meam.*

14 *Salutate Asyncritum, Phlegontem, Herman, Patroban, Hermen, & qui cum eis sunt fratres.*

15 *Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & sororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cũ eis sunt sanctos.*

16 *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes Ecclesiæ Christi.*

17 *Rogo autem vos, fratres, vt obseruetis eos qui dissensiones & offendicula præter doctrinam quam vos didicistis, faciunt: & declinate ab illis.*

18 *Huiuscemodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri: & per dulces sermones & benedictiones seducũt corda innocentium.*

19 *Vestra enim obedientia in omnem locum diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis: sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo.*

---

14 *Hermam*, Ἑρμᾶν. Hunc multi ex veteribus volunt fuisse auctorem Apocryphi libri Pastoris: nec satis bonæ fidei postea fuisse in recensendis quæ ab Apostolis audierat.

15 *Olympam*, Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulgata, *Olympiadem*, contra omnium nostrorum codicum fidem. Syrus Lympam legit.

16 *Osculo*, φιλήματι. Referendum hoc ad eorum temporum morem: cuius exempla passim non modò in Sacris literis, sed etiam apud profanos scriptores extant. Sanctum autem vocat, quod ab animo proficiscitur sanctæ illius charitatis pleno. ¶ *Salutant vos*, Ἀσπάζονται ὑμᾶς. Hæc particula in Claromontano codice attexitur vers.21, idque fortasse rectius.

17 *Vt obseruetis*, σκοπεῖν. Id est, attentè & diligenter quasi hostes è specula obseruetis. Erasmus, *Consideretis*, quod minus quadrat. Claromontanus codex addit ἀσφαλῶς, id est, *Ita vt non fallamini*. ¶ *Contra doctrinam*, παρὰ τὴν διδαχήν. Sic malui vertere quàm *Præter*, vt amphiboliam vitarem. Significat enim Apostolus quinam pro dissidiorum auctoribus habendi sint, qui nimirum diuersum quidpiam docent ab Apostolica doctrina, quos alibi vocat ἑτεροδιδασκαλοῦντας, vt apparet ex proximè sequente versiculo.

18 *Per blandiloquentiam*, διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc vocabulum sicut ex duobus compositum est, ita duplicem vim habet, quam vix possis nisi longo circuitu verborum Latinè exprimere. Primùm enim is est χρηστολόγος qui verbis multum pollicetur, re nihil præstat: deinde quem si audias, dicas de te & commodis tuis magis quàm de seipso solicitum. Huius sceleris exemplar sit Satanæ tentatio qua Euam fefellit: quanquam non ita procul abeundum, vt plurima & certissima spectemus eius exempla. Sic Capitolinus ait Pertinacem Imp. vulgò dictum fuisse χρηστολόγον, quòd bene loqueretur, sed malè faceret, vel potius, (vt eleganter expressit Aurelius Victor) quòd blandus esset magis quàm benignus. ¶ *Et assentationem*, καὶ εὐλογίας. τὸ εὐλογεῖν Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν, Laudare: vnde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicuius laudes accommodata: cuiusmodi esse præcipuè solet assentatorum, vt pulchrè describit Plutarchus libello in adulatores edito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ specie accipi potest, qua tecti pseudoprophetæ, solẽt simplicium animos fallere. Item quum apud theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fausta precatione, potest hæc quoque significatio

ſignificatio huic loco conuenire : quòd his præcipuè artibus ſoleant vti pſeudoprophetæ, vt ſimplices præſertim mulierculas ſub pietatis & longarum precum prætextu deuorent. Hi ſunt videlicet quos peculiari nomine religioſos vocamus, & noſtro idiomate *chatemites, bigots, pates pelues*, id eſt (vt vno verbo omnia complectar) monachos: adeo à veteſtis illis patribus degenerauerunt.

¶ [*Hominum*] *minimè malorum*, τῶν ἀκάκων. Sic mihi videtur Terentius Græcum hoc nomen ad verbum expreſſiſſe. Vulgata, *Innocentium*: Eraſmus, *Simplicium*.

19 *Veſtra obedientia*, ἡ ὑμῶν ὑπακοή. Id eſt, fama de veſtra obedientia, vt ſupra, 1.8. Et hæc illa eſt fides Romana, quod ad Romam, Catholica, quod ad fidei conſenſum omnibus Eccleſiis communem, à qua excidit Antichriſtus Romanus : Gradus alioqui & ὑπεροχὴ illius ſupra vel minimam villam particularem Eccleſiam, nulla hic ne tenuiſſima quidem mentio.

¶ *Sapientes*, σοφοὺς. Id eſt cognitione veritatis & prudentia quoque inſtructos, vt bona amplecti, mala vitare, fraudes & laqueos pſeudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obſiſtere poſſitis : quæ ſæpe inculcat Apoſtolus. Vbi igitur fides illa implicita quam vocant ? ¶ *Simplices*, ἀκεραίους. Id eſt, qui nullam prorſus nocendi artem teneatis, nedum vt re ipſa noceatis cuiquam. Eraſmus, *Sinceros*. Vide Matthæum cap.10.verſu.16.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.	20	Porro Deus ᵃ pacis ᵃ conteret Satanam ſub pedes veſtros citò. ᵃ Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* vobiſcum. Amen.	20	*Deus autem pacis conterat Satanam ſub pedibus veſtris velociter. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum.*	
Ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου καὶ Λούκιος, καὶ Ἰάσων, καὶ Σωσίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου.	21	Salutant vos ‖ Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iaſon, & Soſipater, ᵃ cognati mei.	21	*Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iaſon, & Soſipater, cognati mei.*	Act.16.1 Phil.2.19
Ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος ὁ γράψας τὴν ἐπιστολὴν, ἐν Κυρίῳ.	22	Saluto vos ᵃ in Domino ego Tertius, ᵃ qui deſcripſi epiſtolam.	22	*Saluto vos ego Tertius qui ſcripſi epiſtolam, in Domino.*	
Ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς ἐκκλησίας ὅλης. Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰκονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κοῦαρτος ὁ ἀδελφός.	23	Salutat vos ᵃ Gaius hoſpes meus & Eccleſiæ totius. Salutat vos Eraſtus ᵃ procurator vrbis, & Quartus frater.	23	*Salutat ᵃ vos Gaius hoſpes meus & vniuerſæ Eccleſiæ. Salutat vos Eraſtus arcarius ciuitatis, & Quartus frater.*	
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	24	ᵃ Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* cum omnibus vobis. Amen.	24	*Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum omnibus vobis. Amen.*	
Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ Χριστοῦ, κατὰ ἀποκάλυψιν μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου·	25	‖ ᵃ Ei verò qui poteſt vos ſtabilire, ſecundum Euangelium meum & præconiũ Ieſu Chriſti, ‖ ex reuelatione ᵃ myſterij quod ᵃ à temporibus ſecularibus tacitum fuit:	25	*Ei autem qui potens eſt vos confirmare iuxta Euangelium meum & prædicationem Ieſu Chriſti, ſecundum reuelationẽ myſterij temporibus æternis taciti :*	Ephe.3.20 Ephes.3.9 col 1.26 1.tim.1.7 tit.1.1

20 *Pacis*, εἰρήνης. Vide ſuprà, cap.15.verſ.33.

¶ *Conteret*, συντρίψει. Sic habent omnes codices Græci quos inſpeximus. Vetus tamen interpres vt & Syrus legit συντρίψῃ, *conterat*, vt non ſit promiſſio ſeu diuinatio qua confirmentur Romani ad perſeuerandum : ſed precatio potius, vt Dominus ipſorum conatibus proſperum det ſucceſſum. ¶ *Gratia*, ἡ χάρις. In Latinis & Græcis penè omnibus codicibus, bis iſta particula legitur, nempe hoc loco, & mox verſu 24. Chryſoſtomus autem, Origenes, & Ambroſius, & Claromontanus codex poſteriore tantùm loco, nempe verſ.24, iſtud legunt. Sed rectè meo iudicio, Syrus interpres neutro loco iſtud habet, ſed his verbis hanc epiſtolam, vt & alias omnes, concludit. neque dubito quin qui 24. verſ. legerunt, ibi hanc epiſtolam finierint: verſiculis 25, 26 & 27, in cap.14.23, reiectis, vt eo loco diximus. Itaque perperam omnino huic verſ. 20.attexitur.

21 *Cognati mei*, οἱ συγγενεῖς μου. Hîc demum in Claromontano codice hæc ſubiiciuntur, καὶ αἱ ἐκκλησίαι πᾶσαι τοῦ Χριστοῦ, & omnes Eccleſiæ Chriſti.

22 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hoc quidem ita collocatum eſt in Græco contextu vt etiam ad verbum ἔγραψα referri poſſit : quaſi dicat Tertius ſe hanc epiſtolam deſcripſiſſe in Domino, id eſt hanc operam Apoſtolo propter Dominum commodaſſe. Sed vberior & planior erit ſenſus ſi cum ſalutandi verbo connectas, ita vt nos fecimus.

¶ *Qui deſcripſi*, ὁ γράψας : id eſt qui dictante Paulo excepi, vel potius ex eius aduerſariis deſcripſi. Vulg.& Eraſmus, *Qui ſcripſi*, vocabulo ambiguo.

23 *Gaius*, Γάϊος. Trium Gaiorum fit mentio in hiſtoria Apoſtolica : vnius Derbæi, qui Paulum aſſectabatur, Act.20.4: alterius, Macedonis, qui & ipſe ex Pauli comitibus erat, Act.cap.19. verſu 29: tertij, Corinthij, quem Paulus ipſe baptizauit, 1. Corinth. 1.14, cuius hic fieri mentionem probabile eſt. Itaque iis aſſentior qui hanc epiſtolam dicunt Corinthi ſcriptam, quũ Apoſtolus illuc veniſſet, vt ipſe ſignificat 2.Corinth.12.14, nempe vltima illa in Græciam profectione quæ deſcribitur initio capitis Actorum viceſimi: vnde profectus quum Hieroſolymam veniſſet, ibi captus, & Romam tandem inde deductus eſt. ¶ *Procurator*, ὁ οἰκονόμος: ſeu curator, quod nomen in veteribus inſcriptionibus ſæpe inuenitur. Græcum autem vocabulum declarat rei domeſticæ diſpenſatorem. Ideo maluit Eraſmus quæſtorem ærarium interpretari quo vtitur Vetus interpres. Theodoſii ſeculo vocarunt quæſtorem eorum quę in arcam prefecti pretorio inferebantur. Erat enim principis Fiſcus: preſidũ prouinciarum Cella: prefectorum prætorio Arca: fitque Arcariorum mentio in Rubrica Codicis De ſuccept.prepoſ. & arcariis, & l.3.de Canon.larg. Sed haud ſcio an iſta huic loco conueniant. Cęterùm vrbis nomen non exprimit Apoſtolus, ſed Corinthum ſignificari exiſtimo, iis coniecturis adductus quas paulo antè expoſui.

24 *Gratia Domini*, ἡ χάρις. Quia hęc eadem paulo antè poſita ſunt, nempe verſu 20, apud Ambroſium & Origenem hîc non repetuntur, nec in vetuſtiſſimo codice Conſtantienſi. Apud Chryſoſtomum priore loco non addũtur, ſed hîc duntaxat, idque poſt δοξολογίαν, ita videlicet vt epiſtolam claudant Hæc Eraſmus.

25 *Ei verò qui poteſt*, τῷ δὲ δυναμένῳ. Admonui ſuprà, 14 23. in omnibus noſtris vetuſtis codicibus deſinere hanc epiſtolam in ſuperiorem verſiculum, quo modo etiam cæteræ clauduntur: reliqua verò ab hoc verſiculo ad finem vſque, attexi decimoquarto capiti.

¶ *Mysterij*, μυστηρίου: id est arcani. Vocat autem arcanum (opinor) non tam Euangelicam doctrinam quàm Gentium vocationem, vt ipse explicat Ephes. cap. 3.

¶ *A temporibus*, χρόνοις. Id est (vt alibi loquitur) ἑτέραις γενεαῖς, aliis omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio: ne quis hîc nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰὼν, pro quo Hebræi עולם [*holam*] dicunt, semper declarat tempus quod vel nunquam cœperit, vel nunquam desinat: sed spectandum est quibus rebus accommodetur.

Φανερωθέντος δὲ νυνὶ, διά τε γραφῶν προφητικῶν, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου Θεοῦ, εἰς ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρισθέντος.	26	Nunc verò factum est manifestum, ¨& per Scripturas propheticas ex imperio ęterni Dei ¨ad obedietiam fidei, omnibus Gentibus ¨declaratum.	26	*Quod nunc patefactum est per Scripturas Prophetarum secundum præceptũ æterni Dei, ad obeditionem fidei, in cunctis Gentibus cogniti.*
Μόνῳ σοφῷ Θεῷ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	27	¨Soli *inquam* sapienti Deo gloria per Iesum Christum ¨in secula. Amen.	27	*Soli sapienti Deo, per Iesum Christum, cui gloria in secula seculorum. Amen.*
Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου, διὰ Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας.		¨Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Phœben ministram Cenchreensis Ecclesiæ.		*Scripta fuit à Corintho, per Phœben ministrã Cenchreensis Ecclesiæ.*

26 *Et per Scripturas*, διά τε γραφῶν. Vetus interpres expunxit particulam τε, quæ tamen est prorsus necessaria, vt connectantur duo participia φανερωθέντος & γνωρισθέντος: neque verò causam video cur hîc laborarit Erasmus, quasi τε semper debeat cum præcedentibus cohærere, aut καὶ subiungi. ¶ *Ad obedientiam fidei*, εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Vide suprà, 1.5. ¶ *Declaratum*, γνωρισθέντος. id est oblatum, & quarumuis Gentium cognitioni expositum. Ad verbum, *Notificatum*. Sed duo hîc notanda sunt, nempe neque ita vniuersaliter hoc dici, quasi quum hæc Paulus scriberet, nulla prorsus gens esset sub cœlo cui non esset annuntiatum Euangelium: neque de singulis hominibus hoc esse accipiendum, quum non sit omnibus datum vt Dei mysteria nouerint, Matth. 13.11. Vulgata, *Cogniti*, sensu multum diuerso ac prorsus etiam falso. Nam longè aliud est γινώσκειν, id est cognoscere, quàm γνωρίζειν, id est, notificare.

27 *Soli* [*inquam*] μόνῳ. Hoc hyperbaton (quod multos ex veteribus torsit & ipsum etiam Erasmum, adeo vt ingenuè dicat se non reperire quod hîc comminiscatur) studui illustrare, primùm addito verbo Inquam, quod in epanalepsi ferè solet vsurpari: deinde particula ᾧ, vnde nata est tota difficultas, sine difficultate expuncta, nõ tam quia in Complutensi editione deest, quàm quòd manifestus sit Hebraismus, quum videlicet expresso antecedente relatiuum πλεονάζει: vti redundat ὤπῳ, Ephes. 3.21, & 1. Pet. 2.24. ¶ *In secula*, εἰς αἰῶνας. Vide Matthæum 6.13. Nonnulli codices addunt τῶν αἰώνων, *seculorum*. Sic enim Hebræi לעולם עולמים [*leholam holamim*,] quod exposuimus Lucæ cap. 1. versu 50.

¶ *Ad Romanos*, &c. πρὸς Ῥωμαίους, &c. Hæc inscriptio tota deest in Claromontano codice, vt & aliæ omnes: quarum etiam aliquæ falsæ deprehenduntur, vt suis locis obseruabimus: vt suppositiias esse res ipsa demonstret.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η' ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINTHIOS PRIOR.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Σωσθένης ὁ ἀδελφὸς,

Τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.

CAP. I.

1 PAVLVS vocatione Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Sosthenes frater,

2 Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, ‖ sanctificatis in Christo Iesu, ‖ vocatis sanctis, cum omnibus ‖ qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, quouis loco, *Domini, inquam,* tum ipsorum, tum nostri.

CAP. I.

1 PAVLVS *vocatus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Sosthenes frater,*

2 *Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, vocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro.*

Act. 19
1. thess. 4.7
Rom. 1.7
eph. 1.1
col. 1.22
2 tim 1.9
tit. 2.3
2. Tim. 1. 22

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Vocatione*, κλητός. Vide Rom. 1.1, vbi non hoc tantùm sed alia etiam multa exposuimus quæ tum in huius epistolæ tum etiam aliarum inscriptione occurrunt.

2 *Sanctificatis*, ἡγιασμένοις. Ratio cõstructionis poscebat vt potius scriberetur ἡγιασμένῃ, *sanctificatæ*. Sed in collectiuis omnibus solet interdum sententiæ potius quàm verborum ratio haberi in omnibus linguis. Quod autem attinet ad verbum Sanctificandi, de eo diximus multis locis, ac præsertim Ioh. 17.17, & Rom. 6.19. ¶ *In Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Eras. *Per Christum Iesum*, vt etiam Græca scholia explicant Ego verò malui seruare præpositionẽ ἐν. quòd melius declaret quomodo nos Pater per Christũ sanctificet, i. à reliqua hominũ colluuie separatos ac purgatos sibi pro filiis consecret, nempe donando nos Filio suo, vt ipse sit in nobis & nos in eo. Eadem causa fecit, vt infrà, v. 4, iterum eadem verba simili modo conuerterim, & v. 5. ἐν αὐτῷ sim interpretatus IN EO potius quàm PER EVM. ¶ *Vocatis sanctis*, κλητοῖς ἁγίοις. i. quos Deus pro gratuita sua bonitate sibi segregauit, vel, Quos Deus ad sanctitatem vocauit. Illa expositio fontem sanctificationis, ista finem aperit. Illud autem sæpe iam est à nobis annotatum verbum קרא [*kara*,] id est vocare, apud Hebræos interdum declarare ipsius ἐπιφάνειας initium, quod Deo tribuatur, vt qui videlicet solo verbo res omnes cõdat: interdum verò publicam eámque minimè nudã nuncupationem significare, sed quæ cum re ipsa consentiat: quo modo etiam Eustathius, nobilis Homeri interpres, explicat verbum καλεῖσθαι, lib. Iliad. θ, scribens in verba illa, καὶ οὔνεκα σὴ παρέκκλησις κέκληται. ¶ *Cũ omnibus*, σὺν πᾶσι. in nonnullis codicibus etiam manuscriptis legitur σύμπασι: perperam, vt opinor. Nam mihi quidem videtur hæc inscriptio bimembris esse, cuius prior pars ad ipsos Corinthios, altera ad reliquos Achaiæ incolas, cuius metropolis erat Corinthus, refertur. ¶ *Qui inuocant*, τοῖς ἐπικαλουμένοις. Inuocandi verbum propriè de eo dicitur qui Dei subsidium cum clamore petit, vt qui in periculo est constitutus, vt dicit Apostolus nos clamare Abba, pater. Inde factum vt κατὰ συνεκδοχὴν pro toto Dei cultu accipiatur, vt inuocare nomen Christi, idem valeat atque Christum pro Deo reipsa agnoscere. ¶ *Quouis loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. Id est in quauis Achaiæ Ecclesia. Hactenus enim est generalis hæc inscriptio propriè quidem & specialiter Corinthiis, deinceps verò reliquis totius Achaię ecclesiis scripta, vt apparet ex alterius epistolæ initio: sicut & epistola ad Galatas omnibus illius gentis Ecclesiis propria fuit. Nam absolutè Catholicã, id est omnibus per orbem terrarum dispersis Ecclesiis dicatam hanc epistolam non esse, tum ex inscriptione, tum ex ipsius epistolæ tractatione liquet. ¶ [*Domini, inquam,*] *tum ipsorum, tum nostri*, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν. Vulg. *Ipsorum & nostro*. Erasm. *Vel suo, vel nostro*. Retulerunt enim hæc ad τόπῳ, quod & plerique magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen iis assentior qui coniungunt cum Κυρίου, vt sit correctionis species, quia duntaxat dixerat, Κυρίου ἡμῶν, *Domini nostri*: in qua opinione est Photius, primi inter Græcos scholiastas nominis, itémque Chrysostomus & Theophylactus. Primùm enim nulla satis idonea causa possit adferri cur hoc addatur, si de loco accipias: quum satis fuerit dixisse, omnibus & in omni loco. Deinde ne hoc quidem videre possum cur Paulus nostrum locum vocet Iudæam, vt interpretatur Ambrosius: ipsorum verò locum, cunctas Gentium Ecclesias. Nam neque hæc consuetudo est Pauli vt Gentes compellans, sese cum Iudæis cõiungat, præsertim in procemiis: neque etiam Paulus ex Iudæa erat. Hic autem de loco non de religione agitur. Denique si Iudæos constituerat Apostolus Gentibus opponere, cur Iudææ vnius meminisset, quum per orbem terrarum essent dispersi qui ex Iudæis credederant? Postremò illoque obseruandum puto, Apostolum non ita scripsisse vt vertit Erasmus, *Vel suo vel nostro*, ἢ αὐτῶν ἢ ἡμῶν, per disiunctionem, sed copulata enuntiatione dixisse αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, *& ipsorum & nostro*: vt prorsus necesse videatur hæc accipere de eo quod Apostolus significet vtrorumque esse commune. At enim cur ista Paulus commemorat? Optima certè ratione. Nempe vt iam inde ab initio iaciat futuræ disputationis fundamentum. Nam si Corinthij cæteríque omnes ab vno Deo vocati sunt & in vno Christo sanctificati, si omnes vnum eundémque Dominum habent ac profitentur, vnde factiones istæ quæ inter eos vigebant, quasi Christus esset diuisus?

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ὅπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

Ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει·

Καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ Χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν.

Ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Tit.2.11 phil.3.20

Ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2.Thess.3. 18.& 5.25

Πιστὸς ὁ Θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

1.Thess.5. 24

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 Gratias ago Deo meo semper de vobis, ob gratiam Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:

5 Quòd in omnibus ditati sitis in ipso, omni loquendi facultate, omníque notitia:

6 Prout testimonium Christi confirmatum fuit in vobis.

7 Adeo vt nullo quod *Deus* gratificatur deficiamini, ‖ expectantes dum patefiat Dominus noster Iesus Christus.

8 ‖ Qui *Deus* etiã cõfirmabit vos vsque ad finẽ inculpatos, in diẽ Domini nostri Iesu Christi.

9 ‖ Fidelis *est* Deus, per quem vocati estis in communionem Filij ipsius Iesu Christi Domini nostri.

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

4 *Gratias ago Deo meo semper pro vobis in gratia Dei quæ data est vobis in Christo Iesu:*

5 *Quòd in omnibus diuites facti estis in illo, in omni verbo & in omni scientia;*

6 *Sicut testimoniũ Christi confirmatũ est in vobis.*

7 *Ita vt nihil vobis desit in vlla gratia, expectantibus reuelationem Domini nostri Iesu Christi.*

8 *Qui & confirmabit vos vsque in finem sine crimine, in die aduentus Domini nostri Iesu Christi.*

9 *Fidelis Deus, per quem vocati estis in societatem Filij eius Iesu Christi Domini nostri.*

---

3 *Gratia*, χάρις. Vide Rom.1.7, vbi totum hunc versiculum exposuimus.

5 *In omnibus*, ἐν παντί. siue, vt vertit Erasmus, *Omnibus*, id est omni genere beneficiorum quæ solet Ecclesia ex Deo percipere.quę postea reuocat ad duas præcipuas species sub quibus reliqua comprehendantur, nempe λόγον & γνῶσιν, quorum illud ad ipsam commodè quod noueris explicandi facultatem, alterum ad ipsam cognoscendarum in Ecclesia rerum notitiam pertineat: ad cuius vtriusque doni abusum referri possunt ac fortassis etiam debẽt quæcunque in hac epistola tractantur:cuius hæc sit veluti vniversalis distributio.Sed & appositè potest hac ipsa seruata distributione, ἐν παντὶ accipi pro In omni re siue negotio, quod sequutus est Syrus interpres. ¶ *Ditati sitis*, ἐπλουτίσθητε. Annotauimus Rom.2.4, Diuitiarum nomine omnem copiam ac abundantiam significari apud Paulum: quo modo etiam apud idoneos scriptores τὸ πλουτεῖν pro ἀπορεῖν accipitur. ¶ *In ipso*, ἐν αὐτῷ. Erasmus, *Per ipsum.* Vide suprà, ver.2. ¶ *Omni loquendi facultate*, ἐν παντὶ λόγῳ. Hîc demum Apostolus significat quæ sint opes quibus Corinthij abundent in omni negotio.itaque redũdat præpositio ἐν ex Hebræorum idiotismo, vt Ephes.2.4, 1.Tim. 6.18.Solent enim Græci τὸ πλουτεῖν potius connectere cum secundo casu,aut tertio sine prępositione.Particula autem πᾶς hoc loco, vt Rom.15.14, 1.Cor.13.3, & alibi sæpe, non est vniuersalis, sed perfectum quiddam & integrum declarat: quod tamen rursus ita est accipiendum vt meminerimus eius quod scribitur infrà, 13.9, nos omnes videlicet,quandiu hîc versamur, nonnisi ex parte cognoscere ac prophetare. Itaque quum omnem sermonem, omnémque cognitionem tribuit Corinthiis Apostolus, quædam est species hyperboles, ad præsentem fidelium conditionem restringendæ. λόγον autem vocat, non inanem loquẽtiam, sed sanctæ facundiæ donum quo abutebantur Corinthij. & hic est primus huius epistolæ locus, in quo de ratione annuntiandi verbi Dei differitur, ita vt neque accersitis humanæ rhetoricæ fucis,neque prophanæ sapientiæ adhibitis commentationibus inficiatur Christianæ vel docendi rationis vel ipsius doctrinæ syncera puritas.

6 *Prout*, καθώς. Erasmus, *Quibus rebus*, id est δι' ὧν, vt etiam Græca scholia interpretantur. Verùm propositum non fuit Apostolo simpliciter significare donis illis ostendi quibus non frustra fuerit annuntiatum Euangelium:sed potius cõfirmare quod dixerat de maxima illa donorum copia in Corinthios effusa, vt καθὼς id significet pro quo Gallicè dixeris *selon que*, quod proximo versiculo explicat: minimè id quidem vt Corinthios laudet,imò vt inde arripiat tanto iustiorem occasionem eos reprehendendi quòd iis donis ad ambitionem & ostentationem abuterentur, quanto plura & excellentiora in ipsos exuberabant.

7 *Adeo vt*, ὥς. vt hoc loco non notat finem, sed effectum:sicut rectè annotauit Erasmus. ¶ *Quod [Deus] gratificetur*. χαρίσματι. Vulgata, *Gratia*, vt & alibi sæpe. Ego verò malui vim Græci nominis pluribus verbis explicatã retinere, quòd in eo sit posita vis reprehensionum sequuturarum, vt liquet, imprimis infrà 4,7.& 12,& deinceps.

5 ¶ *Deficiamini*, ὑστερεῖσθαι. Vulgata, *Desit.* Erasmus, *Destituamini.* Vide Rom.3.23. ¶ *Expectantes*, ἀπεκδεχομένους. id est interim dum expectatis: quasi scriptum sit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. ¶ *Dum patefiat*, τὴν ἀποκάλυψιν. Vulgata & Erasmus, *Reuelationem*, ambiguè, quum etiam actiuè possit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Christi aduentu, vt & Petrus 1.Epist.7,& 13.

8 *Qui [Deus,]* ὃς. Repetendum est Dei nomen à ver.4. vbi dixerat εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ, *Gratias ago Deo*,& paulo pòst, ὅπὶ τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ, pro ὅπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. id est ob gratiam Dei, pro ob gratiam ipsius, repetito antecedente ex Hebræorum more, loco relatiui. Neque est quòd quisquam hac ellipsi offendatur quum superiores versiculi, nempe 5.6 & 7, cum extremo quarto prorsus cohæreant.

¶ *Inculpatos*, ἀνέγκλητους. id est vt sitis inculpati. Inculpatos autem vocat non quos nunquam quisquam culparit, sed quos coram Deo nemo possit meritò culpare id est, eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus nulla est condemnatio vt exposuit Rom.8.1,& 33. Vide Luc.1.6, vbi expendimus quod iterum hoc loco inculcat Erasmus, esse videlicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον esse quàm innocentem. ¶ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Id est εἰς τὴν ἡμέραν, vt Rom.2.5. vel, vt Vulgata. *in die*, ita vt hoc cohæreat cũ ἀνεγκλήτους. Dies autem Domini quid significet, declarauit ipse Apostolus Rom.2.16. ¶ *Domini nostri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Vulg. *Aduentus Domini nostri*, τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Iubet autem illos bene sperare, ne sequuturis admonitionibus asperis animum despondeant.

9 *Fidelis*, πιστός. Id est verax & constans, vt illum prædicat Dauid Psal.138. Itaque vera & propria significatione acipitur fidei nomen in hoc loco, nempe pro dictorum ac conuentorum constantia & veritate, vt à Cicerone definitur: quanuis peculiariter hîc videatur constantia Dei significari. Nam quòd nos vocat ad Filij sui communionem, id omne ipsius veritati tribuendum est, qui verax esse non desinat etiamsi mendaces simus: quòd autem quoscunque semel donauit Filio, nunquam postea illi eripiat, sed perseuerantiæ Spiritu donet, in eo se verè constantem declarat. Alioquin πιστοὶ diuersa significatione solet vocare Apostolus eos qui fide sunt Christum amplexi. πιστὸς autẽ λόγος vocatur 1. Tim.4.9,& 2. Tim.2.11, sermo firmus, & qui fallere nunquam possit, eadem ratione qua fidelis ipse Deus dicitur. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Id est ὑφ' οὗ, *à quo*, vt habet etiam Claromontanus codex. Est enim promiscuus harum præpositionum vsus: vt plane inepti sint qui istis syllabarum aucupiis conantur homines imperitos irretire, vt Dei οὐσίαν discerpant, aut personarum inæqualitatem inuehant: aduersus quos egregiè disputat Basilius in libro

in libro De Spiritu sancto. ¶ *Communionem, κοινωνίαν.* Vulgata, *Societatem.* Erasmus, *Consortium.* Sed Communionis vocabulum (vt rectè indicauit doctissimus interpres) & Græcam vocem & nostram illam cum ipso Christo coniunctionem, quæ est Euangelicæ prædicationis finis, * melius declarat.

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι, ἐν τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.

Ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν Χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.

Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.

10 Precor autē vos, fratres, per nomē Domini nostri Iesu Christi, vt idem loquamini omnes, & non sint inter vos dissidia, sed sitis coagmentati, eâdem mente & eadem sententia.

11 Declaratū est enim mihi de vobis, fratres mei, à domesticis Chloes, q̃ lites sint inter vos.

12 Hoc autē dico, singulos vestrûm dicere, ‖ Ego quidem sum Pauli, ego verò Apollo, ego verò Cephæ, ego verò Christi.

10 *Obsecro autem vos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata, sitis autē perfecti, eâdē mente & eadem sentētia.*

11 *Significatū est enim mihi de vobis, fratres mei, ab ijs qui sunt Chloes, quia cōtentiones sunt inter vos.*

12 *Hoc autem dico, quòd vnusquisque vestrûm dicit, Ego quidē sum Pauli, ego autē Apollo, ego verò Cephæ, ego autem Christi.* Act.18.24

---

10 *Idem, τὸ αὐτό.* Vulgata, *Idipsum,* de quo diximus Ro. 12.16. ¶ *Dissidia, σχίσματα.* Vulgata, *Schismata.* id est διχοστασίας, quas Apostolus ab hęresibus distinguit Gal.5.20. Est enim (vt opinor) propriè σχίσμα seu διχοστασία, animorum simpliciter seu voluntatum dissensio, quum alij aliis hominibus vel externis ritibus ita sunt addicti, vt quanuis alioquin in ipsis religionis capitibus consentiant, tamen animis sint abalienati, & factiones quasdam ineant: vt Corinthij, quorum alij Apollo, alij Cepham, alij Paulum iactabant. Hęresis verò propriè declarat certam quandam factionem doctrinę causa exortam, vt exposuimus Act.5. 17. Hic tamen Paulus Schisma in genere vocat omnē dissidij speciem, vt apparet ex eo quod illi opponitur, id est ex consensione quam requirit tum in sententia seu eodem in religionis capitibus iudicio, (id enim propriè declarat γνώμη) tum in animorum seu voluntatis coniunctione: (id enim est quod Mentis appellatione intelligit: vnde ὁμόνοιαν Gręci vocant quam Latini concordiam) denique in ipso etiam sermone, qui & iudicij & voluntatis est index. Vt autem hunc locum sic interpretet, non eo tantùm adducor, quòd hac ratione seruetur simplex ac genuina verborum significatio, sed etiam quòd ita maximè appareat naturalis & concinna omnium partium collocatio. Ascendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad summa, nempe à loquutione ad voluntatem, à voluntate ad fontem ipsius tum voluntatis tum loquutionis, id est ad animi iudicium. ¶ *Coagmentati, κατηρτισμένοι.* Siue coadunati, ac compacti, vt totum quippiam quod suis omnibus partibus aptè inter se cohęrentibus componitur. Nam (sicut alibi exposuimus) hoc verbum de quantitate discreta (quā vocant) propriè dicitur. Vt autem res omnes eiusmodi ex multis partibus compositę, suis numeris constent, duo requiruntur, nempe vt pars nulla desit aut supersit: deinde vt omnia aptè inter se cohęreant. Inde factum vt ἄρτιος integrum & perfectum declaret, quum videlicet de numero pari propriè dicatur, & ἀρτίζειν cum suis compositis non modò pro Componere seu Compingere ac Coagmentare, vt Rom.9.22, sed etiam pro Perficere accipiatur. Deinde etiam apud medicos vsurpatur pro luxata membra in suum locum restituere: qua significatione videtur translatitiè poni Gal.6.1. Denique etiam pro sarcire quod ruptū est & dissolutum, vt Mat.4.21. Sed spectandum quid cuique loco conueniat. Mihi quidem non placet Veteris interpretis sententia, qui κατηρτισμένους exponit perfectos, quum hoc nomine ferè intelligantur perfectæ virtutis homines, quales propriè nulli sunt in hac vita, & hoc nihil ad hunc locum pertineat. Erasmus verò longius à Gręcis recessit quum interpretaretur, *Sed sitis integrum corpus*: nec satis etiam perspicuè videtur loquutus.

11 *Declaratum est, ἐδηλώθη.* Vulgata & Erasmus, *Significatum est, ἐσημάνθη.* Declarat autem τὸ δῆλον aliquid amplius quàm τὸν σημαινόμενον, vt apud Latinos differunt Declarare & Significare. Sic enim Cicero, ad Luceium scribens, *Itaque,* inquit, *hoc sæpius dicendum, tibique non significandum solùm, sed etiam declarandum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius.* Pertinet autem huius vocabuli explicatio ad sententię pondus, ne videlicet Apostolus cuiuis delationi temere videatur credidisse. ¶ *A domesticis Chloes, ὑπὸ τῶν Χλόης.* Similis dicendi formula occurrit Rom.16.10.& 11. vt mihi dubium esse non possit quin Chloe sit religiosę alicuius matronę nomen. Nam neque vllus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine, neque, si locus significaretur, prętermissa fuisset prępositio, vt recte obseruauit Erasmus. Deinde passim apud Gręcos hoc nomen mulieribus tribuitur.

12 *Hoc autem dico,* &c. λέγω δὲ τοῦτο. Id est, Quod autem vobis dictū volo, siue, quod mihi dico à domesticis Chloes declaratum, illud est, vos nimirū hoc solere dictitare, Ego quidē sum Pauli, &c. Similis formula occurrit Rom.15.8. Aliis placuit ὅτι excudere, quasi sit pronomen: nos tamen nusquam inuenimus ita scriptum. Ab aliis denique ὅτι accipitur pro διότι, id est quia, vel propterea quód. Suū cuique liberum iudicium esto: nam quocunque modo accipias, eadem manebit sententia. Illud verò notandum est, singulis non tribui hęc omnia, sed alia aliis, vt ipsemet * Paulus infra exponit, 3,4. Neque enim singuli dicebant, Ego sum Pauli, ego sum Cephę, sed alius quidem Paulum, alius verò Cepham iactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus (vt alia multa) peritum est è medio, quod Syrus interpres scitè admodum exposuit. Simile verò huius vocis * ἕκαστος exemplum occurrit infra 14.26. ¶ *Cephæ,* Κηφᾶ. Hunc nonnulli ex veteribus volunt quempiam fuisse diuersum ab Apostolo Petro. Alij, vt ille ineptissimus rhapsodus Nicephorus, citans Dionysij Corinthij testimonium, hinc colligunt Petrum Corinthi quoque docuisse. Atqui prętérquam quod idem est Cephas Syriacè, atque * Petrus græcè, hæc nomina de industria fuisse ab Apostolo subdita in verorum locum, ex ipsomet constat infrà 4.6, nempe vt veris nominibus parceret quòd id expedire iudicaret. Petrum autem Corinthi docuisse nō magis quàm Christum ipsum, ex hoc loco colligi potest. ¶ *Ego verò Christi, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ.* Chrysostomus, quantum licet ex eius interpretatione colligere, sic ista distinxit, quasi non sint Corinthiorum sed ipsius Apostoli verba, Corinthios suo exemplo docentis quidnam sentire ac docere deberēt. Et in hanc sententiam Augustinus hęc scribit, Sermone de Verbis Domini 21: *Volentes homines ædificare super homines, dicebant, Ego quidem sum Pauli,* &c. *sed alij qui nolebant ædificare super Petrum, sed super petrum, dicebant, Ego autem sum Christi.* Eam verò expositionem si sequamur, adscribendū erit punctum post Κηφᾶ, & pro *Ego verò Christi,* dicendum erit, *At ego sum Christi,* & versiculus 13 ab his verbis inchoandus. Fuit autem in hanc sententiam adductus Chrysostomus, eo quòd non videantur reprehendi posse qui se Christi esse dicunt. quę ratio quum nō adeo sit firma quin conuelli possit, & omnes codices vno consensu ista connectant cum prękedentibus, assentiente quoque Syro in- * terprete, (quasi vna etiam istorum factio fuerit qui se Christi esse dicerent) nolim à recepta lectione temere discedere. Puto igitur superiores factiones eorum fuisse qui plus ęquo huic vel illi ministro erant addicti, adeo vt cæteros aspernarentur, ac proinde homines potius quàm Christum ipsum colerent: hanc autem postremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id est, qui se vnius Christi ita esse dicebant, vt interim iis per quos Deus loquitur, nihil tribuerent. quo pestilentissimo morbo vtinam nulli hodie laborarent. Itaque Apostolus, vt etiā ex Syra & Arabica interpretatione liquet, non reprehendit eos simpliciter qui vnius Christi se esse dicerent, sed qui Christum ita profitebantur vt

nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham, id est nullos ministros quantumuis excellentes pro ministris agnoscerent. Nec enim minus peccat qui Dei ministros omnes spernit, quàm qui certis hominibus nimium tribuit.

Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν, ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;

13 *Num* dispertitus est Christus? num Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomen Pauli baptizati fuistis?

13 *Diuisus est Christus, nunquid Paulus crucifixus est pro vobis, aut in nomine Pauli baptizati estis?*

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ Κρίσπον καὶ Γάϊον·

Act. 18.8

14 Gratias ago Deo meo quòd neminem vestrûm baptizauerim, nisi ‖ Crispum & Gaium:

14 *Gratias ago Deo quòd neminem vestrum baptizaui, nisi Crispum & Gaium.*

Ἵνα μή τις εἴπῃ ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβάπτισα.

15 Vt nequis dicat me in meum nomen baptizasse.

15 *Nequis dicat quòd in nomine meo baptizati estis.*

Ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν Στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

16 Baptizaui autem etiam Stephanę familiam: cæterùm haud scio nũ quẽ aliũ baptizauerim.

16 *Baptizaui autẽ & Stephanæ domum: cæterùm nescio siquem alium baptizauerim.*

Οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με Χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι· οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ.

Infrà 2.14 gal.5.2 2. pet.1.16

17 Non enim misit me Christus vt baptizarem, sed vt euãgelizarem: ‖ nõ *tamen* cum dicendi peritia, ne inanis reddatur crux Christi.

17 *Nõ enim misit me Christus baptizare, sed euangelizare: non in sapientia verbi, vt non euacuetur crux Christi.*

Ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστί· τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ ἐστι.

Rom. 1 16

18 Nam sermo ille de cruce, iis quidem qui pereunt, stultitia est: iis autem qui seruãtur, *id est* nobis, ‖ potentia Dei est.

18 *Verbum enim crucis, pereuntibus quidem stultitia est: iis autem qui salui fiunt, id est nobis, Dei virtus est.*

Γέγραπται γὰρ, Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν συνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

Esa. 29. 14

19 Scriptum est enim, ‖ Abolebo sapientiam sapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio.

19 *Scriptum est enim, Perdam sapientiam sapientium: & prudentiam prudentium reprobabo.*

Ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;

20 Vbi sapiens? vbi Scriba? vbi disquisitor seculi istius? nõne infatuauit Deus sapientiã mundi huius?

20 *Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius seculi? nõnne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi?*

13 [*Num*] *dispertitus est Christus?* μεμέρισται ὁ Χριστός; Sic malo legere quàm tollere interrogationem, cum Theodorito. Itaque subaudienda est particula μὴ, quam Erasmus rectè expressit, ne posthac corrumpi facile possit hic locus: & in vno exemplari comperimus. Quòd autem Chrysostomus actiuè interpretatur μεμέρισται, *diuisit*, nimis est violentum, quum plana sit sententia, non posse vel aliquos ministros nullo loco haberi, vel Christum ministris opponi, quin veluti discerpatur Christus. ¶ *In nomen Pauli*, εἰς ὄνομα Παύλου. Id est, Paulo initiati & consecrati. Ortum est hoc dicendi genus ex Baptismi formula quæ describitur Matth. 28.19. Quid autem ibi valeat nomen Patris & Filij, & Spiritus sancti, diximus Act. 3.16, & 19.3.

15 *Baptizasse*, ἐβαπτισα. Quidam vetusti codices habent ἐβαπτίσθητε, *baptizati sitis*, vt legit Vetus interpres. Quidam ἐβαπτίσθη, *baptizatus sit*, quod optimè cohæret cum ἵνα μή τις, vt nequis.

17 *Non misit*, οὐκ ἀπέστειλε. Atqui iussi sunt etiam baptizare Apostoli, & ipse Apostolus aliquot baptizauit. Est igitur quædam species hyperboles, petita & ipsa è medio, (vt opinor) quando absolutè negatur quod tamen κατὰ τι negari debuit. Intelligit enim Paulus se non peculiariter & præcipuè baptizandi sed euangelizandi munus à Deo accepisse. Similis est loquendi forma Ierem. 7.21.

¶ *Non* [*tamen*,] οὐκ. Addidi particulam TAMEN vt oppositi membri ellipsis minus sentiatur. Nam ad explendam sententiam adiiciendum fuerat, Sed per sapientiam Dei. Similis ellipsis occurrit Rom. 14.1. Arabs autem interpres maluit tres sequentes versiculos, nempe 18, 19, 20, parenthesi includere, & ibi demum anantapodoton supplere.

¶ *Cum dicendi peritia*, ἐν σοφίᾳ λόγου. Vulgata barbarè & obscurè, *In sapientia verbi*. Erasmus, *Erudito sermone*. Porro σοφία & φρόνησις sic distinguũtur, vt illa in contemplatione, ista in actione versetur. Sed σοφίας vocabulum constat interdum latius patere: adeo vt omnis generis artifices periti soleant à Græcis σοφοὶ appellari, vt infrà, 3.10. Sed & nominatim Sophistæ dicti sunt qui illam in rebusciuilibus administrandis solertiam cum forensi facundia coniunxerant, & ab agendo sese ad dicendum contulerant, vt ait in Themistocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apostolus appellet λόγου σοφίαν, quam à se non modò vt non necessariam remouet, sed etiam vt Apostolicæ facultati prorsus contrariam. Quid igitur? annõ adfuit Paulo sua δεινότης? certè adfuit quanta nulli vnquã obtigit, sed cælestis, non humana, & à fucatis illis coloribus prorsus pura. ¶ *Inanis reddatur*, κενωθῇ. Vulgata, *Euacuetur*, admodum incommodé. ¶ *Crux Christi*, ὁ σταυρὸς τοῦ Χριστοῦ. Sic vocat Euangelicę prædicationis argumentum. Visus autem fuisset Christi crucifixi Spiritus nihil agere, si humanæ facundiæ vi homines ad Christianismum essent adducti.

18 *Sermo ille de cruce*, ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Vulgata ad verbum, *Verbum crucis*. Id est, prędicatio de Christo crucifixo. vel, genus illud orationis quo vtimur in annuntianda vobis salute per Christi crucifixi mortem. ¶ *Potentia Dei*, δυνάμις Θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitam vim suam seruandis electis declarat, Rom. 1.18. quæ quidẽ non ita emineret si ab humanarum artium, aut humanæ sapientiæ, denique vllius rei subsidio penderet quæ ab ipsis hominibus possit proficisci. Ita enim sibi tribuerent homines quod vnius crucis proprium est. Arabs interpres παραφραστικῶς hunc locum conuertit.

19 *Tollam è medio*, ἀθετήσω. Editio Esaiæ Græca habet κρύψω, *abscondam*. Hebræa autem veritas totum hunc locũ sic legit. c. 29.14, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר [*veabedah chochmath chachamau vbinath nebonau tistatar.*] id est, *& peribit sapientia sapientum eius, & prudentia prudentũ eius abscondet sese*. Itaque etsi Græca totidem vocabula nõ respondeant Hebræis, tamen eadem manet sententia. Tãtum enim in illo discrimẽ est, quòd Propheta verbis neutris vsus est, quæ Græci in actiua conuerterunt, Nam perit sapientia, sed Domino destruẽte: & sapientia euanescit, sed à Domino sublata & obliterata. Verbum autem ἀθετῶν, quod propriè declarat loco suo amouere, vt exposuimus Mat. 6.26, conuertimus tollere è medio, potius quàm reprobare, cum Vetere interprete, & reiicere, cum Erasmo, non tantùm ex doctissimi interpretis auctoritate, sed etiam veritatem ipsam Hebræam sequuti. Neque enim quicquid reiicitur euanescit, sed quod è medio tollitur ita vt nusquam appareat.

20 *Vbi Scriba*, ποῦ γραμματεύς; id est, Legis interpres, vt exposuimus Mat. 2.4. Siue, quia de Iudæis propriè non loquitur, *Vbi es ô literate, & terendis libris exercitate?* Magnam autem emphasin habet singularis numerus, quòd ita videatur Apostolus singulos compellare, quasi diceret ne vnum quidem nominari posse ex istorum numero qui hoc

hoc arcanum Dei vel suspicari potuerit, vel humanæ rationis vi consequi. ¶ *Disquisitor*, συζητητής. Id est, ô tu qui in huius mundi arcanis perscrutandis & acutissimis quibúsque quæstionibus explicandis omnem ætatem consumis. Assentior autem doctissimo interpreti, qui hæc putat esse ipsius Pauli verba, humanæ sapientiæ insultantis, non autem Esaiæ. Quanuis enim simile quiddam in speciem videatur scriptum Esaiæ 33.18, tamen nec eadẽ sunt verba, nec idem scopus, sed prorsus diuersus. Sed & in Claromontano codice, in quo testimonia ex vetere Testamẽto citata, rubrica scribuntur, hic versiculus vt ipsius Pauli reliquus contextus scribitur. συζητεῖν autem dicuntur qui vnà rationes conferunt ad alicuius rei indagationem, & in laude poni consueuit, sicut etiam præcedentes voces. Sed sapientia ac docendi ratio cælestis ab humana & merè mundana, vt penitus diuersa, discernitur. Vulg. *Conquisitorem*, obscurius interpretatur. Iohannes Drusius, quem honoris causa nomino, vir pereruditus & diligentissimus rerum in his libris non vulgarium obseruator, putat hic significari vocatos ab Hebræis Sapientes MECAR siue MEHECAR, à curiosa inquisitione sic vocatos, quorum meminit R. Dauid Kimhi, in Ps. 104. 30. ¶ *Seculi istius?* τοῦ αἰῶνος τούτου; Videntur ista non ineptè posse cum aliis etiam duobus præcedentibus connecti, vt vno interrogationis tenore legantur.

Ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν Θεὸν, εὐδόκησεν ὁ Θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.	21	Nam postquam in Dei sapientia mundus non cognouit Deum per *istam* sapientiã, placuit Deo per stultam prædicationem seruare credentes.	21	*Nam quia in Dei sapientia non cognouit mundus per sapientiã Deum, placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes.*
Ἐπειδὴ καὶ Ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ Ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν·	22	‖Quandoquidem & Iudæi signum petunt, & Græci sapientiam quærunt:	22	*Quoniam & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam quærunt:* Matt. 12. 38
Ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν Χριστὸν ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν·	23	Nos autẽ prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidẽ offendiculum, Græcis verò stultitiam:	23	*Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiã:*
Αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν Θεοῦ δύναμιν καὶ Θεοῦ σοφίαν.	24	Ipsis autẽ vocatis, tũ Iudæis tum Græcis, Christum Dei potentiam ac Dei sapientiam.	24	*Ipsis autem vocatis, Iudæis atque Græcis, Christum Dei virtutem & Dei sapientiam.*
Ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστὶ· καὶ τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί.	25	Nã stultitia Dei sapiẽtior est quã homines: & infirmitas Dei validior est quàm homines.	25	*Quia quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.*
Βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοὶ, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοὶ, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς.	26	Videtis enim vocationem vestrã, fratres: vos *videlicet* non esse multos sapiẽtes secundum carnem, non multos potentes, non multos nobiles.	26	*Videte enim vocationem vestrã, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles.*

21 *In Dei sapientia*, ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Θεοῦ. Id est, in hac mũdi fabrica, in qua singularis illa Dei sapientia insculpta est & omnium oculis exposita. ¶ *Mundus*, ὁ κόσμος. Id est, omnes homines non regenerati, sed cuiusmodi sunt quum in hanc lucem prodeunt: vt alibi sæpe. Interdũ verò pro solis reprobis accipitur, vt Ioh. 14.17, & 22. Interdum pro hominibus huius mundi incolis in genere, non sigillatim consideratis, vt Ioh. 3.15. ¶ *Per sapientiam*, διὰ τῆς σοφίας. Quid igitur? an non Euangelium est sapientia? Est certè & quidem summa præ naturali notitia ex mundi creatione: sed à mundo pro stultitia censetur. Duplex hîc est igitur oppositio: vna mundi fabricæ & Euangelicæ prædicationis: altera, sapientiæ humanæ, id est humani iudicij & prophanæ facundiæ, & Spiritualis energiæ mentem audientium illustrantis. ¶ *Placuit*, εὐδόκησεν. Eras. *Visum est*. Declaratur autem hoc verbo, non modò ita visum esse Deo, sed etiam quare impulsus id voluerit, nimirũ gratuita illa & infinita sua bonitate. ¶ *Per stultam prædic.* &c. διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγμ. Sic vocat Euangelij prædicationem, per concessionem, ex hominum hypothesi. vt etiam in sequenti versu stultitiam & infirmitatem Dei vocat, idque grauissima cum hominum reprehensione: qui ista malint, repugnante etiam conscientia, Deo affingere, quàm suam ipsorum stultitiam & imbecillitatem agnoscere ac deprecari. Vulg. & Eras. *Per stultitiam prædicationis*. quem Hebraismum annotauimus Matth. 24.15, & alibi sæpe.

22 *Signum*, σημεῖον. Id est signa, vt Mat. 12.38. Tales sunt etiam hodie qui scripturarum testimoniis cõuicti, miracula à nobis flagitant. ¶ *Sapientiam*, σοφίαν. i. Rationes Philosophicas & oratoria pigmenta: quales sunt hodie Epicurei, quibus sordet sacrarum literarum simplicitas: vnde illud Galeni, Moses magna dicit, sed nihil probat.

24 *Ipsis autem vocatis*, αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. id est, iis autẽ qui vocati sunt. Erasmus, *Sed ijsdem*, τοῖς αὐτοῖς δέ. quod mihi non placet. Neque enim idem declarat vtraque loquutio, i. αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὐτοὶ κλητοὶ, neque Paulum existimo eosdem illos vocatos dicere quibus Christus offendiculum erat aut stultitia: sed quum in genere de Iudæis & Græcis videretur loquutus, eos postea excipere qui tũ ex his tum ex illis crediderant. Quinam verò κλητοὶ dicantur ab Apostolo, exposuimus Rom. 1.6.

¶ *Dei potentiam*, Θεοῦ δύναμιν. Quomodo sit hoc loco abusus Asterius Arij socius, propter non additum articulum τῶν, vide apud Athanasium, aduersus Arianos oratione tertia. Syrus interpres magis etiam perspicuè legit χριστὸς ἐστὶν δύναμις τοῦ Θεοῦ καὶ σοφία τοῦ Θεοῦ, id est, Christus [est] potentia Dei & sapientia Dei. Arabs denique expressit verbum κηρύσσομεν repetitum, & subaudit ὄντα, Qui est. Sed obseruandũ est hic non agi de Christo quatenus est Deus, siue personæ ipsius respectu, sed officij mediatoris & eius virtutis ac sapientiæ habita ratione, quæ in Euãgelici ministerij effectis apparet, cui iam cederet tum omnis humana sapientia, tum etiam omnis aduersantium conatus, vt proximo vers. docet, testibus ipsis etiam Corinthiis.

25 *Sapientior est quàm homines*, σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulgata, *Sapientius est hominibus*. quod meritò reprehendit Augustinus lib. De doctrina Christiana 2. cap. 13, propter amphiboliam: quòd incertum sit an hominibus sit dandi casus an auferendi. quasi dicas, Stultum est tibi, sed stultius huic. Quid si verò oppositum aliquid subaudias? vt sit plena hæc constructio, ὅτι τὸ μωρὸν τοῦ Θεοῦ σοφώτερον τοῦ σοφοῦ τῶν ἀνθρώπων, *Nam stultitia Dei sapientior est sapientia hominum*. Et postea, τὸ ἀσθενὲς τοῦ Θεοῦ, ἰσχυρότερον τοῦ ἰσχυροῦ τῶν ἀνθρώπων, *Infirmitas Dei robustior hominum robore*. Ita enim clarior est antithesis: quę sanè videtur hanc ellipsin minus duram efficere, propter mutuam cõtrariorum rationem: vt etiamsi non addantur, facilè possint intelligi. Nam quũ eadem dictio repetenda est, videtur multo durior ellipsis, cuius tamen extat exemplum in eodem dicendi genere, Iohan. 5.36, Rom. 6.5, & 1. Pet. 1.7. Sed & Arabs interpres hæc eadem expressit. Nolui tamen quicquam adiicere, quòd mihi maxima videatur esse emphasis, si stultitię Dei, id est ei quod insani homines, non sine impietate, stultitiã vocant, opponantur ipsi homines, id est & stulta ipsorum insania, & quicquid sunt ipsi.

26 *Videtis enim, βλέπετε γάρ.* Vulgata, *Videte enim*, imperandi modo: quæ interpretatio consistere non potest nisi particulam γὰρ accipiamus pro Enimuero, ita vt sit expletiua potius quàm causalis. Sed & aliam causam adfert Erasmus cur potius sit locus indicandi modo: nempe quia Apostolus videtur non tam admonere Corinthios vt videant quod sciebant, quàm ipsos facere eius argumẽti testes quo vti constituit, tum vt superiora confirmet, tum vt eorum fastum deiiciat. ¶ *Vocationem vestram, τὴν κλῆσιν ὑμῶν.* Id est, quam rationem sequutus sit Dominus in vobis vocandis. vel, quinam ex vobis sint vocati. vt vocatio pro vocatis metonymicè ponatur, sicut passim circuncisio pro circuncisis, & præputium pro incircuncisis. ¶ *Secundum carnem, κατὰ σάρκα.* id est, Eo sapientiæ genere quod vnum hominibus probatur: qui quum carnales sint, spiritualem sapientiam non norunt.

Ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά·

Καὶ τὰ ἀγενῆ τοῦ κόσμου, καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ Θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·

Ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ.

Ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις·

Ἵνα, καθὼς γέγραπται, Ὁ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

Ierc.9.23

Κεφάλαιον β.

Sap.1.17

Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.

Οὐ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι ἐν ὑμῖν εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.

Καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ καὶ ἐν φόβῳ καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.

Act.18.1

27 Verùm quæ stulta *sunt* in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat sapientes: & quæ *sunt* infirma in mundo, elegit Deus, vt pudefaciat robusta:

28 Et quæ ignobilia sunt in mũdo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt aboleat:

29 Vt ne glorietur vlla caro coram eo.

30 Sed ex ipso vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapiẽtia à Deo, iustitiáque, & sanctificatio, & redemptio:

31 Vt *fiat* sicut scriptum est, ‖Qui gloriatur, in Domino gloriator.

CAP. II.

1 EGo igitur quum veniré ad vos, fratres, ‖veni non cum eminentia facundiæ aut sapiẽtiæ, annuntians vobis testimonium Dei.

2 Non enim statui quicquam scire inter vos nisi Iesum Christum, eumque crucifixum.

3 ‖Sed fui ego cum infirmitate & timore ac tremore multo apud vos.

27 *Sed quæ stulta sunt mũdi elegit Deus, vt confundat sapientes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia:*

28 *Et ignobilia mundi & contẽptibilia elegit Deus & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret:*

29 *Vt non glorietur omnis caro in conspectu eius.*

30 *Ex ipso autem vos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, & iustitia & sanctificatio & redemptio:*

31 *Vt, quemadmodum scriptum est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.*

CAP. II.

1 *ET ego, quum venissem ad vos, fratres, veni non per sublimitatem sermonis aut sapientiæ, annuntians vobis testimoniũ Christi.*

2 *Non enim iudicaui me scire aliquid inter vos nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum.*

3 *Et ego in infirmitate & timore & tremore multo fui apud vos.*

28 *Et ea quæ non sunt, καὶ τὰ μὴ ὄντα.* Id est, quę penè nulla sunt, hominum videlicet iudicio, non Dei. nam ex Hebræorum idiotismo dicuntur non esse quæcunque ita sunt abiecta vt nullo loco habeantur: quibus opponuntur ea quæ sunt, id est quæ in pretio habentur. ¶ *Aboleat, καταργήσῃ*, id est Vana & inutilia atque adeo nihili esse ostendat. Vide Rom.3.31.

29 *Vlla caro, πᾶσα σάρξ.* Quod attinet ad vniuersalem particulam coniunctam cum aduerbio negante, diximus de toto hoc genere enuntiationum Matth.24.22, & Luc. 1.37. Sed & alibi annotauimus Carnem pro toto hominum genere sæpe accipi apud Hebræos: quorum morem eo libẽtius seruauimus hoc in loco, quòd de industria videatur Paulus id vocabulum vsurpasse vt infirmam & miserabilem hominis conditionem Dei maiestati opponeret, sicut Esa.31.3, accipitur. Itaque mihi non displicet, vt magis sit hæc oppositio perspicua, quòd in Claromontano codice pro relatiuo ἀυτοῦ, repetitur ipsum nomen τοῦ Θεοῦ.

30 *Sed ex ipso vos estis, ἐξ αὐτοῦ δὲ ὑμεῖς ἐστε.* Quos antea deiecerat, nunc supra omnes mortales euehit, sed ita vt omnem ipsorum dignitatem doceat non ab ipsis (sed à Christo) emanare, idque à Deo, id est Dei vnius vi ac beneficio. Erasmus, *Ex eodem autem vos estis*, quasi scriptum sit ἐκ τοῦ αὐτοῦ. quod nusquam inuenio. ¶ *Factus est nobis sapientia à Deo, ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ.* Id est, Qui datus est nobis à Deo, vt in ipso omnem sapientiam consequeremur, quæ quidem hoc nomine verè digna sit: quum in eo vno possimus Deum & eius arcana contemplari, quę ne suspicari quidem vnquam acutissimi homines potuerunt. Idem de iustitia & sanctificatione statuendum est. Quod enim frustra pollicita est omnis philosophia, & quæcunque in mũdo religiones viguerunt, id vnum gratis in Christo vno per fidem adipiscimur, vt omnibus modis iusti & sancti simus in ipso. Postremò dicitur nobis factus redemptio, quòd ita per eum iustificati & sanctificati certam redemptionem tandem assequemur. Et valde obseruãdus est hic locus, in quo ad quatuor pręcipua capita reuocantur omnia quæ in Christo adipiscimur beneficia.

31 *In Domino gloriator, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.* Id est Deo omnia tribuat cum gratiarum actione. Non est igitur quòd vlla pars libero (quod vocant) arbitrio decidatur, quum omnia in solidum sibi vendicet Dei gratia. Quid sit autem in Domino gloriari, docetur Ierem.9.23, vnde hæc petiit Paulus. Cęterùm quum καυχάσθω non possit construi cum ἵνα, idcirco suppleui verbum *Fiat:* & gloriator scripsi pro *glorietur:* ne quem falleret Latina constructio. quanuis quod ad sententiam attinet, nihil intersit.

IN CAPVT II.

1 *Facundiæ, λόγου.* Vide infrà, 4.19. ¶ *Testimonium Dei, τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ.* Id est, Euangelium, quo videlicet Deus seipsum patefacit hominibus, vel cuius Deus est author ac testis. Vulgata pro τοῦ Θεοῦ legit τοῦ Χριστοῦ, eodẽ sensu, nisi quòd si Christi legas, passiuè accipiendũ erit, *Testimonium Christi*, pro *de Christo.* Ambrosius verò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus vetustis Græcis codicibus inuenimus, & videtur optimè conuenire, quum præsertim hoc etiam legerit Syrus interpres.

2 *Statui quicquam scire, ἔκρινα τοῦ εἰδέναι τι.* sic vertit Tertull. lib. de Carne Christi. Id est, non decreuerã profiteri apud vos vllius rei quàm Christi & quidẽ crucifixi cognitionẽ. Est autẽ, fateor, in Græco sermone insolens ista constructio verbi κρίνειν, de qua vide quod annotauimus Act. 3.12: & Gallicè quoque sic dixeris, *Ie n'ay deliberé de rien sçauoir.* Vulg. & Eras. *Non enim iudicaui me quicquã scire*, sentẽtia vtcunque expressa. Claromõtanus autẽ codex habet ἔκρινα ἐν ὑμῖν τι εἰδέναι, *decreui quicquam inter vos scire.* Et alius manuscri. legit ἔκρινα τι εἰδέναι ἐν ὑμῖν. quod legit Vet. inter.

3 *Cum infirmitate, ἐν ἀσθενείᾳ.* Id est, infirmus. Eras. *Per infirmi-*

infirmitatem. quæ interpretatio non video quî conueniat. Infirmitatem autem opponit Apostolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας, eminentiæ sermonis & sapientiæ. Itaque non dubiũ est quin hoc declaret summam illam Apostoli, tum in dicendo, tum in omnibus actionibus, ταπεινοφροσύνῃ. qua quidem nihil est apud eos contemptibilius qui, hominum more, inanem illum splendorem consectantur. Ideo coniungit timorem ac tremorem, tanquam veræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui vanitati & arrogantiæ opponuntur. Interim tamen Apostolo non deerat vis illa incredibilis, cui ne diaboliquidem
5 possent obsistere, sed ea prorsus erat cęlestis, vt paulo post explicabit. qua de re pulchrè disserit Chrysostomus, Dialogo περὶ ἱερωσύνης IIII.

Καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει Πνεύματος καὶ δυνάμεως.

Ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει Θεοῦ.

Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις· σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων·

Ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀπεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ Θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν.

Ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν. εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν Κύριον τῆς δόξης ἐσταύρωσαν.

4 Neque oratio mea & prædicatio mea *versata est* ‖ in persuasoriis humanæ sapiẽtiæ verbis, sed in demonstratione spirituali & potente.

5 Ne fides vestra consistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei.

6 Sapientiã verò loquimur inter adultos: sapientiã autẽ non seculi huius, neque principum seculi huius qui abolentur:

7 Sed loquimur sapientiã Dei *latentẽ* in mysterio, *id.* occultã illã, quã præfinierat Deus ante secula ad gloriam nostram.

8 Quam nemo principum seculi huius cognouit. nam si cognouissent, nequaquam Dominum gloriæ crucifixissent.

4 *Et sermo meus & prædicatio mea nõ in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione Spiritus & virtutis.* Suprà, 1.17 2.pet.1.10

5 *Vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei.*

6 *Sapientiã autem loquimur inter perfectos: sapiẽtiam verò non huius seculi, neque principum huius seculi qui destruuntur:*

7 *Sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prædestinauit Deus ante secula in gloriam nostram.*

8 *Quam nemo principum huius seculi cognouit. si enim cognouissent, nunquã Dominum gloriæ crucifixissent.*

---

4 *In persuasoriis,* ἐν πειθοῖς. Id est πιθανοῖς, quod prorsus est in Græca lingua insolens. Itaque puto restituendum hunc locũ ex Eusebio, initio Euãgelicæ præparationis, vbi sic legitur, καὶ πειθοῖ ἀνθρωπίνης σοφίας λόγων, suadela sermonũ humanæ sapientiæ. Notum enim est πιθὼ Græcis vim persuadendi vocari. Sed & eò nos adducit Syri interpretis auctoritas, cuius hæc verba sunt, Græcis illis ex aduerso respondentia, si epitheton ἀνθρωπίνης expungas, quod etiam in Claromontano codice non scribitur, quasi ex nomine πειθοῦς satis intelligatur agi non de diuina, sed de humana sapiẽtia. Sic igitur habet Syrus interpr. במפיסנותא דמלא רחכמתא [*bamphisanutha demelle dechechmetha.*] Arabs autem itidem legisse videtur πειθοῖ, & expungit λόγοις. ¶ *In demonstratione,* ἐν ἀποδείξει. Vulgata & Erasmus, *Ostensione.* quem errorem annotauimus Act.2.22. Nam certè multo expressius vtitur Apostolus hoc vocabulo, declarans sibi nihil defuisse quod ad plenam fidem Euangelio faciendam, & cogendos ad Dei reuerẽtiam homines pertineat. Notum enim est ἀπόδειξιν, probationem dici quæ ex certis & necessariis rationibus aliquid demonstrat. Quod autem in hunc locum disserit Erasmus de altera ἀποδείξεως significatione, quasi etiam declaret ostentationem, non conuenit huic loco, & potius ἐπίδειξις dicitur. ¶ *Spirituali & potente,* πνεύματος καὶ δυνάμεως. vel, *Spiritualis potentiæ,* vt sit figura ἓν διὰ δυοῖν, sicut in illo Virgilij, *pateris libamus & auro,* id est pateris aureis. Vulgata, *Spiritus & virtutis.* Erasmus, *Spiritus ac potentiæ.* Spiritualem autem vim, id est diuinam (sicut ipse sequenti versiculo explicat, & nos exposuimus Rom.1.4) humanæ, vt cælestem alibi terrenæ, opponit.

6 *Sapientiam,* &c. σοφίαν, &c. id est, Adultis demum sapit quod annuntiamus: quòd ij soli possint hoc sapientiæ genus agnoscere, quod habent cæteri pro stultitia. Adultos autem vocat translatitiè qui, quod ad interiorem hominem attinet, eousque profecerunt vt mysterium fidei probè teneant, & (vt scribitur Hebr.5.14) sensus habent ad discernẽdum bonum a malo exercitatos. qui τῶν νηπίων infrà opponuntur 3.1, & 13.11, & 14.20. Itaque comparatè isti dicuntur τέλειοι, non ipsius rei cognitæ respectu, quum adhuc cognoscamus omnes aliquatenus, infrà 13.12. Vtitur autem hoc verbo de industria, acu diceret, Vos quidem Corinthij simplicitatem Euangelicæ prædicationis vt puerile quiddam despicitis, & quo quispiam ornatius loquitur, eo excellentiorem illum arbitramini: ego verò profiteor me nihil minùs quàm illum ornatum quæsiuisse. Sed hoc etiam addo, quo magis cuipiam placet ista simplicitas, eum tanto longius ab imperitia abesse. Erasmus aliter interpretatur, quasi videlicet Paulus significet se non inter quoslibet loqui, sed inter perfectos, ne porcis obiiciat rosas. Atqui hæc interpretatio (dicam enim quod res est) non pertinet ad scopum, & falsa etiam est: quum testetur Apostolus se & sapientibus & insipientibus esse debitorem, Rom.1.14, & constet eum factum esse omnibus omnia, vt declarat infrà, 9.22. Illud verò Domini dictum, Ne porcis obiiciantur margaritæ, aliò spectat. Et quod Castellio in hunc locum scribit de quadam reconditiore doctrina, quam Apostolus docuerit selectos quosdam discipulos, à Tertull. in libro de Præscriptionibus hic est refutatum, vt mirum sit inueniri tot post seculis potuisse qui rancidum illud commentum, quo ad quæuis somnia patefit aditus, auderet Ecclesiis reponere. ¶ *Principum,* &c. τῶν ἀρχόντων, &c. i. Eorum qui inter homines vel sapiẽtia vel opibus ac potentia cæteris præstant. Omnino enim videtur Apostolus hoc in loco & infrà, vers.8, ἄρχοντας dicere quos Hebræi רברבין [*rabrebin*] vocant. ¶ *Qui abolentur,* τῶν καταργουμένων. Vel *quæ abolentur,* si libeat tum ad seculum hoc, tum ad seculi huius principes istud referre.

7 *Sed loquimur,* ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adiecit verbum λαλεῖν per epanalepsin, quum alioqui videri possit abundare. ¶ [*Latentem*] *in mysterio,* ἐν μυστηρίῳ. Suppleui participium, vt Hebraismũ explicarem. Idem enim declarat sapientia in mysterio atque sapientia arcana, & quam ne suspicari quidem homines vnquam potuissent, vt explicatur in ph. 1.26. & 3.4.5. Neque enim Paulus illam adhuc arcanam esse dicit, nisi fortassis iis qui eam respuunt, sed eam opponit naturali notitiæ, vtpote ex arcanis Dei cælitus demissam, quanuis eam homines aspernentur. Sciendum est tamen ista non dici in Corinthios, quasi philosophorum placita præferrent Apostolicæ doctrinæ, (fuisset enim hoc apertæ impietatis crimen) sed idcirco tantùm vt eos doceat, Euangelicæ prædicationis excellentiam non ex verborum phaleris, sed ex reipsa metiri. Itaque non satis appositè videtur Erasmus hoc retulisse ad verbum λαλοῦμεν, quasi videlicet Apostolus non propalam nec passim, ne esset offendiculo, sed secretò docuerit. quæ interpretatio non est in Ecclesia recipienda, nisi magno adhibito iudicio. ¶ [*Id est*] *occultam illam,* τὴν ἀπεκρυμμένην. Hic rursus addidi particulam ex qua intelligatur epexegesis. Omnino enim explicat Apostolus cur Euangelium vocarit arcanum. Sed & articulum exprimendum putaui quo significatur huius mysterij præstantia. ¶ *Ad gloriam nostram,* εἰς δόξαν ἡμῶν. Sic loquitur Simeon in illo suo Cantico: & Dominus ipse Matth.15.17.

8 *Principum*, ἀρχόντων. Vide suprà, versu 6. ¶ *Dominum gloriæ*, τὸν Κύριον τῆς δόξης. id est, Potentem illum Deũ, veræ gloriæ ac maiestatis plenum, quem idcirco etiam Dauid Psal. 24.7, מלך הכבוד [*melech hachchabod.*] id est, *Regem gloriæ* dicit, & Stephanus *Deum gloriæ*, Act. 7.2. vnde factum est vt apud Hebræos כבוד יהוה [*chebod iehouah*] id est, *gloria Dei*, Deum ipsum ἀδιαφορητικῶς declarat, sicut pro Cæsare Cæsaream maiestatem dicimus. Continet igitur hic locus duo insignia testimonia, vnũ, Deitatis Christi, quæ opponitur crucis ignominiæ: alterum, coniunctionis naturarum in vnam personam: adeo vt quod solius est humanitatis (si naturas seorsim consideres) cum Deitate communicetur. quem tropum theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων vocant: de quo copiosius diximus Ioh. 3.13.

Esa. 64.4.

Ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, Ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.	9	Sed *prædicamus*, sicut scriptũ est, ‖ quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in mentem hominis venerunt: quæ parauit Deus iis qui ipsum diligunt.	9 *Sed sicut scriptum est, Quod oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus ijs qui diligunt illum.*
Ἡμῖν δὲ ὁ Θεὸς ἀπεκάλυψε διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ. τὸ γὰρ Πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ.	10	Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiã profunditates Dei.	10 *Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiã profunda Dei.*
Τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου εἰ μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω καὶ τὰ τοῦ Θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.	11	Quis enim hominum nouit ea quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui est in eo? ita etiam ea quę sunt Dei nemo nouit nisi Spiritus Dei.	11 *Quis enim hominum scit quæ sunt hominis nisi spiritus hominis qui in ipso est? ita & quæ Dei sunt nemo cognouit nisi Spiritus Dei.*
Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν· ἀλλὰ τὸ Πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.	12	Nos verò non spiritum mũdi accepimus, sed Spiritum qui *est* ex Deo: vt sciamus quæ Deus est nobis gratificatus:	12 *Nos autem non spiritũ mundi accepimus, sed Spiritum qui ex Deo est: vt sciamus quæ à Deo donata sunt nobis:*

9 *Sed* [*prædicamus*] *sicut scriptũ est*, &c. ἀλλὰ καθὼς γέγραπται, &c. Suppleui verbum κηρύσσομεν ex auctoritate Clementis, qui ita citat hunc locum lib. στρωματέων 5: quanquam fortassis præstiterit repetere verbum λαλοῦμεν ex v. 7. Vet. autẽ interpres legit ὃ ὀφθαλμὸς, quod oculus, quam interpretationem si sequaris oportebit ἃ quod mox sequitur per epexegesin siue synthesin interpretari, *quæ* [*videlicet.*] Arabs denique non repetit verbum κηρύσσομεν *prædicamus*, sed subaudito verbo ὑπαρτικῷ vertit, *Sed* [*est*] (sapientia Dei ninirum) *sicut scriptum est, quod oculus non vidit* &c. pro quo Gallicè dixeris, *Mais c'est comme il est escrit, ce qu'œuil n'a point veu.* siquis autem hic est coniecturæ locus, putarim germanam esse Græcam hanc lectionem, si modò non ὅ sed ὁ legas, detracto videlicet tono, vt non sit prouocabulum, sed articulus, cuius vis sit indefinita. veluti quum ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis specie. Nam præterquam quòd non est contemnenda vetus lectio, in qua certum est non adhibitos fuisse apices, lubricus etiam fuit lapsus ὅ in ἃ. Præterea si ita legeris, facilis & plana erit trium versiculorum, octaui, noni & decimi connexio, nec quicquam prorsus erit subaudiendum. Ita enim totum hunc locum conuertes ac distingues, *Quam nemo principum huius mundi cognouit, nam si cognouissent, nequaquã Dominum gloriæ crucifixissent. Sed sicut scriptum est, Oculus nõ vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascẽderunt quæ Deus præparauit iis qui ipsum diligunt, Deus verò nobis reuelauit per Spiritũ suum.* Nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. ¶ *Quæ oculus non vidit*, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε. Hebr. sic habẽt Esa. cap. 64. ver. 4, ומעולם לא שמעו לא האזינו עין לא ראתה אלהים זולתך יעשה להמחכה לו [*vmeholam lo schamehu lo heez inu haijn lo raathah elohim zulatheca iahaseh lehimchachche hlo.*] id est, *A seculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non vidit, ô Deus, præter te, quæ facies expectantibus te.* Sic enim malo accipere אלהים [*elohim*] cum doctissimo interprete, vocandi non accusandi casu, quum minimè repugnet accentus: & personam tertiam positam puto pro secunda, adstipulante etiam nobis Chaldæo paraphraste. Apparet autem Paulum singulis Prophetæ verbis non institisse, & tamen fideliter sententiam expressisse: quum illic Propheta, vt veteres ipsi Rabini docent, teste R. Solomone, non de caducis & fluxis, sed de perpetuis & æternis bonis ista commemoret.

¶ *Nec in mentem hominis venerunt*, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. Id est, ne cogitare quidem potest homo de iis quæ Deus suis parauit: tantùm abest vt ea possit sensibus complecti. Vulgata & Erasmus seruarunt Hebraismum. Nam Hebr. עלה על לב [*halah hal leb*] idem declarat atque Latinis In mentem venit. Sunt autem hæc addita à Paulo vt Prophetæ sententiam vberius explicaret. ¶ *Is qui*, &c. τοῖς, &c. Hebræa habent למחכה לו [*limchachcheh lo,*] pro quo Erasmus putat Paulum, vel eum interpretem quem ipse sequutus sit, legisse למחבה [*limehabbeh*] à geminato חבב [*chabab,*] quòd summa sit harum literarum ב & כ affinitas. Sed ratio grammatices hoc non patitur. Neque etiam possumus deducere à חבה [*chabah*] vt alibi inuenio, quia hoc thema in significatione diligendi nõ extat. Sequutus est igitur interpres sensum non verba Prophetæ, quum spes & expectatio à dilectione promanet.

10 *Nobis autem*, ἡμῖν δέ. Sic scriptum legimus in omnibus vetustis codicibus. Stapulensis tamen legit ἡμῖν δὴ, *nobis sanè*. putant enim hoc connectendum cum ἃ ἡτοίμασεν, hoc modo, *Quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ videlicet præparauit Deus diligentibus se, nobis sanè reuelauit.* At ego (vt paulo antè dixi) putarim illa potius coniungenda cum ἀνέβη, ita vt sint non quarti casus sed recti. Clemens verò lib. στρωμ. 5, legit ἡμῖν γὰρ, *nobis enim*, quia nimirum suppleuit verbum κηρύσσομεν in superiore versiculo. vt suo loco diximus. Erasmus denique ista refert ad id quod præcessit, *Nemo principum huius seculi nouit, sed Deus nobis reuelauit.* Ita fiet vt quæ interposita sunt, includantur parenthesi. quod mihi planè coactum videtur. ¶ *Scrutatur*, ἐρευνᾷ. id est, Nihil in Deo tam profundè ac penitus abditum quò non penetret Spiritus, nẽpe quoniam per illum docemur etiam abditissima, sicut Rom. 8.26, dicitur postulare, quòd nos ad postulandum impellat. Quòd si Spiritum hoc loco malimus non pro ipso sancto Spiritu, sed pro ipsius vi & afflatu accipere, simpliciter hoc erit accipiẽdum. Sed τὸ καθόλου ad ea demum restringendum est quę Christus nobis in Euangelio patefecit. Neque enim curiosis & vanis speculatoribus fauere voluit Paulus quum hæc scriberet, sed potius doctrinæ Euangelicæ excellentiam ita demonstrauit. Et videtur omnino alludere ad illa Christi verba, Caro & sanguis non patefecit tibi, Matth. 16.17.

11 *Spiritus hominis*, τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. id est, Mens ipsa hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.

12 *Spiritum mundi*, τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Accipere Spiritum declarat Spiritu afflari. Itaque significat Paulus fideles non afflari eo Spiritu qui ea doceat quæ mundus curat, & quorum capaces sunt homines quadam naturæ sponte: sed eum qui nos ad Deum vsque subuehat, cuius vi scrutemur & intelligamus salutis nostræ mysterium, alioquin imperuestigabile. Est autem hic locus diligenter etiam atque etiam omnibus piis obseruandus, vt quid sit fides, vnde promanet, quæ illius vis, aduersus sophistas intelligatur. ¶ *Vt sciamus*, ἵνα εἰδῶμεν. Hic demum valere debet scientiæ definitio quæ à philosophis traditur, cuius ἀπόδειξις est verè ὑποτύπωσις, vt dixit suprà, ver. 4 & 10. ¶ *Quæ Deus*, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, &c. *Quæ à Deo donata sunt nobis.* Ego verò malo χαρίζεσθαι exprimere verbo gratificandi, vt

di, vt dixi Luc.7.21, ideóque passiuam constructionē mutaui in actiuā. Eras. *Quæ à Christo donata sunt nobis*, cuius errorē miror à plerisque non fuisse animaduersum, quum in nullis Græcis cod. legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, sed ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. & Apostolus per Dei dona ipsum Christū in primis, imò ferè vnū intelligat, quū nihil nobis nisi in Christo sit largitus.

Α᾽ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.	13	‖Quæ etiam loquimur, ¨non sermonibus quos docet humana sapientia, ¨sed quos docet Spiritus sanctus, spiritualia cū iis quæ ¨spiritualia sunt¨ coniungentes.	13	*Quæ & loquimur, non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in doctrina Spiritus sancti, spiritualibus spiritualia comparantes.* Suprà.1.17 2.pet.1.16
Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.	14	¨Animalis autem homo¨ non est capax eorum quæ sunt Spiritus Dei. ¨ sunt enim ei stultitia, nec potest *ea* cognoscere, ¨quia¨ spiritualiter ¨diiudicātur.	14	*Animalis autem homo non percipit ea quæ sunt Spiritus Dei. stultitia enim est illi, & non potest intelligere, quia spiritualiter examinantur.*
Ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ᾽ οὐδενὸς ἀνακρίνεται.	15	‖At spiritualis¨ diiudicat quidem¨ omnia, ipse verò¨ à nemine diiudicatur.	15	*Spiritualis autem iudicat: & ipse à nemine iudicatur.* Prou.27.19

13 *Non ser. quos docet*, &c. οὐκ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. *Non in doctis humanæ sapientiæ verbis.* quod quum vix quisquam intelligat, rectè mutatum est ab Erasmio, qui etiam annotat se in quibūsdam exemplarib. legisse διδακτικοῖς λόγοις. i. *sermonibus qui humanam sapientiam doceant*, verùm hæc lectio mihi nullo modo probatur. Nam res ipsa ostendit, argumentum quod sumpserat Apostolus ab ipsa natura eius doctrinæ quam profitebatur, vt suum illud simplex docendi genus humanæ facundiæ opponeret quæ Corinthios fascinarat, nunc accommodari ad id de quo agitur. quasi dicat Apostolus, Ea demum ratio tradendæ alicui disciplinæ maximè est apposita, quæ propriis & ad id de quo agitur accommodatis vocabulis ac formulis vtitur. Atqui Euangelium sicut a Deo non ab hominibus manat, ita etiā res docet ab humano sensu prorsus remotas. Meritò igitur in eo tradendo non humanam sed diuinam eloquentiam vsurpauimus. quam quidem mirum non est ab hominibus irrideri, quum eam percipere non possint. ¶*Sed quos docet*, &c. ἀλλ᾽ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulgata, *Sed in doctrina Spiritus sancti.* i. ἀλλ᾽ ἐν διδαχῇ τοῦ Πνεύματος ἁγίου. quam lectionem inuenimus in vno codice, sed ab aliquo (vt opinor) deprauatam, qui non animaduertit λόγοις repetendū esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. ¶*Spiritualia*, &c. πνευματικοῖς, &c. i. verba rei accommodantes, vt sic spiritualia sunt, quæ docemus, neque synceritas doctrinæ cælestis vllis humanis commentis est deprauata, ita spirituale sit nostrum illius docendæ genus. Spirituale autem vocat quod ducatur à Spiritu sancto, qui simplicis sermonis diuina grauitate gaudet, ab omni verborum lenocinio remota. Itaque quòd Chrysostomus existimauit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Euangelij mysteria principiis eiusdem naturæ (id est spiritualibus) vti, & ex verbo Dei petitis, mihi prorsus videtur ἀπροσδιόνυσον: neque etiam esse perpetuum, quum Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes petere è medio, vt ea confirment quæ vel maximè sunt παράδοξα, vt paulo antè. ver. 11, & infrà 15.36, & deinceps vbi de resurrectione differit. Denique hoc non spectat ad id de quo agitur. Sed illi minus etiam appositè loquuntur qui πνευματικοῖς referunt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaque malui πνευματικοῖς per periphrasin interpretari. *Iis quæ spiritualia sunt*, quàm *Spiritualibus*, cum Vetere interprete & Erasmo, vt amphiboliam vitarem. Nec obstat quod paulò pòst animalis hominis fiat mentio qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo vt obiectioni respondeat, quī fiat vt cælestem sapientiam tam pauci agnoscant. ¶*Coniungentes*, συγκρίνοντες. vel, *adaptantes*, Id est, adhibito iudicio ita connectentes, vt verba rebus prorsus respondeant, & in vnum veluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declaratur verbo συγκρίνειν, cui opponitur τὸ διακρίνειν. vnde τὸ σύγκριμα quod & σύγκρισμα dicitur, vt prolatis exemplis docet Bud. Vul. & Eras. *Comparantes*, non satis expressè.

14 *Animalis homo*, ψυχικὸς ἄνθρωπος. Id est homo non alia quàm naturali animi luce præditus, vt definitur Iudæ 19, & ita quidem vt omnes tam superiores quàm inferiores facultates comprehendantur, aduersus sophistas qui inferiores duntaxat putant hîc significari, quemadmodum etiam Erasmus perperam hîc definiit animalem hominē eum qui affectus humanos sequatur: quum manifestum sit Apostolum de intelligendi & iudicandi facultatibus disserere, neque duntaxat contumaciam affectuum, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam mentis cæcitatem arguere, cámque eiusmodi vt, quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Et hoc ex Chrysostomo saltem, quanuis in illo suo ἀυτεξουσίῳ euehendo sæpe modum non tenente, discere Erasmum oportuit. Sic enim ab eo definitur homo iste ψυχικός. ὁ διὰ σάρκα ζῶν, καὶ μήπω φωτισθεὶς τὸν νοῦν διὰ πνεύματος, ἀλλὰ μόνῳ τῷ ἐμφυτον ἀνθρωπίνῃ σωφροσύνῃ ἔχων, ὦ τῆς ἁπάντων ψυχῆς ἐμέλλει ὁ δημιουργός. Id est, *is qui propter Carnem viuit, nec adhuc est mēte per Spiritum illustratus, sed ea vna insita humana sapientia præditus est, quam opifex omnium animabus inseruit.* Fateor tamen quod alibi docuit Paulus, & res ipsa testatur, inuisibilia Dei ex rerum aspectabilium contemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi, sed aliud est Deum vt omnipotentem & æternum nosse, (hoc enim est τὸ τοῦ Θεοῦ γνωστὸν quod vocat Apostolus Rom.1.19) aliud verò vt Patrem in Filio reconciliatum. Itaque (vt ad rem redeam) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom.8, & alibi sæpe Caro, & in Carne esse: cui opponitur Spiritualis, Spiritus, & in Spiritu esse. ¶*Non est capax* οὐ δέχεται. Sic malui interpretari quàm *Non capit*, propter amphiboliam. Vulgata, *Non percipit.* quod significat perfectè capere, ideóque non conuenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis facultates ad spiritualia illa cognoscenda. Erasmus, *Non accipit*, rectè id quidem, sed nimium ambiguè in re tanti momenti, quum accipere etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus (vt mox subiicitur & apertè dixit Rom.8.7) in primis ipsam rationem damnat insanię, metaphora à minoribus vasis sumpta, quę maius quippiam ipsorum proportione capere nulla ratione possint. ¶*Sunt*, ἐστι. Vulg. *Est.* quod rectè mutauit Erasmus, quum pręcedat neutrū plurale. ¶*Quia*, ὅτι. Sic Vetus interpres, à quo quum nollemus discedere, suppleuimus relatiuum EA in priore membro. Verùm si legamus ὅ, τι, ita vt sit prouocabulum, (quod legit Arabs interpres) nihil fuerit supplendum, & eadem manebit sententia, id videlicet quod nonnisi spiritualiter, id est Spiritus vi & afflatu cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit præditus. Sed & possumus cum Erasmo vertere ὅτι, *quòd*, ita vt διὸ accipiatur: quasi significet Apostolus, animalem hominem ne cognoscere quidem posse ista, de quibus agitur, solius Spiritus vi intelligi, id est ne id quidem nosse in quantis tenebris versetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potius deploraret. Mihi tamen hoc argutum potius quàm solidum videtur. ¶*Spiritualiter*, πνευματικῶς. Id est *vi & afflatu solius sancti Spiritus*, non autem τῆς ψυχῆς, id est *animi, quo præditi sunt omnes homines.* Neque enim *Spiritualiter* hoc loco, vel modum, vel qualitatem, sed rem ipsam in filiis Dei agentem declarat, à qua spirituales denominantur. ¶*Diiudicantur*, ἀνακρίνεται. Id est *intelliguntur* ac *perspiciuntur*, vt ab aliis internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis Spiritus fidem, & fides πεποίθησιν illam ac πληροφορίαν toties ab

Apostolo commemoratam. Sed hoc sciamus, Spiritum à verbo non separari, & eo quidem verbo quod prædicarũt & scripserunt Apostoli, vt explicatur Rom.10.8, & 17. ne vel furiosi Anabaptistæ & Academici suas reuelationes, vel Papistæ sua commenta, aut mortuorum responsa nobis pro Dei spiritu obtrudant. Vulgata, *Examinantur*. quæ interpretatio nimium est diluta, quũ alioquin ἀνακρίνεσθαι conueniat.

15 *Diiudicat*, ἀνακρίνει Id est intelligit ac perspicit, videlicet pro Spiritus mensura. Chrysostomus tamen mauult pro ἐλέγχειν accipere, id est pro redarguere. ¶ *Omnia*, πάντα. Iterum τὸ καθόλου ad ea de quibus agitur restringẽdum est. ¶ *A nemine*, ὑπ' οὐδενός. A nemine videlicet homine. Nam ne tum quidem quum Prophetæ de Prophetis iudicant, hominis est, sed Spiritus iudicium. tanta est Euangelicæ doctrinæ præstantia. Vel à nullo, id est à nulla re, vt οὐδενὸς neutro genere accipiatur, quia præcessit πάντα. Ita enim planior erit antithesis ac multo vehementior, vt non homines ipsi modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, quicquid denique vsquam est, Spiritui subiiciatur, ac proinde verbo Spiritus: quo maiore reprehensione digni erant Corinthij quum alios ei anteponerent, vana quorundam garrulitate capti. Quorsum hoc autem ad Antichristum Romanum & eius assecias, qui à nemine volunt iudicari, imò ne in sua quidem vllo modo inquiri?

Esa.40.13 sap.9.13 rom.11.34

Τίς γὰρ ἔγνω νοῦν Κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν.

Κεφάλαιον γ.

ΚΑΙ ἐγώ, ἀδελφοί, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ.

Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, καὶ οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε· ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε.

Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ἡμῖν ζῆλος καὶ ἔρις καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;

Ὅταν γὰρ λέγῃ τις, Ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου· ἕτερος δέ, Ἐγὼ Ἀπολλῶ, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε;

16 ‖Quis enim ¨nouit¨ mentem Domini, ¨qui ¨instructurus sit eum? nos autem ¨mentem Christi habemus.

CAP. III.

1 EGo porro, fratres, nõ potui loqui vobis vt spiritualib⁹, sed *loquutus sum* ¨vt carnalibus, ¨*id est* vt infantibus in Christo.

2 ¨Lactis potu vos alui, & non ¨esca: ¨nondum enim poteratis *id ferre*: imò ne nunc quidem adhuc potestis:

3 Nam adhuc carnales estis. quum enim inter vos *sint* ¨liuor & contentio, ¨& dissidia, nónne carnales estis, & ¨secũdum hominem inceditis?

4 Etenim quũ dicit aliquis, Ego quidẽ sum Pauli: alter verò, Ego *sum* Apollo: nónne carnales estis?

16 *Quis enim cognouit sensum Domini, qui instruat eum? nos autẽ sensum Christi habemus.*

CAP. III.

1 *ET ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus: tanquam paruulis in Christo.*

2 *Lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed ne nunc quidem potestis.*

3 *Adhuc enim carnales estis. quum enim sit inter vos zelus & contentio, nónne carnales estis, & secundum hominem ambulatis?*

4 *Quum enim quis dicat, Ego quidẽ sum Pauli: alius autem, Ego Apollo, nónne carnales estis?*

---

16 *Nouit*, ἔγνω. Hebræa habent Esa.40.13, מיתכן [*mithichchem*,] id est *quis direxit?* Quod igitur figuratè dixit
* Propheta, Græci simpliciter exposuerunt. nisi malimus exponere *dimensus est & penitus explorauit*. Hoc enim significat תכן [*Tachan*] in pihel. Videntur tamen Hebræa amplius quiddam significare: sed in hoc nullum est momentum quod attinet ad scopum Apostoli.

¶ *Mentem*, νοῦν. Hebr. רוח [*ruach*] id est *Spiritum*. Itaque Vetus interpres SENSVM interpretatur ambiguè tum hoc
* loco, tum in sequenti versiculo. Nam de corporis sensibus propriè dicitur. Quia tum nulla hic est in ipsa re hoc loco ambiguitas, licebit etiam cum illo interpretari, *sensum Christi tenemus*. ¶ *Qui*, ὅς. Refertur prouocabulum ad τις, vt ego quidem existimo. Placuit tamen Stapulensi potius referre ad νοῦν. i. *mentem*: sed sentẽtia parum apposita, vt ex Hebræorum collatione liquet. ¶ *Instructurus sit eum*, συμβιβάσει αὐτόν. id est collatis consiliis edocturus quid ei sit agendum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν, vt diximus Act.16.10. pro quo Hebræa habent ויבינהו [*vaibinehu*,] id est, *& fecit eum intelligere*. Itaque non satis appositè Photius συμβιβάζειν, hoc loco, interpretatur per καταλλάττειν, id est *Conciliare*: Chrysostomus autem non malè per κατορθοῦν, id est *dirigere*: vti facere solent qui alios
* docent: vnde & καθηγηταὶ dicuntur. Quidam vertit, conferet rationes cum eo. malè. Scribendum enim fuisset αὐτῷ. ¶ *Mentem Christi habemus*, νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν. id est Christi Spiritu præditi sumus, qui nobis arcana illa alioquin inscrutabilia omnémque adeò veritatem patefecit, vt Ioh. 16.13, & Rom.8.9. nisi malimus pro ipsius Spiritus vi & afflatu accipere, eadem manente sententia. Erasmus, *Mentẽ Christi tenemus*. Putauit enim νοῦν hoc loco declarare cõsilium ac voluntatem, cum Vetere interprete, qui *sensum* conuertit. Sed & Theophyl. pro notitia seu intelligentia exponit: quæ Christi esse dicatur, quoniam à Patre in nos per Christum promanat. Quidam denique mentem Christi interpretantur Deum Patrem: quæ interpretationes mihi videntur longius petitæ. Itaque malo in hoc quoque membro, vt in Esaiæ testimonio, νοῦν accipere pro רוח [*ruach*.] id est *Spiritu*, vt Rom.8.9. in qua etiam opinione est Photius.

IN CAPVT III.

1 *Vt carnalibus*, ὡς σαρκικοῖς. Carnales vocare solet Paulus qui in carne sunt, ac proinde placere Deo non possunt. vt Rom.8.5, & 8, Hîc verò pro iis accipit qui sunt quidem in Spiritu, sed tamen adhuc νήφυτοι, & quasi teneri adhuc infantes. quod explicat ipse Apostolus. nam illud ὡς νηπίοις positum est in epexegesi. ¶ [*Id est*] *vt infantibus in Christo*, ὡς νηπίοις ἐν Χριστῷ. Fide inserimur Christo, cuius Spiritu vegetamur. Itaque pro mensura fidei ac profectus dicimur etiã adolescere, vt Ephes.4.13. & in Arabica interpretatione additur ἐν πίστει, *in fide*. Est autẽ pastoris munus sese ad eorum captum accommodare quos alendos suscepit: ita tamen vt pro lacte nunquam porrigat venenum. Lac enim & solidus cibus re quidem eadem sunt, sed tradendi modo, & forma differunt.

2 *Lactis potu vos alui*, γάλα ὑμᾶς ἐπότισα. Vulg. ad verbũ, *Lac vobis potum dedi*. quod feliciter mutauit Erasmus, quia quod de cibo subiicitur, nõ satis propriè referri potest ad ἐπότισα. Sciendum est igitur subaudiri cognatæ significationis verbum, vt in illo Homeri — οἶνον καὶ σῖτον ἔδοντες. & alibi, — ἔδουσί τε πόνα μῆλα Οἶνόν τ' ἔξαιτον μελιηδέα.

¶ *Esca*, βρῶμα. Id est στερεὰ τροφῇ, solido alimento, vt explicatur Heb.5.12. eo videlicet cibi genere quod commolitione & firmiore vẽtriculo indigeat: παρὰ τὸ βρώσκειν. Ideo malui *escam* interpretari quam *cibum*. ¶ *Nondum poteratis* [*id ferre*,] οὔπω ἠδύνασθε. Nimirum vt vos solido cibo pascerem. Suppleui igitur quod deerat explẽdæ constructioni: quanuis etiam possimus δύνασθαι absolutè interpretari, viribus seu robore esse præditum. Sed illa ellipsis est ex Hebr. idiotismo, vt Es.1.16.

3 *Liuor*, ζῆλος. Vulgata, *Zelus*. Erasmus, *Æmulatio*. Vide Ioh.2.17. ¶ *Et dissidia*, καὶ διχοστασίαι. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam Clemens, libro στρωματέων quinto hunc locum citans. ¶ *Et secundum hominem inceditis?* καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε; Exponit quid sit carnalem esse, id est humani iudicij imbecillitati esse obnoxiũ. quod quidem aliquatenus in eos etiam cadit qui alioqui sunt spirituales, quum omnes ex parte cognoscamus. Sed tamen quia errabãt Corinthij in hoc veluti Christianæ religionis tyrocinio, ideo grauius à Paulo reprehenduntur, vt eo-

vt eorum fastum compescat: quum alioquin variis & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, vt dictum est suprà, 1. 5. Vide Rom. 3. 5. vbi exposuimus quid declaret κατ' ἄνθρωπον.

Τίς οὖν ἐστι Παῦλος, τίς δὲ Ἀπολλώς, ἀλλ' ἢ διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ Κύριος ἔδωκεν;	5	Quis igitur est Paulus, quis autem Apollos, nisi ministri per quos credidistis, & vt cuique Dominus dedit?	5	*Quid igitur est Apollo? quid verò Paulus? Ministri eius cui credidistis, & vnicuique sicut Dominus dedit.*
Ἐγὼ ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν. ἀλλ' ὁ Θεὸς ηὔξανεν.	6	Ego plantaui, Apollos rigauit: sed Deus dedit incrementum.	6	*Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit.*
Ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων Θεός.	7	Itaque neque is qui plantat, est aliquid, neque qui rigat: sed Deus, qui dat incrementũ.	7	*Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed qui incrementum dat, Deus.*
Ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἕν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.	8	Is verò qui plantat, & is qui rigat, vnum sunt: ‖vnusquisque verò suam mercedem accipiet secundum suum laborem.	8	*Qui autem plantat, & qui rigat, vnum sunt: vnusquisque autem propriã mercedem accipiet secundum suum laborem.* Psal. 62. 13 galat. 6. 5
Θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· Θεοῦ γεώργιον, Θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.	9	Etenim Dei sumus administri: Dei aruum, Dei ædificiũ estis.	9	*Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis.*
Κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα· ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ. ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.	10	Secũdum gratiam Dei quæ data est mihi, vt peritus architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Porro quisque videat quomodo superædificet.	10	*Secundum gratiã Dei quæ data est mihi, vt sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Vnusquisque autem videat quomodo superædificet.*

5 *Quis est, τίς ἐστι.* Vulgata, *Quid est, τί ἐστι.* quod etiam melius videtur conuenire cum conclusione versus 7. ¶ *Nisi, ἀλλ' ἤ.* Hoc non legit Vet. interpr. & in vno exemplari deesse comperimus: ac mihi quidem videtur melius cohærere oratio si post Ἀπολλὼς adscripta nota interrogationis, subiiciatur pro responso, διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε, *ministri [sunt] per quos credidistis.* ¶ *Per quos, δι' ὧν.* Id est, * *per quorum prædicationem.* Vulgata, *Eius cui*, vt videatur legisse ἐκείνου εἰς ὃν. ¶ *Et vt cuique, καὶ ἑκάστῳ ὡς.* Videtur Paulus delectatus hac traiectione, cuius aliud extat exemplũ Rom. 12. 3. Vide infrà, 12. 11. Syrus autem legit καὶ ἕκαστος, *& vnusquisque.* Arabs verò ἕκαστος ἡμῶν sine copula, *vnusquisque nostrũm.* Et mox, tum Syrus tum Arabs, ὡς ἀυτῷ ἔδωκεν, *sicut ei dedit*, &c. * 7 *Est aliquid, ἔστί τι.* Non quòd vana sit illorum opera, aut frustraneum sit hominum ministerium, quum fides sit ex auditu: sed primùm quoniam illorum opera Deus, non quòd illis indigeat vel carere ipsis nequeat, sed ex mera sua voluntate vtatur: deinde quoniam ne agere quidem possent quod agunt, nisi Deus ex mera misericordia illos constitueret operarios, sed potissimùm quoniam totum illorum opus est externum, vno Deo sibi quicquid intus ad salutem agitur, in solidum vẽdicante, vt vnus & idem sit hominis ad æternam vitam instaurator, qui fuit eius ad hanc vitam creator. Vide Mar. 16, 20. Rom. 2. 19. infrà 12, 6. & Gal. 3. 5.

8 *Is verò qui plantat, ὁ φυτεύων δέ.* Duplex igitur fuit error: vnus quòd in ipsis ministris hærerent: alter, quòd ministros ministris opponerent, quum vno munere omnes fungantur, etiam siquis ampliore mensura fuerit donatus.

9 *Administri, συνεργοί.* Augustinus & Erasmus, *Cooperarij.* Ambrosius, *Operis participes.* Vulg. *Adiutores*, vocabulo, fateor, Latino, sed quod rectè (vt opinor) reprehendit Stapulensis. Dicimur enim cum adiuuare cui vires non sufficiunt: quis autem hoc de Deo dicat? Ei autem subseruire nihil prohibet, cui opera nostra vti placeat in eo quod ipse solus, si velit, possit efficere. Sed in hoc opere de quo hîc disseritur, amplius etiam aliquid considerandum est. Primùm videlicet, istos qui Dei sunt administri, viribus vti non à natura insitis, sed à gratia collatis, vt apta & idonea fierent instrumenta: sicut significat Apostolus infrà 15. 10, & 2. Cor. 3. 6. vt nihil habeant συνεργὸν de quo in sese glorientur. Deinde quod præcipuum est in hoc opere, id est vitam & augmentum, id omne ita manare à Deo vt nullum habeat συνεργόν. ¶ *Aruum, γεώργιον.* Vel *seges.* significat enim γεώργιον id ipsum in quo excolendo laborauit agricola. Vulg. *Agricultura.* Erasmus, *Agricolatio*, i. γεωργία. Quod autem Vetus interpres hoc loco addit *estis, ἐστέ*, reperimus in vno exemplari, & est alicuius momenti, propter repetitionis emphasin. Cæterùm hæc est argumentorum series, Si Pauli estis, ergo & Apollo estis, quũ Paulus & Apollos vnum sint. Sed neque Pauli neque Apollo estis, nisi quatenus sunt vnius Dei ministri. nam re verà vnius Dei estis, quum is propriè vos excoluerit & ædificarit in Filio suo. Vnde igitur istæ factiones?

10 *Secundũ gratiã, κατὰ τὴν χάριν.* Hoc Arabs interpres & alij nonnulli adiungunt præcedentib. ego rationẽ ipsam & pleraque exemplaria sequutus, cõiunxi cum verbo τέθεικα, *posui.* Est enim hoc additũ ab Apostolo ne de se videretur nimiũ magnificè loqui, quasi suis ipsius viribus fundamenta huius Ecclesiæ iecisset, ac non potius vt Dei administer: deinde vt doctrinæ suæ auctoritatẽ conciliaret. Sed & ab his verbis videtur à populo cõuertere orationẽ ad ipsos pastores: oblique tamen initio, & de ipsis potius quàm ad ipsos loquẽs, idque in genere & indefinitè, vt sit grauis potius quàm acerba reprehensio. ¶ *Vt peritus architectus, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων.* Vulg. & Eras. *Vt sapiens architectus.* Sed haud scio an Sapiens apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos: de quo diximus aliquid suprà, cap. 1. v. 17. Sic apud Hebræos accipitur nomen חושב * [*hoscheb*] pro industrio & ingenioso. ¶ *Alius autẽ, ἄλλος δέ.* Hoc omnino indicat Apostolũ nũc de iis agere qui in Corinthiorum Ecclesia docebãt. Ij verò nusquã reprehenduntur à Paulo quòd falsam doctrinã annuntiarẽt: sed eo nomine dutaxat quòd curiosis argutiis & humanæ potius quàm diuinæ sapientiæ dediti essent: vnde postea illæ in populo factiones erãt exortæ. Vana igitur illa cõfert Apostolus cũ ligno, fœno, stipulis, ex qua materia non struitur firmũ ædificiũ: solidã autẽ & verè pretiosam doctrinam, auro, argento & gemmis cõmparat, alludens proculdubio ad locum Esa. 54. 11. sed scopo diuerso. Paulus enim per gemmas istas doctrinã ipsam purissimã, & syncerè administratã intelligit: Esaias autẽ sic allegoricè describit pretiosa Spiritus sancti dona quibus ij ornãdi erant à quibus erat extruẽda Ecclesia. Aberrant igitur à scopo qui ad doctrinas verbo Dei vlla ex parte cõtrarias hanc Pauli similitudinẽ accõmodant: in quibus etiã numero ciborũ delectum, dierum & vestium discrimina, reliquiarum venerationem, & cætera id genus. Sed ij multo longius excurrunt qui ad priuatorũ vitam & actiones hoc referunt: nec scopum etiam attingunt qui hoc referunt ad discipulos siue auditores, vt putauit Hieronymus in hunc locũ, itémque Theodoritus & Oecumenius: quum manifestè hîc agatur de doctrina & doctoribus. Longissimè denique atque adeo in contrariam partem feruntur qui hoc loco purgatorium suum ignem extruunt. Sed bene habet quòd is ex stipula ligno & fœno sit extructus, vt nihil mirum sit illum nostra memoria, Dei flamma rursus accensa, magna iam ex parte conflagrasse. Certè præclaros istos ar-

chitectos oportuerat suo saltem Gregorio assenciri, siquidem (vt ipsi volunt) Papam nefas est à quopiam iudicari, & eum quidem qui in diuorum album sit relatus. Is verò Dialog. lib. 4. cap. 39, quùm aliquot scripturæ testimonia citasset, *Ex quibus sententiis*, inquit, *constat quia qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio præsentatur: sed tamen de quibusdam* LEVIBVS CVLPIS *ante iudicium purgatorius ignis censendus est.* Deinde quænam illa sint leuia peccata exponens, *Sicut est*, inquit, *assiduus otiosus sermo, immoderatus risus, vel peccatum curæ rei familiaris, quæ vix sine culpa vel ab ipsis agitur qui à culpa qualiter declinare debeant sciunt, aut non in grauibus error ignorantiæ: quæ cuncta etiam post mortem grauant, si adhuc in vita positis minimè fuerint relaxata. Nam quum Paulus dicat Christum esse fundamentum, atque subiungat, Siquis superædificauerit, &c. quanuis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, pensandum solicitè est quia illum per ignem dixit posse saluari, non qui super hoc fundamentum ferrum, æs, vel plumbum ædificat, id est peccata* MAIORA, *& idcirco duriora atque tunc iam insolubilia: sed lignum, fœnum, stipulam, id est peccata* MINVTA ET LEVISSIMA, *quæ ignis facilè consumat.* Hæc Gregorius, & papa, & diuus, & doctor (vt volunt) irrefragabilis: ineptè quidem, quum Paulus de doctrina & docendi modo differat, & quidem ex hypothesi ad Corinthiorum doctores accommodata: sed ita tamen vt blasphemum hunc errorem res ipsa clamet ab eius successoribus plurimum auctum, qui leuia illa peccata reliquerunt aquæ aspergine eluenda: maiora verò atque adeo maxima quæque sibi reseruarunt, vt horum nimirum obtẽtu non animos repurgent, (id enim vnius Dei est efficere per fidem in Christum, vt Act. 15. 8, clamat ipse Petrus, cuius auctoritatem istos non pudet ementiri) sed crumenas fœdissima illa sua nundinatione emungant.

Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ Χριστός.	11	Nam fundamentum aliud nemo potest ponere pręterid quod positum est, quod est Iesus Christus.	11	*Fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, qui est Christus Iesus.*
Εἰ δὲ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσὸν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην·	12	Quòd siquis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:	12	*Siquis autem superædificat super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum stipulam:*
Ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.	13	Cuiusque opus manifestum fiet: dies enim declarabit: nam per ignem retegetur: & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.	13	*Vniuscuiusque opus manifestũ erit. dies enim declarabit: quia in igne reuelabitur: & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit.*
Εἴ τινος τὸ ἔργον μενεῖ ὃ ἐπῳκοδόμησε, μισθὸν λήψεται·	14	Sicuius opus manserit quod superædificauerit, mercedem accipiet:	14	*Sicuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipiet:*
Εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται· αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτως δὲ ὡς διὰ πυρός.	15	Sicuius opus exustum fuerit, damnum faciet: ipse verò seruabitur, ita tamen vt per ignem.	15	*Sicuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem.*
Οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς Θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;	16	An nescitis vos esse templũ Dei, & Spiritum Dei habitare in vobis?	16	*Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis?*

Infrà. 6. 19
2. cor. 6. 19

13 *Dies enim*, ἡ γὰρ ἡμέρα. Id est tempus, vel lux veritatis, suo tempore, diei instar exoriens, vt ignorantiæ tenebras pellat. acsi dicat Apostolus, Quæ pro auro & argento nunc admiramini (id est curiosa ista humanæ sapientiæ ostentatio) suo tempore apparebunt nihil aliud esse quàm res inanis ac prorsus vana: quam quum cœperit illucescẽs animis nostris Dominus tanquam igne explorare, necesse erit eam euanescere, ac tanquam lignum aut fumum ac stipulam consumi. ignis enim proprium est vt illustret & probet. Estque tota hæc oratio allegorica: vt ij planè sint inepti qui quum in cæteris allegoriam cogantur agnoscere, tamen in vocabulo ignis hærent, nec interim considerant quod rectè obseruauit Augustinus, huic igni subiici tam bonos quàm malos ædificatores, vt, si istorum doctrina valeat, necesse sit bona opera non minus quàm mala in isto purgatorio excoqui. Cæterùm quòd in quibusdam Latinis codicibus adiicitur DOMINI, nõ inuenio in Græcis exemplaribus, nec puto conuenire: quòd fere soleat supremus ille dies hoc addito epitheto significari: in quem certè non reiicit hoc examen Apostolus. Est tamen addito articulo scriptum ἡ ἡμέρα, nimirum vt significetur certum esse à Domino tempus constitutum quo cuiusque ministri opus exploret. ¶ *Nam per ignem retegetur*, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ego nouam propositionem ab his verbis puto inchoari, qua probetur aut explicetur potius illud ἡμέρα δηλώσει, dies declarabit. Itaque post δηλώσει non adscribo διαστολὴ, sed στιγμὴ. neque dubito quin ὅτι sit coniunctio, non prouocabulum.

* 14 *Manserit*, μένει. fortasse legendum μένῃ, vel μένῃ.

15 *Damnum faciet*, ζημιωθήσεται. Id est, iacturam hanc faciet, operis nimirum istius ac laboris: vt siquis architectus non rectè struxerit parietem, non modò non persoluitur ei merces operis, sed etiam opus diruitur. Vulgata, *Detrimentum patietur*. Eras. *Damnum patietur*. vterque ambigué. ¶ *Ipse verò*, αὐτὸς δέ. Nonnulli conuertunt *Ipsum verò*, quasi hoc ad θεμέλιον, id est fundamentum, referatur: quam opinionem non probo. Primùm enim, quorsum hoc Paulus, quod erat extra omnem controuersiam? Deinde coacta est interpretatio verbi σώζεσθαι, pro perdurare & integrum manere, quum fundamentum ipsum in nullo pereũdi periculo versetur, ex Pauli hypothesi, suprà, ver. 11. Præterea θεμέλιος ab ipso duodecimo versiculo esset repetendum, quod & ipsum est vi quadam detortum, vt sine necessaria causa non debeat admitti. Deinde cur addita esset conditio quæ subiicitur? Denique, apparet ex antithesi, ea quæ superstruuntur, non comparari cum fundamento quod Paulus iecerat, sed inter se conferri, ipsósque opifices non cum fundamenti architecto, sed inter se alios cum aliis committi, eos videlicet qui rectè & solidè superstruunt, cum iis qui fœnum & stipulam (id est inutilem materiam) congerunt. ¶ *Seruabitur*, σωθήσεται. Id est opere quidem ac mercede sperata, non tamen vita multabitur. Neque enim eos vt pseudoapostolos reprehendit Paulus, quique à fundamento desciscãt, sed vt curiosa quædam ac humana potius quàm diuina consectantes, vt fecit ille Dionysius, Corinthiorum, opinor, ipsorum episcopus, qui in cælesti Hierarchia describenda sese plerunque frustra fatigat. Sic etiam hodie faciunt qui Scripturæ simplicitatem fastidientes, philosophicas aut ne philosophicas quidem speculationes permiscent: qui denique ascititio quodam cultu natiuam illam verbi quasi formam inficiunt. ¶ *Vt per ignem*, ὡς διὰ πυρός. Id est, ita tamen vt examinis illius rigorem non effugiat, & nonnisi probatus & exploratus absterfis demum sordibus placeat. Hęc enim est cõditio quæ in recipiendis omnium doctorum scriptis valere debet, quum solum Dei verbum sit ἀπόπτον.

17 *Violat*,

Εἴτις τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ Θεός· ὁ γὰρ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἅγιός ἐστι, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.

Μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω· εἴτις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.

Ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ Θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ, Ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.

Καὶ πάλιν, Κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν ὅτι εἰσὶ μάταιοι.

Ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν·

Εἴτε Παῦλος, εἴτε Ἀπολλώς, εἴτε Κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωὴ, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα, πάντα ὑμῶν ἐστιν.

Ὑμεῖς δὲ Χριστοῦ, Χριστὸς δὲ Θεοῦ.

Κεφάλαιον δ.

Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος ὡς ὑπηρέτας Χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων Θεοῦ.

17 Siquis templum Dei violat, hunc perdet Deus: nam templum Dei sanctum est, quod estis vos.

18 Nullus seipsum seducat: siquis sibi videtur esse sapiẽs inter vos in hoc seculo, stultus fiat vt fiat sapiens.

19 Sapientia enim mundi huius, stultitia *est* apud Deum. scriptũ est enim, ‖ Carpit sapientes in versutia ipsorum.

20 Et rursum, ‖ Dominus nouit cogitationes sapiẽtum esse vanas.

21 Itaque nullus glorietur in hominibus: omnia nanque vestra sunt:

22 Et Paulus, & Apollos, & Cephas, & mũdus, & vita, & mors, & præsentia, & futura: omnia *inquam* vestra sunt:

23 Vos autem Christi: Christus verò Dei.

CAP. IIII.

1 SIC de nobis reputet homo vt de ministris Christi, & dispensatoribus mysteriorum Dei.

17 *Siquis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos.*

18 *Nemo se seducat: siquis videtur inter vos sapiens esse in hoc seculo, stultus fiat vt sit sapiens.*

19 *Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud Deum. scriptum est enim, Comprehendam sapientes in astutia eorum.* Iob.5.13

20 *Et iterum, Dominus nouit cogitationes sapientum quoniam vanæ sunt.* Psal. 94.11

21 *Nemo itaque glorietur in hominibus: omnia enim vestra sunt:*

22 *Siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura. omnia enim vestra sunt:*

23 *Vos autẽ Christi, Christus autem Dei.*

CAP. IIII.

1 *Sic nos æstimet homo vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.*

---

17 *Violat*, φθείρει. Id est, vt rem sacram polluit ac contaminat. Erasmus, *Profanat*, βεβηλοῖ. Polluere autem Dei tẽplum dicuntur Apostolo qui carnali facundia puritatem Euangelij inquinabant, quique factionibus scindebant Ecclesiam, quod neque sunt impunè laturi. ¶ *Perdet*, φθερεῖ. In Græcis idem verbum repetitur. quamobrem etiam Hilarius Psal.64, vtrobique Corrumpendi vocabulo vsus est, sed nimium improprié. Meminit & ipse Augustinus contra epistolam Manichæi cap.39, vt Eras. annotauit. Quòd siquis velit paronomasian seruare, vertat licebit, *Siquis templum Dei destruit, hunc destruet Deus*, vt Erasmo placuit in annotationibus. ¶ *Quod estis*, οἵτινές ἐστε. Ad verbum, *Qui estis*. Sed hoc nullius est momenti. Sic enim solent Græci interdum rationem eius quod sequitur potius quàm antecedentis habere, & Latini quoque, vt in illo Salustij, *Est locus in carcere quod Tullianum appellatur.*

18 *In hoc seculo*, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli sequentibus attexunt: ego præcedentibus malo. Fuit enim definiendum Apostolo quod sapientiæ genus excludat ab Ecclesiastico ministerio, id videlicet quod à Carne manat, non à Spiritu, ac proinde polluit Ecclesiam, nedum vt illam exornet. Nam alioquin non erat quisquis est sibi veræ sapientiæ conscius, si in Domino glorietur, nec alios despiciat, vt infrà, 7.40, & 11.1.

19 *Carpit*, ὁ δρεπανώμενος. Hebræa habent Iob.5.13, לוכד [*loched.*] id est *irretit*. Est autem τὸ δρέπανον id quod dicimus vulgato nostro sermone *Il empoigne*. vnde δρέπανον, manipulus, *Vne poignee*. éstque positũ participium, Hebræorum more, pro verbo. Vulgata, *Comprehendam*, non satis rectè, quum ibi non loquatur Dominus, sed Eliphaz. Erasmus, *Qui comprehendit*, ὃς καταλαμβάνει, vel ὁ καταλαμβάνων, vt habet ea editio Græca qua nunc vtimur. ¶ *In versutia*, ἐν τῇ πανουργίᾳ, Vel *vafricia ac calliditate*, id est Vtcunque sint vafri, eos tamen Dominus capiet, quum eorum artes re ipsa declarabit illud ipsum esse quo sese inuoluerint. Itaque præpositio ἐν vel pro σὺν, id est, *cum* vel pro διὰ accipitur. Vulgata & Erasmus, *In astutia*, obscuré: nisi sic accipias q.d. in media ipsa versutia illos à Deo occupari.

20 *Sapientum*, τῶν σοφῶν. Hebræa veritas habet Psal.94. 11, אדם [*adam*,] hominum. sed rectè omnino Apostolus Prophetę sensum exposuit. Cuius enim virtutis esset, stultorum aut vulgarium hominum vanitatem nosse? Loquitur ergo Dauid de iis qui inter homines præcipuè excellunt, quorum tamen omnem sapientiam iudicio Dei testatur nihil aliud quàm meram esse vanitatem, ideóque contemptim generali nomine eos vocat אדם [*adam*,] suæ conditionis eos admonens.

21 *Itaque*, ὥστε. Sequitur iam vniuersalis conclusio, qua primo loco admonet auditores ne in ipsis ministris subsistentes, & ab eis dependentes, tanquam Dominis, sibi & aliis pessimè consulãt: sed vt ad eum ascendant qui per illos agit, tribus videlicet versibus proximis: sic tamen vt eos nihilominus habeant pro ministris & arcanorum Dei dispensatoribus, ver. sequentis cap.1. Secũdo autem loco ministros monet vt se non dominos sed œconomos esse meminerint: ac proinde nihil alienum vel in doctrina, vel in ipsa docendi ratione admisceant, sed, vt fideles œconomi, ea demum quæ acceperunt, bona fide distribuant. idque complecticur versiculus 2, sequẽtis capitis. Deinde ad arrogantiam vtrorũmque compescendam transit. Itaque debuit sequentis capitis sectio incipere ab ἐμοὶ δὲ, *mihi verò*: præcedentes autem versiculi primus & secundus huic capiti attexi. ¶ *Glorietur*, καυχάσθω. Id est, sibi ita placeat in hominibus, quicunque tandem illi sint, vt illis sit addictus, & quod Dei est, ad eos transferat. vt ij faciebant qui huius aut illius se esse dicebant, & etiamnum hodie Franciscanos, Dominicanos, Benedictinos sese profitentur: & qui magna cum Ecclesiæ & ipsius Lutheri infamia Lutheranos sese, editis etiam libris, appellitant. Omnium autem impudẽtissimi sunt qui annis abhinc quadraginta, Christianorum nomen omnibus piis commune fastidientes, sese Iesuitas ausi sunt cognominare: quod vel vnũ facinus à quo spiritu isti prodierint apertè demõstrat.

22 *Vestra sunt*, ὑμῶν ἐστιν. Id est, adminicula vobis destinata, vt ad Christum & à Christo ad Deum subuehamini, non autem vt in illis adminiculis hæreatis. Ita enim fieret vt non vestra essent illa, sed illorum potius essetis.

IN CAPVT IIII.

1 *Sic de nobis reputet*, οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulgata & Erasmus, *Sic nos æstimet*, οὕτως ἡμᾶς τιμησάτω, quod vocabulum mihi videtur paulo superbius. Est autem cum hoc loco conferendum quod scripsit Apostolus suprà, 1.12, quum eos etiam increparet qui dicebant Ego sum Christi, ita videlicet vt ministros non agnoscerent: quum non minus peccet qui quosuis ministros spernit (quos quidem veros Dei ministros esse cognouerit) quàm qui plus illis defert quàm par sit. ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. id est, ἕκαστος, *quisque*: enallage non modò Hebræis familiari, sed quæ etiam

vsurpatur apud disertiores Græcos. Demosthenes, καὶ γὰρ ἀνδρα ἰδίᾳ καὶ πόλιν κοινῇ πρὸς τὰ κάλλιστα τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ πειρᾶσθαι προάγειν. Videtur tamen hominis nomen sua emphasi non carere hoc in loco, nempe vt quisque ex suæ imbecillitatis consideratione melius intelligat quanta sit ministerij ecclesiastici dignitas, quæ tamen non in ipsis hominibus, sed in eorum munere sit posita.

Ὁ δὲ λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.

2 Quod superest autem, *illud* requiritur in dispensatoribus vt quis fidus reperiatur.

Hic iam quæritur inter dispensatores vt fidelis quis inueniatur.

Ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας· ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.

3 Mihi verò pro minimo est quòd à vobis diiudicer, aut ab humano iudicio: imò nec ipse me diiudico.

Mihi autem pro minimo est vt à vobis iudicer, aut ab humano die: sed neque meipsum iudico.

Οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα· ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, Κύριός ἐστιν.

4 Nullius enim rei mihi conscius sum: sed non per hoc iustificatus sum: Dominus autem is est qui me diiudicat.

Nihil enim mihi conscius sum: sed non in hoc iustificatus sum: qui autem iudicat me, Dominus est.

Ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ Κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν· καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ.

Mat.7.1 rom.2.1

5 ‖Proinde ne ante tẽpus quicquam iudicate, *id est*, vsquedũ venerit Dominus, qui & illustraturus est occulta tenebrarum, & manifesta faciet consilia cordium: ac tunc laus erit vnicuique à Deo.

Itaque nolite ante tempus iudicare, quoadusque veniat Dominus, qui & illuminabit abscõdita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: & tunc laus erit vnicuique à Deo.

Ταῦτα δὲ, ἀδελφοὶ, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλὼ δι' ὑμᾶς· ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε, τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.

6 Hęc autẽ, fratres, figura quadã trãstuli ad meipsũ & Apollo, propter vos: vt in nobis discatis, supra id quod scriptũ est, nõ sapere: vt ne alius pro alio inflemini aduersus alium.

Hæc autem, fratres, transfiguraui in me & Apollo, propter vos: vt in nobis discatis, ne supra quàm scriptum est, vnus aduersus alterum infletur pro alio.

Τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;

7 Quis enim te discernit? quid autem habes quod non receperis? quòd si etiam accepisti, quid gloriaris vt qui non acceperis?

Quis enim te discernit? quid autem habes quod nõ accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?

2 *Quod superest autem,* ὃ δὲ λοιπόν. Vulg. *Hic iam quæritur:* vt rectè suspicetur Erasmus legisse, ὧδε λοιπὸν ζητεῖται. sed refragantibus summo consensu Græcis codicibus. Deinde * Quæritur pro Requiritur, obscurè dictum est. ¶ *Fidus,* πιστός. Hebr. נאמן [*Nehemen.*] quod de Samuele dicitur 1. Sam.3, 20. & de Mose Hebr.3.5. Deus autem ipse fidus aliâ duplici ratione dicitur: nempe tum quia promissa semper præstat: tum quoniam dignissimus cui fides sine exceptione habeatur.

Πιστὸς ὁ θεός.

3 *Ab humano iudicio,* ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulgata, *Ab humano die,* quæ interpretatio perobscura est. Ponitur autem dies pro iudicio ex Cilicum idiotismo, vt Hieronymo placet: qui tamen non video quo iure omnem elegantiam Paulo detrahat, vt diximus alibi. Putarim autem potius Paulum diem maluisse dicere quàm iudicium, vt alluderet ad diem illum supremum in quo Dominus ipse iudex sedebit. & ita tandem patefiet quis quomodo se gesserit, vt verum iudicium feratur. ¶ *Diiudico,* ἀνακρίνω. Id est, De meipso iudico, quantus sim vel non sim inter homines. Nam sicut nullius sum mihi conscius, vnde fortassis possem alicuius inter vos gloriationis occasionem arripere, ita etiam probè noui mihi longè alia iustitia opus esse, vt nulla sit causa cur mihi ipsi placere debeam. Itaque totum hoc iudiciũ Domino relinquo, huic rei potius intentus vt fidelis seruus inueniar, quàm vt laborem scire quanti sim vel non sim. Est igitur hoc Pauli dictum ad certam hypothesin restringendũ. Nam & Spiritus probandi sunt, & nos ipsos explorare debemus an simus in fide. Nec priuata etiam charitatis iudicia, ac multo minus vel ciuilem vel ecclesiasticam politiam damnat Apostolus. Non agit enim propriè vel de doctrinæ vel de morum examine, sed de eo potius quanti sit ipse faciẽdus vel non faciendus inter homines: qua de re, inquit, Dominus demum iudicabit. Deinde, quòd nullius se conscium dicit, ad id vnum referendum est de quo agitur, nempe ad ministerij functionẽ, quam testatur se tam bona conscientia apud Corinthios administrasse, vt ne à seipso quidem vllius fraudis aut negligentiæ redarguatur. Sed, inquit, absit vt propterea me alicuius pretij esse putem, quum longè aliud sit sibi non esse conscium quàm iustum esse. Mirè autem hoc conuenit tum in istos doctores, qui sibi tam excellentes videbantur præ Paulo: tum etiam in auditores, qui, velut agonotheræ sederent in theatro, tam audacter quos libuisset attollerent, vel deprimerent. At ego, inquit Paulus, ne de meipso quidem ita pronuntiare possim vt vos de me & aliis.

5 *Vsquedum,* ἕως. Hoc quoque dicendi genus petitũ est è medio. Nam plena loquutio esset, Sed expectate vsquedum, &c. ¶ *Occulta tenebrarum,* τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους. Arguit eos vt iniquos & temerarios iudices. Nec enim poterant nisi ex rebus externis iudicare. Quid si igitur fallebantur? Nam ex animo potissimùm vnusquisque æstimandus est. ¶ *Laus,* ἔπαινος. Laudari quidem non poterat vnus quispiam præ cæteris à Corinthiis, quin cæteri culparentur, vt etiam apparet ex versiculo sequente: sed laudis mentionem potius quàm vituperij facit Apostolus, quia istius mali hæc erat origo quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par esset.

6 *Fratres,* ἀδελφοί. Generalis quidem est hæc appellatio plerunque, sed hoc loco, meo quidem iudicio, ad arrogantes illos doctores est peculiariter applicanda, ideóque adhibita, tum vt hæc mutatio intelligeretur, tum vt sequentis grauissimæ reprehensionis asperitas mitigaretur. ¶ *Figura quadam transtuli,* μετεσχημάτισα. Nominum & personarum mutationem intelligit, & figuram vocat quod vulgò dicimus *Vne maniere de parler.* Vulg. *Transfiguraui,* admodum obscurè. ¶ *In nobis,* ἐν ἡμῖν, i. Nostro hoc exẽplo, qui aliorum etiam vitia in nostras personas transferre maluimus quàm nominatim quenquam carpere. Vnus codex scriptum habet ἐν ὑμῖν, Apud vos, siue Intus, & in animis vestris: vel, inter vos. Sed illud mihi magis arridet. ¶ *Non sapere,* μὴ φρονεῖν. Vlcus aperit. vnde enim hæc mala nisi quòd intra modum à verbo Dei præscriptum sese non continebant? Erasm. *Vt nequis supra id quod scriptum est, de se sentiat.* quam interpretationem non probo. Vulg. verbum φρονεῖν non legit, quod etiam in vno codice non inueniмus, in quo scribitur τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται ἵνα ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθαι κατὰ τοῦ ἑτέρου. ¶ *Vt ne inflemini,* μὴ οὐ φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demosthenis Olynthiacam, ἵνα μὴ δόκαδσιν. alioquin rectè annotauit Erasmus nouam

esse hunc constructionem: vt fortassis hoc loco legendum sit φυσιῶσι, & apud Libanium δοκῶσιν.

* 7 *Dijcernit?* διακρίνει; id est *segregat*, aut *eximit è collegarum grege*, quasi sis tu quidpiam aliud in Ecclesia, quàm tui in eadem functione collegæ? Expungebat enim quodámodo cæteros pastores qui sese aduersus eos efferebat, vt solus emineret. Quo igitur, inquit Apostolus, auctore istud facis? Nullo certè idoneo. Itaque insignis est hic locus aduersus totam illam Sathanicam hierarchiam, quam vocant, quę Ecclesiasticum ministerium in imaginem bestiæ transformauit. Aliud enim est ordo necessariò, in Ecclesia præsertim, prout à Deo constitutus est per Apostolos, retinendus, quàm gradus, & ὑποροχὰς & ἀρχιεφοσύας, quas inter pares & æquales humana quidem sapientia inuexit, ambitio autē Diabolica auxit, fouit, & fouet. Eras. *Diiudicat*, quæ interpretatio (vt mihi videtur) non conuenit, vt nec illud quod coniicit legi posse, τί σε διακρίνεις; *Cur te segregas?* Theophylactus interpretatur ψηφίζει, i. Cuius suffragio ista præstantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? Nempe hominis, non Dei. Atqui falluntur humana iudicia: cur igitur inflaris? Quòd si etiam non fallantur homines in iudicādo, quid tamen habes quod precariò non possideas? Mihi prima expositio videtur appositissima. ¶ *Quid autem habes*, τί δὲ ἔχεις. Si munus ipsum docendi in Ecclesia spectatur, (dixerat Apostolus) quo auctore fretus super alios vis eminere tibi æquales? Sin verò non muneris ratione, sed quod tibi videaris aliquid præstantius habere quàm collegæ aliis te præponas, ne hoc quidem prætexere potes huic tuæ arrogantiæ, quum à te ipso nihil istorum habeas: ideóque cedāt ista nō tuæ gloriæ, sed eius laudi à cuius liberalitate habes quidquid habes. Huic autem certè tantùm detrahis quantum tibi ipsi tribuis. Huc refertur similitudo qua vtitur Christus Matth. 24. 49, & quod scribitur 3. Ioh. 9. ¶ *Quod non receperis?* ὃ μὴ ἔλαβες; In natura igitur non regenerata nihil verè laudabile, sed omnia sunt à gratia, contra Pelagianos & Semipelagianos. Λαμβάνειν autem vt alibi passim pro δέχεσθαι accipitur, quod exprimendum hoc loco putaui, quanuis Latinè quoque *Accipere* pro *Recipere ab alio* vsitatissimè ponatur. *

Ἤδη κεκορεσμένοι ἐστὲ, ἤδη ἐπλουτήσατε, χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.	8	Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque vtinam sanè regnum adepti sitis, vt & nos vobiscum regnemus.	8 *Iam saturati estis, iam diuites facti estis, sine nobis regnatis: & vtinam regnetis, vt & nos vobiscũ regnemus.*
Δοκῶ γὰρ ὅτι ὁ Θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις.	9	Deus enim, puto, nos, vltimos Apostolos, spectandos proposuit, vt morti addictos. Nam spectaculum facti sumus mundo, & Angelis & hominibus.	9 *Puto enim quòd Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tãquam morti destinatos, quia spectaculum facti sumus mũdo, & Angelis & hominibus.*
Ἡμεῖς μωροὶ διὰ Χριστόν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν Χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ, ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.	10	Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem validi: vos gloriosi, nos ignominiosi.	10 *Nos stulti propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem fortes: vos nobiles, nos autem ignobiles.*
Ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνιτεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν·	11	Ad hoc vsque tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus:	11 *Vsque in hanc horam & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus:*
Καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσί· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα.	12	Et laboramus, operātes propriis manibus: conuitiis affecti, bene precamur: persequutionē patientes, sustinemus.	12 *Et laboramus, operantes manibus nostris: maledicimur, & benedicimus: persequutionem patimur, & sustinemus.* Act. 20.34 1. thes. 2.9 2. thes. 3.8
Βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν· ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι.	13	Infamati precamur: vt purgamenta mundi facti sumus, & vt omnium sordes vsque adhuc.	13 *Blasphemamur, & obsecramus: tanquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc.* Mat. 5.44 luc. 23.34 act. 7.60

8 *Regnum adepti estis*, ἐβασιλεύσατε. Vulg. *Regnatis*, βασιλεύετε, eodem tamen sensu.

9 *Vltimos*, τοὺς ἐσχάτους. Hoc dicit Paulus quòd proculdubio id etiam ipsi & aliis eius collegis obiiceretur, ad eleuandam eorum auctoritatem, quòd non essent cũ Christo versati, vt alij Apostoli, sed quasi absente Christo designati: vt apparet ex procemio epistolæ ad Galatas: quāobrem etiam Arabs, Additamentum, siue Addititios interpretatur. ¶ *Spectandos proposuit*, ἀπέδειξεν. In hac significatione Græci potius dicunt ὀπιδείκνυειν, θριαμβεύειν, παραδειγματίζειν, θεατρίζειν, & interdum quoque φαίνειν καθίστανται, vt apud Plutarchum in Probl. Græcorum. Sed tamen ea quæ sequuntur ostendunt sic explicandum esse hunc locum, vt sit grauissima ironia. Vulgata & Erasmus, *Ostendit*, quod verbum nimis est dilutum. ¶ *Vt morti addictos*, ὡς ὀπιθανατίους. Metaphora est in hoc toto versiculo, non à gladiatoribus certè ducta mutuò sese in arena theatrali iugulantibus, quod Christianis nullo modo conueniret: sed à laniena damnatorum hominum, qui bestiis lacerandi in theatro ex immani Romanorum more obiiciebantur: quod mortis genus olim inter cæteros subiit magnus ille Ignatius: vnde vox illa in Christianos iactata AD BESTIAS. ¶ *Mundo*, τῷ κόσμῳ. Id est, ipsi cælo & terræ, vt Rom. 8. 19. nisi malimus Mundum postea in Angelos & homines distribui: quod tamen durius fuerit.

10 *Nos stulti*, ἡμεῖς μωροί. Nos videlicet Apostoli Nec mihi videtur Paulus de se solo loqui plurali numero, sed sese potius reliquis Apostolis adiungere vsque ad ver. 14. à vers. 8. vnde nouo argumento superbiam istorum acerrimè perstringit, & ita quidem vt singulari prorsus artificio παρεκπολογίαν effugiat, acsi diceret. Vt vobis concedam tantos vos esse & tam excellentes quàm vobis videmini, an non cogitatis nos Apostolos vobis ne sic quidem esse impares? & tamen num vestro more in nostro munere, teste vniuerso mũdo, versamur? ac non potius contrariam prorsus viam insistimus?

11 *Ad hoc vsque tempus*, ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum scholiasten. ¶ *Incertis sedibus erramus*, ἀστατοῦμεν. Vulgata, *Instabiles sumus*, quod Latinis significat leuem & inconstantem esse. Cæterùm qui egregiam volet Pauli & Antichristi, qui se illius successorem mentitur, antithesin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione componat.

13 *Infamati*, βλασφημούμενοι. siue *Probris affecti*. Erasmus, *Conuitiis affecti*: quod potius respondet, τῷ λοιδορεῖσθαι, quan-

uis ista nonnunquam permutentur. ¶ *Purgamenta*, ὡς περικαθάρματα: id est recrementum, fæx, scoria, vel sordes quæ ex lurida re quapiam repurgantur: quicquid denique prorsus inutile superest ex rei cuiuspiam repurgatione: quamobrem etiam Erasmus, *Excrementum* conuertit. Ego verò Græci vocabuli etymologiam libens seruaui. Addit autem pondus præpositio περί, quasi dicas sordes vndique euerrendo collectas: id est, ὑποσαρώματα, vt Græcus scholiastes exponit. nisi pro ὡς περικαθάρματα, legendũ sit ὥσπερ καθάρματα. Cæterùm probat quidem Budæus ex vtriusque linguæ variis auctoribus, καθάρματα dictos fuisse quos Latini sacros homines dicebant: quorum capite omnia ciuitatis aut gentis alicuius scelera luebantur, quique auertendæ deorum iræ mactabãtur. Sed præterquam quòd non est verisimile vel inmanem illam consuetudinem fuisse tum passim Græcis notam, vel Paulum ad eam respexisse: Paulus certè hæc desumpsit ex Ierem. lament. 3.45, vbi sic loquitur סחי ומאוס תשימנו [*sechi vmaos tesimenu.*] ¶ *Sordes*, περίψημα. Vulgata, *Peripsema*. Erasmus, *Reiectamẽtum*. Ad verbum, *Detersiones*. παρὰ τὸ περιψᾶν, quod *detergere* significat. Alij malunt (vt Græcus scholiastes) pro eo ipso accipere quo sordes absterguntur, quod Latinè possis *Peniculum*, Gallicè *vn torchon*, vocare. In summa, cõfert sese Apostolus cum iis quæ non modò nullius penitus sunt pretij, sed etiam quæ omnes à se quàm longissimè abesse velint. Videtur autem omnino Apostolus alludere ad locum Thren. 3,45. ita vt περικαθάρμα respondeat Hebrææ voci מאוס [*Meos*,] περίψημα verò sit סחי [*Sechi.*]

Οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.	14	Non vt vos pudore suffundam, hæc scribo, sed vt filios meos dilectos admoneo.	*Non vt confundam vos, hæc scribo, sed vt filios meos charissimos moneo.*
Ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν Χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας. ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.	15	Nam etsi decem millia pædagogorum habeatis in Christo, at non multos patres *habetis*. in Christo enim Iesu per Euangelium ego vos genui.	*Nam si decem millia pædagogorũ habeatis in Christo, sed non multos patres. nam in Christo per Euangelium ego vos genui.*
Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.	16	Precor vos igitur, imitatores mei estote.	*Rogo ergo vos, imitatores mei estote.*
Διὰ τοῦτο ἔπεμψα ὑμῖν Τιμόθεον, ὅς ἐστι τέκνον μου ἀγαπητὸν καὶ πιστὸν ἐν Κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν Χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.	17	Propterea misi vobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui vobis in memoriam reuocabit quæ sint viæ meæ in Christo, sicut vbique in omnibus Ecclesiis doceo.	*Ideo misi ad vos Timotheum, qui est filius meus charissimus & fidelis in Domino, qui vos commonefaciet vias meas quæ sunt in Christo Iesu, sicut vbique in omni Ecclesia doceo.*
Ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.	18	Cæterùm perinde quasi ego non sim venturus ad vos, inflati sunt quidam.	*Tanquam non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam.*
Act 19.21 Iac. 4.15 Ἐλεύσομαι δὲ ταχέως πρὸς ὑμᾶς ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.	19	Sed veniam breui ad vos, ‖ si Dominus voluerit, & cognoscam non verba istorũ qui inflati sunt, sed *spiritualẽ* virtutẽ.	*Veniam autem ad vos citò, si Dominus voluerit, & cognoscam non sermonem eorũ qui inflati sunt, sed virtutem.*

14 *Vt vos pudore suffundam*, ἐντρέπων ὑμᾶς. Accipitur igitur ἐντρέπων forma coniugationis Hiphil. Vulgata, *Confundam*, vt solet interpretari τὸ καταισχύνειν. Summa autem horum est, istos qui in captanda laude essent occupati, plurimùm differre ab Apostolis, ac proinde omnium hominum ineptissimos esse: perinde acsi diceret Apostolus, Non vos pudet, inepti homines, de his rebus contendere, & vobis placere? Simus sanè postremi Apostoli: sumus tamen Apostoli, nec videtis ex ea conditione in qua versamur, prorsus contraria vestris æmulationibus certamina veris Euangelij ministris proponi? Hoc verò non iam ad ipsos Corinthiorum doctores, sed ad cœtum ipsum Ecclesiæ pertinere, ex eo constare videtur quòd istos iam nõ fratres sed filios appellet. Omissis autem cæteris Apostolis, de se ipso speciatim loquitur, addita ratione cuius ipsos Corinthios iudices facit, nempe quoniam erant, vt ipse alibi loquitur, peculiare ipsius opus in Domino.

15 *Pædagogorum*, παιδαγωγούς. Vox admodum aspera, sed obliquitate quadam temperata: qua tum Pastores isti arrogantes commonefiunt ne sibi tantopere placeant neglecto ipso patre eorum quibus regendis fuerãt ab ipso quodammodo præfecti, vt apparet Act. 14,23, & Tit. 1,5. tum auditores obiurgantur, qui se adhũc pueros esse & sui parentis obliti, ita se paterentur in diuersas factiones scindi, suorum pædagogorum arbitrio.

16 *Precor*, παρακαλῶ. Erasmus, *Adhortor*, quod non videtur satis expressum. Quòd autem post γίνεσθε in quibusdam Latinis codicibus additur. *Sicut & ego Christi*, καθὼς ἐγὼ Χριστοῦ, puto irrepsisse ex huius epistolæ 11.1: quamuis in vno Græco exemplari adscriptum inuenerim.

17 *Propterea*, διὰ τοῦτο. Transitio est ad alterum locum huius epistolæ, vsque ad septimi capitis vers. 11 finientem. Est autem duplex caput huius loci, quorum vno de ecclesiasticis, altero de ciuilibus iudiciis agit. Ecclesiastica igitur iudicia à Deo instituta esse docet, quibus legitima præeunte cognitione, idque in eorum cœtu quos vocant Iudæi συνέδριον, Christiani πρεσβυτέριον, Christus ipse Ecclesiam apud Matthæum vocat, ij à quorum contagione periculum est, nisi resipiscant, Satanæ tradantur, id est velut extra Christi regnum extrudantur: non vt pereant, sed vt hac castigatione domiti, qui alioquin erant perituri, resipiscendo seruentur. Sic ergo paucissimis verbis Ecclesiasticam iurisdictionem plenissimè explicat Paulus, nempe quis sit huius ordinis auctor & vindex, quibus sit hæc auctoritas commissa, qui sint illi obnoxij, de quibus causis ibi sit agendum, quomodo exercendum hoc iudiciũ, quanta vis illius, & duplex eius finis: nempe Ecclesiæ sordium purgatio, & ipsius peccantis salus. quæ omnia quum in abominandam tyrannidem tum Episcopalem, tum papisticam sint commutata, vtinam tandem, sicuti par est, in Ecclesiis verè Christianis instaurentur. ¶ *In memoriam reducet*, ἀναμνήσει. Vulgata, *Commonefaciet*. Sed rectius illo modo Erasmus. Est enim tacita quædam exprobratio obliuionis in verbo ἀναμνήσειν, quæ Commonefaciendi verbo non satis exprimitur. ¶ *Quæ sint viæ meæ*, &c. τὰς ὁδούς μου, &c. Id est, quam viam & regulam sequar in docendis passim Ecclesiis. Vulg. & Eras. obscurè, *Vias meas quæ [sunt] in Christo.*

19 *Verba*, τὸν λόγον. Sic vocat istorum phaleras & inanem verborum splendorem. Latini (vt opinor) Verba vocant, simili prorsus ratione. Istis autem opponit δύναμιν quam vocat, id est arma illa cælestia omnipotentia, zelum Dei, fidem, Spiritus denique charisinata. Vulg. & Erasm. *Sermonem*, rectè id quidem, sed non satis expressè, atque etiam ambiguè, quum sermonis appellatione Paulus ferè soleat intelligere id ipsum de quo habetur sermo. Castellio, *Orationem*, Latina quidem, sed magis etiam ambigua interpretatione. Omnino autem hoc illud est quod Gallicè sic optimè expresseris, *Ie verray non pas ce qu'ils sauent dire, mais ce qu'ils sauent faire.* ¶ *Virtutem*, δύναμιν. Alibi addere solet vocabulum πνεύματος, *Spiritus*, vt suprà, 2.4. vel Θεοῦ, vt ibidem, 5, vt intelligatur de qua virtute seu facultate agatur. Ideo autem mihi permisi hoc addere, ne quis putaret sermonem esse περὶ φωνῆς.

21 *Spiritu*

Οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

Τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πραότητος;

Κεφάλαιον ε.

Ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

Καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἐξαρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας;

Ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν τὸν οὕτω τοῦτο κατεργασάμενον,

Ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

20 Non enim in verbis *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* virtute.

21 Quid vultis? cum virga veniam ad vos, an cum charitate & spiritu lenitatis?

CAP. V.

1 OMnino auditur *esse* inter vos scortatio, & eiusmodi scortatio quæ ne inter Gentes quidem nominatur, adeo vt quis vxorem patris habeat.

2 Et vos inflati estis, ac nõ potiꝰ luxistis, vt tolleretur è medio vestri qui facinus hoc patrauit?

3 Enimuero ego vt absens corpore, præsens autem spiritu, iam vt præsens iudicaui vt is qui hoc ita perpetrauit,

4 Vobis & meo spiritu in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis, cum potestate Domini nostri Iesu Christi,

20 *Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute.*

21 *Quid vultis? in virga veniam ad vos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?*

CAP. V.

1 *OMnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio qualis nec inter Gentes, ita vt vxorem patris aliquis habeat.*

2 *Et vos inflati estis, & non magis luctum habuistis, vt tollatur de medio vestrũ qui hoc opus fecit.*

3 *Ego quidem absens corpore, præsens autem spiritu, iam iudicaui vt præsens eum qui sic hoc operatus est,*

4 *In nomine Domini nostri Iesu Christi, congregatis vobis & meo spiritu, cum virtute Domini nostri Iesu,*

---

21 *Spiritu lenitatis*, πνεύματι πραότητος. Id est leniter in vos affectus. Est autem ex Hebræorum idiotismo spiritus lenitatis idem atque spiritus lenis: sed hunc Hebraismum libens retineo, ex quo intelligitur, veras virtutes non ab humanis viribus, sed ab afflatu diuini Spiritus exoriri. Debuit autem quisquis capitum sectionem instituit, vel a superiore versu 19, vel ab hoc versu inchoare quintum caput. Sed rectius adhuc Græci ab hoc versiculo exorsi sunt secundum κεφάλαιον huius epistolæ, quoniam superiora omnia ad vnum scopum (nempe ad reprehendẽda propter ambitiosam & semipaganam docendi rationem exorta schismata) spectãt. Nunc verò occasione ab illo incestuoso arrepta, de coercendis atque adeo, si sit opus, excludendis ab Ecclesia offendiculis, & censurarum Ecclesiasticarum vsu differit.

IN CAPVT V.

1 *Omnino*, ὅλως. Id est, in summa, vt accipit Syrus interpres, nolente nimirum Apostolo tanti sceleris longiorem narrationem instituere: vel *Omnino*, id est passim & in tota
* Achaia, vt intellexit Arabs. Sed malo esse asseuerationis particulam, qua significat Apostolus se non potuisse minus dura præfatione vti, nec ista dissimulare. quia prorsus ita se res haberet, vt aliunde acceperat. ¶ *Scortatio*, πορνεία. Vulgata, *Fornicatio*, barbaré. Erasmus, *Stuprum*. Ego malui etymologiam seruare. Sed latè patet Scortationis nomen, quod postea ad incestum applicatur speciatim. Addidi autem verbum ἐστὶ, *esse*, non tam vt constructionem explerem quàm vt ostenderem illud ἐν ὑμῖν, *inter vos*, non pertinere ad ἀκούεται, *auditur*. Neque enim significat Apostolus eam scortationem esse auditam inter Corinthios, sed omnino peruulgatum & verùm esse hunc rumorem de Corinthiis, quòd eiusmodi scelus apud eos patratum
* esset, & quidem ipsos ad illud conniuere. ¶ *Nominatur*, ὀνομάζεται. Hoc comperimus in vno Græco exemplari deesse, neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamẽ magnam habere emphasin: quasi diceret Apostolus, Quis hoc sperasset vt apud vos id scelus re ipsa impunè patraretur, quod inter gentes extraneas ne fando quidem audiatur? Nam certè eiusmodi scelerum exempla rara fuerunt, inter gentes etiam prorsus immanes. Hûc pertinet ille Ciceronis in Cluentiana locus, vbi postquam Sassiæ cuiusdam scelus narrasset, quæ Melmum
* generum ad filiam suam repudiandam, vt seipsam loco filiæ duceret perpulerat: *O mulierem*, inquit, *scelus incredibile, & præter hanc vnam in hac vita inauditum! O libidinem effrænatam & indomitam! O audaciam singularem! perfregit ac prostrauit omnia cupiditate ac furore: vicit pudorem libido, timorẽ audacia, rationem amentia.* Quantulum autem ab hoc tam nefario scelere absunt nuptiæ ab impuro illo Antichristo passim nunc inter auunculos & sororum filias, contra iura omnia diuina & humana cõcessæ? Hoc scilicet audere, palam etiam concedere, est Pauli successorem esse: & ad ista conniuere, imò illis nuptiis benedicere, est Episcopum agere, ex hac Pauli doctrina.

2 *E medio vestri*, ἐκ μέσου ὑμῶν. Additum pronomen ostendit eos hallucinari qui de hoc incestuoso simpliciter tollendo è medio, id est capitali pœna afficiendo, istud perabsurdè profectò, intelligunt. Quis enim existimarit * Paulum voluisse Ecclesiastico presbyterio tribuere ius Magistratibus proprium? Idem ergo est *E medio vestri*, atque e vestro cœtu. Nec certè accommodata est Pauli scopo expositio quam adfert Augustinus lib. de Fide & operibus cap. 2. & libro contrà Parmen. 3. cap. 1, quasi scriptum sit *ex Vobisipsis*, & præcipiat Paulus vt vnusquisque aufe-
15 rat malum ex seipso, id est studeat vt sit bonus.

¶ *Qui facinus hoc patrauit*, ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας; Vulgata, *Qui hoc opus facit*, nimium diluté: vt etiam quum paulò post τὸν κατεργασάμενον interpretatur. *Eum qui operatus est*. Sic dixeris Gallico sermone. *celui qui à faict ce cas.*

3 *Spiritu*, πνεύματι. Id est. Animo, cogitatione, voluntate: Spiritus denique sancti vinculo, qui res etiam longissimè dissitas cõiungit. Sed illud simplicius est, propter corporis antithesin. Quod autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci sermonis in Paulo reprehendit, quòd μὲν non addiderit in priore membro cui δὲ responderet, sanè ridiculum est. Quis enim Xenophonte purior? & is tamen ita scribit, ἐπειδὴ δὲ ἀφῃρέθημεν τὰ ἐν τῇ ὑστεραίᾳ κτήματα, pro τὰ μὲν ἐν τῇ ὑστεραίᾳ κτήματα ἀφῃρέθημεν. Sequitur enim, ἐν δὲ τῇ Ἀττικῇ ὁ πατήρ μου οὐδὲν κατέλιπεν. & eiusmodi ellipsis exempla quanuis non ita frequenter, tamen satis multa occurrunt. ¶ *Ita*, οὕτω. Suspicari videtur Erasmus hoc aduerbium in hunc locum irrepsisse ex superiore versu: qua in re non possum ei assentiri. Puto enim circunstantiam temporis ac loci ita significari: quasi diceret Apostolus, eum quem non puduit post auditum & acceptum Euangelium, palàm in media Ecclesia tantum scelus admittere, tradendum esse Satanæ.

4 *In nomine*, ἐν τῷ ὀνόματι. Id est inuocato Dei nomine, & vt facere eos oportet qui non suum sed vnius Domini negotium ex ipsius verbo curant. Hoc autem coniunxi cum συναχθέντων, quod ita videatur sententia postulare.

¶ *Congregatis*, συναχθέντων. Non fuit igitur excommunicationis ius penes vnum quempiam, siue Episcopum, siue ab Episcopo delegatum; Episcopũ, inquam, ordinis: (tũc enim adhuc ignotus erat Ecclesię episcopalis gradus teste ipso Augustino lib quæstionum ex nouo testamento cap. * 49, nedum vt Papã œcumenicum & totã illã hierarchiã quam vocant, & ex humana Satanicam factam, Ecclesia agnosceret) sed penes pastorum & eorum cœtum quos
50 peculiari appellatione κυβερνήτας vocat Paulus infrà, 12. 28,

& πρεσβυτέριον, Tim.4.14. quibus Ecclesiasticæ disciplinæ cura committebatur: conscia, fateor, tota Ecclesia quum de rebus ad totam Ecclesiam pertinentibus agebatur, vt in excõmunicationis censura, cuius nisi notitiam habuisset Ecclesia, quomodo consuetudinem familiarem excõmunicatorum vitasset? Quòd autem nonnulli ex hac vocula Congregatis colligunt totius Ecclesiæ cœtum in iudiciis omnibus ecclesiasticis conuenisse, & suffragium tulisse, neque ratione, neque vllo exemplo nititur. ¶ *Cum potestate*, &c. σὺν τῇ δυνάμει. Eras. *Vnà cum potestate Domini.* id est, nõ ex vestra auctoritate, neque vt priuati homines, sed imperio eius communiti cuius nomine cõueniistis. Putauit autem hoc referendum ad participium συναχθέντων, ideóque σὺν conuertit *Vnà cum:* ita vt repetitum sit antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. At ego potius puto hæc connecti cum παραδοῦναι, & præpositionem σὺν non tam comitem (quanuis ab hoc cœtu minimè excludatur, sed potius ei præsideat Christus) quam auctoritatem declarare: vt fortasse rectius conuerti possit, *Ex potestate.* qua de re diximus aliquid Act.13.15.

	Παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.	5	¶ Eiusmodi *inquam homo* tradatur Satanę ad interitum carnis, vt spiritus saluus sit die illo Domini Iesu.	5 *Tradere huiusmodi Satanæ in interitum carnis, vt spiritus saluus sit in die Domini Iesu.*
	Οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ;	6	¶ Non est bona gloriatio vestra. ‖ An nescitis paululo fermenti totam massam fermentari?	6 *Non est bona gloriatio vestra. Nescitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit?*
Gal.5.9	Ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι· καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη Χριστός.	7	Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua massa, sicut estis fermenti expertes. Etenim Pascha nostrũ, pro nobis sacrificatũ est, *nẽpe* Christ⁹.	7 *Expurgate igitur vetus fermentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. etenim Pascha nostrũ immolatus est Christus.*

5 *Eiusmodi [inquam homo] tradatur*, &c. παραδοῦναι τον τοιοῦτον τῷ Σατανᾷ. Abundat quidem τοιοῦτον ex Hebr. linguæ phrasi, ideóque ab Erasmio prętermissum est: ego verò exprimendum putaui, quasi sit epanalepsis. Omnino enim videtur magnam emphasin habere, vt intelligant Corinthij magnitudinem sceleris respondere pœnæ acerbitati. Quid sit autẽ Satanæ tradere, non est cur ex Chrysostomo vel alio quoquam potius quàm ex Domino ipso discamus. Hoc enim certè nihil aliud est quàm fieri sicut ethnicum & publicanum, Matth.18.17. id est ius Christianæ ciuitatis vsque ad resipiscentiam amittere, siue excommunicari, Satanæ denique mancipari, qui extra Ecclesiam regnat. ¶ *Ad interitum carnis*, &c. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, &c. Hoc non rectè intellectum fecit vt Tradere Satanæ, nonnulli pro corporis afflictione acceperint, quæ infligeretur à Satana iis qui tum essent Satanæ traditi excruciandi, quum Ministri dono miraculorum pollerent. Atqui non satis idonea fuit hæc vna ratio cur hoc excogitaretur: & coactum id esse, potest multis rationibus ostendi. Primùm quia ὄλεθρος nunquam (quod sciam) de temporario exitio dicitur: absit autem in mentem venisse Apostolo, vt iste incestuosus semel periret. Deinde vt demus Apostolum illius vocabuli propriam significationem non obseruasse, (quod tamen non facilè concesserim) cur mẽtionem faceret carnis (id est corporis) vt ipsi interpretantur, quum certum sit huiusmodi Ecclesiastica iudicia non corpus, vt ciuilia, sed animum propriè spectare? Postremò quinam potest pessundato corpore seruari spiritus? Alij igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationem sequuntur, nempe pudore ac tristitia & similibus. Sed hæc certè ad animum potius quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος potest afflictionem declarare nisi admodum coacta interpretatione. Alij igitur exitium seu interitum carnis exponunt exitium temporarium: quoniam excommunicatione durante alligatus est extra Ecclesiam qui Satanæ est traditus, cuius postea vincula per resipiscentiam soluuntur. quæ & ipsa explicatio quãuis veram & consentaneam sententiam gignat, tamen mihi vix videtur ex istis verbis elici satis commodè posse. Nullum enim exemplum simile inuenio, & (vt modò dixi) ὄλεθρος de temporario exitio dici commodè non potest, neque plena esset oppositi membri antithesis. Dicendum enim fuisset, Vt salutem Spiritus (id est æternã) consequatur, (quæ itidem expositio planè est violẽta) nõ autem, Vt Spiritus seruetur: quũ aliud sit quod seruatur, alia verò ipsa salutis qualitas, ac (vt ita dicam) duratio. Itaque (vt paucis absoluam) Carnis & Spiritus vocabula nõ aliter accipio quàm aliis innumeris locis apud Paulũ: neque aliud his verbis significari puto quàm pœnam istam infligi, non vt miser iste pereat, sed contrà, vt seruetur, id est, vt quum ipse pudore ac tristitia sapere didicerit, caro quę in hoc pręcipitiũ ipsum arripuit, funditus aboleatur: spiritus autem qui videbatur in certamine prorsus succubuisse, iterum sese erigat, nec pereat, sed, carne interempta, maneat superstes. Hic enim est finis Ecclesiæ propositus non modo in externo isto remẽdio, sed etiam in omnibus tum admonitionibus, tum reprehensionibus, vt caro dometur, spiritus confirmetur: & ita qui resipuit sit saluus, sicut exponitur 2.Tim.2.25 & 26. quemadmodum passim explicatur, ac disertè quidem Galat.5.24. & 1.Pet.4.6. & hunc locum sic etiam eleganter exponit August. contra Parmen. lib.3.cap.1. Neque mirũ est, à Paulo vsurpari nomen ὀλέθρου, quum alibi potius vtatur vocibus σωφρόσυνας & διαπτώσεως. Nam hæc sunt vitæ præsentis beneficia quibus paulatim caro interit, Spiritus autẽ augetur. Hic verò respicit diem illum vltimum, in quo demum planè destructa caro & abolita cõperietur, Spiritus verò consummabitur, vt re ipsa appareat quod nondum nisi spe sumus. ¶ *Die illo Domini*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου. Diem Domini alibi diximus peculiariter vocari alteri aduentui Domini destinatum, iudicandis nempe viuis & mortuis.

6 *Non est bona*, οὐ καλόν. i. Immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter vos tantum scelus inueniatur: quo modo Bonam causam & Bonam rationẽ Latinè dicimus. Ideo subiicit, *An nescitis?* quasi diceret, Vos qui de sapientia tantopere gloriamini, an hoc ignoratis cuius vos ipsæ pistrices mulierculæ admonere possint? Quidam codex post ὑμῶν habebat adscriptam interrogationem, vt sit, *Num bona est*, &c. Augustinus quoque cõtra Parmenianum aliam indicat lectionem, sublata negante particula, vt sit hic quoque ironia, sicut suprà, 4.10. Castellio vertit, *Non est honesta*, parum certè accommodatè. ¶ *Massam*, φύραμα. Vulg. *Conspersionem*, barbarè. quanuis à Latinis scriptoribus sæpe vsurpetur. Mutauit ergo Erasmus hoc in loco, sed in proximo retinuit. ¶ *Fermẽtari*, ζυμοῖ. Vulg. *Corrumpit*, φθείρει, quod reprehẽdit ipse Hieron. in Epist. ad Galat.3, vt Erasmus obseruauit.

7 *Sicut estis ferm.* καθώς ἐστε ἄζυμοι. &c. Φύραμα, i. *massam* appellat vniuersum collectæ Ecclesię corpus: singulos autẽ dicit azymos, i. spiritu innouatos, detracta vetere corruptione. Vult ergo eiici è cœtu sceleratũ illũ, vt sicut sigillatim sunt puri, ita etiam in vniuersum tota Ecclesia sit pura, quæ contagione illius prius erat contaminata. ¶ *Fermenti expertes*, ἄζυμοι. Vulgata Græcum verbum retinuit, vt & nos alibi, quum de diebus festis Paschæ ageretur. Erasmus, *Infermentati*, ambigué. Itaque sequenti versiculo panes dixit fermento carentes. ¶ *Etenim*, καὶ γὰρ. Erasmus, *Nam &*, deprauatè, (vt opinor) aut certè periculosa amphibolia, quasi alius etiam aliquis sit pro nobis sacrificatus, aut nostra integritas aliunde etiã quàm à Christi sacrificio pendeat: qua tamen suspicione nolim Erasmum grauare. Cæterùm alibi annotauimus Pascha metonymicè pro agno Paschæ vsurpari, qui hic dicitur esse Christus, eadem prorsus ratione qua panis ille dicitur esse corpus Christi pro nobis traditum: & vinum, sanguis eiusdem pro nobis effusus. ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Hoc deest in Vet. interpretatione, & tamen summo consensu legitur in Græcis, & minimè est otiosum.

8 *Festum*

Ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ παλαιᾷ, μηδὲ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

8 Itaque festum agitemus, non fermento veteri, nec fermento malitiæ & nequitiæ: sed non fermentatis *panibus* sinceritatis & veritatis.

8 *Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento malitiæ & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis & veritatis.*

Ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.

9 Scripsi vobis in epistola, ne commisceamini cum scortatoribus.

9 *Scripsi vobis in epistola ne commisceamini fornicariis.*

Καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἁρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.

10 At non omnino cum scortatoribus mundi huius, aut auaris, aut rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire.

10 *Non vtique fornicariis huius mundi, aut auaris, aut rapacibus, aut idolis seruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exisse.*

Νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος, ἢ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἁρπαξ· τῷ τοιούτῳ μηδὲ συνεσθίειν.

11 Nunc autem scripsi vobis ne cõmisceamini, *id est* siquis quũ frater nominetur, sit scortator, aut auarus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi *inquam* ne edatis quidem.

11 *Nunc autem scripsi vobis non cõmisceri, si is qui frater nominatur inter vos, est fornicator, aut auarus, aut idolis seruiens, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi nec cibum sumere.*

Τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;

12 Quid enim mea *interest* etiã de extraneis iudicare? nonne de iis qui intus sunt vos iudicatis?

12 *Quid enim mihi de ijs qui foris sunt iudicare? Nõnne de ijs qui intus sunt vos iudicatis?*

Τοὺς δὲ ἔξω ὁ Θεὸς κρίνει. Καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

13 De extraneis verò Deus iudicat. tollite igitur istum sceleratum ex vobisipsis.

13 *Nam eos qui foris sunt Deus iudicabit. Auferte malum ex vobisipsis.*

---

8 *Festum agitemus*, ἑορτάζωμεν. Vulgata, *Epulemur*, ἑορτάζωμεν. nempe quòd Pascha soleret solenni epulo celebrari. Sed præstat ad totos illos septem dies azymorum hoc referre. Vult ergo Apostolus verè à nobis præstari quod in Paschæ ceremoniis adumbrabatur, vt sicut illis mactato agno nefas erat vllum fermentum domi habere, à quo etiam, nouo quodam vitæ genere, totos septem dies abstinebant, qui numerus perfectionem notat: ita nos hodie Christi sacrificij semel peracti participes facti, totam vitam in iustitia & integritate consumamus. Id autem fieri non potest si fermentum apud nos inueniatur, id est nisi iubeamus impuros indomitos, legitimo iudicio à nobis facessere, & ipsi quoque puritati studeamus.

9 *Scripsi*, ἔγραψα. Scio hæc posse de hac ipsa epistola accipi: quoniam paulo antè monuerat de expurgando fermento. sed siquis hoc conferat cum νυνὶ δὲ, *nunc autem*, versu 15, mox sequente, comperiet hoc omnino intelligendũ esse de quapiam alia epistola quæ intercederit. Nec enim etiam probabile est Paulum plures epistolas tot annis non scripsisse quàm quot hodie extant. ¶ *Ne commisceamini*, μὴ συναναμίγνυσθαι. Id est, commercium habereris, aut familiariter vteremini.

10 *At non*, καὶ οὐ. Καὶ pro ἀλλὰ, vt alibi sæpe. ¶ *Aut auaris*, ἢ πλεονέκτης. Arabs interpres addit, ἢ δολίοις, *aut fraudulentis*. ¶ *Alioquin debetis scilicet è mundo exire*, ἐπὶ ὀφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν. Id est, (vt meo quidem iudicio rectè exposuit Aquinas, immeritò ab Erasmo hoc in loco flagellatus) Alioquin si prorsus vobis abstinendum sit ab eiusmodi hominum consortio, vobis ex ipso mundo emigrandum est. De iis igitur loquor qui in sinu Ecclesiæ versantur, quos debetis disciplina Ecclesiastica ad frugem reuocare, non autem de exteris, quos debetis omnibus modis Christo lucrifacere. Hæc igitur Apostolus. Sed hoc tamen ex aliis locis ita est intelligendum, vt cum sceleribus eorum nihil sit piis commune, & Deus ritè interim animo & corpore colatur: quemadmodum nimirum Christus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Aliis placet potius interpretari, *Nam debetis ex mũdo exisse:* acsi diceret Apostolus, De illis nihil attinet ad vos scribere, quum vos iampridem par sit à mundo (id est ab istis) esse remotos. Sed quominus hanc expositionem amplectar, impedit quod subiicitur, Quid enim mea interest extraneos iudicare? Nam videtur his verbis Apostolus rationem reddere cur de extraneis nihil statueretur. Statuitur autem si non minus fugiendi sint quàm alij. Erasmus denique interpretatur, *Alioquin vtinam videlicet è mundo exissetis*. quam interpretationem non possum probare. Nam præterquam quòd non satis conuenit ipsa sententia, nusquam puto legi ὀφείλετε pro Vtinam. Vulgata conuertit, *Debueratis*, ὠφείλετε, eadem atque ego sententia, quanuis in nullis Græcis ita scriptum inueniam, nisi illud sit fortassis quod corruptè in quibusdam legitur ὠφείλετε.

11 *Siquis quum frater nom.* ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel (vt Vulg.) *Si is qui frater nominatur*. Sed illa tamen interpretatio melius conuenit, quòd sit indefinita. Photius aliter etiam exponi posse docet, puta siquis hæc coniungat, εἴτις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος, id est *siquis inter vos scortator nominetur*, vt de iis tantùm hic agatur de quorum flagitiis apud omnes constet. Ita etiã explicatur hic locus ab Aug. lib. 3. cap. 2, contra Parmeniani epistolam. & libro de fide & oper. cap. 2. & certum est temere non esse quicquam in fratres statuendum. Sed tamen hæc distinctio qua participium ὀνομαζόμενος coniungitur cum illis sequentibus, mihi prorsus videtur violenta. Vulg. addit, *Inter vos*, quod non est in Græcis, & per se satis intelligitur. ¶ *Sit scortator*, ἢ πόρνος. Sic lego, non tantùm ex Vet. interpretis auctoritate, qui conuertit *Est fornicator:* sed ex Græcorum scholiorum & duorum manuscriptorum codicum fide: quum vulgò legatur ἢ πόρνος, ita vt supplendum sit verbum substantiuum: quæ tamen ellipsis non ita dura est aut insolens vt Erasmum oportuerit Paulo imperitiam Græci sermonis idcirco obiicere. Sed & in eo cogor ab illo dissentire quòd FVERIT quàm SIT supplere maluerit, quum falsa sententia inde possit elici. Neque enim vetat nos Apostolus cum eo cibum capere qui fuerit & esse desierit, sed qui sit scortator. ¶ *Aut idololatra*, ἢ εἰδωλολάτρης. Vulgata, *idolis seruiens*, magis propriè certè exprimens Græcum vocabulum quàm Erasm. *qui cultorem* pro *seruo* conuertit, quanuis eadem maneat sententia. Ego verò vocabulum Græcum satis iam supérque tritum malui retinere. Nam Deastricolæ nomen istis relinquo qui nouitatis gratiam quærunt. Sed sanè miror quid Erasmum coegerit hoc in loco Delium natatorem quærere. Nam aut ego non video quod ille vidit, aut plana hic sunt omnia, quocunque modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quam non sit verisimile tum inter Christianos fuisse, facilè potest explicari vel ex iis quæ postea in eos dicet quibus nulla erat religio sacrificiis idolorum interesse. Denique mirum ni Corinthiis acciderit quod hodie nimirum passim in restitutis & reformatis Ecclesiis, quas vocant, dum multi vtrique parti placere studerent. ¶ *Cum eiusmodi [inquam,]* τῷ τοιούτῳ. Vsurpauit epanalepsin propter longius hyperbaton, simúlque clarius explicat quæ sit vis verbi συναναμίγνυσθαι.

13 *Tollite igitur*, καὶ ἐξαρεῖτε. id est ἐξάρετε οὖν. Positum enim est futurum indicatiui, Hebræorum more, pro imperandi modo: quem tamen in duobus exemplaribus scriptum inueni: deinde καὶ illatiuum sæpe iam annotauimus. Sed non ineptè conuertas, *Sed tollite*, si modò in priore membro legas κρινεῖ, *iudicabit*, vt scriptum inuenimus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres. καὶ verò pro ἀλλὰ, ex Hebræorum phrasi sæpe iam obseruauimus, vt Act.cap.10. versu 28, & hoc ipso capite, versu 10. deest autem in Vulgata interpretatione. ¶ *Istum sceleratum*, τὸν πονηρόν. Erasmus, *Istum qui malus est*, neuter (vt opinor) satis expressé. Vulgata, *Malum*, quod imposuit Augustino duobus locis, nempe lib. de fide & oper. cap.2. & contra Parmen. lib.3. cap.1, vbi non aduertens additum articulum τὸν & ἐξ ὑμῶν αὐτῶν nihil aliud declarare quàm ἐκ μέσου ὑμῶν, *è medio vestri*, vt suprà vers.2: putauit hîc præcipi vt vnusquisque auferat malum, id est id quod vitiosum est tollat ex seipso. quod ipsemet tamen annotauit postea Quæst. in Deuteron.cap.39.

Κεφάλαιον ς.

1 Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων;

2 Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων;

3 Οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν, μήτιγε βιωτικά;

CAP. VI.

1 SVstinet aliquis vestrũ, negotium habens aduersus alterum, iudicio experiri sub iniustis, ac non sub sanctis?

2 An ignoratis sanctos mundũ iudicaturos? quòd si per vos iudicabitur mundus, indigni estis minimis iudiciis?

3 An ignoratis fore vt Angelos iudicemus, nedum *vt* quæ ad huius vitæ vsum pertinent *non iudicemus*?

CAP. VI.

1 *AVdet aliquis vestrũ, habẽs negotium aduersus alterum, iudicari apud iniquos, & nõ apud sanctos?*

2 *An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt? & si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudicetis?*

3 *Nescitis quoniam Angelos iudicabimus? quanto magis secularia?*

IN CAPVT VI.

1 *Sustinet*, τολμᾷ. Vulg. *Audet*, non prorsus malé: quasi diceret Apostolus, Eóne audaciæ vos processistis vt vos non pudeat palàm Euangelium exponere profanorum ludibriis? Est autem hoc alterum caput huius secundi loci, in quo ab Ecclesiasticis iudiciis transit ad Ciuilia, in quibus nimirum disceptatur περὶ τῶν βιωτικῶν, id est de rebus ad hanc vitam pertinentibus. Quæstio verò proponitur non simplex, An liceat coram Magistratu iure experiri, sed An fidelibus bona conscientia liceat fratres ad Magistratuum infidelium tribunal ob istas de huius vitæ bonis controuersias in ius vocare. Ad hanc verò quæstionem sic respondet Apostolus, vt in hæc capita conferri possit ipsius responsio.

I Quanuis si tales essent Corinthij quales esse oportuit, superuacanea hæc quæstio futura fuisset: quoniam nemo litigandi occasionem fratri præberet.

II Malum tamen per se non esse coram Magistratu agere, sed indignum esse Christianis, constituere infideles suarum controuersiarum iudices, quum ipsi sint ipsos etiam Angelos in re longè maioris momenti iudicaturi.

III. In hoc malo, si litibus carere non possint, verè pios potius quàm fratres ad infidelium tribunal vocent, rectè facturos si malint de iure suo decedere quàm Ecclesiam exponere profanorum iudicum ludibrio.

IIII. Nequis hoc nimium seuerè statui regerat, aut ne Magistratus occasionem inde arripiat Ecclesiam calumniandi, priuatim & domesticis arbitriis controuersias de rebus istis esse potius definiendas.

V Istiusmodi audiendis disceptationibus minimè adhibendos esse ministros, quorum longè diuersum sit munus, sed alios potius quosuis, ex iis quos postea Laicos vocarunt, in aliis vtilioribus rebus minimè omnium occupatos. Sic enim τοὺς ἐξουθενημένους hyperbolicè dictos interpretor, non qui maximè sint imperiti, vel qui sint vilissimi. Hæc illa est igitur Apostolica doctrina, ipsius Christi & mandato & exemplo plurimis locis confirmata, nedum vt vtrunque gladium seu Petro seu aliis à Petro vllis pastoribus concesserit. quod si attentè, vt oportuit, à veteribus illis Episcopis, ab ambitione, fateor, quæ mox illos sequuta est, procul remotis, sed tamen ab Apostolica regula deficientibus, fuisset consideratum: neque seipsos tot laboribus fatigassent, de quibus alicubi conqueritur Augustinus: neque posteris inuadendæ Magistratuum potestati aditũ certo cum humani generis exitio tandem sequuturo patefecissent. Id verò vtinam saltem veteres illi Episcopi tam probè cognouissent, & tam prudenter cauissent quàm Syluanus ille Troados tunc Episcopus, quum iam in immensum Tyrannis episcopalis sub Arcadio & Theodosio iuniore excreuisset, de quo libet exscribere quæ Nicephorus recitat lib.14.cap.39, *Quoniam*, inquit, *is optimus vir erat, quum ij qui sub eo erant Clerici, in causis vt nugis vndecunque inter eos qui iudicio contenderent, prouenientibus, veluti nundinationem instituerent, ne quis ex clero posthac causam iudicaret, constituit: sed supplicantium libellos acceptos* (en gradus Episcopalis fructum) *vni ex fidelibus laicis, quẽ præcipuè iusti & æqui studiosum esse sciebat, accito dedit, eique iudicio causarum commisso, de iure contendentium nugamenta ad eum reiecit.* Et hæc quidem ille. Nihil autem ista fauere sed penitus potius repugnare Anabaptistarum furoribus res ipsa clamat. Nec enim in genere de quibusuis Magistratibus, sed de prophanis duntaxat & penitus à Christo alienis: neque de quibusuis litigantibus, sed de solis Christianis inter se de iure contendentibus: neque de quibusuis iudiciis, sed de priuatarum tantùm rerum causa institutis agit Apostolus. In ius denique vocatos ad prophani Magistratus tribunal Christianos iudicio sistere se simpliciter non prohibet, sed fratres à fratribus ad prophanum Magistratum sine Christianismi infamia vocari non posse significat: & quanuis sic vitam pios instituere exoptet vt nunquam istiusmodi controuersiæ inter ipsos audiantur, tamen id penitus præstari non posse satis intelligens, iuris disceptationes non tollit, sed domesticos ex Ecclesia cognitores adhibet. Licere verò coram impiis quoque iudicibus suam innocentiam, etiam prouocando, tueri aduersus improborum iniurias, ipse Paulus non verbis modò sed etiam reipsa ostendit. ¶ *Iudicio experiri*, κρίνεσθαι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Iudicari*: ídque non rectè. Nec enim agit Apostolus de iis qui in ius trahebantur, nec poterant magistratus auctoritatem declinare, sed de iis qui fratres ad infidelium tribunalia trahebant. Itaque κρίνεσθαι non est passiuum, sed medium. ¶ *Sub iniustis*, ἐπὶ ἀδίκων. Id est coram iniustis. Sic Horatius, *Et adhuc sub iudice lis est.* Vulgata, *Apud iniustos*. Iniustos autem vocat quotcunque non dederunt nomen Christo, vt ex antithesi constat. ¶ *Ac non*, καὶ οὐχί. Erasmus, *Et non magis*, καὶ οὐχὶ μᾶλλον: quod in nullo Græco codice inueni.

2 *Iudicaturos*, κρινοῦσι. Sic habent omnia exemplaria perpetuo consensu: ex quo (vt alias rationes omittam ab aliis expressas) apparet hunc locum esse propriè explicandum ex eo quod scriptum est Matthæi 19.28, & Luc. 22.30. Nam si de præsente sanctorum vita hoc dictum esset, quorum videlicet exemplo redarguuntur sceleratorum flagitia, vt accipitur verbum κατακρίνειν Matth.12.41 & 42, & Hebr.11.7, dicendum potius fuisset κρίνουσι, *iudicant*, quàm κρινοῦσι, *iudicabunt*. ¶ *Per vos*, ἐν ὑμῖν. Hebraismus, quem expressit Vetus interpres ad verbum, *In vobis*. Nonnulli *Inter vos*, id est *in vestro cœtu*. ¶ *Iudicabitur*, κρίνεται. Vel, *Iudicetur*. Nam in hoc dicendi genere, vel futuro indicatiui vel præsenti coniunctiui locus est in Latino sermone: ídque omnino hoc loco faciendum esse, apparet ex propositione, cui necesse est vt respondeat assumptio. & ita etiam φθείρει pro φθερεῖ positum est suprà, 3.17, &

3.17, & μόρει pro μόρφει, ibidem, 3.14. Itaque nulla fuit causa cur hic sese torqueret Erasmus. ¶ *Minimis iudiciis?* * ἐλαχίστων κριτηρίων; Id est controuersiis diiudicandis de rebus minimi pretij, cuiusmodi sunt τὰ βιωτικά, vt paulo post exponit. Κριτήριον igitur quum propriè significet tum organum quo animus de rebus apprehensis statuit: tum id vnde sumitur de re quapiam statuendi argumentum: tum etiam locus cognitioni controuersiarum destinatus: hoc loco mihi videtur illud ipsum declarare quod in disceptationem vocatur. Ideo Vetus interpres per periphrasin conuertit, *Indigni estis qui de minimis iudiciis?* Cæterùm quod Chrysostomus & Theophylactus hoc legunt indefinitè, quasi sit assueratio, non modò coactum est, sed etiam comperimus repugnare nostris omnibus Græcis codicibus.

3 *Angelos*, ἀγγέλους. Diabolum videlicet cum ipsius angelis, vt Matthæi 25.41. qui à Christo ita iudicabuntur, * vt ei quodammodo assideamus. Tertullianus tamen libro de fuga, de ipsis beatis angelis hoc interpretatur.

5 ¶ *Nedum*, μήπγε. Vulgata, *Quanto magis*, πόσῳ μᾶλλον. quo modo Hesychius illam particulam exposuit. quod quum annotarit Erasmus, miror cur interpretari maluerit, *Non tantum*. Suppleui autem nonnulla quæ ad explendam sententiam requiri omnino videbantur. vt in communi sermone multa concisè dici solent. ¶ *Quæ ad huius vitæ, &c.* βιωτικά. Vulgata, *Secularia*. quod vocabulum libens refugio, vt falsam illam ac diabolicam Ecclesiasticorum & Secularium distinctionem aboleam, quum propriè sint * Seculares qui huic seculo sunt addicti, vt Demas 2. Tim. capite 4. versu 10.

Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε.	4 Itaque si iudicia habeatis de iis quæ ad huius vitæ vsum pertinent, eos qui nullo loco habétur in Ecclesia, eos *inquam* in subsellíis collocate.	4 *Secularia igitur iudicia si habueritis, contemptibiles qui sunt in Ecclesia illos constituite ad iudicandum.*
Πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔστιν ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;	5 Vt vos pudeat, vobis *hoc* dico. Itáne non est inter vos sapiens, ne vnus quidem, qui possit ius reddere inter fratres suos?	5 *Ad verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam qui possit iudicare inter fratrem suum?*
Ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων.	6 Sed frater cum fratre iudicio experitur, ídque sub infidelibus.	6 *Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles.*
Ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;	7 Iã igitur omnino defectus in vobis est, quòd iudicia habeatis inter vosmetipsos. ‖quare non potius iniuriã patimini? cur nõ potius damnum accipitis?	7 *Iam quidem omnino delictum est in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. quare non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini?* Matt. 5.39 luc 6.29 rom. 12.19
Ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ ταῦτα ἀδελφούς.	8 ‖At vos iniuriam facitis, & damno afficitis, ídque fratres.	8 *Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus.* 1. Thes. 4. 6

---

* 4 *Iudicia*, κριτήρια. Id est fora ac curias & iudices ordinarios. Hoc vero quum nunquam suasurus fuerit Apostolus, immò ne toleraturus quidem in Ecclesia: mihi propius hunc locum inspicienti videtur omnino præcipiendi modo accipi commodè ista non posse, sed esse potius sarcasmum. & hyperbolicè tum vocem κριτηρίων, & verbum καθίζειν vsurpari, tum etiam ἐξουθενημένους dici non ἀπίστους, & qui nullo modo censeantur in Ecclesia, sed qui vilissimæ sunt conditionis inter cæteros ex Ecclesia. ¶ *In subsellíis collocate*, καθίζετε. Vsus est propriè & eleganter hoc verbo, quòd soleant iudices sedentes de adstantibus iudicare. Vulg. *Constituite ad iudicandum*, κριτὰς καθίσατε. Erasmus minus etiam expressè, *Constituite*. Castellio hæc nuper interpretatus est per interrogationem, quasi καθίζετε accipiatur præsenti tempore indicatiui, & nomine istorum contemptibilium in Ecclesia, profani homines * intelligantur, quod non probo. Dicendum enim non fuisset ἐὰν ἔχητε, *si habeatis*, sed ἔχοντες vel ἐπειδὴ ἔχετε, *quia habetis*.

* 5 *Vt vos pudeat*, πρὸς ἐντροπὴν. Id est ἐντρέπων ὑμᾶς, vt suprà, 4.14. Vulgata, *Ad verecundiam vestram*. Erasmus, *Ad erubescentiam vestram:* quod vocabulum non memini legere apud idoneos autores. ¶ *Inter fratres suos*, ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ. Planior tamen esset oratio si ἀδελφῶν scriptum esset. Syrus & Arabs videntur legisse ἀνὰ μέσον ἀδελφοῦ καὶ ἀδελφοῦ, *inter fratrem & fratrem*. Sed & Arabs quædam in proximè sequentibus versiculis partim adiecit, partim interpunxit, contra omnium Græcorum & Latinorum quę adhuc visa sint exemplarium fidem, nec vllius sanè momenti, ideóque à me non apposita.

6 *Sed*, ἀλλά. In quibusdam codicibus legitur ἀλλὰ καὶ, *imò etiam*. ¶ *Iudicio experitur*, κρίνεται. Vel, vt Vulgata, *Iudicio contendit*. Erasmus, *Litigat*, ἐρίζει. Vnum exemplar habebat κρίνετε, *iudicio experimini*. Sed passiua terminatio magis est in ea significatione vsitata.

7 *Defectus*, ἥττημα. Id est imbecillitas fortitudinis animi quæ facit vt à malo superemini, ferendis videlicet iniuriis & aliis immoderatis affectibus impares, vnde lites & cõtrouersiæ oriũtur. Sic enim à Græcis ἥττων & κρείττων eleganter vsurpantur. Hoc autem commodè Gallicè dixeris, *il y a du defaut en vous*, pro quo Vulgata vertit *Delictum*, nisi malimus legisse ἁμάρτημα. Nam & Syrus vtitur voce quæ *Peccare*, & Arabs quæ *Errare* significat.

¶ *Iudicia*, κρίματα. Id est controuersias in foro disceptandas: quam etiam ob causam Erasmus maluit *Lites* conuertere. Nam alioquin κρίσεως seu κρίματος nomen latè patet, adeo etiam vt arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apostolo constat ex vers. 6. vt nec ipsa etiam iudicia forensia, nisi ex hypothesi, nempe quòd Corinthij contendere coram infidelibus non possent sine alterutrius aut vtriusque partis publica damnatione, ac proinde non sine infamia in totam Ecclesiam redundante: deinde quòd litigiosi essent, vt facilè appareret eos rem priuatam publicæ paci anteponere. Nam alioquin pij magistratus præsidio ius suum tueri bona conscientia licet, modò omnis vindicandæ iniuriæ cupiditas absit. Imò eo vsque venire non solent boni viri, nisi quodam modo coacti extremo vti remedio. ¶ *Inter vosmetipsos*, μεθ' ὑμῶν Vulgata, *Inter vos*, ἐν ὑμῖν. Erasmus, *Inter vos inuicem*, μετ' ἀλλήλων. Ego puto aliquam vim esse pronominis reciproci, quod proinde volui exprimere. Ostendit enim tantam esse omnium fidelium coniunctionem vt secum videatur dissidere qui cum fratre contendit, sitque inter has lites & alia iudicia non minus discrimen quàm inter bellum ciuile seu domesticum, & ea bella quæ cum publicis hostibus geruntur. vt non prorsus malè Augustinus hunc locum citans lib. aduersus Faustum 5. cap. 9, verterit *Vobiscum*.

¶ *Iniuriam patimini*, ἀδικεῖσθε. Vel, vt Vulgata, *Iniuriam accipitis*. Erasmus tamen sententiam Apostoli rectius expressit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc loco non simpliciter significat iniuria affici, sed iniuriam quam acceperis, ita ferre vt damnum pati non recuses, potius quàm cum Ecclesiæ offendiculo ius tuum iudicio persequaris. Idem statuendum est περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo etiam diximus Mar 10.19 Sic * apud Menandrum accipi obseruat Henricus Stephanus noster verbũ ἀδικεῖσθαι in his elegantissimis versibus: quos vtinam legant & in sese probent plerique ex iis etiam qui se veros Christianos profitentur. Οὗτος κράτιστος ἐστ' ἀνὴρ ὦ Γοργία Ὅστις ἀδικεῖσθαι πλεῖστ' ὀλίγιστα βουλόμενος. Id est, eodem Stephano interprete, *Est, Gorgia, vir ille præstantissimus, Qui iniuriis sit affici quamplurimis.*

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ἄδικοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοὶ, οὔτε μαλακοὶ, οὔτε ἀρσενοκοῖται,

9 An ignoratis iniustos non esse Dei hæreditatem possessuros? Ne errate. neque scortatores, neque idololatræ, neque mœchi, neque molles, neque cõcumbunt cũ masculis,

9 An nescitis quia iniqui regnum Dei non possidebunt? Nolite errare. neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores,

Οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἁρπαγες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque conuitiatores, neque rapaces, regni Dei hæreditatem possidebunt.

10 Neque fures, neque auari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt.

Καὶ ταῦτα τινὲς ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ Πνεύματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.

Tit.3.3

11 ‖Et hæc eratis vnusquisque: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis, in nomine Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri.

11 Et hæc quidã fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri.

Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.

Infrà,10.23 Eccl.37.34

12 ‖Omnia mihi licent, at nõ omnia conducunt: omnia mihi licent, at ego non redigar sub vllius rei potestatem.

12 Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate.

Τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ Θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ Κυρίῳ, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι.

13 Escæ ventri *destinatæ sunt*, & venter escis: Deus autem & hunc & eas abolebit. corpus verò non scortationi, sed Domino, & Dominus corpori.

13 Esca ventri, & venter escis: Deus autem & hunc & has destruet. corpus autem non fornicationi, sed Domino, & Dominus corpori.

Ὁ δὲ Θεὸς καὶ τὸν Κύριον ἤγειρε καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

Rom.6.5

14 Deus autẽ & Dominum suscitauit, & ‖ nos suscitabit potentia sua.

14 Deus verò & Dominum suscitauit, & nos suscitabit per virtutem suam.

---

9 *Ne errate*, μὴ πλανᾶσθε. Parat sibi transitum ad aliud caput epistolæ, de rebus indifferentibus. Simúlque ostendit qui fiat vt tam frequenter alij alios in ius vocent, aut ab ipsis magistratibus propter maleficia rei agantur. Istud * autẽ est quod Gallicè dicimus *Ne vous abusez point*, vt in illo Philemonis pulcherrimo loco ad quem hic fortasse & Gal.6, 7. allusit Apostolus, quanquam alio spiritu actus. Nec enim ignotos illi Poetas fuisse docent testimonia ex Menandro & Arato ab ipso citata. Μὴ πλανᾶσθαι, inquit Philemon, ἔστιν καὶ ἄδικος κρίσις. Cætera require ex Iustino, & Clemente Alexandrino, vbi iidem versus Diphilo tribuuntur.

11 *Vnusquisque*, τινές. Id est ἕκαστός τις, siue πᾶς τις. minimè id quidem quasi singuli totidem illis vitiis laborarent, sed quòd nemo sit qui aliquo vitiorum istorum nõ laboret, & in quo ante regenerationis gratiam non insit omnium scelerum semen. Vulgata, *quidam*. Perperam enim in quibusdam codicibus legitur *Quidem*, quod quibusdam etiam veteribus imposuit ita hunc locum citantibus. Scholiastes etiam Græcus τινὲς pro signo particulari interpretatur. Sed generalem esse hanc admonitionem necesse est, vt valeat Apostoli reprehensio, ita tamen vt τὸ καθόλου non simpliciter significetur, sed proportione certa singulis distributũ, veluti si Gallicè dicas, *chascun en son esgard*, quod confirmat quoque tum Syra tum Arabica interpretatio. vt etiam particula τις interdum pro ἕκαστός τις apud Thucydidem ipsum ἀπτικώτατον accipitur, sicut ex dictionariis intelligi potest, numero tamen, fateor, singulari. ¶ *In nomine Domini*, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. id est in Domino Iesu: quam formulam exposuimus suprà, 1.4. Nomen enim Domini Iesu ex Hebræorum phrasi nihil aliud quàm ipsum Dominum Iesum declarat hoc loco. Erasmus, *Per nomen*, id est, per virtutem ac potentiam Domini Iesu.

12 *Omnia*, πάντα. Id est quæuis. Est enim hoc indefinitè restringendum ad id de quo agitur, id est ad res quæ in sese siue suapte natura nec bonæ nec malæ sunt, sed ex vsus ipsarum circunstantiis vel bonæ vel malæ censentur, quas propterea medias siue indifferentes vocant. Dicitur autẽ istud in alicuius persona, qui libertatem per Christũ partam iis quæ dixerat Apostolus opponat, quasi per Euangelium legibus omnibus soluamur: id est, quasi inter libertatem qua à peccati seruitute ad bene volendum & agendum liberamur, & effrenem malè agendi licentiam, nihil intersit. vt olim Carpocratiani, & nostra memoria Libertini & Antinomi docuerunt. Cohæret autem hic tertius huius epistolæ locus cum superiore, in quo de forensibus controuersiis agens Apostolus, ad damnandum omnem luxum progressus fuerat. ¶ *At non omnia*, ἀλλ' οὐ πάντα. Primum est hoc Apostoli responsum super rerum mediarum vsu: nempe quòd ex charitatis regula metienda sit nostra libertas, adeo vt quod per se licet, interdum κατά τι & certo respectu sit illicitum, puta si proximi detrimento cedat, sicut iis accidebat qui fratres ad prophanorum magistratuum tribunal, nõ sine Ecclesiæ offendiculo & Christianæ religionis dedecore, vocabant. ¶ *At ego*, ἀλλ' ἐγώ. Alterum est hoc Apostoli responsum, quo nihil dici possit eruditius, ne si quidem philosophicè de his rebus discepetur: nullos videlicet minus esse liberos, quàm qui, in rebus etiam alioqui mediis vsurpandis, (de his enim hic propriè quæritur) affectibus suis seruiant, ideóque nec sui nec aliorum rationẽ habeant. Sic enim fieri vt sese quispiã iis rebus mancipet, quibus ipse potius secundũ rectam rationem imperare debuit. Hoc est autem illud ἄπημα cuius suprà meminit v.7. qua de re multa etiam præclarè scriptores prophani tradiderunt, ac præsertim Cic. paradoxo penultimo. ¶ *Vllius rei*, ὑπό τινος. Sic cõuerti vt τινὸς neutro genere positũ esse appareat, quod ipsa sentẽtia flagitat.

13 *Esca*, τὰ βρώματα. Illustrat Apostolus quod dixerat, proposita vna specie rerũ mediarũ, eáque longè appositissima, ex qua intelligatur res istas, vt & hanc ipsam vitam, momẽto præterfluere: vnde consequitur minimè conuenire Christianis, ad perẽnia illa bona vocatis, vt de tantillis rebus vel retinẽdis vel augendis tam sollicitè laborẽt, vt propterea nec Ecclesiæ dignitatis, nec fratrum, nec sui denique rationẽ habeant. ¶ *Et hunc*, καὶ ταύτην. Vẽtris igitur appellatione, quem vnà cũ esca abolendũ dicit, non ipsum ventrem, sed ventris ipsius ad hanc transigendam vitam vsum intelligit. Nam alioqui totus homo resurget, * sed aliam prorsus vitam victurus. ¶ *Corpus verò*, τὸ δὲ σῶμα. Tertio iam loco Apostolus per antithesin declarat eorum errorem longè grauissimum, qui res nefandas inter res medias recensebant, veluti scortationem, vsque adeo tunc in Græcia ac Corinthi præsertim, imò apud omnes ferè gentes vsurpatam, vt, quemadmodum ait Comicus, scortari flagitium non esset: quod propterea Paulus copiosius sibi refutandum meritò putauit. Scortationis verò nomine non modò vagas libidines, sed concubinatum quoque intelligi liquet ex lege iusti & honesti coniugij quam tradit infrà, 7.2. ¶ *Et Dominus corpori*, καὶ ὁ Κύριος τῷ σώματι. Rectè certè Arabs interpres (meo iudicio) perspicuitati sententiæ consulens, perinde hunc locum vertit ac si scriptum esset, καὶ Κύριος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ Θεός, *& Dominus corporis est Deus*. & in priore membro subaudiuit verbum ἐστὶ, vertens, *Corpus autem non est positum scortationi sed Domino*, vt istius analogicę comparationis discrimen intelligatur.

15 *Corpora*

Οὐκ οἴδατε ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν, μέλη Χριστοῦ ἐστιν; ἄραας οὖν τὰ μέλη τοῦ Χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; Μὴ γένοιτο.

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; Ἔσονται γὰρ, φησὶν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

Ὁ δὲ κολλώμενος τῷ Κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστι.

Φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτός τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει.

Ἢ οὐκ οἴδατε ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου Πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;

Ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν Θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν, ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ.

Κεφάλαιον ζ.

Περὶ δὲ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.

15 An ignoratis corpora vestra esse membra Christi? Num igitur tollens membra Christi, faciam vt sint scorti mẽbra? Absit.

16 An ignoratis eum qui agglutinatur scorto, vnum esse corpus *cum scorto*? Erunt enim, inquit, qui duo *erant*, caro vna.

17 Qui verò agglutinatur Domino, vnus cum eo spiritus est.

18 Fugite scortationem. omne peccatum quod fecerit homo, extra corpus est: sed qui scortatur, in proprium corpus peccat.

19 An ignoratis corpus vestrum esse tẽplum Spiritus sancti, *qui est* in vobis, quem habetis à Deo, neque vos esse vestri iuris?

20 Nam empti estis pretio: glorificate igitur Deum in corpore vestro, & in spiritu vestro, quæ sunt Dei.

CAP. VII.

1 Cæterùm de quibus mihi scripsistis: bonum *fuerit* viro mulierem non attingere.

15 *Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi? Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit.*

16 *An nescitis quoniam qui adhæret meretrici vnum corpus efficitur? Erunt enim, inquit, duo in carne vna.* Gen.2. 24

17 *Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est.*

18 *Fugite fornicationem. omne peccatum quodcunque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur, in corpus suum peccat.*

19 *An nescitis quoniam membra vestra, templum est Spiritus sancti, qui in vobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri?* Suprà, 1.37 1 cor 6.16 intrà, 7.23

20 *Empti enim estis pretio magno: glorificate, & portate Deum in corpore vestro.* 1 Pet. 1.19

CAP. VII.

1 *De quibus autẽ scripsistis mihi, bonum est homini mulierem non tangere.*

---

15 *Corpora vestra*, τὰ σώματα ὑμῶν. Imò nos toti, vt infrà loquitur 12,27. Sed peculiariter facit corporum mentionem, agens de scortatione, cuius instrumẽtum est corpus.

16 *Erunt enim*, ἔσονται γάρ. Apud Mosen dicuntur ista nõ de scortatione, sed de matrimonio. Sed quum illa sit istius παρέκβασις, & vtriusque sit communis coniunctio carnis, Apostolus minimè est hoc testimonio abusus. ¶ *Qui duo [erãt,]* οἱ δύο. Apud Mosen non additur hæc particula: sed rectè expressa est tum hoc loco tum etiam Matt.19.5, & Mar.10.8: quia fit tantùm mentio viri & vxoris vnius, nõ autem vxorum: nec verum est polygamum esse vnum cum singulis suis vxoribus, quum potius in tot partes dissipetur quot habet vxores.

17 *Vnus spiritus est*, ἓν Πνεῦμά ἐστι. nempe *cum eo:* quod expressi, vt & Syrus interpres. Baptizamur tamen etiam in vnum cum ipso corpus, & per fidem fimus caro ex carne eius, vt alibi loquitur Apostolus. Denique & corpore & animo fimus vnum cum illo, sed quia connexionis istius modus spiritualis est ac mysticus, & spiritualis etiã finis, idcirco vt constet oppositio exterioris corporum copulæ, & nostræ cum Christo interioris, Spiritus nomen vsurpauit Apostolus.

18 *In proprium corpus*, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα. Primùm quoniam in aliis peccatis adhibetur quidem etiam corpus vt organum, sed ita vt tantùm sit peccati causa instrumentalis, longinquior, illud autem quo abutitur, sit extra ipsum, vt omnino abutitur ebriosus vino, fur bonis alienis, homicida aliquo ad occidendum instrumento. Sed scortatoris corpus est & scortationis organum, & illud ipsum quo aduersus sese abutitur. Deinde in scortatione corpus propria quadam conspurcatione sese contaminat, quum in aliis peccatis interior sit potius quàm exterior macula peccati. Nec tamen istud est ad viuum resecandum. Solutio verò huius quæstionis ab Augustino allata libro quæst. ex nouo testamento, cap.50. est prorsus violenta.

19 *Corpus vestrum*, τὸ σῶμα ὑμῶν. In tribus codicibus legimus τὰ σώματα ὑμῶν, *corpora vestra*, vt suprà, versu 15: quæ lectio fortassis mutata est à quopiam, propterea quòd sequitur ναὸς, *templum*, singulari numero non plurali. Vulgata legit τὰ μέλη ὑμῶν, *membra vestra*. ¶ *Vestri iuris*, ἑαυτῶν. Vulgata ad verbum, *Vestri*, paulo obscurius.

20 *Pretio*, τιμῆς. Nihil quidem emitur, nisi interueniente pretio, sed hoc tamen additum magnam emphasin habet: veluti quum dicimus, Ore loqui, oculis videre, auribus audire. Vulgata addit epithetum *magno*, μεγάλης, & Arabs, *absoluto*, τελείας, contra Græcorum codicum fidem, nempe quòd alioquin illud videretur redundare: vel ex eo quod scriptum est 1.Pet.1.18. ¶ *Glorificate igitur Deũ*, δοξάσατε δὴ τὸν Θεόν. Id est, ita ab omni scortatione abhorrete prorsus, ita, inquam, vos totos tum corpore, tum animo ad omnem puritatem comparate, vt vestræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referantur, à quo tum corpus tum animum idcirco accepistis, vt vtroque in ipsius gloriã vteremini. Vulgata addit, *Et portate*, καὶ φέρατε, Græcis codicibus repugnantibus: quam tamen scripturam fuisse iam olim receptam apparet ex veteribus patribus hunc locum ita citantibus, nempe Tertulliano in libro de resurrect.carnis, Cypr.in tractatu De disciplinirginum, August.epist.66. Erasmus autem δὴ interpretatur pro ἤδη, *iam*. ¶ *Et in spiritu vestro*, καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Hæc quum in omnibus Græcis exemplaribus & tum Syra tum Arabica interpretatione inueniantur, mirum est in omnibus Latinis codicibus deesse. Vocat autem Paulus Spiritum alteram hominis partem, vt πνεῦμα & ψυχὴ nihil hoc in loco differant. ¶ *Quæ sunt Dei*, ἅτινα ἐστὶ τοῦ Θεοῦ. Hoc quoque deest in Latinis codicibus. Ponitur autem relatiuum ἀπολογικῶς, id est quoniam vtraque, & corpus nimirum & anima, vestra non sunt, sed Dei.

IN CAPVT VII.

1 *De quibus*, περὶ ὧν. Id est, quod attinet ad ea de quibus ad me scripsistis. Sic enim etiam apud Latinos vsurpatur præpositio DE. Nunc autem Apostolus de tribus aliis rebus mediis agit (qui est quartus huius epistolæ locus, & deinde iis subiicitur quę de scortatione dixerat.) Primùm quidem de coniugio vsque ad vers.8, deinde de cælibatu, tum eorum qui matrimonium aliquando contraxerunt, vsque ad vers.12, tum etiam virginum à ver.25, ad ver.35. Obiter enim inserit quęstionem de impari coniungio à v. 12 ad 17, & hac arrepta occasione, de seruitute quoque & libertate, de circuncisione & præputio differit à versu 17 ad 25. Postremò etiam de parentum in suis virginibus elocandis officio differit, & quæ de viduis dixerat, iterum inculcat. ¶ *Bonum fuerit*, καλόν: id est συμφέρον, vt infrà, versu 35. commodum videlicet & expediens, (vt lo-

quuntur) quia coniugium multas secum molestias adfert, idque ex diuinæ institutionis corruptela. Neque enim bonum ita accipitur hîc vt opponatur vitio, quum adiungatur tertius casus, nempe ἀνθρώπῳ, *homini*, & satis constet honoratum esse coniugium inter omnes, Hebr. 13. 4. Itaque Hieronymus manifestè hunc locum torsit, vt matrimonij coniunctionem, à Spiritu sancto toties comprobatam, in iis numeraret quæ per se mala sunt ac vitiosa. Longè sanctius ac melius Clemens, Epiphanius κατὰ τῶν ἀποστολικῶν, Augustinus denique aduersus ipsum Hieronymum. qui omnes ita laudarunt virginitatem, vt suam quoque nuptiis dignitatem assererent: vt qui intelligerent nec in virginitate nec in coniugio propriè ac per se positum esse Dei cultum, sed κατὰ συμβεβηκὸς duntaxat. ¶ *Viro*, ἀνθρώπῳ. Id est ἀνδρὶ, quum opponatur nomen γυναικός. Vulgata & Erasmus, *Homini*. ¶ *Mulierem non attingere*, γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. Erasmus, *Vxorem non attingere*, id est, (vt ipse interpretatur) ab vxore ducenda abstinere. Ego verò existimo Paulum verbo ἅπτεσθαι significasse in genere viri cum muliere congressum: quem tamen per se non tamen damnat, quum eo velit homines vt remedio vti, idque in matrimonio, si continere se non possint, minime id facturus si malum esset coniugium. Nam præcipit quidem humana prudentia vt ex duobus malis quod minus est eligamus: Christiana verò religio contrà, vt quicquid malum est, sine vlla exceptione vitemus. Falsa est igitur Hieronymi doctrina qui aduersus Iouinianum disserens, verbum ἅπτεσθαι ita vrget quasi in ipso etiam mulieris contactu sit periculum: quum constet virum non minus bona conscientia vti posse ac debere vxore sua quàm esca & potu, vt rectè defendit Augustinus. Neque est verò cur Hieronymum quisquam hîc excuset, quasi verbum Domini torquere liceat, quoties hortamur, aut consolamur, aut deterremus, aut ludimus: imò verò cauendum potius etiam atque etiam ne diuinis literis vllo modo aut vsquam abutamur.

Διὰ δὲ τὰς πορνείας ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.	2	Sed * propter scortationes suam quisque vxorem * habeto, & proprium quæque virum habeto.	2 *Propter fornicationem autem vnusquisque suam vxorem habeat, & vnaquæque suum virum habeat.*
Τῇ γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν ἀποδιδότω· ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.	3	‖Vxori vir * debitam beneuolentiam reddito: similiter autem & vxor viro.	3 *Vxori vir debitum reddat: similiter autem & vxor viro.*
Ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.	4	* Vxor proprium corpus non habet in potestate, sed vir: * similiter autem & vir proprium corpus non habet in potestate, sed vxor.	4 *Mulier sui corporis potestatē non habet, sed vir: similiter autem & vir, sui corporis potestatem nō habet, sed mulier.*
Μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μή τι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρόν, ἵνα σχολάζητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ Σατανᾶς διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.	5	Ne fraudate alius alium, nisi siquid ex consensu * ad tempus, vt * vacetis * ieiunio, & precibus: & rursum * simul * conuenite, ne tentet vos Satanas * propter incontinentiam vestram.	5 *Nolite fraudare inuicem, nisi fortè ex consensu ad tempus, vt vacetis ieiunio & orationi: & iterū reuertimini in idipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram.*
Τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.	6	Hoc autem dico * ex concessione, non ex imperio.	6 *Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium.*

---

* 2 *Propter scortationes*, διὰ τὰς πορνείας. Vtitur plurali numero, quem Syrus interpres non obseruauit, significans omnes pollutionis hoc in negotio species. Deinde & illud obseruandum est Paulum propter incontinentiā coniugium præcipientem, alias causas non excludere propter quas matrimonium contrahere nonnullis expediat. ¶ *Habeto*, ἐχέτω. Apertè contentiosi sunt qui ex hoc verbo colligunt Apostolum de iis tantùm agere qui iam sunt in matrimonio: quum tota disputationis series contrarium probet, neque vel ratio vlla vel vsus huius verbi hoc postulet.

3 *Debitam beneuolentiam*, τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν. Vulg. *Debitum*, τὴν ὀφειλὴν, quam lectionem in vno etiam Græco exemplari inueni, & apud Clementem, libro στρωματέων 3. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμὴν, *debitum honorem*: quæ lectio consentit cum eo quod scriptum est 1. Pet. 3, 7. Cæterùm Debiti appellatione non id tantùm intelligo quod vulgò solent, sed omnia coniugij officia: quamuis Apostolus vnam speciem postea copiosius persequatur, in qua nimirum grauius ac frequentius quàm in cæteris plerique peccant.

* 4 *Vxor*, ἡ γυνή. Vulgata, *Mulier*. impropriè, quum de cōiugio agatur. *Similiter*, ὁμοίως. Videtur autem Paulus expressè istud adiecisse, quòd mariti plus sibi licere quàm vxoribus putarent, vnde illa pellicatus & concubinatus consuetudo.

5 *Ad tempus*, πρὸς καιρόν. Eras. *Pro tempore*, κατὰ καιρόν, deprauata etiam sententia. ¶ *Vacetis*, σχολάζητε. i. toti hoc vnum agatis. Loquitur enim de solenni aliquo pœnitentiæ testimonio, vel publico vel priuato, pro rei necessitate. Nā alioquin assiduæ debent esse preces, & sobrietas perpetua. ¶ *Ieiunio & orationi*, τῇ νηστείᾳ καὶ προσευχῇ. Ita legimus in omnibus nostris Græcis codicibus, vno duntaxat excepto, & solent ista fere coniungi, vt Mat. 17. 21. quòd ieiunium sit ad preces optima preparatio. Quedā tamen Latina exemplaria nullam faciunt ieiunij mentionem, vt nec Chrysost. nec Theophylactus. Quod autem addit ieiunium precibus, manifestè probat non de quotidianis sed de extraordinariis precibus hîc agi, siue priuatis, siue publicis, cuiusmodi fuit præparatio ad audiendam Legis promulgationem, Exod. 9. 15. quò spectat etiam quod scribitur, Ioel 2. 16. ¶ *Simul*, ἐπὶ τὸ αὐτό. Nempe quoniam vnus est viri & vxoris thorus. Vulgata barbarè, *In idipsum*. ¶ *Conuenite*, συνέρχεσθε. Id est συνέρχεσθε, vt alibi etiam scriptum inuenimus. Vulgata, *Reuertimini*, ἐπανέρχεσθε. Erasmus, *Conueniatis*, vt ἵνα repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. quod certè parum verecundè Hieronymus explicat in Apologia pro suis aduersus Iouinianum libris. ¶ *Propter incontinentiam*, διὰ τὴν ἀκρασίαν. Siue propter impotentiam, (vt alij malunt interpretari) id est quia hæc est naturæ vestræ imbecillitas vt inde facilè possit Satan occasionem arripere vos impellendi in scortationem, nisi coniugio vt remedio vtamini. Erasmus autem interpretatus est, *Intemperantiam*, id est ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim coniugij sanctitati intemperantia, incontinentia non item: quanquam fateor nonnunquam ista duo nomina confundi.

6 *Ex concessione*, κατὰ συγγνώμην. id est συγχώρησιν. vt scitè exponitur in Arabica interpretatione, *Dico vt dici solet, consilium, non vt mandatum*. Nam Veniæ nomen, quod perperam torquetur ab Augustino libro de bono coniug. cap. 10, Indulgentię non conuenit, vbi nullum simpliciter vitium inest: & videtur hoc pertinere ad id quod scriptum est suprà, v. 2. Visus enim erat coniugium ab omnibus, & quidem vt præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat docétque se coniugium non flagitare præcisè vt præceptum, quod quisquis negligat, Deum offendat: aut in quo per se positus sit Dei cultus, (de iis enim rebus præcepta fiunt) sed quòd Deus hoc remedium iis concedat quibus nō dedit vt se possint continere: quum alioquin etsi ipsum consti-

coniugium per se purum sit ac honestum, tamen ipsius vsus vix aut ne vix quidē careat aliqua ἀταξία, sed quæ matrimonij velo obtegatur. Itaque συγγνώμη vocat commodam dicti interpretationem, habita boni & æqui ratione: vt definitur etiam ab Arist. Ethic. 6. Quòd autem in quibusdam codicibus legitur κατὰ γνώμη, secundum opinionem, siue sententiam, quasi testetur Apostolus se tantùm dicere quid optimum factu putet, non autem quicquam præcipere: certè non conuenit grauitati Apostolicæ, quū nihil adiiciatur quo ista modestia temperetur, vt infrà, v. 25. & 40. Sed & commodissimè illud licebit ad proximè præcedentia referre, ac si dicat Apostolus, illud Ad tempus commodè non præcisè esse intelligendū, prout videlicet ferre possint coniugum vires & vocatio.

Θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐμαυτόν· ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ Θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.	7	Nam velim omnes homines esse vt & ipse *sum*: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.	7	*Volo autem omnes homines esse sicut meipsum: sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo, alius quidem sic, alius verò sic.*
Λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν αὐτοῖς ἐστιν ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.	8	Dico autem cælibibus & viduis, bonum eis est si mãserint vt *maneo* ego.	8	*Dico autem innuptis & viduis, bonum est illis si sic permanserint sicut & ego.*
Εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν· κρεῖσσον γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.	9	Quòd si se non continent, matrimoniū contrahant: nam melius est matrimonium contrahere quàm vri.	9	*Quòd si non se continēt nubant. melius est enim nubere quàm vri.*
Τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγώ, ἀλλ' ὁ Κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι.	10	Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio, non ego, sed Dominus, ‖Vxor à viro ne sese separato.	10	*Iis autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, vxorem à viro non discedere.* Mat.5.32. 19.9 mar.10.11 luc.26.18

7 *Nam velim*, θέλω γάρ. Id est optarim, vt diximus Mar. 15. Vulgata, *Volo autem*, improprié. Itaque Tertullianus (quod eius pace dixerim) non satis firma ratione vtitur, quum ex hoc verbo vrget hanc fuisse puram & absolutam Apostoli voluntatem. ¶ *Vt & ipse* [*sum*,] ὡς καὶ ἐμαυτόν. Syrus interpres addit ברביותא [*Bedaciutha*] id est, ἐν τῇ ἁγνείᾳ, *in castitate*: quæ vox interdum virginibus propriè attribuitur: interdum etiam cælibibus: denique ἄγαμος generaliter applicatur quum de corpore agitur. Imò alioqui sua quoque est coniugum ἁγνότης omni turpitudini opposita, veræ Christianæ vitæ scopus. Hoc autē nōnulli de cælibatu accipiunt, quòd Paulus cælebs fuerit, vt sit hic sensus: quod dixerat Apostolus mox esse coniugibus ad communem thorum reuertendum vitandæ tentationis causa, non simpliciter, & vt rem prorsus necessariā præcipi, sed ex æquo & bono esse accipiendum. Nam, inquit, optarim omnes non modò ad aliquod tempus posse carere vxoris consuetudine, sed etiam, exemplo meo penitus cælibes posse viuere: sed hoc non est omnibus datum. Alij verò qui Paulum quoque volunt fuisse maritū, in quorum numero sunt Clemens & Ignatius, teste quoque Eusebio, istud referunt ad vxoris circunductionem, de qua infrà, 9.5. vt sit hic sensus: Quod dixi nonnisi ad breue aliquod tempus & extraordinariarum precum causa marito ab vxore abstinendum, ne accipite vt simpliciter mandatum. Nam contrà optarim, si fieri posset, omnibus datum esse, vt etiam perinde vt mihi seponere ipsis suas vxores liceret, vt eo liberius & expeditius ministerium suum obirent. Vtranuis autem harum interpretationum sequamur, particula καὶ suum pondus habet, ideóque prætermitti à Syro & Arabe interpretibus minimè debuit. Mihi verò videtur omnino Apostolus ad neutrū istorū respexisse, sed ad id quod præcisè & ex suo imperio dixerat ver. 2. quasi ad incontinentiam præcauendam necessarium esset omnibus coniugium. Hoc igitur nunc mitigat, & non vt præceptum quod omnes obliget esse accipiendum docet, sed vt remedium aduersus incontinentiā iis qui vruntur concessum. Aberrant igitur à scopo qui somniant Apostolum hîc agere de longiore vel perpetua inter coniugatos à mutua coniunctione abstinentia: de qua quid tandem dicere meritò potuit Apostolus, nisi hoc vnum quod dixit ver. 5. quum eos qui cōiugium contraxerunt nemo possit vel leuissima coniectura præsumere aliter quàm sancti coniuges soleant vitam hanc transigere constituisse? Quomodo verò intelligendum sit hoc Apostoli desiderium dicemus infrà, versu 26.

8 *Cælibibus & viduis*, τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις. Theoph. legit τοῖς ἀγάμοις καὶ τοῖς χήραις, ita vt superior versiculus ad viros pertineat, sequentes autē duo ad fœminas: quæ quidem vel sunt innuptæ seu virgines, vel viduæ, vt ita sit plena distributio. Sed quum postea seorsim agat de virginibus, malo ἀγάμοις intelligere *viduos*, χήραις, *viduas*: vt etiam exponunt Syrus & Arabs interpretes. itaque τοῖς ἀγάμοις non conuerti *Innuptis*. ἄγαμον autem etiam dici qui vxore mortua sit factus cælebs, apparet ex versu 11. Itaque totus hic locus institutus est aduersus eos qui secundas nuptias damnant prioribus morte dissolutis. Nam aliud est digamorum genus, qui veteribus canonibus arcētur à ministerio, & quorum etiam nuptiis nolunt benedici, eorum videlicet qui vel constante priore matrimònio, vel eiecta priore vxore, alteram superinducunt: quam distinctionem mirum est Tertullianum etiam ipsum vel ignorasse vel dissimulasse.

9 *Se non continent*, οὐκ ἐγκρατεύονται. Id est, continere se non possunt, aut alia ratione sibi non expedire iudicant vt coniugij expertes maneant. Possunt enim etiam aliæ causæ extra incontinentiam incidere, cur vxorem ducere, vel nubere expediat. Est autem quorundam incontinentissimorum hominum, licet de cælibatus lege asserenda pertinacissimè contendentium, cauillum planè impudēs, qui causantur Paulum non dixisse, *se non possint continere*, sed *sese non continent*. ¶ *Matrimonium contrahant*, γαμησάτωσαν. Vulg. *Nubant*, non satis rectē. Vsus est enim Apostolus de industria verbo quod tum viris tum mulieribus cōuenit, sicut apparet ex versu 28, hoc eodem capite.

¶ *Nam melius est*, κρεῖσσον γάρ ἐστι. Vel, Potius aut satius, vt rectè interpretatur Erasmus. Neque verò propria est ista comparatio, quasi videlicet coniugium cum vstione ita comparetur acsi vstio quoque esset res bona, aut coniugium dicatur melius, id est minus malum: sicut Hieronymus cauillatur. sed petitum est è medio istud dicendi genus: veluti dicitur 1. Pet. 3. 17, melius esse bene agendo malis affici quàm malè agendo. Eiusmodi multa passim occurrunt in Solomonis prouerbiis. ¶ *Vri*, πυροῦσθαι. Id est, libidine ita æstuare vt aut volūtas succūbat tētationi, aut certè Deū pacata cōscientia nō possis inuocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulis nullo modo pungatur?

10 *Non ego sed Dominus*, οὐκ ἐγώ, ἀλλ' ὁ Κύριος. Nempe quia expressum hac de re Domini mandatum extat Mat. 19. 6. ¶ *Ne sese separato*, μὴ χωρισθῆναι. Eras. *Ne separetur*. Atqui omnino τὸ χωρίζεσθαι pro verbo passiuo in sese actionē reciprocāte, vt interdū cōiugatio Niphal apud Hebræos, necessariò accipiendū esse, apparet ex verbo ἀφιέναι Dimittere, siue Amandare, quod viro tribuitur, vltro suóque arbitrio vxorē ablegāti, vt vicissim dicatur vxor seipsam separare, non autē alterius, puta iudicis auctoritate, à viro dirimi: ídque etiam apertissimè liquet ex versu 15, vbi de spōtanea infidelis discessione agēs, hoc ipso verbo χωρίζεσθαι vtitur. Pertinent igitur ista ad diuortiatum à profanis gentibus vsurpata, tum etiā inter ipsos Iudæos ob duritiē cordis ciuiliter tolerata, quæ Christus Matt. 5. 32, & 19, ad solā adulterij causam restrinxit, & quidem legitima præeunte cognitione, vt colligere licet ex Matth. 18. 15. ac proinde ineptissimi sunt qui hinc colligūt simpliciter indissolubile esse ipsum matrimonij vinculū, cōtra manifestè expressam à Christo adulterij exceptionem: qua de re plenissimè egimus in tractatione de Repudiis & Diuortiis.

Ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ καταλλαγήτω· καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.

Τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ Κύριος, Εἴ τις ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὕτη συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.

Καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ οὗτος συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω αὐτόν.

Ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικί, καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀνδρί· ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστι, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.

11 Quòd si sese separarit, maneat innupta, aut viro reconciliator: & vir vxorem ne dimittito.

12 Reliquis autem ego dico, non Dominus, Siquis frater vxorem habet infidelem, quæ consentiat ad habitãdum cum eo, ne eam dimittito.

13 Et vxor quæ habet virum infidelem, qui consentiat ad habitandum cum ea, ne eum dimittito.

14 Maritus enim infidelis sanctificatus est in vxore, & vxor infidelis sanctificata est in viro: alioqui certè liberi vestri impuri essent: nunc autem sancti sunt.

11 *Quòd si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari, & vir vxorem ne dimittat.*

12 *Nam cæteris ego dico, non Dominus, Si quis frater vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam.*

13 *Et si qua mulier habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non dimittat virum.*

14 *Sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sanctificata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filij vestri immundi essent, nunc autem sancti sunt.*

---

11 *Reconciliator*, καταλλαγήτω. Hoc quoque satis ostendit de quibus diuortiis hîc differat Apostolus: de iis videlicet quæ non scortationis causa, (hæc enim matrimoniũ dirimebat) sed propter aliquam animorum offensionem interueniebant, vt solebant olim facilè mariti vxoribus nuntium remittere, & vxores à viris secedere. His igitur negat Apostolus matrimonij vinculum dissolui. Neque mirandum est non esse additam scortationis exceptionem ab Apostolo. Primùm enim capitale supplicium erat in adulteras constitutum non paucis locis vt nihil opus esset diuortium petere. Deinde siquãdo per magistratuum negligentiam non puniebantur adulteria, quid constituendum esset Christus apertè dixerat, vt minimè oportuerit Corinthios de hac re Paulum consulere. Facilè denique fuit Corinthiis applicare Apostoli responsum quæstioni de qua ad eum scripserant: sicut nostrum est ex responso elicere quæ fuerit quæstio, nempe non de legitimo diuortio, sed eo quod ex dissensione aliqua exoritur.

12 *Reliquis autem*, τοῖς δὲ λοιποῖς. Reliquorum appellatione eos intelligit qui impari matrimonio constricti degebant, ac veluti sese pollui infidelis consortio putabant: quod negat Apostolus. ¶ *Non Dominus*, οὐχ ὁ Κύριος. Suũ id esse dicit Apostolus de quo nihil disertè expresserit Dominus, non quòd ipse ex sese temere aut suo arbitrio esset commentus. Id enim se fecisse negat infrà, v.25 & 40. Fundamentum enim eius doctrinæ quam tradit, auctoritate verbi Dei nititur, cuius erat interpres Apostolus: quum Dominus arctissimum esse coniugij vinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorsus consentiat hæc Apostoli doctrina. ¶ *Habet*, ἔχει. Ergo de iam contractis imparibus nuptiis differit, quas propter alterius infidelitatem dirimi posse negat, quod tamen sub Lege fiebat, vt apparet ex Esræ 9, & 10: nondum videlicet dirupto per Euangelicum fœdus pariete. Contrahendas verò non vt prorsus irritas futuras vetat, sed vt cum scandalo coniunctas & periculosas dissuadet 2.Cor.6.14.

14 *Sanctificatus est*, ἡγίασται. Sanctum opponit impuro ac profano, id est illi quod vitio est contaminatum, nec cum voluntate Dei consentiens. Dicitur ergo vir infidelis in vxore fideli sanctificari, id est pietas vxoris plus valere ad hoc vt coniunctio ista pro sancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas ad hoc vt coniugiũ istud profanetur, vel vt vxor bona conscientia vti marito non possit. Neque enim longius porrigitur ista mariti aut vxoris sanctificatio. Quidam hoc referunt ad ciuilem politiam, quę rata habet illa matrimonia, quum liberi sint legitimi. Sed profectò Paulus non de politia ciuili differit, sed de conscientia: & quæso, quod tandem esset argumentum pacandæ conscientiæ, à ciuilibus vllarum gentium legibus sumptum? in his enim notũ est quàm multa ferantur, quæ Christiani hominis conscientia non ferat: nam ne diuortium quidem à Mose propter duritiẽ cordis Iudaicæ gentis toleratum, conscientiam excusabat, extra adulterij crimen. ¶ *In vxore*, ἐν τῇ γυναικί. Vulgata, *Per mulierem fidelem*, ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ: quam lectionem in Claromontano & alio præterea manuscripto Græco codice inuenimus: & rursum paulo post ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ, *per virum fidelem*. Sed γυναῖκα oportuit hoc in loco interpretari *Vxorem*, nõ *Mulierem*: & *In vxore*, non *Per vxorem*. Non enim infidelis maritus per vxorẽ sanctificari dicitur, vt qui sit & maneat infidelis: sed quoniam fidelis vxor potest cum infideli marito bona conscientia consuescere, (cur enim aliena conscientia eam polluerет?) idcirco dicitur infidelis ille, non in sese, sed in vxore, (id est vxoris respectu) sanctus esse. Idem quoque de altero membro iudicandum est. ¶ *In viro*, ἐν τῷ ἀνδρί. Augustinus libro 1. quo exponit sermonem in monte habitum, legit, *In fratre fideli*, ἐν ἀδελφῷ πιστῷ. Vetus autem interpres habet *Per mulierem fidelem* & *Per virum fidelem*, & nos in vno vetusto codice reperimus ad marginem annotatũ πιστῇ priore loco, & πιστῷ posteriore. Claromontanus autem codex habet, ἐν ἀνδρὶ ἀδελφῷ, *In viro fratre*, id est, qui sit frater siue fidelis. Et certè etiamsi hæc epitheta non addas, tamen necessariò subaudienda sunt. Considerandum enim est qua de re agatur: nempe an matrimonium, inter infidelem vnam personam alteram verò fidelem contractum, sit sanctum, ac proinde fidelis illo teneatur. Et nisi ita esset, cur Paulus in altero membro adderet epithetũ infidelis? Nam alioqui sanctas esse inter infidelem vtrunque nuptias, & sanctos eorum liberos, nemo vnquam verè dixerit, quum ipsę etiam dapes sint illis impuræ, vtpote quas Verbo & gratiarum actione oporteat sanctificari. Concedo tamen ratum esse ciuiliter infidelium matrimonium, nec etiam coram Deo pro scortatione censeri: sed quorsum hoc ad Pauli scopum qui de conscientia differit? ¶ *Nunc autem sancti sunt*, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν. Vel, *Sancti sunt autem*. Nam particula νῦν hoc in loco non est temporis aduerbium, sed est coniunctio quæ adhiberi solet in argumentorum assumptionibus, vt alibi ostendimus. Cæterùm sancti vocantur liberi, quamuis ex impari matrimonio suscepti, id est hactenus puri, ac segregati Domino, ex fœderis formula, EGO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI. Quòd enim nonnulli ad liberos ex vtroque infideli susceptos extendunt, qui non sint spurij sed legitimi, falso dici apparet ex hypothesi Pauli. Quorsum enim vel de spuriis, vel de infidelis vtriusque nuptiis differeret? Colligit igitur Paulus sanctam etiam esse fidelis & infidelis coniunctionem in matrimonio, ex eo quòd liberi inde procreati censeantur in Dei fœdere. ducto argumento ab effectis ad causam. Sed quid siquis hoc negasset? Imò verò nemo id potuit negare, quum constaret de promissione in qua semen quoque comprehenditur. Nec alia causa est cur sanctorum liberos ad Baptismum admittamus quàm quia sancti sunt (id est in fœdere comprehensi) ab ipso vtero, quantum quidem coniicere & existimare possumus, suis Deo arcanis relictis iudiciis. Hinc verò non tantùm confutandi sunt Catabaptistæ, qui infantes vt impuros à Baptismo reiiciunt: sed ij quoque qui Baptismum faciunt primum salutis limen, ac proinde à salute excludunt omnes Baptismi expertes, etiam vbi nullus Baptismi contemptus interuenit, & nescio quos absolutæ necessitatis casus (quos vocant) excogitarunt, id est, totidem Baptismi abusus. Item qui quosuis infantes ad Baptismum admittunt, quod factum fuisse in tota vetere Ecclesia inauditum, vel illud saltem ostẽdit, quòd omnes adultos infideles prius oportuit catechumenos esse quàm baptizari.

15 *Sese*

Εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω· οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ Θεός.

15 At si infidelis sese separet, separatus esto: non est seruituti subiectus frater aut soror in huiusmodi *rebus*: sed ad pacem vocauit nos Deus.

Quòd si infidelis discedit, discedat: non enim seruituti subiectus est frater aut soror in huiusmodi: in pace autem vocauit nos Deus.

Τί γὰρ οἶδας, γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;

16 Ecquid enim nosti vxor, an virum sis seruatura? aut ecquid nosti vir, an vxorem sis seruaturus?

Vnde enim scis mulier si virum saluum facies? aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies?

Εἰ μὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ Θεός, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ Κύριος, οὕτω περιπατείτω. καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.

17 Sed vt vnicuique *donũ* partitus est Deus, vt vnumquemque vocauit Dominus, ita incedat. & ita in Ecclesiis omnibus constituo.

Nisi vnicuique sicut diuisit Dominus, vnumquẽque sicut vocauit Deus, ita ambulet, & sicut in omnibus Ecclesiis doceo.

Περιτετμημένος τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω· ἐν ἀκροβυστίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω.

18 Circuncisus aliquis vocatus est? ne attrahat *præputium*: in præputio aliquis vocatus est? ne circuncidatur.

Circuncisus aliquis vocatus est? nõ adducat præputium: in præputio aliquis vocatus est? non circuncidatur.

Ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν Θεοῦ.

19 Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

Circuncisio nihil est, & præputium nihil est, sed obseruatio mandatorum Dei.

---

* 15 *Sese separet*, χωρίζεται. Vulgata, *Discedit*: nimium diluté. Intelligitur enim hoc loco discessus, cum animo non reuertendi, quem Desertionis nomine significamus. Verbum autem χωρίζεσθαι diximus suprà versu 10, accipi passiua significatione reciproca, vt apud Hebræos coniugatio Niphal interdum accipi consueuit: Vide Ioh. 12, 36.

¶ *Non est seruituti subiectus*, οὐ δεδούλωται. Ergo in hoc casu liber est fidelis, post quam omnia expertus fuerit vt infidelem discedentem reuocet ad officium. Neque verò Paulus, (vt quidam existimarunt) dum sic loquitur, quicquã addit Christi sententiæ, qui vnicam facit diuortij causam, nempe adulterium. Neque enim in hac specie conceditur diuortium cuiquam, sed deserens persona condemnatur, & desertæ consulitur, quæ non modò non petit diuortiũ, sed etiam diuertentem repetit quantum in se est. Seruituris autem nomine appositissimè significat, vinculi coniugalis obligationem, qua fieri dixerat vt neuter coniugum sit corporis sui Dominus. ¶ *In huiusmodi* [*rebus*,] ἐν τοῖς τοιούτοις. Id est, quum eiusmodi quippiam inciderit, nẽpe vt fidelis cum infideli fuerit iunctus matrimonio, (neque enim de contrahendis, sed de retinendis istis matrimoniis disserit Apostolus) & infidelis sua sponte fidelem deserat. Vulgata & Erasmus admodum obscurè, vt *In eiusmodi*. ¶ *Ad pacem*, ἐν εἰρήνῃ. i. εἰς εἰρήνην, vt pacata cõscientia ac concorditer viuamus: ex eo consequitur retinendum esse nobis infidelem, ac omnibus officiis, quoad eius fieri potest ac debet, demerendum: ned um vt vel eum ipsi deseramus, vel ad nos deserendos prouocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quę sequuntur potius quàm ad superiora, quod etiam indicat coniunctio causalis. Arabs interpres addit, *& ad doctrinam suam*, quod nusquam inuenio alibi, neque id mihi videtur satis appositè dici.

16 *Ecquid enim nosti*, τί γὰρ οἶδας. Confirmatio est (opinor) superioris sententiæ, non cur discedente infideli, liberetur fidelis: sed contrà, cur ita sit vtendum hac libertate vt infidelem, si fieri potest, retineat fidelis, ac Christo lucrifaciat. itaque Vetus Interpres sententiam corrupit quũ conuerteret, *Vnde enim scis*, πόθεν γὰρ οἶδας: & Erasmus quoque quum interpretaretur, *Quî nanque scis*, πῶς γὰρ οἶδας. Sed multo ineptius Castellio, qui in superiore versiculo, ἐν δὲ εἰρήνῃ conuertit, *Quin ad pacem*, & ita quidem vt prorsus annectat proximè præcedentibus: deinde τί γὰρ οἶδας, *qui scis autem?* quasi γὰρ pro δὲ accipiatur.

17 *Sed*, εἰ μή. Testatur Erasmus quosdam Græcos codices habere ἢ μὴ, *an non*, ídque cum superioribus connectere. Sic etiam legunt & distinguunt Græcorum scholia, ex Seueriani cuiusdam auctoritate. Nostri tamen codices habent εἰ μὴ, & sequentibus connectunt: sed ex interpretibus alij conuertunt Nisi, & multa coguntur supplere: quasi dicat Apostolus, Quid ergo superest nisi vt quisque ita incedat vt eum vocauit Dominus? vel, Nihil tentetur aut nouetur propter alterum infidelem: tãtùm, vt cuique sors obtigit, ita maneat. Alij conuertunt, *Vtcunque fuerit*, vel *In summa*, vt Erasmus, *qua loquendi forma*, inquit, *vti solemus quoties omissis quæ incerta sunt, ad id redimus quod certum est.* Hæc ille, citans etiam Terentij quendam locum, sed meo quidem iudicio non prorsus appositè. Omnis autem ista varietas inde fortassis orta est quòd ignorarint interpretes εἰ μὴ respondere Hebræis particulis אם לא [*im lo*] pro ἀλλὰ, qua de re vide Gal. 1. 7, & 2. 16. nisi malimus idem valere atque אפס [*ephes*] Deut. 15. 4. Denique non desunt qui adiecta ὑποστιγμῇ, interpretentur εἰ μὴ, Sin minus: id est Si nulla sit spes de seruando infideli, retineatur tamen istud generale præceptum, perstandum esse vnicuique in eo statu in quo fuerit à Deo collocatus. ¶ *Vt vnicuique*, ἑκάστῳ ὡς. Hanc traiectionem, vt Paulo familiarem, annotauimus Rom. 12. 3, & suprà, 1. 5. Vide infrà, 12. 11.

¶ [*Donum*] *partitus est*, ἐμέρισεν. Vulgata, *Diuisit*. Vsitatum est Hebręis nomen verbale supplere. quam ellipsin expleuimus ex versiculo 7. ¶ *Deus*, ὁ Θεός. Vulgata, *Dominus*, ὁ Κύριος, & in membro sequẽti vbi legitur ὁ Κύριος, *Dominus*, legit ὁ Θεὸς, *Deus*, eodem sensu. ¶ *Vocauit*, κέκληκεν. id est certo vitæ generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro sua liberalitate instruxit: qualem denique esse vnumquẽque voluit. Id enim significari Vocãdi verbo, ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam annotauimus, & cur hunc Hebraismum retinuerimus. ¶ *Et ita*, καὶ οὕτως. Vulgata, *Et sicut*, non recté. Dicendum enim fuisset καὶ ὅπως. Arabs autem interpres hoc membrum annectit iis quæ sequuntur. ¶ *Constituo*, διατάσσομαι. Vulgata, *doceo*, διδάσκω, vt etiam legitur in codice Claromontano. Non desunt tamẽ & Latini & Græci codices in quibus neutrum legitur.

18 *Vocatus est?* ἐκλήθη; videlicet ad Euangelij gratiam. ideo Arabs interpres adiicit *Ad fidem*, εἰς τὴν πίστιν.

¶ *Ne attrahat*, μὴ ἐπισπάσθω. Τὸ ἐπισπᾶσθαι, quòd in genere significat attrahere, accipio passiua significatione, vt de eo dicatur qui chirurgi opera (vt ita dicam) præputiatur: quod quidem fit cute ferro adducta, vt glandem rursus operiat, quemadmodum docet Celsus lib. 7. cap. 25, & testatur Epiphanius in lib. De ponderibus & mensuris. pro quo etiam facit quod scriptum est Maccab. 1. 16. & Iosephus lib. Antiq. 12, cap. 6. Certè ita accipiendum esse apparet ex verbo περιτέμνεσθαι, quod ei opponitur. Cæterùm vel Apostolus extra propositam tractationem ad quam postea redit vers. 25, velut excurrens, de circuncisione & seruitute, vt rebus etiam mediis & in quibus non esset positum regnum Dei, disserit: vel potius (quod ex nuda tantùm coniectura dictum sit) librariorum culpa factum est vt isti versiculi 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, transpositi sint, qui potius versiculo 40, tractationem de coniugio finienti subiici debuerint. Sic enim omnia optimè cohęrebunt, quum hæc quoque prorsus consentiant cum iis quę de idolothytis postea disserit.

19 *Circuncisio nihil est*, περιτομὴ οὐδέν ἐστι. Hoc intellige ratione habita temporis quo circuncisio desierat esse fidei sacramentum, tum etiam personarum respectu, id est eorum qui mysteriõ Christi intelligebant, id est neque circuncisione neque præputio nos fieri sanctiores.

Ephes.4.1 Ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω. 20

Δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι. 21

Ὁ γὰρ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος Κυρίου ἐστίν· ὁμοίως καὶ ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι Χριστοῦ. 22

Suprà,6.20 1.pet.1 20 Τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων. 23

Ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ Θεῷ. 24

Περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω· γνώμην δὲ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.

Νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι. 26

Δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα. 27

‖Vnusquisque in qua vocatione vocatus fuit, in ea maneat. 20

Seruus vocatus es? ne sit tibi curæ: sed si potes etiam liber fieri, potius *eo* vtere. 21

Etenim qui in Domino vocatus est seruus, libertus Domini est: similiter & qui liber vocatus est, seruus est Christi. 22

‖Pretio empti estis, ne estote serui hominum. 23

Vnusquisque in quo vocatus fuit, fratres, in hoc maneat apud Deum. 24

De virginibus autem præceptum Domini nõ habeo: sed do quod sentio, vt cui Dominus per misericordiam dederit fidum esse. 25

Existimo igitur hoc bonũ esse proprer instantẽ necessitatem, bonũ *inquã esse* homini ita esse. 26

Alligatus es vxori? ne quære dissolutionem. solutus es ab vxore? ne quære vxorem. 27

Vnusquisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat.

Seruus vocatus es? non sit tibi curæ, sed & si potes fieri liber, magis vtere.

Qui enim in Domino vocatus est seruus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi.

Pretio empti estis, nolite fieri serui hominum.

Vnusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc maneat apud Deum.

De virginibus autem præceptum Domini nõ habeo: consilium autem do, tanquam misericordiã consequutus à Domino vt sim fidelis.

Existimo ergo hoc bonũ esse propter instantem necessitatem, quoniam bonũ est homini sic esse.

Alligatus es vxori? noli quærere solutionẽ. solutus es ab vxore? noli quærere vxorem.

---

21 *Ne sit tibi curæ, μή σοι μελέτω.* i. Ne de eo sis anxiè solicitus, quasi sit conditio Christianis indigna: sed eo potius te consolare quòd à misera seruitute peccati ac mortis sis per Christum manumissus, quanuis in hac vita seruias, quandiu Deo visum fuerit. Vide infrà, v.32. sic tamen vt oblatum libertatis beneficium minimè repudiet.

22 *Qui in Domino vocatus est seruus, ὁ ἐν Κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος.* i. Qui quum seruus sit cõditione, vocatus est ad Christi participationem. Est enim illud In Domino, Hebræorũ more dictum, quem exposuimus suprà, cap.1. versu, 2. Castellio verò nuper, vt elegantius loqui videretur, pro *In Domino*, dicere maluit, *In re Dominica*.

23 *Pretio empti estis, τιμῆς ἠγοράσθητε.* Vide suprà, 6.20. ¶ *Ne estote, μὴ γίνεσθε.* Vel, vt Vulgata & Erasmus, *Nolite fieri.* Transit ad thesin & generalem de his rebus mediis doctrinam, in quibus solent superstitiosi summam diuini cultus ponere, conscientias hominum istiusmodi commentis durissima seruitute opprimentes, vt sub papatu videmus euenisse, de quibus copiosè noster Apostolus, Colos.2.20: cuius loci sententiã ego ad superstitiones refero, quæ plerunque in eo sunt positæ vt homines repudiata libertate miserrimæ seruituti sese subiiciant, & in ea sibi placeant, quasi omnium hominum felicissimi. Atqui vnus est Dominus, inquit Apostolus, à quo conscientia nostra tenetur leges accipere.

24 *Apud Deum, παρὰ τῷ Θεῷ.* Puto hanc formulam idẽ declarare atque ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *Coram Deo.* id est, ita sincerè & ex animo vt vos Deo approbetis. vel, perinde ac miles coram duce solet stationem seruare: sic vos apud Deũ estote constãtes in eo vitæ genere cui vos destinauit, perpetuò videlicet memores vos in eius conspectu versari.

25 *Præceptum Domini, ἐπιταγὴν Κυρίου οὐκ ἔχω.* Quid igitur? num Paulus Verbi limites transgreditur, vt ij tradunt qui sibi licere volunt pro arbitrio leges conscientiis imponere? Minimè verò. Imò eos diserte damnat qui præcipere de his rebus quicquam audẽt quas Deus liberas esse voluit: sed tamen ex temporis, loci, ac personarum circunstantiis tradit quid expediat, id est quid sit Dei voluntati consentaneum. Hæc enim est Dei voluntas vt sancti simus, & ipsius cultui quam maximè addicti. ad quam regulam Apostolus propositam de virginitate quæstionem exigens, nouas certè leges nullas præscribit, sed à Domino præscriptas ad præsens negotium accommodat: idque tanta cum modestia vt eos facilè redarguat qui se illius successores esse mentiuntur, vt iugum conscientiis imponant: id est, vt quod vnius Dei est ad se transferant. ¶ *Sed do quod sen. γνώμην δὲ δίδωμι.* id est, sententiam meam vobis perscribo. Vulgata, *Consilium autem do.* Erasmus, *Consilium tamen do,* obscurè vterque & nonnihil improprié. Differunt enim γνώμη & βουλή: quanuis certum sit Apostolum non aliud consulere quàm quod sentiat. Deinde discrimen illud sophisticum & falsum inter Præceptum & Consilium libens refugio, quanquam eò pridem deuentum est vt homines non iam consilia, sed præcepta sua iactent, & quidem tanto cum supercilio vt ea ipsis Dei præceptis apertè anteponant. ¶ *Vt cui Dominus per misericordiam, &c. ὡς ἠλεημένος ὑπὸ Κυρίου πιστὸς εἶναι.* Vulgata & Erasmus, *Tanquam misericordiam consequutus à Domino.* Ego verò paulo aliter sum interpretatus, vt planior esset sententia. Asserit autem his verbis Apostolus ministerij sui auctoritatem, ne spernatur à Corinthiis ipsius sententia, quasi ab homine nõ à Deo profecta. Quod dicturus sum, inquit, dico ego qui homo quidem sum, sed dignus cui fides habeatur, quia vt talis essem, à Domino sum consequutus. πιστὸν enim hîc vocat, non eum qui fideliter officium facit, quomodo ferè interpretantur: (nam fuisset aliquid adiungendum, puta minister, vel Apostolus) sed eum cui fides meritò sit habenda, vt sæpe solet πιστὸν λόγον dicere, & πιστὸν ἄνθρωπον, 2. Tim.2.1. Sic πιστὸς κτίστης dicitur 1. Pet.4.19, & μάρτυς πιστὸς sæpe in Apocalypsi. Cæterùm quòd πιστὸν εἶναι Castellio conuertit *Fidentem esse*, i. ex credentium numero esse, (sic enim solet vocare quos fideles dicimus) id (vt mihi quidem videtur) Apostoli sententiæ non conuenit, quanuis Augustinus sic aliquoties interpretetur.

26 *Hoc, τοῦτο.* Id est virginẽ manere: pro quo dicit postea, Ita esse, virgines videlicet alloquens. ¶ *Bonum, καλόν.* Vide suprà, ver.1. ¶ *Propter instantem necessitatem, διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκην.* Id est, propter necessitatem quæ sanctos solet assiduè vrgere, quorum videlicet perpetua est iactatio: vt eorum conditio minimè videatur ad coniugium accommodata, nisi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Eras. ἐνεστῶσαν conuertũt *Præsentem*, ex eorum sententia qui hoc referunt non ad Ecclesiæ conditionem illam perpetuam de qua modò dixi, sed ad eius duntaxat temporis circunstantiam quo hęc scripsit Apostolus, quum vix liceret fidelibus vllo loco consistere. Solent enim Græci grammatici tempus præsens ex Stoicorum dogmate vocare χρόνον ἐνεστῶτα: quam expositionem huius loci sequuntur Arabs & Syrus interpretes, vt ex eo fortassis etiam sit intelligendum quod dixit suprà vers.7. quum minimè sit verisimile optasse Apostolum sine exceptione vt omnes continentię dono essent præditi & vxoribus carere possent, ita mox humano genere desituro. ¶ *Bonum [inquam] ὅτι καλόν.* Vulgata, *Quoniam bonum est.* Eras. *Nam bonum est.* Ego verò existimo potius esse epanalepsin, cuius infinita penè exempla annotauimus. Nam alioquin videbitur Apostolus idem, quod aiunt, per idem probare, veluti si dicas, Bonum est cœlibem esse, quia bonum est homini si sit cœlebs.

28 *Affli-*

Ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐκ ἥμαρτε· θλίψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι· ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι.

28 Quod si etiam duxeris vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: sed afflictionem in carne habituri sunt *qui sunt* huiusmodi. ego verò vobis parco.

28 *Si autem acceperis vxorem, non peccasti: & si nupserit virgo, non peccauit: tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi. ego autem vobis parco.*

Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὅτι ὁ καιρὸς συνεσταλμένος τὸ λοιπόν ἐστιν· ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι·

29 Hoc autem aio, fratres, quoniam tempus contractum est in posterum: vt & qui habent vxores, sint vt non habentes:

29 *Hoc itaque dico, fratres, tempus breue est: reliquum est vt & qui habent vxores, tanquam non habentes sint:*

Καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες·

30 Et qui flent, vt non flentes: & qui gaudent, vt non gaudentes: & qui emunt, vt non obtinentes.

30 *Et qui flent, tanquam non flentes: & qui gaudent, tanquã non gaudentes: & qui emunt, tanquã non possidentes.*

Καὶ οἱ χρώμενοι τῷ κόσμῳ τούτῳ, ὡς μὴ καταχρώμενοι. παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.

31 Et qui vtuntur hoc mundo, vt non abutentes, præterit enim species huius mundi.

31 *Et qui vtuntur hoc mũdo, tanquam non vtantur. præterit enim figura huius mundi.*

Θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ Κυρίῳ·

32 Velim autem vos absque solicitudine esse. Qui cælebs est, curat ea quæ *sunt* Domini, quomodo placiturus sit Domino:

32 *Volo autem vos sine solicitudine esse. Qui sine vxore est, solicitus est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo:*

---

28 *Afflictionem*, &c. θλίψιν τῇ σαρκί. Carnem hîc vocat Apostolus externum hominem, & quæcunque ad præsentem vitam spectant. Coniugium enim multas eiusmodi molestias secum trahit ex hæreditario illo peccato exortas, veluti curam liberorum, & rei domesticæ solicitudinem, vt alia omittam mille incommoda, quæ ex horum deprauatione nascuntur. Itaque Apostolus ad cœlibatum inclinat, non quòd in eo collocet Dei cultum magis quàm in matrimonio, sed propter ea incommoda quibus, si fieri posset, cuperet omnes eximi, vt vni Deo vacarent. Huc etiam aliquatenus respiciebat Philosophus ille cuius hoc dictum fertur. μέγα ἐμπόδιον τοῦ φιλοσοφεῖν ἡ γυνή. ¶ *Vobis parco*, ὑμῶν φείδομαι. id est Cupio infirmitati vestræ consultum, vt vos coniugio non indigere exoptem, quò sitis omnibus istis molestiis vacui. Longè aliter hoc exponebãt Manichæi, (à quorum opinione non multum abest Hieronymus in damnando matrimonio) sed quos egregiè refellit Augustinus in lib. De sancta virginitate. Et hunc saltem locum abiis expẽdi velim qui fucata virginitatis merita tantopere extollunt, periode ac si viuere cælibem sit asperius aliquod vitæ genus, quàm coniugem esse.

29 *Quoniam tempus*, ὅτι ὁ καιρός. Sic lego & distinguo hũc locum ex sedecim vet. cod. itémque ex Græcorum scholiorum, Basilij denique fide, qui duobus locis ita citat: nisi quod ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένον, quod Hieron. vertit *In collecto*, Vulg. *Breue*, vocat Apostolus tempus in angũstias contractum, translatione à velis & cæteris id genus sumpta, quam copiosius persequitur Ezechias Esa. 38.12. Neque tamen (vt opinor) Apostolus ad vitæ humanæ breuitatem simpliciter respexit, sed huc potius quòd in fines seculorum sit deuẽtum, & finis omnium immineat, vt 1.Pet.4.7, instante nimirum die Domini, vt de aliis rebus magis seriis sit cogitandum. Sic enim solent Apostoli de die illo loqui quasi iam proximo, vt 2.Pet.3.8 & 9. Ideo addidit Apostolus τὸ λοιπόν, id est, Deinceps, & in posterũ. Vulgata, *Tempus breue est: reliquum est vt*, &c. ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν ἵνα, &c. quam lectionem (vt modò dixi) in nullis vetustis exemplaribus inueni. ¶ *Vt*, ἵνα. Si nostram lectionem sequaris, ἵνα coniungendum erit cũ φημὶ, *aio*: sin minus, cum τὸ λοιπόν ἐστιν, *superest*. possis autem hunc locum sic etiam interpretari, *Hoc autem dico, fratres, tempus contractum esse. Superest*,

30 *Qui flent*, οἱ κλαίοντες. Fletus appellatione, Hebræorum more, res aduersæ: gaudij, res secũdæ intelliguntur. id est, causæ ex effectis.

31 *Hoc mundo*, τῷ κόσμῳ τούτῳ. Hoc deest in Arabica interpretatione. Mundi autem appellatio quum varia sit ac multiplex in sacris literis, hîc (vt opinor) significat omnia quæ nobis hîc viuentibus vtenda conceduntur ad breue spatium. Neque verò iubet Apostolus vt bona abiiciamus quæ à Domino accepimus: sed primùm omnium, vt quod quisque est, id esse velit: deinde ne fluxis istis rebus vel nimium simus addicti, quasi (vt dicebat ille) non illas possideamus, sed ab ipsis possideamur: vel eis perperam ac in alium vsum vtamur quam sunt conditæ, vti faciunt non modò qui earum vsum immutant, sed etiam qui temere illas profundunt. Has enim omnes significationes admittit participium καταχρώμενοι, & apud Latinos *Abutendi* verbum. Mihi tamen maximè videtur apposita prima expositio, vt immoderatum vsum damnet, aduersus eos qui toti sunt in præsentis vitæ negotiis immersi. Basilius in libello quem inscripsit πρὸς τοὺς πλούσιος ὅρους, legit & interpretatur παραχρώμενοι quasi notet Apostolus profusionem & nimium sumptum, id est τῶν παρὰ τὴν χρείαν δαπανῶν. quam sententiam amplexus est Syrus interpres. Vulgata, *Tanquam non vtantur*, repetito eodem participio χρώμενοι, vt in præcedentibus membris idem participium repetitur. Sic etiam legit Arabs interpres, vt sit sensus, non aliter vtendũ esse huius mũdi rebus, quàm si non vteremur, id est, quàm si nullam inde vtilitatem consequeremur. Hoc enim illud est quod facit vt mundum hunc ipsi Deo anteponamus: vsqueadeo commodis ex illarum rerum vsu ad nos redeuntibus illecti, vt Dei & æternæ vitæ facilè obliuiscamur. ¶ *Præterit*, παράγει. Id est παρέρχεται, vt interpretantur Græca scholia. siue παράγεται, vt scribitur 1.Iohan. 2.17. vbi hæc sententia repetitur. quæ expositio mihi videtur maximè consentanea illi quod suprà dictum erat de exiguo temporis spatio, siue ad diem illum vltimũ totius mundi in cuius vltimo curriculo versamur, siue ad huius caducæ vitæ breuitatem respiciat Apostolus. Mauult tamen Stapulensis (quem sequitur Alciatus libro παρέργων 2, cap.30) interpretari παράγει, *Fallit* seu *decipit*, blanda nimirum specie homines alliciens. Budæus verò, neutram interpretationem sequutus, παράγει exponit, παρεκτρέπει, trãsuersos nos agit. siue, *nos à recta via abducit*. Nam hoc quoque significat τὸ παράγειν. ¶ *Species*, τὸ σχῆμα. Seu *habitus*, *figura* vel *forma*. Nam in genere significat nihil esse in mundo solidum, sed vanam quandã esse rerum istarum duntaxat imaginem, quas stulti homines tantopere admirãtur. Cic. De amicitia, *Quæ est enim ista securitas? specie quidẽ blanda, sed reipsa multis locis repudianda est.*

32 *Velim*, θέλω. Vulgata, *Volo*. Vide suprà, ver.7.

¶ *Absque solicitudine*, ἀμερίμνους. Solicitudinem vocat Apostolus hoc in loco non in genere curam omnem, (neque enim hoc conuenit cũ eo quod scripsit 2.Cor.11.28) sed id genus curarũ duntaxat quod coheret cũ coniugio. quod & ipsum tamen simpliciter non damnat, quũ alibi præcipiat, vt 1.Tim.5.8: sed quòd omnes cupiat, si fieri posset, quam maximè expeditos currere in Euangelij stadio. Quòd autem alibi præcipitur de modo in his rebus tenendo, ita vt diligentia ac sedulitas ab anxietate discernatur, ad hunc locũ non pertinet. ¶ *Curat*, μεριμνᾷ. Diximus Mat.6.27, hoc verbo significari curam cũ anxietate animi ac proinde cũ diffidentia coniunctam: quomodo etiã accipiendum est verbum μελέτω suprà, ver.21. Sed hoc loco μεριμνᾷν in genere pro φροντίζειν accipitur. Itaque rectius Eras. cõuertit *Curat*. quàm Vulg. *Solicitus est*. Cyprianus in 2. tractatu De habit. virg. vertit, *Cogitat*, vt etiam Vetus interpres.

Ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.

33 At qui duxit vxorem, curat ea quæ ſunt mundi, quomodo placiturus ſit vxori.

33 *Qui autem cum vxore eſt, ſolicitus eſt quæ ſunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuiſus eſt.*

Μεμέρισται καὶ ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ Κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ σώματι καὶ πνεύματι· ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.

34 Diſcretæ ſunt, ea quæ *eſt* vxor & ea quæ *eſt* virgo. quæ *eſt* innupta, curat ea quæ ſunt Domini, vt ſit ſancta cùm corpore tum ſpiritu: quæ verò nupta eſt, curat ea quæ ſunt mundi, quomodo placitura ſit viro.

34 *Et mulier innupta & virgo cogitat quæ Domini ſunt, vt ſit ſancta & corpore & ſpiritu: quæ autem nupta eſt, cogitat quæ ſunt mundi, quomodo placeat viro.*

Τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω· οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, ἀπερισπάστως.

35 Hoc autem dico vestro commodo: non vt laqueum vobis iniiciam, ſed vt decenter & aptè adhæreſcatis Domino, abſque vlla diſtractione.

35 *Porro hoc ad vtilitatem veſtram dico, non vt laqueum vobis inijciam, ſed ad id quod honeſtum eſt, & quod facultatem præbeat ſine impedimento Dominum obſecrandi.*

---

33 *Curat*, μεριμνᾷ. Vulgata & Eraſmus, *Soſicitus eſt de iis quæ ſunt mundi.* Vix enim quiſquam eſt qui in iſtis modum teneat. Malui tamen curandi verbum hîc quoque retinere, partim vt melius appareat ſuperioris membri antitheſis, partim etiam quòd Paulum exiſtimem iſta duo curarum genera inter ſe ſimpliciter comparare. ¶ *Quæ ſunt mundi*, τὰ τοῦ κόσμου. Mundi appellatione rurſus intelligè quæ ad præſentem vitam in coniugio tranſigendam neceſſariò requiruntur. Neque enim de iis agit quæ per ſe ſunt vitioſa: ſicuti rurſus non ita addicit mundo coniuges vt à rerum diuinarum cogitatione prorſus excludat. nam (vt rectè ſcribit Clemens lib. ϛρωμ. 3.) licet etiam ei quæ nupſit, Deo gratias agere, & ei qui vxorem duxit, in coniugio curare quæ ſunt Domini. quod Ambroſius quoque annotauit, & Auguſt. De bono coniug. ſed diſtrahi ſignificat cogitationes eorum qui ſunt coniugio deuincti, ideóque commodiorem eſſe cælibatum, ſicui datum ſit vt ſe * poſſit continere. ¶ *Placiturus ſit*, ἀρέσει, curans videlicet rẽ familiarem. & ita ſe gerens vt pacem cum vxore colat. Nec enim hoc pertinet ad eos qui vxorij dicuntur. Sic etiam exponendum quod in proximè ſequente verſ. de vxore dicitur, marito placere ſtudente.

34 *Diſcretæ ſunt ea quæ*, &c. μεμέρισται ἡ γυνὴ, &c. Sic accipitur vocabulum διαρέσεως pro diſcrimine ſeu differentia * infrà, 12. 4. 5. 6. & quum alioqui γυνὴ Græcis vt & Hebræis אשה tam fœminam quàm vxorem ſignificet, γυναῖκα hic vocat Apoſtolus non à ſexu, ſed quæ maritum habeat, vt diſertè quoque interpretantur Syrus & Arabs interpretes: cui opponitur ἡ παρθένος, ſiue ἡ ἄγαμος, id eſt quæ nunquam nupſit. Agit enim de his propriè Apoſtolus, vt de viduis ſeorſim. Quod igitur Apoſtolus de viris dixerat, hoc quoque ſigillatim dicit de mulieribus: (quod in hac diſputatione ſæpe fecit) neque dubitare poſſum quin hæc ſit vera lectio, quam & in Syra & Arabica editione, & in omnibus vetuſtis noſtris codicibus Græcis inueni, ſi duos tantùm excipias. quanuis aptius ſcribi potuit μεμερισμέναι εἰσί. Cõſentiunt etiã Græca ſcholia, Theophylactus, Hieronymus in Heluidium, item ad Euſtoch. de ſeruanda virginitate. quanuis alibi à ſeipſo diſſentiat. Facit etiam pro me Baſil. in lib. περὶ τῆς ἐν παρθενίᾳ ἀληθοῦς ἀφθορίας, ter ita citans hunc locum, eo tantùm excepto quòd cõiunctionem καὶ inſerit duobus locis, ſic nimirum καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος, &c. ſed nihil variante ſententia, quum τὴν γυναῖκα diſertè interpretetur τὴν γαμήσασαν, id eſt *eam quæ nupſit*, ſiue eam quæ eſt vxor. Inuenio tamen duas diuerſas lectiones, quarum vna hæc eſt, καὶ μεμέρισται, *& diuiſus eſt*, id eſt in varias partes ac diuerſas curas diſtractus, is videlicet qui vxorem duxit, quum partim curare illum oporteat quæ ſunt cõiugij, partim quæ ſunt Domini. Deinde ſequitur noua ſententia, ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ, &c. *Mulier quæ eſt innupta & virgo curat*, &c. Hanc lectionem ſequitur Vulg. editio qua nunc vtimur, nimirum ex libro priore Hieronymi aduerſus Iouinianum, vbi ita legendum eſſe contendit Hiero. à ſeipſo diſſentiens. Ita etiam legit Ambroſius lib. De viduis, & Auguſtinus lib. De bono vidui. cap. 2. in eo tamen diſſentiens ab Hieronymo quòd τὴν ἄγαμον *viduam* interpretatur, quum Hieronymus velit τὴν ἄγαμον & τὴν παρθένον idem declarare. Sed profectò ſi hanc ſcripturam ſequaris, prorſus redundabit ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος. vel ἡ παρθένος, quum ſatis fuerit ſcripſiſſe ἡ ἄγαμος, vel ἡ παρθένος. Alteram (id eſt tertiam) demum lectionem apud vnum Ambroſium inuenio, niſi deprauatus eſt codex. Sic enim legit, hunc locum interpretans, *Et diuiſus eſt: diuiſa eſt mulier & virgo*, καὶ μεμέρισται· μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ¶ *Tum ſpiritu*, καὶ πνεύματι. Id eſt, animo, vt ſu-
5 prà, 2. 11. Neque verò hanc corporis & animi ſanctitatem coniugibus adimit, ſed facilius contingere dicit extra cõiugium, propter varia auocamenta, vt diſertè defendit Clemens lib. ϛρωμ. 3, & Auguſtinus De bono coniugali, cõtra quàm tradit Hieronymus aduerſus Heluidium.

10 35 *Veſtro commodo*, πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον. Vulgata, *Ad vtilitatem veſtram.* Eraſmus, *Ad id quod vobis conducibile.* Obſcurè vterque, præſertim Eraſmus. In ſumma, ſignificat Apoſtolus, ſe nemini imponere neceſſitatem vel ducendæ vxoris, vel non ducendæ: ſed ſimpliciter oſten-
15 dere vtrum vitæ genus per ſe ſit commodius, vt quiſque ſuas hîc vires expendat. ¶ *Decenter & aptè*, &c. πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον, &c. Quædam exemplaria legunt εὐπαρέδρον, eodem ſenſu: quædam εὐπρόσδεκτον, ſed corruptè, opinor, vt liquet tum ex aduerbio ἀπερισπάστως, tum ex eo
20 quòd Paulum apparet de induſtria vſurpaſſe ea vocabula quibus arctiſſimum illud cõiugij vinculum maximè propriè exprimatur: quaſi diceret, ſe tradere qua ratione homines ſpirituali quodam coniugio cum Deo aptiſſimè poſſint connecti: minimè id quidem quaſi vel per ſe hoc
25 præſtet cælibatus, vel impediat matrimonium, ſed quod cælebs diuerſis curis minus impediatur. Cæterùm quum (vt rectè annotauit Eraſmus) iſta ad verbum transferre ſit difficillimum, diſceſſi & ego à Græcis nonnihil, vt planior eſſet ſententia. Sic autem Vulgata, (vt nunc quidem
30 legimus, quũ, vt teſtatur Hieronymus aduerſus Iouinianum, hæc olim in Latinis codicibus eſſent omiſſa propter interpretationis difficultatem) *Ad id quod honeſtum eſt, & quod facultatem præbeat ſine impedimento Dominum obſecrandi.* in qua interpretatione id primùm mihi non placet quòd
35 τὸ εὔσχημον interpretatur *honeſtum*: quaſi videlicet indecorum ſit matrimonium, quod τίμιον vocat Petrus: quum τὸ εὔσχημον, vt opinor, ſignificet potius hoc loco τὸ πρέπον καὶ προσφυές, id eſt, quod eſt cõueniens & accommodatum, vt etiam infrà, 14. 40, εὐσχημόνως ſignificat decenter & conue-
40 nienter. Nam quia Deus puriſſima quædam res eſt, & ab omni commixtione aliena, ad eam naturam propius videtur accedere cui datum eſt vt ſe ab omni mulieris conſuetudine poſſit continere: quanuis ea alioquin & bona & honeſta ſit, ſi Dei ordinatio & finis eius conſideretur, non
45 autem quatenus peccatum immoderatę illius libidinis ἀταξίαν inuexit. Deinde quòd ἀπερισπάστως vertit *Sine impedimento*, id eſt ἀνεμποδίστως, impropriè, & non ſeruata tranſlatione, quam Apoſtolus à matrimonij coniunctione ſumpſit. Nam opinor, Dominum obſecrandi, perperam ſcri-
50 ptum eſſe à librariis pro Dominum obſeruandi, vel, vt cõiicit Eraſmus, pro Domino obſeruiendi. pro quo mallem dicere Domino obſequẽdi, vt totum illud, *Quod facultatem præbeat obſeruãdi*, exprimat Græcum vocabulum τὸ εὐπρόσεδρον: impropriè id quidem, & neglecta rurſus tranſlatione, inde ſumpta quòd vxor à viri latere non diſcedat. Hieronymus autem conuertit, *Vt ad id quod honeſtum eſt, & intentè facit ſeruire Domino abſque vlla diſtractione, vos adhorter*: nihilo felicius ſi aduerbium ἀπερισπάστως excipias. Eraſmus, *Vt quod honeſtum ac decorum eſt ſequamini, & adhæreatis Domino abſque vlla diſtractione.* Syrus autem interpres hũc locum ſic expreſſit, πρὸς τὸ εὐπρόσεδρον τῷ Κυρίῳ, *vt ſitis ſedulí*

erga

erga Dominum, more videlicet fidorum seruorum qui à latere Domini sui non discedunt. καὶ τὸ εὔσχημον, *cum honestate decora.* ἀπερισπάστως, *non cogitantes de mundo.* id est ita vt mundus vestram cogitationem ab eo non euellat. sententiã certè egregiè expressa. Arabs autem particulam παρὰ siue πρὸς in ὑπάρτερον siue ὑπερτέρον paulo aliter accipiens, vertit, *vt confortemini quam proximè secundum Dommum*, non ita appositè, & in aliis quoque videtur paulo longius à verbis Pauli discessisse, quàm fuerit necesse.

Εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ὀπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι· ὃ θέλει ποιείτω, οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.

Ὃς δ' ἔστηκεν ἑδραῖος ἐν τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τοῦ τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.

Ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων, καλῶς ποιεῖ· ὁ δὲ μὴ ἐκγαμίζων, κρεῖσσον ποιεῖ.

Γυνὴ δέδεται νόμῳ ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς· ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι· μόνον ἐν Κυρίῳ.

Μακαριωτέρα δέ ἐστιν ἐὰν οὕτω μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην· δοκῶ δὲ κἀγὼ Πνεῦμα Θεοῦ ἔχειν.

Κεφάλαιον η.

Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.

36 Cæterùm siquis aliquid non decens *à se* in virginem suam committi putat, si florem ætatis excedat, & ita debet fieri: quod vult faciat, non peccat: iungantur matrimonio.

37 Qui verò stat firmus in corde, nec adigitur necessitate, sed in potestate habet propriam voluntatẽ, & hoc decreuit in corde suo, vt seruet suam virginẽ, bene facit.

38 Itaque qui dat nuptum, bene facit: qui verò non dat nuptum, melius facit.

39 ‖Vxor alligata est lege quandiu viuit vir ipsius: quòd si obdormierit vir ipsius, libera est ad cui velit nubendum: tantùm in Domino.

40 Sed beatior est si ita maneat, secundum meam sententiam: ‖puto autem me quoque Spiritum Dei habere.

CAP. VIII.

1 Cæterùm de iis quæ idolis immolãtur, scimus nos omnes notitia esse præditos. Notitia inflat, charitas verò ædificat.

36 *Siquis autem turpem se videri existimat super virgine sua, quod sit superadulta, & ita oportet fieri: quod vult faciat, non peccat: nubat.*

37 *Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo, seruare virginẽ suam, bene facit.*

38 *Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam, bene facit: & qui non iũgit, melius facit.*

39 *Mulier alligata est legi quanto tempore vir eius viuit: quòd si dormierit vir eius, liberata est, cui vult nubat: tantùm in Domino.* Rom.7.1

40 *Beatior autem erit si sic permanserit, secundum meum consilium: puto autem quòd & ego Spiritum Dei habeam.* 1.Thes.4.8

CAP. VIII.

1 *De ijs autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat.*

36 *Aliquid non decens [à se] in virginem suam committi.* ἀσχημονεῖν ὀπὶ τὴν παρθένον. Tot verbis hîc sum vsus vt vnicum Græcum exprimerem, pro quo Vulg. *Turpem se videri super virgine sua*, quum (vt arbitror) Apostolus de eo non agat quod in se turpe est, sed de eo quod aptum est & conueniens, vt etiam in superiore versu diximus accipi τὸ εὔσχημον. quanuis ex eo quòd parentes non considerent quid liberis conueniat, concedam turpia & flagitiosa multa consequi. Erasmus, *Indecorum esse virgini suæ:* quum τὸ ἀσχημονεῖν referatur ad parentes non ad liberos. Cæterùm quòd Hieronymus, *Virginem suam*, interpretatur *Virginitatem*, nimium est coactum, meritóque refutatur ab Augustino in quæst. super Numèros. quanuis in eundem scopulum impegerit Fulgentius, epist.1, quæ est De coniugali debito. ¶ *Si florem ætatis excedat*, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Vulgata, *Quod sit superadulta.* Erasmus, *Si prætereat nubendi tempus.* Illud quidem constat ἀκμὴν hîc dici quasi ætatis ad nuptias contrahendas maturitatem, vt exprimit Virgil. in illo versu, *Iam matura viro, iam plenis nubilis annis.* ¶ *Debet*, ὀφείλει. Debet scilicet ita fieri, vt vitetur scortatio, vt suprà versu 2. & 7. Vulg. & Eras. *Oportet*, δεῖ. ¶ *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Id est rectè facit, sicut explicat Apostolus vers. 38. vt necesse sit concidere Hieronymi cauillũ aduersus Iouinianum, quasi Paulus hoc factum non laudet, sed tantùm excuset à peccato. ¶ *Iungantur matrimonio*, γαμείτωσαν. Vtitur plurali numero Paulus, quòd in cõiugio necesse sit duos interuenire, vel vt ostendat in filio non minus quàm in filia eandem regulam valere. Nam τὸ γαμεῖν testantur grammatici de viro propriè dici, vt τὸ γαμεῖσθαι de vxore. quod tamen non obseruauit Paulus suprà ver. 34. vbi scripsit γαμήσασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Theophylactus legit γαμησάτωσαν. Vulg. *Nubat*, γαμείτω, vt habet Claromontanus codex, & ita etiam legit Syrus. Arabs autem hoc vt non necessarium expungit.

37 *In corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraismus, pro, *Apud se:* vel (vt loquitur Cic.5, Ver.) *Qui statutum ac deliberatum aliquid cum animo habet.* Opponitur autem hoc τὸ νομίζειν. ¶ *Nec adigitur necessitate*, μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulgata & Eras. obscurè & nouè ad verbum, *Non habens necessitatem.* id est, cui non obstat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio quominus possit liberè eam seruare virginem. Id enim ita accipiendum esse liquet partim ex antithesi, (his enim opponitur τὸ ἔπως ὀφείλει γίνεσθαι) partim ex eo quod subiicitur. Nam is dicitur voluntatem suam habere in potestate, cuius voluntas ab altero non pendet. Pendet autem patris voluntas à liberorum voluntate, hactenus vt teneatur illorum infirmitatis rationem tantam habere, vt iure nec possit nec debeat ab illis exigere cælibatum qui hoc donum à Deo non acceperint. Arabs (interprete D. Iunio nostro) sic hunc locum illustrauit, *neque habet necessitatem vllam ad id mutandum.*

38 *Qui dat nuptum*, ὁ ἐκγαμίζων. Vulg. & Syrus interpretes repetunt τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, *virginem suam.* quod etiam in Claromont. codice exprimitur. Et ne quis de vxore interpretetur quam ductam non attingat maritus, (vt nonnulli locum istum hac ineptissima interpretatione depraua re sunt ausi, producto etiam Iosephi & Mariæ exẽplo) Arabs, nõ Virginẽ, sed Filiã suam vertit. ¶ *Melius facit*, κρεῖσσον ποιεῖ. i. Cõmodius liberis cõsulit, vt diximus suprà, ver.1, ídque nõ simpliciter, sed sub cõditionibus antè expressis ab Apostolo. Sic quoque accipiendũ est quod subiicitur, beatiorẽ esse eã quæ à repetitis nuptiis abstineat. Nec leue est q̃ totũ hoc membrũ deest in Syra interpret.

39 *Lege*, νόμῳ. i. Per legẽ matrimonij. vel LEGI tertio casu. Spectat autẽ Paulus id quod ὀπὶ τὸ πλεῖστον accidit. Itaque nihil hoc obstat neque iis quæ de adulterio sanciuit Christus, neque iis quæ in desertores scripsit Apostolus hoc ipso capite. ¶ *Obdormierit*, κοιμηθῇ. i. Mortuus fuerit, ex Scripturę phrasi, quã alibi exposuimus. Tertul. in libello, meritò dãnato, de Monogamia, videtur legisse κικοίμηθ: & hinc argutatur, quasi hîc agatur de ea quæ iã vidua ad Christianismũ accesserit, nõ autẽ de ea quæ iam Christiana virum amiserit. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. i. Religiosè & cum Dei timore. Arabs interpres nimium angustè restringit ad accipiendum maritum ex fidelium numero.

40 *Beatior*, μακαριωτέρα. i. pauciorib. molestiis & distractionib. obnoxia. ¶ *Puto*, δοκῶ. Vtitur verbo diluto emphatica μειώσει.

IN CAP. VIII.

1 *Omnes*, πάντες. Eos vnos alloquitur Apostolus qui eo prætextu defendebãt se posse quibusuis vesci, quòd scitẽt

idolum nihil esse, vt apparet ex ver.7. Itaque restringenda est vniuersalis particula. quanquam ne hoc quidem illis tribuit nisi per concessionem, aut μίμησιν ironicam, vt apparet ex eo quod subiicitur versu proximo. Iam autem aggreditur Apostolus aliam quæstionem, quæ & ipsa pertinet ad quartum caput huius epistolæ, De rebus mediis. Quærit igitur de idolothytis, quis sit legitimus eorum vsus, toto hoc capite, & præterea à 14. versic. capitis 10, ad secundum vsque versum capitis vndecimi. Nam quæ interiecta sunt, etsi ad illam de idolothytis quæstionem sunt accommodanda, tamen in peculiares alias disputationes distribui possunt, ac etiam debent. Summa verò responsionis Pauli in his capitibus posita est: 1, vt in rebus mediis scientiores habeant rudiorum rationem, in huius Christianæ libertatis vsu. 2, quasdam esse res medias, sua natura, quæ propter circunstantias sint maximè noxiæ & vitandæ. Ex his autem duobus capitibus, vnum est generale, & perpetuum: alterius autem in idolothytis exemplum præbent epulæ quæ in idolorum templo instruebantur, & erant idololatriæ partes, ideóque inter res medias minimè habendæ, & erant Christianis prorsus interdictæ. Hæc autem doctrina quàm sit nostris quoque temporibus necessaria, ostendunt controuersiæ à Pseudonicodemitis excitatæ. ¶ *Inflat*, φυσοῖ. Id est vanitati & arrogantiæ veluti materiam subministrat, quatenus videlicet charitate destituitur. quanquam ne tum quidem damnanda est veri notitia, sed homines potius qui ea abutuntur. ¶ *Aedificat*, οἰκοδομεῖ. Id est instruit proximum, eúmque promouet in pietatis ac religionis studio. Est autem Scripturis familiaris ista translatio: sicut etiam Ecclesia dicitur domus Dei, ex fidelibus quasi lapidibus constructa: ipsíque adeo fideles Templum Dei vocantur. Accipitur tamen interdum in vitio, vt infrà, versu 10.

Εἰ δέ τις δοκεῖ εἰδέναι τι, οὐδέπω ἔγνω καθὼς δεῖ γνῶναι.	2	Quòd si quis ¨sibi videtur aliquid scire, ¨nondum quicquam nouit sicut oportet nosse.	2	*Si quis autē se existimat scire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oportet eum scire.*	
Εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν Θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.	3	Sed siquis diligit Deum, ¨hic cognitus fuit ab eo.	3	*Siquis autē diligit Deū, hic cognitus est ab eo.*	
Περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων, οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς Θεὸς ἕτερος εἰ μὴ εἷς.	4	De esu igitur eorum quæ idolis immolantur, scimus ¨idolum ¨nihil *esse* ¨in mundo, & nullum *esse* Deum alium nisi vnum.	4	*De escis autē quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & quòd nullus est Deus nisi vnus.*	
Καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοί, εἴτε ἐν οὐρανῷ εἴτε ἐπὶ τῆς γῆς· (ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ)	5	Nam etiamsi sint qui dicantur dij, & in cælo & in terra: (¨sicut sunt dij multi, & domini multi)	5	*Nam etsi sunt qui dicantur dij, siue in cælo, siue in terra: (siquidem sunt dij multi, & domini multi)*	
Ἀλλ' ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ πατήρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτόν· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.	6	Nobis tamen vnus *est* Deus, Pater ille ¨à quo omnia, & nos ¨in ipso: & ‖ vnus Dominus Iesus Christus, ¨per quem omnia, & nos per ipsum.	6	*Nobis tamē vnus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.*	

Ioh.13.13 infrà, 12.3

---

2 [*Sibi*] *videtur*, δοκεῖ. Vulgata, *Se existimat*, non satis expressé. Nam verbo δοκεῖν significatur non simplex aliqua persuasio, sed quæ cum superbia & insolentia coniuncta sit: quū alioquin nihil æquè repugnet fidei atq; Academicorum dubitatio. Vide Matth.3.9. ¶ *Nondum quicquam nouit*, οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. Geminatio negantis particulæ vehementius negat, vt rectè notat Erasmus. Quod autem Vetus interpres οὐδὲν prætermisit, hoc fecit ex sui (opinor) exemplaris fide: siquidem & nos in vno ex nostris deesse comperimus, & alibi quoque γινώσκειν, pro peritum esse aut notitia præditum, ponitur absolutè, vt infrà, 13.9.

* 3 *Hic cognitus fuit ab eo*, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebraicè, חוריע אותו [*hodiah otho*,] id est ad verbum, *Scire fecit eū*. Ex quo consequitur eiusmodi demum hominē vera scientia esse præditum, quam à Deo ipso didicerit. sed Hebræū transitiuum Paulus Græco passiuo verbo expressit, ac si dicas, scire facti estis ab eo. Nam alioqui Hophal Hebræum passiuum non admittit casum personæ agentis. * Alij accipiunt cognitum à Deo, id est approbatum ab eo, ac proinde cuius vera sit scientia, non autem adulterina illa qua præditi sunt qui non Deum sed seipsos amāt. Sed si priore modo istud accipiamus, planior erit superioris membri antithesis: & eiusdem Hebraismi simile prorsus * exemplum extat Gal.4.9, & infrà quoque 13.12. & cur sic malim hūc locum exponere, facit etiam Augustini auctoritas tractatu in Ioh.98, *Quum*, inquit, *hoc fit in hominis mēte vt quod credit, sciat* (id est, vt paulo antè scripsit, *amplius intelligat*) *ipse dicitur cognosci à Deo, quia Deus illum cognoscentem facit.*

4 *Idolum*, εἴδωλον. Græcam vocem theologis Latinis satis tritam libenter retinui. Significat autem Græcis hoc vocabulum id quod Latinis simulacrum, effigiem videlicet, qua nobis repræsentetur forma alicuius rei vel fictæ vel etiam veræ. Translatitiè verò postea accommodari cœpit ad formas ac species rerum in animo conceptas: denique etiam ad mortuorum spectra, quę Latini vmbras & manes vocant, & Virgilius quoque simulacra. Sed hoc in loco & aliis plerisque peculiariter idola vocantur simulacra ad numen aliquod repræsentandum, cui cultus exhibeatur qui dicitur idololatria. ¶ *Nihil* [*esse*,] οὐδὲν. Id est, esse inane & vanum somnium, sicut poeta ipse picturam vocat inanem. Neque enim idola ex materia æstimantur, sed tum ex forma, quæ res veras mentitur, tum ex eorum inani imaginatione qui de idolo sibi aliquid non modò reale sed etiam diuinum propter effictam formam animo concipiunt. Hinc autem efficitur nullam esse vim idolorum vel ad sanctificandum vel ad polluendum res oblatas, quod concedit Paulus: sed quod illi inde colligebant, propterea sine vllo discrimine se vesci posse idolothytis, id verò non concedit. ¶ *In mundo*, ἐν τῷ κόσμῳ. Opponit res fictas rebus veris & à Deo conditis. Sic vocantur idola אלילים [*helilim*,] quasi Nihilitates dicas, & חבלי שוא [*chable schaue*,] id est vanitates mendacij. Psalmo 31. versu 7. Quòd autem Erasmus pro *Nihil est*, substituit *Nullum est*, & ἐν κόσμῳ, id est *in mundo*, cum verbo EST subaudito coniungit, quasi dicat Apostolus, nullum simulacrum esse vsquam: id verò non video quomodo satis commodè possit intelligi. Nam vt simulacrum sit res inanis, tamen non desinit esse simulacrum rei etiam fictitiæ & imaginariæ. neque fit mihi verisimile Apostolum tam subtiliter philosophatum in verbo εἶναι.

5 *Sicut sunt*, &c, ὥσπερ εἰσὶ, &c. Vulgata, *Siquidem sunt*. Apud Ambrosium verò hoc totum deest. Notandum est autem Paulum opponere multos Baalim, id est Dominos, & Elilim, id est fictitios deos, qui non sint, sed dicantur domini & dij, vni Deo Patri & Domino Christo, quī non hominum opinione ficti sint, sed reuera sint quod dicuntur, & quidem vnicus Deus.

6 *A quo*, ἐξ οὗ. ἐξ principium declarat in personarum distinctione. Nam alioquin Christo etiam competit, essentiæ absolutè consideratæ respectu, id est quatenus Deus vnus est cum Patre. Hic verò manifestè Patrem à Filio distinguit. Particula autem Vnus non excludit Filium vel Spiritum sanctum, qui sunt vnus Deus cum Patre, sed primùm quidem commentitios deos spoliat deitate quæ illis affingitur: deinde in genere & semel ostendit nulla ratione posse plures esse natura deos. Sic etiam quum dicitur Christus vnus Dominus, non excluditur Pater, nisi fortè Deum Patrem absque dominio intelligas. ¶ *In ipso*,

ipso, εἰς αὐτόν. Id est ἐν αὐτῷ, videlicet subsistimus: vbi rursus notandum est Patri proprie tribui præpositionem ἐν, vbi de vi agitur qua conseruatur rerum οὐσία: quanuis hoc non sit perpetuum, quum de Filio etiam dicatur, Iohan. cap.1.ver.4. Vulgata & Erasmus, *In illum*, vt notetur causa finalis, quòd nos & nostra omnia debeamus in illum, vt extremum finem, dirigere: quo modo idem dicendi genus accipitur Rom.11,36. Sed quum statim subiiciatur de Christo, nos per ipsum esse, & Paulum appareat commune Patri ac Filio opus tribuere, distinctione tamen adhibita quæ personis conueniat, ideo malui interpretari *In ipso*, quàm *Per ipsum*. ¶ *Per quem*, δι' οὗ. Διὰ Filio tribuitur relatè considerato, id est quatenus filius est. ita tamen vt sciamus Filium non instrumentalem sed efficientem causam esse cum Patre, tum in creando, tum in conseruando: quod & ipsum rursus ita est accipiendum, vt nec duas causas id est Deitates construamus, quum Filius sit οὐσίᾳ vnus cum Patre: nec rursus in personarum distinctione inæqualitatem aut separationem imaginemur.

Ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις. τινὲς δὲ τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι. καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα μολύνεται.

Βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ Θεῷ· οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν· οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.

Βλέπετε δὲ μήπως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενοῦσιν.

Ἐὰν γάρ τις ἴδῃ σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν, ἐν εἰδωλείῳ κατακείμενον, οὐχὶ ἡ συνείδησις αὐτοῦ ἀσθενοῦς ὄντος οἰκοδομηθήσεται εἰς τὸ τὰ εἰδωλόθυτα ἐσθίειν;

Καὶ ἀπολεῖται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν;

Οὕτω δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.

Διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

7 Sed non in omnibus *est* ea notitia. nonnulli enim *cum* cõscientia idoli vsque ad hoc tempus, vt idolis immolatum edũt: & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

8 Cæterùm esca nos nõ commendat Deo: neque enim si vescamur, abundantiores sumus: neque si non vescamur, pauperiores reddimur.

9 Sed videte nequo modo potestas illa vestra offendiculo sit iis qui infirmi sunt.

10 Etenim siquis viderit te, illum notitia præditum, in idoleio accũbere, nónne conscientia ipsius qui infirmus est instruetur ad edendum ea quæ sunt idolis mactata?

11 ‖Et tua ista notitia frater qui infirmus est, propter quem Christus est mortuus, peribit?

12 Ita autem peccantes in fratres, & vulnerantes ipsorum conscientiam infirmam, in Christum peccatis.

13 ‖Quapropter si esca facit vt offendat frater meus, non vescar carnibus in æternum, nec faciam vt frater meus offendat.

7 *Sed non in omnibus est scientia. quidam autem cum conscientia vsque nũc idoli, quasi idolothytum manducant: & conscientia ipsorum, quum sit infirma, polluitur.*

8 *Esca autem nos non cõmendat Deo: neque enim si manducauerimus, abundabimus: neque si non manducauerimus, deficiemus.*

9 *Videte autem ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis.*

10 *Si enim quis viderit eũ qui habet scientiã, in idoleio recumbentem, nónne conscientia eius, quum sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta?*

11 *Et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est?* Rom.14. 15

12 *Sic autem peccantes in fratres, & percutiẽtes cõscientiam eorum infirmã, in Christum peccatis.*

13 *Quapropter si esca scandalizat fratrem mũ, non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.* Rom.14. 15

---

7 *Ea notitia*, ἡ γνῶσις. Articulum expressi ab aliis neglectum, quum vis eius sit ἀναφορική. ¶ *Nonnulli enim*, τινὲς δέ. Δὲ pro γὰρ sæpe iam obseruauimus: quæ enallage mihi visa est huic loco optimè conuenire. ¶ [*Cum*] *conscientia idoli*, τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. Conscientiam idoli Apostolus suo quodam dicendi genere vocat tacitum eorum iudicium qui immunda esse putabant quæ idolis fuerant oblata, ideóque bona conscientia illis vesci non poterant. Hæc enim vis est conscientiæ, vt opus natura sua medium, si bona fuerit, bonum reddat: sin mala, malum.

8 *Abundantiores sumus*, περισσεύομεν: id est, quicquam nobis accedit. Vulgata, *Abundabimus*. Erasmus, *Aliquid nobis superest*. Vide Matthæi 13.12. ¶ *Pauperiores reddimur*, ὑστερούμεθα. Ita explicandum esse hoc verbum hoc in locõ, apparet ex antithesi. Vulgata, *Deficiemus*. Erasmus, *Quicquam nobis deest*. Est autem ista tum abundantia tum inopia ad res spirituales referenda, quæ explicantur Rom.14.17.

10 *Te, illum notitia præditum*, σε τὸν ἔχοντα γνῶσιν. Vulgata omittit pronomen σε: sed perperam, vt ostendit proximè sequens versiculus, vbi pronomẽ σῇ exprimitur. Sed prętereunda non fuit vis articuli τὸν, quam fortassis ignorauit. Intellige verò notitia præditum quòd idolum nihil sit, non autem qui satis norit quid faciat in idoleio accumbens: quod grauissimè postea vt idololatriæ partem damnabit Apostolus. Huic autem opponitur qui dicitur infirmus, siue adhuc habens conscientiam idoli, id est qui in genere adhuc putat idolothytis vesci nullo modo licere: quod tamen quum faciat exemplo illius inductus quẽ esse in Christianismo eruditiorem nouit, ita fit vt vtrinque peccetur: id est tum ab illo qui eo prætextu, quòd idolum nihil esse nouerit, abutens, audeat in ipsõ idoleio accumbere: tum ab infirmo qui ambigente conscientia idem audeat. ¶ *In idoleio*, ἐν εἰδωλείῳ. Id est idolorum templo. Puto enim Apostolum ex fidelium consuetudine maluisse εἰδωλεῖον dicere quàm νεὼν aut ἱερὸν, vt εἴδωλα potius quam ἀγάλματα vel ξόανα, & εἰδωλόθυτα potius quàm θύματα, quæ vocabula ipsis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipsa mensa in qua epulæ celebrabantur. quæ declaratio mihi non ita videtur probabilis. Erasmus verò neutram opinionem sequutus, ἐν εἰδωλείῳ interpretatur In epulo simulacrorum. Illud quidem constat vel ex ea historia quam refert Herodotus in Clio de Cleobi & Bitone, veteres intra ipsum quoque templum solitos fuisse solennia sacrificiorũ conuiuia agitare. quod apparet ex Aristophane in Pluto. Imò solennes epulas solebant à sacrificiis auspicari. ¶ *Instruetur*, οἰκοδομηθήσεται. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Ædificabitur*, vt & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perspicuitatis rationem, quòd Instruendi vocabulum, eadem translationis ratione, tum in laude tum in vitio ponatur: Ædificandi verò, vt apud Hebræos verbum בנה [*Banah*,] * non temerè (hoc vno excepto loco) de vitio dicatur.

11 *Tua ista notitia*, ὅτι τῇ σῇ γνώσει. Pertinent ista ad verbum ἀπολεῖται, non autem ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpositio ὅτι ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus Matt.3.11, & expungi debuit ab Erasmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12 *Vulnerantes*, τύπτοντες. Vulg. *Percutientes*, non satis expressé. Intelligendum enim est ex antecedente consequens. Est autem trãslatio inde sumpta quòd offendiculis

animus, perinde ac telis corpus, afficiatur, sitque duplex malum siquis affectam partem cædat. Sic Virgilius,

—*grauior ne nuntius aures Vulneret.* ¶ *In Christum,* εἰς Χριστὸν. Ambrosius, εἰς Χριστὸν positum putat pro ἐν Χριστῷ, *in Christo.* quasi dicantur in Christo peccare qui peccantdum Christum profitentur: sicut peccare dicuntur in Lege, qui quum Legem habeant, nihilominus peccant. Sed aptior est altera expositio: ex qua intelligitur huius offendiculi grauitas. quamobrem etiam Syrus interpres addidit ܗܘ [*hu*] *Ipsius.*

13 *Facit vt offendat frater meus,* σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth. cap.5. versu 29. Est autem incredibilis eorum stupor aut impudentia quos hac doctrina non pudet abuti, vt suæ defectioni prætexant proximi lucrifaciendi studium, & vitandi offendiculi metum: quum tamen constet non tam hîc quæri quibus rebus vti debeamus quàm quibus sit nobis abstinendum ne alios offendamus.

Κεφάλαιον θ.

Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ;

Εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμι. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς ὑμεῖς ἐστε ἐν Κυρίῳ.

Ἡ ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν, αὕτη ἐστί,

Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πιεῖν;

Μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν, ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;

Ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι;

CAP IX.

1 NOnne sum Apostolus? nónne sum liber? Nónne Iesum Christum Dominum nostrum vidi? nónne opus meum vos estis in Domino?

2 Si aliis non sum Apostolus, at certè vobis sum. nam sigillum apostolatus mei vos estis in Domino.

3 Mea defensio apud eos qui in me inquirunt, hæc est,

4 Annon habemus potestatem vescendi ac bibendi?

5 Annon habemus potestatem sororem vxorem circunducendi, vt & reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?

6 An solus ego & Barnabas non habemus potestatem non operandi?

CAP. IX.

1 *NOn sum liber? non sum Apostolus? nónne Christum Iesum Dominum nostrum vidi? nónne opus meum vos estis in Domino?*

2 *Si aliis non sum Apostolus, sed tamẽ vobis sum. nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino.*

3 *Mea defensio apud eos qui me interrogant, hæc est,*

4 *Nunquid non habemus potestatem manducandi & bibendi?*

5 *Nunquid non habemus potestatẽ mulierem sororẽ circunducendi, sicut & cæteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?*

6 *Aut ego solus & Barnabas non habemus potestatem hoc operandi?*

IN CAPVT IX.

1 *Apostolus,* ἀπόστολος. In Syra & Arabica interpretatione prius est ἐλεύθερος, posterius ἀπόστολος. idque rectius. Prius enim agit de Apostolatus iure. nempe vsque ad versic. 18 finientem: ac demum postea de libertate ad 24 incipientem. Libertatis autem nomine hoc in loco intelligit liberationem à Legis ceremoniis. ¶ *Vidi,* ἑώρακα. nempe in ecstasi cuius fit mentio Act. 22. 17, & infrà, 15. 8, ne quis sic insaniat vt Christi carnem adhuc vt in terris sitam quærat. ¶ *In Domino?* ἐν Κυρίῳ; Id est, per Dominum? vt hac ratione emolliat quod eos dixerat suum opus esse. Vel opus suum in Domino vocat quod ipse veluti in Domino ædificarat, quòd eius opera ac ministerio in Christo coaluissent. Cæterùm hæc quoque quæstio, quomodo ministris vtendum sit suo iure, ad res medias spectat, sed propriè cohæret cum proximè præcedẽtibus. Proponit enim sese Apostolus Corinthiis pro exemplo eius moderationis quam in eis requirebat in re multo minoris momenti, quum nihil decederet iis qui ab idolothytis in gratiam infirmorum abstinebant, ipse verò quodãmodo vitam in discrimen adducere meritò videri posset, nisi Ecclesiarum sumptu viueret.

2 *Sigillum,* σφραγίς. Id est, sigilli instar, quo confirmetur meum Apostolatum verè esse à Domino.

3 *Qui in me inquirunt,* τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι. i. Qui de me, quasi iudices de reo, quæstionem habent. Est enim τὸ ἀνακρίνειν forense vocabulum, vt diximus Act. 4. 9. quod de industria vsurpauit Apostolus, vt obiter arrogantiã eorum notaret qui ipsius vocationem in dubium vocabant, quasi iudices sederent de hac causa cognituri. Vulgata & Eras. *Qui me interrogant,* non satis expressè. Alij, *Qui me dijudicãt.* quo modo etiam conuertimus suprà, 4. 3. Castellio, *Qui me explorant.* qui quidem nescio cur diuersa translatione magis sit delectatus.

4 *Vescendi ac bibendi?* φαγεῖν καὶ πιεῖν; Ecclesiæ videlicet sumptu,

5 *Sororem vxorem,* ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulgata, *Mulierem sororem,* peruerso etiam ordine, cõtra omnium nostrorum exemplarium & Syri interpretis fidem. Erasmus, *Sororem mulierem* Atqui oportere γυναῖκα potius interpretari vxorem, res ipsa clamat. Apostolos enim testantur veteres in coniugio vixisse, & alioqui γυναῖκος nomen additum non esset. Additum est igitur quoniam alioqui mulierem quę vxor non esset, circunducere Apostoli honestè non potuissent. Cur autem ἀδελφὴν, id est *sororem,* addiderit, non ea est causa quam inepti homines diuinant, quòd ab vxorum congressu abstinerent Apostoli, quod negat Clemẽs in lib. 5 φωμ. & Paphnutius in Nicena Synodo, & Athanasius ad Dracontium. sed idem declarat hoc epitheton atque πιστὴν, id est fidelem seu Christianam. deinde etiam sic commendatur Christiani coniugij honestas. Ambrosius pro *Sororem mulierem* legit *mulieres,* cõtra omnium nostrorum codicum fidem: in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cum Græcis scholiis, de mulieribus quibusdam piis & diuitibus quæ Apostolos affectabantur, & ex suis facultatibus illis subministrabant, vt prædicationi facilius vacarent. Id verò refellitur etiam (vt doctissimus P. Martyr obseruauit) ex eo quòd eiusmodi matronæ non satis propriè dicerentur ab Apostolis circunduci, quum hoc potius significet ius mariti in vxorem aut heræ in ancillam. Deinde eiusmodi mulieribus locupletibus, Ecclesia non fuisset grauata, sed subleuata potius. Itaque ineptè faceret Paulus qui hoc adferret vt se ostenderet de suo iure decessisse: vt taceam quod antè dixi, in Græcis codicibus scriptum esse γυναῖκα singulari numero, non γυναῖκας. Hieronymus aduersus Iouinianum, mulieres etiam legit: suo more fortassis verbum Domini detorquens, vt suæ causæ seruiat. Qui denique nomen ἀδελφὴν ad nescio quã Teclam Pauli sororem, in calendarium etiam postea relatam, referunt, ipsius Pauli comitem, non tantùm ex historia Lucæ nunquam hoc prætermissuri, sed ex hoc ipso loco refelluntur, in quo negat Paulus mulierem à se fuisse circunductam.

6 *Non operandi?* τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι; Id est, Non viuendi ex manuum labore? Inde enim sese victum tolerasse testatur Act. cap. 20. versu 34. neque μὴ ἐργάζεσθαι significat in otio degere, vt nonnulli interpretantur, sed ad manuarias artes duntaxat refertur. Vulgata, *Hoc operandi,* id est hoc agendi, vt ad circunductionem vxoris hoc referatur. quasi Græcè scriptum sit τοῦτο ποιεῖν. Sed vix conueniat huic interpretationi verbum ἐργάζεσθαι: vt planè miror putasse Erasmum hanc expositionem defendi posse.

7 *Militat,*

Τίς ςρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα, καὶ ἐκ τοῦ καρποῦ αὐτοῦ οὐκ ἐσθίει; ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνιον, καὶ ἐκ τοῦ γάλακτος τῆς ποίμνης οὐκ ἐσθίει;

7 Quis militat propriis stipẽdiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? aut quis pascit gregem, & de lacte gregis non edit?

7 Quis militat suis stipendiis vnquam? quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat?

Μὴ κατὰ ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;

8 Num secundum hominem hæc dico? nónne etiam Lex hęc dicit?

8 Nunquid secundum hominem hæc dico? an & Lex hæc non dicit?

Ἐν γὰρ τῷ Μωσέως νόμῳ γέγραπται, Οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. Μὴ τῶν βοῶν μέλει τῷ Θεῷ;

9 Nam in Mosis Lege scriptum est, ‖Non obligabis os boui trituranti. Num boues curæ sunt Deo?

9 Scriptũ est enim in Lege Moysi, Non alligabis os boui trituranti. Nunquid de bobus cura est Deo? Deut. 15.4 1.tim.5.18

Ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν, ἀροτριᾶν· καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι.

10 An *hoc* propter nos omnino dicit? propter nos enim *hoc* scriptum est. Nam sub spe debet is qui arat, arare: & qui triturat sub spe, spei suæ particeps esse.

10 An propter nos vtique dicit? nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe qui arat, arare: & qui triturat, in spe fructus percipiendi.

Εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;

11 ‖Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos vestra carnalia messuerimus?

11 Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? Rom.15. 27

Εἰ ἄλλοι τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν, οὐ μᾶλλον ἡμεῖς; ἀλλ' οὐχ ἐχρησάμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ, ἀλλὰ πάντα στέγομεν, ἵνα μή τινα ἐγκοπὴν δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

12 Si alij sui in vos iuris participes sunt, *an* non potius nos? atqui non vsi fuimus iure isto: sed omnia sustinemus, ne interrumpamus Euangelium Christi.

12 Si alij potestatis vestræ participes sunt, quare non potius nos? sed non vsi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus, nequod offendiculum demus Euangelio Christi.

Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν; οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;

13 An ne scitis ‖eos qui sacris operãtur, *ea quæ* ex sacrario *sunt* edere? & qui altari assident, cum altari participare?

13 Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt edunt? qui altari deseruiunt, cum altari participant? Deut.18.1

7 *Militat*, στρατεύεται. i. Militare solet. Simile exemplum Matth.26.23, & infrà, 15.29. ¶ *Stipendiis*, ὀψωνίοις. Nazianz. in Iulianum, sic scribit, τί λέγων ὀψώνιον; τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι, καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐκ νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. Id est, *Quid vocat ὀψώνιον; Nempe tesseram frumentariam quam à rege percipiunt, & dona quæ dignitatibus ex Lege tribuuntur.* Vide Luc.3.14. cui loco illud etiam addo, Augusti tempore ac deinceps, denarium fuisse gregarij militis stipẽdium, vt ex lib.1. Corn. Taciti apparet.

8 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. id est, Num iis tãtùm nitor quæ ex hominum consuetudine valent? Vide Rom. 3.5. ¶ *Hæc*, ταῦτα. Erasmus, *Eadem*, ταυτὰ, vt etiam videtur legisse Ambrosius.

9 *Num boues*, μὴ τῶν βοῶν. id est, Num ad boues ipsos propriè respexit Dominus quum hanc legem conderet? nam alioquin minima etiam quæque complectitur Dei prouidentia, vt Psal.36.6, Matth.10.29, & 1.Timoth.4.13. Est itaque κατά τι accipiendum quod Apostolus simpliciter enuntiauit. quod quidem diligenter annotandum est multis locis, vt in hac eadem epistola 8.1, & hoc eodem cap.vers.4 & 25, & cap.10.33.

10 [*Hoc*] *scriptum est*, ἐγράφη. Rectè omnino additum est pronomen ab Erasmo, nequis putet sequentia citari ab Apostolo, quum sint potius superioris dicti explicatio, & ὅτι non accipiatur εἰδικῶς, sed ἀπολογικῶς. ¶ *Et qui triturat, sub spe, &c.* καὶ ὁ ἀλοῶν, τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ μετέχειν, ἐπ' ἐλπίδι. Aut redundat ἐπ' ἐλπίδι, quod etiam non legitur in Claromontano codice, & facilè ἀπὸ τοῦ κοινοῦ suppleri potest, aut amplectenda est alia scriptura quam sequuti sumus, ex auctoritate vnius vetusti manuscripti codicis, & receptæ Latinæ interpretationis, nempe καὶ ὁ ἀλοῶν (sub. δεῖ ἀλοᾶν, debet triturare) ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν τῆς ἐλπίδος αὐτοῦ, spei suę, id est rei speratæ, nimirum prouentus. vt etiam Syrus & Arabs interpretantur. Sed hoc addo, istud τοῦ μετέχειν, esse tum ad aratoris tum ad trituratoris operam referendum, quoniam alioqui imperfecta esset prioris mẽbri sententia.

12 [*Sui*] *in vos iuris*, τῆς ἐξουσίας ὑμῶν. Ius appellat facultatem viuendi Ecclesiæ sumptu. nam ὑμῶν passiuè accipiẽdum est: vt Matth.10.1, & Mar.6.7, dicitur ἐξουσία τῶν πνευμάτων, *potestas in Spiritus.* & coactum est quòd ἐξουσίαν Græci interpretes putant immodicam quorundam quasi tyrannidem declarare hoc in loco, quum de se loquens Apostolus, eodem vocabulo ter vsus sit paulo antè, & hoc etiam eodem versiculo. Vulgata, admodum obscurè, *Potestatis vestræ.* Erasmus, non satis etiam perspicuè, *Potestatis erga vos.* Castellio verò imperitè τῶν ἐξουσιῶν interpretatur facultates. ¶ *Sustinemus*, στέγομεν. id est ὑπομένομεν. Videretur tamen melius conuenire στέργομεν, id est ἀγαπῶμεν, boni consulimus. Isocr. στέργε μὲν τὰ παρόντα, *præsentibus acquiesce*, seu, *præsentia boni consule.* Vide infrà, 13.7. ¶ *Ne interrumpamus*, ἵνα μὴ, &c. ad verbum, nequam interruptionem demus, id est, ne cursum Euangelicæ prædicationis retardemus, dum videlicet de victus suppeditatione laboratur, vel quòd futurum prospiceret vt vel sordidi & ingrati nonnulli hac occasione resilirent, aut serius accederent, vel inde aduersarij occasionem arriperent ipsum calumniandi, ac proinde fructum ipsius laborum impediendi, quasi Euangelium caupo naretur. Vulgata, *Ne quod offendiculum demus*, quasi idem sit ἐγκοπὴ & πρόσκομμα, cuius effectũ est ἐγκοπὴ, vt ex Theophylacto annotauit Erasmus.

13 [*Ea quæ*] *ex sacrario* [*sunt*,] ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ad verbum, *Ex sacrario*, siue *ex templo*, μετωνυμικῶς, pro ex iis quę in templo offeruntur. Erasmus, *Ex sacrificio*: id est ἐκ θυσίας, vel ἐξ ἱερείου, impropriè & nimium angusta significatione: quum potius intelligantur decimæ, oblationes & primitiæ. Nam ad sacrificia ipsa pertinet alterum membrum. ¶ *Qui altari assident*, οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. Vulgata, *Qui altari deseruiunt.* Erasmus, *Qui sacrario assistunt.* Neuter videtur satis expressisse verbum προσεδρεύειν, quo significatur hoc munus perpetuam assiduámque curam requisiuisse, vt sacerdotes quærendo alia ratione victui vacare nõ potuerint. Deinde Erasmus impropriè conuertit θυσιαστήριον *Sacrarium*, quum illo vocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. ¶ *Cum altari participare?* τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται; Id est, altaris sunt socij in diuidenda victima? Nam συμμερίζεσθαι ita accipitur: & de altari loquitur per prosopopœiam, quòd vna pars velut ab altari ipso vorabatur, ea nimirum quæ adolebatur, altera verò sacerdotibus cedebat ex Lege. Etsi verò id quoque in profanarum gentium sacrificiis obseruabatur, tamen mihi fit probabilius, Apostolum ad Legalia sacrificia in vtroque membro respexisse. Erasmus, *Vnà cum sacrario partem accipiunt*, discedens certè ab Apostoli sententia, si vocabula ipsa spectes: quum rectè omnino verterit Vetus interpres.

Οὕτω καὶ ὁ Κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου ζῆν.

Ἐγὼ δὲ οὐδενὶ ἐχρησάμην τούτων. Οὐκ ἔγραφα δὲ ταῦτα ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τίς κενώσῃ.

Ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοί ἐστιν ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

Εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω· εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

Τίς οὖν μοί ἐστιν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

Ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

Καὶ ἐγενόμην τοῖς Ἰουδαίοις ὡς Ἰουδαῖος, ἵνα Ἰουδαίους κερδήσω. τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω·

Τοῖς ἀνόμοις ὡς ἄνομος (μὴ ὢν ἄνομος Θεοῦ, ἀλλ' ἔννομος Χριστοῦ) ἵνα κερδήσω ἀνόμους.

Ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέ-

14 Ita Dominus conſtituit iis qui Euangelium annuntiant, vt ¨ex Euangelio viuant.

15 Ego tamen nullo iſtorum ſum vſus. Neque verò hæc ſcripſi vt ¨ita fiat in me. nam bonum eſt mihi mori potius quàm vt ¨gloriationem meam aliquis inanem reddat.

16 Etenim ſi euangelizem, non eſt quòd glorier: neceſſitas enim mihi incumbit. ¨Væ autem mihi eſt niſi euangelizem.

17 Nam ſi volens hoc faciam, mercedem habeo: ſin inuitus, diſpenſatio credita eſt mihi.

18 Quæ igitur mihi eſt merces? vt quum euangelizem, ¨gratuitum conſtituam Euangelium Chriſti, ¨vt ne abutar iure meo in Euangelio.

19 ¨Nam quanuis liber ſim ab omnibus, omnibus meipſum ſeruum feci, ¨vt plures lucrifacerem.

20 Et factus ſum Iudæis vt Iudæus, vt Iudæos lucrifacerem: iis qui ſub Lege ſunt, ¨vt ſi *eſſem* ſub Lege, vt eos qui ſub Lege ſunt, lucrifacerem:

21 Exlegibus vt exlex, (*non tamen* exlex Deo, ſed ¨ſublex Chriſto) vt lucrifacerem exleges.

22 Factus ſum infirmis vt infirmus, vt infirmos lucrifacerē. omnibus factus ſum omnia, vt

14 *Ita & Dominus ordinauit iis qui Euangelium annuntiant, de Euangelio viuere.*

15 *Ego autem nullo horum vſus ſum. Nō autem ſcripſi hæc vt ita fiant in me. bonum eſt enim mihi magis mori quàm vt gloriam meam quis euacuet.*

16 *Nam etſi euangelizauero, non eſt mihi gloria: neceſſitas enim mihi incūbit. Væ enim mihi eſt ſi nō euangelizauero.*

17 *Si enim volens hoc ago mercedem habeo: ſi autem inuitus, diſpenſatio mihi credita eſt.*

18 *Quæ eſt ergo merces mea? vt Euangelium prædicans, ſine ſumptu ponā Euangelium, vt nō abutar poteſtate mea in Euāgelio.*

19 *Nam quum liber eſſem ex omnibus, omnium me ſeruum feci, vt plures lucrifacerem.*

20 *Et factus ſum Iudæis tāquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer: iis qui ſub Lege ſunt, quaſi ſub Lege eſſem, (quum ipſe non eſſem ſub Lege) vt eos qui ſub Lege erant, lucrifacerem:*

21 *Iis qui ſine lege erant, tanquam ſine lege eſſem, quum ſine lege Dei non eſſem, ſed in lege eſſem Chriſti, vt lucrifacerem eos qui ſine lege erant.*

22 *Factus ſum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. omnibus omnia*

14 *Ex Euangelio*, ἐκ τοῦ εὐαγγελίου. Id eſt, ex eo quòd Euangelium prædicant. Matth. 10, 10. & Luc. 10, 7. Vide Rom. 1. 9. Sic etiam paulo pòſt verſu 18. Cæterùm ſiquod etiam nobis altare & ſacrificium nunc ſupereſſet, quale eſſe volunt otioſi illi ſacrifici qui Miſſę oblationem hodie defendunt, quî fit vt ſolius annuntiationis Euangelij meminerit Apoſtolus in iſta ſimilitudine accommodanda? Et quis eſt iſtorum pudor, qui quum nihil minus quàm Euangelium doceant, de quo etiam plerique eorum ne ſomniarūt quidem, audent tamen iſtam Pauli ſententiam ſuis manifeſtiſſimis ſacrilegiis prætexere?

15 *Ita fiat in me*, ἵνα οὕτω γένηται ἐν ἐμοί. Id eſt, quaſi quæram mihi quoque ſtipendia perſolui. ¶ *Gloriationem meam*, τὸ καύχημά μου. propter Pſeudapoſtolos videlicet curſum miniſterij ipſius his calumniis impedientes, quos refellit 2. Cor. 12, verſ. 16, 17, 18.

16 *Væ autem*, οὐαὶ δέ. Vulgata *Væ enim*, οὐαὶ γὰρ, quod etiam ſcriptum inueni in tribus codicibus.

18 *Gratuitū*, ἀδάπανον. Id eſt, vt nullos operæ meæ ſumptus accipiens, oſtendam Euangelium non eſſe quidpiam venale, & quod aliquo pretio ematur. Vulgata obſcurè, *Sine ſumptu.* Nam ἀδάπανον paſſiuè accipitur, nec refertur ad verbum θήσω, ſed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde πθέναι commodius videtur hoc in loco exprimi verbo Conſtituendi, quàm Ponendi vel Efficiendi. ¶ *Vt ne abutar*, εἰς τὸ μὴ καταχρήσασθαι. Non eſt igitur res indifferens, ſed abuſus, ac proinde peccatum, ſiquis quippiam agat, etiam per ſe licitum, tamen vel cum detrimento gloriæ Dei, vel proximi offenſione coniunctum, nedum vt Paulo tribuendum ſit aliquod opus ſupererogationis. Abſoluta verò tractatione de Apoſtolici iuris vſu ex eorum qui docentur circunſtantia moderando, nunc propoſitam initio huius capitis diſtributionem ſequutus, idem docet de vſu legalium Ceromoniarum, à quibus ſumus per Chriſtum liberati: nempe hîc etiam infirmorum adhuc Iudęorum ſaluti conſulendum, ſicut cautum etiam fuit illa Apoſtolica ſynodo, Actor. 15. 29, & copioſè docet noſter Apoſtolus Rom. 14. Nihil igitur iſta nunc ad noſtri temporis Iudæos pertinent, non amplius infirmos, ſed tot iam ſeculis obduratos & excæcatos: ac multo minus ad cultus ab hominibus excogitatos, vel per ſe vel ob adiunctas circunſtantias manifeſtè impios, ſiue ſuperſtitioſos.

19 *Nam quanuis liber ſim*, ἐλεύθερος γὰρ ὤν. particula cauſalis tractationem initio capitis propoſitam quæ eſt de libertate, cum poſteriore parte prioris verſiculi membro artificioſiſſimè connectit. ¶ *Plures*, τοὺς πλείονας. Vide Rom. 5. 15, & 2. Cor. 2. 6.

20 *Vt [ſi eſſem] ſub Lege*, ὡς ὑπὸ νόμον. Vulg. addit, *Quum ipſe non eſſem ſub Lege*, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον. quæ etiam reperimus in Claromontano & alio præterea manuſcripto exemplari. Eſt autem Legis vocabulum ad eius partem, id eſt ad ceremonias, reſtringendum: vt etiam quum dicit ſe factum omnibus omnia, de rebus mediis tantùm loquitur.

21 *Sublex Chriſto*, ἔννομος Χριστοῦ. Vulgata, *Quum ſub Lege eſſem Chriſti*, & in altero membro, *Quum ſine Lege Dei non eſſem.* Quædam enim exemplaria ſcribunt Θεοῦ & Χριστοῦ. Eraſmus, *Quum non ſim ſine Lege Deo, ſed obnoxius Legi Chriſti.* Sententia verò plana eſt. Voluit emollire vocabulum illud ἄνομος Apoſtolus: itaque addit ſe ita eſſe ἄνομον vt tamen Dei mandata habeat pro vitæ regula, ſed quatenus illis cum Euangelio conuenit, quod videlicet ceremonias abolet. Itaque *Deo* & *Chriſto* malui interpretari, ſicut & omnes fere Græci codices habent. Ambroſius ἔννομον non ineleganter *Sublegem* vertit, vt paranomaſiam ſeruaret, quem etiam ſum ſequutus.

22 Omnino

γονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.

Τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.

Οὐκ οἴδατε ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτω τρέχετε ἵνα καταλάβητε.

Πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος, πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ, ἄφθαρτον.

Ἐγὼ τοίνυν οὕτω τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως· οὕτω πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.

Ἀλλ' ὑπωπιάζω μου τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγῶ· μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

Κεφάλαιον ι.

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑ-

omnino aliquos seruarem.

Hoc autem facio propter Euangeliũ, vt consors eius fiã.

An ignoratis, eos qui in stadio currunt, omnes quidem currere, sed vnũ accipere præmium? sic currite vt comprehendatis.

Porro quisquis certat, in omnibus est cõtinens. Illi quidẽ itaque vt perituram coronam accipiant, *sunt continentes*: nos autem, *vt* incorruptam.

Ego igitur ita curro vt non in incertum: ita pugilem agò, vt aerem non cædens.

Sed contundo corpus meũ, & in seruitutem redigo: ne quo modo, quum aliis prædicarim, ipse reiectaneus fiam.

CAP. X.

Nolim autem vos ignorare fratres, Patres no-

factus sum vt omnes facerem saluos.

Omnia autẽ facio propter Euangelium, vt particeps eius efficiar.

Nescitis quòd ij qui in stadio currũt, omnes quidem currũt, sed vnus accipit brauium? sic currite vt comprehendatis.

Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet. Et illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.

Ego igitur sic curro, nõ quasi in incertum: sic pugno, non quasi aerẽ verberans.

Sed castigo corpus meũ, & in seruitutem redigo; ne fortè quũ alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

CAP. X.

Nolo enim vos ignorare, fratres, quo-

Exo 13.21 num.9.18 exo.14.22

22 *Omnino aliq.* πάντως τινάς. i. in omnes velut formas me mutaui, vt omni ratione aliquos seruarem. Vulgata, *Vt omnes*, ἵνα πάντας. i. vt quosuis, seu ex omni hominum genere aliquos. quod sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes.

23 *Hoc autem*, τοῦτο δὲ. Vulgata, *Omnia autem*, πάντα δὲ, vt etiam habet Chrysostomus Græcus. ¶ *Vt consors eius fiam*, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι. Id est, vt & ipse ex Euangelio cum iis quibus illud annuntio, fructum percipiam: quod futurum non erat si ab aliis exigerem quod ipse non præstem. Itaque Vulgata & Erasmus, *Participem* interpretati, non satis expressa particula σῶ, mentem Apostoli non satis sunt assequuti.

24 *An ignoratis*, ἢ οὐκ οἴδατε. Ab hoc versiculo paulatim rediens ad quæstionem propositã de esu idolothytorum, à qua sic excurrerat vt tamen à scopo nõ aberraret, (quod enim de alimonia ministrorum dixerat vt inde argumentum duceret à comparatis, & quod postea subiecerat de lege Ceremoniali, puta dierum & ciborum discrimine, prorsus erat proposito consentaneum) vtitur veluti noua propositione, ostendens indignum esse de cibis moueri inter eos controuersiam, quos potius oportuit de sobrietate etiam prophanis vsitata, & tamen Christianis (præsertim pastoribus) quotidiana, laborare. Nec enim dubiũ est quin hæc potissimum & peculiariter in pastores dirigantur, qui ab idololatris ad pontificales illas epulas inuitati, illas, vel propter luxum saltem, vitare oportuit, vel alios in ea re audenda (non modo propter luxum sed etiã per se damnanda) exemplo suo non confirmare. ¶ *Vt*, ἵνα. Vt τελικῶς, non ὥστε ἀποτελεστικῶς.

25 *Quisquis certat*, ὁ ἀγωνιζόμενος. Id est certare solet, siue gymnasticen exercet. Vide suprà, versu 7. Vulgata, *Qui in agone contendit.* ¶ *In omnibus est cont.* πάντα ἐγκρατεύεται. Exquisitissima quædam erat gymnastarum diæta, quam designat Apostolus, admodum apposita similitudine vtens, quum tota Græcia istis certaminibus vacaret: inter quæ erant Isthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo verò sum sequutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεται conuerti *Continens est*, pro quo Vetus interpres habet, *Ab omnibus se abstinet*, πάντων ἀπέχεται, & Erasmus, *Per omnia temperans est*, πάντα σωφρονεῖ. Ideo autem Apostolus tẽperantiæ meminit in accommodanda ista similitudine: quòd qui idolothytis sine exceptione vesci volebant, planè intemperantiam suam proderent quum cibum præferrent proximi saluti: quò etiam spectant sequentia. Optimus est autem & elegantissimus huius loci interpres Tertullianus in exhortatione ad martyres, his verbis, *Athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, vt robori ædificando vacent: continentur à luxuria, cibis lautioribus, à potu iucundiore: coguntur, cruciantur, fatigantur: quanto plus in exercitationibus laborauerint, tanto plus de victoria sperant. Et illi, inquit Apostolus, vt corruptibilem coronam consequantur. Nos æternam consequuturi, carcerem nobis pro palæstra interpretemur.* ¶ *Perituram*, φθαρτὸν. Huc pertinet illud Archiæ epigramma,

Τέσσαρες εἰσὶν ἀγῶνες ἀν' Ἑλλάδα, τέσσαρες ἱεροὶ·
Οἱ δύο μὲν θνητοῖς, οἱ δύο δ' ἀθανάτων·
Ζηνὸς, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
Ἆθλα δὲ τοῖς, κότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς.

Id est, interprete Alciato,

Sacra per Argiuas certamina quattuor vrbes
Sunt, duo facta viris, & duo cælitibus:
Vt Iouis, & Phœbi, Melicertæque, Archemoríque.
Præmia, oliuaster, poma, apium, picea.

¶ [*Vt*] *incorruptam*, ἄφθαρτον. Commodius legit Clemens, ἵνα ἄφθαρτον, repetita cõiunctione ἵνα: quem sum sequutus.

27 *Contundo*, ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impressis, & Græcis scholiis. Nos de hoc verbo diximus Luc. 18. 5. Vetusta tamen exemplaria legunt ὑποπιάζω: id est, subactum seu deiectum præmo, & nonnulli rursus ex veteribus (vt Clemens lib. στρωμ. 3, & Nazianz. κατὰ Εὐνομιανῶν) legunt ὑποπίζω, id est *deiectum opprimo*, eadem translationis ratione. Certè τὸ ὑπωπιάζειν conuenit pugili, vt τὸ ὑποπίζειν luctatori. & quum Apostolus vtrâque similitudine sit vsus, inde ortam diuersam scripturam arbitror. ¶ *Corpus meum*, τὸ σῶμά μου. Id est veterem hominem Spiritui repugnantem. Vtitur autem corporis nomine, quoniam quæstio erat de cibis proposita. ¶ *Reiectaneus*, ἀδόκιμος, Vulg. & Eras. *reprobus*, qua voce Theologi intelligunt electis oppositos. Hîc autem ἀδόκιμος simpliciter opponitur probo & syncero Dei seruo, sicut pecuniam probam vocamus minimè adulterinam, vt Ierem. 6. 30. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco effici volunt non esse firmam electionem. quibus hoc oppono quod scribit noster Apostolus Rom. 8. 38. Non pugnat ergo Apostoli solicitudo cum electionis firmitate, sed ab ea potius dependet. Nam sicut firma est & certa perseuerantia electorum, ita constituit Dominus vt hac pia solicitudine foueatur. Deinde quod est istud argumenti genus? Laborauit Paulus ne reprobus fieret: ergo reprobus fieri potuit. Sic enim etiam liceat colligere Christum potuisse non mori, quia rogauit vt calix iste à se transiret, & similia infinita quibus nihil absurdius fingi potest.

IN CAPVT X.

1 *Nolim autem*, οὐ θέλω δὲ. Vulg. *Nolo enim*, οὐ θέλω γὰρ, vt legit etiã Ambrosius, cõsentientibus vetustis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δὲ. Est autem μείωσις Hebraica in hoc dicendi genere, pro, Velim autem vos hoc in primis expendere. Sed quorsum hæc, dices, ab Apostolo scribuntur hoc loco? Nempe quæstio erat de esu idolothytorum. Responderat Apostolus, etiamsi

per se in genere licita essent, tamen propter circunstantias non simpliciter esse iis vescendum, propter offendiculum proximi, cuius salutis causa nobis non modò graue esse non debeat libertati nostræ renuntiare, sed etiam prorsus nefas sit non renuntiare. quod suo in primis exemplo probauit, idque in re quæ non modò licita, sed etiam penè necessaria videri poterat. Addiderat deinde exhortationem ad temperandas omnes cupiditates, ac in primis quidem ad frænandam gulam. Videbat enim Corinthios, etiamsi alia prætexerent, hoc tamen vitio in primis ad illam libertatē promiscuè retinendam impelli. Nunc igitur in hoc argumentum ingressus, horrenda exempla iis proponit, in eos edita, qui quum & ipsi essent ex Dei populo & easdem salutis tesseras haberent, tamen dum ventri obsequuntur, exclusi sunt à fœdere. Addit etiam, vt argumentum istud amplificet, hoc gulæ vitium multa alia grauissima secum trahere. Denique propius tandem ad rem accedit, & ostendit aliquod esse conuiuiorum genus quibus nullo modo liceat ipsis interesse: ea videlicet quæ in idolorum honorem celebrabantur, & appendices erant ipsorum sacrificiorum: quod fieri sanè non poterat quin idololatria publico testimonio comprobaretur. Vtinam verò hanc doctrinam hodie expenderent tum ij qui omnia habent pro indifferentibus, tum etiam qui præposteri zeli specie, sed reuera sola gula & luxu impulsi, de sua libertate nihil, vt proximos Domino lucrifaciant, remittunt.

¶ *Patres nostros*, ὁ πατέρες ἡμῶν. Sic Loquitur Paulus, fœdus ipsum non autem personas, nisi in genere, considerans.

¶ *Sub illa nube*, ὑπὸ τὴν νεφέλην. Historia satis erat celebris & omnibus nota. Ideo addidit articulum cuius vis est διακριτική.

πὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον.

stros omnes sub illa nube fuisse, ‖ & omnes per mare transiuisse:

niam patres nostri omnes sub nube fuerunt, & omnes mare transierunt:

2 Καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ·

2 Et omnes in Mosen baptizatos esse nube & mari:

2 *Et omnes in Moyse baptizati sunt in nube & in mari:*

Exo. 16 18 Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον·

3 ‖ Et omnes eandem escam spiritualem edisse:

3 *Et omnes eandem escam spiritualem manducauerunt:*

Exo. 17 6 num. 20. 10 & 21. 16 Καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπιον. ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας· ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.

4 Et omnes eundem potum spiritualem bibisse. ‖ Bibebant enim ex sequente spirituali petra: Petra verò illa erat Christus.

Et omnes eundem potum spiritualem biberũt, bibebant autem de spirituali consequente eos petra: Petra autem erat Christus.

---

2 *In Mosen*, εἰς Μωσῆν. id est Mose illis præeunte, vel (vt alij volunt) in Legem Mosaicam. Sic dicuntur credidisse Iehouæ, & Mosi seruo eius, id est credidisse Iehouæ per os Mosis loquenti, Exod 14.31, & 19.9. Augustinus verò Psal. 77, perinde legit acsi εἰς Μωσῆν scriptum esset pro ἐν Μωσῇ, id est per Mosen, quam enallagen sæpe annotauimus, vt Act. 19,3. & hũc locum ita verterunt Syrus & Arabs interpretes, nempe ביד מושה [*beiad Mosche*] *per manum Mosis.* ¶ *Baptizatos esse*, ὅτι ἐβαπτίσαντο. Media terminatio pro passiua ἐβαπτίσθησαν. Intellige verò baptizatos omnes fuisse, sed ita vt sola symbola, nempe nubes & mare, fuerint omnibus promiscuè communia, non autem res ipsa: sed tamen ipsorum, non Dei culpa. Pertinet enim illud ad Apostoli argumentum, qui totus est in eo vt doceat externam professionem nihil esse, nisi vetus homo exuatur, ac proinde nisi reuera gloriæ Dei & saluti proximorum studeatur. ¶ *Nube*, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpositio, vt diximus Matth. 3. 11.

3 *Eandem*, τὸ αὐτό. Eandem videlicet atque nos: quia eadem fuit veterum sacramentorum & nostrorum substantia, sicut vel ex eo apparet quod Paulus illis nostrorum, & nostris vicissim illorum nomina accommodat, vt hoc loco, & suprà, cap. 5.7, & Philip. 3.3, & Coloss. 2.11. ¶ *Escam spiritualem*, βρῶμα πνευματικόν. Id est, inquit Augustinus in Psal. 77, spirituale aliquid significantem: quæ differentia est inter sacramentum & rem communem. Mannam ergo vocat escam spiritualem, eam videlicet considerans vt sacramentum: quanuis qui fidei os non adferebant, nihil spirituale comedebant, sed externum signum duntaxat: quibus tamen nihilominus manna præbebatur à Deo vt esca spiritualis, quum hominis infidelitas non possit irritam facere Dei promissionem. Spiritualis igitur esca dicitur manna, quòd mannæ symbolo offerretur aliquid minimè terrenum, sed planè cæleste, & quod solius Spiritus vi (id est fide) conspici & edi poterat, nimirum Christus, suo quidem tempore exhibendus, sed iam tum piis præsens & efficax, qui eum venturum fide amplectebantur. Eadem ratio est spiritualis potus. Quòd autem nonnulli particulam EANDEM ad patres referunt, qui dicantur omnes eadem sacramenta habuisse, prorsus repudiandum est. Etsi enim ita se res habet, quorsum tamen Apostolus Baptismi nomen ad eos transferret, & cur ad Christum vsque assurgeret, nisi vt & illos & nos doceat, eadem sacramenta non signis quidem sed reipsa habere, ac proinde nobis non magis quàm illis profutura si ingrati fuerimus, quum reipsa vnus populus simus? Et certè nisi ita hunc locum explices, non erit firma Pauli consequutio. At enim, dices, quomodo idem hic potus dicitur? nam si signa ipsa spectes, diuersa fuerunt eorum signa à nostris: ad rem autem ipsam hoc referri non potest, quum dici non possint omnes fuisse Christi verè participes: fuissent enim seruati. Respondeo, eundem tamen potum spiritualem dici, quoniam & ipse, vt hodie noster, sacramenti rationem habebat, & idem Christus fruendus proponebatur, quamuis signa sint diuersa. Quod si veterum patrum testimonium requiritur, Ambrosius vocat mare & nubem formam futuri sacramenti nostri. Et Aug. in Ioh. tractatu 45, *Fide*, inquit, *manente, signa sunt vocata. Ibi petra Christus, nobis Christus quod in altari ponitur.* Et in Psal. 77. *Idem in mysterio cibus illorum qui noster. sed significatione idem non specie.* Et apertius etiam in lib. de pœnitentiæ vtilitate, *Quicunque in manna Christum intellexerunt, eundem quem nos cibum spiritualem manducauerunt.*

4 *Bibebant enim*, ἔπινον γάρ. Vulgata, *Bibebant autem*, ἔπινον δὲ, contra omnium nostrorum codicum fidem: fortassis autem allusit Paulus ad Esaiæ locum 43. 20.

¶ *Ex sequente*, ἀκολουθούσης. Vel *obsequente*, Israelitarum videlicet voluntati ac desiderio, vt Photius exponit. Simplicior tamen videtur expositio si hoc referas ad riuum ex rupe profluentem, qui populum sit comitatus, acsi rupes ipsa eos esset sequuta. vt non malè possimus etiam interpretari Aquam comitem, cum Tertulliano. Nam si fuisset hoc vnus diei beneficium, postridie fuisset iterum percutienda rupes in illo arido deserto. Sed & ipsi Hebræi sic tradunt, nec aliter explicat Chaldæus paraphrastes Numer. 21.16. ¶ *Spirituali Petra*, ἐκ πνευματικῆς πετρας. Non possum iis assentiri qui hoc referunt non ad symbolum, sed ad rem ipsam, id est ad Christum ipsum, assiduum Israelitarum comitem, qui dicatur Petra spiritualis, quoniam per petram spiritualiter adumbrabatur. Primùm enim hæc expositio coacta est: deinde, nisi Christum separes à sua virtute viuifica, necesse est falso dici omnes ex spirituali Petra (id est ex Christo) bibisse, quum Christus nonnisi fide ac proinde à solis fidelibus potuerit percipi: quamuis interim etiam infidelibus

hæc

hæc Petra, si Dei ordinationem spectes, sacramentum (id est spiritualis Petra) esse non desineret. ¶ *Erat, ὦν.* Id est sacramentaliter significabat, μετωνυμικῶς, vt explicat Augustinus contra aduersarium Legis lib. 20. cap. 6, & epist. 102. id est ita vt verè adiuncta esset rei veritas, quatenus videlicet Deus non nudum signum, sed etiam rem ipsam significatam offert fide spiritualiter percipiendam, siue accipiatur, siue repudietur. Vide Matth. 26. 26.

Ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ Θεός. κατεσφάγησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν.

Μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθώς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται, Ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν καὶ πεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν.

Μηδὲ πορνεύωμεν, καθὼς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες.

Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστὸν, καθὼς καὶ τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.

Μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καὶ τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.

Ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.

Ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.

5 Sed plerosque illorum non approbauit Deus. ‖ prostrati sunt enim in deserto.

6 Hæc autem typi nostri fuerunt, vt ne concupiscamus res malas, ‖ sicut illi concupiuerũt.

7 Ne igitur idololatræ estote, sicut quidam eorum, vt scriptum est, ‖ Sedit populus ad edendum ac bibendum, & surrexerunt ad ludendum.

8 Neque scortemur, ‖ sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt vno die viginti tria millia.

9 Neque tentemus Christum, ‖ sicut quidam eorum tentarũt, & à serpentibus perierunt.

10 ‖ Neque murmurate, sicut quidam eorum murmurarunt, & perierunt ab exterminatore.

11 Hæc autem omnia typicè euenerunt eis: scripta verò sunt ad nostri admonitionem, in quos fines seculorũ occurrerunt.

12 Itaque qui *sibi* videtur stare, videat ne cadat.

5 *Sed non in pluribus eorum beneplacitũ est Deo. nam prostrati sunt in deserto.* Num. 26. 65

6 *Hæc autem in figura facta sunt nostri, vt non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt.* Num. 11. 4, & 26. 64 psal 106. 14.

7 *Neq; idolorũ cultores efficiamini sicut quidam ex ipsis, quemadmodum scriptum est, Sedit populus mãducare & bibere, & surrexerunt ludere.* Exo. 32. 6

8 *Neq; fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt, & ceciderunt vna die viginti tria millia.* Num. 25 9

9 *Neque tentemus Christum: sicut quidam eorum tentauerunt, & à serpentibus perierunt.* Num 21. 6 psal. 106. 14

10 *Neque murmurauerit is, sicut quidã eorũ murmurauerunt, & perierũt ab exterminatore.* Num. 14. 37 iud. 8. 24.

11 *Hæc autẽ omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autẽ ad correptionem nostrã, in quos fines seculorum deuenerunt.*

12 *Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat.*

---

5 *Non approbauit,* οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matth. 3. 17.

6 *Typi nostri,* τύποι ἡμῶν. Vulgata, *Hæc autem in figura facta sunt nostri.* Erasmus, *Hæc autem figuræ nostri fuerunt.* quæ expositiones aditum patefaciunt imperitis quibusdam, ex hoc loco colligentibus, in veteri populo sacramenta fuisse duntaxat figuratiua, (vt loquuntur) non autem exhibitiua: quasi videlicet Israel non fuerit vera Ecclesia sed veræ duntaxat Ecclesiæ vmbra & figura: vnde infiniti postea errores sunt exorti. quũ tamen Paulus hæc dicat typos fuisse, non tam Israelitarum respectu quàm nostri, vnde etiam ἀντίτυπα dicuntur: id est typi typis nostris ex aduerso respondentes, quorum sacramenta sunt illis veteribus adumbrata. Sic manna fuit ipsis Israelitis sacramentum veri illius panis cælestis: nobis autem typus panis quem frangimus. Sic fuit Circuncisio iisdem illis sigillum iustitiæ fidei, nostri autem respectu typus nostri Baptismi. Idem de Paschate & aliis ceremoniis statuendum est, quibus omnibus successerunt duo nostra sacramenta. Quamobrem & Apostolus illos dixit fuisse in nube & mari baptizatos, quoniam illum Baptismum nostrum adumbrarunt. Sed alij typi fuerunt ordinarij, vt illi de quibus diximus: alij velut accidentales, vt nubes & transitus maris, quo semel tantùm vsus est Deus. Mirè autem cõuenit hic typus nostro sacramento. Aqua enim aquæ respondet, vtrinque etiam interuenit mersio & emersio. Nubes denique vim cælestem Spiritus adumbrat.

8 *Vigintitria millia,* εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Mosen legimus vigintiquatuor millia, Num. 25. 9. exemplarium fortassis vitio, sed in reipsa nihil variant. Cæterùm quòd post εἶναι subiunxit γίνεσθε, deinde πορνεύωμεν, postea γογγύζετε, factum est ex Hebræorum idiotismo, qui modos & tempora & personas frequentissimè permutant.

9 *Christum,* τὸν Χριστόν. Ergo Christus est hodie, & heri fuit. Tentare autem Christum est eum velut ad certamen prouocare, vt infrà Apostolus ipse explicat v. 22: quod ij sanè faciunt in primis qui eius cognitione abutentes, eam suis cupiditatibus prætexunt. Locus insignis, & hoc nostro miserrimo tẽpore iis in primis necessarius qui Euangelij lucem conuertunt in tenebras, iusto Christi furore ipsos persequente, ¶ *Quidam eorum,* καὶ τινες αὐτῶν. abundat καὶ vt in κἀκεῖνοι, supra, v. 6, & in proximo quoque: adeo vt in quibusdam etiam codicibus desit: sic Iohan. 8. 25, & infrà, 13. 12. Sed & in nonnullis exemplaribus legitur αὐτὸν, *eum.* Quocunque autem modo hæc legas, ad Christum referuntur. Nam plane durum fuerit post ἐπείρασαν subaudire τὸν Θεὸν, *Deum.* ¶ *A serpentibus perierunt,* ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulg. vt non fuerit necesse mutare in *Extincti sunt.* Plinius, *M. Marcello circa mortem, quũ perit ab Annibale, iecur in extis defuit.* & Demosth. olynthiaca 3. μὴ σκοπεῖτε τίς εἰπὼν τὰ βέλτιστα ὑπὲρ ὑμῶν, ὑφ' ὑμῶν ἀποκτείνεται βουλόσεται.

10 *Ab exterminatore,* ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Heb. המשחית [*hãmaschchith*] Exod. 12. 23, siue de bono siue de malo Angelo accipias, cuius ministerio Dominus iudicium suum exequutus est cum vltimo impiorum exitio. Græci porro ἀλάστορα vocant quem poetæ Latini Furiarum nomine designãt. Scribitur autem vbique ὀλοθρεύω & ὀλοθρευτής, per ο, in secunda syllaba, quanuis ab ὄλεθρος deriuetur.

11 *Typicè,* τύποι. Id est τυπικῶς, vt in duobus codicibus vetustis scriptum inuenimus. Vulgata, *Hæc autem omnia in figura contingebant eis.* Erasmus, *Hæc autem omnia figuræ contigerunt eis.* Vide suprà, vers. 6. ¶ *Fines,* τέλη. Idcirco hi dies vocantur nouissimi: & ætas Christi aduentum consequuta, verè dici potest seculorum perfectio ac complementum.

12 *Qui [sibi] videtur,* ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν vanam illam & arrogantem securitatem declarat, eam videlicet quæ non Dei promissione, sed stulta opinione nititur. Nã alioquin is demum fidelis est qui in Dei promissiones securus incumbit, Apostoli exemplo, Rom. 8. 38. Neque verò hæc securitas totporem, sed piam solicitudinem: pium, inquam, illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perseuerantia in fide, & magis ac magis fidelium animi de sua vocatione & electione certiores fiãt, 2. Pet. 2. 53

vsque ad ver.11. Cæterùm Apostolus his verbis paulatim ad quæstionem propositam redit, & istud vitium ex eo ipso fonte manare docet ex quo etiam superiora, nempe quòd Corinthij sibi viderentur omnium sapientissimi: quod ipso statim initio propositæ quæstionis expresserat, supra, 8.1. Sed tamen obiurgationem mitigat, quum eos stare confitetur, sed monet vt hoc Dei beneficium pia solicitudine retineant.

Πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν εἰ μὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς ὁ Θεὸς, ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τὸ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.	13	Tentatio vos non cepit, nisi humana: fidelis autē *est* Deus qui non sinet vos tentari supra *id* quod potestis, sed præstabit vnà cum tētatione etiam euasionem, vt possitis sufferre.	13 *Tentatio vos non apprehendit, nisi humana: fidelis autē Deus est, qui non patietur vos tentari supra id quod potestis: sed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt possitis sustinere.*
Διόπερ, ἀγαπητοί μου, φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας.	14	Quapropter, dilecti mei, fugite ab idololatria.	14 *Propter quod, charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura.*
Ὡς φρονίμοις λέγω· κρίνατε ὑμεῖς ὅ φημι.	15	Vt intelligētibus loquor: iudicate vos quod aio.	15 *Vt prudētibus loquor: vos ipsi iudicate quod dico.*
Τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν;	16	Poculum benedictionis cui benedicimus, nónne communio sanguinis Christi est? panis quem frangimus, nónne communio corporis Christi est?	16 *Calix benedictionis cui benedicimus, nónne communicatio sanguinis Christi est? & panis quem frāgimus, nónne participatio corporis Domini est?*
Ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν· οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.	17	Quoniam vnus *est* panis, vnum corpus *nos* illi multi sumus: nam omnes ex vno illo pane participamus.	17 *Quoniam vnus panis, vnũ corpus multi sumus: nam omnes de vno pane participamus.*
Βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα· οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί;	18	Videte Israelem *qui est* secundum carnem: nónne qui edunt victimas, consortes sunt altaris?	18 *Videte Israelem secundum carnem: nónne qui edunt hostias, participes sunt altaris?*

13 *Tentatio*, πειρασμός. Humanam dicit tentationem quæ ab imbecillitate proficiscitur. Sed mihi videtur Apostolus istud adiicere, alteram istius facti cuius Corinthios accusat, causam ostendens: nempe quòd veriti idololatrarum offensionem, non dubitarent cum iis in idoleo epulari, scientiam idoli prætexentes, quum re vera istud præpostero prophanorum metu facerent: quod erat species idololatriæ, vt postea ipsos docet. Iubet igitur illos Paulus bono animo esse: & humanum quiddam nonnihil esse passos dicit, sed constantiores deinceps illos esse oportere, expertos in eo Dei benignitatem, qui sicut adhuc non erat passus eos grauius peccare, id est in manifestam ipsam idololatriam incidere, ita deinceps sit illis affuturus, constantia maiore vtentibus, quæcunque illis certamina propterea immineant Doctrina, hodie confirmandis multis in pura Christianismi professione, non minus quàm Pauli temporibus necessaria. ¶ *Cepit*, εἴληφεν. Quædam exēplaria Veteris editionis & Ambrosius quoque scriptum habent *Apprehendit*, sed corruptè. ¶ *Præstabit euasionem*, ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui vos tentari voluit vestri boni causa, aditum aperiet ad euadendum. Vulgata, *Faciet prouentum*, id est *successum*. Nam proculdubio significat Apostolus fore vt tentatio ipsis in bonũ cedat, ut Rom.8.v.28. Erasmus, *Faciet euentum*. Ego mallem *Exitum* interpretari, cum Hieronymo in Ionam, & Augustino in Psal.61, & epist. 89, vt annotauit Erasmus. Sed tamen sequutus sum quod maxime visum est accommodatum.

14 *Dilecti mei*, ἀγαπητοί μου. Complutensis editio addit ἀδελφοὶ, *fratres*.

16 *Benedictionis*, τῆς εὐλογίας. Id est, gratiarum actionis, siue quod adhibetur in solenni illo epulo quo Domino gratias agimus vnde etiam Eucharistia dicitur. ¶ *Cui benedicimus*, ὃ εὐλογοῦμεν. Id est, quod cum gratiarum actione sumimus, vt interpretatur Chrysostomus. de quo verbo pluribus diximus Matth. 5.44. Item 26.26. Item 26.34. Item Luc. 9.16, vbi eadem constructione ac significatione accipitur atq; hoc in loco, quanuis in diuersum finem. Puto enim εὐλογεῖν idem hîc declarare atque infinitis locis Veteris testamenti קדש [kadasch] id est ἁγιάζειν καὶ καθιερῶν, *sanctificare* seu *consecrare*. quia nimirum recitata & exposita Dei ordinatione, panis & vinum huic vsui sacro destinantur, vt sint veri & naturalis corporis & sanguinis Christi sacramenta, id est symbola ac tesseræ, & ita quidem vt id etiam quod significatur, verè nobis spiritualiter per fidem participandum offeratur. Quia verò cum Dei laude & solenni gratiarum actione coniuncta est tota hæc actio, idcirco Paulum existimo verbo εὐλογεῖν rem totam significasse: vt meo quidem iudicio OEcumenius plane & breuiter exposuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id est, ὃ εὐλογοῦντες κατασκευάζομεν, id est, quod cum laude & gratiarum actione adornamus. quod moneo, ne quis nos putet Consecrationis vocabulo magicam aliquam incantationem intelligere. ¶ *Communio*, κοινωνία. Id est, efficax tessera (fideles enim alloquitur Paulus) nostræ cum Christo coniunctionis atque adeo incorporationis, μεταφυσικῶς: sicut Euāgelium dicitur potentia Dei, id est efficax Dei instrumentum, Rom.1.16, suprà, 1.18. Vulgata priore loco, *Communio*, posteriore verò *Participatio*, repugnante Chrysostomo, qui communionem plus esse dicit quàm participationem: quòd ad hanc, inquit, satis sit partem habere, ad illam autem requiratur vt prorsus vniamur, atque totum id percipiamus quod nostræ fidei offertur. Et certè τὸ μετέχειν in hac tota oratione non vsurpatur à Paulo, quum agitur de Christo ipso, sed de pane, & de mensa, siue cibis in mensa appositis, quorũ partem duntaxat singuli capiunt. Ac proinde κοινωνία & μετοχὴ differunt vt effectum à causa. Nam per panis μετοχὴν hæc societas coit. Est igitur μετοχὴ Symbolorũ, κοινωνία verò rerũ illa significatarũ, videlicet per partes, vtpote corporeorũ, hæc verò totius Christi in singulis. In Christo quidẽ. Nec enim in opposita dæmoniorũ societate idem ad viuum est resecandum. ¶ *Panis quem*, τὸν ἄρτον ὃν, pro ὁ ἄρτος ὃν. Similem loquutionem annotauimus Matth.21.42. Act.36.

17 *Quoniam vnus [est] panis*, ὅτι εἷς ἄρτος. Mihi quidem supplendum omnino videtur verbum ὑποκείμενον, quod etiam faciunt Syrus & Arabs interpretes, vt vis argumenti ab eiusdem & vnius sacramenti perceptione sumptum intelligatur. Nec enim, vt arbitror, dicuntur pij esse vnus panis & vnum corpus, sed vnum esse corpus, Christi, videlicet mysticum, quòd fiant membra illius mysticè inter se coniuncta, quoniam ex eodem illo sacro pane comederint qui est illorũ inter se cum Christo coalitionis pignus. Ex quo etiam intelligitur quàm absurda sit & ab his mysteriis prorsus aliena eorum sententia, qui sicut substantiam illius sacri panis, sic etiam ipsius Christi, substantiam volunt ore ab accedentibus, & quidem quibusuis sumi. Nam sic oporteret vt causa effecto, & effectum

causæ

causæ responderet: & sicut in nostram substantiam conuertitur panis, sic vel nos in ipsummet Christi corpus reale, vel reale Christi corpus in nos re ipsa transmutari: nec mysticam & merè spiritualem, sed corporalem esse & naturalem nostri cum Christo coalitionem: quid? nostri id est Ecclesiæ? imò quorumuis etiam indignissimorum, modò illo pane vescantur, si illo modo istud Pauli argumentum intelligatur. ¶[*Nos*]*illi multi*, οἱ πολλοί. Sic exprimi oportere articulum arbitror, cuius vis est ἀναφορικὴ. Agit enim non de quorumuis, sed de solo credẽtium
* cœtu: quibus propterea sese aggregat. ¶*Ex vno illo pane*, ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου. Claromontanus codex addit. καὶ τοῦ ποτηρίου & *illo poculo*. ¶ *Participamus*, μετέχομεν. Etsi enim vnius panis frustum quisque accipit, tamen toti Christo in solidum spiritualiter incorporatur, quia vnus est panis ille, in vnum eundémque finem acceptus: vnus, inquam, communi notione sacramenti, non autem necessariò vnus numero.

18 [*Qui est*]*secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Addidi *Qui est*, ne Secundum carnem connecti possit cum verbo βλέπετε. Vocat autem Israëlitas secundum carnem, eos qui externis sacrificiis & ceremoniis adhuc vacabant, quæ seorsim à Christo & per se æstimata, dicuntur sanctificationes & iustificationes carnis, quod ad animum vsque non pertingant, Heb. 9. 10. & 13. De illis autem Israëlitis ac non de sanctis illis patribus agi qui ex fide olim sacrificarant, apparet vel ex eo quòd Apostolus dicit κοινωνοί εἰσι, non κοινωνοὶ ἦσαν *Participes sunt* non autem *Participes erant* vel *fuerunt*. itidemque ex eo quod antea de veris typis Patrum *
agens. Apostolus dixit eos eandem escam edere, & eundem potum bibere: quod multo magis dixisset de sacramentis ordinariis, si tum fuissent sacramenta, ac non potius externi duntaxat ritus, quum hæc scriberet.

¶ *Consortes sunt altaris?* κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί; Id est *
eiusdem cultus ac sacrificij sunt conscij, siue in eodem sacrificio consortes ac socij, ac eius quasi vinculo in eadem religione copulati. Nam Altaris appellatione carnes intelligit in altari oblatas: quomodo etiam versu 21. accipitur Mensæ nomen pro idolothytorum cõuiuio, cui opponitur Mensa Domini, id est sacra Dominii cœna.

Τί οὖν φημι; ὅτι εἴδωλόν τί ἐστιν, ἢ ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστι;	19	Quid ergo dico? idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?	19	*Quid ergo dico? quod idolis immolatum sit aliquid? aut quòd idolum sit aliquid?*
Ἀλλ' ὅτι ἃ θύει τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύει, καὶ οὐ Θεῷ· οὐ θέλω ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.	20	Imò *illud dico*, quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolim autem vos consortes dæmoniorum esse.	20	*Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis immolant, & non Deo: nolo autem vos socios fieri dæmoniorum.*
Οὐ δύνασθε ποτήριον Κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων· οὐ δύνασθε τραπέζης Κυρίου μετέχειν καὶ τραπέζης δαιμονίων.	21	Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.	21	*Non potestis calicem Domini bibere, & calicem dæmoniorum: non potestis mensæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.*
Ἢ παραζηλοῦμεν τὸν Κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμεν;	22	An prouocamus ad æmulationem Dominum? num validiores eo sumus?	22	*An æmulamur Dominum? Nunquid fortiores illo sumus?*
Πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.	23	Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.	23	*Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.* Suprà 6. 12. ecc. 37. 38.
Μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.	24	Nemo quod suum est quærat, sed quisque quod alterius est.	24	*Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius.*

---

19 *Idolum*, εἴδωλον. In Syra interpretatione vt & vete-
* re Latina, prius fit mentio idolothyti, deinde idoli. Idolum autem aliquid esse, est vim numinis habere: & quod est idolis immolatum aliquid esse, est religione aliqua idoli affectum esse.

20 *Consortes dæmoniorum esse*, κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Id est, cum dæmoniis quicquam habere commune, aut in eam societatem coire quæ dæmoniorum auspiciis coit. Alludit enim Apostolus ad corporis Domini communicationem, quum alioquin Gentes minimè dicerent se fieri deorum suorum participes, vt nos Christiani verè dicimus nos in cœna Domini cum Christo in vnum corpus coalescere. Dæmoniorum autem appellatione impuros illos Spiritus intelligo, ex Scripturæ consuetudine, ad quam probabile sit Paulum potius respexisse quàm ad Græcorum morem, qui δαίμονας nomen etiam in laude vsurpabant: vnde poculum quod ipsi ἀγαθοῦ δαίμονος voca-
* bant. Hûc denique spectat locus Num. 25. 3. & Psalm. 106. 28. vbi dicitur Israël agglutinatus fuisse ipsi Bahalpehor quod declaratur hebr. verbo צמד [*tsamad.*]

21 *Poculum dæmoniorum*, ποτήριον δαιμονίων. Hinc sumpsit hanc dicendi formulam Apostolus quòd solerent profanæ quoque Gentes festa sua conuiuia libationibus & eius diui laudibus claudere cui sacrificatum fuerat, vt pulchrè describit Virg. lib. Æneid. 8. vbi inquit,

Postquam exempta fames, & amor compressus edendi,
Rex Euander ait, Non hæc solennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio veterúmve ignara deorum
Imposuit. sæuis, hospes Troiane, periclis
Seruati, facimus, meritósque nouamus honores.

Et tandem,

Quare agite ô iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communémque vocate deum & date vina volentes.

Hûc pertinet quod ait ex Aristotele Athenæus, μεθύειν * dici quasi μετὰ τὸ θύειν. Eiusmodi igitur ceremonias Paulus confert cum Cœna Domini, vt Corinthios pudeat eiusmodi conuiuia in rebus mediis numerare, quibus interesse non possent quin cum manifestè blasphemis societatem coirent, & adhibitis aliis symbolis, Cœnæ, id est communicationi Christi renuntiarent. ¶ *Mensæ* * *Domini*, τραπέζης Κυρίου. Id est cibi qui in mensa Domini apponitur. Et hinc apparet veteribus illis Ecclesiis ignota fuisse altaria: quibus inuectis, inuexit paulatim Satan incruenti sacrificij phrasin, quod tãdem in horrendam illam Christi oblationem euasit, & sacramentum in sacrificium expiatorium commutauit.

22 *An*, ἢ. Sic rectius vertitur hæc particula quàm Nónne. Sic enim istud affirmat Paulus fieri à Corinthiis, vt tamen auersetur, quasi de ipsis minimè verisimile. quod dicendi genus petitum est è medio, acsi diceret, Siccine verò nos insanire posse, vt Dominum ad æmulationem prouocare audeamus. ¶ *Prouocamus ad æmulationem*, παραζηλοῦμεν. Alludit ad verba Legis vbi dicit Deus se esse Zelotypum. Est enim æmulatio in vitio posita, vt ait Cic. Tusc. 4. *ægritudo si eo quod quis concupiuerit, alius potiatur, ipse careat.* Vulg. *æmulamur*, barbarè in hac quidem notione. Erasmus, *prouocamus*, nimium generaliter.

23 *Omnia mihi licent*, πάντα μοι ἔξεστιν. Restringendum est τὸ καθόλου ad id de quo agitur, vt suprà diximus. Huc autem pertinet illud Tertulliani de cultu fœminarum,

Quanto facilius illicita timebit, qui licita verebitur? consentiens cum hoc altero dicto Clementis, ταχὺ καταπίπτουσιν ὅσοι τὸ δρᾶν τὸ μὴ ἐξὸν, οἱ πάντα δρῶντες ἃ ἔξεστιν. i. *Qui faciunt quicquid licet, huc citò delabuntur vt faciant quod non licet.* Idem legit in proximo versu, μηδεὶς τὸ ἑαυτῷ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου. i. *Nemo quod suum est duntaxat quærat, sed etiam quod est alterius.* Redit autem Apostolus ad generalem illam thesin à cuius explicatione inchoarat tractationem istam de rebus mediis, suprà, 6.12. & præsertim idolothytis suprà, 8.1, quorum vna specie exposita, eáque inter res medias minimè recensenda, duas alias explicat, quarum vnam simpliciter, alteram non sine exceptione concedit. ¶ *Adificant*, οἰκοδομεῖ. Vide suprà, cap.8. vers.1.

	Πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	25	Quicquid in ¨macello venditur, edite, ¨nihil interrogantes propter conscientiam.	25	*Omne quod in macello vænit, manducate, nihil interrogãtes propter conscientiam.*
Psal.24.1.	Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	26	‖Domini enim est terra & ¨plenitudo eius.	26	*Domini enim est terra, & plenitudo eius.*
	Εἰ δέ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν.	27	¨Quòd si quis infidelium vos vocat, ¨ & vultis ire, quicquid apponitur vobis, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.	27	*Siquis vocat vos infidelium, & vultis ire, omne quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam.*
	Ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, Τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς.	28	At siquis vobis dixerit, Hoc idolis mactatum est, ne edite, propter illum qui indicauit, & propter conscientiã, ¨Domini enim est terra & plenitudo ei[9].	28	*Siquis autem dixeris, Hoc immolatum est idolis, nolite manducare propter illum qui indicauit, & propter conscientiam.*
	Συνείδησιν δὲ λέγω οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. Ἱνατί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως;	29	Conscientiam autem dico, non tuã, sed illius alterius. cur enim libertas mea ¨ damnatur ab alia conscientia?	29	*Conscientiam autem dico non tuam, sed alterius. vt quid enim libertas mea iudicatur ab alia conscientia.*
	Εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ;	30	Et si ego ¨per gratiã *cibũ* participo, cur *ob id* ¨impius iudicor pro quo ego gratias ago?	30	*Si ego cũ gratia participo, quid blasphemor pro eo quod gratias ago?*
Colos.3.17	Εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν Θεοῦ ποιεῖτε.	31	‖Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.	31	*Siue ergo manducatis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriã Dei facite.*

25 *Macello*, μακέλλῳ: id est, κρεοπωλίῳ, vt Plutarchus alicubi interpretatur. Est autem vocabulum Latinum atque adeo Romanum, (si Varroni & Festo ipsiq; adeo Plutarchio credimus) sed Græca forma vsurpatũ, vt alia aliquot passim à sacris scriptoribus, quæ semel annotauimus Mat. 5.26. Cæterùm quum satis constet Apostolum hoc loco non disserere aduersus eos qui erant ex Circuncisione, & ciborum delectum retinebant, sed aduersus idolothyta, assentior Augustino qui in Epistolã ad Rom. testatur antiquitus consueuisse etiam prostare vænales carnes sacrificatas: eas nimirum quæ supererant, quarum pecunia ad sacerdotes redibat. Nam testatur quoque Herodotus solitos fuisse Ægyptios pecudum immolatarum capita in forum asportata Græcis diuendere. Sed & Aristophanis Pluti interpres exponens hunc versiculum, τοῦτο δὲ τὸ κρέας τῶν ἐνδοθέν τις εἰσενεγκάτω λαβών, solitos fuisse dicit à sacrificiis redeuntes, ex ipsa victima portiunculam domesticis adferre, atque etiam siquid superfuisset asportare. In eiusmodi igitur idolothytis & in priuato quoque infidelium conuictu, docet Apostolus nihil esse quo non possint fideles bona vti conscientia, si modò infirmorum habeant rationem. ¶ *Nihil interrogantes*, μηδὲν ἀνακρίνοντες. Id est, non percontãtes, antequam ematis, ecquid illud quod vænum proponitur, sit idolothyton, an secus. Quidam vertunt *Hæsitantes*, id est διακρίνοντες, sensu tamen eodem, quum hæc ipsa interrogatio ex hæsitatione conscientiæ oriatur. Solent autem empturi rem aliquam, de eius conditione venditorem percontari, nisi satis sit eis nota. Ideo addidit διὰ τὴν συνείδησιν, *propter conscientiam*. id est, quasi dubitetur sitne ex earum rerũ genere quibus vesci liceat.

26 *Plenitudo eius*, τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Id est, infinita illa rerum copia quibus plena est. Id enim Dauidi significat מלואה [*meloah.*] Significat autem his verbis Apostolus, posse bona conscientia emi quicquid in macello prostat. quoniam promulgato iam Euangelio, sublatóque omni illo discrimine, quo vigente Dominus cæteris abdicatis populis quodammodo non dominabatur, nunc demum vniuersum terrarum orbem, sicut in illo Psalmo canitur, sibi consecrarit: & hominibus quouis cibi genere alendis prospexerit vt 1.Tim.4.4.

27 *Quòd si quis*, εἰ δέ τις. Duos casus proponit Apostolus in quibus vesci liceat idolothytis: vnum siquis emerit in macello ac iis in priuato vescatur: alterum siquis ad priuatas epulas fuerit inuitatus: qua de re tamen non sine distinctione respondet. ¶ *Et vultis ire*, καὶ θέλετε πορεύεσθαι. Innuit tacitè non esse temerè ad conuiuia eiusmodi accedendum.

28 *Domini enim*, &c τοῦ γὰρ Κυρίου. Hoc testimonium repetitum etsi legit Græcus scholiastes, non videtur tamen huic loco quadrare, & neque in Claromontano, eximiæ vetustatis & emendatissimo codice, neque in Syra, neque in Arabica interpretatione, imò ne Latina quidem vulgata legitur: & iis assentior qui librariorum incuria putant irrepsisse, quia hîc præcedunt eadem verba quibus clauditur versiculus 25, cui deinde ista attexuntur. Nam certè istud διαιοπλυτὸν multos errores inuexit, vt facilè confitebuntur qui vetera exemplaria aliquando contulerunt: & in vno vetusto codice comperi ista hoc loco deesse.

29 *Damnatur*, κρίνεται, id est κατακρίνεται, vt alibi sæpe. Puto autem hunc esse sensum cum doctissimo interprete, Si libertate temere vtaris, fiet vt infirmus frater malè de tuo facto iudicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipsi cedat in ruinam, cuius tu es conscius, vt qui nullam habueris infirmitatis eius rationem. Itaque, ne lædatur eius conscientia, abstinere debes ab idolothyto. Sed personæ mutatio ex Hebræorum idiotismo, sententiam reddidit obscuriorem. Videbatur enim potius dicendum ἐλευθερία σου, *libertas tua*, & sequenti etiam versiculo, σὺ μετέχεις, & βλασφημῶ. Sed ipse Paulus eorũ personam induit quos vult adducere ad moderatũ libertatis vsum. Ita autem accipiendum esse verbũ κρίνεσθαι liquet etiam ex verbo βλασφημοῦμαι quod sequitur. Est enim sequens versiculus explicatio istius.

30 *Per gratiã*, χάριτι. Id est, si ex beneficio Dei hoc vel illo cibo vti mihi licet, cur committam vt mea culpa hoc Dei beneficium mihi vitio vertatur? Sic enim (meo iudicio)

cio) rectè omnino explicat doctissimus interpres. Nam si hæc est obiectio in persona Corinthiorum, vbi responsio? aut cur illam prorsus omitteret Apostolus? quomodo etiam sequens conclusio cohærebit? Vulg. & Eras. *Cum gratia*, id est cum gratiarum actione, quod nimis est coactum. Ambrosius, *Si gratiæ particeps sum.* Verùm (vt recte annotauit Erasmus) μετέχω cum tertio casu iungi non solet, nisi ad socium communionis referatur, non ad rem cuius sis particeps, vt si dicas μετέχω σοι τούτου, vel τοῦτ. ¶ *Impius iudicor*, βλασφημοῦμαι, siue maledictis impetor, aut de mea existimatione detrahitur. Sed illo modo explicare malui, quòd hîc agatur de religione.

Ἀπρόσκοποι γίνεσθε καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ.	32	Estote sine offendiculo & Iudæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei.	32	*Sine offensione estote Iudæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei.*	
Καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι.	33	Sicut & ego per omnia omnibus placeo, nõ quærens meam ipsius vtilitatẽ, sed multorum, vt seruentur.	33	*Sicut & ego per omnia omnibus placeo, non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant.*	
Κεφάλαιον ια.		CAP. XI.		CAP. XI.	
Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ.	1	Mitatores mei estote, sicut ego Christi.	1	*Mitatores mei estote, sicut & ego Christi.*	1. Thes. 3. 9
Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν τὰς παραδόσεις κατέχετε.	2	Laudo verò vos, fratres, quòd omnia mea meministis, & sicut tradidi vobis, traditiones retinetis.	2	*Laudo autem vos, fratres, quòd per omnia mei memores estis: & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis.*	
Θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ ὁ Χριστός ἐστι· κεφαλὴ δὲ γυναικὸς ὁ ἀνήρ· κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός.	3	Velim autẽ vos nosse Christum esse omnis viri caput: caput autem mulieris, virum: caput verò Christi, Deum.	3	*Volo autem vos scire quòd omnis viri caput, Christus est: caput autem mulieris, vir: caput verò Christi, Deus.*	Ephes. 5. 23
Πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος ἢ προφητεύων κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὸν κεφαλὴν αὐτοῦ.	4	Omnis vir orans aut prophetans operto capite, dedecorat caput suum.	4	*Omnis vir orans aut prophetans velato capite, deturpat caput suum.*	

32 *Et Ecclesiæ*, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ. Partibus subiicit totum, nisi malimus istud Iudæis & Græcis de extraneis intelligere, quorum etiam nobis sit habenda ratio, ne, dum eis obsequimur, ipsos in superstitione confirmemus.

33 [*Per*] *omnia omnibus placeo*, πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quod sine exceptione dictum est, ad id de quo agitur, id est ad res medias & ad infirmos, restringere oportet, de quo diximus suprà, 9.

IN CAPVT XI.

1 *Imitatores mei*, μιμηταί μου. Hunc quoque versiculum perperam Latini à superiore capite absecuerũt, cum quo prorsus cohæret: ita tamen vt singulari quodam Pauli artificio, sit simul & superioris disputationis conclusio, & transitio ad ea quæ sequuntur. Alius ergo nunc sequitur huius epistolæ locus, in quo de recta publicorũ cœtuum dispositione agitur, cuius tractationis tria sunt capita. Primùm enim agit de virorum & fœminarum decente habitu: vsque ad vers. 16. finientẽ. Deinde de recta Cœnæ Domini administratione à vers. 17. ad finem vsque huius capitis. Tertiò verò de recto Ecclesiasticarum vocationum & spiritualium donorum vsu vsque ad 15. cap. initium.

¶ *Ego*, κἀγώ. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotismo, vt diximus suprà, 10. 9. De ratione verò imitandi Christi vide pulchra apud Basilium, De vita solitaria, cap. 5.

2 *Omnia mea meministis*, πάντα μου μέμνησθε. Vel, Quòd in omnibus mei memores estis, vt subaudiatur κατά, sicut suppleuit Vetus interpres. Sic enim vsurpatum est hoc dicendi genus suprà, 9. 15, & 10. 33. neque valet altera Erasmi coniectura, qui eum suspicatur legisse πάντῃ. Verùm quod generaliter hîc enuntiatum est, postea Apostolus suis exceptionibus definit. Vt autem ita loqueretur, eo adductus est (opinor) quòd traditiones plerasque retinuissent, & quidem eam in primis de qua dicturus est, quanuis nonnulli refragarẽtur. ¶ *Sicut tradidi vobis*, καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambrosius legit, *Et quomodo vbique trado*, καὶ καθὼς παντχοῦ παραδίδωμι. ¶ *Traditiones*, παραδόσεις. Vulgata, *Præcepta*, ἐντολάς, à quo vocabulo de industria abstinuit Apostolus. Erasmus, *Instituta*. Vide Matth. 15. 3. Ambrosius addit μου, *meas*. Qui verò ex hoc loco nituntur quæuis portenta in Ecclesia retinere, vix digni sunt quibus respondeatur. Cui enim persuaserint vel istas traditiones fuisse doctrinæ partem, vel (etiam si ita est) in traditionum Apostolicarum numero istas partim pueriles, partim Apostolorum scriptis ex diametro repugnantes, partim prorsus tyrannicas leges censeri oportere? Denique si Apostolicæ traditiones sine exceptione seruandæ erant, cur tam multas isti aboleuerunt? Traditionum autem nomine hîc intelligi non quæ ad dogmata, sed quæ ad εὐταξίαν attinent ipsi doctrinæ & professioni Christianæ consentaneam, & in domo Dei omni cautione obseruandã, hæc ipsa de quibus ait Apostolus manifestè ostendunt? ¶ *Retinetis*, κατέχετε. Id est, summo studio obseruatis. Id enim declarat præpositio κατά. Quædam Vulgatæ editionis exemplaria legunt *Tenete*, imperandi modo.

3 *Caput verò Christi, Deum*, κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ ὁ Θεός. Intellige quatenus Christus est Deus manifestatus in carne, ac proinde mediator. Caput autem vocat eum ad cuius gloriam referenda sunt quæ illi subiecta sunt.

4 *Omnis vir*, πᾶς ἀνήρ. Particula vniuersalis, ordinum & ætatum discrimen tollit quantum quidem ad id de quo agitur. ¶ *Orans aut prophetans*, προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in communi cœtu seruando agit Apostolus, idcirco de publica oratione & prophetia (id est, Scripturæ tractatione) hæc accipio. neque verò ad eum duntaxat refero qui orationem cõcipit, aut Scripturæ locum interpretatur, sed etiam ad auditorum consessum: quia etiamsi vnus loquatur, communis tamen est actio, vt totus cœtus hac ratione dici possit orare & prophetare. sicut 1. Reg. 8. 62, dicuntur Rex & populus sacrificasse. Nã primùm omnium rationes quas adfert Apostolus, omnibus viris communes sunt in ecclesiæ cœtu versantibus, & quædam etiam extra Ecclesiæ cœtum. Sed tamen quæstio proposita & cõclusio de nõ operiẽdo capite ostendũt eas rationes ad eius loci & tẽporis circũstantiã referẽdas quo cõuenit Ecclesia. Deinde si ad vnã orãtis aut prophetãtis personã hoc referas, non cõueniet oppositũ membrũ mulieris: quũ mulieri nõ permittat Apostolus vt in Ecclesia (id est cõmuni cœtu) loquatur infrà, 14. 34, & rationes quoque quas adfert cur velari debeãt, satis liquet ad omnes & singulas mulieres pertinere quę in publico ecclesiæ cœtu versantur. ¶ *Operto capite*, κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Eras. ad verbũ, *Quicquam habẽs in capite*, Græcos interpretes sequutus. Sed quod isti de ipsa etiã coma hoc intelligũt, quæ & ipsa caput tegit, ineptũ est, quasi videlicet nullis nisi tõsis licuerit orare aut prophetare. nã quod postea de tõdẽdo loquitur, aliò pertinet. Poscit autẽ omnino antithesis vt externũ velamẽ hîc prohiberi intelligas, sicut mulieribꝰ præcipitur,

Velata autem dici non poteſt mulier etiamſi comis obuolutum caput habeat: atque ne viri quidem caput opertum dicetur quod ſolis capillis obtegitur: ſed velamen dicitur, quo ipſa quoque facies obtegatur. Cæterùm hanc Pauli legem, ad διαξίαν pertinere, ac proinde non ſine diſtinctione locorum & temporum accipiendam, vel ex eo intelligi poteſt quòd hodie contraria prorſus ratione, capite operto in cœtu loqui, ſignum eſt auctoritatis: aperto verò, ſubiectionis teſtimonium. Niſi malimus κὴ κεφαλῆς ἔχειν non ſignificare ſimpliciter *Aliquid in capite geſtare*, ſed capiti imponere quo ipſa facies aliquatenus ſaltem obtegatur, quale fuiſſe nuptarum velamen conſtat ex quorundam adhuc populorum, ac præſertim totius Orientis vſu. Itaque pertinent ad hunc locum quæ ſcribit Plutarchus ἐν κεφαλαίῳ ῥωμαϊκῶν καταγραφῇ, Τοὺς Θεὸς προσκυνοῦσι ὀπικαλυπτόμενοι, ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ὀπικρύψει τῆς κεφαλῆς Hebr. certè שחף [*chapſchi*], i. liber, cognatione habet cũ verbo חשף [*chaſchaph*] q̃ eſt, detegere, ſiue nudare.

Πᾶσα δὲ γυνὴ προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακάλυπτος τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὸν κεφαλὸν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.	5	Omnis verò mulier orans aut prophetans non operto capite, dedecorat caput ſuum: nã *id* vnum ac idem eſt ¨ acſi raſa eſſet.	5 *Omnis autem mulier orans aut prophetãs non velato capite, deturpat caput ſuum: vnum enim eſt acſi decaluaretur.*
Εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνή, καὶ κειράσθω· εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.	6	Nam ſi non velatur mulier, etiam tondeatur: quòd ſi turpe mulieri tonderi aut radi, veletur.	6 *Nam ſi non velatur mulier, & tondeatur: ſi verò turpe eſt mulieri tõderi aut decaluari, velet caput ſuum.*
Ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὸν κεφαλὸν, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ ὑπάρχων· γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστι.	7	Vir enim non debet velare caput, ‖ quum *is* ¨ imago ſit & gloria Dei: at mulier, gloria viri eſt.	7 *Vir quidem non debet velare caput, quoniam imago & gloria Dei eſt: mulier autem gloria viri eſt,*
Οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικός, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός.	8	¨ Non enim eſt vir ex muliere, ſed mulier ex viro.	8 *Non enim vir ex muliere eſt, ſed mulier ex viro.*
Καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὸν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα.	9	‖ Neque enim conditus eſt vir propter mulierem, ſed mulier propter virum.	9 *Etenim non eſt creatus vir propter mulierem, ſed mulier propter virum.*
Διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους.	10	Propter hoc debet mulier ¨ poteſtatem habere in capite, ¨ propter Angelos.	10 *Ideo debet mulier poteſtatẽ habere ſupra caput ſuum, propter Angelos.*

Gen.1.26. 27,& 5.1,& 9.6, col.3.10.

Gen.2.23.

5 *Acſi raſa eſſet*, τῇ ἐξυρημένῃ. Vulgata, *Acſi decaluaretur*, vocabulo non modò non Latino, ſed etiam improprio. Neque enim quiſquis raditur, idem fit caluus. neque decaluari aliud poſſit ſignificare quàm ex caluo fieri non caluum. Deinde ſpectauit Paulus hominum habitum, quorum alij tondebant comam, alij etiam radebant, pro diuerſa gentium conſuetudine. Tonſam autem comam voco, non eam tantùm quæ penè ad cutim præciditur, ſed eam in genere quæ reſecatur: vt ſit inter muliebrem & virilem comam diſcrimen.

7 *Imago & gloria Dei*, εἰκὼν καὶ δόξα Θεοῦ. Id eſt imago gloriæ Dei, in quo nimirum elucet Dei maieſtas & imperium. Eſt enim vir in ſupremo gradu collocatus in hoc mundo, & tanquam ſecundarius aliquis Deus (vt ita dicam) ipſius etiam mulieris reſpectu. Hæc igitur non eſt imago illa ad quam condita etiam eſt mulier, ſed alia viro peculiaris, quæ ex ipſo creationis tum ordine tum fine elicitur ab Apoſtolo. Mulier enim ex viro creata eſt, & viri ipſius cauſa, non contrà. Inde verò efficitur, in communi virorum & mulierum cœtu τὸ πρέπον poſtulare vt in viro aliquod eius præſtantiæ teſtimonium appareat.

¶ *Gloria viri*, δόξα ἀνδρός. Si non operit caput vir quia gloria Dei eſt, cur velabit caput mulier, quia gloria eſt viri? Quia nimirum vir ſic eſt gloria Dei vt ſit eiuſdem imago. neque enim, propriè loquendo, Deus poteſt à viro exornari. Dicitur tamen vir eſſe Dei gloria quatenus vult Deus in ipſo velut imagine quadam ſplendere ſuæ maieſtatis & dominationis gloriam. Itaque vir opericns caput, non ſeipſum modò ſed etiam Deum dedecorarct. vt ſiquis in dignitate poſitus appareret coram rege, priuato habitu, tantundem de regis ipſius cultu detraheret. De muliere verò aliter conſtituendum eſt viri reſpectu, cuius dicitur decus, quatenus eſt viro ſubiecta, ſicut rex quiſoiam ex eo intelligitur rex eſſe quòd ſubiectos habet quibus imperet. Itaque ſi viro ſeſe æquaret mulier, caput cui ſubiici debet dedecore afficeret. Quod autem garrit Caſtellio in hunc locum ex Itali cuiuſdam (vt ipſe ſcribit) relatione, ita ineptum & ridiculum eſt vt vix putem ſine ſtomacho poſſe à quoquam legi.

8 *Non enim eſt*, οὐ γάρ ἐστιν. Hæc ratio generalis eſt, reſpiciens virilis ſexus præſtantiam ſupra muliebrem: altera verò mox ſequens videtur ad ius maritorum in vxores pertinere: quò etiam velaminis vſus refertur.

10 *Poteſtatem*, ἐξουσίαν. Id eſt velamẽ quod ſit ſubiectionis teſtimonium, μετωνυμικῶς. adeo vt in nonnullis etiam Veteris interpretis codicibus, *velamen* legatur, non *poteſtatem*. Nam inde etiam factum vt Latinis dicantur nubere mulieres quę in viri poteſtatem tranſeunt. Pileus quoque Libertinæ conditionis erat inſigne, vt teſtatur Liuius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hac doctrina ipſas quoque virgines comprehendit, quum generales adferat rationes. Nam & ipſæ parentibus ſuis ſunt obnoxiæ. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquẽs in Problẽ. Romanis, ait, σωφρονέστερον τοῖς μὴ γυναῖξιν, ἐγκεκαλυμμένοις, τοῖς δὲ ἀνδράσιν, ἀκαλύπτοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι.

¶ *Propter Angelos*, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Id eſt, propter prophetas in cœtu loquentes, vt Dei nuntios. Redit enim ad propoſitæ quæſtionis circunſtantiam, Quo habitu mulieres oporteret in communi Eccleſiæ cœtu cõparere: & quum argumentũ ſumpſiſſet ab ipſo muliebri ſexu, cui locus eſt etiã extra ſacros cõuentus, corroborat iſtud argumẽtum, ac ſi diceret mulieribus cõuenire, nõ tantũ propter viros, vt capita in ſacro cœtu operiãt, ſed multo magis propter reuerentiã quæ Deo per ſuos nuntios & legatos loquenti debetur. Angelorũ autem nomen prophetantibus (vt hîc loquitur Paulus) .i. Verbi Dei miniſtris paſſim tribuitur, non tãtum adiũcto Domini nomine vt Agg.1.13. Malach. 2.7, & 13.1. Verùm etiã abſolutè, Eccleſ.5.5. לפני המלאך [*liphne hammaleach*] corã Angelo illo: vbi cum ה notificatiuo ſignificatur ſummus ſacerdos apud quẽ erat reddenda votorũ ratio, Leuit.27. qui locus iſtum mirè illuſtrat. perperam enim omnino de Angelis ſiue bonis ſiue malis illic agunt interpretes, vt & hoc in loco, meo quidem iudicio. Sed & in Apocalypſi, Angeli dicuntur qui ſacro miniſterio prœerant: neq; hic addi neceſſe fuit Domini vel Eccleſiæ vocabulum, quum ex præcedentibus & ſubſequentibus prorſus liqueat de ſacris cœtibus hic agi. Vtitur autem plurali numero, quòd in maxima donorũ Dei abundantia, non tantùm apud Corinthios, vt apparet infrà.14. 39. ſed etiam olim in aliis Eccleſiis non vnus ſolus ſed bini & terni in cætibus ſacris ſermonem haberent, vt de preclaris aliis plurimis donis taceam, de quibus noſter Apoſtolus infrà.14. 26. quod etiam liquet ex Tertulliani apologetico, & quibuſdam in Antiochena Eccleſia Chryſoſtomi homiliis.

11 *In Domino*,

Πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικός, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς, ἐν Κυρίῳ.

11 Attamen neque vir absque muliere, neque mulier absque viro, in Domino.

11 *Veruntamẽ neque vir sine muliere, neque mulier sine viro, in Domino.*

Ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, οὕτω καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός· τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ.

12 Sicut enim mulier ex viro est, ita & vir per mulierem: omnia verò ex Deo.

12 *Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo.*

Ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε. πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ Θεῷ προσεύχεσθαι;

13 Apud vosipsos iudicate. num decorum est mulierem non velatam Deum orare?

13 *Vosipsi iudicate, decet mulierem non velatam orare Deum?*

Ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστι·

14 An ne natura quidem ipsa hoc vos docet, quòd viro quidem comatum esse dedecori sit:

14 *Nec ipsa natura docet vos, quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi:*

Γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη αὐτὴ περιβολαίου δέδοται αὐτῇ.

15 Contrà mulieri, comatam esse decori sit? Nam coma pro velamine data est ei.

15 *Mulier verò si comam nutriat, gloria est illi? quoniam capilli pro velamine ei dati sunt.*

Εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ.

16 Quòd siquis videtur contẽtiosus esse, nos eiusmodi consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei,

16 *Siquis autẽ videtur cõtentiosus esse, nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesiæ Dei.*

Τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε.

17 Hoc verò *ita* denuntio vt vos non laudem, quòd *videlicet* non cum emolumento sed cum detrimento conuenitis.

17 *Hoc autem præcipio, non laudans quòd non in melius sed in deterius cõuenitis.*

Πρῶτον μὲν γὰρ, συνερχομένων ὑμῶν 18

Primùm enim, quum con- 8

Primùm quidem con-

11 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ, Id est per Dominum, siue Domino auctore & cõseruatore mutuæ istius coniunctionis. Sic enim eminet vir vt consistere non possit sine muliere, sic quoq; mulier subiecta est viro, vt vir aliquid ab ea accipiat: quum sicut ipsa ex viro primùm sumpta est, (quo nomine vir est caput) ita etiam vir nõnisi per ipsam possit propagari, quòd sit in adiutorium data viro. Itaque neque ille sua potestate abutatur vt tyrannus, neque mulier de sua conditione vt nimium abiecta conqueratur, sed vterque, tum vir, tum mulier, in vno Deo coalescant, qui vtrunque hac conditione creauit. Dicuntur autem hæc obiter & extra causam ab Apostolo, vt tum virorum imperium, tum mulierum subiectionem doceat ad vnum scopum, id est ad Dei gloriam, referri oportere.

12 *Ex viro*, ἐκ ἀνδρός. Ἐκ principium materiale declarat, διὰ verò in διὰ γυναικὸς instrumentalem causam. ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principium & verum αἴτιον significat.

* 13 *Apud vosipsos*, ἐν ὑμῖν αὐτοῖς, Vulg. *Vosipsi*, ὑμεῖς αὐτοὶ, vt habet Claromõtanus codex. ¶ [*Num*] *decorũ est*, πρέπον ἐστὶ. Plut. Παρ' Ἕλλησιν ὅταν δυσυχήσῃ τις γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, κομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες· ὅτι τοῖς μὲν κείρεσθαι, τοῖς δὲ κομᾶν συνήθες ἐστι. Κομᾶν autem hoc loco non simpliciter significat comam gerere, (qua ratione Homerus καρηκομόωντας Ἀχαιοὺς vocat) sed comam prolixam mulierum instar nutrire, quam videlicet ferrum non attingat. Itémque τὸ κείρεσθαι non accipitur præcisè pro radi, aut ad cutim tonderi, sed in genere de quauis capillorum præsectione dicitur, pro varia gentium consuetudine.

* 14 *Viro quidem*, ὅτι ἀνὴρ μὲν. Loquitur Paulus rationem habens sui temporis. Nam vt Gallos intonsos præteream, testatur Plinius Romam tardè venisse tonsores, anno videlicet A.V.C. 454. postea verò etiam radere tum comam, tum barbam illos consueuisse, ex Scipionis, Ciceronis & Cæsaris numis constat. Comam autem Hebræos alere non consueuisse liquet ex Nazareatus lege ac proinde extraordinarium fuisse quod de Absolomo traditur 2. Sam. 14. 26.

* 15 *Decori*, δόξα, id est, τιμὴ, quod opponitur τῇ ἀτιμίᾳ. ¶ *Pro velamine*, ἀντὶ περιβολαίου. Id est, Vt esset velamen, & quidem eiusmodi quod aliud accerseret. Neque enim coma propriè velamen est, sed indicat mulieris caput velamine indigere. Natura enim viro breuiores capillos, etiam siquis sinat excrescere: mulieri prolixiores & capiti obuoluendo idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non significat loco seu vice, neque rei originem, sed finem declarat, vt etiam accipi potest Hebr. 12. 2. Vide Iohan. 1. 16.

16 *Eiusmodi consuetudinem*. τοιαύτην συνήθειαν. contentiose videlicet agendi. *

17 *Hoc verò* [*ita*] *denuntio vt* [*vos*] *non laudem*, τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit sententia, sed paulo dilucidior, si pro παραγγέλλων legeris παραγγέλλω, & pro ἐπαινῶ scripseris ἐπαινῶν, vt ego conuerti, eo audacius quòd Vetus interpres ita legerit, & duo ex nostris vetustis codicibus ita scriptum habeant. Alioquin nec veterem interpretem, nec Erasmum in eo sequi velim, quòd τὸ παραγγέλλειν exposuerint præcipiendi verbo: quum hoc loco Apostolus nihil aliud declaret (opinor) quàm se aliquid esse illis nuntiaturũ, fama videlicet ab aliis acceptum, de quo non possit eos non reprehendere: quum in superiore sermone eos idcirco laudarit quòd in plerisque eum ordinem retinerent quem in eorum Ecclesia constituisset, quauis contentiosi nonnulli repugnarent. Erasmus ex Græcis scholiis aliam expositionem adfert, quasi Paulus dicat, Hoc verò me vobis præcipere non laudo. Id est, Id verò non laudo quòd vobis ista præcipere me oporteat.

¶ *Quod* [*videlicet*] *non cum emolumento, sed cum detrimento conuenitis*, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλὰ εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulgata, *Quod non in melius, sed in deterius conuenitis.* Ego verò primùm omnium addidi particulam VIDELICET, ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi ἀπολογικῶς, sed εἰδικῶς, vt infrà, versu 23: (quauis aliter censeat Photius) deinde quia illud, *In melius, & in deterius*, videbatur obscurè dictum, studendum putaui perspicuitati. Transit autem Apostolus ad alterum huius tractationis caput, nempe Cœnæ Domini administrationem: cui adiunctæ tunc erant Agapæ, nomine quidem at non re, quum in varias factiones essent diuisi, adeò vt alij alios non expectarent ad communem tum mysteriorum tum epularum vsum, sed sub suis veluti ducibus, quorum se esse dicebant, accedentes, proculdubio sacram actionem in totidem quasi partes discerperent: & præterea ditiores splendidè ac ne intra modum quidem, tenuiores verò, illis ipsos aspernantibus, parcè admodum epularentur. quod vtrumque ex diametro repugnare Cœnæ Domini institutioni docet eos Paulus, prolata ipsius institutionis formula ad cuius præscriptum eos reuocat: cui nimirum neque detrahere, neque adiicere quicquam, aut in ea mutare quidpiam liceat. Id verò si in Ecclesia Christiana accuratè & religiosè obseruatum esset, sicut factum oportuit, non ita turpiter esset Domini domus in deteriimam latronum speluncam transformata.

18 *Primùm enim*, πρῶτον μὲν γὰρ. Vulg. *Primùm quidem*. Eras. *Nam primùm quidem*. Ego verò puto πρῶτον simpliciter declarare sermonis initium, vt Rom. 1 8. quauis quæ

tribus proximis capitibus continentur, ad eundem etiam finem (id est ad conuentus Ecclesiasticos) pertineant.

¶ *In Ecclesia, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ:* id est ad sacrum conuentum, audiendi verbi diuini & agaparum causa.

ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν· καὶ μέρος τι πιστεύω.

Δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.

Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτό, οὐκ ἔστι Κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν.

Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.

Μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; Τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.

Ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ Κυρίου ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ Κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδετο, ἔλαβεν ἄρτον·

uenitis in Ecclesia, audio dissidia inter vos esse: & aliquam partem credo.

Oportet enim etiam hæreses inter vos esse, vt qui probati sunt, manifesti fiant inter vos.

Quum igitur conuenitis in vnum, hoc non est Dominicam cœnam edere.

Nam vnusquisque propriam cœnam præoccupat in vescendo: & hic quidem esurit, ille verò ebrius est.

Enimuero num domos non habetis ad edendum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid vobis dicã? laudabo vos? in hoc non laudo.

Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, Dominũ Iesum *videlicet* ea nocte qua proditus est, accepisse panem:

uenientibus vobis in Ecclesia, audio scissuras esse inter vos: & ex parte credo.

19 *Nam oportet & hæreses esse: vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis.*

20 *Cõuenientibus ergo vobis in vnum, iam non est Dominicam cœnam manducare.*

21 *Vnusquisque enim suã cœnam præsumit ad mãducandum: & alius quidem esurit, alius autem ebrius est.*

22 *Nunquid domos non habetis ad manducandũ & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & cõfunditis eos qui nõ habẽt? Quid dicã vobis? laudo vos in hoc? non laudo.*

23 *Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, quoniã Dominus Iesus, in qua nocte tradebatur, accepit panem:*

¶ *Et aliquam partem credo, καὶ μέρος τι πιστεύω.* partem videlicet eorum quæ de vobis audio, vos nimirum inter vos animis dissidere. Vulg. & Eras. *Et ex parte credo.* quod sic potest accipi quasi dicat Apostolus se non prorsus credere famæ, nec prorsus etiã non credere. Atqui apparet Paulum non scripsisse de re incerta, vt qui manifestè in Corinthiis maiorem animorum coniunctionem & charitatem requirat: neque verò Apostolicæ grauitati conuenit vt aliter credamus.

19 *Etiam hæreses, καὶ αἱρέσεις.* siue *sectas.* Facilè credo, inquit Apostolus, quandam inter vos esse animorum dissensionem, quum vos sciam, vt & fideles omnes, maioribus etiam malis esse obnoxios, id est hæresibus & sectis, in quibus non de ordine quopiam extrinseco, aut de voluntatibus, sed de doctrina ipsa excitantur factiones: idque, quod ad Deum attinet, non vt perdamini, sed vt verè pij ab hypocritis hac probatione distinguantur. Sic igitur ostendit Apostolus se non temerè huic famæ credidisse: & interim tamen bonos consolatur, & infirmos erigit: neque tamen sic loquens, Corinthios arguit quasi hæreses iam tum apud illos essent vulgò receptæ, vt erant schismata. Concidunt igitur Chrysostomi rationes, quibus adductus est vt existimaret hæreses & schismata hoc loco pro eodem accipi: neque quærendam puto nouam aliquam horum interpretationẽ, quum potius simplici & propria significatione accipiantur. vt pulchre explicat etiam Tertullianus in libro de præscriptionibus. ¶ *Probati, δόκιμοι.* Id est, quos esse spectãdæ pietatis & fidei sinceræ ipsa experientia docuerit: quibus opponuntur ἀδόκιμοι 2. Cor. 13. 5. Est enim nomen, non participium, quum alioquin explorentur etiam hypocritæ: qui tamen probati dici non possunt. Quod autem annotat Chrysostomus ἵνα non significare causam sed euentum, eatenus admitto vt sciamus hoc propriè non manare ab hæresi, sed κατὰ συμβεβηκὸς, & tamen Dei consilium ac scopum hunc esse. Tertullianus aliquoties hunc locum citans in lib. De præscriptionibus, *probabiles* interpretatur.

20 *Igitur, οὖν.* Notanda est illatio. Inter vos sunt dissidia, ergo vestræ συνάξεις non sunt Cœna Domini. Sed hoc dextre intelligendum est. Nec enim quorundam abusus efficiebat vt nulla Ecclesia esset Corinthi: sed vsitata hyperbole Apostolus præcisè negat fieri quod à plerisque ritè non fiebat. Malo enim οὐκ ἔστι cum Vetere interprete conuertere, *Non est,* quàm *Non licet,* cum Erasmo & aliis quibusdam. ¶ [*Hoc*] *non est, οὐκ ἔστι.* Id est, Hoc vestrum conuenire, non est Cœnam Dominicam edere. Vnde igitur priuatæ Missæ prodierunt, etiam si in iis Cœnam Domini celebrari sacrificulis istis concederemus? Cæterùm Syrus & Arabs interpretes sic non αὐτολεξεὶ sed παραφραστικῶς hunc locum verterunt: ille quidem, *Non sicut iustũ est in die Domini nostri comeditis & bibitis:* hic verò, *Non comeditis & bibitis prout verè diebus Domini nostri decet.* Nam κυριακὴν retulerunt non tam ad ipsum Dominum, quam ad diem quem Dominicum Latini, vt Græci κυριακὴν, vocant, quo die solennes cœtus haberi iam tum Corinthi solitum fuisse liquet ex 16. 2, in hac eadem epistola, & idem Romæ factitatum fuisse docet Iustinus Apologetico secundo.

21 *Præoccupat, προλαμβάνει.* Id est, aliis non expectatis sumit. Vulgata, *Præsumit,* id est, præcipit, Latinè quidem, sed ambiguè. In vno codice legimus προσλαμβάνει, sed deprauatè, vt apparet ex versu 33.

22 *In hoc? ἐν τούτῳ;* Quidam hoc connectunt cum ἐπαινέσω, quidam cum sequente ἐπαινῶ vt nos fecimus. Cæterùm Arabs interpres totum hunc locum sic vertit, *an laudabo vos hac re? non est ministerij mei: non faciam.* vt videatur legisse, ἐν τούτῳ ἐπαινέσω ὑμᾶς; οὐκ ἔστι τῆς διακονίας μου· οὐ πείσω. nisi paraphrasi vti maluit minimè tamen necessaria.

23 *A Domino, ἀπὸ τοῦ Κυρίου.* Quærit Chrysostomus quomodo potuerit istud ex ipso Christo Paulus audire, neque noduni expedit. Plerique verò, vt & Græcus scholiastes, hoc referunt ad extraordinariam illam reuelationem: quam commemorat ipse Apostolus Gal. 1. 12. Ego verò si hûc respexisset, puto scripturum fuisse non ἀπὸ sed παρά vt poscit vsus Græcæ linguæ, & in his libris passim occurrit vt Iohan. 5. 41, & 10. 18. Act. 3. 5. & ipsemet Paulus Act. 20. 24, & Galat. 1. 12, & 1. Thessal. 2. 13, & 4. 1. & 2. Thessal. 3. 6. & Iacob. 1. 7. & 2. Pet. 1. 17. & 1. Iohan. 3. 22. & Ioh. 3. 4. & Apocal. 2. 27. Itaque ἀπὸ τοῦ Κυρίου non interpretor *du Seigneur,* sed *de la part du Seigneur.* Id est, vt a Domino profectum. Quod enim verè dicit Apost. se non fuisse humanitus, sed ἀμέσως ab ipso Christo vocatum & electum, non impedit quominus peculiaria plurima Christi dicta & facta, tum ex Anania, tum ex aliis Christi discipulis αὐτοπτῶν cognouerit, ac fortassis etiam ex Lucæ scripto ista excerpserit.

24 *Quod*

Καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε, Λάβετε, φάγετε· τοῦτό μου ἐστὶ τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

24 ‖ Et gratiis actis fregisse, ac dixisse, Accipite, edite: hoc meum est corpus quod pro vobis frangitur: hoc facite ad mei commemorationem.

24 *Et gratias agens fregit: & dixit, Accipite & manducate: hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem.* Matt.26. 26. mar.14.22 luc.22.17

Ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον, μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

25 Itidem & poculum, postquam cœnasset, dicendo, Hoc poculum est Nouum illud fœdus, per meum sanguinem: hoc facite quotiescunque biberitis ad mei commemorationem.

25 *Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicens, Hic calix, Nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescunque biberitis, in meam commemorationem.*

Ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον τοῦτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ Κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.

26 Quotiescunque enim ederitis panem hunc, & poculũ hoc biberitis, mortem Domini annuntiatis, vsquequò venerit.

26 *Quotiescunque enim manducabitis panem hũc, & calicem bibetis, mortẽ Domini annuntiabitis, donec veniat.*

Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ Κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Κυρίου.

27 ‖ Itaque quisquis ederit panem hunc, aut biberit poculum Domini indignè, reus tenetur corporis & sanguinis Domini.

27 *Itaque quicunque mãducauerit panem hunc, vel biberit calicem Domini indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini.* Ioh.5.55.

Δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως ἐκ τοῦ ἄρτου ἐσθιέτω, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου πινέτω.

28 ‖ Probet autem quisque seipsum, & ita de pane illo edat, & de poculo illo bibat.

28 *Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat.* 1.Cor.13 5.

Ὁ γὰρ ἐσθίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρῖμα ἑαυτῷ ἐσθίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τοῦ Κυρίου.

29 Nam qui edit & bibit indignè, damnationem sibiipsi edit & bibit, non discernens corpus Domini.

29 *Qui enim manducat & bibit indignè, iudicũ sibi manducat & bibit, non diiudicãs corpus Domini.*

---

24 *Quod pro vobis frangitur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic constanter legunt omnes Græci, & Ambrosius quoque. Vulgata *Quod pro vobis tradetur*, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, nisi quòd tempus mutauit, quum Dominus de re iamiam futura loquens, de industria maluerit tempus præsens vsurpare. sed quod ad sensum attinet, eôdem recidit vtraque lectio, quamuis illa sit multo conuenientior, quam etiam sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes. Neque enim iis seu Græcis seu Latinis interpretibus assentior qui putarunt *Frangi* idem hîc valere quod *Distribui*: quum necesse sit hoc verbum *frangitur* non de signo, quod iam fregerat Dominus quum hæc diceret, sed de re sacramenti (id est de ipso Christi corpore) accipere: neque dixerit Dominus, Quod vobis frangitur, id est distribuitur sed, Quod pro vobis frangitur. Itaque fractionis vocabulo designatur mortis genus, quoniam præterquã quòd Domini corpus grauissimis cruciatibus laceratum, contusum, confractum denique fuit, etiamsi non perinde fracta fuerint eius crura vt latronum, Christus animum violentissima morte exhalans, velut in duas partes fuit secundum humanam naturam dilaniatus. Habet denique hoc vocabulum admodum expressam significationem, vt figura rei prorsus respondeat, id est, vt fractio illa panis (quam & ipsam ceremoniam vt sacramentalem & à Domino institutam oportuit in Ecclesia retineri) mortem ipsam Christi nostræ menti repræsentet. Neque verò dubium est quin Paulus de cœna Domini hîc agat, cuius appendices erant agapæ, de quibus diximus Act.2.21 & 46. Quorsum enim Paulus Corinthios ad Domini institutionem reuocaret? Deinde quæ in hunc locum disputat Erasmus de consecratione, satis ostendunt hominem, alioquin doctissimum, nunquam cognouisse quid veteres illi patres Consecrandi vocabulo intellexerint. Quid autem illud sit, paucis diximus suprà, 10. 16.

¶ *Commemorationem* ἀνάμνησιν. Vide Luc.22.19.

26 *Annuntiatis*, καταγγέλλετε. Id est cum gratiarum actione vos credere & amplecti palam profitemini. Sunt autem hæc non Christi, sed Pauli verba, explicantis quid illud sit, *Ad mei cõmemorationem*. Vulgata propterea quòd non dixit Apostolus ἐσθίετε & πίνετε, sed ἐσθίητε & πίνητε, vertit, *Annuntiabitis*, futuro tempore. Quod si accipere libeat pro Imperandi modo, tunc γὰρ non erit causalis sed illatiua, pro οὖν, quod alibi quoque obseruauimus, & vt solet particula כי [*Ki*] apud Hebræos interdum accipi.

27 *Indignè*, ἀναξίως. Id est, aliter quàm dignum est tanta mysteria tractari. In tribus codicibus additum erat τοῦ Κυρίου (vt etiam legerunt Chrysostomus & Ambrosius) id est aliter quam Domini dignitati conueniat. Quid sit autem digne ad mensam Domini accedere, pulchre docet Basilius in asceticis regulis κατ' ὄπτιμον quæst. 172.

¶ *Reus tenetur corporis*, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulgata & Erasmus, *Reus erit corporis*. Vide Matth.5.21. Dicitur autem teneri reus corporis Domini, qui illud est aspernatus, vt Apostolus ipse explicat versu 29: & non possum satis mirari qui fiat vt quidam non animaduertant quam friuolum sit argumentum, reos esse istos corporis Domini, ergo corpus domini accipere: quum idcirco potius rei sint quod oblatum contempserint. Christus enim perceptus, necessariò viuificat, quum sit vita: & repudiatus iudicat, quoniam vitæ contemptum mors sequatur necesse est. Hæc enim est mundi condemnatio, quod tenebras diligat potius quàm lucem.

28 *Quisque*, ἄνθρωπος. Hebr. איש [*isch*] id est homo, pro ἕκαστος, id est *quisque*. Est autem hoc dictum cum emphasi, vt singuli sciant hoc sibi faciendum, nequ s fidem quam vocant implicitam requiri somniet, aut ab aliena fide pendeat. Et ex hoc consequitur sacramenti istius institutionem ad infantes, furiosos, & in verbo Dei minime institutos non pertinere: quod & ipsa institutionis ratio docet, quum ad hoc mysterium requiratur sui probatio, & mortis Domini annuntiatio. Qui verò ex hoc pronomine ἑαυτὸν colligunt vnumquenque suo priuato iudicio relinquendum, nec cuiquam ad mensam Domini accedenti recusanda sacramenta, præsupponunt quod falsissimum est, omnes videlicet aut ad sese probandos sufficere, aut tum in iis de quibus non constet sintne an non sint ex Ecclesia, tum in iis qui legitima præeunte cognitione iudicati fuerint impœnitentes, ideóque abstẽti sufficere vt esse idonei, & vere resipuisse censeantur, sese ad mensam Domini quoquomodo stiterint: qua conclusione quid infirmius?

29 *Non discernens*, μὴ διακρίνων. Verbum Diiudicandi mihi visum est paulo obscurius hoc in loco. Discernere autem corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationẽ, vt à cæteris rebus distinguat, ac proinde cũ fide & resipiscentia summáque reuerentia ad hunc panem & hoc poculum, non tanquam ad profanos cibos, sed tanquam ad mysteria rei omnium pretiosissimæ accedat.

Cæterùm quod de corpore dicitur, de sanguine quoque intelligitur σωεκδοχικῶς, vt suprà, 10. 17, aduersus sacrilegos illos qui quum alteram sacramenti partem Laicis, quos vocant, ademerint, sacrilegium suum aliquot similibus locis perperam explicatis obtegere conantur.

Διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς καὶ ἄῤῥωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.	30	Propterea inter vos multi *sunt* debiles & inualidi, & dormiunt multi.	30 *Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.*
Εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.	31	Etenim si nosipsos diiudicaremus, non iudicaremur.	31 *Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, non vtique iudicaremur.*
Κρινόμενοι δὲ, ὑπὸ Κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.	32	Sed dum iudicamur, à Domino erudimur, ne cum mundo condemnemur.	32 *Dum iudicamur autem, à Domino corripimur, vt non cum mundo damnemur.*
Ὥστε, ἀδελφοί μου, συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλοις ἐκδέχεσθε.	33	Itaque fratres mei, quum cõuenitis ad vescendum, alius alium expectate.	33 *Itaque fratres mei, quũ conuenitis ad manducandum, inuicem expectate.*
Εἰ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐσθιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρῖμα συνέρχησθε. Τὰ δὲ λοιπὰ, ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.	34	Quòd siquis esurit, domi edat: ne ad condemnationem cõueniatis. Reliqua verò, quũ venero, ordinabo.	34 *Siquis esurit, domi mãducet: vt non in iudicium conueniatis. Cætera autem, quum venero, disponam.*

Κεφάλαιον ιβ.

Περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν, ἀδελφοὶ, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.

Οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε, ἀπαγόμενοι.

CAP. XII.

PORRO de spiritualibus *donis*, fratres, nolim vos in ignorantia versari.

Scitis vos Gentes fuisse, qui ad idola illa muta, prout rapi contigisset, abripiebamini.

CAP. XII.

DE spiritualibus autem, nolo vos ignorare, fratres.

Scitis quoniam quum Gentes essetis, ad simulacra muta, prout deducebamini, euntes.

30 *Dormiunt*, κοιμῶνται. Id est mortui sunt, vt sæpe iam exposuimus. Viderint ergo qui ad Cœnæ ceremoniam quicquam addunt aut detrahunt.

31 *Diiudicaremus*, διεκρίνομεν. Id est probaremus & exploraremus. quod fieri non potest quin in nos ipsos inquiramus, nostra scelera damnemus, fide denique & resipiscentia nosipsos à profanis secernamus. quæ omnes significationes conueniunt verbo διακρίνειν. In eo verò non assentior Erasmo, quòd præterito plusquamperfecto vertere maluerit, *Diiudicassemus.* ¶ *Non iudicaremur*, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα. Id est, Iudicium in nos ferretur. Sic enim ex Hebræorum idiotismo iudicij nomen accipitur pro damnatoria sententia.

32 *Erudimur*, παιδευόμεθα. vel, [*castigamur.*] Sic autem vocantur castigationes à fine & scopo quem sibi Dominus proponit suos castigans, non vt perdat, sed vt in eis obtineat illud τὰ παιδεύματα μαθήματα.

34 *Reliqua*, τὰ δὲ λοιπά. Ergo, inquiunt nonnulli, alia præterea disponenda erant. Concedò. Sed quorsum hæc ad illam ipsius tum doctrinę tum essentialis formulæ administrationis Cœnæ Domini horrẽdam subuersionem? ¶ *Ordinabo.* διατάξομαι. Pertinent hæc igitur ad ordinem Ecclesiasticũ, non ad dogmata. Hæc enim est huius verbi notatio propria, vt infrà 16. 1, de Eleemosynis colligẽdis.

IN CAPVT XII.

1 *Porro de spiritualibus* [*donis,*] περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. sub. χαρισμάτων, vt Rom. 1.11. Iam autem aggreditur Apostolus tertium huius tractationis caput, spiritualium videlicet tum functionum tum donorum abusum, ex eodem fonte, id est ex arrogantia & ambitione promanãtem, quæ efficiebant vt in publicis cœtibus magna esset ἀταξία, & iis quidem qui aliis præerant vel donis præstantioribus instructi erant, alios inferiores superbè aspernantibus: inferioribus verò malignè aliis inuidentibus: vtrisque denique suum quærentibus, & dona ipsa Dei polluerentur, & communis vtilitas Ecclesiæ negligeretur. ¶ *In ignorantia versari*, ἀγνοεῖν. Ἀγνοεῖν absolutè hîc accipitur pro rudem & ignarum esse, vt infrà, 14.38, & Heb. 5. 2. Videbantur enim Corinthij, alioquin egregiis donis instructi, non satis intelligere, aut certè obliti, à quo & in quem finem ea dona accepissent.

2 *Vos Gentes fuisse*, ὅτι ἔθνη ἦτε. Id est à veri Dei cultu ac fœdere prorsus alienos, vt explicatur Ephes. 2. 11, & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi vocant גוים [*goïm*] Vulgata, *Quoniam quum Gentes essetis.* ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε, quomodo scriptum legimus in Complutensi editione & duobus præterea vetustis codicibus. Sed ea lectio stare non potest nisi ἀπαγόμενοι dicamus Hebræorum more positum pro ἀπήγεσθε, cuiusmodi Hebraismum annotauimus Act. 24.6, & 20. Non desunt etiam qui legant οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε, *Scitis quum Gentes eratis.* quæ lectio non potest vllo modo admitti, nisi ὡς construas per traiectionem, quasi scriptum sit οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε ὡς πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ κωφὰ ἤγεσθε ἀπαγόμενοι. Sed quominus ita possis construere, impedit particula ἂν, de qua mox dicemus. Sequutus sum igitur eam lectionem quam in plerisque codicibus inueni, vt omnium simplicissimã. Apostolus autem primùm omnium Corinthiis reuocat in memoriam à quo proficiscantur hæc dona, vt pudeat illos rebus tam sacris ad ostentationem abuti, quum ideo sint collata vt ipsorum auctoris, Christi videlicet, gloria amplificetur. Id autem docet Apostolus κατὰ σύγκρισιν, vt norint videlicet Corinthij ex prioris conditionis comparatione, & quanto beneficio sint affecti, & quantum sit inter hæc Dei dona & dæmoniorum præstigias discrimen, ac proinde quantopere oporteat differre sacros ipsorum cœtus ab impuris illis idololatrarum conuentibus. Et videtur mihi Paulus alludere ad locum Mosis, Deuter. 12.30. vbi nonnulli verbum נקש [*nakasch*] interpretantur, Rapi, in Niphal. ¶ *Ad idola illa muta abripiebamini*, πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἀπαγόμενοι. Participium passiuum præsentis temporis necessariò conuerti per periphrasin: quod quidem cum ἔθνη parum cohærere in genere nemo mirabitur qui nouerit frequentissimè hoc vsuuenire in collectiuis nominibus quæ vocant. Conuerti autẽ *Abripiebamini*, vt melius declaretur impetus ille Satanæ suos idololatras turbinis instar auferentis. quod etiamnum hodie in iis cernere licet qui huc & illuc difficillimis quibusq; temporibus & itineribus feruntur: nec tamen habent vel tantillum rationis quod prætexant cur nulla nec sui nec suorum habita ratione, tot molestias vltro sibi accersant. Erasmus aliam rationem amplexus, vertit, *Sequentes* [*eratis,*] quasi videlicet ἀπαγόμενοι non tam impetum illum de quo modò dixi, quàm ἀναιδησίαν & stuporem summum declaret, qui idololatrarum animos ita occuparit vt nihil cogitent quò properent: sed brutorum instar, quocunque præierit dux, eò illum consequantur. Deinde etiam putaui geminum articulum ab aliis omissum nõ posse prætermitti sine sensus iniuria. Et illud quoque annotandum est, Paulum addito epitheto significare voluisse quæ sit insania eorum qui responsa petant à mutis simulacris. ¶ *Prout rapi contigisset*, ὡς ἂν ἤγεσθε. Primùm

mùm τὸ ἄγεσθαι conuerti potius *Rapi* quàm *Duci*; vt impetum illum significarem de quo modò dixi: & fortasse Paulus allusit ad verba Mosis Deuter. 12. 30. vbi verbum נקש [*Nakasch*] interpretatur Rapi: deinde ὡς ἂν nolui simpliciter conuertere *Prout*, cum Erasmo & Vetere interprete, quia ἂν in isto dicendi genere vniuersale quiddam & indefinitũ declarat, sicut apud Latinos particula CVNQVE, quasi Latinè dicas, Quocunque modo raperemini. id est, Nulla nec loci, nec temporis, nec vestri habita ratione, ad quæcunque idola vos traheremini, Satanæ videlicet furore impulsi, eò abripiebamini.

Διὸ γνωρίζω ὑμῖν ὅτι οὐδεὶς ἐν Πνεύματι Θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦ, καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν Κύριον Ἰησοῦν, εἰ μὴ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ.	3	Quapropter notum vobis facio, ‖ nullum per Spiritum Dei loquentem, ¨dicere Iesum anathema, ‖ & neminem posse dicere Iesum Dominum, nisi per Spiritum sanctum.	3	*Ideo notum vobis faciõ quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesum: & nemo potest dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto.*	Mar 9.38
Διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσί, τὸ δὲ αὐτὸ Πνεῦμα·	4	¨Distinctiones autem donorum sunt, sed idem Spiritus.	4	*Diuisiones verò gratiarum sunt, idem autem Spiritus:*	Suprà, 8.6 ioh 13.13 phil.2.10
Καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος·	5	Et distinctiones ¨ministeriorum sunt, sed idem ¨Dominus:	5	*Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus:*	
Καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι Θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.	6	Et distinctiones ¨operationũ sunt, sed idem est ¨Deus efficiẽs ¨ea omnia in omnibus.	6	*Et diuisiones operationum sunt, idẽ verò Deus, qui operatur omnia in omnibus.*	

3 *Dicere anathema*, λέγει ἀνάθεμα. Id est, execrari, vel quocunque modo de ipsius gloria detrahere. Plinius ad Traianum scribens, *Quum* (inquit) *præeunte me Deos appellarent, & imagini tuæ, quam propter hoc iusseram cum simulacris numinum adferri, thure ac vino supplicarent, præterea maledicerent Christo, (quorum nihil cogi posse dicuntur qui sunt reuera Christiani) dimittendos putaui.* Hæc ille. Huic autem opponitur Dicere Iesum Dominum. Id est, vt Dominum ac Deũ seriò agnoscere. De anathemate diximus, Rom. 9.3.

4 *Distinctiones*, διαιρέσεις. Sic loquũtur Græci quoq; Theologi de tribus Personis in vnica Deitatis Essentia citra vllam separationem per suas ἰδιότητας distinctis: quod est hîc quoque diligenter obseruandum ex Apostoli scopo, qui in eo totus est, vt hæc spiritualia dona doceat distincta quidem esse siue diuersa, nunquam tamen separanda: quod sicut ab vno & eodem fonte promanant, sic ad vnum & eundem finem sint referenda, vnius videlicet & eiusdem corporis, id est Ecclesiæ ædificationem. Malè igitur Vulgata & Erasmus *Diuisiones* interpretantur, perobscura & periculosa huius vocis ambiguitate. Sed & commodè possimus *Distributiones* vocare quæ ab Hebræis מחלקות [*machlekoth*,] ab Apostolo Heb. 2. 4. μερισμοὶ vocantur: cuiusmodi fuerunt sub Leuitico Sacerdotio distincti ordines Sacerdotum, Leuitarum, Cantorum & Ianitorum. Cęterùm quum Apostolus manifestè χαρίσματα, διακονίας, & ἐνεργήματα distinctè recenseat, ego quidem existimo χαρίσματα generis loco poni, i. illa πνευματικὰ omnino comprehendere, quorum duas postea species generales constituit habita illorum donorum vsus & finis ratione, nempe διακονία & ἐνέργημα.

5 *Ministeriorum*, διακονιῶν. Vel, vt Vulgata, *Ministrationum*. Sic autẽ signatè vocat Apostolus functiones Ecclesiasticas toti cætui Ecclesiæ formando, & nutriendo destinatas. Et obseruanda est antithesis ministrorum, & Domini: qua damnantur superbæ & arrogantes illæ pseudocleri Antichristiani appellationes: quæ superbia vtinam intra nudas ipsas voces constitisset. ¶ *Dominus*, ὁ Κύριος, nẽpe Christus Ecclesiæ suæ dominus à Patre constitutus.

6 *Operationum*, ἐνεργημάτων. Eras. *Efficacitates* maluit interpretari. Hilarius ἐνέργειαν vertit *inoperationẽ*, nouo quidem, sed non infeliciter vt mox dicam, nouato vocabulo: cuius ἀποτέλεσμα & effectum opus est ἐνέργημα Damasceno libro orthodoxæ fidei tertio, cap. 15. Paulus verò sic vocat hoc loco vsum donorum quæ postea commemorat ver. 9. & 10. positum videlicet in edendis illis mirificis operibus quæ ipsam rerum naturalem vim omnem superant, & ab illis functionibus, quas διακονίας vocauit dupliciter distinguntur. Primùm enim ij qui in Ecclesia διακονοῦσι, i. *qui in sermone & doctrina laborant*, vt loquitur Paulus 1. Tim. 5. 17. Deo συνεργοῦσι, in plantando & rigando, quanuis solus Deus det incrementum. Itaque sunt Dei instrumenta nõ tantùm passiua, vt in scholis loquuntur, sed etiam actiua, vt qui tum donum habeant cognitionis earum rerũ quas docent, tum etiam χάρισμα res illas externis auditorum mentibus insinuandi, quod per plantationem metaphoricè intelligitur, quanuis quòd auditis illis vocibus mens auditoris, vt veris assentiatur, ac multò magis, vt illas sibi peculiariter applicet, sit Dei vnius opus intrinsecum, mẽtem & voluntatem auditoris: sua vnius vi diuina, immutãtis: quod Dei beneficium postea ministerio docentis itidem simili modo fouetur, & Rigationis nomine significatur. At in edendis miraculis si opus ipsum spectes, sola illa Dei virtus agit prorsus ἀκοινωνήτως, quam ne in Angelos quidem ipsos transfundit: ideóque dicitur in hominibus ἐνεργεῖν. Quamobrem etiam dixi Hilarium nouè quidem, sed non ineptè vti *Inoperationis* vocabulo. Quid igitur? (dixerit aliquis) num in edendis miraculis sancti Dei homines fuerunt quasi stipites & trunci? Nequaquã. Nam aut suis precibus impetrarunt à Deo miracula, aut Dei voluntatem intrinseco χαρίσματι, vel peculiari reuelatione intelligentes, eam declararunt. Sed ita vt nulla vis ipsorum vlla ex parte ad miraculorũ effectionem vt causa efficiens concurrerit. Neque his obstat quod scribitur Marci 16, 20. quasi Deus sit homini συνεργὸς, vt suo loco exposuimus: quod vt melius etiam perspiciatur, & ne quis hîc aberret in alterutram partem, ministerio videlicet sacro vel minus, cum Schvvenfeldio & Enthusiastis, vel plus quàm par sit tribuens, audiamus quid de ipsius Christi humanitatis per se, licet τῷ λόγῳ vnitæ, actione in edendis miraculis, erudita in Nestorianorum & Arrianorum certaminibus vetustas senserit. Sic igitur Nissenus aduersus Eunomium, *Neque humana natura*, inquit, *Lazarum viuificat, nec deflet iacentem in latibulis Potentia, sed lacryma quidem est hominis propria, vitæ verò ea quæ veræ vitæ sunt. Non nutrit multa hominum millia humana mendicitas, non accurrit ad ficum omnipotens Potestas.* Et Apollinaris, *Est hominis surgere à mortuis, Dei autem excitare.* Et Cyril. lib. de Trinitate 5. *Quæ diuino modo facta sunt à Christo non sunt humanæ κτίσεως attribuenda, sed naturæ ineffabili & omnẽ mentem transcendenti.* Et Cyrillus Ierosolymitanus oratione catechetica 4. *Duplex est Christus, mortuus quidem verè vt homo, quatriduanum autem cadauer suscitans, vt Deus.* Et Damascenus verè in hoc argumento explicando diligens, & Orthodoxus lib. de orthodoxa fide 3, cap. 15. *In Domino nostro Iesu Christo*, inquit, *miraculorum vis erat ipsius Deitatis actio: manitum autem in miraculis edendis adhibitio, & velle & dicere, Volo, Purgator, erat humanitatis ipsius actio. ipsius autem actionis effectum humanæ quidem naturæ fuit panum fractio, & quod leprosus audiuit Volo: Diuinæ verò panum multiplicatio, & leprosi purgatio.* Item, *In Christo Deitatis quidem ipsius actio est diuina & omnipotens, humanitatis verò ea quæ nostræ naturæ conuenit. Et effectum quidẽ humanæ naturæ est quod puellæ manus prehensa fuerit & attracta, diuinæ verò quòd puella fuerit in vitam reuocata. Nam & istud est aliud, & illud quoque ab ab ipso diuersum, quanuis vnus ab alio seiungi nequeat in actione eius qui Deus & homo est.* Item, *Nec humana natura Lazarum à mortuis excitauit, nec rursus diuina Potentia lacrymatur. Nã lacrymæ quidẽ sunt quiddã humanitatis proprium, vita verò eius est qui est ipsa in sese subsistens vita.* Et de hoc quidem hactenus. Alterum autem διακονίας & ἐνεργήματος discrimen in eo situm est quod διακονία vniuersum aliquem Christi gregẽ in genere, & præterea sigillatim singula eius membra respicit, & est ordinarium ac perpetuum in Ecclesia (quanuis non pariter semper sese exerẽs) χάρισμα, quum fides sit ex auditu: ἐνεργήματα autem ista πνευματικὰ, quanuis ad Ecclesiæ totius ædificationẽ spectarint, tamen vel in singularibus duntaxat personis sese exeruerũt, vel alia ratione fuerunt singularia, certis videlicet temporibus & personis

* propriè destinata: denique nō in hunc vsum collata vt perpetuo vigerent. Quoniam alioqui non tantùm, vt Augustinus ait, euiluissent, verùm etiam pro extraordinariis ordinaria facta, miracula esse quodammodo desiissent.

* ¶ *Deus, ὁ Θεός.* Pater videlicet vt origo, & ἄπιον tum Filij tū Sp. sancti, quorum distinctè meminit, at non tamen separatim, superioribus versiculis 4, & 5.

¶ *Ea omnia, τὰ πάντα.* Vel eas omnes, videlicet effectiones, sive operationes. Potest enim istud vel generaliter intelligi, vel ad ἐνέργηματα restringi: & vtrouis modo accipias vis articuli videtur esse ἀιαφορικὴ, quanuis hæc phrasis vniuersaliter, & sine vllius rei exceptione aliquando vsurpetur, vt Act. 17. 28. & in hoc ipso dicendi genere interdum redundet articulus, vt suprà 8.6, & 11.12.

Ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ Πνεύματος πρὸς τὸ συμφέρον.	7	Vnicuique verò datur declaratio Spiritus ad vtilitatem.	7	*Vnicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem.*
Ω͂Ι μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα·	8	Nā huic qdē per Spiritū datur sermo sapiētiæ, alij verò sermo notitiæ per eundem Spiritum:	8	*Alij quidem per Spiritum datur sermo sapientiæ, alij autē sermo scientiæ secūdum eundem Spiritum:*
Ἑτέρῳ δὲ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι· ἄλλῳ δὲ ἐνέργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διάκρισις πνευμάτων.	9	Alteri verò fides per eundem Spiritum: alij verò donū sanationum per eundem spiritum: alij verò operatio virtutum, alij verò prophetia, alij verò discretio spirituum.	9	*Alij gratia sanitatum, in vno Spiritu:*
Ἑτέρῳ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ δὲ ἑρμηνεία γλωσσῶν.	10	Alteri verò genera linguarum, alij verò interpretatio linguarum.	10	*Alij operatio virtutū, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij interpretatio sermonum.*
Πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ καθὼς βούλεται.	11	Sed omnia hæc efficit vnus ille & idē Spiritus, distribuens priuatim illa singulis sicut vult.	11	*Hæc autem omnia operatur vnus atque idē Spiritus, diuidēs singulis prout vult.*

Rom. 12 3 Eph. 4. 8

* 7 *Declaratio Spiritus, ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος.* i. prout vim illam suam diuinam Spiritui sancto placet hoc vel illo dono patefacere, & quidem gratis.

* 8 *Sermo sapientiæ, λόγος σοφίας.* Hic incipit Apostolus subdiuisionē donorū quæ ad διακονίαν, i. verbi ministerium requirūtur, eáque duplicia facit, nēpe σοφίαν & γνῶσιν, quibus respōdent tres ab ipso postea enumeratæ functiones, infrà ver. 29. nempe Apostolorū, Prophetarū, Doctorum. Apostolis igitur & Prophetis (hoc etiā nomine posteriore comprehendens quos alibi exactiore distributione vocat Euāgelistas, Eph. 4.11. qualis fuit Timotheus Euangelista simul & propheta 1. Tim. 4.5, & 14.) tribuit Sapientiā, nempe excellētiorem illam, & omni exceptione maiorem mysteriorum Dei notitiā cum summa auctoritate cōiunctam, & peculiari sancti Spiritus afflatu, κατ' ἀποκάλυψιν videlicet, collatum, vt loquitur Apostolus infrà 14.6, & 2. Cor. 12.9, & Eph. 3.3. quāuis generalius interdum, & σοφία & ἀποκάλυψις ad ipsos etiam auditores applicetur, vt Eph. 1.17. Γνῶσιν autem, i. notitiam Euāgelij ex auditu & sacrarum literarum lectione cōparatam, ad Doctores ordinarios Ecclesiis certis addictos refert, hac etiam appellatione Pastores intelligēs, quos alibi distinctione exactiore à Doctoribus discernit, nempe Eph. 4.11. Pastores enim oportet enarrationi scripturarum, priuatim & publicè adiungere doctrinæ applicationē: quam rursus in sua membra partitur, 2. Tim. 3.16. Doctorum autem munus fuit in Ecclesia θετικῶς explicare fidei Christianæ dogmata, sicut exposuimus plenius Rom. 12.7.

* 9 *Alteri verò, ἑτέρῳ δέ.* At cur nō potius ἄλλῳ δέ, vt antea, & mox rursus aliquoties? nēpe vt subdiuisionē ἐνεργημάτων, quæ mox sequitur à διακονίαις distinguat, quamobrē etiā vers. 9. & 10. aliter quàm in superioribus editionibus distinxi.

* ¶ *Fides, πίστις.* Nō illa certè omnibus Christi veris mēbris cōmunis, quū hic agat Apostolus de specialib⁹ Sp. sancti donis: sed illa specialis respiciēs ad illā Dei potestatē miraculorū effectricē, prout certi homines hoc dono præditi regebātur arcano Spiritus sancti motu. Est igitur hęc fides, quā propterea miraculorū fidē in scholis vocant, & cuius fit mentio expressa Matth. 17.19. Mar. 16.17. Luc. 7.6. distincta, imò etiā interdū separata (vt Mat. 7.22, & infrà 13.2) ab ea fide cuius obiectū est εὐδοκία Dei patris de solis electis in Christo per eam fidē apprehēso iustificandis & glorificādis. Et huic miraculorū fidei sua quoq; opponitur dubitatio, grauiter in ipso Mose & Aarone, Nu. 20.12: in discipulis Matt. 17.20: in Petro Matth. 14.31. reprehensa.

¶ *Donum, χάρισμα.* Vulg. sic legit, vt & Syrus & Arabs, quos sum sequutus, sic poscēte sententia, quum de vnico dono agatur, nisi quis hoc malit ad varias morborū species referre, quod tamē satis expressum videtur nomine plurali ἰαμάτων, *sanationum.*

¶ *Per eundem spiritum, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι.* Vulg. *in vno Spiritu, ἐν τῷ ἑνὶ πνεύματι.* vt in vno codice manuscr. legi. Sed illud rectius est.

¶ *Operatio virtutum, ἐνέργημα δυνάμεων.* Vulg. sic quoque vertit. Legit enim ἐνέργημα, vt paulo antè χάρισμα, singulari numero, quam lectionem maximè conuenientem puto, ideóque sum amplexus, Claromontani quoque codicis auctoritate fretus, in quo pro ἐνεργήματα legitur ἐνέργεια. Syrus autem interpres legit ἄλλῳ δὲ δυνάμεις, Alij quidem virtutes, quod totum deest in Arabica interpretatione. Erasmus, *Efficaciæ potentiarum.* Etsi verò nomen δυνάμεων generaliter intellectum alia etiam dona, vt sanationis, prophetiæ, & linguarum, complectatur, Apostolus tamen hic videtur angustiore significatione vocare δυνάμεις, summa illa diuinæ potentiæ effecta quæ inter omnia miracula excellunt, vt quum Moses tot signa ederet in cælis, in aquis & in terris: quum Iosue solem sisteret, quum Helias quasi Deus quispiam tam multa efficeret, quum Petrus Ananiam & Sapphiram verbo occideret, & cætera eiusmodi quibus initio confirmata est cælestis Euangelij virtus.

¶ *Prophetia, προφητεία,* id est, futurorum prædictio, ex reuelatione extraordinaria. quod donum propterea hoc loco inter ἐνεργήματα recensetur, quum alioqui ad διακονίας referatur, vt mox v. 29. ídque interdum latiore, interdū angustiore significatione, vt diximus Rom. 12.6. Hoc autē dono præditus in Actis Apostolicis scribitur Agabus & Euangelistæ Philippi filiæ quatuor.

¶ *Spirituum, πνευμάτων.* i. Motuum interiorū alicuius quantumuis mentem suam dissimulantis: vel ipsarum etiam rerum quæ à prophetis falsis proponuntur: qua in re nōnulli præ aliis singulari iudicio valent, vt pseudoprophetas eorūmque fraudes maturè agnoscāt, sicut Petrus Ananiæ & Sapphiræ hypocrisin agnouit Act. 5.3. Est autem hæc Spirituum, id est animorum discretio, in primis in muneribus ἐπισκόπων & κυβερνήσεων rectè administrādis necessaria, i. Diaconis & Presbyteris Ecclesiasticæ exercendæ disciplinæ præfectis, quo etiam illam videtur expressè referre Apostolus infrà 28.

10 *Alteri verò, ἑτέρῳ δέ.* Rursus ἑτέρῳ scribit Apostolus nō ἄλλῳ, vt γλώσσας, cuius doni duas facit species, nempe γένη γλωσσῶν & earum ἑρμηνείαν, ab aliis πίστεως speciēbus & ἐνεργήμασι discernat.

¶ *Interpretatio, ἑρμηνεία.* Vide infrà 14.19.

11 *Priuatim, ἰδίᾳ.* Sic legimus in omnibus nostris Græcis codicibus. Vetus tamen interpres nō legit, vt nec Syrus nec Arabs interpres, vt mihi planè videatur horum duorum ἰδίᾳ & ἑκάστῳ vnum esse alterius glossema. Augustinus libro de Trinitate & vnitate Dei cap. 8, vt obseruauit Erasmus, legit ἴδια, vt qui conuerterit Propria, i. sua. quod non satis videtur ex Græcæ linguæ vsu dictum.

¶ *Singulis, ἑκάστῳ.* Potest hoc construi cum διαιροῦν, vel cum βούλεται, per traiectionem, *Prout vult singulis,* vel *vnicuique.* Nam in hoc ipso dicendi genere obseruaui Paulum ista traiectione mirum in modum delectari, ex Hebræorū videlicet idiotismo, qui sic dicerent לכל אחד כאשר [*lechol echad chaascher*] vt Rom. 12.3. Itē suprà, 3.5, & his 7.17. & ita fiet

ita fiet vt ἑκάστῳ non redundet. Cæterùm ἑκάστῳ non temere malui cum vetere interprete interpretari *Singulis*, quàm *Vnicuique*, nempe nequis Origenis exemplo possit hunc locum detorquere. Is enim enarrans epistolam ad Romanos, (quod Erasmus annotauit quidem, sed non reprehendit vt par erat) ita hunc locum torsit quasi βούλεται ad eum referatur cui Spiritus dona sua largitur: acsi dicas, in vnoquoque situm esse vt quamplurimum gratiæ nobis impertiat Deus. quæ interpretatio repugnat ex diametro Pauli sententiæ.

Καθάπερ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλά, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα· οὕτω καὶ ὁ Χριστός.

12 Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa, omnia verò illa mẽbra corporis ᵃ quod vnicum est, multa sunt, *sed* ᵃ vnũ sunt corpus: ita & ᵃ Christus.

Sicut enim corpus vnũ est, & mẽbra habet multa, omnia autem membra corporis, quum sint multa, vnum tamen corpus sunt: ita & Christus.

Καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν· εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι· καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν.

13 Etenim per vnum Spiritum nos omnes ᵃ in vnum corpus baptizati sumus, & Iudæi, & Græci, & serui, & liberi: & omnes ᵃ potati sumus in vnum Spiritũ.

Etenim in vno Spiritu omnes nos in vnum baptizati sumus, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi: & omnes vnũ Spiritum potauimus.

Καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά.

14 Etenim corpus non est vnum membrum, sed multa.

Nam & corpus non est vnum membrum, sed multa.

Ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ χείρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

15 Si dicat pes, ᵃ Quia non sum manus, non sum ex corpore: ᵃ nũ propterea non est ex corpore?

Si dixerit pes, Quoniam non sum manus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?

Καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, Ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμός, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος· οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος;

16 Et si dicat auris, Quia nõ sum oculus, nõ sum ex corpore: num propterea non est ex corpore?

Et si dixerit auris, Quoniam non sum oculus, non sum de corpore: non ideo non est de corpore?

Εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμός, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις;

17 Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi ᵃ odoratus?

Si totum corpus oculus, vbi auditus? si totum auditus, vbi odoratus?

Νυνὶ δὲ ὁ Θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν.

18 ᵃ Nunc autem Deus collocauit membra, ᵃ singula sigillatim in corpore, sicut voluit.

Nunc autẽ posuit Deus membra, vnum quodque eorum in corpore, sicut voluit.

Εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα;

19 Quòd si essent omnia vnum membrum, vbi corpus?

Quòd si essent omnia vnum membrũ, vbi corpus?

Νυνὶ δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα.

20 Nunc verò multa quidẽ mẽbra sunt, vnum verò corpus.

Nunc autem multa quidem membra, vnum autem corpus.

Οὐ δύναται δὲ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, Χρείαν σου οὐκ ἔχω· ἢ πάλιν κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, Χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω.

21 ᵃ Non potest autẽ oculus dicere manui, Non est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, Non est mihi vobis opus.

Non potest autem oculus dicere manui, Opera tua non indigeo: aut iterum caput pedibus, Non estis mihi necessarij.

12 *Quod vnicũ est*, τοῦ ἑνός. Hoc non legit Vulg. vt neque Syrus interpres neque Arabs, & comperimus in vno etiã ex nostris Græcis codicibus deesse. Sed omnino videtur explicanda fuisse antithesis τῶν πολλῶν μελῶν, & σώματος τοῦ ἑνός. id quod etiam manifestè patet ex eo quod non scribitur τοῦ σώματος, sed σώματος τοῦ ἑνός. ¶ *Vnum sunt corpus*, ἕν ἐστι σῶμα. Vulgata inserit particulam TAMEN, vt & Arabs interpres, quæ non malè conuenit. Reperimus autem in vno exemplari scriptum, ἕν ἐστι τὸ σῶμα, ita videlicet vt πολλὰ ὄντα ponatur absolutè, ex Atticorum more, & ita cõuertas, *Omnia verò membra corporis vnius multa quum sint, vnum est [tamen] corpus illud.* ¶ *Christus*, ὁ Χριστός. Christum intellige cum Ecclesia sua coniunctum, & quatenus est corporis mystici caput.

13 *In vnum corpus*, εἰς ἓν σῶμα. Id est, vt cum Christo vnum corpus fieremus, atque adeo vt in vnum Christi corpus coalesceremus, adeo vt Ecclesia tota nihil aliud sit quàm vnus Christus, quoniam videlicet totum corpus mysticum à capite denominatur. Vulgata legit εἰς ἕν, *in vnum*, id est vt vnum quiddam essemus. ¶ *Potati sumus in vnum spiritum*, ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Græca scholia legunt ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα, *vna potione potati sumus in vnum Spiritum*, nulla diuersæ lectionis facta mentione. Sic quoque vetustus vnus codex, nisi quòd addit præpositionem εἰς. Legit enim εἰς ἓν πόμα. Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἑνὶ πόματι ὀλίου, *vno poculo potauimus*, eadem manente sententia, quancunque harum lectionum sequamur. Ego receptam lectionem retineo, quum in præcedenti membro non addatur ἑνὶ βαπτίσματι, vno baptismo. Syrus præterea & Arabs interpres illud non habent. Respõdet autem εἰς ἓν πνεῦμα superiori membro εἰς ἓν σῶμα, *in vnum corpus*, iucunda admodum permutatione: vt vtriusque sacramenti vnus scopus esse intelligatur: quanuis peculiariter in Cœna dicamur Domino incorporari: in Baptismo verò, Spiritu ipsius regenerari. Itaque in vnum Spiritum potari, idem declarat atque vno viuifico sanguinis Domini potu, participes fieri vnius Spiritus ipsius, qui per omnia membra permeans, singula viuificet reddátque suis functionibus idonea. Vulgata & Erasmus, *Vnum Spiritum potauimus.* quam interpretationem non probo, etiamsi legas εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν: Ita enim tollitur mutua illa Baptismi & Cœnæ Domini collatio.

15 *Quia*, ὅτι. Hanc particulam vt redundantem expunxit Erasmus. Ego puto causalem esse, & ita significari eorum inuidiam qui quoniam non possunt primum locum in Ecclesia obtinere, idcirco illam scindunt, vel ab ea deficiunt. quibus respondet Paulus duplici ratione: vna, non posse omnes esse instar manuum & oculorum, quoniam corporis ratio id non ferat. Altera, etiamsi quis non adeo excellat præ aliis, quoniam ita Deus singula disposuit, tamen alios quantumuis excellentes non posse ipsorum vsu carere: imò quo infirmius est aliquod membrum, eo magis de eo solicita esse reliqua membra oportere. ¶ *Num propterea*, οὐ παρὰ τοῦτο. Vulg. *non ideo*, duré. Itaque duo sunt hic obseruanda quæ non ita frequenter occurrunt, nempe οὐ pro μὴ interrogante: & παρὰ pro διὰ.

17 *Odoratus*, ἡ ὄσφρησις. Erasmus, *Olfactus.* quum illud sit Ciceronianum, hoc Plinianum.

18 *Nunc autem*, νυνὶ δὲ. Alibi diximus, hanc particulam interdum non esse temporis aduerbium, sed argumentorum seriem connectere, vt hoc loco & versu 20. ¶ *Sin-*

¶ *Singula sigillatim*, ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Vulg. ad verbum, *Vnumquodque eorum*, quod durius est propter præcedentia. Eras. *Vnumquodque sigillatim.*

21 *Non potest autem*, &c. ἃ δὲ πάλιν δὴ, &c. Nunc autem vicissim compellat Apostolus præstantioribus donis præditos, à quibus ideo inferiores despicatui habentur.

Ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστιν·

22 Imò multo potius, quæ videntur membra corporis infirmissima esse, necessaria sunt:

22 *Sed multo magis quæ videntur membra corporis infirmiora esse, necessaria sunt:*

Καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμοτέρα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν· καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει.

23 Et quæ putamus *membra* corporis maximè esse inhonesta, iis honorem ampliorem circumponimus: & quæ sunt in nobis indecora, copiosiorem decorem habent.

23 *Et quæ putamus ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus: & quæ inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent.*

Τὰ δὲ εὐσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει· ἀλλ' ὁ Θεὸς συνεκέρασε τὸ σῶμα, τῷ ὑστερουμένῳ περισσοτέραν δοὺς τιμήν·

24 Nam quæ sunt in nobis decora, *iis decore* non est opus: sed Deus contemperauit corpus, ei cui deerat copiosiore tributo honore:

24 *Honesta autem nostra, nullius egent: sed Deus temperauit corpus, ei cui deerat abundantiorem tribuendo honorem:*

Ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐτὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.

25 Vt ne sit dissidium in corpore, sed membra idem curent alia pro aliis.

25 *Vt non sit schisma in corpore, sed idipsum pro inuicem solicita sint membra.*

Καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάντα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγχαίρει πάντα τὰ μέλη.

26 Itaque siue patitur vnum membrum, simul dolet omnia membra: siue honore afficitur vnum membrum, congratulantur omnia membra.

26 *Et siquid patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra: siue gloriatur vnum membrum, congaudent omnia membra.*

Ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα Χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους.

27 Vos autem estis corpus Christi, & membra particulatim.

27 *Vos autem estis corpus Christi, & membra de membro.*

Ephe. 4. 11. Καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶτον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον διδασκάλους· ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη γλωσσῶν.

28 ‖ Et alios quidem constituit Deus in Ecclesia, primùm Apostolos, deinde Prophetas, tertiò doctores: deinde *constituit* potestates, deinde dona sanationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.

28 *Et quosdam quidẽ posuit Deus in Ecclesia primùm Apostolos, secundò Prophetas, tertiò doctores: deinde virtutes, exinde gratias curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum.*

22 *Multo potius*, πολλῷ μᾶλλον. Sic Erasmus vt μᾶλλον declaret correctionem potius quàm comparationem. Vulgata, *Multo magis.* ¶ *Infirmissima*, ἀσθενέστερα. Id est abiectissimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aspernabilia. Nam ex antecedente intelligitur consequens. Sic 2. Cor. 12. 10, infirmitates vocat ea propter quæ abiectus & vilis habebatur.

23 *Honorem ampliorem circumponimus*, τὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. Id est, maiore studio tegimus. Est enim ascititium ornamentum quicquid membris iniicimus tegendę nuditatis causa: & latè patet apud Hebræos vocabulum Honoris, vt vel ex illo præcepto apparet quo iubemur patrem & matrem honorare.

24 *Nam*, δέ. Id est γὰρ, vt alibi sæpe. Videtur enim ita hoc loco cõmodius explicari quàm per Verò, vel Autem. ¶ *Contemperauit*, συνεκέρασε. Vulgata præpositionem συν neglexit: cuius hæc vis est vt multas partes certo temperamento in vnum corpus iunctas declaret.

25 *Idem curent*, τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν. Id est, ad totius corporis commodum & conseruationem suas functiones conferant. Nam alioqui sigillatim non omnia idem curant, quum aliud sit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulgata barbarè, *Idipsum solicita sint.* Eras. *Eandem solicitudinem gerant.*

26 *Itaque*, καὶ. Vulgata & Eras. *Et*, vt duo hæc verba, nempe συνεκέρασε & συμπάσχει copulentur, non autem μεριμνῶσιν & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oportet ὅπου κοινοῦ, ac proinde legere συμπάσχῃ & συγχαίρῃ. Ego verò malo καὶ pro οὖν accipere, ex Hebræorum idiotismo, qui sic quoque suum illud 1 vsurpant. ¶ *Simul dolent*, συμπάσχει. Condolendi verbum Latinis nihil amplius quàm simplex dolere significat. Vulgata, barbarè, *Compatiuntur*, & etiam συγχαίρει *congaudent.* Erasmus, *Simul patiuntur*, nõ multo melius, si Latinitatem spectes. Rarò enim legas pati absolutè positum pro dolere siue cruciari. ¶ *Honore afficitur*, δοξάζεται. Siue exornatur, id est κοσμεῖται. Erasmus ad verbum, *Glorificatur.* Vulgata, *Gloriatur*, nisi mendum hoc est librariorum. Cypr. epist. 52, citans hunc locum legit *lætatur*, χαίρει, & mox *collætatur*, συγχαίρει: sicut paulo antè scribitur πάσχει, συμπάσχει.

27 *Particulatim*, ἐκ μέρους. Nam omnes Ecclesiæ per orbem dispersæ diuersa sunt vnius corporis membra. nisi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος ac si dicas, Pro se quisque, nimirum quisque pro suæ functionis munere. quę significatio præcedentibus & sequentibus accommodatior, & Syro ac Arabi interpretibus placuit. Sed tamen ἐκ μέρους in ea significatione alibi nusquam memini legere. Vulg. *Membra ex membro*, καὶ μέλη ἐκ μέλους, vt etiam legit Ambrosius, quasi dicas, membra alia ab aliis pendentia. mutuæ connexionis vinculo.

28 *Et alios quidem*, καὶ οὓς μὲν. Hîc necesse est anantapodoton esse fateamur, cuiusmodi tamen apud idoneos etiam scriptores inuenias. Nam pro δεύτερον vel ἔπειτα, dicendum fuerat οὓς δὲ, Alios verò, vt cohæreret cõstructio. ¶ *Potestates*, δυνάμεις. Id est, qui fungantur facultate edendarum illarum virtutum, de quibus diximus suprà, versu 10. Neque enim hîc de dono ipso agitur, sed de eo qui hac administratione fungatur: veluti quum Magistratum dicimus eum qui est in Magistratu. Notandum est autem, hanc administrationem à dono sanationum rursus distinguit: itémque à gubernatione, cui quidem ego ordinariam disciplinam Ecclesiasticam tribuo. ¶ *Opitulationes* ἀντιλήψεις. Ita vocat (opinor) Diaconorum & viduarum ministeria, pauperibus & ægrotis subleuandis destinatorum: nec probare possum Nazianzeni sententiam qui in oratione περὶ εὐταξίας, ἀντιλήψεις interpretatur προστασίας, & κυβερνήσεις, παιδαγωγίας. ¶ *Gubernationes*, κυβερνήσεις. Presbyterorum ordinem declarat, qui disciplinæ & politiæ Ecclesiasticæ custodes erant, vt alibi diximus. ¶ *Genera linguarum*, γένη γλωσσῶν. In quibusdam codicibus veteris editionis additur *Interpretationes sermonum*, id est ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoque legit & interpretatur Ambrosius:

brosius: & sinè quamuis neque in Græcis nostris codicibus, neque in Syra nec Arabica interpretatione istud extet, tamen adiiciẽdum puto, non modò quia suprà, versu 10, & capite 14, disertè distinguuntur hæc duo, sed etiam quia in repetitione, quæ sequitur, vtriusque sigillatim fit mentio.

Μὴ πάντες, ἀπόστολοι; μὴ πάντες, προφῆται; μὴ πάντες, διδάσκαλοι;

Μὴ πάντες δυνάμεις; μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες διερμηνεύουσι;

Ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. Καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

Κεφάλαιον ιγ.

Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.

Καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν· καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν εἰμι.

Καὶ ἐὰν ψωμίζω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου ἵνα καυθήσωμαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδέν ὠφελοῦμαι.

29 Num omnes, Apostoli? num omnes, Prophetæ? num omnes, Doctores?

30 Num omnes *sunt* potestates? num omnes donum habent sanationum? num omnes linguis loquuntur? num omnes interpretantur?

31 Sed ambite dona potiora. Et porro iter ad excellentiam vobis indicabo.

CAP. XIII.

1 SI linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum æs resonans, aut cymbalum tinniens.

2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia omnémque notitiam: & si habeam totam fidem, adeo vt ‖montes transferam, charitatem autem non habeam, nihil sum.

3 Et si insumam alendis egenis omnes facultates meas, & si tradam corpus meum vt cõburar, charitatem autem non habeam, *hoc* nihil *mihi* prodest.

29 *Nunquid omnes, Apostoli? nunquid omnes Prophetæ? nunquid omnes, doctores? Nũquid omnes, virtutes?*

30 *Nunquid omnes gratiã habent curationum? nunquid omnes linguis loquũtur? nunquid omnes interpretantur?*

31 *Æmulamini autẽ charismata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro.*

CAP. XIII.

1 *SI linguis hominum loquar & Angelorum, charitatem autem non habeam, factus sum velut æs sonans, aut cymbalũ tinniens.*

2 *Et si habuero prophetiam, & nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam: & si habuero omnẽ fidem, ita vt montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.* Mat. 17.20

3 *Et si distribuero in cibos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum vt ardeam: charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest.*

30 [*Sunt*] *potestates*, δυνάμεις. Mollior erit constructio si hoc membrum (vt annotat Stephanus noster) vnà cum proximè consequente referas ad verbum ἔχουσιν, & interpreteris, Num omnes potestatibus, num omnes donis sanationum sunt præditi? Syrus autem interpres commodissimè potestates per periphrasin interpretatur, *Qui exercent potestates.*

31 *Sed ambite*, ζηλοῦτε δὲ. Vel ardente studio sectemini. Id est, (vt capite sequenti explicat) iis potissimum donis incumbite ex quibus maior vtilitas Ecclesiæ accedit. vel, Ea demum in maximo pretio & in admiratione habete quæ cæteris præstãt. Potest autem istud vel ad eos priuatim referri, qui extraordinariis donis erant ornati, & in iis potissimum sibi placebant quæ in speciem erant admirabiliora, nec tamẽ maximi vsus, vt linguarũ donum: vel ad reliquam multitudinem, in hoc ipso quoque peccãtem, & dum alius alium sine iudicio admiratur, sese in varias factiones vltrò scindentem. Vulgata, *Æmulamini*. Erasmus, *Sectemini*. Photius autem & Theodoritus ζηλοῦτε accipiunt indicandi modo, & ita explicant per interrogationem: acsi dicat Apostolus, Cupitis excellere? en quomodo vobis liceat maxima cum laude esse ambitiosis: est enim hæc ἀγαθὴ ἐρεῖς, vt loquitur Hesiodus, vt hoc sit instar proœmij ad futuram de charitate tractationem. Neque verò mihi hęc sententia displiceret, nisi omnes nostri codices repugnarent. ¶ *Et porro*, καὶ ἔτι. Vel quinetiam. Vulgata & Erasmus, *Et adhuc*. nimium obscuré. ¶ *Iter ad excellentiam*, καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. Sic explicandus mihi videtur hic locus, vt κατ' relationem declaret, nec referatur ad verbum δείκνυμι, sed ad nomen ὁδόν. Vulgata & Erasmus, *Excellentiorem viam*. ita nimirum vt plena sit locutio τὴν καθ' ὑπερβολὴν ὁδόν. neque Basilio assentior qui hæc referens ad verbum δείκνυμι, καθ' ὑπερβολὴν exponit, τῷ καθ' ὑπερβολὴν τρόπῳ, quasi videlicet quæ postea enumerat reipsa nunquam possint à charitate separari: quod certè verum non est.

IN CAPVT XIII.

1 *Et Angelorum*, καὶ ἀγγέλων. Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypothesi, maximæ emphaseos causa: acsi diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis vterer ad commodum proximi, id verò nihil aliud esset quam inanis & obstrepera loquacitas. Similis est hyperbole Rom. 8. 39, vbi quum res omnes creatas, summas, medias & infimas nominasset, addit, Neque alia vllà res creata. Item Galat. 1. 8, vbi si de malis Angelis loquitur, friget atque adeo absurdus est sermo: sin de bonis, in eos non cadit falsa prædicatio. Relinquitur ergo id quoque dictum esse ὑπερβολικῶς ex hypothesi: vt planè inepti sint qui hoc loco disputant de Angelorum linguis. ¶ *Æs*, χαλκός. Vulgata, *Velut æs*, ὡς χαλκός, contra fidem Græcorum exemplarium. & certè videtur hæc cõparatio magis efficax si particula similitudinis omittatur. ¶ *Tinniens*, ἀλαλάζον. Id est, inconditum & confusum sonum edens: fictitio verbo deducto ab incõdita voce ἀλαλά. Vide Mar. 5, 38.

2 *Totam fidem*, πᾶσαν τὴν πίστιν. De qua fidei specie hic agatur vide suprà 12, 9. Nam altera illa fides electorum propria qua vna Christum seruatorem apprehendimus, & qua propterea iustificari dicimur, cogitatione quidem à charitate secerni potest, reipsa verò nunquam. quia qui credit, filius Dei fit, Iohan. 1. 12: qui autem filius Dei est, agitur Christi Spiritu, Rom. 8. 9. vnde efficitur, fidem illam à charitate non posse magis diuelli quàm lucem ab igne: vt Iohan. 2. 4. Itaque de hac fide non agitur hoc loco. Quod autem attinet ad πᾶσαν (quam particulam vrget Pighius cum Sophistis) non significat hoc in loco vniuersalem complexum specierum, sed istius speciei quandam perfectionem declarat, id est totam potius quàm omnem significat: vt Rom. 7. 8. & alibi sæpe. Sic dicitur aliquid aggredi. Itaque ne cui imperito imponeret hæc enallage, *Totam* dicere malui quàm *Omnem*.

3 *Insumam alendis egenis*, ψωμίσω. Propriè τὸ ψωμίζειν declarat cibum concisum & intinctum veluti in os indere, vt puerulis & ægrotis solemus: pro quo dicimus in vernaculo sermone *Apasteler*. Hic verò significat in eum vsum bona auidissimè impendere. Vulg. *Et si distribuero in cibos pauperum*. Eras. *Et si insumam in alimoniam*. ¶ *Vt cõburar*, ἵνα καυθήσωμαι. Quidam codices legunt ἵνα καυχήσωμαι, *vt glorier*, vt Hieron in Gal. 5. quam lectionem non ineptam puto, vt significetur quomodo possint ista Deo non placere: puta siquis hęc fecerit gloriæ cupiditate, non autem Dei aut proximi charitate impulsus. Habet enim etiam diabolus suos martyres: & celebres sunt Calani, & Peregrini, & aliorum historiæ.

Ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη, οὐ ζηλοῖ ἡ ἀγάπη, οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται,

Οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,

Οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ·

Πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.

Ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει· εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.

Ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.

Ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.

Ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην· ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.

4 Charitas iram cohibet, benigna est charitas, non inuidet charitas, non agit perperam, non inflatur.

5 Non agit indecorè, nõ quærit quæ sua sunt, non exacerbatur, non cogitat malum,

6 Non gaudet iniustitia, gratulatur autem veritati:

7 Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia tolerat.

8 Charitas nunquam excidit: sed & prophetię abolebuntur, & linguæ cessabunt, & notitia abolebitur.

9 Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.

10 Postquam autem aduenerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est, abolebitur.

11 Quum essem infans, vt infans loquebar, vt infans sapiebam, vt infans ratiocinabar: postquã autem factus sum vir, vt inutilia sustuli quæ infantis erant.

4 *Charitas patiens est, benigna est charitas, non æmulatur, non agit perperam, non inflatur.*

5 *Non est ambitiosa, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,*

6 *Non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati:*

7 *Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.*

8 *Charitas nunquam excidit: siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur.*

9 *Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus.*

10 *Quum autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est.*

11 *Quum essem paruulus, loquebar vt paruulus, cogitabã vt paruulus: quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli.*

---

4 *Iram cohibet*, μακροθυμεῖ. Id est, ad verbum, *Iram longè præcellit*, vide Matth. 18.26. ¶ *Benigna est charitas*, χρηστεύεται ἡ ἀγάπη. Ita hoc membrum, vt & proximè sequens interpunximus ex Claromontani codicis fide. Quid sit autem χρηστεύεσθαι, vide Luc.6.35. Totum verò hunc locum sic vertit Tertull. de patientia, *Dilectio magnanimis est*, (pro quo Cypr. magnanima est, neuter rectè) *benefica est, non æmulatur, non proteruum sapit, non proteruit*, (pro quo malè scribitur *non proterit*) *non irritatur, omnia sustinet, omnia tolerat.* ¶ *Non agit perperam*, οὐ περπερεύεται: id est nequiter siue insolenter. Puto enim Græcam vocem hanc à Latina deriuatam esse, & tum quidem fuisse familiarem: vnde factum vt ex Græcis interpretibus, quibus peregrinum illud vocabulum ignotum erat, alij interpretentur, *Non adulatur*, οὐ κολακεύει. alij, *Non est præceps*, οὐ προπετεῖ: alij, *Non garrit:* alij, *Non est leuis & inconstans.* Clemens lib. Pædagogi 3, *Non est fucata.* Nam, inquit, περπερεία ὁ καλλωπισμός. vt etiam interpretatur Basilius in contractioribus definitionibus, definit.49. Erasmus, *Non est procax*, vt & Nissenus exponit, annotans nouam esse vocem. Syrus vtitur verbo quo petulantia significatur, siue, vt vertit Tertullianus, proteruia, vitium charitati placidissimæ & patientissimæ prorsus repugnans. Sed & Chrysostomus interpretatur προπετεύεται: & Arabs, interprete D. Iunio nostro, vertit *Nihil improbè facit*, eodem sensu. In epistolis autem ad Atticum lib.1. legitur ἐνεπερπερευσάμην, ignotæ significationis, vt obseruauit doctissimus Camerarius.

5 *Non agit indecorè*, οὐκ ἀσχημονεῖ. Siue, Non est contumeliosa. Potest enim etiam accipi transitiuè, vt subaudiatur casus personæ, vt quum dicimus, Non amat, id est ab amoribus est alienus. Eodem autem recidit vtraque interpretatio. Indecorum enim vocat quicquid fit proximo præter officium, vel aliter quàm deceat. Erasmus, *Non est fastidiosa.* Vulgata, *Non est ambitiosa.* Aliis placet ita significari, charitatem nihil sibi indecorum putare dum seruiat proximi commodis. ¶ *Non quærit quæ sua sunt*, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Clemens lib. Pædagogi tertio legit, οὐ ζητεῖ τὰ μὴ ἑαυτῆς, *non quærit quod suum non est.*

6 *Gratulatur autem veritati*, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ. Id est, Iustis autem iustitiam gratulatur. Nam præpositio σὺν facit vt iustitia pro hominibus factisque iustis commodius accipiatur. Vulg. & Eras. ad verbum, *Congaudet autem veritati.* Sed apparet ex opposito membro, veritatis nomine hoc loco iustitiam in genere declarari, ex Hebræorum idiotismo, qui אמת [*emeth*] in genere accipiunt pro iustitia, quòd nulla sit vera iustitia quæ non sit fraudis expers. Nulla est igitur inter malos charitas, sed coniuratio potius: & magnum est quoque inter adulationem & charitatem, atque adeo inter philosophicam & Christianam charitatem discrimen.

7 *Omnia suffert*, πάντα στέγει. Cyprianus, De simplicitate prælatorum, tractatu 3, legit, *Omnia diligit*, πάντα στέργει, pro quo dicere malim, *In omnibus acquiescit.* & sanè mihi magis probatur hæc lectio, quum mox sequatur, πάντα ὑπομένει, *omnia tolerat*, de qua etiam diximus suprà, cap.9. Quomodocunque autem legas, sciendum est in istis omnibus particulam πάντα ita restringendam vt ea demum complectatur quæ ferri, credi, sperari, sustineri bona conscientia possunt ac debent. Dixit enim non gaudere iniustitia charitatem.

8 *Sed & prophetiæ*, εἴτε δὲ προφητεῖαι. Vulgata & Erasm. *Siue prophetiæ*, admodum obscurè, nisi post προφητεῖαι adscribas diastolen, vt subaudias ὦσι, *sint*, itémq; post γλῶσσαι & post γνῶσις. quam interpunctionem reperi in cod. tribus. Sed longè planior erit oratio si εἴτε accipias pro καὶ, vt Col.1.20, & infrà, 15.11. Prophetiam autem vocat ipsum prophetandi, vt γνῶσιν, docendi munus, Ecclesiæ colligendæ, & in hac vita fouendæ causa à Deo institutum. ¶ *Abolebuntur*, καταργηθήσονται. Id est nullius erũt vsus. Deo nimirum per se intrinseca vi efficiente in altero seculo, in natura nostra ad glorificationem redacta, id cuius duntaxat speciem aliquam nunc externo adhibito seruorũ suorum ministerio in nobis inchoauit. Deinde quis fidei vsus fuerit, præstitis & reipsa plenissimè exhibitis quæ nobis donanda credimus in hac vita, & speramus. Tertullianus tamen prophetias pro rebus ipsis prædictis accipit, quas tunc ait euacuatum iri, quoniam consummabuntur & exhaurientur. Sed prior explicatio, vt apparet ex sequentibus & Apostoli scopo, amplectenda est. Cæterùm de verbo καταργεῖσθαι, vide Rom.1.3, & 31. Vulgata, *Euacuabuntur.* ¶ *Et notitia*, καὶ γνῶσις. Id est, ratio adipiscendæ scientiæ ex prophetarum seu doctorum institutione. Neque enim ipse scientiæ & notitiæ habitus abolebitur, sed alius fiet tum qualitate tum quantitate.

9 *Ex parte*, ἐκ μέρους. i. quadamtenus, imperfecto modo & ratione discimus, quum doctores etiam ex parte prophetent. cui opponitur τὸ τελεῖον. Ex parte verò pro aliquatenus idonei quoque scriptores Latinè dixerũt. Cæterùm mutua est inter docendi & discendi modum relatio. Itaque quum in ipso Deo omnia contemplabimur, quorsum scholæ, quorsum omnia adminicula quibus homo vel doceat vel instruatur? Scientia igitur ipsa non abolebitur, imò perficietur: sed ratio cognoscendi & docẽdi cedet Dei ipsius contemplationi. Inepti sunt igitur Academici, hoc loco abutentes vt incertam esse doceant doctrinam quam ex verbo Dei scripto cõsequimur: item fanatici

fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc semper habent in ore vt sua somnia imperitis obtrudant. Nam (vt alias multas rationes omittam) cogitare saltem debuerãt, plenioris reuelationis tempus ab Apostolo in futurum seculum differri, nec scientiam cum scientia, vt res natura & reipsa diuersas, sed vnius & eiusdem scientiæ adipiscendæ modos prorsus & diuersos & impares, inter se ab Apostolo comparari.

* 11 *Sapiebam*, ἐφρόνουν. Hoc videtur referri ad affectus, sicut ἐλογίζομαν ad mentem hoc in loco. ¶ *Vir*, ἀνὴρ. Hinc apparet in sacris etiam literis verum esse quod tradunt grammatici, ἄνδρα, virum, interdum esse sexus nomẽ, vt quum γυναῖκι, mulieri, opponitur: interdum maritum significare, vt quando cum vxore confertur: interdum ætatem constantem & integram declarare, vt hoc in loco, & Ephes. 4. 13. vbi tamen additur τέλειος explanationis causa. Quartam autem significationem, quum Vir nomen est ἀρετῆς. id est, fortem & magnanimum declarat, non memini legere in Noui fœderis libris, nisi infra, 16. 13. vbi ἀνδρίζεσθαι accipitur pro virum se præstare. ¶ *Vt inutilia iustuli quæ erant infantis*, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibusdam Græcis codicibus excusis, perperã legitur κατήργηκα κατὰ τοῦ νηπίου, fortassis pro κατηργήθην τὰ τοῦ νηπίου. Est autem hoc additum à Paulo vt ex similitudine facultatũ & habituum animi, quæ cum corpore ipso adolescant, illustret quod dixerat de spiritualibus illis donis.

Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον· ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.

Νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπὶς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

Κεφάλαιον ιδ.

Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά· μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.

Ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ, ἀλλὰ τῷ Θεῷ· οὐδεὶς γὰρ ἀκούει· πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.

12 Cernimus enim nunc per speculum & per ænigma, tunc autem coram *cernemus*: nunc cognosco ex parte, tunc verò cognoscam prout cognitus fuero.

13 Nunc verò manet fides, spes, charitas, tria hæc: maxima autem harum charitas.

CAP. XIIII.

1 SEctamini charitatem, ambite spiritualia: magis tamẽ vt prophetetis.

2 Nam qui loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nullus enim audit, spiritu verò loquitur mysteria.

12 *Videmus nunc per speculum in ænigmate, tunc autem facie ad faciẽ: nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum.*

13 *Nunc autem manet fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem his est charitas.*

CAP. XIIII.

1 *SEctamini charitatem, æmulemini spiritualia: magis autẽ vt prophetetis.*

2 *Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo. nemo enim audit, spiritus autem loquitur mysteria.*

---

12 *Cernimus enim nunc per speculum*, βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. Διὰ hoc in loco idem declarat atque Trans, vel Intra. Sumpta autem est translatio à speculis, quæ non rem ipsam sed eius imaginem intuentibus obiiciunt: ac fortassis ad ea respexit Paulus quę physici de phantasia & intelligentia docent. Cæterùm, quia Apostolus sese proposuit pro exemplo, & in hoc eodem versiculo sequitur γινώσκω, non γινώσκομεν, malim cum Theodorito περὶ προνοίας, λόγῳ, legere, ἄρτι γὰρ βλέπω ὡς ἐν ἐσόπτρῳ, id est, Nunc enim cerno quasi in speculo. ¶ [*Et*] *per ænigma*, ἐν αἰνίγματι. Vulgata & Erasmus, *In ænigmate*. Ego malo ἐν pro διὰ positum esse, ex Hebræorum idiotismo. Theodoritus autem eo loco quem modo citaui, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, & per ænigma. quã lectionem maximè sinceram esse puto. Videtur autem nõ vna sed duplex esse translatio: vna videlicet sumpta ab iis quæ externis oculorum sensibus, altera ab iis quæ ipsa intelligentiæ facultate vsurpantur. Ænigma enim dicitur oratio obscura, & quasi inuolucris quibusdam obtecta. Oratio porro in oculos non incurrit, sed menti obiicitur: vt Paulus fortassis mysteria speculis, Verbi prædicationem ænigmati compararit. Neque id tamen simpliciter accipiendum est quod hîc dicit Apostolus, sed quatenus ista, qua nunc fruimur, Dei cognitio, cõfertur cum re præsenti, id est, cum ipsius naturæ Dei futura contemplatione, prout quidem à nobis Deus ipse cerni poterit. Castellio nuper conuertit, *Per ambages*: quàm accommodatè nemo non videt. Alludit autem Apostolus manifestè ad locum Num. 2. 8. ¶ *Coràm*, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Facie ad faciem*. id est, vt in vernaculo sermone exprimimus, *Vis à vis*. ¶ *Prout cognitus fuero*, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Particulam καθὼς existimo conuenientiam illam significare quæ est inter institutionẽ & perceptionem. Nam quo excellẽtior erit doctor noster, ipse nimirum Deus ἀμέσως: & præstantior docendi ratio, ipsa vtique præsentis Dei contemplatio: addo etiam, quo melior erit nostra cõditio, postquam induerimus immortalitatem, eo etiam perfectior erit cognitio. Itaque ἐπεγνώσθην accipio pro ἐδιδάχθην, ex idiotismo Hebræorum, de quo suprà, 8. 3, idque in futuro exacto quod grammatici vocant. Redundat autem particula καὶ, vt suprà admonuimus, 10. 9, & Iohan. 8 25. Vulgata, *Sicut & cognitus sum*. Erasmus, *Quemadmodum & cognitus sum*. id est, ita vt ipse me notum habet ac perspectum, vt sit mutua quædam cognitio, & similitudo tamen potius quàm æqualitas notetur. Aliis potius placet, *Cognitum esse*, accipi pro approbatum esse: sicut interdum accipi Cognoscendi verbum annotauimus suis locis.

13 *Nunc*, νυνὶ. Puto νυνὶ & τότε opponi, id est præsentis vitæ conditionem cum futura. Redit enim ad institutum, aut potius disputationem concludit: acsi dicat, Ea igitur tum erit nostra conditio. Vt verò nunc sumus, tria nobis adsunt & necessariò manent, si modò Christi sumus: inter quæ rursus excellit charitas. Vtitur autem (ni fallor) Manendi vocabulo, vt hæc dona ab aliis distinguat, quæ videlicet cum religione necessariò non cohærent, nec sunt (vt ita dicam) substantialia. ¶ *Maxima*, μείζων. Id est μεγίστη, vt in illo versiculo Catulli poetæ, alioquin indigni cuius nomen hîc adscriberem, *Hespere, qui luces cælo iucundior ignis*. Sic Matth. 23. 11, & Mar. 4. 32, & infrà, 15. 19. Quo autẽ respectu dicatur maxima charitas, ab eruditis interpretibus copiose explicatum est. nempe quatenus progreditur fructus ipsius lõgius quàm Fidei & Spei, nempe ad proximum, quum illa non egrediantur credentis & sperantis personam. Deinde, quòd nobis promissionum quibus credidimus & quas speramus plenam adeptis possessionem, certè neque Fide iam neque Spe opus erit. Charitas verò & in Deum quo tunc fruemur, & in nostræ salutis socios, quibus arctissimè coniuncti fuerimus, tunc maximè vigebit. Quocunque autem modo charitatem intelligas maximam dici, non consequetur nos per eam iustificari coram Deo, sicut nec fide ipsa iustificamur, nisi quatenus Christum, iustitiam nostram, apprehendit. Hęc autem apprehensio Christi, soli fidei tribuitur: quoniam sub hac conditione Si crediderimus, offertur Christus. Charitas verò quomodo efficeret iustificationem in nobis, quum sit ipsius iustificationis consequens? ¶ *Harum*, τούτων. In quibusdam codicibus legimus πάντων, omnium.

IN CAPVT XIIII.

1 *Ambite*, ζηλοῦτε. id est, φιλοτιμεῖσθε. Est enim hoc loco minus quiddam quàm διώκειν. vt commodè vertere etiam liceat, In pretio habete, & laudate vt eximia Dei dona, vel in vobis quibus illa cõtulit, vel in aliis quibus ad communem vestram vtilitatem collata sunt. Nam sæpe apud idoneos scriptores Græcos cõiunguntur ζηλῶ & μιμεῖσθαι. Vulgata & Erasm. *Æmulemini*, haud scio an satis Latinè. ¶ *Prophetetis*, προφητεύητε. Quid sit prophetia, apparet ex ver. 3, & diximus Rom. 12. 6. Castellio conuertit, *Vaticinemini*. quod vocabulum non modo vt prophanum, sed vt Apostoli mẽti minime consentaneum repudio, quũ hîc nõ agatur de prophetia quã intet χαρίσματα recẽsuit cap. 12, 9.

2 *Qui loquitur lingua*, ὁ λαλῶν γλώσσῃ, vel γλώσσαις. id est, linguis, vt in quibusdam codicibus legitur. Lingua autem hoc loco & similibus non declarat loquutionis instrumẽtum, sed idioma peregrinum, quod nemo intelligat nisi in-
* terpretatio adiungatur. Vide Act. 10. 46. ¶ *Non hominibus*, &c. οὐκ ἀνθρώποις, &c. Id est, quum à solo Deo non autem ab hominibus intelligatur, non cum hominibus, sed cum solo Deo agit, quum tamen ideo conueniatur in Ecclesia vt dona illa in communem Ecclesiæ vsum conferantur. ¶ *Audit*, ἀκούει. Id est percipit & intelligit * quid loquatur. Nam alioqui propriè auditione sonus vocis, intellectione verò sententia sermonis percipitur.

5 ¶ *Spiritu verò*, Πνεύματι δὲ. Id est afflatu quem à Spiritu accepit: quo tamen abutitur, quum loquitur mysteria, id est quæ non intelligantur ab ipso cœtu apud quem loquitur.

Ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν καὶ παράκλησιν καὶ παραμυθίαν.

Ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ· ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

Θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων δὲ ὁ προφητεύων ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.

Νυνὶ δὲ, ἀδελφοὶ, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω, ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ;

Ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διάστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῷ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον ἢ τὸ κιθαριζόμενον;

Καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῷ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον;

Οὕτω καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.

---

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.

4 Qui loquitur lingua, seipsum ædificat: qui verò prophetat, Ecclesiam ædificat.

5 Velim autem omnes vos loqui linguis, magis tamẽ vt prophetetis. maior enim *est* qui prophetat quàm qui loquitur linguis, excepto si interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.

6 Quod si nunc, fratres, veniam ad vos linguis loquens, quid vos iuuabo, nisi vobis loquar aut ex reuelatione, aut ex notitia, vel prophetando, vel docendo?

7 Atqui inanima quæ sonum edunt, & tibia, & cithara, nisi distinctionem tonis dederint, quomodo cognosceturquod tibia canitur aut cithara?

8 Etenim si incertum sonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

9 Ita & vos nisi per linguam edideritis bene significantem sermonem, quomodo cognoscetur quod dicitur? eritis enim in aerem loquentes.

---

3 *Nam qui prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem, & consolationem.*

4 *Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei ædificat.*

5 *Volo autem omnes vos loqui linguis, magis autem prophetare. nam maior est qui prophetat quàm qui loquitur linguis, nisi interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat.*

6 *Nunc autem, fratres, si venero ad vos linguis loquens, quid vobis prodero nisi vobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina?*

7 *Tamen quæ sine anima sunt, vocem dantia, siue tibia siue cithara, nisi distinctionem sonituũ dederint, quomodo scietur id quod canitur, aut quod citharizatur?*

8 *Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum?*

9 *Ita & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis, quomodo scietur id quod dicitur? eritis enim in aera loquentes.*

---

3 *Qui autem prophetat*, ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres pro δὲ legit γὰρ, sed perperam, quum hæc sit pars altera collationis. ¶ *Ædificationem*, οἰκοδομὴν. Id est, quæ homines promoueant in pietatis cognitione & studio. Vide suprà, 8. 1.

4 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Id est, cœtum & congregationem, vt vertit Erasmus. Ego malui vocabulum adeo vsitatum retinere. Nam nimium est crassa eorum ignorantia qui hoc vocabulo nihil nisi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hìc non agitur. Vulgata addit, *Dei*, quod non additur in nostris Græcis codicibus, & per se satis intelligitur.

5 *Maior*, μείζων. Id est Ecclesiæ vtilior, ideóque pluris
* faciendus. Sic Matth. 11. 10, Christus ob præstantiam ministerij Iohannem cæteris omnibus præfert qui ipsum antecesserant.

6 *Aut ex reuelatione*, ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Reuelationem quã (vt opinor) vocauit σοφίαν, sapientiam, suprà, 12. 8, & Hebræi appellant חכמה [*chochmah*,] coniungo prophetiæ, cuius munus est, prout Spiritus animum regit, non simpliciter interpretari Verbum, sed corripiendo, hortando, consolando, applicare: vt planè hìc opus sit cælesti quodam dono peculiari, quod homines suo marte consequi non possint. Notitiam autem, id. דעה [*dahah*,] doctoribus tribuo, quorum officium est ex Scripturarum collatione, scientia ex ordinario discendi vsu percepta, (ita vt Prophetia quidem seorsim distincta à Notitia, iustum ab iniusto, applicatis ad hypotheses thesibus: Notitia verò simpliciter verum à falso discernere doceat) verbum Domini simpliciter explicare, pro modulo quem per Dei gratiam, sed tamen sua diligentia fuerint assequuti, vt in Ecclesia Domini sana doctrina retineatur: quod & ipsum, donum Dei est eximium, sed illo inferius. Itaque hæc non sunt quatuor, sed duo: siquidem Prophetia est effectum Reuelationis: Doctrina verò, Notitiæ.

7 *Atqui*, ὅμως. Stapulensis legit ὁμῶς pro ὁμοίως, similiter: quod nusquam memini legere nisi apud poetas. Eras. *Quin &*, ἀλλὰ καὶ. Vulgata, *tamen*, quod non malè quidem, sed tamen non penitus mihi visum est conuenire. Syrus videtur legisse καὶ γάρ. Arabs autem particulam hanc vel non legit, vel neglexit. ¶ *Et tibia, & cithara*, εἴτε αὐ-
* λὸς, εἴτε κιθάρα. Eruditè Paulus vsus est hac distributione instrumentorum musicorum, quæ sunt ἐμπνευστὰ, vel κρουστικά. ¶ *Distinctionem*, διάστολὴν. Nempe vel hilarem, * vel lamentabilem, prout Musici suos quos vocant Modos discernunt: & Moses quoque distinguit tubarum sacrarum sonitus. Num. 10.

8 *Incertum*, ἄδηλον. Id est qui dignosci nequeat. Aliter enim classicum canitur, aliter receptus.

9 *Bene significantem*, εὔσημον. Huc pertinet illud Aristotelis, Περὶ ἑρμηνείας, Ἔστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. Itaque εὔσημον, Bene siue commodè significantem sermonem declarat, siue Qui audientibus bene explicet quid quisque loquatur. Peregrinus igitur sermo, absque interprete, non potest dici εὔσημος, quia etsi in sese aliquid significat, tamen non bene nec commodè significat, ita videlicet vt ab auditoribus intelligatur. Vulgata, *Manifestum*. Erasmus, *Significantem*. Et notanda est traiectio particularum ἐὰν μὴ, *nisi*.

10 *Prout*

Τοσαῦτα, εἰς τύχοι, γλῶσσῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ, καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.	10	Tot, prout inciderit, genera vocum sunt in mundo, & nihil *est* mutum.	10	*Tam multa, vt puta, genera linguarum sunt in mũdo, & nihil sine voce est.*
Ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος· καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.	11	Nisi igitur sciero vim vocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus *fuerit.*	11	*Si ergo nesciero virtutẽ vocis, ero ei cui loquor barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus.*
Οὕτω καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε ἵνα περισσεύητε.	12	Ita & vos, quandoquidem studiosi estis Spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt excellatis.	12	*Sic & vos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt abundetis.*
Διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ.	13	Quapropter qui loquitur lingua, precetur vt interpretetur.	13	*Et ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur.*
Ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπος ἐστι.	14	Nam si precer lingua, spiritus meus precatur: sed intelligentia mea est infructuosa.	14	*Nam si orẽ lingua, spiritus meus orat: mens autem mea sine fructu est.*

10 *Prout inciderit*, εἰ τύχοι, id est ὅπως αὐ τύχοι, siue καθὼς ἔτυχεν, vt Græca scholia exponunt. Nam modo hæc modò illa vox auditur. vt si gallicè dicas, *selon qu'il eschet.* Vulgata, *Vt puta.* Erasmus, *Verbi causa.* Certè ad verbum εἰ τύχοι declarat, Si inciderit, vt propriè omnino accipitur infra, 15, 37. ¶ *Et nihil [est] mutum*, καὶ οὐδὲν ἄφωνον. Vel vocis expers, videlicet in mundo. Loquitur autem de hominibus quorum sunt tam varia idiomata. & maluit φωνάς, id est voces, quàm linguas dicere, quoniam in hoc argumento Linguam vocat linguarum donum. Est igitur (meo iudicio) sic explicandus hic locus, Tot támque variæ & multiplices sunt in mundo voces, quum nulla sit gens quæ non habeat suum idioma. Itaque nisi adhibeatur interpretatio, erimus alij aliis barbari. Necessitas igitur ipsa cogit interpretationem cum peregrina lingua coniungere, vel sermone loqui iis omnibus noto quibuscum est nobis negotium. Duplex igitur erat doni illius abusus apud Corinthios: vnus, quòd affectarent peregrinis linguis loqui in cœtu, etiam quum minimè esset necessarium, vt non desunt aliquando qui ex pulpito voculas Hebræas & Græcas apud imperitum vulgus effundant, vt eruditi habeantur: alter, quòd ne tum quidem interpretarentur quod peregrina lingua dixerant: sicut hodie in Papatu solent sacras literas Latina semper lingua citare in suis concionibus, etiam vernacula interpretatione non addita, nec solent aliter Ecclesiasticas omnes cantiones & preces concipere. Rectè quidem, quoniam expedit tam horrendas blasphemias à quampaucissimis intelligi. Scio tamẽ plerosque codices legere καὶ οὐδὲν ἄφωνον. id est (vt vertit Erasmus) *& nihil eorum mutum.* pro quo malim dicere, *Et nullum eorum mutum.* quia γλῶσσα repetendum erit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Hanc verò lectionem si admittamus, necesse fuerit ἄφωνον accipere εἰπὶ τοῦ ἀσήμου καὶ ἀδιαγνώστου. id est, pro confuso & quod discerni non possit. sicut quasdam literas Græci vocant ἄφωνα γράμματα, quòd stridorẽ potius quàm sonum edant, nisi vocales habuerint adiunctas. Sed expressè mihi videretur Apostolus dixisse nullũ esse φωνῆς γλῶσσα ἄφωνον. Deinde etiam potius fuisset dicturus, si ea esset huius dicti sententia, καὶ οὐδεμία ἀυτῶν ἄφωνος, id est, & vt nulla earum muta. vt potius φωνὴ repeteretur quàm γλῶσσα. Postremò, non est hoc verum sine exceptione, quum omnia sonorum & linguarum generà possint hac ratione dici ἄφωνα, iis quidem qui non norunt ea distinguere. Denique hoc mihi multo coactius videtur quàm illud quod sequutus sum, partim ex Veteris interpretis, partim ex trium etiam vetustorum exemplarium fide, in quibus non legitur ἀυτῶν, nec etiam apud Clementem lib. στρωματέων α̃.

11 *Apud me barbarus*, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In vno codice nõ erat præpositio ἐν, & rectè quidem, opinor. Barbarum autem vocat eum cuius sit peregrinum & ignotum idioma: & obliquè perstringit Corinthios qui ex eo habendi essent pro barbaris vnde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Quæst. Tusc. 5. *In his*, inquit, *linguis quas non intelligimus, quæ sunt innumerabiles, surdi profectò sumus.* Item Ouidij versiculus, *Barbarus hic ego sum, quia non intelligor vlli.* Istis autem quorum hic meminit Apostolus, operæpretium fuerit addere inauditum antea omnibus seculis barbarismum, in Cacolyca Romana pseudoecclesia regnantem, quo fit vt sibi ipsis quoque sint barbari qui ne sibi quidem ipsis cognita lingua vtuntur: & intoleranda esse iudicant vt quisquam vel ipsis loquentibus vel aliis eos audientibus explicet eorum sermones.

12 *Ita & vos*, οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam (vt refert Theophylactus) hæc connectunt cum præcedentibus, vt hic versiculus incipiat ab ἐπεὶ, sitque hæc sententia, & vos videlicet barbari eritis inter vos si incognita lingua inter vos vtamini. ¶ *Studiosi estis spirituum*, ζηλωταί ἐστε πνευμάτων. Spiritum alibi docuimus pro ipsis spiritualibus donis accipi, vt hoc etiam in loco: nisi fortassis perperam πνευμάτων scriptum est pro πνευματικῶν.

13 *Precetur vt interpretetur*, προσευχέσθω ἵνα διερμηνεύῃ. Id est, petat etiam interpretationis donũ. Neque enim quisquis linguarum dono præditus erat, omnibus linguis loquebatur. vt apparet ex ver. 18. Sed & suprà Apostolus linguas & donum interpretationis distinxit, 12. 10. vel, ita precetur, vt mox etiam subiciar eorum quæ ignota lingua dixerit sententiam, qui tamen geminus est labor. Sic Euangelistæ ipsi Græcè scribẽtes, admixtas Hebræas voces sunt passim interpretati, vt Matt. 1, 23. Mar. 5, 41. & 15, 22. & 34. & Luc. 24, 17. & Ioh. 1, 38, 41, 42. & 9, 7, & Act. 4, 36. & 9, 36. & 13, 8. Hebr. 7, 2: aut certè taceat potius quàm illo suo dono inutiliter vtatur, vt iubet Apostolus infrà versu 28.

14 *Nam si precer lingua*, ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id est, si incognito idiomate in Ecclesiastico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio. vt suprà, Loqui lingua, ver. 2. cuius species est, Precari lingua. Nam si de priuatis precibus nunc ageret Apostolus, videri posset à suo proposito aberrare: & de publicis precibus agi apparet ex versiculis 16 & 19, totáque adeo orationis serie, & ipso Apostoli scopo. ¶ *Spiritus meus precatur*, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id est, donum quidem & afflatus Spiritus suas partes agit, sed mihi soli, vt suprà versu 2 & 4. Alij, vt Erasmus, Spiritum pro voce accipiunt, coacta interpretatione: quum satis liqueat quo sensu toto hoc capite Spiritus vocabulum sit accipiẽdum. Alij pro intentione quàm vocant: vt qui hodie quas vocant Horas canonicas nõ intellectas, animo tamen precandi recitant, dici possunt intentione quidem precari, mente verò & intelligentia non item. Sed nimis foret absurdum credere Spiritum sanctũ hoc vnquam cuiquam dictasse vt faceret: nec possunt istæ dici preces, sed mera Dei & Ecclesiæ ludibria. ¶ *Sed intelligentia mea est infructuosa*, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπος ἐστι. Id est, quod ad mei precantis conceptum, siue quod ad ipsius precationis sententiam attinet, nullus inde fructus ad Ecclesiam redit. ad quem tamen scopum illa omnia πνευματικὰ sunt referẽda, vt docuit Apostolus suprà 12, 7. Assentior enim iis qui putant infructuosam dici, non ipsius precantis respectu, qui seipsum ædificat, vt suprà versu 4, sed Ecclesiæ quæ ex ea nihil iuuetur, quod etiam apparet ex scopo Apostoli, ac præsertim ex ver. 4. 6. 12. 16. 17 & 19, vt hæc etiã rectè à Basilio siue Euagrio explicantur, in regulis cõtractioribus definit. 278. Intelligentiam autẽ malui interpretari quàm mentem, aut (vt Castellio etiam ineptius fecit) Animũ: quia νοῦς hoc loco nõ simpliciter declarat mentẽ sed quod aliquis in animo suo conceptũ, ita proponit vt ab omnibus possit intelligi quos instituat, vt infra v. 19. Nã alioqui si pro mente simpliciter ac propriè accipias, quisquis spiritu orat, idẽ etiam orat mente, quum seipsũ ædificet, vt suprà v. 4, & rectè gratias agat, infrà, 17.

Τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ· ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.

Quid est igitur? precabor spiritu, sed precabor etiam intelligentia: psallã spiritu, sed psallam etiam intelligentia.

Quid ergo est? orabo spiritu, orabo & mente: psallã spiritu, psallam & mente.

Ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε.

Quandoquidem si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est Amen ad tuam gratiarum actionem? nam quid dicas nescit.

Cæterùm si benedixeris spiritu, qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet Amen super tuam benedictionem? quoniam quid dicas nescit.

Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.

Nam tu quidem bene gratias agis, sed alius non ædificatur.

Nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur.

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.

Gratias ago Deo meo quòd magis quàm vos omnes linguis loquar.

Gratias ago Deo meo quòd omnium vestrûm lingua loquor.

Ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.

Sed in Ecclesia malim quinque verba ex intelligentia mea loqui, vt & alios instituam, quàm decem millia verborum lingua.

Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, vt & alios instruam, quàm decem millia verborum in lingua.

Ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν. ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.

Fratres, ne estote pueri intelligentia: sed malitia infantes, intelligentia verò adulti estote.

Fratres, nolite pueri effici sensibus: sed malitia parvuli estote, sensibus autem perfecti estote.

---

* 15 *Precabor Spiritu*, προσεύξομαι τῷ πνεύματι. id est lingua peregrina quam mihi dictat spiritus. Nec enim donum linguarum aboleo. ¶ *Etiam intelligentia*, καὶ τῷ νοΐ. Id est, ita vt etiã ab aliis intelligar, & alios instituam. vt vers. sequenti, & 19. ¶ *Psallam*, ψαλῶ. Psallere non est simpliciter canere, sed ad musicum instrumentum, vt vult Augustinus in Psalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר [*zamar.*] quod Græci ψάλλειν vertunt, vnde מזמור [*mizmor*] Psalmus, non aliud declarat quàm שור [*schur,*] id est ore canere, éstque diuersum à נגן [*nagan,*] quod de instrumẽtis dicitur. Hic quidem accipitur pro Canendo gratias agere, vt ex proximo versiculo apparet. Nam etiam Plinius ad Traianum scribens, Christianos refert solitos ante lucem conuenire, & carmẽ Christo quasi Deo dicere secum inuicem: instrumentorum verò nullam facit mentionem. qua de re vide si libet pulchra de vetere psalmodiæ more apud Basilium, epist. 63.

16 *Si benedixeris Spiritu*, ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι. Deo videlicet, id est preces gratiarum actionis conceperis lingua peregrina, nulla interim habita audientium ratione. Est enim hoc intelligendũ nõ simpliciter, quasi qui Spiritu benedicit, nunquã possit intelligi: sed ex hypothesi, qua spiritum ab intelligentia separauit. Itaque non rectè fecerunt qui quum hanc hypothesin non considerarent, hoc vocabulum expunxerunt: vnde factum vt in quibusdam codicibus non legatur. Cæterùm, benedicere accipi pro gratias agere, liquet ex eo quod subiicitur. Suspicor autem Apostolum attingere celebrandæ Domini cœnæ ritum, & solennem illam gratiarum actionem. de qua libuit subiicere quæ scripsit Iustinus secundo Apologetico, quòd ad hunc locum intelligendum, & eos conuincendos qui peregrinam linguam in Ecclesiæ sacris retinendam putant, magnum momentum habere videatur. Sic ergo ille, Τῇ τοῦ ἡλίου λεγομένῃ ἡμέρᾳ πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγρεὶς μενόντων ὅπου τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τινὼ νουθεσίαν καὶ παρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν. καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅσην δυνάμεις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν· καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id est, *Die qui Solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tum qui in agris morantur, in vnum conuenimus, & ex commẽtariis Apostolorum vel Prophetarum scriptis recitatur quantum licet. Deinde vbi desitit qui recitat, antistes orationem habet quæ admonet hortatúrque ad pulchrarum illarum rerum imitationem. Postea omnes vnà surgimus ac precamur. Postquam autem à precibus desitimus, profertur panis, & vinum, & aqua. Tum antistes similiter precatur & gratias agit quanta potest contentione, populúsque acclamat, dicens Amẽ: & iis super quibus actæ sunt gratiæ, vnusquisque participat.* Hæc ille. vtinam vero hæc simplicitas in Christiana liturgia fuisset incorruptè seruata. ¶ *Qui implet locum idiotæ*, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου. Id est qui sedet inter idiotas. Oportuit enim ordinem aliquem seruari, ne qui ministerio fungebantur, pro doni sui ratione, permixti sederent cum iis quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & assensum significare. Hos igitur vocat idiotas, quasi priuatos, vt iis opponantur qui ministrabant. Laicos postea illos vocarunt, quibus oppositi sunt Ecclesiastici, vnde exortus maximus abusus, tyrannide Ecclesiam inuadente. Vide Act. 4, 13.

¶ *Amen*, ἀμήν. Vnus igitur preces nuncupabat, cuius verba totus cœtus animo sequebatur, dum ad finem ventum esset, tum verò omnes Amẽ succinebant: quæ vox est Hebræa, ab eodem verbo deducta à quo Fides, siue Veritas. Est autem duplex illius vsus, nempe tum in affirmando, tum in optando. Itaque alij ex Græcis interpretibus conuertunt πιπεῳμένως, id est, *certò* & *confirmatò*, vt ita loquar: alij γένοιτο, id est *fiat*. Eiusmodi verò voces, vt Amen, Alleluja, Hosanna, Sabaoth, fuerunt initio receptæ, quòd Ecclesiæ ex Hebræis magna ex parte essent conflatæ. Ita factum vt illa & similia in omnes Ecclesias dimanarent, quòd ab omnibus intelligerentur. ¶ Nam, ἐπειδή. Responderet Catholicus Romanus, sufficere intentionem ex fide implicita. Neque enim apud eos publicæ vel priuatæ etiam preces aliis quam Latinis & ipsis etiam sacrificulis plerisque penitus ignotis verbis cõcipiuntur. Sed Apostolus suam theologiam in Sophistarũ scholis non didicerat.

18 *Magis quàm vos omnes*, πάντων ὑμῶν μᾶλλον. Vulgata legit πάντων ὑμῶν γλώσσαις λαλ. &c. quòd omnium vestrûm linguis loquor. Sed illud in omnibus nostris codicibus Græcis inuenio.

19 *Malim*, θέλω. Subaudiẽdum est μᾶλλον, potius, de qua ellipsi diximus alibi. ¶ *Quinque verba*, πέντε λόγους: id est paucissima. vt sint omnium hominum ineptissimi qui de his quinque verbis contendunt. Cur non verò etiam de decem millibus verborum quæ subiicit, & decem millibus pædagogorum, suprà, 4. 15? ¶ *Instituam*, κατηχήσω. Vide Luc. 1. 4. Maluit autem Paulus dicere κατηχήσω quàm οἰκοδομήσω, vt Corinthiorum fastum deprimeret. Primùm enim ita ostendit se comparatum esse ad infimum etiam quiduis, nimirum ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos: deinde etiam linguarum miraculũ ad rudes potius quàm ad eruditos pertinere: quod postea copiosius explicat. Pendet igitur sequentium connexio & iunctura ab illius verbi propria explicatione. ¶ *Lingua*, ἐν γλώσσῃ. Sic vocat donum illud linguarum variarum, & quidem separatim atque seorsim consideratum, & absque interprete, vt eo abuti consueuerant Corinthij.

20 *Intelligentia*, τῆς φρεσίν. Vulgata, *Sensibus*, ambigué. Augustinus, *mentibus*. φρένας autem propriè vocant Græci *præcordia*. vnde factum vt quum veteres animum in corde collocarent, hoc nomine mens ipsa cum suis facultatibus ac præsertim intelligendi, ratiocinandi & iudicandi, significaretur. vnde Homericum illud,

—νοῦ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλε θεός, & τὸ φρονεῖν, φρόνησις, φρόνιμος, & similia.

¶ *Adulti*,

¶ *Adulti*, τέλειοι. Vulgata & Erasmus, *Perfecti*, non satis expressè. Persistit enim Paulus in metaphora ab ætate sumpta, quicum etiam cognitionis & prudentię vsus accrescit. Sed & peculiari ista significatione τέλειος à Græcis accipitur, dicitúrque tum de hominibus, tum etiam de brutis, vt docet in commentariis doctissimus Budæus. Vide sup. 2,6.

Ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται, Ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος.

Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις· ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.

Ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν ὅτι μαίνεσθε;

Ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων·

Καὶ οὕτω τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτω πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον προσκυνήσει τῷ Θεῷ, ἀπαγγέλλων ὅτι ὁ Θεὸς ὄντως ἐν ὑμῖν ἐστι.

Τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει· πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω.

Εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ

21 In Lege scriptum est, ‖ Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic: & ita quoque me non audient, dicit Dominus.

22 Linguæ igitur sunt signum, non iis qui credunt, sed infidelibus: prophetia verò non infidelibus, sed credentibus.

23 Itaque si eôdem conuenerit tota Ecclesia & omnes linguis loquantur, ingrediantur autem idiotæ vel infideles, nónne dicent vos furere?

24 Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quispiã aut idiota, arguitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:

25 Et ita occulta cordis eius manifesta fiũt: atque ita procidens in faciem, adorabit Deum, renuntiãs Deũ verè in vobis esse.

26 Quid igitur est, fratres? quoties conuenitis, quisque vestrũ cãticum habet, doctrinam habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.

27 Et lingua quis loquitur,

21 *In Lege scriptum est, Quoniam in aliis linguis & labiis aliis loquar populo huic: & nec sic exaudient me, dicit Dominus.* Es.28.11

22 *Itaque linguæ in signũ sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetia autem non infidelibus, sed fidelibus.*

23 *Si ergò conueniat vniuersa Ecclesia in vnum, & omnes linguis loquantur: intrent autem idiotæ aut infideles, nónne dicent quòd insanitis?*

24 *Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis vel idiota: conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus:*

25 *Occulta cordis eius manifesta fiunt: & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians quòd verè Deus in vobis sit.*

26 *Quid ergo est, fratres? quum conuenitis, vnusquisque vestrũm psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsin habet, linguã habet, interpretationem habet: omnia ad ædificationem fiant.*

27 *Siue lingua quis loqui-*

21 *In Lege*, ἐν τῷ νόμῳ. Legis vocabulũ generaliter hîc declarat sacræ doctrinę libros, vt apud Hebr. תורה [*torah.*] vt Psal. 19.9, & alibi passim. Interdũ verò multo angustius accipitur. ¶ *Propterea per diuersæ linguæ* [*homines*] *& alia labra loquar populo huic*, ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ. Hebr. sic habent Esa. cap. 28.11. כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה [*chi belahaghe saphah vbelaschon achereth iedabber el haham hazeh*] id est, *Propterea blæsis labris, & lingua aliena loquetur ad populum hunc.* Itaque si personæ mutationem demas, (in qua nihil est positum quum Deus ipse per Prophetas loquatur) duo intersunt duntaxat inter Hebraicam veritatem & Græcam interpretationem, non eam qua nunc corruptissima vtimur, sed qua vsus est Paulus. Primùm quod לשון אחרת [*laschon hachereth*] id est *lingua aliena*, priore loco collocauit. nam lingua aliena & diuersæ linguæ homines idem declarant. Verùm hęc transpositio nihil addit sententiæ, neque detrahit. Alterum quòd pro בלעגי שפה [*belahaghe saphah.*] id est, *blæsis labris*, posuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις. id est, *aliis labris*. Et fateor Paulum ab Hebræis plerisque interpretibus in eo dissentire. Isti enim hæc putant eò referri quòd qui pueros fari docent, soleant cum illis balbutire: vel ita exprobrari Iudæis eorũ infantiam, quòd Prophetas non magis intelligant quàm blæsum & balbum solemus. At mihi Pauli auctoritas pluris est quàm omniũ Rabbinorum: quum præsertim nihil adferre possint cur blæsa labra & alienam seu peregrinã & ignotam linguam commodè non possis pro eodem accipere, vt interpretatus est Paulus: quia nimirum strepere aut balbutire potiùs quàm loqui nobis videntur qui nobiscum vtuntur ignoto sermone. vnde & barbari generali nomine fictitio dicuntur. Continent ergo ista non tam exprobrationem infantiæ Iudæorum, quam comminationem grauissimam: qua significat Dominus se vlturum verbi sui contemptum, & affectatam illorum ignorantiam, sicut prædixerat illis Deut. 28.49, & vaticinatus est etiam Ieremias, 5.15, & Ezech. 3.5. sicut denique re ipsa vltus est eos Dominus, quũ captiui Babylona traherẽtur. Hinc verò Paulus rectè colligit, linguarum peregrinarum vsum, ita vt eo vtebantur Corinthij, signum esse destinatum non iis qui credunt, sed infidelibus, id est maledictionis signum qua profanos Dominus vlciscereturur, non benedictionis qua suos erudiret. ac proinde Corinthios præpostero hoc vsu nihil aliud quàm suorum infantiam prodere, quam Dominus sic vlciscereturur. Vtinam verò istius horrendæ maledictionis Dei domestica exempla nobis non suppeditarent eæ gentes quæ solæ hodie Christi nomine gloriantur. ¶ *Et ita quoque me*, &c. καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος. id est, & hac quoque ratione futurum est vt eorum ignorantia augeatur. Est enim (vt dixi) in iis verbis grauissima Domini comminatio. Vulgata, *Et nec sic exaudient me*: Erasmus, *Et ne sic quidem exaudient me.* quæ interpretatio, quanuis Græcis satis respondeat, tamen conuenire nõ potest: quum ignota lingua loqui, non sit beneficium quo Deus homines erudiat, sed maledictio potius qua ingratos vlciscatur. Neque mihi videtur commodè hîc dici posse linguarum donum fuisse signum quo Deus voluerit rudes adhuc & imperitos percellere, vt rei nouitate attoniti, Euangelium audirent. Id enim vt verum sit, tamen ex illo Esaiæ loco certè elici non potest, & à Paulo satis liquet hoc linguarum donum considerari non simpliciter, sed quatenus eo abutebantur Corinthij. Cæterùm totum hoc, *Et ita quoque me non exaudient*, additum est à Paulo ad illustrandum Prophetæ locum, id est vt consilium Dei exponat. Neque enim anxiè solent Apostoli syllabas numerare in citandis Scripturæ testimoniis: vt qui sint eodem spiritu prediti quo & ipsi Prophetę. Illud verò, λέγει Κύριος, *dicit Dominus*, satis notum est omnibus fere solere prophetiis attexi.

22 *Sunt signum*, σημεῖόν εἰσιν. Σημεῖον, id est, אות [*oth,*] vocat Scriptura insigne aliquod Domini factum, siue quo consoletur, siue etiam quo puniat, vt hoc loco, sicut Deut. 28.37. Vulgata, *In signum.* Erasmus, *Signi vice.*

23 *Idiotæ*, ἰδιῶται, vel vt Erasmus, *Indocti.* Vide Act. 4.13. Aliter enim hîc quàm paulo antè accipitur.

26 *Quisque*, ἕκαστος. Id est, si alius quidem Psalmum habet, alius doctrinã, &c. Sic enim resoluẽdum est τὸ ἕκαστος; nequis singulos putet omnibus istis donis fuisse præditos. cuiusmodi generis dicendi exemplum aliud occurrit suprà, 1.12.

πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος· καὶ εἷς διερμηνευέτω.

Ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ Θεῷ.

Προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.

Ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.

Δύναστε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.

Καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.

Οὐ γάρ ἐστιν ἀκαταστασίας ὁ Θεὸς, ἀλλ' εἰρήνης, ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.

1. Tim. 2 12 Αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σιγάτωσαν· οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι, καθὼς καὶ

Gen. 3 16 ὁ νόμος λέγει.

fiat per binos, aut *ad* plurimum ternos, & vicissim: vnus autem interpretetur.

Quòd si non sit interpres, taceat in Ecclesia *qui loquitur lingua*, sibiipsi verò loquatur & Deo.

Prophetæ autem duo aut tres loquantur, & alij diiudicent.

Quòd *siquid* alij patefactum fuerit assidenti, prior taceat.

Potestis enim omnes sigillatim prophetare, vt omnes discant, & omnes consolationem accipiant.

Et spiritus Propetarum Prophetis subiiciuntur.

Non enim est incompositi status *auctor* Deus, sed pacis, vt in omnibus Ecclesiis sanctorũ.

‖Mulieres vestræ in conuentibus sileant: nec enim permissum est eis vt loquantur, sed *oportet* vt subditæ sint, ‖sicut & Lex dicit.

tur, secundum duos, aut vt multum tres, per partes: & vnus interpretetur.

28 *Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesia, sibi autem loquatur & Deo.*

29 *Prophetæ autem duo aut tres dicant, & cæteri diiudicent.*

30 *Quòd si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat.*

31 *Potestis enim omnes per singulos prophetare, vt omnes discant & omnes exhortentur.*

32 *Et spiritus prophetarũ prophetis subiecti sunt.*

33 *Non enim est dissensionis Deus, sed pacis: sicut & in omnibus Ecclesiis sanctorum.*

34 *Mulieres in Ecclesiis taceant: non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & Lex dicit.*

---

27 [*Ad*] *plurimum*, τὸ πλεῖστον. Erasmus, *Ad summum*. Vulgata, *Vt multum*, barbarè: vt illud quoque quod κατὰ δύο vertit *secundum duos*, pro *bini*: & ἀνὰ μέρος *per partes*, pro *vicissim*.

29 *Duo aut tres*, δύο ἢ τρεῖς. Nempe vbi totidem saltem fuerint. Itaque ex hypothesi Ecclesiæ Corinthiacæ istud intelligendum est in qua tantus fuit Prophetarum numerus vt alij aliis obstarent. Deinde non de quibusuis ex cœtu, sed de Prophetis, ad erudiendam nimirum Ecclesiam legitimè vocatis, agit Apostolus. Itaque non sunt audiendi qui hinc colligunt, quibusuis ex cœtu licere in Ecclesia loqui, & morem habendæ ab vno duntaxat concionis reprehendunt: quum nostris temporibus tam pretiosa sit prophetia vt vel vnicum pastorem multos pascere greges oporteat, tantum abest vt labor nunc sit in distribuendis multorum vicibus. ¶ *Alij*, οἱ ἄλλοι. Nimirum prophetæ, vt ostendit articulus οἱ & ipsemet mox explicat, vers. 32. Non omnes autem sunt Prophetæ, vt dictum est suprà 12.29. Itaque non potest ex hoc loco colligi omnibus ex cœtu factam potestatem publicè loquendi, vel de iis quæ ex duob' aut tribus ordine loquutis Prophetis audiuissent, iudicandi. Quid enim esset iniquius atque tumultuosius, Apostolo mox non quibusuis sed Prophetis subiiciente de Prophetica doctrina iudicium? Totum autem hunc ordinem apparet ex Iudaicarum synagogarum more desumptum, in quibus post lectionem ex Mosis & Prophetarum receptorum scriptis recitatam, subiiciebantur exhortationes: hac consuetudine, quod ad Prophetatum quidem libros attinet, proculdubio ab Ezra post reditum ex captiuitate, capta: cuius exemplum habemus Luc. 2, 46. & Act. 13, 15. ex quibus etiam locis liquet, priuatis quoque assidentibus licuisse, non quidem docere, sed tamen doctores percontari, modo id ritè & citra tumultum fieret. Et hûc refero quod de Stephano scribitur Act. 6, 9. Imò si quando res ita tulisset, & ijs qui in Synagogis præerant libuisset, nonnullis concedebatur vt extra ordinem docerent, & exhortarentur, vt factum videmus Paulo & Barnabæ Act. 13, 15. Quod autem de Christo scribitur Luc. 4, 16. prorsus extraordinarium fuit, & eo iure factum quo in templo & vbique docuit: quamobrem etiã ab eo quæsiuerunt ordinarij doctores, qua potestate istud faceret. Matth. 21, 23. Nec propterea tamen auditores prohibentur spiritus probare, & à pseudophrophetis cauere, sed constituitur ordo tum in docendo, tum in probanda doctrina: qui Corinthiis quidem eo tempore conueniret: nisi fortassis arbitramur omnes Ecclesias tanto spiritualium donorum numero abundasse.

30 *Alij*, ἄλλῳ. nempe Prophetæ. Nam alioqui non conueniet ratio quæ subsequitur, quum prophetare ij demũ possint qui prophetandi dono præditi sunt, & quidem legitimè vocati: vt nullus temere locus detur repẽtino cuipiam & extraordinario afflatui, quo vix quicquam est in Ecclesia periculosius. Neque etiam iis assentior qui hoc accipiunt de aliis præter istos ternos. sed quod de binis vel ternis dixerat Apostolus, iam ab eo explicatur, sub ea nimirum conditione intelligendum, si priore loquuto, alius habeat quod dicat, & quo prius dicta vel illustrentur, vel amplificentur, vel etiam, si sit opus, citra contentionem, tefellantur, vt ex subiecta ratione liquet.

31 *Omnes*, πάντες. nimirum Prophetæ. Ergo non quiuis ex cœtu: imò nonnisi ad prophetandi munus legitimè ordinati. Num enim, vt idem ait alibi, omnes sunt prophetæ? Prophetare autem velle absque prophetandi dono & vocatione, quæ fuerit audacia? ¶ *Sigillatim*, καθ' ἕνα. Non eodem sanè die, sed, vt ante dixit, ternis in singulis conuentibus ordine in orbem loquendi vices habituris. ¶ *Consolationem accipiant*, παρακαλῶνται. Vel exhortationem accipiant. Nam τὸ παρακαλεῖν tum hortari, tum consolari declarat.

32 *Spiritus Prophetarũ*, πνεύματα προφητῶν. Id est, doctrina quam adferunt Prophetæ, afflati Spiritu Dei. Sunt enim multi pseudoprophetæ, sunt falsi afflatus, qui ipsis veris alioquin Prophetis imponant. Ideo iubet etiam Iohannes probari Spiritus, an ex Deo sint videlicet. Nam quod ex Deo esse constiterit, hominum probatione non eget, 1. Ioh. 4. 1. ¶ *Prophetis*, προφήταις. Non igitur omnibus, quum non sint omnes prophetæ.

33 *Incompositi status*, ἀκαταστασίας, siue tumultuationis. vt 2. Corinth. 12, 20. ¶ *Vt in omnibus*, ὡς ἐν πᾶσαις. Vel hæc sunt cum versiculo precedente construenda, præcedente membro per parenthesin incluso: vel subaudiẽdum aliquid, ac si scriptum esset, *vt apparet in omnibus Ecclesiis*. ¶ *Sanctorum*, τῶν ἁγίων. In vno cod. & apud Ambrosium additur διδάσκω, *doceo*: fortassis ex cap. 4. 17. Arabs autem interpres supplet verbum γίνεται *fit*. Cæterùm in Claromontano codice huic versiculo subiiciuntur versiculi 36, 37, 38, 39, 40. quibus postea attexuntur 34 & 35: & ita certè melius ista videntur cohærere.

34 *In conuentibus*, ἐν ἐκκλησίαις. Vulg *In Ecclesiis*. non satis aptè hoc in loco, & in sequenti etiã versiculo, quòd mulier etiã in Ecclesia sit (i ex fidelium numero) quum domi est, nec tamen silere iubeatur nisi in publico Ecclesiæ cœtu. ¶ *Sed* [*oportet*] *vt subditæ sint*, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι. Subaudiẽdum est cognatæ significationis verbum, vt alibi diximus. Sic 1. Tim. 4. 3, quum præcessisset κωλυόντων γαμεῖν, *prohibentium matrimonium contrahere*, subiicitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων, pro καὶ κελευόντων ἀπέχεσθαι, *& iubentium abstinere*. In duobus codicibus scriptum habetur, ὑποτασσόντων, *subiiciantur*.

37 *Spiri-*

Εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυναῖξὶν ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.

35 Siquid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.

Ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑμᾶς μόνους κατέντησεν;

36 An à vobis sermo Dei profectus est? an ad vos solos deuenit?

Εἴτις δοκεῖ προφήτης εἶναι ἢ πνευματικός, ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι τοῦ Κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.

37 Siquis sibi videtur Propheta esse, aut spiritualis, agnoscat, quæ scribo vobis, esse Domini mandata.

Εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω.

38 Qui verò ignarus est, ignarus esto.

Ὥστε, ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.

39 Itaque fratres, studete, vt prophetetis, & loqui linguis ne prohibete.

Πάντα εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω.

40 Omnia verò decenter & ordine fiant.

Κεφάλαιον ιε.

CAP. XV.

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον ὃ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε, ἐν ᾧ καὶ ἕστήκατε·

1 Cæterùm vobis declaro, fratres, Euangelium quòd euangelizaui vobis, quod & accepistis, in quo etiam statis:

Δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν, εἰ κατέχετε· ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε.

2 Per quod etiam, si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim, seruamini: nisi si frustra credidistis.

Παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις ὃ καὶ παρέλαβον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφάς·

3 Tradidi enim vobis in primis quod & accepi, Christum videlicet mortuum esse pro peccatis nostris, secundum Scripturas:

καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρί-

4 Et sepultum fuisse, & exci-

35 *Siquid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.*

36 *An à vobis verbum Dei processit? aut in vos solos peruenit?*

37 *Siquis videtur Propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata.*

38 *Siquis autem ignorat, ignorabitur.*

39 *Itaque, fratres, æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere:*

40 *Omnia autem honestè & secundum ordinem fiant in vobis.*

CAP. XV.

1 *Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium quod prædicaui vobis, quod & accepistis, in quo & statis:* Galat.1.11.

2 *Per quod & saluamini, qua ratione prædicauerim vobis, si tenetis: nisi frustra credidistis:*

3 *Tradidi enim vobis in primis quod & accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris, secundum Scripturas.* Esa.53.5.

4 *Et quia sepultus est, &* Ion.2.1. 1 pet.2.24.

37 *Spiritualis*, πνευματικός. Id est, In rebus spiritualibus cognoscendis ac diiudicandis eruditus: cui opponitur tum carnalis, tum qui adhuc infans est in Christo, vt supra, 3.1

38 *Ignarus esto*, ἀγνοείτω. Vulgata, *Ignorabitur*. quam lectionem sequuntur commentaria Hieronymo inscripta, & Ambrosius quoque referens ad id quod scriptum est Matth.7.23. Sed & in vno Græco codice scriptum inuenimus ἀγνοεῖται, *ignoratur*. Mihi verò magis arridet recepta lectio, quæ fortassis ita commodissimè potest explicari, acsi diceret Apostolus, Qui inter vos præditus est intelligentia, is agnoscat ea quæ dico, à Spiritu Dei proficisci: itaque hæc nostra sedulò obseruet. qui verò ignarus est, ignarus esto: id est, hanc suam ignorantiam agnoscat, neque turbet Ecclesiam, sed peritiorum iudicio acquiescat. vel potius contemnitor, vt sibi in sua ignorantia placens. Vnde enim turbæ magna ex parte, nisi quòd imperiti nolunt imperiti esse, sed peritiorum locum occupant? Cæterùm τὸ ἀγνοεῖν non verti *Ignorare* cum Vetere interprete & Erasmo, quia absolutè ponitur, vt apparet ex antithesi: qua de re diximus suprà, 12.1.

40 *Decenter*, εὐσχημόνως. Id est κατὰ τὸ πρέπον, vt etiam accipi diximus τὸ εὔσχημον suprà, 7. versu 35. & 36.

¶ *Fiant*, γινέσθω. Vetus interpres addit *In vobis*, ἐν ὑμῖν, id est, *inter vos*.

IN CAPVT XV.

1 *Cæterum vobis declaro*, γνωρίζω δὲ ὑμῖν. Huiusmodi transitionibus vti solet Apostolus quæ sint præfationis instar, vt suprà, 11.17. Pertinet igitur hoc prooemium ad alium locum huius epistolæ, qui pene vnus est δογματικός, nempe de mortuorum resurrectione: de qua mirum non est fuisse magnopere Corinthi & inter Græcos philosophos, vt de re quæ ipsis planè videretur delirio similis, disputatum, vt apparet nominatim ex Act.17.52. quum in ipso Dei populo floreret Sadduceorum secta istud dogma ex professo deridentium. Deinde verbum γνωρίζω, non verti *Notum facio* cum Erasmo & Vetere interprete, vt & nos sæpe sumus interpretati. Nec enim ad illos de re noua aut inaudita scribit, vt ipse diserte significat, sed hoc ipsum illis declarat & explicat quod antè audierant, vsque ad versiculum 11 finientem. ¶ *In quo etiam statis*, ἐν ᾧ καὶ ἕστήκατε. Id est, quod adhuc etiam profitemini, vel, per quod etiam datum est vobis vt erecti stetis: sicut eadem formula accipitur Rom.5.2. & standi verbum suprà, 10.12. Sed & præterito tempore possumus interpretari ad verbum ἕστήκατε, *stetistis*. acsi dicat Apostolus se proponere quod non simpliciter sint amplexi, sed ita vt ad hoc tempus in eo constanter perseuerarint: quo turpior esset inconstantia si nunc deficerent.

2 *Si retinetis quo sermone vobis euangelizauerim*, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν εἰ κατέχετε. Manifesta est traiectio, quæ in Latino sermone minus est vsitata, ac proinde obscurior quam in Græco. Similes autem alias annotauimus Iohan. 8.25. Act.1.2. Rom.8.3. item suprà, 14.37. & infrà, versu 12. & sparsim aliis multis locis. Syrus tamen interpres expuncta εἰ legit κατέχετε, videlicet *memoria*: Claromontanus autem codex habet. τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην ὑμῖν ὀφείλετε κατέχειν, *Quo etiam sermone vobis euangelizauerim debetis retinere*, id est, far est vos esse memores. Cæterùm λόγος quem Vulgata vertit *Rationem*, declarat hoc in loco non tam ipsas Pauli voces, quam doctrinam, quanuis alibi vitandas quoque monet verborum innouationes ¶ *Nisi si frustra credidistis*, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε. Hoc pertinet ad verbum σώζεσθε, *seruamini*, non ad κατέχετε, *retinetis*. Nam argumentatur ab absurdo: vel ipsos videlicet frustra credidisse Euangelio (quod pro absurdo & ἀδύνατον assumit, ad fideles scribens) vel eorum salutem in eo Euangelio esse positam, cuius, inquit, Euãgelij vel præcipuum caput est resurrectio mortuorum. Quibusdam placet subaudire copulam, ex Hebræorum idiotismo, quasi scriptum sit καὶ ἐκτὸς εἰ μὴ, & *nisi*. Sed hac ratione videretur τὸ ἐκτὸς redundare.

3 *Accepi*, παρέλαβον. à Christo videlicet. Gal.1.12.

τῇ ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφάς·

Ioh.20.19. Καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα.

Ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελφοῖς ἐφάπαξ· ἐξ ὧν οἱ πλείοις μένουσιν ἕως ἄρτι, τινὲς δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.

Ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ· εἶτα τοῖς ἀποστόλοις πᾶσιν.

Act.9.4. rom.9.3. ephes.3.8. Ἔσχατον δὲ πάντων, ὥσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι, ὤφθη κἀμοί.

Eph.3.7. Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ.

Χάριτι δὲ Θεοῦ εἰμι ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ κενὴ ἐγένετο, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάντων ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί.

tatum tertio die, secundum Scripturas:

5 ‖Et visum fuisse Cephæ, deinde duodecim illis.

6 Postea visus est amplius quàm quingentis fratribus semel: ex quibus plerique manent vsque adhuc, quidam autem obdormierunt.

7 Postea visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus.

8 ‖Vltimo verò omnium, velut abortiuo, visus est etiam mihi.

9 ‖Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, propterea quòd persequutus sum Ecclesiam Dei.

10 Sed gratia Dei sum id quod sum: & gratia eius, quæ in me collata est, non fuit inanis, sed amplius quàm illi omnes laborauì: non ego tamen, sed gratia Dei quæ mecum est.

quia resurrexit tertia die, secundum Scripturas:

5 *Et quia visus est Cephæ, & post hoc vndecim.*

6 *Deinde visus est plus quàm quingentis fratribus simul: ex quibus multi manent vsque adhuc, quidam autem dormierunt.*

7 *Deinde visus est Iacobo: deinde Apostolis omnibus:*

8 *Nouissimè autem omnium, tanquam abortiuo, visus est & mihi.*

9 *Ego enim sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persequutus sum Ecclesiam Dei.*

10 *Gratia autem Dei sum id quod sum: & gratia eius in me vacua non fuit, sed abundantius illis omnibus laborauì: non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

---

* 5 *Illis duodecim*, τοῖς δώδεκα. Sic legi in omnibus quos vidi codicibus Græcis, excepto Claromontano, qui habet τοῖς ἕνδεκα, *illis vndecim*. Ita etiam legit Vulgata, licet articulo non rectè prætermisso. Ambrosius etiam habet, *vndecim*, neque diuersam lectionem citat. Variasse autem Græcos codices hoc in loco apparet ex Græcis scholiis, & Chrysostomo, & Augustino quoque, lib. de consensu Euangelist.3.cap.33. Hinc orta quæstio quomodo dicantur duodecim qui tamen vndecim tantùm erant Matthia nondum allecto: cui expediendo nodo multa incommodè profectò afferuntur. Fuerunt, inquiunt, isti duodecim ex turba discipulorum, non autem ex illorum selectorum. Atqui istud non patitur additus articulus τοῖς. Matthiam igitur alij volunt, quanuis nondum allectum, casu tamen fuisse tunc cum Apostolis vndecim, & sic illos duodecim, προγνωσθὲν quadam sequuturæ allectionis, vocatos. Sed hoc qua tandem vel leuissima coniectura nititur? Denique (inquit Chrysostomus) verisimile est post assumptionem etiam visum. Imò (quod tanti viri pace dictum esto) nec verum istud est nec verisimile, testante Petro Act.3. fore vt ad vltimum illum diem cælis secundum carnem contineatur. Fuerit tamen sanè post assumptionem visus, sed in cælo, vt Stephano, & Paulo in via, & in ecstasi in tertium vsque cælum abrepto, aut in somnis, non corporali, sed spirituali visione, vt eodem Paulo Act.27.23. Paulus autem hoc loco quinam duplex visionis tam diuersum genus in vnum conflaret? Et vbi illa Matthiæ in hoc contextu mentio? Seruaui tamen receptam in codicibus Græcis scripturam, quæ hac vna ratione (vt mihi quidem videtur) commodè explicari potest, quòd communi & vsitato inter omnes Christi verè pios assectas, cætus ille selectorum domesticorum ipsius, nomine τῶν δώδεκα intelligeretur: quæ appellatio etiam postquam proditor ille excidisset, tamen adhuc permanebat. Sed longè maior difficultas hic occurrit, quam miror non fuisse potius animaduersam & explicatam. Nam si dicere voluit Paulus Christũ siue coram vndecim, siue duodecim illis, apparitione vera fecisse resurrectionis suæ fidem: cur ταυτολογία manifesta vtens, mox diceret illum apparuisse τοῖς πᾶσιν ἀποστόλοις? Nam articulus τοῖς omnino istos a cæteris discipulis distinguit, & Paulus addidisset particulam πάλιν id est rursus, si quum sæpius toti illorum cætui sese stiterit, hanc apparitionem vt postremam ab illa priore distinguere voluisset. Denique particula ista πᾶσιν manifestè declarat Paulum ab aliis particularibus quas commemorarat apparitionibus istam discernere voluisse. Quid ergo? Si quis est in hac codicum varietate, & vbi de fide & doctrina ipsa non agitur, coniecturæ locus, probabile mihi potius videtur neque τοῖς ἕνδεκα, neque τοῖς δώδεκα: Sed τοῖς δέκα, id est, *decem illis* scriptum fuisse, & insignem illam inter cæteras apparitionem designari quæ narratur Ioh.20.19: & 24. quum à collegis suis Thomas abesset. qua apparitione tum illam alteram octo post diebus sequutam, tum illam vltimam quæ Marc.16 explicatur Apostolus distinguat particula πᾶσιν. Sed hæc nullius præiudicio dicta sunto.

6 *Amplius quàm quingentis*, ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad verbum, *Supra quàm quingentis*, in verum est quod admonet Erasmus subaudiri ἢ, id est *quàm*, vt quum dicimus, plus mille: quum alioquin ἐπάνω secundo casui iungitur, vt Marc.14. versu 5. hic verò non potuit scribi ἀδελφῶν propter verbum ἄφθη. Quid si verò scriptum erat ἐπάνω ἀδελφοῖς, id est πεντήκοντα, id est *quinquaginta*? Nam certè mirum est quingentos hic fratres commemorari, quum postea coacto vniuerso cœtu in ipsa vrbe Hierosolymorum, (in qua vna tum videtur fuisse species Ecclesiæ) numerentur duntaxat centum & viginti, Act.1. versu 15. Sed tamen in tanto codicum & veterum interpretum consensu, nihil volui mutare ex coniectura. Chrysost. verò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν, id est, *cælitus*, siuè *è iubilumi*, quasi ista sint ad ascensionem referenda. Verum si hæc interpretatio admittatur, necesse fuerit dicere, vel Apostolum neglexisse historiæ ordinem, vel duplicem illam apparitionem, cuius fit mentio versu 7. post ascensionem contigisse, vt & illam Pauli in ecstasi factam, vt ipsemet explicat 2. Cor. 12. 2. quorum neutrum concessero, nisi quis idoneas rationes auferat. Imò idem Chrysost. homilia in Symbolum 2. refert aliquatenus ad eos qui cum Christo resurrexerant: quam sententiam si sequaris, ἐκοιμήθησαν vertendum fuerit *Obdormierant*, per præteritum plusquam perfectum. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ. Id est, non diuisim, sed vnâ, eodémque tempore. pro quo dicimus in vernaculo nostro sermone à *vne fois*. Vulgata & Erasmus, *Simul*, ἅμα. ¶ *Manent*, μένουσι. In vita videlicet, vt Iohan.21.22. *

9 *Dignus*, ἱκανός. Vide Matth.3.11. *

10 *Gratia Dei quæ mecum [est,] ἡ χάρις Θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί.* Vulgata, *Gratia Dei mecum*, neglecto articulo: cuius vim tamen obseruauit etiam Hieronymus aduersus Pelagianos. Certè inepti sunt sophistæ qui ex hoc insigni loco, ineptè conuerso, volunt liberi arbitrij meritum stabilire. nam etiam si non esset adscriptus articulus, debuerant tamen animaduertere, Paulum ita seipsum facere gratiæ administrum, vt illi omnia tribuat. Sic enim laborauì, inquit, vt tamen non ego, sed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quam sum quicquid sum, per me omnia effecerit. Deinde, si libertas ipsa arbitrij ex seruitute peccati, accepta ferenda est prorsus non naturæ, quæ sese peccato totam mancipauit, sed gratiæ regeneranti, cui tribuenda fuerint ipsius libertatis effecta?

11 *Et ego igitur,*

Εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτω κηρύσσομεν, καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε.

11 Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita credidistis.

11 *Siue enim ego, siue illi, sic prædicamus, & sic credidistis.*

Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;

12 Quòd si Christus prædicatur ex mortuis excitatus esse, quomodo dicunt quidam inter vos, non esse resurrectionem mortuorum?

12 *Si autem Christus prædicatur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurrectio mortuorum non est?*

Εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

13 Nam si resurrectio mortuorum non est, Christus quoque non est excitatus.

13 *Si autem resurrectio mortuorum non est, neque Christus resurrexit.*

Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κήρυγμα ἡμῶν, κενὴ δὲ καὶ ἡ πίστις ὑμῶν.

14 Quòd si Christus non est excitatus, inanis videlicet *est* prædicatio nostra, inanis autem *est* etiam fides vestra.

14 *Si autem Christus non resurrexit, inanis est ergo prædicatio nostra, inanis est & fides vestra.*

Εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ Θεοῦ· ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ Θεοῦ ὅτι ἤγειρε τὸν Χριστόν· ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται.

15 Reperimur autem etiam falsi testes Dei: quoniam de Deo testificati sumus, eum excitasse Christum: quem non excitauit, si videlicet mortui non excitantur.

15 *Inuenimur autem & falsi testes Dei: quoniam testimonium diximus aduersus Deum quòd suscitauerit Christum: quem non suscitauit si mortui non resurgunt.*

Εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐγήγερται.

16 Nam si mortui non excitantur, Christus quoque non est excitatus.

16 *Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit.*

Εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, ματαία ἡ πίστις ὑμῶν· ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

17 Quòd si Christus non est excitatus, inanis est fides vestra: adhuc estis in peccatis vestris.

17 *Quòd si Christus non resurrexit, vana est fides vestra: adhuc enim estis in peccatis vestris.*

Ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν Χριστῷ, ἀπώλοντο.

18 Nempe & qui obdormierunt in Christo, perierunt.

18 *Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt.*

Εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν Χριστῷ μόνον, ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν.

19 Si in hac solùm vita speramus in Christum, miserrimi omnium hominum sumus.

19 *Si in hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.*

Νυνὶ δὲ Χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν· ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο.

20 Nunc autem Christus excitatus est ex mortuis: ‖ & primitiæ eorum qui obdormierunt factus est.

20 *Nunc autem Christus resurrexit à mortuis, primitiæ dormientium.* Colos.1.18. apoc.1.5.

Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν.

21 Quia enim per hominem mors, per hominem quoque resurrectio mortuorum.

21 *Quoniam enim per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum.*

Ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ Ἀδὰμ πάντες ἀπο-

22 Sicut enim in Adam omnes

22 *Et sicut in Adam o-*

---

11 *Et ego igitur*, εἴτε μὲν οὖν ἐγώ. Iterum εἴτε pro καὶ, vt suprà, 13. versu 8. & hîc desinit propositio tractationis, incipiente deinceps confirmatione vsque ad versiculum 32. finientem.

13 *Nam si resurrectio*, εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulgata, *Si autem.* Erasmus, *Porro si*, &c. Sed præstat hic quoque accipere δὲ pro γὰρ.

14 *Inanis est*, κενή. Hinc disce quinam hæretici tollant fundamentum fidei, ideóque sint prorsus intolerabiles, nẽpe, Qui scriptis propheticis & Apostolicis non acquiescentes, cudunt nouos fidei articulos, vel semel positos tollunt vel directè, vel necessaria consecutione.

15 *De Deo*, κατὰ τοῦ Θεοῦ. Sic vsurpant Dialectici hanc præpositionem, vt significent attributum dici de subiecto. Vulgata, *Aduersus Deum*, nam hoc certè in Dei iniuriam redundat quod ei falso tribuitur. Alij, *A Deo.* Nam κατὰ interdum idem declarat quod ἀπὸ vel ἐκ, vt Matth. cap. 8. versu 32. Marc. 5. 13. & Luc. 8. 33. κατὰ τοῦ κρημνοῦ, sed addito verbo ὥρμησε: ex quo facilè deprehendi possit ea significatio.

17 *Adhuc*, ἔτι. Vulgata, *Adhuc enim*, ἔτι γὰρ, quæ lectio mihi non displicet. Esse autem in peccatis, declarat sanctificatum non esse, nec peccatorum remissionem consequutum. Pendet enim nostra viuificatio à Christi resurrectione, mortificatio verò & peccatorum remissio ab eiusdem morte, Rom. 6. 4. Mors autem Christi inefficax est, si Christus in morte mansit.

19 *Solùm*, μόνον. Notanda est in primis traiectio huius particulæ, qualis est Rom. 4. 16. vt cohæreat cũ ταύτῃ, sicut nos coniunximus. Nam alioquin reprehenderentur qui in solo Christo spem suam in hac vita collocant. Cæterùm, *In hac vita*, declarat, *Huius vitæ gratia*, siue, Ita vt hæc fides aliud quàm hanc vitam non respiciat. nam ex Hebr. idiotismo, ἐν id est Beth, hoc loco idem valet atque בעבור [*bahabur*,] id est propter. ¶ *Miserrimi*, ἐλεεινότατοι, vt suprà, 13. 13.

20 *Primitiæ eorum qui obdormierunt*, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων. Mihi videtur Erasmus impropriè conuertisse κεκοιμημένων, *qui dormierant*: & ἐγένετο non rectè conuertit, *Fuit*, pro, *Factus est*: quod Vetus interpres non legit, & in vetusto exemplari non additur. Christus autem & primus ad vitam immortalem resurrexit Act. 13. 34 & omnibus suis causa est resurrectionis ad vitam æternam. Sic primitiæ oblatæ reliquorum fructuum cumulum sanctificabant: Credentes autem intellige. Nam aliis cum Christo nihil commune est, neque Christi mortis beneficio resurgunt qui extra Christum sunt: sed diuinæ maledictionis vi, quæ mortem quoque æternam (& quidem in primis) comprehendit. Non esset enim æterna hæc pœna quæ mors secunda appellatur, nisi in illam æternam simul & maledictam vitam rursum animarentur illorum corpora, quæ propterea nõ vita sed mors æterna vocatur:

θνήσκουσιν, οὕτω καὶ ἐν τῷ Χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται.

1. Thes. 4. 15. Ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι· ἀπαρχὴ Χριστός, ἔπειτα οἱ Χριστοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ πατρί· ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν.

Psal. 110. 1. act. 2. 34. heb. 1. 13. & 10. 13. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῇ πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.

Ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος.

Psal. 8. 7. heb. 2. 8. Πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Ὅταν δὲ εἴπῃ ὅτι πάντα ὑποτέ-

moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur.

23 ‖Vnusquisque autem suo ordine: primitiæ Christus, postea qui sunt Christi, in aduentu ipsius:

24 Deinde *erit* finis, quum tradiderit regnum Deo ac Patri: quum aboleuerit omne imperium, & omnem potentiam & virtutem.

25 Nam oportet eum regnare ‖vsquequò omnes inimicos subiecerit pedibus eius.

26 Vltimus autem hostis aboletur mors.

27 ‖Nam omnia subiecit sub pedes eius. Quum autem dicit omnia esse *ei* subiecta, palàm

omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur.

23 *Vnusquisque autem in suo ordine: primitiæ Christus, deinde ij qui sunt Christi, in aduentum eius:*

24 *Deinde finis, quum tradiderit regnum Deo & Patri: quum euacuauerit omnem principatum & potestatem & virtutem.*

25 *Oportet autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius.*

26 *Nouissima autem inimica destruetur mors.*

27 *Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Quum autem dicit, Omnia subiecta sunt ei: sine dubio*

---

22 *Omnes viuificabuntur*, πάντες ζωοποιηθήσονται. Castellio, *Omnes reuiuiscent.* Sed notandum est verbum passiuum, quod declarat eos non suapte vi sed aliena resurgere: quæ emphasis verbo reuiuiscendi non exprimitur. Tanti est momenti vestigiis Apostoli potius insistere quàm verba quædam vt parum Latina refugere. Cæterùm, quod dicit omnes per Christum viuificatum iri, dextrè intelligendum est. Liquet enim tum ex superioribus, veluti ex illis absurdis ex quibus Apostolus duxit argumenta, tum etiam ex proximo versu in quo istud ad eos restringit qui sunt Christi, & denique ex iis quæ subiicit de corporibus cũ gloria resurrecturis: ex iis, inquã, liquet Apostolũ solis fidelibus ista scribere, & de illorũ duntaxat resurrectione differere. Nã alioqui si negotiũ illi fuisset cum Epicureis, longè alia adhibuisset argumenta. Risissent enim illi hæc omnia, & Christum non resurrexisse, vanam esse hanc prædicationem ac fidem, stultos esse Apostolos dixissent, ac proinde elusissent omnia Pauli argumenta. Itaque τὸ καθόλου hîc quoque vt aliquoties in hac eadem epistola, veluti 8.1. & 9.25. & 10.33. restringendum est ad id de quo agitur: idque non in hoc tantùm membro, sed etiam in altero superiore isti opposito faciendum censeo. Quanuis enim vniuersaliter & sine exceptione verum sit omnes in Adamo mori, tamen par est vt idem vniuersale signum, in vtroque comparationis eiusdem membro simili ratione explicetur, ac proinde ad solos in gloriam resurrecturos restringatur.

23 *Primitiæ*, ἀπαρχή. Hoc vocabulo parat sibi aditum ad sequentia. Necesse est enim vt primitiarum & totius cumuli eadem sit ratio. At Christus iam mortis est victor, quod assumit Paulus tanquam extra controuersiam positum. Ergo & nos oportet esse mortis victores, ac proinde resurgere.

24 *Finis*, τέλος. Id est finis mundi & regni Christi complementum, siue perfectio: quoniam quod inchoatum est, tum demum perficietur. Mentionem enim fecit futuræ viuificationis, quæ à Christo cœpit, & aduentu Christi non finietur, sed absoluetur potius. Alios video hoc referre ad abolitionem de qua statim disserit: quod mihi non satis arridet. Puto enim potius Apostolum duo proponere, nempe perfectionem regni Christi, deinde qua in re sit posita ista consummatio, nempe in omnium hostium abolitione, ac demum sic intelligendam esse hanc perfectionem vt tamen Deus semper emineat, quæ omnia probat sequentibus versiculis, vt inde confirmet resurrectionem fidelium futuram. ¶ *Quum tradiderit*, ὅταν παραδῷ. Quid ergo? an nondum regnat Pater? Regnat certè: sed ita vt, quoniam adhuc magna mundi pars & potestates tenebrarum ei resistunt, hoc respectu videatur rex non esse, quoniam pro rege à plerisque non habetur: idcóque quotidie petimus vt regnum ipsius adueniat. Dicitur ergo Christus regnum Deo Patri traditurus, idest, debellatis omnibus hostibus Patrem velut in regnum plenè restituturus, videlicet respectu eorum qui ab ipso desciuerant, quorum alios perdomuerit, alios Patri reconciliarit vltimo demum illo die, quo profligatis omnibus ad vnum hostibus, omnes quos à Patre gubernandos accepit, illi veluti in manus tradet æterna gloria coronãdos. An verò tunc nõ regnabit Filius? Maximè verò, quum regni eius nõ sit finis. de quo mox dicemus, vers. 28. ¶ *Quum aboleuerit*, ὅταν καταργήσῃ. Assentior iis qui hoc referũt ad regni Christi hostes, in quorum medio nũc dominatur. Etsi enim vera est sententia eorum qui omnẽ etiam iustam gubernationẽ tum Ecclesiasticam tum politicã tunc desiturã aiunt quũ cessabit istius mundi cursus: tamen spectandum puto qua de re agatur, nẽpe an Christi potentia ad carnis vsque resurrectionẽ protendatur: quod affirmat Apostolus quũ dicit fore vt omnes semel hostes aboleat, ac proinde etiã mortẽ, quoniã alioqui non subiicerentur omnia sub eius pedibus. Sed & illud obseruãdum est, non dici abolendos illos qui imperio, potentia aut vi aliqua præditi sunt, sed eorũ potentiam esse abolendam. Neque enim diaboli vel impij abolebũtur, sed omni sua potẽtia spoliabuntur, ac proinde etiam mors abolebitur, vt sit plena sanctorum felicitas. Augustinus lib. de Trinit. 1. cap. 10. per Dei regnũ intelligit ipsos fideles Christi morte redẽptos: & verbo regnãdi vult significari Christi pro nobis interpellationẽ tunc cessaturã, cõpleta nostra cũ Deo coniunctione. Dixi quod mihi maximè probatur.

25 *Vsquequò subiecerit*, ἄχρις οὗ ἂν θῇ. Subaudiendum est nomen ὁ Θεὸς, *Deus*, ex precedente versiculo. Itaque legendum est αὐτοῦ, *eius*, non αὑτοῦ, *suis*, vt conuertit Erasmus, sicut liquet tum ex vers. 27. tum ex Psal. 110. 1. Ergo, inquies, videtur Apostolus significare Christum aliena vi hostes debellasse. Respondeo, Apostolum (sicut ex vers. 21. apparet) Christum hic considerare non vt Filium Dei æternũ simpliciter, sed vt in forma serui manifestatum: quo respectu dominatur quidem vt Ecclesiæ caput, sed quia data est ei hæc potestas à Patre, qui etiam dicitur eum excitasse à mortuis. Neque verò propterea vel dicendus est Pater assumpsisse carnem, vel diuinitas aliqua secundaria Christo tribuitur: sed quia consideratur vt homo, assurgit Propheta ad Patrem vsque, cum quo tamen Filius, vnus est Deus ac proinde vna & eadem vi agit. ¶ *Omnes*, πάντας. Hæc particula non est apud Dauidem, in qua tamen posita est tota vis argumenti. Nam si omnes hostes oportet Christo subiici, ergo mors quoque abolebitur, ac proinde resurgent sancti. Ideo Apostolus locum alium adiunxit ex Psalmo octauo, vbi de Christo & æterno ipsius regno differi (cuius etiam fit tota Ecclesia particeps) ostendit particula vniuersalis πάντα, *omnia*: sicut etiam traditur in Epistola ad Hebræos. vbi plura de huius loci applicatione disseremus.

26 *Vltimus autem*, ἔσχατος δὲ. Conclusio est argumenti à toto ad partem. Retinui autem particulam δὲ ex Vetere interprete vt prorsus necessariam, quanuis in Græcis codicibus non inueniatur. ¶ *Hostis*, ἐχθρός. Vulgata, *Inimica*, non satis expressè, vt rectè annotauit Valla: neque necesse fuit genus mutare.

27 *Palàm est*, δηλονότι. Vel, *Hoc dicit*, videlicet excepto eo, &c. si legas δηλονότι. Supplcuimus autem quod deest explendæ sententiæ: & videtur mihi duo simul colligere Apostolus, illius videlicet particulæ vniuersalis Omnia hanc vim esse, vt nihil excipiatur quod non sit subiiciendum Christo præter ipsum Deum Patrem, qui dicat sese omnia Filio subiecturum. Ex his autem efficitur vtrunque

que quod volebat, nempe resurrecturos mortuos abolita morte: non tamen vt dij fiamus, sed vt cum capite nostro perfectè subiiciamur Deo, id est vt perfectè suis omnibus dominetur Deus.

ταυτα, δῆλον ὅτι ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάντα.

Ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι.

28 est *hoc dici* excepto eo qui subiecit ei omnia.

Postquam verò subiecta fuerint ei omnia, tunc ⁂ & ipse filius subiicietur ei qui subiecit ipsi omnia, ⁂ vt Deus sit omnia in omnibus.

præter eum qui subiecit ei omnia.

28 *Quum autem subiecta fuerint illi omnia, tunc & ipse Filius subiectus erit ei qui subiecit sibi omnia, vt sit Deus omnia in omnibus.*

Ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν; εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;

29 Alioqui ⁂ quid facient ⁂ qui ablutione vtuntur super mortuis? ⁂ Si omnino mortui nō excitantur, ⁂ cur ablutione vtuntur ⁂ super mortuis?

29 *Alioquin quid facient qui baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? vt quid & baptizantur pro illis?*

28 *Et ipse*, καὶ αὐτός. Particula καὶ indicat omnino hoc esse accipiendum de ipsa Filij persona. Cæterùm dices, Si tunc subiicietur, ergo antea subiectus non erat, atque adeo sic quoque detrahetur de ipsius gloria, quum nunc dicatur ad dextram exaltatus, & omnem potestatem accepisse in cælo & in terra: quæ quidem necessariò intelliguntur de Filio vt in carne manifestato. Respondeo, esse ἀνταπόκλασιν in verbo ὑποτάσσεσθαι, quod in superioribus dicitur de Deo, domitos hostes ad Filij pedes conculcante: hîc verò (sicut apparet ex hac particula, Vt sit Deus omnia in omnibus) subiici Deo dicuntur quibus propriè imperat ac benedicit: adeo vt hæc subiectio summam felicitatem declaret, quum infelicissimi sint quos Deus non pro subiectis sed pro hostibus habet: sicut pulchrè describit regis imperium Poëta hoc versiculo, *Parcere subiectis, & debellare superbos.* Dicitur autem Filius etiam ipse tunc subiiciendus Deo & Patri: minimè id quidem quasi Pater in Filio antè id tempus non acquieuerit, nec ipsius personæ ratione extra suam Ecclesiam & in sese consideratæ. Sed (vt hic locus explicatur à Nysseno, & Chrysostomo in tractatu in hunc locum proprio, & à Cyrillo lib. Thesauri 10. cap. 8) Ecclesiæ respectu, id est quatenus est Ecclesiæ siue omniū Patris subiectorum caput, quorum gloria quum tunc demum sit perficienda, videtur quodammodo pars adhuc aliqua Christi, (Ecclesia nimirum, cuius est πλήρωμα, adhuc languente) in infirmitate & ignominia versari. Adhuc enim despicitur, adhuc affligitur, adhuc crucifigitur in mēbris suis: sicut ipse Sauli dicebat, Cur me persequeris? & Paulus ipse conuersus, scribit se implere restantes Christi afflictiones. Deinde, quum nōdum sit ipsius membrorum numerus completus, & altera sanctorum pars (nempe ipsorum corpora) ad eum vsque diem in puluere & corruptione dormiant: hoc inquam respectu, illa Christi subiectio (id est plena eius gloria) nondum est patefacta. Ac nequis de ipsius maiestate quicquam vocabulo subiectionis detractum putet, sciendum est sessionem ad dextram Patris, & exaltationem supra omne nomen, sic de Christi carne dici, vt vnitas quidem personæ retineatur, ac proinde vni Christo vnica summa gloria tribuatur, sed ita tamen vt naturarum discrimine obseruato, Christus, quatenus homo est, Deo nunquam æquiparetur. Quod familiari etiam exemplo declarari potest. Viuit corpus nostrum hypostaticè vnitum animę nostræ, & quidem vna eadémque (nempe ipsius animæ) vita. Sed quis propterea corpus, quod vitam aliunde recipit, animę corpus viuificanti exęquarit, ac non potius sic esse vitæ particeps dixerit, vt tamen infra animæ dignitatem subsidat? Christo igitur toti vna sanè maiestas, vna gloria ab omnibus superis mediis & infimis tribuatur: sed ita vt eius caro non ex sese sed à Deo exaltata, sicut est suo corpori caput, sic quoque Deum habeat pro capite. Caput enim Christi etiam glorificati est Deus, suprà, 11. 3. & rectè scripsit August. lib. de Trinitate. 1. cap. 8. hunc locum enarrans, *Christus, in quantum Deus est, cum illo nos subiectos habet: in quantum sacerdos, nobiscum illi subiectus est.* Hæc ille, & quidem prorsus recte, quum Christus vnus sit cum Patre Deus, & nobiscū homo. Qui verò de ipsa Christi persona in sese hūc locū explicant, mihi non videtur quæstionē propositā satis attēdere. Nec enim certè quæritur hoc in loco propriè de ipsius Christi resurrectione, & gloria quā est plenissimam consequutus Philipp. 2. 9. sed de nostra cum Christo consociatione in resurrectionis gloria, vt apparet ex versu 23. quo spectant Christi verba Ioh. 17. versu 10. 11. 20. & 21. Sed & particula *Tunc* expressē indicat hic agi de subiectione tunc demum futura quum Pater omnia Filio subiecerit. ¶ *Vt Deus sit omnia in omnibus*, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι. Herodotus in Thalia, πάντα ὦν Ζώπυρος ἐν Βαβυλῶνίοις. Significatur ergo magnificentissimis istis verbis incomprehensibilis quædam gloria, quæ a Deo promanans, nos totos capiti nostro adiunctos implebit: ita tamen vt capiti, quod & Deus ipse & homo est, sua seruetur eminentia, & in ista (vt ita loquar) gloriæ infinitate, suus cuique membro modulus tribuatur. Neque enim particula vniuersalis Omnia sic accipienda est vt capiti ipsi, nedum Deo, exæquemur, quanuis & ipsi simus eius hæredes: præterea fratri quoque primogenito sua dignitas supra nos cohæredes tribuenda est, nedum vt (quemadmodum commenti sunt Eutychiani) natura humana in diuinam transeat. Neque enim sic perficeretur hominis natura, sed potius absorpta finiretur. Sed (inquies) nónne semper est Deus omnia in omnibus, quum omnes omnia debeant illi ferre accepta? Respondeo, de solis sanctis hîc disseri, quorum integer cætus Ecclesia vocatur: quod tota etiam disputatio declarat, ac præsertim versu 17. vbi simili modo explicanda est particula vniuersalis. Non videtur autem Deus ante illam plenam instaurationem vltimo die futuram, omnia esse in omnibus, quum adhuc potentes sint eius aduersarij quibuscum patienter agit: nec sit completus electorum numerus, & eorum quidem, qui hanc vitam viuunt, longè maxima pars adhuc sit in tenebris & peccato: eorum autem qui dormiunt corpora, non tantùm gloriæ sed etiam vitæ omnis expertia, in sepulchri ignominia versentur, dum vltimus ille dies adueniat.

NB

29 *Quid facient*, τί ποιήσουσιν. Vel, *Quid fecerint*, id est Quid tandem se fecisse deprehendent, rem videlicet inutilem, qualis est cadaueris ablutio in sepulchro, sic penitus absumendi, vt nulla spes resurrectionis illi supersit. ¶ *Qui ablutione vtuntur*, οἱ βαπτιζόμενοι. Media videlicet significatione, pro οἱ βαπτίζοντες, vt manifestè indicat Syra vox עמדין [*hamedin.*] quod maxime probo. quod si placeat passiuam significationem accipere verbi Sum, fuerit verbale nomen in verbo ipso, vt apud Hebræos sæpe fit, inclusum, & fuerit hic locus vertendus, *Quid facient*, (id est quid iis fiet, vt vulgo dicimus, *que deuiendrōt*) *qui abluuntur* [*ablutione*] *super mortuos?* .i. mortuali, vt loquitur Plautus: & eadem manebit sententia. Argumentatur enim Paulus ab illa sepulchrali siue mortuali ablutione & vnctione accuratè inde à Patribus vsurpata inter Iudæos, & in Talmudis tabulas demum relata, immo & à Christianis initio retenta, vt apparet ex Act. 9. 37. sed paulatim, vt verisimile est, vnà cum legalibus eiusmodi ritibus abolita, quam fortassis etiam profani à veteribus Patriarchis acceperunt, vnde illud, *Tarquinij corpus bona fœmina lauit & vnxit.* Sed inter profanos populos quicquid circa mortuorum funera gerebatur, partim ab ambitione, partim à superstitione, partim à superstitum erga defunctos vano studio sunt profecta. At inter Iudæos dubium nō est quin hic ritus fuerit spei de corporum resurrectione quædam tessera & fidei professio. Nam quia Mors (inquit in illum Act. locum Caluinus) speciem habet interitus, ne resurrectionis fidem extingueret, species contrarias opponi vtile fuit, quæ vitam in morte repræsentarent. Verbum autem βαπτίζεσθαι de huiusmodi quoque ablutioni-

* bus vsurpatur etiam Mar.7.4.& Heb.9.10. Sic igitur hic locus alioqui perobscurus & qui me quoque diu exercuit, mihi quidem videtur explicandus. Neque huic interpretationi illud obstat quod Syrus pro ὑπὲρ vertit חלף [*chalaph*,] quod propriè *vice* significat. Nam ἀντὶ pro ὑπὲρ in his libris non semel ponitur, vt obseruauimus Matth.17.27. Marc.10.45. Eorum autem interpretationes qui verbum βαπτίζεσθαι passiua significatione acceperunt, & ad sacram baptismi nostri actionem retulerunt, non video quînam conuenire possint. Etenim si pro moribundis baptisatis accipias cum Epiphanio contra Cherinthianos, parata fuerit exceptio, non inde consequi inutiliter illos fuisse baptisatos, etiam si nulla esset carnis resurrectio, quod animæ saluti profuturus esset nihilominus baptismus. Sin verò ὑπὲρ accipias pro *vice*, & ad Clinicorum baptismum istud placeat referre, perabsurdum illud est. Quis enim tam crassam baptismi pollutionem tam leuiter prætermissurum fuisse Apostolum, imò etiam argumento tam infirmo & inepto vsurum fuisse existimet? Sed quid si ad baptismi finem istud referas, nempe ad resurrectionem spiritualem, vt baptizari pro mortuis idem valeat, atque baptizari vt mors ipsa extinguatur, siue in resurrectionem à mortuis, cuius symbolum sit baptismus (in qua sententia sunt Græca scholia, Photius, & Theophylactus, & quam in prioribus editionibus sum amplexus:) ne id quidem conueniret: quoniam sic assumeret Paulus illud ipsum de quo hic queritur. Denique mihi non videtur, probabilis eorum sententia qui ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, *super mortuos*, ad κοιμητήρια referunt, in quibus solerent baptizare. Istud enim nulla idonea auctoritate probatur, nec vllum nisi infirmissimum suppeditarit argumentum. Prodiit denique noua Turriani cuiusdam ex Pseudoiesuitarum cloaca in hunc locũ interpretatio malè cõfirmata, detruncato Ephremi, Syri celebris & vetusti scriptoris testimonio. Ait enim hunc fuisse Iudeorum morẽ (Pharisæorũ certè, si qui tales fuerunt) vt si quis in immunditia legali moreretur, vel alius quispiam viuus defuncti nomine, vel ipsemet mortuus aqua lustrali ablueretur, vnde hic quoque mos mortuos aqua benedicta aspergendi inter Christianos inoleuerit, ex traditione ἀγράφῳ. Bellum profectò, & Antichristianæ superstitioni conueniens fundamentum: quasi Paulus ab istis Iudaicis nugis argumentũ sumpserit. ¶ *Si omnino*, εἰ ὅλως. Hoc mẽbrum cũ superioribus coniunxi, * Syrum interpretem & Claromontanum codicẽ sequutus. ¶ *Cur*, τί καί. Id est huiusmodi ablutionibus vtentes, nec * quicquam sibi laudabile, nec ipsis mortuis vtile fecerint. Redundat autem particula καὶ in huiusmodi phrasi vt dixiimus Iohannis 8.25 ¶ *Super mortuis*, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν. Vulgata, *pro illis*, ὑπὲρ αὐτῶν: quam scripturam in tribus * codicibus Græcis inuenimus.

Τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;	30	Cur etiam nos periclitamur omni momento?	30	*Vt quid & nos periclitamur omni hora?*
Καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	31	In dies morior per gloriationem vestram, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.	31	*Quotidie morior per vestram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro.*
Εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ, τί μοι τὸ ὄφελος; εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν.	32	Si secundum hominem aduersus bestias pugnaui Ephesi, quæ mihi vtilitas? Si mortui non excitantur, ‖ edamus & bibamus: cras enim morimur.	32	*Si secundum hominem ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resurgunt? mãducemus & bibamus: cras enim moriemur.*

Esa.22.13. sapien.2.6.

30 *Omni momento*, πᾶσαν ὥραν. Vulgata, *Omni hora*. Erasmus, *Omni tempore*. Vide Matth.9.22.

31 *Per gloriationem*, &c. νὴ τὴν καύχησιν ὑμετέραν, &c. In quibusdam vulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur *Propter*. Sic quoque legitur apud Ambrosium, & in commentariis Hieronymo inscriptis. Alicubi etiã legitur *Pro gloria vestra*. Dubitant quoque Græca scholia num legendum sit διὰ, & in eam sententiam videtur inclinare Theophylactus. Si νὴ legamus, erit obtestationis species, quam agnoscit & Basilius εἰς ψαλμὸν ιδ', & Augustinus Epist.29. & Sermone de verbis Apostoli, 28. & Syrus interpres sequitur, expresso etiam verbo ימי [*iame*] id est *Iuro*, siue *Affirmo*, vt habetur in Arabica editione. Neque est cur nobis insolens videatur hoc factum. Est enim inter obtestationem & iusiurandum magna differentia, quum liceat, Prophetarum exemplo, testes etiam cælum & terram appellare, nedum Angelos, vt 1. Timot. 5.21. earum quidem rerum quas palàm & in luce gesserimus. Quidni enim hoc æquè liceat ac hominum testimonio vti? At in vero iureiurando Deus vnus, tum in rebus arcanis, & quæ ab ipso solo possunt intelligi, veluti in iis quæ intus latẽt: tum verò etiã in aliis, quoties ita requirit necessitas, non modò vt testis, sed etiã vt iudex ac vindex periurij, aduocatur: adeo vt sine summo sacrilegio non possit aliud nomen in iureiurando vsurpari. ¶ *Vestram*, ὑμετέραν. Nonnulli legunt ἡμετέραν, *nostram*, vt hoc perinde sit acsi Apostolus testes quotidianæ illius suæ mortis appellaret molestias illas innumerabiles de quibus verè poterat in Domino gloriari. Sin verò legamus *Per vestram gloriationem*, eadem quidem erit sententia, sed peculiariter accommodata Corinthiis: acsi diceret Apostolus, Quotidie morior, eiúsque rei testes appello omnes ærumnas, quas verè gloriari possum me apud vos sustinuisse. Vel, Testis sit mihi gloriatio vestra, (id est vester profectus in Euangelio quod ego apud vos promulgaui summis cum periculis) vt ea quoque nonnihil ad me pertineat in Christo Iesu. Cur autem malim ὑμετέραν, *vestram*, legere quàm *nostram*, non eo tantùm adducor quòd magis accommodata sit sententia si ita legas, sed etiam quia post ἡμετέραν, id est *nostram*, videtur potius subiiciendum fuisse numero plurali ἔχομεν, *habemus*, quàm ἔχω, *habeo*. Deinde quia ita legi in Complutensi editione, in tribus vetustis codicibus, in Græcis scholiis, Chrysostomo, Theophylacto, Ambrosio, Augustino, ipso denique Hieronymo in ea Epistola cuius initium est, Sæpe & multum, vt Erasmus quoque obseruauit: vbi tamen pro *Gloriationem* legit *Salutem*.

32 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, non diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed vel gloria vel temeritate actus, cæterísve eiusmodi causis adductus quarum studio homines in ista pericula præcipites ruunt. Aliis verò placet ista includere parenthesi, quorum sententiam si sequamur, præcisa fuerit oratio: quasi dixisset Apostolus, Vt humano more loquar. id est, vt aliquid de meipso dicam, sicut homines solent. Moris enim est Apostolo istis præfationibus vti in re simili, vt 2.Cor. 11.16.17. 21.22.& Rom.3.5. Arabs autem interpres istud præcedenti versiculo extremo attexit. ¶ *Aduersus bestias pugnaui*, ἐθηριομάχησα. Meritò reprehenditur Erasmus à doctissimo interprete, quòd eos qui aduersus bestias pugnabant putarit eosdem esse atque eos qui bestiis obiiciebantur. Nam illi armati in arenam prodibant vt virtute & robore suo freti euaderent, si possent: & nonnulli etiam bestiarij vocati, ad eam rem perinde ac gladiatores instituebãtur: isti verò bestiis nudi obiiciebantur, non vt pugnarent, sed vt * laniarentur. Sed de neutris hîc loqui Apostolum satis constare posse puto, tum quod Lucas diligentissimè Act.19 commorationem Pauli in Ecclesia Ephesina narrans nusquam videtur historiam, qua nulla insignior esse potuit, prætermissurus, tũ quòd, vt bestiis obiici potuisse demus, at certè nunquã eo adduci potuisset, vt cũ bestiis in theatrum pugnaturus produceretur. Etenim si quid tale vel coactus admisisset, quę fuisset eius deinceps apud Ecclesias auctoritas? Itaq; non dubito quin θηρία hîc dicantur à Paulo pertinacissimi illi Iudæi Ephesini, quorum fit mentio Act.19.9: quos Ferarum appellatione intelligit metaphora familiari, qua etiã vsus est Neronẽ appellans Leonem 2.Tim.4.17. Quòd si quis comparet quæ scribuntur infrà 16.5. cum Act. 19.21.& 2.Cor. 1.14. agnoscet opinor, scriptam hanc epistolã Epheso, alterum iam annum agente Paulo Ephesi, & multo cum fructu Euangelium annuntiante: aliquanto verò post fuisse subsequutam illam horribilem seditionẽ à Demetrio excitatam, quæ Paulum in

Macedoniam

Macedoniam rectà extrusit:quò referenda sunt quæ commemorantur copiosè 2.Cor.1.Nugacissimas autem nugas apud Nicephorum extantes lib.2. cap.25, ne refutatione quidem puto indigere. ¶ *Edamus*, φάγωμεν. In duobus vetustis codicibus annotatur, quod etiam scribit Valla, prouerbium hoc fuisse Laconicum, nempe ex Leonidæ illius historia: quod mihi non fit verisimile, quum nulla gens frugalius vixerit. Apparet autem omnino fuisse parœmiam Epicuræis familiarem, vt Sardanapali illud, *Lude, libas, comedas, post mortem nulla voluptas*: & Martialis illud, *Vita nimis sera est crastina: viue hodie*. Ita etiam scribitur apud Esaiam 22.13: vnde hoc videtur petiisse Paulus, quanquam in diuersum finem. Significat enim Paulus quo tandem essent euenturj paulatim, si curiosis vel blasphemis potius istis speculationib⁹ vacarēt. ¶ *Morimur*, ἀποθνήσκομεν. Præsens pro futuro, vt infrà, ver.35. & alibi sæpe. Nā etiā apud Esaiā legim⁹ נמות. sed quoniā in præsenti tēpore videtur quædā subesse emphasis, illud idcirco retinuimus.

Μὴ πλανᾶσθε. Φθείρουσιν ἤθη χρῆσθ' ὁμιλίαι κακαί.	33 Ne errate. Mores bonos cōmercia corrumpunt mala.	33 *Nolite seduci. Corrumpunt mores bonos colloquia mala.*
Ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ἀγνωσίαν γὰρ Θεοῦ τινὲς ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω.	34 Euigilate iustè, & ne peccate: quidam enim Deum non norunt. ad pudorem vobis *incutiendum* loquor.	34 *Euigilate iustè, & nolite peccare: ignorantiā enim Dei quidā habēt. ad reuerentiā vobis loquor.*
Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται;	35 At dicet aliquis, Quomodo suscitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?	35 *Sed dicet aliquis, Quomodo resurgunt mortui? quali autem corpore veniunt?*
Ἄφρων, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν μὴ ἀποθάνῃ.	36 Demens, quod tu seris, non viuiscit, nisi mortuum fuerit.	36 *Insipiens, tu quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur.*
Καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον σπείρεις, ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου, ἢ τινος τῶν λοιπῶν.	37 Et quod seris, non corpus oriturum seris, sed nudum granum, prout inciderit, tritici, aut alicuius ex reliquis *seminibus*.	37 *Et quod seminas, non corpus quod futurum est seminas, sed nudum granum, vt puta, tritici, aut alicuius cæterorum.*
Ὁ δὲ Θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα καθὼς ἠθέλησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.	38 Sed Deus ei dat corpus vt voluit, & singulis seminibus suum corpus.	38 *Deus autem dat illi corpus sicut voluit, & vnicuique seminum proprium corpus.*
Οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.	39 Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem caro hominum, alia verò caro pecorum, alia verò piscium, alia verò volucrium.	39 *Non omnis caro, eadem caro, sed alia quidem hominum, alia verò pecorum, alia volucrum, alia piscium.*
Καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια· ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.	40 Et *sunt* corpora cælestia, & *sunt* corpora terrestria: sed alius quidem cælestium decor, alius verò terrestrium.	40 *Et corpora cælestia, & corpora terrestria: sed alia quidem cælestium gloria, alia autem terrestrium.*
Ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης· καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων· ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέρει ἐν δόξῃ.	41 Alius decor solis, & alius decor lunę: & alius decor stellarum. stella enim à stella differt decore.	41 *Alia claritas solis, alia claritas lunæ, & alia claritas stellarum. Stella enim à stella differt in claritate.*

33 *Commercia*, ὁμιλίαι. Vel *Congressus*, vt vertit Tertull. De hac autem locutione vide suprà 6.9. Vulgata & Erasmus, *Colloquia*, nimium angusta significatione. Significat enim ὁμιλία communem totius vitæ vsum, vt si Latinè dicere liceat Conuersationes. Idque mox declarat Apostolus, quum ostendit Corinthiorum nonnullos in hunc errorem abductos, quòd aures nonnullis præbuissent rerum diuinarum planè imperitis: quod mox etiam probat, petitis ab iis rebus exemplis, de quibus ipsi etiam rustici possunt iudicare, & videtur Philetum & Hymenæum notare, vt liquere videtur ex 2.Tim.2.18. Veteres Latini hunc locum citantes vtuntur *Confabulationis* voce, quæ durior posset videri. Incipit autem ab hoc loco Paulus explicare resurrectionis futuræ mysterium, quantum nunc quidem à nobis capi potest. ¶ *Corrumpunt*, φθείρουσιν. Iambicus est senarius ex Menandri comœdia, nomine Thadia, vt annotatum inueni in vno vetusto codice. vbi tamen pro Θαδίᾳ legēdum puto Θαΐδι, cuius nominis comœdiam Menādri citat Athenæus. Citatur autem etiam ex eōdem poëta alius eiusdem prorsus sententiæ versiculus, Κακοῖς ὁμιλῶν κ' αὐτὸς ἐκβήσῃ κακός.

34 *Euigilate*, ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν propriè de ebriis dicitur qui à somno demum sunt sobrij. Ideo conuertit Erasmus, *Expergiscimini*: quod tamen non probo. Loquitur autem de mentis sobrietate, ad quam vult illos redire qui multis speculationibus fuerant quodammodo inebriati. ¶ *Iustè*, δικαίως. Id est, vt iustitiæ vacetis, quod mox explicatur per antithesin, Hebræorum more. Opponit autem studium iustitiæ, vanitati & curiositati, qua factū fuerat vt isti cū prophanis nónullis versantes & diuinarū rerum imperitis, quanuis sibi præ cæteris sapere viderentur, de eo capite Christianæ religionis ambigere cœpissent, de quo tamen ne dubitandum quidē fuit. ¶ *Non norunt*, ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulg. & Eras. ad verbum, *Ignorātiam Dei habent*: quod videtur durum in Latino sermone. Dicit autem eos Deum non nosse qui in peccatis perseuerantes, Deum sic norunt vt eius penitus obliti videātur. ¶ *Ad pudorem vobis* [*incutiendū*] *loquor*, πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. Id est, vt vos pudeat istos sectari. Vulg. *Ad reuerentiam vobis loquor*: quasi videlicet Apostolus in hac reprehensione ipsis quadam verecundia pepercisset. Suprà 6.5. eandem loquutionem interpretatus est, *Ad erubescentiam vestram dico*.

36 *Quod tu seris*, σὺ ὃ σπείρεις. Vulgata & Erasmus, *Tu quod seminas*, neglecta traiectione: quam nisi obserues, videtur oratio non cohærere. ¶ *Viuiscit*, ζωοποιεῖται. Plin. lib.17. capite 18. Pleraque ex his natura ipsa docuit, & in primis semen serere, quum decidens exceptúmque terra, viuisceret. Vulgata & Erasmus, *Viuificatur*. à quo verbo alibi non abhorruimus, sed in re dissimili. ¶ *Mortuum fuerit*, ἀποθάνῃ. Translatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulg. addit, *Prius*, πρῶτον.

37 *Prout inciderit*, εἰ τύχοι. Vulgata, *Vt puta*, id est οἷον. Erasmus, *Exempli causa*. Vide suprà, 10.14. Syrus interpres hoc præteriit, vt etiam Arabs qui pro εἰ τύχοι legit ἢ κριθῆς, *vel hordei*.

40 *Decor*, δόξα. Vulgata, *gloria*. Et mox *claritas* non ineptè. Lucebunt enim vt Sol. Matth. 13.43. Ego tamen malui generaliore & cōmuniore nomine vtrobique interpretari.

41 *Decor*, δόξα. Sic malui vertere quàm *gloriam*, aptiore ni fallor vocabulo.

Οὕτω καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν. σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ·

Σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ· σπείρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει· σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα πνευματικόν.

Ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶμα πνευματικόν.

Gen.2.7. Οὕτω καὶ γέγραπται, Ἐγένετο ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν· ὁ ἔσχατος Ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν.

42 Ita *erit* & resurrectio mortuorum. ¶ seritur *corpus* ¶ corruptioni obnoxium, excitatur incorruptum:

43 Seritur ¶ fœdum, excitatur cum decore: seritur ¶ omnium virium expers, excitatur ¶ potens: seritur ¶ corpus animale, excitatur corpus spirituale.

44 Est corpus animale, & est corpus spirituale.

45 ‖ ¶ Ita etiam scriptum est, Factus est ¶ prior homo Adam ¶ animal viuens: ¶ posterior *autem* Adã *factus est* ¶ spirit⁹ viuificus.

42 *Sic & resurrectio mortuorum. seminatur in corruptione, surgit in incorruptione:*

43 *Seminatur in ignobilitate, surgit in gloria: seminatur in infirmitate, surgit in virtute: seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale.*

44 *Si est corpus animale, est & corpus spirituale.*

45 *Sicut scriptum est, Factus est primus homo Adam in animam viuentem: nouissimus Adam in Spiritum viuificantem.*

---

42 *Seritur*, σπείρεται. Id est sepelitur, & instar seminis humo conditur. Pergit enim in translatione à seminibus sumpta, qua nihil aptius dici potuit. Accipio autem σπείρεται non vt impersonale, sed ita vt vbique subaudiatur τὸ σῶμα id est *corpus*, quod idcirco expressi primo loco. ¶ *Corruptioni obnoxium*, ἐν φθορᾷ. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *In corruptione*: quam rationem etiam tenuerunt in iis quæ sequuntur. Ego verò puto ἐν φθορᾷ positum esse pro φθαρτὸν, ex Hebræorum idiotismo.

43 *Fœdum*, ἐν ἀτιμίᾳ. Id est turpitudinis & sordium plenum. Est enim μείωσις. nam quid fœdius est cadauere? Itaque Cyrus moriens, apud Xenophontem, non vult se mortuum spectari. Deinde si spectemus quæ sit corporis putrescentis in ipso sepulchro turpitudo, quid turpius cogitari potest? ¶ *Omnium virium expers*, ἐν ἀσθενείᾳ. Nempe mortuum, non autem imbecille. Itaque non conuenit huic loco Infirmitatis vocabulum: & alibi sic etiam accipi τὸ ἀσθενὲς, quum de animæ facultatibus non regenitis agitur, obseruauimus Rom.5.6. ¶ *Potens*, ἐν δυνάμει. Id est, à priori imbecillitate liberum, quod videlicet vicissitudini tam variæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidiis possit. Neque enim sic potens erit vt sit omnipotens, aut ἀπαθὲς γραπτὸν, aut vllam denique induat eiusmodi qualitatem. Id enim esset non qualitatem sed naturam ipsam mutare, & ex homine Deum planè fieri. ¶ *Corpus animale*, τὸ σῶμα ψυχικόν. Vt quid hoc sit dextrè intelligatur, notandum est non agi de animorum immortalitate, sed de corporum resurrectione. Deinde, non comparari inter se duo corpora, sed vnius eiusdémque corporis, humani videlicet, diuersas atque adeo contrarias qualitates, ipsásque demum harum qualitatum causas: & eas quidem tùm qualitates tum causas, non núdas, sed in ipsis subiectis hærẽtes. Eæ igitur causæ sunt Anima & spiritus: illa in priore Adamo, ista in posteriore. Qualitates verò sunt, Animalẽ esse, spiritualem esse: eæque primùm in iisdem illis subiectis, nempe illa in Adamo, ista in Christo, deinde vtræque in vno & eodem subiecto, nempe in cuiusuis fidelis corpore, diuerso tamen respectu, consideratæ, illa nimirum ante resurrectionem, ista post resurrectionem. Animam igitur alteram hominis partem vocat, quæ corpori caducam hanc vitam præstat, à qua parte dicitur corpus ψυχικὸν, id est *animale*. Spiritum autem appellat diuinam virtutem, cuius particeps corpus cognominatur πνευματικὸν, id est *spirituale*. Animale ergo corpus dicitur cui anima vitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias: vnde fit vt sit corruptioni obnoxium, sordidum, præsertim quũ ab anima destitutum seritur, id est conditur humo, quod ψυχικὸν fuerat. Spirituale verò dicitur quod diuinæ illius virtutis particeps, tanto excellentiorem vitam viuit, quanto Deus anima præstat: vnde fit vt eiusmodi corpus ut æternum gloria & splendore, insigne ab omni denique imbecillitate liberum. Illud ergo, id est animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante resurrectionem; vt in illo conditis & collapsis. Istud verò, id est spirituale, posteriori Adamo, homini videlicet cœlesti, id est vero Deo & vero homini, tribuit, ac proinde sanctis omnibus, post resurrectionem, (de his enim vnis agit, vt diximus suprà, ver.22.) in illo nimirum rursum genitis per eundem Spiritum, & in vitam æternam euectis. Sed tria hic notãda sunt: Vnum, qualitatem animalem sic in nos esse ab Adamo propagatam, vt corpus duntaxat ex eius substantia acceperimus, animam verò non item: ideóque Apostolum non dicere Adamum factum esse in animam viuificantem, sed in animam viuentem, aduersus eos qui animam volunt a traduce deriuari. Alterum est, Christum ad tẽpus quoque fuisse (quatenus hominem) in animam viuentem, excepto peccato, Spiritum videlicet in eo vim integram non exerente, donec, omni infirmitate superata, gloriosus resurgeret, & in cælo ad dextram Patris sederet: eóque respectu à Paulo hic considerari, & nos quoque in illo. Tertium, sic esse spirituale Christi corpus, non substantia, (vt antè dixi) sed qualitate, id est æternum, gloriosum, potens, vt hęc à Spiritu (id est diuina natura) accipiat hypostaticè ipsius corpori & animæ iam tum coniuncta quum verbum fieret caro: nostra verò corpora fore spiritualia, non nouæ alicuius partis adiunctione, quæ Spiritus dicatur, sed ipsius Spiritus virtute, ídque non per hypostaticam vnionem, sed virtutis participatione, vt Rom.8.11. & 2.Pet.1.4. cuius erit vinculum idem ille Spiritus, qui iam efficit vt illum, quanuis in cælis sedentem, fide tamen amplexi, spe possideamus in tertis: tunc verò efficiet vt illo præsente præsentes perfruamur. Hæc ita tractando, fanaticorum speculationibus facilè occurretur.

45 *Ita etiam*, οὕτω καί. Vulgata. *Sicut scriptum est*, ὅπως γέγραπται: quam lectionem, quanuis in nullis codicibus Græcis inuenerim, tamen sinceram esse puto: ita tamen vt per traiectionem explicetur, hoc modo, *Primus homo Adam, sicut scriptum est, factus est*, &c. Nam omnino hoc non pertinet nisi ad prius membrum quod citatur ex Gen. 2.7. & tamen parum cohæret si receptam Græcam lectionem sequaris, quam non ausus sum mutare, sine idonei testis auctoritate. Castellio conuertit, *Quúmque ita scriptum sit*, ea qua solet audacia vsus. ¶ *Prior homo Adam*, ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hic quoque nihil mutauimus: sed tamen annota um est à Stapulensi ἄνθρωπος redundare, quum ex collatione appareat אדם [*Adam*] esse speciei nomen hoc in loco, vt ἄνθρωπος vers.47. Et alioquin videatur dicendum fuisse in opposito membro ἄνθρωπος Χριστός. Syrus tamen & Arabs interpretes, retinent ἄνθρωπος. Cæterùm Christus etiam vocatur posterior Adam, vt qualitas indicetur quam Christus cum Adamo habet communem: quia videlicet & ipse censendus est, non tanquam singularis quispiam homo, sed vt radix ac principium, in quo Spirituales omnes, tanquam principio, comprehendantur: sicut Animales in illo priore, cui nomen fuit Adamo. Erit ergo Christus hac ratione alter Adamus: sed durum planè & obscurum fuisset eum appellare secundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionem reliqui intactam. Marcion verò non temere tantùm sed etiam scelerate fecit quum Adami nomen hoc posteriore loco expungeret, vt præclarè ostendit Tertull lib. aduersus Marcionem quinto. ¶ *Animal viuẽs*, εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Heb. לנפש חיה, [*lenephesch chayah*] ad verbum, *In animam viuentem*, vt Vetus interpres & Erasmus conuerterunt. Dicitur autem homo animatus σωεκδοχικῶς anima viuens: quod videtur optimè exprimi animalis vocabulo. Nam hoc quoque ab anima, vt præstantiore hominis parte, deducitur. ¶ *Posterior*, ὕστερος. Vulgata, *Nouissimus*. Erasmus, *Postremus*. Ego putaui studendum perspicuitati, quum præsertim pro ἔσχατος ponat ὑστερος,

δόξης versu.47: nisi quis vltimum putet dici quòd non sit alius instaurator expectandus. ¶ *Spiritus viuificus*, εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. Christum vocat Spiritum, ab excellẽtissima parte: id est, Deo corporaliter habitante in ipso, vt Adamum ψυχὴν, ab altera itidem præstantiore parte nuncupauit. Non minus ergo sunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Christi fuisse ex materia cælesti & Spirituali, quàm si negarent Adamo fuisse terrestre corpus, quia ψυχὴ dicitur: vt interim taceam ἐγένετο repetendum esse ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt hic quoque factus dicatur, non tamen quatenus Spiritus, sed quatenus homo Spiritu præditus. Deinde consideranda antithesis Viui & Viuifici, quam exposuimus suprà, ver.44. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In Spiritum viuificantem.*

Ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικὸν, ἀλλὰ τὸ ψυχικὸν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν.	46	At spirituale non est prius, sed animale, deinde spirituale.	46	*Sed nõ prius quod spirituale est, sed quod animale, deinde quod spirituale.*
Ὁ πρῶτος ἄνθρωπος ἐκ γῆς, χοϊκός· ὁ δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ.	47	Primus homo è terra, *puluereus: *secundus homo, ipse Dominus è cælo.	47	*Primus homo de terra, terrenus: secundus homo de cælo, cælestis.*
Οἷος ὁ χοϊκὸς, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· καὶ οἷος ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι.	48	Qualis puluereus ille, tales & puluerei sunt: & qualis ille cælestis, tales & qui cælestes erunt.	48	*Qualis terrenus, tales & terreni: & qualis cælestis, tales & cælestes.*
Καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου.	49	Et sicut gestauimus *imaginem terreni, *gestabimus etiam imaginem cælestis.	49	*Igitur sicut portauimus imaginem terreni, portemus & imaginem cælestis.*
Τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοὶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα βασιλείαν Θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύνανται, οὐδὲ ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ.	50	*Hoc autẽ dico fratres, *quia caro & sanguis non possunt regni Dei hæreditatem consequi: neque corruptio consequi incorruptæ naturæ hæreditatem.	50	*Hoc autem dico, fratres, quia caro & sanguis regnum Dei possidere non possunt, neque corruptio incorruptelam possidebit.*
Ἰδοὺ, μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι.	51	Ecce, *mysterium vobis dico, * Non omnes quidem obdormiemus, sed omnes mutabimur, momento, *& iactu oculi, *‖ad vltimam tubam.	51	*Ecce, mysterium vobis dico, Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, in momento, in ictu oculi, in nouissima tuba.*

47 *Puluereus*, χοϊκός. Tertullianus hunc totum locum citans & copiosè exponens in lib. de resurrectione carnis, Græcam vocem retinet, & *limaceum* interpretatur. Nam ad creationem & nomen Adæ Paulus proculdubio respicit: & hoc epitheton ita est τοπικὸν vt simul materiæ ac loci contagionem declaret: vnde illæ corporis qualitates, quarum comparationem instituit. Materiæ autem nomen istud simpliciter non esse hîc accipiendum liquet apertissimè ex antithesi, in sequentibus versiculis. Nam ἐπουράνιος non declarat eum qui sit ex cælesti quadam materia compactus, sed qui sit particeps cælestium qualitatum, id est immortalitatis, gloriæ ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & scelerati, sed etiam inepti & imperiti sunt qui ex hoc loco arguunt Christum è cælo corpus in Virginis vterum intulisse, id est, qui nobis omnem spem salutis eripiunt. ¶ *Secundus homo, ipse Dominus è cælo*, δεύτερος ἄνθρωπος, ὁ Κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vulgata, *Secundus homo de cælo cælestis*, vt ὁ Κύριος expungatur, quod etiam testatur Tertull. fuisse à Marcione insertum, & post ἐξ οὐρανοῦ addatur ἐπουράνιος, sicut post ἐκ γῆς, additur χοϊκός: quam lectionem sequuti sunt Ambrosius & Hieronymus. Mihi verò placet recepta lectio quam summo consensu Græci omnes quos vidi, tum Syrus, tum Arabs interpretes, Damascenus denique lib. de orthodoxa fide 3. cap. 12. sequuntur. Multo enim vehemẽtior est antithesis Terreni & Domini, quàm Terreni & Cælestis, quum multæ sint res cęlestes creatę, Dominus autem dicatur qui summum in omnes imperiũ obtinet. Deinde, si statim opposuisset Terrenum cælesti, non emineret illa tanta qualitatum diuersitas, sed varius tantùm situs videretur significari. Hoc verò semel explicato, tum demum licuit cælestem terreno planè ac perspicuè opponere, vt factum est duobus sequentibus versiculis. Sed duo hîc annotanda sunt: vnum, considera ri corpus Christi in gloria, non in humilitate: siquidem antea, si ex sua natura seorsim à diuinitate æstimetur, ψυχικὸν & χοϊκὸν erat, sicut & cæterorum hominum, excepto peccato. qua de re vide August. lib. de Ciuit. Dei 13. cap. 23. Alterum, quòd dicitur è cælo, id per communicationem ἰδιωμάτων esse intelligendum, vt diximus Ioh. 3.13. Idcirco verò sic loquitur Apostolus, vt ipsam Christi carnem sciamus Dei inhabitantis virtute hanc gloriam esse assequutam, quam cum suis membris tandem aliquando communicabit.

49 *Imaginem*, εἰκόνα. Imaginem intellige non vanam & inanem, sed quam res ipsa consequatur. Verè enim & reipsa χοϊκοὶ sumus, huius vitæ respectu: verè item ἐπουράνιοι erimus post resurrectionem, vt membra capiti conformia euadant. Sic enim accipitur sæpe imaginis nomen, vt Gen. 5.3. & μορφὴ sic vsurpatur, itémque σχῆμα & ὁμοίωμα, Philip. 2.8. ¶ *Gestabimus*, φορέσομεν. Sic legerunt Syrus & Arabs interpretes. In Complutensi tamen editione & tribus codicibus legimus φορέσωμεν, *gestemus*, vt videtur etiam legisse Tertul. de resurrect. carnis. Nam & Chrysost. putat Paulum à ver. 47. auspicari exhortationem ad vitæ nouitatem. Sed hoc planè est detortum, quum res ipsa clamet, Paulum in proposito argumento pergere.

50 *Hoc autem dico*, τοῦτο δὲ φημι. Nempe nos illius cælestis imaginem gestaturos, quoniam in hanc qualem gestamus corporis naturam hæc incorruptibilis qualitas cadere citra alterius illius abolitionem non potest. Itaque ὅτι non εἰδικῶς sed ἀπολογητικῶς accipitur. ¶ *Quia caro & sanguis*, σὰρξ καὶ αἷμα. Id est corpus hoc animale, ita vt nunc est. Neque enim perimetur substantia, sed immutabitur qualitas, ita vt ex animali spirituale, ex terreno cæleste fiat corpus. Caro igitur & sanguis nomina sunt quibus solum corpus, idque non nudum, sed cum infirmitate adiuncta significatur hoc in loco, vt apparet ex eo quod subiicitur de corruptione. Alibi verò carnis & sanguinis appellatione totus homo intelligitur, quatenus est corruptus peccato, & aliis etiam modis eadem verba accipiuntur, sicut exposuimus Matth. 16.17, & Gal. 1.16.

51 *Mysterium*, μυστήριον. Id est rem arcanam, & adhuc occultam, ideóque dignissimam quam attentè audiatis. ¶ *Non omnes quidem obdormiemus*, &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Sic legunt etiam Syrus & Arabs interpretes. Qui verò non animaduerterunt de solis sanctorum corporibus hîc agi, (quod annotauimus suprà versu 22) nec considerarunt particulam vniuersalem ad eos de quibus agebatur esse restringendam, duas alias lectiones in hunc locum inuexerunt, de quibus copiose Hieronymus in Epistola ad Minerium & Alexandrum, & Augustinus in quæstionibus ad Dulcitium, quæstione 3. vt & citatur ab Augustino, orat. contra Iudæos cap. 20, & contra Adimantum cap. 20. Earum vna est, quam etiam reperi in Claromontano codice, πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, *omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*, vt etiam legitur in Vulgata Latina editione. Altera, quam Hieronymus dicit Græcos codices habuisse, πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα. Vtraque (meo iudicio) reiicienda. Nam præterquam quòd

non aliter dicit omnes immutatũ iri, quàm suprà dixit, Omnes in Christo viuificãdos, liquet vel ex eo quod confitemur, Dominum venturum ad iudicandũ viuos & mortuos, & ex eo quod scriptum est 1. Tess. 4.15.16.17, fore vt quos Dominus aduenìens viuos ex sanctis inuenerit, repentè, non interueniẽte morte, nec corruptione illa ordinaria, immutet, vt cũ sanctis qui resurrexerint rapti in nubibus Domino occurrant. ¶ [Et] *iactu oculi*, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμῶ. Vul. *in ictu oculi*, mẽdosè fortassis, pro *in nictu*, pro quo Gallicè dixeris, *en vn clin d'œil*. Quidã codices legunt ῥοπῇ. i. *inclinatione*. Vtroque vocabulo breuissimum temporis spatium significatur: quum nihil sit celerius oculi motu. Sed ῥιπῇ. translatum est à subito radiorum oculi iactu (nam & Latini Adiicere oculos dicunt.) ῥοπῇ à motu lancis seu libræ. Quum autem nonnulli vetusti codices ista vsque ad σάλπιγγι, prioribus, nonnulli sequentibus attexant, sequutus sum eam quæ mihi visa est melius cohærere, fretus etiam Arabici interpretis auctoritate.

Σαλπίσει γὰρ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.

Δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.

Ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν· τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος, Κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος.

Esa 25.18. heb.2.14.

Ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος; ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον;

Oſ.13.14.

Τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία· ἡ δὲ δυνάμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.

Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

1.Ioh.5.5.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ Κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν Κυρίῳ.

Κεφάλαιον ιε.

Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὅσπερ διέταξα τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς Γαλατίας, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.

52 Canet enim tuba, & mortui excitabuntur incorrupti, & nos mutabimur.

53 Oportet enim istud corruptioni obnoxium induere incorruptam naturã, & mortale istud induere immortalitatem.

54 Quum autem hoc corruptioni obnoxium induerit incorruptam naturam, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet ¨ illud quod scriptum est, ‖ ¨ Absorpta est mors ad victoriam.

55 ‖ ¨ Vbi tua, ô mors, victoria? ¨ vbi tuus, ô sepulchrum, aculeus?

56 Aculeus verò mortis *est* peccatum: vis autem peccati, Lex.

57 ‖ Sed Deo *sit* gratia, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.

58 Itaque, fratres mei dilecti, ¨ firmi estote, immoti, abundantes in opere Domini semper, quum sciatis laborem vestrum non esse inanem ¨ in Domino.

CAP. XVI.

1 PORRO ¨ de collecta in sanctos, quemadmodum ¨ ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos ¨ facite.

52 *Canet enim, & mortui resurgent incorrupti, & nos immutabimur.*

53 *Oportet enim corruptibile hoc induere incorruptionem, & mortale hoc induere immortalitatem.*

54 *Quum autem corruptum hoc induerit incorruptionem, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet sermo qui scriptus est, Absorpta est mors in victoria.*

55 *Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus?*

56 *Stimulus autem mortis, peccatum est: virtus verò peccati, Lex.*

57 *Deo autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum.*

58 *Itaque, fratres mei dilecti, stabiles estote & immobiles, abundantes in opere Domini semper, sciẽtes quòd labor vester non est inanis in Domino.*

CAP. XVI.

1 *DE collectis autem quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui Ecclesiis Galatiæ, ita & vos facite.*

54 *Illud*, ὁ λόγος. Heb. דבר [*dabar*,] de quo sæpe iam diximus. ¶ *Absorpta est mors ad victoriam*, κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος. Miror qui videri potuerit hic locus ex Osea sumptus, quum sit penè cõuersus ad verbũ ex Esa.25.8. vt duo testimonia hîc cõiunxerit Apostolus. Sic enim habẽt Heb. בלע המות לנצח [*billah hamaueth lanetsach*] id est *absorpsit mortẽ in æternum*. Sed pro *In æternum*, scriptum est εἰς νῖκος, *ad victoriã*, quòd נצח [*netsach*] deducatur à נצח [*natsach*,] quod vincere declarat. Idem autẽ significat Ad victoriam, atque Vsque ad victoriam: id est, ita vt sit prorsus debellata. Ambrosius verò & ante eum Tertull. lib de resurrect. carnis, & alij multi legentes *In contentione*, decepti fuerunt à librario qui Græcè scripserat νεῖκος pro νῖκος.

55 *Vbi tua, ô mors, victoria*, ποῦ σου, θανατε, τὸ νῖκος; Cõtrario ordine legunt hunc locũ nõ modò Græci omnes cod. quos inspeximus, sed etiã Syrus & Arabs interp. Et tamen liquet ex Hebræi contextus collatione, morti tribuẽdum τὸ νῖκος, sepulchro verò τὸ κέντρον: sicut in vetere Latina interpretatione legitur: sic etiã melius cohærẽte proximo versiculo, in quo τὸ κέντρον ex proximo melius repetitur. Cæterùm apud Oseam sic legitur hic locus, vnde petitũ est posterius membrum אהי דבריך מות [*ehi debarecha maueth*] id est, *Ero pestes tuæ, mors*. Itaq. Græca editio quã sequutus est Paulus, legit איה [*aïe*,] *vbi*, pro אהי [*ehi*,] *ero*, per metathesin: quã notant eo loco quidã etiam ex Hebræis interpretibus. Deinde דבריך [*debarecha*] Græci interpretes deduxerunt non à דבר [*deber*,] quod pestẽ declarat, sed à דבר [*dabar*,] quod significat verbũ, idque trãslatitiè acceperunt: pro quo vernaculo sermone dicimus *vn plaid*, inuidioso etiã vocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione, qua nunc vtimur, scriptũ est δίκη, pro quo Paulus fortassis scripsit, nõ νῖκος, vt nunc legimus, sed νεῖκος, id est *contentio*. Sic etiam hunc locum citante Augustino, in Ioh. tract.12. & in Ps.148. quãuis in Græca editione qualẽ nunc habemus, legatur ἡ νίκη. Nihil tamẽ volui temerè mutare: quanquam ad illã coniecturã altera etiã accedit, quia in præcedente versiculo, itémque in 57, scriptũ est νῖκος, facilè fuisse hominibus imperitis existimare ita etiam hoc loco scribendũ esse. ¶ *Vbi tuus, ô sepulchrũ aculeus?* ποῦ σου, ᾅδη, τὸ κέντρον; Hebr. eodẽ illo Oseæ loco habẽt אהי קטבך שאול [*ehi katobcha scheol*,] id est, ero tuũ excidiũ, sepulchrũ. Itaque hîc rursum Græca editio, quã sequutus est Paulus, legit (sine vlla tamẽ sensus iniuria, & nõ repugnantibus quibusdã Hebr. interpretibus) איה [*aïe*,] *vbi*, pro אהי [*ehi*] *ero*, vt in præcedente membro. Quod verò verterunt κέντρον & ego *aculeũ* malui quàm *stimulũ* interpretari, id propriè significat ὄλεθρον, i. excidiũ & internecionẽ præsentissimam. Hieronymus solet morsum interpretari, quod ad hanc interpretationẽ Pauli proximè accedit. Symmachus ἀπαύτημα, quòd repẽtè & ex inopinato occurrat. Ἅιδου verò id est שאול [*scheol*] hîc quoque conuerti *sepulchrum* potius quam *Infernũ*, cum Vetere interprete & Erasmo: quia hîc agitur de corporis excitatione: & ea etiam est propria vocabuli Hebraici significatio, vt diximus Act. 2.27. Irenæus lib.5. 13. aut Latinus ipsius interpr. ita totũ hunc locũ citat *Vbi est, mors, aculeus tuus? vbi est, mors, victoria tua?*

58 *Firmi*, ἑδραῖοι. Arabs addit ἐν πίστει ὑμῶν, *in fide vestra*. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. ביהוה [*baihoua*,] id est Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias in Domino pro In negotio Domini, vel secundum Dominum, erit traiectio, quasi scriptum sit, Labor vester in Domino non erit inanis.

IN CAP. XVI.

1 *De collecta*, περὶ τῆς λογίας. Hoc vocabulo vtitur in ea significatione

significatione ipse etiam Cicero 2. De orat. & ego libenter illud retinui, vel ob eam causam vt quiuis cognoscat quid illud sit quod postea sacrificuli ad quasdã cantiunculas trãstulerunt. Fuisse verò in Ecclesia vsurpatã hanc consuetudinẽ conferendi eleemosynas (idque die primo hebdomadis, qui Solis dies à profanis, Dominicus à sanctis dicebatur) docet Iustinus Apologetico secũdo, vbi quum descripsisset concionis, & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem subiicit, quenque pro facultatum ratione, vt sibi libuisset, aliquid cõferre solitum, quod postea Antistes quem τὸν προεστῶτα vocat, orphanis, viduis, ægrotis, egenis, captiuis & peregrinis distribueret.

5 ¶ *Facite*, ποιήσατε. Basilius quodam loco, citans hæc verba, sic ea distinguit vt κατὰ μίαν σαββάτων cum hoc verbo cohæreat: & deinde sequatur ἕκαστος, *vnusquisque*, &c.

Κατὰ μίαν σαββάτων ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅ, τι αὐ εὐοδῶται· ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.	2	Primo quoque *die* hebdomadis vnusquisque vestrûm apud se reponat, recõdens quod pro Dei benignitate licuerit: ne, quum venero, tunc collectæ fiant.	2	*Per vnam Sabbathi vnusquisque vestrûm apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit: vt non quum venero, tunc collectæ fiant.*
Ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε δι' ἐπιστολῶν τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱεροσολύμα.	3	Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis, hos mittam cum epistolis vt perferant beneficentiam vestram in Hierusalem.	3	*Quum autem præsens fuero, quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Ierusalem.*
Ἐὰν δὲ ἄξιον ᾖ τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.	4	Quòd si res digna fuerit vt & ipse proficiscar, mecum proficiscentur.	4	*Quòd si dignum fuerit vt & ego eam, mecum ibunt.*
Ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω. (Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι)	5	Veniam autem ad vos quum Macedoniam transiero. (Macedoniam enim pertransibo)	5	*Veniam autem ad vos, quum Macedoniam pertransiero. (nam Macedoniam pertransibo)*
Πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε οὗ ἐὰν πορεύωμαι.	6	Apud vos autem forsitan permanebo, aut etiam hybernabo: vt vos me prosequamini quocunque proficiscar:	6	*Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hyemabo: vt vos me deducatis quocunque iero.*
Οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν· ἐλπίζω γὰρ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ Κύριος ἐπιτρέπῃ.	7	Nolo enim vos nunc in transcursu videre: sed spero temporis aliquantum mansurum *me* apud vos, si Dominus permiserit.	7	*Nolo enim vos modò in transitu videre: spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit.*
Ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.	8	Permanebo autem Ephesi vsque ad Pentecosten.	8	*Permanebo autẽ Ephesi vsque ad Pentecosten.*

2 *Primo quoque* [*die*] *hebdomadis*, κατὰ μίαν σαββάτων. Vulgata, *Per vnam Sabbathi*. Erasmus, *In vna Sabbathorum*. Hoc quidem cõstat κατὰ vim habere distributiuam, quam vocant, neque dubium est μίαν σαββάτων declarare primam diem hebdomadis, vt ostendimus Matth. 28.1. & explicat disertè Marcus ipse 16.9. Sed & in vno vetusto codice additum legi τῇ κυριακῇ, ad hoc videlicet explicandum: & eo die iam tum solitos fuisse sanctos conuenire, liquet ex Act. 20.7. Hieronymus aduersus Vigilantium, *per vnam Sabbathi*; hoc est *in die Dominico omnes conferre quæ Hierosolymam in solatium dirigerentur, Paulus præcepit.* ¶ *Quod pro Dei benignitate licuerit*, ὅ, τι αὐ εὐοδῶται. Vel, vt in quibusdam codicibus legitur, εὐοδωθῇ. Εὐοδοῦσθαι autem passiuè dicitur qui prosperum iter à Deo obtinet, vt Rom. 1.10. sed præterea ad rerum omnium prosperos successus transfertur, vt 3. Iohan. 2. Itaque sensus est, vt quisque conferat pro ratione prosperitatis (vt ita loquar) quam à Domino obtinuerit. Neque prorsus malè conuertit Erasmus, *Quicquid commodum fuerit*, nisi quòd passiuum verbum non expressit, cuius ea est vis vt declaret eam commoditatem ab aliquo concedi, nimirum a Deo. Latet ergo in hoc verbo argumentum quod Erasmus non expressit, nempe vt aliquotam partem eius quod Dei benignitate sumus consequuti liberaliter ipsius membris largiamur. Vulg. *Quod ei bene placuerit*, ὅ, τι αὐ εὐδοκῇ pro εὐοδωθῇ. Nam εὐδόκηται, quod illi tribuit Erasm. nunquam memini legere.

3 *Cum epistolis*, δι' ἐπιστολῶν. Omnino istud connectitur cum verbo πέμψω, quam distinctionem sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes, vt δι' ἐπιστολῶν, idem valeat atque datis literis. Sed Arabs præterea sic legit hunc locum, παραστήσω οὓς ἐὰν δοκιμάσητε, καὶ πέμψω αὐτοὺς, &c. *Sistam quos probaueritis, & mittam* &c. vt sit sensus, Quos probaueritis, eos mittam cum literis vt eleemosynas perferant. ¶ *Beneficentiam vestram*, τὴν χάριν ὑμῶν. Vulgata ad verbum, *Gratiam*: quæ etiam apud Latinos pro beneficio, hîc verò pro eo ipso accipitur quod aliquis gratuitò conferr.

4 *Proficiscentur*, πορεύσονται. Arabs legit πέμψετε, *mittetis*.

5 *Pertransibo*, διέρχομαι. Hoc verbum aliquoties iam annotauimus habere inclusam significationem futuri temporis, vt Matt. 11.3. Apocal. 1.4. Sicut Syrus & Arabs rectè hoc loco interpretantur. Hoc puto non consideraſſe qui censent hanc epistolam scriptam Philippis, quum iam peragraret Macedoniam. Nam ex versiculis 8. & 19. apparet missam Epheso, & quidem ante Demetrij seditionem, per Timotheum & Erastum: vt mecum fatebitur quisquis compararit cum versu 10. proximè sequente, quæ scribit Lucas Act. 19.21.

6 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Vide Marc. 6.3 ¶ *Forsitan*, τυχόν. Id est, si res ita tulerit. Opponuntur enim τυχὸν & ἐκ προνοίας siue προαιρέσεως. Syrus & Arabs iam tertia vice in hac epistola hoc verbum neglexerunt, nempe 14.10. & 15.37. siue quòd eius vim ignorarint, seu quòd hæc loquendi formula sit illis linguis prorsus insueta. Hoc autem loco videtur Arabs pro τυχὸν legisse ἀνελθὼν, postquam ascendero.

8 *Ephesi*, ἐν Ἐφέσῳ. At cur non potius dixit ἐνταῦθα *hîc*, quum tunc Ephesi esset hanc Epistolam scribens, vt apparet ex verbis παραμενῶ? nempe vt certius & specialius locum ipsum notaret. Nam alioqui Asiam videri potuisset generalius notare, vt 2. Cor. 1.9. Intererat autem ipsos Corinthios scire vbi consisteret Apostolus, propter varia negotia. ¶ *Vsque ad Pentecosten*, ἕως τῆς πεντηκοστῆς. Erasmus putat ita subaudiendum ἡμέρας, vt simpliciter significentur quinquaginta dies, non autem festum Pentecostes. quod, inquit, haud satis scio an id temporis Gentium auribus notum fuerit: quum in epistola ad Romanos, Apostolus tollat dierum discrimen. At ego superuacaneum esse puto quærere an huiusmodi festa initio fuerint obseruata, vt hoc daretur Iudæorum infirmitati. Sed vt obseruata non fuerint, non tamen consequitur hoc non fuisse vsitatum in Ecclesiis, vt præsertim ij qui ex circuncisione credide-

rant, ab his festis interualla temporum numerarent. Sic Act.20.6. dicitur Apostolus soluisse Philippis post dies Azymorum: quos tamen quis idcirco dixerit fuisse ab Ecclesiis obseruatos? Sic etiam Act.27.9. significatur inclinatio Autumni per diem ieiunij siue Propitiationis festum. Itaque illa interpretatio nulla ratione nititur.

Θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργής, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.	9	Nam ostium mihi apertum est magnum & efficax, & aduersarij multi.	9	*Ostium enim mihi apertum est magnum & euidens, & aduersarij multi.*
Ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς· τὸ γὰρ ἔργον Κυρίου ἐργάζεται ὡς καὶ ἐγώ.	10	Quòd si venerit Timotheus, videte vt tutò sit apud vos: opus enim Domini operatur vt & ego.	10	*Si autem venerit Timotheus, videte vt sine timore sit apud vos: opus enim Domini operatur, sicut & ego.*
Μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ· προπέμψατε δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με· ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.	11	Nequis igitur illum pro nihilo habeat: sed prosequimini eum cum pace, vt veniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.	11	*Nequis ergo illum spernat: deducite autem illum in pace, vt veniat ad me: expecto enim illum cum fratribus.*
Περὶ δὲ Ἀπολλῶ τοῦ ἀδελφοῦ, πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δὲ ὅταν εὐκαιρήσῃ.	12	Porro de Apollo fratre, multum precatus sum eum vt iret ad vos cum fratribus. sed omnino non fuit *ei* voluntas nunc eundi: venturus est autem quum tempus opportunum habuerit,	12	*De Apollo autem fratre, multum rogaui eum vt veniret ad vos cum fratribus: & vtique non fuit voluntas eius vt nunc veniret: veniet autem quum ei vacuum fuerit.*
Γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.	13	Vigilate, state in fide, viriliter agite, estote fortes.	13	*Vigilate, state in fide, viriliter agite, & confortamini.*
Πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.	14	Omnia vestra cum charitate fiant.	14	*Omnia vestra in charitate fiant.*
Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, Οἴδατε τὴν οἰκίαν Στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς·	15	Precor autem vos, fratres, nostis familiam Stephanæ esse primitias Achaiæ, & sese in ministerium sanctis addixisse:	15	*Obsecro autem vos, fratres, nostis domũ Stephanæ & Fortunati, quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministeriũ sanctorum ordinauerunt seipsos:*
Ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.	16	Vt & vos subiiciamini talibus, & omnibus operam suam conferentibus & laborantibus.	16	*Vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti & laboranti.*
Χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.	17	Gaudeo verò de aduentu Stephanæ & Fortunati & Achaïci, quoniam absentiam vestram hi suppleuerunt.	17	*Gaudeo autem in præsentia Stephanæ & Fortunati & Achaici, quoniam id quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt.*

9 *Efficax*, ἐνεργής. Id est, ad magnas res conficiendas opportunum. vt doctè exponunt Arabs & Syrus. Vulgata, *Euidens*, id est, ἐναργής, pro quo malim *patens* dicere, vt persistat in metaphora. Et sane hæc lectio mihi magis arridet, quum eadem quidem sit sententia, sed multo mollior sit translatio. ¶ *Et aduersarij*, καὶ ἀντικείμενοι. Hieronymus in Ioelem, legit, *Sed aduersarij*, vt καὶ pro ἀλλὰ sæpe ponitur, Act.10.28. & infrà, vers. 12. Sed malim tamen receptam interpretationem sequi. nam quo plures aduersarij, eo magis requiritur pastoris præsentia.

10 *Tutò*, ἀφόβως. Id est ἀσφαλῶς, & sine iusti metus occasione. Vulgata, *Sine timore*. Erasmus, *Sine metu*. Vtrunque nimis obscurè.

11 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id est saluum & incolumem, atque adeo bona cum gratia, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis explicato.

12 *Cum fratribus*, μετὰ τῶν ἀδελφῶν. Timotheo videlicet & Erasto, Act.19.22. ¶ *Sed omnino non fuit*, καὶ πάντως οὐκ ἦν. Hic omnino καὶ ponitur pro ἀλλὰ, & ἦν explicandum est per aoristum secundum. Non satis aptè igitur Vulgata conuertit, *Et vtique non fuit*. neque etiam Erasmus satis appositè, *Et omnino non erat*. ¶ *Quum tempus opportunum habuerit*, ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, *Quum ei vacuum fuerit*. Vide Marcum cap.6. vers.31.

15 *Stephanæ*, Στεφανᾶ. Vulgata, addit *Et Fortunati*, καὶ Φουρτουνάτου. vt & Claromontanus codex. Quædam exemplaria adiiciunt, & *Achaici*, καὶ Ἀχαϊκοῦ, fortassis ex vers.17. Stephanæ vero nomen non fœminam sed virum declarat: quod annotaui in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, vt & alia multa. ¶ *Esse primitias*, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulgata ad verbum *Quoniam sunt primitiæ*. Est autem Hellenismus, vt in illo Terētij, *Scin'me in quibus sim gaudius?* Estque allusio ad Leuiticum sacerdotium: qua ratione etiam fideles dicuntur oblatio Domini. ¶ *Sese addixisse*, ἔταξαν ἑαυτούς. Pronomina cōposita sæpe iam admonuimus pro simplicibus interdum vsurpari apud idoneos etiam Græcos scriptores. Ita igitur puto hoc loco accipi ἑαυτοὺς, vt omnino alienũ sit ab Apostoli scopo quod nonnulli putant, istos nimirum commendari eo nomine quòd vltro, & nonnisi à seipsis vocati, cœperint ministerio ecclesiastico vacare. Imò verò contrà nihil aliud tradit Apostolus quàm istos sese totos vltro sanctorum ministerio deuouisse, legitimè tamen vocatos: siue de prædicationis ministerio accipias, siue (quod potius amplector) de ea functione quæ pauperum subsidiis & gubernationi ecclesiasticę dicata erat. Itaque τάττειν ἑαυτοὺς verti *Sese addicere*, ita vt gradus & statio constanter seruetur in qua fuerit aliquis collatus. Hoc enim declarat verbum τάττειν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Ordinauerunt seipsos*. quæ interpretatio præbuit occasionem illi quæstioni de qua diximus, quia nimirum vocationes ecclesiasticæ cœperunt peculiariter Ordines vocari: nunc quidem in cacolyca præsertim Ecclesia κατ' ἀντίφρασιν, quum nihil vsquam sit æquè confusum ac perturbatum.

16 *Subiiciamini*, ὑποτάσσησθε. Id est, honore & reuerentia prosequamini, illis credatis, & ab iis sinatis vos regi vt par est, quum sese & suas facultates vobis iuuandis consecrarint. ¶ *Omnibus operam suam conferentibus*, παντὶ τῷ συνεργοῦντι. Redundat articulus, loquitur autem de functionibus ecclesiasticis. Vulgata, *Omni cooperanti*. Erasmus, *Omni adiuuanti*.

17 *Absentiam vestram*, τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. Id est, quod mihi deerat à vobis, vt qui vestro conspectu nunc frui non possim. Vulgata, *Quod vobis deerat*, sensu depravato. Erasmus obscure, *Id quod mihi deerat vestri*. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id est *quod mihi deerat*, nempe vt vos conspicerem, & rerum vestrarum statum intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquam pecuniariam hoc referre

ferre quam ab illis ipse acceperit: quum tam expressè testetur se gratuitò illis præ licasse, nec vnquam passurum vt hæc gloria sibi extorqueatur.

Ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα καὶ τὸ ὑμῶν· ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.	18	Refecerunt enim spiritum meum ac vestrum. Agnoscite itaque qui sunt huiusmodi.	18	*Refecerunt enim & meum spiritum & vestrum. cognoscite ergo qui eiusmodi sunt.*
Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. Ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.	19	Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priscilla, cum Ecclesia quæ est domi ipsorum.	19	*Salutant vos Ecclesiæ Asiæ. Salutant vos in Domino multùm Aquila & Priscilla, cum domestica sua Ecclesia.*
Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	20	Salutant vos fratres omnes. Salutate alij alios osculo sancto.	20	*Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in osculo sancto.* Rom.16. 16. 2.Cor.13. 12.
Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.	21	Salutatio, manu mea Pauli.	21	*Salutatio, mea manu Pauli.* 2.pet.5.14.
Εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρὰν ἀθά.	22	Siquis non amat Dominum Iesum Christum, sit anathema, maran-atha.	22	*Siquis non amat Dominum nostrum Iesum Christum, sit anathema, Maranatha.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν.	23	Gratia Domini Iesu Christi sit vobiscum.	23	*Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum.*
Ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἀμήν.	24	Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.	24	*Charitas mea cum omnibus vobis in Christo Iesu. Amen.*
Πρὸς Κορινθίους πρώτη, ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων διὰ Στεφανᾶ καὶ Φουρτουνάτου καὶ Ἀχαϊκοῦ καὶ Τιμοθέου.		Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaïcum & Timotheum.		*Ad Corinthios prior missa fuit è Philippis per Stephanam & Fortunatum & Achaïcum & Timotheum.*

18 *Spiritum*, τὸ πνεῦμα. Id est *animum*, vt suprà, 2.11. ¶ *Agnoscite*, ἐπιγινώσκετε. Id est, tales ducite quales sunt reuera. Vulgata, *Cognoscite*.

19 *Ecclesia*, ἐκκλησία. Erasmus in annotationibus vertendum potius dicit *Congregatione*: qua in re ab eo dissentio. Apparet enim Apostolum commendare Aquilæ & Priscillæ familiam, quasi sit Ecclesiola quædam. alioquin dixisset σὺν τῇ οἴκῳ αὐτῶν, *cum domo ipsorum*. Quòd autem repetitur apud Ambrosium, & in exemplaribus nonnullis veteris editionis Latinæ *Apud quos & hospitor*, in nonnullis Græcis codicibus inueni.

20 *Osculo sancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Id est, Sanctè amate inter vos. Petita est autem hæc loquutio vel à consuetudine illa mutuò sese osculandi in salutando, Iudeis magis quam Græcis familiari: vel mutuæ osculationis ritu in Cæna Domini, ad summam illam animorum consensionem declarandam: quem ritum disertè declarat Iustinus Apologetico secundo. Vide 2.Cor.13.12.

22 *Non amat*, οὐ φιλεῖ. Id est, odit & execratur, nempe sciens prudens, quod est peccatum in Spiritum sanctum. Sunt enim apud Hebræos hæc dicendi genera non ἐλαττωτικὰ sed αὐξητικά. ¶ *Maran-atha*. μαρὰν ἀθά. Alij codices scribũt vno verbo μαραναθὰ, quod video eruditis nonnullis placere, quasi vna sit dictio Syriaca, idem declarans atque apud Hebræos חרם [*cherem*,] perperam tamen scripta à librariis, vt alia pleraque peregrina, quum scribendum fuerit *Maharanatha*. Aliis placet duas esse dictiones, nempe מרן [*maran*,] *Dominus*, & אתא [*atha*,] *venit*. vt etiam legitur in Syra & Arabica interpretatione, quam expositionem vt genuinam amplector. Alij etiam tres, nempe מרא [*mare*,] *Dominus*, finale, noster, אתא [*atha*,] venit. Sed quoquo modo legas, non satis aptè consideratur significatio huius vocabuli in hoc loco interpretando, quum potius sit πχικῶς accipiendum. Sic enim signatur species extremi anathematis, quia nimirum ea erat eius formula quæ videtur etiam describi Enochi, septimi ab Adamo, verbis, Iudę 14. quòd qui in eo damnatus esset, Domino quasi in manus citra vllam venię spẽ dederetur. Nam etiã Augustinus epist.78. interpretatur, *Quousque Dominus veniat*. Hæc est igitur illa tertia species anathematis apud Iudęos vsurpati, quam שמתא [*schamatha*] quasi à שם [*schem*] & אתא [*atha*] Talmudistæ, ab ipsa eius denuntiandæ formula, eodem atque Maranatha significatu appellant. Cur enim alioqui Paulus Corinthios lingua peregrina compellaret, nisi vocabulum istud ex Synagoga petitum, Græcis etiam Ecclesiis fuisset familiare, vt Amen, Alleluja, & alia nonnulla, à Græcis Ecclesiis ad Latinas quoque tandẽ translata? Chrysostomus tamen tertiã hanc speciem videtur anathematis nomine intellexisse, edito tractatu in quo contendit non esse anathemate vtendum in Ecclesia Christiana. Et certè videtur colligi ex historia Achaz Iosue 6. & 7. nihil atrocius esse quam חרם [*cherem*.] quod ipsum etiã etymon indicat. Sed ad hoc respondetur duas fuisse species anathematis חרם [*cherem*,] vt ex eo apparet quòd sic quoque significantur res Deo deuotæ, quæ etsi redimi non poterant, tamen non peribant, sed sacerdotibus cedebant: vt Num 18.14. Itaque commodius quoque videtur distribui excommunicatio in duas species, nempe in נדוי [*Niddui*] & חרם [*cherem*.] id est anathema: & rursus anathema, in simplex, & maranatha siue schamatha, quamobrem etiam Paulus non contentus dixisse anathema, subiecit postea speciei nomen.

24 *Amen*, Ἀμήν. Id est, ita est. Est enim confirmantis potius quàm optantis: nisi libeat interpretati ἡ ἀγάπη μου μεθ' ὑμῶν, &c. *charitas mea* [*sit*] *cum vobis omnibus in Christo Iesu*. sicut subiici solet extremis epistolis, *Vale, & nos ama*.

¶ *Philippis*, ἀπὸ Φιλίππων. Sic scriptum inueni in omnibus Græcis codicibus: sed non dubium est quin sit Epheso scripta, vt dixi suprà, vers.5. vt etiam in Syra & Arabica editione disertè scribitur. Res autem ipsa clamat, istiusmodi subscriptiones posterioribus temporibus à quibusdam non satis consideratè additas fuisse.

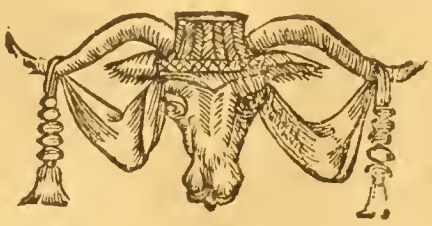

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η΄ ΠΡΟΣ ΚΟΡΙΝΘΙΟΥΣ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD CORINthios posterior.

NOVA INTERPR. VETUS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν Κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ Ἀχαΐᾳ.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ephes 1.3. 1.pet.1.3. Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ Θεὸς πάσης παρακλήσεως·

Ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει, διὰ τῆς παρακλήσεως ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ.

Ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτω διὰ Χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.

Εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν·

Cap. I.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per Dei voluntatẽ, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, vnà cum sanctis omnibus qui sunt in tota Achaïa.

2 Gratia sit vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ‖ Benedictus *esto* Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater *inquã* ille miserationum & Deus omnis consolationis:

4 Consolans nos in omni compressione nostra: vt possimus *positos* in quauis compressione consolari, ea ipsa consolatione qua nos ipsos consolatur Deus.

5 Nam sicut abundant perpessiones Christi in nos, ita per Christum redũdat etiam consolatio nostra.

6 Siue autẽ premimur, pro vestra consolatione ac salute *premimur:* siue cõsolationem percipimus, *consolationem percipimus* pro vestra consolatione, quæ efficitur *in vobis* per tolerationẽ earũdem perpessionum quas & nos perpetimur: & spes nostra firma est de vobis:

Cap. I.

1 PAVLVS *Apostolus Iesu Christi per volũtatẽ Dei, & Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, cum omnibus sanctis qui sunt in vniuersa Achaïa.*

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum, & Deus totius consolationis:*

4 *Qui consolatur nos in omni tribulatione nostra: vt possimus & ipsi consolari eos qui in omni pressura sumi, per exhortationem qua exhortamur & ipsi à Deo.*

5 *Quoniã sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christũ abundat consolatio nostra.*

6 *Siue autem tribulamur, pro vestra exhortatione & salute: siue exhortamur, pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur in tolerantiam earundem passionum quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro vobis.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

INCAPVT I.

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Id est, Laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, vt alibi exposuimus. ¶ *Deus ac Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1.Cor.15.24. ¶ *Miserationũ*, τῶν οἰκτιρμῶν. Heb. רחמים [*rachamim*,] id est summè misericors. Hæc enim est emphasis pluralis numeri.

4 *Ea ipsa consolatione*, διὰ τῆς παρακλήσεως. Sic interpretor propter adiunctum articulum. Vulgata, *Per exhortationem*, & id quidem malè. quanuis consolatio sit exhortationis species. Sic etiam mox versu 6. malè vertit παρακαλούμεθα, *exhortamur*, pro *consolationem accipimus*.

5 *Perpessiones Christi*, τὰ παθήματα τοῦ Χριστοῦ. Id est, Ærumnæ quas ob Christum perpetimur, siue quas in nobis perpetitur Christus, vt Rom. 8. 17. & Col.1.14. Quod autem attinet ad πάθημα, de eo diximus. Rom. 7.5. ¶ *Redundat*, περισσεύει. Videlicet in alios oppressos, quos consolor, & qui exemplo, quod in me Christus edit, confirmantur: vt loquitur propheta Psalm.40.4 *

6 *Siue autem premimur*, εἴτε δὲ θλιβόμεθα. Multiplex est huius loci lectio, eadẽ tamen manente sententia. Sic enim legitur in Complutensi editione, & quinque vetustis codicibus, atque adeo in Græcis scholiis, vt post πάσχομεν subiiciatur καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν: ac deinceps sequatur εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας εἰδότες, &c. Vulgata autem editio legit, εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς παρακλήσεως ὑμῶν καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης, &c. quam scripturam Syrus etiam & Arabs interpretes

pretes sequuntur, eo excepto quòd Syrus non repetit nomen σωτηρίας post παρακαλούμεθα: Arabs verò pro ὑπὲρ τῆς παρακλήσεως repetito, vsus est particula quæ idem valet atque ὁσαύτως, *similiter*, Quidam denique istud τῆς ἐνεργουμένης & cætera subiiciunt priori membro εἴτε θλιβόμεθα. Ex his autem lectionibus tam variis, eam vt simplicissimam & maximè perspicuam sum amplexus, quam Syrus & Arabs interpretes probarunt. ¶ *Premimur*, θλιβόμεθα. Repetiimus hoc verbum, vt & mox verbum παρακαλούμεθα, *consolationem recipimus*, sic postulante sententia, sequuti etiam in eo Syram & Arabicam interpretationem, ellipsi Paulo familiari, vt Rom. 12. 6. & infrà, 2. 10: & 5. 13. Quòd si tamen initio huius versiculi expungatur particula δὲ, (quam scripturam in vno manuscripto codice inueni) nihil erit supplendum; sed hæc omnia vsquead καὶ ἐλπὶς, &c: *& spes*, &c. pendebunt à verbo περισσεύει *abundat*. ¶ *Efficaci in vobis*, τῆς ἐνεργουμένης. Vulgata & Erasmus, *quæ operatur*. Nam actiua significatione vsurpatur in his libris vbique τὸ ἐνεργεῖσθαι, vt Rom. 7. 5. & infrà, 4. 12. & Galat. 5. 6. & Iac. 5. 16. Quòd si tamen repetatur etiam in hoc membro nomen σωτηρίας, vt habet vulgata editio Latina, tum vertendum erit τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, *quæ efficitur in vobis per tolerationem*. id est interueniente toleratione. Nec enim tolerationem præcedit salus, sed consequitur. ¶ *De vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν Id est περὶ ὑμῶν. Nam has præpositiones sæpe permutari satis constat apud idoneos etiam auctores. Vulgata & Erasmus, *Pro vobis*.

Εἰδότες ὅτι ὥσπερ κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτω καὶ τῆς παρακλήσεως.	7	Vtqui sciamus vos, sicut socij estis perpessionum, ita etiam *socios fore* consolationis:	7	*Scientes quòd sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis.*
Οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.	8	Non enim volumus vos ignorare, fratres, de compressione nostra quæ nobis euenit in Asia, nos summè grauatos fuisse supra vires, adeo vt prorsus animi penderemus, etiam quod ad vitam.	8	*Non enim volumus ignorare vos fratres, de tribulatione nostra quæ facta est in Asia, quoniam supra modum grauati sumus supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere.*
Ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς·	9	Sed ipsi apud nos decretum mortis habuimus, ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo qui mortuos excitat:	9	*Sed ipsi in nobismetipsis responsum mortis habuimus, vt non simus fidentes in nobis, sed in Deo qui suscitat mortuos:*
Ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται.	10	Quique ex tanta morte nos eripuit & eripit: in quo speramus nos adhuc etiam ereptum iri:	10	*Qui de tantis periculis nos eripuit & eruit: in quem speramus quoniam & adhuc eripiet.*
Συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα διὰ πολλῶν εὐχαριστηθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.	11	‖ Vna conferentibus operam etiam vobis per preces pro nobis, vt donum ex multis personis in nos *collatum*, per multos celebretur gratiarum actione pro nobis.	11	*Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis: vt ex multarum personis facierum, eius quæ in nobis est donationis per multos gratiæ agantur pro nobis.* Rom. 15. 30

---

* 7 *Vtqui sciamus*, εἰδότες. Videtur scribendum fuisse εἰδότων potius quam εἰδότες, sed illud totum, *Et spes nostra*, &c. interiectum est. Et eiusmodi participia Hebræorum gerundiis respondentia, sæpe in his libris occurrunt.

* 8 *De compressione*, ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περὶ, vt suprà versu 6. sicut in illo Virgilij, *Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.* ¶ *Adeo vt prorsus animi penderemus*, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. Id est, vt prorsus perplexi & inopes consilij essemus quomodo periculum vitæ euaderemus, quod ad humana videlicet præsidia. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non nouit quomodo sese ex aliqua difficultate expediat: cuius verbi vim auget præpositio ἐξ, vt infrà 4. 8. Vulgata, *ita vt tæderet nos*, sententia non modò non expressa, sed etiam deprauata. Erasmus, *Vt desperauerimus*: à quo verbo libens abstinui.

9 *Sed*, ἀλλά. Erasmus, *Quinetiam*, ἀλλὰ καὶ, quasi amplius aliquid significetur quàm superiore versiculo. Ego verò existimo declarari ab Apostolo quo consilio Deus ipsum voluerit eousque premi. ¶ *Apud nos*, ἐν ἑαυτοῖς. Id est, intus & in animo. Vulgata & Erasmus, *In nobisipsis.* ¶ *Decretum mortis habuimus*, τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. Id est, Nobis constitutum & decretum erat mori. Est autem metaphora ab iis sumpta in quos pronunciatum est capitis iudicium, vt τὸ ἀπόκριμα præcisum mortis decretum declaret, quum alioqui secretionem significet. Quibusdam verò placet pro responso seu denuntiatione accipere: quasi præsentia pericula præsentem mortem veluti denuntiarent: sicut etiam conuertit Vetus interpres. Mihi tamen videtur simplicissima prior interpretatio

10 *Ex tanta morte*, ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula κατ' αὔξησιν vocat mortem. Vulgata, *Ex tantis periculis*, non expressa illa amplificatione: Ambrosius videtur legisse ἐκ τηλικούτων θανάτων, *ex tantis mortibus.* quod legit etiam Syrus interpres: Arabs verò ἐκ τούτου θανάτου, *ex ista morte*, quod etiam videtur simplicius. ¶ *Et eripit*, καὶ ῥύεται. Syrus hoc non legit, neque Claromontanus codex & fortassis hoc redundat.

11 *Vna conferentibus* &c. συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν, &c. Vulgata, *Adiuuantibus & vobis in oratione pro nobis.* Erasmus, *Simul adiuuantibus & vobis per deprecationem pro nobis*: acsi scriptum sit, τῇ ὑπὲρ ἡμῶν δεήσει. Sententia verò sic etiam eadem manet. ¶ *Vt donum ex multis*, &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omnium rectè (meo iudicio) annotauit Valla traiectionem articuli: quasi scriptum sit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ὑμᾶς χάρισμα. neque causa erat cur hac traiectione offenderetur Erasmus, cuius simile exemplum occurrit hoc ipso capite, versu 24. vbi scriptum est ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpositionem ἐκ simpliciter ita accipio vt causam instrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apostolus, fore vt quum per multorum deprecationem fuerit è periculis liberatus, (quam liberationem χάρισμα vocat) per multos vicissim agantur gratiæ pro eo beneficio: vnde rectè colligit sese communi Ecclesiæ totius bono affligi solere, vt explicat infrà, 4. 15. Ergo προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων. Vulgata, *Ex multarum personis facierum*, manifestè corrupta lectione: quum semel duntaxat scriptum sit προσώπων, vt mihi quidem omnino videatur interpres ad verbum conuertisse *Ex multorum facie*, vel (vt Erasmus quoque perobscurè vertit) *Ex multorum personis.* In quibusdam codicibus legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ. quod & ipsum est admodum obscurum, ac fortassis perperam scriptum est pro ἐν πολλῶν προσώπῳ. id est publicè & coram multis, nimirum in publico cœtu. Legit enim Ambrosius *In multorum facie.* Syrus autem interpres pro ἐκ legit ἐν, & mox καὶ εὐχαριστηθῇ impersonaliter, vt ad verbum liceat interpretari, *vt donum in nos [collatum] sit multorum* (id est beneficium multis commune) *& per multos agatur gratiæ pro nobis.* ¶ *Per multos*, διὰ πολλῶν. Castellio vertit *Ingentes gratiæ*, quasi διὰ πολλῶν neutro genere acceptũ significet Multis verbis. Græca verò scholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de iis ipsis, à qui-

bus agẽdæ ſint gratiæ, ne hoc poſterius videatur redundare, perinde explicarunt acſi ſubaudiretur ὑπὲρ πολλῶν, id eſt multis modis. quæ intepretatio prorſus eſt violẽta. ¶ *Celebretur gratiarum actione*, εὐχαριστηθῇ. Paſſiuum eſt hoc verbum, ideóque non potuit niſi verborum ambitu à nobis explicari. Vulgata & Eraſmus, *Gratiæ agantur pro donó.* ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Complutenſis editio & quatuor vetuſti codices ſcriptum habẽt, ὑπὲρ ὑμῶν, pro vobis, id eſt veſtro nomine, vel quòd veſtris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi videtur huic loco melius cõuenire.

Ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστί, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι Θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

12 Nam gloriatio noſtra hæc eſt, teſtimonium *videlicet* conſcientiæ noſtræ, quòd cum ſimplicitate & ſinceritate Dei, non cum ſapientia carnali, ſed cum gratia Dei verſati ſumus in mundo, potiſſimùm autem apud vos.

Nam gloria noſtra hæc eſt, teſtimonium conſcientiæ noſtræ, quòd in ſimplicitate & ſinceritate Dei, & non in ſapientia carnali, ſed in gratia Dei, conuerſati ſumus in mundo, abundantius autem ad vos.

Οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ ὅτι καὶ ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε.

13 Nõ enim alia ſcribimus vobis quàm quæ legitis aut etiã agnoſcitis. ſpero autem vos etiam ad extremum agnituros.

Non enim alia ſcribimus vobis quàm quæ legitis & cognoſcitis. ſpero autem quod vſque in finem cognoſcetis.

Καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

14 Sicut & aliquatenus agnouiſtis, nos gloriationem veſtram eſſe, quemadmodum & vos noſtra *eſtis*, in diem Domini Ieſu.

Sicut & cognouiſtis nos ex parte, quod gloria veſtra ſumus: ſicut & vos noſtra, in die Domini noſtri Ieſu Chriſti.

Καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε.

15 Itaque hac fiducia prius volui ad vos venire, vt ſecundam gratiam haberetis:

Et hac confidentia volui prius venire ad vos, vt ſecundam gratiam haberetis:

Καὶ δι' ὑμῶν διελθεῖν εἰς Μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ Μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν Ἰουδαίαν.

16 Et per vos tranſire in Macedoniam, & rurſum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

Et per vos tranſire in Macedoniam, & iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam.

12 *Et ſinceritate Dei*, καὶ εἰλικρινείᾳ Θεοῦ. Id eſt, candore, & animi quaſi perſpicuitate ſancta & vera, vt teſtis eſt Deus ipſe. Cæterùm Syrus & Arabs paulo aliter hũc locum diſtinguũt, idq. (vt mihi quidẽ videtur) rectius, nempe hoc modo: ὅτι ἐν ἁπλότητι (Arabs addit τελείᾳ, id eſt *integra* ſiue minimè fucata, vt ab Hebręis accipitur תם [*tam*]) καὶ εἰλικρινείᾳ καὶ χάριτι τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ ἀνεστράφημεν: *quod cum ſimplicitate & ſinceritate, & gratia Dei, ac non cũ ſapientia carnis verſati ſumus*, &c. ¶ *Cum gratia Dei*, ἐν χάριτι Θεοῦ. Id eſt, fretus ea ſapiẽtia quam Deus mihi cælitus eſt gratificatus. Gratiam enim μετωνυμικῶς accipit pro ipſo dono: & pro ſpecie poſuit genus ipſum, vt apparet ex antitheſi. quanuis nihil prohibeat cum ſapientia adiungere reliqua Spiritus dona. ¶ *Potiſſimùm autem*, περισσοτέρως δέ. Vulgata & Eraſmus nonnihil horridè, *Abundantius autem.* ¶ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Id eſt, παρ' ὑμῖν, vt apud Demoſth. πρὸς ὑμᾶς ζῶσι, apud vos degentibus. Vulgata, *Ad vos.* Eraſmus, *Erga vos.* Sic accipitur infrà, 3.4.

13 *Quàm*, ἀλλ' ἤ. Id eſt ἤ. Sic Plato in Apologia, τίνα ἄλλον λόγον ἔχουσι βεβηδοῦντες ἐμοί, ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθὸν καὶ δίκαιον; Syrus legit ἀλλ' ἃ, *ſed quæ.* Arabs autem videtur legiſſe aliud quiddam valde obſcurum. ¶ *Quæ legitis*, ἃ ἀναγινώσκετε. Non diſſimilis locus occurrit infrà, 3.3. Venuſtè autem dicit Paulus ſe non aliud ſcribere quàm quod legeretur, id eſt cãdidè, ſincerè & abſque vllo fuco ſcribere: vt eam ſinceram ſimplicitatem probaret quam ſibi tribuerat ſuperiore verſu. Nam qui tecta aut fucata oratione vtitur, meritò ſanè dicitur alia ſcribere quàm quæ leguntur: veluti ſiqua honeſta mulier dicat ſe non aliam faciem adferre quàm quæ ſpectatur: quod non poſſit ei tribui quę ſeſe fuco illinat, & quicum (vt inquit ille) facies ſua nõ dormiat. Videtur tamen hæc expoſitio nimium frigida doctiſſimo interpreti. Itaque pro ἀναγινώσκετε exponit *recognoſcitis*, id eſt tacito animi conſenſu vera eſſe intelligitis: ἐπιγινώσκετε verò, *agnoſcitis*, id eſt veſtro conſenſu approbatis. ſicut agnoſcere liberos accipitur apud iuriſconſultos ἀπὸ τοῦ προσίεσθαι. ¶ *Aut etiam agnoſcitis*, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. Id eſt, aut etiam ipſi iam ſatis noſtis & perſuaſa habetis, vt Syrus interpres vertit. vt non iam epiſtolã, ſed ipſos eorum animos faciat Apoſtolus ſui illius perpetui candoris teſtes, quo erga ipſos vſus fuerat. quæ expoſitio videtur optimè cohærere cum iis quæ ſubiiciuntur. Nam alioqui quanuis oratio ſit animi interpres, tamen non ita difficile eſt candorem ſcribendo ſimulare. Aut, *Agnoſcitis*, nempe vt iam antè vobis nota, vel ſaltem iis prorſus reſpondentia quæ olim ex me præſente audiſtis. ſicut Baſil. 1. epiſt. teſtatur ſe ἐπιγνῶναι, id eſt, agnouiſſe epiſtolam à Gregorio profectã, ſicut, inquit, quoſdam agnoſcimus eſſe quorundã filios, ex eo quòd parentum vultum referant. Cęterùm in Græcorum ſcholiorum cõtextu non legitur hoc mẽbrum, ſed librariorum incuria prætermiſſum eſt, vt ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν, non vti nos fecimus, *Legendi* verbo, ſed *Recognoſcendi.* Recognoſcimus verò quæ reminiſcendo cognoſcimus: vnde ἀναγνωσιν Macrobius repetitam cognitionẽ interpretatur. ἐπιγινώσκειν autem accipiunt de ſimplici cognitione: quaſi diceret Apoſtolus ſe non alia ſcribere quàm quorũ poterãt ipſi Corinthij recordari, aut etiã quæ ſponte ipſi ſcirent & intelligerẽt, etiãſi nõ ea ſuggereret. Verùm ea interpretatio mihi videtur violẽta, nec ſatis cum præcedentibus & ſequentibus cohærere. Vetus interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε, *& cognoſcitis*, ſublata diſiunctiua particula. ¶ *Etiam ad extremum*, ἕως τέλους. id eſt, perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, id eſt, ex parte. Vos, inquit Paulus, quis ſim cognouiſtis aliqua ex parte, vt qui apud vos fuerim tandiu verſatus, & ad vos etiam antea ſcripſerim. Spero autem fore vt eundem eſſe me porro cognoſcatis, vt finis reſpondeat principio.

14 *Gloriationem veſtram eſſe*, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν. Nam ὅτι accipiendum eſſe εἰδικῶς, non ἀπολογικῶς, pro Siquidem aut Quoniam, vel ex eo apparet quòd in nullis codicibus adſcriptum inuenimus punctum poſt μέρους, ſed ſimplicem tantùm diſtinctionem. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifeciſſet: Corinthiorum verò, quòd à tali Apoſtolo tam purè ac ſincerè fuerant inſtituti. ¶ *In diem*, ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Sic malo conuertere quàm In die, quia non præceſſit ἐσμεν, *erimus*, ſed ἐσμεν, *ſumus*. Diem autem vocat Domini Ieſu: ſiue, vt in aliis codicibus legitur, Domini noſtri Ieſu Chriſti, diem illum quo ſupremus ille iudex ſedebit, vt declarat ipſe Apoſtolus Rom. 2. 16.

15 *Prius*, πρότερον. Hoc refero ad verbum ἐβουλόμην, vt ſit ſenſus, antea fuiſſe decretum Apoſtolo ipſos inuiſere Macedonas. Paulò poſt verò oſtendet ſeſe non leuitate aliqua, ſed iuſtis de cauſis conſiliũ mutaſſe. Sic enim etiã ſcribitur hic locus in vetuſtis codicibus, ἐβουλόμην τὸ πρότερον πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν. ¶ *Secundam gratiam*, δευτέραν χάριν. Id eſt, alterũ hoc beneficiũ. Græci χάριν interpretantur χαρὰν, id eſt *gaudium*, ſicut in vernaculo noſtro ſermone vocamus *vn plaiſir* tum beneficium ipſum, tum etiam voluptatem quæ ex eo percipitur. Eraſmus, *Geminam gratiam.*

16 *A vobis*, ὑφ' ὑμῶν. In vno codice ſcribitur ἀφ' ὑμῶν, *à vobis*, id eſt, à veſtra regione.

Τοῦτο οὖν βουλεύομενος, μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι, ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, καὶ τὸ οὔ;

17 Hoc igitur quum deliberarem, numnam leuitate sum vsus? aut quæ delibero, secundum carnem delibero, vt sit apud me Etiam & Non?

17 *Quum ergo hoc voluissem, nunquid leuitate vsus sum? aut quæ cogito, secundum carnem cogito, vt sit apud me Est, & Non?*

Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.

18 Imò fidelis Deus *nouit* sermonem nostrum apud vos, non fuisse Etiam & Non.

18 *Fidelis autem Deus quia sermo noster qui fit apud vos, non est in illo Est & Non.*

Ὁ γὰρ τοῦ Θεοῦ υἱὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ ἐν ὑμῖν δι' ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἐμοῦ καὶ Σιλουανοῦ καὶ Τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.

19 Nam Dei Filius Iesus Christus qui inter vos per nos prædicatus est, *id est* per me & Syluanum ac Timotheum, non fuit Etiam & Non, sed Etiam fuit in ipso,

19 *Dei enim Filius Iesus Christus, qui in vobis per nos prædicatus est, per me & Syluanum & Timotheum, non fuit Est & Non, sed Est in illo fuit.*

Ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι Θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναὶ, καὶ ἐν αὐτῷ τὸ ἀμὴν, τῷ Θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν.

20 Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, in ipso *sunt* Etiam, & in ipso *sunt* Amen, ad Dei gloriam per nos.

20 *Quotquot enim promissiones Dei, sunt in illo Est, ideo & per ipsum Amen, Deo ad gloriam nostram:*

Ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς Χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς, Θεός.

21 Porro qui nos confirmat vobiscum in Christum, & qui vnxit nos, Deus *est*.

21 *Qui autem confirmat nos vobiscũ in Christum, & qui vnxit nos, Deus.*

---

17 *Quum deliberarem*, βουλεύομενος. Vulg. *Quum voluissem*, βουλόμενος. Erasmus, *Quum in animo versarem*, διανοούμενος, vel ἐνθυμούμενος. Idem tamen mox vertit βουλεύομαι *cogito*, cum Vetere interprete, quem alioquin frequenter solet reprehendere quod copiam affectet minime necessariam. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est hominum more, qui temere vel commodi sui causa solent polliceri quiduis, & leuiter consilium mutar? quòd antè significauit vocabulo ἐλαφρίας, a ceruorum leuitate ducto. Aliis placet contraria prorsus sententia exponere, *Secundum carnem*, id est vt homines solent, qui videlicet sine exceptione constituunt quicquid libuit, ideóque sæpe sua spe falluntur? quum sancti nihil soleant decernere nisi addita conditione cuius fit mētio Iac.4.15. Sed alteram interpretationem potius amplector. ¶ *Vt sit apud me Etiam & Non?* ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὔ οὔ, Id est, Vt aliquid modò affirmem, modò negem? Nam τὸ ναὶ quod conuertimus Etiam, declarat affirmantem sermonem, τὸ οὔ negantē, vt diximus Matt.5.37. quam scripturam vt simplicissimam sum sequutus, non modò Veteris Latini interpretis, sed etiam vnius ex vetustis manuscr. codicibus bonæ fidei auctoritate confirmatam. Suspicor autem hunc locum fuisse ex similium locorum collatione deprauatum, nempe Matth.5.37. & Iac.5.12. Eras. igitur repertam in plerisque codicibus scripturam amplexus, nempe ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ ναὶ, καὶ τὸ οὔ οὔ, vertit *vt sit apud me* [*quod est*] *Etiam, Etiam: &* [*quod est*] *Non, Non:* quum tamen vt sententia respondeat Apostoli scopo, potius dicendum fuerit, *vt apud me* [*quod est*] *Etiam, sit Non, &* [*quod est*] *Non, sit Etiam* Vult enim Paulus eos refutare qui ipsum tanquam inconstantem aut etiam mendacem arguere posse videbantur. Syrus verò eandem illam lectionem sequutus, quæ duplicat ναὶ, & οὔ aliter tamen est interpretatus, quasi videlicet ante ἵνα ᾖ, supplendum fuerit ὅτι δεῖ *quod oportuerit* (de qua ellipsi diximus sæpe antea, & quidem in primis Ioh.13.18) & παρ' ἐμοὶ idem declaret atque *in his quæ deliberaui*, vt sit fundamentum obiectionis quam postea refutat Apostolus, quòd videlicet oportuerit eum in suis dictis & deliberatis constantem inueniri. Arabs etiam similē ellipsin excogitauit, sed supplet ὅτι δεῖ *quod oporteat*, & pro παρ' ἐμοὶ legit ἐν αὐτῷ, *in eo*, nempe Christo, vt sit hæc sententia, Apostolum in eo peccasse videri, quòd id non præstitisset quòd se facturum affirmasset, quoniam veros Christi seruos oporteat reipsa præstare, quod sese facturos vel affirment vel negent. Sed planior multo & accommodatior est scriptura quam sum amplexus.

18 *Imò*, δέ. Id est μᾶλλον δέ, vt rectè exposuit Erasmus, quum subiiciatur interrogationi. Sed nihil tamen subaudio inter præcedentem interrogationem & hanc responsionem. ¶ *Fidelis Deus*, πιστὸς ὁ Θεός. Id est verax, & de cuius fide sit nefas dubitare. Est autem in his verbis species iusiurandi ἐλλειπτικὴ, quasi Paulus calumniæ depulsionem à persona trasferens ad doctrinam, de cuius retinēda auctoritate potissimum laborabat, sic planè scripserit, Testis est mihi Deus ipse fidelis & omni exceptione maior. Vel, (qua in re etiam auctorem habeo Arabem interpretem) *Nouit* Deus fidelis *testis*, me vobis eandem veritatem constanter prædicasse. Vocat enim τὸν λόγον Paulus *prædicationem Euangelij*, non autem quod antea decreuerat, vt putauit Erasmus.

16 *Non fuit Etiam & Non*, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Id est, non fuit varius & inconstans, sed prorsus idem. Iesum autem Christum appellat ipsam Euāgelij siue de Christo prædicationē, Vulg. *Non fuit in illo Est & Non*, deprauatē. Nā *In illo*, irrepsit ex sequēte versiculo. In duobus autē codicibus pro ἐγένετο legimus ἔστι, quam lectionem sequutus est Vetus interpres, eadem manente sententia. ¶ *Sed Etiam fuit in ipso*, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id est, idem semper & vnus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deum necessario pertinet, cuius Filius est ipse Christus, constantissima Patris veritas.

20 [*Sunt*] *Etiam in ipso*, ἐν αὐτῷ τὸ ναί. Id est, omnes in vno Christo proponuntur exhibēdæ ac præstandæ, cōstante ac inuariata ratione. Nec enim possumus Deo aliter quam in vno filio placere, ac proinde promissionū participes fieri. ¶ *Et in ipso* [*sunt*] *Amen*, καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. Id est, Et in ipso sunt exhibitæ ac cōpletæ, quum ille videlicet munere suo defunctus, & sibi & nobis hæreditatem illam cælestem creuerit. Itaque τὸ ναί ad promittentem refero, qui Christum vt vnum certúmque promissionum scopum proposuerit: τὸ ἀμὴν verò ad Christū ipsum qui illas impleuerit, vt nobis quoque ratæ fuerint. Nam τὸ ναί spondentis est, τὸ ἀμὴν verò ratum habentis quod dictum est aut factum. de quo diximus 1. Cor.14.16. Sicui tamen nimiū arguta videbitur hæc distinctio, nō commodè dixerit Apostolum, Hebræorum more, & emphaseōs causa bis idem dixisse, diuersis tamen linguis, vt in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ita legit, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμὴν, *ideo & per ipsum* [*sit*] *Amen*, quo modo etiam in vno Græco exemplari scriptum inuenimus. & eam quoque sequutus Arabs suppleuit verbum *Præstatur*. ¶ *Ad Dei gloriā*, τῷ Θεῷ εἰς δόξαν. Id est vt Deo cedat gloria, vt Græca scholia rectè exponunt. Sed hæc traiectio videtur paulo obscurior in Latino sermone, si cū Vetere interprete & Erasmo conuertamus ad verbum, *Deo ad gloriam*. Reperio autem in omnibus codicibus Græcis distinctionē additam post ἀμὴν, vt τῷ Θεῷ commodè non possit cum præcedentibus connecti. quod tamen faciendum est, si Veterem interpretem sequamur. ¶ *Per nos*, δι' ἡμῶν. Id est, Vt per nos, Euangelij videlicet ministros, Dei gloria in Christo patefiat, nisi malimus, eadem tamen manente sententia, hoc connectere cum præcedentibus. sic enim omnes promissiones sunt Etiam & Amen in Christo vt ad hoc ipsum beneficium nobis applicandum Deus ministrorum opera vtatur. Vulgata, *Nostram*, id est ἡμῶν, sublata præpositione. quod non placet.

21 *Qui nos confirmat vobiscum*, ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc distinctio ostendit de quibus dictum sit δι' ἡμῶν, id est *per nos*, superiore versiculo, nimirum de ministris Verbi. Vult enim Paulus ostēdere quomodo valeat ductū argumentum à Christi persona ad ministros Verbi, quia nimirum quod Christus præstitit, hoc ipsum annuntiatur à ministris, & idem Christi Spiritus per ministros Ecclesiam regit. Non desunt qui legant *Vos nobiscum*. ¶ *Et qui vnxit*, καὶ χρίσας. De ministris loquēs quos Spiritus Dei di-

citur vngere, alludit ad Sacerdotum & Prophetarũ atque adeo regum vnctionem in Lege vsurpatam. quanuis fateor hoc etiam posse in genere de omnibus fidelibus dici, vt 1.Pet.2.9. Sed spectandũ de quo hîc laboret Paulus, nẽpe de asserenda ministerij sui & suorum collegarum dignitate, aduersus eorum calumnias qui ipsos accusabant leuitatis, quasi Spiritu Dei non regerentur, vt qui ad eos non venissent sicut polliciti fuerant. Quòd siquis hoc velit ad chrismatis vsum referre, ineptissimè fecerit, quum in Apostolicis scriptis nulla sit ne tenuissima quidem istiusmodi vnctionis mentio. Arabs autem post εἰς χριστὸν addit θεὸς, & istud καὶ χρίσας ἡμᾶς, sequenti versiculo attexit.

Ὁ καὶ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ Πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.

Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν Θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχὴν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.

Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν. τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.

Κεφάλαιον β.

Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐλθεῖν ἐν λύπῃ πρὸς ὑμᾶς.

Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ἐστιν ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;

Καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτὸ, ἵνα μὴ ἐλθὼν λύπην ἔχω ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν· πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ, πάντων ὑμῶν ἐστιν.

Ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν διὰ πολλῶν δακρύων, οὐχ ἵνα λυπηθῆτε ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.

Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύ-

22 Qui etiam obsignauit nos, indiditque arrhabonem Spiritus cordibus nostris.

23 Ego verò testem Deum inuoco in meam animam, me *idcirco* nondum venisse Corinthum, quòd vobis parcam.

24 Non quòd dominemur vestræ fidei, sed *quòd* administrisimus gaudij vestri. nam fide statis.

CAP. II.

1 Hoc autem apud me statui, rursus cum tristitia non venire ad vos.

2 Nam si ego tristitia vos afficiam, quis est igitur qui exhilaret me, nisi is ipse qui tristitia fuerit affectus ex me?

3 Et hoc ipsum vobis scripsi, ne, quũ venero, tristitiam capiã ex iis de quibus oportebat me gaudere: cõfisus de vobis omnibus, meum gaudium, omnium vestrum *gaudium* esse.

4 Nam ex multa afflictione & anxietate cordis scripsi vobis, per multas lacrymas: nõ vt tristitia afficeremini, sed vt cognosceretis charitatẽ quã habeo abundãtissimam erga vos.

5 Quòd siquis tristitiam attulit, non mihi tristitiam attulit,

22 *Qui & signauit nos, & dedit pignus Spiritus in cordibus nostris.*

23 *Ego autẽ testem Deum inuoco in animam meam, quòd parcens vobis, non veni vltrà Corinthum.*

24 *Non quia dominamur fidei vestræ, sed adiutores sumus gaudij vestri. nam fide statis.*

CAP. II.

1 *Statui autẽ hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos.*

2 *Si enim ego contristo vos, & quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me?*

3 *Et hoc ipsum scripsi vobis, vt non, quum venero, tristitiam super tristitiam habeam de quibus oportuerat me gaudere: confidens in omnibus vobis, quia meum gaudium, omnium vestrum est.*

4 *Nam ex multa tribulatione & angustia cordis scripsi vobis per multas lacrymas: non vt contristemini, sed vt sciatis quam charitatem habeam abundantius in vobis.*

5 *Si quis autem contristauit, non me contristauit,*

22 *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Hebræi, à quibus Græci hoc vocabulum sumpserunt, ערבון [*herabon*] vocant id omne quo dato confirmatur promissio. ideo Vetus interpres *pignus* conuertit. Sed arrha siue arrhabo peculiariter dicitur pars aliqua persoluta pretij in vẽditione interuenientis, vt fides fiat reliquæ persoluendæ summæ. Translatitiè igitur Paulus dicit fideles accipere à Deo Spiritus dona, ac præsertim fidẽ, quæ ipsos reddat vẽturę salutis securos.

23 *Ego verò*, ἐγὼ δὲ. Hinc oportuit auspicari secundum caput. ¶ *In meã animã*, ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. in meũ caput, siue, vitæ meæ periculo. Nam in vero iureiurando Deus non tantùm vt testis, sed etiam vt vindex aduocatur, sicut diximus 1.Cor.15.31. Sic apud Hebræos additur לנפשי [*lenaphschi*.] Castellio interpretatur *Testem animi mei*, id est sententiæ siue voluntatis: quam rectè, ipse viderit.

24 *Dominemur*, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, id est, τῆς ὑμῶν πίστεως. vt suprà, 1.11. Eras. *Dominemur vobis* [*nomine*] *fidei*, quasi subaudiatur ἕνεκα, vt vitetur traiectio articuli. Sed hoc planè est violentum. Cęterùm hoc addit Paulus quòd alioquin videri posset nimium imperiosè loquutus: quasi dicat, Quod autẽ dixi me idcirco nõ venisse vt vobis parcerem, sic accipite, non quasi pro meo iure possim apud vos quiduis in religione & conscientiis vestris obstringendis vel relaxãdis, sed quia sum Dei administer ad vos consolandos & erigendos. Castellio, *Non quòd vobis fiduciam derogemus, sed consulimus vestro gaudi*. Obsecro verò quid est summa impudentia quiduis audere in interpretando, si hoc non est? ¶ *Gaudij*. τῆς χαρᾶς. Gaudium ac pacem conscientiæ, cuius Deum fecit auctorem, se verò administrum cum collegis, tacitè opponit tyrannico terrori: simúlque proprium Euangelij finem designat.

IN CAPVT II.

* 1 *Apud me*, ἐμαυτῷ. Sub παρὰ, vt infrà 17.4. ¶ *Cum tristitia*, ἐν λύπῃ. Id est, tristitiæ causam vobis adferens. quod futurum erat si prius ad eos venisset quàm resipuissent, sicut ab eo ipso fuerant admoniti priore epistola, cuius etiam respectu addidit particulam πάλιν. Priorem enim epistolam mittens quodammodo ad eos venerat.

2 *Quis est igitur*, καὶ τίς ἐστιν. Vulg. & Eras. *Et quis est*. Ego verò existimo καὶ prorsus παρέλκειν. Hic enim est sensus, Cõstitui omnino ita ad vos venire vt nullam vobis rursus adferam tristitiæ occasionẽ. Nam si vos affecerim molestia, quis supersit qui me exhilaret? Vos enim ij vni estis ex quibus nunc possim voluptatem capere: quibus iterum molestia affectis, nõ est quòd aliũde gaudium sperem. Sed singulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ. tacitè (vt ex sequentibus apparet) eum designans quem iusserat tradi Satanæ: nunc autem in primis sibi conciliatum cupit, quòd eum resipuisse intellexisset. Quòd siquis velit seruare particulam καὶ, ita explicanda est vt ET in illo Vergilij versiculo, *& quis nomen Iunonis adoret Præterea?*

3 *Hoc ipsum* τοῦτο αὐτό. Illud ipsum nempe quod illi ac vobis molestiam attulit. Hoc enim ad priorem epistolam referendum est, qua illum iusserat tradi Satanæ. Itaque ἔγραψα non conuerti *scripseram*, sed *scripsi*: nec ἐλθὼν, *quum venissem*, sed *quum venero*, cũ Vet. inter. nec λύπην ἔχω, *tristitiam caperem*, sed *tristitiam capiam*. ¶ *Tristitiam capiam*, λύπην ἔχω. Vulgata, *Tristitiam super tristitiam habeam*, λύπην ἐπὶ λύπῃ ἔχω, quod existimo (perinde vt Erasmus) translatum esse ex Philip.2.27. quanuis ita legerim in Compl. editione, & alio quodam cod. vetusto. ¶ *Confisus*, πεποιθὼς. Quia, inquit, omnino speraui fore vt quod mihi displicere intelligeretis, statim tolleretis: quia mea gaudia existimatis vobis esse communia.

5 *Tristitiam attulit*, λελύπηκεν. Vulgata, *Contristauit*. Erasmus, *Dolore affecit*. Ego illo modo malui interpretari, quia casum non habet adiunctum. ¶ *Non mihi tristitiam attulit*, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν. Quidam subaudiunt μόνον, tantùm, interpre-

terpretatione non modò violenta,(vt ego existimo)sed etiam minime omnium apposita,quanuis eam sit amplexus Arabs interpres.Non enim in eo versatur Paulus vt illius incestuosi scelus exaggeret, (quod sine faceret si non se duntaxat,sed totam Ecclesiam diceret ab eo tristitia affectam)sed contra quantum potest illum subleuat ac consolatur post resipiscentiam.Primùm igitur quod simpliciter verum erat,quasi dubitans & sub conditione exprimit, Si quis,inquiens,tristitiam attulit.Deinde se ab eo negat vllo dolore affectum: quasi dicat perinde absterſam esse illam omnem molestiam,acsi nunquam illam sensisset, quia nimirum ille resipuerat: sicut dicit Dominus fore vt iniquitatum nostrarum amplius non recordetur. ¶ *Sed quadantenus*,ἀλλ' ἀπὸ μέρους.Mecum, inquit Paulus, nullum est amplius ipsi negotium:superestis vos, quos omnes sanè offendit. Sed hoc quoque Apostolus emollit, addens ἀπὸ μέρους id est *quadantenus*.Ne,inquit,aggrauem:id est ne iam per se grauato onus adiiciam quod potius detractum cupio.Sic igitur Chrysost.hunc locum simpliciter ac dilucide(meo quidem iudicio) exponit, quo modo etiam & Syrus & Arabs hunc locum conuerterunt,apertè coniungentes πάντας ὑμᾶς,*omnes vos*, non cum verbo ἐπιβαρῶ, sed cum verbo λελύπηκεν. Quidam tamen accipiunt ἀλλὰ pro *nisi*,& ita vertunt, *Non me contristauit, nisi aliquatenus, ne vos omnes onerem*.vt rationem reddiderit Paulus, cur scripserit, Si quis tristitiam attulit, quasi de vno loquens, quum alioqui, vt liquet ex epistola priore, non multo minus molestiæ ipsi attulisset Corinthiorum in illo incestuoso corrigendo oscitantia, quàm ipsius incestuosi scelus.Sed durum est accipere ἀλλὰ pro ἀλλ' ἢ vel εἰμή. Nam alioqui quod attinet ad verbum ἐπιβάρῶ, exhiberi potest eius constructio cum quarto casu,aliis exemplis:nempe 1. Thessal.2.9.& 2.Thess.3.6. quum alioqui ex vsu Græcæ linguæ tertio potius casui adiungatur.

πηκεν,ἀλλ' ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ,πάντας ὑμᾶς.

Ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων·

Ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακαλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.

Διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.

Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.

ὯΙ δέ τι χαρίζεσθε, κἀγὼ. καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι, ᾧ κεχάρισμαι, δι' ὑμᾶς, ἐν προσώπῳ Χριστοῦ, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ.

sed quadantenus, ne *illum* aggrauem,vobis omnibus.

Sufficit istiusmodi *homini* ista increpatio à pluribus *profecta*,

Vt econtrario potius vos *ei* condonetis, *eúmque* consolemini,nequo modo redundante tristitia absorbeatur *vir* huiusmodi.

Quapropter precor vos vt ratam faciatis in illum charitatem.

Nam in hunc finem etiam scripsi, vt cognoscerem probationem vestri, *id est* an ad omnia obedientes sitis.

Cui verò quidpiã condonatis, & ego *condono*. nam & ego siquid condonaui, cui condonaui, propter vos *id feci*, in conspectu Christi, vt ne superemur à Satana.

sed ex parte, vt non onerem omnes vos.

Sufficit illi qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus:

Ita vt econtrario magis donetis & consolemini, neforte abundantiori tristitia absorbeatur qui eiusmodi est.

Propter quod obsecro vos vt confirmetis in illum charitatem.

Ideo enim & scripsi vobis, vt cognoscam experimentum vestrum, an in omnibus obedientes sitis.

Cui autẽ aliquid donastis, & ego. nam & ego quod donaui,siquid donaui,propter vos,in persona Christi, vt non circumueniamur à Satana.

* 6 *Increpatio*,ἐπιτιμία.Id est,ἀπείμωσις.quo vocabulo declaratur non simplex reprehensio,sed cum exprobratione coniuncta,quæ τιμῇ id est honori & existimationi opponitur. ἐπιτιμία autem irrogatam mulctam declarat, quæ vox ad canonicas pœnas quas vocant translata est. Non fuisse verò hunc incestuosum Satanæ traditum, sed quum insignis resipiscentiæ exemplum in presbyterio edidisset(hi sunt enim quos τινὲς πλείονας appellat hoc loco Paulus)Corinthios donec istud Paulo significassent suspensum illum tenuisse, apparet ex eo quod dicit Apostolus istã ἐπιτιμίαν sufficere.Nam si Satanæ traditus fuisset, vlterius progredi non potuissent,ne si voluissent quidem.Deinde id etiam liquet ex verbo κεχάρισμαι, quo significatur remissio quædam de summo iure, quod Indulgẽtiam postea vocarunt, & maximo cum errore quod de satisfactione apud Ecclesiam & resipiscentiæ testimonio veteribus canonibus fuit cautum; ad satisfactionem pro peccatis apud Deum fuit accommodatum. ¶ *A pluribus*[*profecta*]ὑπὸ τῶν πλειόνων. * Sic distinguitur hæc in præsbyterio facta increpatio tum à priuata, tum à publica coram vniuersæ Ecclesiæ cœtu, quod factum fuisset necessariò, si fuisset Satanæ traditus.

7 *Vt econtrario*,ὥστε τοὐναντίον.Id est,Vt pro eo quòd antea illum seuerè vlti estis, nunc illi condonetis: pro eo quòd in summam tristitiam coniecistis,nunc illum contrà consolemini.Sunt enim hæc prorsus contraria.Itaque malui cum Vetere interprete conuertere *E contrario*, quàm cum Eras. *E diuerso*.Hoc enim vrget Paulus, vt Corinthij in illo recipiendo non minus sint clementes quàm in eiiciendo fuerant seueri. ¶ *Redundante*.περισσοτέρᾳ.Vulgata,*Abundantiori*.Erasmus,*Immodico*.Vide Matth.5.37.

8 *Ratam faciatis*,κυρῶσαι.Id est,vt me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis vos illum denuò pro fratre complecti, sicut publico Ecclesiæ iudicio fuit eiectus. Nam τὸ κυρῶσαι ratã & authenticam confirmationem declarat.vnde factum vt is à cuius auctoritate pendet aliquid,à Græcis dicatur eius rei κύριος.Hinc κύριαι ἀρχαί.id est, ὑπεκείμενοι, ad quas proculdubio respexit Paulus suprà, 1.24.Eras.longa periphrasi, nec satis expressa, *Efficite vt valeat in illum charitas*. Allusit enim Paulus ad iudiciorum morem:quo modo etiam accipiendum est verbum παρακαλῶ.Vocãt enim Græci παρακλήτους quos Latini *aduocatos*, eos nimirum qui præsentiã suam amico reo cõmodabant.

9 *In hunc finem*,εἰς τοῦτο.Vulgata,*Ideo*.Erasmus,*In hoc*.

10 *Si quid condonaui*,εἴ τι κεχάρισμαι. Vulgata,rectius legit,ὅ κεχάρισμαι,εἴ τι κεχάρισμαι,*quod condonaui*, *si quid condonaui*.Sed rectissimè,vt opinor, Syrus expũcto εἴ τι & ᾧ,vertit *quod condonaui*, *propter vos condonaui*. nisi magis placeat Arabs,qui legit ᾧ κεχάρισμαι,κεχάρισμαι δι' ὑμᾶς,*cui condonaui,condonaui propter vos*. ¶ *In conspectu Christi*,ἐν προσώπῳ Χριστοῦ. Id est, verè & ex animo,quasi inspectore Christo,vt diximus Luc.1.6.vel propter Christum. sic enim etiam accipitur מפני [*mippene*] apud Hebræos vt exposuimus suprà.1.11. Vel fortassis rationem habuit supremi illius iudicij in quo futurum sit vt Christus hanc condonationem ratã habeat Vulgata,*In persona Christi*, id est Christi nomine ac vice, vt explicat Ambrosius. Vigilius lib.2 aduersus Eutychen, *personã* accipit pro *hypostasi*.Mihi prima expositio videtur simplicissima. ¶ *Ne superemur*, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν.Πλεονεκτεῖν absolutè dicitur qui potiore est conditione supra alium, pro quo Gallicè dixeris, *qui a quelque auãtage par dessus vn autre*, idque propriè de iis dicitur qui fraude sunt istud assequuti. Hinc factum vt μεταφορικῶς dicatur quispiã alterum πλεονεκτεῖν qui auaritia vel aliis malis artibus ex alterius damno sua cõparauit commoda,vt infrà,7.2. & 12.13. etiam cum casu rei, 12.18. cui respondet passiua locutio πλεονεκτεῖσθαι ὑπό τινος, vt optimè videatur Gallicè vertendus hic locus, *afin qu'il ne soit point gaigné sur nous par Satan*, vel *afin que Satan ne gaigne sur nous*, vel, *n'ait auantage sur nous*: quod neque fraudandi neque circumueniendi vocabulo commodè exponitur.

Οὐ γὰρ αὐτὰ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.

Ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρῳάδα εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν Κυρίῳ, οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου.

Ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.

Τῷ δὲ Θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ Χριστῷ· καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανερούντι δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.

Ὅτι Χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ Θεῷ, ἐν τοῖς σῳζομένοις καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις·

Οἷς μὲν, ὀσμὴ θανάτου εἰς θάνατον· οἷς δὲ, ὀσμὴ ζωῆς εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα, τίς ἱκανός;

Infrà, 4.2. Οὐ γὰρ ἐσμεν, ὡς οἱ πολλοὶ, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ Θεοῦ, κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.

11 Non enim illius machinationes ignoramus.

12 Porrò quum venissem Troadem ad *prædicandum* Euangelium Christi, etiamsi ostium mihi apertum erat per Dominum, nō fuit relaxatio spiritui meo, eo quòd non inuenissem Titum fratrem meum:

13 Sed quum illis valedixissem, abij in Macedoniam.

14 Deo *sit* autem gratia, qui facit vt semper triumphemus in Christo: & odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos omni in loco.

15 Nam Christi bona fragrantia sumus Deo, in iis qui seruantur, & in iis qui pereunt:

16 His quidem, odor mortis ad mortem: illis verò, odor vitæ ad vitam. Sed ad hæc quis idoneus?

17 ‖ Non enim, vt plerique, cauponamur sermonem Dei, sed vt, ex sinceritate, sed vt ex Deo, in conspectu Dei, de Christo loquimur.

11 *Non enim ignoramus cogitationes eius.*

12 *Quum venissem autem Troadem propter Euangelium Christi, & ostium mihi apertum esset in Domino, non habui requiem spiritui meo, eo quòd non inuenerim Titum fratrem meum.*

13 *Sed valefaciens eis, profectus sum in Macedoniam.*

14 *Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Christo Iesu, & odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco.*

15 *Quia Christi bonus odor sumus Deo in iis qui salui fiũt, & in iis qui pereunt:*

16 *Aliis quidem odor mortis in mortem, aliis autem odor vitæ in vitam. & ad hæc quisnam idoneus.*

17 *Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur.*

---

11 *Machinationes*, τὰ νοήματα. Id est nefanda consilia & sceleratam voluntatem, vt Hebræi vtuntur vocabulo מזמות [*mezimmoth:*] ideo malui *machinationes* interpretari quam *cogitationes*, cum Vetere interprete & Erasmo.

12 *Ad* [*prædicandum*] *Euangelium*, εἰς εὐαγγέλιον. Id est, ad annuntiandum Christum. Erasmus perobscurè, *In Euangelium Christi.* Elicitur autem etiam ex hoc loco, priorem epistolam non esse datam Philippis, sed Ephesi. Nam alioqui recessisset à Corinthiis, veniens Philippis Troada: nec dixisset, veni, sed redij in Macedoniam. ¶ *Etiamsi*, καί. καὶ pro καίπερ, vt postulat ipsa sententia, & ostendit quo- * que mutatio constructionis. ¶ *Relaxatio*, ἄνεσιν. Vox opposita τῇ θλίψει & στενοχωρίᾳ. ¶ *Spiritui meo*, τῷ πνεύματί μου. Id est, animo meo, siue apud me. vt exposuimus. 1. Cor. 2. 11. & alibi sæpe.

13 *Quum illis valedixissem*, ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Eras. *Dimissis illis*, improprié. Dimittimus enim eos quibus abeundi facultatem facimus: hîc verò Paulus ipse discedit. Vide Marc. 6. 46. Deinde videtur ex hoc verbo elici posse, Paulum nonnisi constituta Ecclesia, aut certè additis mandatis, Troade discessisse. Vulgata, barbarè, *Valefaciens eis.*

14 *Qui facit vt semper triumphemus*, πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulgata, *Qui semper triumphat nos*, impropriè & perobscurè. Nam triumphari poëtis, præsertim Latinis, dicuntur qui ignominiæ causa in triumpho ducuntur: & captiuos dicitur Græcis dux victor θριαμβεύειν, id est, de illis triumphare, & ipsi captiui triumphari. Hîc verò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur forma coniugationis Hiphil. Erasmus, *Qui semper triumphat per nos*: nec sic quidem propriè expressa Pauli sententia, Deo potius gratias agentis quòd ille in eo triumphet: vti solent legati & milites participes esse ducis triumphi: sicut Erasmus ipse in annotationibus rectè exposuit. Sed eam expositionem hausit ex Hieronymio ad Hedibiam, quæst. vndecima, vbi alia adfertur multo ineptiór, nempe, *Qui triumphat de nobis.* Quæ verò de o- * dore subiiciuntur, respiciunt ad veterum Sacerdotum vnctionem, & sacrificiorum suffitus: & huic Pauli dicto opponitur quod extremo cap. Gen. 34 dicit Iacob de Leui & Simeone, nempe *fœtere me fecistis.*

15 *Et in iis qui pereunt*, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις. Nec enim Deus ex euentu, quem solus ipse habet in potestate, sed ex fide & diligentia æstimat seruorum suorum operam.

16 *Odor mortis*, ὀσμὴ θανάτου. Odorem mortiferum essem interpretatus, vt etiam paulò post ὀσμὴν ζωῆς, *odorem vitalem*, ex Hebræorum idiotismo, nisi duæ rationes obstitissent, quas lectori relinquo æstimandas. Vna, quòd si ita verteris, videbitur redundare εἰς θάνατον, *ad mortem*, & εἰς ζωήν, *ad vitam:* aut certè non magnum pondus addere sententiæ, quum odor mortifer & vitalis ab effectu dicatur. Altera, quòd in vno codice & apud Clementem lib. 5 Pæd. 2. scriptum inuenerim ὀσμὴ ἐκ θανάτου, *odor ex morte*, & ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, *odor ex vita.* Fortassis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte, in eorum exitium qui mortem Christi tantùm, vt mortem considerabant, quibus erat vel stultitia, vel offendiculum: aliis verò odor vitæ ad vitam, 10 qui vitam in hac morte propositam amplectebantur. Et egregia est Nysseni de hac re sententia, οἷον μύρον τῇ πρεσβυτέρᾳ ῥώμῃ, τῷ δὲ νεανιεύματι φθορά. Sciendum est tamen, Euanlium non pertinere quenquam, sed Euangelij contemptum. *Idoneus?* ἱκανός; Vide Matth. 3. 11. In veteris 15 editionis nonnullis codicibus corruptè legitur, *Quis tam idoneus?* pro *Quisnam idoneus*, vt rectè (meo quidem iudicio) coniecit Erasmus.

17 *Non enim*, οὐ γάρ. Connectenda est causalis particula non cum proximo epiphonemate, quod veluti interiectum fuerat, sed cum iis quæ de se dixerat versu 14. & 15. 20 quod Græcus scholiastes non animaduertens, multum hîc laborat. ¶ *Caupon.emur*, ἐσμὲν καπηλεύοντες. Id est callidè & auarè, minus denique sincerè tractamur. vt Apostolus ipse explicat infrà, 4. 2. Caupones enim, quos in 25 vernaculo sermone *regratatores* vocamus, infames semper & sordidi sunt habiti, sicut & mangones: quòd merces adulterent, & quibusuis artibus lucrum captent. Ideo vocat Horatius *perfidos* & *malignos.* Sed & Græci καπήλους appellant à corrumpendo vino. quò fortassis allusit Martialis in illo versiculo, *Non potes, vt cupias, vendere caupo merum.* Hinc καπηλεύειν pro decipere, & ad quæstum abuti. quanuis mihi quidem videatur Apostolus in metaphora illa ab vnguentis pretiosis sumpta persistere. nam quia pretiosa erant, & aduehebantur ex longinquis regionibus 35 in his adulterandis magnæ erant & lucrosæ mercatorum imposturæ. Ideo Vetus interpres καπηλεύοντες vertit *Adulterantes*, rectè quidem, sed non seruata metaphora: à qua non abhorruit Ennius iis versiculis, quos citat Cicero lib. Offic. 1. *Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis:* 40 *Nec cauponantes bellum, sed belligerantes.* Eiusmodi autem * sunt boni illi viri quos Nazianz. vocat χριστοκαπήλους καὶ χριστεμπόρους. Audite hoc præ cæteris vos pseudoiesuitæ, testibus immensis illis opibus, quas dum gratis omnia facitis, tam paucis annis in vestra non claustra sed palatia 45 congessistis. ¶ *Vt ex sinceritate*, ὡς ἐξ εἰλικρινείας. Vulgata, *Ex sinceritate*, sublata particula ὡς, quam tamen minimè puto

puto otiosam, sed eam esse potius quam Hebræi vocant כפ אמיתת [*chap amittath*] id est caph veritatis: nimirum quæ non similitudinem, sed veram congruentiam declaret, veluti infrà, 3.18. καθάπερ, & quum dicit Iohannes, *Vidimus gloriam eius vt vnigeniti à Patre*, cap.1.versu 14. Neque est imperfecta oratio, vt putauit Erasmus, sed cohærent ista cum verbo λαλοῦμεν. & ἐσμὲν καπηλεύοντες, accipio pro καπηλεύομεν. Cæterùm quid sit τὸ εἰλικρινὲς, pulchrè declarat Basilius ἐν ὅρῳ κατ' ὀπτομένῳ, quæstione 264. & nos exposuimus suprà, 1.12. ¶ *Vt ex Deo*, ὡς ἐκ Θεοῦ. sicut processit ex Deo, vt rectè & eleganter vertit Arabs interpres. ¶ *De Christo loquimur*, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν, Vulgata, *In Christo*. Erasmus, *Per Christum*. Ego puto Euangelicæ prædicationis materiam significari, eámque tam pretiosam vt adulterare sit prorsus nefas. Sic apud Hebræos, בעלילותיך אשיחה [*bahalilotheca aſicha*,] id est in facinoribus tuis disseram, vt Psalmo, 77.13. in qua phrasi ב ponitur pro על [*bal.*]

Κεφάλαιον γ.

Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; ἢ μὴ χρήζομεν, ὥς τινες, συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;

Ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων.

Φανερούμενοι ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ Πνεύματι Θεοῦ ζῶντος· οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

Πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν Θεόν.

Οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι, ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ Θεοῦ·

CAP. III.

INcipimus rursus nosipsos commẽdare? aut num egemus, vt nonnulli, commendatitiis epistolis apud vos, aut commendatitiis à vobis?

Epistola nostra vos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus.

Dum palàm fit vos esse epistolam Christi subministratam à nobis, inscriptam non atramento, sed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, sed in carneis tabulis cordis.

Fiduciam autem huiusmodi habemus per Christum apud Deum.

Nõ quòd idonei sum ex nobisipsis ad cogitandũ quicquã, velut ex nobisipsis: sed quòd idonei sumus, *id* ex Deo est:

CAP. III.

INcipimus vterum nosmetipsos commendare? aut nunquid egemus, sicut quidam, commendatitiis epistolis ad vos, aut ex vobis?

Epistola nostra vos estis, scripta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus:

Manifestati quòd epistolam estis Christi, ministrata à nobis, & scripta non atramento, sed Spiritu Dei viui: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus.

Fiduciam autem talem habemus per Christum ad Deum.

Non quòd sufficientes simus cogitare aliquid à nobis quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex Deo est:

INCAPVT III.

1 *Incipimus*, ἀρχόμεθα. Scripta est epistola nomine Pauli & Timothei, quibus etiam tertius Siluanus adiunctus est suprà, 1.19. ideo (vt opinor) pluralem numerum vsurpauit, sicut, quum de se vno propriè disserit, singularem solet adhibere. ¶ *Commendare?* συνιστάνειν; Sic legi scriptum in omnibus nostris codicibus, quum sit vsitatius τὸ συνιστάναι. Est autem omnino legendum istud cum interrogandi signo. Sed Syrus & Arabs hoc verbum accipiunt pro *Certiorem facere* siue *Certiorare*, vt sit sensus, Num rursum incipimus vobis indicare qui simus, seu vos certiores de nobis reddere? quo significatu apud Græcos etiam idoneos scriptores hoc verbum inuenitur, & ab ipso Paulo vsurpatur infrà, 6.4.& 7.11. ¶ *Aut num*, ἢ μή. Sic lego, Vulgatam Latinam, itémque Syram & Arabicam interpretationem sequutus, veteris manuscripti codicis vnius testimonio confirmatam.

2 *Epistola nostra*, ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν. Tota hæc translatio lepida est ac venusta. ac mihi quidem videtur Apostolus in vtraque ad Corinthios epistola floridum etiam quoddam dicendi genus sectatus, vt cornicum (quod aiunt) oculos configeret. Est autem hæc sententia, Quòd nos videmur tam magnificè efferre, extra omnem suspicionem est adulationis, aut ambitiosæ vanitatis. Nam neque necesse est vt aliorum, nedum nostris literis vobis commendemur, neque à vobis vllam apud alios commendationem venemur. Vos ipsi quales nunc estis per Christum nostro ministerio effecti, nobis estis instar epistolæ ab omnibus lectæ & intellectę, qua & ipsi vobis & aliis rursum per vos commendamur. Hæc est huius loci sententia. sed meminerimus Apostolum cum suis collegis sensim à personarum commendatione ad ipsius rei, id est, ad ministerij Euangelici præstantiam commendandam delabi.

3 *Dum palàm fit*, φανερούμενοι. Hoc connectendum est cum verbo ἐστὲ, id est cum superioris versiculi initio. Erasmus, *Dum declaratis*. Vetus autem interpres, *Manifestati*, obscurius quidem, sed fidelius. Est enim passiuè accipiendum hoc participium, non actiuè. Et iam antea admonuimus huiusmodi participia Hebræis infinitis, quæ gerundia vocamus, respondere: ita tamen vt sæpe nulla casus habita ratione apud Paulum vsupentur. ¶ *Subministratã à nobis*, διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν. Id est, cui veluti scribendæ operam nostram impendimus, quasi fuerimus Domini stilus quo fuistis inscripti. ¶ *Dei viui*, Θεοῦ ζῶντος. Addi solet hoc epitheton Deo tanquam vitæ authori. Hic verò tacita subest antithesis virtutis Dei viuificæ ad regenerandos animos, cum atramento quo scribuntur quidem epistolæ, sed ita vt vim intelligendi quæ scripta sunt, lectori non conferat. ¶ *In tabulis lapideis*, ἐν πλαξὶ λιθίναις. Alludit ad Legem cuius in lapideis tabulis perscriptæ minister fuit Moses. Adumbrabant autem lapideæ tabulæ humani ingenij summam duritiem, à qua cor hominis non regenerati lapideum denominatur Ezech.11.19.& 36.26. cui opponitur cor carneum, non quod in carne versatur (vt accipi solet hoc epitheton, quando caro spiritui opponitur) sed econtrario, quod vi Spiritus Dei factum est mollius, vt in eo, tanquam nouis tabulis, possit Euangelij gratia insculpi, sicut prædictum est Ierem.31.31. Et hæc causa est cur Euangelium sit potentia Dei ad salutem, Lex verò non item. Nam alioquin non minus est nobis impossibile credere quàm Legem præstare. Sed illud datur per Spiritus efficaciam cum prædicatione coniunctam, quia fides est ex auditu eorum quibus datum est vt credant: istud verò nunquam datur, quia vult patefieri iustitiam suam Deus in tribuenda indignis misericordia: sicut scriptum est, *Credidit, & imputatum est ei ad iustitiam*, vt mox dicemus.

4 *Fiduciam habemus*, πεποίθησιν ἔχομεν. Id est, hanc confidẽtiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de nostri ministerij dignitate ac fructu. ¶ *Apud Deum*, πρὸς τὸν Θεόν. Vulgata, *Ad Deum*. Erasmus, *Erga Deum*. Vide suprà, 1.12.

5 *Sed quòd idonei sumus*, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν. Id est, quòd apti & accommodati simus ad tantam gratiam aliis etiam impertiendam. Ad verbum, *Idoneitas nostra*, siue *aptitudo*, si sic loqui liceat. Vulgata, *Sed sufficientia nostra*, quam interpretationem arripuerunt Sophistæ, vt fingerent aliquam esse in homine non regenerato facultatem ad bonum, sed ita infirmam vt, nisi à Deo adiuuetur, non sufficiat. Mira verò non tantùm ignorantia, sed etiam impudentia, hoc ipsum audere vsurpare ad eripiendam Deo gloriæ suæ partem: quod idcirco scripsit Apostolus, ne non omnia Dei gratiæ tribuere videretur,

Illis verò vno verbo respondemus cum Apostolo, Quid habes quod non receperis? Quod dictum si audeant ad naturæ dotes transferre, illos ego (vt apertè Pelagianos) ad Augustinum relego.

Ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτείνει, τὸ δὲ Πνεῦμα ζωοποιεῖ.	6	Qui etiam fecit vt idonei essemus ministri noui fœderis non literæ, sed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem viuificat.	6	*Qui & idoneos nos fecit ministros noui Testamenti, non Literæ, sed Spiritus. Litera enim occidit, Spiritus autem viuificat.*
Εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγένετο ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δυνάσθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ, τὴν καταργουμένην,	7	Quòd si mortis ministerium in literis *positum*, & informatum in lapidibus, fuit gloriosum, adeo vt non possent intentis oculis intueri filij Israël in faciem Mosis, propter gloriam faciei eius, quæ *gloria* erat abolenda,	7	*Quòd si ministratio mortis literis deformata in lapidibus, fuit in gloria, itavt non possent intendere filij Israël in faciem Moysi, propter gloriam vultus eius, quæ euacuatur.*
Πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία Πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;	8	Quî non potius ministerium Spiritus erit gloriosum?	8	*Quomodo non magis ministratio Spiritus erit in gloria?*
Εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως, δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.	9	Nam si ministerium condemnationis *fuit* gloriosum, multo magis ministerium iustitiæ abundat gloria.	9	*Nam si ministratio damnationis gloriæ est, multo magis abundat ministerium iustitiæ in gloria.*
Καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.	10	Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidem fuit hac in parte, *id est* quod ad superãtem gloriam attinet.	10	*Nam nec glorificatum est quod clarnit, in hac parte, propter excellentem gloriam.*

6 *Non literæ, sed Spiritus*, οὐ γράμματος, ἀλλὰ Πνεύματος. De litera & Spiritu abunde diximus Rom. 2. 27. & 7. 6. Hîc quidem res ipsa ostendit literam vocari Legem cuius minister fuit Moses, Euangelium autem vocari Spiritum quem attulit Christus deditque Apostolis, ac ministris Verbi per quos Ecclesiam ædificat. Neque enim melius potuit Paulus Euangelij dignitatem apud Corinthios asserere quam si indicaret excellentioris doctrinæ se ministrum esse quàm fuisset ipse Moses, quatenus quidem Mosis ministerium per se nudè consideratur ab Euangelio distinctum. Sed cur Legem vocat literam? nempe quia lapideis tabulis insculpta fuit, vt explicat ipse Apostolus sequenti versiculo: deinde quòd Moses nihil aliud quàm illam lapidibus insculptam tradere potuit legendam & cognoscendam: cor autem ne suum quidem, nedum aliorum potuit hac ratione ad illam præstandam immutare. Euangelij verò substantia est is ipse qui attulit illud in mundum, nempe Christus, qui deinde illud tradidit Apostolis, ipsorum cordibus inscriptum: vt ipsi vicissim tum voce tum scriptis illam eandẽ gratiam cum aliis communicarent, Spiritu Dei per eos agente. Dicam apertius: Lex audientium respectu, non maiorem vim habet quàm scriptum aliquod per se omnis virtutis expers, nisi apud eos à quibus præstari possit. Eiusmodi verò facultatem quum Lex in nobis non inueniat, sed contrarias potius tenebras, & animum prorsus ei repugnantem, ideo nihil aliud quàm externa prædicatione docet quid flagitet, quid prohibeat Deus: nostrum autem illud vitium non modò non emendat, sed etiam irritat. vnde præceps est ad mortem saltus, nisi aliunde remedium petatur. At Euangelium, seu nouum fœdus, quatenus Legi opponitur per se & in sese consideratæ, dicitur Spiritus, multas ob causas: primùm propter veteres ceremonias temporarias & in rebus crassis & corporeis positas, deinde (quæ causa potissimùm æstimanda nobis est in hoc loco) quia materia, argumentum, minister denique Euangelij est Iesus Christus, non iam docens quid facere, quid fugere oporteat, (quod Legis officium est) sed seipsum in æternam vitam gratis offerens credentibus: nec offerens modò, sed etiam reipsa insinuans. Neque enim sicut Lex benedictionem, addita operum conditione, ita etiam Euangelium iustitiam sub fidei conditione offert (ita enim & Lex & Euangeliũ non vitam sed mortem offerrent, quum nec facere nec credere per nos possimus) sed diuersò prorsus modo. Lex quippe opera & quidem perfecta exigit, nec facultatem operandi præbere potest, ideóque in morte iacentes damnat. Euangelium verò per Spiritum Christi, quem secum habet diunctum, fidem quàm à nobis exigit, etiam donat electis: vt in Christo per eam apprehenso iustificati ac sanctificati, vitam æternam adipiscantur. Itaque Euangelium viuificum, iustitiæ, vitæ, salutis, pacis, æternum denique dicitur. Hæc ego dicenda putaui vt semel explicarem totam hanc vtriusque fœderis collationem, ab iis præsertim fœdissimè obscuratam, qui literæ appellatione, expositionem (quam vocant) literalem, Spiritus autem nomine allegorias intelligunt.

7 *Informatum*, ἐντετυπωμένη. Id est impressum & insculptum. Vulgata, *Deformata*, ambiguè, nec satis etiam expressè: vt mirum non sit veterum nonnullos Græcæ linguæ imperitia fuisse deceptos hoc in loco. Apparet autem vel ex hoc loco de solis ceremoniis hîc non agi, sed de Lege præsertim decalogi: siquidem hæc vna fuit in tabulis illis lapideis insculpta, quæ esset cæterarum partium Legis fundamentum. ¶ *Gloriosum*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In gloria*. Est autem Hebraismus quem exposuimus prima Corinthiorum 15. 42. & In gloria, hoc in loco, splendorem ac maiestatem declarat: in Mose quidem & leuitico ministerio typico corporalem, in Christo verò & Euangelico ministerio spiritualem.

8 *Ministerium Spiritus*, ἡ διακονία τοῦ Πνεύματος. Id est ministerium per quod Deus offert atque adeo insinuat Spiritum, non modò non mortuum, sed etiam viuificantem. Quum enim in superiore versiculo tria Legi tribuerit, nempe quòd esset mortifera, quòd in saxeis tabellis scripta, quòd temporarium eius ministerium: antithesin Euangelij nunc instituit, sed ita vt maioris energiæ causa, singulis partibus sigillatim applicet argumentum à comparatis sumptum. Id verò nisi animaduertas, videbitur Apostolus primùm institutam antithesin non absoluere: deinde etiam πεωτολογεῖν, quum tamen omnes partes inter se optimè cohæreant. Nam etsi in antithesi collocat primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non potest facere vt vitiosa sit collatio.

9 *Gloriosum*, δόξα. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Gloria*. Est autem Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt infrà, 7. 14. cuius enallages etiam aliqua est emphasis. ¶ *Iustitiæ*, τῆς δικαιοσύνης. Iustitiam Christi intelligit, cuius imputatione non modò non condemnamur, sed etiam vt iusti coronamur. Itaque vberior est antithesis quàm si dixisset δικαιώσεως, *absolutionis*: quanuis à remissione peccatorum nostra iustitia pendeat.

10 *Hac in parte*, ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc est quod dicimus in vernaculo sermone, *En cest esgard*. vel *en cest endroit*. ¶ [*Id est*] *quod ad superantem gloriam attinet*, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additum est vt explicaret quid illud esset ἐν τούτῳ τῷ μέρει, *hac in parte*, ideo supplenimus particulam exegeticam: quod multis aliis locis facere non dubitauimus,

tauimus, vt omnem ambiguitatem vitaremus. Vulgata & Erasmus, *Propter excellentem gloriam*, ne verbis quidem fideliter expressis. Neque enim ἕνεκεν idem declarat hoc in loco atq; χάριν, id est, *gratia* seu *causa*, vel διὰ id est *propter*, sed *Quod* vel *Quantum attinet*. quem Hellenismum sanè elegantem miror ab Erasmo non fuisse animaduersum. Sic Herodotus in Clio, παῖδα σὸν, τὸν διακελεύεαι φυλάσσειν ἀπίμονα, τῷ φυλάσσοντος εἵνεκεν προσδόκα τι δόκησιν. Id est, *quod ad custodem attinet*, siue quantum in custode situm est. Syrus omisso ἐν τῷ μέρει recte vertit, si sensum spectes, בפיחמא [*bephuchama*] *in comparatione*. Arabs autem liberius & obscurius totum hunc versiculum est interpretatus.

Εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.	11	Nam si quod aboletur, *fuit* gloriosum, multo magis est gloriosum id quod manet.	11	*Si enim quod euacuatur, per gloriam est, multo magis quod manet, in gloria est.*
Ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα.	12	Itaque quum eiusmodi spem habeamus, multa in loquendo euidentia vtimur.	12	*Habentes igitur talem spem, multa fiducia vtamur.*
Καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.	13	‖Nec *sumus* sicut Moses, *qui* imponebat velamen faciei suæ, ne intentis oculis intuerentur filij Israël in finem eius quod abolerur.	13	*Et non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, vt non intenderent filij Israël in faciem eius quod euacuatur.* Exod. 34. 34.
Ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.	14	Itaque occalluerunt mentes illorum. Nam vsque ad diem hodiernum, in lectione Veteris fœderis manet non retectum velamen illud, quod per Christum tollitur.	14	*Sed obtusi sunt sensus eorum. vsque in hodiernum enim diem, idipsum velamen in lectione Veteris testamenti manet non reuelatum, quoniam in Christo euacuatur.*
Ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.	15	Sed ad hunc vsque diem quum legitur Moses, velamen cordi eorum impositum est.	15	*Sed vsque in hodiernum diem, quum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum.*
Ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.	16	Quando verò sese conuerterit ad Dominum, tollitur velamen illud.	16	*Quum autem conuersi fuerint ad Dominum, auferetur velamen.*

11 *Quod aboletur*, τὸ καταργούμενον. Quid igitur? num Lex abolita? sanè, quod ad ceremonias attinet, cessauit. Vtitur autem præsenti tempore, quoniam adhuc sepeliebatur synagoga quum hæc scriberet Apostolus. Verùm suprà ostendimus, de tota Lege, ac præsertim de decalogo, id esse accipiendum. Sciendum est ergo Legem considerari non simpliciter, sed cum ipso Mose eius ministro coniunctam, & quidem seorsim & ab Euangelio distinctam: quo respectu sanè dici potest, abolito Mosis ministerio, esse abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum est Mosis ministerium? Minimè verò. Semper enim sunt homines ad Euangelium prædicatione Legis præparandi. Sed hoc dico, toties aboleri ministerium Mosis, quoties figuratæ prædicationi Legis succedit manifesta Euangelij gratia. ¶ *Gloriosum*, διὰ δόξης. Vulgata, *Per gloriam*. Atqui διὰ δόξης idem hic valet atque ἐν δόξῃ. Vide Rom. 4. 11.

12 *Multa in loquendo euidentia*, πολλῇ παῤῥησίᾳ. Vulgata, *Multa fiducia*. Erasmus, *Multa libertate*. Neutra interpretatio (vt opinor) sensum Apostoli expressit. Neque enim παῤῥησίᾳ hoc in loco loquendi libertatem, sed ipsius prædicationis perspicuitatem & ἐνεργείαν declarat: quam Cicero *Euidentiam* interpretatur. Quod enim Moses vmbris obtectum indicauit, adeo vt in imas vsque partes intueri Iudæi non potuerint, (quum eos quantuscunque ille Mosis fulgor non illustraret, sed excæcaret,) Euangelium ita perspicuè & euidēter declarat, vt nostros oculos non perstringat, sed contrà, tenebras nostras radiis suis discutiat. Sic etiam accipitur παῤῥησίᾳ Marci 8. 38. & Iohan. 10. 24. ¶ *Vtimur*, χρώμεθα. Vulgata & Erasmus, *Vtamur*, vt & Arabs interpres hunc locum intellexit, sed perperam. Nec enim exhortatur, sed ministerium suum describit Apostolus.

13 *Nec* [*sumus*] *sicut Moses* [*qui*] *imponebat*, καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex est hoc in loco ellipsis, ex Hebr. idiotismo: vna verbi substantiui, altera relatiui, אשר [*ascher.*] Postremò, *Sumus sicut Moses*, significat tales esse qualis erat Moses, vt Psal. 32. 9. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et non sicut Moses ponebat*. ¶ *Velamen*, κάλυμμα. Hoc scribit Moses Exo. 34. 33. his verbis, ויכל משה מדבר אתם ויתן על פניו מסוה [*vaiechal Mosche middaber ittam vaïitten hal panau masueh.*] id est, *finem fecit Moses loquēdi cum illis. Posuerat autem super faciem suam velum.* quem locum integrum ideo citaui, quòd in omnibus quæ vidi exemplaribus adeo perperam sit conuersus, vt videatur non posse cum hoc Pauli loco conciliari. ¶ *Ne intuerentur*, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc velamen ἀλληγορικῶς intelligitur, perinde loquitur Apostolus, ac si consilium hoc Mosis ipsius fuisset: quum satis constet eum non alia ratione illud adhibuisse quàm quòd faciei ipsius fulgorem non possent Israëlitæ sustinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam esse clariorem expectandam notitiam: deinde plerosque ne in huius quidem obscura mysteria penetraturos. ¶ *In finem eius*, &c. εἰς τέλος τοῦ καταργουμένου, id est, In imas vsque partes ministerij Mosis: pro quo dicimus in vernaculo sermone, *Iusques au fond*. Siue In finem, id est, in scopum eius doctrinæ quam proponebat Moses, volens eos ad Christum adducere, sed ita, vt exceptis iis per quos iam tum agebat Spiritus gratia, palàm postea per Euangelij ministerium exhibita, tenebras intelligentiæ non adimeret: verùm aliis potius tenebris cumularet. Vulgata pro εἰς τέλος legit εἰς πρόσωπον, *in faciem*.

14 *Itaque occalluerunt*, ἀλλ' ἐπωρώθη. Vulgata, *Sed obtusi sunt*, ἀλλ' ἠμβλώθη, non seruata metaphora. Erasmus, *Sed obcæcati sunt*, ἀλλ' ἐπηρώθη, vt Syrus etiam vertit. qua de re alibi diximus. Deinde poscit sententia vt ἀλλὰ pro ὥστε vel γοῦν accipiamus, enallage à Græcis etiam disertioribus interdum vsurpata. ¶ *Mentes*, νοήματα. Vulgata, *Sensus*, αἰσθήσεις. Erasmus, *Cogitationes*. improprié. Neque enim νοήματα vocat hoc in loco Apostolus *cogitationes*, sed *mentes* ipsas, de pluribus videlicet loquens, vt rectè conuertit Vetus interpres infrà, 4. 4. ¶ *Quòd*, ὅτι. Vulgata, *Quoniam*. Nam hoc quoque ferre potest sententia, vt ὅτι pro coniunctione accipiatur. vt etiam verterunt Syrus & Arabs. Ingreditur autem Paulus collationem Mosis cum Christo. Moses (inquit) velamen habuit quod Israëlitas arceret ab ipsius ministerij fine percipiendo: Christus velamen illud sustulit, vt retecta facie gloriam Dei spectando, in eam transformati, alios illustraremus. Itaque istos non mirum est cæcutire, quum nolint in eum intueri, à quo vno tollitur hoc velamen, vt exponit Esaias, cap. 25. 7.

16 *Sese conuerterit*, ἐπιστρέψῃ. Vulgata, *Conuersi fuerint*, ἐπιστρέψωσι, ipsi videlicet Israëlitæ. Erasmus, *Conuersus fuerit*, (vt habet etiam Claromontanus codex) nimirum Israël. Nec enim noua est hæc numeri mutatio propter collectiuum nomen, vt Matthæi cap. 1. versu 22. & suprà, cap. 2. versu 13. quum præcessisset εἰς τὸν Τεροσόλυμα, subiungit versu 13. ἀλλ' ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Augustinus bis aduersus Faustum, & in Iohan. tractatu 9. citans hunc locum, interpretatus est ἐπιστρέψῃ secunda persona media, *Transieris*: sed perperam, quanuis pia sit sententia. Sunt qui Mo-

ſen repetant ἀπὸ τοῦ κυρίου, id eſt, Legem. Mihi videtur nouum hoc dicendi genus, vt dicatur Lex ad Dominum conuerſa. Neque verò neceſſe eſt vt diutius hîc laboremus, quum (meo iudicio) nihil poſſit accommodatius repeti quàm quod eſt in proximo verſiculo, nimirùm καρδία αὐτῶν, id eſt *cor eorum*. Vbique enim occurrit hæc formula loquendi: ellipſis etiam molliſſima eſt, & appoſitiſſimam ſententiam gignit: quum velamen non fuerit ipſi Legi, ſed Iſraëlitis poſitum, ideóque his ipſis, non illi detrahendum. Syrus autem interpres perinde hunc locum interpretatur, ac ſi ſcriptum ſit Ἡνίκα δὲ τις ἀποστρέφῃ πρὸς κύριον περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα ἀπ' αὐτοῦ. *Quum autem aliquis ſeſe ad Dominum conuertit, adimitur ei velamen*, quæ ſcriptura certè planiſſima eſt. ¶ *Tollitur*, περιαιρεῖται. Vulgata, *tolletur*, περιαιρεῖσται, quod nuſquam ſcriptum inueni, & mihi videtur Apoſtolus ad hoc ipſum alludens quod ipſi accidiſſe narratur Act. 19 18. non de illa vniuerſali Iudaicæ gentis conuerſione, quam prædicit Romanorum 11. 25. ſed de ſingulis prout Euãgelium amplectuntur, diſſerere.

Ioh. 4. 14.

Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστιν· οὗ δὲ τὸ πνεῦμα Κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.	17	‖ Dominus verò, Spiritus ille eſt: vbi autem Spiritus ille Domini, illic libertas.	17	*Dominus autem Spiritus eſt: vbi autem Spiritus Domini, ibi libertas.*	
Ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου πνεύματος.	18	Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini vt in ſpeculo intuentes, in eandem imaginem tranformamur ex gloria in gloriam, ſicut à Domino Spiritu.	18	*Nos verò omnes reuelata facie gloriam Domini ſpeculantes, in eandem imaginem transformamur à claritate in claritatem, tanquam à Domini Spiritu.*	
Κεφάλαιον δ.		Cap. IIII.		Cap. IIII.	
Διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν·	1	PRopterea quum miniſterium hoc habeamus, prout miſericordiam conſequuti ſumus, non ſegneſcimus:	1	*IDeo habentes hanc miniſtrationẽ, iuxta quod miſericordiam conſequuti ſumus, non deficimus:*	

17 *Dominus verò, Spiritus ille eſt*, ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι. Additus articulus vim habet διαφορικῶ, vt intelligamus de eo Spiritu diſſeri cuius ante meminerat, quum Literæ opponeret, vt Chriſtus dicatur eſſe Spiritus ille, id eſt is qui tollit velamen, in cordibus noſtris agens. ſicut etiam Lex externa eò nos vocabat, ſed fruſtra, qutim mortuis loquatur, donec iſto Spiritu ſimus viuificati. ¶ *Illic libertas*, ἐκεῖ ἐλευθερία. Hîc quoque dicam in lectoris gratiam quid mihi in mentem venerit, propius in hũc locum intuenti. Alludit, opinor, Apoſtolus ad velaminis vſum, quatenus ſubiectionis ſymbolum erat, de quo diximus 1.Cor.11.10. idque ita eſſe apparet ex eo quòd meminit retecti capitis in proximo verſiculo. Sed & 7. ad Rom. cap. conditionem hominis non regenerati comparat coniugio, cuius vinculum ſit Lex: vt copioſè illic expoſuimus: ac præſertim Rom. 6.14. quò etiam pertinet illud Chriſti dictum Iohan. 8.36. Si vos Filius vindicarit, verè liberi eritis. Sed quum multipliciratione dici poſſimus à Legis imperio liberati, ſpectandum qua de re hîc agat Apoſtolus, nempe de viuificatione per Spiritum ex Euangelij prædicatione. Libertas igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad viuificationem, id eſt, cõditio illa filiorum Dei, quibus exemptum eſt velamen cordis, ſeruitus nimirum illa miſera cæcitatis, & iugum illud tenebrarum: quod vnius hominis peccato nobis impoſitum Lex non modò non alleuabat, ſed etiam altero iugo aggrauabat. Denique hoc ipſum eſt quod ait Propheta, Cor lapideum tollere, & carneum dare: cor illuminare, cor conuertere, lucem videre, & ſimilia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Chriſtum vis ſignificatur, illa inquam nos reddens ad tantam aſpiciendam lucem Euangelij idoneos,

18 *Retecta facie*, διακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit Paulus aut breuius aut diuinius omnes in nobis gratiæ Dei progreſſus explicare: adeò vt hic planè (quod aiunt) crucem fixerit Sophiſtis. Primùm omnium igitur gratia Dei in Chriſto nobis velamen adimit, id eſt tenebras illas denſiſſimas quibus vndique obſepti eramus: deinde receptis iam oculis ad tantam lucem minime caligantibus, ſed vltro etiam eam appetentibus, offertur nobis Chriſtus: in quo, non ſicut olim in Moſe, ſed tanquam in limpidiſſimo ſpeculo & vera Patris imagine, Deum ad ſalutem intueamur. Neque verò ſplendore iſtius ſpeculi offendimur, ſed contra allicimur, magis ac magis in illud intuentes, donec ab ipſo veluti abſorpti, in eam imaginem transformemur, id eſt fiamus & ipſi eius ſplendoris participes, ac tanquam ſecundariæ quædam imagines, ex illorum radiorum veluti reflexione. quod ſignificat Apoſtolus quum inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν id eſt, *à gloria in gloriam*: nimirum gloriæ illius participatione facti & ipſi glorioſi. Declarat enim Apoſtolus transformationis myſterium, niſi malimus hoc accipere de noſtra viuificatione ſuis gradibus perficienda. Manant autem hæc ab vno Dei Spiritu, per miniſtros agentis: nequis ſibi quicquam hîc tribuat, aut fieri hæc non poſſe putet. Quid enim tanto opifici ἀδυνάτου? Sed hoc (vt dixi) miniſtris & vnctis Domini peculiariter competit: in quibus tanquam alteris ſpeculis (illa tamen vera luce illuſtratis, non ſua ipſorum vi collucentibus) Chriſti ſplendorem illum concipiamus, qui nos magis ac magis per ipſorum miniſterium allectos illuſtrat. Vnde etiam lux mundi appellatur. ¶ *Vt in ſpeculo intuentes*, κατοπτριζόμενοι. Vulgata, *Speculantes*, impropriè, quum hoc verbum à ſpecula non à ſpecula deducatur. rectius tamen quàm Eraſmus, qui paſſiua ſignificatione conuertit *In ſpeculo repreſentantes*. Cæterùm vocat ſpeculum Apoſtolus, Filium Dei in carne manifeſtatum, qui nobis in ipſius Euangelio ſpectandus proponitur, & Moſi velato opponitur. Alibi vtitur hac ſimilitudine nempe 1.Cor.13.12. ſed diuerſo prorſus fine. Illic enim, notitiam Dei quam nunc habemus comparans cũm futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipſum, qualis eſt, ſed quaſi in ſpeculo imaginem eius quandam conſpicere. Hîc verò notitiam noſtram per Euangelium, non per partes, ſed ſemel totam conſiderans, conferénſque cum cognitione ex Lege, opponit velatæ Moſis faciei limpidiſſimum Chriſti ſpeculum: quod rurſus meminerimus peculiari quadam ratione applicandum eſſe Euangelij miniſtris, de quorum muneris præſtantia in primis hîc agit Paulus. ¶ *Sicut à domino Spiritu*, καθάπερ ἀπὸ Κυρίου Πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, ſed congruentiam, ipſámque adeo rei veritatem, quod diximus ab Hebræis vocari כף אמיתית [*chap amittath*] ſuprà, capite 2.17. Cur autem hoc addiderit Paulus, diximus paulo anté. Vulgata, *à Domini Spiritu*, ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ Κυρίου. Sic enim Græcè omnino videtur ſcribendum fuiſſe, vt hæc interpretatio conueniret. Dixerat autem paulò ante Dominum eſſe Spiritum, quod dictum iſti ex aduerſo reſpondet: quam expoſitionem ſequuntur etiã & Baſil. de Spiritu ſancto, ad Amphilochium cap. 21. & Chryſoſtomus in hunc locum, & veteres plerique aduerſus Arrianos. Sed & Syrus interpres vertit ſimiliter, דמן מריא רוחא [*demen maria rucha*] *tanquam à dominatore Spiritu*. Eraſ. duas alias interpretationes adfert, nẽpe *A Domino Spritus*, & *Ad Domini Spiritum*, ex Auguſtino. Ego eã ſequutus ſum quã omniũ ſimpliciſſimã putaui.

IN CAPVT IIII.

1 *Prout miſericordiam conſequuti ſumus*, καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit *Iuxta quod*, καθ' ὅ. Vtcunque autem legas, omnia hîc accepta refert Paulus gratiæ ac miſericordiæ Dei, ne ſe videatur efferre, quum Deum potius prædicet. Neque id verò duntaxat tribuo Pauli modeſtiæ,

stiæ, cum Erasmo, sed omnino ita faciendum fuisse dico. ¶ *Segnescimus*, ἐκκακοῦμεν. Id est, malis & afflictionibus fracti cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, vt apparet ex versu 16. Vide Luc.18.1. Vulgata, *Deficimus*, sensu rectè expresso. Erasmus, *Degeneramus*, hoc referens ad Mosis ceremonias, quibus neglectis liberè prædicaret Euangelium: quæ certè sunt ἀπροσδιόνυσα. Ambrosius legit, *Nõ deficiamus*, hortandi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non satis etiam appositè. Describit enim ministerij sui virtutem Paulus, quam ex eo ipso asserit vnde ipsius oppugnandi occasionem capiebant aduersarij, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

Ἀλλ' ἀπειτάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς ἀληθείας συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμμένον.

Ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ.

Οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ Χριστὸν Ἰησοῦν Κύριον· ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ Ἰησοῦν.

Ὅτι ὁ Θεὸς ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις

2 Sed abdicauimus turpitudinis tegumenta, non cum calliditate incedẽtes, neque falsantes sermonem Dei, sed declaratione veritatis commendantes nosipsos apud omnẽ conscientiam hominũ, in cõspectu Dei.

3 Quòd si tectum est Euangelium nostrum, iis qui pereũt tectum est.

4 In quibus Deus huius seculi excæcauit mentes, nempe in infidelibus, ne irradiet eos lumen Euangelij gloriæ Christi, qui est imago Dei.

5 Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Iesum esse Dominum: nos autem, seruos vestros propter Iesum.

6 Quoniam Deus ‖ qui dixit vt è tenebris lux splendesceret,

2 *Sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis, commendãtes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo.*

3 *Quòd si etiam opertum est Euangelium nostrum, in ijs qui pereunt est opertum.*

4 *In quibus Deus huius seculi excæcauit mẽtes infidelium, vt non fulgeat eis illuminatio Euangelij gloriæ Christi, qui est imago Dei.*

5 *Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum Dominum: nos autem, seruos vestros per Iesum.*

6 *Quoniam Deus qui dixit de tenebris lucẽ splen-* Gen 1.3

2 *Turpitudinis tegumenta*, τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. Id est, quascunque latebras captant homines quibus sua probra operiant, vt versutias & fraudum omne genus, à quo procul absumus: vel, indecoras latebras, id est, non conuenientes iis qui tantæ dignitatis ministerium tractant, sed probrosis potius hominibus. Eorum enim est lucem fugere. Vulgata, *Occulta dedecoris*. Erasmus, *Occultamenta dedecoris*. ¶ *Cum calliditate*, ἐν πανουργίᾳ. Vulgata, *In astutia*. Eras. *Per astutiam*. Vide Luc.20.23. ¶ *Falsantes*, δολοῦντες. Vulg. non inepté, *Adulterantes*. Hîc enim dolum vocat omne illud fraudis genus quo vtũtur qui merces adulterant, vt idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες suprà, 2.17. Eras. *Dolo tractantes*.

3 *Est*, καὶ ἐστι. Vulg. *Etiam est*. Erasmus, *Adhuc est*. Atqui abundat καὶ, vt diximus 1.Cor.15.29. & videtur Eras. pro ἐστι legisse ἐπι.

4 *In quibus*, ἐν οἷς. vel, *inter quos*. Nec enim illi soli pereunt qui oblatum Euangelium reiiciunt, sed etiam innumerabiles quibus non offertur, veruntamen tum ex natiua corruptione, vel sola, vel cum suis fructibus coniuncta: tum ex Legis naturæ violatione damnandi, vt Apostolus docet Act. 17. & Rom. 1: & ita mollius cohæret ei illud ἀπίστων quod sequitur. Malo tamen illam interpretationem sequi, vt ἐν οἷς idem valeat atque ἐν ἐκείνοις ὧν, *in iis quorum*, siue ὧν, *quorum*. Sed maluit dicere Apostolus *In quibus*, quã *Quorum*. quasi Satan in ipsis quodammodo mentis penetralibus insideat, vt etiam loquitur Ephes.2.2. quo etiam sensu dicitur Satan in cor Iudæ penetrasse. ¶ *Deus huius seculi*, ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, Is cui se veluti Deo mãciparunt huius seculi homines, Christum vltro ignorantes. Nam Iudæos præsertim (vt opinor) perstringit, qui oblatum Euangelium inuicta peruicacia respuebant. Is autẽ est Satan qui à Domino dicitur princeps huius mundi, Ioh.12.31, & 14.30, & Ephes.6.12: vt planè mirer veteres nonnullos in explicando hoc loco aduersus Manichæos & Arrianos laborasse. Neque enim ex his effici magis potest hunc esse reuera aliquem alterum aut secundarium Deum, quàm ex eo quod de ventre dicitur Phil.3.19. Nõ est igitur quòd αἰῶνος τούτου referamus vel ad τὰ νοήματα, cum Hilario, vel ad τῶν ἀπίστων, cum Irenæo, libri aduersus hæreses tertij cap.7. cui assentiuntur Græca scholia, vt si scriptum esset, Mentes infidelium huius seculi. Citatur tamen in scholiis vera Cyrilli expositio, ad Satanam hoc referentis. ¶ *Mentes*, τὰ νοήματα, Eras. *Sensus*, quam tamẽ interpretationẽ reprehendit suprà, 3. versu 14. ¶ [*Nempe in*] *infidelibus*, τῶν ἀπίστων. Si, vt antè diximus, ἐν οἷς, *Inter quos* interpretemur, cohærebunt omnia: sin minus erit Solœcophanes, duplici ratione excusandum: vna, quòd Paulus propinquioris vocis νοήματα quàm illius ἐν οἷς remotioris rationem habuerit, cuiusmodi multa in communi sermone incidunt: altera, quòd hebraissans, loco relatiui αὐτῶν nempe ἀπολλυμένων, quod apud Hebræos sæpe redũdat, ipsũ antecedẽs substituerit, simul explicans quosnã ἀπολλυμένους vocarat. ¶ *Ne irradiet eos*, μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς. Sic legendum puto potius quam αὐτοῖς tertio casu, quòd sic cõstrui soleat hoc verbum. Ambrosium quoque apparet sic legisse, vt annotat Erasmus, sed nonnihil diuersa constructione: ita videlicet vt ὡ'πτὶς à parte anteriore construatur, & ὡγάσαι, aut potius διαυγάσαι, (vt in quibusdã etiam Græcis codicibus legitur) pro διαφῦσαι accipiatur. Vertit enim, *Vt non peruideant lumẽ Euangelij*. quæ declaratio mihi quoque non displicet, & eôdem recidit. Vulg. *Vt non fulgeat eis*. Eras. *Ne illucesceret illis*. ¶ *Lumen Euangelij*, &c, τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ. Id est, lumen perspicuæ ac illustris prædicationis qua annuntiatur gloria Christi, seu gloriosus Christus. seu, quæ prædicatio est gloria Christi. quæ omnes interpretationes eôdem recidunt, & optimè cohærent cum eo quod sequitur de Christi dominio. vel, *Lumen gloriosi Euangelij Christi*: quæ interpretatio ab aliis non procul recedit. Vulgata, *Illuminatio Euangelij*. ¶ *Qui est imago Dei*, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. Id est, in quo seipsum perspicuè conspiciendum præbet Deus, vt 1.Timot.3.16. Neque enim Dei imaginem nunc vocat Paulus Christum, alio quàm officij ipsius respectu: vt licet vera, tamen sint ἀπροσδιόνυσα quæ nonnulli ex veteribus hoc loco περὶ τοῦ ὁμουσίου disseruerunt. Cęterùm in Cõplutensi codice & aliis præterea duobus additur epithetõ ἀοράτου, i. *inuisibilis*, fortassis ex Colos.1.15. quanquam id videri possit hoc etiam loco minimè otiosum, vt indicetur, Deum alioquin suapte natura incomprehensibilem, in Christi tamen Euangelio velut oculis ipsis conspici.

5 *Propter Iesum*, διὰ Ἰησοῦν. i. Vt hunc ipsum Iesum vobis prædicemus. Nã si sui lucri causa prædicassent, seipsos prædicassent: sin Corinthiis seruiuissent ipsorum causa, fuissent ἀνδραπαρεσκοι, vt Eph.6.6. Verè igitur vnum Christum prædicabant Dominum, cuius causa non recusarent omnibus seruire. Vulgata, *Per Iesum*, διὰ Ἰησοῦ, i. a Iesu delecti ad hanc functionem, siue Iesu auspiciis. In vno vetusto codice scriptum inuenimus διὰ Χριστοῦ, *per Christum*. Arabs autem vtrunque legit.

6 *Qui dixit*, ὁ εἰπών. i. qui solo verbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationẽ ἀναγωγικῶς. Dicere autẽ & iubere, accipitur quidẽ Hebræorũ more, sed videtur magnam quandã emphasin habere hoc in loco & similibus.

ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ ἐν προσώπῳ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

is est qui ᵃ splenduit in cordibus nostris, ᵃ ad *præbendum* lumen cognitionis gloriæ Dei ᵃ in facie Iesu Christi.

deſcere, qui illuxit in cordibus noſtris ad illuminationem ſcientiæ claritatis Dei in facie Chriſti Ieſu.

Ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν·

7 Habemus autem thesaurum hunc in testaceis vasculis, ᵃ vt eius virtutis præstantia sit Dei, & non ex nobis:

7 *Habemus autem theſaurum in vaſis fictilibus: vt ſublimitas ſit virtutis Dei & non ex nobis.*

Ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι·

8 Dum ᵃ in omnibus affligimur, at ᵃ non coarctamur: ᵃ hæsitamus, at non prorsus hæremus:

8 *In omnibus tribulationem patimur, ſed non anguſtiamur: aporiamur, ſed non deſtituimur:*

Διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι·

9 Perſequutionē patimur, ſed ᵃ in ea non deſerimur: ᵃ deiicimur, at non perimus:

9 *Perſequutionem patimur, ſed non derelinquimur: deijcimur, ſed non perimus:*

Πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ.

10 ᵃ Quò libet ᵃ mortificationem Domini Iesu ᵃ in corpore circunferentes, ᵃ vt etiam vita illa Iesu in corpore nostro manifesta fiat.

10 *Semper mortificationem Ieſu Chriſti in corpore noſtro circunferentes, vt & vita Ieſu manifeſtetur in corporibus noſtris.*

¶ *Splenduit in cordibus nostris*, ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus nostris, (id est eorum qui propter Christum vestri serui sumus) vt eam postea vobis impertiremus. Ideo Dominus suos vocat lucem mundi, Matth. 5.14. De ministris autem differi iam inde à cap. 2.14. vsque ad 6.11. mecum (vt spero) fatebitur quisquis propius singula considerarit: quanuis nonnulla aspergat quæ ad totam Ecclesiam pertinere possint, vt 3.17. & 18. sed non ita multa, & quæ etiam ministris propriè sint applicanda, ne Paulus à scopo videatur aberrare. ¶ *Ad [præbendum] lumen cognit.* πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. i. vt à Deo illustrati, vicissim aliis eam lucem præbeamus. Lucem autem vocat cognitionē gloriæ Dei, id est Dei gloriam nobis ad contemplandum exhibitam in Christo per ministerium. Vulg. & Eras. *Ad illuminationem scientiæ* seu *cognitionis gloriæ Dei*: quod est nimis ambiguè dictum. Posset enim sic accipi quasi ipsa scientia gloriæ Dei esset illuminanda. Sed & illis non assentior qui φωτισμὸν accipiunt passiuè quasi dicas, *Vt illuminemur cognitione gloriæ Dei.* Sermo enim hic est institutus (vt dixi paulo antè) ad declarādum ministrorū Noui testamēti munus ac splendorem: & res ipsa ostendit, (siquis præcedentia ac sequentia consideret) Paulum his verbis explicare partem superioris versiculi postremam, itémque illud quod posuerat in ipso capitis initio. qua probatione absoluta, trāsit ad afflictiones cum ministerio coniunctas, iisque ostendit ministerij dignitatem non modò non imminui, sed etiam vehementer amplificari. ¶ *In facie*, ἐν προσώπῳ. Valla & Stapulensis malunt interpretari *In persona*: quod meritò displicuit Erasmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc sermone Apostolus ad Mosis faciem illam non apertam, (vt clara esset Dei imago) sed opertam.

7 *Vt eius virtutis præstantia sit Dei*, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ. Id est, Vt eius doni tam eximij præstantiam omnes intelligant a Deo non à nobis manare. Vulgata, *Vt sublimitas sit virtutis Dei*, quasi ᾖ collocatū sit ante τῆς δυνάμεως, contra Græcorum omnium codicum fidem. Alioquin res eadem recidit, si modò ὑπερβολὴ accipias ἀντὶ τῆς ὑπεροχῆς, vt subaudias pronomen ἡμῶν, *nostræ*.

8 *In omnibus*, ἐν παντὶ. Hebr. בכל [*bechol*,] de quo alibi diximus. Possumus etiam subaudire τόπῳ, & Passim interpretari. ¶ *Non coarctamur*, οὐ στενοχωρούμενοι. Numeratur tamen & θλῖψις & στενοχωρία, inter sanctorum ærumnas, Rom. 8.15, & infrà 6. 4. Itaque hoc in loco existimandum est non quanuis angustiam significari, sed eam ex qua elabi non possis. Vulgata, *Angustiamur*, barbarè. Erasmus, *Anxij reddimur*, non seruata metaphora. Syrus & Arabs pro suffocatione accipiunt. ¶ *Hæsitamus, at non prorsus hæremus*, ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. De his duobus verbis diximus suprà capite 1.8. vbi etiam dicit Apostolus se ἐξαπορηθῆναι. Sed hoc verbum ibi dextrè intelligendum est, vt doctè explicat Basilius ἐν τίσι ἔστι κατ' ἀνθρωπον, quæstione 270. nempe quod ad humana præsidia, & quantum ipse Paulus eo tempore poterat iudicare. Neque enim vnquam ei præsidium Dei defuit, & eo ipso tempore Dominus illum iis rationibus liberauit, quas ipse coniicere non potuisset. Itaque hæc inter se non pugnant. Vulg. prorsus noue, *Aporiamur, sed non prorsus destituimur.* Erasmus, *Laboramus, at non destituimur.* Bud. *Egentes, at non egestati succumbentes.* Ego malui de omni difficultate hæc accipere, simílque studui paronomasiā Græcam repræsentare. Syrus & Arabs non vno modo ista duo interpretantur, nec videntur Græcas voces satis intellexisse.

9 *In [ea] non deserimur*, οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. Vulg. *Derelinquimur.* Erasmus rectè expressit præpositionem ἐν. Cæterum quod hic adiicitur in aliquibus veteris editionis codicibus, *Humiliamur, sed non confundimur*, ταπεινούμεθα, ἀλλ' οὐκ αἰσχυνόμεθα, in nullis Græcis exemplaribus inuenimus. ¶ *Deijcimur*, καταβαλλόμενοι. In quibusdam Latinis codicibus præcedit, *Humiliamur, sed non confundimur.* quod non est in Græcis nec in vetustis etiam Latinis exemplaribus.

10 *Quólibet*, πάντοτε. Id est ἑκάστοτε. Ita enim optimè cōueniet participium περιφέροντες *circunferentes*, i. est, quocunque venimus paratam nobis crucem inuenientes, quasi eam circunferamus nobiscum. Vulgata & Erasmus, *Semper*, quod tamen tolerari potest, quum sequatur ἀεί.

¶ *Mortificationem*, τὴν νέκρωσιν. Sic vocat Paulus miseram illam conditionem fidelium, ac præsertim ministrorum (de his enim proprie agitur) qui quotidie (vt ait Dauid) occiduntur, quasi destinationem ad eādem dicas: additúrque *Domini Iesu*, vel, (vt legit Vetus interpres) *Iesu Christi*, tum vt declaretur causa propter quā mūdus nos ita persequitur, tum etiam quia hac quoque in parte Christo capiti sumus conformes, Christúsque adeo ipse quodammodo in nobis afficitur. Ambrosius maluit *mortem* interpretari, nempe quia in altero membro fit mentio vitæ Christi. At ego, si libuisset à Pauli verbis discedere, eādem potius exposuissem: quia non temere Paulus νέκρωσιν maluit scribere quàm θάνατον, quoniam etiam Christus hic considerandus nobis est non vt simpliciter mortuus sed vt interemptus. Verùm vt modo dixi, νέκρωσις nec mortem nec eādem hic significat, sed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit Christi ad tempus: denique summam imbecillitatem declarat, sicut Paulus idem vocabulum vsurpat Rom. 4.19, de Saræ vtero loquēs ad concipiendum prorsus effœto, & viribus omnibus destituto. Huic autem opponitur vita eiusdem Christi, de qua dicemus proxima annotatione. Fortassis hoc discrimen non ineptè aliquis obseruarit inter מות & המותה [*maueth* & *temuthah*,] vt Psal. 79. 11. ¶ *In corpore*, ἐν τῷ σώματι. Claromontanus codex hic etiam habet ἡμῶν, *nostro*. vt Vetus Latinus interpres, itémque Syrus & Arabs.

¶ *Vt etiam vita*, ἵνα καὶ ἡ ζωή. Videbatur poscere ratio collationis vt potius scriberetur ἡ ζωοποίησις, id est *viuificatio*. sed Paulus hoc modo expressius loquitur, causam videlicet nominans ipsius effectus loco. Vnde enim felix illa & planè diuina ministrorum fidelium virtus mortificationi ex diametro opposita? qui fit, inquam, vt per mille mortes inuicti & intrepidi, victores denique ad metam, sua functione perfuncti, eundant? Nempe ex vita, id est spiritu seu vigore illo Iesu Christi qui morti ipsi dominatus est, qui vigor in illorum etiam mortalibus & infirmis vasculis inest, vt 1. Tim. 1.14. & tum demum sese exerit quum à

contraria

contraria mortificatione lacessitur: alioquin ita latens vt cognoscendus non fuerit. imò verò infirmitatibus acuitur & magis ac magis perficitur, vt alibi tradit Apostolus. Hinc illa resurrectio de qua dicemus infrà, versu 14: id est liberatio ex tot mortibus, vt suprà, 1.10. Quanuis enim hæc vinificatio in suprema demum resurrectione sit perficienda: tamen de resurrectione non agi hoc in loco, liquere potest ex ipso Apostoli scopo. Nec enim aliud ei propositum est quàm docere, perpetuis illis ærumnis non reddi vilius Euangelij ministerium, sed contrà dignitatem illius ac robur verè diuinum in Christo palam toti mundo spectandum proponi. Pertinet igitur ad hanc vitā ista spiritualis resurrectio, siue huius latentis vitæ declaratio, cuius tamen complementum in vltimum illum diem differtur, quo ipsa etiam corpora in gloriam absorpta morte resurgent.

Ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες, εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ἰησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ἰησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.	11	Semper enim nos qui viuimus, morti tradimur propter Iesũ, vt etiã vita Iesu manifesta fiat in carne nostra mortali.	11	*Semper enim nos qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum: vt & vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali.*
Ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν.	12	Itaque mors quidem in nobis agit, vita verò in vobis.	12	*Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis.*
Ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως κατὰ τὸ γεγραμμένον, Ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα· καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν.	13	Et quoniam habemus eundem Spiritum fidei, secundum illud quod scriptum est, ‖Credidi, & ideo loquutus sum: nos quoque credimus, quamobrem etiam loquimur.	13	*Habentes autem eundem Spiritum fidei, sicut scriptum est, Credidi propter quod loquutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur.* Psa 11 6.10
Εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν Κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν.	14	Scientes fore vt qui excitauit Dominum Iesum, nos quoque per Iesum excitet, & sistat vobiscum.	14	*Scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & cõstituet vobiscum.*
Τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα, διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ.	15	Nam hęc omnia propter vos *fiunt*, vt gratia illa copiosissima, pluribus gratias agentibus, redundet in gloriam Dei.	15	*Omnia enim propter vos, vt gratia abundãs per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.*
Διὸ οὐκ ἐκκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσωθεν ἀνακαινοῦται ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ.	16	Propterea non segnescimus: sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen renouatur in dies.	16	*Propter quod non deficimus: sed licet is qui foris est noster homo corrumpitur, tamen is qui intus est renouatur de die in diem.*

11 *Nos qui viuimus*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Id est, nos qui vita illa præditi sumus. Quid si verò exponas, *Dum viuimus?* Vereor vt repugnet articulus. Deinde (vt mihi videtur) inanis esset, atque adeo propter additam particulam causalem γὰρ, non satis apta repetitio superioris sententiæ. Itaque rursum constituo, hîc non agi de illâ corporali resurrectione à mortuis, sed de perduratione in tot præsentibus pro Christo periculis, vt dignitatem ministerij crux ipsa hîc quoque commendet. ¶ *In carne nostra mortali*, ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν. Id est, in carne nostra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis esse desierit. Vocat autem mortalem, non ob conditionem illam omnibus communem, de qua Heb. 9.17: sed illam mortificationem respiciens quam descripsit ver. 8.9 & 10, quã etiam ob causam vasculis testaceis corpora ministrorum peculiari ratione comparauit, quanuis alioqui doctrina ista sit toti Ecclesiæ communis.

12 *Itaque mors quidem*, ὥστε ὁ μὲν θάνατος. i. Itaque nos ministri non aliter morte illa quotidiana viuimus quàm vos vita viuitis, qui videlicet in vestris rebus prosperis vitam vestram collocatis. Verùm hoc fortassis subtilius est, quanuis non malè conueniat superiori antithesi. Et præterea haud satis scio an tam acerba támque mordax reprehensio huic Epistolæ conueniat, quum in hac studuerit superioris amarulentiam temperare. quod enim infrà, 12.22, & 21, & vlt. cap. nonnihil videtur asperè loqui, existimo ab eo de industria in extremam partem esse reiectum, postquam sui ministerij dignitatem satis asseruisset. Itaque ob eam etiam causam non facilè admiserim illam ironiam, aut σαρκασμὸν potius, hoc in loco. Mihi magis placet eorum sententia qui perinde hoc accipiunt acsi dixisset Apostolus, Nostra igitur est afflictio, vestrum autē est commodum: vt vos quasi ex nostra morte viuatis, ad quos redit nostrarum ærumnarum fructus. quod postea explicabit ver. 15, & iam attigit superiore versiculo quum diceret ἵνα φανερωθῇ, *vt declaretur:* Sed notandum est quod dixi ὁ θάνατος ἐνεργεῖται, *mors agit.* Ita enim hanc mortem quotidianã ostendit & ipsis ministris & toti Ecclesiæ esse (vt ita dicam) vitalem, vt quæ latentem illum Christi vigorem nõ extinguat, vt alioqui mors solet, sed excitet potius ac foueat.

13 *Et quoniã habemus*, ἔχοντες δέ. Particula δὲ hoc in loco non est aduersatiua, sed potius sententiã nectit. Ideo conuertimus potius per *Et*, quàm per *Autē*, vel *Verò*. Deinde participium ἔχοντες cõtinet αἰτιολογίαν. Vulg. *Habentes autē.* Eras. *Cæterùm quum habeamus.* ¶ *Eundem Spiritum fidei*, τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως. Id est, eandem fidem ex eiusdem Spiritus afflatu & dono. Sic enim alibi diximus nomen Spiritus ex Hebræorũ consuetudine vsurpari, vt Esa. 11.2. ¶ *Secundum illud quod scriptum est*, κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiendum est acsi dixisset, Quia habemus eundem Spiritum fidei, atque is de quo scriptum est.

14 *Per Iesum*, διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, *Cum Iesu*, σὺν Ἰησοῦ, vt apud Ambros. & in vno Græco exemplari legitur, sed repugnantibus reliquis summo consensu. nec sanè possum eam lectionem admittere. ¶ *Et sistat vobiscum*, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Id est, nos liberatos sistat vobis præsentes. Nam de suo ad eos aduentu loqui Apostolum, apparet ex versu sequenti, quem etiam inchoat a particula causali. Itaque non possum nunc quidem aliter statuere quàm resurrectionem hîc figuratè vocari liberationem ex iis periculis, quibus simili ratione nomen Mortis tribuerat in superiore tractatione, vt suprà, 1. versu 10, & 11. vbi eandem prorsus sententiam expressit: quanuis tandem ad resurrectionem illam supremam delabatur. Erasmus retulit ad Iudæorum & Gentium coniunctionem in Christo, quod non videtur indigere refutatione.

15 *Gratia illa copiosissima*, ἡ χάρις πλεονάσασα. Id est, Vt quum fuero liberatus & vobis restitutus, ingens illud beneficium quod in me effusum erit, vicissim in Dei gloriã redundet: propterea quòd non ego vnus gratias agam, sed vos omnes mecum, & afflictionis participes & consolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν non cohærет cũ πλεονάσασα, sed cum περισσεύσῃ. Vetus tamen interpres videtur non ineptè legisse, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τῇ εὐχαριστίᾳ περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, *Vt gratia abundans per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.* Rursus autē redundat articulus τῶν πλειόνων, vt supra annotauimus, 2.6. Sed mihi magis arriserit quod legerunt Syrus & Arabs, si codicis alicuius Græci testimonio cõfirmaretur, nempe, ἵνα τῆς χάριτος πλεονασάσης, διὰ τῶν πλειόνων ἡ εὐχαριστία περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ, *vt abundante gratia, redundet per multos gratiarum actio, ad Dei gloriam.*

16 *Renouatur*, ἀνακαινοῦται. Id est, nouas vires acquirit;

ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui huius viribus sustinetur. quam ob causam dixit suprà, versu 12, mortem in nobis agere.

¶ *In dies, ἡμέρᾳ καὶ ἡμέρᾳ.* Hebr. יום יום [*iom iom.*] Vulgata, *De die in diem.* Erasmus, *In singulos dies*, id est מיום ליום [*mijom laiom.*]

Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν·

17 Momentanea enim leuitas afflictionis nostræ, excellenter excellentis gloriæ pondus æternum conficit nobis:

17 *Id enim quod in præsenti est, momentaneum & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur nobis:*

Μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα· τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα· τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια.

18 Dum non spectamus ea quæ cernuntur, sed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria sunt: at quæ non cernuntur, æterna.

18 *Non contemplantibus nobis quæ videtur, sed quæ non videtur. quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt.*

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

Οἴδαμεν γὰρ ὅτι, ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ Θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν ἀχειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

1 Scimus enim nos, si terrestris huius domus nostræ tabernaculum dissolutum fuerit, ædificium ex Deo habituros, domicilium *videlicet* non manu factum, æternum in cælis.

1 *Scimus enim, quoniam si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur, quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in cælis.*

Καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.

2 In hoc etenim suspiramus, ‖ expetentes domicilio nostro, quod è cælo est, superindui.

2 *Nam & in hoc ingemiscimus, habitationẽ nostram quæ de cælo est, superindui cupientes.*

Apoc.15.16

Εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.

3 Siquidem etiam induti, nõ nudi reperiemur.

3 *Si tamen vestiti, non nudi inueniamur.*

Καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει τούτῳ στενάζομεν βαρούμενοι· ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.

4 Etenim qui sumus in hoc tabernaculo, suspiramus onerati: in quo non cupimus exui, sed superindui, vt absorbeatur mortalitas à vita.

4 *Nam & qui sumus in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati, eo quod nolumus expoliari, sed superuestiri, vt absorbeatur quod mortale est à vita.*

17 *Momentanea enim leuitas*, τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρόν. Sic apud Demosth. ἡ παραυτίκα ἡδονή, *momentanea voluptas:* & apud Thucydidem, τὸ αὐτίκα δεινόν, *subitum malum.* Vulgata, *Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tribulationis nostræ.* quasi παραυτίκα idem declaret atque ἐν τῷ παρόντι, vt etiam Arabs & Syrus sunt interpretati. Leuitas autem oppressionum ad ipsam qualitatem non refertur, quasi ærumnæ sint admodum exiguæ & ad ferendum leues: sed eas illico præterire ostendit, quum ne tota quidẽ vita nostra sit diuturna. Nam nunc primùm transit Apostolus ad resurrectionem illam veram, cuius spe dicit se sustentari. ¶ *Excellenter excellentis gloriæ pondus æternum*, καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης. Hac repetitione Græcę vocis ὑπερβολῆς significatur ęternitas, ipsa (vt ita dicam) æternitate magis æterna, vt dicunt Hebræi עד מאד מאד [*had meod meod.*] Potest tamen alterum καθ' ὑπερβολὴν referri ad τὸ παραυτίκα, quibusdam Græcis codicibus ita hunc locum distinguentibus, vt sic quoque possis interpretari, *Leuitas enim afflictionis nostræ supra modum momentanea, supra modum æternum pondus, &c.* Vulgata, *Supra modum in sublimitate.* Erasmus, *Mirè supra modum.* ¶ *Pondus gloriæ*, βάρος δόξης. Poscit ratio collationis vt grauis gloria dicatur quæ constantissimè manet immota. Notandæ sunt autem elegantissimæ antitheses, & quouis etiam Demosthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον, τῷ ἐλαφρῷ opponit τὸ βάρος, τῇ θλίψει opponit τὴν δόξαν. Sic etiam mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς προσκαίροις comparat τὰ αἰώνια. ¶ *Conficit*, κατεργάζεται. Erasmus, *Parit.* Vulgata, *Operatur.* quod verbum arripiunt Sophistæ vt merita Sanctorum stabiliant: quum duntaxat significetur quo itinere ad gloriam perueniatur. Nam si de eo agatur propter quod datur gloria, longè aliter loquitur idem Paulus Rom.4.2, & 8.18.

IN CAPVT V.

1 *Terrestris nostræ domus tabernaculum*, ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους. Vulgata, *Si terrestris domus nostra huius habitationis:* non seruato vocabulo tabernaculi, quod aptissimũ erat ad huius corporis structuræ & mortalis vitæ imbecillitatem, & caducam conditionem significandam. cui opponitur οἰκοδομή, id est firmum ac stabile ædificium. Eras. *Si terrenum nostrum domicilium huius tabernaculi.* Ego puto hoc explicãdum per hypallagen, cuiusmodi annotauimus Act. 5.20, & alibi quoque. Quod autem Terrenum hic dicitur, Gorgias ille Leontinus, referente Stobæo λόγῳ 117 eleganter vocauit σαθρὸν καὶ ῥέον οἰκίδιον. id est putrem & diffluentem domunculam, quanuis nec causam nec remedium huius mali, imò ne malum quidẽ ipsum intelligens.

2 *In hoc etenim*, καὶ γὰρ ἐν τούτῳ. nempe σκήνει, *tabernaculo.* Vel *Nam interea*, vt Act.24.16. ¶ *Quod è cælo est*, τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id est cæleste, gloria nimirum & ἀφθαρσίᾳ, non autem substantia, vt exposuimus copiosè 1.Cor.15. ¶ *Superindui*, ἐπενδύσασθαι. Vestem vocat immortalitatis gloriam, qua tanquam veste obtegetur etiam nostrum corpus. Sic enim vsurpare solẽt Hebræi verbũ לבש [*labasch,*] vt diximus Luc.24.49, & 1.Cor.15.53. In hoc autem verbo præpositio ἐπὶ non significat vestem vesti additam, sed vestem corpori iniectam, ad illud videlicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus vt succedat immortalitas. Aliis placet primam vestem dici Christi iustitiam, alteram verò, illius iustitiæ præmium. quorum sententiæ nolim præiudicium adferre.

3 *Siquidem etiam induti*, εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulgata, *Si tamen*, quasi εἴγε conditionem declaret: quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα conuertit *Reperiamur*, subiunctiuo modo. At ego puto potius hoc positum ἀποδοτικῶς, aut certè διασαφητικῶς. explicat enim cur vsus fuerit verbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, non manebimus corpore exuti: sed etiam hoc nostrum corpus in cælo induetur, immortalitatis videlicet gloria. & alludere mihi videtur Paulus ad Adami pudendam nuditatem: cui opponitur gloriæ Christi amictus. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant esse additum vt sancti iustitia Christi induti, & gloria ipsius superinducnti, distinguantur ab infidelibus vtraque veste destitutis. Nam quòd hoc refert Castellio ad eos qui viui in iudicio deprehendentur, (de quibus 1. Thes.4.16) ne refutatione quidem mihi videtur indigere. Ambrosius indicat aliam lectionem, nempe εἴγε ἐκδυσάμενοι, id est *siquidem exuti, corpore* videlicet, quod etiam scriptum inueni in Claromontano codice. vt hæc sit sententia, destruendum esse tabernaculum morte, sed ita tamen vt non pereat: imò vt corruptibilitate deposita, restituatur nobis immortalitate induendum.

4. *Etenim*, καὶ γάρ. Vulgata, *Nam &*, deprauata etiam sententia. ¶ *Qui sumus*, οἱ ὄντες. Id est, quia sumus. Ponitur enim articulus ἀποδοτικῶς. ¶ *In quo non cupimus exui*,

exui, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι. Erasmus, *Propterea quòd nolimus exui*, sensu certè absurdo. Nam etiamsi legas vt excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen transponenda negans particula, vt pertineat ad ἐκδύσασθαι, vt ex ipsa sententia puto satis liquere. Sed profectò legendum est ἐφ' ᾧ, vt scriptum inuenimus summo consensu in omnibus vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis. quibus tamen in eo non assentior quòd ἐφ' ᾧ interpretantur pro ἐπειδή. quo fit vt in eandem traiectionem incidamus, vt sit interpretandum, *Quoniam nolumus*, quum potius ἐφ' ᾧ vertendum sit, *In quo*, & subaudiendum σκηνώσει, *tabernaculo*, vt sit sententia, In quo tabernaculo quandiu sumus, non cupimus eo exui, sed superindui, id est, non tædet nos vitæ ipsius, sed futuræ desiderio ardemus. &c. Vulgata, *Eo quód*. Videtur enim etiam legisse ἐφ' ᾧ, sed pro ἐπειδή.

Ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, Θεός, ὁ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀῤῥαβῶνα τοῦ πνεύματος.	5	Porro Deus *is est* qui nos ad hoc ipsum condidit, qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritus.	5	*Qui autem efficit nos in hoc ipsum, Deus, qui dedit nobis pignus Spiritus.*
Θαῤῥοῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ Κυρίου·	6	Confidentes igitur semper, & scientes dum aduenę sumus in corpore, nos peregre abesse à Domino:	6	*Audentes igitur semper, & scientes quoniam dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino:*
(Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους.	7	(Per fidem enim incedimus non per aspectum:	7	*(Per fidem enim ambulamus, & non per speciem)*
Θαῤῥοῦμεν δὲ, καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον.)	8	Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.)	8	*Audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum.*
Διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες, εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι.	9	Propterea etiam ambimus & *in corpore* aduenæ, & *ex corpore* migrantes, ei esse accepti.	9	*Et ideo contendimus, siue absentes siue præsentes, placere illi.*

5 *Deus* [*is est*,] Θεός. Sub ὅστις, quam ellipsin duram esse fateor: sed quæ tamen Paulo sit familiaris, vt suprà, 1.21, & 4.6. Eam neglexit Vetus interpres, ideóque obscurè admodum hæc conuertit, quòd videatur hiare sententia. Alibi tamen expressit, vbi obscurior etiam erat ellipsis, vt infrà, 10.1. Cæterùm quod in vno codice additum comperimus καὶ χρίσας ἡμᾶς, *& qui nos vnxit*, omnino irrepsit ex margine, vt alia etiam multa, quum aliquis, ad explicandũ quod sequitur de arrhabone Spiritus, annotasset quod scriptum est suprà, 1.21. ¶ *Qui condidit*, ὁ κατεργασάμενος. Id est, ὁ κτίσας, siue ὁ διαπλασάμενος, vt rectè explicant Græca scholia. Hoc enim referendum esse ad primam illam corporis fabricationem ostendit verbum ἐργάζεσθαι, id est *operari*: vt significetur Deum ad hunc ipsum finem condidisse suorum electorum corpora vt ea aliquando cælesti illa immortalitate indueret, cuius arrham habent Spiritum sanctum in ipsis tam efficaciter agentem. Alioqui dixisset potius ἐνεργήσας ἐν ἡμῖν. Itaque Vetus interpres non satis rectè conuertit, *Qui efficit*, neglecto etiam tempore. neque satis expressè Erasm. *Qui parauit*, ὁ παρασκευασάμενος, quum alioquin rectè hũc locum exposuerit in annotationibus. Ambrosius, *Perfecit*, deceptus alia significatione verbi κατεργάζεσθαι. ¶ *Arrhabonem*, ἀῤῥαβῶνα. Vulgata, *Pignus*. Vide suprà, 1.22.

6 *Confidentes autem*, θαῤῥοῦντες δὲ. Erasmus, *Itaque bono animo sumus*. nam participia θαῤῥοῦντες & εἰδότες censuit posita pro verbis: quamobrem etiam εἰδότες conuertit *Scimus*. nempe quia coniunxit ἐνδημοῦντες cum verbo ἐκδημοῦμεν: ideóque, ne penderet sententia, coactus est illam enallagẽ constituere, cuius aliquot exempla alibi obseruauimus. Vetus autem interpres omnia contentus fuit ad verbum interpretari. Græca scholia participia relinquunt integra, &, ne hiet sententia, tradunt particulam δὲ redundare initio versus 8. Mihi dura videtur illa enallage hoc in loco, nec minus etiã durus iste pleonasmus. Itaque potius ver. 7 & 8, putaui parenthesi includendum vt sextus cum nono construatur. Confidens autem hic dicitur qui præsenti est animo, id est quieto & ad sustinenda quæuis pericula paratò, quòd de felici exitu nihil dubitet. ¶ *Dum aduenæ sumus in corpore*, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι. Vetus interpres, *Dum sumus in corpore*. Erasmus, *Quum domi sumus in corpore*. Atqui si in corpore viuere, est domi suæ esse, quomodo dicetur peregrinari à Domino vbi nostra domus est, qui in corpore viuit? Peregrinari enim dicimur nostri illius etiam domicilij respectu: vt si corpus nostra est sedes, peregrinari non possit vlla ratione dici qui in eo versatur. Deinde quæ hæc esset consolatio ideo securum esse quòd scias te domi tuæ esse, à Domino verò abesse, quasi peregre profectum? Nempe, inquies, quòd qui peregrinatur, domum respiciat. Certè ita est, ex quo consequitur, hoc corpus, non ita vt nunc est in terris, sed vt erit in cælesti gloria, cælum denique non terram, nobis pro domicilio proponi. Consentit cum interpretatione non tantùm Petrus (qui hanc vitam vocat παροικίαν, id est *commorationem*, non autem κατοικίαν, id est *habitationem*, 1. Epist. 1. 17) sed & Scriptura vniuersa: vt ἐνδημεῖν idem prorsus hîc declaret atque ἐπιδημεῖν, id est aduenam versari in aliquo loco. cum quo cohæret τὸ ἐκδημεῖν, id est extra patriam peregrinari. adstipulante etiam Varino, qui ἐνδημεῖν per ἐπιδημεῖν interpretatur. Quia igitur dixerat Apostolus se in corpore gemere, non vitæ præsentis tædio, sed futuræ desiderio, Fortiter, inquit, in hac nostra peregrinatione pergimus, quia scimus nos hîc esse aduenas, ac proinde nobis hîc non esse manendum, sed in patriam redeundum. Plato in Axiocho, licet istius mysterij ac præsertim resurrectionis corporum plane ignarus, τὸ καινὸν δὴ τοῦτο, inquit, καὶ πᾶσιν πυχλεμφόν παρεπιδημία τις ἔστιν ὁ βίος.

7 *Per fidem enim incedimus, non per aspectum*, διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum est parenthesi. Docet enim obiter quomodo & quatenus absimus à Domino. Quia, inquit, nunc ita incedimus (id est viuimus, ex Hebræorum idiotismo) vt in fide, earum videlicet rerum quas speramus, non autem in ipso præsenti conspectu Dei, vt Rom. 8.24. Heb. 11.1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque ἀοπτεὶ, vt declaratur 1. Cor. 13.12. pro quo Vulg. & Erasmus nimium obscurè verterunt, *Per speciem*.

8 *Confidimus autem & probamus*, θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id est, Sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam nostram conficimus, vt tamen multo malimus ad Dominum discedere. Sic explicat quod dixerat versu 4, nos in hoc tabernaculo gemere, non quòd exui desideremus, sed quòd optemus superindui. Vulgata nimium obscurè, *Audemus autem, & bonam voluntatem habemus*. ¶ *Potius*, μᾶλλον. Potius, videlicet quàm diutius à Domino abesse. ¶ *Migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum*, ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hîc verò liquet non modò ex sententia ipsa, sed etiam ex diuersa constructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud hîc declarare quàm ἐξιέναι, & ἐνδημεῖν propter adiunctam præpositionem πρὸς, idem prorsus significare atque τὸ ἀπιέναι, eo tantùm excepto quòd vtroque verbo significatur mutatio domicilij. Itaque non tanti fuit apud me paronomasia istorum verborum, quin sensum ipsum studuerim potius exprimere, quàm nimium dilutè interpretari ἐκδημεῖν, Exire, & ἐνδημεῖν, Abire. Vulgata, *Peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum*. Erasmus, *Peregre abesse à corpore, & præsentes adesse apud Deum*. Deinde quod dixit Apostolus se optare superindui, satis indicat hoc votum non respicere tempus illud interiectum, sed ipsam potius corporis resurrectionem, quum de tabernaculo agatur in domicilium mutando.

9 *Propterea etiam ambimus*, διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα. Mollius

quidem esset διὰ τοῦτο quàm διὸ: sed hanc enallagē excusat lōga parenthesis. Significāter verò vsurpauit hoc vocabulum, quo forensis quædā ambitio honorū propriè significatur. Est autē hæc sententia, Quod quū ita sit, (i. quum fortiter pergamus in hac nostra peregrinatione, & tamen desiderio redeundi in patriā ardeamus) ita annitimur viuere vt & nostra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur. ¶ *Et [in corpore] aduenæ, & migrantes [ex corpore,]* εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulg. *Siue præsentes, siue absentes.* Eras. *Siue domi præsentes, siue foris peregrè agentes.* Atqui particula εἴτε hoc in loco nō est disiunctiua, sed copulatiua, vt 1.Cor.13.8, & Colos.1.20. Deinde ἐνδημοῦντες quum priore loco ponatur, de hac vita sanè intelligi debet, vt eundem ordinem vbique seruarit Apostolus. Ex quo efficitur, neque Veterem interpretem rectè interpretari *Præsentes*, (quum hæc dicantur respectu Domini, à quo sanè absumus quandiu in hac vita versamur) neque etiam Erasmum appositè conuertisse, *Domi præsentes*, quū potius eo tempore domo absimus. Alter error admissus est in ἐκδημοῦντες, pro quo Vetus interpres habet *Absentes*, Erasmus, *Foris peregre agentes*, quum contrà ad futuram illam vitam hoc referatur, in qua demum præsentes erimus Deo, nec foris commorabimur, sed domi habitabimus. Itaque ἐκδημοῦντες significat *Ex corpore in patriam migrantes.* Nam post ἐνδημοῦντες repetendum est ἐν τῷ σώματι, in corpore: & post ἐκδημοῦντες repetendum ἐκ τοῦ σώματος, ex corpore: ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, ex præcedente versiculo. Vtrunque verò non ad φιλοτιμούμεθα, sed ad εὐάρεστοι εἶναι referēdum est: quod plerosque interpretes fefellit. Nec enim agit Apostolus de aliquo desiderio quo futurum sit vt ardeat, quum domum redierit, & mortalitatem cum vita commutarit, (vtitur enim præsenti tempore, non futuro, & ea res omnis ad scopum Apostoli non videtur pertinere) sed explicat potius quod in proxima annotatione superiore diximus. quod vt melius etiam perspiciatur, libuit hoc diagramma apponere, quo res ista tota planior fiat.

Opposita.	Ἐνδημεῖν ἐν τῷ σώματι, Aduenam esse in corpore	Connexa.	Ἐκδημεῖν ἀπὸ Κυρίου, Peregre abesse à Domino.
Opposita.	Ἐκδημεῖν ἐκ τοῦ σώματος Migrare ex corpore.	Connexa.	Ἐνδημεῖν πρὸς Κύριον, Ire ad Dominum habitatum.

Rom. 14. 10 Τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ὃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν.

10 ‖ Omnes enim nos comparere oportet coram tribunali Christi, vt vnusquisque reportet quæ in corpore *fecerit*, congruenter ad id quod fecerit, siue bonum, siue malum.

10 *Omnes enim nos manifestari oportet ante tribunal Christi: vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit, siue bonū, siue malum.*

Εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ Κυρίου, ἀνθρώποις πείθομεν, Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα· ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.

11 Scientes igitur terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem manifesti sumus: & spero *nos* etiam conscientiis vestris manifestos esse.

11 *Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti sumus: spero autem & in conscientiis vestris manifestos nos esse.*

Οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.

12 Non enim iterum nosipsos commendamus vobis, sed vobis occasionem præbemus gloriandi de nobis: vt habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui in facie gloriam captant, at non in corde.

12 *Non iterum commendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis: vt habeatis ad eos qui in facie gloriantur, & non in corde.*

Εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, Θεῷ· εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν.

13 Nam siue insanimus, Deo *insanimus:* siue sana mente sumus, vobis *sana mente sumus.*

13 *Siue enim mente excidimus, Deo: siue sobrij sumus, vobis.*

---

10 *Comparere,* ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id est, sisti præsentes, & illic in nos inquiri, vt palam fiat qui fuerimus. Vulgata & Erasmus, *Manifestari.* ¶ *Quæ in corpore [fecerit,]* τὰ διὰ τοῦ σώματος. Vulgata, *Propria corporis.* Legit enim τὰ ἴδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambrosius. Sed suspicor locum fuisse, propter nonnullā obscuritatem, deprauatum. Tertullianus legit διὰ sublato articulo τὰ, vt sit sensus, nos in ipso corpore reportaturos vel gloriam vel ignominiam. Erasmus, *Ea [quæ fiunt] per corpus.* Augustinus concione quadam ad Catechumenos aduersus Iudæos, legit, *secundum ea quæ per corpus gessit.* Ego malui vti futuro quod exactum vocant grammatici. Cæterùm, ex Hebræorum idiotismo opus pro operis mercede accipitur, vt Leuit.19.13, & Esa.61.8. & ita etiam loquitur Apostolus Ephes.6.8. Hoc enim in loco differitur de corpore ipso, quod in se recipiet vel gloriam vel ignominiā perpetuam, pro transactæ vitæ ratione. Nec immeritò citatus est hic locus in Synodo œcumenica quinta aduersus Origenistas, qui somniarunt animas in corpora immitti, vt pœnas luant peccatorum prius admissorum. ¶ *Congruenter ad id quod fecerit,* πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc est vis præpositionis πρὸς hoc in loco, vt in illo Plutarchi in Fabio πρὸς ἀξίαν τὰς τιμὰς νέμει. Vulgata, *Prout gessit.* Erasmus, *Iuxta id quod fecit.* Neutra interpretatio mihi visa est satis expressa: alioquin Frobenij editionem in eo sequor quòd scripserit πρὸς ὃ, non πρὸς ἃ.

11 *Terrorem illum Domini,* τὸν φόβον τοῦ Κυρίου. Id est formidabile illud iudicium. Itaque τὸν φόβον multo rectius conuertit Erasmus, *Terrorem*, quàm Vetus interpres, *Timorem.* ¶ *Homines ad fidem adducimus,* ἀνθρώποις πείθομεν. Vulg. *Hominibus suademus.* quam etiam Erasmus sequutus est. Itaque non expresserunt (opinor) Apostoli sentētiam. Neque enim se dūtaxat hominibus suadere dicit vt Christum amplectantur, sed etiam persuadere, proposito illis Dei iudicio: nempe vt probet ministerij sui dignitatem ab eius fructu & efficacia. ¶ *Spero,* ἐλπίζω. In vno codice scriptum inuenimus ἐλπίζομεν, *speramus,* idque rectius (vt opinor) quum in hac tota disputatione sese cum Timotheo & Syluano coniunxerit.

12 *Præbemus,* διδόντες. Sub. ἐσμέν. pro præsenti διδοῦμεν, Hebræorum more. ¶ *Vt habeatis [quod dicatis,]* ἵνα ἔχητε. Sub. τὶ ἀπολογεῖσθαι, vt rectè explicant Græca scholia. Erasmus, *Vt aliquid habeatis,* ἵνα τὶ ἔχητε. quæ formula quiddam aliud declarat, vt diximus Marc.6.19. Est autem hæc phrasis prorsus Hebraica. ¶ *In facie,* ἐν προσώπῳ. Id est externis laruis, & fucata illa pompa sapiētiæ & eloquētiæ humanæ, non autē vera pietate, quę non in vultu, id est externa ista specie, sed in corde sedem habet. Alibi πρόσωπον, personam, faciem, speciem, pro diuersa locorum sentētia, sumus interpretati: hîc omnino seruandum putauimus faciei vocabulum, propter oppositum Cordis nomen.

13 *Insanimus,* ἐξέστημεν. Id est, μαινόμεθα, vt Mar.3.21. Solet autem

let autem Apostolus sibi tribuere ἀφεσιώω ex aduersariorum iudicio, quoties de se cogitur aliquid prędicare, vt infrà aliquoties hoc inculcat, cap. 11 & 12. Siue igitur insanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis insani hominis orationem esse) diuinus est iste furor, & totus ad vnam gloriam Dei spectans, vt reprehendi à vobis eo nomine non possim: siue simpliciter facio meum officium & vobis euangelizo, (hoc enim demum est sapere apud vos) omnia commodo vestro facio, non meo, vt hîc quoque non possim videri meipsum commẽdare. Vulgata, *Siue mente excidimus*. De hoc autem ἰμεσπικῷ dicendi genere, in quo idem verbum repetitur, iam antea aliquoties diximus. ¶ *Siue sana mente sumus*, εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Mar. cap. 5, ver. 15. Est autem repetẽdum idem verbum ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt suprà, cap. 1. 6, & 2. 10, Vulgata; *Siue sobrij sumus*. Ambrosius, *Siue sanum sapimus*, expressa notatione verbi σωφρονεῖν. Augustinus aduersus Faustum lib. 12. cap. 26, *Siue temperantes sumus*. Quas interpretationes visum est adferre, propter eos qui nefas esse putant à Vulgata interpretatione discedere, & quos non pudet hoc etiam nomine crimen hæreseos bonis ac doctis hominibus impingere.

Ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς·	14	Charitas enim illa Christi constringit nos:	14 *Charitas enim Christi vrget nos.*
Κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἰ εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον· καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι.	15	Vt qui hoc statuerimus, si vnus pro omnibus mortuus fuit, nempe hos omnes fuisse mortuos: & *illum* pro omnibus mortuũ esse, vt qui viuũt, posthac non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.	15 *Æstimantes hoc, quoniam si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt: & pro omnibus mortuus est Christus, vt & qui viuunt, iam non sibi viuant, sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit.*
Ὥστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα· εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστόν, ἀλλὰ νῦν οὐκ ἐπιγινώσκομεν.	16	Itaque nos posthac neminẽ nouimus secundum carnem: quòd si etiam nouimus Christum secundum carnem, nunc tamen non amplius nouimus.	16 *Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundum carnem: & si cognouimus secundum carnem Christũ: sed nũc iam non nouimus.*
Ὥστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις· τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα.	17	Siquis igitur *est* in Christo, noua creatura *est*: ‖vetera præterierũt, ecce noua facta sũt oĩa.	17 *Siqua ergo in Christo noua creatura: vetera trãsierunt, ecce facta sunt omnia noua.* Esa. 43. 18 apoc. 21. 5

---

14 *Charitas enim illa Christi*, ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ Χριστοῦ. Id est, Amor enim ille quo Christus nos prosequutus est, vel nos illum vicissim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos est prosequutus, quum seipsum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. 8: pro hac verò videtur facere series argumentorum. Instituit enim Apostolus ostendere, non esse quòd existimaretur, quæ de sui ministerij dignitate dixerat, ideo dixisse vt seipsum cõmendaret. nam, inquit, ciusmodi affectus carnis in nobis iam non regnant: vnum Deum quærimus, siue insaniamus nostro more, siue sana mente simus. Nos enim totos regit amor quo Christum prosequimur, quoniam nostris animis insedit summum illud à Christo in nos profectum beneficium. Vtraque sententia optimè conuenit. ¶ *Constringit*, συνέχει. Id est, totos possidet ac regit, vt eius afflatu quasi correpti agamus omnia. Alludit enim ad vatum furorem, vt diximus Act. 18. 5. Vulgata, *Vrget*, ἐπείγει.

15 *Vt qui hoc statuerimus*, κρίναντας τοῦτο. Id est, vt qui hoc pro certo apud nos constituerimus. Vulgata, *Æstimantes hoc*. Erasmus, *Iudicantes illud*. ¶ *Pro omnibus mortuus est*, ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. Quum autem hic agatur de Ecclesia, siue de solis electis vniuersaliter consideratis, necesse est τὸ καθόλου ad id de quo agitur restringere: quum alioqui sine exceptione verum sit omnes extra Christum nasci mortuos in peccato. Itaque articulus in οἱ πάντες videtur omnino exprimendus, & ἀνάφορας vim habere. ¶ *Fuisse mortuos*, ἀπέθανον. Mortuis opponũtur οἱ ζῶντες proximo versiculo. Itaque quanuis mortificatio veteris hominis sit prima nostræ sanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eam conditionem in qua nos à Christo deprehendimur, vt scribitur Ephes. 2. 1. Nam etiam hoc maximè pertinet ad scopum Apostoli, habẽtis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut glorię ducũtur. Vulgata, *Mortui sunt*, malè. Nec enim amplius est mortuus qui est in Christo viuificatus. ¶ *Vt qui viuunt*, ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus restringit τὸ καθόλου ad solos eos qui in Christo viuũt. Nam sufficit quidem seruandis omnibus Christi beneficium, sed illud plerique repudiant. ¶ *Sibi viuant*, ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide cap. epistolæ ad Rom. 6 & 7.

16 *Neminem nouimus secundum carnem*, οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. Hæc omnia referenda sunt ad versum 12, in quo testatus est Apostolus cũ suis collegis, se nihil minus quærere quàm seipsos commendare: imò verò totos esse in eo vt ex suæ modestiæ exemplo petere possent Corinthij quod superbis quibusdam obiicerent, qui specie quidem aliquid reipsa verò nihil essent: se verò omnia sua studia ad Deum referre. Nam, inquit, eò nos vel inuitos compellit amor ille infinitus quo Christus omnes suos est complexus. Quid enim attinebat illum mori pro nobis, nisi nos omnes mortis reos inuenisset? Quid est igitur de quo nobis placeamus? Mortuus est autem vt nos viueremus, non quidem nobis, vt antea, sed ipsi Christo: id est, vt vitæ isti mundanæ, qua quisquis viuit, mortuus est, renuntiantes, & quasi iam extra mundum degentes, nihil nos ipsos & cætera omnia humana faciamus, sed toti amplificandæ Dei gloriæ Christo nos dedamus. Postquam autem hæc omnia proposuit Apostolus, tandem hanc conclusionem subiungit. Itaque ne me & collegas meos putetis vel gloriolam aliquam vel vlla commoda captare. in hoc mundo iam non versamur vt cum hominibus homines solent, neque verò tãtillum laboramus de istis rebus in quibus sese homines fatigant. Carnis ista sunt & mundi, eorum denique hominum qui sibi in rebus inanibus placent; nos verò tantùm absumus ab ista carnis vanitate, vt ne de ipso quidem Christo (quanuis alioqui perfectissimo etiam in carne omnis præstantiæ exemplari) nunc cogitemus vt homine, qualis tunc erat quum inter nos versaretur, sed eum nunc vt penitus cælestem & gloriosum consideremus, ac proinde potius cælesti quàm terrestri vita viuamus. Idque nobis omnino faciendum est: quia qui Christo insitus est, factus est prorsus alius homo: & veteri illa conditione abolita, necesse est vt prorsus alia mente, alia voluntate præditus, non terrestria sed cælestia prorsus meditetur.

17 *Siquis in Christo*, εἴ τις ἐν Χριστῷ. Sic legendum est, addita videlicet distinctione post Χριστῷ, & verbo substantiuo subaudito. Itaque Vetus interpres perperam conuertit, *Si qua in Christo noua creatura*, quasi τις pertineat ad κτίσις. Sunt tamen qui malint hortãdi modo interpretari, *Siquis [est] in Christo, noua [sit] creatura*. ¶ *Noua creatura*, καινὴ κτίσις. Id est, veluti res quædam recens à Deo condita: adeo sunt contraria inter se spiritus & carnis iudicia. Vbi igitur doctrina liberi arbitrij, quæ nos tradit duntaxat à gratia adiuuari? Est tamen (fateor) αὔξησις in creaturæ nomine: quod libenter vsurpauimus quanuis parum Latinum, quum nulla substantia noua condatur, sed qualitas duntaxat immutetur. Verùm sic loqui placuit Spiritui sancto, vt intelligeremus omnia esse in solidum gratię Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut stipites simus, sed quia Deus creat in nobis vt bene velimus ac possimus, & ita nos ad vitam prorsus aliam traducit, quam significant Prophetæ appellationibus noui cæli, & nouæ terræ.

Τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ Θεοῦ τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς·

18 ⁂ Hæc autem omnia *sunt* ex Deo, qui reconciliauit nos sibi per Iesum Christum, dedítque nobis ministerium reconciliationis:

18 Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis:

Ὡς ὅτι Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν· καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς.

19 ⁂ Nempe quia Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non imputando eis lapsus ipsorum: ⁂ posuítque in nobis sermonē illum reconciliationis.

19 Quoniam quidem Deus erat in Christo mundum reconcilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum: & posuit in nobis verbum reconciliationis.

Ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ Θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν· δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ Θεῷ.

20 Itaque nomine Christi legatione fungimur, & velut Deo *vos* ⁂ precante per nos, oramus Christi nomine, reconciliamini Deo.

20 Pro Christo ergo legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos: obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo.

Τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γενώμεθα δικαιοσύνη Θεοῦ ἐν αὐτῷ.

21 Fecit enim *vt* ⁂ qui non nouit peccatum, ⁂ pro nobis peccatum *esset*, vt nos efficeremur ⁂ iustitia Dei ⁂ in eo.

21 Eum qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit: vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso.

Κεφάλαιον ς.

Cap. VI.

Cap. VI.

Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.

1 Sed &, ⁂ vt operam nostram ei accommodantes, hortamur ne ⁂ frustra gratiam Dei receperitis.

1 Adiuuãtes autem & exhortamur ne in vacuum gratiam Dei recipiatis.

(Λέγει γάρ, Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι· ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.)

Esa.49.8

2 (Dicit enim *Deus*, ‖ Tempore ⁂ accepto exaudiui te, & in die salutis succurri tibi: ecce nunc *est* tempus acceptum, ecce nunc dies salutis.)

2 Ait enim, Tempore accepto exaudiui te, & in die salutis adiuui te: ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis.

Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία·

3 ⁂ Nullam vlla in re ⁂ præbentes offensionem, ne ⁂ vituperetur ministerium:

3 Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum:

Ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς Θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις,

1.Cor.4.2

4 Sed ⁂ in omnibus nos ⁂ approbantes, ‖ vt Dei ministri, tolerantia multa in afflictionibus, in necessitatibus, in angustiis,

4 Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis,

---

18 *Hæc autem omnia*, τὰ δὲ πάντα. Vulgata & Erasmus, *Omnia autem*. Ego verò articulum exprimendum puto, cuius vis est διαφορική.

19 *Nempe quia*, ὡς ὅτι. Vel, *Nam certè*. Vulgata, & Erasmus, *Quandoquidem*. In vnò exemplari deerat ὡς. quod etiam Syrus videtur non legisse. Sic tamen vsurpatur etiam infrà, II.21. Arabs autem existimauit traiectionem esse: ideóque vertit, *Nam vt Deus*. & mox ante participium θέμενος, addit particulam ἀποδοτικὴν, perinde ac si scriptũ sit, ἅτινα ἔθηκε, &c. Sic posuit in nobis, &c. ¶ *Posuítque in nobis sermonem illum*, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis ponere verba in ore dicitur qui alicuius opera vtitur in re quapiam significanda: sed quum de Deo agitur, peculiaris est huius formulæ emphasis, qua significatur & cor loquẽtis à Domino impelli, & linguam regi, & auctoritate docendi præditos esse qui diuinitus sunt ad hoc munus delecti.

20 *Precante*, παρακαλοῦντος. Vulgata, *Exhortante*. Sed illa interpretatio mihi magis arridet, quòd videatur Apostolus ad hanc emolliendam formulam addidisse particulam ὡς, quia re vera Deus non precatur nos, sed veluti precatur in ministrorum persona. cuius formulæ exemplum pulcherrimum vide Ierem.35.15. Neque verò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 *Qui non nouit peccatum*, τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. Id est qui fuit ab omni vitij labe prorsus alienus.

¶ *Pro nobis* [*esset*] *peccatum*, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ita est magis perspicua oratio quàm si dicamus ad verbum, *Peccatum fecit*. Etsi verò peccatum interdum vocatur victima ex Hebræorum idiotismo, apud quos sic accipitur nomen חטאת [*hascham*,] vt Leuit.7.2. tamẽ ratio antithesis poscit vt potius Christus dicatur factus esse peccatũ pro nobis. i. peccator non in sese, sed ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato. & huius rei figura fuit hircus ille geminus cuius fit mentio Leuit. cap.16. & ita rectissimè intelligendum esse hunc locum fere disertè docet his verbis Augustinus in Enchiridio ad Laurentium, cap.41. *Ipse peccatum, & nos Iustitia, nec nostra sed Dei, nec in nobis, sed in ipso: sicut ipse peccatum, non suum, sed nostrum: nec in se, sed in nobis factus est.* ¶ *Iustitia Dei*, δικαιοσύνη Θεοῦ. Id est, iustiã apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ quum in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideo enim additum est ἐν αὐτῷ. Sic ergo sumus iustitia Dei in ipso, vt ille est peccatum in nobis, nempe ex imputatione. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. Erasmus, *Per illum*. Vide I.Corinth.4.

IN CAPVT VI.

1 *Vt operam nostram ei accommodantes*, συνεργοῦντες. Deo videlicet. Vulgata, *Adiuuãtes autem*. Erasmus, *Quin & adiuuantes*. Alicubi συνεργὸν *administrum* vertimus: sed videndum quid cui loco conueniat. Vide I.Cor.3.9. ¶ *Frustra*, εἰς κενόν. Vulg. & Erasm. barbarè & obscurè, *In vacuum*.

2 *Accepto*, δεκτῷ. Hebr. רצון [*ratson*.] Id est, gratuitæ beneuolentiæ: quo videlicet tempore Deus suum illum immensum amorem effudit. Hoc ferè vocant sacri scriptores εὐδοκίαν. de qua vide Luc.2.14.

3 *Nullam vlla in re*, μηδεμίαν ἐν μηδενί. Vulgata, *Neminò vllam*, μηδεμίαν μηδενί. ¶ *Præbentes*, διδόντες. Erasmus, *Demus*, quasi subaudiatur ἄμεν, & sit adhortatio, quum Apostolus de se & Timotheo loquatur, sese & illum pro verorum pastorum exemplo proponens. Est enim connectẽdum cum verbo παρακαλοῦμεν, ita vt præcedens versiculus sit parenthesi includendus, sicut rectè annotant Græca scholia, & Erasmus ipse postea animaduertit. ¶ *Vituperetur*, μωμηθῇ. Vulgata, *Reprehendatur*, non tam expressè.

4 *In omnibus*, ἐν παντί. Hebr. בכל [*bechol*,] pro *Omnibus modis*,

modis, vel *Omnibus in rebus*, vt suprà, 4.8, & infrà aliquoties. ¶ *Approbantes*, συνιστῶντες. i. μαρτυρεῦντες καὶ γνωρίμους ποιοῦντες, id est declarantes & re ipsa præstantes, vt infrà, 7.11. Vulg. *Exhibeamus*, eodẽ admisso errore quem modò reprehendimus, in quem etiam lapsus est Syrus interpres. Erasmus, *Commendantes*. quæ significatio non tam videtur commoda huic loco, atque altera illa. ¶ *Ministri*, διάκονοι. Sub. *sese approbant*, per syllepsin: alioqui esset solœcophanes.

Ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις, ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις,	5	In verberibus, in carceribus, in exagitationibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis,	5	*In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiunijs,*
Ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,	6	Puritate, scientia, lenitate, benignitate, Spiritu sancto, charitate non simulata,	6	*In castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in spiritu sancto, in charitate non ficta,*
Ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει Θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν,	7	Sermone veritatis, virtute Dei, armis iustitiæ dextris ac sinistris,	7	*In verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris & à sinistris.*
Διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας· ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς·	8	Per gloriam & ignominiã, per conuitia & laudes: vt seductores, & *tamen* veraces:	8	*Per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam: vt seductores & veraces:*
Ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι· ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν· ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι·	9	Vt ignoti, & *tamen* noti: vt morientes, & ecce viuimus: vt qui castigamur, nec *tamen* occidimur:	9	*Sicut qui ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce viuimus: vt castigati, & non mortificati:*
Ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες· ὡς πτωχοί, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες· ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.	10	Vt dolentes, semper tamen gaudẽtes: vt pauperes, sed multos ditantes: vt nihil habentes, sed omnia obtinentes.	10	*Quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes: tanquam nihil habentes, & omnia possidentes.*
Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται.	11	Os nostrum apertum est erga vos, Corinthij, cor nostrum dilatatum est.	11	*Os nostrum patet ad vos ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est.*
Οὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν· στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.	12	Non habitatis angustè in nobis: sed angusti estis in visceribus vestris.	12	*Non angustiamini in nobis: angustiamini autem in visceribus vestris.*

5 *In exagitationibus*, ἐν ἀκαταστασίαις. Ita significãtur persequutiones quibus subinde huc illuc pellebantur. Sic enim rectè explicatur hæc vox in scholio quod in manuscripto codice reperi, τὸ μὴ ἐν ἑνὶ τόπῳ ἵστασθαι, ἀλλ' ἐλαύνεσθαι καὶ διώκεσθαι. Ita Vulgata & Erasmus, *Seditiones* malè sunt interpretati.

6 *Puritate*, ἁγνότητι. Antea vnica commemorata tolerantia, commemorauit quibus in malis ipse cum suis comitibus versaretur quotidie: nunc autem explicat quibus armis restiterit. Itaque præpositio ἐν alio modo mihi quidem videtur fuisse in his quàm in illis explicanda.

¶ *Scientia*, γνώσει. vel *prudentia*. ¶ *Lenitate*, ἐν μακροθυμίᾳ. Vulgata, *In longanimitate*. Vide Rom. 2.4. ¶ *Benignitate*, ἐν χρηστότητι. Vulgata, *In suauitate*, improprié.

¶ *Spiritu sancto*, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ. Cõmemoratis aliquot speciebus, subiicit duo ad quæ tanquam genera possint illa reuocari, nempe Spiritum sanctum, vt causam efficientem: & charitatem, vt finem vniuersalem.

7 *Sermone veritatis*, ἐν λόγῳ ἀληθείας. Id est Euãgelij prædicatione: cui adiungit virtutem Dei, id est, insignem illam potestatem non tantùm edendi signa, sed etiam malos domandi. ideo etiam facit armorum mentionem, & quidem ἀμφιδεξίων, id est quibus ipse cum suis comitibus sese ac munus suum omni ex parte tuebatur. Nam externa nunc commemorat quibus Satanam & mundum expugnarunt. ea nimirum quæ ipsis erant velut organa, quasi telorum loco: sicut militis gladium à fortitudine animi distinguimus. Hæc igitur arma fuerunt, sermo Veritatis, & potestas illa Dei cuius meminit infrà, 10.4. arma denique iustitiæ, id est recta integritas conscientiæ.

8 *Per gloriam*, διὰ δόξης. Διὰ hoc in loco non significat instrumentalem causam, sed ita accipitur vt quum dicimus Per campos, & Per vrbem incedere. Describit enim veluti iter difficillimum quo contendatur ad metam.

¶ *Per conuitia & laudes*, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. Vulgata, *Per infamiam, & bonam famam*. Ad verbum, *Per maledicentiã & benedicentiam*.

11 *Os nostrum*, &c. τὸ στόμα, &c. Id est, apertè, & plenis (vt aiunt) buccis, vobis sum loquutus, singulari cum testimonio mei in vos vehementissimi amoris, quasi videlicet cor meum gestiam in sinum vestrum effundere. Oris enim ac cordis dilatatio vehementissimum declarant affectum eius qui loquitur: vt fieri solet in summa aliqua lætitia. cuius tamen diuersi sunt fines, atque adeo interdum etiam contrarij. Inde factum vt dilatatio cordis & oris de maledico dicatur, vt Psal. 37.34. vnde ὑπερηφανία: & de eo qui se immodicè efferat, vnde μεγαλωρείαν Græci iactationem illam superbam vocant. Sed spectandum est qua de re agatur. Hic verò Apostolum de sua in Corinthios beneuolentia disserere apparet ex duobus sequentibus versiculis, vt mox dicam. Item ex 7.2 & 3, vbi eandem translationem vsurpat. Sed, dicet aliquis, quomodo hæc cohærent? Optimè profectó. Nam quòd tam familiariter omnia sua illis exposuerat, maximum erat amicitiæ testimonium, & hoc veluti procœmio ad audiendas illas admonitiones præparat eorum animos, vt si pater filios compellaret.

12 *Non habitatis angustè*, οὐ στενοχωρεῖσθε. Arabs interpres hæc exponit Imperandi modo, & στενοχωρεῖσθε accipit passiua significatione, pro Redigi in angustiam animi, atque adeo priore loco legit ἐν, vel paraphraseos causa adiecit μὴ στενοχωρεῖσθαι ἐν ὑμῖν, καθὼς &c. vt qui totum hunc locum ita verterit, (Iunio doctissimo viro interprete) *Non superueniat nobis angustia à vobis, vt non est vobis à nobis.* Deinde nomine τῶν σπλάγχνων *misericordiam* intelligit, id est gratiam Dei per ministerium Pauli in ipsos collatam, quam ipsi quodammodo angustiorem efficiant. Sed tota hæc expositio, præterquam quòd nouam lectionem inuehit, nullius codicis auctoritate confirmatam, videtur etiam mihi à Pauli mente prorsus aliena. Perstat enim Apostolus in eadem metaphora, & de animo quasi de domicilio quodã loquitur, στενοχωρεῖσθαι verò dicitur tam qui ab alio coarctatur, vt qui in angusta domo degit, quàm qui est in sese angustus. ac priore quidem declaratione hîc accipitur priore loco. est enim hæc sententia, Vos in animo meo quasi domicilio quodam estis, eóque minimè angusto. Totum enim vobis cor meum patefeci, atque adeo, vestri accipiendi causa, veluti dilataui. At vos intus mihi estis angusti, (hîc enim τὸ στενοχωρεῖσθαι significat *angustum esse*) cui locus non sit apud vos: quorum tamen viscera oportuerat mihi quoque patere, ac vicissim me capere (vt infrà, 7.2) vt par pari referretis. Sed & tacita antithesis subest in eo

quòd vnus multos vltro recipit, multi verò ne vnum quidem vicissim capiunt. Vulgata, *Non angustiamini*, prorsus barbaré. Erasmus, *Non estis angusti*, quam interpretationē non miror obscuram esse, quum ipse planè non intellexerit de quo hìc ageretur. Putauit enim angustiæ nomine significari ceremoniarum Mosaicarum obseruationem. absurdè profectò, quum hoc nomine nusquam reprehendātur Corinthij: imò verò potius quòd libertate Christiana nonnunquam abuterentur. Castellio totum hunc locum pessimè conuertit, *Si vos estis angusti, non erga nos estis angusti, sed erga hominem cui estis intimi.* ¶ *In visceribus vestris*, ἐν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν. Viscera vocat, Hebræorum more, teneriores illos affectus intimo cordi insidentes. Vide infrà, 7.15.

Τὸν δὲ αὐτὸν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. πλατυνθῆτε καὶ ὑμεῖς.

13 Loquor autem vt filiis de pari compensatione. Dilatamini & vos.

Μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία φωτὶ πρὸς σκότος;

Eccl.13.21

14 Ne impari iugo copulamini cum infidelibus. ‖quod enim consortium iustitię cum iniquitate? & quæ communio luci cū tenebris?

Τίς δὲ συμφώνησις Χριστοῦ πρὸς Βελίαλ; ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου.

15 Et quæ concordia Christo cum Beliał? aut quæ portio fideli cum infideli?

Τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ Θεοῦ μετὰ εἰδώλων; ὑμεῖς γὰρ ναὸς Θεοῦ ἐστε ζῶντος καθὼς εἶπεν ὁ Θεός, Ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω· καὶ ἔσομαι αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι λαός.

2.Cor.3.17,& 6.19 Leui.26.11

16 Et quæ consensio templo Dei cum simulacris? ‖nam vos templum estis Dei Viuentis: sicut dixit Deus, ‖Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.

Διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει Κύριος· καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε· κἀγὼ εἰς δέξομαι ὑμᾶς.

Esa.52.11

17 ‖Quapropter exite è medio eorum, & separamini, dicit Dominus: & impurum ne attingite: tum ego excipiam vos:

Καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας. λέγει Κύριος παντοκράτωρ.

Ier 31.1

18 ‖Et ero vobis pro Patre, & vos eritis mihi pro filijs ac filiabus: dicit Dominus omnipotens.

Κεφάλαιον ζ.

Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀγαπητοὶ, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς

Cap. VII.

1 Has igitur promissiones quum habeamus, dilecti, purgemus nos ab omni inqui-

13 *Eandem autem habentes remunerationem, (tāquam filiis dico) dilatamini & vos.*

14 *Nolite iugum ducere cum infidelibus. quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? aut quæ societas luci ad tenebras?*

15 *Quæ autem conuentio Christi ad Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?*

16 *Quis autem consensus templo Dei cum idolis? vos enim estis templum Dei Viui: sicut dicit Deus, Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus.*

17 *Propter quod exite de medio eorum & separamini, dicit Dominus, & immundum ne tetigeritis: & ego recipiam vos.*

18 *Et ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.*

Cap. VII.

1 *Has ergo habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab o-*

---

13 *Loquor autem vt filiis de pari compensatione*, τὸν δὲ αὐτὸν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. Hæc mihi videtur simplicissima huius loci expositio, qui non vno modo in Græcis legitur. Nonnulli enim codices punctum scribunt post ἀντιμισθίαν, vt aliquid subaudiri sit necesse. Itaque Vetus interpres addit participium ἔχοντες, quod non probo. τὸν αὐτὸν autem, id est eandem, interpretor parem, id est mutuò respondētem, quod significat Apostolus verbo πλατυνθῆναι. Sunt etiam qui illud ὡς τέκνοις λέγω, parenthesi includant. quod si placeat, præpositio κατὰ subaudienda fuerit, & ita conuertendus hic locus, *Eadem autem compensatione (vt filios alloquor) dilatamini & vos.* quam sententiā sequuti sunt Syrus & Arabs interpretes, hunc versic. propterea incipientes ab his verbis, ὡς τέκνοις λέγω.

14 *Ne impari iugo copulamini.* μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. Ab amicitia quam ab iis meritò requirebat, & cuius testificatione præparabat eorum animos ad audiendam reprehensionem, commodè nunc transit ad eam coniunctionem quam habebant cum infidelibus. Vulgata, *Nolite iugum ducere.* Budæus, *Ne copulemini.* Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν, id est in eodem iugo trahendo alteram partem oneris sustinere. At ego Erasmo assentior, qui quanuis Veterem translationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντας vocari qui quum sint diuersæ conditionis, tamen in eodem opere mutuam operam præstant: vt si fidelis cum infideli matrimonium contrahat, aut mēsæ dæmoniorum fiat particeps, aut cum infideli, in aliquo opere, vel per se, vel κατά τι illicito, commercium habeat. Perinde enim est acsi quis sub idem iugum bouem & asinum compulerit: quod disertè prohibuerat Dominus. ac mihi etiam videtur alludere Apostolus ad Legem ea de re perscriptam Deut. 22.10, quanuis quod ad matrimonium impar attinet, aliis multis locis de eo sit cautū. idque ita esse apparet ex sequentibus oppositionibus.

15 *Belial*, Βελίαλ. Hebr. אשר בליעל [*Ascher belihal,*] quo nomine tradit Kimhi significari בלי יעל [*beli iahal*] id est qui non promouebit, vel בלי מועיל [*beli mohil,*] id est nequam, siue qui nulli sit commodus. Meritò igitur hoc nomine (quod, vt nonnulla alia, satis erat in Græcis etiam Ecclesiis peruulgatum) significatur Satanas, Christo optimo maximo oppositus ex diametro. Hieronymus deducit à בלי [*beli*] & עול [*hol.*] quasi dicas absque iugo: vnde factum vt Aquila ἀποστάτου conuerterit, quem etiam Græca scholia sequuntur. Ego priorem notationem potius amplector, quanuis altera quoque Satanæ optimè conueniat. ¶ *Quæ portio*, τίς μερίς. Hebr. loquendi formula, acsi dicat, Quid commune habet fidelis cum infideli, quod inter eos diuidi oporteat? vt in vernaculo nostro sermone dicimus, *Qu'ha le fidele à partir auec l'infidele?*

16 *Viuentis*, ζῶντος. Deum verè existentem & vitæ auctorem, id est חיים (vt Chaldæi vertunt) opponit idolis, rebus videlicet prorsus inanibus ac vanis. Sunt etiam qui legant ἡμεῖς ἐσμὲν, *nos sumus*, pro ὑμεῖς ἐστε, *vos estis.* ¶ *Habitabo in eis*, ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè וחיה משכני עליהם [*vehaiah mischchani halehem,*] Ezech. 37.27. ita vt Apostolus nihil prorsus detorserit, quum illic disertè agatur de Christi fœdere, & עליהם [*halehem*] potius *In ipsis* declaret quàm *Inter ipsos*, id est בתוכם [*bethocham,*] vt est apud Mosen Leuit. 26.12. quem locum si quis cum isto cōparet, facilè iudicabit Paulum hoc potius petiisse ex Ezechiele quàm ex Mose: eo tantùm excepto quod καὶ ἐμπεριπατήσω omnino ex Mose petitum est, qui addit והתהלכתי בתוככם [*vehithhalachti bethochechem,*] sed in eo nulla est difficultas. adumbrauit enim arcæ Domini præsentia in medio Israelis, veram in cordibus nostris præsentiam Immanuelis per Spiritum sanctum. Vide Ioh. 2,6.

18 *Omnipotens*, παντοκράτωρ. Id est in res omnes imperiū obtinens, sine *omnium rector*, vt Arabs interpretatur.

IN CA-

καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ Θεοῦ.

namento carnis ac ſpiritus, ad finem perducẽtes ſanctificationem in timore Dei.

mni inquinamento carnis & ſpiritus, perficiẽtes ſanctificationẽ in timore Dei.

Χωρήσατε ἡμᾶς· ἑνὶ οὐδενὶ ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.

2 Accipite nos: nemini iniuriã fecimus, neminem corrupimus, neminem quæſtui habuimus.

2 *Capite nos nemini læſimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus.*

Οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω· προείρηκα γὰρ ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστε εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

3 Ad condemnationem *veſtri hoc* non dico: nam antè dixi vos in cordibus noſtris eſſe, ad ſimul moriendum & ſimul viuendum.

3 *Non ad condemnationẽ dico. prædixi enim quod in cordibus noſtris eſtis ad commoriendum & ad cõuiuendum.*

Πολλή μοι παῤῥησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν· πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει· ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν.

4 Multa *eſt* mihi loquendi libertas apud vos: multa mihi gloriatio de vobis: impletus ſum conſolatione: vehementer exudo gaudio in omni afflictione noſtra.

4 *Multa mihi fiducia eſt apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis: impletus ſum conſolatione: ſuperabundo gaudio in omni tribulatione noſtra.*

Καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι· ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.

5 Etenim quum veniſſemus in Macedoniam, nullam habuit relaxationẽ caro noſtra, ſed in omnibus fuimus afflicti: foris *fuerunt* pugnæ, intus terrores.

5 *Nam & quum veniſſemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro noſtra, ſed omnem tribulationem paſſi ſumus: foris pugnæ, intus timores.*

Ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς παρεκάλεσεν ἡμᾶς, ὁ Θεὸς, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου.

6 Sed qui conſolatur abiectos, conſolatus eſt nos, *nempe* Deus, aduentu Titi.

6 *Sed qui conſolatur humiles, conſolatus eſt nos, Deus, in aduentu Titi.*

Οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρακλήσει ᾗ παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὸν ὑμῶν ἐπιπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμὸν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ· ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.

7 Non ſolùm autem aduentu illius, ſed etiam conſolatione quam ille accepit ex vobis, quũ renuntiaret nobis veſtrum vehemens deſiderium, veſtrum eiulatum, veſtrum ſuper me ardorem: adeo vt magis gauiſus fuerim.

7 *Non ſolùm autẽ in aduẽtu eius, ſed etiam in cõſolatione qua conſolatus eſt in vobis, referens nobis veſtrum deſiderium, veſtrum fletum, veſtram æmulationem pro me: ita vt magis gauderem.*

Ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γὰρ ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη,

8 Nam etiam ſi triſtitia vos affeci per epiſtolam, non me pœnitet, etiamſi pœnituerit. video enim, epiſtolam illam,

8 *Quoniam etſi contriſtaui vos in epiſtola, non me pœnitet: etſi pœniteret, videns quòd epiſtola illa etſi*

IN CAPVT VII.

1 *Carnis ac ſpiritus*, σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id eſt & corporis & animi, vt ſit hoc modo perfecta ſanctificatio, vtraque ſui parte conſtans. Nam alioqui quorſum corporis puritatem, ſi impurus eſt animus? aut quomodo purus erit animus ſi corpus inquinauerimus? Hoc conſiderent qui imaginantur ſe puram conſcientiam coram Deo adferre, etiamſi corpus corã idolis proſtituant. Cæterùm hic quoque inepta eſt capitis ſectio, quum hunc verſiculum prorſus oportuerit ſuperioribus adiungere. Neque emphaſin verbi ἐπιτελεῖν hoc loco conſiderauit Caſtellio, qui cõuertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην, *fungentes ſanctimonia.* ¶ *Ad finem perducentes*, ἐπιτελοῦντες. Vulgata, *Perficientes*, ambigua & periculoſa interpretatione. ¶ *In timore Dei*, ἐν φόβῳ Θεοῦ. Id eſt Deum reuerendo.

2 *Accipite nos*, χωρήσατε ἡμᾶς. id eſt, Sinite vt locũ apud vos inueniam, vobis videlicet docendis. Neque enim capere hic accipitur pro intelligere, ſed ſicut vas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quod dixerat ſuprà, 5. 13, *Dilatamini etiam vos.* Vulgata, *Capite nos.* Eraſmus, *Capaces eſtote noſtri*, ex Ambroſio. ¶ *Neminem quæſtui habuimus*, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν. id eſt, *nemini quicquam per auaritiam eripuimus.* Vulgata, *Neminem circumuenimus.* Eraſmus, *Neminem fraudauimus.* Vtraque interpretatio nimium late patet. Vide ſuprà 2. 10. & infrà 12. 17.

3 *Ad condemnationem* [*veſtri*,] πρὸς κατάκρισιν. Id eſt, vt vos ingrati animi vel perfidiæ condemnem. ¶ *Ad ſimul moriendum*, εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc eſt quod in vernaculo ſermone dicimus *A la vie & à la mort*, vt ſignificemus conſtantiſſimam amicitiam. Eraſmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus alluſiſſe quo fiebat vt amico mortuo, qui ſuperſtes manebat, ſibi mortem conſciſceret. Eiuſmodi erant quos Galli vocabant *Soldurios*: Cæſar *deuotos* interpretatur libro tertio de bello Gallico. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, cuius meminit Plutarchus in Pelopida.

5 *In omnibus*, ἐν παντί. Heb. בכל [*becol.*] vide ſuprà, 4. 8, & 6. 4. ¶ *Fuimus afflicti*, θλιβόμενοι, ſub. γεγόναμεν, vt ſuprà, 5. 8, & 12. item, 11. 13. ex Hebræorum idiotiſmo in ſuo Benoni. Diſertè autem facit mentionem carnis, id eſt corporis, vt conſolationes Spirituales iſtis exercitiis opponat, ac præſertim gaudium illud quod ex Titi nuntio perceperat: quum alioquin animo quoque vt corpore premeretur. ¶ *Intus*, &c. ἔσωθεν, &c. Videtur alludere ad locum illum Deut. 12. 25. Eſt enim crux, quod ad externam ſpeciem attinet, ſanctis iuxtà & impiis communis, quantùm in contrarios fines.

6 *Abiectos*, ταπεινοὺς. Hebr. עניים [*haniim*] quaſi deiectos & proſtratos dicas. Vulgata & Eraſmus ad verbũ, *Humiles.* ¶ *Aduentu Titi*, ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id eſt, iis quæ mihi adueniens Titus renunciauit de vobis, quo fructu videlicet literas meas perlegeritis, præterquam quòd ipſius etiam Titi præſentia magnopere ſum recreatus. Quòd autẽ ſuprà dixit, 4. 2, ſe, non reperto Tito, ſtatim Troade ſoluiſſe, ad ipſos Corinthios referendum eſt: quorũ deſiderium quam ferre non poſſet Apoſtolus, nec ante acceptum ab eis nuntiũ vellet ad eos proficiſci, vt eis videlicet parceret, ſtatim in Macedoniã contendit, vt Tito ab eis redeunti (eum enim Epheſo miſerat) poſſet occurrere.

7 *Sed etiam*, &c. ἀλλὰ καί. Alteram cauſam adfert ſuæ conſolationis, nẽpe benignam apud eos Titi exceptionẽ, magno cum ipſorum fructu, ſicut futurum premiſerat. ¶ *Vehemens deſiderium*, ἐπιπόθησιν. Præpoſitio ἐπὶ videtur aliquid ponderis addere ſignificationi. Ideo addidi epithetũ.

8 *Etiamſi pœnituerit*, εἰ καὶ μετεμελόμην. Eraſmus, *Etiamſi pœnituiſſet*: ne videatur Apoſtolum pœnituiſſe facti, ſed vt perinde hoc ſit acſi diceret, Etiam ſi qua pœnitudo facti

me tenuisset, eam tamen illo Titi nuntio abiecissem. Ego malui conuertere, *Etiamsi pœnituerit*, quia non additur ἄν. Ita autem accipio Pœnitendi verbum, cum doctissimo interprete, vt significet Apostolus se ex epistola illa acerbius scripta nonnullum dolorem cepisse. non quasi quod fecerat, optaret esse infectum, sed quòd, clementis patris exemplo, se ad hanc seueritatem coactum esse secum gemens, euentum rei expectaret. Vulgata, *Etsi pœniteret, videns quòd epistola*, &c. ita vt hoc ad sequent a referatur, & sublata particula ὁρῶ legatur βλέπων, contra omnium Græcorum codicum fidem, & ipsa quoque sententia repugnante.

εἰκαὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

tametsi ad tempus, tristitia vos affecisse.

ad horam, vos contristauit.

Νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ Θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

9 Nunc gaudeo, non quòd tristitia affecti fueritis, sed quòd tristitia affecti fueritis ad resipiscentiam. nam tristitia affecti fuistis secundum Deum, vt nulla in re detrimentũ acceperitis ex nobis.

9 *Nunc gaudeo, non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. contristati enim estis secundum Deum, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis.*

Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται· ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

10 Nam qui secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem, cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

10 *Quæ enim secundũ Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: seculi autem tristitia, mortem operatur.*

Ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ Θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν; ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν; ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

11 Ecce enim istud ipsum, quòd secundum Deum tristitia affecti fuistis, quantum in vobis effecit studium? imò defensionẽ, imò indignationem, imò timorem, imò vehemens desideriũ, imò zelum, imò vindicationẽ? per omnia testatum fecistis vos esse puros in hoc negotio.

11 *Ecce enim hoc ipsum, secundum Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinem? sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam? in omnibus exhibuistis vos incontaminatos esse negotio.*

Ἄρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ εἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ εἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος· ἀλλ' εἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

12 Itaque etsi scripsi vobis, non *scripsi vobis* eius causa qui iniuriam fecerat, nec eius causa qui iniuria affectus fuerat: sed vt apud vos manifestum fieret studium illud nostrum pro vobis, in conspectu Dei.

12 *Igitur etsi scripsi vobis, non propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eum qui passus est: sed ad manifestandam solicitudinem nostram quam habemus pro vobis coram Deo.*

¶ *Ad tempus*, πρὸς ὥραν. Sic recte Eras. Vulg. *Ad horam.*

9 *Ad resipiscentiam*, πρὸς μετάνοιαν. Id est, Ita vt ea tristitia vobis ad emendanda vestra vitia profuerit. Vulgata, & Erasmus, *Ad pœnitentiam.* Vide Matth. 3.2. ¶ *Secundum Deum* κατὰ Θεόν. Tristitia secundum Deum & Tristitia mundi opponuntur. Nam qui secundum Deum tristis est, id est eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo est acceptus, de peccatis suis dolet, idque non pœnæ formidine territus, sed hoc ipsum ægerrimè ferens quòd Deum clementissimum Patrem offenderit, cuius offensam optet etiam sua damnatione, si ita fieri posset, redemptam. At qui secundum mundum dolet, vel terrenis amissis commodis, vel alieno bono angitur, vel alicuius pœnæ impendẽtis metu est solicitus. Itaque illa tristitia, quæ & pœnitentia secundum Deum dici propriè potest, illos pulcherrimos fructus gignit, de quibus differitur sequenti versiculo: hæc verò contrà certa est ad desperationem via, nisi Dominus medeatur, vt ex Caini, Saulis, Achitophelis, Iudæ horrendis exemplis apparet. Alterius verò tristitiæ luculentissimum exemplar præbuerint Dauidis scriptæ lacrymæ. ¶ *Vt*, ἵνα. Id est, ὥστε. nisi malimus interpretari, *Vt nulla in re detrimentum acciperetis.* Sed illud malo: & illam harum particularum Enallagen aliquoties iam annotauimus.

10 *Resipiscentiam cuius nunquam pœniteat*, μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Potest etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν. quo sensu dicetur salus ἀμεταμέλητος, cuius nunquam vel nos pœnitere possit, vel Deum qui nobis illam dederit. vt firmam ac immotam esse intelligamus: sicut dona Dei dicũtur ἀμεταμέλητα Rom. 11.29. Ideo Vetus interpres *stabilem* conuertit. vt videri possit ἀμετακίνητον legisse. Mihi verò videtur hoc epitheton potius ad μετάνοιαν referendum. Neque tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον velim cum Erasmo *pœnitentiam nõ pœnitendam* interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλειαν, id est resipiscentiam à pœnitentia, distinguẽdam puto, vt diximus Matth. 3.2. Deinde non est quòd istam paronomasiam affectemus, quæ nusquam est in Græco sermone. Denique non pœnitẽdum apud Latinos quidam declarat multo minus quàm cuius nunquam possit aliquem pœnitere. ¶ *Mortem efficit*, θάνατον κατεργάζεται. Nempe vt ex ea verè consequens seu verum eius effectum. At in opposito membro, id est, tristitia secundum Deum, salus non nascitur ex tristitia secundum Deum, sed ex gratia: vnde etiam ipsa μετάνοια, vtpote merum Dei donum 2. Tim. 2.25.

11 *Defensionem*, ἀπολογίαν. vel *excusationem*, vt conuertit Ambrosius. Erasmus, *Satisfactionem.* Excitati enim Pauli reprehensione Corinthij, ita se promptos ac diligentes ostenderant in eius mandato exequendo, vt nulla re magis potuerint declarare sibi tam turpe facinus minimè placuisse. Cæterùm particulam ἀλλὰ Erasmus rectè conuertit per *imò*, quum auxesin declaret: quanuis Græcus scholiastes putet pro καὶ accipiendam. ¶ *Zelum*, ζῆλον. Vulgata & Erasmus, *Aemulationem.* Ego illud malui, vt sanctius, retinere, quòd hoc existimem ad Deum referri. ¶ *Per omnia testatum fecistis*, ἐν παντὶ συνεστήσατε. Id est πάντως ἐμαρτυρήσατε, *omnino* seu *omnibus modis testatum fecistis.* quomodo vsurpatur hoc verbum etiam apud Demosthenem πρὸς Κάλλιππον, vt doctissimus Budæus obseruauit. Sic etiã accipi diximus suprà, 6.4, vt non ineptè conuerterit Vetus interpres *Exhibuistis*, id est παρεχήκατε. Erasmus, *Commẽdastis*, non ita appositè: nisi dicamus hanc esse huius verbi emphasin vt significet Corinthios ita aboleuisse priorem suspicionem, vt etiam eo nomine magnopere sint commendandi: sed hæc interpretatio non satis cohæret cum verbo τῷ. Nam idcirco etiã Erasmus coactus est interpretari, *Quòd puri sitis.* ¶ *In hoc negotio*, ἐν τῷ πράγματι. Rectè expressit Erasmus articulũ à Vetere interprete omissum, quum eius vis sit ἀναφορική.

12 *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitaui priore loco ponere, quanuis in Græcis in posteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreant cum verbo φανερωθῆναι. quod tamen Vulg. non legit, nec Syrus, nec Arabs interpretes. ¶ *Studium illud nostrum pro vobis*, τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulgata, *Solicitudinem nostram quam habemus pro vobis.* ex quo etiam apparet eum sequutũ esse hanc eandem

eandem lectionem quam ſum amplexus, primùm vt planam ac perſpicuam, deinde ex Complutenſis codicis, itémque Ambroſij & Theophylacti auctoritate. Eraſmus, *Studium veſtrum pro nobis*, τὸν σπουδὸν ὑμῶν τὸν ὑπὲρ ἡμῶν. cui lectioni repugnat iſtud πρὸς ὑμᾶς quod ſequitur. ¶ *In conſpectu Dei*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ: id eſt Apud Deum. ſiue minimè fucatum, ſed eiuſmodi vt Deo poſſim illud approbare. ſicut diximus Luc. 1. 6.

Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν περισσοτέρως μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν·

Ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην· ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἡ ἐπὶ Τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη·

Καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν.

Χαίρω οὖν ὅτι ἐν παντὶ θαρρῶ ἐν ὑμῖν.

Κεφάλαιον η.

Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Μακεδονίας.

Ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.

13 Propterea conſolationem accepimus ᵃ ex conſolatione veſtri: ᵃ ſed longè plurimum gauiſi fuimus ob gaudium Titi, quòd refocillatus ſit ᵃ ſpiritus eius ab omnibus vobis:

14 ᵃ Et quòd ſiquid ᵃ apud eum de vobis gloriatus ſum, non fui pudefactus, ſed vt omnia verè loquuti ſumus vobis, ita & gloriatio noſtra qua vſus erã apud Titum, ᵃ vera comperta ſit:

15 Et ᵃ viſcera eius amplius erga vos ᵃ *affecta* ſint, dum reminiſcitur obedientiæ omniũ veſtrũm, & vt cum timore ac tremore ipſum exceperitis.

16 Gaudeo igitur quòd ᵃ penitus ᵃ confidam de vobis.

CAP. VIII.

1 POrro notam facimus vobis, fratres, ᵃ gratiam Dei præſtitã Eccleſiis Macedonũ:

2 *Nempe* ᵃ in multa probatione afflictionis, ᵃ abundãs gaudium ipſorum, & ᵃ profundam eorum ᵃ inopiam ᵃ redundaſſe in copioſam benignitatem ipſorum.

13 *Ideo conſolati ſumus: in conſolatione autẽ noſtra, abundantius magis gauiſi ſumus ſuper gaudio Titi, quia refectus eſt ſpiritus eius ab omnibus vobis:*

14 *Et ſiquid apud illum de vobis gloriatus ſum, non ſum confuſus: ſed ſicut omnia vobis in veritate loquuti ſumus, ita & gloriatio noſtra quæ fuit ad Titum, veritas facta eſt:*

15 *Et viſcera eius abundantius in vobis ſunt, reminiſcentis omnium veſtrũm obedientiam, quomodo cum timore & tremore excepiſtis illum.*

16 *Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.*

CAP. VIII.

1 *NOtam autẽ facimus vobis fratres, gratiam Dei quæ data eſt in Eccleſiis Macedoniæ:*

2 *Quòd in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipſorũ fuit, & altiſsima paupertas eorum abundauit in diuitias ſimplicitatis eorum.*

---

13 *Ex conſolatione veſtri*, ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν. Vulgata aliter diſtinguit hunc locum. Legit enim ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, *In conſolatione autem veſtra*: quæ connectit cum ſequentibus, ſublata δὲ coniunctione poſt περισσοτέρως. quod non improbo, quum ita etiam ſcriptum inuenerim in tribus Græcis codicibus, & hanc ſcripturam ſequantur Ambroſius & Chryſoſt. ¶ *Sed longè plurimùm*, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. Id eſt ὡς περιπόταται. Nam ſic redũdat μᾶλλον vt augeat comparatiui emphaſin. Vetus interpres, *abundantius gauiſi ſumus*. Eraſmus, *Quin uberius inſuper*. ¶ *Spiritus*, τὸ πνεῦμα. Id eſt animus, vt ſuprà, verſu 1.

14 *Et*, ὅτι. Copulam ſubauditam expreſſi, vt mox verſu 15. ¶ *Apud eum*, αὐτοῦ. ſub. παρ' αὐτοῦ. vt ἐμαυτοῦ pro παρ' ἐμαυτοῦ ſuprà 2, 1. ¶ *Vera comperta*, ἀλήθεια ἐγενήθη. Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, vt ſuprà, 3. 9. Vulgata & Eraſmus ad verbum, *Veritas facta eſt*. Eſt autem ἐγενήθη, id eſt *fuit*, Hebræorum more ſcriptum pro ἐγένετο, vt Græci potius loquuntur: ideóque maluimus conuertere, *Comperta eſt*.

15 *Viſcera eius*, τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ Heb. רחמיו [*rachamim*] id eſt intimus ipſius amor. Hoc enim nomine Hebræi teneriores omnes affectus declarant, vt diximus ſuprà, 6. 12. ¶ [*Affecta*] *ſint*, ὄτι. Hebræi ſic loqui ſolent (vt Pſal. 145. 9) contenti ſolo verbo ſubſtantiuo, quod & ipſum ſubaudiunt. Interdum addunt verbum כמר [*chamar*,] id eſt *accendit*, vt Gen. 43. 30 Fuit autem omnino ſupplendum aliquid, vt perſpicua eſſet Latina oratio.

16 *Penitus*, ἐν παντί. ſiue, omni ex parte. Vide ſuprà, 6. 4. Addidimus autem particulam οὖν, *igitur*, ex vetuſto codice, & Arabica verſione. ¶ *Confidam de vobis*, θαρῶ ἐν ὑμῖν. Id eſt, quod eiuſmodi vos eſſe cognouerim vt de vobis ſecurè poſſim omnia mihi polliceri. Annotat Eraſmus, in quibuſdam Græcis codicibus legi θαρῶ πρὸς ὑμᾶς, quam lectionem puto eſſe deprauatam, pro θαρῶ ἐν ὑμῖν.

IN CAPVT VIII.

1 *Gratiam Dei*, τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. Id eſt, diuinum beneficium, quod duabus in rebus apparuerat, nempe quòd in tantis ærumnis tanta fuerat Macedonum alacritas, deinde quod ex tanta paupertate adeo liberaliter contuliſſent vnde aliorum tenuitas aleretur, vt viderentur ſui ipſorum obliti.

2 *In multa probatione*, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. i. multis illis ærumnis quibus Dominus ipſorum fidem & charitatem explorauit non modo non fuiſſe diminutam ſed etiam auctam mirum in modum ipſorum alacritatem. Gaudiũ enim vocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. ¶ *Abundans gaudium ipſorum*, ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν. Vulgata, *Abundantia gaudij ipſorum fuit*, vt etiam vertiſſe video Syrum & Arabem interpretes, quaſi videlicet ſubaudiatur verbum ἐγένετο. quæ ellipſis valde fuerit violenta, & in Græco ſermone inuſitata in hoc dicendi genere, repugnante etiam articulo ἡ. Ideo malui vtrumque verbum referre ad verbum ἐπερίσσευσεν. Quod ſiquid ſupplendum videbitur, mallem ſubaudire verbum, ἐφάνη, *apparuiſſe*. ¶ *Profundam*, ἡ κατὰ βάθους. Id eſt quæ ad imum vſque ipſos exinanierat. Sic autem reſtitui ex Claromontano codice, quum legi ſoleat κατὰ βάθους. ¶ *Inopiam* πτωχεία. Id eſt, πενία. ¶ *Redundaſſe in copioſam benignitatem ipſorum*, ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulgata & Eraſmus, *Abundauit in diuitias benignitatis ipſorum*. Diximus autem Rom. 2. 4. πλοῦτον Hebræorum more vocari a Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraiſmum hunc, Diuitiæ benignitatis, pro copioſa benignitate, alibi ſæpe expoſuimus. ἁπλότης verò quum in genere candorem & ſimplicitatem morum declaret, accommodandum eſt ad id de quo agitur, adeo vt ~~δαψιλείαν~~ exponant Græca ſcholia, id eſt *liberalitatem*, tum hoc in loco, tum etiam infrà, 9. 11, & 13. Nos *benignitatem* maluimus conuertere: quo vocabulo nõ quæuis liberalitas ſignificatur, ſed ea demum quæ ~~à facilitate quadam & humanitate naturæ~~ proficiſcitur, id denique quod ab Hebræis נדבה [*nedabah*] vocatur. cui opponitur tenacitas eorum qui varias excuſationes prætexunt quas partim auaritia partim diffidẽtia ſuggerit. Eſt igitur hæc ſententia, paupertatem illam quæ Macedonas videbatur prorſus exhauſiſſe, ita compertam fuiſſe diuitem, vt inde copioſiſſimę benignitatis veluti riuus emanarit. Nã ~~quo tenuiores ſunt facultates eius qui aliquid largitur, eo maior eſt eius liberalitas ſi ſponte & libenter largiatur,~~ vt vidua illa Matth. 12, omnium diuitum liberalitatem dicitur ſuperaſſe.

Ὅτι κὰτὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν αὐθαίρετοι·

3 Nam pro viribus (testor) atque suprà vires ¨voluntarij *fuerunt:*

3 *Quia secundum virtutem (testimonium illis reddo) & supra virtutem voluntarij fuerunt:*

Μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, δέξασθαι ἡμᾶς.

4 Multis cũ precibus nos rogantes ¨ vt hanc beneficentiam ¨& societatem huius ministerij sanctorum causa *subeundi*, in ¨nos reciperemus.

4 *Cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiã & communicationem ministerij quod fit in sanctos.*

Καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν πρῶτον τῷ Κυρίῳ καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος Θεοῦ·

5 Ac non ¨ prout sperabamus *ita fecerunt*, sed semetipsos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis per Dei volũtatẽ:

5 *Et non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt, primùm Domino, deinde nobis per voluntatem Dei:*

Εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς Τίτον ἵνα καθὼς προενήρξατο, οὕτω καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην.

6 Vt adhortaremur Titum vt sicut antè cœpit, ita etiam absoluat apud vos hanc quoque beneficentiam.

6 *Ita vt rogaremus Titũ, vt quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vos etiam gratiam istam.*

Ἀλλ' ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑμῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάριτι περισσεύητε.

7 ¨Itaque sicut omnibus abũdatis *nempe* fide, & sermone, & notitia, & omni studio, & vestra in nos charitate, ¨ *videte* vt hac quoque gratia abundetis.

7 *Sed sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & scientia, & omni solicitudine, & charitate vestra in nos, vt & in hac gratia abundetis.*

Οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς, καὶ τὸ τῆς ὑμετέρας ἀγάπης γνήσιον δοκιμάζων.

8 Non ex imperio loquor, sed ¨aliorum studio, vestræ quoque dilectionis ¨sinceritatem ¨ reddens exploratam.

8 *Non quasi imperans dico, sed per aliorum solicitudinem, etiam vestræ charitatis ingenium bonum comprobans.*

---

3 *Voluntarij* [*fuerunt,*] αὐθαίρετοι. Id est, vltro liberales & prompti. sub. ἐγένοντο. quæ tamen ellipsis rursus est valde noua & in Græco sermone prorsus insolens, ideóque apud Syrum & Arabem interpretes, istud cum participio δεόμενοι connectitur, quasi ἐδέοντο scriptum sit, vt solent Hebræi suum Benoni vsurpare, quæ structura sanè mollior est: nempe si totum hunc locũ sic conuertas, *Quod* [*inquam*] *pro viribus (testor) atque supra vires voluntarij fuerunt*, &c. Vt tamen libere dicam quod sentio, nullo cum receptæ lectionis præiudicio, (absit enim à me prophana hæc audacia) Paulum sic scripsisse coniicio, εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν, κὰτὰ δύναμιν (μαρτυρῶ) καὶ ὑπὲρ δύναμιν, αὐθαίρετοι μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, &c. id est, *in copiosam benignitatem ipsorum, pro viribus (testor) atque supra vires, vltro cũ multa cohortatione rogando nos*, &c. Si enim omnia prorsus cohærent, nihil sententiæ adiicitur aut decedit, & ellipsis illa prorsus inusitata vitatur. Suspicor autem particulam ὅτι interiectam, & interpunctionem huius loci perturbatã ab aliquo fuisse qui vitare solœcophanes istud studuerit, quum potius αὐθαιρέτων & δεομένων dicendum fuerit. Sed tamen non desunt huiusmodi exempla, apud optimos etiã Latinitatis auctores. Sic enim multa in communi sermone dicuntur, vnde illud Terentij, *Cur ego in his te conspicor regionibus? vobis fretus.* Et illud, *Nos omnes quibus est alicunde obiectus labor, omne quod est interea tempus, priusquam id rescitum est, lucro est.* Et tale prorsus anacoluthon occurrit infrà, 9.11.13.

4 *Vt hanc beneficentiam*, τὴν χάριν. Hoc idem vocabulũ paulo antè verti Gratiam, Dei videlicet respectu, cuius magnum in nos beneficium extat, quum nos facit suæ in nostros fratres benignitatis instrumenta. Hîc verò Apostolus vocat illũ ipsum quod à Macedonicis vel iam collatum vel statim conferendum erat in sanctorum vsum. Itaque beneficentiam sum interpretatus, seruata quoque * vi articuli ἀναφορικῆ, quasi scriptum sit ταύτην. ¶ *Et societatem huius ministerij, sanctorum causa subeundi*, καὶ τὴν κοινωνίαν τῆς διακονίας τῆς εἰς ἁγίους. Id est, vt cũ aliis onus (quod διακονίαν vocat) istarum eleemosynarum ad sanctos illos, Hierosolymis videlicet egentes, subire ipsi non recusaremus: tantùm abest vt sese difficiles ad illas conferendas præbuerint. Itaque διακονίαν, quod & ipsa huius vocis notatio declarat, nec ipsas eleemosynas, nec earum collectionem, sed earum Hierosolymam vsque perferendarum curam declarat: quod multos interpretes tum hoc loco, tum mox cap. 9.1. fefellisse arbitror: & quidem in primis Arabem & Syrum interpretes, perinde acsi significaret Apostolus, se à Macedonibus quos non auderet vt aliorum potius subsidio egentes hac de re compellare, rogatum fuisse vt ad istarum eleemosynarum collationem ipsi quoque admitterentur. Hic autem agi de eo quòd dixi ministerio certis hominibus ab Ecclesiis demandando, apparet etiam ex vers. 19. & quam sanctè & integrè sit ista cura defunctus Apostolus, cuius executioni suam ipsius vitam postposuit, apparet ex Act. 20.22. 21,14, & 24.17.

5 ¶ *Nos reciperemus*, δέξασθαι ὑμᾶς. Hoc non legitur neque in * Vulgata Latina editione, neque in vetustis codicib⁹ Græcis multis, neque apud Syrum & Arabem interpretes: quod tamen & in scholiis Græcis, & in Complutensi editione, & duobus manuscriptis inuentum seruaui. Licebit tamen, etiam illis expunctis, eandem sententiam retinere, si δεόμεθα interpretemur adhibitis precibus à Paulo postulare.

5 *Prout*, καθὼς. Id est, ea quam arbitrabar & sperare au- * debam mensura, sed multo copiosius. Vulg. *sicut*, non satis expressé.

7 *Itaque*. ἀλλά. Id est ὥστε. quo modo testatur Corinthus ille qui de dialectis scripsit, hanc particulã sæpe apud Atticos etiam scriptores vsurpari. Vulgata & Erasmus, *Imó.* quæ interpretatio tum demum locum habet quum superiora corriguntur, vt suprà, 7.11. Hîc verò videtur conclusio subiici adhortationis specie. Nam τὸ περισσεύειν non possum comparandi significatione accipere, quasi moneat Apostolus Corinthios vt Macedonas hîc quoque superẽt: quum hoc idem verbum Macedonibus paulo antè tribuerit. Puto igitur copiosam liberalitatem simpliciter ita significari. ¶ [*Videte*] *vt*, ἵνα. Sub. σκοπῶμεν, vel ὁρᾶτε. de qua ellipsi Atticis familiari alibi diximus.

8 *Aliorum studio*, διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. nempe vestrorũ in fide sociorum, vt Arabs & Syrus rectè explicant, vt fortassis legisse videantur ἑταίρων. Macedonas enim intelligit, quorum sedulitatis exemplo proposito tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apostolo vt de ea re Corinthios quoque appellaret, dicit se non imperiosè ad eos scribere, sed, quum de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco ab aliis rogatum scribere, vt hoc modo testatum fiat quàm germana sit ac sincera ipsorum charitas. Erasmus, *Per solicitudinem erga alios.* quasi studium aliorum passiuè accipiendum sit. Eam verò interpretationem si sequamur, redundabit καὶ particula, idcirco tantùm addita vt comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum studio.

¶ *Sinceritatem*, τὸ γνήσιον. Γνήσιον & νόθον, id est, Germanũ & Adulterinum, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam esse charitatem, quum reipsa, idque promptè ac liberaliter, fratribus succurrimus propter Christum. Germanitatis vocabulum vsurpant quidem Latini, sed alia significatione. Vulg. *Ingenuum bonum*, vt videatur legisse γνήσιον ἀγαθόν. ¶ *Reddens exploratam*, δοκιμάζων. Vulgata, *Comprobans.* Erasmus, *Approbans:* rectè quidã, sed ambiguè, nisi addas Aliis, vel Omnibus, aut aliquid

liquid eiusmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro *explorare*, ipsius Apostoli respectu accipi non potest, quum Apostolus nullam experientiam requirere se testetur, infrà, 9.2. Comprobandi autem verbum nullo modo videtur conuenire.

Γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε, πλούσιος ὤν· ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.

9 Nostis enim beneficentiam Domini nostri Iesu Christi, eum *videlicet* propter vos pauperem factum esse, quum esset diues: vt vos illius paupertate ditesceretis.

9 *Scitis enim gratiā Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, quum esset diues: vt illius inopia vos diuites essemus.*

Καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.

10 Et sententiam in caro *meam* edo. nam hoc vobis conducit, qui nō solùm facere, sed etiam velle antè cœpistis anno superiore.

10 *Et consilium in hoc do. hoc enim vobis vtile est, qui non solùm facere, sed & velle cœpistis ab anno priore:*

Νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε, ὅπως καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτω καὶ τὸ ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.

11 At nunc etiam illud ipsum Facere absoluite: vt sicut *adfuit* promptum illud Velle, ita etiā *adsit* ipsum Perficere, ex eo quod habetis.

11 *Nūc verò & facto perficite: vt quemadmodum promptus est animus voluntatis, ita sit & perficiē di ex eo quod habetis.*

Εἰ γὰρ ἡ προθυμία προκείται, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.

12 Etenim si prius adsit promptus animus, aliquis acceptus *est* pro eo quod habet, non pro eo quod non habet.

12 *Si enim voluntas prōpta est, secundum id quod habet, accepta est, non secundum id quod non habet.*

Οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλῖψις· ἀλλ' ἐξ ἰσότητος, ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα.

13 Non enim *dico* vt aliis relaxatio sit, vobis autem afflictio: sed *vt* pari cōditione hoc tempore vestra abundantia *suppleat* quod illis deest.

13 *Nō enim vt alijs sit remissio, vobis autem tribulatio. sed ex æqualitate in præsenti tempore, vestra abundantia illorum inopiam suppleat:*

Ἵνα καὶ τὸ ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, ὅπως γένηται ἰσότης.

14 Vt & illorum abundantia quod vobis deest suppleat, vt fiat æquabilitas.

14 *Vt & illorū abundantia vestræ inopiæ sit supplementum, vt fiat æqualitas.*

9 *Pauperem factum esse*, ὅτι ἐπτώχευσε. Πτωχὸν & πένητα, id est mendicum à paupere sic distinxit Aristophanes in Pluto,

Πτωχοῦ μὲν οὖν βίος ὃν σὺ λέγεις, ζῆν ὅστις μηδὲν ἔχοντα·
Τοῦ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ἔργοις προσέχοντα·
Περιγίγνεσθαι δ' αὐτῷ μηδέν, μὴ οὐδ' τι μηδ' ὀπολείπειν.

* Absit tamen vt mendicasse Christum dicamus, quod fecit nunquam, vsus etiam quadam sibi conueniente authoritate, quum ad quempiam dignaretur diuertere, vt Luc.19.5.& Matth.6.18. sed ita significatur Christum nostri causa eam vitæ sortem subiisse quæ aliena etiam benignitate egeret, Luc.9.58.& 27.55. Nihil tamen ipsum habuisse proprium, & vel sese vel duodecim illos discipulos mendicos fuisse, & tamen habuisse dispensatorem qui ex alieno emendicato elargiretur eo astu qui describitur hac ipsa epistola 12,16, recte ab ipsis Romanis pontificibus, alioqui omniū maximè sacrilegis, credere prohibitū est aduersus mendicabula Monachorum, qui sanctimoniæ prætextu ex mendicitate à Deo ipso prohibita Deut. 15.4, & in omnibus bene constitutis ciuitatibus coërcita, animas ipsas cauponantur.

10 *Sententiam*, γνώμην. Vulgata & Erasmus, *Consilium*. Vide 1.Corinth.7.25. ¶ *Sed etiam velle*, ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id est, nō solùm facere, sed etiam vltro facere, vt Græcus scholiastes rectè interpretatur. Syrus tamen & Arabs maluerunt legere, οὐ μόνον τὸ θέλειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ποιῆσαι, *non solùm velle, sed etiam facere*. Nolui tamen in recepta lectione quicquam immutare, & potius iis assentior qui Apostolum existimant merè spōtaneam liberalitatem significare. Denique τὸ θέλειν id declarat hoc loco quod apud Hebræos verbum רצה [*ratsah*] quo significatur voluntas eiusmodi vt ea etiam delectetur aliquis: veluti si quis ex eo ipso capiat voluptatem quòd alteri benefaciat. Hoc autem Velle sanè superius est multis partibus eo facto quod nudum est, id est quod ab hac voluntate non promanat. Ita enim facere cuiusuis fuerit qui facultatem habuerit: velle autem, eorum demum qui vera charitate impelluntur.

11 *Illud ipsum Facere absoluite*, τὸ ποιῆσαι ἐπιτελέσατε. id est (vt rectè Erasmus sententiam exposuit) *Illud quod facere cœpistis, perficite*. Apparet autem Apostolum istis infinitis τοῦ ποιῆσαι, τοῦ θέλειν, τοῦ ἔχειν, fuisse hoc loco delectatum, & alibi quoque, vt Philip.2.13. quomodo scripsit Persius, Scire tuum nihil est. Itaque studui hoc ipsum quoque exprimere, quoad eius fieri potuit. Nā ἐκ τοῦ ἔχειν noluimus convertere *Ex Habere*, quod nemo intellexisset: sed ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, conuertimus *Promptum illud velle*, potius quam *Promptus animus voluntatis*, cum Vetere interprete: aut *Voluntas prompta*, cum Erasmo: qui tamen alioqui sententiam rectè expressit, sed Pauli phrasi non seruata.

¶ *Ipsum perficere*, τὸ ἐπιτελέσαι. Vulgata, *Perficiendi*. Legit enim τὸ ἐπιτελέσαι, ita vt προθυμία repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

¶ *Ex eo quod habetis*, ἐκ τοῦ ἔχειν. Delectatus est Apostolus (vt dixi) his infinitis. Eras. *Ex eo quod potestis*. Ac sanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id est *Habere* pro *Posse*: sed non video causam esse cur hanc enallagen quæramus.

12 *Aliquis acceptus est pro eo quod habet*, καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος. Id est, placet Deo ista alacritas pro facultatū præsentium ratione, vt non opus sit tenuitatem prætexi à quoquam, quasi non sit Deo futurum gratum ipsius munus, nisi par fuerit locupletum collationi. Nam spectat Deus in probando munere, non id quod aliquis non habet, sed id demum quod habet: alioquin charitas esset diuitum propria.

13 *Non enim [dico] vt aliis*, οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Eras. supplet, *Non sic dandum est, vt aliis*, &c. Sed & Castellio hîc constituit inauditam enallagē, ἵνα pro δεῖ. de qua diximus Marci 4.22. Ego verò suppleui verbum λέγω, quod etiam in vno manuscr. codice expressum reperi & cuius ellipsis simile exemplum occurrit infrà 9,6. ¶ *Sed [vt] pari conditione*, ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. Id est, vt sicut nunc aliis inopibus vos abundantes largimini è vestro, sic alij vicissim de suo vobis egentibus largiantur. Debet enim vltro citróque ius istud ἀνάλογον inter Christianos valere: & ἐξ ἰσότητος idem hîc declarare atque ἐξ ἴσου vel ἐξ ὁμοίου, liquet ex ipsa Pauli interpretatione. Non debet tamen hoc spectari in largiendo: qua in re plurimum peccant homines quum illis demum bene faciunt à quo paria vel maiora exspectāt, quod certe non est Deum vel proximum, sed seipsum amare. Deinde in eo quoque grauiter peccatur quòd plerique nec inopiam nec abundantiā rectè metiūtur. vnde nascitur tanta inter Christianos ἀνισότης quanta ne inter Turcas quidem apparet, dum alius redundat, alius fame perit, alius voluntaria mendicitate sperat in cælum irrūpere. Vulgata & Erasmus *Sed ex æqualitate*: quod vix quisquam intelligat. Idem tamen repetit particulam ἵνα, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quem in eo sum sequutus.

14 *Æquabilitas*, ἰσότης. Videtur omnino hæc ἰσότης à superiore distingui, quum hæc ex illa nascatur, quod etiā

ostendit sequens versiculus. Prior igitur illa in eo posita est vt par pari referatur, id est, vt qui quum non egerent aliorum egestatem subleuarāt, vicissim quum ita res ferret, si forte egerent, ab aliis qui non egerent, subleuarentur. Inde verò futurū erat vt altera nasceretur ἰσότης, minimè in eo posita vt tantundem haberent singuli, siue in κτήσει siue in χρήσει: (quum pluribus egeant qui pauperiores, & quorum amplior est familia) neque etiā in eo consistens quòd par pari refertur (hæc enim prior est ἰσότης) sed in eo quòd hac mutua cōmunicatione fiat vt iis qui abundant vicissim supplentibus quod egentibus deest, & hi & illi sint in eo pares quòd habeant quantum ipsis satis est quod edant: quod olim euenit, mannam præscripta singulis à Domino mensura ex communi cumulo pro capitum familiæ suæ numero accipientibus. Huic autem æqualitati opponitur illa αἰσότης Christianæ charitati penitus repugnans, qua ~~fit vt alij immensis opibus redundent, alij verò extrema inopia laborent.~~

Exo.16.18

Καθὼς γέγραπται, Ὁ τὸ πολύ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησε.	15	Sicut scriptum est, ‖Qui multum *collegit*, ¨plus non habuit: & qui paulū, minus non habuit.	15 *Sicut scriptum est, Qui multum habuit, non abundauit: & qui modicū, non minorauit.*
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ τῷ διδόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου,	16	Gratia verò *sit* Deo qui cordi Titi indidit ¨idem studium pro vobis,	16 *Gratias autem Deo qui dedit eandem solicitudinē pro vobis in corde Titi,*
Ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο· σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων. αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς.	17	Quòd tum ¨exhortationem illam gratam habuit, ¨tum verò ¨maiore studio vsus vltrò ad vos iter suscepit.	17 *Quoniam exhortationē quidem suscepit: sed quum solicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos.*
Συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν οὗ ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.	18	Misimus autem vnà cum eo fratrē illū cuius laus est ¨in Euāgelio per omnes Ecclesias.	18 *Misimus etiam cum illo fratrem, cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias.*
(Οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν συνέκδημος ἡμῶν, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὸν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου δόξαν καὶ προθυμίαν ὑμῶν)	19	(¨Nec *id* solùm, sed etiā ¨suffragiis delectus est ab Ecclesiis socius peregrinationis nostræ, ¨cū hac beneficētia quæ administratur à nobis ad ipsius Domini gloriam, & *comprobandū* ¨promptum animum vestrum)	19 *(Non solùm autem, sed & ordinatus est ab Ecclesiis comes peregrinationis nostræ, in hanc gratiam quæ ministratur à nobis ad Domini gloriam, & destinatam voluntatē nostram)*
Στελλόμενοι τοῦτο, μή τις ἡμᾶς μωμήσῃ ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν.	20	¨Vitantes hoc, nequis nos vituperet ¨in hac vbertate quæ administratur à nobis.	20 *Deuitantes hoc, nequis nos vituperet in hac plenitudine quæ ministratur à nobis.*

15 *Plus non habuit*, οὐκ ἐπλεόνασε. Id est vltra præscriptū & singulis sufficientem numerum. Nam alioqui si spectes illud ipsum quod colligebatur, aut collectores inter se compares, plus habebant qui plus mannæ collegerant, quod videlicet numerosiorem haberent familiam. sed in eo par erat omnium familiarum conditio, quòd nulla neque minus neque amplius habuit, quàm quod satis esset.

16 *Idem studium*, τὴν αὐτὴν σπουδήν. In quibusdam codicibus legitur τοιαύτην, id est *tale*.

17 *Exhortationem*, παράκλησιν. Ambrosius, *Consolationem*. quod non conuenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemorauit suprà, vers.6. eámque significat ipsi gratam fuisse, quanuis vltro & sua sponte, potius quàm hac exhortatione impulsus, hanc prouinciam in se receperit. ¶ *Tum verò*, δέ. Ita conuerti propter μὲν præcedens. Vulgata, *Sed*, prorsus incommodé. Erasmus, *Quin potius*, μᾶλλον δέ. Sed & ἐδέξατο malui interpretari, *Gratam habuerit*, quàm *susceperit*, vel *acceperit*, vt planior esset oratio. ¶ *Maiore studio vsus*, σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulgata, *Quum solicitior esset*. Nam vbique σπουδὴν conuertit *solicitudinem*. Erasmus, *Quum esset diligentior*. Neutra interpretatio mihi satisfecit.

18 *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est in prædicatione Euāgelij. Non pauci (inter quos est Hieronymus) non satis commodè iam pridem hunc locum interpretati sunt de Euangelica historia à Luca perscripta. quod potius de Euangelico ipso ministerio accipiendum est, cuius tamen pars fuit non minima studium illud quod Lucas scribendis illis duobus longè diuinissimis libris impendit, si de Luca dictum istud intelligatur. Sed necesse profectò non est vt hac de re magnopere laboremus: quum hinc potius discere oporteat, quàm solicitè simul & prudenter gerere se debeant, quibus sacræ præsertim pecuniæ administratio est commissa. Neque etiam necesse est nos torqueamus in quærendo quis iste fuerit, itémque tertius ille qui vnà cum Tito & hoc altero missus est.

19 *Nec [id] solùm*, οὐ μόνον δέ. Vide Rom.5.3. ¶ *Suffragis delectus est*, χειροτονηθείς. Subaudi ὤν, cuius loco Claromontanus codex habet expressum ἐγένετο, pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo sæpe iam diximus. Vulgata, *Ordinatus est*. Erasmus, *Delectus est*. Vide Act.14.23. ¶ *Cum hac beneficentia*, σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legunt ἐν pro σὺν, id est *In* pro *Cum*. Vetus autem interpres videtur existimasse ἐν pro εἰς positum, vt qui verterit, *In hanc gratiam*, nec fortassis malé. Vocat enim Apostolus χάριτα collata munera in Ecclesiæ Hierosolymitanæ subsidium, quibus colligendis & Hierosolymam perferendis delectus erat, addito hoc collega.

¶ *Promptum animum vestrum*, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulgata, *Destinatam voluntatem nostram*, vt legisse videatur προθεσμίαν, qua voce tamen non voluntas destinata, sed dies præstituta, aut ipsa ad aliquid agendum destinatio declaratur. Legit etiam ἡμῶν, vt & Syrus interpres, & nonnulli Græci codices. Sed receptam lectionem magis probo. Nam de Corinthiis agitur, quorum etiam laudis in Christo mirificè studiosus erat Apostolus. quamobrem etiam suppleui participium *comprobandum*, vt magis perspicua esset oratio, idque ex versu 8. Cæterùm quòd Vulgata προθυμίαν vertit *destinatam voluntatem*, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationem, vt hoc loco multa ἀπροσδιονύσως dissereret de prædestinatione, sicut Erasmus obseruauit. Sed Promptitudinis vocabulum, quod idem Erasmus substituit, non memini legere apud idoneos auctores.

20 *Vitantes hoc*, στελλόμενοι. Cohæret hoc participium cum verbo συνεπέμψαμεν, versu 18, interiecto versu 19, quem idcirco putauimus includendum parenthesi. Est autem, vt rectè annotauit Erasmus, sumpta translatio à nautis qui deflectunt vt scopulum declinent. Ideo maluit interpretari *Declinantes*, ἐκκλίνοντες. Arabs autem interpres pro στελλόμενοι legit σπεύδοντες, *Spectantes*, id est, attentè cauentes. Erat autem paratissima calumnia aduersus Paulum, quasi sacræ pecuniæ per sacrilegium auertendæ causa, perferendæ illius curam appetiuisset, nisi omnibus modis sibi cauisset. Atquisnam à mille & amplius seculis istud vere Apostolicum est sequutus: vel hodie in illa pseudoecclesia Romana & vere Catolica sequitur: in qua exordio ab ipso illius capite ad infimum illius hierarchiæ gradum facto, singuli reperiūtur Diaconi, nec vlla legitima, qualis hic describitur, vocatione, facti, nec cuiquam ὑπεύθυνοι? ¶ *In hac vbertate*, ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id est, in copiosa ista Ecclesiarum munificentia, quæ nostræ fidei commissa est. Vulg. *Plenitudine*, improprié.

21 *Vt*

Προνοούμεθα καλὰ οὐ μόνον ἐνώπιον Κυρίου, ἀλλὰ καὶ ἐνώπιον ἀνθρώπων. 21

Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ἐν πολλοῖς πολλάκις σπουδαῖον ὄντα, νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον, πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς. 22

Εἴτε ὑπὲρ Τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς καὶ εἰς ὑμᾶς συνεργός· εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, δόξα Χριστοῦ. 23

Τὴν οὖν ἔνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν, καὶ ἡμῶν καυχήσεως ὑπὲρ ὑμῶν, εἰς αὐτοὺς ἐνδείξασθε, εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν. 24

Κεφάλαιον θ.

Περὶ μὲν γὰρ τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους περισσόν μοί ἐστι τὸ γράφειν ὑμῖν. 1

‖ Vt qui procuremus honesta non solùm coram Domino, sed etiam coram hominibus. 21

Misimus autem cum eis fratrem nostrum, quem sæpe in multis probauimus studiosum, nunc autem multo studiosiorem, ob multam *meam* fiduciam in vobis. 22

Siue de Tito *quæritur*, socius meus *est*, & apud vos adiutor: siue de fratribus nostris, lega ti *sunt* Ecclesiarum, & gloria Christi. 23

Itaque demonstrationē charitatis vestræ, & nostræ de vobis gloriationis, edite, in eos, in conspectu Ecclesiarum. 24

CAP. IX.

NAm de ministerio sanctorum causa *subeundo*, superuacaneum est mihi scribere vobis. 1

Prouidemus enim bona non solùm coram Deo, sed etiam coram hominibus. R.o. 12.17.

Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in multis sæpe solicitum esse: nunc autem multo solicitiorem, confidentia multa in vos.

Siue pro Tito qui est socius meus & in vos adiutor: siue fratres nostri, Apostoli Ecclesiarum, gloria Christi.

Ostensionem ergo quæ est charitatis vestræ, & nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite, in facie Ecclesiarum.

CAP. IX.

NAm de ministerio quod fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis.

---

21 *Vt qui procuremus honesta*, προνοούμεθα καλά. Non dubium est quin hoc ponatur ἀπολογητικῶς. Ideo Vetus interpres conuertit *Prouidemus enim*, id est, προνοούμεθα γάρ, quam lectionem in duobus codicibus inueni.

22 *In vobis*, τῇ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt vertere *Quam habent de vobis*. sed præstat ad Paulum ipsum referre, quem quum is de quo mittendo hic agitur, videret de Corinthiis sibi tanta polliceri, verisimile est eum hoc Pauli iudicio factum multo alacriorem.

23 *Siue de Tito*[*quæritur*,] εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc video referri ab interpretibus ad nomen πεποιθήσει præcedens, repugnantibus Græcis scholiis, & certo (vt opinor) errore. Primùm enim manifestis solœcismis scateret orario. quod vt vitaret Stapulensis, hæc putauit non de Tito, sed de illo tertio Titi collega dici: sed prorsus incommodè. Deinde videretur à seipso dissentire Apostolus, si fiduciā suam in horum legatorum dignitate & auctoritate collocaret, ac non potius in illa tam prompta & alacri Corinthiorum voluntate quam antè prædicauit, & mox rursum significat. Erasmus igitur non rectè conuertit *Siue Titi nomine:* neque Vetus interpres rectè, *Siue pro Tito.* Syrus & Arabs sicut mox legitur, εἴτε ἀδελφοί, ita etiam legerunt, εἴτε οὖν Τίτος, quod non improbo, sed ita vt εἴτε accipiam pro copula, vt ab Apostolo passim vsurpatur, & sic vertatur hic locus, *Et Titus itaque socius meus est*, &c. *& fratres nostri, sunt legati*, &c. Ergo noua hic instituitur periodus, qua tres isti ab Ecclesiis missi Corinthiis commendātur: quorum vult summam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περί, vt in proximo versiculo, & alibi sæpe: & supplendum est aliquid accommodatum sententiæ, puta δεῖ λέγειν, *oportet dicere*, vt supplent Græca scholia, vel potius ἐξετάζεται, id est, *quæritur & inquisitio habetur.* Nam hoc melius conuenit sequenti membro. ¶ *Siue de fratribus nostris*, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξετάζονται. Græcè enim is dicitur ἐξετάζεσθαι, περὶ οὗ ἐξετάζομεν, vel ὃν ἐξετάζομεν. Intelligit autem fratrum nomine duos Titi collegas, quorū vtrumque vocarat ἀδελφὸν, generali nomine. Vulgata, *Siue fratres nostri:* ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, *Siue* [*aliorum*] *fratres nostri sunt.* quod Græcis non respondet. Syrum tamen & Arabem apparet legisse καὶ ἄλλοι ἀδελφοὶ ἡμῶν, quod ego maximè probo, & ego verterim, *Et alij sunt fratres nostri, legati Ecclesiarum*, &c. ¶ *Legati*[*sunt*] *Ecclesiarum*, ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν. Sub. εἰσὶν, vt infra, 10.1. id est, missi ab Ecclesiis. Ideo legatos diximus, non Apostolos, quòd videatur hanc vnam legationem Paulus hoc nomine significare. quanquam etiamsi Apostolos, id est, ministros Verbi interpretemur, vt Rom. 16.7. non inepte hoc dixerit, propter encomia quæ illis antè tribuit versu 18. & 22. deinde quia dicuntur Christi gloria. ¶ [*Et*] *gloria Christi*, δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ ellipsin in bimembri oratione habemus Iohan. 10. 16. & 1. Timoth. cap. 4. vers. 3. & suprà 7.14. & 15. Gloriam autem Christi eos vocat; breui compendio omnia penè illis tribuens, quum eos tales esse testatur vt Christi gloria per ipsos illustretur. Ambrosius & alij nonnulli legunt *Gloriæ*, id est (vt ego quidem existimo) δόξαις: in recto plurali, quia de pluribus agitur, & præcessit ἀδελφοὶ & ἀπόστολοι.

24 *In eos*, εἰς αὐτούς. Posset etiā accipi εἰς αὐτοὺς pro להם [*lahem*] id est, *coram eis:* sed hanc interpretationem non facilè admiserim, primùm quia nō est ad eiusmodi Hebraismos veniendum nisi res ipsa vrgeat: deinde quia videtur repugnare proximi capitis initium, vt suo loco exponam. Puto igitur Paulum ipsos legatos commendare, quia quo maior est futura ipsorum auctoritas, eo vberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim est Apostoli scopus, qui horum ingeniū pulchrè norat: ac sanè operæpretium fecerit qui omnia Christianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione considerarit. Sed & εἰς αὐτοὺς conuertere possumus *Apud eos*, vt cohæreat cum καυχήσεως, nisi repugnaret distinctio in omnibus codicibus addita post ὑπὲρ ὑμῶν. ¶ *In conspectu Ecclesiarum*, εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. Id est, testes huius vestræ pietatis habituri omnes Ecclesias in quarum veluti conspectu versamini, quum legatos cernitis earum suffragiis delectos. Erasmus, *Etiam in conspectu Ecclesiarum.* Nos verò expunximus coniunctionem καὶ, ex Veteris interpretis, ex Græcorum scholiorum, ex omnium denique nostrorum manuscriptorum codicum, & tum Syri tum Arabis interpretum summo consensu. Adfert Erasmus aliam interpretationem ex Theophylacto, nempe, *Et in personam Ecclesiarum*, quod nimirum legati eas Ecclesias repræsentarent à quibus missi fuerant Sed hoc mihi quidem argutum potius quàm solidum videtur.

IN CAPVT IX.

1 *Nam*, περὶ γὰρ. διακονίας vt suprà dixi 8.4. neque vocat eleemosynas ipsas, neque ipsarum collectionē, de quibus multa iam dixit, & mox rursus dicet Apostolus. sed earum Hierosolymam deferendarum: curam cuius ministerij demandandi ius integrum penes Ecclesiam esse vult Apostolus, vt etiam significauerat illis priore epistola 16.3. & quidem meritò, vt sibi & comitibus suis aduersus calumnias caueat, vt declarauit suprà 8.2. & 19. & 20. Sensus est igitur, quod ad illorum delectum quibus suarum eleemosynarum onus imponerent, necessarium non esse ad illos scribere, quos satis sciret vsuros ea in re tum optima fide, tum summa diligentia; neque eos quos ad ipsos mitteret tantopere ipsis commendare, idcirco illuc mitti, quasi hanc procurationem ambientes. ¶ *Superuacaneum*, περισσόν. Vulgata, *Ex abundanti*, id est, ἐκ περισσείας, vt loquitur Demosthenes, & conuertit Salustius. Videē Matth. cap. 5. vers. 37.

Οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑμῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν, ὅτι Ἀχαΐα παρεσκεύασται ἀπὸ πέρυσι· καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἤρεθισε τοὺς πλείονας.

Ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα (καθὼς ἔλεγον) παρεσκευασμένοι ἦτε·

Μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς (ἵνα μὴ λέγωμεν ὑμεῖς) ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

Ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι) οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὡσπερεὶ πλεονεξίαν.

Τοῦτο δὲ, ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερεῖ· καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαν καὶ θερεῖ.

Rom.12.8. Ἕκαστος καθὼς προαιρεῖται τῇ καρδίᾳ· μὴ ἐκ λύπης, ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ Θεός.

2 Noui enim promptum animum vestrum, quem de vobis iacto apud Macedones, Achaiam videlicet paratam esse ab anno superiore: & ex vobis *ortus* zel⁹ prouocauit cõplures.

3 Misi autem hos fratres, ne gloriatio nostra de vobis, inanis fiat hac in parte: vt (sicut dicebam) parati sitis.

4 Ne quo modo, si mecum venerint Macedones, & offenderint vos imparatos, nos pudefiamus (vt ne vos dicam) in præsidente ista gloriatione.

5 Itaque necessarium putaui adhortari hos fratres, vt priores venirent ad vos & prius absoluerent antea denuntiatam beneficentiam vestram, vt ea sit parata ita vt beneficentia, & nõ vt extortum aliquid.

6 Hoc autem *dico*. Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit benignè, benignè etiam metet,

7 Quisque, sicut preoptat cor de, *ita* agat: ‖non ex tristitia aut ex necessitate. ‖nam hilarem datorem diligit Deus.

2 *Scio enim promptum animum vestrum, pro quo de vobis glorior apud Macedones: quoniam & Achaia parata est ab anno præterito: & vestra æmulatio prouocauit plurimos.*

3 *Misi autem fratres, vt ne quod gloriamur de vobis, euacuetur in hac parte, vt (quemadmodum dixi) parati sitis:*

4 *Ne quũ venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos (vt non dicamus vos) in hac substantia.*

5 *Necessarium ergo existimaui rogare fratres vt præueniant ad vos, & præparent repromissam benedictionem: hanc paratam esse sic, quasi benedictionem, non tanquam auaritiam.*

6 *Hoc autem dico, Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet.*

7 *Vnusquisque prout destinauit in corde suo: non ex tristitia, aut ex necessitate. hilarem enim datorem diligit Deus.*

---

2 *Promptum animum vestrum*, τὴν προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Erasmus in annotationibus reprehẽdens, substituit, *Animi vestri promptitudinem.* ¶ *Achaïam*, Ἀχαΐα. Id est, Græciam. Vide Act. cap.18.vers.12. Vulgata addit καὶ, *etiam.* Nam Macedones quidem ipsi iam erant parati. ¶ *Ex vobis* [*ortus*] *zelus*, ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Iohannem cap.2.vers.17. Vulgata, *Vestra æmulatio*, ὁ ὑμῶν ζῆλος: quod scriptum inueni in vno codice. Erasmus, *Vestrum exemplum*, τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 *Hos fratres*, τοὺς ἀδελφούς. Erasmus rectè expressit articuli διάφορον.

4 *In præsidente ista gloriatione*, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως. Rectè admonuit doctissimus interpres, τὴν ὑπόστασιν significare animi quandam (vt ita dicam) imperterritam subsistentiam, quæ nullis periculis nouit cedere. Itaque hoc in loco animi præsentiam declarat, (qua significatione Polybius quoque hanc vocem vsurpat de Coclite loquens) vt pudeat Corinthios, quod Apostolo tam constanter asseuerassent, reipsa non præstare. Vulgata, *In hac substantia*, admodum absurdè. Erasmus, *In hoc argumento gloriationis*, non multo felicius. Rectè tamen addidit τῆς καυχήσεως, *gloriationis* quod Vetus interpres non legit. Syrus autem & Arabs perinde hoc accipiunt acsi scriptum esset ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ καυχήσει.

5 *Priores venirent*, προέλθωσιν. Vel *præirent*, mihi videlicet. Nam τὸ ἔρχεσθαι accipitur etiam pro ἰέναι, vt alibi diximus. Arabs autem adiicit hoc loco quod in nullis Græcis nec Latinis codicibus inueni, ac ne in Syra quidem versione, nempe, *& excusarent me vobis*, καὶ ἀπολογήσωσιν ὑμῖν ὑπὲρ ἐμοῦ. ¶ *Et prius absoluerent*, καὶ προκαταρτίσωσιν. Κατηρτισμένον dicitur quod omnibus suis partibus constat, vt alibi exposuimus. Vult enim Paulus omnia prorsus esse confecta intra aduentum suum, quod suprà significauit verbo ἀπαρτίζειν, 8.6. Vulgata & Erasmus, *Et preparent*, non satis expressè. ¶ *Antea denuntiatam*, προκατηγγελμένην. Superioris videlicet epistolæ cap.16.ab Apostolo, cui obsequutos reipsa fuisse Corinthios, Tito id negotium procurante, testatus est capite superiore, & hoc ipso capite vers.2. Vulgata, *Repromissam*, suo more. Erasmus, *Iam antè promissam*. vtrque perperam. scriptum enim oportuisset προεπηγγελμένην. ¶ *Beneficentiam*, τὴν εὐλογίαν. Id est, Gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulgata ad verbum, *Benedictionem*, quam vocant Hebræi: ברכה [*beracha.*] Accipitur verò pro gratiarum actione, item pro laude, tum pro faustæ precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac vltrò datur, vt hoc in loco, & quoties præsertim de Dei beneficiis agitur. Sed de his alibi dictum est à nobis. Erasmus, *Bonam collectionem* vertit, non rectè profectò hanc vocem deriuans ab εὖ & λέγω, id est, *colligo*, quòd eiusmodi collationes Apostolus vocarit λογίας, 1. Corinth.cap.16.vers.1.& 2. ¶ *Vt extortum aliquid*, ὡς πλεονεξίαν. Sic proprie vocatur auiditas illa inexhausta facultates suas augendi, nedum vt de tuo cuipiam alteri largiaris. Sed hoc loco per metalepsin Apostolus ita vocauit quod sordidè fit & tanquam ab auaro extortum est, vt etiam Arabs interpres explicat. Vulgata nimium obscure, *Tanquam auaritiam.* Erasmus, *Tanquam raudatio*, vel *spoliatio*. quod mihi non placet. Castellio conuertit *Profusio*, cuius nondum sanè coniicere potui quod fuerit iudicium. Certè hoc perinde est acsi τὸ κακὸν *bonum*, & τὸ καλὸν *malum* interpretaretur. sed fortassis huc respexit quòd πλεονεκτῶν significat etiam excellere & primas tenere: vt πλεονεξίαν putarit certamen quoddam in largiendo significare, quum alius alio liberalior videri vult. Quasi verò idem sit πλεονεξία atque πλεονέκτημα, aut existimaret Paulus admonendos Corinthios ne supra vires essent liberales, ac non potius istud ad eos pertineat, quos mox dicit φειδομένως σπείρειν, id est, *parcè serere.*

6 *Hoc autem* [*dico*,] τοῦτο δέ. Necessariò supplendum est verbum, quanuis hæc ellipsis Græco sermoni sit inusitata, quam refugiens Arabs interpres perinde hoc vertit, acsi scriptum esset ὁ δὲ σπείρων, *qui enim serit*, &c. ¶ *Benignè*, ἐπ' εὐλογίαις. Id est, μὴ φειδομένως, vt ex antithesi rectè explicat scholiastes Græcus. Vulgata, *In benedictionibus*, quod nemo intelligat. Erasmus, *Libenter ac benignè largiendo*, nimium longo circuitu. Est autem triplex in hac formula Hebraismus: primùm quòd ἐπὶ posita est cum nomine, aduerbij loco, vt In iustitia pro Iustè. Deinde quòd εὐλογίαν vocauit quæ a Græcis φειδομένα potius dicitur, ab Hebræis autem נדבה [*nedabah.*] Postremò, quòd pluralis numerus sit vsurpatus emphaseos causa.

7 *Præoptat*, προαιρεῖται. i. Vltro seligit ac constituit apud se. Linius autem sic Græcum hoc vocabulum expressit libro Punici belli 8. Vulg. *Destinauit*, ἀρεῖσθαι Eras. *Secundum propositum*, κατὰ προαίρεσιν. Excludunturautẽ duo ab Apostolo

ſtoloquum ſic loquitur, nẽpe λύπη & ἀνάγκη, triſtitia & neceſſitas, quum videlicet quiſpiam largitur quidẽ, ſed maligno & illiberali animo, vel etiam inuitus quia non vult apud alios male audire, alioquin nihil collaturus.

Δυνατὸς δὲ ὁ Θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς· ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν.

8 Potens *eſt* autem Deus efficere vt omnis gratia in vos redundet: vt in omnibus omni tempore omne quod ſufficiat habentes, abundetis ad omne opus bonum:

8 *Potens eſt autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis: vt in omnibus ſemper omnem ſufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum.*

Καθὼς γέγραπται, Ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν· ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

9 Sicut ſcriptum eſt, ‖Diſperſit, dedit pauperibus: Iuſtitia eius manet in ſeculum.

9 (*Sicut ſcriptum eſt, Diſperſit, dedit pauperibus: iuſtitia eius manet in æternum.*) Pſal 129.9.

Ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν, χορηγήσαι καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν,

10 Qui autem ſuppeditat ſemen ſerenti, & panem ad eſcam ſuppeditet, & multiplicet ſementem veſtram, & augeat fructus iuſtitiæ veſtræ,

10 *Qui autem adminiſtrat ſemen ſeminãti, & panem ad manducandum præſtabit, & multiplicabit ſemẽ veſtrũ, & augebit incremẽta frugũ iuſtitiæ veſtræ)*

Ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ Θεῷ.

11 Vobis omni modo ditatis ad omnem benignitatẽ, quæ per nos efficit vt gratiæ agantur Deo.

11 *Vt in omnibus locupletati, abundetis in omnem ſimplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo.*

Ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ περισσεύουσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων, ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ, διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης.

12 Nam ſubminiſtratio oblationis iſtius non ſolùm ſupplet quæ ſanctis deſunt, ſed etiam redundat per multas gratiarum actiones in Deu, per approbationẽ iſtius ſubminiſtrationis.

12 *Quoniam miniſterium huius officij nõ ſolum ſupplet ea quæ deſunt ſanctis, ſed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino.*

Δοξάζοντες τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας.

13 Dum Deum glorificant de veſtra teſtata ſubiectione in Euangelium Chriſti, deque benigna in ſe & in omnes communicatione.

13 (*Per prolationẽ miniſterij huius glorificantes Deũ in obedientia confeſſionis veſtræ in Euangelium Chriſti, & ſimplicitate communicationis in illos, & in omnes*)

8 *Efficere vt redundet*, περισσεῦσαι. Notandum eſt hoc loco περισσεύειν, vſurpatum forma cõiugationis Hiphil, quum alioqui neutrum ſit abſolutum ¶ *Omnis gratia*, πᾶσαν χάριν. Gratiam hîc vocat Dei in homines munificentiam. Additur autem τὸ καθόλου, vt ſumma quædam munificentia ſignificetur. Quid enim amplius requirat qui apud ſe habet quod ſibi ſufficiat, & cui etiam nunquam deſit quod aliis largiatur? Sed mirum non eſt homines iſtã abundantiam non metere, qui tam parcè támque tenaciter ſerant. Notanda etiam eſt illa ingeminatio particulæ vniuerſalis, quæ non modò eſt venuſtiſſima, ſed etiam maximum pondus addit ſententiæ. ¶ *Omne quod ſufficiat habentes*, πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. Sufficientiæ vocabulum, quo vſi ſunt Vetus interpres & Eraſmus, nuſquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero non tantùm ad ſua ſorte contentum animum, ſed etiam ad id ipſum quod poſſidetur. Poſtremò conſiderandum eſt pronomen αὐτῶ in compoſitione, quod videlicet deſignat fore vt idipſum quod ſatis erit, eiuſmodi homo penes ſe habeat, vt ab aliis non cogatur emendicare, ſed aliis potius de ſuo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici poteſt vnus Deus, vt qui nullo prorſus egeat, ſed totus in ſeipſo acquieſcat. ¶ *Ad omne opus bonum*, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Id eſt, vt alios omnibus modis iuuare poſſitis benefaciendo. Quidam malunt interpretari, *In omni opere bono*, vt εἰς pro ἐν accipiatur.

9 *Iuſtitia*, ἡ δικαιοσύνη. Nempe in exercenda liberalitate. Vide Matth. 6.1. ¶ *Manet in ſeculum*, μένει εἰς αἰῶνα. Id eſt, perennis ac perpetua eſt. Loquitur autem Dauid de viro Dei timente ac proximi amante: cui dicit nunquam defuturum quod aliis etiam largiatur. Itaque לעולם [*leholam*] debet ad vitam hominis reſtringi, ſicut Exodi 21. 6. vt idem videlicet declaret atque בכל־ימיו [*bechol jamau*,] id eſt *omnibus diebus ſuis* ſicut etiam Herodoto πλουτῆσαι τὸν αἰῶνα, eſt *Vitam finire*. Alij ad æternam vitam hoc referunt, quòd Deo ſit in æternum grata futura eiuſmodi hominis beneficentia.

10 *Et panem ad eſcam*, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν. Malè interpunctus eſt hic locus à pleriſque, quaſi hoc annectendum ſit cum verbo χορηγήσαι, quum cohæreat cum participio ἐπιχορηγῶν, vt ex Syro quoque & Arabe interpretibus liquet. ¶ *Fructus iuſtitiæ veſtræ*, τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulgata, *Incrementa frugum iuſtitiæ veſtræ*. Alludit autem Apoſtolus ad diuitum poſſeſſiones, quaſi piis hominibus beneficentia ſit pro omnibus latifundiis. Huc enim ſpectat γενήματος nomen, de quo diximus Matth. 26.29.

11 [*Vobis*] *omni modo ditatis*, πλουτιζόμενοι. Putaui aliquãdo cum Valla, iſtud pendere à verſu 8. & interiectos duos verſiculos eſſe parentheſi includendos. Sed proculdubio Hebraicum eſt hoc dicendi genus, cuiuſmodi etiam aliud mox occurrit verſ. 13. quod vt emolliret Vetus Latinus interpres, perinde vertit hũc locũ acſi ſenſus eſſet ἵνα πλουτῆσθε. ¶ *Quæ*, ἥτις. Ambroſius legit εἴτις, *ſiquis*: ſed corruptè.

12 *Subminiſtratio*, ἡ διακονία. Hoc vocabulũ non illi modò conuenit qui collatam pecuniam adminiſtrat, ſed in genere omnibus qui in pauperum vſus aliquid ſubminiſtrant. qua ſignificatione ſatis liquet vſurpari hoc in loco, alluſione tamen facta ad publica Eccleſiæ munera. quæ etiam in genere διακονίαι paſſim vocantur. Vulg. *Miniſterium*. Eraſ. *Functio*. ¶ *Oblationis iſtius*, τῆς λειτουργίας ταύτης. Diximus λειτουργίας vocari publica Eccleſiæ munera, Act. 13.2. Inde factum vt ipſa munerum functio ſic vocaretur: veluti ſiquis olim ſacrificia illa Leuitica vocaſſet λειτουργίας, aut nunc ſacras conciones, vel ſacras myſteriorum (vt ita dicam) operationes. Poſtremò ita cœpit eleemoſynis tribui tranſlatitiè ſacrificij & oblationis nomen, vt Rom. 15.27. & Philip. 4.18. hoc etiam in loco. Vulgata, *Huius officij*. Eraſm. *Huius muneris*. ¶ *Redundat per multas gratiarũ actiones in Deũ*, περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ Θεῷ. Vulg. *Abundat per multas gratiarum actiones in Domino*: vt videatur legiſſe ἐν Κυρίῳ. Eraſ. *Exuberat in hoc quod per multos agãtur gratiæ Deo*, rectè expreſſa ſentẽtia. Idem annotat aliã lectionem, nempe ſi εὐχαριστεῖν legimus pro εὐχαριστιῶν, ſicut impreſſit Frobenius: vt cõuertimus, *Facit vt copioſè agãtur per multos gratiæ Deo*. Nã περισσεύειν accipiendũ erit quaſi in coniugatione Hiphil vt ſupra ver. 8. Sed hoc planè durũ eſt, & nos in omnibus noſtris exẽplarib. & Græcis etiã ſcholiis legimus εὐχαριστιῶν. Idem autẽ declarat διὰ hoc in loco atq. εἰς, vt vbique ſolet cõſtrui verbum περισσεύειν. cuius enallages aliud exemplũ annotauimus Rom. 6.4. ¶ *Per approbationẽ*, διὰ τῆς δοκιμῆς. 1. τῇ δοκιμῇ quòd Gall. dixeris, *par l'approbatiõ de ceſte ſubuention*. Coheret autẽ iſtud non cum participio δοξάζοντες, ſed cũ præcedẽtibus, quod non animaduerſum magnopere perturbauit huius loci cõſtructionem. Hoc autem ita eſſe diſtinguendum vel illud oſtendit quod participium δοξάζοντες non potuit ſine copula conſtrui cum διὰ & ἐπί.

13 *Dum Deũ glorificãt*, δοξάζοντες. Omnino dicendũ erat

δοξαζόντες τὸν Θεόν, vel potius δοξαζόντων αὐτόν. Sed similes Hebraismos annotauimus alibi, imò etiam paulo ante, nempe vers.1. Quin etiã sic interdum loqui solere Atticos annotauit Coriselius, prolato Thucydidis hoc exemplo ex libro historiarum tertio, οἱ δὲ Ἀθηναῖοι οὐ πολὺ ὕστερον καταπλεύσαντες, ὡς ἐωρῶν, ἀπήγγειλαν οἱ στρατηγοί. pro τοῖς Ἀθηναίων καταπλεύσαντων. ¶ *De vestra testata subiectione*, ὅτι τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Vulgata & Erasmus, *Super obedientia consensus vestri in Euangelium Christi.* sanè nimium obscurè, seruato Hebraismo quem alibi sæpe annotauimus, quique hoc eodem versiculo iterum occurrit. Omnino enim ὑποταγὴ ὁμολογίας est pro ὁμολογουμένη, id est, hoc charitatis officio palam declarata. Est enim charitas Fidei index, & ὁμολογεῖν in his libris publicam professionem declarat. Itaque Syrus interpres hunc locum paraphrasi explicans, mihi quidem à verbis & à Pauli scopo videtur aberrasse. Sed & ὑποταγὴ videntur non satis propriè cõuertisse *obedientiam* quum amplius aliquid declaret. ¶ *Déque benigna communicatione*, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας. benigna & liberali communicatione. Alter Hebraismus similis superiori. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et in simplicitate communicationis.* Diximus autem quid sit ἁπλότης, suprà 8.2.

Καὶ αὐτῶν δεήσει ὑπὲρ ὑμῶν, ὀπιποθούντων ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐφ' ὑμῖν.	14	Et per ipsorum preces pro vobis, maximo vos amore cõplectenti m, propter gratiam Dei in vobis exuberantem.	14	*Et in ipsorum obsecratione pro vobis, desiderãtium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis.*
Χάρις δὲ τῷ Θεῷ ὀπὶ τῇ ἀνεκδιηγήτῳ αὐτοῦ δωρεᾷ.	15	Gratia autem *sit* Deo super inenarrabili suo munere.	15	*Gratias Deo super inenarrabili dono eius.*
Κεφάλαιον ι.		Cap. x.		Cap. x.
Αὐτὸς δὲ ἐγὼ Παῦλος παρακαλῶ ὑμᾶς διὰ τῆς πραότητος καὶ ἐπιεικείας τοῦ Χριστοῦ, ὃς κατὰ πρόσωπον μὲν ταπεινὸς ἐν ὑμῖν, ἀπὼν δὲ θαρρῶ εἰς ὑμᾶς.	1	Cæterum precor vos per clementiam & æquitatem Christi, ego ipse Paulus qui coram quidem humilis sum inter vos, absens verò, sum erga vos confidens.	1	*Ipse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem & Modestiam Christi, qui in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confidens in vobis.*
Δέομαι δὲ τὸ μὴ παρὼν θαρρῆσαι τῇ πεποιθήσει, ᾗ λογίζομαι τολμῆσαι ὀπί τινας τοὺς λογιζομένους ἡμᾶς ὡς κατὰ σαρκα περιπατοῦντας.	2	Hoc autẽ rogo, ne præsens confidenter agam fiducia qua existimor audax fuisse in quosdã qui de nobis existimãt quasi secundum carnẽ incedamus.	2	*Rogo autem, ne præsens audeam per eam confidentiam qua existimor audere in quosdam, qui arbitrantur nos tanquam secundum carnem ambuemus.*
Ἐν σαρκὶ γὰρ περιπατοῦντες, οὐ κατὰ σάρκα στρατευόμεθα·	3	Nam in carne non *tamen* secundum carnem incedentes militamus:	3	*In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus:*
Τὰ γὰρ ὅπλα τῆς στρατείας ἡμῶν οὐ σαρκικά, ἀλλὰ δυνατὰ τῷ Θεῷ, πρὸς καθαίρεσιν ὀχυρωμάτων.	4	Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed diuinitus valida ad subuersionem munitionum.	4	*(Nam arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo, ad destructionem munitionum)*

14. *Et per ipsorum preces*, καὶ αὐτῶν δεήσει. i. διὰ τῆς δεήσεως. Copulandum enim hoc est cum extremo vers.12. nisi malis vertere Suisque pro vobis precib°, maximo vos amore complectentes, &c. ita vt cohæreat istud cum participio δοξαζόντες. Sed illud quidem malo. Hic est autem alter fructus coram Deo ex hac Corinthiorum beneficentia ad ipsos peruẽturus, quòd nimirum præter gratiarum actionem, cuius ante meminit, Deo etiam commẽdandi erant, eorum precibus quos erant adiuuari. ¶ *Maximo vos amore complectentium*, ὀπιποθούντων ὑμᾶς. Vulgata, *Desiderantium vos.* Et fateor hanc esse vsitatam significationem huius verbi. Sed sicut πόθος Græcis interdum specialiter Amorem significat, ita ὀπιποθεῖν hoc loco respondet Hebræo verbo חשק [*chãschak*,] pro eo quod Græci dicunt ἐπιπόθητον. Adauget enim præpositio ὀπὶ significationem verbi simplicis: vt testatur etiam Syra & Arabica interpretatio.

15 *Gratia autem*, χάρις δέ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem, negloriosa ista prædicatione efferrentur Corinthij.

IN CAPVT X.

1 *Et æquitatem*, καὶ ἐπιεικείας. Vel moderationẽ, seu naturam illam ad clementiã potius ac misericordiam, quam ad vim vllam, vel ad summum ius persequendum propensam. Opponit enim Aristot. τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autem τῷ βιαίῳ. Vulg. *Modestiam* ταπεινοφροσύνῃ, non satis rectè. ¶ *Coram*, κατὰ πρόσωπον. Heb. לפני [*lephanim.*] Itaque miror Erasmũ in annotationibus interpretari *In specie*: quum vel ipsa antithesis liquidò ostendat idẽ hoc valere atque παρὼν, *præsens*, vt ipse Apostolus explicat infrà, ver.11. Neque dubiũ est quin hæc dicantur per Mimesin. vt liquet ex ver.10. Vulg. *In facie.* Eras. *Iuxta faciẽ.*

2 [*Hoc*] *autem rogo*, δέομαι δέ. Rectè hoc exponit Ambrosius per Epanalepsin. Nã quia Paulus interiecerat nonnulla post παρακαλῶ in super. vers. nunc explicaturus quid illud sit quod rogat, verbum synonymum repetiit. Itaque absurda est altera Eras. expositio, quasi superior versiculus ad superiora pertineat, vt sit sensus, Rogo vt meo quoque nomine libenter hanc pecuniam conferatis. Nam (obsecro) quis non videt nouum esse proœmium, quòd adhibuerit Paulus vt sequuturæ reprehensionis acerbitatem leniret? Quamobrem etiam non dixit, ὀπιτάττω, *impero*, sed δέομαι, *rogo*: neque etiã ἐπλμησα, *audax fui*, sed λογίζομαι τολμῆσαι, *existimor audax fuisse.* Denique non iaculatur fulmen, sed obtestatur per Christum ne cogatur iaculari quod habebat in manibus sibi à Christo traditum. ¶ *Confidenter agam*, θαρρῆσαι. Id est, vt ita vos geratis ne dicar præsens egisse ea confidentia, quam nonnulli audaciam appellant, aduersus quosdam, &c. Θαρρεῖν enim hoc loco, vt scitè explicat Arabica interpretatio, actionem ipsam declarat, siue quod confidens quispiam reipsa exequatur. ¶ *Existimor audax fuisse*, λογίζομαι τολμῆσαι. Plerique malunt τὸ λογίζεσθαι accipere neutra significatione pro *Cogito.* vt accipitur quoque à Syro interprete. Sed sententia mihi videtur omnino postulare vt passiuè accipiatur, vt etiam vetus Latinus interpres intellexit, adiecta distinctione post τολμῆσαι, & seruata Aoristi significatione, ita vt ὀπί τινας referatur ad θαρρῆσαι, non ad τολμῆσαι. ¶ *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, Non alio præsidio freti quàm quod præ nobis ferimus, qui videlicet homines sumus viles, si nihil aliud quàm hominem spectes. Itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominum, atque adeo ipsius Pauli & collegarum eius imbecillitatem, cui opponitur spiritualis & Apostolica auctoritas. Nec satis rectè (vt opinor) Chrysostomus κατὰ σάρκα perinde exposuit, acsi accusaretur Apostolus eo nomine quòd Spiritu Dei non duceretur, sed prauis carnis affectibus.

3 *In carne incedentes*, ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. Id est, quanuis cæterorum hominum similes simus, & carneam hanc molem, vt reliqui, circumferamus. Opponit autem Secundum carnem & In carne ambulare. ¶ *Militamus*, στρατευόμεθα. Vide 1. Tim. 1. 18.

4 *Carnalia*, σαρκικά. Id est, ea quibus homines auctoritatem sibi apud alios parant, & res illas magnas gerunt. ¶ *Diuinitus valida*, δυνατὰ τῷ Θεῷ. Id est, infinita illa Dei potentia nituntur. Nam τῷ Θεῷ casus est instrumenti, & Deum carni opponit. Vulg. & Eras. *Potentia Deo*, nimium obscurè.

obscuré. Qui verò hunc locum obiiciunt fidelibus Dei seruis, vt magistratus gladio Ecclesiam exarment, digni quidem essent commiseratione potius quàm responsione, si duntaxat ignorantia peccarent: sed quum causam suam agant per summam improbitatem, nec aliud iampridem quærant quàm vt crudelissimæ suæ clemẽtiæ obtentu impunè possint nocentissimo suo veneno Ecclesiam perdere, digni sunt quorum iusto supplicio magistratus Christiani auctoritatem suam sanciant: nisi fortè dederit illis Dominus vt seriò resipiscant. Quomodo verò ad eorum ineptissima argumenta sit respondendum, pluribus nõ exponam hoc in loco, quum hic non sit noster scopus, & de toto hoc negotio libellum iam olim scripserimus, in quo de ciuilis magistratus in hæreticos iure ac potestate copiosius disseruimus. ¶ *Ad destructionem*, πρὸς καθαίρεσιν. stare igitur ista simul non possunt. Itaque nihil est illis stultius, qui conciliare se posse somniant controuersias religionis admixta vel leuissima fermenti humani portione: & Ecclesiæ administrationi admiscent mundanę sapientiæ siue prudentiæ mixturam. ¶ *Munimentorum*, ὀχυρωμάτων. Sic appellat quæcunque Satan & mundus seu vi aperta, seu astu, seu sapientiæ obtentu opponunt, vt Euangelij progressum impediant.

Λογισμοὺς καθαιροῦντες, καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ·

Καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή.

Τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ Χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς Χριστοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς Χριστοῦ.

Ἐὰν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ Κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι.

Ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν ἐπιστολῶν.

Ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ, φασὶ, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραί· ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενὴς, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.

Τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.

Οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι ἑαυτοὺς τισὶ τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων· ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετρῶντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν.

5 Ratiocinationes euertẽdo,
omnémque sublimitatem quæ sese extollit aduersus cognitionem Dei: & in captiuitatem redigendo omnem cogitationem ab obediendum Christo:
6 Et paratum habẽdo quo vindicemus omnem cõtumaciam, postquam impleta fuerit vestra obedientia.
7 Quæ ob oculos sunt aspicitis? siquis apud se confidit se Christi esse, hoc vicissim cogitet ex sese, quemadmodũ ipse Christi *est*, ita & nos Christi *esse*.
8 Nam si amplius etiam quippiam glorier de potestate nostra, quam dedit Dominus nobis ad ædificationem, ac non ad subuersionem vestri, nõ pudefiam.
9 Ne videar ceu perterrefacere vos per epistolas.
10 Nam epistolæ quidem (inquiunt) graues sunt & validæ: sed præsentia corporis infirma *est*, & sermo *est* nihili.
11 Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, quales sumus verbo per epistolas quum absumus, tales etiam *nos fore* reipsa quum aderimus,
12 Nõ enim audemus nos adiungere vel coniungere cũ quibusdam qui seipsos commendant: sed non intelligunt quòd ipsi sese seipsis metiuntur, & sese sibiipsis comparant.

5 *Consilia destruentes, & omnem altitudinem extollentẽ se aduersus scientiam Dei: & in captiuitatem redigentes omnem intellectum in obsequium Christi.*
6 *Et in promptu habẽtes vlcisci omnem inobedientiam, quum impleta fuerit vestra obedientia.*
7 *Quæ secundum faciem sunt videte. siquis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum apud se, quia sicut ipse Christi est, ita & nos.*
8 *Nam etsi amplius aliquid gloriatus fuero de potestate nostra, quam dedit nobis Dominus in ædificationem & nõ in destructionem vestram, non erubescam.*
9 *Vt autẽ non existimer tanquam terrere vos per epistolas.*
10 *Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & fortes, præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis.*
11 *Hoc cogitet qui eiusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas, absentes, tales & præsentes in facto.*
12 *Nõ enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam qui seipsos cõmendant: sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos nobis.*

---

5 *Ratiocinationes euertendo*, λογισμοὺς καθαιροῦντες. De istiusmodi participiis diximus suprà 9.14. & alibi aliquoties. Vulgata, *Consilia destruentes*. Erasmus, *Quibus consilia demolimur*: ita vt ad ὅπλα referatur, subaudito relatiuo אשר [*ascher*] Hebræorum more, & participio posito loco verbi. Sed λογισμὸς certè non sic rectè exponitur.

7 *Quæ ob oculos sunt aspicitis?* τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε; Id est, Itáne verò in æstimandis hominibus externam illam speciem ac laruam intuemini? Opponit enim πρόσωπον, id est *apparentiam* (vt ita dicam) veritati, vt Mar.12.14. Ioh. 7.24, & 8.15. Nam βλέπετε omnino præstat accipere indicandi quàm imperandi modo, & *aspicitis* potius declarat quàm *videtis*. éstque vehementior obiurgatio si per interrogationem enuntietur. Vulgata, *Quæ secundum faciem sunt videte*. Erasmus, *Quæ in conspectu sunt, videtis?* ¶ *Vicissim*, πάλιν. Vulgata, *Iterum*. Erasmus, *Rursum*. neutra certè interpretatio conuenit. ¶ *Ex sese*, ἀφ' ἑαυτοῦ. id est, etiam à me nõ admonitus. Nam si Christi est, vltro agnoscet me quoque Christi esse. Vulgata, *Apud se*.

9 *Ne videar*, ἵνα μὴ δόξω. Vulgata addit particulam δὲ, quam etiam in Complutensi editione & duobus aliis codicibus additã inueni, ita videlicet vt sequentes duo verba parenthesi includantur. Sed δὲ particula mihi videtur expungenda. Est enim præcisa oratio: quasi dicat, Quod ego idcirco dico, ne hæc quæ iacto putetis inania quædã esse verborum terriculamenta.

10 *Inquiunt*, φασί. Sic rectè Vulgata & Syrus interpres, meo iudicio. quanuis veteres nostri codices scriptum habeant φησὶ, *inquit*: nempe quia mox sequitur ὁ τοιοῦτος. ¶ *Et sermo [est] nihili*, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. Vulgata, *Et sermo contemptibilis*. Erasmus, *Et sermo contemptus*, καταφρονητός. non satis expressé.

12 *Audemus*, τολμῶμεν. Erasmus, *Sustinemus*. de qua significatione diximus Rom.15.18. Mihi placet quod & Græco scholiastæ, ironicè videlicet istos insolentes homines carpi ab Apostolo. ¶ *Adiungere vel coniungere*, ἐγκρῖναι ἢ συγκρῖναι. Sic studui elegantem horum duorum verborum paronomasiam aliquatenus assequi, quod sic Cicero lib. ep. ad fam.5, hæc duo Latina commiserit ad Pompeium his verbis scribens, *Illud non dubito, quin sit te mea summa erga te studia parum mihi adiunxerint, resp. nos inter nos conciliatura coniunctiúsque sit*. Itaque Adiungi vt de similibus quidẽ

ſed imparibus: Coniungi verò vt de paribus dictum hoc loco accipere oportet: quod verbo κρίνειν ſignificatur, nec à me exprimi potuit. Vulgata, *Inſerere aut comparare*, ſenſu rectè expreſſo. Sic enim Horatius, *Quòd ſi me Lyricis vatibus inſeru.* Eraſmus, *Inſerere aut conferre*, quem in ſuperioribus editionibus eram ſequutus. ¶ *Non intelligunt*, οὐ συνιοῦσιν. Id eſt, non ſentiunt nec animaduertunt. Scriptũ enim eſt συνιοῦσιν à συνιῶ pro συνιᾶσιν à συνίημι, vt Matt. 13.13. quod tamen in vno manuſc. codice inuenimus. Photius apud Græcum ſcholiaſten pro participio interpretatur, quaſi τοὺς συνιοῦντας vocet Apoſtolo τοὺς ἀκροατάς. id eſt, *auditores*. Refert enim hæc omnia, vt Vulg. ad Paulum ipſum: vt ſic interpretari liceat ex ipſius ſententia, Sed ipſi in nobiſipſis (i. in noſtra conſcientia) nos metimur, & voſipſos nobiſcum (id eſt dicta noſtra cum factis, vel priora noſtra tum dicta tum facta cum poſterioribus) comparamus: non autem cum auditoribus, quibus videlicet non conſtituimus, vt iſti, inſeruire. Sed ἡμεῖς δὲ, quod ſequitur, ſatis oſtẽdit relatiuum αὐτοὶ ad Pauli aduerſarios pertinere. Deinde tota hæc expoſitio valde eſt violenta. Eraſmus igitur participia μετρούντες & συγκρίνοντες annotauit poſita eſſe pro infinitis, ſicut & ego expoſui. Ita enim ſenſus planus eſt, & hæc conſtructio verbi συνιέναι apud Græcos nõ modo tolerabilis ſed elegans etiam habetur. Poſſunt tamen participia ſine enallage explicari, ita vt συνιοῦσιν vel interpretemur vt abſolutè poſitum, *Non ſapiũt*, vel, ἄφρονές εἰσιν *deſipiunt*, vt Syrus & Arabs interpretantur, qui tamen multa hic expunxerunt. Nam Syrus quidem legit ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς συγκρίνοντες, οὐ συνιοῦσιν. Arabs verò οἱ γὰρ ἑαυτοὺς ὅτως συνιστάνοντες οὐ συνιοῦσιν: quæ vtraque ſcriptura plana eſt, ſed nullius codicis Græci, quem quidem viderim, auctoritate confirmatur. Durius eſt aliquid poſt συνιοῦσιν ad explendam ſententiam ſupplere, nempe, *non intelligunt [quàm ſint ridiculi,]* vt explicat Theophylactus, & Auguſtinus in Pſal. 34, & aliis locis: *Non intelligunt, neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* Quid ſi verò coniunctim legamus ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν, id eſt ſibi non ſapiunt? Repugnant Græca exemplaria, in quibus nuſquã additur diſtinctio poſt συγκρίνοντες ἑαυτοῖς. Deinde nulli ſibi magis ſapiunt quàm qui iſtorum ſimiles ſunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit, aut potius prætermiſit, quum in Græcis codicibus, & tum Syra tum Arabica interpretatione inueniantur: excepto Claromõtano, qui cum Vulgata conſentiens totum hunc locum vt & Ambroſius, ſic Latinè vertit, prætermittens in Græcis οὐ συνιοῦσιν, ἡμεῖς δὲ. *Sed ipſi noſmetipſos intrà menſurantes, & comparantes noſmetipſos*, &c. Ambroſium etiam apparet à corrupto aliquo exempl. fuiſſe deceptum. ſic enim hunc locum interpretatur, *Sed ipſi in nobis noſmetipſos menſurantes, & comparantes noſmetipſos nobis, non in immenſum gloriabimur.* Itaque finem huius verſiculi, nempe οὐ συνιοῦσιν, & initium proximi, nempe ἡμεῖς δὲ, non legit, contra omniũ noſtrorum codicum & Græcorum interpretum fidem.

¶ *Quòd ipſi ſeſe ipſis metiuntur*, αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες. Pleroſque video ἐν ἑαυτοῖς exponere μεταξὺ ἀλλήλων, i. *inter ſe*, ſeu mutuò ac viciſſim: vt iſtos intelligamus ſeſe non cũ aliis præſtantioribus eſſe metitos, ſed cum ſui ſimilibus: vnde fit factũ vt non intelligerent quàm procul abeſſent ab eo gradu in quo ipſi ſeſe collocabant: veluti ſi luſcus ſeſe cum cæcis comparet. Sed ego paulo aliter hoc dictum expono. Eleuabant iſti miniſterium Apoſtoli. quid autem adferebant? nempe nihil in eo graue ac robuſtũ eſſe præter epiſtolas, quæ grande neſcio quid ſpirarent: cæterùm quum ad rem ventum eſſet, ac præſens cõſpiceretur, ſermone ac toto vultu nihil eſſe illo abiectius. Id verò quũ dicerent, nempe ſibi contrarias omnes virtutes tribuebãt. Ergo, inquit Paulus, iſtorum faſtum deridens, Non auſim ego homuncio inter iſtos gigantes comparere, ac multo minus cum illis me conferre. Sed mirum eſt ſapiẽtes iſtos ita deſipere vt non intelligãt quàm abſurdè faciãt. Nam certè ſi quis ſeſe velit metiri, is aliqua menſura indiget: vel ſeſe cum aliis comparet neceſſe eſt. Menſura autem iſta quænam fuerit? Nempe res aliquæ geſtæ. Quid autem iſti proferent præter falſam de ſe perſuaſionem? Perinde igitur faciunt ac ſi quis ſeſe non aliqua menſura, puta cubito, vlna, decempeda, ſed ſeipſo vellet metiri: vt ſi quis pumilio iactet ſe gigantem eſſe, nec aliam iactantiæ ſuæ rationem adferat quàm quòd ita ſibi perſuaſerit. Itaque vt tandem finiam, ἐν ἑαυτοῖς exiſtimo rationem habere quaſi inſtrumenti, cui ſignificãdo ſæpe iam diximus Hebræos adhibere literam quæ reſpondet præpoſitioni ἐν, vt ſi dicas metiri in vlna, pro metiri vlna: & ſi Gallicè dicas, *ſe meſurans eux-meſmes par eux-meſmes ils ne ſont pas ſages.* Nam minimè otioſum eſt illud ἑαυτοῖς, quo ſignificatur iſtos non modo in eo per ſeſe ſtultitiam ſuam prodere quòd nihil poſſent afferre quàm falſam de ſe perſuaſionem, ſed in eo quoque quòd ipſiſmet illa de ſeipſis venditarẽt. Cæterùm nec Syrus nec Arabs iſtud membrum legerunt, eo contenti quod ſequitur. Arabe quoque συγκρίνοντες interpretante *Commendandi* verbo: quorum tamen alterum ſi tollendum eſſet, mallem prius retinere, propter proximè ſequentia. poteſt autem hoc poſterius accipi vel pro prioris figuratè dicti explicatione, vel vt altera iſtorum vanitas notetur, qui maximi præ cæteris videri volebant, & tamen non modo nullum iſtius præſtantiæ teſtimonium quaſi magnitudinis ſuæ menſuram proferebãt, ſed etiam cum aliis minimè ſeſe conferebant, nempe ſuo ipſorum de ſe iudicio contenti: quum tamen vt ex duobus vter ſit maior intelligatur, vel communi quadam menſura ſit opus, vel alterum cum altero conferri ſit neceſſe.

Ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα· ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.	13	At nos non gloriabimur de iis quæ meſuræ *noſtræ* nõ ſunt, ſed ſecundũ modum nobis ad regulam admenſum, *id eſt* eius quam diſtribuit nobis Deus menſuræ, *gloriabimur* nos perueniſſe ad vos etiam vſque.	13 *Nos autem non in immenſum gloriabimur: ſed ſecundum menſuram regulæ, qua menſus eſt nobis Deus menſurã pertingendi vſque ad vos.*

13 *De iis quæ menſuræ [noſtræ] non ſunt*, εἰς τὰ ἄμετρα. Sic dicunt Græci eleganter ἐπαινεῖν εἰς δικαιοσύνην, λοιδορεῖν εἰς κακίαν, & ſimilia multa. ἄμετρα autem vocat non quæ per ſe nimia ſint, & quæ nemo poſſit metiri, ſed quæ Deus nõ eſſet ipſi admenſus: aduerſariorum videlicet reſpectu, qui ſibi tribuebant aliena, vt apparet ex verſibus 15 & 16. quũ alioqui ſimpliciter non eſſent immodica quæ vel Paulus meritò ferebat Deo accepta, vel eius aduerſarij ſibi iniuriâ vendicabant. Ideo nolui conuertere, *In immenſum*, cum Vetere interprete & Eraſmo. ¶ *Secundum modum nobis ad regulam admenſum*, κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος. Quum μέτρον & κανὼν ſæpe pro eodem accipiantur, nempe pro ipſo mẽſorio inſtrumento, hîc vnum ab altero diſtinguitur neceſſariò. μέτρον igitur hoc priore loco dicitur modus ſiue quãtitas rei admenſæ, κανὼν autem illud ipſum quod alicui admenſum eſt: quo ſenſu meminit ſui, id eſt velut ad regulam ſibi admenſi territorij, cui alienum, id eſt aliis attributum opponit. Vulgata & Eraſmus, *ſecundum menſuram regulæ*, quod nemo facilè intelligat. ¶ [*Id eſt*] *eius quã Deus nobis diſtribuit menſuræ*, ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου. Sic apud Terẽtium, *Reſtitue me in quem accepiſti locum.* Sequutus ſum enim repertam in Græcis ferè noſtris codicibus omnibus & manuſcript. & excuſis lectionem, vt ſit in his verbis explicatio eius quòd μέτρον κανόνος vocarat, nempe μέτρον τοῦ μεριζόντος μέτρου, id eſt menſuræ admenſæ modum, ſic tamen vt non habeatur donorum quibus hi non illi inſtructi erant, ſed locorum ratio in quibus primas proculdubio acceperant Apoſtoli, nulli priuatim genti nedum Eccleſiæ adſtricti, & inter Apoſtolos cæteros Paulus, vt dicere de ſe cogitur. Sic igitur hunc locum interpretor. Vulgata pro οὗ legit ᾧ (videlicet κανόνι) ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον, *qua* (nimirum regula) *Deus nobis menſus eſt menſuram.* Eraſmus Græca ſcholia ſequutus, videtur exiſtimaſſe ſupplendam præpoſitionem διὰ, id eſt δι' ἧς μέτρου ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς, *qua menſura partitus eſt nobis Deus pertingendi*, &c. quaſi ſcriptum ſit τοῦ ἐφικέσθαι, quod vtrunque durum eſt. Syrus denique & Arabs legerunt ὅ vel ὅν, quem modum aut quã admenſionem vobis partitus eſt Deus, neque μέτρον neque μέτρου repetentes, quæ ſcriptura planiſſima eſt. ¶ [*Gloriabimur*] *nos peruenisse*, ἐφικέσθαι. Repeto ἀπὸ τοῦ κοινοῦ verbum

bum καυχησόμεθα. Id enim omnino faciendum est, quocunque modo locum interpreteris. Sed in eo non possum assentiri Veteri interpreti & Erasmo, quòd ἐφικνούμενοι verterunt per gerundi modum, quasi scriptum sit τὸ ἐφικνούμενοι, & cohæreat hoc verbum cum nomine μέτρον. quod mihi duriusculum videtur. Mallem enim supplere ὥστε, & conuertere, *Vt peruenirémus*. cum Syro interprete. ¶ *Etiam ad vos vsque*, ἄχρι καὶ ὑμῶν. Vetus interpres omisit particulam καὶ, quam meritò restituit Erasmus, quum maxima sit eius emphasis.

Οὐ γὰρ ὡς μὴ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκτείνομεν ἑαυτοὺς. ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ.

Οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν, μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν·

Εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι· οὐκ ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι, εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.

Ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν Κυρίῳ καυχάσθω.

Οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκιμος, ἀλλ' ὃν ὁ Κύριος συνίστησιν.

Κεφάλαιον ια.

Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.

Ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς θεοῦ ζήλῳ· ἡρμοσάμην γὰρ ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι τῷ Χριστῷ.

14 Non enim vt si non peruenissemus vsque ad vos, extẽdimus nosipsos vltra quàm deceat: nam vsque ad vos etiã peruenimus in Euangelio Christi.

15 Nequaquam de iis quę mensuræ *nostræ* nõ sunt gloriantes, *id est* de alienis laboribus: sed sperantes, *fore vt* augescente fide vestra in vobis amplificemur in attributa nobis nostra mensura vlterius,

16 *Id est* vt in iis *regionibus* quæ vltra vos *sunt*, euangelizem: nõ vt in alteri attributa mensura, de præparatis gloriemur.

17 Cæterùm qui gloriatur, in Domino glorietur.

18 Non enim qui seipsum commendat, is probatus est, sed is quem Dominus commendat.

CAP. XI.

1 VTinam toleraretis paulisper desipiẽtiam *meam*: imò etiam tolerate me.

2 Ambio enim vos Dei zelotypia. Aptaui enim vos, *quos* vni viro, *vt* virginem puram sistam, *nempe* Christo:

14 *Non enim quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos: vsque ad vos enim peruenimus in Euangelio Christi.*

15 *Non in immensum gloriantes in alienis laboribus: spem autem habentes crescentis fidei vestræ in vobis magnificari secundũ regulam nostram in abundantiam:*

16 *Etiam in illa quæ vltra vos sunt euangelizare: non in aliena regula, in iis quæ præparata sunt gloriari.*

17 *Qui autem gloriatur, in Domino glorietur.*

18 *Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem Dominus commendat.* Iere. 9 24. 1.Cor.1.31

CAP. XI.

1 *VTinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ: sed supportate me.*

2 *Æmulor enim vos Dei æmulatione. dispondi enim vni viro, virginem castam exhibere Christo.*

14 *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, dum Christum prędico, siue Christum euangelizando.

15 *De iis que mensuræ [nostræ] non sunt*, εἰς τὰ ἄμετρα. Vide supra, versu 13. ¶ *Sed sperantes*, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες. Id est, μᾶλλον δέ. ¶ *Augescente*, αὐξανομένης. Vulgata perperam conuertit *Crescentis*. ponitur enim hic casus absolutè. Erasmus, *Suboleſcente*. quod participiũ nescio vnde tãdem desumpserit. ¶ *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Malè in plerisque codicibus istud coniungitur cum verbo μεγαλυνθῆναι, quum pertineat ad αὐξανομένης. quod apparet ex opposito mẽbro. Mutua enim est conuenientia inter Corinthios in fide crescentes in sese, & Paulum sua veluti iurisdictione auctum. assentiẽte quoque Syro interprete: nam Arabs istud omisit. Ponitur autem μεγαλυνθῆναι pro μεγαλυνθήσεσθαι. ¶ *In attributa nobis nostra mẽsura*, κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν. Vulgata & Erasmus, *Secundum regulam nostram*. Atqui κατὰ idem hic declarat prorsus atque ἐν. quasi dixerit Apostolus ἐν τῷ κανόνι ἡμῶν, vt cõtrà paulo pòst, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Deinde κανὼν hoc in loco non significat regulam, sed illud ipsum spatiũ quod ad regulam admensum est: quasi Deus terrarum orbem inter Apostolos diuiserit excolendũ. Itaque sequente versiculo appellat ἀλλότριον κανόνα mensuram alteri attributam, id est ad quam excolendam Deus alium vocasset. Sic apud Hebræos eodem tropo, quanuis diuersa trãslatione, hæreditas dicitur גורל [*ghoral*,] id est *sors*, vt etiam Latini loquuntur: & cum sex punctis חבל [*chebel*,] id est *funis*, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem κανὼν dicitur ipsum saltus spatium: neque quicquam est hac metalepsi magis vsitatum.

16 *Vt euangelizem*, εὐαγγελίσασθαι. Sub. ὥστε. quam ellipsin quia Vetus interpres neglexit, conuertit Euangelizare, ita obscurè vt nemo intelligeret. Similis est ellipsis infrà, 11.2. ¶ *In alteri attributa mensura*, ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι. Vetus interpres, *In alia regula*. Erasmus, *Per alienam regulam*. Neuter profectò quid hoc rei esset percepit quod paulo antè exposuimus, & ipse Paulus perspicuè exponit. Vocat enim mensuram alteri assignatam τὰ ἕτοιμα, id est regiones ab aliis præparatas, & quasi excultas Euangelij prædicatione, ad ferendum fructum. quas vocat, diuersa translatione, fundamenta ab aliis posita, Rom.15.20.

17 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id est, Deo totam gloriam vendicet in solidum, ne in sese superbiat: deinde ad Dei gloriam non ad sua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

IN CAPVT XI.

1 *VTinam*, ὄφελον. Procœmium est, deductum ἀπὸ τῆς δυνάμεως. quale esse Demosthenis illud ὦ τῆς τόλμης annotarunt rhetores. ἀφροσύνη autem, id est desipientiam, aut delirium potius, vocat laudum suarum prædicationem: ad quas descendere cogitur, non quòd seipsum quæreret amplificare, sed quòd pseudoapostolos videret arrogantia sua Ecclesiam corrumpere: vt omnino oporteret illam ruere nisi salua maneret apud eos ministerij Pauli auctoritas. ¶ *Toleraretis paulisper desipientiam meam*, ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum codicum auctoritate. Quanquam in eo deceptus est Vetus interpres quòd τῆς ἀφροσύνης coniunxit cum μικρόν τι, quum cohæreat potius cum verbo ἀνείχεσθε. Vertit enim, *Vtinam sustineretis modicum quid insipientiæ meæ*. Erasmus, *Vtinam me toleraſſetis paulisper in insipientia mea*, id est ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ, vt subaudiatur ἐν, quæ ellipsis dura est. quanquam sic habent plerique codices. Illi tamen in eo non assentior quòd ἀνείχεσθε vertit *toleraſſetis*.

2 *Ambio*, ζηλῶ. Vulgata, *Æmulor*. Erasmus, *Zelotypus sum*. Loquitur autem vt procus, sed qui tamen non sibi sed domino suo illos quasi virginem ambiat. Itaque ipsius sponsi zelotypiam in se transfert. Sunt enim sincẽri ministri, quasi Ecclesiæ & Christi pronubi Vide Ioh.2.17. ¶ *Aptaui*, ἡρμοσάμην. Respondet hoc verbum, in hac significatione quæ ad coniugium spectat, verbo Hebræo יעד [*iahad*,] quum alioqui de omni aptatione coniuncta applicatione, dicatur. & huc spectat toties celebratum in sacris literis, spirituale Christi veluti mariti cum Ecclesia tanquam vxore connubium, vt Psal.45 toto, Iere.3.1, Ezech. 16. Rom.7.1. Ephes.5.23. Huius autem coniugij pronubi sunt ministri, primum omnium futuram sponsam proconciliantes, deinde illam despondentes, & desponsam

exornantes ad ipsum sponsum deducendam. quorum triuni duo priora in hoc seculo peragũtur, tertio in illum vltimum diem reiecto. Vulgata, *despondi*, quod non improbo. Sic enim quoque vsurpatur apud Herodotum in Terpsich. pro μνηστεύσας. vbi de quodam Philippo loquẽs, ὃς, inquit, ἁρμοσάμενος Τίμνος τὸ Συβαρείτεω τοῦ θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Κρότωνος. Sequitur enim ἐνθεῦτεν δὲ τοῦ γάμου, εἴχετο πλέων ἐς Κρότωνα. Erasmus, *Adiunxi*. Et fateor tunc maximè propriè dici sponsam prorsus ἡρμοσμένην, quum domum ducta est à marito. Sed verbum παρεστῆσαι hanc interpretationem refellit. Ideo malui *Aptandi* voce vti, qua & conciliatio & despósatio intelligatur, sequuturis suo tempore nuptiis. Itaque ἑνὶ ἀνδρὶ, rectius coniungitur cum παρεστῆσαι quàm cum ἡρμοσάμην, & Christi nomen in epexegesi ponitur, cuius simile prorsus exemplum extat, Matth.cap.19.versu 17. ¶ [*Quos*] *sistam*, παρεστῆσαι, vel vt vos coniungam. Subauditur enim ὥστε, vt suprà, 10.16. & ὑμᾶς repetendum est ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Vulgata, *Exhibere*, ad verbum, si non explicata, at certè non corrupta sententia. Erasmus, *Vt exhiberetis*. quod mihi non placet. Persistit enim Paulus in translatione, & finem sui consilij explicat: nempe vt quum Corinthios prædicatione Euangelij purificasset, quasi virginem puram & integram eos Christo tandem sisteret. ¶ [*Vt*] *virginem puram*, παρθένον ἁγνήν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Virginem castam*. Ego malui ἁγνὴν puram interpretari: quòd castitas etiam vxori tribuatur, hîc verò summa quædam integritas significetur. Est autem hoc accipiendum per speciem appositionis, quam exposuimus Luc.11.41.

¶ [*Nempe*] *Christo*, τῷ Χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum est à nobis paulo ante. Alludit autem manifestè Paulus ad legalem typum pontificis Maximi, qui nullam nisi virginem, vxorem ducere poterat, Leuit.21.14.

Φοβοῦμαι δὲ μή πως ὡς ὁ ὄφις Εὔαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν Χριστόν.

Gen.3.4

Εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσει ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν, ἢ Πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε ὃ οὐκ ἐλάβετε, ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἠνείχεσθε.

Λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων.

3 Sed metuo nequo modo, sicut ‖ serpens ille Euã seduxit calliditate sua, ita ˣcorruptæ mentes vestræ ˣ *degenerent* à simplicitate ˣ quæ est in Christo.

4 Enimuero ˣ si veniat qui ˣalterum Iesum prædicet quẽ non prædicauerimus, ˣ aut *si* Spiritum alterum accipiatis quem non acceperitis, aut Euangeliũ alterum quod non receperitis, rectè *illum* ˣtoleraueritis.

5 ˣPuto enim me nihilo inferiorẽ fuisse ˣ summis Apostolis.

3 *Timeo autem ne sicut serpens Heuam seduxit astutia sua: ita corrumpãtur sensus vestri, & excidant à simplicitate quæ est in Christo.*

4 *Nam si is qui venit, alium Christum prædicat quem non prædicauimus, aut alium Spiritum accipitis quem non accepistis. aut Euangelium quod non recepistis, rectè pateremini.*

5 *Existimo enim nihil me minus fecisse à magnis Apostolis.*

---

3 *Corruptæ mentes vestræ* [*degen.*] φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De virginibus differens, meritò vsurpauit corruptionis vocabulum, & fraudis, & simplicitatis. conueniunt enim illa stupratori, istud verò puræ & integræ virgini. Sed hoc vitium menti offertur. itaque τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) *mentes* interpretari malim quàm *sensus*. Notandus autem est hic locus aduersus eos quibus natiua illa & incorrupta sacrarum literarum simplicitas præ humanæ facundiæ fucis ac pigmentis sordet. ¶ [*Degenerent*] *ab ea simplicitate*, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος. Addidi verbum *Degenerent*, vt vitarem amphiboliam quæ nusquam est in Græco sermone, nempe quasi videatur Apostolus metuere ne simplicitas eorum mentes corrumpat. Sic tamen apud Virgilium Æneas de Hectore differens, *Quantum*, inquit, *mutatus ab illo*. non quòd ille mutasset, sed quòd illi factus esset dissimilis, vt Erasmus rectè annotauit. Ambrosius habet *Castitate*, vt satis appareat eum legisse ἁγνότητος pro ἁπλότητος. Ita etiam legit Augustinus aliquoties citans hunc locum, vt idem Erasmus obseruauit. & in Claromontano codice vtrunque legitur, nempe ἀπὸ τῆς ἁγνότητος καὶ τῆς ἁπλότητος, *à puritate & simplicitate*, quam scripturam sequutus est etiam Arabs interpres. Quod autem est in Latina versione, & *excidant*, fortassis ab illo suppletũ est, vt perspicuitati studeret, sicut rectè coniicit Erasmus. ¶ *Quæ est in Christo*, τῆς εἰς τὸν Χριστόν. Id est, quæ iis conueniat qui in Christo sunt. Eras. *Quæ erat erga Christum*, nempe quia purè ac simpliciter illi obtemperabatis.

4 *Si veniat qui*, ὁ ἐρχόμενος. Articulum puto poni ἀορίστως hoc in loco. Vulgata & Erasmus, *Si is qui venit*. nam etiam fortassis certum quempiam designat, vt suprà 10.10. vel vnum aliquem ex multis exempli causa proponit.

¶ *Alterũ Iesum*, ἄλλον Ἰησοῦν. Id est, Si alter quispiam sit Iesus (siue Christus, vt Vulg. legit) præter eum quem vobis annuntiaui primus: & alterum aliquod euangelium perfectius alius quispiam vobis afferat, eiusmodi certè Apostolum non immeritò tuleritis. Itaque alterum Iesum verum, & alterum germanum Euangelium hoc loco Paulus intelligit, ex hypothesi, & ita conciliandus est hic locus, cum altero Gal.1.8, vbi aliud Euangelium vocat adulterinum, quòd re vera non sint plures Christi, neque plura Euangelia. Hîc autem loquitur sub conditione ἀδωνάτῳ, vt Corinthios cogat errorem suum agnoscere. Ideo malui *Alterum* quàm *Alium* interpretari. ¶ *Aut* [*si*] *Spiritum alterum accipiatis*, ἕτερον Πνεῦμα λαμβάνετε. Spiritus nomine intelligo Spiritus dona quibus prædicati Christi vis ac potentia in animis credentium, testibus etiam infidelibus, obsignabatur, vt Marc.cap.16.ver.20, Act.8.15, & 18.2. Alium igitur Spiritum appellat excellentiora Spiritus dona per alterius prædicationem collata.

¶ *Toleraueritis*, ἠνείχεσθε. Subauditur ἄν. vt verti etiam possit, *Toleretis*. Nisi malimus interpretari *Tolerarretis*, vt nullà sit ellipsis. Erasmus, *Tolerassetis*. quod non conuenit quum non præcesserit ἐκήρυττεν, aut ἐκηρυξεν, sed κηρύσσει, & λαμβάνετε.

5 *Puto enim*, λογίζομαι γάρ. Ponitur quidem γὰρ causalis, sed ita vt hoc non referatur ad superius dictum, sed ad responsionem, ad quam confitendam Corinthios adegerat, non expressam tamen vt eorum pudori parceret. perinde est igitur hęc causæ redditio accipienda, ac si respondissent vel inuiti Corinthij, nec euenisse nec euenire posse quod Paulus sub conditione dixerat. cui responso nunc subiicit Apostolus, rẽ ita se habere. Nec enim se vel summis Apostolis esse inferiorem, ne quod ad ipsam quidem Apostolici muneris administrationem attinet.

¶ *Summis Apostolis*, τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων. Ad verbum, Iis qui suprà quàm valde sunt Apostoli. Positum enim est λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Vtitur autem præterito ὑστερηκέναι potius quàm præsenti ὑστερεῖν, quia non tam in genere suum adhuc vigentem Apostolatum respicit, quàm ea quæ in ipsius muneris functione gesserat, eosdem hac in re iudices simul ac testes adhibẽs. Vulgata, *Nihil me minus fecisse à magnis Apostolis*. Erasmus multo rectius, *Nihilo inferiorem fuisse eximiis Apostolis*. Malui tamen summos interpretari, vt propius abessem à Græcis, sicut etiam Erasmus infrà conuertit, 12.11. Cæterùm ad euertendum illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus commẽtus est, hoc quoque pertinet quòd plurali numero summos Apostolos dixit. Quid verò quod ipse Antichristus sese nõ solius Petri, sed etiam Pauli successorem iactat? nempe vt, antequam ipse hanc tyrannidem vsurparet, biceps ad minimum fuerit Ecclesia. Ergo (vt ad rem veniamus) hoc quidem constat, Apostolos sic propriè vocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimum tertium peculiariter Gentibus destinatum, pari & æquali dignitate fuisse, sed tamen gratias Dei alias in aliis excelluisse. quod Paulus hîc respicit. Nisi malimus eum obliquè carpere aduersarios, quos etiã ironicè vocet amplius quàm Apostolos.

6 *Rudis*

Εἰ δὲ καὶ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει· ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.

Ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα, ἐμαυτὸν ταπεινῶν ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον εὐαγγελισάμην ὑμῖν;

Ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν· καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑστερηθεὶς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός.

Τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας· καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω.

Ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοὶ, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.

Διατί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ Θεὸς οἶδεν.

Ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν τῶν θελόντων ἀφορμὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται, εὑρεθῶσι καθὼς καὶ ἡμεῖς.

6 Quòd si rudis *sum* sermone, non tamen *sum rudis* notitia: sed omnino manifesti facti sumus in omnibus apud vos.

7 Num peccaui quum meipsum demitterem vt vos attolleremini: *id est* quod gratuitò Euangelium Dei euangelizaui vobis?

8 Alias Ecclesias spoliaui, accepto *ab eis* stipendio, vt vobis inseruirem: & quum apud vos essem & egerem, ‖ non obtorpui cum cuiusquam incōmodo.

9 Quod enim me deficiebat suppleuerunt fratres quum venissent è Macedonia: & in omnibus me præstiti vobis minimè onerosum, & præstabo.

10 Est veritas Christi in me, quòd hæc gloriatio non obstruetur in me in regionibus Achaiæ.

11 Quapropter? *an* quòd non diligam vos? Deus nouit.

12 Sed quod facio, etiam faciā: vt amputē occasionem iis qui exoptant occasionem, vt in *eo de* quo gloriantur, reperiantur quales & nos.

6 *Nam etsi imperitus sermone, sed non scientia: in omnibus autem manifestati sumus vobis.*

7 *Aut nunquid peccatum feci meipsum humilians, vt vos exaltemini? quoniam gratis Euangelium Dei euangelizaui vobis?*

8 *Alias Ecclesias expoliaui, accipiens stipendium ad ministerium vestrum: & quum essem apud vos, & egerem, nulli onerosus fui.* Infrà, 12.13

9 *Nā quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui venerunt à Macedonia: & in omnibus sine onere me vobis seruaui, & seruabo.*

10 *Est veritas Christi in me, quoniam hæc gloriatio nō infringetur in regionibus Achaiæ.*

11 *Quare? quia non diligo vos? Deus scit.*

12 *Quod autē facio, & faciam: vt amputem occasionem eorum qui volunt occasionem: vt in quo gloriantur, inueniantur sicut & nos.*

---

6 *Rudis* [*sum*] *sermone*, ἰδιώτης τῷ λόγῳ. Ἰδιώτας alibi diximus propriè dici priuatos, id est plebeios & ex medio vulgo homines, qui, quod non ita liberaliter sunt educati, fere sunt excellentium rerum, ac præsertim oratoriæ illius facultatis prorsus rudes & imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, vt Hieronymus existimat? Imò verò Chrysostomū potius, & doctissimos quosque ex Græcis, ipsam denique rationem sequutus, quanuis natiua illa & germana masculæ facundiæ ornamenta ipsi videri possint non defuisse, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis vti noluisse: nempe vt vi Spiritus hominum animos ad Christum raperet, non autem sermonis blanditiis, adulatorum more, alliceret. Sed quum orationis ipsius totam indolem & χαρακτῆρα propius considero, nullam ego in ipso Platone similem grandiloquentiam, quoties illi libuit Dei mysteria detonare, nullam in Demosthene parem δεινότητα comperisse me fateor, quoties animos vel metu diuini iudicij perterrefacere, vel cōmonefacere, vel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, vel ad pietatis ac misericordiæ officia constituit adhortari: nullam denique vel in ipso Aristotele & Galeno, præstantissimis alioquin artificibus, magis exactam docendi methodum inuenio. Sed (vt ad rem redeam) λόγον interdum vocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enuntiatur, vt 1. Corinthior. 14. 9. interdum verò κατ' ἐξοχὴν, Euangelij prædicationem, vt Philipp. 1. 14. interdum dicendi facultatem illam, vt 1. Corinth. 2. 1, & 4. 20. & hic quoque, & multis aliis locis. cum quo dono cohæret γνῶσις, id est ipsa doctrinæ substantia. ¶ *Sed omnino*, ἀλλ' ἐν παντί. Id est ἀλλὰ πάντως, vt בכל [*bechol*] apud Hebræos: quasi dicat Apostolus, Sed quid attinet hęc à me pluribus referri? Vos ipsi in omnibus me penitus apertum & fuci expertem cognouistis.

* 7 *Peccaui*, ἁμαρτίαν ἐποίησα. Vulgata ad verbum, *Peccatū feci*. Alibi verò istud dicendi genus de eo demum dicitur in quo peccatum regnat, Vide 1. Ioh. 3, 4. Sic autem vt hoc loco accipitur 1. Pet. 2, 22. ¶ *Quum demitterem*, ταπεινῶν. renuntians videlicet suo iuri, vt mox explicat: quod cōmemoratur à Luca Act. 18. 3.

8 *Stipendio*, ὀψώνιον. Vide 1. Cor. 9. 7. ¶ *Non obtorpui cum cuiusquam incommodo*, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat se non modo strenuè apud eos, suis manibus laborando, vitam tolerasse, sed etiam, premente inopia, non remisisse quicquam de suis laboribus, vt quenquam grauaret: nec ita labori seriò incubuisse, vt propterea in singulis docendis officium non ita diligēter vt antea, fecerit: denique se propterea nemini fuisse magis remissum factum. Est enim elegāter scriptum, κατενάρκησα οὐδενὸς, pro ἐνάρκησα κατ' οὐδενός. Quod autem annotat Hieronymus hanc vocem Cilicibus esse peculiarem, quàm verum sit nescio, quum à Theocrito, Synæsio, Platone vsurpetur. Vulgata & Erasmus, *Non fui onerosus cuiquam*. quòd, inquit Erasmus, qui otio torpent, premunt & imminent aliis, vnde petunt assiduè. Sed quorsum attinet translationem istam quærere tam procul, quum propria significatio plana sit ac perspicua? Castellio vertit, *Neminem exuxi*: quam rectè, ipse viderit.

9 *Quod enim me deficiebat*, τὸ γὰρ ὑστέρημά μου. Particula γὰρ non ad proximè præcedens membrum, sed ad superius, id est ad verbum Spoliaui, refertur.

10 *Est veritas*, &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. Id est, Ne censeatur esse in me Christi veritas. vel, Vobis ego per Christum verè affirmo, vt Rom. 9. 1. Est enim hæc quædam iurisiurandi formula. ¶ *Non obstruetur in me*, οὐ φραγήσεται εἰς ἐμέ. Id est, Os nō obstruetur in me quominus glorier hac de re. Vulgata, *Non infringetur*. Erasmus, *Non interrumpetur*. Neutrum rectè.

12 *Qui exoptant*, τῶν θελόντων. id est quibus nihil est optatius Vulgata, *qui volunt*, non expressa vi verbi θέλειν hoc in loco, de qua alibi diximus. Syrus à consequenti accepit pro ζητούντων. ¶ *Vt in* [*eo de*] *quo gloriantur*, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται. Hoc quidam sic exponunt quasi & isti stipendium ab Ecclesia nō acceperint, æmulatione quadam Pauli, quo inferiores videri nollent, imò aliis in rebus superiores. Itaque in his verbis esset quidā σαρκασμὸς, quasi prædicente Paulo diuturnam hanc æmulationem in ipsis non fore, se nihilominus perseueraturo. Sed illud verisimile mihi non videtur, & mox refellitur ver. 12. Puto igitur Paulum diuersa prorsus ratione occurrere istorum improbitati, ac si dicat, Isti quidem omnem mei calumniandi occasionem captant, expectantes dum pœniteat me iuri meo renuntiantem, in prædicando Euangelio ex manuum mearum labore victitare. At ego nunquam patiar hanc laudem (qua ipsos refello) mihi in Achaiæ Ecclesiis præripi. Imò in hoc instituto pergam, vt & ipsos ad exemplum meum imitandum prouocem, nedum vē quam captant occasionem inueniant.

¶ *Quales*, καθὼς. Vulg. ad verbum, *Sicut*. Erasmus, *Quemadmodum*. Castellio hunc locum ita conuertit, *Quò sibi in quo glorientur suppetat, quemadmodum & nobis*. quasi videlicet ὑπαρχῶσι actiuè possit explicari.

Οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ.

Καὶ οὐ θαυμαστόν· αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.

Οὐ μέγα οὖν εἰ καὶ οἱ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι δικαιοσύνης· ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Πάλιν λέγω, μή τις με δόξῃ ἄφρονα εἶναι· εἰ δὲ μήγε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.

Ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ Κύριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.

Ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.

Ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.

Ἀνέχεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.

Κατὰ ἀτιμίαν λέγω· ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήσαμεν· ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ, (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω) τολμῶ κἀγώ.

13 Nam istiusmodi pseudapostoli, operarij dolosi sunt, trãsfigurãtes se in Apostolos Christi.

14 Neque id mirum. ipse enim Satanas se transfigurat in Angelum lucis.

15 Non magnum est igitur si etiam eius ministri transfigurãt se tãquam *sint* ministri iustitiæ, quorum finis erit secundum opera ipsorum.

16 Rursum dico, nequis me putet desipientem esse: alioquin vel vt desipientem recipite me, vt paululum quiddam & ego glorier.

17 Quod dico, non dico secundũ Dominum, sed vt desipiens, in præsidente ista gloriatione.

18 Quandoquidem multi gloriantur secundum carnem, & ego gloriabor.

19 Libenter enim toleratis desipientes, quòd sitis sapientes.

20 Toleratis enim siquis vos in seruitutem adigit, siquis exedit, siquis *stipendium* accipit, siquis attollit sese, siquis vos in faciẽ cædit.

21 Quantũ ad contumeliã dico: sicuti quod nos infirmi fuimus: Imò in quocũque audacia vti velit aliquis, (vt desipiens loquor) audacia velim vti & ego:

13 *Nam eiusmodi pseudapostoli, sunt operarij subdoli, transfigurantes se in Apostolos Christi.*

14 *Et non mirum. ipse enim Satanas transfigurat se in Angelum lucis.*

15 *Non est ergo magnum si ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiæ: quorum finis erit secundum opera ipsorum.*

16 *Iterum dico, nequis me putet insipientem esse: alioquin velut insipientem accipite me, vt & ego modicum quid glorier.*

17 *Quod loquor, non loquor secundum Dominum, sed quasi in insipientia, in hac substantia gloriæ.*

18 *Quoniam multi gloriantur secundum carnem: & ego gloriabor.*

19 *Libenter enim suffertis insipientes; quum sitis ipsi sapientes.*

20 *Sustinetis enim siquis vos in seruitutem redigit, siquis deuorat, siquis accipit, siquis extollitur, siquis in faciem vos cædit.*

21 *Secundum ignobilitatem dico, quasi nos infirmi fuerimus in hac parte: in quo quis audet, (in insipientia dico) audeo & ego:*

13 *Pseudapostoli*, ψευδαπόστολοι. Pseudapostolos istos vocat, non, vt ego quidem opinor, quòd falsam aliquam doctrinã sparsissent, (quod tamen proculdubio tandem erant facturi) sed quòd ministerium suum sincerè non obirent, ac præsertim in hoc facto nihil aliud quàm simulatè se gerent. quum eos vreret aliena gloria, quam tamen minimè captabat Apostolus. ¶ *Transfigurantes se*, μετασχηματιζόμενοι. Sic rectè Vulgata. Est enim positum τὸ μετασχηματίζεσθαι forma Hebrææ coniugationis vel Hitpahel, vel Niphal reciprocæ, cuiusmodi plurima in his libris obseruauimus. Erasmus, *Sumpta persona Apostolorum Christi*, expresso quidem sensu, sed nulla necessitate discedens ab ipsis Apostoli verbis.

14 *Lucis*, φωτός. Id est lucidum. Lucis autem nomine intelligitur cælestis gloria & spiritualis ac purissima illa intelligentia cuius participes sunt Angeli beati.

15 *Transfigurant se tanquam [sint] ministri iustitiæ*, μετασχηματίζονται ὡς διάκονοι τῆς δικαιοσύνης. Recte mihi videtur suppleri participium ὄντες. Erasmus autem rursum, nulla vt mihi quidem videtur necessitate à verbis Apostoli discedens vertit, *personam illius in se transferant, quasi sint ministri iustitiæ*, sententia etiam nonnihil deprauata. Nec enim illi dicuntur sese transfigurare in Satanam, sed in ministros probos & integros, quibus opponitur δόλιοι. Hoc enim declarat epitheton iustitiæ ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Finis*, τὸ τέλος, id est merces, sic ab Hebræis dicta quod sit finis operis.

16 *Alioquin*, εἰ δὲ μήγε. Vel sin minus: id est, sin verò aliter sentitis, me videlicet non sapere, at certè recipite me vt desipientem.

17 *In præsidẽte ista gloriatione*, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. Vulgata, *In hac substantia gloriæ*. Erasmus, *In hoc argumento gloriationis*. Castellio, *In hac gloriationis materia*. Vide suprà, 9.4. Quod autem dixit Apostolus se non secundum Dominum loqui, per concessionem dixit, & formã ipsam orationis, non autem rem ipsam considerans: quum alioqui vera sit ipsius oratio, & sanctissimus ipsius scopus.

18 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, de rebus externis, veluti de generis nobilitate.

20 [*Stipendium*] *accipit*, εἴ τις λαμβάνει. Casum suppleui ex versu 8. Syrus autem & Arabs addunt etiam ἀφ' ὑμῶν, *à vobis*. cui opponitur δωρεὰν εὐαγγελίζεσθαι, gratuitò euangelizare.

21 *Quantum ad contumeliam dico*, κατὰ ἀτιμίαν λέγω. Quia dixerat, Siquis vos in faciem cædit: quod excipere possent Corinthij sibi non accidisse vt à suis illis ambitiosis magistris paterentur, hoc, inquit Apostolus, non simpliciter dico, sed habita eius contumeliæ ratione qua vos afficiunt, quæ sanè non minor est quàm si vos, vilium mancipiorum instar, colaphis cæderent. Facit autem hæc addita particula vt superiorem versiculum non possim accipere pro Ironia, sed potius pro aperta ac longè omnium asperrima obiurgatione interpreter: quòd quamlibet illorum tyrannidem ferrent, illud verò lene Christi iugum, quod Paulus, sese omnibus modis demittens, illis volebat imponere, cum ludibrio etiam reiicerent: quasi non satis nobilis, non satis potens, non satis facundus esset Apostolus præ illis imperiosis dominis. Quod autem ad ipsum loquendi genus attinet, sic etiam apud idoneos scriptores accipitur præpositio κατὰ, vt apud Herodotum in Clio, κατὰ δὲ τὼ Ἀμφιάρεω τοῦ μαντηίου ἀπόκρισιν, οὐκ ἔχω εἰπεῖν ὅ, τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε. Id est, *Quod autem ad oraculi Amphiarai responsum attinet, nõ possum dicere quid Lydis responderit*. Vulgata, *Secundum ignobilitatem dico*. Erasmus, *Iuxta contumeliam loquor*. Castellio, *Indecorè loquor*: & ita quidem vt sequenti membro adiungat. ¶ *Sicuti*, ὡς ὅτι. Easdem has particulas aliter exposui suprà 1.9, ita requirente illius loci sententia. Hîc verò sic videntur ista cohærere, vt Paulus afferat similis in se contumeliæ exemplum, ac si diceret: Quod istos dixi vobis colaphos impingere, intelligo de illis contumeliis quibus vos afficiunt: cuiusmodi etiam illud est, quod isti mihi obiiciunt, vilem nimirum apud vos conditionem meam.

meam. Vulgata interpretatur, *Quasi nos infirmi fuerimus.* Erasmus, *Perinde quasi nos infirmi fuerimus*, prætermissa particula ὅτι, vt sit hic sensus huius loci, Toleratis istos quantumuis superbos sese efferentes, & contumeliosos dominos, me verò ferre non potestis, quasi videlicet præ illis sim vilis & contemnendus. Sed præterquam quòd durus est pleonasmus particulæ ὅτι in hoc dicẽdi genere, Paulus in hoc toto sermone ἀδένειαν (quo nomine vilem & abiectam conditionem significat, in qua Corinthi vixerat, pauperculus videlicet σκηνοποιός) tantum abest vt à se remoueat, vt è contrario illam veluti insigne sui Apostolatus ornamentum opponat vanis pseudapostolorum pompis. Quod autem additur in Latina versione *in hac parte*, ἐν τούτῳ μέρει, non videtur quadrare, neque in Græcis extat.

¶ *Imò*, δέ. Vetus interpres hanc particulam omisit, quam vt plane necessariam Erasmus rectè omnino expressit.

¶ *Audacia vti velit*, αὐτολμᾷ. Audaciam vocat confidentis hominis sermonem. Malui verò per periphrasin dicere *Audacia vti*, quam *Audere*, absolutè, vt perspicuitati studerem.

Ἑβραῖοί εἰσι; κἀγώ· Ἰσραηλῖταί εἰσι; κἀγώ· σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι; κἀγώ·

Διάκονοι Χριστοῦ εἰσι; (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ· ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.

Ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον.

Τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα·

Ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις·

Ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ διψῇ, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι.

Χωρὶς τῶν παρεκτός, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

22 ‖ Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: semen Abrahæ sunt? *sum* & ego:

23 Ministri Christi sunt? (desipiens loquor) supero ego: in fatigationibus, amplius: in plagis supra illos: in carceribus, amplius: in mortibus sæpe.

24 A Iudæis quinquies accepi quadragenas *plagas*, vna minus.

25 ‖ Ter virgis cæsus fui, ‖ semel fui lapidatus, ‖ ter naufragium feci, noctem ac diem in profundo egi:

26 *In* itineribus sæpe *fui*, *in* periculis fluminum, periculis latronum, periculis à *meis* gentilibus, periculis à Gentibus, periculis in ciuitatibus, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis inter falsos fratres.

27 In fatigatione & ærumna, in vigiliis sæpe, in fame & siti, in ieiuniis sæpe, in frigore & nuditate.

28 Absque iis quæ extrinsecus *euenint*, *vrget* agmen illud in me quotidie cõsurgens, *id est* solicitudo de omnibus Ecclesiis.

22 *Hebræi sunt? & ego: Israelitæ sunt? & ego: semen Abrahæ sunt? & ego.* Philip.3.5

23 *Ministri Christi sunt? (vt minus sapiens duo) plus ego: in laboribus plurimis, in carceribus abundãtius, in plagis supra modũ, in mortibus frequẽter.*

24 *A Iudæis quinquies quadragenas, vna minus accepi.*

25 *Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui.* Act.16.25 Act.14.19 Act.27.1

26 *In itineribus sæpe, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus:*

27 *In labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in ieiunis multis, in frigore & nuditate.*

28 *Præter illa quæ extrinsecus sunt, instantia mea quotidiana solicitudo omnium Ecclesiarum.*

---

22 *Hebræi sunt?* Ἑβραῖοί εἰσι; Per interrogationem hæc lego, vt Græcus etiam scholiastes legenda esse annotauit. Neque enim facilè crediderim istos Pauli æmulos fuisse ex circuncisione, sed puto potius, quum illi sua nobilitate aliqua superbirent aduersus Apostoli paupertatem, Paulum in hac controuersia hunc modum tenuisse, tum quia per se id omne non magni faciebat, tum ne quenquam offenderet, vt & obliquè se ostẽderit multo illis nobiliorem omnibus modis, & omnem illorum fastum sine ambitione paucis verbis retuderit: acsi diceret, opponunt illi suum genus mihi tenui abiecto σκηνοποιῷ. Sed, quæso, num ita sunt isti nobiles vt audeant se Hebræos, Israelitas, Abrahæ illius sobolẽ profiteri? Si hoc dixerint, certè hoc ipsum & ego proferam: vt si idcirco superbiendum est, & ego parem superbiæ causam habeam. Relinquitur ergo, si hoc isti possent adferre, parem tamen illis hac in re esse Apostolum: vt idcirco ab illis despici non possit quin seipsos despiciant: & quum nullam similem εὐγένειαν possint edere, Paulum iam illis non modò parem, sed infinitis etiam partibus esse nobiliorem. quod tamen cogitandum maluit relinquere quàm apertè exprimere. ¶ *Semen*, σπέρμα. Id est soboles, Hebræorum more.

23 *Supero ego*, ὑπὲρ ἐγώ. Vulgata, *Plus ego.* Hîc verò Paulus veram gloriam nactus, apertè ministerium suum asserit, non sui causa, sed quòd doctrinam suam alioqui videbat periclitari apud Corinthios plerosque ab æmulis fascinatos. Et tamen addit præfationem, ne quis offendatur: sed ex concessione tamen. ¶ *Amplius*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantius.* Erasmus, *Copiosius.* Puto autem omnia ista comparatiuè dici, ac proinde conuerti περισσοτέρως, Amplius, videlicet quam illi: & ὑπερβαλλόντως, supra eos: aptius, vt opinor, quàm si dixissem copiosius, abundantius, & supramodum, cum Vetere interprete & Erasmo: quanuis Vetus interpres primo loco legerit περισσοτέρως, in laboribus plurimis. Est autem supplendum participium Versatus, aut aliud eiusmodi. ¶ *In mortibus*, ἐν θανάτοις. Mortes vocat præsentia mortis pericula, vt 1.Cor.15.31, & suprà, 1.10.

24 *Quinquies*, πεντάκις. Coniungẽdum est hoc cum verbo ἔλαβον, non autem cum τεσσαράκοντα. Quod autem addit παρὰ μίαν, id est præter vnam, respicit quod scriptum est Deut. 25.3: qua de re differunt Rabbini in פרך לקיים [*perech lekuiym*,] id est in tractatu de verberandis. Et manifestè probat hic etiam locus, multa quæ pertulit Paulus, fuisse à Luca præterita.

25 *Virgis cæsus sum*, ἐρραβδίσθην. Vocabulum ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de verberibus non a Iudæis, (quorũ meminit separatim superiore versiculo) sed à præfectis Romanis inflictis. Vide Act.16,22. ¶ *Egi*, πεποίηκα. Sic accipitur idem verbum ποιεῖν Iac.4,13. Vulgata, *Fui*, ἐγενόμην. quod etiam legit Syrus interpres. Vide Act.18.23.

26 *A [meis] gentilibus*, ἐκ γένους. i. ἐκ τῶν συγγενῶν, nempe Ἰουδαίων, quibus opponit τὰ ἔθνη. Vulgata & Erasmus, *Ex genere*, nimium obscuré. ¶ *In ciuitatibus*, ἐν πόλει. Sic conuerti plurali numero, quòd liqueat de certa ciuitate hîc non agi, vt nec de certa quapiã solitudine. Est autem hæc enallage numeri Hebræis perfamiliaris, & ἑρμαίον videtur opponere vrbi, vt si Gallicè dicas *es villes & aux champs.*

27 *In fatigatione*, ἐν κόπῳ. Vulgata & Erasmus, *In labore.* Vide Matth.11.28. ¶ *Et ærumna*, καὶ μόχθῳ. Sic rectè & expressè Vetus interpres. Est enim ærumna, inquit Cicero, ægritudo laboriosa, veluti quum delassatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capessere. Erasmus post Ambrosium, *Molestia*, λύπη.

28 *Absque iis*, &c. χωρὶς τῶν παρεκτός. τὰ παρεκτὸς vocat (opinor) quæ extrinsecus eum adoriebantur, vt ab intimis

illis curis ac molestiis innumerabilibus distinguat. Chrysostomus autem χωρὶς τῶν παρεκτὸς interpretatur Præter ea quæ prætermitto, quòd non omnia recensuerit.

¶ [*Vrget*] *agmen illud in me quotidie consurgens*, ἡ ἐπισύστασίς μου ὁ καθ' ἡμέραν. Tot verbis studui veram huius loci sententiam explicare. Certum est enim ἐπισύστασιν dici multitudinem quę aduersus aliquem coierit, idque non semel, sed repetitis vicibus. Quia igitur multiplices erant curæ, quarum tanquam agmine magis ac magis veluti obruebatur Apostolus, vsus est translatitiè hoc vocabulo, admodum significanter. Vulgata, *Instantia mea quotidiana*. Erasmus, *Incumbens mihi quotidiana cura*. Neuter satis expressit Græci vocabuli emphasin. Græca scholia non explicant translatitié, sed propriè, quasi significetur omnium populorum coitio quotidiana aduersus illum. Sed hoc certe inter τὰ παρεκτὸς numerandum esset, & apparet ἡ μέριμνα subiici per appositionem, quam vocant.

Τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;

29 Quis affligitur quin ego affligar? quis offenditur quin ego vrar?

Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.

30 Si gloriari oporteat, de iis quæ infirmitatis meæ *sunt* gloriabor.

Ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

31 Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, laudandus in secula, nouit me non mentiri.

Ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με θέλων·

Act 9.14

32 ‖Damasci, gentis præfectus nomine Aretæ regis, præsidio tenebat Damascenorum vrbẽ, cupiens me prehendere:

Καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

33 Sed per fenestram in corbe fune demissus fui per mœnia, & eius manus effugi.

Κεφάλαιον ιβ.

Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι. ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις Κυρίου.

Cap. XII.

1 Gloriari sanè non conuenit mihi. veniã enim ad apparitiones & reuelationes Domini.

Οἶδα ἄνθρωπον ἐν Χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.

2 Noui hominem in Christo ante annos quatuordecim, (an in corpore, nescio: an extra corpus, nescio: Deus nouit) raptũ in tertium vsque cælum.

29 *Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scãdalizatur, & ego non vror?*

30 *Si gloriari oportet, quæ infirmitatis meæ sunt gloriabor.*

31 *Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui est benedictus in secula, scit quòd non mentior.*

32 *Damasci præpositus gẽtis Aretæ regis, custodiebat ciuitatẽ Damascenorum, vt me comprehenderet.*

33 *Et per fenestrã in sporta demissus sum per murũ, & effugi manus eius.*

Cap. XII.

1 *Si gloriari oportet, non expedit quidem: veniam autem ad visiones & reuelationes Domini.*

2 *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (siue in corpore, nescio: siue extra corpus, nescio: Deus scit) raptum huiusmodi vsque ad tertium cælum.*

---

29 *Quis affligitur*, τίς ἀσθενεῖ. Sic accipiendum esse hoc verbum apparet ex eo quod subiicitur. Nam si accipias pro imbecillum fieri, quî conueniet hoc dici de Apostolo, qui debuit alios cõfirmare? aut quorsum hoc ad illas quotidianas ærumnas? Sed omnibus συμπάχειν, id verò incredibilis est doloris ac molestiæ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Quis infirmatur?* ¶ *Quin ego affligar*, καὶ οὐκ ἀσθενῶ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Et ego non infirmor?* Mihi verò videtur hoc dicendi genus in Latino sermone obscurius.

30 *Quæ infirmitatis meæ sunt*, τὰ τῆς ἀσθενείας μου. Infirmitatem ex aduersariorum sensu vocat ea ex quibus aduersarij falso iudicio vtentes, ipsum pro vili & infami habebant.

32 *Prehendere*, πιάσαι. Vide Iohannem 7.30. Vulgata nõ legit θέλων, sed subaudiuit ὥστε.

IN CAPVT XII.

1 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hunc locum ita legit Vetus interpres, εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, οὐ συμφέρει μὲν, ἐλεύσομαι δέ, &c. Id est, vt ipse conuertit, *Si gloriari oportet non conducit quidem, veniã autem.* Syrus & Arabs sublata particula εἰ legerunt καυχᾶσθαι δεῖ, ἀλλ' οὐ συμφέρει, Gloriari oportet, sed non conuenit. Vtcunquẽ verò legas, τὸ μὴ συμφέρειν non potest accipi pro non expedire vel inutile esse, quia ex sequente ratione nihil tale concluderetur: quum è contrario quo excellentius est quod cuipiam donatur, eò quispiam reddatur ornatior & laude dignior. Apostolus igitur nihil tale dictũ voluit, sed contrà accedens ad id quo longè magis quàm iis quæ antea commemorarat videri poterat suprà communẽ hominum sortem efferri, vtitur noua præfatione ad hanc excusandam παραιτολογίαν: testatus has partes sibi quidem minimè cõuenire siue quadrare, vtqui pro ratione sui muneris & ingenio quoque suo minimè ambitioso, cæteros soleret τυπινοφρουῶν docere: sed necessariò sese huc adigi ad apostolici sui muneris auctoritatem asserendam, vt cogeretur eius testimonia edere quàm certissima & eminẽtissima. Itaque testatur se coactum id facere, & omnia interim tum sibiipsi tum aliis adhibet remedia quominus vel ipse efferatur, vel alij offendantur. Omnino tamen consideranda sunt Dei erga nos beneficia, sed ista consideratio non modò nos non adducit ad inanem iactationem, sed etiam prorsus ab ea nos abducit, vt potius in cõtemplanda Dei nostri bonitate toti simus.

2 *Hominem*, ἄνθρωπον. Id est quendam. Cæterum admirabile hic apparet Apostoli artificium. Nec enim dubium est quin de seipso loquatur. Cur ergo alteram personam inducit atque adeo mox versu 5, hunc Hominem à seipso discernit? certè non simpliciter vt arrogantiæ notam vitaret quasi de alio quopiam loqui se simularet, (fuisset enim hoc effugium ineptissimum) sed vt reipsa ostenderet nihil minus se captare quàm vt sibi aliquid tribueret: ea videlicet quæ prorsus erant extrinseca, tametsi Deus illis ipsum suprà mortalium communem sortem extulerat, vsque adeo diuersa faciens ab iis quæ ipsi erant intrinseca, vt velut extrà illa sese considerari velit, quasi ille & ipse non essent vnus & idem homo. Sed & longius postea in sui ipsius demissione progreditur, illa sua intrinseca demum commemorans quæ vocat ἀσθενείας, eiusmodi videlicet, si humano iudicio æstimentur, quæ dedecus illi cõcilient, nedum vt hinc videri posset ambitiosè gloriam aliquam apud homines venari. ¶ *In Christo*, ἐν Χριστῷ. id est, Christianum, si ad ἄνθρωπον referas: quòd si ad verbum οἶδα potius pertineat, (vt etiam existimo) additum hoc erit confirmationis vel exprimendi affectus causa: quasi Per parenthesin dicas, *Noui hominem*, (*quod in Christo dico*) *ante annos quatuordecim*, &c. id est, quod sine ambitione dictum velim, quum nihil aliud quàm vnum Christum hîc respiciam. In hoc enim totus est Apostolus vt omnia quæ dicturus est, in vnius Christi gloriam redundent, cuius erat minister. ¶ *Raptum*, ἁρπαγέντα. Additur in Græcis τὸν τοιοῦτον, *eiusmodi*, pleonasmo Heb. vsitato, & interdum Græcis, ac præsertim Herodoto, vt alibi diximus. Itaque non additur apud Clementem lib. στρωμ. quinto, vbi hunc locum citat.

¶ *In*

¶ *In tertium vsque cælum*, ἕως τρίτου οὐρανοῦ. Id est, in sublimissimum vsque cælum. Nec enim in ipso numero philosophandum arbitror. Sed tamen hic locus aduersus eos obseruandus est qui cælum ponunt vbique. Sed hoc quidem verum est trium cælorum fieri in sacris literis mentionem, nempe aëris, cælestium orbium, & beatarum sedium in quas Christus ascendit, inde etiam venturus vt cum ipso ibi simus in æternum. Neque hoc est de cælo nescio quo Empyreo nugari, sed vestigiis sacrarum literarum insistere.

Καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ Θεὸς οἶδεν)

Ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, καὶ ἤκουσεν ἀῤῥήτα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.

Ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι· ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι· εἰ μὴ ἐν τοῖς ἀσθενείαις μου.

Ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

Καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκὶ, ἄγγελος Σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.

3 Et noui huiusmodi hominẽ (an in corpore, an extra corpus, nescio: Deus nouit)

4 Raptum fuisse in paradisum, & audisse ᵃ ineffabilia verba, ᵃ quæ non liceat homini loqui.

5 Super eiusmodi homine gloriabor: de meipso verò nõ gloriabor, nisi ex ᵃ infirmitatib. meis.

6 Nam si voluero gloriari, non ero desipiens: veritatem enim dicam. sed ᵃ parcè loquor, nequis ᵃ de me cogitet supra *id* quod videt *esse* me, aut *quod* audit ex me.

7 ᵃ Et ne excellentia reuelationum supra modum efferrer, ᵃ datus est mihi ᵃ surculus infixus carni, ᵃ *nempe* angelus Satan, vt me ᵃ colaphis cædat, ne supra modum efferar.

3 *Et scio huiusmodi hominem, (siue in corpore, siue extra corpus, nescio: Deus scit)*

4 *Quoniam raptus est in Paradisum, & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui.*

5 *Pro huiusmodi gloriabor: pro me autem nihil gloriabor, nisi in infirmitatibus meis.*

6 *Nam si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem enim dicam. parco autem, nequis in me existimet supra id quod videt me, aut aliquid audit ex me.*

7 *Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, vt me colaphizet.*

4 *In Paradisum*, παράδεισον. Sic vocant Græci quæ Latini viuaria, (si Gellio credimus lib.7. cap.20) septa videlicet quædam in quibus voluptatis causa tum plantæ excoluntur, tum etiam viuæ feræ pascuntur. Nos vulg. *des parcs*, vel voluptuarios hortos vocamus. Sed κατ' ἐξοχὴν sic vocarunt Græci interpretes hortũ illum in Eden plantatum, de cuius situ etiamnum disputant hodie nonnulli, perineptè, quum vniuersam terram constet diluuio fuisse vastatam. Hinc factum vt bẽata illa gloriæ Dei sedes hoc nomine vulgò etiam diceretur, vt Luc.23.43, Apoc.2.7, & in Ecclesiastico aliquoties. ¶ *Ineffabilia*, ἄῤῥητα. id est, quæ fando explicari à quoquam homine non possint: vti vocat ἀῤῥήτους ἰδιότητας Aphrodiseus, proprietates quas vocãt occultas, & quarum ratio non perspici ac multo minus explicari possit. Quòd si in hæc naturæ, nobis alioqui familiaris ac domesticæ, arcana penetrare non potest humani ingenij acies, quanto minus in cælestem illam lucem? cuius scintillam aliquam quum vidisset Apostolus, ita est ab ea veluti absorptus, vt ne nosset quidem an cum ipso corpore an sorsim animo correpto hæc audisset, nedum vt ea posset declarare quæ audierat. Vulg. & Eras. *Arcana*, i. ἀπόῤῥητα, velut ista explicare quidem potuerit, sed prohibitus fuerit ea enuntiare. quasi verò in religione Christiana sint Eleusinia quædam sacra, ac non potius omnia euulgari iusserit Dominus, & quidem iis præcipuè quos mundus pro indoctis & imperitis habet: atque adeo populari sermone, qui ab omnibus tum summis tum infimis, viris, pueris, mulierculis intelligi possit: ita tamen vt ad discentium captum omnia accommodentur. Deinde certũ est ἄῤῥητα propriè dici non quæ passim dici non debeant, sed quæ non possint dici: à qua significatione propria non est temere nobis discedendum. Itaque interpretationem illam non possum probare nisi hoc addas, ista non fuisse eiusmodi vt ad fideliũ salutem essent explicatu necessaria. Castellionem autem & fanaticos illos, qui (vt nos à verbo Dei scripto ad vanas speculationes abripiant) ex hoc loco nituntur imperitis persuadere Paulum in suis Epistolis rudimenta quædam duntaxat scripsisse, (inter quæ etiã non pudet eos Christum crucifixum reponere) cæterùm perfectiora quædam habuisse quæ perfectos doceret: eos inquam ego ne responso quidem dignos esse puto: quanuis alibi hanc ipsorum blasphemiã pluribus refutarim, vt tandem cogniti impij isti homines ab omnibus Christianis vitentur. Istorum similes erant Caiani, quos testatur Epiphanius librum ostentasse quem vocabant Pauli ascẽsum, quo itidem Gnostici vtebantur. ¶ *Quæ non liceat*, &c. * ἃ οὐκ ἐξόν. i. ἀδυνάτον, vel ἐφ' ὅσον δέ ὅτι, quoniam videlicet ne animo quidem illa satis complecti poterat Apostolus, nedum vt ea posset verbis explicare. Iste locus igitur nihil pro iis facit qui arcanam quandam Theologiam somniãt, & Christianam religionem in Eleusinia mysteria transformant, quæ impossibile sit homini loqui. Nam ea minimè omnium licent quæ naturæ nostræ captum superant, vnde ἐξουσία dicitur non tãtùm συγχώρησις, i. concessio ac permissio, sed ipsa potestas & vis ad aliquid efficiendum. Hoc pulchrè sanè ac eleganter exposuit Clemens libro ϛρωμ. quinto, vbi cum hoc loco nonnullos quorundam poetarũ versiculos comparãs, sic scribit, Μαρτυρεῖ τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος, Οἶδα, λέγων, ἄνθρωπον, &c. Et quum hunc locum citasset, addit, τὸ ἄῤῥητον τοῦ Θεοῦ ὅπως αἰνιττόμενος, οὐ νόμῳ καὶ φόβῳ παραγγελίας τινὸς τὸ ἐκ ἐξὸν προσιθεὶς, δυνάμει δὲ ἁγίᾳ ἀφθέγκτον εἶναι τὸ θεῖον μανύων. id est, *Apostolus testimonio suo comprobat quæ à nobis sunt explicata, quum dicit, Hominem noui, &c. ita significans Dei ineffabilem naturam, neque illud* τὸ μὴ ἐξὸν *adijciens, quasi ex Legis aut mandati alicuius metu, sed vt indicet potius, diuinum numen eiusmodi esse, vt nulla vi, ne sanctorum quidem, possit explicari.*

5 *Super eiusmodi [homine]* ὑπὲρ τοῦ τοιούτου. sub. ἀνθρώπου. vt ostendit adiunctus articulus, & oppositum membrũ, ὑπὲρ ἐμαυτοῦ. qua de re diximus vers.2. ὑπὲρ autem pro περὶ sæpe iam obseruauimus. Virg. *Rogitans super Hectore multa.* ¶ *Infirmitatibus*, ἀσθενείαις. Vide suprà, 11.30.

6 *Parcè loquor*, φείδομαι. Subauditur τοῦ λόγου. Vel mihi tempero. Vulgata, *Parco autem.* Erasmus, *Parco vobis*, quod non ita videtur conuenire. ¶ *De me*, εἰς ἐμέ. Heb. ל [*li*,] Genes.20.13: vel, In laudem meam: vt in illis dicendi generibus, εἰς Βασίλειον, εἰς Ἀθανάσιον λέγειν.

7 *Et ne excellentia*, &c. καὶ τῇ ὑπερβολῇ, &c. Vetus interpres ita legit hunc locum, καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με. id est, Et ne excellentia reuelationum supra modum efferat me. Augustinus hunc locum citans lib.7. quæstionum in vetus testamentum, legit, ἐν τῇ ὑπερβολῇ, & in magnitudine, ita vt hoc referatur ad verbum ἐδόθη, datus est, non autem ad verbum ὑπεραίρωμαι, supra modum efferar, & vitetur traiectio, cuius tamen exempla multa obseruauimus suprà, Rom. 11.31. ¶ *Datus est*, ἐδόθη. Ergo inter Dei quoque dona numeranda sunt ista, nedum vt inde arripienda sit obmurmurandi occasio, quod tandẽ apparet ex felici exitu Dei videlicet gloria & sanctorum corona. Hinc Apostolus hac ipsa de re differens vtitur verbo etiam significantiore nempe ἐχαρίσθη, Philip.1.29, & Lucas verbo κατηξιώθησαν, Act.5.41. ¶ *Surculus infixus carni*, σκόλοψ τῇ σαρκί. Vulgata, *Stimulus carnis meæ.* Erasmus, *Stimulus per carnem.* In vtroque hoc non probo quòd σκόλοπα verterunt *Stimulum*, id est κέντρον. In Erasm. verò illud quoque quòd ἐν τῇ σαρκὶ vertit *per carnem*, quum subaudienda potius fuerit præpositio ἐν, quam tamen addi necesse non fuit. Nam σκόλοψ palum quidem significat,

id est ligna præacuta, quæ claudendis hortis vel sustinendis vitibus solo infiguntur, vt annotauit Erasmus. Tertull. lib. de Fuga *Sudē* interpretatur. sed cōstat tamē accipi pro surculis acutioribus, & quidē inhærentibus, vt qui, siquando per cæduas syluas iter est faciendum, ambulantium pedibus non multo minus molesti sunt quàm murices. Inde illud sæpe apud Dioscoridem repetitum, σκόλοπας ἕλκει, σκόλοπας ἀνάγει, ποιεῖ πρὸς σκόλοπας, σκόλοπας ὀπασσῦται. Hermol. interpretatur Assulas, & tela corporibus inhærentia. Ruellius, Spicula & aculeos. Marcell. Surculos & aculeos. Gell. lib. 5. cap. 14, Androdi historiam interpretans ex Appione, Stirpem conuertit, vestigio pedis hærentem. Nos Galli vocamus *vne escharde*. Quid autem per istos aculeos intelligat nō puto lōgius quærendū esse, sed ita metaphoricè intelligi grauissimas & animi & corporis pūctiones, in illis quas mox vocat ἀσθενείας, cōtumeliarum nimirum & iniuriarum omni genere, quę grauissimè ipsum fodicabant quantumuis fortiter omnia perferentem, adeo vt alleuationem aliquam petere cogeretur. Similis est locus Num. 33, 55. vbi צנים [*Tsinnah*] vocat, quod hoc loco Paulus σκόλοπα nuncupat, vitam piorum comparans sentibus seu vepreris. ¶ [*Nempe*] *Angelus Satan*, ἄγγελος σατᾶν. Id est αἰπικείμενος. Vulgata, *Satanæ*, id est à Satana missus. Ego malo de ipso Satana accipere recto casu. Est autem hoc positum in epexegesi, Apostolo puncturas illas tribuente Satanæ, cuius instinctu tot vndique incitabantur ad omne contumeliæ genus ipsi inferendum, quas colaphos appellat, quod præcipuè iniuriæ genus maximè censetur probrosum. Non dissimilis phrasis occurrit 2. Sam. 24. 1, & 1. Chron. 21. 1. ¶ *Colaphis cædat*, κολαφίζῃ. Erasmus, *Colaphis cæderet*, vt etiam paulo antè conuertit ἐδόθη, *datus fuit*: quasi de re præterita agatur. Sed rectè annotant Græca scholia Paulum non temerè scripsisse potius κολαφίζῃ quàm κολαφίσῃ. ¶ *Ne supra modum efferar*, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Vetus interpres hoc non repetit, nec sanè addi necesse fuit. Repetuntur tamen etiam in Syra & Arabica interpretatione.

Ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν Κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ.

8 Super hoc ter Dominu rogaui, vt abscederet à me.

Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me.

Καὶ εἴρηκέ μοι, Ἀρκεῖσοί σοι ἡ χάρις μου· ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. Ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ Χριστοῦ.

9 Sed dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nā potētia mea per infirmitatem ad finē suum adducitur. Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, vt tanquam in tabernaculo inhabitet in me potentia Christi.

Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi.

Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ Χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.

10 Propterea oblector in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo: quum enim infirmus sum, tunc potens sum.

Propter quod placeo mihi in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustiis pro Christo. quum enim infirmor, tunc potens sum.

Γέγονα ἄφρων καυχώμενος. ὑμεῖς με ἠναγκάσατε. ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι.

11 Fui desipiens in gloriando: vos me coegistis. nam ego debuerā à vobis cōmendari: nulla enim in re inferior fui summis Apostolis, tametsi nihil sū.

Factus sum insipiēs, vos me coegistis. ego enim à vobis debui commendari: nihil enim minus fui ab ijs qui sunt supra modum Apostoli, tametsi nihil sum.

Τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις καὶ τέρασι καὶ δυνάμεσι.

12 Indicia quidem Apostoli edita sunt apud vos cum omni tolerantia, per signa, & prodigia & virtutes.

Signa tamen Apostoli facta sunt per vos in omni patiētia, in signis, & prodigiis, & virtutibus.

---

8 *Ter*, τρίς. Id est sæpe, vt rectè exponit Chrysostomus: neque hîc velim ego subtilius philosophari, sed retulerim potius ad communem loquendi consuetudinē, cuius exēpla multa vel vnus Amos suppeditare potest. Sed & apud Latinos ter & quater dicitur fieri quod sæpe repetitur. Idem sæpe apud Hebræos in septenario numero occurrit: in quibus mysteriis scrutandis mihi interdum videtur paulo curiosior Augustinus.

9 *Potentia mea*, ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omisit pronomen, quod tamen in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphasin vt omitti non potuerit, integra manente sententia. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Christi diuinitatem, quum paulo post eadem potentia Christi esse dicatur. δύναμιν verò conuerti potentiam potius quàm virtutem, quòd Augustinum videam tum ambiguitate vocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempestiuè in hunc locum disserere de virtute hominis in futuro seculo perficienda, lib. ad Bonifacium tertij cap. 7. vt Erasmus annotauit. ¶ *Ad finem suum adducitur*, τελειοῦται. Vulgata, *Perficitur*: quod tamen mihi videtur stare non posse, nisi potentiæ Dei nomine non ipsa illius vis, sed eius potius effectum intelligatur. Itaque periphrasi vtendum omnino fuit, ne quod perfectissimum est, perficiendum supersit. Tunc verò potissimum elucet Dei potentia illa omnem captum humanum superans, quum vel agit ipse quidpiam ἀμέσως, vel infirmissimis instrumentis ad res maximas perficiendas vtitur: quod in Euangelij potissimum prædicatione Apostolica patefecit, vt declarat idē noster Apostolus 1. Cor. 1. 27. ¶ *Vt tanquam in tabernaculo inhabitet*, ἵνα κατασκηνώσῃ. Id est, vt magis ac magis sentiam virtutem Christi. Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis Christi virtus, quum nullis periculis aut laboribus frangantur, vt scriptum est suprà, 4. 7. Estque in verbo κατασκηνοῦν metaphora à tabernaculis sumpta: non vt temporaria inhabitatio significetur, sed ipsius hospitij infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, vt disseruit suprà, 6. 1. quamobrem etiam tabernaculi nomen exprimēdum putaui.

10 *Oblector*, εὐδοκῶ. Hebr. חפצתי [*chaphatsti.*] Id est, illas non tantùm æquo vel forti animo fero, sed etiam voluptatem maximam ex iis percipio. Vulgata & Erasmus, *Placeo mihi.*

11 *In gloriando*, καυχώμενος. Vetus interpr. hoc non addit. ¶ *Summis Apostolis*, τῶν ὑπὲρ λίαν ἀποστόλων. Vulg. *Iis qui sunt supra modum Apostoli.* Vide suprà, 11. 5.

12 *Indicia quidem Apostoli*, σημεῖα δὲ ἀποστόλου. Id est argumenta ex quibus liqueat me verè Apostolum esse Domini. Vulgata, *Signa tamen Apostoli.* Legit enim μέν τι. Sed præterea Signi nomen visum est mihi hoc loco nescio quid minus significare quàm σημεῖον Græcé. Hinc illud σημεῖον δὲ, in disputationibus vsitatissimum apud Græcos. ¶ *Edita sunt*, κατειργάσθη. Vulgata, *Facta.* Erasmus, *Peracta*, vtrunque non satis Latiné. ¶ *Apud vos*, ἐν ὑμῖν. Vulgata, *Per vos*, deprauata sententia. Erasmus. *Inter vos.* ¶ *Cum omni tolerantia*, ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid valeat hoc loco τὸ καθόλου, diximus 1. Corinth. cap. 1. vers. 5. ¶ *Virtutes*, δυνάμεσι. Id est singularis cuiusdam potentiæ Dei testimonia. Vide Matt. 7. 22, & 1. Cor. 12.

Τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.

13 Nam quid est in quo fueritis inferiores cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse ‖ non obtorpui cum vestro incommodo? condonate mihi hanc iniuriam.

13 *Quid est enim quod minus habuistis præ cæteris Ecclesiis, nisi quòd ego ipse non grauaui vos? donate mihi hanc iniuriam.* Suprà, 11.9

Ἰδοὺ, τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταβαρήσω ὑμᾶς. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλὰ ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.

14 Ecce, tertiò paratus sum venire ad vos, nec cum vestro incommodo obtorpescam. non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. non enim debent filij parentibus thesauros congerere, sed parentes filiis *thesauros congerunt.*

14 *Ecce tertiò hoc paratus sum venire ad vos, & non ero grauis vobis. Nō enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filiis.*

Ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν· εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

15 Ego verò libentissimè sumptum impendam, & expendar pro animabus vestris: etiamsi, abundè vos diligens, minus diligar.

15 *Ego autem libentissimè impendam, & superimpēdar ipse pro animabus vestris: licet, plus vos diligēs, minus diligar.*

Ἔστω δὲ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς· ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος, δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.

16 Sed esto, ego vos non grauaui: sed quòd sim callidus, dolo vos cepi.

16 *Sed esto, ego vos nō grauaui, sed quum essem astutus, dolo vos cepi.*

Μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς, δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;

17 Num per quenquam eorum quos misi ad vos, quæstui vos habui?

17 *Nunquid per aliquem eorum quos misi ad vos, circumueni vos?*

Παρεκάλεσα Τίτον, καὶ συναπέστειλα τὸν ἀδελφόν· μή τι ἐπλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς ἴχνεσι;

18 Precatus sum Titum, & cum eo misi fratrem: num aliqua in re vos quæstui habuit Titus? nónne eodem spiritu incessimus? nónne iisdem vestigiis?

18 *Rogaui Titum, & misi cum illo fratrem: numquid Titus vos circumuenit? nónne eodem spiritu ambulauimus? nonne iisdem vestigijs?*

Πάλαι δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατενώπιον τοῦ Θεοῦ, ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν· τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοὶ, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.

19 Rursum putatis quòd nos vobis excusemus? in conspectu Dei, in Christo loquimur: omnia autem hęc, charissimi, pro vestri ædificatione.

19 *Olim putatis quòd excusemus nos apud vos? coram Deo, in Christo loquimur: omnia autem, charissimi, propter ædificationē vestram.*

Φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μήπως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθεῖαι, καταλαλιαὶ, ψιθυρισμοὶ, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι·

20 Nam metuo nequo modo, quum venero, nō quales velim reperiam vos, & ego reperiar vobis qualem nolitis: nequo modo *sint* lites, æmulationes, excandescentię, rixæ, obtrectationes, susurri, rumores, tumultuationes.

20 *Timeo enim ne fortè, quum venero, non quales volo inueniam vos, & ego inueniar à vobis qualem non vultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, seditiones sint inter vos.*

---

13 *Nō obtorpui cum vestro incommodo, οὐ καταβάρησα ὑμᾶς.* id est non fui remissus in victu meis manibus mihi quærēdo, ne vobis essem oneri. Vulg. *Non grauaui vos.* Erasmus, *Non fuerim vobis onerosus.* Vide suprà, 11.9.

14 *Tertiò paratus sum, τρίτον ἑτοίμως ἔχω.* Hoc nonnulli ita explicant quasi τρίτον pertineat ad verbum ἐλθεῖν, quod mihi non placet. Puto enim Apostolum bis duntaxat venisse Corinthum ad summum, vt dicam infrà, 13.1. Deinde ita collocatum est τρίτον, vt satis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω: & facilè est hoc explicare. Nam primùm omnium paratus fuerat Epheso in Macedoniam ire, & inde Corinthū. Act. 19.21, & 1. Cor. 16.5, & 8. deinde quum Dominus hoc consilium impediuisset, constituerat Epheso rectà ire Corinthum, vt ostendit supra, 1.15. quo consilio rursus mutato in Macedoniam venerat: vnde nunc tandem tertiò decreuerat eos inuisere. ¶ *Parentes, οἱ γονεῖς.* sub. θησαυρίζουσι: * Nam alioqui scribendum fuit τοῖς γονεῖς.

15 *Pro animabus vestris, ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν.* Id est, vestri causa, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpe annotauimus. Id enim est quod in vernaculo sermone diceremus, *Pour vos personnes:* nisi malimus expresse mentionem fieri animarum, vt de vera illorum salute hîc agi Corinthij intelligerent.

17 *Num per quenquam, μή τινα, &c.* Hebræa prorsus est hæc formula loquendi, quam exposuimus Matt. 7.9. * ¶ *Quæstui vos habui, ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς.* id est, vobis ad rem faciendam sum abusus? Sic Cicero turpe esse dixit Remp. quæstui habere. *faire son profit aux despens du public.* Nec mihi videtur Latinè meluis exprimi posse Græcam hanc vocem cum accusatiuo personæ constructam: de qua diximus suprà 2,10. & 7,2.

18 *Precatus sum Titum, παρεκάλεσα Τίτον.* Vel, Hortatus sum vt ad vos iret videlicet. ¶ *Fratrem, τὸν ἀδελφόν.* Certum quèndam intelligit, vt apparet ex addito articulo, quanuis nomen eius non exprimat. ¶ *Num aliqua in re, μή τι.* Id est *κατά τι*, vel *ἔν τινι.* Sic enim malo accipere * quàm vt *παρέλκειν.* ¶ *Eodem spiritu incessimus? τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν;* Id est, Nónne res ipsa ostendit nos vno & eodem spiritu Dei regi? Est igitur valde prægnans hic Hebraismus, quem idcirco lubenter seruauimus integrum. Nam si Latinè cum Castellione dixeris, *Nónne eodem animo ingressi sumus?* dimidium energiæ amiseris.

19 *Rursum putatis, πάλαι δοκεῖτε.* Vel, Num è contrario putatis. Vulg. *Olim putatis.* Legit enim πάλαι, quod non video quî possit conuenire, quanuis in vno codice ita scriptum inuenerimus. ¶ *In Christo, ἐν Χριστῷ.* Id est, vt eum loqui verè ac sincerè conuenit qui se in Christo esse profiteatur. ¶ *Omnia autem hæc, τὰ δὲ πάντα.* Vulgata & Erasmus neglexerunt articulum, vt alibi sæpe.

20 *Tumultuationes, ἀκαταστασίαι.* Vulgata & Erasmus, *Seditiones.* & Vetus interpres addit, *Sint inter vos,* ad explicandam constructionem. suprà 6,5. eandem vocem verti *exagitationes.* Sed illic suas ærumnas, hic verò Corinthiorum vitia commemorat Apostolus.

Μὴ πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ Θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ἧς ἔπραξαν.

21 Ne me postquam iterum venero, deprimat Deus meus apud vos, & lugeam multos eorum qui antè peccarunt, nec resipuerunt super impuritate & scortatione & proteruia quam patrarunt.

21 *Ne iterum quum venero, humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex iis qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitentiã super immunditia & fornicatione & impudicitia quam gesserunt.*

Κεφάλαιον ιγ.

Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.

Deut. 19. 15 matt. 18. 16 ioh. 8. 17 heb. 10. 28

Προείρηκα καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι.

Ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν.

Καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ· καὶ γὰρ καὶ ἡ-

CAP. XIII.

1 Tertia hac vice venio ad vos. Ex ore duorum testium aut trium firmum erit omne verbum.

2 Prædixi & secundò prædico vt præsens, & absens nùc scribo iis qui antè peccarunt, & reliquis omnibus, fore vt, si denuò venero, non parcam.

3 Quandoquidem experimentum quæritis in me loquentis Christi, qui erga vos non infirmus, sed potens est in vobis.

4 Nam etsi crucifixus fuit ex infirmitate, viuit tamen ex potentia Dei. nam & nos

CAP. XIII.

1 *Tertio hoc venio ad vos. In ore duorum vel trium testium stabit omne verbum.*

2 *Prædixi & prædico vt præsens & nunc absens iis qui antè peccauerunt, & cæteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam.*

3 *An experimentũ quæritis eius qui in me loquitur Christus? qui in vos nõ infirmatur, sed potens est in vobis.*

4 *Nam etsi crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex virtute Dei: nam & nos*

---

21 *Deprimat*, ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exultaret Apostolus quàm prospero suæ prædicationis successu: cõtra nihil erat vnde tristiore & demissiore animo redderetur quàm quum cerneret se frustra laborasse: Hoc igitur est quod verbo ταπεινώσῃ voluit significare. Thessalonicenses contrà vocat gloriam & gaudium suum, 1. epist. 2. 20.

IN CAPVT XIII.

1 *Tertia hac vice venio ad vos*, τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulgata, *Tertiò hoc venio ad vos.* Erasmus, *Hic tertius erit aduentus meus ad vos.* quasi de sequuturo ipsius ad eos aduentu loquatur Apostolus. Neque verò nego ἔρχομαι sæpe in his libris significare ἐλεύσομαι. Sed non patitur historica narratio, vt Pauli post hanc epistolam scriptam aduentus fuerit tertius, non modò quia secundi alicuius aduentus non facit mentionem Lucas, (neque enim is singula perscripsit) sed quia constat, eum fuisse primum eius in hanc vrbem aduentum quum Athenis illuc venit, vt narrat Lucas Act cap. 18. quo tempore prima iecit Corinthiacæ Ecclesiæ fundamenta. Inde traiecit Ephesum, & statim rectà contendit Hierosolymam. Inde Cæsaream, & postea Antiochiam venit. Antiochiæ aliquantulum commoratus, ordine peragrauit Galatiam & Phrygiam: donec Ephesum, peragrata superiore Asia, deueniret. vnde priorem ad Corinthios epistolam scripsit. vbi consumptis 27 mensibus, à Demetrij factione expulsus, in Macedoniam venit, vnde hanc alteram scripsit epistolam, paulo antequam ipse ex Macedonia in Græciam transiret, vbi tres menses consumpsit. Quid ergo? nẽpe verbum ἔρχομαι præsenti tempore explicandum est, & binas suas epistolas pro totidem ad illos profectionibus recenset. Nam paulo antè de vero suo ad illos aduentu hanc epistolam sequuturo loquens, non dicit τρίτον sed πάλιν: & in his epistolis aliquoties. & quidem mox testatur sese scribendo haud aliter cũ ipsis agere, quàm si corpore præsens apud illos esset.

¶ *Firmum erit*, σταθήσεται. Hebr. יקום [*iakum*] Vulgata, * *Stabit.* Erasmus, *Constituetur.* ¶ *Omne verbum*, πᾶν ῥῆμα. id est, omne negotium, Hebraica phrasi.

2 *Et secundò prædico vt præsens*, καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον. Plerique interpretes τὸ δεύτερον (quod tamen Vulgata non legit) exponunt de secundo quodam aduentu, quasi sit tertius quem in hac epistola pollicetur: qua de re diximus superiore annotatione. Itaque Erasmus sic interpretatur, *Prædixi & prædico, vt præsens quum essem iterum*, [*ita*] *& absens nunc scribo.* quæ interpretatio admitti non potest: quum enim subaudiat particulam Ita, satis liquet eum coniũgere ὡς παρὼν non cum προλέγω, sed cum γράφω: vnde consequuntur duo absurda. Primùm enim supplenda esset copula quæ coniungeret προλέγω & γράφω. qualem ellipsin aliquoties quidem annotauimus, sed tum demum tamen quum id fuit necessarium. Deinde bis videretur Paulus præsens scripsisse, aut certè scripsisse quum secundò præsens esset. Nam qui sic loquitur, Vt præsens quum essem iterum, ita & absens nunc scribo, certè alterum significat ex iis duobus quę dixi. Ex iis autem puto liquere, τὸ δεύτερον pertinere potius ad προλέγω, & προείρηκα quidẽ ad priorem epistolam, προλέγω vero ad hanc ipsam referri. Nam hoc ipsum scripsit superioris Epistolæ cap. 4. 19. 20. 21: neque inane est quod addidit ὡς παρὼν, vt præsens. Ita enim significat sui absentis non minorem esse debere auctoritatem quàm si ex præsentis ore has minas intelligerẽt. Nulla igitur causa est cur ex hoc loco statuatur secundus aliquis ipsius Pauli aduẽtus, quum ad absentem referatur vtraque ista prædictio. Nam certè si præsens fuisset, nunquã inde discessisset, nisi vel re transacta, vel eo ipso confecto quod hic se facturum interminatur. ¶ *Et absens*, &c. καὶ ἀπὼν νῦν γράφω. Hoc verò per se satis intelligi poterat, etiamsi non esset additum, quum τὸ προλέγω dixerimus ad hanc epistolam referri. sed tamen sua emphasi non caret ista eiusdem sententiæ non eadem prorsus, sed aliquantulũ diuersa repetitio, quasi dicat Apostolus, Olim id vobis denuntiaui, & secundo denuntio vt præsens, hac videlicet epistola quam absens scribo. Vulgata verbum γράφω non legit, nec illud inueni in codice Claromontano: & certè planior sic est sententia.

3 *Quandoquidem*, ἐπεί. Vulgata, *An*, legit enim εἰ vel ἢ, accentu interrogante. ¶ *Sed potens est*, ἀλλὰ δυνατεῖ. Hic mos est Hebræis familiaris, vt maioris emphaseos causa bis idem videantur dicere, vt exposuimus Ioh. 1. 20. Sed fortassis tamen quia εἰς ὑμᾶς & ἐν ὑμῖν non frustra videtur repeti, aliter possit hic locus explicari, ita nimirum vt illud ἐν ἀσθενεῖ referatur ad ea Spiritus dona ex quibus Corinthij per se poterant intelligere quàm efficax in ipsis fuisset Pauli prædicatio. Alterum autem membrum ad eã potestatem quam testetur se aduersus præfractos & contumaces vsurpaturum: acsi dicat, Hoc vobis testor, me summa seueritate vsurum erga omnes istos adeo pertinaces. quandoquidem videmini alioquin mihi non credere nisi Christi in me loquentis specimen vobis exhibeam: quem sentitis quidem non esse erga vos (tot eximiis donis in vos collatis) infirmum & imbecillem, sed ego vobis confirmo, ad vos, quum opus fuerit castigandos potentissimum esse. Vt autem hanc expositionem sequar, eo etiam adducor quod subiicitur. Certum enim est hoc dici vt reuerentia auctoris ministerij ad officium faciendum reuocentur.

4 *Ex infirmitate*, ἐξ ἀσθενείας. i. quod attinet ad infirmam illam formam serui quam accepit, semetipsum exinaniẽs. Idem enim hoc declarat atque κατὰ σάρκα, Ro. 1. 3. nisi quod σαρξ

σαρξ declarat ἐσίαν, ἀσθένειαν verò eius ἐσίας qualitatem, cui opponitur potentia Dei, i. diuinitas illa potentissima quæ sese in resurrectione carnis potissimum exeruit. ¶ *Nam & nos*, καὶ γὰρ καὶ ἡμεῖς. Particula causalis ostendit argumẽti superioris consequutionem: quòd alioquin videatur ineptè Apostolus à Christi exemplo sumpsisse argumentum, quo non Christi sed suam potestatem videatur confirmare: nisi ostenderit quatenus sint Christo conformes ministri. Fuit, inquit, Christus, quod ad carnem attinet, vilis & abiectus hominum iudicio, adeo vt sit adactus in crucem. Huius imbecillitatis imaginem nos quoque circunferimus, quibus in speciem nihil fingi potest contemptius. At idem ille crucifixus, re ipsa tandem ostẽdit se Deum esse:
5 ita scitote etiam nobis, quos velut pro mortuis habetis, vigorem inuictum non deesse, quem aduersus vos, si opus fuerit, vsurpemus, vt Christum in nobis verè viuere sentiatis. quamobrem etiam ζησόμεθα vertere malui, *Viui erimus*, quam *Viuemus*.

μεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ εἰς ὑμᾶς.

Ἑαυτοὺς πειράζετε εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε. ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτοὺς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μή τι ἀδόκιμοί ἐστε.

Ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι.

Εὐχόμεθα δὲ πρὸς τὸν Θεὸν μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν, ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.

Οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

Χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν.

Διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν ἣν ἔδωκέ μοι ὁ Κύριος εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν.

Λοιπὸν, ἀδελφοὶ, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ Θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι, ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες.

---

infirmi sumus cum eo, sed viui erimus cum eo, ex potentia Dei apud vos.

5 ‖ Vos ipsos tentate an sitis in fide, vosipsos probate. annon agnoscitis vosmetipsos, *videlicet* Iesum Christum in vobis esse? nisi reiectanei estis.

6 At spero fore vt cognoscatis nos non esse reiectaneos.

7 Opto autem à Deo, nequid mali faciatis: non vt nos probati comperiamur, sed vt quod honestum est faciatis, nos verò velut reiectanei simus.

8 Non enim possumus quicquã aduersus veritatem, sed pro veritate.

9 Gaudemus enim quum nos infirmi sumus, vos autem validi estis: hoc autem etiam optamus, vestram *videlicet* instaurationem.

10 Propterea hæc absens scribo, ne præsens seueritate vtar ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationem, ac nõ ad destructionem.

11 Quod superest, fratres, valete, instauramini, consolationem habete, idem sentite, in pace agite: & Deus charitatis ac pacis erit vobiscum.

12 Salutate alij alios osculo sancto. Salutant vos sancti omnes.

---

infirmi sumus in illo, sed viuemus cum eo ex virtute Dei in vobis.

5 *Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate. annon cognoscitis vosmetipsos, quia Christus Iesus in vobis est? nisi fortè reprobi estis.* 1.Cor 13. 20

6 *Spero autem quòd cognoscetis quia nos non sumus reprobi.*

7 *Oramus autem Deum vt nihil mali faciatis, non vt nos probati appareamus, sed vt vos quod bonum est faciatis, nos autẽ vt reprobi simus.*

8 *Non enim possumus aliquid aduersus veritatẽ, sed pro veritate.*

9 *Gaudemus enim quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis: hoc & oramus, vestrã consummationem.*

10 *Ideo hæc absens scribo, vt non præsens durius agam secundum potestatem quam Dominus dedit mihi in ædificationem, & nõ in destructionem.*

11 *De cætero, fratres, gaudete, perfecti estote, exhortamini, idem sapite, pacem habete: & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum.*

12 *Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti.*

¶ *Cum eo*, ἐν αὐτῷ. Vulgata & Erasmus, *In illo*. Sed ἐν pro σὺν positum esse vel illud declarat quòd in proximo mẽbro scriptum est σὺν αὐτῷ. Est autem illud quoque obseruandum, hac præpositione non tantùm significari Christi & ministrorum ipsius similem cõditionem, sed hoc in primis, quòd à Christo in ministros (de his enim propriè hîc agitur) vis illa promanet, per quam diuina in ipsis virtus illa inhabitans, in media illorum infirmitate emineat.

* 5 *Reiectanei*, ἀδόκιμοι. Sic eos vocat Apostolus hoc loco, non qui sint diuinitus ad vitam æternam electis oppositi, (nec enim statim censenda sunt iræ vasa quicunque vel in suis peccatis adhuc manent, nondum efficaciter vocati, vel quicunque etiam post vocationem in graues lapsus incidunt) sed quos Gallicè licet appellare, *Ceux qui ne sont pas de mise, ni receuables*, quibus opponuntur δόκιμοι, vt
* 1.Cor.11.19. Vulgata & Erasmus, *reprobos*, quod mutaui vt periculosam homonymiam vitarem. Probat autem ex ministerij sui apud Corinthios fructu, sese verum esse Dominimi Apostolum.

7 *Velut reiectanei*, ὡς ἀδόκιμοι. hominum videlicet iudicio, vt suprà, 6.8.

9 *Infirmi*, ἀσθενεῖς. Infirmos rursum vocat quorum vilis & abiecta est conditio, quibus opponit δυνατοὺς, in quibus floreat virtus illa & gratia Dei.

¶ *Instaurationem*, κατάρτισιν. Alij vertunt *perfectionem*, siue consummationem, alij *integritatem*. Varia enim est & multiplex verbi καταρτίζειν significatio. Mihi verò proximũ videtur cum isto comparanti videtur Apostolus nihil aliud hoc nomine significare, quàm suum hoc esse consilium vt Corinthiacæ Ecclesiæ membris quæ luxata fuerant, rursus in locum suum veluti repositis, omnia illic instaurentur: vel vt omnibus sublatis diffidiis, rursus inter se coniũgantur. Itaque licebat etiam *reconciliationem* interpretari.

12 *Osculo sancto*, ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hanc fuisse non tantùm Iudæorum, sed etiam aliarum gentium Orientis consuetudinem, vt mutuis osculis sese salutarent summa amicitia ac necessitudine coniuncti: qua de re sic Xenophon, loquens de Persis, libro Cyri Pædiæ ᾱ, λέγεται ὅτι Κῦρος ἀπῄει, καὶ ἀπησπάζοντο ἀπ' ἀλλήλων, τοὺς συγγενεῖς φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ σώματι, ὁποπέμπεσθαι αὐτὸν νόμῳ Περσικῷ. καὶ δὴ καὶ ἐπὶ τοῦτο πείθουσι Πέρσας. Et Herodotus in Clio, Ἐντυγχάνοντες δὲ ἀλλήλοισι ἐν τῇσι ὁδοῖσι τῇδε οὔ τις διαγνίζει εἰ ὁμοῖοί εἰσι οἱ ἐντυγχάνοντες· ἀντὶ δὲ τοῦ προσαγορεύειν ἀλλήλους, φιλέουσι πῇσι σώμασι· ὧν δὲ ἡ οὔτερος ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τοὺς πυρειὰς φιλέει τῇ· ὧν δὲ πολλῷ ἡ οὔτερος ἀξιονικότερος, προσκυνέει τὸν ἕτερον. Ad hanc consuetudinem Persarum proximè ac-

accessisse Iudæorum mores facile est ex sacra historia cognoscere, adeo vt osculum esset non modò amicitiæ alicuius, sed cuiusdam etiam ὁμοπαθείας symbolum. Eam autē consuetudinem olim etiam publicè fuisse in Ecclesiastico cœtu obseruatam, licet ex veterum scriptis cognoscere, quum Iustinus id disertè testetur Apolog. 2: quam tamē qui nunc velit in his regionibus vrgere, non modò sit ineptus, sed turpis etiam criminis suspicione laboret.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου Πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	13	Gratia Domini Iesu Christi, & charitas Dei, & communicatio Spiritus sancti sit cum omnibus vobis. Amen.	13	*Gratia Domini nostri Iesu Christi, & charitas Dei, & cōmunicatio sancti Spiritus sit cum omnibus vobis. Amen.*
Πρὸς Κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Φιλίππων τῆς Μακεδονίας, διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ.		Ad Corinthios secunda fuit scripta Philippis vrbe Macedoniæ, per Titum & Lucam.		*Ad Corinthios secunda missa fuit à Philippis Macedoniæ, per Titum & Lucam.*

¶ *Scripta fuit*, ἐγράφη. Vulg. *missa fuit*, ἐπέμφθη. Et verū quidem est Philippis aut ex alia Macedoniæ vrbe scriptam hanc epistolam fuisse. Subscriptiones tamen istas supposititias esse, adeo vt quædā etiā sint falsæ, sicut suis locis est à nobis annotatū, ex eo etiam liquet quòd in quodā vetustissimo codice pro διὰ Τίτου καὶ Λουκᾶ legitur, ἀπὸ Παύλου καὶ Τιμοθέου: & in codice Claromōtano, πρὸς Κορινθίους β ἐπλη-ρώθη. ἀρχεται ἡ πρὸς Γαλάτας. quæ verba sunt descriptoris.

ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΓΑΛΑΤΑΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD GALATAS.

NOVA INTERPR. | VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος (οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ Θεοῦ πατρὸς τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)

Καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Γαλατίας.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

Ὧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

CAP. I.

1 PAVLVS Apostolus (nõ ab hominibus, neque per hominem, ‖ sed per Iesum Christũ, ac Deum Patrem qui suscitauit eum ex mortuis)

2 Quique mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:

4 Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, ‖ vt eximeret nos ex præsenti seculo malo, secundum voluntatem Dei & Patris nostri.

5 Cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.

CAP. I.

1 PAVLVS *Apostolus (nõ ab hominib. neque per hominẽ, sed per Iesum Christum, & Deum Patrem qui suscitauit eum à mortuis)* Tit.1.3

2 *Et qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ.*

3 *Gratia vobis & pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo:*

4 *Qui dedit semetipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsenti seculo nequam, secundum voluntatem Dei & Patris nostri.* Luc.2.7

5 *Cui est gloria in secula seculorum. Amen.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

* 1 *Non ab hominibus, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων.* Id est, nõ auctoribus hominibus vllis. qua nota suũ Apostolatũ non tam distinguit à ciuilibus & humanis legationibus, quàm à reliquis sacris functionib. in quibus delegãdis interueniãt homines, Dei quoque nomine cõgregati. ¶ *Per hominem, δι' ἀνθρώπου.* Rursum expressiùs notat se vnum esse ex illis ἀμέσως, à Christo designatis: cui vocationi adiuncta erat Spiritus sancti mensura extraordinaria quam infusam vocãt, sicut mox declarat vers.12. vt vel hoc solo argumento deprehendi debuerit istorum falsitas, qui doctrinæ Pauli aduersãbantur, quũ sibi ipsi Deus non repugnet. Et fortassis etiã Paulus ita sese ex eorum etiam numero exemit, qui interdum ab Apostolis, absque Ecclesiarum adhibitis suffragiis, vt quæ nondum erant constitutæ, sed tum demum plantabantur, hûc & illûc mittebantur, Euangelistę peculiariter vocati, cuiusmodi fuerunt illi Pauli assecłæ, Timotheus, Titus, Lucas, & alij in ipsius epistolis & Actorum historia celebrati. Etsi verò inter particulas ἀπὸ & διὰ videtur hoc non esse inane discrimen, quòd ἀπὸ auctoritatis esse videtur, διὰ verò ministerij à superiore quopiam demandati: tamen hoc loco non puto istud nimis vrgendũ, quum mox non tantum Christo vt mediatori, qui de hoc ipso munere loquens, Sicut (inquit) misit me Pater, ita & ego mitto vos, sed etiam ipsi Deo Patri particula διὰ attribuatur. Iesum autem Hominibus & homini opponens, non negat hominem esse, sed cæterorum hominũ numero eximit, quod ad vocationis auctoritatem. ¶ *Qui suscitauit, τοῦ ἐγείραντος.* Vel, *qui suscitauerat.* Certum enim est Apostolum vt os istis occluderet, qui ipsi obiiciebant quòd vel oculis suis Dominum non vidisset vt alij Apostoli, vel cum ipso familiariter non fuisset versatus, hanc circũstantiam tẽporis expressisse, qua illustrior etiã ipsius vocatio quàm cęterorum Apostolorũ reddebatur, quòd à Christo iam glorioso & ex ipsis cælis loquente fuerat vocatus ad Apostolatum.

2 *Omnes fratres, πάντες ἀδελφοί.* Hoc quoque ad rẽ vel maximè facit, vt norint Apostolum suam quampiam doctrinam, vt ἰδιογνωμονοῦντες solent, proponere. puto verò sic totum Antiochenæ Ecclesiæ presbyteriũ significari, & inde scriptam hanc epistolã eo tẽpore quod inter Pauli & Barnabæ, ex prima illa peregrinatione, in Asiam reuersionem, & istorum turbatorum ad ipsos Antiochenos aduentum, multum intercessisse testatur, Lucas Act.14,28. Cæterùm si immediatè à Christo vocari est veræ & germanæ Apostolicæ potestatis nota, desiit illa certè morientibus illis Apostolis, quum iam suo munere, cõstitutis orbis Ecclesiis, essent defuncti: nec vlli priuatæ Ecclesiæ fuit ab illis vnquam in alias quasdam, nedum in totum orbem terrarum authoritas vlla attributa: sed illam sensim ordinis seruandi specie inuexit ambitio.

4 *Qui dedit semetipsum, τοῦ δόντος ἑαυτόν.* Alterũ hoc est caput secuturæ pseudoapostolorũ redargutionis, qui ceremonias adhuc vrgebãt iam in Christo Iesu impletas, & operum iustitiam gratuitæ redemptioni ex diametro oppositã. ¶ *Seculo malo, αἰῶνος πονηροῦ.* Sic vocat depraua tissimam illã hominũ vitã & miserrimã cõditionẽ extra Christum, qua significatione sæpe solet mundi & tenebrarum nomen vsurpare. ¶ *Voluntatem, τὸ θέλημα,* i. Gratuitã beneuolentiam, quam alibi vocat εὐδοκίαν & προθεσμίαν. Hebræi רצון [ratson] appellant, de qua diximus Luc.2.14, quanuis interdum θέλημα & εὐδοκίαν iungat, vt infrà, Ephes.1.5.

5 *In secula seculorum, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.* Hebraicè

לעולם עולמים [*leholam holamim*] pro infinito ſpatio, vt
* Rom.16.27. Sic verò declarantur impleta omnia quæ patribus fuerant figuris, ſuo tempore aduentu veritatis abolendis, adumbrata.

Θαυμάζω ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·

Ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο· εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ.

Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.

Ὡς προείρηκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.

Ἄρτι γὰρ ἀνθρώποις πείθω ἢ τὸν Θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἦμην.

6 Miror vos ita citò, deserto eo qui vocauit vos in gratiam Christi, transferri in aliud Euangelium:

7 Quod non est aliud: sed nonnulli vos turbant, & volunt inuertere Euangelium Christi.

8 Sed etiam si nos, aut Angelus è cælo euãgelizet vobis præter *id* quod vobis euangelizauimus, anathema esto.

9 Vt antè diximus, etiam nunc iterum dico, Siquis vobis euãgelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema esto.

10 Nunc enim *vtrum* homines an Deum suadeo, aut quero hominibus placere? Enimuerò si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.

6 *Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo qui vos vocauit in gratiam Christi, in aliud Euangelium:*

7 *Quod non est aliud, nisi sunt aliqui qui vos conturbant, & volunt conuertere Euangelium Christi.*

8 *Sed licet nos, aut Angelus de cælo euangelizet vobis præterquam quòd euangelizauimus vobis, anathema sit.*

9 *Sicut prædiximus, & nunc iterum dico, Siquis vobis euãgelizauerit præter id quod accepistis, anathema sit.*

10 *Modò enim hominibus suadeo, an Deo? an quæro hominibus placere? si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.*

* 6 *Ita citò*, οὕτω ταχέως. Addit hæc etiam circunstantia magnum pondus huic reprehensioni. ¶ *Deserto eo qui vocauit vos in gratiam Christi*, ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. Sic Vetus interpres conuertit, Græcis etiam assentientibus, & Augustino quoque, apud quos nulla fit mẽtio Χριστοῦ coniungendi cum καλέσαντος. Ab hoc tamen in eo dissentio quòd ἀπὸ τοῦ καλέσαντος conuertit ad verbum, *Ab eo qui vocauit*, nimium ambiguè. Sic enim accipi posset quasi sit scriptum ὑπὸ τοῦ καλέσαντος, acsi idem ille diceretur Galatas à vero Euãgelio auertisse, qui eos antea ad illud vocarat. Itaque vt omnem amphiboliam vitarem, conuerti, *Deserto eo qui vocarat vos*, &c. Erasmus, *A Christo qui vocauit vos per gratiam.* Mauult enim cum Hieronymo, Χριστοῦ per hyperbaton construi cum τοῦ καλέσαντος. vt etiã vertit Syrus interpres. Altera tamen interpretatio nihil prorsus torquet, & planam habet sententiam. Et plerunque in Apostolicis scriptis vocatio solet tribui Deo potius ad Christum vel per Christum vocanti, vt 2. Thess.2.13. 14.& 16. Item 1.Pet.5.10, quibus testimoniis possit hic locus veluti commentariis illustrari. Sed & in nonnullis codicibus, vt in Græcis scholiis, pro Χριστοῦ legitur Θεοῦ. quã lectionem etiamsi sequamur, nolim tamen hyperbaton statuere, sed dixerim potius Apostolum de seipso loqui, à quo Galatæ deficiant, quum ipse eos ad Dei gratiam vocarit, non ad Legem. Res enim ipsa ostendit, Christi gratiam vocari à Paulo salutem gratis in Christo oblatam: id est summam Euangelij, quod opponit Legi & falso pseudapostolorum Euangelio. Augustinus pro In gratiam, legit In gloriam, contra Græcorum codicum fidem.

¶ *Transferri*, μετατίθεσθε. Vtitur præsenti tẽpore, quasi nondum desciuerint, sed adhuc sint in actu, quod aiunt. Deinde verbum passiuum vsurpauit, vt culpam in pseudoapostolos deriuet. ¶ *In aliud Euangelium*, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambrosius connectit cum participio καλέσαντος, sed perperam. Euangelium autem vocat non libros de Christo scriptos, sed doctrinam ipsam de Christo.

7 *Quod non est aliud*, ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambrosius hoc non legit. Hieronymus verò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστιν, *quod non existit*, siue *quod nusquam est.* vt habet etiã Syrus interpres. Nam quum vnum sit Euangelium, non plura, altera illa doctrina quam amplexi erant Galatæ, non erat Euangelium nisi nomine tenus. Dicitur autem falsum Euangelium non esse Euangelium, quoniam videlicet non potest esse multiplex verum Euangelium, sicut Ephes.2.12. dicũtur ἄθεοι, non qui nullum numen agnoscerent, sed qui pro vero illo & vnico plurimos falsos colerent. Nonnullis tamen placet hoc connectere cum eo quod sequitur, quasi prouocabulũ ὃ non referat duntaxat εὐαγγέλιον, sed totũ cõplexũ superioris orationis: acsi Aliud ponatur pro Alia re, veluti quum dicimus, Hoc nihil est aliud quàm quòd vis fallere. Eius sententiæ fuit etiam Erasmus, vt qui propterea pro εἰ μή τινες εἰσίν, conuerterit Nisi quòd quidam sunt. Sed hæc interpretatio mihi non probatur, quia non est scriptum εἰ μὴ ὅτι τινὲς εἰσίν, sed εἰ μή τινες, vt satis appareat ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο cum superioribus cohærere. Sequutus sum igitur Græcos interpretes, summo consensu hoc ita explicantes, vt ὃ non referat aliud quàm εὐαγγέλιον, perinde acsi scriptum esset, μὴ ὄντος ἄλλου. ¶ *Sed*, εἰ μή, id est ἀλλά, vt Matth.12.4, & infrà, 2.16, vbi pluribus de hoc dicemus: & Apocal.9.4, & 21.27. Vulgata & Erasmus, *Nisi.* quod in causa fuit cur Erasmus interiiceret particulam Quòd, & nonnulli alij plura subaudirent. Syrus autem interpres habet, vt vertit noster Tremellius, *sed secundum homines illos est qui conturbant vos.* Verùm admonuit me Cornelius Bertramus meus collega, in aliquibus codicibus deesse particulam איך [*aich*] id est, secundũ, hoc sensu, *sed quidam sunt, qui*, &c. & ita Syra cum nostris Græcis consentiunt. ¶ *Inuertere*, μεταστρέψαι. Vel *Euertere.* Quid enim magis contrarium est fidei siue gratuitæ iustificationi, quàm iustificatio ex Lege, siue meritis, non Christi sed nostris, etiamsi per Christum illa in nobis gigni dicamus. quasi scilicet Christus dicatur nos iustificare, quia tribuit nobis rationem qua nos ipsos iustificemus. Itaque qui volunt ista duo conciliare, magis etiam sunt incepti quàm siquis conetur lucem cum tenebris, mortem cum vita coniungere. *

8 *Anathema*, ἀνάθεμα. Vide Rom.9.3, & 1. Corinth.12.3, & 16.22.

10 *Nunc enim*, ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Pharisaismo opponit præsenti conditioni, quum iam ex Pharisæo factus Apostolus, Deum non homines annuntiaret. ¶ [*Vtrum*] *suadeo homines an Deum?* ἀνθρώποις πείθω ἢ τὸν Θεόν; Sic etiam construitur idem verbum, Act.28.23. quum alioqui res aliqua non persona dicatur suaderi. Dei igitur appellatione τὸν τοῦ Θεοῦ intelligit. & πείθειν idem declarat atque τὸ κηρύττειν. Pauli igitur antagonistę, vt Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apostolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quasi contrarium Euangelium doceret. Itaque quanuis falsum esset quod illi prætexebant, & Apostolis nihil detractũ vellet Paulus, coactus tamen fuit ostendere, primùm se nihilo esse quoquam illis inferiorẽ, vt qui ab ipso quoque Christo esset eductus, & Apostolus designatus, adeo quidem vt nihil hîc cuiquã mortali prorsus acceptum ferret: deinde se ita semper fuisse comparatum vt nunquam hominibus placere studuerit, sed ipsum etiam Petrum (quando ita faciendum fuit) liberè reprehenderit. Illa verò quum possent superbius dicta videri, argumenta nunc adhibet quibus asserit eius doctrinæ dignitatem cui Angelos etiã ipsos subiecerat. Itaque quum non sit Apostolo propositum ostendere quibus, sed quid annunciare consueuisset, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa disputare: quũ denique sese cum istis aduersariis suis comparet quibuscum habebat quidem communes auditores, doctrinãverò diuersam

diuersim: quòd illi homines viderentur prædicare, ipse Deum annuntiaret: illi hominibus, quorum nomine abutebantur, ipse Deo sese approbaret. Vetus interpres non rectè videtur conuertisse, *Hominibus suadeo, an Deo?*

* ¶ *Adhuc*, ἔτι. in Phari'aismo videlicet adhuc perseuerans. Fuit autem duplex Pharisæorum genus: vnum, idque frequentius, eorum qui meri erant hypocritæ, in quos plerũque inuehi consueuit Christus: alterum superstitiosorum, & suæ simul iustitiæ confidentium, ex quorum numero se fuisse testatur noster Apostolus, ignorantia videlicet, quãuis αἰκαπολογήτῳ, non autem contra conscientiam peccantium. Videtur autem mihi istud, Quærere hominibus placere, de ipso doctrinæ genere ab hominibus falsa sui opinione deceptis excogitatę, potius quàm de iis accipiẽdum qui adulatoriè captarent aliorum bonam gratiam, vel potius aduersus Christianos odium ista Legis & Euangelij permixtione mitigare studebant, quales sunt hodie qui Papismum & veri Euangelij professionem media quadam ratione conciliare se posse somniant.

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.	11	‖Notum autem vobis facio, fratres, Euangelium prædicatum à me, non esse secundum hominem.	11	*Notum enim vobis facio, fratres, Euangelium quod euangelizatum est à me, quia non est secundum hominem.* 1.Cor.15.1
Οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτὸ, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.	12	Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sum, sed illud retegente *mihi* Iesu Christo.	12	*Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed per reuelationẽ Iesu Christi.*
Ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφήν ποτε ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν.	13	‖Audistis enim quomodo versatus sim olim in Iudaismo, me *videlicet* summè persequutum esse Ecclesiam Dei, & eam vastasse:	13	*Audistis enim conuersationem meam aliquando in Iudaismo, quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam.* Act.9.1
Καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων.	14	Et profecisse in Iudaismo super multos æquales meos in genere meo, quum vehementiore studio tenerer traditionũ quas à patribus meis acceperam.	14	*Et proficiebã in Iudaismo supra multos cœtaneos meos in genere meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum.*
Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ,	15	Quando verò placuit Deo, qui separauerat me ab vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,	15	*Quum autem placuit ei qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam,*
Ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοὶ, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι.	16	Retegere Filiũ suum in me, ‖vt euangelizarem ipsum inter Gentes, non statim præterea contuli cũ carne & sanguine.	16	*Vt reuelaret Filium suum in me, vt euangelizarem illum in Gentibus, continuò nõ acquieui carni & sanguini.* Ephes.3.8

11 *Secundum hominem*, κατὰ ἄνθρωπον. Id est, doctrinam quandam humanitus excogitatam, vel denique, quam ego ab hominibus acceptam, ex eorum auctoritate annuntiẽ.

* Vtraque enim ista expositio cohæret necessariò, & illa quidem à præcedente versu, ista verò à proximè sequente pendet. Vide Rom.3.5.

12 [*Illud*] *retegẽte* [*mihi*] *Iesu Christo*, δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Intellige de patefactione extraordinaria. Nam alioqui solus Filius Euangelium reuelat per Spiritũ suum, sed hominum ministerio, quod hìc excluditur à Paulo, vt Apostolatus sui ac proinde doctrinæ suæ auctoritatem asserat. Itaque etiam opinor παρέλαβον & ἐδιδάχθην non esse synonyma hoc in loco, sed illud, ad Apostolatus onus Paulo impositum, istud ad doctrinæ quam prædicaturus erat, perceptionem referri. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Per reuelationem Iesu Christi*, ambiguè: quanuis Græcis ad verbum respondeat.

13 *Summè*, καθ' ὑπερβολὴν. Vulgata & Erasmus, *Supra modum*, non satis expressè. Nam de omnibus id dicitur qui virtutis fines transiliunt, hic verò summus quidam maximi vitij gradus significatur. ¶ *Vastasse*, ἐπόρθουν. Vulgata, *Expugnabam*. quam interpretationem reprehendens Valla, *Contumelia fit Deo*, inquit, *cuius Ecclesia dicitur expugnari*. Hoc verò dupliciter excusat Erasmus: primùm, quasi Ecclesiæ nomine significetur exigua illa multitudo fidelium: deinde, quasi non ad euentum rei, sed ad Sauli conatus hoc sit referendum. Atqui Paulus toti Ecclesiæ bellum indixerat, vt qui in Arabiam vsque excurreret, & Christum ipsum, non autem certos homines, persequeretur: sed ne eum quidem cœtũ potuit expugnare qui Hierosolymis erat. Deinde non potest expugnandi vocabulũ pro Expugnare conari, hoc in loco accipi, nisi admodum violenta declaratione. Itaque illam interpretationem, ex Valla, prorsus repudio, quũ Ecclesia Dei non magis quàm Deus ipse, possit expugnari: quam ipsæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, vt exposuimus Mat.16.18. Erasmum autem valde profectò demiror ad hanc interpretationem tuendam, quam tamen ipse mutauit, ea ratione impulsum quòd πορθεῖν nihil aliud significare putarit quàm expugnare aut capere. Nam hoc certè non puto vllius idonei testis auctoritate posse confirmari. Imò verò dici potest aliquis eam vrbem πορθῆσαι quam nunquam oppugnarit, vt Romæ accidit a Gallis: & vicissim expugnantur multæ vrbes quas tamen militi non liceat diripere. hoc enim est πορθεῖν quod Latinis diripere, populari & vastare. i. incẽsis domibus ad vastitatem redigere, παρὰ τὸ φρύγειν. i. ab incendendo, quod & ipse Erasmus annotauit. Atenim, dices, hoc plus est quàm expugnare. Id verò pernego, nisi expugnatio præcesserit. Possunt enim agri & vrbes salua republica vastari, vt Hannibali accidit tandem à Romanis superato. Diripi igitur ad tempus ac vastari potest vinea Domini, interfici agricolæ, omnia denique ita disperdi vt nulla hominibus appareat vineæ facies: sed expugnari tamen non potest, ita videlicet vt in hostium ius ac potestatem omnem concedat: quum iis ipsis vtatur Dominus, vt eius ipsius custodibus, qui sunt illam populati.

14 *Traditionum quas à patribus*, &c. τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vulgata, *Paternarum mearum traditionum*. Erasmus, *A maioribus meis traditorum institutorum*. Quid sit παράδοσις diximus Matth.15.3. Paternas autem traditiones vocat, quòd non modò Pharisæus esset ipse, sed etiam Pharisæo patre natus, vt testatur Act.23.6. & ita declarat quid Iudaïsmi appellatione intellexerit.

15 *Qui separauerat*, ὁ ἀφορίσας. Vulg.& Eras. *Segregarat*. Vide Matth.13.49. Loquitur autem Paulus de æterna Dei prædestinatione ad Apostolatum: cuius quũ tres sint gradus, nempe æternum Dei consilium, (quod commemoratur in re prorsus simili, Ierem 1.5) deinde designatio ab vtero, postea vocatio: omnes istos gradus pulchrè commemorat Paulus suo ordine. Nam εὐδοκία (id est רצון [*ratson*,] de qua diximus Luc.2.14) primum illum gradum designat quem deinde reliqui duo consequuntur. Quis igitur docuit ab operibus præuisis prędestinationem auspicari? Is nimirum qui Spiritui sancto aduersatur.

16 *Retegere*, ἀποκαλύψαι. Eras [*In hoc*] *vt reuelaret*. Con-

iunxit enim cum participio καλέσας, quia sequitur ἐν ἐμοὶ, de quo mox dicemus. At mihi commodius videtur hoc referre ad verbum ἀποκαλύψαι. quanuis Syro etiam interpreti prius illud magis placuerit. ¶ *In me*, ἐν ἐμοί. id est, mihi. Sed tamen illud videtur quiddam etiam amplius significare, quod apparet ex Hebræorum idiotismo. Nam ἐν ἐμοὶ omnino id declarat quod על מי [*hal mi*,] vt construitur verbum respondens Græco verbo ἀποκαλύπτεσθαι, Esa. 53.1, & videtur eo dicendi genere significari Dei gratiam cælitus in animum ipsum illabi, vt Græca etiam scholia annotarũt. Erasmus, *Per me*, vt ἐν ἐμοὶ positum si pro *di ἐμοῦ*: quamobrẽ etiam hoc coniunxit cum participio καλέσας, vt modo dixi. ¶ *Statim*, εὐθέως. Hieronymus, vt Porphyrij calumniam vitet, ex hoc loco Paulum summæ tũ arrogantiæ tum inconstantiæ accusantis, hanc particulam connectit cum εὐαγγελίζωμαι, quasi aliud consilium capturus fuerit Paulus nisi Dominus iussisset eum statim sese accingere ad prædicationis munus. Sed non fuit necesse ad hanc distinctionem confugere. Ostendat Porphyrius Paulum sibi aliquid arrogare, & solidum erit eius argumentum. Quum verò res ipsa ostendat Paulum repentè & vno momento ita fuisse zelo & sapientia impletum, vt ex prædicationis ipsius successu apparuerit eum nihil indigere cuiusquã subsidio, agnoscat ille suam calumniam: nos verò Paulum verè fuisse Apostolum fateamur, qui & ipse cælitus doctrinam suam hauserit extra ordinem, vt nihil hic habeat quisquam quod obganniat. Quòd autem postea cum Apostolis contulit, id non sua ipsius sed Ecclesiarum causa fecit, nempe vt omnibus magis ac magis de summo inter Apostolos cæteros & ipsum Paulum consensu constaret, vt nullus iam locus arrogantiæ relinquatur. ¶ *Præterea contuli*, προσανεθέμην. Ἀνατίθεσθαι significat arcanum suum familiariter quasi in sinum amici deponere, vt explicat doctissimus Budæus. & puto sumptam esse hanc significationem ab eo quòd curas nostras ac difficultates, in quibus versamur, quasi onus aliquod in amicos exoneremus. Præpositio verò πρὸς addita est, vt testetur Apostolus se quasi nõ contentum iis quæ ex Domino acceperat, præterea contulisse cum aliquibus vt noui quippiam disceret. Vulgata, *Acquieui*, non satis commodé. Oecumenius inter cæteras declarationes, exponit προεπιμησάμην, vt videatur legisse προεθέμην, pro prætuli & primo loco habui. nam carnem & sanguinem interpretatur patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metam Apostolo propositam. Syrus vertit גליתי [*guelith*.] id est aperui siue patefeci, istud videlicet negotium, vt si Gallicè dicas, *ie ne m'en suis descouuert, ou, rapporté*. Non desunt etiam qui legant προαναθέμην, idque fortasse rectius, id est, *statim prius id contuli*, cõsilium videlicet super re tanta & tam periculosa capturus: aut alicuius auctoritatem expectans, sed statim sum opus ipsum aggressus. ¶ *Cum carne & sanguine*, σαρκὶ καὶ αἵματι. i. cum quoquam mortalium, vt Ephes. 6.12. Totus enim in eo est Apostolus, vt doceat se ab vno Christo hausisse quod prædicabat, ne summis Apostolis, quorum auctoritate isti falsi doctores abutebantur, videatur vlla in re inferior. Homines igitur omnes semel comprehendens, & Christo iam glorioso vnicóque suo præceptori opponẽs, ab infirma & imbecilla natura ipsos denominat. Quorsum autem hoc? Nempe quòd his argumentis pseudapostoli Galatas fascinassent: quasi Paulus vnus esset ex Apostolorum discipulis, & quidem postremus, vt non statim ei credendum esset: summos autem Apostolos non ita abhorrere à circuncisione & Lege, quæ adhuc seruaretur Hierosolymis. Illud ergo primùm refutat, séque à Christo ipso glorioso institutum, & Apostolum Gentibus destinatum ostendit: deinde sibi cum reliquis Apostolis optimè conuenire. à quibus tamen nihil noui didicerit. Qui igitur per carnem & sanguinem intelligunt cognatos ipsius Pauli, vel carnis cupiditates, nihil dicunt.

Οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους· ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν.

17 Neque redij Hierosolymam ad eos qui ante me *fuerunt* Apostoli: sed abij in Arabiam, ac denuo reuersus sum Damascũ.

17 *Neque veni Ierosolymam ad antecessores meos Apostolos: sed abij in Arabiam, & iterum reuersus sum Damascum.*

Ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον· καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε.

18 Deinde tribus pòst annis redij Hierosolymam, vt viserem Petrum: & permansi apud eum dies quindecim.

18 *Deinde post annos tres veni Ierosolymam videre Petrum: & mansi apud eum diebus quindecim.*

Ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου.

19 Alium autem ex Apostolis non vidi quenquam nisi Iacobum fratrem Domini.

19 *Alium autem Apostolorum vidi neminem nisi Iacobum fratrem Domini.*

Ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

20 In iis porro quæ scribo vobis, ecce (coram Deo *loquor*) nõ mentior.

20 *Quæ autem scribo vobis, ecce coram Deo, quia non mentior.*

Ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ τῆς Κιλικίας.

21 Deinde veni in regiones Syriæ & Ciliciæ.

21 *Deinde veni in partes Syriæ & Ciliciæ.*

Ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Ἰουδαίας ταῖς ἐν Χριστῷ·

22 Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ *erant* in Christo.

22 *Eram autem ignotus facie Ecclesiis Iudææ quæ erant in Christo:*

Μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, Ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς ποτε, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν ἣν ποτε ἐπόρθει.

23 Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui persequebatur nos aliquãdo, nunc euangelizat fidem quam olim vastabat.

23 *Tantùm autem auditũ habebant, Quoniam qui persequebatur nos aliquando, nunc euangelizat fidem quam aliquãdo expugnabat.*

Καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν Θεόν.

24 Et glorificabant Deum de me.

24 *Et in me clarificabant Deum.*

---

17 *Redij*, ἀνῆλθον. Vulgata, *Veni*, ἦλθον. ¶ *In Arabiam*, εἰς Ἀραβίαν. Vide Act. 9.26.

18 *Vt viserem*, ἱστορῆσαι. Vulgata, *Videre*. Erasmus, *Vt viderem*. Neuter satis expressè. Significat enim ἱστορεῖν cognoscẽdi & intelligẽdi causa inspicere, atque etiã visere & oculis subiicere. Sic distinxit ab ἰδεῖν Plut his verbis in Cic. Ὥστε τοὺς πατέρας τῶν παίδων ὑποφοιτᾶν τοῖς διδασκαλείοις, ὄψει τε βυλομένοις ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τῶν ὑμνουμένων αὐτῶν ἀεὶ τὰς μαθήσεις ἐξύτητα καὶ σωφροσύνην ἱστορῆσαι.

19 *Iacobum*, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act. 15.14.

20 *Coram Deo*, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ. Verbum suppleui ex quo intelligatur esse iurisiurandi species, deinde vt cohæreat sequens particula. Nam quod adfert Hieronymus, nempe, Coram Deo sunt, id est digna Dei conspectu, prorsus est absurdum.

23 *Fidem*, τὴν πίστιν. i. doctrinam fidei, siue Euangelium, vt 1. Tim. 4.1, & infrà, 3.2. Fidei enim voce & id quo creditur, & id quod creditur significamus, vt scitè docet Magister sententiarum. ¶ *Vastabat*, ἐπόρθει. Sic apud Sallustium dicitur conscientia mentem vastare. Vide suprà, vers. 13.

24 *De me*, ἐν ἐμοί. Heb. בי [*bi*] pro עלי [*hali*.]

IN CA-

Κεφάλαιον β.

1 Ἔπειτα διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέβην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμπαραλαβὼν καὶ Τίτον.

2 Ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐτοῖς τὸ εὐαγγέλιον ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μή πως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ ἔδραμον.

3 Ἀλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοὶ Ἕλλην ὤν, ἠναγκάσθη περιτμηθῆναι.

4 Διὰ δὲ τοὺς παρείσακτους ψευδαδέλφους, οἵτινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς καταδουλώσωνται.

5 Οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ· ἵνα ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.

CAP. II.

1 DEinde interiectis annis quatuordecim, rursum ascendi Hierosolymam vnà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.

2 Ascendi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangelium quod prædico inter Gētes: sed priuatim iis qui sunt in pretio, nequo modo frustra currerem aut cucurrissem.

3 Sed neque Titus qui mecum erat, quanuis esset Græcus, coactus fuit circuncidi:

4 Nempe propter irreptitios falsos fratres qui irrepserāt ad explorandam libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem adigerent.

5 Quibus ne ad momentum quidem cessimus per subiectionem: vt veritas Euangelij permaneret apud vos.

CAP. II.

1 *DEinde post annos quatuordecim iterum ascendi Ierosolymam cum Barnaba, assumpto & Tito.*

2 *Ascendi autem secundum reuelationem, & cōtuli cum illis Euangelium quod prædico in Gentibus: seorsum autem iis qui videbantur aliquid esse, ne fortè in vacuum currerem, aut cucurrissem.*

3 *Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Gētilis, compulsus est circuncidi:*

4 *Sed propter subintroductos falsos fratres, qui subintroierūt explorare libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent.*

5 *Quibus neque ad horam cessimus subiectione, vt veritas Euangelij permaneat apud vos.*

IN CAPVT II.

* 1 *Interiectis quatuordecim annis*, διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν. Vide Marc. 2.1. Cæterùm Lucas narrat quinque Pauli ad Hierosolymitanos profectiones post ipsius ad Christum conuersionem: Vnam, quum ex Arabia rediret vbi triennium egerat, Act.9.26: Alteram, Act. 11.30. quum missus fuit Hierosolymam cum Barnaba ad perferendas Antiochenorum eleemosynas: Tertiam, quum vnà cum Barnaba missus esset vt ibi decideretur controuersia de circuncisione, Act.15: Quartam, ex voto susceptam, Act.18.18, & 22. Quintam denique, à Luca copiosissimè descriptam, Act. 19, & deinceps. Ex his autem profectionibus ista quæ hic narratur, neque ad quartam, neque ad quintam referri vllo modo potest, nec etiam primam. Immò profectò ne ad tertiam item. Quinam enim illam nobilissimam Synodum Paulus præteriisset; cuius ipse pars magna fuerat, & cuius vel vnius auctoritas compescendis istis pseudapostolis sufficiebat. Et quis existimare possit Petrum in eo quod subiicit Paulus fuisse peccaturum, si post illius Synodi decisionem Antiochiam venisset? Superest secunda, ad quam non incommodè possent ista referri, nisi illud obstaret quòd Act.11, dicitur Paulus cum Barnaba missus ab Ecclesia: hîc verò dicere potius videtur se vltrò & peculiari afflatu profectionem hanc suscepisse. Itaque censuerim quidem ego istam fuisse à Luca vt alia non pauca, ac præsertim ipsius Pauli ad Galatas aduentum, cuius infrà fit mentio 4.14. præteritam: & inter secundam illam & tertiam incidisse, in id tempus videlicet quod paucissimis narratur à Luca Act.13.1. ante primam illam Pauli & Barnabæ peregrinationem: ante quàm hæresis illa esset exorta. Quominus enim ad reditum ex illa peregrinatione istud accommodari possit, illud obstat, quòd ex historia illius Synodi apparet tunc primùm Hierosolymitanos cognouisse illius peregrinationis gesta, Act.15.4. Sic igitur arbitror hoc supputandum tempus, & epistolam hanc scriptam Antiochia mox post reditum ex illa prima peregrinatione Pauli & Barnabæ, quum hæresis illa iam quidem cepisset, æmulis illis videlicet occasionem fortassis ex isto Pauli cum Petro & aliis priuato colloquio occasionem arripientibus, nec tamen penitus erupisset, nondum ausis nimirum illis Antiochiam ipsam inuadere: & illud tempus videtur Lucas vltimo cap.14. versiculo innuere: siue hos 14. annos seorsum numeres, siue cum triennio illo Arabicæ prædicationis comprehendas.

* 2 *Ex reuelatione*, κατ' ἀποκάλυψιν. Id. peculiari sancti Spiritus afflatu & monitu. Sic enim sæpe in his epistolis distinguntur ἀποκάλυψις & φανέρωσις: itidémque σοφία & γνῶσις, & propheticum donum ab ordinario pastorum & doctorum munere. ¶ *Exposui*, ἀνεθέμην. Vide Act.25.14. * ¶ *Prædico*, κηρύσσω. Vtitur verbo præsentis temporis quod est ἐμφατικώτερον, ac si diceret sese ab initio semper in hac doctrina vt vnica vera perstitisse tot annos, & adhuc per-
5 stare & perstiturum. ¶ *Iis qui sunt in pretio*, τοῖς δοκοῦσι. id est τοῖς δεδοκιμασμένοις, quibus opponuntur οἱ ἀδόξοι. Vulg. *Qui videbantur aliquid esse*, τοῖς δοκοῦσιν εἶναί τι, vt mox etiam scribitur vers.6. sed hoc quidem loco, contra omnium nostrorum codicum fidem, & repugnante etiam
10 Hieronymi interpretatione. Sic enim scribit, (quod rectè expedit Erasmus,) Solicitus, inquit, requirebam quídnam esset quod diceret. Qui videbantur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adiiciens, *Qui videbantur columnæ esse.* Hæc Hieronymus, satis declarans se non legisse hoc
15 in loco εἶναί τι, sed ita tamen vt non videatur cognouisse τοὺς δοκοῦντας à Græcis vocari absolutè τοὺς δεδοκιμασμένους. id est, quorum apud omnes præclara est existimatio. Sed est multo etiam durius quod apud Ambrosium legimus, *Qui sibi videbantur aliquid esse.* Vide infrà, ver.6. ¶ *Frustra*,
20 εἰς κενόν. Id est nullo cum fructu. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: sed quod à multis spargebatur, ipsum videlicet diuersam ab Apostolis doctrinam profiteri, Euangelij ipsius cursum impediebat. cui rei mederi studuit.

25 4 *Nempe propter*, διὰ δὲ. δὲ pro δὴ vel δῆτα positum est: cuius enallages exempla vide in Budæi commentariis. Non erat igitur causa cur Erasmus hoc expungeret, ex Hieronymi opinione, qui putauit redundare, quòd non præcedat μέν: sed imperitè, vt alibi diximus.

30 ¶ *Irreptitios*, παρείσακτοι, i. παρεισδυόντας, qui per fraudem & pietatis simulationem, in album fidelium subrepserant. Nam in his verbis παρὰ plerunque ponitur in vitio. Vulgata, *Subintroductos.* Erasmus, *Obiter ingressos.* Tertullianus libro quinto aduersus Marcionem Subintroductitios
35 vocat.

5 *Ne ad momentum quidem*, οὐδὲ πρὸς ὥραν. Vulgata, *Neque ad horam.* Erasmus, *Ne ad tempus quidem.* Vide Matth. 9.22. Ambrosius non legit οὐδὲ, quasi ad tempus cesserit Paulus falsis illis fratribus: repugnante omnium Græco-
40 rum codicum fide, & ipsa quoque sententia. quanuis non videatur etiam legisse negantem particulam Hieronym. in hunc locum, & tollendam illam censeat Tertull. lib. in Marc. quinto. Erasmum autem planè miror hîc laborare, quasi Pauli sermo sit imperfectus, quum omnes partes o-
45 ptimè constent, si δὲ pro δὴ accipiatur. At enim, inquit, quomodo non cessit qui Timotheum coactus est circuncidere? Quasi verò circunstantia loci, temporis, personarum non sit varia. Nam circunciditur Timotheus vt

infirmi ac rudes Iudæi non offendantur: in Tito verò cur idem fieret, non in gratiam infirmorum sed falsorum fratrum, quos canes & concisionem vocat Philipp.cap.3. ver.2, & excindi etiam optat infrà, cap.5. ver.12, ídque præsertim eo ipso tempore quo Paulus Hierosolymam venerat vt eam in libertatem assereret?

¶ *Per subiectionem*, τῇ ὑποταγῇ. Id est, vt nos illis, prodita libertate, subiiceremus. Hoc enim fuisset Christo renuntiare. Vulgata, *Subiectione*, nimium ambigué. non cedimus enim ea re quam amissam volumus. Itaque istis Apostolus non subiectione, sed libertate non cedebat.

¶ *Veritas Euangelij*, ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου. Id est, vera ac sincera Euangelij doctrina, nullis videlicet istorum falsis dóctrinis corrupta.

¶ *Apud vos*, πρὸς ὑμᾶς. Siue, vobis. Galatas autem alloquitur, sed ita vt gentes omnes comprehendat quarum par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus.

Deu.10.17 2.chro.19.7 iob.34.19 sap 6.8 eccle.35 16 act.10.34 rom.2.11 ephes.6.9 col 3.26 1.pet.1.17

Ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, ὁποῖοί ποτε ἦσαν, οὐδέν μοι διαφέρει. πρόσωπον Θεὸς ἀνθρώπου οὐ λαμβάνει. ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐδέν προσανέθεντο.

Ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς.

(Ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε καὶ ἐμοὶ εἰς τὰ ἔθνη)

Καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας· ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.

6 ¶ Ab iis autem qui existimantur esse aliquid, ¶ quales olim fuerint, nihil mea refert: ‖ ¶ personam hominis Deus non accipit. ¶ Nam qui sunt in pretio, nihil mecum præterea contulerunt.

7 Imò econtrario, quum vidissent mihi concreditum fuisse ¶ Euangelium præputij, sicut Petro circuncisionis:

8 (Nam qui efficax fuit ¶ per Petrum ad Apostolatum circuncisionis, efficax fuerat etiam per me apud Gentes)

9 Quúmque cognouissent gratiam mihi datam Iacobus & Cephas & Iohannes, ¶ qui existimantur esse columnæ, ¶ dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: vt nos apud Gentes, ipsi verò ¶ apud circuncisos, *Apostolatu fungeremur.*

6 *Ab ijs autem qui videbantur esse aliquid, quales aliquãdo fuerint, nihil mea interest: Deus personam hominis non accipit. mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt.*

7 *Sed econtra quum vidissent quòd creditum est mihi Euangelium præputij, sicut & Petro circuncisionis:*

8 *(Qui enim operatus est Petro in Apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter Gentes)*

9 *Et quum cognouissent gratiam quæ data est mihi Iacobus & Cephas & Iohannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi & Barnabæ societatis: vt nos in Gentes ipsi autem in circuncisionem.*

---

6 *Ab iis autem qui putantur*, ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων. Loquitur Apostolus ex aduersariorum sensu, qui quum re vera reliquos Apostolos non minus quàm Paulum contemnerent, tamen illorum nomina iactabant, tanquam excellentium Christi discipulorum, vt Pauli tanquam abortiui ministerio detraherent. Cæterùm hoc loco diligentius à me considerato, quanuis Græcus scholiastes conetur antapodoton vitare ista cóstruens cum verbo διαφέρει, aliorsum etiam hoc trahens: quasi videlicet dicat Apostolus nolle se cum Petro contendere rectè an secus circuncisionem toleraret cum aliis Apostolis Hierosolymis, sentio esse ἀποσιώπησιν, & eam quidem à Paulo sapienter vsurpatam, vitandæ inuidiæ causa: quam si explere libeat, neque cum Arabe suppleuero οὐδὲν ὠφελήθω *non sum adiutus*, neque οὐκ ἐδιδάχθω *non sum edoctus*, quanuis sic loquitur Apostolus suprà 1,13. sed οὐδὲν ἔλαβον *nihil accepi*, nec vlla parenthesi opus hic esse arbitror. ¶ *Quales olim fuerint*, ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Hoc videtur addidisse Paulus vt superiora emolliret, ac si diceret: Vtcunque illos fatear fuisse Christo familiares discipulos, tamen propterea non est quod isti somnient aliquod esse inter illos & me discrimen.

¶ *Personam hominis*, πρόσωπον ἀνθρώπου. Id est, Deus quos sibi libet vocat & suis beneficiis dignatur, nulla huiusmodi circunstantiarum ratione habita. Itaque etsi priores illi fuerunt adsciti ad Apostolatum quàm ego, & tum fuerunt ipsius Christi contubernales quum ego Pharisæus eram: etsi denique tunc Euangelium annuntiarunt quum ego illud persequerer: Deus tamen Apostolum me designauit: quod & ipsi agnouerunt. Nam quod ad doctrinam attinet nihil ad ea quæ ab ipso Christo didici addiderunt, sed intellecta vocatione mea agnouerunt me diuinitus speciatim delectum esse Apostolum Gentium, sicut Petrũ præcipuè Iudæis destinauit ipse Christus. ¶ *Nam qui sunt in pretio*, οἱ δὲ δοκοῦντες. Arabs interpres quantum possum ex Rutheri interpretatione Latina colligere totum hunc locum paraphrasticè, vt antapodoton, vel potius ἀποσιώπησιν vitaret conuertẽs, particulam δὲ priori membro apposuit, & istud cum illo per copulam καὶ coniunxit. Syrus autem & ipse paraphrasi vsus, quasi initio huius versus Paulus scripsisset οἱ δὲ δοκοῦντες εἶναί τι, cæteris quæ sequuntur per parenthesin inclusis, particulam δὲ priori membro adiicit, vertens πρόσωπον δὲ &c. *faciem enim* & postea pro δὲ habet דין [*den*] id est δὲ, quod exponitur per epanalepsin, *illi inquam ipsi*, &c. Sed durum est & prorsus insolens δὲ vel δὲ sic explicare. Retineo igitur receptam lectionem, & citra vllam parenthesin, puto Apostolum subiicere rationem cur dixerit nihil referre quales illi antea fuerint, & Deũ illa nihil morari. Nempe, inquit, hoc non temere nec arroganter dico, sed quoniam reuera nihil illi præsumpserunt iis adiicere quæ prius à Christo accepta docueram inter Gẽtes. Hæc enim est notatio verbi προσανέθεντο: quod perperam Budæus in commentariis interpretatur *nihil communicarunt*, sed contra à me abhorruerunt. Neglexit enim præpositionem πρὸς, & malè credidit Paulum hîc agere de eo quod narratur Act.9. 26.

7 *Euangelium præputij*, εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. id est Euangelium gentibus annuntiandum: quam metonymiam aliquoties in epistola ad Romanos annotauimus. Neque enim duplex est Euangelium in sese, sed duo erant populorum genera quibus annuntiandum erat, vnum circuncisorum, alterum incircuncisorum.

8 *Per Petrum*, Πέτρῳ. Sic malo explicare vt significetur causa instrumentalis. Vulgata, *Petro*, Erasmus, *in Petro*. Sic Latinè dicitur quispiam adesse alteri, sed aliquid longè maius hîc significatur, id nimirum quod explicatur 1.Cor.3,7.

9 *Qui existimantur*, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. Id est, quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili: in eo quidem ab illis ipsis dissidentes quorum auctoritate ad vos decipiendos abutuntur. Vide suprà, versu 6.

¶ *Dextras societatis*, δεξιὰς κοινωνίας. Id est porrexerunt manum, quòd symbolum esset nostræ in Euangelij doctrina summæ consensionis. Virgilius, *Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.* Aliud est autem prorsus impositio manuum, quæ vocationis ordinariæ testimonium erat, quàm conuentio inter Petrum & Paulum de qua hîc agitur.

¶ *Apud*

¶ *Apud circuncisos,* [*Apostolatu fungeremur,*] εἰς τὴν περιτομήν. Rectè suppleuit Erasmus quod omnino deerat, omissum est autē à Paulo, vt qui in hac epistola mirè studeat breuitati: siue genus ipsum dicendi, siue argumenta spectes. Sic etiā in proximo versiculo verbum desideratur, sed ex cōmuni loquēdi vsu, vt istę ellipses nihil obscuritatis adferāt.

Μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.

Ὅτε δὲ ἦλθε Πέτρος εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.

Πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν· ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτὸν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς.

Καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.

Ἀλλ' ὅτε εἶδον ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων, Εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις ἰουδαΐζειν;

10 Solùm *monuerunt* vt pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.

11 Quum autem venisset Petrus Antiochiam, in os ei restiti, eo quòd condemnandus esset.

12 Nam antequam venissent quidam à Iacobo, vnà cum Gētibus edebat: quum autem venissent, subduxit sese ac separauit ab eis, metuens eos qui erāt ex circuncisione.

13 Ac simulabant vnà cum eo reliqui etiam Iudæi: adeo vt Barnabas quoque simul abriperetur eorum simulatione.

14 Sed quum vidissem eos non recto pede incedere, vt veritati Euangelij congruebat, dixi Petro coram omnibus, Si tu, quum sis Iudæus, Gentiliter viuis, ac non Iudaicè, cur Gentes cogis iudaizare?

10 *Tantùm vt pauperum memores essemus: quod etiā solicitus fui hoc ipsum facere.*

11 *Quum autem venisset Petrus Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat.*

12 *Prius enim quàm venirent quidam à Iacobo, cum Gentibus edebat: quū autem venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circuncisione erant.*

13 *Et simulationi eius consenserunt cæteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illam simulationem.*

14 *Sed quum vidissem quòd non rectè ambularent ad veritatem Euangelij, dixi Cephæ coram omnibus, Si tu, quum Iudæus sis, Gentiliter viuis, & non Iudaicè, quomodo Gentes cogis iudaizare?*

11 *In os,* κατὰ πρόσωπον. Id est ἔμπροσθεν πάντων, *coram omnibus,* vt explicat ipse Paulus versu 14. Itaque absurdum est commentum Hieronymi, interpretantis, *Secundum faciem,* id est non ex animo, quasi res tota non seriò sed per sanctam quandam simulationem inter vtrunque sit acta, vt Iudæi non offenderentur, & vicissim Gentibus satisfieret. Hoc verò si ita est (vt nihil aliud dicam) quorsum hoc factum pertinuerit ad Apostoli scopum? Similia sunt fere omnia, profana certè & apertissimè detorta, quæ in hunc locum Græci interpretes plerique, & Hieronymus aduersus Augustinum pro Petro disseruerunt. quæ sanè miror Erasmum digna censuisse quæ non modò commemoraret, sed etiam tueretur. ¶ *Quòd condemnandus esset,* ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine positum, quasi condemnatitium dicas aut condemnabilem, sicut à Latinis participialia quæ vocant nomina vsurpantur: quod ita familiare est Hebræis vt non aliter loquantur. vt רצה [*nirtseh,*] id est dilectus pro amabili, & נחמד [*nechmad,*] expetitus pro expetibili, & alia infinita. Ita enim hoc accipiendum esse res ipsa ostendit: vt planè absurdum mihi videatur quod nonnulli adferunt, damnatū fuisse Petrum, ab iis videlicet qui non norant rem agi ex composito, & malè de illo iudicabāt. quamuis sic acceperit hūc locum Syrus interpres, quòd videlicet gentes hoc ipsius facto offenderentur, tametsi reprehensibilis non erat: vel quòd antè reprehensus fuisset Hierosolymis quòd cum Cornelio sumpsisset cibum. Cicero in Pisonem, *Quis te miserior? quis te damnatior? qui neque scribere ad Senatum, rempublicam bene à te gestam, neque præsens dicere ausus es?* Id est, quem iustius quis iudex possit condemnare quàm te? Ita accipiunt κατεγνωσμένος hoc in loco pro ὀπίμεμπτος vel ὀπιμεμφής.

12 *A Iacobo,* ἀπὸ Ἰακώβου. Id est Hierosolymis vbi pedem fixerat Iacobus. Missos enim istos non fuisse nec à Iacobo nec à presbyterio liquet ex Act. 15, 24. Apparet autem ab hac scintilla ortum tandem fuisse illud incendium cuius fit mentio initio Act. 15. cui restinguēdo ne Synodus quidem illa Hierosolymitana sufficere potuit, vt ex plurimis locis harum epistolarū apparet, Hebione & Cherintho sese duces istis sectariis præbentibus. Hæc autem quę hîc narrantur ante illam Synodum contigisse, & hanc epistolam aliquanto pòst ista scriptam fuisse, falsis illis doctoribus per Ecclesias discursantibus, ex eo quoque colligi mihi quidem posse videtur, quòd si res illa fuisset iam antea in illa Synodo, in qua Petrus ipse veritati fortissimè, vt par erat, patrocinatus est, plenè & apertè decisa & Ecclesiis significata, nullo modo credibile est Petrum id admissurum de quo hîc reprehenditur: & quum iam & Iudæi quid à gētibus postulare possent, & gentes quousque se in Iudæorum gratiam demittere tenerentur, ex Apostolicis illis literis didicissent, tale Antiochiæ ab his vel ab illis exoriturum fuisse offendiculum: & si impudentes vsqueadeò isti fuissent qui Antiochiæ postea hoc virus spargere sunt ausi, quàm isti fuerant, in quos hac epistola inuehitur Paulus, certum est longè alia ratione cum illis acturum illum fuisse, immo ne ad momentum quidem illos fuisse toleraturum, qui ad Galatas scribēs, vtinam, inquit, abscindantur qui vos conturbant.

13 *Adeo vt Barnabas quoque simul abriperetur eorum simulatione,* ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει. Ὥστε quoque cum indicandi modo, quanuis non ita frequenter construitur hac significatione. Verbum autem συναπάγω indicat Barnabam impetu & exemplo potius abreptum quàm iudicio fuisse impulsum. Vulgata, *Vt duceretur ab eis in illam simulationem.* In Complutensi editione legitur ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη, expuncta particula καὶ, ab aliquo nimirum qui Barnabam etiam voluit culpæ eximere, quasi scriptum sit ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ, vt Barnabas abduceretur. Dici enim non potest quantopere hîc laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronymus, vt Petrum culpa liberarent: hoc est, vt Apostoli sententiam & Apostolatum (cuius auctoritatem hoc facto vindicat) euerterent. Existimarunt enim Apostolos post acceptum Spiritū sanctum fuisse ἀναμαρτήτους. Id verò sicut in doctrinę capitibus certum est, tamen huc non pertinet, quum Petrus hoc loco non peccet in doctrina, sed in certo facto: quòd videlicet dum Iudæorum infirmitati cupit consultum, Euangelicam libertatem adduceret in discrimen. Peccatum est igitur non in doctrina, neque etiam in ipso facto simpliciter, sed in facti circunstantiis non satis prudenter ab eo consideratis. vnde magnum consequutum est offendiculum, vt meritò prorsus à Paulo sit publicè reprehensus. Non enim tanti fuit infirmitas Iudæorum, vt propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaque hîc opus fuit deliberatione illa quæ à Cicerone in Officiis pertractatur, Ex duobus vtilibus vtrum vtilius: vel prius fuit admonēda Ecclesia, vt aliquid daret istorum infirmitati.

14 *Eos non recto pede incedere,* ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι. Rectum pedem opponit simulationi præposterę. Videbantur enim Petrus & eius sectatores in vtranque partem claudicare, quum paulo antè cum Gentibus cibum caperent, & tam subitò se ab illorum consortio subducerent. Nam absurdum est certè quorundam commentum, qui hoc nolunt dici de Petro, sed de aliis qui cum Petro simulabant:

quasi ille dissimularet potius quàm simularet, isti verò putarent aliquid admissum contra bonos mores, quum sese coniungerent cum Gentibus. Id verò si ita esset, cur disertè non excipitur Petrus? cur disertè præteritis cæteris, in eum vnum fertur reprehensio? quorsum denique hæc historia commemoratur, si Petrus ipse, qui aliquid esse videbatur, non est à Paulo, & quidẽ iure, reprehensus? Causa igitur profectò non erat cur iterum nobis Erasmus rancidas istas nugas apponeret. ¶ *Vt veritati Euangelij congrueret*, πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου. Veritatem Euangelij vocat tum sinceram ac veram Euangelij doctrinam, tum eius vsum. Præpositio autem πρὸς congruentiam & conuenientiam declarat, vt 2. Cor. 5.10, vt pro κατὰ posita videatur, sicut dixit Isocrates, πρὸς τὸ προσῆκον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ προσῆκον. Vulgata & Erasmus, *Ad veritatem.* ¶ *Petro*, τῷ Πέτρῳ. In vno codice scriptum inueni τῷ Κηφᾷ. & versu 11, ὁ Κηφᾶς. Vetus interpres priore loco habet, Quum autem venisset Petrus, &c. hic autem, dixit Cephæ. Neque verò istius varietatis vllum esset momentum (quum idem sit Cephas qui & Petrus) nisi Clemens libro dispositionum 4, (quem sequitur Euscbius lib. Ecclesiast. historiæ 1.) occasionem hinc arripuisset falsò interpretandi huius loci, quasi Cephas iste non fuerit Petrus ille Apostolus, sed vnus ex 70. discipulis. quem errorem meritò refutat Hieronymus. Nam (vt alia omittam) quorsum alioqui commemoratur hæc historia. ¶ *Si*, εἰ. Id est ἐπειδήπερ, i. quum tu Iudæus, cum gentibus vixeris ac si Iudæus non esses. Nec enim εἰ, conditionis aut dubitationis vllius significationem habet hoc loco. ¶ *Cur*, τί. Vulg. *quomodo* πῶς, vt etiã legitur in Claromont. nostro codice. ¶ *Cogis*, ἀναγκάζεις. Cogi dicit istos apud quos erat tãtũ auctoritatis Petri pondus, vt quicquid ageret præscribere cæteris videretur.

Ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί·	15	Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:	15 *Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus peccatores:*
Εἰδότες ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ἔργων νόμου, ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ· καὶ ἡμεῖς εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶμεν ἐκ πίστεως Χριστοῦ, καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου· διότι οὐ δικαιωθήσεται ἐξ ἔργων νόμου πᾶσα σάρξ.	16	Scientes non iustificari hominem ex operibus Legis, sed per fidem Iesu Christi: etiam nos in Christum Iesum credidimus, vt iustificaremur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propterea quòd non iustificabitur ex operibus Legis vlla caro.	16 *Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus Legis nisi per fidem Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credidimus, vt iustificemur ex fide Christi, & non ex operibus Legis: propter quòd ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro.*

15 *Nos natura Iudæi*, ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι. Ipsa sermonis series, & pronomen ἡμεῖς, & quod ait vers. 18, ostendũt Pauli hæc esse verba Petrum compellantis, & reprehensionis suæ causas iustissimas & planè necessarias afferentis: qua etiam occasione arrepta Paulus statum & caput huius epistolæ præcipuum explicat, insertis etiam argumentis quibus tunc illud ipsum confirmauit, de quo postea dicturus est, conuersa tandem ad ipsos Galatas, initio videlicet capitis tertij, oratione. Summa autem hæc est totius huius sermonis, Tu Petre, antequã isti huc aduenissent, nullum discrimen ciborum nec dierum obseruabas: qui fit ergo vt nunc tu sis vsque adeo mutatus, vt non modò Iudæos istos non doceas exemplo tuo illa missa facere, sed è contrario gentes impellas ad illa Iudaica obseruanda, id est à Christo ad Legem abducas? Nam contrà & tu & nos alij Iudæj qui hic adsumus, vt tu nosti & exẽplo tuo cõprobasti, nati sub lege & qui, si iustitia esset penes Legem, potuimus ac debuimus in eo quod habebamus acquiescere: amplexi sumus Christum, non quasi existimantes Legem sine Christo non sufficere, sed quoniam certò nouimus lege neminem iustificari, ideóque non adiunximus legi Christum, sed à lege transiuimus ad Christum. Fuerat autem eiusdem erroris Christum Legi, vt per se non sufficienti, à Iudæis adiici, atque Legem Christo à Gentibus superaddi, ac si solus ipse ad iustificationem & salutẽ non sufficeret. ¶ *Peccatores*, ἁμαρτωλοί. חטאים [*chattaim*,] Ex leges videlicet & ἄθεοι, ac proinde, vt isti docẽt, per circũcisionẽ in fœdus inserẽdi, si salui esse velint.

16 *Sciẽtes*, εἰδότες. i. Nõ temerè, sed certò edocti. Est enim hoc accipiendũ ἀπολογικῶς. Vulg. *Scientes autẽ*, εἰδότες δὲ, supplẽto verbo *sumus* in præcedẽte versic. ¶ *Non iustificari*, ὅτι οὐδικαιοῦται. i. Non assequi eam iustitiã qua prorsus opus est omnibus hominibus, vt apud Dei tribunal & absolui ab iis omnibus quæ ipsos æternæ mortis reos peragunt, & ea integritate ac præstatione sui omnis officij præditi cõparere pósint, qua omnis homo est Deo & proximo obstrictus, vt æterna vita dignus ex promissionis legi adiũctę formula, nẽpe Hoc fac & vines, apud Deũ censeatur. ¶ *Hominẽ*, ἄνθρωπος. i. Quenquã siue circuncisum siue incircũcisum: siue non regeneratum, siue regeneratũ, ne ipso quidẽ excepto Apostolo Ro. 4.2. & Phil. 3.9. ¶ *Ex operibus*, ἐξ ἔργων, siue antecedentibus siue cõsequentibus fidem. Nam alioqui nos non iustificaret Christus sua iustitia credentibus imputata, sed nostra iustitia intra nos creata: quod si verũ esset, nõ fuissent excludenda opera Legis, sed tempus duntaxat fuisset declarandum à quo inciperet iustificatio ex operibus, siue in totum siue ex parte vt nunc nugantur sophistæ, Christo scilicet supplente quod meritis hominum deest, & vim meritoriam hominum operibus infundente, vt euadant etiam pro nostris peccatis satisfactoria. Tu verò, Domine, quandiu istas Spiritus erroris imposturas regnare patieris. ¶ *Legis*, νόμου. Etsi otta fuit hæc hæresis ex eo quod circuncisionẽ & cæteras legales ceremonias vrgebãt aduersarij, tamen de Morali quoque Lege qua sitũ fuisse nõ tantũ ex argumẽtis à Paulo prolatis ad vtranque legẽ manifestè spectantibus apparet, sed ex duplici præterea ratione prorsus id euincente. Primùm enim istos ne probabile quidẽ est, vt qui Euangeliũ alioqui essent amplexi, vrsisse ceremoniarũ obseruationem duntaxat externam, quòd à Dei & proximi dilectione, siue ab interiore morali lege separatã: vnde efficitur illos vtrique legi iustificãdi vim, & quidẽ in primis rectitudini cõscientiæ tribuisse, siue circuncisionẽ cordis quoque vrsisse, & ibi præcipuè iustificationẽ quæsiuisse. Nõ potuit ergo nec debuit Paulus nisi cõiunctim, i. tam morali quàm ceremoniali legi iustificandi vim adimere, quam Christo soli assereret. Deinde nihil opus fuisset vlla, nedum tam accurata disputatione, qua doceretur nõ petendam a circuncisione iustificationem: sed satis fuisset illius abrogationem probasse.

¶ *Sed*, ἐὰν μή. Heb. אם לא [*im lo*,] & כי אם [*ki im*] interdum. quas particulas Græci interpretes interdũ per ἐὰν μὴ conuertunt, vt Genes. 22.26. interdum per ἀλλά, vt Gen. 24.38, Esaiæ cap. 59.2. & ἀλλ' ἤ, 2. Reg. 5.17. vnde factum vt ἐὰν μὴ scripserit Paulus pro ἀλλά, sicut etiam accipitur Matt. 12.4, & 1. Cor. 7.17, & suprà, 1.7. & Apoc. 9.4, & 21.27. Sed & Syrus interpres suprà 7, & hoc loco habet אלא [*ella*,] quã vocem Syri cum Græcis cõmunem habent: fortassis ex illa Hebræa אם לא [*im lo*] ab his & illis deductam. Sed & Latini (nequis clamitet quosuis Hebraismos a nobis confingi) sic omnino vsurpant nonnunquam particulam Nisi, vt Terentius in Andria, *Nescio, nisi mihi deos satis scio iratos fuisse, qui auscultauerim.* & in Hecyra, *Nisi pol filium multis modis iam expectò vt redeat domum.* Postremò quia Semipelagiani nostri hunc locum arripiunt vt iustitiam operum cum iustitia fidei concilient, (quasi cum Vetere interprete dicendum sit nos non iustificari ex operibus nisi per fidem, id est non ex quibuslibet operibus, sed ex operibus fidem consequentibus: siue, non quæuis opera salutem mereri, sed ea demum quæ ex fide nascuntur) ne habeant isti quod obganniant, primùm hoc quæro ex ipsis, Quid per opera Legis intelligant quæ hîc volunt à Paulo coniungi cum fide. Si ceremonias responderint, in eo certè produnt quàm parum attentè Pauli scripta legant. Nã si concedit Apostolus, opera Legis, id est ceremonias cum fide Iesu Christi coniunctas iustificare, quid causæ erat cur istos vocaret pseudapostolos, aut qua de re cum illis contendit? Neque enim isti Christum separabant à Lege, sed cum Lege coniungebant, quasi solus non sufficeret. Sin autem per opera Legis intelligunt opera moralia, (quæ vocant) eáque volunt à Paulo connecti cum fide, vt iustificandi vim habeant: petam ab eis quo pudore conciliare studeant, tanquam ad vnum finem concurrentia, quæ hoc

hoc ipso versiculo separat Apostolus, vt ex diametro dissidentia. Quid enim? annon statim subiicit, nos ex fide iustificari, & non ex operibus Legis? & Rom.3.28, sine operibus Legis? Et qualis erit ista consequutio, Si ex Lege iustificamur, Christus frustra mortuus est: si præter Christi mortem nostra etiam opera tanquam causæ ad salutem requirantur? Ex his igitur & aliis plurimis argumētis quæ volens prætermitto, satis liquere puto ἐὰν μὴ hoc in loco nihil aliud declarare quàm Sed, & ineptos etiam esse aduersarios Gratiæ, qui huius loci testimonio abutuntur vt imperitis imponant. ¶ *Per fidem Iesu Christi*, διὰ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est per fidem in Iesum Christum: vt etiam accipitur iterum in hoc ipso versiculo, & infrà, versu 20.

5 ¶ *Vlla caro*, πᾶσα σάρξ. Id est, vllus homo. vt Rom.3,20. Sed * in vocabulo Carnis magna est emphasis: quo significatur hominis natura prorsus corrupta, & ad immortalitatem sibi comparandam penitus inepta. Ad verbum, *Omnis caro non iustificabitur*. Sic enim loquuntur Hebræi.

Εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν Χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί, ἄρα Χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; Μὴ γένοιτο.

Εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι.

Ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα Θεῷ ζήσω.

Χριστῷ συνεσταύρωμαι. Ζῶ δὲ, οὐκέτι ἐγὼ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ Χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκὶ, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ.

Οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα Χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν.

17 ‖ Quòd si, dum quærimus iustificari per Christum, reperimur & ipsi peccatores, num Christus peccati minister est? Absit.

18 Nam si quæ destruxi, ea rursus ædifico, trāsgressorem meipsum constituo.

19 Ego enim per Legem Legi mortuus sum, vt Deo viuerem.

20 Vnà cum Christo crucifixus sum. Viuo autem, non amplius ego: sed viuit in me Christus: & vitam quam nunc viuo in carne, viuo per fidē illam Filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.

21 Non abrogo gratiam Dei. nam si per Legem est iustitia, igitur Christus sine causa mortuus est.

17 *Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores, nunquid Christus peccati minister est? Absit.* Rom.3.19

18 *Si enim quæ destruxi, iterum hæc ædifico, præuaricatorem me constituo.*

19 *Ego enim per Legem Legi mortuus sum, vt Deo viuam.*

20 *Christo cōfixus sum cruci. viuo autem, iam non ego: viuit verò in me Christus. quod autem nunc viuo in carne, in fide viuo Filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.*

21 *Non abiicio gratiam Dei. si enim per Legem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.*

---

* 17 *Quod si*, εἰ δέ. Hæc quoque sic accipio vt partem sermonis tum a Paulo cum Petro habiti, ad finem vsque huius capitis: non quòd Petrus esset ista docendus quem satis erat reprehendisse iis verbis quę commemorātur vers. 14: sed vt adstantes ex ore Pauli totam hanc doctrinam & qua de re controuerteretur intelligerent: quod etiam simili de causa voluit plenè Galatis perscribere. Cæterùm hunc locum à plerisque obscuratum fortasse potius quàm illustratum, simplicissimè sic explico, vt Apostolus intelligatur a iustificatione gratuita per iustitiam Christi per fidem apprehensi gratis imputatam, ad alterum perpetuò & inseparabiliter cum illa coniunctum sanctificationis, siue nouæ intra nos creatæ vitæ beneficium transire, vt facere in omnibus suis epistolis consueuit: idque specie occupationis, velut his verbis conceptæ. Dixi qui natura Iudęos non autem ex prophanis populis natos idcirco à lege ad Christum transiuisse, quòd non aliter possimus quàm in illo vno per fidem apprehenso iustitiam illam tum ad mortem æternam vitandam, tum ad vitam æternam obtinendam prorsus necessariam adipisci. Nemo verè seipsum hic fallat. Si quis igitur nostrūm qui videri velimus cæteris religiosiores, vtpote Iudæi nati, sic in Christo quærat iustificari, vt interim ipse quoque vita & moribus comperiatur peccatoribus illis non dissimilis, ne culpam eius rei in Euangelium cōiicito, quasi Christus à lege nos ad se vocans, sit turpis & flagitiosæ vitæ suasor, quod sine blasphemia ne cogitari quidē potest: sed seipsum facto suo prodens accuset. Qui enim iustitiam quærens dedit se postea iniustitiæ, an non hoc ipso sese coarguit, destruens quod videri volebat extruere? Hæc igitur ille, & quidem, ne in Petrum vel quempiā adstantium hæc quoque dicere videretur (quanuis satis apertè innueret eos non progredi sed regredi qui ad Legales ceremonias omissas redirent) in seipsum illam responsionem recipit versu 18, & deinceps sanctificationis siue regenerationis mysterium paucis exponit, quod in epistola ad Rom. totis capitibus, 6.7, & 8. vsque ad versum 12, luculentissimè pertractat, ab occupatione quoque non dissimili auspicatus.

19 *Legi mortuus sum*, νόμῳ ἀπέθανον. Vide superiorem annotationem, & Rom.6.14, & 7.4. Sed quomodo se dicit Legi mortuum esse per Legem, quum per vnum Christū Legi moriamur? vt Rom.7.4. Nempe ὁ συμβεβηκός. Lex enim terrens conscientiam ad Christum adducit, qui vnus verè efficit vt moriamur Legi, quoniam nos iustificando tollit conscientiæ terrores, & nos sanctificando, facit vt concupiscentia in nobis mortificata, non ita possit accipere occasionem peccandi ex Legis prohibitione, sicuti solebat, vt ostendit Apostolus Rom.7.9, 10 & 11.

20 *Non amplius ego*, οὐκέτι ἐγώ. Ego videlicet qui olim fui, vt Rom.7.17. Nam à regeneratione homo dicitur noua quædam res fieri. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Id est, in hoc mortali corpore, quod tamen nō impedit alteram Christi vitam, in me per Spiritum suum habitantis, & hanc vitam meam gubernantis. Quòd autem quidam carnem interpretantur vitiosam naturæ qualitatem, perabsurdum est hoc in loco. Nam & hoc ipsum viuere in carne, disertè iis tribuitur qui non ex concupiscentiis carnis, sed ex voluntate Dei viuunt, 1.Petri 4.2. Hoc est denique quod auctor epistolæ ad Hebræos vocat dies carnis, cap.5.7.

¶ *Per fidem illam filij Dei*, ἐν πίστει τοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Id est, quæ tota fertur ad Christum filium Dei, (qui solus & remittit peccata & innouat hominem) non ad legem quæ nos condemnat & peccatum accendit, nedum vt illud extinguat. ¶ *Qui dilexit me*, τοῦ ἀγαπήσαντος με. prior videlicet, * non quod me inueniret iustum, sed vt me gratis iustificaret & sanctificaret: à quo etiam est ipsa fides. Est autē valde obseruandus, etiam hoc nomine hic locus, quòd doceat fidem qua iustificamur Christum apprehendētes esse donum, quo sibi quisque salutis in Christo promissionem priuatim applicat.

21 *Non abrogo*, οὐκ ἀθετῶ. Vide Marcum 6.26. Vulgata, *Non abiicio*. Erasmus, *Non aspernor*. quæ interpretationes mihi videntur non satis expressæ. Malim igitur Augustinum sequi, qui conuertit, *Non irritam facio*. * Vt autem huius ab absurdo quoque sumpti argumenti vis intelligatur, obseruandum est hoc proferri non aduersus Iudæos incredulos sed aduersus illos qui Euangeliū cum Lege coniungebant. Nam illi facilè concessissent minime oportuisse Christum mori, atque adeo hoc argumentum risissent. Itaque Rom.3.27, vsurpat Apostolus hoc idem argumentum, sed longè alia forma, quum per iustificationem operū tolli dicit gloriā quæ vni Deo tribuenda est. Sed quid si isti respondissent quod nūc quoque Sophistæ nobis obiiciunt, Nōn tolli videlicet Christi meritum, etiamsi dicamus nostris meritis nos seruari, quū illud suppleat q̄ nostris deest, & ab illo etiā ista proficiscātur? Respōdeo, Apostolū pręsupponere duo, nēpe, gratiam, quū sit res indebita, nō posse cū

meritis, re videlicet debita, consistere, vt docet Rom.4. 4.& 5. quæcunque tandem subterfugia captent Sophistæ. Deinde hic agi de gratia non hominum, sed Dei, quæ non est gratia nisi omni modo sit gratia, ac proinde sola hominem seruet. Ideo rectè concludit Apostolus, Christum esse frustrà mortuum, si vel minima pars iustitiæ Legis tribuatur, vt à nobis obseruatæ. ¶ *Sine causa, δωρεάν.* * Heb. חנם [*chinnam.*] Cur enim pœnæ persolutione egeret qui legem seruasset? & cur iustitiam ab alio peteremus qua ipsi præditi essemus? quibus etiam rationibus omne meritum excluditur. Sed profectò si δωρεὰν iustificamur per redemptionem Iesu Christi, idem quoque δωρεὰν pro nobis mortuus est, Rom.3.24. Sciendum est igitur hanc particulam in sacris libris dupliciter accipi, nempe & de beneficio ex mera liberalitate collato, & de iniuria per improbitatem & vel ob nullam vel ob non iustã causam immerenti illatam, semper excluso illius merito cui vel benefit, vel malum infertur. Et priore quidem significatu vbique & in vetere & nouo testamẽto legitur δωρεὰν, vt Gen. 29,15. Exod.21,2. Es.52,3. Rom.3.24, & 2.Cor.11,7. Apoc. 20.6, & 22.17, vt exponitur Es.55.1. posteriore verò, nempe quum de læsione agitur, modò δια κενῆς s. αἰτίας, id est, vanum vel nullam ob causam, vt Iob.2.3, & 9.23, & Prouerb.23.29: interdum ἀδίκως, vt Prouerb.1.11. & 17: interdum ματαίως, id est temere siue de nihilo, vt Prouerb.3.30, & 26.2: interdum denique δωρεὰν, vt 1.Sam.19,5. Psal.35.19, Ioh.15,25. & hoc ipso loco Paulus ex communi vsu loquẽdi, quum alioqui iniuriæ non conueniat doni appellatio: quanuis apud Plautum dicatur quidam per iocum peccare largiter. Nolui igitur cum vetere interprete vti aduerbio *gratis* hoc in loco: nec cum Erasmo *frustra*, propter ambiguitatem, quanuis hæc duo *Frustrà* & *Sine causa* in hac pia sententia coniunxerit Cicero lib. de diuination.2, *Frustra & sine causa quidpiam facere dignum Deo non est, quod abhorret ab hominis constantia.* Puto enim hic significari Patrem nullam habiturum causam fuisse cur nobis Filium mitteret in carne assumpta nos seruaturum: vnde fateor & istud consequi, inutiliter esse pro nobis crucifixum, si, (quod isti apud Galatas docebant) quærẽda est vnicuique in suis meritis iustitia.

Κεφάλαιον γ.

Ὦ ἀνόητοι Γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι· οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς Ἰησοῦς Χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;

Τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ Πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;

Οὕτως ἀνόητοί ἐστε; ἐναρξάμενοι πνεύματι, νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;

CAP. III.

A Mentes Galatæ, quis vos fascinauit ne obsequeremini veritati: quibus ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, inter vos crucifixus?

Hoc solum velim discere ex vobis, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex fide per auditum percepta?

Adeo amentes estis? quum spiritu inceperitis, nunc carne perficimini?

CAP. III.

O *Insensati Galatæ, quis vos fascinauit non obedire veritati: ante quorum oculos Iesus Christus proscriptus est, inter vnos crucifixus?*

Hoc solum à vobis volo discere, Ex operibus Legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei?

Sic stulti estis vt quum spiritu caperitis, nũc carne consummemini?

IN CAPVT III.

1 *Amentes,* ὦ ἀνόητοι. Vulgata, *Insensati.* Erasmus, *Stulti*, quasi rudes ac parum cordatos dicas. Putauit enim Galatis aliquod gentile vitium exprobrari: quum hoc potius ad id de quo agitur sit accommodandum, quasi præstigiis quibusdã Galatæ fuerint ab istis pseudapostolis dementes facti, vt qui tam apertas blasphemias non intelligerẽt, & semel institutì à Paulo, tam temere desciuissent. Nunc demum verò Paulus Galatas ipsos compellans, oppugnare falsum illud dogma aggreditur, cuius summam antea exposuerat, in sua illa cum Petro hac ipsa de re disceptatione. ¶ *Ne obsequeremini veritati,* τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι. Erasmus *Vt non crederetis veritati.* & sanè fateor πείθεσθαι potius declarare persuaderi quàm obsequi seu obedire. Sed ea significatio non satis quadrat istis qui amplexi quidem erant prædicationem Pauli, sed in itinere cœpto non perstiterant. Mihi verò potius probatur quod testatur Hieronymus, hoc non fuisse scriptum in Adamantij codicibus. Sed & Chrysostomus & Theophylactus non legunt. In Græcis quoque scholiis adscribitur quidem in contextu, sed nihil est in commentariis vnde suspicari possis scholiasten legisse. nec etiam extat in Syra interpretatione, nec in codice Claromontano, & fortassis irrepsit ex alio loco, infrà, 5,7. ¶ *Ob oculos,* κατ' ὀφθαλμοὺς. id est, quibus ita perspicuè fuit propositus Christus, vt quasi vestris oculis repræsentata fuerit viua ipsius imago, acsi apud vos ipsos esset crucifixus. Persistit enim in metaphora verbi βασκαίνειν, quod propriè de iis maleficis dicitur qui intuitu nocent: vt ille ait apud Virgilium, *Nescio quis teneros oculo mihi fascinat agnos.* Hinc apparet προεγράφη conuertendum esse, *Prius fuerat depictus*, non autem *Proscriptus*, cum Vetere interprete, nisi accipias pro publicè quasi in scriptis propositus, vt quorum nomina proscribebantur. Nam planè durum est ac violentum, vel condemnatum, vt Ambrosius, vel vt Augustinus, de possessione depulsum, interpretari. Nisi fortassis legit Præscriptum, vt Erasmus meritò suspicatur. quod & ipsum tamen non probo, quia (vt alia omittam) Præscribere in ea quidem significatione nõ dicitur à Græcis προγράφειν, sed παραγράφειν. Hieronymus ad scripturam, non ad picturam retulit: & Præscriptum exponit, i. antè scriptum quàm illud in Euãgelio legeritis, quod videlicet Galatæ legissent Prophetarũ oracula. quæ interpretatio mihi etiã absurdior videtur quàm superiores. ¶ *Inter vos,* ἐν ὑμῖν. In nõnullis impressis codicibus legitur ἐν ἡμῖν, *Inter nos*, vt sit hic sensus, Vobis Galatis proponitur Christus amplectendus, quem nos Iudæi crucifximus, & finitis vos à Iudæis istis fascinari? Sed alterum illud malo. *

2 *Spiritum,* τὸ Πνεῦμα. Primum argumẽtum ab effectis sumptũ. Vocat autẽ Spiritũ, Spirituales illas gratias quibus obsignata erat in Galatis Euãgelij prędicatio, vt Mar. 16.17, Act.15.8, 1.Cor.1.5 & 7. quæ ver.5. vocat Virtutes. * Neque tamẽ duntaxat spiritualia illa dona, veluti linguarum & prodigiorũ, intelligo hoc nomine, sed omnes in genere Spiritus sancti effectus, inter quos etiã numero patientiã in afflictionibus, quarũ fit mẽtio in prox. versiculo. ¶ *Ex fide per auditũ percepta?* ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Erasm. in hunc locũ scribens, *Iam illud*, inquit, *Ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus est insolens. Neque enim vt Græci famam siue rumorem ἀκοὴν vocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, Ex prædicatione fidei, hoc est, ex fide quam ex nobis audistis, non ex Lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem? Auditu occisi regis consternauit populum. pro eo quod erat, Rumor de rege occiso.* Hæc ille: quæ sanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro rumore perabsurdum fuerit accipere hoc in loco: & auditionẽ Latini pro rumore & fama elegãtius etiã dicunt quàm Græci ἀκοήν. Significat autẽ hoc in loco Fides μετωνυμικῶς (vt suprà, 1.23. & 1.Tim.4.1) nõ id quo * creditur, sed idipsum quod creditur, i. doctrinã ipsam salutis per fidem in Christo obtinendæ: cui Paulus opponit opera Legis, i. doctrinam aduersariorum, qui Legem cum Christo docebant, vt Iustificationis causam concurrere. * Ἀκοὴ verò mutuam quidem habet relationem ad prædicationem, sed non omnis audit cui prædicatur, quum non omnes habeant aures ad audiendum. Itaque non satis ἐμφατικῶς conuertit Erasmus, *Ex prædicatione fidei*: quanuis interdum ἀκοὴ pro annuntiata doctrinã, nec tamen per fidem apprehensa, vsurpetur, vt Iohann. cap.12. vers. 3.8, ex Esaiæ cap.53. versu 1, quia videlicet duplex est audiendi modus. Itaque Iohan.6.45, non dicitur simpliciter, Omnis qui audiuit venit ad me, sed, Omnis qui audiuit & didicit.

3 *Carne,* σαρκί. Carnem vocat ceremonialia opera externa,

terna, à Christo abrogata, & ne tum quidem quum vigebant, aliter ad iustitiam quàm sacramentaliter, conducẽtia. Etsi enim Paulus Legis iustitiam opponens iustitiæ fidei, agit in primis de Lege ipsa morali, vt antea plurimis certis rationibus ostendimus, tamen certum est istos occasionem istius legalis iustitiæ stabiliendæ, ex ceremonialis Legis obseruatione, quam inuehere volebant, arripuisse. Isti igitur carni Paulus opponit Spiritum, id est spiritualem Euangelij efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum sanctum, ac perficit, & sese tum etiam exerebat eximiis illis donis quorum fit mentio 1. Cor. 12. ¶ *Perficimini?* ὀλοκληρεῖσθε; Hæc erat pseudapostolorum doctrina: qui quum dicerent Christum nihil prodesse nisi accederet circuncisio, Legem sanè Christo non modò cõferebant, sed etiam præferebant: quum Christo tantùm initia, Legi perfectionem iustitiæ tribuerent, vt qui salutẽ quærerent non in iustitia imputata, sed in inhærente: vt hodie quoque nostri Sophistæ, & noui Academici. Et obseruandum etiam est, pugnantia hìc committi: veluti si dicas, eum qui à luce cœperit illuminari, ad perficiendam lucem tenebras accersere. Annotat Chrysostomus præpositionem ὑπὸ significare Galatarum à vera doctrina defectionem, cui superuenerint pseudapostoli: ego malo ad ipsam falsæ doctrinæ summam referre, quam paulo antè exposui. Obseruat quoque Græcus scholiastes, Paulum passiuè dixisse ὀλοκληρεῖσθε, quasi Galatis exprobrantẽ quòd sinerent se pecudum instar abripi ab istis & circũcidi: quæ summa erat amentia.

Τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ; εἴγε καὶ εἰκῇ.	4	Tam multa passi estis frustra? si modò etiam frustra.	4	*Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa.*
Ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;	5	Qui igitur subministrat vobis spiritum, & efficit virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex fide per auditum percepta *subministrat?*	5	*Qui ergo tribuit vobis spiritum, & operatur virtutes in vobis, ex operibus Legis, an ex auditu fidei?*
Καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.	6	Sicut ‖ Abraham credidit Deo, & imputatum est ei pro iustitia.	6	*Sicut Abraham credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Gene. 15 6 rom. 4. 3 iac. 2. 23
Γινώσκετε ἄρα ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ.	7	*Ita* nostis nempe, eos qui ex fide sunt, esse filios Abrahæ.	7	*Cognoscitis ergo quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ.*

4 *Si modo etiã frustra*, εἴγε καὶ εἰκῇ. Si hoc accipiamus tanquã additũ sit ab Apostolo ad mitigandã obiurgationem, omnino redundabit particula καὶ. de quo pleona sæpe diximus Iohan. 6. 25, in extrema annotatione, & 1. Cor. 15. 29. Sin autem intelligamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit sua emphasi: & rectè conuerterit Erasmus, *Si tamen & frustra.* Nam frustra fieri dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæ à sana doctrina desciscentes, non modò nullum fructum percepissent ex ærumnis quas eius doctrinæ causa pertulerant, sed etiam magnam iacturam fecissent. Plus est autem lædi quàm non iuuari. Syri autem interpretatio ואשתוף דין [*veschtuph den*,] *Vtinam autem* nullo modo est admittenda, quum nihil minus optarit Apostolus.

5 *Et efficit*, καὶ ἐνεργῶν. Hinc factũ vt Paulus, 1. Cor. 12, 6. huiusmodi χαρίσματα vocet ἐνεργήματα, ab iis distincta quæ διακονίας ibidem appellat, quod discrimen in eo situm est quòd in διακονίαις Dominus agat per docentium ministerium, externam illorum operam intus sua vnius vi reddẽs in auditorum animis efficacem, cuius ἀποτελέσματος ratione dicuntur Deo cooperari. At in istis ἐνεργήμασι Deus non per homines, sed in hominibus aut aliis rebus edit miracula, vt qui solus ordinem naturæ possit immutare, sicut est vnicus eius opifex & creator. Quòd si quando Dominus Angelorum vel hominum opera in edendis miraculis vsus est, nempe vel illos vt voluntatis suæ testes adhibẽs, vel illorum preces & vota exaudiens, nunquam tamen illi miracula ediderunt: quoniam hoc est vnius Dei proprium, adeo quidem vt in ipsis quoque Christi miraculis, sicut ἀποτελέσματα (quod vni Christo proprium est vt vnico θεανθρώπῳ) constituenda sunt personalia, id est toti personæ ipsi communia, aduersus Nestorium, sic distinguendæ sunt aduersus Eutychen naturarum ἐνεργείας: humanitati quidem attributo quod humani est operis, Deitati verò quæ propria sunt & permanent Deitatis, citra personæ diuisionem. Vide Mar. 16. 20. Rom. 2. 19. 1. Cor. 3. 7, & 12. 6. ¶ *An ex fide per auditum percepta*, [*subministrat?*] ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; Conclusio secundi argumenti ab effectis. vide versic. 2. Repetij verò verbum ἐπιχορηγεῖ, vt 2. Cor. 1. 6. Nec loquitur Paulus de se in tertia (vt aiunt) persona, (quod putauit Augustinus) sed de Deo, à quo promanat omnis efficacia prædicati Euangelij.

6 *Sicut*, καθὼς. Non est imperfecta oratio, vt videtur prima fronte, sed cohæret hic versiculus cum γινώσκετε. Est enim antecedẽs noui enthymematis sumpti ab exemplo Abrahæ, in quo tractãtur totius disputationis fundamenta, nempe promissiones Abrahamo factæ, & ab eo sibi & suis per fidem apprehensæ, vt explicatur copiosè Rom. 4. 1, nisi malimus Apostolum reticuisse responsionem ad interrogationem præcedentem, cui responsioni confirmandæ adhibeatur hæc probatio ab exemplo Abrahami sumpta. Sed planior & accommodatior est prior interpretatio. Aliud enim est imputatam fuisse fidem ad iustitiam, quàm dona illa peculiaria sancti Spiritus accepisse, quod de Abrahamo non legimus. ¶ *Et imputatum est*, καὶ ἐλογίσθη. Vide Rom. 4. 3. Vt autem tota hæc disputatio per suas partes distributa, melius perspiciatur, eius seriem sic potius arbitror disponendam quàm vt priore harum annotationum editione scripseram. Ver. 6, *Sicut Abraham*, καθὼς Ἀβραάμ. Conclusio quæ continetur versiculo nono, ex tribus antecedentibus mutuò connexis nascitur, quorum hoc est primum, Abraham ex fide iustificatus est, siue benedictionem consequutus. Non adhibet autem Apostolus aliam probationem, quoniam hoc enuntiat ipsis Scripturæ verbis. Ver. 7, [*Ita*] *nostis*, γινώσκετε. Alterum antecedens, Ex fide æstimandi sunt filij Abrahæ. Ver. 8. Tertium antecedens, Sicut benedicitur Abraham, ita benedicuntur omnes filij, id est, omnes populi, & additur superioris, (id est secundi) tum etiam istius (id est tertij) probatio, ex Gen. 12. 3. Ver. 9, *Itaque*, ὥστε. Conclusio ex tribus superioribus antecedentibus nata, Ergo fides illud est per quod & Abraham ipse & in eo omnes benedicuntur qui benedicuntur. Ver. 10, *Nam quotquot*, ὅσοι γάρ. Aliud antecedens, quod & ipsum refertur ad conclusionem superiore versiculo proximo comprehensam, & in medio duorum enthymematum positam. Est autem eiusmodi enthymema, Maledicuntur qui sunt ex operibus Legis: ergo benedicuntur qui sunt ex fide. *Scriptum est enim*, γέγραπται γάρ. Probatio antecedentis. Est autem talis integer syllogismus, Maledicti sunt qui totam Legem non implent: nullus implet totam Legem: ergo omnes sunt maledicti. Ver. 11. & 12, *Nullum autem*, &c. ὅτι δὲ οὐδείς. Probatio assumptionis, Iustus ex fide viuet, ergo non ex Lege. Itaque non impletur Lex: nam si impleretur, vita esset ex Lege. Ver. 13, [*At*] *Christus*, Χριστός. Anthypophora, Quomodo fide iustificatur qui in Lege maledictus pronuntiatur? Quia Christus qui fide apprehenditur, sustinuit maledictionem nobis debitam. quod ex testimonio Scripturæ probat. Ver. 14, Summa superiorum argumentorum, Ergo in vno Christo quærenda salutis benedictio, qua per fidem potitus est prior Abraham, deinde & nos potimur simili ratione. Sed loco illius pronominis generalis Nos, seorsim ponit Gentes, & seorsim Iudæos quibus sese annumerat: quoniam sic concludit superiora vt iisdem verbis proponat quæstionem quã explicaturus est, num videlicet Gentes in præputio manentes possint in Abrahamo fideli benedici, quum ipse Abrahamus, præterquam quòd fidelis fuit, etiam circuncisus fuerit.

7 [*Ita*] *nostis nempe*, γινώσκετε ἄρα. Loquitur vt de re minimè dubia, quam tamen postea confirmabit. Vulgata, *Cognoscitis ergo.* quod non probo: ne hiet superioris versi-

culi constructio, quam supplere non possis nisi admodum dura ellipsi. quamobrem etiam multo minus accipi debet γνώσκετε imperandi modo, vt habent nonnulli veteris editionis Latinæ codices. Ideo addidi particulam ITA, quæ sæpissimè subauditur apud Hebræos in collatione similitudinis, vt alibi sæpe annotauimus.

Προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ Θεὸς, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ, Ὅτι εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη.

Gen. 12.3 ecclc. 44. 20 act. 3.25

Ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ.

Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γὰρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι αὐτά.

Deut. 27. 26

Ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ Θεῷ, δῆλον· ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

Abac. 2.4 rom. 1.17 heb 10.38

Ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ' Ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

Leuit. 18.5

Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· γέγραπται γὰρ, Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.

Deut. 21.23

---

8 Præuidens autem Scriptura Deum ex fide iustificaturum Gentes, id antè euangelizauit Abrahę, ‖Benedicētur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

9 Itaque qui ex fide *sunt*, benedicuntur cum fideli illo Abraham.

10 Nam quotquot ex operibus Legis sunt, sub execratione sunt. Scriptum est enim, ‖Execrabilis *est* quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.

11 Nullum autem per Legem iustificari apud Deum, manifestum *est*: quoniam ‖iustus ex fide viuet.

12 Lex autem non est ex fide: sed ‖Qui fecerit ea homo, viuet in ipsis.

13 *At* Christus nos redemit ab execratione Legis, dū pro nobis factus est execratio: scriptū est enim, ‖Execrabilis *est* quisquis pendet in ligno.

---

8 *Prouidens autem Scriptura quia ex fide iustificat Gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ, Quia benedicentur in te omnes Gentes.*

9 *Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham.*

10 *Quicunque enim ex operibus Legis sunt, sub maledicto sunt. Scriptum est enim, Maledictus omnis qui non permanserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis, vt faciat ea.*

11 *Quoniam autem in Lege nemo iustificatur apud Deū, manifestum est: quia iustus ex fide viuit.*

12 *Lex autem non est ex fide: sed Qui fecerit ea, viuet in illis.*

13 *Christus nos redemit de maledicto Legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis qui pendet in ligno.*

---

8 *Præuidens*, προϊδοῦσα. De Scriptura loquitur αἰθροποπαθῶς. ¶ [*Id*] *antè euangelizauit*, προευηγγελίσατο. Vulgata, *Prænuntiauit*. Erasmus, *Prius rem lætam nūtiauit*. Ego libens retinui Euangelizādi verbū, quod sæpe iam diximus peculiariter esse consecratū doctrinæ de gratuita per Christum reconciliatione: & puto Apostolum de industria hoc vsurpasse, vt hanc doctrinam ostenderet minimè nouam esse, sed ipsi etiam Abrahamo patefactam: cuius exemplo abutebantur pseudapostoli vt circuncisionem cum gratuita iustitia copularent: quum ante circuncisionem dicatur iustificatus Abraham per fidem. Addita autem præpositio πρὸ respicit tempus exhibiti Christi, cuius diem vidit Abraham, & gauisus est. ¶ *In te*, ἐν σοί. i. Non per te, sed (vt mox explicatur) quia in filiis tuis recensebuntur omnes credentes, vt tecum fiant eiusdem benedictionis participes. Benedictionis autē nomē quum variè accipiatur, hîc declarat gratuitam ex fœdere adoptionem, cui opponitur maledictio. Et diuinè prorsus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ, cum fideli Abraham, non autem διὰ τοῦ πιστοῦ Ἀβραάμ, id est, per fidelem Abraham, vt intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, sed ab eo per quem Abraham ipse cum posteris benedicitur, à Deo videlicet, gratis per Christum. ¶ *Omnes*, πάντες. ergo & ipsi Iudæi.

9 *Qui ex fide sunt*, οἱ ἐκ πίστεως. Generalis est conclusio, vt ij omnes qui Patrem habent Abrahamum non naturæ sed fidei origine (Nec enim omnes gentes naturali propagatione sunt Abrahamidæ, nec etiam qui secundum carnem sunt orti ab Abrahamo, sunt propterea hæredes promissionis, quæ vnica est ratio qua omnes fiunt vnum semen Abrahæ) ea ratione benedicantur qua ipse Abrahamus factus est omnium illarum gentium pater, nempe fide promissionem apprehendente: cæteris exclusis, quum extra hoc fœdus non sit benedictio.

10 *Quisquis non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis*, ὃς μὴ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου. Hebræa habent Deut. 27.26, אשר לא יקים את דברי התורה הזאת [*ascher lo jakim eth dibre hattorah hazoth*,] id est, qui non firmarit verba Legis huius. Itaque Græcus interpres non numerauit verba, sed sensum spectauit. Nā magna vis est verbi יקים [*jakim:*] quamobrem non cōtentus dixisse ἐμμένει (id est, quasi fixus manet) etiam addidit particulam vniuersalem. Iam verò siquis obiiciat Paulum illam addere de suo, in qua totum pondus argumenti versatur: respondeo, apud Mosen indefinitam enuntiationem æquipollere vniuersali, quum præcedat particularium enumeratio. Et suspicatur Hieronymus vniuersalem particulam à Iudæis fuisse malitiosè expunctam.

11 *Quoniam*, ὅτι. Claromontanus codex scriptum habet γέγραπται γὰρ ὅτι, *Scriptum enim est, Iustum ex fide viturū*, quod sequutus etiam est Syrus interpres. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. i. διὰ τῆς πίστεως. Nam ἐκ non declarat hoc in loco materiam, sed instrumentum. Hinc etiam liquet, in priore membro, ἐν νόμῳ non conuertendum esse In Lege, sed Per Legem. Vide Rom. 1.17.

12 *Non est ex fide*, οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως. Id est non pronuntiat iustum eum qui credit, sed qui fecerit quod ipsa præcipit.

13 [*At*] *Christus*, Χριστός. Omnino requiritur coniunctio δὲ, vel ἀλλὰ, quam expressimus, & quam etiam legit aut adiecit Syrus interpres.

¶ *Execratio*, κατάρα. id est, Execrabilis, vt δόξα pro glorioso, 2. Cor. 3.9. Sed ista permutatio magnam habet emphasin: veluti si scelus pro scelerato dixeris. Vulgata, *Maledictum*. quo nomine apud Latinos conuicium significatur. de qua interpretatione mox dicam. ¶ *Execrabilis quisquis pendet in ligno*, ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa veritas habet Deut. 21,23, קללת אלהים תלוי [*kilelath Elohim talui*] i. maledictio Dei *est* qui est suspensus. Alij conuertunt Ob maledictionem Dei, id est quia maledixit Deo, suspensus est. Alij, quia קלל [*kilel*] in Piel accipitur pro conuiciari, קללת [*kilelath* verterunt ὕβριν, quidam λοιδορίαν: sed omnes hæ interpretationes eò recidunt vt dicatur peculiari quadam ratione hoc supplicij genus fuisse diuina lege peculiari quadam infamia notatū. Sed & apud Latinos abire in malam crucem iubētur quibus exitium precamur summo dedecore coniunctum. Et fatentur Iudæi hoc supplicium de blasphemis & idololatris propriè sumptum fuisse, vt qui omnium flagitiosorū essent maximè infames. Etsi enim damnatos non crucifigebant, sed lapidatos palo affigebant: (vt quidem tradunt ipsorum Rabini) tamen, quod ad rem ipsam attinet, idem est ignominæ genus, ex ligno suspendi. Itaque miror Hieronymum laborare ne Christus dicatur maledictus, & Erasmum hîc nescio quem tropum quærere. Imò verò in eo posita est tota nostra spes, in eo apparet Dei charitas infinita, in eo sita est salus nostra, quòd Deus noster propriè & sine tropo effuderit omnem iram in Filium suum, verè & sine tropo sit eum, quatenus vas noster erat, in carne

carne nostra execratus, vt nos reciperet in gratiam : verè denique & sine tropo Christus sit pro nobis factus execratio : adeo quidem vt nisi Christus etiam fuisset Deus, permansurus in ea execratione fuerit in æternum, vnde nobis euasit. Nam alioquin si ficta est Filij obedientia, ficta quoque est spes gloriæ quam expectamus. Sed considerandus hic est Christus cum iis qualitatibus quas habet non in sese, sed ex imputatione pro mediatoris officio: quam conditionem vltro subiit vt nos vicissim eadẽ prorsus ratione, id est, per imputationem eorum quæ ipsius propria sunt, iustificati, fieremus ipsius fratres, ac eiusdem regni cohæredes. Tantùm abest igitur vt epitheto illo Iudæorum quo Christum Dominũ nostrum vocant תלוי [*talui,*] *suspensum*, offendar, quod ad rem ipsam attinet, vt contrà, sicut Iudæorum os illud blasphemum & impium toto pectore detestor, ita nihil existimem pretiosius aut magis honorificum de ipso dici posse, qui nostri causa factus sit Patri obediens vsque ad mortẽ, mortem, inquam, crucis: vnde liberatus, consequutus est nomen supra omne nomen.

Γνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.	14	Vt in Gentibus benedictio Abrahæ extet in Christo Iesu, & vt promissum illum Spiritũ acciperemus per fidem.	14	*Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu: vt pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem.*
Ἀδελφοί, κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.	15	Fratres, humano more loquor, Humanum licet fœdus sancitum nullus abrogat, aut *aliquid ei* superaddit.	15	*Fratres, secundum hominem dico, tamen hominis confirmatum testamẽtum nemo spernit, aut superordinat.*
Τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρέθησαν αἱ ἐπαγγελίαι, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν· ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.	16	Abrahæ verò dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, vt de multis: sed vt de vno, Et semini tuo, qui est Christus.	16	*Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit, Et seminibus, quasi in multis: sed quasi in vno, Et semini tuo, qui est Christus.*

---

14 [*Et*] *vt promissum*, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ Πνεύματος. Vulgata, *Vt pollicitationem Spiritus.* Erasmus, *Vt promissionem Spiritus.* Ego verò primùm omnium addidi copulam ex qua intelligitur bimembrem esse hanc conclusionem, vt semper illa coadunatio omnium gentium attendatur. Itaque distinctè Gentium & Iudæorum meminit, commune vtrisque vniendis vinculum ponens, nempe Christum fide ab Abrahamo apprehensum, & à vera ipsius tota sobole itidem apprehendendum. Notat tamen hoc inter gentes & Iudæos, quòd illæ quidem vt extraneæ accensentur: Iudæis verò vt domesticis quod promissum fuerat exhiberetur. Promissionem autem Spiritus accipio pro Spiritu promisso, quem Hebraismum annotauimus Matt. 24.15, & Act. 2. 33. & Spiritus nomine benedictionem æternæ Spiritualis vitæ intelligo. Nisi Spiritum ipsum malimus significari, qui promissionem obsignat in cordibus nostris. Sed notandum est in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quęuis promissio, sed quę merè gratuita est, significatur. qua ratione opponitur Legi: nam Lex promissiones quidem habet, sed addita conditione, vel præstandæ totius Legis, vel luendæ transgressionis. Itaque διαθήκη pollicitationem potius quàm pactum declarat in hac tractatione, vt quidem ista distinguuntur ab Vlpiano, l. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act. 2. 39. Promissionem autem de tempore aduentũ Domini præcedente vbiqũe in hac disputatione vsurpat, Christum licet vnicum, tamen promissum & illius promissionis tempore ad solos Iudæos spectantem, ab eo qui omnibus vniendis gentibus fuit exhibitus, distinguens.

15 *Humano more loquor*, κατὰ ἄνθρωπον λέγω. Id est, Vtar exemplo quod petam ex medio & promiscuo hominum vsu: vt vos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. Vulgata & Erasmus, *Secundum hominem dico.* Vide Rom. 3. 5. ¶ *Humanum*, ἀνθρώπου. Id est, inter homines & de humanis rebus initum: quanto magis illud quod Deus nobiscum in vnigenito suo ratificandum sanciuit, tam erit firmum vt nõ modò irritum fieri nequeat (quod fieret si soli Iudæi essent illud semen) sed ne addere quidem ei quidquam liceat, quod fieret si circuncisio adiiceretur baptismo: & proinde iustitiæ gratuitæ in Christo iustitia ex operibus adiiceretur ad illius supplementum. Ideo mihi non satisfecit illud *Hominis*, quo Vulgata & Erasmus hunc locum declarant. Notum est autem Hebr. sæpissimè singularem pro plurali ponere, quum præsertim non singulare quidpiam sed species intelligitur.

¶ *Fœdus*, διαθήκη. Heb. בריתו [*berith*] de quo vocabulo diximus Matth. 26, 28. ¶ *Sanctum*, κεκυρωμένην. Id est, (vt vulgò loquuntur) authenticum. id est, ratum habitũ, qua de re mox agit ver. 17. Vulgata, *Et confirmatum.* Erasm. *Tamen si sit comprobatum.* ¶ *Abrogat*, ἀθετεῖ. Id est, ἀκυροῖ, irritum facit, vt infrà, vers. 17. Neque enim ab iis quæ rite pacta sunt ac conuenta licet recedere, ex ipso etiam Gentium iure. neque quicquam addere aut detrahere fas est præter contrahentium, & eorum quorum interest, voluntatem. Vulgata, *Spernit.* Erasmus, *Reiicit.* Vide suprà, cap. 2. 21.

15 16 *Et seminibus*, καὶ τοῖς σπέρμασιν. Sic vertit hunc locum Tertullianus lib. de Carne Christi. Vetus autem interpr. pro *De* habet *In.* Syrus verò sublata præpos. ἐπὶ, legit ὡς πολλοῖς, *vt multis*, & ὡς ἑνὶ, *vt vni.* Nõ modò autem absurdum est, sed etiam blasphemiæ proximum quod annotat Hieronymus (vt Erasmus obseruauit) Paulum videlicet hoc argumento abusum apud crassos Galatas, quod sciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis: atque ob id præmonuisse prudentem lectorem, Fratres, secundum hominem dico. Negat enim vsquam Seminis vocem poni in literis sacris nisi numero singulari: & tamen, inquit, hoc torquet Apostolus velut in argumentum, quo doceat promissum hoc in solum Christum cõpetere. Hæc Erasmus ex Hieronymo: à quo sanè miror tam absurda támque profana proficisci potuisse. Nam (vt taceã quàm incommodè interpretetur, *Secundum hominem dico*, quod & Erasmus obseruauit) si hæc vera sunt, vbi veritas illa diuina quæ ineptis atque adeo falsis argumentis hominum imperitiam eludat? vbi grauitas illa Apostolica? vbi Paulina δεινότης in tanto præsertim argumento? Deinde quorsum hoc ad stupiditatem Galatarum eludendam, quum Paulus ad Galatas quidem scribat, sed totis interim lacertis aduersus Iudæos pseudapostolos certet? Absit igitur à nobis, absit vt ad istorum arcanorum tractationem animum istiusmodi adferamus. Certè quum putat Hieronymus Seminis vocabulum à Paulo torqueri vt doceat in solum Christum competere, satis indicat se nunquam satis considerasse quid sit Paulo propositum. quo minus miror, eum, quum in certum scopum non ferretur, à recta via aberrasse. Putauit enim de eo laborare Paulum vt ostendat, promissione illa quam sæpe repetit, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, vnum Christum significari: quia non dictum sit *In seminibus*, sed *In semine.* Et hic insurgunt Iudæi, clamitantes Paulum ineptè Seminis nomen vni accommodare, quum sit collectiuum nomen. qua de re etiam aliquid scribere constitui, vt obscurum hunc locum & ipse illustrem pro virili. Primùm igitur hoc dico, Seminis nomen ita esse collectiuum, vt tamen vni interdum tribuatur, vt Gen. 4. 25. Quid enim? an audebunt vel ipsi Iudæi dicere eum sine semine mortuum qui vel vnum duntaxat filium reliquerit? Minimè certè. Neque enim Hebræis זרע [*zerah*] aliud significat quam prolis vox Latinis, vt in illo Virgilij versiculo, —*& pulchra faciat te prole parentem.* Ergo non satis est dixisse nomen Seminis esse collectiuum, nisi probetur ita esse accipiendum eo loco quem tractat Apostolus. In eo verò non modò assentior Hieronymo, sed etiam id arripio vt germanam huius loci

sententiam exponam. Nec enim Apostolus (vt mihi quidem videtur) hîc tractat promissionem illam, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, sed illam in primis, ERO DEVS TIBI ET SEMINI TVO, deinde reliquas in quibus Abraham & semen ipsius coniunguntur. quamobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίαι, promissiones, non autem ἐπαγγελία, promissio. Idque ita esse, primùm ex verbis ipsis apparet, deinde ex Apostoli scopo. Nam quod dicit Apostolus καὶ τῷ σπέρματί σου, aliter accipi non potest quàm tertio casu, sicut etiam τῷ Ἀβραάμ: vt omnino præter Apostoli sententiam Erasmus conuerterit, *Et in semine tuo:* quum rectè (sic etiam hunc locum citante & explicante Augustino, tractatu in Iohann. 12) vertisset Vetus interpres, *Et semini tuo:* & ipse paulo antè, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, non sit interpretatus, *Et in semine eius.* sed rectè omnino, *Et semini eius.* Cedò verò, quis est Apostoli scopus? nempe vt doceat exemplum Abrahami, per vnam fidem iustificati, rectè applicari tum Gentibus, tum Iudæis, vt nulla circuncisionis habita ratione, in solo Christo, Patris sui exemplo, omnes credentes benedicantur. Itaque quos sigillatim vers. 14. considerarat (vt antè exposuimus) eos iam in vnum corpus instituit coniungere, vt vnum communem patrem Abrahamum habeant, cum quo benedicantur vnius & eiusdem promissionis virtute. Vt autem hoc ita faciendum esse ostendat, primùm sibi viam præmuniit huius capitis versiculo 8, ne Iudæi queri possent Gentes ad promissionem non pertinere: quanuis hoc potuerit assumere ex hypothesi, quoniam non cum Iudæis prorsus incredulis disputabat, sed cum iis qui ex circuncisione crediderant, neque dubitabant quin Christus is esset in quo benedictionem omnes consequerentur: sed Legis fœdus cum gratuito pacto, id est mortem cum vita, coniungebant. Nunc verò fortius etiam pugnat, ex ipsa videlicet fœderis formula, Dixit Dominus, inquit, se fore Deum Abrahami & seminis eius. Oportet igitur, quum & Gentes & Iudæos docuerimus in Abrahamo per fidem benedici, vt vtrique in vnũ corpus coalescant, quod vno Seminis nomine collectiuo significatur: id est, vt cõmunis aliqua sit ratio qua & Gentes & Iudæi communi nomine seminis in hac pactione significentur. Nam alioqui Abraham haberet plura semina, vnum videlicet Iudæorum, alterum Gentium, ideóque promissio facta esset numero plurali Abrahamo videlicet & seminibus eius, non autem singulari numero, Abrahamo & semini eius. At enim, dices Hebræis זרע [*zerah*] id est semen, pro hominis prole nunquam dicitur numero multitudinis. Respondeo, mirum id non esse, quum nunquam hoc vsuuenire potuerit, vt eodem patre nati filij diuersa ratione sint filij: quod ni ita foret, proculdubio זרעים [*zerahim*] etiam multitudinis numero non minus quàm משפחות [*mischpechoth*] & תולדות [*toledoth*] dicere liceret. Eadem autem est ratio spiritualis cognationis de qua hîc agitur. Nam si alia ratione Iudæi essent semen illud Abrahæ spirituale quàm Gentes, dicendum fuisset, Ero Deus tuus & seminum tuorum, non autem & seminis tui. Ergo (vt tandem finiam) firmum & cum superiore distributione prorsus cohærens est hoc Pauli argumentum, contrà quàm putauit Hieronymus: nec quicquam hîc habent quod obiiciant pseudapostoli vel Iudęi, quum eo ipso nitatur Pauli argumentum quòd seminis nomen sit collectiuum. vt iam vna duntaxat quæstio sit, Christúsne, siue fides, siue promissio, an verò Moses, siue opera, siue Lex, sit istius coniunctionis & coagmentationis vinculum: an verò partim illa, partim ista. Quòd si ad hunc scopum sequentia duo argumenta referas, quæ in versiculo 18 desinunt, & præterea separes obiectionẽ quæ à versiculo 19 incipiens, in 25 terminatur: tum demum intelliges quomodo cohæreat conclusio quæ à versiculo 26 ad finem vsque capitis explicatur. ¶ *Qui est Christus,* ὅς ἐστι Χριστός. Referri quidem potest relatiuum ὅς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotismo, sed commodius (meo iudicio) coniunxerimus cum ἑνός: vt sit hæc structura orationis, Non dicit, ET SEMINIBVS, vt multis: sed dicit, ET SEMINI TVO, vt vni, qui est Christus. quomodo Syrus interpres hunc locum commodissimè ordinauit. Obiecit autem hic locus errorem iis qui putarunt Paulum de vna Christi persona disserere, quum potius de duobus populis, id est Gentibus & Iudæis agat, in vnam sobolis Abrahami veluti massam redactis, vt superiore annotatione diximus. Cur ergo, inquies, Christũ nominat Paulus? Respondeo, Quia proprium hoc est totius collecti illius corporis nomen, cuius caput & vita est Christus, membra autem sunt fideles, partim ex Iudæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergo si Iudæos & Gentes dixisset, præterquam quòd caput vitámque huius corporis præteriisset, non nominasset totum ipsum, sed aliquotas duntaxat eius partes. Quid si verò Ecclesiam dixisset? Respondeo, ne hoc quidem nomine corpus ipsum totum nisi σωεκδοχικῶς significari, quum Christum cum viro, Ecclesiam cum sponsa comparet Apostolus. Deinde quum hoc loco probare constituerit Apostolus vnum Christum esse membrorum istius corporis vinculum, meritò Christum ipsum nominauit: eo nomine non solùm caput, sed membra cum suo capite coniuncta designans. vt disertè significat in huius tractationis conclusione, versu 28, quũ inquit, Vos enim omnes vnus estis in Christo Iesu. Hinc ductæ sunt illæ formulæ, Vnũ cum Christo fieri, In Christo esse, & Christum in nobis esse, in Christo eligi, vocari, iustificari, viuere: Cum Christo mori, crucifigi, sepeliri, resurgere, & alia multa: vt quod dicitur Eph. 3. 6, Gentibus patefactum Euangelium, vt fiant cohæredes, concorpores, & consortes promissionis in Christo. Sic etiam accipitur & explicatur Christi nomen, 1. Cor. 12. 12, & Ecclesia dicitur corpus Christi, & complementum eius qui omnia in omnibus adimplet, Eph. 1. 23. quibus testimoniis hic locus mirè illustratur. Itaque nemo putet me Christo quicquam hac mea explicatione detrahere, quem ego in solidum omnia in omnibus fidelibus facio.

Τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς Χριστὸν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.	17 Hoc autem dico, pactionem antè sancitam à Deo respectu Christi, Lex quæ post annos quadringentos & triginta cœpit, non facit irritam, vt aboleat promissionem.	17 *Hoc autem dico, testamentum confirmatum à Deo, quæ post quadringentos & triginta annos facta est Lex, non irritum facit, ad euacuandam promissionem.*

---

17 *Antè sancitum,* προκεκυρωμένην. Vulgata omisit præpositionem πρὸ, magno errore, quum in ea lateat vis argumenti sumpti à temporis serie, cuius prosyllogismus explicatus est suprà, ver. 15. ¶ *Respectu Christi,* εἰς Χριστόν. Sic legit Syrus etiam interpres. Erasmus, *Erga Christum,* admodum obscuré. Significat enim Apostolus (quod etiam antea probauit) pactum illud cum Abrahamo gratis initum, in vnum Christum ferri, in quo vno videlicet colligatur tum ex Iudæis tum ex Gentibus vnicum illud in Christo semen Abrahæ, 2. Cor. 1. 20. & ita etiã loquitur infrà, ver. 24. At Vetus interp. totũ hoc prætermisit, in quo tamẽ cõtrouersiæ cardo vertitur. Argumẽtatur enim Paulus ex hypothesi aduersus eos qui ex circũcisione crediderãt, ac proinde sic Legẽ vrgebãt vt tamẽ Christum pro Messia ac benedictionum scopo agnoscerent. Hoc igitur posito ac concesso, quæritur an is vnus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an verò Lex Christo sit adiungẽda, vt isti volebant qui Christum dicebant nihil prodesse nisi Lex Mosis seruaretur. Christum vnum id efficere probat Paulus, quòd pactum Legis sit pacto promissionis posterius, non possit autem dici prius illud pactum posteriore abrogatũ, quum, si ita esset, non oportuerit Christum mitti, à quo penderet illius prioris præstatio. Quinam verò Christus missus fuerit vt abrogatum & inutile fœdus in ipso sanciretur? Et magnum habet pondus τὸ κεκυρωμένον pro κυρωθεντμένον, id est sancitum potius quàm sanciendum: quod iam tum Deus illud fœdus ratũ fecerit in Christo quanuis in Christum venturum respiceret, nedum vt Legale fœdus adiecerit quo prius abrogaretur.

18 *Nam*

Εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκ ἔτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ Θεός.	18	"Nam si ex Lege est hæreditas, non iam *est* ex promissione: Abrahę verò per promissionem gratificatus est Deus *hæreditatem.*	18	*Nam si ex Lege hæreditas, iam non ex promissione: Abrahæ autem per* "*cpromißionem donauit Deus.*
Τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται· διαταγεὶς δι' ἀγγέλων, ἐν χειρὶ μεσίτου.	19	"Quid igitur Lex? "Transgressionum gratia addita est, vsquequò venisset "semen illud cui facta est promissio: "*Lex inquam*, ordinata per Angelos, "per manum internuntij.	19	*Quid igitur Lex? Propter tran'gresßiones posita est, donec veniret semē cui promiserat: ordinata per Angelos in manu mediatoris.*

18 *Nam si ex Lege,* εἰ γὰρ ἐκ νόμου. Esto, dixerit aliquis, Lex non abregauerit promissionem. At cur simul non cõsistent? Respondet Paulus, hæc duo, nempe benedictionem ex Lege debitam, & benedictionem gratis datam, ita esse inter se contraria vt consistere simul non possint. Nomine igitur hæreditatis significatur ius seminis, vt Deus sit Deus noster, id est, vt ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipsi benedicamur, vt Rom.4.13. Deinde notanda est propria significatio ἐπαγγελίας, de qua diximus suprà, ver.14, & Act.2.39. Attingit autem paucis Apostolus hoc argumentum, partim quod studeat breuitati in hac epistola, partim quòd illud antè pertractarit hoc ipso capite.

19 *Quid igitur Lex?* τί οὖν ὁ νόμος; Alia obiectio, Si promissio illa sufficiebat, quorsũ igitur lata Lex est? Hãc verò obiectionem ita diluit Apostolus vt nouũ etiam argumentũ adferat à fine sumptũ, quo probatur non posse dici additam Legem vt benedictio antea promissa, vel eo facilius nobis contingeret partim per fidem, partim per Legem: vel in solidum per Legem, irrita facta promissione priore, nobis daretur. Qui enim id fieret, inquit Apostolus, quum Lex potius posita sit hominibus redarguendis, vt ad promissionem tantò cupidius respicerent?

¶ *Transgressionum causã,* τῶν παραβάσεων χάριν. i. Vt homines intelligerent patefactis transgressionibus, se sola Dei gratia quam Abrahamo patefecerat & promiserat, seruari, ac * proinde omnes in Christum respicerent. Irenæus lib.13. cap.7. sic legit hunc contextum, τί οὖν ὁ νόμος τῶν παραβάσεων; ἐδόθη ἄχρις οὗ, &c. id est, Quid igitur Lex factorum? posita fuit vsquequò, &c. quæ lectio planissima est.

¶ *Semen illud cui facta est promißio,* τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται. id est, Donec diruta macerie surgeret plenum semen illud coagmentatum ex vtrisque, vt explicatur Ephes.2.14. Ergo appellatione Seminis non significatur vnicus Christus per se, sed cum suo corpore (id est cum Ecclesia) coniunctus: sine quo vicissim non potest Ecclesia considerari, vt 1.Cor.12.12.& 27, Eph.1.23, & 3.6, & 4.12. Denique clarè id explicatur infrà, 23, vbi dicuntur Iudæi fuisse quasi præsidio Legis cõstricti antequam venisset fides. Est enim mutua inter fidem & semen (id est fideles) relatio, à quibus separari non potest Christus, illius obiectum, & istorum caput, cuius Spiritu membra omnia in vnum corpus coniuncta viuunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Christi aduentùm nullum erat semen Abrahæ, & tandiu suspensa est promissionis efficacia? Immò verò semper aliqua fuit Ecclesia. Fide placuerunt Abel, Enoch, Noe, Abraham & alij sancti Patres. Christus enim fuit heri vt est hodie. Sed omnes tamen isti veluti sub crepusculo matutino fuerũt, sole ipso nondum exorto: quum nos Christi aduentum sequuti in meridiem incederimus. Comparatè igitur dicitur semen & fides nondum venisse illo tempore, & sancti illi non accepisse promissionem, Heb.11.39. Deinde antè palàm ac plenè communicatum cum Gentibus Euangelium, nondum aduenerat semen illud Abrahæ, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Constituit enim Dominus suis beneficiis sua momenta. ¶ [*Lex, inquam*] *ordinata,* διαταγείς. Id est, imperata siue edicta, cuius videlicet tradendæ internuntio Mosi, Angeli, non auctores, sed ministri fuerunt. Nam præpositio διὰ instrumentum declarat in hoc loco, non autem efficientem causam primariam. Vide Act.7.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expositio, pro simplici traiectione triplicem aut etiam quadruplicem constituentis. Sic enim hæc ordinat, Lex posita est in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per Angelos, donec veniret semen cui promissum erat. At ego ipsam collocationem Apostoli sequor, vt pote planam ac perspicuam. Repetij tamen Legis nomen per epanalepsin, propter interiectum membrum inter προσετέθη & διαταγείς.

¶ *Per manum internuntij,* ἐν χειρὶ μεσίτου. Hebr. ביד [*beiad,*] id est per manum, idem declarat atque opera & ministerio, vt Act.7.25. Pro mediatore Erasmus intercessorem cõuertit: quod non satis conuenit, quum Latinis dicatur intercessor qui se medium velut inuiciens obstat iis quæ gerun- * tur: hîc verò de eo agatur quo intermedio vsus est Dominus vt consilium suum exequeretur, nedum vt is Domini consilium impediret. Castellio maluit *siquestrem* interpretari: quo vocabulo vsus est interdum Tertullianus, sed quum de Christo agitur: quod & ipsum nolim sine commoda expositione imitari. Ego malui *Internuntium* dicere hoc in loco, non vt innouarem vocabulum theologorum auribus familiare, sed vt Mosen à Christo distinguerem. Verùm in reipsa explicanda maior est controuersia. Nam plerosque video tum veterum tum recentiorum, & quidẽ in primis doctissimum interpretem D.I. Caluinum, meũ in Domino parentem, (cuius tanti est apud me memoria, sicuti esse debet, vt vel ob hoc penè vnum mihi in hac vocatione viuendum putem, quòd illius memoria in tantis tempestatibus regi possim, nedum vt ab eo in doctrina ipsa dissentiam) hoc referre ad Christum, vnicum illum Dei & hominum mediatorem. quorum auctoritati quamuisne si velim quidem possim, ego fidelium infimus, præiudicium adferre, tamen non pigebit exponere quibus rationibus existimem non posse ista de Christo intelligi, sed de Mose potius dici, vt etiam interpretatur Epiph. κατὰ Μανιχαίων, & Gennadius apud Græcum scholiasten. Primùm igitur, quanuis Deus nonnisi per Verbum sese patefecerit, tamẽ hæc formula ἐν χειρὶ (qua diximus non summam aliquam & αὐτοκρατορικὴν potestatem declarari, sed operam potius ac ministerium) non mihi videtur posse Filio Dei tribui nisi quatenus homo factus est. quæ consideratio nullum hîc locum habet, quum in Lege danda nihil magis quàm terrifica & summa illa Dei maiestas emineat, qualis etiam erit secundus Christi aduentus. Manũ autem fateor interdũ quidẽ pro summa virtute, item pro ope & subsidio ipsius etiam Dei accipi: sed quominus hoc loco ita explicetur impedit internuntij (siue malis, Mediatoris) nomẽ, qualitatem ipsam ministerij, non autẽ primariam causam declarans, siquis rem totam propius inspiciat. Præterea ita describitur hæc historia vt significetur istum, velut inferiorem, accepisse ab Angelis, vt superioribus, quod ad Israelitas adferret. Deinde, qua de re hîc agitur? nempe de Lege, & quidem non simpliciter, sed quatenus promissioni opposita non modò non viuificat, sed etiam occidit. Eius igitur non modò administrationem, (quæ alibi dicitur mortis administratio, 2.Corinth. cap.3.ver.7) sed etiam primariam sanctionem, non video qua ratione possimus satis commodè illi tribuere quem, vt pacti promissionis vnicum mediatorem, videtur potius Apostolus ex diametro pacti Legis internuntio opponere. Præterea si de Christo hæc accipias quæ manifestè ad Legem pertinent, qua tandem ratione sequentia connectes? Hîc enim laborare necesse est duabus in rebus explicandis, quomodo videlicet à vetere pacto (loquitur enim de Lege) ad nouum tam subitò transeat Apostolus, si sequentem versiculum accipias de officio Christi. id est Deũ cum hominibus conciliandi: vel, si duos populos intelligas, id est Iudæos cum Gentibus, interueniente Christo, in vnũ corpus coniungendos, (quod maximè videtur ad scopũ pertinere) explicandũ erit cur tam cõcisè loquutus sit Apostolus. & quomodo ista cũ præcedentibus & sequẽtibus cohæreãt: quæ, nisi hoc ad Mosen referas, vix possint explicari. Imò etiam quærendũ videretur, qua ratione Paulus diceret Legem Christi ministerio datã, nec tamen vllã

eius rei probationem attexeret. Denique, si rei gestæ historiam spectemus, manifestior erit allusio quàm vt ista negare possimus Mosi competere. Nam præterquam quòd is vbique dicitur Legis, mortis, literæ, carnis minister, (ex Iudæorum tamen hypothesi, & habita corruptionis hominum ratione: non autem Lege in seipsa vel ex recto vsu considerata, quatenus nimirum ad Christum ducit, vt postea Paulus explicabit: qua ratione tamen pædagogus vocatur) disertè narrat Moses ipsum, ita postulantibus Iudæis, quòd Dei vocem ferre nequirent, fuisse medium inter Deum & ipsos internuntium, vt Deuteron. cap. 5. versic. 5. & bis è monte descendentem, duas illas tabulas lapideas manibus suis à Deo nimirum per Angelorum ministerium acceptas, ad Israelitarum castra detulisse, vt Exodi cap. 32. versi c. 15, & cap. 34. vers. 29. Ex his igitur concludo, ἐν χειρὶ μεσίου, id est, *per manum Mediatoris*, idem declarare atque διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος τοῦ Θεοῦ Μωσέως, Id est, *per fidum Dei famulum Mosen.* Nam verbum עמד [*hamad*] id est stare, quod vsurpat Moses Deuter. 5.5, & 31, principum apparitoribus conuenit, quibus nimirum vt ministris & internuntiis vtuntur.

	Ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν.	20	Internuntius autem, vnius non est: Deus verò, vnus est.	20	*Mediator autem vnius non est: Deus autem, vnus est.*
	Ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ; Μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.	21	*Num* igitur Lex *addita est* aduersus promissiones Dei? Absit. nam si data fuisset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.	21	*Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. si enim data esset Lex quæ posset viuificare, verè ex Lege esset iustitia.*
Rom.3.9	Ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.	22	Sed ‖conclusit illa Scriptura omnia sub peccatũ, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.	22	*Sed conclusit Scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.*

---

20 *Internuntius autem, vnius non est*, ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Paulus arrepta occasione ex ipso ferendæ Legis modo, eam ostendit non modò non esse vinculum illud nostræ cum Deo coniunctionis, sed etiam certissimum esse signum nostræ ab illo alienationis. Cedò enim, quæ causa fuit cur in ferenda Lege sit adhibitus internuntius? Quia Deum vt terribilem ac formidabilem legislatorem ferre non poterat Israel. Ergo Lex illud non est quo Israel adiungitur Deo, sed quo deterritus, internuntium requirit. Lex, inquam, non est appendix illius suauissimæ vocis, Sum Deus tuus, & seminis tui, qua nemo non alliciatur. Quanuis enim vtatur hoc proœmio, AVDI ISRAEL, EGO SVM DOMINVS DEVS TVVS, ea tamen est huius vocis maiestas quam ferre mortalis conditio non possit. Dicitur ergo internuntius non esse vnius, sed minimùm duorum, & quidem verè duorum, id est inter se dissidentium. Nam omnibus linguis vsitatum est, vt qui inter se amant, vnum esse dicantur. & præterea respexit Paulus Dei & hominis coniunctionem in Christo, cuius per fidem simus participes, vt Iohan. cap. 17. ver. 21, & 1. Corinth. cap. 6. 17, & 2. Petri 1. 4. Id verò quàm verum sit apparet ex Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatione. Nam pro eo quòd Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba, Pater, & magna cum fiducia ad thronum maiestatis Dei perrumpere, vt filios decet de bona patris voluntate securos, vt infrà, vers. 26, 28. & 29. Euangelium igitur, illud vnum est quo fideles omnes in Christo coalescentes, benedictionem illam gratuitam percipiunt, *Ero Deus tuus & seminis tui.* Quo pudore ergo audent pseudapostoli Legem cum promissione coniungere, vt Christum officio suo spolient?

¶ *Deus verò vnus est*, ὁ δὲ Θεὸς, εἷς ἐστιν. Alibi Apostolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus vnus est non tantùm Iudæorum, sed aliarum etiam gentium, vnam etiam esse fidem, qua Deus sit omnium Deus, quum Lex vnius tantùm sit Gentis. Sed mihi quidem non videtur satis hoc quadrare huic loco. Vnus igitur Deus hìc esse dicitur per αὐτοπάκλησιν, qui sit sui semper similis & semperidem: sicut de se testatur apud Malach. cap. 3. ver. 6. eámque expositionem germanam esse apparet ex ea objectione quæ cum hac appendice cohæret. Quæritur enim num Deus Legem ponendo à seipso dissenserit, quandoquidem contraria est promissioni. Sed ea tamen appendix dupliciter potest applicari, nempe vel superiori argumento, vel sequenti obiectioni. Nam dixerat Apostolus non opus esse internuntio iis qui inter se consentiunt. Itaque Legem, quum per internuntium ferretur, non fuisse consensus, sed discordiæ signum. Hìc verò excipere poterant Iudæi, hunc ipsum internuntium, accepta Lege, pacem sanxisse. Ideo, vt huic exceptioni occurratur, addit Apostolus, Deum sui semper similem esse. Itaque, quum ex pacto promissionis vltro declarasset se Deũ esse Abrahami & seminis ipsius, idque in præputio, non potuisse nouum pactum inire quo prius antiquaretur: vnde rursus nascitur obiectio sequenti versiculo explicata. Sin autem hoc placeat sequentibus coniungere, ita cohærebunt, Si ita est, Paule, vt tu dicis, Legem datam esse vt transgressiones ac proinde iram Dei nobis detegeret, non autem vt nos Deo conciliaret, nempe Deus iratus erat: si iratus, vbi pactum illud promissionis præcedens? At Deus sui semper similis est: quod fieri non potest si, vt tu dicis, Deus mutato animo, per Legem iis maledicit quibus per promissionem benedixerat. Hinc ergo exoritur quæstio, sítne Lex abolendæ promissioni lata, quod tamen iam antea docuerat fieri non posse, versiculo 17.

21 *Nam si data*, &c. εἰ γὰρ ἐδόθη. Retorquet Apostolus argumentum in aduersarios. Nam si per Legem esset iustitia, (vt ipsi volebant) tum demum consequeretur, Deum, abolito priore pacto, alterum in eius locum sanxisse. quod fieri non potest, quum Deus sit vnus, suprà versu 20. & firmum fœdus gratuitum inierit cum Abrahamo & eius semine, suprà, vers. 17. Sed cur viuificationis & iustitiæ meminit? Quia Deum habere pro Deo suo, & Viuificari, Semen fieri Abrahæ & Iustificari, mutuò sese consequuntur. quam interpretationem non debuit Apostolus præterire.

22 *Sed conclusit illa Scriptura*, ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή. Γραφὴν vocat Apostolus hoc ipsum quod alibi γράμμα vocauit, id est Legem, adiuncto quem expressimus articulo, vtpote digito Dei exaratam in duabus illis tabulis: cuius appendix Lex ceremonialis à Mose quoque perscripta, sic κατ' ἐξοχὴν apud Israelitas vocabatur, & quę hoc loco considerata vt chirographum mortis, meritò dicitur non impleta sed deleta. Colos. 2. 14. vt exposuimus Rom. cap. 2. ver. 27. Nunc demum autem Apostolus nodum soluit, quum inquit Legem quidem ostendisse maledictionem, non tamen vt homines in ea desererentur, sed vt intellecto periculo, ad vnicum remedium gratuitæ promissionis accederent, Abrahami exemplo, qui per fidem est iustificatus. sic ergo Lex repugnat promissioni vt tamen promissionem non aboleat, sed illi potius subseruiat.

¶ *Omnia*, τὰ πάντα. Id est, omnes homines, & quicquid ab hominibus proficisci potest. Itaque maior est emphasis quàm si πάντας, id est omnes, dixisset.

¶ *Vt promissio*, ἵνα ἡ ἐπαγγελία. Id est, id quod promissum est, μετωνυμικῶς. ¶ *Ex fide Iesu Christi*, ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide Rom. 3. 22. Est autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata vibrantis quot vocabula enuntiat. Nam opponit operum meritis, Fidem, Iesum, Dari, Credentes.

23 *Antequàm*

Πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

23 Antequàm autem venisset fides, sub Legis præsidio tenebamur, conclusi in eam fidem quæ erat reuelanda.

23 *Prius autem quàm veniret fides, sub Lege custodiebamur, conclusi in eam fidem quæ reuelanda erat.*

Ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

24 Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christum *respiciens*, vt ex fide iustificaremur.

24 *Itaque Lex pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide iustificemur.*

Ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

25 At postquam venit fides, nõ amplius sub pædagogo sumus.

25 *At vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo.*

Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

26 Omnes enim, filij Dei estis, per fidem in Christo Iesu.

26 *Omnes enim filij Dei estis per fidem in Christo Iesu.*

Ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνεδύσασθε.

27 Nam quicunque in Christum baptizati estis, Christum induistis.

27 *Quicũque enim in Christo baptizati estis, Christum induistis.*

Οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην, οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

28 Nõ est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus ac fœmina. omnes enim vos vnus estis in Christo Iesu.

28 *Non est Iudæus neque Græcus, non est seruus neque liber, non est masculus neque fœmina. omnes enim vos vnum estis in Christo Iesu.*

Εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα ἐστέ, καὶ κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

29 Quòd si vos *estis* Christi, nempe Abrahæ semen estis, & secundum promissionem hęredes.

29 *Si autem vos Christi, ergo semen Abrahæ estis, secundum promissionẽ hæredes.*

---

23 *Antequàm autem venisset*, πρὸ τοῦ δὲ ἐλθεῖν. Antea docuerat Legem ceremonialem abrogatam esse, tum quatenus nos arguebat peccati ac mortis per transgressiones, tum quatenus fuerat ipsius damnationis externum chirographum. Nunc autem eandem ceremonialem legem considerans, vt promissionum Euangelicarum suo tempore exhibendarum vmbram & figuram, docet illam quoque hoc respectu cessasse, finito tempore exhibitioni mediatoris & rerum à quibus fides patrum pẽdebat præscripto, quam idcirco comparat cum pædagogo & postea cum tutore, cui similitudini ex aduerso respondet Ecclesiæ, quæ semper vna fuit, ætas pupillaris sub Lege.

¶ *Fides*, ἡ πίστις. Id est Euangelij & iustitiæ per id annuntiatæ exhibitio realis. ¶ *In eam fidem*, Εἰς πίστιν. εἰς causam finalem declarat. Fuit autem hoc adiiciendum necessariò, vt absolueretur tractatio. Dicturi enim erant pseudapostoli, Etiamsi iustitiam concedamus non manare ex Lege, sed ex gratuita in Christo promissione, quum tamen Deus, quem semper vnum & similem sui esse testatus es, œconomiam istam Mosaicam constituerit, quæ ad Christum adduceret, & Abrahamus ille ad cuius instar dixisti omnes gentes benedici & vnum fieri, circuncisus quoque fuerit: quo iure vis illam nunc abolere? quid iniqui petimus quum illam cum Christo coniungimus? Respondet Apostolus, temporariam fuisse illam œconomiam.

24 *In Christum [respiciens,]* εἰς Χριστόν. Vide suprà, versiculo 17.

26 *Omnes enim*, &c. πάντες γάρ, &c. Conclusio est superioris proximæ tractationis. Ergo Christus is est qui Iudæos & Gentes in vnum corpus seminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ καθόλου tollit personarum discrimen, de quo mox versu 28. Sic autem concipitur hæc conclusio vt simul seruiat probando illi quod dixerat de Lege suo tempore abroganda, quod ad œconomiam attinet: ideóque causalem particulam adhibet.

27 *Nam quicunque*, ὅσοι γάρ. Vide quàm breuiter & tamen circunspectè argumentetur Apostolus. Repetebant enim circuncisionem pseudapostoli iam inde vsque ab Abrahamo. Respondet Apostolus, Baptismum circuncisioni successisse. Additur autem particula ὅσοι *quicunque*, vel *quotquot*, vt tollatur Gentium status & sexus discrimen, sicut apparet ex sequente versu. Et hoc maximè ad rem pertinet: Christus enim hîc opponitur Mosi, id est Euangelij libertas Legis pædagogræ: siue Baptismus nouo populo ex vniuersis gentibus collecto, circuncisioni quæ veterem populum à cæteris discernebat. Itaque nihil hoc pertinet ad falsam operis operati doctrinam, neque hinc colligi potest interius Spiritu baptizari necessariò, quotquot externum baptismum recipiant, quanuis semper totus baptismus præbeatur, vt recte hunc locum explicat Augustinus De baptismo contra Donatistas, lib. 5. cap. 4.

¶ *In Christum*, εἰς Χριστόν. Id est, in nomen Christi, vt eius beneficiorum fieretis participes. Vide Act. 19. 3. Erasmus hoc non legit. quod tamen in omnibus vetustis nostris codicibus inuenimus. ¶ *Christum induistis*, Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora sumpta est à vestibus, ex Hebræorum idiotismo, (vt diximus Luc. 24. 49, & alibi sæpe) sed quæ mysterium nostræ cum Christo coniunctionis quasi oculis subiiciat. Oportet enim Ecclesiam Christo, tanquam veste quadam operiri, & sub eo delitescere, vt sancta sit prorsus & irreprehensibilis, Ephes. 5. 27. Ideóque Apostolus semen Abrahæ vno Christi nomine significauit, suprà, versu 16. Videtur autẽ hæc phrasis ex vetere quoque adultos mergendi more profecta, qui vel suis tanquã nouis, aut aliis verè nouis vestibus induebantur, qui ritus postea paulatim eò fuit redactus vt catechumeni candidis vestibus apparerent. vnde illa Dominicæ in albis appellatio Paschati præiens: & album illud indusium quo infantes quoque induuntur in Baptismo, non tantùm inuriliter sed etiam superstitiosè, & ab iis ipsis qui ritum illum vsurpant ignorata ipsius origine.

28 *Non est*, οὐκ ἔνι. Sic etiam legitur Coloss. 3. 11. Vereor tamen vt ἔνι pro ὅτι scriptum sit librariorum vitio. Est enim rarum admodum ἐνὶ pro ἔνεστι, pro ὅτι verò nunc non succurrit exemplum Græci vllius scriptoris: & in tertio membro scriptum inueni, in manuscripto codice, οὐκ ἔστιν ἄρσεν. Græcum autem Iudæo oppositum intellige qui [Goi] Hebræis, & ἐθνικοὶ dicitur Græcè, Match. 18. 27.

¶ *Vnus*, εἷς. Id est vnius hominis instar, vt summa coniunctio significetur. Vulgata, *Vnum*, id est ἕν, eodem quidem sensu, sed tamen non ita expressè & contrà omnium nostrorum codicum Græcorum fidem. Nam omnes homines, velint, nolint, sunt vnum, id est vna res, specietenus. At non possunt esse vnus, id est quasi vnum indiuiduum, vt in Christo seruentur, nisi per eum ipsum Christum. Neque tamen hoc in loco imaginanda est substantiarum commixtio, confusio, aut naturalis etiam aliquis coniunctionis modus: sed hoc demum sciendum, nos per fidem Christo ipsi vniri, Spiritus sancti vinculo, vt bonorum ipsius fiamus participes: vt omnes fideles hac ratione sint vnus Christus mysticus, vt loquitur etiam Apostolus, 1. Corinth. 12, 12.

29 [*Estis*] *Christi*, Χριστοῦ. Claromontanus codex habet, idque vt opinor rectius, εἰ δὲ εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, *Quod si vnus estis in Christo Iesu*, id est vnicum illud semen quod in Christo coaluit.

Κεφάλαιον δ.

Λέγω δὲ ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν·

Ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ καὶ οἰκονόμους ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός.

Οὕτω καὶ ἡμεῖς ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι·

Ὅτε δὲ ἦλθε, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ γενόμενον ἐκ γυναικός, γενόμενον ὑπὸ νόμον·

Rom 8.15 Ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.

Ὅτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸ Πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν κράζον, Ἀββᾶ ὁ πατήρ.

CAP. IIII.

1 HOc autem dico, Quandiu hæres infans est, nihil differt à seruo, quanuis sit dominus omnium:

2 Sed sub tutoribus & curatoribus est vsque ad tẽpus quod pater præfinierit.

3 Ita & nos, quum essemus infantes, sub elementis mundi eramus in seruitutem redacti:

4 At postquam venit plenum tempus, emisit Deus Filium suum factum ex muliere, factũ Legi subiectum.

5 Vt eos qui Legi erant subiecti redimeret, vt adoptionem acciperemus.

6 Quoniam autem estis filij, emisit Deus Spiritum Filij sui in corda vestra, clamantem, Abba, *id est* Pater.

CAP. IIII.

1 *DIco autem quanto tempore hæres paruulus est, nihil differt à seruo, quum sit dominus omnium:*

2 *Sed sub tutoribus & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à patre.*

3 *Ita & nos, quum essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes.*

4 *At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub Lege:*

5 *Vt eos qui sub Lege erant redimeret, vt adoptionem filiorum reciperemus.*

6 *Quoniam autem estis filij, misit Deus Spiritum Filij sui in corda vestra, clamantem, Abba, Pater.*

IN CAPVT IIII.

1 [*Hoc*] *autem dico*, λέγω δέ. Nunc explicat quod attigerat versu 24, mutato tantùm nomine. Quem enim illic vocarat pædagogum, hîc vocat tutorem vel curatorem. ¶ *Quanuis sit.* ὤν. Vulgata & Erasmus, *Quum sit.* quod poni solet αἰτιολογικῶς. hîc verò intelligendum est ἐναντιωματικῶς, nempe ne quis de vera conditione seruili putet loqui Apostolũ. Agit enim de Ecclesia Israelitica, quæ & ipsa erat libera, & vna est cum Ecclesia Christiana, si ius ipsum libertatis & conditionem personæ (vt ita dicam) spectes. sin autem ætatẽ, & eius libertatis fruitionem, erat sub Lege, tãquam pupillus sub tutore, donec adoleuit, i. ad Christi vsque aduentum, quo tutela illa finiebat.

2 *Vsque ad tempus quod pater præfin.* ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Hoc ideo additum est quoniã qui est sub perpetua tutela & curatione, vix potest liber censeri. Deinde quum Legis tutela sit testamentaria, verisimile est id fieri filij commodo, vt nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Postremò quum tutor hic datus sit ad certum tempus, dici non potest patris sententia mutata, quum eo finito tempore tutor ille ab administratione remouetur: immò tutela ad ipsius hæreditatis fruitionem viam sternit.

3 *Sub elementis mundi*, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, sub Lege, quæ fuit instar rudimẽtorum mundi. siquidem Dominus mũdum suo tempore ad plenam cognitionem veritatis vocaturus, illum voluit his veluti rudimentis erudire, tenui primùm schola in vno duntaxat mundi velut angulo aperta. Huc pertinet collatio illa vtriusque pacti, Ierem. 31.34, & quod scribitur Ioelis 2.28. & 29. Erant enim promissiones sub Lege perobscuræ, & ceremoniarum velamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Christũ venturum indicantes. Tota denique Legis œconomia, veluti rudis quædam erat disciplina, rudibus conueniens, quum nondum pleno cornu effusus esset Spiritus sanctus, si corpus ipsum Ecclesiæ spectes, Ioh. 7.39. Itaque nomẽ mundi non refero ad ipsa elementa, sed ad discipulos: vt quum dicitur Dominus sic mundum dilexisse vt Filium suum dederit quo seruetur mundus. Hæc est disciplina illa cuius elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionem præstitit Christus ipse adueniens & Apostoli eum sequuti.

4 *Plenum tempus*, τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Plenitudo temporis.* de quo Hebraismo diximus * suprà, 3.14. possis etiam interpretari, *Completo tempore.* Plenum autem tempus dicitur cuius spatia omnia peracta sunt. Itaque nec serius nec tardius venire debuit Christus. ¶ *Emisit*, ἐξαπέστειλεν. Christus igitur vt Deus nõ tunc cœpit existere. erat enim Deus apud Deum in principio, vt Ioh. 1.1, & 17.5. Vulgata, *Misit.* non satis expressé. ¶ *Filium suum*, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erit etiam, imò propriè Diuinitatis ratione, contra impium Seruetum: nec homo factus alium filium induit, sed hominis naturam assumpsit, vt vnus esset Filius Deus & homo. ¶ *Factum ex muliere*, γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergo verum hominem, sed ἀπάτορα, quatenus homo est factus non ex patris semine, sed ex mulieris substantia. Mulierem igitur 5 intellige sexus ratione, non vt mulier virgini opponatur. Fuit enim Maria virgo incorrupta, vt prædictum fuerat Esa. 7.14. Quidam legerunt γενόμενον, vt in quatuor etiam Græcis manuscriptis codicibus legimus: &, quasi per e- * 1 nallagen temporis accipiatur pro γεννηθέντα, interpretan- 10 tur *Natum.* vt citatur etiam hic locus ab Augustino lib. de Trinit. & vnit. cap. 3. & à Cypr. lib. 2. aduersus Iudæos. Sed præter quam quod Syrus interpres vtrobique pro γενόμενον vertit ܗܘܐ [*vahaua*] & factus est. Tertullianus & Ambrosius multis locis *Factum* interpretantur: quæ certè expositio vera est, & pereleganter à Tertulliano his verbis explicata. *Paulus*, inquit, *Grammaticis istis silentium imponit, inquiens, Misit Deus Filium suum factum ex muliere. Nunquid per mulierem, vel in mulierem? Hoc quidem impressius, quòd factum potius dicit quàm Natum. Factum autem dicendo, & Verbum Caro factum est consignauit, & carnis veritatem ex virgine factam asseuerauit.* Præterea, cur id quod est omnibus hominibus commune commemoraret Apostolus? sed vnus Christus factus est ex muliere. Vide Ro. cap. 1. versu 3.

¶ *Legi subiectum*, ὑπὸ νόμον. Vulgata *sub lege*, ambigué. Est autem istud additum cum proximè sequente, vt occurrat obiectioni. At Christus ipse fuit circuncisus & baptizatus. Cur non igitur nos quoque qui Christi membra sumus? Fuit Legis seruituti subiectus vt eam implendo nos ab ea redimeret, & ab eius seruitute, non vt in ea maneret aut nos in ea retineret.

5 *Vt adoptionem acciperemus*, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολ. Atqui adoptio Ecclesię fuit ab initio. Fateor, sed sub Lege adumbratus, suo tẽpore exhibitus fuit ille in quo est rata. quemadmodum filius ab ipso conceptu hæres est iure: sed nonnisi post xxv annum re ipsa hæreditatẽ administrat. Vulg. ἀπολάβωμεν conuertit *reciperemus*, quod August. fefellit.

6 *Quoniam*, ὅτι. Immo, dicet quispiam, quum fide, quæ * est opus Spiritus sancti, apprehendatur Christus in quo & per quem fimus filij, præeat Spiritus sancti missio necesse est. Filios igitur intellige adoptioni ab æterno destinatos, ideóque suo tempore, Spiritu adoptionis donatos. ¶ *Emisit*, ἐξαπέστειλεν. Sic dicitur mitti & à Patre & à Filio Spiritus, vnde temerè Arriani inæqualitatem personarum diuinarum adstruebant. Emissio autẽ hæc tota est ἐνεργητικὴ, nõ ipsius essẽtiæ, quæ quia infinita est, vtpote vera deitas, locum non mutat, nec vsquam est vt in loco, sed vbique vt Deus. Et præterea non de quauis energia Spir. sancti hîc agit, sed de illa quæ Ecclesiam, i. electorum cętum à mundo segregat illa πληροφορίᾳ καὶ πεποιθήσει. qua testimonium reddit Sp. sanctus & intus & foris spiritui nostro, quòd filij Dei sumus.

¶ *In*

¶ *In corda vestra*, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν. Ita videlicet vt prædictum fuit Ierem.31,32 & deinceps, & Ioelis 1,28. At nónne datus fuit etiam hic spiritus patribus? Omnino, & non ex Lege, sed ex promissione, idque πολυμόρφως καὶ πολυτρόπως Hebr.1.1, & procul Hebr.11,13 & 39. quo spectant verba Christi, Matth.13,6. & Petri, 1.Pet.1,11.

¶ *Abba*, [*id est*] *Pater*, Ἀββᾶ ὁ Πατήρ. Vide Rom. cap.8. versu 15.

Ὥστε οὐκέτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱός, καὶ κληρονόμος Θεοῦ διὰ Χριστοῦ.	7	Itaque non amplius es seruus, sed filius: quòd si filius, etiã hæres Dei per Christum.	7	*Itaque iam non es seruus, sed filius: quod si filius, & hæres per Deum.*	
Ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες Θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς.	8	Imò tum quidem ignorantes Deum, seruiebatis iis qui natura non sunt dij.	8	*Sed tunc quidẽ ignorãtes Deum, ijs qui natura non sunt dij seruiebatis.*	
Νῦν δὲ γνόντες Θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ Θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε;	9	At nunc quum cognoscatis Deum, imò potius cogniti sitis à Deo, quomodo cõuertitis vos retrorsum ad impotentia & egena elementa, quibus ad superiora regressi seruire vultis?	9	*Nunc autem quũ cognoueritis Deum, imò cogniti sitis à Deo, quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis?*	
Ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς καὶ ἐνιαυτούς.	10	Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.	10	*Dies obseruatis, & mẽses, & tempora, & annos.*	
Φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῇ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς.	11	Metuo de vobis, ne frustra fatigatus sim apud vos.	11	*Timeo vos, ne fortè sine causa laborauerim in vobis.*	
Γίνεσθε ὡς ἐγὼ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς. ἀδελφοὶ, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε.	12	Estote quasi ego: nam & ego *sum* quasi vos: fratres, rogo vos. nihil mihi fecistis iniuriæ.	12	*Estote sicut ego, quia & ego sicut vos: fratres, obsecro vos, nihil me læsistis.*	
Οἶδατε δὲ ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον.	13	Nostis autem me per infirmitatem carnis vobis prius euangelizasse:	13	*Scitis autem quia per infirmitatem carnis euangelizaui vobis iampridẽ.*	

7 *Non amplius es*, οὐκέτι εἶ. A plurali numero ad singularem transit: quæ enallage familiaris quidem est Hebræis, sed tamen hoc in loco videtur suam emphasin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totum corpus Ecclesię duntaxat, sed etiam ad fideles singulos pertinere.

¶ *Seruus*, δοῦλος. Seruum vocat non eum qui peccato seruiat, nec sit à peccato liberatus per fidem: sed eum qui sua libertate nondum fruatur, quatenus est adhuc sub tutore constitutus. Illa seruitus propria est infidelium: ista verò Ecclesiæ Israeliticæ conuenit. Similis est æstimatio libertatis. ¶ *Hæres*, κληρονόμος. id est particeps bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ita legit hũc locum, εἰ δὲ υἱὸς, κληρονόμος· κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. Id est, Quòd si filius, hæres: hæres quidem Dei, cohæres autem Christi. quæ verba sunt Apostoli Rom. cap.8. versu 17.

8 *Imò tum quidem*, ἀλλὰ τότε μέν. Vulgata & Erasmus, *Sed tunc quidem*. At ego ἀλλὰ puto declarare superioris dicti correctionem, quod ad similitudinem attinet à tutore sumptam. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina ipsis Galatis. Atqui Galatæ sub seruitute longè alia (id est sub εἰδωλοδουλείᾳ) viuebant, quum eos Deus in libertatem assereret. Erat igitur absurdius ipsorum factum quàm eorum qui ex circuncisione crediderant. Isti enim ex tutela emitti recusabant: illi verò à durissima seruitute asserti in plenam libertatem, contrario ordine, volebant tutelæ iugum subire. ac si quis breuissimo aliquo compẽdio solidam doctrinam consequutus, ea neglecta, vellet ad prima elementa regredi. Suspicor verò pro τότε, *tunc*, potius legendum πότε, id est *olim*, quum lubricus sit lapsus à τ ad literam τ, & multo melius conueniat hæc lectio. Nolui tamen quicquam mutare in tanto codicum consensu. ¶ *Natura*, φύσει. id est re ipsa. cui opponitur δόξᾳ, id est opinatio. Vide Ro.8,12.

9 *Cogniti sitis*, γνωσθέντες. Ad verbum, Scire facti sitis, in significatione Hophal, vt exposuimus 1.Cor.8.3. Vulgata & Erasmus, *Cogniti estis*. August. tractatu in Ioh.98. *Non tunc cognouerat eos Deus præcognitos & electos ante mundi cõstitutionem: sed tunc eos cognoscere seipsum fecerat.* ¶ *Conuertitis* [*vos*,] ἐπιστρέφετε. Vide Act.3,26.

¶ *Retrorsum*, πάλιν. i. εἰς τοὔπισω, siue εἰς τοὔμπαλιν. Vulgata, *Iterum*. Erasmus, *Denuo*. Atqui Galatæ non ex Iudaismo, sed ex Paganismo vocati fuerant ad Euangelium, à quo veluti pedem referentes, ad Iudaismum regrediebantur: quum contrà oportuerit eos ad metam progredi: quamobrem etiam vsus est verbo ἐπιστρέφεσθαι, quod significat retorqueri, vt qui à tergo respiciunt. Hoc non consideraunt Græca præsertim scholia, quæ putant nomine elementorum mundi significari elementa quibus hic mundus constat, ítemque lunam & solem & sidera: ex quorum cursu metiti menses, tempora, & annos Galatæ, ad pristinam idololatriam essent reuersi. Id verò absurdius est quàm vt refutatione indigeat. ¶ *Elementa*, στοιχεῖα. Vide suprà, versu 3. Egena autem & impotentia elementa vocantur in sese & seorsum à Christo: deinde quòd ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur; quum tamen à Christo ad ceremonias relabi, nihil aliud sit quàm neglectis summis opibus, inanissimam inanitatem sectari.

¶ *Ad superiora regressi*, πάλιν ἄνωθεν. Τὸ πάλιν (vt diximus) idem hic valet atque εἰς τοὔπισω vel εἰς τοὔμπαλιν. Ἄνωθεν autem additum declarat ea quæ superioribus seculis vigebant. Vulgata, *Denuo*. altero nempe vel πάλιν vel ἄνωθεν omisso, sicut etiam Syrus interpres videtur tantùm πάλιν legisse. Sed ne hoc quidem significare potest τὸ πάλιν. Erasmus, *Iterum ab integro*. Certè Ioh.3,3. ἄνωθεν nihil aliud declarat quàm πάλιν: vt videri possit emphaseos causa idem bis dici.

12 *Estote quasi ego*, γίνεσθε ὡς ἐγώ. Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, vel alter idem. Mira enim phrasi declarat Apostolus suam in Galatas beneuolentiam singularem: quasi diceret, Estote ego, quandoquidem ego sum vos, addita tamen particula ὡς, qua vti solemus vt molliatur dicendi genus. Sic Cic. ad Atti. scribens, Deinde te, inquit, quasi me alterum, & simul meæ culpæ socium quæro. Itaque scopum Apostoli non assequuntur qui exponunt, Estote mei similes, quoniam & ego sum vestri. vel vt Eras. *Estote vt ego sum, quandoquidem & ego sum vt vos*, id est (vt ipse explicat) Abiicite superstitionem Iudaicam quàm videtis abiecisse me. quod certè non conuenit. nam hac in re noluit dicere Paulus se illorum similem esse, sed prorsus dissimilem. Vel, Proficite ad meam perfectionem, quandoquidem ego meipsum ad vestram infirmitatem inclinaui. Hæc, inquam, & similia omnia puto ad Apostoli scopũ nihil pertinere. ¶ *Nihil mihi fecistis iniuriæ*, οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò verò qua poterant maiore iniuria Paulum afficere, quum ipsius doctrinam repudiarent, & Christum, cuius erat minister, adeo turpiter dedecorarent? Sed negat se ab iis affectum iniuria, quibus ex animo omnia condonabat si resipiscerent, vt 2.Cor.2.5. Nam vix mihi videtur causam Christi fuisse à sua separaturus.

13 *Per infirmitatem car.* δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id est, per varias afflictiones, quibus quotidie exercebatur Apostolus, adeo vt nihil esset illo abiectius, si externam speciem atque adeo si hominem spectes: qui carnis nomine intelligitur, exprimendæ ipsius imbecillitatis causa.

Καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον Θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς Χριστὸν Ἰησοῦ.

Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν ὅτι, εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι.

Ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα ἀληθεύων ὑμῖν;

Ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλὰ ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε.

Καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.

Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν.

14 Et experimentum mei quod *fiebat* in carne mea, non pro nihilo habuistis, neque respuistis: sed me vt Angelũ Dei, vt Christum Iesum, excepistis.

15 Quæ igitur erat beatitatis vestræ prædicatio? testimonium enim reddo vobis, vos, si fieri potuisset, oculos vestros effossos daturos mihi fuisse.

16 Itaque *num* inimicus factus sum vobis dum vobis vera loquor?

17 Depereunt vos non bene, imò excludere nos volunt, vt se depereatis.

18 Præclarũ est autẽ vehemẽter amare, in re bona semper, & nõ solùm du præsens sum apud vos.

19 Filioli mei, quos iterũ parturio, vsquequo formetur Christus in vobis.

14 *Et tentationem meam in carne mea non spreuistis, neque respuistis, sed sicut Angelum Dei excepistis me, sicut Christum Iesum.*

15 *Vbi est ergo beatitudo vestra? testimonium enim perhibeo vobis quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi.*

16 *Ergo inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis?*

17 *Aemulãtur vos non bene, sed excludere vos volunt, vt illos æmulemini.*

18 *Bonum autem æmulamini in bono semper, & non tantùm quum præsens sum apud vos.*

19 *Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis.*

14 *Experimentum mei*, τὸν πειρασμόν μου. Id est, has ipsas quotidianas vexationes quibus Dominus me exploraui inter vos. Nam hac etiam ratione Iacobus crucem vocat τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον, id est, illud quo fides exploratur, Iac.1. 3. quò etiam pertinet quod scriptum est 1.Pet.4.17.

¶ *Vt Angelum Dei*, ὡς ἄγγελον Θεοῦ. Id est, me, quantumuis præ cæteris hominibus contemptum, quantumuis ab ipso etiam Deo (vt in speciem videri poterat) vexatum, tamen non modò non estis auersati, sed etiã non aliter quàm Iesum ipsum, excepistis, mei videlicet ministerij causã. Nam alioqui non minus hoc Galatarum factum Paulus esset execratus quàm Lystrensium, Act.14.14. Castellio igitur non rectè interpretatus est ἄγγελον Θεοῦ, Dei nuntiũ, vt ostendi carnis antithesis.

15 *Quæ igitur erat beatitatis vestræ præd.* τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; id est, Itaque quantus vbique rumor erat hominum vos beatos prædicantium? vel (si libeat ad ipsos Galatas hoc referre) Quænam igitur erat in vos vestræ beatitatis iactatio, quum vos beatos ac felices propter aduẽtum meum factos diceretis? Nam μακαρίζειν significat beatum prædicare ac profiteri, vnde μακαρισμὸς, qui distingui debet ab ipsa beatitate quæ μακαριότης dicitur, vt rectè & eruditè annotauit Erasmus, *Vbi est ergo beatitudo vestra?* id est, quónam igitur abierunt illæ voces quibus vos beatos esse prædicabatis, quum me adeo alacriter exciperetis? Legit enim, πού οὖν ὁ μακαρισμός; quam lectionẽ in duobus vet. cod. deprehendimus.

¶ *Oculos vestros*, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν. Hac tãquam prouerbiali hyperbole summus amor declaratur, ne tantam illam alacritatem putemus simulatam fuisse.

17 *Depereunt*, ζηλοῦσιν. Sumpta est metaphora à procis zelotypis, quam etiam sequentibus versiculis duobus persequitur. Duplex autem est zelotypia. vna, quum nostri causã diligimus, ideóque non possumus riualem pati: vt assentatores qui in aulis principum degunt, nec principis commoda propriè quærunt. sed quatenus cum sua ipsorũ vtilitate sunt coniuncta, ideóque id vnum solicitè student vt cæteros, quantumuis principi vtiles, arceãt, quò videlicet ipsi ex eo maiorem soli vtilitatem capiant. Hoc verò non est principem, sed seipsum amare. Itaque istorum amor tum euanescit quum sublata est illius causa, id est quum ea est principis conditio vt nullum commodum amplius ab eo expectent. Altera zelotypia prorsus est illi contraria, quum amicos ipsos rei honestæ causã in illis amandis spectamus: ideóque non propriè soli nolumus diligi, sed potius id vnum spectamus quod ei prodest cuius commodis magis quam nostris ipsorum delectamur: qui denium verus & honestus ac perpetuus est amor. Illam igitur zelotypiam pseudapostolis tribuit Apostolus, vt qui sui commodi causã Galatas diligerent, ideó que summo studio niterentur Paulum vt riualem excludere Hanc verò sibi tribuit, vt etiã 2. Cor.11.2, eiúsque argumentum adfert, quòd quum rei honestæ causã eos dilexerit, id est non lucri aut glotiæ studio, eundem animum erga eos quantuis procul absens conseruet. ¶ *Excludere nos*, ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς. Excludendi verbum mirè conuenit metaphoræ a zelotypis sumptæ, in illa quidem sinistra & minus honesta zelotypia. quamobrem etiam ζηλοῦσιν non cõuerti Æmulantur cum Vetere interprete: quorsum enim hoc? neque cum Erasmo, *Ambiunt*, quòd non satis videatur expressum. Itaque quod annotat Erasmus se in quibusdam codic. legisse ἐγκλεῖσαι, id est includere, vt ad Legẽ referatur, qua volebãt illi Galatas implicare, id, inquã, nullo modo cõuenit institutæ pulcherrimę trãslationi: nec dubito quin non intellecta traslatio causam præbuerit nõ modò huic errori, sed etiã alteri. Nam quum in omnibus codic. scriptum sit ὑμᾶς, *vos*, poscit tamen sententia vt legamus ἡμᾶς, *nos*. Neque enim amicam à riuali, sed riualem ab amica dicitur procus excludere. quomodo isti Paulum à Galatis conabantur excludere. Addit enim Paulus, Vt omnem amorem à me in ipsos transferatis. Hæc enim est antithesis personarum: nec istud sic explicare licet, quasi fuerit istis propositum Galatas à Christo excludere, quin prorsus violenta sit ellipsis. quanuis sanè a Christo alienabantur quum ad Legem transire docebantur: nec excludi potuit Paulus quum excluderetur Christus.

¶ *Vt se depereatis*, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε. Vulgata & Erasmus, *Vt ipsos æmulemini*. id est, vt ipsorum exemplo, ad Mosen à Christo deficiatis. At ego puto Paulum in suscepta metaphora persistere, sicut antè dixi. Hæc enim est Satanæ ministrorum consuetudo, vt plebem a suo pastore abductam ad se alliciant: quam postea, sublatis omnibus æmulis, impunè deprædentur.

18 *Vehementer amare*, ζηλοῦσθαι. Quia laudabilem zelotypiam cum altera illa comparat, ideo nolui ζηλοῦσθαι vertere Deperire, sed Vehementer amare. Nam quòd Vetus interpres & Erasmus verterunt *Aemulari*, id est, imitari, (quasi dicat Apostolus, Bonam quidem esse imitationem, sed in re bona) mihi quidem prorsus videtur ad hunc locum non pertinere. Potest autẽ hoc pro exhortatione accipi, vt ad Galatas referatur: acsi dicat Apostolus, Hoc quidẽ illorum studium est qui me volunt excludere, vt vos totos possideant: qua in re satis declarant se quærere quæ sua sunt: at vos decet vestrũ honestum amorem in me non tantùm præsentẽ, sed etiam absentem conseruare. Malo tamen ad Apostolum ipsum referre, vt sequens versiculus connectatur cũ isto, sitque hæc sententia, Cupiunt illi quidem me excludere, vt qui vos non ament vt par est, sed sui ipsorum causã. at noster amor lõgè est alius. Vos enim, bonã ob causam, non ad tempus, sed semper, nec solùm præsens, sed etiã absens absentes vehemẽtissimè complector, filioli mei, vt quos iterũ parturio, &c Huc spectat illud Isocratis ad Demonicũ, Ἐν πολλοῖς μὲν πολὺ διεστώσας, &c. qui locus est in scholis peruulgatus. ¶ *In re bona*, ἐν καλῷ. Hoc ita accipiendum esse apparet ex antithesi. Nam οὐ καλῶς & ἐν καλῷ opponuntur, Sic vulgò dicimus *En bien*, vel *pour bien*.

19 *Filioli mei*, τεκνία μου. Blanda appellatione maternũ & hone-

& honestissimum amorem suum declarat, non ab auaritia aut ambitione, sed à Christi sancta reuerentia, & à singulari in Galatas animi propensione profectum. Est autem hoc vtrinque includendum distinctione, inter ὑμᾶς & οἷς. quod qui non animaduerterunt, constituerunt hoc in loco ἀνακολούθητον minimè necessarium. ¶ *Quos*, οἷς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, id est cum extremo versiculo superiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, id est causam illam præclaram sui in illos amoris. cuius etiam (inquit) testimonium extat in eo quod hac ipsa epistola tam solicitè laboro de vobis non ad mei, sed ad Christi amorem reuocandis. ¶ *Parturio*, ὠδίνω. Iterum loquitur vt mater. Nam & alibi ait se eos gignere in Christo, quos Christo lucrifecit, 1.Cor.4.15, & ad Philem.10. vbi tamen personam patris induit. ¶ *Formetur*, μορφωθῇ. Alludit ad formationem fœtus in vtero. & sicut gigni, sic formari ac tandem adolescere in nobis Christus dicitur, id est ipsius notitia, & quæ illam consequuntur. Mulier autem grauida ὠδίνειν dicitur toto gestationis fœtus tempore.

Ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου· ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν.	20	Velim autem nunc adesse apud vos, & * mutare vocem meam: quoniã hæsito *in vobis.	20 *Vellem autem esse apud vos modò, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis.*
Λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;	21	Dicite mihi * qui sub Lege vultis esse, *Legem non auditis?	21 *Dicite mihi qui sub Lege vultis esse, Legem non legistis?*
Γέγραπται γὰρ ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν· ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.	22	Scriptum est enim Abrahamum duos filios habuisse: vnũ ex ancilla, & vnũ ex libera.	22 *Scriptum est enim quoniam Abraham duos filios habuit: vnum de ancilla, & vnum de libera.*
ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.	23	‖Sed is qui ex ancilla *natus est*, * secundum carnem natus est: ‖ qui verò ex libera, * per promissionem.	23 *Sed qui de ancilla, secundum carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem.* Gen. 16.15 Gen.21 1
Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι· μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἀγάρ.	24	* Per quæ aliud figuratur. *Nam hæ * sunt *duo illa fœdera: vnum quidem quæ est Agar *ex monte Sina, * generans *prolem* ad seruitutem.	24 *Quæ sunt per allegoriã dicta. hæc enim sunt duo testamenta: vnum quidem à monte Sina, in seruitutem generans, quæ est Agar.*

---

20 *Mutare*, ἀλλάξαι. Id est, aliis verbis apud vos vti. ¶ *In vobis*, ἐν ὑμῖν. Id est, qua voce, blanda aut aspera apud vos mihi sit vtendum. *

21 *Qui vultis*, οἱ θέλοντες. Id est, qui vltrò & cupidè appetitis. ¶ *Legem*, τὸν νόμον. Heb. תורה [*torah*,] quo nomine nunc intelligit quinque Mosis libros: ex quorum primo citatur sequẽs historia, per anagogen explicata. Cæterùm (vt hoc quoque dicam παρέργως) Apostolus iam non argumentatur, (esset enim argumentum istud ab allegoria sumptum valde infirmum. & totam disputationem firmissimis argumentis proposicis absoluit) sed offendiculo medetur quod erat maximi momenti. Nec enim dubium est quin isti circuncisionis Apostoli perpetuò vrgerent, oportere Gentes circuncidi, vt coirent in vnum corpus cum Abrahami semine. Respondet Paulus, illos circuncisos non esse hæredes, nedum vt oporteat circuncidi ad participandam cum illis hæreditatem: &, ne cui mirum id videatur, ostendit hoc iam olim fuisse adumbratum in domo Abrahæ, vnde eiicitur qui fuit natus secundũ carnem & circuncisus, vt succedat qui secundum promissionem datus est filius Abrahamo, vt nemo miretur nũc excludi seruos primogenitos.

23 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, consueto hominum more, & naturæ vi ordinaria. Cui ancillæ filio comparantur ij ex Iudæis qui non sunt Abrahami filij, nisi sangumis ratione: & carne (id est externa ceremoniarum seruitute) nituntur: ideóque non sunt filij hæredes, sed vt serui abdicantur, nati ad seruitutem, ex Agar ancilla, id est ex pactione Legis latæ in Sina monte, non terræ Chanaan, sed Arabiæ. Notandum est igitur seruos hîc vocari, non vt antea, qui Legem habuerunt pro tutore vel pædagogo, quum re vera essent liberi, (quales fuerunt sancti ante Christi aduentum) sed Pharisæos cæterósque omnes qui salutem ex Lege (cuius verum vsum aspernabantur) vel sola vel cum Christo coniuncta expectabant. quibuscum si quis nostri seculi Pharisæos comparet, magnam illis profectò iniuriam faciat: quum magnum sit discrimen Legis à Deo latæ, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Ecclesiam inuexit, vt Euangelij lucem miseris mortalibus eriperet. Vtrosque tamen idem error implicuit. ¶ *Per promissionem*, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Id est, vi promissionis quam Abrahamus sibi & vero suo semini per fidem apprehendit. Nam alioqui effœtus erat Abraham & Sara, vt naturæ vis nullum hîc locum habeat, sed sola gratia. Talis est vera filiorum Abrahami soboles, non è terra sed è cælo genita, ex vi pactionis Euangelij, id est gratuitæ, & verè liberos à Legis maledictione & seruitute filios gignentis, qui sint Abrahami verum semen.

24 *Per quæ aliud figuratur*, ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Vulgat. *Quæ sunt per allegoriam dicta.* Erasm. *Quæ per allegoriam dicuntur.* Ego studui perspicuitati. Nam (vt recte annotat Erasm. ex Chrysostomo) allegoricus sermo totus est fictitius. Hîc verò Paulus veram historiam narrat, sed quæ tamen aliud adumbrarit magis reconditum mysterium. ¶ *Nam hæ*, αὗται γάρ. Vulg. *Hæc enim.* Erasm. *Nam hæc.* Atqui αὗται nõ pertinet ad διαθήκαι, sed duas illas matres indicat, vnã ancillam, Agar videlicet, quæ legis fœdus repræsentat, in Sina mõte factũ, vnde gignuntur serui: alteram liberam, i. Saram, quæ Euangelij fœdus refert Hierosolymæ sancitum, cuius filij sunt ingenui. ¶ *Sunt*, εἰσὶν. Id est, figurant & adumbrant. sicut dicitur Petra fuisse Christus, & Panis dicitur corpus Christi, vt Tertullianus & Augustinus explicant. Sed meminerit tamen lector sacramentalem (quam vocant) significationem à mere typica distinguere. Nam in sacramentis symbolum repræsentat quod verè Deus offert, & fides accipit: in typis autem res futuræ vel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quasi in imagine depinguntur. ¶ *Duo illa fœdera*, αἱ δύο διαθῆκαι. Vnũ tamen fuit fœdus, si rem ipsam & scopum spectes, sed temporum & œconomiæ ratione diuersa fuerunt. vt diserte etiam distinguit Ieremias. Quòd si ista ex pseudapostolorum opinione æstimẽtur, qui salutis partem Legi decidebant, vel Pharisæorum, qui Legẽ pro Christo amplectebantur, non iam duo duntaxat, sed etiã prorsus contraria fuerint. vnde conclusiones illas elicit Paulus quæ scribuntur infrà, 5.2 & 4. Vulgata & Erasmus, *Testamenta.* de qua interpretatione dixi suprà 3.15. ¶ *Vnũ quidem, quæ est Agar*, μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἄγαρ. In Græcis aliquid interiicitur: sed quum ἥτις ad μία necessariò pertineat, non autem ad ὄρους, studendum putaui perspicuitati. Iam verò μία, id est vna, Ambrosius & Augustinus referunt ad διαθήκη, quod nos fœdus, ipsi testamentum conuertunt: idcóque pro Quæ est Agar, legunt Quod est Agar. Sed hoc mihi videtur violentum. Sic enim cogemur exponere Est, non pro significat, sed pro significatur. Deinde cõmodius dicitur Agar gignere filios quàm ipsum fœdus, quod adumbratur per Agar: vt fœdus potius seminis quàm matris rationẽ in hac anagoge sustineat. Quod ad sententiam tamen attinet, nullum est in his discrimen. ¶ *Ex monte Sina*, ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinæ facit mentionem quòd in eo monte sit sancitũ fœdus illud quod adumbrat Agar. Addidit autem Apostolus, Ex Sina, i. ex Arabia, non quòd Agar inde esset orta, (erat enim Ægyptia) sed quia cum Ismaele & suis nepotibus Arabiam incoluit. ¶ *Generans [prolem]* γεννῶσα. In verbo ipso includitur verbale, Hebræorum more. de quo diximus 1.Corinth. cap.15.versu 29. & Hebr.11.12.

Τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ· συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλὴμ, δουλεύει δὲ μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς. 25

Istud enim Agar, est Sina mons in Arabia: eadem autem serie respōdet ei Hierosolymæ quæ nunc est, seruitque cum filiis suis. 25

Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filiis suis. 25

---

25 *Istud enim Agar, est mons in Arabia.* τὸ γὰρ Ἄγαρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ. Id est, Agar, illa mulier non in sese sed allegoricè considerata, est Sina, id est vetus illa pactio legalis, in illo Arabiæ celebri monte sancita, ex aduerso respondens præsenti Ierusalem, & seruiens cum suis filiis. Sicut enim ancillæ filij sunt serui, ita vetus pactio Legalis per illam ancillam adumbrata non alios quàm seruos gignit. Quòd si quis roget cur situm montis Sinæ declaret Paulus, quum vix vllus etiam ex Galatis id ignoraret, neque id magnopere ad Apostoli scopum pertineat: respondeo cum doctissimo interprete, in ipso etiam Sinæ situ aliquid latuisse mysterij, nempe quòd esset extra terræ promissæ fines, quæ cælestem patriam, ad quam non vetere sed noua pactione deducimur, adumbraret. Vetus interpres, expuncto Agaris nomine, legit, Σινᾶ γὰρ ὄρος ἐστὶν, &c. *Sina enim mons est*, &c. vt citat etiam hunc locum Augu-
* stinus libro de vtilitate credendi, cap. 2. & Orig. in Canticum Cantic. hom. 2. & certè non videtur necessaria repetitio nominis Agaris, quæ etiam superiore vers. non dicitur esse Sina, sed vetus illa pactio quæ ex Sina monte, vbi sancita fuit, seruos liberos gignat. Nolui tamen receptam Græcam lectionem immutare: quod in priore editione à me factum, video quibusdam, etiam ex iis qui alioqui veterem Latinam editionem ipsi Græco contextui anteponunt, displicuisse. ¶ *Eadem autem serie respondet ei Hierosolymæ quæ nunc* [*est,*] συστοιχεῖ δὲ τῇ Ἱερουσαλὴμ. Vulgata συστοιχεῖ conuertit *Coniunctus est*. Erasmus, *Confinis est*. in quo verbo explicando plurimùm variant interpretes. Nam Alij ad situm referunt: quorum opinio ex ipsa tabularũ inspectione apertè refellitur. Alij (vt Aquinas) referunt ad itineris continuationem, quòd ex Sina venerint Hierosolymam. quæ interpretatio non indiget refutatione. Alij denique respiciunt ad allegoriæ seu potius anagoges similitudinem: quorum opinio proculdubio ve-
* rissima est: quam etiam sequutus est Hieronymus vertẽs Origenis commentarium in canticum, Homilia 2. vbi in huius loci citatione συστοιχεῖ vertit *confertur*, rectè: si sententiam ipsam spectes. sed in ea similitudine explicanda non omnes idem sentiunt. Nam Erasmus in eo similes facit Sinam & Hierusalem, quòd in vtraque fuerit eadem Lex promulgata. *nam* (inquit) *scriptum est, De Sion exibit Lex, & verbum Domini de Hierusalem. Illud autem ait hoc loco Apostolus, vt ostendat Legem absque gratia terrorem incutere minis & præceptis: cogi verò metis seruile est. Iudæi itaque, qui vacui charitate Legem iuxta literam & ritus externos obseruant, quanquam à monte Sina migrauerant Hierosolymam, tamen à seruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar, non Saræ.* Hæc Erasmus, in quibus multa cogor desiderare. Nã quis vnquam dixit in Hierusalem promulgatam esse Legem illam quæ data est in Sina? Locus autem Esaiæ prorsus in contrariam sententiam scriptus est à Propheta, vt qui de Euangelica doctrina disserat, quæ ab Hierusalem in reliquas partes orbis terrarum erat spargenda. quod etiam alij Prophetæ prædixerunt. Deinde non est propositum Apostolo Legem cum Christo coniungere, sed contrà, Ceremonialem quidem vnde hæc controuersia erat exorta, abrogatam esse: Moralem verò non ad nos iustificandos sed condemnandos latàm ostendere. Itaque τὸ συστοιχεῖν hoc loco nihil aliud declarat, quàm eiusdem esse ordinis siue seriei, quam στῖχον vocant Græci, Galli *vne file*. & præsens Hierusalem, illa videlicet terrestris, Christum quo tempore Apostolus hæc scribebat, non admittens, sed in vetere Legis seruitute pertinacissimè perseuerans, dicitur συστοιχεῖν Agari & Sinæ, id est veteri pactioni, vt mater & liberi sint σύστοιχα, matris conditionē videlicet sequentib. liberis. Huic autē ἀντίστοιχοι Sara siue noua pactio, & cælestis Hierosolymæ, i. nouæ pactionis liberi, qui rursus inter se συστοιχοῦσι, vt ex sequẽte diagrãmate apparet. ¶ *Seruitque*, δουλεύει δέ. vel, seruit autem. nec vllã hîc agnosco parenthesin, quum optimè cohæreant omnia, & res ostendat verbum δουλεύειν ad Sinam referri, cuius filij dicuntur seruire: vt explicetur quod dixerat, Agarem videlicet à Sina monte (pactionis Legis videlicet figuram sustinente) gignere seruos filios. Partus enim (vt loquuntur Iurisconsulti) sequitur ventrem. Quæ collatio vt melius intelligatur, adscribam eius diagramma. *

Vxores duæ suis liberis σύστοιχοι, inter se verò ἀντίστοιχοι, quibus duæ pactiones suis itidem liberis σύστοιχοι, & inter se ἀντίστοιχοι adumbrantur.

Typus.	*Veritas.*	*Typus.*	*Veritas.*
AGAR ancilla.	SINA, siue vetus pactio, qualis est quæ nunc est Ierusalem.	SARA ingenua.	Noua pactio, qualis est illa Cælestis Ierusalem.
Ismael seruus, natus secundum carnem est, non hæres.	Eius filij serui, qui volunt ex Lege Iustificari.	Isaac filius ex promissione & hæres.	Filij promissionis, ingenui & hæredes.

ἀντί- ——— στοιχοι.

ἀντί- ——— στοιχοι.

Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλεύθερά ἐστιν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν. 26

Γέγραπται γὰρ, Εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. 27

Esa. 54. 1

Illa verò quæ sursum est Hierusalem, libera est, quæ est mater omnium nostrũm. 26

Scriptum est enim, ‖ Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis: quoniam plures sunt liberi desertæ quàm eius quæ habet virum. 27

Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra. 26

Scriptum est enim, Lætare sterilis quæ non paris: erumpe & clama quæ non parturis. quia multi filij desertæ, magis quàm eius quæ habet virum. 27

---

26 *Illa verò quæ sursum est Hierusalem*, ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ. Id est ἐπουράνιος, per orbem terrarum dispersa, cuius ciues sumus nos Christum amplexi, illi terrestri opposita Esaiæ cap. 2. vers. 2. & 3, Heb. 12. 18. & 22, & aliis plurimis locis.

27 *Sterilis*, στεῖρα. Alludit ad sterilitatem Saræ, simúlque ostendit veros filios Abrahami nasci spiritualiter per Euangelium: quibus opponuntur filij secundum carnem, qui non sunt hæredes, sed seruiunt. Nec dubito quin Apostolus ex hoc Esaiæ loco totam hanc allegoriam sit mutuatus. ¶ *Plures*, πολλὰ μᾶλλον. Heb. pro πλείω. Vulg. & Eras. *Multi magis*. ¶ *Desertæ*, τῆς ἐρήμου. Hebr. שוממה [*schomemah*,] id est destructæ & excisæ, nimirum propter Chaldæorum vastationem. sed anagogico sensu dicitur mulier deserta

deserta quæ virum non habet nec prolem: sicut deserta ciuitas dicitur in qua nemo habitat, & quæ suo principe quasi marito est destituta. Talis autem erat Euangelici fœderis conditio ante Christi aduentum, si cum statu illo comparetur in quo postea esse cœpit, Ecclesiis passim per orbem terrarum erectis.

Η᾽ μεῖς ὄ, ἀδελφοὶ, κ᾽ Ἰσαὰκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐσμέν.

28 ‖Nos igitur, fratres, secundum Isaac, promissionis filij sumus.

28 *Nos autem, fratres, secundum Isaac, promissionis filij sumus.* Rom.9.8

Ἀλλ᾽ ὥσπερ τότε ὁ κ᾽ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κ᾽ πνεῦμα· οὕτω καὶ νῦν.

29 Sed quemadmodum tunc is qui secundum carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat secundum Spiritum: ita & nunc *fit*.

29 *Sed quo modo tũc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundum Spiritum: ita & nunc.*

Ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; Ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς. οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.

30 Sed quid dicit Scriptura? ‖Eiice ancillam & filium eius. Nequaquã enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

30 *Sed quid dicit Scriptura? Eijce ancillam & filium eius. non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.* Gen.21.10

Ἄρα, ἀδελφοὶ, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

31 Nempe, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.

31 *Itaque, fratres, nõ sumus ancillæ filij, sed liberæ.*

Κεφάλαιον ε.

Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε.

1 ‖IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, perstate, & ne regredientes implicamini seruitutis iugo.

1 *QVa libertate Christus nos liberauit, state, & nolite iterum iugo seruitutis contineri.*

Ἰδὲ, ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.

2 ‖Ecce, ego Paulus dico vobis, si circuncidamini, Christum nihil vobis profuturum.

2 *Ecce, ego Paulus dico vobis quoniam si circuncidamini, Christus vobis nihil proderit.* Act.15.1

Μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ἐστὶν ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι.

3 Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, eum esse debitorẽ totius Legis seruandæ.

3 *Testificor autem rursus omni homini circuncidenti se, quoniam debitor est vniuersæ Legis faciendæ.*

CAP. V.

CAP. V.

---

28 *Igitur, δὲ.* Id est οὖν. vt ostendit orationis series. Redit enim ad versum 26, propter interiectum versum 27. ¶ *Secundum Isaac, κ᾽ Ἰσαάκ.* Heb. כיצחק [*cheïtschak,*] id est Isaaci exemplo, qui liberæ & hæredis Ecclesiæ est veluti primogenitus, sicut Ismael seruę synagogæ. Ista porro Ecclesiam quidem ad tempus persequitur, vt nunc in vobis experemini, sed tandem eiicitur. Manete igitur cum libera Ecclesia, ne cum synagoga serui sitis, ac proinde hæreditatis expertes. Nam in Isaac (inquit Scriptura) tibi erit semen: eiicitur autem Ismael vt semen adulterinum. Nũc demum ergo Apostolus filios comparat inter se, vt matres antea comparauit. ¶ *Promissionis filij, ἐπαγγελίας τέκνα.* id est semẽ illud ad quod pertinet promissio illa, *Ero Deus tibi & semini tuo.* quod dicendi genus alibi exposuimus: siue, filij non vi naturæ sed spiritus sancti virtute sati, secũdum promissionem Dei: sicut Isaac ex matre sterili natus est, vi extraordinaria promittentis Dei.

29 *Secundum carnem, κ᾽ σάρκα.* Id est humanitus, siue naturæ vi ordinaria, vt diximus suprà, versu 23. ¶ *Genitus fuerat, ὁ γεννηθεὶς.* Verè & appositè fuit hoc expressum per plusquamperfectum. Erat enim Ismael primogenitus, nec tamen hæres: nedum vt primogenituræ ius obtinuerit. Sic Iudæi legales primogeniti, nec tamen cum vero illo semine hæredes: nedum vt potiorem partem hæreditatis auferant. Sed isti in eo fallebantur quòd dicebant se esse Isaaci semen, quia non distinguebãt carnalem propaginem à spirituali. ¶ *Secundum Spiritum, κ᾽ Πνεῦμα.* Id est Diuinitus, & spirituali ratione.

30 *Cum filio liberæ, μ᾽ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.* Hoc quoque mirè conuenit pseudapostolis, qui legem cum Christo, id est Ismaelem cum Isaaco volebant coniungere.

IN CAPVT V.

1 *In libertate igitur, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν.* Qui capitum (quæ vocant) sectionem instituerunt, manifeste hallucinati sunt hoc in loco, quum conclusionem à superioribus diremerint. Vulgata *Qua libertate Christus nos liberauit, state, τῇ ἐλευθερίᾳ Χριστὸς ἡμᾶς ἐλευθέρωσε, στήκετε:* vt legitur in Claromontano codice. Sed & quædam Latinæ editionis exemplaria, consentientibus tribus manuscriptis Græcis cod. hæc ita iungunt, *ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας, τῇ ἐλευθερίᾳ ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε. στήκετε οὖν,* &c. Id est, *sed filij liberæ, ea libertate qua nos liberauit Christus, state igitur,* &c. Complutensis editio ita inchoat hoc caput, vt etiam Ambrosius & Augustinus.

¶ *Regredientes, πάλιν.* Vide suprà, 4.9. Syrus hoc non legit.

3 *Testor enim, μαρτύρομαι δὲ.* Id est *μαρτύρομαι δή.* Omnino enim subiicitur præcedentis dicti ratio, sed tamen ex hypothesi quam exposuit suprà, 3.10. Deinde & hoc notandum est, considerari circuncisionem partim ex temporis circũstantia, (desiit enim esse sigillum iustitiæ fidei, quum per Baptismum sit abolita) partim ex aduersariorum opinione, qui eam volebant cum Christo connectere, quasi pars aliqua salutis in ea resideret. Similis ac magis etiam impia est eorum opinio qui re vera idem sentiunt atque isti pseudapostoli: sed in eo multo sunt impudẽtiores quòd circuncisionis loco suas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt. Sed illud vbique in hac epistola considerandum, vt etiam in historia Synodi Hierosolymitanæ in Actorum libro conscripta, etsi exorta fuerat controuersia de lege Ceremoniali, tamẽ quòd illius retinẽdæ auctores rationẽ afferrent Legi quoque morali communem, imò magis etiam huic quàm illi conuenientem. (quis enim Iustitiam & salutem non potius Legi morali rectè præstitæ, quàm seruatis etiam accuratè externis ritibus tribuat?) oppugnari ab Apostolo istud dogma, rationibus ad totam Legem pertinentibus. ¶ *Qui circunciditur, περιτεμνομένῳ.* Vulgata, *circuncidenti se,* id est qui curat se circuncidi, opinione videlicet iustitiæ ex circuncisione vt non abolita consequenda. Neque id malè cõuersum est, passiuis Græcis verbis sæpe in his libris ea coniugatione vsurpatis, quę ab Hebræis dicitur Hitphael. ¶ *Totius Legis seruandæ, ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι.* Id est, non posse iustificari quenquam ex Lege, nisi qui perfectè totam legem impleuerit. Hoc autem illud est firmissimum argumentum quo sophistarum dogma euertitur, somniãtium sufficere ad salutem si quis pro viribus Legi obsequatur, & proptetea meritoria statuentium opera quæ fidem consequuntur.

Κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε. τῆς χάριτος ἐξεπέσατε.

4 Inanes facti estis *separati* à Christo, ‖quicũque per Legem iustificamini: & à gratia excidistis.

4 *Euacuati estis à Christo qui in Lege iustificamini: à gratia excidistis.*

Ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα.

5 Nos enim Spiritu ex fide, spem iustitiæ expectamus.

5 *Nos enim spiritu ex fide spem iustitiæ expectamus.*

Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία· ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη.

6 Nam in Christo Iesu neque circũcisio quicquam valet, neque Præputium: sed fides per charitatem agens:

6 *Nam in Christo Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputium: sed fides quæ per charitatem operatur.*

Ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;

7 Currebatis pulchrè, quis vos inhibuit vt non obsequeremini veritati?

7 *Currebatis bene, quis vos impediuit veritati nõ obedire.*

Ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς.

8 Hæc persuasio non *est profecta* ex eo qui vocat vos.

8 *Persuasio non est ex eo qui vocat vos.*

1. Cor. 5. 6 Μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ.

9 ‖Paulùm fermenti totã massam fermentat.

9 *Modicum fermentum totam massam corrumpit.*

Ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρῖμα, ὅστις ἂν ᾖ.

10 Ego confido de vobis in Domino, vos nihil aliud esse sensuros: sed qui turbat vos, auferet condemnationem, quisquis fuerit.

10 *Ego confido in vobis in Domino quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudiciũ, quicunque est ille.*

Ἐγὼ δέ, ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.

11 Ego autem, fratres, si circuncisionem etiam prædico, quid adhuc persequutionem patior? nempe abolitum est offendiculum crucis.

11 *Ego autem, fratres, si circuncisionem adhuc prædico, quid persequutionem patior? ergo euacuatum est scandalum crucis.*

---

4 *Inanes facti estis* [*separati*] *à Christo*, κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. De verbo καταργεῖν diximus sæpe, ac præsertim Ro. 3.31. & 6.6, quod non vno modo exposuimus, sic poscente Latinæ linguæ vsu, & diuersa locorum circunstantia. Hic verò καταργεῖσθαι omnino declarat fieri cassum & inane quiddam. sic ab Apostolo elegantissimè significata istorum falsa opinione qui somniabant sese suæ iustitiæ suorúmque meritorum plenos ad Deum accedere, Christo quasi siquid ipsis deesset supplente, vt & nostrorum temporum Pharisæi docent, eo tantùm excepto quòd loco Mosaicorum rituum (quorum tamen etiam partem retinuerunt) suas ἰδεοθρησκείας substituerunt. Syrus expresso sensu non ipso verbo, si rectè hunc locum vertit Tremellius noster, interpretatur אתבטלתון [*ethbattaltun*] exclusi estis. Vulgata, *Euacuati estis à Christo*. quam interpretationem disertè reprehendit Hieronymus, vertens, *A Christi opere cessastis*, infeliciter id quidem, sed ita vt vel ex hoc loco satis appareat hunc non esse Vulgatæ editionis interpretem. Erasmus, *Christus vobis factus est otiosus*, non satis expressé. * Interposui verò participium *Separati*, vt præpositio ἀπὸ mollius construatur. ¶ *Iustificamini*, δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc est κατὰ μίμησιν. Nam re vera non iustificabantur ex Lege, quæ potius occidit, (vt nunc quidem à Paulo consideratur) sed tamen ab illa se iustificari gloriabantur, vt Pharisæus ille cuius meminit Lucas. [*Et*] *à gratia*, τῆς χάριτος. Copulam Hebræorum more in bimembri etiam oratione suppleri, sæpe iam annotauimus, vt Ioh. 10.16, & infrà 1. Tim. 4.3, & aliquoties in posteriore ad Corinthios epistola. ¶ *Excidistis*, ἐξεπέσατε. Atqui firma est electio. Concedo: sed dicuntur excidere qui illius adipiscendæ iter erant ingressi. quod etiam reprobis contingit, quum aliqui sint etiam ad veram fidem gradus.

5 *Spiritu ex fide*, πνεύματι ἐκ πίστεως. Id est, Spiritu qui fidẽ gignit, seu qui fidelibus datur. Siue, Spiritu, id est ex fide, non autem ex carne, id est, iis quæ à nobis possunt proficisci, vt ceremoniis: sub quorum inuolucris latebat sanctorum fides ante Christi aduentum. Neque enim Deo damus iustitiam, sed ab eo gratis datam recipimus per fidem: quæ & ipsa gratuitò confertur. ¶ *Spem iustitiæ*, ἐλπίδα δικαιοσύνης. Id est, coronam gloriæ siue hæreditatem quæ per Christum gratis iustificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim spes ματωνυμικῶς pro eo ipso quod speratur, vt Rom. 8.24.

6 *Neque præputium*, οὐδὲ ἀκροβυστία. Hoc omnino addendum fuit, ne videatur tribuere præputio quod circuncisioni detrahebat. Itaque vtrosque reuocat ad vnicum iustitiæ instrumentum. ¶ *Fides per charitatem agens*, πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη. Sic distinguitur viua & vera fides à mortua & adulterina: non autem Charitas, tanquam iustificationis συναίτιον, Fidei adiungitur: quum hoc repugnet ex diametro superioribus omnib. argumẽtis, ideóque non admittẽda est Syri interpretis versio, *perficitur*, neque verbo ἐνεργουμένη, neque sententiæ Pauli accommodata. Vulg. *Quæ per charitatem operatur*, non malè. Sed aliquid esse videtur amplius ἐνεργεῖσθαι id est efficacem esse & actuosam, quàm singulariter ἐργάζεσθαι. Præputium verò appellat Paulus, Circuncisum non esse: & Circuncisionem, Circuncisum esse.

7 *Inhibuit*, ἀνέκοψε. Vulgata, *Impediuit*, ἐνέκοψε, eodẽ sensu: ut etiam legunt nonnulli Græci codices. ¶ *Veritati*, τῇ ἀληθείᾳ. Ergo doctrina pseudapostolorum, & quæcũque alia religionis præcepta vnquam tradita sunt aut tradentur, mera sunt mendacia. Sed Hieronymus testatur se non inuenisse hoc membrum in vetustis codicibus, quod etiam fortassis adiectum est ex cap. 3.1. Extat tamen apud Syrum interpretem.

8 *Hæc persuasio non* [*est profecta*,] ἡ πεισμονὴ, &c. Idẽ Hieronymus admonet in nonnullis codicibus adiici *Nemini consenseritis*, quod tamen neque in Græcis vllis codicibus, neque in iis qui in Apostolum commentati sunt, inuenerit. neque apud Syrum interpretem aut in nostris vllis Græcis exemplaribus legimus, & in nullis quoque manuscriptis editionis Latinæ vulgatæ non extat, ideóque omnino adulterinum est. Hunc autem versiculum accipio, quasi Paulo ipso subiiciente responsionem ad superiorem interrogationem. acsi diceret, Nihil certè quod ab eo qui vos vocat, nempe à Christo per suos seruos, vobis persuasum fuerit. ¶ *Ex eo qui vocat vos*, ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς. Id est, à Deo, qui non desinit vos etiam nunc vocare, ad resipiscentiam videlicet.

9 *Fermentat*, ζυμοῖ. Sic legunt Græci omnes & Syrus etiam interpres, ipséque adeò Hieronymus. Vulgata, *Corrumpit*.

10 *Esse sensuros*, φρονήσετε. Id est, non aliter esse de his rebus existimaturos quàm vos doceam. Vulgata maluit *Sapiendi* verbo vti. incommodé.

10 *Etiam prædico*, ἔτι κηρύσσω. Vulg. & Eras. *Adhuc prædico*. Mihi verò nunquam videtur Paulus circuncisionem prædicasse. At enim fuit Pharisæus. Fatcor: sed verbum κηρύσσειν ad Apostolicum munus respicit. ¶ *Offendiculum crucis*, τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ. Crucem vocat Euangelicam doctrinam quę in solius crucifixi Christi iustitiam respicit, ideóque à Iudæis non admittebatur. Hinc illæ persequutiones aduersus Paulum excitatæ quasi Legis Dei hostem.

hostem. Nam de exteris non agit hoc in loco, sed spectat eos quibuscum erat ipsi negotium in hac epistola. neque, etiam legimus alios fuisse Apostolo molestos quàm Iudæos, & à Iudæis deprauatos.

Ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.

12 Vtinam ¶etiam abscindantur ¶qui vos inquietant.

12 *Vtinam & abscindantur qui vos conturbant.*

Ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκὶ, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις.

13 Vos enim ad libertatem ¶vocati estis, fratres: tantùm ne libertatem *arripite vt datam* carni occasionem, sed ex charitate seruite alij aliis.

13 *Vos enim in libertatem vocati estis, fratres: tãtum ne libertatem in occasionẽ detis carnis, sed per charitatem seruite inuicem.*

Ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

14 Nam ¶tota Lex ¶vno verbo cõpletur, isto *videlicet*, ‖Diliges proximum tuum vt teipsum.

14 *Omnis enim Lex in vno sermone impletur, Diliges proximum tuum sicut teipsum.* Leui.19.18 matt.22.39 mar.12.31 rom.13.9 iac.2.8

Εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπὸ ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.

15 Quòd si alij alios mordetis ¶& deuoratis, videte ne vicissim alij ab aliis consumamini.

15 *Quòd si inuicem mordetis & comeditis, videte ne ab inuicem consumamini.*

Λέγω δὲ, πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ ἐπιθυμίαν σαρκὸς οὐ μὴ τελέσητε.

16 *Hoc* autem dico, ‖¶spiritu incedite, & quod concupiscit caro, ¶ne perficite.

16 *Dico autẽ, spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis.* Rom.13.14 1.pet.2.11

Ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ πνεύματος, τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. ταῦτα δὲ ἀντίκειται ἀλλήλοις· ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.

17 ¶Nam caro concupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hęc autem inter se opposita sunt, ¶vt nõ quæcunque volueritis, eadem faciatis.

17 *Caro enim cõcupiscit aduersus spiritum, spiritus autem aduersus carnem: hæc enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcunque vultis, illa faciatis.*

Εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον.

18 ¶Quòd si spiritu ducimini, nõ estis sub Lege.

18 *Quòd si spiritu ducimini, non estis sub Lege.*

Φανερὰ δὲ ἐστὶ τὰ ἔργα τῆς σαρκός· ἅτινά ἐστι, μοιχεία, πορνεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,

19 Porro manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulterium, scortatio, impuritas, proteruia,

19 *Manifesta sunt autem opera carnis, quæ sunt, fornicatio, immunditia, luxuria,*

Εἰδωλολατρεία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔρεις, ζῆλοι, θυμοὶ, ἐριθείαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις.

20 Idololatria, veneficium, inimicitiæ, lites, æmulationes, excandescẽtiæ, rixæ, dissidia, ¶hæreses,

20 *Idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ,*

Φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.

21 Inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut & prædixi: eos *videlicet* qui talia agũt, regni Dei non fore hęredes.

21 *Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis sicut prædixi, quoniã qui talia agunt, regnum Dei non consequentur.*

12 *Etiam abscindantur*, καὶ ἀποκόψονται. Abscindi significat exterminari à Deo: sed videtur tamen Paulus ad pelliculæ sectionem alludere quam isti vrgebant. Augustinus excindi interpretatur pro spadonem fieri, nempe propter regnum cælorum, quasi Paulus istis non imprecetur, sed bene precetur. offendit enim eum hęc imprecatio: sed frustra, cuius tot exempla suppeditat Dauid, & noster idem Apostolus 2.Tim.4.14. ¶ *Qui inquietant*, οἱ ἀναστατοῦντες. Id est qui vos quasi sedibus vestris pellunt, dum non sinunt vos in Christo acquiescere, vt cœperatis. Nam quisquis prædicat Legem, cogit necessariò conscientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc transferri, quum nusquam tranquillum portum inueniat: contrà verò iustificati ex fide pacem habemus, Rom.5.1. Vulgata, *Conturbant*. Erasinus, *Labefactant*.

13 *Vocati estis*, ἐκλήθητε. Id est, gratis asciti, vt alibi sæpe diximus. Hoc autem obseruandum est, Apostolum absoluta iam disputatione quæ ad dogmata spectat, ad præcepta descendere.

14 *Tota Lex*, πᾶς νόμος. Alibi sæpe annotauimus, quod in genere apud Paulum dicitur interdum restringendum esse ad id de quo agitur: vt hoc loco Legis nomen ad secundam tabulam. ¶ *Vno verbo*, ἐν ἑνὶ λόγῳ. Id est vno præcepto, Hebræorum more, qui decem præcepta idcirco vocant עשרת הדברים [*hasereth haddebarim*,] vt & Græci δεκάλογον. Est autem hoc quoque notandum, Paulum de moribus Christianorum dicturum, sumere Legem Dei pro vitæ regula.

15 *Et deuoratis*, καὶ κατεσθίετε. Amplius quiddam significatur composito, quàm simplici ἐσθίετε, *Comeditis*, vt vertit Vulgata. Cyprianus ad Rogatianum, vertit *Incusatis*, & commentarij Ambrosio inscripti, *Increpatis*. legerunt enim καταπαίετε.

16 *Spiritu incedite*, πνεύματι περιπατεῖτε. Spiritum vocat suo more partem hominis à Spiritu Dei veluti recens animatam, id est peccato mortuam, & à Deo viuificatam. Vide Ioh.3.6, vbi etiam exposuimus quid sit caro, sicut & alibi sæpe in epist. ad Romanos: nimirum quicquid est in homine non instauratum per gratiam in Christo fide apprehenso. ¶ *Ne perficite*, οὐ μὴ τελέσητε. Sic construi solet οὐ μὴ cum subiũctiuo, pro imperandi modo. Vide Mat. 19.14. Quid sit autem carnis concupiscentiam perficere, diximus Rom.6.12.

17 *Nam caro*, ἡ γὰρ σὰρξ. Meritò hoc addit, quum in vno & eodem homine regenerato sit caro & spiritus: cuius certamen copiosissimè explicatur Rom.7. Castellio verò nimium impudenter hunc locum & similes alios corrupit, quum carnis nomine carnales, id est eos qui sunt ex circũcisione: per spiritum verò spirituales id est eos qui ex fide sunt, intelligeret. ¶ *Vt non*, &c. ἵνα μὴ. Vel aliquid subaudiendũ est ad explendam sententiam, veluti, quod ego dico, siue, cuius rei vos admoneo, ne quicquid vobis in mentem venerit committatis, sed vt diligenter consideretis à carne, an à spiritu proficiscatur quod appetitis. Vel, sensus hic erit, hoc certamen in causa esse cur non possint perficere bonum quod optant, vt explicat copiosè Apost. Rom.7. Sed ita fuerit ἵνα pro ὥστε vsurpatum.

18 *Quòd si Spiritu ducimini*, εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε. Vide Ro. 6.14 & 15, vbi de hac re tota abundè disseruimus.

20 *Hæreses*, αἱρέσεις. Vide Act.5.17, & 1.Cor.11.19.

Ὁ δὲ καρπὸς τοῦ Πνεύματος, ἐστὶν ἀγάπη, χαρὰ, εἰρήνη, μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις, πραότης, ἐγκράτεια.

Κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι νόμος.

Οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.

Εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν.

Μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλοις προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες.

22 At fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, mãsuetudo, temperantia.

23 Aduersus eiusmodi non est Lex.

24 Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentiis.

25 Si viuimus spiritu, spiritu etiam incedamus.

26 Ne simus inanis gloriæ cupidi, alij alios prouocantes, alij aliis inuidentes.

22 *Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, lõganimitas,*

23 *Mansuetudo, fides, modestia, continẽtia, castitas: aduersus huiusmodi non est lex.*

24 *Qui autem sunt Christi, carnem crucifixerunt cum vitiis & concupiscentiis.*

25 *Si viuimus spiritu, spiritu & ambulemus.*

26 *Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocãtes, inuicem inuidentes.*

Κεφάλαιον ϛ.

Ἀδελφοὶ, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος· σκοπῶν σεαυτὸν, μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς.

Ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

CAP. VI.

1 Fratres, etiamsi præoccupatus fuerit homo in aliquo lapsu, vos spirituales instaurate huiusmodi hominem cũ spiritu mansuetudinis: considerans *vnusquisque* temetipsum, ne & tu tenteris.

2 Alij aliorum onera portate: & ita complete Legem Christi.

CAP. VI.

1 *Fratres, etsi præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis: considerans teipsum, ne & tenteris.*

2 *Alter alterius onera portate, & sic adimpletis Legem Christi.*

---

22 *Spiritus*, τοῦ Πνεύματος. Non sunt igitur fructus liberi arbitrij, nisi quatenus à gratia liberatum est: & quæcunque harum virtutum signa in iis extiterunt qui Christum non cognouerunt, non fuerunt virtutes, sed inania virtutum simulacra coram Deo. ¶ *Charitas*, ἀγάπη. Enumerantur hoc loco nonem duntaxat fructus Spiritus, in omnibus nostris codicibus, & Syra quoque interpretatione. Latina verò editio duodecim recenset, sed errore, vt opinor, eorum qui libros describunt. Puto enim id accidisse quòd duplex interpretatio fuerit in quibusdã vel ad marginem vel inter lineas annotata: nempe pro longanimitate, patientia: pro mansuetudine, modestia: pro castitate, continentia.

23 *Aduersus eiusmodi*, κατὰ τῶν τοιούτων. i. Aduersus ista, vel aduersus eos qui huiusmodi operib. Spiritus studẽt: potest enim Græca vox vel masculino, vel neutro genere accipi, eôdẽ sensu. Est autẽ, vt existimo, μείωσις in istis verbis, Hebræis nõ infrequẽs, ac si diceret Paulus. Hæc illa sunt quæ Lex non vetat, sed contra expressè præcipit. non autem illa interdicta externa à cibis & diebus, quę tamen isti tãquam Legis diuinæ summam & caput præcipuum vrgẽt, etiamsi Lex diceretur adhuc vigere: sicut dicebat Christus iis quæ intrant in os non contaminari homines, sed cordis impuritate, & alibi Paulus non esse positum Dei regnum in esca & potu.

24 *Qui enim [sunt] Christi*, οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterum positum esse liquet, vt suprà. versu 2. Causam enim adfert cur eiusmodi homines non sint sub Lege. quia (inquit) Christus, cuius Spiritu aguntur, carnem in iis extinxit. Ergo sub Lege non esse, hoc in loco, non ad remissionem peccatorum, sed ad sanctificationem pertinet in nobis inchoatã, vt diximus Rom. 6. 15. Origenes tollit particulam δέ. Ambrosius legit Χριστοὶ, Christi, in recto plurali. ¶ *Carnem crucifixerunt*, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom. 6. 6. ¶ *Cum affectibus*, σὺν τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi vocat. Vetus interpres *Vitia* conuertit. Vide Rom. 7. 5.

25 *Si viuimus Spiritu*, εἰ ζῶμεν Πνεύματι. Id est, Si verè donati sumus illo Spiritu viuifico, qui facit vt peccato mortui Deo viuamus, hoc re ipsa, i. sancta vita, testemur, quæque verbi Dei regulæ respondeat. Hoc enim est στοιχεῖν. Vide infrà, 6. 16. Syrus vtrumque membrum hortandi modo legit, & pro στοιχῶμεν habet, Tremellio interprete, *Consentiamus*. Sed nulla causa est vt à Græcis recedamus. Nam & in sequente vers. κενόδοξοι malè conuertit, *Vacui gloria*: & perperam legit aut intellexit προσπλακιζόμενοι, *Ignominia afficientes*, pro προκαλούμενοι, *prouocantes*.

26 *Ne simus*, μὴ γινώμεθα. Vulgata & Erasmus, *Ne efficiamur*. Atqui natura ipsa tales nos genuit. Sed si ex Spiritu renati sumus, cauendum ne tales simus quales sunt non renati. ¶ *Inanis gloriæ cupidi*, κενόδοξοι. Hos definit Basilius siue Eustathius in Asceticis, definit. 52. eos qui leuis gloriæ à spectatorib. vel auditorib. obtinẽdæ gratia, qualis in mũdo est, aliquid faciũt aut dicũt: & nõ nihil ab iis differũt q̃ generaliore nomine ἀνθρωπάρεσκοι dicũtur Eph. 6. 6.

IN CAPVT VI.

1 *Fratres*, ἀδελφοί. Latet in hoc etiam vno verbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehensionibus, sed sancta potius solicitudo, vt qui aberrarunt reuocentur in viam. Sed hic rursus peccatum videtur in capitis sectione: quod ego potius ab extremo superioris sectionis versiculo inchoarim. Videtur enim vers. 25, complecti superioris tractationis summam, à qua dependent sequentes admonitiones, tanquã species a genere. ¶ *Præoccupatus*, προληφθῇ. præoccupatus videlicet à carne & Satana, vt Mat. 26. 41, & 1. Pet. 5. 8. Quis autem fratrem incautum ex insidiis non eripuerit? ¶ *Homo*, ἄνθρωπος. Hoc etiam vidit senex ille Terentianus, quum diceret, *Homo sum, humani à me nihil alienum puto*. Sed & naturæ imbecillitas ita significatur. ¶ *Vos Spirituales*, ὑμεῖς οἱ πνευματικοί. Id est, Vos qui Spiritus virtute sustinemini. quos vocauit δυνατοὺς, id. fortes ac robustos, Rom 15. 1. ¶ *Instaurate*, καταρτίζετε. Id est, nitimini in eo supplere quod deest, & eum quotidie magis ac magis perficere. Vide Matt. 21. 16. ¶ *Cum spiritu mansuetudinis*, ἐν πνεύματι πραότητος. Ita loquuntur Hebræi, vt omnes veras virtutes intelligamus à Dei gratia proficisci: ideo hũc Hebraismum libenter retinuimus. ¶ *Considerans vnusquisque temetipsum*, σκοπῶν σεαυτόν. Cyprianum citantem hunc locum Epist. 52, apparet legisse, σκοποῦντες ἕκαστος ἵνα μὴ καὶ ὑμεῖς πειρασθῆτε, vtqui verterit, *In contemplatione habentes vnusquisque ne etiã vos tentemini*: nisi fortasse studuit emollire duriusculam mutationem numeri, cuiusmodi tamen multa in Hebræo præsertim sermone occurrũt, vt minimè propterea debuerit Hieron. maiotẽ in Paulo sermonis peritiã desiderare.

2 *Legem Christi*, τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Mutua charitas toties à Christo inculcata, & quæ vno Christi Spiritu nos afflãte intelligitur & præstatur, peculiariter dicitur Christi Lex, vt Ioh. 13. 15, & 33, & 34, & 15. 12. vbi Christus disertè hoc mandatũ, suum vocat. Tacita autẽ subest antithesis inter Legem Mosis (i. externam laruam, vt eam quam pseudapostoli tantopere vrgebant) & Legem Christi, cui sanctificatus animus studet. Et complendi verbum non significat hoc loco perfectè præstãte, sed re ipsa exequi.

3 *Sibi*

Εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τις, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρεναπατᾷ.

Τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος· καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.

Ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.

Κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.

Μὴ πλανᾶσθε· Θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει.

Ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθορά· ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.

Τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν· καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι.

3 Nam siquis sibi videtur aliquid, quum nihil sit, hunc suus ipsius animus seducit.

4 Opus autem suum probatum reddat vnusquisque: & tunc in semetipso solo gloriationem habebit, & non in alio.

5 ‖ Nam vnusquisque suum onus portabit.

6 ‖ Communicet autem qui instituitur in sermone, cum eo qui se instituit, omnia bona.

7 Ne errate: Deus non irridetur. quicquid enim seminauerit homo, hoc & metet.

8 Nam qui seminat carni suæ, ex carne metet interitum: qui verò seminat spiritui, ex spiritu metet vitam æternam.

9 ‖ Porro ne benefaciendo segnescamus. Tempore enim suo metemus, si non elanguerimus.

3 *Nam siquis existimat se aliquid esse, quum nihil sit, ipse se seducit.*

4 *Opus autem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero.*

5 *Vnusquisque enim onus suum portabit.* 1.Cor.3.8.

6 *Communicat autem is qui catechizatur verbo, ei qui se catechizat in omnibus.* 1.Cor. 9.7.

7 *Nolite errare: Deus non irridetur. quæ enim seminauerit homo, hæc & metet.*

8 *Quoniã qui seminat in carne sua de carne & metet corruptionẽ: qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitã æternam.*

9 *Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus, non deficientes.* 2. Thess.3. 13.

---

3 *Sibi videtur*, δοκεῖ. Τὸ δοκεῖν καὶ τὸ εἶναι opponuntur, vt apud Latinos Videri & Esse, apud nos in vernaculo sermone, *cuider & estre.*

4 *In semetipso*, εἰς ἑαυτόν. Id est, ἐν ἑαυτῷ. id est, inueniet in sese materiam gloriandi, non ex aliorum infirmorum reprehensione. vt dicebat Pharisæus, se similem non esse publicano: & loripes, sese cum claudo comparans, se pro recto venditat. Quid igitur? dicet aliquis, An cuipiam licet de se gloriari? Minimè verò. Nam certè Apostolus sibi conscius erat donorum quæ a Domino acceperat, vt qui sese iam approbasset, quum diceret, Imitatores mei estote, vt & ego Christi: & tamen à Pharisaismo procul aberat. Aliud enim est falso nomine & ambitiosè se efferre, aliud verè & piè sese hominibus pro insigni bonitatis Dei exemplari proponere: aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam, aliud coram Deo, quasi non omnia illi debeas in solidum. Itaque hunc locum cum eo comparato quod scriptum est suprà 2. Corinth. 1.12. Sic autem vitam suam vnusquisque instituat, vt in seipsum potius quàm in alium respiciens, se verè sanctum esse comprobet. quod si fecerit, tum demum solidæ in Domino gloriationis argumentum, non ex aliorum collatione, (quasi præ aliis sit aliquid) sed ex sua ipsius vita arripiet. Neque enim extremo illo die censebimur ex nostri cum aliis comparatione, sed ex iis quæ vnusquisque gesserit. Nam δοκιμαζέτω non accipio pro simplici exploratione. Neque enim materiam sanctæ & iustæ gloriæ inuenit quisquis seipsum explorat, sed quisquis sese ita gerit vt merito sese omnibus approbet. Sic vsurpatur idem verbum 2.Cor.8.8. Quod verò in nonnullis codicibus additur μόνον, non est in Græcis scholiis, nec sanè videtur satis conuenire.

5 *Nam vnusquisque*, ἕκαστος γάρ. Causam propriè non adfert proximi dicti, id est eius vtilitatis quam ex suiipsius approbatione dixit capturum vnumquenque, sed cur necesse sit omnes potius de seipsis approbandis quàm de aliis condemnandis esse solicitos.

6 *Qui instituitur*, ὁ κατηχούμενος. Vulgata & Erasmus, *Qui catechizatur*, & mox, *catechizat.* Verbum κατηχεῖσθαι propriè quidem dicitur de primis rudimentis, vt docuimus Luc.1.4. sed videtur hîc accipi generalius pro διδάσκεσθαι. Generalis enim est doctrina quæ hîc traditur, vt discipuli magistrum alant: quod qui non faciat, impius quodammodo inter profanos etiam homines censetur.

¶ *In sermone*. τὸν λόγον. Constructio hęc est, vt si dicas, doceri grammaticam. neque dubium est quin hoc pertineat ad participium κατηχούμενος, quanuis aliud putarit Marcion, vt tradit Hieronymus. Vocat autem Paulus τὸν λόγον doctrinam Euangelicam, Scripturæ more, κατ' ἐξοχήν, vt Act. 16.6. & alibi sæpe. quanuis sæpissimè addi soleat Κυρίου, *Domini*, vel τοῦ Θεοῦ, *Dei.* Latet autem in hoc verbo argumentum, nequid iniqui petere videatur, quum pro spiritualibus monet vt dentur carnalia, 1.Cor.9.11. ¶ *Omnia bona*, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. Id est, quæuis pro facultatum & necessitatis ratione. Neque enim vult Paulus dari omnia, sed omnibus modis gratos esse discipulos. Est autem Hebræa constructio cum præpositione מן [min,] quasi dicas, ex omnibus bonis suis: sicut in vernaculo sermone dicimus, *De tous ses biens.* quo modo interdum accipitur ב, vt Leuit.8. 32. Itaque quod adfert Erasmus, λόγον accipi posse pro ratione (quasi velit Apostolus rationem dati & accepti constare inter magistrum & discipulum, sed ita demum si qui tradidit, sincerè tradidit) prorsus est ἀπροσδιόνυσον.

7 *Ne errate*, μὴ πλανᾶσθε. Paralip. 29. 11. אל תשלו [*al tischschalu*] pro quo Gallicè dicimus, *Ne vous abusez point.* Vide 1.Cor.6.9. ¶ *Seminauerit*, σπείρῃ. Visitatum est Apostolo, sumptus sementi comparare quam sequatur messis (id est vita æterna) vt compendium, siquis sterili solo semina mandarit, vt 1.Cor.9.11. & 2.Cor.9.6. quæ translatio verbi זרע [*zarah*] passim ad omnes vitæ actiones transfertur, vt Prouerb.22.8, & 11.18. Hîc vero Paulus (meo iudicio) de ministrorum alimentis pergit disserere: & quum dixisset Deum non irrideri, quod valde hîc sint ingeniosi homines in quærendis subterfugiis, nunc ostendit quanto præstet spiritui serere (id est, comparandis iis quæ ad pietatem ac religionem pertinent, bonis suis non parcere) quàm carni serere, i. fluxis istis & caducis bonis accumulandis opes impendere. quorum desiderio sic feruent homines vt hîc minimè omnium sint parci: quum tamen hæc omnia perire & consumi oporteat, illinc verò perennis vitæ thesaurus ad nos redeat. Siquis malit carnẽ pro iis accipere quæ per se vitiosa sunt, φθορὰν nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed assentior doctissimo interpreti, qui fluxam opum naturam putat hoc nomine significari. Vtrouis autem modo accipias, Interitus nomen melius conuenit quàm Corruptionis.

8 *Carni suæ*, εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ. Vulgata, *In carne sua.* Erasmus, *Per carnem suam.* Ego puto εἰς respondere ל Hebræorum, tertio casui præpositæ, & finem seu scopum declarare, vt carni suæ, idem declaret atque Huius vitæ commodis. vel, carnis cupiditatibus, quas velut atuum colere & serere dicuntur, qui sunt iis quærendis intenti, quibus illas expleant. His verò opponitur Spiritus, sancti videlicet animi motus quos Spiritus sanctus in sanctis excitat.

9 *Benefaciendo autem*, καλὸν δὲ ποιοῦντες. Id est, εὐποιοῦντες καὶ εὐεργετοῦντες. Nam id accipiendum esse de beneficentia, declarat proximus versiculus. quanuis in quibusuis bonis operibus valeat eadem doctrina. Vulgata & Erasmus, *Bonum autem facientes.* ¶ *Si non elanguerimus*, μὴ ἐκλυόμενοι, vel Si non defecerimus. quod tamen ambiguum videri poterat hoc in loco. Græci verò eleganter hoc exponunt participio ὑποκαμνοντες, id est, *obtorpescentes.* Vide Mar. 8.3. Sic autem omnino resolui debet participium, quasi scriptum sit ἐὰν μὴ ἐκλυόμεθα. vt in illo Homeri versiculo,

Iliad. ῑ Γ'ον μεῖον μένοντι, καὶ εἰ μάλα τὶς πολεμίζει. Vulgata, *Non deficientes.* Erasmus, *Non desatigati.* Syrus interpres non videtur sensum assequutus, ne in superiore quidem membro.

Ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως.

Ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί.

Ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκὶ, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται.

Οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι, αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν· ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται.

Ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ.

Ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις.

Καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ.

Τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρε-

10 Nempe igitur dum tempus habemus, *simus benefici erga omnes, maximè verò erga domesticos fidei.

11 Videtis quàm longis literis vobis scripserim mea manu.

12 Quicunque volunt *speciosi apparere in carne, ij cogunt vos circuncidi, tantùm ne ob crucem Christi persequutionem patiantur.

13 Nam ne ipsi quidem qui circunciduntur, Legem seruant: sed volunt vos circuncidi, vt *de vestra carne glorientur.

14 A me verò absit *gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem *mundus mihi crucifixus est, & ego mundo.

15 Nam in Christo Iesu neque circuncisio quicquam valet, neque præputium, sed* noua creatio.

16 Et * quicunque secundum hanc regulam* incedent, pax *erit* super eos & misericordia, *& super Israëlem Dei.

17 *De cętero, nequis mihi mo-

10 *Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè autem ad domesticos fidei.*

11 *Videte qualibus literis scripsi vobis mea manu.*

12 *Quicunque volunt placere in carne, hi cogunt vos circuncidi, tantùm vt crucis Christi persequutionem non patiantur.*

13 *Neque enim qui circunciduntur, Legem custodiunt: sed volunt vos circuncidi vt in carne vestra glorientur.*

14 *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi: per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.*

15 *In Christo enim Iesu neque circuncisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura.*

16 *Et quicunque hanc regulam sequuti fuerint, pax super illos & misericordia, & super Israël Dei.*

17 *De cætero nemo mihi*

10 *Simus benefici*, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Operemur bonum*, nimium obscuré.

¶ *Domesticos fidei*, πρὸς οἰκείους τῆς πίστεως. Id est, eos qui per fidem sunt in eadem atque nos familia Domini. Vsitatum enim est appellatione domus Domini Ecclesiam significare. Filiorum autem Dei character est fides.

11 *Quàm longis*, πηλίκοις. Ad verbum, *Quantis*. Vulgata, *Qualibus*, in quo explicando miror cur se tantopere torqueant interpretes: dum alij ad sublimitatem sententiarum referunt, vt Hilarius: alij ad ipsa literarum elementa, quæ grandiuscula fuerint, vt Hieronymus: alij ad deformitatem characterum, quasi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, vt exponit Theophylactus Chrysostomum sequutus. Syrus autem interpres hanc vocem aut
* non legit, aut nõ intellexit. Sũt autẽ sanè longiores epistolæ Romanis & Corinthiis inscriptæ, sed aliena manu exaratæ. Illa videlicet ad Romanos Tertij cuiusdam manu Rom. 16.22. Epistolam verò priorem ad Cor. Sosthenis quem sibi adiungit, posteriorem verò, Timothei manu scriptam fuisse probabile est.

12 *Speci si apparere*, εὐπροσωπῆσαι. Πρόσωπον, id est speciem seu vultum, opponit veritati, vt alibi sæpe diximus. inde εὐπροσωπεῖν, pro quo dicimus vernaculo sermone, *Faire bõne mine*. Vulgata, *Placere*. Erasmus, *Iuxta faciem placere*.

¶ *In Carne*, ἐν σαρκί. Ita vocat ceremonias externas, quarum fuco illiti pseudapostoli conabantur aliorum etiam ora inficere. ¶ *Ob crucem Christi*, τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Id est, ob Christi crucifixi prædicationem, cui isti Legem adiungebant, vt Iudæorum bonam gratiam inirent.

13 *De vestra carne*, ἐν ὑμετέρᾳ σαρκί. Id est, quòd vos Iudaismo implicuerint. Sed ad circuncisionem alludit: quasi istos diceret ex præcisa Galatarum cuticula captare Iudæorum fauorem.

14 *Gloriari*, καυχᾶσθαι. Hoc verbum apud Paulum, quum in laude ponitur, non significat sibi aliquid tribuere (vt superbi solent) sed in aliqua re acquiescere, idque non sine animi exultatione, cuius exemplum insigne suppeditat noster Apostolus Rom. 8. vers. 31. & deinceps.

¶ *Mundus mihi crucifixus est*, ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. Mundum vocat omnem hominum cæterarúmque rerum splendo-
5 rem, qui istis pseudapostolis perstringebat oculos, vt præ iis Christum contemnerent, quum ipse nihil istis commoueretur. Itaque crucifixus est mundo quem mundus despicit, & mundus est crucifixus ei qui vicissim mundum nihil facit. quod vtrunque sibi tribuit Apostolus gratia
10 Dei fretus, quum sæpe mundus nihil sit minus quàm crucifixus iis qui tamen mundo sunt crucifixi. Itaque valde hallucinatus est Castellio, quum putaret his duobus rem vnam & eandem significari. Vsus est autem crucifigendi verbo vt ostenderet cur mundum odisset, & eum vicissim
15 mundus, & qua virtute fretus mundum pro nihilo haberet. Nam alioqui neutrum esset laudabile.

15 *Noua creatio*, καινὴ κτίσις. De qua suprà. 5. 6. & Rom. 6. 4. Vulgata, *Creatura*. ambiguè, quum de instauratione *
sola qualitatum, non de ipsa hominis animæ & corporis
20 substantia hîc agatur. Creationis autem vox ostendit Deum, sicut in prima creatione solus fuit opifex hominis minimè συνεργοῦ (vt qui à Non Esse ad Esse adduceretur) sic etiam in prima illa instaurationis gratia, Deum solum non modo non concurrente sed etiam repugnante
25 toto homine, illos refingere qui propterea dicuntur Dei ποίημα. Ephes. 2. 9

16 *Quicunque*, ὅστις. Indefinita particula tollit Gentium discrimen, ad quas hoc prius membrum propriè spectat. ¶ *Incedent*, στοιχήσουσιν. Vulgata, *Sequuti*
30 *fuerint*. Mihi videtur στοιχεῖν aliquid amplius quàm περιπατεῖν significare, nempe ita incedere vt certum ordinem teneas, & quasi lineam non transilias: quod hîc fuit exprimendum: propter additum normæ seu regulæ nomen. ¶ *Et super Israëlem Dei*, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ
35 Θεοῦ. Id est, super Iudæos, quorum laus non est ex hominibus, sed ex Deo, vt Rom. 2. 19. Præpositio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cælitus illabi, & duplex Israël hic constituitur.

17 *De cætero*, τοῦ λοιποῦ. Siue, posthac, vt apud Aristo-
40 phanem χρόνου τοῦ λοιποῦ. sed sæpius non exprimitur χρόνου, vt in

vt in διὰ πολ, διὰ μακρόθ, & similibus. Claromontanus codex habet, τὸ λοιπόν, quod est magis vsitatum.

χάριν· ἐγὼ γὰρ τὰ στίγματα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω.

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί. Ἀμήν.

Πρὸς Γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης.

lestias exhibeto: ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi sit cum spiritu vestro, fratres, Amen.

Ad Galatas missa fuit Roma.

molestus sit. ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto.

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres. Amen.*

Ad Galatas missa fuit è Roma.

¶ *Stigmata* τὰ στίγματα. Id est, inustas notas, quales inuri seruis solebant, magna quidem cum ipsorum infamia, vnde & stigmatiæ dicti sunt. sed hæc dedecora adeo pretiosa sunt coram Deo, vt ea non dubitet Apostolus omni pseudapostolorũ gloriæ opponere. Vocat igitur stigmata, non horrendi illius stigmatici idoli seu vera seu fictitia vulnera (nihil enim interest, quanquam fictitia esse satis constet) sed ea quæ commemorat 2. Cor. 11, addítque Κυρίου Ἰησοῦ, id est, Domini Iesu: quoniam (vt rectè inquit ille) Martyrem non facit pœna, sed causa: simúlq; has notas opponit circuncisionis cicatrici. quasi diceret, Cuticulam isti abscissam proferunt, non Iesu Christi nomine, sed cum illius potius dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd lõgè alia stigmata & longè alias cicatrices possum proferre, non Legis seruitutis, sed Christianæ libertatis testes. Nam ij demũ liberi sunt qui Christo seruiũt.

18 [*Sit*] *cum spiritu vestro*, μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Id est, Animis vestris insideat, vt Dei spiritu magis ac magis confirmemini. Videtur autem rursus spiritum dixisse, vt eos à carnis iustitia ad Euangelium reuocaret.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΕΦΕΣΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Ephesios.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAPVT I. CAPVT I.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ, καὶ πιστοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, sactis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu:

2 Gratia sit vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

1 *PAVLVS Apostolus Christi Iesu per voluntatem Dei, omnibus sanctis qui sunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu:* 1. Cor. 1. 1

2 *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Per voluntatem*, διὰ θελήματος. Vide Gal. 1. 4. ¶ *Sanctis qui sunt*, ἁγίοις τοῖς οὖσιν. Vel, sanctis qui estis. In nonnullis codicibus additur πᾶσιν, *omnibus*. ¶ *Ephesi*, ἐν Ἐφέσῳ. Nisi hoc addas, manca fuerit inscriptio, non expresso eorum nomine quibus scribitur. Itaque Basilium miror lib. aduersus Eunomium secũdo, istud non legere, imò etiam occasionem inde arripere docendi fideles verè esse siue existere. quod certè mera est & inanis argutia. ¶ *Et fideli-*
15 *bus*, καὶ πιστοῖς. Expexegesis. neque enim alia est sanctorum magis propria definitio.

1.Cor.1.3. 2.Pet.1.2.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ:

Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ, ἐν ἀγάπῃ.

Προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτὸν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν θελήματος αὐτοῦ,

3 ‖ Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nobis omni benedictione spirituali, in cælis in Christo:

4 Sicut elegit nos in ipso antequam iacerentur fundamenta mundi, vt simus sancti & inculpati coram eo cum charitate.

5 Qui prędestinauit nos quos adoptaret in filios per Iesum Christum in sese, pro beneuolo affectu voluntatis suæ,

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus in Christo:*

4 *Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate.*

5 *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum, per Iesum Christum, in ipsum, secundum propositum voluntatis suæ,*

---

3 *Benedictus*, εὐλογητός. Vide 2. Cor. 1.3. ¶ *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1. Cor. 15.24. ¶ *Qui benedixit nobis*, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraismus tum in verbo ברך [*barach.*] quod εὐλογεῖν Græci, benedicere Latini conuertunt, tum etiam in eius constructione. Vide Matth.25.34. ¶ *Omni benedictione spirituali*, ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id est, omni beneficentiæ genere, quæ verè cælestis est ac diuina. Nam quædam etiam sunt vitæ præsentis benedictiones, sed quæ nihil sint præ illis, partim videlicet illarum duntaxat quasi adumbrata simulacra in filiis Dei, partim etiam cum infidelibus cõmunes, quibus tamen, suo ipsorum vitio fiunt condemnationis instrumenta. Vide 2.Corinth 1.5. ¶ *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים [*bammeromim*] sub. מקומות [*mekomoth*,] id est locis, vt 1. Philipp. 1. 23. quæ formula sæpe occurrit in hac epistola. Potest autem hic versiculus dupliciter explicari, sententia non multùm diuersa. Nam si Deum benedicentem spectemus, dicitur nobis benedicere in cælis, in quibus, quasi in suo solio, sedens, suis beneficiis nos cumulet: qua ratione commendantur dona ab eius maiestate à quo proficiscuntur, tanquam verè diuina, æterna, & ex ipso Dei solio profecta. Sin autem homines ipsos spectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur benedici in terra quum iis donis cumulantur quæ ad hanc vitam spectant: cuiusmodi promissiones multo plures & magis expressę fuerũt sub Legis pædagogia, vt explicatur copiosè Deut. 28: & contrà benedici in cælis, quum iis muneribus donantur quæ propria sunt ciuium regni cælestis, & ad ęternam vitam in cælis transigendam pertinent, vt cognitione Dei in Christo, fide, spe, charitate, cæterisque donis quæ ex his fontibus promanant. Qua ratione etiam dicimur iam in cælis versari, Philip.cap.3.ver.20 ¶ *In Christo* ἐν Χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, cõsentientibus omnibus nostris vetustis codicibus, & Græcis etiam scholiis, & Syro interprete. Ita etiam legit Theophylactus (nisi quòd addit Ἰησοῦ) *Iesu*, & Hieronymus: optimèque conueniunt sequentia, vbi assiduè repetitur præpositio ἐν. Itaque non admitto Castellionis interpretationem qui conuertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις Χριστῷ, in rebus Christi cœlestibus: quasi τοῖς ἐπουρανίοις scriptum sit neutro genere, & Χριστῷ positum pro Χριστοῦ. quanuis alioqui certum sit ex Christi abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum præsertim spiritualium habemus. Sed & Χριστῷ nolim accipere tertio casu, pro ad Christi gloriam, quòd mihi videatur omnino Apostolus causam nostræ salutis materialem (quam vocant) indicare. Cur autem malim In Christo quàm In Christum interpretari, dixi 1 Cor.1.2.

4 *Elegit*, ἐξελέξατο. Id est, Eligere proposuit. quod etiam explicatur versu proximo. Æterna enim electio est in Dei proposito, de qua hîc agitur: quum nostri respectu tum demum dicamur eligi quum Deus suum propositum in nobis exequitur. Deinde & illud notandum est, de electione ad vitam æternam hîc agi, quæ æterno proposito nititur, ideóque firma ac inuariabilis sit oportet, quum Deus sententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud censendum est, quorum spatio expleto, non mirum est repudiari qui ad certum tempus duntaxat electi fuerant, vt Sauli & Iudæ contigit. ¶ *In ipso*, ἐν αὐτῷ. In ipso videlicet adoptãdos, vt postea explicat. Nã Christus proponitur nobis vt mediator. ergo corruptio ordine causarum præcedat necesse est in Dei proposito, corruptionem autem creatio in iustitia & sanctitate, vt infrà, 4. 24. vt sibi Deus tum ad eos per misericordiam seruandos quos in Christo eligeret, tum ad eos iustè puniendos qui in iniquitatę concepti permanerent, aditum patefaceret. Sed vt hæ causæ suis gradibus distinguantur, omnes tamen in Deo sunt æternæ, ac omni tempore superiores: vt temporis ratione nec prius quicquam nec posterius hîc censeatur, sed causarum duntaxat ordine. siquidem necesse est vt remedij ordinatio sit morbi consideratione posterior. Quid ergo? dicet aliquis, Christum facis secundariam nostræ salutis causam? Hanc enim calumniam mihi conati sunt quidam inurere. Audiant igitur quid respondeam in proximo versiculo. ¶ *Vt simus*, εἶναι ἡμᾶς. Ergo neque quòd iam sancti essemus, neque quòd Deus tales nos futuros prospiceret. Quî enim tales essemus nisi nos Dominus elegisset & prior dilexisset. Ergo qui electionis doctrinam sibi applicant, vt sibi quanuis licentiam arrogent, possunt manifestè ex hoc loco conuinci falsitatis. Neque idcirco damnanda est hæc doctrina vt inutilis vel curiosa, sed vt vnicum ac firmum nostræ salutis, pacis, ac consolationis fulcrum, vtrisque (quod aiunt) manibus retinenda. ¶ *Sancti & inculpati*, ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nempe Christo nos regenerante induti, cuius etiam virtute incipimus mori peccato, vt Deo viuamus. Nam qui huius iustitiæ perfectionem in sese quærit quandiu hîc viuit, mirum ni saltem suæ conscientiæ testimonio refellatur. ¶ *Coram eo*, κατενώπιον αὐτοῦ. Id est verè ac sincerè. Vide Luc,1. 6. quanuis non perfectè, ac proinde non meritoriè Rom.4.2. nisi malimus de imputata iustitia, qua vna apud Dei tribunal subsistimus, Rom.3. 21. istud accipere: & istud ἐν ἀγάπῃ subnecti, ad inhærentem & inchoatam in nobis sanctitatem declarandam, vt quæ perpetuo nexu cum illa priore cohæreat. ¶ *Cum charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Simplicissimum est hoc refere ad proximũ dictum, quòd charitatis nomen vtriusque tabulæ officia complectatur. Quidã malunt connectere cũ ἐξελέξατο, vt significet Apostolus Dominũ sola charitate gratuita impulsum vt nos eligeret. Budęus autem hoc connectit cum sequente versiculo, hoc modo, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id est, nobis per charitatẽ prędestinatis adoptioni per Iesum Christũ.

5 *Qui prædestinauit nos*, προορίσας ἡμᾶς. Quod dixerat superiore versiculo, nos in Christo ab æterno electos, nũc explicat, aliquid etiam adiiciens. Eligere in Christo igitur definit nihil aliud esse quàm gratis destinare adoptioni per Christum. addit deinde causam finalem, non subalternã (quam vocant) cuiùs antè meminerat, sed vltimam, nempe gloriam Dei, cuius summa tum misericordia tum iustitia in adoptione ista gratuita elucet. Sed inter electionem tamen & prædestinationem, si subtilius omnia scrutemur, quum alioquin electionis nomẽ latius pateat, hoc intererit, quòd electio respicit partim Dei propositũ, partim oppositum reprobrorum membrum, quum mutuò se respiciãt electi & reprobi: prędestinatio verò respicit partim ipsius propositi exequutionem, ac proinde totum causarum progressum quo Deus suos deducit, (vt quum hîc dicimur prædestinati ad adoptionem, alibi verò ad opera bona, infrà.2.10. alibi ad ferendam crucem, vt Rom. 8.29, & ad cognoscendã Dei voluntatem, Act.25.14.) partim verò fines quos sibi Deus in eligẽdo proposuit, nempe vitam æternam electorum, vt Act.13.48. Rom.9.23. & gloriam ipsius Dei, qui finis est vltimus, vt infrà, vers.6. & 12. Synonyma enim sunt προορίζειν, προετοιμάζειν, προχειρίζειν, & similia, in quibus omnibus πρὸ declarat consiliũ Dei

quod

quod quidem non modò euentus sed etiam causas ipsas ex omni æternitate antegreditur, consilium inquam, quo vniuersa & singula non modò præsciuit sed etiam decreuit. ¶ *Quos adoptaret in filios per Christum Iesum*, εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apostolus quomodo accipiendum sit quod antè dixerat, nos in Christo electos ab æterno, ita nempe vt Christus substernatur Dei æterno consilio, quatenus per eum vnum constituit omnes electos ad suum finem adducere. Nec enim Christum hîc considerat nudè & seorsim vt Deum Patri ὁμοούσιον, & per omnia æqualem, (qua ratione non in ipso, sed ab ipso, sicut & à Patre & a Spiritu sancto, electi sumus, quum Dei οὐσία diuidi nec possit nec debeat) sed vt mediatorem, id est, vt Deum manifestatum in carne: in quo vno gratis adoptati & reconciliati seruantur omnes saluti destinati. quem propterea vocat Augustinus prædestinatorum caput. cuius verba vide (lector) lib. de prædest. sanctorum 1, cap. 19. & 2. cap. 24. & tractatu in Iohan. 17. Iam verò (vt antè diximus) corruptio reconciliationem præcedat necesse est, & integritas corruptionē, causarum ordine: ex quo fit vt Deum meritò dicamus, antequam hominem conderet, primùm constituisse gloriam suā in seruandis per misericordiā nonnullis patefacere, quum primùm omnium soleant omnes artifices de fine constituere: deinde vt hunc finem consequeretur, decreuisse hominem condere marem & fœminam, integros quidem illos, sed qui sponte lapsi, sese posterósque suos redderent iudicio Dei obnoxios: ex quibus postea certos quos illi libuisset selectos per misericordiam seruaret: ac demum his constitutis, decreuisse opus illud edere omnium pulcherrimum & magnificentissimum, nempe vt Verbum illud æternū caro fieret. in quo adoptati quos ei rei prædestinasset, ac suo tempore sapientiam, iustitiam, sanctificationem, redemptionem gratis per fidem adepti seruarentur. In Christo ergo, vt mediatore, situm est quod ad causas executioni æterni de nobis seruandis decreti fundamentum, vtpote cui inseri omnes electos oporteat: vt ipsius imputata iustitia iusti beatam immortalitatem ab ipso tandem hauriant. vnde fit vt etiam electionis certio ratio, non in arcano illo inscrutabili, sed in patefacto nobis & nostris cordibus Euāgelij verbo quærenda. Sed tamen tantùm abest vt, si causarum ordinem spectes, Pater in Christo mediatore causas quæsierit eligendi aliquos ad salutem, vt contrà, quia Deus aliquos decreuerat eligere & per misericordiam seruare, idcirco Christum ipsum, quatenus homo est, primum omnium prædestinarit, in quo cæteros seruaret. quod & explicatur infrà, & disertè exprimitur 1. Pet. 1. 20. Nisi quis ita insanit vt Deum prius existimet decreuisse quomodo consilium suum exequeretur quàm consilium vllum cepisset: prius de instauratione electorum quam de hominis creatione & lapsu deliberasse: prius denique lapsum atque adeo creatum esse hominem, quàm Deus de hominū conditione futura certum consilium cepisset. quæ omnia quum sint absurdissima, ex eorum tamen placitis necesse est cōsequantur, qui in Christo mediatore quærunt propositi Dei causas.

¶ *In sese*, εἰς αὐτόν. Id est, ἐν ἑαυτῷ, quibus verbis excludit Apostolus quæcunque vsquam sunt extra ipsum Deum, vt significet Deum in suis eligēdis nihil neque præsens, (solus enim est æternus) neque futurum in cælo aut in terra, sed seipsum vnum spectasse, in quo vno sapientissimi & iustissimi sui consilij causas inuenerit. qua ratione minime excluditur a Patre, sed cum illo vnitur Filius & Spiritus, quum hi tres sint vnus Deus. Quod & ipsum in consilij exequutione & causis diligenter est considerandum: ita vt neque discerpamus οὐσίαν, neq; personarum distinctas operationes confundamus. Vulgata, *In ipsum*, εἰς αὐτόν. quod non conuenit. Sed multo etiam absurdius Castellio interpretatus est *In eundem*, εἰς αὐτόν. ¶ *Pro beneuolo affectu voluntatis suæ*, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Vtroque hoc nomine res eadem, id est amor gratuitus significatur, & de quo Dominus veluti sibiipsi placet, vt sæpe iam diximus. quo fit vt Paulus altero sæpe sit contentus. Sed tamen hoc in loco non est inanis hæc repetitio, tum propter emphasin ex Hebræorum idiotismo, vt quum מטיט היון [*mittit haiauen*,] id est è luto luti dicunt, vt Psal. 40. 3. quem pleonasmum iterum annotauimus infrà, vers. 19, & 4. 23, tum verò maxime vt intelligatur gratuitum Dei amorem hîc considerari à Paulo in primo gradu, id est in proposito. Nam primùm omnium constituit Deus quos vellet honoris vasa fieri: cuius decreti causa omnis in ipso Deo est posita, cui ita placuit, ad gloriam suam in illis declarandam: deinde quos proposuit Pater gratos habere, eos in Christo sibi gratos effecit, in eo ipsos contemplans, cui suo tempore eos donat. Neque enim apud Patrem Christus passurus minus valuit quam passus, quum sint apud eum omnia præsentia. Tertius demum gradus est, quum reipsa eos efficaciter vocatos Christo per fidem inserit, non prius desinens eos quotidie magis ac magis instaurare quàm vero Filio suo conformes factos, vt filios & hæredes regni æterni obsignet. Cæterùm κατὰ εὐδοκίαν Vulgata & Erasmus conuertunt *Beneplacitum*, Castellio, *Arbitrium*, non satis expressè, vt mihi videtur: quia εὐδοκία solos electos respicit, non modò quòd Deus in eos bene sit affectus, sed etiam quia sponte eos amat, adeo vt ex eo quasi voluptatem capiat. Ideo gratuitam beneuolentiam alibi conuerti, hîc verò quia τοῦ θελήματος adiungitur, affectum beneuolum.

Εἰς ἔπαινον δόξας τῆς χάριτος αὐτοῦ ἣν ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ.	6	∴ Ad laudem gloriosæ suæ gratiæ, qua nos ∴ gratis sibi acceptos effecit in illo dilecto.	6	*In laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto.*
Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ,	7	In quo habemus redemptionem, per sanguinem ipsius, remissionem *inquam* lapsuum ∴ ex diuite ipsius gratia,	7	*In quo habemus redemptionem per sanguinē eius, remissionem peccatorum secundū diuitias gratiæ eius,*
Ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει·	8	∴ Qua redundauit in nos ∴ omni sapientia & ∴ intelligentia:	8	*Quæ superabundauit in nobis in omni sapientia & prudentia:*

---

6 *Ad laudem gloriosæ gratiæ suæ*, εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ. Id est, vt beneficentia ipsius sicut summam laudem meretur, ita etiam prædicetur. Cuius enim animus tantam istam Dei bonitatem complecti possit? Alludit autem omnino ad locum Deut. 26. 19, & Esa. 43. 7.

¶ *Gratis nos sibi acceptos effecit*, ἐχαρίτωσαν ἡμᾶς. Hebr. הרצה [*hirtsah*] ficto quidem verbo, in coniugatione Hiphil, sicut etiam finxit alibi verbum ἱκανώσαι Apostolus.

7 *Ex diuite ipsius gratia*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ. Vulg. *Secundum diuitias gratiæ eius.* Vide Rom. 2. 4.

8 *Qua*, ἧς. Iungitur enim τὸ περισσεύειν etiam secundo casui, vt Luc. 15. 17. Vulg. *Quæ*, ἣ. Eras. *De qua*, ἐξ ἧς. ¶ *Omni*, ἐν πάσῃ. Id est, omni genere sapientiæ, quæ varia & multiplex est. 1. Cor. 13. 2. Est ergo Christus crucifixus, verè cælestis, & omnium etiam Angelorum captum superans sapientia, quanuis mundus eam pro stultitia habeat. Est enim μυστηριώδης, & ab iis solis intelligitur qui perfecti vocantur, quod Dei gratia duce perfectionis viam insistāt, 1. Cor. 2. 6, & 7. Itaq. apage à nobis os illud impurū & blasphemum Castellionis, qui nuper in illū Pauli locum scribens, ausus est apertè scribere, Christū crucifixū esse duntaxat sapientiæ rudimentum: atque illud etiā, Deus bone, quàm impiè & quàm confidenter asserere, Paulum in suis omnibus epistolis nihil quàm rudimēta scripsisse, habuisse verò abstrusiorem quādam sapientiam, quam scriptis non tradiderit, sed solos quosdam perfectos docuerit: nempe eam quam ipse commentus suis perfectis venditat.

¶ *Intelligentia*, φρονήσει. Id est, σοφίᾳ, vt Col. 1. 9. Sic enim malo interpretari quàm *prudentiam* cum Vetere interprete & Erasmo. nec temere est quòd Syrus interpres addit τῷ πνεύματος, *spiritus*. Nonnulli porrò ista connectunt cum sequēte participio γνωρίσας, vt post ἡμᾶς punctū scribatur.

quam distinctionē sequitur Hieronymus & Græcus etiā scholiastes. Castellio verò hæc nuper conuertit, *Qua erga nos tam largè vsus est, summa cum sapientia atque prudentia.* & certè ἐν pro σὺν non rarò accipitur, vt sæpe annotauimus. Sed nō dubito quin hæc potius declarent Euāgelici mysterij dignitatem, ad quam gratis nos Dominus vocarit.

Γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ, 9

Εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς· 10

Ἐν αὐτῷ ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. 11

Patefacto nobis mysterio voluntatis suæ, secundum gratuitam suam beneuolentiam quam proposuerat in sese, 9

Nempe vt in pleni temporis dispensatione recolligeret omnia illa in Christo, tum quæ in cælis sunt, tum quæ in terra: 10

In ipso, *inquam*, in quo etiam in sortem adsciti sumus, quum essemus prædestinati secundum propositum eius qui omnia efficit ex cōsilio voluntatis suæ. 11

Vt notū faceret nobis sacramentum voluntatis suæ secundum beneplacitum eius, quod proposuit in eo, 9

In dispensatione plenitudinis temporum, instaurare omnia in Christo quæ in cælis & quæ in terra sunt: 10

In ipso in quo etiam nos sorte vocati sumus, prædestinati secundū propositum eius qui operatur omnia secūdum consilium voluntatis suæ. 11

---

9 *Mysterio*, μυστηρίῳ. Id est, arcano. Quis id enim vnquam per se vel suspicari possit? Accedit autem Paulus ad consilij Dei exequutionem, primùm in eo quòd Christum suo tempore exhibuit mundo, idque gratis, sicut etiam gratis id proposuerat in sese: deinde in eo quòd ad Christum gratis etiam vocauit quos gratis prædestinarat, primùm ex Iudæis, postea verò ex Gentibus. Cęterùm quòd Vetus interpres μυστήριον hoc loco conuertit sacramentum, effecit vt Latini patres latissimè vocem istam vsurparint, quod postea recentiores non animaduertentes, matrimonium inter ea sacramenta numerarunt quæ in Christiana Ecclesia speciali notatione vocantur. Eras. verò *arcanum* rectè interpretatus est, sed tamen Græcam vocem ab ipso etiam Cicerone vsurpatam malui retinere: quòd mysterij nomen non quoduis arcanum temerè significet, sed rebus sacris ac diuinis propriè tribuatur: quod fortassis Veterem interpretem fefellit. ¶ *In sese*, ἐν αὐτῷ. Vel in ipso, ἐν ἀυτῷ, videlicet Deus pater in Christo, vt habet Claromontanus codex, & Vulgata. Sed tamen illud malo. videtur enim propositi fontem rursus aperire, vt omnis opinio præsentis vel præuisi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet, in causarum ordine Christum, quatenus est mediator, substerni τῇ εὐδοκίᾳ, vnde προορισμὸς καὶ ἐκλογή: ipsam verò εὐδοκίαν τῇ προθέσει, vbi necesse sit consistere, cuius causa nimirum in ipsius Dei quasi sinu sit posita.

10 [*Nempe*] *vt in pleni temporis dispensatione*, εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν. Huiusmodi exegeticæ particulæ sæpissimè subaudiuntur, vt infrà, vers. 13. & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apostolum in eo versari vt explicet quid mysterij nomine significare voluerit. & tempus illud quo exhibitus est Christus mundo, vocari solere plenitudinem temporum, id est, tempus illud quod reuolutis seculis tandiu expectatum, tandem aduenerit, vt exposuimus Galat. cap. 4. vers. 4. Itaque non possum εἰς οἰκονομίαν aliter declarare quàm ἐν οἰκονομίᾳ, ita vt ad verbum sequens, non autem ad verbum προέθετο referatur: additum autem sit nomen οἰκονομίας, id est dispositionis, vt intelligamus Christum non fuisse in mora, sed Dei prouidentiam singula temporum momenta gubernasse. Erasmus, *Vsque ad dispensationem:* quam interpretationem si sequamur, necesse fuerit exponere, *Quam proposuit in sese.* id est, quam habuit inclusam siue continuit penes se. quod mihi videtur violentum. ¶ *Recolligeret.* ἀνακεφαλαιώσασθαι. Vulgata, *Instaurare*, nullomodo expressa sententia Apostoli. Vt videri possit legisse ἀνανεώσασθαι. Erasmus, *Vt summatim instauraret:* sed ne sic quidem satis expressé. Significat enim τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι partes dissectas & diuulsas in vnum corpus coniungere: vt quum oratores breuem enumerationem argumētorum texunt, aut qui calculis subductis singula in vnam summam reuocant. Sic dicuntur omnes fideles in vnum Christum recolligi, quia fide cum ipso coalescunt eodem spiritu, veluti vnius hominis instar, vt qui nonnisi in illo vno possint placere in quo solo Pater acquiescit: adeo quidem vt tota Ecclesia interdum ipso Christi nomine censeatur: vt pluribus exposuimus Galat. 3. 16. Quænam autem illæ partes sint, antea quidem dissectæ, aduentu verò Christi per Euangelij prædicationem in vnum corpus sub eodem capite collectæ, mox declarat Apostolus. Itaque in hoc verbo ἀνακεφαλαιοῦσθαι significatione media duplex est etymon obseruandum: vnum allusione facta ad κεφαλής, id est Christi capitis appellationem, quo sensu Tertull. lib. 5. aduersus Marcionem vertit *Recapitulare*, id est ad caput vnde exciderant reuocare. Totum enim humanum genus initio, ac etiam post lapsum & ante apostasiam, cum Deo patre conditore per τὸν λόγον in quo pater omnia condiderat cohærebat. Alterum deducto verbo à κεφάλαιον, quo declaratur breuis multarum partium in vnum quoddam totum collectio, vt accipitur hæc vox passim apud Græcos scriptores tum in simplici verbo κεφαλαιοῦν tum in composito, ἀνὰ pro σὺν posito, ac etiam apud Apostolum Rom. 13. 9. Tertullian. libro de monogamia, in quo malam causam agit, hunc locum citans vertit per periphrasin, *Ad initium reciprocare.* ¶ *Omnia illa*, τὰ πάντα. Quibus videlicet antea dissectis, in vnum corpus colligendis, fuit à patre missus. Est enim vis articuli seruanda, vt fortassis ad linguam Latinam accommodatius, vt & Hebræis כל [*chol*] numero non variatur, veteris *Omne illud:* Gallicè *le tout.* Ad Angelos igitur beatos, qui nunquam exciderunt, & quibus confirmandis non est missus Dei filius, ac proinde multo minus ad Dæmonas ista pertinent: sed ad Ecclesiæ corpus Christi demum exhibitione coadunatum. Etsi enim patres sub vetere fœdere in fide mortui, quum veniret Christus in carnem, iam erant in cælis recepti, (hos enim esse arbitror qui hoc in loco dicuntur in cælis fuisse) tamen consummati non erant nec fuerunt nisi Christi exhibitione, à qua pependit eorum spes. Quinam enim Christo venturo vniti & per eum seruati dicerentur, nisi Christus suo tempore aduenisset, & quod illi crediderant & sperarant implendum, reipsa suo tempore impleuisset. Itaque isti qui iam in cælis erāt, non ipsorum collectionis, sed eius per quod collecti fuerunt exhibitione & impletione dicuntur Christi demum aduentu collecti. Iis autem aggregati sunt tum quibus, etsi si viuis & adhuc in terra positis, datum est vt illum præsentem amplecterentur: tum qui Euangelij prædicationi per Apostolos crediderunt & quotidie ministerio fidorum pastorum fiunt vera huius corporis membra, siue ex Iudæis siue ex Gentibus: quum pater ille filio suo cœtum ex omnibus populis colligendum promiserit Psal. 2. 8. Et hûc pertinet tum similis prorsus locus Coloss. 1. 20. tum etiam alius Hebr. 11. 40. & τὰ πάντα sic vsurpat Apostolus Galat. 3. 22. & τοὺς πάντας Rom. 11. 32. Syrus autem interpres videtur legisse ἀνανεώσασθαι vt qui verterit, *vt cuncta de integro siue à capite innouarentur*, allusione facta ad capitis nomen.

11 *In ipso* [*inquam*], ἐν αὐτῷ. Claromontanus codex has particulas superiori versiculo adnectit, ita videlicet vt redundet relatiuum ipsi antecedenti subiectum ex Hebræorum idiotismo, sæpe iam à nobis obseruato: quod tamen ego, receptam dispunctionem sequutus, malui per epanalepsin interpretari. Syrus autem interpres legit, ἐν καὶ ἀυτῷ ἡμεῖς ἐκληρώθημεν, *Et in ipso nos in sortem adsciti sumus,* quæ

quæ scriptura mihi maximè probatur. Erasmus, *in eodem*, ἐν τῷ αὐτῷ, ta videlicet vt hæc finiant superiorem versiculum. Sed hanc scriptuam nusquam inueni. ¶ *In sortem adsciti sumus*, ἐκλήρωθημεν. Vulgata, *In quo etiam sorte vocati sumus*. Κληρωθέντες dicuntur magistratus qui sortitò creantur. Translatitiè verò istud dicitur de vocatione ad Christum, allusione videlicet facta ad duodecim tribuum portiones sortitione distributas, & huc quoque, quòd populus Israël peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Iudæorum vocationem commemorat Paulus priore loco, iterũ recurrens ad Dei prædestinationem, ex externo ipsius consilio: nequid hîc sibi tribuant Iudæi quasi suo merito prærogatiuam habuerint: deinde, ne curiosè inuestigetur cur priores vocati sint Iudæi. Nam in promissione non subsistit Paulus hoc in loco, sed vsque ad ipsum promissionis fontem ascẽdit, quo nihil est superius. ¶ *Eius qui omnia efficit*, τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος. Vide vt omnia sine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed num idcirco stipites sumus? Minimé. nam ea est quæ efficit in nobis & velle & perficere. Philippens. 2.13

Εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ Χριστῷ.	12	Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui priores sperauimus in Christo.	*Vt simus in laudem gloriæ eius, nos qui ante sperauimus in Christo.*
Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀληθείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ.	13	In quo *sperastis* & vos audito sermone veritatis, *id est* Euangelio salutis vestræ: per quod etiã, posteaquam credidistis, obsignati estis Spiritu illo promissionis sancto:	*In quo & vos, quum audissetis verbum veritatis, Euangelium salutis vestræ: in quo & credentes signati estis Spiritu promissionis sancto:*
Ὅς ἐστιν ἀῤῥαβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον δόξης αὐτοῦ.	14	Qui est arrhabo hæreditatis nostræ, dum in libertatem vindicemur, ad laudem gloriæ ipsius.	*Qui est pignus hæreditatis nostræ, in redemptionem acquisitionis, in laudem gloriæ ipsius:*
Διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν ἐν τῷ Κυρίῳ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,	15	Propterea etiam ego, audita ea quæ in vobis est fide in Domino Iesu, & charitate in omnes sanctos,	*Propterea & ego, audiens fidem vestram quæ est in Domino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos,*
Οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου·	16	Non desino gratias agere pro vobis, mentionem vestri faciens in precibus meis:	*Non cesso gratias agens pro vobis, memoriam vestri faciens in orationibus meis:*
Ἵνα ὁ Θεὸς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, δῴη ὑμῖν	17	Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater ille gloriæ,	*Vt Deus Domini nostri Iesu Christi, Pater*

---

12 *Laudi gloriæ ipsius*, εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam vertunt Laudi & gloriæ ipsius. quæ interpretatio ex Græco contextu refellitur. Gloriam enim Dei hoc in loco, & infra, vers. 14. pro Deo glorioso dixit, Hebræorum more, quem exposuimus 1. Cor. 2. 8. ¶ *Qui priores sperauimus*, τοὺς προηλπικότας. Manifestè loquitur de Iudæis, quibus prioribus exhibitus fuit Christus, & apud quos cœpit Ecclesia. Itaque miror veteres in hoc explicando loco tam procul aberrasse à scopo. Nam Hieronymus ad præscientiam diuinam refert, in qua fideles sperarint ab æterno. quod dictum (vt Origenis dogmata redolẽs) non immeritò videtur à Ruffino reprehendi. Theophylactus præpositionem πρὸ ad exitum spei refert. Ambrosius huc putat pertinere quòd Apostoli in Christum venturum sperarint. quæ omnia profectò sunt ἀπροσδόκητα: sunt tamen ab Erasmo diligenter annotata. Vulgata, *Qui ante sperauimus*, nimium obscuré.

13 *In quo* [*sperastis*] *& vos*, ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Sub. ἠλπίκατε. Nunc igitur Gentes Iudæis exæquat, vt vtrique in Christo coalescentes non habeant de quo conquerantur, sed de quo pariter gratias agant. ¶ *Sermone veritatis*, τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Id est, sermone illo qui propriè verax est, quum à Deo proficiscatur qui mentiri non potest. ¶ [*Id est*] *Euangelio*, τὸ εὐαγγέλιον. Id est, fausto illo & felici nuntio cælitus allato. ¶ *Obsignati estis*, ἐσφραγίσθητε. Vide Ioh. 6. 27. 1. Corinth. 1. 6. Est autem sumpta translatio à sigillis, quorum impressione, authentica ab incertis, & à falsis vera distinguimus. ¶ *Spiritu illo promissionis sancto*, τῷ Πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. id est, Spiritu illo qui non adfert Legis & seruitutis terrorem, sed promissionem gratuitæ adoptionis suis donis obsignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. Est autem triplicatus articulus diligenter obseruandus, quem & Vetus interpres & Erasmus neglexerunt.

14 *Arrhabo*, ἀῤῥαβών. Vulgata, *Pignus*. Vide 2. Corinth. 1. 22. Scriptum est autem ὅς ἐστιν pro ὅ ἐστιν, quum præcedat τὸ Πνεῦμα, vel habita sensus ratione, quia τὸ Πνεῦμα Θεός ἐστιν, vt Photio placet: vel propterea quòd sequitur ἀῤῥαβών. vt in illo Ciceronis, *Tum domicilia coniuncta, quas vrbes dicimus*. & in illo Terentij, *Nunquam æquè paupertas omnis visum est mihi graue*. ¶ *Dum in libertatem vindicemur*, εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως. Duplicem constituit Paulus ἀπολύτρωσιν, id est liberationem: vnam qua redimimur, persoluto pretio, Christi videlicet sanguine, vt à seruitute peccati & mortis manumittamur, vt copiosius explicat Paulus, Rom. capite 7. cuius etiam meminit suprà versu 7: alteram, qua in istam libertatem prorsus vindicamur. Nos enim, quanuis liberos, retinet tamen adhuc aliquatenus per vim peccatum in aliqua seruitutis specie, vt quod volumus non faciamus, Gal. 5. 17. & mors etiam nexos in vinculis tenet, in diem illum iudicio supremo destinatum, quo nos Christus, vt à se redemptos, liberali causa manu asseret. Non pugnant igitur inter se istæ duæ liberationes, sed illa quidem peracta est, hanc verò, quæ illius est complementum, speramus, vt Luc. 21. 28. Rom. 8. 13. & infrà, 4. 30. cuius est arrhabo Spiritus sanctus, ex quo nos manumissos esse dicimus per fidem, vt nos tandem in iustam libertatem ex malæ fidei possessoris potestate asserendos esse non dubitemus. Illam igitur licebit ἀπολύτρωσιν ἐλευθερώσεως docendi causa vocare, cuius passim meminit Apostolus, vt Rom. 6. 22. & 8. 2. hæc verò dicetur ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως, id est, ad verbum, liberatio vindicationis siue assertionis. Nam τὸ περιποιεῖσθαι id declarat quod Latinis asserere & pro suo vindicare, cuius verbale nomen est περιποίησις. Vulgata, *In redemptionem acquisitionis*. Erasmus, *In redemptionem acquisitæ possessionis*. id est, Ecclesię suo tempore liberandæ. sicut Circuncisio accipitur pro circuncisis: & præputium pro incircuncisis: quam expositionem sequutus etiam Syrus interpres vertit, *Eorum quæ seruantur*. Hæc verò explicatio, etsi in eandem sententiam recidit, tamen (vt mihi quidem videtur) non ita est plana & expressa, & vim etiam nonnullam adfert verbis. Nam περιποίησις pro acquisita hæreditate nusquam memini legere.

17 *Pater ille gloriæ*, ὁ πατὴρ τῆς δόξης: Id est, (ex Hebræo idiotismo, quem exposuimus 1. Corinth. 2. 7.) Pater ille gloriæ plenus, qui & Deus est Domini nostri Iesu Christi, quatenus hic homo factus est, vt eundem atque nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipse haberemus. de qua re diximus Ioh. 20. 17. ¶ *Spiritum sapientiæ*, πνεῦμα σοφίας. Id est, donum sapientiæ per spiritum sanctum, vt exposuimus alibi. Sapientiæ autem ac reuela-

tionis nomine quid significet, diximus 1. Cor.14.6.quanquam hæc mihi videntur latius nunc patere, ita vt amplam eorum cognitionem declarent quæ Christianis omnibus cognoscenda sunt. ¶ *Per agnitionem ipsius*, διὰ ἐπιγνώσεως αὐτοῦ. Erasmus, *Per agnitionem sui*. Atqui αὐτοῦ potius ad Christum pertinet, ex quo agnito omnem sapientiam diuinam haurimus. Deinde quod scribit in hunc locum, philosophos cognouisse quidem Deum, at non agnouisse, certè ad rem non pertinet, quum hîc agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ Θεοῦ (vt loquitur Apostolus Rom. 1.19) id est de eo quod præeunte naturæ luce homines possunt in Deo cognoscere, sed de Christi mysterio, quod caro & sanguis ne suspicari quidem, nedum reuelare possit. Sed & impium est quod Hieronymum annotat Erasmus obseruare de Patre prius cognito, cuius per reuelationem Spiritus denuo cœperimus recordari: nempe vt Platonica reminiscentia statuatur. Sed tamen non temere Paulus *agnitionem* potius scripsit quàm *cognitionem*: quanuis interdum ista confundantur. Neque enim satis est Christum cognouisse, sed etiam agnoscendus est nobis quotidie magis ac magis quem semel cognouimus. quo fit vt nunc iis ipsis sapientiam precetur Apostolus in quos antea, versu 8, dixerat, omnem sapientiam esse à Domino effusam.

πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ·

Πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τῆς διανοίας ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τῆς κληρονομίας αὐτοῦ ἐν τοῖς ἁγίοις·

Καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τῆς δυνάμεως αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ,

Col.2.19. infrà,3.7.

Ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν· καὶ ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις,

Ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.

Καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑποκάτω τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑ-

det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, per agnitionem ipsius:

18 Illuminatis oculis mentis vestræ: vt sciatis quæ sit spes illa vocationis ipsius, & quæ opes gloriæ hæreditatis ipsius in sanctis:

19 Et quæ sit excellens illa magnitudo potentiæ ipsius in nobis qui credimus, ‖pro efficacitate fortis roboris ipsius,

20 Quam exeruit in Christo quum excitauit eum ex mortuis, & collocauit ad dextram suam in cælis,

21 Longè supra omne imperium ac potestatem, & potentiam, & dominationem, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, verumetiam in futuro.

22 Et omnia subiecit eius pedibus, eúmque constituit caput

gloriæ, det vobis Spiritum sapientiæ & reuelationis, in agnitione eius:

18 *Illuminatos oculos cordis vestri: vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ hæreditatis eius in sanctis:*

19 *Et quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus secundum operationem potentiæ virtutis eius,*

20 *Quam operatus est in Christo suscitans illum à mortuis, & constituens ad dextram suam in cælestibus,*

21 *Supra omnem principatum & potestatem & virtutem & dominationem, & omne nomen quod nominatur non solùm in hoc seculo, sed etiam in futuro.*

22 *Et omnia subiecit sub pedibus eius: & ipsum de-*

18 *Illuminatis oculis*, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς. Vulg.& Eras. *Illuminatos oculos*: quo fit vt oratio non cohæreat, nisi exegeticâ particulâ, Nẽpe, subaudias. Hieronymus, quũ alibi Paulũ vt Græci sermonis imperitũ immeritò arguat, hîc contrà conatur illum excusare, vbi nulla excusatione indiget, coniungítque ista cum participio ἀκούσας, id est cum initio vers. 15. nempe vt ex anantapodoto, quòd nusquam est, synchysin faciat. Ambrosius verò longè meliorem rationem iniit, ita vt ista cum verbo δῷ connectantur: sed non rectè inseruit verbum Habere, quum potius supplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, vt Iohan. 10.16.& 1.Timoth.4.3.& alibi sæpe, hoc modo, *Vt det vobis Deus Spiritum sapientiæ*, &c. *& illuminatos oculos*, &c Erasmus verò miratur Chrysostomum & Theophylactũ nullum hîc scrupulum sensisse, aut, si senserunt, dissimulasse. Sed, obsecro, qui scrupulum sentirent vbi nusquam est? Nemo enim est (opinor) cui non sit satis notum, quartos casus absolutè positos non modo excusari apud Græcos, sed etiam inter elegantes Atticismos numerari. quæ tamen phrasis si non placuerit, age quid si legamus, πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς, certè omnia quàm aptissimè congruent. ¶ *Quæ sit spes illa vocationis eius*, τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Id est quæ bona vos ille sperare iubeat, vos ad Christum vocans. Spem enim posuit pro bonis ipsis quæ speramus, μετωνυμικῶς, vt Rom.8.24. & Galat.5.5 Erasmus, *Spes ad quam ille vos vocauit.*

19 *Fortis roboris*, τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος. Id est τῆς κραταιᾶς ἰσχύος, ex Hebræorum idiotismo, quem annotauimus suprà versu 5.& infrà, 4.23. Vulgata, *Potentiæ virtutis.* Erasmus, *Roboris fortitudinis.*

20 *Quam exeruit*, ὧν ἐνήργησεν. Ad verbum, Qua operatus est. Nam κατὰ repetendum est ante ὧν ex Hebræorum idiotismo. Vide infrà, 2.4. ¶ *Et collocauit*, καὶ ἐκάθισεν. In duobus codicibus scriptum inuenimus καὶ καθίσας, vt etiam legit Vetus interpres, ídque rectius. Ponitur autem τὸ καθίζειν hoc in loco quasi in coniugatione Hiphil, vt Matth, 21.7.& 1.Corinth.6.4. Vulgata, *Constituens*, non seruata Aorist. significatione. Erasmus, *Sedere fecit.* ¶ *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Hebr. במרומים [*bammeromim*,] vt suprà versiculo 3. sub. מקומו [*mekomoth*] id est, locis. Vulgata & Erasmus *In cælestibus*, nimium obscuré. Significat autem Sedere ad dextram Patris in cęlis, consortem esse imperij illius summi: cuius etiam respectu, Dei maiestatem dicimus esse in cælis, non quòd illic sit inclusa, sed quòd illic potissimùm emineat. quanquam quod ad humanitatem Christi attinet, certum sit eam in cælis esse, non in terra: quod alioquin imaginaria sit ipsius ascensio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Augustinus in epistola ad Dardanum.

21 *Longè supra omne imperium*, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Ineptè sunt curiosi qui ex hoc loco & similibus occasionem arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apostolus supra omnem omnium rerum creatarum præstantiam Christum euehit. Habet autem etiam præpositio ὑπὲρ suum pondus, quam nec Vetus interpres nec Erasmus expressit: vt intelligamus Christum non simpliciter, sed infinitis partibus excellere. ¶ *Et omne nomen*, &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. Id est, quicquid existit. Nisi malimus nomen pro re celebri, & nominari, accipere pro celebrem esse: vt apud Hebræos viri celebres dicuntur אנשי השם [*anosche haschschem*,] id est *viri nominis*, quos Græci vocant ὀνομαστούς: quo modo etiam in vernaculo nostro sermone loquimur ¶ *Non solùm*, &c. οὐ μόνον. &c. Hoc refero ad totum complexum superioris orationis, non autem ad participium ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Christi præstantiam non esse temporariam, sed æternam, ita vt futurum etiam seculum comprehendat. Alioquin cogemur per futurum seculum interpretari regnum cæleste: quod tamen non potest simpliciter dici futurum, quum iam existat, sed nostri duntaxat habita ratione, quibus nondum est præsens: vt planè sit violenta interpretatio. Deinde dicendum fuisset, Non solùm quod nominatur in præsenti seculo, sed etiam quod nominabitur in futuro.

22 *Eúmque constituit*, καὶ αὐτὸν ἔδωκε. Vulg.& Eras. *Et ipsum dedit.* nimium obscuré. Est enim Hebręorum more dictum

ἔδωκε pro κατέδωκεν, apud quos sic accipitur verbum נתן [nathan] vt Gen.41.43. ¶ *Caput κεφαλὴ*. Id est, vt esset caput, siue pro capite: pro quo Hebræi dicunt לראש [lerosch] id est, in caput. Non est igitur Ecclesia Christiana biceps, aut potius ἀκέφαλος, vt eũ meritò dixerit Gregorius Antichristũ esse qui se vniuersalem episcopum vocaret, epistola 76.78.79.83.92.188.194. ¶ *Super omnia*, ὑπὲρ πάντα. id est, summum adeo vt nihil non illi subsit.

πὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ,

23 Ἥ τις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.

Κεφάλαιον β.

1 Καὶ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις·

2 Ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας.

3 Ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφη-

super omnia *ipsi* Ecclesiæ,

23 Quæ est corpus ipsius, & complementum eius qui omnia implet in omnibus.

CAP. II.

1 ET vos *vnà viuificauit*, quum essetis mortui in lapsibus & peccatis:

2 In quibus olim incessistis vt est vita mundi huius, secundum principem cui potestas est aeris, & spiritus nunc agentis in hominibus contumacibus.

3 Inter quos & nos omnes cõ-

dit caput super omnia ipsi Ecclesiæ.

23 *Quæ est corpus ipsius, plenitudo eius qui omnia in omnibus adimpletur.*

CAP. II.

1 *ET vos conuiuificauit, quũ essetis mortui delictis & peccatis vestris:* Col.2.13.

2 *In quibus aliquando ambulastis secundum seculum mundi huius, secundũ principem potestatis aëris huius, spiritus qui nunc operatur in filios diffidentiæ:*

3 *In quibus & nos omnes*

23 *Complementum*, πλήρωμα. siue supplementum. Is enim est Christi in Ecclesiam amor, vt quum omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese veluti mancum & membris mutilum caput existimet nisi Ecclesiam habeat sibi instar corporis adiunctam. Hinc factum vt Christus interdum collectiuè pro tota Ecclesia capiti suo adiuncta accipiatur, vt 1.Cor. 12.12, & 13, & Galat. 3. 16. Hinc etiam illud In Christo, toties repetitum: quod multo expressius aliquid significat quàm Cũ Christo, vel Per Christum. Hinc factum vt diceret Apostolus se in Christo, & Christum in sese viuere, Gal.2.20. Hinc illa Christi vox, Saule, Saule, quid me persequeris? Quò etiã pertinet quod scriptum est Coloss.1 24. Hinc denique nostra spes omnis & consolatio proficiscitur. ¶ *Qui implet*, τοῦ πληρουμένου. Chrysostomus passiuè accipit, vt sit sensus, Christum prorsus impleri in omnibus, id est singulos fideles conferre ad Christi complementum, vti corpus suum ex singulis membris est compactum. Mihi verò videtur coacta ista interpretatio, qui potius actiuè istud accipio. Nam τὸ πληρεῦσθαι pro πληροῦν Xenophon etiam vsurpauit lib.6. Ἑλληνικῶν, & συμπληρεῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apostolus, vt sciamus Christũ per se non indigere hoc supplemento, vt qui efficiat omnia in omnibus re vera: nedum vt indigeat cuiuspiam supplemento. quanuis pro immensa sua bonitate Ecclesiam dignatur sibi corporis instar adiungere. Vbiquitarij verò, quos non pudet hoc & loco abuti vt & alio ex hac ipsa Epistola infrà 4.10, istud referentes ad ipsam humanitatis Christi essentiam, quæ terrã & cælum impleat vt ipsa Deitas Ier.23.24. execratione digni sunt nõ refutatione.

IN CAPVT II.

1 *Et vos* [*vnà viuificauit*,] καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit verbum *Conuiuificauit*, id est, συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, sed quinto demum versiculo adiicitur. Est enim propter multas insertas sententias longum hyperbaton: nihil verò prohibet obscuritatẽ ita fugere vt nihil immutes aut adiicias sententiæ. Incipit porro nunc Paulus vocationem Gentium in Ephesiis amplificare ex circunstantiis: id est, ex collatione conditionis præcedentis vocationẽ, cum ea quę subsequuta est: idque duplici modo, nempe simpliciter primùm, deinde comparatè, ex Iudæorum antithesi. quos tamen exæquat Gentibus, tum ante vocationem, quatenus extra promissionem & in sese considerantur: tum etiam post vocationem in Christo, cuius vnius communis capitis gratia in vnum illud corpus coluerunt. ¶ *Quum essetis mortui in offensis & peccatis*, ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem spiritualem intelligit: vnde & mors illa, quam primam vocant, sequuta est, (vt Rom.5.12.) & secunda quæ & æterna dicitur. Ideo dicuntur mortui quicunque non sunt renati, quia sicut immortalitas damnatorum non est vita, sed mors quædam perennis, nempe cum æterno exitio coniuncta: sic etiam hæc animi & corporis coniunctio, vita propriè non est, sed mors in iis qui Christi Spiritu non aguntur, vt Esa 9.1, & Ioh.5.28, Rom. 6.2, & 13, & 7.10. & 1.Tim.5.6, & passim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id est, *Mori peccato*, contraria prorsus sententia dicuntur ij in quibus peccatum est extinctum, tertio videlicet casu: cum qua mortificatione prorsus cohæret ζωοποίησις, id est viuificatio, quæ alteri illi morti opponitur, vt diximus Rom.6. 2. Itaque vt hæc dicendi genera tam diuersa distingueremus, noluimus interpretari *Mortui peccatis*, sed *In peccatis*: addita videlicet præpositione ἐν, quæ exprimitur Colòss.2. 13, vt Num.27. 3. qua de re vide Act. 8. 23. Videtur tamen ipsum discrimen numeri satis hoc indicare: quia (vt alibi diximus) ἁμαρτία solet singulari numero Paulus ipsam veluti arborem (id est insitam corruptionem) vocare, cuius fructus sunt ἁμαρτίαι multitudinis numero. Superest vt annotemus Clementem Alexandrinum ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum citare paulo aliter. Sic enim habet, ἡμῶν γάρ τοι καὶ ἡμᾶς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί· ὁ δὲ πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας ἤδη νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, συνεζωοποίησεν, Id est, *Eramus etiam nos certè filij iræ, vt & reliqui: sed Deus qui dives est misericordia, ea charitate qua nos dilexit iam per peccata mortuos, vnà viuificauit* [*vos*] *per Christum.*

2 *In quibus olim versati estis*, ἐν οἷς ποτὲ περιεπατήσατε. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In quibus aliquando ambulastis*. Hebræis verò הלך בחטאות [*halach bechattoth*,] id est in peccatis ambulauit, dicitur de iis quorum vita omnis ad scelera præceps fertur: quales sunt quicunque Spiritu Dei non sunt renati. Vide Act.8.23, & Col. 3.7. ¶ *Vt est vita mundi huius*, κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Vulgata, *Secundum seculum mundi huius*. Hebr. כדור העולם [*chedor haholam*,] quod possis etiam interpretari de ipsis hominibus, sicut apud Latinos accipitur ætatis nomen. ¶ *Secundum principem*, κατὰ τὸν ἄρχοντα, id est, ex arbitrio principis. Vide infrà, 6.12. ¶ [*Et*] *spiritus*, τοῦ πνεύματος. id est, afflatus quo impellitur mundus vt resistat Euangelio: sicutì contrà Spiritus Dei in electis fidem cæterósque bonos motus gignit. Non est igitur per appositionem hoc intelligendum, sed subauditur copula, Hebræorum more, de quo diximus suprà, 1.18. ¶ *In hominibus contumacibus*, ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulgata, *In filios diffidentiæ*. Est autem hoc dictum Hebræorum more, apud quos בן [*ben*] id est, filius, cum genitiuo appellatiuorum accipitur pro eo qui alicui rei sit prorsus addictus. Itaque filij contumaciæ, declarat homines contumaciæ deditos. Sed præterea distinguenda est ἀπιστία, id est diffidentia, siue potius infidelitas Fidei opposita, ab ἀπειθείᾳ quæ contumaciam, siue antiquo verbo impatientiam declarat, quanuis ista sese mutuò consequantur. Filij enim ἀπιστίας, siue de quibus Moses Deu.32.20. Filij nõ אמן [*hemun*] i. veritas seu fides nõ est in eis: i. in quibus nulla est fides. Idẽ vetº interpres Col.3.6. Filios incredulitatis interpretatur.

μήν ποτε ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν, ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν· καὶ ἦμεν τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί.

uersati sumus olim in cupiditatibus carnis nostræ, facientes quæ carni ac cogitationibus libebant: eramúsque natura filij iræ, vt etiam reliqui.

aliquando conuersati sumus in desiderijs carnis nostræ, facientes voluntates carnis & cogitationũ: & eramus natura filij iræ sicut & cæteri.

4 Ὁ δὲ Θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς,

Sed Deus, vt qui diues sit misericordia, propter multam charitatem suam qua dilexit nos,

Deus autem qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam qua dilexit nos,

5 Καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ Χριστῷ, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι·

Etiam nos quum per lapsus mortui essemus, vnà viuificauit cum Christo, *cuius* gratia estis seruati:

Et quum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos Christo, cuius gratia estis saluati:

6 Καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

Vnáque excitauit, vnáque collocauit in cælis in Christo Iesu:

Et conresuscitauit, & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu:

7 Ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Vt ostenderet in seculis succedentibus summas opes suæ gratiæ, *sua* ergo nos benignitate in Christo Iesu.

Vt ostenderet in seculis superuenientibus abundantes diuitias gratiæ suæ, in bonitate super nos in Christo Iesu.

8 Τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς

Gratia enim estis seruati

Gratia enim estis sal-

---

3 *Quæ carni ac cogitationibus libebant*, τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν. Θελήματα Vetus interpres non satis expressè conuertit voluntates, vt diximus Ioh. 1. 13. Quod autem ad διανοίας attinet, subtilius quidem Plato lib. 6. de republica διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν: quibus demum subiungit εἰκασίαν: sicut etiam alicubi Paulus animum à Spiritu & corpus ab vtroque distinguit: sed hoc in loco Paulus σάρκα, tanquam generale nomen quo totus homo non renatus significatur, in species duas diuidit, nempe σάρκα & διάνοιαν: σάρκα, eodem nomine atque genus ipsum, vocans partem animi quam ἄλογον nuncupãt philosophi, διάνοιαν verò τὸν λογικόν, aut potius vtriusque facultatis effecta. Quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis, vt etiam alibi διαλογισμοὺς, Rom. 1. 21. Itaque nihil prorsus relinquit homini Paulus, quod non sit per peccatum, non dico semimortuum, vt tradunt Sophistæ nostri Semipelagiani, sed prorsus mortuum, quod ad qualitatum vitium attinet. ¶ *Natura filij iræ*, φύσει. Hoc vno verbo, quasi fulmine, totus homo, quantus quantus est, prosternitur. Neque enim naturam dicit læsam, sed mortuam per peccatum, ideóque iræ obnoxiam. Itaque mira hîc fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus est: & quidem non per eos solùm qui apertè fuerunt hæretici, sed etiam per nonnullos alioquin valde eruditos, & quibus Ecclesia multùm debet, sed qui tamen homines fuerũt. Itaque Hieronymus quosdam indicat interpretari φύσει per πάντως. i. omnino. quod tamen prorsus violentum est, nec satis etiam expressum, quia mali innatam originem non indicat. Græcus scholiastes verò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως, *verè ac germanè*, vt etiam Cyrillus in Apologetico, ad anathematismum tertiũ. Chrysost. addit, *sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo, ita nos nihil aliud sumus quàm filij iræ.* Sed quorsum istos nodos in scirpo? Quid enim apertius dici potuit quàm nos non consuetudine & imitatione, sed ipsa natura peccatores nasci? quod & Dauid apertè clamat Psal. 51. 7. & Paulus demõstrauit Rom. 5. 12. 13 & 14. Nam vbicunque ira est, ibi & peccatum: quo sine exceptione inuolui totam humanam gentem idem testatur Rom. 1. 18, & 13. 9. Sed naturam tamen intellige non quatenus creata est, verùm quatenus per diaboli suggestionẽ corrupta est à seipsa. Neque obstat traiectio, vt potius dicendum fuisse videatur, φύσει τέκνα ὀργῆς. nam plana est sententia.

¶ *Filij iræ*, τέκνα ὀργῆς. i. iræ Dei deuoti atque obnoxij, quasi ad eam rem ab ipsa natura effecti. Neq; enim filios ire hîc accipit pro hominibus iratis, vt superiore versiculo filios contumaciæ pro contumacibus: sed passiuè homines irati Dei iudicio reos æternæ mortis: vt apud Heb. בן המות [*bẽ hammaueth.*] filius mortis dicitur qui capitalis criminis reus est, & alia similia. Vide suprà, v. 2, & Iohan. 17. 12.

Vt etiam reliqui, ὡς καὶ οἱ λοιποί. i. vt reliqui etiã populi profani. Nam hoc versiculo Iudæos, quibus sese accẽset, quod ad naturam attinet, Gentibus exæquat: vt probet, discrimen illud quod postea temporarium fuisse ostẽdet, non à natura, sed à gratia proficisci. Itaque secundo versiculo omnes Gentes, in Ephesiorum persona compellans, περιπατήσατε, inquit, id est, *ambulastis*: in hoc autem versiculo, συνεστράφημεν, inquit, id est, *conuersati sumus*: & quidem addita particula καὶ, vt intelligas Iudæos quoque in eodem numero censeri.

4 *Vt qui diues sit*, πλούσιος. id est, qui abundat: vt non modò apud Hebræos, sed etiam in aliis linguis diues in genere dicitur aliquis eius rei cuius magnam habet copiam. Nunc autem redit Apostolus ad initium capitis, eo tantùm excepto quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco, Iudæos & Gentes vnà coniungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ vitio exæquarat. illic verò ὑμᾶς dixerat, Gentes cõpellans in Ephesiorum persona. Neque verò causa erat cur Hieronymus vel expungeret particulam δὲ, vel imperitiæ Græci sermonis Paulum argueret, quum (vt rectè obseruauit Erasmus) ista proximis opponantur, ita tamen vt nihilominus expleatur anantapodoton versu proximo. ¶ *Qua, ἣν.* Repetitur διὰ ex præcedentibus, ex Heb. idiotismo, vt diximus suprà, 1. 20. vel sub κατά.

5 *Vnà viuificauit nos per Christum*, συνεζωοποίησε. Vulgata, *Conuiuificauit nos Christo.* Erasmus, *Conuiuificauit nos vnà cum Christo.* quam sententiam minimè reprehendo. Sed nihil tamen rei ipsi detrahetur, & magis fortassis appositè dici possit, præpositionem σὺν hoc in loco adhibitam esse potius vt Gentium ac Iudæorum in vno Christo coagmentationem declaret: quo modo etiam accipitur τὸ συνοικοδομεῖσθαι infra, versu 22. ¶ [*Cuius*] *gratia estis seruati*, χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. Scio solere hæc includi per parenthesin, sed quæ ita sit dura & insolens vt eam facilè non admiserim. Ponitur autẽ חס [*chesed*] pro חסדו [*chasdo:*] & similem relatiui ellipsin inuenies Iac. 5. 6, & 1. Pet. 4. 14, & 1. Ioh. 3. 12. vt אשר [*asher*] sæpissime apud Hebræos. Claromontanus tamen codex expressum habet οὗ, *cuius.*

6 *Vnáque excitauit*, &c. καὶ συνήγειρε, &c. Quomodo hoc intelligendum sit subiicitur in fine versiculi, quum inquit, In Christo Iesu. Neque enim id adhuc in nobis prorsus præstitum est, sed in capite duntaxat, cuius Spiritu cœpimus peccato mortui, viuere Deo, donec in nobis opus suum perficiat idem qui inchoauit. quæ quidem spes nostra ita est certa vt non magis sit certum quod iam percepimus quam quòd adhuc expectamus, id est, quod fide iam possidemus. ¶ *In cælis*, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Vide suprà 1. 3.

7 *Summas opes*, τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον. Vulgata, *Abundantes diuitias.* Erasmus, *Eminentem opulentiam.* Vide Rom. 9. 23. *In Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Erasmus, *Per Christum Iesum.* Vide 1. Cor. 1. 2.

8 *Gratia enim*, τῇ γὰρ χάριτι. Cohærent ergo gratia (siue Dei donum) & fides. Istis autem opponuntur Seruari ex nobis, vel ex operibus. Quid ergo istis in mentem venit qui tam

qui [illegible] int coniungere? Cæterùm mihi non displ[illegible] Vaticanorum codicis, τῇ δὲ χάριτι ἐστε σεσωσμένοι. Gratia enim ipsius seruati sumus. Et paulo pòst, οὐκ ἐξ ὑμῶν, non ex nobis. ¶ *Seruati estis*, ἐστὲ σεσωσμένοι. Non dicit Iustificati estis, quod tamen verissimum est, sed eluditur ab aduersariis: neque dicit Seruari incipitis aut Seruabimini, sed Seruati estis, vt duo nouerimus: Vnum, de non ex operibus, gratia & Dei dono, non autem ex nobis, nos Christum amplecti: Alterum, qui Christum amplexi sunt, eos iam esse plene in ipso iustos, ac proinde ius æternæ hæreditatis adeptos. ¶ *Et hoc*, καὶ τοῦτο, id est, & hęc fides, itidémque quòd fidei interuentu seruamini: ne quis fide nos vt qualitate iustificari arbitretur. Est autem totum hoc membrum parenthesi includendum.

πίστεως· καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν· Θεοῦ τὸ δῶρον·

Οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται. 9

Αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ Θεὸς ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν. 10

Διὸ μνημονεύετε ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου· 11

Ὅτι ἦτε ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς Χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ· 12

per fidem: (& hoc non *est* ex vobis: *sed* Dei donum *est*:)

Non ex operibus, vt nequis glorietur.

Nam ipsius sumus opus, conditi in Christo Iesu ad opera bona, quæ præparauit Deus vt in eis incederemus.

Propterea mementote vos quondam Gentes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ vocatur Circuncisio in carne, & quæ manibus fit:

Vos *inquam* illo tempore fuisse, absque Christo, alienos à republica Israelis, & extraneos à fœderibus promissionis, spem non habentes, & Dei expertes in mundo:

uati per fidem: & hoc non ex vobis: Dei enim donum est:

Non ex operibus, vt nequis glorietur.

Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quæ præparauit Deus vt in illis ambulemus.

Propter quod memores estote quod aliquando vos qui eratis Gentes in carne, qui dicebamini Præputiũ ab ea quæ dicitur Circũcisio in carne, manu facta:

Quòd eratis in illo tẽpore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospites testamentorum promissionis, spem non habentes, & sine Deo in mundo: Rom.9.4.

9 *Vt nequis glorietur*, ἵνα μή τις καυχήσηται. Hunc nodum expediant qui saltem opera fidem subsequentia tanti faciunt vt ex eorum meritis aliqua ex parte seruemur: item qui sola ceremonialia volunt excludi.

10 *Nam ipsius opus*, &c. αὐτοῦ γάρ ἐσμεν, &c. De gratia hîc agi non de natura apparet, aduersus Pelagium, ex eo quòd subiicitur, quanuis ad priorem hominis creationem alludat, vt etiam Dauid Psalm.51.12. Sed & pronomine αὐτοῦ cæteri omnes prorsus excluduntur, aduersus Semipelagianos, id est, aduersus eos qui naturam (vt aiunt) tàmùm debilitatam fingunt à gratia adiuuari. At nos ex hoc loco didicimus ipsa etiam opera, quatenus bona sunt, gratiæ in solidum deberi: nec iustificandum præcedere (quod etiam ait Augustin.) sed iustificatum: addo autem ego, spe seruatum sequi. Alludere verò mihi videtur Apostolus ad locũ Esa.37.26. Et ποίημα vocat quod Hebræis יצר [*iet ser.*]

11 *Propterea*, &c. διὸ, &c. In ea æqualitate quam antea commemorat Apostolus, nunc latentem inæqualitatem profert, vt Gentes quo longius à Deo abfuerunt, eo plura se gratiæ Dei debere fateantur. ¶ *Gentes in carne*, ἔθνη ἐν σαρκί. Considerandum est nomen גוים [*goïm*,] id est Gentium, quo significatur distinctio cæterorum populorum à populo Dei, id est, calamitosissima conditio. Additur autem ἐν σαρκί, id est, *in carne*, non vt eleuetur ista miserabilis conditio, sed contrà vt certo argumento confirmetur. Æstimatur enim circuncisio hoc in loco suo pondere, id est, quatenus tessera fidei fuit, tessera, inquam, in carne impressa, cuius contemptus certum exitium ipsis Iudæis adferebat, Genes.17.14. Quanto magis igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ ne de tessera quidem ista quicquam audierant, ac proinde quas nulla sui fœderis mentione dignatus erat Dominus? Nam neque rem ipsam à symbolo, neque symbolum a re ipsa separare oportet, vt Pauli sententiam perspiciamus: & incircuncisorum nomen non minus competit iis Gentibus quæ symbolum quidem nudum præpostera quadam imitatione vsurpabant, (vt de Ægyptiis, Æthiopibus, Syris & Colchis refert Herodotus) quàm quibus nec fœdus nec symbolum notum erat. ¶ *Qui dicebamini Præputium*, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία. Id est, qui non alio nomine quàm incircuncisorum vocabamini, vt vestra impuritas communi appellatione omnibus esset testata, vt 1.Sam. cap.17. versu 26. & Ezech. cap.44. versu 7.& 9. Huic opponitur Circuncisio: quo nomine poscit omnino antithesis & præpositio ὑπὸ, non vt rem ipsam sed Iudæos circuncisos intelligamus, pari metonymia. Quod autem additur ἐν σαρκὶ χειροποιήτου, non huc pertinet vt duplices Iudæi constituantur, quum hoc plane sit extra oleas vagari, sed contrà, vt ipsa Gentium execratio oculis subiiciatur. Nam (vt modò dixi) symbolum coniungit Paulus cum re, vt facere par est quoties sacramentorum dignitas expenditur. Itaque externum ipsum signum vrget Paulus, vt ex eo quòd Gentes eo caruerunt, concludat Dei expertes fuisse. At enim (dices) num pertinebant ad pactum promissionis quicunque ex Iudeis erant circuncisi? Minimè profectò. neque enim Dei gratia signo alligatur. Sed hoc est a scopo Apostoli aberrare, vt qui Iudeorum gentem in genere, non autem singulos Iudæos consideret, & simili etiam ratione Gentes quasi in vnum corpus collectas cum iis committat.

12 *Absque Christo*, χωρὶς Χριστοῦ. Merito à Christo auspicatur, tanquam omnium promissionum scopo. ¶ *Alienos à republica Israëlis*, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ. id est, qui nullum ius ciuitatis Israëliticę haberetis. Ciuem autem esse Israëlis, & Deum pro Deo suo habere, idem declarant. ¶ *Et extraneos à fœderibus promissionis*, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας. Vna fuit promissio, si rem ipsam spectes, sed sæpius sancita. Ideo διαθήκας scripsit multitudinis numero. Possimus tamen etiam *Tabulas* metonymicè interpretari. Nomen autem τῆς ἐπαγγελίας, veteres codices sequuti, cum præcedentibus coniunximus, quod nonnulli cum ἐλπίδα connectunt, eadem tamen manente sententia, quum nihil sperandum sit nisi quod promissum est, & vicissim nulla sit extra fœdus promissio. ¶ *Spem non habentes*, ἐλπίδα μὴ ἔχοντες. Spem meritò coniungit promissionibus de Christo. Nam absque his quicquid sperant homines, frustra sperant. ¶ *Dei expertes*, ἄθεοι. Vel *sine Deo*. Quomodo verò absque Deo qui tot Deos colebant? Nempe quia nullus ex tot falsis diis est verus Deus. At enim Deum tamen agnouerunt opificem cæli & terræ. Respondet Hilarius lib.3.de Trinitate: Non Dei nomen, sed planè Deus ignorabatur: quia Deum nemo noscit nisi qui Patrem, & Filium confitetur. Itaque Iudæos, inquiet aliquis, sic quoque constitues ἄθεους, itidémque Turcas. Respondeo multiplex esse atheorũ genus. Vnum, eorum qui nullũ prorsus numẽ agnoscunt. Alterũ, eorũ qui Deos prorsus fictitios loco veri numinis colunt. Tertium, eorum qui Deum illum quidem verum agnoscunt, at non cuiusmodi est, sed qualem illum esse imaginantur, vt hodie Iudæi & Turcæ, qui nec Patrem nec Filium confi-

* tentur, quales etiam Antitrinitarij omnes, & Filij Deitatem ὁμοούσιον negantes. Quantulum verò ab his absunt qui sibi hodie Catholicæ Ecclesiæ nomen vendicant, nomine quidem vnicum Deum Patrem Filium & Spiritum sanctum, & Christum θεάνθρωπον profitentes, sed mox reipsa statuentes ea quibus positis, Deus verus in idolum, quod nusquam fuit, nec est, nec erit, transformatur: & Filij humanitas in spectrum euanescit.

Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ὑμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χριστοῦ.

Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἕν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας·

Τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασι καταργήσας· ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην,

Col.2.14.

Καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι, τῷ Θεῷ, διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ.

Καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν, τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς·

Ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.

Ἄρα οὖν οὐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ Θεοῦ·

13 At nunc in Christo Iesu, vos qui olim eratis procul, propinqui facti estis, per sanguinem Christi.

14 Ipse enim est pax nostra, qui vtraque fecit vnum, & intergerini parietis septum soluit:

15 Inimicitiis, *id est* lege mandatorum *quæ* in ritibus *posita est*, per carnem suam abolitis: vt ex duobus illis conderet in semetipso vnum nouum hominem, faciens pacem,

16 Et vtrosque in vno corpore reconciliaret Deo per crucem, peremptis inimicitiis per eam.

17 Et veniens euangelizauit pacem vobis, *tum* qui procul, tum qui prope eratis.

18 Quoniam vtrique per ipsum habemus aditum per vnum Spiritum ad Patrem.

19 Nempe igitur non amplius estis hospites & inquilini, sed conciues sanctorum, ac domestici Dei:

13 *Nunc autem in Christo Iesu, vos qui aliquando eratis longè, facti estis prope in sanguine Christi.*

14 *Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum & medium parietem maceriæ soluens:*

15 *Inimicitias in carne sua, Legem mandatorum, decretis euacuãs: vt duos condat in semetipso in vno nouo homine, faciens pacem,*

16 *Et reconciliet ambos in vno corpore Deo per crucem, interficiens inimicitiam in semetipso.*

17 *Et veniens euangelizauit pacem vobis qui longè fuistis, & pacem iis qui propé.*

18 *Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno Spiritu ad Patrẽ.*

19 *Ergo iam non estis hospites & aduenæ: sed estis ciues sanctorum & domestici Dei:*

---

13 *Eratis procul*, ὄντες μακρὰν. Alludit ad Esa.49.1.& proximè sequente versiculo ad eiusdem Prophetæ locum. 57.19.

14 *Intergerini parietis*, τὸ μεσότοιχον. Μεσότοιχον Vetus interpres *medium parietem* non ineptè conuertit ad verbum, quem propriè Latini, auctore Festo, intergerinum vocant. Erasmus, *Interstitium* maluit interpretari, quo nomine non puto aliud quicquam significari quàm ipsum interuallum quo res duæ dirimantur. Iam verò φραγμὸν nescio cur maceriem conuerterint: quo nomine certum est nihil aliud quàm septum significari. Cæterùm his vocabulis metaphoricè significari Legis ceremonias, quibus istud Iudæorum & Gentium discrimen continebatur, & mutua etiam dissidia fouebantur, mox apertè declarat Apostolus.

15 [*Quæ*] *in ritibus* [*posita est*,] ἐν δόγμασι. id est τὸν ἐν δόγμασι. cuiusmodi ellipsin multis iam locis annotauimus. nisi malimus cum Syro interprete accipere ἐν pro σὺν, vt dicatur Lex ipsa rituum vna cum ipsis ritibus abrogata. Vulgata, *Decretis*, nimium obscurè, adeo vt nonnulli hac interpretatione decepti, perperam hoc cõiunxerint cum proximo participio, quum sit construendum cum participio ὄντα subaudito. Rectius Erasmus, *In decretis sitam* conuertit, sed tamen requiro particulam exegeticam: & δόγματα malui *ritus* quam decreta interpretari, ne quis existimet hîc agi de doctrina ipsa. intelligit enim quæ Hebræi חקים [*chukkim*] vocant, & ita accipitur idem nomen Act.16,4 vbi placita sumus interpretati. Cæterùm τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ, quæ nonnulli cum participio λύσας connectunt, ego malui sequentibus adiungere, sensu (vt mihi quidem videtur) magis cohærente. Nam quod Græcus scholiastes putat intergerinum parietem dici inimicitias quæ propter peccata nostra inter Deum & nos intercedunt, verè quidem dictum est, sed ἀπροσδιονύσως. Nam hoc demum pertinet ad versum 16. Sed & is locus refellit eorum errorem qui existimarunt cæremonialem Legem, quod ad Iudæos attinet, subiatam non esse. ¶ *Per carnem suam*, ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ. Marcion, vt ait lib.5. Tertull. hoc reciprocum pronomen impudenter expungebat. Hoc autem quid sit, copiosissimè explicatur in Epist. ad Hebræos, vbi ostenditur in Christo fuisse omnia impleta quę Legis figuris abumbrabantur. ¶ *Conderet*, κτίσῃ. Hoc opponitur verbo λύειν, quo vsus erat quum diceret destructum parietem intergerinum, cuius loco Christus seipsum substituit, vt sicut paries alterum ab altero disiungebat, ita ipse vtrosque in sese ita coniungat vt in ipso & cum ipso in vnum nouum hominem coalescant, nouum inquam, semel abolitis cæremoniis.

16 *In vno corpore*, ἐν ἑνὶ σώματι. Alludit ad Legis sacrificia, quæ veram & vnicam istam victimam repræsentabant. Itaque Lex non propriè abolita fuit, sed impleta: nisi malimus *In vnum corpus* interpretari, id est, Vt in vnum corpus coalescerent. ¶ *Peremptis inimicitiis*, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν. Est igitur Christus mediator tum Iudæorum & Gentium, tum verò maximè vtrorumque & Dei. quod posterius nunc significat. Alludit autem ad Christi mortem, qui moriens discordiæ causam omnem sustulit, & veluti cruci affixit. ¶ *Per eam*, ἐν αὐτῷ. videlicet σταυρῷ, vt Hieronymus quoque exponit. Vulgata, *in semetipso*, ἐν ἑαυτῷ. quod in nonnullis nostris codicibus Græcis inueni.

17 *Et veniens*, καὶ ἐλθὼν. Hæc cohærent cum initio versus 14. Nunc enim exposita in genere vocatione, fuit explicandum ipsius instrumentum, nimirum huius beneficij publica declaratio, primùm per ipsum Christum, deinde per eius ministros. ¶ *Tum qui prope*, καὶ τοῖς ἐγγύς. Vulgata, *& pacem iis qui prope*. Sic etiam Claromontanus codex bis legit εἰρήνην.

18 *Per ipsum*, δι' αὐτοῦ. Christus est instar ianuę per quam ad Patrem reconciliatum accedimus cum fiducia: Spiritus autem sanctus dux noster est, per quem coniuncti & vniti in Christo vtrique, ad ostium pedetentim progressi, ingredimur.

19 *Conciues*, συμπολῖται. Vulgata repetit verbum *Estis*, & Claromontanus codex, ἐστε. Castellio vertit *Concitiuum ciues* prorsus inepté. Maluissem igitur dicere, eiusdem atque sanctæ ciuitatis ciues. Aiunt enim συμπολῖτης non esse Græcis scriptoribus vsitatum nomen, nec satis Latinè Conciues dici. Retinui tamen, quòd auctore Paulo non dubitarim vsurpare.

29 *Super fun-*

Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου λίθου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν Κυρίῳ·

Ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ ἐν πνεύματι.

Κεφάλαιον γ.

Τούτου χάριν ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν·

20 Superstructi super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, quum imus angularis lapis sit ipse Iesus Christus:

21 In quo totum ædificium congruenter coagmentatum, crescit vt sit templum sanctum Domino.

22 In quo & vos vnà ædificamini, vt sitis domicilium Dei per Spiritum.

CAP. III.

1 HVius rei gratia ego Paulus *sum* captiuus ille Christi Iesu pro vobis Gentibus:

20 *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo:*

21 *In quo omnis ædificatio constructa, crescit in templum sanctum in Domino.*

22 *In quo & vos coædificamini in habitaculũ Dei in Spiritu sancto.*

CAP. III.

1 *HVius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu pro vobis Gentibus:*

---

20 *Super fundamentum Apostolorum & Prophetarum,* ἐπὶ τῷ θεμελίῳ, &c. Id est super Christum, qui est Apostolicæ & Propheticæ structuræ fundamentum. Sic enim Apostolus ipse optimus sui interpres explicat 1. Corinth.3. 11, & Esa.cap.28.16. Et de Lege ac Prophetis idem testatur Christus Iohan.5.39. Itaque Apostoli & Prophetæ fuerunt huius templi, id est Ecclesiæ Dei, (vt etiam hodie fideles ministri) architecti, non autem fundamentum ipsum: & planè est Antichristus qui sibi tribuit quod vnius Christi est: ac proinde non sunt lapides templi Dei quicunque alio fundamento nituntur, etiamsi nomen Christi retineant, quum rem ipsam tollant. Vbi autem Petri primatus? Nempe vel nusquam est nisi in Antichristiana Ecclesia: vel admodum negligenter, imò etiam hæreticè hæc scripserit Paulus, qui Apostolos numeret multitudinis numero, & sibi etiam in proximo capite, Gentium Apostolatum vendicet. At enim dices, iste est & Petri & Pauli successor. ergo primatus ipse à Petri & Pauli domum obitu cœperit, quandoquidem collegam habuit Petrus: à quo etiam fuerit meritò reprehensus, & cui dextram porrexerit societatis. Ita ex suo ipsius ore conuincitur seruus nequam. Omitto eorum nugas qui fundamentum interpretãtur concilia œcumenica, ædificium videlicet ipsum pro fundamento substituentes, si modò germana sint concilia. Quid verò iis facias quos non pudet Romanam etiam Ecclesiam (quam vocant) pro fundamento substernere? Ita mutuò sese collidunt mendacia. ¶ *Quum imus angularis lapis,* ὄντος ἀκρογωνιαίου. Restitui in contextu nomen λίθου, ex Claromontano codice, & Vulgata Latina interpretatione. Participium in hoc dicendi genere non solet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autem non conuerti *Summum angularem*, vt Vetus interpres, sed contrà, imum angularem, nequis ambiguitate deceptus falleretur. Nam τὸ ἄκρον Græcis vtrunque extremum declarat, nempe & summum & infimum. Hic verò Christus consideratur tanquam is qui ædificium totum solus sustineat, vt sicut architecti à fundamento, sic à Christo vnico illo firmissimo lapide incipiat Ecclesiæ structura. Simili ratione Christus dicitur à Dauide ראש פנה [*rosch pinnah*] id est caput anguli. non habita situs summi sed imi ratione, vt ראש [*rosch*] declaret translatitiè partem ædificij præcipuam, & à qua dependent reliquæ, sicut corpus à capite, quanuis diuerso situ. Caput enim in corpore summam partem tenet, in ædificio verò fundamentum in imo subsidet: sed ædificio id præstat quod caput corpori, ideóque caput dicitur. Vnde ראשית [*reschith*] Hebr. & caput Latinis, pro cuiusuis rei principio, & primaac præcipua parte ponitur. Id autem ita esse explicandum, vel ex sequenti versiculo liquet, in quo dicitur totum ædificium à Christo exurgere. Sed & Anguli appellatio partem eam ædificij designat cuius vnius firmitate vniuersum ædificium fulcitur, ex Hebr. idiotismo: à quibus etiam idcirco פנות, [*pinnoth*] id est anguli, vocantur ij qui auctoritate præstant, & reipublicæ molem quasi fulciunt, vt 1. Sam.14.38, & Esa.19.13. quod volui annotatum, nequis hic imaginetur plurium angulorum ædificium, aut denique subtilius in hac similitudine philosophetur, quum in angulo oporteat duos parietes concurrere, non possit autem ex duobus parietibus ædificium perfici.

21 *Totum ædificium,* πᾶσα οἰκοδομή. id est, ὅλη. Erasmus, *Quæcunque structura:* Putauit enim πᾶσαν hoc in loco distinguere hoc ædificium ab aliis quæ hoc fundamento non nituntur: qua in re proculdubio fallitur. Nam de nullo alio ædificio disseruit Paulus, vt minimè hic sit opus vlla distinctione. Deinde hac ratione non fuisset dicendum, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, sed, πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, vel certè expungendus fuisset articulus, cuius vis est ἀναφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, id est, totum ædificium, dixit, vt sciamus non partem duntaxat ædificij, sed totam structuram, quantacunque est, hoc vno lapide angulari fulciri. ¶ *Crescit,* αὔξει. Vtitur præsenti tempore vt ædificij structuram nondum absolutam, sed architectos adhuc in opere versari intelligamus.

¶ *Vt sit templum sanctum,* εἰς ναὸν ἅγιον. Εἰς finem declarat. Alludit autem ad templum Hierosolymitanum, quod fuit istius viui ædificij typus, perpetuum pontificem Christum habentis, vt in epistola ad Hebræos explicatur. Qua verò ratione singuli fideles alibi dicuntur Templum Domini, quòd Deus per Spiritum sanctum in Christo ipsos sanctificarit, & quasi apud eos sibi domicilium delegerit, eâdem etiam Ecclesiæ tribuitur idem nomen, quum fideles omnes in vnum quasi ædificium compingantur.

¶ *Domino,* ἐν Κυρίῳ. Vel repetitur antecedens, Hebræorum more, quanuis expresso relatiuo, quum præcesserit ἐν ᾧ, in quo, si hoc libuerit coniungere cum verbo αὔξει: (quãquam ἐν ᾧ fortasse rectius exposueris ἐφ' ᾧ *supra quod*, videlicet θεμελίῳ, *fundamentum*, vt perpetua sit metaphora) vel ἐν respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casui adiungitur: quam interpretationem sum sequutus. Non temere tamen dici possit crescere in Domino ædificium quod in eo fuit coagmentatum, nempe vt non principia tantùm, sed & media & extrema feramus Dei gratię in Christo accepta.

22 *Et vos vna ædificamini,* καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide suprà, versu 15. ¶ *Vt sitis domicilium,* εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat, & allusio est ad templum, quod dicitur מושב [*moschab*,] & משכן [*mischchan*] & מעון [*mahon.*] Pertinet autem ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν, & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matth.2.23. ¶ *Per Spiritum,* ἐν Πνεύματι. Vide suprà, versu 18.

IN CAPVT III.

1 *Ego Paulus [sum] captiuus ille,* ἐγὼ Παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tãdem ad hypothesin (id est ad suum Apostolatum) descendit. Cæterùm quia necessariò explenda est cõstructio, non conuenit inter interpretes. Nam alij subaudiunt πρεσβεύω, *legatione fungor:* quod reperi quidem in Claromontano codice, sed haud satis scio an conueniat prepositioni ὑπὲρ pro apud. Neque enim pro Gentibus, id est Gentium nomine, legatione fungebatur, sed ὑπὲρ Χριστοῦ, 2. Corinth.5.20: nisi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα. quod & ipsum duriusculum fuerit, quia præcessit πού που χίεω. Alij verò subaudiũt καυχώμαι, *gloriatus sum*, quòd simile quippiam dixisse videatur Apostolus Philip.2.16. Sed neutrum sanè in plerisque & iis quidem emendatissimis codicibus inuenitur, neque velim quidem ego istiusmodi ellipsibus aditum patefacere. Est autem maximè vsitata & minimè omnium coacta ellipsis verbi substantiui, quod multo re-

ctius suppleuit Erasmus. Vertit enim, *Ego Paulus [sum] vinctus Iesu Christi:* sed non rectè prætermisso articulo qui κατ' ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat istius captiuitatis celebritas, quòd Paulus passim dictitaretur is esse qui vellet Gentes cum Iudæis exæquare, quique hoc nomine Iudæos reddidisset omnibus exosos, vt scribitur Act.21.28, & 24.5, & 25.24. Hoc verò tantum abest vt inficietur, vt contrà ex eo captet commendandi apud Gentes ministerij sui occasionem. Captiuum autem Iesu Christi se dicit, non actiuè, quem Iesus Christus captiuũ teneat: sed passiuè, qui pro Iesu Christi asserta gloria captiuus teneatur. Sic enim sese pro iis vinctum esse dicit vt eorum mentes simul ad Christum attollat, ne videatur causam suam agere.

Εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς·

2 Siquidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi erga vos:

2 *Si tamen audistis dispẽsationem gratiæ Dei quæ data est mihi in vobis.*

Ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, (καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ.

3 *Deum videlicet* per reuelationem notum mihi fecisse mysterium illud, (sicut antè scripsi paucis.

3 *Quoniam secundum reuelationem notum mihi factum est sacramentum, (sicut suprà scripsi in breui.*

Πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ Χριστοῦ)

4 Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligẽtia in mysterio Christi)

4 *Prout potestis legentes intelligere prudentiã meã in mysterio Christi)*

Ὃ ἐν ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ καὶ προφήταις ἐν Πνεύματι·

5 Quod aliis ætatibus non patefactum fuit filiis hominum, vt nunc retectum est sanctis eius Apostolis & Prophetis per Spiritum:

5 *Quod aliis generationibus nõ est agnitum filiis hominum, sicuti nunc reuelatum est sanctis Apostolis eius & Prophetis in Spiritu:*

Εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα, καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ Χριστῷ, διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

6 Gentes *videlicet* esse cohæredes & concorpores, consortésq; promissionis eius in Christo per Euangelium.

6 *Gentes esse cohæredes, & concorporales & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium:*

Οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

7 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datũ est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.

7 *Cuius factus sum ego minister secundum donum gratiæ Dei quæ data est mihi secundum operationem virtutis eius.*

Ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ Χριστοῦ,

8 Mihi, *inquam,* longè minimo omnium sanctorum, data est hæc gratia, euangelizandi inter Gentes imperuestigabiles illas opes Christi,

8 *Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia hæc in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi,*

Καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ κοινωνία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ Θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ·

9 Et in lucẽ proferẽdi omnibus quæ *sit* cõmunio mysterij quod erat absconditum à seculis in Deo, qui omnia hæc condidit per Iesum Christum:

9 *Et illuminare omnes quæ sit dispensatio sacramenti abscónditi à seculis in Deo, qui omnia creauit.*

2 *Audistis,* ἠκούσατε. Loquitur de vocatione sua peculiariter Gentibus destinata, vt de re omnium sermonibus celebrata.

3 *Per reuelationem,* κατ' ἀποκάλυψιν. Innuit se Apostolum esse ἀμέσως vocatum: quæ historia refertur Act.9.15, & 22.21, & passim celebratur in ipsius epistolis. ¶ *Paucis,* ἐν ὀλίγῳ. Vel paulo antè, nempe hac ipsa epistola, superioribus capitibus. Nec enim video vnde colligere possimus aliam fuisse scriptam Ephesiis epistolam quæ exciderit. De mysterio diximus suprà, 1.9.

4 *Ex quo,* πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum verbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς vt in illo Ouidij, *Mortua (crede mihi) tamen ad tua verba reuixi.* Participium autem ἀναγινώσκοντες ponitur sine casu, Græcorum more, vt in illo Virgilij, —*Et diuûm amplexæ simulacra tenebant.* Quem Hellenismum vt vitarem, conuerti *Ex quo perlecto.* Optimo verò iure de se ista prædicare Apostolum, re ipsa cognoscet quisquis perspexerit quàm sublimiter ac prorsus diuinè totum illud argumentum ab initio epistolæ pertractarit.

* 5 *Patefactum fuit,* ἐγνωρίσθη, siue *notificatum:* quo verbo vtitur Gellius. Vulg. *Agnitum fuit,* perperam. Erasm. *innotuit,* nimium diluté. Significat enim Apostolus Deum ad illa vsque tempora mysterium illud penes se retẽtum celasse, quod caro & sanguis non docet, vt explicat copiosè idem Apostolus Act.14.16. ¶ *Filiis hominum,* τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Heb. לבני ארם [*libne adam,*] i. hominibus. Quid verò? annon hoc olim sanctis Patribus fuit patefactum? Respondeo, non ita multis, præsertim quod ad vocationem Gentium attinet, idque diruto intergerino pariete. Deinde vt reuelatum fuerit Prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamen diuersa ratione ac mensura fuit illis hoc mysterium quasi procul & cum inuolucris ostensum, quum Apostoli præsentem clarissimam lucem sint intuiti: quanuis initio de vocatione Gentium dubitarit etiam Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. Adiunxit autem Apostolis Prophetas illos de quorum munere diximus Rom.12.6, & 1.Corinth.14.2 & 3. Neque enim hoc potest ad veteres illos Prophetas referri, quibuscum istos vt tempore posteriores, sic huius mysterij cognitione potiores comparat.

¶ *Per Spiritum,* ἐν Πνεύματι. Claromontanus codex addit, ἁγίῳ. *Sanctum.*

6 *Concorpores,* σύσσωμα. Vide Gal.3.16, & 28. & suprà, 1.10. Vulg. *Concorporales.* Eras. *Eiusdem corporis.*

8 *Longè minimo,* ἐλαχιστοτέρῳ. Comparatiuum à superlatiuo deductum, acsi dicas minimorum minimo. Ideo addidi particulam Longé.

9 *In lucem proferendi,* φωτίσαι. Sic rectè Eras. Vulg. *Illuminare,* quum φωτίσαι hìc declaret, planè ac perspicuè aliquid docere, ac velut illata luce patefacere. sicut etiã rectè expressit Syrus interpres. Sed mihi suspectũ est istud πάντας pro πᾶσιν, quod etiam in vno manuscr. codice deesse comperi. ¶ *Communio,* ἡ κοινωνία. Vulg. *Dispensatio,* οἰκονομία. & ita etiam veteres nostri libri scriptum habent, vt & Syrus interpres legit. ¶ *Per Iesum Christum,* διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vetus interpres & Syrus hoc non legunt, nec Claromontanus codex, nec Hieronymus habet, nec Ambrosius: reperi tamen in omnibus Græcis: & sanè maximam habet emphasin. Sic enim colligit Apostolus, Vnus Deus omnes populos condidit, sic etiam nunc omnes ad se vocat: condidit autem per Christum, sic per Christum instaurat. Est enim vniuersalis particula ad id de quo agitur restringenda: vt ostendit etiam articulus τὰ, quem propterea expressi.

10 Pre

Ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ Θεοῦ·	10	Vt nota nunc fiat per Ecclesiam imperiis ac potestatibus *quæ* in cælis *sunt*, multiformis illa sapientia Dei:	10	*Vt innotescat nũc principatibus & potestatibus, in cælestibus, per Ecclesiã, multiformis sapiẽtia Dei:*
Κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν.	11	Secũdum propositum æternum quod constituit in Christo Iesu Domino nostro:	11	*Secundum præfinitionẽ seculorum, quam fecit in Christo Iesu Domino nostro:*
Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ.	12	In quo habemus libertatem & aditum cum fiducia, per fidẽ ipsius.	12	*In quo habemus fiduciam & accessum in confidentia per fidem eius.*
Διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν, ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.	13	Quapropter peto ne segnescatis ob afflictiones meas pro vobis, quæ est gloria vestra.	13	*Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis, quæ est gloria vestra.*
Τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,	14	Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi,	14	*Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrẽ Domini nostri Iesu Christi,*
Ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται,	15	Ex quo tota familia in cælis & in terra nominatur,	15	*Ex quo omnis paternitas in cælis & in terra nominatur,*
Ἵνα δῷη ὑμῖν κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ Πνεύματος αὐτοῦ εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον·	16	Vt det vobis, pro diuite sua gloria, vt fortiter corroboremini per Spiritum suum in interiore homine.	16	*Vt det vobis secundum diuitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritũ eius in interiorem hominem:*

10 *Per ecclesiam*, διὰ τῆς ἐκκλησίας. Ecclesiam ex tam multis támque diuersis hominum generibus collectam, significat quasi exemplar aut speculum esse in cuius contemplatione ipsi etiam Angeli proficiant, quatenus videlicet in tam multiplicis turbæ coniunctione, & tam consentiẽte (vt ita dicam) discordia, longè meliùs apparet multiplex illa Dei sapientia quàm in vnius synagogæ gubernatione. Nec velim quidem ego subtiliùs de Angelis philosophari, quasi conciones intersint, & Ecclesiæ ministeriũ ad illos etiam pertineat. Qua de re vide quæ tradit in hũc locum doctissimus interpres. De his autem nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom.8.6.39. ¶ *Multiformis*, πολυποίκιλος, id est πολύμορφος. Nam res ipsa non variatur, quum vnus semper Christus fuerit propositus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Iudæos ducebat: sed variata est œconomia, quæ rursus infinitas habet formas, si applicatio multiplex æstimetur ex locorum, personarum & temporum circunstãtiis, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 *Propositum æternum*, πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulgata & Erasinus, *Præfinitionem seculorum*. Ego πρόθεσιν, id est propositum, vt fontem ipsius προορισμοῦ, id est præfinitionis & prædestinationis, considero: & עולמים [*holamim*,] id est seculorum, cum doctissimo interprete accipio ἀπὸ τοῦ αἰωνίου, ex idiotismo Hebræis perfamiliari. Æternum autem accipio quod omni principio sit antiquius. ¶ *Quod constituit*, ἣν ἐποίησεν. Ad verbum, *Quod fecit*, sicut in vernaculo sermone dicimus *Faire vne deliberation*: quanuis non desint qui ἐποίησεν accipiant pro *Præstitit*. Quòd autem relatiuum ἣν nonnulli ad sapientiam, nonnulli ad Ecclesiam referunt, nihil est, quum per se plana sit sententia, si ad πρόθεσιν referas.

12 *Per fidem ipsius*, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. Id est per fidem in illum. Vide Rom.3.22. Ex hoc autem loco apparet manifestè παῤῥησίαν, id est fiduciam à fide, nempe vt effectum à causa differre: ac proinde à nonnullis perperam pro Fide substitui Fiduciæ nomen, quanuis ista duo semper cohæreant, quum de vera illa fide agitur.

13 *Ne segnescatis*, μὴ ἐκκακεῖν. Admodum propriè vtitur hoc verbo Apostolus. Dicitur enim κακός, vt volunt Græci grammatici, παρὰ τὸ χάζειν, id est à cedendo, quod est segnium & ignauorum militum. Sed malè Syrus interpres ad ipsum Paulum retulit, petentem à Deo ne ipse segnesceret: quũ sit potiùs adhortatio ipsos Ephesios cęteráſque Ecclesias respiciens, ne Apostoli captiuitate offenderẽtur, aut perterrefierent. ¶ *Ob*, ἐν. ב [*beth*,] Heb. pro בעבור [*baabur*,] ¶ *Pro vobis* ὑπὲρ ὑμῶν. i. vestra causa, vt meo videlicet exemplo confirmemini: si quidem martyrum sanguine rigatur Ecclesia, sed non abluitur nisi eius vnius sanguine qui tollit peccata mundi. ¶ *Quæ est*, &c. ἥτις ἐστὶ, &c. id est, Qua in re posita est gloria vestra. Hæc enim trita est regula apud Hebræos, relatiuũ inter duo nomina positũ cum alterutro promiscuè congruere, vt Phil.1.28.

14 *Domini nostri Iesu Christi*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, quum in Græcis non extet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Domini nostri Iesu Christi: sed in genere flectit genua ad illum Patrẽ, quem omnes creaturæ rationabiles agnoscunt cõditorem & auctorem. Atqui in omnibus veterib. libris & scholiis quoque Græcis hæc particula additur, & addi certè debet. Neque enim potest Deus Pater nisi in Christo inuocari: qua ratione tamen omnium, sed fidelium tantùm est Pater. Denique si Deum extra Christum consideraris, quænam erit Patris inuocatio?

15 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Patre per Christum. vel ex quo Christo. Is enim vnus filios Dei fecit quicunque ab origine mundi in ipsum crediderunt, Ioh.1.12. ¶ *Tota familia in cælis & in terra nominatur*, πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται. De Ecclesia Christiana ex Gentibus & Iudæis coagmentata Paulum differere satis constat. Itaque miror non fuisse animaduersam particulã πᾶσα positam pro ὅλη, vt suprà, 2.2. πατριὰν autem quam Vet. interpr. *Paternitatem* conuertit, Hieron. *Parentelam*, Eras. *Cognationẽ à communi Patre*, satis liquet familiã declarare. id est gentem quæ cõmunem vnum patrem familiás habeat: vt sanè habet Ecclesia in Christo adoptata, quæ etiã idcirco Domus Dei dicitur, vt 2.Tim.2.20: cuius ciues vocauit domesticos Dei, suprà, 2.19. Externi sunt igitur quicũque nõ sunt destinati adoptioni in Filio, & patrem habent diabolum, vt Ioh.8.44. super quos manet ira Dei, Ioh.3.36: vt plane non possit eorum interpretatio admitti qui πᾶσα exponũt Omnis, nisi eadem permutatione, Omnis pro Tota accipiãt. Iam verò quod additur In cælis, quum ad huius familiæ distributionẽ pertineat, de iis intelligatur oportet qui iam in cælos migrarunt, in eodẽ atque nos Filio adoptati, vt vnà nobiscum eandem familiam constituãt, sicut exposuimus suprà, 1.10. Nam ne hîc quidem velim de Angelis subtiliùs philosophari: quibus vix sanè putẽ adoptionis nomẽ conuenire, adeo vt in hac πατριᾷ non possint satis cõmodè comprehendi, cuius vinculum nostra in Filio adoptio existat. Quod si coniunxerimus istud cum verbo ὀνομάζεται, *nominatur*, non tam erit prægnãs (vt ita dicam) sentẽtia. Tantùm enim significabitur, istius Domini familiæ celebritatẽ, huius mũdi spatiis non terminari, sed in ipsis etiã cælis commemorari, vt Luc.2.14, & 15.7. Itaque priorem expositionem vt vberiorẽ amplector. Postremò ὀνομάζεσθαι significat ex alicuius nomine celebrari, vti iam tum fideles omnes à Christo Christiani dicebantur. Sed meminerimus rem ipsam esse cum nomine copulandam.

16 *Pro diuite sua gloria*, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ: id est pro magnitudine misericordiæ ipsius. Id enim est quod

δόξαν vocat, ob eam causam quam exposui suprà, 1.5 & 6 & 12. Sed & opulentiam gloriosam possis interpretari, eadem aut certè non multum diuersa sententia. ¶ *In interiori homine*, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον. Εἰς pro ἐν accipio. Vide Ro.7.22.

Κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν· 17

Ἐν ἀγάπῃ ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος· 18

Γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ Θεοῦ. 19

Τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν, 20

Αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν. 21

Κεφάλαιον δ.

Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν Κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως ἧς ἐκλήθητε· 1

17 ¶ Et inhabitet Christus per fidem in cordibus vestris:

18 Vt in charitate radicati & fundati, valeatis assequi cum omnibus sanctis, quæ sit illa latitudo & longitudo, & profunditas & sublimitas:

19 Et cognoscere charitatem illam Christi omni cognitione superiorem: vt impleamini ad omnem vsque plenitudinem illam Dei.

20 Ei verò qui infinita cum redundantia potest omnia facere supra ea quæ petimus, aut mente concipimus, pro vi illa agẽte in nobis,

21 Ei sit inquã gloria in Ecclesia per Christum Iesum, in omnes ætates seculi seculorum. Amen.

Cap. IIII.

1 Precor itaque vos ego captiuus in Domino. vt incedatis ita vt dignum est vocatione qua vocati estis:

17 *Christum habitare per fidem in cordibus vestris:*

18 *In charitate radicati & fundati, vt possitis cõprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit latitudo & longitudo, & sublimitas & profundum:*

19 *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatẽ Christi, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei.*

20 *Ei autem qui potens est omnia facere superabundanter quàm petimus aut intelligimus, secundum virtutem quæ operatur in nobis,*

21 *Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo Iesu, in omnes generationes seculi seculorum. Amen.*

Cap. IIII.

1 *Obsecro itaque vos ego vinctus in Domino, vt dignè ambuletis vocatione qua estis vocati.*

17 [Et] *inhabitet*, κατοικῆσαι. Iterum notanda emphasis verbi κατοικεῖν, quam exposuimus Matth 2.23. Huc etiam pertinet quod scriptum est Ioh.6.37, & 14.23. ¶ *In cordibus*, ἐν καρδίαις. Non dicit in linguis, nisi cor linguam appellat, vt meritò dicat vnusquisque, Credidi, ideo loquutus sum. & sic declarat Apostolus quid interiorem hominem vocarit.

18 *In charitate*, ἐν ἀγάπῃ. Charitatem intellige qua diligimur à Deo. Hæc enim est radix, hoc fundamentum electionis nostræ, ad quod vbique nos reuocat Apostolus, vt suprà, 1.4, & alibi passim. Radicis enim & fundamenti nomen quomodo fructibus tribuas? ¶ *Radicati & fundati*, ἐρριζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι. Sic rectè Vetus interpres. Erasmus tamẽ prætulit periphrasin, *Fixis radicibus, & fundamento iacto.* Cæterùm cohærent hæc participia cum sequente verbo ἐξισχύσητε: éstque particula ἵνα explicanda per traiectionem, quæ non modò non est insolens, sed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum ea delectatum non vno in loco, sed satis multis, vt 1. Cor.9.15, & 2. Cor.2.4, & Galat.2.10. Vide Rom.12.32. ¶ *Quæ [sit] illa latitudo*, &c. τί τὸ πλάτος. &c. i. quàm sit hoc opus nostræ in Christo conciliationis omnibus suis numeris & partibus absolutum. Allusit autem fortassis Apostolus ad ritũ oblationis Theruma & Thenupha: de quibus in Lege agitur. quarum vna à dextrà ad sinistram, altera verò sursum & deorsum mota offerebatur, quod allegoricè patres ad crucis formam retulerunt: vel sumpta est à Geometricis mensuris translatio: vt mirum sit veterum nonnullos tam procul à scopo aberrasse dum istas dimensiones seorsim subtili quadam ratione considerant.

19 *Charitatem Christi*, ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ. Id est, quam exhibuit nobis Deus in Christo, vt Ioh.3.16, & Ro.5.8. Vel, qua Christus ipse Filius Dei nos complexus est, vt Ioh.15.13. ¶ [*Omni*] *cognitione superiorem*, ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως. Id est, quæ superat humani ingenij captum, vt quidem plenè animo concipi possit: quum alioqui quisque Spiritu Dei fretus pro modulo suo tantùm percipiat quãtum satis est ad salutem. γνῶσιν enim vocat facultatẽ ipsam cognoscendi, non cognitionis habitum. Est autem hæc plana expositio, & cum superiore metaphora prorsus cõsentiens, atque etiam cum eo quod scripsit suprà versiculo octauo, nempe imperuestigabiles esse Christi opes. Quod autem attinet ad constructionem verbi ὑπερβάλλειν, non erat quòd de ea ambigeret Erasmus. Sic enim apud Aristotelem bis in eadem pagina inuenitur libro de Republica 3, Μυθολογεῖται δὲ καὶ τοὺς ἀρχαίους τὸν Ἡρακλέα καταλιπεῖν, διὰ πενίαν οὐ δυνάμενον ἀπόνως ἄγειν τὴν ἀγελῆν, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τὸν πλοῦτον. Idem paulo pòst, οὔτε γὰρ γεγραφεῖς ἐάσειεν ἂν τὸν ὑπερβάλλοντα πόδα τῆς συμμετρίας ἔχειν τὸ ζῷον. Quidam igitur in hoc explicando loco frustra se torserunt, vt Hieronymus, qui interpretatur *Eximiam dilectionem cognitionis Christi*, obscuro sensu, & traiectione ita violenta vt admitti certè non possit. Sed magis etiam hũc locum torquent, qui τῆς γνώσεως attexunt præcedenti versiculo cuius constructionis meminit etiam Photius. Apud Ambrosium verò perinde legitur contextus acsi scriptum esset τὴν γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata cõstructio: cuiusmodi hypallagẽ annotauimus Act.5.20. Vertit enim *Supereminentem scientiam charitatis Christi.* quomodo etiam legitur apud Augustinum epistola 120, vt Erasmus obseruauit. Vulgatus, *Supereminentem scientiæ.* Erasmus, *Supereminentem cognitioni.* Syrus autem interpres expuncta voce τῆς γνώσεως, legit ὑπερβάλλουσαν ἀγάπην, id est, τὸ μέγεθος τῆς ἀγάπης, *magnitudinem charitatis.* ¶ *Ad omnem*, &c. εἰς πᾶν, &c. Id est, ita vt in vobis abundent quæcunque ad nostram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur, vt εἰς τοσοῦτον pro eò vsque, & εἰς τοῦτο pro hactenus, & εἰς πάσας, infrà versu 21, quo modo etiam apud Hebræos ponitur ל pro עד [*bal.*] Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua superiore versiculo disseruit. vt plenitudo Dei dicatur non qua Deus ipse plenus est, id est plena diuinitas, (quis enim hanc capiat?) sed ingens illa Dei beneficẽtia in Christo, cuius nos facit participes & cohęredes. Deinde plenitudinem malui vertere quàm perfectionem: propterea quòd paulo antè dictum est Christum in cordibus nostris habitare vt Deus quodammodo in ipso nos impleat, & nos Deo veluti impleamur in ipso.

20 *Infinita cum redundantia*, ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ. Ad verbum, *suprà quàm redundanter.* Vulg. *Superabundanter.* Eras. *Cumulatè.* Neuter satis ἐμφατικῶς. ¶ *Pro vi*, &c κατὰ δύναμιν, &c. Id est, pro ea facultate quã in nobis iã vigere experimur.

21 *In omnes ætates seculi seculorum*, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebraicè לכל דורות עולם ועולמים [*lechol doroth holam holamim.*]

IN CAPVT IIII.

1 *Precor*, παρακαλῶ. Erasmus, *Hortor.* Mihi verò videtur illud magis appositum. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Hebr. באדוני [*badonai,*] id est Domini causa, siue ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בעבור [*bahabur,*] id est propter, vt Geneseos capite 29.ver.18. ¶ *Vocatione*, τῆς κλήσεως. Vocationem vniuersalem fidelium intellige: nempe vt sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem vocati sunt in Christo. De ipso verò nomine vocationis sæpe iam à nobis dictum est. ¶ *Qua*, ἧς. Positum est relatiuum in casu antecedentis, Græcorum idiotismo.

Μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ·

Σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.

Ἓν σῶμα καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.

Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα·

Εἷς Θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.

Ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ.

Διὸ λέγει, Ἀναβὰς εἰς ὕψος, ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.

2 Cum omni modestia ac man-
suetudine, cum animi lenitate,
tolerantes alij alios per chari-
tem:

3 Studentes seruare vnitatem
Spiritus per vinculum pacis.

4 Vnum *est* corpus & vnus
Spiritus, sicut & vocati estis in
vnam spem vocationis vestræ.

5 Vnus Dominus, vna fides, v-
num Baptisma:

6 Vnus Deus & Pater omniũ,
qui est super omnes, & per o-
mnes, & in omnibus vobis.

7 Sed vnicuique nostrûm data
est gratia pro mensura doni
Christi.

8 Quapropter dicit, Quum a-
scendisset in sublime, captiuam
duxit captiuitatem, & dedit
dona hominibus.

2 *Cum omni humilitate & mansuetudine, cum patiẽtia, supportantes inuicem in charitate:*

3 *Soliciti seruare vnitatem Spiritus in vinculo pacis.*

4 *Vnum corpus, & vnus Spiritus, sicut & vocati estis in vna spe vocationis vestræ.*

5 *Vnus Dominus, vna fides, vnum Baptisma:*

6 *Vnus Deus & Pater omnium, qui super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis.*

7 *Vnicuique autem nostrûm data est gratia secundum mensuram donationis Christi:*

8 *Propter quod dicit, Ascendens in altum, captiuã duxit captiuitatem, dedit dona hominibus.*

---

2 *Modestia*, ταπεινοφροσύνης. Vide Act. cap. 20. ver. 19. ¶ *Cum animi lenitate*, μετὰ μακροθυμίας. Vulgata, *Cum patientia.* Vide Matth. 18. 26. Ambrosius certè procul aberrauit quũ Magnanimitatem conuerteret.

3 *Spiritus*, τοῦ Πνεύματος. Spiritũ accipio pro Spirituali, siue cuius vinculum est Spiritus sanctus. Ita enim distinguit amicitiam illam (cuius præcepta tradiderunt philosophi) à Christiana coniunctione: simúlque sibi patefacit aditum ad proximum argumentum.

4 *Vnum [est] corpus*, ἓν σῶμα. Vide 1. Cor. 12. 12 & 13. ¶ *Vnus Spiritus*, ἓν Πνεῦμα. Vnus videlicet spiritus quo in vnum corpus coniungimini, vt iam alij ab aliis odio dissidere non possitis, quum Spiritus idem & vnus non possit à seipso dissidere. Quòd si Spiritum accipiamus pro animo, dicentur fideles esse quasi vnum corpus & vnus animus, propter summam coniunctionem, vt Act. 4. 32: quod & philosophi de amicitia dixerunt, sed non eodem iure, quum istius coniunctionis vinculum & scopum non nossent. Quoties autem vnum hic legimus, toties nectatur conclusio, quod vnum est discerpi non posse.

6 *Qui est super omnes, & per omnes, &c.* ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Erasmus, *Super omnia, & per omnia, & in omnibus vobis.* Vulgata, *Super omnes, & per omnia, & in omnibus vobis.* Est autem (fateor) ambiguum genus, sed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino masculini generis est. Itaque miror, quum Eras. reprehenderit vet. interpretẽ quòd in eodem genere non perseuerarit, & res personis miscuerit, quî non animaduerterit se in eandem reprehensionem necessariò incurrere, vt qui priora duo rebus tribuat, postremum autem cogatur personis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem Hieronymus expungit pronomen ὑμῖν. cuius etiam dictum nolim temere & sine distinctione concedere, in omnibus videlicet esse Spiritum sanctum. Nam rectè Spiritus sanctus ab effectu sic vocatur, potius quàm à natura: quum per se satis intelligatur sanctus esse qui Deus est. Deinde (quod rectè omnino expendit doctissimus interpres) considerari debet huius loci circunstantia. Non est autem institutus sermo de illa vniuersali gubernatione, sed de mutua fidelium in vno Patre coniunctione: quæ sanè nihil commune habet cum brutis animalibus. qua etiam ratione nomen Patris apposuit. quod nónisi Christi membris competit, vt prorsus sine causa Hieronymus hîc sese fatiget. Quanuis igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi possint, vt Ierem. 13 13, & Act. 17. 28, tamen ad scopum Apostoli sunt restringenda quæ de imperio & præsentia Dei commemorat. Deinde, quãuis interdum Paulus in eo argumento πάντα vsurpet neutrô genere, tamen quia sequitur ἐν πᾶσιν ὑμῖν masculino genere, multò melius cõgruit, illa tria ad rem eandem accommodare. Quod autem ad rem ipsam attinet, ὅτι πάντων designat vnius in totam Ecclesiam summum imperium, διὰ πάντων prouidentiam per omnia Ecclesiæ membra diffusam, ἐν πᾶσιν nostram illam cum Deo coniunctionem in Christo. quæ tria non videtur agnoscere quisquis fraternam concordiam violat: vt planè fuerint impudentes hæretici quum ex istis syllabarum aucupiis vellent trium hypostaseon imparitatẽ statuere: vt pluribus docet Basilius in libello de Spiritu sancto ad Amphilochium. Postremò hac occasione descendit Apostolus ad sapiẽtiam Dei infinitam in his tribus, tum in toto Ecclesiæ corpore, tum in singularum partium concinna dispositione, describendam.

7 *Doni Christi*, τῆς δωρεᾶς τοῦ Χριστοῦ. Id est doni quod Christus contulit, vel quod Pater nobis in Christo contulit. Significat autem Apostolus vnum quidem esse corpus, ac proinde summam omnium membrorum cõsensionem esse oportere, sed diuersas esse membrorum functiones, quæ in istius charitatis vsu sunt diligenter considerandæ, ne, dum volumus præpostero zelo vel ambitione aliqua corpus iuuare præter functionis nostræ rationem, non modò nihil proficiamus, sed hoc ipso plurimũ noceamus.

8 *Captiuitatem*, αἰχμαλωσίαν. Id est captiuorum multitudinem. Est enim μεταφορικῶς explicatus victoris ducis triumphus. Hostes autem isti sunt, diabolus, mors, peccatum, quicquid denique se opposuit humili Christo. Captiuitatem verò pro captiuis dixit, ex idiotismo Hebræis familiari, cuius multa passim exempla occurrunt. Et quod ad huius loci applicationem attinet, adeo propria est ista explicatio quam adfert Paulus, vt aliæ omnes translatitiæ sint, vel ipsis in eo consentientibus æquioribus Iudæis. Nam ad Dauidem certè istam ascensionem referri non posse liquet ex præcedente & sequente versiculo: quanuis Aben Ezra aliter censeat. Deus verò qua ratione dici potest in sublime ascendisse, nisi prius è sublimi descẽderit? Nam alibi quidem Deum esse exaltatum, id est sublimem, lego: rogat etiam Dauid aliquoties vt exaltetur supra cælos, id est, magnificentiæ suæ sublimitatem declaret: sed vbi dicatur ascendisse in altum, pro gloriam suam insigni aliquo facto quasi euexisse (vt nonnulli hîc exponunt) nusquam adhuc inueni. Itaque Kimhi, quanuis alioquin à vero sensu aberret, tamen vidit hæc esse ad Deum referenda, qui è terra in cælum migrarit. Sed quod translatitiè explicat, credamus potius cum Paulo propriè esse de Messiæ in cælos reditu explicandum. ¶ *Dedit dona hominibus*, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa veritas habet לקחת מתנות באדם [*lakachta mattanoth baadam*,] id est, accepisti dona pro hominibus. id est, quæ dares hominibus. At enim, inquies, plurimum differunt accipere & dare. Quid igitur? nempe sensum genuinum spectauit Apostolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus, qui videlicet quotidie nos ornat donis suis. Ergo in באדם [*baadam*] accipitur ב pro בעבור [*bahabur*,] vel ל, vt Genes. cap. 32. versu 13. ita videlicet vt subaudiatur verbum consequentis significationis, vt Act. 7. 9, Vendiderunt eum in Ægyptum, videlicet transferendum: & Num. 23. 27, Accipiam te in locum alium, nempe deducendum. Denique in hac explicatione consentit cum Paulo Chaldaica paraphrasis, quod ad dicendi genus attinet: quanuis ineptè ista de Mose interpretetur, vt etiam impius R. Salomon.

Τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;	9	Cæterùm illud Ascēdit, quid est nisi quòd etiam descenderat prius in infimas partes terræ?	9 *Quòd autem ascendit, quid est nisi quia & descendit primùm in inferiores partes terræ?*
Ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα.	10	Qui descenderat, ipse est qui etiã ascendit lōgè supra omnes cælos, vt impleret omnia.	10 *Qui descēdit, ipse est & qui ascendit supra omnes cælos, vt impleret omnia.*
Καὶ αὐτὸς ἔδωκε, τοὺς μὲν, ἀποστόλους, τοὺς δὲ, προφήτας, τοὺς δὲ, εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ, ποιμένας καὶ διδασκάλους.	11	Is igitur dedit alios quidem, Apostolos, alios verò, Prophetas, alios autem, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.	11 *Et ipse dedit quosdam quidem, Apostolos, quosdam autem, Prophetas, alios verò, Euangelistas, alios autem, Pastores & Doctores.*

9 *In infimas partes terræ?* εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς; id est in terram, quæ pars est mundi infima, vt idonei interpretes explicant. Nam qui ad limbum vel ad inferos detorquent, vix digni sunt refutatione: inter quos etiam Origenes in sextum caput epistolæ ad Romanos (vt errorē erroribus cumularet) captiuitatis nomine quam Dominus victor abduxerit, eos intelligit qui cum Christo resurrexerunt, de quibus Matt.27.53, qui, inquit, introierunt in sanctam ciuitatem, id est Hierusalem. Sed age istas nugas sinamus. Hoc ego verò lectori expendendum relinquo ex cuiusdam interpretatione, ecquid Paulus his verbis alludat ad Virginis vterum. Extat enim locus Psal.139. 15, vbi Dauid vterum in quo fuerat formatus, translatitiè vocat תחתיות ארץ [*tachthiyoth arets*, id est inferiora terræ.

10 *Longè supra*, ὑπεράνω. Vulgata & Erasmus, *Supra*. Vide suprà, 1.21. Quod autem nonnulli curiosi homines hîc disceptant, supra cælos nullum esse locum, itaque corpus Christi esse ἀπερίγραπτον, Sophistis relinquamus. Christum scimus verum hominem fuisse, nec esse desiisse, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere: scimus in cælos ascendisse, gloriæ Patris socium, nec inde prius venturum quàm iudicet viuos & mortuos: nos autem fide ad eũ per Spiritum sanctum subuectos, verè vnum cum ipso fieri, vt vitam æternam in eo per imputationem gratis adipiscamur: cuius etiam Spiritu, mortui peccato, viuimus iustitiæ. Hæc fides, hæc spes est Christianorum, quæ fallere non potest. nititur enim gratuita Dei promissione, quam prædicat Verbum, amplectitur per Spiritum sanctum fides, obsignant in nobis per eundem Spiritum instituta à Domino Sacramenta. Cætera curiosis Sophistis relinquamus. ¶ *Vt impleret*, ἵνα πληρώσῃ. Id est, donis & beneficiis suis cumularet. Sic enim accipitur verbũ מלא [*mille*] in hac constructione, vt Esa.23.2, & Iere.31.25, vbi etiam הרוה [*hiruah*] & מלא [*mille*] vsurpantur tanquã synonyma. Deinde constat hanc esse testimonij Dauidis explicationem. Quemadmodum igitur illud Ascēdit, &c. applicatur Christi ascensioni, ita illud, Dedit dona hominibus, respondet isti particulæ, Vt impleret omnia: vt planè videatur etiam alludere Paulus ad sequentem versiculum illius Psalmi vbi dicitur Dominus suos onerare, metaphora à solennibus epulis sumpta, quum principes post partam victoriam toti populo liberalitatem suam testabantur, solennibus præsertim sacrificiis, quibus erant coniuncta conuiuia: vt passim ex sacris etiam historiis licet intelligere. Itaque verbum Implere, hoc in loco non accipietur pro Perficere, nisi ex consequēti, quatenus Christi donis perficimur. quò etiam manifestè refertur quod paulo antè dixit 3.19, vt impleamini ad omnem vsque Dei plenitudinem: & Coloss.2,10. estis in eo completi: & Ioh. 1. accepimus omnes ex eius plenitudine, & Act.2,33 à Petro istud explicatur. Neque etiam propriè pertinet ad hũc locum quæstio, Quomodo Christus sit vbique, sed potius Quomodo donis suis cumulet, nempe per Spiritum suum, vt testatur Iohan.14.16, & 26, & 15.26, Nec tamen improbanda est eorum interpretatio, inter quos etiam est Bernardus primo sermone De aduentu Domini, vertens, *Vt adimpleret omnia*, nempe quòd in Christo cõsummata fuerint omnia prædicta à prophetis, & quæ ad salutem nostrã requirebantur. Sed prorsus reiiciendi sunt ij qui conantur ex hoc loco corpus humanum ἀπερίγραπτον, id est corpus non corpus, Christo tribuere, ac spem nostram à fundamentis conuellere. Nam non modò nisi fuerit, sed etiam nisi sit Christus verus ac naturalis homo, frustra speramus quod speramus: & Spiritus sancti virtutem ignorat qui nos Christi corporis participes fieri non posse putat nisi vbique statuatur, vt naturalibus corporis qualitatibus spolietur. Nam alioqui Christi carnem inenarrabiliter omnibus ὑπερφυσικοῖς donis supra res omnes creatas ornatam esse in sese, dubium non est: at ἀνθρωπικοῖς (id est iis quibus sublatis humanitatem necesse fuerit non esse nobis ὁμοούσιον & ipsa materia, & iis qualitatibus quæ faciunt vt Humanitas sit Humanitas,) nequaquam. Nam & corpora nostra, post resurrectionem fient ipsi corpori Christi glorioso etsi non ἴσα, at certè σύμμορφα, Philip.3,21. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. De Ecclesia Paulum loqui constat ex tota argumenti serie, & testimonij etiam applicatione quam paulo antè exposuimus. Itaque vniuersalis particula ad id de quo agitur restringenda est, vt diximus suprà, versu 6. quã tamen videtur Apostolus vsurpasse de industria, non modò vt vniuersi subiicerentur Christo sine exceptione, sed etiam vt Iudæorum & Gentium discrimen sublatum esse ostenderet. Præterea verò notanda est distributio Apostoli, vt qui priore loco commemoret quasi ædificij architectos, deinde ad summũ & vltimũ fastigium accedat.

11 *Apostolos*, ἀποστόλους. Istos hoc nomine propriè vocatos legimus duodecim fuisse (quibus accessit Paulus peculiariter Gentibus destinatus) à Christo ipso destinatos ἀμέσως. quanquam videtur etiam aliquatenus adiungendus Barnabas, ex eo quod scriptum est Act.13.2. Horum autem officium fuit per vniuersum orbem terrarum Ecclesias suo quodam (vt ita dicam) iure constituere, vt ex Christi mandato & tota eorum historia apparet. Constitutis ergo Ecclesiis hoc quoque munus necessariò fuit sublatum. Itaque tyrannica hodie vox est in Ecclesia sese Apostolum ex successione profiteri: quanto magis sese Apostolorum principem dicere? Nam certè Paulus nullum eiusmodi primatum vni tribuit, nisi Christo capiti. At enim ministeriali capite vniuersali opus est. Litiga igitur cũ Apostolo tu quisquis es. i. cum Spiritu sancto. Nam propriùs hic locus erat de catholica Romana vel alia quapiã Ecclesia differendi. quanquam catholica quî esse potest quæ Romana dicitur? ¶ *Prophetas*, προφήτας. Hunc ordinem etiam supra Apostolico adiunxit, 3.5: ex quo apparet fuisse Prophetarum munus vnum ex præcipuis, vt qui in primis illis initiis sapientia aliqua eximia pollerent, nõ modò in interpretando, sed etiam in administrandis Ecclesiis quas Apostoli constituerant, prout diuersa incidebant negotia: adeo vt in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, vt ex sacra historia licet cognoscere. Vide Rom.12.6, & 1. Cor.14.2. Fuit ergo hoc munus etiam temporarium, quanuis nõ extincta sit ipsa gratia. ¶ *Euangelistas*, εὐαγγελιστάς. Hoc nomine ij intelliguntur quibus comitibus vtebantur Apostoli in suo fungendo munere, quòd omnibus non possent sufficere, nedũ vt princeps aliquis Apostolorum in terris esset. Eiusmodi erant, Timotheus, Titus, Syluanus, Apollos: quos ita secũ coniunxit Paulus vt tamen in inscriptione epistolarum se vnum dicat Apostolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur Euangelista, 2. Tim.4.5. Fuit ergo hoc etiam munus temporarium. ¶ *Pastores ac doctores*, ποιμένας καὶ διδασκάλους. Assentior Ambrosio qui hæc quoque munera distinguit. Nam ratio parum firma est quæ Hieronymum & Augustinum mouit vt confunderent? nempe quia copula absque articulo est interiecta. Fateor tamen Doctorũ nomen latè patere, vt 1. Cor. 12.28. Sed apparet istorum aliquod fuisse discrimen, quòd in isto compendio videatur vix locus esse synonymis. In eo tamen nõ sequor Ambrosium quòd διδασκάλους, id est (vt ipse interpretatur) Magistros, putet eos esse quos vocarint Exorcistas: quos ego potius inter dona sanationum recenseo, quorum fit mentio 1. Cor.12.30. Nam ipsum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipsa ostendit, Apostolum hoc loco differere de iis duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent. quamobrem etiam gubernationes & opitu-

lationes præterit, & alia nonnulla in epistola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuit verbum Domini fideliter explicare, & veluti scholam Ecclesiasticam regere, vt sincera doctrina dogmatum & veræ interpretationes in Ecclesia retinerẽtur, sicut docuit Alexandriæ Pantænus & Origenes. cui deinde quum concessum esset cõcionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter maiorum consuetudinem factum esse dicerent, vt explicatur apud Niceph. lib. Eccles. hist. quinti, capite 14. At Pastorum (qui & Episcopi dicebantur, vt 1. Pet. 2.25) munus longè latius patebat, nimirũ vt Verbo & orationi vacarent, & Ecclesiam sibi commissam modis omnibus tuerentur: ex quibus etiam satis perspicitur hæc duo munera perpetua esse oportere in Ecclesia Dei.

Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ.	12	Ad coagmentationem sanctorum, ad opus ministerij, ad ædificationem corporis Christi.	12	*Ad consummationem sanctorum in opus ministerij in ædificationẽ corporis Christi:*
Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ.	13	Donec euadamus omnes in vnitate fidei, & agnitionis Filij Dei, in virum adultum, ad mensuram staturæ pleni Christi:	13	*Donec occurramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi:*
Ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν μεθοδείαν τῆς πλάνης·	14	Vt ne simus amplius pueri, qui fluctuemus & circunferamur quouis vento doctrinę, in hominum alea, per veteratoriam ad insidiosè fallendũ versutiam:	14	*Vt iam non simus pauuli fluctuãtes, & circunferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circunuentionem erroris:*
Ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλή, ὁ Χριστός·	15	Sed syncerè nos gerentes in charitate, prorsus adolescamus in eum qui est caput, *nempe* Christus:	15	*Veritatem autem faciẽtes in charitate, crescamus in illo per omnia qui est caput, Christus:*

12 *Ad coagmentationem*, πρὸς τὸν καταρτισμόν. Vulgata, *Ad consummationem.* Erasmus, *Ad instaurationem.* Vide 1.Cor.1.10. ¶ *Corporis Christi*, τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Id est Ecclesiæ, vt 1.Cor. 12.27, & suprà, 2.25. Syrus (nisi errauit descriptor) omissa voce Corporis, legit, *Aedificium Christi.*

13 *In vnitate fidei*, εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. id est, Ea summa coniunctione cuius vinculum est fides, vt nullæ partes hient, nihil sit luxatum, nihil non suo loco apte collocatũ ac cohærens. quod scitè exposuit Syrus interpres, quasi scriptum sit εἰς ἓν διὰ τῆς πίστεως, *donec fiamus vna res per fidem.* ¶ *In virum adultum*, εἰς ἄνδρα τέλειον. Ἀνὴρ hoc in loco ætatem designat translatitiè, vt diximus 1. Cor.13.11. Ecclesiam igitur corpori comparat, cuius anima sit Christus. Itaque sicut anima paulatim confirmatis organis, facultates suas edit in corpore, ipsũmque adeo corpus sibi vegetat, donec ad iustam & consistentem ætatem peruentum sit: ita etiam quandiu in hac vita versamur, par est vt in vita illa æterna ac spirituali crescamus, donec in Christo adoleuerimus, & vicissim Christus in nobis. quod quando & quomodo futurum sit, copiosè explicatur 1.Cor.cap.13. Loquitur autem Paulus de Ecclesia tanquam de homine singulari & vnico: tum vt vnitatem illam declaret, tum vt singuli meminerint hãc doctrinam sigillatim etiam ad se pertinere. At Clemens in Pædagogo, viri perfecti nomine Christum ipsum intelligit. Vide 1.Cor.2.6. ¶ *Staturæ pleni Christi*, ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ. Quia fit mentio τοῦ μέτρου, id est mensuræ, ἡλικίαν malui *Staturam* interpretari quàm *ætatem*, cum vetere interprete, vt Mat. 6.27, & Luc.19.3. Hoc enim est (opinor) quod Hebræi קומה [*komah*] vocant: & nos simili ratione dicimus *hauteur* in vernaculo nostro sermone, sicut ἡλικία ab ἡλίκος deducitur. quanuis Augustinus lib.de Ciuitate Dei 22, cap. 15. argumento suo seruiẽs maluerit *Aetatem* vertere. Cæterùm τοῦ πληρώματος τοῦ Χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotismo, τοῦ πληροῦντος Χριστοῦ. Dicitur enim hoc in loco Christus non in sese, sed in nobis adolescere, pro nostri in ipso & ipsius in nobis incremento, Coloss. cap.1, versu 19.

14 *In hominum alea*, ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων. id est, Incertis illis casibus quibus iactantur homines. Græcis enim certum est κυβείαν dici quam Latini aleam vocant: quod nomen translatitiè de quibusuis incerti euentus rebus dicitur: vt nulla magis fuerit apposita metaphora significandæ hominum desultoriæ (vt ita dicam) leuitati. Neque enim hîc duntaxat verum est quod ait Comicus, Quot capita, tot sensus: sed nullus etiam homo est qui non a seipso sæpe in rebus maximi momenti dissentiat. Itaque hac quoque ratione vitam hominum meritò aleæ comparar s. neque nimium procul etiam recedit à translatione rei nauticæ hac altera metaphora, quum nauigatione nihil sit incertius. Maluit tamen Vetus interpres *Nequitiam.* Erasmus verò rectius *Versutiam* interpretari, pro eo quod vernaculo sermone dicimus *piperie.* vt etiam intellexit Syrus interpres. Augustinus lib.de Ciuitate Dei 22. cap.18, *Illusionem* vertit. Hoc enim referunt ad aleatorum astutias ac fraudes, quia sequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exemplum requiro idonei auctoris in quo κυβεία aliud quàm aleam declaret. Libet autem hîc adferre aliam expositionem de qua iudicet lector. Nam quia tota hæc oratio à re nautica desumpta est, apud Ciceronem autem 5. in Verrem lib. Cybæam dici inuenio maximæ nauis onerariæ, quadratæ videlicet genus: & prouerbiali quodam dicendi genere dicuntur eadem naui vehi qui eiusdem sunt socij: fortassis hunc locum non ineptè conuerteris, *In hominum Cybæa.* Quia tamen nusquam alibi Cybææ nomen legere memini, nequid hîc peccarem per imprudentiam, malui certam ac vulgatam τῆς κυβείας significationem amplecti. Clem.lib.στρωμ.α', ad ματαιοπονίαν, id est, inanem laborem, refert: Epiphanius in Manichæos, vanas & ineptas subtilitates κυβευτικὴν διδασκαλίαν vocat. ¶ *Per veteratoriam*, ἐν πανουργίᾳ, &c. Sicut plerosque hominum vocauit νήπιους, i. non minus leues & faciles ad quiduis amplectendum, ac mutandam subinde sententiam, quàm si pueri semper essent, ac nullo iudicio prediti: ita nũc dicit non deesse qui ad alios fallendos & in errorem impellendos miré sint exercitati. Vulgata, *In astutia ad circunuentionem erroris.* Erasmus, longius à Græcis recedens, *Qua nos adoriuntur, vt imponant nobis.* Ego (ni fallor) planius & accommodatius πανουργίαν conuerti πονηρευτικῶς, veteratoriam versutiam, & μεθοδείαν πλάνης insidiosas fallacias. pro quo Augustinus De Ciuitate Dei, lib.22.cap.18, vertit *Ad machinationem erroris.*

15 *Syncerè nos gerentes*, ἀληθεύοντες. vel, constanter perseuerantes, quam interpretationem sequutus est Syrus interpres. Nam τὸ ἀληθεύειν omnino respondet Hebræo verbo אמן [*Aman*,] quod in Niphal declarat firmum & constantem esse. Vulgata, *Veritatem sectantes.* obscuré. Veritas autem ista opposita fraudi non tantùm in dictis vt infrà 25. sed in factis quoque, atque adeo toto vitæ cursu spectatur. ¶ *Prorsus*, τὰ πάντα. Ad verbum *Per omnia.* subaudita præpositione κατὰ, vt 1.Corinth. 9.15, & 10.33. ¶ *Adolescamus in eum*, αὐξήσωμεν εἰς αὐτόν. Vel, vt Vetus interpres, *Crescamus in illo.* Hieronymus, *Vt augeamur in ipso omnia.* Nam verbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum οὐδετέρως. Sed hoc modo accipiẽdum esse apparet ex Coloss 1.19. Syrus interpres videtur legisse ἵνα αὐξηθῶσιν τὰ πάντα ἐν ἡμῖν εἰς Χριστὸν ὃς ἐστιν κεφαλή, *vt quicquid*

in nobis est adolescat in Christum qui est caput: à quo nimirum omnis sensus & motus ipsáque adeò vita spiritualis promanat in subiecta ipsi membra. Ambrosius & Hieronymus, *vt augeamus ipso omnia.*

Ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ.	16	Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & compactum per omnes suppeditatas cõmissuras, ex vi intus agente pro mensura vniuscuiusque membri, incrementum capit corpori conueniens, ad suiipsius extructionẽ per charitatem.	16	*Ex quo totum corpus compactum & connexum per omnem iunctura subministrationis, secundum operationem in mensuram vniuscuiusque mẽbri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in charitate.*
Τοῦτο οὖν λέγω, καὶ μαρτύρομαι ἐν Κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν,	17	Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne amplius incedatis, ‖sicut reliquæ Gentes incedunt, in vanitate mentis suæ,	17	*Hoc igitur dico & testificor in Domino, vt iam non ambuletis sicut & Gentes ambulant, in vanitate sensus sui,*
Ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.	18	Obtenebratam cogitationem habentes, & abalienati à vita Dei propter ignorantiam quæ est in ipsis, per obduratione cordis ipsorum.	18	*Tenebris obscuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam quæ est in illis, propter cæcitatem cordis ipsorum:*
Οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.	19	Qui posteaquã dedoluerunt, sese dediderũt proteruiẽ ad cer tatim patrãdã impuritatẽ omnẽ.	19	*Qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ omnis, in auaritiam.*

Rom. 2.21

16 *Ex quo*, ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in iustam mẽsuram excreuerit, vitalis facultas ex suo fonte in subiectos artus sese insinuans, & singulis (vt sunt variis commissuris iuncti) pro ipsorum ratione portionem nutrimenti distribuens, hac ratione totum corpus vegetat, vt pro modulo suo accrescentibus singulis membris, vniuersum corpus tandem in iustam corporis staturam euadat: ita Christus, Ecclesiæ caput, singulis membris vim suam instillans, & per multiplices iuncturas variarum & diuersarum functionũ, tantùm suppeditans alimenti quanto opus est tum ad vniuscuiusque membri vegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Ecclesiam suã fouere non desinit, dum singulis partibus iustam mensurã adeptis, corpus tandem perfectum euadat. ¶ *Per omnes suppeditatas commissuras*, διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὴν vocat artuum mutuos inter se contractus, qua parte videlicet committuntur. Quod autem τῆς ἐπιχορηγίας dixit, passiuè accipiendum est, ex Hebræorum more: nec aliter quàm passiuo participio explicari commodè potest. Itaque Suppeditatas cõuerti, pro eo quod vulgò dicunt *fournies*, sicut ab ipso Cicerone hoc verbum passiuè vsurpatur, & à Græcis. sic enim Diodorus, ὧν δὲ σωιστὴ καὶ τόλμη καὶ τοῖς ἄλλοις τοῖς πρὸς ἐπιφάνειαν συντείνουσι κεχορηγημένη. Vulg. *Per omnem iuncturam subministrationis.* Erasmus, *Per omnem commissuram subministrationis.* admodum obscuré. Neque melius August. lib. de Ciuit. 22. cap. 18. vertit, *Tactum subministrationis.* At Syrus interpres expuncto verbo ποιεῖται, participia συναρμολογούμενον & συμβιβαζόμενον pro verbis accipit, ex idiotismo Hebræorum, & deinceps legit, κατ' ἐπιχορηγίαν εἰς μέτρον ἑκάστου μέλους εἰς αὔξησιν τοῦ σώματος. id est, *Ex quo totum corpus congruenter coagmentatur & compingitur per omnes commissuras, secundum suppeditatum donum in mensura vniuscuiusque membri ad incrementum ipsius corporis*, &c. quam scripturam nullius Græci codicis auctoritate confirmatam reperi. ¶ *Ex vi intus agente*, κατ' ἐνέργειαν. Vim Christi capitis intellige, qui, animæ instar, singula membra vegetat, sed pro ipsorum modulo. Vulgata, *Secundum operationem.* Erasmus, *Iuxta actum.* ¶ *Pro mensura*, ἐν μέτρῳ. Id est κατὰ μέτρον. ¶ *Membri*, μέλους. Sic legũt veteres Græci summo consensu, & ita etiam scholiastes Græcus, vt apparet ex interpretatione: quãuis in contextu scriptum sit μέρους, id est, partis: quam lectionem sequutus est Erasmus, fortassis post Augustinum, libro & cap. modò citatis. ¶ *Incrementum capit corpori conueniens*, αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id est, ita crescit vt par est corpus crescere. Neque enim abundat repetitum nomen σώματος. ¶ *Ad suiipsius extructionem*, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum singulorum quidem est membrorum: sed omnes partes in totius corporis incrementũ consentiunt, adeo quidem vt membrum non possit huius nutrimenti ac proinde incremẽti particeps esse, nisi cum reliquis cohæreat, diuersarum illarum functionum vinculo & nexu, vt ex omnibus cõiunctis totum quiddam sit compactum. Ideo addidit Apostolus ἐν ἀγάπῃ, per charitatem. Hæc enim illa est artuum, id est diuersarum functionum, commissura.

17 *Reliquæ*, τὰ λοιπά. Vulgata hoc non legit, quod tamẽ omnino addendum videtur. Nec enim Iudæos sed conuersos à paganismo Ephesios compellat Paulus.

¶ *Mentis suæ*, τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud est ἡγεμονικὸν tantopere celebratum à philosophis: cui subiicit τὴν διάνοιαν, ἐξ ἀρετῶν ἀνθρώπου γένος, inquit Philo De mundo, quam etiam solent Latini Mentem & Animum generaliter vocare: i. sensitiuæ interioris (quam vocant) facultates, in imaginando, cogitando & memorando positas. Tertio demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id est cordis, declarat. Ita Paulus philosophica etiã distinctione accurata totum hominem ostendit, extra Christum, in quo vno instauratur, nihil minus esse quàm verè hominem. mentem enim vanam esse, obscuratam esse cogitationem, appetitionẽ obduratam: vnde tandem consequatur ἀναισθησία, sponte sese in gurgitem omnium vitiorum præcipitans.

18 *A vita Dei*, τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ. Vitam Dei appellat vitam illam qua Deus viuit in suis, (vt suprà, 2.1) quámque præcipit & approbat. ¶ *Obduratione*, τὴν πώρωσιν. Vulg. *Cæcitatem.* Erasmus, *Excæcationem:* miratus etiam cur Ambrosius Duritiam verterit. At ego miror πώρωσιν & πωρόω ab eo confundi: qua de re diximus Mar. 3.5. Deinde potest etiam hoc sine copula explicari, ita videlicet vt cordis obduratio statuatur à Paulo tanquam illius ignorantiæ origo: quia sponte sua homines per contumaciam respuunt lucem Dei in ipsorum corda incurrentem, & statim à communibus illis notitiis deficiunt, quos si postea velis reuocare: quo sibi videntur sapientiores, eo pertinacius obsistunt veritati. Ita fit vt Euangelium (id est vitam illam Dei) non modò non amplectantur, sed etiam secure derideant homines.

19 *Posteaquam dedoluerunt*, ἀπηλγηκότες. Labor (inquit Cicero Tuscul. 2) callum quoddam obducit dolori. Idem ad Varronem scribens, Consuetudo diuturna, inquit, callum iam obduxit stomacho meo. Ab hoc autem callo promptum est huc delabi vt omnis doloris sensus, i. omne σωτηρίου iudicium amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, vt Rom. 1.28. & homines, veluti scirro cancrum gignente, aut quasi cauterio amputata conscientia, (1. Tim. 4. 2) in turpissima quæuis & aliena prorsus à natura hominis ratione aliqua præditi, præcipites ruant. Sic autem vsurpauit verbum Dedolere Ouidius, pro omnẽ doloris sensum abiicere

abiicere, in his versiculis, *Optimus ille fuit vindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluitque semel.* Vulg. *Desperãtes.* Legit enim ἀπηλπικότες, vt & Syrus interpres. Eras. *Postea quam peruenerint eò vt dolere desierint.* ¶ *Certatim*, ἐν πλεονεξίᾳ. Id est, quasi agatur de lucro, ita vt alius alium superare contendat. Nam πλεονεξία propriè de auaris & ambitiosis dicitur. Vulgata, *In auaritiam*, absurdé. Erasm. *Cum auiditate*, non satis expressé.

Ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν Χριστόν·	20	¨ Vos autem non ita didicistis Christum:	20	*Vos autem non ita didicistis Christum:*
Εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ,	21	Si modò de eo audiuistis, & per eum edocti estis, (¨ sicut est veritas in Iesu,)	21	*Si tamen illum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu.*
Ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης·	22	¨ Deponere ¨ quod ad pristinam conuersationem attinet, ¨ veterem illum hominem qui ¨ deceptricibus cupiditatib⁹ corrumpitur:	22	*Deponere vos secundũ pristinam conuersationem, veterem hominẽ qui corrumpitur secundum desideria erroris.*
Ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,	23	Renouari verò ¨ spiritu mentis vestræ,	23	*Renouamini autẽ spiritu mentis vestræ.*
Καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.	24	Et induere ¨ nouum illum hominem, ¨ qui secundum Deum conditus est ¨ ad iustitiam ¨ & sanctimoniam veram.	24	*Et induite nouum hominem qui secundũ Deum creatus est in iustitia & sanctitate veritatis.*
Διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν, ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ· ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.	25	Quapropter deposito mendacio, loquimini veritatem quisque proximo suo. nam sumus alij aliorum membra.	25	*Propter quòd deponentes mendacium, loquimini veritatem vnusquisque cũ proximo suo: quoniam sumus inuicem membra.*
Ὀργίζεσθε καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν·	26	¨ Irascimini, & ne peccate: ¨ sol ne occidat ¨ super exacerbatione vestra:	26	*Irascimini, & nolite peccare: sol nõ occidat super iracundiam vestram:*
Μήτε διδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.	27	Neque date locum ¨ diabolo.	27	*Nolite locum dare diabolo.*

20 *Vos autem non ita*, ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως. Quid si post οὕτως distinctionem adscribas? Sic enim Hebræi ואתם לא כן הלומדים [*veattem lo chen hallomedim*, &c.] i. est, vos autem non ita, sub. facere conuenit, qui didicistis, &c. Luc. 22.25.

21 *Sicut est veritas in Iesu*, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ Ἰησοῦ. Id est, quæ demum vera est ac syncera institutio in Christo: vel, vt edocti sunt qui verè ac seriò Iesum cognoscunt. Et est hoc membrum parenthesi includendum, vt cohæreat verbum ἀποθέσθαι cum verbo ἐδιδάχθητε. Commodior enim est hæc constructio illa quam probauit Syrus interpres, inserta particula ἀλλά, & subaudito verbo ἐμάθετε, à v. 20, vt interiectus totus v. 21, parenthesi includatur. Repetitum est autem nomen Iesu relatiui loco, Hebræorũ more.

22 *Deponere*, ἀποθέσθαι. Familiaris est Hebræis, ac Paulo præsertim, translatio à vestibus sumpta, vt alibi exposuimus. ¶ *Quod ad pristinam conuersationem attinet*, κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφήν. Κατὰ, id est על [*hal*,] nimium obscurè Vetus interpres vertit hoc loco, *Secundum*. Erasmus suo more, *Iuxta*. Est enim illi peculiaris hæc particula, quam tamen non memini legere in ea significatione apud vllos idoneos auctores. ¶ *Veterem illum hominem*, τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, id est vos ipsos. Hoc enim est quod significat Dominus quum iubet vt quisque abneget semetipsum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam sani relinquit homini Apostolus, vt sæpe iam ostensum est à nobis. Vide Rom. 6.6. ¶ *Deceptricibus cupiditatibus*, τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης. Vulgata, *Desideria erroris*. Vide infrà, 24.

23 *Spiritu mentis*, τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Sic arbitror vocari quod in ipsa mente est intimum: ex quo efficitur nullam esse partem hominis quam non peruaserit lethalis corruptio; ibi potissimum omnia vastans vbi oportuit rationis vim præcipuam esse.

24 *Nouum illum hominem*, τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis sit nouus homo, ex veteris antithesi apparet, & sequenti descriptione. Vide Rom. 6.6. ¶ *Qui secundum Deum conditus est*, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα. id est ad Dei exemplar & imaginem creatus. Loquitur autem non de ipsius animæ essentia, (vt post Manichæos impurus ille Flaccius Illyricus docuit) sed de qualitatum instauratione. Qualitates autem intellige animæ inhærentes, quæ corrigendæ sunt vt synceri sint earum effectus, vnde רוח חדשה [*ruach chadaschah*,] id est spiritum nouum, legimus, & לב חדש [*leb chadasch*,] id est cor nouum, zech. 26. quod tamen sibi facere iubentur apud eundem Prophetam cap. 18. v. 31. nempe postquam fuerint per eum Spiritum noui homines facti, qui in sanctis efficit velle & perficere. vnde vtitur hoc loco Paulus verbo κτίζειν, & 2. Corinth. cap. 5. 17. & Galat. 6. 15, & suprà, 2. 10. ὡς verò respondet כף ירמיון [*chaph haddimion*,] caph similitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaque suppeditat hîc nobis Paulus locupletissimam expositionem eius quod scriptũ est in Genesi, creatum esse hominem ad Dei similitudinem & imaginem. ¶ *Ad iustitiam*, ἐν δικαιοσύνῃ. Ἐν pro εἰς sumitur, vt effectus & finis nouæ creationis significetur. Vulgata & Erasmus, *In iustitia*, admodum obscuré. ¶ *Et sanctimoniam veram*, καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Id est, minimè fucatam, sed genuinam ac sinceram: ex idiotismo Hebræorum, qui etiam occurrit suprà vers. 22. vbi deceptrices cupiditates vocauit cupiditates deceptionis. Vulgata & Erasmus, *Ex sanctitate veritatis*.

26 *Irascimini*, &c. ὀργίζεσθε, &c. Hoc plerique de ira laudabili accipiunt, quam videlicet non excitat impatientia, sed verus zelus format, quasi illam præcipiat aut ad eam exhortetur Paulus. quæ explicatio mihi non videtur conuenire Apostoli instituto. Cur enim si hoc ita esset, moneret de ira ante solis occasum semel domanda, quum illam potius semper in nobis vigere oporteat? Agit autem Paulus de compescendis vitiosis affectibus: ac proinde nullam iram hîc puto præcipi, sed nos admoneri vt sic saltem irascamur, vt quod ira suaserit, pessimus sanè consultor, non exequamur, atque adeo illi non indormiamus. Adiuuatur autem hoc dicendi genus pronuntiatione, hoc modo, Irascimini? id est, Contigítne vobis irasci? at ne peccate, id est ne pergite longius. Falluntur autẽ qui hunc locum putant petitum ex Ps. 4. 4. ¶ *Sol ne occidat*, ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω. Prouerbialis dicendi figura, qua significatur iracundiam primo quoque tempore coercendam, vt Deut. 24. 13. ¶ *Super exacerbatione vestra*, ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. Id est, ne vos animis commotos nox deprehendat. *Exacerbationem* autem malui dicere quàm *iracundiam* cum Vet. interprete, vel *iram* cum Erasmo, neutra voce Græcum vocabulum exprimente: quòd magis videatur iræ exuperãtiam significare. Prior igitur gradus est, iram non exequi: posterior, vt si contigerit irasci, caueamus ne hoc insideat animo, sed demus operam vt eam in lectum non adferamus.

27 *Diabolo*, τῷ διαβόλῳ. Erasmus, *Calumniatori*, apertè hoc referens ad Euangelij aduersarios qui calumniandi occasionem facilè arripiunt. solitis Hebræis sæpissimè vsurpare singularem numerum pro plurali. Ego potius

ad Satanam refero, calumniatorum omnium caput: quia multo vberior est doctrina, quum nullum sit tam immane scelus quod ille non facilè persuadeat tenacis iræ hominibus.

Ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω· μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσὶν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.

28 Qui furabatur, non amplius furetur: sed potius laboret, operando ᵃ manibus ᵃ quod bonum sit, vt possit impertiri cui opus fuerit.

Πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω· ἀλλ' εἴ τις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούουσι.

29 Nullus sermo ᵃ putris ex ore vestro egreditor: sed siquis est commodus ᵃ ad ædificationis vsum, ᵃ vt gratiam ᵃ auditoribus adferat.

Καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ, ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.

30 Et ne tristitia afficite ᵃ Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis ᵃ in diem redemptionis.

Πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, καὶ βλασφημία ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.

31 Omnis amaritudo, & ᵃ excãdescentia, & ira, & clamor, & ᵃ maledicentia tollatur ex vobis, cum omni malitia.

Γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ Θεὸς ἐν Χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

32 Sed estote alij in alios benigni, misericordes, ᵃ condonantes vobis mutuò *offensas*, sicut & Deus in Christo condonauit vobis.

Κεφάλαιον ε.

Cap. v.

Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ Θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητά· (Ioh.13.24. & 15.12 1.Ioh.3.23)

1 E Stote igitur imitatores Dei, vt filij dilecti:

Καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ Θεῷ, εἰς ὀσμὴν εὐωδίας.

2 Et incedite in charitate, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem ac victimam Deo, ᵃ in odorem bonæ fragrantiæ.

28 *Qui furabatur, iam non furetur: magis autem laboret operando manibus suis quod bonum est, vt habeat vnde tribuat necessitatem patienti.*

29 *Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: sed siquis bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus.*

30 *Et nolite contristare Spiritum sanctum Dei, in quo signati estis in diem redemptionis.*

31 *Omnis amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis, cum omni malitia.*

32 *Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis.*

Cap. v.

1 *Estote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi:*

2 *Et ambulate in dilectione, sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem & hostiam Deo in odorem suauitatis.*

---

28 *Manibus*, τῇσι χερσίν. Vulgata addit *suis*, ἰδίαις: vt habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

¶ *Quod bonum est*, τὸ ἀγαθόν. Id est, laborando in rebus sanctis & proximo vtilibus.

* 29 *Putru*, σαπρός. Id est corruptus & aliis noxius. Ita enim explicandum esse hoc epitheton apparet ex antithesi. Nam ἀγαθὸν vocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire possit. Vide Matth. cap.7.vers.17.

¶ *Ad ædificationis vsum*, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulgata, *Ad ædificationem fidei.* Legit enim etiam Claromontanus codex τῆς πίστεως, *fidei*, cæteris nostris codicibus Græcis repugnantibus. Hieronymus, *Ad ædificationem opportunitatis* (id est opportunam) vt hoc dictum non de quauis sed de præsenti necessitate intelligatur, vt etiam explicat Græcus scholiastes, monens hac sententia flagitare Apostolum à nobis vt in familiari etiam sermone omnes occasiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamen Erasmus in annotationibus interpretari, *Ad ædificationem, quoties opus est.* Sed mihi magis placet, permutata constructione, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictum esse pro πρὸς χρείαν τῆς οἰκοδομῆς, id est ad ædificationis vsum. quasi scriptum sit καὶ χρήσιμος πρὸς οἰκοδομὴν, *& vtiles ad ædificationem*, sicut vertit, meo iudicio, quàm optimè Syrus interpres. Huius autem hypallages exempla multa occurrunt à grammaticis Hebræis annotata, vt Esaiæ primo, *Cognouit præsepe Domini sui, pro dominum præsepis sui*, vt exigit loci circunstantia. Nam Iudæi præsepe quidem, at non dominum agnoscebant. qua de re diximus aliquid Act.cap.5.ver.20. & alibi, vbi etiam ostendimus Græcos & Latinos scriptores idoneos ab eiusmodi hypallage non abhorrere. vt in illo Ouidij versiculo, *In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora.* ¶ *Vt gratiam adferat*, ἵνα δῷ χάριν. Gratiam appellat quod ad progressum in pietate & charitate pertineat. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Vt det gratiam.* ¶ *Auditoribus*, τοῖς ἀκούουσι. Id est, τοῖς ἀκροάταις, ex Hebræorum more, participio posito pro verbali nomine.

30 *Spiritum illum sanctum Dei*, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Θεοῦ. Mutuatus est hoc dicendi genus Paulus ab Esa. cap.63.ver.10. Repetitio autem articulorum, & additum etiam nomen Dei non caret magna emphasi, adeo vt in singulis vocabulis grauissima argumenta quasi deliteant. Loquitur autem de Spiritu sancto ἀνθρωποπαθῶς, vt dextrè omnino annotauit doctissimus interpres, quasi diceret, Date operam vt Spiritus sanctus libenter inter vos habitet, quasi in domicilio grato ac iucundo, nec vllam tristitiæ materiam illi præbete.

¶ *In diem redemptionis*, εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide suprà, cap.1.vers.14.

31 *Excandescentia*, θυμός. Sic conuertit Cicero: & quum sequatur ὀργὴ, videtur hoc statuendum discrimen, vt θυμὸς primam illam sanguinis ebullitionem, ὀργὴ verò iam accensam iram declaret. Videtur enim Paulus quosdam gradus illius furoris facere, incipiens à πικρία, id est animi offensione, quum intus carpitur animus: vnde mox incipit pectus calescere, dum erumpat ira: vnde tandem clamores & rixæ, non sine conuiciis. Vulgata, *Ira.* Erasmus, *Tumor.*

¶ *Maledicentia*, βλασφημία. Vulgata, *Blasphemia.* Vide Matthæum 9.3. & 15.19. *

32 *Condonantes vobis mutuò* [*offensas*,] χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, id est, συγγνωμονικοὶ, vt rectè explicat Græcus scholiastes. quæ virtus lenitatis opponitur offensioni ex diametro. Sic autem accipitur verbum χαρίζεσθαι pro συγγιγνώσκειν aliis etiam locis, vt 2.Corinth.2.10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, quum de duobus minimùm agatur, vt non sit simplex reciprocatio, sed ἀλληλοπαθὴς quam vocant, vt infrà, 4.19, & Colos.3.13. Vulgata, *Donantes inuicem.* Erasmus, *Largientes vobis inuicem.*

IN CAPVT V.

2 *In odorem*, &c. εἰς ὀσμὴν, &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adumbrabatur.

3 Ne

Πορνεία δὲ καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις·

Καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα· ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.

Τοῦτο γὰρ ἔστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ καὶ Θεοῦ.

Μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις. διὰ ταῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

Μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.

Ἦτε γάρ ποτε σκότος, νυνὶ δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε·

(Ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ Πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ)

Δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.

Καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.

3 ‖Scortatio verò & omnis impuritas aut auaritia ne nominator quidem inter vos, sicut decet sanctos:

4 Et obscœnitas, & stultiloquium, & scurrilitas, quæ non conueniunt: sed potius gratiarum actio.

5 Nam hoc nostis, nullũ scortatorem, aut impurum, aut auarum, qui est idololatra, habere hæreditatẽ in regno Christi & Dei.

6 ‖Nemo vos seducat inanibus sermonibus. propter hæc enim venit ira Dei in homines cõtumaces.

7 Ne igitur estote consortes eorum.

8 Eratis enim olim tenebræ, nunc autem lux in Domino: vt filij lucis incedite.

9 (Nam fructus Spiritus *situs est* in omni bonitate & iustitia & veritate)

10 Probantes quid sit acceptum Domino.

11 Et ne commercium habete cum operibus illis infrugiferis tenebrarum, sed potius etiam arguite.

3 *Fornicatio autem & omnis immũditia, aut auaritia, nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos:* Suprà, 4. 19 colos. 3.5 2.thes. 2.17

4 *Aut turpitudo, aut stultiloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinent: sed magis gratiarum actio.*

5 *Hoc enim scitote intelligentes, quòd omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, qui est idolorum seruus, non habet hæreditatem in regno Christi & Dei.*

6 *Nemo vos seducat inanibus verbis. propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ.* Matt 14.4 mar 13 5 luc 11.8 2. thes.3.17

7 *Nolite ergo effici participes eorum.*

8 *Eratis enim aliquando tenebræ, nũc autem lux in Domino: vt filij lucis ambulate:*

9 *(Fructus enim lucis est in omni bonitate & iustitia & veritate)*

10 *Probantes quid sit beneplacitum Deo.*

11 *Et nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum. magis autem & redarguite.*

---

3 *Ne nominator quidem*, μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipsum vt seueriorem quàm par sit accusare, ij, vt profani sunt, profanum saltem scriptorem, sed sanctum tamen, si cum ipsis comparetur, Isocratem inquam, audiant ita scribentem, τὸ λέγειν ἃς δεῖ, τὸ φέρειν ἣν εὖ μάλιστον σημεῖον ποιούμεθα· καὶ λόγος ἀληθὴς, καὶ νόμιμος, καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ πιστῆς εἴδωλόν ἐστιν. Allusisse verò Paulus etiam videri potest ad locum Dauidis ps.16,4.

4 *Scurrilitas*, εὐτραπελία. Erasmus, *Vrbanitas*, nimium amplè. Est enim particula ἢ posita per epexegesin, vt εὐτραπελοὺς hic vocarit Apostolus eosdem atque μωρολόγους καὶ γελωτοποιοὺς, quum alioqui εὐτραπελία Græcis vt Vrbanitas Latinis minimè damnetur, cuius etiam exempla plurimis locis habemus in sacris libris, vt 1.Reg.cap.18,27. 2.Reg. cap.2.23. Esaiæ cap.14.11, & alibi sæpe: cui opponitur impia puerorum scurrilitas 2.Reg.2.23. Huc autem accommodari etiam non ineptè possit hic Aristot. locus ex Polit.7, cap.17. ὅλως μὴν οὐδὲ αἰσχρολογίαν ἐκ τῆς πόλεως ὥσπερ ἄλλο τι δεῖ τὸν νομοθέτην ἐξορίζειν. ἐκ τοῦ γὰρ εὐχερῶς λέγειν ὁποῖοι τοῖς αἰσχροῖς, γίνεται καὶ τὸ ποιεῖν σύνεγγυς. Id est *Legislatorem oportet quantum aliud quidpiam sermonis turpitudinem è ciuitate expellere. Nam facilè turpia loquendo, efficitur vt homines his proxima faciant.*

5 *Nostis* ἔστε γινώσκοντες. Vulgata (vt etiam citatur hic locus à Cypriano epist.52,) legit ἴστε, *scitote intelligentes.* quod genus loquendi admodum insolens Græcis fuerit. Syrus tamen interpres sic etiam legit. ¶ *Aut auarum*, ἢ πλεονέκτης. Cypr. vertit *fraudatorem:* & de hoc vocabulo alibi diximus. ¶ *Qui est idololatra*, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης. Id est idolorum seruituti addictus. Nam (vt Rom.1.9. & alibi diximus) inane est discrimen illud duliæ & latriæ, in quo sibi nonnulli stultè & imperitè placent. Apud Cypr. loco paulo ante citato, legitur *quod est idololatria:* sed perperam opinor, pro *idololatra.* Nam in quibusdam etiam codicibus Græcis legimus, ὅ ἐστι εἰδωλολάτρης. Quæritur autem hoc in loco cur auarum vocet idololatram. Nam si hoc referas ad auari affectum, qui Deum præ thesauro negligat, & à suis opibus quasi à solo numine totus pendeat, idem videtur de scortatoribus dici posse, & iis fere omnibus qui certæ alicui rei sunt prorsus addicti: vt ij quorum Deus venter est, vt Rom.16.18, & Phil.2.19. Sed magnum est in eo discrimen, quòd etsi omnes isti Deum præ eo negligant cui sunt addicti, tamen in eo non collocant spem vitæ, vno auaro excepto, qui in suis opibus vitam suam positam esse putat. Itaque apertè dicitur idololatriæ species esse auaritia, Colos.3.5. ¶ *Et Dei*, καὶ Θεοῦ. Comperimus hoc non legi in vno manuscr. codice. quod tamen extat in aliis omnibus, & apud Syrum quoque interpretem, Et notandum est non scribi καὶ τοῦ Θεοῦ, sed vnico articulo τοῦ subiici nomina Χριστοῦ & Θεοῦ, qui locus manifestè conuincit Arianos.

6 *Venit*, ἔρχεται. Id est, venire solet, vt conuertit Erasmus. Vide Matth.26.23. ¶ *Ira Dei*, ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ. Id est animaduersio ab irato Deo profecta μετωνυμικῶς.

¶ *In homines contumaces*, ὅτι τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpositio ὅτι videtur indicare, iram Dei quasi præcipitem è cælo in istorum caput ruere. Quod autem attinet adipsum dicẽdi genus, vide suprà, 2.2. Vulgata, *Filios diffidentiæ*, Erasmus, *Filios inobedientiæ.*

8 *Tenebræ*, σκότος. Id est, tenebricosi. vt copiosè descripsit suprà, 4.28. Sed ista metonymia magnam habet emphasin, vt quum scelus pro scelesto dicimus Ita si pro luce substituas lucidos, multum detraxeris de sententiæ pondere. Tribuitur autem lucis nomen fidelibus, tum quia vera luce illustrantur in sese, tum verò quod aliis etiam præluceant: adeo vt sceleratorum vitam etiam coarguant: quæ ratio diligenter consideranda est hoc in loco.

¶ *Filij Lucis*, τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui filiorum nomen, peculiari quadam ratione, nempe vt intelligamus omne hoc beneficium ab adoptionis fonte proficisci, quum alioqui hæc dicendi formula latius pateat.

9 *Fructus Spiritus*, ὁ καρπὸς τοῦ Πνεύματος. Id est, regenerationis, vel Spiritus sancti, cuius vi sumus facti lux in Domino. Vulgata, *Fructus lucis*, ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in Claromontano & aliis duobus veteribus libris inuenimus, vt & apud Syrum interpretem.

11 *Arguite*, ἐλέγχετε. Id est, palam facite, sancta nimirum & honesta vita. qua significatione accipitur etiã perelegan ter verbũ κατηγορεῖν apud Græcos Sed & apud Hebræos הוכיח [*hochiach*] tam significat arguere quàm conuincendo præfacere. Denique arguendi verbũ hoc propriè declarat, vt in illo Virgilij versiculo, *Degeneres animos timor arguit.* Et in illo Ouidij etiam in laude, *Quæ latet, inque bonis cessat nõ cognita rebus, Apparet virtus, arguitúrque malis.* Ambrosius vertit, *Obiurgáte:* quod merito reprehendit Erasm.

Τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστι καὶ λέγειν.

Τὰ δὲ πάντα, ἐλεγχόμενα ὑπὸ τοῦ φωτὸς, φανερούται. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι.

Διὸ λέγει, Ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστός.

Colos.4.5 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε· μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί.

Ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.

Rom.12.2 1.thes.4.3 Διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνιέντες τί τὸ θέλημα τοῦ Κυρίου.

Καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστιν ἀσωτία, ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν Πνεύματι.

Λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.

Εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων, ἐν ὀνόματι Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ Θεῷ καὶ πατρί.

12 Nam quæ occultè fiunt ab istis, turpe est vel dicere.

13 Sed omnia illa, dum à luce arguuntur, manifesta fiunt. lux enim illud est quod omnia facit manifesta.

14 Quapropter dicit, Excitare qui dormis, & surge à mortuis, & illucescet tibi Christus.

15 ‖ Videte igitur quomodo accuratè incedatis, non vt insipiẽtes, sed vt sapientes:

16 Redimentes occasionem, quoniam dies mali sunt.

17 ‖ Propterea ne estote imprudentes, sed intelligentes quę sit voluntas Domini.

18 Et ne inebriamini vino, in quo luxus est, sed implemini Spiritu:

19 Loquentes inter vos mutuò psalmis & hymnis & cantionibus spiritualibus, canentes ac psallentes in corde vestro, Domino.

20 Gratias agentes semper de omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.

12 *Quæ enim in occulto fiũt ab ipsis, turpe est & dicere.*

13 *Omnia autem quæ arguuntur, à lumine manifestantur. omne enim quod manifestat, lumen est.*

14 *Propter quod dicit, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.*

15 *Videte itaque fratres quomodo cautè ambuletis: non quasi insipientes, sed vt sapientes:*

16 *Redimentes tẽpus, quoniam dies mali sunt.*

17 *Propterea nolite fieri imprudẽtes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei.*

18 *Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria, sed implemini Spiritu:*

19 *Loquentes vobismetipsis in psalmis & hymnis, & canticis spiritualibus, cãtantes & psallentes in cordibus vestris Domino.*

20 *Gratias agentes super omnibus, in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri.*

---

12 *Nam quæ occultè fiunt*, τὰ γὰρ κρυφῆ γινόμενα. Huc pertinent elegantes illi versiculi, *Nox & Amor Vinúmque nihil moderabile suadent: Illa pudore vacat, Liber Amórque, metu.*

13 *Lux enim illud est*, &c. παῦ γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Vulgata, *Omne enim quod manifestat, lumẽ est.* Erasmus, *Quicquid manifestum redditur, lumen est.* Quum participium φανερούμενον sit vocis mediæ, spectandum fuit quæ significatio conueniret. Ac mihi quidem videtur hæc sententia tam perspicua, vt cum doctissimo interprete non dubitem affirmare Paulum à proprio lucis officio argumentari: vt quod verum sit filiorum lucis officium declaret, nempe vt non modò nihil habeant cum tenebris commune, sed etiam illarum quantumuis intimas latebras patefaciant. Eadem erit sententia si τὸ φανερούμενον accipias pro subiecto, & conuertas, *Quicquid enim manifestum facit, lux est.* id est, *Quicquid res obscuras patefacit, lux est.* Nam quòd de articulo laborat Erasmus, nihil est, quum τὸ φανερούμενον positum sit pro ὁ φανεροποιῶν, nec aliter ferè loquantur Græci. & ita etiã verterit Syrus interpres. Scholiastes verò τὸ φανερούμενον passiuè interpretatur, vt sit sensus, Quicquid manifestum fit, lucem esse. i. lucidum fieri. Certum enim est lucis accessu tenebras fugari, quibus ipsa succedat. Sed nõ video quî satis cõueniat particula γὰρ isti sententiæ. Deinde vt hoc verum sit in istis corporeis tenebris à quibus sumpta est translatio, at certè in mentis tenebris non est hoc perpetuum, vt quoties à luce arguũtur, in lucem mutentur: nisi Lucẽ esse pro Conspicuũ fieri omnibus accipias.

14 *Dicit*, λέγει. Dicit videlicet Scriptura, vel Deus per Prophetam loquens. Videtur autem hoc petitum partim ex Esa.60.1. sed multo magis ex eiusdem Prophetæ 26.19 & 21. quod miror ab interpretibus non fuisse animaduersum. Sed altera superest quæstio, quorsum hæc adferat Apostolus. Quidam igitur cum proxima sententia coniungunt: alij cum eo quod iussit Apostolus tenebras à luce coarguì. Ego malim ad ipsum fundamentum huius doctrinæ referre: quòd videlicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nũc verò sint lux in Domino. Ita enim (ni fallor) multo melius cohærebit. Nam somnus tenebris non luci conuenit. ¶ *A mortuis*, ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib.1. De oratore leginus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Loquitur autem Paulus de morte peccati.

¶ *Illucescet tibi*, ἐπιφαύσει σοι. Quidam ex veteribus & quidem inter alios Augustinus legerunt, *Continget te Christus*, id est ἐπιφαύσει, non autem ἐπιφάψει, vt putauit Erasmus. Et alij cõtrà vt Ambrosius, *continget Christum*, ἐπιφαύσει τὸν Χριστόν, vt habet etiam Claromontanus codex. Sed plana est & maximè consentanea scriptura recepta. Vulgata, *illuminabit te.* Hieron. *orietur tibi Christus.* *

15 *Videte*, βλέπετε. *Bene dixit Videte*, inquit Erasmus, *quoniam nihil in tenebris cernitur.* quod tamen mihi subtilius videtur. ¶ *Accuratè*, ἀκριβῶς. Vulgata, *Cautè.* Erasmus, *Circumspectè.*

16 *Redimentes occasionem.* ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν. Sinere tempus elabi nobis aliud agendo, & redimere tempus, cõtraria sunt. Nam illud hominis est negligentis & dissoluti, istud verò frugi & sapientis, non modò non abuti occasione, sed etiam mille voluptatibus redimere. Metaphora igitur sumpta est à mercatoribus, qui curiosè merces considerant, & deliciis omnibus facilè vel lucellum aliquod anteponunt. ostendítque Paulus qua in re diligentes & auidos quasi emptores esse nos oporteat.

¶ *Quoniam dies mali sunt*, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι. Dies malos vocant Hebræi (vt Gen.47.9) tempora difficultatum & asperitatis plena: cuiusmodi quum inciderint, veluti quũ fames vel penuria ingruit, vel cũ callidis & astutis hominibus est agendum, vel mercatura dubiæ & ancipitis fortunæ videtur: tum solent mercatores circunspectè agere omnia, in quamuis opportunitatem intenti. Hoc verò exemplum nobis ad imitandum proponit Apostolus, in iis quæ ad pietatem & charitatem proximi spectant, ad præcidendas omnes occasiones aduersariis Euangelij.

18 *In quo*, ἐν ᾧ. In quo videlicet vino, vel qua in re. i. in ebrietate. vt ᾧ positum sit neutro genere, nec rem ipsam damnet Apostolus, sed immodicũ & intempestiuũ vsum.

¶ *Luxus*, ἀσωτία. i. omnis profusio, eáque summa cum turpitudine coniuncta. Cic. lib. De finibus, *Nolim* (inquit) *mihi fingere asotos, vt soletis, qui in mensam vomant, & de conuiuis auferantur, crudique postea rursus sese ingurgitent.* Vulgata, *Luxuria.* Vide hac de re Prou.23.29, vbi diuinissima hypotyposi ista ἀσωτία ab effectis describitur. *

19 *Inter vos mutuò*, ἑαυτοῖς. id est, ἀλλήλοις. vide suprà, 4.32. Cæterùm de psalmis, hymnis & canticis dicemus aliquid infrà, Colos. cap.3. ver.16. ¶ *In corde vestro*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. siue ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, *in cordibus nostris*, vt multi codices habent, id est serio cordis affectu, non autem lingua duntaxat. Neque enim in corde idem hîc declarat atque Intus & apud se, quum mentio fiat canendi & psallendi, nempe in cœtu.

20 *Deo & Patri*, Θεῷ καὶ πατρί. Claromontanus codex, habet καὶ Θεῷ πατρί, *& Deo patri.* Syrus autem absque copula, Θεῷ πατρί, Deo patri.

21 Subii-

Ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ Θεοῦ.

Αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ·

Ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας· καὶ αὐτός ἐστι σωτὴρ τοῦ σώματος.

Ἀλλ' ὥσπερ ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.

Οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς·

Ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι·

Ἵνα παραστήσῃ αὐτὴν ἑαυτῷ ἔνδοξον, τὴν ἐκκλησίαν μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.

Οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.

Οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ Κύριος τὴν ἐκκλησίαν·

Ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.

21 Subiicientes vos alij aliis, cum timore Dei.

22 Vxores propriis viris subiicite vos, vt Domino:

23 Quoniam vir est caput vxoris, vt & Christus est caput Ecclesiæ: & is est qui salutem dat corpori.

24 Itaque sicut Ecclesia sese subiicit Christo, ita & vxores suis viris sese subiiciunto in omnibus.

25 Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & semetipsum exposuit pro ea:

26 Vt eam sanctificaret, postquam *eam* purgasset lauacro aquæ per verbum.

27 Vt sisteret eam sibi gloriosam, *id est* Ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiusmodi, sed vt esset sancta & inculpata.

28 Ita debent viri diligere suas vxores vt sua ipsorum corpora. Qui diligit suam vxorem, seipsum diligit.

29 Nullus enim vnquam suam ipsius carnem odio habuit: imò enutrit ac fouet eam, sicut & Dominus Ecclesiam.

30 Quoniã membra sumus corporis eius, ex carne eius, & ex ossibus eius.

21 *Subiecti inuicem, in timore Christi.*

22 *Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino:* Colos. 3. 18 tit. 2. 5 1 pet. 3. 1

23 *Quoniam vir caput est mulieris, sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse saluator corporis.* 1. Cor. 11. 3

24 *Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus.*

25 *Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiã, & seipsum tradidit pro ea:* Col. 3. 19

26 *Vt illam sanctificaret, mundans eam lauacro aquæ in verbo:*

27 *Vt exhiberet ipsam sibi gloriosam, Ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut aliquid eiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata.*

28 *Ita & viri debent diligere vxores suas vt corpora sua. Qui suam vxorem diligit, seipsum diligit.*

29 *Nemo enim vnquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiã:*

30 *Quia membra sumus corporis eius, de carne eius, & de ossibus eius.*

21 *Subiicientes vos,* ὑποτασσόμενοι. Vulgata, *Subiecti*, Atqui Paulus hoc loco & deinceps non simpliciter de ordine quẽ Dominus constituit, sed de illo diligenter seruando disserit. Itaque ex Hebr. idiotismo sæpe à nobis obseruato ὑποτασσέσθαι ponitur passiua reciprocatione coniugationis Niphal siue Hithpahel. ¶ *Cum timore Dei,* ἐν φόβῳ Θεοῦ. Bene hoc addidit. neque enim quæuis coniunctio & mutua reuerentia probatur, sed ea demum cuius est vinculum ipse Deus: siue (vt legit Vetus interpres) Christi reuerentia. id est, nisi ad Dei siue Christi gloriam tanquam scopum referatur.

22 *Vt Domino,* ὡς τῷ Κυρίῳ. Quid ergo? an par est mariti ac Christi auctoritas? Minimé. sed cohærent tamen ista aliquatenus, quòd in matrimonij coniunctione, quæ similitudinem quãdam habet cum Christi & Ecclesiæ vnione, vir (vt superior) Christi, vxor (vt inferior) Ecclesię personam referat. Vxor igitur quæ marito subiectionem negat (exceptis iis duntaxat in quibus maritus à Christo, ac proinde à persona sua deficit, quæque præstare ipsa non possit quin Christum abiiciat) Christo ipsi potius resistit quàm marito.

23 *Caput,* κεφαλή. Ita significatur viri præstantia, sicut caput inferioribus membris & situ & cæteris rebus excellit. ¶ *Et is est,* καὶ αὐτός ἐστιν. id est, Nam is est. Nemo verò non videt (opinor) hoc propriè dici de Christo, à quo, tanquam à capite, corpus ipsum (id est Ecclesia) salutem haurit. Sic etiam quadantenus mulier à marito pendet, cuius labore & diligentia nutritur ac fouetur. Viri enim est quærere quod mulier conseruet, itaque turpiter ingratæ fit, etiam vxor quæ maritum non reueretur. Maritus autem & ipse officij sui vicissim admonetur, vt copiosius explicat Apostolus à versu 25.

24 *Itaque,* ἀλλά. Id est, ὥστε. Nam ἀλλὰ (inquit Gaza) καὶ συμπλεκτικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται. & argumenti series prorsus ostendit ita esse accipiendum hoc in loco. Vulgata, *Sed*, improprié: quod nonnullos fefellit in superioris versiculi fine explicando.

26 *Sanctificaret,* ἁγιάσῃ. Id est, sanctam efficeret. Sanctũ autem dicitur quod Deo separatum est ac consecratum: éstque huius consecrationis symbolum Baptismus, & quidem efficax, non sua virtute, sed eius qui vnus factus est nobis fidelibus omnia. ¶ *Postquam [eam] purgasset,* καθαρίσας. Erasmus, *Mundatam*, rectè quidem obseruato tẽpore, sed ambiguè, propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participiis actiuis præteriti temporis caret. Itaque cauendum fuit nequis putaret ipsi externæ ablutioni aut aquæ, aut ministro, operi denique operato (quod vocant) tribui quod est vnius Dei opus: quanuis istis adminiculis vtatur ad id repræsentandum quod ipse in solidum intus efficit, vt rectè omnino & suo loco obseruauit doctissimus interpres. ¶ *Per verbum,* ἐν ῥήματι. Verbum appellat, κατ' ἐξοχὴν, promissionem gratuitæ in Christo iustificationis & sanctificationis. & hic rursus multa præcipitia cauenda sunt. Primùm ne verbum hominum pro verbo Dei substituamus, aut verbo Dei coniungamus tanquam supplemẽtum: deinde ne verbum pronuntiatum duntaxat, sed explicatum & fide perceptum intelligamus: ne illud in magicam aliquam incantationem vertamus.

27 *Eam,* αὐτήν. Sic habent nostri Græci codices. & Syrus etiam interpres. Multi tamen ex Latinis legunt αὐτός, *ipse*, quæ scriptura suum etiam pondus habet. ¶ *[Id est] Ecclesiam,* τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi videtur postulare vt post ἔνδοξον scribatur distinctio, & per epanalepsin ista intelligantur. ¶ *Non habentem maculam,* μὴ ἔχουσαν σπίλον. Donatistæ ex hoc loco colligebant orthodoxorum Ecclesias nomine Ecclesiarum indignas esse, & perfectionem iustitiæ volebant in hac vita constituere. Nostri sophistę impudentius etiã loquuntur. nam primùm omnium Ecclesiæ nomẽ solis quibusdam personis alligant, & dignitatibus quas vocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non assentiente, sed etiam disertè refragante verbo Dei, stabiliuerunt. Deinde quum huius Ecclesiæ suæ singulas partes impurissimas fateri cogantur, contrariam tamẽ ex diametro qualitatem vniuersali Ecclesiæ suæ tribuunt.

29 *Suam ipsius carnem,* τὴν ἑαυτοῦ σάρκα. Id est, suum corpus.

30 *Ex carne eius,* ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ

creationem quæ verè fuit ex carne & ossibus Adami, & κατ' οὐσίαν, & secundum qualitatem, id est quatenus vxor fuit Adami. Errant autem vehementer & periculosè qui hanc nostri cum Christo coniunctionem ad ipsius ὑποστάσεως referũt, quum hac ratione communicetur cum quibusuis infidelibus quod Apostolus solis fidelibus tribuit, & tamen magis propriè dici possit Christus esse caro ex carne nostra, vtpote quam ex Adamo sumpsit Hebr. 2.14. Itaque ad sola Christi membra istud pertinet. Eius autem membra nõ sumus quãtenus homines, sed quatenus Christiani: ac proinde Ecclesia non est Christi sponsa secũdùm primam hominum generationem, neque secundum ipsam humanam naturam: sed quatenus in illo vt altero Adamo regeneratur, singulis eius mẽbris noua illa qualitate sanctificatis, & mundatis, vt sint noui homines, iam nunc quidem inchoata animæ nouitate, corporis autem incorruptione tandem quoque sequutura, vt declaratur Rom. 8.10, & 11. Hoc autem assequimur nostri, id est nostræ tum animæ, tum carnis cum ipso Christo, arctissima, & efficacissima copulatione, ídque non vlla ipsius carnis cum nostra σωματῇ (quod ridiculum est commentum) sed mystica, vt mox Apostolus exponit. Huius autem communionis obsignatio & symbolũ est Cœna Domini (quã vocamus) vt verè simus caro ex Christi carne, & os ex ossibus eius, in vitam æternam. i. vt verè vnum facti cum eo, fruamur omnibus ipsius bonis.

Gen. 2.24 matt. 19.5 mar. 10.7 1.cor.6.16

Ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος πατέρα αὐτοῦ καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ· καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

31 ‖ Propterea derelinquet homo patrẽ suum, ac matrem, & agglutinabitur vxori suæ: & qui duo *erant*, fient vna caro.

31 *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit vxori suæ: & erunt duo in carne vna.*

Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν.

32 Mysterium hoc magnum est: loquor autem de Christo & de Ecclesia.

32 *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo & in Ecclesia.*

Πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν· ἡ δὲ γυνὴ ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

33 Itaque & vos singuli, suam quisque vxorem ita diligito vt seipsum, vxor autem *videto* vt reuereatur virum.

33 *Veruntamẽ & vos singuli, vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligat: vxor autem vt timeat virum suum.*

Κεφάλαιον ς.

Cap. VI.

Col. 3.20

Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν Κυρίῳ. τοῦτο γὰρ ἐστι δίκαιον.

1 ‖ Iberi, auscultate in Domino parentibus vestris: id enim est iustum.

1 *Filij, obedite parentibus vestris in Domino: hoc enim iustum est.*

Exo. 20.12 deut. 5.16 eccl 3.10 matt. 15.4 mar. 7.10

Τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα· (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ)

2 ‖ Honora patrẽ tuum & matrem: quod est præceptum primum cum promissione,

2 *Honora patrem tuum & matrem tuam: (quod est mandatum primum in promissione)*

31 *Et qui duo [erant,] καὶ οἱ δύο.* Vide Matth. 19.5.

32 *Mysterium, μυστήριον.* Id est arcanum, quia fit per Spiritum sanctum arcana sua virtute in nobis sese exerentẽ. Quid autem à communi hominum sensu magis remotũ quam nos miseros in terris repentes, cum Christo Filio Dei, terræ & cæli Domino, ad dextram Patris sedente, ita spirituali connubio vnum fieri, vt ab eo iustitiam omnem ac proinde vitam æternam hauriamus? Mirum est autẽ, quum tam apertè dixerit Paulus arcanam esse istam coniunctionẽ, tandiu multos contendere vt arcanam non esse probent. Neque enim video quid aliud isti moliantur qui in sacræ cœnæ institutionis verbis tropum nolunt agnoscere, quàm vt realem substantiæ carnis Christi intra nos traiectionem orali, vt loquuntur, manducatione statuant. Quorsum hoc verò? nempe quòd alioqui ipsius Christi communicationem excludi, alioqui nuda relinqui signa, alioqui actum de verbi Dei auctoritate putant: nec interim vident se nostræ fidei fundamenta conuellere. At certè nullum est aliud coniunctionis nostrę cum Christo fratre nostro organum in hoc mundo, quàm fides: in altero verò * seculo, ipse Dei conspectus. Neque illa monstra patitur carnis Christi veritas, neque nostra in terris procul ab ipsius corpore peregrinatio, neque spiritualis nostræ cum Christo consociationis scopus. vt alia plurima prætermittam absurdissima & falsissima, quæ illam tum μεθουσίαν tũ συνουσίαν cõsequuntur. Quòd autem ad eos attinet qui ex hoc loco statuunt matrimonium esse sacramentum, ex eorum genere quæ ipsi septem cõmemorant, miserabilis est eorum ignorantia, & tamen singularis & perfricta impudentia. Quid enim habent quod proferant? Nec Hieronymus, nec Augustinus, nec Dionysius ille quem toties vt clypeum nobis opponunt, sic vsquam appellant. Hoc vnũ habent quod prætexant, Veterem interpretem vocare sacramentum: quæ vox deinde multis imposuit. Atqui idẽ interpres μυστήριον sacramentum bis aut ter conuertit, suprà, cap. 3. & Coloss. 1.27, vbi de Gentium vocatione disseritur. Sit ergo Gentium vocatio octauum sacramentum. Eadem vox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibi quoque: quis ergo erit sacramentorum finis? Ridiculum igitur est istud. Sed præterea, quàm in eo se ostendũt nullo iudicio præditos, quod non animaduerterunt Paulum disertè addere se non de coniugio, sed de Ecclesiæ ac Christi cõiunctione loqui? Quod si etiã illis cõcessero ista viri & vxoris arctissima coniunctione adũbrari Christi & Ecclesiæ communionem, quo iure tamẽ inde collegerint matrimonium esse vnum ex Ecclesiæ sacramẽtis per quæ nostra cum Deo reconciliatio sancitur? nam hîc sanè est præcipuus sacramẽtorum finis. Postremò si vera est blasphema illa vox Cyricij Papæ (vnius videlicet ex illis cui nemo dicere potest, Cur sic facis? & captis Ecclesiæ quæ errare nõ potest) si vera est, inquã, vox illius, quã ipsi tanquam gemmã in suum ius canonicũ retulerũt, Matrimonium esse carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest: quo iure ipsi matrimoniũ sacramẽtum ausint vocare? Nisi fortè nostrę à Deo alienationis sacramentũ esse velint, à quo proinde multo malint quàm à scortatione abstinere. ¶ *De Christo, εἰς Χριστόν.* Vulg. *In Christo.* Erasm. *In Christum.* Vide 2.Cor. 2.17. Sic in epigrammatum & orationum inscriptionibus sæpe accipitur hæc particula.

33 *Itaque, πλὴν καί.* Vulg. *Veruntamen.* Eras. *Quanquam.* * Sensus autem omnino poscit vt sit illatiua particula, redundante καί, sicut in δὲ καί, vt si Gallicè dicas, *Et pourtãt.* ¶ [*Videto*] *vt reuereatur, ἵνα φοβῆται.* Ellipsis atticis etiam familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autem hoc in loco verbum φοβεῖσθαι de reuerentiæ cultu, quo is qui inferior est superiorem colit, ex Hebræorũ more, apud quos sic vsurpatur verbum ירא [*iare,*] præsertim quum de cultu Dei disseritur. Initio autem versiculi non cõuerti πλὴν, Veruntamen, sed Igitur, quod omnino videatur esse in his verbis conclusio superioris tractationis officiorum tum viri, tum vxoris.

IN CAPVT VI.

1 *In Domino, ἐν Κυρίῳ.* Hoc additum est ex Hebræorum idiotismo, vt significetur Deum esse istius mandati auctorem, vel vt modus aliquis isti obedientię statuatur, qua de re dictum est Luc. 14.26.

2 *Cum promiss. ἐν ἐπαγγελίᾳ.* i. cui adiuncta est promissio. sed conditionalẽ promissionem intellige, cuiusmodi sunt omnes quæ à Legis præstatione pendent. Vulg. & Eras. *In promissione,* nimium obscurè. Posita est enim ἐν pro σὺν Hebræorum more, vt sæpissimè iam diximus. Loquitur autem Paulus de promissione peculiari: alioqui secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille progenies, sed generaliorem.

3 *Vt bene*

Ἵνα εὖ σοι γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ Κυρίου.

Οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ Χριστῷ.

Μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ Χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ἐκ ψυχῆς.

Μετ' εὐνοίας δουλεύοντες, ὡς τῷ Κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις.

Εἰδότες ὅτι ὃ ἐάν τι ἕκαστος ποιήσῃ ἀγαθὸν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ Κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.

Καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτοὺς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ Κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωπολημψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ.

Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

Ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου.

Ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

3 Vt bene tibi sit, & sis longæuus, super terram.

4 Et *vos* patres, ne prouocate ad iram liberos vestros, sed enutrite eos in doctrina & monitis Domini.

5 ‖Serui, auscultate iis qui *vestri* domini sunt secundum carnem, cum timore ac tremore, cum simplicitate cordis vestri, vt Christo.

6 Non ad oculum seruientes, vt qui hominibus placere student: sed vt serui Christi, faciẽtes ex animo quæ vult Deus.

7 Cum beneuolentia seruientes, vt Domino, & non hominibus.

8 Vt qui illud sciatis, singulos quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Domino, siue seruus fuerit, siue liber.

9 Et vos domini, eadem facite erga illos, remissis minis: scientes vestrum etiam ipsorum Dominum esse in cæliis, ‖nec personæ respectum esse apud eum.

10 Quod superest, fratres mei, corroborate vos per Dominum, & per forte ipsius robur.

11 Induite vniuersam illam armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli.

12 Quoniam non est nobis lucta ‖aduersus sanguinẽ & carnem, sed aduersus imperia, aduersus potestates, aduersus mũdi principes, *id est* tenebrarum seculi huius, aduersus spiritales malitias *quæ sunt* in sublimi.

3 *Vt bene sit tibi, & sis longæuus super terram.*

4 *Et vos patres, nolite ad iracundiã prouocare filios vestros, sed educate illos in disciplina & correptione Domini.*

5 *Serui, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut Christo.* Col. 3.22, tit 2 9 1.pet.2.18

6 *Non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed vt Christi, facientes voluntatem Dei ex animo.*

7 *Cum bona volũtate seruientes sicut Domino, & non hominibus.*

8 *Sciẽtes quoniam vnusquisque quodcunque fecerit bonum, hoc recipiet à Domino, siue seruus, siue liber.*

9 *Et vos domini eadem facite illis, remittentes minas: scientes quia & illorũ & vester Dominus est in cælis, & personarũ acceptio non est apud eum.* Deut. 10. 17

10 *De cætero fratres, confortamini in Domino, & in potentia virtutis eius.* 2.par.19.7 iob 34.19 sap 6 8 eccl.35 16 act 10.34

11 *Induite vos armaturam Dei, vt possitis stare aduersus insidias diaboli.* rom.2.11 gal.2.6 col 3.25. 1.pet.1.17.

12 *Quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnẽ & sanguinem, sed aduersus principes & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, contra spiritualia nequitiæ, in cælestibus.* Suprà, 2.2

---

3 *Vt bene*, ἵνα εὖ. Verba sunt ipsius promissionis.

4 [*Vos*] *patres*, οἱ πατέρες. Vide Matth.11.26. ¶ *In doctrina*, ἐν παιδείᾳ. Vel in castigatione, cuius finis & scopus subiicitur, nempe νουθεσίᾳ. ¶ *Monitis Domini*, νουθεσίᾳ Κυρίου. Id est, monitis ex verbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis. Durius autem est quòd νουθεσίαν Vetus interpres conuertit correptionem: quod & ipse Erasmus in annotationibus improbauit.

5 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Id est, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi habent in potestate. nam cõscientia vnius Dei est. Ita igitur mitigatur seruitutis asperitas, & sui etiam limites tum dominis in imperando, tum seruis in obsequendo definiuntur. Vel, secundum carnem, ad muniendum imperium œconomicum: vt norint serui dominos, quanuis communem cum dominis humanam naturam habeant, dominij tamen iure excellere, idque Deo sic statuente. ¶ *Cum timore*, &c. μετὰ φόβου, &c. Id est, cum solita reuerentia. Nam ne seruilem quidem metum laudabilem putat in Christianis mancipiis. ¶ *Vt Christo*, ὡς Χριστῷ. Vide suprà, 5.22.

6 *Ad oculum seruientes*, κατ' ὀφθαλμοδουλείαν. Id est, vt facere solent qui præsentibus tantùm dominis obsequuntur, absentes aspernantur, aut etiam ludibrio habent.

¶ *Qui hominibus placere student*, ἀνθρωπάρεσκοι. Vulgata, *hominibus placentes*, non expressa sententia. Qui sint autem hac appellatione digni, pulchrè declarat Basil. in definitiobus κατ' ὀπτιμῶν ὅρον θ.

7 *Vt Domino*, &c. ὡς τῷ Κυρίῳ, &c. i. Dei voluntate & reuerentia commoti, & quasi ipsi Deo, non autem in ipsorum per se hominum gratiam. Restitui enim particulam ὡς ex Claromontano & aliis quatuor codicibus manuscriptis, accedente quoque Veteris Latini, & Syri interpretis auctoritate, qui etiam ante μετ' εὐνοίας addit, ἐκ πάσης ψυχῆς, *ex toto animo.*

8 *Quicquid fecerint boni*, ὃ ἐάν τι ποιήσῃ ἀγαθὸν. Vide suprà, 2.Cor.5.10.

9 *Remissis minis*, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν. Sic vocat asperitatem siue duritiam, quæ est Hebræis פרך [*perech*] cum sex punctis. Syrus, *remissis debitis.* ¶ *Vestrum ipsorum*, ὑμῶν αὐτῶν. Vulgata, *Et illorum & vester*, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, vt etiam legitur in Claromontano codice, & apud Clementem Alexandrinum. Alludit autem Paulus ad verba Domini, Leuit.25.42. ¶ *Personæ respectum*, προσωπολημψία. Id est externæ qualitatis ac status personæ, puta libertatis aut seruitutis rationem. Nam de his circunstantiis agitur hoc in loco. Vide Mar.12.14.

10 *Et per forte robur ipsius*, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Vulgata, *Et in potentia virtutis eius.* Erasmus, *Pérque potentiam roboris illius.* Vide suprà 1.19.

11 *Vniuersam illam armaturam*, πανοπλίαν. Vulg. *Armaturam*, non rectè omissa nota vniuersali.

12 *Nobis*, ἡμῖν. Syrus & Vulg. habent, ὑμῖν *vobis*, eodem manente sensu. ¶ *Aduersus sanguinem & carnem*, πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Id est, aduersus homines, quorum fragilis & caduca est natura: cui opponuntur versutiæ spirituales, id est spiritus, sceleratæ quidem naturæ, sed infinitis partibus potentioris. Non tamen negat Paulus quin nobis aduersus homines atque adeo aduersus nosipsos certandum sit, sed præcipuum & maximè formidabilem nobis hostem indicat. Itaque, quod simpliciter dictum est, intelligendum est κατά τι: quod & alibi sæpe obseruauimus. Sic paulo antè quũ preciperet seruis vt seruirent non hominũ

metu, ſed tanquam ipſi Deo, homines tamen non excludit ſimpliciter, ſed quatenus à Deo ſeiunguntur.

¶ *Imperiā, τας ἀρχας.* Iſta nomina tribuit Angelis malis, ſumpta ab eorum effectibus, ex quibus intelligatur quæ ſit illorum vis ac poteſtas: minimè id quidem quaſi vel ſit infinita illorum potentia, vel quod poſſunt, ſuapte vi poſſint, vt exiſtimabant Manichæi: ſed quòd ita illis laxet habenas Dominus, vt eorum audacia ad amplificandā ſuam gloriam vtatur. Interim verò nobis in hoc ipſorum quaſi imperio verſantibus proponuntur iſtæ hoſtium vires, non vt exanimati cedamus, ſed contrà ne nos imparatos opprimant. Itaque Paulus, vt terribiles nobis aduerſarios oppoſuit, ita paulo pòſt iis armis nos induit quibus ſi armati fuerimus, illi ne formidabiles quidem eſſe debeant. ¶ *Mundi principes, κοσμοκράτορας.* Tertullianus *Munditenentes*, Hilarius *Mundipotentes* vertit κοσμοκράτορας. ¶ *Tenebrarum ſeculi huius, τῶν σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου.* Vulgata, *Harum tenebrarum*, τῶν σκότους τούτου, vt etiam legitur in Claromontano codice & apud Syrum. Sed fortaſſis etiam rectius τῶν σκότους conſtruxerimus cum κοσμοκράτορας, vt interpretemur tenebroſos principes huius ſeculi. In Claromontano codice non legitur τοῦ αἰῶνος τούτου. Et certè nomine τοῦ κόσμου ſatis videtur iſtud intelligi.

¶ *Spiritales malitias, τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας.* Id eſt πνεύματα πονηρά, ſceleratos ſpiritus. Vulgata, ſic etiam citantibus veteribus, *Spiritalia nequitiæ*, admodum obſcuré. Additum eſt igitur τῆς πονηρίας pro epitheto, quo impuri ſpiritus à beatis illis diſcernantur. Sed quid ſi eriore ſcriptum eſt τὰ πνευματικὰ pro τὰ πνεύματα; Nam certè ſic legit Syrus interpres: & hoc eſt tam vſitatum, quàm illud prorſus nouum. ¶ [*Quæ ſunt*] *in ſublimi, ἐν ἐπουρανίοις.* Suppleuimus quæ deerant, vt magis perſpicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id eſt במרומים [*bammeromim,*] non conuertimus In cælis, vt antea, ſed ad verbum, In ſublimi: quia hoc loco cæleſtium locorum nomine intelliguntur aereæ regiones, in quibus collocauit aduerſarios ſpiritus etiam ſuprà, 2.2. Minimè id tamen vt eis locus ille quaſi peculiariter tenendus attribuatur, ſed vt noſtris capitibus illos veluti imminere cogitantes, eò ſimus aduerſus illorum impetum paratiores. Quod enim quidam per hyperbaton hoc retulerunt ad illa ſuperiora, *Non eſt nobis lucta*, acſi dicat Apoſtolus nobis non eſſe certamen de carne & ſanguine, id eſt rebus humanis & caducis, ſed de rebus cæleſtibus, nempe vita æterna, etſi verè dicitur, tamen mihi videtur ne verbis quidem Apoſtoli conuenire. Verùm quid ſi ἐπουρανίοις legas, i. quæ ſunt ſub cælis: vt à beatis ſpiritibus illis cæleſtibus iſti impuri in tartarum deiecti diſtinguantur? Nolim tamen ex coniectura quicquam immutare.

Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.	13	Propterea aſſumite vniuerſam illam armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere tempore aduerſo, & omnibus confectis ſtare.	13	*Propterea accipite armaturam Dei, vt poſſitis reſiſtere in die malo, & omnibus perfectis ſtare.*
Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης·	14	State igitur, lumbis circuncinctis veritate, & induti thorace iuſtitiæ:	14	*State ergo ſuccincti lumbos veſtros in veritate, & induti loricam iuſtitiæ:*
Καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης.	15	Calceatis pedibus præparatione Euangelij pacis.	15	*Et calceati pedes in præparationem Euangelij pacis.*
Ἐπὶ πᾶσιν ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι.	16	Inſuper aſſumpto ſcuto fidei quo poſſitis omnia iacula Mali illius ignita extinguere.	16	*In omnibus ſumentes ſcutum fidei, in quo poſſitis omnia tela Nequiſſimi ignea extinguere.*
Καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα Θεοῦ·	17	Galeam etiam ſalutis recipite, & gladium ſpiritus, hoc eſt verbum Dei:	17	*Et galeam ſalutis aſſumite, & gladium Spiritus, quod eſt verbum Dei.*
Διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως, προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν	18	Omni prece & ſupplicatione, precantes omni tempore	18	*Per omnem orationem & obſecrationem, orantes*

---

13 *Tempore aduerſo, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ.* Hebr. ביום רע [*beiom rah:*] qua formula loquendi diximus aſpera & difficultatum plena tempora ſignificari, quum videlicet nobis quaſi apertum bellum indixit Satan. Vulgata & Eraſmus, *In die malo.* à quo Hebraiſmo non abſtinuimus ſuprà, 5.16. quod ſatis illic videretur conuenire. Sic ad verbum dicimus, *En mauuais temps.* ¶ *Omnibus confectis, πάντα κατεργασάμενοι.* Id eſt, deuictis & proſtratis omnibus iſtis hoſtibus, vt apud Xenophontem libro Cyropædiæ 4, κατεργάζεσθαι τὸν λέοντα, ſicut doctiſſimus Camerarius annotauit, & vt Gallicè dixeris, *les ayans tous deffaicts.* Sed vide ne melius etiam verbum κατεργασάμενοι de ipſius armaturæ apparatu dicatur, ſicut vertit Syrus interpres, *vt præparati*, id eſt poſtquam omnia comparaueritis ad hanc obeundam pugnam neceſſaria. quæ arma poſtea ſigillatim deſcribuntur. Vulg. *omnibus perfectis.* Hieronymus, *omnia operati.* Mendoſè verò in pleriſque veteris Latinæ editionis codicibus legitur, *in omnibus perfecti.* quanuis Syrus pro κατεργασάμενοι videatur legiſſe κατηρτισμένοι: quod etiam ſignificat Concinnare & aptè Componere. Vel fortaſſe potius legit κατηρτισμένοι, i. παρεσκευασμένοι.

14 *State igitur, στῆτε οὖν.* Claromontanus codex hoc non legit, neque ſanè id neceſſarium videtur. ¶ *Circuncinctis, περιζωσάμενοι.* Militis παντοπλίαν eleganter deſcribit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem balteum vocabant Latini, qui thoracis & ζώματος commiſſurā tegebat: deinde thoracem, cuius vna pars à pectore infra vmbilicum, altera quam ζῶμα vocabant, ab vmbilico ad genua protendebatur. Sequuntur thoracem ocreæ, quas κνημῖδας vocabāt, quibus etiam pes ipſe obtegebatur, ſi libuiſſet. Additur galea, vt totum corpus iam ſit obtectum. Dextra gladium tenet, ſiniſtra ſcutum. Ita inſtruitur παντοπλία. ¶ *Induti thorace iuſtitiæ, ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης.* Alludit manifeſtè Paulus ad locum Eſ. 59.17. vt ſit conuenientia inter Ducis & ſtrenui militis armaturam.

15 *Præparatione, ἐν ἑτοιμασίᾳ.* Vulg. *In præparatione Euangelij pacis.* Eraſm. *Vt parati ſitis ad Euangelium pacis.* Neuter (opinor) ſenſum Apoſtoli eſt aſſequutus. Non enim vult nos docere duntaxat oportere nos eſſe calceatos, ſed calceos etiam (vt ita loquar) nobis prebet. Itaque ſicut κνημῖδας milites Græci, caligas Latini milites gerebant, ita ad ineūdum prælium, & vitæ iſtius curſum inter medios hoſtes tenendum, vult Apoſtolus vt Euangelij pacis cognitione ſimus præparati. Optimè autē conuenit epitheton, quum nos ad Deum per infenſiſſimos hoſtiū cuneos pergentes, id vnum ad fortiter peragendum hortetur quòd ſciamus nos ad Deum nobis iam reconciliatū cōtendere.

16 *Inſuper, ὑπὲρ πᾶσιν.* Vel, *In omnibus.* Eraſ. *Super omnia.*

17 *Galeam ſalutis, τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου.* i. τῆς σωτηρίας, à qua noſtra ſalus & conſeruatio dependet, vel, vt nōnulli exiſtimant, Seruatorem illum (id eſt Ieſum) ſiue ſalutem (id eſt liberationem illam per Ieſum Chriſtum) aſſumite pro galea. Alludit autem proculdubio ad Eſ. 59.17. ¶ *Recipite, δέχεσθε,* in caput videlicet, quaſi Dei manu vobis porrectam. Ideo Syrus interpres vertit quaſi ſcriptum ſit ὀπιπθεσθε Imponite. Claromontanus autem codex omiſſo verbo δέχεσθε, hunc verſiculum totum annectit participio ἀναλαβόντες.

18 *Per*

πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων,

Καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου ἐν παρρησίᾳ, γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου.

Ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παρρησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικός, ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν Κυρίῳ.

Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν.

Εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ. Ἀμήν.

Πρὸς Ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ.

per Spiritum, & illi ipsi rei inuigilantes cum omni perseuerantia, & supplicatione pro omnibus sanctis,

19 Et pro me, vt mihi detur sermo ad apertionem oris mei cu libertate, vt notum faciam mysterium Euangelij.

20 Cuius causa legatione fungor catenatus, vt, *inquam*, de eo liberè loquar, vt oportet me loqui.

21 Vt autem sciatis & vos res meas, & quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus minister in Domino.

22 Quem misi ad vos ob id ipsum vt cognoscatis res nostras, & consoletur corda vestra.

23 Pax *sit vobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.

24 Gratia *sit* cum omnibus diligentibus Dominum nostrum Iesum Christum ad immortalitatem. Amen.

Scripta fuit Roma ad Ephesios per Tychicum.

omni tempore in Spiritu, & in ipso vigilantes in omni instantia, & obsecratione pro omnibus sanctis,

19 *Et pro me vt detur mihi sermo in apertione oris mei, cum fiducia, notum facere mysterium Euangelij.*

20 *Pro quo legatione fungor in catena, vt in ipso audeam, prout oportet me loqui.*

21 *Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid agam, omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater & fidelis minister in Domino:*

22 *Quem misi ad vos in hoc ipsum vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & cõsoletur corda vestra.*

23 *Pax fratribus & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Iesu Christo.*

24 *Gratia cũ omnibus qui diligunt Dominum nostrũ Iesum Christum in incorruptione. Amen.*

Scripta fuit ex vrbe Roma ad Ephesios per Tychicum.

---

18 *Per Spiritum*, ἐν πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu sancto proficisci, vt verè sanctæ sint & ratæ, Rom.8.26 & 27. Vel ἐν πνεύματι interpretare, ex intimis animi penetralibus: vt supra, 5.19, accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, pro ex corde vestro. ¶ *Illi ipsi rei inuigilantes*, εἰς τὸ αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες. Verbo Dei videlicet dies ac noctes incumbendo, vt Psal.1.2.

19 *Sermo*, λόγος. Id est loquendi facultas. Vel, vt suggerat mihi Dominus quod loquar. Vides vt omnia gratiæ tribuat etiam renatus Apostolus? ¶ *Ad apertionem oris mei*, ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Hebr. לפתוח פי [*liphthoach pi*,] id est, ad aperiendum, siue vt aperiam os meum. Aperire autem os, accipitur pro loqui, ex altero Hebræorum idiotismo, sicut per epanalepsin explicat, sequenti versiculo. & alludere videtur Apostolus ad Psal.51.17.

20 *Catenatus*, ἐν ἁλύσει. Nõ erat tamẽ ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ Paulus, sed sub militari custodia, cuius hic erat modus, vt captiuus longiuscula catena dextram haberet deuinctam, cuius alterum extremum sinistræ militis alligabatur, vt pariter incederent, vt doctissimus Lipsius ex Seneca & Athenæo obseruat in lib. Taciti 3.

21 *Et quid agam*, τί πράσσω. Supplet etiam copulam Syrus interpres, quanuis non legerit πάντα. quod si tollas, (abest enim etiam in Complutano & alio præterea codice) nulla erit copulæ ellipsis, & cohærebunt omnia.

24 *Ad immortalitatem*, ἐν ἀφθαρσίᾳ. vel, *Cum immortalitate*, vita videlicet æterna, & meta eius gratiæ, quam fidelibus precatur. Est igitur ἐν pro εἰς vel pro σὺν posita, vt aliis locis penè infinitis. Vulg. *In incorruptione*. Eras. *Cum sinceritate*, vt verus amor ab adulterino distinguatur. Sed in hac significatione nomen ἀφθαρσίας nusquã (quod sciam) vsurpatur. Græcus scholiastes perpetuũ amorẽ intelligit, vt ἐν ἀφθαρσίᾳ positum sit pro aduerbio ἀφθάρτως, i. perenniter. ¶ *Scripta fuit*, ἐγράφη Potest etiam aliunde scripta videri quum diuturna fuerit Pauli captiuitas, & hæc particula in Claromõtano codice non extet, quæ tamen mihi maximè videtur probabilis. Sed suspicor non tam ad Ephesios ipsos propriè missam epistolã, quàm Ephesum, vt ad cæteras Asiaticas Ecclesias transmitteretur: quod fortasse mouit nonnullos vt hæc verba ἐν Ἐφέσῳ tollerent suprà, initio huius epistolæ.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗΣΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHIlippenses.

NOVA INTERPR. | VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ καὶ Τιμόθεος δοῦλοι Ἰησοῦ Χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν Φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις·

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν,

Πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος,

CAP. I.

PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, vnà cum episcopis ac diaconis:

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

Gratias ago Deo meo cum omni memoria vestri,

Semper in omni precatione mea pro omnibus vobis, cum gaudio preces faciens,

CAP. I.

PAVLVS & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu qui sunt Philippis, cum episcopis & diaconis:

Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri,

(Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens)

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Ad Philippenses*, πρὸς Φιλιππησίους. In Claromontano codice Epistola ad Colossenses istam ordine præcedit.

IN CAPVT I.

1 *Vnà cum episcopis*, σὺν ἐπισκόποις. Qui vno vocabulo coniunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimam Ecclesiæ partium distributionem quæ hîc statuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes sanctos, id est ipsum Ecclesiæ corpus, inter quos postea sigillatim quosdam nominat, eos nimirum qui Ecclesiam regebant, quorum duo genera commemorat, nempe episcopos ac diaconos. Episcopos igitur intelligit quicunque verbo & gubernationi præerant, puta pastores, doctores, & presbyteros, παρὰ τὸ ἐπιστῆσαι, quòd illos oporteat, quasi speculatores, in doctrinam & mores commissi gregis inquirere, vt Act. 20. 28. quos interdum generali nomine presbyteros vocat, vt ibidem versu 17, & 1. Timoth. 5. 17. Diaconos verò intelligit ærarij Ecclesiastici œconomios, & viduarum etiam collegium: quum alioquin hoc nomen interdum sit vniuersale, adeo vt ipsos etiam Apostolos comprehendat. Hæc igitur olim erat episcoporum appellatio, donec qui politiæ causa reliquis fratribus in cœtu præerat, (quem Iustinus τὸν προεστῶτα vocat) peculiariter dici episcopus cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta iacere in Dei Ecclesia, quasi tota Ecclesiæ administratione vnà cum nomine ad vnum translata. Ab episcopis deinde ad metropolitanos peruentum, quos archiepiscopos vocant. quæ distinctio tamen speciosum velamen habuit, vt synodi per singulas prouincias facilius cogerentur, & certus aliquis ordo rerum administrandarum seruaretur. A metropolitanis ad quatuor illos primarios patriarchas ventum est, quasi republica Christiana in quatuor viros distributa, donec quintus fortuitò accederet propter nouæ Romæ dignitatem. Inde perpetuæ illæ de iurisdictione contentiones, quibus quasi mutuis vulneribus illi sese ita confecerunt, vt tandem duobus cesserint reliqui, Constantinopolitano & Romano: nunquam ad hunc diem definita controuersia, quum modò hic, modò ille se œcumenicum vocaret, & suæ tyrannidis speciosas auctoritates ederet: Romano interim pontifice falsi damnato in concilio Carthaginiensi CCXVII Patrum, inter quos etiam Augustinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio, vt nihilominus nunc quoque Constantinopolitanus omnibus illis per Orientem sparsis Ecclesiis, si modò Ecclesiæ vocandę sint, præficiatur: Romanus verò non Ecclesias modò, sed regna etiam Occidentis inuaserit: iusto quidem iudicio, vt ij ipsi quorum ope tyrannidem Ecclesiarum inuaserat, suis quoque sceptris ab illo priuarentur. En quanti sit momẽti à Dei verbo vel latum vnguem deflectere.

3 *Cum omni memoria vestri*, ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. Id est, perpetuò vestri memor. Nam πᾶσαν μνήμην pro perfecta (vt ita dicam) memoria posuit: & ἐπὶ pro מ, id est ב pro בם [*bim*] enallage Hebræis familiari. Vulgata & Erasm. *In omni memoria vestri*, id est (vt fere explicant) quoties vestri recordor.

5 *Super*

Ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν.

Πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ, ὑμᾶς ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνούς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας.

Μάρτυς γάρ μου ἐστὶν ὁ Θεὸς ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει καὶ πάσῃ αἰσθήσει.

Εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ.

Πεπληρωμένοι καρπῶν δικαιοσύνης τοῦ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον Θεοῦ.

5 Super vestri in Euangelio cõmunione, à primo die vsque ad hoc tempus:

6 Persuasum habẽs hoc ipsum, fore vt qui cœpit in vobis opus bonum, perficiat vsque ad diem Iesu Christi:

7 Sicut iustum est vt ego id sentiam de omnibus vobis, propterea quòd animo teneam, vos & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij, vos, *inquam*, omnes vnà mecum fuisse gratiæ meæ participes.

8 Testis enim mihi est Deus quàm propensè amem vos omnes in visceribus Iesu Christi.

9 Et hoc precor, vt charitas vestra adhuc magis ac magis redundet in cognitione & omni sensu:

10 Vt dignoscatis quæ discrepant, vt sitis sinceri, & inoffenso cursu pergatis ad diem vsque Christi.

11 Pleni fructibus iustitiæ, qui *sunt* per Iesum Christũ ad gloriam & laudem Dei.

5 *Super communicatione vestra in Euangelio Christi à prima die vsque nũc.*

6 *Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsque in diem Christi Iesu:*

7 *Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis, eo quòd habeam vos in corde, & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij, socios gaudij mei omnes vos esse.*

8 *Testis enim mihi est Deus quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi.*

9 *Et hoc oro vt charitas vestra magis ac magis abundet in scientia & in omni sensu:*

10 *Vt probetis potiora, vt sitis sinceri & sine offensa in diem Christi:*

11 *Repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum, in gloriam & laudem Dei.*

---

5 *Super vestri communione*, &c. ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id est, quòd & vos facti sitis participes Euangelij. ¶ *A primo die*, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo videlicet die quo ad Euangelium accesserant. Coniungo enim ista cum verbo εὐχαριστῶ: quanuis nonnulli potius putent laudari Philippenses quòd primo statim die amplexi sint Euangelium. Id verò haud satis scio an verum sit. nec puto necessariam esse hanc quæstionem; quum potius significet Apostolus sese, ex quo primùm die ipsos Domino lucrifecerit, non destitisse de ipsorum perseuerantia gratias agere, vt quæ perpetua fuisset: quum constet ex Act. 16. 14, miram fuisse Lydiæ & ipsius familiæ, id est illius Ecclesiæ primitiarum, promptitudinem.

6 *Vsque ad diem Iesu Christi*, ἄχρις ἡμέρας Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, Ad extremum vsque finem nõ deseret vos Dei Spiritus, donec vestra etiam mortalia corpora viuificata sistantur Christi iudicio glorificanda.

7 *De omnibus vobis*, ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, vt contra περὶ pro ὑπὲρ, Ephes. 6. 18. ¶ *Quòd animo teneam vos*, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata & Erasmus, *Eo quòd habeam vos in corde*, duplici errore: primùm quòd ὑμᾶς simpliciter coniunxerunt cum verbo ἔχειν, quum cohæreat cum participio ὄντας pro εἶ) posito, ex Græcorum consuetudine, vt in illo Herodoti, ἱστορέων δὲ οὔρεσι Λακεδαιμονίοις καὶ Ἀθηναίοις προέχοντας, id est προέχειν. Deinde quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimium obscurè conuerterunt In corde habere: pro quo potius dicunt Latini, animo tenere, id est quasi insculptum habere memoriæ vt elabi non possit.

¶ *Et in vinculis meis*, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ coniunctionis in Christo certum erat argumentum, quòd & absentem & captiuum non modò non deseruissent, sed etiam omnibus officiis essent prosequuti, perinde ac si cum eo vnà captiui fuissent. ¶ *Et in defensione*, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur ostenderant Philippenses sese in hac causa habere omnia cum Paulo coniuncta. Eheu quàm rarum hoc nostro seculo pietatis testimonium, in quo summa etiam pietas dicitur Christum apertè non prodidisse! ¶ *Vos [inquam] omnes*, πάντας ὑμᾶς. Videtur quidem ὑμᾶς abundare: ex pleonasmo Hebræorum, qui sæpe antecedentibus coniungunt affixa, quæ vocant: sed propter illa interposita commodissimè istud explicari potest per epanalepsin. ¶ *Gratiæ*, τῆς χάριτος. Gratiam, id est peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captiuus teneretur pro Christi nomine. qua in re certatim etiam illi sese ipsi socios addiderant. Sic infrà, *Vobis*, inquit, *datum est pro Christo non solùm vt in eum credatis, sed etiam vt pro illo patiamini*, versu 29.

8 *Quàm propensè amem*, ὡς ἐπιποθῶ. Vulgata, *Quàm cupiam.* Erasmus, *Quàm desiderem.* Mihi videtur in genere vehementissimum in illos amorem suum Apostolus hoc verbo significare, ex Hebræorum idiotismo, apud quos id etiam valet verbum כמה [*chamah*,] & התאוה [*hithauah.*] Vide 2. Cor. 9. 14. ¶ *In visceribus Iesu Christi*, ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. Alibi solet dicere, In Christo. Vt autem significet ex quo fonte promanet affectus iste, & quò etiam feratur, additum visceribus nomen, magnum pondus addit sententiæ, vt intimus amor significetur. Solent enim Hebræi רחמים [*rachamim*,] id est viscera, omnes teneros ac veluti maternos affectus vocare.

9 *Sensu*, αἰσθήσει. Quum ea, de quibus agit, non sint αἰσθητὰ, sed νοητὰ, apparet αἴσθησιν impropriè poni, vt etiam τὰ αἰσθητήρια, Hebr. 5. 14. Loquitur autem Paulus primùm de perceptione: deinde de rei perceptæ diiudicatione, vt vera sit notitia, non illa naturalis propriè, sed quam à gratia accepimus, ad cuius præscriptum integra vita dirigatur. Itaque αἴσθησιν magis propriè & significantius conuertit Vetus interpres *Sensum*, quàm Erasmus *Intelligentiam.* Syrus interpres addit רוח [*deruach*] *Spiritus.*

10 *Vt dignoscatis quæ discrepant*, εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Verum hoc est iudicium quo non modò agnoscimus quod boni specie nobis allubescit, sed etiam quod à bono discrepat possumus diiudicare. Itaque mihi videtur longè vberior ista explicatio, ac melius etiam cohærens cum iis quæ præcedunt ac sequuntur, quàm si cum Vetere interprete conuertamus, *Vt probetis potiora*: vel cum Erasmo, *Vt probetis quæ sunt præstantia.* Vide Rom. 2. 18. ¶ *Et inoffenso cursu pergatis*, καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphorã sumptam apparet ab iis qui aliquò contendunt: vt non dubitarim periphrasin vsurpare. Vulgata, *Sine offensa*, & Erasmus, *Tales vt nemini sitis offendiculo*: quomodo etiam accipitur idem hoc nomen Act. 24. 16, & 1. Cor. 10. 32. Mihi tamen hoc in loco arridet passiua significatio. ¶ *Ad diem vsque*, εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor. 1. 8.

11 *Fructibus iustitiæ*, καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor est iustitia, opera verò bona fructus arboris, quomodo tradunt sophistæ ex fructibus nasci arborẽ? Sed & distinguenda est iustitia imputata, in quã vnam recumbimus, à iustitia inhærente, quæ est duntaxat illius testis ac veluti propago.

Γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοὶ, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν·

Ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανεροὺς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι·

Καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν Κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν.

Τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν·

Οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐχ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλίψιν ἐπιφέρειν τοῖς δεσμοῖς μου·

Οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι.

Τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, Χριστὸς καταγγέλλεται· καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι.

Οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,

Κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παῤῥησίᾳ, ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται Χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.

Ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, Χριστὸς, καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος.

12 Velim autem vos scire, fratres, quæ mihi *acciderunt*, magis ad profectum Euangelij euenisse.

13 *Adeo* vt vincula mea in Christo celebria sint in toto prætorio, ac reliquis omnibus.

14 Et plerique ex fratribus in Domino, freti vinculis meis, magis audeant impauidè Sermonem loqui.

15 Ac nonnulli quidem per inuidiam & contentionem, nonnulli verò etiam propensa voluntate Christum prædicant.

16 Alij quidem *inquam* per cõtentionem Christum non purè annuntiant, quòd existiment sese afflictionem addere vinculis meis:

17 Alij verò ex charitate, quòd sciant me ad defensionẽ Euangelij constitutum esse.

18 Quid igitur? attamẽ quouis modo, siue in speciem, siue sincerè, Christus annuntiatur: & de hoc gaudeo, atque etiam gaudebo.

19 Noui enim fore vt hoc mihi cedat saluti per vestras preces, & suppeditationem spiritus Iesu Christi,

20 Secundum intentam expectationem & spem meam, quòd nulla in re pudefiam, sed cum omni libertate, vt semper, *ita* nunc quoque magnificabitur Christus in corpore meo, seu per vitam seu per mortem.

21 Mihi enim *est* Christus & *in* vita & *in* morte lucrum.

12 Scire autẽ vos volo, fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum venerunt Euangelij:

13 Ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio, & in cæteris omnibus,

14 Vt plures è fratribus in Domino, cõfidentes in vinculis meis, abundantius auderent sine timore verbum Dei loqui.

15 Quidam quidẽ & propter inuidiam & contentionem, quidam autem & propter bonam voluntatẽ, Christum prædicant:

16 Quidam ex charitate, scientes quoniam in defensionem Euangelij positus sum.

17 Quidã autem ex contentione Christum annuntiant non sincerè, existimantes pressurã se suscitare vinculis meis.

18 Quid enim? dum omni modo, siue per occasionem siue per veritatem Christus annũtiatur: & in hoc gaudeo, sed & gaudebo.

19 Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestram orationem, & subministrationem Spiritus Iesu Christi,

20 Secundum expectationẽ & spem meã, quia in nullo confundar, sed in omni fiducia, sicut semper, & nũc magnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitã, siue per mortem.

21 Mihi enim viuere, Christus est, & mori, lucrum.

---

12 *Magis*, μᾶλλον. Syrus interpres pro μάλιστα intellexit, id est, Maximè siue Excellenter.

13 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. i. Christi nomine, siue pro Christi negotio, vt Ephes. 4. 1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμοῦ, per traiectionem Hebræis familiarem, vt Psal. 138. 2, *Magnificasti super omne nomen tuum eloquium tuum.* pro Magnificasti eloquium tuum super omne nomen tuum. Sic Horatius, *Pene macros arsit dum turdos versat in igne.*

¶ *Celebria*, φανερούς. Vulgata & Erasmus, *Manifesta.* non satis expressé. ¶ *Prætorio*, πραιτωρίῳ. Id est Cæsaris regis. Latè enim patet Prætorij appellatio, vnde & Milites Prætoriani. Vide infrà, 4. 23. ¶ *Ac reliquis omnibus*, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. id est, cæteris Romæ versantibus, quos ab aulicis distinguit.

14 *Sermonem loqui*, τὸν λόγον λαλεῖν. Sermo κατ' ἐξοχὴν vocatur Euangelica doctrina, & quidem addito articulo. In Claromontano autem codice & aliis additur τοῦ Θεοῦ, quo modo vertit Vetus interpres, vt & Syrus.

16 *Alij quidem* [*inquam*,] Οἱ μὲν. Syrus interpres & vetus Latinus hunc vers. subiiciunt proximè sequenti, quem constituunt decimum sextum, vt hunc decimum septimũ. Sed Syrus non habet illud οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, *Qui verò ex charitate.* Mihi commodissima videtur recepta lectio, quanuis Claromontanus codex dissentiat. ¶ *Non purè*, οὐχ ἁγνῶς. Non puro videlicet animo, etiamsi alioqui pura esset eorum doctrina. Nec enim subiiceret Paulus se ex istorum quoque prædicatione gaudium capere: idque etiam ex eo liquet quòd τῇ ἀληθείᾳ versiculo decimooctauo non opponat τῷ ψεύδει, id est mendacio, sed τῇ προφάσει, id est obtentui. Ambrosius vertit *Non simpliciter*, οὐχ ἁπλῶς.

¶ *Addere*, ἐπιφέρειν. Nempe vt vrar ipsorum gloria. Cæterùm Erasmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino exposuit *Addere.* Nam ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulgata, *Suscitare*, vt videri possit legisse ἐπεγείρειν.

18 *Quid igitur?* τί γάρ; Ad verbum, *Enimuero quid?* Nec enim causam significat. Vulgata & Erasmus, *Quid enim?* Syrus autem interpres hoc non legit, & hunc vers. incipit à χαίρω, *gaudeo*, &c. ¶ *In speciem*, προφάσει. Vel per obtentum. Nam speciosam quidem causam, id est Christum ipsum, isti prætexebant suæ ambitioni & inuidiæ quatenus æstuabant. Vulgata, *Per occasionem*, absurdé. Vide Mat. 23. 14. ¶ *Sincerè*, ἀληθείᾳ. Vulgata & Erasmus, *Per veritatem*, obscurè: quia quum multæ sint mendacij & veritatis species, non opponit Paulus hoc loco veram doctrinam falsæ, sed sincerum animum fucato: quomodo ab Hebræis accipitur אמת [*emeth*] pro animi integritate, quæ omni dissimulationi aduersatur.

20 *Intentam expectationem*, ἀποκαραδοκίαν. Vulgata & Erasmus, *Expectationem.* Vide Rom. 8. 19. ¶ *Magnificabitur*, μεγαλυνθήσεται. Heb. יגדל [*jigdal*,] id est magnificè extolletur, ac prædicabitur.

21 *Mihi enim*, &c. Ἐμοὶ γὰρ, &c. Vulgata, *Mihi enim viuere Christus est, & mori lucrum.* Erasmus, *Nam mihi vita Christus est: & mors lucrum.* Itaque in priore quidẽ membro Christum Paulus vitam suam vocarit: in posteriore verò nulla erit Christi mentio, nisi ex consequenti. At qui applicanda est ratio præpositioni cui adiungitur. Firma est igitur doctissimi interpretis sententia, qui existimat, sicut in propositione, sic etiam in ratione, Christum esse vtriusque membri subiectum, lucrum verò, (id est gloriam Christi, quæ

quæ cum ipsius Apostoli commodo coniuncta est) prædicatum, vt ante τὸ ζῆν & τὸ ἀπθανεῖν subaudiatur κρ, ellipsi non modò quæ tolerari possit, sed etiam quæ inter Atticismos numeretur.

Εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκὶ, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.	22	¶An vero ¶viuere in carne ¶mihi operæpretium *sit*, & quid eligam ignoro.	22	*Quòd si viuere in carne hoc mihi fructus operis est, & quid eligam, ignoro.*
Συνέχομαι δὲ ἐκ τῶν δύο· τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν Χριστῷ εἶναι· πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον.	23	¶Coarctor enim vtrinque: ¶desiderio tẽdens ¶ad remigrationem, & vt cum Christo sim. ¶Nam *id* valde multo melius.	23	*Coarctor autem è duobus, desideriũ habens dissolui, & esse cum Christo, multo magis melius.*
Τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκὶ, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς.	24	Sed permanere ¶in carne, magis necessarium *est* propter vos.	24	*Permanere autem in carne, magis necessarium propter vos.*
Καὶ τοῦτο πεποιθὼς οἶδα, ὅτι μενῶ καὶ συμμενῶ πᾶσιν ὑμῖν, εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως.	25	Et hoc ¶confisus noui, me mãsurum esse & permansurum cũ vobis omnibus ad vestrũ profectum ¶& gaudium fidei:	25	*Et hoc confidens scio, quia manebo & permanebo omnibus vestris ad profectum vestrum & gaudium fidei.*
Ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἐν ἐμοὶ, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.	26	Vt abundet gloriatio vestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud vos præsentia.	26	*Vt gratulatio vestra abundet in Christo Iesu in me, per meum aduentum iterum ad vos.*
Μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου.	27	Tantùm vt dignum est Euangelio Christi vos gerite, vt siue postquam venero & videro vos, siue absens, audiam ¶de rebus vestris, vos *audiam* ¶perstare in vno Spiritu, ¶vno pariter animo decertantes per fidem Euangelij.	27	*Tantùm dignè Euangelio Christi conuersamini: vt siue quum venero, & videro vos, siue absens audiam de vobis, quia statis in vno spiritu, vnanimes, collaborantes fidei Euangelij.*

22 *An verò, εἰ δέ.* Vulgata & Erasmus, *Quod si.* Atqui si ita conuerteris, hiabit tota sententia, propter particulam καὶ sequentem. Hanc verò Græcus scholiastes negligit, & εἰδὲ interpretatur ἐπειδὴ δὲ, *quoniam verò.* Sed hoc quidem est nodum non expedire, sed secare. Castellio eam quoque transilit, sed multo impudentius. Alij verbum vnum subaudiunt, puta *Si [contingat] viuere in carne*, vt Erasmus in ipso contextu. Alij integram sententiam, vt idem Erasmus in annotationibus, omnia certè perturbans. Alij denique aliter. Ego verò miror nemini in mentem venisse vt εἰ per an vel vtrum exponeret: quæ significatio particulæ εἰ in subiectione ita est vsitata vt mirer vel Erasmo doctissimo viro, & hoc ipsum quærenti, non occurrisse. Syrus autem interpres ita hunc versiculum obscurè vertit, vt inde sensum eruere nullũ possim. ¶*Viuere in carne*, ζῆν ἐν σαρκί. Distingue Secundum carnem viuere, siue In carne esse, ab hac formula. Viuere enim secundum carnem, & In carne esse, de iis dicitur qui quum non sint Spiritu donati, sese cupiditatibus carnis immergũt. Viuere autẽ in carne, vel ambulare, vt 2. Corinth. 10. 3, nihil aliud declarat quàm in hoc caduco corpore vitam degere, tantisper dum cælesti & æterna vita potiamur, vt Galat. 2. 20, & 1. Pet. 4. 1.

¶ *Mihi operæpretium sit*, τοῦτο μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotismo, qui singulis penè versiculis occurrit. Quòd autem Vetus interpres & Erasmus, *Fructum operis* obscurè conuerterunt, satis constat à Latinis operæpretium dici, nempe rem vtilem & fructuosam, dignam denique in qua quispiam operam ponat.

23 *Coarctor, συνέχομαι.* Videtur Paulus alludere ad 2. Sam. 24. 14. ¶*Desiderio tendens*, ἐπιθυμίαν ἔχων. Sic volui interpretari, vt vim sequentis præpositionis retinerẽ. Plus enim est animo ferri, & contendere ad aliquid obtinendũ quàm simpliciter aliquid cupere. ¶ *Ad remigrationem*, εἰς τὸ ἀναλῦσαι. Vulgata, *dissolui* ἀναλυθῆναι pro ἀπολυθῆναι, quod etsi interdum generaliter significat discedere, vt Act. 28, 25. tamen specialiter de iis dicitur qui ex hac vita excedunt, quod his verbis Themistius eleganter declarat apud Stobæum Serm. 119, ἀπολυθῆναι τὸν ἀποθνήσκοντα καὶ τὴν τελευτὴν ἀπόλυσιν καλοῦσι. Τοῦτο δὲ δέμας ὀνομάζουσι ὡς δεδεμένης ὑπ' αὐτοῦ τῆς ψυχῆς. Agitur autem hic, non simpliciter de quouis discessu: sed de discessu ex hac vita, quod fit animæ à corpore dissociatione. Verùm dura est & insolens hæc enallage actiui pro passiuo. Tertullianus duobus locis verbo *Exire* commodius vsus est hunc locum citans, vt & Syrus interpres rectè conuertit למפטר [*lemepthar*,] quod de iis dicitur, quibus fit ex aliquo loco exeundi potestas, quo antea detinebantur. Chrysostomus autem τὸ ἀναλύειν vertit per deponens μεθίστασθαι, quo non simplex discessio sed demigratio significatur, quùm videlicet sedes mutatur, quod hic significatur istis verbis καὶ σὺν χριστῷ εἶναι, & vt cũ Christo sim: sicut Lucæ 12. 36. τὸ ἀναλύειν de eo dicitur, non qui quôuis abeat, sed qui domum se recipiat, vnde aliquandiu abfuerit, vt ibi annotauimus: & apud idoneos Græcos scriptores μεθεστῶτες absolutè dicuntur, qui vitam cum morte commutarunt. Remigrandi verò verbum idcircò malui vsurpare, quòd videatur præpositione ἀνὰ reditus in eum locum, in patriam videlicet, declarari, vnde prius excesseris. Minimè id quidem, quasi, vt fanatici quidam somniarum, conditæ sint animę à Deo initio rerum, quas aliquãdiu apud se seruatas corporibus immittat: sed quòd diuinitus in corporibus creentur, cælestibus Spiritibus, quùm & ipsæ spirituales naturæ sint, quodammodo cognatæ, vt quùm in illas beatas sedes ex suis corporibus excedunt, nõ tàm eò hinc primùm discedere, quàm in patriam suam remeare meritò videantur. Hac autem de re sic pulchrè Cicero, elegantissimè expressa huius verbi ἀναλύειν significatione, quanuis non vt Christi, sed vt Platonis discipulus, imò etiam vt Academicus loquẽs extrema Tuscul. prima: *Nos verò*, inquit, *si quid tale acciderit, vt à Deo denuntiatum videatur, vt exeamus è vita, læti & agentes gratias, pareamus: emittíque nos è custodia, & leuari vinculis arbitremur, vt ant in æternum, & planè in nostram domum* REMIGRARE, *aut omni sensu molestiaque careamus.* Pro hac interpretatione facit etiam Hieronymus qui pro ἀπολύειν habet *Reuerti* citãs hunc locum priore libro apologiæ aduersus Ruffinum.

¶*Nam [id] valde multo melius*, πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Vulgata, *multo magis melius*, omissa causali coniunctione, quæ etiam in meo vetustissimo codice non extat: quanuis eam legat Ambrosius, vt sit ellipsis relatiui אשר [*ascher*] Hebræis familiarissima, & pleonasmus particulę מאד [*meod*] de quo diximus Matth. 6. 26 & Marc. 7 36. Syrus legit καὶ τοῦτο & *hoc*: & quod sententiæ deerat suppleuit. Eras. *& cũ Christo esse multò longeque melius est*, noua instituta ab illis prioribus verbis, *& cum Christo esse*, periodo, vt relatiui ellipsis vitetur, contra omnium nostrorum codicum Græcorum fidem.

24 *In carne*, ἐν σαρκί. Iterum caro pro corpore & huius præsentis vitæ statu ponitur.

25 *Confisus noui*, πεπεισθὼς οἶδα. Fecit hic locus vt multi veteres existimarint Paulum Romæ absolutum in Asiam reuertisse: imò etiam Hispaniam adiisse: quod alioqui temerè videri possit tam asseueranter ista scripsisse. Sed hoc tamen illum scripsisse non quasi illud nouisset Apostolus ex peculiari reuelatione, sed quòd tũ in eo statu suas res

esse videret quantumuis adhuc captiuus esset in militari custodia, vt sese à vinculis liberandum posset quasi certò sperare, liquet ex eo quod mox vt de futuro aliquatenus incertus subiicit ver.27. & cap.2.ver.17. Infirmum est igitur illius opinionis de Pauli in Asiam reditu fundamentum. Hac autem spe sua non penitus, sed aliquatenus tantùm excidit Apostolus, vt qui diu manserit superstes, captiuus quidem ipse, sed tamen ea fruens libertate tum voce, tum scriptis prædicandi Euangelij, vt alicubi meritò scripserit captiuum secum non fuisse Dei verbum: nec temerè sperasse comperiatur se omnibus Ecclesiis non tantum mansurum, sed etiam permansurum in vita: plures certè epistolas Ecclesiæ debent Pauli vinculis, quàm libertati, quibus nunc etiam erudiuntur. ¶ *Et gaudium fidei*, καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. Gaudium fidei appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, quum felicem videbunt istius captiuitatis exitum.

27 *De rebus vestris*, τὰ περὶ ὑμῶν. Syrus interpres & Vulgata legerunt περὶ ὑμῶν, *de vobis*, idque fortassis rectius. ¶ *Perstare in vno Spiritu*, στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. Standi verbum athletis conuenit, à quibus sumpta est translatio, quam persequitur ad finem vsque capitis. Spiritus autem appellatione intelligo Spiritum sanctum, aut certè eius afflatum, cuius vinculo deuincti, & cuius vi armati, fortiter seruent gaudium. ¶ *Vno pariter animo decertantes*, μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id est, ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem distinctionem adferunt Græca scholia vt minimè controuersam, vt qui alterius non meminerint. & sanè multo planior & vberior est sententia si μιᾷ ψυχῇ cum participio coniungas, vt nos fecimus. Hortatur ergo Paulus vt eodem Spiritu coniuncti & confirmati, coniunctis viribus luctentur: & quidem fide freti, id est doctrina Euangelij, seu verbo Dei, vt Galat. cap.1. ver.23, & 1.Timoth.4.1, accipitur fidei nomen. Vel fide Euangelij, id est fide quæ Euangelio ac proinde inuicto Christi robore nititur. Vulgata, *Vnanimes collaborantes fidei Euangelij*. Erasmus, *Adiuuantes decertantem fidem Euangelij*, quasi τῇ πίστει regatur à præpositione συν, vt quasi laborans Euangelij fides præsidio nostro sit victrix futura. Atqui perabsurda est hæc sententia: & quod de vno spiritu vnóque animo dixit, satis indicat præpositionem vel ad Philippenses coniunctos pertinere, vel ad Paulum ipsum qui illorum societatem requirat in promouenda Dei gloria: ita vt τῇ πίστει rationem habeat quasi instrumenti, sicut rectè omnino obseruauit doctissimus interpres.

καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν	28	Nec vlla in re territos ab iis qui se opponunt: ⁂ quod illis quidem est exitij ⁂ indicium, vobis autem salutis, ⁂ idque à Deo:	28	*Et in nullo terreamini ab aduersariis: quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, & hoc à Deo.*
ἀντικειμένων· ἥτις αὐτοῖς μὲν ἔστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ Θεοῦ·				
ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν·	29	Quia gratis datum est vobis ⁂ in Christi negotio, non solùm ⁂ in eum credere, sed etiam pro eo pati:	29	*Quia vobis donatum est pro Christo, non solùm vt in eum credatis, sed vt etiam pro illo patiamini:*
τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον εἴδετε ἐν ἐμοὶ, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.	30	Idem certamen ⁂ sustinendo quale vidistis in me, & nunc auditis ⁂ de me.	30	*Idem certamen habentes quale & vidistis in me, & nunc auditis de me.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
Εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν Χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί·	1	SIqua igitur consolatio *est* ⁂ in Christo, siquod solatiũ charitatis, siqua communio spiritus, ⁂ siquæ viscera ac miserationes,	1	*SIqua ergo consolatio in Christo, siquod solatium charitatis, siqua societas spiritus, siqua viscera ac miserationes:*
Πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ	2	Explete meum gaudium, vt	2	*Implete gaudium meũ,*

---

28 *Quòd*, ἥτις. Dixit ἥτις, non ὅπερ vel ὅτι, quia sequitur ἔνδειξις, quanuis complexui orationis referendo neutrum genus soleat potius vsurpari. Vide suprà, Ephes.3.13. ¶ *Indicium*, ἔνδειξις. Id est ἔμφασις, apertum & planum testimonium: nam quo impotentius furit aliquis aduersus Ecclesiam, eo manifestius patefacit se ad certum exitiũ ruere: nisi quidem Dominus illum dignetur sua misericordia, vt Paulum ipsum dignatus est. Sed rarum est hoc exemplum, neque cognitæ veritati reluctatus est Apostolus. Contrà verò sancta perseuerantia in quibusuis pro Christo perferendis, nobis indicium est nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde esse ex electorum numero quos certa salus manet, vt 2.Thessal.1.5, vbi rursus vtitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamen interpres ἔνδειξιν maluit causam interpretari, temere quæsita aliena significatione, quũ nusquam fidelium afflictio dicatur salutis illorum causa, sed testimonium. ¶ *Idque*, καὶ τοῦτο. Hoc refero ad vtrunque membrum superius.

29 *In Christi negotio*, τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad verbum, *In eo quod pro Christo [suscipitur:]* alioqui redũdaret articulus τό. Vulgata & Erasmus, *Pro Christo*. ¶ *In eum*, εἰς αὐτόν. id est, ei. nam εἰς respondet literæ ל Hebræorum: vt non satis firmum sit discrimẽ illud quod statuitur inter Credere Deo, & Credere in Deũ. Nec tamen iis assentior qui fidem, qua credimus vera esse Dei promissa & ea nobis applicamus, cum πεποιθήσει, id est, confidentia, cõfundunt, quum hęc ex illa nascatur.

30 *Sustinendo*, ἔχοντες. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Habentes*. Fuerat autem omnino dicendum ἔχουσι. Sed eiusmodi participia alibi iam aliquoties annotauimus respondere Hebræorum infinito modo, pro quo Latini gerundi modum vsurpant. ¶ *De me*, ἐν ἐμοί. Syrus & Vulgata legerunt vel περὶ ἐμοῦ, vel potius ἐπ' ἐμοῦ, quod etiam ipsa sententia postulat.

IN CAPVT II.

1 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Id est, Christiana, siue quæ ab iis possit proficisci qui sunt in Christo. ¶ *Siquæ viscera*, εἴ τινα σπλάγχνα: id est, siquis intimæ charitatis sensus. Nã (vt sæpe iam diximus) σπλάγχνα vocat quæ Hebr. רחמים [*rachamim*,] tenerrimos nimirum ac planè maternos affectus. Cæterùm in vetustis bonis codicibus scriptum inuenio εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ, & paulo antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ita quoque citatur hic locus à Clemente libro στρωμ.4, & à Basilio in Ethicis, ὅρῳ ξῃ. quam lectionem vt tueamur, necesse fuerit ista appellatiua pro adiectiuis accipere, Hebræorum more: acsi diceret Apostolus, Siquis est qui me consoletur in Christo, siquis est qui pro mutua charitate mihi solatium adferat, siquis mecum est eodem spiritu coniunctus, si in quoquam vlla est intima charitas ac commiseratio. Sed genuina est recepta lectio, vt ego quidem arbitror. quanuis similiter prorsus vsurpetur particula מי [*Mei*,] Quis, Mich.1.6.

αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες.

Μηδὲν κατ' ἐρίθειαν, ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν.

Μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστος σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστος.

Τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ·

itidem sitis affecti, eandem charitatem habentes, vnanimes, & sententiis vni.

3 Nihil *gerentes* per contentionem aut per inanem gloriam, sed ex modestia alius alium se præstantiorem existimans.

4 Ne sua quisque spectate, sed vnusquisque etiam quæ sunt aliorum.

5 Itaque is sit affectus in vobis qui fuit & in Christo Iesu:

6 Qui quum esset in forma Dei, non duxit rapinam, parem esse cum Deo:

vt idem sapiatis, eandem charitatem habentes, vnanimes, idipsum sentientes.

3 *Nihil per contentionem, neque per inanē gloriam, sed in humilitate superiores sibi inuicem arbitrantes.*

4 *Non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum.*

5 *Hoc enim sentite in vobis quod & in Christo Iesu:*

6 *Qui quum in forma Dei esset, nō rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo:*

2 *Itidem sitis affecti*, τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulgata, *Idem sapiatis.* Ego verò malo hanc sententiam pro genere accipere, cuius deinde species cōmemoret. Nam alioquin fuerit inanis battologia in illo τὸ ἓν φρονοῦντες. Vide Rom.12.16. ¶ *Eandem charitatem*, τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id est, parem, vt non modò sit amoris aliqua sed par etiam vicissitudo, quasi vna communi anima omnes viuatis. Nam σύμψυχοι coniungo cum hac sententia. ¶ *Et sententijs vni*, τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum (id est voluntatum) coniunctione, transit ad doctrinæ consensum, vt plena iustáque sit concordia.

4 *Spectate*, σκοπεῖτε. Id est, respicite. Neque tamen vult Apostolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, sed ad communem solicitudinem, vt proximi quoque commodis studeat vnusquisque, nec in illorum munera inuadat. ¶ *Sed etiam*, ἀλλὰ καί. Particulam καὶ neglexit Vetus interpres, quę tamen sua emphasi non caret. Neque enim vult vt nos aut nostros negligamus, sed vt nullos à nobis putemus alienos, quos quidem possimus iuuare. Basilius tamen in Ethicis, ὅρῳ ιζ', non legit καί.

5 *Itaque is sit affectus*, τοῦτο γὰρ φρονείσθω. Vulgata, *Hoc enim sentite.* Sed vt alibi, ita hîc quoque γὰρ ponitur pro illatiua coniunctione. Deinde non scriptum est φρονεῖσθε sed φρονείσθω, ídque forma verbi impersonalis, quasi dicas, *Sentiatur.* Nam alioqui scribendum fuisset ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς *quod & Christus Iesus.* vt etiam vertit Syrus interpres. Quod ad sententiam tamen attinet, parum interest. Vult enim in genere Paulus vt inter nos eum affectum seruemus quo fuit præditus Christus, norma omnium virtutum, ac præsertim mansuetudinis ac charitatis exemplar absolutissimum.

6 *In forma Dei*, ἐν μορφῇ Θεοῦ. id est, talis qualis Deus est, ideóque verus Deus. Itaque non erat quòd Erasmus (dicam enim quod res est) apertę veritati repugnaret, vt hūc locum, quo vix alius est ad refellendas omnes aduersus Christi personam hæreses illustrior, pro virili obscuraret. Μορφή, inquit, *speciem sonat aut figuram.* Esto: sed quorsum hoc? *Totus*, inquit, *hic locus mihi videtur violentius torqueri ad Christi naturam, quum Paulus agat de specie nobis exhibita.* In summa, quid hoc est monstri? Nempe forma Dei nihil aliud significabit quàm speciem aut exemplum, quod in corpore humano obambulans, ederet tamen argumenta diuinitatis. Hic ergo sensus erit, Christum hîc non considerari à Paulo qualis erat antequam carnem assumeret, sed in carne assumpta, in qua habuerit formam Dei, id est *Dei scintillas obiter ostenderit, quas tamen ad Patrem semper retulerit, nihil sibi arrogans.* Hæc Erasmi est opinio, quantum ex ipsius verbis admodum perplexis colligere potui. Atqui vt concedam μορφὴν non semper significare essentialem (quam vocant) formam, neque de vocabulis contendam, quis non videt Paulum declarare quis fuerit Christus ante assumptam serui formā? Nam statim subiicitur quod sese inanierit, assumpta, inquit, serui forma, i. hominis. Nō potest igitur hæc descriptio ad id tēpus pertinere quo iam carnē assumpserat: alioquin hæc inanitio nō pertineret ad assumptionē carnis, sed ad vitæ rationē quā sequutus sit Christus quū iam esset homo factus: vt sit hæc sententia, Nolite superbire, sed Christum vobis proponite. is enim quanuis in Dei forma esset (id est, quāuis Deus esset in hominis figura apparens) tamen non vsurpauit sibi æqualitatem cum Deo, sed Deum celauit, hominem exhibuit. Atqui lōgè aliud est Pauli argumentum: nempe huiusmodi, Christus ipse, quum Deus esset, ac proinde in ea gloria & maiestate quæ Deo vni conuenit, nec in eo putaret se alienum quicquam vsurpare, tamen veluti deposita hac gloria, hucusque se demisit vt talis fieret quales sunt Dei serui, id est vt hominem assumeret, imò verò etiam vt Patri, non tanquam æquali, sed tāquam Domino, ad ignominiosissimam vsque mortem subeundam sese vltro summitteret: & nos mortales & infimos seruos non pudebit arrogantiæ, quasi fratribus nostris præcellamus? Hoc est, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non videt nihil grauius aut vehementius dici potuisse. Itaque (vt paucis absoluam) in hoc versiculo Paulus Christi diuinam naturam describit, quod etiam declaratur participio ὑπάρχων: & etiamsi μορφῆς nomine non ipsam Deitatem sed eius tātum gloriam declararet, tamen (vt verè & sanctè annotauit doctissimus interpres) quum gloria Dei non possit sine sacrilegio ab ipsa diuinitate separari, non potuit melius declarare Apostolus Christi deitatem, quàm quum diceret eum in forma Dei fuisse, id est verè Deum. Sed dices, Cur non Paulus potius apertè dixit Θεὸς ὑπάρχων, Deus quum esset? Respondeo, quoties id faciendum fuit, toties id eum apertè dixisse, vt Rom.9.5: quem etiam locum Erasmus pro virili detorsit, & 1.Tim.3.16, vbi rursus ad eundem scopulum impingit, & Act.20.28, & Col.2.9. Nunc verò idem quoque dicit Paulus. Sed quū duas illas Christi naturas nobis non nudas, sed qualitatibus suis vestitas, diuinam videlicet ex gloria illa diuina, (licet sanè, propriè loquendo, nulla sit deitatis ipsius qualitas) humanam verò ex sua illa infirmitate & imbecillitate æstimandam proponat, qualitates denique ipsarum naturarum potius quàm substantias consideret, vt hinc quidem Christum omni gloria ornatum, inde verò in extrema & tamen spontanea ac temporaria miseria versantem, postremò in supremum gradum euectum contemplemur: meritò μορφὴν Θεοῦ potius quam Θεὸν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπου potius quàm ἄνθρωπον dicere voluit. Denique veteres omnes tum Græci tum Latini summo perpetuóque cōsensu per formam Dei, Deitatem Filij: per formam serui, humanam naturam à Verbo assumptam intellexerunt. ¶ *Non duxit rapinam*, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο. Vel (vt vertit doctissimus interpres) *Non esset rapinam arbitratus.* Nā quę sequuntur, retulit ad manifestationem factam in carne: vt sit hæc sententia, Christus ille Deus, æterna gloria ac maiestate præditus, sciebat quidem sibi ius fásque esse non in humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna: verùm maluit sese demittere. Neque est quòd nos offendat aoristus indicatiui ἡγήσατο, quum hunc modum interdum soleat Paulus etiam non expressa particula ἄν ita vsurpare, vt Rom.9.13, ἠγάπησα pro ἠγάπηκα ἄν: & 1.Cor.2.8, εἰ ἔγνωσαν, pro, *si cognouissent*, vt idem rectissimè annotauit. Sed mihi tamen videtur propria huius temporis significatio seruari posse, vt hoc quoque ad pristinam Christi gloriam pertineat, cuius ipse meminit Ioh.17.5, sitque hęc sententia, Christus, quum esset in æterna illa deitatis gloria constitutus, non ignorauit se in ea re (id est quòd Deo Patri coæqualis esset) nullam iniuriam cuiquam facere, sed suo iure vti: nihilominus tamen quasi iure suo cessit, quum ipse se velut in nihilum redigeret, forma serui accepta, &c. Hîc verò quærit Erasmus quid magni tribuat Christo Paulus, si, quum Deus esset natura, intellexit id non esse rapinæ, id est seipsum nouit. Respondeo, multa & maxima mysteria cōtineri in his verbis, & quę ad Pauli scopum maxime pertineant. Nam primùm omnium explicat qua ratione dixerit, Christum antequam carnem

assumeret, fuisse in Dei forma: nequis hanc formam putaret non verè nec prorsus fuisse diuinam, sed vel communicatione, vel gradu tantùm aliquo, vel ex certo initio, vt dixerunt impij Arriani, vel denique ambitione vsurpatam, ex qua fuerit Christus deturbatus. Ideo quum negat vllum in ea re fuisse ἁρπαγμὸν quòd Deo par esset, omnem istis blasphemiis ansam præcidit. Nam par Deo esse sine rapina nullus possit, nisi sit ipse omnibus modis Deus. At cur Christum dicit hoc non ignorasse? Nempe vt intelligamus istam Christi summissionem à mera & spontanea ipsius bonitate profectam: vt sit omnibus modis perfectum obedientiæ, summissionis, charitatis exemplar. ¶ *Parem esse cum Deo*, τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. Id est, ἰσοδυναμεῖν, pro quo Tertullian. dixit *Pariari*. Quid verò iam dubitamus quin formæ Dei appellatio expressa veram deitatem ὁμοουσίαν declaret? Sed & paucis istis verbis iugulatur Sabellius, qui personarum distinctionem tollit, quum in paritate necesse sit comparationem ac proinde duas minimùm hypostases interuenire. Iugulatur Arrius, qui Deum secundarium imaginatur: quia par non est qui natura secundus est ab alio: quòd si non cõtentus hypostases distinxisse, etiam οὐσίαν separes, iam Deo parem esse, non erit infinitum & omnipotentem esse, quum plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo possint existere. Itaque si hæc coniunxeris, plenam ac perfectam non ὁμοουσίου, sed ὁμοουσίου descriptionem habebis.

Ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος·	7	"Sed ipse sese "inaniuit, "forma serui accepta, "similis hominibus factus:	7	*Sed semetipsum exinaniuit, formam serui accipiens, in similitudinem hominum factus:*
Καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος, ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.	8	Et habitu compertus vt homo, ipse se summisit, factus obediẽs vsque ad mortem, mortem autem crucis.	8	*Et habitu inuentus vt homo, humiliauit semetipsum, factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis.*
Διὸ καὶ ὁ Θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα·	9	Quapropter etiam Deus ipsum in summam "extulit sublimitatem, ac donauit ei "nomen quod est supra omne nomen:	9	*Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen quod est super omne nomen:*

---

7 *Sed ipse sese*, ἀλλ' ἑαυτόν. Notandum pronomen ἑαυτὸν, quo spontanea fuisse ista summissio iterum significatur. ¶ *Inaniuit*, ἐκένωσε. Id est, descendit ad abiectionem factus caro, & quasi ex O M N I seipsum ad N I H I L redegit. pro quo Tertul. aduersus Marcionem lib. 5, habet Exhausit. Quæ enim est rei creatæ, imò verò animalis omnium miserrimi, ad ipsius opificis maiestatem proportio? Videtur autem mihi Paulus alludere ad verba Dan. 9. 26, vbi dicitur Messias sic exinaniendus vt ei nihil supersit, id est quasi in nihilum redigendus. Denique agit Paulus hoc loco interpretem Esa. 52. 13, & deinceps. ¶ *Forma serui accepta*, μορφὴν δούλου λαβών. Non dicit formam Dei missi in formam serui mutatam, aut Deum in hominem conuersum, aut Deum cum homine confusum: neque item dicit ad vnum Christum Deum accessisse alterum Christum hommem: sed eum ipsum, qui Deus erat, formam serui assumpsisse. Quid autem formæ serui appellatione intelligatur quærit Erasmus: neque hoc referri putat ad ipsam naturam, sed ad vitiosam eius qualitatem, quam forma & specie tenus, non autem re vera assumpserit: vt qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Erasmus, nempe vt formæ Dei, i. Deo sub hominis specie quasi celato, (vt ipse interpretatus est) formam serui, id est vitiosam in speciem non reuera qualitatem carnis opponat. Sed præterquã quòd hac ratione eneruatur Pauli argumentum, & patefit etiã hæreticis aditus ad eludẽdam humanæ Christi carnis veritatem, quis illi concesserit μορφὴν de ea duntaxat specie dici quæ id esse videatur quod reipsa non sit? Deinde quis non videt, serui nomen imbecillam conditionem naturæ, non autem vitiosam qualitatem significare? Opponitur enim serui forma, Dei formæ. Quum verò seruitus significat corruptionem, non cum Deo, sed cum libertate confertur. Denique proferatur vel vnus locus ex omnibus sacris libris, in quo seruus absolutè dicatur de eo qui peccato seruiat. Sed de his satis à nobis dictũ esto, nullo (ita me bene Deus amet) Erasmum de literis optimè meritũ, & quidem mortuum, exagitandi studio, sed vt pro mea vrili & ipse Dei veritatem asseram. Poscit autem omnino antithesis, vt sicut forma Dei dicitur augusta illa Deitatis maiestas ac gloria quæ est ipsamet diuina natura: sic formam serui interpretemur, abiectam illam & imbecillam hominis naturam ac conditionem, tum in sese, si cum Dei excellentia comparetur, tum verò propter peccatum: quod etsi non assumpsit Dominus, sed aboleuit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantem, vno excepto peccato, ipsãmque adeo pœnam peccatorum nostrorum horrendam assumpsit: quod & ipse Apostolus postea explicat. ¶ *Similis hominibus factus*, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vulg. & Eras. ad verbum, *In similitudine hominum factus*, siue *constitutus*. Cæterùm nequis cum hæreticis existimet ὁμοιώματος & σχήματος, i. Similitudinis & Figuræ nomine inanem & imaginariã similitudinem significari, quasi Dominus non veram carnem sed eius duntaxat simulacrum assumpserit: præterquam quòd ex aliis locis apertè conuincitur hic error, dico quum hæc nomina synonyma sint τῇ εἰκόνι similem esse eorum vsum. Opponit autem Apostolus τὸν εἰκόνα τῇ σκιᾷ, id est *imaginem umbræ*, Heb. 10. 1. Sicut ergo non tãtùm ficta cum veris, aut ficta cum fictis, sed etiam vera cum veris comparantur: ita dico his nominibus veram similitudinem & conformationem significari nisi fortè putamus Adamum veros homines nõ genuisse, quũ dicitur Gen. 5. 3, genuisse כדמו ותו כצלמו [*bidmutho chetsalmo*] id est κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, ad similitudinem & ad imaginem suam, vt Græci vertunt: quum tamen ἰδέας nomen nemo nesciat à philosophis ad formas animo duntaxat conceptas sæpe accommodari: Mose tamẽ sic illis nominib⁹ idcirco vso vt summam & substantiæ & qualitatum quasi ταυτότητα designaret. Quid verò? quũ Christus dicitur Dei imago Coloss. 1. 15. quis tamen hanc imaginem nisi prorsus impius à re ipsa separarit? Sic 1. Cor. 15. 49, quum dicimur in hac vita gestare terreni hominis imaginem, rem ipsam significari nemo negarit nisi qui seipsum non nouit. Postremò (vt solidissimum argumentum adferam) istis vocabulis Similitudinis & Habitus, tantùm abest vt rem aliquam imaginariam significet Apostolus, vt contrà ad declarandam rei veritatem ea nomina vsurparit (vt paulo antè de Mose diximus) quod ad ipsam quidem serui hominis substantiam & naturam attinet, absque corruptione tamen. Denique his ipsis externa ipsa species significatur, significans visum & spectatum fuisse Christum illum Deum æternum ab hominibus: vt ipsis etiam iudicibus oculis constiterit miserrimam illam nostram naturam ab eo fuisse assumptam. Considerandum enim est quos alloquatur Apostolus: eos videlicet qui de re ipsa minimè dubitabant. Itaque hoc mysterium sic tractat vt quum ex hypothesi assumat verũ id esse de quo dicit, graphicam eius descriptionem ad suum scopum accommodet. Finge autem hæc fuisse imaginaria, & omnem nostrã fidem euerteris.

9 *Extulit*, ὑπερύψωσε. Exaltari dicitur verbum, quatenus ad gloriam suam, ipsum rediit, in carne glorificata. ¶ *Nomen*, ὄνομα. Id est dignitatem, & celebritatem nominis, sed cum re ipsa coniunctam. Vide Ephes. 1. 21. Quòd enim Osiander hoc refert ad ipsum nomen Iesu, quod ipse confundit cum Iehoua, merum est insanientis hominis deliritum.

10 *Et*

Ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων·

10 Vt ad nomen Iesu omne genu *se* flectat cælestium ac terrestrium & subterraneorum:

10 *Vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestiũ & terrestrium & infernorum:*

Καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν Θεοῦ πατρός.

11 Omnísque lingua confiteatur Iesum Christum esse Dominum, ad gloriam Dei Patris.

11 *Et omnis lingua confiteatur quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris.*

Ὥστε, ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου, μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.

12 Proinde, dilecti mei, sicut semper obedistis, nõ vt in præsentia mea solùm, sed nũc multo magis in absentia mea, cum timore ac tremore vestram ipsorum salutem conficite.

12 *Itaque, charissimi mei, sicut semper obedistis, non vt in præsentia mea tantùm, sed multo magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini.*

Ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.

13 Deus enim is est qui efficit in vobis & vt velitis & vt efficiatis, pro gratuita *sua* beneuolentia.

13 *Deus est enim qui operatur in vobis & velle & perficere, pro bona voluntate.*

Πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν·

14 Omnia facite absque murmurationibus ac disceptationibus:

14 *Omnia autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus.*

Ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα Θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης· ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,

15 ‖Vt sitis irreprehensi & sinceri, Dei *inquam* filij inculpati in medio nationis prauæ ac peruersæ: inter quos *homines* splendetis vt luminaria in mundo,

15 *Vt sitis sine querela, & simplices, Filij Dei, sine reprehensione in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lucetis sicut luminaria in mundo:* 1.Pet.4.9 mat.5.14

Λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημα ἐμοὶ εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα.

16 Sermonem vitæ prætendentia: vt gloriari possim in die Christi me non frustra cucurrisse, nec frustra laborasse.

16 *Verbum vitæ continentes, ad gloriam meam in die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laborauí.*

---

10 *Et subterraneorum, καὶ καταχθονίων.* Nolim quidem hîc ego subtiliter philosophari an dæmones hoc nomine significentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt ista nobis abscondita: quanuis aliquid liceat in vtranque partem differere ex iis quæ de tartaro, abysso, & tenebris commemorantur, vt 2.Pet.2.4, & Iud.6. Existimarim quidem ego simpliciter ista enumeratione Paulum voluisse exprimere quæcunque & supra mundum sunt & in mundo, Christi imperio subesse. Itaq; flectere genu pro adorare, id est Deo subiici, dictum erit αἰθεροπαθῶς de iis etiam quæ rationis & sensus, vel etiam vtriusque sunt expertia. & alludere mihi videtur Paulus ad Psal.97.9. Purgatoriũ autem ignem qui ex hoc loco construunt, mirum quod iter suis pandant in cælum.

11 *Ad gloriam, εἰς δόξαν.* Hæc sanè vni Deo conueniunt, quum de vno Deo dicantur ab Esaia 45.23. qui etiam iurat apud eundem 42.8, *Ego Dominus*, inquit, *& hoc nomen meum: gloriam meam alteri non dabo.* Ergo Christus, qui & homo ad dextram Dei sedens, verus est Deus: neque quum hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, quum non possit nisi in Filio gratus honor illi tribui. Possumus tamen interpretari, εἰς δόξαν, *in gloria*, pro ἐν δόξῃ. Omnis autem lingua pro omni idiomate, id est, pro quauis gente dictum est, Hebræorum more.

12 *Cum timore ac tremore, μετὰ φόβου καὶ τρόμου.* Vide 1.Cor. 2.3. ¶ *Conficite, κατεργάζεσθε.* Sic Latini dicunt conficere negotium. At verò num à nostris operibus pendet salus nostra? Minimè id quidem, quum ne Abraham quidem in se habeat de quo glorietur apud Deum. Conficere tamẽ salutem dicitur qui in iustitię stadio currit. Quanuis enim gratis in vno Christo per fidem apprehenso seruemur, tamen per viam iustitiæ ad salutem contendere nos oportet: quum Filij Dei eius Spiritu ducantur, per quem sunt iustificati, vt in bonis operibus ambulent.

13 *Deus enim is est, ὁ Θεὸς γάρ ἐστιν.* Bona igitur opera non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur: nisi fortè non est iustificatus qui Christum possidet. ¶ *Et vt velitis, καὶ τὸ θέλειν.* Non sumus igitur stipites, sed bene volumus, nõ quòd voluntatis nostræ imbecillitatem adiuuerit, sed quòd voluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorsus gratis. ¶ *Et vt efficiatis, καὶ τὸ ἐνεργεῖν.* Nõ dicit, Vt facultatem habeatis bene volendi & bene agendi si velitis: sed donum efficax & ad volendum & ad agendum, collatum esse dicit. Sciendum est igitur efficacem esse Dei gratiam illam quæ ad salutẽ requiritur. qua fit nimirum vt non modò possimus velle & facere, sed etiam reipsa velimus & faciamus pro gratiæ modulo. Itaque non potest consistere dogma illud primæ gratiæ vniuersalis, quasi Dominus omnibus aperiat oculos hactenus vt videre, aures hactenus vt audire possint, si velint. Nam præterea requiritur gratia vt possint velle: nisi liberum arbitrium velimus cum quibusdam statuere contra hunc Pauli locum. Hanc verò gratiam si omnibus concedi dixerint, vt videlicet possint velle, quo tandem iure separant Velle & Facere, quæ Paulus coniunxit, & vtraque ab eadem gratia dixit promanare? Nam (inquit Dominus Ioh. 6.45) quicunque audiuit, & didicit à Patre, venit ad me. Sed vnde hic error? Nempe quòd non putent alioqui absolui posse iustitiam Dei: quasi verò, etiamsi non accesserit altera rebellio, nobis condemnandis natiua illa corruptio non sufficiat. ¶ *Pro gratuita [sua] beneuolentia, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.* Vulgata, *Pro bona voluntate.* Erasmus, *Pro bono animi proposito.* Hoc verò nonnulli ad ipsos Philippenses referunt, in quo etiam lapsus est Syrus interpres. Nam sententia ipsa ostendit hoc ad Deum pertinere qui pro gratuita sua beneuolentia hoc largiatur hominibus vt & velint & agant quæ Dei sunt, quum hic sit Pauli scopus.

14 *Disceptationibus, διαλογισμῶν.* Vulgata, *hæsitationibus*, pro quo solet Paulus potius διάκρισιν dicere.

15 *Irreprehensi, ἄμεμπτοι.* Vide Luc.1.6. ¶ *Dei [inquam] Filij, τέκνα Θεοῦ.* Mutatio generis ostendit τέκνα non posse cum præcedentibus construi. Syrus interpres addit particulam ὡς, *tanquam.* ¶ *Peruersæ, διεστραμμένης.* Vide Matth.17,7. ¶ *Splendetis, φαίνεσθε.* Vel, vt Erasmus, *Lucete*, imperandi modo.

16 *Sermonem vitæ prætẽdentia, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες.* Vulg. *Verbum vitæ cõtinentes.* Eras. *Sermonem vitæ sustinentes.* id est, in vertice impositum sustinentes: vt si candelabrum in altum attollatur, candelam impositam sustinens. Ego verò primùm omnium puto ἐπέχοντες connectendum esse cum φωστῆρες: deinde ἐπέχειν pro sustinere nusquam legi, nisi quũ pro Impetum remorari & inhibere accipitur. Præterea nõ existimo præpositionem ὅτι hoc in loco significare In vel Super, sed Ad pro Versus, vt in Aduertere & Attendere:

quod & ipsum Græcis dicitur ἐπέχειν, vt Act.cap.3.vers.5. Huic verò significationi respondet altera ex aduerso. nam sicut dicitur ἐπέχειν τινὶ tertio videlicet casu, qui oculos ad aliquid aduertit, & quasi in re aduersa defixos tenet: ita qui ex aduerso aliquid prætendit ac præbet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto casu, vt nutrix τὸν μαστὸν ἐπέχειν, id est mammam prætendere & obuertere puero dicitur. cuius significationis exempla ex Budæo pete. Ita igitur hoc in loco Apostolus Philippenses dicit quasi faces mundo prælucere. Videtur enim à Pharo sumpta translatio, vbi accensæ faces nauigantibus in alto portum quasi prætendunt in quem appellant. nempe quòd honesta sanctáque fidelium vita, quasi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Euangelij portum eos dirigat. Nam sermonem vitæ (id est viuificum) appellat Euangelium ab effectu. Syrus autem interpres vertit, *vt sitis illis loco salutis*, noua prorsus sententia. ¶ *In die Christi*, εἰς ἡμέραν Χριστοῦ. Vide 2.Corinthiorum cap.1.versu 14. Vulgata & Erasmus, *In diem*. Ego verò malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.

Ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν.	17	Quinetiam si ¨pro libamento offerar ¨super hostia sacrificióque fidei vestræ, gaudeo ¨& gratulor omnibus vobis.	17	*Sed etsi immolor supra sacrificium & obsequium fidei vestræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis.*
Τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμεῖς χαίρετε καὶ συγχαίρετέ μοι.	18	¨Itidem autem & vos ¨gaudete, & gratulamini mihi.	18	*Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi.*
Ἐλπίζω δὲ ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, Τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.	19	Spero autem in Domino Iesu, me ‖Timotheum breui missurum vobis, vt & ego ¨bono sim animo, cognito statu vestro.	19	*Spero autem in Domino Iesu, Timotheum me citò mittere ad vos, vt & ego bono animo sim, cognitis quæ circa vos sunt.*
Οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.	20	Neminem enim habeo ¨pari animo præditum, qui germanè res vestras curaturus sit.	20	*Neminem enim habeo tam vnanimem qui sincera affectione pro vobis solicitus sit.*
Οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.	21	‖Nam ¨omnes quæ sua ipsorum sunt quærunt, non quæ Christi Iesu.	21	*Omnes enim quæ sua sunt quærunt, nō quæ sunt Iesu Christi.*
Τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.	22	Experimentum autem eius nostis, quòd *videlicet* tanquam cum patre filius, mecum seruierit *Deo* ¨in Euangelio.	22	*Experimentum autem eius cognoscite, quia sicut patri filius, mecum seruiuit in Euangelium.*
Τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμὲ ἐξαυτῆς.	23	Hunc igitur spero me missurum, ¨simulatque videro rerum mearum statum.	23	*Hunc igitur spero me mittere ad vos mox vt videro quæ circa me sunt.*

17 *Pro libamento offerar*, σπένδομαι. Vulgata & Erasmus, *Immolor*. Cæterùm τὸ σπένδειν actiua voce significat libare, quæ pars tantùm erat sacrificij. Hinc σπένδεσθαι pro fœdus sancire, quòd in fœderibus solerent eiusmodi cæremoniæ interuenire. neque sanè vsquam memini σπένδεσθαι in passiua significatione legere. Hic tamen poscit sententia vt passiuè accipiatur, & quidem pro libari, id est tanquam libamentum offerri. qua translatione Apostolus mortem suam prædicit, non qua reconcilientur Deo Philippenses, sed qua confirmentur in fide. Vsitatum enim est Paulo victimæ nomine significare ipsos fideles Deo deuotos: & quicquid est in fidelibus, vel à fidelibus proficiscitur, Deo gratum: & eorum fidem, ac bona opera, sacrificiorum & oblationum translatitio nomine intelligere, vt Rom.12.1, & 15.16, & infrà, 4.18, & 1.Pet.2.5. Perinde est igitur acsi diceret, sibi nihil posse iucũdius accidere quàm si ipse morte sua sacrificium hoc Philippensium sanciret, in quo illi sese Deo per fidem quasi victimam offerrent: cuius sacrificij ipse λειτουργός, id est, minister & veluti sacerdos fuerat, quum eos ad Dominum, vt gratas futuras victimas, per Euangelij prædicationem adduceret, vt testatur Rom.15.16. ¶ *Super hostia sacrificióque fidei vestræ*, ἐπὶ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. Bene dicit Super hostia. nam præterquam quòd adolebatur victima, sanguinis aspersio ac etiam vini addebatur. Perinde est igitur acsi diceret Paulus, Ego vos Philippenses ad Christum adduxi, cui postulo vt vos tanquam hostiam viuam sistatis: nec dubitem ego in hoc vestro spirituali sacrificio tanquam libaminis additamentum interuenire. Philippenses igitur per fidem sanctificatos translatitiè appellat θυσίαν, id est, victimam: suum verò ministerium λειτουργίαν, id est, sacram operationem: mortem denique suam σπονδὴν, id est, libamentum. Vides Christi charitatis imaginem in Paulo elucentem? Hoc est verò Apostolum agere. ¶ *Et gratulor*, καὶ συγχαίρω. Ita significat Paulus id sibi iucundissimum fore, non tantùm sua sed etiam illorum causa, quorum fidei sanciendæ sanguinis sui effusionem speret vtilem fore, quando ita Domino visum erit.

18 *Itidem autem*, τὸ δ' αὐτό. Subauditur κρ, vt idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, *Id ipsum*. Erasmus, *Ob id ipsum*. ¶ *Gaudete*, χαίρετε. Erasmus, *Gaudetis*: quòd meritò existimat doctissimus interpres prorsus esse alienum. Idem error admissus est infrà, versiculo 22, à Vetere interprete, vbi γινώσκετε conuertit cognoscite, pro cognoscitis. Postulat enim Paulus similem συμπάθειαν à Philippensibus, eos veluti præparans, tum ad fortiter ferendam ipsius mortem: nempe vt sicut paratus erat hilari animo mortem subire, ita vicissim gauderent sancitam ipsius morte doctrinam quam illis annuntiarat.

19 *Bono sim animo*, εὐψυχῶ. Id est, in alacritate animi cõfirmer. Eras. *Lato sim animo*. Nam, inquit, bono esse animo dicitur Latinis pro eo quod Græcis est θαρρεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαν, i. degenerem animum, opponit τῇ εὐψυχίᾳ: & τὸ εὔψυχον Græci vocant animi præsentiam & generositatem: ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαρρεῖν, aut nihil aut certè non multum differre.

20 *Pari animo præditum*, ἰσόψυχον. Erasmus, *Pari mecum animo præditum*. Ego potius putarim alios cum Timotheo comparari. Vulgata, *Tam vnanimem*. Syrus interpres, *Qui sit vt anima mea*, id est, quem haud secus quàm meipsum diligam. quæ interpretatio non videtur conuenire Apostoli scopo.

21 *Omnes*, οἱ πάντες. Reliqui videlicet, nisi malimus tribui omnibus quod passim erat vulgare: & redundare articulum.

22 *In Euangelio*, εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Euãgelium vocat ipsam doctrinæ Euangelicæ prædicationem, vt alibi sæpe. Probationem autem passiuè vocat experimentum quo fides Timothei fuerat approbata.

23 *Simulatque*, ἐξαυτῆς. Coniungenda hæc sunt cum ὡς, vt significetur se nulla prorsus mora interposita, simulatque rebus suis prospectum fuerit, Timotheum esse missurum. Vulg. & Eras. *Mox*. Vide Mat.6.25. vbi ἐξαυτῆς interpretatus sum, *Iam nunc*.

24 *Confido*,

Πέποιθα δὲ ἐν Κυρίῳ ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς.

Ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην, Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς.

Ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.

Καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ· ἀλλ' ὁ Θεὸς αὐτὸν ἠλέησεν· οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμὲ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπῃ σχῶ.

Σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτὸν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν πάλιν, χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ.

Προσδέχεσθε οὖν αὐτὸν ἐν Κυρίῳ μετὰ πάσης χαρᾶς· καὶ τοὺς τοιούτους ἐν τιμῇ ἔχετε.

Ὅτι διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας.

Κεφάλαιον γ.

Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρὸν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές.

24 Confido autem in Domino, me quoque citò venturum ad vos.

25 Sed necessarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam ac commilitonem meum, vestrum autem legatum, quique mihi subministrauit quibus mihi opus erat, ad vos mittere.

26 Quoniam expetebat omnes vos: & grauissimè angebatur propterea quòd audissetis eum ægrotasse.

27 Et certè ægrotauit proximè mortem: sed Deus misertus est eius: nec eius solùm, sed & mei, ne dolorem haberem super dolorem.

28 Eo studiosius itaq. ipsum misi, vt eo rursus viso, gaudeatis, & ego eo minus doleam.

29 Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete.

30 Nam propter opus Christi accessit ad mortem vsque, non habita vitæ ratione, vt suppleret defectum vestri erga me officij.

CAP. III.

1 QVod superest, fratres mei, gaudete in Domino. Eadem scribere vobis, me quidem haud piget, vobis autem tutum est.

24 *Confido autem in Domino quoniam & ipse veniam ad vos citò.*

25 *Necessarium autem existimaui, Epaphroditum fratrem & cooperatorem & commilitonem meum, vestrum autem Apostolũ, & ministrum necessitatis meæ, mittere ad vos.*

26 *Quoniam quidem omnes vos desiderabat: & mœstus erat, propterea quòd audieratis illum infirmatum.*

27 *Nam & infirmatus est vsque ad mortem: sed Deus misertus est eius, non solum autem eius, verum etiam & mei. ne tristitiam super tristitiam haberem.*

28 *Festinantius ergo misi illum, vt viso eo, iterum gaudeatis, & ego sine tristitia sim.*

29 *Excipite itaque illum cum omni gaudio in Domino: & eiusmodi cum honore habetote.*

30 *Quoniam propter opus Christi vsque ad mortem accessit: tradens animam suam, vt impleret id quod ex vobis deerat erga meũ obsequium.*

CAP. III.

1 *DE cætero, fratres mei, gaudete in Domino. Eadẽ vobis scribere mihi quidem non pigrum, vobis autem necessarium.*

---

24 *Confido*, πέποιθα. Num verò vt de re penitus certa? nequaquam profectò, vt apparet ex vers. 17. Nec tamen temere id sibi persuadebat Paulus: (fateor enim verbum πέποιθα expressius aliquid significare quàm οἴομαι vel ἐλπίζω, atque adeo quum de promissionibus Dei agitur, certissimam persuasionem & spem quæ falli non potest significare) sed ex præsenti rerum suarum statu optimam spem suæ liberationis conceperat. Idcirco addit ἐν Κυρίῳ, *In Domino*, id est, si Deo sic videbitur. Huiusmodi enim omnia singularia, de quibus neque vniuersalem promissionem in Dei verbo, neque particularem reuelationem Apostolus habebat (nam id certè nõ reticuisset) sic demum sperauit Apostolus vt sperari possunt: nec fit mihi quidem verisimile Apostolum ex hac captiuitate liberatum in Asiam reuertisse, atque adeo in Hispania quoque Euangelium prædicasse, quod veterum nonnulli absque idoneo testimonio affirmarunt: quod tamen in medio relinquo.

25 *Necessarium*, ἀναγκαῖον. Erasmus, *Operæpretium:* multo minus expressè. ¶ *Legatum*, ἀπόστολον. Vulgata & Erasmus, *Apostolum*, quod non damno. Cur tamen legatum malim quàm Apostolum dicere, id causę est quòd id mox videatur explicare, quum hunc vocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου, id est, Romam missum vt ad ipsum Paulum deferret quibus ipsi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari quã ministrum necessitatis meæ, cum Vetere interprete: aut, *Qui mihi subministrat in necessitate mea*, cum Erasmo. χρείαν enim vocat non ipsam necessitatem, sed quibus egebat in ea necessitate constitutus. Castellio conuertit, *Apostolum & muneris mei vicarium*, quasi absente Paulo fuerit Epaphroditus Philippensium Apostolus. Id verò quàm rectè, ipse viderit.

26 *Omnes vos*, πάντας ὑμᾶς. Claromontanus codex vt & alij tres manuscripti, assentiente quoque Syro interprete, addunt ἰδεῖν, *videre*. ¶ *Grauissimè angebatur*, ἀδημονῶν. Vulgata, *Mœstus erat:* non satis expressè. Nam, vt rectè annotat Erasmus, ἀδημονεῖν est penè exanimari & deficere præ dolore. Itaque ne ipse quidem satis expressè conuertit, *Erat anxius animi.* Ambrosius, *Et impatienter solicitus erat.* Vide Matth. 26. 27.

28 *Rursus*, πάλιν. Hoc malim coniungere cum ἰδόντες quàm cum χαρῆτε: vt sit hic sensus, Vt quum primùm eum reuersum videritis, quem vos nunquam visuros putabatis, lætemini.

30 *Propter opus Christi*, διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Christi vocat officium velut ipsi Christo in persona Pauli vincto & egenti præstitum, vt explicat infrà, 4. 18. ¶ *Non habita ratione vitæ*, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter conuertit Erasmus hunc locum. Nam παραβουλεύεσθαι significat perperam consulere, vti faciunt qui se in apertum vitæ periculum coniiciunt: sed id tamen facere in loco pro Christo, non est stultitiæ aut imprudentiæ, sed verè cælestis sapientiæ, quam in Epaphrodito commendat Apostolus. Vulgata, *Tradens animam suam.* Syrus eleganter interpretatur Spernere animam suam. ¶ *Defectum vestri erga me officij*, τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρὸς ἐμὲ λειτουργίας. Hoc dicit Paulus, vel quòd serius misissent eleemosynas, (quanuis nulla ipsorum culpa, vt testatur infrà, 4. 10) vel quòd aliis procul absentibus Epaphroditus suppleuisset eorum præsentiam. Vulgata, *Id quod ex vobis deerat erga meum obsequium:* ita obscurè vt nemo intelligat. Erasmus, *Vt suppleret id quod in vestro erga me officio fuit diminutum:* non multo magis perspicuè. Nam quod legit πληρώσητε, impleretis, nescio vnde tandem hauserit. Mirum est autem quàm procul Ambrosius in hunc locum aberrarit à scopo.

IN CAPVT III.

1 *Eadem*, τὰ αὐτά. Eadẽ illa videlicet quæ sæpe ex me audistis. ¶ *Tutum*, ἀσφαλές. Erasmus addit articulum, sed repugnantibus veteribus libris. Syrus interpres diuersam prorsus scripturam hoc loco sequutus est, quam coniicere nequeo.

Βλέπετε τοὺς κυνάς, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν.

Ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες·

Καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν, καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκί, ἐγὼ μᾶλλον,

Περιτομῇ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραήλ, φυλῆς Βενιαμίν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος·

2. Cor.11. 22 act.13.6

Κατὰ ζῆλον, διώκων τὴν ἐκκλησίαν· κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ, γενόμενος ἄμεμπτος·

Ἀλλ' ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἡγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν.

Ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι, διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου μου· δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω,

2 Cauete canes, cauete malos operarios, cauete concisionem.

3 Nos enim sumus circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, nec confidimus in carne:

4 Quanquam ego habeo, etiã in carne, de quo confidam. Si quisquam alius videtur habere in carne de quo confidat ego maximè *habeo*,

5 Circuncisus octauo die, ex gente Israelis, tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, ‖ religione Pharisæus.

6 Quod ad zelum *attinet*, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.

7 Sed quæ mihi erant lucra, ea duxi propter Christum damnum *esse*.

8 Quinetiam certè duco omnia damnum esse propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnibus istis meipsum multaui, *eáque* duco pro stercoribus, vt Christum lucrifaciam;

2 *Videte canes, videte malos operarios, videte concisionem.*

3 *Nos enim sumus circũcisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes:*

4 *Quanquam ego habeam confidentiam in carne. Siquis alius videtur confidere in carne, ego magis,*

5 *Circuncisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin, Hebræus ex Hebræis, secundum Legem Pharisæus:*

6 *Secundum æmulationẽ persequens Ecclesiam Dei: secundum iustitiam quæ in Lege est, conuersans sine querela.*

7 *Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detrimenta.*

8 *Veruntamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem scientiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbitror vt stercora, vt Christum lucrifaciam,*

---

2 *Concisionem*, κατατομήν. Σαρκασμὸς, allusione ad circũcisionis nomen facta, de qua illi gloriabantur, quum nihil aliud quàm Ecclesiam conscinderent ac lacerarent: vel sic allusit ad prophanas incisiones prohibitas Leuit.19.18, & 21 6. Βλέπετε verò, id est videte, posuit pro φυλάττεσθε, id est cauete, vt diximus Mar 12.38.

3 *Circuncisio*, ἡ περιτομή. Id est, verè circuncisi, corde videlicet: non isti, qui in externa iam abolita circuncisione adhuc hærent. ¶ *Qui Spiritu seruimus Deo*, οἱ πνεύματι Θεῷ λατρεύοντες. Syrus interpres apertius etiam legit hoc loco οἱ τῷ Θεῷ λατρεύοντες ἐν πνεύματι, *Qui Deo seruimus in spiritu.* Augustinus verò lib. de Trinit.1. capite sexto, aliam scripturam sequitur, à nobis etiam repertam in quinque manuscriptis codicibus, nempe οἱ πνεύματι Θεοῦ λατρεύοντες, *Qui Spiritui Dei seruimus*, testatus tum in Græcis penè omnibus, tum in plerisque Latinis exemplaribus ita hæc legi. & Ambrosio quoque placet hæc lectio. Mihi verò, alioqui de Spiritu sancto ὁμοουσίῳ minimè ambigenti, altera lectio & explicatio germana videtur. Nec enim hîc disputat Paulus de Spiritu adorando, sed de ipso veri Dei spirituali cultu, de quo disserit ipse Christus Iohan.4.23, quem opponit Carnali siue externo & Ceremoniali iam abrogato. ¶ *In carne*, ἐν σαρκί. Id est, in rebus externis, neque ad animum ipsum pertinentibus. Æstimat enim circuncisionem & per se & vt iam abolitam. Carni verò opponit Spiritũ, id est interiorem Dei notitiam & spiritualem veram εὐσέβειαν: nihilque istud mihi quidem videtur ad probandam Spiritus sancti Deitatem pertinere.

4 *Habeo*, ἔχων. Heb. pro ἔχω. ¶ *Etiam in carne*, καὶ ἐν τῇ σαρκί. id est, etiam quod attinet ad externa illa, quibus isti tantopere nituntur. Sunt autem ista cum ἔχων proximè non cum πεποίθησιν cõstruenda: quod obseruaui, vt perspicuitati studerem. ¶ *De quo confidam*, πεποίθησιν. Vulgata, *Confidentiam*, id est, confidentiæ argumentum, vt est etiã mox accipiendum verbum πεπεῖθέναι. Nam reuera in his non confidebat Apostolus, sed in vno Christo. ¶ *Maximè*, μᾶλλον. Id est μάλιστα. Vulgata & Erasmus, *Magis.*

5 *Circuncisus*, περιτομή. id est περιτμηθείς. Vt vertit etiam Syrus. Ad verbum, circuncisio, pro circunciso. quam metonymiam raro inuenias in aliquo singulari vsurpatam. ¶ *Ex gente Israelis*, ἐκ γένους Ἰσραήλ. Id est, genere Israelita, non autem proselytus. ¶ *Hebræus ex Hebræis*, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων. Id est à prima & antiquissima vsque origine. Nam & ipse Abraham Hebræus dicitur. Itaque non ταυτολογεῖ Paulus. ¶ *Religione*, κατὰ νόμον. Vulgata, *Secundum Legem.* Erasmus, *Iuxta Legem.* νόμον autem, id est תורה [*thorah*] vocat præscriptum religionis institutum, vt si ordinem vel regulam Francisci dicam. Potest enim deduci תורה [*thorah*,] vel à תיר [*thor*,] id est ordinauit, vel a ירה [*iarah*,] id est docuit. Erat autem in summo pretio secta Pharisæorum, vt Act.26.5.

6 *Quod ad zelum attinet*, κατὰ ζῆλον. Vulgata, *Secundum æmulationem.* Erasmus, *Iuxta studium.* barbarè & obscurè.

7 *Lucra*, κέρδη. Id est, quæ pro lucro habebam. Loquitur enim per concessionem, & lucrum vocat id quod sibi ad obtinendã salutem prodesse, quum adhuc Pharisæus esset, opinabatur, id videlicet quod hodie Semipelagiani nostri Meritum vocant. Contrà vero ζημίαν id sibi esse Christianus factus pronuntiat, id est a se pro eo haberi quod non modò non prosit, sed etiam plurimùm noceat. quoniam nihil magis officit gratuitæ obtinendæ in Christo iustitiæ, quàm suorum meritorum siue suæ ipsius iustitiæ opinio.

8 *Quinetiam*, ἀλλὰ μενοῦνγε. Vulgata, *Veruntamen.* non rectè. ¶ *Duco*, ἡγοῦμαι. Notãdum præsens tempus. Sic enim crescit oratio, vt iam Apostolus, quod ad iustificationem coram Deo attinet, omnia opera excludat, tum præcedentia, tum etiam consequentia fidem. ¶ *Omnibus istis meipsum multaui*, τὰ πάντα ἐζημιώθην. Vulg. *Omnia detrimentum feci.* Erasmus. *Omnia pro damno duxi.* Respondet autem (opinor) verbum ζημιοῦσθαι verbo Rabinis vsitato נזק [*nazak.*] ¶ *Pro stercoribus*, σκύβαλα. Sic vocant Græci duriora stercora, & quæ difficilius egeruntur. Alij σκύβαλα interpretantur quæ canibus obiici soleant. quod non malè conuenit cum eo quod suprà canes istos pseudapostolos vocarat. Denique vsurpauit Apostolus vocabulum quo nihil potuit contemptius significari, ac etiam dignius quod non modò omnes aspernentur, sed quod etiam longissimè à se reiiciant, & alludere mihi videtur Apostolus ad locum Malach.2.3. vbi voce פרש [*pheresch*] vtitur propheta, quæ excrementum significat. ¶ *Lucrifaciam*, κερδήσω. Id est, vt illorum loco Christum nactus, plane fiam ex paupere locuples, nedum vt quicquam amiserim.

9 *Et com-*

Καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ, μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ Θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει·

Τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ·

Εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τὴν νεκρῶν.

Οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι· διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

Ἀδελφοὶ, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι.

Ἓν δὲ, τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος, κατὰ σκοπὸν διώκω ἐπὶ τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

9 "Et comperiar in eo, "non habens meam iustitiam, *nempe*, quæ est ex Lege, sed eam quæ per fidem est Christi, *id est* iustitiam *quæ est* ex Deo per fidem:

10 Vt cognoscam eum, & "vim resurrectionis eius, & communionem perpessionum eius, dũ conformis fio morti eius:

11 "*Experiens* ecquo modo perueniam " ad resurrectionem "mortuorum.

12 "Non quod iam *metam* apprehenderim, aut iam "ad finem sim perductus: sed persequor *experiens* an quoque apprehendam, "cuius etiam rei causa apprehensus fui à Christo Iesu.

13 Fratres, ego meipsum "nõ arbitror *metam* apprehendisse.

14 "Vnum autem *ago*: ea quidem quæ à tergo sunt obliuiscens, ad ea verò quæ à fronte sunt contendens, scopum versus feror, ad præmium "supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.

9 *Vt & inueniar in illo, non habens meam iustitiã quæ ex Lege est, sed illam quæ ex fide est Christi, quæ ex Deo est iustitia in fide:*

10 *Ad cognoscendum illum, & virtutem resurrectionis eius, & societatem passionis illius, configuratus morti eius:*

11 *Siquo modo occurram ad resurrectionem quæ est ex mortuis.*

12 *Non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor autem, si comprehendam, in quo & comprehensus sum à Christo Iesu.*

13 *Fratres, ego me non arbitror comprehendisse.*

14 *Vnum autem, quæ quidem retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora extendens meipsum, ad destinatum persequor ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu.*

---

9 *Et comperiar in eo*, καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inueniri in Christo, tacitam habet relationem ad Dei iudicium. Is enim in amando vnum suum Christum contemplatur in quo acquiescat. Itaque quos comperit in Christo esse (id est, Christo per fidem insitos) in iis nullam inuenit condemnationem: quia iustitia qualem ipse requirit à nobis, id est perfecta ac cumulata, exornatos nos inuenit, nimirum Christi iustitia per fidem nobis imputata. At contrà non possunt non condemnari quicunque in Christo non inueniuntur, quum non possint aliam quàm suam iustitiam proferre. Ea verò nulla est, sed iustitiæ duntaxat simulacrum, vt ostendit Apostolus Galat 3.10.11 & 12.

¶ *Non habens*, μὴ ἔχων. exponit quid sit inueniri in Christo, de quo modò diximus. Nam post αὐτῷ diastolen omnino reponendam puto, vt μὴ ἔχων non simpliciter ponatur pro μὴ ἔχειν, quasi ex iis qui in Christo inueniuntur, alij iustitiam suam habeant, alij verò non item: sed pro explanatione superioris dicti accipiatur. Verbum ãutem εὑρεθῶ nullo modo, ex Græcæ quidem linguæ vsu, potest actiuè intelligi.

10 *Vim resurrectionis ipsius*, τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom.6.5. Verbum autem γινώσκειν accipitur pro re ipsa sentire ac experiri.

11 [*Experiens*] *ecquo modo*, εἴπως. Vulgata & Erasmus, *Si quomodo*. Est autem præcisum hoc dicendi genus: de quo diximus Rom.11.14. Et præterea notandum particulam εἰ & hoc loco & paulo post non significare dubitationem, sed rei difficultatem quæ desiderium acuat. Sic apud Heb. vsurpatur particul. אולי [*vlai.*] ¶ *Ad resurrectionem mortuorum*, εἰς τὴν ἀνάστασιν νεκρῶν. id est ad vitam immortalem, quæ resurrectionem sanctorum consequetur. Nam alioqui etiam infideles resurgent, sed in perpetuas pœnas, quæ vocantur mors æterna. ¶ *Mortuorum*, τῶν νεκρῶν. Syrus & Vetus Latinus interpr. legerunt τῶν ἐκ νεκρῶν, *ex mortuis*. vt habet etiam Claromontanus codex.

12 *Non quòd iam* [*metam*] *apprehenderim*, οὐχ ὅτι ἤδη κατέλαβον. Species est correctionis, acsi scriptum esset, Hoc autem nõ idcirco dixi quòd existimem me iam ad metam peruenisse. Metam autem apprehendere (fuit enim aliquid subaudiendum quod cum verbo λαμβάνειν construatur) non declarat hoc in loco vitam æternam possidere, quoniam quin eò nondum peruenisset Apostolus, ne dubitari quidem potuit: sed cursus ipsius confectionem significat, vt superfit tantùm præmij receptio acsi diceret Apostolus, sese quantumuis diu multúmque in decurrendo suo stadio laborasset, minimè tamen existimare sibi, quasi decurso penitus suo stadio, coronam dũtaxat superesse: sed se potius quo propius ad metam accedit, in ipso adhuc cursu versantem, non quid egisset, sed quid agendum superesset considerare, & eo maiore nixu ad scopum contendere. Videbat enim ita res suas tunc esse Romæ dispositas, vt spem etiam liberationis conciperet: & videtur aliquod omnino non paruum temporis spatium inter huius epistolæ scriptionem & Pauli mortem intercessisse. Imminente autem ipsi morte contrario prorsus sermone vtitur 2.Tim.3.7. ¶ *Ad finem sim perductus*, τετελείωμαι. Vulgata, *sim perfectus*. Atqui perstandum fuit in metaphora à cursoribus sumpta, & seruanda passiui verbi significatio, vt apparet ex passiuo altero καταλείφθω, Apostolo ita significante se non suis, sed diuinitus suppeditatis viribus fretum in hoc cursu pergere. τελειοῦσθαι verò dicuntur etiam qui ad virilem ætatem vsque adoleuerunt, vnde τέλειοι dicti quos Apostolus τοῖς νηπίοις passim opponit, vt diximus 1.Cor.2.6, & 14.20. ¶ *Cuius rei causa*, ἐφ' ᾧ. Id est οὗ ἕνεκα, vt Matth.26.50. & infra, 5.9. Vetus interpres, *In quo*. Erasmus, *Quatenus*, id est καθ' ὅσον. Ac certum quidem est nos non currere nisi quatenus nos apprehendit Christus, vt extra viam currentes in viam deducat, & omnes ad currendum vires gratuito largiatur.

¶ *Apprehensus fui*, κατελήφθω. Elegans est in hoc verbo ἀντιπαρακλάσις, vt in γινώσκειν & γινώσκεσθαι, 1.Cor,13,12.

13 *Non*, οὔπω. Claromontanus codex habet οὔπω, *nondum*, & quidem rectius.

14 *Vnum autem* [*ago*] ἓν δέ. Sic vtcunque expressa est sententia: sed tamen in Græco sermone puto subaudiri ὄν, vt plena sit oratio, Vnum autem est: sicut in vernaculo sermone dicimus *Il y a vn poinct*, sequentia autem participia cum sequente verbo διώκω coniungẽda sunt. Syrus interpres subaudire maluit aut etiam adiectum legit verbũ οἶδα, *noui*, & postea καὶ κατὰ σκοπὸν διώκω. ¶ *Ad ea verò quæ à fronte sunt*, τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, *Ad ea verò quæ sunt priora*: ita obscurè vt nemo intelligat. ¶ *Contendens*, ἐπεκτεινόμενος. Vulgata ad verbum, *Extendens meipsum*. Erasmus, *Enitens*. Pergit autem in translatione à cursoribus sumpta, qui siquando summo & quasi iam vltimo impetu nitantur, prono & quasi præcipiti corpore feruntur ad scopum. ¶ *Feror*, διώκω. Vulgata, *Persequor*. Erasmus, *Insequor*. Ego puto absolutè positum non aliud declarare quàm curro. Et κατὰ σκοπὸν non satis Latinè Vetus interpres conuertit. *Ad destinatum*. Erasmus verò multo peius, *Iuxta*

* *præfixum signum.* ¶ *Supernæ vocationis,* τῆς ἄνω κλήσεως. Tertull. lib. de Resurrectione carnis vertit *incriminationis,* vt omnino legisse videatur τῆς ἐγκλήσεως, quam vocem alibi vix crediderim reperiri. Sed illud tamẽ verũ est, vitã æternã solis illis tribui qui facti sũt in Christo per fidẽ apprehẽso ἀνέγκλητοι, siue, vt loquitur Apost. ἄμωμοι, καὶ ἄμωμοι.

Ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ Θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει.

Πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν.

Συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε τοὺς οὕτω περιπατοῦντας καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.

Πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ.

Ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.

Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν.

Ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

Rom. 16. 17

1. Cor. 15 tit 2 12

15 Quotquot itaque *adulti sumus, * hoc sentiamus: quòd si quid aliter sentitis, hoc quoque vobis Deus *reteget.

16 Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, *& itidem simus affecti:

17 Estote simul mei imitatores, fratres, & eos considerate qui ita *incedunt sicut habetis nos pro exemplari.

18 Multi enim *incedunt *quos sæpe dixi vobis, nunc autem & flens dico, ‖ hostes *esse* crucis Christi:

19 Quorum * finis *est* exitium: quorum deus *est* venter, & *gloria cum confusione ipsorum, qui terrestria curant.

20 *Nos autẽ vt municipes cælorum *nos gerimus: *vnde etiã Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.

21 ‖Qui transfigurabit *corpus nostrum humile, vt conforme fiat eius corpori glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.

15 *Quicunque ergo perfecti sumus, hoc sentiamus: & siquid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuelauit.*

16 *Veruntamen ad quod peruenimus, vt idem sapiamus, in eadem permaneamus regula:*

17 *Imitatores mei estote, fratres, & obseruate eos qui ita ambulant sicut habetis formam nos.*

18 *Multi enim ambulant, quos sæpe dicebam vobis, nunc autem & flens dico, inimicos crucis Christi.*

19 *Quorum finis interitus: quorum deus venter est, & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt.*

20 *Nostra autem conuersatio in cælis est: vnde etiã Saluatorem expectamus Dominum Iesum Christum.*

21 *Qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundũ operationẽ qua etiam possit subiicere sibi omnia.*

* 15 *Adulti,* Vulgata & Erasmus, & omnes interpretes Latini, *perfectos* interpretantur, quod præbuit de perfectione disputandi occasionem, quum translatitiè hæc vox dicatur de interioris hominis ætate, & ita quidem vt τέλειοι τοῖς νηπίοις opponantur, vt suprà diximus 1. Cor. 2. 6, & 14. 20. & πνευματικοὶ infirmis & nouitiis. ¶ *Hoc sentiamus,* τοῦτο φρονῶμεν, siue, ita simus affecti, id est, nõ quantum viæ iam confecerimus, sed quid nobis ad metam superest cogitemus, ne quid nos totis viribus currẽtes remoretur. Et ita quidem in Græcis & Latinis codicibus legitur. Sed omnino existimo Paulum potius scripsisse τὸ αὐτὸ φρονῶμεν, Idem sentiamus, iisdem simus & sententiis & animis concordes. Sic enim poscere videtur huius loci sententia, & alioqui non stabit antithesis πρὸς ἕτερος φρονεῖν, quod ad assensionem in doctrina (quo malo præcipuè impeditur Ecclesiarum progressio) referendum esse liquet ex verbo ἀποκαλύψει, Reteget: hortante videlicet Apostolo, tum hoc loco tum alibi sæpe, vt alij alios, etiam pro humani iudicij imbecillitate in nonnullis dissentientes, tolerent Christiana charitate, tantisper dum imperitiores erudiãtur. ¶ *Reteget,* ἀποκαλύψει. In Vulgata editione perperam legitur *Reuelauit,* pro *Reuelabit,* errore multis codicibus manuscr. familiari, quique nonnullis præbuit disputandi occasionem hoc loco.

16 [*Et*] *itidem simus affecti,* τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præposuit. Erasmus legit quidem eodem ordine, sed sub iudice ἕνεκα. vertit enim, *Vt simus concordes.* Id verò mihi necessarium non videtur quũ in priore membro στοιχεῖν manifestè ponatur pro στοιχῶμεν, nec sit nouum in bimembri quoque oratione, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissime obseruauimus, copulam supplere, quam etiam Syrus interpres expressit. Sed fortassis hæc ipsa verba τὸ αὐτὸ φρονεῖν, est illa ipsa regula ad cuius præscriptum vult nos incedere Apost. quam sententiam si sequamur, sic potius vertendus erit hic locus, *itidem esse affectum,* iuxta illud, Idem velle, idem nolle ea demum firma amicitia est, modò id quidem rectè intelligatur, vt ipsi prophani scriptores explicant, qui de amicitia scripserunt.

17 *Ita,* οὕτω. In Claromontano & alio codice legitur ἕνεκα.

18 *Incedunt,* περιπατοῦσι. Syrus interpres legit ἑτέρως περιπατοῦσι, *aliter incedunt.* quam scripturam maximè probarim. ¶ *Quos,* οὓς. Erasmus, *De quibus.* Ideo coactus est vertere τοὺς ἐχθροὺς, inimici, quum optimè omnia conueniant si τοὺς subaudias. Nec obstat articulus, cuius ea vis est vt significet Apostolus istos præ cæteris esse Christi hostes.

19 *Finis,* τὸ τέλος. id est merces. sicut apud Hebræos עקב [*hokeb*] accipitur pro mercede quæ opus sequitur. ¶ *Gloria,* ἡ δόξα. Gloria videlicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit. Nisi malimus, seruata præpositione ἐν, dicere istos in sua ipsorum infamia sibi mirè placuisse, nempe in circuncisione. quod tamen est longius petitum.

20 *Nos autem,* ἡμῶν δὲ. Sic legit Vulgata & Syrus, & hoc postulat antithesis, quanuis vbique scriptum inuenerim ἡμῶν γάρ. ¶ *Nos gerimus,* ἡμῶν τὸ πολίτευμα. Vulgata ad verbum, *Nostra autem conuersatio in cælis est.* Ego verò, vt vim nominis Græci explicarem, periphrasin quæsiui. Est enim regnum cælorum, ciuitatis instar, cuius municipali iure omnes sancti reguntur. vnde etiam factum vt Hieronymus in epitaphio Nepotiani, *municipatum* verterit. Syrus interpres nimium generaliter vertit פולחנן [*pulechanan*] id est, *opus nostrum*, vt si Gallicè dicas, *nostre besongne.* éstque hoc regimen prorsus cæleste ac spirituale, non autem in externis & terrestribus institutis positum. Vide Act. cap. 23. v. 1. ¶ *Vnde,* ἐξ οὗ. Sub. τόπου, inquit Erasmus. Ego malo οὐρανοῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ, Ἀνθρώποις τίνυσθον, ὅ, τις κ' ὀπίσσω ὁμόσσῃ. Sed & causam huic formulæ dicendi præbuit idiotismus Hebræorum qui שמים [*shamaym*] nunquam nisi duali numero dicunt, quem Græci singulari potius οὐρανὸν vocant.

21 *Corpus nostrum humile,* τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad verbum, *Corpus humilitatis nostræ*, ex Hebraismo, quem sæpissimè iam annotauimus. Sic *Corpus claritatis suæ* conuertit ad verbum, pro *Corpus suum gloriosum.*

IN

Κεφάλαιον δ.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν Κυρίῳ, ἀγαπητοί.

Εὐοδίαν παρακαλῶ καὶ Συντύχην παρακαλῶ τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν Κυρίῳ.

Καὶ ἐρωτῶ καὶ σε σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς, αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς.

Χαίρετε ἐν Κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.

Τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ Κύριος ἐγγύς.

Μηδὲν μεριμνᾶτε· ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν Θεόν.

Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Τὸ λοιπὸν, ἀδελφοὶ, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε.

Cap. IIII.

1 ITaque, fratres mei chari & exoptati, gaudium & corona mea, ita state in Domino, dilecti.

2 Euodian precor & Syntychē precor vt sint itidem affecti in Domino.

3 Et rogo te quoque, socie germane, opitulare ipsis, vt quę in Euangelio vnà mecum certarunt, vnà cum Clemēte quoque & reliquis adiutoribus meis, quorum nomina *sunt* ‖ in libro vitæ.

4 Gaudete in Domino semper: rursum inquam, gaudete.

5 Moderatio vestra innotescat omnibus hominibus. Dominus propè est.

6 De nulla re soliciti estote: sed omni in re precibus & supplicatione cum gratiarum actione petitiones vestrę innotescant apud Deum.

7 Et pax Dei quæ superat omnem intellectum, præsidio erit cordibus vestris, & mentibus vestris in Christo Iesu.

8 Quod reliquum est, fratres, quæcũque sunt vera, quæcunque venerāda, quæcunque iusta, quæcunque pura, quæcunque amabilia, quęcunque boni nominis, siqua virtus, & siqua laus est, hæc cogitate.

Cap. IIII.

1 *ITaque, fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium & corona mea, sic state in Domino charissimi.*

2 *Euodian rogo & Syntychen deprecor, idipsum sapere in Domino.*

3 *Etiam rogo & te germane compar, adiuua illas quæ mecum laborauerunt in Euangelio, cum Clemente, & cæteris adiutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitæ.* Apoc.3.5 & 10.8, & 21.27

4 *Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete.*

5 *Modestia vestra nota sit omnibus hominibus. Dominus propè est.*

6 *Nihil soliciti sitis: sed in omni oratione & obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestræ innotescant apud Deum.*

7 *Et pax Dei quæ exuperat omnē sensum, custodiet corda vestra, & intelligētias vestras in Christo Iesu.*

8 *De cætero, fratres, quæcunque sunt vera, quæcunque pudica, quæcunque iusta, quæcũque sancta, quæcunque amabilia, quæcunque bonæ famæ, siqua virtus, siqua laus, hæc cogitate.*

IN CAPVT IIII.

1 *Exoptati*, ἐπιπόθητοι. Hebræi נחמדים [*nechmadim*] Virg. *Nec dulces natos, exoptatiúmque parentem.*

¶ *Corona*, στέφανος. Id est meum decus. Subauditur autem aliquid post οὕτω, vt plena sit oratio, State in Domino, ita vt dixi.

2 *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. id est ea concordia cuius vinculum sit Dominus. vel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, *obtestor per Dominum.*

3 *Socie germane*. σύζυγε γνήσιε. Aliquem proculdubio cōpellat quem sibi in opere Domini coniunctissimum erat expertus, quem Hebraicè dicas חבר [*chaber.*] neque nos par est, quis fuerit curiosius inuestigare, nullo cum fructu. Sed quòd nonnulli colligunt ex hoc loco, Paulum hoc tempore vxorē habuisse, ad quam hoc pertineat, nimium est infirmum, quum 1.Cor.7.8, iis sese manifestè adiungat qui vxorem non haberent: nec (vt rectè obseruauit doctissimus interpres) vlla vel leuissima sit coniectura, ab eo tempore de vxore ducenda cogitasse, quam Philippis reliquerit. σύζυγον quidem apertè vsurpat Aristophanes in Pluto pro eiusdem consilij socio ac participe, in his versiculis, Ἄπειμι. γινώσκω γὰρ ἥτταν ἂν πολύ· Ὑμῶν, ἐὰν δὲ σύζυγον λάβω τινὰ Καὶ σύκινον, τὸν ἰσχυρὸν τοῦτον θεὸν Ἐγὼ ποιήσω τἠμιεργὸν δοῦναι δίκλω. Sed & apud Nonnum Christus sese vocat Patris σύζυγον. Quod si magis placuerit propria huius vocis significatione seruata, *Coniugem* interpretari, poterit hoc cōmodè intelligi de quopiam vel Euodiæ vel Syntychis marito, vt Græcus scholiastes notauit. Σύζυγον autem vt proprium nomen accipere, durum est, propter adiūctum γνησίου epitheton. Sed ridiculi sunt qui ex Latinis Germanum vt proprium nomen interpretantur. Syrus autem interpres vtens masculinis vbique vocibus, nullum dubitationi locum relinquit. ¶ *In libro vitæ*, ἐν βίβλῳ ζωῆς. Heb. בספר חיים [*besepher chaiim.*] vt Psalm.69.29. Dicitur enim Deus ἀνθρωποπαθῶς librum habere in quo electorum suorum nomina descripserit, quibus vitam æternam daturus est. Eum vocat Ezechiel 13.9, Scripturam domus Israel, & arcanum Domini.

4 *Gaudete in Domino*, χαίρετε ἐν Κυρίῳ. Gaudij nomine intelligit fructum τῆς εὐθυμίας. sed addidit *In Domino*, vt à gaudio mundi distinguatur. Sed vbi timor ille & tremor, & crux illa perpetua? Respondeo, his omnibus non modò non extingui, sed etiam foueri gaudium filiorum Dei, vt ex martyrum historiis liquet. non quòd sint ἀναίσθητοι, sed quòd ista experientiam gignant, experientia verò spem quæ fallere non potest, Rom.5.4.

5 *Moderatio*, τὸ ἐπιεικές. Id est, Tranquillus animus, æqui boníque omnia consulens. Sed & Candorem possis interpretari. Vulgata & Erasmus, *Modestia.*

6 *Omni in re*, ἐν παντί. Heb. בכל [*bechol.*] de quo alibi sæpe diximus. Syrus interpres suppleuit זבן [*zeban*] tempore. Vulgata verò legit ἐν πάσῃ προσευχῇ in omni precatione, contra Græcorum omnium codicum fidem, nec satis apposita sententia. ¶ *Cum gratiarum actione*, μετὰ εὐχαριστίας. Hinc fit vt Dauid sæpissimè à clamoribus & lacrymis ordiens, in gratiarum actionem desinat.

7 *Pax Dei*, ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ. i. summa illa tranquillitas animi, atque adeo felicitas quam vnus Deus in vno Christo largitur. Vide Rom.5.1. ¶ *Præsidio erit*, φρουρήσει. Bene vsurpauit verbum militare, quum nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem istam quæ à solo Christo per fidem in nos deriuatur, extorquere: eóque nomine non desinat perpetuò nos oppugnare. Vulgata & Erasmus, *Custodiet*: non satis expressè. ¶ *Cordibus vestris, & mentibus vestris*, τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν. Animum diuidit in cor, id est voluntatis & affectuum sedem: & νόημα, id est superiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur.

8 *Vera*, ἀληθῆ. Veritatem in primis (i. bonæ conscientiæ integritatem) commendat. ¶ *Venerandæ*, σεμνά, id

ciusmodi vt vos sancta quadam grauitate exornent. Hoc enim declarat ἡ σεμνότης, de qua hîc agitur, & cuius exemplum extat Act.5.12 & 13. Vulg. σεμνὰ conuertit *Pudica*, nimium angusta significatione. Eras. *Honesta*, id est, καλά.

¶ *Pura*, ἁγνά. Vel *casta*. Vulgata, *Sancta*, vt videatur legisse ἅγια, eodem, aut certè non multum diuerso sensu.

¶ *Amabilia*, προσφιλῆ. Huc pertinent quæ scripta sunt Ro. 12.17 & 18. & huius virtutis verum exemplar habemus Christum toti populo amabilem, & Apostolos quoque, Act.2.47. Eras. *Accommoda*, i. προσφυῆ. nisi malimus sic vocari, quæ meritò sint expetibilia: sicut ἔπαινα dicuntur, de quibus meritò quis laudetur.

Ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοί, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.	9	Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc, *inquam*, facite, & Deus pacis erit vobiscum.	9 *Quæ & didicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc agite, & Deus pacis erit vobiscum.*
Ἐχάρην δὲ ἐν Κυρίῳ μεγάλως ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν· ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.	10	Gauisus sum autem in Domino magnopere quòd iam tãdem reuiruistis in vestra pro me cura: qua de re tamen soliciti eratis, sed destituebamini opportunitate.	10 *Gauisus sum autem in Domino vehementer quoniam tandem aliquando reflorruistis pro me sentire: sicut & sentiebatis, occupati autem eratis.*
Οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω· ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.	11	Non quòd penuria laborem *hoc* dico: nam ego didici, in quibus sum, iis ipsis contentus esse.	11 *Non quasi propter penuriam dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse.*
Οἶδα καὶ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν· ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι·	12	Noui autem deprimi, noui etiam abundare: vbique & in omnibus initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est* tum ad abundãtiam, tum ad inopiam:	12 *Scio & humiliari, scio & abundare: vbique & in omnibus instructus sum & satiari & esurire, & abundare & penuriam pati:*
Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με Χριστῷ.	13	Omnia valeo per eum qui me corroborat *nempe* Christum.	13 *Omnia possum in eo qui me confortat.*
Πλὴν καλῶς ἐποιήσατε, συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει.	14	Attamen rectè fecistis quòd vnà communicastis meæ afflictioni.	14 *Veruntamen bene fecistis communicantes tribulationi meæ.*
Οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι·	15	Nostis autem & vos, Philippenses, quum initio Euangelij proficiscerer è Macedonia, nullam mihi Ecclesiam communicasse in ratione dati & accepti, nisi vos solos:	15 *Scitis autẽ & vos, Philippenses, quòd in principio Euangelij, quãdo profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia cõmunicauerit in ratione dati & accepti, nisi vos soli:*

---

9 *Erit vobiscum*, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Hebraismus, pro, vobis aderit.

10 *Reuiruistis in vestra pro me cura*, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν. Vel, *Reuirescere fecistis vestram pro me curam*, ita vt ἀνεθάλετε sit vt in coniugatione Hiphil. Vulgata, *Reflorui-* 10
* *stis pro me sentire.* Erasmus, *Reuiguit vestra pro me solicitudo.* φρονεῖν pro φροντίζειν alibi etiam annotauimus, & ita accipitur Col.3.2. ¶ *Qua de re tamen*, ἐφ' ᾧ καί. Καὶ accipio pro μόνον, vt apud Hebræos ponitur ו pro aduersatiua, 15
vt Eccles.9.16. & ἐφ' ᾧ, pro οὗ ἕνεκα, vt suprà.3.12. Vulgata, *Sicut & sentiebatis*, duplici errore. Erasmus, *In quo & soliciti eratis.* Hoc autem addit Paulus vt mitiget quod dixerat, ipsorum studium reuiruisse. ¶ *Destituebamini opportunitate*, ἠκαιρεῖσθαι. Vulgata, *Occupati eratis*, prorsus 20
absurdé.

11 *Non quòd penuria laborem*, οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν, id est, penuriæ vllius habens rationem, quum hîc spectem potius quid sit è re vestra. Vulgata, *Non quasi propter penuriam.*
* Legit enim οὐχ ὡς, quæ certè scriptura planior est. Stephanus autem noster coniicit Paulum fortassis scripsisse οὐχ ὅτι καθυστερήσας λέγω, id est, *Non dico quòd mihi quidpiam defuerit*, vel *quod fuerim penuriam passus.* Et hanc coniecturam adiuuat Syrus interpres. ὑστερεῖν verò sic accipitur tum de persona, vt Luc.23.35. Matt.19,20.1. Corinth.12,24. tum de eo quod deest, vt Marc.10,21. Sed de καθυστερεῖν hoc significatu dubito: nec quidquã facilè ex coniectura in his libris audendum, etiamsi violari sententia non videatur.

12 *Deprimi*, ταπεινοῦσθαι. Vulgata, *Humiliari.* Vtitur generali nomine, quum de vna crucis specie (i. de inopia) differat: nempe quòd hæc ferè soleat omnia ista secum trahere, ac illud præsertim, quòd qui pauper est, à plerisque contemnitur, quantumuis excellentibus Dei donis ornatus.

¶ *Abundare*, περισσεύειν. Erasmus, *Excellere.* Putat enim alioqui non constare antithesin. Sed (vt modò dixi) τὸ ταπεινοῦσθαι, quanuis generalem significationem habeat, tamen ad id de quo agitur restringendum est.

¶ *Vbique*, ἐν παντί. Id est, quouis loco seu tempore. Nam latè patet בכל [*bechol*,] & quum addatur ἐν πᾶσι, in omnibus, præstat hoc referre ad res ipsas (multorum enim indiget præsens hæc vita) illud verò ad ipsas rerum circunstantias. ¶ *Initiatus sum*, μεμύημαι. Metaphora sumpta est à rebus sacris, quam libens seruaui. Sic enim significat Apostolus, sanctificatam esse nostram tum abundantiam, tum inopiam: denique totam hanc nostram vitam quasi perpetui sacrificij instar esse. Vulgata & Erasmus, *Institutus sum*, ἐπαιδεύθην. ¶ *Et ad saturitatem*, καὶ χορτάζεσθαι. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Saturari.* Ego studui perspicuitati. ¶ [*Id est*] *tum ad abundantiam*, καὶ περισσεύειν. Explicat quid saturitatis & famis nomine significarit. Nequis igitur hanc saturitatem æstimet ex monachorum moribus, apud quos ieiunare idem declarat atque ita saturum fieri vt biduo non esurias. Sed & Hebræorum more, saturari & inebriari, non significat ingurgitari, sed tantum sumere quantũ satis est. At enim dicet aliquis, Quæ hæc est virtus, nosse abundare? Respondeo, longè maximam esse hanc virtutem: quum multo plures perdiderit copia quàm inopia: vt minimè mirũ sit, Paulũ hæc vnius Christi virtuti accepta referre. Nam longè alia hæc sunt quàm quæ de istis virtutibus tradiderunt philosophi.

15 *Initio Euangelij*, ἐν ἀρχῇ εὐαγγελίου. Id est, initio prædicati à me Euangelij apud vos. Idem enim vocat Euangelium, vt supra, cap.2.versu 22. Non potuit autem amplius laudare Philippensium charitatem, quàm iam inde ab initio re ipsa ostendissent, & tunc quoque ad extremum seruarent.

¶ *In ratione dati & accepti*, εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc est quod

quod aiunt Rabbini, מתן ומשא [*mattan vmassa.*] Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & acepti ratio. Aliæ autem Ecclesiæ tum acceperant quidem, sed nihil dederant: quod in vtraque ad Corinthios epistola pluribus persequitur Apostolus, non vt μωμφόμενος, sed vt os occluderet pseudapostolis.

Ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε.	16	Nam etiam Thessalonicæ *quum essem* semel & iterum quod opus erat mihi misistis.	16	*Quia & Thessalonicam semel & bis in vsum mihi misistis.*
Οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.	17	Non quòd requiram donum: sed requiro fructum exuberantem, *qui* in rationem vestram *inducatur.*	17	*Non quia quæro datum: sed requiro fructum abundantem in rationem vestram.*
Ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτὴν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ.	18	Accepi autem omnia, & abundo: expletus sum, *inquam,* acceptis ab Epaphrodito quæ à vobis *missa sunt,* odorem bonæ fragrantię, hostiam Deo acceptam *ac* gratam.	18	*Habeo autem omnia, abundo: repletus sum, acceptis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.*
Ὁ δὲ Θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.	19	Deus autem meus supplebit quicquid opus fuerit vobis, secundum diuitias suas, gloriosè, in Christo Iesu.	19	*Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundum diuitias suas, in gloria, in Christo Iesu.*
Τῷ δὲ Θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.	20	Deo autem & Patri nostro *sit* gloria in secula seculorum. Amen.	20	*Deo autem & Patri nostro gloria in secula seculorum. Amen.*
Ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί.	21	Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. salutant vos qui mecum sunt fratres.	21	*Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. Salutãt vos qui mecum sunt fratres.*
Ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.	22	Salutant vos omnes sancti, maximè verò qui sunt ex Cæsaris domo.	22	*Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.	23	Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum omnibus vobis. Amen.	23	*Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.*
Πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ἐπαφροδίτου.		Scripta est Roma per Epaphroditum.		*Scripta est ab vrbe Roma per Epaphroditum.*

* 16 *Thessalonicæ* [*quum essem*] ἐν Θεσσαλονίκῃ, sub. ὄντι, vt ostendit pronomen μοι. Durius enim fuerit ἐν pro εἰς hoc loco interpretari. Vulgata, *Thessalonicam.* ¶ *Semel & iterum*, ἅπαξ καὶ δίς. Vulgata ad verbum, *Semel & bis*, id est ter.

17 [*Qui*] *in vestram rationem* [*inducatur,*] εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc est quod vernaculò sermone dicimus, *Qui vous vient en compte.* Pergit enim in translatione illa à pecuniariis rationibus desumpta: & significat se non suo, sed illorum commodo consulere. Nam & paulo pòst illorum munus vocat sacrificium Deo gratum. Vulgata & Erasmus, *In rationem vestram*, admodum obscuré. Syrus perinde vertit ac si scriptum esset ἐν ὑμῖν, *in vobis* Locum autem istum sic pulchrè exponit Augustinus lib. 2. de sermone Domini in monte. *Hoc enim*, inquit, *indicio poterat apparere, quantum profecißent in Deum, quum id libenter offerrent, quod non propter gaudium de muneribus, sed propter communionem charitatis ab ipsis quærebatur.*

18 *Accepi*, ἀπέχω. Vulg. *Habeo.* Eras. *Recepi.* Vide Mat. 6.2. ¶ *Odore bonæ fragrantiæ*, ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, vt Act. 10 4, & supra, 2.17.

19 *Gloriosè*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In gloria.* Syrus, *cum gloria Iesu Christi.*

20 *In secula seculorum*, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraismus sæpè à nobis explicatus pro *In æternum.*

22 *Ex Cæsaris domo*, ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domesticos intellige. Hoc verò quid aliud erat quàm Deum in mediis inferis regnare? Vide suprà, 1.13. Quæ verò de Seneca vt Pauli amico feruntur, sanè nimium impudenter sunt confícta ab iis qui stoica quædam vt grauiter dicta non possunt à Christianis & vere diuinis placitis discernere, quæ nunquam Stoicis in mentem venerunt, omnium philosophorum superbissimis: & qui Epicureis (quanuis ab iis diuersissimi) annumerantur inter eos qui Paulum habuerunt ludibrio, Act. 17.18. ¶ *Scripta est*, ἐγράφη. Claromontanus codex habet ἐπληρώθη, *absoluta est.* neque aliud addit. Res tamen ita se habet, vt ex ipsa epistola necessariò colligitur.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ Α΄ΠΟΣΤΟ΄ΛΟΥ Η΄ ΠΡΟ΄Σ ΚΟΛΟΣΣΑΕΙΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD COlossenses.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, διὰ θελήματος Θεοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς,

Τοῖς ἐν Κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι·

Ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

Διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου,

Τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ· καὶ ἐστὶ καρποφορούμενον, καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν· ἀφ᾽ ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ.

CAP. I.

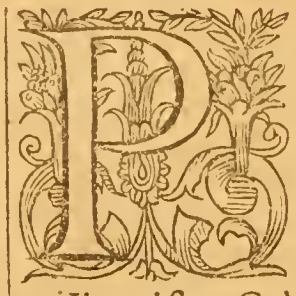

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per Dei voluntatē, & Timothe⁹ frater,

2 ⁑Iis qui sunt Colossis, sanctis ac fidelibus fratribus in Christo Iesu. Gratia sit vobis & pax à Deo Patre nostro ⁑ & Domino Iesu Christo.

3 Gratias agimus ⁑ Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis precantes:

4 Audita fide vestra ⁑in Christo Iesu, & charitate ⁑in omnes sanctos:

5 Propter ⁑spem sepositam vobis in cælis: quam prius audistis ⁑per sermonem veritatis, *id est*, Euangelij,

6 Quod peruēnit ad vos sicut & in totum mundum, & ⁑fructum profert, sicut apud vos quoque: ex quo die ⁑ verè audiuistis & cognouistis Dei gratiam.

CAP. I.

1 PAVLVS *Apostolus Iesu Christi per volūtatē Dei, & Timotheus frater,*

2 *Iis qui sunt Colossis, sanctis & fidelibus fratribus in Christo Iesu. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

3 *Gratias agimus, Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi, semper pro vobis orantes:*

4 *Audientes fidem vestrā in Christo Iesu & dilectionem quam habetis in sanctos omnes:*

5 *Propter spem quæ reposita est vobis in cælis, quā audistis in verbo veritatis Euangelij,*

6 *Quod peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat, & crescit, sicut in vobis, ex ea die qua audistis & cognouistis gratiam Dei in veritate.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Per voluntatem*, διὰ θελήματος. i. gratuita Dei liberalitate, vt sæpe iam exposuimus.

2 *Iis qui sunt Colossis*, τοῖς ἐν Κολοσσαῖς. Colossæ sitæ sunt in Phrygia, non procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminet Lyciæ & Pamphyliæ. Refellit autem hic locus Cyri cuiusdam Prodromi & aliorum opinionem, qui hanc epist. ad Rhodios scriptam putant, quasi à Colosso illo celebri dicti sint Colossenses. ¶ *Et Domino*, &c. καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. vel, *Et Domini Iesu Christi.* Constat autem ex Theophylacto vet. cod. Græcos hanc appendicem hoc loco non habuisse.

3 *Deo & Patri*, τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Vide 1. Cor. 15. 24. Neque verò aliter a nobis considerari potest Deus in salutem nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati.

4 *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Bene, in Christo. Nā extra Christum nō est fides, sed opinio, quod ad salutē quidē attinet. ¶ *In omnes*, τοὺς εἰς πάντας. Vulg. *quam habetis in omnes*, & Claromontanus codex ἣν ἔχετε εἰς πάντας.

5 *Spem*, τὴν ἐλπίδα. i. speratā gloriā, μετωνυμικῶς, vt Rom. 8. 24, & Ephes. 1. 18. ¶ *Per sermonem veritatis*, [*id est*] *Euangelij*, ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου. Eras. *Per sermonē veracē Euangelij.* Ego malo τοῦ εὐαγγελίου per epexegesin interpretari. Vide Ephes. 1. 13. Meritò autē subtexit Fidei verbū, & quidem Euangelicum, vt ista sciamus diuelli non posse.

6 *Fructum profert*, καὶ ἐστὶ καρποφορούμενον. Vulgata addit καὶ αὐξανόμενον, *& crescit.* quod etiā inuenimus in Cōplutensi editione, & Claromōtano & aliis duobus vetustis cod. Syrus quoque interpr. illud exprimit, sed priore loco, id est, antè καρποφορούμενον, idque rectius. ¶ *Verè*, ἐν ἀληθείᾳ. באמת [*beemeth*,] vt Philipp. 4. 19, ἐν δόξῃ, *in gloria*, pro gloriosē. Vulg. & Eras. ad verbum, *In veritate.* quem Hebraismum in Gallico etiam idiomate vsurpamus.

8 *Per*

Καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ Ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ Χριστοῦ·

Ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.

Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ·

Περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Κυρίου, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφορούντες, καὶ αὐξανόμενοι εἰς τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ Θεοῦ.

Ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς.

Εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ἡμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί·

Ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ·

Ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν.

Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως·

7 Sicut & didiciſtis ex Epaphra dilecto conſeruo noſtro, qui eſt fidus pro vobis miniſter Chriſti:

8 Qui & declarauit nobis veſtram per Spiritũ charitatem:

9 Propterea & nos, ex quo die *id* audiuimus, non deſinimus pro vobis orare, & petere vt impleamini agnitione voluntatis eius cum omni ſapientia & intelligentia ſpirituali.

10 Vt incedatis ſicut Domino dignum eſt, cui per omnia placeatis, omnis operis boni fructum proferentes, & creſcentes in agnitione Dei.

11 Omni robore corroborati ſecundum gloriouſum robur ipſius, ad omnem tolerantiam & animi lenitatem cum gaudio:

12 Gratias agentes Patri, qui idoneos nos fecit ad participãdam ſortem ſanctorũ in luce:

13 ‖Qui, *inquam*, eripuit nos ex poteſtate tenebrarum, ac tranſtulit in regnum Filij ſui dilecti.

14 In quo habemus redemptionem per ſanguinẽ ipſius, *id eſt*, remiſſionem peccatorum.

15 ‖Qui eſt imago Dei inconſpicui, & primogenitus omnis rei creatæ:

7 *Sicut didiciſtis ab Epaphra chariſsimo conſeruo noſtro, qui eſt fidelis pro vobis miniſter Chriſti Ieſu.*

8 *Qui etiam manifeſtauit nobis dilectionem veſtram in Spiritu.*

9 *Ideo & nos ex qua die audiuimus, non ceſſamus pro vobis orantes, & poſtulantes vt impleamini agnitione voluntatis eius, in omni ſapientia & intellectu ſpirituali.*

10 *Vt ambuletis dignè Deo, per omnia placentes, in omni opere bono fructificantes, & creſcentes in ſcientia Dei.*

11 *In omni virtute confortati ſecundum potentiam claritatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio.*

12 *Gratias agentes Patri, qui dignos nos fecit in partem ſortis ſanctorum in lumine:*

13 *Qui eripuit nos de poteſtate tenebrarum, & tranſtulit in regnum Filij dilectionis ſuæ.* Matt.3 17. & 17.5. 2.pet.7

14 *In quo habemus redemptionem, remiſsionem peccatorum.*

15 *Qui eſt imago Dei inuiſibilis, primogenitus omnis creaturæ.* Heb.1.3

---

8 *Per Spiritum*, ἐν πνεύματι. id eſt, Spiritualem, ſiue à Spiritu ſancto manantem, & ex intimis animi penetralibus profectam. Vide Epheſ.6.18.

9 *Eius*, αὐτοῦ. Dei videlicet, ex ver.6 extremo. Nã verſicul.7 & 8 quaſi ſunt interiecti. ¶ *Et intelligentia*, καὶ συνέσει. Id eſt γνώσει. vt infrà 2.3. Vide 1.Cor.1.5. Eraſmus, *Et prudentia*. Vide Epheſ.1.8.

10 *Cui per omnia placeatis*, εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν. Ad verbum Cum omni complacentia. Vulgata, *per omnia placentes*. Alioquin ἀρέσκειαν Ariſtoteles docet in vitio poni, pro aſſentatoria quadam affabilitate. Syrus interpres legit καὶ εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν Κυρίου, & vt placeatis Domino in omnibus. ¶ *Fructum proferentes*, καρποφορούντες. Coniungẽdum eſt hoc participium cum πληρωθῆτε, vt & cætera quę ſequuntur.

11 *Secundũ gloriouſum robur ipſius*, κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulgata, *Secundum potentiam claritatis eius*. Eraſmus, *Iuxta potentiam gloriæ illius*. Dixit autem (Hebræorum more) potentiam gloriæ pro potentia glorioſa. ¶ *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς. Id eſt, quę minimè extorqueatur ab inuitis, aut ab ipſa neceſſitate, (cuiuſmodi eſt patientia quam in vernaculo noſtro ſermone *Lombardicam* vocamus) ſed quę ab animo læto & alacri proficiſcatur. Nonnulli tamen Latini cod. hoc adiungunt ſequentibus.

12 *Patri*, τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent τῷ Θεῷ καὶ πατρί, *Deo & Patri*: & ita etiam legitur in nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis. ¶ *Idoneos fecit*, ἱκάνωσεν. Verbum hoc, vt etiam ἐκαρέτωσεν, fictum eſt à Paulo quaſi forma coniugationis Hiphil. Vſurpauit autem duobus omnino locis, iſto videlicet & 2.Cor.3.6. Claromontanus autem codex legit καλέσαντι, *qui vocauit*. ¶ *In luce*, ἐν τῷ φωτί. id eſt in illo regno cæleſti & glorioſo, quod Lux dici ſolet in ſacris literis: ſicut contra Tenebrarum appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

13 *Filij ſui dilecti*, τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ. Hebr. vt pſ.15,1, בהר קדשך [*behar Kodſchecha*] *in monte ſanctitatis tuo*, id eſt monte ſancto tuo.

14 *Per ſanguinem ipſius*, διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ. Hoc non legit Syrus interpres neque Vulg. & comperimus deeſſe in Claromontano & ſex aliis vetuſtis exemplaribus. Fortaſſis irrepſit ex Epheſ.1.7. quanquam id nunquam poteſt frequentius repeti quàm par ſit.

15 *Imago*, εἰκὼν. id eſt, is in quo verè nobis ſeſe conſpiciendum præbet Deus. Eſt enim Deus in carne Chriſti conſpicuus factus, vt 1.Tim.3.16. idque quia corporaliter ſiue eſſentialiter in eo habitat Deitas. Veteres ſubtiliùs hoc referunt ad mutuam Patris ac Filij relationẽ: quò refertur illud Chriſti dictum, Ioh.12.45, & 14,9. ſed mihi videtur ſimplicior & accommodatior doctiſſimi interpretis ſententia. De imaginis nomine diximus Philip.2.7. ¶ *Primogenitus omnis rei creatæ*, πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Vulgata & Eraſmus, *Primogenitus omnis creaturæ*: id eſt, ante res vllas conditas genitus. Sic enim arbitror explicandũ hunc locum, vt cohęreant proximè ſequentia: Tertulliani quoque auctoritate fretus cuius hæc verba ſunt in libro de Trinitate, *Quomodo primogenitus eſſe potuit, niſi quoniam ſecundum diuinitatem, ante omnem Creaturam ex Deo patre Sermo proceſsit?* Quod autem nonnulli primogenitum interpretantur Dominum & principem, vt vocabulum iſtud accipitur Iobi 18.13. quoniam videlicet primogeniti in familiis referebant patris perſonã, vt loquitur Iſaacus Gen. 27.19, mihi quidem videtur nimis dilutum. Neque his obſtat quòd τίκτειν propriè de matribus dicitur. Nam & apud Hebræos ילד [*ialad*] promiſcuè tam de gignente patre, quam de pariente matre dicitur, vt Gen.4.18, & Eſ 49.21, & τοκίων appellatio Græcis tam latè patet quàm Latinis parentum. Diuiniſſimè verò Paulus non ſcripſit πάντων τέκνων, vel πάντων ἀδελφῶν, ſiue ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς, vt loquitur Rom.8.29, ſed πάσης κτίσεως, nempe vt æternus Dei filius à rebus ex nihilo factis diſtingueretur. Facilis eſt itaque reſponſio ad Arrianorum cauillum, qui ex hoc loco aſſerebant Chriſtum manifeſtè dici creaturam. Nam hac ratione dicendus fuiſſet πρῶτος κτισθείς. At quum dicitur πρωτότοκος, manifeſtè diſtinguitur quod genitum eſt ab eo quod eſt conditum, vt rectè omnino & appoſitè annotauit Ambroſius. Deinde ſi per ipſum factum eſt quicquid factum eſt, Ioh.1.3, genitum ipſum eſſe oportet, non factum. Po-

ſtremò qui non eſt omnibus modis æternus & αὐτάρκης, ne Deus quidem eſt. Sed eſt notandus quoque hic locus aduerſus impium illum Seruetum, qui Chriſtum contendebat humanæ duntaxat naturæ reſpectu Filium Dei dici, ideóque æternum Filium eſſe negabat: adeo quidem vt quum iam eſſet iuſta blaſphemiæ ad extremum defenſæ pœna afficiendus, æternũ inuocare recuſaret: quum Paulus eum clamet ante vllam creationem, id eſt ab æterno (cœpit enim tempus cum creatione) non modò extitiſſe, ſed etiam genitum fuiſſe. Hoc autem ſi verum eſt, quomodo Filius quem adhuc non genuerat Pater, mundum condiderit? Sed hæc παρέργως. Adfert Eraſmus aliam lectionem ex coniectura, puta ſi legamus πρωτοτόκος accentu in penultimam translato, vt ſit ſenſus, Chriſtum primum omnia produxiſſe, ſeu ab eo orta eſſe omnia. Sed præterquam quòd repugnat perpetuus omnium codicum & interpretum conſenſus, tollit etiam hæc interpretatio diſcrimen inter Gignere & Condere, diligenter in hoc argumento retinendum. Itaque hanc coniecturam non modò nullius neque codicis neque ſcriptoris ne Arriani quidem auctoritate confirmatam, ſed etiam vt prophanam & eludendo huic loco excogitatam, prorſus repudio. Nec enim aliorum quàm fidelium Pater propriè dicitur Deus in ſacris literis, idque per adoptionem in vno Chriſto, cuius proinde vnius Pater naturalis ſit oportet. *Nam alioqui* (vt ſcitè loquitur Athanaſius oratione aduerſus Arrianos ſecunda) *ipſa adoptio qua filij efficimur, ſine vero filio efficeretur.*

Ioh.1.3 Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται.

16 ‖Nam per eum condita ſunt omnia quæ in cælis ſunt & quę in terra, viſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominia, ſiue imperia, ſiue poteſtates, omnia, *inquam*, per eum & eius reſpectu condita ſunt.

16 *Quoniam in ipſo condita ſunt vniuerſa in cælis & in terra, viſibilia & inuiſibilia, ſiue throni, ſiue dominationes, ſiue principatus, ſiue poteſtates: omnia per ipſum & in ipſo creata ſunt.*

Καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε.

17 Eſtque ipſe ante omnia, & omnia per eum conſiſtunt.

17 *Et ipſe eſt ante omnes, & omnia in ipſo conſtãt.*

1. Cor. 15. 21. apoc. 1.5 Καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας, ὅς ἐστιν ἀρχὴ, πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.

18 Eſtq; caput corporis *id eſt* Eccleſiæ, eſtque *etiã* principiũ ‖& primogenitus ex mortuis, vt inter omnes primas teneat.

18 *Et ipſe eſt caput corporis Eccleſiæ, qui eſt principium, primogenitus ex mortuis: vt ſit in omnibus ipſe primatum tenens.*

Ioh.1.14 infrà, 2.9 Ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι·

19 ‖Quoniam in eo placuit *Patri* vt omnis plenitudo inhabitaret:

19 *Quia in ipſo complacuit omnem plenitudinem inhabitare:*

16 *Per eum & αὐτῷ.* Vulg. *In ipſo.* quod præbuit ineptiẽdi occaſionẽ iis qui de ideis intellectualibus multa in hunc locum ſunt commenti. ¶*Siue throni, εἴτε θρόνοι.* Subdiuidit inuiſibilia: quæ etiam exornat iis nominibus quibus ſumma quæque inter homines ſignificantur: minimè id quidem vt (Dionyſij illius more) de rebus quas nec nouimus, nec ſcire expedit, curiosè garriamus, ſed vt ex ſpirituum præſtantiſſimorum collatione intelligamus quam infinita ſit Chriſti præſtantia, in quo ſolo nos, præteritis etiam Angelis, quantùmuis eminẽtem poteſtatem à Deo acceperint, acquieſcere oporteat. De iſtis autem epithetis diximus Rom.8.38. ¶*Eius reſpectu, εἰς αὐτόν.* Chriſtus enim is eſt in quo Pater acquieſcit. Itaque omnia, ipſiſque adeo Angeli, ſubſeruiunt Filij gloriæ, vt Hebr.1.2, * & 2.8. Alij explicant εἰς αὐτὸν, i. vt ſicut per eum condita ſunt omnia, ita ab ipſo pendeant.

18 *Caput corporis Eccleſiæ, κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας.* Vide 1. Corinth.12.12, & 27, & Epheſ.1.v.22, & 4.15.& 16. Nunc accedit Paulus ad peculiarem Chriſti dignitatem, qua videlicet caput eſt Eccleſiæ. Nam quæ dixit, ad res omnes conditas referuntur, ſine vlla prorſus exceptione: iſta verò quæ dicturus eſt, ſolos electos complectuntur, in quibus ſolis verè eminet Dei bonitas, & verum Chriſti regnum. ¶*Principium, ἀρχὴ,* vel primitiæ, i. ἀπαρχὴ, vt ſit alluſio ad primitias quarum oblatio totam maſſam ſanctificabat, vt 1. Cor.15.20. Vtcunque autem accipias Principij nomen, explicatur eo quod ſtatim ſubiicitur: quia de Chriſto, vt Eccleſiæ capite (id eſt Deo & homine) agitur: adeo quidem vt nonnulli coniuncti in legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, principium primogenitum ex mortuis. Malim tamen ego ſubaudire copulam in epexegeſi cum Syro interprete, vel ob eam cauſam quòd poſt ἀρχὴ in omnibus codicibus addatur diſtinctio. ¶*Primogenitus ex mortuis, πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν.* Id eſt, is qui primus à mortuis ad vitæ æternæ poſſeſſionem reſurrexit, quod eſt noui ſeculi, in quo Filij Dei ſimus, reale (vt vulgò loquuntur) initium. Nam tum demum Chriſti caro (cuius vnius reſpectu dici poteſt reſurrexiſſe, quanuis qui reſurrexit Deus & Homo ſit) plenè eſt glorificata, quũ antea Deitas Filij, quanuis illi carni ab ipſo momento conceptionis hypoſtatica vnione coniuncta, tamen nonniſi per gradus ad diſpenſandam noſtram ſalutem, vim in illa ſuam exereret. Dicitur ergo primogenitus ex mortuis, tum quia primus (vt dixi) reſurrexit, vt nunquam moriturus: deinde quòd verè ſit Filius, nos autem per adoptionem fratres: poſtremò, quòd reſurrexit vt nos eum ſequeremur. ¶*Inter omnes, ἐν πᾶσι.* videlicet fratres, vt Rom.8.29. Nam poteſt quidem hoc accipi neutro genere, quum in proximo verſiculo ſcribat τὰ πάντα: ſed meminerimus, quanuis vera etiã hæc ſit vniuerſalis ſententia, Chriſtum inter omnia ſine vlla exceptione eminere, tamen de Chriſti in Eccleſia regno Apoſtolum cœpiſſe ab hoc verſiculo diſſerere. quod nemo negabit qui verba ipſa vel leuiſſimè conſiderarit, ac proinde vniuerſali particula non aliud comprehendi quàm omnes omnium temporum fideles, in vnum corpus in Chriſto capite partim aggregatos, partim etiam ad vltimum vſque diem aggregandos. *1

19 *Omnis plenitudo, πᾶν τὸ πλήρωμα.* Hoc nomine nonnulli Eccleſiam ipſam intelligunt quæ ſic vocatur Epheſiorum 1.23, & quodam modo inhabitat in Chriſto, vt & Chriſtus in ea, propter ſummam capitis & corporis coniunctionem. Alij verò ad Deitatem hoc referunt: (ſic enim infrà loquitur 2.9) adeo quidem vt nonnulli etiam addant τῆς θεότητος (id eſt deitatis) nomen, hoc etiam in loco, inter quos eſt Cyrillus, tractatu de fide ad Reginas. Mihi verò longè ſimpliciſſima & appoſitiſſima videtur * eorum expoſitio qui hunc locum comparant cum Iohan. 1.16, & 3.34.& 35. vt plenitudinis nomine ſignificetur cumulatiſſima omnium diuinarum rerum copia, quam ſcholaſtici gratiam habitualem, à gratia vnionis diſtinctam, appellant, ex qua in Chriſto, tanquam inexhauſto fonte, omnes gratiæ in nos pro cuiuſque membri modulo deriuentur. Itaque additus eſt articulus vt de certa quadam plenitudine agi intelligamus, ea nimirum quæ ex capite in corpus diffunditur. Plenitudinem autem dicere malui quàm perfectionem, quanuis in hac ſignificatione non videatur illa vox à Latinis vſurpari, partim nequid innouarem in tam variis ſententiis interpretum, partim quòd perfectionis nomen ſit ambiguum. Quòd autem Caſtellio hunc locum conuertit, *Quoniam per eum viſum eſt Patri omnem rerum vniuerſitatem habitare*, prorſus eſt abſurdum. Quorſum enim hæc Dei inhabitatio? quorſum mentio vniuerſitatis rerum? Nam res ipſa clamat Apoſtolum de ſola Eccleſia hîc agere, vt etiam 1. Corinth. 15.18. Epheſ.1.10, & 4.6, & 20. Deinde vniuerſitas rerum, nomine τοῦ πληρώματος non ſignificatur, niſi addito aliquo nomine ex quo id poſſit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam poſt Manichæos impius Seruetus & Poſtellus de Dei ſubſtantiæ per omnia diffuſione ſomniarunt.

Καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

20 Et *pace* per sanguinem crucis eius facta, per eum reconciliare omnia sibi, per eum, *inquam*, tum quæ in terra, tum quæ in cælis.

20 *Et per eum reconciliare omnia in ipso, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in terrestris siue quæ in cælis sunt.*

Καὶ ὑμᾶς ποτε ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν.

21 Itaque vos quum essetis quondam abalienati, & hostes, mente operibus malis *intenta*, nunc sanè reconciliauit.

21 *Et vos quum essetis aliquando alienati & inimici sensu in operibus malis, nunc autem reconciliauit.*

Ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, διὰ τοῦ θανάτου· παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ.

22 In corpore illo carnis suæ, per mortem: vt sistat vos sanctos & inculpatos & irreprehensos coram se:

22 *In corpore carnis eius per mortem: exhibere vos sanctos & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso:*

Εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος.

23 Siquidem permanetis in fide fundati & firmi, nec dimouemini à spe Euangelij quod audistis, *Euangelij inquam* prædicati omni creaturæ quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:

23 *Si tamen permanetis fide fundati & stabiles, & immobiles à spe Euangelij quod audistis, quod prædicatum est in vniuersa creatura quæ sub cælo est, cuius factus sum ego Paulus minister:*

---

20 *Pace facta*, εἰρηνοποιήσας. Vulgata & Erasmus, εἰρηνοποιεῖν transitiuè interpretantur Pacificare, & coniungunt cum εἴτε τὰ, &c. Ego verbum istud transitiuè positum pro εἰρηνεύσας nusquam legi, ac proinde εἴτε τὰ construxi cum verbo ἀποκαταλλάξαι, mutata collatione verborum vt perspicuitati studerem, vt quum τὰ πάντα dixerit Apostolus, nunc addat illius vniuersitatis distributionem in ea quæ sunt in cælis & in ea quæ sunt in terris. ¶ *Per sanguinem crucis eius*, διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. In Claromontano & alio manuscripto codice legitur τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, Per crucem eius. ¶ *Omnia*, τὰ πάντα. Id est, Vniuersam Ecclesiam, quam & alibi Mundum simili dicendi genere appellat, vt 2.Corinth.5.19. De hac enim agitur vt diximus Ephes.1.10. ¶ *Sibi*, εἰς αὐτόν. Id est, ἑαυτῷ, vt 2.Corinth.5.19. Respondet enim præpositio εἰς literæ Hebræorũ ל, vt aliquoties iam annotauimus. Vulgata, *In ipso*, idque perperam: quum præcesserit δι' αὐτοῦ, Per eum, & in omnibus emendatis libris veteribus scriptum sit εἰς αὐτόν. Erasmus, *Erga se*: rectè quidem, sed inusitatè. ¶ *Per eum, [inquam]* δι' αὐτοῦ. Hoc explico per epanalepsin, quod alioquin est expungendum, quum præsertim in Claromontano codice, & aliis duobus peruetustis non legatur. Græca autem scholia εἰρηνοποιήσας connectunt cum versiculo 18, & δι' αὐτοῦ legunt pro δι' ἑαυτοῦ, id est, Per se.

* ¶ *Tum quæ in terra*, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Vide Ephes.1.10.

21 *Itaque*, καί. Καὶ pro οὖν vel ὥστε, vt alibi sæpe annotauimus, ex Hebræorum idiotismo. Nunc enim Paulus à thesi ad hypothesin descendit. 1. generalem doctrinam peculiariter applicat Colossensibus, nonnulla interim permiscens quæ pertinent ad authoritatem doctrinæ suæ conciliandam. ¶ *Mente operibus malis [intenta]*, τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hanc veram esse sententiam huius loci puto, siue hostes accipiamus passiuè, quòd Deo essent exosi: siue actiuè, quòd Deum odissent. διάνοιαν igitur vocant præstantissimam animi facultatem, eam videlicet qua cogitamus & ratiocinamur: & ibi veluti sitam fuisse docet harum inimicitiarum arcem, vnde postea omnis generis scelera eruperint: tantùm abest, vt aliquid in homine rectum fuerit. Ambrosius & Hieronymus διάνοιαν ad Deum referunt. Sic enim vertit Ambrosius, *Et inimicos consiliorum eius in operibus malis.* Hieronymus autem in epistola ad Ioannem Episcopum Hierosolymitanum, *Et inimici sensus eius.* Legerunt enim τῇ διανοίᾳ αὐτοῦ, vt scriptum reperi in Claromontano codice: & Tertullianus disertè exprimit nomen τοῦ Κυρίου, sic locum istum interpretans in libro de resurrectione carnis, *Alienatos, & inimicos sensibus Domini, quum in operibus pessimis agebamus.* Aliam interpretationem proponit Erasmus in annotationibus, nempe vt, τῇ διανοίᾳ, conuertamus tertio casu, Menti, hoc modo, Inimici, sed cui? nempe Menti. Et enim qui carni seruit, repugnat rationi. Hæc ille, sententia Apostoli non modò non expressa, sed etiam prorsus deprauata. Statuit enim mentem siue rationem carni resistere etiam in non regeneratis, sicut philosophi in Ethicis disputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ καὶ τοῦ ἀλόγου: quum contrà Paulus, totáque adeo Scriptura, vix quicquam maiore contentione clamet quàm in ratione ipsa corruptionem illam natiuam potissimùm regnare, quæ etiam propterea carnis appellatione in primis comprehenditur, vt exposuimus Rom.6.12. & apertè dicitur Rom.8.7. Ephes.4.17. & 18. & infrà, 2.18. Ephes.2.3. & alias innumerabilibus locis. Quod enim mens sue Spiritus * Deo seruit & carni reluctatur, donum est gratiæ in solidum, non naturæ, Ephes.1.18. & 4.23. 1.Iohan.5.20. Itaque hanc interpretationem apertè vt falsam repudio. Vulgata, *Inimici sensu, in operibus malis.* Erasmus, *Inimici mente, in operibus malis.* Ego verò studui perspicuitati. Videtur tamen Terentius hoc ipsum dicendi genus vsurpasse, quum apud eum diceret seruulus, *Iamdudum est animus in patinis.* Sed & sic verti locus iste potest non incommodè, *& h. sic mente, per opera mala*, quam sententiam sequutus est Syrus * interpres. ¶ *Nunc sanè*, νυνὶ δὲ, pro δὴ, vt sæpe apud Platonem. Alioquin hærebit sententia, nisi malimus παρέκειν. qua de re pluribus doctissimus Budæus in Commentar. ¶ *Reconciliauit*, ἀποκατήλλαξεν. De Patre priùs loquutus, nunc de Filio loquitur, vt apparet ex eo quod de corpore & morte subiicitur. Legitur enim αὐτοῦ in codicibus emendatis.

22 *In corpore illo carnis*, ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, carneo. Additur autem corpori epitheton, non quòd aliud aliquod corpus olim habuerit Christus, aut nunc habeat, sed vt hoc corpus sciamus minimè aut fuisse aut esse imaginarium, sed verè humanum, & nostrorum corporum, quod ad οὐσίαν attinet, prorsus simile. Quod autem attinet ad infirmitatem, quæ & ipsa significatur carnis appellatione, fuit quidem illi prorsus etiam obnoxium Christi corpus, excepto duntaxat peccato: sed ipsius resurrectione fuit terminata: quemadmodum etiam in nobis, qui illius sumus participes, nostra resurrectione finietur, vt copiosè exposuit Apostolus 1.Cor.15. ¶ *Per mortem*, διὰ τοῦ θανάτου. * Mortis meminit quæ est eius obedientiæ colophon qua voluntatem patris id est omnem iustitiam impleuit: & simul pœnas nostris tum vitiis tum peccatis debitas perfectissimè persoluit: vt hic locus planè perspicuam nobis exhibeat gratuitæ & imputatæ iustitiæ distributionem. ¶ *Vt sistat vos*, παραστῆσαι ὑμᾶς. Hic habemus veram iustitiæ Dei siue Christi descriptionem: cuius imputatione non modò absoluimur, sed etiam ius adepti vitæ æternæ, in * ipso nunc gloriamur, & suo tempore glorificabimur. Possumus tamen hoc ad inchoatam etiam in nobis sanctificationem referre: sed mihi videtur illa expositio magis genuina. alioquin sciamus his epithetis ornari nostram iustitiam, non vt esse perfecta significetur coram Deo, (stat enim illud quod scriptum est Psal.143.2. & Rom.4.2.) sed vt à fucata & adulterina distinguatur.

23 *Omni creaturæ*, ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. Id est, vniuersis hominibus, siue in toto orbe, quacunq. patet, vt Mar.16.15. Simpliciter autem Apostolus hac formula significat Euangelium nõ terminari vnius Iudææ angustiis, sed fulguris instar, ab Oriente ad Occidentẽ, denique per totum orbem inter quasuis Gẽtes micare. Agit enim de Gentium voca-

tione, cuius ipse fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti sunt qui percontantur ecquid eo tempore ad antipodas aut nouum orbem peruenisset Apostolorum prędicatio. Procul certè iam peruenerat odor Euangelij, quum hæc Paulus ex vinculis scriberet: sed adhuc durat dies ille hodiernus de quo loquitur Dauid Psal. 95.7. ¶ *Quæ sub cælo est*, τῷ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonasmus quidem est, vt diximus Act. 4.12. sed cuius maxima sit emphasis. Similem formulam loquendi apud Homerum inuenias, quum inquit,

Αἴ δ' ὑπ' ἠελίῳ τε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι
Ναιετάουσι πόλεες δοπχθονίων ἀνθρώπων, &c.

---

24 Ὃς νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασί μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία·

25 Ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ·

Rom.16. 25. ephes 3. 9. 2 tim.1.10. tit.1.2. 1.pet.1. 20.

26 Τὸ μυστήριον τὸ ἀπεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,

27 Οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης·

28 Ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·

29 Εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

24 Qui nunc gaudeo de iis quę patior pro vobis, & reliquias afflictionum Christi vicissim expleo in carne mea, pro corpore ipsius, quod est Ecclesia:

25 Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex dispensatione Dei, quæ data est mihi erga vos, ad implendum Dei sermonem:

26 ¶ *Nempe* mysterium illud quod absconditum fuit à seculis & ætatibus, nunc autem patefactum est sanctis eius,

27 Quibus voluit Deus notum facere quę sint illę diuitiæ gloriosi huius mysterij inter Gentes, qui est Christus inter vos, spes illa gloriæ:

28 Quem nos annuntiamus, admonentes quosuis, & quosuis erudientes omni sapientia, vt quosuis sistamus perfectos in Christo Iesu.

29 Ad quod etiam enitor, decertans secundum efficacitatem ipsius agentem in me potenter.

24 *Qui nunc gaudeo in paßionibus pro vobis, & adimpleo ea quæ desunt paßionum Christi in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia:*

25 *Cuius factus sum ego minister secundum dispensationem Dei quæ data est mihi in vos, vt impleam verbum Dei:*

26 *Mysterium quod absconditum fuit à seculis & generationibus: nunc autem manifestum est sanctis eius,*

27 *Quibus voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus, quod est Christus in vobis, spes gloriæ:*

28 *Quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominem, & docentes omnem hominem in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem perfectum in Christo Iesu.*

29 *In quo & laboro, certando secundum operationem eius, quam operatur in me in virtute.*

---

24 *Qui nunc gaudeo*, ὃς νῦν χαίρω. Sic restituo hunc locum ex Claromontano codice & Vetere Latino interprete, ne hiet sententia. & animaduerti Paulum tum in hac epistola, tum in ea quam scripsit ad Ephesios, perpetua quadam oratione periodos inter se connectere, quem orationis characterem Græci περιοδικὸν vocant. ¶ *Pro vobis*, ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, vestro commodo ac fructu. Potest autem hoc coniungi vel cum verbo χαίρω, gaudeo, vel cum παθήμασι, quasi scriptum sit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν. in quam sententiam potius inclino, propter ea quæ in hoc extremo versiculo subiiciuntur. Sed Theodoritus Περὶ προνοίας lib. 10. legit ὑπὲρ Χριστοῦ, *pro Christo*. ¶ *Reliquias afflictionum Christi*, τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ Χριστοῦ. Id est, quòd superest afflictionum Christi. Christo autem passo in sese, (cuius vnius liuore sanati sumus) superest vt in suis etiam membris affligatur: non vt Ecclesiam redimat, quam sanguine suo iam sibi acquisiuit, & semel vna oblatione in æternum sanctificauit: sed vt virtutem suã in quotidiana suorum infirmitate exerat: denique pro totius corporis consolatione ac salute, vt mox dicemus. Hoc est igitur quod toties ait Apostolus, nos videlicet Christo συμπάσχειν, id est, eum habere ærumnarum nostrarum socium, ac proinde vindicem. Ideo etiam clamabat è cælo, *Saule, Saule, quid me persequeris?* Quam vocem proculdubio probè retinuerat Apostolus. Vulgata, *Ea quæ desunt afflictionum Christi*. Erasmus, *Quod deerat afflictionum Christi*. Eas verò interpretationes idcirco reieci quòd ex his videam blasphemos nonnullos occasionem arripuisse, sanctorum (quæ vocant) merita, atque adeo nostras etiam quas appellant satisfactiones, cum sanguine Christi coniungendi, quasi ad Christi satisfactionem aliquid præterea de nostro requiratur. ¶ *Pro corpore ipsius*, ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quo modo hoc sit accipiendum traditur copiosè 2.Cor.1.5.& 6. Item 46.& 15. Quòd si impuri illi canes, qui Christo alios adiungunt collegas, ipsi Paulo optimo suiipsius interpreti nõ credunt, credant saltem Leoni primo, quem ipsi inter Papas suos numerant. *Accepêre*, inquit, *iusti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiæ, non dona iustitiæ.*

25 *Ad implendum sermonem*, πληρῶσαι τὸν λόγον, &c. Sermonem Dei vocat promissiones partim de Christo in genere, partim de vocatione Gentium. Eas igitur Dominus præstitit misso ad Gentes Apostolo, qui Christum eis patefaceret.

26 *Patefactum est*, ἐφανερώθη. Si hanc scripturam sequamur erit anacoluthon, perinde ac si pro ἀποκεκρυμμένον scriptum fuerit ὃ ἀποκέκρυπται. Itaque malim ex Claromontano codice legere φανερωθέν. ¶ *Sanctis eius*, τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. Id est, Quos ipse in Christo consecrandos sibi sèlegit. Mysterium autem, id est, arcanum redemptionis nostræ, dicit absconditum fuisse à seculis vel ætatibus, id est iampridem & ab omni æuo, paucis admodum exceptis, qui & ipsi extra ordinem hoc didicerunt per gratiam: vel, absconditum omnium seculorum & ætatum hominibus, vt solet construi apud Hebræos verbum נכחד [*nichchad.*]

27 *Voluit*, ἠθέλησεν. Ita iniicit Paulus frænum curiositati hominum, qui in Dei beneplacito non acquiescentes, Deo responsant. ¶ *Quæ sint diuitiæ*, τίς ὁ πλοῦτος. Id est, quæ sit amplitudo, ex idiotismo Hebræorum. Et hìc rursum miror quosdã nõ fabricare octauũ aliquod sacramentum, quũ sacramenti voce vtatur hoc etiã loco Vetus interpres, vt Eph.5.32. potest autem etiam τῆς δόξης proximè adiungi cum πλοῦτος, hoc modo, *quæ sint gloriosæ illæ diuitiæ huius mysterij.* ¶ *Qui est Christus inter vos*, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulgata, *Quod est Christi in vobis.* Legit enim ὅ ἐστι, quod videlicet mysterium est Christus, vtpote Euangelicæ doctrinæ subiectum, vt in scholis loquuntur, adæquatum. Erasmus, *Qui est Christus in vobis*: quum ἐν ἔθνεσι conuerterit *Inter Gentes*, & generalem doctrinam accommodet Paulus Colossensibus, ideóque ἐν ὑμῖν simili prorsus ratione sit explicandum. Diximus autem de hac constructione relatiui Ephes.3.13. Annotat Erasmus quosdam codices habere εἰς ὑμᾶς, *apud vos*, vt legit etiam Syrus interpres.

28 *Quosuis*, πάντα ἄνθρωπον. Non temere est quod Paulus ter hoc ingeminat, vt omne gentium discrimen sublatum ostendat. ¶ *Omni*, ἐν πάσῃ. Id est, integra & absoluta, quæ nimirum & absoluta sit in sese, & suos sectatores tandem perficiat.

29 *Potenter*, ἐν δυνάμει. Ad verbum, *Cum potentia*, ex Hebræorum idiotismo. Vulgata, *In virtute*. Erasmus, *Per virtutem.*

IN CA-

Κεφάλαιον β.

Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί·

Ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ Χριστοῦ.

Ἐν ᾧ εἰσὶ πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

Τοῦτο δὲ λέγω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

Εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν, καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως ὑμῶν.

Ὡς οὖν παρελάβετε τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν τὸν Κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε·

Ἐρριζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι ἐν τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπά-

Cap. II.

1 VElim enim vos scire quantum certamen sustineam pro vobis & iis qui sunt Laodiceæ, & quoquot non viderunt faciem meam in carne:

2 Vt consolationem accipiant eorum corda, ipsis charitate compactis, & omni opulentia certò persuasæ intelligentiæ, ad cognitionem mysterij Dei ac Patris, & Christi:

3 In quo sunt omnes thesauri sapientiæ ac cognitionis absconditi.

4 Hoc autem *ideò* dico vt nequis vos falsò ratiocinando fallat, sermonis probabilitate.

5 ‖Etsi enim corpore absum, spiritu tamen sum vobiscum, gaudens ac cernens vestrum ordinem, & soliditatem vestræ in Christum fidei.

6 Sicut igitur accepistis Christum Iesum Dominum, *ita* in eo incedite:

7 Radicati & superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundantes ea cum gratiarum actione.

8 Videte nequis sit qui vos deprædetur per philosophiam

Cap. II.

1 *VOlo enim vos scire qualem solicitudinem habeam pro vobis, & pro iis qui sunt Laodiceæ, & quicunque non viderunt faciem meam in carne:*

2 *Vt consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij Dei & Patris, & Christi Iesu:*

3 *In quo sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.*

4 *Hoc autem dico vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum.*

5 *Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum, gaudens, & videns ordinem vestrum & firmamentum eius quæ in Christo est fidei vestræ.* 1.Cor.5.3

6 *Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum, in ipso ambulate:*

7 *Radicati & superædificati in ipso, & confirmati fide, sicut & didicistis, abundantes in ea in gratiarum actione.*

8 *Videte nequis vos decipiat per philosophiam &*

IN CAPVT. II.

1 *Quantum certamen sustineam*, ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulgata & Erasmus ἀγῶνα vertunt *solicitudinem*, non satis expressè, vt etiam 1.Thessal.2.5.2. Neque enim dubium est quin Satan pias istas Apostoli cogitationes totis viribus impedierit: quamobrem etiam a re militari sumpta est translatio. ¶ *Laodiceæ*, ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ sunt hoc nomine ciuitates: hic verò puto eam significari quæ Hierapoli & Colossis fuit vicina, & Lyco flumini imposita. Nam etiam in vno vetusto codice additum est καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, & eorum qui sunt Hierapoli. ¶ *Faciem meam in carne*, τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί. Id est, me corpore præsentem.

2 *Eorum*, αὐτῶν. Eorum videlicet quos non viderat, ac de quibus proinde magis laborabat: inter quos erant etiam ipsi Colossenses, vt potius dicendum fuisse videatur ὑμῶν, *vestra*. Sed Hebræis non sunt duræ istæ mutationes personarum. ¶ *Certò persuasæ intelligentiæ*, τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως. Id est, eius intelligentiæ quæ plenam & certam persuasionem in nostris animis gignit. Opponit enim τῷ πληροφορίαν, id est, plenam (vt ita dicam) certiorationem, cæteris omnibus hominum iudiciis, qui rationibus humanis edocti, hoc vel illud de Dei natura, voluntate & cultu tantùm opinantur. Deinde quæ sit illa intelligentia explicat: nimirum mysterij Euangelici cognitio, in quo nobis Deus vt Pater in Christo cognoscendus proponitur. Sed de nomine πληροφορίας plura diximus Luc.1.1. Vulgata, *Plenitudinis intellectus*, quasi πλήρωμα & πληροφορία sint synonyma. Erasmus, *Certè persuasionis intelligentiæ*: seruato Hebraismo, cuius exempla singulis penè paginis occurrunt. ¶ *Dei & Patris & Christi*, τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς καὶ Χριστοῦ. Sic legunt nostri Græci codices. Quidam maluerunt legere Θεοῦ πατρὸς *Dei Patris*, fortasse veriti ne duæ personæ viderentur significari, si καὶ interponeretur, frustra id quidē, vt ostendit articulus τοῦ. Ambrosius autem legit τοῦ Θεοῦ ἐν Χριστῷ, *Dei in Christo*.

3 *Sapientiæ & cognitionis*, τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præstantiam significant certæ cuiusdam sapientiæ ac cognitionis. Sit ergo hæc aduersus omnes cauillatores firmissima ratio, extra Christum nullam esse veram sapientiam. Vide suprà 1.9.

4 *Sermonis probabilitate*, πιθανολογίᾳ. Id est, oratione ad persuadendū comparata: quò etiā propriè spectat verbum παραλογίζεσθαι. Cic.4. Acad. *Certè tā multa non collegisset quæ nos fallerēt probabilitate magna, nisi videret his resisti non facilè posse.* Talis illa est falsa logice & rhetorice κολακευτικὴ, ad quiduis persuadendū cōparata, cuiusmodi sermonū artifices bonas disciplinas omnes corruperunt & resp. perdiderunt. Nam alioqui veræ tū Logices tū Rhetorices rectum vsum quis nisi peruersissimi ingenij homo dānarit? Rectū autē vtriusque illius præstantissimę disciplinę vsum in rebus diuinis non est cur ab alio quàm ab ipso Apostolo petamus; quo nemo neque certiore methodo, neque solidioribus adhibitis argumētis, neq. diuiniore δεινότητι cęlestem illam doctrinam asseruit. Vide Iac.1.22.

5 *Corpore*, σαρκὶ. Vulg. & Eras. *Carne*, quod videtur obscurius hoc in loco. ¶ *Ordinem*, τάξιν. Intellige disciplinam Ecclesiasticā, sicut πίστιν vocat doctrinā ipsam ex quibus veluti generalibus partibus constat Ecclesia, sed ita vt doctrina sit totius ædificij στέρωμα, id est, fulcimentum.

6 *Sicut*, ὡς. Non est igitur sine distinctione standum iis quæ à maioribus accepimus, sed tum demum quum Christum nobis, & quidem ritè, tradiderunt.

7 *Radicati*, ἐρριζωμένοι. Erasmus, *Sic vt radices habeatis in illo fixas.* Vtuntur tamen illo verbo idonei auctores, Plinius & Columella. ¶ *Superstructi*, ἐποικοδομούμενοι Participium Græcum præsentis est temporis, vt significetur nondum perfectam esse structuram, sed in actu esse, quod aiunt. De hoc autem ædificio vide Ephes.2.21.

8 *Qui deprædetur*, ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare: quod significat prædam abigere. Vulgata, *Decipiat*: non expressa sententia. quanuis ita citet hunc locum aliquoties Augustinus, & Tertull. de præscript. vtatur verbo circūueniendi. Videtur autem mihi Apostolus alludere ad pseudapostolorum fraudes. ¶ *Per philosophiam*, διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege sæpe iam diximus, & iterum hoc in loco obseruandum est, idipsum est de philosophia existimandum. Neque enim simpliciter damnatur ab Apostolo (qui principiis cum vera philosophia cōmunibus sæpe vtitur, & methodum quam accuratissimè obseruat,) sed κατὰ τὴ

quatenus nimirum illa sese intra fines suos non continet, nec ad gloriam Dei fertur, sese denique verbo Dei regi non sinit. Est autem hic locus diligentissimè obseruandus, in quo omnium falsarum religionum formæ ad tres species reuocantur. Prima est quæ ex speculationibus curiosis, & tamen recóditæ cuiusdam sapientiæ speciem habentibus, oritur, cuiusmodi est ἀγγελολατρεία, ex Trismegisti, Platonis, Plotini, Porphyrij, Iamblici, & similiũ commentis: ad quod etiam genus referenda est maxima Scholasticæ mataeologiq pars, quæ Euangelium cum Aristotelis & Auerrois & similium placitis permiscet. Alteram vocat Apostolus traditionem hominum, quæ tota est humanæ vanitatis partus, tota videlicet inanis ac manifestè superstitiosa, sita in rebus externis, & plerunque etiam apertè stultis & ineptis, sola nitens consuetudine, & fictis enthusiasmis, accedẽte postea dæmonum efficacia: cuiusmodi est fere totus Papisticus cultus, ac præsertim Monastica illa perfectio, quam vocant. Tertia species tum erat illorum qui Iudaismum (quem vocat Apostolus Elementa mundi, id est Mosaicos ritus) cum Christianismo permiscebant, à quibus etiam orta est magna Papisticarum ceremoniarum pars, veteribus Episcopis ista Pauli verba non satis attentè considerantibus. ¶ *Secundum elementa mundi*, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, Rudimenta quibus Dominus Ecclesiam suam quasi sub prædagogo erudiit, vt explicatur copiosè cap. 4. epist. ad Galatas. Itaque non satis appositè à nonnullis disputatur in hunc locum de physicis illis quatuor mundi elementis.

τῆς, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ Χριστόν.	& inanem deceptionem secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.		*inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi, & non secundum Christum.*
Ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς·	Nam in eo inhabitat omnis plenitudo deitatis corporaliter:	9	*Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter:*
Καί ἐστε ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας·	Et estis in eo completi qui est caput omnis imperij ac potestatis:	10	*Et estis in illo repleti qui est caput omnis principatus & potestatis:*
Rom. 2. 29. Ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ·	In quo etiam circuncisi estis circuncisione quæ fit sine manibus, corpore peccatis carnis exuto per circuncisionem Christi:	11	*In quo & circuncisi estis circuncisione non manu facta, in expoliatione corporis carnis, in circuncisione Christi:*

9 *Omnis plenitudo deitatis*, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Attingit scopum ipsum Apostolus, ab hypothesi ad thesin quæstionem reuocans. Neque enim aliam ob causam falsos cultus retinent homines quàm quòd Christum vnum sufficere non arbitrantur. Opponendus est igitur illis Christus qualis est reipsa, nempe ita verus homo vt sit verus Deus, & ita iunctis naturis vt vnus sit Christus in quo vno perficimur. Illustris est igitur locus, si quisquam alius, & paucissimis verbis complectens, quicquid de Christi persona nobis sentiẽdum est. Quum enim inquit ἐν αὐτῷ, *in eo*, manifestè in vnica hypostasi duas naturas statuit, & quidem distinctas: & quum ait κατοικεῖ, vnionem declarat minimè temporariam, sed perpetuam, vt diximus Matth. 2. 23. Quamobrem etiam nõ scripsit κατῴκησεν, inhabitauit: sed κατοικεῖ, inhabitat, tempore videlicet præsenti. Præterea non dicit τὴν θεότητα, id est, diuinitatem, sed τὴν θεότητα, id est, deitatẽ, vt magis etiam expresè loquatur. Quanuis enim hoc discrimen non semper obseruetur, quum τὸ θεῖον & ὁ Θεὸς sæpe synonyma sint, & Diuinitatis & Humanitatis nomina cõsueuerint naturis ipsis significandis adhiberi, tamen nouorum Eutychianorum prauitas huc nos adigit, vt hæc duo discernamus, quod ἡ θεότης, id est, diuinitas, attributa videtur potius quàm naturam ipsam declarare: quamobrẽ etiam vsurpare malui parum Latinum nomen quàm de sententia Apostoli quicquam detrahere. Sed & quanuis Deus non possit aliter quàm integer & in sese perfectus concipi, tamen prospiciens Paulus eorum hæreses qui secundarium deum erant annuntiaturi, non scripsit simpliciter τὴν θεότητα, (deitatem) sed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (id est, omnem plenitudinem deitatis) in Christo habitare: vt iam nulla sit causa cur Filius Patre minor censeatur, vel hypostases cum οὐσίᾳ confundantur. Postremò vt plenè iam & apertè explicaret istius habitationis, id est, cõiunctionis naturarum, mysterium, addidit aduerbium σωματικῶς, quod conuerti ad verbum Corporaliter: vt significet, non ex virtutis communicatione, aut efficacitatis, (sicut in Prophetis & sanctis omnibus dicitur Deus habitare) nec sacramentali vnione, qua ratione petra dicitur fuisse Christus, & Deus in templo & in medio populi sui habitasse: sed substantiali siue ipsarum naturarum hypostatica vnione (quam vocant) sancitam esse hanc coniunctionem, vt Verbum & caro assumpta sunt vnicum ὑφεστῶς, sicut homo ex anima & corpore constat hypostaticè coniunctis. quanuis non per omnia respondeat tanto mysterio hæc similitudo. Itaque non satis est expressa eorum sententia qui aduerbium σωματικῶς opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris. nisi dicamus corpus, id est rem ipsam signatam cum signis conferri, vt mox vers. 17. non autem effecta cum signis veteris fœderis. Nec enim assentior Chrysostomo, qui in homilia de Spiritu sancto, istud non de ipsarum naturarum reali vnione, sed de donis & effectis Spiritus sancti interpretatur. Malui autem ego ad verbum explicare totum hunc locum quàm magis Latinas voces consectando, non omnia exprimere.

11 *In quo*, ἐν ᾧ. Erasmus, *Per quem*. Mihi verò videtur illud omnino retinendum, ex quo melius intelligatur vinculum membrorum & capitis. Hæc autem pertinent ad confutationem tertiæ speciei falsæ religionis, (de qua paulo antè dixi) vsque ad versum 18. à quo demum Apostolus aduersus primam speciem incipit agere. ¶ *Corpore peccatis carnis exuto*, ἐν ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. Id est, ἐν τῷ τὸ σῶμα ἀπεκδύειν τὰς τῆς σαρκὸς ἁμαρτίας. Nec enim corpus ipsum peccatorum carnis dicitur exui, sed corpus exuere carnis peccata, quia nimirum vi Christi per fidem apprehensi, siue interna circuncisione sanctificatur. Syrus interpres expuncta voce τοῦ σώματος, vertit *per expoliationem peccatorum carnis*. quæ scriptura plana est, sed nullius Græci codicis auctoritate confirmatur: & ideo videtur facta corporis mentio quòd in eo fieret externa circuncisio. Vulgata contrà, non legit τῶν ἁμαρτιῶν, & interpretatur, *in expoliatione corporis carnis*. quam lectionem non probo, quanuis in vno vetere codice inuentam. Erasmus, *Dum exuistis corpus peccatorum carnis:* quod sic interpretatur, vt Corporis vocabulo significetur veluti massa & congeries peccatorum quibus toti circumuoluimur. Sed mihi quidem non arridet hæc corporis metaphorica explicatio. Cur enim adiiceretur Carnis nomen? Deinde Circuncisionem cordis, de qua hîc agitur, certum est ad sanctificationem potius quàm ad peccatorum remissionem pertinere. ¶ *Per circuncisionem Christi*, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ Χριστοῦ. Id est, qua Christus ipse nos intus suo spiritu circuncidit. Quid igitur, inquies? an inanis fuit in Patribus externa circuncisio? minimè profectò, siquidem fuit in credentibus sigillum iustitiæ ex fide, Rom. 4. 11. ac proinde sanctificationis quoque in iustificatorum cordibus. Sed de circuncisione exteriore vt iam abrogata loquitur Paulus, nomen tamen ipsum circuncisionis retinens, interiori beneficio applicatum: ac si diceret nos iam intus in Christo consequi, per Baptismi interuentum, quod olim fuit per Circuncisionem externam significatum.

Συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ Θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.	12	‖Consepulti cum eo per Baptismum, per quem etiam cum eo resurrexistis per fidem Dei efficaciter agentis, qui excitauit eum ex mortuis.	12	*Consepulti cū eo in Baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis.* Rom. 6.4. ephes. 1.19.
Καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ χαρισάμενος ὑμῖν πάντα τὰ παραπτώματα·	13	‖Vósque mortuos in peccatis & præputio carnis vestræ, cum eo viuificauit, vobis condonatis omnibus peccatis:	13	*Et vos quum mortui essetis in delictis & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta:* Ephes. 2.1.
Ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ	14	‖*At* deleto quod aduersum nos *erat* rituum chirographo: quod, *inquā*, erat nobis occultè contrarium, *ipse* verò cruci affixum è medio sustulit.	14	*Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci.* Ephes. 2.15
Ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παρρησίᾳ, θριαμβεύσας αὐτοὺς ἐν αὐτῷ.	15	*Et* expoliata imperia ac potestates traduxit palàm, triumphatis illis per eam.	15	*Et expolians principatus & potestates, traduxit confidenter palàm, triumphans illos in semetipso.*

12 *Per Baptismum*, ἐν τῷ βαπτίσματι. Id est, διὰ τοῦ βαπτίσματος. Vt loquitur Rom. 6.4. vbi etiam totum hoc argumentum planè tractatur. Sed in primis obseruandum est, hoc non tribui operi operato, quod vocant, verùm integram actionem (id est rem ipsam cum signo,) causas denique omnes ad baptismi effectū requisitas cum exteriore ablutione coniungi. Ideo disertè addit Apostolus αὐτῷ, Christum designans, & quidem qui resurrexerit, expresso etiam fidei nomine, & efficacitatis Dei, cuius gratiæ nimirum fidem ipsam, totum denique Baptismi fructum, in solidum oportet acceptum ferre. ¶ *Per fidem*, &c. διὰ τῆς πίστεως, &c. Id est, Quæ à Deo manat per vim suam in cordibus nostris agente, vt per eam Christum mortuum, sepultum, suscitatum apprehendamus. Vulgata & Erasmus, *Per fidem operationis Dei.*

13 *Mortuos*, &c. νεκροὺς, &c. Vide Act. 8.23. & Ephes. 2.1. ¶ *Et præputio*, καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ. Id est, carne quæ est præputium, hoc est res abominanda apud Deum. Carnem enim vocat naturæ nostræ totius vitiositatem. Vide Eph. 2.11. ¶ *Peccatis*, τὰ παραπτώματα. Claromontanus codex addit ὑμῶν, *vestra:* aptius, opinor, quàm Syrus qui legit ὑμῖν, *nobis*, priore loco, & deinceps ἡμῶν, *nostrum.* Alludit autem Paulus ad locum Psal. 103.3.

14 [*Ac*] *deleto*, ἐξαλείψας. Omnino subaudienda est copula, quæ duo participia χαρισάμενος & ἐξαλείψας cum verbo συνεζωοποίησε connectat. ¶ *Rituum chirographo*, τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν. Id est, Abolitis ritibus quibus, tanquam aliquo chirographo, ipsi nostra manu reatum nostrum aduersum nos obsignabamus. Ritus enim ceremoniales, quatenus erant non Euangelij sacramenta, sed Legis nos arguentis appendices, quid aliud erant quàm miseræ hominum conditionis publica professio? Nam circuncisio ita vsurpata, natiuam pollutionem: ablutiones, peccatorum sordes: victimæ denique capitalem reatum publicè testabantur: quò spectat scitum illud Augustini dictum, In Ceremoniis illis fuisse potius delictorum confessionem quàm expulsionem. Christus igitur, quum nos ab iis omnibus sanguine suo repurgarit, dicitur etiam chirographū deleuisse. Cur enim, persoluto ad vltimum vsque quadrantem ære nostro alieno, maneat chirographum? aut manente integro chirographo apud bonæ fidei creditorem, qualis Deus est, idque ex debitoris consensu, imò verò ipso debitore ita postulante, quis persolutum æs alienum dixerit? Itaque subaudienda est præpositio ἐν, quæ adscribitur Ephes. 2.15. & τοῖς δόγμασιν connectendum est cum τὸ χειρόγραφον, (vt significetur chirographum in ipsis ritibus situm fuisse) non autem cum ὃ ἦν ὑπεναντίον, vt per traiectionem cōuertit Erasmus, quem in eo meritò reprehendit doctissimus interpres. τὰ δόγματα verò ea demum vocat quæ Hebræi חוקים [*chukim*] appellant, & *ritus* malui quàm *decreta* interpretari, ob eas causas quas exposuimus Ephes. 2.15. Itaque Græci interpretes (quanuis Syrus idem sentiat) magnopere à scopo aberrarunt, quum chirographi nomen vel ad ea Israëlitarum verba referunt quæ scripta sunt Exod. 19. 8. vel ad interdictum illud Adamo præscriptum Gen. 2.17. δόγματα verò intelligunt vel fidem in Christum, vel pietatis præcepta: quasi dicatur Christus chirographum quod contra nos scriptum erat deleuisse τοῖς δόγμασιν, id est suis decretis, quæ expositio mihi quidem videtur totam Apostoli sententiam deprauare. Vulgata ad verbum, *Delens quod aduersus nos erat chirographum decretis, quod erat contrarium nobis.* Erasmus, *Deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta.* ¶ *Occultè contrarium*, ὑπεναντίον. Nempe quoniam è contrario in speciem videbantur ipsius quod obsignabant chirographi deletionem promittere: & ita erat profectò quatenus etiam erant Euangelicarum promissionum sacramenta, vt in epistola ad Hebræos copiosè declaratur. Sed hoc loco, vt sæpe Prophetæ, Paulus hæc torquet aduersus eos qui Euangelio Mosen adiungebant: id est, ceremonias, non vt Euangelicæ gratiæ σφραγῖδας, (quo etiam respectu erat finis illis impositus, ipsius Christi, id est veritatis quam antea adumbrarant, exhibitione) sed vt Legalis iustitiæ partem. Vulgata, *contrarium*, vt accipit quoque Syrus interpres, quasi redundante præpositione ὑπὸ, vt sæpe apud idoneos etiam scriptores in hoc vocabulo nullam vim habet. Mihi tamen hoc loco videtur minimè otiosa. ¶ [*Ipse*] *verò*, καὶ αὐτό. Vulgata, *Et ipsum.* Erasmus, *Et illud.* Ego studendum putaui perspicuitati, ac proinde relatiuum expunxi.

15 *Et expoliata imperia*, ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχάς. Iterum supplenda est copula quæ connectat duo verba, ἦρκεν & ἐδειγμάτισεν, id est, sustulit & traduxit. Cæterùm aliter lectum iam olim fuisse hūc locū apparet ex veteribus. Nam & Syr° interpres vertit, *& per expoliationē corporis.* & Tertul. de Trinit. & Augustinus sic hunc locū citant, *Exuens se carnē principatus & potestates exēplauit.* Hilarius verò, *Exutus carnem & potestates ostentui fecit.* Hæc obseruauit Erasmus, & putat eos legisse ἀπεκδυσάμενος actiuè, pro, Quum sese expoliasset, carne nimirum. Atqui Christus carnem nunquam abiecit, nisi carnē pro huius caducæ vitæ infirmitate accipias, quo sensu dixit Apostolus se amplius non nouisse Christum secundum carnem, 2. Corinth. 5.16. & dies carnis Christi opponuntur æternæ ipsius post ascensionem gloriæ, Hebr. 5.7. Fuerit autem translatio à luctatoribus siue cursoribus sumpta, qui certaturi vestes deponere consueuerunt. Sed præstat metaphoram à bellatoribus victoribus desumptam dicere, qui hostium spoliatorum armis pro trophæo fixis, captiuos solent præ se iunctos traducere, cuius moris meminit etiam noster Apostolus Ephes. 5.8: & durum est ἀπεκδυσάμενος passiuè interpretari, quum potius appareat, facili librarij lapsu, veteres illos pro ταῖς ἀρχαῖς, legisse ταῖς σάρκας, qua voce Græci interpretes in sacris libris pro τῷ σάρκα sæpissimè contra Hebræorum morem vtuntur. Cæterùm appellatione imperiorum & potestatuum significari Satanam cum angelis suis, res ipsa ostendit: qua de re diximus Ephes. 6.12. ¶ *Traduxit*, ἐδειγμάτισεν. Id est, Tāquā victor captiuos ignominiæ causa transuexit, vt exposuimus pluribus Matth. 1.19. Erasmus. *Ostentauit.* At Thomas, *Traduxit*, inquit, *sanctos in cælum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmonas ab homine.* Tanti est momenti ex ipsis fontibus haurire. ¶ *Palàm*, ἐν παρρησίᾳ. Vbi est igitur crucis ignominia, quum sibiipsi diabolus crucem fixerit, & tum demum plena victoria sit potitus Christus quum planè victus videretur? Vulgata;

Confidenter palàm, altero proculdubio adscripto ex margine. Ambrosius, *In auctoritate.* Sic accipitur παῤῥησία. Iohannis cap.7 versu 13.& 26. ¶ *Per eam*, ἐν αὐτῷ. Vel In ea, videlicet cruce, quæ fuit instar triumphalis currus, aut circunuecti trophæi. Sic legit & interpretatur Græcus scholiastes. Sic etiam Origenes in Exodum, Homil.4. qui tamen videtur legisse ἐν ξύλῳ, in ligno, quòd eam lectionem annotet Homil.9. In Iesum Naue, vt Erasmus obseruauit. Plerique Græci codices legunt ἐν αὐτῷ, id est, *in semetipso*, vt vertit Vetus interpres & Erasmus: sed si hoc retineamus, malim interpretari, Per sese, id est sua vnius vi.

Μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων·	16	Nequis igitur vos damnet ob cibum vel potum, aut respectu festi, aut nouilunij, aut Sabbathorum:	16	*Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei, aut ne omeniæ, aut Sabbathorum:*
Ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα, τοῦ Χριστοῦ.	17	Quæ sunt vmbra rerum futurarum, at corpus *est* Christi.	17	*Quæ sunt vmbra futurorum, corpus autem, Christi.*
Μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων ἐν ταπεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·	18	Nemo aduersum vos iudicis partes sibi vltrò sumat, in demissione animi & cultu Angelorum: inuadens in ea quæ non vidit, & temerè turgens carnis suæ sensu:	18	*Nemo vos seducat volens in humilitate & religione Angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ.*

16 *Aut respectu diei festi*, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς. Ἐν μέρει dixit pro eo quod Rabbini dicunt מצד [*mitsad*,] vt si dicas in vernaculo sermone, *De la part, ou, à l'esgard d'vne feste*: vt etiam accipitur 1.Pet.cap.4. versu 16. Syrus tamen non ineptè vertit בפולגא [*bephavlaghe*] in distinctionibus, vt μέρος idem valeat atque μερισμός. Ἑορτὴν autem vocat solennes illos dies festos quos Hebræi מועדים [*mohadim*] appellant: distinguítque à Neomeniis & Sabbathis. Vulgata & Erasmus, *In parte*

17 *Sunt*, ἐστι. Vtitur tempore præsenti vt & auctor epistolæ ad Hebr.5.1. quoniam adhuc stabat templum Hierosolymis, & aliquos adhuc Iudæos mera ignorantia, non autem pertinaci contumacia peccantes, Dominus tolerabat. Nam alioqui scripsisset Paulus ἦσαν, *erant.* ¶ *Vmbra*, σκιά. Vmbras intelligo dici Legales ceremonias, non, vt res vanas & inanes qualis est corporum vmbra (erant enim vera & pro ratione ac modo sacramentorum efficacia σημεῖα ac etiam σφραγῖδες in recto ipsorum vsu spirituali per fidem in Christum venturum) sed cum ipso Christo iam exhibito comparatas, qui dicitur earum vmbrarum corpus, quod illum, velut vmbra corpus à quo efformatur, sacramentaliter adumbrarent, Græca scholia & Augustinus quoque in epistola ad Paulinum (vt Erasmus annotauit) aliam lectionem adferunt, puta vt ista connectantur cum iis quæ sequuntur, hoc modo, Corpus Christi, id est vos, qui corpus Christi estis, vel (vt Photio placet) qui corpus Christi accepistis, nemo fraudet eo præmio quod accepistis credendo in illum. Sed hoc mihi quidem videtur tam violentum vt nulla ratione admitti possit, repugnante quoque omnium Græcorum codicum fide: quanuis rectius mihi videatur legere cum Syro interprete ὁ Χριστὸς cuius veritas *est* Christus: quàm τοῦ Χριστοῦ.

18 *Nemo aduersum vos iudicis partes sibi vltrò sumat*, μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω θέλων. Iam incipit aduersus primum illud falsæ religionis genus agere, quod diximus ex vanis speculationibus oriri, cuius etiam vnam speciem, nempe Angelorum cultum, adfert. Cæterùm in hoc loco interpretando vsus sum iudicio meo, Nam τὸ βραβεύειν quod ad me attinet, non legi nisi pro regere ac moderari, atque adeo pro διαιρεῖν, id est, ius dicere, ac cognoscere: qua significatione apud Plutarchum accipitur, sicut apud Aristotelem lib.Rhetoricωn 1. vt Erasmus citat, ὁ δικαστὴς, id est iudex, dicitur ὁ τοῦ δικαίου βραβευτὴς. id est, iuris moderator, vt videlicet inter litigantes decernat: translatione tamen sumpta ab iis qui certaminibus præeraut, quos Græci Agonothetas & Athlothetas, Brabeutas denique vocant, παρὰ τὸ ῥάβδον, vt putant grammatici. Virgam enim solitos fuisse gestare gymnasiarchas, vt & iudices ac reges sceptrum, vel ex his Plutarchi in Antonio verbis apparet, ὁ γυμνασιάρχης δὲ Ἀθήναιος, καὶ τὰ τῆς ἡγεμονίας παράσημα κατιλιπὼν οἴκοι, μετὰ τοῦ γυμνασιαρχικῶν ῥάβδον ἐν ἱματίῳ καὶ φαιακίδι ποιεῖ. Inuenitur tamen apud Demosth. κατὰ Μηδείου καταβραβεύειν etiam de actore dictum qui reum peragat, id est, condemnandum curet: sicut τὸ δικάζειν καὶ τὸ κρίνειν atque adeo ipsum ἀγῶνος nomen ad ipsos litigantes transfertur. Itaque καταβραβεύειν τινὰ non possum aliter accipere quam pro κατακρίνειν, sed vt tanquam de iudice dicatur, sicut etiam τὸ κρίνειν quo vsus est superiore versiculo, eandem hic sententiam altero tantùm verbo sed grauiore vsurpato significans. Nam omnino videtur imperiosam quandam potestatem Apostolus hoc vocabulo significare, ab istis pseudapostolis non aliter vsurpatam quàm si de suo illis licuisset, tanquam agonothetis ac veluti certaminis moderatoribus, præmia vel tribuere vel eripere. Exempli causa, qui leges audent hodie conscientiis præscribere, & modum etiam admetiri quo Deus pœnas (vt ipsi loquuntur) indulgeat, nónne isti planè agonothetarum & βραβευτῶν officium vsurpant, quasi pleno iure possint de salute vel exitio prout ipsis libuit decernere: quum tamen vnicum habeamus βραβευτὴν ac iudicem Iesum Christum cui Pater omnem in cælis & terris potestatem tribuit: & ex cuius voluntate patefacta sese omnes optima fide gerant oportet: quos in hoc mundo familiæ suæ sceptro verbi sui regendæ præfecit 1.Cor. cap.4.versu 1.& 2. Itaque Paulus addidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὴς καὶ αὐτοπάγγελτος, id est, voluntarius, & hoc munus sibi à nullo tributum vltro vsurpans. Nam, (inquit idem Paulus de hac ipsa re disserens, id est, de iis qui conscientias volebant suis traditionibus illaqueare, Rom.14.4) Tu quis es qui de alieno seruo iudicas? Domino suo stat aut cadit. Solent autem Hebræi participia pro verbalibus, quæ vocant, nominibus vsurpare, vt sæpe iam annotauimus. Meam interpretationem probat Syrus interpres, qui vt ostenderet participium θέλων construendum cum verbo καταβραβευέτω, vertit יצבא למחיבותכון [*iestbe lamchaiabutcun*,] id est, *velit vos reos statuere.* Itidemque Photius qui καταβραβευέτω, vertit κατακρινέτω, vt Ambrosius, Deuincat: & Augustinus, Conuincat: qui duo tamen videntur quasi ad actorem transtulisse, quod ego (vt antè dixi) tanquam de iudice ac moderatore potius dictum acceperim. Est autem vis præpositionis κατὰ seruanda: quod in prioribus editionibus non satis expresseram. Superest vt aliorum interpretationes percurramus. Vulgata, *Nemo vos seducat.* Erasmus, *Nequis vobis palmã interuertat.* Hieronymus ad Algasiam quæstione decima, *Nemo aduersum vos brauium accipiat.* Putat enim καταβραβευθῆναι dici eum qui iniquitate agonothetæ præmium amittat, & Græca scholia eorum etiam sententiam adferunt qui καταβραβευθῶσι tum vsurpari dicunt quum penes alium est victoria, penes alium vero præmium. Sed hac significatione (vt antè dixi) non memini hoc verbum vsquam legere: quam tamen amplectetur qui volet. Aliis placet non ad ipsos agonothetas sed ad antagonistas istud referre vt apud Virgilium, Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit quod Eurialus obtineat: quo modo dicuntur Pharisæi nec in cælum ingredi, nec alios ingredi sinere. Adfert etiam aliam declarationem Valla, nempe vt καταβραβεύειν τινὰ significet aliquem proposito præmio ad certamen euocare: cuius etiam dicti exemplum requiro. Sed nimium certè confidenter scripsit Hieronymus, hoc verbum fuisse Cilicibus peculiare, quum sit à Demosthene, Isocrate, Aristotele, Plutarcho vsurpatum. Quod autem attinet ad participium θέλων, Vetus interpres conuertit *Volens*, hiante sententia: nisi pro libente ac voluntario

rio accipias, vti nos fecimus: vel pro ἐμβατεύων legas ἐμβατεύειν, contra omnium codicum fidem. Erasmus, *Dedita opera*, Græca verò scholia supplent τοῦ πορεύεσθαι, vt sit plena sententia, *Volens [hoc facere.]* quas ellipses nusquam velim admittere nisi quũ prorsus sunt necessariæ. Castellio vero θέλων, accipit pro רוצה [*rotseh*,] id est εὐδοκῶν, vt qui cõuerterit, *In modestia & Angelorũ cultu sibi placẽs.* qui sensus minimè est, ineptus. Sed malo tamen (vt antè dixi) istud cum καταβραβευέτω construere. ¶ *In animi demissione*, ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id est prætextu stultæ demissionis animi: quum alioqui inter summas etiam virtutes numeretur ταπεινοφροσύνη. Neque enim isti Angelorum cultores aliud magis vrgebant, quàm nimium esse arrogantes qui auderent ad Deum statim perrumpere: ac proinde beatorum spiritũ dicebant implorandas intercessiones, quod ipsi quoque philosophi præsertim Platonici. Denique idipsum docebant quod hodie boni illi & modesti homines iactant, qui non tantum Angelorum, vt illi, sed etiam sanctorum defunctorum, quorum ossa ostendunt & adorant, (proh vesanam impietatem!) intercessionem vrgent. Denique hoc illud est, meritorium obedientiæ monasticæ votum. ¶ *Cultu*, θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in vitio in hoc loco, deductum (vt Græci grammatici volũt) à Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum inuenerit, quo postea vsi sunt Græcorum plerique: Sic enim Nazianzenus, οὐδὲ Θρᾳκῶν ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν, καὶ τὸ θρησκεύειν, εἰς λόγος. Ad veram tamen religionem accommodatum est Iacobi 1.27. & Act. 26.5. Vulgata, *Religione Angelorum* Erasmus, *Superstitione Angelorum.* ¶ *In ea quæ non vidit inuadens*, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Budæus, *In eorum quæ non vidit possessionem ingrediens*, vel *pedem ponens.* Hoc enim declarat τὸ ἐμβατεύειν. Sed assentior doctissimo interpreti qui hoc quidem significari, sed modo quodam magis inuidioso, rectè censuit. Verbi gratia, proponatur nobis ille Pseudodionysius, quorundam deliciæ, qui similia planè habent labra lactucis: quis confidentius de vllis rebus scripsit quam ille de cælesti hierarchia? Diceres hominem e cælo delapsum, qui aliquot annos illic consumpserit, vt cælestis politiæ formam muneráque omnia per otium describeret. Huius exẽplum sequuti sunt belli homines illi qui Ecclesiasticam hierarchiam tanquam illius ἀντίτυπον descripserunt, quique Purgatorij, Lymbi, ipsorum denique inferorum cœnacula & contignationes non modò in chartis depinxerunt, sed etiam ipsis ter miserorum hominum animis insculpserunt. Iam verò si roges, Vndénam ista? qui minus erunt improbi, respondebunt, Ex Spiritus sancti reuelatione. Putant enim quicquid ipsi somniant, a Spiritu sancto emanare. Aliis erit sine dubio hæreticus quisquis hoc roga it. At Paulus fontes aperit, quum hæc ab iis proficisci dicit qui Iudicis (id est vnius Christi) officium vltro vsurpent, qui simulata modestia ac religione hominibus illudant, qui de iis quæ non viderunt, quasi rebus sibi abundè cognitis ac tritis, subtilissimè garriant, qui non Spiritu Dei, sed sensu carnis suæ, id est vanitate, toti intumescant: qui denique caput Ecclesiæ Christum non retinent. Nam (vt infinita alia prætermi tam) quale illud est quod contentissima voce boant, *Roga Patrem, iube Natum?* Et illud, *Iure matris impera?* Et illud, *Felix cæli porta?* Et illud, *Regina misericordiæ, vita, dulcedo, & spes nostra?* ? Sed hæc omnia videlicet lapidi etiam & ligno dicere, non est Christum pro capite non agnoscere, modò omnes blasphemias termines hac clausula, Per Christum Dominum nostrum. Sed (vt ad rem redeam) ἐμβατεύων Augustinus interpretatur *Inculcans:* Ambrosius, *Extollens:* quas interpretationes non probo. Vulgata, *Quæ non vidit ambulans*, barbarè: Erasmus post Hieronymum, *Fastuosè incedens.* Putauit enim ductum verbum a tragicis cothurnis qui ἐμβάδες dicuntur: sed exemplum idonei scriptoris nullum profert. Quòd autem sublata negante particula quidam legerunt, Ea quæ vidit, manifestè fuit deprauatum. ¶ *Temerè*, εἰκῇ. Id est sine ratione. quæ enim tantæ vanitatis ratio constare potest? perinde nimirum acsi cum ratione velis insanire. Vulgata & Erasmus, *Frustra*, id est sine fructu, pro quo Græcè potius dicitur μάτην. ¶ *Turgens*, φυσιούμενος. Inanis ergo flatus est quicquid ab istis mentibus proficiscitur. Hoc enim est quod Sensum siue Mentem carnis vocat, nempe præclarum illud ἡγεμονικὸν, quod vnum sequuti philosophi non mirum si longissimè à scopo aberrarunt.

Καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλήν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον, καὶ συμβιβαζόμενον αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ.	19	Neque obtinens caput, ex quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatum & compactum, augescit Dei augmento.	19	*Et non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum & constructum, crescit in augmentum Dei.*
Εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε,	20	Itaque si mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi: quid vt viuentes in mundo, ritibus oneramini,	20	*Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis mundi, quid adhuc tanquam viuentes in mundo, decernitis,*

---

19 *Obtinens*, κρατῶν. vel, vt Vulgata, *Tenens.* Vide Marc. 7.3. ¶ *Ex quo*, ἐξ οὗ. Ex quo videlicet Christo. Videtur tamen dicendum fuisse ἐξ οὗ, quum præcesserit κεφαλήν: sed sententiæ non dictionis habita est ratio: vt in illo Euripidis, οἰκτρὰ σὺ τέκνον. item,

Κατέχ' Ἀχιλλεὺς παῖς τραπὺμ' Ἑλληνικὸν
Πρὸς οἶκον ἐλθὼν ἐναλίαν πλάτην.

quod annotare placuit, nequis propter vnum & alterum solœcophanes, cum Hieronymo Paulum faciat prorsus barbarum & elinguem. Vide autem in hunc locum ea quæ scripta sunt Ephes 4.16. ¶ *Suppeditatum*, ἐπιχορηγούμενον. Id est, vt elegante paraphrasi Tertull. in lib. de cibis Iudaicis hunc locum explicat, *Ex quo omne corpus per nexus concatenatum & fibula charitatis mutuis membris innexum atque concretum crescit in Deum.* Vulgata & Erasmus, *Subministratum.* Hoc est autem quod vulgò dicimus *fourni.* & hoc ipso participio vtitur Plutarchus in Cæsare, sic scribens, Πρόκαλεῖτο τὸν Πομπήϊον ἱδρυμένον ἐν καλῷ, καὶ χορηγούμενον ἐκ τῆς καὶ ἐκ θαλάττης ἀποχρώντως Idem Diodorus lib. 2. ἐν δὲ τοιούτοις καὶ τόλμῃ καὶ τοῖς ἄλλοις πρὸς ὑπόφασιν συμπίπτουσι, κεχορηγημένη. Vide Ephes 4.16. ¶ *Augment Dei*, τὴν αὔξησιν τοῦ Θεοῦ. Id est augmento quod à Deo proficiscitur, nimirum à Christi capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non crescunt sed turgent homines.

20 *Itaque si mortui cum Christo*, [*liberi*] *estis ab elementis mundi*, εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ Χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου: Iam pugnat Apostolus aduersus secundam illam falsæ religionis speciem, quæ sita est in traditionibus manifestè superstitiosis: vtitúrque argumento à comparatis sumpto. Cessantibus enim illis ipsis ritibus quibus olim Deus ipse mundum erudiit, quæ est impudentia humanas traditiones, inculcare? Itaque τὸ ἀποθνήσκειν hoc in loco accipitur ἀντὶ τοῦ ἀπαλλαγῆναι, pro liberum & immunem fieri, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι Rom. 6.7. idque duplici respectu, primùm, quòd morte tollatur hæc personalis (quam vocant) obligatio, vt etiam explicat Paulus in eo loco: deinde quod hæc nostra liberatio à mortis Christi participatione pendeat, qui nouum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, vt in epistola ad Hebræos copiosè exponitur. Ideo reddidit Apostolus σὺν τῷ Χριστῷ, cum Christo. Adieci tamen aliquid vt planior esset loquutio. Elementa verò mundi quæ sint exposuimus supra versu octauo. ¶ *Quid*, τί. Vulgata, *quid adhuc*, τί ἔτι. Claromontanus autem codex habet διὰ τί πάλιν, *cur rursus.* ¶ *Vt viuentes in mundo*, ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ. Id est quasi vestra felicitas sit in rebus istis terrenis posita, ac non potius spirituale sit Dei regnum. ¶ *Ritibus oneramini*, δογματίζεσθε. Vetus interpres, *Decernitis*, quod non probo. Est enim δογματίζεσθαι passiuè accipiendum, neque hic significat decernere, nec etiam Iudicari, vt vertit Syrus interpres. Itaque suspicatur Erasmus eum legisse δογματίζετε, vt & Tertullianum, qui in libello paulo antè citato conuertit, *Sententiam fertis.* Sed

ne Erasmi quidem versio mihi satisfacit qui interpretatur *Decretis tenemini.* Neque enim vsquam reprehenduntur Colossenses quòd pseudapostolis essent obsequuti, sed contrà laudatur eorum constantia suprà, versu 5. Admonentur tamen vt sibi caueant ab iis qui iam eos erant aggressi. δογμάτων verò appellatione traditiones proculdubiò intelligit, non autem ipsas diuinę Legis ceremonias: traditiones, inquam, in delectu ciborum & pollutionibus sitas, quarum sæpe fit mentio in Euangelio, & quarum pleni sunt Thalmudici.

Μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς;	21	"Ne attigeris, "*aiũt isti*, neque gustaris, neque contrectaris?	21	*Ne tetigeris, neque gustaueris, neque contrectaueris?*	
Ἃ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐντάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων.	22	"Quæ omnia ipso vsu pereunt, "*præscripta* ex mandatis & doctrinis hominum.	22	*Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu, secundum præcepta & doctrinas hominum.*	
Ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελοθρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός.	23	Quæ "rationem quidem habent "sapientiæ "in cultu voluntario, "& summissione animi, "& in eo quòd corpori non parcant "nec *tamen* vllius sunt pretij, "*quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro.	23	*Quæ sunt rationẽ quidem habentia sapientiæ in superstitione & humilitate, & non ad parcendum corpori, non in honore aliquo, ad saturitatem carnis:*	

21 *Ne attigeris,* μὴ ἅψῃ. Verba sunt pseudapostolorum μιμητικῶς expressa à Paulo. Itaque Ambrosius proculdubio aberrat à scopo, (quod & annotauit Erasmus) hunc locum ita explicans, & passim etiam citans, quasi Paulus ista in illorum persona non loquatur, sed ab omni specie rerum mundanarum deterreat. Ideo adieci supplementum perspicuitatis causa.

22 *Quæ omnia ipso vsu pereunt,* ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata ad verbum, *Quæ sunt omnia in interitum ipso vsu.* Erasmus verò τῇ ἀποχρήσει conuertit *Abusu*: rectè quidem, & ex iurisconsultorum distinctione, qui abusum propriè in iis constituunt quæ vsu consumuntur, id est quorum vsus in ipsa consumptione positus est. Sed tamen vt omnem vitarem amphiboliam, *vsum* dicere malui: quum sic quoque loquantur ipsi iurisconsulti. Græca scholia mentionem faciunt τοῦ ἀφειδοῦντος, vt fortassis legerint τῇ ἀποκρίσει. Colligit autem Paulus ex rerum istarum natura, in iis positum non esse regnũ Dei, sicut & alibi sæpe. Vbi igitur quadragesimalis, sextæ feriæ, & pisciũ esus, quæ nõnullos iampridẽ non pudet ad Apostolos referre? Neque nos tamẽ pisciũ esum, sed impietatẽ eorum damnamus qui istas tam discrètè damnatas hominum traditiones Christi beneficio adiungunt. [*Præscripta*] *ex mandatis,* &c. κατὰ τὰ ἐντάλματα. Quod suppleui, nemo non videt prorsus congruere, ac etiam requiri, vt plana sit sententia. Alludit autem Paulus ad locũ Es. 29.13. ex cuius collatione intelligi potest quàm firmum sit hoc argumentum.

23 *Rationem,* λόγον. Id est, Videntur quidem exquisitæ quædam res esse: vt quum dicitur aliquis esse præclara existimatione, vel contrà nullo numero esse. Nam hæc omnia etiam significat λόγος. Erasmus, *Verbo tenus speciem* interpretatur. putat enim λόγον hoc loco sonare sermonem aut verba, vt opponatur rei. ¶ *Sapientiæ,* σοφίας. Id est excellentis cuiusdam doctrinæ, & è cælo potius allatæ quàm consilio humano excogitatę. Sic enim solet Sapientiæ nomen Paulus vsurpare: & quam hoc verum sit quod hìc dicitur, mox ab Apostoli obitu res ipsa ostendit, mundo intra aliquot annorum spatium, ita monasticarum (id est diabolicarum) quarundam præscriptionum præstigiis fascinato, vt incredibilia videri possint quæ de istis nugis sunt perscripta, nisi succedens Franciscus & Dominicus, & nuper etiam Iesuitæ illa omnia confirmassent, adeo quidem vt Franciscum Iesum typicum (proh insanam blasphemiam!) etiamnum hodie publicè decantent. ¶ *In cultu volũt.* ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulgata, *In superstitione.* Erasmus, *Per superstitionem.* Ac verum quidem est nihil aliud hæc fuisse quàm inanem atque adeo impiam superstitionem: sed tamen non describit his verbis Paulus qualia hæc re vera fuerint: sed qualia esse visa sint, & quos pietatis colores habuerint: nẽpe insignis cultus, summæ summissionis, denique neglectus corporis. Itaq. hic primus est color humanę superstitionis, quasi homines vltro etiam plus præstent quam teneantur, & perfectiorem quandam viam insistant, non contenti Legem Dei impleuisse. Hinc nata sunt opera supererogationis, & redempta quibusuis opibus merita monachorum. Alludit autem Paulus ad voluntarias oblationes, quas Hebræi נדבות [*nedaboth*] appellant: quarum tamen longè alia ratio fuit, quum nec in doctrina nec in ritibus quicquam vel mutare, vel addere, vel detrahere licuerit, absque verbi Dei violatione: quod Pharisæis Christus exprobrauit. ¶ *Et summissione,* καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Alter color, quòd ista videantur homines ad incredibilem quandam deiectionem & summissionem assuefacere: quum nullum inueniri possit nomen quo tam superba ista supererogatio, vel potius superarrogantia, possit explicari. Vulgata *Et humilitate.* Erasmus, *Et humilitatem animi.* ¶ *Et in eo quod corpori non parcant,* καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic necessariò conuerti, vt Pauli sententiam planius exprimerem. Vulgata, *Et non ad parcendum corpori*, pro, *Et ad non parcendum corpori.* Erasmus, *Et læsionem corpori.* Quis porro tam est hebes vt non videat hoc in loco monachorum regulas & pseudapostolicas traditiones graphicè ab Apostolo describi? ¶ *Nec [tamen sunt] vllius pretij,* οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Vsitatum est Hebræis subaudire aduersatiuam particulam, vt Psal. 119. versu 141. & 157. & Ioh. 9.30. Liquet autem ex præcedente μὲν, omnino subaudiendam esse aduersatiuam in hoc quidem dicendi genere, vbi contraria comparantur. Contraria autem voco οὐκ ἐν τιμῇ τινι, siue τιμῆς ἀδεμίας ἦ, id est, nullius pretij nec dignitatis esse, & λόγον ἔχειν σοφίας, id est, pro sapientia æstimari, siue sapientiæ numero & loco haberi. Antea igitur dixit Paulus quid iudicet mundus de istiusmodi præceptis hominum, proposita vna specie, nempe ciborum delectu: nunc verò quod sit rectum de iis iudicium ostendit, nempe ista nullius esse pretij, quorum tamen splendor maximus esse videatur. Scio tamen hunc locum aliter solere explicari: sed hanc sententiam mihi videtur postulare tum argumenti series, tum ipsa constructionis ratio, & verborum quoque proprietas: quanquam nemini præiudicium adfero. ¶ [*Quum*] *ad ea* [*spectent*] *quibus farcitur caro,* πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. Id est, quum in cibo & potu sita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in illis potius quæ ad Spiritus alimentum & ad vitam ęternam referuntur, Rom. 14.17. & 1. Cor. 6.13 & 8.8. Sunt igitur istæ potius sumptuariæ leges, non autem de pietate ac religione, 1. Tim. 4.7. & 8. Ergo (vt ad verba ipsius contextus veniam) quum hoc subiiciatur pro ratione cur ista nullius sint dignitatis, supplendum est participium ὄντα, vel σωτηνοντα. quæ ellipsis non magis est violenta quàm si Latinè dicas, Nihil ad rem, sub. pertinet. Appellatione autem τῆς πλησμονῆς non intelligitur actio, id est expletio seu fartura, sed passiua significatione idipsum quo farcitur venter. Denique in nomine Carnis tacita est antithesis Spiritus, & præstantioris illius (nempe spiritualis) vitæ, quam illi iactabant. Ideo malui *carnem* quàm *corpus* interpretari. Hæc igitur est plana & apposita explicatio huius loci, alioquin perobscuri. Sic autem interpretatus est Vetus interpres, *Non in honore aliquo ad saturitatem carnis.* Erasmus verò, *Non per honorem aliquem ad expletionem carnis.* Castellio denique, immodica sua licentia vsus, hæc infarcit superiori versiculo, quasi scriptum sit ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, οὐκ ἐν τιμῇ τινι, πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκὸς, id est, vt ipse interpretatur, *Quorum omnium is vsus est vt vsu pereant, & ad corporis expletionem pertineant, non vt in aliquo sint honore.* Mirabile sanè hyperbaton, & quod nulli nisi peruersissimi iudicij homini

venire in mentem potuit. Quomodo verò cohærebunt sequentia? optimè nimirum, si suppleueris quiduis ex arbitrio. Ista verò, inquit, placita sunt (vbi verò ista in Græco contextu?) ex hominum præceptis atque doctrinis, quæ quidem sunt eiusmodi vt rationem habeant sapientiæ ob religionis speciem, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atque modestiam, & corporis vexationem seueram. Hoc vero vtrum est ex Græco conuertere, an peruertere?

Κεφάλαιον γ.

1 Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, οὗ ὁ Χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθήμενος.

2 Τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.

3 Ἀπεθάνετε γὰρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν τῷ Χριστῷ ἐν τῷ Θεῷ.

4 Ὅταν ὁ Χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.

5 Νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακὴν, καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρεία.

6 Δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

7 Ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε ἐν αὐτοῖς.

8 Νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργὴν, θυμὸν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν.

9 Μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ.

10 Καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν.

CAP. III.

1 ITaque si resurrexistis cum Christo, superna quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens.

2 Superna curate, non terrestria.

3 Nam mortui estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo:

4 Quando Christus, vita *illa* nostra, patefactus fuerit, tum & vos cum eo patefietis gloriosi.

5 Mortificate igitur membra vestra terrestria, ‖ scortationem, impuritatem, mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiam, quæ est idololatria. Ephes. 5.3

6 Ob quæ venit ira Dei super homines contumaces.

7 Quibus in *vitiis* & vos incessistis quondam, quum in iis viueretis.

8 At nunc deponite etiam vos hæc omnia, iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, verborum turpitudinem ab ore vestro.

9 Nec mentimini alius aduersus alium, quum exueritis veterem illum hominem cum factis ipsius:

10 Et indueritis nouum illum, qui renouatur in agnitionem congruentem imagini eius qui ipsum condidit.

CAP. III.

1 *IGitur si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite: vbi Christus est in dextra Dei sedens.*

2 *Quæ sursum sunt sapite non quæ super terram.*

3 *Mortui enim estis, & vita vestra est abscondita cum Christo in Deo.*

4 *Quum Christus apparuerit, vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria.*

5 *Mortificate ergo membra vestra quæ sunt super terram, fornicationē, immunditiam, libidinē, concupiscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus.*

6 *Propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis.*

7 *In quibus & vos ambulastis aliquando, quum viueretis in illis.*

8 *Nunc autem deponite & vos omnia, iram, indignationem, malitiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro.*

9 *Nolite mentiri inuicem, expoliantes vos veterem hominem cum actibus suis:*

10 *Et induentes nouum eum qui renouatur in agnitionem secundum imaginem eius qui creauit illum.*

IN CAPVT III.

1 *Resurrexistis cum Christo*, συνηγέρθητε τῷ Χριστῷ. De nouo fœdere & noua vita loquitur, quòd Spiritus Christi participes, quasi translati iam simus in alteram illam vitam, vbi nec cibo nec potu egebimus, sed similes erimus Angelis Dei. Laborandum igitur vt quæ supersunt veteris hominis reliquiæ, vi Spiritus profligentur: quem hominibus largiri non potest esca vel potus: non autem quærenda in istis externis rebus pietas. Cohærent verò inter se mori & resurgere cum Christo, id est, Christi mortis participatione mortificari peccato, mundo, Legis denique elementis, atque adeo toti Legi, & resurrectionis Christi participatione viuificari Deo: vt expositum est pluribus, cap. 6. epist. ad Rom.

2 *Terrestria*, τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Sic vocat, opinor, externa illa in quibus illi summam pietatis ponebant, quum ea potius sit in rebus longè aliis, nempe in sancta puræ vitæ meditatione.

3 *Mortui estis*, ἀπεθάνετε. Repete *cum Christo*, ἀπὸ τοῦ κεινοῦ.

4 *Gloriosi*, ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus, *In gloria*, obscuré. Est autem Hebraismus, quem exposuimus 1. Cor. 15 42.

5 *Mortificate*, νεκρώσατε. Id est, omnem vim ac vigorem extinguite naturæ illius deprauatæ, quæ vos deorsum trahit, & prauos illos motus Spiritui repugnantes in vobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter vocat mēbra, quibus vet⁹ homo (id est ratio ac volūtas hominis deprauata) perinde vtitur ac corpus mēbris: vtpote quæ ipsius etiā corporis mēbra secum rapiant. Vide Rom. 6. 12. ¶ *Mollitiem*, πάθος. Sic vocat mollis & effœminatos, qui & pathici dicti sunt. vt explicat etiā Syrus interpres. Horat. *Cum grege turpiū Morbo virorum.* Quem locum perappositè citauit Erasmus. Vulgata, *Libidinem.* Cypr. epist. 52. citans hunc locum, hanc vocem prætermittit, & πλεονεξίαν vertit *Cupiditatem.* Item pro ἥτις ἐστὶν, *quæ est*, legit ἃ ἐστι, *quæ sunt.* ¶ *Idololatria*, εἰδωλολατρεία. Vide Ephes. 5. 5.

6 *Venit*, ἔρχεται. Id est, venire solet. Vide Ephes. 5. 6.

10 ¶ *Super homines contumaces*, ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Vulgata, *Super filios incredulitatis.* Vide Ephes. 2. 2. *

7 *Quibus in* [*vitiis*,] ἐν οἷς. Quid sit ambulare seu versari in peccatis, diximus Ephes. 2. 2. distinguuntur autem hoc in loco Ambulare & Viuere, ita vt hoc posterius indicet naturæ habitum, illud verò ἐνεργείαν ipsam. Vide Act. 8. 23. Erasmus verò manifestè deprauauit sententiam quum ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim *Inter quos*, quum sententia ipsa minimè sit ambigua.

8 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Articulus vim habet διαφορικοῦ, ideoque non fuit prætermittendus. ¶ *Excandescentiam*, θυμόν. Vulgata & Erasmus, *Indignationem.* Quomodo verò distinguantur ὀργὴ & θυμὸς diximus Ephes. 5. 31.

9 *Quum exueritis*, ἀπεκδυσάμενοι. Vulgata, *Expoliātes*, duplici errore. Fuit enim seruanda præteriti temporis significatio: & ponuntur hæc participia ἀπολογικῶς. Est autem in hac loquendi formula alluſio ad baptismi ritum in Ecclesia vetere obseruatum, non aspersionis sed immersionis nudorum corporū, quæ postea nouis candidis vestibus mos fuit operire. inde illud eiusdem Apostoli Galat. 3. 27. *Quotquot baptisati estis, Christum induistis.* ¶ *Veterem illum hominem*, &c. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Rom. 6. 6. *

10 *In agnitionem*, εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut (si malimus) materia ipsius regenerationis ita significatur. Loquitur enim de agnitione efficaci, vt definitur 1. Iohan. 2. 3. & 4. ¶ Con-

gruentem imagini, κατ' εἰκόνα. Vide Eph.4.24. Est autē subaudiēdus articulus, vt sit τὴ κατ' εἰκόνα. quā ob causā sic malui interpretari, quàm ad verbū, *Secundū imaginē*. Eras. cōtra omnium nostrorum codicū fidē legit τὴ εἰκόνα, *& imaginem.*

Ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκροβυστία, βάρβαρος καὶ Σκύθης, δοῦλος καὶ ἐλεύθερος· ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.	11	Vbi non est Græcus & Iudæus, Circuncisio & Præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber: sed omnia & in omnibus *est* Christus.	11	*Vbi non est Gētilis & Iudæus, Circuncisio & Præputium, barbarus & Scytha, seruus & liber: sed omnia & in omnibus Christus.*
Ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ Θεοῦ ἅγιοι καὶ ἠγαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, ταπεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν·	12	Induimini igitur, vt electi Dei, sancti & dilecti, visceribus miserationum, benignitate, modestia, mansuetudine, lenitate:	12	*Induite vos ergo, sicut electi Dei, sancti & dilecti, viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam:*
Ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.	13	Tolerantes alij alios, & condonantes vobis mutuò, siquis aduersus aliquē habuerit querelam: sicut & Christus condonauit vobis, ita & vos.	13	*Supportantes inuicem, & donantes vobismetipsis, siquis aduersus aliquem habet querelam: sicut & Dominus donauit vobis, ita & vos.*
Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύνδεσμος τῆς τελειότητος.	14	Super hæc autem omnia *induimini* charitate, quæ est vinculum perfectionis.	14	*Super omnia autem hæc charitatem, quod est vinculum perfectionis.*
Καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι· καὶ εὐχάριστοι γίνεσθε.	15	Et pax Dei imperet in cordibus vestris, ad quam etiam vocati estis in vnum corpus: & gratias agite.	15	*Et pax Christi exultet in cordibus vestris, in qua & vocati estis in vno corpore: & grati estote.*
Ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως ἐν πάσῃ σοφίᾳ· διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτοὺς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ἐν χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ Κυρίῳ.	16	Sermo Christi inhabitet in vobis copiosè cū omni sapientia, docēdo & cōmonefaciendo vos mutuò psalmis, & hymnis & cantionibus spiritualibus, cum gratia canentes in vestro corde Domino.	16	*Verbum Christi habitet in vobis abundanter, in omni sapientia: docentes & commonentes vosmetipsos psalmis, hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo.*
1.Cor.10. 31. Καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ, πάντα ἐν ὀνόματι Κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ δι' αὐτοῦ.	17	‖ Et quicquid egeritis sermone, aut facto, in nomine Domini Iesu *id facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.	17	*Omne quodcunque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi, gratias agētes Deo & Patri per ipsum.*

11 *Non est*, οὐκ ἔνι. Vide Galat.3.28.

* 12 *Induimini*, ἐνδύσασθε. Id est, ornati estote, ita vt nunquam exuatis. Vide Rom.13.14. ¶ *Vt*, ὡς. Vide 2.Cor. 2.17. ¶ *Visceribus*, σπλάγχνα. Id est, tenerrimis illis affectibus. Vide Luc.1.78. ¶ *Miserationum*, οἰκτιρμοῦ. Id est, summæ misericordiæ. Vide 2.Corinth.1.3.

13 *Vobis mutuò*, ἑαυτοῖς. Vide Ephes.4.32. Sic etiam manifestè accipitur infrà, versu 16.

14 *Vinculum perfectionis*, σύνδεσμος τῆς τελειότητος. Id est, vinculum quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærent. Ergo, inquit sophista, Charitate iustificamur. Sed quis sani cerebri esse putet eū qui sic argumentetur? Claromontanus codex legit ἑνότητος, *vnitatis*, quod nusquā alibi inueni, & mihi accōmodatissimum videtur.

15 *Imperet*, βραβευέτω. Id est, omnia regat ac moderetur. vt ille apud Virgil. βραβεύτης, *-producere longius iras, Et sæuire animis Entellum haud passus acerbis: Sed finem imposuit pugnæ.* Liceat enim hic nobis sacra cum profanis comparare. quandoquidem Paulum non puduit ab his rebus translationem sumere. Quum igitur in perpetuo quodam certamine versemur, vult in animis nostris sedentem pacem Dei tanquam agonotheten seu brabeuten, omnes affectus in officio continere: vt verè pacem Dei, id est concordiam auspiciis Dei initam colamus, vt vnanimes tandem ex superata carne palmam referamus. Vulgata, *Exultet*, vt mihi videatur existimasse τὸ βραβεύειν id esse quod in vernaculo nostro sermone dicimus verbum è verbo *brauer*. Erasmus, *Palmam ferat*. Ego vero (vt dixi suprà, 2.18) τὸ βραβεύειν nusquam legi propriè nisi de ipsis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere videntur ij quos vulgò vocāt in singularibus certaminibus, *marschauv de camp.* ¶ *In vnum corpus*, ἐν ἑνὶ σώματι. Id est, in vnum corpus Dei beneficio coniuncti, vt alij aliis membrorum instar adessetis. Vide 1.Corint.12.12. & 13. ¶ *Gratias agite*, εὐχαριστοῦ γινεσθε. Id est εὐχαριστεῖτε, nempe Deo, de hac pace, siue Christo, vt additur apud Syrum interpretem. Vulgata, *grati estote*, id est beneficij accepti memores. quod tamen sic intellige vt gratia non referatur, sed habeatur. Hoc enim esse ad ipsam rem referendum apparet ex duobus vers. proximè sequentibus, eadem sententia terminatis.

16 *Sermo Christi*, ὁ λόγος τοῦ Χριστοῦ. id est, Euangelij doctrina. ¶ *Copiosè*, πλουσίως. Vulgata, *Abundanter*. Erasmus, *Opulentè*. Alibi autem diximus omnem copiam & affluentiam ita significari. ¶ *Docendo*, διδάσκοντες. Vulgata, *Docentes*. Erasmus, *Docetéque*. Potest autem hoc etiam connecti cum ἐν πάσῃ σοφίᾳ, suntque hæc participia posita perinde vt מקור [*makor*] apud Hebræos, & apud Latinos gerundi modus: ideóque nulla est habita casus ratio, vt 2. Corinth.9.11. & 13. Mar.12.40: & alibi. vbi de hac formula diximus, apud Homerum etiam vsitata, & apud alios scriptores, vt annotat Eustathius libro Iliad. β & π. ¶ *Vos mutuò*, ἑαυτοῖς. Vulgata, *Vosmetipsos*. Vide Ephes, 4.32. ¶ *Psalmis, hymnis, & cantionibus*, ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς. Psalmos puto dici quos vocant Hebræi מזמורים [*mizmorim*,] & hymnos, quos תהלים [*tehillim*,] & cantica, quæ שירים [*schirim*.] Psalmos igitur vocat quascunque cantiones variis argumentis scriptas. Nam & querelæ, & narrationes, & postulationes in psalmis referuntur: at hymni solas laudes continent. Cantica verò dicuntur peculiares quædam & magis artificiosæ cantiones, quæ & ipsæ laudes complectebantur, sed augustiore quadam forma quàm psalmi aut hymni, vt licet ex exemplis cognoscere. ¶ *Cum gratia*, ἐν χάριτι. Vulgata, *In gratia* id est, quòd se vtilitate commendet, vt eo nomine gratiam mereatur ab auditoribus, vt Ephes.4.29. nisi ad gratiarum actionem malimus hoc referre. ¶ *In vestro corde*, ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. Vide Ephes.5.19.

17 *In nomine*, ἐν ὀνόματι. Id est, Inuocato Christi nomine, vel ad Christi laudem ac gloriam. Quod autem addit δι' αὐτοῦ, *per eum*, diligenter notandum est, vt scianus Deum frustra coli nisi Christus Mediator interueniat.

18 *Vxores*,

Αἱ γυναῖκες, ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ὡς ἀνῆκεν ἐν Κυρίῳ.

Οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, μὴ πικραίνεσθε πρὸς αὐτάς.

Τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα· τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ Κυρίῳ.

Οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν.

Οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρκα κυρίοις, μὴ ἐν ὀφθαλμοδουλείαις, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν Θεόν.

Καὶ πᾶν ὅ, τι ἐὰν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε, ὡς τῷ Κυρίῳ καὶ οὐκ ἀνθρώποις· Εἰδότες ὅτι ἀπὸ Κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδοσιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ Κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε.

Ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε· καὶ οὐκ ἔστι προσωπολημψία.

Κεφάλαιον δ.

Οἱ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε· εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς.

Τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγορεῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

Προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ Θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, δι' ὃ καὶ δέδεμαι.

Ἵνα φανερώσω αὐτὸ ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.

18 ‖Vxores, subiicite vos propriis viris, vt conuenit in Domino.

19 ‖Viri, diligite vxores, & ne estote aduersus eas amarulēti.

20 ‖Filij, auscultate parentibus in omnibus: hoc enim gratum est Domino.

21 Patres, ne irritate liberos vestros: ne despondeant animum.

22 ‖Serui, auscultate per omnia iis qui domini sunt secundum carnem, non obsequiis ad oculum exhibitis, vt qui hominibus placere student, sed cum simplicitate cordis, timentes Deum.

23 Et quicquid feceritis, ex animo præstate, tanquam Domino & non hominibus:

24 Scientes vos à Domino recepturos mercedem hæreditatis: nam Domino Christo seruitis.

25 Qui verò iniuriam intulerit, referet iniuriam quam intulerit: nec est personarum respectus.

CAP. IIII.

1 VOs domini, æquitatem & æquabilitatē seruis exhibete: vt qui sciatis vos quoque habere Dominum in cælis.

2 ‖In precibus perdurate, inuigilantes iis cum gratiarum actione.

3 ‖Precantes simul etiam pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis, vt loquamur mysterium Christi, propter quod etiam sum vinctus.

4 Vt, *inquam*, illud patefaciam, sicut oportet me loqui.

5 ‖Sapienter vos gerite erga extraneos, opportunitatem redimentes.

18 *Mulieres, subditæ estote viris, sicut oportet in Domino.* Eph.5.22.

19 *Viri, diligite vxores, & nolite amari esse ad illas.* 1 Petr.3.7.

20 *Filij, obedite parentibus per omnia: hoc enim placitum est Domino.* Ephes.6.1.

21 *Patres, nolite ad indignationem prouocare filios vestros: vt non pusillo animo fiant.*

22 *Serui, obedite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum.* Ephes.6.5. tit.2.9. 1.pet.2.18.

23 *Quodcunque facitis, ex animo operāmini sicut Domino & non hominibus.*

24 *Scientes quòd à Domino accipietis retributionem hæreditatis: Domino Christo seruite.*

25 *Qui enim iniuriam facit, recipiet id quod iniquè gessit: & non est personarum acceptio.*

CAP. IIII.

1 *DOmini, quod iustum est & æquum, seruis præstate: scientes quòd & vos Dominum habetis in cælo.*

2 *Orationi instate, vigilantes in ea, in gratiarum actione.* Luc.18.1. 1.thes.5.17.

3 *Orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi: propter quod etiam vinctus sum:* Ephe.6.18. 1.thes.3.1.

4 *Vt manifestem illud ita vt oportet me loqui.*

5 *In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt, tempus redimentes.* Ephes.5.15.

---

18 *Vxores*, γυναῖκες. Vulgata, *Mulieres*, quasi ad sexum hoc referatur, sicut etiam mox perperam omisit vocem ἰδίοις, id est, propriis, addēte quoque Claromontano codice ὑμῶν, *vestris*, quod Syrus quoque interpres nō neglexit. ¶ *Subiicite, vos*, ὑποτάσσεσθε. Vide Ephes.5.21 ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Id est, perinde, vel quatenus iubet Dominus, qui hanc τάξιν & οἰκονομίαν distribuit. Itaque aberrant omnes mariti & vxores à scopo, quicunque Deum sibi in Christo non proponunt in amādo: quod non agnouit philosophia.

19 *Vxores*, τὰς γυναῖκας. Syrus interpres rursum hic legit ὑμῶν, *vestras*.

20 *In omnibus*, κατὰ πάντα. Repete ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, *In Domino*, vt Eph.6.1. quod etiā statuēdum est in proximo versiculo.

21 *Irritate*, ἐρεθίζετε. Id est παροργίζετε. Ephes.6.4.

22 *Secundum carnem*, κατὰ σάρκα. Hæc exposuimus Ephes.6.5.& 6.

24 *Mercedem*, &c. τὴν ἀνταπόδοσιν. Id est, Pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quo vos ex seruis filios esse factos re ipsa cognoscetis, quum videlicet cælestis illius hæreditatis eritis participes. Nomen autem τῆς κληρονομίας omnem meriti rationem tollit, quum ex gratuita adoptione pendeat: nec quo iure quæratur hæreditas, sed ad quos spectet, differat hoc in loco Apostolus.

25 *Qui verò*, &c. ὁ δέ. &c. Hoc ego accipio, cum doctissimo interprete, vt in dominos iniquos dictum, quorum iniurias libentius ferent serui si intellexerint se Dominum habere iniuriarum suarum vindicem, non minus quàm reges & imperatores. Neque enim est in Christo dominus aut seruus. quod tamen quomodo sit accipiendum, vel ex hoc loco satis apparet, aduersus furiosos illos Anabaptistas qui omnem τάξιν perturbant. Vetus interpres ὁ δὲ, *qui enim*. ¶ *Iniuriam quam intulerit*, ὁ ἠδίκησε. Id est, iniuriæ suæ mercedem, vt Ephes.6.8.

IN CAPVT IIII.

3 *Ostium sermonis*, τὴν θύραν τοῦ λόγου. Id est, os apertum & liberum ad prædicandum Euangelium: vt Ephes.6.19.

4 *Sicut oportet*, ὡς δεῖ. Quæ sit vis hoc in loco verbi Oportet, ostendit ipse Apostolus 1.Cor.9.16.

5 *Sapienter*, ἐν σοφίᾳ. Id est, considerate ac circunspectē. Multæ enim causæ sunt cur cum illis potissimū prudenter & sapienter agere oporteat qui nondum accesserunt ad Euangelium. ¶ *Oportunitatem redimentes*, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. Id est, occasionem illos lucrifaciēdi, etiam cum vestrarum rerum iactura quærentes. Vide Ephes.5.16.

Ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι ἅλατι ἠρτυσμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

6 Sermo vester semper cum gratia sit sale conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

6 Sermo vester semper in gratia sale sit conditus: vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere.

Τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν Κυρίῳ·

7 Res meas omnes vobis notas faciet Tychicus, dilectus frater & fidus minister, ac conseruus in Domino:

7 Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conseruus in Domino:

Ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν·

8 Quem misi ad vos ob hoc ipsum vt cognoscat res vestras, & corda vestra consoletur.

8 Quem misi ad vos ad hoc ipsum vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra.

Σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν. πάντα ὑμῖν γνωριοῦσι τὰ ὧδε.

9 Cum Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex vobis. Omnia *igitur* vobis exponent quæ hic aguntur.

9 Cum Onesimo charissimo & fideli fratre, qui ex vobis est, omnia quæ hic aguntur, nota facient vobis.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβᾳ, περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς· ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν.

10 Salutat vos Aristarch⁹ meus in captiuitate socius, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si venerit ad vos, excipite eum.

10 Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata. si venerit ad vos excipite illum.

Καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς· οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

11 Et Iesus qui vocatur Iustus: qui sunt ex circuncisione: hi soli *sunt* mihi adiutores in regno Dei, fuêre mihi solatio.

11 Et Iesus qui dicitur Iustus, qui sunt ex circuncisione: hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληροφορημένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ.

12 Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Christi, semper certans pro vobis in precibus, vt stetis perfecti & cópleti in omni volũtate Dei.

12 Salutat vos Epaphras qui ex vobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationib⁹, vt stetis perfecti & pleni in omni volũtate Dei.

Μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ ὅτι ἔχει πολὺν πόνον ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

13 Hoc enim de eo testor, eum multo vestri studio ardere, & eorum qui sunt Laodiceæ, & eorum qui Hierapoli.

13 Testimonium enim illi perhibeo, quod habet multum laborem pro vobis & pro iis qui sunt Laodiciæ & qui Hierapoli.

Ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητὸς καὶ Δημᾶς.

14 Salutat vos Lucas medicus ille dilectus, & Demas.

14 Salutat vos Lucas medicus clarissimus, & Demas.

2.Tim.4. 11. Ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν.

15 ‖Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & Ecclesiam quæ in domo illius est.

15 Salutate fratres qui sunt Laodiceæ, & Nympham, & quæ in domo eius est Ecclesiam.

Καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολὴ, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ· καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε.

16 Et quum perlecta fuerit apud vos epistola, facite vt etiam in Laodicensium Ecclesia recitetur: & eam quæ scripta est Laodicea, vt vos quoque legatis.

16 Et quum lecta fuerit apud vos epistola, facite vt & in Laodicensium Ecclesia legatur, & eam quæ Laodicensium est, vos quoque legatis.

Καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ, Βλέπε τὴν διακονίαν ἣν παρέλαβες ἐν Κυρίῳ ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

18 Et dicite Archippo, Vide vt ministerium quod accepisti in Domino, impleas.

17 Et dicite Archippo, Vide, ministerium quod accepisti in Domino, vt illud impleas.

---

6 *Cum gratia*, ἐν χάριτι. Id est, ad commodum proximi comparatus, vt diximus suprà.3.16. ¶ *Sale conditus*, ἅλατι ἠρτυσμένος. Huic opponitur sermo putris & corruptus, cuius meminimus suprà, Ephes.4.29.

10 *De quo*, περὶ οὗ. Ambiguum est, ad Barnabam an ad Marcũ hæc oratio referatur: sed de Marco agi verisimilius est. ¶ *Excipite*, δέξασθε, Vel δέξασθαι Vt excipiatis, si coniungas cum ἐλάβετε. vt habet Syrus interpres, vt exprimatur quod fuerit illud mandatum.

11 *Hi soli*, οὗτοι μόνοι. Certe vel magna hîc fit Petro iniuria, vel Romæ tum non erat. Vbi ergo illi xxv anni quibus Romæ sedit? ¶ *In regno Dei*, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Id est, in Euangelio, vt 2. Corinth.8.18. & Philipp. 2.22. Verè enim regnat Deus per Euangelium.

12. *Certans*, ἀγωνιζόμενος. Ita significatur translatitia voce ardor summus charitatis & precum. Vulgata, *sollicitus*, non seruata metaphora. ¶ *Completi in omni voluntate Dei*, πεπληροφορημένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ Θεοῦ. Id est, instructi plenissimè cognitione voluntatis Dei, vel iis donis quæ requiruntur ad præstandum quicquid Deus mandarit. Itaque τελείους ac πεπληροφορημένους opponit infirmis & nouitiis, metaphora ab ætatum gradibus sumpta sicut τέλειοι τοῖς νηπίοις Philipp.3.12. Vide 1.Corinth.2.6.& 14.20.

13 *Laodiceæ* ἐν Λαοδικείᾳ. Vide suprà, 2.1.

15 *Ecclesiam*, ἐκκλησίαν. Erasmus, *Congregationem*. Vide Rom 16.5.& 1.Cor.16.19.

16 *Laodicea*, ἐκ Λαοδικείας. Qui putant significari epistolam ad Timotheum priorem, vel ea ratione refelluntur quòd satis appareat ex iis quæ scripta sunt supra, capite 2.versu 1. Paulum hanc Laodiceam non inuisisse. Sed multo fœdius errarunt qui ex hoc loco suspicati sunt quandam fuisse epistolam Pauli ad Laodicenses scriptam: quia nimirum Vetus interpres conuertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, Eam quæ est Laodicensium: quum potius significet Paulus epistolam aliquam ad se missam Laodicea, aut potius qua responsuri essent Laodicenses Colossensibus. Vetus tamen est hic error, & epistola illa ad Laodicenses iampridem fuit ementita, vtpote quam citet Epiphanius aduersus Marcionitas.

18 *Gratia*,

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου. Μνημονεύετέ μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

18 Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

18 *Salutatio mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia Domini nostri vobiscum. Amen.*

Πρὸς Κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Τυχικοῦ καὶ Ὀνησίμου.

19 Scripta est ad Colossenses Roma. per Tychicum & Onesimum.

19 *Scripta ab vrbe Roma, per Tychicum & Onesimum.*

18 *Gratia*, ἡ χάρις. Vetus interpres addit, *Domini nostri*, τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

19 *Scripta est*, ἐγράφη. In Claromontano codice scribitur simpliciter ἡ πρὸς Κολοσσαεῖς ἐπιστολὴ πρώτη, *completa est epistola ad Colossenses*, & mox, ἡ πρὸς Φιλιππησίους ἀρχή, *incipit epistola ad Philippenses*. Illa enim isti in eo codice anteponitur.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ Α'ΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ Η' ΠΡΟ'Σ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙ'Σ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPI'STOLA PAVLI APOSTOLI AD THESsalonicenses prior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I. CAP. I.

1 ΠΑΥ'ΛΟΣ καὶ Σιλουανὸς καὶ Τιμόθεος, τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων, ἐν Θεῷ πατρὶ καὶ κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

2 Εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν, μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν·

3 Ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

2 Gratias agimus Deo semper de omnibus vobis, mentionem vestri facientes in precibus nostris:

3 Indefinenter memoria repetentes efficacem vestram fidem, & laboriosam charitatem, & tolerantem illam spem in Domino nostro Iesu corã Deo & Patre nostro.

1 PAVLVS *& Siluanus & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium, in Deo Patre, & Domino Iesu Christo. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

2 *Gratias agimus Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri faciẽtes in orationibus nostris:*

3 *Sine intermissione memores operis fidei vestræ, & laboris & charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deum & Patrem nostrũ.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *A Deo Patre*, &c. ἀπὸ Θεοῦ πατρός, &c. Totum hoc mẽbrum deest apud Syrum interpretem, itidémque Ambros. & Chrysostomum. Leuiculum est autem quod Hieron. lib. aduersus Pelag. 1, non vult legi Syluanus, sed Silas.

3 *Indefinenter memoria repetentes*, ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες. Nonnulli coniungunt illud aduerbium cum præcedentibus, sed contra veterum codicum fidem. ¶ *Efficacem vestram fidem*, ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. Ἔργον vocat τὴν ἐνέργειαν, & ἔργου τῆς πίστεως pro τῆς ἐνεργουμένης πίστεως dixit Hebręorum more, sicut & τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulgata, *Memores operis fidei vestræ.* Nam rectè (meo quidem iudicio) animaduertit in pronomine ὑμῶν non modò non duram & insolentem, sed etiam elegantem esse traiectionem. Maluit tamen Erasmus ὑμῶν connectere cum μνημονεύοντες, & subaudire ἕνεκα. Vertit enim Memores vestri propter opus fidei: quod mihi videtur multo durius quàm sit illa traiectio. ¶ *Tolerãtem* &c. τῆς ὑπομονῆς τῆς, &c. Non frustra geminatus est articulus τῆς: deinde spes Christi passiuè dicitur, Hebræorum more, vt fides Dei pro fide quæ Deo habetur, Marci 11. 22, quæ phrasis mihi visa est hoc in loco paulo obscurior. Vulgata, *Sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi.* Erasmus verò paulo longius à verbis recedens, *Quòd permansistis in spe Domini nostri Iesu Christi.*

¶ *Corãm Deo*, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ. Hoc connecto cum participio μνημονεύοντες: vt sit sensus, Quoties ad Deum mentem attollunt, & quasi in eius conspectu versantur, id est, quo-

ties precantur(precantur autem sine intermissione)toties ipsis in mentem venire Thessalonicensium fidem, cęteráſque sanctas virtutes. Possimus tamen etiam connectere cum proximis, vt illas virtutes hoc quoque argumento veras ac viuas fuisse significent. Hæc enim est huius loquutionis vis apud Hebræos, vt quod sincerè ac eleganter fit, dicatur coram Domino fieti. Vide Luc.1.6: & hũc sensum amplexus est Syrus interpres.

Εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ, τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν.	4	Vt qui sciamus, fratres dilecti à Deo, electionem vestram.	4	*Scientes, fratres dilecti à Deo, electionem vestrã.*
Ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγένετο εἰς ὑμᾶς ἐν λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει καὶ ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ· καθὼς οἴδατε οἷοι ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς.	5	Quoniam Euangelium nostrum constitit apud vos non loquutione duntaxat, sed etiam virtute, & in Spiritu sancto, & in certa persuasione multa: sicut nostis quales fuerimus inter vos, vestri causa.	5	*Quia Euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantùm, sed & in virtute, & in Spiritu sancto, & in plenitudine multa. sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos.*
Καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ Κυρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς Πνεύματος ἁγίου·	6	Et vos, imitatores nostri facti fuistis & Domini, recepto sermone cum afflictione multa, cum gaudio Spiritus sancti:	6	*Et vos imitatores nostri facti estis, & Domini: excipientes verbum in tribulatione multa, cum gaudio Spiritus sancti:*
Ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῇ Ἀχαΐᾳ.	7	Adeo vt fueritis exemplaria omnibus credẽtibus in Macedonia & in Achaia.	7	*Ita vt facti sitis forma omnibus credentibus in Macedonia & in Achaia.*
Ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ Κυρίου οὐ μόνον ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μὴ χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι.	8	A vobis enim non solùm personuit sermo Domini in Macedonia & Achaia, verumetiam in omnẽ locum fides vestra quæ est in Deum, dimanauit, vt necesse non habeamus quicquam loqui.	8	*A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solum in Macedonia & in Achaia, sed & in omni loco, fides vestra quæ est ad Deum, profecta est: ita vt non sit nobis necesse quicquam loqui.*

4 *Vt qui sciamus*, εἰδότες. Miror quid in mentem venerit Erasmo vt in participio εἰδότες putaret non esse seruatã rationem grammatices, quum contrà omnia rectè cohæreant, nempe cum superioribus participiis πιστεύοντες & μνημονεύοντες, vt omnia ad εὐχαριστοῦμεν referantur. Sed εἰδότες causam declarat huius tum gratiarum actionis, tum perpetuæ ipsorum recordationis: quia videlicet manifesta videbant electionis ipsorum testimonia, quòd tam efficax fuisset apud eos Euangelij prædicatio. Erasmum autem vt arbitror illud fefellit quòd non cogitans hanc epistolam nõ vnius Pauli sed etiã Syluani & Timothei nomine scriptam, participium ad ipsos Thessalonicenses retulit. ¶ *Dilecti à Deo*, ἠγαπημένοι ὑπὸ Θεοῦ. Sic rectè Vulgata, assentiente quoque Syro interprete ipsóque adeò Apostolo 2. Thes.2,13, Erasmus, *à Deo electionem vestram*. quasi videlicet ὑπὸ Θεοῦ cohæreat non cum ἠγαπημένοι sed cum τὴν ἐκλογὴν, quæ falsa interpunctio, qualis in Græcos codices irrepsit, mihi quoq; in priorib. mearũ annotationũ editionib[9] imposuit. Hoc verò significare si voluisset Apostolus, quod alioqui verè quoque dicitur, tũ sanè scripsisset τὴν ἀπὸ vel potuis παρὰ Θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν sub. οὖσαν. Est autem insignis hìc locus ad intelligendum vnde petenda sit electionis æternæ aduersus periculosissimam tẽtationem certioratio: nempe non ab æterno Dei consilio per se, neque ab indefinita vocatione externa electis & reprobis communi, sed à spiritu adoptionis effectis in nobis, fide videlicet, & sanctificatione in nobis inchoata, quæ dona sunt ἀμεταμέλητα: quò spectat illud quod scribitur 2. Corinth.13,5, & 1. Pet.1,10 & 1,Ioh.2,5.

5 *Quoniam*, ὅτι. Vt vis huius argumenti intelligatur, confer quod scriptum est Act.13.48. Simile est argumentum 1.Cor.1.6. ¶ *Euangelium*, εὐαγγέλιον. Id est, prædicatio Euagelij, vt sæpe iam annotauimus. ¶ *Constitit apud vos*. ἐγένετο εἰς ὑμᾶς. Vulgata, *Fuit ad vos*. Erasmus, *Fuit erga vos*. Vtrunque (vt mihi videtur) nimium obscuré. Argumentatur autem Paulus à consequentibus. Est enim in solis electis Euangelium efficax ad salutem. Itaque primùm omnium dicit non fuisse nudam & inanem prædicationem Euangelij apud Thessalonicenses, nec inania duntaxat verba effusa, sed fructum maximum esse consequutum, vt 1.Cor.4.20. Hoc autem duabus rebus definit, nempe donis illis Spiritus sancti, & certa persuasione quã in illorum animis insedisse res ipsa ostendit, quum alacribus animis crucem Domini pertulerint. Quum tamen fides insigne sit Spiritus donum, (adeo quidem vt alia illa dona, nisi ex hoc fonte proficiscantur, Deo placere non possint: nec valeat hoc argumentum ab effectis nisi fundamento fidei substrato) potest illud ἐν Πνεύματι ἁγίῳ, *In Spiritu sancto*, generaliter accipi: cuius illud singulare & filius Dei peculiare effectum, κατ' ἐξοχὴν exprimatur, nempe πληροφορία, de qua diximus Luc.1.1, & Coloss.2.2. Est autem hoc idoneis etiam scriptoribus familiare, vt quum in genere aliquid dixerint, certam aliquam speciem aut partem quasi ex reliquorum numero eximant: vt in illo Virgilij, *Troes relliquias Danaûm atque immitis Achilli.* ¶ *Et in certa persuasione*, &c. καὶ ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulgata, *Et in plenitudine multa*, prorsus ineptè, quod tamen Aquinatem fefellit. Erasmus, *Pérque certitudinem multam*. Ego malui certam persuasionem dicere, qua de re vide Luc.1.1, & Coloss.2.2. Sed & in eo planè dissentio à plerisque quòd πληροφορίαν referunt ad ipsam Pauli & aliorum prædicationem, quę certa adhibuerit argumenta. Nam ἐν πληροφορίᾳ dicendum fuisset.

6 *Cum gaudio*, &c μετὰ χαρᾶς, &c. Id est, cũ gaudio quod à Spiritu sancto promanat.

7 *Exemplaria*, τύποις. Id est, vt in vernaculo sermone dicimus, *patrons*. quo sensu dixit Horatius Vlyssem Homericum proponi, vt virtutis & sapientiæ exemplar, & ὑποτύπωσις nomine vtitur Apostolus 1.Tim.1.16. Vtitur autem plurali numero fortassis, vt significet tot fuisse veluti constantiæ typos quot erant Thessalonicensium capita. Vulgata tamen (vt Syrus etiam interpres, & codex Claromontanus) legit τύπον, numero singulari. & *formam* interpretatur.

8 *Non solùm*, οὐ μόνον. Traiectionis Hebraæ hoc quoque sit exemplum, cuiusmodi alia multa obseruauimus. Nam alioqui in Græcis hoc sic collocatur vt prorsus ἀνακόλουθον esse videatur, quod tamen nusquam est. ¶ *In omnem locum*, ἐν παντὶ τόπῳ. ἐν pro εἰς. Id est, passim & vbique, etiam multo longius hyperbole è medio petita. Neque minus est pondus istius phrasis quàm illius de Romanis ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.

9 *Ipsi*,

Αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν Θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν Θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ. 9

Καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. 10

Κεφάλαιον β.

Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν· 1

Ἀλλὰ καὶ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ Θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι. 2

Ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὐδὲ ἐν δόλῳ· 3

Ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ τῷ Θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν. 4

Οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας· Θεὸς μάρτυς. 5

Οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων· δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι. 6

Siquidem ipsi de nobis annuntiant qualem ingressum habuerimus ad vos, & quomodo conuerteritis vos ad Deum relictis idolis, vt seruiretis Deo viuo & vero: 9

Et expectaretis Filium eius è cælis, quem excitauit à mortuis, *nempe* Iesum nos eruentem ab ira illa ventura. 10

CAP. II.

NAm ipsi nostis, fratres, ingressum nostrum ad vos non fuisse vanum: 1

Immo etiam *multa* prius passi & cõtumeliis affecti Philippis, sicut nostis, libertate loquendi vsi sumus in Deo nostro, ad annuntiandum apud vos Euangelium Dei cum multo certamine. 2

Exhortatio enim nostra non fuit ex impostura, neque ex impuritate, neque cum dolo: 3

Sed sicut placuimus Deo *quibus* crederetur Euangelium, ita loquimur, nõ vt hominibus placentes, sed Deo qui approbat corda nostra. 4

Nec enim vnquam sermone assentatorio vsi sumus, sicut nostis, nec auaritię causa quicquã prętexuimus: Deus testis est. 5

Neque ex hominibus quærẽtes gloriam, nec à vobis, nec ab aliis, quum possemus *vobis* oneri esse, vt Apostoli Christi. 6

Ipsi enim de nobis denuntiant qualem introitum habuerimus ad vos, & quomodo conuersi estis ad Deum à simulacris, seruire Deo viuo & vero:

Et expectare Filium eius de cælis, quem suscitauit ex mortuis, Iesum qui eripuit nos ab ira vẽtura.

CAP. II.

NAm ipsi scitis, fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit:

Sed antè passi & contumeliis affecti, sicut scitis, in Philippis, fiduciam habuerimus in Deo nostro loqui ad vos Euangelium Dei in multa sollicitudine. Act. 26.22

Exhortatio enim nostra nõ de errore, neque de immunditia, neque in dolo.

Sed sicut probati sumus à Deo vt crederetur nobis Euangelium, ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra.

Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis, neque in occasione auaritiæ: Deus testis est.

Nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis, quũ possemus vobis oneri esse, vt Christi Apostoli.

---

9 *Ipsi*, αὐτοί. Id est, omnes credentes, ex versu 7. Vel quicunque vsquam sunt. Accipiuntur enim metonymicè regionum nomina pro ipsis regionum incolis. ¶ *Conuerteritis vos*, ἐπεστρέψατε. Vide Act. 3,26 Deo videlicet vos ministerio meo per Sanctum suum Spiritum ad se conuertente, vt Ierem. 31, 18 & 1. Pet. 2,9. ¶ *Relictis idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Vulgata & Erasmus, *A simulacris*. Ego studui amphiboliam quãtumuis absurdam vitare. Deum autem viuum idolis mortuis, & verum, idolis quæ nihil sunt nisi phantasmata inania, opponit.

10 *Nos eruentem*, ῥυόμενον ἡμᾶς. Participium pro verbali positum est: quod annotare volui ne cui scrupulum iniiciat tempus præsens huius participij. ¶ *Ab ira illa ventura*, ἀπὸ τῆς ὀργῆς τῆς ἐρχομένης. Ne hîc quidem frustra repetitus est articulus. Iram autem accipit pro vltione seu vindicatione qua Dominus, retribiliter iratus, mundum tandem vlciscetur. Etiam, Domine, serua nos ab hac ira.

IN CAPVT II.

2 [*Multa*] *prius passi*, προπαθόντες. Sic in his libris accipi solet absolutè verbum πάσχειν, quod obscurius fuisset hoc in loco. ¶ *In Deo*, ἐν τῷ Θεῷ. Id est, Dei ope ac gratia freti. ¶ *Certamine*, ἀγῶνι. Vulgata, *sollicitudine*. Vide Colos. 2.1.

3 *Ex impostura*, ἐκ πλάνης. Vulgata, *De errore*, sed perperam. De se enim loquuntur, non de Thessalonicensibus, nisi ex mutua relatione. Negant enim se fuisse impostores, aut illos deceptos. ¶ *Ex impuritate*, ἐξ ἀκαθαρσίας. id est vllo scelere aut maleficio. sicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro scelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum spurcitiem solet Apostolus accommodare.

4 *Sicut placuimus Deo*, καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis approbari: itaque δοκιμάζεσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quam vt idoneum & aptum assumi. Sed inter Dei & hominum iudicia hoc interest, quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur. Deus verò in seipso inuenit consilij sui rationem: vnde fit vt quum ne ad cogitanda quidem quæ Dei sunt idonei simus, quos ipse primùm ad sanctas illas vocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaque hæc approbatio prorsus à Dei misericordia pendet, sicut ipse Apost. explicat 1. Cor. 7.25: & δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ nihil aliud declarat quàm Deo placerè, ideóque gratis eligi. quod vt melius intelligeretur, actiuam loquutionem vsurpaui, quasi scripserit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ Θεὸς πιστεύειν ἡμῶν τὸ εὐαγγέλιον, vt Rom. 1.27. Nam τὸ δοκιμάζεσθαι respondet hoc in loco verbo Hebræo תחר [*tachar*] aut התרצה [*hitbratsah.*] ¶ *Qui approbat*, τῷ δοκιμάζοντι. Id est, qui gratia habet & accepta. Significat enim se vocationi suæ sincerè respondere.

5 *Vsi sumus*, ἐγενήθημεν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Fuimus*. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ consuetudini, in dicendi formula tam inusitata. Annotauimus autem peculiarem vsum, eúmque diuersum, verbi γίνεσθαι in hac epistola, vt suprà, 1.5, & 6, & infrà, 7.8 & 10. ¶ *Nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus*, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Nec in occasione auaritiæ*, ita obscurè vt vix intelligas.

6 [*Vobis*] *oneri esse*, ἐν βάρει εἶναι. id est, inquit Erasmus, *In dignitate esse, id est grauitatem aliquam Apostolicæ præstantiæ seruare, vti nũc faciunt qui hoc obtentu ipsis Cæsaribus & regibus*

imperant.vt etiam intellexit Syrus interpres. quod gallicè
* dixeris, *tenir nostre grauité*. Sed meritò quæri posse videtur
an possit hæc interpretatio admitti. Nam si de moderata
grauitate accipias, non est verisimile insignes istos Apo-
stolos vnquam fuisse sui muneris oblitos: quòd si aliquan-
do sese ad infima quæque, ipsius Christi exemplo, summi-
serunt, aliter sanè facere ipsis non licuit pro muneris sui
ratione, quæ postulabat vt cuncta ad ædificationem Ec-
clesiæ referrent. Sin verò de immoderata grauitate (id est
arrogãtia Pharisaica) accipias, absit vt illam existimemus
Apostolis Christi vsurpare vnquam licuisse. Causa verò
quæ adfertur cur ἐν βάρει sumatur pro grauitate & aucto-
ritate, non ita magni est momenti: quia videlicet in supe-
riore versiculo dixerunt se non ambiuisse hominum glo-
riam: & sequitur, *Fuimus placidi*. Nam priore loco men-
tionem fecerunt non tantùm ambitionis, sed etiam auari-
5 tiæ: id autem quod sequitur, ad vtrumque referri commo-
dè potest. Itaque ἐν βάρει huc refero quod quum suo iure
potuissent (sicut in epistola vtraque ad Corinthios Paulus
testatur) Ecclesiarum sumptu viuere, tamen suis manibus
victum quæsiuissent, manifesto sanè argumento se ab o-
10 mni tum auaritia tum ambitione maximè esse alienos. id-
que magis etiam liquet ex eo quòd proximo versiculo vti-
tur Apostolus verbo ὀπιβαρῆσαι.

Ἀλλ' ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν.

Ὡς ἐὰν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα· οὕτως, ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγένησθε.

Act. 20.34 1.cor 4. 12 2.thess.3 6

Μνημονεύετε γὰρ, ἀδελφοὶ, τὸν κόπον ἡμῶν καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Θεοῦ.

Ὑμεῖς μάρτυρες καὶ ὁ Θεὸς, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.

Καθάπερ οἴδατε ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ, παρακαλοῦντες ὑμᾶς καὶ παραμυθούμενοι,

Ephes.4.1 Philipp.1. 27 colos.1. 10

Καὶ μαρτυρούμενοι εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ Θεοῦ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.

Διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ Θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες

7 Sed fuimus placidi in medio vestri.

8 Et, vt si nutrix foueat liberos suos, ita cupidi vestri, auebamus impertiri vobis non solùm Euangelium Dei, sed etiam nostras ipsorum animas, quòd chari nobis essetis.

9 Meministis enim, fratres, laboris nostri ac ærumnæ: nocte enim ac die operando, ne quem vestrum grauaremus, prædicauimus apud vos Euangelium Dei.

10 Vos testes estis & Deus, quomodo sanctè & iustè & inculpatè vobis, qui creditis, nos gesserimus.

11 Sicut nostis quomodo vnũquemque vestrum, tãquam pater liberos suos, hortabamur & consolabamur,

12 Et obtestabamur vt incederetis sicut dignum est Deo vocante vos ad suum regnum ac gloriam.

13 Propterea etiam nos gratias agimus Deo indefinẽter, quòd

7 *Sed facti sumus lenes in medio vestrûm.*

8 *Tanquam si nutrix foueat filios suos, ita desiderantes vos cupidè, volebamus tradere vobis, non solùm Euangelium Dei, sed animas nostras, quoniam charissimi nobis facti estis.*

9 *Memores enim estis, fratres, laboris nostri & fatigationis: nocte & die operantes, nequem vestrûm grauaremus, prædicauimus in vobis Euangelium Dei.*

10 *Vos testes estis & Deus, quàm sanctè & iustè & sine querela, vobis qui credidistis fuimus.*

11 *Sicut scitis qualiter vnumquemque vestrũ (sicut pater filios suos) deprecãtes vos & consolantes,*

12 *Testificati sumus vt ambularetis dignè Deo, qui vocauit vos in suum regnum & gloriam.*

13 *Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione, quoniam quum acce-*

---

7 *Placidi*, ἤπιοι. Id est, minimè asperis moribus, sed fa-
* ciles ac benigni: siue vt in vulgatæ interpretationis codi-
cibus non paucis legitur, *Lenes:* qua virtute nihil magis est
repugnans tum auaritiæ, tum ambitiosæ arrogantiæ. Sed
& optimè quadrat similitudo. Nam neque tam vile neque
tam sordidum quicquam est quod nutrix mater, infantis
causa, non subeat: neque ad istas deuorandas molestias ac
sordes vlla spe lucri, sed materno tantùm affectu dũcitur.
Quidam ex veteribus legunt Paruuli, id est νήπιοι, lubrico
librariorũ lapsu, aut potius alicuius argutia, quia nutricis
& liberorum fit mentio, tenerorum videlicet quos illa
foueat. Sed quisquis ille fuit qui hoc commentus est pri-
mus, considerare debuit Paulum cum suis non infantium
quibus comparentur Thessalonicenses, sed nutricis per-
sonam in hac similitudine sustinere.

8 [*Et*] *vt si nutrix*, ὡς αὐ θρφός. particula οὕτως sequens
omnino ostendit hoc membrum cum sequentibus cohæ-
rere, & deesse copulam, quam etiam Syrus interpres ex-
pressit: & cuius ellipsin hebraicam in bimembri oratione,
* sæpissimè iam annotauimus. ¶ *Cupidi vestri*, ἱμειρόμενοι ὑμῶν. Rarum verbum apud Græcos vt etiam annotauit Nissenus. Sic Cic. lib. de Orator. 1. *Homo cupidissimus nostri.*

9 *Ac ærumnæ*, καὶ τὸν μόχθον. Μόχθος aliquid etiam grauius significat quàm κόπος, & sicut vernaculo nostro sermone hæc tria, *Labeur*, *Peine*, *Trauail*, gradus quosdam laboris significant: sic & apud Græcos, πόνος, κόπος, μόχθος. Ideo Vetus interpres Fatigationem conuertit.

10 *Vobis*, ὑμῶν. Erasmus, *Vobiscum*. Potest etiam hoc referri ad ἀμέμπτως, vt sit sensus, quomodo sanctos & iustos, quomodo denique nos vobis qui creditis, inculpatos prę-
stiterimus. vt vertit Syrus interpres, qui totum hunc lo- * 1
cum sic legit, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως ἐκηρύξαμεν ὑμῖν τὸ τοῦ Θεοῦ εὐαγγέλιον, καὶ ἀμέμπτοι πᾶσι τοῖς πιστεύουσι ἐγενήθημεν, id est, *quomodo sanctè & iustè prædicauimus vobis Euãgelium Dei, & inculpati apud omnes credentes fuimus.* ¶ *Nos gesserimus*, ἐγενήθημεν. Vide suprà, ver. 5.

11 *Quomodo*, &c. ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Erasmus, *Vt erga vnumquenque vestrum* [*fuerimus affecti.*] Duo enim hic eum offenderunt: primùm repetita particula ὡς: deinde quòd quum præcesserit ἕνα ἕκαστον, postea subiicit pronomen ὑμῶν. quamobrem putauit imperfectam esse orationem. Mihi verò nulla hic apparet ellipsis nisi verbi substantiui ἦμεν, vt mox dicemus. ¶ *Hortabamur*, παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Vulgata, *Deprecantes vos*, quod nõ cõuenit. Est autem post participium παρακαλοῦντες subaudiendum substantiuum verbum ex Hebræorum more, quo circunscribere solent præteritum imperfectum vel præsens, vt sæpe iam annotauimus, vt 2. Cor. 5. 6, & 12. Item 7. 5, & 11. 13. & pronomẽ ὑμᾶς redundat ex Hebræorum idiotismo: qui, quãuis expresso antecedẽte, solent tamen affixa, quæ vocant, verbis ac nominibus subiicere, vt obseruauimus multis iam locis, veluti Rom. 16. 27, & 2. Cor. 4. 4, & Ephes. 3. 21. quod non animaduertens Vetus interpres copulam ante μαρτυρούμενοι sustulit contra Græcorum codicum fidem, coactus tamen illud accipere pro ἐμαρτυρούμεθα.

13 *Quòd acceptum*, &c. ὅτι παραλαβόντες, &c. Vulg. *Quum accepisset is à nobis verbum auditus Dei, accepistis*, &c. ita obscurè vt vix quisquam possit percipere. Itaque Erasmus explicuit hoc modo, *Quod quum acciperetis sermonem à nobis quo Deum discebatis, accepistis*, &c. *Nam*, inquit, *si παραλαβόντες conuertas, Quum accepisset is, quomodo accipiebant quod iam:*

iam acceperant? Deinde Verbum auditus Dei à nobis, putauit significare Verbum quod vobis Deus per nos loquebatur, vel Verbum per quod Deum ex nobis discebatis. At ego aliter explico. Dico enim sermonem auditionis Hebraico more significare sermonem auditum, siue sermonem auribus perceptum, ac proinde à Paulo & collegis prædicatum: eúmque Dei, (id est de Deo) vel quæ Deus per os ipsorum annuntiabat. Est autem magnum discrimen inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι. Illud enim, est interioris sensus ea accipientis quę externis sensibus obiiciuntur, & ad iudicij cognitionem transferentis, vt accepta vel probet & amplectatur, (quod significatur verbo δέχεσθαι) vel repudiet ac reiiciat. Ista denique non minus differunt quàm pecuniam oblatam accipere, & eam acceptam recondere. Possumus autem παρ' ἡμῶν, id est à nobis, connectere vel cum participio παραλαβόντες, vel cum ἀκοῆς, vt nos fecimus, eadem prorsus manente sententia.

λόγον ἀκοῆς παρ' ἡμῶν, τοῦ Θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον Θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.

acceptum de Deo sermonem quem audistis ex nobis, exceperitis non *vt* sermonem hominum, sed (sicut est verè) *vt* Dei sermonem, qui etiam agit in vobis qui creditis.

pissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis non vt verbum hominum, sed (sicut est verè) verbum Dei; qui operatur in vobis qui credidistis.

Υμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι ταὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων·

14 Vos enim, fratres, imitatores facti estis Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu, quippe qui eadem passi sitis & vos à propriis contribulibus, sicut & ipsæ à Iudæis:

14 *Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa, in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis:*

Τῶν καὶ τὸν Κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων· καὶ Θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων·

15 Qui etiam Dominum Iesum & proprios Prophetas occiderunt, & nos exegerunt: neque Deo placent, & omnibus hominibus aduersantur:

15 *Qui & Dominum occiderunt Iesum: & Prophetas, & nos persequuti sunt: & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur:*

Κωλυόντων ὑμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε. ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.

16 Prohibentes nos Gentibus loqui vt seruentur, vt semper compleant peccata sua. occupauit enim eos ira ad extremũ vsque.

16 *Prohibentes nos Gentibus loqui, vt saluæ fiant, vt impleant peccata sua semper. peruenit autem ira Dei super illos vsque in finem.*

¶ *Non vt sermonem hominum*, &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. Id est, οὐχ ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς λόγον Θεοῦ, vt Syrus & Vulgata ac Græci scholiastæ legunt. Neque verò causa erat cur Erasmus eam lectionem idcirco reiiceret, quòd particula ὡς de iis dicatur quæ vera sunt: imò potius vel ob eam causam debuerat eam amplecti. quanquam hoc quidem ad rem non pertinet: nam ὡς non propriè cohæret cum λόγον, sed cum ἐδέξασθε, vt significetur, Thessalonicenses Apostolicam doctrinam ita excepisse, vt par erat excipere eam doctrinam quam sibi persuasissent nõ esse hominum, (id est ab hominibus quasi auctoribus profectam) sed Dei ipsius, qui per os Apostolorum loqueretur, vti sanè Dei erat: quod res ipsa ostendit. Verùm etiamsi ὡς non addas, ita erit explicanda hæc species appositionis, de quà diximus Luc. 1. 41.

14 *In Christo Iesu*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. id est, Christi Iesu nomine collectæ, vt suprà, 1. 1, vbi subauditur participium verbi substantiui hoc in loco expressum. Ineptè igitur Castellio conuertit, *Quod ad Christum Iesum attinet*. Imitatores autem vocat quibus simile quiddam accidisset.

¶ *A propriis contribulibus*, ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. id est, ab iis ipsis quibuscum gentem ac ciuitatem communem habetis. Intelligit autem tum Iudæos tum alios ciues Thessalonicenses qui grauissimam seditionem excitarant aduersus Ecclesiam vixdum nascentem: vt refertur Act. 17.

* ¶ *Illæ*, αὐτοί. Id est, *Ipsi*, Iudæi videlicet Christiani à Iudæis contumacibus & incredulis. Ego verò perspicuitati studui, quasi scriptum sit αὐτοί, præcessit enim ἐκκλησίαι.

15 *Proprios*, ἰδίους. id est. peculiariter illis destinatos. Sed tamen hanc vocem non legit Vulg. & Tertul. lib. 5, aduersus Marcionem, additam fuisse à Marcione testatur.

¶ *Omnibus*, &c. πᾶσιν, &c. Meritò sanè hoc dicit, quum Iudęi plerique nec in regnum Dei introire ipsi vellent, nec alios sinerent ingredi. Nec enim quisquam est magis capitalis humani generis hostis quàm qui Euangelij cursum impedit. Alij interpretantur toti mundo exosos, quod mihi non placet.

16 *Vt semper*, &c. εἰς τὸ, &c. Est hoc tritum apud Hebr. dicendi genus, complere iniquitates suas, & Patrum mẽsuram implere, vt Gen. 15. 16, & Mat. 23. 32: quo significatur hæreditaria improbitas. quia nimirum Dominus non statim ad iram prorumpit, sed expleto demum iniquitatis cumulo, vt reprobi suo ipsorum iudicio millies conuicti teneantur. Particula verò πάντοτε perpetuum illum in sceleribus progressum declarat.

¶ *Occupauit enim*, ἔφθασε δέ. Vulgata & Erasmus, *Peruenit autem*. Mihi verò videtur τὸ φθάνειν subitum aliquid & inexpectatum declarare. Deinde δὲ pro γὰρ positam puto. quam enallagen sæpe iam annotauimus.

¶ *Ira*, ἡ ὀργή. Ira videlicet Dei (vt legitur expressum in Claromontano codice & Vulgata) id est irati Dei iudicium aduersum illos, vt Rom. 4. 25.

¶ *Ad extremum vsque*, εἰς τέλος. Vulgata & Erasmus, *In finem*, nimium obscuré. Heb. לנצח [*lanetsach*] id est in perpetuũ. Neque verò ista pugnant cum iis quæ prædixerunt Prophetæ de Israelis instauratione, & quæ explicat noster Apostolus Rom. 11. 25. Nam siquis ista propius consideret, mecum (vt spero) fatebitur Apostolum hoc loco de certis ex ea Gente hominibus agere, iis nimirum qui tum in Iudæa, ac præsertim Hierosolymis, erant, ac Christum ipsum non contenti interfecisse, suos etiam Prophetas & ministros Verbi peculiariter ipsis destinatos, ipsúmque adeo Paulum crudelissimè persequebantur. Hi sunt nimirum qui vltro citróque missis nuntiis sanctos Apostoli conatus frangere conabantur, & quorum rabiem Philippis, Thessalonicę, Berrhœæ, paulo antè expertus erat quã hæc scriberet. Meritò igitur illis odium Dei inexpiabile & sempiternum exitium imminere dicit: ídque quàm verè scripserit, non ita multo pòst apparuit, ipsis ad internecionem deletis, & ita quidem vt quum plurimi etiam ex prouincialibus Iudæis essent eiusdem sceleris conscij, eos omnes Deus in vrbe quasi in sagena includeret, quos simul etiam vlciscereturus. Siquidem non sine mirabili Dei prouidentia factum est vt eo tempore vrbs obsideretur, quo Iudæi ex vniuerso orbe terrarum eò conuenerant, vt refert Iosephus. Denique si quis contendat istud indefinitè de tota Iudæorum gente dici, vel per hyperbolen hoc erit explicandum, vel non de temporis spatio perpetuo, sed de ipsius pœnæ acerbitate accipiendum, quum nihil sit horribilius ea excæcatione qua tot iam seculis iustus Deus hunc illorum clamorem vindicat, Sanguis eius sit super nos, & super filios nostros. *

Ἡμεῖς δ, ἀδελφοί, ὀρφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.

17 Nos verò, fratres, ¨orbati vobis ¨ad temporis momentum, conspectu, non animo, eo vehementius studuimus videre faciem vestram, cum multo desiderio.

17 *Nos autem, fratres, desolati à vobis ad tẽpus horæ aspectu, non corde, abundantius festinauimus faciem vestram videre cũ multo desiderio.*

Διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (ἐγὼ μὲν Παῦλος) καὶ ἅπαξ καὶ δίς, καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.

18 Ideo voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) semel atque iterum, ¨sed impediuit nos Satanas.

18 *Quoniam voluimus venire ad vos (ego quidem Paulus) & semel & iterum, sed impediuit nos Satanas.*

Τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;

19 Nam quæ est nostra spes, aut gaudiũ, aut corona de qua glorier? ánnon ¨& vos in conspectu Domini nostri Iesu Christi in eius aduentu?

19 *Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? nónne vos ante Dominum nostrũ Iesum Christum estis, in aduentu eius?*

Ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν καὶ ἡ χαρά.

20 ¨Vos enim estis gloria nostra & gaudium.

20 *Vos enim estis gloria nostra, & gaudium.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

Διὸ μηκέτι στέγοντες, εὐδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι.

1 QVamobrẽ *desiderium* non amplius ferẽtes, ¨optimũ duximus soli Athenis relinqui.

1 PRopter quod non sustinentes amplius, placuit nobis remanere Athenis, solu.

Καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν·

Act. 16. 1

2 ‖Misimúsque Timotheum fratrem nostrum, ac ministrum Dei ¨& adiutorem nostrum ¨in Euangelio Christi, ad vos stabiliendos & exhortãdos ¨super fide vestra:

2 *Et misimus Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei in Euangelio Christi, ad confirmandos vos & exhortãdos pro fide vestra:*

Τὸ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις. αὐτοὶ γὰρ οἴδατε ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα.

3 ¨Vt nemo commoueatur ob afflictiones istas. ipsi enim nostis ¨ad id nos esse constitutos,

3 *Vt nemo moueatur in tribulationibus istis. ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus.*

Καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.

4 Etenim quum apud vos essemus, prædicebamus vobis fore vt affligeremur: quod & euenit, & nostis.

4 *Nã & quũ apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes: sicut & factum est, & scitis.*

Διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν μήπως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.

5 Quamobrem etiam ego non amplius ¨*me* continens, misi *eum* vt cognoscerem fidem vestram: ¨*veritus* nequo modo tẽtasset vos ¨ tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

5 *Propterea & ego amplius non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram, ne fortè tentauerit vos is qui tentat, & inanis fiat labor nòster.*

---

17 *Orbati vobis*, ὀρφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. id est, Disiuncti à vobis, ac proinde veluti orphani. Vsus enim est vocabulo quo testaretur quàm inuitus eos reliquisset. Vulgata, *Desolati à vobis.* ¶ *Ad temporis momentum*, πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, *ad momentum horæ*: vt in illo Horatij, *Horæ momento cita mors venit aut victoria læta*: id est, intra breuissimum tempus. Nam vtroque hòc nomine significatur certum temporis punctum. Vide Mat. 9. 22. Vulgata, *Ad tempus horæ.* Erasmus, *Ad spatium temporis.* Testis est autem huius desiderij etiam Lucas Act. 17.

18 *Sed impediuit*, &c. καὶ ἐνέκοψεν. Καὶ pro ἀλλὰ, vt Act. cap. 10. versu 28.

19 *Et vos*, καὶ ὑμεῖς. Syrus interpres & Vulgata non habent copulam καὶ, quæ tamen minimè est otiosa, & in omnibus nostris codicibus Græcis extat.

20 *Vos enim*, ὑμεῖς γάρ. Particula causalis hîc non adhibetur probandę superioris dicti sententiæ: (hoc enim esset idem, vt vulgo loquũtur, per idem probare) sed rationem affert cur hoc dixerit Apostolus, nempe quoniam ita res se habebat. Itaque γὰρ potest etiam accipi pro Certè, ex vsu Hebrææ particulæ כי [*chi.*]

IN CAPVT III.

1 *Optimum duximus*, εὐδοκήσαμεν. Sic Ambrosius (vt mihi videtur) feliciter expressit verbum εὐδοκεῖν, vt quidem hoc in loco accipitur. Vulgata, *Placuit.* Erasmus, *Visum est.*

2 *Et ... adiutorem nostrum*, καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit Vetus interpres. Claromontanus codex verò non habet καὶ διάκονον τοῦ Θεοῦ, *& ministrum Dei.* ¶ *In Euangelio*, ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, in prædicatione Euangelij, vt alibi sæpe. ¶ *Super fide vestra*, περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic inuenimus scriptũ in omnibus vetustis libris, vno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id est nostra, vt significetur missum Timotheum, qui commemorata Pauli fide Thessalonicenses confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facile possit probari, nisi quis simile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur veterum codicum & Græcorum scholiorum lectionẽ, quam etiam sequutus est Vetus interpres, vt περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, sitq; hoc additũ vt significetur qua in re potissimùm versaretur Timothei exhortatio. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *Touchãt vostre foy.* Eras. *De fide vestra.*

3 *Vt nemo commoueatur*, τὸ μηδένα σαίνεσθαι. i. ταράττεσθαι, vt Græcus scholiastes interpretatur. Quid si verò potius σαίνεσθαι media significatione accipiamus pro adblandiri, aduersariis videlicet Euangelij? Nam τὸ σαίνειν constat de canibus propriè dici qui mota cauda blandiuntur. & vocem istam nusquam memini legere alia significatione: vt fortasse legendum sit potius σαλεύεσθαι: quo verbo vtitur in altera epistola 2. 1. sed obstat omnium codicum consensus. Cæterùm articulus τὸ indicat qua ratione confirmaturus esset Thessalonicensium animos Timotheus. ¶ *Ad id nos esse constitutos*, εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulgata, *In hoc positi sumus.* Erasmus, *In hũc vsum positos esse.* Vide Luc. 3. 34.

5 [*Me*] *continens*, στέγων. Sic vulgo dicimus *ne me possuant plus tenir.* Vulgata, *Sustinens.* Erasm. *ferens.* Ego illud magis proprium puto vt positum forma coniugationis Hebr. Hitpahel siue Niphal reciprocæ.

¶ [*Veritus*]

* ¶ [Veritus] ne quo modo, μή πως. Ellipticum dicendi genus, vt etiam ante εἴπως. Rom.cap.11.14, & 21. & Philipp.cap.3.ver.11. Sed non semper eodem verbo supplenda est hæc ellipsis. ¶ Tentator ille, ὁ πειράζων: id est, ὁ πειρασής. Hebræorum more, qui participium pro verbali nomine vsurpant.

Ἄρτι δὲ ἐλθόντος Τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑμῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγαθὴν, πάντοτε ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς,

Διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοὶ, ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν, διὰ τῆς ὑμῶν πίστεως·

Ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκητε ἐν Κυρίῳ.

Τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ Θεῷ ἀνταποδοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ ᾗ χαίρομεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν,

Νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπερεκπερισσοῦ δεόμενοι εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;

Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν πρὸς ὑμᾶς.

Ὑμᾶς δὲ ὁ Κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας, καθάπερ καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς·

Εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν ἁγιωσύνῃ, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν, ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

Κεφάλαιον δ.

Τὸ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοὶ, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς καὶ παρακαλοῦμεν ἐν Κυρίῳ Ἰησοῦ, καθὼς παρελάβετε παρ' ἡμῶν τὸ

6 Nuper autem quum venisset Timotheus ad nos à vobis, & lætum nuntium nobis attulisset de fide & charitate vestra, & quòd bonam nostri memoriam retineatis, semper cupientes nos videre, sicut nos quoque vos:

7 Propterea consolationē accepimus, fratres, ex vobis, in omni afflictione & necessitate nostra, per vestram fidem:

8 * Nunc enim viuimus, si vos * perstatis in Domino.

9 Quam enim gratiarum actionem possimus Deo rependere de vobis, super omni gaudio quo gaudemus propter vos coram Deo nostro.

10 ‖ Nocte ac die * quamvehementissimè precantes vt videamus vestram faciem, & quæ desunt fidei vestræ * compleamus?

11 Ipse verò Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.

12 * Faxit autem Dominus vt abundetis & exubereetis mutua inter vos charitate, & in omnes, quemadmodum & nos in vos:

13 Vt corda vestra inculpata stabiliat ‖ in sanctimonia coram Deo & Patre nostro, in aduentum Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis * suis.

Cap. IIII.

Quod superest igitur, fratres, rogamus vos & precamur per Dominum Iesum, vt sicut accepistis à nobis quo-

6 *Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annuntiante nobis fidem & charitatem vestram, & quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut nos quoque vos:*

7 *Ideo consolati sumus, fratres, in vobis, in omni necessitate & tribulatione nostra per fidem vestram:*

8 *Quoniam nunc viuimus, si vos statis in Domino.*

9 *Quam enim gratiarum actionem possimus Deo retribuere pro vobis, in omni gaudio quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum,*

10 *Nocte ac die abundantius orantes vt videamus faciem vestram, & compleamus ea quæ desunt fidei vestræ?* Rom. 1.10 & 15. 23

11 *Ipse autem Deus & Pater noster, & Dominus noster Iesus Christus dirigat viam nostram ad vos.*

12 *Vos autē Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatē in inuicem, & in omnes, quemadmodum & nos in vobis:*

13 *Ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum & Patrem nostrum, in aduentu Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius. Amen.* 2.Cor.1.8 infrà, 5.23

Cap. IIII.

1 *De cætero ergo, fratres, rogamus vos & obsecramus in Domino Iesu, vt quemadmodum accepistis à nobis quomodo*

8 *Nunc enim viuimus, ὅτι νῦν ζῶμεν.* i. Nam nunc nō aliter nobis videmur salui & incolumes, nō aliter, inquam, viuere, quàm si pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non est dubitantis, sed simplicem ponentis conditionem, vt ab eorum constantia tum pependisse vitæ suæ incolumitatem significent. ¶ *Perstatis in Domino, στήκετε ἐν Κυρίῳ.* Perstare in Domino, significat in fide perseuerare, quia fides inserit nos Domino.

9 *Coram Deo nostro, ἔμπροσθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν.* Quæ sit vis istius loquutionis diximus Luc.1.6. Potest autem vel cum præcedentibus vel cum sequentibus construi: vt apud Syrum interpretem legitur: & reperitum est antecedēs pro relatiuo, ex Hebræorum more.

10 *Quam vehementissimè, ὑπερεκπερισσοῦ.* Vulgata, *Abundantius.* Erasmus, *Supra modum.* Vide Ephes.3.20.

¶ *Compleamus? καταρτίσαι;* Id est, vt omnibus numeris fidem vestram adhuc imperfectam absoluamus? Nam præterquam quòd quotidie nobis perficiendum est, (quod tamen mihi non videtur proprie ad hunc locum pertinere) coactus fuerat Apostolus aduersariorum importunitate vix inchoatum ædificium reliquere. quam etiam ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat, Act.cap.17.vers.14. & quum Timotheus è Macedonia ad ipsum Athenas venisset, statim eum remisit, qui tamen postea cum Sila rediens, ipsum inuenit Corinthi, Act.cap.18.versu 5. Itaque hos eosdem sibi comites idcirco adiungit, 2. Corinth.cap.1. versu 19. vt mihi quidem omnino videatur hic Siluanus is esse quem Lucas Silam vocat, perpetuus in ea peregrinatione collega Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad verbum καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Matt.21.16, Rom.9.22, & 1.Cor.1.10.

12 *Faxit vt abundetis, πλεονάσαι.* Verba hæc neutra fiūt transitiua, forma coniugationis Hebrææ Hiphil.

13 *Suis, αὐτοῦ.* Vel eius. Vulgata addit *Amen*, vt scribitur etiam in Claromontano codice.

πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ ἀρέσκειν
Θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον.

Οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν διὰ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ.

Τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑμῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς
Rom.12.1 eph.5.27 πορνείας·

Εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ·

Μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας, καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν Θεόν.

1.Cor.6.8 Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ· διότι ἔκδικος ὁ Κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα.

2.Cor.1.2 Οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ Θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ.

Τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν Θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς.

Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν· αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς
Ioh.13.34. & 15.12 1.ioh.1.8, & 4.21 θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους.

Καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ. παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον·

Καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν, καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν·

modo oporteat vos incedere, & placere Deo, magis excellatis.

2 Nostis enim quæ mandata dederimus vobis per Dominũ Iesum.

3 Nam hæc est voluntas Dei, *nempe* sanctificatio vestri, *id est* ‖vt abstineatis à scortatione:

4 Vt sciat vestrum vnusquisque suum vas possidere in sanctificatione & honore:

5 Non in morbo cupiditatis, sicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

6 ‖*Et* vt ne *quis* opprimat, & habeat quæstui in negotio fratrem suum. nam vltor est Dominus omnium istorum, sicut & antè diximus vobis, ac testificati sumus.

7 ‖Non enim vocauit nos Deus ad impuritatem, sed ad sanctificationem.

8 Proinde qui *hæc* reiicit, non reiicit hominem, sed Deum, qui etiam dedit nobis Spiritum suum sanctum.

9 ‖Cæterùm de fraterna charitate nõ necesse habetis vt scribam vobis: ipsi nãque diuinitus docti estis vt diligatis alij alios.

10 Nam & facitis hoc erga cunctos fratres qui sunt in tota Macedonia. precamur autem vos, fratres, vt magis excellatis:

11 Et contendatis quieti esse, & res vestras agere, ac operari propriis manibus vestris, sicut vobis denuntiauimus:

oporteat vos ambulare & placere Deo, sicut & ambulatis, vt abundetis magis.

2 *Scitis enim quæ præcepta dederimus vobis per Dominum Iesum.*

3 *Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra, vt abstineatis vos à fornicatione:*

4 *Vt sciat vnusquisque vestrum vas suum possidere in sanctificatione & honore:*

5 *Non in passione desiderij, sicut & Gentes quæ ignorant Deum.*

6 *Et nequis supergrediatur neque circumueniat in negotio fratrem suũ. quoniam vindex est Dominus de his omnibus, sicut & testificati sumus.*

7 *Non enim vocauit nos Deus in immũditiam, sed in sanctificationem.*

8 *Itaque qui spernit, non hominẽ spernit, sed Deũ, qui etiam dedit Spiritum suum sanctum in nobis.*

9 *De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere vobis: ipsi enim vos à Deo didicistis vt diligatis inuicem.*

10 *Et enim illud facitis in omnes fratres in vniuersa Macedonia. rogamus autem vos, fratres, vt abundetis magis:*

11 *Et operã detis vt quieti sitis, & vt vestrũ negotium agatis, & operemini manibus vestris, sicut præcepimus vobis:*

INCAPVT IIII.

1 *Deo*, Θεῷ. Vulg. (vt & Ambrosius) legit præterea καθὼς καὶ περιπατεῖτε, *sicut etiam inceditis*, quòd itidem in Claromontano & alio manuscr. codice legitur. Quod autem quidam ex scholasticis legũt, sic & ambuletis, ἵνα καὶ περιπατῶμεν, constructum cum verbo ἐρωτῶμεν, nullius Græci codicis auctoritate confirmatum inueni. ¶ *Magis excellatis*, περισσεύειν μᾶλλον. Id est, ita conemini magis ac magis excellere, ac vosipsos quotidie superare. Nam περισσεύειν hoc in loco non significat abundare, sed ὑπερβάλλειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg. & Eras. *Vt abundetis magis.*

2 *Mandata*, παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdum quidẽ fateor generaliter accipi pro edicere & interdicere: sed, vt ostendit ipsa verbi notatio, propriè de eo mandatorũ genere dicitur quod per manus traditur & accipitur, vt auctor quidem ipse mandati dicatur διαγγέλλειν, i. per alium significare: qui verò nomine alterius aliquid denuntiat quasi per manum acceptum, παραγγέλλειν. quam significationem hoc in loco putaui in primis obseruandam, quum ita videatur Apostolus ipse explicare 1. Cor. 11. 23. Sed & quæ fuerint ista mandata, mox ita explicat vt sine summa impudentia non possint Ecclesiastici tyranni hoc testimonio ad stabiliendam suam tyrannidem abuti.

3 *Sanctificatio*, ὁ ἁγιασμός. Vide Ioh. 17. 17.

4 *Suum vas*, τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id est, suum corpus, vt apparet ex iis quæ scripta sunt 1. Cor. 6. 18.

5 *In morbo cupiditatis*, ἐν πάθει ἐπιθυμίας. Πάθος conuertimus morbum, Ciceronem sequuti. Ita enim propriè accipitur hoc in loco. Vulgata, *Cum passione desiderij* Erasmus, *Cum affectu concupiscentiæ.*

* 6 [*Et*] *vt ne* [*quis*] *opprimat*, Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν. Hæc infinita ἀπέχεσθαι, εἰδέναι, ὑπερβαίνειν & πλεονεκτεῖν pendent à θέλημα ἐστὶ, ver. 3. & sunt descriptio nostræ sanctificationis. Ideo addidi copulã in hoc tertio membro. Cæterùm τὸ ὑπερβαίνειν cũ casu personæ quasi ob oculos repræsentat eos qui vi oppressum quempiã cõculcant, quum propriè significet *Supergredi*: quo verbo vsus est Vet. interpr. siue *superscandere*, vt superbi & ambitiosi cõsueuerunt, quãtis Dominus sic quoque interdũ hostes suos vindicarit, vt Ioh. 10. 24. Hinc illa cõminatio Domini Deut. 28. 43. *Peregrinus*, ait Deus, *qui erit apud te, ascẽdet super te:* quibus verbis istud ὑπερβαίνειν aptissime describitur, vt & Ps. 66. vbi gemitus suos in Domini sinum effundens Ecclesia, *Inequitare*, inquit, *fecisti homines capiti nostro:* quod Græci elegãter verterũt verbo ἐπιβιβάσας. Vsus sum autẽ opprimẽdi verbo, quoniam hoc ipsum à cõsequenti significatur verbo ὑπερβαίνειν, cuius metaphora durior esset in Latino sermone. ¶ *Habeat quæstui*, πλεονεκτεῖν. Sicut illud ad vim manifestam, ita istud ad fraudem refertur. Vide 2. Cor. 2. 10, & 12. 7. *

8 *Qui* [*hæc*] *reiicit*, ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, & c. i. illa mãdata quæ dedi vobis ex ver. 2. Diximus autẽ de verbo ἀθετεῖν. Mar. 6. 26. ¶ *Nobis*, εἰς ἡμᾶς, i. ἡμῖν. Respõdet enim præpositio εἰς literæ ל, quæ tertio casui præponitur apud Hebræos. Quanquam etiã hæc loquutio nõ caret sua emphasi, vt Spiritus sanctus significetur in sanctis quasi radices agere, & in intimã vsque mentẽ penetrare. Cæterùm addita cõiunctio καὶ fecit vt legerẽ εἰς ἡμᾶς, *nobis*, potius quã εἰς ὑμᾶς, *vobis*, quoniã ita videtur Paulus confirmare quod dixerat, dum asserit se quoque ex Spiritu Dei loqui.

10 *Vt magis excellatis*, περισσεύειν μᾶλλον. Vide suprà, v. 1.

11 *Et contendatis*, καὶ φιλοτιμεῖσθαι. Sancta videlicet quadam *

dam æmulatione quàm ἀγαθὴν ἔριδα vocat eleganter Hesiodus. Vsurpatur enim φιλοπονία & in laude, & in vitio.

¶ *Res vestras agere*, πράσσειν τὰ ἴδια. Cur hæc sint scripta plenius explicatur 2. Thess. 3. 11.

Ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε.

12 Vt vos geratis honestè erga extraneos, & nullius vobis sit opus.

Et vt honestè ambuletis ad eos qui foris sunt: & nullius aliquid desideretis.

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα.

13 Nolim autem vos in ignorantia versari, fratres, quod ad eos attinet qui obdormierunt, vt ne doleatis, sicut & cæteri qui spem non habent,

Nolumus autem vos ignorare, fratres, de dormientibus, vt non contristemini, sicut & cæteri qui spem non habent.

Εἰ γὰρ πιστεύομεν ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ Θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ.

14 Nam si credimus Iesum mortuum esse & resurrexisse, ita etiam Deus eos qui obdormierint in Iesu, adducet cum eo.

Si enim credimus quòd Iesus mortuus est & resurrexit: ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo.

Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ Κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας.

15 Hoc enim vobis dicimus verbis Domini, fore vt nos viui qui reliqui erimus in aduentu Domini, non præueniamus eos qui obdormierint.

Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos qui viuimus, qui residui sumus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt.

Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ, καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ· καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ, ἀναστήσονται πρῶτον.

16 ‖ Nam ipse Dominus cum hortationis clamore, cum voce Archangeli & cum Dei tuba, descendet è cælo: & qui mortui fuerint in Christo, resurgent primùm.

Quoniam ipse Dominus in iussu & in voce Archangeli & in tuba Dei, descendet de cælo: & mortui qui in Christo sunt, resurgent primi. 1.Cor 15.51

Εἶτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις, εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα· καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.

17 Deinde nos viui, qui reliqui erimus, rapiemur simul cum eis in nubes, in occursum Domini in aëra: & ita semper cum Domino erimus.

Deinde nos qui viuimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Domino in aera: & sic semper cũ Domino erimus.

Ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις.

18 Itaque consolamini alij alios istis sermonibus.

Itaque consolamini inuicem in verbis istis.

Κεφάλαιον ε.

Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοὶ, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι.

CAP. V.

1 POrro de tẽporibus & opportunitatibus, fratres, nõ est opus vt vobis scribatur.

CAP. V.

1 *DE temporibus autem & momentis, fratres, non indigetis vt scribamus vobis.*

---

12 *Nullius*, μηδενός. Vel neutro, vel masculino genere, vt subaudiatur ἀυτῶν, sicut placet doctissimo Camerario. id est, vt vos non sit opus ad illorum quenquam refugere, minimè id quidem, quasi sic possint esse res cuiusquam comparatæ, vt nullius ope vnquam indigeat: sed ne tanta sit cuiusquam per negligentiam inopia, vt ab alienis ab Ecclesia cogatur subsidium petere.

13 *In ignorantia versari*, ἀγνοεῖν. Vulg. & Eras. *Ignorare*. Vide 1.Cor.12.1. ¶ *Quod ad eos attinet qui obdormierunt*, περὶ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ κοιμᾶσθαι, i. obdormiscere, pro reponi in sepulchro, quasi in lecto. ex quo tandem expergiscentes suscitemur, Græci dixerũt, Hebræorum more, apud quos sic accipitur verbum שכב [*schachab:*] sed fere cum adiuncta aliqua appẽdice, veluti, Cum patribus suis: interdum tamen etiam absolutè, vt Esa.14.8, & 18. Dormientes autem pro mortuis vocant ישנים [*ieschenim,*] vt Dan.cap. 22.versu 2.

14 *In Iesu*, διὰ τοῦ Ἰησοῦ. Sic infrà ver.16, vt διὰ pro ἐν ponatur, sicut diximus Rom. 4.11. sicut etiam vertit hoc loco Syrus interpres. Dicuntur autẽ in Domino mori qui ad extremum vsque perseuerant in fide qua sunt Christo insiti. Et argumentatur Paulus ex duplici hypothesi: vna, Christũ resurrexisse: altera à Christo tanquã capite omnẽ virtutẽ in subiecta membra deriuari. Fideles enim alloquitur, vt qui de istis principiis minimè dubitarẽt. Vulg. & Eras. *Per Iesum*, sicut etiam vertit Tertull. sed ita vt hoc connectat cum verbo ἄξει, adducet per Iesum. ¶ *Adducet*, ἄξει. Adducet nimirum è sepulchris euocatos, quod attinet ad corpora quibus animi rursus erunt adiuncti, εἰς ἀφθαρσίαν, vt copiosè dictum est 1.Cor.15. Appariturum autem Dominũ in iudicio cum sanctis suis, dixerat etiam suprà, 3.13.

15 *Verbus Domini*, ἐν λόγῳ Κυρίου. id est, Domini nomine, & quasi eo ipso loquente. Quæ formula Latinis quoque est perusitata. Vtitur autem hac præfatione, quòd arcanum quiddam sit dicturus, vt suæ doctrinæ auctoritatem conciliet: sicut apud Prophetas vbique illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINVS. ¶ *Nos viui*, ἡμεῖς οἱ ζῶντες. Sic quoque Paulus 1.Cor.15.51 & 52, de his rebus loquitur, quasi vnus sit futurus ex eorum numero quos Dominus adueniens sit viuos deprehensurus: quia nimirum incertum est illud tempus. singulos autem nostrũm perinde comparatos esse oportet acsi singulis momentis Dominus venturus esset. Itaque prorsus detorsit hunc locum Methodius, qui participium ζῶντες animabus, καὶ μηδέντας corporibus accommodat.

16 *Cum hortationis clamore*, ἐν κελεύσματι. Vulgata, *In iussu*, vt citatur etiam à Tertull. de resurrectione carnis. Sed Græci κέλευσμα, id est hortamen, appellant quod præcipuè apud nautas est quasi solenne, vt vno veluti concentu remos adducant. Apostolus ergo magnificentiam & celebritatem Domini repræsentat, facta celeusmatis, vocis Archangeli & tubę mentione, vt mortui etiam ipsi aduentus Dei sonitum audiant, vt Matth.24.31, & 25.6, & Ioh.5.28. Subtilius autem de his rebus nolim quidem ego philosophari. ¶ *In Christo*, ἐν Χριστῷ. Vide suprà, versu 14.

17 *Rapiemur*, ἁρπαγησόμεθα. Repentè videlicet & oculi momento immutata corporum nostrorum qualitate, ítque absque morte, cuius in locum illa immutatio succedet, vt 1.Corinth.15.51 & 52.

IN CAPVT V.

1 *Opportunitatibus*, τῶν καιρῶν. Vulgata, *Momentis*. Eras.

Articulis temporum. vt & Syrus interpres. Vide Act.1.7. Mirum est autem quum tam expressè hæc scripta sint, & antè etiam à Christo ipso pronuntiata, repertos semper aliquos fuisse qui in hoc inquirendo arcano sese & alios fatigarent, & quidem prolato nescio cuius Rabbini somnio, quod miror non pudere quosdam Eliæ prophetæ tribuere. A page verò istam non iam ridiculam, sed etiam impiã ac profanam curiositatem.

Αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται.

Ὅταν γὰρ λέγωσιν, Εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια· τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ· καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν.

Ὑμεῖς δὲ ἀδελφοὶ, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.

Πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους.

Ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν ὡς καὶ οἱ λοιποὶ, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν.

Οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσιν.

Ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφομεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης· καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας.

Ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ Θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν· ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.

Διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.

Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν Κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς·

Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.

2 Ipsi enim penitus scitis diem illum Domini, vt fur nocte *venit*, ita venturum esse.

3 Quum enim dicent, Pax *est* & tuta omnia: tunc repentinum eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri prægnanti, & nequaquam effugient.

4 At vos, fratres, non estis in tenebris, vt dies ille vos, tanquam fur, deprehendat.

5 Omnes vos filij lucis estis, ac filij diei: non sumus *filij* noctis, neque tenebrarum.

6 Nempe igitur ne dormiamus vt reliqui, sed vigilemus & sobrij simus.

7 Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrij.

8 At nos qui sumus diei, sobrij simus, induti thorace fidei & charitatis: & pro galea, spe salutis.

9 Nam non cõstituit nos Deus ad iram, sed ad salutem obtinendam per Dominum nostrũ Iesum Christum:

10 Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum eo viuamus.

11 Quapropter adhortamini alij alios, & ædificate singuli singulos, sicut & facitis.

12 Roganus autem vos, fratres, vt agnoscatis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino, & admonent vos:

13 Et quammaximè charos ducatis, propter opus ipsorum. pacem colite inter vos mutuó.

2 *Ipsi enim diligenter scitis quia dies Domini, sicut fur in nocte, ita veniet.*

3 *Quum enim dixerint, Pax & securitas: tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut dolor in vtero habenti: & non effugient.*

4 *Vos autem, fratres, non estis in tenebris, vt vos dies illa tanquam fur comprehendat.*

5 *Omnes enim vos, filij lucis estis, & filij diei: non sumus noctis neque tenebrarum.*

6 *Igitur non dormiamus sicut & cæteri, sed & vigilemus & sobrij simus.*

7 *Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui ebrij sunt, nocte ebrij sunt.*

8 *Nos autem qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam fidei & charitatis: & galeam spem salutis.*

9 *Quoniam non posuit nos Deus in iram, sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum:*

10 *Qui mortuus est pro nobis: vt siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum illo viuamus.*

11 *Propter quòd consolamini inuicẽ: & ædificate alterutrum, sicut & facitis.*

12 *Rogamus autem vos, fratres, vt noueritis eos qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Domino, & monent vos:*

13 *Vt habeatis illos abundantius in charitate, propter opus illorum. pacem habete cum eis.*

Esa.59.17 ephes.6.17

* 2 *Vt fur nocte [venit]* ὡς κλέπτης ἐν νυκτί. Sic exponere placuit hunc locum propter illos qui ἐν νυκτὶ non cum κλέπτης, sed cum ἔρχεται construunt: vnde nata illa superstitiosa, & nulla ratione nitens opinio, Christum nocte venturum: quum nihil aliud declaretur quàm ex improuiso adfuturum, siue interdiu siue noctu.

5 *Filij lucis,* υἱοὶ φωτός. Vide Ephes.5.6.

8 *Induti,* ἐνδυσάμενοι. Vide Ephes.6.14.

12 *Vt agnoscatis,* εἰδέναι. Id est, agnoscatis tales esse quales sunt, dignos videlicet quos in maximo pretio habeatis. Ita enim agnoscendi vocabulum alibi etiam vsurpatur, vt Matth.7.23, & 1. Cor.5.16. Verùm qui hunc honorem à suis flagitant, prius circunspiciant an sibi conueniant eæ notæ quas subiicit Apostolus. Neque enim hîc vlla bullarum, datarum, dispensationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. ¶ *Et præsunt vobis,* καὶ προϊσταμένους ὑμῶν. Apparet ex hoc loco & aliis, à pastoribus in communi fuisse gubernatam Ecclesiam, nondum excogitato Episcopatus gradu. Idẽ igitur valet τὸ προΐστασθαι quod ἡγεῖσθαι, quod nimirum pastores gregi præeant. Syrus autem interpres compositione huius verbi dissoluta, quasi scriptum sit ἱστάμενοι πρὸ ἡμῶν, ante nos stantes, hoc retulit ad ministrorum morem qui adstant Dominis, iussum eorum expectantes: quæ phrasis sæpe quidem occurrit in sacris literis, sed huic loco non est accommodata. Habent enim, fateor, fidi pastores gregem suum assiduè ob oculos, & ei operam nauant, sed ita vt grex à pastore, non pastor à grege pendeat. ¶ *In Domino,* ἐν Κυρίῳ. Id est, in iis quæ ad cultum Dei spectant. Sic Ecclesiasticum munus à ciuili administratione, & veros pastores à lupis distinguit.

13 *Et quammaximè charos ducatis,* καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulgata, *Vt habeatis illos abundantius in charitate.* quo modo dicimus in vernaculo sermone, *Auoir en amour.* Erasmus, *Vt habeatis illos in summo pretio per charitatem.* At ego non memini legere ἡγεῖσθαι simpliciter positum pro in pretio habere: idque potius crediderim agnoscendi verbo significatum in superiore versiculo. ¶ *Propter opus ipsorum,* διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Vbi ergo cessat hæc causa, cesset etiam honor, & expellatur lupus à grege. ¶ *Pacem colite inter vos mutuò,* εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Erasmus legunt ἐν αὐτοῖς, *cum eis,* sed omnibus

omnibus nostris veteribus libris, & Græcis quoque scholiis repugnantibus. Mihi verò propterea magis placet legere ἐν ἑωυτῖς. quòd ita etiam comprehenduntur ipsi pastores, quibuscum præcipuè debet gregi conuenire. Deinde dicendum potius fuisset εἰρωνεύειν τι, vt omnia cohærerent: neque hæc annecto proximè præcedentibus, sed puto præceptum esse seorsim & distinctè positum. Nec enim duntaxat pacem colere gregem oportet cum suis fidis pastoribus, sed illos etiam vt Dei legatos audire & reuereri.

Παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.

Ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε, καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.

Πάντοτε χαίρετε·
Ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.
Ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα Θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς.
Τὸ Πνεῦμα μὴ σβέννυτε·
Προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε·
Πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.
Ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.
Αὐτὸς δὲ ὁ Θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τηρηθείη.

14 Precamur autem vos, fratres, monete inordinatos, consolamini eos qui pusillo animo sunt: subleuate infirmos, leni animo estote erga omnes.
15 Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat: sed beneficentiam semper sectamini, tum inter vos mutuò, tum erga omnes.
16 Semper gaudete:
17 Indefinenter orate.
18 In omnibus gratias agite: hæc enim est voluntas Dei per Christum Iesum erga vos.
19 Spiritum ne extinguite:
20 Prophetias ne pro nihilo habete:
21 Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.
22 Ab omni specie mali abstinete.
23 Ipse autem Deus pacis sanctificet vos totos: & integer vester spiritus, & anima & corpus inculpatè in aduentum Domini nostri Iesu Christi seruentur.

14 *Rogamus autem vos, fratres, corripite inquietos, consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes.*
15 *Videte ne quis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonum est sectemini inuicem, & in omnes.* Prouerb. 17.15. & 20.20. matt 5.44 rom. 12.17 1 pet. 3.9
16 *Semper gaudete.*
17 *Sine intermissione orate.* Eccl.18.22 luc.18.1
18 *In omnibus gratias agite: hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis.*
19 *Spiritum nolite extinguere:*
20 *Prophetias nolite spernere.*
21 *Omnia autem probate: quod bonum est tenete.*
22 *Ab omni specie mala abstinete vos.*
23 *Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: vt integer spiritus vester, & anima, & corpus, sine querela, in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur.*

14 *Monete inordinatos*, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους. Ita solet Liuius hoc nomen vsurpare de militibus qui stationem non seruant. eleganter autem id transtulit Paulus ad eos non qui sunt intractabiles, vt putauit Erasmus, sed qui tamen aliter quàm per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν significat corripere, vt Græcus etiam scholiastes rectè monet: sed officij admonere, & quasi amissam mentem reponere, vt ipsa verbi notatio declarat. Indomitis alia sunt adhibenda seuciora remedia, de quibus non instituit agere Apostolus hoc in loco: sed de iis duntaxat officiis quæ priuata quidem sunt, ad quosuis tamen fideles spectant. Itaque Vetus interpres non rectè conuertit, *Corripite inquietos*: & multo etiam minus appositè Castellio interpretatus est, *Castigate incompositos.*

¶ *Subleuate*, ἀντέχεσθε. Alioqui videlicet ruituros porrecta ex altera parte manu retinete. Respondet enim hoc verbum τοῦ ἀντιλαμβάνεσθαι, de quo diximus Luc.5.4. & Act.20.35. Tertull. libro de Fuga, vertit *Sustinete*. Ambrosius, *infirmis opitulamini.*

15 *Beneficentiam*, τὸ ἀγαθόν. Vulgata & Eras. *Quod bonum est*, nimium largè, vt apparet ex opposito membro: quanuis hæc quoque sententia vera sit.

16 *Gaudete*, χαίρετε. Gaudium vocat, suo morè, tranquillitatem illam animi in Christo acquiescentis & sibi bene conscij, quę facit vt in mediis etiam doloribus exultemus, Rom.5.3, & 2.Cor.6.10.

18 *Voluntas*, θέλημα. Id est, res Deo accepta, & qua in primis delectatur. Vel ista per anthypophoram dicta sunt. Poterat enim excipi, Quî fieri potest vt semper gaudeamus, semper gratias agamus, quum perpetuæ nos tempestates premant? Imò, inquit Apostolus, hoc ipsum est quo oportet solicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus suam in vos beneuolentiam testatur, Rom. 8.29, Philipp. 1.29. Matth. 5.11 & 12. Possumus autem ἐν παντὶ vel ad res ipsas, vel ad quasuis circunstantias referre.

19 *Spiritum*, τὸ Πνεῦμα. Id est, Dei afflatum ac lumen in mentibus nostris refulgens. Atenim (dicet aliquis) si in electis nunquam extinguitur, frustra hoc præcipitur. Hoc verò pernego. Imò verò ideo non extinguitur in electis quoniam eum fouent: vt autem foueant, istis exhortationibus adducuntur. Nam qui constituit Spiritum in electis suis nunquam prorsus extinguere, simul patefecit quibus rationibus illum velit fouere, suo videlicet in pietate progressu.

20 *Prophetias*, προφητείας. Id est, verbi Dei siue Euangelicæ doctrinæ interpretationes, vt 1. Corinth. cap. 14.v.3. Quòd si ore explicare, certè etiam scriptis interpretari verbum Domini non modò licet, verumetiam vtile ac necessarium est. ¶ *Ne pro nihilo habete*, μὴ ἐξουθενεῖτε. Id est, in summo pretio habete. Est enim μειώσις, aduersus eos qui publicos cœtus Ecclesiæ non frequentant, quasi satis iam sapiant. de quibus Heb.10.25.

22 *Ab omni specie mali*, ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. Id est, Quicquid vel vllam mali speciem præ se fert, ab eo abstinete. vel, ab omni genere mali, vt intellexit Syrus interpres. Fideles autem alloquitur vt qui certam illam regulâ teneant distinguendi bona à malis. Eant nunc Pseudonicodemitæ, & quiduis inter ἀδιάφορα numerent. Possumus autem etiam interpretari, *Ab omni specie mala*. Idque vsitatius. Nam alioqui videtur scribendum fuisse τοῦ πονηροῦ, adiuncto articulo.

23 *Sanctificet*, ἁγιάσαι. Id est, à mundo separatos sibi consecret suo spiritu, in Christo, in quo vno veram illam pacem consequimini. Vide Rom. 5.1. Quod autem sequitur, ita explico cum doctissimo interprete, vt quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur Paulus Spiritus appellatione significat, illud nempe ἡγεμονικόν, in quo sæpe iam diximus præcipuam labem inesse: animam verò, reliquas inferiores facultates, non quasi duæ sint animæ, sed quòd suo more Paulus functiones vnius eiusdémque animæ distribuat: cuius etiam alicubi tres facultates commemorat, vt diximus Ephes. cap. 4, versu 17. Corporis denique nomine satis constat animæ

domicilium significari. Tum demum igitur homo integer sanctificatus fuerit quum nihil cogitabit spiritus, nihil appetet anima, nihil exequetur corpus quod cum Dei voluntate non consentiat. Id verò quando tandem fiet? In aduẽtu Domini nostri, vt subiicit Paulus, & etiam significauit Rom.7.15.& 24.& Philip.3.13 & 14.

1Cor.1.9	Πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.	24	‖ Fidelis *est* qui vocauit vos, qui etiam *id* efficiet.	24	*Fidelis est qui vocauit vos, qui etiam faciet.*
	Ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν.	25	Fratres, orate pro nobis.	25	*Fratres, orate pro nobis.*
	Ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι ἁγίῳ.	26	Salutate fratres omnes cum osculo sancto.	26	*Salutate fratres omnes in osculo sancto.*
	Ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν Κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.	27	Adiuro vos per Dominum, vt recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus.	27	*Adiuro vos per Dominum, vt legatur epistola omnibus, sanctis fratribus.*
	Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.	28	Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* vobiscum. Amen.	28	*Gratia Domini nostri Iesu Christi vobiscum. Amen.*
	Πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.	29	Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit Athenis.	29	*Ad Thessalonicenses prima scripta fuit ex Athenis.*

24 *Fidelis*, πιστός. Hebr. נאמן [*neeman*]. Id est, semper idem & sibi constans, quique verè præstet quod promisit. Est autem vocatio efficax, nihil aliud quàm certa voluntatis Dei declaratio. Itaque firma est electorum salus. ¶ *Qui etiam* [*id*] *efficiet*, ὃς καὶ ποιήσει. id est, Vos totos perficiet. Cohæret enim hoc cum superiore sententia. Complutensis tamen editio legit, ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id est, qui etiam spem vestram firmam efficiet.

26 *Cum osculo sancto*, ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom.cap, 16.versu 16.

27 *Vos*, ὑμᾶς. Hinc apparet mitti solitas fuisse Apostolicas epistolas presbyterio, ad quod hæc adiuratio & præcedentes duo versiculi pertineant: quoniam alioqui absurda esset hęc petitio si ad totum Ecclesiæ cœtum referretur. Neque verò hæc obseruatio parui est momenti. Nec enim si tunc fuisset Episcopalis ille gradus in Ecclesiam inuectus, qui supra presbyterorum cœtum emineret, illum præteriisset Apostolus. Deinde sic liquet non pertinere ad ipsum Ecclesiæ corpus quicquid in epistolis Apostolicis scribitur. quod non animaduersum multis falsis interpretationibus occasionem præbuit, qualis est eorum error periculosus qui abutẽtes vno & altero Pauli loco ex priore ad Cor. merè democraticam esse volunt Ecclesiasticam disciplinam.

29 *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Neque apud Syrum interpretem, neque in Claromontano codice fit Athenarum mentio, vel alterius loci, sed scribitur simpliciter ἐπιστολὴ πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη. Hæc autem extrema passim addita esse ex Græcorum aliquorum interpretum sententia, non autem ab ipso Paulo, vel ex eo liquet quòd magna sit in plerisque diuersitas, vt de istis minimè sit nefas ambigere. Hanc igitur epistolam cur Corincho non autem Athenis missam esse putem, hoc habeo argumentum quòd in secundo capite meminerit Timothei, a quo sustinuerit solus relinqui Athenis, quum eum ad Thessaloniceuses mitteret. Itaque Silas tum non redierat ad Paulum. Subiicit deinde, Timotheum ad se iterum rediisse, ex quo intellexisset quæ Thessalonicensium esset constantia. Liquet autem ex Actis Apostolorum, quum Paulus digressus Athenis, vbi substiterat Silam & Timotheũ expectans, Corinthum venisset, & aliquandiu illic esset versatus, tum demum illos ad eum rediisse: quorum etiam aduentu sit magnopere confirmatus, Act.17.14,& 16. Itaque Siluanus ille ipse est quem Lucas Silam vocat: quúmque illi Corinthum venissent, & Timotheus Paulo, à quo Athenis rursum (quod Lucas præteriit) Thessalonicam missus fuerat, Ecclesiæ Thessalonicensium statum renuntiasset, hæc epistola ad illos communi ipsorum trium nomine Corintho missa fuit. Silam autem, qui & Siluanus, apparet ex Apostolorum actis, Berrhœæ relictum cum Timotheo, tantisper illic mansisse dum Timotheus Athenas, & rursus Athenis Thessalonicam regressus, ipsum tandem in reditu assumeret, vt vnà Corinthum venirent.

ΠΑΥΛΟΥ

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ Α'ΠΟΣΤΟ'ΛΟΥ Η' ΠΡΟ'Σ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΕΙ'Σ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD THESsalonicenses posterior.

Κεφάλαιον α.

ΑΥ'Λ Ο Σ καὶ Σιλουανὸς Τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ Θεσσαλονικέων ἐν Θεῷ πατρὶ ἡμῶν, καὶ Κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ·

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους·

Ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, καὶ θλίψεσιν αἷς ἀνέχεσθε·

Ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε·

Εἴπερ δίκαιον παρὰ Θεῷ, ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλίψιν·

Καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν, ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ,

CAP. I.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium *quæ est* in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:

2 Gratia *sit* vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 ‖Gratias agere debemus Deo semper de vobis, fratres, vt par est, quòd vehemẽter augescat fides vestra, & abundet mutua vniuscuiusque omniũ vestrùm charitas:

4 Adeo vt nos ipsi de vobis gloriemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerantia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & afflictionibus quas toleratis:

5 *Quæ res* demonstratio est iusti ‖iudicij Dei, vt digni habeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini:

6 Si quidem iustum est apud Deum, vicissim reddere iis qui affligunt vos, afflictionem:

7 Vobis verò qui premimini, relaxationem nobiscũ, ‖ quum patefiet Dominus Iesus de cælo, cum Angelis suis potẽtibus,

CAP. I.

1 PAVLVS & Siluanus & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo:

2 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

3 Gratias agere debemus semper Deo pro vobis fratres, ita vt dignũ est, quoniam supercrescit fides vestra, & abundat charitas vniuscuiusque omnium vestrùm in inuicem: 1. Thes.1.2

4 Ita vt & nosipsi in vobis gloriemur in Ecclesiis Dei, pro patientia vestra & fide in omnibus persequutionibus vestris & tribulationibus quas sustinetis:

5 In exemplum iusti iudicij Dei, vt digni habeamini regno Dei, pro quo & patimini: Iudæ,6

6 Si tamen iustum est apud Deum retribuere tribulationem ijs qui vos tribulant:

7 Et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cælo cum Angelis virtutis eius, 1.Thes.4.16

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 [*Quæ est*] *in Deo*, ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῇ. Diximus autẽ quæ vis sit huius formulæ, super. epist. cap. 2. 14.

3 *Vehementer augescat*, ὑπεραυξάνει. Id est, quòd quum antea excreuerit, quotidie etiam ad illud incrementum aliquid accedat. Vulg. *Supercrescit.* ¶ *Vniuscuiusque omnium vestrùm*, ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixissent, *Omnium vestrùm*, videri hoc poterat ad Ecclesiam in genere duntaxat pertinere: nunc verò quum hoc addunt, sigillatim etiam vnumquenque Thessalonicensium pulcherrimo testimonio exornant.

5 [*Quæ res*] *est demonstratio*, Ἔνδειγμα. Subaudio אשר [*ascher*] cum verbo substantiuo: nam alioquin durior esset appositio, quũ præcedat ὑπομονῆς & πίστεως secũdo casu. Cęterùm ἔνδειγμα (quod Vulg. *exemplum* interpretatur) conuerti *demonstratio*, vt nominis ipsius vim explicarem. Est enim ἐνδεικνύειν quasi digito indicare. Aperit autẽ Apostolus omnis nostræ cõsolationis fontẽ in aduersis, quum nos in iis ærumnis quas pro Christo patimur, iubet, tanquã in claro aliquo speculo, futuri illius iusti iudicij exitum contemplari, quo nobis quidem regnum Dei & æterna quies adiudicabitur, impij verò iustas scelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus esset iustus iudex? ¶ *Vt digni habeamini*, εἰς τὸ καταξιωθῆναι Huc pertinet quod scriptũ est Matt. 5. 11. & 12. Vide etiam quod scripsimus Philip. 1. 28.

7 *Angelis suis potentibus*, ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ. Sic mox, ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, de quo Hebraismo vide Col. 1. 13.

Ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι Θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

Οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὀλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ·

Ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ.

Εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει.

Ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Κεφάλαιον β.

Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτὸν,

Εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μήτε θροεῖσθαι μήτε διὰ

8 Cum flammeo incendio, infligens vltionem iis qui Deum non nouerunt, neque auscultãt Euangelio ¨Domini nostri Iesu Christi:

9 Qui pœnam pendent æterni exitij, ¨ *expulsi* à facie Domini ¨& à glorioso ipsius robore:

10 Quum venerit vt glorificetur in sanctis suis, & admirandus fiat in credentibus omnibus, (¨quòd fides habita fuerit testimonio nostro¨apud vos) in die illo.

11 ¨Cuius etiam rei gratia precamur semper pro vobis, vt vos dignetur ¨ ista vocatione Deus noster, & compleat¨omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolẽtiam, & ¨opus fidei ¨potenter.

12 ¨Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

CAP. II.

1 ROgamus autem vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostri ad eum¨aggregationem,

2 Ne citò ¨à mente dimoueamini, neque terreamini ¨neque

8 *In flamma ignis, dantis vindictam iis qui non nouerunt Deum, & qui non obediunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi:*

9 *Qui pœnas dabunt in interitu æternas à facie Domini & à gloria virtutis eius:*

10 *Quum venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt, (quia creditum est testimonium nostrum super vos) in die illo.*

11 *In quo etiã oramus semper pro vobis, vt dignetur vos vocatione sua Deus noster, & impleat omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute.*

12 *Vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo, secundum gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.*

CAP. II.

1 *ROgamus autem vos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, & nostræ congregationis in ipsum,*

2 *Vt non citò moueamini à vestro sensu, neque terreamini neque per spi-*

---

8 *Domini*, τοῦ Κυρίου. Repetitio Hebraica antecedentis pro relatiuo.

* 9 *Expulsi à facie Domini*, ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου. nempe hac ipsius terribili voce, *Abite à me execrandi in ignem æternum* Matt.25,41. Nec enim scriptum est ὑπὸ sed ἀπὸ, de quo discrimine vide 1. Ioh.2,28. Idcirco suppleui quod constructioni deerat.

10 *Quòd fides habita fuerit*, ὅτι ἐπιστεύθη. Id est, quoniam fide fueritis Euangelium vobis à me prædicatum amplexi. Syrus autem interpres legisse videtur ὅτι πιστευθήσεται, *quia fides adhibebitur testimonio nostro de vobis in die illo.* Nam hæc inter se connectit, quasi Paulo in illo die idoneo futuro teste Thessalonicensium fidei. Sed nullius codicis auctoritate nititur hæc scriptura. ¶ *Apud vos*, ἐφ' ὑμᾶς. Id est, εἰς ὑμᾶς, vt loquitur etiam Demosthenes. Vulgata, *Super vos.* Erasmus, *Erga vos.*

11 *Cuius etiam rei causa*, εἰς ὃ καί. Vulgata, *In quo.* Erasm. *Ad quod.* ¶ *Ista vocatione*, τῆς κλήσεως. Articulus vim habet ἀναφορικώ. Vocationem autem appellat non ipsam vocandi actionem, (iam enim Dominus Thessalonicenses, & quidẽ efficaciter, vocarat) sed illud ipsum ad quod vocati erant, nempe cælestis illius regni gloriam. Similis est metonymiæ species quũ diuersas vitæ functiones vocationum nomine significamus, ad quas Dominus nos vocarit. ¶ *Omnem [suæ] bonitatis gratuitam beneuolentiam*, πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. id est quod iam olim ipse ex gratuita & in vos propẽsa bonitate decreuit. Quid sit autem illud, declaratur Matth.25.34. & sufficiebat quidem vnicum εὐδοκίας nomen (de quo sæpe iam multa diximus) vt omnia in solidum à gratia proficisci intelligeremus: sed quum sibi nunquam satisfaciat Apostolus in prædicanda Dei bonitate, adiunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo singularis & omnibus numeris absoluta Dei bonitas declaretur. Castellio igitur nuper Apostoli sententiam deprauauit, quũ hunc locum ita conuerteret, *Perficiátque vt bonitatem ac fidei opus & libentissimè & fortiter persequamini & absoluatis*: translato ad Thessalonicenses quod ad Deum potius refertur, in quem etiam errorem lapsus est Syrus interpres, perinde hæc vertens acsi scriptum esset, καὶ ὑμᾶς πληρώσῃ πάσῃ εὐδοκίᾳ καὶ ἔργοις πίστεως, *& impleat vos omni bona voluntate & operibus fidei*: repugnãte omnium quę vidimus Græcorum & Latinorum codicum fide: nec satis conueniente huic sententiæ nomine τῆς εὐδοκίας. Vulgata, *Omnem voluntatem bonitatis.* Erasmus, *Omne bonum propositum voluntatis.* ¶ *Opus fidei*, ἔργον πίστεως. Est igitur fides insigne Dei opus in nobis: neque hic quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur sophistæ. ¶ *Potenter*, ἐν δυνάμει. Vide Col.1.21. Vulgata & Erasmus, *Cum potentia.*

11 *Vt glorificetur*, ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari *In vobis*, & ἐν αὐτῷ, *In eo*, quàm *Per vos* & *Per illum*, cum Erasmo: vt summa illa coniunctio & participatio capitis & membrorum expressius declaretur. Pulchrè verò exprimit hic locus omnes illos salutis electorum gradus qui commemorantur Rom.8.30. Nam εὐδοκία ἀγαθωσύνης, propositum, prædestinationem, vocationem denique complectitur: opus fidei, iustificationem: quam demum sequitur glorificatio, eáque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente iustitia, sed ex mera Dei gratia in Christo, in solidum.

IN CAPVT II.

1 *Per aduentum*, ὑπὲρ τῆς παρουσίας. Species quædam est * iurisiurandi, ac si dicat Apostolus, Quàm verè expectatis Domini aduentum. Et præpositio ὑπὲρ respondet Hebrææ particulæ על [*hal*] pro בעבור [*Babahur*,] id est, propter. ¶ *Aggregationem*, ἐπισυναγωγῆς. Vulgata, *Congregationis*, duplici errore, quum non sit otiosa præpositio ἐπὶ, & ὑπὲρ repetenda sit ἀπὸ κοινοῦ. Non potuit autem certius aduersus omnem diffidentiam & leuitatem remedium nobis ostendere quàm cogitationem immensæ illius gloriæ cuius cum ipso Christo participes erimus in altero illo ipsius aduentu: nempe ne vel huius mundi splendor nos alliciat, vel crucis horridus aspectus terreat. Non loquitur autem Apostolus de illa priore nostri cum Christo spirituali aggregatione per fidem, sed de coniunctione illa quæ alterum ipsius aduentum sequetur, de qua egit in priore epistola, 4.17.

2 *A mente*, ἀπὸ τοῦ νοός. Mentis nomen simpliciter accipere malo quàm pro sententia interpretari. Ita enim significat Apostolus homines istorum impostorũ fraudibus in furo-

in furorem & insaniam rapi. Neque verò, vt hoc comprobetur, necesse est vt Carpocratianorum, Valentinianorum, Manichæorum, Circuncellionum incredibilia penè monstra, veterum denique exemplorum memoriam repetamus. Oriens crassissimis Mahumetis imposturis deceptus, artolatria à Pontifice in Occidentem inuecta, Anabaptistarum, Libertinorum, Dauidistarum furiæ satis supérque ostendunt, communi etiam sensu priuari qui à vero Christianismo deficiunt.

¶ *Neque per Spiritum*, μήτε διὰ πνεύματος. Id est, per somnia & commenta quibus prętexitur Spiritualis reuelationis nomen.

πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ Χριστοῦ.

Μήτις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον. ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,

3 Ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν ἢ σέβασμα· ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ ὡς Θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός.

4 Οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν;

5

per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tãquam per nos *scriptam*, quasi instet dies ille Christi.

Nequis vos seducat vllo modo. *Non* enim *adueniet dies Christi* quin venerit defectio prius, & retectus fuerit homo ille peccati, filius, *inquam*, ille perditionis,

Sese opponens ille & efferens aduersus quicquid dicitur Deus, aut numen: adeo vt in templo Dei tanquam Deus sedeat, præ se ferens se esse Deum.

Annon meministis me, quum adhuc essem apud vos, hoc dixisse vobis?

ritum, neque per sermonem, neque per epistolam tanquam per nos, quasi instet dies Domini.

3 *Nequis vos seducat vllo modo: quoniam nisi venerit discessio primùm, & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis,*

4 *Qui aduersatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus.*

5 *Num retinetis quòd quum adhuc essem apud vos, hæc dicebam vobis?*

¶ *Neque per sermonem*, μήτε διὰ λόγου. Id est, vel viua voce, vel conscriptis libris. Dicitur enim etiam loqui qui scribit. ¶ *Per epistolam*, δι' ἐπιστολῆς. Id est, scriptis vel ementitis, vel falsò expositis: sicut verisimile est istos ex superiore epistola, vbi de die Domini differitur, occasionem aliquam confirmandi istius erroris sumpsisse. Cæterùm suggerit nobilissimus hic locus luculentissimam methodum tractandi de hæreticis, quorum historiam quisquis nouit, fatebitur nec verius nec breuius nec planius quicquam de iis dici potuisse: quum in ea tempora inciderimus quibus non iam sit diuinandum in quem potissimùm ista competant, sed aperiendi duntaxat oculi, vt quæ futura prædixit Apostolus, præsentia cernamus.

¶ *Quasi instet*, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἠγγικέναι, Iac.5.8, & 3. Pet.4.7. Fateor. sed qui dicit instare, multo certius aliquid definit, & quasi tempus præfigit. Deinde quomodo hoc sit accipiendum docetur 2. Pet. 3.8 & 9. Error autem istorum quorsum tendebat? nempe vt quum fideles viderent diem Domini vltra præscriptum tempus differri, vel impatientia deficerent, vel omnia ducerent prò fabulis. Interim verò fictitiis istis reuelationibus mirum ni pseudoprophetæ magnam sibi compararant sapientiæ opinionem ad alios spargendos errores.

3 ¶ [*Non*] *enim* [*adueniet dies Christi*,] ὅτι. Illa supplenda esse ostendit ipsa constructionis series. ¶ *Homo ille peccati*, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Id est, homo ille merum scelus. Hæc enim est vis huius idiotismi Hebraici. Tertullianus Hominem delinquentiæ interpretatur. Loquitur autem Paulus de Antichristo, tanquam de vno quopiam homine, quum tamen totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus intelligat: quam quisquis occupat, is est ille sceleratus de quo hîc agitur: sed ita tamen vt peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim subseruierunt hæretici: atque etiam per imprudentiam nonnulli ex sanctis ipsis & orthodoxis patribus, vt nunc res ipsa patefecit. Veram autem esse hanc interpretationem perspicuum est ex iis quæ scribuntur versu 7, & ex rei euentu. Itaque manifestè sunt hallucinati quicũque de vno quopiam homine putarunt hoc intelligi: nisi dent mihi quẽpiam qui à Pauli seculo ad diem vsque iudicij superstes maneat. Neque verò aliter Daniel (quicum hoc in loco mirè consentit Paulus) singularibus vrsi, leonis, pardi, nominibus, multos reges intelligit in vnum monarchiæ corpus iunctos. ¶ *Filius* [*inquam*] *ille perditionis*, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Erasmus, *Filius perditus*. Vide Iohan.cap.17.ver.12. Basil.homilia in 7. Psalmum, hoc perperam refert ad diabolum ipsum, & pro ὁ ἄνθρωπος legit ὁ ἄθεος, quod mox quidem sequitur, sed ita vt de Antichristo dicatur.

4 *Sese opponens*, ὁ ἀντικείμενος. Vulgata, *Qui aduersatur*. Erasmus, *Qui est aduersarius*: eodem quidem sensu, sed paulo durius. & seruanda hic est vis coniugationis Niphal reciprocæ, de qua diximus Ephes.5. & alibi sæpe. Alludit autem ad Satanæ nomen, vt patrem referat filius. ¶ *Aduersus quicquid dicitur Deus*, ὅτι πᾶν τὸ λεγόμενον Θεόν. Erasmus, *Aduersus omnem qui dicitur Deus*. Legit enim ὅτι πάντα, vt habere etiam fateor Græca exemplaria: sed mihi tamen vberius videtur quod sequutus est Vetus interpres, & Hieronymus quoque in quæstionibus: quanuis sententia ipsa eôdem recidat, vtrouis modo legas. Dicit enim Antichristum ad se translaturum non hominũ modò honores omnes, sed etiam quicquid gloriæ cuicunque numini vsquam fuit exhibitum. Ecquis enim vnquam, præter hunc vnum, dixit se pro suo arbitrio cælum reserare vel aperire: quiduis figere vel refigere, denique (vt ipse affirmat C.Si Papa, Distinct.42) pleno iure currus animarum plenos secum ad tartara detrudere, regna & imperia transferre posse? ¶ *Aut numen*, ἢ σέβασμα. Vulgata, *Aut quod colitur*. Hieronymus, *religio*. Vis, lector, veram istius prophetiæ imaginem contemplari? Finge tibi quod non ita pridem anno illo Iubilæi, quem vocant, magno omnium concursu gestum est, nempe, terrestrem illum deum (quem vocant) circunstantibus suis creaturis, præeunte suo illo furfuraceo numine, crucibus ac reliquiis, quasi de Deo ipso sub his simulacris triumphantem, augusto illo suo habitu & triplici tiara in aurea sella sublimem transuectum: dein aureo malleo Paradisi valuas (sic enim loquuntur) in Iubilæo aperientem, & mox potentissimorum regum ac principũ legatos, quosdam etiam præsentes, sublimem illum re ipsa vt alterum Deum adorantes, circunstantem turbam ab eo vitam æternam expectantem ac petentem, illum ad pedum suorum osculum (quibus ipsam etiam crucem atterit, quam simulat se in tanto pretio habere) miseros & cæcos homines vix admittentem. O cælum, non sudas quum hæc aspicis? ô terra, non fathiscis sub hoc onere? Ah, Domine: appareas tandem tuis, & sicut promisisti, ita etiam Spiritu oris tui impurum istum confice, vt tibi vni omnis laus, honor, & gloria tribuatur. ¶ *Tanquam Deus*, ὡς Θεόν. Hoc etiã inueni in Græcis, excepto Claromõtano codice, quẽadmodum etiam nec Syrus nec vetus Latinus interpres istud legerunt. quod etiam videri potest superuacaneum, nisi quod sequitur accipiamus pro istius dicti interpretatione. ¶ *Præ se ferens*, ἀποδεικνύντα. Hebr. מראה [*moreh*] id est, ad verbum, *Faciens se apparere*. Vulg. *Ostendens se tanquam sit Deus*, quod Græcis non respondet, si verba ipsa spectes. Eras. *Ostentans seipsum esse Deum*.

Καὶ νῦν τὸ κατέχον οἴδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. 6

Τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας· μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. 7

Καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, 8
Esa.11.4 ὃν ὁ Κύριος ἀναλώσει τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ·

Οὗ ἐστιν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει, καὶ σημείοις, καὶ τέρασι ψεύδους· 9

Καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις· ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς. 10

Καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ Θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει· 11

Ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλὰ εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. 12

Ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ Θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ Πνεύματος, καὶ πίστει ἀληθείας· 13

Nunc verò quid obstet nostis, vt is suo tempore retegatur. 6

Iam enim peragitur mysterium impietatis huius: tantùm qui nunc obstat, *obstabit* vsquedum è medio sublatus fuerit. 7

Et tunc retegetur impius ille, quem Dominus conficiet Spiritu oris sui, & illustri aduentu suo abolebit: 8

Illum, inquam, cuius aduentus est ex efficacia Satanę, cum omni potentia, & signis, ac prodigiis mendacibus: 9

Et cum omni fraude iniustitiæ in iis qui pereunt: propterea quòd amorem veritatis nō receperunt vt salui fierent. 10

Ideo igitur mittet eis Deus efficaciam deceptionis, vt credant mendacio: 11

Vt damnentur omnes qui nō crediderint veritati, sed acquieuerint in iniustitia. 12

Nos autem debemus gratias agere Deo semper de vobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit vos Deus ab initio ad salutem per sanctificationem Spiritus, & fidem habitam veritati: 13

Et nunc quid detineat scitis, vt reueletur in suo tempore. 6

Nam mysterium iam operatur iniquitatis, tantum vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat. 7

Et tunc reuelabitur ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet Spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum: 8

Cuius est aduentus secundum operationem Satanæ, in omni virtute & signis, & prodigiis mendacibus: 9

Et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt: eo quòd charitatem veritatis non receperunt vt salui fierent. 10

Ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio: 11

Vt iudicentur omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati. 12

Nos autem debemus gratias agere Deo semper pro vobis fratres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias in salutem in sanctificatione Spiritus, & fide veritatis: 13

---

6 *Quid obstet,* τὸ κατέχον. id est, τί τὸ κατέχον, quid eum remorerur ac retineat, vt suo demum tempore patefiat. Nā τὸ κατέχειν etiam ἀπὸ τοῦ κωλύειν καὶ ἐμποδίζειν accipitur: & nisi additum esset ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ. id est, suo tempore, non dicendum fuisset εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, vt patefiat, sed μὴ οὐχὶ ἀποκαλυφθῆναι. id est, quominus patefiat. Sed & τὸ κατέχον fortassis rectius exposueris τὸ κρατοῦν. id est, quod rerum potitur, & similiter paulo post ὁ κατέχων. Omnino enim vtrouis modo interpreteris, mihi placet Chrysostomi sententia, qui ad Romanum imperium hoc refert, quo stante, quomodo Pontifex Romanus eò deuenisset vt Romæ dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici potest qui Romam ipsam imperij metropolin non obtinet: & quàm verè id censuerint Tertullianus de resur. carnis, Chrysostomus, & post eum etiā Hieronymus ad Gerontiam & ad Algasiam, rei ipsius exitus ostendit, vt hoc quidem vni Romano Pontifici conuenire septem illis montibus insidenti, quorum fit mentio Apoc.17.9, ne ipse quidem possit inficiari.

7 *Peragitur,* ἐνεργεῖται. Vel *agit.* Iam enim erant multi Antichristi, vt 1.Ioh.2.18. Vulgata, *Operatur,* actiué.

¶ *Tantùm qui nunc obstat, &c.* μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, *tantùm qui nunc obtinet* (id est rerum potitur) [*obtinebit*] *vsquedum è medio tollatur: quo demum sublato retegetur impius ille, &c.* Ita non modò plana & cohærens erit sententia, sed etiam cum ipso rerum exitu prorsus consentiens. neque vlla vis verbis adferetur. Nam eiusmodi ellipses repetiti eiusdem verbi, sæpissimè occurrunt, vt 2. Cor.1.6, & 2.10, & 5.13. Vulgata, *Tantùm, vt qui tenet nunc, teneat donec de medio fiat.* quæ interpretatio non modò est absurda, sed Græcis etiam nullo modo respondet. Erasmus, *Tantùm qui tenet in præsentia, teneat, donec è medio tollatur:* non multo felicius expressa Apostoli sententia.

8 *Impius ille,* ὁ ἄνομος. Ad verbum, *Exlex,* id est, qui Legem Dei prorsus & ex professo conculcabit. Vulgata & Erasmus, *Iniquus ille,* non satis expressé. Ideo paulo ante ἀνομίαν, verti impietatem, id est ἀσεβείαν. Agitur enim hîc præcipuè de priore legis diuinæ tabula, id est, vero veri Dei cultu abrogato. exemplum requiris? Missæ papisticæ βδέλυγμα considerato. ¶ *Conficiet,* ἀναλώσει. Absumet siue Ad nihilum rediget, quod Hebræi significant verbo כלה [*chalah*] & ספה [*saphah.*] Vulgata, *interficiet,* quod respondet τῷ ἀνελεῖν. ¶ *Spiritu oris sui,* τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ. id est, verbo suo. Est autem huius periphrasis magnum pondus, quo significatur veros Ecclesiæ ministros esse instar oris per quod efflet Dominus potens illud & æternum Verbum, quo, tanquam ferrea & solidissima virga, omnes aduersarios nostros conteret. Itaque Esa.11.4, hoc ipsum Verbum, שבט פיו ורוח שפתיו [*schebet peh veruach sephathaijm,*] id est, sceptrum oris, & spiritus laborum, vocatur.

9 [*Illum, inquam,*] *cuius aduentus,* οὗ ἡ παρουσία. Relatiuum, Hebræorum more, non ad proximum, sed ad superius refertur. Itaque nonnihil suppleuimus, perspicuitatis causa. ¶ *Cum omni potentia,* ἐν πάσῃ δυνάμει. Δύναμιν, suo more, vocat potestatem edendi res prodigiosas: quam & ipsam habent interdum impij à Deo, sed partim fallacem ac præstigiosam, partim etiam qua abutantur ad falsam stabiliendam doctrinam, ita postulante mundi perfidia, vt mox indicat Apostolus. Sed quorsum hæc omnia? minimè certè excurrit Apostolus, sed quum pseudapostoli hoc mendacio illicerēt Thessalonicenses, instare diem Domini, ac proinde Ecclesiæ redemptionem: Paulus contrà monet, ex Spiritus Dei afflatu, longè grauiora expectanda quàm cuiquam potuerint in mentem venire: nempe vt illi sese potius ad patientiam quàm ad quietem pararent. ¶ *Mendacibus,* ψεύδοις. Id est, partim falsis, cuiusmodi fere sunt omnia, vt res ipsa hodie ipsis etiam cæcis declarat: partim verò mendacij stabiliendi causa editis, vt Antichristi tyrannis ex opposito comparetur cum Christi regno.

10 *Non receperunt,* οὐκ ἐδέξαντο. Id est, pertinaciter oblatum repudiarunt. Est enim μείωσις.

11 *Efficaciam deceptionis,* ἐνέργειαν πλάνης. id est, vim quandam in illis decipiendis efficacissimam, Mat.24.24. Eant nūc sophistæ, & Ecclesię suę præscriptionē nobis obiiciāt.

12 *Damnentur,* κριθῶσι. Id est, κατακριθῶσι, vt alibi sæpe. ¶ *Acquieuerint in iniustitia,* εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Sententia est, ita approbarunt iniustitiam, id est mendacium, falsam videlicet doctrinam, (vt אמן [*amen*] pro שוא [*schaue*] accipiat) vt sibi etiam in ea placuerint: qui summus est vesaniæ gradus. vt non malè Cypr. hunc locum verterit epist. 55, Sibi placent in iniustitia. Vulgata, *Consenserunt iniquitati.* Erasmus, *Approbarunt iniustitiam,* non satis expressé.

13 *Dilecti à Domino,* ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου. Non temerè hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontem, vt

Deut.

Deut.7.8. Itaque sanctificatio & fides non sunt causæ, sed testimonia electionis æternæ, quũ hi sint gradus per quos Dominus electos suos ad gloriam æternã euehit, vt Rom. 8.30. ¶ *Ab initio*, ἀπ' ἀρχῆς. Id est, ante iacta mundi fundamenta, Ephes.1.4. Vetus interpres legit ἀπαρχὴν, *primitias*, i. vt primitiæ essetis. quo genere dicendi vtitur etiam Apostolus Rom.16.5. Hinc etiam vsus obtinuit vt illorum temporum Ecclesiam appellemus primitiuam. ¶ *Per sanctificationem Spiritus*, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est, vos sibi consecrando, vt iam non secundum carnem, sed secũdum Spiritum incedatis, Rom.8.1. ¶ *Et fidem habitam veritati*, καὶ πίστει ἀληθείας. Id est, fide quæ non mendacium, sed veritatem Dei (id est Euangelium) amplectatur. Itaque qui Veram fidem conuerterit, non expresserit Pauli sententiam. Vulg.& Eras.ad verbum, *Fide veritatis*, quod mihi visum est obscurius.

Εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἄρα οὖν, ἀδελφοὶ, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν.

Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,

Παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

Κεφάλαιον γ.

Τὸ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοὶ, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ Κυρίου τρέχῃ, καὶ δοξάζηται καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς·

Καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις.

Πιστὸς δέ ἐστιν ὁ Κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

Πεποίθαμεν δὲ ἐν Κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.

Ὁ δὲ Κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ.

Παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοὶ, ἐν ὀνόματι τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ

14 Quò vocauit vos per Euangelium nostrum, ad obtinendam gloriam Domini nostri Iesu Christi.

15 Nẽpe igitur, fratres, perstate, & retinete traditam doctrinã, quã edocti estis & per sermonẽ, & per epistolam nostram.

16 Ipse verò Dominus noster Iesus Christus, & Deus ac Pater noster, qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spem bonam per gratiam,

17 Consoletur vestra corda, & stabiliat vos in omni sermone & opere bono.

CAP. III.

1 QVod superest, orate, fratres, pro nobis, vt sermo Domini currat, & glorificetur sicut & apud vos:

2 Et vt eripiamur à proteruis ac sceleratis hominibus. non enim omnium est fides.

3 Sed fidelis est Dominus, qui stabiliet vos & tuebitur ab illo malo.

4 Confidimus autem in Domino de vobis, vos, quæ denũtiamus vobis, & facere & facturos esse.

5 Dominus verò dirigat vestra corda ad Dei charitatem, & Christi patientem expectationem.

6 Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt subducatis vos ab omni fratre qui inordi-

14 *Ad quod & vocauit vos per Euangelium nostrum, in acquisitionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi.*

15 *Itaque, fratres, state, & tenete traditiones quas didicistis siue per sermonem, siue per epistolam nostram.*

16 *Ipse autem Dominus noster Iesus Christus, & Deus & Pater noster qui dilexit nos, & dedit consolationem æternam & spẽ bonam in gratia,*

17 *Exhortetur corda vestra, & confirmet in omni opere & sermone bono.*

CAP. III.

1 *DE cætero, fratres, orate pro nobis, vt sermo Dei currat, & clarificetur, sicut & apud vos:* Ephes.6.19. colos.4.3

2 *Et vt liberemur ab importunis & malis hominibus. non enim omnium est fides.*

3 *Fidelis autẽ Dominus est, qui confirmabit vos & custodiet à malo.*

4 *Cõfidimus autem de vobis in Domino, quoniam quæ præcipimus, & facitis & facietis.*

5 *Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi.*

6 *Denuntiamus autem vobis, fratres, in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt subtrahatis vos ab omni fratre ambulante*

---

14 *Quo*, εἰς ὅ. Sic legit etiam Vulgata. Hoc enim refertur ad totam superiorem sententiam. Multi tamen codices habent εἰς ὧν, ad quam, videlicet veritatem, vt habent non pauci Latini codices. ¶ *Per Euangelium*, διὰ τοῦ εὐαγγελίου. id est, prædicatione Euangelij, & ministerio nostro. Habemus autem hoc in loco vtranque vocationis partem disertè expressam, & quidem coniunctim, nempe vocantem Dominum, & ministrum, vocantis Domini organon. ¶ *Ad obtinendam gloriam*, εἰς περιποίησιν δόξης. Syrus interpres istud non ad fideles, sed ad ipsum Christum refert: vt qui verterit, interprete Tremellio, *Vt sitis gloria Domino Iesu Christo.*

15 *Retinete*, κρατεῖτε. totis nimirum viribus. Hæc enim est propria declaratio τοῦ κρατεῖν, quòd eruditè obseruauit Syrus interpres. ¶ *Traditam doctrinam*, παραδόσεις. Id est παραγγελίας, quas disertè commemorauit in superiore epistola, cap.2.ver.2. quamobrem etiam addidit δι' ἐπιστολῆς, *per epistolam.* Itaque fallũtur qui παραδόσεις putant vocari duntaxat externos ritus ad politiam Ecclesiasticam pertinentes: quum hîc agatur de ipsa doctrina in qua stare oporteat quicunque salutem expectant à Domino. quo modo etiam idem nomen singulari numero accipitur infrà, cap.3.6. vbi rursus quænam fuerint hæc mandata, explicat. Sed omnium hominum impudentissimi sunt qui hunc locum citant vt suarum superstitionum colluuiem imperitis hominibus venditent. Nam (vt taceam quod modò dixi) etiamsi verum esset quod pro vero assumũt, cui tandem concesserint cuiuis licuisse quod Paulo licuit, aut istas fœtidas superstitiones ab eo spiritu profectas qui contraria prorsus statuit? 1.Cor.11.13, & 7.33, Colos.2.c. 16, & 1.Tim.4.3.

IN CAPVT III.

2 *A proteruis*, ἀπὸ τῶν ἀτόπων. i. qui sui officij nullã curã habẽt: vel, insolẽtibus, & qui facilè alios lædãt. Vide Act. 28.6. Eras. *Ab absurdis*, quod mihi quidẽ absurdũ videtur.

3 *Ab illo malo*, ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Id est, à Satanæ insidiis, vt respondeat sup. versic. quanquam etiam neutro genere accipi potest, pro omni eo quod malum est.

4 *Denuntiamus*, παραγγέλλομεν. i. à Domino accepta significamus. Vide 1.Thess.4.2. Vulg.& Eras. *Præcipimus.*

5 *Patientem expectationem*, ὑπομονὴν. Vulgata, *Patientiam.* Vide Luc.8,16.

ἀτάκτως περιπατούντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν ἣν παρέλαβε παρ' ἡμῶν.

7 Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς· ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν·

8 Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος· ἀλλ' ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νύκτα καὶ ἡμέραν ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ βαρῆσαί τινα ὑμῶν.

9 Οὐχ ὅτι οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς.

10 Καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω.

11 Ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους.

12 Τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν, καὶ παρακαλοῦμεν διὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι, τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν.

13 Ὑμεῖς δὲ, ἀδελφοὶ, μὴ ἐγκακήσητε καλοποιοῦντες.

14 Εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν διὰ τῆς ἐπιστολῆς, τοῦτον σημειοῦσθε· καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ.

15 Καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν.

16 Αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τῆς εἰρήνης δώη ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ Κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν.

1.Cor.11.1 1 thes.4.11 Act.20.34 1.thes.2.9

natè incedit, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

7 Nam ipsi scitis quomodo oporteat nos imitari: quoniam non inordinatè nos gessimus inter vos:

8 Neque gratis panem edimus *acceptum* a quoquam: sed cum labore & ęrumna nocte diéque operantes, ne cui vestrum oneri essemus.

9 Non quòd nobis *id* non liceat: sed vt nosmetipsos pro exemplari exhibeamus vobis ad nos imitandos.

10 Etenim quum essemus apud vos, hoc denuntiabamus vobis: quod siquis nolit operari, etiam non edito.

11 Audimus enim quosdam incedere inter vos inordinatè, nihil agentes, sed inaniter satagentes.

12 Iis autem qui sunt istiusmodi, denuntiamus, & eos obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, vt cum quiete operantes, suo pane vescantur.

13 Vos autem, fratres, ne segnescite in benefaciendo.

14 Quòd siquis non auscultat nostro per epistolam sermoni, hunc notate: & ne commercium habete cum eo, vt eum pudeat.

15 Neque vt inimicum ducite, sed admonete vt fratrem.

16 Ipse autem Dominus pacis semper det vobis pacem omnimodo. Dominus *sit* cum omnibus vobis.

ordinatè, & non secundum traditionem quam acceperunt à nobis.

7 *Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quoniam nõ inquieti fuimus inter vos:*

8 *Neque gratis panem mãducauimus ab aliquo: sed in labore & in fatigatione nocte & die operantes, nequem vestrũm grauarenus.*

9 *Non quasi non habuerimus potestatem, sed vt nosipsos formam daremus vobis ad imitandum nos.*

10 *Nam & quum essemus apud vos, hoc denũtiabamus vobis, quoniam siquis non vult operari, nec mãducet.*

11 *Audiuimus enim inter vos quosdam ambulantes inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes.*

12 *Iis autem qui eiusmodi sunt denuntiamus & obsecramus in Domino Iesu Christo, vt cum silentio operãtes, suum panem manducent.*

13 *Vos autem, fratres, nolite deficere benefacientes.*

14 *Quòd siquis non obedit verbo nostro per epistolã, hunc notate: & ne commisceamini cum illo, vt confundatur.*

15 *Et nolite quasi inimicũ existimare, sed corripite vt fratrem.*

16 *Ipse autẽ Dominus pacis det vobis pacem sempiternam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis.*

---

6 *Ex tradita doctrina*, παράδοσιν. Vide suprà, 2.15. Possumus autem ἐν ὀνόματι interpretari vel Per nomen, cũ Erasmo, vt sit grauissima obtestatio: vel simpliciter, Nomine, redundante ἐν, id est ב Hebræorum: vt significet Paulus se non vt αὐτοκράτορα, sed vt Christi legatum, tradere istas παραδόσεις. Leuiculum est autem quod Vetus interpres pro παρέλαβεν, accepit, legit παρέλαβον, acceperunt, consentientibus etiam Græcis codicibus nonnullis.

8 *Edimus [acceptum] à quoquã*, ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt ἐλάβομεν παρά τινος, *accepimus à quoquam*, idque fortassis rectius.

10 *Etiam non edito*, μηδὲ ἐσθιέτω. Vbi igitur monachorum & sacrificorum otiosi ventres? *Monachus*) inquit Socrates Tripartitæ historiæ lib.8) *qui manibus non laborat, simlis est prædoni.* Hoc autem esse Hebræum prouerbium obseruauit homo diligentissimus I. Drusius.

11 *Audimus enim*, ἀκούομεν γάρ. Refertur istud non ad proximè præcedẽtia, sed ad illam denuntiationem, idque per occupationem, acsi diceret Apostolus, Vtimur ista denuntiatione apud vos, non temerè, sed quoniam audimus &c. ex quo etiam intelligitur quod in priore epistola scribitur 1. Thessal. 4, 11. ¶ *Inaniter satagentes*, περιεργαζομένους. Sic mihi videtur feliciter & erudite Henricus Stephanus hanc vocem seruata quoque paranomasia expressisse. Addidi verò aduerbium inaniter: quoniam Satagere apud Latinos non semper in vitio ponitur, περιεργάζεσθαι verò apud Græcos nunquam aliter accipiatur: vnde περίεργον ματαῖον, ἄτοπον πολυπράγμονα, idonei auctores Græci sæpe coniungunt. Vulgata, *nihil operantes, sed curiosè agentes.* Erasmus, *nihil operis agentes, sed curiosè agentes.*

14 *Per epistolam*, διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc quidam coniungunt cum verbo σημειοῦσθαι, & sic distinguunt veteres codices: quos tamen hac in re non sequor, sed Græcis interpretibus assentior qui iungunt cum λόγῳ, vt sit sententia, Siquis sermoni nostro per epistolam (id est, nostræ epistolæ) non auscultet, eum notate. vel, (si ὑμῶν legamus cum Chrysostomo) Siquis sermoni vestro per epistolã, id est, iis quæ ex nostra epistola ipsi proponetis, non paruerit.

15 ¶ *Notate*, σημειοῦσθε. De excommunicationis nota hoc accipio. Neque enim dicit σημάνατε: & cur illos nisi iam ecclesiastico iudicio notatos iuberet caueri? Erasmus autem perperam sanè conuertit, *Indicate.* ¶ *Vt eum pudeat*, ἵνα ἐντραπῇ. Id est, vt pudore victus, deflectat à malo. Vide Mat. 21. 37. Hic enim est excommunicationis scopus. Vide 1. Cor. 5. 5, & 2. Cor. 2. 7.

16 *Omni modo*, ἐν παντὶ τρόπῳ, Vulgata, *In omni loco*, ἐν παντὶ τόπῳ, quod certè melius cõuenire puto, & ita legit Chrysostomi interpres.

17 Quod

Ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω.

17 Salutatio, mea manu Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.

17 *Salutatio, mea manus Pauli, quod est signum in omni epistola: ita scribo.*

Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

18 Gratia Domini nostri Iesu Christi, *sit* cum omnibus vobis. Amen.

18 *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit Athenis.

Missa fuit ex Athenis.

17 *Quod est signum*, &c. ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc signo vult supposititias epistolas à veris dignosci. Vide 2. Timoth.cap.4.ver.22.

¶ *Athenis*, ἀπὸ Ἀθηνῶν. Imò hæc quoque epistola, vt superior, Corinthi scripta fuit, vbi Paulus sesquiannum docuit, Act.18.11. Vide Thess.5.29. Argumentum Græcis exemplaribus præfixum docet Romæ scriptam esse: quod etiam est multo absurdius. Claromontanus autem codex habet, πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐπληρώθη, nec quicquam amplius.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ἐπιστολὴ πρώτη.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEUM prior.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I. CAP. I.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν, 1

PAVLVS Apostolus Iesu Christi ex ordinatione Dei seruatoris nostri, & Domini Iesu Christi, spei nostræ, 1

PAVLVS *Apostolus Iesu Christi secundũ imperium Dei saluatoris nostri, & Christi Iesu, spei nostræ,*

Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. 2

Timotheo germano filio in fide: Gratia *sit tibi*, misericordia, & pax à Deo Patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro. 2

Timotheo dilecto filio in fide: Gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Dei seruatoris nostri*, Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutẽsi editione legitur Θεοῦ Πατρὸς, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Dei Patris, & seruatoris nostri Iesu Christi.* Rursus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, *Patris nostri Dei, & Domini Iesu.* Orta est autem proculdubio varietas ista ab iis qui Seruatoris nomẽ putarũt vnius Christi personæ tribuendum: absurde id quidem, quum Pater nos in Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne sua, seruarit. Vide Tit. 1.3.

2 *In fide*, ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quasi pater filios legitimos à spuriis discernebat. Vel filio per fidem, id est quem Domino genui per Euangelicam doctrinã, vt 1.Cor.4.14 & 15. Cæterùm in collatione huius epistolæ comperimus tres vetustos codices à reliquis dissentire, in eo quòd posteriori ad Thessalonicenses subiiciunt epistolam ad Hebræos. Neque verò dubito quin id ab iis factum sit qui quum nihil ambigerent epistolam illam ad Hebræos à Paulo scriptam esse, putarũt eam cõmodius reliquis epistolis coniungi quæ Ecclesiis inscribũtur: quibus demum subiiciuntur quæ ad singulares homines perscriptæ sunt. sed reliqua exemplaria dissentiũt, & ex eo etiã argumẽto fit mihi verisimile, veteres primos qui epistolas Pauli in ordinem digesserunt, epistolam ad Hebræos Paulo non tribuisse. ¶ *Misericordia*, ἔλεος. Hoc non solet Paulus adiungere nisi ad Timotheum & Titum scribens. Misericordiam autem à gratia distinguo, vt

effectum à causa. Gratiæ enim nomine intelligo gratuitã illam & æternam Dei beneuolentiam, qui nos in Christo reconciliandos elegit. Eam igitur Misericordia, id est, gratuita iustificatio, consequitur: & hanc rursum pax illa felicissima quam mundus dare non potest: vt pulchrè hos gradus describit Apostolus Ro.5.5 & 8. ¶ *Et Christo Iesu Domino nostro*, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Erasmus legit, καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, *& Domino Christo Iesu Domino nostro*: assentiente, inquit, Theophylacto. Nos in vetustis nostris libris non inuenimus Κυρίου repetitum.

Καθὼς παρεκάλεσά σε πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν·

3 Sicut te sum precatus vt permaneres Ephesi, quũ proficiscerer in Macedoniam, *vide*, vt denunties quibusdam ne diuersam doctrinam doceant:

3 *Sicut rogaui te vt remaneres Ephesi, quum irem in Macedoniam, vt denũtiares quibusdam ne aliter docerent:*

Infra, 4.7 & 6.4 Cit.1.14. Μὴ δὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει.

4 Nec attendant fabulis & genealogiis infinitis, quæ potius quæstiones præbent quàm ædificationem Dei quæ est per fidem.

4 *Neque intenderent fabulis & genealogiis interminatis, quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide.*

Τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας, ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας, καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς, καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου.

5 Porro finis mandati, est charitas ex puro corde, & conscientia bona, & fide non ficta.

5 *Finis autem præcepti, est charitas de corde puro, & conscientia bona & fide non ficta.*

Ὧν τινὲς ἀστοχήσαντες, ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν·

6 A quibus nonnulli vt à scopo aberrantes, diuerterunt ad vaniloquentiam.

6 *A quibus quidam aberrantes, cõuersi sunt in vaniloquium:*

Θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται.

7 Volentes esse Legis doctores, nec intelligentes quæ loquuntur, neque de quibus asseuerant.

7 *Volentes esse Legis doctores, non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.*

---

3 *Sicut*, καθὼς. Syrum interpretem miror hanc particulam non expressisse, quum hiet prorsus constructio nisi adiiciatur. ¶ *Sum precatus*, παρεκάλεσα. vel hortatus. Blando vocabulo vtitur, singulare modestiæ exemplum relinquens quibusuis in maxima etiam auctoritate constitutis. Iam verò si (quod tamen falsissimum esse puto) Timotheus Ephesi talem egit Episcopum quales postea Ecclesiam inuaserunt, quodnam hoc erat Pauli priuilegium, Episcopum non consulto domino Papa constituere? Sed has nugas iam rident etiam pueri. ¶ *Vt permaneres*, πορευόμενος. Antea igitur Timotheus cum Paulo Ecclesias peragrabat: tunc, ita ferente necessitate, voluit eum Paulus Ephesi subsistere, non vt illi Ecclesiæ, tanquam Episcopus, additus esset: sed vt Ecclesia constituta, pseudapostolis occurreret: vnde etiam postea reuocatus est Romã ab ipso Apostolo. Nam Ephesi quoque per biennium docuerat Apostolus, qui tamen Ephesinus Episcopus propterea non dicitur: neque constat an Timotheus postea sit Ephesum Roma reuersus, vt qui fuerit Euangelista, de quo munere alibi diximus, ac etiam de Episcopis, nimirũ epistolæ ad Philipp.1.1. Vulgata & Erasmus, *Vt remaneres*, quod non probo. quanuis legatur in Claromontano codice παρεμεῖναι: quam scripturam si retinere velimus, verterim potius *Expectandi* verbo. Nam Remanere dicitur qui, alio discedente, retro manet. Atqui neuter Ephesi erat quum hoc peteret Paulus à Timotheo, vt statim dicemus. ¶ *Quum proficiscerer in Macedoniam*, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino vidit Macedoniam Paulus, vt ex historiæ filo apparet. Quanuis enim non omnia perscripserit Lucas, ita tamen contextam historiam esse apparet vt non plures profectiones in Macedoniam possint constitui. Primã igitur profectionem esse constat eam quæ refertur Act. 16. cuius comes fuit Timotheus, quem Lystræ tum primùm cognitum assumpsit. Altera commemoratur Act. 19, & in epistola ad Corinthios posteriore: cuius professionis etiam comitem fuisse Timotheum constat ex Act. 19.22, & posterioris ad Corinthios epistolæ inscriptione, quam in Macedonia scriptam fuisse liquet ex capite 9.2, & 7.5. Tertia verò demum ab eo suscepta est non ex Asia, sed ex Græcia, vt insidias Iudæorum vitaret. Tum verò ab eo plerosque ex comitibus fuisse in Asiam dimissos, ac nominatim quidem Timotheum, disertè refertur Act.20.4. Itaque Apostolus eum à se ac plerosque alios dimittens, proculdubio cum eis est de iis colloquutus quæ ad Ecclesiarum Asiaticarum præsentem necessitatem spectabant, quanuis eos iterum Troade viderit. Cur autem de Ephesina Ecclesia potissimùm laboraret, eámque idcirco nominatim charissimo suo Timotheo commendaret, multas causas habebat. Nam & illa primæ dignitatis erat, vt ab eius firma constitutione salus multorum penderet, & in turbulentissimo statu coactus fuerat eam veluti deserere: quamobrem etiam eius potissimùm presbyteros Miletum ad se, toti iam Asiæ valedicens, accersiuit, vt copiosè refertur Act.20. ¶ *Vide vt denunties*, ἵνα παραγγείλῃς. De hac ellipsi Atticis quoque familiari, aliquoties iam antea diximus. ¶ *Ne diuersam doctrinam doceant*, &c. μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Vulgata, *Ne aliter docerent*. Ego malim ipsam doctrinæ substantiam significari. Erasmus, *Ne diuersam sequantur doctrinam*. Id verò potius discipulis quadrat quàm doctoribus. Est autem vsitatum ἕτερον pro diuerso ac peregrino accipere, vt Act.2.4, & 1.Corinth.14.21. Sed hoc notandum est, diuersam doctrinam dici, non eam modò quæ penitus alia est, sed etiam quæ veram doctrinam adulterat, id est, cum verbo Dei vel tantillum humanarum speculationum admiscet: adeo vt ipsam quoque docendi formam complectatur hoc Pauli interdictum.

4 *Fabulis*, μύθοις. Id est, curiosis ac vanis speculationibus. Notum est enim prouerbium ἰφίπα γράμματα, & hoc nonnulli explicandum putant ex Act.19.19, vt hoc nomine τὴν γενεαλογικὴν intelligãtur Genethliacorum & aliorum eiusmodi Magorum potius quàm Astrologorum meritò damnata deliria. Sed ex sequentibus videtur hoc potius accipiendũ de inutilibus quæstionibus, quibus Iudæi præsertim, neglecto vero Legis studio, iam tum incumbebãt: & quales ex nimium curiosa sacrarum genealogiarum perscrutatione etiamnum hodie oriuntur. ¶ *Ædificationem Dei*, οἰκοδομίαν Θεοῦ. qua nimirum in Deo crescimus. In multis codicibus vetustis legitur οἰκονομίαν, vt & in scholiis Græcis, quod *dispositionem* malim quàm *dispensationem* interpretari, sed receptam lectionem magis probo, tum Syri, tum veteris interpretis Latini auctoritate confirmatam. ¶ *Quæ est per fidẽ*, τῇ ἐν πίστει. Id est, solidam ac firmam, ex verbo Dei, nostræ in Christo salutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit.

5 *Finis mandati*, τὸ τέλος τῆς παραγγελίας. Id est, Legis scopus, & cuius causa Lex data est piis. Sed quorsum hoc? Vult nimirum Paulus homines ab illis vanissimis studiis abductos ad verum pietatis studium reuocare. ¶ *Charitas*, ἀγάπη. Nec igitur extra conscientiam bonam charitas, nec extra fidem conscientia bona, nec fides extra Dei verbum. Hæc qui dissoluit, à scopo aberrat, & pro veritate vanitatem amplectitur. Et notandum est verbum ἀστοχεῖν multo grauius quàm ἁμαρτάνειν. de quo dicemus infrà, 2. Tim.2.17.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται.

Εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατραλῴαις καὶ μητραλῴαις, ἀνδροφόνοις,

Πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται.

Κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου Θεοῦ, ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.

Καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με, Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν·

Τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ.

Ὑπερεπλεόνασε δὲ ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

8 Scimus autem bonam esse Legem, si quis ea legitimè vtatur.

9 *Nempe* sciens * Legem iusto positam non esse, sed Legis contemptoribus, & iis qui subiici nolunt impiis & * peccatoribus, nefariis & profanis, patricidis & matricidis, homicidis,

10 Scortatoribus, masculorum cõcubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & siquid aliud est quod sanæ doctrinæ sit oppositum.

11 *Quæ est* * secundum gloriosum Euangelium beati Dei, quod concreditum est mihi.

12 Gratiam * igitur illi habeo * qui me robũstum effecit, * *id est* Christo Iesu Domino nostro: quòd me fidum duxerit, vt qui *me* in ministerio constituerit:

13 * Qui prius eram blasphemus & persequutor & * iniuriosus: sed * mei misertus est. nam ignorans *id* faciebã: * *nempe* fidei expers.

14 Superabundauit autem * gratia illa Domini nostri * cum fide & dilectione in Christo Iesu.

8 *Scimus autem quia bona est Lex, siquis ea legitimè vtatur.*

9 *Sciens hoc, quia lex iusto non est posita, sed iniustis, & non subditis, impiis & peccatoribus, sceleratis & contaminatis, patricidis & matricidis, homicidis,*

10 *Fornicariis, masculorum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, periuris, & siquid aliud sanæ doctrinæ aduersatur.*

11 *Quæ est secundum Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est mihi.*

12 *Gratias ago ei qui me confortauit, Christo Iesu Domino nostro: quia fidelem me existimauit, ponens in ministerio:*

13 *Qui prius blasphemus fui & persequutor & cõtumeliosus: sed misericordiam Dei cõsequutus sum, quia ignorans feci in incredulitate.*

14 *Superabundauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione quæ est in Christo Iesu.*

---

9 *Legem iusto, ὅτι δικαίῳ νόμος.* Id est, Legem latam non esse aduersus eum qui ad ipsius normam mores suos ipõte componat: quales sunt ij soli quos Dominus vera doctrina & Spiritu sancto imbuit. quod isti minimè omnium curant qui tamen Legis doctores videri volunt. Est enim generalis quidem hæc sententia, sed ad eos de quibus a-
* gitur accommodanda. Nam alioqui Lex posita est regendæ sanctorum vitę, imò in iis solis est efficax, quos tamen ipsa nec iustificat nec sanctificat, sed iustificatos inuenit, in quibus iudicium pronunciare nõ potest. itidémque sanctificatos Christi Spiritu repertos non tractat vt hostes, sed vt sibi assentientes docet ac delectat.

¶ *Legis contemptoribus, ἀνόμοις.* Id est, *exlegibus.* Vulg. & Eras. *Iniustis*, non satis expressé. ¶ *Peccatoribus, ἁμαρτωλοῖς.* Id est, veluti aliquam peccandi artem exercentibus, quos Hesiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας.

11 *Secundum gloriosum Euangelium, κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης.* Id est, sicut traditur in glorioso Euangelio: quod opponit inanibus argutiis. Ergo suppletur articulus τῇ, vt sæpe annotauimus. Omnino enim hoc explicat, quam sanam doctrinam vocarit.

12 *Igitur, καί.* Id est ὥστε, vt alibi annotauimus aliquoties. Non temere autem Apostolus ad hanc narrationem descendit. Quum enim Timotheũ adhortatus esset veluti ad certamen cum omnibus hominibus suscipiendum, adferendum fuit aliquod insigne exemplum ex quo intelligeret quæ sit vis Spiritus Dei in iis quos ad perferendi Euangelij munus delegit, quantumuis alioqui ab eo prorsus alienis. Non poterat autem magis insigne, vel ipsi Timotheo magis notum exemplum adferre. ¶ *Qui me robustum effecit, τῷ ἐνδυναμώσαντί με.* Vulgata, *Qui me confortauit.* barbaré. Erasm. *Qui me potentem reddidit*, non malè expressa sententia. Nam quia hoc in loco differitur de prima illa vocatione, sicut apparet ex proximo versiculo, τὸ ἐνδυναμοῦν non significat imbecillas vires augere, vel quasi collapsas sustinere, sed vires ei indere cui ne voluntas quidem insit, imò verò qui in contrariam partem totus feratur: nisi malimus interpretari, *Qui me hac potestate ornauit:* siue, *Qui hanc auctoritatem mihi tribuit*, nempe vt gloriosi ipsius Euangelij sim minister: quo nihil maius aut
* magis arduum cuiquam potest contingere. ¶ [*Id est*] *Christo, Χριστῷ.* Exponit proculdubio quis ille sit cui gratias agit, & à quo hanc facultatem acceperit, quod & ipsa vocationis Pauli historia manifestè probat. Itaque redundat particula In, quam tamen in Claromontano codice & aliis quibusdam inueni.

13 *Qui prius eram, τὸν πρότερον ὄντα.* Elegantius dicitur τὸν πρότερον vt scribitur in Claromontano & alio pręterea manuscripto codice. ¶ *Iniuriosus, ὑβριστής.* En merita præparationis quæ profert Apostolus. Vulgata, *Contumeliosus.* Erasmus, *Violentus.* ¶ *Mei misertus est, ἠλεήθην.* Hoc non video quî possis Latinè, seruato ordine, passiuo verbo explicare: nam miseratus nonnisi actiuè dicitur. Vulgata, *Misericordiam Dei consequutus sum*, vt videatur etiam legisse ὑπὸ τοῦ Θεοῦ. Erasmus, *Misericordiam adeptus sum.* Neutra interpretatio mihi satis placuit. Dicimur enim ea consequi & adipisci quæ captamus. At Paulus Christum non modò non quærebat, sed etiam crudelissimè persequebatur. ¶ [*Nempe*] *fidei expers, ἐν ἀπιστίᾳ.* Id est ἄπιστος ὤν. quoniam Christum ignorabam. Ergo, dicet aliquis, ignorãtia ista excusat peccantem. Id verò si ita esset, quorsum vocaret sese Paulus peccatorem, & misericordiam Dei prædicaret? Hoc tamẽ verum est, minus grauiter peccare qui Christum ignorantes offendũt. Sed hos quoque, nisi Deus singulari gratia eos fide dignetur, damnandos esse liquet ex 2. Thess. 1. 8. Vulg. *In incredulitate.* Eras. *Per incredulitatem:* neutrum satis recté. Videtur enim vacuitas fidei (vt ita loquar) diuersum quiddam esse ab incredulitate. Paulus autem hîc loquitur de Pharisaismo suo, siue de eo tempore quo non peruicacia sed mera Euangelici mysterij, quod Fidem appellat, ignoratione, peccabat. quamobrem etiam testatur sese bona, id est per meram ignorationem peccante conscientia, incessisse. Act. 23. 1. Syrus autem interpres hoc connectens cũ verbo ἐποιησάμην, vertit, Tremellio interprete, *Feci quod erat infidelitatis.*

14 *Gratia illa, ἡ χάρις.* Videtur mihi articulus hoc loco minimè otiosus: & libenter legerim cum Syro interprete, *Superabundauit in me gratia illa*, &c. ¶ *Cum fide, μετὰ πίστεως.* Effecta gratiæ duo commemorat: fidem, à qua sit absorpta ignorantia: charitatẽ, quæ indomitæ illi crudelitati successit, idque ex gratia in Christo Iesu. Itaque in præpositione ἐν latere puto comparationem incredulitatis ipsius & gratiæ Dei.

Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς
ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν
Matt.9.3 mar.2.17 κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.

Ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον.

Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ Θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπί σε προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν.

Ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν· ἣν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν.

Ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος,
1.Cor.5.5 οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν.

Κεφάλαιον β.

Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων·

15 Certus *est hic* sermo, & dignus qui modis omnibus recipiatur: ‖Christum Iesum venisse in mundum vt peccatores seruaret, quorum primus sum ego.

16 Verùm ideo misertus est mei, vt in me primo ostenderet Iesus Christus omnem lenitatem, vt essem exemplar credituris ipsi ad vitam æternam.

17 Regi autem æterno, immortali, inuisibili, soli sapienti Deo honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.

18 Hoc mandatum commendo tibi, fili Timothee, *nempe* vt secundum prægressas de te prophetias, milites per eas bonam illam militiam.

19 Retinens fidem & bonam conscientiam: quæ expulsa, nonnulli naufragium fidei fecerunt.

20 Ex quibus Hymenæus & Alexander: ‖quos tradidi Satanæ, vt castigati discerent non blasphemare.

CAP. II.

1 ADhortor igitur ante omnia vt fiant deprecationes, preces, postulationes, gratiarum actiones pro qui busuis hominibus:

15 *Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Iesus venit in mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum.*

16 *Sed ideo misericordiam consequutus sum, vt in me primo ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi in vitam æternam.*

17 *Regi autem seculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in secula seculorum. Amen.*

18 *Hoc præceptum commendo tibi, fili Timothee, secundum præcedentes in te prophetias, vt milites in illa bonam militiam.*

19 *Habens fidem & bonam conscientiam: quam quidam repellentes circa fidem naufragauerunt.*

20 *Ex quibus est Hymenæus & Alexander, quos tradidi Satanæ, vt discant non blasphemare.*

CAP. II.

1 OBsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus:

---

15 *Certus*, πιστὸς. Id est, dignus cui fides habeatur, (vt mox explicat) vt qui fallere nõ possit. Quod autem addit * dignum esse hunc sermonem quem omnes auditum recipiant, videtur pertinere ad etymon Hebrææ vocis לקח [*lekah*] à verbo לקח quod Accipere declarat, & sermonẽ non quemuis, sed selectum & eximium declarat: à qua voces Græcæ λεγεῖν & λόγος simili prorsus notatione deducuntur.

16 *Misertus est mei*, ἠλεήθην. Vide suprà, versu 13.

* ¶ *Primo*, πρώτῳ. summo illo videlicet peccatore: vel *primo*, habita videlicet ratione cęterorum per ministerium meũ credituro rum: vel denique *in me primo*, id est, in me in primis, vtpote vno ex præcipuis peccatoribus.

17 *Sapienti*, σοφῷ. Hoc non legit Syrus, nec Vetus interpres, & alij Veteres Latini. Reperi tamen in omnibus vetustis libris, & Græcis scholiis, itémque apud Nazianzenum πρὸς ὑοῦ, λόγῳ β. Quomodo verò sit respondẽdum Arrianis hoc testimonio abutentibus, pulchre docet Basilius epist. 161, & diximus etiam Iohan. 17.3.

18 [*Nempe*] *vt*, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco vocationem Timothei multis insignibus prophetarum oraculis fuisse comprobatam, qui tum in Ecclesiis vigebant, vt innuit etiam Lucas Act. 16.3. sicut Paulus & Barnabas iubẽte per prophetas Spiritu sancto sunt profecti ad Gentes, Act. 13.2, & Prophetarum testificationes commemorat Paulus Act. 20.23. ¶ *Milites bonam illam militiam*, στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id est, strenuè te geras in illa militia, ad quam oportet esse cõparatos quicunque hoc bellum administrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici scriptores isto genere cõstructionis: nec prætermittendus fuit articulus. Sic autem Moses aliquoties Num. 4, loquens de Leuitis, in suas stationes instar exercitus distributis, vtitur nomine צבא [*tsabah.*] ¶ *Per eas*, ἐν αὐταῖς. Id est, illis fretus. Hinc etiam apparet quorsum illi suum exemplum proposuerit.

19 *Fidem*, πίστιν. Id est sanam doctrinam, μετωνυμικῶς, vt infrà, 3.8, & 4.1: cuius dicuntur naufragium facere quibus eripitur iusto Dei iudicio: quia nimirum bona conscientia talentum acceptum non administrarunt. Nam (vt verè & pereleganter scripsit doctissimus interpres) vt in portum perueniamus, regendus est bona conscientia nauigationis nostræ cursus. Vide infrà, 4.1.

20 *Quos tradidi Satanæ*, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ. Id est, ex Ecclesia eiectos, Satanæ mancipaui. Vide 1.Cor.5.5.

¶ *Vt castigati discerent*, παιδευθῶσι, &c. Id est, ne impunè ferãt suas blasphemias: siue, vt suo malo discerent quid sit blasphemare. Nam ita etiam in vernaculo nostro sermone diceremus, *afin qu'ils apprinssent à leurs despens à ne blasphemer plus.* Respexit enim ad excommunicationis finem illum cuius mentio facta est 1.Cor.5.5, & 2.Thess.3.14: nempe vt pudore ac tristitia reuocetur in viam qui aberrarat: quò pertinet venustum illud Græcorum prouerbium, ἐὰν ἔπαθες, ἔμαθες.

IN CAPVT II.

1 *Adhortor*, παρακαλῶ. Vulgata, *Obsecro.* quod non videtur satis conuenire. Claromontanus autem codex habet παρακάλει, *hortare*, vt & Ambrosius, quod maximè probo. ¶ *Deprecationes*, δεήσεις. Cõmodè transit Apostolus à verbi administratione ad solennes preces, alteram sacrī ministerij partem, testibus Apostolis Act. 6.4. Hunc autẽ morem etiam fuisse iam olim in templo diligenter obseruatũ constat, sic ordinante Solomone, 1.Reg. 8.41, & hoc ipsis regibus Persarũ postulantibus Ezræ. 7.23. cuius moris violatio maximam Hierosolymis tumultuandi occasionem præbuit, vt narrat copiose Iosephus de bello Iud. lib. 2. cap. 17. Syrus autem interpres quod hîc dicitur de publicis precibus Ecclesiasticis, perperã ad priuatas ipsius Timothei videri potest retulisse. Nõ temerè verò videtur Paulus ista congessisse. itaque mihi non displicet Græci scholiastæ distinctio, quanuis nõ vbique obseruetur. δέησιν ergo vocari dicit supplicationẽ qua petitur liberatio ab iis quæ molestiam adferũt: προσευχὴν verò qua beneficium aliquod petimus: ἔντευξιν accusationem eorum qui nos iniuriis afficiunt. Vide Augustinum Epistola 59.

¶ *Pro quibusuis hominibus*, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων. Particulam vniuersalem pro indefinita positam obseruauimus singulis

penè

penè paginis: sed spectandum est semper de quo agatur, vt quid indefinitè statuatur intelligamus. Veluti Matt.4.33.dicitur Dominus sanasse omnem morbum, id est quoduis morbi genus: & ibidem dicuntur Christo oblati omnes malè affecti, id est, quouis morbi genere laborantes. Itaque in iis locis indefinitè statuitur de omni morborum genere. Et Rom.1.16, dicitur Euangelium esse efficax ad salutem omni credenti, id est cuiuis: quo vocabulo tolli Gentium & Iudæorum discrimen, manifestè apparet ex iis quæ ibi subiiciuntur. Sic 1.Corinth.6.12, *Omnia*, inquit, *mihi licent*. quibus verbis tollitur rerum mediarum discrimen. Sic 1.Corinth.10.25, *Omne*, inquit, *quod in macello venit, edite:* tollens Iudaica ciborum discrimina. Pueriliter ergo hallucinantur qui hanc sententiam & alias eiusmodi, vnius particulæ præsidio fulti, particulari electioni opponunt: de qua Rom. cap.9.17, & 11.7, & aliis infinitis locis. Hic enim nõ est propositum Paulo de singulis hominibus agere, sed discrimen tollere graduum ac dignitatum, itémque fidelium & externorum, vt ex sequentibus liquet. Et ne quis à me quicquam hic detortum clamitet, non modò ab Hebræis & Græcis, (qua de re satis cõstare puto) sed etiam à Latinis scriptoribus simili prorsus ratione hanc particulam vsurpari affirmo, ita videlicet vt genera singulorum, non singula generum, vt aiunt, complectatur. Sufficiat vnum hoc Ciceronis exemplum ex oratione pro Roscio Amerino, *Non omnem frugem, neque omnem arborem in omni agro reperire possis.* Sic Virg. *Non omnis fert omnia tellus.*

Ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων· ἵνα ἥρεμον καὶ ἥσυχον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.	2	∴ Pro regibus & quibusuis in eminentia constitutis: ∴ vt tranquillam ac quietam vitam degamus cum omni pietate ∴ & honestate.	2	*Pro regibus & omnibus qui in sublimitate sunt: vt quietam & tranquillam vitã agamus in omni pietate & castitate.*
Τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,	3	Nam hoc bonum est & acceptum coram seruatore nostro Deo,	3	*Hoc enim bonum est & acceptum coram saluatore nostro Deo,*
Ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.	4	∴ Qui quosuis homines vult seruari, & ad agnitionem veritatis venire.	4	*Qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire.*

2 *Pro regibus*, ὑπὲρ βασιλέων. Reges & principes nominatim appellat, & quidem addita indefinita particula. Nã quot erant eo tempore magistratus, tot erant Ecclesiæ hostes, & penes Romanos infideles erat summa rerum. Itaque ambigi poterat num potius aduersus illos quàm pro illis concipi preces oporteret. Iubet autem Paulus nominatim illos in precibus comprehendi. Sed quid si tum Iulianus apostata imperasset? nempe hic vnus erat ex eorũ numero pro quibus precandum non erat, Galat.5.12, & 1. Thess.2.16, & 2.Tim.4.14, & 1.Ioh.5.16. Distinguendi sunt autem extranei, vel per ignorantiam peccantes, aut in moribus, aut in doctrina, ab iis qui planè, & quidem Dei ac Christi odio, à veritate deficiunt. Ergo tota series argumenti huc nos deducit, vt τὸ καθόλου interpretemur nõ de singulis, sed de omnibus indefinitè, i. de quibusuis: & hactenus quidem vt tum pro domesticis, tum pro extraneis preces in Ecclesia concipiantur. ¶ *Vt tranquillam.* ἵνα ἥρεμον. Omnino hoc pertinet ad participium ὄντων, Cõstitutis. Argumentatur enim à fine quem spectauit Dominus quum in rebus humanis istos gradus distribueret: cui fini nos subseruire prorsus oporteat, nisi velimus στομαχεῖν, ac proinde ipsi nobis perniciem accersere. Quum igitur magistratus ideo constituti sint à Domino vt omnium rerum ipsiúsque adeo religionis εὐταξία per eos conseruetur, quid aliud certiore fide ac maiore contentione petere debemus à Deo quàm vt principes, siquidem boni sint ac pij, conseruet: sin verò mali sint, bonos efficiat, populorũ misertus quosillo flagello longè durissimo castigat? Hoc, inquam, est Pauli longè grauissimum argumentum. Nam si (vt quidam faciunt) hæc referas ad verbũ ποιεῖσθαι, *fiant*, quasi iubeat Paulus idcirco concipi preces pro regibus vt nostræ tranquillitati consulamus: verè quidem, sed tamen non aptè colligeret Apostolus. Assumeret enim pro hypothesi idipsum de quo quæritur, nẽpe an rogare pro principibus qui non modò non norunt, sed etiam persequuntur Ecclesiam, ad publicam Ecclesiæ concordiam spectet. Hoc, inquam, pro confesso Paulus assumeret si illo modo argumentaretur, ideóque non aptè colligeret. Nam excipere potuisset aduersarius, contraria prorsus ratione, non posse melius consuli paci Ecclesiæ quàm si Deum aduersus principes interpellet à quibus ipsa opprimitur: vti sub Iuliano factum esse Ecclesiastica historia meritò testatur. Huic verò obiectioni nullus locus relinquetur si Paulum dicamus à generali fine constituti magistratus argumentari: vt probata illa hypothesi, nectat argumenti cõclusionem, Pro quibusuis igitur principibus orandum esse. Nobilissimus autem est hic locus non modò aduersus Anabaptistas & cæteros omnes fanaticos qui magistratum tollẽdum censent, sed etiam aduersus crudelissimam illam charitatem Academicorum, qui nuper irrepserunt, & in veræ religionis perturbatores nullum ius magistratibus cõcedunt: quum hic disertè fiat mentio τῆς εὐσεβείας, id est, iusti ac legitimi cultus, cuius vnius præ cæteris rebus vindices & assertores pios magistratus esse oporteat: adeo quidẽ vt quoties necesse fuerit vel religionem vel pacem ciuilem amittere, quicunque principes illam isti nõ antepositerint, grauissimo scelere sese scientes ac prudentes obligent: nedum vt factiosis hæreticis impune liceat Ecclesiasticam disciplinam deridere. ¶ *Et honestate*, καὶ σεμνότητι. Complectitur hoc nomen omne officij genus quod vigere in mutuis hominum commerciis debet, vt nihil turpiter aut indecorè, nihil denique flagitiosè fiat. Cicero, *In officio colendo*, inquit, *sita est honestas omnis: & in negligendo, turpitudo.* Itaque τὸ καλὸν obiectum est τῆς σεμνότητος: quum alioquin hoc nomine significetur honesta quædam morum grauitas, quæ reuerentiam conciliat: quæ significatio huic etiam loco non malè conuenit. Vulgata, *Castitate*, nimium angustè, vt alibi sæpe.

4 *Qui quosuis homines*, ὃς πάντας ἀνθρώπους. Id est, qui sublato discrimine, quosuis etiam alienissimos ab Euangelio homines vult seruare: siue, qui Ecclesiam suam ex quorumuis hominum genere congregat. Nostrum est igitur pro quibusuis precari, non autem iudicare abiectos à Deo quicunque nondum ad Ecclesiam accesserunt. Hanc germanam esse huius loci sententiam res ipsa clamat, & experientia etiam conuincit, nempe ista non ad singulos homines, sed ad quæuis hominũ genera pertinere. Est enim ad conclusionem accommodanda probatio. Itaque planè aberrant à scopo qui singulis hominibus hoc Apostoli dictum accommodant, & nostræ consolationis fundamentum conuellunt. Non agimus de salutis causa: illam enim constat vno Christo niti gratis nobis exhibito, & per gratuitum fidei donum apprehenso. Non agimus etiam de eo cur Deus aliquos damnet. nec enim aliunde petendum est exitium hominis quàm ab ipsius hominis corruptione, & corruptionis fructibus. Tota Scriptura hoc clamat, & qui aliter sentit, anathema sit. Sed hoc quæritur, an singulos homines Deus saluti destinarit per fidem seruandos: an verò etiam aliquos iusto suo iudicio condemnandos. At quorsum hoc quæritur? Quia hucusque nos subuehit Spiritus sanctus, nempe quoties ita facere necesse est, ab inhærentibus causis ad ipsum vsque Dei propositum conscendens, tum in electis tum in reprobis. Apertæ verò blasphemiæ fuerit existimare curiosas, spinosas, inutiles quæstiones à Spiritu sancto nobis explicari. Certè frustra prædicatur iustificatio ex fide, nisi fidei substernatur electio certa & constans, electio verò sine opposito membro nec constitui potest, nec ita etiam considerari vt par est. Denique nisi hæc quæstio explicetur, tota Christiana religio corruat necesse est. Nam qui hoc Pauli dictum ad singulos homines contendunt pertinere, huc delabantur

necesse est vt vel Pelagianum arbitrium hominis, vel vniuersalem (id est ad singulos homines pertinentem) gratiam statuant. Pelagianum arbitrium voco non quod sit spontaneum, (ita enim concedo) sed quod in vtranuis partem sua sponte sine gratia ferri possit. Hoc igitur qui constituunt, vel Pelagiani sunt, si naturalem faciant gratiam: vel Semipelagiani, si cum natura faciant concurrere gratiam, quæ infirmam naturam adiuuet. Cum neutris verò mihi quicquam negotij esse volo. Sin verò gratiam quandam vniuersalem statuas ad singulos pertinentem, quæro quam gratiam intelligas? Nam de gratia hîc agimus quæ ad Christum ducit, extra quem non est salus: quam sicui negat, alicui concedit Deus, gratia illa vniuersalis hoc ipso tollitur: sin verò gustum eius aliquem singulis tribui dicamus, primùm omnium ipsa omnium sæculorum experientia falsum id esse coarguit. Deinde quæro, parémne primum illum gratiæ gustum faciamus, an imparem? Si imparem, iterum ab vniuersali gratia disceditur: sin verò parem, vnde tam impar effectus? Ex eo, dices, quòd iste oblatam amplectitur, hic verò repudiat. Ergo, inquam, vel impar fuit gratia, (fuisset enim æquè vterque sanatus, & ad amplectendam gratiam pari efficacia impulsus) vel impar erat naturæ corruptio. quod si quis statuat, iam in Pelagianismum reciditur. En vides, lector, quibus laqueis se induat quorundã hominũ curiosa modestia: vt alias blasphemias omittam quæ ex hac ipsa doctrina necessariò consequuntur, de quibus alibi dictum est à nobis.

	Εἷς γὰρ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Χριστὸς Ἰησοῦς·	5	Vnus enim *est* Deus, vnus etiam mediator Dei & hominũ, *homo Christus Iesus:	5	*Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:*
	Ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις.	6	*Qui sese ipse dedit redemptionis pretium pro quibusuis, *Christus inquam*, testimonium illud suis temporibus *destinatum*.	6	*Qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, cuius testimonium temporibus suis confirmatum est.*
2.Tim 1.11	Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, (ἀλήθειαν λέγω ἐν Χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.	7	‖Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus, (veritatem dico, *per Christum, *non mentior) doctor *inquam* Gentium *cum fide ac veritate.	7	*In quo positus sum ego prædicator & Apostolus (veritatem dico, nõ mentior) doctor Gentium in fide & veritate.*
	Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.	8	Volo igitur viros precari *in quouis loco, * puras manus attollentes *absque ira & disceptatione.	8	*Volo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus, sine ira & disceptatione.*

* 5 *Homo*, ἄνθρωπος. id est, is homo qui vocatur Christus Iesus, Verbum Dei videlicet factum caro, Homo videlicet factus. Nam alioquin nullus ad eum aditus nobis pateret, nedum ad ipsam diuinitatem. Assumpsit autem naturam, qua non certo hominum generi, sed tum Iudæis tum Græcis coniungitur. Nullum ergo genus hominum debemus à Christi Ecclesia alienum putare. Iam verò nõ potes ad singulos homines hoc transferre, quũ ipse Christus disertè testetur se non rogare pro mundo, id est, pro iis quos Deus ipsi non est daturus, ac proinde quorum causa non venit: alioquin, vt sacerdotis officio planè fungeretur, pro singulis oraret. Hoc tamen interim tenendum est, ideo damnari homines quòd tenebras magis dilexerint quàm lucem. Est enim reprobationis propositum ab ipsius exequutione (id est, damnatione) diligenter distinguendum: quũm pro occulta, sed tamen iusta, sua voluntate Deus reprobet, qui tamen damnationi deuotos nonnisi propter causas in ipsis hærentes damnat.

6 *Qui sese ipse dedit*, ὁ δοὺς ἑαυτόν. Vel etiam, *Qui se ipsum*, vel *qui se ipse dedit*. Nam inter hæc dicendi genera nonnihil interest. Quum enim dicimus, Christus dedit seipsum, intelligimus Christum nõ aliam victimam quàm sese obtulisse: at quum dicimus Christus ipse se dedit, significamus non modò nullam aliam oblatam victimam, sed etiam à nullo alio quam ipso fuisse oblatam, vt idem fuerit pontifex, qui & victima. Itaque duplici sacrilegio tenentur qui vel alia victima Deum placari, vel ab alio sacerdote quàm ab eo offerri eam potuisse putant, nedum vt hodie possit. At ista, inquiunt, oblatio est ἀναίμακτος. Rectè sané: ergo expiatoria non est, quum absque sanguinis effusione non fiat remissio, Heb.9.22. ¶[*Christus inquam*,] *testimonium illud suis temporibus* [*destinatum*,] τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, *Cuius testimonium suis temporibus confirmatum est*. Sed multi veteres codices nõ habent *Cuius confirmatum est*. Erasmus, *Vt esset testimonium suis temporibus*, quæ interpretationes nec Græcis respondent, nec commodam habent explicationem. Sed magis etiam hunc locum detorsit Castellio, qui hæc coniunxit cum sequentibus in hunc modum, *Quam ad rem suis temporibus testandam ego præco sum & Apostolus constitutus*. Inde porro nata est difficultas, quod alij, vt ista connecterent cum præcedentibus, subaudiendum putarunt prouocabulum οὗ, & præterea verbum ἐδεδόμεθα vel ἀπεδείχθη, quomodo vertit Vetus interpres, quo etiam sensu Syrus suppleuit *Euenit*. Alij subaudiendam putarunt præpositionem εἰς, vt vertit Eras. qui tamen in annotationibus vidit appositionem esse, sed quam non satis aptè applicuerit. Alij denique ἰδίοις καιροῖς cõnectunt cum verbo sequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes mihi quidem non probantur. Est autem plana constructio, adeo vt ne ellipsi quidem indigeat: cohærens vel cum Χριστὸς Ἰησοῦς, (quod vt planius esset, repetij Christi nomen per epanalepsin) vel cum proxima sententia; vt vertas, [*Quod est*] *testimonium illud suis temporibus destinatum*. Nam & Christus dicitur μαρτύριον, de quo videlicet testati sunt omnes Prophetæ: & quòd Christus sese pro quorumuis hominum redemptione obtulerit, illud ipsum est testimonium quod suis temporibus erat destinatum. Est autem καιροῖς ἰδίοις tertio casu positum, vt, Cõsules extremo hoc anno magistratum ineuntes, sequenti anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos vernaculo sermone diceremus *pour sa saison*, vel, *pour certaine saison*. quod vt planius esset, addidi participium. Mihi tamen (vt dicam quod sentio) magis placeret legere τὸ μυστήριον, id est, mysterium illud, siue arcanum: quanuis id in vno tantùm vetere codice deprehenderim. Video enim crebrò hanc sententiam totidem penè verbis repeti, vt Rom.16.25, Ephes.3.9. Colos.1.26, Tit.1.2 & 3, 1.Pet.1.20. vbi vel mysterij, vel retectionis, vel vtriusque fit mentio. Sed & infrà, 3.16, hoc ipsum dicitur μυστήριον. Quanquam hoc ipsum μυστήριον dici potest μαρτύριον, tum quatenus plenam diuinæ erga nos beneuolentiæ fidem facit, tum etiam quatenus id testificati sunt Prophetæ.

7 *Per Christum*, ἐν Χριστῷ. Vetus interpres hoc non legit, & in tribus vetustis libris Græcis deesse comperimus. Videtur autem additum ex Rom.9.1, vbi etiam hanc formulam exposuimus. ¶*Non mentior*, οὐ ψεύδομαι. Hebraicus pleonasmus, de quo diximus Iohan.1.20. Magna * tamen est eius emphasis, vt tum ex hoc loco, tum ex aliis multis omnino appareat hanc epistolam, quanuis Timotheo sit inscripta, tamen Ephesiis, atque adeo Asiaticis omnibus Ecclesiis potius quàm ipsi Timotheo scriptam: in qua nimirum tum ministri omnes, tum verò greges ipsi absolutam haberent officiorum suorum descriptionem. ¶ *Cum fide & veritate*, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Id est, fidelis ac sincerus. Fidem autem ad sanam eá ique persuasim doctrinam refero: veritatem ad ipsius sinceram integrámque functionem. Vulgata, *In fide & veritate*, quod etiam non displicet: vt significetur sacri ministerij summa & scopus.

8 *In quouis loco*, ἐν παντὶ τόπῳ. His verbis tollitur Hierosoly-

rosolymitani templi circunstantia legali, & ista respondẽt verbis Malach.1.11, & Iohan.4.21. Omnem tamen locum intellige sacris cœtibus destinatum. Agit enim Paulus de publicis precibus in communi conuentu, vt in toto orbe terrarum pura hęc sacrificia Deo offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Itaque mihi videtur Paulus Legalibus cæremoniis veram purificationem opponere. ¶ *Puras*, ὁσίους. Vel *sanctas*. Ad verbũ, puri attollentes manus. Malo tamen ὁσίους Atticè fœmineo genere accipi pro ὁσίας, vt versu 9, κοσμίῳ pro κοσμίᾳ, sed eadem tamen manet sententia, vtrouis modo legas. Cæterum manuum sublationẽ posuit pro inuocatione, i. signum pro reipsa: quę formula sæpe occurrit in Prophetis, vt Esa.1.15. ¶ *Absque ira & disceptatione*, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Iram refero ad omnes offensiones animi quæ prohibeant quominus bona conscientia possimus Deum inuocare, vt Mat.5.23, sub qua specie etiam comprehendo reliquas iniurias quibus affici potest proximus, de quibus Esaias 1.15 & 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare τὴν διάψυχιν, i. dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Iac.1.6. Ita enim suis omnibus numeris constabit ea puritas ac sanctimonia quæ ad ritè precandum requiritur.

Ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις, ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ·	9	‖Itidem & mulieres amictu honesto, cum verecundia & modestia ornare sese, non cincinnis, vel auro, vel margaritis, vel pretioso vestitu:	9	*Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa:* 2.Pet.2.3
Ἀλλ' (ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν) δι' ἔργων ἀγαθῶν.	10	Sed (quod decet mulieres pietatem in Deum spondẽtes) operibus bonis.	10	*Sed (quod decet mulieres promittentes pietatẽ) per opera bona.*
Γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.	11	Mulier cum silentio discito cum omni subiectione.	11	*Mulier in silentio discat cum omni subiectione.*
Γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρὸς, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.	12	‖Mulieri enim docere non permitto, neque auctoritatem vsurpare in virum, sed *mando* vt sit in silentio.	12	*Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio.* 1.Cor.14.34
Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη· εἶτα Εὔα.	13	‖Adam enim prior formatus est: deinde Eua.	13	*Adã enim primus formatus est: deinde Heua.* Gen.1.27
Καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη· ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε.	14	Et Adam non fuit seductus: ‖sed mulier seducta, causa trãsgressionis fuit.	14	*Et Adam non est seductus: mulier autem seducta, in præuaricatione fuit.* Gen.3.6
Σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.	15	Seruabitur tamen liberos gignendo, si manserit in fide ac charitate, & sanctificatione cum modestia.	15	*Saluabitur autem per filiorum generationem, si permãserint in fide & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.*

---

9 *Honesto*, κοσμίῳ. Id est, decenti ac conuenienti. Neque enim sordidatas esse vult, neque rursùs meretricio cultu: sed eo habitu qui animum optimè compositum testetur. Huc pertinent illi Antiphanis versiculi, Μὴ ὄμμασιν τὸ σῶμα λαμπρύνειν θέλε, Ἔργοις δὲ καθαρεῖς καὶ τόποις τὴν καρδίαν. ¶ *Et modestia*, καὶ σωφροσύνῃ. Vulg. *Sobrietate*. Erasm. *Castitate*. Neutrum mihi satis placet: puto enim hîc commendari habitum, qui frugi, prudentem, grauem, moderatam matremfamiliâs deceat.

10 *Quod decet*, ὃ πρέπει. Hoc omnino (vt mihi videtur) parenthesi includendum est, vt δι' ἔργων ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμεῖν. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de verbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà, 6.21, quod verto *Spondentes*. Vulgata, *Promittentes*. Erasmus, *Profitentes*.

13 *Neque auctoritatem vsurpare*, &c. οὐδὲ αὐθεντεῖν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis versiculi.

Ἀγαθὴς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
Μὴ κρείττον' εἶναι τἀνδρὸς, ἀλλ' ὑπήκοον.
Γυνὴ δὲ νικῶσ' ἀνδρὸς, ἐστὶν κακὸν μέγα. Est autem αὐθεντεῖν idem atque κυριεύειν. Rom.7.1. quod ei tribuitur, cuius nutu & voluntate ratum est quod geritur: quod Hebræis declaratur verbo משל [*Massal.*]

14 *Non fuit seductus*, οὐκ ἠπατήθη. Seductus certè fuit, sed ipsius mulieris opera, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideóque meritò hac quoque ratione viro debet esse obnoxia, qua pœna Deus etiam ipse illam multauit.

¶ *Causa transgressionis fuit*, ἐν παραβάσει γέγονε. Vulgata, *In præuaricatione fuit*, nimium obscuré. Erasmus, *Obnoxia facta est transgressioni*: non expressa Pauli sententia, etiamsi exponas vt vulgò solent; Euam videlicet factam esse transgressionis ream. Atqui hæc expositio mihi videtur iners & frigida. Malui igitur ἐν παραβάσει accipere pro εἰς παράβασιν, vt Eua seducta fuisse dicatur vt Adamo esset peccandi causa. Ita enim vberior est sententia, & melius cohærens.

15 *Liberos gignendo*, διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est, ἐν τῇ τεκνογονεῖν. Nam διὰ non aliud declarat hoc in loco quàm ἐν, statum videlicet ipsum in quo sit mulier: vt δι' ἀκροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ, Rom.4.11. Neque quicquam est magis vsitatum hac significatione, vt δι' ἡμέρας, interdiu, διὰ βίου, διὰ αἰῶνος, per totam vitam. qua significatione Homerus cum quarto casu dixit, Ἀμβροσίῳ διὰ νύκτα. Hoc certè miror plerosque veteres non considerasse: qui quum existimarent hæc poni αἰτιολογικῶς, quasi nimirum causa aperiretur per quam seruari possit mulier, mirum quàm hic se torserint: quum illis potiùs explicanda fuerit causa cur potissimum Apostolus fecerit huius conditionis mentionẽ, non per quam, sed in qua seruari possit mulier. Causa verò manifesta est, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Fecerat enim eius pœnæ mentionem qua multata est mulier propter deceptum hominẽ. Iam verò hæc pœna præcipuè matrimonij coniunctionem, ac præsertim ferendi, gignendi, educandi fœtus molestias continet. Itaque quũ nunc vellet illi pœnæ consolationem aliquam subiicere, ne in matrimonij molestiis solam pœnam cõtemplentur mulieres, non potuit aliunde quàm ex ea ipsa pœna commodius consolationis argumentum sumere. quasi dicat, iniri posse rationẽ qua mulier in eo ipso onere quod peccati pœna est, aliquod mali remediũ inueniat: puta si molestias illas ita sustinuerit vt fides, charitas, sanctimonia, modestia denique omnis in ipsa eluceat. Vulg. & Eras. *Per liberorum generationem*. Siquis autem manifestè cognoscere voluerit, quo spiritu actus fuerit Origenes, legat quæ in hunc locum scripsit tractatu in Matth.29. ¶ *Manserit*, ἐὰν μείνωσιν. Vulgata & Erasmus, *Si manserint*. Nam certè verbum numero multitudinis positum est, summo codicum omnium consensu. Sed quum agatur de mulierum officiis per se, non autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνων nomen possit commodè repeti ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non dubito quin hallucinati sint qui hoc retulerunt ad liberorum ipsorum fidem & cæteras virtutes. Nam quid si ij non manserint in his virtutibus, quanuis sedulò educati? Deinde, quis hanc curam non potius existimet maxima ex parte ad patres pertinere? Postremò nomen σωφροσύνης, & consolatio ipsa mulieribus propriè destinata, satis ostendunt hoc esse potius de ipsis vxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repentè transiret Apostolus, hæc causa fuit, quòd in genere disserat de omniũ vxorum Christianarum officio.

Κεφάλαιον γ.

Πιστὸς ὁ λόγος, Εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.

Τit 1.6

Δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίληπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλαιον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν·

Μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον·

Τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·

CAP. III.

CERtus *est hic* sermo, Siquis ᵉpiscopatum ᵉ appetit, ᵉpræclarum ᵉopus desiderat.

‖ᵉOportet igitur episcopum irreprehensum esse, ᵉ vnius vxoris virum, vigilantem, ᵉtemperantem, compositum, hospitalem, ᵉaptum ad docendum:

Non ᵉvinosum, non ᵉpercussorem, ᵉnon turpem quæstum facientem: sed ᵉæquum, alienum à pugnis, alienum ab auaritia:

Qui suæ domui ᵉbene præsit, qui liberos contineat in subiectione cum omni ᵉhonestate:

CAP. III.

FIdelis sermo, Siquis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.

Oportet ergo episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobriũ, prudentem, ornatum, hospitalem, doctorem:

Non vinolentum, non percussorem, sed modestũ: non litigiosum, non cupidum:

Sed suæ domui bene præpositum, filios habentem subditos cum omni castitate:

IN CAPVT III.

1 *Certus*, πιστός. Hac præfatione solet aliquoties in his duabus epistolis Paulus sibi audientiam facere. Contrà verò censet Chrysostomus his verbis claudi superiorem sermonem: quod non probo, quum aliquoties Paulus sic multos locos inchoet. ¶ *Episcopatum*, τῆς ἐπισκοπῆς. Sic vocat tum docẽdi tum gubernandi munus in Ecclesia, vt diximus Philipp.1.1. ¶ *Appetit*, ὀρέγεται. De ambitu non loquitur, quo vix quicquam magis horrendum est in Ecclesia: sed in genere, de animo & studio ad Dei Ecclesiam iuuandam comparato, quando & vbicunque Domino visum fuerit. Itaque vel hoc vnum indicat, quàm Apostolica sit ea Ecclesia, in qua non aliter liceat quàm per ambitũ & manifestã nõ dico petitionẽ, sed emptionẽ, gradum vllũ adipisci: adeo quidẽ vt nullũ sit hodie lucrosius forensium contentionum genus, dum hoc pene vnũ quæritur, quis cæteros anteuerterit. Et istos, quæso, non pudet, Ecclesiæ nomen sibi vindicare? ¶ *Præclarum*, καλοῦ. Id est, præclarum, ac proinde arduum, siquod aliud vsquam est. Nam hîc valet in primis Græcorum illud prouerbium δύσκολα τὰ καλά: vt perappositè annotauit doctissimus interpres. Vulgata, *Bonum*. Erasmus, *Honestum*, non expressa Pauli sententia: neque enim conueniret sequens illatio. Omitto ridiculam profanorum hominum distinctionem, qui non Græcæ linguæ rudes, sed omnis & honestatis & religionis hostes, mõstra denique potius quàm homines, hunc locum in suis illis impuris compotationibus cauillantur: quasi scripserit Apostolus, Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Ita scilicet nonnullis ludus est ac iocus sacrosanctum verbum Domini profanare. ¶ *Opus*, ἔργου. Quo pudore igitur episcoporum nomen vsurparint otiosi ventres? Manifestè verò Castellio corrupit hunc locum, qui conuertit καλοῦ ἔργου, *rem bonam*, & δεῖ οὖν, *debet autem*.

2 *Oportet igitur*, δεῖ οὖν. Quî fuerit Pauli successor qui nihil minus curat quàm hoc Oportet? Conferantur ad hoc exemplar Pontificum Romanorum vitæ, ita vt ab ipsismet perscriptæ sunt, & comperies quis eos in illam Apostolicam sedem inuexerit. ¶ *Vnius vxoris virum*, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergo qui cõiugatos excludit ab episcopatu, quia coniugati sint, Antichristum se prodit. Neque dicit Apostolus, *Qui fuerit*, sed *Qui sit*: quum verbum ἦ repetendum sit ἀπὸ τοῦ καινοῦ, & ita disertè loquatur Tit.1.6. Itaque sicut ridiculi sunt qui de vna Ecclesia hoc dictum accipiunt, ita etiam non fuerunt satis attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab episcopatu eos qui secundam vxorem post alteram mortuam duxissent: vt interim taceam de ipsis vxoribus postea tradi præcepta. Non excluduntur ergo qui continentiæ donum habent: sed quòd rari essent illi, coniugatorum duntaxat fit mentio, & quidem dãnata expressè polygamia, vt rectè hunc locũ exposuit Chrysost. Fuit enim illa semper in Oriente totáque Græcia adeo vsitata, vt etiam aliquando Athenis sancita sit, vt refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos recensendi sunt non modò qui plures vxores simul haberent, verumetiam qui repudiata temere vxore aliam ducebant: eæque fuit bigamiæ antiquis canonibus seuerè inhibitæ, adeo vt clericis vel istiusmodi conuiuiis interesse non liceret. qua de re infrà dicemus, cap.5.9. Meritò igitur requirit Apostolus vt quisquis ad functionem Ecclesiasticam deligitur, ab istis omnibus maculis sit purus, nempe vnius duntaxat vxoris vir, quum alioqui primis illis initiis non facilè statim ista licentia cohiberi potuerit, nec satis etiam commodè multa iam inita connubia dirimi. ¶ *Temperantem*, σώφρονα. id est, suis affectibus moderantem. Alij, Sanę mentis interpretantur: cui opponitur ὁ μαινόμενος, vt diximus Mar.11.15. Sed hoc non videtur cõuenire, quum satis per se intelligatur furiosos ad obeundum aliquod munus, nedum sacrum & tanti momenti, non esse deligendos. Alij *Prudentem* vertunt, id est φρόνιμον, & certè talis esse non potest, qui non sit temperans. In Vulgata verò editione duplex vnius vocis interpretatio in contextu legitur, nempe *Sobrium* & *pudicum*, quod posterius maximè probat Hieronymus in epistolam ad Titum. Ego neutrum probo. ¶ *Aptum ad docendum*, διδακτικόν. Vulgata, *Doctorem*, διδάσκαλον. Sed multi sunt doctores qui aptiores essent ad stituam. neque hoc declarat Græca vox: satis enim per se intelligebatur episcopum vocari ad docendum. Annotat Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo. Vulgatam editionem tum habuisse, *Docilem*: pro quo substituit, *Qui docere possit*, vt Erasmus obseruauit.

3 *Vinosum*, πάροινον. Id est vino quasi assidentem, siue, vt explicat Syrus interpres, *Vini sectatorem*. Vulgata & Erasmus, *Vinolentum*: non satis rectè. Cæterùm Chrysostomus hoc vocabulo putat potius significari ferocis ac temulenti ingenij homines quàm qui sint ebriosi. cui non assentior, quia mox Apostolus ipse vers.8, interpretatur τὸν οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, *multo vino deditum*. Sed illud quidem vitium & alia multa oriri ex temulentia facilè concedo. ¶ *Percussorem*, πλήκτην. Hoc quoque Chrysostomus in iurgatores & eos qui lingua feriunt, dictum esse vult. Ego simpliciter malui interpretari. ¶ *Non turpem quæstum facientem*, μὴ αἰσχροκερδῆ. Hieron. ad Heliodorum, satis infeliciter *Turpilucrum* vertit. Vel, non turpiter lucri cupidum, quod latius etiam patet. Vtcunque autem accipias, τὸν αἰσχρὸν & τὸ βαίαιον plurimum differunt. Illud enim nullum Christianum decet nedum vt in pastore sit tolerabile: istud verò non dedignatus est etiam ipse Christus ad tempus, Mar.6.3. neque noster Apostolus σκηνοποιὸς, Act.18.3, idem penè qui δερματοδέψης, siquidem tentoria ex pellibus cõsuebantur. Sed hoc neque apud Syrum interpretem, neque in Vulgata editione Latina & quinque manuscr. codicibus Græcis, & in Hieron. ad Oceanum epistola legitur: & videtur comprehendi in ἀφιλάργυρον. ¶ *Aequum*, ἐπιεικῆ. Id est συγκαμπτικὸν, cui opponitur ἀκριβοδίκαιος, qui ius suum pertinaciter tuetur: cuiusmodi homines sese contentiosos præbere consueuerunt. Hoc autem accipe de eo iure de quo remittere aliquid possumus. Vulgata, *modestum*, improprié.

4 *Bene præsit*, καλῶς προϊστάμενον. Vulgata, *bene præpositum*, inepté. Sed quid Pseudambrosio facias qui *Domum suam* Corpus interpretatur, & Hieronymo qui per filios λογισμοὺς, per filias τὰς πρᾶξεις intelligit, vt hæc ad suum illum cælibatum detorqueant?

¶ *Honestate*, σεμνότητος. Vulgata, *Castitate*. Eras. *Reuerentia*. Vide suprà, 2.2.

6 *Nouitium*,

(Εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προεστῆναι οὐκ οἶδε, πῶς ἐκκλησίας Θεοῦ ἐπιμελήσεται;)

Μὴ νεόφυτον· ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμπέσῃ τοῦ διαβόλου.

Δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλῶς ἔχειν ἀπὸ τῶν ἔξωθεν· ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ καὶ παγίδα τοῦ διαβόλου.

Διακόνους ὡσαύτως σεμνοὺς, μὴ διλόγους, μὴ οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς·

Ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆς πίστεως ἐν καθαρᾷ συνειδήσει·

Καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.

Γυναῖκας ὡσαύτως σεμνὰς, μὴ διαβόλους, νηφαλίους, πιστὰς ἐν πᾶσι.

Διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκνων καλῶς προϊστάμενοι καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.

Οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν ἐν πίστει τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρός σε τάχιον·

Ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῆς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ Θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία Θεοῦ ζῶντος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.

5 (Nam siquis propriæ domui præesse nescit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?)

6 Non *nouitium, ne inflatus *in criminationem incidat diaboli.

7 Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrũ incidat & laqueum diaboli.

8 *Diaconos itidem honestos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpem quæstum facientes:

9 Tenentes *mysterium fidei ‖in pura conscientia.

10 Atque hi etiam probentur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

11 *Vxores itidem *oportet esse* honestas, non calumniosas, sobrias, fidas in omnibus.

12 Diaconi sint vnius vxoris mariti, qui liberis recte præsint, & propriis domibus.

13 Nam qui bene ministrauerint, *gradum sibi bonum acquirunt, & *multam libertatem per fidem quæ *est* in Christo Iesu.

14 Hæc tibi scribo, sperans fore vt *celerius ad te veniam:

15 Quòd si tardius venero, vt noris quomodo oporteat in domo Dei versari, quę est Ecclesia Dei viui, *columna & stabilimentum veritatis.

5 (Siquis autẽ domui suæ præesse nescit, quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?)

6 Non neophytum: ne in superbiam elatus in iudicium incidat diaboli.

7 Oportet autem illum & testimonium habere bonũ ab ijs qui foris sunt: vt nõ in opprobrium incidat & laqueum diaboli.

8 Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lucrum sectantes:

9 Habentes mysterium fidei in conscientia pura. Suprà, 1.19.

10 Et hi autem probentur primùm, & sic ministrent, nullum crimen habentes.

11 Mulieres similiter pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus.

12 Diaconi sint vnius vxoris viri, qui filiis suis bene præsint, & suis domibus.

13 Qui enim bene ministrauerint, gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide quæ est in Christo Iesu.

14 Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire citò.

15 Si autem tardauero, vt scias quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna & firmamentum veritatis.

---

6 *Nouitium*, νεόφυτον. Rectè notat Chrysost. Apostolum non dixisse νέον, *iuuenem*, sed νεόφυτον, id est recens Ecclesiæ insitum. Et obseruãdum est Paulum ad Timotheum scribere in Asia versantem, vbi ex Gentibus necesse fuit plerosque Ecclesiis præfuturos accersere. Nec tamen propterea habenda etiam non est ætatis ratio. ¶ *In criminationem diaboli*, εἰς κρῖμα τοῦ διαβόλου. Vel, *In condemnationem diaboli*. Id est, ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbiæ quę ipsum euertat: atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipse diabolus. vel, ne quid confidentius agat, vnde ipsius criminandi occasio Satanæ præbeatur. Erasmus ad calumniatores mauult referre, sed coacta interpretatione, vt annotauimus etiam Ephes. 4.27. Vulgata, *In iudicium Diaboli*. Iudicium autem sæpe pro ipso gubernandi iure accipitur, vt possit etiã explicari, In iudiciũ, i. in ius & potestatẽ.

8 *Diaconos*, διακόνους. Hi sunt qui pauperum curam habebant, de quibus diximus Philipp. 1, & alibi sæpe.

9 *Mysterium fidei*, μυστήριον πίστεως. Id est, Euangelicam doctrinam, quæ vere sinè dicitur μυστήριον quod caro & sanguis non reuelet. Diaconorum enim erant nonnullæ etiam in docẽdo partes quoties necesse fuisset, vt ex Stephano & Philippo apparet. Ridiculum est autem quod adfertur à nonnullis, hoc posse ad taciturnitatem referri.

11 *Vxores*, γυναῖκας. Vxores videlicet episcoporum & diaconorum. Quorsum enim pręcepta de aliis repeteret? De viduis autem paulo pòst aget suo loco. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit *Mulieres*: & liquidò hinc quoque apparet, de episcopis aut diaconis qui vxores habere desiissent, accipiendos non esse versiculos 2 & 11.

13 *Gradum*, βαθμόν. Id est, decus ac dignitatem, vt accipitur nomen מעלה [*mahaleh*] ab Hebræis. vel ita significat Apostolus in minoribus Ecclesiæ functionibus fideliter versatos ad maiores postea meritò vocari, vt antiquissimis Canonibus cauetur: quem ordinem Nazianzenus eleganter, Oratione de patre suo, νόμον ἀκολουθίας πθυμαπικῆς appellat. ¶ *Multam libertatem*, πολλὴν παῤῥησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona conscientia coniungit: bonæ verò conscientiæ fidem in Christo substernit. Quid enim reformidet homo eiusmodi? Opponuntur autem ista iis quæ dixerat de criminatione, probro & laqueo diaboli: quòd ista quoque diaconis perinde ac episcopis cauenda sint.

14 *Celerius*, τάχιον. Comparatum absoluti loco positum est, cuius tamen enallages hæc vis est vt nonnihil adiicere videatur simplici absoluti significationi. Vide Ioh. 13.27, & Act. 25.10, & 2. Tim 1.17 & 18.

15 *Columna & stabilimentum*, στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum respectu, non autem simpliciter. nam alioquin ipsum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, vt dictum est Ephes. 2.20. Cur igitur, dices, hæc epitheta tribuit Ecclesiæ? Quia videlicet non alibi habitat Dei veritas in mundo. Ecclesia enim est quæ filios Dei gignit & educat per verbi Dei prædicationem, & verè bonorum operum exempla. Alibi tenebræ, mendacia, errores, imposturæ, superstitiones, vertiginis & stuporis spiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè possident: ex quorum collatione intelligi demum potest quid veritatis nomine significetur. Sunt autem multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ita amplificant Ecclesiæ auctoritatem quasi veritatẽ ipsa gignat, ac instar primi fundamenti sustineat: quum, vt antè dixi, Ecclesia ipsa alio fundamento, id est, Christo nitatur: nec procreatrix, sed testis sit duntaxat, altrix & conseruatrix veritatis inter homines: vt ipsa à verbo, nõ contrà verbũ ab ipsa pendeat. Deinde quũ isti veritatẽ à verbo Dei separent, quis nõ videt eos quasi in aere ædificare, & veritatis nomẽ vanitati ac mendacio imponere? Pręterea quàm absurdũ illud est, Ecclesiã Dei certo loco certisq. personis more Iudęorum, affigere? quasi scilicet captiuũ Spiritum sanctũ teneant, ac non disertè Dominus vbiq. istum externũ splendorẽ iudicarit Ecclesię suæ ex diametro repugnare. Nisi fortè volũt

vel Ecclesiæ priuilegia nunc esse amplificata, vel cõcilium illud Hierosolymitanum in quo damnatus est Christus, columnam fuisse veritatis: quasi denique Paulus ipse paulo antè non sit testatus, filium illum perditionis in medio ipso Dei templo sessurum. In eo verò sese quibusuis deridendos acuti isti sophistæ propinant, quòd in asserendis suis mendaciis τὸ κεινόμφρον assumant pro confesso. Parendũ est inquiunt, his & illis decretis. nã Ecclesia ita constituit. Deinde Ecclesiã non veris modò sed etiam ementitis titulis exornant. Demum proferunt ius canonicũ, conciliabula, consuetudinẽ. Denique bona etiam (quod aiunt) intentione quiduis quum libuit comminiscuntur, vt olim in concilio Carthaginiensi Romanus Pontifex factitauit. Ita sibi acutè videntur omnia conclusisse. Atqui, boni Patres, hunc laborem vobis effugere licuit. neque enim Ecclesiæ Dei auctoritatẽ detrahimus, in qua vna regnare Dei veritatẽ dicimus: sed hoc quęritur in quo vobis laborandum erat, sitne Ecclesia quæ vno capite nõ est cõtenta: quæ nõ verbo Dei, sed traditionibus hominum & consuetudinibus sæpe etiam falsissimis nititur: quæ verbi Dei lectione plerisque interdicit: quæ inauditam omnibus seculis idololatriam omni crudelitatis genere defendit: quæ Ecclesiastica omnia munera publicè quibusuis emptoribus prostituit: quæ Christo alios mediatores subordinat: quæ Christo corpus inuisibile & immẽsum affingit: quæ Christi oblationem vnicam & æternam iterat: quę liberum arbitrium gratiæ adiungit: quæ veteres canonas, vetera cõcilia, Patres quos se venerari simulat, palàm tamen imperitis illudens, conculcat: quæ Spiritum sanctum publicis omnium confessione cinædis affigit. Hæc quærimus, boni Patres, an sit Ecclesia. nam mores nondum attingimus. Hæc & alia eius generis infinita primùm expedire: deinde tempus fuerit de Ecclesiasticæ auctoritatis regundis finibus (id est de iis quę ad vos nihil prorsus pertinent) disputare. Quanquam (vt opinor) nihil seriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia seriò disserere.

Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον· Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.	16 Et sine controuersia magnũ est pietatis mysterium: Deus conspicuus factus est in carne, iustificatus est in Spiritu, cõspectus est ab Angelis, prædicatus est Gẽtibus, fides illi habita est in mundo, sursum receptus est in gloriam.	16 *Et manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit Angelis, prædicatum est Gentibus, creditum est in mũdo, assumptum est in gloria.*

16 *Mysterium*, μυστήριον. Id est arcanum. Vulgata, *Sacramentum.* Hic igitur mirum est Romanẽses nouum aliquod sacramẽtum non statuere, sicut fecerunt in matrimonio. Quam meritò verò arcani nomen sit à Paulo vsurpatum, ex his apparet quæ subiiciuntur. nam ea certè non hominum modò, sed etiam Angelorum captum infinitè superant. ¶ *Deus conspicuus factus est in carne*, Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Vix alius locus est in quo omnia redemptionis nostræ mysteria vel magnificentius vel planius explicentur: vt non mirum sit fœdè fuisse à Diabolo deprauatum: cui sanè hac in parte (dicam enim liberè quod res est) suam operam imprudens quidem (sic enim arbitror) sed suam operam tamen Erasmus commodauit: ita videlicet profitens Christi diuinitatem vt tamen pro viribus passim conetur luculentissima & certissima quæque eius testimonia nobis extorquere. Exemplo sit hic locus. Vetus interpres pro Θεὸς legit ὅ, vt qui conuerterit, *Quod manifestum est in carne.* quod & ipsum tamen ad Christum commodissime aptari potest, qui μετωνυμικῶς Mysterij nomine sit significatus. Verùm repugnat perpetuo consensu omnes Græci codices, & (vt mox dicemus) res ipsa postulat vt de ipsa Christi persona hoc accipiamus. Erasmo tamen magis placet veteris interpretis lectio, & quidem non ad ipsum Christum, sed ad Euãgelij prædicationem accommodata. Audiamus ergo quid dicat. *Mihi*, inquit, *subolet Deum additum fuisse aduersus hæreticos Arrianos.* At mihi Bezæ non dubium est, Dei nomen sublatum fuisse ab iis qui vel diuinitatem Christi, vel vtriusque naturæ vnionem iam inde ab ipso conceptionis momento negabant. quæ tamen ipsorum impudentia manifestè coargui potest ex iis quæ sequuntur. *Iam*, inquit Erasmus, *agit aduersus Iudæos, qui pro gratia Christi conabantur Legem obtrudere.* Vnde verò istud colligitur? Nam certè nusquam hoc exprimitur, nisi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum. *Mysterium*, inquit, *vocat prædicationem Euangelij, prius occultam & ignotam mundo, nunc verò manifestatam in vniuerso mundo.* Atqui non dicit Paulus, μυστήριον ὦν, vel ἐγένετο, id est mysterium erat, vel fuit, sed μυστήριόν ἐστι, mysterium est. Deinde quid hoc rei est, In carne, id est in vniuerso mundo? quis hanc interpretationem ferat? Itaque mox ad se redit, & *In carne* interpretatur *Per carnem*, id est *per Christi humanitatem.* Atqui nusquam additur Christi nomen. Ergo similis locus aliquis, ratio denique aliqua huius dicendi formulę proferatur. Sed tamen hic posterior error multo est tolerabilior superiore. Subiicit deinde, *mysteriũ fuisse iustificatum in Spiritu*, id est *hanc prædicationem habuisse vim iustificandi in Christo, per fidem, sine Lege Mosaica.* Obsecro, quid hoc est, iustificatum id dicere quod iustitiã in Christo proponat? Nam non attingo quòd cum Sophistis putat Legis duntaxat ceremonias à iustificatione excludi. Alia quæ subiicit omitto: sunt enim per se tolerabilia, nisi ea obstarent de quibus iam diximus. Venio ad extremum. *Quod*, inquit, *post resurrectionem receptum est in cælum, vnde fuerat profectum.* Hic verò ita tenetur vt elabi non possit, ideóque securè hoc præterit, nulla addita explicatione. Quid enim adferre posset? Mysterium dici voluit Euangelij prædicationem. Cedo verò quomodo in cælum illa recepta est? Nã si pro ἀνελήφθη dixisset ἀνέβη, *ascendisset*, nempe paratum erat cauillum, dici ascendisse in cælum prouerbiali dicendi genere, quod valde gloriosum sit redditum, Gentibus videlicet illud amplexis. Quid ergo? nempe manifestissima sunt hæc cauilla, & vtrisque manibus pretiosum hoc nostræ salutis testimonium nobis est retinendum. Dicitur ergo Deus, videlicet Filius (hoc enim pro confesso assumitur) ex inuisibili factus aspectabilis, assumpta carne, id est hominis vera, eáque omni infirmitati (solo excepto peccato) obnoxia natura: siue Verbum factum esse caro. Ita duæ ponuntur, distinguuntur, vniuntur naturæ, inter quas tamen quantum sit discrimen, nulla mens possit comprehendere: præsertim si Christi humanitas in conditione infirmitatis consideretur. Huius verò mysterij altitudinem quis tandem, nisi Deus ipse, ita vt est comprehendet? Superest vt admoneam hunc locum fœdè etiam nuper à Castellione esse deprauatum, qui pro ἐφανερώθη, id est conspicuus & aspectabilis factus est, conuertit, *Deus extitit in carne.* ¶ *Iustificatus est in Spiritu*, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι. Iustificari non semper declarat iustum fieri, (quod non considerarunt qui hæserunt in huius loci explicatione) sed ex Hebræorum idiotismo, significat debita iustitiæ laude affici, quum iustus comprobatus fueris, (vt Luc. 7. 35, dicuntur publicani Deum iustificasse) atque adeo iustum, id est perfectum, & omnibus numeris absolutum declarari & agnosci: quo modo dicuntur mandata Dei iustificata Psal. 19. 10, id est ad vnguem & exquisitè perfecta: adeo quidem vt palàm ita esse appareat. Sic Psal. 51. 6, dicitur Deus iustificari in sermonibus suis, id est laus iustitiæ ipsius conspicua reddi. Et Mat. cap. 11. ver. 19, iustificata dicitur sapientia à filiis suis, id est agnita, & debito honore affecta. Ita igitur hoc in loco opponitur manifestationi carnis, gloria diuinitatis, sese in illa infirma carne ita exerens vt Christũ quãuis hominem infirmum, tamen palàm etiam factũ sit verum esse Deum: quod ex vniuersa historia Euangelica satis liquet. Spiritum igitur vocat quicquid in Christo diuinum & supra carnem (id est supra hominem) fuit, vt diximus Rom. 1. 3. sicut ista omnia prorsus aptè & eruditè obseruauit doctissimus interpres. Nec ab hac interpretatione dissentit Athanasius De resurrect. carnis, opponens, *Iustificatus est in Spiritu*, i. *Iustitiã habuit non humano more, sed diuina puritate.* ¶ *Conspectus est ab Angelis*, ὤφθη ἀγγέλοις. Nõ potuit magnificẽtius prędicari augusta huius mysterij maiestas. nã proculdubio in ipsum Christũ (.i. visibilem Deũ) intueri, quàm incredibilem

bilem voluptatem attulerit Angelis, ipsi luculenter declararunt illo nobili cantico quod recitatur Luc.cap.2.v. 14. Deinde vocatio Gentium, & quidem efficax, nónne opus fuit ipsa mundi creatione maius? Postremò visibilis illa ascensio in cælum carnis nostræ cum Deo substantialiter iunctæ, & illa ad dextram Patris sessio supra omnem cælorum altitudinem, cuius tandem est sublimitatis mysterium? ¶ *Sursum receptus est*, ἀνελήφθη. Vulgata, *Assumptum est*. Erasmus, *Receptus est*. Vide Act.cap.1.v.2.

Κεφάλαιον δ.		Cap. IIII.		Cap. IIII.
Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,	1	Spiritus autem disertè dicit fore vt posterioribus temporibus desciscant quidam à fide, spiritibus deceptoribus attendentes, ac doctrinis dæmoniorum,	1	*Spiritus autem manifestè dicit quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum,*
Ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,	2	Per hypocrisin falsiloquorum, quorum conscientia cauterio resecta est,	2	*In hypocrisi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam,*

IN CAPVT IIII.

1 *Posterioribus*, ὑστέροις. Id est, sequuturis. Vulgata, *nouissimis*, id est ἐσχάτοις. ¶ *Desciscant à fide*, ἀποστήσονται τῆς πίστεως. Id est, à vera Dei doctrina, vt apparet ex antithesi. quo modo etiam accipi Fidei nomen, multis iam locis annotauimus, vt Gal.1.23, & suprà, 1.19, & 3.8. & alibi sæpe. Itaque non est quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorum, id est, verę fidei, firmitatem euertere, ac proinde nostram consolationem à fundamētis conuellere. Nam si propositum electionis incertum est, aut si à nobis pendet, quæ tandem sunt Dei consilia, aut vbi spes illa nostra est? vbi denique fides, quum ea nihil aliud sit quàm firma nostrę in Christo electionis persuasio? Sin autem certa est electio fidem etiam perseuerantiæ donum semper comitetur necesse est, quum electos certa salus maneat: extra Christum autem fide apprehensum non sit salus. Sed horrendi sunt interdum lapsus etiam eorū qui crediderant. Fateor. sed quis sani iudicij homo dixerit, vel vnius diei infantem anima rationis participe carere, quòd ea facultates suas non exerat? aut quis ebrium vel furiosum hominem idcirco ratione & intelligentia priuarit, quòd illis facultatibus ad tempus non vtatur? Sed hæc doctrina (inquiunt) homines ad licentiam exacuit. Itáne veró? imo nihil æquè nos vel seriò arcere à sceleribus, vel in tentationibus ad inuocationem excitare potest. Fidem enim à Spiritus Christi effectis, (id est, à mortificatione peccati, & viuificatione iustitiæ) qui diuellit, is eo ipso testatur se infidelem esse. Itaque hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falso fidei simulacro seipsos deludunt. Contrà verò, qui verè filij Dei sunt, Spiritu Dei aguntur: ideóque quoties labuntur, toties, suo tempore, eiusdē Spiritus vi fulti resurgunt: neque Dei misericordia abutuntur ad peccandum, sed ad resipiscentiam magis ac magis ipsis etiam peccatis erudiuntur. At quædam etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: sed quæ longè aliter sit definienda. Aliud enim est, credere verum esse Christi mysterium, aliud verò, per Spiritum Dei persuasum esse id ad te pertinere. Aliud est, repētino aliquo motu Euangelicam doctrinam non tantùm veram esse credere, sed etiam aliquo modo suauitatem eius gustare, vt si cibum aliquem suauem non tantùm contempleris alienæ mensæ impositum, sed etiam prehendas & mandas, nec tamē deglutias, aut si deglutiueris, nō cōcoquas: aliud verò, videre, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod postrémum in iis solis accidit in quibus calor ille vitalis Spiritus Dei viget. Aliud est denique reuera Christum amplecti, & sibi applicare, (quod quia soli filij Dei faciunt, mori nunquam possunt) aliud verò, Christum ore tenus, cum Simone Mago, cum Iuda, cum omnibus falsis fratribus, profiteri. Et hi tamen dicuntur etiam credere, nimirum ex communi loquendi vsu, quòd credere videantur. Sic enim disertè explicatur à Luca similis loquendi formula cap.8.18. Itaque etiamsi fidei nomen hic non accipias μετωνυμικῶς, non tamen est quòd ex hoc loco aut similibus aliis illud vnum conentur quidam nobis extorquere, quo sublato, funditus etiam tolli Christianam religionem oporteat. ¶ *Spiritibus deceptoribus*, πνεύμασι πλάνοις. Seductores meritò etiam possis dicere, vt vis Græci vocabuli prorsus exprimatur, quo videlicet ipsa deceptionis ratio significatur: quia nimirum extra verbum Dei (quod vnum, rectum iter est) homines abducunt. Spirituum autem nomine vel dæmonia ipsa, vel pseudoprophetas qui illorum afflatu impelluntur, aut ipsam denique illorum doctrinā, accipere possumus: vt quod subiicitur sit istius dicti expositio. Vet.interpres legit πλάνης, i.*erroris*, eodem sensu: nisi quòd error, illius est qui decipitur, quum hic agatur de ipsorum impostorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans, aliquoties legit μύθοις, *fabulis*. ¶ *Attendentes*, προσέχοντες. Non modo igitur insurgent pseudoprophetæ, sed illis etiam dabitur summa erroris efficacia. quod disertè notandum est. Hic verò mihi occurrit quod apud idoneum scriptorem, i.apud Epiphanium inueni, in eos acerrimè inuehentem, non qui Mariæ templa consecrabant, non qui reginam cæli & misericordiæ, spem, vitam, aduocatam, portam paradisi, adorantes inuocarent: non qui peterent ab ea vt ipsi nato imperaret (quam blasphemiam scribens, totus cohorresco) non qui proprium illi cultum hyperduliæ nomine constituerent: sed qui stulta & crassa quadam superstitione placentā illi quandam solenni pompa consecrarent. Is igitur iam tum prospiciens quónā ista miseros homines abducerent, hunc locum ita citat, vt hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐτεθάδησαν. Id est, *Mortuos enim colent, vt in Israele culti sunt.* quæ verba repono post ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, *desciscent quidam à fide*, vt illis interpositis postea demum sequatur προσέχοντες πνεύμασι, *attendentes spiritibus*, &c. Deinde cultus illius exēpla profert, quæ in Israele sua etiam memoria extarēt: atque ad id de quo erat instituta quęstio, hanc Pauli prophetiam accōmodat: neque id temere, vt rei exitus ostēdit. Oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & considera (lector, quisquis es) quàm planè & apertè ista conueniāt cum iis quæ oculis nostris cernimus, vt iam de extremis temporibus & reuelato Antichristo dubitare non possis. Nam (quicquid garriant illius meritoria prostibula, & quanuis ista portenta primus quidam Saturnitas dicatur protulisse, apud Epiphanium & Theodoretum) quid est mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborum vsum, & in his quidem rebus satisfactionem pro peccatis, id est, summam pietatis collocare: quum tamen adulteria, periuria, publicam sacrorum nundinationem, blasphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modò tacentes spectent, sed etiam approbent? hæc, inquam, facere, quid aliud est quàm hoc ipsum facere quod hic apertè prædicit Dei Spiritus? Sed vnum hoc videlicet ad eorum impudentiam reliquum erat, vt in manifesto scelere deprehensi, tamen constantissimè id negarent quod ipsis oculis cernitur. ¶ *Dæmoniorum*, δαιμονίων. Notum est quid hoc nomine Platonici præsertim intellexerint: sacri verò scriptores noxios illos & impuros spiritus sic vocant.

2 *Per hypocrisin*, ἐν ὑποκρίσει. Vel, cum hypocrisi. Eras. *Per simulationem*. Ego Græcum vocabulum potius retinere volui, quo nimirum significatur istos quasi histrionicā quandam artem factitaturos: nequis existimet fore vt in aliquo velut angulo delitescant, aut pudoris speciem aliquam retineant. Hoc verò an ad vnguem nostris temporibus conueniat, nemo magis possit dubitare quam de sole, num meridie luceat: siquis multiplices illas & media

quidem luce peruolitantes Monachorum laruas, si templorum & sacrificorum versicolores illos & androgynis prorsus conuenientes habitus, si personas idolorum, si denique totam illorum theatricam saltationem cum veterum histrionum ritibus comparet. quod argumẽtum nuper non minus eruditè quàm copiosè ac luculenter tractauit vir beatæ memoriæ P. ille Viretus, quem honoris causa nomino. ¶ *Falsiloquorum*, ψευδολόγων. Videtur potius dicendum fuisse ψευδολόγοις, vt cohæreat cum πνεύμασι, & paulo pòst etiam κεκαυτηριασμένοις: sed maior est habita sententiæ quàm cõstructionis ratio, vt Mar.12.40, & alibi aliquoties annotauimus. Nisi malimus δαιμόνια emphaseωs causa dici homines ipsos à diabolo impulsos, vt Petrus dicitur Satanas, Matth.16.23, & Iudas diabolus vocatur Iohan.6.70. ¶ *Quorum conscientia cauterio resecta est*, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, qui sua ipsorum conscientia sunt cauterio amputati. Sed illam interpretationẽ præfero. est enim hæc constructio ita Græcis vsitata vt non aliter loqui soleant: veluti apud Demosthenem, ὁ καταγὼς τὴν κλεῖν, cui claues iuguli sunt confractæ: apud Xenophontem, ὁ ἀποτμηθὲὶς τὴν κεφαλὴν, cui caput est amputatum. Significat autem τὶ καυτηριάζειν cauterio partem aliquam (putrem videlicet) amputare. Itaque hæc sententia est eiusmodi, Istorum conscientiam ita obduruisse vt callum obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremò iam esse cauterio amputatam, sicut diximus Ephes.4.19. Vulgata, *Cauteriatam habentium suam conscientiam.* Erasm. *Cauterio notatam habentium conscientiam:* quas interpretationes non minus absurdas iudico quàm siquis dicat eum caput habere cui caput sit ense amputatum. Et videtur mihi ad Circuncisionem cordis antithesi quadam alludere Apostolus.

Κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ Θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάληψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.

Ὅτι πᾶν κτίσμα Θεοῦ, καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.

Ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου Θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.

Ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.

Τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ· γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν.

Ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.

3 Prohibentium contrahere matrimonium, *iubentium* abstinere à cibis quos Deus creauit ad participandum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.

4 Nam quicquid creauit Deus, bonum *est*: nec quicquam reiiciendum *est*, si cum gratiarum actione sumatur.

5 Sanctificatur enim per verbum Dei, & preces.

6 Hoc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, innutritus in sermonibus fidei, & præclaræ doctrinæ, quam assectatus es.

7 Cæterùm profanas & aniles fabulas reiice: sed exerce teipsum ad pietatem.

8 Nam corporalis exercitatio ad pauca vtilis est: at pietas ad omnia vtilis est, vt quę promissionem habeat vitæ præsentis ac futuræ.

3 *Prohibentium nubere, abstinere à cibis quos Deus creauit ad participandum cum gratiarum actione, fidelibus, & iis qui cognouerunt veritatem.*

4 *Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reiiciendum quod cum gratiarum actione percipitur.*

5 *Sanctificatur enim per verbum Dei & orationem.*

6 *Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu, enutritus verbis fidei & bonæ doctrinæ, quam assequutus es.*

7 *Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipsum ad pietatem.*

8 *Nam corporalis exercitatio ad modicum vtilis est: pietas autem, ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ.*

---

3 [*Iubentium*] *abstinere*, ἀπέχεσθαι. In Græco sermone primùm omnium supplenda est copula in bimembri oratione, vt annotauimus Iohann.10.16, & alibi sæpe: deinde cognatæ significationis verbum adiiciendum est, quod etiam expressit Epiphanius, hunc locum citans aduersus Cataphrygas, nempe κελεύοντων, vt in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἔδοντες. Item in illo versu, Ἄλλοι μὲν ἱππάων, ἄλλοι στερεοῖς ἐπίεσσι Νέκυιν. Similem ellipsin annotauimus 1. Corinth.14. 34. Sed & aliter excusari potest hæc ellipsis, ex Hebræorum idiotismo, apud quos verbum צוה [*tsauah*,] quod propriè significat præcipere quid sit faciendum, significat etiam vetare à quo sit abstinendum, vt Deuter.2.37. Syrus autem interpres videtur legisse ἀπεχομένων, idque velut in coniugatione Hiphil, quasi dicat, facientium abstinere.

5 *Sanctificatur*, ἁγιάζεται. Id est, purum & sanctum fit, nostri videlicet respectu, vt illo vti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini Dei nostri ritè accepto. Nam reliqui (vt fures & sacrilegi) bonis vsurpatis fruuntur, Deo quidem sic volente, sed ipsis tamen partim non ritè, sed per malas artes id vsurpantibus, partim verò eorum auctorem vel contemnẽtibus, vel etiam insectantibus, cuius beneficentiam in sui perniciem conuertunt. Sanctificati igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia vtimur. Itaque sancta etiam sunt fidelium conuiuia, & quoties ad mensam nos accingimus, toties ad vitam beneficentię Dei nostri concionem accedimus: vt illic multo etiam minus quàm alibi liceat modestiæ fines transilire. Alludit autem ad legales purificationes, & discrimen cibi mundi & immundi. ¶ *Per verbum Dei*, διὰ λόγου Θεοῦ. Ex verbo Dei fide apprehenso duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: Vnum, creata esse omnia hominum causa à Domino, pro immensa & infinita sua sapientia: Alterum, nos ex eorum esse numero qui ius illud iustæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Christo receperimus, vt hanc vitam tueamur quam ipsius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc professionem sequuntur preces, vt nobis det Dominus bona conscientia dapibus ab ipsius manu acceptis cum omni timore ac reuerentia frui. Postremo, gratiarum actione & repetitis etiam precibus conuiuia nostra claudimus. ita nobis sanctificantur cibi. ¶ *Et preces*, καὶ ἐντεύξεως. Id est προσευχῆς. vel etiam εὐχαριστίας. Nam in genere hic ponitur nomen ἐντεύξεως, quod alioqui non tam latè patet, vt diximus supra, cap.2.1.

6 *Innutritus*, ἐντρεφόμενος. Præpositio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quasi dicas in sinu pietatis educatum. Vulgata & Erasmus, *Enutritus*, non explicata hac Emphasi. Durum est autem quod idem Erasmus notat, hoc participium actiue quoque conuerti posse, *Enutriens* illos. ¶ *Fidei*, τῆς πίστεως. Iterum Fides pro sana doctrina, vt suprà, versu 1. sicut explicat etiam sequens epexegesis. ¶ *Quam assectatus es*, ᾗ παρηκολούθηκας. Id est, a cuius latere quasi nunquam discessisti. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, vt diximus Luc.cap.1.ver.3. Demosthenes, περὶ στεφ. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη οὐ μόνον εὔνοιαν καὶ πλοῦτον εἰσφέρει, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πεφραγμένοις ἐξ ἀρχῆς. Pietatem verò vocat legitimum & spirituaiem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 *Ad pauca vtilis est*, πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος. Nam mox illi opponitur πρὸς πάντα, ad omnia, ita vt ὀλίγον videatur pro ὀλίγα positum. Syrus interpres ad tẽporis spatiũ refert, & in illo dicendi genere fateor subauditi solere χρόνον, vt verti

vt verti etiam possit, *Ad exiguum tempus vtilis est*, cui ex aduerso respondeat vitæ quoque futuræ promissio. Corporalem autem exercitationem vocat non illam immodicam ac multo etiam minus illam superstitiosam vel potius impiam, sed rigidam tamen & domandæ carni vtilem victus rationem. ¶ *Promissionem*, ἐπαγγελίαν. Erasmus legit numero plurali ἐπαγγελίας, promissiones, vt postea genus in duas species distribuatur.

Πιστὸς ὁ λόγος καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος. 9

Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ κοπιῶμεν καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν. 10

Παράγγελλε ταῦτα καὶ δίδασκε. 11

Μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τοῦ πιστοῦ ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ. 12

Ἕως ἔρχομαι προσέχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ. 13

Μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοὶ διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου. 14

Ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι· ἵνα σοῦ ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν. 15

Ἔπεχε σεαυτῷ, καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς. τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου. 16

Κεφάλαιον ε.

Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς. 1

Πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφὰς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ. 2

Certus *est* hic sermo, & dignus qui omnibus modis recipiatur. 9

Nam idcirco etiam fatigamur, & probris afficimur, quòd speremus in Deo viuo, qui est conseruator omnium hominum, maximè *verò* fidelium. 10

Hæc denuntia & doce. 11

Nemo tuam iuuentutem despiciat, sed esto exemplar fidelium in sermone, in conuersatione, in charitate, in spiritu, in fide, in castitate. 12

Interim dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ. 13

Ne negligito donum quod in te est, quod datum est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij. 14

Hæc meditare, in his esto: vt tuus profectus manifestus sit inter omnes. 15

Attende tibiipsi & doctrinæ: & permane in istis. id enim si feceris, & teipsum seruabis & eos qui te audierint. 16

CAP. V.

SEniorem ne increpato, sed hortare vt patrem: iuniores, vt fratres: 1

Mulieres natu grandiores, vt matres: iuniores, vt sorores, cum omni castitate. 2

Fidelis sermo, & omni acceptione dignus, 9

In hoc enim laboramus & maledicimur quòd sperauimus in Deum viuũ, qui est Saluator omnium hominum, maximè fidelium. 10

Præcipe hæc, & doce. 11

Nemo adolescentiam tuam contemnat, sed exẽplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. 12

Dum venio, attende lectioni, exhortationi, doctrinæ. 13

Noli negligere gratiam quæ in te est: quæ data est tibi per Prophetiam, cum impositione manuum presbyterij. 14

Hæc meditare, in his esto: vt profectus tuus manifestus sit omnibus. 15

Attende tibi & doctrinæ: insta in illis: hoc enim faciens, & teipsum saluum facies & eos qui te audiunt. 16

CAP. V.

SEniorem ne increpaueris, sed obsecra vt patrem: iuuenes, vt fratres: 1

Anus, vt matres: iuuenculas, vt sorores, in omni castitate. 2

---

10 *Qui est conseruator*, ὅς ἐστι σωτήρ. Vulgata, *Qui est saluator.* Erasmus, *Qui est seruator:* quod nonnullos torsit, propterea quòd seruatoris nomen ferè respicit vitam æternam in Christo partam. Itaque vt homonymiam vitarem, malui *conseruatorem* dicere. Alludere autem videtur ad Psalmi versu 36.6.

12 *In Spiritu*, ἐν πνεύματι. Spiritum vocat zelum pietatis, aut certè eximia illa Spiritus dona, quibus sic vti vult Timotheum vt omnibus sit exemplo, quod pro se quisque pro doni sui ratione imitetur. Sed hoc tamen neque apud Syrum interpretem, neque in Latina versione, neque apud veteres pleroſque patres hunc locum citantes, legitur.

13 *Interim dum venio*, ἕως ἔρχομαι. Erasmus, *Vsquedum venero*, ἕως ἔρχομαι. Apparet autem cum ex hoc versiculo, tum ex eo quod dixit suprà 3.14. Apostolum, quum hæc scriberet, è Macedonia constituisse statim traiicere: sed præter spem, vt aliàs sæpe, tum quoque fuisse diutius illic retentum, adeò vt nonnisi post Pascha soluerit Philippis: quam etiam ob causam quum omnino constituisset ad Pentecosten Hierosolymis esse, præter expectationem coactus est, mutato consilio, Ephesum præteruehi: cuius tamen ministros ac proinde Timotheum in primis Miletum accersiuit, nempe vel idcirco vt fidem suã liberaret, postremùm Asiam visurus.

14 *Per prophetiam*, διὰ προφητείας. Id est, ita iubente per os Prophetarum Spiritu sancto, vt suprà, 1.18, & 2. Tim. 6. 5 qua ratione quoque dimissi sunt Paulus & Barnabas Antiochiam Act. 13.2, quò etiam refertur quod scriptum est Act. 16.2. quòd diserte videtur hic commemorare Apostolus, ne temerè iuuenis ad Euãgelistæ munus ascitus videretur. De Prophetis autem, quod eorum fuerit munus, 10 sæpe iam dictum est à nobis. ¶ *Presbyterij*, τοῦ πρεσβυτερίου. Id est, ordinis presbyterorum, quo nomine cœtus omnis ille significatur qui in verbo laborabant in ea ecclesia; vbi hoc est factum, cuius nomen hic non editur, sed Lystris ascitum fuisse constat ex Act. 16.2. Sunt enim interdum generalia hæc nomina, episcoporum, presbyterorum, 15 atque adeo etiam diaconorum. vide Philip. 1. Castellio conuertit Senatum, vt alibi pro Ecclesia rempublicam dixit.

15 *Inter omnes*, ἐν πᾶσιν. Vulgata & Erasmus, *In omnibus*, 20 quod etiam possumus accipere neutro genere, pro Omnibus in rebus, vel omnibus modis.

16 *Attende*, ἔπεχε. Id est, πρόσεχε. vt etiam apud Latinos Intendere & Attendere permutantur. ¶ *Permane*, ἐπίμενε. Vulgata, *insta*, improprié. ¶ *Seruabis*, σώσεις. Fides 25 est ex auditu, auditus verò ex prædicatione. Hactenus igitur & sese & alios seruare dicuntur ministri Verbi, in quibus Dominus posuit recõciliationis sermonem, quum videlicet vnà cum illis coniungitur is qui per eos agit. At contra quoties ministri cum Domino conferuntur, valet 30 illud Pauli, *Qui plantat & qui rigat, nihil est.* Eadem locutio occurrit Rom. 11.14.

Χήρας τίμα τὰς ὄντως χήρας.

Εἰ δέ τις χήρα τέκνα ἢ ἔκγονα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις. τοῦτο γάρ ἐστι καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη, ἤλπικεν ἐπὶ τὸν Θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας.

Ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.

Καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίληπτοι ὦσιν.

Εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.

Χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνή·

3 Viduas honora quæ verè viduæ sunt.

4 Quòd siqua vidua liberos aut nepotes habet, discãt prius in propriam domum pietatem exercere, & vicem rependere parentibus. hoc enim est honestum & acceptum coram Deo.

5 Porrò quæ verè vidua est ac sola, sperat in Deo, & permanet in supplicationibus & precibus nocte ac die.

6 At quæ lasciuit, *ea* viuens mortua est:

7 Hæc igitur denuntiato, vt sint irreprehensæ.

8 Quòd siquis suis & maximè domesticis non prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

9 Vidua allegatur non minor annis sexaginta, quæ fuerit vnius viri vxor:

3 *Viduas honora quæ verè viduæ sunt.*

4 *Siqua autem vidua filios aut nepotes habet, discant primùm domum suã regere, & mutuam vicem reddere parentibus. hoc enim acceptum est coram Deo.*

5 *Quæ autem verè vidua est & desolata, sperat in Deo, & instat obsecrationibus & orationibus nocte & die.*

6 *Nam quæ in deliciis est viuens mortua est.*

7 *Et hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint.*

8 *Siquis autem suorum & maximè domesticorum curã non habet fidem negauit, & est infideli deterior.*

9 *Vidua eligatur nõ minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor:*

IN CAPVT V.

3 *Viduas honora*, χήρας τίμα. Id est, Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari, quòd variis iniuriis sint obnoxiæ, ideóque maiore præsidio egeant. Sic autem accipitur honorandi verbum hoc in loco vt apud Hebræos כבד [*chabad*,] neque hoc ego de illis viduis accipio quarum ministerio vtebatur Ecclesia. Nam de illis agit postea sigillatim, quanuis aliter sentiat Hieronymus ad Gerontiam. ¶ *Quæ verè viduæ sunt*, τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ sint definiet versu 5. Itaque non simpliciter explico, Quæ sint orbæ liberis, (quia potius videntur præsidio indigere quæ liberorum multitudine grauantur) sed quæ verè sunt præsidio humano destitutæ, & dignas etiam se præbent Ecclesiæ solicitudine. Alioqui causa non est cur Ecclesia vel illis grauetur, quibus aliunde subsidium non deest, vel istarum improbitatem foueat.

4 *Quòd siqua*, εἰ δέ τις. Rationem optimam adfert Paulus qua viduis subueniri possit sine graui Ecclesiæ dispendio: nempe vt si liberos & nepotes, grandiores videlicet habuerint, ij admoneantur vt, si pij sunt & Dei timentes, eam pietatem in suos parentes in primis exerceant. Domi enim ipsos abundè habere in quibus se pios esse ostendant. Deinde illis proponatur, nihil hîc ab ipsis peti quod naturæ iure non debeant, quum sine summo scelere non possit officium ἀνυπερβάτως prætermitti. Postremò doceãtur quàm grata & accepta sit Deo ista liberorum ac nepotum pietas officiosa. Sed quid si subsidiis istis vidua caruerit? De his verò postea disseret. Ita igitur optimè conueniet distributio, nec quicquam detortum apparebit. Quòd si μανθανέτωσαν, id est, *discant*, ad ipsas viduas referas, certè coactum erit quod de vice parentibus rependenda commemoratur: vt interim taceam hic agi de subsidiis quæ viduis præstari debeant, non autem de illarum officio in suos. id enim postea dicetur. ¶ *Prius*, πρῶτον. priusquàm videlicet Ecclesiæ alendarũ ex eleemosinis istiusmodi viduarum onus imponatur. Neque nouum est πρῶτον sic vsurpari vt 2. Tim. 2, 6. ¶ [*In*] *propriam domum pietatẽ exercere*, τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Sub. χῇ vel εἰς, opponitúrque hæc doctrina Pauli Pharisaicis traditionibus, de quibus Matth. 15. 5. Vulgata, *Domum suam regere*, τὸν ἴδιον οἶκον εὐθυβολεῖν. Nam τὸ εὐσεβεῖν constructione ἐνεργητικῇ nusquam legi.

5 *Porrò quæ verè*, ἡ δὲ ὄντως, &c. Eas viduas honorandas (id est, pastorum peculiari studio dignas) esse dixerat quæ verè essent viduæ: nunc quænam illę sint explicat. nempe quæ sunt suorum præsidio destitutæ, & fideles ac pias se præstant. ¶ *Ac sola*, καὶ μεμονωμένη. Terent. *Sola sum, habeo hic neminem neque amicum, neque cognatum.* Sic Dauid sese solum siue vnicum vocat Ps. 25. 16. & 22. 21. Vulgata & Erasmus, *Desolata*. sicut aliquoties apud Tacitum istud accipitur. ¶ *Sperat*, ἤλπικεν. Id est, ἐλπίζει. & ita significatur spes quæ non momento cœperit.

6 *Quæ lasciuit*, ἡ σπαταλῶσα. siue, *in luxu viuit*. Luxum enim malim quàm delicias dicere.

8 *Siquis*, εἴ τις. vel *Siquæ*. Sed illud malo. Vult enim allegi viduas ab Ecclesia alendas quæ suorum cognatorum præsidio sint prorsus destitutæ: & ideo cognatos viduarũ admonendos officij, vt illas ad Ecclesiam non amandent.

9 *Allegatur*, καταλεγέσθω. Vulgata, *Eligatur*. Sed rectius Erasmus. Agit enim hoc in loco Apostolus de iis viduis quarum opera ad pauperum præsertim ægrotorum curã vtebantur, quæ in Ecclesiastica historia Diaconissæ vocantur. vt Rom. 16. 1. Itaque καταλέγεσθαι significat in album & numerum referri. ¶ *Quæ fuerit*, &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritam conditionem attinet: vnum, vt non pellex, non concubina, non meretrix, sed vxor fuerit, alterum, vt δίγαμος non fuerit. Sed hac in re sanè non facilè velim assentiri veteribus, præsertim Latinis, quòd δίγαμον in hoc argumẽto dici putarint eum qui prima vxore mortua alteram duxerit, aut contra. At ego δίγαμος propriè dici viros censuerim qui viuente vxore, eáque vel adhuc legitimè coniuncta, vel iniusto diuortio separata, alteram superinducunt: mulieres verò δίγαμος, quæ à viris immeritò repudiatæ, aliis postea nuberent. Vt autem ita sentiam, primùm eo adducor quòd alioqui periniquum certè fuerit secundas nuptias damnare: nec causam vllam videam cur secũdæ potius quàm primæ vllam incontinentiæ labem secum trahãt. Imò verò quàm multę proferri species possunt, in quibus qui iterum vxorem duxerit, plura ac certiora continẽtiæ signa ediderit quàm qui vnam tantùm vxorem habuerit? An verò vllo modo probabile est Apostolum, qui iuniores viduas vult nubere, hoc illis consilium dare, vnde postea consequatur vt ad Ecclesiasticum munus ineptæ censeantur? Quanuis enim longè aliud sit ab Ecclesia reiici quam ad Ecclesiasticam functionem non censeri idoneam: tamen non est leuis macula, ideo non admitti quod sanctè & in Domino nupseris, ex ipsius Apostoli consilio. Postremò legatur canon concilij Neocęsariensis tertius, & septimus, itémque Laodiceni primus. Ibi comperiemus digamos fuisse publicæ pœnitentiæ addictos, & presbytero interdictum ne nuptiali conuiuio eorum interesset: nempe ne videretur eiusmodi nuptias approbare vel concedere. Quis verò sanctis illis Patribus hoc vnquam in mentem venisse putarit, vt publica etiam pœna dignos censerent qui Spiritus sancti mãdato paruissent? Sed & pro me disertè facit Chrysostomus, qui explicans quod de episcopo vnius vxoris marito dictum est, hoc manifestè intelligit de polygamis, id est, de iis qui plures simul vxores haberent. In epistolam verò ad Titum scribens, disertè hoc scriptum esse dicit εἰς τοὺς ἀσελγεῖς, quique suam benevolentiam erga vxorem ἀπολωλοτῶν (id est, quæ discesserit, nimirum inhumaniter tractata,

tractata, aut immeritò repudiata) altera superinducta, nõ conseruarint. Itaque (vt tandem finem faciam) viduas Paulus nõ vult adscribi diaconissis, nisi quæ sine vllo probro vixerint, vno marito contentæ. Vnum autem maritũ habuisse dicitur, & sinè vllo probro vixisse, etiam illa quæ priore viro defuncto, pudicè & castè, ex Spiritus sancti mandato, cum secundo marito vixerit. Quòd siquis Patrum quorundam auctoritatem mihi opposuerit, ad verbum Dei prouoco, & superiores rationes quas adduxi, refelli postulo. Certè Iustinus aduersus Tryphonem agens, polygamiam non aliter explicat aduersus Iudæorum magistros, εἴ τινες καὶ μίχει νυῦ καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν γυναῖκας ἕκαστοι συγχωρεῦσιν. & Apologetico posteriore, explicans illud dictum Domini, *Qui repudiatam duxerit, mœchatur*, hoc etiam addit, ὥσπερ οἱ νόμῳ ἀνθρωπίνῳ διγαμίας ποιούμενοι, ἁμαρτωλοὶ παρὰ τῷ ἡμετέρῳ διδασκαλίῳ εἰσί.

Ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη· εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.

Νεωτέρας δὲ χήρας παραιτῶ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν·

Ἔχουσαι κρῖμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.

Ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαί, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.

Βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.

Ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ Σατανᾶ.

Εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.

Οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι, διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν· μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ·

10 In operibus bonis idoneo testimonio ornata: si liberos educauit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lauit, si afflictis subuenit, si omne bonum opus est assiduè sectata.

11 Porro iuniores viduas recusa: postquã enim lasciuierunt aduersus Christu, nubere volunt:

12 Damnandæ, quòd primam fidem reiecerint.

13 Simul autem etiam otiosæ esse discunt circumeuntes domos: imò non solùm otiosæ, sed etiam nugaces, & curiosæ, garrientes quæ non oportet.

14 Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullam occasionem dare aduersario ad maledicendum.

15 Iam enim nonnullæ deflexerunt, sequutæ Satanam.

16 Quòd siquis fidelis aut siqua fidelis habet viduas, eis suppeditato quantum sufficit, & non onerator Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sunt subueniat.

17 Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habentor: maximè qui laborant in sermone & doctrina.

10 *In operibus bonis testimonium habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsequuta est.*

11 *Adolescentiores autẽ viduas denita. quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt:*

12 *Habẽtes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.*

13 *Simul autem & otiosæ discunt circuire domos: nõ solum otiosæ, sed & verbosæ & curiosæ, loquentes quæ non oportet.*

14 *Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, matres familiâs esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia.*

15 *Iam enim quædam conuersæ sunt retro post Satanam.*

16 *Siquis fidelis habet viduas, subministret illis & non grauetur Ecclesia, vt iis quæ verè viduæ sunt, sufficiat.*

17 *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo & doctrina.*

---

10 *Si sanctorum pedes lauit*, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hac vna specie officij quod tum in illis regionibus vsurpari solebat quum peregre aduenientes viatores exciperentur, reliqua etiam obsequia significauit Apostolus: nec temere etiam hoc tanquam vilissimum obsequij genus delegit.

11 *Recusa*, παραιτῶ. Id est, ne in collegium viduarum admitte. Vulgata, *Deuita*. Erasmus, *Reiice*. ¶ *Postquam enim lasciuierunt aduersus Christum*, ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Reiici non vult iuniores viduas ab Ecclesia, sed ad numerum diaconissarũ non admitti. Causam adfert, quòd ad hoc munus ineptæ sint quæ matrimonij vinculo sunt obstrictæ: iuniores autem ætas sæpe ad matrimonium solicitaret. Inde duplex sequebatur incommodum, aut etiã triplex: primùm, quòd hoc non sine aliqua leuitatis & infamiæ nota, denique non sine offendiculo euenebat: tertium verò longè grauissimum, quod nonnullæ, quum non ferrent aliquam inter pios probri notam, ab ipso Christianismo hac occasione deficiebant. Quorsum autem hoc ad monialium vota? Imò cur saltem in illis non obseruatur quod in viduis omnino propter incontinentiæ periculum requirit Apostolus? Cæterùm quòd Vetus interpres cõuertit, *Quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt:* primùm in eo reprehendi meretur quòd χῷ Χριστοῦ, id est, *aduersus Christum*, non rectè conuerterit *In Christo*: deinde nonnullis errorem obiecit, qui *In Christo* coniunxerũt cum verbo Nubere, sententia prorsus deprauata. Quomodo enim istæ lasciuientes & primam fidem violantes, possent in Christo nubere? Neque verò in hoc refellendo errore multum est laborandum, quum Apostolus non scripserit χῷ τοῦ Χριστοῦ, sed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, vt τοῦ Χριστοῦ à præcedente verbo diuelli nulla ratione possit, vt etiam rectè explicat Hieron. ad Gerontiam, alioqui viduarum nuptiis iniquior. Hilar. in ps. 61, vertit *deliciatas*, & Cypr. ad Quirinum, *indeliciatas*. Sic autem accipitur verbum στρηνιᾶν Apoc. 18, 7 & 9. Neque tamen hoc verbo existimo scortationẽ reipsa peractam notari: quoniam si ita esset, longè acerbiùs esset Apostolus in illas inuectus, sed eam in habitu vel gestu lasciuiã arbitror significari, qua officij sui & modestiæ sanctæ oblitæ, istę nupturientes Ecclesiam & suum illud sacrum munus dedecorarent: sicut apud Hebræos verbum זנה [*zanah*] translatitiè ad negotiatores trahitur, quòd emptores suis blãditiis & velut lenocinio mercium alliciant.

12 *Damnandæ*, ἔχουσαι κρῖμα. Vulg. & Eras. ad verbum, *Habentes damnationem.*

13 *Simul autem*, ἅμα δέ. En hoc alterum genus earum quæ minus quidem peccant, quum apertè non deficiant, sed tamen variis offendiculis materiam præbent.

¶ *Otiosæ [esse] discunt*, ἀργαὶ μανθάνουσιν. Suppleui verbum εἶναι ex Syr. interpretis sententia. Vulg. verò περιερχόμεναι accipiens pro περιέρχεσθαι, vertit *otiosæ discunt circuire domos*, quæ enallage durior est superiore ellipsi.

14 *Aduersario*, τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, & quod subiicitur, faciunt vt τὸν ἀντικείμενον dictum putem ipsum Satanam, Hebraica voce Satanæ explicata. Is enim est qui linguas hominum acuit ad detrahendum Ecclesiæ: & suprà aliquoties repetita est hæc sententia, vbi expressè nominatur diabolus, vt suprà cap. 3. 6 & 7.

16 *Quæ verè viduæ sunt*, τῆς ὄντως χήρας. i. quæ verè viduæ sunt humano præsidio, ac solæ, vt exposuimus suprà, versu 5. ¶ *Subueniat*, ἐπαρκέσῃ. Vel, *satiet*. Id est, nihil desit rerum necessariarum. Potest enim etiam ἐπαρκεῖν sic exponi absolutè. Vulg. *Sufficiat*. Eras. *Suppetat*.

17 *Duplici honore*, διπλῆς τιμῆς. i. de quibus magis etiam

quàm de reliquis simus soliciti. Honoris enim appellatione iā dixi pium omne officiū ac subsidiū, Hebræorū more, significari: & numerus certus pro incerto positus est, vt minimè opus sit quicquam hic subtilius inquirere. ¶ *Maximè, μάλιστα.* Duplices igitur presbyteri fuerunt, quū vni vacarent gubernationi, alteri sermoni & orationi.

Deut. 25.4 1 cor. 9.9 Λέγει γὰρ ἡ γραφή, Βοῦς ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ. Matt. 10.10 Luc. 10.7

18 Dicit enim Scriptura, ‖Boui trituranti non obligabis os. ᵃ& ‖dignus est operarius mercede sua.

18 *Dicit enim Scriptura, Nō infrænabis os boui triturantì. & dignus est operarius mercede sua.*

Κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

19 ᵃAduersus presbyterum accusationem ne admittito, nisi sub duobus aut tribus testibus.

19 *Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.*

Τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἐνώπιον πάντων ἔλεγχε, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.

20 ᵃEos qui peccant, coram omnibus argue, vt & reliqui timeant.

20 *Peccantes, coram omnibus argue, vt & cæteri timorem habeant.*

Διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν. Infra, 6.13

21 ‖Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, vt hęc seruès, ᵃabsque eo vt vnum alteri præferas, nihil faciens ᵃin alteram partem inclinando.

21 *Testor coram Deo & Christo Iesu, & electis Angelis, vt hæc custodias sine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando.*

Χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις. σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.

22 ᵃManus citò necui imponito, neque communicato peccatis alienis. temetipsum purum serua.

22 *Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. teipsum castum custodi.*

18 *Et dignus est, καὶ ἄξιός ἐστιν.* Hoc dicit Paulus ex sua persona, non autem vt locum aliquem Scripturæ citans, sicut plerique putarunt, à doctissimo interprete meritò reprehensi. Fuit autem hoc dictum prouerbiale, à Christo etiam vsurpatum.

19 *Aduersus presbyterum, κατὰ πρεσβυτέρου.* Hoc referunt Græci ad prouectioris ætatis homines: quod mihi perabsurdum videtur. Etsi enim aliquid tribuendum est canitiei tamen causam non video cur hac in re non debeat æqualis esse omnium conditio. Sed in presbytero longè alia ratio est: quia huic hominum generi certum est Satanam potissimùm insidiari, ideóque nullos æquè omnibus calumniis & obtrectationibus esse obnoxios. Est igitur in illorum accusationibus audiendis longè maxima cautione opus. At quænam illa est? dices. Hic verò mihi videntur nonnulli impegisse, dum putant nihil hic præscribi à Paulo quod in omnibus iudiciis non sit obseruandum. Itaque in hoc nodo explicando sudant multi, & manifestè torquent Apostoli verba: adeo quidem vt nonnulli (quod refert Erasmus ex quadam Hieronymi ad Marcellam epistola) totum sequēs membrum expunxerint, deinde exposuerint, Ne recipias, i. ne facilè recipias. Atqui nullam hic opinor subesse difficultatem. Aliud enim est admittere accusationem, aliud verò accusatum absoluere vel damnare. Est autem hoc iudicis officium vt quosuis accusare volentes audiat, nisi penitus infames sint personæ: deinde quod æquum videbitur de repudianda vel admittenda accusatione constituat. Sed tamen quum presbyter accusatur, peculiare quiddam vult Apostolus obseruari, nēpe vt ne ad accusandum quidem admittatur quisquam, nisi prius duobus aut tribus testibus fecerit futuræ accusationis fidem: vt non statim damnetur presbyter, aut absente illo de causa cognoscatur: sed vt, postquam constiterit non fore friuolam accusationem, tum demum vocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Causam verò istius constitutionis Apostolicæ duplicem inuenio, nempe quia vt modo dixi, nulli sunt æquè omnibus calumniis obnoxij atque pij doctores: deinde quia in presbyterū non potest priuatum quodammodo iudicium constitui, quum non possit non esse cum publico totius Ecclesiæ offendiculo coniunctū: adeo vt etiamsi absoluatur, tamen aliqua inde infamia in totam Ecclesiam redundet, sítque nō modò in iudicando, sed etiam in admittendo accusatore magna cautione opus. Præterea notandum est ex hoc loco, Timotheum in Ephesino presbyterio tum fuisse πρεσβῶτα (id est antistitem) vt vocat Iustinus, non qui pro arbitrio omnia faceret, sed qui pro sua pietate ac prudentia omnia moderaretur, vt in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde considerandæ sunt & temporum & causarum circunstantiæ, nequis vel Ecclesiasticam disciplinam illic aboleat, vbi Christianus est magistratus (qui nūc error, eheu, multas pessundat Ecclesias, & proculdubio tandē euertet) vel tyrannicam illam clericorum exemptionem inuehat: quū in iis quæ ad politiam pertinent, omnem animam magistratui subiectam esse oporteat. Certum est autem intolerabiliter fuisse ambitiosos Episcopos qui istiusmodi exemptiones à regibus petierunt, etiam stultissimos reges qui non de suo sed de iure Dei fuerunt istis lupis liberales. Nec enim homines, sed Deus ipse fines vtriusque iurisdictionis posuit. Sed quid istis opus est? quorsum enim Ecclesiasticis quæ vocant priuilegiis gaudeant (etiam si fas fuisset illa vel petere vel concedere) qui non sunt pastores, sed lupi?

20 *Eos qui peccant, τοὺς ἁμαρτάνοντας.* Presbyteros videlicet, vt hoc cohæreat cum præcedente versiculo. Quòd si presbyteros ipsos, quanto magis alios quosuis? Sed peccantes intellige cum publico offendiculo, vt alia inquisitione non sit opus: vel potius intellige idoneis testibus in sacro confessu conuictos, ac proinde palàm arguendos.

21 *Absque eo vt vnum alteri præferas, χωρὶς προκρίματος.* Dicitur Græcis προκρίνειν, qui aliquem vt eximium & selectum habet. Debet autē iudex in iudicando omnes istas opiniones deponere, vt qui nō de personis sed de causa iudicaturus sedeat. Vide igitur ne non rectè Vet. interpres conuerterit, *Sine præiudicio*, quum videlicet (vt alicubi cōqueritur Cicero) ad causas iudicia iam facta domo deferuntur. Eras. *Sine præcipitatione iudicij*, i. causa non bene ac diligenter cognita: qua significatione nusquam memini legere τὸ προκρίνειν, quānis ita explicet Græcus scholiastes. ¶ *In alteram partem inclinando, κατὰ πρόσκλισιν.* Sic Vetus interpres rectè exposuit, seruata metaphora quæ à libripēdibus sumpta est. Debet enim iudex quasi in lance iura litigantium appendere, ita vt in neutram partem propendeat, recto alioquin iudicio non futuro. & alludit omnino Paulus ad locum Deut. 17. 11. In plerisque codicibus legitur πρόσκλισιν, sed perperam. Nec enim προσκαλεῖν aliud quàm prouocare significat, vel aduocare. Itaque licebit Per aduocationē interpretari, quasi iudex aduocati partibus fungitur. Sed in hac significatione, quos Latini Aduocatos seu amicitiæ causa deprecatores adhibitos vocant, à Græcis παρακλήτους, & rem ipsam παράκλησιν potius dici inuenio. Græcus denique scholiastes videtur legisse πρόκλησιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferendam sententiam prouocet. Eras. *Iuxta propensionem animi.* Clemens autem duobus locis ἀπροκλίτως interpretatur. Nec absurdum fuerit Hesiodi vers. huc adferre ἐν ἔργοις sic vrentis verbo παρακλίνειν, οἱ λυγρὰ νοεῦντες ἄλλῃ παρκλίνουσι δίκας. Syrus autem interpres manifestè legit προσωπολημψίαν, imò fortassis προσωπόληψιν, quæ tamen vox est Græcis inusitata.

22 *Manus citò, &c. χεῖρας ταχέως, &c.* id est, Ne temere quosuis ad Ecclesiasticam vllam functionem admitte, quantum

quantum videlicet in te est. Neque enim penes vnum Timotheum residebat omnis auctoritas, sed ex Ecclesiæ totius cõsensu facta electione, tum demum ὁ πρεσβυτέρων nomine presbyterij per manuum impositionẽ cõsecrabat electum Domino, vt suprà, 4.14. De manuum autem impositione alibi dictum est à nobis.

Μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.

23 Ne amplius esto abstemius: sed vino ¨pauculo vtere, ¨propter stomachum tuum, & crebras tuas infirmitates.

23 *Noli adhuc aquam bibere: sed modico vino vtere propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.*

Τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι, προάγουσαι εἰς κρίσιν· τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν·

24 Quorundam hominum peccata antè manifesta sunt, præeuntia damnationi: ¨quosdam verò subsequuntur:

24 *Quorundam hominum peccata manifesta sunt, præcedentia ad iudicium, quosdam autem & subsequuntur:*

Ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλά ἐστι· καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα, κρυβῆναι οὐ δυνάται.

25 Itidem & bona opera antè manifesta sunt: & ea quæ secus habent, occultari non possunt.

25 *Similiter & facta bona, manifesta sunt: & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.*

Κεφάλαιον ς.

CAP. VI.

CAP. VI.

Ὅσοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν· ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.

1 QVicunque sub iugo sunt serui, suos dominos omni honore dignos ducunto, ne nomen Dei & doctrina blasphemetur.

1 *QVicunque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur: ne nomen Domini & doctrina blasphemetur.* Ephes. 6.5 colos 3.22 tit.2 9 2.pet. 2.19

Οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ, οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. Ταῦτα δίδασκε, καὶ παρακάλει.

2 Qui verò fideles habent dominos, ne *eos* despiciant quòd fratres sint: sed potius inseruiant, quòd fideles sint ac dilecti, ¨qui beneficentiam illam capessunt. Hæc doce, & exhortare.

2 *Qui autem fideles habent dominos, non cõtemnant quia fratres sunt: sed magis seruiant quia fideles sunt & dilecti, qui beneficij participes sunt. Hæc doce, & exhortare.*

Εἴτις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσ-

3 Siquis ¨ diuersam docet do-

3 *Siquis aliter docet, &*

---

23 *Ne amplius esto abstemius,* μηκέτι ὑδροπότει. Abstemij quidam sunt natura, vel morbo, quidam volũtate: ex quibus vnus erat Timotheus, minimè id quidem ex voto, aut crassa illa meriti vel Angelicæ perfectionis opinione: sed vt carnem hac ratione domaret, sibi nimirum cõscius sese hoc remedio indigere. Nihil igitur hoc pertinet ad impias monachorum superstitiones: sed apertè potius damnatur omnis illa Pharisaicorum votorum obligatio: quibus religionem summam esse ferunt, vel vbi certum est mortis periculum, carnem gustare. Quanquam, quod ad vinum quidem attinet, boni & rigidi isti homines in eo summè consenserunt, vt hoc Pauli consilio minimè, quod ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. *Noli adhuc aquam bibere.* Eras. *Ne posthac bibas aquam.* Neutra certè interpretatio conuenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quisquis aquam potitat, sed qui aquam ita potat vt à vino abstineat: quod & ipsa sententia postulat. ¶ *Pauculo,* ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus ne calumniæ sit obnoxia hæc constitutio, quasi ad hauriẽdum vinum incitaret. Nec desunt etiam qui putent hunc versiculum non esse positum suo loco. ¶ *Propter stomachum tuum,* διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id est, ventriculum, ciborum receptaculum, Celso, lib.4.cap.1. Nam veteribus venter dicitur. Alioqui στόμαχος interdum tota gula dicitur, vt Ciceroni lib.2 De natura Deorum: interdum verò, ac (vt mihi quidem videtur) maximè propriè, ipsius gulæ postremum, vt Plinio lib.11.cap.37. qui proculdubio ista acceperunt à Græcis, vt facilè probare possem si noster hic esset scopus. Nam quia cohærent partes istæ, vsus facilè obtinuit vt quod vnius partis propriè nomen est, toti postea sit accommodatum. Ipsum autem ventrem, siue ventriculum, i. τὴν κοιλίαν, idonei etiam Latini auctores passim stomachũ vocarunt, Græcorum (opinor) exemplo: quamuis eos Galenus reprehendat. Pertinet verò ad hunc locum nonnihil quod ait Celsus lib.1, cap.2. *Imbecillu,* inquit, *stomacho (quo in numero magna pars vrbanorum, omnésque penè cupidi literarum sunt) obseruatio maior necessaria est: vt quod vel corporis, vel loci, vel studij ratio detrahit, cura restituat.*

24 *Quosdam verò subsequuntur,* τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Peccata dicuntur esse πρόδηλα, id est ante manifesta, & sua sponte in publicum prodeuntia, in iis quorum improbitatem Deus antè detegit quàm Ecclesiam fefellerint: vt in Simone Mago contigit, cui propterea non sunt impositæ manus, Act.18.17. ideóque dicuntur illis præire ad damnationem, venusto quodam dicendi genere: quasi anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita sit Ecclesia quis ille sit qui mox sit venturus: ex quo efficitur vt Ecclesia iam falli non possit. Alios verò dicuntur peccata ipsa subsequi, quòd tum demum appareant quum bonos viros ad tempus fefellerunt, quasi à tergo illius imminentia: vt in Saule, Iuda, & aliis hypocritis serius detectis accidit. Similis ratio est etiam in bonis, quorum probitas & integritas in aliis statim patefit à Domino, in aliis vel diu negligitur, vel etiam à sceleratis quasi opprimitur. Dominus enim sua & his & illis tempora præfixit: tantùm præstent negligentiæ & malæ conscientiæ culpam fideles ministri.

IN CAPVT VI.

2 *Qui beneficentiam illam,* &c. οἱ τῆς εὐεργεσίας, &c. Itaque non sunt appositè interpretati hunc locum qui de seruorũ in dominos obsequiis hoc intellexerunt, vt Syrus interpres, quasi placere fidelibus heris dicantur fidelium seruorum obsequia. Nec melius conueniunt aliæ huius loci expositiones in Græcis scholiis allatæ. Apparet enim τὴν εὐεργεσίαν addito articulo vocari quam consueuit τὴν χάριτα dicere, beneficentiam Dei nimirum in Christo nobis oblatam, quam vt serui sic etiam hi Domini fideles capessant: puto enim particulæ αἰτὶ vim hic esse obseruandam, vt sit huius loci hæc sententia, Siqui dominos habent fideles, ne hanc occasionem arripiant non fungendi officio suo, quòd in Christo sint dominorum suorum fratres: imò eo libentius pareant quòd Deus illos subiecerit dominis fidelibus: & hoc illis sufficiat quòd in iis quæ ad vitam æternam spectant, heros habeant eiusdem beneuolentiæ Dei socios. Nam si infidelibus etiam dominis parendum, quanto magis requirit à nobis Deus istam subiectionem, quum nos amicis suis subiecit?

3 *Diuersam docet doctrinam,* ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide suprà, 1.1. Vulgata, *Aliter docet.* Erasmus, *Diuersam sequitur doctrinam,* ambigué. Agitur enim hic non de discipulis sed de pastoribus, nec potest aliter Græcum vocabulum exponi.

σέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

Τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας· ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραί,

Παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν. ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

Ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας.

Οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.

Ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.

Οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν.

Ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία· ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδυνῶν πολλαῖς.

Σὺ δὲ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ, ταῦτα φεῦγε· διώκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονὴν, πραότητα.

ctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secũdum pietatem est doctrinæ,

4 *Is* turget, nihil sciens, sed ¨insaniens circa quæstiones ac ¨verborum pugnas: ex quibus nascitur inuidia, lis, maledicentiæ, suspiciones malæ,

5 ¨Peruersæ exercitationes hominum mente corruptorum, & qui priuati sunt veritate, & quæstui habent pietatem. ¨secede ab iis qui eiusmodi sunt.

6 ¨Est autem quæstus magnus pietas ¨cum animo sua sorte contento.

7 Nihil enim intulimus in mũdum, videlicet nec efferre quicquam possumus.

8 Sed habentes alimenta, & quibus tegamur, ¨hęc nobis satis erunt.

9 ¨Qui autem volunt ditescere, incidunt in tentationem & laqueũ, & ¨cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergunt homines in exitium & interitum.

10 Siquidem ¨radix omnium malorum est ¨amor pecuniæ: quam quidam dum appetunt, aberrarunt à fide, & seipsos ¨transfixerũt doloribus multis.

11 Tu verò, ¨ô homo Dei, ista fuge: sectare autem iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundũ pietatem est doctrinæ,

4 *Superbus est, nihil sciẽs, sed lãguens circa quæstiones & pugnas verborum: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones malæ.*

5 *Conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati sunt, existimantium quæstum esse pietatem.*

6 *Est autem quæstus magnus pietas cũ sufficientia.*

7 *Nihil enim intulimus in mundum, haud dubiũ quòd nec auferre quid poßimus.*

8 *Habentes autem alimẽta, & quibus tegamur, his contenti simus.*

9 *Nam qui volunt diuites fieri incidunt in tentationem & laqueum, & desideria multa inutilia & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.*

10 *Radix enim omnium malorum est cupiditas: quam quidam appetentes errauerunt à fide, & inseruerunt se doloribus multis.*

11 *Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge: sectare verò iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem.*

4 *Insaniens*, νοσῶν. Cic. Tusc. 3, *Nomen insaniæ significat mentis ægrotationem & morbum.* Sic igitur Erasmus hunc locum recte omnino expressit. Vulgata, *Languens.*

¶ *Verborum pugnas*, λογομαχίας. Verba opponit rebus. λογομαχία ergo vocat inanem de verbis non de rebus concertationem: verba tamen etiam nominans quæcunque res nihil habent solidi, aut ex quibus possit vtilitas aliqua comparari. Erasmus, *Disputationum pugnas.* malè, quum hoc nomine non tam contentiosi disputatores reprehendantur, quàm inanes simul & rixosæ disputationes.

5 *Peruersæ exercitationes*, παραδιατριβαί. Vetusti nostri codices scriptum habent διαπαρατριβαί. id est, *assidui attritus.* vt legit etiam Syrus interpres. Mutuò enim sese atterunt sophistæ, & sua scabie alij alios inficiunt, vt Græcus scholiastes explicat. Sed mihi potius probatur recepta lectio. Porro διατριβαὶ vocãt Græci quas Quintilianus scholarum exercitationes appellat. Itaque significat Paulus, istis inanibus quæstionibus homines quasi in ludo quodam impudẽtiæ & improbitatis exerceri. quod designat præpositio παρὰ, vt sinister prorsus istarũ exercitationũ vsus declaretur. Sunt enim veræ διατριβαὶ ad acuendum ingenium, confirmandum iudicium, veritatis denique inuestigationem comparatæ. in istis verò obtunditur animus, peruertitur iudicium, veritatis denique lux omnis extinguitur. Exemplum quæris? Propone tibi scholasticę theologiæ facultates, quas vocant, & viua istius inanissimæ vanitatis exemplaria contemplaberis. Hîc tamen nascuntur quos solos doctores & magistros nostros vocant: nempe vt ipsis etiam nominibus Pharisæos referant. Vulgata, *Cõflictationes*, non expressa præpositione. Erasmus, *Superuacaneæ conflictationes.* quũ pestiferas potius dicere debuerit.

¶ *Secede*, ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres. reperimus tamen in omnibus Græcis exemplaribus: excepto Claromontano.

6 *Est autem quæstus*, ἔστι δὲ πορισμός. Venustè detorquet quæstus nomen, acsi dicat, Metiuntur isti Christianismum lucro: & sanè maximum est lucrum, sed diuersa prorsus ratione. Veras enim opes suppediat, animum pium videlicet, & sua sorte contentum. ¶ *Cum animo sua sorte*, &c. μετ' αὐταρκείας. *Quòd sis* (inquit ille) *esse velis, nihilque malis.* Sed hoc quidem fuerit hominis prorsus stupidi, nisi ea sit conditione in qua meritò acquiescat. Eam autem vnus demum Christus suppeditat, in quo sunt omnes veri thesauri absconditi. Vulgata ad verbum, *Cum sufficientia.*

8 *Hæc nobis satis erunt*, ἀρκεσθησόμεθα. Vulgata, *Contenti simus.* Illud verò rectius est: etiamsi ex Hebræorum idiotismo possit futurum indicatiui pro imperandi modo accipi. Sic enim ostendit Paulus quàm bene sperat, tum de se, tum de Timotheo & ipsius collegis.

9 *Qui volunt*, οἱ βουλόμενοι. id est, Qui huc feruntur vt quam citissimè ditescant. Menander, Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως, οὐ κακὸς ὤν. ¶ *Cupiditates multas amẽtes*, πολλὰς ἐπιθυμίας ἀνοήτους. Vulg. *Desideria multa inutilia.* Legit enim ἀνονήτους.

10 *Radix*, &c. ῥίζα, &c. Huc pertinent duæ nobiles sententiæ, vna Bionis, qui φιλαργυρίαν, id est. pecuniæ cupiditatem, vocabat κακίας μητρόπολιν, vitij metropolin: altera Timonis, qui duo esse dicebat malorum elementa, ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν, id est, inexplebilem opum auiditatem, & gloriæ appetitionem. ¶ *Amor pecuniæ*, φιλαργυρία. Vulgata, *Cupiditas*, vocabulo nimium generali. Erasmus, *Studium pecuniæ.* Ouidius amorem nummi vocauit, in illo versiculo, *Crescit amor nummi quantum ipsa pecunia crescit.*

¶ *Transfixerunt*, περιέπειραν. Dolor & cura videntur animũ quodammodo perfodere, auaritiæ nimirum messis, vt loquitur Eurip. Est autẽ περιπείρειν infigere & perforare. Vul. *Inseruerunt.* Eras. *Implicuerunt.* neuter satis expressè. Nos in vernaculo nostro sermone diceremus. *Ils se sont enferrez.*

11 *O homo Dei*, ὦ ἄνθρωπε τοῦ Θεοῦ. Heb. איש האלהים [*isch haelohim.*] id est, quem Spiritus Dei regit, vt prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. 17.

12 *Decer-*

Ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως· ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων.

12 Decerta præclarum illud certamen fidei: apprehende vitam æternam, ad quam & vocatus es, & professus præclaram illam professionem coram multis testibus.

12 *Certa bonum certamen fidei: apprehende vitam æternam, in quam vocatus es & confessus bonam confessionem coram multis testibus.*

Παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν·

13 ‖Denuntio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Iesu Christo, qui ‖testatam fecit coram Pontio Pilato præclaram illam professionem:

13 *Præcipio tibi coram Deo qui viuificat omnia, & Christo Iesu qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato bonam confessionem:* Suprà, 5.38 Mat. 27.11 ioh. 18.37

Τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν, ἄσπιλον, ἀνεπίληπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

14 Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, vsque ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

14 *Vt serues mandatum sine macula, irreprehensibile, vsque in aduentum Domini nostri Iesu Christi:*

Ὃν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ Κύριος τῶν κυριευόντων·

15 Quem temporibus suis ostendet ille ‖beatus & solus Princeps, Rex ille regum, & Dominus dominorum:

15 *Quem suis temporibus ostendet beatus, & solus potens, Rex regum & Dominus dominantium:* Suprà, 1.11 apocal 17.14 & 19.16

Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, οὐδὲ ἰδεῖν δύναται· ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον. ἀμήν.

16 Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, ‖quem vidit nemo hominum, neque videre potest: cui honor & robur æternum. Amen.

16 *Qui solus habet immortalitatem, & lucem inhabitat inaccessibilem, quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui honor & imperiũ sempiternum.* Ioh. 1.18

Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐν τῷ Θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν·

17 Iis qui diuites sunt in hoc seculo, denuntia ne efferantur animo, ‖neque spem ponant in diuitiis incertis, sed in illo Deo viuo, qui præbet nobis omnia copiose ad fruendum.

17 *Diuitibus huius seculi præcipe non sublime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo (qui præstat nobis omnia abunde ad fruendũ:)* Mar. 4.19 luc. 12.15

Ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότοις εἶναι, κοινωνικοί·

18 Vt *aliis* benefaciant, vt diuites sint operibus bonis, faciles ad impertiendum, facilis conuictus:

18 *Bene agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè tribuere, communicare:*

Ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς.

19 Recondentes sibi ‖ fundamentum bonum in posterum, vt apprehendant æternam illam vitam.

19 *Thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt apprehendant veram vitam.* Matt. 6.20 & 4.7.

---

13 *Decerta*, ἀγωνίζου. Iam sæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam scriptores ista constructione delectari.

13 *Qui viuificat*, τοῦ ζωοποιοῦντος. Id est, qui dat vitam omnibus, & omnia conseruat. Heb. מחיה [*mechayeh.*]

¶ *Coram Pontio Pilato*, ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου. Vulgata & Erasmus, *Sub Pontio Pilato.* id est, Pontio Pilato præside. Incidit enim Christi prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Iudeam administrauit. Sed ἐπὶ malo interpretari *Coram* vel *apud*, vt respondeat hoc membrum illi quod paulo ante dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, *coram multis testibus.* Nam ἐπὶ etiam ita accipitur Matth. 28.14. & hæc confessio diserte describitur Ioh. 18.37.

14 *Hæc mandata*, τὴν ἐντολὴν. Hebr מצוה [*mitsuah,*] nos verò plurali numero mandata dicimus. Porro quæ sequũtur epitheta, etsi quibusuis possunt dici, tamen, meo iudicio, commodius ad Timotheum ipsum referuntur, vel ob eam causam quòd nomine τῆς ἐντολῆς videatur demum significare illam officij rationem quam ei tota hac epistola præscripsit.

15 *Princeps*, δυνάστης. Vel dynastes, vt diximus Luc. 1.52. Nolim autem ego curiosius ista distinguere, quia potius hac tanquam synonymorum congerie voluit summam & vnicam illam Dei potentiam declarare. vt qui non modò reliquis quibusuis sit infinitis modis potentior, sed etiam illos sibi pleno iure subiectos habeat, denique à seipso solus habeat omnia. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa pergere Apostolum. Nam Dynasta est regibus inferior dignitate, rex verò domino, quod ad subiectos quidem suos attinet.

¶ *Rex ille regum*, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων. Heb. מלך מלכים [*melech melachim.*] id est, summus & potentissimus Rex. βασιλευόντων verò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, vt nullum hîc quærendum sit mysterium. Sed quorsum hęc Apostolus? nempe vt omnium principum minis opposita Dei potentia, in nostra statione fortiter permaneamus.

17 *In hoc seculo*, ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Id est, rerum ad hanc vitam pertinentium, quibuscum comparantur qui sunt bonorum operum diuites. ¶ *Viuo*, ζῶντι. Hebr. אל חי [*el chai.*] Id est verè existenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam, ideò exprimendus est articulus. *

18 *Vt [aliis] benefaciant*, ἀγαθοεργεῖν. Vulgata, *Bene agere*, malè. Nam Apostolus de liberalitate & beneficentia propriè differit. ¶ *Facilis conuictus*, κοινωνικοί. Comes est diuitiarum arrogantia: quo fit vt ægrè se demittant diuites ad tenuiorum hominum consuetudinem, quum nulla virtus eos æquè exornet atque morum facilitas: quam meritò summopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hac virtute qui carent, dicuntur ἀκοινώνητοι siue ἀυθάδεις, *asperi & fastiosi.* ex quo etiam intelligitur κοινωνικοὶ Erasmum non satis expressè interpretari *communicantes.* Nos κοινωνικὸν ad verbum possimus in vernaculo nostro sermone interpretari *communicatif.*

19 *Fundamentum bonum*, θεμέλιον καλόν. Hoc opponit

opum humanarum incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis) an vllis nostris operibus spes nostra nititur? Minime vero, vt testatur Apostolus Rom.cap.3.27, & 4.2, & singulis penè versiculis. sed tamen quatenus sunt nostræ fidei testimonia, ac proinde nostræ in Christo reconciliationis, dicuntur vocationem & electionem firmam, nostri videlicet respectu, efficere. 2.Pet.cap.1.versu 10.

¶ *Aeternam vitam*, τῆς αἰωνίου ζωῆς. Vulgata *Veram vitam*, id est, τῆς ὄντως ζωῆς, vt habet Claromontanus codex & Syrus interpres.

Ὦ Τιμόθεε, τὴν παραθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως·	20	Timothee, depositum serua, & auersare profanos illos de rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ scientiæ:	20	*O Timothee, depositum custodi, deuitans profanas vocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ:*
Ἥν τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. Ἡ χάρις μετὰ σοῦ. Ἀμήν.	21	Quam nonnulli præ se ferentes, circa fidem aberrarunt à scopo. Gratia sit tecum. Amen.	21	*Quam quidam promittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.*
Πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις Φρυγίας τῆς Πακατιανῆς.	22	Ad Timotheum prima, missa fuit Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.	22	*Scripta fuit ex Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.*

---

20 *Depositum serua*, τὴν παραθήκην φύλαξον. Depositum proculdubio vocat sanam Euangelij doctrinam, & dona quæcunque ad Ecclesiæ ædificationem, veluti depositum, Deus commiserat Timotheo. Seruat autem depositum qui ita se gerit vt causam non habeat depositarius cur hoc illi eripiat. Est verò diligenter notanda hæc formula, quanuis non omnia respondeant iis regulis quas de deposito tradunt Iurisconsulti. ¶ *De rebus inanibus clamores*, κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minus spinosas quàm & clamosas & inanes, atque adeo profanas tum philosophastrorum, tum sophistarum concertationes. quamobrem etiam postea meminit ἀντιθέσεων, id est, oppositionum, quum perpetuò quæstiones ex quæstionibus apud illos nascantur. Vulgata, *Vocum nouitates*, id est, καινοφωνίας. vt citatur etiam hic locus ab Augustino tractatu in Ioh.98, & apud Chrysost. & Ambrosium & Basil. quod & ipsum non caret offendiculo, atque etiam plerunque coniunctum est magno cum solidæ doctrinæ detrimento, & magnam quandam ingenij vanitatem arguit: veluti si pro Angelis genios dicas, pro Baptismo lotionem, pro Fide confidentiam, pro Ecclesia rempublicam, vel ciuitatem, pro Presbyterio senatum, & cætera id genus profanè & falsis rationibus innouata: de quibus hodie sibi mirificè placent nonnulli, qui tamen vtinam intra verba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

21 *Præ se ferentes*, ἐπαγγελλόμενοι. Vulgata, *Promittentes*. Erasmus, *Profitentes*. Ego verò puto τὸ ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco non tantùm referri ad professionem quę verbo fiat, sicut solent ambitiosi homines gloriosè virtutes suas iactare: sed ad totam habitus, gestus, vitæ denique rationem, quam illi ita comparant vt etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil nisi sublime & arduum de se promittant. Suprà.2.10, eadem quidem significatione, sed in summa laude ponitur idem verbũ, vbi iubet Paulus Christianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, sed honesto habitu & bonis præcipuè operibus ornari: quod, inquit, decet eas mulieres quę pietatem spondeant, id est, quæ pietatem & sanctimoniam de se promittant omnibus à quibus conspiciuntur. ¶ *Aberrarunt à scopo*, ἠστόχησαν. Vide infrà, 2.Tim.2.18.

22 *Laodicea*, ἐκ Λαοδικείας. Porius hęc epistola ob eas causas quas exposui suprà, 1.2, & 4.13, vel Philippis, vel ex alia Macedoniæ vrbe scripta est, adstipulante etiam nobis vno manuscr.codice, in quo scriptum est ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, *Scripta est è Macedonia*: quod etiam impressit Frobenius in Græco argumẽto quod huic epistolæ præfigi solet. Quod autem ad Phrygiam Pacatianam attinet, nusquam hoc epitheton apud illius ętatis scriptores legitur, sed apud recentiores illos qui Romani imperij iam inclinantis prouincias descripserunt, adeo vt ex hoc etiam loco constare possit multo post has scriptas epistolas tempore istiusmodi subscriptiones additas fuisse ab aliquibus plerũque vel indoctis, vel certè non satis attentis. Claromontanus verò codex habet πρὸς Τιμόθεον πρώτη ἐπιστολή: neque loci meminit vnde missa fuerit.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η΄ ΠΡΟΣ ΤΙΜΟΘΕΟΝ ἐπιστολὴ δευτέρα.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD TIMOTHEUM posterior.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ διὰ θελήματος Θεοῦ, κατ᾽ ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

Τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν.

Χάριν ἔχω τῷ Θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας·

Ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σοῦ τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ·

Ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρί σου Εὐνείκῃ· πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

Δι᾽ ἣν αἰτίαν ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ Θεοῦ, ὅ ἐστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου.

CAP. I.

1 PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatē Dei, secundum promissionē vitæ quæ est in Christo Iesu,

2 Timotheo dilecto filio sit gratia, misericordia, pax à Deo patre, & Christo Iesu Domino nostro.

3 Gratiam habeo Deo, cui seruio à maioribus cum pura cōscientia, prout assiduā tui memoriam teneo in precibus meis nocte ac die:

4 Desiderās te videre, memor tuarum lacrymarum, vt gaudio replear:

5 Reuocans in memoriā eam quæ in te est non simulatam fidem, quę habitauit prius in auia tua Loide, & matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque.

6 Quam ob causam suggero tibi vt exsuscites donū Dei quod est in te per impositionem manuum mearum.

CAP. I.

1 PAVLVS *Apostolus Iesu Christi per voluntatē Dei, secūdum promissionem vitæ quæ est in Christo Iesu,*

2 *Timotheo charissimo filio, gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.*

3 *Gratias ago Deo, cui seruio à progenitoribus in cōscientia pura, quòd sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte ac die:* Act.22.3

4 *Desiderās te videre, memor lacrymarum tuarum, vt gaudio implear:*

5 *Recordationē accipiens eius fidei quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primum in auia tua Loide, & matre tua Eunice: certus sum autem quòd & in te.*

6 *Propter quam causam admoneo te vt resuscites gratiam Dei quæ est in te per impositionem manuum mearum.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Secundum promissionem*, &c. κατ᾽ ἐπαγγελίαν, &c. Id est, à Deo legatus vt annuntiē vitam quam promisit in Christo Iesu. Ita ostendit nouum non esse Euangelium, sed illud ipsum quod promisit Deus per Prophetas: deinde præstantiam quoque muneris Apostolici declarat, quo nobis donatur id quod Deus antè promiserat. Postremò in quo hæc omnia resideant, & quò ferantur, ostendit, nempe vt in Christo seruentur homines. Itaque lectorem moneo etiam atque etiam, ne epistolarum Pauli ὑπογραφὰς leuiter prætereat, vt quæ soleant inimitabili quadam breuitate totius Euangelici mysterij summam complecti, vt vel saluis illis habeat Ecclesia quod omnibus hęreticis opponat.

2 *Misericordia*, ἔλεος. Vide superioris epistolæ cap.1.2.

3 *A maioribus*, ἀπὸ προγόνων. Hebr. מאבות [*meaboth.*] id est miaorum meorum vestigia sequutus, nempe Abrahami, Isaaci, Iacobi, & aliorum deinceps à quibus sum ortus, & quasi per manus veram religionem accepi, vt Act.24.14. Neque enim de Pharisaismo, sed de Christianismo suo differit. ¶ *Prout assiduam*, ὡς ἀδιάλειπτον, &c. Vulg. *Quòd sine intermissione*, ita videlicet vt ὡς accipiatur pro ὅτι, quod durius est. & assentior doctissimo Camerario, qui ὡς ἔχω nihil aliud putat declarare quàm ἔχων, id est, *In memoria retinens.*

6 *Vt exsuscites*, ἀναζωπυρεῖν. Est igitur donum Dei viua quædam flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contrà magis ac magis fouere ac sopitam suscitare oportet. ¶ *Per impositionem manuum mearum*, διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1.Timoth.4.14, & 5.22.

Οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεὸς Πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

Μὴ οὖν ἐπαισχυνθῆς τὸ μαρτύριον τοῦ Κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν Θεοῦ.

Τοῦ σώσαντος ἡμᾶς, καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ· οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων·

Φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

Εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος, καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

Δι' ἣν αἰτίαν καὶ ταῦτα πάσχω· ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκείνην τὴν ἡμέραν.

1.Cor.1.1

Ro.16.25 ephes.1.4 colos.1.26 tit.1.2

2.Tim.2.7

7 Non enim dedit nobis Deus spiritum timiditatis, sed roboris, & charitatis, & sanitatis animi.

8 Ne igitur te pudeat testimonij Domini nostri, neque te pudeat mei, qui sum captiuus ipsi: sed esto particeps afflictionũ Euangelij ex potentia Dei:

9 Qui seruauit nos, & vocauit vocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo proposito, & gratia, quę data quidem est nobis in Christo Iesu ante tempora seculorum:

10 Sed patefacta nunc est per illustrem illum aduentum seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem aboleuit, & vitam in lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium.

11 Cuius causa constitutus sum ego præco & Apostolus ac doctor Gentium.

12 Quam ob causam & hæc pátior: sed nõ pudefio. noui enim cui crediderim, & mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

7 *Non enim dedit nobis Deus Spiritum timoris, sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis.*

8 *Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri, neque me vinctum eius: sed collabora Euangelio secũdum virtutem Dei:*

9 *Qui nos liberauit & vocauit vocatione sancta: non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, & gratiam quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia:*

10 *Manifestata est autem nunc per illuminationem saluatoris nostri Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminauit autem vitam & incorruptionem per Euangelium.*

11 *In quo positus sum ego prædicator & Apostolus, & magister Gentium.*

12 *Ob quam causam etiam hæc patior: sed non confundor. scio enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum seruare in illum diem.*

---

7 *Spiritum timiditatis, πνεῦμα δειλίας.* Id est, afflatũ quo percellamur & perterrefiamus, vt ij quos vult Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymicè, ex Hebræorum more, motus in animis nostris vi quadam extrinseca impellente excitatus, nempe vel à Spiritu sancto, vel contra tum a spiritu malo, tum à mala nostra voluntate, pro varia motus qualitate, vt Spiritus fidei, sapientiæ, constantiæ, & similes: quibus opponuntur spiritus vertiginis, auaritiæ, furoris, formidinis, & siqui sunt huiusmodi. ¶ *Charitatis & sanitatis animi, ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.* Hæc effecta tacitè opponit totidem prorsus contrariis spiritibus. nã qui pranis affectibus rapiuntur, coercendi sunt quominus alios offendant, vt qui insaniant. Contrà Spiritus Dei animos nostros componit vt omnibus prodesse studeamus, & verè simus mentis compotes: quum cæteri mortales vel desipiant, vel insaniant. Itaque σωφρονισμὸν non conuerti *Sobrietatem*, (quod ambiguum est, nec satis Latinum) sed *animi sanitatem*: quod ipsa verbi notatio declarat. Plato lib 1. de Rep. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ὂν τοῦ μαίνεσθαι. Castellio *Frugalitatem* conuertit admodum ineptè. Vide Mar.5.15.

8 *Ipsius, αὐτοῦ.* i. ipsius causa. Ephes.3.1, sic vocat afflictiones Euangelij quæ pro Euangelio perferuntur.

¶ *Esto particeps afflictionum Euangelij, συγκακοπάθησον τοῦ εὐαγγελίου.* Euangelium dicitur quodammodo affligi in iis à quibus annũtiatur: nisi (quod simplicius est) Euangelium accipiamus pro ipsius annuntiatione cũ qua sit crux coniuncta. Vulgata, *Collabora Euangelio.* ¶ *Ex potentia, κατὰ δύναμιν.* i. fretus potentia Dei, vel Euangelio quod est secundum potentiam Dei. i. in quo planè se exerit Dei potentia. quasi scriptũ sit, τοῦ κατὰ δύναμιν, &c. quam articuli el-
* lipsin sępissimè iam obseruauimus. Sed hoc est duriusculũ.

9 *Proposito & gratia, προθεσιν καὶ χάριν.* i. proposito, eóque gratuito. Diximus autẽ de proposito, Rom.8.28 & 29, & in caput primum epistolæ ad Ephesios. ¶ *Data est, τὴν δοθεῖσαν.* Datam esse dicit nobis gratiam ab æterno, ad quam videlicet ab æterno sumus prædestinati. Sunt enim omnia Deo præsentia, sed suo tempore nobis reipsi exhibetur quod ab æterno nobis Deus dedit. Meminerimus autem a posteriore colligere nos gratis prædestinatos, ideóque doctrinam de præuisa fide vel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. ¶ *In Christo Iesu, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,* Meritò hoc addit. est enim vnus Christus is in quem gratia & propositum Dei ferebantur. Vide Eph.1.4 & 5. ¶ *Ante tempora seculorum: πρὸ χρόνων αἰωνίων.* i. inquit Eras. *Ante tempora æterna.* Verùm quid possis ante ęternitatem imaginari? itaque vocari puto tempora seculorum, annorum seriem qui à seculorum origine fluxerunt, vt idem prorsus significet *Ante tempora seculorum*, atque *Ante iacta mundi fundamenta*: siquidem tẽpus cum mundo cœpit. Bis autem omnino vtitur Paulus hac formula, nempe hoc loco, & Tit.1.2.

10 *In lucem produxit, φωτίσαντος.* i. fecit vt illucesceret vita. Vulgata, ineptè, *Illuminauit vitam.* Respondet enim τὸ φωτίζειν. hoc in loco, verbo Hebræo האיר [*heir*] in coniugatione *hiphil.* Nam de vita illa immortali perinde vt de coruſco lumine loquitur, ex Scripturæ more. Sed notandum est præterea Pauli insigne artificium hoc in loco. Quum enim soleat nomen τῆς ἐπιφανείας tribuere secundo aduentui, hîc tamen de primo illo differens, quo nihil ex- * 1
tra interiorem ipsius virtutem abiectius fingi potest, idem nomen vsurpauit: ideóque animos nostros à contemplatione rerum externarum ad efficaciam illius aduentus contemplandam subuehit. Ita enim factum est vt in illa tam abiecta serui forma verè tamen diuinam maiestatem ipsi etiam diaboli coacti sint adorare.

12 *Noui enim cui crediderim, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c.* Erasmus, *Noui enim certúsque sum quòd is cui credidi, &c.* vt sit hæc constructio οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed valde dura est ista traiectio, neque etiam vllo modo necessaria: quum plana sint omnia, si post γὰρ subaudias ἐκεῖνον, ellipsi admodum vsitata. Quum autem dicit sibi notũ esse eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari potest hominis imbecillitas. ¶ *Depositum meum, παραθήκην μου.* Mutua est igitur depositi obligatio inter Deum & sanctos ipsius: quanquam, quod ad illum attinet, prorsus gratuita. Nã is nobis dona sua credidit, vt diximus 1.Tim. 6.20, & mox repetitur versu 14. nos verò illi vicissim nosipsos committimus, & apud illum thesauros nostros recondimus, 1.Tim.6.18 & 19. Corona denique nostra apud illum est sepositа, infra, 4.8. Sed meminerimus horũ omnium gloriam oportere ipsius gratuitę bonitati in solidum acceptã ferre: & ius illud ὑιοθεσίας longè alio fundamento niti quàm nostræ iustitiæ deposito: sicut nimirum qui filius est, si officium fecit, non ideo tamen est paternarum facultatũ particeps, sed quia quum filius esset officium fecit, idcirco pro filio agnoscitur, alioquin à patre reiiciendus, & tandẽ abdicandus. Sed an satis firmum est hoc argumentum à potentia Dei sumptum? Multa enim potest Deus, quæ tamen non facit. Respondeo coniungendum esse voluntatis testimonium, quod etiam priore loco collocauit Apostolus, quum diceret se scire cui crediderit.

13 *Expressam,*

Ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. 13

Τὴν καλὴν παραθήκην φύλαξον διὰ Πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν. 14

Οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὧν ἐστι Φύγελλος καὶ Ἑρμογένης. 15

Δώη ἔλεος ὁ Κύριος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ· ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη.

Ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαιότερον ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε. 17

Δώη αὐτῷ ὁ Κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ Κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. καὶ ὅσα ἐν Ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις. 18

Κεφάλαιον β.

Σὺ οὖν, τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. 1

Καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι. 2

Σὺ οὖν κακοπάθησον ὡς καλὸς στρατιώτης Ἰησοῦ Χριστοῦ. 3

Οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ. 4

Ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ. 5

Τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν. 6

13 Expressam formam teneto sanorum sermonum, quos à me audisti cum fide & charitate quæ *est* in Christo Iesu.

14 Præclarum illud depositum serua per Spiritum sanctum qui inhabitat in nobis.

15 Nosti hoc, quòd se auerterint à me omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

17 Imò quũ esset Romæ, studiosissimè quæsiuit me, & inuenit.

18 Det ei Dominus vt inueniat misericordiam apud Dominum in die illo. quam multa etiam Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

CAP. II.

1 TV igitur, fili mi, corroborare per gratiam quæ est in Christo Iesu:

2 Et quæ audisti à me inter multos testes, hæc committe fidis hominibus, qui sint idonei ad alios quoque docendos.

3 Tu igitur tolerans esto laborũ vt bonus miles Iesu Christi.

4 Nemo qui militat implicatur huius vitæ negotiis, vt ei placeat à quo delectus est miles.

5 Quòd si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certauerit.

6 Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

13 *Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide & in dilectione in Christo Iesu.*

14 *Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in nobis.*

15 *Scis hoc, quòd auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.*

16 *Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia sæpe me refrigerauit, & catenam meam non erubuit.*

17 *Sed quum Romam venisset, solicitè me quæsiuit, & inuenit.*

18 *Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino in illa die. & quanta Ephesi ministrauit, tu melius nosti.*

CAP. II.

1 *TV ergo, fili mi, confortare in gratia quæ est in Christo Iesu:*

2 *Et quæ audisti à me per multos testes, hæc commẽda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere.*

3 *Labora sicut bonus miles Christi Iesu.*

4 *Nemo militans implicat se negotiis secularibus, vt ei placeat cui se probauit.*

5 *Nam & qui certat in agone, non coronabitur nisi legitimè certauerit.*

6 *Laborantem agricolam oportet primùm ac fructibus percipere.*

---

13 *Expressam formam teneto*, ὑποτύπωσιν ἔχε. Sic puto significari vel docendi formam, vel ipsius doctrinæ praxin quæ efficeret vt Timotheus esset viua quædam imago eius doctrinæ quam annuntiabat. ¶ *Cum fide*, ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, vt sæpe iam obseruauimus. Vulg. *In fide & charitate.* vt intelligas sanam illam doctrinam in duobus istis capitibus positam esse, nempe in fide & charitate: quæ rursus in vno Christo sitæ sunt. qua ratione fortassis non ineptè conuerteris, *De fide & charitate*: vti solet interdum apud Hebræos vsurpari ב pro על [*hal.*]

14 *Depositum*, παραθήκη, vel παραθήκην. hîc enim variant exemplaria, sed eadem sententia manente. Vide 1. Tim. 6. 20, & suprà, versu 12.

* 15 *Quòd se auerterint à me*, ὅτι ἀπεστράφησάν με. Rara est ista huius verbi significatio actiua & μεταβατικὴ, quam exprimere studui. Verbum autem *Auersandi* respondet τῷ ἀποστρέφεσθαι vt infrà 3, 5. & durius quiddam declarat quàm hic significare voluisse videatur Apostolus.

17 *Studiosissimè*, σπουδαιότερον. Sic paulo pòst βέλτιον pro * βέλτιστα. Vide 1. Tim. 3. 14. Non erat igitur clausus in carcere Apostolus, sed sub militari custodia catenatus. Vide Eph. 6, 20.

IN CAPVT II.

2 *Inter multos testes*, διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id est, præsentibus multis, qui de his rebus possunt testari. Sic apud Græcos διὰ ponitur pro μετὰ: apud Hebræos autem על [*hal*] pro עם [*him:*] vnde & διὰ pro μετὰ vel σὺν, vt 2. Corinth. 2. 4, & 3. 11. Sic & apud Ciceronem dicitur Catilina inter falcarios venisse in M. Leccæ domum, id est, falcariis circunseptus.

4 *Huius vitæ*, τοῦ βίου. Sæpe in his libris articuli vim habent pronominis. Intelligit autem negotia ad rem familiarem aut occupationes illas consuetas pertinentia, vt si quispiam miles mercaturam faceret. Itaque *vitam* pro *victu* non satis appositè videtur Erasmus interpretari. opponit enim ciuilem vitam Apostolus militari. Quidam legunt, *Nemo militans Deo, implicet se negotiis secularibus*, &c. sed repugnante omnium Græcorum codicum fide. Apparet autem similitudines esse quarum non addatur accommodatio, quòd per se satis sint planæ. Quod verò Hieronymus istud quoque ad cælibatum trahit, suo more facit: quanuis certè vxores secum in militiam ducere militibus non liceret, immò ne præsidibus quidem prouinciarum: & vxorem quoque recenseat Christus inter ea quæ sui causa relinquenda sint, id est, sibi postponenda, Matth. cap. 19, vers. 29. Et tamen circunducere quoque vxores nõ fuit simpliciter ne Apostolis quidem interdictum, 1. Corinth. 9, 5.

6 *Prius*, πρῶτον. i. necesse est agricolam, vt fructus percipiat, prius laborare. Refertur enim aduerbium πρῶτον ad participium κοπιῶντα, nõ autem ad μεταλαμβάνειν. vt mihi quidem videtur, quanuis Syrus interpres & Græcus scholiastes, aliam constructionem sequantur, quasi sic admoneatur Timotheus vt primus ipse fructum percipiat Euãgelij quod cæteros doceat, sicut æquũ videtur postulare vt agricola ante cæteros fruatur iis frugibus quas seuit & excoluit. At ego contrà, præter quàm quòd hæc sententia perobscura ac pene allegorica videri potest, existimo hanc vtranque similitudinem ad eũdem scopum tendere:

Νόει ἃ λέγω· δώσει γάρ σοι ὁ Κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.

7 Considera quæ dico. Det igitur tibi Dominus intelligentiam in omnibus.

7 *Intellige quæ dico: det enim tibi Dominus in omnibus intellectum.*

Μνημόνευε Ἰησοῦν Χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος Δαβίδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου·

8 Memento Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, factum ex semine Dauid, secundum Euangelium meum:

8 *Memor esto Iesum Christum resurrexisse à mortuis, ex semine Dauid, secundum Euangelium meũ:*

Ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ οὐ δέδεται.

9 In quo, velut facinorosus, affligor vsque ad vincula: sed sermo Dei non est vinctus.

9 *In quo laboro vsque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei non est alligatum.*

Διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς, ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.

10 Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur quę est in Christo Iesu, cum gloria æterna.

10 *Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cælesti.*

Πιστὸς ὁ λόγος. εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν·

Rom. 6.5

11 Certus *est hic* sermo. ‖nam si cum *eo* mortui sumus, cum *eo* etiam viuemus:

11 *Fidelis sermo. nam si commortui sumus, & conuiuemus:*

Εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν· εἰ ἀρνούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς·

Matt. 10.33 mar. 8.38

12 Si tolerantes fuerimus, etiam cum *eo* regnabimus: ‖si abnegamus, & ille abnegabit nos:

12 *Si sustinebimus, & conregnabimus: si neganerimus, & ille negabit nos:*

Εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσασθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.

Rom. 3.3. & 9.6

13 Si infidi sumus, ‖ille *tamen* fidus manet, negare seipsum nō potest.

13 *Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest.*

Ταῦτα ὑπομίμνησκε, διαμαρτυρόμενος ἐνώπιον τοῦ Κυρίου μὴ λογομαχεῖν, εἰς οὐδὲν χρήσιμον, ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.

14 Hæc suggere, obtestans coram Domino ne de verbis pugnēt, quod nullam adfert vtilitatem, *imò* auditores subuertit.

14 *Hæc commone, testificãs coram Domino Noli contendere verbis: ad nihil enim vtile est, ad subuersionem audientium.*

Σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παρίστασθαι τῷ Θεῷ, ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

15 Stude teipsum probatum sistere Deo, operarium qui non erubescat, & qui recte sermonē veritatis secet.

15 *Solicitè cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem verbum veritatis.*

Τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας παραιτοῦ· ἐπὶ πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας.

16 Profanos autem illos de rebus inanibus clamores cohibe: ad maiorem enim procedent impietatem.

16 *Profana autem & inaniloquia deuita: multum enim proficient ad impietatem.*

Καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν ἕξει· ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Φιλητός·

17 Et sermo eorum depascet vt gangræna: ex quibus est Hymenæus & Philetus:

17 *Et sermo eorum vt cancer serpet: ex quibus est Hymenæus & Philetus:*

---

7 *Considera, νόει.* Id est, versa in animo, & expende. Respondet enim Hebræo verbo חבין [*hebin.*] Id verò quia ne minima quidem ex parte præstare nostris viribus possumus, optat illi σύνεσιν, id est, intelligentiam à Domino, in qua magis confirmetur. Castellio *Industriam* ineptè conuertit. ¶ *Det igitur, δώσει γάρ.* Sic iam aliquoties obseruauimus hanc particulam vsurpari. Vulgata & Erasmus, *Det enim.*

8 [*Factum*] *ex semine Dauid, ἐκ σπέρματος Δαβίδ.* Suppleui quod deerat, ex Rom. 1.3. Filium autem Dauidis quum Christum vocat, & verum hominem fuisse, & verum illũ Messiam Dauidi promissum, significat.

10 *Propter electos, διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς.* Vide Coloss. 1.24, & 2. Cor. 1.5, & deinceps.

11 *Cum* [*eo*] *mortui sumus, συναπεθάνομεν.* Id est, si vnà cum Christo & Christi ipsius causa affligimur, vt explicat Apostolus ipse Rom. 8 17. Item 2. Corint. 1.5, & 4.10.

13 *Ille* [*tamen*] *fidus manet, ἐκεῖνος πιστὸς μένει.* Deest coniunctio aduersatiua, de cuius ellipsi Hebræis familiari alibi diximus. Malui autem πιστὸν conuertere *fidum* quàm *fidelem*, vt sibi constet antithesis τοῦ ἀπιστεῖν. Nam alioqui Deus credulus videretur opponi hominibus incredulis. Itaque hoc loco ἄπιστος & πιστὸς idem declarant atque ψεύστης & ἀληθὴς, Rom. 3.4.

14 *Obtestans, διαμαρτυρόμενος.* i. Domino etiam vt teste aut potius iudice aduocato, sicut fecerunt Moses, Iosue, Samuel, ipse denique Paulus Act. 20. Nec enim satis est quæ sit voluntas Domini docere, sed zelo etiam opus est, eóque eiusmodi vt testimoniis verbi Dei comprobetur, apud ipsos quoque rebelles & contemptores. ¶ *Quod nullam, &c. εἰς οὐδέν.* Subauditur participium ὄν, absolutè positum, Atticorum more. éstque istud includendum parentheseos nota. Vulgata, *Ad nihil enim vtile est*, vt omnino videatur adiecisse particulam ἄρ, & ὅτι subaudiatur. Erasmus, *Ad nullam vtilitatem*, non animaduerso hellenismo.

15 [*Et*] *rectè secet, ὀρθοτομοῦντα.* Id est, qui primùm omnium, quod ad doctrinam ipsam attinet, nihil prætermittat quod dicendum sit: nihil etiam adiiciat de suo, nihil mutilet, discerpat, torqueat: deinde spectet diligēter quid ferat auditorum captus, quicquid denique ad ædificationem conducit. Est autem sumpta translatio ab illa legali victimarum sectione ac distributione. Vulgata, *Rectè tractantem*, non obseruata metaphora, ac proinde non explicata Apostoli sententia. nec melius Syrus interpres.

16 *Profanos autem illos de rebus inanibus clamores, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας.* Vulgata, *Profana autem & inaniloquia.* Erasmus, *Profanas vocum inanitates.* Vide 1. Timoth. 6.20. ¶ *Cohibe, παραίτου.* Ad verbum, *Circunsiste.* Id est, obserua & velut obside, nempe ne in Ecclesiam irrepant. Vulgata, *Deuita*, non satis expressé. Erasmus, *Prætermittito* quam significationem huius verbi nunquam legere memini. ¶ *Procedent, προκόψουσιν.* Vulgata & Erasmus, *Proficient* Ego illud malui, quoniam Græcum vocabulum in vitio hic ponitur, quod illi Latino non cõuenit. Syrus autem interpres aliud scriptum habet, quod assequi non potui.

17 *Gangræna, γάγγραινα.* Gangrænæ comparat falsas doctrinas, ex inanibus ambitiosorum hominum argutiis, quasi ex equo (vt aiunt) Troiano, prodeuntes: Ecclesiam vicissim conferens corpori, cuius si partes aliquas inuaserit gangręna, officium est pastoris, tanquam periti chirurgi, prospicere ne in νέκρωσιν & σφακελον degeneret: & contagioni suos quasi fines circunscribere, ne sana membra inuadat.

18 *Aberra-*

Οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγοντες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι· καὶ ἀνατρέπουσι τὴν τινῶν πίστιν.

18 Qui circa veritatem aberrarunt à scopo, dicentes resurrectionem iam esse factam: & subuertunt quorundam fidem.

18 *Qui à veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse iam factam, & subuerterunt quorundam fidem.*

Ὁ μὴν τοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ Θεοῦ ἕστηκεν, ἔχων τὴν σφραγῖδα ταύτην, Ἔγνω Κύριος τοὺς ὄντας αὐτοῦ· καὶ, Ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ ὀνομάζων τὸ ὄνομα Χριστοῦ.

19 Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillum hoc, Nouit Dominus eos qui sunt sui: &, Abscedat ab iniustitia quisquis nominat nomen Christi.

19 *Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc, Cognouit Dominus qui sunt eius: &, Discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini.*

Ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.

20 Cæterùm in magna domo non tantùm sunt vasa aurea & argentea, sed etiam lignea ac testacea: ‖ & alia quidem ad decus, alia verò ad dedecus.

20 *In magna autem domo non solùm sunt vasa aurea & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorem, quædam autem in contumeliam.* Rom. 9.21

Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.

Siquis igitur sese ab his expurgarit, erit vas ad decus, sanctificatum, & accommodum vsibus Domini, & ad omne opus bonum comparatum:

21 *Siquis ergo emundauerit se ab istis, erit vas in honorem, sanctificatum, & vtile Domino, ad omne opus bonum paratum.*

Τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν Κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας.

Iuueniles autem cupiditates fuge: sed sectare iustitiam, fidē, charitatem, pacem ‖ cum iis qui inuocant Christum ex puro corde.

22 *Iuuenilia autem desideria fuge: sectare verò iustitiam, fidem, charitatem, & pacem cum iis qui inuocant Dominum de corde puro.* 1.Cor 1.2

Τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας.

‖ Stultas autem & incruditas illas quæstiones reiice, sciēs eas gignere pugnas.

23 *Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita, sciens quia generant lites.* 1 Tim. 1. 4, & 4.7 tit 3.9

Δοῦλον δὲ Κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἥπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικὸν, ἀνεξίκακον·

Seruum autem Domini non oportet pugnare, sed placidum esse erga omnes, aptum ad docendum, tolerantem malos:

24 *Seruum autem Domini non oportet litigare, sed mansuetū esse ad omnes, docibilem, patientem:*

Ἐν πραότητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους· μή ποτε δῷ αὐτοῖς ὁ Θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας·

Cum lenitate erudiente eos qui contrario animo sunt affecti: *experturum* num aliquando daturus sit eis Deus resipiscentiam ad agnitionem veritatis:

25 *Cum modestia corripiētem eos qui resistunt: ne quando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem:*

---

18 *Aberrarunt à scopo*, ἠστόχησαν. Ter omnino vsus est Paulus hoc verbo in his duabus epistolis ad Timotheum Euangelistam scribens: quo non quoduis erratum in religione significatur, sed quod est eiusmodi vt fundamētum non retineatur: quæ distinctio omnibus præsertim Verbi ministris est necessaria. ¶ *Subuertunt*, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo sit accipiendum hoc dictum, exposuimus pluribus 1.Tim.4.1.

* 19 *Nouit*, ἔγνω. Vide Rom.8.29. ¶ *Quisquis nominat*, &c. πᾶς ὁ ὀνομάζων, &c. Id est, qui inuocat Christi nomen, & ex eo sese Christianum appellat. Nam sicut nostra perseuerantia ac salus nititur prouidentia Dei, qua tanquam sub sigillo includimur & obsignamur: ita inuocatio (id est, cultus Dei) per Spiritū, est veluti illius sigilli character: vnde fit etiam vt ab eo cognomentum sumamus, quū nos illi addictos ac deuotos esse fateamur. Dicit ergo verè fideles non tātùm nomine, sed re quoque esse Christianos: quòd si nonnulli aliter faciant, non esse quòd illorum improbitate perturbemur, aut inde concludamus salutem nostram firmo fundamento non niti. Nunquam enim illi fuerunt quod se esse dicebant. Videtur autem mihi alludere ad principum morem, qui sua habebant familiaria symbola, quæ hodie vocamus *deuises*.

20 *In magna domo*, ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit obiectioni, fuisse tamen illos in Ecclesia. Fateor, inquit Paulus: sed diuersa sunt vasa in Ecclesia Domini.

21 *Expurgarit sese*, ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Non causam propositi, sed exequutionem declarat. Tum demum enim re ipsa eligimur quum ab illa natiua corruptione per Spiritū Dei repurgamur, in qua magis ac magis alij demergunturqui sunt iusto exitio destinati. Ideóque addit Paulus ἀπὸ τούτων, *ab his*: quia sanctificatio duo cōplectitur, nempe separationem à reprobis, quibuscum vnà inuoluuntur electi, donec illos Deus efficaci vocatione discernat: & repurgationem à naturali labe. Sed iubet vt repurgemus nosipsos. Ergo aliquid in libero arbitrio positum est. Nego verò consequutionem, nisi liberum arbitrium vocetur quod per Christum sit liberatum à peccati seruitute. Nam idcirco agimur Spiritu Dei, nō quòd filij Adam, sed quòd filij Dei sumus, gratis electi, vocati, iustificati, ac tandem glorificandi. Volumus denique & efficimus, sed per eum qui gratis & in solidum efficit in nobis bonam & efficacem voluntatem.

22 *Qui inuocant*, τῶν ἐπικαλουμένων. Vide 1.Cor.1.2.

23 *Ineruditas*, ἀπαιδεύτους. Eruditionem vocat quæ alibi dicitur ædificatio. Vulg. *sine disciplina*.

24 *Tolerantem malos*, ἀνεξίκακον. Vel, qui mala siue afflictiones toleret. Ideo Vulg. vertit *Patientem*. quod de tolerantia rectè comparata intellige. Hallucinantur autem qui ad ipsam improbitatem hoc referūt. Est enim ei semper resistendum.

25 *Qui contrario animo sunt affecti*, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Id est, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας. Loquitur enim de iis quibus nondum perspecta est veritas. Distinguendi sunt igitur isti ab apostatis, ac multo magis ab hæreticis, quos monet fugere: quum isti contrà quærendi sint, vt qui potissimùm opus habeant medico: quanquam illi quoque ita sunt vitandi, vt tententur omnia quibus (si fieri potest) in viam redeant. sed pro ratione morbi adhibenda sunt remedia. Vulg. *Qui resistunt*. Eras. *Qui obsistunt*, quasi scriptum sit ἀντεστηκότας, quod multos fefellit interpretes. [*Experturum*] * *num aliquando*. &c. μή ποτε, &c. Simile dicendi genus annotauimus Act.27.12. & Rom.11.14. Vulgata, *ne quando*, quo * sensu certum est has particulas proprie vsurpari, conuinctim scriptas. Sed contrarium potius significari hoc loco, & μή ποτε distinctè scribendum esse pro *Num aliquando*, res ipsa indicat. Constat enim particulam μὴ non tantùm esse prohibentis seu negantis, sed etiā interrogātis, & propter

rei difficultatem dubitantis. Sed & Syrus interpres videtur legisse εἴ ποτε, *Si quo modo.* Ex hoc autem loco notandũ est resipiscentiam esse Dei donum, vnde aliud id esse apparet quàm simplicem dolorem siue cõscientiæ morsum, qui exorsus à peccati sensu vel in stuporem vel in desperationem desinit. ¶ *Resipiscentiam*, μετάνοιαν. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Pœnitentiam.* Mihi videtur (vt alibi dixi) pœnitentiæ nomen non exprimere Græcum vocabulum μετανοίας. Idcirco soleo *Resipiscentiam* interpretari. specialiter appellat Veram veri Dei in Euangelio cognitionem, ab illa naturali distinctam, qua tantùm abest vt seruemur, vt contrà reddamur per eam ἀναπολόγητοι, Rom. 1. Est autem hinc nobis quoque obseruandum longius patere vocabulum *Agnitionis* quàm *Notionis*, qua de re vide infrà Tit. 1.1. & præterea Resipiscentiæ duas esse primarias siue integrales partes: quarum vna, quæ hic vocatur ἀνάληψις, quasi quædam mentis, alioqui ignoratione Veritatis inebriatæ, ad sobrietatem reuocatio ad σωφρόνων, altera ad πρᾶξιν & affectuum emendationem refertur.

* ¶ *Ad agnitionem veritatis*, εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Veritatem

---

Καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

26 Et * sanitate mentis recepta *euasuri* ex diaboli laqueo, ab eo captiui facti, * ad illius libitum.

26 *Et resipiscant à diaboli laqueis, à quo capti tenentur, ad ipsius voluntatem.*

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

1.Tim.4.1 2.pet.1.3 iudæ 18

Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί.

1 Illud autẽ scito, ‖ fore vt * extremis diebus instẽt tempora molesta.

1 *Hoc autẽ scito, quòd in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa:*

Ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,

2 Erunt enim homines sui amantes, auari, * gloriosi, superbi, maledici, parentibus immorigeri, ingrati, * prophani,

2 *Et erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus non obedientes, ingrati, scelesti,*

Ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,

3 * Charitatis expertes, ne scij fœderis, calumniatores, intemperantes, immites, minimè amantes bonorum,

3 *Sine affectione, sine pace, criminatores, incontinentes, immites, sine benignitate,*

Προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι·

4 Proditores, præcipites, * inflati, voluptatum amantes potius quam amantes Dei:

4 *Proditores, proterui, tumidi, voluptatum amatores magis quàm Dei:*

Ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.

5 Habentes * formam pietatis, sed qui vim eius abnegarint. istos igitur auersare.

5 *Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes. Et hos deuita.*

Ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδυνόντες εἰς τὰς οἰκίας, καὶ αἰχμαλωτεύοντες τὰ γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις·

6 * Ex his enim sunt isti * qui irrepunt in familias, & captiuas ducunt mulierculas, cumulatas peccatis, actas cupiditatibus variis:

6 *Ex his enim sunt qui penetrant domos, & captiuas ducunt mulierculas, oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs desideriis:*

---

* 26 *Sanitate mentis recepta* [*euasuri,*] ἀνανήψωσιν. Translatio est à corporis sensu ad animum ex consequenti, quòd sobrij & temperantes animo quoque valeant, contrà in ebriis neque mens neque corpus officium faciat. Opponuntur enim & propriè de corpore & metaphoricè de animo τὸ νήφειν καὶ τὸ μεθύειν. Malim tamen *sanitatem* quam *sobrietatem mentis* interpretari, magis tum perspicuè tum Latinè. Participium autem *Euasuri*, expressi vt durioré constructionem præpositionis ἐκ emollirem, de quo Hebræorum idiotismo passim alibi dixi, ac præsertim Math. 4.8, & dicam Hebr. 5.7. Syrus autem interpres τὸ ἀνανήφειν non ineptè, si sensum spectes, accepit pro *Memorem esse sui*, id est, ad se redire, & ellipsin quoque suppleuit, his verbis, Tremellio nostro interprete, *Vt memores sint sui, & eripiantur ex Diaboli laqueo.* ¶ *Ad illius libitum*, εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Vel, *Ad illius*, nempe Dei, *voluntatem*, videlicet præstandam, ita vt ἐκείνου ad remotius ex præcedente vers. repetendum, & ad verbum ἀνανήψωσιν referatur, sicut αὐτοῦ ad propinquius, nempe ad Diabolum. quæ sententia etsi mihi maximè probatur, seruaui tamen in hac editione receptã à cæteris interpretationem, ne videri possim in re tam sacra audaculus: & propterea θέλημα sum interpretatus *Libitum* potius quàm *Voluntatem*, de qua voce diximus Ioh. 1.13, & Mar. 10.35.

IN CAPVT III.

* 1 *Extremis diebus*, ἐσχάταις ἡμέραις. Quorsum hoc verò ad Timotheum, tunc non futurum superstitem? Nempe de illo die vt sibi incerto sic loqui solent Apostoli, quasi breui sequuturo, ne quis sibi longiorem dilationem promittens obdormisceret. neque Timothei duntaxat vel illius temporis rationem habuit Paulus, ista & similia in aliis multis epistolis scribens.

2 *Gloriosi* ἀλαζόνες. Vulg. *Elati.* Erasm. *Fastuosi.* neuter satis rectè. Vide Rom. 1.29. ¶ *Prophani*, ἀνόσιοι. Id est, quibus nullum ius est nec fas. Erasm. *Impij*, ἀσεβεῖς. Vulg. *Scelesti*, κατάρατοι.

3 *Charitatis expertes*, ἄστοργοι. Vulgata, *Sine affectione.* Erasmus, *Carentes affectu.* Vide Rom. cap. 1. vers. 30. Apud Syrum autem interpretem & istud deest, & quod proximè cohæret.

4 *Inflati*, τετυφωμένοι. Vel, vt Vulg. *Tumidi*, vt intellexit etiam Syrus interpres. Sed in multis vet. editionis Latinæ cod. duo hîc leguntur, nempe *tumidi, cæci.* Augustinus certè & ex recentioribus Thomas legerunt τετυφλωμένοι, *excæcati.*

5 *Formam*, μόρφωσιν. Si hoc referas ad Legis cognitionem, μόρφωσις declarabit veram ipsam formam & effigiem pietatis, sicut in Lege proponitur omnium oculis spectanda. Sed quorsum ista cognitio, nisi vis eius nos afficiat? Sin autem respicias istorum hypocrisin, significabit μόρφωσις inane pietatis simulacrum. Ideo Vetus interpres *Speciem* interpretatur.

6 *Ex his*, ἐκ τούτων. Quis tandem Appelles magis graphicè ista hominũ monstra depinxerit, qui sese hodie Monachos vocant, quum, quocunque venias, nulli frequentius occurrant? ¶ *Qui irrepunt*, οἱ ἐνδυνόντες. Id est, qui veluti sese immergunt. Vulgata, *Qui penetrant.* Erasmus, *Qui subeunt.*

Πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

Ὃν τρόπον δὲ Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μοϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

Ἀλλ' οὐ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

Σὺ δὲ παρηκολούθηκάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

Τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἷά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις· οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα· καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ Κύριος.

Καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται.

Πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

Σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἔμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς παρὰ τίνος ἔμαθες.

Καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Πᾶσα γραφὴ, θεόπνευστος, καὶ ὠφέ-

7 Semper discentes, sed quæ nunquam ad cognitionem veritatis venire possint.

8 ‖Quemadmodum autē Iannes & Iambres restiterūt Mosi, ita & hi resistunt veritati: homines mēte corrupti, reiectanei circa fidem.

9 Sed non procedent amplius: nam amentia istorum euidens erit omnibus, vt & illorū fuit.

10 Tu verò assequutus es doctrinam meam, vitæ meæ rationem, propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam,

11 Persequutiones, perpessiones quę mihi acciderūt Antiochię, Iconij, Lystris: quas persequutiones sustinuerim: sed ex omnibus eripuit me Dominus.

12 Sed & omnes qui volunt piè viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.

13 Improbi autē homines & impostores procedent in peius, tum seducentes, tum seducti.

14 At tu maneto in iis quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris:

15 Téque à puero sacras literas nouisse, quæ te possunt sapientem reddere ad salutē per fidem quæ est in Christo Iesu.

16 ‖ Tota Scriptura diuinitus

7 *Semper discentes, & nunquam ad scientiā veritatis peruenientes.*

8 *Quemadmodum autem Iannes & Mambres restiterunt Moysi, ita & hi resistunt veritati: homines corrupti mēte, reprobi circa fidem.* Exod 7.22

9 *Sed vltrà non proficiēt: insipientia enim eorū manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit.*

10 *Tu autem assequutus es meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem, patientiam,*

11 *Persequutiones, passiones, qualia mihi facta sūt Antiochiæ, Iconij, Lystris: quales persequutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me Dominus.*

12 *Et omnes qui piè volūt viuere in Christo Iesu, persequutionem patientur.*

13 *Mali autem homines & seductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.*

14 *Tu verò permane in ijs quæ didicisti & credita sunt tibi, sciens à quo didiceris:*

15 *Et quia ab infantia sacras literas nosti, quæ te possunt instruere ad salutem per fidem quæ est in Christo Iesu.*

16 *Omnis Scriptura diui-* 2.Pet.1.20

8 *Iannes & Iambres*, Ἰαννῆς καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit *Mambres*, vt est ab aliis annotatum legi apud Thalmudistas, siue ex antiquioribus scriptis Iudaicis, siue ex traditione ἀγράφῳ Apostolus istud habuerit. Nam de peculiari aliqua reuelatione Spiritus quid attinet in re tantilli momenti disputare? Celebrem autem hunc Iannem fuisse Plinius ipse, (Mosen quoque, ex veteribus nimirum calumniis hausto errore, inter magos recensens) his verbis testatur lib.30.cap.1. *Est & alia Magices factio à Moyse & Ianne & Iotape Iudæis pendens.* Sic enim ex emendatis codicibus legendus est hic Plinij locus. At nimium sunt inepti qui prætextum hinc arripiunt vt nobis partim rancidas quasdam traditiones, quas Patrum vocant, partim hæreticorum aut indoctorum quorundam hominum non modò ineptissimas, sed etiam planè impias nugas Ecclesiæ Dei obtrudant, veluti Testamentum XII Patriarcharum, Proteuangelium, (quasi videlicet Euangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Euangelium Nicodemi, Librum Pastoris, Abdię acta Apostolorum, librum planè execrandum, denique ineptiarum & blasphemiarum plaustra, & cætera id genus iam olim etiam, vt in Collectaneis suis Gratianus testatur, damnata. ¶*Reiectanei*, ἀδόκιμοι. id est, falsæ & adulterinæ doctrinæ doctores, quos oporteat ab omnibus reiici. Sicut reiiculas oues appellant rei rusticæ scriptores, propter morbum vel aliud vitium reiiciendas. Vulgata, *Reprobi*, quæ vox apud Theologos significat electis oppositos, ac proinde quorum est prorsus desperata salus: quod mihi videtur paulò durius, quanuis hic agatur de valde sceleratis. Vide 2. Corinth.9.27, & Tit.1,16.

9 *Amplius*, ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà versu 13.

10 *Assequutus es*, παρηκολούθηκας. Erasmus, *Assectatus es*. Facit autem hic locus manifestè contra Erasmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putauit significare quàm *assectari*, vti solet qui indiuiduus est comes. Quærit igitur quid sit assequi, id est, adipisci alterius persequutiones & afflictiones. At ego quæro quid sit assectari alicuius doctrinam & vitæ rationem. deinde quomodo dici possit Timotheus assectatus persequutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconij, Lystris sustinuit: quum eo tempore Timotheus adhuc ignotus esset Paulo, & in Macedonia degeret. Neque enim dubito quin Paulus de iis agat quæ cōmemorantur Act.13 & 14. Quòd siquis contrà obniti velit, certè nihil præter vanas & inanes coniecturas adferet. Itaque παρακολουθεῖν propriè quidem fateor de assectatore dici, (vt suprà, 4.6) translatitiè tamen etiam de animi intelligentia, vt pererudite obseruauit Budæus. vnde συμπαρακολουθητὰ vocantur quæ non facilè quispiam intelligentia possit assequi. ¶*Vitæ meæ rationem*, τῇ ἀγωγῇ. Hoc est omnino quod in vernaculo sermone dicimus *ma conduite*, vel, *ma maniere de faire*. Itaque nullo modo assentior Veteri interpreti, nec Eras. qui *Institutionem* interpretantur. ¶*Propositum*, τῇ προθέσει. Id est, τῇ προαιρέσει. acsi dicat, Tu, non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiā quæ mea mens ac voluntas fuerit, prorsus nosti.

11 *Antiochiæ*, ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Pisidiæ intelligit, Iconio & Lystris vicinam, vt apparet ex Act.13 & 14, vbi istæ historiæ commemorantur.

13 *Procedent*, προκόψουσιν. Vulg. & Eras. *Proficient*. Atqui non est hoc propriè proficere, nec progredi, sed magis ac magis regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendum est, quo significatur fore vt illorum improbitas quotidie augeatur, ita tamen vt certi sint illis limites constituti, quos non possint præterire: vt prædixit de pseudoapostolis qui tum Ecclesiam turbabant, eos ad metam suam peruenisse, suprà, versu 9. Ista igitur non pugnant. De certis enim hominibus illic agit: hîc verò in genere de hostibus Ecclesiæ, qui, vsquedū aduenerit nostra redemptio, nunquam deerunt, & quotidie euadent seipsis deteriores, donec mensuram suam impleuerint.

16 *Tota Scriptura*, πᾶσα γραφή. Vulg. & Eras. *Omnis Scriptura*, ambiguitate hoc loco periculosa. Constat enim de certis scriptis agere Apostolum, nempe de eo quem Canonem Hebræorum vocamus. Cæterùm Syrus interpres pro πᾶσα γραφή, habet ἐν γραφῇ, *In scriptura*, mendosè, scripto על pro בל vt rectè coniicit noster Tremellius.

λιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ·

17 Ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

est inspirata, & vtilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionē, ad institutionem, quæ est in iustitia:

17 Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus.

nitus inspirata vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corrigendum, ad erudiendum in iustitia:

17 Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

Κεφάλαιον δ.

Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ·

1 Κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως, ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

2 Ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται· ἀλλὰ κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους, κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν·

3 Καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.

4 Σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.

5 Ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

CAP. IIII.

OBtestor igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos in illustri illo suo aduentu & regno suo:

1

Prædica sermonem illum, insta tempestiuè, intempestiuè: argue, obiurga: exhortare cum omni lenitate & doctrina.

2

Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabūt: sed auribus prurientes, ipsi sibi secundum suas illas peculiares cupiditates coaceruabunt doctores:

3

Et à veritate quidem aures auertent, ad fabulas verò diuertent.

4

At tu vigila in omnib⁹, perfer iniurias, opus perage Euangelistę, ministerij tui plenā fidem facito.

5

Nam ego iam libor, & tempus meæ remigrationis instat.

6

CAP. IIII.

TEstificor coram Deo & Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos, & per aduentum ipsius & regnum eius:

1

Prædica verbum, insta opportunè, importunè: argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina.

2

Erit enim tempus quum sanam doctrinam non iustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabūt sibi magistros prurientes auribus:

3

Et à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas autem conuertentur.

4

Tu verò vigila in omnibus, labora, opus fac Euangelistæ, ministerium tuum imple.

5

Ego enim iam delibor, & tēpus resolutionis meæ instat.

6

¶ *Et vtilis*, καὶ ὠφέλιμος. Id est, ad hunc vsum comparata. Nec enim Paulus opponit hoc loco Vtile Necessario: sed duo distinctè dicit, Vnum a quo prodita sint hæc scripta, nempe à Spiritu sancto: alterum, in quem vsum sint data.

17 *Homo Dei*, ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Hebr. איש האלהים [*isch haelohim*,] Homo Dei, propriè ac peculiariter dicitur Propheta & voluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum vt ministrum compellauit, 1.Tim. 6.11. Itaque hæc sacrarum literarum dignitatis declaratio propriè ad ministros pertinet, quos testatur plenam in illis sapientiam inuenturos: quos & nomina illa doctrinæ, redargutionis, correctionis, & institutionis, manifestè declarant: quorum duo priora ad dogmata, duo posteriora ad mores spectant, vt plena perfectáque sit ista descriptio Christianismi in verbo scripto positi. Damnemus igitur blasphemiam Castellionis, quem scribere non puduit, Paulum recōditiorem aliquam doctrinam habuisse quam nō scripserit, & solos quosdam perfectos docuerit: & Verbum scr ptum decidendis religionis controuersiis non sufficere, quocunque modo explicetur, sed ampliorem aliquam reuelationem expectandam. Diximus verò περὶ τοῦ ἄρτιου Matth. 21.16, quem idem ille Compositum duntaxat conuertit, id est, nimirum ad perfectam illam sapientiam audiendam accommodatum, cuius veluti elementa complectantur quæcunque ab ipso etiam Paulo scripta sunt. Videtur autem Vetus interpres Latinus legisse ἐξηρτημένον ab ἐξαρτάω, quod est *Instruere* & *Apparare*, vt legi* tur etiam in Complutensi editione. ἐξαρτίζειν autem pro ἀναπληρῶ & pro σωπλεῖν accipitur etiam Act. cap. 21. versu 5.

5 ¶ *Exhortare*, παρακάλεσον. Hoc non legit Syrus interpres.

3 *Ipsi sibi*, ἑαυτοῖς. Vulgata & Erasmus, *Sibi*. At ego amplius aliquid significari censeo, istos videlicet scientes ac prudentes sibi accersere suæ perniciei instrumenta.

¶ *Suas illas peculiares cupiditates*, τὰς ἐπιθυμίας τὰς ἰδίας. Claromontanus codex (quod sequutus etiam est & Syrus & Vetus Latinus interpres) habet τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας *secundum suas cupiditates*. id est, prout hoc vel illud ipsis arriserit. Opponitur enim τὸ ἴδιον, id est, peculiare, ei doctrinæ quæ Catholica est, id est, toti Ecclesiæ communis. quum vt vnus Deus est, ita sit vna fides. Et ἐπιθυμίαν vocat id quod cuique suus suadet animus, vt melius declarari non potuerint innumerabiles illæ regulæ quibus contaminatam cernimus Christianismi puritatem, quauis secta quicquid arrisit, regulæ nobis in Dei verbo præscriptæ, adiiciente.

4 *Ad fabulas*, πρὸς μύθους. Id est, falsas ac inutiles doctrinas, quibus fascinatus mundus, veritatis lucem mauult modis omnibus extinctam quàm è tenebris emergere.

5 *Perfer iniurias*, κακοπάθησον. Hic κακοπαθεῖν non significat affligi duntaxat, sed quasuis iniurias perferre. Vulgata, *Labora*, non expressa Apostoli sententia. Erasmus, *Obdura in afflictionibus*: ambigué. ¶ *Ministerij tui fidem facito*, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Id est, veris argumentis comprobate germanum esse Dei ministrum. Vide Luc. 1.1. Vulgata, *Ministerium tuum imple*. ignorauit enim quid sit πληροφορία. Erasmus, *Ministerium tuum ad plenum probatum reddito*. non inepté. Neque enim hic agitur de πληροφορίᾳ illa quæ propria est filiorum Dei: quum multi etiam reprobi potuerint πληροφορεῖσθαι Timotheum esse verum Dei ministrum.

6 *Libor*, σπένδομαι. Id est, pro libamento offeror. Vulgata,

codice, quam nihilominus retinendam arbitror, quum præsertim in Syra quoque interpretatione extet, vbi etiā verbum ἐπίστηθι optimè exprimitur, seruata emphasi. וקום בחפיצותא [*vekum bachaphitutha*] & *sta cum diligentia*.

IN CAPVT IIII.

2 *Intempestiuè*, ἀκαίρως. nempe quod ad carnis prudentiam attinet. Nam alioqui requiritur sanctæ prudentiæ spiritus, captans occasiones ad ędificationem opportunas. Deesse tamen hanc vocem comperimus in vno manuscr.

gata, *Delibor.* Erasmus, *Immolor.* Vide Philipp.2.27. Vtitur autem verbo σπένδομαι potius quàm σφάζομαι vel θύομαι, alludens ad sanguinis aut etiam vini aspersionem quæ in sacrificiis vsurpabatur. ¶ *Remigrationis*, ἀναλύσεως. Cypr.epist.8, *assumptionis.* Legit enim ἀναλήψεως. Vide Philipp 1,23.

Τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα.	7	Certamen illud præclarum decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui.	7	*Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui.*	
Λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ Κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.	8	Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus ¶ qui expetiuerint illustrem illum ipsius aduentum.	8	*In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quã reddet mihi Dominus in illa die, iustus iudex: non solùm autem mihi, sed & ijs qui diligunt aduentum eius.*	
Σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως.	9	Stude venire ad me citó.	9	*Festina ad me venire citó.*	
Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην. Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν.	10	Nam ¶ Demas me dereliquit, ¶ amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens ¶ in Galatiam, Titus in Dalmatiam.	10	*Demas enim me reliquit, diligens hoc seculum, & abijt Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam.*	
Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σεαυτοῦ. ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν.	11	‖Lucas mecũ est ¶ solus. Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium.	11	*Lucas est mecum solus. Marcum assume & adduc tecum: est enim mihi vtilis in ministerium.*	Colos.4.9
Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον.	12	Porro Tychicum misi Ephesum.	12	*Tychicum autem misi Ephesum.*	
Τὸν φελόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τροάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας.	13	¶ Penulam quã reliqui Troade apud Carpum, adfer quum venies, & libros, maximè membranas.	13	*Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, veniens, adfer tecum, & libros, maximè autem membranas.*	
Ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο· ἀποδώσει αὐτῷ ὁ Κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ.	14	Alexãder faber ærarius ¶ multa mala mihi exhibuit: reddat ei Dominus secundum facta ipsius.	14	*Alexander ærarius multa mala mihi ostẽdit: reddat illi Dominus secundum opera eius.*	
Ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.	15	Quem & tu caue: vehementer enim restitit sermonibus nostris.	15	*Quem & tu deuita: valde enim restitit verbis nostris.*	
Ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη.	16	In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed ¶ omnes me deseruerunt: vtinam ne illis imputetur.	16	*In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur.*	

8 *Qui expetiuerint*, τοῖς ἀγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾶν hoc in loco respondet verbo Hebræo חשק [*chaschak*,] quod & pro desiderare accipitur, vt 1.Reg.9.19. vel, חפץ [*chaphets.*] Vulgata & Erasmus, *Qui diligunt.* Videtur autem alludere ad locum Es.40.10, & 62,11.

10 *Demas*, Δημᾶς. Videtur ille postea resipiscẽs ad Paulum reuertisse, quum fiat eius mentio in Epistola ad Philemonem, quam probabile est post hanc scriptã fuisse, quũ in ea fiat mentio Timothei ipsius in inscriptione, atque etiam Marci, quasi iam cum Paulo versantis.

¶ *Amplexus præsens seculum*, ἀγαπήσας τὸν, &c. Id est, acquiescens in hoc seculo. Vulgata, *Diligens.* ¶ *In Galatiam*, εἰς Γαλατίαν. Epiphanius καὶ τῶν ἀντίγραφων legit εἰς Γαλλίαν, *In Galliam*: & hanc etiam lectionem reprehendit.

11 *Solus*, μόνος. nempe ex ipsis Pauli comitibus.

13 *Penulam*, φελόνην. In hoc vocabulo scribendo non conuenit librariis. nam in nõnullis codicibus legimus φαιλόνην, in aliis etiam φελώνην. Sed & quid sit φελόνη varié tradunt. volunt enim quidam esse non Penulam, sed Scriniolum: quam explicationem sequutus est Syrus interpres. quidam verò volumen. Ego non modò existimo penulam esse, qua iter facientes & pluuiæ tempore vtebantur veteres, sed etiam φελόνιον Romanum esse vocabulum, metathesi literarum corruptum, ideo quidem vt etiam φαινόλης & quidem rectius scribitur: quod tamen vocabulum negat Romanum esse Athenæus lib.3. Quid sit autem φαινόλης licet etiam ex his Artemidori verbis cõiicere, libro ὀνειροκριτικῶν 2.cap.3. Χλαμὺς δὲ ἡ ἔνια καὶ πάντου, (nos vocamus vne manteau, ou vn manteau) εἰ μὲν ἐφεστρίδα, εἰ δὲ ἱμάτιον καὶ ὁδοῖ, θλίψιν καὶ στενοχωρίαν καὶ τοῖς δικαζομένοις καταδικάζω μαντεύεται, διὰ τὸ ἐμπεδεύειν τὸ σῶμα. τὸ δὲ ἀπὸ καὶ ὁ λεγόμενος φαινόλης. quam vestis formam his quoque verbis describit auctor dialogi Tacito adscripti de causis corruptæ eloquentiæ. *Quantum humilitatis putamus attulisse eloquentiæ penulas istas, quibus adstricti, & veluti inclusi cum iudicibus fabulamur?* Nam tunc oratores quoque penulati causas agebant. Hoc autem placuit vel ob eam causam obseruare, vt pictorum redarguerem inscitiam, quibus vsitatum est cum laxis vestibus ac plane togatos Apostolos ineptissimè pingere: quos dubium non est vel penulatos potius, vel qui fuit veterum Christianorum habitus, palliatos, aut Iudæorum more lõgioribus sed succinctis vestibus obertasse.

14 *Multa mala exhibuit*, πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Hebr. חראית עמך קשה [*birith hammecha kaschah*] id est, Ostendisti populo tuo dura, Psal.60.5, pro Fecisti vt videret & experiretur dura. & Ps.4 6, Quis ostẽdet nobis bonum? Non dissimili genere loquendi puto Latinos vti quum dicunt, Curam, molestiam, dolorem alicui exhibere. Vulgata, *Multa mala mihi ostendit.* Erasmus, *Multus malus me affecit.* Quod autem attinet ad verbum ἀποδώσει, quod nonnulli (vt & Syrus interpres, & Augustinus aduersus Faustũ lib. 16. cap.22, & De sermone Domini in monte, lib.1.cap. 37) per futurum exposuerunt, ne sit imprecatio: id verò frustrà nonnullos torsit, vt alibi diximus: quum is de quo hîc agitur manifesta suæ reprobationis signa edidisset. quanquam imitandum non sit hoc exemplum absque magna consideratione. Spectandum enim est semper quis quid agat.

16 *Omnes*, πάντες. Vbi tum Petrus, si Romæ erat? Num enim quæso laborantem Paulum deseruisset.

Ὁ δὲ Κύριός μοι παρέστη, καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ, καὶ ἀκούσῃ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος.

17 Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: vt per me fieret fides præconij quod audirent omnes Gentes: & ereptus fui ex ore leonis.

17 *Dominus autẽ mihi adstitit, & confortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus sum de ore leonis.*

Καὶ ῥύσεταί με ὁ Κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

18 Et eripiet me Dominus ab omni opere malo, seruabitque regno suo cælesti: cui gloria in secula seculorum. Amen.

18 *Liberabit autẽ me Dominus ab omni opere malo: & saluum faciet in regnum suum cæleste: cui gloria in secula seculorum. Amen.*

Ἀσπάσασθε Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον.

19 Saluta Priscam & Aquilam, & ‖Onesiphori familiam.

19 *Saluta Priscam & Aquilam, & Onesiphori domum.*

Suprà, 1.16

Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ. Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα.

20 Erastus mansit Corinthi. Trophimum autem reliqui ægrotantem.

20 *Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti.*

Σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. Ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

21 Stude venire ante hyemem. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

21 *Festina ante hyemem venire. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.*

Ὁ Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. Ἀμήν.

22 Dominus Iesus Christus *sit* cum spiritu tuo. Gratia *sit* vobiscum. Amen.

22 *Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.*

Πρὸς Τιμόθεον δευτέρα, τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ὁπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παρέστη Παῦλος τῷ Καίσαρι Νέρωνι.

23 Scripta est Roma secunda ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

23 *Scripta è Roma ad Timotheum secunda, quum Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.*

---

17 *Fieret fides præconij*, τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De verbo πληροφορεῖν diximus suprà, ver. 5. τὸ κήρυγμα, id est, *præconiũ*, κατ' ἐξοχὴν vocat Euangelij prædicationem. Vulg. *Prædicatio impleretur:* non expressa Apostoli sententia. Erasmus, *Præconium expleretur.* nihilo certè felicius, quod tamen in annotationibus rectius explicat. ¶ *Quod audirent*, καὶ ἀκούσῃ. Ad verbum, *Et audirent*, sub. illud. quod dicendi genus alibi exposuimus. ¶ *Leonis*, λέοντος. Sic Neronem vocat, formula dicendi multis locis apud Dauidem præsertim vsitata.

18 *Ab omni opere malo*, ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Id est, purum me conseruabit nequid admittam Apostolo indignũ. ¶ *Regno suo*, εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id est, vt regni sui participem faciat.

20 *Reliqui*, ἀπέλιπον. Nempe in illa tarda nauigatione quum pręterueheretur littus Asię, sicuti narratur Act. 27. 7. Quanquam potius coniicio legendum ἐν Μελίτῃ, *in Melita*, quod vocabulum facile fuit in Μιλήτῳ deprauare.

22 *Gratia*, ἡ χάρις. Sic etiam clauditur epistola sequẽs non repetito Christi nomine (vt aliás consueuit) propter superius membrum. Sed in Claromõtano codice legitur, quod in nullis aliis epistolis legitur, nempe ἔρρωσο ἐν εἰρήνῃ, *Vale in pace.* Solitum autem fuisse Paulum illo modo suas epistolas claudere, ipsemet testatur suprà, 2. Thess. 3. 18.

23 *Qui primus*, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non extat in quibusdam vetustis codicibus, & suppositicium esse dubium non est, nisi Episcopum pro Euangelista accipias. Syrus certè interpres legit πληροῦται ἡ πρὸς Τιμόθεον δευτέρα ἣ ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, *Finitur epistola ad Timotheum secunda, quæ scripta fuit Roma.*

ΠΑΥΛΟΣ

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΤΙΤΟΝ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD Titum.

NOVA INTERPR. | VETVS.

Κεφάλαιον α.

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος Θεοῦ, ἀπόστολος δὲ Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν Θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τῆς κατ' εὐσέβειαν·

Ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς Θεὸς, πρὸ χρόνων αἰωνίων, ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις·

Τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπι-

CAP. I.

1 PAVLVS seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis quæ est secundum pietatem:

2 Ad spem vitæ æternæ quam promiserat Deus ille mentiri nescius, ante tempora seculorum, patefecit autem temporibus suis:

3 Videlicet sermonem illum

CAP. I.

1 PAVLVS seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundum fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis quæ secundum pietatem est:

2 In spem vitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur Deus, ante tempora secularia, manifestauit autem temporibus suis: Rom.16. 25. ephes.3.9. col.1.26. 2. tim 1.9. 1.pet.1. 20.

3 Verbum suum in præ-

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR. IN CAPVT I.

1 *Seruus*, δοῦλος. Id est, minister, qua ratione etiã Christus ipse, quatenus fuit minister, & quidem Prophetarum caput, seruus dicitur, Esaiæ 43.10. & alibi sæpe: vt Chrysostomus hac appellatione Christo attributa minime debuerit offendi. ¶ *Secundum fidem*, κατὰ πίστιν. Vel, ad fidem electorum Dei, videlicet annuntiandam, vt κατὰ pro εἰς ponatur. Illud tamen vt simplicius præfero, quòd videatur Paulus in eo versari vt ostendat apostolatus sui consensum cum Prophetarum & reliquorum Apostolorum doctrina, acsi illum diceret cum fide electorum consentire qui fuerunt à mundi origine. ¶ *Electorum Dei*, ἐκλεκτῶν τοῦ Θεοῦ. Id est, eorũ quos Deus elegit, quasi electitios dicas. ¶ *Veritatis*, ἀληθείας. Explicat quid fidem vocarit, nimirum agnitionem veræ religionis, quæ passim solet ἀλήθεια vocari κατ' ἐξοχὴν, vt Iohan.17.17. Gal.3.1. Colos.1.5. & alibi sæpe: hîc tamen explicatur, vt de qua veritate agatur ambigi non possit, de ea nimirum quæ ad pietatem pertinet. Obseruari autem debet propria significatio τῆς ἐπιγνώσεως, id est, *agnitionis*. Neque enim cognitione duntaxat, sed etiam agnitione veritatis constat electorũ fides: quanquam hoc discrimen non sit perpetuũ, quòd interdũ γινώσκειν, accipiatur αὐτὶ τοῦ ἐπιγινώσκειν, vt 1.Ioh.2.3. & 4. & alibi aliquoties.

2 *Ad spem*, ἐπ' ἐλπίδι. Id est, εἰς ἐλπίδα, vt (meo quidem iudicio) rectè conuertit Vetus interpres. Finis enim hic est Apostolici muneris, ipsius denique fidei, nos adducere ad vitæ æternæ spem: quæ fallere nos non possit, quũ nitatur promissione Dei qui est ipsa veritas. Ideo tradit Apostolus 1.Cor.13. fore vt prophetia & instructio aboleatur, quũ nullum iam fidei aut spei locus erit, nobis reipsa fruentibus Dei conspectu. Erasmus, *In spe*, Castellio, *Cum spe*, quod mihi non placet. ¶ *Quam promiserat*, ἣν ἐπηγγείλατο. Id est, quam videlicet veritatem vltro & gratuita liberalitate promisit. Hæc enim vis est verbi ἐπαγγέλλεσθαι, vt alibi diximus, nequis præuisam fidem vel merita faciat promissionis causam, cum Pelagianis aut aliis sophistis. ¶ *Ante tempora seculorum*, πρὸ χρόνων αἰωνίων. Erasmus, *Ante tempora æterna*: quam interpretationem cur reiciam diximus 2.Tim.1.9. Omnino enim coactũ est *Æterna*, interpretari, non quæ initium non habuerint, sed ante quę nulla fuerint. Deinde non dicit Apostolus, *A temporibus æternis*, si ita libeat interpretari: sed, *ante tempora æterna*. vt mihi quidem videatur referri non posse verbum ἐπαγγέλλεσθαι ne ad primam quidem illam & antiquissimam promissionem quæ Adamo facta est, Gen.3.15. nedum ad promissionem eandem Abrahamo renouatam. Quid igitur? nempe Ante tempora seculorum, idẽ declarat atque Ante omnem seculorum seriem, siue priusquã hic mundus esset vt Iohan. 17.5. id est, ab æterno. Nam quia Deo sunt omnia præsentia, & certò omnino futurum est quod Deus futurum decreuit: ideo dicitur Deus ab æterno fecisse quod suo demum tempore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegisse ante iacta mundi fundamenta (Ephes.1.4.) id est, eligere proposuisse. Sic dicitur nobis ante tempora seculorum vitam æternam dedisse in Christo, id est dare proposuisse, 2. Tim.1.9. Hoc modo plures similes locos putarim explicandos. August.de Ciuit.lib.12.cap.16. αἰώνια vertit *æterna*. * Hieronymus autem in hũc locum vult ęternitatem quandam seculorũ extitisse ante huius mũdi creationẽ, quibus throni, dominationes, cæteræque virtutes Deo seruierint, & absque temporum vicibus substiterint: antequam etiam æternitatem Deus Pater verbum suum promiserit. Sed hæc hausta sunt ex Origenis deliriis.

3 [*Videlicet*] *sermonem illum suum*, τὸν λόγον αὐτοῦ. Id est, promissionem illam suam. Nam articulus vim habet ἀναφορικὴν, & λόγος idipsum declarat quod Deus loquutus erat, id est quod promiserat, vt explicatur Lucæ 1. versu 55.

Sic enim accipitur apud Hebræos nomen אמרה pro ſponſione. & hac etiam ratione videri poſſit probabile, Filium Dei ã Iohanne vocari τὸν λόγον μετωνυμικῶς, vt diximus Iohan.1.1. Quod autem Syrus interpres ita hæc connectit cum verbo ἐφανέρωσεν, vt etiam præponat κατὰ ἰδίους, omnino eſt violentum.

Galat.1.1. σὺν ᾧ θέλω ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ· Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν.

suum per prædicationem ‖ quæ concredita eſt mihi ex ordinatione ¨ ſeruatoris noſtri Dei: Tito germano filio ¨ in communi fide.

dicatione quæ credita eſt mihi ſecũdum præceptum ſaluatoris noſtri Dei: Tito dilecto filio ſecundum communem fidem.

Χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

4 ¨ Gratia *ſit tibi*, ¨ miſericordia, & pax à Deo Patre, & Domino Ieſu Chriſto ſeruatore noſtro.

4 *Gratia & pax à Deo Patre, & Chriſto Ieſu ſaluatore noſtro.*

Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην·

5 Huius rei gratia ¨ reliqui te in Creta vt reliqua ¨ corrigas, & ¨ conſtituas oppidatim preſbyteros, ſicut ego tibi ordinaui.

5 *Huius rei gratia reliqui te Cretæ vt ea quæ deſunt corrigas, & conſtituas per ciuitates presbyteros, ſicut & ego diſpoſui tibi:*

2.Tim 3.2. Εἴ τις ἐστὶν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ, τέκνα ἔχων πιστὰ, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.

6 ‖ Siquis eſt inculpatus, ¨ vnius vxoris vir, liberos habens fideles, qui non ſint obnoxij crimini luxus, aut ¨ refractarij.

6 *Siquis ſine crimine eſt, vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accuſatione luxuriæ, aut non ſubditos.*

Δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς Θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·

7 Oportet enim epiſcopum inculpatum eſſe, tanquam Dei ¨ diſpenſatorem, ¨ non ſibi pertinaciter placentem, non iracundum, ¨ non vinoſum, non percuſſorem, non turpem quæſtum facientem.

7 *Oportet enim epiſcopum ſine crimine eſſe, ſicut Dei diſpenſatorem, non ſuperbum, non iracundum, non vinolentum, non percuſſorem, non turpis lucri cupidum:*

Ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ·

8 Sed hoſpitalem, ¨ bonorum amantem, ¨ temperantem ¨ iuſtum, pium, continentem:

8 *Sed hoſpitalem, benignum, ſobrium, iuſtum, ſanctum, continentem:*

Ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.

9 ¨ Tenacem ¨ fidelis illius ſermonis ¨ qui ad doctrinam facit, vt poſſit & exhortari doctrina ſana, & contradicentes conuincere.

9 *Amplectentem eum qui ſecundum doctrinam eſt, fidelem ſermonem, vt potens ſit & exhortari in doctrina ſana, & eos qui contradicunt arguere.*

¶ *Seruatoris*, σωτῆρος. Id eſt, qui nobis vitam dedit, non autem duntaxat conſeruauit, aut periclitantes liberauit, iam enim eramus in morte. Et vocabulum σωτῆρος ita expoſuit Cicero ipſe lib.4.in Verrem, faſſus ita magnum eſſe hoc nomen vt Latino vno verbo exprimi non poſſit. Vide 1. Timoth.1.1. ¶ *In communi fide*, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id eſt, fidei reſpectu, quę quidẽ & Paulo patri & Tito filio communis erat, vt hac ratione ſint fratres, ſicut miniſterij reſpectu ille genuit, hic genitus eſt in fide.

4 *Gratia* [*ſit tibi*,] χάρις. Cur iſta adiecerim, expoſuimus Rom.1.7. ¶ *Miſericordia*, ἔλεος. Vide 1.Tim.1.1. Origenes hoc non legit, neque Syrus interpres.

* 5 *Reliqui*, κατέλιπον. Nempe quum ibi ſatis multo tempore hæſiſſet captiuus & minimè tamen otioſus Act.27.7. vel in illa peregrinatione trium menſium in Græcia Act. 20.23. ¶ *Corrigas*, ἐπιδιορθώσῃ. Pergas corrigere. Ita conuertit ex Chryſoſtomo Eraſmus, propter additam præpoſitionem ἐπὶ, quæ indicat Titum in eo opere perficiẽdo Paulo ſucceſſiſſe. ¶ *Conſtituas*, καταστήσῃς. Vide Act. 14.23. ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην, vt ego tibi ordinaui. Vide etiam 1.Timoth.5.22.

6 *Vnius vxoris vir*, μιᾶς γυναικὸς ἀνὴρ Vide 1.Timoth.3.1, & 5.9. ¶ *Refractarij*, ἀνυπότακτα. Sic propriè dicuntur equi vel boues qui iugum ſubire nolunt. Vulgata. *Non ſubditi*, non expreſſa vi Græcæ vocis. Eraſmus, *Intractabiles*. Syrus interpres legit præterea ἀπὸ κραιπάλης, *præ crapula*.

7 *Diſpenſatorem Dei*, Θεοῦ οἰκονόμον. Id eſt, quem Dominus donorum ſuorum diſpenſatorem conſtituit. ¶ *Non ſibi pertinaciter placentem*, μὴ αὐθάδη. Vel, non aſperis moribus, & difficili quadam natura, qualis fuit Cæcilius ille Pomponij Attici auunculus. Oritur autem hoc vitium ex eo quòd cuipiam cæteri præ ſeipſo diſpliceant: vt hoc vitium meritò ſit à Græcis αὐθάδεια vocatum, quam meritò dixit Plato τῆς ἐρημίας ξωΐκον, vt annotauit doctiſſimus interpres. Ab eo autem vitio alieniſſimos eſſe oportet Chriſti miniſtros, quibus contrà nihil eſſe debet καινωνικόπερον. Vulgata, *Superbum*, & mox verſ. 10. *Inobedientem*. Eraſmus, *Præfractum*. Gallicè poſſis vocare, *Content de ſa perſonne*. ¶ *Non vinoſum*, μὴ πάροινον. Vulgata, *Vinolentum*. quod meritò mutauit Eraſmus. Vide 1.Timoth.3.3.

8 *Bonorum amantem*, φιλάγαθον. Vulgata, *Benignum*, improprié. Eraſmus, *Bonarum rerum ſtudioſum*. Ego malo ad perſonas quàm ad res referre. Dixiſſet enim potius φιλόκαλον: quanquam illud ex hoc conſequitur. ¶ *Temperantem*, σώφρονα. Vel circunſpectum & ſani iudicij, & ſingulare moderationis exemplar. Id enim ſignificari nomine σωφροσύνης ſæpe iam diximus, quanuis interdum minus latè pateat. Vulgata & Eraſmus *Sobrium*, ambiguè, nec ſatis expreſsè hoc in loco. Hieronymus, *Caſtum*, vel *pudicum*: eo nomine etiam Veterem interpretem reprehendens quòd pro *pudico prudentẽ* verterit: nõ rectè profectò, vt rectè annotauit Eraſmus. *Nam* (inquit Eraſmus) *tuendæ virginitatis ſtudio, quicquid poteſt ad ſuas pertrahit copias.* Quaſi verò σωφροσύνη ab vxoribus non requiſierit Apoſtolus, 1.Timoth.2.15. ¶ *Iuſtum, pium*, δίκαιον, ὅσιον. Iſta non ſunt ſynonyma, ſed illud quidem ad poſteriorem tabulam Legis, hoc verò ad priorem ſpectat.

9 *Tenacem*, ἀντεχόμενον. Vulgata, *Amplectentem*, non rectè. ¶ *Fidelis illius ſermonis*, τοῦ πιστοῦ λόγου. Certum ſeu fidum ſermonem vocat ſuo more, cui meritò credi poſſit, ſiue qui nunquam fallat. quamobrem etiam veritatis nomine ſignificatur, Iohan.17.17. & alibi ſæpe. Vetus interpres & Eraſmus articulum omiſerunt, qui tamen ſua emphaſi non caret: & vim habet pronominis demonſtrantis ſæpiſſimè in his libris, reſpondens videlicet Hebræorum literæ ה [*he*] quam notificantem vocant. *

¶ *Qui ad do-*

¶ *Qui ad doctrinam facit, κατὰ τὴν διδαχήν*: Id est, qui verè sit accommodatus ad erudiendos, siue (vt loqui solet Paulus) ædificandos auditores: nam id demum meretur doctrinæ nomen. vel, qui sit iis quæ edoctus es consentaneus. Syrus autem interpres perinde hunc locum vertit, acsi scriptum esset, *τῆς διδαχῆς τῆς τῆς πίστεως λόγου, doctrinæ sermonis fidei*, Vulgata & Erasmus, *Qui secundum doctrinam est* admodum obscuré.

Εἰσὶ γὰρ πολλοὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς.	10	Sunt enim multi refractarij, & vaniloqui, & mentium deceptores, maximè qui sunt ex Circuncisione.	10	*Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui & seductores, maximè qui de Circuncisione sunt.*
Οἷς δεῖ ἐπιστομίζειν· οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.	11	Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.	11	*Quos oportet redargui: qui vniuersas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.*
Εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.	12	Dixit quidam ex ipsis proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, ventres pigri.	12	*Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri.*
Ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής· δι' ἣν αἰτίαν ἔλεγχε αὐτοὺς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει·	13	Testimonium hoc est verum. quam ob causam eos redarguito præcisè, vt sani sint in fide:	13	*Testimonium hoc verum est. quam ob causam increpa illos durè, vt sani sint in fide.*
Μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.	14	‖Non attendentes Iudaicas fabulas, & mandata hominum auersantium veritatem.	14	*Non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum auersantium se à veritate.* 2.Tim 1 4.
Πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς· τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις.	15	‖Omnia quidem pura puris: pollutis autem & non credentibus nihil est purum, sed polluta est eorum & mens & conscientia.	15	*Omnia munda mundis, coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia.* Ro.14.10.
Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.	16	Deum profitentur se scire, sed factis negant, quum sint abominandi, & rebelles, & ad omne opus bonum reiectanei.	16	*Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, quum sint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.		CAP. II.
Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.	1	AT tu loquere quæ decent sanam doctrinam.	1	*TV autem loquere quæ decent sanam doctrinam.*
Πρεσβύτας νηφαλίους εἶναι, σεμνούς,	2	Vt senes sobrij sint, venerã-	2	*Senes vt sobrij sint, pu-*

10 *Ex circuncisione*, ἐκ περιτομῆς. Id est, ex Iudæis, μετωνυμικῶς. quanquam non simpliciter puto Iudæos ab Euangelio prorsus abhorrentes hoc nomine significari, sed eos qui cum Christo Legem coniungebant, quales iam tum fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

11 *Os obturare*, ἐπιστομίζειν. Sic rectè Erasmus, pro quo Vulgata, *redarguí*, ἐλέγχεσθαι.

12 *Ex ipsis*, ἐξ αὐτῶν. Ex ipsis, inquit, Cretẽses alloquens Iudæorum placitis addictos. ¶ *Propheta*, προφήτης. Cur Epimenidem vocet non philosophum sed prophetam Cretensium, liquere potest ex istis quæ de eo scribit Laërtius, λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς Θεῷ· φασὶ δὲ καὶ γνωστικώτατον γεγονέναι. *Ferunt*, inquit, *Cretenses ipsi tanquam Deo sacrificare, vt qui affirment eum singulari quadam vi res futuras intelligendi præditum fuisse.* Subiicit deinde aliquot ipsius oracula idem Laërtius: & ab Athenienſibus etiam perhonorificè accersitum dicit, lustrãdæ vrbis causa: vnde prodierunt aræ illæ Dei ignoti; quarum vnius fit mentio Act.17.23. Et Cicero quoque libro de Diuinatione primo Cretensem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem sunt vaticinati: & Apuleius lib.2. florid. illum cognominat fatidicum. Alioquin etiam communi nomine notum est poëtas dici vates. ¶ *Cretenses*, &c. Κρῆτες, &c. Hoc potius ad Epimenidem Cretensem quàm ad Callimachum esse referendum apparet ex iis quæ diximus. Non dissimilis prorsus versiculus legitur apud Hesiodum in Theogonia, translata ad pastores sententia, qui iam pridem & ipsi propter otium malè audiunt, ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον, vt potuerit Callimachus quoque ad versiculum Epimenidis alludere in simili argumento. Illud autem κακὰ θηρία omnino interpretari licet in vernaculo nostro sermone ad verbum, *mauuaises bestes*.

13 *Præcisè*, ἀποτόμως. Id est, expresse ac sine vllis ambagibus. Itaque Vulgata, conuertit, *Duré*. Erasmus, *Seueriter*. Vide Rom.11.22. ¶ *Vt sani sint*, ἵνα ὑγιαίνωσι. ὑγιὲς, id est *sanum*, Græcis dicitur quicquid meritò probandum est, & quale esse debet, id est, integrum & sine vitio.

15 *Pura*, καθαρά. Pura vocat Apostolus quibus vti bona conscientia liceret: puros autem eos quibus notum erat libertatis per Christum partæ beneficium, sublatum videlicet ciborum discrimen legale, quam speciem delegit præ cæteris Apostolus, quòd in eiusmodi rebus externis pietatem collocare magnus & crassus error esset. Puris autem opponit non eos ex Iudæis qui per ignorantiam beneficij Christi, vel infirmitatem, adhuc ista legalia obseruabãt, ac exemplo suo vbique monet vt qui firmi sunt maximã infirmorũ habeant rationẽ: sed opponit hypocritas & malitiosè ac pertinaciter veritati obsistẽtes, quibus ne tantillum quidem cedendum esse, sed fortiter obsistendũ, ex ipso Apostolo didicerat Titus Gal.2.3. ¶ *Et mens & conscientia*, καὶ νοῦς καὶ συνείδησις. Mentis nomine declarat intelligentiam θεωρητικὴν, in qua collocatur σωτήρησις, quæ præpositiones suppeditat. συνείδησις verò, id est, conscientia, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & assumptiones promit. Quòd si vtraque illa facultas est deprauata, quæ tandem erit conclusio τοῦ κριτηρίου? Loquitur autem de mente & conscientia, quatenus istos oportuit luce Dei illustrari ad rectè de rebus diuinis iudicandum.

16 *Reiectanei*, ἀδόκιμοι. Vide 1.Corinth.9.27, & 2.Tim. 8.3. Videntur autem mihi vocari βδελυκτοὶ qui sibi videbantur omnium sanctissimi. ἀπειθεῖς qui se iactabant supra Legem etiam aliquid facere. ἀδόκιμοι qui quum videri vellent tenere iustitiæ regulam, omnium tamen minimè norant quæ vera sit iustitia.

IN CAPVT II.

2 *Venerandi*, σεμνοί. Alioqui nimirum senectutem ipsam dehonestaturi, nisi & verbis, & ipso habitu grauitatem senilem præ se ferant. Vulgata, hoc non legit. Nam duæ illæ voces quæ leguntur, nempe *pudici, prudentes*, vni Græco nomini σώφρονες respondent, altera redundante, vt diximus etiam suprà 1.Tim.3.2.

σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

Πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους·

Ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλανδρους εἶναι, φιλοτέκνους,

Σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουργούς, ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν· ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ βλασφημῆται.

Ephes.5.23.

Τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν·

Περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα,

Λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον· ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ὑμῶν λέγειν φαῦλον.

Δούλους, ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶναι, μὴ ἀντιλέγοντας·

Ephes. 6.3. col.3 22 1.pet.2. 18.

Μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν· ἵνα τὴν διδασκαλίαν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.

Ἐπεφάνη γὰρ ἡ χάρις τοῦ Θεοῦ ἡ σωτήριος πᾶσιν ἀνθρώποις.

1.Cor 11 col.1.22.

di, temperãtes, ſani fide, charitate, tolerantia.

3 Anus itidem, vt *ſint* habitu qui ſanctimoniam deceat, non calumniatrices, non vino multo addictæ, honeſtatis magiſtræ:

4 Vt ſapere doceant adoleſcentulas, vt ſint maritorum ac liberorum amantes,

5 Temperantes, caſtæ, domi manentes, bonæ, ‖ quæ ſeſe ſubiiciant ſuis viris: ne ſermo Dei blaſphemetur.

6 Adoleſcentulos itidem adhortare vt ſint temperantes:

7 Per omnia teipſum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, grauitatem,

8 Sermonem ſanum, qui damnari non poſſit: vt qui ſe ex aduerſo *opponit*, erubeſcat, nihil habens quod de vobis dicat mali.

9 ‖Seruos *hortare* vt ſuis dominis ſeſe ſubiiciant, in omnibus vt ſint *eis* accepti, non reſponſatores:

10 Nihil interuertentes, ſed omnem bonam fidem oſtendentes, vt doctrinam Seruatoris noſtri Dei ornent in omnibus.

11 ‖Illuxit enim gratia illa Dei ſalutifera quibuſuis hominibus.

dici, prudentes, ſani in fide, in dilectione, in patientia.

3 *Anus ſimiliter in habitu ſancto, non criminatrices, non multo vino ſeruientes, bene docentes:*

4 *Vt prudentiam doceãt adoleſcentulas, vt viros ſuos ament, filios ſuos diligant,*

5 *Prudentes, caſtas, domus curã habentes, benignas, ſubditas viris ſuis, vt nõ blaſphemetur verbum Dei.*

6 *Iuuenes ſimiliter hortare vt ſobrij ſint:*

7 *In omnibus teipſum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina integritatem,*

8 *Verbum ſanum, irreprehenſible: vt is qui ex aduerſo eſt vereatur, nihil habens malum dicere de vobis.*

9 *Seruos dominis ſuis ſubditos eſſe, in omnib⁹ placentes, non contradicentes:*

10 *Non fraudantes, ſed in omnibus fidem bonam oſtendentes: vt doctrinã Saluatoris noſtri Dei ornent in omnibus.*

11 *Apparuit enim gratia Dei ſaluatoris omnibus hominibus.*

¶ *Temperantes*, σώφρονες. Eraſ. *modeſti*, nihilo ſanè melius quàm Vulg. duabus illis quas dixi vocibus.

3 *Habitu qui ſanctimoniam deceat*, ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς. Sic puto ſatis commode explicatam Apoſtoli ſententiam. Vulgata, *In habitu qui religionem deceat.* ¶ *Honeſtatis magiſtræ*, καλοδιδασκάλους. Vulgata, *Bene docentes.* Eraſmus, *Vt honeſta doceant.*

4 *Vt ſapere doceant*, ἵνα σωφρονίζωσι. Vulgata, *Vt prudentiam doceant.* Eraſ. *Quo poſſint modeſtas reddere adoleſcentulas.* Neutrum recte, vt opinor. Et hic σωφροσύνη videtur latius patere quam ſuperiore & mox ſequenti ver. oppoſita nimirum iuuenili laſciuiæ, & aliis eius ætatis ac ſexus vitiis, quibus opponuntur virtutes, quas poſtea deſcribit.

5 *Domi manentes*, οἰκουργούς. Id eſt, quæ huc & illuc non oberrent. quod reprehẽdit 2.Tim.5.15. Huc pertinet quod Phidiam narrant Eleenſibus Venerem feciſſe quæ teſtitudinem pedibus calcaret. ſymbolum οἰκουρίας & ſilẽtij. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Domus curam habentes*, quanuis hoc ex illo conſequatur. Eraſmus, *Domus cuſtodes.* ¶ *Bonæ*, ἀγαθάς. Vulg. *benignas*, quas videtur morosis opponere. Stephanus noſter, minimè vana correctione, mauult coniunctim legi, οἰκουρὸς ἀγαθάς, id eſt, *bonæ cuſtodes domus*, fidæ videlicet ac diligẽtes matres familiãs.

7 *Grauitatem*, σεμνότητα. Grauitatem (inquit) non quæ homines arceat à miniſtri aditu, ſed quæ ad omnem reuerentiam honeſtam componat adeuntes. Quod autem in veteribus aliquibus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi videtur redundare, & ex margine irrepſiſſe, quum illic eſſet annotatum pro ἀδιαφθορίαν. Pro quo nonnulli rurſus legerunt δι' ἀφθορίαν, *per integritatem* Syrus autem interpres ſic totum hunc locum videtur legiſſe, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ σου ἔστω σοι λόγος ὑγιὴς, σεμνὸς, ἀδιάφθορος, *In tua doctrina ſermo ſit tibi ſanus, grauis & incorruptus.* Nam hæc tria retulit ad ſermonem.

9 *In omnibus*, ἐν πᾶσι. Hoc nonnulli ad prius membrum, quæ ſententia extat Coloſſ.3.22, nonnulli ad poſterius referunt: ego ad prius malo. Sed vtrouis modo hæc diſtinguas, particulam vniuerſalem ita nos oportet circunſcribere vt ea ſemper excipiantur quæ ſine Dei offenſione præſtari à ſeruis non poſſint. ¶ *Vt ſint [eis] accepti*, εὐαρέστους εἶναι, id eſt, ita ſe gerant vt dominis placeant illorum obſequia. Vulgata, *Placentes.* Eraſmus, *Illis placeant*, ſententia recte expreſſa. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui ſibi non diſpliceant, & ſuam fortunam, qualiſcunque eſt, boni conſulant. quam interpretationem Eraſmus meritò coactam ac violentam iudicauit. Ambroſius legit ἀρίστους, *optimos*, ſed corruptè. εὐαρεστὸς autem nonniſi paſſiuè accipi poteſt: vnde conſequitur à ſeruis hîc requiri non vt ſuis dominis in re quauis placere ſtudeant, ſed vt ita ſe gerant, vt in vniuerſo miniſterio ſuo grati, ſint optimo iure accepti heris ſuis, inter quæ duo longum & latum eſt diſcrimen.

10 *Nihil interuertentes*, μὴ νοσφιζομένους Vulgata, *Non fraudantes.* Eraſmus. *Non ſuffurantes*, Vide act.5.2.

¶ *Fidem*, πίστιν. Fides hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaque Fidem omnem oſtendere, ſignificat fideliter & abſque vlla fraude res domini ſui tractare.

11 *Saluifera*, σωτήριος. Id eſt, σωτηρίας παρέχουσα. Atticè. quam generis enallagen qui non animaduerterunt, malè legerunt σωτῆρος, *ſeruatoris.* quanuis ita loquatur noſter Apoſtolus infrà, 3.4. ¶ *Quibuſuis*, πᾶσι. Vulg. & Eraſmus, *omnibus.* Sed hæc particula hoc loco & aliis pleriſque non eſt vniuerſalis ſed indefinita: qua de re diximus 1. Timoht. 2.1. cuius diſcriminis ignoratione, Spiritus erroris maximas & periculoſiſſimas diſputationes in Eccleſiam inuexit, noſtro ſeculo renouatas.

12 *Munda-*

Παιδεύουσα ἡμᾶς ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσέβειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶνι·

12 Erudiens nos vt abnegatà impietate & mundanis cupiditatibus, sapienter & iustè & piè viuamus in præsenti seculo:

12 *Erudiens nos vt abnegantes impietatē & secularia desiderìa, sobriè & iustè & piè viuamus in hoc seculo:*

Προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, καὶ ἐπιφάνειαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

13 Expectantes beatam illam spem & illustrem illum aduēntum gloriæ magni illius Dei ac Seruatoris nostri, *nempe* Iesu Christi,

13 *Expectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni Dei & Saluatoris nostri Iesu Christi,*

Ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώσηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.

14 Qui dedit semetipsum pro nobis, vt redimeret nos ab omni iniquitate, & purificaret sibiipsi populum peculiarem, studiosum bonorum operum.

14 *Qui dedit semetipsum pro nobis vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum.*

Ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σου περιφρονείτω.

15 Hæc loquere & exhortare, & argue cum omni imperio. nemo te despiciat.

15 *Hæc loquere & exhortare; & argue cum omni imperio. nemo te contemnat.*

---

12 *Mundanis cupiditatibus*, τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. Id est, Cupiditatibus carnis, vt alibi loquitur, quæque ad præsentis vitæ ac mundi rationes referuntur. Et videtur mihi Paulus hoc loco vt Rom. 1. 18. omnia in quibus ab hominibus extra regenerationis gratiam peccatur, ad duo capita reuocare, nēpe ἀσέβειαν in Deum, & ἀδικίαν in proximum. Videtur autem Apostolus aludere ad baptismi catechumenorum veterē formulam quæ etiam cōfirmatur vocabulo ἐπερωτήματος. 1. Pet. 3. 21. vt ibi plenius exponemus. ¶ *Sapienter*, σωφρόνως. Id est, vt verè ex Dei Spiritu sapientem & prudentem hominem decet. Nam hoc aduerbio, vt arbitror, significatur qualem esse deceat Christianum absolute in sese consideratum, quem deinde oporteat reipsa sic testari vt erga proximum δικαίως, erga Deū εὐσεβῶς se gerat. Vulg. maluit ad sobrietatem referre.

13 *Et illustrem illum aduentum*, καὶ ἐπιφάνειαν. Sic placuit conuertere nomē ἐπιφανείας, quod vsurpauit Paulus de industria, vt eius posterioris aduentus iubar illud maximè illustre oculis nostris repræsentaret. Dicuntur enim ἐπιφάνειαι quæ repētè conspecta oculos omnium in se conuertunt, quòd cum splendore quodam emicent. vt explicat etiam Chrysost in 2. Tim. homil. 9. Vetus igitur interpres hoc non expressit quum passim conuerteret *Aduentum*, id est, παρουσίαν, quem quum aliis aliquot locis sequutus sit Erasmus, mirari posset quispiā cur hoc in loco maluerit interpretari *Illustrationem*, quum præsertim quæ sit vis τῆς ἐπιφανείας optimè in suis annotationibus exposuerit. Sed hoc quid rei sit, mox dicam. ¶ *Gloriæ magni illius Dei ac Ser.* & c. τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτ. &c. Nobis quidem non desunt plurimæ apertissimáque deitatis Christi testimonia, qui nisi verus esset Deus, certè nobis adorandus non esset. Cur igitur quæcunque sē nobis offerunt eiusmodi vt sine manifesta calumnia nō possint aliò torqueri, vtrisque manibus, imò manibus ac pedibus, imò viui ac mortui totis viribus non potius retineamus quàm vel tantillum hæreticis concedamus? Itaque Erasmum sanè nolim in eo imitari quod nobilissimos quosuis locos ad eam rem pertinentes, non modò nobis sciens ac prudēs sinat è manibus elabi, sed etiam totis viribus extorquere conetur. Neq; verò reformido nequis æquus iudex vllum hîc in me candorem requirat, quasi cum mortuis velim luctari. Dico quod res est, nec dissimulari debet in quoquā quod ipsum nostræ religionis caput petit. Iure autem an iniuria, hoc dicam, iudicent qui ea legerint quæ in superioribus epistolis passim in hoc argumento sunt à me aduersus illius opinionem explicata. Illis verò hæc etiam adiungere licebit. Non adfero eorum interpretum & Græcorum & Latinorum auctoritatem qui summo consensu hunc locum aduersus Arrianos tanquam apertissimum citarunt, (quibus ipse vnicum Ambrosium opponit, cuius tamen commentariis multa passim adulterina & barbara infarta esse quum alibi conqueratur, hîc sanè manifestè ex stilo ipso ita esse factum apparet) sed veritatem ipsam adfero. Primùm, nomen ἐπιφανείας nusquam tribui in Nouo testamento nisi Filio, imò ne παρουσίας quidem. Deinde, postulare Græci sermonis constructionem vt ad vnum idémque subiectum (id est, ad vnum Iesum Christum) referatur vtrunque prædicatum. Quod igitur ad prius attinet, videamus quomodo Erasmus respondeat. *Non hîc*, inquit, *simpliciter nominatur aduentus Patris, sed aduentus gloriæ, quam interim expectamus in humilitate constituti. Tunc apparebit maiestas nostra quum aperietur gloria magni Dei patris & seruatoris nostri Iesu.* Quæso vero, lector attentius mecum hanc rationem expende. Quoniam adiungitur nomen Gloriæ, idcirco ἐπιφάνεια non significabit quod reliquis omnibus locis (id est, splendentem illam & coruscam Domini apparitionem) sed φωτισμόν. i. illustrationem? idq; non Dei ipsius respectu, cuius gloriæ in sese nihil detrahi nec accedere potest, sed nostri habita ratione, qui tum illustrabimur quum gloria illa Dei aperietur: vt quodammodo etiam tum in nobis Dei gloria illustretur. Imò verò quis tam est cæcus & hebes vt ista non videat manifestè esse detorta? quis, inquam, non videt ἐπιφανείας significationem ex aliis locis potius petendam? quis ista non intelligit cohærere: & augustam aducētus Dei maiestatem his titulis declarari, qui non ad nos, sed ad Deum ipsum referantur? & tamen hæc causa fuit cur ἐπιφάνειαν hoc loco conuerterit illustrationem, Apostoli sententia minimè certè expressa. Quod autē ad alterum attinet, quum scriptum sit ἐπιφάνειαν τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, non autem τοῦ μεγάλου Θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico non magis probabiliter ista posse ad duas distinctas personas referri quàm illam loquutionem ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Nam id certè postulat Græci sermonis vsus, quum vnus tantùm sit articulus, duobus istis, nempe Θεοῦ καὶ σωτῆρος & Θεὸς καὶ πατήρ, communis: quum præsertim (vt antè dixi) nunquam ἐπιφάνεια aut παρουσία nisi vni Filio tribuatur. Itaque sic cōcludo, Christum Iesum hîc apertè magnum Deum dici, qui & beata illa spes nostra metonymicè vocatur. Illi igitur, vt verè magno & æterno Deo, ἀμώμητῳ καὶ σωναΐδιῳ. Patri & Spiritui sancto, sit gloria & laus omnis in secula seculorum.

14 *Peculiarem*, περιούσιον. Vulgata, *Acceptabilem*, prorsus malè. Hebr. סגלה [*segullah*,] quasi charissimas & pretiosissimas opes, quas vulgò dicimus *le cabinet*. περιουσίαν enim vocāt Græci quod quum supersit, reconditur. vt Geta ille Terentianus peculium suum definit, quod vnciatim vix de demenso suo suum defraudans genium comparsit miser. Eiusmodi verò facultates maximè omnium proprias nobis putamus & charissimas: adeo vt vix extremis necessitatibus quicquam ex illis desumatur. Gallice possis vocare *L'espargne*. Hoc autē vocabulum finxerunt Græci interpretes, vt etiam θησαυρὸν de quo diximus Matth. 6. 11. quod postea vsurpare nō dubitarunt disertissimi etiam theologi, vt Chrysostomus & Nazianzenus.

15 *Imperio*, ἐπιταγῆς. id est, Cum auctoritate summa, tanquam Dei legatus, neque suo sed illius nomine agens omnia. Itaque adiecit *Nemo te despiciat*: quibus verbis grex potius videtur à Paulo quàm pastor ipse officij admoneri. Erasmus, *Cum omni præcipiendi studio*: non expressa Pauli sententia. ¶ *Despiciat*, περιφρονείτω. Hoc Græcum verbum Latino illi prorsus respondet. itaque τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hîc declarat quàm τὸ καταφρονεῖν: quo modo Græcus scholiastes rectè exposuit. neque in hoc verbo

duntaxat, ſed & in aliis περὶ ita accipitur: vt in περιβλέπω, περιλαμπω, & aliis aliquot. Interdum tamen τὸ περιφρονεῖν ſignificat circunſpicere, & in aliquo contemplando occupatum eſſe: vt in illo Ariſtophanis verſiculo ex Nebulis, Ἀερβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον. Id eſt, *per aërem gradior, & circunſpicio ſolem*, ſiue *in contemplando ſole occupor*. At Hieronymus, hunc eundem Ariſtoph. locum citans, longè aliter explicat, nempe *Scando per aërem, & pluris me noui eſſe quàm ſolem*. At iſta certè Hieronymi non ſunt. nam etſi illic pro deſpicere accipias τὸ περιφρονεῖν, tamen Deſpicere non aliud declarabit quàm ex ſuperiore loco Aſpicere. quanquam hæc quoque declaratio valde eſt violenta.

Κεφάλαιον γ.

Rom. 13. 1. Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι.

Μηδένα βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πραότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

1 Cor. 6. 11. Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους.

Ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν Θεοῦ,

2. Tim. 1. 9. Οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου.

Οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

Ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

Πιστὸς ὁ λόγος, καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ.

CAP. III.

1 SVggere ipsis vt ſeſe ſubiiciãt principatib⁹ ac potẽſtatibus, vt obtemperent, vt ad omne opus bonum ſint parati:

2 Ne cui maledicant, vt ſint à pugnis alieni, æqui, omnem exhibentes lenitatem erga quoſuis homines.

3 Nam eramus quondam & nos amentes, rebelles, errantes, ſeruientes cupiditatibus ac voluptatibus variis, in malitia & inuidia degentes, odioſi, alij alios odio proſequentes:

4 Sed poſtquam bonitas & erga homines amor apparuit ſeruatoris noſtri Dei,

5 Non ex operibus iuſtis quæ fecerimus nos, ſed ex ſua miſericordia ſeruauit nos per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus ſancti:

6 Quem effudit ſuper nos copiosè per Ieſum Chriſtum ſeruatorem noſtrum:

7 Vt iuſtificati illius gratia, hæredes efficeremur ſecundum ſpem vitæ æternæ.

8 Certus *eſt* hic ſermo, & hæc volo te aſſeuerare, vt qui crediderunt Deo, curent bene agendo præire.

CAP. III.

1 *ADmone illos principibus & poteſtatibus ſubditos eſſe, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos eſſe.*

2 *Neminem blaſphemare, non litigioſos eſſe, ſed modeſtos, omnem oſtendentes manſuetudinem ad omnes homines.*

3 *Eramus enim aliquando & nos inſipientes, increduli, errantes, ſeruientes deſideriis & voluptatibus variis, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem.*

4 *Quum autem benignitas & humanitas apparuit ſaluatoris noſtri Dei,*

5 *Non ex operibus iuſtitiæ quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit per lauacrum regenerationis, & renouationis Spiritus ſancti:*

6 *Quem effudit in nos abunde per Ieſum Chriſtum ſaluatorem noſtrum:*

7 *Vt iuſtificati gratia ipſius, hæredes ſimus ſecundũ ſpem vitæ æternæ.*

8 *Fidelis ſermo eſt, & de his volo te confirmare, vt curent bonis operibus præeſſe qui credunt Deo:*

IN CAPVT. III.

1 *Ipſis*, ὑποτάσσεσθαι. Nempe tuis auditoribus.

2 *Ne cui maledicant*, βλασφημεῖν. Vulgata, Blaſphemandi verbo vtitur, quod ad Deum proprie refertur. Mihi verò videtur de ſecundæ tabulæ virtutibus loqui hoc loco: ac etiam alludere ad Pſalm. 15. & quaſi eius interpretem agere. Vide Matth. 9. 3. & 15. 19.

3 *Rebelles*, ἀπειθεῖς. Vulg. *increduli*, id eſt ἄπιστοι perperã.

5 *Ex operibus iuſtis*, ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad verbum, *Ex operibus quæ [ſunt] in iuſtitia*, id eſt, iuſtè, ex Hebræorum idiotiſmo, quem ſæpiſſimè iam annotauimus. Quòd autem nonnulli de operibus Legis Moſis, id eſt ceremoniis duntaxat hoc accipiunt, copiosè refutauimus non vno loco. Certè non valeret antitheſis miſericordiæ, niſi omnia opera ſemel excluderentur, vti fatebitur quiſquis non erit nimium contentioſus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operibus fidem præcedentibus. Ergo primùm omnia excludantur opera præparatoria. Deinde explicetur quid ſit Seruare, an videlicet hoc nihil aliud ſit quàm Merendi facultatem tribuere. hoc verò qui dicit, nónne apertè verbum Dei detorquet? ¶ *Per lauacrum*, διὰ λουτροῦ. Vel argumentatur à Baptiſmi ſacramento (vt alibi ſolet) ſicut expoſuimus Galat. 3. 27. & Col. 2. 12. re videlicet cum ſigno coniuncta: aut ſimpliciter de noſtri per Spiritum ſanctum cum Chriſto coniunctione & iſtius effectis loquitur. Nam & Chriſtus ipſe alibi de eadem re loquens, aquam cum Spiritu coniungit: neque Baptiſmi tamen peculiariter meminit, ſed Spiritum ſanctum ab ipſius in nobis effectu, aquã vocat, nẽpe Ioh. 3. 1. ſicut & alibi eundem comparat igni, Matthæi 3. 11. ¶ *Spiritus ſancti*, πνεύματος ἁγίου. Id eſt, quã præſtat & efficit vis Spiritus ſancti. Quid ſit autem renaſci & regenerari, alibi dictum eſt.

7 *Vt iuſtificati*, &c. ἵνα δικαιωθέντες, &c. Iuſtificationis nomen largè accipio, ita vt complectatur quicquid à Chriſto conſequimur tum per imputationem, tum per Spiritus in nobis ſanctificandis efficaciam, vt ſimus ἄρτοι, id eſt, perfecti & integri in eo. Sic quoque accipitur Iuſtificandi verbum Rom. 8. 30.

8 *Aſſeuerare*, διαβεβαιοῦσθαι. Id eſt, vt rem certiſſimã & de qua minimè ſit ambigendum aſſerere. Eſt enim apud Græcos etiam actiua huius verbi ſignificatio, & ſic etiam eadem conſtructione Cicero de Claris Oratoribus, *Interest*, inquit, *videre quemadmodum aduerſarius de quaque re aſſeueret*. ¶ *Qui crediderunt Deo*, οἱ πεπιστευκότες τῷ Θεῷ. Rectè. Nam ij ſoli quæ verè ſint bona opera norunt, & verè bene agendi facultatem diuinitus ſunt nacti, cæteris & in notitia cæcis & ad bene agendum penitus ineptis. ¶ *Curent*, φροντίζωσι. Id eſt, ſummo ſtudio enitantur. Nec enim friget vera in Deum & proximum charitas: & magnum ac perdifficile eſt certamen inter Carnem & ſanguinem: teſte ipſo Apoſtolo Rom. 7. 24. ¶ *Bene agendo præire*, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Id eſt, ſanctæ & rectæ vitæ antiſtites eſſe, vt apud Quintilianũ Sulpitius iuris, & apud Plinium Plato ſapientiæ antiſtes. Vulg. & Eraſ. *bonis operibus præeſſe*. obſcurè admodũ quanuis προΐστασθαι ſic accipiatur. 1. Tim. 3. 4. Sed varia eſt huius verbi notatio. Syrus videtur ſic illud accepiſſe vt Latinè dicitur aliquid præſtare qui illud efficit: quod non puto Græcè hoc verbo dici.

Ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις. μωρὰς δὲ ζητήσεις, καὶ γενεαλογίας, καὶ ἔρεις, καὶ μάχας νομικὰς παραίτησο· εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

Αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ·

Εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.

Ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικὸν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν· ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

Μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

Ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Τίτον τῆς Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη, ἀπὸ Νικοπόλεως τῆς Μακεδονίας.

9 Hæc illa sunt bona & hominibus vtilia: ‖ stultas autem quæstiones & genealogias & contentiones ac pugnas legales cohibe: sunt enim inutiles & vanæ.

10 Hæreticum hominem post vnam & alteram commonefactionem reiice:

11 Vt qui noris euersum esse cum qui sit eiusmodi, & peccare, vt qui suopte iudicio sit condemnatus.

12 Quum misero Artemam ad te, aut Tychicum, stude venire ad me Nicopolin: nam illic decreui hyemare.

13 Zenam legisperitum & Apollo studiosè deducendum curato, nequid illis desit.

14 Discant autem etiam nostri bene agendo præire ad necessarios vsus, vt non sint fructus expertes.

15 Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei sit* cum omnibus vobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit Episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

9 *Hæc sunt bona & vtilia hominibus. Stultas autem quæstiones, & genealogias & contentiones, & pugnas legis deuita: sunt enim inutiles & vanæ.* 1.Tim. 1. 7 & 4.4. 2.tim.2.23.

10 *Hæreticum hominem post vnam & secundam correptionem deuita:*

11 *Sciens quia subuersus est qui eiusmodi est, & delinquit, quum sit proprio iudicio condemnatus.*

12 *Quum misero ad te Arteman aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolin: ibi enim statui hyemare.*

13 *Zenam legisperitum & Apollo felicitè præmitte, vt nihil illis desit.*

14 *Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad vsus necessarios, vt non sint infructuosi.*

15 *Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis. Amen.*

Scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

---

9 *Hæc illa sunt bona*, ταῦτά ἐστι τὰ καλά. Seruanda fuit vis articuli, à Vulgata & Erasmo, neglecta. ¶ *Genealogias*, γενεαλογίας. Vide 1. Timoth. 1.4. ¶ *Cohibe*, παραίτησαι. Vulgata, *Deuita*, Erasmus *Omitte*. Vide 2. Timoth. 2.16.

10 *Hæreticum*, αἱρετικόν. Vide Act. 5.17. ¶ *Et alteram*, καὶ δευτέραν. Hoc neque Claromontanus codex habet, neque commentaria Ambrosio inscripta, quod tamen legit Syrus interpres, & omnino retinendum puto.

¶ *Commonefactionem*, νουθεσίαν De priuata vel in presbyterio facta commonefactione istud accipe, vtpote ad ipsam personam directa. Nam alioqui ex pulpito potius hæreses quàm hæretici non semel atque iterum, quoties opus est, refelluntur: Sed & præire oportet redarguionem ex Dei verbo, vt ignorantia mera non peccatre hominem appareat. Et νουθεσίας vox (qua significatur quasi amissæ mentis repositio) declarat quomodo comparatam, & quorsum institutam esse commonefactionem oporteat: ne nobis illud Synesij, nostra culpa eueniat, νουθετήσας ἐκέπεισα, ὅπτιμήσας ἤρέθισα: ex quibus etiam verbis apparet Vulgatam, non satis proprie νουθεσίαν conuertisse *correptionem*. ¶ *Reiice*, παραιτοῦ. Ergo ex gregis numero ad tempus, idest, donec resipiscat, expulsum, ídque ritè, nempe presbyterij legitimo iudicio, vt alibi dictũ est. Non autem dicit, occide, inquiunt nonnulli: quasi verò hîc præscribatur officiũ magistratui. Noluit diuidere Christus hereditatẽ: nullus sit igitur familiæ herciscundæ iudex. Non condemnauit adulterã: ergo nulla de adulteriis quęstio habeatur. Denique non est ministrorum munus supplicio afficere fures homicidas, blasphemos, cinædos, incestuosos, sed duntaxat non resipiscẽtes, ex legitimo Ecclesiæ iudicio, Satanæ tradere: an illi propterea impunè abibunt? Sed hoc age Bellio & Academicis liceat adferre. causam enim suã agunt isti boni viri. Castellio, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax est, αἱρετικὸν, *pertinacem* conuertit.

11 *Suopte iudicio sit condemnatus*, αὐτοκατάκριτος. Post conuictam nimirum conscientiam in pertinacia perseuerans. Tertullianus de præscrip. interpretatur, *sibi damnatum*.

12 *Hyemare*, παραχειμάσαι. Ergo non tunc primùm in Cretam venit Apostolus, quum captiuus eò appelleret, vt narrat Lucas, Act. 25.6. nusquam tamen alibi in illa historia mentionem Cretæ faciens. Nec enim singula commemoranit quæ gessit Paulus, vt ex multis epistolarum ipsius locis apparet. Videtur autem omnino conferendum istud cum aliis non paucis Apostoli gestis in illud trimestre quo Paulus dicitur in Græcia versatus, neque quid ibi non vno proculdubio loco gesserit, commemoratur Act. 20.3.

13 *Studiosè deducendum curato* σπουδαίως πρόπεμψον. Id est, discedentem iuua cum magna cura. Vulgata, *solicitè præmitte*, quæ significatio verbi πρόπεμψον, non videtur huic loco conuenire.

14 *Etiam nostri*, καὶ οἱ ἡμέτεροι. Id est, nostri etiam ordinis homines, ministerio videlicet fungentes quũ opus erit, adsumptus rerum necessariarum Ecclesiæ causa faciendos, ne sese immunes censento ab eleemosynarum collatione; sed potius cæteris in hac etiam sanctæ vitæ parte exemplo suo præeant. Sic enim hunc locum intelligendum ostendit particula καὶ: & quod in præcedente versiculo dixit Apostolus de Zena & Apollo non sine viatico dimittendis. neque Paulus à Tito & aliis eius collegis aliud exigit, quàm quod ipsum facere pro viribus consueuisse testatur Act. 20.34. ¶ *Bene agendo præire*, καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Vide suprà, versu 8. ¶ *Fructus expertes*, ἄκαρποι. fructum appellat mercedem eiusmodi in fratres, charitati diuinitus promissam, vt 2. Cor. 9.6.

¶ *Qui primus*, πρῶτον. Hoc planè suppositititium, nec Syrus nec Latinus vetus interpres legerunt. Nec enim tunc inuaserat Ecclesiam illa episcopalis gradus tyrannis, nec episcopus angusta significatione, sed Euangelista fuit Titus. ¶ *Ex Nicopoli*, ἀπὸ Νικοπόλεως. Ne hoc quidem verum est. Nec enim dixit Apostolus ἐν ταῦτα παραχειμάσομαι, *hîc hyemabo*, sed ἐκεῖ, *illic*, vt omnino Nicopoli abfuerit quum hanc epistolam scriberet. Paulum autem ibi hyemasse liquet ex huius loci collatione cum Act. 20.6. vbi scribitur Philippis nonnisi post Paschæ dies soluisse. Rectè igitur Claromontanus codex non aliud habet quam πρὸς Τίτον ἐπιστολὴ τέλος, id est, *Finita est epistola ad Titum*.

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΦΙΛΗΜΟΝΑ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD PHILEMONEM.

NOVA INTERPR. VETVS.

ΑΥΛΟΣ δέσμιος Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ Τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, Φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν,

Καὶ Ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ, καὶ Ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ·

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ Θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ·

1 Thes.1 2. 2 thes 1 3. Ephes.10. 15. Colos.1 4. Εὐχαριστῶ τῷ Θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

Ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν Κύριον Ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους·

Ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν.

Χάριν γὰρ ἔχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.

1 PAVLVS captiuus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,

2 Et Apphiæ dilectæ & Archippo commiltoni nostro, & Ecclesiæ quæ domi tuæ est:

3 Gratia sit vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 ‖ Gratias ago Deo meo, semper mentionem tui faciens in precibus meis,

5 Quòd audiam tuam charitatem, ac fidem quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes sanctos:

6 Vt communicatio fidei tuæ efficax fiat, agnitione omnis eius boni quod est in vobis per Christum Iesum.

7 Gaudium enim habemus multum, & consolationem super dilectione tua, quòd viscera sanctorum refocillata sunt per te, frater.

1 PAVLVS vinctus Christi Iesu, & Timotheus, frater, Philemoni dilecto & adiutori nostro,

2 Et Appiæ sorori charissimæ, & Archippo cõmilitoni nostro, & Ecclesiæ quæ in domo tua est.

3 Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

4 Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis.

5 Audiens charitatem tuam & fidem quam habes in Domino Iesu & in omnes sanctos:

6 Vt communicatio fidei tuæ euidens fiat in agnitione omnis boni in vobis in Christo Iesu.

7 Gaudium enim magnum habui & consolationem in charitate tua, quia viscera sanctorum requieuerunt per te, frater,

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 *Et Apphiæ*, καὶ Ἀπφίᾳ. Hanc fuisse ipsius Philemonis vxorem, asserit Theodoretus lib. diuinorum decretorum quinto, cap. De matrimonio; quod mihi maximè videtur probabile: vt testatur etiam quod huic epistolę subscribitur in manuscriptis codic. Quorsum enim alioqui 5 de hoc negotio quod vnicam Philemonis familiam attingebat, huic quoque fœminę hæc epistola familiaris mitteretur? ¶ *Archippo*, τῷ Ἀρχίππῳ. Hunc ipsum arbitror esse Colossensium pastorem, ac fortassis Euangelistam, Colossensium 4.17. cui etiam fuerit hæc epistola inscripta, vt O- 10 nesimi commendationem apud Philemonem præsentia & auctoritate sua adiuuaret.

4 *Gratias ago*. εὐχαριστῶ. Loquitur Apostolus suo & Timothei nomine, tanquam solus, in tota hac epistola.

6 *Vt communicatio*, &c. ὅπως ἡ κοινωνία. Hoc cohæret 15 cum versiculo quarto. Communicationem autem fidei vocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. ¶ *Efficax*, ἐνεργής. Sic legimus in nostris omnibus Græcis codicibus: & ita quoque vertit Syrus interpres. Vetus tamen interpres legit εὐφανής, *euidens*, & fortasse rectius. ¶ *Agnitione*, &c. ἐν ἐπιγνώσει. Sensus est, Vt hac ratione omnes agnoscant & experiantur quàm diuites sitis in Christo, nẽpe fide, charitate & omni beneficentia. Nam virtus Spiritus habitantis in nobis hac ratione se prodit.

7 *Gaudium*, χάριν. Id est, χαρὰν, quo modo etiam & Syrus & Græci scholiastæ explicant non tantùm hoc in loco, sed etiam 2. Corinth. 1. 15. ¶ *Quòd viscera sanctorum*, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. Id est, quòd ita officiosè & proimptè refocillaris sanctos vt incredibili quadam voluptate sint intus perfusi. Nam viscerum nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa vsque animi penetralia descendentem declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatum. ¶ *Refocillata sint*, διαπέπαυται. Vulgata, *Requieuerunt*. inepté.

8 *Quod of-*

Διὸ πολλὴν ἐν Χριστῷ παῤῥησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον·

8 Quapropter quanuis multam in Christo libertatem habeam mandandi tibi quod officij tui est:

8 *Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet:*

Διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν ὡς Παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

9 *Tamen* propter charitatem potius precor, quum talis sim, nempe Paulus senex, nunc autem etiam captiuus Iesu Christi.

9 *Propter charitatē magis obsecro, quum sis talis vt Paulus senex nunc autem & vinctus Iesu Christi:*

Παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, ὃν ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, Ὀνήσιμον·

10 ‖Precor autem pro filio meo quem genui in vinculis meis, Onesimo:

10 *Obsecro te pro meo filio quem genui in vinculis, Onesimo:* Colo. 4. 9.

Τὸν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δέ σοι καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον.

11 Quondam tibi inutili, nunc verò tibi & mihi perutili.

11 *Qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi & tibi vtilis.*

Ὃν ἀνέπεμψα· σὺ δὲ αὐτόν, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, προσλαβοῦ·

12 Quem remisi: tu autem eum, id est viscera mea, excipe.

12 *Quem remisi: tu autem illum, id est mea viscera, suscipe.*

Ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, ἵνα ὑπὲρ σοῦ διακονῇ μοι ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου·

13 Quem ego cupiebam apud me retinere, vt pro te ministraret mihi in vinculis Euangelij:

13 *Quem ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi ministraret in vinculis Euangelij:*

Χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆσαι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον.

14 Sed absque tua sententia nihil volui facere, ne velut ex necessitate sit beneficium tuum, sed spontaneum.

14 *Sine consilio autem tuo nihil volui facere, vti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium.*

Τάχα, γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς·

15 Vtique enim propterea semotus fuit *abs te*, vt eum *à me* perpetuum recipias:

15 *Forsitan enim ideo discessit ad horam à te, vt æternum illum reciperes:*

Οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελφὸν ἀγαπητόν, μάλιστα ἐμοί, πόσῳ δὲ μᾶλλόν σοι καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ;

16 Non iam vt seruum, sed amplius quàm seruum, fratrem *videlicet* dilectum, maximè mihi quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?

16 *Iam non vt seruum, sed pro seruo charissimum fratrem, maxime mihi, quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?*

Εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν, προσλαβοῦ αὐτὸν ὡς ἐμέ.

17 Itaque si me socium habes, excipe eum tanquam me.

17 *Si ergo habes me sociū, suscipe illum sicut me.*

Εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε, ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλόγει.

18 Quòd siquid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.

18 *Si autem aliquid nocuit tibi aut debet, hoc mihi imputa.*

Ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρὶ, ἐγὼ ἀποτίσω· ἵνα μὴ λέγω σοι ὅτι καὶ σεαυτόν μοι προσοφείλεις.

19 Ego Paulus scripsi mea manu ego dependam: vt ne dicam tibi quòd teipsum etiam mihi insuper debeas.

19 *Ego Paulus scripsi mea manu, ego reddam: vt non dicam tibi quòd & teipsum mihi debes.*

Ναί, ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν Κυ-

20 Etiam, frater, *hunc* ego fru-

20 *Ita, frater, ego te frua-*

---

8 *Quòd officij tui est*, τὸ ἀνῆκον. Id est, τὸ πρέπον sive τὸ καθῆκον. quod te ex officio facere decet. Vulgata, *Quod ad rem pertinet*, absurdè. Syrus interpretatur τὰ δίκαια, *Quæ iusta sunt.*

9 *Precor*, παρακαλῶ. Opponitur ἀγάπῃ τῇ παῤῥησίᾳ, id est, blandus quidam amor, liberæ auctoritati, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ὑπιτάττειν, id est, *Imperare & Precari.*

11 *Inutili*, ἄχρηστον. Alludit proculdubio ad nomen Onesimi, quem dicit, sicut olim non respondit nomini suo, ita nunc planè nomini suo respondere.

12 *Id est viscera mea*, τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Id est, vt filium meum quem ego genui, vt diserte vertit Syrus interpres. Videntur enim filij quodammodo pars esse viscerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים [*rachamim*] vocant) proprie matri conuenit. quod in se transfert Paulus.

14 *Ne velut*, &c. ἵνα μὴ ὡς. Id est, vt non coactus, sponte hanc serui tui operam nobis commodaris. ¶ *Beneficium tuum*, τὸ ἀγαθόν σου. Id est, ἡ δέργασία σου. Hebr. טובך [*tubecha.* Vulgata & Erasmus ad verbum, *Bonum tuum.*]

15 *Vtique*, τάχα. Sic accipio hanc particulam vt non sit propriè dubitantis, sed affirmationem duntaxat emollientis, quomodo sæpe apud Aristot. τάχα & ἴσως accipiuntur, vt Nimirum & Vtique vsurpatur apud Latinos. Studet igitur Paulus blanda quadam ratione fugam Onesimi non quidem vt rectum aliquid laudare, vel penitus excusare, sed lenire tamen, commemorans diuina prouidentia sic omnia esse gubernata, vt non tam fuisse nunquam redituros Onesimus videri posset quam ad tempus secessisse, vt eum iam multis partibus pretiosiorem factum, & perpetuo addictum, Paulus restitueret Philemoni. Notandam enim puto vim præpositionis ἀπὸ in ἀπέχῃς, vt Paulus fugitiuum seruum non commendare sed restituere Domino suo videatur. Sic etiam agit Iosephus cum fratribus suis Gen. 45. 5. ¶ *Perpetuum*, αἰώνιον. Hebr. לעולם [*leholam*,] & alludit ad ea quæ de perpetuis mancipiis in Lege stabiliuntur, Exod. 21. 6. & Deuteron. 18. 17.

16 *Amplius quàm seruum*, ὑπὲρ δοῦλον. Vel *supra quàm seruum*, vt loquitur Cicero in Topicis. id est, conditione & statu potiorem tibique commodiorem quàm seruum: quanto nimirum maius est fratrem habere quam seruum. Sed & inde sequitur quod de perpetuitate dixerat. Nam manumissione finitur seruitus, cognatio verò sola morte finitur: quod in spirituali præsertim fraternitate valet: quū multi sint sanguine quidem fratres, animis vero non item. Vulgata, *Pro seruo*, quasi ὑπὲρ pro ἀντὶ ponatur, nullo modo expressa Apostoli sententia. ¶ *Et in carne*, καὶ ἐν σαρκί. Id est, & quatenus humano more tibi seruus est, dignus quem ames, & multo magis, quoniam tibi nunc frater est in Domino.

17 *Si me habes socium*, εἰ ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. Id est, Si mecum habere te putas communia bona, vt inter socios esse solent. ¶ *Tanquam me*, ὡς ἐμέ. Syrus interpres legit ὡς ἐμόν. *vt meum*: idque, vt opinor, rectius.

20 *Etiam frater*, [*hunc*] *ego fructum abs te consequar*, ναὶ ἀδελφὲ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην est in optandi modo positum: ideo sensus est, *Certè frater, sine vt abs te hoc beneficium*

* *impetrem*: & ſcita eſt Perroti collegæ mei cõiectura, exiſtimantis Paulum hac voce alludere ad ipſum Oneſimi nomen. Vide Matth. 15. 27. de particula Ναί, Ac ſi diceret Paulus, Ita ſe res habet de tuo Oneſimo. Fateor illum non fuiſſe tibi frugi ſeruum. ſed hoc mihi concede. Vulgata, *Ita, frater, ego te fruar*. Eraſmus, *Etiam, frater, ego te fruar*: admodum obſcuré. ¶ *Mea viſcera*, τὰ σπλάγχνα μου Hoc perinde eſt acſi diceret, Refice me & recrea hoc beneficio quo nihil erit mihi iucundius, niſi velimus rurſum viſcerum appellatione Oneſimum ipſum intelligi. ¶ *In Domino*, ἐν Κυρίῳ. Ita ſignificat ſe non æquum modò ac iuſtum petere, ſed quod etiam ipſi Deo gratum ſit futurum. Quinetiam hoc videtur aliquam habere obteſtationis ſpeciem.

εἰῳ· ἀνάπαυσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν Κυρίῳ.		ctum abs te conſequar in Domino: refocilla ⁂mea viſcera ⁂in Domino.	*in Domino: refice viſcera mea in Domino.*
Πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω ποιήσεις.	21	Scripſi tibi, confiſus fore vt auſcultes, vt qui norim te etiam amplius quàm dico facturum eſſe.	21 *Confidens in obedientia tua ſcripſi tibi, ſciens quoniam & ſuper id quod dico facies.*
Ἅμα δὲ καὶ ἑτοιμάζε μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ ὅτι διὰ τῆς προσευχῆς ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.	22	Simul autem etiam para mihi hoſpitium: ſpero enim me per preces veſtras donatum iri vobis.	22 *Simul autem & para mihi hoſpitium: nam ſpero per orationes veſtras donari me vobis.*
Ἀσπάζονταί σε, Ἐπαφρᾶς, (ὁ συναιχμάλωτός μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ)	23	Salutant te, Epaphras, (meus in captiuitate ⁂propter Chriſtum Ieſum ſocius)	23 *Salutant te Epaphras cõcaptiuus meus in Chriſto Ieſu,*
Μάρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συνεργοί μου.	24	Marcus, Ariſtarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.	24 *Marcus, Ariſtarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. ἀμήν.	25	Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* ⁂cum ſpiritu veſtro. Amen.	25 *Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cum ſpiritu veſtro. Amen.*
Πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης διὰ Ὀνησίμου οἰκέτου.		⁂Ad Philemonem miſſa fuit Roma per Oneſimum ſeruum.	

23 *Propter Chriſtum Ieſum*, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdum, vt alibi ſæpe annotauimus. Vulgata & Eraſmus, *In Chriſto*,

25 *Cum Spiritu veſtro*, κατὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν. Syrus interpres addit ἀδελφοί μου, *fratres mei*, quod fortaſſis ab iis expunctum eſt qui non conſiderarunt vni Philemoni inſcriptam hanc epiſtolã non eſſe, quãuis titulus hoc renuntiet. ¶ *Ad Philemonẽ*, πρὸς Φιλήμονα. In vetere manuſcripto codice hæc reperimus ſcripta hoc loco: Παύλου ἀποστόλου ἐπιστολὴ πρὸς Φιλήμονα καὶ Ἀπφίαν δεσπότας τοῦ Ὀνησίμου, καὶ πρὸς Ἄρχιππον τὸν διάκονον τῆς ἐν Κολοσσαῖς ἐκκλησίας, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης δι' Ὀνησίμου οἰκέτου. Id eſt, *Pauli Apoſtoli epiſtola ad Philemonem & Apphiam Oneſimi dominos, & Archippum Coloſſenſis Eccleſiæ miniſtrum, ſcripta eſt Roma per Oneſimum ſeruum.*

AD HE-

ΠΑΥΛΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ Η ΠΡΟΣ ΕΒΡΑΙΟΥΣ ἐπιστολή.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD HEbræos.

NOVA INTERPR. VETVS.

Κεφάλαιον α.

CAP. I.

CAP. I.

ΟΛΥΜΕΡΩΣ καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ Θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ,

1

MVLTIS vicib⁹ multísq; modis olim Deus loquutus Patrib⁹ in Prophetis, vltimis diebus hisce loquutus est nobis in Filio,

1

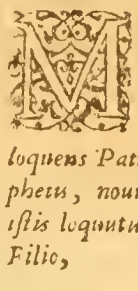

MVLTIFARIAM multísque modis olim Deus loquens Patribus in Prophetis, nouissimè diebus istis loquutus est nobis in Filio,

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Epistola Pauli*, ἐπιστολὴ Παύλου. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris codicibus, vno tantùm excepto, in quo duntaxat scriptum erat πρὸς Ἑβραίους, *ad Hebræos*, Hoc quidem constat, nunquam satis inter omnes conuenisse a quo scripta sit hęc epistola: quãuis Græci certatim Paulo vendicent, à quo scripta quidem fuerit, sed Hebraicè, id est, lingua tum in Iudæa familiari: quam deinde Lucas vel * Clemẽs quidam in Græcum sermonem conuerterit. Hæc autem afferri solent ab iis qui Pauli esse negant. Primùm quod Paulus nomen suum præscribere epistolis suis omnibus consueuit. Deinde quòd auctor huius epistolæ cap. 2. 3. sese auditoribus Apostolorum annumeret. Tertiò affertur argumentum sumptum à nomine διαθήκης, quod Hebræum non est. 9. 16. Quartò quod ex appendice 13. 23, videatur colligi posse scriptorem huius epistolæ non fuisse captiuum quum illam scriberet. Opponuntur autem his omnibus quæ scribuntur 2. Petri 3. 15. quæ certè videntur hanc epistolam velut intento digito monstrare. Ad illa verò obiecta sigillatim sic respondeo Si Pauli non esse existimanda est quoniam Pauli nomẽ non præfert. Ergo nullius esto, quum nullius nomen præferat. Ego verò contrà ex hoc ipso contenderim Pauli potius esse quàm alterius cuiusquam. Cur enim quispiam alius suum nomen reliquisset? At Paulo iusta causa fuit cur ἀνώνυμον epistolam Hierosolymam mitteret: nõ illa certè, opinor, quod Gentium esset peculiaris Apostolus, vt Petrus circuucisionis: sed quòd summè exosum sciret esse suum nomen Hierosolymitanis, Christiani nominis hostibus, ac proinde illorum rabiem iam grassantem & occasione fortasse captiuitatis ipsius Pauli exacerbatã, vt coniicere licet ex cap. 10. 33. & 34. nollet apposito suo nomine aduersus Ecclesiam inflammare. Et hãc etiam causam esse arbitror cur cap. 2. 3. quasi sui Apostolatus inuidiã euitãs, sese accenseat eorum auditoribus qui Christum ipsum loquentẽ audierant, ea figura quam Oratores ἀνακοινωσιν appellant: cuius etiã durioris exemplum habemus 1. Petri 4. 3. Quod autẽ attinet ad vocem διαθήκης fuit illa iam pridem Chaldæis & Syris vsitata, testãtibus Hebręis Grãmaticis iam olim in paraphrasi Hierosolymitana antiquissima vsurpatã: Gen. 24. 10. Nam apud Danielẽ ipsum plures quoque voces Grecę sic inflexæ reperiũtur, à Græcis Ionibus musices studiosis procul dubio desumptæ: sicut in his scriptis plurimas voces à Latinis desumptas recensuimus Matt. 5. 26. Mac. 14. 3. & 2. Timoth. 4. 13. & ex Hebraeo quoque nomen σειρὰς Act. 8. 32. vt iam tum hæ linguæ permiscebantur. De appendice autem huius epistolæ dicemus suo loco. Certè non pauca sunt in hac epistola quæ alibi apud Paulum totidem pene verbis scribi aliquot locis notauimus. Sed age libera hîc sunto hominum iudicia, modo in eo cõsentiamus omnes, verè dictatam hanc epistolam fuisse à Spiritu Sancto, & vt longè pretiosissimum thesaurum in Ecclesia conseruatam, qua certè nulla diuinius & artificiosius ostendit veterum rituum cum spirituali veritate analogiam nec apertius, vel copiosius describit Mediatoris illius nostri officium: tam excellente denique & tam exacta methodo scriptam, vt (nisi fortassis Apollos illam scripsisse existimari possit, cuius & eruditio & eloquentia cum maxima pietate coniuncta tantopere commendantur Act. 8. 24. & 28. & qui speciatim Iudæos dicitur coarguisse) vix alius quàm Paulus huius epistolæ scriptor esse potuerit.

¶ *Ad Hebræos*, πρὸς Ἑβραίους. Id est ad Ecclesias Iudææ, ac præsertim ad Hierosolymitanam. Nam Iudæorum nomen omnes eius gentis homines in genere tum designabat. Itaque speciali appellatione prouinciales, id est qui per orbem terrarum, ac pręsertim in Occidente & Asiæ minoris regionibus erant dispersi, ab iis distinguebantur qui antiquas sedes obtinebant. Illi, Ἑλληνισταί, isti, antiqua gentis appellatione, Hebræi dicebantur, vt apparet ex Act. 6. 1. ex quo tamen loco satis liquet Palestinæ Ecclesias ex duobus istis Iudæorum generibus fuisse coactas, neque tamen mirum est tum à situ, tum a maiore multitudine, vtrosque communi Hebræorum nomine significari. Summa autem huius epistolæ hæc est, Christum esse verum illum æternum & vnicum Prophetam, Regem, ac Pontificem, in quem omnes Patres per fidem respexerunt, & à quo doceri, regi ac sanctificari totam Ecclesiam oportet.

IN CAPVT. I.

1 *Multis vicibus multisque modis olim*, πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι. Vel, Multipliciter quondam ac diuersè. Sensus est, Eundem semper Deum ac sibi costantem fuisse, & eandem semper doctrinam gratuitæ in Messia reconciliationis: Deum verò non semel olim omnia, sed particulatim, deinde etiam diuersis modis suam illam perpetuam voluntatem declarasse per Prophetas, quo propius dies imminebat, eo clariorem lucem edentes: nunc verò demum per ipsum Filium nobis omnem veritatem plenissi-

mè patefecisse. Æquum esse igitur vt ministri Domino, Prophetæ Filio, (quem vnum & ipsi respexerint) vmbræ solido ipsi corpori cedant. Vulgata & Erasmus, *Multifariam multisque modis.* ¶ *Loquutus*, λαλήσας. Vulgata, *Loquens*: deprauata Apostoli sententia. ¶ *In Prophetis*, ἐν προφήταις. Id est, διὰ προφητῶν. Sed magna vis est Hebraismi, quo significatur Deum quasi Prophetis ipsis insidentem & animum & linguam eorum afflatu quodam peculiari fuisse moderatum, vt explicatur 2.Pet.1.21. ¶ *Vltimis*, ἐσχάτων. Ergo licet prophetica doctrina sufficeret credentibus ad æternam obtinendam salutem, tamen ad perfectius aliquid expectandum patres remittebat, vt loquitur Petrus, 1.Petr.1.10. Euangelicæ verò prædicationi, cuius minister fuit ipse Filius, nihil prorsus adiiciendum, nec alia reuelatio doctrinæ expectanda, quum hæc sit vltima. Iohan.15.15. ¶ *In Filio*, ἐν υἱῷ. Totum Christum intellige, qui & Deus & homo, vnus est Filius. Diximus autem quæ sit vis præpositionis ἐν in hac loquendi formula. Sed illud adiiciendum est, aliter loquutum fuisse Deum in Filio quàm in Prophetis. Fuit enim Filius & est verè & σωματικῶς siue ἐσωμάτως Deus: prophetæ verò duntaxat diuino spiritu acti, vt scribitur 1.Pet.1.21.

	Ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.	2	Quem constituit hæredem omnium, per quem etiam mundum condidit.	2 *Quem constituit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula.*
Coloss.1.15 Sup.7.26.	Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ ῥήματι τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, δι' ἑαυτοῦ καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς·	3	‖ Qui quum sit effulgentia gloriæ, & character personæ illius, sustineátque omnia verbo illo suo potente, purgatione peccatorum nostrorum per seipsum facta, sedit ad dextram maiestatis illius in *locis* excelsissimis.	3 *Qui quum sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius, portánsq; omnia verbo virtutis suæ, purgationem peccatorum faciens, sedet ad dextram maiestatis in excelsis:*

---

2 *Constituit*, ἔθηκε. Hactenus prima pars propositionis generalis huius epistolæ, Filium demum eum esse Prophetam siue doctorem qui, quod Deus per Prophetas aliquatenus & propositis vmbris significarat, re ipsa perfecit, & voluntatem Patris plenè patefecit mundo. Ab his autem verbis vsque ad dimidium versiculi tertij, declaratur altera pars generalis propositionis, Filium videlicet illum esse nostrum Regẽ ac Dominum, cuius imperio subsint omnia. Intellige autem, totum Christum, Deum videlicet & hominem, vt Iohan.5.27. Matth.28.18. Philipp. 2.9. ¶ *Heredem*, κληρονόμον. Id est, possessorem, & ex æquo cõsortem omnium cum Patre, Ioh.16.15. ¶ *Omnium*, πάντων. Omnia igitur in eo vno quærenda sunt, & omnia illi subiiciantur necesse est. nam πάντων accipiendum est neutro genere. Mosen autem in ipso statim initio noluit intempestiue nominare. ¶ *Mundum*, τοὺς αἰῶνας. Vulgata & Erasmus, *Secula*, id est, quæcunque vsquam vnquam extiterunt, extant, aut extabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, sicut infra, 11.3 vt positum sit עולמים [*holamim*] pro הנברא׳ים והנעשים [*hannibreim vehannaasim.*]

3 *Quum sit effulgentia gloriæ*, ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. Id est, is, in quo resplendet gloria illa ac maiestas Patris, alioqui infiniti & inconspicui. siue is in quo vno splendorem suum conspiciendum præbet Pater, qui propterea Coloss. 1.15. dicitur imago Dei inconspicui & 1. Cor. 4.4. ídque in Euangelio. Nec enim Patrem nisi in Filio possimus verè contemplari, Filio, inquam carne induto, siue per quem loquutus est Pater. Nam alioquin licet, vt habet symbolum Nicenum, sit secundum æternam illam generationem, lumen de lumine, & Deus de Deo: tamen vel Patrem vel Filium in diuinitatis abysso penitus contemplari, periculosum iudico: ídque non multorum modò philosophorum, sed etiam quorundam theologorum infelici audacia deterritus, quos hæc contemplatio absorpsit: quanuis hæreticorum impiorum peruicacia pios patres coegerit variis similitudinibus illud æternæ generationis mysterium vtcunque adumbrare. Proponi verò hoc loco nobis filium Dei, non in sua Deitate coessentiali nudè & per se, siue extra incarnationem, sicut de λόγῳ disserit Iohannes, ex eo puto constare quòd nulla mentione incarnationis facta subiiciat quæ non nisi incarnato conueniunt. & non minus acutè quàm rectè Tertullianus aduersus Praxeam istud mysterium his verbis explicat, Vicarium se Patris Christus ostendit, per quem pater & videretur in factis, & audiretur in verbis, & cognosceretur in Filio facta & verba Patris administrante. Filius igitur idcirco homo factus ne nuda Dei speculatione absorberemur, nobis est speculi instar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane obiectæ rei simulacrum: sed in cuius intimo & substantiali splendore, quem nos ex ipsius effectis in visibili illa carne percipimus, Pater ipse nobis suam illam infinitatem & omnipotentem maiestatem, immensam illam & incomprehensam φιλαυθεωπίαν contemplandam & spectandam, atque adeo palpandam præbet. Ipsam autem οὐσίαν & mutuas trium personarum relationes intus & in sese altius quam reuelatum verbum ferat contemplari nolim quidem ego, sed tacendo potius & quasi stupescendo adorare. ¶ *Et character*, καὶ χαρακτὴρ. Vetus interpres pro charactere Figuram non satis expressè conuertit. quamobrem etiam Augustin. addito epitheto, *Expressam figuram* dicere maluit lib. De Incarnat. Verbi, cap.12. Erasmus *Expressam imaginem* interpretatur. Ego Insculptam formam dicere maluissem, nisi Græcum vocabulum mihi visum esset plenius. Sic igitur vocat insculptam formam, παρὰ τὸ χαράττειν, vt ab omni adumbrata vel manu imagine distinguat. Eam verò non in Filij diuinitate per se, (vt modò dixi) vt quæ sit & ipsa per se inscrutabilis, sed quatenus in carne sese conspiciendam præbet, considero. Nam simulatque à Verbo quod Caro factum est, cogitationem abduco, video quidem tenues aliquas Dei scintillas in singulis rebus creatis emicantes, sed in quibus statim euanescam, & quarum etiam fulgorem non possim sustinere: at in Christo, Deo conspicuo, viuum, expressum, insculptum Dei illius Opt. Maximi, non iam formidabilis iudicis, sed supra omnium quoque Angelorum fidem benignissimi ac beneficentissimi Patris vultum contemplor, deosculor, amplector. Videtur autem mihi Apostolus iam nunc alludere ad Arcam fœderis & alia præsentiæ Dei symbola: quæ postea cum Christo comparabit, vt ostendat quantum sit inter figuras & rem ipsam discrimen. ¶ *Personæ illius*, ὑποστάσεως αὐτοῦ. Illius videlicet Dei Patris, nequis perinde hæc accipiat acsi ἐκείνης scriptum esset. Vulg. & Erasmus, *Substantiæ illius.* Ac fateor quidem substantiæ nomen sic passim ab Hilario vsurpari pro eo quòd Latini personam, postea (quum antea ὑποστάσεως nomine essent contenti ab οὐσίᾳ distincto) πρόσωπον vocarunt: sed quominus Substantiam interpretarer, eo sum adductus quòd videam plerosque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσίᾳ esse interpretatos, perinde acsi inter essentiam (sic enim libentius dicimus quàm naturam) & substantiam nihil interesset. Atqui (vt rectè omnino obseruauit doctissimus interpres) absurdè diceretur essentiam Patris impressam esse in Christo, quum eadem sit & quidem simplex vtriusque essentia: sed verè aptéque dicitur, quicquid Pater proprium habet, in Christo esse expressum, vt qui Christum videt, videat & Patrem, Iohann.14.9. Deinde hoc etiam commodi habet ista interpretatio quòd hypostases aduersus Sabellium apertè distinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat aduersus Arianos. ¶ *Sustineátque*, φέρων τε. Hebr. מכלכל [*mechalchel*] quod valde est expressum. Significat enim sustentare, tueri, alere: nisi magis placeât Agendi & Mouendi voces vt vertit Erasmus, vt φέρειν respondeat Hebræo verbo רכב [*rachab*] quasi ex alto rebus subiectis vim omnem insinuare dicas: vnde illud Virgilij, *Spiritus intus alit totámque infráque supráque Mens agitat molem.*

Mihi

Mihi verò videtur etiam Apostolus alludere ad nomina illa Dei, אל [el] & שדי [schadai.] Denique hoc respondet alteri membro quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit, Et facta sunt, nunc quoque eodem verbo omnia tuetur. Verbum itaque, id est ῥῆμα, non autem ὁ λόγος, vt accipitur apud Iohannẽ, hoc in loco nutum, voluntatem & ordinationem declarat. Loquitur enim Scriptura de Deo vt potẽtissimo aliquo principe, cui satis sit os aperuisse, vt hoc vel illud fiat, vt Psal. 33.6. Adiunctum autem nomen δυνάμεως, Hebræorum more pro epithero ponitur. Erasmus, *Agatur, moderetúrque*, non expressa sententia, quam tamen in annotationibus satis commodè exposuit. ¶ *Purgatione*, καθαρισμόν. Nunc tertiam partem vniuersalis propositionis aggreditur, Christum videlicet æternũ illum & vnicum esse pontificem. ¶ *Per seipsum*, δι' ἑαυτοῦ. Quanto igitur hic pontifex præstãtior ac nostri amantior quàm ij qui seipsos non offerunt? quanto præstantior hæc victima quàm reliquæ omnes, quum is ipse sit cæli & terræ creator ac conseruator? ¶ *Sedit*, ἐκάθισεν. Sedem & thronum gloriæ adeptus est. quod explicatur Philipp. 2,9. Hoc indicat * non modò gratissimum Patri, sed etiam perennem esse illius sacrificij odorem: & quanto præstet æternus iste Põtifex cæteris qui peccatorum expiatione non minus indigebant quàm alij, erántque & ipsi mortales, nedum vt à morte nos liberent. ¶ *Ad dextram*, ἐν δεξιᾷ. Paulatim ad præstantiam personæ Christi explicandam accedit. Dixit autem ἐν δεξιᾷ pro ἐκ δεξιῶν. Hebr. לימין [limin.] ¶ *In [locis] excelsissimis*, ἐν ὑψίστοις. Id est, supra omnes cælos * istos aspectabiles, Ephes. 4. 10. Est enim ἐν ὑψίστοις positum pro *In locis altissimis*, Hebræorũ more, quem exposuimus Ephes. 1. 3, & 20.

Τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.	4	Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est nomen.	4	*Tanto melior Angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hæreditauit.*	
Τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων, Υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;	5	Nam cui dixit vnquam Angelorum, ‖ Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursum, ‖ Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?	5	*Cui enim dixit aliquãdo Angelorũ, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum, Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium?*	Psal. 2. 7 infrà, 5. 5 2. Sam. 7. 14 1. par. 22. 10
Ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει, Καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ.	6	Rursum autem quum induc it primogenitum in orbem terrarum, dicit, ‖ Et adorent eum omnes Angeli Dei.	6	*Et quum iterum introducit primogenitum in orbem terræ, dicit, Et adorẽt eum omnes Angeli Dei.*	Psal. 97. 7

4 *Factus*, γενόμενος. Superiora quæ in tres partes distribuimus, ad officium Christi, nempe ad Propheticum, Regium & Sacerdotale ipsius munus spectant, quæ omnia sigillatim postea explicabuntur. Sed antequam ad officij explicationem accedat Apostolus, personæ ipsius dignitatem exponit, ac primùm quidem hic hominem esse docet vt simul sit etiam Deus, nempe ab hoc versiculo vsque ad cap. sequentis vers. 10. ¶ *Angelis*, ἀγγέλων. Ergo omnibus rebus creatis. Quomodo enim non excluderet homines qui multo sunt Angelis inferiores? Vetus interpr. κρείττονα, *meliorem*, valde absurdè conuertit. ¶ *Nomen*, ὄνομα. Id est, dignitatem ac præstantiam. Vide Philipp. 2. 9. Sed hîc ad Deitatem vsque ascenditur quæ supra ipsam quoque carnis glorificationem eminet. Nec enim, vt præclarè & copiosè in hũc locum scribit Athanas. oratione aduersus Arianos 2, in ista præstantia cõparantur natura Angelica & natura Verbi, tanquam cognatæ, vt si dicatur, hominem præstantius esse animal quàm brutum: sed vt naturarum ipsarum discrimẽ & diuersitas monstretur, Deitatis nimirum & rei creatæ quantumuis in suo genere excellentis.

5 *Nam cui*, τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis, Si Filius, ergo Deus: quanto igitur Angelis præstãtior? ¶ *Filius meus es tu*, υἱός μου εἶ σύ. Filij Dei vocantur etiam Angeli, vt Iob. 1. 6, & principes, vt Psal. 82. 6. Israel denique primogenitus dicitur, Iere. 31. 9. Sed illud εἶ σὺ peculiarem quandam Filij rationem ostendit. deinde quod sequitur, omnem adimit dubitationem: nam ne in Dauidem quidem conuenit, nisi admodum improprié. ¶ *Ego hodie genui te*, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non est igitur Filius vel adoptione, vel amoris respectu, vel simili vlla ratione, sed quia verè ex Patre est genitus ante res vllas cõditas, Colos. 1. 15. Sed si ita est, cur additur aduerbium σήμερον, hodie? Nempe quia æterna quidem est ista generatio, sed suo tempore mundo repræsentata, quum æternus ille Filius conspicuus factus est in carne. Nam ista quidẽ adducuntur ab Apostolo probandæ Christi non Humanitati sed Deitati: sed ita vt spectetur quatenus sese in carne assumpta quasi conspiciendam præbet. quo modo etiã conspecta fuit eius gloria quasi vnigeniti, Ioh. 1. 14. Potest autem hîc dies accipi vel in genere de tempore vtriusque naturæ in vnam personam coalitionis, vt Luc. 1. 31, & deinceps: vel ad resurrectionem & ascensionem referri. Nam tum demum sese hic homo verum & æternum Dei Filiũ esse re ipsa plene ostendit, quum antea ipsius Deitas veluti delitesceret in carnis infirmitate, nonnisi per vices & certis gradibus sese prodens: adeo vt nostri quidem respectu tum demum quodammodo genitus à Patre videatur, Act. 13. 33, & 17. 31, & Rom. 1. 4. Augustinus diem quendã hodiernũ, æternũ & cõtinuum vult intelligi. Sed illa multo sunt solidiora, & magis ad Apostoli argumẽtum apposita, qui non agit simpliciter de Filio, sed de Filio in carne cõspicuo facto. ¶ *Ego ero*, &c. ἐγὼ ἔσομαι, &c. Si Iudæus hęc torqueat ad Solomonem, ita vt ad Christum propriè non pertineant, adde quæ sequuntur de totius mundi imperio, & imperij perpetuitate. Nam hęc planè in eum competunt qui ita est homo vt verus Deus sit reipsa declaratus, Mat. 28. 18, Luc. 1. 32 & 33.

6 *Inducit*, εἰσαγάγῃ. Primùm notanda est traiectio particulę πάλιν, rectè quoque à Syro interprete obseruata. Nec enim significatur bis introductus Filius in mundũ, sed hac particula Apostolus testimonia cõiunxit: acsi diceret, πάλιν δὲ ὅταν, &c. i. Rursus autẽ, siue, Pręterea autẽ Dominus nõ cõtentus hoc dixisse toties, etiã alibi declarauit Filij sui præstantiã. Vtitur verò hac pręfatione Apostolus vt doceat quod mysteriũ explicetur in eo Psalmo vnde hoc testimoniũ petit: nẽpe mysteriũ regni Christi Dei & hominis in Ecclesia. Id autẽ ita esse, tota Psalmi series ita indicat, vt nemo, nisi prorsus contẽtiosus, possit inficiari, hoc veluti diplomate Christum mitti in totius orbis terrarum possessionẽ. ¶ *Primogenitum*, τὸν πρωτότοκον. Primogenitũ rursus intellige nõ simpliciter quatenus Deus est æternus, sed quatenus inter fratres, nõ propriè sed per adoptionẽ genitos, excellit. nõ glorificationis in carne gradu, (de hoc enim nunc nõ agitur) sed Deitatis ipsius in carne manifestatæ respectu: siue, vt loquũtur in scholis, non illius habitualis gratiæ donorũ in carnẽ ipsam effusorũ respectu, quà differt à rebus creatis quantũlibet glorificatis, secundum plus & minus: sed vnionis illius habita ratione qua à cunctis rebus conditis, vt verus Deus patri ὁμοούσιος, discernitur. Alioquin etiã quomodo dici possit primogenitus, solius in sese Deitatis respectu, exposuimus Colos. 1. 15.

¶ *Adorent*, προσκυνησάτωσαν. Hîc est vis argumẽti: sic enim declaratur ipsius præstãtia supra Angelos, atq; adeo Deitas. Quem enim adorent Angeli præter Deum? Deinde nomen primogeniti, hęredem ac familiæ caput declarat. ¶ *Omnes Angeli Dei*, πάντες ἄγγελοι Θεοῦ. Hebr. כל אלהים [chol elohim,] i. Angeli. Sed Elohim vocantur etiã Reges ac Principes. Fateor. sed vicissim Angeli ita vocãtur. vtra autem, quæso, expositio vberior est? Sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc vocabulo significantur. Esto: sed quis non videt opponi אלילים [elilim] & אלהים [elohim,] vt crescat oratio? Id enim voluit noster Græcus interpres addito Dei nomine indicare. nam quę hæc esset laus, idolis anteponi? Certè non memini legere similem

locum, vbi idola mortua compellantur ad Dei viui adorationem. Deinde quod subiicitur, Nam tu Domine celsior es super omnem terrã, exaltatus es super omnes deos, nullum dubitationi locum relinquit.

Καὶ πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει, Ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ, πυρὸς φλόγα.

Πρὸς δὲ τὸν υἱόν, Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.

Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.

Καὶ, Σὺ κατ' ἀρχὰς, Κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σου εἰσὶν οἱ οὐρανοί.

Αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται.

Καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.

Πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

Psal. 104.5

Psal 45.7

Ps. 101.26

Ps.110.1
1.cor 15.25
infr.10.13

7 Et de Angelis quidem dicit, ‖ Qui Angelos suos facit ventos, & ministros suos, ignis flãmam.

8 Ad Filium autem, ‖ Thronus tuus, Deus, in seculum seculi: virga recta, virga regni tui.

9 Dilexisti iustitiam, & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, vltra consortes tuos.

10 Et, ‖ Tu in initio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarum sunt cæli:

11 Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes vt vestimentum veterascent.

12 Ac velut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

13 Ad quem autem Angelorum dixit vnquam, ‖ Sede ad dextrã meam, vsquedum posuero inimicos tuos scabellũ pedũ tuorũ?

7 *Et ad Angelos quidem dicit, Qui facit Angelos suos, spiritus, & ministros suos, flammam ignis.*

8 *Ad Filiũ autem, Thronus tuus Deus, in seculum seculi: virga æquitatis, virga regni tui.*

9 *Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, præ participibus tuis.*

10 *Et, Tu in principio Domine terram fundasti, & opera manuum tuarũ sunt cæli:*

11 *Ipsi peribunt, tu autem permanebis: & omnes vt vestimentum veterascent:*

12 *Et velut amictum inuolues eos, & mutabũtur: tu autem idem ipse es, & anni tui non deficient.*

13 *Ad quem autem Angelorum dixit aliquando, Sede à dextris meis, quoadũsque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?*

7 *De Angelis, πρὸς ἀγγέλους.* Heb. אל [*el*,] pro על [*hal.*] Vulgata & Erasmus, *Ad Angelos.* ¶ *Angelos, τοὺς ἀγγέλους.* Omnino poscit & Prophetæ in illo Psalmo, & Apostoli in hoc loco scopus, vt πνευμάτων nomine Ventos, & flammarum appellatione Fulgura intelligamus, quibus dicatur Dominus non aliter vti quàm suis illis Angelis, id est, eximiis nuntiis ac ministris: vnde consequatur quod efficere vult Apostolus, nempe Angelos non esse illi Domino ac filio pares, sed eius seruos. πνεύματα igitur & πυρὸς φλὸξ sunt harum duarum enuntiationum subiecta, quibus nomina τῶν ἀγγέλων & τῶν λειτουργῶν attribuuntur, non temere additis articulis à Græco interp. qui in Hebr. non habentur, perspicuitatis causa, id est, vt intelligatur Angelorum & Ministrorum nomen non accipi appellatiuè, sed propriè de iis qui Angeli Dei speciali ratione dicuntur. Nam alioqui adiiciendus fuisset articulus ipsis subiectis, non attributis, ex Græcæ linguæ consuetudine, vt diximus Ioh.1.1. Quòd si cui tamen potius placuerit Spirituum nomine ipsos Angelos intelligere, non conuertemus Nuntios suos: & per alas venti intelligemus Cherub, vt Psal.18.11: & per flammam ignis, Seraph, vt Esa.6.1.

8 *Thronus tuus, ὁ θρόνος σου.* Non conuenit Thronus nec sceptrum ministro, sed ipsi principi. ¶ *Deus, ὁ Θεός.* Hoc calumniantur Iudæi quasi de Solomone propriè dictum. Atqui non possunt ostendere vsquam de vno solo nomen Elohim simpliciter dictum, nisi de vero Deo. Neque enim Moses, Exod.4.16, & 7.1, simpliciter dicitur factus Elohim, sed Aaroni & Pharaoni. Deinde quod de huius regni æternitate subiicitur, quomodo Solomoni conueniet? ¶ *In seculum seculi, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος.* Hebr. עולם ועד [*holam vahed,*] [*in*] *seculum & seculum*, id est, perpetuó. Hic rursus calumniantur Iudæi nomine עולם [*holam*] interdum non significari perpetuitatem, sed diuturnum duntaxat spatium. Atqui non simpliciter dictum est עולם [*holam,*] sed additur עד [*had:*] quæ synonymia in immensum auget orationis pondus, adeo quidem vt sit orationis vniuersalis loco: & ista Solomoni tribui non possint, qui XL duntaxat annos regnauit. Quòd si posteros ipsius velis comprehẽdi, repugnabit quod sequitur, quum Solomonem exceperit iniquissimi filij regnum, nec meliores fuerint nepotes, si paucos aliquot excipias. Denique quid tergiuersamur? explicetur hic locus ex 2.Sam.7,14, & 1.Paral.22.10, & cauillatio Iudæorum manifestè apparebit. ¶ *Virga recta, ῥάβδος εὐθύτητος.* id est, administratio regni tui iusta. Quî autem hoc conueniet Solomoni, nisi ad tempus, vt qui tam turpiter à Deo defecerit? Deinde (etsi communis hæc est opinio) non facilè concesserim in illo Psalmo contineri epithalamion nuptiarum Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus sanctus illud matrimonium approbaret quòd tam sæpe in Lege interdicitur? Sed fuit (*dices*) hoc peculiare factum ex Dei reuelatione. Imò disertè hoc ipsum matrimoniũ cũ filia Pharaonis reprehenditur 1. Reg.11.1 & 2. ac proinde totus ille Psalmus merè allegoricus esse mihi quidem videtur, & Cantici Canticorum epitome.

9 *Et odisti, καὶ ἐμίσησας.* Repetitio Hebraica per antithesin, cuius maximum est pondus. Vide Iohan.1.20. ¶ *Vnxit, ἔχρισε.* Inde Christus dictus est. Hoc autem intellige quatenus Verbum caro factum est, effuso in eũ Spiritu sine mensura, Iohan.3.34. siquidem omnis in eo Deitas corporaliter sibi domum fixit, Col.2.9. ¶ *Consortes, τοὺς μετόχους.* Rectè hoc quoque Propheta. Est enim ille primogenitus inter fratres, de cuius plenitudine omnes accepimus, verus & naturalis hęres: nos verò, reges quidẽ & cohæredes sed adoptione in illo facta. Denique tantũ inter illũ & omnes interest, quantum inter caput & membra.

10 *Tu in initio, σὺ κατ' ἀρχὰς.* Hebr. לפנים [*lephanim*] pro iampridem. Hunc autem Psalmum manifestè ad Christi regnum pertinere, liquet ex ver.14.16 & 13. vt ista quoque omnia ad eum referenda sint qui sit rex Ecclesiæ suę sempiternus: nisi placeat Psalmum discerpere. ¶ *Terram fundasti, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας.* Id est, terram firmam ac stabilem creasti. Erasmus, *Terræ fundamenta iecisti:* nimium diluta interpretatione.

12 *Circunuolues, ἑλίξεις.* Hebr. תחליפם [*tachaliphem,*] id est, mutabis: vt mihi quidem videatur legendum esse ἀλλάξεις, sicut Eras. rectè coniecit. Nam ita etiam legitur in illa vulgata Psalmorum editione, & in nonnullis veteris interpretationis exẽplaribus hoc in loco. Græcum tamen interpretem apparet formam ipsam mutationis voluisse exprimere, id nimirum quod ait Esa.34.4, fore vt complicentur cæli tanquã liber aliquis. Cõparantur enim tentorio, quod quoties mutãdus est locus, complicatũ tollitur.

13 *Sede, Κάθου.* Ita significatur imperij in omnes res creatas attributa homini etiam Christo potestas, nempe quia qui idem homo est, etiam Deus est, patre alioquin gloriã suam alteri non daturo. Neque hæc sessio essentialia naturæ humanæ idiomata tollit, quibus sublatis natura humana nõ glorificaretur, sed aboleretur. Deinde & illud obseruandum est, sessionem quidem hanc esse vnius Christi propriam, quatenus eminet supra omnia creata, & caput etiam est Ecclesiæ suæ, sed tamen admitti mẽbra pro suo modulo ad huius æternæ gloriæ consortium. Nam & cum Christo regnaturi dicuntur & Angelos iudicaturi, &

Christo

Christo in cælis assessores futuri. ¶ *Posuero*, θῶ. Vide Matth.22.44. Pertinere autem hunc Psalmum propriè non ad Dauidem, sed ad Messiam, apparet ex tanta sublimitate solij, quæ ne Angelis quidẽ tribuitur: deinde quòd idem rex & sacerdos appellatur: postremò quòd æternus sacerdos, & quidem alia ratione quàm Aaron dicitur. Aptè verò prorsus hoc testimonium postremum collocauit, vt os illis occludatur qui vbi sint illa magnifica regni Christi elogia requirunt, quum nihil contrà videatur Ecclesia calamitosius. Nec vident miseri se ex iis ipsis hostibus esse qui tandem sint illi pro scabello subiiciendi. Postremò quomodo sit accipiendum illud ἕως ἂν, id est vsquedum, siue donec, quære 1.Cor. cap.15. versu 25, & deinceps.

Οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;	14	"Nónne omnes sunt ministratores spiritus, qui ministerij causa emittuntur propter eos qui hæredes erunt salutis?	*Nónne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi propter eos qui hæreditatem capient salutis?*
Κεφάλαιον β.		CAP. II.	CAP. II.
Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μήποτε παραρρυῶμεν.	1	PRopterea oportet nos "eo magis attendere "iis quæ audiuimus, nequando "perfluamus.	*Propterea abundãtiùs oportet obseruare nos ea quæ audiuimus, ne fortè pereffluamus.*
Εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν,	2	Etenim si " per Angelos dictus sermo, fuit firmus, omnísque transgressio & contumacia iustam mercedis retributionem retulit,	*Si enim qui per Angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem,*
Πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ Κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη·	3	Quomodo nos effugiemus si " tãtam neglexerimus salutem? ‖quæ quum primùm enarrari cœperit per ipsum Dominum, "ab iis qui ipsum audierant, fuit nobis confirmata:	*Quomodo nos effugiemus si tantam neglexerimus salutem? quæ quum* Mar.16.29 *initium accepisset enarrari per Dominum, ab eis qui audierunt, in nos confirmata est:*
Συνεπιμαρτυρούντος τοῦ Θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς κατὰ τὸν αὐτοῦ θέλησιν.	4	Testimonium illis præbente Deo & "signis & prodigiis, variisque virtutibus, & Spiritus sancti "distributionibus, pro sua voluntate.	*Contestante Deo signis & portentis, & variis virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus, secundum suam voluntatem.*
Οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.	5	"Non enim Angelis subiecit "mũdum illum futurum, de quo loquimur.	*Non enim Angelis subiecit orbem terræ futurum, de quo loquimur.*

14 Νόnne, οὐχί. Eiusmodi interrogationes apud Hebræos vehementius affirmant. λειτουργικὰ verò, id est, ministratores vocat quos vulgò solemus officiarios vocare, principum apparitores.

IN CAPVT II.

1 *Eo magis*, περισσοτέρως. Vulgata, *Abundantius*. Erasm. *Vehementius*. Cæterùm ista quasi παρέργως interiecta adhortatione, non modò respirare quodammodo sinit Hebræos, multitudine oraculorum velut obrutos, sed etiam paulatim ad quædam argumenta sese accingit, quæ sunt veluti assumptiones præcedentium: siquidem ex iis quæ dicturus est comprobabit ea omnia in Christo esse completa quæ de Messiæ futura præstantia disseruerat. Quanuis enim Hebræi isti Christum essent amplexi, tamen quum à suo Mose peregrè discederent, satis ostendebant se nunquam satis serio de Messiæ præstantia cogitasse. Itaque ipso statim initio cum grauissima futuri iudicij Dei denũtiatione obtestatur vt non noua quædam dicturum, sed ea tantùm cum illis repetentem quæ ipsi iam antea vnà audierant, attentissimis animis auscultent. Ac primò quidẽ illam præstantiam applicat muneri prophetico, quatuor primis versiculis, inde vsque ad hæc verba versu 9, διὰ τὸ πάθημα, ad regium munus ascendit, ac tandem eodẽ versu paucissimis verbis sacerdotij dignitatem declarat.

¶ *Iis quæ audiuimus*, τοῖς ἀκουσθεῖσι. Hoc quoque planius etiam dicet vers.3. Erasmus, *Iis quæ dicta sunt nobis*. Nam inter loquutionem & auditionem mutua est relatio.

¶ *Perfluamus*, παραρρυῶμεν. Perfluere dicitur qui auditum sermonem non continet: vt Terentianus ille Parmeno se plenum esse rimarum dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergo τῷ προσέχειν. Neque enim attendere possumus auditis si secure sinamus illa nobis effluere. Vulgata, *Pereffluamus*: fortassis librariorum culpa. Chrysostomus accipit pro diffluamus, siue dilabamur, id est, pereamus instar aquæ dilabentis, vt Psal.58.8. quomodo etiam vertit Syrus interpres. sed altera interpretatio magis videtur huic loco apposita. quanquam & istam nõ reiicio propter particulam ποτέ.

2 *Per Angelos*, δι' ἀγγέλων. Legem intelligit quæ transgressoribus pœnas præscripsit. Datam autem fuisse per ministerium Angelorum Legem, & Mosi in manus traditam dicit disertè Paulus Gal. 3.19. & Stephanus Act.7.53.

3 *Tantam*, τηλικαύτην. Nimirum non ex Ægypti ergastulo, sed à Satanę peccato & morte æterna liberationem. *

¶ *Ab ijs qui audierant*, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id est, ab Apostolis. Paulo igitur, inquiet aliquis, ista non conueniunt. Quid si verò non εἰς ἡμᾶς sed εἰς ὑμᾶς. *vobis* legamus? cuiusmodi erratum non semel ex veteribus emendauimus. Sed maneat εἰς ἡμᾶς vt habent omnes Græci codices quos quidem inspexi, vt & Latini *in nos*: potest tamen hoc commodè per ἀναακοίνωσιν exponi: cuius causam exposui supra mea in huius epistolis inscriptionem annotatione: cuius schematis exempla passim occurrunt vt 1.Cor.10,8, & 9. vbi primam personam pluralem cum secunda intermiscet Apostolus.

4 *Signis*, σημείοις. Miraculorum verus finis ostenditur. Ea verò Signa dicuntur quòd aliud repræsentent quàm quod cernitur, vt quæ nihil aliud sint quàm veræ doctrinæ sigilla: Prodigia, quòd nouum & insuetũ aliquid exhibeant: Virtutes, quòd excellentis illius diuinę virtutis extraordinarium specimen edant, vt rectè annotauit doctissimus interpres: nequis ista conetur curiosius tanquam diuersas species distinguere. Sit ergo hoc argumentum præstantiæ Christi crucifixi, quòd è cælo infinita per suorum ministerium egerit. quæ res manifestè declarat, ipsum nõ modò non mortuum, sed etiam in cælis regnare, sicut prędictum erat: & ita quidem vt non sibi soli, sed nobis regnet. ¶ *Distributionibus*, μερισμοῖς. Vide 1.Cor.15,4. *

5 *Non enim*, οὐ γάρ. Rectè addit causalem particulam, ab effectis ad efficientem causam ascendens. Nam qui hęc dona largitur, annon est αὐτοκράτωρ? simul autem ad sequẽs argumentum transit. ¶ *Mundum illum futurum*, τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν. Vulg. & Eras. *Orbẽ terræ futurum*. obscuré. Mundũ enim futurum, vocat felix illud seculũ quod

futurum prædixerant Prophetæ, priore Christi aduentu inchoatum, cuius complementum futurum adhuc expectamus: cuius pater est Christus, Esa.cap.9.ver.6, caput membrorum quæ in summæ illius suæ dignitatis partem ac consortium admittet, sicut explicatur 1.Cor.15.25. Videtur autem alludere ad Psal.102.19, & apertius etiam Esaiæ, cap.65.v.17, vbi fit mentio nouorum cælorum & terræ nouæ.

Διεμαρτύρατο δέ που τίς, λέγων. Τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ· ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;

Psal.8.5

Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.

Πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Ἐν τῷ γὰρ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον. νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.

1.Cor.15.17

6 Testatus est autem quidam alicubi, dicens‖ Quid est homo, vt memor sis eius: aut filius hominis, vt eum respicias?

7 Fecisti eũ paulisper inferiorem Angelis: gloria & honore coronasti eum, & cõstituisti eũ super opera manuum tuarum.

8 ‖Omnia subiecisti sub pedibus eius. Enimuero per hoc quòd ei subiecit omnia, nihil omisit quod nõ sit ei subiectum. At nunc nondum videmus ei omnia esse subiecta.

6 *Testatus est autem in quodam loco quis, dicens, Quid est homo quòd memor es eius: aut filius hominu, quoniã visitas eum?*

7 *Minuisti eum paulo minus ab Angelis: gloria & honore coronãsti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.*

8 *Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quòd omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei: nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei.*

* 6 *Testatus est, διεμαρτύρατο.* Est quædam ellipsis in hoc dicendi genere, affirmationis videlicet quæ superiori negationi opponitur & cuius subiicitur probatio, acsi scriptum esset, Non enim Angelis, sed Christo & eius membris sicut testatus est quidam, &c. Syrus autem interpres diuersam scripturam sequutus est, quasi videlicet legerit ὡς διεμαρτύρατο ἡ γραφὴ, λέγουσα, *sicut testatur scriptura, dicens.* ¶ *Quid est homo, τί ἐστιν ἄνθρωπος.* Id est, quid tandem est in homine cur tantam ipsius curam habeas, & tanto honore sis eum dignatus? Acsi dicat, nihil: & omnia ista tuæ sunt singularis bonitatis dona. Hoc autem testimonium quomodo applicandum sit, facilè fuerit intelligere, si scopum Apostoli cõsideremus. Quę de donis illis mirificis a Christo profectis dixerat, ad singulos non pertinebant, & aliò etiam respiciebant, nimirum ad mundi illius futuri ciues cogendos. Itaque nunc in eo versatur vt Christo iam regnanti omnia membra adiungat. Nam ita demum nobis est fructuosa regnantis Christi consideratio, si ad nos aliquid pertinere præstantiam ipsius cognouerimus. Ad hoc probandum assumit aptissimum testimonium ex Psalmo octauo, vbi de hominis excellentia disserit Propheta. Hãc verò necesse est vt vel in prima illa conditione hominis ante lapsum, vel in ea in qua nunc sunt omnes homines extra Christum considerati, vel in tertia aliqua in Christo adepta vel adipiscenda consideremus. De prima illa non videtur agere Propheta, vtpote qua mox homo exciderit: expostulaturo Propheta cum hominibus de tanto amisso bono, potius quàm eius amissi contemplatione in admirationem raperetur. De secunda quæri meritò potest an hîc disseratur. Videtur enim Dauid vniuersaliter proponere homines vt nunc sunt, nempe insignia quædam bonitatis diuinæ specula, quòd res ipsa ostendat hominem cæteris animantibus præstare, & in mundo dominium obtinere. Quorsum igitur hoc Apostolus? Respondeo aduersus eum qui de excellentia hominis ita iudicaret, meritò posse ad ipsos etiã philosophos prouocari, qui quam misera esset hominum conditio perscrutati, naturam in illos quodammodo nouercam esse dixerunt, & optimum esse homini vel non nasci, vel statim mori: impiè id quidem, sed ita vt ex eiusmodi ipsorum dictis facilè appareat in præsentem humanæ gentis conditionem minimè cadere quæ Dauid in eo Psalmo narrat. Nam contrà, quid homine miserius in sese, siue animum siue corpus spectes? Præditus quidem est intelligentia, sed quàm obscura, imò verò quàm nulla in iis quæ præcipua sunt, id est, in diuinis rebus intelligendis? Taceo prauitatem illam singulis ingenitam: tacco fœcundam illam morborum officinam quã circũferimus. Quid verò? in singulis, nõ dico imperiis, regnis, rebuspublicis, ciuitatibus, familiis, domibus, sed in singulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ inconstantia & vanitas? Fruimur quidem animalium esu, sed ita demum, si alia subegerimus, alia fraude illexerimus. Nam quæ sponte se subiiciant, vel nulla vel paucissima sunt. Imo si spectentur hominum mores, crudelissimum quendam tyrannum esse hominem dixeris, quem animantia reliqua metuant, oderint, fugiant. Vbi igitur ista subiunitas, Omnia subiecisti pedibus ipsius? Relinquitur ergo, ad tertiam aliquam conditionem hominum, nempe eorum qui in Christo sunt & cum Christo tandem in futuro illo regno perficientur, pertinere hanc descriptionem. Itaque non censuerim Apostolum ista soli Christo tribuere, sed etiam simul cum illo principe omnibus futuri mundi ciuibus, eadem prorsus sententia qua hæc olim à Dauide scripta sunt. Sed hoc quidem verum est, docere Apostolum, istam descriptionẽ in Christo iam impletam esse, vt in nobis quoque suo tẽpore perficiatur. Verùm hoc Dauidis dictum seorsim ad Christum applicat demum a v.9, vt mihi quidem videtur. Ita enim hæc adfero, non vt aliquid noui excogitasse videar, sed vt symbolum & ipse conferam ad obscurissimi loci interpretationem. ¶ *Respicias, ὁπισκέπτῃ.* vel, vt Vulgata, *Visitas.* Erasmus, *Inuisis.* Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ diligimus, non facile solemus ex mente & oculis deponere. Hominem autem & filiũ hominis appellat in genere omnes cælestis illius regni ciues, quales sunt in sese, antequam Dominus eos iure ciuitatis cælestis donet in Christo.

7 *Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους.* Hæc prima est futuri mundi ciuiũ dignitas, quòd proximè ad Angelos accedunt, tantisper dum capiti suo, quod supra ipsos Angelos est, aggregẽtur. Id autem verum esse tota Scriptura clamat, & res ipsa ostendit. Neque ex mundi iudicio, sed ex re ipsa æstimatur sanctorum dignitas. qua de re pulchrè commemorantur multa infrà cap. vndecimo, & passim in Scripturis, quoties fidei & inuocationis vis explicatur. Cæterum βραχύ τι (pro quo Hebraica veritas habet מעט [*mehat*] possumus etiam ad rem ipsam referre, vt significet *Aliquantulum*: quomodo video plerosque in Dauide explicare. nec multum diuersa erit sententia si ita accipias. Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationẽ quæ mox subiicietur: quum ex communi etiam Hebraicæ linguæ vsu sic vsurpetur vt Leui.25,32. Es.10,25. Et 26,20. Et 29,17. Iere.51,33. Agg 2,17. vt & βραχύ τι, Act.5,34. nec video quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. De verbo ἠλαττωσῶ mox dicemus ver.9 אלהים [*elohim*] verò non possum dubitare quin rectè interpres de Angelis sit interpretatus. quanuis non pauci contendant sic Deum intelligi, & ad incarnationis Christi mysterium istud referendum esse. ¶ *Gloria, δόξῃ.* Iam sequitur altera dignitas quę illam excipiet. quòd videlicet in summo quodam gradu eminebunt, facti nimirũ ipsius regni Christi cohæredes. quod coronæ appellatione designatur. Loquitur autem Dauid de certò futuris rebus, Prophetarum more, quasi iam sint completæ.

8 *Omnia, πάντα.* Videtur vis adferri Dauidis verbis. Nã subiicitur, oues & boues, &c. quæ verba videntur illam vniuersitatem definire. Respondeo, enumerari quidem à Dauide has species, sed minime id tamen vt in illis consistat. Iam enim antè ostendimus non præsentem sed futurum mundum illic describi, cuius tamen typum aliquem, imò verò primordia iam antè diximus in hac vita in sanctis apparere, in eo quod velut alteri sint Angeli. Elucet autem hæc dignitas in quotidiano etiam victu. siquidem hoc proprium est sanctorũ, quòd rebus creatis pro suo iure vtuntur,

vtuntur. Sunt enim futuri mundi ciues, quorum hæc est prærogatiua, vt omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam vitam pertinent, illis in suo capite subiecta sint. Atqui (dicet aliquis) hoc quoque cõuenit infidelibus. Id verò pernego. Nam quicquid isti habent, id velut ex manu principis huius mundi (id est Satanæ) accipiunt. Itaque sicut ille tyrannus est & malæ fidei possessor, ita ipsi quoque, quod ad se non pertinet, per rapinam & sacrilegium vsurpant. ¶ *At nunc, νῦν δέ.* Accedit nunc ad applicationem, quam aggreditur ab obiectionis specie. Est autem oppositio eiusmodi: Mira hic prædicas de hominibus futuri mundi ciuibus. Atqui nondum hæc cernimus, omnia nimirum illis esse subiecta. Fateor: (inquit Apostolus) sed in Christo completa ista omnia cernimus, qui quidem est istius regni ἀρχηγός, i. *primus ductor*, vt nos ipsius vestigiis ad eius consortium perueniamus. Atenim (dices) ne Christo quidem ipsi adhuc sunt omnia subiecta. Imò verò necesse est verum esse fateamur quod ipse pronuntiauit, in cęlum iamiam ascensurus, Datam esse sibi omnem in cælo & in terra potestatẽ: & quod paulo antè dixit Apostolus, Eum esse constitutum omnium hæredem. Quod igitur diaboli cum suis adhuc reluctantur, hoc non impedit quin iam sint filio illi hominis subiecti, qui adhuc nobiscum viuens illos solo nutu eiiciebat, quisque hodie impetus eorũ pro arbitrio suo frænat: ideo adhuc isti assistant, quòd nondũ in illos plena sua potestate vti velit: idque electorum suorum commodo, qui quotidie hac ratione magis ac magis perficiuntur: tum vt reprobi mensuram suam impleant, quò & in illis per misericordiam seruandis, & in istis sua potentia confringendis illustrior ipsius gloria appareat. Primùm autem notemus particulam οὔπω, *nondum.* Docet enim futurum illum mundum nondum apparuisse, quem etiam suspirans rerum vniuersitas expectat, Rom.8.10, & deinceps. Deinde obseruemus obiectionem non ferri aduersus illud Dauidis dictum, Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, (eius enim personam inducit qui hanc dignitatem in sanctis iam agnoscat) sed aduersus illud extremum, nempe constituisti eum, &c. quod nondum apparuit, nec prius apparebit quàm vnà cum Christo regnemus. Postremò relatiuum ὃν non refero ad Christum, sed ad hominem, id est, ad futuri illius regni ciues, quos complectitur vno speciei vocabulo. veluti quũ dicimus, hominem esse ratione præditum. Nam reliquos Dauid pro non hominibus censet, ad quos illa amplissima humanæ gentis dignitas non pertineat. Id autem ita intelligendum esse. ex responsione apparet. neque enim dicendum fuisset τὸν δὲ Ἰησοῦν, *Iesum autem*, sed αὐτὸν δέ, id est, *sed ipsum*, &c. Fateor tamen hoc posse Hebræorum idiotismo excusari, qui antecedens exprimunt loco relatiui. Sed si quis ad hanc rationem alias superiores adiunxerit, & totam argumenti seriem perspexerit qualem tradidimus, comperiet (vt spero) nostram expositionem multo minus esse violentam, & magis etiam cum Apostoli scopo consentire.

Τὸν ὀλίγῳ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον· ὅπως χάριτι Θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου·	9	"Sed Iesum illum "cernimus gloria & honore coronatum, "qui ‖ paulisper fuit inferior Angelis factus, "propter mortis perpessionem: "vt beneficio Dei pro omnibus mortem gustaret.	9 *Eum autem qui modico quàm Angeli minoratus est videmus Iesũ, propter passionẽ mortis, gloria & honore coronatum, vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.* Phil.2.8.

9 *Sed Iesum illum cernimus*, τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν, &c. Nequis miretur mutatam esse à me verborum collocationem, notandum est duplicem esse synchysin in Græco cõtextu, qui ita sit constituendus, βλέπομεν δὲ δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου, ὅπως χάριτι Θεοῦ, &c. quod ita planum esse putamus vt probatione non indigeat. Quanquam etiam potest διὰ τὸ πάθημα, &c. coniungi cum ἐστεφανωμένον. sicut alibi dicitur, oportuisse Christum pati, & ita introire in gloriam. Sed illa collocatio eôdem recidit, & multo planior est, nulla etiam distinctione repugnante. ¶ *Cernimus*, βλέπομεν. Cernimus nimirum ex ipsius virtute in Ecclesia manifestissimè apparente, vt dixit suprà, ver.4. Hic enim est prodigiorum & donorum Spiritus sancti finis. Deinde ex ipsius in singulis fidelibus efficacitate: vt qui iam sint secundo ab Angelis loco, si modò sibi sint suæ fidei cõscii: vt is qui dicebat, *Omnia possum in eo qui me confirmat.* Legãtur eorum vitæ quos vetustas propter magnam singularis virtutis opinionem heroas & semideos vocauit, imò etiã vt numina est venerata: & cõperiemus illorum excellentissimos, (nam de iis non loquor quos vel adulatio, vel fraus, vel metus diis adiunxit) tantum abfuisse ab infimi cuiusuis sancti præstantia, quantum abest cælum à terra. Ex his ergo cernimus, in Christo capite nostro iam impleta quæ certo pignore accepto adhuc expectamus.

¶ *Qui paulisper fuit inferior Angelis factus*, τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον. Id est, qui ad tempus sese exinaniuit, forma serui accepta, nimirum hac nostra carne & mortalitate, vt paulo post explicabit. Cæterùm nequis miretur me ista prorsus aliter quàm paulo antè explicare, vt qui verbis illis dignitatem membrorum dixerim describi, quũ nunc econtrario iisdem verbis humiliationem capitis significari dicam: respondeo, Prophetam diuina prorsus inspiratione vsurpasse verbum החסיר [*hechsir*,] quod significat *Facere*, vt quidpiam inops & egenum videatur, neque propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, sed de eo potius qui ex altiore gradu in inferiorẽ reciderit. quo modo Græce non dicetur ἐλαττοῦσθαι, nec Latinè *imminui*, nisi qui deteriore sit conditione quàm antea. Itaque Propheta deindustria verbũ illud vsurpauit, quo æterni Verbi exinanitio (vt loquitur Paulus) non quidem in sese ἁπλῶς, sed formæ serui assumptionis respectu significaretur: vnde tamen futuri mundi excellẽtia penitus penderet: quod & paulo post exponet Apostolus. Itaque aliter vnũ idémque verbum membris, aliter capiti tribuitur: quum tamẽ res ea sit eadem, nempe proximo ab Angelis loco esse, quod neque illi sine imminutione, qualem dixi, neque nobis sine magna dignitatis accessione contingit. Sed vnus tamen superest scrupulus, quem Erasmus mouet, Quomodo dũtaxat dicatur Angelis inferior factus, qui in morte sese non hominem, sed vermem quodammodo fuisse dicat, Psal.22.7. Iterum respondeo, Christum hic nobis neque vt Deum per se, (hactenus enim nihil de eo potuit imminui) neque vt hominem per se (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra Angelos, sed infra abiectissimos etiam homines nostri causa detrusus) sed vt Deum & hominem coniunctim proponi. quia nimirum in hac etiam ipsa infirmitate vult Apostolus vt Christi præ cæteris Pontificibus præstantiã consideremus, quicum sit nostræ illius præstantissimæ futuræ gloriæ spes omnis coniuncta. Hac igitur ratione meritò dictus erit Christus tũ imminutus, quia idem ille qui Deus est, homo est natus, crucifixus, mortuus ac sepultus: tum ita imminutus vt in proximo tamen ab Angelis gradu steterit, quia idem ille homo ita in sese fuit miser vt tamen esset Deus in natura à qua assumptus est. quod in ipso quoque sepulchro, anima spoliatus ostendit, quum eum corruptio attingere non auderet, sua ipsius vi mox resurrecturũ. Dicam amplius, etiam quatenus homo in terris fuit, proximum Angelis fuisse, quum ἀναμάρτητος fuerit & δυνάμει & ἐνεργείᾳ, ac ipso etiam Adamo infinitis partibus perfectior, vt qui proximè coniunctæ & vnitæ deitatis Verbi præsidio sustineretur: illis tamen, quod ad perpessionem & mortem attinet, inferior. Miserrimus autem fuit omnium hominum, fateor, sed id tamen non simpliciter, quatenus naturę nostrę particeps est, verùm quatenus naturæ nostræ vitiositatẽ cum eius fructibus per imputationem verè sustinebat: idque ad tempus, vt qui nunc totus supra omnes cælos euectus sit, vt aliquando simus eiusdem glorię toti etiam participes. ¶ *Propter mortis perpessionem*, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. i. vt mori posset. Nam διὰ causam finalem hic declarat. Alioqui si per ipsam mortẽ diceretur capite quodammodo diminutus, i. si hæc diminutio in morte consideraretur, ac non potius in naturæ humanæ assumptione, sicut Philipp.2.7. dicẽdum erat, διὰ τὸ παθήματος τοῦ θανάτου. ¶ *Vt beneficio*, ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit, nostri videlicet respectu, quos sic amauit vt filium suũ pro nobis dederit, Ioh.3.16. Nam in eo versatur vt doceat nos tum in

ipsa Christi morte sue sacrificio præstantiam ipsius considerare, tum eius præstantię considerationem ad vsum nostrum accommodare. Eum enim dicit ad nos descendisse vt nos secum eucheret. Nam ὑπὲρ παντὸς pro ὑπὲρ πάντων dixit, vbi rursus annotandum particulam vniuersalem non complecti singulos homines, sed omnia Christi membra in vnum corpus coniungere. Admonet Græcus scholiastes, Nestorianos olim hunc locum ausos fuisse depravare, & pro χωρὶς Θεοῦ scribere χωρὶς Θεοῦ, *absque Deo*, nempe vt a patiente homine Deum separarent. Et tamen hanc scripturā sequuti sunt Ambros. De fide ad Grat. lib. 2. cap. 4, & Vigilius lib. contra Eutychen 2, *ne*, inquit, *passio fuisse Deitatis putetur.* In Syra vero interpretatione duplex est lectio. Nam in quibusdā codicibus legitur teste Tremellio מתרקו אלהא [*mitrakas elaha*] i. *excepto Deo*, in excusis aliis scribitur בטיכותה [*bethichutha*] id est, *propter beneficētiam eius*, vel *suam*: quam vtranque scripturam malè mihi videtur idem Tremellius contextui inseruisse. ¶ *Mortem gustaret*, γεύσηται θανάτου. Id est, mortem sentiret, metaphora sumpta à propinato calice, ex Scripturæ more, quē etiam seruauit Christus in triplici illa sua oratione, quum iam ad mortem properaret. Vide Ioh. 8. 51. Quibusdam etiam placet huc referre, quòd verè quidem mortuus sit, sed tamen mortem quasi degustarit duntaxat, vt qui mox resurrexerit: qua ratione dicuntur etiam nonnulli bonum Dei donum gustare, quod mox euomant, infrà, 6. 4.

Ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι.

10 Decebat enim eum propter quem sunt hæc omnia, & per quem sunt hæc omnia, multos filios in gloriam adducendo, principem salutis ipsorum per afflictiones consecraret.

10 *Decebat enim eum propter quem omnia & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum, per passiones cōsummare.*

Ὅ τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,

11 Nam & qui sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno sunt omnes. quam ob causam non erubescit eos vocare fratres,

11 *Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes. propter quam causam non confunditur fratres eos vocare,*

Λέγων, Ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.

Psal. 22. 13

12 Dicens, ‖ Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.

12 *Dicens, Nuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ laudabo te.*

Καὶ πάλιν, Ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Καὶ πάλιν, Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία ἃ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός.

Psal. 18. 3
Esa. 8. 18

13 Et rursum, ‖ Ego fretus ero ipso. Et iterum, ‖ Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

13 *Et iterum, Ego ero fidens in eum. Et iterū, Ecce ego & pueri mei quos dedit mihi Deus.*

10 *Decebat enim*, ἔπρεπε γάρ. Probarat sic hominem esse Christum vt sit Deus: quam dignitatem sigillatim applicauit triplici eiusdem officio. Nunc ordine conuerso dicit oportuisse sic Deum esse vt fieret homo: quod rursus applicat prophetiæ, in his, *Multos filios ad lucendo*: regno verò in his *Principem salutis*: & sacerdotio in his, *Vnde debuit*, &c. ¶ *Vt ipse propter quē*, ἀυτῷ δι' ὃ, &c. Repetendum est Θεοῦ à fine superioris versic. Est enim Dei Patris periphrasis ad id de quo agitur accommodata: Christo videlicet, quatenus mediatoris officio fungitur, quasi infrà patrem subsidente. Cedit enim hoc arcanum Dei gloriæ, propter quem hæc omnia facta sunt: & quum per eum facta sint hæc omnia, tota laus huius facti ad eum redit, vt meritò dicat Apostolus sic fieri decuisse. Sed & ex hoc loco licebit Arianos refellere, qui ex præpositione διὰ colligebant Filium esse Patre minorem, quum hic tribuatur ipsi Patri. ¶ *Adducendo*, ἀγαγόντα. id est, ἄγοντα. Videlicet per Christum ipsius futuri mundi principem, in quo Pater omnes elegit vocandos, iustificandos & glorificandos, vt tandem sit in illis omnibus omnia. Vulg. *qui adduxerat*, seruata aoristi significatione. Sed ipsa sententia ostendit significari actum vigentem, non præteritum. ¶ *Principem*, ἀρχηγόν. Id est, antesignanum, & qui sicut primus est dignitate, ita est primogenitus ex mortuis inter multos fratres. ¶ *Consecraret*, τελειῶσαι. Rectè omnino ita conuertit doctissimus interpres: quod etiam indicat proximum sanctificandi verbum, & quod de Pontifice subiicitur. Omnes igitur Christi ærumnas dicit quasi solennia quædam sacra fuisse, quibus initiaretur & suo pontificatui consecraretur salutis nostræ princeps: nedum vt illa infirmitas fuerit abiectum quippiam, quod de Christi dignitate aliquid detrahat. quamobrem etiam Apostolus testatur nos per afflictiones fieri Filio Dei cōformes. Sic Græci theologi τελειώσεως nomen tum ad Baptismum, tum ad martyrium simili prorsus ratione accommodant. Vulg. *Consummare*. Erasm. *Perficere*: quod non ita expressum videtur, quanuis illa quoque interpretatio non sit vbique in hac epistola repudianda, vt perfectio opponatur initiationi, ac multo etiam magis diminutioni.

11 *Nam & qui sanctificat*, ὅ τε γὰρ ἁγιάζων. Cohæret particula causalis cum participio ἀγαγόντα, *Vt adduceret*: item cum extremo versiculo 9. Quî enim valet consequutio hæc, Christus coronatus est gloria, &c. ergo & nos exaltabimur? Quia mortuus est pro omnibus. illum enim ita consecrauit Deus Pater, vt per eum multos filios adduceret in gloriam. Sed quî fieri hoc potest? nempe quia vnius naturæ sunt caput & membra, is qui sanctificat & qui sanctificantur. Sanctificationem autem appellat separationē, purificationem, consecrationem denique electorum: vtiúrque præsenti tempore, vt significet nos adhuc in huius sanctificationis progressu versari. ¶ *Ex vno*, ἐξ ἑνός. nēpe Deo Patre in Christo, id que naturæ humanæ Christo & electis ipsi adiunctis communis respectu. Nam in Christo quidem humana illa natura sic est hypostaticè Filio vnita, vt propterea homo ille, quanuis non secundum humanam naturam seorsim, tamen etiam quatenus homo, sit verus ille Dei Patris filius, quum in sese homo ille dici non possit subsistere quin persona diuidatur, & duo filij, vnus videlicet genuinus, alter adoptiuus statuatur. In nobis verò, quum eadem illa humana natura, vnicum per sancti Spiritus virtutem, cum Christo per fidem apprehenso mysticum corpus constituat, sic simus & ipsi in illo Filij eiusdem Patris, quanuis non pari ratione. Est enim ille filius genuinus, nos autē adoptione in ipso filij simus, quod mysterium passim declarat & inculcat Paulus. ¶ *Non erubescit*, οὐκ ἐπαισχύνεται. Rectè. nam quātum alioquin inter nos & ipsum interest?

12 *Annuntiabo*, ἀπαγγελῶ. Hunc Psalmum rectè Christo tribui apparet ex eo quòd ad viuum totam passionis illius historiam describit. Sic autem propheticum eius munus describitur. Est enim Christus Euangelij non tantùm auctor & materia, sed etiam præco: & vis argumenti in eo sita est, quòd dicitur Dei nomen annuntiare, & quidem vt sanctorum vnus, fratribus suis. quod Filio quidem sed in serui forma conuenit: sicut Samaritanæ illi dixit, Nos adoramus quod scimus, sese inter adoratores numerans: & hymnum cecinit cum discipulis seu fratribus suis.

13 *Ego fretus ero ipso*, ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Significat Hebræis חסה [*chasah*] (quo verbo vtitur Propheta Psal. 18, vnde desumptus est hic locus) *Recipere se in fidem ac præsidium alicuius*: vnde factum vt ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipsum est quod Latinè dicitur *fretum esse*. Q. Cicero De petitione Consulatus, *Quanquam partu & fundatis amicitiis fretum ac munitum esse oportet*. Sic autem in illo Psalmo Dauidem de se loqui, vt multa Christo ipsi magis propriè conueniant, apparet ex versu 44, & 45. Et aptè argumentatur Apostolus ad probandam Filij Dei diminutionē, quum minoris sit ad maiorem, & creaturæ ad Creatorem confugere.

¶ *Ecce*

¶ *Ecce ego, & pueri mei, &c.* Hæc loquitur de se & discipulis suis: Eliaes caput, sed omnes, ministros adumbrans: vt illius discipuli vicissim Ecclesiam totam designant. Quum igitur prophetarum ac ministrorum caput sit Christus, meliore etiam iure hæc ei tribuuntur quàm ipsi Esaiæ.

¶ *Pueri*, τὰ παιδία. Hebr. הילדים [*haieladim*,] id est, τέκνα potius quàm παιδία, & quidem cum ה emphatico, vt si dicas, *Nati illi*. Sic enim significatur filiatio electorum, ex illo videlicet incorruptibili semine, vt scribitur 1.Pet.2.2.

¶ *Dedit*, ἔδωκεν. Hoc explicatur Iohan.6 37, & 10.28. Sed illud maximè videtur obseruandum, nusquam dici datos prophetis discipulos (sic enim Esaias vocat eosdem quos mox postea gnatos appellat Esa.8.17. & 18) sed vni Christo: quum potius a Prophetis dicãtur Deo gigni filij, vt loquitur de Corinthiis Apostolus: & adduci discipuli Domino, ad quem etiam Iohannes suos dimisit. ex quo sitis intelligi potest Esaiã eo loco non tam in persona sua quam Christi loquutus.

Ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου, τουτέστι τὸν διάβολον·

Καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.

Οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται.

Ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.

Ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.

14 Quoniã igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoque consimiliter particeps factus est eorundem, ‖ vt per mortem aboleret eum qui mortis imperium habet, hoc est diabolum:

15 Et liberos redderet quotquot metu mortis peromnem vitam obnoxij erant seruituti.

16 Non enim vtique Angelos assumpsit, sed semen Abrahæ assumpsit.

17 Vnde debuit per omnia fratrib. similis fieri, vt misericors esset & fidelis pontifex in iis quæ apud Deum *agenda forent*, ad expiandum peccata populi.

18 Nam ex eo quod perpessus fuit quum tentatus est, potest & iis qui tentantur succurrere.

14 *Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem, vt per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium, id est diabolum:* Ose.13.14. 1.cor.15.54

15 *Et liberaret eos qui timore mortis per totam vitã obnoxij erant seruituti.*

16 *Nusquam enim Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit.*

17 *Vnde debuit per omnia fratribus similari, vt misericors fieret & fidelis Pontifex ad Deum, vt repropitiaret delicta populi.*

18 *In eo enim in quo passus est ipse & tentatus, potens est & eis qui tentantur auxiliari.*

---

14 *Participes sunt carnis & sanguinis*, κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. Id est, constant carne & sanguine, fragili videlicet & caduca natura. Nunc verò quod de eo homine dixerat ad regium etiam munus applicat, apertius explicans quod dixerat, omnes esse ex vno. Vulgata, *Communicauerunt carni & sanguini*, obscurè, vel ob eã causam quòd seruauit præteritum tempus. Erasmus, *Commercium habent cum carne & sanguine:* aliquanto etiam obscurius. ¶ *Consimiliter*, παραπλησίως. In hoc aduerbio interdum παρὰ detrahit de significatione, vt quum significat propemodum: hic verò contrà, proximam & prorsus respondentem conditionem declarat, imo eandem prorsus, quod ad speciem ipsam attinet, uempe vt lac lacti simile dicitur. Est autem argumẽtum a communi naturæ ordine sumptum, vt homo hominem gignat. vnde consequitur hominem fieri oportuisse Filium illum in quo cæteri fierent filij, sic illi dati vt in ipso pro filiis censeantur. ¶ *Vt per mortem*, ἵνα διὰ τοῦ θανάτου. Nisi hoc additum esset, videri poterat Apostolus absurdissimè loqui. Num enim Deum oportuit hominem fieri vt Diabolum debellaret? Nam certè potius robore quàm infirmitate videtur opus hic fuisse. Declarat igitur Apostolus, vt hæc victoria esset quam gloriosissima, maximè fuisse conueniens vt hominis victor Satan per hominem sterneretur, atque adeo per ipsam hominis mortem veluti suis ipsius telis, morte videlicet, conficeretur. ¶ *Qui mortis imperiũ habet*, τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortis imperium habere dicitur diabolus, a quo exortum est peccatum, quod mors est consequuta: quique nos quotidie ad peccandum solicitat, vt in æternæ mortis exitium nos secum pertrahat. Tota igitur mortis administratio penes eum est. Nobis tamen dicitur extinctus, quòd omnes ipsius conatus aduersum filios Dei cadant inanes & irriti, imò verò etiam nostro commodo cedant. Et notandum etiam quòd mortis imperium dicit per mortem abolitum, id est, hostem suis ipsius armis confectum. ¶ *Diabolum*, τὸν διάβολον. De vno loquitur tanquam omnium principe, vt alibi sæpe Scriptura: cui tacitè adiunguntur reliqui ipsius Angeli, vt Mat h 25.41.

15 *Mortis*, θανάτου. Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem necesse est extra Christum esse. cuius metus aut horroris potius perpetua seruitute nihil fingi potest miserius.

16 *Angelos*, ἀγγέλους. id est, angelicam naturam. Vbi sunt igitur qui spirituale (id est, Angelicæ vel cælestis substantiæ) corpus Christo tribuunt? Nam spirituale quidem nunc esse fateor, sed lõgè alio sensu, vt diximus 1. Corint. cap.15.ver.44. ¶ *Assumpsit*, ἐπιλαμβάνεται. Paulò antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ita nunc contrà præsenti vtitur pro præterito, quæ permutationes temporum p ssim apud Hebræos occurrunt. ¶ *Semen Abrahæ*, σπέρματος Ἀβραάμ. id est, veram hominis naturam, & quidem ex Abrahami familia, nequis ex eo colligat seruãdos esse omnes homines, quoniam naturam omnibus hominibus communem assumpsit. Itaque hæc naturæ societas ad solam Abrahæ sobolem restringitur. id est, ad electorum cætum qui Ecclesiæ nomine censentur. Ideo etiam disertè Christus dicitur Filius Abrahami: vt exposuimus Mat. 1.1. Est autem insignis hic locus ad probandam veræ humanæ naturæ cum diuina coniunctionem, ad vnum constituendum Christum: ideoque à veteribus præsertim Græcis diligenter annotatur. Quo magis est execranda Castellionis audacia qui ἐπιλαμβάνεται conuertit *Opitulatur*, non modo falsa sed etiam inepta interpretatione, quum ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum nimirum id offendit quòd ἐπελάβετο non scripserit Apostolus. Quasi verò in narrationibus rerum gestarum non soleat frequentissimè vsurpari hæc enallage, cum aliqua etiam venustate, vt res non acta perscribi, sed adhuc geri videatur. Denique in sententia tam manifesta, tam tíne momenti hoc erat vt nouam & inauditam & ad scopũ Apostoli nihil pertinentem verbi ἐπιλαμβάνεσθαι significationem comminisceretur?

17 *Per omnia*, κατὰ πάντα. Per omnia, id est, nõ solùm quod ad naturam sed etiam quod ád omnes qualitates attinet, sed à peccato tamen immunes. ¶ *Misericors*, ἐλεήμων. Id est, qui nostrarum ærumnarum vero sensu tangeretur, vt Luc.19.41, vbi etiam super perituris lacrymatur. Iam autem ad Christi Sacerdotium transit, docétque oportuisse hominem fieri vt pontifex etiam esset idoneus. ¶ *Fidelis*, πιστός. Id est sincerè & integrè munus suum peragens, vel cui meritò fideremus.

18 *Quum tentatus est*, πειρασθείς. Id est, quum explorarentur, vel etiam quum tentaretur. i. ad malum solicitaretur à diabolo; & omnibus ipsius instrumentis: quibus tamen

fortissimè & constantissimè, sed non sine acerbissimis & inexplicabilibus doloribus, restitit. Nam quod ad intrinsecas tentationes attinet à carnis vitiositate exorientes, nullæ in eo esse potuerunt qui ex Spiritu sancto conceptus est. Castellio conuertit *Periclitando*, quàm recte, ipse viderit. Erasmus, *Ex hoc quòd ipsi contigit tentari.* nam coniungit hæc duo ἔπαθεν & πειρασθεὶς, vt participium positum sit loco infinitiui. Sed quis ita loquitur, ἔπαθεν πειρασθῆναι, vel πειρασθεὶς, pro σωέβη αὐτῷ πειρασθῆναι. ¶ *Potest*, δυνάται. Vide infrà, 5.2.

Κεφάλαιον γ.

Ὅθεν, ἀδελφοὶ ἅγιοι, κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν·

Πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

Πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.

Πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος· ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, Θεός.

Καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων·

Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ· οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐὰν περ τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν.

CAP. III.

1 VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem professionis nostrę Christum Iesum:

Num. 12. 7. 2 Fidelem ei qui ipsum cõstituit: vt & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.

3 *Tanto* náque ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem is qui construxit domum quàm domus ipsa.

4 Omnis enim domus cõstruitur ab aliquo: qui verò condidit hæc omnia, *est* Deus.

5 Et Moses quidem fidus *fuit* in tota domo ipsius, vt famulus, ad testificanda quæ post erant dicenda:

6 At Christus vt filius domui suæ præest: cuius domus sumus nos, si modo fiduciam & spem illam de qua gloriamur, ad finẽ vsque firmam retinuerimus.

CAP. III.

1 *VNde, fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Iesum.*

2 *Qui fidelis est ei qui fecit illum: sicut & Moyses in omni domo eius.*

3 *Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus qui fabricauit illam.*

4 *Omnis nanque domus fabricatur ab aliquo: qui autẽ omnia creauit, Deus est.*

5 *Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius, tanquam famulus, in testimonium eorum quæ dicenda erant:*

6 *Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciã & gloriam spei vsque ad finem firmam retineamus.*

IN CAPVT III.

1 *Vnde*, ὅθεν. Orditur collationem propheticæ muneris, siue Apostolatus Christi, cum Mosis ministerio, sed coniunctim cum regno, (nam & Moses & Iosue sic fuerunt prophetæ vt etiam regia potestate sint functi) apertè iam hunc nominans, postquam illius præstantiam luculentissimè probauit. ¶ *Apostolum*, ἀπόστολον. id est, legatum & nuntium, sicut διάκονος περιτομῆς dicitur, i. minister circuncisionis, Rom. 15. 8. Obiter autem, vbi ipsum ostendit omni potestate eminentiorem, nunc attingit Propheticum munus, qua ratione cum Mose confertur, sicut sacerdotij respectu cum Aarone: præterea etiam de Iosue aliquid propter regnum attingens, vt omnibus modis sit nobis Christus factus omnia. Istorum autem omnium fundamenta substrauit, explicata vtraque Christi natura coniunctim: & nũc alteram distributionem nectit. Vult enim a nobis istam Christi præstantiam considerari, tum vt Prophetæ sua auctoritate docentis, vt qui Dominus sit: tum vt Pontificis maximi & vnici. Primùm igitur de Apostolatu dicet vsque ad capitis 4 versiculum 14. inde ad Pontificatum transibit. ¶ *Professionis*, τῆς ὁμολογίας. Id est, eius doctrinę quam profitemur, Euangelicæ nimirum.

2 *Ei qui ipsum constituit*, τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Sic accipitur verbum עשה [*hasah*] de Mose & Aarone, 1. Sam. 12. 6, pro καθιστάναι. hic autem repeti etiam potest ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nomen Apostoli & Pontificis. ¶ *Vt & Moses*, ὡς καὶ Μωσῆς. Vide vt exæquet quos postea longè impares esse ostendet. Quî enim sint parisdignitatis seruus & Filius? Fidelis tamen est vterque. Sic igitur posthabetur Moses Christo vt nihil illi detrahatur, nihil isti præter meritum adiiciatur, vtrique gradus suus cõseruetur. Offensio enim quorundam inde nascitur quòd vtrunque habebant pro seruo. Quamobrem constituta iam Christi Dei & hominis præstantia, intrepidè loquitur Apostolus.

3 [*Tanto*] *nanque ampliore*, πλείονος δὸ, &c. Erasmus Voculam illam rectè addidit, vt magis perspicuus esset hic locus. Causalis autem particula non cohæret cum proximis, sed cum præcipuo totius periodi verbo κατανοήσατε, *considerate*: acsi diceret Apostolus, *Meritò magni facitis Mosen:* (fuit enim fidelis in domo Domini) sed excellentia Christi, qui & ipse fidelis fuit tum Apostolus tum Pontifex, longè etiam dignior est quam consideretis. Est enim ipsius tanto amplior gloria, &c. ¶ *Quàm domus ipsa*, τοῦ οἴκου. i. Quanto præstantior est architectus ipsa domo quam est architectatus, tanto Christus præstat Mosi. vt etiã explicat apertè Syrus interpres. Quomodo verò constabit illa similitudo? nempe quia Moses ipse pars est domus a Christo extructæ: nedum vt illam sit molitus. Vsitatum enim est Ecclesiam domui comparare, cuius & viui lapides & vasa dicuntur tum pastores tum greges, vt 1. Tim. 3. 15, & 2. Tim. 2. 10, & 1. Pet. 2. 5. Hæc igitur prior erit collatio Christi cum Mose. Ver. interpr. cõuertit *Honorem domus*, id est, qui ex domo redit ad architectum multo amplior quam ad ipsius ministros, qui per se nihil præstiterunt, sed fuerunt dũtaxat architecti organa. acsi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maison reuient à celui qui l'a faicte.* quæ sententia non malè conuenit, sed Græcis non satis conuenit.

4 *Hæc omnia*, τὰ πάντα. Non erat omittendus articulus: nam generalis alioqui sententia accommodãda est ad ædificium de quo agitur. Apparet autem omnino, ex connexione argumenti, Christum Dei nomine significari. Est enim in his verbis assumptio argumenti, cuius præcessit propositio, & huius assumptionis ac etiam conclusionis * Christus est subiectum. Ita enim est huius Ecclesiæ fundamentum vt simul præsideat: ita frater, vt sit Dominus: ita formatus à Domino, vt sit Deus propria virtute omnia efficiens, sicut egregiè scripsit doctissimus interpr. ac proinde sic construenda est hæc oratio, non vt dicatur Deus omnia hæc condidisse, sed is esse Deus qui hæc omnia, i. totam hãc domum, est architectatus, quanuis illud ex isto cõsequatur. Quod si architectus homo censetur ei domo præstare cuius fuit architectus, quanto magis architectus Deus tota hac domo & omnibus quantũuis fidelibus eius œconomis excellentior est habendus?

5 *Et Moses*, καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in conditæ domus administratione. Nam hic quoque præfuit Filius vt Dominus, Moses vt minister. Filius ergo id proprium habet quòd solus propriè dici potest architectus, vtpote Deus qui omnia effecerit. Vsus est autẽ ad tempus Mosis opera, sed nulla coactus necessitate, tantùm vt seruo, qui significaret quod habebat in mandatis, & Domino loquuturo audientiam faceret. ¶ *Vt famulus*, ὡς θεράπων. Honestius vocabulũ est θεράπων quàm δοῦλος, vt apparet ex verbo θεραπεύειν, quod de ingenuis dicitur, prõpta quadam volũtate operam suam cuipiã accõmodantibus.

6 *At Christus vt filius domui suæ præest*, Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς

ὅτι τὸν οἶκον αὐτοῦ. Vulgata, *Christus verò tanquam filius in domo sua.* Erasmus, *At Christus tanquam filius administrauit domum ipsius.* Neuter cognouit discrimen quod obseruandũ erat inter ἐν & ὅτι hoc in loco. Dicitur enim fuisse Moses fidelis in domo, Christus verò supra domum, vt is videlicet qui domui præest tanquam dominus. Erasmus verò (cuius vestigia Castellio sequutus est, sed errore duplicato) præterea in eo aberrauit ab Apostoli scopo, quòd vertit, αὐτοῦ *ipsius*, quum emendati codices legant αὐτῷ, & quomodocunque legas, commodius sit omnino vt dicatur Filius domui suæ non alienæ præfuisse, etiamsi personam filij vt mediatoris à persona Patris distinguas. ¶ *Cuius domus*, οὗ οἶκος. Cuius videlicet Christi domus nos sumus. Sed rectius fortasse legeris ὃς οἶκος ἐσμὲν ἡμεῖς, *quæ domus sumus nos.* quod in vno ex vetustis codicibus scriptum inueni, & sequutus est Vetus interpres. ¶ *Si modo fiduciam*, ἐλπίδα τὴν παῤῥησίαν. Fiduciam vocat fidei effectum illud præstantissimum quo fit vt clamemus Abba Pater: cui subiungitur spes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod sumus, & tamen spes illa fallere nos non potest, ac proinde vt de re præsenti gloriamur in Domino, vt Rom.5.2. ¶ *Firmam*, βεβαίαν. Sic vbique legimus: quum tamen βέβαιον scribendum fuerit. Neque Syrus istud hic habet, quod fortassis etiam ex vers.14 irrepsit.

Διὸ καθὼς λέγει τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε,

Μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ·

Οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη.

Διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, Ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου.

Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

Βλέπετε, ἀδελφοί, μήποτε ἔσται ἐν τινὶ ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ Θεοῦ ζῶντος·

Ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται· ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας.

Μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ Χριστοῦ, ἐὰν περ τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν·

7 Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, ‖Hodie si vocem eius audieritis,

8 Ne obdurate corda vestra, sicut in exacerbatione, in die tẽtationis illius in deserto:

9 Vbi tentauerunt me patres vestri, probauerunt me, & viderunt opera mea quadraginta annis.

10 Quapropter infensus fui nationi isti: & dixi, Semper errant corde, neque cognouerunt vias meas.

11 Itaque iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.

12 Videte, fratres, nequando sit in vllo vestrûm cor malum non credens, deficiendo à Deo viuo:

13 Sed exhortamini alij alios quotidie, quoad appellatur dies hodiernus: nequis ex vobis induretur seductione peccati.

14 Christi enim participes facti sumus, si modò principiũ illud quo sustentamur firmum retinuerimus ad finem vsque:

7 *Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus, Hodie si vocem eius audieritis,* Psal.95.8 infrà, 4.7

8 *Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione, secundum diem tentationis in deserto:*

9 *Vbi tentauerũt me patres vestri: probauerunt & viderunt opera mea quadraginta annis.*

10 *Propter quod infensus fui generationi huic, & dixi, Semper errant corde: ipsi autem non cognouerũt vias meas.*

11 *Quibus iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.*

12 *Videte fratres, ne fortè sit in aliquo vestrum cor malum incredulitatis, discedendo à Domino:*

13 *Sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec Hodie cognominatur: vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati.*

14 *Participes enim Christi effecti sumus, si tamen initium substantiæ eius vsque ad finem firmum retineamus,*

---

7 *Si audieritis*, ἐὰν ἀκούσητε. Ergo Deus erat post Mosen ipsúmque adeo Dauidem adhuc loquuturus.

8 *In exacerbatione*, ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Hebr. במריבה [*bimribah.*] i. in *die* contentionis. Nam repetendum est יום [*iom*] ex sequente membro. Loquitur autem Propheta de illa celebri historia quæ perscripta est Exod.17.7, a qua etiam locus ipse, in quo hæc gesta sunt, dictus est Massa, id est, tentatio, & Meribah, id est, iurgium seu contẽtio, quòd Israelitæ illic, cum Mose iurgãdo, Deum ad iram prouocarint. Quorsum hęc autem Apostolus? vt patrum auctoritatem desinãt obtendere. Deinde vt, si impunè contemni non potuit famulus Moses, considerent multo maiores pœnas daturos qui Filium contempserint, ad quem Moses ipse inuitat. Postremò singulari quodam aut potius diuino prorsus iudicio hunc locum delegit Apostolus, mentione finis iniecta. Finis enim externus quo populum deducebat Moses, & introduxit Iosue, fuit requies terræ Chanaan: finis quo nos deducit Deus per Christum, est æterna ipsius requies, quã terra Chanaan & Sabbathi quies adumbrauit: quod postea explicatur. Pulchrè ergo cohærent omnia: & obseruandum est Apostolum singulari artificio exhortationem istam cõcipere in Dauidis ipsius, vel potius Spiritus sancti persona.

9 *Quadraginta annis*, τεσσαράκοντα ἔτη. Quia sequitur particula διὸ, Græci codices & Syrus etiam interpres ista adiunxerunt præcedentibus, quum tamen in Hebræis ista connectantur sequentibus, nec vlla causalis particula interiiciatur. Sed & vnum codicẽ vet. inueni cum Hebraica veritate prorsus consentientem: quomodo etiam legitur in recepta Græci psalterij editione. Deinde idipsum ita repetitur infrà, ver.17. Nolui tamen quicquam mutare in re tantilli momenti, quum eadem maneat sententia, vtrouis modo legas.

10 *Errant corde*, πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Id est, vecordes sunt & insani.

11 *Itaque*, ὡς. id est, ὥστε. Hebr. אשר [*ascher,*] id est, οἷς, *quibus*, vt etiam legit & interpretatus est Vetus interpres. Erasmus, *Sicut*, non satis rectè. Idem autem declarat *In ira mea*, atque *Iratus ego*. ¶ *Si introibunt*, εἰ εἰσελεύσονται. Vide Mar.8.12.

13 *Quoad appellatur dies hodiernus*, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται. Id est, quandiu durat dies hodiernus. Docet enim Apostolus aduerbium Hodie non debere ad Dauidis seculum restringi, sed totum illud tempus complecti quo nos Deus cõpellat, vt rectè scribit doctissimus interpres. Nec enim assentior Erasmo qui totum vitæ tempus putat hoc nomine designari. Nam multos adhuc viuentes nox opprimit, qui frustra Deum requirunt, quia sine fide clamant, quæ non est omnium: aut ne requirere quidem sustinent vt eum quem sunt aspernati. Ergo quandiu nos Deus vocat, tandiu durat dies ille, non amplius: quum nõ sit volentis, nec currentis, sed miserentis Dei. Statim ergo pareamus. Quis enim nouit quando desiturus sit Dominus nobis loqui?

14 *Principium illud quo sustentamur*, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. Vel principium illud fiduciæ, siue inchoatum in nobis illud quo fulcimur. Opponitur enim principium fini, sed ita vt vtrunque oporteat consentire: & ita etiam accipi nomen τῆς ὑποστάσεως diximus 2.Corinth.9.4, & 11.17. In quibusdam autem codicibus legimus τὴν ἀπαρχὴν, id est, *primitias*. Vulgata, *Initium substantiæ eius*. id est, αὐτοῦ ipsius videlicet Christi, quod pronomen in nullo Græco codice reperi. Suspicor autem ex Syro interprete scriptum fuisse non αὐτοῦ, *eius*, sed αὐτῆς, *huius*. Sic enim hunc locum interpretatur, acsi scripserit Apostolus, à principio ad finem vsque constanter esse illud quo fulcimur retinẽdum, id est,

ἐὰν ἀπ' ἀρχῆς, τοῦ ὑποστάσεως τοῦτο βεβαίαν καταχωμεν: Sed fortasse rectius τοῦ ἀρχῆς acceperimus pro eo quod primarium est, & à quo nisi cæperis frustra quidpiam aggrediaris, quod est Hebræis ראשית [*reschith*] Hypostasis autē declarat fulcimentum, id est, vim & vsum illius principij quod Hebræi vocant משען [*Mischehan*] Syrus autem vertit מן רישיתא [*men rischitha*] quanuis τῆς ἀρχῆς vocem aliter acceperit, & ab ista separarit. Hanc autem sententiā si sequamur ἡ ἀρχὴ τῆς ὑποστάσεως declarabit id quod pro fulcro cętera sustinēte statuitur, metaphora ab ędificiis sumpta: sicut apud Platonem in epistolis ἀρχὰς βαλλέσθαι significat *fundamēta iacere*: quod hoc loco pulchrè declarat Chrysostomus. Sed quodnam est illud fulcimentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eáque fide apprehensa. siue Fides ipsa, vt exponit Chrysostomus. In fide verò dicimur quidem stare, sed vt organo quod ipso Christo nititur. Castellio ea libertate vsus qua in plerisque aliis, totum hunc locum ita conuertit, *Etenim Christi consortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ab finem vsque firmum tenemus, in quo dicitur*, &c. Hoccine verò est fidum contextus interpretem agere.

Ἐν τῷ λέγεσθαι, Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ.

15 *Interim* dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra, vt in exacerbatione.

Τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως.

16 Nam quidam quum audissent, exacerbarunt *Dominum*: non omnes tamen ij qui exierant ex AEgypto per Mosen.

Τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;

17 Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nónne iis qui peccauerant, quorum corpora conciderunt in deserto?

Τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι;

18 Quibus autem iurauit non ingressuros in requiem suam, nisi iis qui non obedierant?

Καὶ βλέπομεν ὅτι οὐκ ἠδυνήθησαν εἰσελθεῖν δι' ἀπιστίαν.

19 Et videmus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

Κεφάλαιον ζ.

Φοβηθῶμεν οὖν μή ποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.

CAP. IIII.

1 Metuamus igitur nequando derelicta promissione introeundi in requiem eius, videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus.

Καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι· ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.

2 Etenim nobis euangelizatum est, sicut & illis: at non profuit illis auditus sermo, vt qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierant.

15 *Dum dicitur, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione.*

16 *Quidam enim audientes, exacerbauerunt, sed non vniuersi qui profecti sunt ex Ægypto per Mosen.*

17 *Quibus autem infensus est quadraginta annis? nónne illis qui peccauerũt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto?*

18 *Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis qui increduli fuerunt?*

19 *Et videmus quia non potuerunt introire propter incredulitatem.*

CAP. IIII.

1 *Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introeundi in requiē eius, existimetur aliquis ex vobis deesse.*

2 *Etenim & nobis nuntiatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex illis quæ audierunt.*

---

15 [*Interim*] *dum dicitur*, ἐν τῷ λέγεσθαι. Id est, quandiu hęc vox personat. Hæc enim est (opinor) germana & minimè detorta huius loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres conuertit, *Dum dicitur*. Ego verò addidi aduerbium *Interim*, vt melius exprimerem præpositionem ἐν, quæ pro *Inter* accipitur hoc in loco, ἐν πύτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξύ, & similibus. Eras. *In hoc quod dicitur*: quæ interpretatio non potest Græcis vllo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua intelligimus verba illa Prophetarum non ad vnum illud tempus pertinuisse, sed Deum etiamnum hodie nos ad se Prophetarum scriptis propositis inuitare.

17 *Corpora*, τὰ κῶλα. Sic tribus locis conuerterũt Græci interpretes Hebraicũ vocabulum פגרו id est, *cadauera*, Num. 14. ver. 29, 32 & 33. Syrus *ossa* interpretatur. Græca vox *Membra* siue *Artus* declarat, ex quibus ipsum corpus extructum est.

IN CAPVT IIII.

1 *Introeundi*, εἰσελθεῖν. Subauditur articulus τοῦ, vt in illo Æschinis loco κατὰ Κτησ. Μὴ κύριον γενέσθαι Στρατοκλέα τὸν ἡμέτερον στρατηγὸν βουλεύσασθαι περὶ τῆς τοῦ στρατιωτοῦ σωτηρίας.

¶ *Videatur aliquis ex vobis fuisse frustratus*, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. id est, tardando exclusus. Vide Rom. 3. 23. Respicit autem superiorem historiam, nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, quum ipsi reuera contempsissent oblatam possessionem tertæ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, quum suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additum esse censent ab Apostolo verbum δοκῇ, id est, *videatur*, vt asperius dictum leniret. Vulgata, *deesse*, quod nemo intelligat.

2 *Nobis euangelizatum est*, ἐσμεν εὐηγγελισμένοι. Vulgata & Erasmus, *Nobis annuntiatum est*. Atqui non de omni nũtiatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. Itaque libenter Euangelizandi verbum retinui, vt sciamus Dominum in illo Dauidis loco vocem suam appellare, illud ipsum Euangelium quod postea nobis re ipsa exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius vnquam fuit μεσίτης. Sed potius, dices, scribendum fuit Illis vt nobis euangelizatũ fuisse. Nam de illis demum controuersia moueri poterat. Respondeo non comparari duas Euangelizationes, ac multo minus conferri duo Euangelia (quum vnicum sit:) neque duas Euangelij dispensationes secundum plus & minus differentes, qua ratione duo testamenta constituũtur. Nam si ita esset, videretur nostram conditionem Apostolus facere deteriorem, inquiens sic esse nobis vt illis quorum Dauid meminit, euangelizatum: quum nostra tamen conditio multo sit potior, vt scribitur infrà 8. 6. Itaque nihil aliud significatur his verbis quàm idem Euangelium nobis annuntiatum fuisse atque illis olim, vnde sequatur fore vt eandem pœnam subeant, exclusionem videlicet à Dei requie, eiusdem vocis contemptores. Quod ad constructionem autem huius verbi attinet, sic dicuntur passiuè aliqui Euangelizari, sicut actiuè dicuntur Apostoli εὐαγγελίσασθαι τὰς κώμας τῶν σαμαριτῶν, Actor. 8, 25. quanuis alioqui vsitatius cum tertio casu personæ hoc verbum construatur vt Ro. 1, 15. ¶ *Vt qui fide contemperatus non fuerit apud illos qui audierant*, μὴ συγκεκραμένος τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Euangelicam veluti vino comparat, quod vt haustum (id est, auditum & perceptum)

ptum) nobis profit, oporteat fide quasi temperari. vt etiã intellexit hunc locum Syrus interpres. Est igitur elegans translatio, qua significatur Hebreis rebellibus causam non esse cur glorientur quòd peculiariter eos sit alloquutus Dominus & per Prophetas & per Filium, quum multi etiam audierint Mosen in deserto, quibus id non modò non profuit, sed etiam mortiferæ potionis instar fuit, ipsorum quidem vitio qui propinatam non temperarunt fide. quæ requiritur vt hic potus nobis sit salutaris. Vulgata, *Non admistus fidei ex iis quæ audierunt.* Putauit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασιν positum pro τοῖς ἀκουσθεῖσι. Castellio verò multo etiam durius conuertit τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν, pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων, *Cum eorum fide qui audierant* Erasmus, *Quòd non esset cum fide coniunctus ijs qui audierant:* ne sic quidem expressa Apostoli sententia, vt mihi videtur. Græcus scholiastes legit συγκεκραμένοις, assentiẽte Photio & Theophylacto, quos etiam Complutensis editio sequitur, & quinque ex vetustis nostris codicibus. Est autem hæc sententia, Auditum sermonem nihil illos iuuisse qui sese non coniunxerunt per fidem iis qui audierant, id est, Iosue & Caleb fidelibus qui Deo auscultarunt. Sed ne hoc quidem mihi placet. vel ob eam causam quòd manifestè distinguat τοὺς ἀκούσαντας & τοὺς πιστεύσαντας, id est, *eos qui tantùm audierunt ab iis qui auditis crediderunt.*

Εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν, Ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου· καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.

Εἴρηκε γάρ που περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτω, Καὶ κατέπαυσεν ὁ Θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ.

Καὶ ἐν τούτῳ πάλιν, Εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου.

Ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινὰς εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν·

Πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαβὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον; (καθὼς εἴρηται) Σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν.

Εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας.

3 Introimus enim in requiem nos qui credidimus, sicut dixit, ‖Ita que iuraui in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: licet operibus à iactis fundamentis mundi profectis.

4 Ita enim dixit quodam in loco de septimo die, ‖Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.

5 Et hic rursum, Si introibunt in requiem meam:

6 Quia igitur reliquum est vt aliqui introeant in eam, & quibus prius euangelizatum fuit, non introierunt propter contumaciam.

7 Rursum quendam præfinit diem, Hodie, apud Dauidem dicens tãto post tempore, (prout dictum est) ‖Hodie si vocem eius audieritis, ne obdurate corda vestra.

8 Nam si Iesus eos in requie collocasset, nequaquam de alio posthac die loquutus fuisset.

3 *Ingrediemur enim in requiem qui credidimus, quemadmodum dixit, Sicut iurauí in ira mea, si introibunt in requiem meã; & quidem operibus ab institutione mundi factis.* Psal.95.11

4 *Dixit enim quodam loco de die septima sic, Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis.* Gen 2.2 deut.5.14

5 *Et in isto rursum, Si introibunt in requiem meã.*

6 *Quoniam ergo superest introire quosdam in illã, & ij quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem:*

7 *Iterum terminat diem quendam, Hodie, in Dauid dicendo post tantum temporis, sicut suprà dictum est, Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.* Suprà,3.17

8 *Nam si eis Iesus requiẽ præstitisset, nunquam de alia loqueretur posthac die.*

---

3 *Introimus*, εἰσερχόμεθα. Vulgata, *Ingrediemur*, non expressa Apostoli sententia, vt qui significet nos iam nunc per fidem ingredi in illam requiem, vt apparet ex versu 10. ¶ *Sicut*, &c. καθὼς, &c. An verò ex hoc testimonio efficitur nos per fidem ingredi in Dei requiem? Minimè id quidem per se: sed ita est, si omnia connectas tum præcedentia, tum sequentia. Nam si infidelitas arcet ab aditu, fides certè introducit. ¶ *Licet*, καίτοι. Vulgata, *Et quidem*, quam versionem tolerari quidem posse fateor, sed tamen non amplector. Est autem locus hic perobscurus, quem ego sic exponendum puto. Probarat Apostolus infidelitatem illud esse quod à Dei requie arceret: fidem contrà, quasi ostium per quod ingrederemur. Ad hæc verò poterant Hebręorum aliqui obiicere, ista nihil ad regnum cæleste pertinere, quum illic Requietis appellatione terra Chanaan intelligatur, in qua essent ipsi: ac proinde se illa exhortatione minimè indigere, vt qui Dei requiem istam infidelibus negatam possiderent. Oportuit igitur eos ab ista contemplatione terræ Chanaan auocatos, ad alterius requietis cognitionem traducere, eius videlicet cuius illa typus erat. Quod vt faciat, aggreditur explicare quid sit in requiem Dei ingredi: ac fatetur quidem duplicem requiem Dei commemorari in Scripturis, vnam ęternam, cuius statim fit mentio post conditum mundum: alteram quæ in hoc Dauidis loco tribuatur terræ Chanaan: sed ita vt Deus (exemplo eorum proposito qui ab altera ista typica sunt exclusi per infidelitatem) nos ad priorem illam verã & suam vocet. Quod ita esse probat Apostolus duobus argumentis: vno, quòd Deus addat aduerbium Hodie, non conuenit rei iampridem præteritæ: altero, quòd eos alloquatur qui in terram Chanaan iampridem erant ingressi: ex quibus coniunctis necessariò efficitur quod modò dixi, nos ad aliam requiem proposito illo exemplo inuitari. Sed quænam illa est? nempe quum duæ tantùm commemorentur, & de posteriore non agi dixerimus nisi quatenus illius mentio adhortationis causa inducitur, relinquitur, Dauidem de priore verba facere, quemadmodum Apostolus proponit ver.4, & explicat versiculis 9 & 10. Deinde conclusionem nectit. Ergo (vt ad contextum redeam) coniunctio καίτοι omnino conuertenda est per *quanuis*: vt sit sensus, Quanuis requietis Dei nomine alicubi significetur cessatio à condendo mundo, Deum tamen de terra Chanaan loquẽtem, requietis nomen illi tribuisse in illo suo iureiurando. Non argumentatur autẽ Apostolus, sed proponit de quo dicturus est. quod & mox explicat, docens duarum requietum fieri mentionem, vt postea Psalmi contextum ad vtranque accommodet, illa videlicet verba, Si ingressuri sint in requiem meam, ad terram Chanaan: adhortationem autem totam, ad priorem illam & veram Dei quietem, cuius illa typus erat. Sed nulla hic fit (dices) terrę Chanaan mentio. Respondeo, non necesse fuisse hoc exprimi, quod manifestè liquet ex historia illa quadraginta annorum, quam vnam in hoc Psalmo Deus commemorat, deinde etiam hoc disertè explicari ver. 8.

6 *Quia igitur*, ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationem applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat cõclusionem ex prioribus nascentem, sed ingressum argumentationis: nisi malimus eum à conclusione exordiri, quam postea confirmet.

7 *Rursum*, πάλιν. Prius argumentum ab aduerbio præsentis temporis, quod declarat alios inuitari. ἐν Δαβὶδ autẽ possimus interpretari *In Dauide*, id est, *apud Dauidem*, in libro videlicet Dauidis, vel *per Dauidem*, vt Rom.9.25. *

8 *Nam si Iesus*, εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Iosue intelligit qui à Græcis dictus est Iesus. vt planè sint ridiculi qui Iesu nomen, quum Christo tribuitur, volunt ad nomen Iehoua deterquere. Quis enim nõ videt, sicut terra Chanaã veræ quietis fuit typus, ita etiam Iosue sub eodem nomine proponi

pro veri nostri liberatoris typo? Sed fuisse videtur aliquid adiungendum, vt esset necessaria conclusio. Quid enim? ánnon potest nos Deus hodie ad eam ipsam quietem inuitare quam alij multis antè seculis sint aspernati? Sanè ita est. sed quum ij non de quibus conqueritur, sed quos ad se inuitat Dominus apud Dauidem, eam quietem iampridem adepti sint, quam alij neglexerãt, nempe terræ Chanaan possessionem, relinquitur aliam esse præparatam quietem, ad quam proposito aliorum exemplo inuitentur: quæ conclusio nectitur versiculo 9.

Ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ.

9 Itaque reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.

9 *Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.*

Ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ Θεός.

10 Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requieuit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.

10 *Qui enim ingressus est in requiem eius, etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus.*

Σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν· ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας.

11 Studeamus igitur ingredi in illam requiem, nequis in idem incidat contumacię exemplum.

11 *Festinemus ergo ingredi illam requiẽ: vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum.*

Ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώτερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊκνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος, ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων καὶ ἐννοιῶν καρδίας.

12 Viuus enim *est* sermo Dei & efficax, & penetrãtior quouis gladio ancipiti: & pertingit vsque ad diuisionem animæ simul ac spiritus, compagúmque & medullarum: & diiudicat cogitationes & conceptiones cordis.

12 *Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti, & pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagũ quoque ac medullarum, & discretor cogitationũ, & intentionum cordis:*

Καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ· πάντα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτοῦ, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος.

13 Nec est vlla res creata quæ non manifesta sit in conspectu ipsius: imò omnia *sunt* nuda & patentia oculis eius quicum nobis est negotium.

13 *Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo.*

Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, κρατῶμεν τῆς ὁμολογίας.

14 Habentes igitur Pontificem magnum, qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, teneamus *hanc* professionem.

14 *Habentes ergo Pontificem magnum qui penetrauit cælos, Iesum Filium Dei, teneamus confessionem.*

Οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπαθῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡ-

15 Non enim habemus Pontificem qui non possit affici

15 *Non enim habemus Pontificem qui non possit com-*

---

9 *Aliquis sabbatismus*, σαββατισμός. Vtitur Hebræo vocabulo, quum antea dixisset κατάπαυσιν, eodem sensu, duabus de causis: primùm vt distinguat ipsa nomina, nam Psa. 95, requies vocatur מנוחה [*menuchah*,] vbi autem agitur de die septimo dicitur שבת [*schabbath*,] à verbo שבת [*schabath*,] vt in ipso etiam nomine discrimen annotetur. deinde vt concludat collationem typicæ quietis terræ Chanaan, cum vera illa & æterna, ad quam nos Deus per verum Iosuam deducit, atque adeo in qua iam alterum pedem habemus, si credidimus.

10 *Nam qui ingressus est*, ὁ γὰρ εἰσελθών. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quam iã inchoauerunt qui Deo vocanti responderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo sese veluti recepit in æternã illam suam beatitatem: sic qui crediderunt, cessant ab operibus suis, iter ingressi ad illud beatissimum otium, id est, ad felicitatem illam sempiternam, in qua post tot huius vitæ ærumnas collocabuntur.

11 *Studeamus*, σπουδάσωμεν. Conclusio superioris tractationis totius de officio Christi Regio ac Prophetico.

¶ *Nequis*, ἵνα μή τις. Id est, nequis fiat simile exemplum infidelitatis. Nam ἐν pro εἰς ponitur, & ὑποδείγμα pro παράδειγμα, vt diximus Matth. 3. 7. Erasmus, *Nequis eodem concidat incredulitatis exemplo.*

12 *Viuus enim* [*est*,] ζῶν γάρ. Viuum vocat ab eius effectis in iis quibus annuntiatur, & alludit ad Es. 49. 2, & Psa. 45. 4 & 6. Cohæret autem causalis particula cum superiore conclusione, quæ & fideles consolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat. ¶ *Sermo Dei*, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ. Id est, doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euãgelio. ¶ *Ancipiti*, δίστομον. Vide Luc. 21. 24.

¶ *Ac pertingit*, καὶ διϊκνούμενος. Id est, ad intima vsque animi penetralia descendit, nempe vt mortiferum vulnus infligat contumacibus: electos autem contrà, vetere homine cæso, penitus viuificet Deo. Animam autem, facultatem in qua resident affectus, Spiritum τὸ ἡγεμονικὸν vocat. quod aliquoties in Paulo annotauimus, & statim explicatur. Per compages autem & medullas similiter accipio penitissimas quasque hominis partes. Syrus interpres præterea legit καὶ ὁ σέων, & *oßium.* ¶ *Et diiudicat*, καὶ κριτικός. Quidam conuertit *Censorem*, non ineptè fortassis, si rem ipsam spectemus.

13 *Ipsius*, αὐτοῦ. Ipsius videlicet Dei, de cuius verbo disserit. Sunt autem hæc aduersus hypocritas dicta, ne quicquid fidei nomine vestierimus, putemus à Deo recipi pro fide. ¶ *Patentia*, πετραχηλισμένα. Τραχηλίζειν, Varinus, ex aliquo proculdubio vetustiore grammatico, tradit etiam significare τὸ διχοτομεῖν, ἤγουν τὸ διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, id est, *medium secare, siue per spinam dorsi findere*. quæ significatio mihi visa est conuenientior: vt omnia Domino etiam intima patêre significetur, seruata etiam superiore translatione à gladio sumpta. Vulgata, *Aperta.* Erasmus, *Resupinata.* Græcus scholiastes *quasi excoriata* interpretatur, translatione (inquit) à pedibus sumpta, quibus ex collo suspensis detrahitur pellis: quæ omnes interpretationes sunt violentæ. ¶ *Quicum nobis est negotium*, πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, de quo nobis est sermo, vt πρὸς ὅν ponatur pro περὶ οὗ, vt suprà, 1. 7. Sed illa explicatio multo est vberior, vt rectè obseruauit doctissimus interpres. Vulgata & Erasmus, *Ad quem nobis est sermo.* Syrus autem interpres λόγον accipit ἀπὸ τῶν ὀνειρῶν, vt sit sensus, reddendam esse Deo omnium nostrarum cogitationum, & actorum ac factorum rationem.

14 *Habentes*, &c. ἔχοντες, &c. Nunc aggreditur comparationem pontificatus Christi, cum Aarone & omnibus Pontificibus Leuiticis. Itaque hinc oportuerat quartam sectionem auspicari. ¶ *Teneamus*, κρατῶμεν. Id est, retineamus, nec sinamus nobis è manibus elabi: vt diximus Mar. 7. 3.

15 *Non enim*, οὐ γάρ. Vides vt ad Sacerdotium applicet sua illa principia, nempe hominem Deum, superiore versiculo, nunc verò Deum hominem, & quidem semper cõiunctim. ¶ *Affici sensu*, συμπαθῆσαι. Vulgata, *Compati.* Atqui in Christum nunc gloriosum istæ perpessiones non cadunt: quod concedo. Sed hoc quidem certum est, hoc vocabulo summum illum consensum membrorum & capi-

& capitis (id est, Ecclesiæ & Christi) significari, de quo toties Paulus differit. Deinde vt quum de Deo loquitur, ita etiam de Christo glorioso differẽs Scriptura, ad nostrum captum se demittit. Gloriosum autem ad dextram Patris Christum sedere credimus: vbi dicitur nostris malis afficiq; quòd sibi factum ducat quicquid nobis fit iniuriæ: ideo clamans è cælis, Saul cur me persequeris? Altiores speculationes scrutari, nec vtile nec tutum existimo.

μὴ, πεπειρασμένον δὲ κὴ πάντα κὰθ' ὁμοιότητα, χωρὶς ἁμαρτίας.

Προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χάριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.

Κεφάλαιον ε.

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανόμενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ πρὸς τὸν Θεὸν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε κὴ θυσίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

Μετριοπαθεῖν δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθένειαν·

Καὶ διὰ ταύτην ὀφείλει, κὰθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

sensu infirmitatum nostrarum, sed tentatũ in omnibus similiter, absque *tamen* peccato.

16 Accedamus igitur cum fiducia ad thronum gratiæ, vt consequamur misericordiã, & gratiam inueniamus ad opportunum auxilium.

Cap. v.

1 NAm omnis Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in iis quæ apud Deum *agenda sunt*: vt offerat donaria & victimas pro peccatis.

2 Qui quantum satis est possit miserari vicem ignorantium & aberrantium: quòd & ipse circundatus sit infirmitate:

3 Et propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre *victimam* pro peccatis.

pati infirmitatib⁹ nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine, absque peccato.

16 *Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ, vt misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.*

Cap. v.

1 *OMnis nanque Pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus costituitur in iis quæ sunt ad Deum: vt offerat dona & sacrificia pro peccatis.*

2 *Qui condolere possit ijs qui ignorant & errant: quoniam & ipse circundatus est infirmitate:*

3 *Et propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam pro semetipso offerre pro peccatis.*

¶ *Tentatum*, πεπειρασμένον. Ita lego ex vetere codice, non πεπειραμένον. Neque enim nudam corporis & animæ substantiam assumpsit, sed omnibus nostris ærumnis, omnib⁹ denique peccatorum nostrorum pœnis obnoxiam: ita tamen vt recta & integra in eo fuerint omnia, nec vnquam caro illa, i vitiositas in eo fuerit quæ Spiritui repugnat.

¶ *Similiter*, κὰθ' ὁμοιότητα. Hebraicè כדמותנו [*chidmutheenu*] pro ὁμοίως, siue (vt ante dixit, 2. 14) παραπλησίως, i. *prorsus similiter*. Nam vt plenissimam similitudinem significent Hebræi, particulas eiusdem significationis congerunt, vt hic in κὰθ' ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum est. Vulgata, *Pro similitudine*. Erasm. *Iuxta similitudinem*, quæ interpretatio non modò est ambigua, sed etiam periculosa.

16 *Auxilium*, βοήθειαν. Syrus legit præterea ἐν καιρῷ θλίψεως, *in tempore afflictionis*.

IN CAPVT V.

1 *Nam omnis*, &c. πᾶς γὰρ, &c. Hinc quoque apparet scriptam fuisse hanc epistolam stante adhuc templo & vigente toto Leuitico cultu, quod homines illi ineptissimi non considerant, quos non pudet ad pontificem Romanũ & papisticos sacrificos istud detorquere. Aggreditur autem nunc Apostolus præstantiora omnia in Christo Pontifice ostendere quàm in reliquis omnibus, vt Aaronis sacerdotium isti cedere, tandem aliquando isti intelligerẽt. Itaque ὑπὲρ non tam est causalis quàm inchoatiua, vt loquuntur grammatici. Sunt autem hæc capita collationis, Alij à Deo quidem vocantur, sed per homines & ex hominibus: Christus homo & ipse, sed vnà etiam Dei Filius, ipsa Patris voce est Pontifex declaratus. Illos oportet, vt infirmos & misericordes, pro se & pro aliis offerre donaria & victimas: iste insigniter afflictus & insigniter misericors, non obtulit pro suis peccatis, sed rogauit pro suo metu quod impetrauit & consecratus sua obedientia omnes seruauit. Illis mortalibus quærendi sunt successores: iste perpetuus est declaratus Pontifex, & quidem cum iureiurando: neque vt successor Aaronis, sed vt alterius sacerdotij Pontifex, nempe secundum ordinem Melchisedec, multo excellentiorem. Hæc sunt inquam collationis capita: sed quia contrario ordine propositioni respondet similitudinis accommodatio, sciendum est versiculo quarto respondere versiculos 5 & 6: versiculo secundo & tertio, versiculos 7 & 8: versiculo demum primo, versiculos 9 & 10. ¶ *Donaria*, δῶρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum vitæ expertium: θυσίας autem reliqua sacrificia vocat, animalium videlicet quæ iugulabantur, Et hinc manifestissimè intelligitur quàm absurdè & ineptè aduersarij nostri ad suum sacerdotiũ probandum isto loco abutantur, quem saltem illi suo Oecumenico scilicet papæ peculiarem seruare ipsos decuit. Quis enim non videat Apostolum non de nouo quopiam sed de illo vetere Aaronico sacerdotio vel Pontificatu potius differere? Vtitur autem præsenti tempore λαμβανόμενος & καθίσταται, vt in hac tota epistola non tempus quo ipse scribebat, sed ipsam Aaronici sacerdotij institutionem spectans, & quod stante adhuc templo scripta fuerit hæc epistola, sicut Paulus etiam loquitur 1. Cor. 10. 18.

2 *Qui quantum satis est miserari possit*, μετριοπαθεῖν δυνάμενος. Δυνάμενος significat τὸν ἱκανὸν, id est, eum qui aptus sit & idoneus. Μετριοπαθεῖν verò declarat indolem quæ ad cõmiserationem sit prona, quãta opus est. Quum enim preces nonnisi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat: quomodo aptus fuerit ad communes pro vniuerso populo preces concipiendas qui arroganter alios despiciat, neque illorum etiam de salute sua non cogitantium periculo quantum par est afficiatur? Itaque μετριοπαθεῖν dici non potest quisquis συμπάσχει, sed is demum qui aliorum miseria non leuiter vt par est tangitur, sed pro ipsorum miseriæ magnitudine. Nec enim hic reprehenditur τὸ πλέον, id est, excessus, in quo rarissimè peccatur, sed τὸ ἔλλειπον, id est, defectus. Rectè igitur & pererudite omnino Syrus interpres paraphrasi vsus hunc locum sic conuertit, *Qui possit deprimere seipsum & compati*, Tremellio interprete. Sed si consideretur Christi in primis, vt vndequaque absolutissimi exemplaris, deinde Mosis, Dauidis & Pauli vita, tum demum quid μετριοπαθείας nomine hoc loco significetur, facilè fuerit intelligere. Vulgata, *Qui condolere possit*. Erasmus, *Qui placabilis esse possit*: nimium angustè. Quid si enim eum nemo offenderet? Deinde non tam placandus est ipse, quatenus Mediator, quàm ad placandum Deum constitutus.

¶ *Vicem ignorantium & aberrantium*, τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Id est, eorum qui in peccatis sunt constituti. Nam apud Hebræos שגיונות [*schighionoth*] & שגיאות [*scheghioth*,] id est, *Errores*, de quouis peccati genere dicuntur. ¶ *Circundatus sit*, περίκειται. Id est, quòd & ipse naturam iisdem incommodis ac vitiis obnoxiam circumferat.

3 *Propter hanc*, διὰ ταύτην. Vulg. *Propterea*, διὰ ταῦτα, & sic quoque fateor ex Hebræorum idiotismo illud posse explicari: sed multo præstat seruare fœmininum genus, vt cum proximè præcedente cohæreat.

Καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ ὁ καλούμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ,
2.Par.21.13 καθάπερ καὶ ὁ Ἀαρών.
Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν, Υἱός μου εἶ σὺ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.
Psal.2.7 suprà,1.5
Καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.
Psal.110.4 infrà, 7.17
Ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σώζειν αὐτὸν ἐκ θανάτου, μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας,

4 Neque sibiipsi quisquam sumit hunc honorem, sed qui vocatur à Deo, ‖sicut & Aaron.
5 Ita & Christus non ipse sibi hunc honorem tribuit vt fieret Pontifex, sed is qui dixit ei, ‖Filius meus estu, ego hodie genui te.
6 Sicut & in alio *psalmo* dicit, ‖Tu *es* Sacerdos in æternũ secundum ordinem Melchisedec.
7 Qui in diebus carnis suæ, deprecationibus & supplicationibus oblatis cũ clamore valido & lacrymis apud eũ qui poterat ipsũ seruare à morte, & exauditis precib. *liberatus* ex metu,

4 *Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tanquam Aaron.*
5 *Sic & Christus non semetipsum clarificauit vt Pontifex fieret, sed qui loquutus est ad eum, Filius meus es tu, ego hodie genui te.*
6 *Quemadmodum & in alio loco dicit, Tu es Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.*
7 *Qui in diebus carnis suæ, preces supplicationésque ad eum qui posset illũ saluum facere à morte, cũ clamore valido & lacrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia,*

---

4 *Sumit*, λαμβάνει. Disputat non quales sint Pontifices (tum enim certum est fuisse vænalem Pontificatum, qui re vera nullus erat quum per Christum esset abolitus) sed agit de eorum officio. Interim statuendum est, fures fuisse ac latrones quicunque per hoc ostium non ingrediebantur. Occurrit autem obiectioni, quòd videretur Christus non esse admittendus vt pontifex, vt qui non esset ex tribu Leui. cui obiectioni respondet Apostolus prolato testimonio Dauidis, in quo declarat Dominus alium etiam ordinem sacerdotij à se ordinatum esse, nempe ordinem Melchisedec, qui sit Leuitico modis omnibus præstantior.

5 *Non sibi hunc honorem tribuit*, οὐκ ἐδόξασεν ἑαυτόν. Sic esse explicandum verbum δοξάζειν, apparet ex præcedente versiculo. Vulgata, *non clarificauit seipsum*, perobscuré.

* ¶ *Is qui dixit ei*, ὁ λαλήσας αὐτῷ. Vel, *qui loquutus est ei*, sub: לאמר [*lemor*,] *dicendo* ellipsi Hebr. familiari, ex præcedente membro supplenda, nempe αὐτὸν ἐδόξασε. ¶ *Filius meus*, υἱός μου. Quorsum hoc ad Sacerdotium, dices? Respondeo, in altera eiusdem versiculi parte fieri Sacerdotij mentionem, quum dicit se annuntiaturum illud Patris decretum. Deinde, cum hoc testimonio connectendum esse illud quod subiicitur, quum ad eandem personam vtrunque referatur, & illud quidem de Regno, hoc de Sacerdotio testetur, vt planè respõdeat veritas figurę, id est Christus Melchisedeco.

6 *Secundum ordinem*, κατὰ τὴν τάξιν. Hebr. כדברת [*kedibráth*,] id est, ad instar, siue secundum rationem ac similitudinem, vt explicatur infrà, 7.15. vt etiam explicat Syrus interpres.

7 *In diebus carnis suæ*, ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Id est, quum adhuc nobiscum infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret. Nam ita est accipiendum vocabulum Carnis, nequis eum existimet nunc carnem nostram exuisse. ¶ *Ipsum seruare*, σώζειν αὐτόν. Id est, eximere morti. Ostendit autem hæc circunstantia hîc agi de triplicata illa vehementissima deprecatione qua vsus est in horto Dominus noster, vt tres Euangelistæ diligenter commemorant, adeo quidem anxius, adeo saucius dolore vt grumos etiam sanguinis sudaret. Ideo scriptor hic noster δεήσεις dixit plurali numero, & præterea adiunxit ἱκετηρίας. neque eo contentus, mentionem quoque fecit clamoris & lacrymarum: sic aptissimè declarãs nostri põtificis veram ἀνθρωπίνην in eo affectu qui minimè omnium Deitati conuenit, pauore videlicet ac animi consternatione, quæ nusquam Deo tribui solet, quum alioqui soleant humani alij
* affectus Deo tribui per ἀνθρωποπάθειαν. ¶ *Exauditis precibus* [*liberatus*] *ex metu*, εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας. Ad verbum, *exauditus ex metu*, quam constructionem emollire sum coactus, ne duo participia sine copula concurrerent. Ostendit enim præpositio ἀπὸ pro ἐκ alterum quod suppleui subaudiri ex Hebræorum idiotismo, apud quos sæpe in antecedente comprehenditur consequens, vt alibi passim obseruauimus, ac præsertim Matth.4,8. & 2.Tim. 2,26. Huius autem loci veram ac genuinam explicationem doctissimus interpres ostendit: quo nomine sicut à piis & eruditis omnibus magnam gratiam iniit, ita paucis quibusdam non satisfecit. Primùm igitur hanc interpretationem confirmabo, deinde istorum rationes diluam. Ergo quod ad totum ipsum dicendi genus attinet, si *Pro reuerentia*, vt vertere consueuerant, vel *Pro pietate* (quod Erasmus annotauit) interpreteris, non aliud declarabit *Pro* quàm *Propter* vel *Secundum*, vel aliquid denique eiusmodi
5 quod significet quo respectu sit exauditus. Atqui non facilè mihi persuaserim proferri posse vllũ exemplũ in quo ἀπὸ ita vsurpetur. Hîc enim potius locus est præpositioni διὰ cum quarto casu vel κατὰ, vel etiam ὑπὲρ, vt Philipp.2.13. Deinde quod ad vocabulum εὐλαβείας attinet, fateor etiã
10 accipi pro reuerentia, id est religioso quodam honore, vt infrà, 12.28, & pro pietate, vnde εὐλαβὴς, pius ac religiosus, Luc.2.25, Act.2.5, & 8.2. atque etiam pro honesta cautione, quam λογικὴν ἔκκλισιν τοῦ βλάπτοντος definiunt philosophi. Sed & pro metu vsurpari facile fuerit comprobare, vt sal-
15 tem ex illo Diphili versiculo quem citat Stobæus, Θνητὸς πεφυκὼς, μὴ εὐλαβοῦ πεθνηκέναι. Nũc videamus quæ significatio magis congruat. De Cautione quidem nõ est (opinor) cur disceptemus. sin verò Reuerentiam interpretemur, ea profectò vel Patri vel Filio tribuetur. Patri tribuit
20 Chrysostomus, quasi Christi dignitatem quodammodo reueritus fuerit Pater. Sed primùm omnium quis id non videat nimium durè & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tãdem hoc suspicari possit de Patre dici, nisi addatur pronomen αὐτοῦ? & certè non immeritò censuerimus illos commentarios Chrysostomi non esse, sed rapsodiam potius ab aliquo collectam. Nam & titulus ipse testatur fuisse Chrysostomi nomine post ipsius mortem editos. Restat ergo vt de Filij reuerentia intelligamus, quæ ita fuerit Patri iucunda vt propterea ipsius preces exau-
30 dierit. ac ista quidem est hæc sententia, sed cui omnino (vt antè dixi) repugnet præpositio ἀπό. Idem de pietate sentiendum. Relinquitur ergo vt pro Metu accipiamus. nam ita hoc quoque significare τὴν εὐλάβειαν nemini vel mediocriter in literis Græcis versato dubium est. Peri-
35 cles, inquit Plutarchus πρὸς τὸν λόγον ἦν εὐλαβὴς, *timidè ad dicendum accedebat*. quod de se quoque Cicero testatur. εὐλαβοῦμαι ποιῆσαι, inquit ille apud Sophoclem, *timeo ne cadam*. Sed & Aristoteles alicubi in Rhetoricis τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς coniungit. Plutarchus in Cæsare, Πομπήϊος ἐπ' εὐλα-
40 βείας τινὸς ἢ τύχης εὐργέτου μεγάλου τέλος οὐκ ἐπέθηκεν. Quid plura? Sic accipitur Act.23.10, εὐλαβηθεὶς pro φοβηθείς. Denique vt non dubium sit quin hunc locum ita etiam interpretati sint nonnulli veteres, Nazianzenus disertè concione de Filio secunda, inter Christi hominis imbecillitates τὴν εὐλα-
45 βείαν numerat. Postremò hoc etiam prorsus addendum fuisse dico vt ambigua non esset oratio. Nam quia dixerat Christum suas preces illi obtulisse qui ipsum à morte seruare, id est (vt ex ipsius Christi oratione liquet) ista moriendi necessitate liberare poterat, si simpliciter dixisset
50 fuisse exauditum, parata erat calumnia, non fuisse exauditum, vt qui mox crudelissimè sit interfectus. Itaque additum est, Exauditum quidem fuisse sed ex metu. id est, fuisse confirmatum vt omnem pauorem mortis deposuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuisse disertè cõ-
55 memoratur, qui ipsum corroboraret, Luc. cap.22. vers.43. Neque tamen dici potest Filius à Patre non penitus exauditus, vt qui liberationem à morte nonnisi addita conditione petierit, si ita ipsi videretur. Hęc est igitur germana huius loci explicatio, cui probandæ istud quoque profuerit

fuerit quòd in Latina versione vetustissima maiusculis literis scripta, Claromontani sæpe à me citati venerandæ planè vetustatis codicis, scribitur, *Et exauditus à metu.* Quid amplius? Syrus interpres apertè sic, Tremellio interprete, vertit, in eo tantùm à Græcis nostris dissidens, quòd distinctione post εἰσακουσθεὶς adscripta, illud ἀπὸ εὐλαβείας construxit cum verbo ἔμαθεν, sequente versiculo, addita copula καὶ ante ἀφ' ὧν ἔπαθεν, totum inquam hunc locum sic conuertit: *Et exauditus est, & quanuis Filius esset, ex metu & passionibus quas sustinuit, didicit obedientiam*, eodem manente sensu. quam interpretationem minimè quoque improbarim. Nunc ad eos veniamus quibus hoc non placet. Primùm, inquiunt, non additur pronomen Suo Atqui Vetus etiam interpres conuertit, *Pro reuerentia sua*, &, nisi reciprocum addideris, necessariò tamen erit supplendum: quod etiam ex communi loquendi vsu fere prætermitti solet. Quid verò quòd non modò reciproca, sed etiã (quod multo durius est) simplicia interdum relatiua prętermittuntur? vt in hac eadem epistola 2.3, & 4.16. Sed & non desunt qui clamitent actum esse de Christi diuinitate si hæc interpretatio admittitur, timuisse Christum ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur. At ego quæro: annon Christus non modò naturam, sed etiam omnes quantumlibet abiectas & infirmas hominis affectiones, vno duntaxat peccato excepto, assumpserit? Certè qui hoc negat, Christianus nõ est. Sin verò ita est, quæro quomodo Christus à metu, pauore, atque adeo à perculsione alienus fuerit, qui sibipsi etiam quatenus homo est, ignorationem arcanorum Dei consiliorum adscribere non veretur? Mar. 13.32. Et verò, nisi hoc etiam modo tentatus est, excepto peccato, Potifex noster, quomodo nos ab hoc malo quod vnum est ex præcipuis, id est à penitissimo illo iræ Dei sensu, à pauore & perculsione animi de iudicio illo iræ Dei seuerissimo cogitantis, liberauerit? Vnde enim illa inuicta Martyrum constantia, nisi ex eo quòd Christus, qui hos terrores sensit, ex illis exauditus, illos vicissim miseratur? Id enim diserte in hac eadẽ epistola multis locis inculcatur. Sed hic multa videntur quosdam fefellisse. Primùm, quòd non distinxerunt quid toti Christo, id est, secundum vtranque naturam coniunctim, siue quatenus est & Deus & homo in vna persona, ac etiam quid eidem in abstractis secundum alteram tantùm naturam sit tribuendum. Deinde, quòd non considerarunt peculiarem habendam esse illius temporis rationem, quo planè oportuit hominem veluti à Deo deseri, vt ipse in cruce exclamat: minimè id quidem quasi separatus fuerit Deus ab homine, (neque enim, si ita id esset, seruator esset in morte) sed quòd vim illam suam in homine ad tempus non exerceret: plena alioqui satisfactione non futura, nisi homo Deum re vera infensissimum, non ipsi propriè, sed nostris peccatis, sensisset. Postremò illos fefellit quòd pauoris & istius consternationis affectum, quo metuit ne malis obrutus succumberet, vel morte absorberetur, putarunt non aliunde posse quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Christum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Christum formidasse? Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid est. nam homo erat, & à dolore natura abhorrens. Sed puderet nos (opinor) eam cõstantiam in Christo requirere quæ in tam multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum αἰσθησίαν, vel hypocrisin, vel insaniam non commemoro. Aliquid ergo aliud fuisse oportet quod Christum non dico affecerit, sed ita perculerit vt nullum vsquam vnquam extiterit talis commotionis exemplum. Neque enim duntaxat dicitur ἐκθαμβεῖσθαι, atque ἀδημονεῖσθαι, (quod significat *perplexum & inopem consilij hærere*, Marc. 14,33) sed etiam, *Nunc*, inquit, *anima mea turbata est*: &, *quid dicam? Pater seruato me ex hac hora.* Quid autem illud ter repetitum, *Pater, discedat à me calix iste?* Quid quòd grumos sanguinis ad terram vsque procidentes sudat? Quid quòd se contentissimo clamore derelictum vociferatur? Quod tandem simile consternationis exemplum reperiemus? Ergo aliud est quod illum vrget tantopere. Nempe horrendum illud & plusquam infinitis modis terrificum irati Patris iudicium intuetur. Peccata non vnius hominis aliqua, sed omnium electorum omnia homo vnus ipse fragilis, caducus, imbecillis sustinet. Et miramur eum expauescere, consternari, turbari, lacrymari, clamare, repugnãtia quodammodo petere, sanguinem sudare, se derelictum vociferari? Sed tamen nunquam diffidit. Sané. cui enim hoc dubium est? Ergo non veritus est succumbere, & absorberi à morte? Hoc verò pernego. quo iure id faciam, facile fuerit ex his cognoscere. Si verba spectes, non petit confirmationem animi, sed liberationem à periculo. *Pater*, inquit, *serua me ex hac hora. Pater, discedat à me calix iste, tu hoc mihi præstare potes.* Et tandem, non dicit, *Mi Deus, ne me derelinquas*, (oportebat enim ad tempus aliquatenus derelinqui, vt nos reciperemur) sed, *Deus, Deus meus cur deliquisti me?* Annon illa quidem verba sunt hominis cogitantis de se actũ esse, nisi ex præsenti periculo eripiatur? ista verò, hominis in ipso iam gurgite sese periisse vociferantis? Certè hoc nõ possimus meritò inficiari quin res ipsa coarguat. Quid igitur? an despondit animum, an desperauit spei nostræ auctor? Absit, sed hic nimirum habemus perfectissimam nostræ consolationis descriptionem. Nam quo humiliorem & abiectiorem cernimus nostra causa factum æternũ Dei Filium, (excepto tamen peccato) eo minus vel de Patris beneuolentia, vel de nostra per Filium expiatione facta dubitare possumus. Ita verò se res habet. In omni vehementi commotione (cuiusmodi hæc sanè fuit, si vlla vnquam in quoquam homine alia) ita totus occupatur animus vt velox illa facultatum animi professio multum impediatur, quòd singulæ facultates diutius rem totam suspendant. Exẽpli causa, si liberis animis ab omni alia cogitatione quidpiã quod moderatè nos afficiat tetigerimus, vno temporis momento externus sensus affectus, ad cõmunẽ sensum, hinc verò ad iudicium rem totam detulerit: iudicium denique statim statuerit hoc vel illud esse quod tetigerimus, neque vllus celerior motus à nobis animo comprehendi potest. Sin verò vehementer calidum aut frigidum aliquid attigerimus, ita in dolore totus animus occupatur, vt vel interdum quid illud sit non requiramus, vel cogamur ex aliis sciscitari, aut alios etiam sensus consulere. idque non modò imparatis, sed etiam bene ac diligenter meditatis accidit: tum propter naturæ nostræ imbecillitatem, tum propter facultatum omnium summam inter se συμπάθειαν, quæ quidem facit vt sui proprij muneris oblitæ, repentè ad opem inter se ferendam accurrant. Hinc illæ in subitis motibus perturbationes, quarum ita postea nos pœnitet, quum sedato animo singulæ facultates officium faciunt, vt nos ipsos miremur eò deuenire potuisse. Hunc verò naturalem progressum necesse est vt in Christo consideremus, si quidem ipsum verum hominem fuisse fateri volumus, non qualis nunc est, (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nuncomnes deposuit) sed qualis tum erat præcipuè quum ad extremam illam sacrificij functionem ventum est. Tantùm hoc intererit quòd omnes ipsius affectiones omni vitio vacarunt, quum in nostris aliquid semper insit vitij. Quum igitur inquit: *Pater quid dicam?* cogitemus animum in illam iræ infinitæ sustinendæ cogitationem ita defixum, vt singulæ facultates per se nihil decernerent, sed toto interrupto progressu fluctuarent. Deinde quum petit liberari ex hac hora, quum rogat vt discedat calix iste, sciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ita occupatum, vt in vnam partem totus vergens, penè sibi persuadeat de se actum esse, nec fieri posse vt tantum pondus sustineat. Postremò quum iam se derelictum vociferatur, cogitemus animum non iam in cogitatione & metu impendẽtis mali prorsus occupatum, sed in profundo summæ calamitatis gurgite sepultum, qui ad emergendum maxima cum difficultate luctetur. Verùm in his omnibus hæc duo teneamus, ista videlicet non à diffidentia vlla, sed à doloris vehementissimo sensu proficisci: deinde sic considerandas esse singulas huius actionis partes, vt ex fine de re tota statuamus. Neque enim in illa cogitatione (quæ tamen & ipsa, vt dixi, fuit omnis peccati & vitij expers) ita hæsit quin mox inuicta spes illum erigeret. Idem enim qui perculsus, *Quid dicam?* inquit, *Libera me ex hac hora:* eodẽ tenore subiicit, *Sed propterea veni in horam hanc.* Qui ter petit, *Pater, transfer à me hunc calicem:* addit, *Fiat quod tu vis.* Qui vociferatur se derelictum, tamen Deum, Deum suum cõpellat. Quorsum autem hæc? quia quo verius ista cognoscimus, eo certiores de salute nostra sumus. Quòd siquis hęc curiosa esse dicat, Euangelistas accuset qui tã copiosè ista descripserunt, sine quibus fieri non potest vt vel peccatorum nostrorum magnitudinem, vel paternam Dei nostri beneuolentiam intelligamus. Sed de his hactenus: si hoc vnum addideris, Christum etiam hominem sic ad terribilem illum irati Patris vultum expauisse, vt tamen sibi nullius mali conscio sciret non esse iratum, & hac ratione seipsum erexisse: quum autem consideraret quorum peccatorum vicem esset subiturus, iudicij Dei horrore sic fuisse perculsum (ac meritò quidem) vt nullum extet vel vnquam extare possit simile exemplum, quoniam re vera luit pœnas omnibus nostris peccatis debitas.

Καίπερ ὢν υἱός, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν·

8 Quanuis filius esset, tamen ex iis quæ passus est didicit obedientiam:

8 Et quidem quum esset filius, didicit ex eis quæ passus est, obedientiam:

Καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίας·

9 Et consecratus, factus est auctor salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant.

9 Et consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ:

Προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundum ordinem Melchisedec.

10 Appellatus à Deo Pontifex iuxta ordinem Melchisedec.

Περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν· ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.

11 De quo nobis multa sunt dicenda, eáque difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

11 De quo nobis grandis sermo & ininterpretabilis ad dicendum: quoniam imbecilles facti estis ad audiendum.

Καὶ γὰρ ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τινα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ Θεοῦ. καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.

12 Vos enim quos oportuit pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quæ sint elementa initij eloquiorum Dei: factíque estis ij quibus lacte sit opus, & non solido cibo.

12 Etenim quum deberetis magistri esse propter tempus, rursum indigetis vt vos doceamini quæ sint elementa exordij sermonum Dei: & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo.

Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· (νήπιος γάρ ἐστι)

13 Enimuero cui cum lacte res est, is rudis est sermonis iustitiæ: (infans enim est)

13 Omnis enim qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ:) paruulus enim est)

Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφή, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *videlicet* qui propter habitum, sensus habent exercitatos ad discretionē boni ac mali.

14 Perfectorum autem est solidus cibus, eorum qui consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

Κεφάλαιον ϛ.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα· μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων, καὶ πίστεως ἐπὶ Θεόν,

1 Quapropter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionem feramur: non iacientes rursum fundamentum resipiscentię ab operibus mortuis, & fide in Deum,

Βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.

2 Baptismatum doctrinæ, ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.

CAP. VI.

1 Quapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectionem feramur: non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum,

2 Baptismatū doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.

---

8 *Quanuis*, καίπερ. Vulgata, ineptè prorsus, *Et quidem.* quamobrem etiam superiore versiculo εἰσακουσθεὶς coactus est vertere pro εἰσηκούσθη, *exauditus est.* ¶ *Didicit*, ἔμαθεν. Id est, re ipsa expertus est quid sit Patrem habere cui parendum sit. Expertus est autem non inuitus, sed tamen sese in assumpta serui forma subiiciens: quanuis alioqui Filius esset Patri per omnia æqualis.

9 *Consecratus*, τελειωθεὶς. Vulgata, *Consummatus.* Erasmus, *Perfectus redditus.* Vide suprà, 2.10.

10 *Secundum ordinem*, κατὰ τάξιν. Vide suprà, vers. 6.

11 *De quo*, &c. περὶ οὗ, &c. Digressio vsque ad septimi capitis initium, minimè tamen ab eo de quo agitur aliena, sed quasi Hebræos retinens tum in attenta eorum quæ dixit cōsideratione antequam vlterius progrediatur, tum etiam ad eorum arcanorum magnitudinem intelligendam de quibus dicturus est, eorum animos parans. ¶ *Difficilia explicatu*, δυσερμήνευτος. Vulgata, *Ininterpretabilis.* Nam quod in quibusdā codicibus legitur *interpretabilis*, factum est librariorum culpa. ¶ *Segnes*, νωθροί. siue tardi, quod propriè de incessu dici volunt grammatici. Vulgata, *imbecilles.*

* 12 *Quibus lacte sit opus*, χρείαν ἔχοντες γάλακτος. Similis locutio occurrit apud Paulum. 1. Cor. 3. 1, & 2.

13 *Rudis*, ἄπειρος. Vulgata, *Expers.* Sic Horatius *inexpertum armorum* dixit. ¶ *Sermonis iustitiæ*, λόγου δικαιοσύνης. Id est sermonis quo docetur iustitia, nempe Euangelij, vt Rom. 1. 17 & 18.

14 *Adultorum*, τελείων. Vulgata & Erasmus, *Perfectorum.* Vide 1. Corinth. 14. 20. ¶ *Propter habitum*, διὰ τὴν ἕξιν. Vulgata, *Pro consuetudine.* Erasmus, *Propter assuetudinem:* non satis expressé. Nam habitus comparatur assuetudine, à qua proinde distingui debet. Notum est autem διαθέσεως & ἕξεως discrimen in scholis tritum. ¶ *Sensus*, τὰ αἰσθητήρια. Id est, αἰσθήσεις, & quidem generali significatione, ita vt omnes (ac præsertim intelligendi ac iudicandi) facultates comprehendantur. Alioqui τὰ αἰσθητήρια quæ vulgò *sensoria* conuertunt, Græci appellant ipsa sensuum organa, vt aures, oculos, linguam, & alia eiusmodi. Sic αἰσθήσεως nomen accipitur Philipp. 1. 9, & διαισθάνεσθαι, 1. Ioh. 5. 20.

IN CAPVT VI.

1 *Qui in Christo rudes inchoat sermone*, τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον. id est, primis Christianismi principiis, quæ cathechismum vocant. Vulg. ad verbum. *Inchoationis Christi sermonem.* ¶ *Perfectionem*, τελειότητα. id est, sermonem iustitiæ conuenientem adultis, & ab elementali distinctum. Nam alioqui ipsi etiam τέλεια cognoscunt ex parte, 1. Cor. 13, 9. ¶ *Resipiscentiæ ab*, &c. μετανοίας ἀπὸ, &c. Quinque capita catechismi numerat, nempe professionem emendationis vitæ: fidei summam de Deo: doctrinæ explicationem compendiariam, quę in baptismis & impositione manuum tradi rudibus præsertim solebat, (id est, quū ad baptizandos infantes vel adultos, item quum ad imponendas aliquibus manus cōueniebatur) caput resurrectionis mortuorum, & futuri iudicij. Baptismatum autem meminit plurali numero, non quòd iteratus vnquam sit Baptismus, sed quòd plures catechumeni solerent ad Baptismū conuenire, cui postea certi sunt attributi dies, nempe Paschæ & Pētecostes, qui propterea dies baptismatū dicti sunt,

ſunt, vt ex veterum plurimorum & Græcorum & Latinorum ſcriptis liquet. Tradebantur ergo iſta catechiſmi initia breuibus & paucis, tanquam præcipua religionis noſtræ capita, vt ſanè ſunt: ſed accedebat poſtea Scripturarum luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: denique eadem quidem illa, ſed multis arcanis copioſius explicatis tradebantur. ideóque iſta non ſimpliciter hîc commemorantur, ſed iſtorum principia.

Καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐὰν περ ἐπιτρέπῃ ὁ Θεός.

3 Atque id faciemus, ſi quidem permiſerit Deus.

3 *Et hoc faciemus, ſi quidem permiſerit Deus.*

Ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας Πνεύματος ἁγίου,

4 ‖ Impoſſibile eſt enim eos qui ſemel fuerint illuſtrati, guſtauerintque donum illud cæleſte, & participes facti fuerint Spiritus ſancti,

4 *Impoſsibile enim eſt eos qui ſemel ſunt illuminati, guſtauerunt etiam donum cæleſte, & participes facti ſunt Spiritus ſancti,* Mat.12.45 2.pet.2.20 infrà,10.26

Καὶ καλὸν γευσαμένους Θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος·

5 Guſtauerintque bonum Dei verbum, ac virtutes futuri ſeculi:

5 *Guſtauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutéſque ſeculi venturi:*

Καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ παραδειγματίζοντας.

6 Si prolabantur, denuò renouare ad reſipiſcentiam, vt qui rurſum crucifigant ſibi Filium Dei, & ad ignominiam exponant.

6 *Et prolapſi ſunt: rurſus renouari ad pœnitentiam, rurſum crucifigentes ſibimetipſis Filium Dei & oſtentui habentes.*

Γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

7 Nam terra quæ imbrem ſæpius in ſe venientem combiberit, & progenuerit herbam accommodam iis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

7 *Terra enim ſæpe veniẽtem ſuper ſe bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis à quibus colitur, accipit benedictionem à Deo:*

Ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγύς, οὗ τὸ τέλος εἰς καῦσιν.

8 At quæ profert ſpinas & tribulos, reiectanea *eſt*, & maledictioni proxima: cuius exitus *tendit* ad exuſtionem.

8 *Proferens autem ſpinas ac tribulos, reproba eſt, & maledicto proxima, cuius conſummatio in combuſtionem.*

Πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.

9 Sed perſuaſimus nobis de vobis, dilecti, iſtis meliora, & cum ſalute coniuncta, etiamſi ita loquamur.

9 *Confidimus autem de vobis, dilectiſsimi, meliora & viciniora ſaluti, tametſi ita loquimur.*

Οὐ γὰρ ἄδικος ὁ Θεὸς, ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.

10 Non enim iniuſtus eſt Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, & laborioſæ charitatis quam demonſtraſtis erga ipſius nomen: *vt* qui miniſtraueritis ſanctis & miniſtretis.

10 *Nõ enim iniuſtus Deus, vt obliuiſcatur operis veſtri, & dilectionis quam oſtẽdiſtis in nomine ipſius, qui miniſtraſtis ſanctis & miniſtratis.*

---

4 *Impoſsibile eſt enim*, ἀδύνατον γάρ. De apoſtaſia vniuerſali loquitur, non autem de peccatis humana infirmitate aduerſus primam vel ſecundam tabulam admiſſis. Itaque cauſa non erat cur veteres, Latini præſertim, hanc epiſtolam tanquam pro Nouatianis facientem repudiarent, vt pluribus oſtendit doctiſſimus interpres. nam quæ adfert Eraſ. planè detorta ſunt. Vide 1.Ioh.5.16, vbi totum hoc argumentum ſtudui planiſſimè explicare. ¶ *Qui ſemel fuerint illuſtrati*, τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας. Syrus de iis qui ſemel baptiſati fuerint, nempe qui poſt catecheſin Chriſtianiſmum profeſſi fuerint, & baptiſmo allecti Eccleſiæ, non ineptè iſtud dicendi genus interpretatur. Nam ab effectu baptiſmi, adultorum catechumenorum, φωτίζειν pro *baptiſare*, & φώτισμα *baptiſmus*, & baptizãdis catechumenis ſtati dies τῶν φώτων, apud Græcos vetuſtiores theologos accipitur.

5 *Guſtauerint*, γευσαμένους. Vide 1.Timoth.4.1. Eſt autem in primis notanda emphaſis huius verbi. Nam aliud eſt verè credere, vti Lydia illa cuius cor aperuit Dominus, Act.16.14. aliud verò guſtum aliquem habere: quãuis ne hoc quidem niſi ex Spiritus ſancti gratia fieri poſſit: verùm quæ fructum non ferat, quòd eam reprobi ſtatim euomant.

6 *Denuo renouare*, πάλιν ἀνακαινίζειν. Vox renouationis ad eum ſtatum refertur in quem quum per originis peccatum inciderimus, inde rurſum per Spiritum ſanctum in Chriſto per fidem apprehenſo in integrum reſtituimur, qui gratia obſignatur Baptiſmi ſacramẽto. Particula verò πάλιν, *denuo*, alterum à Chriſto cognito prolapſum reſpicit, quum ab eo defectionem altera in integrum reſtitutio nõ poſſit conſequi. Itaque nullus eſt in his pleonaſmus, vt nonnulli putarunt propter repetitas particulas πάλιν & ἀνά. ¶ *Vt qui rurſum crucifigant ſibi*, ἀνασταυροῦντες ἑαυτοῖς. Id eſt, vt qui Chriſtum, quaſi rurſus crucifixum, omnium ludibrio exponant, idque ſuo ipſorum exitio. Alij interpretantur ἑαυτοῖς, *Quantum in ſe eſt*. Huius ſceleris exemplũ inſigne fuit Iulianus apoſtata: quem plerique hodie Epicurei ſtrenuè imitantur. Diximus autem de verbo παραδειγματίζειν Matth.1.19. Syrus interpres non habet ἑαυτοῖς. Et fortaſſe ſic poteſt iſta ſententia explicari, ac ſi declaretur iſtos non poſſe rurſum renouari, quoniam rurſus oporteret Chriſtum crucifigi & illis ludibriis exponi, quod fieri amplius non poteſt, illo ſemel pro mortuis credituris crucifixo, nec pro apoſtatis rurſum crucifigendo: quam ſententiam ſi amplectamur, vti ſanè probabilis & commoda mihi videtur, tum pro, *vt qui rurſum crucifigant*, ſcribendum erit, *rurſum crucifigendo, & ad ignominiam exponendo.*

8 *Reiectanea*, ἀδόκιμος. Vide 1.Cor.cap.9. verſu 27. & Tit.1,8.

10 *Et laborioſæ charitatis*, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης. Syrus interpres & Claromontanus codex habent καὶ τῆς ἀγάπης, *& charitatis*, quod ſequutus eſt Vet. interpres Latinus. & fortaſſis τοῦ κόπου fuit gloſſema τοῦ ἔργου. Poteſt autem etiam iſte locus ſic commodè verti, *operis veſtri & laboris, charitatis* [videlicet] *veſtræ quam demonſtraſtis.*

¶ *Quam demonſtraſtis erga ipſius nomen*, ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Aliud enim eſt, humana quadam erga benefa-

cere cuipiam, quàm fratrem in nomine Christi iuuare: quod vnicus Spiritus sanctus dictat, & Christus gratum habet, vt sibiipsi præstitum. Sed & hunc locum aliter distinctum sic possis non incommodè interpretari, *Quam demonstrastis, vt qui in ipsius nomine ministraueritis sanctis, & ministretis.* Namalibi quoque non semel annotauimus εἰς τὸ ὄνομα positum pro ἐν τῷ ὀνόματι.

Ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος, ἄχρι τέλους·

11 Cupimus autem vt vnusquisque vestrum idem studium ad finem vsque ostendat, ad plenam spei certiorationem:

Cupimus autem vnumquenque vestrum eandem ostentare solicitudinem ad expletionem spei vsque in finem:

Ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.

12 Vt ne sitis segnes, sed imitatores eorum qui per fidem ac lenitatem obtinent promissam hæreditatem.

Vt non segnes efficiamini, verùm imitatores eorum qui fide & patientia hæreditabunt promissiones.

Τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ Θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ,

13 Deus enim pollicitus Abrahæ, quum non posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,

Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit per quem iuraret maiorem, iurauit per semetipsum,

Gen.22.17 Λέγων, Εἰ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθυνῶν πληθυνῶ σε.

14 Dicens, ‖ Certè benedicens benedicam tibi, & multiplicãs multiplicabo te.

Dicens, Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.

Καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.

15 Atque ita quum patienter expectasset, assequutus est promissum.

Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem.

Ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι· καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.

16 Nam homines quidem per eum iurant, qui sit maior: atque iisdem omnis controuersiæ finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum.*

Homines enim per maiorem sui iurant: & omnis controuersiæ eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum:

Ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ Θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ·

17 Qua in re Deus volens ex abundanti hæredibus promissionis ostendere immutabilitatem consilij sui, fideiussit iureiurando:

In quo abũdantius volens Deus ostendere pollicitationis hæredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum:

Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος·

18 Vt per duas res immutabiles, in quibus fieri nõ potest vt mentitus sit Deus, validam cõsolationem habeamus *nos* qui cursum *eò* corripuimus vt spem propositam obtineamus:

Vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum: fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem:

Ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος.

19 Quam velut animæ anchoram habemus tutam ac firmã, & ingredientem vsque in ea quæ sunt intra velum.

Quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam, & incedentem vsque ad interiora velaminis.

---

11 *Ad finem vsque*, ἄχρι τέλους. Sic esse construenda hæc verba, nempe cum verbo ἐνδείκνυσθαι, ostendit ipsa huius loci sententia. quod vt planius appareret, traiectionem quæ est in Græco contextu studui mutare. ¶ *Ad plenam spei certiorationem*, πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς ἐλπίδος. Id est, vt plenissimè in animis vestris spes confirmetur. Est enim charitas sese bonis operibus demonstrans certum electionis ac proinde spei certæ testimonium, Rom.8.14.& 2.Pet.1.10. Cæterùm paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchisedeci, proposita mentione Abrahæ primùm, vt eius exemplo doceat ipsos perseuerare: deinde vt doceat qua in re possint sese germanos Abrahæ filios declarare, tacitè præposterum in ea re ipsorum iudicium reprehendens: præterea sibi molliorem aditum patefaciens ad sequentem historiam, in qua Melchisedecum Abrahæ cogetur anteponere.

12 *Obtinent hæreditatem*, κληρονομούντων. Vulgata legit, κληρονομησόντων, *qui hæreditabunt.* Ego de patribus iam in cælum receptis malo interpretari.

14 *Certè*, εἰ μὴν. Hebr. כי [*chi.*] Vulg & Eras. legũt εἰ μὴ, * *Nisi:* vt sit aposiopesis, quum tamen כי אם [*chi im*] non sit in Hebræo contextu. Gen.22,17. ¶ *Benedicens benedicam*, εὐλογῶν εὐλογήσω. Id est, cumulatissimè te beneficiis cumulabo. Hæc enim est emphasis istius suprà à nobis annotati Hebraismi, qui mox etiam repetitur.

17 *Ex abundanti*, περισσότερον. Id est, amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt. Hæc enim vis est τοῦ περισσοῦ hoc in loco, vt idem declaret περισσότερον atque ἐκ περισσείας. Vulgata, *Abundantius.* Erasmus, *Eximiè.*

¶ *Fideiussit iureiurando*, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum vt propius à Græcis absimus: alioqui dicendum erat, *Interuenit per iusiurandum*, pro διηγούνατο, vt opinor: sicut Vlpianus interuentorem vocat eum qui fideiubet. Græcus scholiastes putat verbo μεσιτεύειν designari illam promissionem iam tum interuentore Christo conceptam. quod sanè verum est. Hanc igitur expositionem si admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, *Interposuit se cum iureiurando.* Vulgata & Erasmus, *Interposuit iusiurandum.*

18 *Per duas res*, διὰ δύο πραγμάτων. Nempe promissionē * & ei adiunctũ iusiurandum. ¶ *Qui cursum [eò] corripuimus*, οἱ καταφυγόντες. Vulg. *Qui cõfugimus.* Eras. *Qui huc confugimus.* Ego verò puto φεύγειν accipi pro σωπάνας τρέχειν, vt etiam idem hoc verbum diximus exponendum Iohan. 10.23: & sumptam translationem à gymnicis ludis. quò spectant etiam vocabula κρατῆσαι, καταπετάσματος & προδρόμου. quam metaphoram fortasse non intelligens potius quàm diuersam scripturam sequutus Syrus interpres, interposuit πρὸς ἀωπὶν, vtqui interpretetur, *qui confugimus ad eum.*

19 *Et ingredientem*, καὶ εἰσερχομένην. Translatio ab eo simpra

sumpta est quòd eo certius est ac firmius anchorę præsidium, quo altius fixa penetrauit. Deinde ad ritum Pontificum allusit, qui in Sancta sanctorum semel quotannis ingrediebantur. qua de re infrà, 9.3.7, & hac occasione ad intermissam Pontificis Christi cum Leuiticis Pontificibus comparationem redit.

Ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.	20	Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, factus secundum ordinẽ Melchisedec Pontifex in æternum.	20	*Vbi præcursor pro nobis introijt Iesus, secundum ordinem Melchisedec Pōtifex factus in æternum.*
Κεφάλαιον ζ.		CAP. VII.		CAP. VII.
Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλὴμ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων καὶ εὐλογήσας αὐτόν·	1	NAm hic Melchisedec rex erat Salem, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahæ reuertenti à cæde regum, & benedixit ei:	1	*HIc enim Melchisedec, rex Salem, Sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ regresso à cæde regum, & benedixit ei.* Gen.14.18
ὯΙ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενος βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλὴμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης·	2	Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham: qui primùm quidem ex interpretatione dicitur Rex iustitiæ, deinde verò etiam Rex Salem, quod est rex pacis:	2	*Cui & decimas omnium diuisit Abraham, primum quidem qui interpretatur rex iustitiæ, deinde autem & rex Salem, quod est rex pacis:*
Ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος,	3	Sine patre, sine matre, sine	3	*Sine patre, sine matre,*

20 *Secundum ordinem, κατὰ τάξιν.* Id est, καθ' ὁμοιότητα, vt ipse Apostolus loquitur infra 7. 15, & explicat ibidẽ vers. 3. vt nouerimus non Christum Melchisedeci, sed Melchisedecum Christi fuisse typum, tum in sese, tum in Sacerdotij adipiscendi similitudine, qualis quidem ipse nobis à Mose describitur.

IN CAPVT VII.

1 *Nam hic Melchisedec, Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ.* Ex tribus collationis capitibus quæ exposuimus supra, 5.1, tertium supererat, quo ostenditur Christum eo in primis excellere quòd Pontifex simul & Rex sit ęternus. Deinde etiam obiici poterat, Pontificem esse non posse qui ex Leuitico genere nõ esset. Nũc igitur de hoc vtroque differit, explicãs quis sit ordo ille Melchisedec, nẽpe æternus, & Leuitico eminẽtior, & cũ æterno regno cõiunctus. quod ex singulis historiæ Melchisedeci circunstantiis probat, typum etiam illum Christi fuisse demõstrans. Est autẽ typi & veritatis hæc collatio. Ille, fuit rex & Sacerdos, ita etia Christus. Ille rex fuit iustitiæ & pacis vocatus, verè talis est Christus. Sic ille proponitur quasi & principio carens & fine, cuius nec pater, nec mater, nec maiores, nec mors explicatur: talis re vera est Filius Dei. In his capitibus posita est collatio, quæ ad duo reuocari possunt, nimirum ad duplex officium, & æternitatis speciem, cuius veritas in vno Christo fuit. De oblatione nulla certè mẽtio. nam ne hoc quidẽ ferre potest historiæ cõtextus. Vtitur enim Moses verbo הוציא [*hotsi*,] quod omnes norunt non posse aliud declarare quàm facere egredi, id est, depromere seu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata sunt? ipsi certè Abrahamo. Hoc enim ostendit historiæ cõtextus: & eo subsidio valde recreatus est Abraham cum suis, defessus rediens è pugna. Sit ergo hęc allegoria quod ad oblationem attinet, vna ex iis quas Patres per se excogitarunt, quibus tamen impietas illa postea excogitata nunquam in mentem venit. Certè summè sunt præfracti qui ad vnicam illam ac repetitam Christi oblationẽ stabiliendam idipsum vsurpant quod Spiritus sanctus hoc in loco idcirco citauit vt vna, semel facta, & nunquã vllo modo iterãda, æterni & viuẽtis Põtificis vnici oblatione omnes electos in æternum perfectè sanctificatos doceret. Ad hæc & illud accedit, quòd non iam Melchisedecum, sed panẽ & vinum volunt Christi figuram esse, quem ipsi rursum patri reipsa offerant: nempe vt iam Melchisedecus nõ Christum, sed ipsos sacrificos repræsentet. Quid amplius? Quis illos nõ miretur de pane & vino hoc in loco rixari, apud quos tamẽ summa sit impietas dicere panẽ & vinũ ab ipsis Deo offerri? Obseruandũ est autẽ ex hoc loco quàm religiosè sit nobis tractandum Dei verbum. Quod enim quispiam in Mose reprehenderet, nempe quod de tanto viro tam paucis egerit, & iis quidem prætermissis quæ præcipuè videbantur historiæ leges requirere, ecce quantũ mysterium adumbrat. Itaque a Spiritus sancti scopo aberrant qui curiosè inquirunt Melchisedeci genus, ac magis etiam ij qui perinde ac rem certam, affirmant illum fuisse primũ ex filiis Noah, qui & Sem dictus fuerit. Sed erant apertè fanatici, & totam hanc tractationẽ impiè euertebant Melchisedeciani, qui hunc fuisse Filium ipsum Dei tradebãt, qui Abrahamo apparuisset, ac proinde pro historia nobis imaginarium quoddam visum constituebant. Eorum verò pottẽta auxit etiam impurum illud & verè omnibus modis execrandum caput, omnium, inquam, quantumlibet absurdarum hæresẽon cõsarcinator Postellus, vnus ex nobili illa Iesuitarum societate, aut cõspiratione potius, quæ à paucis annis ex abyssi puteo erupit. *Et benedixit, καὶ εὐλόγησεν.* Nempe solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes sicut ad sacrificandum, ita etiam ad benedicendum, à Deo constituti. Num. 6.26. Denique benedictio significatur non priuata sed solennis, & ab eo profecta per quem Dominus benediceret, vt apparet ex versiculo septimo. Adduntur autem ista in Claromontano codice, expuncto propterea nomine Abrahæ in proximè sequente versiculo, καὶ Ἀβραὰμ εὐλογηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, *& Abrahamus fuit benedictus ab eo.* Nam vtrunque participium σωναντήσας & εὐλογηθεὶς est Hebręorum Benoni, sub. verbo הוצי, pro συνάντησιν & εὐλογήθη. Neque verò hæc adiectio, quanuis nusquam alibi à me reperta, mihi improbatur: quum hanc etiam collationis partem diserte postea explicet Apostolus.

3 *Sine patre, ἀπάτωρ.* Erasm. *Ignoti patris,* & mox, ἀμήτωρ, *ignotæ matris,* & ἀγενεαλόγητος, *ignoti generis.* non modò non expresso sed etiam deprauato sensu: vt de ambiguitate taceam. Nam etsi non est natus Melchisedec sine patre aut matre. & proculdubio etiam est mortuus, tamen quia Dauid loquens de ipsius τάξει minimè illum considerat qualis in sese fuit, sed vt Christi sacerdotis æterni typum, idcirco dicitur ab Apostolo ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, habita ratione descriptionis Mosis, qui perinde nobis eum proponit acsi repentè è cælis delapsus esset, & mox eò se recepisset, nulla ipsius maiorum nec mortis mentione facta. Ita enim oportuit illum nobis describi, vt æterni Põtificis nostri typus esset. sicut scitè admodum hunc locum his verbis expressit Syrus interpres, *Cuius nec pater nec mater scripti sunt in genealogijs.* Itaque si Ignoti patris pro Sine patre, & ἀμήτωρ, *ignotæ matris,* substitueris, vides æternitatis typum tolli. Idem est de aliis sequentibus epithetis iudicium Ex his autem manifestè primùm colligitur aduersus Nestorianos Christum Deum & hominem vnicam esse personam, sicut vnica persona fuit Melchisedecus ipsius typus: deinde aduersus Samosatenianos & Arianos veram esse Filij Deitatem, secundum quam sit patri ὁμοούσιος, quanuis à patris persona distinctus, vtqui secũdum Deitatem, nec matrem habeat, nec temporis initium aut finem, secundùm Humanitatem verò non ex aliquo patris semine, sed ex Spiritu sancto sit conceptus: & initium quidem vitæ ac finem habuerit, sed in persona tamẽ æterni Filij ab ipso cõceptionis momẽto substiterit. Denique cõtra Pãtacianos, rectè colligitur ex hoc typo Sacerdotem ac proinde mediatorẽ esse secundum vtranque naturã coniunctim,

quanuis in ipsa Sacerdotij functione distinguantur vt naturæ sic etiam earum propriæ actiones, quãuis ἀποτέλεσμα * sit totius personæ: Deitate videlicet τοῦ λόγου agente quæ diuina humanitate, quæ humana sunt in nostra redemptione, vt verè & scitè Leo differit in epistola ad Flauianum. Cæterùm quod ad hoc dicendi genus attinet, extat illius exẽplum nõ dissimile apud Senecã epist.109. vbi ait duos esse Romanos Reges, quorũ alter patrẽ non habet, alter matrem. Nam, ait, de Seruij matre dubitatur, Anci pater nullus, Numę nepos dicitur.

μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων· ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.		genere: nec initium ⁑ dierum, neque vitæ finem habens: sed ⁑ assimilatus Filio Dei, ⁑ manet Sacerdos in perpetuum.		*sine genealogia, neque initium dierum, neque finem vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.*	
Θεωρεῖτε δὲ πηλίκος οὗτος, ᾧ καὶ δεκάτην Ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.	4	⁑ Spectate verò quantus hic *fuerit*, cui etiam ‖ decimas spoliorum dederit Abraham patriarcha.	4	*Intuemini autẽ quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.*	
Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν Λευὶ, τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τουτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος Ἀβραάμ.	5	Et ij quidem ⁑ qui sunt ex filiis Leui, Sacerdotio fungentes, præceptum habent decimarum accipiendarum à populo secundum Legem, hoc est à fratribus suis, licet ⁑ egressis ex lumbis Abrahæ.	5	*Et quidem de filiis Leui Sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas sumere à populo secundum Legem, id est, à fratribus suis: quanquam & ipsi exierint de lumbis Abrahæ.*	
Ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν Ἀβραὰμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε.	6	⁑ Is verò cuius genus ad illos non refertur, decimas accepit ab Abraham, & habenti promissiones benedixit.	6	*Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit ab Abraham, & hunc qui habebat repromissiones benedixit.*	
Χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.	7	⁑ Porro sine vlla cõtrouersia, id quod minus est, ab eo quod maius est benedicitur.	7	*Sine vlla autem contradictione, quod minus est à meliore benedicitur.*	
Καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν· ἐκεῖ δὲ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ.	8	⁑ Atque hîc quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo testatum est ⁑ quòd viuat.	8	*Et hîc quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur quia viuit.*	
Καὶ (ὡς ἔπος εἰπεῖν) διὰ Ἀβραὰμ καὶ Λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται.	9	Et (vt ita loquar) ⁑ in Abraham decimatus est etiam ipse Leui, qui decimas solet accipere.	9	*Et (vt ita dictum sit) per Abraham & Leui, qui decimas accipit, decimatus est.*	
Ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν ὅτε συνήντησεν αὐτῷ ὁ Μελχισεδέκ.	10	Nam is adhuc ⁑ in lumbis patris erat quum occurreret Abrahæ Melchisedec.	10	*Adhuc enim in lumbis patris erat quando obuiauit ei Melchisedec.*	

* ¶ *Dierum*, ἡμερῶν. Hebraicè, ימים [*iamim*] pro æui, ac proinde Sacerdotij nec principium nec finem ab aliqua temporali neque temporaria ordinatione habens, vt Aaron, & eius successores. ¶ *Assimilatus*, ἀφωμοιωμένος. Sic nimirum à Mose descriptus, acsi neque homo mortalis esset, neque ex mortali matre natus. quod quum nulli possit competere qui sit tãtùm homo ex hominibus (nam alioqui Adamus fuit ἀπάτωρ & ἀμήτωρ, vtpote non natus, sed factus) idcircò meritò dixit Apostolus illum fuisse peculiariter illi Dei Filio, non autem filiorum Dei figuram indefinitè. Vide suprà, 6.20. ¶ *Manet*, μένει. Quia nimirum neque mortuus neque successorẽ habuisse à Mose dicitur. Christi verò Sacerdotium tale futurum dicitur à Dauide, qualis nobis à Mose describitur Melchisedecus, addito propterea Æterni epitheto.

4 *Spectate verò*, &c. θεωρεῖτε δὲ, &c. Si excelluit Melchisedec Abrahamo, quanto præstantior Christus, cuius ipse Melchisedec typus fuit? Duobus autem argumentis hęc præstantia Melchisedeci probatur, ipsius Abrahami confessione: nempe quia decimas persoluere, idque vt Dei altissimi Sacerdoti: & benedici quoque vt à Dei Sacerdote, certa sunt symbola eius subiectionis qua nullam maiorem homines hominibus debent.

5 *Qui sunt ex filijs Leui*, οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευί. Erasmus, *Quòd sunt de numero filiorum Leui*: cuius interpretationis causam non video. Probat autem Apostolus, hãc decimarum oblationem subiectionis signum esse, ab exemplo Leuitarũ: qui à cæteris tribubus hoc veluti tributum ex mandato Dei accipiant, quod vltro Abraham Melchisedeco obtulerit. ¶ *Egressis ex lumbis*, ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος. Id est, progenitis, ex Hebræorum idiotismo.

6 *Is verò*, ὁ δὲ. A comparatis, Leuitæ tantùm à fratribus decimas accipiunt: iste ab ipso Abrahamo patriarcha, quicum Deus sancierat fœdus. Ergo & ipso Leuitico Sacerdotio præstantius est Melchisedeci Sacerdotium.

7 *Porro*, &c. χωρὶς δὲ, &c. De publica eáque sacerdotali benedictione loquitur.

8 *Atque hîc quidem*, καὶ ὧδε μὲν. Alterum argumentum præstantiæ supra Leuitas, quòd hi sunt mortales, Melchisedec vt æternus proponitur. ¶ *Quòd viuat*, ὅτι ζῇ. Silentium de morte accipit pro vitæ testimonio. Respicit enim (vt antè dixi) non ipsam Melchisedeci personam in sese, sed qualis proponitur à Mose in illius historiæ descriptione ordo ille Melchisedeci cuius fit apud Dauidem mentio.

9 *In Abraham*, διὰ Ἀβραάμ. Hîc manifestè ponitur διὰ pro ἐν, sicut annotauimus Rom.4 11. Est autem tertium argumentum collationis Melchisedeci & Leuitarũ, quòd ab ipsis Leuitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum vt nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leuiticum, aut vt Leuiticum isti præstet.

10 *In lumbis patris erat*, ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν. Ergo dixerit aliquis, Iuda quoque ac proinde ipse Christus eadẽ ratione dicetur à Melchisedeco decimatus. Respondeo verum hoc etiam esse de Iuda cæterísque Abrahę filiis, & inde ortis tribubus. Sed Christum ex hoc numero eximi Dauidis verbis, qui illum testatur fuisse non in Abrahami decimati, sed in Melchisedeci decimantis persona repræsentatum, vt æternum sacerdotem, non decimas dantem, sed accipientem.

Εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς Λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρὼν λέγεσθαι;

11 Porro si consummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam sub hoc sancita Lex est populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem secundum ordinem Melchisedec, nec secundum ordinem Aaronis dici?

11 Si ergo cõsummatio per Sacerdotium Leuiticum erat (populus enim sub ipso Legem accepit) quid adhuc necessariũ fuit secundum ordinem Melchisedec alium surgere Sacerdotẽ, & secundum ordinem Aaron dici?

Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.

12 Mutato enim hoc Sacerdotio, necessario quoque Legis mutatio fit.

12 Translato enim Sacerdotio, necesse est vt & Legis translatio fiat.

Ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.

13 Nam is de quo hæc dicuntur, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus attendit altari.

13 In quo enim hæc dicũtur, de alia tribu est, de qua nullus altario præstò fuit.

Πρόδηλον γὰρ ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ Κύριος ἡμῶν· εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.

14 Palàm est enim è tribu Iuda exortum esse Dominum nostrum: cui tribui nihil de Sacerdotio loquutus est Moses.

14 Manifestum est enim quòd ex Iuda ortus sit Dominus noster: in qua tribu nihil de sacerdotio Moyses loquutus est.

Καὶ περισσότερον ἔτι κατάδηλόν ἐστιν, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,

15 Idque etiam magis patet ex eo quòd ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

15 Et amplius adhuc manifestum est, si secundum similitudinẽ Melchisedec exurgat alius Sacerdos,

---

11 *Porro si consummatio*, εἰ μὲν οὖν τελείωσις. Id est, Si reddere quenquam perfectum poterat Leuiticum Sacerdotium. Hic vero oportuerat nouæ sectionis initium facere. Nam nunc primùm absolutis omnibus quæ ad explicandam personæ Christi Regis, Prophetæ & Pontificis præstantiam pertinebant, incipit de ipsius officij ratione disserere: vt omnes veteris fœderis vmbras doceat Soli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorsus ordine, nimirum vt tractatio de Sacerdotio perpetua sit. Nam in priore tractatione auspicatus à Regno, desistit in Sacerdotio: in ista verò posteriore, exorsus à Sacerdotio, desinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè versabatur controuersia, disserit ab hoc loco vsque ad cap.12.vers.18. De Prophetia tractat à cap.12. vers.18, vsque ad eiusdem capitis vers.25. De Regno, vsque ad vltimi capitis initium. Inde demum ad particularia præcepta descendit. Dicturus igitur de Sacerdotij Leuitici abrogatione, quærit si perfectum erat Leuiticum Sacerdotium, cur alterum sit inuectum, & quidem diuersum: vt & imperfectum, & non supplendum, sed altero commutandum fuisse fateri cogantur.

¶ *Nec secundum ordinem Aaronis*, καὶ οὐ κατὰ τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non valeret consequutio, si nouus tantùm esset Pontifex, non autem noua Sacerdotij ratio.

12 *Mutato enim Sacerdotio*, μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulgata & Erasmus, *Translato enim Sacerdotio*. Apparet μετατιθεμένης hoc in loco rectius conuerti *Translato*, & μετάθεσιν rectius *Mutationem* quàm *Translationem*: sicut etiam suprà 6.17 & 18, ἀμετάθετον dicitur quod nulli mutationi obnoxium est: vt etiam intellexit Syrus interpres voce שחלפא [*schuchalapha*] quæ mutationem vel etiam abrogationem potius declarat quàm translationem, nisi malimus illum legisse ἀθετημένης & ἀθέτησις, quod eadem illa voce interpretatur infra, versu 18. Nam si *Translato* vertas, videri possit vnum idémque, nempe Leuiticum sacerdotium mansisse, quanus à tribu Leui ad tribum Iuda translatum. Sed quum dicitur mutatum Sacerdotium, bene consequitur mutatam Legem quæ prius Sacerdotium erexerat. & μετατιθέναι pro reuocare & mutare, frequentius etiam & elegantius quàm pro transferre accipitur. Cæterùm duo proposuit Apostolus versu 12. Vnum, Leuiticum sacerdotium fuisse imperfectum, quod probabit alterius sacerdotij introducti adiectione. Nec enim perfecto quicquam fuerat adiiciendum. Alterum, talem hanc fuisse introductionem posterioris sacerdotij, vt non sit prioris illius supplementum, sed illud potius abroget, quoniam non tantùm sit alterum, sed etiam alterius diuersique prorsus ordinis. Quod enim alteri perficiendo adhibetur, sit ei consentaneum oportet. At istud posterius, teste Dauide, est alterius τάξεως, nempe quale nobis à Dauide in Melchisedeci typo spectandum proponitur, quod postea explicatur.

¶ *Legis*, νόμου. Id est τάξεως, siue ordinationis Leuiticæ & Aaronicæ.

13 *Nam is de quo*, ἐφ' ὃν γάρ. Probatio prioris partis vers. 11. nempe Leuitico Sacerdotio, nouum alterum in alia tribu superinductum fuisse sacerdotium. ¶ *Attendit altari*, προσέχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ. Id est, legalem illum cultum ex Lege administrauit.

14 *Cui tribui*, εἰς ἣν φυλήν. Vel, ad quam tribum. Vulgata, *In qua tribu*. Erasmus, longius a Græcis recedens, *Quod ad hanc tribum pertineat*. Ego puto εἰς respondere literæ ל Hebræorum. ¶ *Loquutus est*, ἐλάλησεν. Id est, præscripsit ex Dei mandato. Fuit enim Deus istorum auctor, Moses autem tantùm interpres. Continet autem hic versiculus posterioris partis vers. vndecimi probationem, quòd videlicet nõ modò sacerdotium alterum facit priori superinductum, sed etiam quòd posterius sit à priore prorsus diuersum, ita vt ipsum aboleat: nequis videlicet stare hæc duo sacerdotia simul posse existimaret, vt ij dicebant qui Mosen cum Christo copulabant. Esse igitur istud ab illo prorsus diuersum ex eo probat Apostolus, quòd Dauid in istius sanctione nihil prorsus de iis commemoret quæ Leuitico sacerdotio fuerant mandata: sicut etiam Melchisedecus Christi typus ita describitur sacerdos, vt neque altaris neque victimarum fiat mentio, in quo potius spiritualia, cæteráque omnia proponuntur. Et hinc etiam patet quàm sint contra mentem Apostoli hallucinati, qui panem & vinum Abrahamo & eius copiis suppeditata, transformant in oblationem panis & vini, quam offerre Deo consueuerit, nec tunc saltem Abrahamo occurrens obtulerit. Quòd si Melchisedeci typus huc vsque protrahendus est, dixerim sanè in eo respondere hunc typum veritati, quòd vt Melchisedecus Abrahamo panem & vinum illius corpori refocillando præbuit, ita Christus ad æternam in nobis fouendam vitam, panis & vini sacramentis adhibitis, vero corpore sanguinéque suo nos pascat.

15 [*Idque*] *etiam magis*, &c. καὶ περισσότερον ἔτι, &c. Aliæ confirmationes eiusdem consequutionis, A modo consecrationis. sunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchisedec omnia spiritualia & æterna. A iureiurando, quod in illo nullum est, in isto adhibetur. Denique à præstantia infinita personæ Christi, quæ summa nõ esset si constitueretur duntaxat pro Aaronis adminiculo. Vt autem ex his probationibus quædam sunt ἄτεχνα, tamen omnes simul iunctæ demonstrationem prorsus necessariam efficiunt. ¶ [*Ex eo*] *quòd*, εἰ. Vulg. *Si*: nimium obscurè. Ponitur autè εἰ pro ὅτι, vt apud Æschinẽ,

ὅτι πμᾶς δέ μοι εἰ μὴ σωιεχῶς ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσερχομαι. pro ὅτι μή. vt etiam intellexit Syrus interpres.

¶ *Ad instar, καθ' ὁμοιότητα.* Hic declarat quid significetur istis formulis κατὰ τάξιν & κατὰ νόμον. *

Ὃς οὐ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.

16 Qui ⁂ non ex Lege, cuius mandatum sit carnale, factus est *sacerdos*, sed ex vi indissolubilis vitæ.

16 *Qui non secundum Legem mandati carnalis factus est, sed secũdum virtutem vitæ insolubilis.*

Μαρτυρεῖ γὰρ, Ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

Psal.110.4 suprà,5.6

17 Testificatur enim ad hunc modum, ‖ Tu *es* Sacerdos ⁂ in æternum secundum ordinem Melchisedec.

17 *Contestatur enim, Quoniam tu es Sacerdos in æternum, secũdum ordinem Melchisedec.*

Ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς, διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές.

18 Nam ⁂ mandatum pręcedens abrogatur, ⁂ propter ipsius imbecillitatem & inutilitatem.

18 *Reprobatio quidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eius & inutilitatem.*

Οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ Θεῷ.

19 Nihil enim sanctificauit Lex, ⁂ sed superintroducta spes melior, per quam appropinquamus Deo.

19 *Nihil enim ad perfectum adduxit Lex, introductio verò melioris spei, per quam proximamus ad Deum.*

16 *Non ex Lege cuius mandatum sit carnale,* ὃς κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκικῆς. Id est, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia pręcipiat, sicut in Aaronis consecratione totóque illius præscripto munere factum est. hoc enim suo more carnale vocat. quod epitheton libenter seruauimus etiã in Pauli epistolis. At enim dicet aliquis, nónne ipsius Dei mandato consecratus est Aaron? Fateor: sed ritus in consecratione adhibiti ostendunt non fuisse illud Sacerdotium à Deo institutum vt æternum esset. Contrà verò in Christo & typo illo Melchisedeci, Deus nihil eiusmodi adhibet, sed viua æternitatis imago elucet. Non est ergo simpliciter spectãdus Deus loquens (vtrobique enim loquitur: qua in re paria sunt aliquatenus duo ista Sacerdotia) sed ex iis quæ loquitur, æstimandum qualem vtriusque Sacerdotij naturam Deus esse voluerit.

17 *In æternum,* εἰς τὸν αἰῶνα. Hic vis est argumenti, vt carnali mandato vis æternitatis opponatur. Sed duo oppouet Iudæus: vnum, לעולם [*leholam*,] non semper declarare tempus ęternum: alterum, eandem formulã Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego vero priori obiectioni oppono quæ de Christi æterno regno sunt initio huius epistolæ manifestissimè demonstrata, vt omnibus istis argumentis illa basis substerneretur. Posteriori autem oppono superiora & sequentia argumenta, ex quibus satis apparet לעולם [*leholam*] in Sacerdotio Leuitico aliter accipiendum quàm in isto Melchisedeci, prout quidem & ipsius persona & sacerdotium à Mose describitur, quò respexit Dauid, vt suprà fuit explicatum. Nam alioqui dubium non est, Melchisedecum obtulisse Deo sacrificia externa, qualia patriarchæ iam inde ab initio mundi consueuerunt.

18 *Mandatum,* ἐντολῆς. Mandati nomine sacerdotiũ Leuiticum intellige, vt dicemus infrà, versu 18. ¶ *Propter ipsius imbecillitatem & inutilitatem,* διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές. Nõ compellat Apostolus Hebræos professos Christi hostes, vt ex hac tota epistola liquet: sed imperitos adhuc, licet Christum amplexos, erudit, qui ceremonias Legis cum Euangelio, ac proinde carnale Leuiticum sacerdotium, cui nondum credebant finem impositum, cũ Spirituali & æterno Christi sacerdotio copulari volebant: quem errorem vt ipsis eximat, docet Christi sacerdotium per Melchisedeci descriptionem à Mose traditam repræsentatum non superuenisse Leuitico, vt eius imperfectionis supplementũ: sed vt id præstaret quod à Leuitico neque fuit præstitum, neque præstari potuit, eique finẽ imponeret. Quid igitur, inquies? nulláne fuit Leuiticorum rituum virtus, sed prorsus inutiles fuerunt? Inutiles certè prorsus quod ad præstationem beneficiorum quæ figurabant, & quorum præstatio ab vnico venturi Christi sacerdotio pẽdebat. Itaque absque idololatria neque olim veteribus sacramentis potuit, neque nouis quanuis simplicioribus & præstãtioribus nunc potest, alia vis vlla tribui, quàm res illas menti nostræ per sensus exteriores expacti formula & signorum cum re significata analogia significandi, quarum causa sunt à Deo instituta. quæ res denium vnius Spiritus sancti virtute, ne Angelis quidem nedum rebus inanimatis communicabili, in credentium cordibus obsignantur. Sed hoc tamen inter ista vel præcipuè interest quòd vetera quidem præstationem rerum quas significabant, necdum præstitarum, à sequuturo necdum reipsa extante Christo, suspendebant: noua verò sic res easdem nobis significant, vt simul eas iam pręstitas nobis fide contemplandas proponant. Hoc autem loco vetera partim cum nouis comparantur, eóque respectu imbecilla & infirma, & neminem perfecisse, eo quem modo diximus, sensu, ideóque nouis cedere debere dicuntur: partim in sese & per sese, quatenus nihil aliud sunt quàm signa, & à rebus significatis cogitatione abstrahuntur, considerata, nullius vtilitatis fuisse dicuntur, & neminem sanctificasse, quoniam videlicet non à signis seu veteribus seu nouis, sed ab vnica Spiritus sancti in Christo virtute sanctificatio penitus dependet, vt infrà, 10.4, & sicut ipse Baptismus exterior ab interiore distinguitur Matth. cap.3.vers.11, & 1. Pet.cap.3.v.2. Quòd igitur nonnulli interpretes ad tempus nou vigentis, sed abrogati à Christo Leuitici sacerdotij istam infirmitatem & inutilitatem referunt, abhorret ab Apostoli verbis & sententia. & ἐτελείωσεν verti potest vel *perfecit*, si ad τὸ ἀσθενὲς: vel *sanctificauit*, si ad τὸ ἀνωφελὲς referatur.

19 *Sed superintroducta spes melior,* ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulgata, *Introductio verò melioris spei:* duplici errore. nã particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque ἀλλὰ, vt quod Legi adimitur, meliori spei ascitæ tribuatur, sicut mox dicemus. Deinde introductio non declarat ἐπεισαγωγὴ, sed εἰσαγωγὴ, vt mox etiam declarabimus. Erasmus, *Verùm [erat] introductio ad spem potiorem.* perinde atque si vsus hic fuisse Legis significetur, non vt perficeret, sed iter aliquod ad Christum ostenderet. qua de re pluribus disseritur Gal.3. 24. Ego verò sum amplexus eorum sententiam qui (vt arbitror) rectius hunc locum exponunt. Primùm enim sententia illa non cohæret cũ iis quæ præcedunt & sequuntur. Adhuc enim in eo versatur auctor huius epistolæ vt doceat Leuiticum Sacerdotiũ posteriore abrogatum: neque de prioris vsu vel vllum adhuc verbum fecit, vel etiam facturus est ante sequentis capitis versiculũ quintum. Deinde poscit omnino ratio grammatices, vt δὲ accipiatur pro ἀλλὰ, & verbum ἐτελείωσεν repetatur ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, non autem vt verbum aliquod extrinsecus assumatur. idque ita esse, non modò perspicuum facit ratio constructionis, sed etiam exemplis ex hac ipsa epistola petitis manifestè probatur. Sic enim prorsus hoc eodem capite, versu 28, verbum καθίσησιν, & infrà cap.10. 27, verbum ἀπολείπεται repetendum est, vbi etiam simili prorsus ratione particula δὲ vsurpatur. Præterea non sine causa scriptum est ἐπεισαγωγὴ potius quàm εἰσαγωγή. ἐπίσακτον enim vocant Græci quod aliunde est supra domestica inuectum, vt quum dicuntur Athenienses à Demosthene vti ἐπισάκτῳ σίτῳ, id est, frumento ex aliis regionibus importato. Et Plutarchus in dial. περὶ τῆς ζώων, &c. τὸ ἐπίσακτον opponit τῷ συγγενισμένῳ. Sic apud veteres ἐπισόδιον dicebatur extrinsecus assumptum ἀκροαμα, vt Ribittus (noster olim in academia Lausannensi collega) obseruauit, prolatis etiam ex Hermogene & Platone exemplis, quibus istius vocabuli declaratio confirmatur. quod quũ ita sit, sinè non video qui possit ἐπισαγωγὴ nomen Legi, id est, Leuitico sacerdotio tribui. Optimè verò Christi sacerdotio

sacerdotio conuenit, quod videlicet non sit tanquam Leuitici illius appendix, sed ei abolendo superuenerit. Quid si verò Legem dicamus ἐπισαγωγὴν vocatam quòd ad figuram Melchisedeci adiuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco exposui, nempe series argumẽti, & constructionis ratio: deinde res ipsa clamat. (ni fallor) Sacerdotium Christi cum Leuitico, non autem Melchisedeci & Legis figuras vel inter se vel coniunctim cum Christi veritate comparari. Ad hæc accedit quòd scriptũ non est πρὸς ἐλπίδα κρείττω, *ad spem meliorem*: sed ἐπισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος, *Adiunctio spei melioris*, nempe ex manifesto Hebræorum idiotismo, pro ἐπισαχθεῖσα κρείττων ἐλπὶς, id est, *superintroducta spes melior*, vt ego etiam conuerti, quo planior esset oratio. Neque etiam aliter Græcus scholiastes interpretatur, vt qui manifeste hoc referat ad posterius Sacerdotium quo prius abrogetur: quanuis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ nõ repetat ἐπλείωσιν, sed γίνεται: quod planè est detortũ, quanuis sic etiã hunc locum conuerterit Syrus interpres. Quod si quis roget, cur spei nomine sit vsus Apostolus de Christi Sacerdotio iam existente differens, respondendum est id ab ipso fieri, Psalmi verba explicante, pro temporis ratione quo est a Dauide scriptus.

Καὶ καθ' ὅσον οὐ χωρὶς ὁρκωμοσίας:

20 ¨ Etiam quatenus non absque iureiurando, *superintroducta est.*

20 *Et quantum est non sine iureiurando.*

Οἱ μὲν γὰρ, χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες· ὁ δὲ, μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτὸν, Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

21 ¨ Nam illi quidem, citra iusiurãdum Sacerdotes facti sunt: hic verò, cum iureiurando, per eum qui dixit ei, ‖ Iurauit Dominus & non pœnitebit eum, Tu *es* Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.

21 *Alij quidem sine iureiurando Sacerdotes facti sunt: hic autem, cum iureiurando, per eum qui dixit ad illum, Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum, Tu es Sacerdos in æternum.* Psal. 110.4

Κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος Ἰησοῦς.

22 Tanto ¨ potioris ¨ fœderis spõsor factus est Iesus.

22 *In tantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus.*

Καὶ οἱ μὲν, πλείονες εἰσὶ γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν·

23 Et illi quidem, plures facti sunt sacerdotes, quòd mors prohiberet eos permanere:

23 *Et alij quidem, plures facti sunt sacerdotes, idcirco quòd morte prohiberẽtur permanere:*

Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην.

24 At iste, propterea quòd in ęternum manet, ¨ perpetuum habet Sacerdotium.

24 *Hic autem, eo quòd maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium.*

Ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.

25 Vnde & seruare perfectè ¨ potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum, semper viuens ¨ vt interpellet pro eis.

25 *Vnde & saluare in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum, semper viuens ad interpellandum pro eis.*

Τοιοῦτος γὰρ ἡμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεὺς, ὅσιος, ἄκακος, ἀμίαντος, κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν, καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος·

26 Talis enim nos decebat Põtifex, sanctus, sine vitio, sine labe, segregatus à peccatoribus, & sublimior cælis factus:

26 *Talis enim decebat vt nobis esset Pontifex, sanctus, innocens, impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus:*

Ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην, ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς, πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπει-

27 Cui non sit quotidie necesse, quemadmodum illis Pontificibus, ‖ prius pro peccatis propriis victimas offerre, deinde

27 *Qui non habet necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes prius pro suis delictis hostias of-* Leui 16.11

---

20 *Etiam quatenus*, καὶ καθ' ὅσον. Vulgata, *Et quantum est:* prorsus absurdé. Erasmus, *Atque hoc potiorem*, coactè. Vsus est autem etiam suprà hoc argumento, sed aliorsum, nempe vt ex adiecto promissioni iureiurãdo constaret de ipsius præstatione certissimè futura. Hìc verò profertur idem argumentum vt & de huius sacerdotij æternitate, & prioris abrogatione nullo modo ambigatur. Huius autem argumẽti vis non in eo simpliciter sita est quòd Deus iurarit, (iurauit enim Deus de multis etiam non perpetuis futuris) sed ita vt spectetur tum quid adiecerit iureiurando, tum quid hoc iureiurando confirmare studuerit. Adiecit autem hæc verba, *Et non pœnitebit eum*, quibus significatur eius rei immutabilitas. quò respiciens Paulus electionem & dona quibus electos suos Dominus ad finẽ destinatum perducit, vocat ἀμεταμέλητα. Rom. 10.29. Iurat autem æternitatẽ huius sacerdotij disertis verbis, & quidem non secundum illius Leuitici formam, sed secundum Melchisedeci typum.

21 *Nam illi quidem*, οἱ μὲν γάρ. Legenda est omnino particula causalis à vetere interprete omissa.

22 *Potioris*, κρείττονος. Nempe tum si res ipsa spectetur. pendebat enim Christi venturi promissio Abrahamo facta & Ceremoniis Leuitici sacerdotij (quatenus quidem erant non Legis occidentis, sed Christi exhiberdi promissionum appendices) sancita, ab eiusdem reali exhibitione, quo respectu dicuntur vmbræ fuisse quorum corpus erat Christus, Coloss. 2. 17: tum habita patefactionis ratione, quæ multo euidentior fuit per ipsum Christum & eius Apostolos mundo explicata. ¶ *Fœderis*, διαθήκης. Vulgata & Erasmus, *Testamenti:* quod non conuenit huic loco. Neque enim in testamentis adhibetur fideiussor. Deinde etiamsi adhiberetur, quomodo idem esset testator & fideiussor? Infrà verò, vbi ad testamenti significationem alluditur, Christus manifestè sustinet testatoris personam. Vide Matth. 26.28. *

24 *Perpetuum*, ἀπαράβατον. Id est, quòd præterire non potest. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi fere solet pro *Transgredi*. Perpetuum autem sacerdotium dicitur sacerdotis perpetui respectu. Nam alioqui sacerdotium ipsum dici posset perpetuum quod ab vno ad alterum successiuè transiret.

25 *Potest*, δύναται. Id est, idoneus est. Vide suprà, cap. 5.2. Posita autem est vis argumenti in εἰς τὸ παντελὲς. id est, *perfectè*, ita videlicet vt nihil ad eam salutem possit amplius desiderari. Itaque vbi Legis aliquod supplementum? * vbi retentio pœnæ post remissam culpam. Vulg. *In perpetuum.* Erasmus, *Ad plenum.*

¶ *Vt interpellet*, εἰς τὸ ἐντυγχάνειν. Non dicit, *Vt offerat.* Nam hoc semel fecit, sed superest altera sacerdotij pars, nempe interpellatio, qua partim perenni sacrificij sui vigore nobis pacem obtinet, partim nos nonnisi in vno ipso placemus & exaudimur à patre,

πα τῷ τοῦ λαοῦ. τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ, ἑαυτὸν ἀνενέγκας.

Ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς, ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον, υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον.

Κεφάλαιον η.

Κεφάλαιον δὲ ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

Τῶν ἁγίων λειτουργὸς, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

pro peccatis populi. Hoc.n.fecit semel quũ semetipsũ obtulit.

28 Lex enim homines constituit pontifices infirmitate laborantes: at sermo iurisiurandi post Legem *concepti*, Filium *constituit* qui in æternũ est sanctificatus.

CAP. VIII.

1 CÆterùm eorum quæ dicimus *hæc* summa *est*, Talem *nos* habere Pontificem, qui consedit ad dextram throni maiestatis illius in cælis,

2 Sanctuarij minister, ac veri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & victimas constituitur: vnde necesse fuit hũc quoque habere quod offerret.

hoc enim fecit semel, se offerendo.

28 *Lex enim homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurisiurandi qui post Legem est, Filium in æternum perfectum.*

CAP. VIII.

1 *CApitulum autem super ea quæ dicũtur, Talem habemus Pontificem, qui consedit in dextera sedis magnitudinis in cælis,*

2 *Sanctorum minister, & Tabernaculi veri quod fixit Dominus, & non homo.*

3 *Omnis enim Pontifex, ad offerendum munera & hostias constituitur: vnde necesse est & hunc habere aliquid quod offerat.*

---

27 *Hoc*, τοῦτο. Nempe quod obtulit sacrificium. Neque enim quod additur *Pro peccatis suis*, &c. repeti debet ἀπὸ τοῦ κατοῦ. ¶ *Semel*, ἐφάπαξ Magna est hoc in loco & aliis deinceps plurimis huius aduerbij emphasis. Significat enim quod semel factum est, ita absolutum fuisse vt repetere minimè sit necesse, imò vero sit nefas. Neque enim id fieri possit quin quod semel factum est, omni ex parte perfectum fuisse negetur. Est igitur prorsus blasphemum eorum dogma, qui se dicunt quotidie Christum Patri in sacrificium offerre pro viuorum & mortuorũ peccatis.

28 *Lex enim*, ὁ νόμος γάρ. Legis nomen ad id de quo agitur accommodandum est. Itaque in hac disputatione ad ceremonialem legem seu Leuiticum sacerdotium restringitur, quod abrogatum esse docet. Suppeditat interim hęc doctrina firmam sophisticæ doctrinæ refutationem. nam si abolitæ sunt vmbræ quas Deus ipse in Ecclesia extare voluerat, quo iure isti non cessant vmbras vmbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde si iustificãdi vis penitus detrahitur ipsis Leuiticis ceremoniis, etiam tum quum in Ecclesia, ex ipsius Dei mandato, vigebant, quo iure ipsi in suis ἐθελοθρησκείαις summam pietatis collocabunt, quæ ne significationis quidem vim habent, quum sint hominum commentum? ¶ *Sermo iurisiurandi*, ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. id est, promissio Patris Christo facta cui additum est iusiurandum. ¶ *Post Legem* [*concepti*] τῆς μετὰ νόμον. Vulgata, *Qui post Legem est*: vt videatur legisse ὁ μετὰ νόμον. vt legisse quoque apparet Syrum interpretem, eadem manente sententia. Cæterùm, quòd hoc iusiurandum dicitur Legem sequutum, vel respicit tempus illud quo Dauid illud perscripsit: (quanuis tunc conceptum non fuit, sed ab æterno, vt 1. Pet. 1 20, & alibi sæpe explicatur) vel ipsam potius æterni illius iurisiurandi exhibitionem qua ratione diximus etiam intelligendum esse dictum illud, *Ego hodie genui te*. Interim notandum est, Apostolum istius declarationis respectu à temporis ordine argumentari. Siquidem posteriore pacto æquum est vt prius abrogetur, si modò ista sunt eiusmodi vt simul consistere non possint, cuiusmodi hæc esse antea demonstrauit. Nam alioqui Lex annis post factam Abrahamo promissionem quadringentis lata illam non abrogauit, vt docet Paulus Gal. 3. 17, ¶ *Sanctificatus*, τετελειωμένον. Vel æternus consecratus. Vulgata maluit *perfectum*, vt & alibi, interpretari. Vide suprà, 2. 10.

IN CAPVT VIII.

1 [*Hæc*] *summa* [*est*,] κεφάλαιον. In hoc dicendi genere vel nunquam vel certè raro adiiciunt verbum Græci, sed subaudiunt, vt in σημεῖον δὲ, τεκμήριον δὲ, & similibus. Κεφάλαιον autem possumus conuertere vel *caput*, id est, scopum, & præcipuum illud quò omnia referuntur, quò videtur respicere particula ὅτι, vel *summam & compendium*: quod mihi aptius visum est. Vtrouis autem modo accipiamus, eadem erit sententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda sunt omnia, vt attentius & maiore cum fructu legantur sequentia. Vulgata, *Capitulum super ea quæ dicuntur*. prorsus inepté.

2 *Sanctuarij*, τῶν ἁγίων. Vulgata & Erasmus, *Sanctorum*. ambiguè, sicut & Græca vox ambigua est. Sed ex iis quę sequuntur, ac præsertim 9. 11, satis apparet nomine Sanctorum designari cælos: sicut per Tabernaculum intelligitur corpus ipsum Domini. Cuius sui corporis idcirco dicitur minister, quia Deo & nobis ministrauit illud offerendo. Cur autem dicatur hoc tabernaculũ à Deo fixum, non ab hominibus, ibi explicabimus. Cæterùm versatur adhuc in eodem argumento noster hic auctor: sed nunc per partes explicat qua ratione dicatur abolitum vetus sacerdotium, nempe sicut figuræ, quum apparet ipsa veritas, nullus iam est vsus. Præparat tamen Hebræorum animos duplici argumento, vno ex ipsi Sacerdotij natura sumpto, vt nihil crassum & terrenum de Christi Sacerdotio concipiant: altero ex Hieremia petito qui diserte discrimen duarum pactionũ explicat, & prioris quoque abrogationem, ac proinde etiam Tabernaculi & Sacerdotij veteris. Sunt enim ista inter se mutua relatione connexa.

3 *Omnis enim*, &c. πᾶς γὰρ, &c. Hoc connecto cum posteriore superioris versiculi parte, in qua mentio facta fuit veri Tabernaculi: quo nomine dixi non cælum, sed corpus ipsum declarari. Adfert ergo causam cur oportuerit eum hominem fieri, nempe vt haberet quod offerret. Ita hunc locum explicat Græcus scholiastes, cui assentior. ¶ *Dona*, δῶρα. Vide suprà, 5. 1. ¶ *Necesse fuit*, &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Christo, cui applicetur definitio Pontificis à fine sumpta, liquet tum ex addita particula καὶ, tum ex eo quòd non πιστὸν scriptum est, sed τοῦτον. Sed in supplendo verbo post ἀναγκαῖον non cõuenit inter omnes interpretes. Nam Vetus interpres & Erasmus supplent ἐστὶ præsenti tempore: vertunt enim, *Necesse est vt hic etiam habeat aliquid quod offerat*. Eam verò interpretationem idcirco repudiaui quòd Christi iam peractam esse oblationem dixerit suprà, 7. 28. quanuis eius efficacitatem perennem esse certum sit. Verùm de ipsa offerendi actione hic agitur. Itaque præteriti temporis verbum supplendum fuit, vt nos fecimus. Non desunt tamen qui perinde explicent hunc locum acsi scriptum esset ἀναγκαῖον ἂν ἦν, *necesse esset*, vt sit hæc sententia, Quum omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Christum quoque oporteret habere quod offerret, si terrenus esset Pontifex. Atqui nullam habet eiusmodi hostiam. Ergo terrenus nõ est, sed cælestis. Sed dura est hæc ellipsis, & hac ratione non deberet sequi μὲν γὰρ, id est *etenim*, in proximè sequenti versu, sed μὲν οὖν, *igitur*. Esset enim conclusio ex superiore argumento pendens. Deinde vera est & vniuersalis (vt mihi videtur) illa definitio Pontificis, à qua etiã Christus nec potuerit, nec debuerit eximi, cuique adeo ita satisfecerit vt & lõgè præstãtiorẽ victimã obtulerit, & perfectiore genere offerẽdi sit semel in æternum defunctus.

4 *Nam*

Εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ τὸν νόμον τὰ δῶρα,

4 Nam si esset in terra, ne Sacerdos quidem esset, manentibus illis sacerdotibus qui secundum Legem offerunt dona,

4 Si ergo esset super terram, nec esset Sacerdos, quum essent qui offerrent secundum Legem munera,

Οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται Μωσῆς, μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνήν, Ὅρα γάρ, φησὶ, ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

5 Vt qui exemplari & vmbræ deseruiant rerum cælestium, sicut diuinitus dictum est Mosi, quum esset absoluturus tabernaculum, ‖ Vide enim, inquit, vt facias omnia ad exemplar quod ostensum est tibi in monte.

5 Qui exemplari & vmbræ deseruiunt cælestium, sicut responsum est Moysi, quum consummaret Tabernaculum, Vide, inquit, omnia, facito secundum exemplar quod tibi ostensum est in monte. Exod 25. 40. act.7.44.

Νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτευχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.

6 At nunc *noster ille Pontifex eo* excellentius ministerium sortitus est quo præstantioris est fœderis intercessor, quod præstantioribus promissis sancitum est.

6 Nunc autem melius sortitus est ministerium, quanto & melioris Testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus sancitum est.

Εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.

7 Nam si prius illud tale fuisset vt nihil in eo posset requiri, haudquaquam fuisset secundo quæsitus locus.

7 Nam si illud prius culpa vacasset non vtique secundi locus inquireretur.

Μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει, Ἰδοὺ, ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραὴλ καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰούδα διαθήκην καινήν.

8 Nam incusans eos inquit, ‖Ecce, dies venient, dicit Dominus, quum pangam cum domo Israël & cum domo Iuda fœdus nouum.

8 Vituperans enim eos dicit, Ecce, dies venēt, dicit Dominus, & consummabo super domum Israël & super domum Iuda Testamentum nouum. Ier.31.31. 32.33 34. rom.11.27. infr.10.16.

Οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν, ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου· ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει Κύριος.

9 Non secundum fœdus quod feci cum Patribus ipsorum, quo die prehendi manum ipsorum vt educerem eos ex Ægypto: nam ipsi non perstiterunt in illo meo fœdere: & ego despexi eos, dicit Dominus.

9 Non secundum Testamentũ quod feci Patribus eorũ in die qua apprehendi manum eorum vt educerem illos de terra Ægypti: quoniam ipsi non permanserunt in Testamento meo. & ego neglexi eos, dicit Dominus.

Ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι εἰς λαόν.

10 Quamobrem hoc est fœdus quod paciscar domui Israël post dies illos, dicit Dominus, Indam Leges meas menti eorum & cordi eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

10 Quia hoc est Testamentum quod disponam domui Israël post dies illos, dicit Dominus, dando Leges meas in mentem eorum, & in corde eorum superscribam eas: & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.

---

4 *Nam si esset*, εἰ μὲν γὰρ ἦν. Versiculum secundum diximus duo habere mẽbra, nempe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos distiniximus ex cap. 9. 11. ita videlicet vt illo nomine cęlum significetur (vt infrà, 9.24:) isto verò ipsum Christi corpus. Sicut ergo ad Tabernaculum retuli priorem versiculum, ita ad Sanctuarium, i. ad cęlum, putarim istum pertinere, cui terra opponatur, hoc modo. Dixi nostrum vnicum Sacerdotem sedere nunc & sacerdotio suo fungi in cælis. Nam si in terra esset, Sacerdos non esset instar aliorum in sua functione permanentium, quoniã videlicet sacerdotium terrestre nõ est tribui Iuda, ex qua Christus est ortus secundum carnẽ, sed tribui Leui attributum. Itaque vel ipsum sacerdotem non esse, vel alios sacerdotio delectos ipsi cedere oporteret. At enim dices, nónne Christus manente Leuitico Sacerdotio versatus est nihilominus in terris verus Sacerdos? Fateor sanè, sed tantisper dum perageret oblationem qua consecratus in cælum introiret, vt illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. ¶ *Manentibus illis sacerdotibus*, ὄντων τῶν ἱερέων. Vulg. *Quũ essent.* Nam vel nõ legit τῶν ἱερέων, vel neglexit. Eras. *Vbi sunt sacerdotes* quæ interpretatio nec mihi videtur Græcis respõdere, nec sententiã Apostoli exprimere. Nam ἔτι hoc in loco declarat vigere, & quasi suũ (vt ita dicam) Esse cõseruare.

5 *Vt qui*, Οἵτινες. Occupatio est in his verbis. Quid enim obstabit, dixerit quispiam, quominus Christus sit Pontifex in cælis, tribus autem Leui in terris? Respondet Apostolus viguisse in terris Leuiticum sacerdotium, nõ vt archetypum cęleste, sed vt exẽplar ad archetypi formã Mosi in monte (qui cælorũ typus fuit) demõstratam, tãtisper dũ nimirũ veritas ipsa cælestis terrestres typos abrogaret.

6 *Præstantioribus* κρείττοσιν. Nẽpe quoniã figurabãt ritus Leuitici quod ipsi non præstabãt, quũ credentium animos ad Christum vẽturum siue ad nouum fœdus remitterent.

7 *Nam si*, εἰ γὰρ. Præparat Hebræorũ animos audiendo Hieremiæ vaticinio, vt dixi ver. 2. Vocat autẽ fœdus ἄμεμπτον, in quo nihil meritò possit requiri, quod vertit Vulg. *Culpa vacasset*, admodũ impropriè. Nec multo melius videtur Eras. interpretatus, *in quo non posset reprehendi.* Nec enim fœdus ipsum potuit reprehẽdi, cui autor erat Dominus, sed homines potius eius violatores, vt mox sequitur: cui malo medetur Dominus nouo inito fœdere, quod Paulus vocat Spiritum, propter adiunctam Spiritus sancti efficaciam, oppositũ literæ, id est, mortuo per se & inani scripto.

8 *Pangam*, συντελέσω. Heb. וכרתי [*vecharatti*] id est, *pertutiam.* Nam Græca etiam editio qua nunc vtimur, habet διαθήσομαι. Qui conuertit συντελέσω, id est, *consummabo*, huc respexit (opinor) quòd fœdera tum demum rata habentur quum solenni pactione sancita sunt. ¶ *Cum domo Israël*, ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰσραήλ. Hebr. את בית ישראל [*eth beth Israel*,] id est, *cum domo Israel.* Si ἐπὶ libuerit seruare, conuertemus *Erga domum.* Vocat autẽ domũ, totius regni quasi vnam familiam. Erat verò tũ (vt omnes norũt) in duas factiones scissum Dauidis regnũ, quas significat Propheta noui fœderis interuentu rursus coniunctũ iri. Vulg. *Super domum*, &c.

9 *Et ego despexi eos*, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν. Heb. ואנכי בעלתי כם [*veanochi baalthi bam*] id est, quum ego illis essem Dominus. Sequutus est ergo auctor huius epistolæ, Græcorum editionem, multò sanè propius quàm Euangelistæ omnes. Sed in re ipsa nihil est discriminis. Nec enim hîc vertitur cardo controuersiæ. Meminit autem huius expositionis etiam R. Dauid Kimchi, sed eam reprehendens, cui non assentior.

Καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, Γνῶθι τὸν Κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με, ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν.

11 Neque docebũt ſinguli proximum ſuũ, & ſinguli fratrem ſuum dicentes, Cognoſce Dominum: nam omnes cognoſcẽt me, ab eo qui puſillus fuerit inter eos, ad eũ vſque qui magnus fuerit inter eos.

11 *Et non docebit vnuſquiſque proximum ſuum, & vnuſquiſque fratrem ſuum, dicens, Cognoſce Dominum: quoniam omnes ſcient me à minore vſque ad maiorem eorum.*

Ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

12 Ero enim propitius iniquitatibus eorum, & peccatorum ipſorum & iniquitatum ipſorum non recordabor amplius.

12 *Quia propitius ero iniquitatibus eorũ, & peccatorum eorum iam non memorabor.*

Ἐν τῷ λέγειν καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

13 Dum nouum dicit, antiquauit prius: porro quod antiquatur ac ſeneſcit, prope eſt vt euaneſcat.

13 *Dicendo autem nouum, veterauit prius: quod autem antiquatur & ſeneſcit prope interitum eſt.*

Κεφάλαιον θ.

Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη δικαιώματα λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν.

Σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη· ἡ πρώτη ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ προθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἅγια.

Μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα, σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων·

Χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ· ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

Exod. 26. 1, & 39. 1

Num 17. 10
1. Reg. 8. 9
2 paral. 5. 10

CAP. IX.

HAbuit igitur prius *fœdus* etiam constitutos religionis ritus, & ſanctuariũ mundanum.

2 Tabernaculum enim conſtructum fuit: prius *quidem* in quo *erat* cãdelabrum, & menſa, & propoſiti panes, quod Sancta vocant.

3 Poſt medium autem velum *erat* Tabernaculum quod vocant Sancta ſanctorum:

4 Aureũ habens thuribulum, & Arcam Fœderis vndiq; circuntectam auro: in qua, vrna aurea habens manna, & virga illa Aaron quæ germinauit, & Tabulæ illæ Fœderis.

CAP. IX.

HAbuit quidem & prius inſtificationes culturæ, & ſanctum ſeculare.

2 *Tabernaculum enim factum eſt, primum, in quo erant candelabra, & menſa, & propoſitio panum, quæ dicitur Sancta.*

3 *Poſt velamentum autẽ ſecundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta ſanctorum:*

4 *Aureum habens thuribulum & arcam Teſtamenti circuntectam ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna, & virga Aarõ quæ fronduerat, & Tabula Teſtamenti.*

---

12 *Et iniquitatum ipſorum*, καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν. Redundat hoc membrum vt ex Hebræa veritate, & tum Syro tum vetere Latino interprete apparet.

IN CAPVT IX.

1 *Prius* [*fœdus*,] ἡ πρώτη. Eraſmus, *Prius tabernaculum*, ἡ πρώτη σκηνή. & fateor pleraque Græca exemplaria iampridem ita habere: ſed appareret ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidem viderim, acutiſſimo, cuius verba in Græcis ſcholiis citantur) irrepſiſſe Tabernaculi nomen, idque perperam: quum ex argumenti ſerie, & vltimo ſuperioris capitis verſiculo, facilè appareat ſubaudiendum eſſe διαθήκης nomen. Itaque non dubitauimus σκηνὴ expũgere, Claramõtani cod. Syri interp. & Latinæ receptæ editionis auctoritatem (aut veritatem potius ipſum) ſequuti. ¶ *etiam*, καὶ. Hæc particula neq. in Syra interpr. legitur, neque in vet. manuſcr. cod. Græco: & certè videtur expungenda, niſi non cum ἡ πρώτη ſed cum τὰ δικαιώματα conſtruas, vt nos fecimus, vt intelligamus, veteris illud pactum non fuiſſe merè ſpirituale, ſed præterea totum illum externum cultum, & eius inſtrumenta corruptibilia habuiſſe. ¶ *Conſtitutos religionis ritus* δικαιώματα λατρείας. Vel, ritualem cultum. nam coniunctim hæc legenda ſunt, ex omnium veterũ librorum fide. Quid autem δικαιώματα appellatione ſoleat intelligi, diximus Luc. 1. 6. Vulg. *Inſtificationes culturæ*: quod nemo intelligat. Eraſ. non minus obſcurè, *Inſtiſcationes cultus*. ¶ *Et ſanctuarium mundanum*, τό, τε ἅγιον κοσμικόν. Hebraicè מקדש [*mikdaſch*,] quod κοσμικὸν, id eſt, mundanum, vocat, terrenum videlicet & caducum, vt cæleſti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt: quorum opinionem his de cauſis non amplector. Primùm, quia nuſquam ſic vocatur: & certe κοσμικὸν pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde, ſequens particula cauſalis oſtẽdit diſtribui totum quid in ſuas partes. Poſtremò, nuſquam fit mentio in hac collatione niſi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & poſterioris: quum tamen ex illa diſtributione tres partes numerari opportuerit. Neq. enim huic noſtro ſcriptori propoſitũ eſt integram Tabernaculi deſcriptionem perſequi, ſed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Chriſtus per eam adumbrabatur. Vulg. *Sanctum ſeculare*.

2 *Tabernaculum enim conſtructum fuit*, σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη. Obſeruandum eſt in primis, hanc deſcriptionem non ad templum, ſed ad tabernaculum accommodari: quia nimirum noſter hic ſcriptor ea propriè quæ Moſes ſecundũ exemplar ipſi in monte propoſitum fabricauit, cum rebus ipſis cæleſtibus comparat. Hinc fit vt duorum velorum faciat mentionem, quæ deſcribuntur Exo. 26. 33, & 36: quũ in templo vnicum tantùm eſſet, cuius fit etiam apud Euangeliſtas mentio. Item vnius tantum menſæ, quum decem in templo eſſent poſitæ. Ex quo illud quoque intelligitur, nomine τῆς λυχνίας vnicum duntaxat illud candelabrum ſignificari quod multas habebat lucernas: quum alioqui in templo decem candelabra eſſent collocata. Nam quòd mannam & virgam Aaron videtur Arca includere cum tabulis lapideis, commodè interpretandum eſt. Neq. enim manna & virga intra Arcã ipſam erant, ſed proximè Arcam, ipſque adeò commoda aliqua ratione adiuncta, quum non legatur Dominus iuſſiſſe vt in Arca includerentur, ſed vt coram ſe, id eſt, apud Arcam fœderis, collocarentur, Exo. 16. 34. Num. 17. 10, & 1. Reg. 8. 9. ¶ *Propoſiti panes*, ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων. Notanda hypallage pro οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως. ¶ *Quod ſancta vocant*, ἥτις λέγεται ἅγια. Prouocabulum ἥτις ad σκηνὴ pertinet, non autem ad proximè præcedentia: & ἅγια ſcribendum eſt numero plurali emphaſeos cauſa, ex Hebraismo, non autem ἁγία, vt quidam cod. habent depraua.tè. Itaque non rectè Vetus interpres conuertit, *Quæ dicitur Sancta*.

3 *Medium*, δεύτερον. Ad verbum *Secundum*. Vertimus autem *medium*, vitandæ ambiguitatis cauſa. Velum enim ſecundum nominat Apoſtolus, non quòd duo fuerint vela, ſed quia poſterius erat Sancto ſue priore Tabernaculo. ¶ *Sancta ſanctorũ*, ἅγια ἁγίων. קודש הקדשים *Kodeſch haḳkodaſchim*, pro ſacrario ſacratiſſimo, vt fruſtra huc ſeſe toſerit Auguſtinus. Sciendum eſt tamen infà non obſeruari hoc diſcrimen, ſed ſimplici appellatione τῶν ἁγίων i. *Sanctorum*, ſignificari hoc adytum: prius autem generali nomine Tabernaculum dici, vt ver. 11. 12. 21. 24. 25.

4 *Thuribulum*, θυμιατήριον. Quidam conuertunt Aram ſuffitus

suffitus. Atqui illam constat fuisse in atrio sacerdotum, proximè velum. alioquin quomodo adoleuissent singulis diebus suffitum, si semel duntaxat quotannis fas erat in sancta sanctorum ingredi, idque soli Pontifici maximo? Et sanè nulla est huius thuribuli apud Mosen mentio, sed ex Iosephi aduersus Appionem lib.2, adiungitur altari suffitus. Itaque suspectus est mihi locus iste, sic tamen explicandus, quum omnes codices Græci & Syrus interpres hanc scripturam probent, vt Pontifex dicatur in Sancta sanctorum ingrediens, proprium habuisse aureum thuribulum, quod in adyto ad hunc vsum peculiarem seruaretur.

Ὑπεράνω δὲ αὐτῆς Χερουβὶμ δόξης, κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.

Τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐκτελοῦντες·

Εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων·

Τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τὴν τῶν ἁγίων ὁδὸν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν·

Ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται, μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,

Μόνον ἐπὶ βρώμασι, καὶ πόμασι, καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς, καὶ δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα·

5 ‖ Supra hanc autem Cherubim gloriosi obumbrãtes propitiatorium: de quibus non est nunc dicendum singulatim.

6 His verò ita ordinatis, in prius quidem Tabernaculum quouis *tẽpore* ingrediuntur Sacerdotes ritus obeuntes:

7 In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, non sine sanguine quem offert pro seipso & *pro* populi erratis:

8 Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactam fuisse viam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc cõsistẽte.

9 Quod *erat* exemplar pro tẽpore illo præsenti, quo dona sacrificiáque offerũtur, quæ non possunt in cõscientia sanctificare cultorem,

10 In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, vsq; ad tẽpus directionis imposita:

5 *Supérque eã erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatoriũ: de quibus non est modò dicendũ per singula:* Exo. 15.

6 *His verò ita cõpositis in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes sacrificiorum officia consumantes:*

7 *In secundo autem, semel in anno solus Pontifex, nõ sine sanguine quem offert pro sua & populi ignorantia.*

8 *Hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viã, adhuc priore tabernaculo habente statum.*

9 *Quæ parabola est temporis instãtis, iuxta quam munera & hostiæ offerũtur, quæ non possunt iuxta conscientiam perfectum facere seruientem,*

10 *Solummodo in cibis, & in potibus, & variis baptismatibus, & iustitiis carnis, vsque ad tempus correctionis impositis.*

---

5 *Propitiatorium*, τὸ ἱλαστήριον. Hebr. כפורת [*chapporeth.*] Sic enim vocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habita ratione verbi כפר [*chaphar*,] à quo deducitur, ἱλαστήριον conuerterunt.

7 *Pro seipso*, ὑπὲρ ἑαυτοῦ. Hoc annuum & solenne sacrificium tum pro sui tum pro populi reconciliatione obibat Pontifex maximus die decima septimi mensis, vt scribitur copiose Leuit. 16. Notandum est autem diligenter quod diserte dicitur Pontifex pro seipso orasse. ¶ *Erratis*, τῶν ἀγνοημάτων. Hebr. שגיאות [*scheghioth*,] quo vocabulo omne genus peccati significant. Nam etiamsi quis voluntarie peccet, inest tamen aliquis error conscientiæ quam Satanas fascinauit. Vulg.& Eras. *Ignorantiis*, obscurè, & nimium etiam angustè.

8 *Hoc declarante*, τοῦτο δηλοῦντος. Bene colligit. nam si sacrificia quæ in Tabernaculo sacerdotum quotidie fiebãt, habuissent vim reconciliandi, quorsum oportuisset semel in anno solum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in sanctum sanctorum ingredi, & solenni sanguinis aspersione sese ac totum populum expiare? Sic igitur adumbrabat Spiritus sanctus nondum apertam esse viam in Sacrarium, stante priore Tabernaculo, in quo sacrificia peragebantur, i. prioris Tabernaculi sacrificiis nondũ patefactũ fuisse cælum, quod per sacrarium illud intimũ repræsentabatur. Nam Sãcta dicit quæ paulo antè Sancta sanctorũ vocarat: quo modo etiã Moses ipse loquitur Leuit. 16.2.& fortasse quanuis scriptũ esset τῶν ἁγίων τῶν ἁγίων, alterum putarunt descriptores imperiti redundare.

9 *Quod* [*erat*] *exemplar*, ἥτις παραβολή. Vulg. *Quæ parabola est:* quod nemo facilè intelligat. Eras. *Quæ erat similitudo*: ne sic quidem satis recte. Nam ἥτις referendum est ad σκηνὴ id est, ad Tabernaculum. Deinde παραβολὴ hoc loco nihil aliud quàm typum & exemplar declarat, id est, משל [*maschal.*] ¶ *Pro tempore præsenti*, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, id est, παρόντα, vt mihi quidem videtur Erasmus rectè conuertisse. Præsens vero tempus accipe, ipsius Tabernaculi respectu: acsi diceret, Pro eo tempore quo vigebat illud exemplar. Vulgata, *Temporis instantis.* ¶ *Quo*, καθ' ὃν, id est, ἐν ᾧ. In quibusdam tamen exemplaribus & Græcis etiam scholiis legitur καθ' ὃν, ita vt supleri possit σκηνὴ, *Tabernaculum*, vel, παραβολὴ, *exemplar*, vt conuertas, *In quo Tabernaculo*, vel *Secundum quod exemplar.* Quòd si alteram ex his duabus interpretationibus sequamur, tum licebit conuertere, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα, *ad instãs vsque tempus*, quo videlicet futurum erat vt ipsa veritas apparens, tolleret illud exemplar. ¶ *Offeruntur*, προσφέρονται. Videbatur potius dicendum προσφέρεντο, *offerebantur*, quomodo etiam Græcus scholiastes interpretatur: sed apparet Apostolum vsurpasse tempus præsens, siue quòd de reipsa loquatur, nulla habita circunstantiæ temporis ratione: siue, quòd hanc epistolam stãtè adhuc templo scriptam appareat, vt annotauimus suprà 5.1. ¶ *Sãctificare*, τελειῶσαι, id est, ἁγιάσαι. Nam τελειοῦν suprà annotauimus, capite 2.10, de rebus sacris dici: vt planè nihil aliud sit quàm puros, sanctos, tales denique nos reddere vt nihil impediat quo minus approbemur à Deo. Etsi autem qui talis est, idẽ etiam est suo quodam modo perfectus, vt si rem ipsam spectes, τελειοῦν possis meritò interpretari *Perficere*, vel *Perfectum reddere*: tamen abhorrui ab hac interpretatione propter ambiguitatẽ. Videri enim posset, Legi hactenus detrahi vim perficiendi, vt inchoarè quidem possit, absoluere verò non item: vnde cõsequeretur Christum pro supplemento duntaxat accessisse: sicut etiam hodie sophistę tradunt, quum nihil æquè repugnare possit argumẽto quod hîc tractatur, vt pluribus ostendimus suprà 7.18.

10 *Ritibus carnalibus*, δικαιώμασι σαρκὸς Vulg. *Iustitiis carnis*, Eras. *Iustificationibus carnis.* Vterq; nimis obscurè. Castellio conuertit *Institutis humanis*, non modò fa sa & inepta sed etiam periculosa interpretatione. Diximus autem aliquoties, δικαιώματα dici quæ à Latinis ritus (externę videlicet quædam ceremoniæ) dicuntur. Additur Carnis epithetò sacris scriptoribus peculiare, quod vt intelligatur, sciendum est in primis hîc non agi de hominum traditionibus, sed de ceremoniis à Deo institutis vt rerum spiritualium tesseræ essent ac symbola, quæ generali vocabulo dicta sunt à Latinis theologis Sacramenta. quæ quo respectu carnalia dicantur, id est, in rebus crassis & terrenis posita, quæque animam vsque non pertingant, diximus suprà, capite septimo versu decimo octauo.

* ¶ *Directionis* διορθώσεως. Vulg. *correctionis*: quam vocem, vt duriorem repudiaui, quanuis vtcunque excusari possit. Διορθώσεις verò meritò dicuntur quæ rectà ad suum scopum diriguntur, quum illa antea eodem quidem sed sinuoso quodam ambitu tenderẽt: sicuti diuersa quidẽ, sed eodem spectãte metaphora dicit Paulus, nos retecta nunc facie in Christo contemplari quod patres in Mose velato intueri non poterant. ¶ *Imposita*, ὀπκείμενα. Rectè. Fuerunt enim oneris instar, quod nobis Christus exemit, vt declarat Petrus Act. 15. 10. Sed hîc variat scriptura: legit enim Vetus interpres ὀπκειμένοις, impositis, vt cohæreat cum δικαιώμασι. Habent tamen codices nostri omnes ὀπκείμενα. quod tamen parum videatur cohærere. Pendent enim hæc à præcedenti versiculo, vbi δωάμενα scriptũ est, non δωάμενα. Itaq; in vno vetusto codice pro δικαιώμασι scriptum inuenimus δικαιώματα, vt sit constructio, δωρά τε καὶ θυσίας προσφέρονταί μὴ δωάμενα, &c. καὶ δικαιώματα ὀπκείμενα, &c. Ego malim in priore versiculo legere. δωάμενα, vel in isto ὀπκείμενα. Sed hæc, quod ad sententiam ipsam attinet, nullius sunt momenti.

Χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τουτέστιν οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,	11	Aduenies autem Christus Pōtifex futurorum bonorum, per maius & perfectius Tabernaculum nō manufactum, id est non huius structuræ,
Οὐδὲ δι' αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος, εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.	12	Neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem, ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem nactus.
Εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα·	13	Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis iuuencæ aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem:

Leuit. 16. 14. num. 19. 4.

Christus autem assistẽs Pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius Tabernaculum non manufactum, id est non huius creationis,	11	
Neque per sanguinem, hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in Sancta, æterna redemptione inuenta.	12	
Si enim sanguis hircorũ & taurorũ, & cinis vitulæ aspersus inquinatos sanctificat ad emundationem carnis:	13	

11 *Aduenies autem*, &c. παραγενόμενος δέ. Hactenus structura Tabernaculi, cum breui præparatione: nunc collationem aggreditur Christi cum Leuitico Pontifice, cum Tabernaculo priore, cum ipsis denique sacrificiis ac victimis: (hæc enim omnia illum vnum adumbrarunt) & Sanctuarij. i. posterioris Tabernaculi, cum cælo, in quo noster nunc est Pontifex æternus. ¶ *Per maius*, διὰ τῆς μείζονος. i. Præstantius & excellentius. quod & statim explicat, quum addit καὶ τελειοτέρας, *& perfectius*. Cæterùm quum hîc manifestè distinguat Tabernaculum à Sacrario, vt qui dicat Christũ per Tabernaculũ ingressum esse in Sacrariũ: Sacrariũ autẽ manifeste interpretetur cælum, infrà vers. 24, non potest quadrare eorum interpretatio qui Tabernaculi perfectioris & non manufacti nomine cælos intelligunt: quia perabsurdè diceretur per cælum ingressus esse in cælum. quod & ipsum supra annotauimus, 8. 2. Itaque prorsus assentior doctissimo interpreti, qui Tabernaculi appellatione intelligit humanam Christi æterni Dei naturam: eadem prorsus ratione qua comparatur etiam velo, infrà, 10. 20. Sicut enim oportuit Pontificem Leuiticum ingredi in Tabernaculum prius, & ibi in altari holocausti, expiationis sacrificio solenni quotannis peracto die septimi mensis decima, deinceps in Sacrarium vsque vbi erat ipsius maiestatis Dei symbolum, introire: ita Filium illum Dei æternum oportuit (vt veri Pontificis partibus fungeretur) in humanam naturam nunquam dimittendam ingredi: in qua non vt hospes, sed vt ciuis, nec virtute sola, sed corporaliter habitans, postquam seipsum sanctificasset, sacrificium illud perageret, & cælos tandem nobis præiens ingrederetur. Itaque per corpus suum Christus sanctificatus & passus, in cælum nobis iter fecit, & per illud ipsum nunc in cælo pro nobis intercedit. Vnde etiam ipse sese templum vocat Iohan. 2. 19. & 21. in quo videlicet tota diuinitatis plenitudo corporaliter habitauit, Coloss. 2. 9, vt nihil hîc habeat Nestorius quod obganniat. Videtur autem interpretes plerosque fefellisse quòd non considerarunt vnicum Christum multis exemplaribus respondere, nempe & ipsi Pōtifici, vt qui seipsum obtulerit: & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad sacrificium, & à sacrificio in cælũ: & victimis quoque, vt mox subiicitur. Neque alteram interpretationem iuuat quod hæc eadem de cælo dicantur infrà, vers. 24. Nam oportuit, vt Tabernaculo, sic etiam Sacrario aliquid non manufactum opponi, vt cælestis veritas terrenis exemplaribus per omnia respōderet. Verùm (dicet aliquis) quomodo dicitur Christi corpus nec manufactũ, nec huius structuræ? Nempe vt opponatur structuræ Tabernaculi, quod ex rebus mortuis, puta auro, ære, argento, ligno, pellibus, & cæteris id genus, nō fabrica naturali sed artificiosa structum erat. Deinde (vt supra dixit, 8. 2, optimus sui interpres) quia non homo quisquam sed Deus viuum illud Tabernaculũ fixit, id est Christi humanitatẽ condidit, aptauit, sanctificauit, vt nobis esset viuifica. Nam verè quidem humanum corpus assumpsit æternus ille Dei filius, sed vi vnius Spiritus sancti conceptum: & animam quidem veram, sed singulare & excellentissimum vnius Dei opificiũ Deus ipse denique à seipso caro factus est. Annon mirum hîc Tabernaculum habemus?

12 *Per sanguinem*, δι' αἵματος. Nunc comparatur Christus cum Pontifice & cum victimis. Fuit enim idem per victimã repræsentatus, qui per Tabernaculum & Pontificem. Peculiariter autem fit sanguinis mentio, qui Deo vni fundebatur: vt eo vesci non liceret, & cuius etiam in hoc solenni sacrificio peculiaris erat vsus, vt mox explicatur. ¶ *Hircorum & vitulorum*, τράγων καὶ μόσχων. Rectè omnino. Adhibebatur enim in hoc reconciliationis anniuersario sacrificio duplex victima, iuuencus & hircus, vt Leuit. 16. copiose explicatur: quia tum pro se tum pro populo sacrificabat Pōtifex. Vtitúrque plurali numero, quia singulis annis repetebatur. Sunt igitur hæc collationis capita: Pontifex Leuiticus alienum eúmque pecuinum, sanguinẽ offerebat: Christus verus & æternus Pōtifex suũ sanctissimũ & purissimum obtulit. Ille quotannis offerebat, ac proinde non sanctificabat, sed verã suo tẽpore præstandã sanctificationẽ duntaxat repræsentabat: Christus verò semel vna oblatione omnes credẽtes in æternum cōsecrauit. Deinceps autẽ copiosius omnia per partes explicat. ¶ *Nactus*, εὑράμενος. nobis nimirum. Quinam enim sui ipsius causa redemptione indigeret qui peccatum non habebat, sed omnem iustitiam? Itaque non pro se, sed pro nobis seipsum obtulit. Vulg. *Inuenta*. Eras. *Reperta*. Neutrum mihi placuit: puto enim εὑρίσκεσθαι propria significatione hîc accipi, de qua diximus Rom. 4. 1.

13 *Et cinis iuuencæ*, καὶ σποδὸς δαμάλεως. Designat alteram ceremoniam, quæ & ipsa peculiariter adumbrabat æternum Christi sacrificium, de qua vide Num. 19. Confer etiã lector, si libuerit, horrendam blasphemiam qua nititur aquæ illius lustralis ceremonia apud illos vsurpatæ qui soli volunt Christiani videri, De consecra. Distinct. 3. c. aquã: & manifestè cernes quò euaserit quorundã impudentia. ¶ *Ad carnis*, &c. πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς, &c. Symbola (vt antè dixi) à re separata seorsim considerat, & ab iis ita argumentatur, Si sanguis pecuinus & iuuencæ cinis hanc vim habuerunt, vt qui eis esset foris infecus aspersus, purus foris censeretur, & à sacris non arceretur, quãuis intus fortassis purus non esset, & si purus etiã intus erat, hanc certè puritatem non esset ex illo aspersо cinere consequutus: quãto magis illius ipsius sanguis qui illo legali & exteriore sacrificio adumbrabatur, mentes eo aspersas sanctificabit? quod si reipsa iam præstita est eius sanguinis aspersio, quorsum nunc id signum, quod rei futuræ expectationem tantisper sustineret, dum illa præsens aduenirет?

14 *Per*

Πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον τῷ Θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἔργων εἰς τὸ λατρεύειν Θεῷ ζῶντι;	14	Quanto magis ‖ sanguis Christi qui * per Spiritum æternum seipsum obtulit inculpatum Deo, ‖ * emundabit conscientiam vestram * à mortuis operibus, ‖ ad seruiendum Deo viuo?	14	*Quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam vestram ab operibus mortuis, ad seruiendum Deo viuenti?* 1.Pet.2.14. 1.ioh.1.7. apoc.1.6. Luc.1.75. Luc.5.74.
Καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστίν, ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγγελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κληρονομίας.	15	* Itaque ob id noui Fœderis mediator est, ‖ vt morte ad redemptionem earum * transgressionum intercedente quæ fuerant sub priore fœdere, * qui vocati erant * promissam æternam hæreditatem acciperent.	15	*Et ideo noui testamenti mediator est, vt morte intercedente in redemptionem earum præuaricationum quæ erant sub priori Testamento, repromissionem accipiant qui vocati sunt æternæ hæreditatis.* Rom.5.6. 1.pet.3.18.
Ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι τοῦ διαθεμένου.	16	* Nam vbi testamentum est, mors intercedat necesse est testatoris.	16	*Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.* Galat.3.15.
Διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία· ἐπεὶ μήποτε ἰσχύει ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος.	17	‖ Testamentum enim in mortuis ratum est: quandoquidem nondum valet quum viuit testator.	17	*Testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum valet dum viuit qui testatus est.*
Ὅθεν οὐδὲ ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαίνισται.	18	Vnde ne prius quidem illud absque sanguine dedicatum fuit.	18	*Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est.*

14 *Per Spiritum æternum*, διὰ πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum sanguini sanguinem eius qui non homo duntaxat, quales cæteri, sed Deus etiam fuerit. Nam Spiritus æterni appellatione, Deitatis in humanitate assumpta efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc sacrificium consecrauit, vt sanguinem istum, quia sanguis erat hominis qui etiam Deus erat, viuifica plane illa virtute præditum esse oporteat, quæ vt nos condidit, ita etiam vna possit instaurare. Huc respexit Dominus Iohan. 6.63. quum diceret carnem suam nihil prodesse, Spiritum eum esse qui viuificet. Et Paulus, Act.20.28. quum Deum dicit sibi acquisiisse Ecclesiam sanguine suo. ¶ *Emundabit*, καθαριεῖ. In nonnullis Latinis codicibus legitur *Emundauit*. Sed vbique Græcè legitur futurum tempus: & quidem rectè. Nam peractum quidem est sacrificium expiationis, sed viget adhuc & vigebit ad vltimum vsque diem eius effectum in credentibus. ¶ *A mortuis operibus*. ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. Id est, à peccatis quæ à morte proficiscuntur, & nihil aliud quàm mortem generant. Sed in primis obseruandum est quid sit καθαρίζειν, vt intelligatur vis argumenti quod explicatur infrà, cap.10. 1.& 2. Duæ sunt enim purificationis partes, eæque distinctè considerandæ. Vna qua delentur priora peccata: altera, qua radix ipsa peccati amputatur cum fructibus. Itaque quod ad priorem attinet, primum quidem illam vindicauit Christo, collata ipsius sanguinis dignitate cum taurorum ac vitulorum sanguine, qui vsque ad animam penetrare non potuerit. Nunc verò, id est in proximo versiculo & deinceps, nequis exciperet, quid igitur sit illis factum qui sub priore fœdere vixerunt, ostendit Christum etiam pro illis sanguinem fudisse, vt qui per veteres ritus fuerit efficaciter adumbratus: alioquin nisi ad illius futurum aduentum repræsentandum prorsus inutiles. De altera verò parte disserit proximo capite.

15 *Itaque ob id*, &c. καὶ διὰ τοῦτο, &c. Sic loquitur Paulus Rom.cap.3. versu 25. Rectè verò colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus est. Nam si pecuinus sanguis in vetere Fœdere non expiabat: vel nouum Fœdus & nouus sanguis requirebatur, cuius vis ad illos vsque pertingeret: vel superest vt illi seruati non fuerint. quam partem posteriorem, vt nimis absurdam, præterit. Hinc consequitur, vnum fœdus semper fuisse quod ad rem ipsam, id est, quod ad expiationem attinet, quæ suo demum tempore fuerit peracta: sed ipsius venturi vmbram aliquam ad tempus extitisse. Vetus igitur Fœdus plenum non fuit, sed præstationem futuræ redemptionis respiciebat, per quam hæreditas æterna obuenit. ¶ *Transgressionum*, παραβάσεων. Metonymia pro transgressoribus ipsis. Nec enim redimuntur peccata, sed peccatores. ¶ *Qui vocati erant*, οἱ κεκλημένοι. Efficaciter videlicet. Nam cæteris inutiliter præbentur signa: non Dei sed indignè accedentis culpa. ¶ *Promissam hæreditatem*, τὴν ἐπαγγελίαν τῆς κληρονομίας. Vulgata, *Promissionem hæreditatis*, obscurissimè, propter Hebraismum: quum promissionis nomine res ipsa promissa, intelligatur.

16 *Nam vbi testamentum est*, ὅπου γὰρ διαθήκη. De hac voce διαθήκη scripsi pluribus Matt.26.28. & an ex illa colligi possit quod diu credidi, hanc videlicet Epistolam non fuisse vernacula lingua Hebræa scriptam, exposui meam sententiam in mea ad huius Epistolæ inscriptionem obseruatione. Quæritur autem quum vox Hebræa Berith non declaret Testamentum sed pactionem viuentium, teste quoque Hieronymo, id est, συνθήκαν, & passim in hoc argumento apud Mosen & Prophetas fiat non testamenti sed fœderis mentio, quid hîc sibi velit Apostolus. Respondeo, nouum quæsitum esse argumentum partim a fœderis huius natura, quod commune quiddam habet cum testamento, & à reliquis fœderum speciebus alienum: partim à duplici significatione τῆς διαθήκης, quæ quidem duplici illi fœderis respectui optimè quadrat. Nam in cæteris fœderibus nihil minus requiritur quàm mors eorum qui fœdus ineunt: hîc contrà, persoluenda fuit pœna, quæ non alia ratione quàm morte lui poterat. Ex his autem de quibus reconciliandis agebatur, vnus quidem (id est Deus) mortis pœnam meritò requirebat, alioqui nunquam reconciliandus: alter verò (id est homo) pœnam eam luere non poterat quin à pœna ipsa maneret absorptus: ita vt iam ne superesset quidem quicum Deus pacisceretur. Itaque Filius Dei sese interposuit, qui verus homo factus, pœna in sese recepta, homines Patri reconciliaret. Habet ergo in manu Christus id de quo pactus est cum hominibus Deus, æternam nimirum hæreditatem. Quoniam autem hic nonnisi moriendo nobis ius illud acquirit, idcirco quod ad Christum ipsum attinet, pactum istud inter Deum & homines initum, speciem quandam testamenti refert, quasi ipse moriens, æterni regni nos fecerit hæredes. Aptè igitur conuenit hæc similitudo. Sed quorsum illa quæsita est? Nempe vt hoc argumentum necteretur, Testamenta nonnisi morte testatoris sanciuntur: testator est Christus. Itaque Christi non hircorum aut vitulorum sanguine sanciitum est testamentum. Et ea quidem causa est cur in vetere fœdere omnia purificarentur sanguine, nempe vt significarentur omnia testatoris illius mortem futuram respicere.

Exo 24.8. Λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε τὸ βιβλίον καὶ πάντα τὸν λαὸν ἐρράντισε,

19 ‖Quum enim Moses omnia mandata ¨secundum Legem recitasset toti populo, sumpto sanguine vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccina & hyssopo, simul & ipsum librum & totum populum ¨aspersit,

19 *Lecto enim omni mandato Legis à Moyse vniuerso populo, accipiens sanguinem vitulorum & hircorum, cum aqua & lana coccinea & hyssopo, ipsum quoque librum & omnem populum aspersit,*

Exo.24.8. Λέγων, Τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης ἧς ἐνετείλατο πρὸς ὑμᾶς ὁ Θεός.

20 ‖Dicens, ¨Hic *est* sanguis ille huius fœderis de quo ¨mandatum dedit ¨ad vos Deus.

20 *Dicens, Hic sanguis Testamenti, quod mandauit ad vos Deus.*

Καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας, τῷ αἵματι ὁμοίως ἐρράντισε.

21 Insuper autem & Tabernaculum, & omnia vasa sacræ functionis sanguine similiter aspersit.

21 *Etiam Tabernaculum & omnia vasa ministerij, sanguine similiter aspersit.*

Καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις,

22 Et omnia fere secundum Legem sanguine purificantur: & absque sanguinis effusione non fit remissio.

22 *Et omnia penè in sanguine secundum Legem mundantur: & sine sanguinis effusione non fit remissio.*

Ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.

23 Itaque ¨necesse *fuit* exemplaria quidem eorum quæ sunt in cælis, hisce rebus purificari, ¨ipsa verò cælestia ¨potioribus quàm hæ sint victimis.

23 *Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari, ipsa autem cælestia, melioribus hostiis quàm istis.*

Οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ Χριστὸς, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανὸν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ Θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν.

24 ¨Non enim in manufactum sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar vero *sacrario* respondens: sed in ipsum cælum, vt compareat nunc faciei Dei pro nobis.

24 *Non enim in manufacta sancta Iesus introiuit, exemplaria verorum: sed in ipsum cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.*

Οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ·

25 ¨Neque vt sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno:

25 *Neque vt sæpe offerat semetipsum, quemadmodum Pontifex intrat in Sancta per singulos annos in sanguine alieno:*

(Ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν

26 ¨(Alioquin oportuisset eum

26 *(Alioquin oportebat*

---

19 *Secundum Legem*, κατὰ νόμον. Id est, sicut Dominus præceperat. Refertur enim hoc ad participium λαληθείσης. & significatur Mosen non temere, sed Deo ita iubente Legem totam populo recitasse. Ἐντολὴ enim vocat ipsam *Legem*: neque dixit κατὰ τὸν νόμον, vt mox versu 22. sed κατὰ νόμον, id est, *par ordonnance*. Vulgata, *Omni mandato Legis*, πάσης ἐντολῆς τοῦ νόμου. ¶ *Aspersit*. ἐρράντισε. Huc respexit Petrus 1.Pet.1.2. Quod autem addit de asperso libro, itidémque hyssopo & lana cocco tincta, etsi apud Mosen eo loco non legitur, tamen meritò colligitur. Erat enim proculdubio liber legis altari quod asperfit impositus, & ad aspersionem faciendam sumi aliquid manibus & in sanguinē immergi oportuit. Alibi verò illa ad aspersionis vsum adhibētur, vt Leui.14. aliquoties repetitur.

* 20 *Hic [est] sanguis ille*, τοῦτο τὸ αἷμα. Illyricus ille Sophista infelicis memoriæ, non minus ineptè quam impudenter hanc enuntiationem cum illa Christi Cænam instituentis, Hoc est sanguis meus &c. vt pares comparari voluit, quasi & hic & illic sanguis re ipsa essentiáque sua præsens, & ille quidem Mosis iste verò Christi manibus comprehensus demonstretur. Nam contra certum est Mosem quidem sanguine victimæ ex pelui desumpto populum asperfisse: ac proinde idēticam esse illā enuntiationem: Christum verò vinum poculo contentum discipulis suis propinasse. Itaque sanguinem apu'd Mosen quidem fuisse signum sacramentale, in verbis autem Christi fuisse rem signo vini sacramentaliter significatam: ideóque aliud est τὸ τοῦτο, nempe vinum quod poculo continebatur, ideóque poculi nomine significatur, aliud sanguis ille noui testamenti, id est res ipsa illius sacramenti. Rectè igitur hic sum interpretatus, *Hic est sanguis*, in institutione verò cænę, *Hoc est sanguis*. ¶ *Mandatum dedit*, ἐνετείλατο. Exod. 24.8. legitur, קרר [*kadat*] pepigit, & in Græcis, διέθετο. Sed additur, *super omnibus his verbis*. id est, addita conditione istorum omnium præceptorum. Itaque verbo ἐντέλλεσθαι comprehenduntur & fœdus & eius conditio.

* ¶ *Ad vos*, πρὸς ὑμᾶς, nempe per os Mosis vobis significandum. Hebr. עמכם [*himmechem*] vobiscum. eōdem sensu. Ego constructionem Græcam studui emollire.

23 *Necesse [fuit]* ἀνάγκη. Vulgata, *Necesse [est.]* Ego illud malo. quanuis, vt antea obseruaui, scripta sit hæc epistola adhuc stante templo. ¶ *Ipsa verò cælestia*, αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, esse oportet inter ea quæ purificant & quæ purificantur. Sub Mose typi illi omnes terreni fuerunt, puta, Tabernaculum, Liber, Vasa, Victimæ, cæteràque omnia: sed tamen rerum cælestium typi. oportuit igitur typica & eiusdem naturæ materia ac ritu, nempe pecudum sanguine, aqua, lana, hyssopo lustrari. Sub Christo verò cælestia omnia, cæleste tabernaculum, cælestis victima, cælestis populus, cælestis doctrina, cælum denique ipsum pro mansione proponitur. Itaque hæc omnia simili ratione, nimirum viuifici illius sanguinis Christi æterna oblatione, sanctificari oportuit. Dicuntur autem sanctificari vario respectu. Primùm enim seipsum nobis suo sanguine sanctificauit Christus: deinde & ipsum cælum quodammodo sanctificauit nobis, quum illud sanctus ipse ingrederetur, vt in eo aliquando etiam sancti ipsi Deo in æternum seruiamus. ¶ *Potioribus victimis*, κρείττοσι θυσίαις. Quorsum hoc, quum vna sit vnius victimæ oblatio? nempe quia vnica vera & æterna omnibus typicis opponitur, ideo pluralem numerum vsurpauit, quòd vna omnium sit instar: qua vna tum vetus ille tum nouus populus fuerit sanctificatus.

24 *Non enim*, οὐ γὰρ. & c. Aliæ collationes. Pontifex Leuiticus in sacrariū illud ingrediebatur, Dei quidē mandato, sed tamen hominū manu ex terrena materia fabricatū, vt esset alterius excellentioris (nēpe cælestis regiæ) exemplar: Christus verò in cælos ipsos, id est, in beatæ illius & incomprehensæ beatitatis æternam sedem penetrauit. Ille coram arca, Christus coram Deo ipso comparet.

25 *Neque vt sæpe*, & c. οὐδ' ἵνα πολλάκις, & c. Aliæ duæ collationes. Pontifex alienum, Christus suum sanguinem obtulit. Ille quotannis repetebat oblationē, Christus semel tantùm sese offerens peccatum in genere aboleuit tum præteritorum tum venturorum seculorum.

26 *Alioquin*, ἐπεί. Argumentum non repetendæ Christi

Christi oblationis. quia quum à condito mundo fuerint expianda peccata, dixerimus autem solo Christi sanguine expiari, oporteret sæpe iam ipsum mortuum esse à condito mundo. Atqui homo semel tantùm mori potest. Ergo Christi oblatio, nouissimis tẽporibus peracta, repeti non potuit, nec potest. Quod si ita est, nempe vis ipsius & ad præterita & ad consequuta omnia peccata porrigitur. Sunt ergo ista connexa, sanguinis fusio, expiatio peccati, offerri & mori. Quamobrem manifestos Antichristianos esse oportet qui ad Christi sanguinem alias sanctificationes adiungunt, quique sæpius illum offerri, vel (vt quidam nuper somniarunt) noua oblatione applicari contendunt. Distinctio, inquam, illa quotidianæ pro viuis ac mortuis expiationis incruentæ, blasphema est, sacrilega, & impia. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Vide suprà, cap. 7. vers. 27. ¶ *In consummatione seculorum*, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Id est, diebus nouissimis. Nec enim alia vnquam oblatio expectanda, sed iudicium vnum superest. Paulus alicubi plenitudinem, vt Galat. cap. 4. vers. 4. alibi fines seculorum vocat, 1. Corinth. cap. 10. versu 11. ¶ *Ad peccatum per immolationẽ*, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας. Bene dicit peccatũ, totam ipsam veluti speciem ac radicem intelligens, vt exposuimus 6. Rom. 7. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici leges quũ abrogatæ tolluntur. quod huic loco optimè conuenit, vt Legem ipsam peccandi per Christum sciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti, ac futuri remittuntur sanguine Christi expiati: & cor ipsum, eodem sanguine rigatum, peccato moritur, vt fructus edat iustitiæ. Cæterùm perperam interpungi consueuit hic locus, quasi videlicet quod subiicitur, nempe διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ, *per immolationem sui ipsius*, cum verbo πεφανέρωται construatur: quum manifeste cohæreat cum εἰς ἀθέτησιν: idcirco vocum ordinem mutaui in Latina interpretatione, *Patefactus est*, siue *conspicuus factus est*, in carne videlicet vt loquitur Paulus, 1. Tim. 3. 16. & re ipsa, quum antea in legalibus ceremoniis velut vmbra quadam tectus lateret. Syrus interpres hac voce expuncta inseruit προσήνεγκεν ἑαυτὸν, *obtulit sese*.

ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) νυνὶ δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται.

sæpe passum fuisse à condito mundo) sed nunc semel in consummatione seculorum, ad peccatum per immolationem suiipsius abolendum patefactus est.

eum frequenter pati ab origine mundi) nunc autem semel in consummationem seculorum, ad destructionem peccati per hostiam suam apparuit.

27 Καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις·

27 Et sicut illud statutum est hominibus vt semel moriantur, postea verò iudicium:

Et quemadmodum statutum est hominibus semel mori, post hoc autem, iudicium:

28 Οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις, εἰς σωτηρίαν.

28 Ita & Christus semel oblatus vt *in seipso* attolleret multorum peccata, secũdo absque peccato conspicietur iis qui ipsum expectant, ad salutem.

Sic & Christus semel oblatus est ad multorum exhaurienda peccata, secundo sine peccato apparebit expectantibus se, in salutem.

Κεφάλαιον ε.

CAP. X.

CAP. X.

1 Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν

1 Lex enim vmbram obtinens futurorum bono-

1 *Vmbram enim habens Lex futurorum*

---

27 *Sicut*, καθ' ὅσον. In vnò codice legimus καθ' ὅ, & rectius, vt opinor, quanuis ὅσος sæpe pro postpositiuo articulo ponatur. Alioquin non memini καθ' ὅσον legere in hac significatione. ¶ *Vt semel moriantur*, ἅπαξ ἀποθανεῖν. De consueta & naturali hominum conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alij aliquot bis mortui sunt, extraordinarium fuit. In iis verò qui repentè immutabuntur, immutatio illa species mortis erit, 1. Corinth. 15. 51.

28 *Attolleret*, εἰς τὸ ἀνενεγκεῖν. Hebr. להעלות [*lehaaloth.*] ad ascendere faciendum. Est enim manifesta & perelegans paranomasia inter προσφέρειν & ἀναφέρειν hoc in loco, & per allusionem ad holocausti ritum dicitur Christus sese obtulisse & peccata sibi imposita in crucis altare sustulisse: sui videlicet oblatione expianda, vt scribit eudem etiam verbo vsus Petrus 1. Pet. 2. 24. qua etiam ratione dicit Paulus Coloss. 2. 14, Christum affixisse cruci chirographum nobis aduersantem: & alibi sæpe vetus noster homo in Christo crucifixus dicitur. Nec alia ratione verbum ἀναφέρειν in hac epistola & 1. Pet. 2. 5. accipitur pro *offerre* quàm allusione ad sacrificandi ritum, quo victima in aram attollebatur. Hinc factum vt Syrus interpres hoc verbũ verterit בח [*deuach*] quod est τὸ θύειν, id est, *sacrificare*, à consequenti, sed addit ἐν ἑαυτῷ *in sese*: in quo sum illius auctoritatem sequutus, quamuis in nullis Græcis codicibus inuenerim. Verbum autẽ *Tollere* pro auferre sicut dicitur agnus sustulisse mundi peccata, paronomasiam illam non satis exprimit. Vulgata, *ad exhaurienda*. quoniam videlicet hauriri dicuntur quæ ex imo sursum attolluntur: & verum quidem est plenissimam esse Christi pro nobis satisfactionem, sed huic significationi nullus hic est locus. ¶ *Multorum*, πολλῶν. Id est, non sua, quæ nulla fuerunt, sed eorum quos ipsi dedit pater seruandos, præterito mundo pro quo etiam non est precatus, Ioh. 17. 9. ¶ *Asque peccato*, χωρὶς ἁμαρτίας. Id est, non vt sese iterum offerat, nec vlla infirmitate circundatus, sed plenus gloriæ & semel abiecto illo peccatorum nostrorum sibi impositorum onere. Nam alioqui, quod ad ipsum attinet, etiam in ipsa cruce fuit sine peccato, iustissimus moriens pro nobis peccantibus.

20 ¶ *Ad salutem*, εἰς σωτηρίαν. Potest hoc construi cum proximo participio, vt sit periphrasis credentium, qui soli expectant Christum ad salutem: vel cum verbo Conspicietur, quia solis illis ad salutem conspicietur qui ipsum expectant. Nam ex impiis alij rident vtrunque aduentum, quibus Christus est pro fabula: alij propriè non dicuntur expectare, qui optarent vt nunquam veniret.

IN CAPVT X.

1 *Lex enim vmbram*, &c. σκιὰ γὰρ, &c. In anniuersario illo sacrificio, quod peculiariter hîc spectatur, publica & solennis peccatorum Israëlis, non eorum tantùm quæ anno proximè præcedente commissa essent, sed omnium etiam superiorum confessio fiebat: non qualem inuexit postea Satan in Ecclesiam, sed qua omnes & singuli tanquam reos sese coram Deo sistebant, Leuit. 16. 21. Hinc colligit Apostolus constare anniuersaria illa sacrificia non habuisse vim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet consequutio, non modò quia semel abolita peccata frustra commemorarentur, & pro semel expiatis frustra repeteretur expiatio: sed quia vt sit perfecta purificatio, necesse est ipsum peccatum semel extirpari, quòd alioqui pura non possit dici conscientia, vt exposuimus suprà, 9. 14. quemadmodum nemo satis probum medicamentum esse dixerit quod morbos tantùm præsentes ad momentum prohibere, ingruentes autem nullo modo possit impedire. Quid si igitur neutrum præstet? Hoc autem vtrunque vnius Christi sanguini tribuitur: quo quisquis est irrigatus, & à præteritis & à futuris peccatis liberatus est in æternum, atque adeo sanctificatus, vt peccato mortuus, viuat iustitiæ. Ideo nec pluribus hîc victimis, nec vnius victimæ repetita oblatione opus est. Ergo quod vetera illa sacrificia disertè dicũtur populum expiare, Leuit. 16. 30. non ad ipsa symbola, sed ad futuram illam Christi oblationem vnicam pertinet, quæ per illa quotannis, atque adeo singulis diebus per omnes ceremonias adumbrabatur. ¶ *Futurorum bonorum*, τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Id est, æternorum, quæ Patribus promissa sunt in Christo, suo tempore exhibita: sed ita tamen vt alibi nos maneant.

πραγμάτων, κατ' ἐνιαυτὸν τᾶς αὐτᾶς θυσίας ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέ ποτε δύνανται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι·

Ἐπεὶ αὖ ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους.

Ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.

Ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.

Διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει, Θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.

Ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.

rum, non ¶ ipsam expressam formam rerum, ¶ iis hostiis quas singulis annis easdem continenter offerunt, nunquam potest accedentes ¶ sanctificare:

2 Alioqui ¶ desiissent offerri, propterea quòd sacrificantes, semel purgati, nullorum peccatorum amplius essent sibi conscij.

3 At in istis ¶ fit repetita mentio peccatorum quotannis.

4 Non enim potest sanguis taurorum & hircorum auferre peccata.

5 Quapropter ¶ ingrediẽs mundum, dicit, ‖Sacrificium ¶ & oblationem ¶ noluisti, ¶ corpus autem adaptasti mihi.

6 Holocautomata ¶ & hostiam pro peccato non approbasti.

bonorum, non ipsam imaginem rerum, per singulos annos eisdem ipsis hostiis quas offerunt indesinenter, nunquam potest accedentes perfectos facere:

2 Alioquin cessassent offerri, ideo quòd nullam haberent vltra conscientiam peccati cultores semel mundati.

3 Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit.

4 Impossibile enim est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata.

5 Ideo ingrediens mundum, dicit, hostiam & oblationem noluisti, corpus autem aptasti mihi.

6 Holocautomata & pro peccato non tibi placuerunt.

¶ *Ipsam expressam formam*, αὐτῶν τῶν εἰκόνα. Εἰκόνα vocant Græci non quanuis picturam vel sculpturam, sed quæ sit viui instar: vnde iconici pictores, quos vulgò vocamus *qui peignent au vif*, παρὰ τὸ εἴκειν. Cic. pro Cælio, *Permulta maximarum non expressa sed adumbrata signa virtutum.* Sed & εἰκὼν accipitur pro ipsa essentiali (vt ita loquar) similitudine, vt Philippen. 2.7. & suprà, 1.2. Itaque alij hoc nomine intelligunt Euangelium, in quo nobis expresse effigies summi illius beneficij exhibetur: (cuius duntaxat σκιαγραφία & rudis quædam delineatio fuerit in Lege, id est, in ceremoniis) alij ipsum Christum, vt rem ipsam & solidum corpus, volunt cum vmbris, id est, figuris Legis, conferri: vt εἰκόνες voce res ipsa significetur ad viuum repræsentata in Euangelij verbo, sicut intellexit quoque Syrus interpres, & declarari videtur Coloss. 2.7. quæ expositio mihi quidem videtur melius quadrare Apostoli argumento. * quanuis illam non repudiem, qua comparantur vetera sacramenta cum nostris, vt crassiora cum simplicioribus & significantioribus. Sed quid si passiuè accipiamus εἰκόνα τῶν πραγμάτων pro rebus ipsis per illam ceremonialis legis vmbram & imaginem repræsentatis? Vulgata & Erasmus, *Imaginem*, non satis expressè. ¶ *Iis hostiis*, ταῖς αὐταῖς θυσίαις. Sic rectius vertit Erasmus quam Vulgata, *iisdem ipsis hostiis.* Nec enim hostiarum diuersæ species hic inter se conferuntur: sed colligit Apostolus non potuisse istis hostiis expiari peccata, quæ eædem (specie videlicet, non numero) quotannis mactabantur. ¶ *Sanctificare*, τελειῶσαι. Vel *perfectiores reddere.* Sed illud malo: vt sit sensus, non potuisse Leuitici sacerdotij ritibus sanctificari conscientiam alicuius, vt ingredi possit in cælum. Nec enim ritus externus sanctificare poterat, sed solus venturus Christus per eos significatus. Quòd si *Perficiendi* verbo vtaris, videtur Christus superuenisse non tanquã vnicus auctor & effector sanctificationis, sed tanquam Leuitici sacerdotij supplementum.

2 *Desiissent*, αὖ ἐπαύσαντο. Sic legit Complutensis editio, itidémque Syrus interpres, & Latinus vetus interpres: hoc omnino postulante ipsa huius loci sententia. Siquis tamen malit legere vt in reliquis codicibus legitur, οὐκ αὖ ἐπαύσαντο, vertemus cum Erasmo, *nónne desiissent*, cum interrogationis nota, vt monet Græcus scholiastes: alioquin absurda multa in hunc locum congerens. ¶ *Nullorum*, μηδεμίαν. Vulgata admodum obscurè, *Nullam haberent vltrà conscientiam peccatorum.* Erasmus, nihilo melius, *Nullam iam habuissent conscientiam peccatorum.*

3 *Repetita mentio*, ἀνάμνησις. Sic conuerti duabus de causis: primùm quia publica erat ea anniuersaria professio: deinde quia quantumuis antiqua & vetusta peccata repetebantur, id est, reum sese ac maiores suos omnes populus agnoscebat, & ita quidem, vt in oblationem tunc præsentem respiceret illa commemoratio, vnde efficiebatur confessio quòd præteritæ non sufficerent. Nam alioquin nos quoque Christiani peccata quoque præterita coram Deo quotidie commemoramus, sed vnam illam semel factam oblationem respicientes, non quod eam aut offeramus, aut specie vnam, numero multiplicemus. Hæc igitur requiruntur ad consequutionem argumenti, & huc spectat etiam præpositio διά. Nam alioquin potuisset obiici, ideo fuisse repetitum hoc sacrificium non quòd peccata non tolleret, sed quòd superioris tantùm anni peccata elueret. Itaque ἀνάμνησιν Vetus interpres & Erasmus non satis expressè conuertunt *Commemorationem.*

5 *Ingrediens mundum*, εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον. Nouum argumentum à testimonio Dauidis, quò diserte significatur, nonnisi sublato priore, posterius poni. Cæterùm ingressus esse mundum dicitur Filius Dei quum homo factus est, vt descendisse è cælo, Iohan. 6.42. Significat autem his verbis Apostolus, Christum apud Dauidem eo loco induci quasi recens hominem factum, de suo munere differentem. Erasmus maluit vertere per futurum, *Quum ingressurus esset mundum*, habita eius temporis ratione quo hæc scripsit Dauid, quasi Filius adhuc in cælo manens, de futuro suo officio loquens inducatur. Sententia igitur eadem est, sed illud videtur melius conuenire. ¶ *Et oblationem*, προσφορὰν. Iterum diuiditur sacrificandi cultus in duas species, vt exposuimus suprà, 5.1. Reliquas ceremonias præterit. Erant enim duntaxat tanquam sacrificiorum appendices. ¶ *Noluisti*, οὐκ ἠθέλησας. Hoc verò non potest Dauidi conuenire, quæcunque subterfugia quærantur. Nam (vt rectè prorsus obseruat doctissimus interpres) habuit commune cum cæteris sacrificandi mandatum, itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Propriè hæc igitur Christi regno tribuuntur. Nam id quoque quod versiculo 13. eiusdem Psalmi dicitur de iniquitatibus, de Christo meliore etiam iure quàm de Dauide dicitur, quum ille vnus omnium iniquitates portarit. ¶ *Corpus*, σῶμα, &c. Hebraicè אזנים כרית לי [*oznajim charita li*,] aures perforasti mihi, id est, docilem & obsequentem ad audiendum me reddidisti. Ita enim describitur in capitis nostri persona quæ sit fœderis noui ratio, nempe fide percipere Euangelium: quod ab iis vnis præstatur quibus Dominus aures cordis aperuit, vt Act. 16.14. quum natura omnes cæci simus. Ergo quod ad sententiam attinet, Græca interpretatio nihil variat. Nam quòd quidam de corporis humani assumptione hoc explicant, nihil est: quanuis verissimum quidem sit, Christum hac ratione factum esse Ecclesiæ (id est audientium & credentium) caput. Sed hæc pars non fuisset prætermissa in applicatione, si esset ita accipienda.

6 *Et hostiam pro peccato*, καὶ περὶ ἁμαρτίας. Hebraicè וחטאה [*vachataah*,] id est, & peccatum. Diximus enim μετωνυμικῶς sic vocari victimam pacificam, quam vocant.

7 *Inca-*

Τότε εἶπον, Ἰδοὺ ἥκω (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ) τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου.

Ἀνώτερον λέγων, Ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἐθέλησας, οὐδὲ ἀπεδόκησας· (αἵτινες κατὰ τὸν νόμον προσφέρονται)

Τότε εἴρηκεν, Ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ Θεός, τὸ θέλημά σου. Ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.

Ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐφάπαξ.

Καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δυνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·

Αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ·

Τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.

Μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.

Μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι,

Αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει Κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τῶν διανοιῶν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς·

Καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

7 Tunc dixi, Ecce adsum (* in capite libri scriptũ est de me) vt faciam, Deus, voluntatem tuam.

8 Quũ superius dixisset, Sacrificium & oblationem & holocautomata & hostiã pro peccato noluisti, neque approbasti: (quæ iuxta Legem offeruntur)

9 Tunc * dixit, Ecce adsum, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. Tollit * prius, vt posterius statuat.

10 Qua voluntate sanctificati sumus, * per oblationem corporis Iesu Christi semel *factã*.

11 Omnis igitur Sacerdos * adstat quotidie, operans, & * easdem sæpius offerens hostias, quæ nunquam possint auferre peccata:

12 Hic verò vna pro peccatis oblata * in perpetuum victima ‖ * consedit ad dextram Dei:

13 De cætero expectans, ‖ donec inimici ipsius pro scabello pedum eius ponantur.

14 Vnica enim oblatione consecrauit in perpetuum eos qui sanctificantur.

15 Testificatur autem *hoc* nobis & ipse Spiritus sanctus. nam posteaquam prius dixit,

16 ‖ Hoc est fœdus quod paciscar cum eis post dies illos, * dicit Dominus, Indã leges meas cordibus eorum, & eorũ mentibus eas inscribam:

17 Et peccatorum atq; iniquitatum ipsorum * non recordabor amplius.

7 *Tunc dixi, Ecce venio (in capite libri scriptum est de me) vt faciã, Deus, voluntatem tuam.*

8 *Superius dicens, Quia hostias, & oblationes, & holocautomata, & pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi (quæ secundum Legem offeruntur)*

9 *Tunc dixi, Ecce venio, vt faciam, Deus, voluntatem tuam. aufert primum vt sequens statuat.*

10 *In qua voluntate sanctificati sumus, per oblationẽ corporis Iesu Christi semel.*

11 *Et omnis quidẽ sacerdos præsto est quotidie, ministrans, & easdem sæpe offerens hostias, quæ nunquam possunt auferre peccata:*

12 *Hic autem vnam pro peccatis offerens ostiam, in sempiternum sedet in dextra Dei:* Suprà 1 13.

13 *De cætero expectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius.* Psal. 110. 2. 1 cor 15. 25 suprà, 1. 13

14 *Vna enim oblatione consummauit in sempiternum sanctificatos.*

15 *Contestatur autem nos & Spiritus sanctus. postquam enim dixit,*

16 *Hoc autem Testamentum quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus, dando leges meas in cordibus eorum superscribam eas:* Ierem. 31. 33 rom 11. 27 suprà, 8. 8

17 *Et peccatorum & iniquitatum eorum iam non recordabor amplius.*

---

7 *In capite libri*, ἐν κεφαλίδι βιβλίου. Hebr. במגילת ספר [*bimghillath sepher*,] id est, in volumine libri. Complicabant enim antiquitus libros in cylindri morem, vt nunc quoque Iudæi Legem habent descriptam in suis synagogis. Sed hoc discrimen nihil detrahit de sententia, accepit quidem Græcus interpres מגילה [*meghillah*] in significatione גלגולת [*ghulgholeth*.] est enim vtrunque eiusdem radicis.

9 *Dixit*, εἴρηκεν. Vulg. *Dixi*, εἶπον. nisi librariorum culpa hoc factum est. occasionem autem errori præbuit quod in ipso Psalmi contextu legitur τότε εἶπον, *Tum dixi*. Sed hæc verba sunt Apostoli, locum Dauidis ad scopum suum accommodantis, vt hoc cohæreat cum superioris versiculi initio. ¶ *Prius*, τὸ πρῶτον. Id est sacrificia: vt posterius statuat, nempe voluntatem Dei. Ea igitur alibi quàm in sacrificiis illis consistit. Poterat enim obiici Apostolo, cur nunc non liceat per sacrificia repræsentare Christi factam oblationem, vt olim futuram licuit?

10 *Per oblationem*, διὰ τῆς προσφορᾶς. In plerisque codicibus legitur οἱ διὰ προσφορᾶς. quam lectionem si libuerit sequi, repetendum erit ἡγιάσμεθα Qui per oblationem corporis Iesu Christi semel *sanctificati sumus*.

11 *Adstat*, ἕστηκε. Sub. על המזבח [*hal hammizbeach*,] i. ad aram. Heb. autem עמד [*hamad*,] adstare, accipitur pro λειτουργεῖν, i. pro Ante regem aut quemuis dominum ministerij causa stare. quod Latini *Apparere* dicũt. Cur autẽ bolito iam Leuitico sacerdotio morte Christi, vtatur Apostolus tempore præsenti, aliquoties iam antea diximus.

¶ *Easdem*, τὰς αὐτάς. Specie videlicet & forma sacrificij. Nam alioqui numero eædem non erãt quæ aliæ aliis succederent.

12 *In perpetuum*, εἰς τὸ διηνεκές. Hoc nonnulli ad θυσίαν, nonnulli ad ἐκάθισεν referunt. Ego ad illud malo, quòd sic expresse accipiatur mox vers. 14. ¶ *Consedit*, ἐκάθισεν. Semel quidem fuit λειτουργὸς nunc verò ita est Pontifex vt simul tanquam rex æternus sedeat, Philipp. 2. 9.

16 *Dicit Dominus*, λέγει Κύριος. Nouum argumentum, Sublata causa tollitur effectus. Nulla superest peccatorum remissio: ergo nec sacrificiũ. Quid igitur dices? nulla indigemus peccatorũ remissione? Imò verò hinc pẽdet omnis nostra beatitas: sed quũ peracta sit, superest nõ vt de oblatione faciẽda, sed de ea quæ facta est, per fidẽ amplectẽda cogitemus. Itaq; nõ temere Apostolus hãc Ieremiæ prophetiã repetit, quũ diuersum inde argumentũ eliciat. Cæterùm quia hęc eadẽ verba sunt apud Prophetã, deceptus est Erasm. qui Prophetæ verba esse putauit, quũ Apostoli sint potius, vt hoc cohæreat cũ μετὰ τὸ προειρηκέναι, & sit hæc sententia, Postquã primo loco dixit, *Hoc est fœdus*, &c. tum postea subiicit Dominus, *In lam Leges*, &c. Hoc qui nõ perpenderunt, inseruerunt post ἐπιγράψω αὐτοῖς, *Inscribam eas*, ὕστερον λέγει, id est, *Iterum dicit*. Sed & in vno codice inuenimus eodem loco insertum. τότε εἴρηκε *tum dixit*.

17 *Non recordabor*, οὐ μὴ μνησθῶ. Vbi igitur purgatorius ignis, & distinctio illa pœnæ & culpæ?

Ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων οὐκέτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.

Ἔχοντες οὖν, ἀδελφοί, παρρησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι Ἰησοῦ,

Ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον καὶ ζῶσαν, διὰ τοῦ καταπετάσματος, τουτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ·

Καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ·

Προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς·

Καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ, κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος·)

Καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων·

Μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισίν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.

Suprà 6.4 Ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκ ἔτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία·

18 Porro vbi *est* horum remissio, non *est* amplius ᵃ oblatio pro peccato.

19 Quum igitur, fratres, habeamus ᵃ libertatem ingrediendi Sacrarium per sanguinẽ Iesu,

20 Ea via quam dedicauit nobis ᵃ recentem ᵃ & viuam, per velum, hoc est per carnem suam:

21 *Quúmque habeamus* Sacerdotem magnũ, præfectum domui Dei:

22 Accedamus cum ᵃ vero corde, & certa persuasione fidei, ᵃ aspersione purgatis cordibus à conscientia mala:

23 Et abluto corpore ᵃ aqua pura, teneamus cõfessionem spei non vacillantem, (fidelis enim *est* qui promisit)

24 Et obseruemus alij alios, vt nos acuamus ad charitatem & bona opera:

25 Non deserentes ᵃ aggregationem nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alij alios*: idque eo magis quòd videtis illum diem appropinquare.

26 ‖ Nam si ᵃ vltro peccauerimus post acceptam cognitionem veritatis, non adhuc pro peccatis reliqua est hostia:

18 *Vbi autem horum remissio, iam non est oblatio pro peccato.*

19 *Habentes itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi,*

20 *Quam initiauit nobis viam nouam & viuentem, per velamen, id est carnem suam:*

21 *Et Sacerdotem magnũ super domum Dei:*

22 *Accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala:*

23 *Et abluti corpus aqua munda, teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem: (fidelis enim est qui repromisit)*

24 *Et consideremus inuicem in prouocationẽ charitatis & bonorum operum:*

25 *Non deserentes collectionem nostrã, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes: & tanto magis quãto videritis appropinquantem diem.*

26 *Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis, hostia:*

---

18 *Oblatio pro peccato*, προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. Rectè addidit *Pro peccato*. nam superest alia oblatio, nempe gratiarum actionis. & iubet Apostolus vt nosipsos Deo totos consecremus. Sed & mutua charitatis officia translatitiè solent a Paulo vocari oblationes Deo gratæ, sed non pro peccato, quum nonnisi à iam reconciliatis illæ oblationes per Spiritum sanctum proficisci possint.

19 *Libertatem*, τὴν παῤῥησίαν. Iam sequitur epilogus superioris doctrinæ. Quum autem hæc verissima sint, quæso cur alios patronos quæramus? aut quo iure potest certa de salute sua in vno Iesu Christo persuasio vocari arrogantia?

20 *Recentem*, πρόσφατον. Annotant Græci Grammatici propriè istud dici de recenter interfecto. quod videtur huic loco non malè conuenire: quòd hæc via sit nobis aperta Christi morte, aut ipse potius Christus moriens sit hæc ipsa via qua in cœlum introducimur. Recentem autem opponit alteri vetustæ & obsoletæ & vmbratili duntaxat, quod ad formam externam attinet in sese consideratam, vel eam cuius vigor nunquam veterascat. ¶ *Et viuam*, καὶ ζῶσαν. Non respondet quidem epitheton metaphoræ, sed rei ipsi. opponitur enim Christi sanguis viuificus sanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quod Pontifex in Sacrarium ingrediebatur. quæ suprà sunt explicata. Sed noua hîc allegoria instituitur veli illius quod operiebat sacrarij arcana, per quod tamen aditus in sacrarium patebat. Sic, inquit, Christi caro diuinitatem nobis quasi sub velo ostendit, cuius alioqui fulgorem non possemus sustinere. Per hanc igitur viam ad Deum accedamus. Sed & Velo videntur significari peccata quæ nos à cœlo arcebãt, & à Christo fuerunt expiata. quo respectu fuit illud velũ Christo mortuo à summo ad imum vsque penitus laceratum.

22 *Vero*, ἀληθινῆς. Id est, minime subdolo vel fucato, sed quod constanter sit addictum Deo. Hebr. נאמן [*neemain*.] ¶ *Aspersione purgatis cordibus*, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας. Hoc est quod inquit Dominus, Sancti estote, quandoquidem & ego sanctus sum. Nam certe mendax est qui fidem iactat, nec eius fructus (id est sanctificationem animi ac corporis) proferre potest, vt 1. Corinth. 7. 1. Vulgata & Erasmus, *Aspersi corda* vel *cordibus*, rectè quidem. est enim ad aspersiones illas sanguinis manifesta allusio: sed certũ est vicissim ex antecedente colligi cõsequens, id est ex aspersione purificationem vt 1. Pet. 1. 2. Vide Matth. 4.8. & 2. Tim. 2.26. & Hebr. 5.7.

23 *Aqua pura*, ὕδατι καθαρῷ. Id est, Spiritus sancti gratia, quæ ab effectu vel ex antithesi externarum purificationũ Legis, comparatur aquæ. Vox autem ὁμολογίας docet baptismum, qui Catechumenis nõnisi Christũ apertè profitentibus præbebatur, opponi legalibus purificationibus, & hoc ipsum est quod dicitur ἐπερώτημα 1. Pet. 3. 21.

25 *Aggregationem nostri mutuam.* Addidi Mutuæ epitheton partim propter reciprocum pronomen, partim perspicuitati studens. Nec enim dubium est quin de cœtibus Ecclesiasticis istud intelligatur, quos subterfugiebant nonnulli propter aliorum Iudæorum metum: sicut aliquandiu factitarunt Nicodemus, & Iosephus Arimathæensis, vt infra dicetur apertius vers. 35. & 39. Noluit autem vti voce συναγωγὴς vt Christianorum Ecclesiam à Iudaicis synagogis distingueret, quas isti potius frequentabant, in quos hæc reprehensio dirigitur: & addidit præpositionem ἐπὶ, designans videlicet caput huius aggregati cœtus, nẽpe Christũ, quẽ expressè nominat Paulus 2. Thes. 2. 1. quo spectãt etiam Christi verba Ioh. 17. 11.

26 *Vltro*, ἑκουσίως. Hebr. חנם [*chinnam*] quod de iis dicitur qui sine vlla causa aut etiam causæ specie aliquid faciunt. Itaque iis conuenit nõ qui simpliciter scientes peccant: (alioquin actum fuisset de Dauide & Petro. Et quis tandem centies millies non esset hac ratione æternæ morti mancipatus?) sed iis demum qui ex professo resilientes in vniuersum à Christo, delectantur impietate, & bellum indicũt veritati, vti fecit Saul, Iuliauus Apostata, Arius, & alij

alij quorum execranda est memoria. Sic etiam sæpe diximus ἁμαρτωλοὺς dici quos Hebræi חטאים [*chataim*] vocant, qui veluti peccandi quandam artem factitant, non autem eos qui quanuis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu peccent. Idque ita esse liquet ex versu 29. vt nihil prorsus adiuuet Nouarianorũ hæresin hic locus. Vide Ioh. 5.16, vbi plenissimè agitur de peccato in Spiritum sanctum.

Φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλλοντος τοὺς ὑπεναντίους.

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicij, & ignis feruor, qui deuoraturus est ᵃ ad uersarios.

27 *Terribilis autem quædam expectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ cõsumptura est aduersarios.*

Ἀθετήσας τὶς νόμον Μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμοῦ ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·

28 ᵃ Qui abrogarit Mosis Legem, absque misericordia ex duorum aut trium testimonio moritur:

28 *Irritam quis faciens Legem Moysi, sine vlla miseratione, duobus vel tribus testibus moritur:* Deut 17.2 mat 18 16.

Πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;

29 Quanto (putatis) acerbiore supplicio dignus cẽsebitur qui Filium Dei cõculcarit, & sanguinẽ fœderis per quem fuerat sanctificatus profanum duxerit, & ᵃ Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

29 *Quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui Filium Dei conculcauerit, & sanguinem Testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & Spiritui gratiæ cõtumeliam fecerit?* Ioh 8.17. 1.cor.13.1.

Οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα, Ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει Κύριος. Καὶ πάλιν, Κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

31 Nouimus enim eum qui dixit, ‖ ᵃ Meum est vlcisci, ego rependam, dicit Dominus. Et rursum, ‖ ᵃ Dominus iudicabit populum suum.

30 *Scimus enim qui dixit, Mihi vindicta, & retribuam. Et iterum, Iudicabit Dominus populum suum.* Deut.32. 35. rom.12.19.

Φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας Θεοῦ ζῶντος.

31 Horrendum est incidere in manus Dei viui.

31 *Horrendum est incidere in manus Dei viuentis.*

Ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες, πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.

32 ᵃ Reuocate verò in memoriã superiores dies, quibus ᵃ postquã illustrati fuistis, ingẽs certamẽ afflictionum sustinuistis.

32 *Rememoramini autem pristinos dies in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionũ.*

Τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι, τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.

33 Partim quidẽ dũ & cũ probris & cum afflictionibus ᵃ in theatrũ estis producti: partim verò dum ᵃ socij facti estis ᵃ eorum qui sic agitantur.

33 *Et in altero quidem, opprobriis & tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socij taliter conuersantium effecti.*

Καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθή-

34 Nam & ᵃ de vinculis meis

34 *Nam & vinctis com-*

---

27 *Aduersarios*, ὑπεναντίοις. Præpositio ὑπὸ nihil hîc detrahit de significatione. Aliud est certè humanitus peccare quàm Deo bellum indicere, & quidem pietatis falsæ prætextu, vt plerunque fieri solet. quod fortassis innuitur præpositione ὑπὸ vt annotauimus Colossf.2.14.

28 *Qui abrogarit*, ἀθετήσας. Vel, vt Vulg. *Qui irritam fecerit*. Eras. *Qui aspernatus fuerit*. Syrus interpres, דעבר [*dababar*,] *Qui transgressus fuerit*. Neuter profectò rectè. Nec enim hîc agitur de alicuius mandati transgressione siue peccato aduersus vnum aliquod mandatum admisso, sed de apostasia siue integra defectione à vera religione. qua de re agitur expressè, Deut.17.2. Diximus autem de verbo ἀθετεῖν. Mar.6.26.

29 *Prophanum*, κοινὸν. siue pro re communi & vulgari, vt rectè explicat Syrus interpres. Vulgata, *Pollutum* malè. Nec enim pollutum censebatur quicquid communi vsui applicatur. Itaque τὸ κοινὸν ἡγεῖσθαι idem hic valet atque τὸ μὴ διακρίνειν 1. Cor. 11. 29. vbi de sacramentorum & rerum communium discrimine obseruando agitur. Accipitur tamen τὸ κοινὸν interdum pro impuro, vt Mar. 7. 2, & Act.10. 14. ¶ *Spiritum gratiæ*, τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. i. Spiritum illum Sanctum qui quodammodo Dei gratiam (id est sanctificationis opus) incipiebat in ipsis obsignare. Ostendit autẽ hic locus de quo peccati genere hic agitur.

30 *Meum est vlcisci*, ἐμοὶ ἐκδίκησις. Bene colligit. Nam si Deus populum suum eo consolatur quòd testatur se non passurum vt impunè lædatur, consequitur, Domini quasi proprium esse munus pœnas de impiis sumere.

¶ *Dominus iudicabit*, Κύριος κρινεῖ. Id est gubernabit, vti sæpe iam annotauimus positum iudicandi verbum, ex Hebræorum idiotismo. Iam verò si Deus præest Ecclesiæ suæ, proculdubio seuerè punit & hypocritas & apostatas. Est enim officium hoc iudicis, bonos defendere ac subleuare, malos iustis suppliciis afficere. Aptè igitur citatus est etiam hic locus, vt animos istorum ab apostasia deterreat.

32 *Reuocate*, ἀναμιμνήσκεσθε. Ingreditur cõsolationem in aduersis quæ iustitiæ causa infliguntur. ¶ *Postquam illustrati fuistis*, φωτισθέντες, Id est, in cœtum Ecclesiæ per baptismum aggregati. Hoc enim in vetere Ecclesia declarabat verbum φωτίζειν in qua dicebãtur φωτισθέντες non simpliciter extraneis prophanis oppositi, sed à catechumenis distincti, quorum facta est mẽtio suprà 6.1. vt appareat hanc epistolã scriptã fuisse cõstitutis iam per Apostolos multis Ecclesiis, non autem ipsis Apostolicæ prædicationis initiis, quanuis stante adhuc tempio & Leuitico sacerdotio nondum reipsa sublato: extremis videlicet Neronis temporibus.

33 *In theatrum estis producti*, θεατριζόμενοι. i. θέατρον ἐγένοντο, vt loquitur Paulus 1 Corinth.4.9. & quod verbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de iis qui ignominiæ causa palàm in plenum theatrum producebantur. Vulgata, *Spectaculum facti*. Erasmus, *Spectaculo fuistis omnibus*. Ita accipitur apud Salustium *Ostentui esse*, & apud Tacitum *Ostentui mittere*. ¶ *Socij facti estis*, κοινωνοὶ γενηθέντες. Id est, Eorum ærumnas vobiscum communes esse duxistis. quod de Philippensibus & Thessalonicensibus præsertim testatur Paulus. ¶ *Eorum qui sic agitantur*, τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων: vt ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro *sursum & deorsum* verti. Vulgata & Eras. *Ita conuersantium*, nimium obscurè.

34 *De vinculis meis*, τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epistolam Paulo tribuendam esse, nitũtur argumento admodum infirmo. Sed quod subiicit, omninò respõdet iis quæ scribit Paulus de his ipsis Iudæis, 1. Thes. 2.14. Sed & Syrus interpres aliter legit, nẽpe τοῖς δεσμοῖς, *deuinctis*. vt etiam scriptum inueniuus in duobus manuscript. exemplaribus.

σατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἐν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς καὶ μένουσαν.

Μὴ οὖν ἀποβάλητε τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.

Ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν. ἵνα τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.

Ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονιεῖ.

Abac.2.4. rom.1.17. galat.3.11. Ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.

Ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

Κεφάλαιον ια.

Ἔστι δὲ πίστις ἐλπιζομένων ὑπόστασις, πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.

mecum doluistis, & direptionem facultatum vestrarum cum gaudio excepistis, vt qui sciretis *vos* habere apud vos potiorem substantiam in cælis, & quæ permaneat.

Ne igitur abiicite liberam illam professionem vestram, quæ magnam habet præmij retributionem.

Nam tolerantia vobis est opus, vt voluntati Dei obsequuti reportetis promissionem illam.

Adhuc enim pusillum quãtulumcúnque, & qui venturus est, veniet, neque tardabit.

Iustus autem ex fide viuet: at si*quis* se subduxerit, non probat eum animus meus.

At nos non ij sumus qui nos subducamus ad exitium, sed qui credamus ad animæ salutem.

CAP. XI.

EST autem fides, illud quo extant quæ sperantur, & quæ demonstrat quæ non cernuntur.

páßi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam.

Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem.

Patientia enim vobis necessaria est, vt voluntatem Dei facientes, reportetis promißionem.

Adhuc enim modicum aliquantulúmque, qui venturus est veniet, & non tardabit.

Iustus autem meus ex fide viuet: quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ.

Nos autem non sumus subtractionis in perditionem sed fidei in acquisitionem.

CAP. XI.

EST autem fides, sperandarum substantia rerum argumentum non apparentium.

¶ *Cum gaudio*, μετὰ χαρᾶς, Id est, non modò æquis animis, sed etiam lætis, vt infra, Iac.1.2. ¶ *Substantiam*, ὕπαρξιν. Id est, bona ac facultates. Sic vsurpauit hoc vocabulum Quintilianus. Christus thesaurum vocat Matth.19.21.

¶ *In cælis*, ἐν οὐρανοῖς. Sic Dominus Matth.5.12. Neque redundat ἐν ἑαυτοῖς, id est *apud vos*, & quasi *intra vos*: quum fide possideamus quod in cælis est. Istud tamen neque in Claromontano codice & aliis duobus, neque in Latina vulgata interpretatione legitur. Sed & in nonnullis codicibus legitur ἑαυτοῖς, id est, *vobisipsis*, vt datiuus communis quem vocant grammatici, quod amplexus est Syrus interpres. in aliis ἑαυτοὺς, vt ita conuertas, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς, *vt qui sciatis vos habere*: quam posteriorem lectionem sequutus est Vetus Latinus interpres: nec ego improbo. quanuis duorum tantùm codicum auctoritate nitatur.

35 *Ne abiicite*, μὴ ἀποβάλητε. Siue ne iacturam facite, rei videlicet tam pretiosæ. ¶ *Liberam illam professionem*, τὴν παῤῥησίαν. Vulgata, *confidentiam vestram*. Erasmus, *fiduciam vestram*. Neuter satis expressé. Nec enim hac voce significatur fiducia vel confidentia in animo duntaxat concepta, sed libera & ingenua professione testata, quam superiore versu vocauit ὁμολογίαν ἀκλινῆ, & Syrus optimè vertit *Retectionem facierum*, quòd soleant frontem exponere qui intrepidè & apertè loquuntur. Huic autem opponitur mox vers.39. ὑποστολὴ, qua significatur subductio, quod faciem contrahant qui metu perculsi sese subducunt.

* 36 *Tolerantia*, ὑπομονῆς. Vide Luc.8.16. ¶ *Vt reportetis*
* *promißionem illam*, ἵνα κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν. Non fuit prætermittẽda vis articuli. Vtitur autem Paulus eadem prorsus metonymia, Galat.3.22.

37 *Adhuc enim pusillum quantulumcúnque*, ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena loquutio est, Paululum admodum temporis adhuc superest, dum veniat, &c. Sic Esa.10.25. מעט מועט [*mehat mizhar*] ponitur, & alibi sæpe.

38 *Iustus autem*, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom.cap.1.17. ¶ *At si quis se subduxerit*, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulgata, *Quòd si se subtraxerit*. Erasmus, *Et si se subduxerit*. Ego non dubito quin καὶ ponatur pro ἀλλὰ, vt sæpe iam annotauimus: quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipsam attinet, ita citauit hunc locum Apostolus, vt membrorum collationem, seruata tamen eadem sententia, inuerterit. Deinde vnũ Hebraicum verbum פלה [*huppelah*] Græci conuerterunt ἐὰν ὑποστείληται, significatione videlicet reciproca Hebrææ coniugationis * Niphal, vel Hithpahel, ea ratione nimirũ quod illud propriè significet sese in arcẽ aliquam quasi tutiorem locum recipere, aut in ea se tueri: quod videtur facere quisquis, deserto Deo, alibi se tutiorem fore existimat. Itaque quod ad sententiã attinet nihil hîc est variatum. ¶ *Non probat eum animus meus*, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Heb. לא ישרה נפשו בו [*lo jaschedah naphscho bo*], quę verba ita explicarunt vt prius affixũ ad Deum retulerint, posterius verò ad impium: & quia Deum loquẽtem inducunt, tertiã personam in primam mutarint. nisi malimus eos נפשי [*napkschi*] pro נפשו [*naphscho*] legisse, quasi ad verbum cõuertas, Non erit recta anima mea erga eum. Id est, non conueniet animæ meæ cum eo: sicuti solent inuersa phrasi vulgò dicere Hebr. Non est rectum in oculis meis, pro, non est mihi gratum. Itaque ne hæc quidem varietas in sententia quicquam variat. Nam si anima impij in ipso recta non sit, consequitur illam Deo minimè gratam esse.

39 *Non ij sumus qui nos subducamus*, οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulgata ad verbum, *Non sumus subtractionis*. subaudiendum autem videtur τέκνα, *filij*, vt sit integer Hebraismus: quem sic explicat Erasmus vt ita significetur quispiam qui initio * confidens postea periculo territus pedem referat: vnde tandem defectio sequatur: cui opponitur qui fide stat & pergit intrepidus. ¶ *Ad animæ salutẽ*, εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulg. & Eras. *In acquisitionem animæ*: quod mihi visum est obscurius, alioqui plana est sententia ex antithesi.

IN CAPVT XI.

1 *Illud quo extant*, &c. ὑπόστασις, &c. In hunc locum multi varia scripserunt quorum multiplices sententias referre non placet. Tantùm dicam, Græcum scholiastem mihi paucis videri rem omnem felicissimè exposuisse. Sunt autem hæc ipsius verba, Λοιπὸν ἐκφράζει τί ὄντι πίστις, καὶ φησι, Πίστις ὄντιν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. ἐπειδὴ γὰρ τὰ ἐν ἐλπίσιν ἀνυπόστατά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ὑπόστασις γίνεται, εἴη) αὐτὰ καὶ παρεῖναι θέσιν τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τὸ πιστεύειν εἶναι. ἔστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν οὐ βλεπομένων. ἀποδείκνυσι δὲ ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις. πῶς; τῇ νῷ καὶ τῇς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. Id est, *Deinde, explicat quid sit fides, aiúque, Fides est ipsa substantia & essentia rerum quæ sperantur. Quoniam enim quæ sunt in expectatione posita, essentiæ sunt expertia. vtpote quæ nondum extent, fides est quædam ipsorum substantia & essentia, quòd quadantenus efficiat vt extent, atque adeo vt sint præsentia, eo quod illa esse credat. Est*

dat. Est etiam fides argumentum & demonstratio eorum quæ non cernuntur. Nam quæ inaspectabilia sunt, ea vt aspectabilia demonstrat fides. Quomodo? mente videlicet & spe cernens quæ videri non possunt. Hæc ille: cui quòd prorsus assentiar, malui periphrasin quærere quàm insignem hunc locum nimium obscurè interpretari. Neque enim mihi satisfecit Substantiæ & Argumenti nomen, siue Conuictionis, quo vtitur Anguſt. hunc locum citans, tractatu in Ioh. 95. imò ne Fulcimenti quidem aut basis, aut materiæ. Castellio Subiectionem interpretatus est, quàm rectè, ipse viderit: certè nimium ambigué. Cæterùm in eo nunc versatur Apostolus, superiorem adhortationem concludens, vt quod ad fœderis, salutis, & fidei obiectum attinet, vnicum Christum semper fuisse doceat Ecclesiæ suæ, id est, credentium seruatorem, iam inde à mundi primordiis, prolatis veterum patrum exemplis, quæ posteros, multo iam potiore conditione potitos, pudeat non imitari. Est igitur, vt ex subiectis exemplis intelligitur, hæc fidei ab effectis præcipuis sumpta descriptio, ad veteres illos accommodata: ac proinde inter ea quæ hîc dicuntur ἐλεγχόμενα numeranda sunt plurima quæ patres quidem sperarunt futura, nos autem iam peracta credimus: & inter τὰ μὴ βλεπόμενα non pauca quæ conspecta iam fuerant quum hæc scriberet Apostolus, vt scribitur Iohan. 1. 14. & 1. Iohan. 1. 1. quanquam possunt etiam sic intelligi præterita tempore, * quæ non magis quàm futura cerni oculis possunt, sed gesta & facta fuisse credimus. Sed tamen semper illorum & fides & spes eadem atque nostra esse comperitur, quanuis obiecta quædam in ipsa temporum diuersa circunstantia varient. Quod enim illi non aliis oculis quàm fidei viderunt, vtpote nondum reipsa extans, nos etsi iam exhibitum, tamen oculis nostris non magis a nobis quàm ab illis conspectum, eadem fide amplectimur: & earum rerum quæ supersunt, vt & earum quæ iam nobis præstitæ sunt plenum fructum similiter expectamus. Illud etiam denique obseruandum est, in patrum exemplis proponi pro illorum fidei obiecto non tantùm promissionem illam saluificam Cristi venturi: (sine qua fides illa Ecclesiam veram veluti informans existere nequit) sed etiam particulares aliquas ab ea dependentes promissiones, quas patres illi eadem fide amplexi, illustre nobis huius fidei exemplum, & certum diuinarum promissionum firmitatis testimonium reliquerunt. ¶ *Quæ non cernuntur,* * ἃ βλεπόμενα. Vulg. *Non apparentium,* μὴ φαινομένων. Ambigué.

Ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι.	2	Ob eam enim testimonio sunt ornati maiores.	2	*In hac enim testimonio consequuti sunt senes.*
Πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι Θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.	3	‖Per fidem intelligimus constructum fuisse mundum verbo Dei, vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta.	3	*Fide intelligimus, aptata esse sæcula verbo Dei, vt ex inuisibilibus visibilia fierent.* Gen. 1. 1. Ioh. 1. 10.
Πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ παρὰ Κάϊν προσήνεγκε τῷ Θεῷ· δι᾽ ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ὅτι τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ· καὶ δι᾽ αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται.	4	‖Abel per fidem, maioris pretij sacrificium obtulit Deo quàm Cain: per quam testimonium obtinuit, quòd esset iustus, testimonium perhibente Deo de donis eius: & per hanc mortuus adhuc loquitur.	4	*Fide, plurimam hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quã testimonium consequutus est esse iustus, testimonium perhibẽte muneribus eius Deo: & per illam defunctus adhuc loquitur.* Gen. 4. 4. matt. 23. 35
Πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον· καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ Θεῷ.	5	‖Per fidem Enoch fuit translatus, ne videret mortem: nec fuit inuentus, propterea quòd transtulerat eum Deus. priusquam enim transferretur, testimonium, obtinuerat quòd placuisset Deo.	5	*Fide Henoch translatus est, ne videret mortem: & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus. ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.* Gen 5. 24. ecc. 44. 17. & 49. 16.
Χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι· πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ Θεῷ, ὅτι ἐστὶ, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.	6	Atqui fieri non potest vt sine fide quisquam *ei* placeat: nam qui accedit ad Deum, hũc credere oportet esse *Deum*, & præmia largiri iis qui ipsum requirunt.	6	*Sine fide autem impossibile est placere Deo, credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit.*

2 *Maiores,* οἱ πρεσβύτεροι. Hæbr. הקדמונים [*hakkadmonim,*] antecessores, id est, veteres illi patres à quibus orti sumus, & quorum auctoritate ac exemplo nos plurimum commoueri par est. Vulgata, *Senes:* nimium dilutè. Erasmus, *Seniores,* quod nomen consueuimus alia significatione in his libris vsurpare.

3 *Mundum.* αἰῶνας. Vide suprà, cap. 1. versu 2. Vulgata & Erasmus, *Secula:* ego Seculum dicere maluissem. ¶ *Vt quæ cernimus non sint ex apparentibus facta,* εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Id est, ita vt mundus iste quem cernimus, non sit ex aliqua apparente ac iam existente materia, sed ex nihilo conditus contra philosophorum omnium axioma, *Ex nihilo nihil.* Hoc est verò quod nullis vnquam philosophis venire potuit in mentem, ne iis quidem qui mundum à Deo conditum scripserunt. Itaque totum hoc fidei est. quum alioquin naturæ ipsius testimonio liceat conditum esse mundum cognoscere: imò verò qui hoc non credit, vix dignus sit qui homo appelletur. Vulgata, *Vt ex inuisibilibus fierent visibilia:* perperam, ac falsò etiam, nisi quis illud commoda interpretatione leniat. Ideo maluit Erasmus interpretari, *Vt ex iis quæ non apparebant, ea quæ viderentur fierent:* in eo certè peccans cum Vetere interprete, quod perinde conuertit acsi scriptum esset ὥστε ἐκ μὴ φαινομένων. quod multum detrahit de sententiæ pondere. Doctissimus interpres aliò refert, acsi scriptum esset, εἰς τὸ μὴ ἐκφαινομένων τὰ βλεπόμενα (i. κάτοπτρα) γεγονέναι. id est, *vt fierent rerum inuisibilium specula.* Mihi videtur multo melius conuenire quod sum sequutus, Græcis etiam codicibus consentientibus. Certè valde durum est τὰ βλεπόμενα, interpretari κάτοπτρα. neque de causa finali, sed de materiali agitur, quæ negatur aliqua fuisse. quod quia naturæ prorsus repugnat, meritò vni fidei tribuitur. Itaque εἰς τὸ idem hoc loco declarat atque ὥστε, vt etiam vertit Syrus interpres.

4 *Maioris pretij,* πλείονα. Vulgata, *Plurimã hostiam.* Erasmus, *Vberiorem, hostiam.* Cæterùm mihi videtur Apostolus quum hoc dicit, proferre πανήγυριν fidei Abelis, nempe quòd Cain vt ingratus & diffidens, duntaxat, quippiam ex frugibus, Abel verò externis etiam oblationibus animum suum testatus, primitias ouium, & quidem pinguissimarum, obtulerit. Itaque πλείονα non interpretor *gratiorem*, sed *pretiosiorem.* ¶ *Adhuc loquitur;* ἔτι λαλεῖται. * Nempe in scriptura.

5 *Ne videret mortem,* μὴ ἰδεῖν θάνατον. Id est, ne moreretur. fuit enim hic raptus, extraordinaria quædam ac repentina immutatio in Enocho & Elia, cuiusmodi nimirum erit illa quæ commemoratur 1. Cor. 15. 51. & 1. Thess. 4. 15. aut etiam alterius generis. Est enim temerarium de his statuere, & curiosum inuestigare. Vide Iohan. 8. 51.

6 *Esse [Deum,]* ὅτι ἐστί. Repeto Dei nomen ἀπὸ τοῦ κοινοῦ.

Credere enim Deum esse Deum, id est, omnipotentem & veracem, est ipsius fidei basis: si modò ad voluntatem ipsius promissionibus testatam, non autem ad vanas imaginationes, hæc eius potestas & immutabilitas referatur. quamobrem etiam dicitur postea credendum etiam esse quòd sit μισθαποδότης. Syrus tamen interpres videri potest vtrunque verbum, nempe ὅτι & γίνεται, ad illud μισθαποδότης retulisse, vt qui hunc locum verterit, *quod sit, & iis qui quærunt se futurus sit remunerator.* ¶ *Præmia largiri*, μισθαποδότης γίνεται. Mutuam relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id est præmium & vltroneam promissionem, non autem inter mercedem & merita, significari hoc nomine, apertius docet Apostolus Rom.4.4. & 5.(idque in ipso credentium patre) quàm vt meritò quisquam possit de eo dubitare. Ideo malui *præmij largitorem* quàm *remuneratorem* dicere: quanquam hoc quoque vocabulum meritis repugnat. Neque enim munus dici potest quod debiti nomine persoluitur, sed quod gratuitò donatur. ¶ *Iis qui ipsum requirunt*, τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτόν. Vt Deum verè quærere dicamur, hæc requiruntur: primùm vt minimè sit fucatus animus, sed vero Dei amore seriò inflammatus. Deinde vt non quæratur extra viam, sed in Christo, Christus autem in verbo. Postremò vt fidem adferamus, id est, certam, quoad eius fieri poterit, persuasionem de gratuita ipsius erga nos in Christo recóciliatione. Hæc verò nemo nisi viua Dei gratia fretus adferet. At enim (dices) hoc non est eorum qui quærunt, sed qui iam inuenerunt. Respondeo, prius oportere nos à Deo inueniri quàm ipsum quæramus: deinde in illis quos descripsi gradibus, certos quotidie fieri progressus, donec eum videamus qualis est in regno suo: nam tum demum verè inuenerimus quem quotidie magis ac magis inuestigamus.

Gen.6.13. ecclesi.44.17.

Πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ· δι᾽ ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.

7 ‖Per fidem diuinitus admonitus Noe de iis quæ nondum videbantur, veritus apparauit arcam ad seruandam domum suam: per quã *arcam* condemnauit mundum, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres.

7 *Fide Noe responso recepto de iis quæ adhuc non videbantur, metuens, aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum, & iustitiæ, quæ per fidem est, hæres est institutus.*

Gen.12.4.

Πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελθεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν εἰς κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ ἔρχεται.

8 ‖Per fidem vocatus Abraham auscultauit *Deo*, vt abiret in locum quem accepturus erat in hæreditatem, & exiuit, nesciens quò esset venturus.

8 *Fide, qui vocatur Abraham obediuit in locum exire quem accepturus erat in hæreditatem, & exiit, nesciens quò iret.*

Πίστει παρῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.

9 ‖Per fidem commoratus est in terra promissa vt aliena, commoratus in tabernaculis cum Isaac & Iacob cohæredibus eiusdem promissionis.

9 *Fide demoratus est in terra repromissionis tanquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Iacob cohæredibus repromissionis eiusdem.*

Ἐξεδέχετο γὰρ τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν, ἧς τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ Θεός.

10 Expectabat enim ciuitatem illam habentem fundamenta, cuius artifex & conditor est Deus.

10 *Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem, cuius artifex & conditor Deus.*

Gen.17.19. & 21.5.

Πίστει καὶ αὐτὴ Σάρρα δύναμιν εἰς καταβολὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγγειλάμενον.

11 Per fidem ‖ & ipsa Sara vim ad concipiendum semen accepit, ac præter tempus ætatis peperit, quòd fidelem *esse* duxerit eum qui promiserat.

11 *Fide & ipsa Sara sterilis virtutem in cõceptione seminis accepit, etiã præter tẽpus ætatis, quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat.*

Διὸ καὶ ἀφ᾽ ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα νενεκρωμένου, καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.

12 Quapropter & ex vno, eóque iam emortuo, nati sunt *posteri*, quanta est astrorum cæli multitudo, & quasi arena illa innumerabilis quæ est ad oram maris.

12 *Propter quod & ab vno orti sunt, & hoc emortuo, tanquam sidera cæli in multitudine, & sicut arena quæ est ad oram maris, innumerabilis.*

---

* 7 *Diuinitus admonitus*, χρηματισθείς. Vulgata. *responso accepto.* Vide Matth. 2.12.& Luc.2.26.& Act.10.12.

8 *Quò esset venturus*, ποῦ ἔρχεται. Vulgata, *Quò iret.* Nam ἔρχεσθαι etiam pro ἰέναι accipitur, vt alibi diximus.

9 *Commoratus est*, παρῴκησεν. Erasmus, *Commigrauit*, id est, μετῴκησεν. Vide Matt. 2.23.

10 *Ciuitatem illam habentem fundamenta*, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Id est, firmam ac perpetuam. quod de nulla merè humana ciuitate, imò ne de ipsa quidem terra dici potest. Videntur adhibiti articuli vt sciamus de certa ciuitate, certísque fundamentis agi. Deinde comparatur hac ratione ciuitas cum tabernaculis, quòd hæc nullis fundamentis nitantur. Itaque τοὺς σκηναῖς Vetus interpres fortassis non satis expressè *casulas* est interpretatus.

11 *Sara*, Σάρρα. Vetus interpres addit *Sterilis*: & in Claromontano codice, & Complutensi editione ac alio quodam exemplari, additum inuenimus στεῖρα οὖσα, *sterilis quum esset.* Eadem autem fides consimilibus verbis claudatur in Abrahamo Saræ marito Rom.4.18.19.20.21. ¶ *Ad concipiendum semen*, εἰς καταβολὴν σπέρματος. Vel, *Ad emittendum.* neque enim desunt qui ex matris etiam semine velint fœtus concipi. Sed, meo iudicio, præstat ex antecedente intelligere consequens, sicuti solent Hebræi: vt καταβολὴ ad virum referatur. Erasmus, *Ad concipiendum ac retinendum semen.* Vulgata, *In conceptione seminis.* Claromontanus codex post verbum ἔλαβε, addit εἰς τὸ τεκνοῦσθαι, *ad prolem gignendam.* ¶ *Ac præter tempus ætatis*, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλικίας. Si tollas verbum ἔτεκεν, *peperit*, quod neque Claromontanus codex habet, nec Latina Vetus interpretatio, vertendum est *etiam præter tempus ætatis.* Tempus autem ætatis vocat exactum vitæ spatium, vt senectutem vocat Cicero extremum ætatis tempus. ¶ *Esse duxerit*, ἡγήσατο. Addidi verbum Esse, vt ambiguam verbi Ducere significationem vitarem. Vulgata, *credidit*, rectè explicata sententia. Nam alioqui τὸ ἡγεῖσθαι minus quiddam est quàm πιστεύειν, sed hîc significat *certò credere*, vt rectè explicat Syrus interpres.

12 *Emortuo*, νενεκρωμένου. Erasmus, *Annis effœto*: rectè quidem, sed non seruata Græci vocabuli emphasi, quo non temerè vsus est Apostolus, vt etiam Paulus Rom.4.19. Ita enim significatur non simpliciter effœtum fuisse corpus, sed non magis ad generãdum habile quàm si prorsus mortuum fuisset. Atqui postea ex alia vxore Abraham plurimos filios sustulit. Hæc igitur causa est cur nonnulli velint

fint Abrahamum vxoris respectu effœtum dici: quod mihi planè coactum esse videtur, & Apostoli sententiam eneruare. Malo igitur existimare, vi promissionis apprehensæ ita fuisse confirmatam Abrahami senectutem, vt Sarra etiam mortua, non modò vtcunque habilis ad generandum, sed etiam valde fœcundus fuerit. ¶ *Nati, sunt [posteri]* ἐγεννήθησαν. Intelligitur verbale verbo ipso inclusum ex Hebræorum idiotismo, sed obscuriore. Itaque Erasmus rectè suppleuit quod deerat. Vide 1. Corinth. 15.29. & Galat.4.24.

Κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόρρωθεν αὐτὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμενοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπίδημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς.	13	Secundum fidem mortui sunt isti omnes, non adepti promissa, sed eminus ea conspicati postquam *ipsis* fuissent persuasa, & *ea* amplexi fuissent, ac professi se hospites & aduenas esse in terra.	13	*Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non accepis repromissionibus, sed à longe eas aspicientes & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sunt super terram.*
Οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες, ἐμφανίζουσιν ὅτι πατρίδα ἐπιζητοῦσι.	14	Nam qui hæc dicunt, palàm ostendunt se patriam quærere.	14	*Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere.*
Καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς ἐξῆλθον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι·	15	Quòd si illius memores fuissent ex qua exierant, habere poterant tempus ad reuertendum:	15	*Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant vtique tempus reuertendi:*
Νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τουτέστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ Θεὸς, Θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν· ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.	16	Atqui meliorem expetunt, hoc est cælestem. quapropter Deum nõ pudet eorum, *id est* cognominari Deus eorum. parauerat enim eis vrbem.	16	*Nunc autem meliorem appetunt, id est cælestem, ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum, parauit enim illis ciuitatem.*
Πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος,	17	‖Abraham quum tentaretur, obtulit Isaac per fidem: vnigenitum, inquam, illum obtulit is qui promissiones exceperat,	17	*Fide obtulit Abraham Isaac quum tentaretur, & vnigenitum offerebat, in quo susceperant repromissiones,* Gen.12.10. ecclef 44. 15.

14 *Secundum fidem*, κατὰ πίστιν. Id est, fide quam viui habuerant, eos ad sepulchrum vsque comitante. ¶ *Isti omnes*, οὗτοι πάντες. Conuenit quidem hoc omnibus quos nominatim commemorauit, quòd fides eorum ad extremum perdurarit: sed tamẽ de Abrahamo, Isaaco & Iacobo proprié hoc esse intelligendum, apparet ex vers.15. & 16.

¶ *Non adepti promissa*, μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας. Sic vocat metonymicè rem ipsam promissam: idque multitudinis numero, propter crebrò repetitam pollicitationem. Sed quodnam illud promissum fuit? Si de Christo accipias, quem certum est illos tanquam scopum sibi proposuisse, dicendum erit eos non esse Christum adeptos, propterea quòd videlicet dilatus est in nostra tempora ipsius aduentus, quanuis ex fidei descriptione, quæ tradita est suprà, vers.1. fuerit illis per fidei aspectum visibilis: ac proinde per eum non aliter ex hac vita migrantes sint adepti immortalem hæreditatem, quàm nos qui ipsius aduentum sumus consequuti: vt multis iam locis est explicatũ. Nam limborum, quos vocant, somnium iis relinquo qui supra verbum Dei sapere volunt. quod tamen hic manifestè refellitur nomine Ciuitatis cælestis, quo certum est beatas illas sedes intelligi, quas ex hac vita migrantes patres sint adepti. Possumus tamen (vt mihi videtur) minus coactè hoc referre ad terræ Chanaan promissiones, qua nunquam ipsi potiti sunt. Erat autem illis hæc regio, paternæ Dei beneuolentiæ, cælestisque hæreditatis, nascituræ denique ex ipsis Ecclesiæ, typus ac figura, vt inuictam eorum fidem esse oportuerit, qui de rebus ipsis non dubitarint, quarum tamen promissa pignora nunquam sint adepti. Quid igitur illis fiet qui, postquam Deus omnia illa quæ Abrahamo promiserat imo infinitis partibus plura, Christúmque adeo ipsum exhibuit, tamẽ vel credere recusant, vel in fide non perseuerant? Vulgata, *Non acceptis repromissionibus*. Erasmus, *Quum non accepissent promissiones*. vterque nimium ambigué. Nam si promissiones non acceperant, dicere possit aliquis, Quomodo crediderũt? ¶ *Postquam [ipsis] fuissent persuasa*, πεισθέντες. Hoc ambitu verborum sum vsus necessariò, quanuis hanc vocem in nullis Græcis manuscr. inuenerim, neque in Complutensi, nec in Vulgata Latina editione, quæ tamen minimè videtur superuacanea. Syrus autem interpres, legit καὶ πιστεύσαντες, *Et gauisi sunt*.

¶ *Et ea amplexi essent*, καὶ ἀσπασάμενοι. Vulg. *Salutantes*. Erasmus, *Salutassent*. Sed ego amplectendi verbo vti malui, de quo diximus Matth.5.47. Nam hoc vocabulo designari puto quod plurimis locis commemoratur apud Mosen, Patriarchas videlicet acceptis à Domino promissionibus mox adorasse, & aras etiam sæpe extruxisse, quibus nimirum signis viuam suam fidem mundò etiam sunt testati: & Christum, quem eminus fide cernebant venturum, quasi iam præsentem sunt complexi. ¶ *Hospites*, ξένοι. Sic loquitur Dominus ipse Gen, 15.13: & Isaacus, Gen.28.4. & Iacobus, Gen.47.9. & Dauid Psal.39.13. & Iobus multis locis. Imò & ipsi prophani, licèt & veræ ipsius immortalitatis & viæ qua vna ad illam peruenitur, ignari. Sic enim Cicero de senectute. *Ex hac vita ita discedo tanquam ex hospitio, non tanquam ex domo. Commorandi enim diuersorium natura nobis, non habitandi dedit.*

15 *Habere poterant*, εἶχον ἄν. Vel potius lege εἶχον, *habebant*, vt scribitur in Claromontano codice, sicut & Syrus & Vetus Latinus interpretes legerunt.

16 *Atqui*, νυνὶ δέ. Vel ad verbum, *Nunc autem*. Est autem *Nunc*, hoc in loco non temporis aduerbium, sed coniunctio συναπτικὴ, qua in assumptionibus argumentorum vtimur, respondens Gallicæ particulæ *Or*. Vtitur autem præsenti tempore, historicorum more. ¶ *Deum non pudet eorum*, καὶ ἐπαισχύνεται αὐτῶν. Id est, καὶ ἀπαξιοῖ, pro ἀξιοῖ, *dignatur*, sicut מאן Hebræa Non negare accipitur pro Profiteri. Quum enim alioqui cognominibus honestentur homines, Deus cõtrà sese mirum in modum summisit vt seruos suos honestaret, cognomentum ab iis sumens, vtqui Deus Abrahami, Isaaci, & Iacobi cognominari voluerit. Et plurimũ hoc facit ad Apostoli scopũ, quum ita probetur & animorũ credentium beata immortalitas, & corporum resurrectio, vt Christus ipse argumẽtatur Luc.20.38.

¶ [*Id est*] *cognominari*, ὀνομαζεσθαι. Vulgata, *vocari*, non expressa Apostoli sententia, cuius vis posita est in propria notatione τῆς ὀνομασίας, quæ est ὀνόματι προσφορὰ κλήσεως, vt Latinum quoque vocabulum *cognomenti* declarat.

17 *Quum tentaretur*, πειραζόμενος. Id est, quum exploraret eum Dominus: minimè id quidem quasi sibi incognitum: sed vt virtus Dei, quem ille fide apprehenderat, cùm illi ipsi, tum venturis etiam seculis melius esset perspecta. Vnigenitus autem dicitur Isaac, quòd Ismaël non censeretur in familia. ¶ *Is qui promissiones exceperat*, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quàm multa dicit vno verbo! Obtulit filium pater, obtulit vnigenitum illum, quo amisso videbatur omnis spes promissioni amissa. Obtulit non is qui ex aliorum sermone, sed qui suis auribus promittentem Dominum audisset: obtulit is ipse ad quem promissa pertinebant: obtulit qui non modò audierat, sed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum, ex quo nascendi promissionem acceperat. In spem igitur contra spem credidisse oportuit, qui res mutuò sese collidentes, id est, vitam eius

dem hominis ac mortem simul conciliari posse non dubitarit: quia Deus erat qui loquebatur. Vulgata, *In quo susceperat promissiones*, repugnante Græcorum codicum fide. Videtur autem legisse ἐφ' ᾧ δεδέξατο. & Syrus interpres, ὃν δὲ ἐπαγγελίας ἀπεδέξατο, vt qui verterit, Tremellio interprete, *Quem acceperat per promissionem.*

Gen.21.12. rom.9.7.	Πρὸς ὃν ἐλαλήθη, Ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.	18	‖Ad quem dictum fuerat, In Isaac vocabitur tibi semen:	18	*Ad quem dictum est, Quia in Isaac vocabitur tibi semen:*
	Λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγεῖραι δυνατὸς ὁ Θεός· ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.	19	¨Ratiocinatus Deum ¨potentia præditum esse etiam excitandi à mortuis: ¨vnde etiam illum, ¨similitudine quadam recepit.	19	*Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: vnde eum & in parabolam accepite.*
Gen.27. 27.& 39.	Πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἠσαῦ.	20	Per fidem ‖¨de futuris benedixit Isaac Iacobo ¨& Esauo.	20	*Fide, & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau.*
Gen.41 13. Gen.47.31.	Πίστει, Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.	21	Per fidem Iacob moriens singulis filiis Ioseph benedixit: ‖¨ & adorauit baculo innixus.	21	*Fide, Iacob moriens singulos filiorum Ioseph benedixit, & adorauit fastigium virgæ eius.*
Gen.10. 24.	Πίστει, Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.	22	‖Per fidem, Ioseph moriens de egressione filiorum Israël meminit: déque ossibus suis mandauit.	22	*Fide, Ioseph moriens de profectione filiorum Israël memoratus est, & de ossibus suis mandauit.*

19 *Ratiocinatus*, λογισάμενος. Vulgata, *arbitratus*, οἰόμενος, nimium dilute. quanuis dicat Cicero magnam esse vim verbi arbitror. Intellige igitur ratiocinatum fuisse Abrahamum, id est, subductis rationibus omnibus aduersus ingruentes cogitationes, ex principiis, tum de omnipotentia, tum de immutabilitate promissionis diuinæ quam erat fide amplexus, sic apud se collegisse. ¶ *Potentia præditum esse*, ὅτι δυνατός. Potest simpliciter quoque verbo Posse istud conuerti, sed non ita expressé. ¶ *Vnde*, ὅθεν. Id est, ex qua morte. Neque enim idem declarat atque διότι, id est, *quamobrem*, sed refertur ad ἐκ νεκρῶν, *à mortuis*, quod multos interpretes fefellit, ac præsertim Græcos, à quibus sanè infeliciter explicatus est hic locus. ¶ *Similitudine quadam*, ἐν παραβολῇ. Id est, quodammodo, siue specie tenus. quod tamen non pertinet ad verbum ἐκομίσατο, (eum enim reuera recepit) sed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex vera morte, quum non sit interfectus: sed tamen quum Dei mandato iam neci addictus, incolumis sit Patri restitutus, videtur ipsius liberatio, quædam resurrectionis species: quo modo etiam dicuntur reuixisse qui ex certissimo aliquo periculo præter omnem spem sunt seruati. Hanc huius loci germanam sententiam doctissimus interpres, primus (vt opinor) patefecit: cui prorsus assentior. Nam quę de ariete & Christi typo commemorari solent in hunc locum, vt vera sint, tamen non videntur huc pertinere. Vulgata, *Vnde eum, & in parabolam accepit.* Erasmus, *Vnde illum etiam [resurrectionis] typo reduxit*, id est, (vt inquit in annotationibus) in typo Christi immolandi.

20 *De futuris*, περὶ μελλόντων. Hic verò viuum habemus exemplar illius hypothesis quæ suprà est commemorata, versu 1. siquidem Iacob, hospes in Ægypto moriens, non aliter suis distribuit Chananæorum regna quàm si pacificus in Ierusalem regnum suum inter duodecim liberos partiretur. Quàm autem vera ac solida fuerit hæc hypothesis, vel ex eo apparet quòd tam multis pòst annis, re tota sorti commissa, qua nihil magis fortuitum videtur, exitus testamentum Iacobi confirmauit. Quid enim est verbo Dei certius?

21 *Et adorauit baculo innixus*, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Sic etiam Syrus interpres hunc locum vertit. Quem quo plures exercuit, eo magis studebo perspicuè explicare. Sic igitur Vetus interpres conuertit, *Et adorauit fastigium virgæ eius:* quasi otiosa sit præpositio ἐπί. quem errorem annotauit quidem Erasmus, sed neque in contextu mutauit, neque in annotationibus rectè emendauit, vt qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον significare *Ad summum*, quum potius oportuerit totum hunc locum ita ad verbum interpretari, *Et adorauit super extremo baculi sui.* Ex hoc errore alij postea promanarunt, primùm quod putarunt Iosephum à Iacobo fuisse adoratum: deinde quòd fastigij nomine existimarunt eminentem Iosephi dignitatem significari. Quem errorem auxit etiam tertius, quòd virgam meminerant pro regio sceptro interdum vsurpari, & tale etiam quiddam referatur Esther. 5.2. In summa igitur, censuerunt his verbis significari, Iosephum vt principem fuisse à Iacob adoratum. De quo vt nemo iam posset dubitare, ausus etiam est Castellio nuper hunc locum ita interpretari, *Et Iosephi virgæ caput veneratus est.* Atqui primùm omnium, vt demus Iosephum hoc passurum fuisse (qui tamen è contrario commemoratur in proximè sequenti capite, id est, Gen.48.12. patrem humi prouolutus adorasse) quorsum hoc ad prædicandam Iacobi fidem? Deinde quo iure debet excludi præpositio ἐπί? Nam quod ad ראש [*rosch*] attinet, fateor ambiguum nomen esse, vt etiam τὸ ἄκρον, quo vsus est Græcus interpres. Ergo hæc sententia consistere non potest. quod multo etiam magis ex Hebræis ipsis intelligitur, quæ sic habent וישתחו על ראש המטה [*vaüschtachu hal rosch hammittah*,] Id est, *Et adorauit ad caput lecti.* vt nunc in libris Hebraicis legitur. Hic verò nulla dignitatis Iosephi mentio: nec dubium quin Iacob certus ex filij iureiurando, fore vt cum maioribus suis sepeliretur, memor promissionum oculos ad Deum sustulisse, & (vt imbecilli erat corpusculo) gestu ad fulcrum lecti conuersus Deo gratias egisse, istis verbis significetur. At ista, inquies, Græcis non respondent. Ego verò fateor Græcos vnum idémque vocabulum aliis punctis vocalibus expressisse, vtpote qui מטה [*matteh*] legerint, non *mittah*, vti scriptum habemus. Sed, quod ad rem attinet, dico nullum esse in ipsa sententia discrimen, nec minus quadrare eam lectionem quam sequuti sunt Græci. nam vtrobique dicitur Iacob adorare, Deum videlicet, vti postulat sententia: quum neque in Hebræis neque in Græcis quicquam subiiciatur vnde aliud elici possit. Deinde pro על [*hal*] verterunt ἐπί, pro ראש [*rosch*] τὸ ἄκρον, in quibus nihil est quod possit reprehendi. Sed in eo decepti sunt veteres plerique interpretes Latini, quod ἐπί prætermiserunt. Erasmus verò in eo quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus vertit *Ad summum:* & Hieronymus contrà, *Summitatem:* quum ἐπί, nihil aliud hic declaret quàm *Super:* vt sit hic sensus, Iacobum adorasse super extremo baculo, id est, baculo innixum. quod vnus ex veteribus Augustinus vidit: vt si in vernaculo sermone nostro dicas, *sur le bout de son baston.* Nam quod ad relatiuum αὐτοῦ attinet, nemo ignorat quàm sæpe soleat etiam cum spiritu tenui pro reciproco vsurpari. ῥάβδος autem pro baculo quo innitamur, id est, pro scipione, qui vere senibus conuenit, nihil etiam impedit quominus potius hoc in loco accipiamus quàm pro sceptro. Neque verò minus conuenit hæc sententia quàm altera: ac videtur etiam nescio quomodo melius ita exprimi imbecilli senis gestus. Adhæc diligenter consideranti mihi totam historiam non minus probabile videtur Iacobum tum nondum decubuisse, sed aliquanto pòst: quamobrem etiam repentè ad Iosephum accurrit nuntius, qui patrem illi ægrotare cæpisse significaret. Denique sufficiat ostendisse causam non esse cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multo minus cur putetur Apostolus communi errori aliquid dedisse, qui certè à Spiritu sancto impulsus, & ad Hebræos scribens, (sicut initio huius epistolæ diximus) nunquam hoc commisisset.

23 *Apa-*

Πίστει, Μωσῆς γενηθεὶς ἐκρύβη τεμμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἄστειον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως.

23 ‖Per fidem, Moses quum natus esset, occultatus est menses tres à parentibus suis, quòd viderent venustum esse puerulum: & non timuerunt ‖edictum regis.

23 *Fide, Moyses natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eo quòd vidissent eleganiem infantem: & non timuerunt regis edictum.* Exod. 2. ij. act 7.21. Exod. 1. 16.

Πίστει, Μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ.

24 Per fidem ‖Moses iam grandis renuit vocari filius filiæ Pharaonis:

24 *Fide Moyses grandis factus, negauit se esse filium filiæ Pharaonis:* Exod. 2. 11.

Μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν.

25 Potius eligens simul malis vexari cum populo Dei, quàm temporariam retinere peccati fruitionem:

25 *Magis eligens affligi cum populo Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem:*

Μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν Αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.

26 Maiores arbitratus diuitias probrum Christi, quàm Ægyptiorum thesauros. Intuebatur enim in præmij largitionem.

26 *Maiores diuitias æstimans thesauro Ægyptiorum, improperium Christi. aspiciebat enim in remunerationem:*

Πίστει κατέλιπεν Αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως· τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.

27 Per fidem reliquit Ægyptum, nihil timens iram regis. nam vt qui videret eum qui est inuisibilis, *ita* forti animo fuit.

27 *Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis. inuisibilem enim tanquam videns sustinuit.*

Πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα θίγῃ αὐτῶν.

28 Per fidem ‖peregit pascha & affusionem illam sanguinis: ne qui perimebat primogenita, ipsos tangeret.

28 *Fide celebrauit pascha & sanguinis effusionem: ne qui vastabat primitiua, tangeret eos.* Exo. 12. 22.

Πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς γῆς· πεῖραν λαβόντες οἱ Αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.

29 Per fidem ‖ transierunt rubrum mare veluti per siccam *terram:* cuius *mare* facto periculo Ægyptij absorpti sunt.

29 *Fide transierunt mare rubrum, tanquam per aridam terram: quod experti Ægyptij deuorati sunt.* Exo. 14. 21.

Πίστει τὰ τείχη Ἰερειχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἑπτὰ ἡμέρας.

30 Per fidem ‖ mœnia Iericho conciderunt, circundata ad dies septem.

30 *Fide muri Iericho corruerunt, circuitu dierum septem.* Iosu. 6. 20.

Πίστει Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης.

31 Per fidem ‖Rahab meretrix illa non periit vna cum iis qui non obedierant, ‖quum pacificè excepisset hospitio exploratores.

31 *Fide, Rahab meretrix non periit cum incredulis, excipiens exploratores cum pace.* Iosu. 6. 23. Iosue 2. 1.

Καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γὰρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ Γεδεών, Βαράκ τε, καὶ Σαμψών, καὶ Ἰεφθάε, Δαβίδ τε καὶ Σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν.

32 Et quid præterea loquor? ‖ deficiet enim me tempus, commemorãtem de ‖Gedeone, ‖de Barac, & ‖Sampsone, ‖& Iephte, ‖ & Dauide & Samuele, ac Prophetis:

32 *Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tempus, enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Iephté, Dauid, Samuel, & Prophetis:* Iudic. 6. 11. Iudic. 4. 6. Iudi 13. 24. Iudic. 11. 1. & 12. 7. 1. Reg. 1. 18. & 13. 14.

Οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέ-

33 Qui per fidem debellarunt regna, exercuerunt iustitiam,

33 *Qui per fidem deuicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt re-*

---

23 *A parentibus suis*, ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτῶν. Id est, τῶν γονέων. Nam alioqui patrum nomine matres non comprehenduntur. ¶ *Et non timuerunt*, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν. Subauditur *magnopere*, vel, ita vt vererentur alere. Nam hoc certè quanuis simpliciter dictum, tamen intelligendum est κατά τι, vt alia multa passim annotauimus, veluti quum dicitur Iohannes venisse nec edens nec bibens. Sed huic versiculo alius iste, in Claromontano, attexitur, πίστει μέγας γενόμενος Μωϋσῆς ἀνεῖλεν τὸν Αἰγύπτιον, κατανοῶν τὴν ταπείνωσιν τῶν ἀδελφῶν αὐτῶν. Id est vt his Græcis opposita est in eodem codice Latina versio. *Fide magnus factus Moses occidit Ægyptium, considerans dolorem*, (malim quidem ego vertere *depressionem*) *fratrum suorum.* quod etsi mihi suspectum est (quoniam alibi nusquam inueni, & quoniam in proximè sequente versiculo redundaret illud μέγας γενόμενος, pro quo scribenda fuerit potius particula καὶ, quanuis alioqui singularis in hoc etiam facto eluceat Mosis fides) prætermittendum tamen non putaui.

25 *Peccati fruitionem*, ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν. Id est, oblectationem qua frui non poterat quin iram Dei in se prouocaret.

26 *Probrum Christi*, τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ. Vulgata, *improperium Christi.* barbaré. Ex his autem verbis apparet Mosen iam tum oculis fidei fuisse Messiã, vt iam præsentem, intuitum. vt & Abraham dicitur diẽ Domini vidisse.

27 *Vt qui videret*, ὡς ὁρῶν. Vulgata, *Tanquam vidisset.* Erasmus, *Perinde quasi vidisset.* Neuter sensum est assequutus. Respondet enim ὡς כף אמיתה [*chaph amittah*,] quod vocant Hebræi, de quo diximus 2. Corinth. 2. 17. Et fuit seruanda præsentis temporis significatio, vt Castellio rectè vertit.

28 *Affusionem*, πρόχυσιν. Nempe ad limen, & postes. Vulgata, *Effusionem*, ἔκχυσιν.

31 *Meretrix illa*, ἡ πόρνη. Hebr. הזונה [*hazzonah*,] etiam ה præpositio, vt sciamus nobile scortum fuisse, quod tamen ex illa vrbe seruarit Dominus, cuius inscrutabilis est bonitas. Hebræi quidam à זון [*zun*] deriuant, & hospitam interpretantur. id est, quæ in diuersorio soleret hospites excipere. Sed propriam esse significationem illam minimè dubium est. ¶ *Pacificè*, μετ' εἰρήνης. Id est benignè & beneuolè, ita vt non modò nihil eos læserit, sed etiam tutos præstiterit.

τυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων,

Ἔσβεσαν δυνάμιν πυρὸς, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.

Ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς αὐτῶν· ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν.

Ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν ἔλαβον· ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς.

Ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον, περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι.

Ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλανώμενοι καὶ ὄρεσι καὶ σπηλαίοις καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.

Καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πίστεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν.

Τοῦ Θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμένου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι.

Κεφάλαιον ιβ.

Rom. 6. 4. col. ii. 3. 8. eph. 4. 24. 1 petr. 2. 1.

Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες περικείμενον ἡμῖν νέφος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα καὶ τὴν

assequuti sunt promissiones, occluserunt ora leonum,

Extinxerunt vim ignis, effugerunt acies gladij, validi facti sunt ex imbecillis, effecti sunt robusti in bello, exercitus exterorum in fugam verterunt.

Mulieres acceperunt ex resurrectione mortuos suos: alij verò distenti sunt, neglecta liberatione, vt potiorem resurrectionem nanciscerentur:

Alij rursus ludibria & flagella sunt experti, insuper & vincula & carcerem.

Lapidati sunt, dissecti sunt, tentati sunt, gladio cæsi occubuerunt, oberrauerunt cum ouillis & caprinis pellibus, destituti, pressi, malè vexati.

Quibus indignus erat mundus, in desertis errantes, & montibus ac speluncis, & cauernis terræ.

Atque omnes hi testimonium adepti per fidem, non obtinuerunt promissum illud:

Quòd Deus de nobis melius quiddam prouiderat, nè absque nobis consummarentur.

CAP. XII.

PRoinde nos quoque, quũ tanta nos circunstet testium nubes, abiecto omni pondere, & peccato ad nos

promißiones obturauerunt ora leonum,

Extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladij, conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello. castra verterunt exterorum.

Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos: alij autem distenti sunt, non suscipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionẽ.

Alij verò ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres:

Lapidati sunt, secti sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt, circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti.

Quibus dignus non erat mundus, in solitudinibus errantes, in montibus & speluncis & in cauernis terræ.

Et hi omnes testimonio fidei probati non acceperunt re promißionem:

Deo pro nobis melius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur.

CAP. XII.

IDeóque & nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne pondus & circun-

33 *Promißiones*, ἐπαγγελιῶν. Nempe sibi peculiariter factas, vt mox declaratur.

34 *Exercitus*. παρεμβολὰς. Vel castra. Hec enim est propria huius nominis significatio. Erasmus, *Impreßiones*. ¶ *In fugam verterunt*, ἔκλιναν. Vel, (vt Vulgata, eleganter vertit) *Castra verterunt*. Hoc enim est quod Græci elegantius significant verbo τρέπειν.

35 *Mulieres*, γυναῖκες. Videtur historiam innuere Sareptanæ illius cuius filium Elias suscitauit, & Sunamitidis, cuius item filium Elisæus matri restituit. adeo quidem vt Syrus interpres perinde hunc locum verterit acsi scriptum esset, ἀπέδοσαν τῆς γυναῖξιν, *reddiderunt mulieribus*, quæ constructio magis est superioribus consentanea. ¶ *Distenti sunt*, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur, διὰ ῥοπάλων ἀπεθανον, *fustibus contusi sunt*. quod sequutus videtur Syrus interpres, nempe vt παρὰ τὸ τύπτειν hoc verbum deducatur: quo supplicij genere Turcæ hodie vtuntur fustis ictibus ventri & plantis pedum impactis. Alij ad verbera referunt: alij de iis hoc dici putant quibus corium diripiatur. Mihi visa est simplicissima expositio Veteris interpretis. Non dubium est autem quin eam designet persequutionem quam Antiochus exercuit.

37 *Tentati sunt*, ἐπειράσθησαν. Ita in omnibus Græcis exemplaribus nostris scribitur: nec tamen possum aliter statuere quàm ex margine irrepsisse in contextum, vbi quispiam pro ἐπρίσθησαν, perperam annotarit ἐπειράσθησαν. Quorsum enim istud de tentatione, post acerbissimarum pœnarum capitalium commemorationem, quas etiam postea subiicit? Sed & istud non habet Syrus interpres. Quod si quis est coniecturæ locus, legendum putarem ἐπυρίσθησαν, *vstulati sunt*. ¶ *Cum ouillis pellibus*, ἐν μηλωταῖς. Vulgata, *In melotis*. nempe quòd non intelligeret quid hoc sibi vellet: quod multis etiam postea imposuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autem, vilibus & asperis amictibus, sanctos ad extremam inopiam redactos, pènè ferarum instar coactos in asperrimis locis viuere. Sic Iohannes Baptista narratur pro veste exuuias cameli gestasse, pellicea zona cinctus. Talem autem fuisse prophetarum oberrantium habitũ apparet ex 2. Reg. 1. 10. & Zac. 13. 4. quò fortasse respexit Christus Mat. 7. 15. ouium vestimenta commemorans, quibus hypocritæ induebantur, veterum prophetarum simplicitatem præ se ferentes.

39 *Non obtinuerunt promissum illud*, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Nempe promissionem illam, in qua cæteræ sunt Etiam & Amen, 2. Corinth. 1. 17. Nam eminus tantùm viderunt venturum Christum, qui nobis singulari beneficio fuit exhibitus: vt & nos & illi vna consummarentur. Vide supra, versu 13.

40 *Melius quiddam*. κρεῖττόν τι. Id est, præstantius quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis reipsa exhibitus est Christus, & longè plenius quàm vnquam antea nobis patefacta sunt Dei arcana. immò salus quæ illis contigit, ab eo ipso pependit, quod fuit ab exhibito Christo impletum. ¶ *Ne absque nobis consummarentur*, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. quod factum esset si apud Deum suis illis externis oblationibus fuissent reconciliati. Quid ergo? non sunt illi quoque viui per fidem iam tum sanctificati, & post mortem adepti quod speramus? Certè sunt: sed ita tamen vt ab eo quod nostris demum temporibus exhibendũ ac prestandũ erat, salus ipsorum penderet. Quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuisse Christum vt pacificaret omnia, tum quæ in cælis tum quæ in terra, Ephes. 1. 10. vt ibi pluribus exposuimus. & Colos. 1. 16. & 20. De verbo τελειοῦσθαι diximus supra, 2. 10.

IN CAPVT XII.

1 *Abiecto omni pondere*, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Tota hæc oratio translatitia est: quasi nobis in stadio non sine magnis difficultatibus sit currendum qua translatione sæpe etiam

etiam vtitur Paulus. In primis igitur monet vt ὄγκον abiiciamus.quo vocabulo crassa omnis & tarda moles significatur.Erat enim athletis certa in primis necessitas quædam ciborum & exercitationum, vt inquit Fabius lib.10 cap.5.vt firmo, agili, bene compacto corpore essent, pro variis certaminum speciebus. Cursoribus autem scimus in primis nihil æque atque crassam corporis habitudinem obstare. Hoc est igitur quod Apostolus ὄγκον vocat, ego cum Vetere interprete *Pondus*.Erasmus, *Onus* interpretatur:opes nimirum,curas,cæteráque id genus impedimenta quibus retardamur..Denique hoc est quod ait Dominus,*Qui volet meus esse discipulus,abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* ¶ *Et peccato ad nos circuncingendos procliui*,καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. Ἁμαρτίαν non dubium est quin naturæ nostræ prauitatem vocet,& quidem addito pereleganti epitheto. εὐπερίστατον enim ab effectu dici credo quo nihil æquè aptum sit ad nos circunsistendos, ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore, sed etiam membra expedita & in procinctu habere cursorem oportet: quum nos interim,illa prauitas quasi conclusos & irretitos teneat.Vulgata, *Et circunstans nos peccatum*,non expressa Apostoli sententia.Erasmus, *Et tenaciter inhærente peccato*: qua significatione nusquam memini legere περιίστασθαι. quanuis non desunt qui allusisse putent Apostolum ad locum Ezech. 24.6. vbi comparantur impij ollæ cui rubigo vel vt alij vertunt spuma sic tenaciter adhærent,vt defricari facile non possit.Sed hoc certe vix conuenerit similitudini à cursoribus sumptæ. ¶ *Constanter*, δι' ὑπομονῆς. Periphrasin aduerbij esse apparet. itaque sic malui conuertere,vt perspicuitati studerem, quàm *Per tolerantiam*,vel *per patientiam*. ¶ *Propositum nobis stadium decurramus*,τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα. Vulgata ad verbum,*Curramus nobis propositum certamen*.Erasmus, *Curramus in proposito nobis certamine*, quasi subaudiatur κατά. quum hic potius ἀγὼν locum ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine stadium à Græcis vocatur. Vtitur autem Paulus eadem similitudine,1.Corinth.9.24.

εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα·		circuncingẽdos prociiui, constanter propositum nobis stadium decurramus:	*stãs nos peccatum,per patientiam curramus propositum nobis certamen.*
Ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τελειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, ὑπέμεινε σταυρὸν αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἐκάθισεν.	2	Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Iesum, qui pro sibi proposito gaudio pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dextram throni Dei consedit.	*Aspicientes in auctorem fidei & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio, sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei sedit.* 2
Ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμενηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.	3	Etenim reputate quis ille sit qui talem sustinuit à peccatoribus aduersus sese contradictionem, ne vestris animabus remissi,fatiscatis.	*Recogitate enim eum qui talem sustinuit à peccatoribus aduersum semetipsum contradictionem,vt non fatiscamini,animis vestris deficientes.* 3
Οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε, πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι.	4	Nondum ad sanguinem vsque restitistis, aduersus peccatum decertando.	*Nondum vsque ad sanguinem restitistis,aduersus peccatum repugnantes.* 4
Καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται, Υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, μηδὲ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.	5	Et obliti estis adhortationis quæ vobis tanquam filiis loquitur, ‖ Fili mi, ne negligito castigationem Domini, neque remissus esto, quum ab eo argueris.	*Et obliti estis consolationis, quæ vobis tanquam filiis loquitur, dicens, Fili mi, noli negligere disciplinam Domini, neque fatigeris dum ab eo argueris.* Prou. 3.11. 5
Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.	6	Quem enim diligit Dominus, castigat: & flagellat quemcunque filium agnoscit.	*Quem enim negligit Dominus, castigat: flagellat autem omnem filium quem recipit.* 6
Εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ Θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;	7	Si castigationem sustinetis, Deus sese vobis exhibet vt filiis. quis enim est filius quem non castiget pater?	*In disciplina perseuerate: tanquam filiis vobis offert se Deus. quis enim filius quem non corripit pater?* 7
Εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασιν πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ καὶ οὐχ υἱοί.	8	Quòd si estis absque castigatione, cuius participes sunt omnes, nempe suppositij estis non filij.	*Quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes, ergo adulteri, & non filij estis.* 8

---

2 *Intuentes*,ἀφορῶντες. Intuentes tanquam propositam metam.Vulgata,*Aspicientes*.Erasmus,*Respicientes*. ¶ *Pro sibi proposito gaudio*,ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est,Sibi ante oculos propositam gloriam spectans, in quam nos quoque ipsius participes futuros intueri oportet. Loquitur enim de Christo vt crucifixo, ac proinde secundum ipsius carnem distinctè, quò spectant illa ipsius verba, Glorifica me Pater,&c.Iohan.12.28. Vulgata,videtur legisse ὃς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς, nisi à librariis prætermissum est *pro* repetitum. Alij interpretantur ἀντὶ,&c.vice propositi sibi gaudij:vt dicatur Christus, quum omne beatitatis genus in manu ac potestate haberet,tamen vltro ignominiam crucis subiisse.

3 *Remissi*,ἐκλυόμενοι.Vulgata,*Deficientes*, sententia quidem expressa,voce verò non ita.

4 *Decertando*,ἀντιαγωνιζόμενοι.Id est,in isto aduersus peccatum certamine.vel,vt Vulgata,*repugnantes*.

5 *Adhortationis*,τῆς παρακλήσεως. Vulgata,*Consolationis*, parum apposité.Perstat enim in translatione à cursoribus sumpta,qui spectatorum vocibus & plausu iuuabantur. vnde illud eruditissimi poëtæ, *plausúque volat,fremitúque secundo*. ¶ *Castigationem*,παιδείαν. Libenter addidissem paternam.Videtur enim ita significari castigatio qua pater filium erudit, vel præceptor puerum tanquam pater.Vulgata,*disciplinam*, qua voce in Gallico etiam idiomate vtuntur, quòd is sit castigationis finis,vt patiendo discatur rectum. Sed ita non loquuntur Latini, & idem interpres παιδεύει mox vertit,*castigat*. ¶ *Remissus esto*, ἐκλύου. Vulgata,*deficias*.Vide suprà,3.

7 *Si castigationem sustinetis*, εἰ παιδείαν ὑπομένετε. Vulgata, *In disciplina perseuerate*. Nec enim legit εἰ, & ὑπομένετε putauit positum imperandi modo: sed repugnante Græcorum codicum fide, nec satis etiam cohærentibus quæ sequuntur, quanuis ita hunc locum verterit Syrus etiam interpres. ¶ *Sese vobis exhibet*, ὑμῖν προσφέρεται. *vel sese gerit vobiscum vt cum filiis*.Vulgata,*offert*. Obscurius.Gallicè *Il se porte enuers vous comme enuers ses enfans*.

Ἔπειτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

9 Deinde corporum nostrorum patres habuimus castigatores, & eos reueriti sumus: annon multo magis subiiciemur patri spirituum, & viuemus?

9 *Deinde patres quidem carnis nostræ eruditores habuimus, & reuerebamur eos: num multo magis obtemperabimus Patri spirituum, & viuemus.*

Οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς ἐπαίδευον· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

10 Nam illi ad paucos dies, prout ipsis videbatur, nos castigabant: hic autem ad commodum nostrum, vt participes simus sanctimoniæ ipsius.

10 *Et illi quidem in tempore paucorum dierum, secundum voluntatem suam erudiebant nos: hic autem ad id quod vtile est, in recipiendo sanctificationem eius.*

Πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης· ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

11 Omnis autem castigatio in præsens quidem non videtur esse gaudij, sed tristitiæ: at post ea fructum tranquillum iustitiæ reddit iis qui per eam fuerint exercitati.

11 *Omnis autem disciplina in præsenti quidẽ videtur non esse gaudij, sed mœroris: postea autem fructum pacatissimum exercitatis per eam reddit iustitiæ.*

Διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε·

12 Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite:

12 *Propter quod remissas manus & soluta genua erigite:*

Καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον·

13 Et rectas orbitas facite pedibus vestris, ne quod claudum *est* deflectat à via, sed vt sanetur potius.

13 *Et gressus rectos facite pedibus vestris: vt non claudicans quis erret, magis autem sanetur.*

Rom.12.18. Εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμόν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν Κύριον.

14 ‖Pacem sectamini cum omnibus & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Dominum:

14 *Pacem sequimini cum omnibus, & sanctimoniam: sine qua nemo videbit Deum:*

Ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ· μή τις ῥίζα πικρίας ἄνω φύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

15 Prospicientes nequis deficiat à gratia Dei: nequa radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi.

15 *Contemplantes nequis desit gratiæ Dei: nequa radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illam inquinentur multi.*

Μή τις πόρνος, ἢ βέβηλος, ὡς Ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

Gen.25.33.

16 Nequis sit scortator, aut profanus, velut ‖Esau, qui vnico edulio vendidit suum ius primogeniti.

16 *Nequis fornicator, aut profanus, vt Esau, qui propter vnam escam vendidit primitiua sua.*

Ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη. μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

Gen.27.38.

17 ‖Scitis enim eum etiam postea, quum vellet hæreditario iure benedictionem assequi, reprobatum fuisse. non enim reperit pœnitentiæ locum, quanuis cum lacrymis *benedictionem* illam exquisisset.

17 *Scitote enim quoniam & postea cupiens hæreditare benedictionem, reprobatus est, non enim inuenit pœnitentiæ locum, quanquam cum lacrymis inquisisset eam.*

---

9 *Patri spirituum*, τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων. Omnino videtur poscere antithesis vt animarum non tantùm liberator à peccato, siue spiritualis instaurator, aut etiam cogitationum gubernator, sed Creator Deus dicatur, aduersus dogma de traduce. quo etiam spectant verba Mosis Numer. 16.22. & Dauidis, Psalm.33.15. & Zachariæ, 12.1.

12 *Manus remissas*, τὰς παρειμένας χεῖρας. Descriptio hominis inertis, quem ἀπάλαμον vocat Hesiodus.

13 *Rectas orbitas*, εὐθείας ὀρθάς. Id est, Rectum cursum tenete, & ita quidem vt honestæ vitæ vestræ vestigia appareant, quæ nimirum alij ingrediantur. Hec enim vis esse videtur istius periphrasis. Vulgata, *Gressus rectos facite*, Erasmus, *Facite vt recti sint gressus.* ¶ *Ne quod claudum [est,] deflectat à via*, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. Claudos videtur appellare non tantùm tardos & in officio faciendo negligentes, sed etiam qui Euangelium quidem erant amplexi, sed nondum penitus perspecto veteris & noui discrimine sic incedebant vt in alteram partem inclinarent. quò spectat locus Pauli Galat.2.24.

15 *Ne quis deficiat à gratia Dei*, μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulgata, *Nequis desit gratiæ Dei*: recte, nisi præpositio ἀπὸ, & etiam quę sequuntur, ostenderent ὑστερῶν positum esse ἀντὶ τοῦ ἀφιστάναι. ¶ *Radix amara*, ῥίζα πικρίας. Hoc nomine intelligit hæreses vel apostasias, cæteráve offendicula quæ cursum doctrinæ impediunt, alludens ad Mosis verba Deut.29.18.

17 *Scitis*, ἴστε. Vulgata, *Scitote*, quod rectè emendauit Erasmus. ¶ *Reprobatum fuisse*, ὅτι ἀπεδοκιμάσθη. Hebr. נמאס [*nimeas*] id est, repulsam tulisse. Nempe ab Isaaco, à quo ius illud obtinere non potuit. Itaque nullus hic relinquitur locus disputandi de æterna reprobatione Esaui. quanuis hæc repulsa ab æterno illo Dei aduersus Esauum decreto pendeat. Fuit enim hæc repulsa, præludium abdicationis Esaui extra Iacobi familiam, ac proinde extra salutis fœdus, cuius tessera fuit terra Chanaan.

¶ *Pœnitentiæ*, τῆς μετανοίας. Id est, obtinere non potuit à patre Isaaco, vt eum pœniteret benedictionis quam ab ipso, licet per fraudem, Iacobus obtinuerat. Falluntur enim omnino qui de ipsius Esaui pœnitentia istud accipiunt, quanuis illud quidem certum sit, Esauum culpam suã minimè agnouisse, vt qui capitali odio sit Iacobũ propterea persequutus. [*Benedictionem*] *illam exquisisset*, ἐκζητήσας αὐτήν. Quia nonnullos video hallucinatos fuisse in eo quòd αὐτὴν putarint ad μετάνοιαν referri, quasi Esau cum lacrymis requisierit locum sibi dari ad resipiscendum, ideo antecedens ipsum expressi. Illud verò præterquam quod absurdum est, falsum etiam conuincitur ex ipsius Esau verbis, testante Mose Esauum cum eiulatu petiisse benedictionem à patre, Gen.27.34. vt minimè dubium sit veram hanc esse huius loci explicationem.

Οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ καὶ σκότῳ καὶ θυέλλῃ·

18 Non enim accessistis ad contrectabilem ‖ montem, & incensum ignem, ac turbinem & caliginem & procellam:

18 Nec enim accessistis ad tractabilem montem & accessibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam: Exo.19.16.

Καὶ σάλπιγγος ἤχῳ καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.

19 Tubæque sonitum & vocem verborum, quam qui audierant, ‖ deprecati sunt ne amplius sibi fieret sermo.

19 Et tubæ sonum, & vocem verborum: quam qui audierant, excusauerunt se ne eis fieret verbum. Exod. 20. 19.

(Οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον, Κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, ‖ Si vel bestia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

20 (Non enim ferebant quod dicebatur, Etsi bestia tetigerit montem, lapidabitur. Exo.19.12.

Καὶ, οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς εἶπεν, Ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος)

21 Et Moses, adeo terribile erat visum quod apparebat, dixit, Expauefactus sum ac tremebundus)

21 Et, ita terribile erat quod videbatur, Moyses dixit, Exterritus sum & tremebundus)

Ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων,

22 Sed accessistis ad montem Sion, & ciuitatem Dei viui, Hierusalem cælestem, & myriadas Angelorum,

22 Sed accessistis ad Sion montẽ, & ciuitatẽ Dei viuẽtis, Ierusalem cælestem, & multorũ millium Angelorum frequentiam,

Πανηγύρει καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἐν οὐρανοῖς ἀπογεγραμμένων, καὶ κριτῇ Θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,

23 Conuentum vniuersalem & concionem primogenitorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicem vniuersorum Deum, & spiritus iustorum consummatorum,

23 Et ecclesiam primitiuorum qui conscripti sunt in cælis, & iudicem omnium Deum, & spiritus iustorum perfectorum,

Καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ κρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ.

24 Et ad noui fœderis mediatorem Iesum, & sanguinem aspersionis, præstantiora loquentem quam loquatur Abel.

24 Et Testamenti noui mediatorem Iesum, & sanguinis aspersionem melius loquentem quàm Abel.

Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα. εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἐξέφυγον, τὸν ἐπὶ τῆς γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι·

25 Videte ne recusetis eum qui loquitur. Nam si illi non effugerunt qui recusarunt diuinitus admonentem in terra, multo magis nos qui eum qui de cælis est auersaremur.

25 Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum qui super terram loquebatur, multo magis nos, qui de cælis loquentem nobis auertimus:

---

18 *Non enim*, οὐ γὰρ. Nunc ad eandem adhortationem accommodat propheticum Christi officium, quod cum Mosis ministerio Legali comparat, ostendens quanta sit Euangelicæ doctrinæ maiestas supra Legem, ex circunstantiis eorum quæ in Legis promulgatione apparuerunt: vt tandem hoc argumentum nectat, Si tanta fuit Legis maiestas, quantam esse putatis Euangelij? Quod si Euangelium infinitis partibus & omnibus modis excellit, quanto minus euadent qui Euangelium erunt aspernati quàm qui Legis mandatum aliquod fuerit transgressus? ¶ *Contrectabilem*, ψηλαφωμένῳ. Participia ista, ex Hebræorum more, ponuntur participialium nominum loco vt diximus Galat. 2.11. Montem igitur ψηλαφώμενον, id est, *qui manibus palpari possit*, crassæ videlicet ac terrenæ materiæ, cælesti ac spirituali monti Sion opponit, vt rectè annotauit doctissimus interpres. Erasmus igitur quod bene ac Latinè conuersum erat non satis consideratè mutauit. Qua enim ratione contactus mons dicetur ad quem ne propius quidem accedere citra præsentissimæ mortis periculum licuit?

19 *Ne amplius sibi*, &c. μὴ προστεθῆναι. &c. Sic sæpe inuenias in sacris literis ex Hebræorum more dictum, *Et adiecit loqui*, pro *Præterea etiam dixit*. Ita igitur Israëlitæ quum maiestatem Dei loquentis non amplius possent sustinere, rogarunt ne amplius ille loqueretur, sed vt per Mosen interpretem ageret omnia, vt scribitur Deuteronomij cap.5.versu 25.ad quem locum allusit Apostolus. Non recte igitur conuertit Vetus interpres, *Ne eis fieret verbum*, omissa præpositione πρός. Erasmus autem sententiam manifestè deprauauit quum interpretaretur, *Ne iis adiungeretur oratio*.

20 *Aut iaculo configetur*, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται. Totum hoc neque in Claromontano codice, nec apud Syrum interpretem, nec in editione vetere Latina, extat.

21 *Et Moses*, &c. καὶ Μωσῆς, &c. Hæc verba οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, vtrinque includenda sunt distinctione. quod quia nonnullos fefellit, nomen Mosis statim subieci copulæ, vt nemo iam falli possit. Sed vnde hæc petita sunt? Certè nusquam illa legimus: sicut etiam Iannes & Mambres nusquam apud Mosen leguntur. Neque tamen idcirco repudiatur auctoritas alterius ad Timotheum epistolæ. Vide 2.Timoth.cap.3.versu 8. ¶ *Visum quod apparebat*, τὸ φανταζόμενον. Id est, oblata species & imago, minimè quidem fictitia, sed vera: nequis φανταζεσθαι putet dici duntaxat de vanis simulacris rerum quæ nusquam sunt.

23 *Conuentum vniuersalem*, πανηγύρει. Vulgata & Erasmus, vt & Syrus interpres, pro μυριάσιν legerunt μυριάδων: ideòque hoc nomen cum precedentibus coniunxerunt. Illic enim legitur, *Multorum millium Angelorum frequentiam*: apud Erasmum autem, *Innumerabilium Angelorum cœtum*. Sed quum repugnent Græci omnes codices, apparet sic distinguendum esse hunc locum vt nos fecimus. ¶ *Consummatorum*, πεπτελειωμένων. Vel *perfectorum*. Sic enim vocat iam in cælum receptos, & hoc respectu iam consummatos, quanuis adhuc altera sui parte dormiant in puluere. quamobrem etiam facit tantùm mentionem spirituum. Sed Claromontanus codex habet πεθεμελιωμένων, *fundatorum*, id est, eorum qui iam sunt extra omne vacillationis discrimen, in eam videlicet ciuitatem iam reipsa recepti, quæ verè habet fundamenta, vt suprà, cap.11 vers.10.

25 *Videte*, &c. βλέπετε, &c. Nunc regiam Christi præstantiam cum Mosis potestate comparat, qua fungebatur populum gubernans. ¶ *Diuinitus admonentem*, χρηματίζοντα. Omnino significatur aliud verbo χρηματίζειν quàm λαλεῖν, quum illud propriè sit eorum domum qui de rebus sacris, & quidem futuris, loquuntur, spiritus diuini afflatu, vt diximus Matth. 2.12. ¶ *Multo magis*, πολλῷ μᾶλλον. videlicet non effugiemus. Nam alioqui sublata particula negante dicendum fuit πόλλῳ ἧττον, *multò minus*, videlicet effugiemus.

Οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε· νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων, Ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.

Agg.2.7.

Τὸ δὲ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα.

Διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν, δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας.

Καὶ γὰρ ὁ Θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκον.

Deut 4. 24.

26 Cuius vox tunc concussit terram: nunc autem denuntiauit, dicens, ‖ Adhuc semel ego concutiam non solùm terram, sed etiam cælum.

27 Porro illud, Adhuc semel, declarat instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem, vt maneant quæ sunt stabilia.

28 Quapropter regnum assumentes quod concuti non potest, teneamus gratiam, per quam ita seruiamus Deo vt ei placeamus, cum verecundia & reuerentia.

29 Etenim ‖ Deus noster, consumens ignis est.

26 *Cuius vox monuit terram tunc: nunc autem repromittit, dicens, Adhuc semel, & ego mouebo non solùm terram, sed & cælum.*

27 *Quod autem Adhuc semel dicit, declarat mobilium trãslationẽ, tanquam factorum, vt maneant ea quæ sunt immobilia.*

28 *Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam, per quam seruiamus placentes Deo, cum metu & reuerentia.*

29 *Etenim Deus noster, ignis consumens est.*

Κεφάλαιον ιγ.

Ἡ φιλαδελφία μενέτω.

Τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους.

Μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι.

Rom.12. 10. 1 pet. 4. 9. Gen. 18.3. &.19.3.

CAP. XIII.

1 FRaterna charitas maneat. ‖ Hospitalitatis ne estote immemores: ‖ per hanc enim quidam inscij exceperunt Angelos hospitio,

2 Memores estote vinctorum, tanquam vnà cum illis vincti: eorum qui malis premuntur, acsi ipsi quoque corpore *afflicti* essetis.

CAP. XIII.

1 *CHaritas fraternitatis maneat.*

Et hospitalitatem nolite obliuisci. per hanc enim latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.

2 *Mementote vinctorum tanquam simul vincti: & laborantium, tanquam & ipsi in corpore morantes.*

---

26 *Adhuc semel*, ἔτι ἅπαξ. Hebræa sic habent עוד אחת מעט היא [*hod achath mehat hi.*] Id est, Adhuc vna vice, quod breui futurum est, ego concutio, &c. Nam post אחת [*achath*] suppleo פעם [*paham,*] & מעט [*mehat*] accipio pro במעט [*bimhat:*] quæ ellipses minime sunt violentæ aut inusitatæ. Hoc autem de regno Christi prædici, vel ex eo apparet quod de Gentium vocatione subiicit Propheta. Deinde quod Græci interpretes præterierunt מעט היא [*mehat hi,*] id est, Quod breui futurum est, non facit vt Apostolus propterea videri possit hunc locum non satis aptè citasse: quum ex iis quæ adducit verum ac firmum eliciat argumentum, nempe ex ἔτι, *Adhuc*, quod indicat instabilem rerum mutandarum conditionem: & ἅπαξ, *semel*, quo firmus quidam status futurus promittitur. Porro cæli & terræ succussio, futurum illud perenne regnum declarat, quod etiam vocat Esaias cælum nouum & terram nouam: & incredibili desiderio ab ipsa rerum machina expectari significat Paulus Rom. 8. 19. & deinceps. Vide & 2. Pet. 3. 10. & deinceps. Deinde etiam ἀλληγορικῶς, terræ quidem cõmotio, totius orbis homines per Euangelium in spem futuri illius seculi innouandos: cælorum autem concussio, tum profanas idololatrias, tum ipsius fœderis ceremonias abrogandas significat, vt hac quoque ratione mundus instauretur. quam allegoriam Apostolus, Propheræ vestigia sequutus, ad scopum suum aptè prorsus & appositè accommodat. Neque enim dubium est quin ad hanc allegoricam expositionem pertineat quod illic Propheta de omnium populorum concursu & posterioris domus gloria subiicit: posterioris, inquam, id est illius quæ concussionem illam cæli fuit consequutura: quam futuram prædixerat, nos verò qui in fines seculorum deuenimus, oculis nostris præsentem cernimus.

27 *Instabilium rerum, vt puta factitiarum, amotionem*, τὴν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων. Τὰ σαλευόμενα vocat (ex Hebræorum more, quem exposuimus Galat. 2. 11. & suprà. 12. 18) ea quæ sicuti concutienda sunt, ita etiam reipsa sint instabili quadam naturæ conditione, vtpote πεποιημένα, id est, *factitia*. Respicit enim tabernaculum χειροποίητον, &c. id genus, de quibus copiosè suprà disseruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor *translationem*, sed *Amotionem* & *depositionem*, id est, ἀθέτησιν. quod nomen vsurparunt est supra, 7. 18. Sed de hac re vide plura 6. 12. Vulgata, *Mobilium translationem, tanquam factorum:* quæ interpretatio multo ſuauior est quàm hæc Erasmi, *Eorum quæ concutiuntur translationem, vt eorum quæ facta sunt.*

28 *Quapropter*, διό. Hinc fuit inchoanda sectio penultima huius epistolæ. Iam enim aggreditur Apostolus particulares admonitiones: quarum hæc prima est, epitomen prioris tabulæ officiorum continens, cum proxime precedentibus cohærens. ¶ *Teneamus*, ἔχωμεν. Vulgg. *Habemus*, ἔχομεν. quod in duobus codicibus scriptum inuenimus. Sed præterquam quod in plerisque codicibus legitur ἔχωμεν, vt etiam vertit Syrus interpres, longè melius conuenit proximus versiculus si hæc legas hortandi modo. ¶ *Seruiamus*, λατρεύωμεν. In Complutensi editione & veteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν, *seruimus*, eadem manente sententia. Diximus autem de verbo λατρεύειν Matt. 4. 10. quod & Vetus interpres & Erasmus *Seruire* conuertunt, infra, 13. 10. ¶ *Cum verecundia*, μετ' αἰδοῦς. Vulgata, *Cum metu*: improprié. significat enim αἰδὼς hoc in loco pudorem illum honestum qui homines in officio continet. Homer. Iliad. α, Αἰδέομαι δ' ἱερῆα. ¶ *Et reuerentia*, καὶ εὐλαβείας. Id est, religioso metu. Vide suprà, 5. 7.

IN CAPVT XIII.

1 *Maneat*, μενέτω. Syrus interpres legit præterea ἐν ἡμῖν, *in nobis*. Recte autem inchoat à charitate quæ est omnium in proximum officiorum scaturigo.

2 *Inscij exceperunt hospitio Angelos*, ἔλαθον ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulgata, *Latuerunt quidam Angelis hospitio receptis.* Neque enim videtur Vetus interpres Græcam phrasin, satis alioqui frequentem, cognouisse, quam etiam alicubi seruat Tertullianus. Quod autem in nonnullis veteris editionis codicibus legitur *Placuerunt*, ineptius est quàm vt refutatione indigeat.

3 *Acsi ipsi corpore [afflicti] essetis*, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Apparet, opinor, ex præcedentis mẽbri collatione simplicissimã hanc esse huius loci explicationem. Sicut enim monuit vt fratrum captiuitate non aliter commoueamur quàm si ipsi cum illis vnà captiui teneremur: ita nunc in genere postulat vt siquis fratrum aliquid mali sustineat, nos proinde afficiamur acsi nos ipsos illa calamitas attingeret. Nec enim satis seriò tãgemur aliorum malis, quandiu aliena esse cogitabimus. Itaque ἐν σώματι prorsus videtur illud declarare quod in vernaculo sermone dicimus *en personne*, vt Colos. 2. 6. quo modo etiam solet à iurisconsultis accipi corporis nomen, acsi Hebraicè scriptum esset אתם בעצמכם [*attem behatsmechem.* Vulgata, *Tanquam & ipsi in corpore morantes*, id est, vt qui sitis & ipsi iisdẽ calamitatibus obnoxij, quũ eiusdem cõditionis corpus habeatis. quam sententiam Syrus etiam interpr. est amplexus. Erasmus,

mus, *Veluti ipsi quoque versantes in corpore.* Valla subaudiendum putat pronomen ipsorum, vt sit sensus, acsi in corpore afflictorum sitis. Doctissimus interpres ad Ecclesię corpus refert, vt sit sensus, Quandoquidem estis eiusdem corporis membra, communiter vos affici decet alios aliorum malis. Eam verò interpretationem minimè repudio, vtpote quæ vniuersæ huius doctrinæ fontem aperiat. Illa verò quam sumsequutus, non alio fundamento nititur: sed ita applicata, visa est mihi simplicissima, propter superioris membri collationem, & quia nullus est additus articulus,

Τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ Θεός.

4 Honorabile *est* inter quosuis coniugium & cubile impollutum: scortatores autem & adulteros damnabit Deus.

4 *Honorabile connubium in omnibus, & torus immaculatus. fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus.*

Ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος· ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν, Οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπω·

5 Sint mores *vestri* alieni ab auaritia: *estote* contenti præsentibus. dixit enim ipse ‖ Nequaquam te deseram, neque vnquam te derelinquam:

5 *Sint mores sine auaritia, contenti præsentibus. ipse enim dixit, Non te deseram, neque derelinquam.* Iosue.1.5.

Ὥστε θαρροῦντας ἡμᾶς λέγειν, Κύριος ἐμοὶ βοηθός καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος.

6 Adeo vt confidenti animo dicamus, ‖ Dominus *est* mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi homo.

6 *Ita vt confidenter dicamus, Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo.* Psal. 118.6.

Μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ· ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν.

7 Memores estote ductorum vestrorum, qui loquuti sunt vobis sermonem Dei: quorum imitamini fidem, considerantes qui fuerit exitus conuersationis ipsorum.

7 *Mementote præpositorum vestrorum, qui vobis loquuti sunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conuersationis, imitamini fidem.*

Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας.

8 Iesus Christus heri & hodie idem *est*, & in secula.

8 *Iesus Christus heri & hodie ipse & in secula*

Διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν, ἐν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες.

9 Doctrinis variis & peregrinis ne circunferimini. bonum enim est gratia constabiliri cor, non cibis, vnde nullam perceperunt vtilitatem qui in ipsis incesserunt.

9 *Doctrinis variis & peregrinis nolite abduci. optimum est enim gratia stabiliri cor, non escis: quæ non profuerunt ambulantibus in eis.*

Ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες.

10 Habemus altare, ex quo non habent ius edendi qui tabernaculo deseruiunt.

10 *Habemus altare, de quo edere non habent potestatem qui tabernaculo deseruiunt.*

Ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως,

11 ‖ Quorum enim animalium sanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Pontificem,

11 *Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per* Leuit.4.11. & 6.30. & 16.27.

4 *Honorabile*[*est*] *connubium*, τίμιος ὁ γάμος. Erasmo in annotationibus magis placet subaudire ἔστω sit, quasi moneat Apostolus maritos & vxores vt sanctè viuant. Atqui non conueniet sequens membrum nisi δὲ pro καὶ accipias. Deinde res ipsa ostendit, Apostolum, vt Hebræos deterreret ab omni scortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam honesto ac sancto aduersus scortationis ac adulterij turpitudinem remedio: tacitè etiam monentem vt matrimonium maiore religione colant. Notum enim quæ fuerit apud eos in diuortiis licentia. Porro quum disertè Apostolus coniugium honoratum esse dicat, quid sentiẽdum est de illa Hieronymi sententia, qui matrimonium non inter bona, sed inter minus mala numerat? Omitto horrendam illam blasphemiam inter iuris Canonici stercora repositam, quę matrimonium vocat carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest. Annon verò hæc illa est doctrina dæmoniorum, de qua Paulus 1. Tim. 4.4? ¶ *Inter quosuis*, ἐν πᾶσι. Id est, inter cuiusuis ordinis homines. Nam sicut communis est morbus iis omnibus quibus non datum est vt se possint continere, ita commune remedium esse par est. Alij aliter explicant, nempe Omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile est videre quid magis conueniat, & quocunque se vertant isti, nunquam hunc locum ita poterunt torquere vt non appareat diabolica legis cælibatus tyrannis. Quanquam hoc sanè subit mirari, quo iure audeant isti plerique de virginitate disserere.

5 *Ipse*, αὐτός. Ipse videlicet Dominus. Cur enim Christianis non liceat quod Pythagoreis omnes concesserunt?

6 *Homo*, ἄνθρωπος. Antithesis Dei & hominis obseruanda est.

7 *Ductorum*, ἡγουμένων. Vel, vt habet Claromontanus codex, προηγουμένων. Vide infra, 17. Similiter autem Paulus Epaphroditum Philippensibus commendans, generalem exhortationem subiicit Philipp.2.29.

9 *Ne circunferimini*, μὴ περιφέρεσθε. Vulg. *Nolite abduci*, μὴ παραφέρεσθε. quod & ipsum non male conuenit, vt etiam legit Syrus interpres: quanquam illud malo, vt opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. Sic autem omnino loquitur Paulus Eph.4.14. *

10 ¶ *Non cibis*, οὐ βρώμασι. Ex vna specie, id est mundorũ & immundorũ ciborũ discrimine, συνεκδοχικῶς intellige omnem illum ceremonialẽ cultum, exhibitæ gratiæ (id est Spirituali cultui & regenerationi) oppositũ. Itaque perabsurdè mihi videtur Castellio χάριτι interpretat° *Gratiarũ actione.* ¶ *Qui in ipsis incesserunt*, &c. οἱ περιπατήσαντες. Versati in cibis dicũtur qui eorũ discrimen superstitiosè retinuerunt.

10 *Altare*, θυσιαστήριον, Altare posuit alibi pro oblationibus, vt quum dicitur ex altari viuere qui altari seruit. Hic autẽ accipitur pro eo quod altare veteris tabernaculi atq; adeò omnes legales ceremoniæ adumbrarunt, nomine signi attributo rei significatæ, Iudęis nimium ceremoniis legalibus addictis à Christi cõmunione propterea exclusis. Quũ enim spirituales nunc sint Christianorũ oblationes, altare quoque istud spiritualiter accipiendum est, non pro altari aliquo materiato. Est autẽ hęc allegoria instituta ad euertendũ legale ciborum & dierum discrimen: ac multo etiam magis ad euertẽda quæcunque homines sunt commenti. Nam cui tandem sano homini persuadebitur, idcirco ademptũ Mosis iugum vt isti multo iniquius aliud nostris ceruicibus imponerent? Neque verò causa est cur nos propterea nonnulli calumnientur pro ventre contendere, quem illis sanè totum libenter relinquimus. De Christi officio disseritur, quod funditus euertunt qui Christi sanguini suas ἐθελοθρησκείας adiungunt. Corporales tamẽ exercitationes & vera ieiunia quam non damnemus, & scriptis & factis, Dei beneficio, si non quantum decet, certè quantum licet declaramus. ¶ *Qui tabernaculo deseruiunt*, οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Id est, cuius participes esse non possunt qui Legis ritus obstinatè retinent.

11 *Quorum enim*, &c. ὧν γὰρ, &c. De hoc ritu vide Leuit

4.11.Item 6.30.Item 16.27.Est autem hæc anagoge, Quorum animalium sanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora extra castra penitus exurebantur, vt ne tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ita Christus, victima illa vnica expiatrix, extra portam passus est: cuius Christi corporis particeps esse non possit quisquis adhuc vetus sacerdotium retinet. Retinet autem quisquis discrimina dierum, ciborum, purificationum, cæteráque id genus vmbras sectatur, quæ 5 solis exortu præterierunt.

τούτων τὰ σώματα καταφλέγεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς.

Διὸ καὶ Ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε. 12

Τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες. 13

Mich 2. 10. Οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν. 14

Δι' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ Θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. 15

Osee 14.3.

Τῆς δὲ εὐποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ Θεός. 16

Πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο. 17

Προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· πεποίθαμεν γὰρ ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι· 18

Περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο 19

horum corpora exuruntur extra castra.

Quapropter & Iesus, vt sanctificaret populum per proprium sanguinem, passus est extra portam.

Exeamus igitur ad eum extra castra probrum eius portantes.

‖ Non enim habemus hîc stabilem ciuitatē, sed futuram illam inquirimus.

Per ipsum igitur assiduè offeramus Deo sacrificium laudis, ‖ id est fructum labiorum confitentium nomini eius.

Beneficentiæ verò & communicationis ne obliuiscimini: talibus enim victimis delectatur Deus.

Obedite ductoribus vestris, & obsecūdate: vigilāt enim ipsi pro animabus vestris tanquam rationē reddituri: vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: id enim est vobis inutile.

Orate pro nobis: cōfidimus enim nos bonam conscientiam habere, vt qui in omnibus cupiamus honestè conuersari.

Amplius autem obsecro vos

Pontificem, horum corpora cremantur extra castra.

Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est.

Exeamus igitur ad eum extra castra, inproperium eius portantes.

Non enim habemus hîc manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus.

Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est fructum labiorum confitentium nomini eius.

Beneficentiæ autem & communionis nolite obliuisci: talibus enim hostiis promeretur Deus.

Obedite præpositis vestris & subiacete eis: ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri, vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: hoc enim non expedit vobis.

Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conscientiam habemus, in omnibus bene volentes conuersari.

Amplius autem depre-

---

* 12 *Extra portam*, ἔξω τῆς πύλης. Nempe sicut olim extra castra quæ Israëlitis in deserto erant vrbis loco. Suïmi autem consueuisse facinorosorum supplicia extra castra liquet ex Leuit.24.12.& Ios.7.24.ac deinceps extra vrbium portas tum ex hoc loco satis apparet, tum ex Stephani historia Act. 7.58. nempe quod pro impuris haberentur & quorum vel solo contactu contaminarentur.

13 *Igitur*, τοίνυν. Nusquam alibi memini legere hanc particulam ita positam vt orationem inchoaret.

* 14 *Stabilem*, μένουσαν. Id est, μόνιμον posito ex Hebræorum more participio pro participali nomine,

15 *Sacrificium laudis*, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera sacrificiorum nobis ait relicta, nempe gratiarum actionis & beneficentiæ. ¶ *Confitentium nomini eius*, ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ. Id est concelebrantium ipsius nomen. vt alibi exposuimus. Similis est locus Rom.12.1.& 2.

16 *Delectatur*, εὐαρεστεῖται. Vulgata, *Promeretur:* primùm barbara, deinde etiā falsa interpretatione. Quis enim non videat ita euerti quicquid in superioribus capitibus de vnici nostri Pontificis vnica oblatione semel facta & nunquam repetēda cōmemoratum est? Sic igitur statuendum est, Deum istis sanctorum sacrificiis, nempe gratiarum actione ac beneficentia, delectari, vtpote qui veros ac germanos fructus sui Christi in nobis per fidem habitātis agnoscat. Exempli causa, Bonis Adami ante lapsum operibus Deus εὐηρεστεῖτο. Quis enim hoc possit inficiari, quum bonæ arboris boni fructus essent? Item non dubiū est quin fideles verè sint voluntatem Dei facturi quando capiti suo coniuncti in cælis regnabunt. Deus ergo vicissim illorum laudibus totáque adeo conditione εὐαρεστήσεται. Quis tamen ita sit ineptus vt hac ratione dixerit Adamum Deo reconciliatum, quē nondum offenderat? aut fideles vitam æternam promereri, cuius hæreditatem iam creuerint? Itaque tantū abest vt hac ratione iustificemur, vt contrà, nisi prius simus gratis in Christo per fidem iustificati, non possint ista sacrificia à nobis proficisci: qualia quidem illa esse oportet vt Deo sint εὐάρεστα, id est, *grata*, & *accepta*. Stat enim illud quod scriptū est suprà, 11.6. impossibile esse absque fide εὐαρεστῆσαι. (id est placere) Deo. Atenim (inquiunt nonnulli) non tollimus fidem, sed bona opera adiungimus. Respondeo, ne nos quidem fidē docere bonorum operum expertem, imò hac ratione veram fidem à falsa distinguere: sed quum agitur quo iure vitam æternam adipiscamur, tum demum nos vni Dei gratiæ per vnā Christi oblationem fide à nobis apprehēsam, omnia in solidum vti par est tribuere. Bona enim opera (quod Augustinus inquit) non præcedunt iustificandum, sed iustificatum sequuntur.

17 *Ductoribus*, τοῖς ἡγουμένοις. Nomen quæsiuit ab omni ambitione prorsus remotum, & tamen auctoritatis maximæ siquis suo munere sanctè fungatur. Sic enim appellat qui alibi episcopi vocātur, augustiore significatione, à quibus citra Tyrannicum illum gradum Episcopalem ecclesiæ Apostolicæ ignotum, Ecclesia ex verbo Domini gubernabatur. videtur autem ex eo quoque quod Paulus vtitur plurali numero colligi merito posse, nondum illo tempore gradum illum episcopalem fuisse in Ecclesiam inuectum, à quo certè Satan illam suam oligarchiam auspicatus est, quæ in tyrannidem illam Antichristianam euasit, & nunc quoque Ecclesiæ instaurationem impedit. ¶ *Obsecundate*, ὑπείκετε. Vulgata, *subiacete*, ὑπάκουε. ¶ *Inutile*, ἀλυσιτελὲς. Id est, noxium, figura λιτότητος, quomodo apud Ciceronem quoque vtile, & Inutile in libris de offic. non semel opponuntur.

18 *Confidimus enim*, πεποίθαμεν γάρ. Similis extat Pauli gloriatio 2. Corinthiorum cap.1.versu 11. & 12.& Act.cap. 23.versu 1.

20 *Deus*

ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.

Ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης, ὁ ἀναγαγὼν ἐκ νεκρῶν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν,

Καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν.

Γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ (ἐὰν τάχιον ἔρχηται) ὄψομαι ὑμᾶς.

Ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν καὶ πάντας τοὺς ἁγίους. Ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.

Ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

Πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας διὰ Τιμοθέου.

vt id faciatis, vt celerius restituar vobis.

20 Deus verò pacis, qui magnũ illum ouium, per sanguinem, fœderis æterni pastorem, Dominum nostrum Iesum, à mortuis reduxit,

21 Perficiat vos in omni opere bono, ad præstandam ipsius voluntatẽ, efficiens in vobis quod acceptum sit in conspectu suo, per Iesum Christum: cui *sit* gloria in secula seculorũ. Amen.

22 Précor autem vos, fratres, sufferte sermonem exhortationis huius: etenim breuibus scripsi vobis.

23 Scitote fratrem *nostrum* Timotheum solutum esse: cum quo (si celerius venerit) visam vos.

24 Salutate omnes ductores vestros, & omnes sanctos. Salutãt vos Itali.

25 Gratia *sit* cum omnibus vobis. Amen.

26 Ad Hebræos scripta est ex Italia per Timotheum.

cor vos hoc facere, quò celerius restituar vobis.

20 *Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorẽ magnum ouium in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrũ Iesum Christum,*

21 *Aptet vos in omni bono, vt faciatis eius voluntatem: faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in secula seculorum. Amen.*

22 *Rogo autem vos, fratres, vt sufferatis verbum solatij: etenim perpaucis scripsi vobis.*

23 *Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celerius venerit) videbo vos.*

24 *Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres.*

25 *Gratia cum omnibus vobis. Amen.*

26 *Scripta ab Italia per Timotheum.*

---

* 20 *Deus pacis, ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης.* Eadem phrasis certè non alibi in his scriptis quàm in epistolis occurens, extat apud Paulum, Rom.15.33, & 16.20: 2.Cor.13.13: Philip.4.19: 1.Thessal.5.23. ¶ *Per sanguinem*, &c. *ἐν αἵματι*, &c. Ostendit quo iure Christus dicatur magnus ille ouium pastor: quia nimirum sanguine suo eas acquisiuit in æternum, Act.20.28, & animam suam posuit pro ouibus suis, Ioh.10.11. Itaque hæc verba non pertinent ad participiũ *ἀναγαγὼν*, qui reduxit à mortuis. sed ad nomen *ποιμένα*: quod in Græcis perspicuum est propter articulos, in Latinis verò non item. Itaque vt hoc planius fieret, non dubitaui verborum collocationem mutare.

21 *Perficiat vos, καταρτίσαι ὑμᾶς*, &c. Vel, aptos & idoneos vos reddat. Vulgata, *Aptet*. Erasmus, *Absolutos vos reddat.* ¶ *Efficiens in vobis quod acceptum sit, ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον.* Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua. Ipse enim est qui gratuitò præstat nobis vt & velimus & efficiamus, Philipp.2.13. Erasm. *Efficiens vt quod agitis acceptum sit*, &c. non expressa Apostoli sententia.

22 *Breuibus, διὰ βραχέων.* De exhortatione loquitur, quã videlicet paucis absoluit. Nam penè totam epistolam in docendo & argumentando consumpsit.

23 *Scitote, γινώσκετε.* Quisnam fuerit hic Timotheus, nõ possimus certò affirmare. Mihi fit probabile, hunc ipsum * esse perpetuũ Pauli comitem. Hinc probabiliter videtur colligi hanc epistolam Pauli non esse. Nam quo tempore vinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epistolis Roma scriptis Timotheum partim Ephesi fuisse, partim Romæ cum ipso Apostolo. neque tamen vsquam fit mentio vinculorum ipsius Timothei. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referuntur, ita scripta sunt quasi alibi vinctus fuerit quàm vnde hic scribebat: siquidem mentio fit ipsius Timothei, mox liberandi, ad huius epistolæ scriptorem aduẽtus. Postremò quod addit *ὄψομαι ὑμᾶς*, *Visam vos*, * nulla addita exceptione, ostendit eum qui hanc epistolam scripsit, tum minimè fuisse in vinculis: & quæ suprà, 10.24. de captiuitate sua commemorauit, ad aliud tempus esse referenda. Sed paucis ad hæc responderi potest, quod e- * tiam ex nonnullis epistolarum aliarum Pauli demonstratur, non esse ad historicam narrationem Lucæ exigenda quæcunque de se & aliis suis comitibus in ipsius quæ extant literis continentur: minimè id quidem quòd falsum quidquam Lucas scripserit, sed quoniam res ipsa ostendit non fuisse Lucæ propositum integram Pauli actorum vt nec aliorum Apostolorum narrationem scribere.

25 *Gratia, ἡ χάρις.* Videlicet Domini nostri Iesu Christi, quod plerunque exprimi in sanctis istis epistolis, non tamen semper consueuit. ¶ *Vobis, ὑμῶν.* Claromontanus codex addit, *τῶν ἁγίων, sanctis.* *

26 *Ex Italia, ἀπὸ τῆς Ἰταλίας.* Primùm suspecta est mihi fides huius subscriptionis, quia subiici solet epistolis, non ex qua regione, sed ex qua vrbe potius scriptæ sint. Deinde quod adiicitur, missam fuisse per Timotheum, omni fide caret: nisi duos faciamus Timotheos. Nam, quæso, cur illis significaret eius liberationem per quem ipse scriberet? Præterea, *Si venerit*, inquit, *celerius, visam vos.* Atqui si per hunc scribebat, dicendum potius fuerat, *Si celerius redierit*: aut, *Si celerius eum remiseritis.* Puto igitur hanc subscriptionem non satis consideratè adscriptam fuisse à quopiam, qui occasionem ex eo arripuerit quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat. Nam etiam & in Claromontano codice, & in Syra interpretatione non extat.

Ἰ Α Κ Ω Β Ο Υ Τ Ο Υ̃ Α Π Ο Σ Τ Ο Λ Ο Υ Ἐ Π Ι Σ Τ Ο Λ Ὴ καθολική.

EPISTOLA IACOBI APOSTOLI Catholica.

Κεφάλαιον α.

Ἰ Α Κ Ω Β Ο Σ Θεοῦ καὶ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς τ̃ ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν.

Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς περιπέσητε ποικίλοις·

Rom 5.3 Γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν.

Ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἔχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι, ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.

Εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος Θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.

CAP. I.

1 IACOBVS Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus dispersis, salutem.

2 Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties in tẽtationes varias incideritis:

3 *Illud* ‖scientes, explorationem fidei vestræ parere tolerantiam.

4 Cæterùm tolerantia opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, ita vt nihil vobis desit.

5 Quòd sicui vestrum deest sapientia, postulet à Deo qui dat *eam* omnibus benignè, nec exprobrat: & dabitur ei.

VETVS. CAP. I.

1 IACOBVS *Dei & Domini nostri Iesu Christi seruus, duodecim tribubus quæ sunt in dispersione salutem.*

2 *Omne gaudium existimate, fratres mei, quum in tentationes varias incideritis:*

3 *Scientes quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur.*

4 *Patientia autem opus perfectum habeat, vt sitis perfecti & integri, in nullo deficientes.*

5 *Siquis autem vestrum indiget sapientia, postulet à Deo qui dat omnibus affluenter, & non improperat: & dabitur ei.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Catholica, καθολική.* Id est, vniuersalis, quòd videlicet vni alicui vel homini, vel ciuitati, vel regioni non sit inscripta. Eadem est ratio sequentium epistolarum Petri, & primæ Iohannis, & illius quæ Iudæ inscribitur: quamobrem communi nomine *Catholicæ* dicuntur, vt rectè annotauit Græcus scholiastes. Itaque errore factum puto vt Canonicæ dicerentur. Nam si hoc epitheto dicamus distinctas esse ab aliis quarum legitima non esset auctoritas, causam non video cur Pauli epistolas minus oportuerit eo nomine comprehendi. Deinde, nusquam a Græcis ita inscribuntur. Postremò, quum de istius quæ Iacobo tribuitur, atque etiam de posterioris à Petro scriptæ auctoritate diu, à Latinis præsertim, sit dubitatum, non est probabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuisse. Syrus autem interpres hanc istarum epistolarum inscriptionem habet, Tremellio interprete, *Tres epistolæ trium Apostolorum, ante quorum oculos Dominus noster sese transformauit*, id est, *Iacobi, Petri, & Iohannis.* Alteram enim Petri, nec Iohannis secundam & tertiam, nec Iudæ epistolam Syri habere dicuntur pro Canonicis.

IN CAPVT I.

1 *Dispersis, ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ.* Id est, fidelibus omnibus Iudæis, cuiuscunque tribus sint, per orbem terrarum dispersis. quibus probabile est Iacobum Hierosolymis subsistentem misisse hanc epistolam per eos qui ex omnibus regionibus conuenire ad dies festos in vrbem consueuerãt. Nam additur etiam apud Syrum interpretẽ, *ἐν ἔθνεσιν, inter gentes.* Nota est autem ex historiis prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex dispersio. Quum igitur Apostoli, quocunque loco essent, Iudæos omnium primos compellarent, non immeritò Iacobus communem duodecim tribubus epistolam inscribit.

2 *Pro summo gau. &c. πᾶσαν χαρὰν.* &c. Rectè hinc auspicatur, quum & dispersos & fideles, id est, tum ab exteris tum à suis vexatos, alloquatur. Deinde obseruandũ est eum non modo æquo animo ferenda docere quæ Christi nomine vulnera imponuntur, sed etiam testari, incredibilis cuiusdam voluptatis argumentum sic nobis suppeditari. Itaque gaudio affici non aliud declarat quàm infrà versu 9, & Rom. 5. 3, *τὸ καυχᾶσθαι*, i. *gloriari.*

3 *Exploratione, τὸ δοκίμιον.* i. illud quo exploratur fides vestra, nempe multiplicem illam tentationem. Ita enim accipitur tentationis nomen hoc in loco, & infrà, versu 12. Distingue igitur *τῶν δοκιμῶν* & *τὸ δοκίμιον*, vt effectum à causa: sicut diximus Rom. 5 4.

4 *Opus perfectum habeat, ἔργον τέλειον ἐχέτω.* Crux veluti instrumentum est quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum est nostri in Christo consummatio. Perfectũ autem vocat quod re ipsa præstetur, & minimè * fucatũ, quo sensu תם [*tam*] apud Hebræos, & Integrum aliquid Latinis dicitur, & sic peccatum infrà ver. 15. dicitur *ἀποτελεσθείσαν*, quum re ipsa peragitur. & vers. 17. *τέλειον δόρημα*, & *τέλεια ἀγάπη* 1. Ioh 4 18.

5 *Sapientia, σοφία.* Sapientiam vocat doctrinæ illius, cuius mentio facta est, cognitionẽ, nempe quorsum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione sit capiendus: quã afflictionem non modo non docet, sed etiam oppugnat caro: vt

caro: vt necessariò sit à Deo petenda. Cognitionem autē intelligo quam con'equatur etiam res ipsa, quum opus fuerit. ¶ *Benignè*, ἁπλῶς. Vide 2.Corinth.8.2. Vulg. *Affluenter*, πλουσίως. Eras. *Simpliciter.*

Αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

Μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ Κυρίου·

Ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ.

Καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ·

Ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ· ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται.

Ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

Μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν· ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ Κύριος τοῖς ἀγαπῶσι αὐτόν.

Μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, Ὅτι ἀπὸ τοῦ Θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ Θεὸς ἀπείρασός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.

Ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος.

Εἶτα ἡ ἐπιθυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν· ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον.

Μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί.

6 ‖Sed postulet cum fide, nihil disceptans: nam qui disceptat, similis est fluctui maris qui vētis agitatur & iactatur.

7 Non enim existimet homo ille se quicquam accepturum à Domino:

8 *Vt qui sit* vir animo duplici, & inconstans in omnibus viis suis.

9 Porro frater qui est humilis conditionis, glorietur in sublimitate sua.

10 Contrà, qui diues est, in demissione sui: ‖quoniam veluti flos herbæ pręteribit.

11 Nam *vt* exortus est sol cum æstu, arefecit herbam, & flos illius decidit, & spectabilis decor ipsius periit: ita & diues in viis suis marcescet.

12 ‖Beatus *est* vir qui tolerat tētationem: quoniam quum probatus fuerit compertus, accipiet coronam vitæ, quam promisit Dominus iis qui diligunt eum.

13 Nemo quum tentatur, dicat à Deo tentor. nam Deus tentati malis non potest, nec quenquam tentat.

14 Sed vnusquisque tentatur, dū à propria cupiditate abstrahitur & inescatur.

15 Deinde cupiditas, posteaquam concepit, parit peccatū: peccatū verò peractum gignit mortem.

16 Ne errate, fratres mei dilecti.

6 *Postulet autem in fide nihil hæsitans: qui enim hæsitat, similis est fluctui maris qui à vento mouetur & circunferitur.* Matt 7 7 mar 11.24 luc 3.9 ioh. 14.13, & 16. 23

7 *Non ergo æstimet homo ille quòd accipiat aliquid à Domino.*

8 *Vir duplex animo incōstans est in omnibus viis suis.*

9 *Glorietur autem frater humilis in exaltatione sua:*

10 *Diues autem in humilitate sua: quoniam sicut flos fœni transibit.* Eccl.14.28 esa 40.6 1.pet. 1.14

11 *Exortus est enim sol cū ardore, & arefecit fœnū, & flos eius decidit, & decor vultus eius deperiit: ita & diues in itineribus suis marcescet.*

12 *Beatus vir qui suffert tentationem: quonia quū probatus fuerit, accipiet coronam vitæ, quam repromisit Deus diligentibus se.* Iob.2.17

13 *Nemo, quum tentatur, dicat quoniā à Deo tentatur. Deus enim intentator malorum est: ipse autem neminem tentat.*

14 *Vnusquisque verò tentatur, à concupiscētia sua abstractus & illectus.*

15 *Deinde concupiscentia quū conceperit, parit peccatum: peccatum verò quū consummatum fuerit, generat mortem.*

16 *Nolite itaque errare, fratres mei dilectissimi.*

6 *Nihil disceptans*, μηδὲν διακρινόμενος. i. Ambigens, de Dei potētia vel voluntate verbo ipsius testata, vt licet videre in Abrahámo credentium patre, Rom. 4 20. Vide etiam Matth. 21.

8 [*Vt qui sit*] *vir*, Ἀνὴρ. Sub. ὤν. quod perspicuitatis causa expressi. ¶ *In omnibus viis suis*, ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו, [*bechol derachau*] id est, cogitatis & factis suis omnibus. Virum autem δίψυχον vocat eum qui habet cor & cor, vt loquūtur Hebrei, nempe vel simulatorem, vt qui aliud ore loquatur aliud intus sentiat, vel eum potius, hoc in loco, qui animi incertus modo in hanc, modo in illam partem inclinet: neque dat operam vt in vera religione stabiliatur: cuiusmodi multos fuisse Iudæos sub promulgati Euangelij initia dubium non est: quod nostris etiam temporibus ad Euangelicæ lucis quasi renascentis exortum, nimium multis euenit.

9 *Qui est humilis conditionis*, ὁ ταπεινός. Puta vilis & pauperculus quod ad facultates attinet. Aliud enim est ταπεινὸς quàm ταπεινόφρων. Idcirco periphrasin quæsiui, quòd humilium nomine solēat communi quodam abusu ταπεινόφρονες intelligi. Opponitur autem abiectæ apud homines conditioni sublimitas illa Filiorum Dei, cuius participes sunt omnes credentes.

10 *In demissione sui*, ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ. Id est, sese demisse gerendo. quum soleant diuitias comitari fastus & inferiorum contemptus. Itaque ταπείνωσις hic accipitur pro ταπεινοφροσύνης effectu, quem Vulg non satis Latinè *Humilitatem* vertit.

11 *Nam* [*vt*] *exortus est sol*, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Vulg. ad verbum, *Exortus est enim sol*, &c. Est autem hoc dicendi genus è medio, significante præterito perfecto summā in peragenda re quapiam celeritatem, vt si Gallice dicas, *Le soleil n'est pas plustost leué qu'il a fené l'herbe*, &c. Eadem phrasis occurrit infrà vers. 23. ¶ *In viis suis*, ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו [*bechol derachau*] i. ita vt diues est ac iudicio suo beatus, marcescet cū suo illo splendore: quo Hebraismo nihil frequentius occurrit, vt viæ nomine significetur quicquid aliquis vel animo designat, vel facit. Erasmus suspicatur legendum potius πορείαις, i. (inquit) *In abundantia.* Ego neque vsquam inueni ita scriptum, neque memini Græcum illud vocabulum vsquam legere. Dicūt enim Græci potius εὐπορίαν, cui opponitur ἀπορία.

12 *Tentationem*, πειρασμόν. Id est, res aduersas quibus exploratur à Domino, vt suprà, versu 2. ¶ *Quum probatus compertus fuerit*, δόκιμος γενόμενος. Vulgata, *Quum probatus fuerit*, non expressa Apostoli sententia. Neq; enim coronantur quicūque probationi siue examini subiciuntur. Vide 1.Cor.11,19.

13 *Malis*, κακῶν. Id est, peccatis, siue pravis motibus.

15 *Peccatum*, ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale vocant, quod quum à radice (id est, à cupiditate) prodeat, necesse sit autem fructum & arborem eiusdem esse indolis ac naturæ, consequitur & ipsos primos motus, peccati nomine generalius accepto censeri, sicut copiosè expositum est Rom. cap. 5, & aliis multis locis.

Πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα.

17 * Omnis donatio bona, & omne perfectum donum est supernè, descendens à Patre luminum, apud quē non * inest transmutatio, * aut conuersionis obumbratio.

17 *Omne datum optimum, & omne donum perfectū, desursum est, descendens à Patre luminū, apud quem non est transmutatio, nec vicissitudinis obumbratio.*

Βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων.

18 *Is* * quia voluit, * progenuit nos sermone veritatis, vt essemus * primitiæ quædam suarum creaturarum.

18 *Voluntariè genuit nos Verbo veritatis, vt simus initium aliquod creaturæ eius.*

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν.

Prou. 17. 27

19 * Itaque, fratres mei dilecti, ‖ sit omnis homo velox ad audiendum, tardus ad loquēdum, tardus ad iram.

19 *Scitis, fratres mei dilectissimi. Sit autem omnis homo velox ad audiendū, tardus autem ad loquendum, & tardus ad iram.*

Ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς, δικαιοσύνην Θεοῦ οὐ κατεργάζεται.

20 Nam ira viri * iustitiam Dei non exequitur.

20 *Ira enim viri iustitiam Dei non operatur.*

Διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν.

21 Quapropter abiectis omnibus sordibus * & excremento malitiæ, cum lenitate recipite * insititium illum sermonem, qui potest seruare animas vestras.

21 *Propter quod abiicientes omnem immunditiam & abundantiam malitiæ, in mansuetudine susciptite insitū verbū, quod potest saluare animas vestras.*

Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτοὺς.

Matt. 7.21 Rom.2.3

22 * ‖ Reipsa verò præstate sermonem: nec estote auditores solùm * falsò ratiocinando fallentes vosmetipsos.

22 *Estote autem factores Verbi, & non auditores tantùm, fallentes vosmetipsos.*

Ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ.

23 Nam siquis audit sermonē, & eum non præstat, is similis est viro consideranti faciem suam * natiuam in speculo.

23 *Quia siquis auditor est Verbi, & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo.*

Κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν.

24 * Nam simulatque consideranit seipsum abiit, & statim oblitus est qualis esset.

24 *Consideranit enim se, & abijt, & statim oblitus est qualis fuerit.*

---

* 17 *Omnis donatio*, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσιν & δώρημα sic distinguo, vt donationem ab ipso dono. Vulgata, *datum* & *donum* vt synonyma interpretatur. Videtur autem istis adiunctis epithetis Iacobus dona spiritualia, & nobis nonnisi in Christo communicata, ideóque verè bona & perfecta, id est, minimè fucata sed firma & solida, iis donis opponere, quæ licet & ipsa sint Dei benignitati accepta ferenda, tamen vmbratilia sunt & euanescunt, sicut etiam à naturalibus mediis causis pendent, ab iis benedictionibus distinguenda, quas Paulus εὐλογίας πνευματικὰς vocat, Eph.1.3. Vulg. pro ἀγαθὴ legit ἄριστη, *optimum*: quam lectionem maxime probarim. ¶ *A Patre luminum*, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Id est, ab eo qui fons est & auctor istius lucis siue notitiæ. Sic enim Patris nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro auctore, vt Gen.4.20, & alibi sæpe. * Et sic quoque Plutarchus Romulum vocat Romæ patrē, id est, conditorem. ¶ *Inest*, ἔνι. Id est, ἔνεστι. non pro Licet, sed pro ὅτι *Est*, vt in illo Aristoph. in Pluto, ἔνι κίνδυνος ἐν τῷ πράγματι. Nam etiam in vno manuscr. codice legimus ἔστι, vt legit Syrus & Vetus Latinus interpres. ¶ *Aut conuersionis obumbratio*, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Pergit in metaphora. Sol quippe pro varia ac multiplici conuersione, nunc apparet, nunc disparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc recedit. Inde variæ non tantùm mensium, sed etiam dierum ac horarum intemperies. At Dei voluntas eadem semper est, & quòd quædam nobis in malum cedunt, non Dei sed nostro fit vitio. Vulgata τροπὴ maluit *Vicissitudinem* interpretari, quod non penitus conuenit, si vocem ipsam spectes.

18 *Quia voluit*, βουληθεὶς. Hoc est quod Paulus solet εὐδοκίαν dicere, id est, *gratuitam beneuolentiam*, quæ fons est nostræ salutis. Suppleuimus autem pronomen *Is*, necessariò, quòd etiam expressit Syrus interpres. Sed in vno manuscr. exemplari legimus βουληθεὶς γὰρ, *Volens enim*. ¶ *Progenuit*, ἀπεκύησεν. Alludit ad nostram adoptionem, cuius facti sumus per fidem participes, vt Iohann.1.12 & 13. Fides autem est ex auditu Verbi, Rom.10.17. Ideo etiam dicuntur ministri filios gignere, sed quatenus Dei instrumenta, vt 1.Corint.4.15, & Gal.4.19, & Philem.10. ¶ *Primitiæ quædam*, &c. ἀπαρχήν τινα, &c. Id est, sacræ cuiusdam oblationis instar, ex reliquorum hominum aceruo selectæ. Alludit igitur ad Legis ritum.

19 *Itaque*, ὥστε. Vulgata, *Scitis*, Legit enim ἴστε, sed mendosé.

20 *Iustitiam Dei*, δικαιοσύνην Θεοῦ. Id est, quod præscribit Deus. Alioqui sæpe apud Paulum iustitia Dei longè alia significatione accipitur, vt diximus Rom.1.17.

21 *Et excremento*, καὶ περισσείαν. Vulgata, *Et abundantiam*, non expressa Iacobi sententia. Erasmus, *Redundantiam*, ne sic quidem satis recté. ¶ *Insititium*, ἔμφυτον. Id est, qui inseritur & plantatur, ministrorum videlicet opera, qui plãtant & rigant. Similis metaphora occurrit 1.Corinth. * 3.16. Lenitatem verò appellat modestiam, & quicquid ferociæ altísque illis spiritibus opponitur, vt Esa.57.15. Sic Paulus ille ferox Pharisæus humi prosternitur, ac demum cicuratus respondet, Quis es Domine? Cæterùm quo instrumento recipitur Sermo? nempe fide: cui indiuiduo vinculo connexus est amor Dei ac proximi, vt tota Scriptura docet. Hæc igitur vnà connectit Apostolus in disputatione proximè sequente.

22 *Reipsa verò præstate sermonem*, γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου. Vulgata, *Estote autem factores Verbi*. Erasmus, *Sitis autem effectores Sermonis*. Ego studui magis perspicuè loqui.

¶ *Falsò ratiocinando fallentes*, παραλογιζόμενοι. Huius fallaciæ periculosissimæ laqueis sese & alios inuoluunt, tum * qui in dogmatibus religionis principia adstruendæ veritatis aliunde quàm ex sacris literis & analogia articulorum fidei petunt, tum qui in argumentando, alij quidem per imperitiam, neque doceri sese sustinentes, alij verò manifesta improbitate, sophisticen exercent. Vide Coloss.2.4.

23 *Natiuam*, τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Id est, qualis est nata, *sa face naturelle*. quod non legit Syrus interpres: mihi verò videtur istud adiectum vt intelligamus sumptam esse translationem ab iis qui externam duntaxat faciem suam in speculis contemplantur. Sed præterea alludit Apostolus ad natiuam illam maculam, cui opponitur puritas, ad quam renascimur: cuius etiam viuam imaginem spectamus in Lege Dei potius depictam quàm descriptam.

24 *Nam simulatque consideranit*, &c. κατενόησε γὰρ, &c. Vide suprà vers.12. *

25 *Intro-*

Ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται.

Εἴ τις δοκεῖ θρησκὸς εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλιναγωγῶν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

Θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί, αὕτη ἐστὶν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου.

Κεφάλαιον β.

Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωπολημψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης.

Ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι·

Καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, Σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, Σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου·

Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν;

25 At is qui introspexerit in perfectam illam Legem libertatis, & permanserit *in ea*, quia non fuerit auditor obliuiosus, sed effector operis, is *inquam*, beatior erit in opere suo.

26 Siquis videtur religiosus esse inter vos, non frænans linguam suam, sed suum ipsius cor seducens, huius vana est religio.

27 Religio pura & immaculata apud Deum & Patrem, hæc est, inuisere orphanos & viduas in afflictione ipsorum, & immaculatum sese seruare à mundo.

CAP. II.

1 FRatres mei, ne cum respectu personarum habete fidem Domini nostri Iesu Christi gloriosi.

2 Nam siquis in cœtum vestrũ ingrediatur, aureum gestãs annulum, veste splendida, ingrediatur autem & pauper cũ sordida veste:

3 Et respexeritis ad eum qui vestem gestat splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hîc pulchrè: pauperi vero dicatis, Tu sta illic, aut sede hîc subter scabellum meum:

4 Nónne discrimen feceritis apud vos, & facti fueritis iudices peruersè deliberantes?

25 *Qui autem perspexerit in Legem perfectam libertatis, & permanserit in ea, non auditor obliuiosus factus, sed factor operis, hic beatus in facto suo erit.*

26 *Siquis autẽ putat se religiosum esse, non refrænãs linguam suam, sed seducẽs cor suum, huius vana est religio.*

27 *Religio munda & immaculata apud Deum & Patrem, hæc est, visitare pupillos & viduas in tribulatione eorum, & immaculatum se custodire ab hoc seculo.*

CAP. II.

1 *FRatres mei, nolite in personarum acceptione habere fidem Domini nostri Iesu Christi gloriæ.* Leuit 19 15 deut 1. 17, & 16. 19 prouerb. 24 23 eccl. 42 2

2 *Etenim si introierit in conuentum vestrum vir aureum annulum habens, in veste candida: introierit autem & pauper in sordido habitu:*

3 *Et intendatis in eum qui indutus est veste præclara, & dixeritis ei, Tu sede hic bene: pauperi autem dicatis, Tu sta illic, aut sede sub scabello pedũ meorum:*

4 *Nónne iudicatis apud vosmetipsos & facti estis iudices cogitationum iniquarum?*

---

25 *Introspexerit*, ὁ παρακύψας. Translatio sumpta est ab iis qui non obitet aliquid aspiciunt, sed prono etiam corpore oculos admouent, vt rem omnẽ propius cognoscant. Vulg. *Perspexerit*. Eras. *Prospexerit*. Vide Luc. 24. 12. ¶ *Perfectam*, τέλειον. Quid ergo? dupléxne est Dei Lex? Mihi quidem hic videtur Ceremonialis illa Lex, in cuius externa obseruatione hærebant ex primariis plerique, (vt illis passim post prophetas exprobrat Christus,) opponi Legi ἀθανάτῳ, quæ veram iustitiæ normam ostendat, in quam vtpote perennem & immutabilem, intueri nunc quoque nos oporteat. Additur autem Libertatis nomen nõ dissimili ratione, non videlicet quòd nos liberet Lex à maledictione, sed quoniam nonnisi per filium à seruitute liberatis conuenit, quibus iam non est onus seu iugum impositum Ceremonialis illius Legis, (sicut loquitur Petrus Act. 15. 10) imò quos ne Moralis quidem Lex vt seruos sub metu retinet, sed Spiritus Dei ad voluntariam obedientiam format. ¶ *Permanserit*, [*in ea*] παραμείνας. Syrus & Vetus Latinus interpres legerunt παραμείνας αὐτῷ, sub. νόμῳ. Sed quid si neque οὕτω, interposita distinctione, neque αὐτῷ, sed οὕτως legamus, nempe, *Permanserit ita?* Nolim tamẽ quicquam ex coniectura mutare, & οὕτω verti, vt per epanalepsin repetitum, quod tamen priore loco deest in vno manuscr. codice. ¶ *In opere suo*, ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ. Id est, ita se gerens. Nam ex effectis demum agnoscitur fides, vt arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides vna Christum apprehendit: vnus Christus factus est nobis sapientia, iustitia, sanctificatio & redemptio à Patre, qui nos gratis in ipso elegit ab æterno.

26 *Suum ipsius cor seducens*, ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ. Garrulitatis, maledicentiæ, petulantiæ, ac cęterorum vitiorum in loquendo fons est *Seipsum non nosse*. Itaque deceptionem suiipsius vocat sinistrum de se iudicium eorum qui φιλαυτίᾳ laborant. Eras. *Aberrare sinit cor suum*, non expressa Apostoli sententia.

27 *Religio*, θρησκεία. Non enumerat omnia veræ & sinceræ charitatis officia, sed duo tantùm commemorat in quibus refulget gratuita liberalitas: quia videlicet ab afflictis nulla expectatur merces. Quid si verò Iacobus hodie illos cerneret qui ementito ipsius nomine Iacobipetæ vocantur? Non eos procul à se ad familias suas alendas, ad pupillos, ad viduas ablegaret? ¶ *Apud Deum & Patrem*, παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί. Id est, *apud Deum qui Pater noster est*. ¶ *Inuisere*, ἐπισκέπτεσθαι. Id est, curare & pro virili subleuare. Ita enim accipitur verbũ פקד [*pakad*] apud Hebræos.

IN CAPVT II.

1 *Cum respectu personarum*, ἐν προσωπολημψίαις. Quid vocetur προσωπολημψία, & quatenus dãnetur, diximus Mar. 12. 14. ¶ *Fidem Domini*, τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου. Id est, ne fidẽ, quæ Christo Iesu habetur, putetis cum personarum respectu posse conciliari. Sunt enim hæc prorsus repugnantia.

¶ *Gloriosi*, τῆς δόξης. Hoc coniungit cum Κυρίου: neque verò temere hoc est additum. Vnde enim iste personarum respectus? nempe quia non cogitamus quæ sit Christi gloria. Neminem enim aspernaremur, imò veneraremur omnes eos in quibus Christus habitat, nec nos sineremus stultis carnis iudiciis transuersos rapi. Vulg. ad verbum, *Gloriæ*, seruato Hebr. Eras. *Ex opinione*, quod non video quî possit Græcis cõuenire: quanuis δόξα fatear interdum pro *opinione* poni.

3 *Pulchrè*, καλῶς. Id est, honesto & honorifico loco. Vulg. & Erasmus, *Bene*.

4 *Nónne discrimen*, &c. οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς. Nónne (quod minimè oportuit) hoc modo apud vos vnum alteri præferendum iudicastis? Hoc enim declarat τὸ διακρίνεσθαι, actiua significatione vt Iudæ vers. 22. quãuis aoristo priori passiuo, quod rarissimũ est: & οὐ cõiunctio ex Hebræorum idiotismo redundat. Vulgata, *Nónne iudicastis apud vosmetipsos?* multo sanè rectius quam Erasmus, qui conuertit, *Et non diiudicati estis in vobisipsis*. Quid si verò accipias τὸ διακρίνεσθαι pro κατακρίνεσθαι, id est, *damnari*: vt sit sententia, istos sua ipsorum conscientia damnari? Ad me quidem quod attinet, τὸ διακρίνεσθαι in ea significatione nunquam

legi, & nostram etiam interpretationem eo etiam confirmari puto quòd infrà 3. 17, cœlestem sapientiam ἀδιάκριτον vocat. ¶ *Ter autè deliberantes*, διαλογισμῶν πονηρῶν. Antè reprehenderat quòd vnum alteri prætulissent. atqui hoc per se nō videtur vitiosum: neque sanè vitiosum est, quum Deus ita gradus distinxerit vt satis appareat non parem esse omnium dignitatem. Ideo proposuit hypothesin in qua prorsus eluceat quænam προσωπολημψία damnetur, ea videlicet quæ falsum pro vero discrimen sequatur, deinde in quo non seruetur modus, postremò cuius non sit rectus finis. Hæc verò peccata satis ostendunt quò tandem spectent omnia: nempe vt ineatur diuitis gratia. Interim iacet pauper (quantumuis pius, doctus) egens: diues impius, indoctus, omnibus copiis redundans, splendidè accipitur. Itaque à peruersæ cogitationis iudice peruersum fit iudicium. Ergo (vt ad rem redeam) Iudex peruersarum cogitationum, ex Hebræorum idiotismo, significat Iudicem non rectè affectum, sed qui iniqua moliatur. quē Hebraismum, quanuis ambiguum, Vetus interpres & Erasmus seruarunt.

Ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, οὐχ ὁ Θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;

Ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;

Οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς;

Εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφήν, Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν, καλῶς ποιεῖτε.

Εἰ δὲ προσωπολημπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.

Ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσῃ, πταίσῃ δὲ ἐν ἑνὶ, γέγονε πάντων ἔνοχος.

Ὁ γὰρ εἰπὼν, Μὴ μοιχεύσῃς, εἶπε καὶ, Μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δὲ, γέγονας παραβάτης νόμου.

Οὕτω λαλεῖτε καὶ οὕτω ποιεῖτε ὡς

Num. 20. 17, & 21. 22

5 Audite fratres mei dilecti, nónne Deus elegit pauperes mundi huius *vt fierent* diuites fide, & hęredes regni quod promisit iis qui ipsum diligent?

6 At vos contumelia affecistis pauperem. Nónne diuites per tyrannidem opprimunt vos, & trahunt vos ad tribunalia?

7 Nónne blasphemant præclarum illud nomen à quo estis cognominati?

8 Si modo Legem regiā præstatis secundum Scripturā, Diliges proximum tuum vt teipsum, bene facitis:

9 Sin verò personam respicitis, peccatum cōmittitis, & redarguimini à Lege veluti transgressores.

10 Quisquis enim totam Legem seruauerit, offenderit autem in vno, omnibus tenetur.

11 Nam qui dixit, Ne mœcheris, dixit etiam, Ne occidas. Quòd si non fueris mœchatus, occideris autē, factus es transgressor Legis.

12 Ita loquimini & ita facite, vt

5 *Audite fratres mei dilectissimi, nónne Deus elegit pauperes in hoc mundo diuites in fide, & hæredes regni quod repromisit Deus diligentibus se?*

6 *Vos autem exhonorastis pauperem. Nónne diuites per potentiam opprimunt vos, & ipsi trahunt vos ad iudicia?*

7 *Nónne ipsi blasphemāt bonum nomen quod inuocatum est super vos?*

8 *Si tamen Legem perficitis regalem secundū Scripturam, Diliges proximū tuum sicut teipsum, bene facitis:*

9 *Si autem personas accipitis, peccatum operamini, redarguti à Lege quasi transgressores.*

10 *Quicunque autem totā Legem seruauerit, offendat autem in vno, factus est omnium reus.*

11 *Qui enim dixit, Non mœchaberis, dixit &c, Nō occides. Quòd si non mœchaueris, occidas autem, factus es transgressor Legis.*

12 *Sic loquimini, & sic facite*

---

5 *Pauperes mundi huius*, τοὺς πτωχοὺς τοῦ κόσμου τούτου. Id est, tenues, inopes, & (si mundi iudicium spectes) omnium hominum abiectissimos. Ita ostenditur illius iudicij peruersitas. ¶ *Vt [fierent] diuites*, πλουσίους. Sub. להיות [*lihioth.*] id est τοῦ εἶναι, vel τοῦ γενέσθαι. Nec enim eligimur iam sancti & hæredum ius adepti, sed contrà datur ab æterno electis fides & hęreditas, vt aduersus Pelagianos inculcat Augustinus ex Eph. 1. 4. Rectè verò prępositi dilectioni fidem, & fidei electionem. Similem autem ellipsin habes Rom. 8. 29.

6 *Per tyrannidem opprimunt*, καταδυναστεύουσιν. Vide Act. 10. 38. Ostendit autem Apostolus his verbis, omni quoque iudicio carere qui suos carnifices tanto in pretio habeant vt præ iis pauperes Domini etiam despiciant. Sed meminerimus hic agi de diuitibus huius seculi, non de sanctis: & haberi temporis rationem quo scripta est hæc epistola, quum Iudæi in dispersione, præsertim Christum amplexi, à peruicacibus aliis prophanos magistratus & potentes cæteros irritantibus miris modis vexarentur, vt in Actis Apostolicis scribitur non vno loco.

7 *A quo estis cognominati?* τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς; Vulg. & Eras. ad verbum, *Quod inuocatum est super vos.* Est autē Hebraica prorsus dicendi formula, vt quum dicitur Patris nomen super filios inuocari, Gen. 48. 16, & mariti super vxorem, vt Esa. 4. 1.

8 *Si modo*, εἰ μέντοι. Vel, vt Vulg. *Si tamen.* Cæterùm vlcus attingit. Poterant enim isti prætexere se hoc officij præstare quantumuis indignis. Atqui, inquit Iacobus, Lex est regia, id est, sine vllis diuerticulis, & quasi viæ regiæ instar omnibus patens, omnes proximi nomine comprehendens quos officio tuo iuuare possis. Quī fit ergo vt diuitē ita excipias, pauperem asperneris? Nam hic certè meliore etiam ratione possit proximus videri, nedum vt illi diuitem anteponas. Hoccine verò est via regia incedere? Assentior igitur doctissimo interpreti, qui Legem regiam perinde ac viam regiam dici existimat, prouerbiali quadam loquendi formula. Viam autem regiam dicit Moses, Num. 21. 22, דרך המלך [*derech hammelech,*] quam vulgò etiam vocamus *le grand chemin*, quæ obliquis viarum diuerticulis opponitur. Syrus interpres βασιλικὸν accipit pro τοῦ Θεοῦ, id est, *Dei*, qui per antonomasiam *Rex* vocetur, ac proinde à cuius vt αὐτοκράτορος mandatis deflectere nullo modo liceat: cui viæ Dei, id est, cuius Legis obseruationi opponitur προσωπολημψία, quasi via non à Deo posita, sed ab hominibus peruersè iudicantibus excogitata. Sed requiro locum in quo Deus sic absolutè, i. sine adiectione Rex appelletur.

10 *Omnibus*, πάντων. Quid igitur? an peccata paria sunt, aut æquè reus est qui vnum caput violauit, atque is qui singula? Minimè verò: sed etiamsi vnum apicem Legis trāsgrediaris, etsi non Totū Legis, tamen Totam Legē transgressus es, violata videlicet Legislatoris maiestate, quāuis nō pari crimine teneantur omnes qui Legē violāt. Vbi igitur partialis illa iustitia quā stabilire volūt sophistæ? Sed quorsum hæc Iacobus? nempe vt istorū detegat hypocrisin qui ex Legis præceptis seligebant quod libuisset, & præclarè sibi videbantur hoc modo Legem præstare: vt si iudex ex tribus conuictis adulterij duos puniens, vnum absoluens, aut adulterum quidem puniens, sed homicidæ parcens, putarit se officio suo egregiè defunctum.

12 Pro-

διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.	per legem libertatis iudicãdi.	*sicut per legem libertatis incipientes iudicari.*
Ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.	13 Nã dãnatio absque misericordia *erit* ei qui non præstiterit misericordiã: & gloriatur misericordia aduersus dãnationẽ.	13 *Iudicium enim sine misericordia illi qui non fecerit misericordiam: superexaltat autem misericordia iudicium.*
Τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;	14 Quæ vtilitas, fratres mei, si fidem dicat aliquis habere se, opera verò non habeat? num potest fides illa eum seruare?	14 *Quid proderit, fratres mei, si fidem quis dicat se habere, opera autem non habeat? nunquid poterit fides saluare eum?*

12 *Per Legem libertatis*, διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus suprà, 1.25. Additum autem est hoc epitheton admodum appositè. Quum enim per filium liberati simus, multo meliore iure à nobis requiret Dominus iustitiæ fructus quam ab iis qui sub Legis peccati tyrannide manserunt: quanuis & isti meritò per Legem cordibus suis inscriptam damnentur, vt dictum est Rom. 2. 12. Id autem ita futurum apparet etiam ex iudicij formula quæ præscripta est Mat. 25, & ex eo quod sæpe repetitur, fore vt vnusquisque ex operibus suis iudicetur. minimè id quidem quasi meritis sanctorum quæ nulla sunt apud Deum, salus rependatur, quæ vni in Christo gratiæ per fidem apprehensæ accepta fertur: sed quia ex fide adiudicabitur salus, de fide iudicabitur ex ipsius effectis. Itaque hæc causa est cur nunc Iacobus in hanc disputationẽ ingrediatur, vt veram fidem à falsa distinguat.

13 *Misericordiam*, ἔλεος. Id est, Qui durus & asper aduersus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durum quoque ac seuerum iudicem Deum experietur, vt Matth. 25. 42, & deinceps. Item 6. 15. ¶ *Et gloriatur misericordia aduersus damnationem*, καὶ κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poscit, opinor, oppositio superioris membri, vt misericordiam erga proximum hîc quoque consideremus. Sicut ergo dixit fore vt absque misericordia damnẽtur qui misericordes non fuerint, ita nunc dicit misericordes non modò non reformidaturos damnationem, sed etiam illi quodammodo insultaturos. Quînam id verò? quia nimirum erga misericordes erit Deus misericors, vt Mat. 5. 7, & 25. 37. Id autem etiam ostendit ipsa antithesis. Nam si absque misericordia damnabuntur non misericordes, & ex misericordia absoluentur misericordes: hinc consequitur non aduersus ipsum iudicem habituros misericordes de quo glorientur, sed de quo gratias agant, vt Matth. 25. 37, Rom. 4. 2: verùm aduersus mortem, peccatum, diabolum. Hæc enim est damnatio cui insultabunt ij quorum fides ex charitatis officiis coram Deo emicabit, vt Rom. 8. 31. 33. 34, & 1. Cor. 15. 55. Syrus interpres legit κατακαυχᾶσθε, *Gloriemini*, siue *Extollimini*: quod non video quînam cohæreat nisi addatur particula δὲ, & hoc accipiatur hortandi modo.

14 *Quæ vtilitas*, τί τὸ ὄφελος. Quia non alium locum fortius vrgent sophistæ, vt gratiam Dei euertant, adeo quidem vt à nonnullis ob eam causam hæc epistola prorsus repudietur, tanquam sanæ doctrinæ repugnet: conabor & ego paucis hunc locum illustrare, vt eum neque pro sophistis facere, neque quicquã à sana ac vera gratuitæ iustificationis doctrina alienum cõtinere, liquidò appareat. Spectandus est igitur in primis Apostoli scopus. Disseruerat aduersus eos qui videri volunt sanctè viuere, quũ tamen sint προσωποληπται, & falsam sanctimoniẽ laruam iis detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Euangelicæ induentes Fidei nomine, ita in ea re acquiescũt acsi propterea essent omnium hominum iustissimi: quum interim tota ipsorum vita sceleribus scateat, nedum vt charitatem exerceant. Hunc, inquam, esse Apostoli scopum ita manifestũ est vt ne sophistas quidem ipsos hoc inficiaturos existimem. Nunc consideremus quomodo aduersus istiusmodi homines fuerit disputandum. Paulus ad Romanos præsertim & ad Galatas scribens, in eo totus est vt nos doceat, fide absque operibus, siue in Christo, gratis iustificari. Quamobrem? quia nimirum cum iis contendebat qui merita sua vel pro gratia substituebant, vel cum gratia coniungebant. Oportuit ergo in primis disputare de iustificationis ratione, quum ipsi falsas causas pro vera substituerent. Aduersus istos autem sicut contraria prorsus est controuersia, ita etiam contrario prorsus ordine disputandum fuisse res ipsa ostendit. Nam illi operum iustificationem stabiliebant, isti non operũ modò iustificationem sed ipsa etiã opera tollebant. Sicut ergo aduersus illos ita defenditur gratuita iustificatio ex fide vt opera ipsa bona nõ tollantur, sed iustificandi vis illis detrahatur: ita hoc in loco quis nõ videt contraria prorsus ratione opera ita stabilienda fuisse, non vt iustificandi vis illis tribueretur, sed vt vera iustificatio ex illis tanquam effectis colligeretur? Dicam planius. Illic de causa quæstio est: hîc verò de effectis. Illic à causa ad effecta descẽditur: hîc ab effectis ascẽditur ad causam. Illic quæritur quomodo iustificemur: hîc quomodo iustificati fuisse intelligamur. Illic excluduntur opera, tanquã iustificationis causa: hîc stabiliuntur tanquã iustificationis effecta. Illic negantur opera præcedere iustificãdos: hîc dicuntur iustificatos consequi. Quorsum enim aduersum istos probares nos nõ iustificari operib⁹, qui opera ne vt testimonia quidẽ iustitiæ requirebant, nedum vt plus illis quàm par esset tribuerẽt? Quæ quum ita sese habeant, quis non videt quàm miserè hallucinentur sophistæ, quum perinde Iacobum conantur cũ Paulo cõciliare acsi vterque de causis iustificationis quæreret? Hinc peruersa illa distinctio operum moralium & cæremonialium: quasi hæc duntaxat excludantur apud Paulum. quam tamen explicationem August. lib. De spiritu & litera diserte refutauit. Hinc ergo ad aliam distinctionem peruentum est, operum præcedentium fidem & consequentium, quasi illa tantùm excludat Paulus, & quidem non simpliciter, sed certo duntaxat respectu, quum & ipsa sint (vt aiunt) præparatoria merita ex congruo. Hinc deformis illa distinctio fidei formatæ & informis. in quo etiam produnt quàm acuti sint dialectici, qui qualitatem faciant alterius qualitatis formam. Hinc illa non modò falsa sed etiam ridicula explicatio verbi Iustificari, quasi fide iustificari sine operibus, idem declaret atque fide absque operum præcedentium meritis, aptum fieri ad merendum vitam æternam, ex gratię & liberi arbitrij cõcursu. Neque verò id mirum est accidisse, quum disputationis scopũ non tenerent. Hactenus igitur de scopo: nunc de tractatione dicamus, in qua & ipsa non minus infeliciter sunt versati. Ac primùm quidem ipsorum errores indicabimus, deinde germanam explicationem aperiemus. Possunt autem hi errores ad tria præcipua capita reuocari. Nam neque quid sit Fides hoc in loco, neque quid sit Iustificari, neque etiam quomodo æstimandum sit Operũ nomen intelligunt: quia quid illud sit de quo quæritur ignorãt. Fidem igitur vtrobique id est tum apud Paulum tum apud Iacobum, putant eandem designari, nempe qua credimus Deum esse, addo etiam, Christum esse Dei Filium, & vera esse quæ in vtroque fœdere sunt præscripta. Atqui si hoc illud est quod Paulus fidem vocat, quid impedit quominus diabolus possit fidelis dici. Nec enim potest fidelis nomen illi detrahi qui fidem habeat, præsertim quum isti affirment fidem sine charitate esse posse. Quid verò? quo iure infideles dicentur quicunque hanc fidem habuerint, etiamsi omnibus sceleribus sint cooperti? Præterea veram fidem esse Spiritus sancti donum aduentitiũ an audebunt inficiari? Tribuatur ergo Spiritus sancti gratia ipsis etiã diabolis: aut, quum ista falsissima sint ac blasphema, multo aliã esse fidẽ fateamur, à quo soli filij Dei fideles nominantur (quã suprà 1. 6, requiri dixit idem noster Iacobus in iis qui rite precantur, & cui vni Paulus iustificationem ac sanctificationem, vt instrumentali causæ, tribuit) ab ea quæ mox ipsis etiam diabolis cõceditur. Venio ad alterum errorem. Iustificari putant idem declarare atque inhærente qualitate aliqua iustũ fieri, ideóque iustificationem volunt ab operibus manare. Atqui nos paulo antè manifestis argumentis probauimus nõ quæri hoc in loco quomodo iustificemur, (hoc. n. non Iacobus tractat, sed Paulus) sed quis verè se possit iustificatum dicere, ísne

qui nudam illam fidem iactat, an verò qui ex operibus fidem suam potest demonstrare? Deinde vt de imputata iustitia dicamus hoc loco, quis vnquã existimasset ita posse ineptire homines vt dicerent bonos fructus efficere vt bona sit arbor, ac non potius bonam prius arborem esse oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minus absurdum est ac ineptum quàm si quis causam ab effectis gigni existimaret. Superest tertius error in operũ vocabulo explicando, qui quidem est ex primo procreatus. Nam quia fidem illam de qua Paulus disserit, putarunt hoc in loco comparari cum operibus, huc etiam sunt impulsi vt opera per se considerari existimarent. Atqui si ita esset, id est, si fides illa, qua iustificamur, posset à charite separari, nemo non videt quam infirmum esset argumentum à fide ad charitatem probandam, vel a regnante peccato ad tollendam fidem sumptum: quum tamen hoc vtroque nihil frequentius passim occurrat. Statenim illud firmum, mendacem esse eum qui dicat se Deum nosse, nec seruat ipsius præcepta, 1. Iohan. 2. 4. Deinde refutato primo errore, concidat etiam iste necesse est. Quòd si neque quid sit in hoc argumento fides, neque quid sit Iustificari, neque quomodo considerentur Opera, isti norunt, quomodo, quæso, de re tota iudicabunt qui nullam ipsius partem tenent? * Age igitur, tandem ad germanam huius loci explicationem veniamus: quam quidem nos perspicuitatis causa παραφραστικῶς explicabimus. Vitebantur isti falsa illa fidei specie, id est, notitia Dei: hanc illis oportuit ostendi veram fidem non esse, sed mortuum simulacrum. Sed illam tamen Iacobus per concessionem (ne de verbis litigare videatur) fidem vocat. Versu 14, Esto (inquit) fidem illam habeatis quam vos habere dicitis: quid aliud est quàm res inutilis? Versu 15. 16, Hoc illustrat adhibita comparatione. Siquis famelico dixerit, Satur esto: nec interim quicquam illi suppeditarit, quis veram hanc esse liberalitatem dixerit? Versu 17, Ita si Dei notitiam vos habere gloriemini (quam fidem vocatis) nec interim eam ad vsum accommodetis, non erit hæc fides propriè, sed fidei simulacrum: vt si corpus inanime hominem dicas. Versu 18, Quid ergo? nempe fides ea demum est quam ex operibus possis ostendere. Vers. 19, Deinde ad argumenta accedit, Si illud quod fidem vocas, fides esset, quid impediret diabolũ quominus & ipse fidelis esset? Nam credit diabolus, quod tu fidem vocas: nec tamen cõfidit, sed contremiscit. Ergo fides quam iactas, vera fides non est, nec qua securè niti possis. Versu 20, Vis autem hoc amplius cognoscere? Versu 21, Confer fidem illam quam iactas, cum Abrahami exemplarì. Neque enim dubium est quin hic veram fidem habuerit. Quid igitur ille? nónne Isaacum obtulit? Versu 22, Itaque non habuit fidem quam opera non consequerentur: sed illum verè per fidem iustificatum fuisse res ipsa ostendit, quum opus ederet iustitiæ. Ex eo igitur quòd factis ostendit fidem, liquidò apparuit non mortuam, sed viuam & suis numeris absolutam fidem ipsius fuisse. Versu 23, Túmque plenè patefactum est quàm meritò scriptum esset de eo quòd Deo credidisset, idque ei imputatum esset ad iustitiam. Versu 24, Inde efficitur, verè iustificatum esse non eum qui fidem illam habeat quam iactatis, sed eam quæ ex effectis ostendi possit. Versu 25, Aliud exemplum quæritis? nam istud fortasse vos deterret. Sumamus meretricem illam Rahab, cui vos pudebit impares fieri. Illa nónne reipsa ostendit se longè aliam fidem habere quàm mortuam illam, cum diabolis ipsis communem? Nam Dei gloriam & proximi charitatem vitæ suæ antepositit, seruatis & emissis Dei speculatoribus.

Versu 26, Concludamus igitur fidem illam vestram quasi cadaueris instar esse: itaque non esse quòd vos illius titulo superbiatis, quasi per eam iustificati. Viua enim est, non mortua fides illa quæ in iustificatorum factis elucet. Hæc est, amice lector, huius loci minimè coacta, vt vides, sed sincera & cum reliquis Prophetarum & Apostolorum scriptis consentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filij Dei sunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Iustus est qui facit iustitiam, inquit Iohannes. Item, Ex hoc cognoscimus quòd eum nouimus si iussa illius obseruamus. Item, Qui dicit se in luce esse, & fratrem odit, in tenebris est vsque adhuc. Ex his autem efficitur, fidem aduersus quam contendit Iacobus, per concessionem duntaxat hoc nomine vestiri, vtpote quę diabolis etiam sit communis. Item, Iustificàri hoc in loco non significare iustum fieri, sed iustificatum declarari. de qua significatione diximus Rom. 3. 4. & 20, & 1. Tim. cap. 3. versu 16. Postremò, opera non considerari per se, sed cum vera illa fide coniuncta, ex qua, tanquam bonæ arboris boni fructus, exoriuntur. Quamobrem tantum abest vt hæc epistola Pauli doctrinæ repugnet, vt contrà nec meliore nec certiore argumento possit confirmari.

* *Paraphrastica expositio huius loci per versiculos distincta.*

Ἐὰν ᾖ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς·	15	Quòd si frater aut soror nudi fuerint, & egentes quotidiano victu:	15	*Si autem frater aut soror nudi sint, & indigeant victu quotidiano:*
Εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, Ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε καὶ χορτάζεσθε· μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;	16	Dicat autem eis aliquis vestrum, Abite cum pace, calescite & saturamini: non tamen dederitis eis quæ sunt apta corpori, quæ *erit* vtilitas?	16	*Dicat autem aliquis ex vobis illis, Ite in pace, calefacimini & saturamini: non dederitis autem eis quæ necessaria sunt corpori, quid proderit?*
Οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν.	17	Ita quoque fides, si opera nõ habeat, mortua est per se.	17	*Sic & fides, si non habeat opera, mortua est in semetipsa.*
Ἀλλ' ἐρεῖ τις, Σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω· δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου χωρὶς τῶν ἔργων σου, κἀγώ σοι δείξω ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.	18	Quinimo dicet aliquis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuam absque operibus tuis, & ego ostẽdam tibi ex operibus meis fidem meam.	18	*Sed dicet quis, Tu fidem habes, & ego opera habeo: ostende mihi fidem tuã sine operibus, & ego ostendam tibi ex operibus fidem meam.*
Σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι· καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.	19	Tu credis Deum vnum esse: rectè facis: dæmonia etiam *hoc* credunt, & horrescunt.	19	*Tu credis quoniam vnus est Deus: bene facis: & dæmones credunt, & contremiscunt.*

---

18 *Quinimo dicet aliquis*, ἀλλ' ἐρεῖ τις. Id est, Imò etiam sic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod sequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, *tu fidem habes*, ironicè dictum est. neque enim fidei nomen huic notitiæ nisi per concessionem tribuitur. Vulgata, *Sed dicet quis*. Erasmus, *Sed dicet aliquis*: quasi videlicet quædam sit obiectio: sed hoc non potest quadrare. ¶ *Ostende*, δεῖξον. Vides considerari opera cum fide coniuncta, non autem seorsim comparari? opera, inquam, cum vera fide coniuncta, illi cadaueri viuæ fidei opponi? ¶ *Absque*, χωρὶς. Recepta & vsitata scriptura est ἐκ τῶν ἔργων σου, quæ sententiam gignit admodum frigidã & ieiunam, nisi ἀλλα interpretemur pro οὖν, *igitur*. Itaque sequutus & Syri interpretis & Latinæ Vulgatæ versionis auctoritatem, & Parisiensem Colinęi editionem Græcam, pro ἐκ reposui χωρὶς, vt sit hæc huius loci sententia, Tu fidem nullis operibus probatam iactas. Ego opera profero. Tu igitur ostende mihi quibus argumentis probari possit illa tua fides operum testimonio carens. Nam quod ad me attinet, facilè mihi fuerit fidẽ meam ex operibus meis ostendere.

19 *Deum vnũ esse*, ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Si roges quid amplius credat qui verè est fidelis, vide Rom. 1. 17.

20 *Quæ*

Θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενέ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;

20 Vis verò nosse, homo vane, fidem * *quæ est* absque operibus mortuam esse?

Vis autem scire, ô homo inanis, quoniam fides sine operibus mortua est?

Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

21 Abraham pater ille noster nónne ex operibus *iustificatus est, ‖quum obtulisset Isaac filiũ suum super altare?

Abraham pater noster nónne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? Gen.22.10

Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

22 Vides fidem * administram fuisse operum ipsius, * & ex operibus fidem perfectam fuisse?

Vides quoniã fides cooperabatur operibus illius, & ex operibus fides consummata est?

Καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, Ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος Θεοῦ ἐκλήθη.

23 *Itaque impleta est Scriptura quæ dicit, ‖Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiã, & amicus Dei vocatus est.

Et suppleta est Scriptura dicens, Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam, & amicus Dei appellatus est. Gen.15.6 rom.4.3 gal 3.6

Ὁρᾶτε τοίνυν ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;

24 Videtis igitur ex operibus * iustificari hominem, & non * ex fide tantùm?

Videtis quoniam ex operibus iustificatur homo, & non ex fide tantùm?

Ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;

25 Similiter autem etiã ‖Rahab * illa meretrix annõ ex operibus * iustificata est, quum accepisset nũtios illos, & alia via emisisset?

Similiter autem & Rahab meretrix nónne ex operibus iustificata est, suscipiens nuntios, & alia via eijciens? Iosue 2.3

Ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

26 Nam sicut corpus absque spiritu mortuum est, ita & * fides illa *quæ est* absque operibus mortua est.

Sicut enim corpus sine spiritu mortuum est, ita & fides sine operibus mortua est.

Κεφάλαιον γ.

CAP. III.

CAP. III.

Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρῖμα λήψομεθα.

1 Ne estote * multi doctores, fratres mei, scientes fore vt * grauius iudicium auferamus.

Nolite plures magistri fieri, fratres mei, sciẽtes quoniam maius iudicium sumitis.

---

20 [*Quæ est*] *absque operibus*, χωρὶς ἔργων. Id est, ἡ χωρὶς ἔργων, quam eliplsin plurimis antè locis obseruaui, vt Matt.5.21, Ioh.5.36, 1.Ioh.2.2, & infrà 1.Pet.1.7. Itaque, quod multos fefellit, non cohæret istud cum prædicato νεκρά ἐστιν, sed cum subiecto ἡ πίστις. Aliud enim est dicere Fidem, quæ est absque operibus, esse mortuam, quàm, Fidem esse mortuam absque operibus, quasi ab operibus fides vitam seu vigorem sumat: quod non minus ineptum & absurdum est, quàm si dixerimus corpus esse mortuum sine sensu & motu, quasi sensus & motus sint vitæ causa. quum contrà dicẽdum sit corpus, quod est sine vllo sensu vel motu, esse mortuum, quoniam ex necessariis effectis causa intelligitur, & hæc opera sunt fidei viuæ testimonia & effecta, non autem causæ. Nam quum agitur de vera efficiente causa aliud statuendum est: ac proinde tam verè dixeris eodem sensu, Corpus mortuum esse absque anima, quàm, Corpus quod est absque anima, esse mortuum.

21 *Iustificatus est*, ἐδικαιώθη. Id est, compertus est fuisse iustificatus, vt Rom.3.4, & 20, & 1.Tim.3.16, copiosius exposuimus. & Matth.6.45, vbi similis occurrit loquutio. * Semper enim tenendus est ille scopus, non hîc quæri de iustificationis causis, sed ex quib⁹ effectis rectè possit colligi. id est, quinam intelligi possint verè fuisse iustificati, non autem qua ratione sint iustificati. Idque ita esse apparet etiam tum ex historiæ serie, tum ex ipsis Angeli verbis. Fidem enim Abrahamo imputatam fuisse ad iustitiã, triginta minimùm annis antequam offerretur Isaac, disertè commemoratur Gene.15.6. Quum autem Isaacum obtulisset, quid inquit Dominus? num eum ita esse iustificatum? Minimè, quum triginta antè annis esset iustificatus, idque ex imputatione, non ex operibus, ex quibus non iustificabitur vllus viuens: sed inquit Angelus Domini, Iam cognoui te timere Deum, quia non pepercisti filio tuo vnigenito propter me. Sic ergo liquet hoc opus non fuisse iustificationis Abrahami causam, sed testimonium ac declarationem.

22 *Administram fuisse operum ipsius*, ὅτι συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Id est, efficax & fœcunda fuerit bonorum operum. Vnde enim illa tanta obedientia nisi ex fide? Hebr.11.17. Vulgata, *Cooperabatur operibus illius*. Erasmus, *Adiumento fuerit factis illius*: nimium obscuré. ¶ *Et ex operibus fidem perfectam fuisse*. καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hîc verò triumphant aduersarij. Videtis enim (inquiant) fidem ab operibus perfici? Itaque iustificatio aliqua etiam ex parte ab operibus fidem consequentibus dependet. Atqui, si hoc verum est, quomodo tam multis antè annis pronuntiatus fuerit iustus Abrahàm non ex mercede, sed ex imputatione? Nempe dicetis, sicut fides erat imperfecta, ita fuit illa iustificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui iustificationem illam Abrahami pro perfecto iustificationis exemplari proponit? Quid quòd etiam disertè adscribit. Si Abraham ex operibus iustificatus est, eum habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deum? Rom.4.2. Quid quòd non in eo se iustificatum dicit quòd nullius sibi sit conscius? 1.Cor.4.4. vt alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergo? nempe si perfectam fidem intelligas, cui nihil desit, eam sanè nusquam inuenias. Quandiu enim vixit Abrahã, circuntulit carnem, ac proinde indiguit illa oratione, Domine adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationem quoque pertinet. Fides enim eo perfectior dicitur quo plenius perspecta est ac cognita. & quo efficacius vires suas exerit, quæ prius non ita apparebant: vt si dicatur alicuius arboris bonitas tum fuisse perfecta quum optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de causa iudicamus ex effectis, videtur quodammodo causæ vis vel minui vel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc ex effectis intelligitur quidem & æstimatur, non autem emanat.

23 *Itaque impleta est*, καὶ ἐπληρώθη. Imò verò impleta est eo ipso momento quo credidit in præputio, vt disertè colligit Paulus Rom.4.10 Quid igitur? an secum dissidet Spiritus sanctus? Absit. imo (vt antè pluribus ostendi) de re ipsa & illius causis agit Paulus: de rei declaratione & approbatione Iacobus. Tum ergo hîc dicitur impleta Scriptura quum planè perspectum fuit quàm verè illud fuerat de Abrahamo scriptum.

24 *Iustificari*, ὅτι δικαιοῦται. Id est, iustum esse comprobari. Vide suprà, versu 21. ¶ *Ex fide*, ἐκ πίστεως. Ex illa videlicet mortua & euanida, quam vos iactatis.

25 *Illa meretrix*, ἡ πόρνη. Vide Heb.11.31. ¶ *Iustificata est*, ἐδικαιώθη. Vide suprà, versu 21.

26 *Fides illa*, ἡ πίστις. Vide suprà, versu 20.

IN CAPVT III.

1 *Multi doctores*, πολλοὶ διδάσκαλοι. Adiecta vox πολλοὶ declarat non damnari ordinem erudiendis hominibus quacunque de re bona agatur, diuinitus institutum, quum

paucissimi sint ἀποδίδακτοι, nec ij semper feliciter docti. Agit ergo de eo morbo qui peruulgatus est in corporis etiam morbis, quo fit vt plures sint etiam medici quàm ægroti. Sic soleat quiuis existimare se ad docendum quàm ad discendum aptiorem. Hoc autem præcipuè vitandum est quum de conscientia corã Deo agitur, non modo quod ad doctrinam ipsam, sed vel in primis quum de peculiaribus factis quæritur, in quibus infinitè peccatur, quouis sibi censoris partes arrogante, vt ipse Christus est expertus. Vide Mat.7 & quod mille locis inculcat Apostolus. Vocat igitur magistros censores. Reprehendit enim vitium illud intei homines nimium peruulgatum. quo fit vt quisque seuerè alios condemnet, sibi verò indulgeat. ¶ *Grauius iudicium auferimus*, μεῖζον κρίμα λημψόμεθα. Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorum destiterimus. tanto enim grauius puniemur quanto seueriores & arrogantiores cẽsores iniqui fuerimus, Matt.7.2. Quod autem sese inter illos recenset qui hoc vitio laborant, facit partim docẽtium more, ne videatur illis legem indicere cui non sit ipse obstrictus: partim quòd nemo sit ab hoc vitio prorsus immunis. Vulgata, *Maius iudicium sumitis*. Legit enim λαμβάνετε, contra nostrorum omnium codicum fidem. Erasmus, *Maius iudicium sumpturi simus*. Vide Matt.23.14. & Ro.2.1, & deinceps.

Πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνὴρ δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.

Eccl.14.1 19.17, & 25.11

Ἰδοὺ, τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν.

Ἰδοὺ, καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμενα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου αὐ ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθυνόντος βούληται.

Οὕτω καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ, ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει!

Καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας· οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως ἡμῶν, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

Πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων, δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ.

Τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι· ἀκατάσχετον κακόν· μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

2 In multis enim offendimus cuncti. ‖Siquis in sermone non labitur, hic perfectus est vir, vt qui possit fræno moderari totũ etiam corpus.

3 Ecce, equis fræna in ora immittimus, vt obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus:

4 Ecce, naues quoque, quum tantæ sint, & à ventis sæuis agitentur, circumaguntur à minimo gubernaculo quocunq; impulsus gubernatoris voluerit:

5 Ita & lingua pusillum membrum est, & sese effert magnificé. Ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit!

6 Et lingua flamma *est*, & mundus iniquitatis: ita, *inquam*, lingua constituta est inter membra nostra, maculans totum corpus, inflammãs rotam genituræ nostræ, & inflammata à gehenna.

7 Omnis enim natura & ferarum & volucrũ, serpentiúmque & marinorum, domatur & domita est à natura humana:

8 Linguam autem nullus hominum domare potest: malum *est* quod coercere nõ possis: plena *est* veneno mortifero.

2 *In multis enim offendimus omnes. Siquis in verbo non offendit, hic perfectus est vir, potens etiam fræno circunducere totum corpus.*

3 *Si autem equis fræna in ora mittimus ad consentiendũ nobis, & omne corpus illorum circunferimus:*

4 *Et ecce, naues, quũ magnæ sint, & à vẽtis validis minentur, circunferũtur à modico gubernaculo vbi impetus dirigẽtis voluerit:*

5 *Ita & lingua modicum quidem membrum est, & magna exaltat. Ecce quãtus ignis quàm magnam syluam incendit!*

6 *Et lingua, ignis est, vniuersitas iniquitatis: lingua constituitur in mẽbris nostris, quæ maculat totũ corpus, & inflammat rotam natiuitatis nostræ, inflammata à gehenna.*

7 *Omnis enim natura bestiarum & volucrum, & serpentium, & cæterorum, domantur, & domita sunt à natura humana:*

8 *Linguam autem nullus hominum domare potest: inquietum malum, plena veneno mortifero.*

---

3 *Ecce*, ἰδοὺ. Vulgata, *Si autem*, εἰ δὲ, mendosè pro ἴδε, quem errorem aliquoties iam annotauimus.

* 4 *Agitentur* ἐλαυνόμενα. Vulgata, *minentur*, Gallicè, *soyẽt demenees*, quo vocabulo penitus hac significatione obsoleto, Latinus tamen interpres plurimis etiam veteris testamenti locis est immeritò delectatus, & ex veteribus patribus nonnulli: atque adeo κακεζηλία quadam nonnulli recentiores. ¶ *Impulsus gubernatoris*, ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθυνόντος. Vulgata & Erasmus, *Impetus dirigentis*: quod nõ ita proprium videtur. Neque hic aliud hac voce significatur, quàm studium gubernatoris, huc vel illuc nauẽ siue prout cuperet secundam nactus tempestatem, impellentis, siue fluctibus coacti.

* 5 *Materiam*, ὕλην. id est, struem lignorum. Vulgata, *syluam*, inepte: quãuis ex syluis petantur ligna, sed rarum est syluarum incendium. Iacobus autem à rebus quotidianis argumentum mutuatur.

6 *Mundus iniquitatis*, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. Id est, congeries & cumulus quidam omnium scelerum. Græcus scholiastes alias etiam interpretationes adfert, sed prorsus violentas. Vulgata, *Vniuersitas iniquitatis: lingua constituitur*, &c. Constat ex hac interpretatione, distinctio huius loci falsa, quum hic interpres non legerit particulam οὕτως: & omnino sic interpungendum hunc locum, *vniuersitas iniquitatis linguas constituitur in membris nostris*, id est, lingua collocata est inter membra nostra, vt omnis iniquitatis quædam vniuersitas. Sed si credimus Syro interpreti, mutilus est hic locus, sic supplendus, καὶ ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας ἡ ὕλη, *Et mundus iniustus*, siue *iniustitiæ plenus*, *est velut materia*, quam videlicet velut ignis arreptam inflammat: quod respondet vtrique superioris similitudinis membro. Nolim tamen quicquam immutare contra receptam lectionem & omnium Græcorum codicum fidem, quos quidem inspexerim.

¶ *Rotam genituræ nostræ*, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως ἡμῶν. Id est, curriculũ vitæ nascentibus nobis præscriptũ. Sed & γένεσιν interpretari possimus τὸ ἄξιον, id est, spatiũ quo existimus siue in hac vita subsistimus. Rotã verò potius quàm curriculum aut circunuolutionẽ dicere malui, quòd Iacobus sic mihi videatur alludere ad rapiditatẽ circumactæ rotæ, suo motu flammã concipiẽtis. Participium autem ἡμῶν, *nostræ*, cuius prætermissio hũc locum obscurauit, restitui in Græco etiam contextu, partim Græci vnius codicis, partim Syri interpretis, Latinæ denique vulgatæ interpretationis auctoritate fretus. Syrus tamẽ interpres, vsus periphrasi, per γένεσιν intelligit sobolis propagationem in orbem redeuntem, vt qui sic hunc locum verterit, *& inflammat productionem generationum nostrarum, quæ currunt sicut rota.* quam explicationem vt subtiliorem non probo.

¶ *Inflammata*, φλογιζομένη. Syrus interpres hoc accipit pro denuntiatione æterni exitij istos linguæ abusus sequuturi: ac videtur etiam legisse φλογιζομένη *inflammanda*, vt qui hũc locum sic interpretetur *ac ardebit etiam ipsa in igne*. expuncto nomine *Gehennæ*.

Ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν Θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθ' ὁμοίωσιν Θεοῦ γεγονότας.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. Οὐ χρή, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτω γίνεσθαι.

Μή τι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

Μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

Τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

Εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

Οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.

Ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐρίθεια, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

Ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικής, εὐπειθής, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην.

9 Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui ad similitudinem Dei conditi sunt.

10 Ex eodem ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

11 Num fons ex eodem foramine fundit dulcem & amaram aquam?

12 Num potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut vitis ficus? ita neque salsa dulcem aquam potest edere.

13 Quis sapiens & scientia præditus est inter vos? demonstret ex bona conuersatione opera sua, cũ mãsuetudine sapientiæ.

14 Quòd si inuidiam amaram habetis, & irritationem in corde vestro, ne gloriamini, & ne mendaces estote aduersus veritatem.

15 Non est enim ista sapientia supernè descẽdens, sed terrena, animalis, dœmoniaca.

16 Vbi enim inuidia est & rixa ibi tumultuatio & omne opus prauum.

17 Quæ autem supernè est sapientia, primum quidem pura est, deinde pacifica, moderata, obsequens, plena misericordię & fructuum bonorum, absque disceptatione, sine simulatione.

18 Fructus autem iustitiæ seritur cum pace iis qui dant operam paci.

In ipsa benedicimus Deum & Patrem, & in ipsa maledicimus homines qui ad similitudinem Dei facti sunt.

Ex ipso ore procedit benedictio & maledictio. Non oportet, fratres mei, hæc ita fieri.

Nunquid fons de eodem foramine emanat dulcem & amaram aquam?

Nunquid potest, fratres mei, ficus vuas facere, aut vitis ficus? sic neque salsam dulcem potest facere aquã.

Quis sapiens & disciplinatus inter vos? ostendat ex bona conuersatione operationem suam in mãsuetudine sapientiæ.

Quòd si zelum amarum habetis, & contentiones in cordibus vestris, nolite gloriari & mendaces esse aduersus veritatem.

Non est enim ista sapientia desursum descendens, sed terrena, animalis, diabolica.

Vbi enim zelus & cõtentio, ibi inconstantia, & omne opus prauum.

Quæ autem desursum est sapiẽtia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, plena misericordia & fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione.

Fructus autem iustitiæ in pace seminatur facientibus pacem.

---

* 9 *Deo & Patri*, τὸν Θεὸν καὶ πατέρα. Vide suprà 1.27.

12 *Oleas*, ἐλαίας. Vulgata, *Vuas*, fortassis negligẽter pro *Oliuas*, vel loco de industria deprauato, vt esset ἀντίστροφος similitudo ficus & vitis. ¶ *Neque salsa*, οὐδὲ ἁλυκόν. subaudito ὕδωρ, vt quum Latinè *Calidam* vel *Frigidam* dicimus, vel ἀπὸ τοῦ κοινοῦ repetito, quum mox exprimatur. Huic scripturæ fauet Veteris Latini interpretis auctori-
* tas: & ipsa sententia postulat vt sic legamus. Quodenim in nonnullis codicibus Latinis legitur *Salsum* omnino mẽdose scriptum arbitror. Cur enim repeteretur quod superiore versiculo dixerat? quod tamen factum fuerit, si vt in Græcis codicibus nunc scribitur, legamus, οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ. i. *ita nullus fons salsam & dulcem aquam edere.* Deinde non respondet istud præcedenti duplici similitudini ficus & vitis. Syrus pro ποιῆσαι habet ποιεῖσθαι, & ὕδωρ priore loco collocauit, vt omnino videatur legisse οὕτως οὐδὲ ἁλυκὸν ὕδωρ ποιεῖσθαι γλυκύ, *ita neque aqua salsa fieri dulcis.* Puto igitur vel initio scriptum fuisse οὕτως οὐδὲ ἁλυκή, sub. πηγὴ ex præcedente versiculo, *ita neque fons salsus*, γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ, *dulcem aquam edere*: vel τοῦ ἁλυκοῦ glossema πηγὴ ἁλυκή, sic in ipsum contextum irrepsisse vt tamẽ manente ἁλυκόν, ex κή factum fuerit καί. Nolui tamen in Græcis contra codicum omnium fidem ex sola quantumuis probabili coniectura vel apicem mutare.

13 *Et scientia præditus*, καὶ ἐπιστήμων. Vulgata, *Et disciplinatus*. barbarè. Quidam codices pro τίς σοφὸς legunt εἴ τις σοφὸς, *siquis sapiens.* ¶ *Cum mansuetudine sapientiæ*, ἐν πραΰτητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerariis iudiciis.

15 *Animalis*, ψυχική. Vide 1.Cor.14.

16 *Inuidia*, ζῆλος. id est, φθόνος. Vulgata, *Zelus*: nimium obscurè. Erasmus, *Aemulatio*, non satis expressè.

¶ *Tumultuatio*, ἀκαταστασία. Id est, ταραχή. Vulgata, *Inconstantia*. non satis appositè.

17 *Moderata*, ἐπιεικής. Vide Philip.4.5. Huic opponitur rigidum quiddam & ἀκοινώνητον, qualis est τὸν ἀκριβοδικαίων,
5 qui morositate sua faciunt vt nemo ex ipsorum sapientia fructum percipiat, ¶ *Obsequens*, εὐπειθής. Hoc ex illo consequitur, & opponitur τῇ ὠμότητι. Vulgata, barbarè *suadibilem* vertit. ¶ *Misericordiæ & fructuum bonorum*, ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Misericordiam opponit inhumano
10 & fero ingenio. Fructus autem bonos tribuit cælesti sapiẽtiæ, quòd qui ea sit imbutus omnia referat ad Dei gloriam & proximi commodum, qui vere sunt boni fructus.

¶ *Absque disceptatione*, ἀδιάκριτος. Reprehendit προσωποληψίαν, & alias cogitationes quæ animum abducunt velut in
15 auia, quominus simpliciter Dei voluntati, Abrahami exẽplo, promptè & alacriter obsequatur, de qua diximus suprà, 2.4. Alioqui discernendi sunt Spiritus 1.Cor 12.10, & sensus habere nos oportet ad boni & mali discrimen exercitatos, Hebr.5.14. Sed & Ministros in primis oportet ser-
20 monem Dei ὀρθοτομεῖν: quod sine discretionis Spiritu fieri non potest. Vulgata, *Non iudicans*. In vno codice legimus ἀδιάκριτος, *probè discernens*, vel, *diiudicans*

18 *Fructus autem iustitiæ*, καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego existimo sic accipiendum vt promissionem, qua omnes
25 ad cælestẽ illam sapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricẽ exhortetur. Illos enim dum pacem colunt, serere sibiipsis fructũ iustitiæ, id est, sincera ac honesta vita dignum: quem cum pace (id est, felices ac beati) metant, Matt.5.9. Alludit autem ad locum Psal.97.11. vbi
30 Lucis & Lætitiæ nomine idem declaratur atque hoc loco Pacis vocabulo. Sed sationis appellatione declaratur pacis messem non statim emergere, & à Deo expectandam.

Κεφάλαιον δ.

Πόθεν πόλεμοι καὶ μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῆς ἡδονῆς ὑμῶν τῆς στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

Ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε δὲ, διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

Αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου, ἔχθρα τοῦ Θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ Θεοῦ καθίσταται.

Ἢ δοκεῖτε ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, Πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ, τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκησεν ἐν ἡμῖν;

Prou.3.34 1.pet.5.6. Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Eph.4.27 Ὑποτάγητε οὖν τῷ Θεῷ, ἀντίστητε τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

Ἐγγίσατε τῷ Θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν· καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοὶ, καὶ ἁγνίσατε καρδίας δίψυχοι.

CAP. IIII.

1 VNde bella & pugnæ inter vos? nónne hinc, *nimirum* ex voluptatibus vestris, quę militant in membris vestris?

2 Concupiscitis, & non habetis: inuidetis & ambitis, nec potestis assequi: pugnatis & bellatis, nec obtinetis, propterea quòd non petitis.

3 Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in voluptates vestras insumatis:

4 Adulteri & adulteræ, nescitis amicitiam mundi, inimicitiam esse aduersus Deum? Quicúque ergo voluerit amicus esse mundi, inimicus Dei constituitur.

5 An putatis Scripturã inaniter dicere, Ad inuidiam fertur spiritus qui sedem posuit in nobis?

6 Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam.

7 Subiicite igitur vos Deo, resistite diabolo, & fugiet à vobis.

8 Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis: emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.

CAP. IIII.

1 *VNde bella & lites in vobis? nónne hinc, ex concupiscentiis vestris quæ militant in membris vestris?*

2 *Concupiscitis, & non habetis: occiditis & zelatis, & nõ potestis adipisci: litigatis & belligeratis, & non habetis, propter quòd non postulatis.*

3 *Petitis, & non accipitis, eo quòd malè petatis, vt in concupiscentiis vestris insumatis.*

4 *Adulteri & adulteræ, nescitis quia amicitia huius mundi inimica est Dei? Quicunque ergo voluerit amicus esse seculi huius, inimicus Dei constituitur.*

5 *An putatis quia inaniter Scriptura dicat, Ad inuidiam concupiscit spiritus qui habitat in nobis?*

6 *Maiorem autem dat gratiam: propter quod dicit, Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*

7 *Subditi ergo estote Deo, resistite autem diabolo, & fugiet à vobis.*

8 *Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis. Emundate manus, peccatores: & purificate corda, duplices animo.*

IN CAPVT IIII.

1 *Pugnæ, μάχαι.* Vulgata, *lites*, nimium angustè.
¶ *Militant, τῆς στρατευομένων.* Rectè. perpetua enim est pugna legis membrorum aduersus legem mentis, Rom. cap. 7. versu 23: tum etiam cupiditates animi acerrimas inter se pugnas cient. Quàm latè verò pateat membrorum appellatio, diximus Rom. 6. 13.

2 *Inuidetis, φθονεῖτε.* Scio in Græcis cod. legi φονεύετε. quod legit Vulgata & sequitur Syrus interpres. Sed assentior Erasmo, vt qui non videam quînam id conueniat, ne siquidem ad solum occidendi desiderium referatur: quia nimium decresceret oratio. Græcus schol. legit φονεῦτε, quod ego existimo deprauatè scriptum fuisse a librariis pro φθονεῖτε. cuius loco postea scriptum est φονεύετε, quòd illud non sit vsitatum. ¶ *Et ambitis, καὶ ζηλοῦτε.* ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm inuidere, nempe ambitiosam affectationem rei expetitæ. Vulgata, *Zelatis.* Erasmus, *Aemulamini.* ¶ *Nec obtinetis, οὐκ ἔχετε δὲ*, vel καὶ οὐκ ἔχετε, vt in quinque manuscr. cod. & apud Syrum interpretem & in Latina Vulgata versione legitur. Dicuntur autem non obtinere, quibus irriti cædunt hi labores malè collocati vt a prauis desideriis orientes: non quòd sic parta malè dilabantur. ¶ *Non petitis, οὐκ αἰτεῖτε.* Num igitur petendus malorum desideriorum vel conatuum successus? Nequaquam certè, vt Plato ipse in Alcibiade posteriore agnoscit. Itaque redarguuntur isti non quòd petunt quæ petenda non sint, vt si fur iubeatur lucrum ex furto à Deo petere, sed quòd tum vi tum fraude se nanciscì posse putant huius vitæ commoda, id est, Deo inuito extorquere, quæ sunt à Deo precibus religiosè petenda, & ex eius manu ac benignitate expectanda.

3 *Petitis & non accipitis, αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε.* Iam conuertit orationem ad eos qui nõ ita sunt prophani, sed precibus vtuntur, at non sicut debent affecti, neque id quod oportuerit, gloriam Dei videlicet & charitatem in proximum spectantes. Itaque nonnulli interrogandi notam adscribunt, acsi diceret Apostolus, Obiicietísne vos petere quidem sed tamen non accipere? nempe id fit quia malè petitis.

4 *Adulteri & adulteræ, μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες.* Græca scholia hoc attexunt præcedenti versiculo, quod non probo. Adulteros autem Iacobus intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & suas voluptates anteponunt. Syrus interpres non habet καὶ μοιχαλίδες, & adulteræ.

5 *Ad inuidiam fertur, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ.* Hunc locum simpliciter conuerti vt in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὁρμᾶσθαι hoc in loco: pro quo Vulgata, *concupiscit*, ἐπιθυμεῖ, & vno contextu ista leguntur, ita vt hæc non sint Apostoli verba, sed testimonium ex Scripturis sumptum. Respicit autem (vt mihi videtur) quod scriptum est Gen. 8. 21, nempe יצר לב האדם רע [*ietser leb haadã rah*] id est, imaginatio cordis humani mala. Versatur enim in eo vt causam ostendat cur inter Deum & mundum (id est, homines non regeneratos) nunquam cõueniat: quia nimirum toto animi impetu feruntur homines ad malum. Sed peculiariter meminit inuidiæ Apostolus, ad scopum suum respiciens: quonam eius meminit versu 14 & 16. Deinde pro corde hominis, dixit spiritum qui sedem posuit in nobis. Sic enim lego non ὑμῖν, *vobis*: nimirum vt minus sit acerba reprehensio, quum sese in eodem albo recenseat. Græcus scholiastes nouam distinctionem ostendit, sed mendosam, vt mihi quidem videtur. Illud autem κατῴκησεν, idem declarat atque domicilium posuit.

6 *Sed maiorem offert gratiam, quia dicit, μείζονα δὲ δίδωσι χάριν, διὸ λέγει.* Hanc, inquit, humani ingenij conditionem non frustra vocat Scriptura: sed vicissim maioris cuiusdã boni nobis spem facit, quum inquit videlicet Deũ superbis quidem resistere, modestis autem gratia sua opitulari. Frobenius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, Ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν, *quia dicit, Deus superbis resistit, modestis autem dat gratiam.* Sed omnino addẽda sunt, & in omnibus Græcis exẽplaribus nostris inuenũtur.

9 *Sensis*

Ταλαιπωρήσατε καὶ πενθήσατε καὶ κλαύσατε. ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μετασραφήτω, ⸋ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

Ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ Κυρίου, ⸋ ὑψώσει ὑμᾶς.

Μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον. εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.

Εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι· σὺ τίς εἶ ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;

Ἄγε νῦν οἱ λέγοντες, Σήμερον ἢ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν, καὶ ποιήσομεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσομεν.

Οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμίς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα καὶ ἀφανιζομένη.

Ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς, Ἐὰν ὁ Κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσομεν, καὶ ποιήσομεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

Νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη, πονηρά ἐστιν.

Εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, ⸋ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.

Κεφάλαιον ε.

Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.

Ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονε.

Ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας

9 Sensu miseriæ tangimini, & lugete, & flete. risus vester in luctum conuertatur, & gaudiũ in mœrorem.

10 ‖Demittite vos in conspectu Domini, & extollet vos.

11 Ne alij aduersus alios loquimini, fratres. qui loquitur contra fratrem, quique damnat fratrem suum, loquitur contra Legem, & damnat Legem. quòd si damnas Legem, non es obseruator Legis, sed iudex.

12 Vnus est Legislator qui potest seruare & perdere: ‖ tu quis es qui damnas alium?

13 Age nunc qui dicitis, Hodie vel cras proficiscemur in illam vrbem, & agemus ibi annum vnum, & mercabimur, & lucrabimur.

14 Qui ignoratis quid *futurum sit* postero die. quæ est enim vita vestra? vapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit.

15 Pro eo quod dicere debuistis, ‖Si Dominus voluerit, & viuamus, faciemus hoc aut illud.

16 Nunc autem gloriamini de arrogantia vestra. omnis eiusmodi gloriatio, mala est.

17 Igitur qui nouerit rectè facere, nec facit, hic peccato tenetur.

CAP. V.

1 AGe nunc diuites, flete, eiulantes super miseriis vestris superuenturis.

2 Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt, vestimenta vestra sunt à tineis vorata:

3 Aurum & argẽtum vestrum ærugine vitiatum est, & ærugo eorum testabitur aduersum vos, & exedet carnes vestras velut

9 *Miseri estote, & lugete, & plorate. risus vester in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem.*

10 *Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit vos.* 1.Pet.5 6

11 *Nolite detrahere alterutrum fratres. qui detrahit fratri, aut qui iudicat fratrem suũ, detrahit Legi, & iudicat Legem. si autem iudicas Legem, non es factor Legis, sed iudex.*

12 *Vnus est Legislator & iudex qui potest perdere & liberare: tu autem quis es qui iudicas proximum?* Rom.14 4

13 *Ecce nunc qui dicitis, Hodie aut crastino ibimus in illam ciuitatem, & faciemus ibi quidem annũ, & mercabimur, & lucrũ faciemus.*

14 *Qui ignoratis quid erit in crastino. quæ est enim vita vestra? vapor est enim ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.*

15 *Pro eo vt dicatis, Si Dominus voluerit, & si vixerimus, faciemus hoc aut illud.* 1. Cor. 4. 19

16 *Nunc autem exultatis in superbiis vestris. omnis exultatio talis, maligna est.*

17 *Scienti igitur bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.*

CAP. V.

1 *AGite nunc diuites, plorate, vlulantes in miseriis vestris quæ aduenient vobis.*

2 *Diuitiæ vestræ putrefactæ sunt: & vestimẽta vestra à tineis comesta sunt:*

3 *Aurum & argentum vestrum ærugin auit: & ærugo eorum in testimoniũ vobis erit, & mãducabit carnes vestras sicut*

---

9 *Sensu miseriæ tangimini*, ταλαιπωρήσατε. Nõ aliter quàm periphrasi potui hoc loco verbum istud explicare. Nec enim nos iubet miseros esse Apostolos, sed ἀναλγησίαν primùm reprehendit in aduersis, deinde immoderatam in rebus prosperis exultationem, quòd grauiter in vtranque partem à plerisque peccetur. ¶ *Et flete*, καὶ κλαύσατε. Hoc deest apud Syrum interpretem. ¶ *In mœrorem*, εἰς κατήφειαν. Hoc vocabulo declarãt Græci tristitiam cum pudore quodam coniunctam, quæ in vultu demisso & humi quasi affixo apparet.

12 *Legislator*, νομοθέτης. In quatuor veteribus libris additum inuenimus καὶ κριτὴς, *& iudex*, vt etiam legit Syrus & Latinus Vetus interpres.

13 *Age*, ἄγε. Vulg. ἰδού. Syrus verò periphrasi vsus hoc loco hanc eandem particulam initio sequentis capitis prętermisit. Apud idoneos autem & Græcos & Latinos scriptores hæc vocula passim vsurpatur etiam quando plures cõpellantur. ¶ *Vel cras*, ἢ αὔριον. Ita legit & Syrus & Latinus Vetus interpres, idque rectius, quàm si legas καὶ αὔριον, *& cras*. Itaque sic restituimus, consentientibus etiam duobus manuscript. exemplaribus. ¶ *Proficiscemur*, πορευσόμεθα. Hic quoque Veterem interpretem & vnius vetusti exemplaris fidem sequuti, ista omnia potius indicandi modo quàm hortandi legimus: quanquam etiam liceat interpretari, Eamus, agamus, mercemur, & lucremur, nulla sensus iniuria. ¶ *Agemus*, ποιήσομεν. Sic quoque idem verbum vsurpatur 2.Cor.11.25. Vulgata & Erasmus, *Faciemus*, & Syrus interpres עבדינן [*hauadinan*] quod de negotiationis opere accipi potest, Vide Act.18.23.

15 *Faciemus*, καὶ ποιήσομεν. Puto additam esse copulam ab iis qui ποιήσωμεν scripserunt. Sed hic quoque Vetus interpres germanam lectionem est sequutus, consentiente vno ex vetustis nostris exemplaribus.

16 *Nunc autem gloriamini*, νῦν δὲ καυχᾶσθε. Sic habent omnes nostri codices. Syrus autem interpres, pro hoc toto, legit καυχῶνται, *gloriantur*.

IN CAPVT V.

2 *A tineis vorata*, σητόβρωτα. Erasmus, *tineis obnoxia*, ineptè.

3 *Exedet*, φάγεται, pro φαγεῖται. Vulgata, *manducabit*, prorsus inusitatè. ¶ *Velut ignis*, ὡς πῦρ. Hæc in duobus manuscr. codicibus, & editione Complutensi, atque adeo apud Syrum interpretẽ, connectuntur cum sequenti verbo ἐθησαυρίσατε: hoc modo, *Recondidistis vobis velut ignem in vltimos dies*. Sed Syrus tollit particulam ὡς: quam scripturam germanam esse arbitror.

ὑμῖν ὡς πῦρ· ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.

Ἰδοὺ, ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.

Ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς.

Κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.

Μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοὶ, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου. Ἰδοὺ, ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως οὗ λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.

Μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Κυρίου ἤγγικε.

Μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, ἀδελφοὶ, ἵνα μὴ κατακριθῆτε. Ἰδοὺ, κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.

Ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας οἳ ἐλάλησαν ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου.

Ἰδοὺ, μακαρίζομεν τοὺς ὑπομείναντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος Κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ Κύριος καὶ οἰκτίρμων.

ignis: thesaurum congessistis in vltimos dies.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerũt regiones vestras, * per vos interuersa, clamat: & vociferationes eorum qui messuerunt, * in aures Domini Sabaoth introierunt.

5 In deliciis vixistis super terrã, & lasciuistis: * enutristis corda vestra * vt in die epuli.

6 * Condemnastis, occidistis * iustum: * non resistit vobis.

7 * Patientes igitur estote, fratres, vsque ad Domini aduentum. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter eum expectans, dum accipiat pluuiam * matutinam & serotinam.

8 Patientes estote & vos, & stabilite corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquat.

9 * Ne ingemiscite alius aduersus alium, fratres: vt ne condẽnemini. ecce, iudex ante ianuam adstat.

10 Sumite, fratres mei, pro exemplari vexationis ac lenitatis, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

11 Ecce, beatos pronuntiamus eos * qui *aduersa* tolerant. tolerantiam Iob audistis, & * finem Domini * vidistis. nam * abundat intima misericordia Dominus, & est miserator.

ignis: thesaurizastis in nouissimis diebus.

4 Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones vestras, quæ fraudata est à vobis, clamat: & clamor eorum in aures Domini Sabaoth introiuit.

5 Epulati estis super terram, & in luxuria enutristis corda vestra in die occisionis.

6 Addixistis & occidistis iustum: & non restitit vobis.

7 Patientes igitur estote, fratres, vsque ad aduentum Domini. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum.

8 Patientes estote & vos, & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.

9 Nolite ingemiscere, fratres in alterutrum, vt non iudicemini. ecce, iudex ante ianuam astitit.

10 Exemplum accipite, fratres, laboris & patientiæ, Prophetas qui loquuti sunt in nomine Domini.

11 Ecce beatificamus eos qui sustinuerunt. sufferentiam Iob audistis, & finẽ Domini vidistis, quoniam misericors Dominus est & miserator.

---

* 4 *Per vos interuersa*, ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν. Id est, quæ illos priuastis. ἀπὸ pro ὑπὸ, vt diximus Matth. 11. 19. Vulgata, *Quæ fraudata est à vobis.* Erasmus, *Quæ fraude non reddita est à vobis.* ¶ *In aures Domini Sabaoth introierunt.* εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. Id est, exauditi sunt à Domino, multo etiam potentiore quàm vos sitis. Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiam Deus dicitur Deus צבאות [*tsebaoth*,] id est, exercituum, ad infinitas ipsius vires ac copias explicandas: quod epitheton Hebræum retinuerunt Iudæi inter Græcos degentes. A Iudęis verò ad exteros transiit, quum in idem Ecclesiæ corpus coaluissent: & à Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla, tunc etiã plebeiis omnibus nota.

5 *Enutristis corda vestra*, ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν. Id est, * indulsistis vobis. Notatur autem actus non certus quispiam, sed continuus. ¶ *Vt in die epuli*, ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς. Diem זבח [*zebach*] id est, sacrificij vel cõuiuij, vocant Hebræi diem solenni epulo destinatum. Vetus interpres non legit ὡς, quæ tamen videtur omnino retinẽda, etiamsi (vt plerique Latini codices habent) hæc attexas sequenti versic. vt ita legas, *Vt in die mactationis condemnastis & occidistis iustum*, id est, iustos, haud secus quàm hostias aliquo solenni die mactandas, vestris calumniis oppressos occidistis.

6 *Condemnastis*, κατεδικάσατε. Vulgata in nonnullis codicibus, *Adduxistis*, mendose: in aliis, *Addixistis*, fortassis * respiciens ad creditorum sæuitiam, quibus addicebantur * debitorum corpora qui soluendo non essent. Sed quid opus fuit hac metaphora? ¶ *Iustum*, τὸν δίκαιον. Id est, iustos quosuis, sicut Gallicè dicimus. *l'homme de bien*. etiam quum indefinitè loquimur. quanquam fortasse Iacobus ad Christi necem à potentioribus procuratam, & ad festũ Paschæ patratam, allusit.

¶ *Non resistit*, οὐκ ἀντιτάσσεται. Subaudiendum esset אשר [*ascher*] ex Hebræorum idiotismo, sed istud ἀσώδετον addit pondus sententiæ: & magna est temporis præsentis emphasis.

7 *Patientes estote*, μακροθυμήσατε. De hoc vocabulo diximus Mat. 18. 26, & alibi non semel: neque nos illud semper similiter vertimus. Interdum enim de ira moderanda siue ad tempus differenda dicitur, quæ maxima Dei laus est, Rom. 9. 22, & Exo. 34. 6. quoties videlicet ira iusta est. Hic verò & similibus locis τὸ μακροθυμεῖν significat procul iram, qua neque citò neque serius vtẽdum, abigere, & impatientiam penitus domare. ¶ *Matutinam & serotinam*, πρώϊμον καὶ ὄψιμον. Hebraicè יורה ומלקוש [*ioreh vmalkosch*] ex quibus epithetis prius declarat pluuiã quæ paulo pòst sementem decidit, posterius eam qua maturescant mox metendæ segetes. Puto enim totum illud tempus quo in sinu terræ continentur semina, vni diei comparari, cuius veluti aurora sit ipse seminũ exortus: vespera verò, messis, quum videlicet in horrea reconduntur.

9 *Ne ingemiscite*, μὴ στενάζετε. Gemitum vocat intestinã quandam querimoniam, quæ impatientiam declaret, quãuis non prorsus erumpat, quòd illam videlicet expleri aliquid prohibeat.

11 *Qui [aduersa] tolerant*, τοὺς ὑπομείναντας. Vulgata, *Qui sustinuerunt*, τοὺς ὑπομείναντας. vt in nonnullis codicibus legitur. Sed illud magis probo. ¶ *Finem Domini*, τὸ τέλος Κυρίου. Id est, quem exitum dederit Dominus. ¶ *Vidistis*, εἴδατε. Nempe in ipsius historia, nisi malimus legere οἴδατε, *nostis*. quod etiam vsitatius dicitur. ¶ *Abundat intima misericordia*, πολύσπλαγχνός ἐστιν. Vulgata, *Misericordem* vertit, non satis expressè. Vide Matth. 9. 36, & Luc. 1. 78.

Πρὸ πάντων δὲ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον· ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὔ, οὔ· ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.

Κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

Ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.

Καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ Κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς, ἀφεθήσονται αὐτῷ.

Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε· πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

Ἠλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι, καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

Καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

Ἀδελφοὶ, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτὸν,

Γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

12 ‖Ante omnia verò, fratres mei, ne iurate neque per cælũ, neque per terram, neque aliud vllũ iusiurandũ: ᵃ sit autẽ vestru est, est, & non, non: ᵃ ne in condemnationem incidatis.

13 ᵃ Æger est animo aliquis inter vos? oret. bono animo est aliquis? psallat.

14 Non valet aliquis inter vos? accersat presbyteros ecclesiæ, & orent ᵃpro eo, ‖ vngentes eu ᵃoleo ᵃin nomine Domini.

15 Et oratio fidei seruabit laborantem, erigétque eum Dominus: ᵃquòd si peccata commiserit, remittentur ei.

16 Confitemini ᵃalij aliis lapsus, ᵃ & orate alij pro aliis, vt sanemini: multum *enim* valet deprecatio iusti ᵃefficax.

17 ‖Elias homo erat ᵃiisdẽ quibus nos affectionibus obnoxius, & ᵃ precibus precatus est ne pluerret: & non pluit super terrã annos tres & sex menses.

18 Et rursum precatus est, & cęlum dedit pluuiam, & terra produxit fructum suum.

19 Fratres, ‖siquis inter vos aberrarit à veritate, & ᵃconuerterit eum quispiam,

20 Sciat eũ qui auerterit peccatorẽ ab errore viæ suæ, seruaturum ᵃanimã à morte, & obtectu-rum multitudinem peccatorum.

12 *Ante omnia autẽ, fratres mei, nolite iurare, neque per cælum, neque per terram, neque aliud quodcunque iuramentum: sit autem sermo vester est, est: non, non: vt non sub iudicio decidatis.* Matt 5 34

13 *Tristatur aliquis vestrum? oret. Æquo animo? psallat.*

14 *Infirmatur quis in vobis? inducat presbyteros Ecclesiæ, & orent super eum, vngentes eum oleo in nomine Domini.* Mar.6.13

15 *Et oratio fidei saluabit infirmum, & alleuabit eũ Dominus: & si in peccatis sit, remittentur ei.*

16 *Confitemini ergo alterutrum peccata vestra, & orate pro inuicẽ, vt saluemini. multum enim valet deprecatio iusti assidua.*

17 *Elias homo erat similis nobis passibilis, & oratione orauit vt non plueret super terram: & non pluit annos tres & menses sex.* 3. Reg 17. 1, & 18. 45 Luc.4.25

18 *Et rursum orauit, & cælum dedit pluuiam, & terra dedit fructum suũ.*

19 *Fratres mei, siquis ex vobis errauerit à veritate, & conuerterit quis eũ.* Matt.18.15

20 *Scire debet quoniam qui cõuerti fecerit peccatorem ab errore viæ suæ, saluabit animam eius à morte, & operiet multitudinem peccatorum.*

---

12 *Sit autem vestrum est, est, ἤτω δὲ τὸ ὑμῶν ναὶ, ναί.* Id est, Quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurando affirmate: quod negandum, simpliciter negate. Alij huc referunt quasi iubeat Iacobus vt veri & constantes simus tum in affirmando, tum in negando. Sed hoc mihi quidem videtur à Iacobi scopo alienũ, vt diximus copiosius Matt. 5.37. Pro me facit Basilius Concione in Psal.14, vt numerant Græci: ita scribens, οὐ γέγονε τὸ πρᾶγμα; ἄρνησις ἐπακολουθείτω. γέγονε τὸ πρᾶγμα; συγκατάθεσις βεβαιούτω, χωρὶς τῆς πρὸς ἕτερον ὑποπτώσεως. αὐτῷ καθ' ἑαυτῷ πιστῷ τῷ ἀληθεῖ παρίστασαν, ψιλῆς τῆς διαβεβαιώσεως κεχρημένος. nempe, quia non valde procul abest à peierandi licentia, qui facilè & frequenter iurat, etiam si verum iuret. ¶ *Ne in condemnationem incidatis, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε.* Ita legit & Syrus & Vetus Latinus interpres, consentiẽte vno ex vetustioribus Græcis manuscr. codicibus: neque dubitare possum quin ea sit germana lectio: sicut suprà versu 9, dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, *vt ne condemnemini.* vt interim taceam Iacobum manifestè alludere ad verba illa Domini Exo.20.7, fore vt Dominus non habeat pro innocente eum qui temerè ipsius nomen vsurparit: i. fore vt eum condemnet. Suspicor autem inde ortum errorem, quòd quum scripsisset aliquis mendosè ὑπόκρισιν, visum est addendam εἰς prępositionem, ne hiaret constructio. Hinc factum vt in pleriisque exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, *ne in simulationem incidatis*, vt Erasmus conuertit. Fateor tamen hanc quoque veram sententiam esse, quum nulli magis fallãt quàm qui temerè iurare consuuerunt: sed spectandum tamen quid magis appositè dicatur.

13 *Æger est animo, κακοπαθεῖ* Vulgata, *Tristatur, λυπεῖται.* Quid sit autem hoc in loco κακοπαθεῖν apparet ex opposito εὐθυμεῖν, pro quo Latini similiter prorsus dicunt *Bono animo esse*, pro hilari & alacri.

14 *Pro eo, ἐπ' αὐτόν.* Hebr. עליו [*halau,*] pro ὑπὲρ αὐτοῦ: nisi fortassis respexit ad ritum impositionis manuum, qui in sanando etiam adhibebatur, vt Mar.16.18. ¶ *Oleo, ἐλαίῳ.* Fuit hoc symbolum doni sanationis, vt Mar.6 13. Quorsum autem nunc symbolum, si nusquam extat donum? & quorsum nonnisi moribundis, quod curationis causa adhibebatur? ¶ *In nomine Domini, ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου.* Id est, inuocato nomine Domini.

15 *Quòd si peccata commiserit, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς.* Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi: vt Mat 9.6. quanuis hoc non sit perpetuum, vt liquet Iohann.9.2. Ideo addita est coniunctio ἐὰν, *si.*

19 *Alij aliis, ἀλλήλοις.* Vulg. *alterutrum*, id est, (si nonnullis credimus) Sacerdoti enumerate peccata vestra quę nihil ad eum pertinent. Dignum certè commentum illorum cerebro à quibus est cogitatum. ¶ *Et orate, καὶ εὔχεσθε.* Vah, nulla Sacerdotalis absolutionis mentio est. Imò oportuerit laicum atque adeo mulierculam vicissim orare pro Sacerdote. ¶ *Efficax, ἐνεργουμένη.* Id est, qua non perfunctoriè sed ardenter oratur. Syrus hoc non legit. Vulg. *assidua*, nescio quam scripturam sequutus.

17 *Iisdem quibus nos affectionibus obnoxius, ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν.* Vide Act.14.15. ¶ *Precibus precatus est, προσευχῇ προσηύξατο.* Repetitio Hebraica, cuiusmodi multas alias annotauimus: acsi diceret, *ardentissimè precatus est*: cuiusmodi precationem vocauit ἐνεργουμένην.

19 *Conuerterit, ἐπιστρέψῃ.* Id est, in viam reuocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia vocatur תשובה [*teschubah,*] id est, *conuersio.*

20 *Animam, ψυχήν.* Vulgata addit αὐτοῦ, *eius*, videlicet qui ab errore in viam reuocatur. Alij legunt αὐτοῦ, *suam*, vt annotat Beda. Sed illud melius conuenit.

ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ Α΄ΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ πρώτη.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI CAtholica prior.

Κεφάλαιον α.

Π Ε΄ΤΡΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας·

Κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ Χριστοῦ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

NOVA INTERPR. CAP. I.

1 PETRVS Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per Pontũ, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam:

2 Electis ex prænotione Dei Patris ad sanctificationem Spiritus, per obedientiam & aspersionẽ sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.

VETVS. CAP. I.

1 PETRVS *Apostolus Iesu Christi, electis aduenis dispersionis Ponti, Galatiæ, Cappadociæ, Asiæ, & Bithyniæ:*

2 *Secundum præscientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam & aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia vobis & pax multiplicetur.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Pontum, Galatiam,* Πόντου, Γαλατίας. Has duas regiones perperam coniunxit Theodoritus in Græco argumento huius epistolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ distinctæ regiones, quum Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, vt ex Strabone liquet. Citatur autem hæc epistola à Tertulliano, Cypriano, Cassiodoro titulo epistolæ Petri ad Ponticos.

2 *Ex prænotione Dei,* κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ. Vel, Ex antegresso decreto seu proposito Dei. Omnia enim ista sunt synonyma. de quibus vide Act. 2. 28, & Rom. 8. 29. & Petrus diuino artificio nos hîc docet quomodo Trinitatis personæ ad vnum & idem nostræ salutis opus sic concurrant, vt sua cuique peculiaris actio tribuatur. Pater enim nos eligit, id est, saluti in Filio destinat: Spiritus sanctus in cognitionem Filij deductos sanctificat: Filius sibi donatos & sanguine suo aspersos redimit. Illud autem ἐκλεκτοῖς, *electis*, quanuis in Græcis priore loco ponatur, tamen perspicuitatis causa huc reposuimus, quò certum est referri. ¶ *Ad sanctificationem Spiritus,* ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id est, εἰς ἁγιασμόν, nimirum vt Spiritu segregati, Deo consecrarentur. vt Ephe. 1. 5. Est enim hic electionis finis, quod ad ipsos quidem attinet, non tamen vltimus. Nam hæc sanctificatio ad vitam æternam eos deducit, vt omnia in Dei gloriam redundẽt: vt Ephes. 1. 12. Erasmus, *Per sanctificationem Spiritus*: non satis apposité. ¶ *Per obedientiam,* εἰς ὑπακοὴν. Id est, ἵνα ὑπακοῦσι. &c. Nam hæc omnia declarat ל Hebræorum, cuius loco vsurpatur ל [*hal*] id est, εἰς. Vulgata & Erasmus, *In obedientiam & aspersionem*, &c. ita videlicet vt sanctificatio, id est segregatio illa & consecratio, generaliter accepta, in duas partes distribuatur, nempe in regenerationem, & peccatorum remissionem. Ego puto Apostolum alludere ad Legis purificationes, atque hoc modo malo designari nostræ sanctificationis materiam, nempe Christum Iesum, qui Patri fuit obediens ad mortem vsque, mortem autem crucis, vt Rom. 5. 19, & 3. 24, & 25. Ita complexus fuerit Petrus omnes proprias salutis nostræ causas, quæ à Deo manant, nempe Efficientẽ summam causam, Dei Patris præscitum. Formalem, vocationem efficacem, quam electionis nomine intelligit: (nam, vt alibi diximus, tum demum re ipsa eligimur quũ Deus æternum suum decretum in nobis per vocationem exequitur) Finem, sanctificationem electorum: Materiam, Christi iustitiam, cuius imputatione iusti coronamur. Sãctificationem autem appellat separationem à reliquis hominibus extra Christum perituris. Neque tamen hic finis est vltimus cui sunt electi destinati, sed quem tãdem subiicit Petrus v. 3, & 4. ¶ *Et aspersionem sanguinis,* καὶ ῥαντισμὸν αἵματος. Explicat quę illa sit obedientia Christi, & quomodo à nobis consideranda, nempe non simpliciter & per se, sed nostri respectu, vtpote vt aspersio: simúlque ad illã sanguinis aspersionem respicit quæ sub Lege vsurpatur, de qua copiosè Hebr. 9. 18, & deinceps. quamobrem etiam sanctificationem Spiritus commemorauit, nõ carnis. Spiritum autem vocat vel Spiritum ipsum Sanctum ipsius Sanctificationis auctorem: vel animam ipsam qua renouatur hac gratia: corpore suo quoque tempore in corruptione sua patituro.

Εὐλογητὸς ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,

3 Benedictus *esto* Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui ex multa sua misericordia regenuit nos in spem viuã per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,

3 *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui secundum misericordiam suam magnã regenerauit nos in spem viuam, per resurrectionem Iesu Christi ex mortuis,*

Εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ὑμᾶς,

4 *Id est* ad hæreditatem quæ nec perire potest, nec contaminari, nec marcescere, vobis in cęlis seruatam,

4 *In hæreditatem incorruptibilem, & incontaminatam, & immarcescibilem, conseruatam in cælis in vobis,*

Τοὺς ἐν δυνάμει Θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ.

5 Qui virtutis Dei pręsidio custodimini per fidem, ad salutem paratam patefieri tempore vltimo.

5 *Qui in virtute Dei custodimini per fidem in salutem, paratam, reuelari in tempore nouissimo.*

Ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε, ὀλίγον ἄρτι (εἰ δέον ἐστὶ) λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς·

6 Qua in re exultatis, paululum nunc (si opus est) in variis tentationibus tristitia affecti:

6 *In quo exultatis modicum nunc, si oportet, contristati in variis tentationibus:*

Ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου, τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

7 Vt exploratio fidei vestræ multo pretiosior *exploratione* auri, quod perit, & tamen per ignem exploratur, comperiatur *vobis esse* laudi & honori & gloriæ, quum patefiet Iesus Christus.

7 *Vt probatio vestræ fidei multo pretiosior auro, quod per ignem probatur, inueniatur in laudem & gloriam & honorem in reuelatione Iesu Christi:*

Ὃν οὐκ ἰδόντες ἀγαπᾶτε· εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ, ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ·

8 Quem quum non videritis, diligitis: in quem, nunc *eum* non cernentes, tamen credentes, exultatis gaudio ineffabili & glorioso:

8 *Quem quum non videritis, diligitis: in quẽ nunc quoque non videntes, credẽtes autem, exultatis lætitia inenarrabili & glorificata:*

Κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.

9 Reportantes mercedem fidei vestræ, salutem animarum.

9 *Reportantes finem fidei vestræ, salutem animarum.*

Περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξη-

10 De qua salute inquisierunt,

10 *De qua salute exqui-*

---

3 *Deus & Pater*, ὁ Θεὸς καὶ πατήρ. Vide 1 Cor.15.24. ¶*In spem viuam*, εἰς ἐλπίδα ζῶσαν. Id est, perennem, sicut explicat proximo versiculo. Si spem accipias μετωνυμικῶς pro re sperata, vt Rom.8.24, & alibi sæpe: sin autem pro affectu illo quo promissa sperantur, ζῶσαν dixerit pro ζωῆς, id est, *Spem viuam*, pro *Spe vitæ*: vt Syrus etiã interpres vertit quæ vita sequente versic. explicatur.

4 *Vobis*, εἰς ὑμᾶς. Id est, ὑμῖν. respondet enim εἰς literæ Hebræorum ל, quæ tertio casui præponitur, vt sępe annotauimus. Vulg. *In vobis*. Eras. *Erga vos*, nimium obscuré. ¶*In cælis*, ἐν οὐρανοῖς. Tacitè reprehendit crassas Iudæorum opiniones de Messia.

5 *Tempore vltimo*, ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ. Heb. עת קץ [*beth kets*,] tempus finis, quo videlicet futura est summa illa instauratio, quam rerum vniuersitas expectat, Rom. cap.8.19, & deinceps.

6 *Qua in re*, ἐν ᾧ. Id est, qua de re, siue quam ob rem. Est enim Beth Hebræum pro Bahabur: & hoc refertur ad * totum superioris orationis complexum, vt ᾧ neutrius sit generis. possit tamẽ aliquis etiam Θεὸν repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt significetur, fideles in Deo exultare, quãtumuis variæ ac multiplices tentationes vrgeant, vt paulo pòst ver. 8. Syrus autem interpres retulit ad καιρῷ proximè præcedens, ita nimirũ vt totum hunc locum sic interpretemur, *tempore vltimo in quo exultetis*, id est, quo tempore demum exultabitis, ab iis miseriis, quibus nunc vestro bono vexamini, semel liberati. ¶*Si opus est*, εἰ δέον ἐστὶ. Id est, tum demum quum opus est. Syrus interpres hoc non legit, quod tamen in Græcis nostris omnibus legitur, & minimè videtur superuacaneum.

7 *Vt exploratio*, ἵνα τὸ δοκίμιον. Vide Iac.1.3. Syrus interpres, siue de suo, siue quòd hoc quoque Græcè legerit, addit, vt vertit Tremellius, *quæ transeunt super vos vt exploratio*, &c. ¶[*Exploratione*] *auri*, χρυσίου. Vel, quàm auri, scilicet exploratio. Omnino enim subaudiendus est articulus τοῦ, sub δοκιμίου: cuius ellipsis simile prorsus exemplũ annotauimus Ioh.5.20, & Matth.5.20, & 1.Ioh.2.2. Poscit enim ratio antitheseos vt exploratio cum exploratione, id est, afflictiones cum igne: & res ipsæ, id est, fides cum auro inter se comparentur. Alludit autem Petrus omnino- * ad Iobi 23,10. ¶*Comperiatur* [*vobis esse*] *laudi*, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον Vulgata, *Inueniatur in laudem*. Erasmus, *Reperiatur in laudem*. Ego nonnihil suppleui, non modò vt obscurũ Heb-
5 braismum illustrarem, sed etiam vt ostenderem hîc agi de ipsorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum synonymis voluit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem electis æternam vitam adeptis, Rom.2.7. ¶*Quum patefiet*, ἐν ἀποκα-
10 λύψει. De secundo Christi aduentu loquitur.

8 *Quum non videritis*, οὐκ ἰδόντες Sic restituo ex manuscr. bonæ fidei codice, adstipulante Vetere Latino interprete. Durum enim omnino fuerit εἰδότες, vt vulgò legitur, pro ἰδόντες accipere. ¶*In quem nunc cernentes*, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες. Sic legitur in Græcis nostris omnibus codici-
15 bus, assentiente Latino interprete, nisi quòd legit καὶ ἄρτι, *nunc quoque*. Sed ex Syra interpretatione coniicere licet Græcè fuisse initio sic scriptum, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες ἀγαπᾶτε αὐτὸν, καὶ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. id est, *quem non videntes diligitis, &*
20 *credentes in eum*: & illud ὃν οὐκ ἰδόντες esse illius εἰς ὃν οὐκ ὁρῶντες glossema, propter Hebraicam constructionem verbi ὁρῶντες, quod postea in contextum irrepsit: in quo tamen nihil mutandum censui. Sed Augustinus tractatu in Ioh.86.di- *
25 uersam prorsus lectionem citat, & simul interpretatur his verbis, *In quo non videntes creditis, & quem quum videritis exultabitis gaudio memorabili, & honorato*, acsi Græcè scribatur, εἰς ὃν οὐχ ὁρῶντες πιστεύετε, καὶ ὃν ἰδόντες ἀγαλλιάσεσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ.

30 9 *Mercedem*, τὸ τέλος. Heb. אחרית [*acharith*,] quod declarat & finem & mercedem, eo quòd merces sit operis finis. vt etiam citatur hic locus ab Augustino, tractatu * in Ioh. 86. Vulgata & Erasmus, *finem*: quod non videtur satis quadrare verbo κομίζεσθαι.

35 ¶*Salutem animarum*, σωτηρίαν ψυχῶν. Id est, vestram. Ponitur enim anima pro homine σωεκδοχικῶς, & quocunque modo interpreteris, subauditur pronomen *vestrarum*, acsi vernaculo nostro sermone dicas, *De vos personnes*, vt 2.Corinth.cap.12.15.

ρύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες·

Ἐρευνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.

Οἷς ἀπεκαλύφθη ὅτι οὐχ ἑαυτοῖς, ἡμῖν δὲ διηκόνουν αὐτὰ ἃ νῦν ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγγελισαμένων ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ ἀποσταλέντι ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι.

Διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φερομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις.

Luc.1.75 Ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐτοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γενήθητε.

Leu.11.44, 9.2 & 20.7 Διότι γέγραπται, Ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅγιός εἰμι.

Καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀ-

10 & *quam* ſcrutati ſunt Prophetæ, qui de *ventura* in vos gratia prophetarunt.

11 Scrutantes in quem aut cuiſmodi temporis articulum prænuntius ille qui in ipſis *erat* Spiritus Chriſti, declararet *euenturas* Chriſto perpeſſiones, & gloriam illas conſequuturam.

12 Quibus patefactum eſt, eos non ſibi ſed nobis ea adminiſtrare quæ nunc annuntiata ſunt vobis per eos qui vobis prædicarunt Euangelium per emiſſum è cælo Spiritum ſanctum, in quæ deſiderant Angeli introſpicere.

13 Quapropter ſuccincti lumbis mentis veſtræ, ſobrij, integrè ſperate in eam quæ vobis defertur gratiam, in patefactione Ieſu Chriſti.

14 Vt filij obedientes, qui vos non configuretis priſtinis quæ in ignorantia veſtra *viguerunt* cupiditatibus.

15 ‖Sed ſicut is qui vos vocauit ſanctus eſt, ipſi quoque ſancti in omni conuerſatione reddamini.

16 Propterea quod ſcriptum eſt, ‖Sancti eſtote, nam ego ſanctus ſum.

17 Et, ſi patrem cognominatis

ſierunt atque ſcrutati ſunt Prophetæ qui de futura in vobis gratia prophetauerunt:

11 *Scrutantes in quod vel quale tempus ſignificaret in eis Spiritus Chriſti, prænuntians eas quæ in Chriſto ſunt paßiones, & poſteriores glorias.*

12 *Quibus reuelatum eſt quia nõ ſibi ipſis, vobis autem miniſtrabant ea quæ nunc nuntiata ſunt vobis per eos qui euangelizauerunt vobis Spiritu ſancto miſſo de cælo, in quæ deſiderant Angeli proſpicere.*

13 *Propter quod ſuccincti lumbos mentis veſtræ, ſobrij, perfectè ſperate in eã quæ offertur vobis gratiã, in reuelatione Ieſu Chriſti.*

14 *Quaſi filij obedientiæ, non configurati prioribus ignorantiæ veſtræ deſideriis.*

15 *Sed ſecundum eum qui vocauit vos ſanctum & ipſi in omni conuerſatione ſancti ſitis.*

16 *Quoniam ſcriptum eſt, Sancti eritis, quoniam ego ſanctus ſum.*

17 *Et ſi patrem inuocatis*

---

10 *Et [quam] ſcrutati ſunt*, καὶ ἐξηρεύνησαν. Hoc non legit Syrus, & videtur potius inchoaſſe proximè ſequentem verſiculum, cuius altera lectio pro ἐρευνῶντες, adſcripta fuerit ad album libri, & malè huic loco poſtea inſerta.

11 *Prænuntius*, προμαρτυρόμενον. Participium ex Hebr. idiotiſmo, pro verbali nomine quod vocant. Vulgata, *Prænuntians*. Eraſmus, *Qui priuſquam acciderent teſtabatur*. Sed in eo grauiter peccatum puto ab interpretibus quòd hoc participium coniunxerint cum παθήματα, hiante prorſus conſtructione verbi ἐδήλου & εἰς præpoſitionis illi ſubiunctæ: quod incommodum vt in Latino ſermone vitarem, neceſſe fuit verborum collocationem nonnihil immutare. Sed tamen rectius omnino hunc locum Syrus interpres ſic legit, Καὶ ἐξηρεύνησαν τίνα καιρὸν ἐδήλα τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα Χριστοῦ προμαρτυρόμενον τὰ εἰς Χριστὸν παθήματα. id eſt, *Et ſcrutati ſunt quod tempus declararet Spiritus Chriſti qui in ipſis erat, prænuntians [venturas] in Chriſtum perpeſſiones.* ¶ *Perpeſſiones*, παθήματα. Vide infrà 2,21. ¶ *Gloriam*, δόξας. Vſus eſt plurali numero, emphaſeωs cauſa, ex Hebræorum more. quod nuſquam alibi in his libris inuenio.

12 *Non ſibi*, οὐχ ἑαυτοῖς. Quomodo hoc intelligendum ſit diximus Heb.11 13, & 33.39. Cæterum qui videre volet quàm diligens interdum fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas eſſe putant diſſentire, cõferat hunc locum cum Græcis, ita vt ab eo conuerſus eſt, quum librum ſecundum Didymi de Spiritu ſancto interpretaretur. ¶ *Per Spiritum ſanctum*, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Ioelis, in Apoſtolis tanquam Spiritus ſancti primitiis exhibitam die Pentecoſtes: quam idem noſter Petrus explicat Act.2.6, & deinceps. ¶ *Introſpicere*, παρακύψαι Vulgata & Eraſmus, *Proſpicere*. Vide Iac.1.25. Alludit autem ad propitiatorij, id eſt, operculi arcæ formam, cui Angeli duo inſi lebant ſiue inſiſtebant aduerſis faciebus in ipſam arcam intuentes: iam tum indicante figura fore vt in Chriſto, cuius typus erat arca, omnes ſapientiæ & intelligentiæ inſiderent theſauri, per Euangelij prędicationem patefaciendi, auidis ipſis Angelis beatis totum hoc myſterium cognoſcere, cuius etiam exhibitionem iam inde ab ipſis Chriſti naſcentis incunabulis Eccleſię enarrarunt.

13 *Succincti*, &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat, ſpem noſtram in cælis repoſitam. Eò igitur docet eſſe nobis per puram & ſanctam vitã (quaſi iter aliquod) perueniendum. Sumpta eſt autem tranſlatio ex vetuſto more. Quum enim prælõgis veſtibus vterentur, non poterant niſi ſuccincti iter facere. Hinc illud Chriſti dictum, Sint lumbi veſtri ſuccincti, Luc.12.35. Sed Petrus metaphoram duplicat, quum lumbos menti tribuit. Iubet igitur, ſublatis omnibus impedimentis, præparatos eſſe animos ad hoc iter ingrediendum. Ideo requirit in primis ſobrietatem, ne videlicet vel cibo & potui reliquiſve carnis illecebris, vel mundi curis, vel falſis & vanis opinionibus ſint ebrij. Nam in huiuſmodi hominibus, nec manus, nec pes (vt inquit ille) officium facit: nedum animus, Luc.25.34. ¶ *Integrè*, τελείως. id eſt, ſolidè ac ſinceré. Hebr. בתום [*battom.*] Niſi malimus exponere, *Ad finem vſque.* Vulgata & Eraſmus, *Perfectè*. Syrus interpres hoc aduerbium coniungit cum νήφοντες, quod mihi minus placet. ¶ *In patefactione*, &c. ἐν ἀποκαλύψει, &c. vel εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim ſolet ſecundum aduentum Chriſti ſignificare, vt ſuprà, ver.5 & 7, quo demum exhibebitur nobis gratia quæ nunc nobis offertur. Eraſmus, *Dum nobis patefiet Ieſus Chriſtus*, ita vt hoc ad Euangelij prædicationem pertineat.

14 *Qui vos non cõfiguretis*, μὴ συσχηματιζόμενοι. Vide Rom. 12.2. ¶ *In ignorantia veſtra*, ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. Ignorantiam vocat cæcitatem illam Iudæorum, cuius fit mentio Ioh.9.39, & deinceps. Nam extra Chriſtum nihil præter denſiſſimam caliginem.

17 *Si patrem cognominatis*, εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. id eſt, ſi eius patris filij vultis nuncupari. Vide Iac.2.7. ¶ *Commorationis*, τῆς παροικίας. Vulgata & Eraſmus, *Incolatus*. Vide Matth.2.23, & 2.Cor.5.6.

18 *Fuiſſe*

προσωπολήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε·

eum ‖ qui citra personarum respectum iudicat ex cuiusque opere, cum timore versamini cõmorationis vestræ tempore.

eum qui sine acceptione personarum iudicat secundum vniuscuiusque opus, in timore incolatus vestri tempore conuersamini: Deut.10.17 rom.2.11 gal.2.6

Εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς, ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ, ἐλυτρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς πατροπαραδότου·

18 Vt qui sciatis vos non caducis *rebus*, argento vel auro, fuisse redemptos ex vana illa vestra conuersatione, à patribus tradita:

18 *Scientes quòd non corruptibilibus, auro vel argento, redempti estis de vana vestra cõuersatione paternæ traditionis:*

Ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀσπίλου Χριστοῦ·

19 ‖ Sed pretioso sanguine, vtpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Christi;

19 *Sed pretioso sanguine quasi agni immaculati Christi & incontaminati:* 1. Cor. 6. 20, & 7.23 heb.9.14 1 ioh 1.7

Προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσμου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτων τῶν χρόνων δι' ὑμᾶς,

20 ‖ Præsciti quidem ante iacta mundi fundamenta, patefacti verò vltimis temporibus propter vos,

20 *Præcogniti quidem ante mundi constitutionem, manifestati autem nouissimis temporibus propter vos,* apoc.1.5 Rom.16.25 eph.3.9. col.1.26 2.tim.1.19 tit.2.2

Τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς Θεὸν τὸν ἐγείραντα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς Θεόν.

21 Per eum credentes in Deum, qui excitauit eum à mortuis, & gloriã ei dedit, vt fides ac spes vestra in Deo esset.

21 *Qui per ipsum fideles estis in Deo, qui suscitauit eum à mortuis, & dedit ei gloriam, vt fides vestra & spes esset in Deum.*

Τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος, εἰς φιλαδελφίαν ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀγαπήσατε ἐκτενῶς·

22 Qui *igitur* animas vestras purificastis, auscultando veritati per Spiritum, ‖ ad charitatem fraternam simulationis expertem, ex puro corde alij alios diligite intensé:

22 *Animas vestras castificantes in obedientia charitatis, in fraternitatis amore simplici, ex corde inuicem diligite attentius.* Infrà, 2.17 rom.12.10 Eph.4.3

Ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος Θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα.

23 Regeniti non ex semine interunte, sed non intereunte, *id est* per sermonem Dei viui, & manentis in æternum.

23 *Renati non ex semine corruptibili, sed incorruptibili per verbum Dei viuum & permanẽtis in æternum.*

Διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου, ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε·

24 ‖ Nam omnis caro *est* vt gramen, & omnis gloria hominis, vt flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit:

24 *Quia omnis caro vt fœnum, & gloria eius tanquam flos fœni. exaruit fœnum, & flos eius decidit:* Esa 40.6 eccl.14.18 iac.1.10

Τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα· τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς.

25 Sed verbum Domini manet in æternum. hoc autem est verbum illud quod euangelizatum est vobis.

25 *Verbum autem Domini manet in æternum. hoc est autem verbum quod euangelizatum est in vos.*

Κεφάλαιον β.

CAP. II.

Ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν καὶ πάντα δόλον καὶ ὑποκρίσεις καὶ φθόνους καὶ πάσας καταλαλίας.

1 ‖ Proinde deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus & inuidentiis, & omnibus obtrectationibus,

1 *Deponentes igitur omnem malitiam, & omnem dolum, & simulationes, & inuidias, & omnes detractiones,* Rom.6.4 eph.4.22 col.3.18 heb 12.1

---

18 *Fuisse redemptos*, ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipsa igitur in quibus, ante Christum cognitum, collocabant salutis suæ summam, non modò Deum non placabant, sed etiam mortifera erant peccata: quæ vnius Christi sanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui patrum traditionibus nituntur?

¶ *A patribus tradita*, πατροπαραδότου. De iis patribus loquitur quorum fit mentio, Ezech.cap.20. versu 18, & alibi sæpe.

19 *Vtpote*, ὡς. Vulgata, *Quasi*. Erasmus, *Velut*. Neuter satis expressé. Nec enim ὡς similitudinem, sed veritatem hìc declarat, vt diximus 2.Cor.2.17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de agno Paschæ seligendo, Exodi 12.5.

20 *Præsciti*, προεγνωσμένου. Id est, præordinati: non à verbo Scio, sed à verbo Scisco, sicut plebiscitum dicimus, & cognouisse dicitur iudex de causa decernens, vt ostendimus Rom.8.29. Itaque falluntur qui præscientiã, quam vocant, à decreto siue proposito Dei æterno separant, imò prædestinationi electorum opponunt, quum præscitos dici velint reprobos, non prædestinatos: itidémque qui hãc suam præscientiam qua fit vt Deo nota sint omnia, volunt causæ rationem habere à decreto seiunctam. Quomodò verò & quo gradu præordinatus sit Christus, diximus Ephes.1.5. ¶ *Ante iacta*, &c. πρὸ καταβολῆς, &c. Id est, ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit: sed hoc nõ impedit quominus causarum ordine, remedij ordinatio lapsui, i. morbo, subordinetur, vt exposuimus Ephes.1.5. ¶ *Propter vos*, δι' ὑμᾶς. Vide Hebr.11.40.

22 *Per Spiritum*, διὰ πνεύματος. Hoc non legit neque Syrus neque Latinus Vetus interpres: quod tamen minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur summo consensu. Immo etiam Syrus videtur pro διὰ πνεύματος vel legisse vel potius de suo adiecisse πεπληρωμένους φιλαδελφίας ἀνυποκρίτου. ¶ *Ad charitatem*, εἰς φιλαδελφίαν. Finis notatur sanctificationis animorum nostrorum, nempe vt ad mutuam ac synceram charitatem instruantur. ¶ *Simulationis expertem*, ἀνυπόκριτον. Vulg. *simplici*. Opponitur enim ἁπλότης, simulationi. Sed fortassis hoc non legit, & pro ἐκ καθαρᾶς καρδίας verterit, *ex simplici corde*. ¶ *Ex puro corde*, ἐκ καθαρᾶς καρδίας. Syrus interpr. addit καὶ τελείας, *& integro*: & pleno adscripto puncto, istud ἀγαπήσατε ἀλλήλους legit vt nouam periodum, *Diligite alter alterum*. Ego potius puto ἀγαπήσατε pendere à participio ἡγνικότες, & argumentũ duci à sanctificationis gratiæ fine. Quamobrem etiam initio versiculi, inserui particulam Igitur, vt hanc periodum à superiore distinguerem. Vtitur enim Petrus, vt erat vehementis feruidíque ingenij, non in his tantùm epistolis, sed etiam in concionibus quæ à Luca in Actis Apostolicis summa vt apparet fide recitantur, longis hyperbatis, & eo dicendi genere quod πάθητικόν Græci vocant.

24 *Omnis caro*, πᾶσα σὰρξ. Carnis nomen imbecillitatẽ naturæ humanæ declarat, quæ quidem in animo præcipuè consideranda est.

Ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε·

Εἴπερ ἐγεύσασθε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος.

Πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ ἀνθρώπων μὲν ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ Θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον·

Καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους τῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Rom.12.1 Apoc 1.8

Διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ, Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.

Esa. 28.16 rom.9.33

Ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας, καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου·

Psal.118.22 mat 21 42 act 4.11

2 Vt modò nati infantes, lac illud sermonis sincerum expetite, vt per illud adolescatis.

3 Si quidem gustastis quòd bonus sit Dominus.

4 Ad quem accedentes, qui est lapis viuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum verò electus *ac* pretiosus:

5 Ipsi quoque, veluti viui lapides, ædificati, fiatis domus spiritualis, ‖ sacerdotium sanctum, ad offerendum spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.

6 Quapropter etiam continetur in Scriptura, ‖ Ecce pono in Sion lapidem in imo angulo, electum, pretiosum: in quem qui credit, nequaquam pudefiet.

7 Vobis igitur est honori qui creditis: immorigeris verò, ‖ lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est caput anguli, & lapis ad quem impingitur, & petra offendiculi.

2 *Sicut modò geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite, vt in eo crescatis in salutem.*

3 *Si tamen gustastis quoniam dulcis est Dominus.*

4 *Ad quẽ accedentes, lapidem viuum, ab hominibus quidem reprobatum, à Deo autem electum & honorificatum:*

5 *Et ipsi, tanquam lapides viui, superædificamini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, offerre spirituales hostias, acceptabiles Deo per Iesum Christum.*

6 *Propter quod continet Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem summũ angularem, electum, pretiosum: & qui crediderit in eum, non confundetur.*

7 *Vobis igitur honor credentibus: non credentibus autem, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est in caput anguli: & lapis offensionis, & petra scandali.*

IN CAPVT II.

2 *Vt modò nati infantes*, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. Id est, vt noui homines facti, & nouum vitæ genus ingressi. ¶ *Lac illud sermonis sincerum*, τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. Illud igitur quo tanquam lacte nutritur nouus homo vt adolescat, est Sermo ille vitæ, qui simili prorsus ratione, Panis, Cibus, Aqua, Mel, passim vocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremento adolescere in Christo: illud autem ipsum per quod cœpta est regeneratio (nimirum Sermo Dei, siue Verbum Dei annuntiatum) illam quoque perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo significatur lactis qualitas, sicut priore declarata est eius substantia. Dicitur enim ἄδολον. i. *sincerum*, non modò quòd Euangelium sit res omnium purissima, sed multo magis vt verum lac ab adulterino distinguatur. Multi enim sunt qui verbum Dei cauponentur, vt 2. Corinth. 2. 17, & huic alioqui purissimo lacti venenum misceãt: quos totis viribus fugere nos oportet, nedum vt alimentum eiusmodi expetamus. Hæc est (opinor) huius loci germana & simplicissima expositio, & cum proxime præcedẽtibus optimè cohærens, quam Syri quoque interpretis auctoritas confirmat. Vulgata, *Rationabile*, pro rationali. Nã quod in quibusdam codicibus legitur Rationabiles, eorum culpa factum est qui, quum Græca non nossent, hunc locum corruperunt: quum in veteribus codicibus Latinis integra lectio manserit. Hanc verò interpretationem minimè reiicio, vt sit hæc sententia, Oportere quidem nos esse pueros, sed malitia non sensibus: & lacte quidem nos nutriri, sed recta intelligentia condito: ita tamen vt omnis dolus & vafrities procul absit, sed temperata sit simplici prudentia. Matth. 10. 6, vt tradit doctissimus interpres. Erasmus putauit lac dici λογικὸν, vt à corporeo lacte discernatur. Ideo conuertit, *Lac non corporis sed animi quod dolum nescit*: quæ explicatio mihi quidem non probatur. Superest vt admoneam, Paulum pueritiæ & lactis mentionem facere diuerso sensu, nempe 1. Corinth. 3. 1, & Eph. 4. 13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideóque lactis nomine prima Christianæ religionis tyrocinia significat. Hic verò Petrus infantiam priori illi coruptissimæ vitæ opponit, & perpetuum lactis (id est, veræ ac sinceræ doctrinæ Euangelicæ) vsum commendat. ¶ *Adolescatis*, αὐξηθῆτε, vel crescatis. Nonnulli Græci codices addunt εἰς σωτηρίαν, *ad salutem*.

3 *Gustastis*, γεύσασθε. Alludit ad Psalmum 34. 9. ¶ *Bonus*, χρηστὸς. טוב [*Tob*,] id est, commodus & suauis, vt χρηστὸν ἐδεσμα, Gallicè dixeris, *vne bonne viande*. Seruanda enim est metaphora gustus. Ideo Vulgata vertit, *Dulcis*, γλυκὺς, sed nimium angusta significatione.

4 *Qui est viuus lapis*, λίθον ζῶντα. Ecclesiam templo comparat, cuius lapides sint singuli fideles. Alludit ergo ad veteris templi structuram: quò etiam pertinet quod de sacerdotibus sanctis & spiritualibus hostiis commemorat. Hîc enim viua & spiritualia sunt omnia: illic mortua & carnalia, si modò signa etiam quatenus signa sunt, per se & à rebus ipsis significatis distincta, consideraris.

5 *Aedificati fiatis domus*, οἰκοδομεῖσθε οἶκος. Sic intelligenda est hæc loquendi formula, quadam appositionis specie, vt recte exposuit Syrus interpres. Vulgata legit ὑποοικοδομεῖσθε, *superædificamini*. ¶ *Sacerdotium sanctum*, ἱεράτευμα ἅγιον. Quæ sint huius sacrificij victimæ plenè declaratur Ro. 12, 1. nempe αἴνεσις καὶ εὐποιΐα atque adeò αὐτοθυσία, id est, laus & beneficentia, & sui ipsius oblatio. Est autem illud non temerè factum, vt Spiritus sanctus nunquam in nouo testamento Sacerdotis vel Sacerdotij nomen ad Euangelij ministros accommodarit. Christus enim factus in æternum Sacerdos secundum ordinem Melchisedec nullos habet huius sacerdotij collegas, neque suis sacerdotiũ, sed ministerium reliquit. Cur non id verò? nempe quòd nullũ nobis sacrificiũ, cuiusmodi illud erat quod à sacerdotibus lege procurabatur, superfit præstandũ, nẽpe ἱλαστήριον.

6 *Continetur*, περιέχει. Id est, περιέχεται, passiuè: nisi malimus legere ἡ γραφὴ, *Scriptura*, sicut legit Vetus interpres, consentiente vno ex vetustis nostris codicibus: vel Dei nomen repetere ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, vt sit sententia, Deum complecti in Scriptura, Ecce pono in Sion, &c. Syrus autem interpres passiuè vertit, *Dicitur enim in Scriptura*. Aliæ duę expositiones mihi non placent. Quidam enim repetunt Christi nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν, id est, cõtinere, totum videlicet ædificium: vel περιέχειν, id est, Excellere in Scripturis. id est, in hoc Scripturæ testimonio. Ab hoc autem verbo deducitur nomen περιοχῆς, de qua diximus Act. 8. 32. ¶ *In imo angulo*, ἀκρογωνιαῖον. Vulgata, *Summum angularem*. Erasmus, *In summo ponendum angulo*. Vide Eph. 2. 20. Cæterùm ita citat Petrus hunc locum vt verba non annumeret, & vnum etiam vocabulum transpositum sit. Ita enim plenè citatus fuisset hic Esaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde sequitur מוסד מוסד [*musad musad*] id est, θεμέλιον στερεὸν, *fundamentum solidum*: quæ verba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον scriptum est, respicit potius Dauidis dictum Psal. 118. 27, quum in Esaia duntaxat legatur פנת יקרת [*pinnath jikrath*] id est, *angulum pretiosum*. Sed hæc varietas nihil immutat, nec sententię quicquã detrahit. ¶ *Non pudefiet*, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. Vide Ro. 10. 11.

7 *Lapis quẽ reprobauerunt*, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν. Totum hoc membrũ deest in Syra interpr. vbi legitur simpliciter, *Immorigeris verò, lapis ad quẽ impingitur, & petra offẽsationis.*

8 Ad

Οἱ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν.

8 *Nempe* iis qui offendunt ad ſermonẽ, ‖immorigeri, ˝ad quod etiam poſiti fuerunt.

8 *Iis qui offendunt Verbo, nec credunt, in quod & poſiti ſunt.* Eſa.8.14. rom 9.33

Ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτόν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν· ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς.

9 ‖Vos autem *eſtis* genus electum, ˝regale ſacerdotium, gens ſancta, populus ˝quem *ſibi Deus* vt proprium vendicat: vt ˝virtutes prædicetis illius qui vos vocauit e tenebris in admirabilem ſuam lucem.

9 *Vos autem genus electum, regale ſacerdotium, gens ſancta, populus acquiſitionis, vt virtutes annuntietis eius qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen ſuum.* Exo.19.6

Οἱ ποτὲ οὐ λαός, νῦν δὲ λαὸς Θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεημένοι, νῦν δὲ ἐλεηθέντες.

10 ‖Qui quondam *eratis* ˝non populus, nunc *eſtis* populus Dei: qui non conſequuti miſericordiam, nunc eſtis miſericordiam conſequuti.

10 *Qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei: qui non conſequuti miſericordiam, nunc autẽ miſericordiam conſequuti.* Oſea 2.23 rom.2.25

---

8 *Ad quod etiam poſiti fuerunt*, εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν. Id eſt, ἐξηγόρθησαν, vt legitur ad Rom.9.17. vel κατηρτίθησαν, vt ad Romanos 9.22. Niſi malimus conſtitutos, id eſt, ordinatos dicere, vt idem verbum ſumus interpretati Iohan. 15. 16, Act.13.47, & aliis locis. Sed à quo tandem poſiti vel excitati, vel coagmentati ſeu effecti, vel denique conſtituti & ordinati ſunt? Num a ſeipſis? Hoc verò abſurdius eſt quàm vt refutatione indigeat, vt diximus Rom.9.22: & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio. Ego, inquit, excitaui te vt oſtendam in te potentiam meam, Rom.9.17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter ſe, etiam impium ad diem malum, Prouerb.16.4. Iſte (inquit Simeon Luc.2.34) κεῖται. poſitus eſt, ad ruinam & reſurrectionem multorum. Cedo verò a quo poſitus? Ab eo videlicet qui de hac ipſa re loquens Rom.9.33, Ego pono in Siõ inquit, lapidem offendiculi, &c. Non enim melior erit Eſaiæ interpres quærẽdus quàm ſit Paulus, qui pro eo quod dixerat Eſaias, Et erit, ſcripſit, ἰδοὺ τίθημι, Ecce pono. Quomodo etiam Eſaias 49.6, Poſui te, inquit, pro luce Gentium. vt iam non poſſimus dubitare quin verbum τίθημι, ſiue electos ſiue reprobos conſideres, Dei conditoris conſilium reſpiciat. Ecce enim Ioh.15.16, quum dixiſſet ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, *ego elegi vos*, ſtatim ſubiicit, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, & *poſui vos*. Hæc ergo eſt huius loci ſententia, Duo eſſe Iudæorum genera: (Iudæis enim ſcribit Petrus) vnum eorũ qui Chriſtum ſunt amplexi, quibus Chriſtus eſt honori: alterum eorum qui ſunt immorigeri, quibus Chriſtus eſt offendiculo, prout etiam ad hoc ipſum à Deo ſunt conſtituti. Ergo, dices, crudelis eſt Deus. Imò infinitè miſericors, qui vel vnum ſeruet. Quis verò illum adſtrinxit ad ſeruandos omnes? Imò iuſtiſſimus, qui nullos condemnet niſi in quibus cauſam ipſum condemnationis hærentem inuenerit. Nam (vt ſæpe dixi) inter decretum Dei & ipſius decreti exequutionem, cauſa damnationis intercedit, eorum videlicet improbitas qui iuſto Dei iudicio damnantur, ita vt nullos niſi ſeipſos poſſint accuſare. Sed ad rem redeo. Nonnulli conati ſunt huius loci teſtimonium eludere noua quadam ellipſi, perinde nimirum acſi ſcriptum eſſet ἀπειθοῦντες εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν, (ſic enim vertit Eraſmus) *Neque credunt in id ad quod & inſtituti fuerant*. Atqui non eſt ſcriptum ἀπιστοῦντες, ſed ἀπειθοῦντες: & vtrouis modo legas, abſurda fuerit iſta conſtructio: neque ἐτέθησαν ſignificare poteſt, Inſtituti fuerant. Itaque Caſtellio maluit conuertere, *Ei diffidentes ad quod erant deſtinati*: quam interpretationem prorſus reiicio. Primùm enim oſtendimus, eam cauſam quæ iſtos adduxit vt vellẽt hunc locum ẽmollire, nempe ne Deum viderentur crudelem facere, nullius eſſe momenti, quaſi videlicet corruitura ſit Dei iuſtitia niſi noſtro patrocinio fulciatur: aut quaſi nimium durè & impropriè loquutus ſit Spiritus ſanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Iudæis in genere, ſed de iis qui monenti Deo parere pro ſua contumacia noluerunt: vt iam nullus hîc locus pateat illi ſubterfugio, gentem Iudæorum in genere dici ſaluti deſtinatam. Quis verò non videt Petrum planius ac magis perſpicuè fuiſſe ſcripturum ſi quippiam eiuſmodi ſignificare voluiſſet: ſicut infrà, 3.1, τὸν λόγον expreſſit? Præterea particula καὶ adiuncta, & quod mox ſubiicit, Vos autem genus electum, nónne manifeſtam antitheſin oſtendit vaſorum ad decus & ad dedecus conditorum: ſicut credentes & immorigeros antè oppoſuerat? Et, quid illic fiet vbi nullus locus eſt iſtiuſmodi ellipſi? veluti 1.Theſſ.5.9, vbi in ſimili prorſus argumento Paulus electos opponens reprobis, Deus, inquit, οὐκ ἔθετο ἡμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας, &c. Id eſt, *non condidit nos ad iram, ſed ad ſalutis conſequutionem per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*. Nam certè ſi nullos Deus ad iuſtam iram condidit, fruſtra hoc dictum erit. Quid verò Iudas verſu 4, de his ipſis loquens de quibus Petrus, iis videlicet qui Euangelij curſum impediebant? *Subierunt quidam homines*, inquit, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα, *iam olim ad hanc condemnationem deſcripti*? &c. Ex quorum teſtimoniorum comparatione ſatis puto omnibus liquere quomodo hic locus ſit explicãdus, etiamſi nulla alia ratio adferatur. Poſtremò peto ab iis qui hac ratione putant ſeſe Dei iuſtitiæ optimè patrocinari, vt etiam conſiderent vter Dei naturæ blaſphemiã inurat, iſne qui dicit Deum, gloriæ ſuæ conſulentem, ex occulta & inſcrutabili, ſed iuſta tamen, ſua voluntate ac propoſito, certos homines, quos ipſe ſolus nouit, iuſtæ cõdemnationi ab æterno deſtinaſſe: an verò is qui dicat Deũ omnes quidem ac ſingulos ſaluti deſtinaſſe, ſed incerta & inſtabili conditione, vtpote quæ ab hominum voluntate pendeat: aut ſingulos quidem ſaluti deſtinaſſe, & ſaluos fieri velle, ſed homines ſua perfidia efficere vt Deus vel quod cogitauit perficere non poſſit, vel conſilium poſtea commutet. Illud primum ego ingenuè affirmo, ſine quo nec gratiæ, nec iuſtificationis, nec cõſolationis noſtrę baſin ſtare poſſe dico: iſta verò vt planè impia ac blaſphema non poſſum non repudiare, quæ tamen non video quomodo ex eorum placitis neceſſariò non conſequantur qui ſingulos volunt ſaluti eſſe deſtinatos. Non ita Chriſtus, qui quum ſciret ſeſe certis hominibus ad ſalutẽ deſtinatum, Non pro mundo rogo, inquit, ſed pro iis quos dediſti mihi, quia tui ſunt, Iohan.17.9.

9 *Regale ſacerdotium*, βασίλειον ἱεράτευμα. Venuſta eſt inuerſio verborum Moſis, Exod.19.6. Et hoc rurſus indicat, promiſſiones, quanuis indefinitè offerantur quibuſuis, ad ſolos tamen electos pertinere. Neque tamen Deus quenquam ludificatur. Vitium enim in ipſis reprobis hæret, quo ipſi oblatam gratiam ſponte repudiantes, iuſto Dei iudicio aditum patefaciunt. ¶ *Quem [ſibi Deus] vt proprium vendicat*, εἰς περιποίησιν. Id eſt, περιποιητὸς. ita verò coactus fui longo ambitu explicare vocabulum περιποίησεως. Nã hoc illud eſt pro quo Hebræi dicunt סגלה [*Segholà*] Græci interpretes περιούσιον dicunt. Vide Epheſ.1.14, & Tit.2.34. Poſſis tamen etiam ſimpliciter interpretari, Ad acquiſitionem, videlicet ſalutis, vt ſcribit Paulus 1.Theſſ. 5.9. Sed illam interpretationem malo, quia Petrus manifeſtè alludit ad Exo.19.5. vel potius, Malach.3,17. vbi Græci interpretes habent εἰς περιποίησιν, vt Ioh. Duſius diligenter obſeruauit. Vulgata, *Populus acquiſitionis*. Eraſmus, *Populus qui in lucrum acceſſit*. & quidem malè. ¶ *Virtutes*, τὰς ἀρετὰς. Hoc vocabulo comperio Paulum ſemel tantùm vti, nempe Philip. 4.8. Petrum autem in hac epiſtola hoc vno loco, & bis in altera. pro quo vbique Syrus Laudem interpretatur, nomine deducto à שבח [*ſchabach*] quod eſt Laudare.

10 *Non populus*, οὐ λαός. Rectè omnino. Scribit enim Petrus tribubus diſperſis, quibus proprie applicatur hic Oſeæ locus: Gentibus autem nonniſi κατὰ συμβεβηκὸς conueniens, vt citatur idem hic locus à Paulo Rom. cap.9. verſu 25.

Ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς.

Rom 13.14 gal.5.17

Τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλήν. ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες, δοξάσωσι τὸν Θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.

Infrà, 3.16

Mat.5.16

Ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι·

Rom.13.1

Εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν.

Ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν.

Ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας, τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι Θεοῦ.

Πάντας τιμήσατε. τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε. Τὸν Θεὸν φοβεῖσθε. Τὸν βασιλέα τιμᾶτε.

Suprà.1.22 rom. 12.10

Οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς.

Ephes.6.5 col.3 22

Τοῦτο γὰρ χάρις, εἰ διὰ συνείδησιν Θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως.

1.Cor.7.10

11 Dilecti, precor vt tanquam aduenę ac peregrini abstineatis à carnis cupiditatibus, quæ militant aduersus animam.

12 Et conuersationem vestram habeatis honestam inter Gentes: vt pro eo quod loquuntur aduersus vos vt maleficos, ex bonis operibus *quæ* spectarint, glorificent Deum die visitationis.

13 Proinde subiecti estote cuiuis humanæ ordinationi propter Dominum: siue regi, vt qui superemineat:

14 Siue præsidibus, vt qui per eum mittantur tum ad vltionē maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

15 Quoniam ita est voluntas Dei, vt bene agēdo os obstruatis amentium hominum ignorantiæ.

16 Vt liberi, ac non veluti malitiæ velamen habentes libertatem, sed vt serui Dei.

17 Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorate.

18 Famuli, subditi estote cum omni timore dominis, non solùm bonis & æquis, sed etiam prauis.

19 Hoc enim cedit gratiæ, siquis propter cōscientiam Dei, suffert molestias iniustè afflictus.

11 *Charissimi, obsecro tāquam aduenas & peregrinos abstinere vos à carnalibus desiderijs quæ militant aduersus animam.*

12 *Cōuersationem vestram inter Gentes habentes bonam: vt in eo quòd detrectant de vobis tanquam de malefactoribus, ex bonis operibus vos considerantes, glorificent Deum in die visitationis.*

13 *Subiecti igitur estote omni humanæ creaturæ propter Deum: siue regi, quasi præcellenti:*

14 *Siue ducibus, tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudem verò bonorum.*

15 *Quia sic est voluntas Dei, vt benefacientes obmutescere faciatis imprudentium hominum ignorantiam.*

16 *Quasi liberi, & nō quasi velamen habentes malitiæ, libertatem, sed sicut serui Dei.*

17 *Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorificate.*

18 *Serui, subditi estote in omni timore dominis, non tantùm bonis & modestis sed etiam dyscolis.*

19 *Hæc est enim gratia, si propter Dei conscientiam sustinet quis tristitias, patiens iniustè.*

---

11 *Tanquam aduenæ*, ὡς παροίκους, &c. Alij interpretes & Syrus quoque hoc referunt ad verbum παρακαλῶ, *precor*, quod tamen mihi prorsus videtur cum infinitiuo ἀπέχεσθαι cohærere. ¶ *Quæ militant*, αἵτινες στρατεύονται. Vide Iac.4.1.

12 *Pro eo quòd*, ἐν ᾧ. Vulgata & Erasmus, *In eo quòd*. Ego non dubito quin hoc sit quod ad verbum dicimus, *au lieu que*. vt infrà, vbi eadem sententia repetitur 3,16. Vide Ro. 8,3. ¶ *Ex bonis operibus quæ spectarint*, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύσαντες. Concisum dicendi genus, ex Hebræorum idiotismo. Vulgata, *Ex bonis operibus vos considerantes*, vt videatur addidisse ὑμᾶς. Erasmus, *Ex bonis operibus vos æstimantes* ¶ *Die visitationis*, ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. id est, Quando illorum quoque Deus misereberitur. Vide Luc.19.44. Syrus *probationem* interpretatur, quasi scriptum sit δοκιμασίας.

13 *Ordinationi*, κτίσει, id est, τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neque enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quàm illam ciuilis gubernationis dispositionem, vt rectè exponit Græcus scholiastes. Humanam autem vocat non quòd humanitus sit excogitata, (est enim hæc quoque donum Dei præclarum, vt Demosthenes etiam ipse testatur) sed quòd hominum sit propria: vt rectè obseruat doctissimus interpres. Vulgata, *Omni humanæ creaturæ*. Erasmus, *Cuiuis humanæ creaturæ*. prorsus absurdè. Syrus, Omnibus hominum filiis interpretatur, subtili quadam argutia. ¶ *Regi*, τῷ βασιλεῖ. Id est, Cæsari, quanuis à Regis appellatione Romani abhorruerint. Itaque ænigmaticè Virgilius de Augusti liberis loquens Ecloga tertia. Reges eos appellauit in illis versiculis, *Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo, Nascantur flores inscripti nomina regum.* sic intelligens illorum nomina inter flores consertos inscripta: sicut Augusto adulans, quem etiam apertè Ecloga prima Deum appellauit, cælum vocat, aut arcum triumphalem ei dicatum, aut locum in quo sedens in theatro aut circo ludos spectaret, vt doctissimi poetæ ænigma παρέργως explicem, licet prophana sacris miscens.

15 *Os obstruatis*, φιμοῦν. Vulgata, *Obmutescere faciatis*. Vide Matth.22.12. ¶ *Amentium*, ἀφρόνων. Siue, *desipientium*, nimis dilutè. Nec enim simplicem ἄγνοιαν sed ἀγνωσίαν arguit Apostolus, id est, cum improbitate vel certè affectata ignoratia coniunctam.

16 *Velamen*, ἐπικάλυμμα. Alludere mihi videtur Petrus ad veterem illum morem quo pileati incedebant serui recens manumissi.

17 *Honorate*, τιμήσατε. Id est, charitate & officiis prosequimini. Latè enim patet honoris vocabulū, ex Hebræorum idiotismo, vt alibi obseruauimus. ¶ *Fraternitatem*, τὴν ἀδελφότητα. Heb. אחוה [*achauah*,] pro fratrum cœtu & coniunctione, vt Zach.11.14: vt accipit etiam Basilius quadam ad Galliæ Episcopos epistola, & Cyprianus omnibus penè epistolis: vt explicat etiam Syrus interpres. Possumus tamen etiam pro animorum fraterna coniunctione accipere.

18 *Prauis*, σκολιοῖς. id est, asperis & seuis. Nam siquid imperent quod à nobis bona conscientia non possit præstari, valere sine exceptione debet istud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vulgata, *Dyscolis*: sententia quidem vtcunque expressa, sed altero Græco vocabulo.

19 *Hoc enim cedit gratiæ*, τοῦτο γὰρ χάρις. Vulgata & Erasmus, *Hæc enim est gratia*. Mihi videtur & hoc loco & mox versu 20, χάρις pro χάριν, Hebræorum more, poni, vt diximus 2. Corinth.3.9, & 7.14. Syrus autem interpres hic etiam legit παρὰ τῷ Θεῷ, vt in vno quoque Græco manuscript. scribitur: & quidem, opinor, rectè. ¶ *Propter conscientiam Dei*, διὰ συνείδησιν Θεοῦ. id est, quòd ei sit religio Deum offendere, cuius voluntate intelligit hoc onus sibi impositum.

20 *Cola*

Ποῖον γὰρ κλέος εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ.

Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ Χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμὸν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ.

Ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ.

Ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει· παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως.

Ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον· ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν· οὗ τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἰάθητε.

Ἦτε γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενοι· ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

Κεφάλαιον γ.

Ὁμοίως αἱ γυναῖκες, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα εἴ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσωνται,

Ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.

Ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος·

20 Quæ enim est gloria si peccãtes & colaphis cæsi, *istud* toleretis? sed si quum benefacitis, tamen afflicti toleretis, hoc cedit vobis gratiæ apud Deum.

21 Nam ad hoc etiam vocati estis, quoniam & Christus passus est pro nobis, relinquens nobis exemplar, vt insequeremini vestigia ipsius.

22 ‖Qui non peccauit, nec inuentus fuit dolus in ore ipsius.

23 Qui conuitiis affectus, non vicissim conuitiabatur, quum malis afficeretur, non minabatur: sed committebat *causam suam* ei qui iustè iudicat.

24 ‖Qui peccata nostra ipsemet sursum tulit in corpore suo super lignum illud, vt peccatis mortui, iustitiæ viueremus: cuius vibicibus sanati estis.

25 Nam eratis velut oues errantes: sed nunc conuertistis vos ad pastorem & curatorem animarum vestrarum.

CAP. III.

1 SImiliter ‖ vxores sese subiiciant suis viris: vt etiam siqui non obediunt sermoni, per vxorum conuersationem absque Sermone lucrifiant,

2 Vbi spectarint cum reuerentia *coniunctam* castam conuersationem vestram.

3 ‖Quarum ornatus non sit externus il e in nodis capillorum, & circumposito auro, vel palliorum amictu:

20 Quæ enim est gloria si peccantes, & colaphizati, suffertis? Sed si bene faciẽtes, patienter sustinetis, hæc est gratia apud Deum.

21 In hoc enim vocati estis, quia & Christus passus est pro nobis, nobis relinquens exemplar, vt sequamur vestigia eius.

22 Qui peccatum non fecit, nec inuentus est dolus in ore eius. Esa.53.9 1.ioh 3.6

23 Qui quum maledicteretur, non maledicebat, quum pateretur, non comminabatur: tradebat autem iudicanti se iniustè.

24 Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum, vt peccatis mortui, iustitiæ viuamus: cuius liuore sanati estis. Esa.53.5 mat.8.17

25 Eratis enim sicut oues errantes: sed conuersi estis nunc ad pastorem & Episcopum animarum vestrarum.

CAP. III.

1 SImiliter & mulieres subditæ sint viris suis: vt & siqui non credunt Verbo, per mulierum conuersationem sine Verbo lucrifiant, Col.3.18 ephes.5.22

2 Considerantes in timore castam cõuersationem vestram.

3 Quarum non sit extrinsecus capillatura, aut circumdatio auri, aut indumẽti vestimentorũ cultus: 1. Tim.2.9

---

20 *Colaphis cæsi*, κολαφιζόμενοι. Multi manuscr.codices
* habent κολαζόμενοι, *puniti*. vt & Syrus interpres.
¶ *Hoc cedit vobis gratiæ apud Deum*, τοῦτο χάρις παρὰ Θεῷ. Syrus videtur legisse, τότε πληθυνθήσεται ἔπαινος ὑμῶν παρὰ τῷ Θεῷ, *Tunc multiplicabitur vestra laus apud Deum.*

21 *Passus est*, ἔπαθεν. id est, afflictus: sic enim in his libris accipitur τὸ πάσχειν absolutè, vt apud Hebræos verbũ ענה [*hanah*] vnde עני [*hani*] πάθημα & numero plurali παθήματα suprà 1,11. ¶ *Pro nobis*, ὑπὲρ ἡμῶν. Sic legitur in plerisque manuscript. & tum apud Syrum, tum apud Veterem Latinum interpretem, lectione, puto, à nonnullis ideo temerè deprauata, & mox ὑμῖν pro ἡμῖν, quod præcesserit ἐκλήθητε: & mox ἐπακολουθήσητε. Quid enim prohibet ex generali sententia, peculiarem adhortationem elicere?
¶ *Exemplar*, ὑπογραμμόν. Translatio à pictoribus vel pædagogis sumpta. Nos vulgò vocamus *vn patron de peincture*, vel, *exemple d'escripture*.

22 *Non peccauit*, ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν. Vide 2.Cor.cap.11.
* versu 7.

23 *Committebat* [*causam suam*,] παρεδίδου. Sub. τὴν αἰτίαν αὐτοῦ. vel ἑαυτὸν, *seipsum*. vel, vt Syrus interpres expressum legit, τὴν κρίσιν αὐτοῦ, *iudicium suum*. certè aliquid istorum videtur expunctum. Nam dura est hæc elli sis. quæ tamen
* petita videri potest ex idiotismo coniugationis Hebrææ Hithpahel sicut ὑπηρέφειν sæpissimè in his libris accipitur pro conuertere se.

24 *Ipsemet*, αὐτός. id est, sui ipsius oblatione, vt simul &
* sacerdos esset & victima. ¶ *Sursum tulit*, ἀνήνεγκεν. nempe in aram crucis sibi imposita si ut holocaustum, ipsius videlicet Christi typus, attollebatur in altare, vt diximus Hebr.9,28. Syrus interpres autem hunc locum sic Græcè legit ἐβάστασεν πᾶσας τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν καὶ ἀνήνεγκεν αὐτὰς, id est, *baiulauit omnia peccata nostra & sursum tulit ea*, &c. vel sicut Esaias hoc prædicens cap.53, vsus est duplici verbo נשא [*nasah*] & סבל [*saual*] ita vnicum verbum ἀναφέρειν voluit duplici altero, nempe שרל [*scharal*] & אשיך [*asik*] id est, *ascendere fecit*, interpretati. ¶ *Super lignum illud*, ἐπὶ τὸ ξύλον. id est, crucem illam, vt minimè negligendus sit *
articulus. ¶ *Peccatis mortui*, τῆς ἁμαρτίας ἀπογενόμενοι. id est, ἀποθανόντες. Vide Rom.6.2. Ambrosius vertit *Separati*. quod & ipsum rectè conuenit. Videtur enim ἀπογίνεσθαι nihil aliud declarare quàm extrà fieri, id est, seiunctum ac separatum esse. ¶ *Vibicibus*, μώλωπι. Hebr. חבורה [*chabburah*] Intelligitur autem ex consequente antecedens, nempe contusio ac verbera. Deinde redundat αὐτοῦ, *eius*, pro quo Erasmus conuertit *Eiusdem*, ex Hebræorum consuetudine, vt Rom.16.27, & Ephes.3.21.

25 *Curatorem*, ἐπίσκοπον. Vulgata, *episcopum*, à qua voce alibi non abhorruimus, quam tamen hîc non putamus retinendam, quoniam de mediatore expiationis agitur.
¶ *Animarum vestrarum*, τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Vide suprà, 1.9.

IN CAPVT III.

1 *Absque sermone*, ἄνευ λόγου. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei verbum, à quo quum profani, acerbi, superstitiosi homines abhorreant, morum honestate conuicti, paulatim cicurantur vt audientiam præbeant. Syrus interpres legit ἄνευ κόπου, *sine labore*, id est, facilé. quod in nullis codicibus inueni.

3 *In nodis capillorum, & circumposito auro*, ἐμπλοκῆς τριχῶν

καὶ πολυτέλειας χρυσίων. Vetus interpres totum hunc locum obscurissimè conuertit, neglecto articulo qui est ante ἔξωθεν. Erasmus, *Qui sit in plicatura capillorum, & additione auri.*

Ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ πολυτελές.	4	Sed ᵃoccultus ille cordis homo, ᵃsitus in incorruptione lenis ac quieti spiritus, ᵃqui est coram Deo pretiosus.	*Sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, quod est in conspectu Dei locuples.*
Οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι ἐπὶ τὸν Θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν·	5	Ita enim olim & sanctæ illæ mulieres quę sperabant in Deũ, ornabant sese, subiectæ suis viris:	*Sic enim aliquando & sanctæ mulieres, sperantes in Deo, ornabant se, subiectæ propriis viris:*
Gen. 18.12 Ὡς Σάρρα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραάμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα· ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.	6	Sicut ‖Sara obediuit Abrahę, dominum eum vocans: cuius factæ estis filiæ, dum benefacitis, ᵃ& nequaquã vlla terremini cõsternatione.	*Sicut Sara obediebat Abrahæ, dominum eum vocans: cuius estis filiæ, benefacientes, & non pertimentes vllam perturbationem.*
1. Cor. 7.3 Οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν, ὡς καὶ συγκληρονόμοι χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐγκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.	7	‖Viri similiter, ᵃvnà versentur vt scientes decet, ᵃvasi muliebri ᵃvt infirmiori ᵃtribuentes honorem, ᵃvtpote quum vnà etiam hæredes *sitis* ᵃgratiæ vitę, ᵃne interrumpantur preces vestræ.	*Viri similiter, cohabitantes secundum scientiã, quasi infirmiori vasculo muliebri impartientes honorem, tanquam & cohæredibus gratiæ vitæ, vt nõ impediantur orationes vestræ.*

10 *Occultus ille*, &c. ὁ κρυπτὸς. Vocat κρυπτὸν, id est occultum, qui in mente sedem fixam habeat: quum alioqui externis etiam signis sese conspiciendum præbeat. Opponitur ergo hic occultus homo externo corporis ornatui. ¶ [*Situs*] *in incorruptione*, ἐν ἀφθάρτῳ. Subaudi ὄν. τι ἄφθαρτον verò, (quod nouo vocabulo Incorruptionem vertimus) id est, Spiritus vim illam & præstantiam quæ minimè fluxæ sed perennis & constantis est naturæ, opponit capillis, 10 auro, vestibus, cæteris denique fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregium illud Cratetis dictum, κόσμος ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν. ποιεῖ δὲ τοιαύτην οὔτε χρυσὸς, οὔτε σμάραγδος, οὔτε κόκκος, ἀλλ' ὅσα σεμνότητος, ἐυταξίας, ᾠδῆς ἔμφασιν παρεχόντων. Hæc ille, rectè omnino, si verum istarum virtutum canona tenuisset. Erasmus verò longo nec satis etiam commodo verborum ambitu ita hunc locum conuertit, *Verùm occultus qui est in corde homo, si is careat omni corruptela. ita vt spiritus sit placidus ac quietus.* ¶ *Qui est coram Deo pretiosus*, ὅ ἐστιν ἐνώπιον, &c. Id est, verè pretiosus, & quidem ipsius Dei iudicio. Possimus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre, vt conuertamus, *Quod est coram Deo pretiosum.* acsi diceret, Requiritis rarum ac magni pretij ornatum? en vobis illum quem Deus ipse maximi faciat.

* 6 *Et nequaquam vlla terremini consternatione*, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν. Sic vocatur non metus ille optimus pudicitiæ custos, quo vacare nunquam debent mulieres: sed illa demum consternatio animi qua veluti furore perciti homines debacchantur quasi furentes, & sui officij obliti: quales describit Liuius Romanas matronas ad abrogãdam legem Oppiam in publicum contra decorum concurrẽtes. Cæterùm φοβεῖσθαι actiuum semper est, & huiusmodi constructio, vt φοβεῖσθαι φόβον, addit põdus orationi, quomodo etiam Gaudere gaudium dicitur: sed timere timorẽ non vsurpatur à Latinis. Ideo φοβούμεναι passiuo participio, mutata quoque constructione, tum necessariò interpretatus. Quòd autem quidam πτόησιν pro libidinis pruritu accipit, indignum etiam est quod hîc commemoretur. Consternationis verò vox à sterno deducta τῇ πτόησι respondet, quum τὸ πτήσσειν & πτοεῖσθαι à πίπτω oriantur, quod concidere significat, vt consternatis & sui oblitis accidit: sicut accipitur Luc. 21,9 & 24,39. Vulgata, *non pertimẽtes vllam perturbationem.* Erasmus, *non terremini vllo pauore.*

7 *Vnà versentur vt scientes decet*, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν. Sub. ἔστωσαν. quæ ellipsis ad sequẽtes etiam versiculos porrigitur. Notum est autem nomine τῆς συνοικήσεως, id est, contubernij, omnia matrimonij officia significari. Deinde κατὰ γνῶσιν nolui ad verbum interpretari, *Secundum scientiã*, neque etiam aduerbio *Scienter.* illud enim fuisset nonnihil obscurius quàm in Græco sermone, istud verò minimè expressisset Apostoli sententiam. Neque enim monet dũtaxat vt in cõtubernio peritè se ac dextrè gerat maritus: sed hoc requirit, vt cogitet maritus, quo excellentiore præditus est intelligendi facultate, & quo maiore rerum bonarum cognitione & vsu pollet, eo magis oportere vt 5 circunspectè, considerate, constanter se gerat in perferendis plurimis incommodis, quibus imbecillitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est. Vulgata, *Cohabitantes secundum scientiam.* Erasmus, *Cohabitent secundum scientiam.* ¶ *Vasi muliebri*, σκεύει τῷ γυναικείῳ. Alibi diximus apud Hebræos כלי [*cheli*] latissimè patere, adeo vt 10 de quibusuis dicatur quorum opera vtamur. Est igitur fœmina vas, id est, comes & adiutrix, viro ad fideliter coram Deo transigendam vitam adiuncta. Alludit enim ad locum Mosis Gen. 2.18, vbi dicitur nõ expedire hominem 15 relinqui solum. ¶ *Vt infirmiori*, ὡς ἀσθενεστέρῳ. Mirificum argumentum. nam quæ nos proximè attingunt, quo infirmiora sunt, eo maiore cura dignantur, tacito quodam naturæ instinctu, 1. Corinth. 12.23. Itaque si vxorem putamus nostrum vas esse, imò corpus nostrum esse, infirmi- 20 tas illa non modò non efficiet vt contemnamus, sed etiam in causa erit cur multo maiorem illius rationem habeamus. ¶ *Tribuentes honorem*, ἀπονέμοντες τιμὴν. Id est, honestam curam ac solicitudinem. Hoc enim declarat Honoris nomen, ex Hebræorum idiotismo, vt 25 sæpe iam annotauimus: & nominatim hoc in loco obseruandum est, nequis, quoties hoc vocabulum occurrerit, existimet eam reuerẽtiam significari quam inferior quispiam superiori dignitate debeat. Stat enim illud, oportere subiectas esse vxores viro, quum vir sit mulieris caput, 30 & vxor natura sit imbecilliore. Sed vir cogitet vicissim hoc suum vas esse, nec vt infirmius aspernetur, sed honestè tueatur. Quod autem ista Hieronymus ad cõgressum refert, à quo iubeantur viri abstinere, sanè est eiusmodi vt etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & tempe- 35 ranter (fateor) matrimonium coli debet: sed absit vt in legitimo thoro talem inquinationem hærere existimemus qualem ille eremo assuetus passim inculcauit. ¶ *Vtpote quum vnà etiam*, &c. ὡς καὶ συγκληρονόμοι, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, vnum in καὶ, 40 alterum in σύ, tertium in re ipsa. Etiamsi, inquit, cum vxoribus communem duntaxat haberetis præsentis vitæ vsum, vel id vnum vos debet huc adducere vt magnam illarum curam habeatis: sed aliud etiam longè maius superest. Nam quum in huius vitæ societate vxor secundas 45 ferat tanquam vas infirmius, aliud quiddam est multo præstantius in quo pares sunt vir & vxor, nempe in ea gratia per quam Deus hæreditatem æternæ vitæ tum masculis tum fœminis communicauit. Quomodo igitur vxorem vir aspernetur, quam Deus pari felicitatis æter- 50 næ munere sit dignatus? Imò potius coniunctis animis ambo ad communem hæreditatem contendant. Vetus interpres legit συγκληρονόμοις, *cohæredibus*, eadem manente sententia, vt in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur. quod sequutus etiam est Syrus interpres. 55 ¶ *Gratiæ vitæ*, χάριτος ζωῆς. Id est, gratuiti illius beneficij

quo

quo donatur, vita nimirum æterna, κατ' ἐξοχήν. Hæc est, opinor, vera lectio: alioquin nonnulli codices variant. nam in quibusdam legitur χάριτος ζώσης, *vivæ gratiæ:* in quibusdam ποικίλης χάριτος ζωῆς, *multiplicis gratiæ vitæ.* Alicubi etiam χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς, *multiplicis gratiæ & vitæ.* ¶ *Ne interrumpantur*, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι. Vel hæc vna ratio omnia iurgia ac odia debet cõponere. Sunt enim vir & vxor cõiuncti, vt mutuò sese ad hanc vitã sanctè ac piè transigendam iuuent. Consistit autem hęc sanctitas potissimum in pura inuocatione, cui inter iurgia & odia nullus est locus. Ita hunc locum interpretatus est etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Erasmo.

Τὸ δὲ τέλος, πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι φιλόφρονες·	8	¶ Denique omnes *estote* concordes, ¶ mutuo molestiarũ sensu affecti, fraterna præditi charitate, ¶ ad intimam misericordiã proni, ¶ comes:	8	*In fine autem omnes vnanimes, compatiẽtes, fraternitatis amatores, misericordes, modesti, humiles:*
Μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ, εὐλογοῦντες· εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.	9	‖ Non reddentes malum pro malo, aut conuitium pro conuitio, sed contrà, ¶ benedicentes: vt qui sciatis ¶ vos ad hoc vocatos esse vt benedictionis hæreditatem possideatis.	9	*Non reddentes malum pro malo, nec maledictum pro maledicto, sed econtrario benedicentes: quia in hoc vocati estis vt benedictionem hæreditate possideatis.* Prou. 17. 11, & 20. 22 mat. 5. 39 rom. 12. 17 1. thes 5. 15
Ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον·	10	‖ Itaque ¶ qui vult vitam diligere, ¶ & videre dies bonos, coërceat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum:	10	*Qui enim vult vitam diligere, & dies videre bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia eius ne loquantur dolum:* Psal. 34. 13
Ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθὸν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.	11	‖ Declinet à malo, & faciat bonum: quærat pacem, & persequatur eam.	11	*Declinet à malo, & faciat bonum: inquirat pacem, & sequatur eam.* Esa 1. 16
Ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ Κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.	12	Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationem eorum: ¶ vultus verò Domini aduersum eos qui faciunt mala.	12	*Quia oculi Domini super iustos, & aures eius in preces eorum: vultus autem Domini super facientes mala.*
Καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;	13	¶ Et quis est qui affligat vos si bonitatis æmulatores fueritis?	13	*Et quis est qui vobis noceat si boni æmulatores fueritis?*
Ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι· τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε·	14	‖ Sed & si *quid* perpetiamini propter iustitiam, beati *tamen estis*: cæterùm ‖ ¶ timore eorum ne timete, neque turbamini:	14	*Sed & siquid patimini propter iustitiam, beati. Timorem autem eorum ne timueritis, & non conturbemini:* Mat. 5. 10 Esa. 8. 12, & 13

---

8 *Denique*, τὸ δὲ τέλος. Vulgata ad verbum, *In fine autem.* nam librariorum errore plusquàm manifesto factum est, vt in quibusdam codicibus legeretur *In fide*: quod multos Græcæ linguæ prorsus imperitos fefellit. Eras. *In summa*, τὸ κεφάλαιον. Sunt autem ista quæ sequuntur, omnibus hominum ordinibus scripta.

¶ *Mutuo molestiarum sensu affecti*, συμπαθεῖς. Hoc non potui paucioribus verbis satis commodè explicare. Vulgata, *Compatientes* Erasmus, *Similiter affecti.* ¶ *Ad intimam misericordiam proni*, εὔσπλαγχνοι. Vide Iac. 5. 11.

¶ *Comes*, φιλόφρονες. Vulg. *Modesti, Humiles.* neutrum rectè, sed alterum tamen ex albo libri irrepsit in contextum. Erasmus, *Affabiles.*

9 *Benedicentes*, εὐλογοῦντες. Id est, Bene precantes, & pro viribus benefacientes iis à quibus lædimini. Vult enim Pater cælestis vt offensas verè condonemus.

Vos ad hoc vocatos esse, &c. ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, &c. Infinita quædam vis est huius argumenti ad mitigandam omnem odij acerbitatem. Memineritis, inquit, vos: quosnam? Dei videlicet & hostes & inimicos capitales, vocatos esse, id est, sponte & gratis ab eo quem toties & tam multis modis in vos prouocastis, quem contemnebatis, quem totis viribus fugiebatis, adscitos: quorsum? vt inaudita & inexplicabili prorsus benignitate vobiscum infinitas illas hæreditatis æternæ diuitias communicaret. Et nos ita erimus feroces vt iniurias nobis illatas non condonemus? ita, inquam, ad vlciscendum præcipites vt tantum bonum vltro malimus abiicere quàm iniurias nostras non persequi? Pendet autem hoc à propria significatione verbi קרא [*kara,*] id est, vocauit, & ברכה [*berachah,*] id est, benedictio. Tanti est momenti quod à plurimis contemnitur, nempe grammatica vocabulorum explicatio.

10 *Itaque*, γάρ. Sic iam aliquoties hanc particulam poni obseruauimus, vt etiam infrà, 4. 15. ¶ *Qui vult vitam diligere*, ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν. Hebræa veritas habet מי החפץ חיים [*mi hechaphets chaijm,*] id est, *Quis cupidus est vitæ?* Deinde sequitur אוהב ימים [*oheb iamim,*] id est, *Quis amicus est dierum?* Itaque participium אוהב [*oheb*] Græcus interpres cum præcedentibus coniunxit, mutauitque in verbum infiniti modi: sed eadem manente sententia. Vitam autem expetere, declarat vitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præsentis tum futuræ vitæ beneficia à Domini timore. Atenim, dices, plerique Dei timentes contraria omnia experiuntur. Imò iustus semper habet quantum satis est, si tentationis exituin spectes: & in mediis afflictionibus felix ac beatus exultat, Iacobi 1. 2. Contrà verò qui stolidus est, nihil sentit: qui verò mala conscientia torquetur, nihil inuenit in quo possit acquiescere. ¶ *Et videre dies bonos*, καὶ ἰδεῖν, &c. Id est, Beatam ac felicem vitam transigere: sicut contra dies malos vocant Hebræi asperam & calamitosam vitam, Genes. cap. 47. ver. 9. Cæterùm Hebræa veritas habet אוהב ימים לראות טוב [*oheb iamim lireoth tob,*] id est, *amans dies vt videat bonum:* sed hoc quoque nihil immutat in sententia.

12 *Vultus*, πρόσωπον. Hebr. פנים [*panim,*] id est, *facies,* idque plurali tantùm numero. Accipitur autem hîc Hebræorum more pro ira.

13 *Et quis*, &c. καὶ τίς, &c. Particula καὶ nihil connectit hoc in loco sed ita vsurpari solet in subiectione. Virgil. —*& quisquam numen Iunonis adoret Præterea?*

14 *Timore eorum*, τὸν φόβον αὐτῶν. Id est, Ne ipsorum more & exemplo consternemini. De hoc docendi genere diximus suprà, 2. 6.

Κύριον δὲ τὸν Θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι δὲ ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ τῆς ἐν ὑμῖν ἐλπίδος, μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου,

Συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν· ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν Χριστῷ ἀναστροφήν.

Κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλοι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας·

Rom 5 6 heb.9.15 Ὅτι καὶ Χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε, δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων· ἵνα ἡμᾶς προσαγάγῃ τῷ Θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ τῷ Πνεύματι.

Ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

15 Sed Dominum Deum sanctificate in cordibus vestris. Estote autē semper parati ad respondendū cuilibet petenti rationem eius spei quæ in vobis est, cum lenitate & timore,

16 Conscientiam bonam habētes: vt pro eo quod loquuntur aduersum vos tanquam maleficos, pudefiāt qui incessunt vestram bonam in Christo conuersationem.

17 Melius enim *est* vt bene agentes, si ita velit Dei voluntas, malis afficiamini, quàm malè agentes:

18 ‖ Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit, iustus pro iniustis: vt nos ad Deum adduceret, mortificatus quidē carne, viuificatus autem Spiritu.

19 Per quem etiam spiritibus qui *sunt* in carcere profectus prædicauit,

15 *Dominum autem Christum sanctificate in cordibus vestris: parati semper ad satisfactionē omni poscenti vos rationem de ea quæ in vobis est spe, cum modestia & timore.*

16 *Conscientiam habentes bonam: vt in eo quod detrahunt vobis, confundantur qui calumniantur vestram bonam in Christo conuersationem.*

17 *Melius est enim benefacientes, si voluntas Dei velit, pati, quàm malè facientes:*

18 *Quia & Christus semel pro peccatis mortuus est, iustus pro iniustis: vt nos offerret Deo, mortificatus quidem carne, viuificatus autem Spiritu.*

19 *In quo & iis qui in carcere erant spiritibus veniens prædicauit,*

15 *Deum*, τὸν Θεόν. Syrus interpres & Vetus Latinus legerunt τὸν Χριστόν, vt & ex nostris manuscr. vnus. ¶ *Sanctificate*, ἁγιάσατε. Id est, omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete. Monet enim vt omnibus terriculamentis opponamus Dei promissiones: cui tum demum gloriam iustam tribuimus quum in illum vt fidelem, sanctum, omnipotentem, recumbimus per fidem, Ioh. 33.3, Rom.4.20. Sunt autē hæc petita ex Esaiæ 8. 12 & 13.

¶ *Rationem spei*, λόγον περὶ ἐλπίδος. Περὶ ἐλπίδος nouè dictum pro ἐλπίδος: quam formulam loquendi inuenies ter repeti tam Ioh.16.8. Eras. *Vt loquamini de spe.*

* 16 *Pro eo quòd*, ἐν ᾧ. Vulgata & Erasmus, *In eo quòd.* Vide suprà, 2.12, & Rom.8.3. ¶ *Pudefiant*, καταισχυνθῶσιν.

* Vel, *vt eos qui incessunt pudefiat vestræ bonæ in Christo cōuersationis.* ita vt καταισχυνθῶσιν sit verbum deponens, sicut in hoc Isocratisloco, καταισχυνθέντες δὲ οἱ πελοποννήσιοι τὴν ἀρετὴν τὴν ἡμετέραν. Et certè, τὸ ἐπηρεάζειν, de quo diximus abundè Matt.5.44. apud idoneos auctores Græcos non memini legere cum quarto casu constructum, sed vel cum tertio tum rei tum personæ, vel absolutè. Malui tamen sequi quod planius est, & minus coactum.

18 *Mortificatus quidem carne*, θανατωθεὶς μὲν σαρκί. Id est, quod ad humanitatem quidem attinet, mortuus. Carnis enim appellatione totum hominem, id est, corpus & animum declarat, synecdoche Hebræis perusitata, vt Rom.1.3, & 1.Tim.3.16, & infrà, 4.1. Quid ergo? dicet aliquis, animam dicis interfectam? Minimè verò, sed dissolutione animæ & corporis, homo desinit esse homo, quanuis vna eius pars viuat, altera verò & motus & sensus sit expers. Ergo (inquies) mortuus Christus desiit esse homo. Respondeo morte quidem verè fuisse dissolutam duarum humanitatis partium compagem, quarum tamen neutra pars quum fuerit à Deitate Verbi dimissa, mansit semper Deus & homo. Vtitur autem passiuo participio θανατωθεὶς, vt & mors violenta fuisse significetur, quanuis antea vsus sit verbo ἀπέθανεν, & dici etiam possit θανατῶσθαι quatenus etiam volens animam suam ad tempus nostri causa deposuit. ¶ *Viuificatus autem Spiritu*, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι. Id est, per diuinitatem in ipso corporaliter habitantem, vitæ restitutus. Potestatem enim habuit à semetipso deponendi animam, & rursus sumendi eam, Ioh.

* 10.18. Spiritus autem nomine in Christo significari Verbi incarnati potentiam, quando carni, id est, alteri naturæ imbecillæ opponitur, ostendimus Rom.1.3. & totum hunc locum quasi ex professo ita explicat Paulus 2. Cor.13.4, his verbis, ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως Θεοῦ. Id est, Crucifixus est ex infirmitate, sed viuit ex Dei potentia, Virtutem Dei appellans quod hic vocat Petrus Spiritum. Sic quoque Lactantius, De vera sapientia, lib.4. cap. 8, de vtraque Christi natura differens, Christum, inquit, bis natum esse testificamur, primùm in Spiritu, deinde in carne. Itaque hunc locum fœdè Castellio corrupit, quum sic eum interpretaretur, *Corpore necatus, animo in vitam reuocatus.* In Latinis quibusdam codicibus legitur Mortificatos & viuificatos, sed contextu ab aliquibus Græcæ linguæ imperitis deprauato.

19 *Per quem etiam*, &c. ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ. In vno codice scriptum est τοῖς ἐν φυλακῇ κατακεκλεισμένοις, *In carcere inclusis.* Cæterùm quia non alius locus in Nouo testamento obscurior habetur, conabor & ego illum pro virili illustrare. Syrus interpres istud ἐν ᾧ & πορευθεὶς non legit, quæ tamen sunt in Græcis omnibus, & à Græcis Latinisque patribus omnibus summo consensu legunturur. Latinus autem Vetus interpres habet, *In quo & iis qui in carcere [erant] spiritibus, veniens prædicauit, qui incredulì fuerant aliquando.* Sic autem Erasmus, *In quo etiam abijt, & spiritibus qui [erant] in carcere prædicauit, qui inobedientes fuerant quondam.* Nunc ad varias interpretationes accedamus, quarum tamen aliquot commemorasse satis erit. Primùm igitur qui ex hoc testimonio Lymbum (quem vocant) constituunt, quasi ad Patrum Spiritus illic tanquam in carcere quodam inclusos anima Christi peruenerit, vt eos inde erueret, & Christi ad inferos descensum sic explicant, istis manifestis rationibus possunt refelli: quanuis hæc opinio sit vetus, & maximorum virorum auctoritate nitatur. Primùm nulla hîc mentio fit animæ Christi, sed Spiritus, id est, diuinæ potentiæ: neque enim per Spiritum intelligere possis animā Christi quin simul dicas eum per animam fuisse reuocatum in vitam. Atqui licet nemo aliter vitæ restituatur quàm anima rursus corpori coniuncta, tamen ipsa sese anima suo non magis adiungit rursum corpori, quàm initio ipsa sese vel cōdidit, vel corpori inseruit. Itaque ex resurrectione à seipso facta Christum esse verum Deum demonstratiuè colligit Paulus Rom.1.4. Secundò, tantum abest vt de piorum animabus hoc possit intelligi, vt contrà nōnisi de iis agatur qui immorigeri fuerūt. Tertiò, nō dicitur Christus in Spiritu istos liberasse, sed illis prædicasse, & rursus infrà, 4.6. dicitur Euangelium prædicatum fuisse mortuis. Aliud autem est prædicare & euangelizare, quàm simpliciter dicere, Adsum quem expectabatis. Denique, vt istud non sit satis firmum, tamen hoc constat, nullam factam hîc esse liberationis mentionem, nec fieri etiam potuisse, quum tantùm dicatur prædicatum fuisse πνεύμασι τοῖς ἀπειθήσασι, Spiritibus huic prædicationi non obsequutis. Quare tò, ostendant quo iure interpretentur τοῖς ἐν φυλακῇ, *iis qui [erant] in carcere*, potius quàm *iis qui [sunt] in carcere*: & πορευθεὶς, *profectus*, è corpore vel ex hoc mundo, repugnante Vetere interprete, qui *veniens* interpretatur, & quidem non ineptè, vt suo loco dicemus. Quintò, proferatur testimonii aliquod ex Scripturis ex cuius collatione intelligamus carceris nomine locum aliquem designari in quo beati Spiritus conclusi fuerint. Hoc certè nusquam inuenietur: sed contrario, fideles ex hac vita demigrantes, fide

fide idipsum adeptos quod nos speramus, vt exposuimus Ephes.cap.1.10. Secunda expositio est eorum qui hoc accipiunt de Apostolorum prædicatione, qui per Spiritus instinctum prædicarint spiritibus in carcere, id est, peccati vinculo constrictis, & prorsus immorigeris hominibus, qui & mortui dicuntur. Quam interpretationem meritò reiicit his argumentis doctissimus interpres. Primò, cur viuis hominibus spirituum nomen tribueret? nam certè noua & inauditaest ista synecdoche, præsertim quum de iis agitur qui non sunt regenerati. Neque enim spiritum, sed animam solent Hebræi σωματικῶς pro eo accipere quod Personam in vernaculo nostro sermone vocamus, vt infrà ver.10, Octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, quum mortuos aperte non nominet, coactam esse allegoricam istam interpretationem apparet. Tertiò, qua de causa tam repentè Petrus ad dies Noë à temporibus Apostolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad scopum Apostoli nihil prorsus pertineat. Tertia explicatio quorundam est fanaticorum qui putant animabus incredulorum, ante Christi aduentum mortuorum, oportuisse prædicari Euangelium, vt & ipsæ, si vellent illud amplecti, saluæ fierent. Hoc vero delirium nulla refutatione indiget, quum tota Scriptura clamet, statim à morte consequi iudicium. Deinde quorsum hoc commemoraret Apostolus? quorsum etiam ad Noe tempora restringeret? Quarta sententia eorum est qui de quibusdam agi putant qui tempore Noe diu quidem fuerint increduli, sed tamen paulo ante diluuium resipuerint. Illos igitur pœnas quidem corpore dedisse, sed seruatos fuisse illorum spiritus ex beneficio Christi, cuius mortis virtus ad eos emanarit. His vero ita sit responsum: Primùm, multa dici in hac expositione quæ nusquam apparent in contextu. Secundò, Spiritus nomine non posse significari mortis Christi efficaciam, quin simul dicatur eadem efficacia viuificatus. Neque enim aliter vsurpari potest Spiritus nomen in hoc versiculo quàm in superiore. Illud verò dicere nimium fuerit absurdum. Tertiò, pugnare etiam hanc sententiam cum ipso contextu, quum apertè dicantur isti Spiritus infideles periisse, & solæ octo animæ seruatæ. quod tamen generaliter & indefinitè, at non sigillatim siue de singulis accipiendum minimè contenderim. Quartò, ne hoc quidem ad Apostoli scopum pertinere. Tandem verò dicam & ipse quid mihi videatur, ita tamen vt doctorum interpretum sententiis minimè velim præiudicium adferre, &, siquis rectiora docuerit, non inuitus de sententia mea simdecessurus. Spectandum puto in primis Apostoli scopum. is autem est, vt fideles ad sanctè & iustè viuẽdum hortetur. Ingressus enim est hoc argumentum à versu 8. Iam verò quia nullis aliis maiores imminent ærumnæ, fuerunt adferendæ rationes quibus aduersus omnes calamitates confirmẽtur, ne studium iustitiæ remittant. Hæc causa est cur à versu 14 vsque ad finem huius capitis hanc partem tractet, & rursus à sequẽtis capitis v.12, ad quintum vsque caput, quod spero mihi concessuros quicunque seriem orationis propius considerarint. Iam verò videamus quæ adhibeat argumenta. Primum sumptum est à prouidentia Dei, suos respicientis, & omnibus impiis irati. vt Dauid testatur. Monet igitur vt hanc Dei omnipotentis prouidentiam omnibus terriculamẽtis opponẽtes, fortiter perseueremus, adeo vt ij ipsi à quibus oppugnamur, suę impietatis non sine rubore cõuincantur. Secundum argumentum est à Dei voluntate sumptum, qui hac via constituerit suos ad vitam æternam adducere. Est autem duplex hoc argumentum. Ostendit enim afflictiones pro iustitia non temere, nec Deo nos deserente, sed contrà Deo ita constituente, & regnum suum moderante nobis euenire: deinde proposito felicissimo omnium ærumnarum exitu, nos solatur. Sed hoc fuit probandum. Nam cui facilè persuaseris, Deum illos velle affligi quos charissimos habeat? Hoc illud est igitur in quo nunc versatur, ac in ipsa quidem fronte primùm omnium nobis Christum proponit, perfectissimum nimirũ exemplar in quo consilium Dei intueamur. Eandem enim par est membrorum & capitis naturam ac conditionem esse. Præterea indicandum fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus, sed etiam ex quo fonte vires illas infractas hauriremus, quibus fulciri nos oporteat. Christum igitur proponit, qui iustissimus quum esset, pro nobis eousque afflictus est vt mortem crudelitatis & ignominiæ plenam vltro subierit. Sed hoc, inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox diuina virtute victor euasit. Et quorsum hoc Christus? Nempe vt nos per eandem viam ad Deum adducat. Quid est igitur tam asperum quod reformidemus, tam arduum quod non speremus? Hæc igitur Petrus in versiculo superiore. Nunc verò quoniam vno tantùm verbo nobilissimi huius exempli vsum attigerat, oportuit copiosius explicari quænam sit Ecclesię cum Christo capite tum in afflictionibus tum in gloria coniunctio: deinde etiam quænam nunc sit illa capitis nostri gloria, cuius & virtute confirmemur, & spe sustentemur. Deligit autem exemplum, quo nullum certè magis expressum potuit inueniri: primùm videlicet antiquissimum, vt & perpetuam hanc fuisse Ecclesiæ conditionem, & Christi capitis nostri virtutem iam tum eluxisse nouerimus: deinde in quo non vnus aliquis, sed mors ipsa potius quam mortis periculum: non vulgare aliquod aduersus impios iudicium, sed quo nullum vnquam magis insigne editum fuerit: non simplex aliqua sed miraculi plena liberatio spectanda proponatur: quod denique sit insigne etiamnum nostræ salutis antitypum. Hoc ergo videamus quomodo explicet. Christus, inquit, quem dixi diuina virtute viuificatum, iam olim in diebus Noë, quum appararetur arca, profectus siue adueniens, ne nunc primum putemus illum Ecclesiæ curam & administrationem suscepisse: adueniens, inquam, non corpore, (quod nõdum assumpserat) sed ea ipsa virtute per quã postea resurrexit, prædicauit spiritibus illis qui nũc in carcere meritas dant pœnas, vtpote qui recta monenti Noë, & arcam suam construenti parere olim recusarint, in qua etiam octo duntaxat animæ seruatæ sunt. Hæc est, opinor, plana & simplex huius loci explicatio, cum præcedentibus & sequentibus optime cohærens, & ita quidem vt neque vlli verbo vis fiat, neque quicquam adjiciatur, vel detrahatur: quod ex ipsa contextus declaratione planius etiam intelligetur. ¶ *Per quem*, ἐν ᾧ. Sub. πνεύματι. Per quem Spiritum, id est, per quem virtutem, eam ipsam videlicet qua fuit viuificatus: vt nemo vel corporalem præsentiam, vel animam Christi, vel mortis ipsius efficaciam possit intelligere: quum nõ possit aliter in hoc versiculo explicari Spiritus nomen quàm in superiore. Vulg.& Eras. *In quo*, paulo obscurius, quanuis possit hoc quidem tolerari, vt idem declaret atque καθ' ὅ, i. cuius Spiritus respectu.

¶ *Spiritibus qui [sunt] in carcere*, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. Sub. ἐστι quod participiũ propriè temporis est præsentis, quod non animaduertum illos fefellit qui per præteritum imperfectum interpretati sunt τοῖς ἦσι, *qui erant*, quasi prædicationis tempore iam essent in carcere, quum Petrus minimè tempus illud respiciat quo prædicatum est illis, id est tempus Noe, per quem Spiritus Christi totos centum & viginti annos tam diligenter illis prædicauit resipiscẽtiam: sed illud ipsum tempus consideret quo hæc scribebat, sicuti quum infrà dicit Euangelium fuisse prædicatum mortuis, sui videlicet quo hæc scribebat, non autem eius temporis respectu quo illis fuit Euangelium prædicatum. Quum autem hęc scriberet Petrus, illorum incredulorum cadauera quidem iampridem computruerant: spiritus verò in carcere inclusi, vltimam nimirum iudicis sententiam cum fletu & stridore dentium expectantes, in tenebris illis exterioribus tenebantur, vbi & nunc tenentur. Neque verò quicquam in hac interpretatione detorsimus, siue formulam ipsam loquendi, siue singula verba spectes. Ita enim sæpissimè fit vt tum loquendo, tum scribendo consideremus quid nostris temporibus conueniat, non autem illis de quibus agimus. quam figuram προλήψιν vocant: cuius infinita passim apud omnes scriptores exẽpla occurrunt. Participium autem οὖσι (vt antè monui) magis etiam propriè de tempore præsenti dicitur quàm de præterito imperfecto, & φυλακῇ (si paucos locos excipias in quibus quartam noctis partem declarat) pro carcere vbique accipitur: & commodissimè ita potest explicari vt nos fecimus, eadem ratione qua dicuntur catenis tenebrarum vincti diaboli seruari ad iudicium, 2.Pet.cap. 2.4. & ἐν φυλακῇ, id est, *in carcere*, positus dicitur Satan, Apocal.20.7. Sed & Syrus interpres habet שיול [*scheul*,] quo vocabulo modò sepulchrum in quo certè Spiritus non concluduntur, modò locus ille significatur sedibus beatorum oppositus, vt diximus Luc.18. versu 23, & Act. 2. 25, quem Petrus hic φυλακὴν, id est carcerẽ, appellat. Spirituum verò nomen quoniam paulo antè diximus coactè pro viuis hominibus accipi, obseruandũ est, Petrũ, quum de iis ageret qui iampridem erãt mortui, & necessario faceret carceris mentionem necessariò quoque nõ homines sed Spiritus dixisse, id est, eos quorum Spiritus tum quum ipse hæc scriberet, in carcere erant, & erunt ad extremum

vsque diem, quomodo etiam loquitur Apostolus Hebr. 12.23, de beatis agens. ¶ *Prodiens*, πορευθεὶς. Vel, *veniens*, vt rectè conuertit Vetus interpres, sicuti mox dicemus. Erasmus, *Αἰ ἴοι*, multo obscurius. Syrus autem interpres ne hoc quidem legit. & illud constat, apud Hebræos sæpe eiusmodi participia redundare: vt si dicas, Surgens abiit, Respondens dixit, & similia: quanuis non sine aliqua emphasi sæpe hoc faciant, veluti quum rem aliquam seriam & prius meditatam describũt, vt Exo.2.1. Itaque mihi videtur magnum esse huius participij pondus hoc loco, quod nimirum testetur Christum iam tum per Spiritum suum in difficillimis illis temporibus Ecclesiæ præfuisse, à quo etiamnum hodie gubernatur. Est autem hæc cõsuetudo Scripturæ, vt, quò melius summa illa Dei prouidentia declaretur, à cælis ipsis dicatur Deus descendere, quod & aliquoties factũ est, Christo visibili aliqua specie apparente, vt ex 18 cap. Genesis manifestè liquet: vbi diserte dicit se descẽdisse is ipse qui יהוה [*iehoua*] proprio videlicet Dei nomine dicitur. Item Exod.3, vbi is qui in rubo apparet Mosi, (Christus proculdubio, vnicus hominum & Dei mediator) se descendisse inquit: ac de nomine interrogatus, proprium illud nomẽ sibi vendicat. Quid igitur? Nempe quum de Spiritu, id est, deitate illa Verbi agatur, non possum dubitare quin sicut suprà ipsemet Petrus 1.11, de Spiritu Christi prænuntio loquutus est, hoc participio per anthropopathiam declaretur illius præsentia, qua Noe & Ecclesiam suam seruauit: impios verò funditus perdidit: Noe inquam præconem iustitiæ, per cuius os, sicut per reliquos etiam Prophetas, orbem terrarum ad resipiscentiam inuitauit, vt Ierem.7.24, & Zach.7.12, scribitur. Itaque πορευθεὶς nec durè nec insolenter explicamus *Prodiens*, velut è cælis videlicet, vbi Scriptura collocat beatam diuinæ illius virtutis sedem: non autem è corpore vel è mundo. quod plane coactum esse ostendimus, & ab Apostoli scopo alienum. Sed & πορευθεὶς possumus interpretari παρελθὼν *adueniens*, ex Hebræorum consuetudine, quam exposuimus Matth.4.5, Mar.8.11, & aliis multis locis: quum præsertim ita prorsus vsurpetur hoc idem participium Luc.14.10, & 23.33, & Mar.3.13, & 16. versu 13, vt נגש, 1. Regum 22.21. ¶ *Prædicauit*, ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat nostram interpretationem. Nec enim dubitari potest quin hoc referatur ad ea quæ sequuntur. id est, ad illud tempus quo Spiritus per os Noe, arcam construentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? certè illi qui prædicabat. Non potest ergo prædicatio ista ad posterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus capite quarto, versu 6.

Gen.6.14 mat.24.38 luc.17.26

Ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ μακροθυμία ἐν ἡμέραις Νῶε, κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι (τουτέστιν ὀκτὼ) ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος.

20 Olim immorigeris, ‖quum semel expectabat Dei lenitas in diebus Noe, quum appararetur arca, in qua paucæ (id est octo) animæ seruatæ sunt in aqua.

20 *Qui increduli fuerãt aliquãdo, quãdo expectabãt Dei patientiam in diebus Noe, quum fabricaretur arca, in qua pauci, id est octo animæ saluæ factæ sunt per aquam.*

Ὃ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεὸν) δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ,

21 Cui rei nunc correspondens exemplar Baptismi nos quoque seruat (non quo carnis sordes abiiciuntur, sed stipulatio bonæ conscientiæ apud Deum) per resurrectionem Iesu Christi,

21 *Quod & nos nunc similis formæ saluos facit Baptisma (non carnis depositio sordium, sed conscientiæ bonæ interrogatio in Deum) per resurrectionem Iesu Christi,*

---

20 *Olim immorigeris*, ἀπειθήσασί ποτε. Hoc ita cohæret cum πῆς πνεύμασι vt non magis diuelli possit quàm adiectiuum à substantiuo, quod vocant, nec vlla prorsus alia ratione explicari possit. Deinde aduerbium ποτὲ tempus illius prædicationis indicat, ac proinde per antithesin ostendit ita explicandum esse πῆς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, vt nos fecimus: perinde videlicet acsi scriptum esset πῆς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι. vt ποτὲ & νῦν, i. olim & nunc opponantur. Sed non fuit necesse vt νῦν adderetur: propterea quòd οὖσι, ex communi vsu subauditum, præsentis est temporis. Contrarius autem error in hoc participio inoleuit quàm in superiore. Nam illud conuerterunt per imperfectum, Qui erant, pro Qui sunt: hoc verò per plusquamperfectum, Qui fuerant increduli, id est ἀπειθήσασι. Et Erasmus, *Qui inobedientes fuerant*, pro quo dicendum erat, *Qui inobedientes fuerunt*, seruata propria aoristi significatione. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Hoc aduerbio declaratur tempus vltimò præfixum ac definitũ fuisse, quo elapso nulla reliqua spes superesset: quod & historia & exitus ipse rei declarauit. Vetus interpres pro ἅπαξ ἐξέχετο, legit ἀπεξεδέχετο sed mẽdosè, vt mihi videtur: quanuis ita legerimus in Complutensi editione & vetustis cod. quatuor. ¶ *Expectabat Dei lenitas in diebus Noe*, &c. ἐξεδέχετο ἡ τοῦ Θεοῦ, &c. Ita rectè legit Augustinus epist.99. Et sanè cogor hoc in loco maiorem in Erasmo attentionẽ desiderare, quiquum hunc Augustini locum legisset, non dubitauit tamen conuertere, *Expectabatur Dei lenitas*. Nam, inquit, τὸ ἐκδέχεσθαι verbum est medium. quod tamen nescio quàm verũ sit. Deinde à quo tandem expectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num a Noe? is certè expectabat Dei misericordiam, sed de patientia illa differitur qua Deus vsus fuerat quum cxx annos mundo constituisset ad resipiscendum. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem, sed Dei iudicium imminens expectabat. Quid verò impij? nempe Dei lenitatem non modò non expectabant, sed etiam deridebant. Sed Deus is est qui patienter expectabat tantisper dum præteriret tempus illud cxx annorum constitutum, & arca esset extructa. vt ἀδιαφορεστικῶς totum hunc locum Syrus interpres rectè sic vertit, Tremel. nostro interprete, *Quum lõganimitas Dei præciperet vt fieret arca. propter expectationem conuersationis eorum.* ex qua tamen versione colligo illũ pro ἅπαξ ἐξεδέχετο, legisse ἀπεξεδέχετο. Vulg *Quãdo expectabant Dei patientiã*. Quẽ locũ existimo, quũ recte cõuersus esset à Vet. interp. a sciolis aliquib⁹ deprauatũ, vt illud quoq; quod suprà annotauimus v.19. Dicitur autẽ Dei patientia, pro Deus patiẽs, ex Hebr. idiotismo. ¶ *Paucæ*, ὀλίγαι. Vulg. *Pauci*, ὀλίγοι, eodẽ sensu. quam lectionẽ inuenimus in duobus vet. libris. ¶ *Octo animæ*, ὀκτὼ ψυχαί. i. octo homines. Hebraica synecdoche. ¶ *In aqua*, δι' ὕδατος. i. ἐν ὕδατι, vt Rom. cap. 4.11. Hoc enim est quod in vernaculo sermone dicimus *parmi l'eau*. Vulg. & Eras. *Per aquam*. quod planum fuisset si additum esset epitheton, vt si Per medias aquas scriptum esset. Neque enim διὰ videtur pro causa instrumentali accipi posse, quum aqua non seruarit Noe, sed ex aqua sit seruatus: sicut in Baptismo illa emersio ex aqua, declarat emersionem ex morte in nouam vitam.

21 *Cui rei*, ὃ. Ita restitue ex Complutensi cod. nam mẽdosè in aliis legitur ὅ. quod ad κιβωτὸν etiam fœminei generis referri non potest. ¶ *Correspondens exemplar*, ἀντίτυπον. Τύπος in his libris passim dici solet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis impressa quadam forma ἀναλόγως repræsentatur, vt 1. Cor. 10.6, & 11, pro quo solet etiam Apostolus ὑποδείγματος voce vti, vt Heb. 8.5, & 9.23 & παραβολῆς vt Hebr. 9.9. Comparantur autem typi interdum cum veritate ipsa, cuius sunt exemplaria, vt Hebr. cap. 9.24, sacrarium Tabernaculi dicitur cælorum ἀντίτυπον. Interdum verò cum aliis secundariis eiusdem rei exemplaribus conferuntur: vt hoc in loco Baptismus dicitur ἀντίτυπον eius liberationis quæ contigit Ecclesiæ in diluuio. Nam & hæc liberatio & Baptismus adumbrant Ecclesiæ sanctificationẽ, & emersionem à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: sed liberationis à diluuio præcedens typus, sequentem Baptismi typum ipsi correspondentem adumbrauit. qua ratione etiam potest Baptismus & nubi & traiectioni maris rubri tanquã ἀντίτυπος opponi. ¶ *Stipulatio bonæ conscientiæ apud Deum*, συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς Θεόν. Vulgata, admodum obscure, *Conscientiæ bonæ interrogatio in Deum*. Erasmus, *Quo fit vt bona conscientia respõdeat apud Deũ*. quod nõ probo, quia durum est ἐπερωτᾶν vertere Respondendi verbo. Syrus autẽ interpr. παραφερεστικῶς hũc locum vertit, *Non corpore abluti à sordibus, sed confitentes Deũ in cõscientia pura*. quasi videlicet interioris

interioris Baptismi effectus designetur, quo nimirum fiat vt conscientia pacificata clámet Abba pater, Deum ipsum sancta securitate interpellans, vt ἐπερώτημα idem sit atque
* Hebr. שאלה [*scheelah*] & addatur εἰς Θεὸν, quòd sic dicant Hebr. שאל באלהים [*schal baelohim*] quæ interpretatio valde conuenit. Videtur tamen nunc mihi propius ἐπερωτήματος vocem consideranti, melius Conuenire vt stipulationem interpretemur, & Apostolum dicamus respexisse ad interrogationes catechistarum quibus catechumeni interiorem Baptismum iam tum testificabantur exteriore sanciendum, vt Act. cap. 8. versu 37. quò spectat Apostolicum totum symbolum, & illud ab adultorum Baptismo ad infantium baptismum magno errore, si ipsos infantes
5 spectes, translatum, Credis? credo. Abrenuntias? abrenuntio. vnde illud Tertulliani, quod est veluti commentarij vice in hunc locum in lib. de resur. Carnis, Anima non lauatione sed responsione sancitur.

Ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανὸν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

Κεφάλαιον δ.

Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας,

Εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θέλημα τοῦ Θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον.

Ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τοῦ βίου, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένοις ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδωλολατρείαις.

22 Qui est ad dexteram Dei, profectus in cælum, subiectis ipsi Angelis & potestatibus ac virtutibus.

CAP. IIII.

1 QVum igitur Christus passus sit pro nobis carne, vos quoque eadem cogitatione armamini, *nempe* quòd qui passus est in carne, destitit à peccato,

2 Vt non amplius cupiditatibus hominum, sed voluntati Dei, quod in carne reliquum est temporis viuat.

3 ‖Sufficit enim nobis præteritum vitæ tempus, quod quæ libent Gentibus patrauerimus quum incessimus in lasciuiis, cupiditatibus, vinolentiis, comessationibus, compotationibus, & nefariis simulacrorum cultibus.

22 *Qui est in dextera Dei, deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur, profectus in cælum, subiectis sibi Angelis & potestatibus & virtutibus.*

CAP. IIII.

1 *CHristo igitur passo in carne, & vos eadẽ cogitatione armamini, quia qui passus est, in carne desiit à peccatu.*

2 *Vt iam nõ desideriis hominum, sed voluntati Dei quod reliquum est in carne viuat temporis.*

3 *Sufficit enim præteritum tempus ad voluntatẽ Gentium consummandam iis qui ambulauerunt in luxuriis, desideriis, vinolentiis, comessationibus, & illicitis idolorum cultibus.* Ephe. 4. 23

---

22 *Ad dexteram Dei*, ἐν δεξιᾷ Θεοῦ. Vide Heb. 1. 3. Cæterùm quod addit Vetus Latinus interpres, neque in Syra editione, neque in vllis codicibus Græcis inuenimus, quanuis minimè videatur otiosum. Addit autem hæc, *Deglutiens mortem, vt vitæ æternæ hæredes efficeremur.* ¶ *Profectus*, &c. πορευθεὶς, &c. Hanc Christi in cælum profectionem opponit duplici aduentui, vni per Spiritus sui virtutem, quæ in illa Ecclesiæ liberatione insignis apparuit: alteri, qua re vera manifestatus est in carne. Dicit autem ad dexteram Dei sedere, subiectis illi omnibus, vt quum eius virtute multo etiam magis quàm antea nos regi & gubernari nouerimus, nullo periculo deiiciamur, sed bona illa conscientia ipsum inuocemus: deinde vt tantæ istius gloriæ, cuius participes sumus, assidua contemplatione nos consolemur. Ascẽdit enim per crucem, vt per crucem nos ad Deum adduceret, ad cuius dexteram sedet.

IN CAPVT IIII.

1 *Quum igitur Christus*, Χριστοῦ οὖν. Nunc redit ad exhortationem vt sanctè vitam instituamus, & nostræ sanctificationis fontem aperit, nempe Christi mortẽ, cuius vi morimur peccato: sicut eiusdem resurrectione in nouam & perẽnem vitam resurgimus, vt pluribus exposuimus cap. 6. epist. ad Rom. ab initio capitis vsque ad ver. 12. Aptissimè verò cohærẽt ista, quum in Baptismo peculiare quoddam habeamus nostræ tum mortificationis tum viuificationis exemplar, vt illic quoque Paulus luculenter exponit. ¶ [*Nempe*] *quòd*, &c. ὅτι, &c. id est, Eum demum in veteri homine, i. (vt loquitur Paulus Rom. 6. 7 carni ac peccato, mortuum esse, Christi exemplo ac virtute. in quo peccatum amplius non viget. Hæc enim est sanctificationis nostræ definitio, quæ partem illius vtranque complectitur, si sequentem versiculum adiunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανὼν, Qui mortuus est, maluit dicere ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ, Qui passus est in carne, vt nos ad Christum nostrum archetypum reuocaret. qua ratione etiam dicitur vetus homo in nobis esse crucifixus, & caro crucifixa, cum cupiditatibus suis, & mundus nobis crucifixus, ac nos vicissim crucifixi mundo, apud Paulum. Erasmus igitur manifestè deprauauit Petri sententiam, quum ὁ παθὼν ἐν σαρκὶ interpretaretur, *qui patiebatur in carne:* quasi de Christo ipso hæc dicantur: quum ex iis quæ subiiciuntur, satis appareat Christo capiti non conuenire, sed membris in eo sanctificatis. Carnis igitur nomen, vbi de Christo agitur, humanam naturam, eámque integram & omni labe carẽtem, hoc autem posteriore loco, per αὐτοψαπλάσιν Paulo familiarissimam, qualem illam habemus, id est, vitiosam ac corruptam, declarat: vt passio in carne nihil aliud quàm nostræ vitiositatis abolitionem, senim perficiẽdam declaret.

2 *Quod reliquum est*, &c. τὸν ἐπίλοιπον, &c. id est, quod præsenti vitæ in hoc corpore transigendæ superest. Caro igitur tertia etiam significatione hic accipitur, nempe pro præsentis & infirmæ huius vitæ conditione, vt Galat. 2. 20, Hebr. 5. 7.

3 *Quæ libent Gentibus patrauerimus*, τὸ θέλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι. Id est, profanè ac libidinosè, Gentium instar, vixerimus. Est enim τὸ θέλημα hoc in loco non quæuis voluntas, sed vitiis addicta, quæ libido vocatur, vnde illud impudicissimæ illius, Si libet, licet. Vsus sum autem periphrasi, perspicuitatis causa. Comparat verò, idque per cõmunicationis tropum, flagitiosos Iudæos cum Gentibus, id est, cum profanis populis & à cognitione Dei alienis. qua ratione etiam Dauid impios suos aduersarios Gentes vocat, Psal. 59. 7, & Propheta Iudæos populum Sodomæ & Gomorrhæ, Esa. 1. 10. In eorum autem quæ sequuntur recensione multum variat Syrus interpres a Græcis omnibus. Habet enim, Tremellio interprete, *in crapula & ebrietate, in fœtore & comessatione, & in cultu dæmoniorum.* Vulgata verò non legit ἐν πότοις, quod fortassis est glossema τοῦ ἐν κώμοις.

Ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες·	4	Quamobrem *illi*, non concurrentibus vobis ad eandem * luxus profusionem, * peregrinari sibi videntur, blasphemantes:	4	*In quo peregrinantur, non concurrentibus vobis in eandem luxuriæ confusionem, blasphemantes:*
Οἱ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.	5	Qui reddituri sunt rationem ei qui paratus est ad iudicādum viuos & mortuos.	5	*Qui reddent rationem ei qui paratus est iudicare viuos & mortuos.*
Εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη, ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκὶ, ζῶσι δὲ κατὰ Θεὸν πνεύματι.	6	* Nam idcirco mortuis quoque prædicatum fuit Euangelium, * vt damnarentur quidem secundum homines, *id est*, carne, * viuerent autem secundum Deum, *id est*, Spiritu.	6	*Propter hoc enim & mortuis euāgelizatum est, vt iudicentur quidem secundum homines in carne, viuant autem secundum Deum spiritu.*

4 *Luxus profusionem*, τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν. Vulgata, *Luxuriæ confusionem*. vnde Syrus *crapulam* nescio qua ratione interpretatur, aut μέθην legit. ¶ *Peregrinari sibi videntur*, ξενίζονται. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Ils se trouuent estranges*. vel, *Ils se trouuent tous nouueaux & comme en vn autre monde*. Vulg. *Peregrinantur*, Latinè profectò, sed paulo obscurius. Cic. pro Rabirio perduell. reo, *Adeóne es ignarus disciplinæ consuetudinisque nostræ vt hæc nescias? vt peregrinari in aliena ciuitate, non in tua magistratum gerere videaris?* Idem Acad. *Nos in nostra vrbe peregrinantes, errantésque, tanquam hospites, libri tui domum deduxerunt*. Sic etiamnum hodie, quasi in lucem reuocato Euangelio, quid aliud clamant homines quàm hæreticis istis nouũ mundum esse fabricandum? Atqui non oportuit ipsum mundum, sed hominum ingenium mutari: quibus vetus esse debuerat quod nouum est, & è contrario nouum esse quod ipsis est vetus. Erasmus, *Atque absurdum illis videtur*, non satis expressé. Syrus, *Obstupescent*, nempe vt ad rei insuetæ spectaculum.

6 *Nam idcirco*, εἰς τοῦτο γάρ. Dixit fore vt Christus iudicet viuos & mortuos. Hic verò nemo fuit qui existimaret fore vt coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent, sed eos antè mortuos dici, qui quum ante diem Domini sint mortui, postea suscitabuntur, nemo ignorauit. Non possum igitur satis mirari quî factum sit vt interpretes aliquid eiusmodi in hoc quoque dicto non obseruauerint, quod præsertim illius rationem cõplectitur. Nam certè nõ minus, imò etiam magis absurdum est dicere, Dominum prædicare mortuis, quàm mortuos iudicare. In eo tantùm est discrimen quòd quũ dicitur Christus iudicatur mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & esse desierint: quum verò dicimus prædicatum esse mortuis, intelligimus eos qui tum quidem quum illis prædicaretur Euangelium, viui erant, nunc vero quum istud dicitur sunt mortui. Alioqui, si de animabus hoc accipias, quænam erit hæc interpretatio, mortuis, id est, mortuorũ hominum spiritibus? si de corporibus, quorsum annuntietur putrefactis cadaueribus Euangelium? Et tamen sola propriè cadauera, mortua dicuntur. Iam verò si dicas, Euangelizatum est, idé declarare atque Patefacta est mortis Christi efficacia: primum valde coacta fuerit interpretatio, deinde semper huc redeundum erit, quinam sint isti mortui quibus illa patefacta dicatur. nẽpe iis qui immorigeri fuerunt. Denique sufficiat hæc vna ratio pro omnibus, quum hoc attexatur superiori dicto, non posse Mortuorum nomen aliter hîc accipi quàm in superiore versiculo, vbi dixit, Deum iudicaturum viuos ac mortuos, homines videlicet, non autem spiritus corporibus exutos, neque corpora spiritibus spoliata. Nonnulli tamen mortuos interpretantur infideles, & mortuos in peccato. Sed (vt taceam quod modò dixi) redundaret etiam particula καί. Eos omitto qui limbum nobis fabricant, item qui * mortuis infidelibus relictum fuisse putant aliquod pœnitentiæ spatium, ac proinde prædicatum illis fuisse Euangelium. Sunt enim ista nimium absurda, quanuis nonnullos magni nominis interpretes in aliquid eiusmodi nescio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe quum dicit Petrus euangelizatum fuisse mortuis, nunquam illi venit in mentem vt putaret spiritibus mortuorum prædicatum fuisse Euangelium: sed sui temporis respectu mortuos vocauit quibus viuis prædicatum est Euangelium. acsi diceret non esse nouam hanc doctrinam, sed superiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuisse annuntiatam, nec frustrà ab illis contemptam. Id autem ita esse, præterea commemoratas rationes, liquidò etiam apparet tum ex Apostoli scopo, tum ex iis quæ sequuntur. Minatus est insolentibus, qui suis ludibriis & contumeliis non desinunt sanctos vexare, fore vt reddant rationem iusto iudici, Qui, inquit, iudicaturus est viuos & mortuos. Quorsum hoc? Nempe vt scirent excipiendum neminem. Sed responderi poterat, patres illos qui mortui fuerunt ante Christi aduentum, (considerandum enim quo tempore & ad quos scripserit Petrus) idoneam aliquam excusationem habituros. Hoc negat Petrus. Nam, inquit, mortuis quoque idem hoc Euangelium annuntiatum est, quod etiam docetur 1. Cor. 15. & integro capite vndecimo epistolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diem meum, & gauisus est. Denique nulla vnquam fuit extra Christum Ecclesia: ex quo etiam consequitur, idem Euangelium, quanuis non pari dispensatione, tamen ab initio mundi semper Patribus annuntiatum. Non habebunt igitur filiorum scelestorum (Iudæis autem Petrus scribit) scelesti patres quod prætexant quominus & ipsi ad iusti iudicis tribunal sistantur, secundum Euangelium iudicandi. Deinde si libuerit, ad consolationem sanctorum, possis hoc quoque piis Patribus per fidem Euangelium Christi venturi amplexis applicare. Sequentia vero sic explico. ¶ *Vt damnarentur*, &c. ἵνα κριθῶσι, &c. Quum de re præterita Petrum differere modo ostenderimus, & supra etiam 3.19, simul liquet seruandam esse aoristi significationem: ac proinde nec Veterem interpretem rectè conuertisse *vt iudicentur*, nec Erasmum *vt damnentur*, id est, κρίνωσι, quanuis sequatur ζῶσι. Sed & puto satis esse responsum iis qui hæc accipiunt de Euangelio vel apud limbum, vel alibi post Christi mortem spiritibus mortuorum annuntiato. Dicam igitur quomodo planè hunc locum explicari posse putem. Non contentus dixisse Petrus Euangelium etiam superioribus seculis fuisse annuntiatum, voluit quoque ostendere eius Euangelij summam, partim vt vnum & idem Euangelium semper fuisse doceret, partim vt ad institutum rediret. Nam quæ de iudicandis viuis & mortuis dixit, non temere quidem nec parum appositè, sed tamen παρέργως dixit, quum in impiorum mentionem incidisset. Cœperat autẽ de sanctificatione differere: cuius duas partes esse dixerat, nempe passum esse in carne, seu mori peccato, & voluntati Dei viuere. Hoc ipsum est igitur quod nunc dicit fuisse superioribus etiam seculis annuntiatum. Nam damnari carne, pati in carne, mortuum esse peccato, nõ esse in carne, idem declarant. Dicitur etiam damnatus in carne is in cuius carne damnatum est (id est, abolitum & extinctum) peccatum. quæ pars est prior sanctificationis, vt disertè loquitur Paulus Rom. 8.3. adeo quidé vt hæc verba Petri ἵνα κριθῶσι σαρκὶ, nõ possint planius explicari quàm ex 1. Cor. 2.5, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ad interitum carnis. Idque ita esse, præterea etiam apparet ex antithesi. Nam damnari & viuere contraria non erunt nisi damnari pro interire & mori accipias: sicut mortificatio & vivificatio mutuò inter se respondent. Sed quum dixisset Petrus κατὰ ἀνθρώπους, Secundum homines, declarās nimirum huius vitij, quod in nobis extinguendum est, fontem ac originem in ipsa hominũ natura hærere, addidit σαρκὶ per epexegesin, vt alterum altero explicaretur. ¶ *Viuerent autem*, &c. ζῶσι δὲ, &c. Alteram partem sanctificationis explicat

priori

priori cohærentem. Idcirco enim morimur carne vt viuamus Spiritu: sicut copiosé expositum est sexto & septimo capitibus epistolæ ad Romanos. quamobrem etiam duo ista vbique solent connecti. Quemadmodum autem quum dixisset καὶ αὐθρώποις, addidit σαρκὶ, ita etiam post καὶ Θεὸν, secundum Deum, addidit πνεύματι, Spiritu: vt vicissim ostenderet vnde vis ista integræ & sanctæ atque adeo perennis vitæ, quæ in nobis inchoata est, emanaret: nempe à Dei Spiritu, vnde factum vt ipsa etiam Spiritus dicereturſ.

Παντῶν δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς.

7 Omnium autem finis imminet. Estote igitur sobrij & vigilantes ad orandum.

7 *Omnium autem finis appropinquauit. Estote itaque prudentes, & vigilate in orationibus.*

Πρὸ πάντων δὲ τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἡ ἀγάπη καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

8 Ante omnia verò charitatem alij in alios intensam habentes: nam charitas operiet multitudinem peccatorum.

8 *Ante omnia autem mutuam in vosmetipsos charitatẽ continuam habentes: quia charitas operit multitudinem peccatorum.* Pron.10 12

Φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμοῦ.

9 Hospitales estote alij erga alios, sine murmurationibus.

9 *Hospitales inuicem, sine murmuratione.* Rom.12.13 heb 13.2

Ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος Θεοῦ.

10 Vt quisque accepit donum, *ita* alius in alium illud subministrantes, vt boni dispensatores variæ Dei gratiæ.

10 *Vnusquisque sicut accepit gratiam in alterutrũ illam administrantes. sicut boni dispensatores multiformis gratiæ Dei.* Rom.12.6 phil.2.14

Εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια Θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ Θεός· ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ Θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

11 Siquis loquitur, *loquatur* vt eloquia Dei: siquis ministrat, *ministret* tanquam ex viribus quas suppeditat Deus: vt in omnibus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

11 *Siquis loquitur, quasi sermones Dei: siquis ministrat, tanquam ex virtute quam administrat Deus: vt in omnibus honorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.*

Ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος·

12 Charissimi, ne, tanquam hospites, exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vesti experimentum, percellimini, vt si peregrinum aliquid vobis accideret:

12 *Charissimi, nolite peregrinari in feruore qui ad tentationem vobis fit. quasi noui aliquid vobis contingat:*

Ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρῆτε ἀγαλλιώμενοι.

13 Imò in eo quòd consortes estis afflictionum Christi, gaudete: vt & quum patefiet eius gloria, gaudeatis exultantes.

13 *Sed cõmunicantes Christi passionibus, gaudete, vt & in reuelatione gloriæ eius gaudeatis exultantes.*

Εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται· κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται, κατὰ δὲ ὑμᾶς δοξάζεται.

14 Si probris afficimini in nomine Christi, beati estis: quoniam & ille gloriæ, & ille Dei Spiritus super vos requiescit: qui quod ad illos quidem attinet, blasphematur, quod ad vos autem, glorificatur.

14 *Si exprobramini in nomine Christi, beati eritis: quoniam gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit.* Matt. 5.10

---

9 *Alij in alios, εἰς ἑαυτούς.* Vulgata, *In vosmetipsos.* quæ interpretatio multis imposuit, qui non considerarunt, Apostolum non singulos sed multos coniunctim alloqui, quos velit mutuo charitatis vinculo esse coniunctos. Vide Ephes.4.32. ¶ *Operiet, καλύψει.* apud homines scilicet, quoniam charitas omnia tolerat, proximo non detrahit, boni consulit plurima, sic tamen vt nec adulando conniueat, nec sit προσωποληπτης. At coram Deo vnius ille Christi sanguis nostra peccata non tantùm operit, sed etiam penitus delet.

11 *Loquitur, [loquatur] λαλεῖ.* Repetendum esse idem verbum ad explendam sententiam diximus Rom.12.7, & alibi non semel, quod etiam Syrus interpres expressit. ¶ *In omnibus, ἐν πᾶσι.* Syrus præterea legit ἃ πράττετε, Quæ facitis.

12 *Ne, tanquam hospites, percellimini, μὴ ξενίζεσθε.* Id est, ne perinde sitis attoniti vt qui in rem aliquam nouam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vulgata, *Nolite peregrinari.* Erasmus, *Ne miremini.* Vide sup.4. ¶ *Exploratione illa per ignem quæ fit in vobis ad vestri experimentum, τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ.* Vulgata, *In feruore qui ad tentationem vobis fit.* Erasmus, *Dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum vestri fit.* Sententia ipsa per se plana est. Sed Syrus interpres totum hoc τῇ ὑμῖν πυρώσει non legit: & huius periodi membrum aliter collocat. Cyprianus autem ep.56, totum hunc locum ita citat: *Charissimi, nolite mirari ardorem accidentem vobis, qui ad tentationem vestram fit: nec excidatis, tanquam nouum vobis contingat.* Itaque post γινομένῃ, legit μηδὲ ἐκπίπτετε, vel potius, μηδὲ ἐκπλήττεσθε.

13 *In eo, καθό.* Vulg. pro καθὸ κοινωνεῖτε, legit κοινωνοῦντες, *communicantes*, quod sequutus est etiam Syrus. ¶ *Gaudete, χαίρετε.* Cyprianus eodẽ illo loco, addit, *per omnia, ἐν πᾶσι.*

14 *Quoniam & ille gloriæ & ille Dei Spiritus super vos requiescit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται.* Ista necesse est vt de duobus diuersis spiritibus accipiamus, quia in omnibus codic. Græcis duo adscribuntur articuli. Itaque Spiritus appellatione non ipsum Spiritum sanctum, qui vnus est, sed (ex Scripturæ more, quem alibi exposuimus) illius dona, quæ diuersa sunt, intelligo. Spiritum igitur gloriæ, oppositũ crucis ignominiæ, Petrus ita vocat propter gloriam qua Spiritus sanctus fideles exornat: sicut Spiritus intelligẽtiæ, consilij, fortitudinis, & alij quoque cõmemorantur Esaiæ 11.2. ad quem locũ videtur Apostolus alludere. Spiritum autẽ Dei in genere pro Spiritu adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obsignatur quibus cõformes imagini fratris nostri primogeniti reddimur. Sed Vulgatæ editionis codices in hoc loco nõ consentiunt. Plerique enim legunt, *Quoniam quod est honoris, gloriæ & virtutis Dei, & qui est eius Spiritus, super vos requiescet.* Quæ interpretatio prorsus à Græcis dissentit, Veteres autem codices emendatiores habent, *Quoniam*

gloria & Spiritus Dei in vobis requiescit, quasi τὸ τῆς δόξης idem valeat atque ἡ δόξα. Suspicor enim nonnullos, qui de ipso Spiritu sancto istud dictum acciperent, non autem de ipsius effectis, gemino articulo fuisse offensos. Cyprianus epistola modo citata, aliam etiam lectionem prorsus diuersam adfert, hanc videlicet, *Quia maiestatis & virtutis Domini nomen super vos requiescit*: quasi scriptum sit, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ Θεοῦ ὄνομα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. quę scriptura nusquam est à me reperta, quanuis in tribus Græcis repererim, τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως, καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ πνεῦμα, &c. *Quoniam ille gloriæ & potentiæ, & ille Dei spiritus*, &c. Mihi verò in tanta varietate, maximè arriserit Syri interpretis versio, *Quia Spiritus gloriosus Dei, super vos requiescit*, ὅτι τὸ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. ¶ [*Qui*] *quod ad illos quidem attinet, blasphematur*, καθ' ὡυτοὺς βλασφημεῖται. Supplendum est אשר [*ascher*,] id est, ὅ, ex Hebræorum idiotismo, vt diximus Ephes. cap. 2. 5: expressum etiam à Cypriano eadem illa epistola. Sed neque Syrus neque Vetus Latinus hoc membrum legerunt, quod tamẽ apponitur apud Cyprianum, & in omnibus Græcis nostris legitur, vnico tantùm excepto.

Μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιὸς, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος· 15

Εἰ δὲ ὡς Χριστιανὸς, μὴ αἰσχυνέσθω· δοξαζέτω δὲ τὸν Θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ·

Ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρῖμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ Θεοῦ εὐαγγελίῳ; 17

Καὶ, εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται; 18 Prou. 2. 31

Ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, ὡς πιστῷ κτίσῃ παραθεσθωσαν τὰς ψυχὰς ἑαυτῶν ἐν ἀγαθοποιΐᾳ. 19

Κεφάλαιον ε.

Πρεσβυτέρους τοὺς ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ Χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός, 1

Ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ Θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως· 2

Μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου. 3

Sed enim nemo vestrũ malo afficiatur vt homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarũ rerum inspector: 15

Sed si vt Christianus, ne pudeat, imò glorificet Deum hac in parte. 16

Nam tempus est vt incipiat iudicium à domo Dei. quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parẽt Dei Euangelio? 17

Et, si iustus vix seruatur, impius & peccator vbi comparebit? 18

Itaque qui malis afficiuntur voluntate Dei, tanquam fideli conditori commendent animas suas benefaciendo. 19

CAP. V.

Presbyteros qui inter vos sunt, precor ego vnà presbyter, ac testis afflictionũ Christi, atque idem gloriæ patefaciendę consors, 1

Pascite Dei gregem qui penes vos est, illius inspectioni vacantes non coacte, sed libenter: non turpiter affectantes lucrum, sed prompto animo. 2

Neque vt dominantes cleris, sed vt qui sitis exemplaria gregis. 3

Nemo autem vestrum patiatur vt homicida, aut fur, aut maledicus, aut alienorum appetitor: 15

Si autẽ vt Christianus, non erubescat; glorificet autem Deum in isto nomine. 16

Quoniam tempus est vt incipiat iudicium à domo Dei. Si autem primùm à nobis, quis finis eorum qui non credũt Dei Euãgelio? 17

Et, si iustus vix saluatur, impius & peccator vbi parebunt? 18

Itaque & ij qui patiũtur secundum voluntatem Dei, fideli creatori commendent animas suas in benefactis. 19

CAP. V.

Seniores ergo qui in vobis sunt obsecro, consenior & testis Christi passionum, & eius quæ in futuro reuelanda est gloriæ communicator, 1

Pascite qui in vobis est gregem Dei, prouidentes non coactè, sed spontaneè secundum Deum: neque turpis lucri gratia, sed voluntariè: 2

Neque vt dominantes in cleris, sed formæ facti gregis ex animo. 3

---

15 *Sed enim.* Syrus legit μόνον. vel πλὴν, Tantummodo. ¶ *Maleficus*, κακοποιός. Sic constanter legitur in Græcis codicibus: quam tamen vocem necesse est de leuioribus iniuriis interpretari, quoniam disiunctiuè nõ potest genus cum specie componi: quod non animaduersum occasionem præbuit in Latinis codicibus mutandi *Maleficus* in *Maledicus*. ¶ *Alienarum rerum inspector*, ἀλλοτριοεπίσκοπος. Syrus interpres hoc non legit: neque id sanè magnopere videtur ad ea pertinere quæ pœnis vindicari consueuerint, nisi quòd sæpe in rixas incidant qui curiosè satagunt aliena, vnde postea maiora mala exoriantur. Tale verò hominum genus nullus elegantius descripserit quàm Terentianus ille senex, his verbis, *Tantúmne ab re tua occij tibi, aliena vt cures, eáque nihil quæ ad te attinent?*

16 *Hac in parte*, ἐν τῷ μέρει τούτῳ. Sic vulgò dicimus *De ce costé*, vel *à cest esgard*. Vide epist. ad Colos. cap. 2. vers. 16. Vulg. *In isto nomine*, ἐν ὀνόματι τούτῳ. vt in vno manuscript. cod. legitur, quod etiam sequitur Syrus interpres: siue hoc accipias de ipso Christi nomine, in quo gaudere & gloriari iubemur: siue hoc interpreteris, sicut Latinè Nomen pro Causa ponitur, vt *Hoc nomine* idem valeat atque *Ob hoc ipsum*.

17 *Nam tempus est*, ὅτι ὁ καιρός. Videtur mihi alludere ad Ierem. 25. 29. ¶ *Vt incipiat*, τοῦ ἄρξασθαι. particulam καὶ in Græcis expunxi tum ex veterum omnium nostrorum codicum Græcorum, tum etiam ex Syri & veteris Latini interpretis auctoritate. ¶ *Quòd si*, εἰ δέ. Sic Christus, Si hæc in viridi, quid fiet arido? ¶ *Finis*, τὸ τέλος. Id est, exitus.

18 *Iustus*, ὁ δίκαιος. Id est, pius, siue pietati & Iustitię studens, vt apparet ex antithesi.

IN CAPVT V.

1 *Presbyteros*, πρεσβυτέρους. Generale nomen est presbyteri hoc in loco, eos omnes comprehendens qui fungun-
20 tur Ecclesiastico munere, ac nominatim eos quibus docẽdi munus incumbit, qui proprie pascere dicuntur: vt ipsi quoque Apostoli hoc nomine comprehendãtur, à pastoribus singularum Ecclesiarum nimirum potius κατά τι quàm ἁπλῶς differẽtes, vt apparere potest ex collatione loci Act.
25 6. 4, & 20. 17 & 28, & 1. Tim. 5. 17.

2 *Qui penes vos est*, τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, qui à vobis pendet, vti apud Sophoclem, ἐν σοί ἐσμεν, pro Abs te pẽdemus. In summa, proponit illis eius gregis curam qui illorum fidei est cõmissus. Vulgata, ad verbum quidem, sed fideliter con-
30 uertit, *Qui in vobis est*. Eras. *Quantum in vobis est*: non modò non expressa sed etiam euersa Apostoli sententia: quasi scriptum sit τὸ καθ' ὑμᾶς, & τὸ non pertineat ad ποίμνιον.

¶ *Illius inspectioni vacantes*, ἐπισκοποῦντες. Syrus interpres addit רוחנאית [*ruhanaith*] id est πνευματικῶς, spiritualiter. quod puto esse glossema, & in contex um irrepsisse.

3 *Neque vt dominantes cleris*, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες κλήρων. Non regnum, sed curam presbyteris commissam esse docet.

* docet. qua de re vide Mat.20.25. Clerum autem sortem & hæreditatem Domini (id est, Ecclesiam) vocat: sicut apud Hebræos נחלה [*nachalah*] dicitur Israeliticus populus. Sed & quia hoc corpus variis iisque dispersis mēbris constat, & Christus in solidum singularum partium caput est, ideo singulis etiam partibus nihil obstat quominus idē nomen atque toti ipsi corpori tribuatur. Veteres patres cleri nomen postea ad collegium Ecclesiasticorum ministrorum transtulerunt, quasi qui sacerdotibus Aaronicis & Leuitis successerint. Sed sanè inuehenda non fuit in Ecclesiam ista omnium maxima ἀταξία, quæ discrimen inter pastores & oues tollat: nec temere κλῆρον nomen ipse Petrus pro ouium omniū grege vsurpauit, adstipulante quoque Syro interprete, qui κλῆρος vertit דמר עיתא [*demar hitha:*] neque Paulus 1. Cor.14, κληρικῶν & λαϊκῶν meminit, sed docentium siue loquentium in Ecclesia & ἰδιωτῶν. Denique vt a non malis initiis distinctiones profectæ sint, tamen quid iam tum moliretur Satan, tempus ipsum ostendit. Cæterùm, si pastoribus non licet regum more gregi dominari, vbi tandem patrimonium Petri? vnde duplex ille gladius? vbi illa potestas trahendi omnes ad inferos impunè, vt ille ipse totidem verbis testatur, qui se Petri successorem iactitat? qua de re quid senserit Bernardus, licet ex his ipsius ad Eugenium Papam verbis intelligere, *

Esto vt hæc tibi alia quauis ratione vindices, nō Apostolico more. Nec tibi dare Petrus potuit quod non habuit: quod habuit, hoc dedit, solicitudinem super Ecclesias. (& hic fallitur Bernardus communi errore seductus) *Nunquid dominatum? Audi ipsum. Non dominantes, inquit, cleris. Et ne dictum sola humilitate putes, non veritate, vox Domini est Reges gentium dominantur eis, vos autem non sic. Planum est. Apostolus interdicitur dominatus. Ergo tu, & tibi vsurpare aude, aut Apostolatum, aut Apostolatus dominatum: planè ab vtroque prohiberis. si vtrumque simul habere voles, vtrumque amittes.*

nb.

Καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.

Ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις· πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι. τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

Ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ Θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ·

Πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρρίψαντες ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν.

Νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος, περιπατεῖ ζητῶν τινα καταπιεῖν.

Ὧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐτὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι.

Ὁ δὲ Θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσει ὑμᾶς, στηρίξει, θεμελιώσει.

4 Et quū apparuerit ille Pastorū princeps, reportabitis amarantinam illam gloriē coronam.

5 Similiter iuniores subiecti estote senioribus, & omnes vicissim subiicimini. Modestia estote intus ornati. nam ‖ Deus superbis resistit, demissis autem dat gratiam.

6 ‖ Demittite vos igitur sub potente manu Dei, vt vos in tempore attollat:

7 ‖ Omni cura vestra in eum coniecta; nam illi cura est de vobis.

8 ‖ Sobrij estote, vigilate: nam aduersarius vester diabolus, tāquam leo rugiens, obambulat, quærens quem deuoret.

9 Cui resistite firmi per fidem, scientes easdem afflictiones, à vestra quē in mundo est fraternitate impleri.

10 Cæterùm Deus omnis gratiē author, qui vocauit vos ad æternam suam gloriam in Christo Iesu, paulisper afflictos, is *inquam* integros vos reddat, stabiliat, roboret, fundet.

4 *Et quū apparuerit princeps pastorum, percipietis immarcescibilem gloriæ coronam.*

5 *Similiter adolescentes subditi estote senioribus, omnes autem inuicem humilitatem insinuate. quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Rom.12.18 iac.4.6

6 *Humiliamini igitur sub potenti manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis:* Iac.4.10

7 *Omnem solicitudinē vestrā proijciētes in eū, quoniā ipsi cura est de vobis.* Psal.55.23 sap.12.13 matt.6.25

8 *Sobrij estote, & vigilate: quia aduersarius vester diabolus, tanquam leo rugiens, circuit, quærens quem deuoret.* luc.12.22 Luc.12.31

9 *Cui resistite fortes in fide: scientes eandem passionem ei quæ in mundo est vestræ fraternitati fieri.*

10 *Deus autem omnis gratiæ, qui vocauit nos in æternam suam gloriam in Christo Iesu, modicū passos, ipse perficiet, confirmabit, solidabitque.*

---

* 4 *Amarantinam*, τὸν ἀμαράντινον. Ex amaranto videlicet, cuius floris (inquit Plinius) summa natura in nomine est, sic appellato quoniā nō marcescit. Vulg. *immarcessibilem*, ἀμάραντον, sicut etiam legit Syrus interpres. Sed ita scriptum nusquam inueni, & quum receptum sit coronas à materia ex qua componuntur cognominare, vsitatam scripturam magis probo, quum eadem eliciatur sententia ex vtrauis scriptura.

5 *Senioribus*, πρεσβυτέροις. Hic poscit ratio antithesis vt hoc nomen de ætate accipiamus, non de dignitate: quanuis hoc quoque certum sit, iuniores non temerè ad functiones illas Ecclesiasticas fuisse accitos. ¶ *Modestia estote intus ornati*, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε. Complutensis codex legit ἐγκομπώσασθε eadem sententia. nam & κόμβωμα inuenio dici τὸν κόσμον, ornatū, & κομβώσασθαι Hesychius interpretatur στολίσασθαι: quæ significatio pulchrè conuenit iis quæ sequuntur. Vulgata, *Omnes autem inuicem humilitatem insinuate.* Neque enim legit ὑποτασσόμενοι. sed præterea multis modis mendosa est illa interpretatio. Erasmus, *Humilitatem animi vobis infixam habete.* Sentit enim (inquit) humilitatem in animo arctè retinendam, veluti nodis alligatam. Nam ἐγκομβώσασθε vertit Innodate: quæ significatio translatitia est, neque huic loco conuenit.

6 *In tempore*, ἐν καιρῷ. Vetus interpr. addit Visitationis, ἐπισκοπῆς, quod & in duobus Græcis cod. inueni, sed irrepsisse puto ex cap.2.12.

8 *Sobrij estote*, νήψατε. Syrus habet, interprete Tremellio, *Vigilate & memores estote*, γρηγορήσατε καὶ μνήσθητε.

9 *Fraternitate*, ἀδελφότητι. Id est, fratrum cœtu per orbem terrarum dispersa. Vide suprà, 2.17. ¶ *Impleri*, ἐπιτελεῖσθαι. Vtitur Paulus verbo ἀναπληρῶ eodem sensu, Colos.1.24.

10 *Qui vocauit*, ὁ καλέσας. Vide Gal.cap.1.vers.6. ¶ *Vos*, ὑμᾶς. Sic vetusti multi codices habent rectius quàm ἡμᾶς, nos, vt sequentia demonstrant. ¶ *Paulisper*, ὀλίγον. Vulgata suo more, *Modicum*. Erasmus, *Parum*. Ego malo ad tempus referre, vt idem hoc sit atque illud quod scripsit Paulus 2.Corinth.4.17. ¶ *Is* [*inquam*,] αὐτός. Erasmus, *Idem*, id est, ὁ αὐτός. Abundat autem, ex Hebræorum consuetudine, sed ita vt sit tamen magna eius emphasis hoc in loco.

¶ *Integros vos reddat*, καταρτίσει. Vulgata, *Perficiet*. legit enim καταρτίσει, στηρίξει, θεμελιώσει sed omnes nostri codices, tribus tantùm exceptis, scriptum habent καταρτίσαι, στηρίξαι, &c. non in modo infinito, sed tertia persona optatiui modi. Erasmus conuertit, *Instauret*: non satis appositè, vt mihi videtur. Vide Matth.cap.21.ver.16. Sed & καταρτίσαι possimus ad mutuam fidelium inter se coaptationem referre, & interpretari, *coaptet*. ¶ *Roboret*, θεμελιώσει. Hoc nō legit Vetus interpres. nisi velimus legisse στερεώσει, quod interpretetur Solidabit. atque ita fiet vt sequens verbum θεμελιώσαι non legerit.

Αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

11 Ipsi gloria & robur in secula seculorum. Amen.

11 *Ipsi gloria & imperium in secula seculorum. Amen.*

Διὰ Σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λογίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς ἣν ἕστήκατε.

12 Per Syluanũ vobis fidum fratrem, vt existimo, paucis scripsi, adhortans *vos*, & testificans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.

12 *Per Syluanum fidelem fratrẽ vobis (vt arbitror) breuiter scripsi: obsecrans & cõtestans hanc esse veram gratiam Dei in qua statis.*

Ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ, καὶ Μάρκος ὁ υἱός μου.

13 Salutat vos ea quæ est in Babylone vobiscum electa *Ecclesia*, & Marcus filius meus.

13 *Salutat vos Ecclesia quæ est in Babylone, coelecta, & Marcus filius meus.*

Ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης. Εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. ἀμήν.

Ro.16.16
1. cor. 16. 20
2.cor.13.12

14 ‖Salutate alij alios charitatis osculo. Pax vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.

14 *Salutate inuicem in osculo sancto. Gratia vobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.*

12 *Vt existimo*, ὡς λογίζομαι. Verbum λογίζεσθαι grauius quidpiam declarat quàm τὸ οἴεσθαι vel etiam ἡγεῖσθαι, vt diximus Rom.3.28. & Heb.11.11. Significat enim aliquid apud se rationibus collectum statuere. Neque id verò etiam ineptè cum præcedente membro de Syluano, sed cum δι' ὀλίγων, coniunxeris, vt intellexit Syrus interpres: in quam sententiam vt inclinem, illud etiam facit, quòd alioqui non ita breuis est hæc epistola vt Petrum oportuerit eius breuitatem excusare. Potius ergo significauerit se existimare breuem illis visum iri hanc epistolam, vt iis solet qui literas ab amicissimis, & quidem de rebus grauissimis scriptas accipiunt.

13 *In Babylone*, ἐν Βαβυλῶνι. Babylona propriè accipio pro celebri illa Assyriæ vrbe, in qua tum esset Petrus circuncisionis Apostolus. Cur enim Romæ nomen subticeret? Et quod traditum est de vigintiquinque illis annis quibus Petrus Romæ sederit, partim ex Pauli epistolis, Roma scriptis, probabiliter refellitur, partim etiamnecessariis argumentis demonstratur ex temporum supputatione, sicut diximus Act.12.17. etiamsi Romam illum venisse, & ibi pro Christi nomine trucidatum fuisse, non inuitus concedam. ¶ *Vobiscum electa [Ecclesia,]* ἡ συνεκλεκτή. Ecclesiæ nomen omittit, vt in vocabulis communi vsu tritis fieri sæpe solet.

ΠΕΤΡΟΥ ΤΟΥ Α΄ ΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ΄ καθολικὴ δευτέρα.

EPISTOLA PETRI APOSTOLI CAtholica posterior.

NOVA INTERPR. — VETVS.

Κεφάλαιον α. — CAP. I. — CAP. I.

ΣΥΜΕΩΝ Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ·

1 SIMEON Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, iis q; equè pretiosam fidẽ nobiscum sortiti sunt per iustitiam Dei nostri & seruatoris Iesu Christi:

1 SIMEON *Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi, ijs qui coæqualem nobiscum sortiti sunt fidem in iustitia Dei nostri & saluatoris Iesu Christi:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Simeon*, Συμεών. Complutensis codex & tres alij legunt Σίμων. Vide Act.15.14. ¶ *Per iustitiam*, ἐν δικαιοσύνῃ. ex eo quòd Deus (vt staret promissis) fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit. Consideratur enim hic ea iustitia ex qua in nos promanauit fidei donum, vt Rom.3.25 & 26.

¶ *Dei nostri & seruatoris*, &c. τοῦ Θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος, &c. Ista necesse est coniunctim legamus, quia vnicus est articulus, vt copiosius diximus Tit.2.13. Itaque continet etiam hic locus manifestum diuinitatis Christi testimonium. Quidam tamen codices, quos Beda sequitur, addunt *Domini nostri Iesu Christi*, quo sensu accipi commodè potest gloria & virtus pro gloriosa virtute Christi, ea figura quæ ἓν διὰ δύο dicitur.

3 *Pront*

Χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν·

Ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς·

Δι' ὧν τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς·

Καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετὴν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν,

2 Gratia vobis & pax multiplicetur per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri:

3 Prout diuina vis ipsius omnia nobis donauit quæ ad vitam & pietatem *pertinent*, per agnitionem illius qui vocauit nos ad gloriam ac virtutem.

4 Ex eo quòd maxima illa nobis ac pretiosa promissa donauit, vt per hæc efficeremini diuinæ consortes naturæ, elapsi ex corruptione quę est in mundo per cupiditatem.

5 Ad hoc ipsum verò *vos* omni præterea collato studio, adiicite fidei vestræ virtutem, virtuti verò scientiam,

2 *Gratia vobis & pax adimpleatur in cognitione Dei, & Iesu Domini nostri:*

3 *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est, per cognitionem eius qui vocauit nos propria gloria & virtute:*

4 *Per quæ maxima & pretiosa nobis promissa donauit: vt per hæc efficiamini diuinæ consortes naturæ, fugientes eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem.*

5 *Vos autem curam omnẽ subinferentes, ministrate in fide vestra virtutem, in virtute autem scientiam,*

---

3 *Prout*, &c. ὡς, &c. velut. Vulgata & Erasmus, *Sicut*. ¶ *Diuina vis ipsius*, τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ. De Christo loquitur, quem rursus Deum facit, & quidem seruatorem vnicum. Vulgata, *Omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata est*: prorsus absurdè, quod & ipsa constructio tota declarat, quum πάντα, id est omnia, necessariò regatur à δεδωρημένης, secundo casu absolutè posito. itaque vt hoc vitium emendaretur, scriptum est in nonnullis codicibus, *Quomodo omnia nobis diuinæ virtutis suæ quæ ad vitam & pietatem donata sunt*: vt sit hæc sententia, quicquid est in Christi diuina virtute pertinens ad vitam ac pietatem, nobis esse donatum. Sed neque tota distinctio huius loci, vt est in Græcis, neque etiam participium δεδωρημένης, quod media significatione hic accipitur, istam interpretationem ferre vllo modo possunt. ¶ *Quæ ad vitam*, τὰ πρὸς ζωήν. Id est, quæ ad salutem. Ergo Christus sua vi diuina gratuitò nobis dat vitam æternam. ¶ *Et pietatem*, καὶ εὐσέβειαν. Hoc iter est per quod Christus ad vitam nos deducit, quia videlicet per Spiritum suum gratis donatum nos ad veram religionem format. ¶ *Per agnitionem illius qui vocauit nos*, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς. Hæc est summa & vitæ & religionis, quarum mentio facta est, nẽpe vt à Christo manu ducamur ad Patrem qui nos in Filio vocat, Ioh 17.3. vt neque breuius neque diuinius potuerit Christi officium omnísque nostra salus per partes explicari. Vetus interpres pro Agnitione dixit Cognitionem, non satis expresse, quanuis hoc discrimen non semper obseruetur. Nam cognoscunt etiam impij multi, atque adeo cognitum etiam Deum vtcũque gustant: sed soli fideles Deum vt Patrem suum agnoscunt in Christo. Est enim agnitio Dei nos vocantis, nobilissimum sancti Spiritus effectum. Iam verò si hæc in nobis efficit diuina vis Christi, & quidem ex mera liberalitate, vbi liberum arbitrium? & quo iure ab aliis hũc Spiritum flagitamus quàm ab eo in quo vno sunt omnes thesauri, & de cuius beneuolentia quisquis dubitat indignus est qui accipiat? Iac.1. 6, & 17. ¶ *Ad gloriam ac virtutem*, διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς. Vulgata, *Propria gloria & virtute*, ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, quæ lectio in paucis admodum codicibus iisque dubiæ fidei, à nobis est inuenta: neque mihi sanè probari potest. Nec enim vsquã (quod sciam) dicitur Deus nos vocasse sua gloria, sed ad suã gloriam, Rom.9.23, & 15,7, 1.Cor.2.7, & 1. Thess.2.12, & alibi sæpe. Nisi malimus gloriæ nomine intelligere Christũ ipsum μετωνυμικῶς, Patris videlicet gloriam: vel Euangelium, quod & ipsum gloria Dei dicitur Rom.1.16, & 1.Timoth.1.11. Sed vtraque hæc interpretatio est violenta, quum nihil adiiciatur ex quo id possit intelligi. Deinde τῆς ἀρετῆς (id est *virtutis*) nomen, nemo non videt quanto melius conueniat hominibus quàm Deo, cui potius tribuitur δυνάμις, id est potentia seu potestas, vel κράτος, id est, *robur*: quanuis idem noster Petrus in superiore epist.2.9, Deo τὰς ἀρετὰς (id est virtutes) tribuerit. Sed nomen ἀρετῆς de nobis potius quàm de Deo dici, liquet etiam ex iis quæ sequuntur ver.5. Itaque quum tota hæc formula loquendi noua sit, vt dicatur Deus nos vocare gloria & virtute, siue (vt conuertit Erasmus) Per gloriã & virtutem: sit autem hæc perusitata, qua dicitur Deus nos ad gloriam & iustitiam, seu sanctimoniam vocare: mihi quidem multo probabilius videtur, διὰ prepositionem pro εἰς vsurpatam. sicut etiam annotauimus Rom.6.4, & ἀρετὴν idem hic atque ἁγιασμὸν declarare; quo potius vtitur Paulus, vt Rom.6.22, & 1.Thess.4.7, & alibi sæpe. Pulchrè autẽ ista cum superioribus cohærebunt. Respõdebit enim vitæ, gloria: pietati seu veræ religioni, virtus. Quorsum enim ad vitam æternam ducimur? vt illic gloria Dei in nobis eluceat. quorsum omnis pietatis cognitione imbuimur? vt in sanctitate & iustitia Deo seruiamus. Sed cur illic vitam, hic verò gloriam priore loco commemorauit? Quia quanuis nondum apparuerit vita nostra & gloria, tamen ex illa emanant pietas ac virtus. Prius enim oportet nos filios Dei fieri quàm Spiritu Dei agamur, vt ab adoptione necesse sit auspicari. Iam verò qui adoptatus est, æternæ vitæ gloriam est nactus, quanuis nondum apparuerit quod erimus, 1.Ioh.3.2.

4 *Ex eo quòd*, δι' ὧν. Ad verbum, Per id quòd: vt si vernaculo nostro sermone dicas *Par ce que*. Incipit enim Apostolus superiora duo (id est, quę ad vitam & gloriam, item quæ ad pietatem & virtutem nostram pertinent) explicare, quomodo, per quem, & quorsum nobis sint data: éstque phrasis illa apud Græcos satis vsitata, sicut etiam αὐθ' ὧν, ἀφ' ὧν, ἐξ ὧν, ἐν οἷς frequenter vsurpant, vt copiosè docet Budæus in Cõmentariis Itaque causa nulla erat cur nonnulli pro δι' ὧν sciberent δι' ὃν, Propter quem. nisi pro δι' οὗ, *per quem*, sub. Christum, accipiamus. vt ista interdum permutari ostendi. Vulgata & Erasmus, *Per quæ*, quod non intelligo. Sed Erasmum nimirum abduxit Græcus scholiastes qui totum hunc contextum lacerat, nec tamen sese expedit. ¶ *Diuinæ naturæ*, θείας φύσεως. Naturam nõ vocat ipsam οὐσίαν, sed certas (vt ita loquar) qualitates quas Dei virtus in nobis efficit, vt hactenus Dei imago simus; veluti quum nos cælesti sapientia, boni amore, vitij odio, & veris virtutibus imbuit. vt etiam accipi fere consueuit naturæ nomen pro naturæ rerũ dispositione & efficacitate. Sic Imago illa fuit hominis ante lapsum recta natura: & post lapsũ cõtrà, vitiosa omnis illa totius hominis qualitas, quæ Vetus homo dicitur & Caro, cui opponitur quod Spiritus Dei in nobis efficit, ideóq. tũ Nouus homo tum Spiritus vocatur. Nã & hoc ipsum postea indicat, quũ definit naturæ diuinæ participẽ fieri, idem esse atq. Mũdi corruptionẽ effugisse, siue (vt loquitur Paulus) Mortuum esse peccato, nec amplius esse in carne. Itaque non modò impij, sed planè etiam ridiculi sunt qui ex hoc loco diuinę essentiæ in nos transfusionem imaginantur: vt impius ille Seruetus præfractè ad mortẽ vsq. defendit. Sed & diuinæ naturæ appellatione intelligi potest illa beatissima immortalitas, cuius primitias habemus, & quã accuratè describit Paulus. 1.Cor.15, quum Deus erit omnia in suis omnibus. ¶ *In mundo*, ἐν κόσμῳ. i. in hominib. nã de iis agitur. ¶ *Per cupiditatẽ*, ἐν ἐπιθυμίᾳ. Sedes igitur corruptionis mũdi in visceribus nostris est collocata, adeo vt nisi animum purget Deus per gratiam in Christo, quocunque veneris mundum tecum circunferas, etiamsi in penitissimum Thebaidos desertum te contuleris. Vetus interpres legit τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορὰν, Eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem, eodem manente sensu, & sanè τὸ ἀποφύγειν vsitatius est quarto casui coniungere.

5 *Ad hoc ipsum verò*. καὶ αὐτὸ τοῦτο δέ. Aut supplenda est præpositio εἰς, vel χάριν, quę tamen ellipsis planè dura est: aut

* potius legendum κατ' αὐτὸ τοῦτο δέ. nato errore ex compendiosa scriptura κ̄τ̄. Cæterùm sententia ipsa plana est. Monet enim Petrus ne Dei gratiæ desimus. neq; enim trunci aut stipites sumus, sed oportet nos vicissim omnem diligentiam adferre, nos inquam qui liberum (id est, à seruitute peccati per gratiam manumissum) arbitrium habemus. Nam alioqui ad malum præcipites ferimur, ad bonum verò non modo tardi & imbecilli, (vt tradunt sophistæ Semipelagiani) sed omni etiam bonæ voluntatis principio prorsus destituti sumus. Quid enim habes (inquit Apostolus, de gratia, non de natura loquens) quod non acceperis? Sic ergo accipiendum est τὸ παρεισφέρειν: nõ quasi de nostro aliquid adferamus, nisi prius effecerit Deus in nobis vt & velimus & faciamus. idque etiam ita vt semper exclamare cogamur, Non facio bonum quod volo, & facio malum quod nolo: ac proinde ne tantillum quidem nostræ iustitiæ, sed Christo prorsus innitamur.

¶ *Adijcite*, ἐπιχορηγήσατε. id est, præterea sufficite & suggerite. Vulgata, *Ministrate*. Erasmus, *Subministrate*: nimium obscurè, neque expressa præpositione ἐπί. ¶ *Fidei vestræ*, ἐν τῇ πίστει ὑμῶν. ἐν pro ἐπί, vt sit sensus, Adiicite ad fidem vestram: nisi dicere malimus ἐν respondere literæ ב Hebræorum, quæ tertiis casibus præponi consueuit.

¶ *Virtutem*, τὴν ἀρετήν. Id est, sanctos & honestos mores, quorum fons est fides: sicut cum vtrisque cohæret γνῶσις, id est, voluntatis Dei cognitio. nam in tota ista descriptione ἐν pro σὺν accipio. Nec enim philosophicas, sed Christianas virtutes describit Apostolus. Vnde igitur fidei implicitæ commentum, nisi ex inferorum gurgitibus emersit?

Ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν,

Ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.

Ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα, καὶ πλεονάζοντα, οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν.

ὯΙ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν.

Διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.

Οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Διὸ οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.

Δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει·

6 Scientiæ verò continentiam, continentiæ verò tolerantiam, tolerantiæ pietatem,

7 Pietati verò animum in fratres propensum, animo verò in fratres propenso ¨ charitatem.

8 Hæc enim si vobis adsint, & exuberent, non inertes vos nec ¨infructuosos efficient in Domini nostri Iesu Christi cognitione.

9 Nam cui hæc non adsunt, is cæcus est, ¨nihil procul cernẽs, oblitus sese à veteribus peccatis suis fuisse purgatum.

10 Quapropter, fratres, potius studete vocationem & electionem vestram ¨firmam efficere. hæc enim si feceritis, nunquam impingetis.

11 Ita enim copiosè subministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri & seruatoris Iesu Christi.

12 Quapropter ¨non negligam vos de istis semper commonefacere, quanuis peritos & confirmatos in præsente veritate.

13 Iustum autem, arbitror, quãdiu sum in hoc ¨ tabernaculo, excitare vos per commonefactionem:

6 *In scientia autem abstinentiam, in abstinentia autem patientiam, in patientia autem pietatem,*

7 *In pietate autem amorem fraternitatis, in amore autem fraternitatis charitatem.*

8 *Hæc enim vobis quum adsint, & superẽt, non vacuos nec sine fructu vos constituent in Domini nostri Iesu Christi cognitione.*

9 *Cui enim nõ præstò sunt hæc, cæcus est, & manu tentans, oblitionem accipiens purgationis veterũ suorum delictorum.*

10 *Quapropter, fratres, magis satagite vt per bona opera certam vestram vocationẽ & electionem: faciatis. hæc enim facientes non peccabitis aliquando.*

11 *Sic enim abundanter ministrabitur vobis introitus in æternum regnum Domini nostri. & saluatoris Iesu Christi.*

12 *Propter quod incipiam vos semper commonere de his, & quidem scientes & confirmatos vos in præsenti veritate.*

13 *Iustum autem arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, suscitare vos in commonitione:*

---

7 *Charitatem*, τὴν ἀγάπην. Latius patet Charitatis quàm τῆς φιλαδελφίας nomen. Deinde fortassis illo vocabulo significat animi affectus: isto verò officia quæ ex illo affectu proficiscuntur. is enim verè diligit qui reipsa iuuat quos diligit, Luc. 1. 15 & 16.

8 *Infructuosos*, ἀκάρπους. sic habent nostri omnes Græci codices. Erasmus tamen legit ἀργούς, & interpretatur *In irritum laborantes*. Ego potius malim actiuè interpretari, Desides, vel, vt loquitur Augustinus, Inactuosos.

9 *Nihil procul cernens*, μυωπάζων. Non assentior Gellio qui μύωπα lusciosum interpretatur, quum lusciosus potius νυκτάλωψ dicatur. Sic enim Varro, *Vesperi non vident quos appellant lusciosos*. Sic autem μύωπας definit Aristoteles auctor maximè idoneus. μυωπάζειν λέγονται οἱ ἐκ γενετῆς τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες. τὰ δὲ ἐξ ὑποστάσεως οὐχ ὁρῶντες. (id est, Budæo interprete) *Myopes dicuntur qui ab ortu primo proxima quidem vident, remota verò non vident*. Hoc est igitur quod significat Petrus, eum in quo cognitio Dei non est efficax, cæcum esse, quod ad regnum Dei attinet, qui non cernat cælestia, longius videlicet & extra mundum remota: sed terrestria duntaxat, quæ proxima sunt: vt hac in parte planè sit μύωψ. Nam si cerneret, daret sese proculdubio in viam qua in cælum peruenitur. Vulgata, *Et manu tentans*. Erasmus, *Et manu viam tentans*: allata etiam quadam huius translationis ratione, quam ego planè absurdam iudico. Nec enim μύωπες à muribus dicti sunt, vt existimauit, sed παρὰ τὸ μύειν τοὺς ὄπας, quòd perpetuò nictent oculis.

10 *Firmam efficere*, βεβαίαν ποιεῖσθαι. Atqui ea nititur Dei proposito, vt nunquam possit labascere. Firma est igitur in sese electio, sed in nobis quotidie confirmanda est. Confirmatur autem ex effectis fidei, id est, Spiritus fructibus in nobis. Nam iustus est qui facit iustitiam: & qui iustificatus est, idem vocatus est: quum iustificatio sit per fidem. fides ex auditu. Qui porro vocatus est, electus est ex Dei proposito. Vides quomodo vocatio & vocationis basis, i. electio, quotidie magis ac magis confirmetur, quanuis vno Dei proposito certo & æterno fulciatur. Inepti sunt igitur qui hoc loco abutuntur ad euertendam consolationis nostræ basin: & manifesti sycophantæ, quos non pudet dicere electionis æternæ doctrinam iter ad Epicurismum patefacere: quum indiuiduo nexu cohæreant, propositum, electio, vocatio, sanctificatio & iustificatio. Itaque mihi sanè non displicet quod Vulg. post verbum σπουδάζετε legit, & in duobus manuscr. cod. Græcis inuenimus, nempe ἵνα διὰ καλῶν ἔργων ποιῆσθε, id est, Vt per bona opera efficiatis.

12 *Non negligam*, οὐκ ἀμελήσω. Vulgata, *Incipiam*. prorsus absurdé. Sic autem solet verbum μέλλειν interpretari.

13 *Tabernaculo*, τῷ σκηνώματι. i. corpore, vt 2. Cor. 5. 1.

Εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι.

14 Quum sciam breui futurum vt deponam tabernaculũ meũ: ‖ sicut Dominus noster Iesus Christus declarauit mihi.

14 *Certus quòd velox est depositio tabernaculi mei, secundum quod & Dominus noster Iesus Christus significauit mihi.* Ioh.21.17

Σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι.

15 Sed & studebo subinde vt vos possitis post exitum meum, horum mentionem facere.

15 *Dabo autem operam, & frequenter habere vos post obitum meum, vt horum memoriam faciatis.*

Οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος.

16 ‖ Non enim arte compositas fabulas sequuti, notam vobis fecimus Domini nostri Iesu Christi potentiam & aduentum: sed vt qui oculis nostris aspeximus illius maiestatem.

16 *Non enim doctas fabulas sequuti, notã fecimus vobis Domini nostri Iesu Christi virtutem & præsentiam, sed speculatores facti illius magnitudinis.* 2 Cor.1.17 & 2.1.13

Λαβὼν γὰρ παρὰ Θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, Οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα.

17 Acceperat enim à Deo Patre honorem & gloriam, voce ad eum delata huiusmodi à magnifica illa gloria, ‖ Hic est filius ille meus, dilectus ille, in quo acquiesco.

17 *Accipiens enim à Deo Patre honorem & gloriã, voce delapsa ad eũ huiusmodi à magnifica gloria, Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi complacui, ipsum audite.* Matt. 17.5

Καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ.

18 Et hanc vocem nos audiuimus è cælo delatam, quum essemus vnà cum eo in monte illo sancto.

18 *Et hanc vocem nos audiuimus de cælo allatam, quum essemus cum ipso in monte sancto.*

Καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

19 Et habemus firmissimũ sermonem propheticum: cui rectè facitis quòd attendatis, velut lucernæ splendenti in obscuro loco, vsquedum dies illucescat, & lucifer exoriatur in cordibus vestris.

19 *Et habemus firmiorem propheticum sermonẽ, cui benefacitis attendentes, quasi lucernæ lucenti in caliginoso loco, donec dies illucescat, & lucifer oriatur in cordibus vestris.*

Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.

20 ‖ Si illud primùm noueritis, nullam prophetiam Scripturæ esse propriæ explicationis.

20 *Hoc primùm intelligentes, quòd omnis prophetia Scripturæ propria interpretatione non fit.* 2. Tim.3.16

Οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ Πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι Θεοῦ ἄνθρωποι.

21 Non enim libitu hominis allata est olim prophetia, sed acti à Spiritu sancto loquuti sunt sancti Dei homines.

21 *Nõ enim voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu sancto inspirati loquuti sunt sancti Dei homines.*

---

16 *Arte compositas*, σεσοφισμένοις. Id est, falsam habentes sapientiæ & veritatis speciem. Editionis Latinæ codices nonnulli *doctas*, nonnulli *indoctas* habẽt: neutri rectè.

17 *Acceperat enim*, λαβὼν γὰρ, sub. ἐτύγχανε, Hebr.

* 18 *Quum essemus in mõte*, ὄντες ἐν τῷ ὄρει. Quum tres duntaxat in monte fuerint transformationis Domini testes, Iohannes, Iacobus Iohannis frater, & Petrus: Iacobus autem pridem esset interfectus ab Herode antequam hæc scriberentur, Act.11.2, superest vt vel Iohanni vel Petro tribuatur hæc epistola: in qua certè nihil est quod Petri Apostolicam maiestatem non prodat. Imò mihi etiam videor genus illud dicendi Petro præ cæteris peculiare, in hac epistola facilè dignoscere, quo videlicet omnia inter se connectuntur, vix distinctis periodis. quod Græci πλωτικὸν vocant.

19 *Firmissimum*, βεβαιότερον. Comparatiuus pro superlatiuo, vt diximus Act.25.10. Vulg.& Eras. *Firmiorem:* quam etiam interpretationem minime repudio. Sic enim accipi potest, vt dicatur Petrus habuisse eorum rationẽ ad quos scribebat, apud quos doctrina Prophetarum maior erat omni exceptione. Erasmo magis placet vocem ipsam Patris vocari Propheticum sermonem: quam explicationem vt coactam prorsus repudio, quum præsertim ex iis quæ sequuntur apertè refellatur. ¶ *Dies*, ἡμέρα. Id est, plenior & apertior cognitio quàm sub Legis vmbris fuerit. ¶ *Lucifer*, φωσφόρος. Id est, clarior illa Euangelij doctrina, ipso videlicet lucifero iam exorto, quum antea veluti in nocte delitescerent homines. Vide Ioh.2.8.

20 *Nullam prophetiam Scripturæ*, πᾶσα προφητεία γραφῆς. Prophetiam in Scriptura, id est, Sacris libris comprehensam, ab aliis pseudoprophetarum & profanorum vatum scriptis distinguit: de quibus proximo capite disseret. Ideo malui Prophetiam Scripturæ interpretari ad verbum, quàm cum Erasmo, Propheticam scripturam. Deinde πᾶσα οὐ, Omnis non, conuertere placuit per negantem vniuersalem particulam Nulla, qua de re diximus Matth.24.22, Luc.1.37. ¶ *Propriæ explicationis*, ἰδίας ἐπιλύσεως. Sic legitur hic locus, & ἐπίλυσιν certum est deduci ab ἐπιλύειν, quod dissoluere & explicare significat. Et est maximi põderis hoc verbum, quo significatur petendam esse à Deo Scripturæ interpretationem, quum ea complectatur quę caro & sanguis non reuelant. Doctissimus interpres, Impulsum siue afflatum interpretari mauult, vt si scriptum sit ἐπιλύσεως, siue ἐπιλυσίας. quæ sententia mihi quidem vehementer placet: sed hoc in Græcis codicibus reperi, & illas voces poeticas esse constat, quanuis huic argumento optimè conueniant. Nam etiam ἐπιλυσίαν Hesychius ἐπιλῦσιν interpretatur, quũ de magis agitur. Simplicissimè verò mihi videtur hic locus sic explicandus, vt ad propheticam lectionem duo requirat à Iudæis suis Petrus. Vnum, vt prophetias cum Euangelio comparẽt, idcirco nimirum traditas, vt adhuc quasi in sublustri quadam nocte incedentibus facẽ præferrẽt, donec verè lucesceret, quod quidem sensim fit in hominũ animis, haud secus quàm Lucifer prænuntiat ipsius Lucis ortum: alterum, vt prophetiarum intelligendarũ & ad verum scopum referendarum rationem sciant ab eo ipso spiritu petendã qui Prophetis ipsis illas dictauit. Nec enim propriam interpretationem opponit cõmuni siue publicæ: sed aduentitium Spiritus sancti donum ei solertiæ vel illi ingenij vigori qui sit à natura hominibus quantumuis ingeniosis insitus. Aperiri enim cor oportet ad intelligendum, & aures dari ad audiẽdum, ne sit Euangelium vel ludibrio, vel offendiculo.

21 *Acti*, φερόμενοι. Dextrè hoc intelligendũ est, nequis diuini Spiritus rectè compositos & verè diuinos afflatus cõparet cum profanorũ vatũ furoribus, qualis apud Virgilium Sibylla, vt passim furiosi vates describuntur. Vide Heb 1.7, in verbo φέρειν. Videtur autem hoc vocabulo cõfirmari prioris versiculi interpretatio de Spiritus sancti impulsu siue afflatu.

Κεφάλαιον β.

Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγορασάντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν.

Καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται.

Καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται· οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει.

Εἰ γὰρ ὁ Θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν, εἰς κρίσιν τετηρημένους·

Καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας·

Καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόρρας τεφρώσας κατεστρεφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς·

Iob.4.18 iud.6

Gen.7.2

Gen.19.6

CAP. II.

1 FVerunt autem etiam pseudoprophetæ in populo: vt etiam inter vos erunt falsi doctores, qui subintroducent hæreses exitiales, etiam dominum qui illos mercatus est abnegãtes, accersentes sibiipsis velox exitium.

2 Et multi sequentur eorum exitia: per quos via veritatis blasphemabitur.

3 Et per auaritiã fictis sermonibus vos negotiabuntur, quibus damnatio iam olim non otiatur, & quorum exitium non dormitat.

4 Nam si ‖Deus Angelis qui peccauerunt non pepercit, sed in tartarum detrusos, catenis caliginis tradidit, damnationi seruatos:

5 Et prisco mundo non pepercit, sed octauum ‖Noe, iustitiæ præconem seruauit, diluuio in mundum impiorum inducto:

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas ‖subuersione damnauit, fecitque vt essent exemplar impiè victuris:

CAP. II.

1 *FVerunt verò & pseudoprophetæ in populo, sicut & in vobis erunt magistri mendaces, qui introducent sectas perditionis, & eum qui emit eos dominum negant, superducentes sibi celerem perditionem.*

2 *Et multi sequentur eorum luxurias, per quos via veritatis blasphemabitur.*

3 *Et in auaritia fictis verbis de vobis negotiabuntur, quibus iudicium iam olim non cessat, & perditio eorum non dormitat.*

4 *Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum, tradidit cruciandos, in iudicium reseruari:*

5 *Et originali mundo non pepercit, sed octauũ Noe iustitiæ præconem custodiuit, diluuium mundo impiorum inducens:*

6 *Et ciuitates Sodomorum & Gomorrhæorum in cinerem redigens, euersione damnauit, exemplum eorum qui impiè acturi sunt ponens:*

IN CAPVT II.

1 *In populo*, ἐν τῷ λαῷ. Populum intelligit stante Israelis republica, & postea regno florente, sub Lege.

2 *Exitia*, τῆς ἀπωλείας. Vulgata, *Lasciuias*, ἀσελγείας: quæ lectio confirmatur Cõplutensis editionis & sex præterea codicum auctoritate, ac mihi quidem satis videtur conuenire sequẽti descriptioni, qua purat scholiastes Græcus notari spurcos illos Nicolaitas. Sed si receptum illud sequamur, Exitiorum nomine intelligentur viæ seu potius errores illi multiplices quibus in exitium præcipitantur homines.

3 *Vos negotiabuntur*, ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. Id est, tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur. quomodo dixit imperitos medicos Plinius animas negotiari. Quæso verò an Simonis Petri successor est qui hac fraude non contentus regna in nassam suam illexisse, non aliunde etiamnum hodie quàm ex hac nundinatione viuit? Et tamen hoc est patrimonium Petri, hæc Ecclesia quæ nunquam errauit, hic Spiritus sanctus longa temporis præscriptione cathedræ Petri fictitiæ deuinctus.

4 *Angelis*, ἀγγέλων. Hic mirum quanto ludibrio Satan ipse homines habuerit, dum illos à negotio salutis auocatos, in hac speculatione retinuit, quoto mundi die, an ante mundum inferiorem conditum lapsus iste contigerit, quo peccato lapsus sit Satan, quot angelos secum traxerit, & infinita eiusmodi alia, indito etiam ipsi Satanæ Luciferi nomine. quæ fabulæ fecerunt tandem vt nimium multi iam pridem non pluris fecerint quod ex scripturis constat hac de re, quàm quod Homerus de illa sua Ate scribit: ac tãdem etiam cum Sadducæis Spiritus vllos esse seu beatos seu maledictos inficiati sint, vnde præceps ad ἀπώτατα lapsus. At nos sobriè sapere ex Dei verbo discamus, & hoc vno cõtenti simus quod nobis aperuit Spiritus Sanctus. Reperio autem tribus omnino locis factam Angelorum lapsus expressam mentionem, Ioh.8.44, Iudæ 6, & hoc loco. Et generalis hæc ratio quibusuis non profanis ingeniis abundè sufficit, oportere necessariò vt quicquid malum est, ab origine sua defecerit, quum a Deo nihil nisi bonum condi potuerit. ¶ *In tartarum detrusos*, ταρταρώσας. Sic vocarunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animabus essent destinata. Itaque quod ad vocabulum ipsum attinet, non dubitauit Petrus illud tanquam vulgo tritum vsurpare. quomodo etiam Matthæus & Lucas ἅδου vocarunt. Sed non est tamen quòd aliquis idcirco putet poetarum deliria, vel quæ postea theologi contẽplantes, quos vocãt, de inferis disseruerunt, à Petro comprobari. E cęlo in infimas istas regiones detrusos esse dæmones, res ipsa ostendit. quum nimium multi iam inde ab Adamo decepto inter nos versentur. Princeps aeris dicitur diabolus Ephes.2.2. Spiritualium malitiarum quæ sunt in sublimi, nostri videlicet respectu, mentio fit Eph. 6.12. Sed abyssum illis aliquam esse constituram quam reformident, liquet ex Luc 8.31. Amplius de istis inquirere non expedit. Quæramus potius quomodo illius leonis rugientis vngues vitare & in cælum peruenire possimus. ¶ *Catenis caliginis*, σειραῖς ζόφου. Id est, caligine quasi catenis constrinxit. Caliginem autem vocat miserrimam & terribilis horroris plenam vitæ conditionem: & translationem sumit à damnatis facinorosis, qui in carceris pedore retinentur constricti, dum ad vltimum supplicium pertrahantur.

5 *Et prisco mundo*, καὶ ἀρχαίῳ κόσμου. Vulgata, *Et originali mundo.* Ergo mundus ille diluuium præcedens comparatur cum eo in quo nunc sumus: non quasi nouam rerum vniuersitatem condiderit Dominus, sed quoniam hoc diluuio tanta fuit rerum omnium euersio, vt sequens mundi instauratio veluti pro noua quadam creatione habeatur. Sed quid si priscum mundum pro priscis illis primæ ætatis hominibus cæterisque animantibus subuersis accipias? ¶ *Octauum Noe*, ὄγδοον Νῶε. Erasmus, *Octauum iustitiæ præconem Noe*, ambigué. Posset enim videri Noe dici octauus præco iustitiæ, quasi inter Adami posteros octauus numeretur, qui tamen est ab eo decimus: quum lõgè aliud dicatur, nempe quòd Noe octauus (id est, cum aliis septem) sit seruatus. Dicitur autem præco iustitiæ, propterea quòd totos illos annos CXX non desierit impios illos & dictis & factis commonefacere quanta illis ira Dei immineret.

8 *Et viden-*

Καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐρρύσατο.

(Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος, ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν)

Οἶδε Κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν.

Μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, τολμηταί, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες.

Ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες, οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ Κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.

Οὗτοι δὲ, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ, γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται

7 Et iustum Lot libidinosa nefariorum conuersatione fatigatum eripuit.

8 (Iustus enim ille, quum habitaret inter eos, in dies animã iustam iniquis *illorum* factis, "& videndo & audiendo" excruciabat)

9 "Nouit Dominus pios è tentatione eripere, iniustos autem in diem iudicij "pœnas dantes seruare.

10 Maximè verò eos "qui carnem sequentes, in impura cupiditate incedunt," & dominatum despiciunt, "*qui, inquam, vt sunt* audaces" & sibi placentes, non horrent "dignitates conuitiis incessere.

11 Quum ipsi Angeli qui sunt robore ac potentia maiores, nõ ferant "aduersus eas apud Dominum" maledictionis iudiciũ.

12 At isti, veluti "animantia rationis expertia quæ naturali impetu feruntur, facta ad eum finem vt capta intereant, "ea vituperantes quæ ignorant, sua ipsorum corruptela interibunt:

7 *Et iustũ Lot oppressum à nefandorum luxuriosa conuersatione eripuit.*

8 *(Aspectu enim & auditu iustus erat, habitans apud eos de die in diem animam iustam iniquis operibus cruciabant)*

9 *Nouit Dominus pios de tẽtatione eripere, iniquos verò in diem iudicij reseruare cruciandos.*

10 *Magis autem eos qui post carnem in concupiscentia immunditiæ ambulant, dominationémque contemnunt; audaces, sibi placentes, sectas non metuunt blasphemantes:*

11 *Vbi Angeli, fortitudine & virtute quum sint maiores, non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium.*

12 *Hi verò, velut irrationabilia pecora, natu aliter in captionẽ & in perniciem, in iis quæ ignorant blasphemantes, in corruptione sua peribunt:*

---

8 *Et videndo, & audiendo, βλέμματι καὶ ἀκοῇ.* Id est, Quocunque vel oculos vel aures applicuisset, quicquid cerneret vel audiret, hoc illum miserrimè torquebat. Vulgata, *Aspectu & auditu iustus erat*, quasi post δίκαιος subaudiatur ὢν. Erasmus, *Is enim oculis & auribus iustus*, &c. Hæc enim coniunxerunt cum ὁ δίκαιος, quasi dicatur Lot iustus fuisse & oculis & auribus, id est (vt Erasmus in annotationibus explicat) *oculos & aures habuisse ab omni turpitudine abhorrentes.* Sed vt taceam quòd Vetus interpres constructionem neglexit, nec potuit subaudire ὢν propter articulum adiectum, qui indicat δίκαιος rationem habere subiecti non prædicati: (quos errores Erasmus emendauit) vt inquam hæc omittam, primùm quæri posset cur non manuum quoque mentionem fecisset: deinde ipsa constructio hanc interpretationem apertè refellit, ostendítque βλέμματι καὶ ἀκοῇ cum verbo ἐβασάνιζεν ita construi oportere vt feci, à doctissimo interprete admonitus. Omnino enim scribendũ fuisset ὁ γὰρ βλέμματι καὶ ἀκοῇ δίκαιος, vt spero mihi concessuros quicunque vel mediocriter in Græcis literis sunt versati. ¶ *Excruciabat*, ἐβασάνιζεν. id est, anxiam ac doloribus confectam vitam trahebat, non minus laborans quàm si equuleo fuisset impositus. quomodo in vernaculo sermone, si velim extremum tædium significare, dicam *Ie suis en vne gehenne.* Vetus interpres mẽdosè legit ἐβασάνιζον, excruciabant.

9 *Nouit*, οἶδε. Heb. ידע [*iadah*,] id est, longo vsu exercitatus est in liberandis & eripiendis iustis, & puniendis sceleratis. Est autem hæc conclusio inductionis.

¶ *Pœnas dantes*, κολαζομένους. Vulg. *puniendos*, κολασομένους, quod in nullis codicibus inueni: neque id videtur exemplis antè citatis conuenire, quibus ij proponuntur de quibus adhuc viuentibus pœnas sumpsit Deus, quanuis alias longè asperiores (æternas videlicet) in illos vltimo illo die decernendas præpararit. Sensus est igitur istos à Deo sic puniri, vel huius vitæ priuatione, vel aliis pœnis, vt graiori etiam iudicio seruentur, iustis contrà in hac etiam vita saluis conseruatis.

10 *Qui carnem sequentes*, τοὺς ὀπίσω σαρκός. Vulgata ad verbum, *Qui post carnem*, id est, præeunte carne: quem Hebraismum alibi exposuimus. ¶ *Et dominatum despiciunt*, καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας. Id est, eos quorum potestati subiecti sunt aspernantur. Nam κυριότητα vocat senatorum aut aliorum quorumuis magistratuum collegium, vt paulo antè ἀδελφότητα (id est, fraternitatem) dixit pro fratrum cœtu: eadem prorsus ratione qua dicimus in vernaculo nostro sermone *la seigneurie.* Quàm autem hoc conueniat clericis, quos nunc vocant, vel illud testatur quòd sceleratissimus quisque palam hodie non erubescit clericalis, quam vocant, tonsuræ priuilegio quorumuis magistratuum imperium aspernari. Quod siquis reclamet, actum est de Ecclesia scilicet. Et tamen hi omnes à Petri successore pendent. ¶ [*Qui, inquam, vt sunt*] *audaces*, τολμηταί. Necessariò supplendum fuit aliquid propter mutatam constructionem. Vide Ephes. 2.5. ¶ *Et sibi placentes*, αὐθάδεις. Erasmus, *Præfracti.* Vide Tit. 1.7.

¶ *Dignitates*, δόξας. Id est, principes, & quantumuis augusta maiestate præditos. quæ perpetua est pseudoepiscoporũ Romanorum historia, ex quo bestiæ prioris imago inuasit eius thronum.

11 *Aduersus eas*, κατ' αὐτῶν. Aduersus eas videlicet dignitates. Reuerentur enim Angeli ipsi ὑπαξίαν à Domino constitutam, & regnis etiam impiorum custodiendis tanquam ministri Dei præsunt, vt liquet ex Danielis 10 & 11. neque in conspectu Domini aduersus Achab quantumuis impium regem, execratio vlla ab ipsis profertur, 1. Reg. 22.20: sed solus ille spiritus mẽdax reperitur qui se spõte ad malas artes offerat, 1. Reg. 22.21, quíque ipsos etiam seruos Dei calumnietur, Iob. 1.9 & 10. Similis est Prophetarum ratio, qui quũ Spiritu Dei regerentur, fortiter quidem & constanter munus reprehensionis sibi à Deo impositum obierunt, sed regibus tamẽ ac principibus quos arguebant (sicuti par erat) honorem habuerunt. Cæterùm Vetus interpres aliter prorsus hunc locum interpretatus est, perinde nimirum ac si diceretur Angelos suos Dominus nunquam execrari. Sic enim conuertit, *Non portant aduersum se à Domino execrabile iudicium.* Atqui Græcis non respondet ista interpretatio. Nec enim scriptum est καθ' αὐτῶν sed κατ' αὐτῶν, vnico excepto codice, in quo scribitur καθ' ἑαυτοῦ. neque παρὰ Κυρίου, sed παρὰ Κυρίῳ. Erasmus verò sic conuertit, *Non ferant aduersus sese apud Dominum maledicum iudicium:* id est, mutuò sibi non conuitientur apud Dominum, nec alij de aliis detrahant, sed stationem suam quisque conseruet: quum alij aliis subsint, vt apparet ex Danielis 10.13, & 12.1, & Apocal. 12.7. Sed neutra interpretatio admitti potest, cuius dilucidam explicationem tradit Iudas vers. 8 & 9.

12 *Animãtia rationis expertia*, &c. ἄλογα ζῶα φυσικὰ, &c. Vulg. *Irrationabilia pecora, naturaliter in captionem*, &c. in qua interpretatione nihil est quod probes. Primùm enim

Irrationabilia, barbarum est: ζῶα verò non vocant Græci pecora, sed animantia. Sed tertius error fœdior est, nempe quod φυσικὰ coniunxit cum sequentibus, ideóque γεγυμνασμένα quasi redundans expunxit. In eodem hoc errore versatus est etiam Erasmus, adeo vt putarit participium γεγυμνασμένα ex albo libri irrepsisse in contextum. Nam, inquit, Naturalia ad captionem dixit, quemadmodum dicimus natus ad discendum, pro eo quod est Natura compositus. Atqui præterquam quòd Græci codices summo cõsensu addunt γεγυμνασμένα, vnde tandem esset petitum tam obscurum tánique inusitatum dicendi genus? Quid igitur? nempe hoc epitheto voluit Petrus explicare qua in re isti brutis animantibus sint similes, in eo videlicet quòd nec consilio, nec ratione, nedum Spiritu Dei, sed cæco naturæ rationis expertis impetu ad belluinas cupiditates ferantur. Naturæ enim nomine, de brutis loquens, sensualitatem (quam vocant) intelligit. Germanam autem esse hanc expositionem liquet ex epistolæ Iudæ ver. 10, ex quo loco φυσικὰ possis optimè interpretari τὰ φθειρόμενα ἐν ὅσοις φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ὁπίζουσι. i. eos qui in iis sese corrũpunt quæ brutorum instar naturaliter norunt.

¶ *Facta ad eum finem vt capta intereant*, γεγυμνασμένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθορὰν. Id est, Idcirco condita vt aliis cedant in prædam à quibus consumpta pereant. Ita enim isti sponte sese in diaboli ac mortis laqueos induunt, vasa nimirum ad interitum coagmentata, vt dicit Paulus Rom. 9. 22: & pridem ad hoc iudicium descripta, Iudæ 4. Vulg. *In captionem & in perniciem*: quod nemo intelligat Eras. *Genita in capturã & perniciem*: nihilo melius. ¶ *Ea vituperantes quæ ignorant*, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες. Hebr. מדברים בגשר לא יבינו [*medabberim baascher lo jabinu.*] Nam verbum דיבר [*dibber*] cum ב constructum, aliquando in malam partem accipitur. Vulg. *In iis quæ ignorant blasphemantes.* Erasmus, *In iis quæ non intelligunt maledicentes.* ¶ *Sua ipsorum corruptela interibunt*, ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. Id est, eo exitio peribunt quod ipsi sibi suis illis perditis & corruptis moribus accersunt. Vulg. *In corruptione sua peribunt.* Eras. *In perditione sua peribunt:* quas interpretationes miror à quoquam intelligi potuisse. non enim animaduerterunt φθορὰν paulo antè accipi pro interitu, ita vt respondeat verbo καταφθαρήσονται in accommodatione similitudinis: posteriore autem hoc loco poni pro morum corruptela, in qua quisquis sibi placet, planè omnem vsum rationis ac iudicij amisit: vt qui sese sponte sua in mortem æternã præcipitet.

Κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν, σπῖλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν.	13	Reportaturi mercedem iniustitiæ, vt qui pro voluptate ducant quotidianas delicias, labes ac maculæ, qui fraudibus suis se oblectant, vobiscum epulando.	13	*Percipientes mercedem iniustitiæ, voluptatem existimantes diei delicias, coinquinationes & maculæ, deliciis affluentes, in conuiuiis suis luxuriãtes vobiscum.*
Ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκατάπαυστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστήρικτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίας ἔχοντες, κατάρας τέκνα·	14	Oculos habentes plenos adulterij, & qui à peccando cessare nesciãt, inescantes animas instabiles, cor habentes ad auaritiam exercitatum, execrãdi homines:	14	*Oculos habentes plenos adulterij & incessabilis delicti, pellicientes animas instabiles, cor exercitatum auaritia habentes, maledictionis filij:*
Καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν, ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν.	15	Qui relicta recta via aberrarunt, sequuti viam Balaam *filij* Bosor, qui mercedem iniquitatis amauit.	15	*Derelinquentes rectam viam, errauerunt, sequuti viam Balaam ex Bosor, qui mercedem iniquitatis amauit.*

---

13 *Reportaturi*, κομιούμενοι. Vulgata & Erasmus, *Reportantes.* ¶ *Quotidianas delicias*, τὴν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τρυφήν. Vulgata, *Diei delicias.* Erasmus. *Si in diem delicias fruantur.* Atqui ἐν ἡμέρᾳ non aliud declarat quàm Exodi 29. 36, ליום [*laiom,*] pro καθ' ἡμέραν. ¶ *Qui fraudibus suis*, &c. ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν. Fœdè profecto corruptus fuit hic locus tum à Vetere interprete, tũ etiam ab Eras. vt facilè cuiuis poterit liquere. Sic enim ille, *Deliciis affluentes, in conuiuiis suis luxuriantes vobiscum*: ac si scribendum sit, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀγάπαις αὐτῶν, &c. Atqui falsa est ista distinctio, neque ἀγάπαις legi potest sequente illo reciproco, quin istis impiis vendicetur quod erat totius Ecclesiæ. Neque enim ἀγάπαι istorũ hominum erant propriæ, ac proinde αὐτῶν addi non potuit, quum communes essent Ecclesiæ totius, quod etiam declarat quod additur συνευωχούμενοι ὑμῖν. quod si considerasset Erasmus, nõ putasset hunc locum fuisse corruptum ab iis qui ἀπάταις scripserunt, quum contrà sit ab iis deprauatus qui pro ἀπάταις substituerunt ἀγάπαις. Præterea quid illud est, Luxuriantes vobiscum? ita enim reprehenderentur omnes tanquam eiusdem luxus socij: quod minimè existimandum est. Erasmus verò sic maluit hunc locum interpretari, *Qui conuiuantes, in erroribus suis insultant vobis.* in qua interpretatione multa cogor desiderare. nam de iis potius agitur qui per summam improbitatem alios illiciãt, quàm de iis qui aliorum fraude decepti, in aliquo errore versentur. Deinde nemo non videt quam dura sit traiectio si ὑμῖν cõnectas cum ἐντρυφῶντες: quum præsertim tam propinqua sit præpositio σύν. Itaque hanc etiam interpretationem vt manifestè detortam repudio. Quomodo verò sit explicãdus hic locus, apertè liquet ex epistolę Iudæ versu 12, vbi ita scribit, οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι. id est, *Hi sunt in vestris agapis quasi maculæ, dum vobiscum epulantur.* Est ergo hæc sententia, istos in sacris Ecclesiæ conuiuiis versantes, quum hoc pacto videri vellẽt vera esse Ecclesiæ membra, nihil aliud esse quàm labes ac maculas Ecclesiæ, vtpote quos etiam, inquit, non pudeat illic vobiscum epulantes & sacro conuiuio adhibitos, sese vobis fallendis suauiter oblectare, denique totam Ecclesiam ludibrio habere. Itaque συνευωχούμενοι ὑμῖν hoc in loco idem declarat atque συνευωχούμενοι ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν apud Iudam. Quòd autem ἀγάπαις nonnulli accipiunt non pro conuiuiis, sed pro collatis in pauperum subsidium donis, ita vt συνευωχούμενοι ὑμῖν idem declaret atque Vestris sumptibus & eleemosynis sua conuiuia agitantes: mihi quoque non probatur. Nam verum quidem est ista conuiuia sic vocata quòd ex collatis donis instruerentur: sed conuiuia fuisse Ecclesiastico cœtui communia, ex Act. 5, & 1. Cor. 11, Iustino, Tertulliano, & aliis veteribus apparet. Itaque si ἀγάπαις legamus, de cõuiuiis ipsis præstat accipere quàm de conuiuiorum dapibus.

14 *Oculos*, ὀφθαλμοί. Rectè. hic enim apparet potissimum libido. *Oculi* (inquit obscœnus ille) *sunt in amore duces.* ¶ *Adulterij*, μοιχαλίδος. Erasmus ad verbum, *Adulteræ*: quod est admodum obscurum. Sciendum est igitur ex Hebræorum idiotismo, poni epitheton pro substãtiuo quod vocant: cuius enallages manifestum mihi exẽplum videtur extare Dan. 9. 29, vbi ponitur נביא [*nabi*] pro נבאה [*nebah.*] quò etiã fortassis pertinet illud Deut. 29. 19, למען ספות הרוה את הצמאה [*lemahan sephoth haraua eth hatsemah.*] id est, Vt addat ebriam sitienti: pro eo quod est, Vt addat ebrietatem siti. Sic participiis passiuis fœmininis vsitatissimè vtimur Gallicè, participialium nominũ loco, vt, *la deduicte, l'aide, la veue, la leuee, la remise*, & infinita alia. Quidam hoc connectunt cum ἁμαρτίας, & pro ἀκατάπαυστος legunt ἀκατάπαυστον, quod Græcis nonnullis placuisse apparet ex scholiaste: vt & Castellioni, qui hunc locum conuertit his verbis, *Oculos habentes degeneris perpetuique peccati plenos.* Sed præterquã quòd Græca exemplaria summo consensu legunt ἀκατάπαυστος, nusquam inuenio illud epitheton peccato attributum. Apparet igitur ita conatos fuisse hunc locũ expedire nonnullos ex Græcis Hebraicæ linguæ imperitos. ¶ *Execrandi homines*, κατάρας τέκνα. Vulgata ad verbum, *Maledictionis filij.* Erasmus, *Execrabiles filij.* Vide Eph. 2. 2.

15 *Mercedem iniquitatis*, μισθὸν ἀδικίας. Id est, lucrum ex scelere

ex scelere quæsitum. Retinui autem Hebraismum, quia si vel Mercedem iniquam, vel Lucrum iniquũ dixeris, quippiam multo minus significaris. quanuis hoc sensu sæpissimè sit Hebraismus iste explicandus. *

Ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, ἐν ἀνθρώπου φωνῇ φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν.

Οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄυδροι, νεφέλαι, ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς αἰῶνα τετήρηται.

Ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἐν ἀσελγείαις, τοὺς ὄντως ἀποφυγόντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους·

Ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς. ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

Εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου, ἐν ἐπιγνώσει τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων.

Κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν ἐπιστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς.

Συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, Κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, καὶ Ὗς λουσαμένη, εἰς κύλισμα βορβόρου.

Κεφάλαιον γ.

Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοὶ, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολὴν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν·

16 Sed redargutionē suæ transgressionis habuit: *nam* ‖ subiugis asina muta, humana voce loquuta, prohibuit Prophetæ dementiam.

17 ‖ Isti sunt fontes aqua carentes, nebulæ à turbine agitatæ: quibus caligo tenebrarum in æternum seruata est.

18 Nam prætumidam vanitatē loquēdo, inescant eos per carnis cupiditates lasciuas, qui verè effugerant eos qui in errore versantur:

19 ‖ Libertatem eis pollicendo, quum ipsi serui sint corruptelæ. siquidem à quo quis superatus est, huic etiam in seruitutē est addictus.

20 ‖ Nam si postquam inquinamenta mundi per agnitionem Domini & Seruatoris Iesu Christi effugerint, his rursum implicati superentur, facta est vltima eorum conditio deterior priore.

21 Satius enim fuisset eis non cognouisse viam iustitiæ, quàm cognita *illa*, regrēdi à sancto mandato ipsis tradito.

22 Sed accidit eis quod vero prouerbio dici solet, ‖ Canis reuersus est ad suum ipsius vomitum, & Sus lota, ad volutabrum cœni.

CAP. III.

1 HAsce iam alteras vobis literas scribo, dilecti, quibus sinceram mentem vestram per commonefactionē excito:

16 *Correctionem verò habuit suæ vesaniæ: subiugale mutum, hominis voce loquens, prohibuit Prophetæ insipientiam.* Num. 22, 23 iudæ 11

17 *Hi sunt fontes sine aqua, & nebulæ turbimbus exagitatæ, quibus caligo tenebrarum reseruatur.* Iudæ 22

18 *Superba enim vanitatis loquentes pelliciunt in desideriis carnis luxuriæ, eos qui paululum effugiūt, qui in errore conuersantur.*

19 *Libertatem illis promittentes, quum ipsi serui sint corruptionis. à quo enim quis superatus est, huius & seruus est.* Ioh. 8. 34 rom. 6. 20

20 *Si enim refugientes coinquinationes mūdi in cognitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi, his rursus implicati superantur, facta sunt eis posteriora deteriora prioribus.* Mat. 12. 45 heb. 6. 4

21 *Melius enim erat illis non cognoscere viam iustitiæ, quàm post agnitionem retrorsus conuerti ab eo quod illis traditum est sancto mandato.*

22 *Contigit enim eis illud veri prouerbij, Canis reuersus ad suum vomitum: & Sus lota, in volutabrum luti.* Prou. 26. 12

CAP. III.

1 *HAnc ecce vobis, charissimi, secundā scribo epistolam, in quibus vestram excito in commonitione sinceram mentem.*

16 *Subiugis asina*, ὑποζύγιον. Vulgata & Erasmus, *Subiugale*, de quo diximus Matth. 21. 5. Est autem exemplū valde appositum ad id quod antè dixit, quum istiusmodi homines cum bestiis compararet, sicut asina ipsum Bileamū redarguit. *

17 *Fontes aqua carentes*, πηγαὶ ἄυδροι. Id est, qui scientiā quidem iactant, sed intus nihil minus habent. Eosdem cōparat nubibus à turbine agitatis: quòd nimirum spem aliquàm faciant cælestis alicuius pluuiæ, sed solo vento turgeant. ¶ *Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. densissimæ tenebræ: ex Hebræorum idiotismo, vt quum Terram pulueris, Cœnum luti dicunt.

18 *Prætumidam vanitatem* ὑπέρογκα ματαιότητος. Sic infrà, 3. 3, ἔσχατον τῶν ἡμερῶν, pro ἐσχάτας ἡμέρας. Vulg. *Superba vanitatis*. Eras. *Vehementer fastuosa vanitatis verba.* Sententia ipsa plana est, istos nimirum vanis quibusdam & inanibus verborum ampullis incautos decipere. ¶ *Inescant*, δελεάζουσιν. Id est, quasi pisces hamo captant. Sed aliud est captare, aliud capere. Nam qui verè credunt, illos certum est vel nunquam vel ad tempus tantùm capi. Deinde certi sunt veræ, id est, non simulatæ cognitionis gradus. Vide Heb. * 6. 5. ¶ *Lasciuas*, ἐν ἀσελγείαις. vel, libidinosas, vt suprà, 1, 14. Sic restituo hunc locum ex Græcis scholiis. Est enim subaudiendus articulus τοὺς, quam ellipsin annotauimus 1. Pet. 1. 7, & alibi sæpe. ideóque *Lasciuas* conuerti. Vulg. legit ἀσελγείαις, vt qui *Luxuriæ* interpretetur, eadem manēte sententia: & ita etiam in vno Græco exemplari legitur.

¶ *Verè*, ὄντως. i. re ipsi, non autem simulatè, vt illi. Complutensis editio legit ὀλίγον, & in duobus aliis codicibus scriptum legitur ὀλίγως. id est, penè, & propemodum. Vetus quoque interpres legit ὀλίγον, *paululum*. Sed notandum est verè dici effugisse qui sincere sunt puram vitam professi, relicta idololatria. quod nonnullis etiam reprobis ad tempus euenire potest. Nam electi longius progrediuntur, vt qui non sint προσκαιροι: vt interim taceam posse aberrare etiam eos qui rectam viam sunt ingressi, sed ad tēpus duntaxat. Quidam codices habent τοὺς ὀλίγως ἀποφύγοντας, *qui paulatim effugiebant.*

20 *Vltima conditio*, τὰ ἔσχατα. Vide Matthæum cap. 12. versu 45.

21 *Regredi*, ἀπιστρέψαι. Id est, εἰς τὰ ὀπίσω ἀναχάμψαι: vt in vno vetusto codice scriptum inuenimus. Vulg. *Retrorsum conuerti*, ἀπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω: consentiente vno ex vetustis nostris codicibus. quam scripturam veram esse arbitror, quia durum est ἀπιστρέψαι, nisi εἰς τὰ ὀπίσω adieceris, accipere pro ἀναστρέψαι. Eras. *Conuerti ab eo præcepto*, &c. ambiguè, & nimium obscuré. ¶ *Mandato*, ἐντολῆς. Hebr. מצוה * [*mitsuah.*] Vide infrà, 3, 2. Est autem hæc demum vera illa Apostolica παράδοσις, non verbum illud ἄγραφον, quod nonnulli verbo scripto affingunt.

IN CAPVT III.

1 *Hasce iam alteras*, ταύτην ἤδη δευτέραν. Hic etiam locus, & quod statim subiicitur de Apostolica functione, si coniungantur cum eo quod scriptum est supra, 1. 18, mani-

festè ostendunt hanc epistolam nulli alij quàm Petro esse tribuendam. Alioquin, obsecro, cuius esset spiritus ita impudenter mentiri. Certè impium esse videtur tale quicquā de eo suspicari cuius tam pura támque sancta sit doctrina: & quod allatum ab Hieronymo confirmat Erasm. de styli dissimilitudine, ego nondum potui perspicere. ¶ *Quibus, ἐν οἷς.* Hoc pertinet ad vtramque epistolam: alioqui dicendum fuisset ἐν ᾗ.

	Μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ Κυρίου καὶ σωτῆρος·	2	Vt memores sitis verborum quę prædicta sunt à sanctis Prophetis, & mandati illius nostri qui sumus Apostoli Domini & Seruatoris:	2	*Vt memores sitis eorum quæ prædixi verborum à sanctis Prophetis, & Apostolorum vestrorũ, præceptorum Domini & Saluatoris:*
1. Tim. 4.1 2.tim.2.1 iudæ 18	Τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι·	3	Illud primùm scientes, venturos extremis diebus irrisores, in suis ipsorum cupiditatibus incedentes:	3	*Hoc primùm scientes, quòd venient in nouissimis diebus in deceptione illusores, iuxta proprias concupiscentias ambulantes:*
	Καὶ λέγοντες, Ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτω διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως.	4	Et dicentes, Vbi est pollicitatio aduentus eius? nam ex quo die Patres obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.	4	*Dicentes, Vbi est promissio aut aduentus eius? ex quo enim Patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ.*
	Λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ.	5	Illud enim spōte ipsos latet, cęlos iam olim extitisse per Dei sermonem, & terram ex aqua & in aqua consistentem.	5	*Latet enim eos hoc volentes, quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo.*

2 *Quæ prædicta sunt à sanctis Prophetis*, τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulg. *Quæ prædixi à sanctis Prophetis*: quā interpretationem nemo non videt meritò esse ab Erasmo reprehensam. ¶ *Et mandati illius nostri qui sumus Apostoli*, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς. Ἐντολὴν tursus vocat doctrinam resipiscentiæ & remissionis peccatorum Apostolis demandatam. Rectè verò Prophetis adiungit Apostolos, vt Paulus Ephes. cap. 2. ver. 20, & vtrisque demū angularem illum lapidem substernit. Quamobrem valde etiam insignis est hic locus, & artificiosæ illi breuitati Petri cum summa quadam maiestate coniunctæ mirè conueniens. Vulg. *Et Apostolorum vestrorum, præceptorum.* Legit enim ὑμῶν, quod non videtur cum iis quæ sequuntur posse cohærere. quanuis sic legatur in editione Complutensi. Nam quod adfert Græcus scholiastes de præpositione ὑπὸ repetenda ἀπὸ τοῦ κοινοῦ, quasi scriptum sit, καὶ ὑπὸ τοῦ Κυρίου, *& à Domino*, planè est absurdū. Est autē in his verbis traiectio Petro familiaris pro τῆς ἐντολῆς ἡμῶν τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου. ¶ *Seruatoris*, σωτῆρος. Vet cod. addūt ἡμῶν, *nostri.*

3 *Irrisores*, ἐμπαῖκται. Hos vocant Hebræi לצים [*letsim*,] de quibus Dauid Psal. 1, monstra hominum videlicet, qui Dei contemptu & sacrilega audacia volunt ingeniosi apparere. Cæterùm in Vulgata editione legitur, *In deceptione illusores:* cuius rationem nullam inuenio. Nam quod in quibusd amvetustis Græcis codicibus legitur ἐμπαιγμονῇ pro ἐμπαῖκται, mendosè scriptum esse apparet. ¶ *In suis ipsorum*, κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν. Vulgata, *Iuxta proprias.* Proprias autem vocat Petrus, quales quisque habet sibi à natura insitas, aduentitiis Dei donis oppositas. Hoc verò est eiconicè istos Epicureos depingere: quibus si Mosen, si Prophetas, si Apostolos, si denique Filium ipsum Dei obiicias, solent cum Sardonio nescio quo risu quærere quinam illi fuerint: interim verò vt germanam se prolem Epicuri ostendāt, quicquid illis insana sua libido suggessit, firmum, certum, constans esse volunt: & quum omnes à se doceri posse putēt, nihil magis timent quàm ne quidquā à quoquam se didicisse videantur. At tu Domine cæli & terræ veni, veni tandem, vt hæc monstra potente illa tua virtute confecta, & tibi & tuis iucundum iudiciorum tuorum spectaculum præbeant.

4 *Obdormierunt*, ἐκοιμήθησαν. Iterū exprimitur hoc verbo blasphema illorum derisio: ic si dicerent, iampridem oportuisse illos excitatos, quos non tam mortuos quam in sepulchro quiescere vere dicimus. Idem existimandū de nomine τῆς κτίσεως, quod illi per ludibrium vsurpabant, alioqui seipsos refutantes, quū non sit παράδοξον, finiti posse quicquid principium habet: ac proinde istis demonstrandum fuerit, mundi ortum fatentibus, quinam fine aliquo terminari non posset. Certè qui creatum mundum agnoscit, creatorem quoque fateatur oportet, qui quod creauit possit abolere: vt iam non an possit mundus finiri, sed an creator velit illum finiri, quærendum fuerit.

5 *Sponte*, θέλοντας. Id est, quia nescire volunt. Quis enim est ita amens & insanus qui non fateri cogatur, si cōscientiæ suæ iudicium sequi velit, Deum omnia hæc condidisse? Sed alloquitur Apostolus homines religionem Christianam aliquando professos, qui à sana doctrina deficientes prorsus insaniunt: quotum vtinam non esset hodie tāta præsertim in aulis principum multitudo. ¶ *Et terrā ex aqua, &c.* καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα. Participium συνεστῶσα *consistens*, quod ad solam terram refertur. duo manifestè ostendit quæ plerosque interpretes fefellerunt: nēpe quod de aqua commemoratur nihil ad cælos pertinere: & hæc verba, Per Dei Sermonem, coniungenda esse cum verbo ἦσαν, extiterint: ita vt cælum & terra dicantur per Dei sermonem iampridem extitisse, nempe ex quo esse cœperūt: terræ verò addatur aliqua descriptio, propter iniectam diluuij mentionem: quod & ipsum diluuium cęlos non attingit. Hinc verò etiam liquet quid appellatione aquę intelligatur: nempe non illud chaos poeticum, sed aquæ elementum, ex quo dicitur terra consistere: quòd ex aquis in vnum locum collectis emergens cœperit tum demum apparere, & suo quodam vultu exornari, quum antea gurgitibus obruta quodāmodo nusquam esset. Deinde quòd δι' ὕδατος dicitur consistere, ad id refero quod scriptum est Psal. 24. 2, Super maria fundauit eam, & super flumina firmauit eam: minimè id quidem quasi (vt nonnulli videntur existimare) subterraneis quibusdam aquis terra fulciatur: (certum enim est Dauidem de mari & fluminibus illis quæ oculis cernimus, illic agere: & certis demonstrationibus constat aquarum molem supra terram omnium elementorum grauissimam & infimam eminere) sed partim quia Dominus ita digessit aquas vt tamen, si littora duntaxat consideres, editior tellus & quodammodo aquis imposita videatur, partim quòd Oceano circumsepta, & tot fluminibus passim scaturientibus irrigua, verè in ipsis aquis fundata ac stabilita dicatur. Itaque δι' ὕδατος improprie conuertunt *Per aquam*, quum potius illud sit quod in vernaculo sermone dicimus *en l'eau*, vel *parmi l'eau*: sicut etiam Noe dicitur seruatus δι' ὕδατος, id est, in aqua, siue per medias aquas, vt exponendum esse diximus prioris epistolæ 3. 20. Ita planus est hic locus, qui non satis à quibusdam expensus, fecit vt nonnullis huius epistolæ fides esset immeritò suspecta. Vulgata, *Quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam consistens Dei verbo.* Ita enim solet mendosè distingui: quum ita oportuerit interpungere, Cælos fuisse prius, & terram ex aqua & per aquam consistentem, Dei verbo. Erasmus verò & ipse perperam hunc locum in Græco etiam Frobenij exēplari distinxit, nēpe hoc modo, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ. id est, (vt ipse quoque suam interpretationem distinxit) *Quòd cæli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquam consistens Dei sermone.* Mendosam autem esse illam interpunctionem quæ tam multos fefellit partim res ipsa clamat, (vt pluribus exposuimus) partim ex vetustis libris deprehendimus, in quibus summo consensu

consensu ita distinguitur hic locus, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, id est, *Quòd cæli extiterint iampridem, & terra ex aqua & in aqua consistens, per Dei sermonem.* Itaque (vt nemo deinceps falli posset) τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, quod ad vtrumque membrum pertinet, medio loco cõstitui. Adfert Erasmus aliam ex Beda lectionem, Cæli erant olim de aqua & per aquam constituti: quæ sanè lectio (inquit ille in annotationibus) congruit cum Græcis exemplaribus. Iudicet nunc lector an temerè maiorem in Erasmo attẽtionem sæpe requisierim.

Δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο.	6	Quamobrem is qui tum erat mundus, aqua inundatus periit.	6	*Per quæ ille tunc mundus aqua inũdatus perijt.*
Οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων.	7	Qui verò nunc *sunt* cæli ac terra, eodem sermone repositi, seruantur igni in diem damnationis & exitij impiorum hominum.	7	*Cæli autem qui nunc sunt & terra eodem verbo repositi sunt, igni reseruati in diẽ iudicij & perditionis impiorum hominum.*
Ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ Κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία.	8	Vnum autem hoc ne vos lateat, dilecti, ‖ vnum diem apud Dominum *perinde esse* vt mille annos, & mille annos vt diem vnum.	8	*Vnum verò hoc non lateat vos, charissimi, quia vnus dies apud Dominum sicut mille anni, & mille anni sicut dies vnus.* Psal 90.4
Οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας, (ὡς τινες βραδυτῆτα ἡγοῦνται) ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.	9	Non tardat Dominus promissum, (vt nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) sed patiẽs est erga nos, ‖ nolens vllos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere.	9	*Non tardat Dominus promissi, (sicut quidam existimant) sed patienter agit propter vos nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.* Ezech.18. 32.& 33 11 1.tim.2.4
Ἥξει δὲ ἡ ἡμέρα Κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται.	10	‖ Veniet autem sicut fur in nocte dies ille Domini, quo cęli cum stridore præteribunt, elementa verò ęstuantia soluentur, terráque & quæ in ea sunt opera exurentur.	10	*Aduenietautem dies Domini vt fur, in quo cæli magno impetu transient, elementa verò calore soluentur, terra autem & quæ in ipsa sunt opera exurentur.* Matth 24 44 1 thes 5.2 apoc.3.3. & 16 15
Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις,	11	Quum igitur hæc omnia dissoluenda sint, quales oportet esse vos in sanctis conuersationibus & pietatis officiis,	11	*Quum igitur hæc omnia dissoluenda sint, quales oportet vos esse in sanctis conuersationibus & pietatibus,*
Προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ Θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται;	12	Expectantes & properantes *ad* aduentum diei Dei, in quo cæli conflagrantes soluentur, & elementa æstuantia liquescent?	12	*Expectantes & properantes in aduentum diei Dei, per quem cæli ardentes soluentur, & elementa ignis ardore tabescent?*

6 *Quamobrem*, δι' ὧν. Id est, διὸ, vt sensus ipse ostendit, & διὰ pro Propter, cum secundo etiam casu ponitur Nazianz. δι' ἡμᾶς τὴν αἰδεσιότητα Θεὸς ὑπέστη, pro δι' ἡμᾶς, vt contrà interdum pro *per* construitur cum quarto casu. vt Ioh. * 6, 57. Hesiod. Οὔ τι διὰ βροτὶ αἴδεσσόμεσθα ἄφαρ τι φατί τε, Sic apud Demosthenem διὰ τοὺς πολλοὺς, pro διὰ τοὺς πολλοὺς, vt Budæus annotauit. Itaque hæc particula multos interpretes frustra hîc torsit, neque à Vetere interprete & Erasmo rectè est expressa, vt qui conuerterint, *Per quæ*: manifesto certè errore, quum mox sequatur ὕδατι. Cohærent igitur ista cum eo quod dixerat de terra, illam videlicet ex aqua & in aqua consistere: vnde etiam factum inquit vt aquis obruta fuerit in diluuio, antiquas nimirum sedes repetentibus, eo ipso mandante cuius imperio recesserant. ¶ *Mundus*, ὁ κόσμος. Id est, aspectabilis iste terræ decor, & quæcunque animantia in terra degebant, iis duntaxat exceptis quæ in arca erant inclusa. Nec enim aquæ in cælos redundarunt, imò ne ipsa quidem terræ substantia periit. Sed futuræ conflagrationis longè alia erit ratio: ideo cælum & terram, id est, rerum vniuersitatem, distinctè nominauit in proximo versiculo.

7 *Eodem sermone*, τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ita lego partim ex Veteris interpretis, partim ex duorum vetustorum codicum auctoritate. Multo enim vberior est lectio quàm si legas αὐτῷ λόγῳ, *eius sermone*. Erasm. *Eiusdem sermone*, τῷ αὐτῷ λόγῳ. Multis enim locis αὐτῷ cum τῷ αὐτῷ *confundit*.

* 9 *Non tardat Dominus promissum*, οὐ βραδύνει ὁ Κύριος τῆς ἐπαγγελίας. sub. ἕνεκα. Vulgata, *Dominus promisit*, id est, vt exponit Erasmus, *Dominus qui promisit*, ex Hebræorum idiotismo. Ego illud malo. ¶ *Nolens vllos perire*, &c. μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι &c. Hunc etiam locum nonnulli depraua nt vt æternæ electionis & reprobationis discrimen tollant. Spectandum autem est quos alloquatur Apostolus. Dilecti, inquit, vel, (vt in duobus veteribus libris legimus) ἀδελφοὶ, fratres, hoc non lateat vos. Et paulo post Non tardat, inquit, Dominus qui promisit, vt nonnulli existimant: sed patiens est erga nos. Quis verò non videat Apostolum disertè his verbis secernere electos ab istis irrisoribus quorum antè facta est mentio? neque impios dignari responso, sed electos confirmare: quibus & ipse sese adiungit, quum inquit μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, Patiens est erga nos. Perinde est igitur acsi diceret, Nonnulli misere falluntur quibus cessare videtur Dominus, & quasi redemptionem suorum negligere. Nam contra idcirco aduẽtum suum differt, vt nullus ex suis electis pereat. sed omnes illos ad salutem aggreget. Tantisper igitur cunctatur dum qui vocati sunt electi, vocanti respondeant: & qui vocandi supersunt, vocentur. id est, tantisper dum electorum numerus expleatur: tantùm abest vt Ecclesiam suam despiciat. Hæc est igitur simplex & cum superioribus consentiens huius loci explicatio, vt disertè etiam liquet ex Mat. 24.31, Mar.13.27, & apertius ex Apoc.6.11.

10 *Cum stridore*, ῥοιζηδὸν. Ῥοῖζος impetum veluti sibillantis procellæ declarat: ideo Erasmus conuertit, *In morem procellæ*.

11 *Dissoluẽda sunt*, λυομένων. Id est, λυσομένων, vt poscit sententia, vt & mox τήκεται pro τήξεται. ¶ *Et pietatis officiis*, καὶ εὐσεβείαις. Vsurpauit numerum multitudinis ex Hebræorum more, vt pietas significetur omnibus suis numeris ac partibus constans, quam pro viribus sectari nos oporteat. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *Et pietatibus*.

12 *Et properantes*, &c. καὶ σπεύδοντας, &c. Malui subaudire præpositionẽ cum Vetere interprete, quam vertere cũ Erasmo, *Accelerantes aduentum*. Vsitatũ est autẽ Græcis in

hoc dicendi genere supplere præpositionem πρὸς vel εἰς, vt apud Thucydidem aliquoties inuenitur. In summa postulat a nobis Apostolus patientiam, in qua minimè torpeamus, sed excubemus potius, diem illum nostræ redemptionis felicem ac beatum auidè expectantes. Vnde mirari subit quod dicit Tertull. in apologetico, cap. 38, solitos fuisse videlicet Christianos precari pro mora finis, quum tamen quotidie peramus ipsius regni aduentum.

Καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.

Isa. 65. 17 & 66. 22 Apoc. 21. 1

13 ‖Sed cælos nouos ac terram nouam secundum promissum eius expectamus, in quibus iustitia inhabitat.

13 Nouos verò cælos & nouam terram secundum promissa ipsius expectamus, in quibus iustitia habitat.

Διὸ, ἀγαπητοὶ, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ·

14 Quapropter, dilecti, quũ hæc expectetis, studete vt immaculati & incontaminati ab eo reperiamini cum pace:

14 Propter quod, charissimi, hæc expectantes, satagite immaculati & inuiolati ei inueniri in pace:

Καὶ τὴν τοῦ Κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν·

Rom. 2. 4

15 ‖Dominique nostri patientiam, salutem ducite, sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapiẽtia scripsit vobis:

15 Et Domini nostri longanimitatem, salutem arbitremini, sicut & charissimus frater noster Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit vobis:

Ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς, λαλῶν ἐν αὐταῖς περὶ τούτων, ἐν οἷς ἐστι δυνόητά τινα, ἃ οἱ ἀμαθεῖς καὶ ἀστήρικτοι στρεβλοῦσιν, ὡς καὶ τὰς λοιπὰς γραφὰς, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.

16 Vt in omnibus fere epistolis, loquens de istis, in quibus sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parúmque stabiles detorquent, vt & reliquas Scripturas, suo ipsorum exitio.

16 Sicut & in omnibus epistolis, loquens in eis de his, in quibus sunt quædã difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles depranant, sicut & cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perniciem.

Ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοὶ, προγινώσκοντες, φυλάσσεσθε ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες, ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ.

17 Vos igitur, dilecti, istorum præscij quum sitis, cauete ne illorum nefariorum errore cum illis abducti, excidatis à propria stabilitate.

17 Vos igitur, fratres, præscientes, custodite ne insipientium errore traducti excidatis à propria firmitate.

Αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος. ἀμήν.

18 Sed crescite in gratia & agnitione Domini nostri & Seruatoris Iesu Christi: cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.

18 Crescite verò in gratia & in cognitione Domini nostri & Saluatoris Iesu Christi. Ipsi gloria & nunc & in diem æternitatis. Amen.

13 *In quibus*, ἐν οἷς. In quibus videlicet cælis nouis & terra noua, habitat iustitia, quum hic mũdus, instaurationem expectans, omni scelerum specie sit inquinatus. Vel, in quibus habitat iustitia, id est qui iustorum domiciliũ existunt, vt explicat Dauid Psalmo 15. Vel denique supplendum est ἡμεῖς, vt ita conuertas, Sed cælos nouos & terram nouam expectamus *nos* in quibus habitat iustitia, nimirũ Christi: vt explicat Paulus Phil. 3. 9.

14 *Cum pace*, ἐν εἰρήνῃ. Id est, vestro bono, clementem illum videlicet ac pacificum experturi. Nisi malimus hoc coniungere cum participio προσδοκῶντες, vt iubeat Apostolus à nobis iustificatis & sanctificatis placida ac tranquilla conscientia diem Domini expectari.

15 *Dominique nostri*, Καὶ τοῦ Κυρίου, &c. Id est, quòd Dominus tam diu alterum suum aduentum differt, impietatem cęteráque mundi scelera tam patienter tolerans, existimate vestræ salutis, Ecclesiæ videlicet totius paulatim colligendæ causa fieri: vt paulo antè ver. 9, dictum fuit.

* ¶ *Vobis*, ὑμῖν. Nempe Hebræis. Etsi enim Hebræi propriè tunc dicebantur qui in patrio solo degebant, sic distincti à prouincialibus dispersis, quibus hanc etiam epistolam inscriptũ fuisse vt superiorem apparet ex huius capitis initio: tamen meritò Petrus illam Pauli epistolam citat vt iis omnibus scriptam qui ex circuncisione crediderant. Nec sanè possum hunc locum aliter accipere. Nam quod alij putant significari doctrinam Pauli ad istos quoque peruenisse, quamuis illas epistolas aliis populis inscripserit, violentum est, & eo refellitur, quòd si ita esset non oportuerit adiicere ὑμῖν νοῦν, & quòd illam quam ipsis scriptam dicit epistolam à cæteris distinguit. Sit igitur Pauli, epistola ad Hebræos inscripta: quum hic non sit mentitus, nec aliam scriptam illis fuisse à Paulo verisimile sit, quæ postea intercideret. Exhortatio autem ista extat Hebr. 10, à v. 22, ad finem eius capitis, ac deinceps toto 11 & 12 capite.

* 16 *In quibus*, ἐν οἷς. Sic in plerisque codicibus legitur ita vt non tam referatur ad ipsas Pauli epistolas quam ad id quod dictum fuit de vltimo illo die. Sed hoc omnino coactum videtur, quum plura & obscuriora dicat Petrus de hoc argumento, quam Paulus vllo suarum epistolarum loco, in quibus multo sunt difficiliora quæ proculdubio significauit Apost. Denique in tribus manuscriptis codicib. Rob. Stephani scribitur ἐν αἷς videlicet ἐπιστολαῖς, quod omnino rectum esse puto. Quod autem inde colligunt Sophistæ falsissimè & ineptissimè, non sufficere Sacram scripturam decidendis de religionis capitibus controuersiis, & aliunde petendam eius interpretationem quam ipsi sibi postea, ementito Ecclesiæ, & quidem Catholicæ nomine confingunt: tam absurde ex hoc loco asseritur vt ne refutatione quidem indigeat.

17 *Cauete*, φυλάσσεσθε. Non dicit, Ab istis obscuris scriptis abstinete, quædam tantùm capita seligite, reliqua doctioribus vel magis curiosis relinquite, nouas reuelationes expectate, & sinite interim crescere zizania. quis enim es qui iudicas? Non denique dicit, Fide implicita matris nostræ Ecclesiæ contenti estote. hæc inquam non dicit: sed, Quum ista nunc præsciatis, cauete, inquit, ne vos illi secum abripiant. Illæ igitur sunt Antichristorum voces. Nos Apostoli Christi vocem audiamus, & à fide primùm omnium inchoemus. id est à veræ doctrinæ firma, solida, integra, quoad eius fieri potest, cognitione. Qui fidem se habere dicit, neque charitatem habet, illum vt mendacẽ execremur. sed vicissim, quicunque falsam doctrinam edit, etiamsi, Eliæ instar, cælum claudat & aperiat, pro falso & impio pseudopropheta habeamus. Cedo prius arborem, deinde fructus.

18 *In gratia & agnitione*, ἐν χάριτι καὶ γνώσει. Vides iterũ ista coniungi? Anathema sit igitur qui separat quæ Deus verè indiuiduo vinculo coniunxit. Neque enim nos sensibus sed malitia pueros esse oportet. ¶ *Ad tempus sempiternum*, εἰς ἡμέραν αἰῶνος. Diem pro tempore, & appellatiua, quę vocant, pro adiectiuis, Hebræorum more, vsurpari, sæpissimè est à nobis annotatum.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ Α' ΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ καθολικὴ πρώτη.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI CAtholica prima.

NOVA INTERPR. — VETUS.

Κεφάλαιον α.

Ὃ Ν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς·

(Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη· καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν)

CAP. I.

QVOD erat à principio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod spectauimus, & manus nostræ cõtrectarunt de Sermone illo vitæ:

(Nam vita patefacta est: & vidimus, & testamur, & annuntiamus vobis vitam illam æternam quæ erat apud Patrem, & patefacta est nobis)

CAP. I.

QVOD *fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspexi mus, & manus nostræ contrectauerunt de Verbo vitæ:*

(*Et vita manifestata est: & vidimus, & testamur, & annuntiamus vobis vitam æternam quæ erat apud Patrem, & apparuit nobis*)

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

¶ *Prima*, πρώτη. Ita quidem legimus in omnibus vetustis codicibus, sed perinde hoc accipiendum est acsi scriptum esset, Iohannis epistola prima, quæ quidem catholica est. Vel mendosa est inscriptio, quum reliquæ duę, etiamsi Iohannis esse concesserimus, tamen Catholicæ non sint, sed vna quidem Gaio, altera Electæ cuidam sit inscripta. Potest tamen ea etiam ratione vtcunque excusari inscriptio, quòd reliquę duæ sint in vnum veluti corpus Catholicis epistolis coniunctæ, nempe quia breuiores erant quàm vt seorsim peculiarem haberent inscriptionem.

IN CAPVT I.

1 *Quod erat à principio*, ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Incipit primùm omnium à Christi personæ descriptione, i. a Christianæ doctrinæ basi, vt etiam in Euangelio fecit, & Paulus initio epistolæ ad Romanos. Huius igitur primùm omniũ Deitatem æternam proponit. Nam quum dicit, Erat à principio, significat iam id de quo dicturus est extitisse, quũ res creatæ inciperent, vt exposuimus Ioh. 1.1. Non rectè igitur mutato tempore conuertit Vetus interpres, *Quod fuit.* Quod siquis roget cur hic dixerit ἀπ' ἀρχῆς, alibi verò ἐν ἀρχῇ, respondeo id factum quoniam hic loquitur quidem de Christo vt Deo, non tamen simpliciter, sed vt carne induto: perinde acsi diceret Christũ illum visibilem & palpabilem non tunc cœpisse existere quum videretur & palparetur, sed semper præterea extitisse, nempe secundum Deitatem: cuius respectu, iam tum erat quum res omnes creatæ principium existentiæ reciperent. Itaque natura duplex sic cõmodius quoque significatur, quàm si dixisset ὃς ἦν ἐν ἀρχῇ, ὃν ἑωρακαμεν, &c. Rursum autem distinctè cõsiderans in Christo Aliud & Aliud, maluit scribere περὶ λόγου τῆς ζωῆς quàm τὸν λόγον τῆς ζωῆς, ne videlicet sentire videretur idem esse id quod viderat & palpauerat, atque id quod erat à principio, (qua ratione confudisset naturas:) vel Aliũ statuere eũ qui erat in principio, ab eo quem viderat & palpauerat, i. personam separatis naturis diuidere. Mox verò sequẽte versu apertissimè hypostaticã vnionem declarabit. ¶ *Quod audiuimus*, ὃ ἀκηκόαμεν. Iam ad Humanitatem accedit, vt postea ex duobus non confusis sed coniunctis naturis vnam Christi personã statuat. Verbum autem ἀκούειν non significat hoc in loco ex aliorum narratione aliquid accipere, sed suis auribus aliquid audire. Audiui, inquit, loquentem, vidi ipse meis oculis, contrectani meis manibus verum Deum, verũ hominem factum: nec ego solus, sed alij præterea qui mecum fuerunt. Quorsum hæc autem Iohannes? nempe iam insurrexerant, & qui naturam diuinam, & qui naturam humanam Christi negarent. Non est igitur quòd miremur hodie existere qui vel hæc ipsa, vel alia eiusmodi errorum portenta audeant reuehere, quum adhuc superstite eo ipso qui præsens omnia spectarat, ea fuerit quorundam impudentia vt quod superstitibus oculatis testibus probari poterat, auderent tamen inficiari. ¶ *Quod spectauimus*, ὃ ἐθεασάμεθα. Non est παρωνυμία, sed amplius aliquid significat τὸ θεᾶσθαι, id est, *spectare*, quam *videre*: acsi diceret, Quod ego his oculis vidi, idque non semel neque obiter, sed quod ego verè & penitus sum contemplatus: ne præstigias aliquas fuisse existimetis. ¶ *Manus nostræ*, αἱ χεῖρες ἡμῶν. Manifestè designat historiam patefactæ resurrectionis Christi perscriptam ab hoc eodem Euangelista Iohan. 20, 20. & Luc 24.39.

¶ *De sermone illo vitæ*, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Id est, ipsum illum sermonem æternum per quem omnia facta sunt, & in quo vno est vita, vt Ioh. 1.2. vt disertè quoque explicat Syrus interpres.

2 *Nam vita*, καὶ ἡ ζωή. Καὶ pro γὰρ accipio, sicut apud Hebræos ו pro כי [*chi*] sæpe vsurpatur. Fuit enim explicandũ

Vitę nomen, & Christi officium. quod facit, quasi ad tacitam obiectionem respondens, quomodo videri æterna illa & inuisibilis vita potuerit. Itaque hunc versiculum includo parenthesi, vt magis perspicua sit oratio.

Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν· καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

3 Quod, *inquam*, vidimus & audiuimus, id annuntiamus vobis, vt & vos communionem habeatis nobiscum: & communio nostra *sit* cum Patre & cum Filio eius Iesu Christo.

3 *Quod vidimus & audiuimus, annũtiamus vobis, vt & vos societatem habeatis nobiscum: & societas nostra sit cum Patre & cum filio eius Iesu Christo.*

Καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

4 Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.

4 *Et hæc scribimus vobis vt gaudium vestrum sit plenum.*

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.

Ioh 8.12

5 Hoc est igitur nuntium quod audiuimus ex ipso, & renuntiamus vobis, Deum lucem esse, nec tenebras in eo esse vllas.

5 *Et hæc est annuntiatio quam audiuimus ab eo, & annuntiamus vobis, quoniam Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vllæ.*

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.

6 Si dixerimus nos societatem habere cum eo, & in tenebris incedimus, mentimur, nec sincere agimus.

6 *Si dixerimus quoniã societatem habemus cum eo, & in tenebris ambulamus, mentimur, & veritatem non facimus.*

Ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτὶ, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας.

Heb 9.28
1 pet.1.19
apoc.1.5

7 Quòd si in luce incedimus, sicut ipse est in luce, communionem habemus cum eo mutuam, & sanguis Iesu Christi Filij eius purgat nos ab omni peccato.

7 *Si autem in luce ambulamus, sicut & ipse est in luce, societatem habemus ad inuicẽ, & sanguis Iesu Christi Filij eius emundat nos ab omni peccato.*

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

1.Reg.8.46
2.par.6.36
prou.20.9

8 Si dixerimus nos peccatum non habere, nosipsos fallimus, & veritas in nobis non est.

8 *Si dixerimus quoniam peccatum non habemus, ipsi nos seducimus, & veritas in nobis non est.*

Ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας.

9 Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & iustus, vt remittat nobis peccata & purget nos ab omni iniquitate.

9 *Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & iustus, vt remittat nobis peccata nostra, & emundet nos ab omni iniquitate.*

---

3 *Quod [inquam,] vidimus, ὃ ἑωράκαμεν.* Propter interiectum secundum versiculum, quum adhuc sententia penderet, aliquot verba ex initio periodi repetiit per epanalepsin. quam qui non considerant, multum & quidem frustra in istis cõnectendis laborant, vt ex Erasmi annotatiobus facilè perspici potest. Syrus autem interpres tacitam epanalepsin vitans, ab his ipsis verbis hanc epistolam inchoauit, מסבריגן לכון [*mesabrinan lechun.*] quæ verba aliis vocibus hoc versu exprimit, מודעינן אף לכון [*mevadehinan aph lechun,*] Declaramus etiam vobis. ¶ *Annuntiamus, ἀπαγγέλλομεν.* Nempe vt ab eo missi. Rectè autem dixit Annuntiamus: nam fides est ex auditu. Itaque Euangelium dicitur hæc doctrina, quòd nullus ne suspicari quidem de ea possit nisi cui fuerit prædicata. ¶ *Vt & vos, ἵνα καὶ ὑμεῖς.* Scopus Euangelij, vt omnes vnà coniuncti in Christo per fidem filij Dei simus, Ioh. cap. 1. 12.

4 *Et hæc, καὶ ταῦτα.* Conclusio proœmij.

5 *Hoc est igitur, καὶ αὕτη ἐστίν. Καὶ* pro *οὖν*, vt alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. Hinc enim inchoat argumenti tractationem: cuius hæc summa est, Quum Deus sit ipsa puritas, mendaces ac blasphemos esse qui se dicunt cum Deo commune aliquid habere, quum interim in densissimis peccatorum tenebris versentur. Auspicatur ergo à fidei fructibus, vt ab effectibus ad causam ascendat. ¶ *Nuntium, ἡ ἐπαγγελία.* Vel vt Vulg. *Annuntiatio.* Erasmus, *Promißio:* quæ declaratio non conuenit huic loco. ¶ *Lucem, φῶς.* Hoc est ἐμφατικώτερον, quàm si Lucidum, Purum, Sincerum dixisset. ¶ *Nec tenebras, καὶ σκοτία, &c.* Repetitio Hebraica, de qua diximus Ioh. 1. 20. Est autem Iohanni præ cæteris familiare hoc dicendi genus, vt quod affirmauit, contrarij negatione illustret.

6 *Nec sincerè agimus, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν.* Vulgata & Erasmus, *Et veritatem non facimus*: seruato Hebraismo. Vide Ioh. 3. 21.

7 *Communionem habemus, &c. κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων.* Vulgata, *Societatem habemus ad inuicem.* Erasmus, *Societatem habemus in nos mutuam.* Ego primùm omnium malui *κοινωνίαν Communionem* dicere quàm *Societatem*: quòd *κοινωνία* videatur pleniorem & arctiorem quandam coniunctionem declarare, qualis nimirum est patris & filiorum. Deinde *μετ' ἀλλήλων* interpretor *Cum illo mutuam.* Agitur enim nunc de communione non sanctorum inter se, sed Dei & sanctorum. Rectè autem omnino colligit Apostolus. nam sicut nulla est luci cum tenebris coniunctio, ita luci cum luce optimè conuenit. Sed meminerimus oportere prius nostras pelli tenebras, neque causam nostræ cũ Deo communionis, sed consequens ita explicari. Deinde de nobis non dici quòd lux simus, vel in luce simus, sed nos in luce incedere: quanuis interdum etiam Lucis nomẽ sanctis tribuatur, sed ex participatione. Hîc autem dicitur Deus lux esse ex sua natura, atque in luce esse, id est, in æterna illa & infinita beatitate: nos verò in luce incedere, quatenus videlicet nobis ipsius radij prælucent in verbo, ad illam ipsius lucem ac beatitudinem contendentibus. ¶ *Et sanguis, καὶ τὸ αἷμα.* Vidén' quo vinculo coaluerit nostra illa communio? nempe quòd in Christo simus, qui nos suo sanguine gratis purgatos etiam sanctificauit.

8 *Si dixerimus, &c. ἐὰν εἴπωμεν, &c.* Consideremus quis loquatur, nempe fidelis ille & Christo præ cæteris charus Apostolus, & quidem iam veteranus: neque dicit, Si dixerimus nos non habuisse peccatum, (quod ipsum tamen mox subiiciet) sed, Si dixerimus nos non habere. Itaque nostra iustitia arguit nos cum Deo communionem habere. Sed ô nos miseros si vel tantillum nostra salus basi tam infirma nitetur. Quid igitur illis fiet quos non pudet de ipsa quoque perfectione atque adeo supererogatione gloriari? ¶ *Et veritas, &c. καὶ ἡ ἀλήθεια, &c.* Non igitur modestiæ causa docemur ita loqui, sed quia ita se res habet.

9 *Si confiteamur, &c. ἐὰν ὁμολογῶμεν, &c.* Id est, Si nos seriò & palàm non pudeat corã Deo nos miseros peccatores agnoscere, vt Mat. 3. 6. Nimium enim sunt ridiculi qui ex istiusmodi testimoniis nituntur suam illam auriculare carnificinam (quam confessionem vocant) stabilire.

¶ *Fidelis*

¶ *Fidelis est & iustus*, πιστὸς ὅτι καὶ δίκαιος. Pendet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, quæ quidem fallere nos non potest, quum idem sit summè fidelis & iustus, id est, reipsa præstans quod promisit. ¶ *Vt remittat*, ἵνα ἀφῇ. Hæc verò nostra est felicitas, vt definit Dauid Psal.32.1 & 2. Vbi igitur merita quæ in Dei conspectum adferamus? quasi verò ad illum accedamus tanquam aliquid daturi, ac non potius tanquam accepturi.

¶ *Et purget*, καὶ καθαρίσῃ. Hoc alterum est beneficiũ Christi, vt qui filij Dei sunt facti, Spiritu Dei agantur. Sed alibi tamen spem nostram esse collocandam meminerimus cum Paulo Philip.3.9.

Ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτὸν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

10 Si dixerimus nos non peccasse, mendacem facimus eum, & sermo eius non est in nobis.

Si dixerimus quoniam non peccauimus, mendacem facimus eum, & verbum eius non est in nobis.

Κεφάλαιον β.

Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν ἵνα μὴ ἁμάρτητε. καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν Χριστὸν δίκαιον.

1 Filioli mei, hęc scribo vobis, ne peccetis. Quòd siquis peccarit, aduocatum apud Patrem habemus, Iesum Christũ iustum.

Cap. II.

Filioli mei, hæc scribo vobis, vt non peccetis. Sed & siquis peccauerit, aduocatum habemus apud Patrem, Iesum Christum iustum.

Καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.

2 Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: nec pro nostris solùm, sed etiã pro totius mundi *peccatis*.

Et ipse est propitiatio pro peccatis nostris: non pro nostris autem tantùm, sed etiam pro totius mundi.

Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτὸν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

3 Et per hoc scimus quòd ipsum nouimus, si mãdata ipsius obseruamus.

Et in hoc scimus quoniã cognouimus eum, si mandata eius obseruemus.

---

10 *Mendacem*, &c. ψεύστην, &c. Non modò, inquit, seipsos fallunt, & mentiuntur, sed etiam in Deum sunt blasphemi, qui Deo contrarium testificante, sibi puritatem arrogant: contra vero Dei veritatem obsignat quisquis Dei misericordiam in Christo oblatam fide amplectitur, Ioh.3.33. ¶ *Et sermo*, &c. καὶ ὁ λόγος, &c. Id est, Doctrina eius nullum in nobis locum habet. Neque iis enim qui sani sunt opus est medico. Bene autem dixit ἐν ἡμῖν, *in nobis*. Nec enim in labris vult sedere Dei verbum, sed, vt nobis sit frugiferum, oportet vt in cordis penetralibus radices agat.

IN CAPVT II.

1 *Aduocatum*, παράκλητον. Id est, nostro quidem respectu, patronum, vt qui nostram in se causam recipiat: qui & μεσίτης respectu Patris dicitur, tum expiationis merito, tum quòd personam quodammodo deprecatoris sustineat, quum nonnisi eius nomine Patrem precemur: itidémque Iudex est & Dominus, habita aduersariorum nostrorum ratione, ad Patris dextram considens. éstque totum hoc munus vsque adeo vni Christo proprium, vt absque insigni scelere transferri ad nullum alium siue in cælis siue in terris possit: ne persona quidem ipsa Spiritus sancti excepta, vt qui παράκλητος diuersa prorsus ratione dicatur, quatenus videlicet nos ad veritatis illius cognitionem adductos, eáque refocillatos, solatur, & hos ipsos clamores ad Patrem per Filium deferendos docet. Vide Rom.cap.8. v.26, & Gal.cap 4.6. Angelorum autem apud electos adhuc certantes ministerium neque intercessio est, neque inuocationem ipsorum stabilit: sed est mandatorum Dei, pro piorum conseruatione exequutio. Sanctorum verò vita defunctorum, nec animæ in cælos receptæ, nec corpora in puluere quiescentia inuocari sine impietate possunt, quoniam istud ne Christo quidem, nisi vt homo, sic etiam verus Deus esset, competeret. Mutua denique piorum adhuc certantium in inuocando per vnicum mediatorem Patre, suggestis à Spiritu sancto suspiriis ineffabilibus, consociatio, nullos Christo intercessores subordinat, sed membrorum sub vno capite coniunctionem & sanctam de quorumuis salute sollicitudinem testatur. Hac autem ratione quoque Angelos & beatorum in cælis collectos Spiritus fatemur de laborantium fratrum salute suo nobis incomperto modo esse sollicitos, vt qui conseruationem regni Christi exoptent: propterea tamen illos esse nobis inuocandos nemo satis sanæ mentis collegerit, quum nec quando adsint nobis Angeli nouerimus, nec vllum sit nobis cum ipsis eiusmodi commercium, nec alias ipsi partes apud Deum quàm nouitiorum agant: spiritus autem beatorum absint à turbis quàm lõgissimè, & neque sint καρδιογνῶσται, neque vllam habeant rerum inferiorum notitiam. Itaque inanissimum est commentum & Angelorum & mortuorum inuocatio, partim ex veteris idololatriæ reliquiis interpolatum, partim ex incredulitate, partim ex varia ταπεινοφροσύνῃ cuius meminit Apostolus Coloss. cap. 2. vers. 23. paulatim in Ecclesiam inuectum.

2 *Et ipse*, καὶ αὐτός. Syrus, הוי גיר [*hoviugher*] *Ipse enim*, & quidem rectè. Nititur enim hæc παράκλησις vnica sacrificij Christi efficacia, vt prophani sint qui intercessionis partes ab expiatione diuellunt.

¶ *Pro totius mundi* [*peccatis*,] περὶ ὅλου τοῦ κόσμου. Subauditur articulus τοῦ, vt legas περὶ τοῦ, &c. pro ὑπὲρ τοῦ, &c. quæ ellipsis etiam extat Iohan.5.36. Mundi verò appellatione omnes omnium ætatum, ordinum, locorum electi intelliguntur: vt nouerimus nusquam esse salutem extra Christum, & sancti illius sacrificij pretiosus odor quàm latè porrigatur. Nam quum ἡμετέρων diceret, solos Iudæos videbatur significasse, nisi hoc addidisset. Iudæis enim ipsum peculiariter scribere, quanuis vniuersalis sit hæc doctrina, liquet ex versu 7. Cæterùm qui ex hoc etiam loco volunt æternæ electionis & reprobationis discrimen tollere, si non ex fidelibus verbi Dei interpretibus, saltem ex Christi ipsius ore discant quomodo hic accipiendum sit Mundi nomen. Nec enim quæ sit Patris voluntas, quódve Filij officium melius quàm ex ipsius Filij solenni illa prece intellexerint, qua tanquam æternus Pontifex vsus est quum ad vnicam illam oblationem properaret, Ioh.17 9, & 20.

3 *Quòd ipsum nouimus*, ὅτι ἐγνώκαμεν. De fidei cognitione loquitur, quod aliis etiam sequentibus locis obseruandum est. Nec enim ex tribulis aliquis petat ficus: & vbi fides non est, non est vera cognitio, sed mortuum duntaxat illius simulacrum. Deinde non dicit, Per hoc sumus in eo, vel eum agnoscimus, sed Per hoc scimus nos illum agnouisse. Bona igitur opera nos non inserunt Deo, sed insitos & per hoc gratis iustificatos consequuntur.

¶ *Si mandata ipsius*, &c. ἐὰν τὰς ἐντολὰς, &c. Hæc est regula omnium bonorum operum. Quòd si nos ista non seruant, sed vitæ ius in Christo iam adeptos consequuntur, quis tandem locus erit omnibus quantumuis speciosis hominum ἐθελοθρησκείαις; Nempe ad illam Dei vocem omnes isti fumi euanescent, *Quis hæc requisiuit à manibus vestris?*

Ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτὸν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστὶ, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν·

4 Qui dicit, noui eum, & mãdata eius non seruat, mendax est, & in eo veritas non est:

Ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται· ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν.

5 Qui autem seruat sermonem eius, verè in hoc charitas Dei adimpleta est: per hoc scimus nos in ipso esse.

Ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.

6 Qui dicit se in eo habitare, debet, sicut ille incessit, ita & ipse incedere.

Ἀδελφοὶ, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν, ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς. ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά, ἐστὶν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς.

7 Fratres, non nouum mandatũ scribo vobis, sed mandatum vetus, quod *videlicet* habuistis *iam inde* à principio. Vetus hoc mãdatum, sermo ille est quem audiuistis *iam inde* à principio.

Πάλιν ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.

8 E contrario mandatum nouum scribo vobis, quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ prætereunt, & vera illa lux iam lucet.

Ὁ λέγων ἐν τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.

9 Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.

4 *Qui dicit se nosse eum, & mandata eius non custodit, mendax est, & in hoc veritas non est.*

5 *Qui autem seruat verbum eius, verè in hoc charitas Dei perfecta est: in hoc scimus quoniam in ipso sumus.*

6 *Qui dicit se in ipso manere, debet, sicut ille ambulauit, & ipse ambulare.*

7 *Charissimi, non mandatum nouum scribo vobis, sed mandatum vetus quod habuistis ab initio. mandatum vetus, est verbũ quod audistis.*

8 *Iterum mandatum nouũ scribo vobis, quod verum est in ipso, & in vobis: quia tenebræ transierunt, & verum lumen iam lucet.*

9 *Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est vsque adhuc.*

---

4 *Qui dicit*, ὁ λέγων. Gratuita igitur iustificatio ex vna fide in Christo, non excludit bona opera, vt Sophistæ Euangelicam doctrinam calumniari nõ cessant: sed fontem bonorum operum, id est, veram & efficacem Dei cognitionem aperit. Imò verò ex suis illis speculationibus, quęstionibus, distinctionibus, realitatibus, quidditatibus ostendant quomodo tandem homines apti & idonei ad bene agendum reddantur.

5 *Charitas Dei*, ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ. i. charitas qua Deus diligitur. In eo versatur vt doceat quis verè dicatur Deum nosse, is nimirum qui Deum amat. Ecquis autem verè amat? is qui mandata ipsius obseruat. Ergo hæc necessariò cohærent, Deum nosse, Deum amare, Dei mãdata seruare: quibus totidem contraria opponuntur. ¶ *Adimpleta est*, τετελείωται. Vulgata & Erasmus, *Perfecta est*. Atqui non quæritur hoc in loco quis perfectè Deum diligat, sed quisnam verè illum diligat. i. quis non verbo tantùm, sed reipsa dici possit illum diligere? is nimirum qui obseruat eius mandata. Itaque τελειοῦν hoc in loco non declarat perfectè aliquid præstare, sed mendacio & simulationi, inani denique speciei opponitur: vt hoc planè sit quod dicimus in vulgato sermone, *Mettre en execution*. Sed hoc quoque notandum est, Iohannem non scripsisse ἐν τῷ ἀγάπῳ τοῦ Θεοῦ ἐτελείωσεν, *hic verè charitatem Dei præstitit*, neque τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ τετελείωται, *charitas Dei ab isto præstita est*: minimè id quidem quasi stipites simus aut trunci, sed quia Deus is est qui pro gratuita sua beneuolẽtia efficit in nobis vt velimus & possimus. Hoc neglexit Castellio quum hunc locum ita conuerteret, *Qui verò eius dictis paret, is verè Dei amore perfecto præditus est*: in qua interpretatione quàm multa sint manifesta errata licet intelligere ex iis quæ attigimus. ¶ *Nos in ipso esse*, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν. Nulla est περιπτολογία, eo tantùm excepto quòd familiare est Iohãni (vt suprà admonui 1.5) ex Hebr. consuetudine, quod semel dictum est amplificare ex contrarij collatione: vt si quis superiorẽ versum cum priore eius parte comparet, & infrà ver. 9.10 & 11. Verùm hæc appendix minimè est otiosa. Assurgit enim vno gradu altius, nempe ad nostram in Christum insitionem.

6 *Habitare*, μένειν. Id est, κατοικεῖν. Ita enim accipitur τὸ μένειν hoc in loco vti apud Hebræos ישב [*iaschab*,] quomodo etiam Ioh. 6.56, interpretandum est: vt In Christo esse & In Christo habitare, idem declarent. nisi subtilius malimus distinguere, quod alicubi faciendum est. Multi enim specie tenus insiti dicuntur, qui postea resecantur, quia fructum non ferunt, vt Iohan. 15.2, de quibus dixi-
* mus 1. Tim. 4.1. Sunt autem hæc reciproca, Habitare Deũ in nobis, & nos in Deo habitare. quanquam illud est vsitatius.

7 *Non nouum mandatum*, οὐ καινὴν ἐντολὴν. Mandati nomine certum est hîc vocari Sermonem ab iis iampridem auditum & receptũ, quibus scribitur hæc epistola, Christianis videlicet minimè tyronibus & nouitiis. Sermonis igitur nomine dubium non est Euangelij sermonem intelligi: qui quum distinctus sit à Lege, meritò quæritur cur
5 ἐντολὴς nomen ipsi tribuatur, quum maximè ab iis peccetur qui Euangelium a Lege non discernunt: sit autem hoc inter hæc duo discrimen, quòd Lex quid sit faciendum, Euangelium quid sit credendum docet. Sciendum est igitur, sic esse hæc duo distincta, vt tamen vnum alteri
10 subseruiat. Nec enim Euangelio Lex aboletur quatenus quod rectum est præcipit, sed duntaxat quatenus mortem omnibus ipsam perfectè non præstantibus minatur. Immo sicut Lex mortis terrore nos monet vt de vita in Euãgelio quęrenda cogitemus: sic Euangelium nobis gratiam
15 quoque regenerationis suppeditat, qua pro fidei & Spiritus modulo incipiamus velle & facere, vt Lex iam sit nobis suauis secundum interiorem hominem magister, sicut copiosè docet Apostolus Rom. 6.7 & 8 capitibus. Hinc illud toties à Christo iteratum de Deo & proximo diligen-
20 do mandatum. Hæc igitur causa est cur ἐντολὴς voce vtatur Iohannes hoc loco & deinceps, quod etiam commodè possimus Doctrinam generali nomine vocare, sicut Hebræis מצוה [*mitsuah*] dicitur quicquid alicui præcipitur. Cur autem hoc de dilectione Dei & proximi mandatum
25 & vetus & nouum dicatur, Augustinus (meo iudicio) quã breuissimè simul & quàm optimè his verbis ostendit: Vetus, inquit, quia iam audiuistis: nouum, quia tenebræ ad veterem hominem, lux verò ad nouum hominem pertinet, sicut dixit Apostolus Paulus Coloss. 3.8. Exuite vos
30 veterem hominem, &c. & induite nouum: & iterum Eph. 5.6, Fuistis aliquando tenebræ, nunc lux estis in Domino. Sic Act. cap. 26. v. 18, idem Apostolus loquitur, & alibi passim.

8 *Quod verum est*, ὅ ἐστι ἀληθές. Id est, quod ratum est ac
35 reipsa inuenitur, primùm quidem in illo vt capite videlicet, quòd Spiritũ accepit sine mensura, vt eius plenitudo in vos ipsius membra redundaret. ¶ *Quia*, ὅτι. Αἰτιολογικῶς accipienda est hæc particula. Aperit enim huius renouationis scaturiginem, quia nimirũ iam apparuit il-
40 la salutaris omnibus hominibus gratia, Tit. 2.11. Itaque fœdè hunc locum deprauauit Castellio, sic interpretatus, *Videlicet tenebras præterire*, quasi ὅτι accipitur εἰδικῶς, ad ἀληθὲς ὅτι relatum. ¶ *Prætereunt*, παράγεται. i. παράγει. Sed *
illud vix apud idoneos Græcos scriptores inueneris, quod
45 tamen mox repetitur, vers. 17. Vulg. *transiuerunt*.

9 *Qui dicit*, &c. ὁ λέγων, &c. Nunc absolutâ præfatione de qua diximus versic. 7, ad secundam Tabulam descendit, id est, ad proximi charitatem: & simili ratione ab hoc effectu ad causam argumentatur. Coniuncta enim
50 hæc sunt, Deum nosse, siue In luce esse & habitare, & Fratrem diligere.

Ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

Ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.

Γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

Γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. Γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν.

Γράφω ὑμῖν, παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα. ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.

Μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ.

Ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.

Καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυ-

10 ‖Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est:

11 Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris incedit, & nescit quò eat, quia tenebræ oculos ipsius obcæcarunt.

12 Scribo vobis, filioli, quoniam remissa sunt vobis peccata propter nomen eius.

13 Scribo vobis, patres, quoniam nostis eum qui à principio est. Scribo vobis, adolescentes, quoniam Malum illum vicistis.

14 Scribo vobis, pueruli, quoniam nostis Patrem. Scripsi vobis, patres, quoniam nostis eum qui est à principio. Scripsi vobis, adolescentes, quia fortes estis, & verbum Dei habitat in vobis, & illum Malum vicistis.

15 Ne diligite mundum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.

16 Quoniam quicquid est in mundo, cupiditas carnis & libido oculorum, & fastus vitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.

17 Porrò mundus præterit, &

10 *Qui diligit fratrem suum in lumine manet, & scandalum in eo nõ est.* Infrà, 3. 14.

11 *Qui autem odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat, & nescit quò eat, quia tenebræ obcæcauerunt oculos eius.*

12 *Scribo vobis, filioli, quoniam remittuntur vobis peccata propter nomen eius.*

13 *Scribo vobis, patres, quoniam cognouistis eum qui ab initio est. Scribo vobis, adolescentes, quoniam vicistis Malignum.*

14 *Scripsi vobis, infantes, quoniam cognouistis Patrem. Scripsi vobis, adolescentes, quoniam fortes estis, & verbum Dei manet in vobis, & vicistis Malignum.*

15 *Nolite diligere mundum, neque ea quæ in mundo sunt. siquis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.*

16 *Quoniam omne quod est in mundo, concupiscentia carnis est, & concupiscientia oculorum, & superbia vitæ, quæ non est ex Patre, sed ex mũdo est.*

17 *Et mundus transit, &*

---

12 *Scribo vobis, filioli, γράφω ὑμῖν, τεκνία.* Meritò superiori de charitate tractationi subiicit ipsius basin, nostri nimirum cum Deo reconciliationem: ac primùm quidem in genere fideles omnes compellat filiorum nomine, tanquam spiritualis illorum Pater: deinde in tres ætatum classes multitudinem diuidit: quarum singulis tribuit quod illis maxime proprium est ac peculiare. Senibus enim scientia & cognitio rerum maximarum, ætatis vigentis hominibus vires conueniunt; inferiori demum ætati hoc quadrat vt eos agnoscant ac reuereantur à quibus tenera ipsorum ætas regitur. Sed has ætates spiritualiter intellige, pro cognitionis Christi mensura, & habita ipsius temporis ratione quo fuerint hi vel illi in Ecclesiam adsciti. Quod igitur inquit γράφω, ad præsentem epistolam est accommodandum, vt apparet ex vers. 26. acsi diceret, Hæc vobis scribo, filioli, quia estis ex eorum numero quos Deus sibi reconciliauit, & sic deinceps in iis quæ sequuntur. Τεκνίων autem appellatio blandior est quàm si τέκνα eos vocasset. qua ratione etiam mox παιδία maluit quàm παῖδας vocare eos qui sunt infrà adolescentiam. Sed in eo post alios nonnullos deceptus est Erasmus, quòd inter τεκνία & παιδία non distinxit: quum tamen illud ad totam Ecclesiam, cuius ipse sit veluti communis pater, istud verò ad infimæ ætatis fideles referatur. Rectè igitur Vetus interpres hæc distinxit. ¶ *Remissa sunt, ἀφέωνται.* Vulgata & Erasmus, *Remittuntur*: non satis rectè. est enim hoc in loco magna præteriti temporis energia. Vide Marc. cap. 2. vers. 5. ¶ *Propter nomen eius, διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.* Id est, propter eum, ex Hebræorum idiotismo. Christum autem nominans, cæteros omnes excludit, siue in cælo sint, siue in terra, vt Act. 4. 12.

14 *Scripsi vobis, patres, ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες.* Vide infrà vers. 21. Cæterùm videri quidem potest supernacanea ista repetitio, sed tamen duæ causæ faciunt vt minimè putem redundare. Vna, quod in omnibus nostris codicibus vetustis inuenitur, etiam apud Augustinum in huius epistolæ expositione, & apud Syrum interpretem: altera, quod causam non videam cur potius repetenda fuerint illa quæ adolescentibus conueniunt. Vetus tamen interpres non legit hoc membrum, nec habet Complutensis editio. Atenim quorsum hæc repeteret, dices? Adferam quod coniicio. Sicut Christi beneficium singulis ætatibus applicauit, ita nunc constituit iisdem proprias exhortationes adiicere. Quoniam igitur interiecta fuerat apostrophe ad pueros, id est, adolescentibus inferiores, redit ad id quod de senibus & adolescentibus dixerat, aliquid etiam adiiciens quod ad adolescẽtes attinet. Deinde subiicit exhortationem & adolescentibus & adolescentium patribus propriam, à vers. 15. vsque ad initium versiculi 18. Nam si diligenter consideremus quænam ista sit adhortatio, comperiemus illarum ætatum hominibus multo magis quàm infimæ ætati esse accommodatam: quanuis doctrinæ ipsius vsum non negem omnibus ætatibus non vtilem modò, sed etiam necessarium esse.

15 *Ne diligite, μὴ ἀγαπᾶτε.* Mundum considerat quatenus cum Dei voluntate non consentit, & eum amorem damnat qui nos à Deo abducit: alioquin dicitur Deus ipse suum mundum infinito quodam amore dilexisse, Iohan. 3. 16. id est, eos quos ex mundo elegit. ¶ *Charitas Patris, ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς.* Patrem intelligit cælestem κατ' ἐξοχὴν, addito articulo, vt in superiore versiculo: & charitas Patris dicitur qua diligitur Pater, vt diximus suprà versiculo 5. Quî enim potest Deum diligere qui Dei aduersarium amplectitur?

16 *Fastus vitæ, ἀλαζονεία τοῦ βίου.* Vel vana ostentatio, in qua sibi placent qui huius vitæ commodis abundant. Vide Rom. cap. 1. vers. 30. Cyprian. in libello, de habitu virg. citans hunc locum, omnino videtur pro τοῦ βίου legisse τοῦ αἰῶνος, vt & mox pro ἐκ τοῦ κόσμου, legisse τοῦ αἰῶνος. Vertit enim, *Et ambitio seculi, quæ non est à patre, sed à concupiscentia seculi*, id est, ἐκ τῆς ἐπιθυμίας τοῦ αἰῶνος: quæ scriptura mihi maximè arridet.

μία αὐτό· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

cupiditas ipsius: qui verò præstat voluntatem Dei, manet in æternum.

concupiscentia eius: qui autem facit voluntatem Dei, manet in æternum.

Παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν· ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν. 18

Pueruli, vltimum tempus adest: & sicut audiuistis antichristum venturum, etiam nunc antichristi multi cœperunt esse: vnde scimus vltimum tempus adesse.

Filioli, nouissima hora est: & sicut audiuistis quia antichristus venit, nunc antichristi multi facti sunt: vnde scimus quia nouissima hora est.

Ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν. 19

E nobis egressi sunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum: sed *egressi sunt ex nobis* vt patefieret non omnes esse ex nobis.

Ex nobis prodierunt, sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum: sed vt manifesti sint quoniam non sunt omnes ex nobis.

Καὶ ὑμεῖς χρῖσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα. 20

At vos vnctionem habetis à Sancto illo *projectam*, & nostis omnia.

Sed vos vnctionem habetis à Sancto, & nostis omnia.

Οὐκ ἔγραψα ὑμῖν ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτήν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς ἀληθείας οὐκ ἔστι. 21

Non scripsi vobis *idcirco* quòd veritatem ignoretis, sed quia eam nostis, & nullum mendacium esse ex veritate.

Non scripsi vobis quasi ignorantibus veritatem sed quasi scientibus eam: quoniam omne mendacium ex veritate non est.

---

17 *In æternum*, εἰς τὸν αἰῶνα. Cypr. eodem loco, addit, *Quomodo & Deus manet in æternum*, ὡσαύτως ὁ Θεὸς μένει εἰς αἰῶνα.

18 *Pueruli*, παιδία. Nunc pueros quoque seorsim compellat, sicut antea adolescentes & illorum patres fuerat exhortatus: vtiúrque diminutiuo nomine, (vt ante dixi) non quasi infantulos alloquatur, sed blandioris appellationis causa. Est autem rursus obseruandum quod diximus vers. 14. nempe quanuis omnibus omnium ætatum hominibus necessaria sit hæc omnis doctrina, tamen admonitionem istam iis potissimùm conuenire qui adhuc in catechismo instituuntur. Nam alios iam firmiore cognitione instructos, oportuit ista religionis rudimenta prorsus tenere. Rudimenta autem appello non quòd vulgarem aliquam & puerilem doctrinam contineant, quum hæc sint eiusmodi reipsa vt ipsa quoque cælorum altitudinem superent: sed quia hæc prima sunt religionis Christianę fundamenta. Qui enim Christi officium intelligas nisi prius quis sit Christus cognoueris? Itaque non sine pudore, etsi non primitiuæ, tamen præ nobis veteris Ecclesiæ, tam pertinaciter disputatum est de die Paschæ, & quibusdam aliis quæ Christianorum pueros pene vna cum lacte suggere oportuerat. Sed vicissim nunquam satis poterit commendari inuicta bonorum patrum pietas ac constantia, qui ne tantillum quidem cesserunt hæreticorum impudentiæ, iis in rebus quibus, vel minima ex parte labefactatis, necesse fuisset totum ædificium corruere. Quid igitur illis fiet quos hodie non pudet partim eosdem illos errores reuocare partim, etiam ista summa vt curiosa & inutilia reiicere? ¶ *Vltimum tempus adest*, ἐσχάτη ὥρα ἐστί. Quam bene hoc pueris præcipuè conuenit! Scimus enim huic ætati præ ceteris familiarem esse socordiam, quasi nondum maturuerint, & satis adhuc illis ad discendum temporis superfit. ¶ *Audiuistis*, ἠκούσατε. Non alloquitur prorsus rudes, sed qui iam Patrem cognouissent, vt dixit supra vers. 14. & repetet vers. 21. denique qui confirmatione potius egerent quàm doctrina. Erant enim tum in hoc ordine plerique etiam proculdubio iam adulti & firmioris iudicij homines: sed pudoris causa quasi sola παιδία compellauit. ¶ *Antichristum*, ἀντίχριστον. Id est, Christi aduersarium, quod latius patet quàm pseudochristi nomen: quia Christo aduersari potest qui tamen sese pro Christo non venditet, quod non animaduertit Syrus interpres hoc versiculo & infra 4.3.

19 *Nam si fuissent ex nobis*, εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Quomodo nectent hoc argumentum qui dicunt electos posse à fide prorsus excidere, siue qui negant electionem esse ἀνεπαμάλλακτον? Et hoc quidem membrum totum deest apud Syrum interpretem, sed contra Græcorum omnium & Latinorum codic. fidem. ¶ *Sed vt patefieret*, ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσι. Similem ellipsin ante coniunctionem ἵνα iam aliquoties obseruauimus, quam suppleui ex Syro interprete.

20 *At vos*, καὶ ὑμεῖς. Id est, ἀλλὰ ὑμεῖς. Ponitur enim καὶ pro aduersatiua coniunctione, vt Act. cap. 10. vers. 28. & alibi sæpe, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Vnctionem*, χρῖσμα. Id est, gratiam Spiritus sancti, translatione sumpta à consuetudine vnctionum quæ in Lege vsurpabantur. quod monere volui, ne quis ineptus impurum illum adipem pseudepiscoporum hoc loco significari putet. ¶ *A Sancto illo projectam*, ἀπὸ τοῦ ἁγίου. Id est, à Christo, qui sanctus peculiariter dicitur, vt Luc. cap. 1. vers. 35. imo vero peculiariter Sanctus sanctorum, id est, Sanctus sanctissimus, Dan. cap. 9. vers. 24. Sed & Deo Patri hoc tribui potest, qui nos vngat in Filio, & peculiariter etiam dicitur ab Hebræis קדוש [*Kadosch*:] vel etiam Spiritui sancto, qui sanctus proprie dicitur ab hoc effectu. Est enim Dei virtus essentialis, vt qui & ipse sit Patri ac Filio ὁμοούσιος & æqualis per omnia, qua nos Pater vngit in Filio. ¶ *Nostis omnia*, οἴδατε πάντα. Atqui cognoscimus omnes ex parte, 1. Corinth. cap. 13 vers. 9. Est igitur hyperbole, qua significat Apostolus se nihil afferre quod illi iam antea non intellexerint, quos ipse commonefaciat potius quam doceat, vt loquitur etiam ipse Dominus Ierem. cap. 31. vers. 34. & mox Iohannes ipse rursus, vers. 27. vel quod etiam simplicius est, omnia intelligit necessaria agnoscendis antichristis, & cauendis illorum insidiis. Syrus interpres legit πάντας, *omnes*, id est, vt interpretatur, כל אנש [*kol enasch*.] *quemuis hominem*, quod non male conuenit, quum hic de discernendis hypocritis agatur: quod donum eximium est in Ecclesia Dei, nec reticetur ab Apostolo 1. Corinth. cap. 12. vers. 10. Mihi tamen magis placet recepta Græcorum & Latinorum codicum scriptura.

21 *Scripsi*, ἔγραψα. Loquitur de hac ipsa epistola, imò de hoc ipso quod scribit: sed vtitur præterito tempore quòd rationem habeat eius temporis quo epistola perlegetur: quem morem etiam Latini seruant, vt si dicas, Has literas ad te dedi, vel, ad te scribere non dubitaui, minimè id quidem quòd te existimarem mea cohortatione indigere, sed vt meam in te beneuolentiam agnosceres. Sic inquit etiam Iohannes, Non scripsi vobis idcirco quòd veritatem ignoretis sed contrà, ideo scripsi quòd eam noueritis, & ita quidem vt à mendacio noueritis distinguere. Sed quorsum hoc? Nempe vt commemoratione præclaræ huius opinionis quam de ipsis conceperat, non modò ad perseuerandum in iis quæ didicerant, sed etiam ad proficiendum, ipsorum animos accendat. Est autem operæpretium considerare etiam atque etiam quousque sese fidelis Apostolus Domini demittat, & quam paternè infimis etiam docendis sese accommodet. Hoc tamen certum est, ad totam Ecclesiam pertinere hanc doctrinam, quæ vel præcipua erat: sed non temere est quod quasi infimos compellans, hæc omnia commemoratione ne se putent vlla suspicione grauari: deinde vt illos pudeat, ea ignorare, vel de iis dubitare quæ infimis etiam ipsis abundè nota esse oporteat.

22 Qui

Τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ὁ Χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνούμενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

22 Quis est mendax, nisi qui negat Iesum esse Christum illum? hic est antichristus, Qui negat Patrem, & Filium.

Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus? Hic est antichristus, qui negat Patrem & Filium.

Πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱόν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει· ὁ ὁμολογῶν τὸν υἱόν, καὶ τὸν πατέρα ἔχει.

23 Quisquis negat Filium, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, etiam Patrem habet.

Omnis qui negat Filiũ, nec Patrem habet: qui confitetur Filium, & Patrem habet.

Ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέτω· ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.

24 Quod igitur audiuistis à principio, in vobis maneat: si in vobis manserit quod audiuistis à principio, vos quoque in Filio & Patre manebitis.

Vos quod audistis ab initio, in vobis permaneat: si in vobis permanserit quod audistis ab initio, & vos in Filio & Patre manebitis.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία ἣν αὐτὸς ἐπηγγείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.

25 Hæc autem illa est promissio quam ipse pollicitus est nobis, *nempe* vita illa æterna.

Et hæc est repromissio quam ipse pollicitus est nobis, vitam æternam.

Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς.

26 Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.

Hæc scripsi vobis de iis qui seducunt vos.

Καὶ ὑμεῖς τὸ χρῖσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν ὑμῖν μένει· καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρῖσμα διδάσκει ὑμᾶς περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος· καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μένετε ἐν αὐτῷ.

27 Sed vnctio qam vos accepistis ab eo, manet in vobis: nec necesse habetis vt quisquam doceat vos: verùm sicut eadem vnctio docet vos de omnibus, *quæ* & verax est, & non mendax: & sicut docuit vos, manebitis in eo.

Et vos vnctionem quam accepistis ab eo, maneat in vobis: & non necesse habetis vt aliquis doceat vos: sed sicut vnctio eius docet vos de omnibus, & verum est, & non est mendacium: & sicut docuit vos, manete in eo.

Καὶ νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ· ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

28 Nunc igitur, filioli, manete in eo: vt quum patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipsius aduentu.

Et nunc filioli, manete in eo: vt quum apparuerit, habeamus fiduciam, & non confundamur ab eo in aduentu eius.

---

22 *Qui negat esse*, ὁ ἀρνούμενος ὅτι οὐκ ἔστιν. Id est, qui negando ait Iesum non esse Christum illum. Est enim duplex in Græcis negatio. ¶ *Christum illum*, ὁ Χριστός; Id est, verum illum Messiam. Negat autem Iesum esse Messiam qui vel alteram illi naturam vel penitus vel aliqua ex parte adimit, vel naturas confundit aut separat, qui Filij hypostasin non distinguit, qui in eo vno per vnicam eius oblationem semel factam non confidit sese à Deo Patre gratis per fidem iustificatum, ac proinde corpore & animo tandem glorificandum.

23 *Quisquis*, &c. πᾶς, &c. Falluntur ergo, & alios etiam fallunt, qui Turcas aliósve infideles tradunt eundem illum Deum adorare quem adoramus. ¶ *Nec Patrem*, &c. οὐδὲ τὸν πατέρα, &c. Id est, nec Patrem esse credit, argumento à relatis sumpto. Syrus proinde legit πιστεύει, *credit*. ¶ *Qui confitetur*, ὁ ὁμολογῶν. Restitui in Græcis hoc membrum ex quatuor manuscr. codicum, veteris Latini, & Syri interpretis auctoritate. sic etiam assueto Iohanne istis oppositionibus contrariorum vti quam sæpissimé.

24 *Audiuistis*, ἠκούσατε. Iterum Audiendi verbum conuenit discipulis, sed qui multum iam promouerint. Ideo addit ἀπ' ἀρχῆς, à principio, id est, ex quo institui cœpistis in primis Christianæ religionis rudimentis. Notanda autem etiam est traiectio pronominis ὑμεῖς.

25 [*Nempe*] *vita illa æterna*, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Repetitio articuli magnum addit pondus orationi, ideóque omitti non debuit. Positum est autem antecedens in relatiuo casu, Hebræorum more: de quo alibi diximus.

26 *Hæc scripsi*, ταῦτα ἔγραψα. Nequis miretur tam solicitè hoc inculcari ab Apostolo, & quidem infimos alloquente, obseruet quod antè dixi, totam Ecclesiam in infimorum persona compellari.

27 *Vnctio*, τὸ χρῖσμα. Id est, Spiritus quem à Christo accepistis, quíque vos in omnem veritatem induxit. Et notanda est rursus altera eiusdem pronominis traiectio valde dura, quam Vetus interpres neglexit. ¶ *Nec necesse habetis*, καὶ οὐ χρείαν ἔχετε. Ego, inquit, spero vos ita in his rebus esse feliciter ac sanctè institutos vt doctore non egeatis. Quid igitur? (dicet aliquis) cur tu illos doces? Respondeo, vel summos doctores posse ac debere etiam quotidie aliquid in Domini schola discere, quum omnes ex parte cognoscamus, nedum vt ij, quos Apostolus alloquitur, nullo præceptore indigerent. Deinde hoc esse dextrè accipiendum, hactenus videlicet vt significentur harum rerum minimè rudes esse quas illis non tanquam ignotas proponat, sed tanquam cognitas inculcet. Præterea causam etiam aliam fuisse arbitror cur hoc adderet Apostolus, nempe vt ostenderet sese minimè proponere diuersam doctrinam ab ea quam ex suis doctoribus iam antea non audissent modò, sed etiam didicissent. Ita enim fit vt & doctrinam suam & illorum diligentiam laudet, quò magis ac magis confirmentur. ¶ *Eadem vnctio*, τὸ αὐτὸ χρῖσμα. Non potuit luculentiore testimonio pastores & doctores ornare à quibus isti instituti fuerant, & quotidie adhuc instituebantur, quàm quum ipsos diceret ab ipso Spiritu sancto doceri, & iam antea esse doctos: idque nihilominus ita facit artificiosè, vt simul & doctrinam ipsam vt cælestem, & doctorum diligentiam, pietatem, fidem, auditorum denique alacritatem sine vlla adulationis suspicione, non minus verè quàm magnificè prædicet. ¶ *Et non mendax*, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος. Eiusmodi repetitiones à contrariis sumptas sæpe iam admonuimus Iohanni præcipuè esse familiares. Non contentus igitur dixisse vnctionem illam veracem esse, addit mendacem non esse. Nam ψεῦδος pro ψευδὲς ponitur: cuius enallages exempla passim annotauimus, vt 2. Corinth. 3. 9. & 7. 14. Sed & Homerus Iliad. β, hoc ipsum nomen similiter prorsus vsurpauit in his versiculis, πρὶν Ἄρηος δ' εἶναι, πρὶν καὶ Διὸς ἀγχόχειο Τρώμασι εἶπε ψεῦδος ὑποσχέσις, οὐδὲ καὶ οὐκί. Non satis rectè igitur conuertit Vetus interpres, *Et non est mendacium*: quem tamen sequutus est Erasmus. ¶ *Manebitis*, μένετε. Vulgata & Erasmus, *Manete*. vt & Syrus interpres. Sæpe enim apud Hæbræos futura indicatiui pro imperandi modo vsurpantur. Sed mihi quidem hîc videtur omnino seruanda futuri propria significatio, vt sit optimè sperãtis, & ista prorsus cohæreant cum eo quod dixerat, ipsos nullo iam in his rebus alio doctore indigere. ¶ *In eo*, ἐν αὐτῷ. In eo videlicet Christo, siue in Filio. de eo enim agitur. Et vnctionem distinxit ab eo à quo illam acceperant: in quo etiamvult vt per eandem vnctionem maneant. Erasmus, *In ea scilicet vnctione.*

28 *Nunc igitur, filioli*, καὶ νῦν, τεκνία. Iam manifestè vide-

mus ad vniuersalem illam exhortationem regredi Apostolum. Itaque καὶ pro οὖν iterum ponitur, vt supra, 1.5. Et τεκνίων, id est, filiorum appellatio toti Ecclesiæ communis est, vt supra exposuimus, vers. 12. ¶ *Coram eo*, ἀπ' αὐτοῦ. Id est, מפניו [*mippenaw*] à faciebus eius. Sic loquuntur Hebræi apud quos pudefieri non ab aliquo sed ex aliquo dicitur qui pudoris occasionem ex conspectu alicuius arripiat, quem sustinere non possit. Distinguenda sunt igitur ἀπ' αὐτοῦ & ὑπ' αὐτοῦ. Pudor enim hic a nobis, non à Deo manat. Vetus tamen interpres vt & Syrus, legerunt ὑπ' αὐτοῦ, ab eo, id est, ne nos æternæ infamiæ damnet. Nam quod addidit Erasmus sensum esse posse, *Vt illum non pudeat nostri*, valde est absurdum, nisi potius ipse valde fallor.

Ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.	29 Si scitis eum iustum esse, nostis, quicunque exercet iustitiam, ex ipso natum esse.	29 *Si scitis quoniam iustus est, scitote quoniam & omnis qui facit iustitiam, ex ipso natus est.*
Κεφάλαιον γ.	CAP. III.	CAP. III.
Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατήρ, ἵνα τέκνα Θεοῦ κληθῶμεν· διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν.	1 Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, *nempe* vt filij Dei vocemur: propterea mundus non nouit nos quia non nouit eum.	1 *Videte qualem charitatem dedit nobis Pater, vt filij Dei nominemur & simus: propter hoc mundus non nouit nos quia non nouit eum.*
Ἀγαπητοί, νῦν τέκνα Θεοῦ ἐσμεν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα. οἴδαμεν δὲ ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι.	2 Charissimi, nunc filij Dei sumus, sed nondum patefactum estquod erimus: scimus autem fore vt quum *ipse* patefactus fuerit, similes ei simus: quoniam videbimus eum sicuti est.	2 *Charissimi, nunc filij Dei sumus, & nondum apparuit quid erimus: scimus quoniam quum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est.*
Καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτόν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.	3 Et quisquis habet hanc spem in eo *sitam* purificat se, sicut & ille purus est.	3 *Et omnis qui habet hãc spem in eo, sanctificat se, sicut & ille sanctus est.*
Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.	4 Quisquis dat operam peccato etiam Legem transgreditur: nam peccatum est Legis transgressio.	4 *Omnis qui facit peccatum, & iniquitatem facit: & peccatum est iniquitas.*

29 *Nostis*, γινώσκετε. Vulgata & Erasmus, *Scitote*: quod non admodum quadrat. Vbique enim solet Apostolus ita temperare doctrinam quasi non doceat imperitos. Tantum igitur ostendit quæ sint connexa, nempe Patris & Filiorum indoles sine mores. Ergo quos Deus iustus veluti genuit filio suo insitos, necesse etiam est vt iusti sint. Inde ingreditur descriptionem eius similitudinis quæ est inter caput & membra.

IN CAPVT III.

1 *Qualem charitatem*, ποταπὴν ἀγάπην. Id est, cuius charitatis munus. Malui autem hoc exprimere ad verbum quàm quicquam immutare: quòd nescio quomodo videatur illud magis expressum, quasi charitatẽ ipsam, eámque summam nobis largitus sit Dominus. Cæterùm de capitis ac membrorum conuenientia dicturus Apostolus, contrario prorsus ordine quàm antea, id est, non ab effectis ad causam ascensurus, sed à causa descensurus ad effecta, meritò ab ipso fõte auspicatur, nempe à Dei charitate, quam solet Paulus εὐδοκίαν vocare. Scopus autem huius charitatis est, vt filij Dei simus in Christo. Hinc demum descendit Apostolus ad filiorum Dei qualitates considerãdas, vt germanos filios à spuriis distinguamus. Sed in primis, nequis hanc dignitatem carnis iudicio metiatur, duo voluit præfari: vnum, eiusmodi esse hanc prerogatiuam vt tamen à mundo cognosci non possit. quomodo enim nostram cum Deo conuenientiam cognosceret qui Deum ipsum non nouit? Alterum, nondum etiam in nobis patefactam esse illius dignitatis gloriam, quanuis iam simus filij Dei, sed in eius aduentum differri, quo nos ille redimet in quo filij Dei sumus. Sed, inquit, certa est ista expectatio. His verò prepositis, tum demum incipit quæ sit illa nostri cum Christo conuenientia explicare: in eo videlicet quòd puri sumus, sicut & ille purus est. ¶ *Vocemur*, κληθῶμεν. Id est simus, & ita quidem vt tales nos esse constet. neque apud Hebræos duntaxat ita accipitur verbum קרא [*kara*,] sed & apud Græcos verbum καλεῖσθαι. Homerus Iliad. θ, —καὶ οὔνεκα σὴν παρὰ κοίτην Κίκλησκον, Vbi Eustathius, diligentissimus interpres, Τὸ κίκλησκον, inquit, οὐ ἐνδιασμὸν δηλοῖ, ἀλλ' ἀντὶ τοῦ εἰμὶ κλῖσις, ἵνα λέγῃ ὡς οὐ φοιτῶμεν εἶναι σή, ἀλλ' ὑπὸ πάντων, οὕτω καλοῦμαι. Vulgata, *Nominemur & simus*: non ineptè profectò, si sensum spectes. ¶ *Propterea*, διὰ τοῦτο. Anticipatio. Si filij Dei sumus, quî fieri potest vt mundus nos non agnoscat? Quia illum non nouit, vt Iohan. 14.17.

2 *Sed nondum*, καὶ οὔπω. Καὶ pro ἀλλὰ, vt suprà, 2.20. & 27. Est autem in his verbis altera anticipatio. Imò cur nos persequitur mundus? nondum tempus nostræ beatitatis aduenit. ¶ *Quum [ipse] patefactus fuerit*, ἐὰν φανερωθῇ. Ἐὰν pro ἐπειδὰν ponitur, vt ὅπως ἂν, Act. 3. 20. sicut εἰ sæpe pro ἐπειδὴ, id est, Si pro Quia. Deinde supplendum est relatiuum αὐτος, *ipse*, videlicet Christus: vt ex eo apparet quod statim subiicitur, & ex Coloss. 3.3: sicut recte omnino annotauit doctissimus interpres. Similis atque adeo multo durior est ellipsis Psalm. 87.1. ¶ *Similes*, ὅμοιοι. Similes intellige non pares, vt describitur 1. Corinth. 15.51. & 43. & Philippens. 3.21. Nam inter caput & membra semper erit discrimen: atque vtinam hîc potius studeamus viam tenere qua ad gloriam illam peruenitur, quàm curiosè de eo inuestigemus quod omnem captum nostrum, qualis quidem nunc est, exuperat. ¶ *Sicuti est*, καθὼς ἐστι. Nunc igitur etiam illum videmus, sed per ænigma, in fide & spe: qua de re 1. Corinth. 13.12.

3 *Sicut*, καθὼς. Similitudinem iterum significat, non autem paritatem. Quis enim ita purus est vt Deus, in cuius conspectu ipsi etiam Angeli sordent si cum ipso comparentur? Iob. 4.18. Ideo non dicit ἥγνισεν, *purificauit*, sed ἁγνίζει, *purificat*: vt puritatis studium, non autem perfectam aliquam puritatis ἕξιν significari intelligamus: ad quam tamen totis viribus contendere nos oportet, tum demum metam adepturos quum Deus erit omnia in omnibus. Neque ex hoc actiuo verbo statuendum est purificationis facultatem aliquatenus saltem esse nobis a natura insitam, quum tota sit à gratia nos à peccati seruitute asserente, & creante in nobis Velle & Facere.

4 *Quisquis dat operam peccato*, πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Dare operam peccato & Purificare se, opponuntur. Itaque ποιεῖν ἁμαρτίαν differt hoc loco ab ἁμαρτάνειν simpliciter accepto. sed de eo demum dicitur qui sanctitati nõ studet, id est in quo regnat peccatum. idque ita esse non modo liquet ex antithesi, sed etiam ex eo quod suprà cõmemorauit, 1.8. & 2.1. ex tota denique Scriptura & rei experientia perpetua. Itaque non homines, sed monstra hominũ sunt Pelagiani, Cathari, Cælestiani, Donatistæ, Anabaptistæ, Libertini, qui ex hoc loco perfectionẽ illam somniãt à qua absunt ipsi omnium hominũ longissimé. Quorsum autem hoc? an vt studium sanctimoniæ damnemus? an vt homines doceamus quotidie non progredi? Minimè profectò, quum perpetuum sanctificationis progressum doceamus certum

certum ac perpetuum esse fidei effectum. Quorsum ergo? Nempe ne Satan nobis hanc consolationem nostram eripiat. Nam si tum demum nos in Christo esse colligemus quum non amplius indigebimus illa præcatione, ET REMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, quis non videt, quis non sentit, quis non millies quotidie experitur, frustra nobis hanc consolationem proponi? ¶ *Etiam Legem transgreditur, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ.* Id est, παρανομεῖ, vt vno verbo dicunt Græci, vnde παρανομία quod hic dicitur ἀνομία Vulgata & Erasmus *Et iniquitatem facit*: vterque nimium obscurè. Definit autem Apostolus peccatum esse ἀνομίαν, id est, Legis transgressionem: ex qua demum definitione intelligitur quàm sit alienũ à filiis Dei, Pecatores esse, & longè aliud esse peccatum quam soleat mundus iudicare. ¶ *Nam, καὶ.* Καὶ pro δὲ, ex Hebræorum idiotismo. ¶ *Peccatum est transgressio legis,* ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία. Vtrinque appositus articulus declarat veram esse definitionem hanc in qua verè definitum & definitio reciprocantur. Est autem verè pretiosa hæc definitio, constans vno verbo, sed quod habet vim duorum, vtpote quod constet ex particula priuante & vocabulo νόμος. Est namque ἀνομία priuatio legis, id est, conformitatis nostratum tum animi tum corporis actionum cum lege diuina.

Καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι.	5	Et scitis illum patefactum esse ‖ vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non esse.	5	*Et scitis quia ille apparuit vt peccata nostra tolleret, & peccatum in eo non est.*	Esa. 53. & 9. 11. 1. pet. 2. 22. 24.
Πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει· πᾶς ὁ ἁμαρτάνων, οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν.	6	Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis peccat, non vidit eum, neque nouit eum.	6	*Omnis qui in eo manet, non peccat: & omnis qui peccat, non vidit eum, nec cognouit eum.*	
Τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς· ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν.	7	Filioli, nemo vos seducat: qui exercet iustitiam, iustus est, sicut ille iustus est.	7	*Filioli, nemo vos seducat: qui facit iustitiam, iustus est, sicut & ille iustus est.*	
Ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν· ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου.	8	‖ Qui dat operam peccato, ex diabolo est: quoniam à principio diabolus peccat. Ad hoc patefactus est Filius Dei vt dissoluat opera diaboli.	8	*Qui facit peccatum, ex diabolo est: quoniam ab initio diabolus peccat. In hoc apparuit Filius Dei vt dissoluat opera Diaboli.*	Ioh. 8. 44.
Πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ· ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει· καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται.	9	Quisquis natus est ex Deo, peccato non dat operam: quoniam semen ipsius in eo manet: nec potest peccare, eo quòd ex Deo natus est.	9	*Omnis qui natus est ex Deo, peccatum non facit: quoniam semen ipsius in eo manet: & non potest peccare, quoniam ex Deo natus est.*	
Ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.	10	Per hoc manifesti sunt filij Dei & filij diaboli. quisquis non dat operam iustitiæ, non est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.	10	*In hoc manifesti sunt filij Dei & filij Diaboli. omnis qui non facit iustitiam, non est ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.*	
Ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.	11	‖ Quoniam hæc est denuntiatio quam audiuistis à principio, vt diligamus alij alios.	11	*Quoniam hæc est annuntiatio quam audistis ab initio, vt diligamus alterutrum.*	Ioh. 13. 34. & 15. 12.
Οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια.	12	Non sicut ‖ Cain, *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum. Cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erant, fratris autem eius iusta.	12	*Non sicut Cain, qui ex Maligno erat, & occidit fratrem suum. Et propter quid occidit eum? quoniam opera eius maligna erant, fratris autem eius iusta.*	Gen. 4. 8.

---

5 *Et scitis, καὶ οἴδατε.* Reuocat filios ad archetypon illius ex quo sunt regeniti, siue in quo sunt adoptati.

6 *Non peccat, οὐχ ἁμαρτάνει.* Conclusio ex contrarij collatione (vti facere solet) amplificata. Quid sit autem hoc loco Non peccare, diximus vers. 4. nempe Purificare se, siue, Peccato repugnando, puritati studere.

7 *Qui exercet, &c. ὁ ποιῶν, &c.* Nulla est ταυτολογία, sed definit quid sit Non peccare, nempe Non modò abstinere à peccato, sed etiam Exercere iustitiam, vt Psalm. 34. 15. definitur. ¶ *Sicut, καθὼς.* Similitudinem rursus & conuenientiam quandam intellige, quæ συμμόρφωσις à Paulo dicitur, non autem paritatem, vt & suprà vers. 2.

8 *Qui dat operam peccato, ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν.* Vide suprà vers. 4. Aperit autem fontem collationum quæ sequuntur, Christi & Diaboli, filiorum Dei & filiorum Satanæ: ex quo dissidio oritur mundi odium perpetuum aduersus Dei filios. ¶ *Ex diabolo est, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν.* Id est, Diabolum refert vt filius patrem, & eius spiritu regitur: non autem quasi ex traduce diaboli gignantur qui ipsius filij dicantur, vt somniarunt Manichæi: aut quòd ipsam animæ essentiam corrumpat, vt pestis illa Germaniæ Flaccius Illyricus superioribus annis docuit. ¶ *A principio, ἀπ' ἀρχῆς.* Id est, inde à conditi mundi initio, vt in Adamo declarauit. Vide Ioh. 8. 44. ¶ *Peccat, ἁμαρτάνει.* Non dicit *Peccauit*, sed *Peccat*. Nam in eo assiduè perseuerat, sicut & ipsius filij. Huic opponitur qui non modò non peccat, sed etiam venit vt peccata dissolueret.

9 *Semen ipsius, σπέρμα αὐτοῦ.* Sic vocatur Spiritus sanctus ab effectu, quòd eius virtute, tanquam ex semine quodam, noui homines efficiamur: id est, corruptæ nostræ qualitates instaurentur per Christum, cui per fidem sumus coniuncti, vt peccato mortui viuamus Deo. Itaque hîc quoque mirè se ridiculos præbent illi fanatici qui diuinæ essentiæ traducem imaginantur. Quid sit autem Peccare, diximus suprà versu 4. ¶ *Nec potest peccare, καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν.* Ergo sanctificatio & iustificatio imputata, necessariò & indiuiduo nexu cohærent, quantacunque interruptio intercedat.

10 *Et qui non diligit, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν.* Nunc quoque, vt antea in superiore tractatione, quũ ab effectis ad causam argumentaretur, 2. 9. à prima Tabula ad secundã descẽdit.

11 *A principio, ἀπ' ἀρχῆς.* Vide suprà, 2. 7.

12 *Non sicut Cain, οὐ καθὼς Κάϊν.* Ellipticum dicẽdi genus è medio petitum: ac si diceret, Non igitur nos geramus sicuti se gessit Cain erga fratrẽ Abelem. Est autẽ hoc exemplum & antiquissimum & aptissimum, in quo contemplemur tum filiorum Dei, tum filiorum diaboli naturam: quæ nos maneat conditio in hoc mundo, & quis demum sit vtrorumque futurus exitus. Subaudimus autem אשר [*ascher*,] ex Hebræorum more.

Μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

13 Ne miramini, fratres mei, si odit vos mundus.

13 *Nolite mirari, fratres, si odit vos mundus.*

Ἡμεῖς οἴδαμεν ὅτι μετεβεβήκαμεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς. ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.

14 Nos scimus nos translatos esse ex morte ad vitam, quia diligimus fratres. Qui non diligit fratrem, manet in morte.

14 *Nos scimus quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. qui non diligit fratrem, manet in morte.*

Sup. 2.9. Ieuit. 19. 17. Πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἀνθρωποκτόνος ἐστί· καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν αὐτῷ μένουσαν.

15 Quisquis odit fratrẽ suum, homicida est, & nostis nullum homicidam habere vitam æternam in se manentem.

15 *Omnis qui odit fratrem suum, homicida est: & scimus quoniam omnis homicida non habet vitam æternam in semetipso manentem.*

Ioh. 15.13. ephes. 5.2. Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ, ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἔθηκε· καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς θεῖναι.

16 Per hoc nouimus charitatem Dei, quòd ille animam suam pro nobis posuit: nos igitur debemus pro fratribus animas ponere.

16 *In hoc cognouimus charitatem Dei, quoniam ille animam suam pro nobis posuit: & nos debemus pro fratribus animas ponere.*

Luc. 3 11. Ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τοῦ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ, πῶς ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ;

17 Qui verò habuerit mundanas facultates, & viderit fratrem suum egẽtem, & clauserit viscera sua coram eo, quomodo charitas Dei manet in eo?

17 *Qui habuerit substantiam mundi, & viderit fratrem suum necesse habere, & clauserit viscera sua ab eo, quomodo charitas Dei manet in eo?*

Τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.

18 Filioli mei, ne diligamus verbo neque lingua *solùm*, sed opere & veritate.

18 *Filioli mei, non diligamus verbo, neque lingua, sed opere & veritate.*

Καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐκ τῆς ἀληθείας ἐσμὲν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.

19 Et per hoc cognoscimus nos ex veritate esse, & coram ipso secura reddemus corda nostra.

19 *In hoc cognoscimus quoniam ex veritate sumus, & in conspectu eius suadebimus corda nostra.*

Ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ Θεὸς τῆς καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα.

20 Nam si nos condemnet cor nostrum, nempe potentior est Deus cor de nostro, & nouit omnia.

20 *Quoniam si reprehenderit nos cor nostrum, maior est Deus corde nostro, & nouit omnia.*

Ἀγαπητοὶ, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν Θεόν.

21 Charissimi, si cor nostrum nos non condemnet, fiduciam habemus apud Deum.

21 *Charissimi, si cor nostrum non reprehenderit nos, fiduciam habemus ad Deum.*

Mat. 21.22. ioh 5.7. 16.23. infrà, 3.24. Καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παρ' αὐτοῦ, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτοῦ ποιοῦμεν.

22 Et quicquid petierimus, accipimus ab eo, quoniam præcepta eius custodimus, & ea quæ ipsi placent facimus.

22 *Et quicquid petierimus accipiemus ab eo, quoniam mandata eius custodimus, & ea quæ sunt placita coram eo facimus.*

---

14 *Scimus, οἴδαμεν.* Hæc verò consolatio nostra est certissima, cuius præsidio in quibusuis calamitatibus tantùm abest vt despondeamus animum, vt contrà etiam exultemus. Sinamus mundum opinari nos esse miseros: nos verò discamus ex eo ipso nos non modò nõ miseros, sed etiam immortali beatitate donatos, ex quo illi nos calamitosos esse iudicant. Deinde obseruemus, Apostolum hoc non dicere, nos per id quòd fratres diligimus, translatos esse ex morte ad vitam, (est enim vita æterna donum Dei per Christum,) sed nos ex eo quòd fratres diligamus, scire nos esse ex morte translatos ad vitam. Prius enim viuere nos oportet quam vitæ fructus edamus ex quibus demum vita nostra tum à nobis tum ab aliis perspiciatur. Charitas igitur *τεκμήριον* est vitæ, non causa.

16 *Per hoc nouimus, ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν.* Nunc veræ charitatis descriptionem aggreditur ab effectis, id est ex officiis quæ ab ea ducuntur: ac primùm quidem omnium, absolutissimum eius exemplar nobis in Christo proponit, vt in primis statuatur qualiter intus affectos esse nos oporteat: deinde ab animo ad manus descendet. ¶ *Charitatem Dei, τὴν ἀγάπην τοῦ Θεοῦ.* Sic Paulus Rom. 5.8. & sic habet Complutensis editio. Syrus autem interpres legit multo etiam apertius, *τὴν ἀγάπην αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς*, id est, *eis ἡμᾶς*, *Charitatem eius erga nos*, vt infrà, 4.9.

17 *Mundanas facultates, τὸν βίον τοῦ κόσμου.* Hebraicè מחית עולם הזה [*michiath holam hazzeh,*] id est, vnde hæc vita sustentatur. Vulgata & Erasmus, *Substantiam mundi*, nimium profectò obscurè. Nos in vernaculo sermone dicimus, *Des biens de ce monde.* ¶ *Et clauserit viscera sua coram eo, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ ἀπ' αὐτοῦ.* Id est, non aperuerit illi veluti suum pectus, nec prompto animo illi succurrerit. Huic formulæ dicendi videtur affinis illa Terentiana, *Nuncubi meam benignitatem sensisti in te claudier?*

18 *Neque lingua [solùm,] μηδὲ γλώσσῃ.* Sub. *μόνον*, quod nos expressimus. Vide Rom. 2.28.

19 *Ex veritate, ἐκ τῆς ἀληθείας.* Id est, verè Dei filij. Loquitur autem de signo siue testimonio, non de causa adoptionis nostræ. ¶ *Secura reddimus, πείσομεν.* Vulgata, *Suadebimus corda nostra.* Eras. *Suadebimus cordibus nostris.* Neuter intellexit quid sibi velit Apostolus. Nec enim de suasione, sed de persuasione animi loquitur, id est, de *πληροφορία* illa quæ facit vt nos filios Dei esse in Christo gratis per fidem apprehenso, certò statuamus: vt *πίστις* illud planè sit quod Hebræi declarant verbo הבטיח [*hibtiach.*] Itaque quàm optimè Syrus interpr. *πείσομεν* vertit מפיסינן [*meph.senan*] *tranquillam reddimus.* Neque verò charitas fidem illam gignit: sed contrà ex fide gignitur, per quã tamen illa magis ac magis confirmatur, propterea quòd ex effectis causam colligimus. Vide 2. Pet. cap. 1. vers. 10. & infrà, c. 4. vers. 17.

20 *Nempe, ὅτι.* Id est, *διλονοτι* Heb. כי [*chi*] Sic enim explico quod aiunt Græci Grammatici *ὅτι* esse interdum affirmationis particulam. Vulgata verò hanc particulam non legit, vt qui non soleat ne tum quidem illam præterire quum manifestè redundat. Syrus vertit במא [*Bemah.*] quanto magis, vt omnino videatur legisse, *ἔτι* etiam maior &c. sicut legendum coniicit Stephanũs noster, & per interrogationem expressisse quod indefinitè legitur in Græcis. ¶ *Potentior, μείζων.* *Μέγας*, (id est, magnum) vocat qui ab Hebr. רב [*rab*] dicitur. est enim hic sensus, Si nos coarguat mala conscientia, multo magis valere ad nos condemnandos Dei iudicium, qui melius etiam corda nostra norit quàm nos ipsi.

23 *Nomini,*

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ἡμῖν.

23 ‖Hoc est igitur eius mandatum vt, credamus ᵃ nomini Filij eius Iesu Christi, & diligamus alij alios, sicut mandauit nobis.

23 *Et hoc est mandatum eius, vt credamus in nomine Filij eius Iesu Christi: & diligamus alterutrum, sicut dedit mandatum nobis.* Ioh. 6.29. & 17.3.

Καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ· καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι μένει ἐν ἡμῖν, ἐκ τοῦ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

24 Nam qui obseruat eius mandata, in eo ᵃ habitat, & ipse in eo: & per hoc nouimus eum habitare in nobis, *nempe* ᵃ ex Spiritu quem nobis dedit.

24 *Et qui seruat mandata eius in illo manet, & ipse in eo: & in hoc scimus quoniam manet in nobis, de Spiritu quem dedit nobis.* Ioh 13.24. & 15.12.

Κεφάλαιον δ.

Ἀγαπητοί, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα εἰ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.

Ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ. πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι.

Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ Θεοῦ οὐκ ἔστι· καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἐστὶν ἤδη.

Ὑμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς· ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

Αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

Ἡμεῖς ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμέν· ὁ γινώσκων τὸν Θεὸν, ἀκούει ἡμῶν· ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν· ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

CAP. IIII.

DIlecti, ne cuiuis ᵃ spiritui credite, sed probate spiritus an ex Deo sint: nam multi pseudoprophetæ venerunt in mundum.

2 Ex hoc cognoscite Dei Spiritum: ᵃ quicunque spiritus profitetur ᵃ Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo est.

3 At ᵃ quicunque spiritus non profitetur Iesum Christum in carnem venisse, ex Deo non est. sed hic est ille *spiritus* Antichristi, quem audistis venturum fuisse, & *qui* iam nunc in mundo est.

4 Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam potentior est qui est in vobis quàm qui in mundo est.

5 Ipsi è mundo sunt, ideo ᵃ mundana loquuntur, & mundus eos audit.

6 ‖Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. ex hoc cognoscimus ᵃ spiritum veritatis & spiritum erroris.

CAP. IIII.

CHarissimi, nolite omni spiritui credere sed probate spiritus, si ex Deo sint: quoniam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.

2 *In hoc cognoscitur Spiritus Dei: omnis spiritus qui confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo est.*

3 *Et omnis spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est: & hic est antichristus, de quo audiuistis quoniam venit, & nunc iam in mundo est.*

4 *Vos ex Deo estis, filioli, & vicistis eos: quoniam maior est qui in vobis est quàm qui in mundo.*

5 *Ipsi de mundo sunt, ideo de mundo loquuntur, & mundus eos audit.*

6 *Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. in hoc cognoscimus spiritum veritatis & spiritum erroris.* Ioh. 8.47.

---

23 *Nomini*, ὀνόματι. Nomen ad prædicationem Verbi respicit. Nam fides ex Verbi auditu, Rom. 10.8. & 17.

24 *Nam qui obseruat*, καὶ ὁ τηρῶν. Iterum καὶ pro ὅτι, vt apud Hebræos ו pro כי [*chi.*] ¶ *Habitat*, μένει. Vide suprà, 2.6. Syrus legit σώζεται, καὶ αὐτὸς μένει, ἐν αὐτῷ, *seruatur, & ipse manet in ipso.* ¶ *Ex spiritu*, ἐκ τοῦ πνεύματος. Spiritum sanctificationis intelligit, id est, quo regenerati viuimus Deo.

IN CAPVT IIII.

1 *Spiritui*, πνεύματι. Spiritum accipio μετωνυμικῶς cum doctissimo interprete, pro eo qui Spiritus dono se præditum dicat ad obeundum Prophetæ munus. Redit autem Apostolus ad id quod attigerat de pseudoprophetis, secundo capite.

2 *Quicunque profitetur*, &c. ὃ ὁμολογεῖ. &c. De doctrina simpliciter loquitur, non de persona. Nam fieri potest vt quis sincerè doceat qui tamen ipsius doctrinæ non sit particeps cuius est nuntius. Antea igitur docuit quomodo homines probarentur, nunc de doctrina disserit: quanuis mox ad charitatem regrediatur, nempe à versu 7. ¶ *Iesum Christum*, Ἰησοῦν Χριστόν. Ergo Messiam, & redemptorem vnicum, eúmque vnum, non duplicem. ¶ *In carnem*, ἐν σαρκί. Ergo verum hominem. hoc enim designat carnis nomen, vt diximus Rom. 1.3. ¶ *Venisse*, ἐληλυθότα. Ergo verum Deum, qui nimirum à Patre exierit, apud quem erat in principio. Castellio interpretatur, *Venisse corporatum*: & quidem malé. Possit enim videri corpus è cælo attulisse: quod nonnulli olim somniarunt, & adhuc quidam somniant.

3 *Quicunque non profitetur Iesum Christum in carnẽ venisse*, ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Sic legi in omnibus Græcis exemplaribus quæ quidem mihi inspicere licuit: & apud Syrum interpretem, sic etiam citãte hunc locum Cypriano aduersus Iudæos, lib. 2. cap. 9: & familiaris est hæc formula Iohanni, vt (quod sæpe iam annotauimus) eandem sententiam ex collatione contrariorum amplificet. Vetus tamen interpres habet, *Et omnis spiritus qui Iesum soluit, ex Deo non est*, Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν, &c. quam lectionem confirmat Socrates lib. Ecclesiasticæ historiæ 12. & à Nestorianis vult sublatam fuisse. Ego tamen alteram antepofuerim. Satis enim intelligitur vnica persona ex eo quòd vnum Iesum Christum nominat qui in carnem venerit. August. tractatu 6. vtrunque legit & interpretatur. ¶ *Ille* [*Spiritus*] *Antichristi*, τὸ τοῦ Ἀντιχρίστου. videlicet πνεῦμα vt ex præcedente membro repetitum & Spiritui Dei oppositum. Vulg. *Antichristus*, ὁ ἀντίχριστος. repugnante Græcorum codicum fide. Oportet autem tritum in Ecclesia fuisse de Antichristi regno sermonem, eum videlicet qui à Paulo explicatur 2. Thess. 2.3. & deinceps. ¶ *Quem* [*spiritum*], sub. πνεῦμα. Sunt qui legendum censeant ὃν, quem, nempe Antichristum. Ego causam non video cur receptam lectionem mutemus.

4 *Potentior*, μείζων. Vulg. & Eras. *Maior*. Vide suprà, 3.20.

5 *Mundana*, ἐκ τοῦ κόσμου. Vulgata & Erasmus, ad verbum, *E mundo*. Similis est formula Iohan. 3.31. & 6.32.

6 *Spiritum veritatis*, &c. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, &c. Id est, veridicos Prophetas: quibus opponuntur spiritus erroris, id est, errantes, & alios in errorem abducentes. Et est insignis hic locus, quod præbuit Tertulliano argumentum libri de præscriptionibus, non vt ἄγραφον verbum aliquod, vel personalem successionem, sed vt doctrinam Apostolorum scriptis proditam ostendat esse veræ doctrinæ & Ecclesiæ normam.

Ἀγαπητοὶ, ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστι· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν Θεόν.

7 Dilecti, diligamus alij alios: nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & nouit Deum.

7 *Charissimi, diligamus nos inuicem, quia charitas ex Deo est: & omnis qui diligit, ex Deo natus est, & cognoscit Deum.*

Ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν Θεόν· ὅτι ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

8 Qui non diligit, non nouit Deum: nam Deus est charitas.

8 *Qui non diligit, non nouit Deum: quoniam Deus charitas est.*

Iohan.3.16. Ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ Θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ.

9 ‖Per hoc patefacta est charitas Dei in nos, quòd Filium illum suum vnigenitum misit Deus in mundum, vt viuamus per eum.

9 *In hoc apparuit charitas Dei in nobis, quoniam Filium suum vnigenitum misit Deus in mundum, vt viuamus per eum.*

Ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν Θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

10 In hoc est charitas, non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum vt esset propitiatio pro peccatis nostris.

10 *In hoc est charitas, non quasi nos dilexerimus Deum, sed quoniam ipse dilexit nos, & misit Filium suum propitiationem pro peccatis nostris.*

Ἀγαπητοὶ, εἰ οὕτως ὁ Θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν.

11 Dilecti, si Deus nos ita dilexit, debemus & nos alij alios diligere.

11 *Charissimi, si sic Deus dilexit nos, & nos debemus alterutrum diligere.*

Iohan 1.12. 1.tim.6.16. Θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται. ἐὰν ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

12 ‖Deum nemo spectauit vnquam. si diligamus alij alios, Deus in nobis habitat, & charitas eius adimpleta est in nobis.

12 *Deum nemo vidit vnquam. Si diligamus inuicem, Deus in nobis manet & charitas eius in nobis perfecta est.*

Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν, καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ δέδωκεν ἡμῖν.

13 Per hoc cognoscimus nos in eo habitare, & ipsum in nobis, quòd de spiritu suo dedit nobis.

13 *In hoc cognoscimus quoniam in eo manemus, & ipse in nobis, quoniam de Spiritu suo dedit nobis.*

Καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα καὶ μαρτυροῦμεν ὅτι ὁ πατὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.

14 Nos verò spectauimus & testamur Patrem misisse Filium qui esset seruator mundi.

14 *Et nos vidimus & testificamur quoniam Pater misit Filium saluatorem mundi.*

Ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Θεῷ.

15 Quisquis professus fuerit Iesum esse Filium Dei, Deus in eo habitat, & ipse in Deo.

15 *Quisquis confessus fuerit quoniam Iesus est Filius Dei, Deus in eo manet, & ipse in Deo.*

Καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν ἀγάπην ἣν ἔχει ὁ Θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστί· καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ Θεῷ μένει, καὶ ὁ Θεὸς ἐν αὐτῷ.

16 Et nos cognouimus & credidimus charitatem quam habet Deus in nos. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.

16 *Et nos cognoscimus & credidimus charitati quam habet Deus in nobis. Deus charitas est: & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.*

Ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι καθὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

17 Per hoc adimpletur charitas nobiscum vt fiduciam habeamus in die iudicij, quòd qualis ille est, *tales* & nos sumus in hoc mundo.

17 *In hoc perfecta est charitas nobiscum, vt fiduciam habeamus in die iudicij: quia sicut ille est, & nos sumus in hoc mundo.*

Φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀγάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον· ὅτι ὁ φόβος κόλασιν ἔχει, ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀγάπῃ.

18 Metus non est in charitate: integra charitas foras eiicit metum: quoniam metus cruciatum habet: qui autem metuit, non est perfectus in charitate.

18 *Timor non est in charitate: sed perfecta charitas foras mittit timorem. quoniã timor pœnam habet: qui autem timet, non est perfectus in charitate.*

---

7 *Deus est charitas*, ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. Multo ἐμφατικώτερον loquitur quàm si Deum diceret summopere atque adeo infinite nos amare, quum Deum dicit erga nos ipsam charitatem esse, cuius certissimum παράδειγμα profert. Quàm miserè verò Scholastica theologia hunc locum torserit qui volet cognoscere, legat lib. Sent. 1. dist. 17. cap. 2. & deinceps. Syrus autem interpres membrum istud, Quia Deus charitas, priore loco collocat.

9 *In nos*, ἐν ἡμῖν. Id est, εἰς ἡμᾶς. Vulgata, *in nobis*, periculosa ambiguitate, in Latino sermone.

12 *Adimpleta est*, τετελειωμένη ἐστίν. Id est, verè ac reipsa comprobata. Vulg. & Erasmus, *Perfecta est*. Vide suprà, 2.5.

15 *Professus fuerit*, ὁμολογήσῃ. Professionem intellige ex vera fide manentem, & quam charitas consequatur, vt omnia cohærant. qua de re multa scribit elegantissimè Augustinus, tractatu in hanc epistolam sexto. Nam alioqui hoc etiam vociferantur diaboli, sed contremiscunt: nos autem in ea vna re confidimus.

17 *Ad impletur*, τετελείωται. Vide suprà vers. 12 ¶ *Vt fiduciã habeamus*, ἵνα παῤῥησίαν ἔχωμεν. quia videlicet Charitas est Fidei index, non quòd nostrę conscientiæ pax charitate in nobis inchoata, vt pacis causa, nitatur. Vide suprà, 3.19. ¶ *Quod*, ὅτι. Hoc memineris non ad παῤῥησίαν ἔχωμεν, sed ad ἐν τούτῳ referre. vt ita totũ hũc versiculum disponas, *Charitas adimpletur in nobis per hoc quòd qualis ille est, tales & nos sumus in hoc mundo, vt fiduciã habeamus in die iudicij,* ¶ *Qualis ille est*, καθὼς ἐκεῖνός ἐστι. Similitudinem rursus non paritatem intellige. Quæ sit autem hæc similitudo exposuit supra, 3.3.

18 *Metus non est*, φόβος οὐκ ἔστιν. Si ex charitate intelligimus nos esse in Deo, & Deum in nobis, nos filios esse, nos Deum nosse, vitam æternã esse in nobis, rectè colligit, pacem ac tranquillitatẽ animi necessariò consequi charitatẽ. Quid enim reformidet qui Deum habet à suis partibus? Rom. 8.31. & deinceps. Doctrina igitur illa sophistarum de dubitatione, Christianismũ à fundamentis conuellit. Metum autẽ malui interpretari quàm Timorem, vt vitarem ambiguitatem, quoniam videlicet Timoris nomẽ plerunque in laude maxima ponitur, religiosam Dei reuerentiam declarans. Adimpleta verò charitas, & perfectus in charitate quo sensu dicatur quispiam, diximus supra. 2.15.

20 ¶ *Integra*, τελεία Id est, syncera, opposita simulationi. Vulg. *perfecta*. ambiguè. Vide Iac. 1.4.

19 Nos

Ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος ἠγάπησεν ἡμᾶς.

Ἐάν τις εἴπῃ, Ὅτι ἀγαπῶ τὸν Θεόν, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν. ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ὃν ἑώρακε, τὸν Θεὸν ὃν οὐχ ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν;

Καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ ἀγαπῶν τὸν Θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

Κεφάλαιον ε.

Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται· καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ.

Ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκνα τοῦ Θεοῦ, ὅταν τὸν Θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

Αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν· καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν.

Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ;

Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστός· οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον,

19 Nos diligimus eum, quoniam ipse prior dilexit nos.

20 Siquis dixerit, Diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est, qui enim non diligit fratrem suum quē vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?

21 ‖ Et hoc mādatum habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.

CAP. V.

1 QVisquis credit Iesum esse Christum illum, ex Deo genitus est: & quisquis diligit eum qui genuit, diligit etiam eum qui ex eo genitus est.

2 Per hoc cognoscimus nos diligere filios Dei, quum Deum diligimus, & mandata eius seruamus.

3 ‖ Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius seruemus: & mandata eius grauia non sunt.

4 Quoniam quicquid natum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vicit mundum, *nempe* fides nostra.

5 Quis est qui ‖ vincit mundum, nisi qui credit Iesum esse Filium Dei?

6 Hic ille est qui venit per aquam & sanguinem, *nempe* Ie-

19 *Nos ergo diligimus Deum, quoniam Deus prior dilexit nos.*

20 *Siquis dixerit, Quoniam diligo Deum, & fratrem suum oderit, mendax est. Qui enim non diligit fratrem suum quem vidit, Deum quem non vidit, quomodo potest diligere?*

21 *Et hoc mandatū habemus ab eo, vt qui diligit Deum, diligat & fratrem suum.* Ioh. 13.34. & 15.12.

CAP. V.

1 *OMnis qui credit quoniam Iesus est Christus, ex Deo natus est: & omnis qui diligit eum qui genuit, diligit & eum qui natus est ex eo.*

2 *In hoc cognoscimus quoniam diligimus natos Dei, quum Deum diligamus, & mandata eius faciamus.*

3 *Hæc est enim charitas Dei, vt mandata eius custodiamus: & mandata eius grauia non sunt.* Matt.11.12.

4 *Quoniam omne quod natum est ex Deo, vincit mundum: & hæc est victoria quæ vincit mundum, fides nostra.*

5 *Quis est qui vincit mūdum, nisi qui credit quoniam Iesus est Filius Dei?* 1.Corin.15.57.

6 *Hic est qui venit per aquam & sanguinem, Ie-*

---

19 *Nos diligimus*, &c. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c. Vides vt ad fontem recurrat: nempe nequis pacem illam de qua disseruerat, existimaret à charitate nostra tanquam causa promanare. Deinde ostendit superioris conclusionis firmamentum. Quî enim charitas metū pelleret, nisi esset certum diuinæ erga nos beneuolentiæ testimonium, quum nemo possit Deum diligere nisi quem prior dilexit?

IN CAPVT V.

1 *Christum illum*, ὁ Χριστός. Id est, verum illum Messiā, vt exposuimus suprà, 2.22. ¶ *Ex Deo genitus est*, ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Idcirco igitur credimus, quia adoptati sumus. Ex quo consequitur, fidem gratuitum Dei donum esse, & quidem solis filiis peculiare. Quod enim credunt etiam diaboli, & ex impiis nonnulli, fides non est, nisi per catachresin, vt ex hoc loco manifestissimè liquet. Postremò si genitus est ex Deo quisquis credit, quomodo cōciliabitur dubitatio cum fide? Pretiosus est ergo hic locus, qui vel vnus ad euertendam omnem falsam religionem sufficit. Quid autem sit ex Deo genitū esse, diximus alibi, nempe per fidem coniunctum esse cum Christo, vero Dei Filio, in quo etiam gratis habemur pro filiis eiusdem regni cohæredibus. ¶ *Etiam eum qui ex eo genitus est*, καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. Id est, fratres suos quibuscū communem parentem habet. Nam quod singulari numero vsus est, totam fidelium veluti speciem in vnum corpus coniungit: aut etiam docet, non satis esse si in genere diligamus Ecclesiam, sed veram charitatē singula membra complecti.

2 *Per hoc*, &c. ἐν τούτῳ. Notandus hic locus diligenter aduersus eos qui charitatis obtentu suas hæreses obtrudunt: quum charitas nulla sit vbi sana doctrina non extat. Itaque nihil est illis ineptius qui salutem volunt à charitate auspicari, quoties quidem de causarum salutis ordine disseritur. Nam alioquin effecta cum causis coniuncta esse confitemur.

3 *Hæc est enim*, &c. αὕτη γάρ. Id est, Is enim demum Deum diligit qui mandatis ipsius paret. ¶ *Grauia non sunt*, βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Lex per se considerata, nec grauis nec leuis dici potest, sed comparatè duntaxat, pro varia eorum conditione quorum respectus habetur. Grauis est igitur eorum respectu qui in carne sunt. Sunt autem in carne omnes homines qui nō sunt renati ex Spiritu: adeo quidem vt eos non modò nihil alleuet sed etiam opprimat Legis pondus, non suo tamen, sed illorum vitio, vt declaratum est cōpiosè septimo epistolæ ad Romanos capite. E contrario verò leuis est illis qui nouas vires cælitus acceperunt, qui Spiritu Dei aguntur, qui filij Dei sunt, qui denique peccato mortui sunt, adeo quidem vt nulla re æquè ac Lege Dei delectentur: nedum vt illis sit grauis & onerosa. Superest tamen (fateor) difficillimum & asperrimum certamen Spiritus cum carne: sed ne hac quidem ratione vllum Legis pondus sentiunt, tum quia Spiritus tandem victor euadit, tum verò quia quicunque credit liberatus est ab illo longè grauissimo Legis pondere, id est, ab eius execratione. Hanc germanam esse huius loci explicationē apparet ex iis quæ præcedunt ac sequuntur. Itaque stupidam esse oportet eorum conscientiam, & valde ineptum iudicium, qui hunc locum citant vt liberum (quod vocāt) arbitrium statuant: vt & illi qui perfectionem aliquam putant fidelibus in hac vita contingere. Eos verò meminisse oportuerat quid scriptum sit Rom. 7. 22. & deinceps & Philip. 3.9. & suprà, 1.8. denique saltem conscientiam suam diligenter scrutari, nisi iampridem illius sensum amisissent.

4 *Mundum*, τὸν κόσμον. Sunt igitur aduentitiæ vires, nimirum à gratuita adoptione profectæ, quibus Mundus expugnatur, id est, quicquid vel in nobis vel extra nos à Dei Lege nos abducit. ¶ *Quæ vicit*, ἡ νικήσασα. Antea vsus est præsenti tempore, nunc vsurpat præteritum: quia certatur quidem adhuc, sed tam certa est victoria quàm si bellum iam esset confectum. ¶ *Fides nostra*, ἡ πίστις ἡμῶν. Instrumētalem causam nominat, id est, viuam Christi apprehensionem. Nam alioqui fides hoc non præstat, sed is quem fide apprehendimus, nimirum Iesus Christus, in quo omnia possumus, Philippen. 4.13. Ideo mox subiicit fidei descriptionem à materiali causa sumptam.

6 *Hic ille est*, &c. οὗτός ἐστι, &c. Hunc locum sic explico, Quia fidei miram præstantiam esse dixerat, cuius obie-

ctum atque adeo materia esset Christus, meritò ad afferendam Christi dignitatem transit. Eius igitur tres testes laudat omni exceptione maiores: deinde totidem in nobis profert testimonia, quæ omnia in eo cõsentiant quò ab vno Christo per fidem apprehẽso salus sit expectanda. Hæc autẽ omnia, id est, tres illos testes cælestes, & totidẽ * testimonia in nobis posita, cõprehendit vers. 6. deinde distinctè de illis agit ver. 7. de istis ver. 8. deinceps verò quod sit istorum pondus declarat. Itaque in verbo Venit, Pater includitur, à quo missus est qui venit: Christus ipse nominatur, itémque Spiritus: ita tres illos testes cælestes habemus. Sed & aqua, & sanguis, & spiritus qui in nobis est, tres alij testes in terra disertè exprimuntur: quæ postea dilucidius explicat. Dicamus igitur primùm de cælestibus tribus testibus. Pater quàm sæpe & quàm apertè & voce & factis Christum Filium suum esse testatus est? & (ne vetera repetamus) nónne id quotidie in Ecclesiæ (i. regni Filij) tam mirifica conseruatione testatur? Christus autem quid aliud ipse clamat & operibus confirmat in Euangelio, & quid aliud in Ecclesia sua patefacit quotidie? At Spiritus sanctus nónne apertè tum antè illius mortem, tum post eiusdem resurrectionẽ, tum per os Apostolorum, tum per prodigia & signa, Iesum Christum verũ esse Messiam testatus est? Quantulũ denique abfuit quominus Pater quoque & Spiritus quasi humanam carnem & ipsi assumerent, vt visibili & aspectabili modo testimoniũ nobis de Christo perhiberent? Sed illa, dicet aliquis, obscuriora sunt, nec ita facilia vt cognosci, nec ita omnibus nota vt de illis ambigi non possit. Veniamus ergo ad ea testimonia quæ nobis sunt magis familiaria, atque adeo intra nos ipsos insculpta, si modò filij Dei sumus. Hæc sunt, Aqua, Sanguis, & Spiritus. Postulat autem argumenti series, ipsáque adeo horum testimoniorum descriptio, nẽpe quod in terra atque adeo in vnoquoque sanctorũ esse dicantur, vt ad hæc capita reuocemus omnia Christi in nobis habitantis effecta: quæ expositio nõ minus cohærens quàm plana ac perspicua fuerit. A quæ igitur appellatione ablutionem à peccati labe intelligo, cuius erant symbola purificationes illæ sub Lege vsurpatæ: & cuius quoque peculiaris nũc est tessera Baptismus, sicut copiosè explicatur capitibus epistolæ ad Romanos sexto & octauo. Sanguinis autem nomine expiationem & persolutionẽ pro peccatis intelligo, nempe sanguinis Christi aspersionẽ: cuius etiam visibile symbolùm est aquæ aspersio sacramentalis in baptismo: sicut * & huius peccatorum expiationis & illius sanctificationis tessera etiam est efficacissima Cœna Domini in qua reficimur & augemur in Christo quem in baptismo induimus: vt non immeritò dixerit Augustinus hæc duo sacramenta Ecclesiæ Christianæ ex Christi latere velut effluxisse, quum ex eius perfosso latere prodiret sanguis & aqua. Spiritum denique existimo vocari vim & efficacitatem Spiritus sancti, sese per Fidei fructus, id est, charitatem, in omnibus verè sanctis exerentem, vt suprà. 13. atque etiam dona illa quæ πνεύματος ipsius nomine significantur, & Euangelicæ doctrinæ veritatem obsignabant, vt Act. 19. 3. Galat. 3. 2. & alibi passim. Nec temere Apostolus primo loco Spiritum collocauit, vt qui sit & aquę & sanguinis illius * participatorum index. ¶ *Per aquam & sanguinem, δι' ὕδατος καὶ αἵματος.* In tribus codicibus additur καὶ πνεύματος, & Spiritum: quomodo etiam videtur legisse Græcus scholiastes. Mihi tamen nullo modo probatur hæc lectio, quia suo loco post aquam & sanguinem fit Spiritus mentio.

μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι· καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.

Ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατήρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι·

Ioh. 3. 16. Καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν.

Εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ μείζων ἐστίν· ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ Θεοῦ ἣν μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ Θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτόν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ Θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

sus Christus: non per aquam solùm, sed per aquã & sanguinẽ: & spiritus is est qui testificatur Spiritum veritatem esse.

7 Nam tres sunt qui testificantur in cælo, Pater, Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt.

8 Et tres sunt qui testificantur in terra, Spiritus, & aqua, & sanguis: & hi tres in vnum consentiunt.

9 Si testimonium hominum accipimus, testimonium Dei maius est: nam hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

10 Qui credit in Filium Dei, habet testimonium in se ipso: qui non credit Deo, mendacem eum fecit, quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de Filio suo.

sus Christus: non in aqua solùm, sed in aqua & sanguine. Et spiritus est, qui testificatur quoniam Christus est veritas.

7 *Quoniam tres sunt qui testimonium dant in cælo, Pater, Verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt.*

8 *Et tres sunt qui testimonium dant in terra, Spiritus, aqua, & sanguis: & hi tres vnum sunt.*

9 *Si testimoniũ hominum accipimus, testimonium Dei maius est: quoniam hoc est testimonium Dei quod maius est: quoniam testificatus est de Filio suo.*

10 *Qui credit in Filium Dei, habet testimonium Dei in se: qui non credit Filio, mendacem facit eũ, quia non credit in testimonium quod testificatus est Deus de Filio suo.*

---

7 *Nam tres sunt*, &c. ὅτι τρεῖς εἰσι, &c. Hic versiculus omnino mihi retinendus videtur. Explicat enim manifestè quod de sex testibus dixerat, tres seorsim cælo, tres terræ tribuens. Non legit tamen Syrus nec vetus Latinus inter- * pres, nec Naz. oratione 5. de Theologia, nec Athanasi⁹, nec Didymus, nec Chrysostomus, nec Hilarius, nec Cyrillus, nec Augustin⁹, nec Beda, sed legit Hieronymus, legit Eras. in Britãnico codice, & extat in Cõplutensi editione, & in nõnullis Stephani veteribus libris. Non cõuenit tamen in omnibus inter istos codices. Nam Britãnicus legit sine articulis πατὴρ, λόγος, καὶ πνεῦμα. In nostris verò leguntur articuli, & propterea etiã additum erat Sãcti epitheton Spiritui, vt ab eo distinguatur cuius fit mẽtio in sequenti versiculo, quíque in terra collocatur. ¶ *In cælo*, ἐν τῷ οὐρανῷ. Hoc deest in septẽ vetustis codicibus, sed tamen omnino videtur retinendum, vt tribus in terra testibus ista ex aduerso respondeant. ¶ *Sermo*, ὁ λόγος. Cur filius Dei dicatur λόγος, exposuimus Ioh. 1. 1. A tenim dices, Nemo in sua causa idoneus est testis. Hunc nodum ipse Christus explicat Ioh. 8. 13. & deinceps: qui locus istũ mirè illustrat, vt & alij multi apud hunc nostrum Euangelistam, in quibus sæpe fit istius testificationis mentio. ¶ *Et hi tres vnum sunt*, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἕν εἰσι. Id est, ita prorsus consentiunt ac si vnus testis essent, vti reuera vnum sunt si οὐσίαν spectes. sed de illa (vt mihi quidem videtur) non agitur hoc in loco: quod & Glossa ipsa interlinearis, quam vocant, agnoscit. Sed & Complutensis editio legit εἰς τὸ ἕν εἰσι, *ad vnum sunt*, id est, in vnum conueniunt, vti legitur in sequenti membro.

8 *In terra*, ὅτι τῇ γῇ. Syr⁹ interpr, & plurimi ex vetustioribus tũ Græcis tum Latinis istud non habẽt: quod tamen in Græcis nostris codicibus & apud veterẽ Latinũ interpretẽ legitur, & sanè videtur retinendũ, nisi proximè antecedens versiculus expungatur. ¶ *Et hi tres in vnũ consentiunt*, καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσιν. Cõplutensis editio hæc nõ legit hoc in loco, quæ tamẽ mihi videtur prorsus retinenda, vt intelligamus hæc omnia testimonia penitus consentire.

6 *Si testimoniũ*, &c. εἰ τὴν μαρτυρίαν, &c. Argumentũ à comparatis sumptũ. Refertur autẽ hoc ad versiculũ septimũ. ¶ *Nam hoc est testimoniũ*, &c. ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, &c. Meritò (inquit Apostolus) ita colligo: nã illud testimoniũ quod dixi in cælo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornãte.

10 *Qui credit*, &c. ὁ πιστεύων, &c. Sicut superior versiculus cum

cum septimo, ita iste cũ octauo cohæret. Trium, inquit, illorũ testimonium quod dixi in terra esse, vnũ est testimoniũ quod penes se atque a deo intus habet vnusquisque qui credit: itaq; mutuò inter se cõsentiunt cæli & terræ testes.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ Θεός· καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν.	11	Est autem hoc testimonium, *nempe* quòd vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.	*Et hæc est testimonium, quoniam vitam æternam dedit nobis Deus: & hæc vita in Filio eius est.*
Ὁ ἔχων τὸν υἱόν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.	12	Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.	*Qui habet Filium, habet vitam: qui non habet Filium Dei, vitam non habet.*
Ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.	13	Hæc scripsi vobis qui creditis in nomen Filij Dei: vt sciatis vos vitam æternam habere, & vt credatis in nomen Filij Dei.	*Hæc scripsi vobis, vt sciatis quoniam vitam habetis æternam qui creditis in nomine Filij Dei.*
Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτόν, ὅτι ἐὰν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.	14	Et hæc est fiducia quam apud Deum habemus, ‖ ipsum, siquid petierimus secundum voluntatem eius, nos audire.	*Et hæc est fiducia quam habemus ad eum, quia quodcunque petierimus secundum voluntatem eius, audit nos.* Supr. 3. 22.
Καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα, οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ἠτήκαμεν παρ' αὐτοῦ.	15	Quòd si scimus eum audire nos, quicquid petierimus, scimus nos habere petitiones quas ab eo petiimus.	*Et si scimus quia audit nos, quicquid petierimus, scimus quoniam habemus petitiones quas postulauimus ab eo.*
Ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωήν, τοῖς ἁμαρτάνουσι μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον· οὐ περὶ ἐκείνης λέγω ἵνα ἐρωτήσῃ.	16	Siquis viderit fratrem suum peccare peccato *quod* nõ *est* ad mortẽ, petet, & dabit ei vitam: peccantibus *dico* non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget.	*Qui scit fratrem suum peccare peccatum non ad mortem, petet, & dabit ei vitam, peccantibus non ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico vt roget quis.*

11 *Est autem hoc*, &c. καὶ αὕτη ἐστὶν, &c. Tandem explicat hoc testimonium quod & Deus e cælo & fidelibus sua conscientia à Spiritu sancto edocta, iustificata, & sanctificata, dictat, nempe datam esse nobis vitam æternam à Deo in Filio suo.

13 *In nomen*, &c. εἰς τὸ ὄνομα. Vide suprà, 3. 23. ¶ *Et vt credatis*, καὶ ἵνα πιστεύητε. Vulgata, *Qui creditis*, οἱ πιστεύοντες, multo planiore sententia. quod legit etiam Syrus interpres, & extat in vno codice manuscr. Sed idẽ priore loco non habẽt, πῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Idem autẽ valet, vt credatis, atq. vt credere pergatis, & sine crescatis. *

16 *Peccato*, ἁμαρτίαν. Si volent Sophistæ veniaria quæ vocant peccata a mortalib. ex hoc loco distinguere, simul concedant oportet, extra omnem veniæ spem esse quotquot mortali peccato sunt obnoxij, quam pro illis preces concipi nolit Apostolus. Id verò quũ nimium sit absurdũ, consequitur eã doctrinã & falsam & ineptã esse, ita quidẽ vt in illorũ scholis docetur. Res igitur ita se habet. Peccata omnia hactenus paria sunt, vt vel minima minimi peccati cogitatio mortem æternam millies mereatur. quod ita esse nõ modò ex innumerabilibus Scripturæ locis apparet, sed ipsa etiam tum diuinæ naturæ tum peccati consideratio apertè conuincit. Dei infinitam maiestatem quomodo tandem violabis quin infinitæ pœnæ sis obstrictus? Dei infinita illa puritas quomodo tandẽ vel minimã in peccatore labeculã ferret? Peccata sane alia aliis sunt grauiora: sed fallitur qui coram Deo vllum esse existimat quod æternæ iræ pondus secũ non trahat. Hoc qui non cogitant, Deum illum verum non cogitant, sed idolum imaginantur quod illos eludit. Hinc fit vt illis persuaderi non possit originalis peccati grauitas, vtpote quam ipsi velint leuicula aquæ aspersione ablui, ex opere operato, quod aiunt. Hinc inuectæ satisfactiones, quasi Deus, puerulorũ instar, pomis ac nucibus placari possit. Hinc videntur crudeies qui totam hominis non regenerati naturam iam inde a primò conceptu reã æternæ mortis peragũt: & qui pro minimis (vt vocãt) peccatis cõmouẽtur: quũ potius mirari oportuerit tãtam esse Dei bonitatẽ vt vel ob vnum vnius peccatum, totum orbem terrarum funditus millies non perdiderit. Misericors, est, fateor: (imo ipsa clementia, bonitas, misericordia: alioquin quid nobis fieret?) sed quisquis putat Deum ita esse misericordem vt possit veniaiter (vt aiunt) offendi, ita, inquam esse misericordẽ vt iustitiæ suæ ad vltimum vsque quadrantem satisfieri nolit, idolum amplectitur pro Deo. Patet, fateor, nobis ad Dei gratiam aditus siquando peccauimus, sed per Christum. Huius sanguinem & plenam satisfactionem, plenam iustitiam, plenam sanctitatem, plenam obedientiam qui non attulerit, frustra veniam sperarit. Vbi igitur misericordia, dices? Respice te, miser: tum intelliges quomodo summè seuerus & summè misericors sit Deus. Quod nonnisi pleno sacrificio placatur, nonnisi plena obedientia delectatur, in eo verè diuinam naturam agnoscis, ab omni impuritate summe (sicuti par est) abhorrentem: quòd tibi Christus & tu Christo ab æterno destinatus, quòd gratis vocatus, gratis donatus fide, gratis illa Christi vnigeniti Filij puritate imputata, pro puro: gratis vnica illius oblatione imputata, pro expiato: gratis imputata illius iustitia, pro iusto sis habitus: gratis demum illi insitus: mortificatus quidem peccato, iustitiæ verò sis vinificatus: quod denique peccata suapte natura lethalia non modò tibi non noceant, sed etiam tuo commodo cedant: in his plane stupidus es si summam, immensam, infinitam, incomprehensibilem Dei bonitatem non agnoscis. Ergo sic est tuamus, omnia per se lethalia esse peccata, adeo quidem vt nonnisi vnius Christi pretiosa oblatione eluiri possint, eluiri autem in iis omnibus qui per fidem Christum apprehendunt. Ex hoc consequitur, nulla electis mortalia, nulla reprobis venialia esse peccata: ac proinde pro reproborum peccatis minimè concipiendas esse preces. At quomodo reprobos ab electis dignoscam? Videamus quam considerate & circunspecte nobis sit agendum. Multa sunt peccata electis & reprobis communia: imo vero (si vnum duntaxat excipias) nullum est cui non sint vtrique, quanuis non simili ratione, obnoxij. Ex his igitur non vult iudicium fieri Apostolus, sed monet in genere vt pro quouis fratre solicite rogemus. Nostrum hoc officium est: Deo arcana sua relinquamus. Sed additur exceptio, ex qua intelligimus aliquod esse peccati genus ita pernitiosum vt sine vlla veniæ spe mors æterna illud consequatur: illud videlicet quod in Spiritum sanctum committitur, quod neque in præsenti neque in futuro seculo remittatur. At quodnam illud est? Hic verò non pigebit (quod multis locis feci) doctissimi interpretis sententiam, plenam & doctrinæ & consolationis, paulo plenius explicare. Augustinus lib. de Trinit. 1. cap. 11. de Spiritus sancti persona istud intelligens, & expendens Christi verba Matth. 12. 31. vbi filius hominis cum Spiritu sancto confertur, inde colligit. Christum secundum seruiformam esse Spiritu sancto minorem. Sed vtcunque sit, statuendũ est hoc peccatũ dici in Spiritũ sanctum cõmitti propriè ac specialiter, non quatenus est sacræ triadis persona (nec enim maior est Spiritus sancti dignitas quam vel Patris vel Filij, quũ in his personis nihil impar aut inæquale cõcipi debeat neque etiam

offendi vna Trinitatis persona possit, quin peccati iniuria in vnicam Deitatem ipsam redundet) sed respectu ipsius propriæ in nobis energiæ: quatenus nimirum Spiritus sanctus is est qui peculiariter nos illuminat, & in veritatis lucem introductis, iter ad Patrem & Filium & seipsum nobis patefacit. Ideo qui ab eo hactenus illustratus est vt Dei veritatem ignorare ne, si velit quidem, possit, & tamen destinata malitia sciens ac prudens ipsi Deo bellum indicit, is in Spiritum sanctum peccare dicitur: pro quo preces concipi non oporteat. Exempli causa: Diabolus, a Dei conditoris virtute (quæ Spiritus sanctus est) hoc adeptus vt insigni quadam intelligendi facultate præditus esset, Iesum nouit verum illum esse Messiam, a quo tandem etiam sit iudicandus. Id enim ipse passim in Euangelio non dicit modò, sed etiam vociferatur: & in iis locis in quibus solebat miseros homines suis oraculis eludere, sepe hoc est conquestus: vt passim apud idoneos scriptores legitur. Nouit etiam fideles Dei seruos, vt testatur Act. cap. 16. vers. 17. & 19. 15: & tamen à condito mundo non destitit Dei maiestatem & regnum totis viribus sciens ac prudens oppugnare. In hominibus diuersum est nonnihil. Nam in iis magna semper est cæcitas, sed ita tamen vt in iis de quibus hic agimus improbitas longissime supra cæcitatem emineat. Exempli causa: sumantur illi ipsi aduersum quos Dominus de hoc peccati genere disseruit, Matth. 12. Mar. 3. & Luc. 12. Illi certè Christum norant non modo esse a Deo, vt Iohan. 3. 2. sed etiam quis esset, Iohan. 7. 28: & tamen (quod illis exprobrat Stephanus Act 7 51.) non desinebant scientes ac prudentes, repugnante conscientia, operibus illius diuinis detrahere, insidiari, veritatem obscurare, donec illũ ex proditore mercati, per inuidiam, subornatis testibus, reluctãte ipso iudice, crucifixum, corruptis pecunia militibus non resurrexisse mentirentur. De certis hominibus loquor, quorum nomina non edit Scriptura. nam multos ex illis alios simpliciore ignorantia peccasse ostendit ipsorum conuersio Act. 3. 17. & 1. Timot. 1. 13. Hîc igitur tanquam in speculo licet horrendam huius peccati veluti faciem spectare, quod tamen rursum per partes explicabimus, vt in re tanti momenti securæ sint sanctorum conscientiæ. Ex his igitur quæ posuimus, ista consequuntur. Primùm, in eos solos cadere hoc peccatum quibus Spiritus sancti lux ita affulserit vt bonum Dei donum gustarint, sicut diximus Hebr. 6. Ideo condonata est Paulo blasphemia, 1. Tim. 1. ver. 13. Deinde, non secundam sed primam Tabulam directè respicere hoc peccatum: quamobrem etiam blasphemia in Spiritum sanctum vocatur. Tertiò, non esse particularem lapsum aduersus primam Tabulam, cuiusmodi sunt etiam, dubitatio aliqua de Deo, de veritate Scripturæ, de Christo, déque aliis ad Dei cultum propriè pertinentibus. Supersunt enim eorum vitiorum semina etiam in regeneratis: adeò vt interdum horrificos fructus edant in ipso tentationis æstu: sicut in Iobo, in Mose, Aarone, in Dauide denique, qui tamen erat secundum cor Domini, vt ex Psalmo 73. & 116. 11. liquidò apparet. Quartò, peccatum hoc vniuersalem esse apostasiam, id est, defectionem à Deo, qua Dei ipsius maiestas ex certa ac destinata malitia petitur, cuiusmodi in illis exemplis apparet quæ citauimus. Itaque Petri abnegatio non fuit peccatum in Spiritum sanctum. Quanuis enim ore Christum se nosse negaret, & quidem cum execratione, addo etiam, quanuis intus æstuaret ipsius conscientia, dum Christum ita abiectum cerneret, tamen non consentiebat mentis iudicium cum lingua: sed hoc expressit partim illa præcipitatio quæ Petro erat veluti familiaris in vtranque partem: (vt solent vitia sub virtutis specie blandiri) partim verò periculi circũstantis horror. Interim tamen Spiritus ille ex quo didicerat Christum esse Filium Dei viui, & ita quidem vt (sicuti paulo post patefecit) nihil haberet præcepto suo charius: is (in quam) Spiritus in corde manens, non eò ferebatur, sed aut silebat non consultus, vt in rapidissimis affectibus contingit, aut linguam reprehendebat: fides illa, pro qua rogarat Dominus vt non deficeret, non erat extincta, sed intus æstuabat. Alioquin sese Petrus adiũxisset Iudæis, & sese ab illo diu deceptum conquestus foret, denique se ostendisset non Petrum, sed Simonem illum esse Ionæ filium: quum econtrario siens sese foras præripuerit, & nulli magis quàm sibi hoc facinus displicuisse, re ipsa sit omnibus modis testatus. Neque verò hæc à me dicuntur vt Petri peccatum eieuem, quod sane mortem æternam mille modis merebatur: sed vt siqui, Petri exemplo, ex infirmitate peccarint, (nihil autem videtur, vno excepto Spiritus sancti peccato, grauius committi à quoquam posse) animum tamen non abiiciant, sed aliquem sibi ad salutem aditum relictum norint: si modò Petri fidem ac resipiscentiam imitentur. Quintò, nullos electos huic peccato esse obnoxios. Quum enim nunquam remittatur, non possit autem irritum esse Dei consilium, efficitur ita prospicere Dei gratiam electis suis vt nũquam eousque illos deserat vt in id præcipitium abripiantur. Itaque quisquis certum electionis testimonium in sese sentit, (dictum est autem suprà de tribus testibus quos in sese habent quicunque verè credunt) non est quòd vnquam desperet. Interim verò num hoc prætextu sese ad quiduis audendum accendet? Minimè verò id facturus est quicunque Dei Spiritum habet, sed magis ac magis nitetur bonis operibus in semetipso vocationẽ & electionem suam confirmare, sicuti Petrus monet: quod si in certamine vulnus aliquod acceperit, tamen non despondebit animum, neque cum aduersario fœdus feriet: sed suipsius ita eum pudebit, vt virtutis illius conscius quam a Domino accepit, eò alacrius in hostem feratur. Sextò, peccatum istud non extare necessariò in omnibus reprobis, quum vel ipsum solum peccatum originis illis meritò condemnandis sufficiat. Omnia enim (vt ante dixi) peccata reprobis lethalia sunt: ipsáque adeò natura illos reddit æternæ iræ Dei obnoxios, sicuti è contrario, in electis omnia, sine vlla prorsus exceptione, per Christi sanguinem suo tempore eluuntur. Vacant enim eo quod vnum est insanabile, vt modò dixi. Septimò, quum vera resipiscentia manet à Dei Spiritu, Spiritum autem Dei in vno Christo per fidem gratis apprehenso nanciscamur, nunquam posse resipiscere qui in Spiritum sanctum peccarint, ac proinde nunquam remitti hoc peccatum. Nam si resipiscerent, certè veniam consequerentur: quum Deus eum qui serio resipiscit, non magis possit quàm Spiritum suum despicere. Non est ergo causa cur accusetur Deus tanquam crudelis quòd peccatum hoc non remittat: sed (vt reliquas rationes præteream) profani sunt qui à Deo petunt vt tam execrandum scelus etiam non resipiscentibus condonet. Postremo, hoc quoque adiicimus, quum id peccatum magis intus lateat quàm foris se prodat, nihil æquè nobis cauendum atque hoc vnum, ne de quoquam temere hac in parte iudicemus. Olim quidem quum eximia illa Spiritus sancti dona quibus confirmari nascentem Ecclesiam oportuit, in nonnullis vigerent, peculiaris quædam reuelatio videtur id patefecisse: sed raro tamen, vt Galat. 5. 12. & 2. Tim. 4. 14: quum ipsi Simoni Mago non omnis spes præripiatur, Act. 8, 21. & 22. Nunc verò multò etiam quam antea conuideratius est nobis incedendum. Vitia quidem ipsa acerrimè damnanda sunt: peccatores verò pro ingenij & ipsa peccatorum circunstantia tractandi. Quo propius videbitur ab extremo periculo quispiam abesse, eo magis solicitè conemur omnibus modis illum in viam reuocare ac presertim precibus illum Domino commendemus. Siquem tamen Dominus tanquam digito nobis commonstrarit ad mortẽ peccare (quod tamen sibi plerunque integrum seruare consueuit) quid nobis faciendum sit aperte docet Apostolus, & significauit etiam Dominus Samueli cum graui reprehensione, 1. Sam. 16. 1. ¶ *Petet, αἰτήσει.* Præcisum dicendi genus. Perinde enim est acsi diceret, Petet à Domino vt illi condonet: qui rogatus dabit illi vitam. Neque enim nisi coacta interpretatione verbũ δώσει potest ad alium quàm ad ipsum Deum referri. Deinde notandum est quòd non dixit, Dabit ei veniã, sed Dabit ei vitam. Ita enim intelligimus, quòd peccatũ aliquod non sit mortiferũ, id non ex ipsa peccati natura (alioqui enim admodũ impropriè loquutus esset Apostolus) sed ex Domini benignitate proficisci, qui dare vitã dicitur quum gratis remittit peccata quę mortem per se adferunt. Stipendium enim peccati, mors: donum autem Dei, vita æterna per Christum, Rom. 6. 23. Syrus interpr. & Latinus vetus in multis exemplaribus legerunt, αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, *petet, & dabitur ei vita*, quod multò planius est.

Mat 12 31. marc. 3. 29.	Πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστὶ καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.	17	‖Omnis iniustitia peccatum est: ‖sed est peccatum *quod* non *est* ad mortem.	19 *Omnis iniquitas peccatum est: & est peccatum non ad mortem.*

17 *Sed est*, καὶ ἔστιν. καὶ pro ἀλλὰ, vt aliquoties in hac epistola annotauimus. Vide annotationem superiorem.

18 Ne

Οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ Θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.

Οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐσμεν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.

Οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διάνοιαν ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν· καὶ ἐσμεν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. οὗτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς Θεὸς, καὶ ζωὴ αἰώνιος.

Τεκνία, φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. ἀμήν.

18 Scimus quòd quiſquis natus eſt ex Deo, non peccat: ſed qui genitus eſt ex Deo, conſeruat ſeipſum, & Malus ille non tangit eum.

19 Scimus nos ex Deo eſſe, & mundũ totũ in illo malo iacere.

20 Sed ſcimus Filium Dei veniſſe, & ‖dediſſe nobis mentem vt cognoſcamus illum qui verax eſt: & ſumus in verace illo, *id eſt* in Filio eius Ieſu Chriſto, hic eſt verus ille Deus, & vita illa æterna.

21 Filioli, cauete vobis ab idolis. Amen.

18 *Scimus quia omnis qui natus eſt ex Deo, non peccat: ſed generatio Dei cõſeruat eum, & Malignus non tangit eum.*

19 *Scimus quoniam ex Deo ſumus, & mũdus totus in maligno poſitus eſt.*

20 *Et ſcimus quoniam Filius Dei venit, & dedit nobis ſenſum vt cognoſcamus verũ Deum & ſimus in vero Filio eius. Hic eſt verus Deus, & vita æterna.* Luc.24. 45

21 *Filioli, cuſtodite vos à ſimulacris. Amen.*

18 *Non peccat*, οὐχ ἁμαρτάνει. Non peccat videlicet ad mortem, ac proinde pro eo rogandum eſt. ¶ *Qui genitus eſt ex Deo*, ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ Θεοῦ. Vulgata legit eodem manente ſenſu, *Generatio Dei ſeruat eum.* ¶ *Conſeruat ſeipſum*, τηρεῖ ἑαυτόν. Id eſt, cauet ſibi à peccato. Neque enim vtitur verbo σώζειν ſed τηρεῖν, quæ non minus differunt apud Græcos quam apud Gallos *ſe garder* & *ſe ſauuer*. Ineptiſunt igitur ac etiam ridiculi, qui hunc locum citant quaſi à libero arbitrio & bonis operibus ſalus, vt à cauſa, pendeat. Sed demus ſcriptũ eſſe σώζειν, (quia ſic loquitur Paulus 1. Tim.4 16) dico Seruare ſeipſum, & purificare ſeipſum, eſſe proꝛſus coniuncta, vt ſuprà, cap.3.v.3. Purificare autem ſeipſum dicitur qui Deum & fratrem diligit. At Deum diligimus & fratres quia Deus prior nos dilexit, ſuprà, 4.19. Iuſtificati ſunt autem in quibus Deus amorem ſuum patefecit in Chriſto. Ergo iſta purificatio iuſtificatum ſequitur, non autem præcedit iuſtificandũ: eſtque hæc ſanctificatio non cauſa ſalutis, ſed iter quod ſequuntur qui iam ex morte tranſlati ſunt ad vitam, ſuprà, 3.14. Agimus tamen, fateor, ſed quia filij ſumus: agimus, inquam, non naturali arbitrio quod adiuuet Gratia: ſed arbitrio quod gratia ex peccati corruptione, cui totum ſeruiebat, manumiſſum, cœpit ex malo bonum facere, ac quotidie magis ac magis perficit. ¶ *Non tangit*, οὐχ ἅπτεται. Non tangit videlicet vulnere lethali. intus enim per fidem habet eum qui Mundum, Mortem, Peccatum, Satanam vicit.

19 *Mundum totum in malo iacere*, ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται. Id eſt, omnes homines in genere, quales ſunt in ſeſe, iacere in malo veluti ſepultos. Niſi ἐν τῷ πονηρῷ interpretemur penes Malum, id eſt, in Satanæ poteſtate poſitum eſſe, vti paulo antè τὸν πονηρὸν illũ vocauit, addito articulo.

* 20 *Illum qui verax eſt*, τὸν ἀληθινόν. Vel, *verum illum*. Nam ἀληθινὸς & veracem interdum, id eſt, mendacium loquenti & fidem non præſtãti, interdum fictitio & commẽtitio oppoſitũ declarat. Vulg. legit, τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. 1. *verum Deum: & ſimus in vero filio ipſius Ieſu Chriſto.* quomodo etiam hic locus à Baſilio in Eunomium lib.4, & Cyrillo De Trinitate lib.3, citatur.

* eo excepto quòd legunt ἐσμὲν ſumus. Sed & in quibuſdã veteris editionis Latinis codicibus hæc omnia adduntur, *Et induit carnẽ pro nobis, & mortuus eſt pro nobis, & reſurrexit à mortuis & aſſumpſit nos.* ¶ *Hic*, οὗτος. Poſtulat pronomis iſtius propria ſignificatio vt ad Chriſtum hoc referatur. Deinde peculiare vbique eſt Iohanni per vitam æternam Chriſtum ſignificare μετωνυμικῶς. Continet igitur etiam hic locus expreſſum diuinitatis Chriſti teſtimoniũ.

21 *Ab idolis*, ἀπὸ τῶν εἰδώλων. Id eſt, à ſimulacris, vt Vetus interpres & Eraſmus rectè cõuerterunt, vt ipſis etiam pueris in Græca lingua vel minimum verſatis abundè notum eſt. Non deſunt tamen etiamnum hodie qui idolorum nomine ea duntaxat ſimulacra ſignificari putent quæ Pagani ſuis fictitiis diis ſtatuerunt: quaſi vero ſimulacra quæ nonnulli hodie tam pertinaciter defendunt, non ea etiam ratione magis ſint execranda quòd Dei nomen & ſanctorum honorem multo manifeſtius polluant: quaſi denique non & ipſi fictitios ſuos ſanctos habeant. Sed age, quando ipſis ſemel decretum eſt reiic re quicquid à nobis dicitur, audiant ſaltem Hieronymum, cui ſe tantum tribuere gloriantur. Is enim Epiphanij illius acerrimi hæreticorum hoſtis epiſtolam ad Iohannem epiſcopum Hieroſolymitanum ſcriptam tanti fecit vt è Græco etiam in Latinum conuerterit: in qua hæc ſcripta ſunt totidem verbis, *Quum veniſſem ad villam quæ Anablatha dicitur, vidiſſemque ibi præteriens lucernam ardentem, & interrogaſſem quis locus eſſet, didiciſſémque eſſe Eccleſiam, & intraſſem vt orarem: inueni ibi velum pendens in foribus eius Eccleſiæ, tinctum atque depictum, habens imaginem* QVASI CHRISTI VEL SANCTI CVIVSDAM. *nõ enim ſatis memini cuius imago fuerit. Quũ ergo hoc vidiſſẽ* IN ECCLESIA CHRISTI, CONTRÀ AVTHORITATEM SCRIPTVRARVM, *hominis pendere imaginem, ſcidi illud, & magis dedi conſilium cuſtodibus eiuſdem loci vt pauperem mortuum eo obuoluerent, & efferrent.* Et paulo pòſt addit, *Precor vt iubeas presbyteros eiuſdem loci deinceps præcipere, in Eccleſia Chriſti iſtiuſmodi vela, quæ contra religionem noſtram veniunt, non appendi.* Hæc ſcripſit Epiphanius, iſta comprobauit Hieronymus. Citatur authoritas Scripturarum, profertur conſuetudo Eccleſiæ. Quo igitur iure hæretici illi appellentur qui cum Iohãne monent cauendũ à ſimulacris? Syrus pro Idolis ſubſtituit Idololatriam, ſenſu aliquantulum, vt mihi quidem videtur, eneruato. Etſi enim propter Idololatriam prohibetur imaginum vſus in Eccleſia? tamen non temere Dominus non tantùm coli prohibuit, ſed etiam fieri, ſiue in ſacris locis haberi vetuit: admonens videlicet non poſſe idola vbi Deus colitur collocari, quin mox inuadat hominum animos quædam religionis ſpecies, vnde mox in apertam idololatriam ſit præceps lapſus, quod experientia triſtiſſima comprobauit.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ δευτέρα.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI secunda.

ΝΟVA INTERPR. | VETVS.

Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΕΣ ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν·

Διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα.

Ἔσται μεθ' ὑμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη παρὰ Θεοῦ πατρὸς, καὶ παρὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.

Ἐχάρην λίαν ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.

1 ✠ RESBYTER ✠ electæ dominæ, & liberis eius, ✠ quos ego ✠ verè diligo, nec ego solus, sed & omnes qui norunt ✠ veritatem:

2 Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

3 ✠ Sit vobiscum gratia, ✠ misericordia, pax à Deo Patre, & à Domino Iesu Christo Filio Patris, ✠ cum veritate & charitate.

4 Gauisus sum valde quòd inuenerim ex filiis tuis ✠ qui ✠ syncerè incedant, sicut mandatum accepimus à Patre.

1 *SENIOR electæ dominæ, & natis eius quos ego diligo in veritate, & non ego solus, sed & omnes qui cognouerunt veritatem:*

2 *Propter veritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.*

3 *Sit vobiscum gratia, misericordia, pax à Deo Patre, & à Christo Iesu Filio Patris, in veritate & charitate.*

4 *Gauisus sum valde quoniam inueni de filiis tuis ambulantes in veritate, sicut mãdatum accepimus à Patre.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Presbyter*, ὁ πρεσβύτερος. Vulg.& Eras. *Senior.* Ego officij nomen esse putarim. Est enim interdum generalissimũ hoc nomen, vt etiam Episcopi & Diaconi. Cur autem nomen suum non adscripserit, non facilè dixerim: nisi quòd videtur hoc fuisse Iohanni familiare, cuius etiam prima epist. sit ἀνεπιγράφος. Sunt tamen qui putent hoc nomine alium quendam Iohannem significari qui presbyter fuerit vulgò cognominatus, à quo etiam nonnulli editam Apocalypsin putant: vt narrat Eusebius Ecclesiasticæ historiæ lib.3.cap.39. Ego putarim familiarẽ esse epistolam ab Apostolo ipso Iohanne scriptam. Nam, quod ad doctrinam ipsam attinet, valde pia & sancta est, atque adeo cum superiore prorsus consentiens. Phrasis autem Hebraismis scatet, & germanũ Iohannis stylum prorsus refert, quantum quidem possum iudicare. ¶ *Electæ dominæ*, ἐκλεκτῇ κυρίᾳ. Nonnulli Electæ nomen proprium esse volũt: quod non probo. Dicendum enim fuisset κυρίᾳ Ἐκλεκτῇ, dominę Electæ. Alij hoc nomine volunt Ecclesiam Christianam in genere significari. Quibus repugnat primùm quòd hoc dicendi genus sit prorsus inusitatum, deinde quòd in extremis duobus versic. disertè pollicetur se ad eam & filios ipsius vẽturum: addítque filiorum sororis salutem: quam & ipsam electam vocat. Puto igitur inscriptam esse epist. præstanti alicui fœminæ, quales nonnullę Ecclesias suis opibus passim sustentabant: & electam quidẽ illam vocari, i. חנבחרה [*hanibcharah*,] eximiã, addita dominæ appellatione, ex Hebr. more: apud quos etiam mulier גבירה [*ghebirah*] præstantis alicuius dignitatis ratione dicitur: quo modo & nos hodie in vernaculo sermone loquimur, vt Gen.16.4.8, & 9. sicut Lucas Theophilũ, & Paulus Festum, κράτιστον, i. potentissimum vel præstantissimum, compellant. Neque enim ab eiusmodi honestis titulis Christiana religio abhorret, quatenus quidẽ iustum ac fas est. Perinde est igitur acsi scriptum esset, Eximiæ ac præstanti dignitate Dominæ. At enim cur nomen propriũ non addidit? nempe satis inter se noti ac familiares erant: quamobrem etiam ne nomen quidem suum exprimendum putauit. ¶ *Quos*, οὓς. Hoc pertinet tum ad matrem tum ad
5 liberos. Habita est autẽ ratio sententiæ potius quàm verborum: perinde nimirũ acsi præcessisset τοῖς υἱοῖς. Sic apud Græcos interdũ reperias τέκνον φίλε. Item apud Anacreõtem, βρέφος, φέρον τέξον, vbi tamẽ Henricus Stephanus noster legendũ notat βρέφος φέρον δὲ τέξον. cui facilè assentior,
10 quòd præcedat μέν. Hebræis autem æquè familiare est relatiua ad sensum quàm ad verba ipsa referre. ¶ *Verè*, ἐν ἀλήθειᾳ. Heb. באמת [*beemeth.*] Vulg.& Eras. ad verbum, *In veritate.* ¶ *Veritatem*, τὴν ἀλήθειαν, i. Christum, vel Euangelium. quæ phrasis sæpe, apud Iohannem præsertim, oc-
15 currit. Idem etiam eiusmodi vnius verbi geminatione gaudet: sicut singulis penè paginis licet obseruare tum in Euangelio tum in epistola superiore.

3 *Sit vobiscum*, ἔσται μεθ' ὑμῶν. Vet. interpr. videtur legisse ἔστω, quod est cõnenientius, & in salutationibus Pauli reti- *
20 ceri ex cõmuni vsu cõsueuit, vt fortassis in albo libri annotatũ postea in cõtextum irrepserit, & in superiore vers. pro ἔστω scriptũ fuerit ἔσται. quanuis apud Heb. futurum pro Imperãdi præsenti sæpe vsurpetur, vt ex præceptis Legis apparet. In Græcis autẽ scholiis pro μεθ' ὑμῶν *vobiscum*, scri-
25 bitur μῶν ἡμῶν *nobiscum*, vt sit superioris extremæ sententiæ repetitio: ac si dicas, Erit (inquam) nobiscum gratia, &c. Sed præstat receptam veterem Latinam interpretationẽ retinere, quanuis Græci codices summo consensu legant ἔσται. ¶ *Misericordia*, ἔλεος. Vide 1.Tim.1.2. ¶ *Cum*
30 *veritate*, ἐν ἀληθείᾳ. Id est, cum vera cognitione quam charitas comitetur. ἀλήθειαν igitur vocat quam Paulus sæpe ἐπίγνωσιν, i. agnitionem, appellat.

4 *Qui incedant*, περιπατοῦντας, sub. τινας. ¶ *Syncerè*, ἐν * ἀληθείᾳ. Id est, vt veritas præscribit.

5 *Scribens*,

Καὶ νῦν ἐρωτῶ σε, κυρία, οὐχ ὡς ἐντολὴν γράφων σοι καινὴν, ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.

Καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ, καθὼς ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε.

Ὅτι πολλοὶ πλάνοι εἰσῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριστὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί. οὗτός ἐστιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος.

Βλέπετε ἑαυτοὺς ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν.

Πᾶς ὁ παραβαίνων, καὶ μὴ μένων ἐν διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, Θεὸν οὐκ ἔχει· ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ τοῦ Χριστοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.

Εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.

Ὁ γὰρ λέγων αὐτῷ χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.

Πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος· ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

Ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου ἐκλεκτῆς. ἀμήν.

5 Et nunc rogo te, domina; non vt mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus à principio, vt diligamus alij alios.

6 Hæc autem est charitas, vt incedamus secundum mandata ipsius. Hoc est mandatum illud sicut audistis à principio, vt in eo incedatis.

7 Nam multi impostores ingressi sunt in mundum, qui non confitentur Iesum Christum venisse in carne. Hic ille est impostor & Antichristus.

8 Attendite vos ipsos, ne perdamus quæ operati sumus, sed vt mercedem plenam recipiamus.

9 Quisquis transgreditur, nec manet in doctrina Christi, Deũ non habet: qui manet in doctrina Christi, hic & Patrem & Filium habet.

10 Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, ne recipite eum domum, nec Aue ei dicite.

11 Qui enim dicit ei Aue, communicat operibus eius malis.

12 Quum multa haberem vobis scribenda, nolui per chartã & atramentum: sed spero me venturum ad vos, & præsentem præsentibus loquuturum, vt gaudium nostrum sit completum.

13 Salutant te filij sororis tuæ electæ. Amen.

5 *Et nunc rogo te, domina, non tanquam mandatum nouum scribens tibi, sed quod habuimus ab initio, vt diligamus alterutrum.* Ioh.15.12

6 *Et hæc est charitas, vt ambulemus secundum mãdata eius. Hoc est enim mandatum, vt quemadmodum audistis ab initio, in eo ambuletis.*

7 *Quoniam multi seductores exierunt in mundum, qui non confitentur Iesum Christum venisse in carnem. hic est seductor & Antichristus.*

8 *Videte vosmetipsos, ne perdatis quæ operati estis, sed vt mercedem plenam accipiatis.*

9 *Omnis qui recedit, & non permanet in doctrina Christi, Deum non habet: qui permanet in doctrina, Christi, hic & Patrem & Filium habet.*

10 *Siquis venit ad vos, & hanc doctrinam non adfert, nolite recipere eum in domum, nec Aue ei dixeritis.* Rom.16.17

11 *Qui enim dicit illi Aue, communicat operibus eius malignis.*

12 *Plura habẽs vobis scribere, nolui per chartam & atramentum: spero enim me futurum ad vos, & os ad os loqui, vt gaudium nostrum plenum sit.*

13 *Salutant te filij sororis tuæ electæ. Amen.*

---

5 *Scribens*, γράφων. Sic lego, consentientibus cum Vet. interpret. codic. vetustis, & Græcis etiam scholiis. Erasmus, *Scribo*, γράφω. ¶ *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide 1. Ioh.2.7 & 8, vbi habetur hæc eadem sententia. Sensus est igitur, eam demum doctrinam quam initio, ab ipsis videlicet Apostolis audierant, veram ac germanam esse, & idcirco ipsis annuntiatam vt ex eius præscripto vitam instituant. Hinc illud Tertulliani, *Quod primum, verum.*

6 *A principio*, ἀπ' ἀρχῆς. Vide rursus 1 Ioh.2.24, vbi hęc quoque scripta sunt. Cur autem hæc exscripsisset aliquis alius? nempe vt Iohannis nomen ementiretur. At quorsum hoc in tam breui epistolio, vnde nulla amplitudo nominis possit accedere, & vbi nihil est sanè quod pium ac sanctũ non sit? Malui verò particulam ἵνα vt in superiore versiculo collocare post ἀπ' ἀρχῆς quàm post ἡ ἐντολὴ cum vetere interprete: siue per traiectionem, siue quod ita scriptum in Græcis inuenerit, vt & nos in manuscr. nostris. Deinde ex Hebræorum more omissa est particula οὕτως, *ita*, in similitudinis ἀποδόσει.

7 *Nam*, ὅτι. Non est hæc particula ἀπολογικὴ propriè, sed occurrit tacitæ obiectioni: acsi diceret, Hoc autem nõ temerè à vobis postulo. Nam multi impostores, &c. Vide 1.Ioh.2.22, & 4.3. ¶ *Venisse*, ἐρχόμενον. Sic rectè Vetus interpres. est enim hoc participium non modò τοῦ ἐνεστῶτος sed etiam τοῦ παρατατικοῦ, qui quidẽ infinitis locis pro aoristo vsurpatur. Sic in proxima epistola, 3, ἐρχόμενον pro ἐλθόντων ponitur. Erasm. *Venturum*, ita videlicet vt ad futurũ iudicium referatur. quam formulam dicendi non puto vsquam extare, quum potius dicatur venturus ἐν δόξῃ, id est, cum gloria. ¶ *Hic ille est*, οὗτός ἐστιν. Hebr. זה [*zeh*,] pro πιστὸς. Est autem in mutatione numeri aliqua etiam emphasis: acsi diceret, quicunque hoc non negat, is planè impostor est ac Antichristus. Nec temerè scriptũ est adiunctis articulis ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριστος, non vt certa quæpiã singularis persona significetur, vt somniarunt nonnulli. (nam si ita esset, iampridem Antichristus interiisset) sed vt hoc impostorum & antichristorum genus à cęteris distinguat.

8 *Attendite*, βλέπετε. Hebraicè, התבוננו [*hithbonenu*,] pro προσέχετε, circunspicite & considerate diligenter. ¶ *Perdamus*, ἀπολέσωμεν. Sic Paulus Gal.3.4. Quidã codices hæc tria legunt in secunda persona plurali. eadem manente sententia.

9 *Nec manet*, καὶ μὴ μένων. Duo diuersæ constructionis verba coniuncta, Hebræorum more. παραβαίνειν autem notæ est significationis pro Transgredi, id est violare Dei mãdata, quæ dicuntur Viæ Domini. Vulg. vti maluit verbo Recedendi, pro quo vitiosè in nonnullis codicibus scribitur, *Præcedit*. & illo sensu veteres Iulianum vocarunt παραβάτην pro ἀποστάτην. ¶ *Qui manet*, ὁ μένων. Explicatio superioris dicti, ex contrarij collatione: quod dicendi genus singulis penè versiculis apud Iohannem recurrit.

12 *Quum multa*, πολλὰ, &c. In vet. nonnullis cod. Latinis hæc præcedunt, *Ecce prædixi vobis, ne in die Domini confundamini*, quæ in nullis Græcis inueni. ¶ *Præsentem præsentibus*, στόμα πρὸς στόμα. Vulgata ad verbum, *Os ad os*. Paulus 1. Cor.13.12, πρόσωπον πρὸς πρόσωπον dixit, id est, vt Hebræi dicunt, פה אל פה [*peh el peh*.]

13 *Electæ*, ἐκλεκτῆς. Id est, eximiæ, vt diximus suprà, v.1.

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ ΑΠΟΣΤΟΛΟΥ ΕΠΙΣΤΟΛΗ τείτη.

EPISTOLA IOHANNIS APOSTOLI tertia.

NOVA INTERPR. | VETVS.

1 ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ.

2 Ἀγαπητὲ, περὶ πάντων εὔχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦται σου ἡ ψυχή.

3 Ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς.

4 Μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαράν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα.

5 Ἀγαπητὲ, πιστὸν ποιεῖς ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους,

6 Οἱ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις προπέμψας ἀξίως τοῦ Θεοῦ.

1 PRESBYTER Gaio dilecto, quē ego verè diligo.

2 Dilectè, in primis opto vt prosperè agas & valeas, sicut prosperè agit anima tua.

3 Gauisus sum enim valde quū venirent fratres, & testimonio suo commendarent syncerítatem tuā, prout tu syncerè ambulas.

4 Maius istis gaudium nō habeo, quum *videlicet* audio filios meos syncerè ambulare.

5 Dilecte, fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos,

6 Qui testimonio suo commēdarunt charitatem tuam in cōspectu Ecclesiæ: quos rectè facies si prosequutus fueris vt Deo dignum est.

1 SENIOR *Gaio charissimo, quem ego diligo in veritate.*

2 *Charissime, de omnibus orationem facio, prosperè te ingredi & valere, sicut prospere agit anima tua.*

3 *Gauisus sum valde venientibus fratribus, & testimonium perhibentibus veritati tuæ, sicut tu in veritate ambulas.*

4 *Maius his non habeo gaudium quam vt audiā filios meos in veritate ambulare.*

5 *Charissime, fideliter facis quicquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos,*

6 *Qui testimonium reddiderunt charitati tuæ in conspectu Ecclesiæ: quos bene facies deducens dignè Deo.*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 *In primis*, περὶ πάντων. Ad verbum, *Supra omnia.* Ponitur enim περὶ pro ὑπὲρ, vt in illo Homeri versu, Ἀλλ' ὅδ' ἀνὴρ ἐθέλει περὶ παντῶν ἔμμεναι ἄλλων. Sensus est, igitur, Opto in primis vt sicut animo recte habes, ita etiam prosperè agas & valeas. Erasmus, *De omnibus opto vt prosperè agant & rectè valeant:* omisso pronomine σε, & deprauata Apostoli sentētia. Nam in hac quoque epistola nihil agnosco quod Iohanni Apostolo familiariter ad amicum scribenti non optimè conueniat. De verbo εὐοδοῦσθαι diximus 1. Corint. cap.16.vers.2.

3 *Quum venirent*, ἐρχομένων. Id est, ἐλθόντων, vt in superiore epistola, versic.7, ἐρχόμενον pro ἐλθόντα.

¶ *Syncerítatem tuam*, σοῦ τῇ ἀληθείᾳ. Vulgata & Erasmus, *Veritati tuæ.* Ego malui planius loqui. Certum enim est Veritatis nomine, Hebræorum more, significari interdum Vitam integram, & (vt inquit ille) sceleris puram: sicut docuimus Iohan.3.21. Neque quisquam est ex Euangelicis scriptoribus, qui Veritatis vocabulo æquè delectetur ac Iohannes, passim illud multiplici significatione inculcans: apud quem etiam hanc traiectionem pronominis sæpe obseruauimus. ¶ *Syncerè*, ἐν ἀληθείᾳ. Vide superiorem epistolam, vers.4.

4 *Maius*, μειζοτέραν. Nouè, pro μείζω. ¶ *Istis*, τούτων. Istis videlicet gaudiis. Vtitur enim plurali numero, emphaseōs causa, ex Hebræorum more. Sunt tamen qui legant ταύτης, *isto.* *1

5 ¶ *Quum* [*videlicet*] *audio*, ἵνα ἀκούω. Vel hæc vna phrasis Iohanni Apostolo hanc epistolam vendicat. Est enim illi peculiare ἵνα vsurpare pro ὅτι, ex Hebræorum idiotismo, vt annotauimus Iohannis cap. 15. vers. 8 & 13. Similiter etiam præcedente comparatiuo μείζονα. Item apud eundem, capite 16.2 & 32. Vulgata & Erasmus, *Quàm vt.*

5 *Fideliter agis*, πιστὸν ποιεῖς. Id est, Agis vt fidelem decet. Altera interpretatio quam adfert Erasmus, quasi πρὸς ποιεῖν significet tutum reddere, siue in tuto collocare, certè est perabsurda. ¶ *Erga peregrinos*, εἰς τοὺς ξένους. Ad verbum, Erga hospites: sed illud planius est. Gaium enim commendat vt φιλόξενον, sine personarum respectu. Vetus interpres, καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους, *idque erga peregrinos.* Hoc enim addit magnum pondus sententiæ.

6 *Si prosequutus fueris*, προπέμψας. Vulg. *Deducens.* Erasmus, *Si deduxeris.* quod mihi non videtur satis expressum.

Commendat

Commendat autem Gaio vel eos ipsos quos iam antè exceperat, rursum ad eum redeuntes ad procuranda Ecclesiæ negotia: vel alios quorum eadem erat conditio.

¶ *Vt Deo dignum est*, ἀξίως τοῦ Θεοῦ. Rectè omnino. Nam (inquit Dominus) qui vos excipit, me excipit. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Dignè Deo.*

Ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες, ἀπὸ τῶν ἐθνῶν.

7 Nam pro nomine eius * excesserunt ex Gentibus, nihil accipientes.

7 *Pro nomine enim eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.*

Ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ.

8 Nos ergo debemus recipere huiusmodi, * vt administri simus veritati.

8 *Nos ergo debemus suscipere huiusmodi, vt cooperatores simus veritatis.*

Ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων αὐτῶν Διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς.

9 * Scripsi Ecclesiæ: sed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non recipit nos.

9 *Scripsissem forsitã Ecclesiæ: sed is qui amat primatum gerere in eis Diotrephes, non recipit nos.*

Διὰ τοῦτο, ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει.

10 Propterea, si venero, suggeram ipsius facinora quæ facit, verbis improbis garriẽs in nos: quique etiam his non contentus, neque ipse recipit fratres, & qui volunt *recipere* prohibet, & ex Ecclesia eiicit.

10 *Propter hoc, si venero, commoneã eius opera quæ facit, verbis malignis garriens in nos: & quasi non ei ista sufficiant, neque ipse suscipit fratres, & eos qui suscipiunt, prohibet, & de Ecclesia eiicit.*

Ἀγαπητὲ, μὴ μιμοῦ τὸ κακὸν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν· ὁ ἀγαθοποιῶν, ἐκ τοῦ Θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν, οὐχ ἑώρακε τὸν Θεόν.

11 Dilecte, ne imitare quod malum est, sed quod bonum est: qui bene facit, ex Deo est, * qui autem malè facit, * non vidit Deum.

11 *Charissime, noli imitari malum, sed quod bonum est: qui bene facit, ex Deo est: qui malè facit, non vidit Deum.*

Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν· καὶ οἴδατε ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.

12 Demetrio testimonium redditum est ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus: & nostis testimonium nostrum verum esse.

12 *Demetrio testimonium redditur ab omnibus, & ab ipsa veritate: sed & nos testimonium perhibemus, & nosti quoniam testimonium nostrum verum.*

Πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι.

13 Multa possem scribere, sed nolo per atramentum & calamum tibi scribere.

13 *Multa habui tibi scribere, sed nolui per atramentum & calamum scribere tibi.*

Ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.

14 Spero autem fore vt statim te videam, * & *tunc* * coram loquamur.

14 *Spero autem protinus te videre, & os ad os loquemur.*

Εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. Ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα.

15 Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

15 *Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.*

---

* 7 *Excesserunt ex Gentibus*, ἐξῆλθον ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Explicat illud Pro Christi nomine, significans istos Euangelij causa vltro solum vertisse, & quidem bonis etiam & facultatibus suis relictis. Nam istud esse per traiectionem exponendum & cum verbo ἐξῆλθον, non autem cum participio λαμβάνοντες construendum, sententia ipsa videtur indicare, (Cur enim discedentibus pro Christi nomine Gentes, id est, prophani, aliquid largirentur?) & præpositio ἀπὸ demonstrat. Dicendum enim omnino fuisset παρὰ τῶν ἐθνῶν. qua de re vide 1.Cor.11.23.

8 *Vt administri simus*, &c. ἵνα συνεργοὶ, &c. id est, Vt & ipsi aliquid conferamus ad veritatis prædicationem.

9 *Scripsi*, ἔγραψα. Vulg. *Scripsissem forsitan*, ἔγραψα ἄν. In vno verò codice scriptum inuenimus ἔγραψά τι τῇ ἐκκλησίᾳ, *scripsi nonnihil Ecclesiæ.*

5 11 *Qui autem malè facit*, ὁ δὲ κακοποιῶν. Hæc est phrasis quam sæpe iam annotauimus passim apud Iohannem occurrere. ¶ *Non vidit*, οὐχ ἑώρακε. Id est, non nouit.

14 *Et tunc*, καὶ. Adieci particulam τότε, quoniam alioqui λαλεῖν potius scribendum fuit quàm λαλήσομεν. ¶ *Coram*, 10 στόμα πρὸς στόμα. Vide superioris epistolę versum decimumtertium.

Ι΄ΟΥΔΑ ΤΟΥ Α΄ΠΟΣΤΟΛΟΥ Ε΄ΠΙΣΤΟΛΗ΄ καθολική.

EPISTOLA IVDÆ APOSTOLI CAtholica.

NOVA INTERPR.

ΙΟΥΔΑΣ Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου, τοῖς ἐν τῷ Θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ Ἰησοῦ Χριστῷ τετηρημένοις κλητοῖς·

Ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.

Ἀγαπητοί, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γράφειν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.

1 IVDAS Iesu Christi seruus, frater autē Iacobi, * vocatis, * à Deo Patre * sanctificatis, & Iesu Christo * seruatis:

2 Misericordia vobis & pax & charitas multiplicetur.

3 Dilecti, * quum omne studium adhibeam vt scribam ad vos * de communi salute, * necesse habui vobis scribere, * ad vos hortandos * vt decertetis pro fide quæ * semel tradita est sanctis.

VETVS.

1 IVDAS Iesu Christi seruus, frater autem Iacobi, ijs qui sunt in Deo Patre dilectis, & Christo Iesu conseruatis & vocatis:

2 Misericordia vobis & pax & charitas adimpleatur.

3 Charissimi, omnem solicitudinem faciens scribendi vobis de communi vestra salute, necesse habui scribere vobis, deprecans supercertare semel traditæ sanctis fidei.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Frater autem Iacobi*, ἀδελφὸς δὲ Ἰακώβου. Constat sic appellatum fuisse hunc Iudam, vt ab altero illo Iuda Iscariote distingueretur: idque nō tantùm viuo illo proditore, vt passim in Euangelio: sed etiam illo iam sublato, vt Act. 1.14: vel quia iam inualuerat consuetudo vt sic vocaretur: (sicut & ipsi Apostoli, nondum electo in locum proditoris Matthia, duodecim vocantur, 1.Cor.15.5) vel vt nomē illud, proditoris memoria infame factum, aliquo modo leniretur. Magis tamen in illam sententiam quam in istam inclino. Sed & illud obseruandum est, quum Iacobi meminerit simpliciter, nullóque addito epitheto, omnino eum intelligi cuius nomen celeberrimum tum erat, inter Iudæos præsertim, illum videlicet Alphæi filium, qui & frater (id est, cognatus) Domini dicitur: & in Hierosolymitana Ecclesia eminebat, vt apparet ex celebris illius synodi actione quæ descripta est Act.15, itémque ex Act.21.18, cōtrà quàm tradiderunt veteres, qui tres fecerunt Iacobos. Neque verò, quāuis reliquis hinc & inde peregrinantibus ipse Hierosolymis maneret, idcirco Apostolus esse desinebat. Satis enim cōstat, ea tēpestate solitos fuisse ex toto terrarum orbe in eam ciuitatē cōuenire innumerabiles Iudæos, ac nonnullos etiam ex profanis gentibus religiosos homines, Act.2.5, & 8.27, adeo vt omnino oportuerit aliquem illic ex Apostolis permanere, qui ex vna vrbe Iudæos per vniuersum orbem terrarū dispersos doceret. Nam illis etiā idcirco noster hic Iudas epistolam illam suam inscripsit, idque nullo vsquam addito discriminis epitheto: quod tamen faciendum fuisse videbatur, si plures tum erant Iacobi quorum insignis esset inter Apostolos auctoritas. Quanquam de his quidem nolim ego cum quoquam contendere. ¶ *Vocatis*, κλητοῖς. Neminem velim offendi quòd hanc vocem in Græcis omnibus codicibus postremo huius vers. loco positam, participiis ἡγιασμένοις, & τετηρημένοις præposuerim. Præcedit enim causarum ordine Vocatio omnibus Spiritus sancti effectis in nobis, quum Fides sit ex auditu: & ipsa constructio istud poscit, quòd alioqui scribendum fuerit καὶ κλητοῖς, *& vocatis*, vt legitur in Vulg. Latina editione: scriptura, vt suspicor, ab eo deprauata, qui quòd hanc traiectionem ignoraret, hiare alioqui constructionem existimauit. ¶ *A Deo Patre*, ἐν τῷ Θεῷ πατρί. Id est, Per Deum Patrem. Vulg. & Erasmus, *In Deo Patre*. Mihi videtur magis vsitatum esse in Scriptura vt dicantur fideles à Deo Patre in Filio per Spiritum sanctum sanctificari. ¶ *Sanctificatis*, ἡγιασμένοις. Vulgata, *Dilectis*. quæ loquutio mihi videtur inusitata, quum potius dicamur à Patre diligi in Filio. Itaque siue ἡγιασμένοις legas, siue ἠγαπημένοις, vt in duobus Græcis codicibus scriptum inuenimus, ἐν Θεῷ πατρὶ dictum erit pro ὑπὸ Θεοῦ πατρός. ita ferente vsu literæ ב apud Hebræos, quæ propriè respondet Græcæ præpositioni ἐν. ¶ *Seruatis*, τετηρημένοις. Id est, sepositis æterno Dei consilio, qui Christo traderentur custodiendi, vt Iohan.16.6, & 12, & 24. Est autem (fateor) vni huic epistolæ peculiaris hæc salutatio, si verba ipsa spectes: sed eximiæ consolationis plena, & quæ spiritum Apostolicum plenè testetur. Vulgata, *Conseruatis*.

3 *Quum omne studium adhibeam*, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος. Vulgata, *Omnem solicitudiem faciens*, barbaré. Erasm. *Tantum*

tum mihi studium fuit: eneruata Apostoli sententia, vt mox dicemus. ¶ *De communi salute*, περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Id est, de iis quæ ad nostram omnium salutem spectant. Est enim in his verbis κοινωνία, quam Rhetores vocant, id est, communicatio: veluti si dux aliquis suos milites, commilitones vocet, quę res loquenti solet magnam beneuolentiam conciliare. Nolim igitur pronomen ὑμῶν, id est, *vestra*, addere, (vt legit vetus interpres) quanuis id quoque in vetustis duobus codicibus inuenerimus: sed mendosè (ni fallor) pro ἡμῶν, *nostra*, vt in aliis itidem vetustis duobus scriptum legimus. ¶ *Necesse habui vobis scribere*, ἀνάγκην ἔσχον, &c. Sic rectè conuertit Vetus interpres pro quo tamen Erasmus substituit, *Vt non potuerim non scribere vobis*. primùm repugnantibus Græcis, deinde eneruata Apostoli sententia, vt rectè obseruauit doctissimus interpres. Neque dicit se ad scribendũ eò esse adductum quòd sedulo id facere soleat: sed potius, quum alioqui ad salutem illorum frequentibus literis procurandam sit propẽsus, sese nunc ipsa necessitate adductum vt ad eos scriberet. quam explicationem quum annotarit Erasmus, miror illum maluisse eam amplecti quæ à Græcis discedit, & multum detrahit de sententiæ pondere. ¶ *Ad vos hortandos*, παρακαλῶν Vulgata, *Deprecans*. Erasmus, *Obsecrans*. Neuter (vt opinor) satis commodè. ¶ *Vt decertetis pro fide*, ἐπαγωνίσασθαι τῇ πίστει. Id est ἐπαμύνασθαι, vt pro viribus tueamini fidem. nam ἐπὶ hoc declarat. Vulgata, *Supercertare*, barbarè. Erasmus, *Vt vestris laboribus adiuuetis fidei*: periphrasi minimè necessaria. Cęterùm Fidei appellatione sanam doctrinam ab Apostolis traditam intelligi res ipsa satis ostendit, vt in 1. Tim. 4. 1, & alib. sæpe: & quum certare iubet Apostolus, minimè intelligit vt gladiis & ensibus rem gerant, (neque enim magistratum qui tum impius erat, sed Ecclesiam alloquitur) sed vt sana doctrina & honestæ vitæ exemplis, ea denique panoplia quã Paulus describit Eph. 6. 13, hæreticis obsistant. quanuis nisi suam hîc etiam operam ciuilis Christianus magistratus accommodet, minimè officium faciat. vt diximus 1. Tim. 2. 2. Erasmus in annotationibus τῆς ἁγίας refert ad ἐπαγωνίζεσθαι: acsi diceret Apostolus se scribere vt per fidem semel datam sint sanctis auxilio. quæ interpretatio mihi prorsus videtur coacta. Quanuis enim fide certandum sit, tamen apparet Apostolum potius hoc in loco declarare qua de re certatim tuenda sanctos laborare oporteat, nempe pro sana doctrina. ¶ *Semel*, ἅπαξ. Magna est emphasis huius aduerbij, vt alibi sæpe annotauimus. Semel enim traditam esse doctrinam dicit quæ nunquam sit posthac immutanda, & qua semel amissa, non sit quòd aliunde salutem expectent.

Παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν ἀρνούμενοι.	4	Nam subrepserunt quidam homines, prius iam olim descripti ad hanc damnationem, impij, qui Dei nostri gratiam transferunt ad lasciuiam, & solum illum herum Deum ac Dominum nostrum Iesum Christum negant.	4	*Subintroierũt enim quidam homines, qui olim præscripti sunt in hoc iudicium impij, Dei nostri gratiam transferentes in luxuriam, & solum Dominatorem & Dominum nostrum Iesum Christum negantes.*
Ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι ὁ Κύριος λαὸν ἐκ γῆς Αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσε.	5	Volo autem vos *istorum* cõmonefacere, vt qui semel hoc sciatis, Dominum, quum populum ex Ægypto liberasset, rursus ‖ eos qui non credebant perdidisse.	5	*Commonere autem vos volo, scientes semel omnia, quoniam Iesus populum de terra Ægypti saluãs, secundò eos qui non crediderunt, perdidit.* Num. 14. 37
Ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν	6	‖ Et Angelos qui non serua-	6	*Angelos verò qui non* 2. Pet. 2. 4

4 *Prius iam olim descripti ad hanc damnationem*, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα. Vulgata, *Qui olim præscripti sunt ad hoc iudicium*. Erasmus, *Qui prius descripti fuerunt ad hoc iudicium*, neglecta particula πάλαι, quæ tamen minimè est otiosa. Cæterùm non dubium est quin hoc addiderit Apostolus vt aduersus apostasiæ offendiculum animos sanctorum confirmaret: quum videlicet intelligerẽt nihil hîc temerè, sed æterno ac certo Dei consilio euenire. Nã ex eo cõsequitur istos nunquam fuisse ex sanctorum grege, licet pietatem ad tempus simularint: ac proinde causam non esse cur illorum defectione obstupefierent sancti: imò verò potius quòd Deo gratias agerent, qui eos alio Spiritu donasset, & istorum simulatum animum patefecisset. deinde optimum istarum tentationum exitum fore. quum Dei consilio ac sapientia futurum sciãt vt omnia ista Ecclesiæ commodo cedant. Hoc, inquam, est consiliũ Spiritus sancti hoc in loco. sicut & alibi sæpe, veluti Exodi 7. 3. item 2. Tim. 2. 19. item 1. Ioh. 2. 19 & 20. Sunt tamen qui ad nudam præscientiam hoc referant, quasi dicatur Deus hoc futurum cognouisse ab æterno: quod sanè verum est. sed si nuda hæc fuerit præscientia rerum futurarum, quã tandem consolationem inde concipiemus? Leue profectò ac frigidum erit hoc argumentum. Deinde etiam propius considerandum est quomodo loquatur Apostolus, vt illam interpretationem prorsus absurdam esse intelligamus. Qui descriptos esse dicit, num videtur inanem præscientiam statuere? Quorsum verò non tantùm descriptos, sed antè & quidem iam olim descriptos esse narrat? num vt æternam esse præscientiam Dei significet? Atqui nemo de hoc dubitare possit, ne Epicurus quidẽ. Quorsum igitur? Nẽpe vt ab æterno hæc esse decreta intelligamus: de quo semper dubitarunt qui ad hæc scrutanda Dei mysteria, nõ discipulorum, sed iudicum animum attulerunt. aduersum quos nominatim differit Apostolus Rom. 9. 19 & 20. Sed & illud obseruandum est, non dixisse Apostolum, in illo æternorum Dei consiliorum libro descriptam, id est decretum ac sancitam esse illorum cõdemnationem, (quod tamen verum est) sed illos ad hanc damnationem esse descriptos: nempe vt sciamus hoc æternum Dei decretum non modò euentum rerum, (vt nonnulli volunt) sed ipsas in primis personas comprehendere. Æternum autem quũ dico, non tempore duntaxat æternum intelligo: de qua re (vt antè dixi) nemo vnquam communi sensu præditus dubitauit: sed quod omnes causas ordine antegrediatur. nec tamen istud Deum vlla culpa inuoluit, quũ sic æternũ suũ decretũ in iudicandis peccatoribus exequatur, vt damnationis culpa in voluntate sponte peccantiũ tota inhęreat, ipse verò iustissimi non minus quam seuerissimi iudicis munus impleat. ¶ *Solum illum herum Deum ac Dominum*, &c. τὸν μόνον δεσπότην Θεὸν καὶ Κύριον, &c. Vnicus articulus omnibus epithetis istis communis, omnino ostendit Christum hîc vocari vnicum herum, Deum ac Dominum: quanuis Dei nomen non legerit Vetus interpres, & in duobus codicibus Græcis deesse compererim. Sed intolerabilis est planè hoc etiam loco Erasmus, vt aliis omnibus quibus Christi deitas manifestè asseritur, vt qui hunc locum sic interpretando penitus peruerterit, *Ac Deum qui solus est herus, ac Dominum nostrum Iesum*, &c. perinde acsi scriptũ esset καὶ τὸν Κύριον, vt Deo Pater a Domino Iesu distinguatur. Cõplutensis autem codex habet τὸν μόνον Θεὸν καὶ δεσπότην τὸν Κύριον, &c. id est, *solum illum Deum & herum Dominum nostrum*, &c. quæ lectio melius etiam confirmat omnia hæc de Christo dici. ¶ *Negãt*, ἀρνούμενοι. Hoc totidem verbis scriptum est 2. Pet. cap 2, vt tota fere hæc epistola. Neque tamen idonea hæc causa est cur eam tanquam fictitiam repudiemus: quum passim etiam posteriores Prophetæ ex prioribus multa penè ad verbum describant. Proinde nihil prohibet nos arbitrari Iudam, ad eosdem illos nefarios homines graphicè describendos, ex Petri epistola descripsisse quæ appositissima videbantur: quod etiam ipsemet videtur designare infrà versu 17.

ἑαυτῶν ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον, εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑπὸ ζόφον τετήρηκεν.

Gen.19. 24 Ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πόλεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

Ὁμοίως μὲν τοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι, σάρκα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ βλασφημοῦσιν.

Ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασφημίας, ἀλλ' εἶπεν, Ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.

Οὗτοι δὲ, ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν· ὅσα δὲ φυσικῶς, ὡς τὰ ἄλογα ζῷα, ἐπίστανται, ἐν τούτοις φθείρονται.

Gen. 4.8 Οὐαὶ αὐτοῖς ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν, καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.

Num.22. 21 2.pet 2.15 Num. 16.1

runt suam ᵃ originem, sed reliquerunt suum domicilium, iudicio ᵇ magni illius diei vinculis æternis sub caligine reseruasse.

7 ‖Sicut Sodoma & Gomorrha & his finitimæ ciuitates ᶜ simili modo atque illæ scortatæ, & ᵈ carnem alteram sectatæ, propositæ sunt exemplo, ignis æterni pœnam sustinentes.

8 Similiter ᵉ tamen & isti ᶠ sopiti carnem quidem polluũt, ᵍ dominatum verò reiiciunt, & dignitates conuitiis incessunt.

9 At Michael archangelus, quũ aduersus diabolum certans, disceptaret ʰ de corpore Mosis, non ausus est ⁱ illi impingere notam maledicti, sed dixit, ʲ Increpet te Dominus.

10 At isti, quæcunque non nouerunt, cõuitiis incessunt: quæcunque verò naturaliter, vt animantia rationis expertia, sciunt, in iis ᵏ sese corrumpunt.

11 ˡ Væ ipsis: nam viam ‖ Cain ingressi sunt, & deceptione mercedis, qua deceptus fuit ‖Balaam, effusi sunt, & ‖ contradictione Core perierunt.

seruauerunt suum principatum, sed dereliquerunt suum domicilium, in iudicium magni diei, vinculis æternis sub caligine reseruauit.

7 *Sicut Sodoma & Gomorrha, & finitimæ ciuitates simili modo exfornicatæ, & abeuntes post carnem alteram, factæ sunt exemplum, ignis æterni pœnam sustinentes.*

8 *Similiter & hi carnem quidem maculant, dominationem autem aspernũt, maiestatem autem blasphemant.*

9 *Quum Michael archãgelus cum diabolo disputãs, altercaretur de Moysi corpore, non est ausus iudicium inferre blasphemiæ, sed dixit, Imperet tibi Dominus.*

10 *Hi autem, quæcunque quidem ignorant, blasphemant: quæcunque autem naturaliter, tanquam muta animalia, norunt, in his corrumpuntur.*

11 *Væ illis: quia in via Cain abierunt, & errore Balaam mercede effusi sunt, & in contradictione Core perierunt.*

---

6 *Originem*, τὸν ἀρχόν. Vulgata maluit *principatum* interpretari, sic vocans eam præstantiam & dignitatem in qua fuerunt initio conditi: quæ interpretatio non est repudianda.

7 *Simili modo atque illæ*, τὸν ὅμοιον, &c. Id est, Sodomæ & Gomorrhæ vestigia sequutæ. Neque nos offendere debet generis mutatio, vrbium enim nomine incolas comprehendit. Vulgata, barbarè, *Simili modo exfornicatæ*: quanuis mihi videatur præpositionem ἐκ pro ἔξω, non admodum absurdè, ad horrendam illam Sodomitarum scortationem significandam accepisse. ¶ *Carnem alienam sectatæ*, ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας. Sic adumbrat prodigiosas libidines, de quibus Paulus Rom.1 26 & 27. Vulgata, *Abeuntes post carnem*: seruato Hebraismo.

8 *Tamen*, μὲν τοι. Vulgata hanc particulam omisit. Erasmus, *Sané*: non satis appositè. perinde enim est acsi diceret Iudas, istos quos saltem oportuit tot terribilibus Dei iudiciis commoneri, nihilominus vt prorsus altissimo veterno consopitos, in eadem præcipitia ruere.

¶ *Sopiti*, ἐνυπνιαζόμενοι. Id est, perinde stolidi & rationis expertes acsi omnes sensus haberent penitus sopitos. Hinc ille רוח תרדמה [*ruach tirdemah*] id est, spiritus soporis, aut veterni potius, cuius fit mentio Esa.29.10, & alibi sæpe. Vetus interpres hoc non legit, aut certè prætermisit, quũ tamen in Græcis nostris omnibus legatur. Erasmus, *Delusos insomnijs*, non satis appositè interpretatur. ¶ *Dominatum*, κυριότητα. Maior est istius dicti emphasis quàm si dominos dixisset. Potest enim dominum suum, id est, eum qui sit in magistratu, aspernari, qui tamen ipsum munus magistratus approbet: at isti ordinem ipsum à Deo constitutum conuitiis incessebant: vt hodie faciunt Anabaptistæ, Libertini, Dauidistæ, Academici, & cæteræ id genus pestes, impurorum illorum spirituum exemplum sequuti.

9 *De corpore Mosis*, περὶ τοῦ Μωσέως σώματος. Hoc exemplum proculdubio hausit Iudas vel ex aliquo libro qui nunc interciderit, & quem nonnulli eum esse putant qui à veteribus nonnullis nomine Ἀναλήψεως τοῦ Μωσέως citatur: vel ex traditione, vt illud quod refert de Ianne & Mambre Paulus 2. Tim.3.8. Itaque non magis ob eam causam potest hæc Iudæ epistola quàm illa Pauli repudiari, quum nihil hic à veritate absonum narretur. Neque enim temerè est quòd disertè commemoratur Dominus sepeliuisse Mosen: nec voluisse Israelitas intelligere vbinam esset eius sepulchrum. nempe ne illis contingeret quod nobis, qui ex Martyrum corporibus (demus enim illa esse Martyrum corpora) abominanda idola fecimus. Quid mirum est igitur Satanam contrà laborasse vt in apertum proferretur, cui sese Michael archangelus Domini opposuerit? Et hunc quidem librum vnde hæc petierit Iudas, citat Origenes lib. περὶ ἀρχῶν 3.cap.2, sub titulo Ascensionis Mosis. Qui verò ex hoc loco & aliquot aliis effici volunt, quod nunc extat verbum Dei scriptum, non sufficere decidendis religionis controuersiis, item qui sub traditionũ nomine quæuis errorum portenta volunt in Ecclesiam inuehere: ij magis ineptè (ne dicam impiè) argumentantur quàm vt refutatione indigeant. ¶ *Increpet*, ἐπιτιμήσαι. Hæc eadem scripta sunt Zach.3.2, sed in visione quadam, in qua non Michael, sed Iehoua ipse ita loquitur, nisi fortè Michael idem ille est qui & Dei Patris imago & ἀπαύγασμα, & à Zacharia Angelus Iehouæ, (qui & ipse Iehoua est) vocatur. Sed apud Zachariam certè non de corpore Mosis, verùm de Iehosua sacerdote agitur. Quòd si in libris (inter quos liquet, ex mira scripturæ varietate, non ita religiosè habitos eos de quorum auctoritate diu fuit in Ecclesia dubitatum) aliquis coniecturæ locus relictus esset, (absit autẽ à me illa prophana audacia, qui vel mori malim quàm tale quicquam audere) putarem ex diuersitate vocis Iosua Græcæ terminatione exprimendæ aliquem errorem obortum, quem suspicari sit facilius quàm emendare.

10 *Sese corrumpunt*, φθείρονται. Vulgata & Erasmus, *corrumpuntur*, ambiguè, nec expressa Apostoli sententia. Est enim omnino istud accipiendũ forma non merè passiua, sed coniugationis quæ ab Hebræis Hithpahel vocatur, & passiuæ Niphal respondet.

11 *Væ ipsis*, οὐαὶ αὐτοῖς. Id est, maledictio ipsis imminet. Neque enim tã imprecatur, quàm prædicit quod illis impendeat.

Οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες, συνευωχούμενοι, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες· νεφέλαι ἄυδροι, ὑπὸ ἀνέμων παριφερόμεναι, δένδρα φθινοπωρινὰ, ἄκαρπα, δὶς ἀποθανόντα, ἐκριζωθέντα·

Κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

Προεφήτευσε δὲ καὶ τούτοις ἕβδομος ἀπὸ Ἀδὰμ Ἑνὼχ, λέγων, Ἰδοὺ, ἦλθε Κύριος ἐν μυριάσιν ἁγίαις αὐτοῦ,

Ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι πάντας τοὺς ἀσεβεῖς αὐτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

Οὗτοί εἰσι γογγυσταὶ, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς ἐπιθυμίας αὐτῶν πορευόμενοι· καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπέρογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν.

Ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοὶ μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ,

Ὅτι ἔλεγον ὑμῖν ὅτι ἐν ἐσχάτῳ χρόνῳ ἔσονται ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτοὺς, ψυχικοὶ, πνεῦμα μὴ ἔχοντες.

12 Hi sunt in agapis vestris macularum instar, dum vobiscum conuiuantur, absque vllius metu seipsos pascentes, ‖ nubes aqua carentes, ventis circum actæ, arbores emarcidæ, infrugiferæ, bis emortuæ, eradicatæ:

13 Vndæ maris efferatæ, despumantes sua ipsorum dedecora, stellæ erraticæ, quibus caligo tenebrarum in æternum seruata est.

14 Prophetauit autem etiam de istis septimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus cum sanctis millibus suis,

15 Vt ferat iudicium aduersus omnes, & redarguat quicunque ex ipsis sunt impij, de factis omnibus quæ impiè patrarint, déque omnibus duris quæ loquuti fuerint aduersus ipsum peccatores impij.

16 Hi sunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus suis incedentes: & ‖ quorum os loquitur prætumida, admirantes personas vtilitatis gratia.

17 Vos autem, dilecti, memores estote verborum quæ prædicta fuerunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,

18 Quòd *videlicet* dixerunt vobis, ‖ in extremo tempore futuros irrisores qui in impiis suis cupiditatibus incederent.

19 Hi sunt qui seipsos segregãt, animales, Spiritum non habentes.

12 *Hi sunt in epulis suis maculæ, conuiuantes sine timore, semetipsos pascentes: nubes sine aqua, quæ à ventis circunferuntur, arbores autumnales, infructuosæ, bis mortuæ, eradicatæ:* 1. Pet. 2.17

13 *Fluctus feri maris, despumantes suas confusiones, sidera errantia: quibus procella tenebrarum seruata est in æternum.*

14 *Prophetauit autẽ de his septimus ad Adã Enoch, dicens, Ecce, venit Dominus in sanctis millibus suis,*

15 *Facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios de omnibus operibus impietatis eorum quibus impiè egerunt, de omnibus duris quæ loquuti sunt contra eum peccatores impij.*

16 *Hi sunt murmuratores, querulosi, secundum desideria sua ambulantes: & os eorum loquitur superba, mirãtes personas quæstus causa.* Psal 17.19

17 *Vos autem charissimi, memores estote verborum quæ prædicta sunt ab Apostolis Domini nostri Iesu Christi,*

18 *Qui dicebãt vobis quoniam in nouissimo tempore venient illusores, secũdum desideria sua ambulantes impietatum,* 1 Tim. 4.1 2.tim. 3.1 2.pet.3.3

19 *Hi sunt qui segregant semetipsos, animales, spiritum non habentes.*

---

12 *In agapis vestris*, ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν. Vulgata, *In epulis suis*: mendosè, & meritò repugnantibus Græcis codicibus. Nec enim agapæ istorum erant, sed fraterna Ecclesiastici cœtus conuiuia, quæ pulchrè describit Tertullianus in Apologetico, cap. 39. Seruauimus autem Græcum nomen, quod Latini etiã Theologi, vt peculiariter fraternis istis Ecclesiarum conuiuiis dicatum, retinuerunt. Erasmus, *Inter charitates vestras*. Vide 2.Pet.2.13, vbi hunc locum exposuimus. ¶ *Macularum instar*, σπιλάδες. Petrus 2.Pet.2.15, σπίλοις καὶ μώμοις vocat, vnde Iudas hæc desumpsit. Itaque sic vertendum hunc locum arbitror. Alioqui σπιλάδας vocant Græci scopulos proximè maris superficiem eminentes, quos Galli *rocs* vocant. Virg. Æneidos primo, Aras appellat, ad quas impingẽtes naues naufragium faciant. ¶ *Absque vllius metu*, ἀφόβως. id est, impudenter, & absque vlla vel Dei vel Ecclesiæ reuerentia. Quid enim is metuat cui summæ perfectionis gradus est, nihil ducere pro peccato? ¶ *Seipsos pascentes*, ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες. i. Luxui & ingurgitationi pro arbitrio suo vacantes. pro quo dixit Petrus ἀτυφωνῶντες. Erasmus, *Suo ductu & arbitrio viuentes*. ¶ *Emarcidæ*, φθινοπωρινά. Id est, qui nullum fructum nisi marcidum ferant, vt ex iis nulla decerpi possit vtilitas, sicut mox subiicit. Vulgata ad verbum, *Autumnales*. Sed puto Apostolum potius ad etymologiam huius epitheti quàm ad autumnum respexisse. φθινοπωρινὰ igitur vocauit παρὰ τὸ φθίνειν τὰς αὐτῶν ὀπώρας, quòd nihil nisi corruptum & marcidum edãt nisi quis malit Autumnales dici, quòd Autumni tempore arbores fructibus spoliatæ & foliis nudatæ, quasi emortuæ appareant. ¶ *Bis*, δίς. Numerus certus pro incerto, emphaseos causa. nisi arbitrari malimus duplicem hîc mortem notari: vnam in qua natæ sunt, alteram in quam sua defectione inciderint. fit enim istiusmodi conditio posterior, priore deterior, & vtrique mortis appellatio passim in Scripturis tribuitur.

13 *Caligo tenebrarum*, ὁ ζόφος τοῦ σκότους. i. densissimæ tenebræ, vt diximus 1.Pet.2.17. Sic apud Æschylum alicubi inuenias χθονὸς πέδον, σκάφη νεών, σύμπρεκτ' παῖδες, & similia.

14 *Enoch*, Ἑνώχ. Mihi quidem fit verisimile hoc Enochi dictum vel ἀγράφον fuisse, & tamen apud omnes posteros celebre: vel in aliquo libro de Enocho commemoratum. quem nonnulli satis grandem, atque adeo lineis 4082 scriptum esse volunt. (quod vereor ne sit commẽtitium) Vtcunque sit, vera & perpulchra est sententia: & Enochum inter cæteros illius seculi pietate excelluisse historia Mosis testatur. Multos autem sacros libros intercidisse nemini dubium esse potest qui Vetus testamentũ legerit: quales isti sunt, Liber bellorum Domini, quem citat Moses Num.21.14. Liber iusti, Ios.10.13, Liber Natan, Liber Gad, Liber Semeiæ, Liber Haddo, Liber Ahiæ, Liber Iehu filij Hannani, qui in Paralipomenon libris citantur. Sed hoc quidem certum est, eos qui supersunt libros, & in Canone recitantur, sine controuersia fuisse ab Ecclesia receptos, & quod ad stabiliendam veram religionem attinet, nihil esse cur quicquam amplius desideremus. ¶ *Venit*, ἦλθεν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more. Vide autem in hunc locum quod scripsimus 1.Cor.16.22.

17 *Ab Apostolis*, ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Ne hinc quidem consequitur hunc Iudam ex Apostolorum numero non fuisse, sed colligitur serò fuisse scriptam hanc epistolam, plerisque iam mortuis Apostolis, quorum scripta terebantur in Ecclesia quamobrem etiam videmus Petrum in altera epistola meminisse scriptorum Pauli.

19 *Qui seipsos segregant*, οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς. Addidi-

mus ἑαυτοῖς ex Veteris interpretis & trium vetustorũ codicum fide: quanquam etiam possimus nõ ineptè hoc referre ad alios quos isti à veræ Ecclesiæ cœtu abducãt. Hi sunt nimirum quos Paulus ἑτεροδιδασκαλοῦντας & αἱρετικοὺς vocat, i. qui peculiarem doctrinam docent, & sectas instituunt. ¶ *Animales*, ψυχικοί. Vide 1.Cor.2.14. Tertullianus, hac voce abutens, psychicos vocare consueuit, qui repetitas nuptias cum Montano non damnarent.

Ὑμεῖς δέ, ἀγαπητοί, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πίστει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς, ἐν Πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,	20	Vos autem, dilecti, sanctissimæ vestræ fidei superstruentes vos ipsos, per Spiritum sanctum orantes,	20	*Vos autem, charissimi, superædificantes vosmetipsos sanctissimæ vestræ fidei in Spiritu sancto orantes,*	
Ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ Θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον.	21	Alij alios in charitate Dei conseruate, expectantes misericordiã Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.	21	*Vosipsos in dilectione Dei seruate, expectantes misericordiam Domini nostri Iesu Christi in vitam æternam.*	
Καὶ οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι·	22	Et alios quidem habito delectu commiseramini:	22	*Et hos quidem arguite iudicatos:*	
Οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ τοῦ πυρὸς ἁρπάζοντες, μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.	23	Alios verò terrore seruate, ex flamma rapientes: odio habentes vel eam tunicam quæ à carnis contactu sit maculata.	23	*Illos verò saluate, de igne rapientes: alios autem miseremini in timore: odientes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam.*	
Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι ὑμᾶς ἀπταίστους, καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,	24	Cæterùm ei qui potest vos seruare à lapsu immunes, & statuere in conspectu gloriæ suæ inculpatos cum exultatione:	24	*Et ei autẽ qui potẽs est vos conseruare sine peccato, & constituere ante conspectũ gloriæ suæ immaculatos in exultatione,*	
Μόνῳ σοφῷ Θεῷ σωτῆρι ἡμῶν δόξα καὶ μεγαλωσύνη, κράτος καὶ ἐξουσία, καὶ νῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Ἀμήν.	25	*Id est* soli sapienti Deo Seruatori nostro, gloria *esto* & magnificentia, robur & potestas, & nunc & in omnia secula. Amen.	25	*Soli Deo Saluatori nostro per Iesum Christũ Dominũ nostrũ, gloria & magnificẽtia, imperiũ & potestas ante omne seculum, & nunc & in omnia secula seculorum. Amen.*	

22 *Alios quidem habito, &c.* οὓς μὲν ἐλεεῖτε διακρινόμενοι. Hæc expositio plana est, & cum Græcis consentiens. Duo enim facit Apostolus fratrum genera qui sanari possint, quorum vnum ab altero discerni oporteat. Alios enim lenius tractandos & commiseratione: alios, qui iam in ipsa veluti flamma versentur, periculi denuntiatione in viam esse reuocandos. Erasmus maluit interpretari διακρινόμενοι, *dum iudicamini*: quod merito displicuit doctissimo interpreti. Vulg. *Hos quidem arguite iudicatos*, οὓς μὲν ἐλέγχετε διακρινόμενοι. quam lectionem inuenimus in tribus Græcis codicibus: quæ tamen mihi non ita probatur.

23 *Terrore*, ἐν φόβῳ. Id est, absterrentes illos & sancta seueritate reuocantes, vt incestuosum illum Corinthium Paulus. 1.Cor. 5.5, vbi hic ipse Ecclesiasticæ censuræ finis proponitur. Vetus interpres hoc non legit: neque etiam inuenimus in illis Græcis codic. quos modò commemoraui. ¶ *Vel eam tunicam*, καὶ τὸν χιτῶνα. Hyperbole ab interdictis pollutionũ legalium sumpta, acsi diceret, Volo, quod ad illos sceleratos attinet, vos ab illorum congressu abstinere, imò quodammodo quicquid illi vel contigerunt, tanquam pollutum execrari. Ideo ἀπὸ τῆς σαρκὸς conuerti *A carnis contactu*. Vulg. prorsus ineptè, *Odientes & eam quæ carnalis est, maculatam tunicam*. Erasmus nihilo melius, *Odio prosequentes & eam quæ in carne est, maculatam tunicam*.

24 *Vos*, ὑμᾶς. Ita lego ex Veteris interpretis & quatuor veterum codicum auctoritate. Quòd si malimus legere ὑμῶν, dicemus pro ἑαυτοῖς positum, ita vt eòdem recidat sententia. Nec enim istud videtur satis commodè accipi posse pro *Ipsos*, vel *Eos*, vt conuertit Erasmus. ¶ *Gloriæ suæ*, τῆς δόξης αὐτοῦ. Id est, suo: vt gloria Dei pro ipso passim vsurpatur, minimè tamen otiosa periphrasi.

25 *Seruatori nostro*, σωτῆρι ἡμῶν. In duobus codicibus additur διὰ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, per Iesum Christum Dominum nostrum, vt legit Vetus interpres. ¶ *Et potestas*, καὶ ἐξουσία. Vetus interpres addit, *Ante omne seculum*, πρὸ παντὸς αἰῶνος: quam lectionem in duobus quoque vetustis codicibus Græcis comperimus.

PROLEGOMENA IN APOCALYPSIN IOHANNIS.

QVIA de huius libri auctoritate iampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hãc partem adferri solent: deinde quid mihi videatur exponam. Argumẽta verò citabo vti sunt ab Erasmo studiosè ac diligenter collecta: cuius quidem adeo varium mihi videtur in hoc argumento (vt in multis aliis) iudicium fuisse, vt quid statuerit, non facilè iudicare possis: nisi quòd eò tandem videtur inclinare vt existimet aliquam esse quidem huius libri auctoritatem, sed non eam tamen quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur, inquit, diuus Hieronymus, Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr, in compendio vitarum, tradit Iohannem in Patmo insula Euangelium suum scripsisse, huius autem libri nõ meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo non affirmat hoc opus esse Iohannis. Dionysius Alexandrinus, cuius verba citat Eusebius lib.7. Ecclesiasticæ historiæ, librum existimat ab alio quopiam Iohanne viro sancto scriptum. Eusebius ipse ita citat hunc librum aliquot locis vt Iohanni non sine exceptione tribuat. Idem Caium quendam orthodoxum citat libro tertio, qui à Cerintho hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumentum: ad quod ita respõdeo, Si spectetur quibus rationibus permoti sint nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facilè appariturum quàm immeritò istud fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeo quidem vt Epiphanius illos à quibus reiiciebatur, apertè inter hæreticos recensuerit: vt interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæum Lugdunẽsem episcopum, martyrem vtrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam commentariis illustrasse. De Dorotheo quod affertur nihil habet momenti, qui suo tantùm silentio videatur hunc librum reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox viderimus, quum ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) vel ipsius Dionysij verbis refuto, quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertio. Eusebium autem sanè nihil moror, in quo docti omnes iudicium in plerisque scriptis

scriptis requirunt. Nunc ad alterum argumentum veniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quosdam eruditissimos viros totum hoc argumentum multis conuitiis fuisse insectatos, quasi nihil haberet Apostolicæ grauitatis, sed vulgatam tantùm rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententiis esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respondeo, Quicunque tandem isti eruditissimi viri fuerint, magnam eos reprehensionem mereri in eo quòd conuitiis ausi sint eum librum exagitare qui sanè sit breuissimus, si ea demas quę ad verbum ex Prophetis sunt exscripta. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus, vt Arethas testatur, qui hunc librum non modo (vt Dionysius Alexandrinus) putarũt à sancto viro scriptum esse, sed apertè etiam Iohanni Apostolo vendicarunt: nũquam id certè facturi si nulla grauitatis Apostolicæ vestigia in eo animaduertissent. Vtros verò pro eruditioribus habebimus? an istos quorum & singularis pietas & summa eruditio testata est plurimis ipsorum monimentis: an illos potius quorum ne nomina quidem apparent: argumenta verò satis indicant quàm meritò eruditissimi appellentur? Negant in hoc scriptore vllam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad verbum descripserit. Dicunt eum complecti vulgatam rerum historiam? Id verò quî potest in eo verum esse qui (si admodum pauca excipias) res præteritas non narret, sed futuras prænuntiet? Ista igitur non modò vera non sunt, sed ne verisimilia quidem. Ad tertium argumentum accedamus. Hic, inquit, solicitè suum nomen inculcat, perinde quasi syngrapham scriberet, non librum: idque non solùm præter morem Apostolorum, verùm multo magis præter suum morem, qui in Euangelio multo modestiora narrans, non exprimit tamen vsquam suum vocabulum, sed notulis indicat, Discipulus ille quem diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de visionibus suis, rem sub alterius exponit persona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia describens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc est ratio quæ Dionysium Alexandrinum impulit vt ab alio aliquo Iohanne scriptum hunc librum arbitraretur. At, quàm hoc est infirmum & imbecille! Nõ animaduerterunt qui sic sentiunt, aliud esse historiam, aliud prophetiam scribere. Nam historiæ veritas aliunde potius quàm à scriptore pendet: in prophetia verò, quia res futuræ prædicuntur, nulla nisi reuelantis & annuntiantis auctoritate innixæ, quis non videt hoc requiri in primis vt vnde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis scripserit intelligamus? Ideo videmus non modò in prophetiarum initiis, sed etiam in singulis penè visis, nihil æquè solicitè adscribi atque Dei dictantis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit vel vnus Ieremias, qui minimum centies vicies nomen suum inculcat. Ita enim omnino faciendum erat, ne latebras quærere videretur, vt pseudoprophetæ solebant. Quid verò? apud Danielem à capite septimo annõ penè singulis versiculis repetitur אני דניאל [*ani Daniiel*,] Ego Daniel? Esaias autem quoties Esaiam filium Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non consueuit in Euangelio. Fateor: nam historiã scribebat, in qua illi accidit quod nulli ex aliis discipulis, vt ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo suas visiones ex professo tractabat: sed quum sui muneris præstantiam asserit, quàm altè, quàm magnificè sese Paulum illum esse dicit non ab hominibus, neque per homines, sed à Iesu Christo designatum Apostolum? Quid? quum sua illa certamina prædicat, an personam alienam assumit? Sed aliquid etiam amplius consideremus. Iohannis nomen in toto hoc opere (nisi me calculus fefellit) quinquies tantùm reperitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantùm locis, nempe cap. 1. 9, addita tamen explicatione, quæ vna ad omnem amoliendam arrogantiæ suspicionem satis supérque sufficit. Item, 21. 2, & 22. 8: quibus locis simpliciter tantùm commemorat quid viderit, vt de visionis fide dubitari non possit. Ergo (vt paucis hoc argumentum absoluam) ratio illa Dionysij non modò futilis est, sed etiam imperitiam arguit, atque adeo plena est calumniæ: imò verò (quod ingenuè & sine vlla maleuolentia à me dici Deus testis est) nimium inconsiderata est vox ista, hunc scriptorem perinde suum illud Ego Iohannes inculcare, acsi syngrapham, non librum scriberet. Accedo ad quartum argumentum. In Græcis, inquit, quos viderim exemplaribus, non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis theologi. Atqui vel hic titulus eam Iohanni Euangelistæ vendicat, quem nemo ignorat κατ' ἐξοχὴν fuisse Theologum à veteribus appellatum: quòd de Christi diuinitate nemo vnquam hominum apertius aut diuinius scripserit. Alter autem ille Iohannes quem ego sanè suppositititium esse suspicor, non Theologus, (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed presbyter dicebatur. Venio tandem ad styli dissimilitudinem, quam Dionysius ille Alexandrinus tribus argumentis confirmat, vt refert Nicephorus Ecclesiast. historiæ lib. 6. cap. 23: Primùm ex tota orationis indole ac ductu. Deinde quòd quum Euangelio & epistolæ Iohannis catholicæ multa sint communia, hic liber ne syllabam quidem vllam habeat cum eis communem. Postremò, quòd quum sermonis etiam dono excelluerit Iohannes, alicubi hic noster rusticis barbarismis & solœcismis vtatur. At ego primùm omnium respondeo, istam styli dissimilitudem minimè esse admirandam in tam dissimili argumento. Nam in Euangelij historia, & in Epistolis, quanuis impulsu Spiritus sancti, tamen ex suo sensu loquitur: hîc audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem gestam, partim docet: hîc de rebus futuris agit, & quidem præscriptis verbis: & miramur eum non iisdem vti sententiis? imò quis vnquam hanc legem cuiquam scriptori præscripsit? Quid quòd pleraque ipsis superiorum Prophetarum (puta Ezechielis, Danielis, Zachariæ, Esaiæ & aliorum) verbis illi dictantur, ab eodem illo Spiritu nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus? Itaque mirum nemini videri debet quòd nõita culto sermone vtatur, vt qui à Prophetarum, qui Hebraicè scripserunt, ne verbis quidem, nedum charactere, discedere voluerit: quo minus sanè suspicari par est quicquam hîc commentitium Ecclesiæ obtrudi. Falsum autem esse quod ait ille, hunc librum ne syllabam quidẽ habere cõmunem cum Iohãnis Euangelio, apparet saltẽ ex collatione cap. 1. 7, cum Ioh. 19, 37. Superest vltimũ argumentum, nempe quòd videatur hic liber fauere Chiliastarum hæresi: quo nomine nõnulli adducti sunt vt hoc opus à Cerintho editum sub Apostoli nomine putarint. Ego verò, vt concedam Chiliastas nonnullis ex hoc libro testimoniis esse abusos, idcirco tamen hæretico tam impuro librum hunc esse tribuendum absit vt concedam, nisi locos illos aliter accipi commodè non posse quispiam ostenderit; alioquin quem tandem librum admittemus? Aliter autẽ accipiendos esse doctissimi viri iampridem indicarunt: vt huic libro idem planè acciderit atque epistolæ ad Hebræos, quam nonnulli pertinacissimè repudiarunt, quòd facere pro Nouatianis videretur: quum ipsi potius seipsos debuerint accusare. Deinde, quæso, quũ alia præterea fuerint Cerinthi deliria, vt qui Deum esse mundi conditorem negarit: Christũ ex Maria ac Iosepho cæterorum hominum more genitum docuerit: Christum & Iesum vt distinctas personas separarit: cur non etiam hæc sua dogmata huic libro aspergeret? Atqui tantum abest vt hoc faciat, vt econtrario aduersus illos errores certa ex hoc libro testimonia peti possint: vt à Cerintho ista proficisci non potuisse, vel ex vna ista ratione satis appareat. Quid verò quòd vbi de mille annis loquitur, nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè gartiebat? Vbi enim luxus ille? vbi cibus & potus? vbi nuptię & ioci? vbi sacrificia & dies festi Hierosolymis celebrandi? Ergò vanũ ac futile est hoc argumentum. Quæ quum ita se habeant, quanuis non censuerim quidem ego pertinacius de scriptoris nomine litigandum, tamen Iohanni Apostolo potius quàm cuiquam alij hunc librum tribuerim. Nã præterquam quòd vetustissimum esse constat, & ex veteribus doctissimi & religiosissimi quique, Iohannis Apostoli esse non dubitarunt, his etiam coniecturis ducor, quòd illis temporibus non videam cui tandem alij tantæ maiestatis plenæ prophetiæ, támque augustum Theologi nomen, tribui potuerint: deinde, quòd planè Apostolicæ sit dignitatis nõ vni alicui Ecclesiæ, sed Asiaticis Ecclesiis scribere: postremò, quòd quæ de insula Patmo commemorat, cum iis prorsus conueniant quę de Iohannis exilio veteres summo consensu tradunt. Quòd si quid aliud liceret ex stylo coniicere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim, qui & ipse Iohannes dictus est: adeo non in verbis tantùm, sed etiam in formulis dicendi plerisque similis ac penè idem est Euangelij Marci & huius libri character. Ad ipsum autem librum quod attinet, quanuis eum esse me agnoscam cui hæc mysteria valde obscura videantur, tamen quum vbique videam Spiritus prophetici nomen eminere, & veterum Prophetarum non tantùm vestigia, sed sententias, ipsáque adeo verba in hoc libro agnoscam:

quum manifesti & magnificentissima vbique tum diuinitatis Christi, tum nostræ redemptionis testimonia in eo extare videam: quum denique ex iis quæ prædicta sunt, nonnulla manifeste iam apparuerint, veluti quæ de Asiaticarum Ecclesiarum excidiis, & scorti illius septem montibus insidentis regno prædixit: venio in eam sententiam vt existimem Spiritum sanctum in hunc pretiosissimum librum congerere voluisse quæ ex superiorum Prophetarum prędictionibus implenda post Christi aduentum supererant: ac nonnulla etiam addidisse, quatenus nostra interesse cognouit. Obscuritas in his, fateor, maxima est: sed ea minime noua in Prophetarum (ac præsertim Ezechielis) scriptis. Deinde nostrum hoc vitiũ est, qui singula diligentius non annotamus, & quotidiana illa Dei prouidẽtiæ iudicia in Ecclesiæ suæ administratione, rebus nostris priuatis intenti, non cõsideramus. Postremò, nouit Dominus quid quatenus nosse expediat, ideóque prophetiarum lucem pro sua infinita sapientia non aliter iam olim temperauit quàm Ecclesię vtile fore prędsciuit. Superest igitur vt hæc mysteria sancti Dei homines cũ timore ac religione, quatenus fas & vtile est, scrutentur: omnes verò, siue quæ nouerint, siue quę non nouerint, in hoc libro comprehensa Dei mysteria venerentur potius quàm (nonnullorũ more) vel deridean, vel fanaticis suis cõmentis polluant.

Α' ΠΟΚΑΛΥΨΙΣ Ι'ΩΑΝΝΟΥ ΤΟΥ θεολόγου.

APOCALYPSIS IOHANNIS Theologi.

Κεφάλαιον α.

Α ΠΟΚΑΛΥψις Ι'ησοῦ Χρεισοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ Θεὸς, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει· καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ι'ωάννῃ·

NOVA INTERPR. CAP. I.

1 APOCALYPSIS Iesu Christi, quã dedit ipsi Deus, vt indicaret seruis suis quæ oporteat fieri citò: *is* verò missam per Angelũ suum, seruo suo Iohanni significauit:

VETVS. CAP. I.

1 *APOCALYPSIS Iesu Christi, quam dedit illi Deus, palàm facere seruis suis quæ oporteat fieri citò: & significauit mittens per Angelum suum seruo suo Iohanni:*

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 *Apocalypsis*, ἀποκάλυψις. Græcum nomen seruaui tanquam ipsi etiam vulgo magis vsitatum in hoc quidem libro designando. Significat autem rerum antè occultarum patefactionem: & quanuis singulari numero ponatur, vniuersalis tamen est totius libri inscriptio, ex Prophetarum more. ¶ *Iesu Christi*, Ι'ησοῦ Χρεισοῦ. Hanc doctrinam intellige Apocalypsin dici, non quasi occultum aliquid fuerit Filio coessentiali, quod illi patefecerit Pater, sed nostri respectu: nempe quòd Filius illam ex sinu Patris non vt alienam, sed vt suam acceptam, Iohanni per Angelorũ ministerium patefecerit ad Ecclesiæ ædificationem. Habemus ergo ex hoc loco insignem ordinem in Prophetiis tradendis obseruatum. Primùm enim collocatur Pater, deinde Filius, ítque non vt inæquales, sed vt vnus Deus: neque separati, sed vt distincti, & ita quidem vt Filius tanquam mediator Ecclesiæ perpetuus & æternus consideretur: in quo vno videlicet Pater sese Ecclesiæ suæ patefaciat. Vsus est autem Filius tum antequam caro fieret, tum ex quo sese in cælum recepit, Angelorum ministerio, sicuti & hodie: sed agente ac moderante omnia Spiritu sancto, qui & Patris & Filij virtus est essentialis, & à Patre ac Filio separari nec debet nec potest. Angeli igitur (vt nobilia Dei instrumenta) Prophetis significarunt quæ in mandatis habebant, & quidem multis modis, prout Domino visum est. Homines demum quæ Spiritus sancti afflatu ex Angelis perceperant, tum voce tum scriptis annuntiarunt, prout idem Spiritus illorum animis, linguæ, calamo denique est moderatus. ¶ *Seruis suis*, τοῖς δούλοις αὐτοῦ. Vides asseri diuinitatẽ Filij, qui Dominus sit Ecclesiæ, & Angelis vt ministris vtatur? Nam αὐτοῦ referendum est ad Christum: fuitque hoc explicandum, ne quis putaret Patrem Filio vt inferiori hæc tradidisse: quum ista traditio nihil aliud quàm Christi officium declaret, quatenus Dei & hominum est mediator, in quo vno acquiescit Pater. ¶ *Quæ oporteat fieri citò*, ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. Dionysius Alexandrinus hæc verba citans apud Nicephorum Ecclesiasticæ historiæ lib. 6. cap. 22, legit δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, *vt citò patefaceret seruis suis*. Suspicor autem particulam illam ἃ δεῖ γενέσθαι, *quæ oporteat fieri*, ab aliquo expunctam esse, cui nimirum videretur ista citò facienda dici, quæ tam multo pòst tempore facta non fuerint. Sed facilè ad hoc responderi potest ex iis quæ scribuntur 2. Pet. 3. 8 & 9. Deinde quum perpetuam venturorum seculorum historiã describat Iohannes, significat nimirum fore vt eorum quæ hîc patefiunt exequutio statim inchoetur, non autem vt vno momento omnia perficiantur. Postremò hæc formula dicendi non huic tantùm libro, sed omnibus quoque Prophetis & Euangelistis est vsitata, tum etiam quum de supremo illo die differunt, quem tamen adhuc expectamus.

2 *Testimo-*

Ὅς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε.

Μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα. ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς.

Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ Ἀσίᾳ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ τοῦ Ὢν καὶ Ὁ ἦν καὶ Ὁ ἐρχόμενος· καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων ἃ ἐστὶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

Καὶ ἀπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς, ὁ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς· τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λούσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ·

Καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλείαν καὶ ἱερεῖς τῷ Θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ· αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

Ἰδοὺ, ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν· καὶ κόψονται ἐπ' αὐτὸν πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς· ναὶ, ἀμήν.

2 Qui testificatus est sermonē Dei, & [a] testimoniū Iesu Christi, [a]&quęcunque vidit.

3 Beatus qui legit, [a]& *beati* qui audiunt verba prophetię huius, & obseruant ea quę in ea scripta sunt. tēpus enim propè est.

4 Iohannes septē Ecclesiis quę sunt in Asia: Gratia *sit* vobis & pax ‖[a] à Qui est, & Qui erat, [a]& Qui venturus est; & à [a] septem spiritibus qui in cōspectu throni eius sunt:

5 Et à Iesu Christo, ‖[a] *qui est* fidus ille testis, ‖primogenitus ille ex mortuis, ac princeps regū terræ: qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris ‖ per sanguinem suum:

6 [a]Et *qui* fecit nos‖reges & Sacerdotes Deo & Patri suo: ei *sit* gloria & robur in secula seculorum. Amen.

7 ‖Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum [a] omnis oculus, [a]etiam qui eum transfixerunt: & plāgent [a] coram eo omnes [a] tribus terræ: [a]etiam, amen.

2 *Qui testimonium perhibuit verbo Dei, & testimoniū Iesu Christi, quæcunque vidit.*

3 *Beatus qui legit & audit verba prophetiæ huius, & seruat ea quæ in ea scripta sunt. tempus enim propè est.*

4 *Iohannes [a]septem Ecclesiis quæ sunt in Asia: Gratia vobis & pax ab eo qui est & qui erat, & qui venturus est, & à septem spiritibus qui in cōspectu throni eius sunt:* Exod 3 14

5 *Et à Iesu Christo qui est testis fidelis primogenitus mortuorum, & princeps regum terræ, qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo:* Psal. 89.38 Col 1.18 1 cor 15 20 Hebr. 9.14 1 pet 1.19 1.Ioh 1 9

6 *Et fecit nos regnum & sacerdotes Deo & Patri suo: ipsi gloria & imperium in secula seculorum. Amen.* Apo 1.6 et. 5 5

7 *Ecce, venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt: & plangent se super eum omnes tribus terræ. etiam.* Esa 3.14 mat.24.30 iud 14

---

2 *Testimonium Iesu Christi*, μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vides iterum eundem ordinem seruari. Loquitur enim de Filio: sed, ita vt suo loco diximus, Filius per Angelos testificatur: videt Iohannes quæ demonstrant Angeli, & visa describit. ¶ *Et quæcunque vidit*, ὅσα τε εἶδε. In quibusdam codicibus testatur Arethas hæc addi, καὶ ὅσα ἤκουσε, καὶ ἃ πνά ὄζει, καὶ ἃ πνα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα, *& quæcunque vidit, tum ea quæ sunt, tum ea quæ posthac futura sunt.* Sed hæc suspicor irrepsisse ex ver.19.

3 *Et [beati] qui audiunt*, καὶ οἱ ἀκούοντες. Mutatio numeri ex Hebræorum idiotismo.

4 *A Qui est*, &c. ἀπὸ τοῦ ὢν, &c. Nequis tamen miretur non respōdere cōstructionem, sciendum est Apostolū ita voluisse exprimere quod scriptum est Exodi 3.14, vbi loquens Dominus Mosi ipsius nomen percōtati, *Dic*, inquit, *Israelitis* אהיה שלחני אליכם [*eheieh schelachani alechem*,] id est, *Sum, fui, & ero, misit me ad vos.* Tradunt enim doctissimi Hebræorum, ipsique adeo Thalmuditæ, verbum EHEIE tria tempora cōplecti, præsens, præteritum & futurum: eóque perfectam & omnibus numeris absolutam Dei stabilitatem significari. Hoc verò quî tandē potuit vnico vocabulo exprimi? Sed nōdum videtur expeditus nodus. cur enim non dixit τοῦ ὄντος; Respondeo voluisse Iohannem sacrum illud nomen יהוה [*iehouah*] explicare, cuius etymologia est in illo Exodi loco tradita: quòd si ὤν & ἐρχόμενος vsus esset tanquā participiis, & verbo ὦ tánquam verbo, nomē illud certè non expressisset, sed eius notationem duntaxat: nēpe si dixisset τοῦ ὄντος, καὶ ὃς ὦ, καὶ τοῦ ἐρχομένου. Itaque ὢν ὦ & ἐρχόμενος, nō vt participia, sed vt propria nomina accipienda sunt: quasi dicas ad verbum, *Gratia vobis & pax ab Ens, & Erat, & Venturus:* quod vt in Græco sermone intelligeretur, necesse fuit addi articulum præpositiuum, & quidem masculinum, ipsi etiā verbo ὦ, quasi ὦ sit nomen propriū: ex quo etiā intelligitur quod antè dixi, nempe articulum ὁ in ὁ ὤν & ὁ ἐρχόμενος, nō tanquā participiis, neque tanquā nominibus πτωτικοῖς siue materialiter acceptis, sed tanquā propriis nominibus esse adiunctum. Superest adhuc vnus scrupulus. nam quum propria etiam nomina inflectantur, cur nō dixit τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ὦ, καὶ τοῦ ἐρχομένου; Nempe huc quoque respexit Iohannes quòd apud Hebræos nomen illud יהוה [*iehouah*] semper est vniforme, quanuis subiecta puncta mutentur, quæ nimirum nō sunt ipsius nominis propria, sed aliunde ascita: ideóque ne articulum quidem voluit inflectere, quasi & ipse sit proprij nominis pars. Nam si τοῦ ὄντος vel τοῦ ἐρχομένου dixisset, visa essent participia non nomina: quod si τοῦ ὦ scripsisset, visus esset articulus neutrius generis quasi τὸ ὦ materialiter (quod aiunt) acciperetur. Superest vt ὁ ὦ annotemus melius conuerti Erat quam Fuit, vt perpetuitas declaretur cum æternitate cōiuncta: id est, quæ principiū nō habuerit, & sit aliena ab omni intermissione: sicut diximus Ioh.1.1. ¶ *Et qui venturus est*, καὶ ὁ ἐρχόμενος. Cur nō potius ὁ ἔσται, sicut ὁ ὦ; Nempe duas ob causas: primùm quia videretur quodammodo nouum aliquod principium essentiæ introducere: deinde quia Deum vt iudicem vbique statuit nobis proponere. Scimus autem fore vt Pater in Filio mundum iudicet. Vide infrà, 15.5. ¶ *A septem spiritibus*, ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων: Dei maiestati adiungit suos stipatores, non quasi illos vlla in parte vel Deo exæquet, vel cum Christo conferat: sicut etiam Paulus testes vnà citat Deum, Christū & Angelos, 1.Tim.5.21. Nam quòd septem hos spiritus nōnulli pro Spiritu sancto acceperunt, cuius septiformis (vt loquuntur) sit gratia, manifestè refelli potest vel ex eo quod scribitur infrà, 5.6. Ac nequis hoc loco offendatur, quasi ad istos spiritus aliquid transferatur quod ad Deitatē tantùm pertineat, vel quasi Christus istis spiritibus subiiciatur, considerentur diuina elogia quæ paulo pòst tribuuntur Christo. Vnius enim Dei est, & quidem qui homo sit factus, sanguine suo abluere mundi peccata: neque vsquā Angelis gloria & robur æternum tribuitur, sed hoc ipsum est quod Angeli Deo acclamant. Christus ergo vt Deus hic describitur, septem autem isti Spiritus vt ministri ante thronum collocantur: ergo etiam coram Christo, vt qui Deo Patri assideat. Denique vt nemo de hoc possit ambigere, iidem isti septem spiritus infrà, 5.6, Agni cornua & oculi (id est, ministri) dicuntur.

5 [*Qui est*] *fidus ille testis*, ὁ μάρτυς ὁ πιστός. Subauditur ὅς ἐστιν, vti apud Hebræos subintelligi solet אשר [*asher.*] Vide Ephes cap.2 5.

6 *Et fecit*, καὶ ἐποίησεν. Iterum subauditur ὅς ex eodem Hebræorum idiotismo.

6 *Omnis oculus*, πᾶς ὀφθαλμός. Id est, Omnes homines, siue omnium oculi eum videbunt. ¶ *Etiam qui eum transfixerunt*, καὶ οἵτινες, &c. Καὶ non est copula hoc in loco, (quos enim homines copularet, qui omnes homines semel dixit?) sed respondet particulæ Hebræorū גם [*gham*,] acsi vernaculo sermone dicas *mesmemēt*, vel, *voire mesmes ceux qui l'ont percé* Deinde τὸ ἐκκεντήσαν, respōdet Hebr. verbo דקר [*dakar*,] Zach.12.10: quod non significat duntaxat

pungere aut compungere, sed perfodere ac transfigere. Vulgata, *Et qui eum pupugerunt.* Erasmus, *Et qui compunxerunt eum.* ¶ *Coram eo, ἐπ' αὐτόν.* Hebr. עליו [halau,] vt Psalm. 9. 20: vel Propter eum, quia videlicet tum demum agnoscent quem antè contempserint, & crudelissimè fuerint persequuti. Vulgata & Erasmus, *Super eum.* ¶ *Tribus terræ, αἱ φυλαὶ τῆς γῆς.* De vniuersa terra hoc accipio, de qua tamen loquitur tanquam de terra Chanaan, quòd singulis Gentibus Dominus suam sortem distribuerit. ¶ *Etiam, Amen, ναὶ, ἀμήν.* Sic apud Dauidem & alios Amen, amen, emphaseos causa. Quid si verò Græcè vnum, Hebraicè alterum expressit, vt tum Iudæos tum Græcos confirmaret illi iudicio fore obnoxios?

Infrà. 21.9 & 13

Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, λέγει ὁ Κύριος, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὁ παντοκράτωρ.	8	‖ Ego sum A & Ω, *id est*, principium & finis, dicit Dominus, *id est*, Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est, ille *in quam* omnipotens.	8 *Ego sum A & Ω, principium & finis, dicit Dominus Deus, Qui est, & Qui erat, & Qui venturus est, Omnipotens.*
Ἐγὼ Ἰωάννης, ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν, καὶ συγκοινωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπομονῇ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ καλουμένῃ Πάτμῳ, διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ.	9	Ego Iohannes, *qui* & frater vester *sum*, & socius in afflictione & in regno & in tolerantia Iesu Christi, eram in insula quæ vocatur Patmos, propter sermonem Dei & testimonium Iesu Christi:	9 *Ego Iohannes, frater vester & particeps in tribulatione & regno & potentia in Christo Iesu, fui in insula quæ appellatur Patmos, propter verbum Dei & testimonium Iesu:*
Ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ, καὶ ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς σάλπιγγος,	10	Fui *autem* Spiritu correptus die Dominico, & audiui à tergo vocem magnam tanquam tubæ,	10 *Fui in Spiritu in Dominica die, & audiui post me vocem magnam tanquam tubæ,*
Λεγούσης, Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος. καὶ, Ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον, καὶ πέμψον ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν Ἀσίᾳ, εἰς Ἔφεσον, καὶ εἰς Σμύρναν, καὶ εἰς Πέργαμον, καὶ εἰς Θυάτειρα, καὶ εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδέλφειαν, καὶ εἰς Λαοδίκειαν.	11	Dicẽtis, Ego sum A & Ω, primus ille & vltimus. &, Quod vides scribe in libro, & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Epheso, & Smyrnæ, & Pergamo, & Thyatirę, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.	11 *Dicentis, Quod vides, scribe in libro: & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Epheso, & Smyrna, & Pergamo, & Thyatira, Sardis, & Philadelphiæ, & Laodiciæ.*
Καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν ἥτις ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ· καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ λυχνίας χρυσᾶς.	12	Conuerti me igitur vt viderem vocẽ quæ loquuta erat mecum. Conuersus autem vidi septem candelabra aurea.	12 *Et conuersus sum vt viderem vocem quæ loquebatur mecum. Et conuersus vidi septem candelabra aurea.*

8 A & Ω, A καὶ Ω. Hoc quidem dicendi genus ab ordine alphabetico Græco desumptum Latinè explicari non potest. quid autem significet mirum à quoquam ignorari potuisse, quod ipsemet Iohãnes mox explicat Esaiæ vestigia sequut⁹, 41.4. & 44.6, & 48.2. Quod igitur refert Erasmus, eum qui in re quapiã sit primus, i. præstantissimus, Græco prouerbio dici Alpha, Christo quidẽ optimè conuenit, vt qui nomẽ acceperit quod est supra omne nomẽ: sed quomodo quadrabit alterum? Nam si Alpha dicatur qui cæteris anteit, O mega sanè dicetur qui omnium est postremus: vt illud quidem summæ sit dignitatis, istud verò eius conditionis qua nulla sit inferior. Christus igitur hìc loquitur vt Deus æternus: acsi diceret, Ego is sum ante quem nihil est, imò per quem factum est quicquid factum est, quique, vt omnia intereant, superstes illis omnibus maneam. Denique sicut Alpha sese vocat quòd omnium rerum principio sit antiquior, ita accipiemus O mega pro eo qui sit omni fine posterior, vt verè sua illi cõstet æternitas. ¶ [*Id est*] *principium & finis*, ἀρχὴ καὶ τέλος. Hoc non legit Complutensis editio, neque etiam Arethas. Legitur tamen sine controuersia infrà, cap. 21.6, & 22.13. sed est fortassis illius glossema quod in contextum irrepsit.

10 *Fui* [*autem*] *Spiritu correptus*, ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Ita significat sanctum illum ἐνθουσιασμὸν, quo Prophetæ correpti extra mundum peregrinabantur cum Domino: minimè id quidem, vt insani illi vates, sed ab ea maiestate ad tempus absorpti quam capere huius corporis angustię nõ poterant, vt mentem quodammodo à corpore abduci oporteret. Ita enim sæpe scribit Ezechiel se translatũ fuisse à Domini Spiritu: & sic Paulus 2. Cor. 12, 2. Eadem loquutione vtitur Marcus 1. 23, & 5. 2. sed de impuro Spiritu loquens. Haud dissimili genere dicendi Euripidi dicuntur poetæ, οἱ ἐν μούσαις, vt doctissimus Camerarius in hunc locum obseruauit. ¶ *Die Dominico*, ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέρᾳ. Loci & diei circunstantia pertinent etiam ad fidem narrationi faciendam. Itaque diligenter ista solent Prophetæ explicare, ac præsertim Ezechiel: vt 1.1, & 8.1, & aliis locis. Diem autem Dominicum vocat qui à Paulo dicitur μία σαββάτων, 1. Cor. 16. 2. vt Act. 20. 7. quo die apparet iam tũ solitos fuisse frequentiores cœtus haberi à Christianis, sicut Sabbatho Iudæi in Synagogam conueniebant, vt apparet quartum præceptum de septimo quoque die sanctificando, quod ad Sabbathi quidem diem & ritus legales, fuisse ceremoniale, quod ad cultum autem Dei attinet esse legis moralis immotæ & in hac vita perpetuæ præceptũ: & stetisse quidem illum Sabbathi diem à creatione mundi ad Domini resurrectionem, quæ quum sit alterius spiritualis mundi velut altera creatio (vt loquuntur Prophetæ) tunc, Spiritu sancto proculdubio istud Apostolis dictante, pro prioris seculi Sabbatho, siue septimo die, assumptus fuit noui huius mundi primus, in quo non illa corporalis & corruptibilis primo veteris mundi die creata: sed illa cælestis & æterna lux nobis illuxit. Dominicæ igitur diei cœtus (quos etiam Iustinus in Apolog. 2, disertè commemorat) Apostolicæ ac verè diuinæ sunt traditionis, sic tamen vt Iudaica cessatio ab omni opere minimè obseruaretur, quoniam hoc planè fuisset Iudaismum non abolere, sed tantum, quod ad diem attinet, immutare. Est autem hæc postea ab imperatore Constantino primùm introducta, vt ex Eusebio & ipsius legibus in codicem relatis apparet, & paulatim ab aliis imperatoribus arctioribus finibus circumscripta: donec tandem eò deuentum est vt quod boni vsus causa institutum erat, ac meritò retinetur, nempe vt animus à quotidianis laboribus vacuus totũ sese audiẽdo Dei verbo donet, in merũ Iudaismũ, aut vanissimã potius ἐθελοθρησκείαν, additis demum aliis innumerabilibus fertis, degenerarit.

11 *Ego sum A & Ω, primus ille & vltimus*, &c. ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, &c. Hęc non legit Arethas neque in Complutensi editione extant, neque etiam in alio quodam vetusto codice ex nostris: vt nihil mirum sit à Vetere interprete non fuisse conuersa. Mihi tamen ista repetitio videtur Iohannis stylo conuenire.

12 *Vt viderem vocem*, βλέπειν τὴν φωνὴν. Vocem appellat eum quem nondum viderat, sed duntaxat loquentem audierat: acsi diceret, Conuersus sum vt eum viderem cuius vocem audieram. alioqui, dura fuerit enallage τοῦ βλέπειν pro ἀκούειν.

13 Καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν ὅμοιον υἱῷ ἀνθρώπου, ἐνδεδυμένον ποδήρη, καὶ περιεζωσμένον πρὸς τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσῆν.

14 Ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ καὶ αἱ τρίχες λευκαὶ ὡσεὶ ἔριον λευκὸν ὡς χιών· καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός.

15 Καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι· καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς φωνὴ ὑδάτων πολλῶν.

16 Καὶ ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτά· καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα ἐκπορευομένη· καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος φαίνει ἐν τῇ δυνάμει αὐτοῦ.

17 Καὶ ὅτε εἶδον αὐτόν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ ὡς νεκρός· καὶ ἐπέθηκε τὴν δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα ἐπ' ἐμὲ, λέγων μοι, Μὴ φοβοῦ· ἐγώ εἰμι ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος,

18 Καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρὸς, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν. καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου καὶ τοῦ θανάτου.

19 Γράψον οὖν ἃ εἶδες, καὶ ἃ εἰσὶ, καὶ ἃ μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα.

20 Τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων οὓς εἶδες ἐπὶ τῆς δεξιάς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσι· καὶ αἱ ἑπτὰ λυχνίαι αἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

Κεφάλαιον β.

1 Τῷ ἀγγέλῳ τῆς Ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν χρυσῶν·

2 Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου,

13 Et in medio septem candelabrorum aureorum *quendam* similem Filio hominis, indutum talari *veste*, & precinctum ad mamillas zona aurea.

14 Caput autem eius & capilli *erant* candidi vt lana alba tanquam nix: & oculi eius vt flamma ignis.

15 Pedes autē eius similes chalcolibano, veluti in fornace ardentes: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.

16 Habebat autem in dextra sua stellas septem: & ex ore eius anceps romphęa acuta prodibat: & facies eius qualis sol in suo vigore lucet.

17 Quum autem vidissem eum, cecidi ad pedes eius veluti mortuus, tum imposuit mihi dextram suam, dicens mihi, Ne metue: ‖ ego sum primus & vltimus,

18 Et qui viuo, sed fui mortuus, & ecce viuo in secula seculorū. amen. & habeo claues inferorum & mortis.

19 Scribe quę vidisti, & quę sunt, & quæ posthæc sunt futura.

20 Mysterium septem stellarum quas vidisti in dextra mea, & septem candelabra aurea. Septem illæ stellæ, Angeli sunt septem Ecclesiarum: & candelabra illa septem quæ vidisti, septem Ecclesiæ sunt.

CAP. II.

1 ANgelo Ephesinæ Ecclesię scribe, Hæc dicit qui tenet septē illas stellas in dextra sua, qui ambulat inter septem illa candelabra aurea:

2 Noui opera tua, & laborem

13 *Et in medio septem candelabrorum similem Filio hominis, vestitum podere, & precinctum ad mamillas zona aurea.*

14 *Caput autem eius & capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix: & oculi eius tanquam flamma ignis.*

15 *Et pedes eius similes orichalco, sicut in camino ardenti: & vox illius tanquam vox aquarum multarum.*

16 *Et habebat in dextera sua stellas septem; & de ore eius gladius vtraque parte acutus exibat: & facies eius sicut sol lucet in virtute sua.*

17 *Et quum vidissem eum, cecidi ad pedes tanquam mortuus. & posuit dexteram suam super me, dicēs, Noli timere: ego sum primus & nouissimus,* Esaiæ 41. 4. & 44. 6

18 *Et viuus, & fui mortuus, & ecce sum viuens in secula seculorum, & habeo claues mortis & inferni.*

19 *Scribe ergo quæ vidisti, & quæ sunt, & quæ oportet fieri posthæc.*

20 *Sacramentum septem stellarum quas vidisti in dextera mea, & septem candelabra aurea. Septem stellæ, Angeli sunt septē Ecclesiarum: & candelabra septem, septem sunt Ecclesiæ.*

CAP. II.

1 *ANgelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui tenet septem stellas in dextera sua, qui ambulat in medio septem candelabrorum aureorum:*

2 *Scio opera tua, & laborē*

---

13 *Filio hominis*, υἱῷ ἀνθρώπου. Id est, homini, siue qui hominem referebat: ex Hebræorum idiotismo, quem alibi exposuimus. Quanuis enim hic Christus erat, tamen in genere hoc accipiendum esse de hominis figura, vel ex eo apparet quòd non additur articulus: item ex Dan. 10. 5, vbi simile prorsus visum describitur.

15 *Chalcolibano*, χαλκολιβάνῳ. Vulgata, *Orichalco*. Orichalcum autem vocarunt veteres præstantissimum æris fossilis genus, quod ob præcipuam bonitatem, inquit Plinius, admirationem diu obtinuit: nec reperitur, longo iam tempore effœta tellure. Apparet igitur ὀρείχαλκον vocatū fuisse παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι μεταλλεύεσθαι: vt admodum imperitè à nonnullis aurichalcum scribatur, quasi ex auro & ære mistum. Valde quidem fulgidum fuisse vel ex Hesiodo apparet, qui φαεινὸν vocat, in Herculis scuto: atque adeo speciem quandā fulgentis auri habuisse liquet etiam ex quodam Cic. loco, libro Off. 3. Denique hoc est quod Dan. 10. 6, & Ezech. 1. 7, קלל [*kalal*] dicitur, id est, refulgens, à consequenti tamen, quum propriè politum ac tersum declaret. pro quo Græcus interpres apud Danielē, habet χαλκὸς σίλβων, apud Ezechielem, verò ἐξαστράπτων χαλκός. Sed qua tandem ratione chalcolibanum vocauit? An (vt Arethas existimat) quòd in Libano effoderetur? Ego verò nusquam legi in Libano fuisse æri fodinas, sed potius in montibus qui Palæstinam ab Arabia Petræa dirimunt. Mihi quidem videtur hæc vox ex Hebræo לבן [*laban*] deducta, vt contrà videmus multas voces Latinas Græca terminatione in his libris inflexas, quas passim annotauimus. Nam quod ex Suida refert Erasmus, quoddam fuisse electri genus, & quod commemorat etiam Arethas, significari posse quasi thuris genus quod æris speciem referret, harum rerum peritioribus æstimandum relinquo. Mihi quidem ex Dan. collatione omnino videtur orichalcum significari: quanuis Græcam vocem integram relinquere maluerim quàm cuiquam præiudicium adferre.

IN CAPVT II.

1 *Angelo*, τῷ ἀγγέλῳ. Id est, πρεσβυτῇ; quem nimirum oportuit in primis de his rebus admoneri, ac per eum cæteros collegas, totámque adeò Ecclesiam. Sed hinc statui Episcopalis ille gradus postea humanitus in Ecclesiam Dei inuectus, certè nec potest nec debet, imò ne perpetuum quidem istud πρεσβυτῶν munus esse necessariò oportuisse, sicut exorta inde illa Tyrannis oligarchica (cuius apex est Antichristiana bestia) certissima cum totius non Ecclesiæ modo sed etiam orbis pernicie, nunc tandē declarat.

καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς· καὶ ἐπειράσω τοὺς φάσκοντας εἶναι ἀποστόλους, καὶ οὐκ εἰσί· καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

Καὶ ἐβάστασας, καὶ ὑπομονὴν ἔχεις· καὶ διὰ τὸ ὄνομά μου κεκοπίακας, καὶ οὐ κεκάμακας.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώτην ἀφῆκας.

Μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τόπου αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.

Ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις, ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν Νικολαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Σμυρναίων γράψον, Τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένετο νεκρὸς, καὶ ἔζησεν·

Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν θλίψιν καὶ τὴν πτωχείαν, (πλούσιος δὲ εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόντων Ἰουδαίους εἶναι ἑαυτοὺς, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ συναγωγὴ τοῦ Σατανᾶ.

Μηδὲν φοβοῦ ἃ μέλλεις παθεῖν· ἰδοὺ, μέλλει βαλεῖν ἐξ ὑμῶν ὁ διάβολος εἰς φυλακὴν, ἵνα πειρασθῆτε· καὶ ἕξετε θλῖψιν ἡμερῶν δέκα. γίνου πιστὸς ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις, Ὁ νικῶν, οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου τοῦ δευτέρου.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν·

Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ Σατανᾶ, καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντιπᾶς

tuum & tolerantiam tuam, & quòd non possis ferre malos: & exploraris eos qui se dicunt Apostolos esse, & non sunt, & cõperisti eos *esse* mendaces,

Et onere pressus fuisti, & sustines: & propter nomen meum laborasti, & non es defatigatus.

Sed habeo *aliquid* aduersum te, quòd charitatem tuam primam omiseris.

Memor esto itaque vnde excideris, & resipisce, & priora opera facito: sin minus, veniam aduersum te citò, & mouebo candelabrum tuum à loco suo, nisi resipueris.

Sed hoc habes quòd odisti facta Nicolaitarum, quæ & ego odi.

Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Victori dabo edere ex arbore illa vitæ quæ est in medio paradisi Dei.

Angelo verò Smyrnæorum Ecclesiæ scribe, Hæc dixit primus ille & vltimus, qui fuit mortuus, & viuit:

Noui opera tua & afflictionem & paupertatem, (sed diues es) & blasphemiam eorum qui se dicunt Iudeos esse, & nõ sunt, sed synagoga Satanæ.

Nihil eorum metue quæ passurus es: ecce, futurum est vt coniiciat diabolus aliquos ex vobis in carcerem, vt exploremini: & habebitis afflictionem dierum decem. esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, nequaquam lædetur à morte secunda.

Angelo verò Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam illam ancipitem, acutam illam:

Noui opera tua, & vbi habites, *nempe* vbi thronus est Satanæ, & *quòd* teneas nomẽ meum, neque negasti fidem meam, etiam iis diebus quibus Antipas

& patientiam tuã: & quia non potes sustenere malos, & tentasti eos qui se dicũt Apostolos esse, & nõ sunt: & inuenisti eos mendaces.

Et patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meũ, & non defecisti.

Sed habeo aduersum te, quòd charitatem tuã primam reliquisti.

Memor isto itaque vnde excideris, & age pœnitentiam, & prima opera fac: sin autem, venio tibi, & mouebò candelabrum tuũ de loco suo nisi pœnitentiam egeris.

Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum: quæ & ego odi.

Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei mei.

Et Angelo Smyrnæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit primus & nouissimus, qui fuit mortuus, & viuit:

Scio tribulationem tuã & paupertatem tuam: sed diues es & blasphemaris ab ijs qui se dicũt Iudæos esse, & non sunt, sed sunt synagoga Satanæ.

Nihil eorũ timeas quæ passurus es: ecce missurus est diabolus aliquos ex vobis in carcerem vt tentemini: & habebitis tribulationem diebus decem. esto fidelis vsque ad mortem, & dabo tibi coronã vitæ.

Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis, Qui vicerit, non lædetur à morte secunda.

Et Angelo Pergami Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet romphæam vtraque parte acutam:

Scio vbi habitas, vbi sedes est Satanæ, & tenes nomen meum, & non negasti fidem meam: & in diebus illis, Antipas te-

2 *Apostolos*, ἀποστόλους. Accipe hoc generaliter vel de iis qui se legitimos esse pastores iactarent quum minimè tamen essent legitimè ad hoc munus vocati, vel de iis qui sese tanquam a Christo ipso missos venditarent, quod ex hoc loco & non paucis epistolarum Pauli locis apertè liquet. Quod si hæc tum fuit Ecclesiæ Christianæ conditio superstitibus adhuc iis veris Apostolis, quis miretur nostri temporis successionem Apostolicam iactantes qui ne Christiani quidem sint?

4 *Habeo* [*aliquid*] *aduersum te*, ἔχω κατὰ σοῦ. Sub. τι: acsi dicat, Habeo de quo tecum expostulem. Vide Mar. 6. 19.

7 *Ex arbore*, ἐκ τοῦ ξύλου. Duplex Hebraismus, tum quòd lignum pro arbore, tum quòd arborẽ pro fructu arboris dixit. ¶ *Vitæ*, τῆς ζωῆς. i. vitali & viuifica, ex Hebr. idiotismo sæpe iam à nobis annotato. ¶ *In medio paradisi Dei*, ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ. Arethas & quidam ex vet. nostris libr. habent ἐν παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ μου, *in paradiso Dei mei*, vt Vetus interp. Neque est quòd quisquam hac loquutione offendatur, quum post resurrectionem etiam sic loquatur Dominus tanquam mediator videlicet, Ioh. 20. 17. Lignum autem vitæ vocat diuinam illam vim quæ nos in illa beata & perpetua immortalitate fouebit, vt & paradisum, locum illum beatitati nostræ destinatum: quarũ rerum typus fuerat arbor illa vitæ in horto illo amœnissimo plantata, à qua in Adamo, animali vita prædito, excidimus. qui etiam specie anagoges Paulus duos cõstituit Adamos inter se oppositos, 1 Cor. 15

13 *Opera tua*, τὰ ἔργα σου. Hæc desunt in Vul. quæ tamẽ extãt in nostris Græcis cod. omnib. ¶ *Etiã iis diebus quibus Antipas*, &c. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντιπᾶς. Καὶ iterũ respondet particulæ

particulæ בגם [*gham*], i. *etiã*. Amplificatur enim Pergamẽsium fides, quod in ipso persequutionis æstu constantes fuerint. Vet. interpr. omisit relatiuum, quod tamen necessariò fuit exprimendum. Erasm. *Et in diebus meis Antipas*, &c. repugnante omnium emendatorum cod. fide, ipsáque adeo sententiã. Mendosum enim est quod excudit Frobenius ἐμῶς pro ἐν αἷς, quod illic etiam est ad marginem annotatum.

ὁ μάρτυς μου ὁ πιστὸς, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς.

martyr ille meus fidelis ¶ trucidatus est apud vos, vbi Satanas habitat.

ſtis meus fidelis, qui occisus eſt apud vos, vbi Satanas habitat.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαὰμ, ὃς ἐδίδασκεν τὸν Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα, καὶ πορνεῦσαι.

14 Sed habeo aduersum te pauca, quòd habeas istic qui teneãt doctrinã ‖ Balaam, qui docebat ¶ Balacum obiicere offendiculũ coram filiis Israel, vt ederent ex iis quæ simulacris erant immolata, & *vt* scortarentur.

14 Sed habeo aduersus te pauca: quia habes illic tenentes doctrinã Balaam, qui docebat Balac mittere scandalum coram filijs Israel, edere & fornicari. Num. 24. 14, & 25. 1

Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν· ὃ μισῶ.

15 Ita habes etiam tu qui teneãt doctrinam Nicolaitarũ: ¶ quod odi.

15 Ita habes & tu tenentes doctrinam Nicolaitarum.

Μετανόησον· εἰ δὲ μὴ, ἔρχομαί σοι ταχὺ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου.

16 Resipisce: siquminus, veniam aduersum te citò, & pugnabo cũ illis romphæa illa oris mei.

16 Similiter pœnitentiam age: si quominus, veniam tibi cito, & pugnabo cum illis in gladio oris mei.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου· καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκὴν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ ὁ λαμβάνων.

17 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Ei qui vicerit tribuã vt edat ¶ ex Manna illo abscondito: & dabo illi calculum album, & in calculo nomen nouum scriptum, quod nemo nouit nisi qui accipit.

17 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis. Vincenti dabo manna absconditum, & dabo illi calculum candidum & in calculo nomẽ nouum scriptum, quod nemo scit, nisi qui accipit.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρὸς, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ·

18 Angelo verò Thyatirẽsis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & cuius pedes *sunt* similes chalcolibano:

18 Et Angelo Thyatiræ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Filius Dei, qui habet oculos tanquam flammam ignis, & pedes eius similes aurichalco:

Οἶδά σου τὰ ἔργα καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων.

19 Noui opera tua & charitatẽ, & ¶ subministrationem, & fidem, & tolerantiam tuam, & opera tua, & vltima plura prioribus.

19 Noui opera tua, & fidem, & charitatẽ, & ministerium, & patientiam tuam, & opera tua nouissima plura prioribus.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἐᾷς τὴν γυναῖκα Ἰεζάβηλ τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν καὶ πλανᾶσθαι ἐμοὺς δούλους, πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

20 Sed habeo aduersus te pauca: quòd permittis mulierem Iezabel, quæ se dicit prophetissam, docere, & seducere seruos meos, vt scortentur, & edant ex iis quæ simulacris immolantur.

20 Sed habeo aduersus te pauca, quia permittis mulierem Iesabel, quæ se dicit prophetin, docere, & seducere seruos meos fornicari & manducare de idolothytis.

Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς· καὶ οὐ μετενόησεν.

21 Et dedi illi tempus vt resipisceret à scortatione sua: sed non resipuit.

21 Et dedi illi tempus vt pœnitentiã ageret: & non vult pœnitere à fornicatione sua.

Ἰδοὺ, ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλῖψιν μεγάλην, ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

22 Ecce, ego abiiciam eam in lectum: & eos ¶ qui adulterium committũt cum ea, in afflictionem maximam, nisi resipuerint ab operibus suis.

22 Ecce mittam eam in lectum, & qui mœchantur cum ea, in tribulatione maxima erunt, nisi pœnitentiam ab operibus suis egerint.

Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ· καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι ὅτι ἐγώ εἰμι ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ

23 Et filios eius ¶ interficiã morte: sciéntq; omnes Ecclesiæ me esse ‖ scrutatorẽ renum & cordiũ:

23 Et filios eius interficiã in morte, & scient omnes Ecclesiæ quia ego sum scrutans renes & corda, 1. Sam 6. 7 psal. 7. 10 ier. 11. 20, & 17. 10

¶ *T ucidatus est*, ἀπεκτάνθη. Vulg. & Erasm. *Qui occisus est.* Atqui redundat prouocabulum ὃς, eo pleonasmo quem exposuimus Rom. 16. 27.

14 *Balacum*, τὸν Βαλάκ. Sic legit Arethas, quem sequitur Complut. editio, & alius vetust. cod. & Vet. etiam interpres. Alij codices legunt ἐν τῷ Βαλάκ, i. *in Balac*, vt conuertit Eras. quod mihi non probatur. Quod autem de idolothytis hîc refertur, ad eam speciem accommodandum est de qua pluribus agit Paulus 1. Cor. 10. 14.

15 *Quod odi*, ὃ μισῶ. Hi sunt omnino de quibus agunt Petr. & Iudas. Vulg pro ὃ μισῶ, *quod odi*, legit ὁμοίως, *similiter*, coniunctũ cum proximo verbo μετανόησον, *resipisce*, quod non quadrat. Cuius enim similitudinis exemplum hîc proponitur?

17 *Ex manna illo abscondito*, ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου. Alludit ad concionem illam Domini quæ scripta est Ioh. 6. Item ad locum Dauidis Psal. 105. 40. ¶ *Calculum album*, ψῆφον λευκήν. Eiusmodi calculum refert Arethas cõsueuisse dari athletis in theatro decertantibus.

19 *Subministrationem*, διακονίαν. Sic vocat officia sanctis præstita, vt Paulus passim vsurpat. Vulg. & Eras. *Ministeriũ*.

22 *Qui adulterium committunt*, τοὺς μοιχεύοντας. Vsitatum esse Prophetis omnes norunt, adulterij nomine idololatriam significare, in iis qui vero Deo fuerunt quasi coniugij fœdere coniuncti.

23 *Interficiam morte*, ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ. Hebraicus pleonasmus: cuius tamen maxima est emphasis, acsi diceret, Internecione delebo.

καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν.

24 Ὑμῖν δὲ λέγω, καὶ τοῖς λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ, ὡς λέγουσιν· οὐ βαλῶ ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος.

25 Πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω.

26 Καὶ ὁ νικῶν, καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν·

Psal 2.9 27 Καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· ὡς τὰ σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται, ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου·

28 Καὶ δώσω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν.

29 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον γ.

1 ΚΑΙ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ.

2 Γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπληρωμένα ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

3 Μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ τήρει, καὶ μετανόησον. Ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς, ἥξω ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς ποίαν ὥραν ἥξω ἐπί σε.

Infrà.16.15 1.thess.5.2 2.pet.3.20

4 Ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδεσιν ἃ οὐκ ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς· ὅτι ἄξιοί εἰσιν.

& dabo vnicuique vestrum secundum opera vestra.

24 Vobis autē dico & reliquis Thyatirenſibus, quicunque nō tenetis doctrinam hanc, & qui non approbaſtis profunditates Satanæ, vt aiunt: non imponam vobis aliud onus.

25 Tamen id quod habetis, tenete quouſque veniam.

26 Nam ſiquis vicerit, & obſeruauerit ad finem vſque opera mea, dabo ei poteſtatem in Gētes:

27 Et reget eas virga ferrea: & tanquam vaſa fictilia conterentur, ſicut & ego accepi à Patre meo:

28 Et dabo ei ſtellam matutinā.

29 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.

CAP. III.

1 ANgelo autē Eccleſiæ quæ eſt Sardibus ſcribe, Hæc dicit qui habet ſeptē illos Spiritus Dei, & ſeptem illas ſtellas: Noui opera tua, *nempe* quòd dicaris viuere, ſed mortuus ſis.

2 Eſto vigilans, & confirma reliqua moribunda: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

3 Memento igitur quæ acceperis & audieris: obſerua igitur *illa* & reſipiſce. Quòd ſi non vigilaueris, veniam aduerſum te tanquam fur, neque intelliges qua hora veniam aduerſum te.

4 Habes *tamen* aliquot capita etiā Sardis, quæ nō inquinarūt veſtimēta ſua, ideóque incedēt mecum albati: digni enim ſunt.

& dabo vnicuique veſtrū ſecundum opera ſua.

24 *Vobis autem dico cæteris qui Thyatiræ eſtis, Quicunque non habent doctrinam hanc, qui non cognouerunt altitudines Satanæ, quemadmodum dicunt: non mittam ſuper vos aliud pondus.*

25 *Tamen id quod habetis tenete donec veniam.*

26 *Et qui vicerit, & qui cuſtodierit vſque in finem opera mea, dabo illi poteſtatem ſuper Gentes:*

27 *Et reget eas in virga ferrea: tanquam vas figuli confringentur, ſicut & ego accepi à Patre meo:*

28 *Et dabo illi ſtellam matutinam.*

29 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Eccleſiis.*

CAP. III.

1 *ET Angelo Eccleſiæ Sardis ſcribe, Hæc dicit qui habet ſeptem Spiritus Dei, & ſeptem ſtellas: Scio opera tua, quia nomen habes quòd viuas, & mortuus es.*

2 *Eſto vigilans, & confirma cætera quæ moritura erant: non enim inueni opera tua plena coram Deo meo.*

3 *In mēte ergo habe qualiter acceperis & audieris, & ſerua, & pœnitentiam age. Si ergo non vigilaueris, veniam ad te tanquā fur, & neſcies qua hora veniam ad te.*

4 *Sed habes pauca nomina in Sardis, qui non inquinauerunt veſtimenta ſua, & ambulabūt mecum in albis: quia digni ſunt.*

---

24 *Vobis autem*, ὑμῖν δέ. id eſt, tibi Angele, ſiue nunc πρεσβυτῶν, & collegarum tuorum cœtui. ¶ *Et reliquis*, καὶ τοῖς λοιποῖς. Id eſt, reliquo gregi, ſiue reliquis ex Eccleſia qui in ſana doctrina perſtiterunt. Itaque reſtituēda eſt particula καὶ ex Arethę teſtimonio, quanuis in Compl. editione & aliis duobus Græcis cod. manuſcr. & in Latina vulg. interpretatione ſit expuncta. ¶ *Non tenetis*, οὐκ ἔχουσι. Vulgata, *Habent*. Ego verò mutationem perſonæ Hebraïs quidem familiarem, Latinis autem inuſitata vitaui. Deinde ἔχειν hoc loco non ſignificat Habere, ſed quod acceperis retinere, cui opponitur τὸ κρατεῖν doctrinam ab Apoſtolis traditā, v. proximè ſequ. ¶ *Et qui non approbaſtis*, καὶ οἵτινες οὐκ ἔγνωσαν. Id eſt, οἱ οὐκ ἐγνώκατε. Γινώσκειν autem hoc loco non opponitur τῷ ἀγνοεῖν, ſed idem valet atque rem quampiam agnitam comprobare, ſicut dicitur Deus peccatores non noſſe. Vulgata, *non cognouerunt*, quæ interpretatio multas in hunc locum abſurdas expoſitiones inuexit. ¶ *Profunditates*, τὰ βάθη. Sic nimirum ſolebant iſti vocare ſua portenta, quaſi ſummam ac profundiſſimam diuinarū abſtruſiſſimarum rerum cognitionem complecterentur: vti hodie faciunt præ cęteris Libertini & Anabapticæ, Spiritum perpetuo in ore habentes: & Caſtellio qui nuper ſcripſit, Pauli epiſtolas nihil niſi quædam rudimenta continere. Sic, inquam, illos non pudebat ſua illa portenta appellare. Sed Iohannes addit Satanæ nomen, agnoſcēs quidem illa pro abſtruſiſſima quadam ſcientia, ſed quæ ex imis tenebrarum abyſſis hauſta eſſet. Itaque illud ὡς λέγουσι, vt aiunt, refero non ad Satanæ nomen, ſed ad βάθη, ita vt ad Iezabelis illius ſectatores pertineat. ¶ *Aliud onus*, ἄλλο βάρος. id eſt, aduerſum vos nihil grauius denuntiabo contentus videlicet vobis ſignificaſſe quid in vobis requiram. Viſitatum enim erat Prophetis, quoties calamitatem aliquam prædicebant, מַשָּׂא [*maſſa*,] id eſt, onus, id vocare. quod quum frequenter Prophetæ facerent, cœpit profanus populus omnes Prophetias inuidioſo oneris vocabulo appellare vt grauiſſime expoſtulat Dominus Ier. 23.33, & deinceps.

24 *Opera mea*, τὰ ἔργα μου. Id eſt, qui opus ſibi demandatum fideliter peregerit. Alloquitur enim paſtorum cœtū in πρεσβυτῶν perſona, cui victoriam aduerſus prophanos quoſuis auctoritate & poteſtate veri illius & vnici Eccleſiæ capitis freto promittit.

IN CAPVT III.

1 *Quòd dicaris viuere*, ὅτι τὸ ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς. i. quòd celebreris quidem quaſi viuas, quum reuera ſis mortuus. Viuere autem dicitur Eccleſia quū bonę arboris inſtar bonos fructus edit. Vulgata & Eraſ. *Qui nomen habes quòd viuas.*

2 *Reliqua moribunda*, τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. Id eſt, cætera quorum ea eſt conditio vt iam laborent, mox, niſi cōfirmentur, interitura. Similis occurrit loquutio Luc. 7. 2. Cōplutenſis codex & alij duo ſcriptum habēt ἃ ἤμελλες ἀποβάλλειν, *Quæ futurum erat amitteres*, niſi te videlicet commonefeciſſem.

3 *Quæ*, πῶς. i. ποῖα. Terent. Ita eſt homo, pro talis eſt. ¶ *Aduerſum te*, ἐπί σε. Heb. עליך [*halecha.*] Vulg. *ad te*, πρός σε. *

4 *Habes [tamen] aliquot capita*, ἀλλ' ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα. Sic legit

Sic legit Arethas & Vetus interpres. Consentiunt Complutensis editio & alij codices duo. In aliis deest aduersatiua particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ vsu interdum suppletur, vt diximus Matt.9.6, & Iohan.9.30. Nomina autem dixit pro capitibus, vt Act.1.15, quod tamen ab vsu Græcæ linguæ alienum esse docet Arethas.

¶ *Albati*, ἐν λευκοῖς. Vide Iohan. cap.20.vers.12. Est autem dictum ex Hebræorum consuetudine, qui & substatiua & adiectiua interdum subticent: quòd ex loci circunstantia nemo sit qui non facilè possit ea intelligere.

¶ *Digni enim sunt*, ὅτι ἄξιοί εἰσιν. Dignos, id est, idoneos, intellige, quia in Christo iustificati fuerunt, sicut reipsa comprobarunt. Iustus enim est qui iustitiam facit, sed ita vt arbor fructum gignat, nõ fructus arborem. Vide Rom. cap.8.vers.18.

Ὁ νικῶν, οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον, Τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ· ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει· καὶ κλείων, καὶ οὐδεὶς ἀνοίγει·

Οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν· ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.

Ἰδοὺ, δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ ψεύδονται· ἰδοὺ, ποιήσω αὐτοὺς ἵνα ἥξουσι καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε·

Ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ, τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἰδοὺ, ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.

Ὁ νικῶν, ποιήσω αὐτὸν στῦλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι· καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἱερουσαλὴμ, ἣ καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων γράψον, Τάδε λέγει ὁ

5 Qui vicerit, amicietur vestimentis albis: neque vnquam delebo nomen eius ex ‖ libro vitæ, sed profitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.

6 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

7 Angelo verò Philadelphiensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & verax ille, qui habet clauem Dauidis: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:

8 Noui opera tua: ecce, proposui tibi ostium apertũ, nec quisquam potest claudere illud: quia nonnullam habes virtutem, & obseruasti sermonem meũ, neque abnegasti nomen meum.

9 Ecce, præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ, *id est* eorũ qui dicunt se Iudæos esse, nec sunt, sed mentiuntur: ecce, *inquam*, faciam vt ipsi veniant & adorent ante pedes tuos, & sciãt quòd ego dilexi te:

10 Quoniam seruasti sermonem tolerantiæ meæ, ego quoque te seruabo ex tempore tẽtationis, quod venturum est in orbem vniuersum, ad explorandos incolas terræ.

11 Ecce, venio citó: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.

12 Qui vicerit, faciam vt is sit columna in templo Dei mei: nec foras egredietur amplius: & inscribam ei nomen Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalem, quæ descendit è cælo à Deo meo, & nomen meum nouum.

13 Qui habet aurẽ, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

14 Angelo verò Laodicensium Ecclesiæ scribe, Hæc dicit

5 *Qui vicerit, sic vestietur vestimentis albis: & non delebo nomen eius de libro vitæ, & confitebor nomen eius coram Patre meo, & coram Angelis eius.* Infrà, 20. 12, & 21. 27 Phil 4.4

6 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

7 *Et Angelo Philadelphiæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & Verus, qui habet clauem Dauid: qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit:*

8 *Scio opera tua: ecce, dedi coram te ostium apertũ, quod nemo potest claudere: quia modicam habes virtutem, & seruasti verbum meum, & non negasti nomen meum.*

9 *Ecce, dabo de synagogâ Satanæ, qui dicunt se Iudæos esse, & non sunt, sed mentiuntur: ecce, faciam illos vt veniant & adorent ante pedes tuos: & scient quia ego dilexi te.*

10 *Quoniam seruasti verbum patientiæ meæ, & ego seruabo te ab hora tentationis, quæ ventura est in orbem vniuersum tentare habitantes in terra.*

11 *Ecce, venio citó: tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.*

12 *Qui vicerit, faciam illum columnam in templo Dei mei: & foras non egredietur amplius: & scribam super eum nomẽ Dei mei, & nomen ciuitatis Dei mei nouæ Ierusalem, quæ descendit de cælo à Deo meo, & nomẽ meum nouum.*

13 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

14 *Et Angelo Laodiciæ Ecclesiæ scribe, Hæc dicit*

---

7 *Qui habet clauem Dauidis*, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ. Suspicor legendum ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα οἴκου Δαβίδ, Qui habet clauem domus Dauid: vt scriptum est Esa. 22.22. qui locus nõ dubium est quin allegoricè explicetur hoc in loco. Est autem domus Dauid, Ecclesia, cuius omnis potestas est penes vnum Christum regem sempiternum, Luc.1.31 & 32: vt quos velit vel admittat vel excludat.

9 *Præbebo*, δίδωμι. Id est, δώσω, vt paulo pòst πιήσω: quanquam etiam aliqua est emphasis in hac temporis enallage, quæ passim apud prophetas occurrit. Accipitur autem τὸ διδόναι hoc in loco, pro redigere in eum statum & conditionem vt hoc vel illud faciant, sicut apud Hebræos accipitur verbum נתן [*nathan.*]

10 *Sermonem tolerantiæ meæ*, τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου. Id est, quia patientiam illam ac constantiam retinuisti quam a meis requiro, in Euangelij mei professione.

12 *Dei mei*, τοῦ Θεοῦ μου. Vide suprà, 2.7.

Ἀμὴν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινὸς, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ·

15 Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός· ὄφελον ψυχρὸς εἶης ἢ ζεστός.

16 Οὕτως, ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς οὔτε ζεστὸς, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου·

17 Ὅτι λέγεις, Ὅτι πλούσιός εἰμι καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω. Καὶ οὐκ οἶδας ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ἐλεεινὸς, καὶ πτωχὸς, καὶ τυφλὸς, καὶ γυμνός.

18 Συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς, ἵνα πλουτήσῃς· καὶ ἱμάτια λευκὰ, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου· καὶ κολλούριον ἔγχρισον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, ἵνα βλέπῃς.

Prou.3.12 heb.12.5 19 Ἐγὼ, ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω. Ζήλωσον οὖν καὶ μετανόησον.

20 Ἰδοὺ, ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτὸν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ.

21 Ὁ νικῶν, δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.

22 Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ Πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Κεφάλαιον δ.

1 Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη ἣν ἤκουσα ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα, Ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.

2 Καὶ εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι· καὶ ἰδοὺ, θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τοῦ θρόνου καθήμενος.

3 Καὶ ὁ καθήμενος ἦν ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ· καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὅμοια ὁράσει σμαραγδίνῳ.

Amen, testis ille fidelis & verax, principium opificij Dei:

15 Noui opera tua, *nempe* te neque frigidum esse, neque feruidum: vtinam frigidus esses aut feruidus.

16 Itaque, quoniam tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum est vt te euomam ex ore meo.

17 Nam dicis, Diues sum, & ditatus sum, & nullius egeo. Neque nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcum, & nudum.

18 Suadeo tibi vt emas à me aurum igni exploratum, vt diues sias: & vestimenta alba, vt induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, vt videas.

19 Ego, quoscunque amo, arguo & castigo. Ferue igitur & resipisce.

20 Ecce, sto ad ostium, & pulso: siquis audierit vocem meam, & aperuerit ostium, ingrediar ad eum, & cœnabo cum eo, & ipse mecum.

21 Qui vicerit, tribuam ei vt sedeat mecum in throno meo, vt & ego vici, & sedeo cum Patre meo in throno eius.

22 Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.

CAP. IIII.

1 POstea vidi, & ecce, ostium *erat* apertum in cælo: & vox prima quam audiuerā tanquam tubæ loquentis mecum, dicebat, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oporteat fieri posthac.

2 Satim igitur fui correptus spiritu: & ecce, thronus positus erat in cælo: & *quidam* throno insidebat.

3 Is autem qui sedebat, aspectu similis erat lapidi iaspidi & sardio: & in circuitu throni erat iris aspectu similis smaragdo.

Amē, testis fidelis & verus, qui est principiū creaturæ Dei:

15 *Scio opera tua, quia neque frigidus es, neque calidus: vtinam frigidus esses aut calidus.*

16 *Sed quia tepidus es, & nec frigidus nec calidus, incipiam te euomere ex ore meo:*

17 *Quia dicis, quòd diues sum & locupletatus, & nullius egeo: & nescis quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.*

18 *Suadeo tibi emere me aurum ignitum, probatum: vt locuples fias, & vestimentis albis induaris, vt non appareat confusio nuditatis tuæ, & collyrio iunge oculos tuos, vt videas.*

19 *Ego, quos amo, arguo & castigo. æmulare ergo, & pœnitentiam age.*

20 *Ecce, sto ad ostium & pulso: siquis audierit vocē meam, & aperuerit ianuam, intrabo ad illum, & cœnabo cum illo, & ipse mecum.*

21 *Qui vicerit, dabo ei sedere mecū in throno meo, sicut & ego vici, & sedi cum Patre meo in throno eius.*

22 *Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesiis.*

CAP. IIII.

1 *POst hæc vidi, & ecce, ostium apertū in cælo: & vox prima quam audiui tanquam tubæ loquentis mecum, dicens, Ascende huc, & ostendam tibi quæ oportet fieri posthæc.*

2 *Et statim fui in spiritu, & ecce, sedes posita erat in cælo, & supra sedem sedens.*

3 *Et qui sedebat, similis erat aspectu lapidis iaspidis, & sardinis: & iris erat in circuitu sedis, similis visioni smaragdinæ.*

---

14 *Amen, ὁ Ἀμήν.* Hebraismus, quem mox explicat. Nam אמן [*amén*] Hebræis significat Verè, siue veritatem ipsam. ¶ *Principium opificij Dei, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ.* Id est, à quo principium ducunt omnes res conditæ. Omnia enim à Deo per ipsum facta sunt, vt expositum est Iohann.1.3. Vide Colossi.1.15, & deinceps. vel potius, noui seculi, id est Ecclesiæ caput ac verum & vnicū principium.

* 17 *Diues sum, ὅτι πλούσιός εἰμι.* Vulgata, *quòd diues sum.* Atqui particula ὅτι in hoc dicendi genere παρέλκει.

18 *Exploratum igni, πεπυρωμένον ἐκ πυρὸς.* Vulgata, *Aurum ignitum, probatum.* Erasmus, *Ignitum ex igni.* Atqui certum est τὸ πυροῦσθαι passim in editione Græca respondere Hebræo verbo צרף [*tsaraph,*] quod significat per ignem explorare. Additum est autem ἐκ πυρὸς ex pleonasmo Hebræis familiari, pro διὰ πυρὸς, siue ἐν πυρὶ, vt mirer Erasmū hoc loco hæsitasse. Vide autem quæso, lector, quid infrà observaui, 16.15.

19 *Ferue, ζήλωσον.* Huic opponitur quod antè dixerat, nec frigidum nec feruidum esse. Ideo maui *feruendi* voce vti, quam *æmulandi*, cum Vulgata & Erasmo.

21 *In throno meo, ἐν τῷ θρόνῳ μου.* Huc illa Christi verba Ioh.17.24. sic tamen vt semper emineat caput Christus.

IN CAPVT IIII.

2 *Fui correptus à spiritu, ἐγενόμην ἐν πνεύματι.* Vide suprà, cap.1.versu 10.

3 *Smaragdo, σμαραγδίνῳ.* sub. λίθῳ. Itaque causa non erat cur Erasmus conuerteret, *Aspectu smaragdino.*

4 *Et haben-*

Καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες· καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἱματίοις λευκοῖς· καὶ ἔχον ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.

4 Et in circuitu throni, erant throni vigintiquatuor: & super eos thronos vidi vigintiquatuor Seniores sedentes, amictos vestibus albis: & habentes impositas capitibus suis coronas aureas.

Et in circuitu sedis, sedilia vigintiquatuor: & super thronos vigintiquatuor Seniores sedentes, circumamicti vestimentis albis, & in capitibus eorum coronæ aureæ.

Καὶ ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ καὶ φωναί· καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ Θεοῦ.

5 Prodibant autem ex illo throno fulgura & tonitrua & voces: & septem lampades igneæ ardentes ante thronum, quę sunt septem spiritus Dei.

Et de throno procedebāt fulgura, & voces, & tonitrua: & septem lampades ardentes ante thronū, quæ sunt septem spiritus Dei.

Καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη, ὁμοία κρυστάλλῳ· καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου τέσσαρα ζῷα γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

6 Erat etiam ante thronū mare vitreum simile crystallo: & inter thronum & quæ thronum ambiebant, quatuor animalia plena oculis antè & retró.

Et in conspectu sedis, tanquam mare vitreum simile crystallo: & in medio sedis, & in circuitu sedis, quatuor animalia plena oculis ante & retro.

Καὶ τὸ ζῷον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῷον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῷον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἀνθρώπου, καὶ τὸ τέταρτον ζῷον ὅμοιον ἀετῷ πετομένῳ.

7 Animal autem primum erat simile leoni, & secundum animal simile vitulo, & tertium animal habens faciem velut homo, & quartum animal simile aquilę volanti.

Et animal primum simile leoni, & secundum animal simile vitulo, & tertium animal habens faciem quasi hominis, & quartum animal simile aquilæ volanti.

Καὶ τέσσαρα ζῷα, ἓν καθ' ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἓξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμοί· καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς, λέγοντα, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ἦν καὶ Ὁ ὢν καὶ Ὁ ἐρχόμενος.

8 Et quatuor animalia singula per se habebant alas senas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte sine intermissione dicentia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus ille omnipotens, *Erat, & Est, & Venturus est.

Et quatuor animalia, singula eorum habebant alas senas in circuitu: & intus plena sunt oculis: & requiem non habebant die ac nocte, dicētia, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Deus omnipotens, Qui erat, & Qui est, & Qui venturus est.

Καὶ ὅταν δώσουσι τὰ ζῷα δόξαν καὶ τιμὴν καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων,

9 Et quum tribuebant illa animalia gloriā & honorē & gratiarum actionem ei qui throno insidebat, illi, *inquam*, viuēti in secula seculorum,

Et quum darent illa animalia gloriam & honorem & benedictionem sedenti super thronum, viuenti in secula seculorum,

Πεσοῦνται οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι ἐνώπιον τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ προσκυνήσουσι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ βαλοῦσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, λέγοντες,

10 Procidebant vigintiquatuor illi Seniores ante illum insidentem throno, & adorabant illum viuentem in secula seculorum, & abiiciebant coronas suas ante thronum, dicentes,

Procidebāt vigintiquatuor seniores ante sedentem in throno, & adorabant viuentem in secula seculorum, & mittebant coronas suas ante thronū, dicentes,

Ἄξιος εἶ Κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσὶ, καὶ ἐκτίσθησαν.

11 ‖ Dignus es *Domine qui accipias gloriam & honorem & virtutem: quia tu creasti omnia, & *per voluntatem tuam sunt, & creata sunt.

Dignus es Domine Deus noster accipere gloriam & honorem & virtutem, quia tu creasti omnia, & propter voluntatem tuam erant, & creata sunt. Infrà 5. 12

Κεφάλαιον ε.

CAP. V.

Καὶ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά.

1 DEinde vidi ad dextrā eius qui insidebat throno, librum *scriptum intus & à tergo, obsignatum sigillis septem.

1 *ET vidi in dextera sedentis supra thronum, librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem.*

---

4 *Et habentes*, καὶ ἔχον. Sub. οἱ, vt sit οἱ ἔχον, pro ἔχοντας. Vide suprà, 1.6.

8 *Erat, Est, & Venturus est*, Ὁ ἦν, &c. Vide suprà, 1.4. Vulgata & Erasmus, *Qui erat, Qui est, & Qui venturus est.* quam interpretationem coactus sum alicubi amplecti, vt nouitatem fugerem. Alioqui satis liquet ἦν, ὤν, & ἐρχόμενος * poni proprij Dei nominis loco. Nequis illa sumat, vt in vulgari sermone dicitur de quopiam qui fuerit, sit, & vēturus sit. Ideo articulum ὁ quo Latini carent, expunxi. Vide suprà 1.4 Est autem insignis etiam hic locus adstruendæ Christi coëssentiali Deitati, quum de eo qui venturus est hic agitur, id est, de Christo ipso.

11 *Domine*, Κύριε. Arethas addit, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, & sancte Deus noster. Consentit Complutensis editio, cum duobus aliis codicibus. ¶ *Per voluntatem tuam*, διὰ τὸ θέλημά σου. id est, quia sic tibi visum est, διὰ τὸ θέλημάτος. Sic Aristoteles Ethic. ad Nicomach. lib 1. cap. 9 διὰ τύχην * εὐδαιμονεῖν *per fortunam* siue *casu felicē esse*. Sic Ariani Filium contendebant non esse ex Patris ἔσπα genitum ab æterno, sed eius voluntate creatum.

IN CAPVT V.

1 *Scriptum intus & à tergo*, γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν. Nempe ex vetere voluminum ratione, quorum altera superficies exterior ferè pura manebat, nisi quum interior, id est, quæ conuoluto volumine non apparet, totum scriptum capere non poterat: vnde illud poetæ longius

poema carpentis, *Scriptus & à tergo necdum foratus Orestes.* Cuiusmodi scripta propterea ὀπισθόγραφα dicebantur. Hoc autē mysterio quid aliud allegoricè indicetur aliis coniiciēdum malo relinquere, quàm temere quicquā diuinare.

Καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν, κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ, Τίς ἐστὶν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ;

Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό.

Καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλὰ, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό.

Καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι: Μὴ κλαῖε· ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβὶδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ.

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτὰ, καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτὰ, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ τοῦ Θεοῦ πνεύματα τὰ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν.

Καὶ ἦλθε καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου.

Καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας καὶ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας θυμιαμάτων, αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων.

Καὶ ἄδουσιν ᾠδὴν καινὴν, λέγοντες, Ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ Θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου, ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους·

1.Pet.2.9 Καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ Θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς· καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χιλιάδες χιλιάδων·

Dan.7.10

Λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ, Ἄξιόν ἐστι τὸ

2 Et vidi Angelum fortem, prędicantem voce magna, Quis est dignus qui aperiat librum, & soluat eius sigilla?

3 Nemo autem poterat neque in cælo, neque in terra, neque subter terram, aperire librum, neque eum inspicere.

4 Flebā igitur ego multum quòd nemo dignus inuentus esset qui aperiret & legeret librum, nec qui eum inspiceret.

5 Tum vnus ex Senioribus illis dicit mihi, Ne fleto: ecce, vicit Leo ille ex tribu Iuda, stirps illa Dauidis, vt aperiat librum, & soluat septem eius sigilla.

6 Aspexi igitur, & ecce inter thronu & quatuor illa animalia & inter Seniores illos, Agnus stans tanquam mactatus, habēs cornua septem, & oculos septē, qui sunt septem illi Spiritus Dei emissi in omnem terram.

7 Is venit & accepit librum ex dextra illius throno insidentis.

8 Quúmque accepisset librum, quatuor illa animalia & vigintiquatuor illi Seniores procciderunt coram Agno, habentes singuli citharas & phialas aureas, plenas suffitiuum, quæ sunt preces sanctorum.

9 Et cecinerunt canticum nouum, dicentes, Dignus es qui accipias librum, & aperias eius sigilla: quoniam mactatus es, & redemisti nos Deo per sanguinem tuum, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:

10 ¶Et fecisti nos Deo nostro reges & sacerdotes: & regnabimus super terram.

11 Tum aspexi, & audiui in circuitu throni & animalium & seniorum illorum vocem Angelorum multorum, ¶ & erat eorum numerus millies centena millia, & decies centena millia:

12 Dicētes voce magna, Dignus

2 *Et vidi Angelū fortem, prædicantem voce magna, Quis est dignus aperire librum, & soluere signacula eius?*

3 *Et nemo poterat neque in cælo, neque in terra, neque subtus terram aperire librum, neque respicere illum.*

4 *Et ego fiebam multum, quoniam nemo dignus inuentus est aperire librum, nec videre eum.*

5 *Et vnus de senioribus dicit mihi, Ne fleueris: ecce, vicit Leo de tribu Iuda, radix Dauid, aperire librum, & soluere septem signacula eius.*

6 *Et vidi, & ecce in medio throni & quatuor animalium, & in medio seniorum, Agnū stantem tāquam occisum, habentem cornua septem & oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, missi in omnem terram.*

7 *Et venit & accepit de dextera sedentis in throno librum.*

8 *Et quum aperuisset librum, quatuor animalia & vigintiquatuor seniores ceciderunt coram Agno, habentes singuli citharas & phialas aureas, plenas odoramentorum, quæ sunt orationes sanctorum.*

9 *Et cantabant canticum nouum, dicentes, Dignus es accipere librum, & aperire signacula eius: quoniā occisus es, & redemisti nos Deo in sanguine tuo, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione:*

10 *Et fecisti nos Deo nostro regnum, & sacerdotes: & regnabimus super terram:*

11 *Et vidi, & audiui vocem Angelorum multorum in circuitu throni, & animalium, & seniorum: & erat numerus eorum millia millium:*

12 *Dicētium voce magna,*

---

5 *Vicit*, ἐνίκησεν. Id est, obtinuit. Cic. pro Cluentio, *Vince bonum virum fuisse Oppianicum.* ¶ *Stirps*, ἡ ῥίζα. Hebr. שרש [*schoresch*,] pro quo solet Homerus ὄζον, id est, *ramum*, dicere. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Radix:* nimium obscuré.

8 *Preces sanctorum*, αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Quomodo hoc sit accipiendum disce ex Act.10.4, & 21. Vide infra, 8.3. Istud quidem liquet ex versu 10, per 24 illos Seniores designari militantis adhuc in terris ecclesiæ, vt loquuntur, cœtus veluti iam in cælis versantes, Philipp.3.10, & Eph. cap.2.versu 6.

9 *Nouum*, καινόν. Heb. חדש [*chadasch*,] id est non vulgare, nec triuiale, sed eximium.

10 *Nos*, ἡμᾶς. in Complutensi codice & alio quodam legimus αὐτοὺς, ipsos, videlicet sanctos qui adhuc sunt in terris. Item pro βασιλεύσομεν, *regnabimus*, ibidem legitur βασιλεύσουσιν, *regnabunt.*

11 *Et erat numerus eorum millies centena millia, & decies centena millia*, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων καὶ χιλιάδες χιλιάδων. Ita lego ex Aretha, Cōplutēsi editione, & aliis duobus vetustis codicibus. Melius enim ista respondent iis quæ scribuntur Dan.7.10, vbi hęc eadem descriptio inuenitur.

12 *Dicentes*, λέγοντες. Vsus loquendi Græcè postulabat vt scriberetur λεγόντων. Sed ex Hebræo idiomate, perinde est ac si Græcè scriptum esset, οἱ (sub.relatiuo,) ἦσαν λέγοντες. id est, *Qui erant dicentes*, pro *Qui dicebant.*

¶ *Qui*

ἀρνίον τὸ ἐσφαγμένον, λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ εὐλογίαν.

13 Καὶ πᾶν κτίσμα ὃ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐν τῇ γῇ, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης ἐστὶ, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας, Τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ ἡ εὐλογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

14 Καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον, Ἀμήν. καὶ οἱ εἴκοσι τέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσαν, καὶ προσεκύνησαν ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Κεφάλαιον ς.

1 ΚΑΙ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον μίαν ἐκ τῶν σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς, Ἔρχου καὶ βλέπε.

2 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός· καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων τόξον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέφανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ.

3 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν δευτέραν σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ δευτέρου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε.

4 Καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυρρός· καὶ τῷ καθημένῳ ἐπ' αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ λαβεῖν τὴν εἰρήνην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι· καὶ ἐδόθη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

5 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκουσα τοῦ τρίτου ζώου λέγοντος, Ἔρχου καὶ βλέπε. Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

6 Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων λέγουσαν, Χοῖνιξ σίτου, δηναρίου, καὶ τρεῖς χοῖνικες κριθῆς δηναρίου· καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ ἀδικήσῃς.

7 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην, ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζώου λέγουσαν, Ἔρχου καὶ βλέπε.

8 Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρὸς, καὶ ὁ καθήμενος ἐπάνω αὐτοῦ ὄνομα αὐτῷ ὁ Θάνατος· καὶ ὁ Ἅδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ· καὶ ἐδόθη αὐτοῖς ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, ἐν ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θηρίων τῆς γῆς.

est Agnus ille mactatus qui accipiat virtutē, & diuitias, & sapientiā, & fortitudinē, & honorē, & gloriam, & benedictionē:

13 Sed & omnem creaturam quę in cælo est, & quę super terram & sub terra in mari, & quæ in eis sunt omnia, audiui dicentia, Sessori throni & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur, in secula seculorum.

14 Quatuor autem animalia illa dicebant, Amen: & vigintiquatuor illi Seniores prociderunt in facies suas, & adorarunt eum qui viuit in secula seculorum.

CAP. VI.

1 POstea vidi, quum aperuisset Agnus, primum ex sigillis, & audiui vnū ex quatuor illis animalibus dicens, tanquā vocem tonitrui, Veni & vide.

2 Aspexi igitur, & ecce *aderat* equus albus: & qui insidebat ei habebat arcum: & data est ei corona, & prodiit vincens, & vt vinceret.

3 Quúmque aperuisset sigillum secundum, audiui secundum animal dicens, Veni, & vide.

4 Et prodiit alius equus rufus: & ei qui insidebat super eum, datum est vt tollat pacem è terra, vt alij alios mactent: datúsque est ei gladius magnus.

5 Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal dicēs, Veni & vide. Aspexi igitur, & ecce equus niger *aderat*: & qui insidebat ei, habebat stateram in manu sua.

6 Et audiui vocem inter illa quatuor animalia dicentem, Chœnix tritici denario, & tres chœnices hordei denario: & vinum & oleum ne læseris.

7 Quúmque aperuisset sigillum quartum, audiui vocem quarti animalis dicētem, Veni & vide.

8 Tum vidi, & ecce *aderat* equus pallidus, & eius quæ insidebat ei, nomen erat Mors: & Infernus sequebatur eam: datáque est eis in quadrātem terræ potestas trucidandi gladio, & fame, & morte, & per terrestres feras.

Dignus est Agnus qui occisus est, accipere virtutē, & diuinitatē, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem:

13 Et omnem creaturam quæ in cælo est, & super terram, & sub terra, & quæ sunt in mari, & quæ in eo, omnes audiui dicentes, Sedenti in throno, & Agno, benedictio, & honor, & gloria & potestas in secula seculorum.

14 Et quatuor animalia dicebant, Amen. Et vigintiquatuor seniores ceciderunt in facies suas: & adorauerunt viuentem in secula seculorum.

CAP. VI.

1 ET vidi quòd aperuisset Agnus vnum de septem sigillis, & audiui vnum de quatuor animalibus, dicens, tanquam vocē tonitrui, Veni & vide.

2 Et vidi, & ecce equus albus: & qui sedebat super illum, habebat arcum: & data est ei corona, & exiuit vincēs vt vinceret.

3 Et quum aperuisset sigillum secundum, audiui secundum animal dicens, Veni & vide.

4 Et exiuit alius equus rufus: & qui sedebat super illum, datum est ei vt sumeret pacem de terra, & vt inuicem se interficiant: & datus est ei gladius magnus.

5 Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertium animal dicens, Veni & vide. Et ecce equus niger, & qui sedebat super illum, habebat stateram in manu sua.

6 Et audiui tanquam vocem in medio quatuor animalium dicentem, Bilibris tritici denario, & tres bilibres hordei denario: & vinū & oleum ne læseris.

7 Et quum aperuisset sigillū quartum, audiui vocem quarti animalis dicentis, Veni & vide.

8 Et ecce equus pallidus, & qui sedebat super eum, nomen illi Mors: & Infernus sequebatur eum: & data est illi potestas super quatuor partes terræ, interficere gladio, fame, & morte, & bestiis terræ.

¶ *Qui accipiat*, λαβεῖν. Id est, cui deferatur laus omnis, tanquam potentissimo, ditissimo, sapientissimo, &c. ¶ *Diuitias*, πλοῦτον. Vulgata, *diuinitatem*. deprauata proculdubio scriptura à quopiam Ariano. Nam consentiunt in nostra omnes Græci codices.

13 *Dicentia*, λέγοντας. Mutatio generis propter κτίσμα collectiuum nomē, quo siue per ἀνθρωποπαθείαν personæ finguntur esse res omnes creatæ, siue potius, vt alibi κτίσεως nomine, sic isto loco per κτίσμα intelligūtur omnes homines, tum superstites, tum iam olim aut in terris aut in aquis sepulti: ita vt illud, *Et quæ sunt in eis omnia*, sit epitome & epexegesis præcedentium. Nam certè sic distinguuntur quæ sursum sunt ac deorsum ab ipsius mūdi partibus.

IN CAPVT VI.

1 *Primum*, μίαν. Id est, πρώτην. ex Hebræorum more. Vulgata & Erasmus, *Vnum*.

4 *Datum est*, ἐδόθη αὐτῷ. Redundat αὐτῷ, ex Hebræorum idiotismo.

8 *Eius quæ insidebat*, ὁ καθήμενος. Hoc dicendi genus,

quod iam aliquoties occurrit, prorsus inusitatum est in Græca & Latina lingua, quum dicendum fuerit καὶ τῷ καθημένῳ, ne hiaret constructio. Quod autem genus masculinum fœmineo expressimus, coacti fecimus, eo quòd Græcis ὁ θάνατος generis est masculini: mors verò fœminei apud Latinos. ¶ *Infernus*, ὁ ἅδης. Heb. שאול [*schaol*,] id est, sepulchrum. Nolui tamen quicquam immutare. ¶ *Et morte*, καὶ τῷ θανάτῳ. id est, λοιμῷ, Peste. Hebr. דבר [*deber.*] Sic Gallicè pestem grassantem vocare solemus *mortalité.*

Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν ἣν εἶχον.

Καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἕως πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος & ὁ ἀληθινὸς οὐ κρίνεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν ἀπὸ τῶν κατοικούντων ἐπὶ τῆς γῆς;

Καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολαὶ λευκαί, καὶ ἐρρέθη αὐτοῖς ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μικρὸν, ἕως οὗ πληρώσωνται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐτῶν καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀποκτίνεσθαι ὡς καὶ αὐτοί.

Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕκτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥλιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ σελήνη ὅλη ἐγένετο ὡς αἷμα.

Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου ἀνέμου σειομένη.

Καὶ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον εἑλισσόμενον, καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν ἐκινήθησαν.

Καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι καὶ οἱ δυνατοὶ, καὶ πᾶς δοῦλος καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς πέτρας τῶν ὀρέων.

Καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις, Πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προσώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ ἀρνίου.

Isaiæ 2.19 Oseæ 10 2 Luc. 23 30

Ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτοῦ· καὶ τίς δυνάται σταθῆναι;

Κεφάλαιον ζ.

ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ τῆς θαλάσσης, μήτε ἐπὶ παν δένδρον.

9 Quum verò aperuisset sigillum quintum, vidi sub altari animas eorum qui mactati fuerant propter verbum Dei, & propter testimonium quod tuebantur.

10 Clamabant autem voce magna dicentes, Vsquequo domine, qui sanctus es & verax, non iudicas ac sanguinem nostrum vindicas, *eum reposcendo* ab iis qui habitant in terra?

11 Tum datæ sunt singulis stolæ albæ, & dictum est eis vt requiescerent adhuc paululum temporis, vsquequo compleantur etiam conserui eorum & fratres eorum, qui trucidandi sunt sicut & ipsi.

12 Deinde aspexi quum aperuisset sigillum sextum, & ecce terræmotus magnus factus est: & sol factus est niger vt saccus cilicinus, & luna tota facta est vt sanguis:

13 Et stellæ cæli ceciderunt in terram, sicut ficus abiicit grossos suos quum vento magno concutitur.

14 Et cælum abscessit sicut liber qui conuoluitur: & omnes montes & insulæ è suis locis emotæ sunt:

15 Et reges terræ, & proceres, & diuites, & tribuni, & potentes, omnésque tum serui tum ingenui absconderunt se in speluncis & in petris montium:

16 Et dixerunt montibus & petris, ‖Cadite super nos, abscōdite nos à conspectu eius qui insidet throno, & ab ira Agni:

17 Nam veniet dies ille magnus iræ illius: & quis poterit stare?

Cap. VII.

1 POstea vidi quatuor Angelos insistentes quatuor angulis terræ, tenentes quatuor ventos terræ, ne flaret ventus super terram, neque super mare, neque in vllam arborem.

9 *Et quum aperuisset sigillum quintum, vidi subtus altare animas interfectorum propter verbum Dei, & propter testimonium quod habebant.*

10 *Et clamabant voce magna dicentes, Vsquequo Domine sanctus & verus, non iudicas & vindicas sanguinem nostrum de ijs qui habitant in terra?*

11 *Et datæ sunt illis singulæ stolæ albæ, & dictũ est illis vt requiescerẽt adhuc tempus modicum, donec compleantur conserui eorum, & fratres eorum, qui interficiendi sunt sicut & illi.*

12 *Et vidi quum aperuisset sigillum sextum, & ecce, terræmotus magnus factus est, & sol factus est niger tanquam saccus cilicinus, & luna tota facta est sicut sanguis:*

13 *Et stellæ cæli ceciderunt super terram, sicut ficus emittit grossos suos quum à vento magno mouetur.*

14 *Et cælum recessit sicut liber inuolutus: & omnis mons & insulæ de locis suis motæ sunt:*

15 *Et reges terræ, & principes, & tribuni, & diuites, & fortes, & omnis seruus & liber absconderunt se in speluncis & in petris montium:*

16 *Et dicunt montibus & petris, Cadite super nos & abscondite nos à facie sedentis super thronum, & ab ira Agni:*

17 *Quoniam venit dies magnus iræ ipsorum: & quis poterit stare?*

Cap. VII.

1 *POsthæc vidi quatuor Angelos stantes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor vẽtos terræ, ne flaret ventus super terram, neque super mare, neque in vllam arborem.*

9 *Quod tuebantur*, ἣν εἶχον. Hoc est quod in vernaculo sermone dicimus, *Qu'ils maintenoyent.* Vulgata & Erasmus, *Quod habebant.* Complutensis editio legit, καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, *& propter testimonium Agni.*

* 10 *Ab ijs qui habitant*, &c. ἀπὸ τῶν κατοικούντων. Reposcere sanguinem pro Cædem alicuius vindicare, vsitatissima est Hæbræis loquutio: hic necessariò supplenda, propter præpositionem ἀπό.

11 *Compleantur etiam conserui*, πληρώσωνται καὶ οἱ σύνδουλοι. i. Vsquedum compleatur numerus eorum qui, &c. Malim autem legere πληρωθῶσι, vt habet editio Complutensis.

IN CAPVT VII.

1 *Angulis*, γωνίας. Hebr. פאות [*peoth*,] id est, extrema, quæ plagas & cardines vocamus.

7 *Ex tribus*

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβάντα ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα Θεοῦ ζῶντος· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις οἷς ἐδόθη αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν,

Λέγων, Μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρις οὗ σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ρμδ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραήλ.

Ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ῥουβὴν, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Γάδ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Νεφθαλείμ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Μανασσῆ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Συμεὼν, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Λευὶ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰσσαχάρ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι·

Ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Ἰωσὴφ, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι· ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, ιβ' χιλιάδες ἐσφραγισμένοι.

Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν, ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκὰς καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.

Καὶ κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες, Ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεσαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

Λέγοντες, Ἀμὴν· ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ Θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. ἀμήν.

2 Et vidi alium Angelum ascẽdentem ab ortu solis, habentem sigillum Dei viui: qui acclamauit voce magna quatuor illis Angelis quibus datum est lædere terram & mare,

3 Dicens, Ne lædite terram, neque mare, neque arbores, quoadusque obsignauerimus seruos Dei nostri in frontibus suis.

4 Et audiui numerum obsignatorum: centum quadragintaquatuor millia *erant* obsignata ex omnibus tribubus filiorum Israel.

5 Ex tribu Iuda, duodecies mille obsignata: ex tribu Ruben, duodecies mille obsignata: ex tribu Gad, duodecies mille obsignata:

6 Ex tribu Aser, duodecies mille obsignata: ex tribu Nephthali, duodecies mille obsignata: ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata:

7 Ex tribu Simeon, duodecies mille obsignata: ex tribu Leui, duodecies mille obsignata: ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata.

8 Ex tribu Zabulon, duodecies mille obsignata: ex tribu Ioseph, duodecies mille obsignata: ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

9 Postea vidi, & ecce, *aderat* turba multa, quam numerare nemo possit, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis: stabántque ante thronum & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.

10 Et clamabant voce magna, dicentes, Salus à Deo nostro *est*, sedente super thronum, & *ab* Agno.

11 Omnes autem Angeli stabant in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium illorum, & procubuerunt in conspectu throni in facies suas, & adorarunt Deum,

12 Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, & honor, & virtus, & robur Deo nostro in secula seculorum. Amen.

2 *Et vidi alterum Angelum ascendentem ab ortu solis, habẽtem signum Dei viui: & clamauit voce magna quatuor Angelis quibus datum est nocere terræ & mari,*

3 *Dicens, Nolite nocere terræ, neque mari, neque arboribus, quoadusque signemus seruos Dei nostri in frontibus eorum.*

4 *Et audiui numerum signatorum, centũ quadragintaquatuor millia signata ex omni tribu filiorum Israel.*

5 *Ex tribu Iuda, duodecim millia signati: ex tribu Ruben, duodecim millia signati: ex tribu Gad, duodecim millia signati:*

6 *Ex tribu Aser, duodecim millia signati: ex tribũ Nephthali duodecim millia signati: ex tribu Manass-, duodecim millia signati:*

7 *Ex tribu Simeon, duodecim millia signati: ex tribu Leui, duodecim millia signati: ex tribu Issachar, duodecim millia signati:*

8 *Ex tribu Zabulon, duodecim millia signati, ex tribu Ioseph, duodecim millia signati: ex tribu Bẽiamin, duodecim millia signati.*

9 *Post hæc vidi turbam magnam quam dinumerare nemo poterat, ex omnibus gentibus, & tribubus, & populis, & linguis, stantes ante thronum, & in conspectu Agni, amicti stolis albis: & palmæ in manibus eorum.*

10 *Et clamabant voce magna, Dicentes, Salus Deo nostro qui sedet super thronum, & Agno.*

11 *Et omnes Angeli stabãt in circuitu throni & seniorum & quatuor animalium: & ceciderunt in conspectu throni in facies suas, & adorauerunt Deum,*

12 *Dicentes, Amen: benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor & virtus, & fortitudo Deo nostro in secula seculorum. Amen.*

---

7 *Ex tribu Leui*, ἐκ φυλῆς Λευί. Omisit Dan, & recenset Leui.

8 *Ioseph*, Ἰωσήφ. Intellige tribum Ephraim, alterius ex filiis Ioseph.

10 *Salus à Deo nostro [est,]* ἡ σωτηρία τῷ Θεῷ ἡμῶν. Sic legit Arethas, sic quoque Vetus interpres & Complutensis editio, consentiente etiam vno ex vet. nostris cod. Addidi autem præpositionem A, necui scrupulus obiiciatur quasi salutem Deo precentur, qui econtrario illum vnum agnoscunt salutis quam consequuti sunt, auctorem. Sic autem vsurpatur hoc in loco tertius casus vti apud Hebr. cum ל possessiuo, vt Psal. 3. 6, הישועה ליהוה [*haieschuhah laiouah*] Domino ipsa salus, id est, Dominus proprie salutis author: vt vbique מזמור לדוד [*mizmor ledauid*] Psalmus Dauidis, id est, cuius author est Dauid. ¶ *Super thronum*, ἐπὶ τοῦ θρόνου. In plerisque codicibus Græcis, non iis tamen quos modò citaui, legitur ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, *super thronum Dei nostri*, mendose, vt mihi videtur.

Καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι, Οὗτοι περιβεβλημένοι τὰς στολὰς τὰς λευκάς, τίνες εἰσὶ, καὶ πόθεν ἦλθον;

Καὶ εἴρηκα αὐτῷ, Κύριε, σὺ οἶδας. Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης· καὶ ἔπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου.

Διὰ τοῦτο εἰσὶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, σκηνώσει ἐπ' αὐτούς.

Esa. 49.10 Οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦμα.

Ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ αὐτοὺς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ
Esa. 25.8 infrà. 21.4 ζῶσας πηγὰς ὑδάτων· καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον η.

ΚΑΙ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην, ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον.

Καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους, οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἑστήκασι· καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλπιγγες.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλὰ, ἵνα δώσῃ ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου.

13 Tum me compellauit vnus ex illis Senioribus, dicens mihi, Isti qui amicti sunt stolis albis, quinam sunt, & vnde venerunt?

14 Et dixi ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt ex afflictione magna: & lauerunt stolas suas, ac dealbarunt in sanguine Agni.

15 Ideo sunt ante thronum Dei. & seruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui insidet throno, vmbraculo proteget eos.

16 ‖Non esurient amplius, neque sitient amplius, nec in eos incidet sol, neque vllus æstus.

17 Quoniã Agnus qui in medio throni est, pascet eos, & deducet ad viuos fontes aquarum: ‖& absterſurus est Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.

CAP. VIII.

1 PORRO quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, ferme semihora.

2 Et vidi septem illos Angelos qui adstant coram Deo, quibus datæ sunt septem tubæ.

3 Tum alius Angelus venit, & stetit ante aram habens thuribulum aureum: & dati sunt ei suffitus multi, vt offerret cum precibus Sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.

13 *Et respondit vnus de senioribus, & dixit mihi, Hi qui amicti sunt stolis albis, qui sunt, & vnde venerunt?*

14 *Et dixi illi, Domine mi, tu scis. Et dixit mihi, Hi sunt qui venerunt de tribulatione magna: & lauerunt stolas suas, & dealbauerunt eas in sanguine Agni.*

15 *Ideo sunt ante thronum Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui sedet in throno, habitabit super illos.*

16 *Non esurient neque sitient amplius, nec cadet super illos sol, neque vllus æstus.*

17 *Quoniam Agnus qui in medio throni est, reget illos & deducet eos ad vitæ fontes aquarum, & absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum.*

CAP. VIII.

1 *ET quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, quasi media hora.*

2 *Et vidi septem Angelos stantes in cõspectu Dei: & datæ sunt illis septẽ tubæ.*

3 *Et alius Angelus venit & stetit ante altare, habens thuribulum aureum: & data sunt illi incensa multa, vt daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureum, quod est ante thronum.*

---

13 *Compellauit* [*me*,] ἀπεκρίθη. Sic apud Euangelistas sæpe numero dicitur ἀποκριθεὶς qui sermonem inchoat, vt alibi annotauimus. Vulgata & Erasmus, *Et respondit.*

14 *Lauerunt*, ἔπλυναν. Erasmus mendose legit ἐπλάτυναν, *dilatarunt.* Nam sic etiam vt hîc legitur, citatur hic locus à Cypr. aduersus Iudæos lib. 3. c 16.

15 *Die ac nocte*, ἡμέρας καὶ νυκτός. Alludit ad diurna ac nocturna Leuitarum ministeria: alioqui nulla nox est in cęlo.

* ¶ *Vmbraculo proteget eos*, σκηνώσει ἐπ' αὐτούς. Vulgata, *habitabit super eos.* Meam interpretationem confirmat præpositio ὅτι, & versiculus proximè sequens.

IN CAPVT VIII.

* 1 *Semihora*, ἡμιώριον. Vsus est hac voce Cic. pro Rabirio Vulgata, *media hora*, barbarè pro dimidia hora.

2 *Qui adstant*, οἱ ἑστήκασι. id est, qui coram eo apparent, vt ministri videlicet. Hæc enim vis est verbi עמד [*namad.*]

3 *Thuribulum*, λιβανωτόν. Rectè, vt apparet ex v. 5 Alioqui hoc vocabulo non thuribulum, sed thus ipsum declaratur. ¶ *Cum precibus Sanctorum*, ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων. Quinam sunt hi sancti? an qui in cælis sunt? at illi in toto hoc libro nihil aliud quàm gratias agunt, & Deum extollunt, eo tantùm loco excepto vbi sanguinis sui vindicationem flagitant Martyres. Deinde quorsum Angelus preces ipsorum offerret? Scilicet magna illi fieret iniuria quam non satis est nonnullis plusquam seruiliter colere, & reginam misericordiæ, dominum Angelorum, refugiũ miserorum, spem, vitam, paradisi portam vocare: nisi etiã flagitent vt in tris iure (proh execrandam blasphemiam!) Filio suo imperet. Magna, inquam, illi & omnibus triumphantis Ecclesiæ sanctis fit iniuria, si Angeli alicuius ministerio illic etiamnum indigent, qui ipsorum preces Deo offerat. Sed age, absurda ista semel omittamus. Scimus Angelorum ministerium Sanctis in hac vita degentibus esse destinatum Hebr. 2 14: idque non vt pro diis colantur, sed contra vt pro bona Dei voluntate suo ministerio nos adiuuent, ad Deum contendentes, sicut ex variis Scripturę exemplis licet intelligere. Hæc causa est cur Iohannes hac visione (quæ Leuiticorum Sacerdotum consuetudine adumbratur, vt pleræque etiam aliæ antiquorum Prophetarum) didicerit, Sanctorũ orationes, in hoc mundo videlicet pura illa precum & beneficentiæ sacrificia Deo quotidie offerentium per Angelorum ministerium Deo offerri. Quod sit autem illud ministerium quis nouit? mediatores quidem non esse ex verbo Dei constat, neque * à nobis inuocandos, quæ de re vide August. lib. de Trinit. 13. 15 Qui subtilius hîc volent contemplari, mirum nisi etiam Angelicam nobis aliquam Missam in cælo fabricent. Quorsum enim aram absque sacrificio? Sed vt ad rem redeam Vetus interpr similiter conuertit, *Vt daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureum*, &c. quæ interpretatio non modò est ambigua, sed prorsus etiam absurda. Erasmus, *Vt daret de precationibus omnium Sanctorum*, &c. quod mihi magis etiam absurdum videtur, vel ob eã causam quòd in Græcis nullam præpositionem supplere possis quæ isti interpretationi conueniat. Itaque suppleui præpositionem σὺν, cuius ellipsis non modo dura non est, sed etiam elegans. Deinde manifestè videmus Angelum seorsim dici multa illa thymiamata accipere quæ cum precibus Sanctorum offerat. Vnum igitur ab altero non separandum quidem, sed distinguendum est. Quorsum enim nostræ preces, quorsum quicquid à nobis potest proficisci, nisi adsit in primis vnicæ illius oblationis verè gratus odor? an si, inquam, prius in Filio per fidem iustificati placeamus? Sed de his non constituimus hoc in loco copiosius disserere.

Καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων, ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἴληφεν ὁ ἄγγελος τὸ λιβανωτὸν, καὶ ἐγέμισεν αὐτὸ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένοντο βρονταὶ καὶ φωναὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός.

Καὶ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι οἱ ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλπιγγας, ἡτοίμασαν ἑαυτοὺς ἵνα σαλπίσωσι.

Καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένετο χάλαζα καὶ πῦρ, μεμιγμένα αἵματι, καὶ ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη.

Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ὡς ὄρος μέγα πυρὶ καιόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης, αἷμα.

Καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν τῇ θαλάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχάς, καὶ τὸ τρίτον τῶν πλοίων διεφθάρη.

Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας καιόμενος ὡς λαμπὰς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν, καὶ ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων.

Καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται Ἄψινθος· καὶ γίνεται τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων εἰς ἄψινθον, καὶ πολλοὶ ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικράνθησαν.

Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλήγη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων· ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτον αὐτῶν, καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῆς, καὶ ἡ νὺξ ὁμοίως.

Καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετομένου ἐν μεσουρανήματι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ, Οὐαὶ οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν λοιπῶν φωνῶν τῆς σάλπιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων τῶν μελλόντων σαλπίζειν.

Κεφάλαιον θ.

ΚΑΙ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ εἶδον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου.

4 Ascendit autem fumus suffitum, cum precibus Sanctorum, è manu Angeli ad conspectum Dei.

5 Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud ex igne altaris, abiecítque in terrã: & facta sunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus.

6 Et septem Angeli qui habebant septem tubas præparauerunt se vt clangerent.

7 Primus igitur Angelus clanxit, & facta est grando & ignis, mista sanguine, proiectáq. sunt in terram: & tertia pars arborum exusta est, & omne gramen viride exustum.

8 Deinde secundus Angelus clanxit, & quasi mons magnus igne ardens proiectus est in mare: factáque est tertia pars maris, sanguis.

9 Et mortua est tertia pars creaturarum quæ erant in mari, animantia *dico*, & tertia pars nauiũ perierunt.

10 Tum Angelus tertius clanxit, & cecidit è cælo stella magna, ardens velut fax, cecidítque in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

11 Nomen autem stellæ dicitur Absinthiũ: versa est igitur tertia pars aquarum in absinthium: & multi homines mortui sunt ex aquis, quòd amaræ factæ essent.

12 Deinde quartus Angelus clãxit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum: ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

13 Et vidi, & audiui vnum Angelum volantem per medium cęli, dicentem voce magna, Væ, væ, væ incolis terræ, à reliquis sonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent.

CAP. IX.

1 TVm quintus Angelus clãxit, & vidi stellam è cælo cecidisse in terram, & data est ei *angelo* clauis putei abyssi.

4 *Et ascendit fumus incensorum de orationibus Sanctorum, de manu Angeli coram Deo.*

5 *Et accepit Angelus thuribulum & impleuit illud de igne altaris, & misit in terram: & facta sunt tonitrua & voces & fulgura & terræmotus magnus.*

6 *Et septem Angeli qui habebant septem tubas, præparauerunt se vt tuba canerent.*

7 *Et primus Angelus tuba cecinit, & facta est grando & ignis, mista in sanguine, & missum est in terrã. & tertia pars terræ cõbusta est & tertia pars arborũ concremata est, omne fœnum viride combustũ est.*

8 *Et secundus Angelus tuba cecinit: & tanquam mons magnus igne ardens missus est in mare: & facta est tertia pars maris, sanguis.*

9 *Et mortua est tertia pars creaturæ eorum quæ habebant animas, in mari, & tertia pars nauium interijt.*

10 *Et tertius Angelus tuba cecinit, & cecidit de cælo stella magna ardens tanquã facula, & cecidit in tertiam partem fluminũ & in fontes aquarum.*

11 *Et nomen stellæ dicitur absinthium: & facta est tertia pars aquarũ in absinthium: & multi hominum mortui sunt de aquis, quia amaræ factæ sunt.*

12 *Et quartus Angelus tuba cecinit, & percussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum, ita vt obscuraretur tertia pars eorum, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.*

13 *Et vidi & audiui vocẽ vnius aquilæ volantis per medium cæli, dicentis voce magna, Væ, væ, væ habitantibus in terra de cæteris vocibus tubæ triũ Angelorum qui erant tuba canturi.*

CAP. IX.

1 *ET quintus Angelus tuba cecinit, & vidi stellam de cælo cecidisse in terram, & data est ei clauis putei abyssi.*

---

4 *Cum precibus*, ταῖς προσευχαῖς. Vide suprà vers. 3.

7 *Et tertia pars arborum*, &c. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων, &c. Arethas, quem sequitur Vetus interpres, legit καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκάη, καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη. Id est, & tertia pars terræ exusta est, & tertia pars arborum, &c.

11 *Tertia pars aquarum*, τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων. Erasmus, non legit τῶν ὑδάτων, quod ego addidi ex Arethæ, Complutensis editionis, vnius vetusti codicis, Veteris denique interpretis auctoritate.

13 *Vnum Angelum*, ἑνὸς ἀγγέλου. Arethas legit ἑνὸς ἀετοῦ, id est, (vt suppleuit Vetus interpres) *vocem vnius aquilæ*. Complutensis codex hîc quoque cum Aretha consentit.

IN CAPVT IX.

1 *Putei abyssi*, τοῦ φρέατος τῆς ἀβύσσου. Abyssum vocat profundissimi tartari tenebras, de quibus Luc. 8. 31, & 1. Pet. 2. 4.

Καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου· καὶ
ἀνέβη καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος ὡς καπνὸς
καμίνου μεγάλης· καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος
καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ καπνοῦ τοῦ φρέατος.

Καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες
εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία
ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ σκορπίοι τῆς γῆς.

Καὶ ἐρρέθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀδικήσωσι
τὸν χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρὸν,
οὐδὲ πᾶν δένδρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους
μόνους οἵτινες οὐκ ἔχουσι τὴν σφραγῖ-
δα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἵνα μὴ ἀποκτείνω-
σιν αὐτοὺς, ἀλλ' ἵνα βασανισθῶσι μῆνας
πέντε· καὶ ὁ βασανισμὸς αὐτῶν ὡς βασα-
νισμὸς σκορπίου, ὅταν παίσῃ ἄνθρωπον.

Καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσου-
σιν οἱ ἄνθρωποι τὸν θάνατον, καὶ οὐ μὴ εὕ-
ρήσουσιν αὐτόν· καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀπο-
θανεῖν, καὶ φεύξεται ὁ θάνατος ἀπ' αὐτῶν.

Καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀκρίδων ὅμοια
ἵπποις ἡτοιμασμένοις εἰς πόλεμον· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ, καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων.

Καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν·

Καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδηροῦς· καὶ ἡ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν ὡς φωνὴ ἁρμάτων, ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς πόλεμον.

Καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἀδικῆσαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

Καὶ ἔχουσιν ἐφ' αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγελον τῆς ἀβύσσου· ὄνομα αὐτῷ Ἑβραϊστὶ Ἀβαδδὼν, καὶ ἐν τῇ Ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων.

Ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο οὐαὶ μετὰ ταῦτα.

Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ,

Λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ ὃς εἶχε τὴν σάλπιγγα, Λύσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δεδεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφράτῃ.

Suprà, 6.16
esa 2 19
Osee 10. 8

Sap. 26.6

Ioel. 1 6.
& 2,8.

2 Aperuit igitur puteum abyssi: & ascendit fumus ex puteo vt fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer à fumo putei.

3 Ex fumo autem exierunt locustæ in terram: datáque est illis potestas qualem habent potestatem terrestres scorpij.

4 Sed ipsis est dictum ne læderent gramen terræ, neque viride quicquam, neque vllam arborem: sed tantùm homines qui non haberent signum Dei in frontibus suis.

5 Datum autem est eis, non vt occidant eos, sed vt crucientur mensibus quinque, *sítque* cruciatus eorum vt cruciatus scorpij quum percusserit hominem.

6 Itaque per eos dies homines quærent mortem, & non inuenient eam: & desiderabũt mori & fugiet mors ab eis.

7 Figuræ verò locustarum similes *erãt* equis paratis ad prælium: *erántque* impositæ capitibus earum tanquam coronæ similes auro, & facies earum vt facies hominum.

8 Et habebant capillos vt capillos mulierum: & dentes earum vt leonum erant:

9 Habebant etiam loricas vt loricas ferreas: & sonitus alarum ipsarum vt sonitus curruum, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebant caudas similes scorpionum, erántque aculei in caudis earum: & earum potestas *erat* nocere hominibus menses quinque.

11 Habebãt autem sibi impositum regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè verò Apollyon, *id est, perdens.*

12 Væ vnum abiit, & ecce veniunt adhuc duo væ postea.

13 Tum sextus Angelus clanxit, & audiui vocem quandam ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

14 Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor illos Angelos vinctos ad magnum illum flumẽ Euphratem.

2 *Et aperuit puteum abyssi: & ascendit fumus putei sicut fumus magnæ: & obscuratus est sol & aer de fumo putei.*

3 *Et de fumo putei exierunt locustæ in terram: & data est illis potestas sicut habent potestatem scorpiones terræ.*

4 *Et præceptũ est illis ne læderent fœnum terræ, neque omne viride, neque omnem arborem: nisi tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.*

5 *Et datum est illis ne occiderent eos, sed vt cruciarentur mensibus quinque: & cruciatus eorũ vt cruciatus scorpij quum percutit hominem.*

6 *Et in diebus illis quærent homines mortem, & non inuenient eam: & desiderabunt mori, & fugiet mors ab eis.*

7 *Et similitudines locustarum, similes equis paratis in prælium: & super capita earum tanquam coronæ similes auro, & facies earũ tanquam facies hominum.*

8 *Et habebant capillos sicut capillos mulierum: & dentes earum sicut leonum erant:*

9 *Et habebant loricas sicut loricas ferreas, & vox alarum earum sicut vox curruum equorum multorum currentium in bellum.*

10 *Et habebant caudas similes scorpionum: & aculei erant in caudis earum: & potestas earum nocere hominibus mensibus quinque.*

11 *Et habebant super se regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddon, Græcè autem Apollyon, Latinè habens nomẽ Exterminans.*

12 *Væ vnum abijt, & ecce veniunt adhuc duo væ posthæc.*

13 *Et sextus Angelus tuba cecinit, & audiui vocem vnã ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,*

14 *Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor Angelos qui alligati sunt in flumine magno Euphrate.*

---

4 *Sed,* εἰωά. Notandus est vsus harum particularum pro ἀλλὰ, vt etiam infrà, 21.27, aduersus ineptos quosdam qui quasi Aiacis clypeum opponunt gratuitæ per vnam fidem iustificationi, excerptam Pauli sentẽtiam ex Galat. 2.16: quasi tradat Apostolus non iustificari hominem ex operibus Legis nisi per fidem. Ita enim illi non tantùm imperiti, sed etiam summè impudentes, locum illum detorquent, & quidem quasi meras demonstrationes adferant, quum ne grammaticam quidem vocum declarationem norint, nedum vt ipsum argumentum possint explicare.

11 *Apollyon,* Ἀπολλύων. Vulgata addit, *Latinè habens nomen Exterminans,* quod in nullis Græcis inueni. Est autem substantiuum pro Toar, more Hebræis familiari.

13 *Cornibus.* κεράτων. Rursus alludit ad arã suffitus, collocatam in atrio Sacerdotum eregione Arcæ fœderis, interposito tamen velo, Exodi 30.6.

Καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμασμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνιαυτὸν, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων.

Καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ, δύο μυριάδες μυριάδων· καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν.

Καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ τοὺς καθημένους ἐπ' αὐτῶν ἔχοντας θώρακας πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις· καὶ αἱ κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ καπνὸς καὶ θεῖον.

Ὑπὸ τῶν τριῶν πληγῶν ἀπεκτάνθησαν τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ καὶ ἐκ τοῦ θείου τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ τῶν στομάτων αὐτῶν.

Αἱ γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν εἰσιν. αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφαλὰς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι.

Καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ οὐκ ἀπεκτάνθησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὔτε μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια καὶ εἴδωλα τὰ χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθινα καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύνανται, οὔτε ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν·

Καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορνείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

Κεφάλαιον ι.

ΚΑΙ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περιβεβλημένον νεφέλην· καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς στῦλοι πυρός.

Καὶ εἶχεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλαρίδιον ἠνεῳγμένον· καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ ὥσπερ λέων μυκᾶται· καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς.

Καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς φωνὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν· καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λεγούσαν μοι, Σφράγισον ἃ ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ, καὶ μὴ ταῦτα γράψῃς.

15 Soluti sunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & mensem & annum, vt occidant tertiam partem hominum.

16 Erátque numerus equestris exercitus bis millies centena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itémque vidi equos per visionem, & ipsorum sessores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos: erant autem capita equorum vt capita leonum: & ex ore ipsorum prodibat ignis, & fumus, & sulphur.

18 Ab his tribus occisa est tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo, & sulphure, quæ prodibant ex ore ipsorum.

19 Potestas enim eorum in ore eorum est, & in caudis eorum. nam eorum caudæ similes sunt serpentibus, habentes capita per quæ nocent.

20 Porro reliqui homines qui occisi non sunt his plagis, non resipuerunt ab operibus manuum suarum, vt ne adorarent dæmonia & simulacra aurea & argentea & ærea & lapidea & lignea, ‖quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare:

21 Neque resipuerunt ab homicidiis suis, neque à veneficiis suis, neque à scortatione sua, neque à furtis suis.

Cap. x.

1 TVm vidi alium Angelum robustum descendentem de cælo, amictum nube, supra cuius caput erat iris: facies autē eius *erat* vt sol, & pedes eius vt columnæ igneæ.

2 Habebátque in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrum super mare, sinistrum autem super terram.

3 Clamauítque voce magna, sicut leo rugit: & quum clamassset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.

4 Et quum loquuta fuissent septem tonitrua voces suas, ego scripturus eram: sed audiui vocem de cælo dicentem mihi, Obsigna quæ loquuta sunt septem tonitrua, & ne ea scribas.

15 *Et soluti sunt quatuor Angeli, qui parati erant in horam & diem & mēsem & annum, vt occiderent tertiam partem hominum.*

16 *Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia: & audiui numerum eorum.*

17 *Et ita vidi equos in visione, & qui sedebant super eos, habebant loricas igneas, & hyacinthinas, & sulphureas: & capita equorum erant tanquam capita leonum: & de ore eorum procedit ignis, & fumus, & sulphur.*

18 *Et ab his tribus plagis occisa est tertia pars hominum, de igne & de fumo & sulphure, quæ procedebant ex ore ipsorum.*

19 *Potestas enim equorum in ore eorū est, & in caudis eorum. nam caudæ eorum similes serpentibus, habentes capita, & in his nocent.*

20 *Et cæteri homines qui non sunt occisi in his plagis, neque pœnitētiam egerunt de operibus manuum suarum, vt non adorarent dæmonia & simulacra aurea & argētea & ærea & lapidea & lignea, quæ neque videre possunt, neque audire, neque ambulare:* Psal. 115. 4. & 135. 15

21 *Et non egerunt pœnitētiam ab homicidijs suis, neque à veneficiis suis, neque à fornicatione sua, neque à furtis suis.*

Cap. x.

1 *ET vidi alium Angelū fortem descendentem de cælo, amictum nube, & iris in capite eius: & facies eius erat vt sol, & pedes eius tanquam columnæ ignis.*

2 *Et habebat in manu sua libellum apertum: & posuit pedem suum dextrū super mare, sinistrum autem super terram.*

3 *Et clamauit voce magna, quemadmodum quum leo rugit: & quum clamassset, loquuta sunt septem tonitrua voces suas.*

4 *Et quū loquuta fuissent septē tonitrua voces suas, ego scripturus eram: & audiui vocem de cælo dicentem mihi, Signa quæ loquuta sunt septem tonitrua, & noli ea scribere.*

16 *Bis millies centena millia, δὶς μυριάδες μυριάδων.* Vel si recentiorum more libeat numerare, Ducenties millena millia. Vulgata & Erasmus, *Vicies millies dena millia:* quo modo nemo neque ex priscis neque ex recentioribus loquitur. Epiphanius καθ' ἑαυτὸν ἀλόγων, habet *μύριαι μυριάδες, καὶ χίλιαι χιλιάδες.* i. *decies mille millia, & millies millia:* & totum hunc locum aliter legit, sententiam, vt opinor, potius respiciens, quàm verba numerans.

19 *Et in caudis eorum, καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν.* Hoc in plerisque codicibus deest, legitur tamen apud Aretham, & in Vetere editione, quibuscum consentiunt Complutensis codex & alij duo ex nostris.

5 Καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν,

6 Καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασσαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι·

7 Ἀλλὰ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδόμου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, τελεσθήσεται τὸ μυστήριον τοῦ Θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις τοῖς προφήταις.

8 Καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα, Ὑπαγε, λάβε τὸ βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς.

9 Καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον, λέγων αὐτῷ, Δός μοι τὸ βιβλαρίδιον. Καὶ λέγει μοι, Λάβε καὶ κατάφαγε αὐτό· καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι.

10 Καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό· καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι, γλυκύ· καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτό, ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου.

11 Καὶ λέγει μοι, Δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς.

Κεφάλαιον ια.

1 ΚΑΙ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, καὶ ὁ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων, Ἔγειραι, καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ.

2 Καὶ τὴν αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς, ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι· καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας τεσσαρακονταδύο.

5 Et Angelus quem vidi ſtantem ſuper mare & ſuper terram, *ſuſtulit manum ſuam ad cælum,

6 Et iurauit per eum qui viuit in ſecula ſeculorum, qui creauit cælum & ea quæ ſunt in eo, & terram & ea quæ in ea ſunt, & mare & ea quæ in eo ſunt, tempus non fore amplius:

7 Sed in diebus vocis ſeptimi Angeli, quũ futurum eſt vt clãgat, *conſummandum eſſe myſterium Dei, ſicut annuntiauit *ſeruis ſuis prophetis.

8 *Et vox quam audieram è cælo, rurſum loquuta eſt mecum, & dixit, Abi & accipe libellum illum apertum *qui eſt* in manu Angeli ſtantis ſuper mare & ſuper terram.

9 Abij igitur ad Angelum, dicẽs ei, Da mihi libellũ. Et dixit mihi, Accipe & deuora eum: & *amaritudinem adferet vẽtri tuo, ſed in ore tuo erit dulcis tanquam mel.

10 Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: erãtque in ore meo dulcis tanquam mel: ſed quum deuoraſſem eum, amaruit venter meus.

11 Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare *coram populis & gentibus, & linguis, & regibus multis.

CAP. XI.

1 DAtus eſt autem mihi calamus ſimilis virgę, *adſtitítque Angelus, dicens, Surge & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo.

2 Sed atrium *quod extra templum eſt *exclude, & ne metiaris illud: nam datum eſt Gentibus: & Vrbem ſanctam calcabunt mẽſibus quadraginta duobus.

5 *Et Angelus quem vidi ſtantem ſuper mare & ſuper terram, leuauit manum ſuam ad cælum,*

6 *Et iurauit per viuẽtem in ſecula ſeculorum, qui creauit cælum & ea quæ in eo ſunt, & terram & ea quæ in ea ſunt, & mare & ea quæ in eo ſunt, quia tempus non erit amplius:*

7 *Sed in diebus vocis ſeptimi Angeli, quum cœperit tuba canere, conſummabitur myſterium Dei, ſicut euangelizauit per ſeruos ſuos Prophetas.*

8 *Et audiui vocem de cælo iterum loquentem mecum, & dicentem, Vade & accipe librum apertum de manu Angeli ſtantis ſuper mare & ſuper terram.*

9 *Et abij ad Angelum, dicens ei vt daret mihi librum. Et dixit mihi, Accipe & deuora illum: & faciet amaricari ventrem tuum, ſed in ore tuo erit dulce tanquam mel.*

10 *Et accepi librũ de manu Angeli, & deuoraui illũ: & erat in ore meo tanquam mel dulce, & quum deuoraſſem eum, amaricatus eſt venter meus.*

11 *Et dixit mihi, Oportet te iterum prophetare gentibus, & populis, & linguis, & regibus multis.*

CAP. XI.

1 *ET datus eſt mihi calamus ſimilis virgæ, & dictum eſt mihi, Surge, & metire templum Dei, & altare, & adorantes in eo.*

2 *Atrium autem quod eſt foris templum eijce foras, & ne metiaris illud: quoniam datum eſt Gentibus: & ciuitatem ſanctam calcabunt menſibus quadraginta duobus.*

IN CAPVT X.

5 *Suſtulit manum*, ἦρε τὴν χεῖρα. Hic erat geſtus iurãtium, vt etiamnum hodie.

7 *Conſummandum eſſe*, τελεσθήσεται. Complutenſis editio habet τελεσθῇ, & plerique Græci codices, καὶ τελεσθῇ, quam ſcripturam ſi ſequamur, ὅτι repetere oportebit ἀπὸ τοῦ κοινοῦ. Sed Vulgata rectius omnino legit τελεσθήσεται. ¶ *Seruis ſuis*, & c. τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις, & c. Vulgata, *Per ſeruos ſuos*: perinde nimirum acſi cauſa inſtrumentalis ſignificetur. Hoc etiam fit mihi veriſimilius quàm quod annotat Eraſmus, nempe additam fuiſſe particulam Per. quum ſcripſiſſet Vetus interpres, *Euangelizauit per ſeruos ſuos*. Legit enim Complutenſis editio τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις.

8 *Et vox*, & c. καὶ ἡ φωνὴ, & c. Vulgata, *Et audiui vocem è cælo iterum loquentem mecum, & dicentem mihi*, Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσαν μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσαν. Hoc ego verò nuſquam inuenio, quanquam quod ad ſenſum attinet, nihil intereſt.

9 *Amaritudinem adferet*, πικρανεῖ. Hebr. המר [*Hemar.*] pro quo Vulgata, *Faciet amaricari*, & in vetere teſt. non ſemel *Amaricare*.

11 *Coram populis*, & c. ἐπὶ λαοῖς, & c. Sic vſurpatur præpoſitio ἐπὶ Matth. 28. 14, & 1. Tim. 6. 13.

IN CAPVT XI.

1 *Adſtitítque Angelus, dicens*, καὶ ἄγγελος εἱστήκει, λέγων. Ita reſtituo hunc locum ex Complutenſi editione, quum in reliquis ſcribatur duntaxat λέγων, *dicens*, quaſi calamus ipſe hoc ſit loquutus. quod mihi nimium videtur abſurdum vel per viſionem cogitare. Vet interpres legit καὶ ἐλέχθη μοι, & dictum eſt mihi, eadem manente ſententia. Sed etiamſi ſimpliciter ponatur λέγων, reſpõdebit Hebr. infinito לאמר [*lemor*,] dicẽdo, & ad eũ referetur à quo datus eſt calamus.

2 *Quod extra templum eſt*, τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Hæc eſt vera lectio, quæ extat apud Aretham, & in Complutenſi codice. Alludit enim ad atrium illud exterius, quod atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat.

¶ *Exclude*, ἔκβαλε ἔξω. Ad verbum, *Eijce foras*. Atqui intus non e-

non erat. Fateor id quidem aliquatenus. Nam Sancta & Sancta sanctorum ab hoc atrio erant seiuncta, sed tamen totum ipsum ædificium nomine Templi significabatur. Nunc verò quodãmodo foras eiici dicitur, quòd tanquã profanum negligatur in metiendo Templo. Hoc qui non considerarunt, putarunt legendum τῷ αὐλῷ τῷ ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, atrium quod intra templum est: mendosè id quidem. quorsum enim hoc adderetur?

Καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους.

Οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι, καὶ δύο λυχνίαι αἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι.

Καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι.

Οὗτοι ἔχουσιν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανὸν, ἵνα μὴ βρέχῃ ὑετὸς ἐν ἡμέραις αὐτῶν τῆς προφητείας· καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσι.

Καὶ ὅταν τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου, ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς.

Καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας πόλεως τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη.

Καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα.

Καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται· καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

Καὶ μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ, πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτοὺς· καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἔπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς.

Καὶ ἤκουσαν φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς, Ἀνάβητε ὧδε. Καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ· καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ.

3 Sed dabo illam duobus illis testibus meis, qui prophetabũt diebus mille ducentis sexaginta, amicti saccis.

4 Hi sunt duæ illæ oleæ, & duo candelabra in conspectu Dei terræ posita.

5 Quòd siquis velit eos iniuria afficere, ignis prodit ex ore ipsorum qui deuoret inimicos eorũ: nã siquis velit eos iniuria afficere, ita oportet eum occidi.

6 Hi habent potestatẽ claudendi cælum, ne pluat diebus prophetiæ ipsorum: & potestatem habent super aquas, conuertendi eas in sanguinem: & percutiendi terram omni plaga quotiescunque voluerint.

7 Porro quum finierint suum testimonium, bestia illa ascendens ex abyssо, geret aduersus eos bellum, & vincet eos, & occidet eos.

8 Et cadauera eorum iacebunt in plateis vrbis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus, vbi & Dominus noster crucifixus est.

9 Et videbunt *homines* ex tribubus & populis & linguis & gentibus cadauera eorũper tres dies & dimidium, & cadauera eorum non sinent poni in monumentis.

10 Et incolæ terræ gaudebunt super illis, & lętabuntur: & munera mittent alij aliis, quoniam hi duo Prophetę cruciarint terræ incolas.

11 Sed post dies tres & dimidiũ, spiritus vitæ à Deo *prodiens* ingredietur in illos: stabúntque *erecti* in pedes suos, & timor magnus cadet super eos qui ipsos spectarint.

11 Deinde audierunt vocẽ magnam de cælo, dicentem ipsis, Ascẽdite huc. Ascenderúntque in cęlum per nubem: & viderunt illos inimici eorum.

13 Factúsque est in illa hora terræmotus magnus: & decima pars Vrbis cecidit, & occisa sunt in terręmotu capita hominũ septies milie; & reliqui territi sunt, & dederunt gloriam Deo cæli.

3 Et dabo duobus testibus meis, & prophetabũt diebus mille ducentis sexaginta, amicti sacco.

4 Hi sunt duæ oliuæ & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes.

5 Et siquis voluerit eos nocere, ignis exiet de ore eorum, & deuorabit inimicos eorum: & siquis voluerit eos lædere, sic oportet eum occidi.

6 Hi habent potestatem claudendi cælum ne pluat diebus prophetiæ ipsorũ: & potestatem habent super aquas, conuertendi eas in sanguinem, & percutere terram omni plaga quotiescunque voluerint.

7 Et quum finierint testimonium suum; bestia quæ ascendit de abysso, faciet aduersus eos bellum, & vincet illos: & occidet eos.

8 Et corpora eorum iacebunt in plateis Ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma & Ægyptus, vbi & Dominus eorum crucifixus est.

9 Et videbunt de tribubus, & populis, & linguis, & gentibus corpora eorum per tres dies & dimidium: & corpora eorum nõ sinent poni in monumentis.

10 Et inhabitantes terram gaudebunt super illos, & iocundabuntur: & munera mittent inuicem, quoniã hi duo Prophetæ cruciauerunt eos qui habitabant super terram.

11 Et post dies tres & dimidium, Spiritus vitæ à Deo intrauit in eos, & steterunt super pedes suos, & timor magnus cecidit super eos qui viderũt eos.

12 Et audiuerunt vocem magnam de cælo, dicẽtem eis, Ascendite huc. Et ascenderũt in cælum in nube: & viderunt illos inimici eorum.

13 Et in illa hora factus est terræmotus magnus: & decima pars Ciuitatis cecidit, & occisa sunt in terræmotu nomina hominum septem milia; & reliqui in timorem sunt missi, & dederunt gloriã Deo cæli.

4 *Dei terræ*, τοῦ Θεοῦ τῆς γῆς. Vulg. *Domini terræ*, τοῦ Κυρίου τῆς γῆς, vt etiam legitur in editione Complutensi, quod est magis vsitatum.

7 *Suum testimonium*, τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. Id est, quum legationem suam obierint.

11 *Spiritus vitæ*, πνεῦμα ζωῆς. Hebr. רוח חיים [*ruach chaïm*,] pro anima vitali.

12 *Audierunt*, ἤκουσαν. Nempe duo illi Prophetę.

13 *Dederunt gloriam Deo*, ἔδωκαν δόξαν τῷ Θεῷ. Vide Ioh. cap. 9. vers. 24.

Ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, καὶ ἰδοὺ ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἔρχεται τάχυ.

14 Væ secundum abiit, & ecce væ tertium veniet citó.

Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι, Ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου, τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

15 Septimus igitur Angelus clãxit, & factæ sunt voces magnæ in cælo, dicentes, Facta sunt regna mundi, Domini nostri, & Christi eius, qui regnabit in secula seculorum.

Καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσαν ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ,

16 Tum vigintiquatuor illi Seniores qui in conspectu Dei sedent in thronis suis, procidérũt in facies suas, & adorarũt Deũ,

Λέγοντες, Εὐχαριστοῦμέν σοι, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, Ὁ ὢν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐρχόμενος· ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας.

17 Dicentes, Gratias agimus tibi Domine Deus omnipotẽs, Qui es, & Qui eras, & Qui venturus es: quòd adeptus sis potentiam tuam magnam, & regnum inieris:

Καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν, καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν, κριθῆναι, καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις· καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν.

18 Et iratæ sunt Gentes, & aduenit ira tua, & tẽpus mortuorum, vt iudicentur, & des mercedem seruis tuis Prophetis, & sanctis, & timentibus nomen tuum, paruis & magnis: & perdas eos qui perdunt terram.

Καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ· καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ σεισμὸς καὶ χάλαζα μεγάλη.

19 Tunc apertum est templum Dei in cælo, & visa est Arca fœderis eius in templo eius: & facta sunt fulgura & voces: & tonitrua, & terræmotus, & grando magna.

Κεφάλαιον ιβ.

Καὶ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ· γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα·

Cap. XII.

1 VIsum est autem signũ magnum in cælo: mulier amicta sole, sub cuius pedibus erat luna, & in capite corona stellarum duodecim.

Καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἔκραζεν ὠδίνουσα, καὶ βασανιζομένη τεκεῖν.

2 Et prægnans clamabat parturiens, & cruciabatur vt pareret.

Καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυρρός, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά.

3 Et visum est aliud signum in cælo: nam ecce, *adfuit* draco magnus rufus, habẽs capita septem & cornua decem: & in capitibus suis diademata septem.

Καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν· καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ, τὸ τέκνον αὐτῆς καταφάγῃ.

4 Cuius cauda trahebat tertiã partem stellarum cæli, quas abiecit in terram: stetit autem is draco ante mulierem parituram, vt quum peperisset, filium eius deuoraret.

Καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρρενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ.

5 Peperit autem filium masculum, recturum omnes Gentes virga ferrea: & raptus est Filius eius ad Deum & Thronum eius.

Καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα.

6 Mulier verò fugit in solitudinem, vbi haberet locum paratum à Deo: vt illic alerent eam diebus mille ducẽtis sexaginta.

---

* 15 *Facta sunt*, ἐγένοντο. Id est, venerunt in Christi potestatem, tyrannidi diaboli & ministrorum ipsius erepta.

* 17 *Qui es*, &c. ὁ ὤν, &c. Vide suprà, 1.4. & 4.8.

19 *Et tonitrua*, καὶ βρονταί. Hoc non est in Latinis codicibus, & fortassis est glossema illius, καὶ φωναί, & voces.

IN CAPVT XII.

2 *Clamabat*, ἔκραζεν. Sic restituo ex Complutensi editione, & vetere Latina.

5 5 *Masculum*, ἄρρενα. pleonasmus Hebræus.

8 *Præua-*

Καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ Μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν κατὰ τοῦ δράκοντος, καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ·

7 Et factum est prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliati sunt cum dracone, & draco pugnauit & Angeli eius:

Et factum est prælium in cælo: Michael & Angeli eius præliabantur cũ dracone, & draco pugnabat & Angeli eius:

Καὶ οὐκ ἰσχυσαν, οὐδὲ τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ.

8 Sed non ᵃprævaluerunt, ᵃneque locus eorũ amplius inuentus est in cælo.

Et non valuerunt, neque locus inuentus est eorum amplius in cælo.

Καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος διάβολος καὶ ὁ Σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθησαν.

9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem: proiectus, *inquam*, est in terram, & Angeli eius cum eo proiecti sunt.

Et proiectus est draco ille magnus, serpens antiquus qui vocatur diabolus & Satanas, qui seducit vniuersum orbẽ: & proiectus est in terram, & Angeli eius cum illo missi sunt.

Καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν ἐν τῷ οὐρανῷ, Ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός.

10 Et audiui vocem magnã dicentem in cælo, Nunc facta est salus, & potentia, & regnũ Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

Et audiui vocem magnam in cælo dicentem, Nunc facta est salus, & virtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia proiectus est accusator fratrum nostrorum, qui accusabat illos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

Καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρνίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν· καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου.

11 Sed ipsi vicerunt eũ ᵃper sanguinẽ Agni, & per sermonẽ testimonij sui: & ᵃanimæ suæ prodigi fuerunt vsque ad mortem.

Et ipsi vicerunt eũ propter sanguinem Agni & propter verbũ testimonij sui, & non dilexerunt animas suas vsque ad mortem.

Διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοὶ καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς σκηνοῦντες. Οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει.

12 Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit diabolus ad vos, iræ magnæ plenus, vt qui sciat se paululum temporis habere.

Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ terræ & mari: quia descendit diabolus ad vos habens iram magnã, sciẽs quòd modicum tempus habet.

Καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα.

13 Quum igitur vidisset draco se proiectum esse in terram, persequutus est mulierem quę peperat masculum.

Et postquam vidit draco quòd proiectus esset in terram, persequutus est mulierem quæ peperit masculum.

Καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ, ἀπὸ προσώπου τοῦ ὄφεως·

14 Sed datæ sunt mulieri alæ duę aquilæ magnæ, vt volaret à cõspectu serpentis in desertũ, ᵃin locũ suũ, vbi aleretur per tẽpus & tẽpora & dimidiũ temporis.

Et datæ sunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in desertum in locum suum, vbi alitur per tempus & tempora & dimidium temporis, à facie serpentis:

Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμόν, ἵνα ταύτην ποταμοφόρητον ποιήσῃ·

15 Eiecit autem serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret rapi à flumine:

Et misit serpens ex ore suo post mulierem, aquam tanquam flumen: vt eam faceret trahi à flumine.

Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικί, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν ὃν ἔβαλεν ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

16 Sed succurrit terra mulieri, aperuitque terra os suum, & absorpsit flumen quod eiecerat draco ex ore suo.

Et adiuuit terra mulierem, & aperuit terra os suum, & absorbuit flumen quod misit draco de ore suo.

Καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικί, καὶ ἀπῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

17 Iratus est igitur draco aduersus mulierem: & abiit vt gereret bellum cum reliquis ex eius semine, obseruantibus mandata Dei, & habentibus testimoniũ IESV Christi.

Et iratus est draco in mulierem: & abijt facere prælium cum reliquis de semine eius, qui custodiunt mandata Dei, & habent testimonium Iesu Christi.

Καὶ ἐστάθην ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης.

18 ᵃStetique super arenam maris.

Et stetit supra arenam maris.

---

8 *Prævaluerunt*, ἰσχυσαν. Sic accipitur apud Hebræos verbum יכול [*iachol.*] ¶ *Neque locus eorum amplius inuentus est*, οὐδὲ τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι. Id est, eiecti sunt, ita vt nusquã postea apparuerint in cælo. Sic loquitur Dan. 2.35.

11 *Per sanguinem*, διὰ τὸ αἷμα. Vide supra, 4.11. ¶ *Animæ suæ prodigi fuerunt*, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Et non dilexerunt animam suam.* Est autem in hac formula loquendi μείωσις, Hebræis familiaris, quum minus dicitur quàm intelligatur. Is enim dicitur animam (id est, vitam) diligere, qui nihil habet hac vita charius: & econtrario, non diligere animam suam, qui non dubitat illam periculis exponere quoties ita facto opus est.

14 *In locum suum*, εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. Id est, in eum locum qui est ipsi à Domino destinatus, vt Act. 1.25, quanuis in specie prorsus dissimili.

18 *Stetique*, καὶ ἐστάθην. Vulg. *Et stetit*, καὶ ἐστάθη, contra omnium Græcorum codicum fidem.

Κεφάλαιον ιγ.

1 ΚΑΙ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήματα, καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας.

2 Καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον ἦν ὅμοιον παρδάλει, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκτου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στόμα λέοντος· καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύναμιν αὐτοῦ καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ καὶ ἐξουσίαν μεγάλην.

3 Καὶ εἶδον μίαν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμένην εἰς θάνατον· καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθεραπεύθη· καὶ ἐθαύμασεν ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ θηρίου.

4 Καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα ὃς ἔδωκεν ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον, λέγοντες, Τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; τίς δύναται πολεμῆσαι μετ' αὐτοῦ;

5 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασφημίας· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας τεσσαρακονταδύο.

6 Καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς τὸν Θεόν, βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦντας.

7 Καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων, καὶ νικῆσαι αὐτούς· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶσαν φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος.

8 Καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, οὗ οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου ἐσφαγμένου ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

9 Εἴ τις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω.

10 Εἴ τις αἰχμαλωσίαν συνάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει· εἴ τις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτενεῖ, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδε ἐστὶν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων.

Gen.9.6 mat.26.52

11 Καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων.

12 Καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ ἵνα προσκυνήσωσι τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

13 Καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων.

Cap. XIII.

1 TVm vidi bestiã è mari ascendentem, quæ habebat capita septem & cornua decem: & imposita cornibus eius decẽ diademata, & impositũ capitibus eius nomen blasphemiæ.

2 Erátq; hæc bestia quã vidi, similis pardo, & pedes eius vt pedes vrsi, & os eius vt os leonis: dedit autem ei draco virtutem suã, & thronũ suũ, & potestatẽ magnã.

3 Et vidi vnum ex capitibus eius quasi lethaliter cæsum: sed ipsius plaga lethalis curata est: & admirans vniuersa terra sequuta est bestiam.

4 Et adorarũt draconẽ qui dedit potestatem bestiæ: & adorarunt bestiã, dicentes, Quis similis bestiæ? quis poterit pugnare cũ ea?

5 Datúmque est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas agendi menses quadraginta duos.

6 Aperuit igitur os suũ ad blasphemiam aduersus Deum, vt conuiciis afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.

7 Sed & datum est ei bellũ gerere cum Sanctis, & eos vincere: & data est ei potestas in omnem tribum, & linguã, & gentẽ.

8 Itaque adorabunt eã omnes incolæ terræ, quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni illius mactati *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

9 Siquis habet aurem, audiat.

10 Siquis in captiuitatem agit, in captiuitatem abit: siquis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi. hic est tolerantia & fides Sanctorum.

11 Deinde vidi aliam bestiam ascendentem è terra, habentem cornua duo similia Agni, sed loquebatur vt draco.

12 Ea verò potestatem prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius, & facit vt terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primam cuius curata fuerat plaga lethalis.

13 Editque signa magna, adeo vt etiam ignem faciat e cælo descendere in terram in cõspectu hominum.

Cap. XIII.

1 *ET vidi de mari bestiã ascendentem, habentem capita septem, & cornua decem: & super cornua eius decem diademata, & super capita eius nomina blasphemiæ.*

2 *Et bestia quam vidi, similis erat pardo, & pedes eius sicut vrsi, & os eius sicut os leonis: & dedit illi draco virtutem suam, & potestatem magnam.*

3 *Et vidi vnum de capitibus suis quasi occisum in mortem, & plaga mortis eius curata est: & admirata est vniuersa terra post bestiam.*

4 *Et adorauerunt draconem qui dedit potestatem bestiæ, & adorauerunt bestiam, dicentes, Quis similis bestiæ? & quis poterit pugnare cum ea?*

5 *Et datum est ei os loquens magna & blasphemias: & data est ei potestas facere menses quadraginta duos.*

6 *Et aperuit os suum in blasphemias ad Deum, blasphemare nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.*

7 *Et est datum illi bellum facere cum Sanctis, & vincere eos: & data est illi potestas in omnem tribum & populum, & linguam, & gentem.*

8 *Et adorauerunt eam omnes qui inhabitant terram, quorũ non sunt scripta nomina in libro vitæ Agni, qui occisus est ab origine mundi.*

9 *Siquis habet aurẽ, audiat.*

10 *Qui in captiuitatẽ duxerit, in captiuitatem vadit: qui in gladio occiderit, oportet eum gladio occidi: hic est patientia & fides Sanctorum.*

11 *Et vidi aliã bestiã ascẽdentẽ de terra: & habebat cornua duo, similia Agni, & loquebatur sicut draco.*

12 *Et potestatem prioris bestiæ omnem faciebat in cõspectu eius, & fecit terram & habitantes in ea adorare bestiam primam, cuius curata est plaga mortis.*

13 *Et fecit signa magna, vt etiam ignem faceret de cælo descendere in terram in conspectu hominum.*

IN CAPVT XIII.

3 *Plaga lethalis*, ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου. Vulg. & Erasmus ad verbum, *Plaga mortis*, seruato Hebraismo.

10 *In captiuitatem abducit*, αἰχμαλωσίαν συνάγει. Fortassis deest præpositio εἰς nisi malimus captiuitatẽ Hebræorum more pro captiuis ipsis turmatim abductis interpretari, quod declaratur præpositione συνάγει. Est autem elegans paronomasia inter συνάγειν & ὑπάγειν, quam vtcunque exprimere studui, verbis Agit & Abit.

13 *Adeo vt*, ἵνα ἵνα pro ὥστε, quod alibi annotauimus. Complutensis tamen editio legit, consentiente Aretha & duobus ex nostris vetustis libris, καὶ πῦρ, ἵνα καταβαίνῃ & vt ignis descendat. Ita enim hoc explicandum puto per traiectionẽ, cuius meminimus Rom. 11. 31 & alia passim exempla occurrunt, vt 1. Cor. 9. 15, & Galat. 2. 10.

14 *Reuixit*,

Καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας, καὶ ἔζησε.

Καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ, ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι.

Καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους, καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δώσῃ αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν·

Καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

Ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων νοῦν, ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου· ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστί· καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξς'.

Κεφάλαιον ιδ'.

ΚΑΙ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστηκὸς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης· καὶ φωνὴν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ἐν ταῖς κιθάραις αὐτῶν·

Καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου, καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδὴν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς·

Οὗτοί εἰσιν οἱ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν· παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ ὅπου ἂν ὑπάγῃ· οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρχὴ τῷ Θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη δόλος· ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ.

14 Et seducit incolas terræ, propter signa quæ datum est ei vt faciat in conspectu bestiæ, dicens incolis terræ vt faciant imaginem bestiæ quę gladio vulnerata fuit, sed reuixit.

15 Datúmque est ei vt animaret imaginem bestiæ, vt etiam loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicunque non adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

16 Sed & facit vt omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & serui accipiant characterem in manu sua dextra, aut in frontibus suis:

17 Et nequis possit emere aut vendere, nisi qui habeat characterem aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.

18 Hic sapientia est. Qui intelligentia præditus est, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus eius, sexcenta sexaginta sex.

CAP. XIIII.

1 VNc vidi, & ecce *aderat* Agnus stans super montẽ Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia habentia nomen Patris eius scriptum in frontibus suis.

2 Et audiui vocem è cælo tanquam vocem aquarum multarum, & tanquam sonũ tonitrui magni: & vocem audiui citharœdorum pulsantium citharas suas:

3 Et qui canebant quasi canticũ nouũ ante thronũ, & ante quatuor illa animalia, & illos Seniores: neque quisquã poterat discere canticũ illud nisi illa cẽtũ quadragintaquatuor millia, ij *videlicet* qui empti sunt è terra:

4 Hi sunt qui cum mulieribus non sunt inquinati: virgines enim sunt. hi sequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno sacræ.

Et in quorum ore non est inuentus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei.

14 *Et seducit habitantes in terra, propter signa quæ data sunt illi facere in cõspectu bestiæ, dicens habitantibus in terra vt faciat imaginem bestiæ quæ habet plagam gladij, & vixit.*

15 *Et datum est illi vt daret spiritum imagini bestiæ, & vt loquatur imago bestiæ, & faciat vt quicũque non adorauerint imaginem bestiæ, occidantur.*

16 *Et faciet omnes, pusillos & magnos, & diuites & pauperes, & liberos & seruos, habere characterẽ in dextera manu sua aut in frontibus suis:*

17 *Et nequis possit emere aut vendere, nisi qui habet characterem, aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.*

18 *Hic sapientia est. Qui habet intellectum, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est: & numerus eius sexcenti sexaginta sex.*

CAP. XIIII.

1 *ET vidi, & ecce Agnus stabat supra mõtem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentes nomen eius & nomen Patris eius scriptum in frontibus suis.*

2 *Et audiui vocem de cælo, tanquam vocem aquarum multarũ, & tanquã vocem tonitrui magni: & vocem quam audiui sicut citharœdorum citharizantium in citharis suis:*

2 *Et cantabant quasi cãticum nouum ante sedem & ante quatuor animalia & Seniores, & nemo poterat discere canticum nisi illa centum quadraginta quatuor millia, qui empti sunt de terra:*

3 *Hi sunt qui cum mulieribus non sunt coinquinati: virgines enim sunt. hi sequuntur Agnũ quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus primitiæ Deo & Agno.*

4 *Et in ore eorum non est inuentum mendacium: sine macula enim sunt ante thronum Dei.*

---

14 *Reuixit*, ἔζησε. Hoc dicit quia plaga per se lethalis erat, ex qua quum illa conualuerit, con equi videtur, illam penes se habere vitam, ac proinde tanquam Deum adorandum.

15 *Vt animaret*, δοῦναι πνεῦμα. Id est, vitam inderet, nempe sicut Iannes & Mambres Mosis prodigia imitabantur. Vulgata & Erasmus ad verbum, *Vt daret spiritum.*

IN CAPVT XIIII.

5 3 *Et qui canebant*, καὶ ᾄδουσιν. Plena constructio est, καὶ ἀντὶ τοῦ ᾄδουσιν, vt diximus suprá, *& qui canebant.*

Καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετώμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον, εὐαγγελίσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ λαόν·

Psal.145.6 Λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Φοβήθητε τὸν Θεὸν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ· καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν καὶ πηγὰς ὑδάτων.

Act. 14.15

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα τὰ ἔθνη.

Esa.21.9 ierem.51.8 infrà, 18.2

Καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ, Εἴ τις τὸ θηρίον προσκυνεῖ καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ,

Καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ, κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου.

Καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων· καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ εἴ τις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

Ὧδε ἡ ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστὶν· ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ.

Καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι, γράψον, Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν Κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι· Ναὶ, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ γὰρ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν.

Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκὴ, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενος ὅμοιος

6 Deinde vidi alium Angelum volantem per medium cæli, habentem Euangelium æternum, vt euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo:

7 Dicentem magna voce, ‖ Timete Deum, & ei tribuite gloriam: nam venit hora iudicij eius: & adorate eũ ‖ qui fecit cælum & terram & mare ¨ & fontes aquarum.

8 Et alius Angelus sequutus est, dicens, ‖ Cecidit cecidit Babylon, vrbs illa magna, quia vinum ¨ excandescẽtiæ, scortationis suæ potandum præbuit omnibus gentibus.

9 Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginem eius, & acceperit characterẽ in fronte sua aut in manu sua,

10 Bibet hic quoque ex vino iræ Dei, ¨ ex mero, *inquam*, infuso in poculum iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.

11 Et fumus cruciatus eorum ascendet in secula seculorum: nec habebunt requiem die nec nocte qui adorant bestiam & imaginem eius, & siquis acceperit characterem nominis eius.

12 Hîc tolerantia sanctorum est: hîc qui obseruant mãdata Dei, & fidem Iesu.

13 Tunc audiui vocem è cælo, dicẽtem mihi, Scribe, Beati ¨ ab hoc tẽpore mortui ij, qui ¨ Domini causa moriuntur. ¨ Etiam, dicit Spiritus: vt requiescant à laboribus suis: ¨ & opera eorum sequuntur eos.

14 Aspexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & super nubem

6 *Et vidi alterum Angelum volantem per medium cæli, habentẽ Euangelium æternum, vt euangelizaret sedentibus super terram & super omnem gentem, & tribum, & linguam, & populum:*

7 *Dicens magna voce, Timete Deũ, & date illi honorẽ, quia venit hora iudicij eius: & adorate eũ qui fecit cælum & terram, & mare, & fontes aquarum.*

8 *Et alius Angelus sequutus est, dicens, Cecidit cecidit Babylon illa magna, quæ à vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes.*

9 *Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens voce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginẽ eius, & acceperit characterem in fronte sua, aut in manu sua,*

10 *Et hic bibet de vino iræ Dei, quod mistum est mero in calice iræ ipsius, & cruciabitur igne & sulphure in conspectu Angelorum sanctorum, & ante conspectum Agni.*

11 *Et fumus tormentorum eorum ascendet in secula seculorum: nec habent requiem die ac nocte qui adorauerunt bestiam & imaginem eius, & siquis acceperit characterem nominis eius.*

12 *Hîc patientia sanctorũ est, qui custodiunt mandata Dei, & fidem Iesu.*

13 *Et audiui vocem de cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati mortui qui in Domino moriuntur amodo. Iam dicit Spiritus, vt requiescant à laboribus suis: opera enim illorũ sequuntur illos.*

14 *Et vidi, & ecce nubem candidam: & super nubem sedentem similẽ filio*

---

7 *Et fontes aquarum*, καὶ πηγὰς ὑδάτων. In quibusdam Latinis codicibus additur, *Et omnia quæ in eis sunt.*

8 *Excandescentiæ scortationis suæ*, τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς. Id est, scortationis suæ qua Deus ad iram est inflammatus. Vel vinum iræ scortationis vocat quòd excandescentiam Dei in se prouocent quicunque sese illius scortatione, quasi vino, inebriant.

10 *Ex mero* [*inquam*] *infuso in poculum*, &c. τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ. Vulg. *Quod mistum est mero in calice*, &c. quæ interpretatio prorsus eneruat sententiam. Dicitur autem Græcis κεράννυσθαι quod infunditur bibituro, etiamsi non diluatur aqua aut alio potus genere, sicut rectè obseruauit Erasmus. Et ita etiam apud Hebr. מסך [*masach*] pro נסך [*nasach*] vsurpatur.

13 *Ab hoc tempore*, ἀπάρτι. Id est, in posterum. Est autem hæc particula cum μακάριοι necessariò connectenda, quoniam alioqui prioribus seculis mortui in hac sententia non comprehenderentur. Vulgata, *à modo*, barbarè, vt diximus Iohan.2.51. Sed & in nonnullis Latinis codicibus falsa interpunctio huius particulæ inoleuit, quasi videlicet cohæreat cum ναί: quod vt vitarem, putaui collocationem huius particulæ mutandam. Sed quid si legamus ἀπαρτὶ, id est, *perfectè*, quoniam videlicet tũc obtinuerunt diu speratam beatitatem, ita vt hoc referatur ad id quod suprà scriptum est, 6.11.

¶ *Domini causa*, ἐν Κυρίῳ. Heb. ביהוה [*baiouah*,] id est, *propter Dominum.* Hoc enim est quod alibi dicitur Propter iustitiam. Vulgata & Erasmus ad verbum, *In Domino*, admodum obscuré. ¶ *Etiam*, ναί. Sic habent constanter omnes Græci codices. Itaque mendosè in Latina editione vetere scribitur *Iam* pro *Etiam.* ¶ *Et opera*, τὰ δὲ ἔργα. Vel, opera enim, vt Vetus interpres conuertit: ita vt δὲ pro γὰρ accipiatur, quod sæpe annotauimus. Sin minus, copulatiuam esse oportet. Nam pro aduersatiua non videtur satis commodè posse explicari. Ἔργα autem, i. *opera*, vocat præmium quod bona ipsa opera consequitur, Hebræorum more, quod est gratuitò promissum & datum, non ex operum dignitate.

υἱῷ ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης, Πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον· ὅτι ἦλθέ σοι ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι· ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς.

Καὶ ἔβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, ἔχων καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ.

Καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός· καὶ ἐφώνησε κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, λέγων, Πέμψον σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύγησον τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σταφυλαὶ αὐτῆς.

Καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν, καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τὴν μεγάλην.

Καὶ ἐπατήθη ἡ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως· καὶ ἐξῆλθεν αἷμα ἐκ τῆς ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων, ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

Κεφάλαιον ιε.

Καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα καὶ θαυμαστόν· ἀγγέλους ἑπτά, ἔχοντας πληγὰς ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυμὸς τοῦ Θεοῦ.

Καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην πυρί· καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκόνος αὐτοῦ καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν Μωσέως δούλου τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου, λέγοντες, Μεγάλα καὶ θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ· δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου, ὁ βασιλεὺς τῶν ἁγίων.

Τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, Κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνομά σου; ὅτι μόνος ὅσιος· ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥξουσι καὶ προσκυνήσουσιν

sedebat *quidam* similis homini, habens impositam capiti suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.

15 Et alius Angelus prodiit è templo, clamans voce magna ad eum qui insidebat nubi, ‖Mitte falcem tuam, & mete: quia venit tibi hora vt metas: nam aruit ‖messis terræ.

16 Misit igitur is qui insidebat nubi falcem suam in terram: & demessa est terra.

17 Tum alius Angelus prodiit è templo quod est in cælo, habens & ipse falcem acutam,

18 Et alius Angelus prodiit ab altari: habens potestatem in ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicens, Mitte falcem tuam acutam, & vindemia botros vineæ terræ: nam maturæ sunt eius vuæ.

19 Misit igitur Angelus falcem suam acutam in terram, & vindemiauit vineam terræ, & misit in magnum illum lacum iræ Dei.

20 Et calcatus est lacus extra ciuitatem: exiuitque sanguis è lacu vsque ad frænos equorum, per stadia mille sexcenta.

CAP. XV.

1 DEinde vidi aliud signum in cælo magnum & admirabile: Angelos illos septem, habentes plagas septem vltimas, quoniam per illas expleta est ira Dei.

2 Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igni: & eos qui victoriam reportabant ex bestia illa & imagine eius & charactere eius, ex numero nominis eius, stantes apud mare vitreũ, & habentes citharas Dei:

3 Qui etiam cantabant canticum Mosis serui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotens, ‖iustæ & veræ sunt viæ tuæ, rex sanctorum.

4 ‖Quis non timebit te Domine, & glorificabit nomẽ tuum? Nam solus sanctus es. Nam omnes gentes venient & adora-

hominis, habentem in capite suo coronam auream, & in manu sua falcem acutam.

15 *Et alius Angelus exiuit de tẽplo, clamans voce magna ad sedentem super nubem, Mitte falcem tuã, & mete: quia venit hora vt metatur, quoniam aruit messis terræ.* Ioel.3 23 Matt. 13.39

16 *Et misit qui sedebat super nubem falcem suam in terrã: & demessa est terra.*

17 *Et alius Angelus exiuit de templo quod est in cælo, habens & ipse falcẽ acutam.*

18 *Et alius Angelus exiuit de altari, qui habebat potestatem supra ignem: & clamauit voce magna ad eum qui habebat falcem acutam, dicẽs, Mitte falcem tuam acutã, & vindemia botros vineæ terræ: quoniam maturæ sunt vuæ eius.*

19 *Et misit Angelus falcem suam acutam in terrã, & vindemiauit vineam terræ, & misit in lacum iræ Dei magnum.*

20 *Et calcatus est lacus extra ciuitatem, & exiuit sanguis de lacu vsque ad frænos equorum, per stadia sexcenta.*

CAP. XV.

1 *ET vidi aliud signum in cælo magnum & mirabile: Angelos septem, habentes plagas septẽ nouissimas, quoniam in illis consummata est ira Dei.*

2 *Et vidi tanquam mare vitreum mixtum igne: & eos qui vicerunt bestiam & imaginem eius, & numerum nominis eius, stãtes super mare vitreum, habentes citharas Dei:*

3 *Et cantantes canticum Moisi serui Dei, & canticum Agni, dicentes, Magna & mirabilia sunt opera tua Domine Deus omnipotens: iustæ & veræ sunt viæ tuæ, rex seculorum.* Psal.146.6

4 *Quis non timebit te Domine, & magnificabit nomen tuum? quia solus pius es: quoniam omnes Gentes venient & adorabun* Ier.10.7

14 *Homini υἱῷ ἀνθρώπου.* Hunc Hebraismum alibi exposuimus. Nolui autem filium hominis ad verbum interpretari, quòd vbique in his libris nemo filius hominis nisi vnus Christus dicatur: hic verò Christum ipsum non significari, sed Angeli speciem ac formam, liquet ex proximo versiculo. Itaque vitanda fuit homonymia.

18 *Botros vineæ terræ, βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς.* Sic legunt Arethas & Complutensis codex, cum aliis duobus ex nostris, & Vetere etiam interprete: ac ita certè melius cohæret quod sequitur.

IN CAPVT XV.

2 *Dei, τοῦ Θεοῦ.* Id est, diuinis canendis laudibus attributas: vel, pulcherrimas, epitheto Hebræis familiari.

3 *Serui Dei, δούλου τοῦ Θεοῦ.* Sic vocatur Moses κατ' ἐξοχὴν: sicut describitur Deut. 34.10. ¶ *Viæ, ὁδοί.* Id est, gesta tua, ex idiotismo Heb. ¶ *Sanctorum, τῶν ἁγίων.* Vulgatus, *seculorũ, τῶν αἰώνων*, contra Græcorũ omnium codicum nostrorum fidem. Arethas autem habet *τῶν ἐθνῶν, gentium.*

ἐνώπιόν σου· ὅτι τὰ δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν.

5 Καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ἠνοίγη ὁ ναὸς τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ.

6 Καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ πληγὰς, ἐκ τοῦ ναοῦ, ἐνδεδυμένοι λίνον καθαρὸν καὶ λαμπρὸν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ στήθη ζώνας χρυσᾶς.

7 Καὶ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

8 Καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναὸν ἄχρι τελεσθῶσι αἱ ἑπτὰ πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

Κεφάλαιον ιϛ.

1 ΚΑΙ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λεγούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις, Ὑπάγετε καὶ ἐκχέατε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ εἰς τὴν γῆν.

2 Καὶ ἀπῆλθεν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τῇ εἰκόνι αὐτοῦ προσκυνοῦντας.

3 Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νεκροῦ· καὶ πᾶσα ψυχὴ ζῶσα ἀπέθανεν ἐν τῇ θαλάσσῃ.

4 Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· καὶ ἐγένετο αἷμα.

5 Καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος, Δίκαιος, Κύριε, εἶ, Ὁ ὤν, καὶ Ὁ ἦν, καὶ Ὁ ἐσόμενος, ὅτι ταῦτα ἔκρινας.

6 Ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν, καὶ αἷμα αὐτοῖς ἔδωκας πεῖν· ἄξιοι γάρ εἰσι.

7 Καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, Ναὶ Κύριε ὁ Θεὸς ὁ παντοκρά-

bunt coram te: nam iudicia tua patefacta sunt.

5 Et post hæc aspexi, & ecce, apertum est templum Tabernaculi testimonij in cælo.

6 Et prodierunt è templo septem illi Angeli, habentes septem plagas, induti lino puro & splendido, & præcincti circa pectora zonis aureis.

7 Et vnum ex quatuor animalibus dedit septem Angelis phialas aureas, plenas ire Dei viuentis in secula seculorum.

8 Et impletum est templum fumo *prodeunte* à maiestate Dei, & à virtute eius: nec quisquam poterat ingredi in templum, donec explerentur septem plagæ septem Angelorum.

CAP. XVI.

1 TVnc audiui vocem magnam è templo, dicentem septem illis Angelis, Ite, effundite septem phialas excandescentiæ Dei in terram.

2 Abiit igitur primus *Angelus*, & effudit phialam suam in terrã: factúmque est vlcus malum ac noxium aduersus homines qui habebant characterem bestiæ, & eos qui adorabant imaginem eius.

3 Deinde secundus Angelus effudit phialam suam in mare, factámq; est *illud* quasi cruor cadaueris: & quodcũque animal viuebat in mari, mortuum est.

4 Tum tertius Angelus effudit phialam suam in flumina, & in fontes aquarum: & factę sunt sanguis.

5 Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, & Qui eris, quòd hæc iudicaris.

6 Quoniam sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderut, & sanguinem eis dedisti ad bibendum: digni enim sunt.

7 Et audiui alium è sanctuario dicentem, Etiam Domine Deus

in conspectu tuo: quoniam iudicia tua manifesta sunt

5 *Et post hæc vidi, & ecce apertum est templũ tabernaculi testimonij in cælo.*

6 *Et exierunt septem Angeli, habentes septem plagas, de templo, vestiti lino mundo & candido, & præcincti circa pectora zonis aureis.*

7 *Et vnũ de quatuor animalibus dedit septem Angelis septem phialas aureas, plenas iracundiæ Dei viuentis in secula seculorũ.*

8 *Et impletum est templũ fumo à maiestate Dei: & de virtute eius: & nemo poterat introire in templũ donec consummarentur septem plagæ septem Angelorum.*

CAP. XVI.

1 *ET audiui vocem magnam de templo, dicentem septem Angelis, Ite, & effundite septem phialas iræ Dei in terram.*

2 *Et abiit primus, & effudit phialam suam in terram & factum est vulnus sæuum & pessimum in homines qui habebãt characterem bestiæ: & in eos qui adorauerunt imaginem eius.*

3 *Et secundus Angelus effudit phialam suam in mare, & factus est sanguis tanquam mortui: & omnis anima viuens mortua est in mari.*

4 *Et tertius effudit phialam suam per flumina & super fontes aquarum: & factus est sanguis.*

5 *Et audiui Angelum aquarum dicentem, Iustus es, Domine, Qui es, & Qui eras, Sanctus, quia hæc iudicasti.*

6 *Quia sanguinem sanctorum & Prophetarum effuderunt, & sanguinem eis dedisti bibere: digni enim sunt.*

7 *Et audiui alterum dicẽtem, Etiam Domine Deus*

IN CAPVT XVI.

3 *Factúmque est*, καὶ ἐγένετο. Id est, versum est in sanguinem, & eum quidem putrem ac sanioſum, qualis est in cadaueribus mortuorum. ¶ *Quodcunque animal*, πᾶσα ψυχή. Hebr. כל נפש [*chol nephesch*,] id est, omnis anima, pro omni animante. Qui Hebraisinus hoc in loco mihi visus est obscurior.

5 *Et Qui eris*, καὶ Ὁ ἐσόμενος. Legitur vulgò, καὶ ὁ ὅσιος, ostendente articulo, præter omnem loquendi morem, depraua tam esse scripturam. Vulgata verò, siue articulum legit siue non legit, nihilo rectius vertit ὅσιος, *Sanctus*, malè extrita particula καὶ, prorsus necessaria vt δίκαιος & ὅσιος connectantur. Sed quum Iohannes reliquis omnibus locis vbi Iehouæ nomen explicat, sicuti diximus suprà, 1. 4, addere consueuerit tertium, nempe καὶ Ὁ ἐρχόμενος, cur istud hoc loco præteriisset? Itaque ambigere non possum quin germana sit scriptura quam ex vetusto bonæ fidei manuscripto codice restitui, nempe Ὁ ἐσόμενος. Causa verò cur hic non scribatur Ὁ ἐρχόμενος, vt suprà quatuor locis, nempe 1.4 & 8. item 4.8: & 11.17, hæc est, quoniam ibi de Christo vt iudice venturo agitur: in hac verò visione proponitur vt iam in tribunali sedens, & decreta iudicia, & ea quidem æterna, exercens.

7 *E sanctuario*, ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου. Hoc non legit vetus interpres Latinus, apud quem nonnulli admodum ridiculè ex *Alterum* fecerunt *Altare*, acti scriptum esset ἤκουσα τοῦ θυσιαστηρίου λέγοντος, *audiui altare dicens.*

9 *Et tri-*

πορ ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.

Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον· καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί.

Καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα μέγα, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας, καὶ οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν.

Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου· καὶ ἐγένετο ἡ βασιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασῶντο τὰς γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου·

Καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν Θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν πόνων αὐτῶν καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην· καὶ ἐξηράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου.

Καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα ὅμοια βατράχοις.

Εἰσὶ γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα, ἃ ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

Ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης. μακάριος ὁ γρηγορῶν, καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν αἰσχημοσύνην αὐτοῦ.

Καὶ συνήγαγον αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον Ἑβραϊστὶ Ἁρμαγεδδών.

Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα· καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα, Γέγονε.

omnipotens vera *sunt* & iusta iudicia tua.

8 Postea quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est ei æstu affligere homines per ignem.

9 Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemarunt nomen Dei habentis potestatē in has plagas: neque resipuerūt ut tribuerent ei gloriam.

10 Tum quintus Angelus effudit phialam suam super thronum bestiæ illius, & factum est regnum eius tenebrosum: & mandebant linguas suas præ dolore:

11 Et blasphemarunt Deum cæli præ doloribus suis & vlceribus suis, nec resipuerunt ab operibus suis.

12 Tum sextus Angelus effudit phialam suam in flumen illud magnum, *nempe* Euphratem: & siccata est aqua eius, vt paratetur via regum ab ortu solis *aduentantium*.

13 Et vidi ex ore draconis & ex ore illius bestiæ & ex ore pseudoprophetæ illius tres imputos spiritus similes ranis *prodeuntes*.

14 Sunt enim spiritus dæmoniorum edentes signa, quique abeunt ad reges terræ & totius mundi, vt congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

15 Ecce venio ‖ vt fur. Beatus qui vigilat & custodit vestimēta sua, ne nudus ambulet, & videantur pudenda ipsius.

16 Congregauit igitur eos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon.

17 Tum septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & prodiit vox magna è templo cæli à throno, dicens, Fuit.

omnipotens, vera & iusta iudicia tua.

8 *Et quartus Angelus effudit phialam suam in solem, & datum est illi æstu affligere homines & igni.*

9 *Et æstuauerunt homines æstu magno, & blasphemauerunt nomen Dei habentis potestatem super has plagas: neque egerunt pœnitentiam, vt darent illi gloriam.*

10 *Et quintus Angelus effudit phialam suam super sedem bestiæ: & factũ est regnum eius tenebrosum: & commanducauerunt linguas suas præ dolore:*

11 *Et blasphemauerunt Deum cæli præ doloribus & vulneribus suis, & non egerunt pœnitentiam ex operibus suis.*

12 *Et sextus Angelus effudit phialam suam in flumẽ illud magnum Euphratem: & siccauit aquã eius, vt præpararetur via regibus ab ortu solis.*

13 *Et vidi de ore draconis, & de ore bestiæ, & de ore pseudoprophetæ spiritus tres immundos in modum ranarum.*

14 *Sunt enim spiritus dæmoniorum facientes signa: & procedunt ad reges totius terræ, congregare illos in prælium ad diem magnum omnipotentis Dei.*

15 *Ecce venio sicut fur. Beatus qui vigilat, & custodit vestimenta sua, ne nudus ambulet, & videãt turpitudinem eius.* Supra 3.3 matth. 24.44 luc. 12.39

16 *Et congregabit illos in locum qui vocatur Hebraicè Armageddon.*

17 *Et septimus Angelus effudit phialam suam in aerem: & exiuit vox magna de templo à throno, dicens, Factum est.*

---

9 *Vt tribuerent*, &c. δοῦναι, &c. Vide suprà, 11.13.

14 *Quique abeunt*, ἃ ἐκπορεύεται. Sic legit Arethas, Complutensis codex, cum aliis duobus ex nostris: & ita legendum esse res ipsa ostendit. Erasmus, *Vt procedant*, ἐκπορεύεσθαι.

15 *Ecce venio*, &c. ἰδοὺ ἔρχομαι, &c. Hic ingenuè fateor videre me non posse quinam satis cōueniat totus hic versiculus huic loco. Etsi enim in Prophetis interdum soleant non prorsus dissimilia occurrere, modò videlicet Propheta, modò Deo ipso interloquente, tamen nihil eiusmodi in hoc libro occurrit, nisi addita præfatione. Deinde nusquā adhuc introductus est loquens Christus ipse, ad quem tamen omnino ista referenda sunt: nisi in prima illa visione quæ septem epistolas continet. Postremò, si versiculum proximum, id est, 16, coniunxeris cum superiore, nempe cum 14, videbis perpetuam esse narrationem, quæ interiectione istius abrumpatur. Absit tamen vt ego quicquam hîc audeam ex nuda coniectura: tantùm dico, mihi omnino videri hunc versiculum inserendum capiti tertio post versiculum 18. Quî verò sit factum vt in hunc locum irrepserit, coniicere nondum potui. Sed & similem alteram transpositionem obseruauimus infrà, 18.14.

16 *Congregauit*, συνήγαγον. nempe Deus. ¶ *Armageddon*, Ἁρμαγεδδών. Apud Aretham scribitur Ἑρμαγεδών. Dici enim non potest quàm corruptè scripta sint Hebræa pleraque vocabula in Græcis exemplaribus. Quum autem multi in hac explicanda voce laborarint, mihi videtur omnino ille ipse locus esse cuius mentio fit 2. Paralipom. 35.22; vbi fuit cæsus Iosias. Hebraicè igitur fuerit vox hæc scribenda הר מגדו [*har meghiddo*,] id est, mons Meghiddo, neque huic sententiæ obstat quòd illo loco pro הר [*har*,] scribitur בקעה [*bikhah*] id est, conuallis, siue planities inter montes sita, quum vbi conuallis est, etiam montes esse oporteat. Est autem hic locus non procul à Gaza in ipsis Ægypti claustris, vt apparet ex 1. Reg. cap. 9. versu 15.

17 *Fuit*, γέγονε. Nempe vt in illo Maronis, *Troia fuit*, & in prouerbio, *fuimus Troes*. Subauditur enim Babylonis nomen: & sic malo interpretari quàm cum Vulgata, *Factum est*. Vide infrà, 21.6.

Καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαί· καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς, τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτω μέγας.

Καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον· καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ.

Iere.25.15 Καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.

Καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν Θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης· ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα.

Κεφάλαιον ιζ.

ΚΑΙ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι, Δεῦρο δείξω σοι τὸ κρίμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν·

Μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν.

Καὶ ἀπήνεγκέ με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον, γέμον ὀνομάτων βλασφημίας, ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ καὶ κέρατα δέκα.

Καὶ ἡ γυνὴ ἡ περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθαρσίας πορνείας αὐτῆς.

Καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον, Μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

Καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ· καὶ ἐθαύμασα, ἰδὼν αὐτὴν, θαῦμα μέγα.

18 Factique sunt sonitus, & fulgura, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, terræmotus *inquam*, adeo magnus.

19 Et dirupta est vrbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon illa magna venit in memoriã in Dei cõspectum, ‖vt præberet ei poculũ indignationis iræ suæ.

20 Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti.

21 Et grãdo magna, quasi talẽti põdo descẽdit è cęlo i homines: & blasphemarũt Deu homines ppter plagã grãdinis: quoniã magna fuit eius plaga vehementer.

CAP. XVII.

1 VNum venit vnus ex septẽ Angelis q̃ habebãt septẽ phialas, & loquutus est mecũ, dicens mihi, Heus tu, ostendãtibi damnationem meretricis illius magnæ, sedẽtis super aquas multas:

2 Cum qua scortati sunt reges terræ, & cuius scortationis vino inebriati sunt incolæ terræ.

3 Quúmque me per spiritũ in deserũ trãstulisset, vidi mulierẽ insidentem bestię coccinæ, plenæ nominib. blasphemię, habẽti capita septem, & cornua decẽ.

4 Erat autem mulier illa amicta purpura & cocco, & inaurata auro & lapidibus pretiosis & margaritis, habẽs poculum aureum in manu sua, plenum abominationibus & immunditia scortationis suæ.

5 Et in fronte suo nomen scriptum, Mysterium, Babylon illa magna, mater illa scortationum & abominationum terræ.

6 Et vidi mulierem illam ebriã sanguine sanctorum & sanguine martyrum Iesu: & miratus sum, quum viderem illam, admiratione magna.

18 *Et facta sunt fulgura & voces, & tonitrua: & terræmotus factus est magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt super terram, talis terræmotus, sic magnus.*

19 *Et facta est ciuitas magna in tres partes, & ciuitates Gentiũ ceciderunt: & Babylon magna venit in memoriam ante Deum: dare illi calicem vini indignationis iræ eius.*

20 *Et omnis insula fugit, & montes non sunt inuenti.*

21 *Et grando magna sicut talentum descendit de cælo in homines: & blasphemauerunt Deum homines propter plagam grandinis: quoniam magna facta est vehementer.*

CAP. XVII.

1 *ET venit vnus de septẽ Angelis qui habebãt septem phialas, & loquutus est mecum, dicẽs, Veni. ostendam tibi damnationem meretricis magnæ, quæ sedet super aquas multas:*

2 *Cum qua fornicati sunt reges terræ, & inebriati sunt qui inhabitant terrã de vino prostitutionis eius.*

3 *Et abstulit me in spiritu in desertum: & vidi mulierem sedentem super bestiam coccineam, plenam nominibus blasphemiæ, habentem capita septem, & cornua decem.*

4 *Et mulier erat circũdata purpura & coccino, & inaurata auro, & lapide pretioso, & margaritis, habens poculum aureũ in manu sua, plenum abominationum & inmunditia fornicationis eius.*

5 *Et in fronte eius nomẽ scriptum, Mysterium, Babylon magna, mater fornicationum & abominationum terræ.*

6 *Et vidi mulierem ebriã de sanguine sanctorum, & de sanguine martyrum Iesu: & miratus sum, quum vidissem illam, admiratione magna.*

---

19 *Et dirupta est* καὶ ἐγένετο. Heb. ויהי [*vaiehi*] *& facta est*, vt Vet. interpr. & Eras. cõuerterunt ad verbum. Nam היה [*haiah*] verbum solent Græci exprimere per γίνομαι. sed spectandum quid cui loco conueniat. ¶*Venit in memo-* * *riam*, ἐμνήσθη. passiuè. vt Act. 10.31. Vide Act. 10.4. ¶*In-* 5 *dignationis iræ*, τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς. Hebraica geminatio quam aliâs sæpe annotauimus.

20 *Non sunt inuenti*, οὐχ εὑρέθησαν. i. Disparuerunt. Sic enim Græci solent explicare formulam illam Hebræis familiarem ואינם [*veenam*] i. *& non ipsi*, vt Gen. 5.24. 10

21 *Quasi talenti pondo descendit*, ὡς ταλαντιαία. Vti apud Suidã ταλαντιαῖοι λίθοι vocãtur lapides talẽti põdo: & Nonius ex Sisenna balistas talẽtarias vocat quæ lapides talẽti põdo iacularẽtur. Duplex enim erat talentũ, vnũ numariũ, alterũ põderale, de quo hîc agimus: vtrũque sexagin- 15 ta minarũ, i. sexcentarũ drachmarũ põdo: vt ostendit harum rerũ (meo quidẽ iudicio) peritissimus ac eruditissimus scriptor Georgius Agricola. Quanquã hoc in loco minime videntur ita exquisitę expendenda: quum ingens duntaxat & inauditũ grandinis pondus significetur. Sed apud Heb. כבד [*chabed*] interdũ declarat talentum, interdum verò quod in vernaculo sermone dicimus *vne miche de pain*. vt fortassis ταλαντιαία grando dicatur non à pondere, sed à magnitudine, quæ solidum panem æquaret.

IN CAPVT XVII.

3 *Coccinæ*, κόκκινον. Id est, coccino colore. Nec temere sanè factum est vt hic potissimum color Romanæ curiæ placuerit: qua de re non pigebit etiam nostrum quoddam epigramma subnectere.

Semiuiros quicunque Patres radiante galero
Conspicis, & rubræ syrmata longa togæ:
Crede mihi, nullo saturatas murice vestes,
Dimite nec cocco pallia tincta vides.
Sed quæ rubra vides, sanctorum cæde virorum,
Et mersa in sonti tota cruore vadent.
Aut memor istorum quæ celet crimina vestis,
Pro dominis iusto tacta pudore rubet.

8 *Et tamen*

Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, Διατί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα.

Θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι. καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν· καὶ θαυμάσονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, (ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς ἀπὸ καταβολῆς κόσμου) βλέποντες τὸ θηρίον, ὅτι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἐστί.

Ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. Αἱ ἑπτὰ κεφαλαὶ, ὄρη εἰσὶ ἑπτὰ ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ' αὐτῶν.

Καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν· οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἐστιν, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι.

Καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει.

Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ' ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου.

Οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ παραδιδόασιν.

Οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτοὺς, ὅτι Κύριος κυρίων ἐστὶ, καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

Καὶ λέγει μοι, Τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη κάθηται, λαοὶ καὶ ὄχλοι εἰσὶ, καὶ ἔθνη καὶ γλῶσσαι.

Καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗτοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποιήσουσιν αὐτὴν καὶ γυμνὴν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί.

Ὁ γὰρ Θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆσαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην, καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι τελεσθῇ τὰ ῥήματα τοῦ Θεοῦ.

Καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἐστὶν ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιη.

ΚΑΙ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγάλην· καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ.

7 Tunc dixit mihi Angelus, Quare miraris? ego dicam tibi mysterium mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem & cornua decem.

8 Bestia quam vidisti, fuit, & nō est: & ascensura est ex abysso, & in exitium abitura: & mirabūtur incolæ terræ, (quorum nomina scripta non sunt in libro vitæ à iactis mundi fundamentis) videntes bestiam quæ erat, & non est, & tamen est.

9 Hic est mens quæ habet sapientiam. Septem capita, septē montes sunt super quos mulier sedet.

10 Et reges septē sunt: quinque ceciderūt, vnus est, & alius nondū venit: & quū venerit, oportet illum breue tempus manere.

11 Bestia autem quę erat, & non est, is octauus est, & è septem illis est; & in exitium abit.

12 Decem autē cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipient cum bestia.

13 Hi vnum consilium habent, & vires ac potestatem suam bestiæ tradent.

14 Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet eos: ‖quoniā Dominus dominorum est, & rex regum, & qui cum eo sunt, vocati, & electi & fideles.

15 Deinde dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

16 Et decem cornua quę vidisti in bestia, hi odio prosequentur meretricē, & desertam reddent illam & nudā, & carnes eius comedent, & ipsam igne exurent.

17 Deus enim dedit in corda eorum vt exequantur sententiam eius, & vt consentiant, dentque regnum suum bestiæ, donec compleantur verba Dei.

18 Et mulier quam vidisti, est vrbs illa magna quæ habet regnum super reges terræ.

CAP. XVIII.

1 ET posthęc vidi Angelū descendentem è cælo, habentem potestatem magnā: adeo vt terra resplenduerit gloria eius.

7 *Et dixit mihi Angelus, Quare miraris? Ego dicam tibi sacramentū mulieris, & bestiæ quæ portat eam, quæ habet capita septem, & cornua decem.*

8 *Bestia quā vidisti, fuit, & non est: & ascensura est de abysso, & in interitum ibit: & mirabuntur inhabitantes terrā, (quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ à constitutione mundi) videntes bestiam quæ erat & non est.*

9 *Et hic est sensus qui habet sapientiam. Septem capita, septem mōtes sunt super quos mulier sedet.*

10 *Et reges septem sunt: quinque ceciderunt, vnus est, alius nōdum venit: & quum venerit, oportet illū breue tempus manere.*

11 *Et bestia quæ erat & non est, & ipsa octaua est, & de septem est, & in interitum vadit.*

12 *Et decē cornua quæ vidisti, decem reges sunt qui regnum nondum acceperunt, sed potestatem tanquam reges vna hora accipiunt post bestiam.*

13 *Hi vnum consilium habent, & virtutem & potestatem suam bestiæ tradent.*

14 *Hi cum Agno pugnabunt, & Agnus vincet illos, quoniam Dominus dominorum est, & rex regum, & qui cum illo sunt, vocati, & electi, & fideles.* Infrā, 9.16 2.tim. 6.15

15 *Et dixit mihi, Aquæ quas vidisti, vbi meretrix sedet, populi sunt, & gentes, & lingua.*

16 *Et decem cornua quæ vidisti in bestia, hi odient fornicariam, & desolatam facient illam & nudam, & carnes eius manducabunt, & ipsam igni concremabunt.*

17 *Deus enim dedit in corda eorum vt faciant quod placitum est illi, vt dent regnum suum bestiæ donec consummentur verba Dei.*

18 *Et mulier quam vidisti, est ciuitas magna, quæ habet regnum super reges terræ.*

CAP. XVIII.

1 *ET posthæc vidi alium Angelum descendētem de cælo habentem potestatem magnam, & terra illuminata est à gloria eius.*

8 *Et tamen est*, καίπερ ἐστίν. Vetus interpres hoc non legit. Arethas verò, Complutēsis codex, & alij duo vetusti scriptum habent καὶ παρέσται, *& aderit*, siue *ventura est*, vt legit Primasius.

9 *Septem montes*, ἑπτὰ ὄρη. Notū est etiam pueris de qua vrbe scripserit Virgilius, *Septémque vna sibi muro circundedit arces*. De illa videlicet quæ quum hæc scriberet Iohannes, habebat regnum super reges terræ: erat, & non est: & tamen adhuc est, sed ad exitium tendit.

17 *Et vt consentiant*, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην. Hoc deest in codicibus Latinis. Ad verbum, *vt faciant vnam sententiam*, id est, vt sint vnius eiusdémque inter se ad illā sententiæ.

Καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύϊ, φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, Ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρνέου ἀκαθάρτου καὶ μεμισημένου.

Sup. 14.8 esa 21.9 ierem, 51.8

2 Exclamauit autem vehementer voce magna, dicens, ‖Cecidit, cecidit Babylon illa magna, & facta est domicilium dæmoniorum, & custodia omnis spiritus impuri, & custodia omnis volucris immundæ & exosæ.

2 Et exclamauit in fortitudine, dicens, Cecidit, cecidit Babylon magna, & facta est habitatio dæmoniorum, & custodia omnis spiritus immundi, & custodia omnis volucris odibilis.

Ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπώκασι πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ' αὐτῆς ἐπόρνευσαν, καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν.

3 Quia ex vino excandescentiæ scortationis eius biberũt omnes gentes, & reges terræ cum ea scortati sunt, & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

3 Quia de vino iræ fornicationis eius biberunt omnes gentes, & reges terræ cum illa fornicati sunt, & mercatores terræ de virtute deliciarum eius diuites facti sunt.

Καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσαν, Ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοινωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς.

4 Et audiui aliam vocem è cælo dicentem, Exite ex ea populi mi, ne participes sitis peccatorum eius, & ex plagis eius accipiatis.

4 Et audiui aliam vocem de cælo dicentem, Exite de illa populus meus, vt ne participes sitis delictorum eius, & de plagis eius non accipiatis.

Ὅτι ἠκολούθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ Θεὸς τὰ ἀδικήματα αὐτῆς.

5 Nam accumulata peccata eius pertigerunt vsque in cælum, & recordatus est Deus scelerum eius.

5 Quoniam peruenerunt peccata eius vsque ad cælum, & recordatus est Deus iniquitatum eius.

Ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν, καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς· ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ διπλοῦν.

6 Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis: & duplicate ei duplum secundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

6 Reddite ei sicut & ipsa reddidit vobis, & duplicate duplicia secundum opera eius: in poculo quo miscuit, miscete illi duplum.

Ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· ὅτι ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς λέγει, Κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα οὐκ εἰμί, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω.

7 Quantum extulit sese & luxuriata est, tantum date ei cruciatum & luctum: quia in corde suo dicit, Sedeo regina, nec sum vidua, nec luctum videbo.

7 Quantum glorificauit se, & in deliciis fuit, tantum date illi tormentum & luctum: quia in corde suo dicit, Sedeo regina, & vidua non sum, & luctum non videbo.

Διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐτῆς, θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός· καὶ ἐν πυρὶ κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρινῶν αὐτήν.

8 Ideo vna die venient eius plagæ, mors & luctus, & fames: & igne exuretur, quia validus est Dominus Deus, qui damnabit eam.

8 Ideo in vna die venient plagæ eius, mors, & luctus, & fames, & igne comburetur: quia fortis est Dominus Deus qui iudicabit illam.

Καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐτῇ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαντες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσι τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς.

9 Tum flebunt eam & plangent super ea reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum viderint fumum incendij eius:

9 Et flebunt, & plangent se super illam reges terræ, qui cũ illa fornicati sunt, & in deliciis vixerunt, quum viderint fumum incendij eius:

Ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη Βαβυλών, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρά, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν ἡ κρίσις σου.

10 Procul stantes propter metum cruciatus eius, & dicentes, Vah, vah, Magna illa vrbs Babylon, vrbs illa valida, vna hora venit iudicium tuum.

10 Longè stantes propter timorem tormentorum eius, dicentes, Væ, væ, Ciuitas illa magna Babylon, ciuitas illa fortis: quoniam vna hora venit iudicium tuum.

Καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσι καὶ πενθοῦσιν ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκέτι·

11 Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius:

11 Et negotiatores terræ flebunt, & lugebunt super illam quoniam merces eorum nemo emet amplius:

Γόμον χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ λίθου τιμίου, καὶ μαργαρίτου, καὶ βύσσου, καὶ πορφύρας, καὶ σηρικοῦ, καὶ κοκκίνου, καὶ πᾶν ξύλον θύϊνον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐλεφάντινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου, καὶ χαλκοῦ, καὶ σιδήρου, καὶ μαρμάρου,

12 Merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, & margaritarum, & byssi, & purpuræ, & serici & cocci, & omne lignũ thyinum, & omne vas eburneum, & omne vas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore,

12 Merces auri, & argẽti, & lapidis pretiosi, & margaritæ, & byssi, & purpuræ, & serici, & cocci, & omne lignum thyinum, & omnia vasa eboris, & omnia vasa de lapide pretioso, & æramento, & ferro, & marmore,

IN CAPVT XVIII.

2 *Vehementer*, ἐν ἰσχύϊ. Heb. בחזקה [*bechozkah*,] vt nos in vernaculo sermone dicimus *de force*. Vulgata, *In fortitudine*. Erasmus nihilo melius, *Per fortitudinem*.

3 *Ex vino*, &c. ἐκ τοῦ οἴνου, &c. Vide suprà, 14.8.

¶ *Opibus*, ἐκ τῆς δυνάμεως. Siue opulentia. δύναμις enim hoc in loco idem declarat atque חיל [*chail*,] apud Hebræos.

5 *Accumulata pertigerunt*, ἠκολούθησαν. Vulgata & Erasmus, *Peruenerunt*: non satis expressé. Vsus enim est verbo ἀκολουθεῖν, quo significatur peccata mutuò sese consequẽtia, & alia nascentia ex aliis, in eum tandem cumulum excreuisse vt ad cælum vsque pertigerint.

7 *In corde suo*, ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Hebr. בלבה [*belibbah*] pro secum, siue apud se. ¶ *Nec sum vidua*, καὶ χήρα οὐκ εἰμί. id est, populosa sum ac potẽs. Est enim μείωσις Hebræis familiaris, vt diximus suprà, 12.11. ¶ *Nec videbo*, οὐ μὴ ἴδω. id est, sentiam & experiar, vt alibi exposuimus, ex Hebræorum idiotismo.

8 *Vna die*, ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. i. breui, & vno eodémque tẽpore.

12 *Thyinum*, θύϊνον. Ita Vulgata editio conuertit lignũ quod ab Hebræis אלמגים [*almughghim*,] 1. Reg. 10. 11: ex Græca

Græca interpretatione, vt opinor: quanuis ea quæ nunc extat sub septuaginta interpretum nomine, non θύινα, sed ἀπολέκητα, id est, Non dolata, conuertit. Dioscorides thyini ligni meminit lib. primo: sed quid illud sit planè ignoro. Etymon si à Græca lingua sumatur, nempe παρὰ τὸ θύειν, ostendit odoratum fuisse lignum, quod etiam epitheton Virgilius cedro tribuit Æn.7, *Vrit odoratam nocturna in lumina Cedrum.*

Καὶ κινάμωμον, καὶ θυμιάματα, καὶ μύρον, καὶ λίβανον, καὶ οἶνον, καὶ ἔλαιον, καὶ σεμίδαλιν, καὶ σῖτον, καὶ κτήνη, καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων, καὶ ῥεδῶν, καὶ σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.

13 Et cinamomum, & suffitus, & vnguentum, & thus, & vinum, & oleum, & similam, & triticũ, & iumẽta, & oues, & equos, & rhedas, & mancipia, & animas hominum.

Καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ ἀπῆλθεν ἀπὸ σου, καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσῃς αὐτά.

14 Et fructus desiderati ab anima tua abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.

Οἱ ἔμποροι τούτων, οἱ πλουτήσαντες, ἀπ' αὐτῆς, ἀπὸ μακρόθεν στήσονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βασανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες.

15 Harum, inquam, rerum mercatores ab ea diuites facti, procul stabunt, propter metum cruciatus eius, flentes ac lugentes:

Καὶ λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἡ περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκινον, καὶ κεχρυσωμένη ἐν χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις. ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος.

16 Et dicentes, Vah, vah, ciuitas illa magna, quæ amicta erat byssso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapidibus pretiosis & margaritis! quinam vna hora vastatæ sunt tantæ diuitiæ?

Καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ὁ ἐπὶ τόπον πλοίων ὁ ὅμιλος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν.

17 Sed & omnes gubernatores, & omnis in nauibus versantiu turba, & nautæ, & quotquot ex mari quæstum faciunt, longè stabunt:

Καὶ ἔκραζον βλέποντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες, Τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ;

18 Et clamabunt videntes fumũ incendij eius, & dicent, Quæ similis erat vrbi isti magnæ?

Καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες, καὶ πενθοῦντες, λέγοντες, Οὐαί, οὐαί, ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη.

19 Et iniecto capitibus puluere clamabunt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, vah, quòd vrbs illa magna, in qua omnes qui habebant naues in mari, diuites facti sunt ex ipsius opulẽtia, vna hora desolata est.

Εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ οὐρανέ, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ Θεὸς τὸ κρῖμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς.

20 Exulta super eam cælum, & sancti Apostoli & Prophetæ, quoniam de illa sumpsit pœnas Deus vestræ vltionis causa.

Καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων, Οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι.

21 Tum sustulit quidam Angelus robustus lapidẽ instar molæ magnæ, & proiecit in mare, dicẽs, Ita cum impetu proiicietur Babylon vrbs illa magna, nec amplius inuenietur.

13 *Et cinamomum, & odoramentorũ, & vnguẽti, & thuris, & vini, & olei, & similæ, & tritici, & iumentorũ, & ouium, & equorum, & rhedarum, & mancipiorum, & animarum hominum.*

14 *Et poma desiderij animæ tuæ discesserũt à te, & omnia pinguia & præclara perierũt à te, & amplius illa iam non inuenient.*

15 *Mercatores horũ, qui diuites facti sunt ab ea, longè stauerunt propter timorem tormentorum eius, flentes ac lugentes:*

16 *Et dicentes, Væ, væ, ciuitas illa magna, quæ amicta erat byssso & purpura & cocco, & deaurata erat auro & lapide pretioso & margaritis. quoniam vna hora destitutæ sunt tanquam diuitiæ.*

17 *Et omnis gubernator, & omnes qui in lacũ nauigãt & nautæ, & qui in mari operantur, longè steterunt:*

18 *Et clamauerũt videntes locum incẽdij eius, dicentes, Quæ similis ciuitati huic magnæ?*

19 *Et miserunt puluerem super capita sua: & clamauerunt flentes, & lugentes, dicẽtes, Væ, væ, ciuitas illa magna in qua diuites facti sunt omnes qui habebant naues in mari de pretijs eius. quoniam vna hora desolata est.*

20 *Exulta super eam cælum & sancti Apostoli, & Prophetæ, quoniam iudicabit Deus iudicium vestrum de illa.*

21 *Et sustulit vnus Angelus fortis lapidem quasi molarem magnum, & misit in mare, dicens, Hoc impetu mittetur Babylon ciuitas illa magna, & vltrà iam non inuenietur.*

13 *Et equos*, καὶ ἵππων. Mutata constructio, vt Gallicè dicimus, *Acheter des cheuaux:* vt apparet ex accusatiuo ψυχὰς, qui mox sequitur. ¶ *Rhedas*, ῥεδῶν. Id est, lecticas, quibus Romæ etiamnum hodie vehuntur nobilia præsertim scorta. Gallicum vocabulum, quod vsurpatum à Romanis, ad Græcos etiam transiit.

¶ *Animas hominum*, ψυχὰς ἀνθρώπων. Vide secundam Petri 2.cap.3.

14 *Et fructus*, καὶ ἡ ὀπώρα. Id est, fructus illi suauissimi quos toto animo expetebas. Cæterùm idem hîc fortassis accidit quod suprà, 16.15, nempe vt trãspositus sit iste versiculus. Nam prorsus cohæret iste versiculus proximus, id est, 15. cum superioribus, adeo vt prorsus sit interrupta narratio. Quòd si hunc versiculum subieceris versic.23, tum demum videbis quam bene omnia cohærebunt: nẽpe hoc modò, *Et fructus desiderati ab anima tua*, &c. *Et amplius illa non inuenies. Sed in ea sanguis Prophetarum & sanctorum inuentus est*, &c. Mihi tamen maxima fuerit semper religio vel apicem in his sacrosanctis libris mutare ex nuda coniectura. Hoc quidem certum est, valde negligenter habitum hunc librum à plerisque, quòd de eius auctoritate dubitarent, astutia nimirum Satanæ singulari, ne hæc mysteria suo tempore patefierent.

15 *Harum [inquam,] rerum mercatores*, οἱ ἔμποροι τούτων. Manifesta est epanalepsis, propter longum interiectum catalogum.

17 *Omnis in nauibus versantium turba*, πᾶς ὁ ἐπὶ τόπον πλοίων ὁ ὅμιλος. Latini codices habent, *omnes qui in lacum nauigant*, quod nusquam est in Græcis codicibus, in quorum tamen vno scribitur, καὶ πᾶς ὁ πλέων ἐπὶ τόπον πλοίου, *Et quisquis nauigat in nauibus.* ¶ *Et quotquot ex mari quæstum faciunt*, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται. Ἐργάζεσθαι accipient Græci pro eo quod Latini dicunt Facere, vt Præconium facere, Argentariam facere, Medicinam facere, & similia. ¶ *Stabunt*, ἔστησαν. Præteritum pro futuro, Prophetarum more.

20 *Sumpsit pœnas, vestræ vltionis causa*, ἔκρινεν τὸ κρῖμα ὑμῶν. Vulg. & Erasm. ad verbum, *Iudicauit vestrum iudicium*, seruato Hebraismo.

21 *Nec amplius inuenietur*, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι. Id est, disparebit. Vide suprà, 12.8.

Καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι·

Καὶ φῶς λύχνου μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σοῦ ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη.

Καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς.

Κεφάλαιον ιθ.

ΚΑΙ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ λέγοντος, Ἀλληλουϊά· ἡ σωτηρία, καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δυνάμις Κυρίῳ τῷ Θεῷ ἡμῶν.

Ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι ἔκρινε τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ, ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῆς.

Καὶ δεύτερον εἰρήκαν, Ἀλληλουϊά. Καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ ἔπεσαν οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῷα, καὶ προσεκύνησαν τῷ Θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, λέγοντες, Ἀμὴν· ἀλληλουϊά.

Καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθε, λέγουσα, Αἰνεῖτε τὸν Θεὸν ἡμῶν πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτὸν καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι.

Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῶν ἰσχυρῶν, λέγοντας, Ἀλληλουϊά· ὅτι ἐβασίλευσε Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ.

Χαίρωμεν, καὶ ἀγαλλιώμεθα, καὶ δώσωμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν.

Καὶ ἐδόθη αὐτῇ ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν· τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματα τῶν ἁγίων.

22 Et vox citharœdorũ, & musicorũ & tibia ac tuba canẽtium nõ audietur in te amplius: nec vllus artifex cuiuscunq; artis inuenietur in te amplius: & sonitus molæ nõ audietur in te amplius:

23 Et lux lucernæ nõ lucebit in te amplius: & vox sponsi & sponsę non audietur amplius in te: nam mercatores tui erant proceres terræ, & veneficiis tuis seductæ sunt omnes gentes.

24 Sed in ea sanguis Prophetarũ & sanctorum inuentus est, & omniũ qui mactati sunt in terra.

CAP. XIX.

1 POsthæc audiui vocem magnam turbæ multæ in cælo dicentis, Halleluia: salus, & honor, & gloria, & virtus Domino Deo nostro *esto*.

2 Quia vera & iusta *sunt* iudicia eius, & meretricem illam magnam, quæ corrupit terrã scortatione sua, damnauit, & vindicauit sanguinem seruorum suorum ex manu eius.

3 Deinde secundò dixerunt, Halleluia: & fumus eius ascendit in secula seculorum.

4 Et prociderunt vigintiquatuor illi Seniores, & quatuor illa animalia, & adorauerunt Deum insidentem throno, dicentes, Amen: Halleluia.

5 Tum vox è throno prodiit, dicens, Laudate Deum nostrum omnes serui eius, & qui timetis eum parui & magni.

6 Et audiui tanquam sonitũ turbę multæ, & tanquã sonitum aquarum multarũ, & tanquã sonitum tonitruorum vehementium, dicentium, Halleluia: quoniam regnum iniit Dominus Deus ille noster omnipotens.

7 Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius parauit se.

8 Et datum est ei vt amiciatur byſſo pura & splendida: byssus enim iustificationes sunt Sanctorum.

22 *Et vox citharœdorum & musicorum & tibia canentium & tuba non audietur in te amplius: & omnis artifex omnis artis non inuenietur in te amplius: & vox molæ non audietur in te amplius:*

23 *Et lux lucernæ nõ lucebit in te amplius, & vox sponsi & sponsæ nõ audietur adhuc in te: quia mercatores tui erant principes terræ, quia in veneficijs tuis erranerũt omnes gẽtes.*

24 *Et in ea sanguis Prophetarum & sanctorũ inuentus est, & omniũ qui interfecti sunt in terra.*

CAP. XIX.

1 *POst hæc audiui quasi vocem turbarũ multarum in cælo dicentium, Alleluia. Laus & gloria & virtus Deo nostro est.*

2 *Quia vera & iusta iudicia sunt eius qui iudicauit de meretrice magna, quæ corrupit terrã in prostitutione sua, & vindicauit sanguinem seruorum suorum de manibus eius.*

3 *Et iterum dixerunt, Alleluia. Et fumus eius ascendit in secula seculorum.*

4 *Et ceciderunt Seniores viginiquatuor, & quatuor animalia, & adorauerunt Deum sedẽtem super thronum, dicentes, Amen: alleluia.*

5 *Et vox de throno exiuit dicens. Laudem dicite Deo nostro omnes serui eius, et qui timetis eum pusilli & magni.*

6 *Et audiui quasi vocem turbæ magnæ, & sicut vocem aquarum multarum: & sicut vocem tonitruorum magnorum, dicentiũ, Alleluia: quoniã regnauit Dominus Deus noster omnipotens.*

7 *Gaudeamus & exultemus, & demus gloriam ei: quia venerunt nuptiæ Agni, & vxor eius præparauit se.*

8 *Et datum est isti vt cooperiat se byßino splendẽti & candido: byßinũ enim, iustificationes sunt sanctorum.*

---

23 *Omnes gentes*, &c. πάντα τὰ ἔθνη, &c. Vide suprà ver. 14.

IN CAPVT XIX.

1 *Halleluia*, ἀλληλουϊά. Id est, Laudate Dominum. Est autem hoc quoque vnum ex illis quæ ab iis qui ex Circuncisione crediderant, ad Græcos manarunt, & a Græcis demum ad Latinos, vt alia nonnulla. Quod autem ex hoc loco & similibus colligitur, Angelos videlicet & sanctorum in cęlis collectorum animas notitiã habere operum Dei in terris, & tum de Ecclesię adhuc pugnãtis victoriis, tum de iudiciis aduersus nominis Dei hostes inter se gratulari, nihil eorum commentum iuuat, qui hinc colligunt sanctos in Trinitate, velut in speculo, quicquid in mundo geritur intueri, ac præsertim hominum, à quibus in terris inuocantur, preces exaudire, & negotia apud Deum procurare, quod non magis indiget refutatione quàm ægrotantium deliria. ¶ *Salus*, ἡ σωτηρία. Vide suprà, 7. 10.

5 Vulg. *Laus*, ἔπαινος. facili librariis lapsu.

3 *Et fumus eius*, &c. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς, &c. Mihi videtur hæc particula superiori versiculo commodius posse attexi, post ἐκ χειρὸς αὐτῆς, *ex manu eius*.

6 *Regnum iniit*, ἐβασίλευσε. Id est, sese Regem esse reipsa declarauit. Nunc enim videtur quodãmodo latere ipsius potentia. Vulg. *Regnauit*.

8 *Iustificationes*, τὰ δικαιώματα. Id est, bona illa opera quę sunt viuæ illorum fidei τεκμήρια.

2 Tum

9 Καὶ λέγει μοι, Γράψον, Μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. Καὶ λέγει μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τοῦ Θεοῦ.

10 Καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ προσκυνῆσαι αὐτῷ· καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμὶ καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. τῷ Θεῷ προσκύνησον· ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ἐστὶ τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας.

11 Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.

12 Οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρός, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ αὐτός·

13 Καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι· καὶ κέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ.

14 Καὶ τὰ στρατεύματα ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐπὶ ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καθαρόν·

15 Καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάξῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

16 Καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ τὸ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων, καὶ Κύριος κυρίων.

17 Καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ· καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις τοῖς πετομένοις ἐν μεσουρανήματι, Δεῦτε καὶ συνάγεσθε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου Θεοῦ,

18 Ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χιλιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων καὶ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτῶν, καὶ σάρκας πάντων ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων.

19 Καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου καὶ μετὰ τοῦ στρατεύματος αὐτοῦ.

9 Tum dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.

10 Et procidi ante pedes eius vt adorarem eum: sed dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus tuus sum & fratrum tuorum qui habent testimonium Iesu. Deum adora: testimonium enim Iesu est Spiritus Prophetiæ.

11 Deinde vidi cælum apertum, & ecce *adfuit* equus albus: & qui insidebat ei, vocabatur Fidelis & Verax, & *qui* iustè iudicat & pugnat.

12 Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habebátque nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:

13 Et amictus erat veste tincta sanguine: vocatúrque nomen eius Sermo ille Dei.

14 Exercitus autem qui sunt in cęlo, sequebantur eum equis albis, vestiti byssio alba & pura.

15 Et ex ore eius prodibat gladius acutus, vt eo percuteret gẽtes: ipse enim reget eas virga ferrea: & is est qui calcabit lacum vini excandescentiæ & iræ Dei omnipotentis.

16 Habebátque in vestimento & in femore suo nomen scriptum, Rex regum, & Dominus dominantium.

17 Tũc vidi quendam Angelum stantem in sole, qui clamauit voce magna, dicens omnibus auibus quæ volabant per mediũ cæli, Adeste & congregamini ad cœnam magni Dei,

18 Vt edatis carnes regũ, & carnes tribunorum, & carnes potentum, & carnes equorum, & eorum qui ipsis insident, & carnes omnium liberorum ac seruorum, paruorum ac magnorũ,

19 Deinde vidi bestiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerendum bellum cum eo qui insidebat equo, & cum ipsius exercitu.

9 *Et dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarũ Agni vocati sunt. Et dixit mihi, Hæc verba Dei vera sunt.* Mat 22.

10 *Et cecidi ante pedes eius vt adorarem eum. Et dicit mihi. Vide ne feceris: conseruus tuus sum, & fratrum tuorum, habentium testimonium Iesu. Deum adora: testimonium enim Iesu, est Spiritus prophetiæ.*

11 *Et vidi cælum apertũ, & ecce equus albus, & qui sedebat super eum, vocabatur Fidelis & Verax, & in iustitia iudicat & pugnat.*

12 *Oculi autem eius sicut flamma ignis: & in capite eius diademata multa: habens nomen scriptum quod nemo nouit nisi ipse:*

13 *Et vestitus erat veste aspersa sanguine: & vocatur nomen eius Verbum Dei.* Psal. 2. 15

14 *Et exercitus qui sunt in cælo, sequebantur eum in equis albis, vestiti byssino albo & mundo.*

15 *Et de ore eius procedit gladius acutus, vt in ipso percutiat Gentes. Et ipse reget eas in virga ferrea: & ipse calcat torcular vini furoris iræ Dei omnipotentis.* Sup. 17. 14. 1. tim. 6. 15

16 *Et habet in vestimento & in femore suo scriptũ, Rex regum & Dominus dominantium.*

17 *Et vidi vnum Angelũ stantem in sole, & clamauit voce magna, dicẽs omnibus auibus quæ volabãt per medium cæli, Venite & congregamini ad cœnam magnam Dei,*

18 *Vt manducetis carnes regum, & carnes tribunorum, & carnes fortiũ, & carnes equorum, & sedentium in ipsis, & carnes omnium liberorum & seruorum, & pusillorum & magnorum.*

19 *Et vidi bestiam & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad faciendum prælium cum illo qui sedebat in equo, & cũm exercitu eius.*

---

9 *Tum dixit mihi,* καὶ λέγει μοι. Dixit mihi videlicet Angelus ille cuius mentio facta est superiore capite. Redit enim ad narrationem quę intermissa fuerat ab huius cap. initio.

10 *Testimonium Iesu,* τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. Id est, quibus mandatum est vt de Iesu testificentur, sicut paulo post explicat. Significat enim se ex eorum numero esse quibus vtatur Deus ad significanda Prophetis arcana Dei, quæ ipsi deinde cæteris hominibus explicent, vt diximus suprà, 1.1. *Testimonium enim Iesu,* ἡ γὰρ μαρτυρία Ἰησοῦ. Rectè omnino. huc enim tanquam ad vnum eúmque certissimum scopum feruntur omnes Prophetiæ, ex quo efficitur, eum demum esse verum spiritum Prophetiæ, & à nobis audiendum, qui ad Iesum nos adducit.

11 *Et [qui] iustè iudicat,* καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει. Subaudio particulam אשר [*ascher*,] vt hoc quoque ad nomen vel potius ad nominis explicationem pertineat.

13 *Sermo ille,* ὁ λόγος. Iesus Christus videlicet, filius ille Dei coessentialis, vt eum solus ex omnibus Euãgelistis Iohannes appellauit: vnde etiam colligi non ineptè potest non alium esse huius libri scriptorem.

15 *Ipse enim,* &c. καὶ αὐτός, &c. Id est αὐτὸς δέ. Nam mirè varius est vsus particulæ καὶ in hoc scripto, nimirum ex Hebræorum consuetudine, qui suum illud ו, pro omnibus penè particulis vsurpant: vt & verborum tempora sæpissimè sunt permutata.

Καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον, καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευδοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ· ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς τὴν καιομένην ἐν θείῳ.

Καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ· καὶ πάντα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθησαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

Κεφάλαιον κ.

ΚΑΙ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυσιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

Καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν τὸν ἀρχαῖον, ὅς ἐστι διάβολος καὶ Σατανᾶς· καὶ ἔδησεν αὐτὸν χίλια ἔτη·

Καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλανήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη· καὶ μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον.

Καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτοὺς, καὶ κρῖμα ἐδόθη αὐτοῖς· καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπελεκισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ καὶ διὰ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θηρίῳ, οὔτε τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγμα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτῶν· καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ τὰ χίλια ἔτη.

Οἱ δὲ λοιποὶ τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. Αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη.

Μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ χίλια ἔτη.

Καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τῆς φυλακῆς αὐτοῦ.

20 Et comprehensa est bestia, & cum ea pseudopropheta ille qui ediderat signa coram ea, quibus seduxit eos qui acceperant characterem bestiæ, & qui adorauerant imaginem eius: & viui coniecti sunt ambo in stagnũ ignis ardens sulphure:

21 Et reliqui occisi sunt gladio eius qui insidebat equo, prodeunte ex ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

CAP. XX.

1 DEinde vidi Angelum descendentem è cælo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

2 Qui apprehendit draconem, serpentem, *inquam*, illum antiquũ, qui est diabolus & Satanas, & vinxit eum *ad* annos mille.

3 Coniecítque eum in abyssum, quam occlusit & obsignauit super eum, vt non seduceret amplius gentes, donec compleretur anni mille: nam postea oportet eum solui *ad* exiguum tempus.

4 Deinde vidi thronos, & sederunt super eos, & iudicium datũ est eis: & animas eorũ qui securi percussi sunt propter testimonium Iesu, & propter sermonem Dei, quique non adorarunt bestiam, neque imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus suis, aut in manibus suis: viuéntque & regnabunt cum Christo mille illis annis.

5 Reliqui verò ex mortuis non reuiuiscẽt donec expleti fuerint illi anni mille. Hæc est resurrectio prima.

6 Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in hos *enim* secunda mors non habet potestatem: sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum eo mille annis.

7 Quum verò expleti fuerint anni mille, soluetur Satanas è carcere suo.

Et apprehẽsa est bestia, & cum ea pseudopropheta, qui fecit signa coram ipso. quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorauerũt imaginem eius: viui missi sunt hi duo in stagnum ignis ardens sulphure:

Et cæteri occisi sunt in gladio sedentis super equum, qui procedit de ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorũ.

CAP. XX.

ET vidi Angelum descendentem de cælo, habentem clauem abyssi, & catenam magnam in manu sua.

Et apprehendit draconem, serpentem antiquum, qui est diabolus & Satanas. & ligauit eum per annos mille.

Et misit eum in abyssum, & clausit, & signauit super illum, vt non seducat amplius Gentes, donec consummentur mille anni: & post hæc oportet illum solui modico tempore.

Et vidi sedes, & sederũt super eas, & iudicium datum est illis: & animas decollatorum propter testimonium Iesu, & propter verbum Dei, & qui non adorauerunt bestiam neque imaginem eius, nec acceperunt characterem in frontibus aut in manibus suis: & vixerunt & regnauerunt cum Christo mille annis.

Cæteri mortuorum non vixerunt, donec consummentur mille anni. Hæc est resurrectio prima.

Beatus & sanctus qui habet partem in resurrectione prima: in his secũda mors nõ habet potestatem, sed erunt sacerdotes Dei & Christi, & regnabunt cum illo mille annis.

Et quum consummati fuerint mille anni, soluetur Satanas de carcere suo.

IN CAPVT XX.

2 [*Ad*] *annos mille*, χίλια ἔτη. Ad verbum, annis mille, vel per annnos mille, vt in sequenti versiculo μικρὸν χρόνον, id est, *exiguo tempore*, ponitur pro Ad exiguũ tempus. quę formula loquendi petita est è medio.

3 *Super eum*. ἐπάνω αὐτοῦ. Hebraicè בעדו [*behado*,] sicut in vernaculo sermone dicimus, *il ferma l'huys sur luy*. vt Genes.7.16.

4 *Et animas*, καὶ τὰς ψυχάς, &c. Hi sunt nimirum quibus positæ sunt illæ sedes, & quibus datum est iudicium: quatenus videlicet membra capitis coniuncta sunt, non autem quasi Christi officium ad eos transferatur. Posita sunt igitur relatiua αὐτοὺς & αὐτοῖς ante expressum antecedens, Hebr. more. acsi scriptum esset, Deinde vidi animas eorũ qui securi percussi sunt propter testimonium Christi & propter sermonem Dei, quique non adorarunt bestiã, neque imaginẽ eius, nec acceperunt eius characterẽ in frontibus suis & manibus suis, & vidi sedes quibus insederunt, datúmque est eis iudicium: & viuent ac regnabũt (i. vt viuant & regnent) cũ Christo mille annis. Est tamẽ (fateor) hic Hebraismus à Græcæ & Latinæ linguæ consuetudine remotissimus: sed in Hebr. scriptis frequentior quàm vt de eo ambigi possit: veluti Prou.13.13, Num.24.17, & alibi passim. Nolui tamẽ quicquã mutare, ne audaculus videretur. ¶ *Viuéntque*, καὶ ἔζησαν. Connectitur hoc verbũ non cũ proximo verbo ἔλαβον, *acceperunt*, sed cum ἐκάθισαν, *sederunt*, & ἐδόθη, *datum est*, sicut paulo antè dictum fuit. Deinde seruandum est etiam positũ esse præteritum pro futuro, ex Prophetarũ more: quod ex versiculo sexto liquet.

8 *Angulis*,

Καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν τοῖς τέσσαρσι γωνίαις τῆς γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγώγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης.

Καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τῆς γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τῶν ἁγίων, καὶ τὴν πόλιν τὴν ἠγαπημένην· καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς.

Καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτοὺς ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρὸς καὶ θείου, ὅπου καὶ τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν, καὶ τὸν καθήμενον ἐπ' αὐτόν, ἀπὸ προσώπου οὗ ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς.

Καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς τοὺς μικροὺς καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, καὶ βιβλία ἠνεῴχθησαν· καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τῆς ζωῆς· καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ἅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς νεκρούς· καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ἅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός· οὗτός ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος.

Καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τῆς ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυρός.

Κεφάλαιον κα.

ΚΑΙ εἶδον οὐρανὸν καινὸν καὶ γῆν καινήν· ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ παρῆλθε· καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.

Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ καινὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἡτοιμασμένην, ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς.

Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης, Ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ Θεοῦ μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ' αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται, καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσται μετ' αὐτῶν, Θεὸς αὐτῶν.

Καὶ ἐξαλείψει ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγή, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ

8 Et exibit vt seducat gentes quæ sunt in quatuor angulis terræ, ‖Gog & Magog, vt congreget eos in prælium: quorum numerus est sicut arena maris.

9 Ascenderunt igitur super latitudinem terræ, & circumierũt castra sanctorum, & vrbem dilectã: sed descendit ignis à Deo è cælo, qui deuorauit eos.

10 Et diabolus qui seducebat eos, coniectus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi *erat* & bestia illa & ille pseudopropheta, & cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.

11 Tum vidi thronum magnum candidum, & quendam et insidentem, à cuius conspectu fugit terra & cælum, quorum locus non est inuentus.

12 Et vidi mortuos paruos & magnos stãtes in cõspectu Dei, & libri aperti sunt: & alius ‖ liber apertus est, qui est *liber* vitæ: iudicatique sunt mortui ex iis quæ scripta erant in libris, secundum opera ipsorum.

13 Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoque & Infernus reddiderunt mortuos quos habebant: & iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum.

14 Infernus autem ac Mors coniecti sunt in stagnum ignis: quæ est mors secunda.

15 Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, coniectus est in stagnum ignis.

CAP. XXI.

1 D‖Einde vidi cælum nouum & terram nouam: ‖ primũ enim cælum & prima terra abierat: & mare non amplius extabat.

2 Et ego Iohannes vidi sanctã ciuitatem Hierusalem nouam, descendentem à Deo è cælo, paratam, vt sponsam ornatam viro suo.

3 Et audiui vocem magnam è cælo dicentem, Ecce tabernaculum Dei *est* cum hominibus, & habitabit cum eis: & ipsi, populi eius erunt, & ipse Deus cum eis erit, Deus ipsorum.

4 ‖Et absterſurus est Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors amplius non extabit: neque luctus, neque clamor, neque labor extabit amplius:

8 *Et exibit & seducet Gentes quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog, & congregabit eos in prælium, quorum numerus est sicut arena maris.* Ezec. 39.2

9 *Et ascenderunt super latitudinẽ terræ, & circumierunt castra sanctorum & ciuitatem dilectam, & descendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos.*

10 *Et diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis & sulphuris, vbi & bestia & pseudopropheta cruciabuntur die ac nocte in secula seculorum.*

11 *Et vidi thronum magnum & candidum & sedentem super eum, à cuius conspectu fugit terra & cælum, & locus non est inuentus eis.*

12 *Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu throni, & libri aperti sunt: & alius liber apertus est, qui est vitæ: & iudicati sunt mortui ex ijs quæ scripta erant in libris, secundum opera ipsorum.* Suprà, 3.5 intrà 21. 27 Phil. 4.3

13 *Et dedit mare mortuos qui in eo erant: & Mors & Infernus dederũt mortuos suos qui in ipsis erãt: & iudicatum est de singulis secundum opera ipsorum.*

14 *Et infernus & mors missi sunt in stagnũ ignis: hæc est mors secunda.*

15 *Et qui non inuentus est in libro vitæ scriptus, missus est in stagnum ignis.*

CAP. XXI.

1 *ET vidi cælum nouum & terram nouã: primum enim cælum & prima terra abierat, & mare iam non est.* Esa. 65.17. & 66. 22 2. Pet. 3.13

2 *Et ego Iohannes vidi sanctam ciuitatem Ierusalem nouam descendentem de cælo, à Deo paratam sicut sponsam ornatã viro suo.*

3 *Et audiui vocem magnã de throno dicentem, Ecce, tabernaculum Dei cum hominibus, & habitabit cũ eis, & ipsi populus eius erunt, & ipse Deus cum eis erit eorum Deus.*

4 *Et absterget Deus omnem lacrymam ab oculis eorum: & mors vltrà non erit, neque luctus, neque clamor, neque dolor erit* Supr. 7.17 Esa. 25.8

8 *Angulis*, γωνίαις. i. plagis & cardinibus. Vide suprà, 7.1.

9 *Latitudinem terræ*, τὸ πλάτος τῆς γῆς. Hebr. רוחב הארץ [*rochab haeretz*,] acsi diceret, ita vt terræ superficiem quãtacunque est compleuerint.

11 *Quorum locus*, &c. καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. Id est, ita vt disparuerint. Vide suprà, 12.8.

πρῶτα ἀπῆλθον.

Esa. 45. 19 2. cor. 5. 27 Καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τῷ θρόνῳ, Ἰδοὺ, καινὰ πάντα ποιῶ. Καὶ λέγει μοι, Γράψον· ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι.

Suprà, 1. 8 infrà, 22. 13 Καὶ εἶπέ μοι, Γέγονε· ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς, δωρεάν.

Ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι αὐτῷ Θεὸς, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι υἱός.

Δειλοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις, καὶ ἐβδελυγμένοις, καὶ φονεῦσι, καὶ πόρνοις, καὶ φαρμακεῦσι, καὶ εἰδωλολάτραις, καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι, τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι δεύτερος θάνατος.

Καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ἐσχάτων· καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ λέγων, Δεῦρο, δείξω σοι τὴν νύμφην τοῦ ἀρνίου τὴν γυναῖκα.

Καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ' ὄρος μέγα καὶ ὑψηλὸν, καὶ ἐδείξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην, τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ, καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ·

Ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ, ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλλίζοντι.

Ἔχουσά τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλόν· ἔχουσαν πυλῶνας δώδεκα, καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.

Ἀπ' ἀνατολῆς, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ βορρᾶ, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ νότου, πυλῶνες τρεῖς· ἀπὸ δυσμῶν, πυλῶνες τρεῖς.

Καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐν αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου.

Καὶ ὁ λαλῶν μετ' ἐμοῦ, εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν, καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς, καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς.

Καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν ὅσον καὶ τὸ πλάτος. καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν τῷ καλάμῳ ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων· τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστί.

quia præcedentia abierunt.

5 Et dixit is qui insidebat throno, ‖Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: nam hæc verba vera sunt & fidelia.

6 Et dixit mihi, Fuerunt: ‖ego sum A & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo ex fonte aquæ viuæ, gratis.

7 Victor, possidebit omnia: & ero ei Deus, & ipse erit mihi filius.

8 Timidis autem & incredulis, & execrabilibus, & homicidis, & scortatoribus, & veneficis, & idololatris: & omnibus mendacib⁹, portio *assignata* est in stagno ardente igne & sulphure, quod est mors secunda.

9 Tum venit ad me vnus ex septem illis Angelis qui habuerant septem illas phialas plenas septem plagis vltimis: & loquutus est mecum, dicens, Veni, ostendã tibi sponsam vxorẽ Agni.

10 Et sustulit me per Spiritum in montem magnum & sublimem, & ostẽdit mihi ciuitatem illam magnam, sanctã, *inquam*, illam Hierusalem, è cælo descẽdentem à Deo:

11 Habẽtem gloriam Dei: & cuius lumen *erat* simile lapidi pretiosissimo, tãquam lapidi iaspidi instar crystalli splendenti.

12 Habebat præterea murũ magnum & sublimem, habentem portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quę sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.

13 Ab Oriente *erant* portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: ab Austro, portæ tres: ab Occasu, portæ tres.

14 Et murus vrbis habebat fundamenta duodecim, in quibus *erant* duodecim nomina Apostolorum Agni.

15 Porro is qui loquebatur mecum, habebat calamum aureũ, vt metiretur ciuitatem, & portas eius & murum eius.

16 Vrbs ipsa verò quadrangularis sita est, cuius longitudo tanta est quanta & latitudo. mensúsque est ciuitatem illo calamo, ad stadiorũ duodecim millia: sũntque longitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

vltrà, quia prima abierũt.

5 *Et dixit qui sedebat in throno, Ecce, noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: quia hæc verba fidelissima sunt & vera.*

6 *Et dixit mihi, Factum est: ego sum A & Ω, initiũ & finis. Egõ sitienti dabo de fonte aquæ vitæ gratis.*

7 *Qui vicerit, possidebit hæc: & ero illi Deus, & ille erit mihi filius.*

8 *Timidis autem & incredulis, & execratis, & homicidis, & formicatoribus, & veneficis, & idololatris, & omnibus mendacibus, pars illorum erit in stagno ardenti igne & sulphure, quod est mors secunda.*

9 *Et venit vnus de septẽ Angelis habentibus phialas plenas septem plagis nouissimis: & loquutus est mecum, dicens, Veni, & ostendam tibi sponsam vxorem Agni.*

10 *Et sustulit me in spiritu in montem magnum & altum: & ostendit mihi ciuitatem sanctam Ierusalem, descendentem de cælo à Deo:*

11 *Habentem claritatem Dei: & lumen eius simile lapidi pretioso, tanquam lapidi iaspidis sicut crystallum.*

12 *Et habebat murum magnum & altum, habentem portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.*

13 *Ab Oriente, portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: & ab Occasu, portæ tres.*

14 *Et murus ciuitatis habens fundamenta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorum Agni.*

15 *Et qui loquebatur mecum, habebat mensuram arundinem auream, vt metiretur ciuitatem & portas eius & murum.*

16 *Et ciuitas in quadro posita est; & longitudo eius tanta est quanta & latitudo. & mensus est ciuitatem de arũdine per stadia duodecim millia: & longitudo & altitudo & latitudo eius æqualia sunt.*

IN CAPVT XXI.

4 *Præcedentia*, τὰ πρῶτα. Id est, prior illorum miserabilis & ærumnosus status.

6 *Fuerunt*, γέγονε. Videlicet τὰ πρῶτα, quibus iam finis est impositus. Vulgata, *Factum est*. Vide supra 16. 17.

8 *Execrabilibus*, ἐβδελυγμένοις. Vide Gal. 2. 11. ¶ *Portio*, ἡ μέρος. Hebr. חלק [*cheiek*,] i. sors & tanquam hæreditas. Redũdat autem relatiuum ἀπῆς, ex Hebræoru idiotismo.

12 *Portas*, πυλῶνας. Sic vocat non Vestibula, nec communes θύρας, sed ampliores: vnde meminit Atheneus libro 5, πεταθύρου πυλῶνος. Gallicè vocamus *des portaux*.

15 *Calamum aureum*, κάλαμον χρυσοῦν. Arundineam videlicet cannam mauratam, Quidam codices addunt μέτρον, quod etiam legit Vulgata: quod per appositionem intelligi potest. vel est fortassis glossema pro κάλαμον.

17 Quæ

17 Καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες πηχῶν, μέτρον ἀνθρώπου, ὅ ἐστιν ἀγγέλου.

18 Καὶ ἦν ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ ἡ πόλις χρυσίον καθαρὸν, ὅμοιον ὑάλῳ καθαρῷ.

19 Καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι. ὁ θεμέλιος ὁ πρῶτος, ἴασπις· ὁ δεύτερος, σάπφειρος· ὁ τρίτος, χαλκηδών· ὁ τέταρτος, σμάραγδος·

20 Ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ· ὁ ἕκτος, σάρδιος· ὁ ἕβδομος, χρυσόλιθος· ὁ ὄγδοος, βήρυλλος· ὁ ἔνατος, τοπάζιον· ὁ δέκατος, χρυσόπρασος· ὁ ἑνδέκατος, ὑάκινθος· ὁ δωδέκατος, ἀμέθυστος·

21 Καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαργαρίτου· καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον καθαρὸν, ὡς ὕαλος διαφανής.

22 Καὶ ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ· ὁ γὰρ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ναὸς αὐτῆς ἐστὶ, καὶ τὸ ἀρνίον.

23 Καὶ ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου οὐδὲ τῆς σελήνης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ δόξα τοῦ Θεοῦ ἐφώτισεν αὐτὴν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον.

24 Καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς περιπατήσουσι· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν.

25 Καὶ οἱ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ.

26 Καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν εἰς αὐτήν.

27 Καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινοῦν, καὶ ποιοῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος· εἰ μὴ οἱ γεγραμμένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

Κεφάλαιον κβ.

1 ΚΑΙ ἔδειξέ μοι ποταμὸν ὕδατος ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ ἀρνίου.

2 Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς, καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρποὺς δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν καρπὸν αὐτοῦ· καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπείαν τῶν ἐθνῶν.

17 Et mensus est murum eius, centũ quadragintaquatuor cubitorum, mensura hominis, quę est Angeli.

18 Erat autem structura muri eius ex iaspide: ipsa verò ciuitas aurum purum, & similis vitro puro.

19 Et fundamenta muri vrbis omni lapide pretioso ornata. fundamentum primum *erat* iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus:

20 Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimũ, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.

21 Duodecim autẽ portæ, duodecim margaritæ sunt, & singulæ portæ ex singulis margaritis sunt: & forum ciuitatis, aurum purum, tanquam vitrum perlucidum.

22 Nec templum vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens, templum illius est, & Agnus.

23 ‖Neque ciuitas ista eget sole vel luna, vt luceant in ea: nam gloria Dei illustrat eam, & lucerna eius est Agnus.

24 ‖Et gentes quæ seruatæ fuerint ambulabũt ad lucem eius: & reges terræ gloriam suam & honorem ad eam adferent.

25 ‖Nec portæ eius claudentur interdiu: nox enim non erit illic.

26 Et adferetur gloria & honor Gentium ad eam.

27 Non intrabit in eam quicquam quod inquinat, aut abominandum quippiam patrat, vel mendacium *loquitur:* sed qui scripti sunt in‖libro vitæ Agni.

CAP. XXII.

1 DEinde ostendit mihi purum fluuium aquæ viuæ, splendidum tanquam crystallum, procedentem ex throno Dei & Agni.

2 In medio *autem* foro eius, & ex vtraque parte fluminis, *erat* arbor vitæ ferens fructus duodecim, per menses singulos edẽs fructum suum, & folia sua ad sanitatem Gentium.

17 *Et mensus est murum eius centum quadragintaquatuor cubitorum, mẽsura hominis, quæ est Angeli.*

18 *Et erat structura muri eius ex lapide iaspide: ipsa verò ciuitas aurum mundum, simile vitro mundo.*

19 *Et fundamenta muri ciuitatis omni lapide pretioso ornata. Fundamentum primum, iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalcedonius: quartum, smaragdus:*

20 *Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septimum, chrysolithus: octauum, beryllus: nonum, topazius: decimum, chrysoprasus: vndecimum, hyacinthus: duodecimum, amethystus.*

21 *Et duodecim portæ, duodecim margaritæ sunt, per singulas: & singulæ portæ erant ex singulis margaritis: & platea ciuitatis, aurum mundum tanquam vitrum perlucidum.*

22 *Et templum non vidi in ea: Dominus enim Deus omnipotens templum illius est, & Agnus.*

23 *Et ciuitas non eget sole neque luna, vt luceant in ea: nam charitas Dei illuminabit eam, & lucerna eius est Agnus.* Esai. 60. 19

24 *Et ambulabunt Gentes in lumine eius: & reges terræ adferent gloriam suã & honorem in illam.* Esa. 60. 3

25 *Et portæ eius non claudentur per diem: nox enim non erit illic.* Esa. 60. 11

26 *Et adferent gloriam & honorem Gentium in illã.*

27 *Non intrabit in eam aliquod coinquinatum, aut abominationem faciens, & mendaciũ: nisi qui scripti sunt in libro vitæ Agni.* Suprà, 1. 5. & 10. 12 phil. 4. 3.

CAP. XXII.

1 *ET ostendit mihi fluuiũ aquæ viuæ, splendidum tanquam crystallum, procedentem de sede Dei & Agni.*

2 *In medio platea eius, & ex vtraque parte fluminis lignũ vitæ, adferens fructus duodecim, per menses singulos reddens fructum suum, & folia ligni ad sanitatem Gẽtium.*

---

17 *Quæ est Angeli*, ὅ ἐστιν ἀγγέλου. Hoc addidit propterea quòd Angelus iste hominis speciem referebat.

21 *Forum*, ἡ πλατεῖα. Sic vocat vrbis locum magis patentem, qui à Græcis ἀγορὰ a Latinis forum dicitur vt apparet infra, 22. 2. Vulgata & Erasmus, *Platea.* quod vocabulum latius patet.

27 *Sed*, εἰ μή. Id est, ἀλλά. Vide suprà, 6. 4.

IN CAPVT XXII.

2 *In medio* [*autem*] *foro*, ἐν μέσῳ τῆς πλατείας. Vide suprà, 21.

21 Deinde lignũ pro arbore positũ est, Hebræorum more,

3 Καὶ πᾶν κατάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι· καὶ ὁ θρόνος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται· καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ.

4 Καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Esa 6.19 5 Καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ ἔχουσι λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς φωτίζει αὐτούς· καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

6 Καὶ εἶπέ μοι, Οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοί· καὶ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν ἁγίων προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.

7 Ἰδοὺ, ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου.

8 Καὶ ἐγὼ Ἰωάννης ὁ βλέπων ταῦτα καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα.

Sup.19 10 Καὶ λέγει μοι, Ὅρα μή· σύνδουλός σου γάρ εἰμι, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου. τῷ Θεῷ προσκύνησον.

10 Καὶ λέγει μοι, Μὴ σφραγίσῃς τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὅτι ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν.

11 Ὁ ἀδικῶν, ἀδικησάτω ἔτι· καὶ ὁ ῥυπῶν, ῥυπωσάτω ἔτι· καὶ ὁ δίκαιος, δικαιωθήτω ἔτι· καὶ ὁ ἅγιος, ἁγιασθήτω ἔτι.

Rom.2.6 12 Καὶ ἰδοὺ, ἔρχομαι ταχύ· καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ, ἀποδοῦναι ἑκάστῳ ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔστι.

Suprà, 1 8, & 21.6 esa. 41.6, & 44.6 13 Ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.

3 Nec vllum aduersus quenquam anathema erit amplius: sed sedes Dei & Agni in ea erit, & serui eius seruient ei.

4 Et videbunt faciem eius: & nomen eius in frontibus ipsorum *erit*.

5 ‖Et nox illic non erit, neque opus est eis lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illustrat eos: & regnabunt in secula seculorum.

6 Tum dixit mihi, Hæc verba fida sunt & vera: & Dominus Deus sanctorum Prophetarum misit Angelum suum vt indicet seruis suis quæ oportet fieri citó.

7 Ecce, venio citó. beatus qui obseruat verba Prophetiæ libri huius.

8 Ego verò Iohannes *is sum* qui hæc audiui & vidi. Et quum audissem & vidissem, ‖ procidi vt adorarẽ ante pedes Angeli qui mihi hæc ostendebat:

9 *Is* verò dixit mihi, Vide ne *feceris*: conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui obseruant verba libri huius. Deum adora.

10 Deinde dixit mihi, Ne obsignaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.

11 Qui nocet, noceat adhuc: & qui sordidus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & sanctus sanctificetur adhuc.

12 Et ecce, venio citó: & merces mea mecum *est* ‖ vt reddam vnicuique prout opus ipsius erit.

13 ‖Ego sum A & Ω, principium & finis, primus & vltimus.

3 *Et omne maledictum non erit amplius: & sedes Dei & Agni in illa erunt & serui eius seruient illi.*

4 *Et videbunt faciem eius, & nomen eius in frõtibus eorum.*

5 *Et nox vltrà non erit: & nõ egebunt lumine lucernæ, neque lumine solis: quoniam Dominus Deus illuminat illos, & regnabunt in secula seculorum.*

6 *Et dixit mihi, Hæc verba fidelissima sunt & vera. Et Dominus Deus spirituum Prophetarum misit Angelum suum ostendere seruis suis quæ oportet citò fieri.*

7 *Et ecce, venio velociter. Beatus qui custodit verba prophetiæ libri huius.*

8 *Et ego Iohannes qui audiui, & vidi hæc. Et postquam audissem & vidissem, cecidi vt adorarem ante pedes Angeli, qui mihi hæc ostendebat:*

9 *Et dixit mihi, Vide ne feceris: cõseruus enim tuus sum & fratrum tuorum Prophetarum, & eorum qui seruant verba libri huius. Deum adora.*

10 *Et dicit mihi, Ne signaueris verba prophetiæ libri huius: tempus enim propè est.*

11 *Qui nocet, noceat adhuc: & qui in sordibus est, sordescat adhuc: & qui iustus est, iustificetur adhuc: & qui sanctus est, sanctificetur adhuc.*

12 *Ecce venio citó: & merces mea mecum est, reddere vnicuique secundùm opera sua.*

13 *Ego sum A & Ω, primus & nouissimus, principium & finis.*

---

3 *Aduersus quenquam anathema*, κατάθεμα. Sensus est, Tunc fore Ecclesiam sine ruga & macula, ac nullis sordibus inquinatam, à quibus nunc illam repurgari quotidie, exclusis & Satanæ traditis impuris, oporteat. Vulg. *maledictum*, non expressa huius loci sententia. Diximus autem de anathematis voce Rom. 9.3. ¶ *Erit amplius*, ἔστι ἔτι. Ἐν αὐτῇ, In ea, repetendum est ex posteriore membro, ex Hebræorum idiotismo.

6 *Sanctorum prophetarum*, τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulgata, *spirituum Prophetarum*, τῶν πνευμάτων τῶν προφητῶν, vt etiam in vno manuscr. codice inuenimus.

10 *Deinde dixit mihi*, καὶ λέγει μοι. Eiusmodi formula non vtuntur Græci aut Latini in mediis concionibus, sed in exordiis duntaxat. Reperies autem in Deuteronomio præsertim plurima eiusmodi exempla & apud Prophetas, perinde acsi diuersæ essent conciones, quum sæpenumero vnica tantùm recitetur. Sed & inter Euãgelistas apud Marcum penè vnum hoc inuenias: cui præ cæteris etiam familiaris est multiplex ille vsus particulæ καὶ, & enallage illa temporum à consuetudine Græci & Latini sermonis aliena. Denique, siquis in his rebus mihi iudicij est, persimilis est huius libri & Euangelij Marci character. Marcus autem & ipse dictus est Iohannes, adeo vt nisi me cõsensus doctorum & rationes illæ quas antè suo loco adduxi, aliò pertraherent, nulli potius quàm Iohanni Marco fuerim hoc scriptum vendicaturus.

11 *Iustificetur*, δικαιώσατω. In nonnullis Latinis codic. legitur, Iustitiam faciat, & in Græco vno manuscr. δικαιοσύνην ποιησάτω. Cyprianus autem De bono patientiæ, totum hunc locum sic interpretatus est, *Qui perseuerant nocere, noceant: & qui in sordibus est, sordescat adhuc: iustus autem adhuc iustiora faciat: similiter & qui sanctus est, sanctiora.* *

12 *Et ecce*, καὶ ἰδοὺ. Quum hic vers. vt & proximè sequens, non Angelo misso, sed ipsi demum Iesu à quo missus mox dicitur, conueniat: vix ac ne vix quidem dici potest, quænam ista cohæreant. Nec enim nisi admodũ violenter existimari possit hic Angelus loqui in mittentis Christi persona, à qua paulo antè sese tam expressè discere uerit, non sustinens adorari. Præterea durissima fuerit ista tam subita personæ mutatio, in re præsertim tanti momenti, quum nihil interiiciatur vnde id possit intelligi. Simillimum autem quiddã occurrit 1. Reg. 21, 21. Denique in vers. 14, pro ἐντολαὶ ἀυτῶ, *mãdata ipsius*, certè dicendũ fuisset

ἐντολαὶ

ἐντολαί μου, *mandata mea*, quæ difficultas animaduersa præbuit diuersæ scripturæ occasionem, de qua mox dicam. Quid ergo? Dicam quid mihi videatur, ita vt quod sentio relinquam Ecclesiæ atque adeo piis omnibus diiudicandum. Existimo hunc librum, eo negligentius habitum quod non statim ab omnibus pro Apostolico scripto censeretur, fuisse ab Ariano quopiam deprauatum, qui Christum Deum non esse, nec proinde adorandum, sic confirmare vellet: idque exortis iam Anomæis post ipsius Arij tempora, alioqui hunc locum minime prætermisturis. Trãsposi os igitur fuisse arbitror hos versiculos nempe 12 & 13, quos si ea quæ sequitur serie disponas, non modò cohærebunt omnia, sed etiam duplex veluti sigillum, vnum ipsius Christi, alterum suo nomine perscriptum, Iohanneshuic prophetiæ apposuerit. Sic igitur illos legendos opinor,

12 *Beati qui præstant eius mandata, vt sit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in ciuitatem.*

13 *Foris autem [erunt] canes, & venefici, & scortatores, & homicidæ, & idololatræ, & quisquis amat & committit mendacium.*

14 *Ego Iesus misi Angelum meum vt hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis: stella illa splendida & matutina.*

15 *Ego sum* A *&* Ω, *principium & finis, primus & vltimus.*

16 *Et ecce, venio cito, & merces mea mecum est, vt reddam vnicuique prout ipsius opus erit.*

17 *Et spiritus & sponsa dicunt, Veni,* &c. Sed de hac cõiectura penes pios & eruditos iudicium esto.

12 *Mecum [est,]* μετ' ἐμοῦ. Id est, *apud me est, & parata.*

Μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ· ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τὸ ξύλον τῆς ζωῆς, καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν.	14	Beati qui præstant eius mandata: vt sit eis ius in arborem vitæ, & per portas ingrediantur in ciuitatem.	*Beati qui lauant stolas suas in sanguine Agni: vt sit potestas eorum in ligno vitæ, & per portas intrẽt in ciuitatem.*
Ἔξω οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος.	15	Foris autem *erunt* canes, & venefici, & scortatores, & homicidæ & idololatræ, & quisquis amat ac committit mendacium.	*Foris canes & venefici, & impudici, & homicidæ, & idolis seruientes, & omnis qui amat & facit mendacium.*
Ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός.	16	Ego Iesus misi Angelum meum, vt hæc vobis testificaretur in Ecclesiis. Ego sum stirps & progenies illa Dauidis, stella illa splendida & matutina.	*Ego Iesus misi Angelum meum testificari vobis hæc in Ecclesiis. Ego sum radix & genus Dauid, stella splendida & matutina.*
Καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν, Ἔλθε. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω, Ἔλθε. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω, καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν.	17	Et Spiritus & Sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. ‖ & qui sitit, veniat: & qui vult, accipiat aquam vitæ gratis.	*Et Spiritus & Sponsa dicunt, Veni. Et qui audit, dicat, Veni. Et qui sitit, veniat: & qui vult, accipiat aquã vitæ gratis.* Esa 55.1
Συμμαρτυρῶ γὰρ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ἐάν τις ἐπιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ·	18	Enimuero vnà testor cuiuis audienti verba Prophetiæ libri huius: siquis adiecerit ad hæc, imponet ei Deus plagas scriptas in libro isto:	*Contestor enim omni audienti verba prophetiæ libri huius: Siquis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illũ plagas scriptas in libro isto:*
Καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ Θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ.	19	Et siquis abstulerit *aliquid* ex verbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius è libro vitæ, & ex vrbe sancta, & ex iis quæ scripta sunt in libro isto.	*Et siquis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partem eius de libro vitæ, & de ciuitate sancta, & de ijs quæ scripta sunt in libro isto.*
Λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα· ναὶ ἔρχομαι ταχύ· Ἀμήν. καὶ ἔρχου Κύριε Ἰησοῦ.	20	Dicit qui testatur ista: etiam, venio citó. Amen. Veni igitur Domine Iesu.	*Dicit qui testimonium perhibet istorum: etiam venio citó. Amen. Veni Domine Iesu.*
Ἡ χάρις τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν. Ἀμήν.	21	Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.	*Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.*

---

14 *Eius mandata,* τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. Nempe βιβλίου, *libri*; ex vers. 9. id est, quæ hoc libro sunt mandata. Vulg. *Beati qui lauerunt stolas suas in sanguine Agni,* μακάριοι οἱ πλύνοντες τὰς στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου, cõtra omnium Græcorum codicum fidem, & his verbis repetitis ex cap. 7. 14. cui deprauationi occasionẽ præbuit relatiuum αὐτοῦ, perturbata, vt modò diximus, versuum duodecimi & decimitertij distinctione.

20 *Veni igitur,* καὶ ἔρχου. Καὶ pro οὖν, ex vario vsu particulæ ו VAV Hebręorũ, sæpissimè à me in his libris annotato.

FINIS.

INDEX POSTERIOR IN ANNOTATIONES

IN EPISTOLAS ET APOCALYPSIN.

In hoc Indice vt & in priore, prior numerus paginam, posterior lineam: litteræ verò a, & b *priorem aut posteriorem paginæ columnam designant.*

A

VID significet α & ω Pagina 482.10.a

Abba vocabulum Syriacum pag.54.22.a

Abelis sacrificium 397.31.b

Abnegare seipsum quid sit 261.28.a

Abraham pater credentium coram Deo 30.44.a

Abraham pater credentium 28.29.b

Abraham iustificatus ex operibus quomodo dicatur 417.18.a

Abrahami exẽplo quomodo probet Paulus iustitiam fidei 27.b.54

quomodo Abrahamus dicatur hæres mundi 29.23.a

Abraham à Deo tentatus quomodo dicatur 395.36.b

Abrahamos duos facit Erasmus 30.29.a

Abripiendi verbo idololatrarum stupor notatur 144.35.b

Abscindi pseudapostolos quomodo Paulus optet 239.3.a

Abstemius fuit Timotheus, voluntate 335.4.a

Abusus quid sit secundum Iurisconsultos 296.16.a

Abyssus vocantur tartari tenebræ 445.8.b

¶ *Academicorum* dubitatio fidei repugnat 128.21.a

Academicorum error docentium incertam esse doctrinam quam ex Dei verbo consequimur 150.46.b

Achaia, pro Græcia 198.4.a

ἀκαταστασίας quas vocet Paulus 189.5.a

ἀκαθαρσία pro scelere aut maleficio 303.27.a

ἀκμὴ maturitas ætatis ad nuptias contrahendas 127.20.a

verbum ἀκύειν quid significet 453.b

οἰκοῦ quid significet 224.43.& 55.b

οἰκοῦ pro sermone qui excipitur 69.13.a

ἀκρασία meliùs per incontinentiam vertitur quũ de matrimonio agitur quàm per intemperantiam 120.32.b

ἄκρον vtrunque extremum significat 253.34.a

ἀκρογωνιαῖος lapis quomodo dicatur Christus 252.31.a

¶ quomodo *Adam* non fuerit seductus 325.31.a

in Adamo omnes peccasse 35.a & b

Adamum cum Christo quomodo Paulus conferat 34.49.a

quomodo Adamos duos faciat Paulus 36.27.b

Adiectum pro subiecto vsurpatur sæpe ab Hebræis 448.40.b

ἅδης pro sepulchro 165.27.b

ἀδικεῖν quid significet 279.34.a

verbi ἀδικεῖσθαι vis 117.44.b

Adipisci misericordiam impropriè dicitur 321.13.b

Adiungi & Coniungi quomodo differãt 201.28.b

Adiutores Dei non posse dici ministros 107.34.a

ἀδίκοι qui dicantur 351.27.b

ἀδίκους quos vocet Paulus, quibus opponuntur δίκαιοι 213.18.a

ἀδίκους opponitur probo & sincero 133.28.b

Adoptari à Deo per Christum in sese 245.8.b

Adoptari in filios per Christum quid sit 245.5.a

Adoptionem à Christo quomodo accipere dicamur 232.32.b

Aduenam esse in corpore, & migrare ex corpore opposita sunt 186.

Aduentus Domini magnificentia 309.21.b

Aduentum Domini nocte futurum somniant quidam 310.5.a

Aduẽtum Christi expectare ad salutem 391.20.b

Aduentus Domini singulis momẽtis expectandus 309.12.b

Adulteros quos vocet Scriptura 420.5.b

Adulterij nomine idololatria significata 485.15.b

quos vocet Paulus *Adultos* 103.40.a

proprium *Aduocati* munus Christi 455.27.a

¶ *Ædificãdi* verbũ Paulo familiare quid significet 87.23.a

Ædificatio Dei quid significet 320.35.b

Ædificare notitia quomodo dicatur 128.11.b

de Ædificio Ecclesiæ 291.23.b

Ædificandi verbum in vitio ponitur 129.32.b

Ædificationis vsus quis dicatur à Paulo 262.11.a

Ædificationem loqui quid sit 152.11.a

Aemulatio in vitio ponitur 137.46.b

per *Aenigma* quomodo nunc cernere dicamur 151.27.a

Aerumna quam Græci μόχθον dicũt quid sit 207.33.b

Aeschinis locus 370.33.a

Æschinis locus 382.1.a

¶ *Afflictiones* seu exercitia piorum inter Dei dona recensentur 209.42.b

Afflictionum opus perfectum quodnam dicatur 410.20.b

ἄγαμοι qui dicantur 121.58.a

ἀγαπᾶν quid significet 347.5.a

¶ *Agapæ* Christianorum 477.5.a

ἀγάπαι quæ dicantur 448.30.b

Agapæ cœnæ Domini adiectæ apud Corinth. deprauatæ 141.30.b

Agar ex monte Sina quomodo dicatur 235.52.b & quomodo dicatur Agar esse Sina 236.

ἀγαθοσύνη quid significet 90.10.a

Agnitionis vocabulũ longiùs patet quàm Notionis 344.4.b

Agnitio Dei Patris in Christo est summa pietatis 443.20.a

Agnitione veritatis constat electorũ fides 349.19.a

Agnitio Dei donum est Christi 443.28.a

ἀγνοεῖν absolute positum pro rudem & ignarum esse 144.43.a

ἀγνήματα [*Schegioth*] Hebræi vocant omne genus peccati 387.15.a

Agnoscere quid significet aliquãdo 310.13.a

αἰῶνες pro mundo 360.27.a

αἰτᾶσθαι criminari 20.42.b

αἰχμοκέρδης & βάναυσος plurimum differũt 326.35.b

αἰδήσεως nomẽ impropriè vsurpatum 271.16.b

αἰδεσίμεια pro αἰδέσις 376.4.b

αἰδὼς & αἰδεῖσθαι quid significet 406.15.b

¶ *Acritas* in dando placet Deo 195.15.b

Aleam Hominũ quid vocet Paulus 259.47.a

ἀληθεύειν idem quod Hebræum [*Aman*] & in quo illa veritas consistat 259.44.b

huius vocis *Alienum* peculiaris significatio 91.a.18

Aliena spectare quomodo debeant fideles 275.12.a

ἀλλὰ pro ὥστε 179.26.b

ἀλλὰ pro ὥστε 265.33.a

Allegoria quomodo vtatur Paulus ad Galatas coarguendos 235.17.a quæ tamen est vera historia 13.b

ἀλλοτριεπίσκοπος quis sit ex Terentiani senis verbis 440.19.a

Altaris specialis significatio 407.17.b

Altaris appellatio pro carnibus in altari oblatis 137.17.b

¶ *Amarantina* corona 441.18.a

nõ *Amare* pro odisse & execrari 169.21.a

ἁμαρτία & παράπτωμα quomodo distinguantur 36.59.b

ἁμαρτία ὑπερέκτατος quæ dicatur 403.14.a

ποιεῖν ἁμαρτίαν differt ab ἁμαρτανεῖν & quis ita dicatur 460.40.b

ἁμαρτωλοὶ quos Hesiodus vocat κακῶν ῥεκτῆρας 321.15.a

Ambiendi voce quo sensu sit vsus Paulus 186.2.a

Ambire Corinthios quomodo se dicat Paulus. 203.32.b
Ambitus Ecclesiasticarum functionum horrendus 326.7.a
Ambrosius pro sororem mulierem, legit mulieres & de mulieribus diuitibus quæ Apostolos affectabantur exponit 130.18.b
Ambrosij locus 3.17.b
Ambulare in peccatis 249.30.b
Ambulare in vitiis & viuere in vitiis quomodo distinguantur 297.12.b
Amen quid significet, & duplex illius vsus 154.9.b
Amen amen, emphaseos causa 482.3.b
Amen confirmantis particula 169.29.b
Promissiones Dei esse Amen in Christo quomodo dicantur. 173.15.b
ἄμετρα quid vocet Paulus 202.55.a
Amicitiæ constantis genus 191.30.a
Amor Dei gratuitus quomodo considerandus 245.30.b
¶ *Anabaptistarum* furoribus repugnare Pauli sententiam dehortantis Christianos ne apud Magistratum iure experiantur 116.18.b
Anabaptistarum & libertinorũ damnatus error 151.1.a
Anabaptistæ &c. dominatus aspernantes 466.32.a
ἀνακεφαλαιοῦσθαι quid significet & quo sensu de fidelibus dicatur 246.51.a,& 22.b
ἀνακείνειν forense vocabulum 130.34.a
ἀναλύεσθαι & ἀναλύειν. quid sit 273.36.a
Analogias vocabulum dupliciter exponitur 78. 48.b
Anantapodoton in verbis Pauli 148.18.b
ἀναφέρειν peccata multorũ quomodo Christus dicatur 391.30.a
ἀνασατοῦν quid sit & de quibus id dicat Paulus 239.10.a
ἀνασρέφεσθαι, sursum & deorsum verti 395. 29.b
Anathema quid sit 59.26.a & quis eius vsus 3.b
Anathema nullum esse amplius, quid significet 518.1.a
Anathema dicere Iesum quid significet 145.7.a
ἀνάπτεσθαι quid significet 218.32.a
Ancillæ filij qui dicantur 235.34.a
ἀνέκκλητον quem vocet Paulus 243.13.b
Angelus Satan quis dicatur 210.3.b
Angelis conspectus Dominus quantam attulerit lætitiam 328.67.b
Angeli filium adorãt vt se maiorem 361. 51.b
Angeli præ puritate Dei sordent 460. 28.b
Angelisne conueniat adoptionis nomen 255.37.b
Angeli de piorũ salute solliciti 455.50.a
Angelorum ministerium sanctis in hac vita degentibus destinatum 494.1.b
Angelorum & mortuorũ inuocatio inane commentum 455.12.b
Angelorum cultores quo nitantur fundamento 295.12.a
de Angelorum creationis tempore, lapsu, & multitudine eorum qui lapsi sint est sobriè ex scriptura loquendum 446.25.a
de Angelorum pœna sapiendum ex scriptura 446.8.b
Angelorum ministerium apud electos non statuit eorũ intercessionem apud Deum pro illis 455.35.a
Angeli reuerent διάταξιν à Deo constitutam, & Magistratuum custodiunt potestatem 447.12.b
per Angelos quomodo lex Mosi tradita 229.56.a
Angeli duo insistẽtes propitiatorio quid notarint 426.30.a
Angeli subseruiunt filijs gloriæ 288.26.a
Angelos vocat Paulus prophetas in cætu loquentes 140.24.b
ex more scripturæ 140.32.b
vt Angelum Dei quomodo se à Galatis exceptum dicat Paulus 234.6.a
Angelos quomodo iudicaturi sancti dicantur 111.7.b
Anguli appellatio quid significet 253. 50.a
αἰὴρ varias habet significationes 151.10.a
αἰὴρ ætatem notat translatitiè 259.19.a
Anima & spiritus quid significent 372. 40.a
Anima pro homine 81.29.a
omnis Anima pro omni Animante 506. 4.a
Animæ pro personis ipsis 211.18.a
Anima pro inferioribus facultatibus 311. 38.b
Anima pro homine synecdochikῶς 425.
Animæ substantiã non renouari sed qualitates 261.41.a
Animalis homo quis sit 105.57.a
Animam nõ diligere quid significet 501. 5.a
piæ defunctorum Animæ de suis fratribus in hoc mundo superstitibus sollicitæ 455.51.a
ex eo tamen non inuocandæ ibid.
Animus diuiditur à Paulo in Cor & νοῦμα 283.30.b
ἄνομος vocatur Antichristus 316.34.a
ἄνομος & ἔννομος contraria sunt 132.22.b
Annuntiare Christi mortem quomodo dicantur panem cœnæ edentes 143. 36.a
ἀντέχεσθαι τῷ ἀνιλαμβάνεσθαι respondet 311. 20.a
Antichristus vnius hominis nomine quomodo notetur 315.35.a
Antichristus se effert supra id omne quod est Deus 315.15. & 28. b
tritus sermo in ecclesia de Antichristo 463.15.b
Antichristi notæ manifestissimæ 329.36.b
Antichristus a nemine diiudari vult 106. 10.b
Antichristiana est ecclesia quæ fundamentum non retinet 253.12.a
Antichristianorum nota 391.9.a
ἀντίχριστος latius patet quam pseudochristus 458.40.a
voces Antichristorum 452.25.b
certus quidam & vnus numero nõ designatus Antichristus à Iohanne 470. 10.a
ἀνιλήψεις quid vocet Paulus 148.30.b
an ad *Antipodas* peruenerit Euangelium, curiosa est quæstio 290.2.a
Antiphanis versiculi 325.15.a
ἄνθρωπος pro ἕκαστος 143.19.b
ἀνθρωπάρεσκοι qui sint 267.24.a
ἀνυπόκριτοι qui dicantur 350.27.a
¶ ἀπαρχὴ quid significet ¶ 73.40.a
ἀπεκδυσάμενος participium quomodo exponendum 293.
Appellatiua pro adiectiuis 452.30.b
Aperire os, pro loqui ex Hebræo idiotismo 269.10.a
ἄπιστος & ψευδὴς inter se differunt 19.21.a
ἀπιστία & ἀπείθεια quomodo differãt 249. 52.b
ἀπιστία malè per incredulitatem vertitur 321.25.b
Apocalypsis quid sonet 480.15.a
quomodo Apocalypsis Christi dicatur ibid.
obscuritas Apocalypseos nostræ socordiæ ascribenda 480.10.a
variæ sententiæ eorum qui Apocalypsin repudiant, eorumque simul refutationes 478.40.a,& 25.b,&c.
Hieronymus Apocalypsin sua ætate à Græcis minimè receptam testatur 478. 35.a
secundum argumẽtum eorum qui Apocalypsin respuunt contrariis eruditissimorum virorum sententiis & certissimis rationibus refutatum 479.1.a,&c.
Bezæ sentẽtia qua adscribit Apocalypsin Iohanni 479.60.b
variis rationibus confirmata ibid.
Apocalypsis Iesu Christi pro secundo eius aduentu 426.22.b
ὑποκρίνεσθαι sæpe dicitur qui sermonem inchoat 494.1.a
ἀπόδειξις πνεύματος 103.21.a
ὑπογίνεσθαι quid significet 431.10.b
Apollinaris locus de humanitatis Christi actione in edendis miraculis 145.34.b
ἀπλούτερον duplicem facit Paulus, vnam ἁπλοτερόστιος, alteram ἀφελοποιίστιος 247. 11.b
ἀπαρνοῦντες & μὴ ἐπλυόμενοι sunt synonima 241.47.b
Apostasia vniuersalis à peccatis humana infirmitate admissis plurimum distat 377.5.a
Apostatæ & hæretici ab ἀνιστάμενοι distinguendi 343.18.b
Apostoli nomen latè patens 94.2.a
Apostoli qui dicãtur, & quod eorum officium 258.18.b
quatenus Apostoli fuerint ἀναμάρτητοι 221. 30.b
quomodo cum Apostolis Paulus contulerit. 218.27.a
multi quondam inaniter iactantes Apostolorum nomen 484.5.a
Apostoli ecclesiarum, pro legatis 197. 45.a
summi Apostoli qui dicantur à Paulo 204.38.b
quomodo Apostolus ministerium suum illustret 73.3.b
Apostolatus vera nota 215.12.b
ἀποθνήσκειν pro ἀπαλλάττεσθαι, liberũ & immunem fieri 295.46.b
ἀφὼ ὑπεροχῆς quid vocet Paulus 260. 17.a
ἀφορίζεσθαι quid sit 1.23.b
ἀφεστῶλω vocat Paulus laudum suarum prædicationem 203.15.b
Apphia Philemonis vxor 356.1.a
ἄφθαρτον quid significet 432.7.a
ἄφθαρτος & ἀθάνατος differunt inter se 10. 10.a
ἀπόστολοι qui dicantur 271.33.b
¶ *Aqua* pura, vocatur Spir.S. gratia 394. 11.b
Aquæ lustralis ceremonia 388.46.b
Aquæ nomine ablutio à peccatis intelligitur 466.5.b
luculenta illius loci Iohannis explicatio qua dicit Iesum venisse per Aquam & sanguinem 466.1.a
¶ *Aræ* Athenienſium Dei ignoti 351.21.a
Arbitrari sumitur interdum pro Opinari 24.56.b
quid repræsentarit *Arbor* vitæ 484. 10.b
Arcanum nihil in religione Christiana 209.28.a
ἀρχὴν ὑποστάσεως quid vocet Apostolus 369.35.b
Archippus Colossensium pastor 356.8.a
ἀρετεία in vitio ponitur 287.8.a
ἀρετὴ hominibus potiùs conuenit quàm Deo, cui propriè δυνάμεις competit 443. 48.a
ἀργὸν Græcis quid sit 25.9.b

Arguere

Arguere idē quod Græcis ἐλέγχειν vel κατηγορεῖν, & Heb. [*Hochiach*] 263.35.b
Argutias & sapientiam humanā Corinthiorum damnat Apostolus, nō autem falsam doctrinam 107.25.b
Ariani contendentes filium non esse ex Patris οὐσίᾳ 489.5.b
Ariani refelluntur 366.27.a
Ariani faciunt Spir.S. mediatorem 56.46.a
Arij hæresis refutatur 276.6.b
Aristophanis locus 283.20.a
Aristophanis locus 354.4.a
Aristotelis loca duo de verbo ὑπερβάλλειν 256.47.a
Aristotelis locus 263.17.a
Arma pro quibusuis instrumēntis 43.17.a
Armageddon quid sit 5 7.5.b
ἁρμοσθέντες pro μνηστευθέντες 204 4.a
Arrhabon vox Hebræa quid significet 17.4
ἀφρόντιστοι ἡδονῆς quid vocet Aphrodisæus 209.18 a & b
ἄφατα, quæ fando explicari non possunt 209.16.a
Arrogantiæ morum facilitas opponitur 337.18.b
Artemidori locus 347.30.a
¶ ἀσέβεια & ἀδικία duo sunt capita ad quæ omnia peccata referuntur 353.4.a
Ascensus in sublime soli Christo cōpetit 257.26.b
ἀχημονεῖν ἔτι τῷ παρθένον, quid significet 127.7.a
ἀχημονεῖν quid significet 150.28.a
ἀσωτία quid sit 264.30.b
Aspersio libri ex altaris aspersione colligitur 390.7.a
Assenerare, vt rem certissimam asserere 354.16.b
ἀδρανεῖς & ἀδωνεία quid sit 32.34.b
Asterius Arij socius 101.19.b
¶ *Athanasij* locus 283.12.b
ἄθεοι quomodo dicantur gentes quæ tam multos Deos colebant 251.40.b
Atheorum genus multiplex 251 47.b
ἀθετεῖν significat abrogare 395.10 a
ἀθετεῖν tollere è medio 100.22.b
ἄτοπος qui sui officij nullam curam habēt 317.20.b
¶ *Auaritiæ* messis, dolor & cura 336.28.b
Auarus cur vocetur idololatra. 263.35.a
Auaritia pro confidentis hominis sermone 207.7.b
αὐτάρκεια quid sit 199.16.a
αὐτάρκης vnus Deus 199.23.a
αὐθάδης & αὐθάδεια quid sit 350.33.a
αὐθεντεῖν quid significet 125.3[illegible].a
αὔξειν variè construitur 259.53 b
Audire pro intelligere 152.2 b
Auditus sermo sine fide nihil iuuat 371.2.a
Augustini locus 35.6.b, & 285.17.a
Augustini locus de præuisis operibus 61.46.b
Augustini locus de veterum Sacramentis & nostris 134.32.b
Augustini locus 128.43 a
Augustini locus de Christi subiectione 161.55.a
Augustini locus de ceremoniis veterum 293.26.
huius vocis αὔξεις significatio 54.43.b

B

¶ *Baal* quid significet 71.12.a
Baalim & Elilim multi vni Deo opponuntur 128.40.b
Babylone scriptam nō autem Romæ priorem Petri epistolam 442.b
Baptizari in Christum 401 6 a
quomodo Baptisati fuisse nube & mari dicantur omnes Israëlitæ 234.26.a
Baptizari in Christū quid significet 231.4.b
Baptismo Circūcisioni opponitur 231.40.a
per Baptismum Christo consepulti quomodo dicamur 293.1.a
Baptismatum cur fiat mentio, & qui dies Baptismatum dicti sint 376.27.b
Baptismus cum liberatione ex diluuio confertur. 436.53 b
Baptismi & cænæ sacramenta ex Christi latere effluxisse dixit Aug. 466.18.b.
Baptismus & purificationes sub lege tesseræ sunt ablutionis peccatorum 466.10.b
βαπτιζόμενοι pro οἱ βαπτιζόντες 161.40.b
Baptisari pro mortuis quid significet 161.1.a & b
Barbarum quem dicat Paulus 153.50.a
ἐν βάρει εἶναι quid significet 373.30.b
βασανίζειν quid sit 447.20.a
Basilij locus 43.15.b
Basilij locus 423.8.a
¶ *Beatior* quomodo dicatur quę vidua remanet quàm quæ nubit 127.41 b
Benedicere hostibus 80.8.b
Benedicere pro gratias agere 154.20.a
quomodo Benedicant Deo homines 170.1.a
Belial quid sit & vnde dicatur 190.8.b
Benedictionem Euangelij quid vocet Paulus 92.38.a
Benedictionis nomine gratuita ex fœdere adoptio notatur 226.20.a
Benedictione spirituali benedicere 244.6.a
Benedici in cælis quomodo dicantur fideles 244.16.a
Beneficio Dei Christus mortuus 365.70.b
Bestijs abiici & aduersus Bestias pugnare differunt 162.42.b
aduersus Bestias pugnasse se quomodo dicat Paulus 162.49.b
Bezæ epigramma de coccino colore qui Romanæ curiæ tantopere placuit 508.12.b
¶ *Bigami* qui sint dicendi 332.8.b
Bionis sententia de φιλαργυρία 336.20.b
βλασφημία pro maledicentia 262.24.b
¶ *Blasphemandi* verbum etiam ad homines refertur 354.8.a
¶ βλέπειν pro φυλάττεσθε 280.5.a
quomodo dicat Apostolus *Bonum* esse viro mulierem non attingere 120.2.a
an Bonæ intentiones per se sint Deo gratæ 67 14.a
Bona opera soli norūt, Deo qui credunt 354.21 b
Bona opera non promerentur Dei gratiā 408 22.a
Bona opera nos Deo insitos arguunt 455.45.b
quomodo bona opera nostra censeantur 469 2.a
Bones Deo curæ esse non simpliciter negat Apostolus 131.14.a
¶ βραβεύειν pax Dei in cordibus nostris quomodo dicatur 298.17.a
βρῶμα pro solido alimento 106.35.b

C

¶ Κακοήθεια quid sit 11.50.b
κακοπαθεῖν & λυπεῖν opposita 5.30.a
κακοπαθεῖν quid significet 346.25.b
Cæremonialem legem quòd ad Iudæos attinet non esse sublatam errant adhuc quidam 252.39.a
καὶ pro ἀλλὰ 456.58.b
καὶ pro ἄλλα 115.23.a
καὶ pro ἀλλὰ 168.22.a & 396.38.a
καὶ pro ἀλλὰ 306.11.a
καὶ pro ἐκεῖ 284.15.a
καὶ pro ἐν 148.31.a
καὶ pro ἐν 289.26.a
Caiani hæretici. 209.49.a
in *Caini* & Abelis exemplis & filiorum Dei & diaboli natura perspicitur 461.35.b
Calcholibanum quid vocetur 483.1.b
Caligo tenebrarum pro densissimis tenebris 439.12.a
Callus ex labore 260.42.b
Canonistarum aduersus matrimoniū blasphemia 407.19.a
καταπλεῖν quid sit 176.29.b
Captiuum Christi Paulus quomodo se dicat 254.2.b
Captiuitatis nomine quid origenes intelligat 258.4.a
Caput latinis & [*Reschith*] Hebreis cuiusuis rei Principium significat 253.45.a
Caput Christi quomodo Deus dicatur 139.18 b
Caput Ecclesiæ Christus 249.2.a
Carbones ignis coaceruare 81.18.a
Carnis vocabulum quid significet 22.17.a
Caro synecdochicè totā hominis naturam declarat 2.10.b
Caro pro toto hominum genere 102.1[illegible].a
Caro pro corpore 273 42.b
Caro pro externo homine & iis quæ ad præsentem vitam spectant 125.1.a
Caro pro imbecillitate naturæ humanæ 427.25.b
Carnis significatio peculiaris 25.59.b
in Carne Christi nulla fuit vitiositas 51.7.a
Caro pro homine 123.5.b
Caro siue exterior homo qui sit 49.5.b
Caro pro sanguinis coniunctione 59.27.b
Caro pro præsentis vitæ cōditione 437.26.b
Carnem mortalē peculiari respectu vocat Paulus 183.18.a
Caro & spiritus in vno & eodem homine 235.16.b
Carnis nomine corruptio natiua notatur quæ in mente maxime residet 289.3.b
esse in Carne quid sit 45.48.a
in Carne esse quid sit 53.a.3
secundum Carnem incedere quid sit 50.26.b
Carnis nomine imbecillitatē hominum & maximè Apostolorum notat Paulus 200.31.b
Carnis ac Spiritus inquinamentum fugiendum 191.1.a
Carnis concupiscentiam perficere quid sit 239.14.b
Caro pro ceremonialibus externis operibus 224.61.b
Caro pro circuncisione & rebus externis quæ opponuntur spiritui 280.23.a
Carnis infirmitas pro afflictionibus 233.48.b
Carni serere quid significet 241.24, & 35.b
Carnis nomine totus homo intelligitur cuius sunt partes σαρξ & διάνοια 250.2.a
Caro peccati quid significet 52.4.a
Carnis interitum, quid vocet Paulus in illius incestuosi excommunicatione 114.24 a
quinam sint in Carne 465.3.b
Caro & sanguis, pro hominibus 267.23 b & quomodo non sit lucta aduersus eos ibidem
Carnis & sanguinis vocibus quid significetur 165.24.b
secundum Carnem deliberare quid sit 173.6.a
Caro pro mortali corpore 223.17.b

Caro pro ceremoniis externis 242.27.a
Carnis & sanguinis vocibus quid significet Paulus negãs se cum Carne & sanguine contulisse 218.58.b
Carnes sacrificatæ olim vænales prostare solitæ 138.16.a
dies Carnis Christi pro infirmitatis 374.31.a
de Carne Galatarũ gloriari velle pseudodoctores quomodo dicat Petrus 242.32.a
Carnales peculiari significatione pro νεόφυτοι dicuntur 106.15.b
Carnale mandatum quid dicatur 382.3.a
καρπὸς ἔργου idem atque Latinis operæpretium 273.26.a
Catenatum se Paulus quomodo dicat 269.16.a
Catholicæ epistolæ quæ & cur dicantur 410.1.a
Castellionis peruersa interpretatio 60.5.b
Castellionis incommoda explicatio 17.b
Castellionis interpretatio coacta 27.23.b
Castellionis error 46.3.b
Castellionis versio verbi προσλαμβάνεσθαι 84.18.a
Castellionis error 103.15.b
Castellionis versio ἐν αἰνίγματι, per ambages 151.38.a
Castellio vertit ἐν Κυρίῳ, in re Dominica 124.10.a
Castellionis imperita versio 131.4.b
Castellio vertit Prophetare, vaticinari 151.55.b
Castellio 171.48.b
Castellionis versio audax 164.33.b
Castellionis versio 174.20.a & 31.a
Castellio 190.2.b
Castellionis error 209.40.a
Castellio nimia licentia vtitur 296.57.b
Castellionis versio 328.41.b
Castellionis interpretatio 244.3.38.a
Castellionis blasphemia de Christi crucifixi cognitione 245.53.b
Castellionis inepta versio 252.40.b
Castellionis versio 279.28.a
Castellionis vitiosa versio 288.48.b
Castellionis inepta verbio 305.27.a
Castellionis versio 314.35.a
Castellionis versio 324.52.a
Castellio σωφρονισμὸν ineptè vertit frugalitatem 340.17.a
Castellionis versio 326.31.a
Castellio ineptè σώφρονα interpretatur industriam 342.5.a
Castellionis blasphemia, de doctrina Pauli & de verbo scripto 346.15.a
Castellio αἱρετικὸν vertit pertinacem 355.33.a
Castellio ὑπολαμβάνεσθαι cõuertit opitulari, falsa & inepta interpretatione 767.30.b
Castellionis versio 370.8.b,& 400.2.b
Castellionis falsa & inepta interpretatio 387.34.b
cur *Castigationes* Domini vocẽtur παιδεύματα 144.18.a
particulæ κατὰ significatio 206.25.b
κατὰ præpositionis vis in enuntiato κατὰ Θεοῦ 159.13.a
κατὰ vim habet distributiuam 167.11.a
Catabaptistarum error refutatur 122.48.b
καταβραβεύειν quid significet & vnde dicatur 294.40.a
& illius variæ expositionẽs 294.a,& b
καταιχύνεσθαι deponentis verbi vim habet 434.15.a
vocis καταίνυξις vis & significatio 71.44.b
καταργεῖσθαι quid significet & quàm eleganter ab Apostolo tribuatur iis qui iustitiam suam somniant 238.5.a
cur verbo καταρτίζειν vsus sit Paulus 65.31.a
τὸ καταρτίζειν significationes variæ 99.30.a
κατάρτισις & καταρτίζειν quid significent 213.11.b
καταρτίζειν instaurare 240.26.b
κατέχειν quomodo dicatur peccatum 46.35.b
κατέναντι exponit Chrysostomus pro ὁμοίως 30.51.a
quæ sint *Catenæ* caliginis 446.18.b
κατέχειν ἀντὶ τοῦ κωλύειν καὶ ἐμποδίζειν 316.3.a
κατηχεῖσθαι quid propriè significet 241.37.a
Catechismi quinque capita 376.20.b
κατεγνωσμένος participium pro nomine 221.17.a
κατήφεια Græcis quid significet 421.8.a
τὸ κατεργάζεσθαι significationes 48.42,b & 268.35.a
κατεργάσασθαι homines Deus ad quid dicatur 185.18.a
κατηρτισμένον quid sit 198.32.a
τὸ κατοικεῖν & παροικεῖν differunt inter se 253.39.b
verbi κατοικεῖν obseruanda emphasis 256.4.a
καθάπερ congruentiã nõ comparationem notat 180.39.b
καθάρματα & περικαθάρματα qui olim dicti sint 112.2.a
καθίζειν, collocare 248.45.a
καθίζεσθαι quid sit propriè 117.25.a
Catulli locus in quo cõparatiuus est pro superlatiuo 151.25.b
verbi καυχᾶσθαι significatio 32.31.a
καυχᾶσαι pro καυκᾶ per paragogen 16.13.a
Cauponari sermonem Dei 176.23.b
Caupones infames semper habiti 176.24.b
¶κείρεσθαι quid significet 141.27.a
differentia inter κικλήμενος & κλῆπις 1.47.a
κεχρημαρτυρημένον participium quid significet 295.51.a
κέλευσμα quid significet 309.19.b
Celsi locus 335.38.a
κενόδοξοι qui dicantur 240.4.a
κενοφωνίαι & καινοφωνίαι fugiendæ 338.14.a
κεραυνοῦς Græcis quid significet 504.8.a
Ceremoniæ fuerunt etiam Euangelicarum promissionum sacramenta 293.10.b
Cerinthi deliria 479.50.b
Certamina quatuor Græciæ celebratissima ex Archiæ epigrammate 133.3.b
Certare in precibus 300.15.a
quomodo se non *Cessisse* dicat Paulus irreptitiis fratribus quum tamen Timotheum circunciderit 219.45.b
¶ *Character* personæ benè dicitur filius aduersus Sabellium & aduersus Arriũ 360.55.b
χάρις pro beneficentia 194.28.a
χάρις Græcis etiã χαρὰν significat 172.45.b
χάρις pro collatis muneribus in pauperes 196.12.b
χάρις quid significet 167.41.a
χάρις pro χαρὰ 356.8.b
χαρίζεσθαι pro συγγινώσκειν 262.29.b
χάρισμα seu δώρημα quid sint & quomodo opponantur παραπτώμασι 36.67.b
verbi χαρίζεσθαι vis 104.57.b
quæ sit vera *Charitas* 80.46.a
Charitatis descriptio 462.15.a
Charitatis nomen quid complectatur 244.34.b
Charitas & φιλαδελφία quomodo differãt 444.16.a
Charitas est fons Christianarum virtutum 79.41.b
Charitas inter malos nulla est 150.47.a
quomodo arguatur Charitas nõ esse causa nostræ pacis animi 465.1.a
Charitas nulla vbi non est sana doctrina 465.30.a
inepti sunt qui salutem à Charitate auspicantur ibid.
Charitas non est diuitum propria 195.15.b
Charitas electionis testimonium 378.11.a
Charitas non iustificat 151.37.b
Charitas finis legis 320.45.b
Charitas maxima quo sensu dicatur 151.28.b
Charitatis officia præcipua 413.36.a
Charitas fidei est index non autem causa pacis animi 464.1.b
Charitas Christi 58.27.a
Charitas Christi quæ sit 187.12.a. qua se cõstringi quomodo dicat Paulus ibid.
Charitas Christi 256.33.a
Charitas Dei passiuè accipitur 32.20.b
emphatica loquutio qua Deus dicitur erga nos Charitas 464.4.a
Charitas Dei electionis nostræ fundamentum 256.10.a
Charitatis officia vocari solent oblationes 394.4.a
Charitas Patris quæ dicatur 457.25.b
Charitas Spiritus 92.16.b
Charitas non gignit fidem sed hæc ab illa procreatur 462.15.b
Charitas operire dicitur multitudinem peccatorum hominum non Dei respectu 438.10.a
vera Charitas singula membra Ecclesiæ non totam Ecclesiam in genere complectitur 465.25.a
Charitas vinculum perfectionis 298.11.a
Charitas Legis est summa 83.2.a
Chiliastarum argumẽtum euersum 479.35.b
Chirographum rituum quid sit 293.26.a
Chirographum rituum quomodo dicatur occultè contrarium 293.7.b
χλόη nomen mulieris 99.63.a
χρηματίζειν & καλεῖν differunt 405.30.b
χωρίζεσθαι accipitur passiua significatione reciproca 121.45.6,& 123.4.a
de capitis *Christi* & membrorũ eius conuenientia 460.20.a
de Christi persona quid sentiẽdum 292.15.a
Christus caput Ecclesiæ 288.31.a
Christus cur vocetur Spiritus 165.2.a
Christi vnica persona aduersus Nestorianos 379.45.b
Christum non esse creaturam aduersus Arrianos 287.31.b
quomodo Christus dicatur υἱοθεσίας filius Dei 2.21.b
Christi diuinitatis testimonium 210.31.a
Christi Deitatis testimonium aduersus Arrianos 379.48.b
Christi Deitatis testimonium 60.1.a
Christi Deitatis testimonium 232.47.a
Christus quomodo dicatur Dei imago 181.30.b
quid Christo tribuat Paulus, quum dicit eum quum esset natura Deus, intellexisse id non esse rapinæ 275.58.b
Christus Dei nomine significatur 368.22.b
Christus est hodie & heri 135.37.a
Christum ante aduentum in carne visibili specie aliquoties apparuisse 436.16.a
Christum non fuisse in Abrahamo decimatum 380.29.b
Christus filius Dauidis quomodo vocetur 342.10.a
Christus quomodo dicatur secũdus homo Dominus è cælo 165.23.a

Chri-

Christus secundum serui formã Spiritu sancto minor 467.44.b
Christi corpus quomodo dicatur non manufactum 389.55.a
Christus propriè dicitur factus homo non genitus 2.17.a
Christi diminutio quibus argumentis probetur 366.47.b
Christus homo cur dicitur 37.25.b
quomodo Christus Angelis paulisper inferior sit factus 365.55.a,& 34.b
Christus cur vocetur posterior Adam 164.41.b
Christi potentia 212.30.b,& 48.b
Christus carnem nunquã abiecit 293.33.b
Christus gloria coronatus quomodo cernatur 365.39.a
Christus Apostolus dicitur id est legatus 368.11.a
Christus interdum collectiuè pro Ecclesia 249.9.a
Christus principium dicitur 288.38.a
Christus quomodo sit nobis Sapientia 102.33.a
Christus vnum corpus cum sua Ecclesia coniunctus 47.17.& 2[illegible].a
Christus Ecclesiæ caput singulis membris vim suam instillat 260.1.a
Christus Dei potentia & sapientia quomodo dicatur 101.25.b
Christi potentia ad carnis vsque resurrectionem protenditur 160.4.b
Christi potentiam non esse temporariam 248.40.b
Christus supra omne imperium euectus 248.25.b
Christus quomodo sit hæres mundi 29.61.a
Christus ἐλεήμων 367.43.b & fidelis ibidem
quomodo hæc differant, Christus dedit seipsum & Christus ipse se dedit 374.35.a
cur Christus Legi subiectus 232.25.b
Christus factus execratio 226.20.b & 227.
Christus peculiariter Sanctus vocatur 458.10.b
Christus carne mortificatus quomodo dicatur 434.22.a, & viuificatus Spiritu ibidem
Christum crucifixum nobis dari oportet 57.30.b
an Christus aliena vi hostes suos debellet 160.25.b
quo iure Christus dicatur magnus ouiũ pastor 469.5.a
quomodo admittendus sit Christus Põtifex, quũ non sit ex tribu Leui. 374.6.a
Christus æternus Pontifex 361.14.a, nostri amantissimus 1.b
Christus pontifex noster quomodo dicatur ἀπὸ τῆς βλαβείας liberatus 374. & 375.
Christus secundum vtramque naturam coniunctim Sacerdos & mediator. 379.55.b aduersus Stancarianos.
Christus Sacerdos perpetuus 385.15.a
post resurrectionem Christus etiam mediator consideratus 484.2.b
per Christum nostra expiantur peccata 467.1.b
Christus sacerdos in æternum 428.16.b
Christus sacerdos in æternum quomodo specialiter dicatur 382.19.a
Christi oblationẽ repeti nõ posse 391.1.a
Christus nullos habet collegas 290.4[illegible].a
Christus quatenus mediator in causarũ ordine τῇ οἰκονομίᾳ præponitur 246.26.a
Christi pontificis cum Leuitico collatio 390.26.b, & 388.30.b,& 50.b
quomodo Christus à resurrectione visus dicatur plus quàm quingentis fratribus 158.7.b
Christi caro donis ἐνεργητικοῖς non ἀνηρτικοῖς donata 258.52.a
Christi in cælum profectio duplici eius aduentui opposita 437.15.a
Christi crucifixi sapientia μυστηριώδης 245.61.b
Christus obedientiam didicit 376.3.a
Christus male à Castellione corporatus è cælo venisse dicitur 463.25.a
Christus quomodo abolituru s omne imperium,& omnem potentiam 160.12.b
Christus Iudæos & Gẽtes in vnum corpus connectit 231.30.a
Christus mediator Iudæorum & Gentiũ inimicitias peremit. 252.17.b
Christus mortuus propter lapsus nostros 31.33.a
per Christum ad patrem accedimus tanquam ostium Sp.S.duce 252.33.b
quomodo Christus gloriosus afficiatur nostris perpessionibus 372.40.b
Christus se templum cur vocauerit 388.42.a
an Christus fiat secundaria nostrę salutis causa 244.11.b
Christi beneficium latiùs patet quam Adami reatus 37.36.b
de ratione Christi imitandi 139.29.a
in Christo esse & in Christo habitare 456.42.a
in Christo esse quid sit 50.7.b
Christus cum planta comparatur in quo simus Plantati 40.27.b
Christus dicitur Spiritus velamen legis tollens 180.11.a
Christus Mosi opponitur 231.44.a
Christus dicitur caput anguli 253.40.a
Christus quomodo dicatur μαρτύριον 324.23.b
quomodo Christus sit Legis perfectio 87.17.b
Christus à Deo vnctus quatenus homo 362.13.b
Christus inter omnes primas tenere quomodo dicatur 288.15.b
Christus primitiæ mortuorum credentium, aliorum non item 159.15.b
Christus scopus omnium promissionum 251.23.b
Christus naturalis hæres: nos adoptione 362.19.b
Christus quomodo sit tentatus 367.50.b
Christus quomodo tentatus in omnibus 373.5.a
qualis Christus tales simus, similitudinis esse non paritatis 264.5.b
Christum a quibusuis ad cœnam accedentibus sumi est falsissimum 57.41.b
quomodo dicatur Christus secundo cõspiciendus absque peccato 341.52.a
per Christum omnia condita sic & per Christum omnia instauranda 254.5.b
Christus ob oculos depictus quomodo dicatur 224.43.a
Christus perceptus necessariò viuificat 143.14.b
Christus quomodo dicatur peccato mortuus 42.42.a
Christus quomodo dicatur viuere Deo ibidem
Christum induere quid significet 231.7.b
Christus non percipitur absque ipsius bonis nec eius bona absque ipso 57.36.b
Christum amplexi in ipso sunt planè iusti 251.3.b
Christus in membris suis quotidie patitur 290.21.a
Christus vnicus multis exemplaribus respondet 388.47.a
in Christo benedici quomodo dicatur 244.46.a
quomodo Christus sui ipsius sit testis 466.50.a
qualiter Christum profiteri debeamus 464.15.a
quomodo reprehendantur à Paulo qui se Christi esse dicebant 99.45.b
in Christi conspectu quid significet 175.31.b
Christi ærumnæ fuerunt quasi solennia quædam sacra 366.3[illegible].a
Christiani olim bestiis iacerandi obiecti 111.35.a
quomodo & pro quo certare debeant Christiani 475.15.b.
Chrisma nulla mentio in scriptis Apostolicis 174.2.b
Χρηστεύεσθαι quid sit 150.5.a
Χρηστότης quid sit 74.42.a
Χρηστολόγος & χρηστολογία quid sit 94.8.b
Χρηστότης αἰτεῖ τοῦ Χριστοῦ 21.9.b
Chrysostomi locus de magistratibus 81.37.a
Chrysostomi locus de animali homine aduersus Erasmum 105.14.b
Ciceronis locus 10.3.a
Ciceronis locus aduersus Sussiæ cuiusdam facimus 113.40.a
Ciceronis locus 137.47.b
Ciceronis locus 153.54.a
Ciceronis locus 354.19.b
Ciceronis locus 233.30.b
Ciceronis locus 224.13.b
Ciceronis locus 221.30.a
Ciceronis locus 264.31.b
Ciceronis locus 273.20.b
Ciceronis locus 291.3.b
Ciceronis locus 323.26.b
Ciceronis locus de particula omnis indefinitè accepta 323.11.b
Ciceronis locus 399.13.b
Ciceronis locus 438.7.a
Circumcisio in carne tanquam fidei tessera consideratur 251.33.a,& 9.b
Circumcisio Christi, id est, qua nos circuncidit 192.50.b
Circumcisio per synecdochen pro lege ceremoniali 16.12.b
quomodo Circumcisio obliget ad totam Legem 237.13.b,& 37.b
Circumcisio externa non est nota pietatis 18.5.a
Circuncisio pro circuncisis 27.32.b
Ciuem esse Israelis & Deum pro Deo suo habere quid sit 251.26.b
Ciuitas habens fundamenta quæ sit 398.24.a
Ciuitatis cælestis nomine limbi opinio refutatur 399.24.a
Claudos quos vocet Apostolus 404.14.a
Clementis locus de fide 7.32.a
Clementis locus 249.22.b
Clementis locus 138.2.a
Clementis error in nomine Cephas 222.5.b
Clementis locus 209.14.b
Κλῆσις quid propriè significet & quomodo de vocatione ad Christum dicatur 247.5.a
Cleri nomine Ecclesia appellatur & singula eius membra 441.2.a malè à veteribus ad collegium Ecclesiasticorum ministrorum translatum ibid.
Tyrannis in Ecclesiam inuecta ex distinctione Cleri & Laicorum 441.2.b
Clerici despicientes omnes magistratus 447.2.b
¶ *Concines* sanctorum 252.38.b
Cœlibem esse non est asperius vitæ genus quàm coniugem esse, 125.18.a
cur ad Cœlibatũ inclinet Paulus 125.7.a
Cœli & terræ succussio quid notet 406.15.a
Cœlorum triũ mẽtio fit in sacris 209.5.a

Cœli noui & terræ nouæ nominib. quid significent Prophetæ 187.57.b
è Cœlis descendere Deus dicitur ad eius prouidentiam declarandam 436.13.a
Cœlestium locorum nomine intelliguntur aëreæ regiones 268.8.b, & quomodo locus ille malis Angelis tribuatur ibidem
¶Cœnæ Domini abusus apud Corinthios 141.29.b
à Domino Cœnæ institutionem se accepisse quomodo dicat Paulus 142.30.b
Cœnæ institutio ad quos pertineat 143.23.b
Cœna Domini tessera sanctificationis & expiationis peccatorum 466.15.b
Cognitionem, ἐπιγνώσεως quid vocet Paulus 256.36.a
Cognitus à Deo quis dicatur 128.30.a
Cognosci pro approbari 151.58.a
quomodo Cognoscam ex parte 150.37.b
Κοιμᾶσθαι pro reponi in sepulchro 309.12.a
Κοινὸν pro impuro 87.29.a
Κοινὸν ἡγεῖσθαι quid significet 395.18.a
Κοινὸν interdum prophanum, interdũ impurum significat 395.18.a
Κοινωνία & μετοχὴ quomodo differant 136.27.b
Κοινωνικοὶ quos vocet Paulus 337.17.b
Κοινωνίας ἱκανὸν μάρτυρον testimonium 104.6.b
Κοινὸν ἔχειν quid significet 61.35.a
Colossæ vbi sitæ 286.3.a
Collectæ quid sint, & quo die conferri solitæ 167.a
Κομᾶν quid significet 141.23.a
Coma mulieribus quomodo data pro velamine 141.41.a
Comitum esse quomodo dicat Paulus viro esse dedecori 141.31.a
Κόμβωμα idem ac κόσμος 441.32.a
Communicatio fidei quid sit 356.16.a
Communicare omnia bona, pro ex omnibus bonis, ex Hebræa constructione 241.1.b
Communionis vocabulũ quid notet 99.2.a
quomodo Communio sanguinis Christi dicatur poculũ benedictionis 136.14.b
Complere fidem quid sit 307.19.a
Complere iniquitates suas 305.48.a
Concisionem quomodo vocet Paulus 280.1.a
Concupiscentia etiam in sanctissimis peccati rationem habet 48.27.b
Condemnatio nulla iis qui in Christo sunt 50.45.a, & 61
ex quodam Iohannis testimonio ridiculè auricularẽ *Confessionem* appellari 454.b
Confessio peccatorum in sacrificio anniuersario fieri solita, quid ostenderit 291.29.b, & 292.46.a
Confessionem quid vocet Paulus & cur fidei proponat 68.44.a
Configurandi verbum 77.16.b
Confiteri Dominum Iesum quid significet 68.10.b
Confiteri pro apertè profiteri 89.5.b
Confiteri Deo quid sit 86.41.b
Confiteri Dei nomen pro concelebrare 408.20.a
Conformationem nostri cum Christo vnde proficisci dicant Pelagiani 41.18.a
Conformationẽ mortis Christi quid vocet Paulus 40.58.b
Coniugium vt remedium conceditur non precisè flagitatur 120.45.b
Coniugium non opponitur vstioni quasi è duobus malis sit minus malũ 121.30.b
Coniunctio fidelium cum Christo non est ad σαρκικὴν referenda 266.a, nec fit vlla σωματικὴ ipsius carnis cum nostra 266.5.b
Coniunctionis in Christo verum argumentum 271.29.a
Cõiunctionis nostrę cum Christo quódnam sit organum 266.31.a
non quæuis Coniunctio aut reuerentia probatur 265.7.a
Connubij Christi cum Ecclesia pronubi ministri 203.40.b
Conscientia pura nõ est coram Deo quum corã idolis corpus prostituitur 191.7.a
Conscientia cauterio resecta quæ dicatur 330.6.b
Conscientiam idoli quid vocet Paulus 129.15.a
Conscientiã idoli habens, siue infirmus, opponitur ei qui notitiã habet 129.30.a
Consignaturum se pecuniam quo sensu dicat Apostolus 92.21.a
Consilij Dei exequutio 246.6.a
Consolationis fons in aduersis 313.3.b
Consummatio seculorũ quid sit 391.16.a
qui se *Continere* possunt propiùs ad Dei naturam accedunt 126.40.b
Controuersiarum & litium fons 82.3.b
Controuersiæ Ecclesię cõciliari non possunt adhibito fermẽto humano 201.4.b
Conuersio est à Deo 75.37.a
Conuertere se 303.4.a
Copulam solẽt supplere Hebræi 238.26.a
Coram Deo sancti 244.26.b
Coram Deo quid significet 307.12.a
Coram Domino phrasis Hebræa quid significet 301.15.& 302.3.a
in *Corde* stare firmum τῷ νομίζειν opponitur 127.40.a
in Corde canere quid significet 264.38.b
Corinthiorum error 107.28
Corona pro decore 283.3.a
quomodo Deus in nobis Coronare dicatur opera sua 409.15.a
Corpus animale & corpus spirituale quod vocetur 164.26.a
Corpus carnis Christi quomodo dicatur 289.23.b
Corpus Christi nõ esse ἀσύγκριτον 258.18.a
Corporis Christi etsi vnum sit tamẽ quũ plura sint membra diuersæ sunt etiam functiones 257.10.b
Corpus ἐν δυνάμει, quomodo resurrecturum 164.20.a
Corpus putrescens dicitur ab Apostolo seri ἐν ἀτιμίᾳ 164.10.a
Corpus peccati quid vocetur 41.45.b
quomodo, Corpus peccati dicatur καταργεῖσθαι 41.38.b
Corpus pro veteri homine 133.26.b
Corpus mortis quid sit 49.52.b
Corpus ac membra peccati sunt instrumenta 42.48.b
Corpus dicitur exuere carnis peccata 292.32.b
Corporalem exercitationem quid vocet Paulus 331.2.a
Corruptione natiua multi quibus Euangelium non offertur pereunt 181.23.a
Corruptio præcedit in Dei proposito reconciliationem 244.60.a & 245.18.a
Corruptionis sedes in nostris visceribus hæret 443.50.b
aduersus Corruptionem hominis duplex remedium 34.22.b
¶*Cratetis* dictũ de mulierũornatu 432.12.a
Creatio in sanctitate præcedit corruptionem 244.61.a
Credere in Deum, siue credere Deo quid sit 68.29.b
Κρίνεσθαι pro iudicio experiri 116.37.b
verbi Κρίνειν peculiaris significatio 102.32.b, & 85.26.a,& 87.4.a
Κρίσεως & κρίματος nomina longè patent 117.20.b
Κριτήριον quid significet, & quæ dicantur ἰλάσκεσθαι κριτήρια 117.2.a
¶Κτίσεως κόσμου voces quid significent, 8.58.b
Crux Christi pro prædicationis Euangelij argumento 100.6.b
Crux iter per quod Christus iustificatos ad metam perducit 54.13.b
Crux vocatur πίστεως δοκίμιον 234.3.a
Crux Christi pro Christi prædicatione 242.30.a
Crux sanctis & impiis cõmunis 191.10.b
Crucis nomen pro Euangelica doctrina 238.44.b
Crucifigi cum Christo, & similes phrases quid Paulo significent. 40.54.a
in Cruce habent fideles de quo glorientur 57.16.b
Crux Christi fuit instar triumphalis currus 294.3.a
Crucifigẽdi verbo quomodo vtatur Paulus 242.13.b
¶Κτίσματος nomen quid significet 491.8.a
κτίσις pro mundo 55.10.a
¶*Cupiditates* omnes pro peccatis censeri 47.8.b
¶*Cybæa* genus nauis ex Cicerone 259.20.b
Κυβεία propriè alea est, licet alij versutiã, alij illusionem, alter alij exponant 259.10.b
Κυβέρνησις quid sint 148.34.b
Κυβερνῆται qui dicantur à Paulo 113.50.b
Cynicij vox impia 266.20.b
Κύριος quis dicatur à Græcis 175.51.a
Cyrilli locus de humanitatis Christi actione in edendis miraculis 145.35.b
Cyrilli sententia de Christi morte periculosa 41.2.b
Κυριότητα quid vocet Petrus 447.42.a
Quid item ἀδελφότητα 447.44.a
τὸ Κυρίῳ significatio 175.47.a
Cyrus nõ vult se mortuũ spectari 164.11.a

D

¶*Dæmonia* quæ sint 329.54.b
Dæmoniorum consortes esse quid sit 137.27.a, & quid Dæmoniorum nomine intelligatur ibidem
Damasceni locus de humanitatis Christi actione in edendis miraculis 145.40.b
verbi *Damnare* significatio obseruanda 17.49.a
Damnari carne quid significet 438.47.b
locus de descriptis ad Damnationem copio è explicatus 475.40.a
Dare pro constituere ex Heb. phrasi, qui verbum Nathan sic vsurpant 249.1.a
¶Δὲ pro γὰρ 129.13.a,& 237.11.b,& 240.26.a & 305.17.b
Δὲ pro οὖν 53.1.a
Δὲ pro ἀλλὰ 382.27.b
Δὲ pro δὴ 219.25.b,& 289.17.b
Δὲ connectens particula 183.50.a
Debiti appellatione omnia coniugij officia continentur 120.35.a
Decaluari vox impropria pro radi 140.10.a
Decimarum oblatio subiectionis signum 380.31.a
Δέχεσθαι & παραλαμβάνειν quomodo differant 305.8.a
Decretum mortis se habuisse Paulus quomodo dicat 171.35.a
inter Dei Decretum & eius executionem causas esse subordinatas 62.25.b
inter Decretum Dei & eius decreti exequutionem, causam damnationis intercedere 429.30.a
Dedolere, pro omnem doloris sensum abiicere 260.51.b
Δηλοῦν & σημαίνειν differunt 99.55.a
Δέησις, προσευχὴ & ἐντεύξις quomodo inter se differant 322.30.b
Demosthenis locus 330.40.b
Depositum nostrum seruare Deus quomodo dicatur. 340.30.b
Depositum seruare quid sit 338.6.a

in casu

in casu Desertionis liber est fidelis 123.7.a
Deserta mulier quæ dicatur & quomodo ad statũ Ecclesiæ trãsferatur 237.1.a
Deuoti qui dicantur 191.32.a
Deus Pater non potest nisi in Christo inuocari. 155.11.b
Deus non est pater nisi fidelium per adoptionem in Christo 288.9.b
Deus Pater 286.12.a
Deus Sabaoth cur dicatur 66.23.a
Deus Tsebaoth cur dicatur 422.7.a
Deus miserationum 170.4 a
Deus viu⁹ quomodo appelletur 177.11.b
Deus viuus cur dicatur 337.11 b
Deus viuus, idolis mortuis opponitur 303.8.a
Deus pacis 409.1.a
Deus spei. 89.33.b
quomodo Deus dicatur esse ὅτι πάντων, διὰ πάντων, & ἐν πᾶσιν 257.50.a
in Deo esse, vel in Deum esse quo sensu dicatur 129.1.a
Deus quomodo dicatur fidus, & quomodo hominis 161.6.b
Dei gloria mutari quomodo dicatur 10.22.a
Deum cognoscere & Agnoscere quomodo oporteat 248.7.a
Deum agnoscendo retinere quid sit 10.22.a
Deum non nosse quos dicat Apostolus 163.15.b
Dei potentiam & diuinitatem quibus gradibus homo cognoscat 9.14.a
Deus cognomentum à suis fumens quid testetur 399.25.b
Deum suum quomodo vocent fideles 4.57.b
Deũ glorificare vt Deũ, quid sit 9.22 b
Deum populorum omnium oportere esse Deũ quomodo colligit Apostolus 25.10.a
vnus Deus quum dicitur pater, non excluditur filius, nec Pater quum dicitur Christus vnus Dominus 128.51.b
phrasis illa ἐξ οὗ quum de Deo dicitur principiũ declarat in personarum distinctione 128.47.b
credere Deum esse Deum, quid significet 398.1.a
ad Deum verè quærendum quæ requirantur 398.4.b
quomodo Deus dicatur Iudęorum Deus 24.61.b
ex eo quod Deus vnus est quid colligatur 230.43.a
Deum iustum semper inueniri in suis iudiciis 19.29.b
Deus huius seculi quis dicatur 181.35.a
Demas Paulum quum reliquisset resipuisse videtur 347.9.a
Deprædari de pseudapostolis dicitur 291.29.b
Dextra societatis & manuum impositio differunt 220.42.b
¶ διὰ pro εἰς 40.3.b
διὰ pro εἰς in hac enuntiatione Deus vocauit nos διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς 443.37.a
Διὰ præpositionis significatio 366.27.a
præpositionis Διὰ vis 189.35.a
διὰ pro ἐν 45.25.a
διὰ pro μετὰ vel σὺν 87.34.b
Διὰ pro ἐν 380.21.b
Διὰ pro ἐν cum variis exemplis 325.49.a
Διὰ pro ἐν 28.18.b
Διὰ pro trans 151.15.a
Διὰ pro μετὰξὺ 341.25 a
διὰ δόξης pro ἐν δόξῃ 179.21.a
Diabolus in peccatoribus essentiam animæ non corrumpit 460.32.a
Diaboli filio hominis subiecti 365.21.a
in Diaboli criminationem incidere quid sit 327.7.a
Diabolo dare locum 261.47.b
Diaconorum proprium munus 79.61.a
Diaconi qui olim dicti 270.19.a
Diaconi in Romana pseudoEcclesia qui sint 196.42 b
Διακονεῖν quid significet 91.16.b
Diaconiæ vox quid in se comprehendat 79.13. a, & 8.b
Diaconorum partes quæ fuerint 327.17, & 21.a
Διακονεῖν nomine functiones Ecclesiasticæ notantur 145.37.a
Διακονίαι & ἐνεργήματα quomodo differant 225.35.a
Διακονίας significatio latè patet 199.13.b
Διακονίας peculiaris significatio 194.40.a
Διακονία pro cura ferendarum eleemosynarum 197.36.b
Diaconistæ quæ dictæ sint 332.11.b
Διακρίνειν peculiaris significatio 413.29.b
Διαλογισμὸς preces impedit 325.7.b
Διάνοιαν facit Paulus arcem inimicitiarũ aduersus Deum 289.35.a
τὸ διαφέρειν variè accipitur 16.22.a
Διαθήκη non benè per Testamentum exprimitur 383.15.b
διαθήκης nomine fœdus significari. quod Hebræis est [*Berith*] & tamen etiam ab Apostolo dici testamentum 389.8.b
διαθήκης nomẽ Chaldæis vsitatũ 359.36.a
διατελεῖν Græcis quæ dicta sint 336.16.a & item quid παραδιατελεῖν
Δίκαιος pro eo qui iustitię studet 440 15.b
δίκαιος & ὅσιος quomodo differãt 350.27.b
δικαίωμα & δικαίωσις quomodo inter se differant 52 35 a
δικαιώσει Dei quid sit 12.34 a
δικαιώματα quid sint 38.1.a
δικαιώματα idem quod ritus 387.37 b
& cur carnalia dicantur 33.b
δικαίωμα & δικαίωσις inter se differunt 38.48.b
Dicere pro iubere 181.50.b
Dicere in corde phrasis Hebræa 68.6.a
διδασκαλὸς malè dicitur Doctor 326.17.b
δίψχε 167.11.b
Dies pro tempore 452.38.b
Dies pro iudicio 110.15.a
Dies Domini quis dicatur 114.25.b
Dies Domini quomodo dicatur ἡγκίνα 315.20.a
Dies Dominicus quis quãdo & à quibus constitutus 482 10.b
quomodo Dies Dominicus degenerarit in Iudaismum ibid.
Dies domini 15.45.b
Die dominico sancti conuenire soliti 167.14.a
Dies κυριακὴ 142.12.b
Dies Iesu Christi 271.14.a
Dies Domini quis sit 172.36.b
Dies Domini quid significet 98.28.b
Dies visitationis quis dicatur 430.13.a
Dies bonos videre quid sit 433.24.b
Dies malos quos vocẽt Hebręi 264.17.b
Dies malus quis dicatur 268.26.a
Dies epuli quis dicatur 422.16.a
aduersus *Diffidentiam* remediũ 314.30.b
Diiudicare se quid sit 144.7.a
quomodo Paul⁹ se nõ Diiudicet 11 .23.a
Dilectio fratrum non est nostræ fœlicitatis & vitæ æternæ causa, sed eius fructus 462.10.a
cur vetus & nouum de mutua Dilectione mandatum dicatur 456.25.b
quomodo Deum diligentibus omnia dicantur συνεργεῖν 56.37.b
Dimittere quid significet 176.17.a
Dionysius confidentissimè de tota cælesti hierarchia scripsit 295.35.a
διεπτοῦσι dicuntur quæ ad scopum suum diriguntur 388.1.a
δίψυχον virum quẽ dicat Iacobus 441.10.a
Discipuli nusquam dicuntur prophetis dati 367.1.b
Discernere corpus Domini quis dicatur 143.40.b
qui sint pro *Dissidiorũ* autoribus habendi 94.26.a
Dissidium in homine triplex 31.25.b
Diues quid significet 250.8.b
Diues Dei gloria quid sit 255.50.b
Deitatis Christi testimonium 104.2.b
Diuinitatis Christi testimonium 442.14.b & 443.2.a, & 16.a
Diuinitatis Christi testimonium aduersus Arianos 263.6.b
Diuinitatis Christi testimoniũ 328.26.a
Deitatis Christi testimonium 353.30.a
quod Erasinus detorta expositione deprauat. ibidem
Diuitiarum nomine Euangelium intelligitur 72.33.b
Diuitiæ benignitatis quid sint 193.26.b
Diuitiarum nomine omnis abundantia significatur 98.15.a
Diuitiæ mysterij pro amplitudine 290.23.b
Diuortia à gentibus & Iudæis vsurpata prohibẽtur a Paulo 121.44.b, & 122.1.a
¶ τὸ δοκεῖν significatio 135.33.b opponitur verbo εἶναι 241.1.a
τὸ δοκεῖν quid significet 128.19.a
δοκιμάζειν quomodo vsurpatur 241.25.a
δοκιμάζειν vt idoneum assumi 303.3.b
δόκιμοι qui dicantur & qui eis opponuntur ἀδόκιμοι 142 30.a
δοκιμὴ quomodo accipiatur 32.14.b
δόκιμον quid significet 410.13.b
δοκοῦντας quid vocent Græci 219.5.b
Doctor aliquis esse potest verus suę ipsius doctrinæ minimè particeps 463.15.a
Doctorem quẽ vocet Apostolus 79.46.a
Doctorum munus quod sit 146.33.a
Doctores qui dicti sint & quomodo à Pastoribus differãt. 258.53.b, & 259.2.a
Doctrinæ catholicę opponit paulus ἰδίας ὑποθυμίας 346.10.b
veræ Doctrinæ successio certa est Ecclesię tessera 463.30.b
Doctrina diuersa quæ dicatur 320.19 b
δογματίζειν ritibus onerari 295 61.b
& δόγματα pro traditionibus. 296.1.b
Dolus pro quolibet fraudis genere 181.15.a
Domus Israel vocatur totius regni quasi vna familia 385.20.b
Domus Dauid quæ in Apoc. vocetur 487.10.a
Domestici fidei qui sint 242.5.a
Dominari clero pastores vetantur 441.a.& b
Dominatus emphasis 476.26.a
Dominus gloriæ Christus 104.2.a
in Domino quid significet 283.6.a
Domino curare vel non curare quid sit 85.45 b
Domini secundum carnem 267.9.a
Dominis prauis quousque obediendum sit 430.21.b
Dominica in albis vnde dicta sit 131.19.b
Donum Christi quódnã dicatur 257.8.b
Donorum spiritus distinctiones 145.16.a
DonaDei ambiguè dicũtur esse sine pœnitentia 75.56.b
Dona dedisse hominibus quomodo Christo, & cum Hebraica veritate cõgruat 257.40.b
Dona Dei flammæ cõparantur 339.10.b
Donum Dei vita æterna 44.15 b
Donatistarum error 265 26.b
Dormientes pro mortuis 309.17.a
δωρεὰν dupliciter in sacris libris vsurpari solet 224 13.a
Dorsi incuruatio virium imbecillitatem arguit 72.40.a

δόσις & δόμημα distinguuntur 412.1.a
¶δεῖσθαι quid significet 109.26.a
¶Sophistarũ doctrina de *Dubitatione* dilectionis Dei commẽtitia est 464.15.b
Dulia & latria nomina esse synonyma 5.15.a
Duodecim Apostolorum appellatio quomodo mãserit etiã extincto Iuda 158.1.a
¶δύναμις potestas edendi res prodigiosas 316.12.b
δυνάμεων peculiaris significatio 146.15.b, & 148.22.b
δύνασθαι absolutè ponitur 106.40.b
Dynastes, Rex & Dominus quomodo differant 337.20.a
διϊσκολα τὰ καλὰ 326.20.a

E

Ἐὰν particulæ peculiaris significatio 307.6.a
ἐὰν μὴ, pro Sed 222.35.b
ἑκάστου peculiaris significatio 155.39.b
ἐκκακεῖν a κακὸς quid sit 255.39.a
ἐκκακεῖν quid significet 181.2.a
¶ *Ecclesiæ* partium pulchra distributio 270.10.a
Ecclesia templo comparatur, cuius lapides sint singuli fideles 428.48.a
Ecclesia aliqua semper fuit 229.45.a
Ecclesia quomodo corpori comparetur cuius anima sit Christus 259.20.a
Ecclesia domui comparatur, cuius sunt vasa & lapides tum pastores tum greges 368.10.b
Ecclesia Dei quomodo sit columna veritatis 327.13.b
vnde Ecclesia priorum temporum vocetur Ecclesia primitiua 317.5.a
Ecclesiam fuisse gubernatam in communi 310.20.a
Ecclesia in Christo Iesu quid significet 305.25.a
Ecclesia de fidelium cœtu dicitur 93.3.b
Ecclesia dicitur complementum Christi 249.5.a
Ecclesiam quid vocent Sophistæ huius seculi, & quam impudenter errare ipsam non posse asserant 265.29.b
Ecclesiam vni homini cur Paulus assimilet 259.29.a
Ecclesia Christiana familiæ comparatur 255.25.b
Ecclesiá Israelitica vna est cum Ecclesia Christianà 232.6.a
Ecclesiæ corpus Christi demum exhibitione coadunatum 246.29.b
Ecclesia dicitur virgo pura 204.9, & 13.b
Ecclesia dicitur domus Dei, & ciues eius domestici Dei 255.27.b
Ecclesia speculo cõparatur in cuius contemplatione ipsi Angeli proficiant 255.1.a
in Ecclesiis non vnus sed bini & terni sermonem habebant 140.45.b
expugnari Ecclesiam non posse 217.32.a
Ecclesiam vocat Paulus familiam Aquilæ 169.6.a
Ecclesiæ Romanæ tyrãnica vox 258.27.b
Ecclesiáne sit quæ vno capite non est cõtenta 328.18.a
Ecclesiæ Romanæ notæ 328.18.a & b
Ecclesiasticarum functionũ genera duo 79.9.a & 32
Ecclesiasticum munus à ciuili distinguitur 310.12.b
Ecclesiastica iudicia à Deo instituta 112.48.a
an in Ecclesiasticis iudiciis totius Ecclesiæ cœtus conuenerit 114.6.a
ἐκνήφειν ab ebriis ad mentis sobrietatem transfertur 163.31.a
ἔχειν aliquando ponitur pro δύνασθαι 195.11.b
ἔχειν ἐν τῇ καρδίᾳ 271.20.a
¶*Edamus*, bibamus, prouerbium 163.4.a
cur doceat iam *Edoctos* fideles Iohannes 459.1.b
ἐγλυκάθη pro δύρέθη 193.21.a
verbum E'HEIE 481.15.a
εἴτε pro καὶ 159.1.a
εἰ pro ὅτι 381.50.b
εἰλικρίνεια θεοῦ quid sit 172.6.a
εἰλικρινὲς quid sit 177.8.a
εἴγε ἀπολογικῶς positum 184.24.b
εἰ μὴ pro ἀλλὰ 496.1.a
εἰ idem atque an 273.12.a
εἰ μὴ pro ἀλλὰ 123.45.a
εἰ particulæ vis Hebr. [*vlai*] respondet 281.27.a
εἰς, particulæ noua constructio 30.27.b
εἰς pro μέχρι 256.20.b
εἰς præpositio literæ Hebræorum ל respondet 289.15.a
εἴτε pro copulatiua particula sumitur 186.11.a
εἰκὼν Græcis quid significet, & quomodo dicatur Lex non habuisse εἰκόνα rerum 392.1.a
τὸ εἰρωποιεῖν significatio 289.1.a
¶ἐκπορνεύσασαι exfornicatæ ἐκ emphaticè positum 475.9.a
¶quid *Electæ* nomine apud Iohannem alij intelligant 470.1.b
sententia Bezæ de Electæ nomine 470.24.a
Electæ nomen proprium improbatum 470.15.b
Electio Dei æterna 244.49.a
Electionis nostræ fons 316.42.b
Electio Dei particularis primaria nostræ salutis causa 60.20.b
qui tollunt discrimen Electionis æternæ Christi ore refutati 455.30.b
Electio & prædestinatio quomodo differant 244.47.b
Electionis certioratio vnde petenda 245.39.a
Electionis testimonium vnde petendum 66.56.a
Electionis æternæ certioratio vnde sit petenda 302.25.a
Electionis doctrina quomodo sibi applicanda 244.15.b
cum Electionis firmitate non pugnat solicitudo 133.32.b
Electionis doctrina nihil minus quam pertefacit iter ad Epicureismum 444.29.b
Electio gratiæ pro gratuita 71.30.a
detortus locus Petri ad infirmandum æternæ Electionis discrimen 451.36.a
& eius genuina interpretatio ibidem
Electio pro electis 71.17.b
Electi quandoque aberrare possunt 449.10.b
Electi Dei qui dicantur 349.11.a
Electorum salutis gradus 314.15.b
in *Eligendo* penitus diuersa sunt Dei & hominum iudicia 303.4.b
Eligere in Christo quid significet 244.42.b
Eligi quando dicamur reipsa 424.12.b
Elementa mundi cur dicantur ceremoniæ Iudaicæ, & cur egena dicantur 233.5.b
Elementa mundi quæ vocet Paulus 292.10.b
Ellipsis pronominis τοῦ 41.15.b
Ellipsis verbi substantiui frequens 253.60.b
Ellipsis relatiui frequens apud Hebræos 250.33.b
Ellipsis articuli τοῦ 370.32.a
Ellipses apud Paulum non temere supplendæ 253.49.b
¶εὐδαιμονεῖν quid significet 295.32.a & b
Emissio Spiritus S. quæ sit 232.45.b
Emortuũ Abrahami corpus fuisse ad generandum dicitur emphaticè 398.32.b
quid sit ἐμπορεύεσθαι ἀνθρώποις 446.11.a
¶ἐν pro εἰς 302.42.b
differentia obseruanda inter ἐν & ὅτι 369.3.a
ἐν pro σὺν 341.5.a
ἐν pro propter 255.46.a
ἐν pro σὺν positum 213.10.a
ἐν pro εἰς 261.13.b
ἐν pro εἰς 372.27.a
ἕνα pro ὅτι 472.7.b
ἐναφιεῖν κατ' ἐδενὸς 205.4.b
particulæ ἕνεκεν significatio 179.3.a
ἔνι pro ἔνεστι 231.24.b
Enallage infiniti pro imperandi modo 80.19.b
Enallage modorum temporum & personarum frequens apud Hebræos 13[illegible].35.a
Enallage personarum 363.23.b
Enallage numeri familiaris Hebræis 233.5.a
ἐνδείγμα & ἐνδεικνύειν quid significent 313.11.a & b
ἐνδημεῖν pro ἐπιδημεῖν 185.13.b, & 45.b
ἐνεργημάτων nomine quid Paulus intelligat 145.45.a, & quomodo distinguãtur ab iis functionibus quas διακονίας vocauit ibid. & 57.b
ἐνεργεῖσθαι plus est quàm ἐργάζεσθαι 238.8.b
τὸ ἐνεργεῖσθαι actiua significatione sumitur 171.5.b
τὸ ἐνδιαιτωμενῶν quid significet 321.33.a
Enniij locus 176.38.b
Enochi raptus qualis fuerit 397.42.b
Enochi dictum ἄγραφον 477.9.b
sanctus ἐνθουσιασμὸς Prophetarum 482.31.a
ἐντολὴν quid vocet Petrus 450.10.a
ἐντολὴν quid vocet Paulus 294.12.a
quomodo ἑορτάζειν nos iubeat Paulus 115.1.a
ἕως τέλους, τοῦ ἀπὸ μέρους opponitur 172.21.b
ἐπαγγελίαι quæ sint quas dicuntur patres non esse adepti 399.12.a, & 402.10.b, & 20.b
ἐπαγγέλλεσθαι in malam partem sumitur 338.33.a
ἐπέχειν pro ποιεῖν 331.22.b
τὸ ἐπέχειν varia significatio 277.35.b, & 278.a
ἐπισυναγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος quomodo dicatur 382.25.b
ἐπερώτημα bonæ conscientiæ quid vocet Petrus 436.60.b
ἐπηρεάζειν quomodo construi soleat 434.17.a
ἐφάπαξ quid significet 41.27.a
Ephesina Ecclesia cur Paulo commendatissima 320.51.a
ἐφ' ὅσον quid significet 72.55.b
τὸ ἐπιεικὲς, moderatio, vel candor 283.11.b
ἐνώπιον pro coram 496.3.b
ὅτι pro ἐν 35.7.a
ὅτι pro μὴ 270.26.b
ὅτι redundat ex Hebr. idiotismo 129.36.b
ἐπιγινώσκειν quid significet 172.42.a
ἐπιείκεια Christi quid sit 200.32.a
ἐπιγραφῶσι pro διδαχθῶσι 151.50.a
Epimenides Cretensium propheta cur dicatur 351.14.a
ἐπιφανείας nomine illustris Domini aduẽtus notatur 353.18.a
ἐπιφαίνεσθαι quid sit ibidem
ἐπιφανείας uomen quomodo primo Christi aduentui tribuatur 340.10.b
ἐπιφέρειν addere 272.1.b
ἐπιζήτησις ὀνομάτων quid sit 2.56.a
insigne *Epiphanij* testimonium & exemplum de nullis idolis fingendis aut imaginibus appendendis tẽplis 469.20.b
Epiphanij locus aduersus eos qui Maria superstitioso cultu placentam consecrabant 329.17.b

verbi

verbi φιμοῦν significatio 445.5.b
φιμοῦν significatio 200.21.a
Episcopus vniuersalis quibus gradibus cœperit vocari 270.23.a
Episcopalis gradus Ecclesiæ ignotus 113. 45.b
Episcopatus est opus 326.30.a
Episcopatus munus tum docendi tum gubernandi in Ecclesia 326.5.a
Episcopi qui initio fuerint 270.14.a
Episcopum se vniuersalem dicens Antichristus est 249.6.a
τὸ φιλοσοφεῖν quid significet 123.32.a
Epistolæ Pauli summam Euangelici mysterij continent. 339.9.a
Epistolas Apostolicas fuisse præsbyterio missas obseruandum 312.15.a
Epistola 1.ad Corinth. vnde scripta 167. 14.b & 169.34.b & 176.7.a
Epistolam suam esse Corinthios quomodo dicat Paulus 177.26 a
Epistola ad Galatas quo tempore scripta 215.7.b & 221.42 a
Epistola ad Galatas quando & vbi scripta 219.34.a
ad Ephesios epistola ad quos & quando scripta 269.14.b
Epistolam ad Thessalonicenses primam vnde sit verisimile fuisse scriptã 312.5.b & secundam 319.4.a
Epistolam Pauli nullam fuisse ad Laodicenses 300.7.b
Epistolæ ad Titum subscriptio falsa & suppositicia 355.27.b & 31
Epistola ad Hebræos scripta stante adhuc templo 373.22.a
Epistola ad Hebræos, an Pauli fuisse videatur 319.9.b
Epistolas suas quomodo sit Paulus claudere solitus 348.8.b
Epistola Petri prior citatur titulo, ad Ponticos 42.6.a
φιμοῦν, os obturare 351.10.a
φιμόωσις quid sit 208.6.a
φιμωμία & φιμώσις differunt 175.18.a
¶*Erasmi* expositio verborum, idolum nihil est in mundo 128.32.b
Erasmus deprauauit Petri sententiam 437.14.b
Erasmi error de Paulo 50.37.a
Erasmi versio non apposita de Dei agnitione 248.5.a
Erasmi versio aliena 190.3.a
Erasmi error de peccato originis 34.54.b & 35.11.a
Erasmus ab Origene deceptus in Pelagianismum incidit 36.62.a
Erasmus locum Pauli de Christi Diuinitate falsa interpretatione peruertit 275.37.a
Erasmi sententia de εἰδωλόθυτα 129.21.b
Erasmus docet carni mẽtem resistere etiam in non regeneratis depraua ta Apostoli sententia 289.49.a
Erasmus diuinitatis Christi testimonia detorquere solitus 328.30.a
Erasmi locus de Sinæ & Hierusalem similitudine 236.2.b & ibidem reiicitur.
Erasmus post Hieronymum & alios in Pauli sermone aliquid desiderat, non satis prudenter 248.12.a
Erasmi sententia de Apocalypsi 478. 25.a
Erasmi locus obscurus 224.35.b
Erasmus malè ἀπάτωρα vertit, Ignoti patris 379.28.b
ἔρχεσθαι pro εἶναι 198.27.a
ἐργάζεσθαι pro viuere ex manuum labore 130.41.b
ἔργον πίστεως pro πίστις ἐνεργουμένη 301.10.a
¶*Esaui* odium & Iacobi dilectionem quam bene colligat ex illius seruitute & istius dominatione 62.12.a
Esaui reprobatio 404.5.b & inpœnitentia 14.b
verbi ἔστω Ellipsis in salutationibus Pauli 470.20.b
Esse pro figurare & adumbrare 235.23.b
ὁ ἑστώς cur dicatur Christus 506.5.b
¶*Etiam* & Non esse in aliquo quid significet 173.51.a & 4.b
ἕτερον pro diuerso ac peregrino sumitur 329.17.b
ὁ ἕτερος pro ὁ πλησίον 82.41.b
ἑτεροζυγεῖν quid significet 190.27.a
ἐθελοθρησκεία cultus voluntarius 296. 50.a
ἐθελοθρησκείαν Sophistarum refutãtur 384. 15.a
ἐθελοθρησκείαν inanes 455.52.b
¶*Eua* transgressionis Adamo causa fuit 325.40.a
duo *Euangelia* ex origenis opinione 2. 2.a
Euangelij fructus ad duo capita referuntur 302.45.a
Euangelij præparatio cur dicatur 268. 32.b
Euangelij doctrina est instar typi 43. 32.a
Euangelij substantia quæ 178.19.a
an non Euangelij mysterium olim sanctis patribus fuerit patefactum 254. 29.a
Euangelij contemptus odor mortis 176. 43.a
Euangelij afflictiones quomodo dicantur 34.22, & 25.a
Euangelium cur dicatur Spiritus 178. 32.a
Euangelium pro Euangelij prædicatione 278.40.b
Euangelicæ doctrinæ cum Legalibus mandatis comparatio 230.33.a
Euangelium secundum hominem quid significet 217.11.a
Euangelium pro Euangelij prædicatione 284.35.b
Euangelium ἀδύνατον quomodo vocet Paulus 131.19.a
Euangelium pro Euangelij prædicatione 302.36.a
Euangelium vnum est non plura 216. 42.a
Euangelium idem ab initio mundi Patribus annuntiatum 438 b
Euangeliũ Filij quomodo dicatur 5.41.a
Euangelium esse potentiam Dei 21.39.b
Euangelium potentia Dei ad salutem 177.26.b
quomo Euangelium sit potentia Dei ad salutem 6.49.b
Euangelium quomodo reuelet filius 217. 17.a
Euangelica prædicatio vino comparatur, quod fide temperari oporteat 370. 40.b
Euangelium præputij quomodo dicatur 220.26.b
Euangelij finis 174.36.a
Euangelij subiectum Dei filius 2.5.a
quomodo Euangelium mundum arguat de peccato 8.6.a
ex Euangelio viuere 132.1.a
Euangelij causa solum vertunt fideles 473.5.a
Euangelistæ Græcè scribentes Hæbræas voces admixtas sunt interpretati 153. 18.b
Euangelistæ qui fuerint 258.45.b
Euangelistæ qui dicti sint 215.15.a
εὔκαιρος quomodo accipiatur 352.15.b
εὐχαριστοι γίνεσθε pro Gratias agite 298.37.a
εὐδοκία quid sit 188.22.b
εὐδοκεῖν quid sit 91.24.b
εὐδοκεῖν in iniustitia quid sit 316.35.b
εὐδοκία solos electos respicit 245.44.b
εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης quid vocet Paulus 314.26.a
εὐλογία & εὐλογεῖν quid significet 94 20.b
εὐλογία quid significet 198.2.b & 38.b
εὐλογοῦντες quid significet 433.20.a
τὸ εὐλογεῖν significatio 136.38.a
εὐδυδόξαν quid significet 167.21.a
εὐφραινεσθαι quid significet 242.23.a
Euripidis locus 295.45.a
εὑρίσκειν & εὕρημα quid sit 25.52.b
τὸ εὔχρηστον pro τὸ πρέπον καὶ προσφερές 126. 35.a
εὔθυμον malè definiũt Philosophi 32.39.a
εὐψυχεῖν & θαρρεῖν sunt synonyma 278.25.b
εὐτραπελία, nomen est μέσον 263.9.a
ἐξαπορεῖσθαι quid significet 172.22.a
ἐξαπορεῖσθαι se quomodo neget Paulus 182. 49.a
¶quo consilio Deus Israëlis *Excæcarit* 72. 49.a
in verbo *Excitandi* contineri Indurationem 63.52.a
Excidere & stare opponuntur 60.66.a
Excidere à gratia 238.29.a
Excitati cum Christo quomodo dicamur 250.37.b
Excõmunicatio penes quos fuerit 113.42.b
Excommunicationis scopus 318.19.b & 322.5.b
Exhortatorem quem vocet Paulus 79.53.a
Exitij reproborum propriam causam in ipsis hærere 66.19.b
ἐξουθενημένους quos vocet Paulus in Ecclesia 117.22.& 116.44.a
Externi qui dicantur 255.28.b
Exuere veterem hominem 297.23.b

F

¶*Fabulas* quid vocet Paulus 320.24.b
Fabulas vocat Paulus falsas ac inutiles doctrinas 346.21.b
Facere pro constituere Hebr.more 368. 27.a.
Facie retecta gloriam Domini intueri quid sit 180.42.a
Familiæ Dei distributio in ea quæ in cælis & in ea quæ in terra quomodo intelligenda 255.33.b
¶*Festorum* dierum nominibus, quomodo Paulus notet tempora 167.35.b
¶*Fidei* descriptio 21.6.a
Fides quid sit, vnde, &c. 104.50.b
Fides pro doctrina Christiana 84. 6.a
Fides gratuitum Dei donum 465. 10.a
Fides & meritum sunt ἀντικείμενα 31. 18.a
Fides à fiducia quomodo differat 255. 34.a
Fides Dei, quæ à Deo manat 293. 12.a
Fides pro libertati Christianæ cognitione 88.1.a
Fides qua iustificamur in quo posita 58. 13.a
Fides ex operib us perfici quomodo dicatur 417.41.a
Fides instrumentalis causa nostræ victoriæ 465.35.b
Fides Iesu Christi quid sit 22.56.b
Fides & Spes quomodo dicantur manere 151.21.b
Fides est Dei donum gratuitum 26. 46.a
Fides Iesu Christi 223.2.& 26.b
Fides pro doctrina fidei 291.17.b
Fides pro doctrina fidei 218.41.b
Fides pro doctrina salutis 224.46.b
Fides Domini quomodo dicatur 413. 14.b

Fides agens per charitatē quæ sit 238.1.b
Fides Dei pro Fides in Deum 25..33.a
Fides vera nunquam a charitate separatur 149.17.b
tota Fides quomodo dicatur ibidem
discrimen inter has enuntiationes, Fides quæ est absque operibus est mortua, & Fides est mortua absque operibus 417.1.a
Fides vera & fides temporaria quomodo differant 329.38.a
Fides agnoscitur ex effectis 413.25.a
Fides cum bona conscientia quid sit 322. 36.a
Fides promissionem apprehendens sola est quo gentes benedicuntur 226. 27.a
Fides iustitia & vita indiuiduo nexu cohærent 7.61.b
quo sensu dicamur Fide iustificari 32. 20.a
Fides pro Dei cognitione synecdochē sumitur 78.6.b
Fides pro dictorum ac conuentorum constantia 98.35.b
Fides miraculorum 146.40.a & ei contraria dubitatio 50.a
an Fide ingrediamur in Dei requiem 371. 16.a
Fidei fundamentum quinam hæretici conuellant 159 8.a
Fides in Christo cur dicatur 286.15.a
Fides Dei quid sit 19.25.a
Fides pro Fidelitate 352.22.b
Fides pro Euangelij doctrina 30.48.b
Fides & veritas quid significent 324.54.b
Fides vna est 7.29.a
Fides datur electis ab æterno 414.16.a
Fides pro sana doctrina 330.35.b
Fides sine operibus mendax est 394.2.b
Fides a πεποίθησις distinguenda 274.47.a
Fides quid sit Sophistæ non intelligunt 415.45.b
Fides patrum & nostra eadem, quanuis obiecta quædam in ipsa temporum diuersa circunstantia varient 397.5.b
Fides non est absque charitate 452.30.b
Fides quid sit apud Theologos 7.38 a
Fideles qui dicantur 98.43.b
per Fidem incedere quid sit 185.25.b
Fideles in vnum Christum recolligi quomodo dicantur 246.47.a
Fiducia pastorum ex bona conscientia 327.2.b
Fidei implicitæ commentum refellitur 444.10.b
Fidei appellatio quid sonet 475.5.b
Fidei ab effectis descriptio 397 11.a
Fidei obedientia quid sit 4.20.a
Fidei electorum firmitas nunquam euertitur 329.11.a
Fidei non posse tribui salutis gloriam 66.23.b
Fides iustificans quænam sit 223.23b
Fide viuere quomodo dicamur 7.37.b
Fide Euangelij decertare quid sit 274. 2.b
Fidelis quis sit 135.36.b
Fidelium vniuersalis distributio apud Iohannem 457.5.a
Fidelis sermo quis sit 350.30.b
Fidelis Deus species est iurisiurandi 173. 50.a
ā Fide desciscere quidam quomodo dicantur 329.7.a
Fide sola nos iustos esse coram Deo quomodo probet Paulus 8.18.a
in Fide stare quomodo dicamur 370. 4.b
Fide iusti constitui quomodo dicamur 23.4.b
Fiducia, fidei effectus quo clamamus Abba, Pater 369.5.b
Fiducia piorum vnde manet 58.23.b
Filius Deo patri subiiciendus quomodo dicatur 161.3.a
Filius factus homo ex muliere 232.2.b
Filius hominis quomodo intelligatur 483.4.a
Filius retegi in aliquo quomodo dicatur 218.4.a
Filius primogenitus quomodo dicatur 361. 41.b
Filius dicitur propriè Diuinitatis ratione 232.50.a
Filius Dei Christus à patre genitus 361. 45.a
Filius efficiens causa cum patre 129.3.b
Filius Dei quomodo dicatur ἀπαύγασμα gloriæ patris 360.32.a & Character 17.b
Filius Dei Propheta, Rex & Dominus 360.13.a
Filius perditionis 315.51.a
Filiorum nomine Fideles cur à Iohanne compellentur 457.3.a
Filij hominis appellatione notatur Angeli forma 505.1.a
Filij contumaciæ qui dicantur 249.47.b
Filij promissionis 61.9.a
Filij ex libera per promissionem qui dicantur 235.51.a
Filij lucis 263.25.b
Filij iræ qui dicantur homines 250.44.a
Filij carnis Abrahami qui dicantur 61. 1.a
Filij mortis qui dicantur 205.48.a
per Filium esse quomodo dicamur 129. 2.a
Filij contumaciē qui dicantur 263.12.b
Filij promissionis qui sint 237.15.a
Filij Dei etiam dicuntur Angeli sed Christus peculiari ratione 361.39.a
Filij nomen quum de Christo dicitur quantum pondus habeat 2.9.a
Filij Dei ab eo tanquam ex traduce non gignuntur 461.22.b
Filij Diaboli non ex traduce veluti a Diabolo gignuntur 461.30.a
Filios in fide quos dicat Paulus 319.16.a
Filiolos appellans Paulus Galatas amorem suum in eos declarat 235.1.a
Firmam efficere vocationem suam quomodo dicantur fideles 444.20.b
Finis pro mercede 282.12.b
Finis Legis quis sit 64.47.a & cur eum homines non assequantur col.b
Christiani olim precabantur pro mora Finis mundi 452.3.b
Finis futurus quomodo dicatur in aduentu Christi 160.34.a
Fiscus Cella & Arca, quibus singula conueniant 95.28.b
¶ *Flamma* ignis pro fulguribus sumitur 362.7.a
Fletus appellatione, res aduersæ: gaudij, prosperæ significantur 125 43.a
¶ *Fœdus* ἀμέμπτον cur dicatur 385.4.b
Fœdus vnum semper fuit quod ad rem ipsam 389.37.a
Fœderis noui ratio in capitis persona describitur 392.36.b
Fœdera promissionis quomodo dicat Paulus 251.30.b
Fœdera pro tabulis fœderis 59.37.b
Fœdera duo esse quomodo dicantur 235. 31 b
Fœderis potioris sponsor Christus quomodo dicatur 383.32.a
Fontes aqua carentes 449.8.a
Forma serui appellatione quid intelligatur 276.30.a
Forma δούλου quam assumsit Christus quid significet 51.64.b
Formam serui accepit qui erat in forma Dei 276.24.a
esse in Forma Dei quid significet & cur hac phrasi sit vsus Paulus 275.b
Fortitudo roboris, pro forti robore ex Hebræo idiotismo 248.39.a
¶ *Francisci* & Iesuitarum insana blasphemia 296.45.a
corpus Christi *Frangi* pro nobis quomodo dicatur 143.1.a
cur *Fratres* Paulus compellet 110.23.a
Fratrum appellatio vim continet argumenti 240.10.b
duo Fratrum genera qui sanari & in rectam viam deduci possint 478.15.a
Fraternitas pro fratrum cætu & coniuctione 430.15.b
Fructus iustitiæ cum pace seri quomodo dicatur 419.24.b
Fructum egregiè vocat Paulus pecuniam in vsus pauperum collectam 92. 30.a
Fructus iustitiæ 271.40.b
Fructus Spiritus cur dicantur 240.1. & quot numerentur ibidem
Fruitus, inusitatum vocabulum 91.6.b
¶ *Fundamentum* Apostolorum & Prophetarum Christus 253.2.a
Futurum indicatiui pro imperandi modo 116.1.a
Futurum seculum quid dicatur 248.40.b
Futura indicatiui pro imperatiuis sumpta apud Hebr. 459.32.b
sapiendum sobriè de Futura nostra felicitate 460.20.b

G

¶ *Gaij* tres 95.43.a
Gaius φιλόξενος 472.17.b
Galatæ a seruitutis liberatione, tutelæ iugum subire volebant 233.25.a
Galatæ amentes 224.21.a
Galea salutis quid sit 268.45.b
Galeni locus insignis de Deo 9.30.a
Gangrenæ falsa doctrina comparatur, sicut Ecclesia corpori 348.25.b
γὰρ inchoatiua particula 373.30.a
Gaudium & pax terrori tyrannico opponuntur 174.34.a
Gaudium in Domino non potest crux tollere, nec timor 285.5.b
Gaudium quid vocet Apostolus 311.28.a
Gaudium fidei quid vocet Paulus 274. 15.a
Gaudio affici pro Gloriari 410.5.b
¶ *Gemere* se in suo tabernaculo quomodo dicat Paulus 185.5.a
quid sit *Genium* esse ex Deo 465.18.
Gens non gens quæ dicatur à Mose 70. 4.b
Gentes in carne opponuntur Circuncisioni in carne 251.28.a
Gentium vocatio 249.44.a
Gentium nomine qui significentur 144. 48.a
Gentium plenitudo 75.15.b
quomodo Gentes eò peruenisse dicantur quò non tendebant 66.31.b
Germana charitas quæ sit 164.44.b
¶ *Gignere* filios quomodo dicātur ministri 412.37.a
discrimen inter Gignere & Condere 288.4.b
verbi γεννᾶν peculiaris vsus 303.24.b
γινώσκειν pro experiri 281.22.a
¶ quo iure vtrumque *Gladium* arripuerit Antichristus 116.45.a
Gloria Dei vltimus electionis finis 244. 45.b
Gloria Dei quid significet 23 12.a
Gloria pro Glorioso per enallagen 178. 39.b
Gloria Domini quid interdum significet 53.32.
Gloria Christi quomodo dicantur Apostoli 197.1.b

Glorificare

Glorificare Deum corpore & Spiritu 119.5.b
Gloriari in Domino quid sit 203.6.b
Gloriatio Pauli de Corinthiis 172.31.b
Gloriari Paulus coactus quàm modestè id faciat 208.a & b
Gloriationem in semetipso habere 241.8.a
Gloriari apud Paulum quid significet 242.36.a
Gloriari in hominibus quid sit 109 19.b
Gloriari in Domino quid sit 102.13.b
ad Gloriam & virtutem vocati quomodo simus 443.4.b
γνῶσιν & νόδον opponuntur 194.42.a
¶*Gorgiæ* Leotini dictum de corpore humano 184.5.b
עולם calumniantur Iudæi non significare æternitatem 362.34.a
עולם vox Hebræa vel pro vita ista, vel pro futura 199.30.a
¶*Græci* scholiastis verba de fide 396.34.b
Græci apud Paulum pro Gentilibus sumuntur 6.54.b
Γεγραφὼ vocat Apostolus Legem ipsam 230.40.b
Gratia Dei, pro diuino beneficio 193.40.a
Gratia, pro Dei in homines munificentia 199.7.a
Gratia seruati quomodo simus 250.51.b
Gratia cum meritis subsistere nequit 223.50.b
Gratiæ Dei deesse homines non debent, quum trunci non sint 444.2.a
Gratiæ peculiaris significatio 271.42.a
Gratiam Apostolatus cur vocet Paulus 4.3.a
Gratia Dei metonymicè pro ipso dono 172.15.a
Gratia data ab æterno quomodo dicatur 340.35.a
Gratia quid significet 32.23.a
Gratiæ Dei effecta duo, Fides & charitas 321.35.b
quomodo Gratis sinus redempti 23.27.b
Gratia Dei pro gratuita Dei beneuolentia 4.60.a
Gratia Dei per quem detur hominibus 4.42.b
Gratia peculiariter accipitur 262.34.a
Gratiæ Dei omnia tribuit Paulus 158.36.b
Gradum acquirere bonum, quid sit 327.31.a
Grammatica vocabulorum expositio magni est momenti 433.36.
Grauitas quæ ministros deceat 352.24.a
Gregorius de Antichristo 249.2.b
Gregorij papæ locus de Purgatorio 108.5.a
Gustum habere, multum abest à credere 377.21.a
Gymnastarum diæta 133.34.a

H

Hæres, pro participe bonorum & quidem gratis 233.15.a
Hæredes Dei quomodo dicamur 54.2.b
Hæredes Dei quomodo dicamur 29.64.a
Hæreditas quid significet 229.6.a
Hæreses non sunt causa per se vt qui probi sunt manifesti fiant 142.36.a
Patres ne tantillum quidem cesserunt *Hæreticis* 458.25.a
¶*Hebion* & Cherinthus hæretici 221.41.a
Hebionis hæresis 2.29.a
Hebionitæ & Cerinthiani 351.5.a
Hebræorum ל quomodo construi soleat 493.1.b
Hebræorum idiotismus obseruandus 304.25.b
ad Hebræos epistola an sit Pauli, aut alterius, & in vtramque partem coniecturæ 359.a & b
Hebræum ex Hebræis quomodo se dicat Paulus 280.42.a
epistolæ ad Hebræos authorē esse Paulum 452.25.a
Hebræi qui dicti qui item ἑλληνισταὶ 359.20.b
Hebræi quod dixerunt semel contrarij collatione amplificant 456.34.a
Hebræi substantiua & adiectiua aliquando subticent 487.1.b
ad Hebręos epistola quondam repudiata quod fauere videretur Nouatianis 479.45.b
Hebraismus 200.1.a
quæ ex Hebræo idiotismo dicantur non esse 102.9.a
cur Hebrææ quædam voces in vsu manserint apud gentes 66,27.a
Hebræi relatiua tam ad sensum quam ad verba referunt 470.10.b
ἡγεῖσθαι pro certò credere 398.29.b
ἡγεμόνων appellatione notantur ij quos alibi Episcopos vocant 408.23.b
ἡγεῖσθαι peculiaris significatio 310.15.b
ἡλικία pro statura 259.35.a
Hermas 94.6.a
Herodoti locus 179.1.b
Herodoti locus 206.26.b
Herodoti locus 204.6.a
Herodoti locus 213.27.b
Hesiodi versus Epimenidis respondens versui 351.30.a
¶*Hieronymus* torquet scripturā vt suum cœlibatum probet. 326.53.b
Hieronymus æternitatem quandam seculorum fingit 349.24.b
Hieronymus in Paulum iniurius 250.16.b
Hieronymi aduersus matrimonium sententia 407.7.a
Hieronymus σωφρόνα malè castum interpretatur 350.20.b
Hieronymi locus 167.17.a
Hieronymus ad pudicitiam detorquet quę de sobrietate dicuntur ab Apostolo 78.43.a
Hieronymi reprehensio 240.b
Hieronymus Deum patrem extra Christum malè considerat 255.4.b
Hieronymus nuptiis iniquior verba Pauli torquet. 120.9.b
Hieronymi cauillatio 127.26.a
ἱερὸς λόγος apud Thebanos quid fuerit 191.33.a
Hierusalem cœlestis per orbem terrarum dispersa 236.40.a
ἵππμα quid sit 117.50.a
¶*Hodie* genitus filius quomodo dicatur 361.48.a
Hodie, aduerbium tempus illud complectitur quo nos Deus compellat 369.22.b
Homeri locus 154.54.b
Homeri locus 290.3.b
Homeri locus 242.2.a
Homo Dei, quid significet 336.33.b
Hominis & filiorum hominis vocibus quid significetur 364.20.b
Homini excellentia & sublimitas illa quam Dauid illi tribuit quo modo conueniat 364.a & b
secundum Hominem incedere 106.48.b
Homo Christus cur factus 324.15.a
Homo per enallagen pro quolibet 109.45.b
Homo Dei quis propriè dicatur 346.5.a
Hominis voce humana notatur imbecillitas 240.21.b
Homines ματαιοδόξοι quomodo dicantur 9.33.b
Hominibus placere quid significet 217.2.b
Homo peccati vocatur Antichristus 315.32.a
Homo interior, & nouus homo idem sunt 49.53.a
diuersa significatio huius phrasis apud Paulum, secundum Hominem loqui 20.25.a
quid hæ phrases significent, ab Homine, & per Hominem Apostolus 215.1.a
Honesti appellationum tituli non abhorrent a Christianis 470.33.a
Honoris appellatione quid significetur 334.1.a
Honor, reuerentia sincerà 82.8.b
Honorem tribuere vxoribus viri quomodo iubeantur 432.23.b
Honorare, latè patet 430.12.b
Horæ momentum 306.5.a
Horæ canonicæ bona intentione recitantur, sed non à Spirit. Sanct. 153.37.b
Hospites esse homines in terra 399.3.b
Hostes Dei 289.33.a
Hostes Ecclesiæ 259.20.b
¶*Humanæ* naturæ cum diuina coniunctionis testimonium 367.25.b
Humanum loqui se quum dicat Paulus quid significet 43.47.b
¶*Hypallages* exempla 262.21.a
Hyperbaton in verbis Pauli 249.40.a

I

Iacobus Hierosolymis quamlibet residens non desinit esse Apostolus 474.20.a
non plures fuisse Iacobos 474.26.b
cum Iacobus sine adiectione dicitur quis intelligatur 474.15.a
à Iacobo venire quid significet 221.35.a
Iacobipetæ 413.1.b
Iannes & Iambres magi celebres 345.1.a
ἰκάνωσεν, verbum duobus locis vsurpauit Paulus 287.26.a
¶*Iconici* pictores 392.3.a
¶*Idem* curare singula membra quomodo dicantur 148.22.a
ἴδιος pro peculiariter destinatus 305.39.a
ἰδιώται quid sint 205.1.a
Idiotæ pro indoctis 155.37.b
Idiotas quos vocet Paulus, & quid sit inter idiotas sedere 154.1.b
ἰδιώτης λόγῳ quis dicatur 205.1.a
quomodo se Paulus ἰδιώτῃ λόγῳ dixerit 205.5.a
Idolum quid significet 128.48.a & quomodo dicatur nihil esse, ibidem 18.b & quomodo in sacris vocentur 30.b
Idola quæ interpretentur pontificij 469.10.b
Idolum esse aliquid quomodo dicatur 137.22.a
Idoleium quid vocet Paulus 129.14.b
Idolothytis vesci quomodo liceat 138.10.b
¶nomen *Iehouah* à Iohanne expressus 481.25.a
Ieiunium extraordinariis precibus iungi solitum 120.20.b
τὸ ἱερουργεῖν respondet Latino operari 90.31.a
Iesum alterum & alterum germanum Euangeliū quod vocet Paulus 204.49.a
¶*Ignarum* esse quomodo iubeat Paulus eum qui ignarus est 157.5.a
Ignatius bestiis obiectus 111.42.a
Igne retegendum & probandum cuiusque opus est allegorica oratio 108.17.a
Ignorantia Christi non excusat peccantem 321.19.b
Ignorantia corā Deo non excusat 67.32.a
Ignorantia de cæcitate Iudæorum dicitur 426 30.b

Ignoratio iuris nos non excusat 47.19.b
Ignorantia quædam toleranda 84.57.b
¶*Illyrici* sophisma de sanguine victimarum, & verbis Christi, Hoc est sanguis meus 390.15.a
¶*Imago* Dei quomodo sit Christus 287.4.b.
quomodo vir dicatur Imago & gloria Dei 140.20.a
Imaginem terreni hominis quomodo gestemus 165.51.a
cur Imaginũ vsus prohibeatur in Ecclesia 469.30.b
ad Imaginem Dei conditum esse quid sit 261.10.b
Imitatione peccatum non esse 36.13.b
Immortalitatis gloria vesti comparatur 184.13.b
cum *Imperio* arguere quid significet 353.50.b
Imperiorum nomen cur Angelis malis tribuatur 268.3.a
Imperiorum nomine Satan significatur 293.49.b
Impium Deus quomodo iustificet 27.11.a
Impietatis & Iniustitiæ vocibus omnia hominum scelera ab Apostolo comprehendi 8.60.a
Implere omnia in omnibus quomodo dicatur Christus 249.19.a
Implere vt Heb. [*ville*] pro beneficiis cumulare 258.31.a & quomodo Christus Impleat omnia ibidem
Imprecatio Pauli non temere imitanda 347.23.b
Impuritatis & iniquitatis vocibus quid intelligat Paulus 44.14.a
Imputari iustitia quomodo dicatur 26.56.a
dicti huius Imputatum est ad iustitiam, variæ & falsæ expositiones 26.15.b
ἵνα particula per traiectionem eleganter vsurpatur 256.18.a
ἵνα pro ὥστε 502.2.b
particulæ ἵνα constructio 110.43.b
ἵνα coniunctio πλεῖστα 72.45.a
¶*Incestuosus* non fuit Satanæ traditus 175.22.a
Incrementum singulorum membrorum ad totius corporis incrementum facit 260.50.a
Inculpati quomodo dicantur fideles 98.19.b
Indui ex phrasi Hebræa quid significet 83.36.b
Indulgentiam hodie quid vocent Papistæ 175.30.a
Indurare quomodo dicatur Deus 63.50.b
Pighius de verbo Indurandi 63.38.b
Induratio à Dei voluntate 63.12.b
Indusium album quo infantes induuntur in Baptismo vnde originem habeat 231.20.b
non quiuis *Infantes* baptisandi 122.54.b
Infantes exponere fas fuisse olim 12.25.a
Infantibus in Christo lac præbendum 106.20.b
Infimas partes terræ quid vocet Apostolus 258.1.a
Infirmorum nomine tota Ecclesia a Iohanne compellatur 459.30.a
Infirmi qui vocentur 84.55.a
Infirmos tolerare quousque possit charitas 85.45.b & 86.
Infirmum pro abiecto & vili 148.6.a
quomodo cum Infirmitate se fuisse dicat Paulus 103.1.a
Initiatum se in omnibus Paulus quum dicit quid significet 284.15.b
Iniuria se non affectum à Galatis quomodo dicat Paulus qui tamen maxima erat ab ipsis affectus. 233.42.b
Iniustos iudices quos vocet Paulus 116.43.b
Iniustitia hominum quæ 8.34.b
Innouationis nostræ tres partes 40.32.a
Inordinatos quos vocet Paulus 311.6.a
Intelligentia pro cognitione mysterij Euangelici 291.22.a
quomodo *Intempestiuè* sermo prædicandus 346.34.a
Interpellatio Christi est eius Sacerdotij altera pars 383.34.b
mutua piorum in hoc mundo apud Deum Interpellatio nullos subordinat Christo intercessores 455.45.a
Interpretationis donum à linguis distinctum 153.11.b
Inueniri in Christo 281.1.a & 13.a
Inuisibilia Dei quæ sint. 9.22.a
Inuocare quid significet in sacris 97.35.a
Inuocationi inter iurgia nullus est locus 455.2.b
Inuocatio per Spiritum est veluti salutis character 343.13.a
¶*Iohannis* apostoli comitas & lenis demissio animi 457.45.b
Iohannes in Pathmo insula Euangelium suum scripsit 478.38.a
quoties repetatur nomen Iohan. in Apocalypsi 479.65.a
Iohannes ex Petri epistola quædam ad suam rem apposita mutuatus 475.55.b
posteriores Iohannis epistolæ non sunt catholicæ 453.6.b
quomodo tamen eædem catholicæ censeri possint ibidem
2 epistola Iohannis eius propria censenda 470.12.a
3. epistola Iohannis per se euincitur 472.6.a
quod à Iohanne affirmatum est eidem contrarij negatione illustrare familiare est 454.33.a
opinio eorum qui existimant aliuni Iohannem designari 2. Iohan. presbyteri nomine à quo etiam conscripta sit Apocalypsis 470.10.a
cur nomen suum non exprimat Iohannes in sua ad Electam domini Epistola 470.3.b
cur toties nomen suum inculcet in Apocalypsi Iohannes 479.40.a
cur idem non vsurpet in Euangelio ibid.
Iohannes Euãgelista κατ' ἐξοχὴν Theologus appellatus, & cur 479.3.b
alter Iohannes presbyter vocatus ibid.
videt Iohannes quæ demonstrant Angeli & visa ostendit 48.4.a
repetitiones à contrario Iohanni familiares 459.20.b
locus Iohannis ab scholasticis detortus 464.5.a
peculiare Iohanni nomen suum non adscribere epistolis 470.8.a
Iosue à Græcis dictus Iesus 371.42.b
ἤπιος placidus, virtus tum auaritiæ, tum arrogantiæ repugnans 304.13.a
¶*Ira* Dei pro punitione ab irato Deo proficiscente 263.10.b
Ira Dei duplex 33.36.b
Ira pro vltione 303.15.a
Ira Dei quomodo reueletur 8.25.a
Ira Dei quomodo ab Hebr. dicatur 20.15.a
Ira & dubitatio preces impedit 325.3.b
Irasci-ne prohibeat Paulus an secus 261.21.b & 43.b
Ironia in verbis Pauli 183.26.a
Irreprehensi qui sint 277.28.b
Irrisorum Dei expressa imago 450.33.a
¶*Isaacus* & Ismaël comparantur inter se 237.6.a
Isaacus ab Abrahamo receptus ἐν παραβολῇ quomodo dicatur 200.16.b
Ismael primogenitus nec tamen hæres 237.24.a
Isocratis locus de hominum sermone qui est index aut sapientiæ aut stultitiæ 263.4.a
ἰσότης inter Christianos quomodo seruanda 195.28.& 46.b
ἰσόθεος verbum Christo attributum veram Deitatẽ ὁμοούσιον declarat 276.13.a
quomodo dicatur *Israelis* obduratio ἀπὸ μέρους 75.6.a
Israël Dei 242.35.b
Israël secundum carnem quis dicatur 137.1.b
Israëlitæ Dei loquentis maiestatem ferre non possunt 405.23.a
ἱστορῆσαι quid significet & quomodo differat ab ἰδεῖν 218.39.a
¶peculiaris epistolæ *Iudæ* salutatio plane Apostolica 474.25.a
cur Iudas frater Iacobi cognominatus 474.3.
non repudianda epistola Iudæ 476.2.b
serò, mortuis iam pleriſque Apostolis scripta epistola Iudæ 477.30.b
Iudaismum quid vocet Paulus 217.33.b
Iudæorum gens hodie frequens ac numerosa 75.5.b
Iudæi & Turcæ Deum verum nõ agnoscunt 25.50.b
Iudæi Dei nomen qua de Solomone dictum torquent 362.25.a
Iudæi ad æmulationem excitandi 74.1.a
Iudæi cum gentibus comparantur 437.35.b
Iudæi & gentes natura filij iræ 250.52.a
quomodo quod de Iudæorum excidio dicit Paulus cum eo congruat quod Prophetæ de ipsorum iustauratione prædixerunt 305.21.b
Iudicare pro gubernare 395.33.a
Iudicium Dei hominum opinionibus opponitur 13.35.a
Iudicis officium quod sit. 395.35.a
Iudicis nomen pro damnatoria sententia 144.15.a
Iudicia Dei quæ dicantur 76.51.b
Iudicio Dei omnes homines obnoxios 8.22.a & .14.b
Prophetæ & Apostoli de extremo Iudicio differẽtes citò fieri dicunt 480.30.b
Iurans frequẽter non procul abest à peierandi licentia 423.11.a
Iurantium gestus 496.1.a
Ius pro facultate viuendi Ecclesiæ sumptu 131.37.a
Iusiurandum quid sit 174.17.a
Iusiurandum & obtestatio quomodo differant 162.39.a
Iurisiurandi species 314.24.b
Iusiurandum quid sit 86.45.b
quomodo Iusiurandum Dei Legem sequutum dicatur 384.25.a
Iustini locus de digamis 333.2.b
Iustini locus de cænæ Domini celebrandæ ritu 154.34.a
Iustitia quid sit 22.37.a & 46.
Iustitia Dei, pro eo quod Deus præscribit 412.4.b
in Deo non esse Iniustitiam agente cum paribus impariter 62.36.a & b
quomodo Iustitia Dei commendetur hominum sceleribus 20.4.a
quomodo Iustitia Dei retegatur per Euangelium 7.11.a
Iustitia inhærens non est causa salutis 228.b
Iustitia duplex 271.42.b

Iustitiæ

Iustitia fidelium quomodo his epithetis irreprehensæ & inculpatæ ornetur 289 45.b
Iustitia Dei in solo Christo quærenda 7.69.b
Iustitia Dei effici quomodo dicatur 188.7.b
Iustitia Dei quid dicatur specialiter 442. 14.a
per Iustitiam Dei quid intelligatur 7.10.a
Iustitia hominum manere in seculum quomodo dicatur 199 31.a
Iustitiæ Dei sive Christi descriptio 289. 40.b
quorsum Iustitia per Christum in nobis inchoata 52.46.a
Iustitia in Christo triplex 38.21.a
Iustitia de libertate dicitur 199 29.a
Iustitiæ primario vnde sit 37.50.a & vbi eam nanciscamur 35.b
Iustitiæ studium vanitati & curiositati opponitur 163.38 a
Iustum constitui aliud esse quam absolui à peccato & morte 39 20.a
multiplex verbi Iustificare significatio 19.41.a
quos Deus Christo inseruit Iustificat 460.12.a
gratuita Iustificatio non excludit bona opera 456.1.a
Iustificationis nomen largè accipitur 354.10.b
Iustificari ex operibus Legis neminem 222.47.a &57.a
Iustificatus Spiritu Christus quomodo dicatur 328.56.b
Iustificari quid interdum significet 328. 44.b
Iustificari fide quid sit 23.30.a & b
per Iustificationem operum tolli gloriam quævni Deo tribuenda est 223.
in Iustificationis doctrina quàm bene Paulo cum Iacobo conueniat 415.40.a & deinceps
Iustificatio ex Lege & Iustificatio gratuita conciliari nullo modo possunt 216.20.b
Iustificationem ignorant Sophistæ 415. 63.b
Iuuenum socordia 458.31.a

L

¶ *Lac* sermonis sincerum quodnam vocet Petrus 428.2.a
Laërtij locus 351.16.a
Lactantij locus 434.50.a
λαμβάνειν pro δέχεσθαι 111.17.b
Laodicea non videri scriptam epistolam ad Timoth. 338.19.b
Laodicææ plures 291.6.a
Lapsus Iudæorum nomine quid intelligat Paulus 72.37.b
Lauare pedes sanctorum 333.10.a
Lauacrum regenerationis 354.26.a
in *Largiendo* quid spectandum 195.33.b
¶ *Lenitas* modestiam designat 412.12.b
Leonis appellatione Nero designatur 348.8.a
Leonis Papæ locus de iustorum coronis 290.42.a
Leuitas afflictionum quomodo dicatur 184.5.a
Leuiticorum rituum virtus quæ fuerit 382.50.a
Lex Spiritus vitæ quid sit 50.41.b & 55.
Lex cur vocetur litera 178.13.a
Lex pro doctrina 24.55.a
Lex quomodo aboleri dicatur 179.7.a
Lex posita hominibus redarguendis 229.14.a
Lex promissionem non abolet etsi illi repugnet 230.47.b
Lex esse spiritualis quomodo dicatur 48.17.a
Lex aduenire Paulo quid sit 47. 29.b
cur Lex dicatur Elementa mundi 232. 24.a
Lex fidei quenam vocetur 24.61.a
Lex Ceremonialis partim Legis Moralis partim Euangelicarum promissionum fuit σφραγὶς 16.10.b
Lex pro scriptis tum Mosis tum aliorum Prophetarum 21.23.a
Lex iusto quomodo non sit posita 329. 1.a
Lex pro ordinatione Leuitica 381. 4.b
an Lex Christo sit adiungenda 228.60.a & b & 229.1.a
Lex quomodo & quibus grauis aut leuis 465.36.a
Lex non esse aduersus fructus Spiritus quomodo dicatur 240.14.a
Lex Ceremonialis quatenus vmbra promissionum Euangelicarum fuit, est abolita 239.6.a
Lex de Leuitico sacerdotio dicitur 384. 11.a
Lex perfecta libertatis quomodo dicatur 415.6.a
Lex Christi quæ dicatur 240.40.b
Lex peccandi, in Christo abrogata 391. 6.b
Lex libertatis quæ dicatur 415.1.a
Lex pro libris sacræ doctrinæ 155. 4.a
Lex possitne à nobis perfectè impleri 17. 27.a
Lex Dei regula morum est 239.28.a
Lex non iustificat nisi perfectè adimpleta 237.38.b
Lex membrorum quæ dicatur 49. 26.b
sitne Lex abolendæ promissioni lata 230.a & b
Lex regia quæ dicatur 414.15.b
Lex per Angelos data 363.10.b
Lex quomodo iram efficiat 29.48.b
Lex non est ex fide 226.15.b
Legis nomine quinque Mosis libri intelliguntur 235.15.a
Legis vocabulum ad secundam tabulam restringendum 83.6.a
Legis nomen est πολύσημον 43.29.a
Legis vsus sub gratia 48.23.a
Legis peculiaris significatio 35. 42.b & 36.3.
Legis opus habere cordi inscriptum quomodo dicantur à Paulo Gentes 15. 30.b
Legis δικαιώματα quid sint 17.6.a
Legis nomen ad secundam tabulam restringendum 239.21.a
esse ex Lege quid sit 29.31.b
Legis in suas partes distinctio 59. 45.b
Legis Ceremonialis iustitia oppugnatur a Paulo rationibus ad totam Legem pertinentibus 237.22.b
Legi vtrique vim iustificandi ademptam 222.17.b
Legis significatio 21.41.b
Legis propria significatio 25.40.a
Christum Legi superadiici, vel Christo Legem, eiusdem fuit erroris 222. 25.a
Discrimen Legis ab Euangelio 456. 7.b
Euangelio Lex non aboletur ibidem
Legis & Euangelij antithesis 178. 26.b
Legis nomine quid significetur 22.55.a & 11.b
sub Lege non esse quid significet 240. 30.a
de Legum Ceremonialium vsu 132. 30.a
Legi se mortuum esse per Legem quomodo dicat Paulus 223.50.a
Legis vocabulum pro Ceremoniali Lege 132.18.b
Legem non esse peccatum 47.3.a
Legem totam Violari, etiamsi vnum apicem quis transgrediatur 414.30.b
Legem complere 240.46.b
Legem non reddi inutilem per iustitiam fidei 25.17.& 25.b
Legem nudam & à Christo separatam quo modo Paulus vocet literam 17. 54.a
Leges ἀδιαπῖδες quomodo dicantur 391. 4.b
quæ Legis sunt quomodo faciant gentes natura 15.16.b
liberati sumus à Legis execratione 465. 15.b
sub Lege non esse quid significare dicant impij 43.26.b
cur in Lege ferenda adhibitus sit internuntius. 230.13.a
Origenes diuidit Legem in Carnem & Spiritum 51.40.b
quis ille sit internuntius per cuius manum Lex dicitur ordinata 229 16.b
Lege vxor alligata viro 127.29.b
λειτουργικὰ πνεύματα quid vocentur 363. 9.a
λειτουργίαι vocantur publica Ecclesiæ munera 199.20.b
λειτουργοῦσαι & λειτουργοὶ quomodo dicantur fideles 92.2.a
Lentitudo, inter vitia numeratur 13. 27.b
¶ λιβανωτὸν propriè thus aliàs etiam thuribulum 494.18.a
Liber vitæ quomodo dicatur 283.32.a
quomodo *Liberi* dicantur sancti, quanuis ex impari matrimonio suscepti 122.31.
Liberi qui sint 243.7.b
Liberi arbitrij meritum vnde Sophistæ falso deducant. 158.59.b
stolide faciunt qui Iohannis locum quendam ad Liberum arbitrium asserendum detorquent 665.20.b
itemque illi qui perfectionem in hac vita somniant ibidem
perperam detortus locus Iohannis ad statuendum Liberum arbitrium 469. 9.a
Liberos iustitiæ homines quomodo dicat Paulus 44.24.a
Liberum arbitrium gratiam Dei euertit 187.48.b
Liberum arbitrium nullum est 443.32.a
aduersus Liberum arbitrium 48.48.b
quomodo Liberos gignendo seruari dicantur mulieres 325.29.b
Libertas pro liberatione à Legis ceremoniis 130.14.a
Libertatem Christianam malè quidam in licentiam transformant 118. 35.
Libertatem quam à Spiritu habemus quid vocet Christus 180.20.a
Libri nugarum pleni plerique 345. 16.a
Libri antiquitus in cylindri morem complicabantur 363.2.a
Lignum pro arbore 517.6.b
ex Ligno suspendi ignominiosum fuit 226.25.b
Limbi opinio pluribus refutatur 434. 18.b

Linguarum doni duæ ſpecies 146.43 b
Linguis Angelorum loqui quid ſit 149.41.a
Lingua loqui quid ſignificet 152.2.a
Linguarum doni duplex apud Corinthios abuſus 153.17.a
Litera & Spiritus quomodo opponantur 17.26.b
Litera & Spiritus quomodo dicantur 178 4.a
Literæ nomine Lex intelligitur 46.58.b
Locorum & temporum circunſtantiæ non omiſſæ à Prophetis 482.43.a
¶ *Longas* literas ad Galatas quomodo ſe ſcripſiſſe dicat Paulus 242.10.a
λόγια Dei quæ vocet Paulus 19.7.a & quomodo Iudæis credita
Logices & Rhetorices rectus vſus non damnatur 291.9.b
λόγος varia ſignificat 205.23.a
λόγος pro doctrina 157.23.b
λόγος pro prædicatione Euangelij 173.a & b
λόγος pro doctrina Euangelica 241.47.a
λόγος pro facundiæ dono 98.32.a
λόγος περὶ ἐλπίδος nouè dictum 434 9.a
λόγος σοφίας quid vocet Paulus 100.42.a
λογίζεσθαι quid ſignificet 442.1.a
τοῦ λογίζεσθαι ſignificatio 54.25.b
λογομαχεῖν quid vocet Paulus 336.4.a
an Loqui in Eccleſia quibuſuis ex cœtu liceat 156.5.a
τοῦ λειπεῖ elliptica locutio 242.39.b
¶ *Lux* pro regno cæleſti & glorioſo 287.31.a
Lux mundi vocantur miniſtri 182.4.a
Linguarum donum quomodo dicatur ſignum infidelibus. 155 a & b
Lucis nomen cur fidelibus tribuatur 263.21.b
Lucis nomine intelligitur cœleſtis gloria 206.16.a
quomodo lucis nomen ſanctis tribuatur 454.10 b
quomodo Deus dicatur eſſe Lux, ibidem
Lucra vocat Paulus quæ Semipelagiani meritum 280.13.b
Lucrifacere Chriſtum quid ſit 280.40.b
Lutheranos ſe plerique vocant cum Eccleſię infamia, vt olim ſe Franciſcanos & hodie Ieſuitas quidam appellant 109.20.b

M

Μακαρισμὸς & μακαριότης quomodo differant 234.20.a
μάκελλον vox Latina Romana Græca forma vſurpata vt aliæ nonnullæ 138.8.a
Macedoniam ter vidit Paulus 320.32.a
τὸ μακροθυμεῖν quid ſignificet 422.5 b
μακροθυμία, animi lenitas, malè ab Ambroſio magnanimitas dicitur 257.2.a
Mandati nomine quid velit Iohannes 456.20.b
Mandatum pro Sacerdotio Leuitico 382.35.a
Magiſtros non ſimpliciter eſſe vetat Dominus 418.1.a
Prophetæ Magiſtratus ſemper coluerunt 447.25.b
an liceat fidelibus coram Magiſtratu infideli iure experiri 116.20.a
Magiſtratibus quouſque ſit parẽdum 82.21.a
an Magiſtratui non liceat in hæreticos animaduertere 355.21.a
Magiſtratus cur à Deo conſtituti 323.36.a & cur pro iis precandum, ibidem
Magiſtratus gladio qui volunt Eccleſiam eximere quo fundamento nitantur 201.1.a
Magiſtratus dignitas, & eius dignitatis diſtributio eſt à Deo 81.32.b
Magiſtratibus ſubiici non eſt ἀδιάφορον: ſed propter conſcientiam illis parendum 82.10.a
Magiſtratui ſuo ſubiici omnes mortales debent 81.32.a
Maior pro Eccleſiæ vtilior 152.21.a
Maiorum veſtigia ſequi oportet ſed non quorumuis 339.1.b
quatenus à Maioribus ſtandum 291.20.b
ab omni *Mali* ſpecie abſtinendum 311.23.b
Malorum deſideriorum ſucceſſus non eſt petendus 420.23.a
Manet pro perſtat & firmum permanet 62.6.b
Manichæorum ſomnium de Subſtantiæ Dei per omnia diffuſione 288.57.b
Manichæorum error 74.31.b
quomodo *Manna* eadem eſca dicatur 134.35.& 55.a
Manna quomodo ſit eſca ſpiritualis 134.43.a
Manna & virga Aaron non incluſa fuerunt arca 386.15.b
Manuum nomine quid interdum in ſacris ſignificetur 229.38.b
Manus tollere pro inuocare 325.11.a
Manus imponere presbyterij fuit πρεσβύτερος. 334.53.b
de dictione *Maranatha* 169.25.a
Marci qui & Iohannes dictus eſt ſtylus: vnde eius videri poſſit eſſe Apocalypſis 518.12.a
Marcion ſcripturas corrumpebat 252.42.a
Marcionis ſcelus in ſcripturæ mutatione 164.50.b
Marcionis hæreſis 51.68.b
Maria non fuit ab omni labe pura 51.11.a
Mariæ virgini quæ tribuant elogia Papiſtæ 494.25.a
Maria virgo Domina 71.18.a
Martyrem quid faciat 243.31.a
Martyres ſuos habet etiam Diabolus 149.43.b
Martyrum conſtantia vnde ſit 375.35.a
Martyrum ſanguine rigatur Eccleſia ſed nonabluitur 255.37.a
cur nomine *Maſſæ* vtatur Paulus 64.51.a
Matrymonij vinculum non ſimpliciter indiſſolubile 121.58.b
Matrimonium eſſe ſacramentum qui dicunt nullo fundamento nituntur 266.39 a
Matrimonium honorabile inter quoſuis 407.9. & 24.a
de *Medio* rebus pauli ſententia 128.12.a
rerum Mediarum quis vſus eſſe debeat 118.1.b & 10.
¶ quomodo *Melchiſedecus* manere dicatur in perpetuum 380.16.a & b
Melchiſedeci præſtantia ſuper Abrahamum duobus argumentis probatur 380.21.a
quomodo Melchiſedec, dicatur ἀπάτωρ 379.31.b
Melchiſedecus typus Chriſti non contrà 379.6.a
Melchiſedeci cum Chriſto collatio 379.20.a
ordo Melchiſedeci quis dicatur 379.16.a
Melchiſedeciani hæretici 379.5.b
μεῖζον pro μεγίστα 151.24.b
ἐκ μέρους *Membra* eſſe Chriſti quomodo dicantur fideles 148.8.b
μηλωταί, ouium pelles 402 32.a
μθίουσα pro μόνιμος 408.15.a
Membra terreſtria pro cupiditatibus 297.28.a
Menandri locus ex comœdia Thaide 163.24.a
Menandri locus 336.17.b
Mendacia prodigia quæ vocẽtur 316.25.b
Mendicitas prohibita 195.21.a
Mens carnis 49.37.b
Mens carnis quid dicatur 295.36.b
Mens & conſcientia quomodo differant 31.319.b
Mentem ἀδόκιμον quid vocet Paulus II. 41.a
Mens ἀδόκιμος 260.41.b
a Mente dimoueri quid ſit 314.49.b
Mentis humanę Vanitas 260.15.b
Mentis renouatio 77.38.b
Menſæ nomen pro cibis qui in menſa apponuntur 137.33.b
Mercez hæreditatis quid ſignificet 299.17.a
Merces duplex 27.1.b
ἐν μέρει quid ſignificet 294.7.a
μεριμνᾶν pro φροντίζειν 125.49.b
quo fundamento fulciant Sophiſtæ meritum de Congruo & Condigno 54.35.b
Merita præparationis Pauli 321.8.b
Merita Sanctorum quo fundamento Sophiſtæ fulciant 184.32.a
Meritorum opinio gratiæ Dei officit 280.20.b
μεσιτεύειν ὅρκῳ quid ſignificet 378.10.b
quomodo negetur Chriſtus eſſe verus *Meſſias* 459.5.a
Metam apprehendere quid peculiariter ſignificet 281.39.a
μετάνοια & μεταμέλεια quomodo diſtinguantur 192.40.a
verbi μετέκειν conſtructio 139.1.b
Methodij error 309.15.b
Metiri ſe ſeipſo quid ſit & quomodo id de Corinthiis dicat Paulus 202.4.b
μετριοπαθεῖν quid ſignificet & quomodo de Chriſto dicatur 373.18.b
μέτρον & κανὼν quum alias pro eôdem accipiantur tamen diſtinguuntur 202.62.a
¶ *Militare* bonam militiam 322.26.a
Militis Chriſtiani πανοπλία 268.49.a
cupiditates Militare quomodo dicantur 430.4.a
Militaris cuſtodiæ modus quis fuerit ex Lipſio 269.17.a
veri *Miniſtri* qui dicantur 4.10.b
Miniſterio fungentes non ſunt ab eleemoſynarum collatione immunes 355.13.b
Miniſterium iuſtitiæ quomodo dicatur 178.41.b
Miniſtrorum quæ vis ſit in edendis miraculis 145.14.b
Miniſterium Moſis quomodo Glorioſum dicatur 178.18.b
Miniſtrare quid ſit 91.14.b
Miniſtris quomodo ſuo iure ſit vtendum in rebus mediis. 130.22.a
Miniſterium Spiritus quomodo dicatur 178.23b
in Miniſterium ſe addicere qui dicantur 168.6.b
Miniſterium quomodo verè ornetur 73.9.b
Miniſtros qui ſpernit peccat 109.37.b
quomodo neget Paulus Miniſtros eſſe aliquid 107.1.b
Miraculorum finis 363.27.b & cur Signa, & Prodigia virtutes dicantur ibidem
in Miraculis Chriſti ἀπαρτίσματα perſonalia, ἐνεργείαι verò diſtinguendæ 225.43.a
in Miraculis edendis quomodo Deus vtatur opera vel Angelorum vel hominum 225.38.a
quicunque ita *Miſericordem* Deum ſibi fingunt

fingunt vt possit venialiter offendi, idolum sibi pro vero Deo fingunt 467. 38.a
quomodo Deus summè Misericors appareat 467.10.b
Misericordia gloriari aduersus damnationem quomodo dicatur 415.20.a
Misericordia à Gratia quomodo distinguatur 319.16.b
Misericordiæ non est locus nisi semel omnia excludantur opera 354.16.a
Miserationes Dei 77.36.a
quinam intelligantur per eos qui Miserentur 79.28.b
Missæ priuatæ 142.6.b
¶ Μόχθος, quid sit & quomodo hæc tria differant, πόνος, κόπος, μόχθος 304.36.a
Modestiæ Pauli testimonium 320.8.a
Monachi 95.6.a
Monachorum impiæ superstitiones 335.9.a
Monachorum hypocrisis 329.58.b
Monachus qui non laborat similis prædoni 318.12.a
Monachorum regulas Paulus describit 296.15.b
Monachorum graphica descriptio 344. 35.b
Monachi mendicantes contra Dei præceptum 195.20.a
Monita Domini, νουθεσία 267.5.a
Mori peccato quid significet 249.9.b, & mori in peccatis, ἁμαρτία & ἁμαρτάν quomodo differant 249.19.b
Mors in fidelibus quid efficiat 35.27.b
Mors ministrorum Christi & ipsis & Ecclesiæ vitalis 183.44.a
Mors non est ex creatione 34.40.b
Mori peccato quid sit 39.39.b, & 40.2.a
Mori simul, signum constantis amicitiæ 191.26.a
Mori in Domino quid sit 309.22.a
Mors pro ingentibus periculis 171. 44.a
Mortem gustasse Christus quomodo dicatur 366.6.b
Mors & sepultura Christi quid nobis afferant 40.34.a
Mors Christi obedientiæ eius colophon 289.35.b
à Mortis Lege quomodo in Christo liberemur 53.16.a
sine Mortis pœna Deus reconciliari non potuit 389.26.b
Mortes pro præsentibus mortis periculis 207.14.b
Mortui qui dicantur ab Apostolo 187. 40.a
Mortificare membra terrestria quid sit 297.25.a
Mortificatio nostra vnde pendeat 159. 25.a
Mortificationem Domini Iesu quid vocet Paulus 182.21.b
Mortui dicuntur qui non sunt renati 249.56.a
Mortuum pro corruptum 163.29.b
Mortuis fuisse prædicatum Euangelium quomodo dicatur 438.20.a
Mortificari Legi & mortificari peccato quid sit 45.a & b
Moses oculis fidei vidit Messiam 401.2.b
Mosis velo quod faciei imponebat quid Dominus adumbrarit 170.7.b
vnde Iudas illud quod de corpore Mosis dicit desumpserit 476.40.a
liber vnde illud desumpsit Iudas de disceptatione boni Angeli cum malo pro corpore Mosis 476.13.b
cur Dominus noluerit corpus Mosis sepeliri 476.5 b
locus Zachariæ consentiens aliquatenus cum illo Iudæ de corpore Mosis 476. 25.b
Mosis cum Christo collatio 179. 35.b
Mosis cum Christo comparatio 368.30, & 40.a, & deinceps
Moses internuntius dicitur vt à Christo distinguatur 229.5.b
in Mosen baptizati Israelitæ quomodo dicantur 134.1.a
¶ *Mulier* silere in conuentibus iubetur 156.40.b
quomodo Mulier dicatur gloria viri 140.41.a
Multi opponuntur vni 37.11.b, & 39.13.a
Mundi appellatio quid contineat 455. 23.b
Mundi variæ significationes 101. 16.a
Mundanæ cupiditates quæ dicantur 353.1.a
Mundum ex nihilo conditum intelligere fidei est 397.30.a
Mundi peculiaris significatio 125.47.a, & Mundo vti vel abuti quid sit ibid. & 126.7.a
Mundus, pro Ecclesia 289.12.a
Mundi nomen pro discipulis 232. 35 a
Mundus futurus pro futuro seculo 363. 45.b
an Mundus finem habeat 450.53.a
Mundus quomodo consideretur à Iohãne 457.20.b
differt Mundi interitum Deus propter electos nondum completos 451. 20.b
Mundus quomodo sit vanitati subiectus 55.10.a
in Mundo mutum nihil est 153.6.a
Mundus pro cælo & terra 111.43.a
Mundus pro Gentibus 72.35.b
Mundo crucifigi quid significet 242.3.b
Munera Dei quædam sunt temporaria 244.55.a
Municipes regni cælorum quomodo dicamur 282.22.b
¶ Μύωπα Gellius malè lusciosum vocat: teste Varrone 444.25.a
Μύωπας qui sint ex Aristotele 444.28.a, & qui metaphoricè dicantur à Petro 444.32.a
Mysterium pro Gentium vocatione 96.1.a
Mysterium magnum coniunctio Christi cum Ecclesia 266.15.a
Mysteria loqui Spiritu quid sit 152.5.b
Mysterium redemptionis quomodo dicatur à seculis fuisse absconditum 290.15.b
Mysterium à veteribus per Sacramentum conuersum errori Sacramentorũ viam fecit 246.10.a
μυστήριον expressum per hanc vocem Sacramentum ignaris errandi præbuit occasionem 266.45.a
Mysterium voluntatis Dei 246.4.a
Mysterium fidei quid sit 327.19.a, & 328.19.a

N

¶ superstite etiamnum Apostolo Iohãne existũt quidam qui vtranque in Christo *Naturam* conuellant 453.20.b
vtriusque Naturæ in Christo Iohannis luculentum testimonium 453.13.a
Naturæ diuinæ consortes fieri quomodo dicamus 443.30.a
Naturarum in vnam personam coniunctionis testimonium 104.4.b
Natura peccatores nasci homines 250.18.a
crudeles appellant Sophistæ eos qui ab ipso conceptionis momẽto ream peragunt Naturam humanam 467. 35.a
Nazianzeni locus de ὀψωνίοις 131.2.a
Nazianzeni locus 295.26.a
¶ *Neronis* domestici sancti 285.10.b
Nestoriani corrumpere scripturas ausi 366.8.a
τὸ γόφειν & τὸ μεθύειν opponuntur 344. 15.a
¶ *Noë* præco iustitiæ cur vocatus 446.35.b
νοήματα pro ipsis mentibus 179.28.b
νοήματα quid vocet Paulus 176.1.a
Nomen pro dignitate 276.58.b
Nomen pro dignitate ac præstantia 361.27.a
Nomen Domini Iesu quid sit 118. 29.a
in Nomine Christi aliquid facere 298. 35.b
Nomen & nominari quid significet ex Hebræorum idiotismo 248.33.b
Nominare nomen Christi quid significet 343.10.a
in Nomine Christi congregari quid significet 113.38.b
νόμος, [*Thorah*] pro præscripto religionis instituto 280.4.b
νυμφεὶ, propriè de incestu dicitur 376.20.a
Notitia quorum dicatur 152.32.a
Notitiæ sermonem quid vocet Paulus 146.26.a
Notitiam abolendam quomodo dicat Paulus 150.33.b
Noua creatura dicuntur filij Dei 187. 46.b
Nouus homo quis sit 261.39.a
νοῦς, vel mens, vel spiritus, ambiguè Sensus dicitur 106.21.a
νοῦν Christi habere quomodo dicamur 106.39.a
νοῦς pro intelligentia: & quomodo illud Pauli intelligendum νοῦς ἄκαρπος 153. 45.b
νουθετεῖν pro admonere officij 311.10.a
νουθεσία quid sit 355.9.a
νοσῶν, insaniens 336.1.a
Nosco pro agnosco 48.17.b
non *Nosse* seipsum multorum vitiorum fons est 413.32.a
non Nosse cupiditatem quid significet 47.14.a
non Nouisse peccatum quid significet 188.25.a
quomodo dicat Apostolus se neminem Nouisse secundum carnem, ne Christũ quidem ipsum 187.52.a
Nox nulla in cœlo 494.7.a
Nuditati Adami, opponitur gloriæ Christi amictus 184.28.b
Nubere in Domino 127.38.b
Nubere mulieres cur dicuntur Latinis 140.14.b
quomodo qui Nuptum dat filiam suam bene facere dicatur, qui verò non dat meliùs 127.19.b
Nuptiæ impares iam contractæ propter alterius infidelitatem dirimi non possunt 122.30.a
secundæ Nuptiæ non sunt damnatæ, sed digamia 121.9.b
quales Nuptias hominis cum peccato & Lege esse doceãt Apostoli: & contrà Spiritus cum homine 45.a & b
Nuptiæ ab Antichristo concessæ incestuosæ 113.48.a
νυν est copula connectens 147. 35.b
νυν coniunctio 399.20.b

νυὸ pro coniunctione ponitur 122.28.a
Nysseni locus 176.11.b
Nysseni locus de Christi humanitatis actione in edendis miraculis 145.29.b

O

O, pro coniunctione ὅτι 42.8.a
ὁ ἰὼ καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος 489 5.a
¶ *Oblatio* ἀνάμαρτος non est expiatoria 324.40.a
Oblatio Gentium 90.38.a
Oblationis Theruma & Thenupha ritum quò veteres transtulerint 256. 25.a
Obloquutor quis sit ex Basilio 12.3.a
Obtestatio Pauli 162.28.a
¶ *Oculus* homo cordis, externo corporis ornatui opponitur 432.3.a
ad *Oculum* seruire 267.21.a
quomodo Deus det Oculos ad non videndum 72.6.b
Oculos eruere prouerbialis hyperbole 234.28.a
ὀχυρώματα quid vocet Paulus 201.9.b
¶ *Odor* bonæ fragrantiæ 262.37.b
ὄκδωφν quomodo dicantur mulieres 235.5.b
¶ *Offendiculum* crucis quódnam dicatur à Paulo 238.44.b
ὄγκον quid vocet Apostolus 403.1.a
¶ *Oleæ* nomine Ecclesiam Israeliticam à Paulo notari 73.34.b
Olei vnctio fuit doni sanationis symbolum 423 5.b
Olerà edere quid sit 84.42.b
ὀλοθρευτὴς quis dicatur 135.19.b
¶ ὁμολογίας vocabulum opponitur legalibus purificationibus 394.13.b
Omnis indefinita particula 78.15.a
Omnis, pro tota 255.21.a
Omnis pro quolibet 290.40.b
Omnis particulę indefinitè positæ exẽpla 323.1.a
Omnis particula restricta 127.44.b
Omnia implere Christus dicitur Ecclesiæ respectu 258.8.b
quomodo Omnia homini subiecta 364. 53.b, & 365.10.a
Omnia credere, sperare, quomodo dicatur charitas 150.8.a
Omnia in Christo recolligenda quæ dicantur 246.21.b
Omnes fideles Vnus esse non possunt nisi in Christo 231
Omnia Dei gratiæ tribuuntur 247.7.b
quomodo pro Omnibus mortuus dicatur Christus 187.32.a
Omnes hostes Christo subiiciendi 160.37.b
Omnes homines velle Deũ seruari quomodo sit intelligendum 323.34.b
quomodo Omnem cognitionem Paulus tribuat Corinthiis 98.30.a
Omnibus seruandis sufficit Christi beneficium 187.48.a
in Deum esse Omnia quomodo dicãtur 77.11.a
quomodo Deus Omnes cõclusisse in cõtumacia dicatur 76.10.b
Omnia, pro Vniuersa Ecclesia 289. 11.a
Omnes pro quibusuis 4.5.b
in Omni loco precandum quomodo intelligendum sit 3-5.1.a
Omne gaudium, pro gaudio perfecto & cumulato 89.40.b
Omnis sapientia pro integra 290. 41.b
Omnis memoria pro perfecta memoria 270.25.b
Omnis lingua quid significet ex Heb. ęoruin idiotismo 277.22.a
Omni creaturę prędicatum Euãgelium quomodo dicatur 289.50.b
ὀνομάζεσθαι, nominari & esse 255. 47.b
¶ *Onus* vocitare solitos Prophetas suas de futuris calamitatibus reuelationes 486.5.b
¶ *Operto* capite esse quid significet 139. 45.b
quæ vocentur ὀπισθόγραφα 490.2.a
ὅπλων nomen latè patere 83. 26.b
ὅπλα δυνατὰ θεῷ, quid significet 200. 47.b
Opportunitatem redimere 299. 20.b
Opus Christi quid vocet Apostolus 279.8.b
Opus fidei quid significet 314.4.b
Opus pro operis mercede ex Heb. idiotismo 186.30.a
Operum merces, & iustitia imputata ex diametro inter se opponuntur 26. 46.b
Operibus iustificari coram Deo neminẽ 14.5.a, & 39.15.a
damnum facturum quomodo dicat Paulus, sed seruandum cuius Opus fuerit exustum 108.a & b
Opera omnia excludit Paulus quod ad iustificationem attinet 280.24.b
Operibus Legis hominem non iustificari 21.20.b
Operum & fidei antithesis 71.44.a
Opera bona fidelium gratiæ debentur 251.18.a
Operum præuisio repugnat prædestinationis doctrinæ 217.43.b
Operibus regeneratorum non nititur salus 49.46.b
Sophistarum doctrina de Operibus refutatur 384.15.a
Opera bona sequuntur iustificatum 277.35.a
Opera, pro præmio quod ipsa consequitur 504.16.a
Operum meritis opponuntur, Fides, Iesus, Dari, Credentes 230.60 b
quomodo Opera nostra dicantur electionem firmam facere 338 1.a
Opera mortua quæ sint 389.18.a
Opus Dei fideles regenerati dicuntur 251.12.a
quomodo Corinthios dicat Paulus opus suum esse in Domino 130.18.a
Operæpretium Latinis quid sit 273. 25 a
ὀψώνιον quid dictum sit 131.2.a
ὀψώνιον quid significet 44.42.a
¶ *Oralis* manducatio repugnat mysticæ coniunctioni Christi nobiscum 266. 24.a
Orans aut prophetans quis dicatur à paulo 139.24.b
Ordinare quid interdum significet 81. 25.b
Ordinationem humanam quid vocet Petrus 430.17.a
Ordo pro disciplina Ecclesiastica 291. 16.b
Ordo in Ecclesia necessarius sed gradui nullus est locus 111.3.a
quid sit *Orichalcum* & vnde dicatur 483. 10.a
Origenes qualis sit author 1.22.a
Origenis error 1.a, & b
Origenis delirium de fide Romanorum 5.5.a
Origenis deliria de die vltimo 14. 1.a
Origenis de litera & Spiritui somnia 17.46.b
Origenis falsa interpretatio 22. 26.a
Origenes fidei iustitiam euertit 25. 26.a
Origenis error de fide 26.39.a, & 25.b
Origenis error de fide Abrahami 30. 44.b
Origenis error 33.19.b
Origenis error 27.35.a
Origenis error de Lege 29.53.b
Origenis errores varij 36.a
Origenis error 50.18.a
Origenis falsa interpretatio de Spiritus donis 147.3.a
Origenistarum error 186.35.a
Origenis de verbo Indurandi locus 63.35.b
Originalis peccati grauitatem Sophistæ aptè considerare nequeunt 467. 30.a
Oris ac cordis dilatatione quid significetur 189.42.a
¶ *Osculum* sanctum 213.20.b. ἱματιμίας symbolum 214.a
Osculo sancto salutare 94 13.a
Osculum sanctum 169.14 a
Osiandri delirium 276.60.b
Osiandri dogma Satanicum de iustitia 23 12.b
Osiandri error de iustitia Christi 38. 39.a
Ostendere vel exhibere mala, phrasis Hebræa 347.16.b
ὅστε cum indicandi modo iungitur 221. 15.b
Ostium sermonis quid significet 299. 14.b
¶ ὅτι affirmationis particula 462.20.b
ὅτι εἰδικῶς non ἀπολογικῶς 141.24.b
ὅτι εἰδικῶς sumitur 172.28.b
ὅτι ἀπολογικῶς positum 131.24.a
ὅ pro μὴ interrogante 147.29.b
ὅ μὴ quomodo construi soleat 239.12.b

P

¶ *Pax* quæ est ex iustitia ex fide opponitur variis cogitationibus eorum qui Legis iustitiam quærunt 68.9.a
Pacis nomen quid significet 89.43.b
Pax triplex 31.36.b
cum Pace prosequi aliquem 168.17.a
Pacis nomine quid Hebræi significent 431.b
Pacis nomine quid Hebræi designent 31.a & b
ad Pacem vocati quomodo à Paulo dicamur 123.25.a
Pax animi sequitur charitatem 464. 10.b
Pax Dei quid significet 283.22.b, & quomodo φρουρεῖν τὰς καρδίας dicatur ibidem 25.
Pædagogorum in Christo cur meminerit Paulus apud Corinthios 312.32.a
Panem & vinum Abrahamo à Melchisedeco oblata quam stolidè quidam in oblationem panis & vini transforment 381.30.b
πανουργία quid significet 259.30.b
Panum primitiæ quid Iudæis significarint 73.43.b
Papistarum præfracta impudentia in corrquendis iis quæ de Melchisedeco & oblatione semel facta dicuntur, vt repetitam Christi oblationem statuant 379.35.a
Papistarũ audacia in confingẽda Ecclesiastica hierarchia 295.1.b, eorundem

demque variæ aduersus Christũ blasphemiæ ibidem
Papa non est Apostolus 1.44.b
παρα in compositione plerunque in vitio ponitur 219.32.b
παρὰ in verborum compositione quid significet 39.36.a
vis præpositionis παρὰ in hac enuntiatione ἡμέραν παρ' ἡμέραν 85.18.a
τὸ παρακαλεῖν opponitur τῷ ὀλιγωρεῖν 357.5.a
παρακαλεῖν quid significet 156.19.b
παραβολὴ pro typo & exemplari 387.35.a
παράκλητοι idem Græcis quod Latinis aduocati 175.23.b
τὸ παρακολουθεῖν à corpore ad animum transfertur 345.32.a
παράδεισον quid Græci vocent 209.6.a
παραγγέλλειν quid significet, & quomodo differat à διαγγέλλειν 308.11.a
παραγγέλλειν pro denuntiare, non autẽ præcipere 141.9.b
πάρεσις quid significet 24.4.a
παράδοσις quid significet 217.32.b
παραδόσεις quid vocentur 317.25.a, & 318.1.a
παραλογιζομένους quos vocet Iacobus 412.23.b
παράπτωμα lapsus 72.19 b
verbi παραλογιζω significatio 72.26.b
per *Parietem* intergerinum Legis ceremoniæ significantur 252.10.a
παροικία non κατοικία vita nostra vocatur 185.11.b
παρρησία quid peculiariter significet 396.18.a, cui opponitur ὑποστολὴ 19.b
παρρησία fidelium 394.9.a
παρρησία pro eo quod Cicero euidentiam dicit 179.25.a
Parturire Galatas quomodo se dicat Paulus 235.2.b
πᾶς, perfectum quid declarat 98.24.a
πᾶσα pro ὅλη 255.21 a
πᾶσαν οἰκοδομὴν, Erasmus malè vertit, quęcunque structura 253.2.b
πᾶς indefinita particula 106.12.a
Pascha metonymicè pro agno Paschæ 114.58.b
disputatio de die Paschæ 458 20.a
Passio in carne pro vitiositatis abolitione sumitur 437.38.a
Pastorum munus quod sit 146.30.a
Pastores qui dicti sint & quomodo differant à Doctoribus 258.53.b, & 259.3.b
qui à Pastoribus docentur à Spiritu sancto doceri dicuntur 459.15.b
Pater spirituum Deus 404.1.a
Pater luminum pro auctore & creatore 412.12.a
Pater gloriæ Deus Domini nostri Iesu Christi 247.45.b
παθήματα vocãtur perturbationes & morbi animi 240.36.a
παθήματα peccati cur vocentur 45.25.b
παθήματα aliter à Paulo quàm à Philosophis vsurpantur 45.36.b
πάθος pro morbo 308.26.a
Patientia cum gaudio quæ sit 287.18.a
Paulus vnde dictus 1.1.a
quomodo Paulus ἀποταξάμενος Troade discesserit 176.16.a
quomodo Paulus sperarit quæ erant incerta 279.1.a
quomodo se Paulus dicat nõ esse missum ad baptisandum 100.20.a
quomodo non secundum Dominum loqui se dicat Paulus 206.36 a
per Christum se Apostolatum accepisse quomodo dicat Paulus 3.75.b
Pauli vocatio ad Apostolatum insignis 215.28.a
Pauli & Antichristi antithesis 111.38.b
in sui muneris commendatione sæpius suum nomen inculcat Paulus 479.60.a
in reuelationibus non item ibidem
an Paulus fide Romanorũ adiuuari potuerit 5.38.b
an de se loquatur Paulus quum se carne seruire Legi peccati dicit 50.15.a
Pauli desiderium optantis omnes homines esse vt & ipse, quomodo intelligẽdum 121.12.a
Pauli in Galatas beneuolentia 233.27.b
Paulinæ epistolæ interciderunt 115.14.a
Pauli stylus floridior in vtraque ad Corinth. epistola 177.26.a
an Paulus Philippis vxorem habuerit 283.13.a
de Pauli absolutione Romæ nonnullorũ opinio 273.44.b
Pauli profectiones Ierosolymam 219.2.a
¶ *Peccatum* quid sit 34.65.a
Peccati appellatione quid significetur 42.34 b
Peccatum ἀνομία def. 46.10.a, & 8.b
Peccatum duplex 411.24.b
Peccati fruitio 401.19 a
Peccati significatio 39.22.b
Peccatum per legem non à lege 46.4.a
homines aliter Peccant quàm Diabolus, nempe cœcitate cum ille sciens prudens 468.20.a
in Peccato permanere quid sit 39.32.b
quoddam Peccatum ita lethiferum vt huic nulla spes veniæ relinquatur 467.35 b
Peccatum in Spiritum sanctum 169.21.a
explicatio Peccati contra Spiritum sanctum per partes 468.45.a
quatenus Peccatum contra Spiritum sanctum committi dicatur 467.48.b
nulli electi Peccato contra Spiritum sanctum obnoxij & cur 468.10.b
Peccatum contra Spiritum sanctum non necessariò extat in omnibus reprobis, ibidem
nunquam resipiscunt qui in Spiritũ sanctum Peccant 468.35.b
non est accusandus Deus quod Peccatum contra Spiritum non remittat, ibidem
non temerè iudicandum de iis qui Peccarint contra Spiritum, ibid.
olim quidem peculiari reuelatione Ecclesiæ patefactum est ibid.
exempla quorundam hominum qui contra Spiritum sanctum Peccarunt 468.30.a
quomodo nos gerere debeamus aduersus eos quos Dominus significarit cõtra Spiritum S. Peccasse 468.60 b
quomodo Diabolus aduersus Spiritum sanctum Peccarit 468.10.a
in quos cadat Peccatum cõtra Spiritum sanctum 468.40.a
Sophistæ torquentes Iohannis locum ad venialia Peccata statuenda argutè refellunturex illo ipso loco 467.15.a
Peccata non esse paria 414.28.b
propter Peccata plerũque immitti morbos 423.10.b
Peccata quomodo sint alia aliis grauiora 467.28.a
Peccata paria quatenus æquè omnia morte æterna digna 467.20.a
quare Peccata omnia mereantur mortẽ æternam ibidem
omnia Peccata lethalia 467 20.b
nulla electis Peccata lethalia ibid.
omnia reprobis Peccata lethalia ibidem
multa electis & reprobis Peccata cõmunia ibidem
Peccata quædam non mortifera ex Dei gratia non sua natura 468.70.b
Peccatum peccans quomodo dicatur 48.10.b
Peccatum mortuum quid à Paulo vocetur 47.33.a
Peccata præire, alia subsequi quomodo dicantur 335.43.a
Peccatum facere, pro simpliciter peccare 205.34.a
Peccatum quomodo dicatur βασιλεύειν 42.25.b
esse in Peccatis quid sit 159.22.a
Peccatum originis quid esse velit Origenes 34.53.b
Peccatum originis duo in se continet 34.15.b
Peccata baptismum antecedẽtia non sola remitti, sed etiam subsequentia 24.20.a, & deinceps
Peccare in Christum, quid significet 130.3.a
Peccantes, coram omnibus argui quum iubet Apostolus de quibus agat 334.16.b
Peccatores quos vocet scriptura 33.45.a
Peccatum pro victima pacifica 392.50.b
Peccatũ pro nobis Christus factus quomodo dicatur 188.27.a
Peccatores pro peccatorum circunstantia tractandi 468.55.b
πείθειν pro persuadere 186.24.b
Pelagianum arbitrium quid sit & quinam illud statuant 324.1.a
Pelagianorum error de peccato originis 34.56.b
Pelagianorum error de fide præuisa 57.23.a
Peregrinari à Domino quomodo dicantur fideles 185 50.a
Peregrè abesse à Domino & ire ad Dominum habitatum sunt opposita 186.
monstra hominum somniantium *Perfectionem* in homine, vt Anabapt. &c. 460.45.b
Perfectio fidelium 50.22.a
qui gloriantur de sua Perfectione Iohannis testimonio refellunrur 454.25.b
Perfici carne quid significet 225.12.a
Perfectius nihil habuisse Paulum quod perfectos docuerit 209.40.a
Perfluere quid significet: cui opponitur τὸ ἀποστέγειν 363.37.a
περὶ pro ὑπὲρ 52.17.b
περὶ pro ὑπὲρ 472.1.a
περιεργάζεσθαι quid significet, & quomodo differat à satagere Latino 318.1.b
περιουσίαν Græci quid vocent 353.37.b
περιπείρειν quid significet 336.30.b
περιπιεῖσθαι quid significet 247.32.a
περιφρονεῖν pro καταφρονεῖν 353.55 b, alias etiam significat circunspicere 3.4.2.a
περιψήματα quid sint 112.6.b
περιουσιοῦν peculiaris significatio 199.4.a

πδειατεύειν significat ὑφβάλλειν 308. 8.a
τοῦ πδειατεύειν peculiaris significatio 194. 21.a
πδειοῦν secundo casui iungitur 245. 60.a
πδειοῦπερον idem est atque ἐκ πδειουσίας 378.5.b
πδειτμὴ pro πδειτμηθεὶς 280. 38.a
Permissio Dei non opponitur eius voluntati 635 1.b
Permissio Dei ab eius destinatione separari non potest 72.15.b
Personarum acceptio quid sit 15.18.a
Perpessiones Christi quæ dicantur 170. 11.a
Perstare in Domino quid sit 307. 9.a
Peruidere aliud quàm perspicere 9. 12.b
vnde quibusdam Petri epistola suspecta videatur 450.44.b
Petri abnegatio non fuit peccatum contra Spiritum sanctum 468.60.a
excusatio eius peccati non ad illud eleuandum quidem sed ad piorum consolationem ibidem
Petri stylus πωπικὸς 427.20.b
falsa eorum coniectura qui Petrum Corinthij docuisse volunt 99.25.b
Petrum Romæ non fuisse 93.3.a
Petrus Romæ non fuit cum Paulo 300. 10.a
Petri primatus quem Antichristus inuexit euertitur 204.49.b
Petrum Romæ non fuisse 347.32.b.
Petrum 25. annis Romæ non sedisse 442.4.b
ratio certissima qua genuinæ Petri epistolæ probari possunt 405.5.a
Petrus à Paulo reprehensus seriò nõ per simulationem 221.10.a
Petrus simulans à Paulo rectè reprehẽsus 221.45.b
τοῦ πφοπιρβύειν variæ expositiones 150. 10.a
Personarum acceptio non est apud Deum 15.1.a
Personæ respectus quis dicatur 267. 12.b
¶φαντάζεσθαι de specie oblata dicitur 405. 7.b
Pharao excitatus à Deo quomodo dicatur 63.30.a
Pharisæi vnde dicti 1.33.b
Pharisæorum genus duplex 217.6.a
φελόνη vel φαιόλης, Romanum vocabulum 347.19.a
φέρειν pro ἀνέχεσθαι 65.2.a
φύγειν pro σωτῆρας τρέχειν 378. 22.b
Phidias venerem quomodo Eliensibus pinxerit 352.15.a
Philemonis versus de bona muliere 325. 29.a
Philosophia non simpliciter damnatur 291.35.b
Philosophorum varia nomina 9.63.b
φιλοστοργία 79.61.b
φιλοτιμία & in laude & in vitio ponitur 309.2.a
quomodo *Phœbe* dicatur προστάτις fuisse 93.10.a
φοβεῖσθαι de reuerentiæ cultu dicitur 266. 35.b
φόβος Κυρίου, meliùs terror dicitur, quàm timor 186.19.b
φόρος & τέλος quomodo differant 82. 48.a
φωσφόρος quid 445.25.a
φωτίζειν pro baptizare, & φωτίσμα, baptismus dictus est 377.13.a
φωτίσαι, pro perspicuè aliquid docere 254.24.b
φωτιζόντες, qui dicti sint in vetere Ecclesia 395.10.b
φωτισμὸν γνώσεως quid vocet Paulus 182. 11.a
φρένας Græci quid vocent 154.49.b. vnde τὸ φρονεῖν, & φρόνησις
τοῦ φρονεῖν significatio 80.28.b, & 85.37.b
φρόνησις, intelligentia 245.61.b
φρόνιμος quid significet 74.42 b
τὸ φθανεῖν quid significet 305.16.b
δένδρα φθινοωρινὰ quæ vocent 477. 20.a
φύραμα quid sit 73.45.a, & quomodo à Paulo accipiatur
φύσις & δόξα opponuntur 233.38.a
¶ *Pictorum* inscitia in pingendo Apostolorum habitu 347.10.b
Pietas est magnus quæstus 336.1.b
Pietas pro legitimo & spirituali cultu 330.42.b.
Pilato præside incidit Christi prædicatio & mors 337.5.a
Pileus libertinæ conditionis insigne 140.15 b
πιστεύειν non significat νομίζειν vt vult Erasmus 84.45.a
πιστὸς peculiarem habet significationem 124.15.b
πιστὸς pro ἀληθὴς 342.18.a
πιθανολογία sermonis probabilitas 291. 1.b
¶ *Placere* se omnibus quomodo dicat Paulus 139.11.a
Platonis locus de vita hominum 185. 21.b
πλὴν illatiua particula 266.32.b
Plenum tempus quódnam dicatur 232. 44.a
Plenitudo temporum quid dicatur 246. 30.a
Plenitudo Deitatis in Christo quomodo habitet 292.a
Plenitudo omnis in Christo habitare quum dicitur quid Plenitudinis voce significetur 288.27.b
Plenitudine Dei impleri quid sit 256. 25.b
Pleonasmi Hebraici vis obseruanda 324. 45.b.
πλεονεξία quid per metalepsin Paulo significet 198.10.b
πλεονεκτεῖν quid significet 175.40.b
πλήρωμα τοῦ Χριστοῦ ex Hebr. idiotismo pro ὁ πληρωθεὶς Χριστὸς 259.41.a
πληρωθῆναι pro πληρωῦν accipitur 249. 23.a
πληροφορία τῆς πιστέως quid sit 291. 16.a
πληροφορία quid significet 302.20.b
πληροφορεῖν quid significet 346.30.b
πληροφορεῖσθαι quid sit 85.7.b
Plinij locus 345.9.a
Plinij locus 135.15.b
πλοῦτος Hebræorum more quid significet 76.36.b
πλοῦτος pro omni copia ac abundantia 193.25.b
πλούτος metaphoricè quid significet 13. 23.b
Plutarchi locus 141.21.a
Plutarchi locus 295.57.a
Plutarchi locus 140.20.b
Plutarchi locus 218.41.a
Plutarchi locus de Romanorum more in facie velanda 140.5.b
Pluuia matutina & serotina 422. 12.b
¶locus aduersus *Pneumatomachos* 53.22.b
¶*Poculum* dęmoniorum quod vocet Paulus 137.42.a
quàm iusta sit *Pœna* qua Deus homines impios afficit 10.37.a
Pœnitendi verbo quo sensu vtatur Paulus 192.3.a
πνήματα vocantur cœlum & terra 9. 10.a
Polluere Dei templum qui dicãtur à Paulo 109.2.a
Polygamia frequens in Oriente 326.51.a
Bigami & Polygami qui censeantur 326. 53.a
Pondus gloriæ quid vocet Apostolus 184.25.a
Ponere verba in aliquo quid Hebræis dicatur 188.10.a
Pontificatus Christi 372.31.b
Pontificatus Christi cum Aaronico collatio 373.31.a
Pontificis nostri ἀδύνεια describitur à precibus 374.35.a
Pontifex pro seipso orare solitus 387. 14.a
Pontifex Romanus falsi damnatus 270. 13.b
Porcis non obiiciendas margaritas, quomodo intelligendum 403.10.b
πώρωσις & πηρωσις differunt 260.30.b
τὸ πωροῦν quid significet 217.11.b
πώρωσις, cur conuersum sit obduratio 75.2.a
Porphyrij calumnia aduersus Paulum 218.14.
Postellus quarumlibet hæresẽon consarcinator 379.11.b
Potens est, plus significat quàm potest 74.27.b
à Potentia Dei sumptum argumentum sítne firmum 340.42.b
Potentia gloriæ pro potentia gloriosa 287.15.a
Potentiam Dei κατασκηνοῦν in se quomodo dicat Paulus 210.20.b
Potentia Dei sermo crucis 100.15.b
Potentia Dei vbi potissimùm eluceat 210.43.a
Potestas metonymicè pro velamine subiectionis signo 140.11.b
¶*Præceptum* Domini se non habere quomodo dicat Paulus 124.32.a
Præceptum quintum quomodo dicatur primum in promissione 266.47.b
Prædestinationis Dei tres gradus considerandi 217.38.b
verus Prædestinationis vsus 65.15.b
Prædestinationis decretum 475. 30.a
Præmium & vltronea promissio relationẽ habent, non merces & merita 398. 10.a
Prænotio Dei quid sit, & an à proposito differat 57.9.a
Præputium pro præputiato: & pro Gentilismo 16.36.b
Præputium carnis 293.17.a
Præputium circuncisioni quomodo opponatur 251.46.a
Præscientia ab æterno proposito malè separatur 427.15.a
Præscientia futurorum non substernitur electioni vel reprobationi 62. 8.a
Præsens tempus 24 36.a
Præsens pro Aoristo sæpe ponitur 470. 24.a
Præteritis pro futuris vtitur Paulus 57. 16.b
Præteritum perfectum celeritatem in re peragenda significat 411.4.b
Præteritis pro futuris vtitur Apostolus 364.50.b

Prætorij

Prætorij appellatio latè patet 272.11.a
Præuisa fides vel opera non sunt electionis causa 63.30.b
aduersus *Præuisionem* fidei vel operum 77.4.a
Precari lingua quid sit 153.25.b
Precari homines Deus quomodo dicatur 188.18.a
Precatio pro remittendis peccatis propria etiam sanctissimorum omnium 461.3.a
Precatio pro Iudæis 74.10.a
Preces à Spiritu proficisci oportet 269.1.a
Preces profanorum quomodo discernantur a suspiriis à Spiritu manantibus 56.25.b
Preces sunt altera ministerij pars 322.20.b
Precandum quo quibusuis 323.3.b
Pretio empti cur dicamur 119.42.a
Presbyterorum nomen ætatis rationem habet 441.26.a
Presbyteri generale nomen 470.2.a
aduersus Presbyterum quomodo non sit accusatio admittenda 334.9.a
Presbyteri nomen generaliter sumitur pro Ecclesiastico munere fungentibus 440.18.b
Presbyteri qui olim vocati 270.18.a
Presbyteri duplices fuerunt 334.2.b
Presbyterorum nomen aliquando latè patet 331.10.b
Primitiæ resurrectionis Christus 160.28.b
Primitiæ Achaiæ 168.33.a
Primogenitus quomodo dicatur Christus 57 14.b
Primogenitus ex mortuis quomodo dicatur Christus 288.47.a
Primogenitus omnis creaturæ Christus 287.12.b
Principes seculi quos dicat Paulus 103.22.b
Principatuum & potestatum nominibus quid intelligat Apostolus 58.27.b
Principium & finem vocationis conuenire opprtet 369.35.b
Προαιρεῖσθαι præoptare 198.42.b
Probatio, pro ærumnis quibus probantur fides & charitas 193.6.b
Probare se quemque oportet antequam ad mensam Domini accedat 143.20.b
Προκόπτειν in vitio ponitur 342.21.b, & 345.21.b
Προκείνειν Græcis quid significet 334.23.b
Procurator quis dictus sit 95.22.b
verbi προδίδοναι noua significatio 77.1.a
Profunditates Pseudapostoli cur vocarint suam doctrinam 486.20.a
Προγινώσκειν quum de Deo dicitur quid significet 70.35.a
Προγεγράφθαι quid significet 224.49.a
Πρίσθαι idem ac ἠγεῖσθαι 310.23.a
προϊστάμενον quem vocet Paulus 79.23.b
προϊστάσθαι variè accipitur 354.29 b
quid sit προεστὼς 483 18.b
Promissio legi opponitur 227.27.a
Promissiones ad solos electos pertinere 429.35.b
Promissio Spiritus pro Spiritu promisso 227.22.a
Promissio vitæ quid sit 339.1.a
Promptitudinis vox inusitata 196.29 b
Προοιζειν, προετοιμάζειν προχειρίζεσθαι sunt synonima 244.61.b
Propitiatorium quid fuerit 387.7.a
προπέμπειν quid significet 355.9.b
Prophetiæ nomen quid significet 311.14.b
Prophetia pro munere prophetandi 150.18.b
Prophetæ qui dicantur 258.35.b
in Prophetis loquutus Deus significanter dicitur 360.5.a
Prophetarum oberrantium habitus 402.4.b
Prophetæ repetentes identidem nomen suum in suis prophetiis 479.55.a
Prophetica doctrina perfectius aliquid expectauit, Euangelica non item 360.10.a
Prophetiæ vox quid in se comprehendat 79.12.a, & 6.b
Prophetarum scriptis Deus nos etiamnũ hodie inuitat 370.20.a
Prophetiæ nomen quid sit 146.25.b
Prophetiam abolitum iri quomodo dicat Paulus 150.21.b
Propheticum Christi munus 368.14.a
Propheticum Christi munus 366.39.b
Prophetia quid sit 151.54.b
Propositi Dei æterni finis 64.52.b
Propositum Dei quid vocet Paulus 56.50.b
Propositi Dei fontem aperit Paulus 246.20.a
Propositum Dei æternum quid sit 255.21.& 25.a
πρὸς pro κατ' 222.12.a
Πρὸς pro παρὰ 172.21.a
πρὸς præpositionis vis 186.39.a
verbi προσπαφτρεῖν significatio 82.35.a
προσλαμβάνεσθαι & ἀπολαμβάνεσθαι differunt 84.17.a
vis verbi προσεδρεύειν 131.27.b
κατ' πρόσωπον idem ac coràm, male redditum in specie 200.37.a
κατὰ Πρόσωπον id est, ἔμπροσθεν πάντων 221.4.a
πρόσωπον pro αὐθέντης 171.33.b
πρόσωπον opponitur veritati 201.21.a
ἐν Πρόσωπῳ καυχωμένοι qui dicantur 186.37.b
Προσωπολημψία quid sit 413.12.b
Προσωπολημψία quæ damnetur 414.4 a, & 419.13.b
πρόσφατος Græcis propriè quid sit 394.13.a
προσφιλῆ quæ sint 284.1.b
πρῶτον pro primaria sorte & conditione 18.34 b
πρῶτον simpliciter sermonis initium declarat 4.50.b
προτάτικος & προστατικὸς quomodo inter se differant, & quàm absurdè istud Christo tribuat Erasmus 288.12.a
προθυμία & προθεσμία quid significent 196.17.b
Prouerbium ἐὰν ἔπαθες, ἔμαθες 322.14.b
¶*Psallere* quid significet 154.5.a
Psalmi hymni & cantiones quomodo differant 298.20.b
Psalmus 45. totus allegoricus 362.48.a
Pseudapostolos quos vocet Paulus 206.1.a
aduersus *Pseudonicodemitas* 311.26.b
Pseudocatholici Deum verum non agnoscunt 252.2.a
ψεῦδος pro ψεῦδες 459.24.b
Ψωμίζειν quid significet 149.33.b
quos ψυχικοὺς aliquãdo vocauit Tertullianus 478.3.b
¶Πτωχὸς & πένης quomodo differant 195.3.a
quomodo Christus dicatur πτωχὸς 295.9.a
¶quis *Pudefieri* ab aliquo dicatur Hebræis 460.5.a
Puerulorum diminutiuo cur vtatur Iohannes 458.6.b
Pueritiæ & lactis Petrus & Paulus sensu diuerso mentionem faciunt 428.34.a
Pugna perpetua membrorum Legis aduersus legem mentis 420.2.a
cu *Puluereus* dicatur primus homo 165.8.a
Purgatorium quo fundamento quidam fulciant 167.46.b
Purum quid vocet Paulus, & puros quibus opponat 351.6.b
Purificare quid sit, & purificationis quot sint partes 389.21.a
Purificatio nostra est tota à gratia 460.37.b
analogia inter ea quæ Purificant & quæ purificantur 390.5.b
ad perfectam *Puritatem* contendere debent electi 460.33.b
τί πυθόμαι quid 488.13.a

Q

¶*Quærere* Deum quid sit 89.29.b
Quæstor quis dictus sit 95.27.b
Quartus casus absolutus apud Græcos inter elegantes Atticismos ponitur 248.29.a
Quinque verba loqui simpliciter pro paucissima positum 154.32.b

R

¶Ῥαβδίζειν quomodo vsurpet Paulus 207.23.b
Rami naturales oleæ cur dicantur Iudæi 74.27.a
Rationalis cultus pro spirituali 77.5.b
¶*Reatui* nostro Christi obedientia opponitur 34.22.b
Recto pede incedere 221.44.b
Redimere tempus 264.8.b
Redemptio corporis quæ sit 56.3.b
Regeneratio in hac vita non perficitur 49.45.b
Regis nomine Cæsar notatur 430.26.a
pro Regibus nominatim precandum 323.15.a
quomodo nunc *Regnet* Deus 160.47.a
Regnum Dei pro Euangelio 300.12.a
Regnum Deo patri Christus traditurus quomodo dicatur 160.47.a
Regnum Dei non esse positum in cibo & potu 296.39.b
Reiectanei doctores qui sint 345.22.a
Reiculæ oues 345.24.a
Relatiuum apud Hebræos quomodo vsurpetur 255.50.b
Religiones falsæ omnes ad tres species reuocantur 292.3.a
Religionis contemptum esse vitiorum omnium originem 10.49.a
Reliquias afflictionum Christi se adimplere quomodo dicat Paulus 290.18.a
Remanere non respondet Græco προσμένειν 320.29.a
Remigrare animæ quomodo dicantur 273.10 b
Reminiscentiam Platonicam inuehit cum

Hieronymo Erasmus 248.2.b
Renouari quid sit 377.28.a
Renouatio Spiritus sancti 354.7.b
in *Reprobationis* decreto nullam esse iniustitiam 63.17.a
Reprobationis propositum ab exequutione distinguendum 324.28.a
in Reprobationis decreto non minùs quàm in electionis remouetur omnis operum consideratio 61.29.b
Reprobationis decretum malè cum damnatione confunditur 62.34.b
Repurgare se quum iubet Apostolus, an in Libero arbitrio aliquid positum esse doceat 343.2.b
in *Requiem* Dei ingredi quid sit 371.25.a,& b
Requies Dei duplex in scriptura memoratur 371.34.a
Requietis Dei & nostræ similitudo 372.16.a
Resipiscentia Dei donum est 344.2.a
Resipiscentia μετάμελεια 192.31.a
causa cur homines Deo *Respondent* 64.29.a
Resurrectio pro liberatione ex periculis 183.26.b
Resurrectio impiorum vi maledictionis futura ad pœnam æternam 159.20.b
Resurrectionis Christi finis 40.10.b
Resurrectio pro vita immortali 281.30.a
Resurgere cum Christo & mori cũ Christo quid significet 297.5.a
Reus corporis Domini quis dicatur 143.8.b
per *Reuelationem* innuit Apostolus suam vocationem ἀμέσως factam 254.11.a
Reuelationem quid vocet Paulus 152.25.a
Reuiuere peccatum quomodo dicatur 47.32.b
Reuiuiscendi verbum quo Castellio exprimit τὸ ζωοποιεῖσθαι, alienũ est à sensu Apostoli 160.1.b
¶ ῥιπὴ ὀφθαλμοῦ quid significet 166.8.a
¶ *Roman* non esse caput Ecclesiarum 5.1.b
Romanæ cacolycæ pseudoecclesiæ barbarismus 153.56.a
Rota genituræ nostræ quid sit 418.20.b
ῥύμβος participium pro verbali 75 30.a

S

¶ *Sabbatismi* cur vtatur appellatione Apostolus 372.6.a
Sabellius distinctionem personarum sustulit 276.3.b
Sacerdotis & Sacerdotij appellatio nunquam ministris in Nouo Testamento accommodatur 428.14.b
quomodo Sacerdotij Christi æternitas ex Dei iureiurando confirmetur 383.16.a
Sacerdotes ad sacrificandum & benedicendum a Deo constituti 379.15.b
Sacerdotium Leuiticum mutatum, non translatum 381.35.a, & 15.b, & 40.b
Sacerdotium perpetuum quomodo dicatur 383.21.b
Sacramentorum veterum & nostrorum eadem substantia 134.36.a
Sacramentorum ratio communis 28.23.a
Sacramentorum veterum & nouorum differentia 382.3.b
Sacramentorum vis quæ sit 382.53.a
Sacramenta quo respectu carnalia dicũtur 387.43.a
Sacramentum baptismi pro Baptismo 28.16.a
Sacramenta veterum non fuerunt tantùm signi sed etiam σφραγῖδες 28.40.a
quomodo Sacramẽta veterum Typi nobis fuisse dicantur 135.6.a
Sacramentorum finis 266.18.b
an omnibus Sacramenta danda sint ad mensam Domini accedentibus 143.27.b
Sacramẽtalis significatio à typica distinguenda 235.25.b
Sacramentum in Sacrificium mutatum 137.35.b
Sacri libri multi interciderunt 477.15.b
Sacrificandi cultus in duas species diuiditur 392.25.b
quæ *Sacrificia* Christianis relicta sint 408.17.a
Sacrificiis expiatoriis nullus est ampliùs locus 77.50.a,& 1.b
ex Sacrificiis redeuntes olim victimæ portiunculam domesticis adferre soliti 138.2.a
Sacrificium nullum superest quum nulla supersit peccatorum remissio 393.11.b
Sacrificium incruentum vnde ortum 137.35.b
Sacrificiorum solennia conuiuia in ipsis templis agitari solita 129.23.b
Sacrificium annuum quãdo fieri solitum 387.11.a
Sacrificia vetera populum expiasse quomodo dicantur 391.50.b
Sacrificia Sacerdotum quæ quotidie fiebant non habuisse vim reconciliandi 387.21.a
τοῦ σώματος significatio 306.14.b
τὰ Σαλδούμφα quæ vocentur 406.74.a
Salutis nostræ causæ propriæ 424.8.b
Salutem conficere fideles quomodo dicantur 227.26.a
Sancti mortui sine impietate inuocari nequeunt 455.40.a
Sancta sanctorum pro sacrario sacratissimo 386.35.b
Sancti qui dicantur 243.15.b
Sanctimonia veritatis, Hebraismus 261.15.b
Sancti & inculpati fideles quomodo dicantur 244.22.b
Sancti qui in cælo sunt non precantur 494.20.a
Sanctum quid sit & Sanctificare 265.38.a
Sanctorum dignitas quæ sit 364.25.b & 46.b
quomodo dicantur Sancti mundum iudicaturi 116.48.b
Sanctorum merita & Satisfactiones quo nitantur fundamento 290.32.a
Sanctificare Deum quid sit 434.3.a
Sanctificatio pro separatione & purificatione electorum 366.16.b
Sanctificationis animorum nostrorum finis 427.8.b
Sanctificatio duo complectitur separationem à reprobis, & sui repurgationem 343 31 a
Sanctificationis nostræ fons 437.30.a
eiusdem definitio 42.a
Sanctificatio Spiritus quid sit, & quomodo sit electionis finis 424.20.a & 25.b, eiusdem materia quæ sit 4.b
Sanctificatio & fides sunt testimonia æternæ electionis 317.2.a
progressus in Sanctificatione, fidei certus effectus 461.1.a
Sanctificare Deus quomodo dicatur 311 31.b
Sanctificatus quando sit homo 312.1.a
Sanctificati cibi quomodo dicantur 330.31.a,& 45.a,& b
Sanctificari conscientias non potuisse externis ritibus 392.29.a
Sanctificatio cum Iustificatione gratuita semper est coniuncta 223.25.a
Sanctitas corporis & animi faciliùs contingit extrà coniugium quàm in coniugio 126.5.b
Sanctuarium κοσμικὸν quomodo dicatur 386.27.a
Sanctuarij nomine Cæli intelliguntur 384.6.b
Sanguinis nomine expiatio pro peccatis 466.10.b
reposcere Sanguinem quid sit 492.2.a
Sanguis victimarum fuit Sacramentum, sanguis Christi in cœna est res Sacramenti 390.15.a
cur Sanguine omnia in vetere fœdere purificarentur 389.45.b
Sanum Græcis ὑγὲς quid significet 351.40.a
Sapere in oculis suis quid Hebr. significet 74.41.b,& 80.46 b
Sapere plus quàm oportet quid sit 78.20.a
Sapere quæ sunt carnis 52.45.b
extra Christum nulla est vera *Sapientia* 291.35.a
Sapientiæ peculiaris significatio 410.26.b
Sapientia quæ à carne manat excludenda est à ministerio Euangelico 109.20.a
Sapientiæ sermo quid fuerit 146.11.a
Sapientiæ nomine quid significetur 248.1.a
Sapienter viuere quid sit 353.11.a
Sapiens non is est qui Græcis σοφὸς 107.20.b
Sapientiam & cognitionem Dei Paulus solet coniungere 76 44.b
Sapientiam Dei in Mysterio quomodo se loqui dicat Paulus 103.31.b
Sapientia Dei quomodo sit multiformis 255.13.a
Sapientiæ nomen quomodo Paulus vsurpare soleat 296.40.a
Sapientia Euangelij est hominibus stultitia 101 22.a
Sapientia pro rationibus philosophicis 101.43.a
Saræ sterilitas quid significet per allegoriam 236.44.a
Saræ & Agaris & vtriusque filiorum συγχύσεις 236.
Satan, αἰπαιμέφος 315.8.b
Satan nomine αἰπαιμέφου notatur 333.30.b
Satanæ tradere quid sit 114.17.a
Satisfactio Christi & eius obedientia 34.11.a
Saturitatis & famis nominibus quid noter Paulus: & quæ virtus sit nosse Saturari 284.22.b
¶ σκάνδαλον & σκόσκεμμα quomodo differant 87.16.a
ne contingendi quidem Scelerati 478.1.b
quomodo Scientia inflare dicatur 128.7.b
Schisma quid sit & quomodo ab hæresi differat 59.5.a

Σκόλοψ quid significet & quis ille fuerit Paulo datus σκόλοψ 209.50.b
Scortatio apud gentes non fuit flagitium 118.35.b
quomodo Scortator in proprium corpus peccet 119.23.a
Scortationis nomen latè patet 113.25.a
Σκύβαλα Græcis quid sint 280.30.b
Scribere se Paulus quomodo dicat non aliâ quàm quæ legant 172.28.a
Scribæ id est, Legis interpretes 100.40.b
Scripturæ testimonia sic citant Apostoli vt non hæreant syllabis 155.25.b
impie facere qui negat sufficere Scripturam decidendis religionis controuersiis 476.15.b
perperam sentire sophistas, non sufficere sacram Scripturam decidendis de religionis capitibus 452.12.b
¶ *Sectari*, prout construitur quid significet 80.50.a
Secularium nomen quid sit propriè 117.11.b
Seculum pro hominibus non renatis 77.36.b
Seculum malum 215.24.b
Securitas fidelium non parit torporem, sed piam solicitudinem 135.37.b
Sedere ad dextram Dei in cœlis 248.16.b
Seri corpus dicitur pro sepeliri 164.1.a
Sessio ad dextram imperij potestatem notat & non tollit essentialia naturæ humanæ idiomata 362.40.b
Sessio Christi ad dextram patris quid notet 361.5.b
Semel emphaticum 475.20.b
Semel moriendum omnibus 391.25.b
Semel se Christus obtulit, non amplius offerendum 384.3.a
de *Seminis* varia expositione 227.b, & 228.
Semen Abrahæ pro vera hominis natura 367.18.b
Sementis nomen pro sumptibus vsurpatur 241.14.b
Serere, ad omnes vitæ actiones transfertur 241.16.b
Semen quid significet quũ dicitur Christus natus de Semine Dauidis 2.61.a
Seminis nomine Christus cum suo corpore significatur 229.32.a
quomodo Semẽ & fides nondum venisse dicantur ante Christi aduentum 229.40.a
Semen vocari in filio quomodo dicant Hebræi 60.40.b
quid sit esse ex Semine Abrahami 30.5.a
Semipelagianorum error refutatur 222.49.b
Σεμνά quæ dicantur & σεμνότης quid sit 284.1.a
σεμνότης quid in se complectatur 323.23.b
Seniores in Apoc. quid designent 490.8.b
Seneca Pauli an amicus fuerit 235.13.b
Senecæ locus 380.1.b
Senes venerandos esse oportet 351.35.b
Sensus etiam de mente dicitur 106.24.a
Sententiis vnos esse monet fideles Paulus 275.8.a
Sermo Christi pro Euangelij doctrina 298.8.b
Sermo auditionis pro Sermone audito 305.4.a
Sermo pro Euangelica doctrina 272.15.a
Sermo Dei quomodo ad intima animi penetralia vsque descendat 372.37.a
Sermo, pro Dei promissionibus 290.45.a
Sermo Dei pro Dei promissione 349.30.b
Sermo putris quis sit 262.7.a
Sermonem vitæ prætendere 277.35.b
Sermo veritatis quis dicatur 247.31.a
Sermo εὔσημος quis sit 152.31.b
Sermo veritatis quis sit 189.23.a
Sermo veritatis 286.5.b
Sermo fide recipitur 412.15.b
absque Sermone lucrifieri quid significet 431.24.b
Sermonem ὀρθοτομεῖν quid significet 342.5.b
Seruare se & alios quomodo dicantur verbi ministri 31.25.b
Seruatoris nomen non soli Christo conuenit 3.9.10.a
Seruator Deus quomodo dicatur 349.4.a
Seruari ex nobis vel ex operibus, & Gratia seruari repugnant 250.51.b
Seruetus locum Petri detorquet vt naturæ diuinę in nos transfusionem doceat 443.43.b
Serueti & Postelli somnia 288.57.b
Serueti blasphemia aduersus Christum 288.2.a
Serui in omnibus parere dominis quomodo iubeantur 352.2.b
Seruituris nomine appositè à Paulo notatur vinculi coniugalis obligatio 123.14.a
Serui Dominos nacti fideles eò libentius illis parêre debent 335.24.b
Serui propter Iesum quomodo dicantur Apostoli 181.41.b
Serui nomen cur sibi initio epistolarum Paulus attribuat 1.2.a
Seruorum appellatio iis tribuitur qui salutem ex lege quærebant 235.40.a
Seruorum duplex respectus 233.10.a
Seruorum suorum operam Deus ex fide eorum æstimat 176.40.a
Seruus pro ministro 349.1.a
¶ *Signum* quid vocet Scriptura 155.34.b
Signorum externorum vis quæ sit 18.33.a
Signum circumcisionis pro circumcisione 281.1.a
Sibiipsi viuere, quid significet 86.15.a
Siluanus idem est qui & Silas 312.20.b
quid vocet Paulus *Similitudinem* τῆς παραβάσεως 361.3.b
Similitudinis & Figuræ nomina quomodo Christo tribuantur 276.15.b
Sinæ filij seruire quomodo dicantur 236.31.b
Sinæ situs cur mentionem faciat Paulus 236.8.a
Sinæ & Hierusalem similitudo quæ fuerit laborant plerique vt ostendant 236.1.b
quomodo Sina dicatur συστοιχεῖν Hierosolymæ 236.27.a
Siricij papæ vox Diabolica 55.5.a
Sistere membra arma iniustitiæ 43.8.a
¶ quibus limitibus *Sobrietas* definiatur 78.33.a
Soldurij qui à Gallis vocati sint 191.32.a
Solem occidere, prouerbiale 261.35.b
Solicitudinis peculiaris significatio 125.39.b & quomodo cupiat Paulus fideles esse sine solicitudine ibidem
Solœcophanes in verbis Pauli 181.53.a
σωματικῶς malè quidam opponunt duntaxat ceremoniarum vmbris 292.15.b
σοφία & φρόνησις quomodo distinguantur 100.35.a
σωφροσύνη quænam sit virtus 350.16.b
Σωφροσύνη opponitur iuuenili lasciuiæ 352.10.a
σώζειν & τηρεῖν discrimen 469.15.a
¶ *Species* mundi quid sit 125.33.a
Spectare plus quam videre 453.23.b
Speculari malè scriptum pro in speculo intueri 180.21.b
quomodo per Speculum cernere dicamur 151.16.a
Speculum quomodo dicatur Filius Dei in carne manifestatus 180.25.b
Σπένδεσθαι se Paulus quomodo dicat 347.1.a
quomodo se Σπένδεσθαι dicat Paulus 278.12.a
Spes viua quomodo dicatur 425.2.a
Spes vitæ æternæ, finis est Apostolici muneris 349.23.a
Spes pro sperata gloria 286.3.b
Spes Christi, pro quæ Christo habetur 301.8.a
Spes metonymicè pro eo quod speratur 56.8.a
Spes iustitiæ quæ dicatur 238.40.a
Spes vocationis quid sit 248.35.a
Consolatio in miseriis beatitatis futuræ certissima spes 462.1.a
σπιλάδας quid vocent Græci 477.10.a
Spiritum accipere quid significet 104.44.b
Spiritus sanctus cur dicatur 257.34.a
Spiritus sanctus item ab effectu proprie sanctus dicitur 458.10.b
Spiritum sanctum dici Spiritum sanctificationis 3.25.a
Spiritus in nobis gignit fidem 105.60.b
Spiritus sanctus datus patribus 233.2.a
quomodo dicamur vnus Spiritus cum Christo 119.15.a
Spiritu viuere 240.38.a
Spiritus à verbo non separatur 106.1.a
Spiritus pro mente 311.35.b
Spiritus pro ψυχῇ. 119.20.b
Spiritus pro zelo pietatis 331.11.a
Spiritus fidei quomodo dicatur 183.13.b
Spiritus lenitatis quid sit 113.1.a
Spiritus vitæ quis dicatur 50.46.b
Spiritus gloriæ quis dicatur quis item Spiritus Dei in genere 439.20.a
Spiritus sapientiæ quis sit 247.50.b
Spiritus Dei an possit vnquam in sanctis extingui 311.6.b
Spiritus gratiæ quis sit 395.25.a
Spiritus pro Spiritus donis 204.18.b
Spiritus Hebræorum more quid significet 71.38.b
Spiritus Dei pro Spiritus donis 439.15.b
Spiritus pro ipsius donis 153.8.b
Spiritum sanctum tristitia afficere 262.4.b
quomodo Spiritus interpellare dicatur secundum Deum 56.22.b

Spiritus Christi quid sit 53.12.a
Spiritus sanctus a patre & filio emittitur 232.43.b
Spiritus æternus per quem se Christus obtulit, quis sit 388.1.a
Spiritus mentis quis dicatur 261.34.a
Spiritus timiditatis quis dicatur 340.1.a
Spiritus charitatis quis dicatur 340.10.a
Spiritus mansuetudinis quomodo dicatur 240.28 b
quomodo Spiritus dicatur συμμαρτυρεῖν Spiritui nostro 54.43.a
Spiritus sanctus promissionis quis sit 247.40.a
Spiritus vnitas quæ dicatur 257.5.a
Spiritus sanctus cur semen vocetur 461.9.b
quis Spiritus in terra testetur de Christo 466.20.b
Spiritus arrhabonem quomodo dicatur Deus fidelium cordibus indere 174.12.a
Spiritus oris Domini quomodo dicatur 316.1.b
Spiritu Deo seruire se quomodo dicat Paulus 5.28.a
Spiritu incedere quid sit 239.6.b, & 30.b
Spiritus nomine in Christo quid significetur 434.42.a
Spirituum discretio quid sit 146.35.b
Spiritus pro spirituali æternæ vitæ benedictione 227.24.a
Spiritus pro spiritualibus gratiis 224.28.b
per sensum Spiritus quid intelligat Apostolus 56.13.b
Spiritus pro animo 193.15.a
Spiritus pro animo 176.13.a
Spiritus pro animo 169.3.a
Spiritus vitæ quomodo dicatur 53.52.a
quomodo Spiritus sanctus dicatur ὑπερεντυγχάνειν pro nobis 56.30.a
locus de septiformi Spiritus gratia malè intellectus 481.20.b
quomodo septem illi (de quibus Iohan. in Apoc.) Spiritus sint intelligẽdi 481.30.b
Spiritus deceptores qui dicantur 329.61.a
Spirituum nomine, venti intelliguntur 362.11.a
Erasmus Spiritum pro voce accipit 153.35.b
stare in vno Spiritu 274.20.a
eodem Spiritu incedere 211.10.b
Spiritu precari 153.33.b, & 154.1.a
Spiritus ex fide quis dicatur 238.33.a
an Spiritus sanctus sit in omnibus 257.33.a
Spiritus Prophetarum qui dicantur 156.21.b
intimum Spiritum potari quid significet 147.25.a
Spiritus seruitutis & Spiritus adoptionis quomodo dicatur 54.6.a
Spiritus sanctificationis nomine alteram Christi naturam accipi id est, diuinam οὐσίαν 3.37.a
Spiritus agens in hominibus contumacibus 249.42.b
Spiritibus qui sunt in carcere Christus per Spiritum prædicasse quomodo dicatur 434.& 435.& 436.
Spiritu se præsentem quomodo dicat Paulus 113.20.b
Spiritualis, in rebus spiritualibus eruditus 157.1.a
Spiritualia quæ vocet Paulus 105.27.a
quomodo Spiritualis homo à nemine diiudicetur 106.13.a
Spiritualia dona carnalibus opponuntur à Paulo 92.11.a
Spiritus quomodo omnia scrutetur 104.29.b
Spiritualis petra quæ fuerit quæ Israelitas sequuta dicitur 134.50.b & quomodo dicitur ipsa fuisse Christus 135.2.a
Spirituales qui spiritus virtute sustinentur 240.24.b
aduerbij Spiritualiter vis 105.55.b
¶ στελεσθαι nautarum proprium 195.
σφεκηζεσθι quid sit 247.35.a
στενάζειν quid significet 422.20.b
στενοχωρεῖσθι voce quomodo vtatur Paulus 189.30.b
Σπφανᾶς viri nomen 168.31.a
Stigmata Iesu Christi quæ vocentur 243 6.a
στοιχεῖν aliquid amplius est quàm παρεπαπῖν 242.30.b
σόμαχος aliàs ventriculus, aliàs tota gula 335.25.a
στρωνάζειν quid significet 333.10.b
¶Subiicere se in Domino 299.5.a
Subiicere se suis pastoribus Corinthios quomodo iubeat Paulus 168 24.b
Subscriptiones epistolarum suppositiæ 214.7.a
Substantiam Christi ore comedi quàm absurdum 136.44.b
Substantia, pro bonis & facultatibus 396.2.a
Substantiæ nomen vsurpari solitum pro eo quod Latini personam dicunt 360.4[illegible].b
Succincti lumbis metaphora duplex 426.5.b
Sufficientiæ nomine Sophistæ abutuntur 177.4[illegible].b
Superstitionis quis sit primus color 296.56.a
Superstitiosis nihil arrogantius 67.35.a
Superstitionum fautores falso fundamẽto nituntur 317.11.b
Supplicia facinorosorũ extra castra sumi consueuisse 408.6.a
Sustinere omnia quomodo dicatur filius 360.60.b
¶ *Syluani* episcopi factum insigne 116.57.a
τὸ συγκείνειν significatio 105.50.a & inter se opponuntur συγκείνειν & διακείνειν ibidem
τὸ συμβιβάζειν quid significet 106.30.a
συμμερίζεσθι vis & significatio 131.34.b
συμπαρακαλεῖσθαι exhortationẽ percipere 5.33.b
Synagogarum Iudaicarum mos in legẽdo & audiendo verbo 156.25.a
συνεργεῖν Deo quomodo dicãtur ministri 188.15.b
verbi συνιστάναι significatio 192.25.b
Dei συνέργοι quomodo dicantur ministri 107.38.a, & 109.3.b
συνιοῦσιν pro συνιᾶσιν à συνίημι: & quomodo construatur 202.8.a
σύζυγος consilij particeps ac socius 283 19.a
συζητεῖν de quibus dicatur 101.12.a & quem vocet paulus συζητήτου 101 6.b

T

¶ *Tabernaculi* nomine humana Christi natura significatur 388.20.a
Tabernaculi nomine corpus Domini notatur 384.7.b
Tabulæ lapideę carneis tabulis quomodo ab Apostolo opponantur 177.17.b
τάχα & ἴσως emollientes affirmationem particulæ 357.20.a
Taciti locus 347.5.b
τὸ ταλαιπωρεῖν specialis significatio 421.1.a
ταλαιπωροι λίθοι 508.12.a
Talentariæ balistæ 508.13.a
Talentum duplex 508.14.a
Ταπεινὸς & ταπεινόφρων plurimùm differũt 411.20.a.& 26.a
Ταπεινοφροσύνη color superstitionis 296.9.b
Ταπεινοφροσύνη quid significet 299.10.a
Ταπεινοῦσθαι generale nomen ad inopiam refertur 284.34.a
Τάραχα quid vocent 446.1.b
¶ *Tecl.m* pauli sororem ab ipso circumductam male quidam somniant 130.35.b
Τεκνία & παιδία distinguenda 457.22.a
Τεκνίων appellatio blanda 457.18 a
Τελειοῦν quid insinuet 456.20.a
Τετελειωμένοι dicuntur lincœum iam recepti 405.19.b
τέλειοι qui dicantur Apostolo 103.45.a
Τέλειοι & πεπληρωμένοι qui dicantur 300.17.a
τέλειοι qui dicantur 155.1.a, & b
τελειοῦν pro Sanctificare 387.19.b
τελειοῦσθαι quid significet & τέλειοι qui vocentur 281.16.b, & 282.4.a
τελειωσίους nomen quomodo vsurpẽt Græci Theologi 366.46.a
an differant τελεῖν & φυλαττεῖν τὸν νόμον 17.21.a
τέλος pro mercede & fine 425.30.b
Temperantiæ cur maximè meminerit paulus in gymnastarum similitudine applicanda 133 42.a
Templum Domini quomodo dicatur Ecclesia & quomodo singuli fideles 253.20.b
Tempus acceptum quid dicatur 188.20.b
Tempus ætatis quid significet 398.25.b
Tempori seruire quid sit 80.14.a
Tempora seculorum quæ dicantur 340.45.a
Tempora seculorum cur potiùs sit dicẽdum quàm tempora æterna 349.3.b
Tempus σωεσταλμένον quódnam vocet Paulus 125.22.a
Tenebrarum opera quæ dicantur 83.17.b
Tenebræ pro tenebrosis 263.17.b
Tentare Christum quid sit 135.38.a
Tẽtationem humanam quid vocet Paulus 136.5.a & quorsum illius meminerit ibidem
Ternario numero quomodo vtantur Latini 210.20.a
quomodo *Terra* aquis fundata dicatur 450.25.b
loci illius Petri terram ex aqua & in aqua consistentem plana declaratio 450.12.b
Terra Chanaan typus æternę promissionis 62.25.a
Terrestris domus tabernaculum significanter à Paulo dicitur 184.41.a
Tertium cœlum pro sublimissimo cælo 209.1.a
Tertulliani locus 133.47.a
Tertulliani locus 3.14.b

Tertul-

Tertulliani locus 137.52.b,&150.6.a
Tertulliani locus de Christo 287.15.b
Tertulliani locus de Filio facto ex muliere 232.16.b
Tertulliani locus 360.53.a
Tertulliani dictũ Quod primum verum 471.12.a
de voce *Testamenti* 75.43.a
diuersa lectio loci illius tres sunt Testes in cœlo, &c. 466.35.a
de tribus Testibus qui testificantur in cœlo de Christo,& de totidem in terra de eodem testificantibus 466.15, a & 1.b
mutuo inter se consentiunt cœli & terræ Testes de Christo 467.1.a
Testimonium Dei quid sit 102.23.b
particulæ istius τνὶς vis 118.13.a
¶ θαῤῥεῖν significatio 2 0 19.b
θεατρίζεσθαι idem quod παραδείγματίζεσθαι. 395.20.b
θεότης & θειότης quomodo differãt 292.30.a
θέλημα pro volũtate vitijs addicta 437.32.b
θέλημα & εὐδοκία sunt synonyma 215.27.b
θέλω pro opto 121.18.a
Thessalonicenses pulchro testimonio exornantur 313 6.a
Themistij locus 273.39.a
θεράπων & δοῦλος quomodo differant 368.48.b
θλίψις & στενοχωρία quum numerentur inter ærumnas sanctorum, quomodo dicat Paulus se non στενοχωρεῖσθαι 182.42.a
θλίψις quid sit 32.54 a
θρησκεία in vitio ponitur 295.22.a & vnde deducatur illa vox
τὸ θεμελιῶδες quid propriè significet, & quomodo à Paulo accipiatur 176.24.a
Thronos Dominationes,quid vocet Paulus 288.17.a
Thuribulum aureum quomodo recenseatur ab Apostolo quum illius Moses nõ meminerit 387.5.a
θυμὸς quid sit 14 35.b
θυμὸς excãdescentia est & quomodo differat ab ὀργῇ 262 15.b
¶*Timonis* sententia de φιλαργυρίᾳ 336.22.b
Timor pro obedientia 82.7.b
Timor Dei quid sit 74.13.a
Timor Dei distinguendus à dubitatione & diffidentia 74.a
Timoris nomen in laudem plerunque 464.18.b
Timotheus per Prophetiam donum accepisse quomodo dicatur 331.30.a
Timothei vocatio multis oraculis cõfirmata 322.21.a
Timotheus fuit Euangelista 320.16.a
τιθέναι dicitur de impiorum prædestinatione ad exitium 429.a & b
Titus non fuit Episcopus,sed Euangelista 355.27.b
¶ τὸ τολμᾶν varia significatio 90.42.a
distinctio in *Tonis* quæ sit 152.22.b
Tonsa coma quid sit 140.16.a
Totum legis & tota lex differunt 414.30.b
Totus Israël quomodo seruandus 75.20. & 31.b
¶ τραχηλίζειν quid significet 372.13.b
Tradere cupiditatibus homines quomodo Deus dicatur 10.10.b
Traditiones patrum falso fundaméto obtruduntur 345.11.a
Traditionum nomine quid intelligat Paulus 139.10.b & quàm malè inde nonnulli sua portenta fulciant, ibidem
Traditiones multæ damnatæ 296.24.a
Traditiones patrum 427.1.& 7.a
Traiectionibus sæpe vtitur Paulus 157 15 b
Transformationis fidelium mysterium 180. 42.a
Trinitatis personæ ad nostræ salutis opus quomodo concurrant 424.12.a
Tristitia secundum Deum, & tristitia secundum mundum opponũtur 192.10.a
Tristitia & necessitas vitanda in dando 199.2.a
Trophimus Mileti relictus. 348.15.a
¶ *Turcæ* Deum verum non colũt 459.2.a
Turpitudinis tegumenta quid vocet Paulus 181.7.a
¶ Τυχὸν & ἐν προνοίᾳ opponuntur 167.22.b
τυμπανίζειν supplicij genus 402.14.a
τύπος & ἀντίτυπος quomodo vsurpentur 436.43.b
Typorum alij ordinarij, alij accidentales fuerunt 135.26.a
τύποι pro exemplaribus 302.30.b
τύπτειν pro vulnerare 129.39.b

V

Vas pro corpore 308.24.a
quomodo vocentur homines Vasa iræ 65.10.a
Vasa ad decus, & ad dedecus ex eadem massa 64.25.b
Vasis appellatio late patet apud Hebr. 432.10.b
Vastare fidem 218.43 b
¶ *Vbiquitariorum* error de Christo implente omnia 249.30.a
¶ *Velamen* capitis quodnam dicatur. 140. 1.a
Velamen malitiæ 430.9.b
Velle pro ita velle vt voluntate delecteris 195.25.a
Velle & facere est tantùm à Dei gratia 277.41.a & de inceps.
Velo cõparatur Christi corpus 394.25.a
Velum secundum quomodo dicatur quũ vnum tantùm fuerit 386.30.b
Vendi sub peccato quid significet 48.31.a
Venter pro ventris vsu 118.27.b
Verbum, pro lege ore Dei promulgata transfert Paulus ad Euangeliũ 68.35.a
Verbum Dei quomodo non excidere dicatur 60.57.a
Verbum pro præcepto Hebræorum more 239.25.a
per quod Verbũ purgetur Ecclesia 265. 12.b
Verbis Domini aliquid dicere quid sit 309.3.b
Verbum pro voluntate & ordinatione 361.5.a
Verbis opponit Paulus δυνάμει 112.36.b
Veritas pro vera Dei in Euãgelio cognitione 344.1.b
Veritatis nomen pro iustitia ex Hebreorum idiotismo 150.43.a
Veritas quæ, cui mendacium opponitur 238.14.b
Veritatis vox, pro luce reliqua in mente hominis 8 24.b
Veritatis nomine quid notent Hebræi 472.15.a
Veritatis nomine gaudet Iohannes ibid.
Veritas Euangelij quomodo dicatur 220.3.b
Veritas pro bonæ conscientiæ integritate 283.34.b
Veritas pro naturali notitia 14.45.b
Veritatem dicere per Christum 59.1.a
Veritas in Christo quæ dicatur 261.10.a
Veritas Euangelij quæ sit 222.10.a
Veritas de veræ religionis agnitione dicitur 349.13.a
Veritas pro animi integritate 272.13.b
Vestibus nouis indui soliti qui baptizabantur 231.15.b
Vetus homo quis dicatur 41.31.a
Vetus homo cũ Christo crucifixus quomodo dicatur 41.45 a
Veterem hominem deponere 261.19, & 26.a
¶ *Viarũ* nomine quid significetur 411.9.b
Viæ Domini quæ dicantur 76.56. b, & quomodo sint imperuestigabiles ibid.
Vicinæ nomine fideles Deo deuoti significantur 278.20.a
Victimas cur dicat Apostolus quum vna sit vnius victimæ oblatio 390.21.b
Victima duplex in anniuersario sacrificio solita offerri 388.25.b
quomodo *Viderit* Christum Paulus 130. 15.a
Viduæ ad pauperum curã allectæ 332.9.b & quales esse oporteat 14.b
Viduas iunioies cur nolit Paulus ad diaconissarum numerum admitti 333.17.a
Viduæ honorãdę 332.1.a quę & quomodo ibidem 9.& 17.a & 45.
Virorũ erga vxores suas officiũ 432.46.a
quomodo dicatur non esse vir absq; muliere nec mulier absque viro in Domino 141.1.a
Vir caput vxoris 265.22.a
Vir infidelis in vxore fideli sanctificari quomodo dicatur 122.37.a,& 1.b
Vir operiens caput, se & Deum dedecorat 140.35.a
Viri nominis Græce ἀνομαστὶ 248.35.b
Virgilij locus 130.3.a
Virgilij locus 137.47.a
Virgilij locus 298.18.a
Virgilij locus 171.20.a
Virgilij locus cũ eius explicatione 430. 28.a
Virtus Spiritus Dei quæ dicatur 91.2.a
Virtutis habitus non à natura sed à gratia 77 32.b
Virtus pro sanctis & honestis moribus 444.9.b
veræ Virtutis norma 77.25.b
Virtutum nomen pro laude 429.52.b
Viscerum nomine quid Hebræi intelligãt 193.25.a
Viscerum nomine quid significetur 356. 13.b, & 357.10.a
Viscera quid Hebræorum more significent 190.5.b
indui Visceribus miserationum 298.4, & 7,& 8.a
Viscera Iesu Christi cur vocet Apostolus 271.10.b
Viscerum nomine tenerrimi affectus notantur 274.36.b
Vita Dei quid sit 260.26 b
quomodo Vita ex mortuis futura sit Iudæorum assumptione 73.22.a
Vitam æternã gratuita liberalitate Deus promisit. 349.31.a
Vita nostra esse debet instar sacrificij 77. 30.a
Vitæ æternæ nomine Christus apud Iohannem designatur 469.1.b
Vitæ beneficia à Domini timore pendent 433.16.b
Vitam diligere quid significet 433.15.b
Vita Iesu in corpore seruorum eius manifesta fieri quomodo dicatur 182.46.b
¶ *Viuere* in carnem, & viuere secundum carnem inter se plurimum differunt 273.18.a
Viuere peccato quid sit 39.44.b
quomodo *Viuificandi* omnes per Christũ dicantur 160.6.b
Viuificatio nostra vnde pendeat 159.24 a
Viuo ego,formula iusiurandi Deo propria 86.25.b
Viuentes in mundo qui dicantur 295.59.b
Viuificare lex quomodo dicatur 230.36.b
Viuus Dei sermo ab effectis dicitur 372. 30.a
¶ *Vltimorum* Apostolorũ cur meminerit Paulus 111 23.a
Vtero peccantes dicuntur quos Græci ἀμφιπυλάς, & Hebræi [*chataim*]vocant 394.30.b

¶ cur *Vmbras* vocet Paulus legales ceremonias 294.21.a
¶ *Vnitas* fidei quæ dicatur 259.14.a
¶ *Vocandi* verbum apud Hebræos quid significet 97.21.a
Vocationis nomen quid in se contineat 433.23 a
Vocationis nomen generaliter sumitur 256.46.b
Vocare ex Hebræorum idiotismo quid significet 123.20.a
Vocari & congregari an differant 1.7.b
Vocatio quid sit 1.38.a
Vocandi verbum quid apud Hebr. significet 30.11.b
VocatioDeo solet plerũq; tribui 216.18.a
Vocatio efficax est Dei voluntatis declaratio 312.6.a
Vocationis duæ partes expressæ 317.14.a
Vocationis efficacitas vnde colligenda 66.58.a
Vocationis instrumentum quod fuerit 252.29.b
Vocationis suæ cur meminerit Paulus 1.31.a
Vocatio metonymikῶς pro cœlesti gloria 314.19.a
Vocatio & eius basis quotidie magis ac magis confirmatur 444.26.b
Vocati à Christo quomodo dicamur 4.31.a
Vocati sancti quomodo dicãtur 97.18.a
Voluminum ratio apud veteres 489.14.a
Voluntatis Dei epitheta 77.42.b
Volũtas hominis pro animi conatu 63.7.a
Voluntas Dei, pro re Deo accepta 311.32
Voluntatis Dei εὐδοκία 245.22.b
Voluntas Dei causa vocationis 290.21.b
Voluntas & bona opera penitus à causis salutis excluduntur 63.8.a
Voluntas Dei sola in his eligendis potiùs quàm illis, & contrà 62.44.b
Voluntati Dei quomodo nemo restitisse dicatur 64.12.a
Voluntas patris à liberorum voluntate pendet 127.10.b
Voluntatem suam habere in potestate 127.9.b
Votum Pauli cupientis anathema fieri 59.9.a
Vox Dei, apud Dauidem est illud ipsum Euãgelium quod est in filio exhibitum 370.16.b
¶ *Vncti* à Deo ministri quomodo dicãtur 173.56.b
Vnctionis vocabulo quid intelligatur 458.2.b
Vocis *Vnus* vis 257.19.a
Vnus & idem omnium Dominus 97.35.b
Vnus Spiritus quis dicatur 257.11.a
Vnum panem participare omnes fideles quomodo dicantur 137.13.a
Vnum esse corpus quomodo dicãtur pij 136.40.b
¶ *Vri* quid vocet Apostolus 121.37.b
¶ *Vxorem* marito subiectionẽ debere vt omnia quomodo sit intelligendum 265.12.a
Vxoris vnius virum esse episcopũ oportere quum dicat Apostolus quid per vxorem intelligendum 326.38.a
vxores in militiam ducere non licuit 341.13.b
Vxorẽ secum ducere Apostolos solitos. & cur vxorem sororem dicat Paulus 130.45.a & 12.b

X

ξενίζεσθαι, peregrinari 438.4.a, & 439.21.a
Xenophontis locus. 213.24.b

Y

τὸ ὑπακούειν & κηρύσσειν sunt relata 4.26.a
ὑπὲρ pro περὶ 171.12.b & 19.a
ὑπὲρ pro περὶ 197.29.a
ὑπὲρ pro περὶ 209.26.a
τὸ ὑπὲρ βαίνειν quid significet 308.3.b
ὑπόδειγμα pro παράδειγμα 372.27.a
ὑπόδικος quid significet 21.40.a
τῷ ὑποπιάζειν 133.16.b
ὑπόστασις pro animi præsentia capitur 198.14.a
ὑποστέλλεσθαι quid significet 396.37.a
ὑστερεῖν quomodo accipiatur & καθυστερεῖν 284.25.a
ὑστερεῖσθαι quid significet 23.7.a
ὑστερεῖσθαι, pauperiorem reddi 129.25.a

Z

Zelotypia duplex 234.33.a, & ζῆλος variè accipitur 234.31.a, & 30.b
ζῆλος in malam partem accipitur 420.14.a
ζῆλος quid significet 151.47.b
Zelus etiam præter doctrinam in ministris requiritur 342.27.a
Ζῶα quæ vocent Græci 448.1.a
quos vocet Petrus ἄλογα Ζῶα ibidem.

SIC TOLLAT LECTOR NONNVLLA MENDA,

quæ partim ex prioribus editionibus in hanc irrepserunt, partim ex autoris κακογραφίᾳ euenerunt, quam non semper assequi licuit.

In citationibus ad marginem primæ partis.

Pag.20.ver.19.pro Luc. repone Iac.2.10. pag.23.ad vers.29.rep.Infrà 18.9. pag.24.rep.Deut.19.21. p.25.ad ver.39.pro Leu.Rom.12. p.31.ad ver.25.pro 1.Tim.5. 1.Petr.5. p.47.ad ver.14.pro & 16.8. 18.6. p.65.ad ver.31.pro Matth.Marc.4.30. p.94.transfer citationes ad seq.pag.ad vers.16. p.100.Esa.5. 1. p.111.pro Colos. 2.Thess.2.3. p.275. 2.Pet. p.323. 1.Petr. p.398.ad v.3.pro Ioh. 1.Ioh.3.23. p.421. 1.Cor. p.431. Psal.41.10. p.463.Psal.132.4. *In citationibus secundæ partis.*

Pag.61.ad v.8.pro Gen.l.Gal. p.100.inf. 2.1.& 4.& 13.dele Gal.5.2. p.119.l.sup.3.16.& pro 1.Cor.l.2.

In contextu primæ partis.

Pag.5.ver.24.l.3.lege αὐτοῦ. p.10.v.1. ἐν τῇ. p.29.v.11. ἡμῶν τὸν ὑπιόσιον. p.31.v.25.induendi. Nonne. p.37.v.13.ὕπαγε. p.80.v.28.ἐρχόμενον. p.85.v.7.πλὴν. p.99.v.19.τὸν αἰῶνα. p.135.v. 48.πλήθος. p.137.v. 64.πλάνη. p.147.v.14.λεῦν. p.150.v.11.αὐτὸν. p.156.v.28.καρποφορεῖ. p.164.v.17.ἐν τῇ φυλ. Item πλὴν γυναῖκα. p.175.v.17.ἔπω. p.192.v.1.ἐφύτευσεν. p.197.v.7.ἔπω. p.211.v.43.αὐτὸς ἢν προσδέχ. p.227.v.76.ὑψίστε. p.269.v.1.προσώπε. p. 273.v.3.τὸν ὑπιόσιον. p.275.v.18.ἐφ ἑαυτὸν. p.278.v.50.πάντων.& ἀπὸ καταβολῆς. p.289.v.9.κατέχῃ. p.349.v.6.ἕτως ἐστὶ. p.358.v.36.ἔργα. p.382.v.20.ὅτι ἕτος. p.403.v.9.dele vltimũ ἐν. p.420.v.9.γραφὴν. p.427.v.1.ὧν ἤξατε. p.4.55.v.2.ἡμᾶς. p.471.v.14.ἔχῃ. p.485.v.16.perculsi.

In contextu secundæ partis.

Pag.34. v.12.ἥμαρτον. p.49.v.22. τὸν ἔσω. p.50. v.25.Ἄρα. p.104.καὶ ὃς. p.128. v.2. ἔγνωκε καθὼς δεῖ. p.160.v.27.ὑπέταξεν. p.166.v.52.ἄφθαρτοι. Ibid.v.1.ἁγίους. Item ὥσπερ. p.181.v.2.ἀπεκαμέθα. p.242. v.12.τῇ χρεῖε. p.280.v.8.ἐζημιώθλω. p.290.v.26.ἀποκεκρυμμένον.

In annotationibus primæ partis.

Pag.5.c.b.lin.5.pro Fuit,repone,Est.lin.6.id est,sic est Deus. p.8.c. a.l.30.significatu. p.10.c.b.l.6. Num.6.2. p.11.c.a.l.35.duratis. p.13. c.a.l.15.Externum enim. p.16.c.a.l.13.locus à Tert.c.b.l.27.Iordanina regio.lin.42. κὴ γῆ παρ'. p.17.col.a.l.17.Cannita distinguere. p.27.c.b.l.3.Philip.3.lin.45. ius vlum. p.28.c.a.l.6.supra.5.28. p.30.c.a.l.24.ἐξοεέζουσι. p.31. c.a.l.5.Propterea quòd autem facta est thesaurorũ mentio,qui quoniam ferè.lin.6.dele,qui,lin.7.vsurpatle videtur. p.32.c.a.l.27.θεωρήσατε,vel καταγνόησατε. p.33.c.a.l.13.iudicabimini.κεινεῖθε. p.36.c.b.l.6. p.alij aliud esse. p.37.c.b.l.12.Ioh.17.12. p.44.c.a.l.5.cap.14.3. p.54.c.a.l.41.καταβιβαθήσῃ. p.58.c.a.l.16.infrà 23.24.& c.b.l.3.formidabili.& l.16. 1.Reg. p.63.c.a.l.23.dele,non. p.74.c.b.l.in vlt.tamen inde. p.79.c.a.l.29.infrà 21.23.c.b.l.33.Ioh.13. 27. p.80.c.a.l.33.suprà 10.38. p.83.c.a.l.2.infrà 9.42. p.84.c.a.l.24.suprà 8. p.87.c.b.l.23.ἔθνη. c.b.l.33. γνώσεται αὐτοῖς. p.88.c.b.l.7.lege Mutuũ. p.89. c.a.l.32.cap.7.22.&c.b.l.34. 1.Cor.6.16. p.94.c.a.l.10. μισθωθέντες. p.95.c.a.l.13.vide Marc.8.31. p.96.c.a.l.36.1.Cor.3.10. p.99.c.a.l.26.ficui. p.122.c.a.l.32. seu ipsius.p.141.c.b.l.44.fidem. p.143.c.a.l.9.Vide Matth.4. p.145.c.a.l.31.studui. p.146.c.b.l.32.κενοφωνίας.lin.39. ἀφέωνται. p.149.c.b.l.36.iratorum hom. p.155.c.a.l.3.sed ad. p.159.c.b.l.10.Act.15.21. & lin.19.ἐχάτως. p.162.c.b.l.25. quanuis rectè de re ipsa. p.175.c.b.l.13. πῶς. p.178.c.b.l.16. Matth.16. p.184.c.a.l.22.insulsi. p.186.c.a.l.16.in recepta. p.187.c.b.l.20.Syrum. p.188.c.a.l.9.vide Matt.3.9. & l.10.Huic verbo. p.195.c.b.l.3.θύω. p.202.c.a.l.21.sed 13.minimùm.& c.b.l. 27.Matth.26. p.224.c.a. l.58.frusta hinc. p.227.c.a.l.17.Ephes.3. & c.b.l.35.autem. p.228.c.b.l.20.κτήματα. & lin.37.τά τε ἡμῖν. p.231.c. b.l.24.σωτῆρι. p.260.c.b.l.15.infrà 16.23. p.281.c.b.l.15.infrà 16.22. p.281.c.b.l.23.Matt.5.37. p.295.c. b.l.11.τὸ ἐμὸν. p.308.c.a.l.4.ἐστέρηθν. & c.b.l.14.ἴσως. p.316.c.b.l.26.καταγέλλειν. p.341.c.a. l.16.ἀπ' ἄρτι. p.366.c.b.l.4.ζῶντας. p.367.c.b.l.37.de carnis iam. p.376.c.a.l.35.λόγος. p.398.c.b.l.3.institutioni sacræ. p.413.& 414.dele in capitalibus causis. p.500.c.b.l.38. εἰδωλοθύτων. p.513.c.b.l.4. πορεύομαι.

In annotationibus secundæ partis.

Pag.6.c.a.l.48.τὸ ἐμὸν. p.20. c.b.l.11.ψεύδομαι. p.22.c.b.l.44.lex prenuntiauit,moralis.& lin.45.adumbrans. p.23.c.b.l.49.προέθετο. & lin.51.quod olim. p.37.c.a.l.46.ac iustitia. & lin.57. tum quæ. item c.b.l.52.dele,tam. p.41.c.a.l.43.in dies instauratur. p.43.c.b.l.33.innitamur.p.50.c.b.lin.18.demonstrauit. p.56.c.b.l.15.φρόνημα. p.60.ἀπατηλὸν. p.71.c.b.l.7.ἐπεὶ τὸ. p.106.c.a.l.24.pro,tum,lege, tamen. p.133.c.b.l.19.premo. p.145.c.b.l.10.ἀκοινωνήτως. p.164.c.b.l.8.Spiritu. p.169.c.a.l.23.ἐλατλωτικὰ. p.172.c.6.l.2.ἡμῶν. p.175.c.a.l.18.ὑπιτίμησις. p.180. c.b.l.22. speculo deducatur. p.185.c.b.l.24. θρυλλούμενον. p.195.c.a.l.15. vel ipsum,vel. p.203.c.b.l.39. aptatione &. p.209. c.b.l.17. πρεσθεὶς. p.211.c.b.l.2.meliùs Greca hæc vox. p.219.c.a.l.14.tertiam quidem.& c.b.l.11.expendit. p.223.c.a.l.24. Dixi nos natura. p.232.c.a.l.12.finita est. p.253.c.a.l.45.ædificio fundamentum id. p.263.c.a.l.5.τοῦ φρονεῖν. & lin.19.δεῖ τὸν. p.293.c.a.l.21.ἡμῖν. p.295.c.a.l.16. Platonici docuerunt. c.a.l.59.pro, Idem,Item. p.320.c.a l.40.cuius profectionis. p.223.c.b.l.15.qui nullum. p.326.c.a.l.28.desiderat bonum,opus. p.335.c.b.l.11.tergo illis. p.353.c.a.l.15.sic talem se esse testari. p.354.c.b.l.27.carnem & spiritum. p.335.c.b.l. 22. quod seipsum. & 32. ἐνταῦθα. p.365.c.a. l.25. ideo autem adhuc isti Christo resistunt, quòd. p.424.c.b.l.27.ipsam quæ renouatur hac gratia: corpore suo quoque tempore ex corruptione sua euasuro. p.490.col.a.l.1.finitus Orestes. & l.3.ὄζον.

May 11 1914